BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

21

SOR — TANK

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

21. CİLT

Sovyet S.C.B. — Tank

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK
LAROUSSE
SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

ruluş vb. için kullanılır; problemsiz. **—2.** Sorunlar içermeyen, rahat: *Sorunsuz bir evlilik. Sorunsuz bir yaşam.*

SORUS a. (lat. *sorus;* yun. *soros,* yığın' dan). Bot. **1.** Bir eğrelti yaprağının alt yüzünde yer alan spor keseleri yığını. (Spor keseleri yığının içinde apaçık göze çarpar. Soruslar kimi zaman gömlek denen koruyucu bir zarla örtülüdür.) **—2.** Bazı mantarların ya da bazı suyosunlarının üreme organları yığını.

SORUŞMAK gçz. f. **1.** Su sözkonusuysa, emilerek yok olmak. **—2.** Islak bir şey sözkonusuysa, kurumaya başlamak.

SORUŞMAK → SORUMAK.

SORUŞTURMA a. **1.** Soruşturmak eylemi. **—2.** Bir konuya ilişkin verileri, bilgileri toplamak için ilgililere sorular yöneltme; anket: *Telefonla televizyon izleyicileri arasında yapılan soruşturma.* **—3.** Bir suçun işlenmesi üzerine suçluyu ortaya çıkarmak amacıyla yapılan ve kararın kesinleşmesine kadar süren araştırma faaliyeti. **—4.** Bir davada davacı ve davalının öne sürdükleri olayların gerçekliğini belirlemek amacıyla yapılan araştırma faaliyeti. (Eşanl. TAHKİKAT.)

—Cez. huk. *Hazırlık soruşturması* → HAZIRLIK.

—Huk. *Soruşturma yargıcı,* birden çok yargıçtan oluşan mahkemelerde, davanın soruşturma aşamasını yürüten yargıç. (*Tahkikat hâkimi* de denir. Tek yargıçlı mahkemelerde soruşturma ve karar verme aynı yargıç tarafından yerine getirilir.) || *Meclis soruşturması* → MECLİS. || *Son soruşturma,* kamu davasının açılmasından kararın kesinleşmesine kadar süren soruşturma aşaması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Topbil. *Kamuoyu soruşturması,* belli bir zamanda, tartışma konusu olan bir soru üzerindeki bireysel kanıların ne şekilde dağılım gösterdiğini bilmek amacıyla yapılan ve sondaj yoluyla (örneğin seçimöncesi sondajlar) gerçekleştirilen soruşturma. || *Sondaj yoluyla soruşturma,* daha geniş bir nüfusu temsil eden küçük ve örnek bir topluluğun bireylerine uygulanan ve bu nüfusun belirli bir sorun konusundaki iktisadi, siyasal, dinsel, kültürel vb. tutum ve davranışlarını bilmek amacı güden ve standartlaştırılmış soru dizisi aracılığıyla gözlemler toplamaya dayanan yöntem. || *Sosyolojik soruşturma,* toplumsal olaylar konusunda yapılan sistematik araştırma. (Monografik soruşturmalar, şehircilik monografileri, istatistik soruşturmalar, sosyometri testleri, sosyal soruşturmalar, görüşler konusundaki soruşturmalar vb. sosyolojik soruşturma kapsamına girer.) || *Toplumbilimsel soruşturma,* toplumsal veya siyasal bir sorun konusunda sağlam gözlemler toplamayı ve gözlemlenen olguları açıklayabilecek varsayımlar ileri sürmeyi sağlayan ve sözkonusu sorunun sistematik bir incelemesine uygun olan yöntemlerin (bu yöntemler, genellikle istatistiksel yöntemlerdir) bütününe denir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. Son soruşturmanın tamamlanmasıyla uyuşmazlık sona erer. Mahkeme, son soruşturmanın sonunda ya mahkûmiyete, ya beraate ya da davanın düşmesine karar verir. Son soruşturmanın en önemli aşaması, "duruşma"dır. Soruşturmanın bu aşamasının başlıca özellikleri şunlardır: yüze karşılık, sözlülük, açıklık, doğrudan doğruyalık. Yüze karşılık (vicahilik) ilkesi, tarafların, özellikle de sanığın duruşmada hazır bulunması, hakkındaki iddialara karşı diyeceklerini bildirmesi ve kendisini savunmaya olanak sağlanması amacını taşır. Yüze karşılık ilkesi sanığa karşı ileri sürülen kanıtlara karşı onun ne diyeceğinin sorulmasını gerektirir. Yasaya göre tanığın, bilirkişinin ya da suç ortağının dinlenmesinden ve herhangi bir belgenin okunmasından sonra sanığa, bunlara karşı bir diyeceği olup olmadığı sorulur (Ceza muhakemeleri usulü k. md. 250). Duruşmada son söz, sanığındır. Savunmaya ekleyecek bir şeyinin bulunup bulunmadığının sanığa sorulması yasal bir zorunluluktur. Son soruşturmanın ve duruşmanın sözlü olması, onun yüze karşı olmasıyla birlikte düşünülür. Yüze karşılık, duruşmanın sözlü ve açık olmasıyla gerçek amacına ulaşır. Amaç, sanığın gerçekten mahkemeyle karşı karşıya gelmesi ve mahkemenin sanık hakkında "vicdani kanaat" sahibi olmasının sağlanmasıdır. Sözlülük kuralı yalnız sanık, savcı ve müdahil için değil, davaya katılan herkes (örneğin, tanık ve bilirkişi) için geçerlidir. Son soruşturmanın ve duruşmanın açıklığı, sanığın en büyük güvencesidir. Son soruşturmadaki kimi işlemler, istisnai olarak, gizli yapılır (örneğin, yargıçların dava hakkında görüşmeleri). Ancak duruşmanın açık olması, temel kuraldır. Gizli duruşma yalnızca kamu düzeni ve genel ahlak nedenleriyle çok az başvurulan bir yoldur. Duruşmanın açıklığı yargı kararının kuşkulardan arındırılmasını sağlar.

Son soruşturmanın doğrudan doğruya olması, ancak duruşma aşamasında gerçekleşir. Doğrudan doğruyalık ilkesi, mahkemenin karara etki edebilecek tüm öğelerle doğrudan ilişki kurmasıdır. Yasaya göre, mahkeme ileri sürülen kanıtları duruşmadan ve soruşturmadan edindiği kanıya göre değerlendirir (Ceza muh. us. k. md. 254). Aynı yasanın başka bir kuralı, duruşmanın karar verecek yargıçların katılmalarıyla yapılmasını öngörür. Duruşmada kanıtları gören yargıçla karar veren yargıcın aynı olması gerekir. Yargıç değişirse yargılamanın tekrarlanması gerekir. Duruşmanın doğrudan doğruya olmasının istisnası, istinabe* yoludur.

—Topbil. *Toplumbilimsel soruşturma,* ilk soruşturmalar (örneğin Charles Booth'un XIX. yy.'ın sonunda yaptıkları), daha çok, kapitalizmin ortaya çıkardığı toplumsal sorunlar konusundaki tartışmaları aydınlatmayı amaçlayan gözlemleme ve belgelendirme çalışmalarıydı. 1930 yıllarında ABD'de soruşturma yoluyla araştırma, olağanüstü bir gelişme gösterdi, özellikle tavır ve davranışların incelemesi olmak üzere soruşturmanın uygulama alanları genişletildi ve toplumbilimsel gözlemlerin nicelleştirilmesi eğilimini pekiştiren teknolojik ve yöntembilimsel yeniliklerde büyük bir atılım gerçekleşti. Soruşturma sürecinde, üç büyük aşama vardır: 1. incelenen nesneyi ötekilerden ayırt eden niteliklerin (kavramların) seçimi yoluyla sorunsalın tanımlanması; 2. soyut kavramların, göstergelerle (boyutların somut olarak ortaya çıkışları) ölçülebilir boyutlara ayrıştırılması; 3. bu şekilde gözlemlenmiş veriler arasındaki ilişkilerin incelenmesi ve yorumlanması.

SORUŞTURMACI a. Bir anketi, bir piyasa araştırmasını, bir kamuoyu yoklamasını yapan, yürüten kimse; anketçi.

SORUŞTURMAK g. f. *Bir şeyi soruşturmak,* ilgili kimselere sorular yönelterek bir konuya ilişkin bütün verileri, bilgileri ayrıntılarıyla öğrenmeye, toplamaya çalışmak; soruşturma yapmak: *Bir yolsuzluğu soruşturmak. Öğretimdeki verimsizliğin nedenlerini soruşturmak.*

SORUŞTURUCU a. Bir soruşturmayı yürüten kimse; muhakkik.

SORUTKAN a. *Esk.* Somurtkan.

SORUTMAK gçz. f. Hoşnutsuzluğunu yüz ifadesine yansıtmak, somurtmak.

SOS a. (fr. *sauce*). Mutf. Renk ve lezzet vermesi için bazı salataların ve yemeklerin üzerine dökülen ya da yemekle birlikte pişirilen suluca malzeme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Pastac. Bazı tatlıların yanında sıcak ya da soğuk olarak sunulan, şekerli ve aromalı sıvı. || *Çikolata sosu,* çikolatayı süt, yağ vb. ile birlikte eriterek yapılan, bazı dondurma, tatlı ve pastaların üzerine dökülen sos.

—Tüt. Tütüne yumuşaklık vermek ya da tütünün kokusunu, tadını değiştirmek üzere hazırlanan ve çeşitli bileşenlerden oluşan çözelti. (Amerikan tipi sigaralara iki çeşit sos verilir: "casing" [tatlandırma sosu] ve "flavoring" [kokulandırma sosu]. İngiliz tipi sigaralara sos verilmez.)

—ANSİKL. Soslar, tuz, biber, limon, zeytinyağı, hardal, yumurta, un, tereyağı, süt vb. çok değişik malzemelerle hazırlanabilir ve kullanılacağı yemeğe göre birçok türü vardır. Başlıca beş gruba ayrılır: 1. *sulu soslar,* yemeğin kendi suyuyla ya da limon, zeytinyağı gibi sulu malzemeyle yapılan soslardır; 2. *bağlı soslar,* krema, tereyağı, yumurta vb. ile hazırlanan soslardır; 3. *unlu soslar,* kavrulmuş unu süt, et suyu, şarap vb. ile sulandırarak yapılır, içine başka malzemeler de katılabilir; 4. *emdirilmiş soslar,* yumurta, tereyağı vb. emici bir malzemeye yağdan suya değin çeşitli malzemeler emdirerek yapılan soslardır; 5. *koyu soslar,* ezme türü soslardır (domates, patates, sebze ezmeleri vb.)

Mayonez, beşamel sos, tartar sos, salçalı sos, remulat sos en çok kullanılan soslardan birkaçıdır.

S.O.S. a. (ing. *Save Our Souls,* canımızı kurtarın'ın kısaltmasından). **1.** Telsiz telgrafla yardım istemede, tehlike işareti vermede kullanılan ve mors koduyla, S.O.S. harflerini simgeleyen ve araya kesinti koymadan ...—... biçiminde iletilmesi zorunlu olan uluslararası tehlike işareti. (Bu işaretin gemiler, uçaklar ve kurtarma gemileri tarafından kullanılması ve kullanılacak frekanslar ile aygıtlar yönetmeliğe bağlıdır.) **—2.** *S.O.S. vermek,* bir gemiden, bir uçaktan söz ederken, yardım istemek.

SOSA (Mercedes), arjantinli şantöz (Tucumán 1935). 1962'de, halk şarkısını yükseltmeyi ve ona gerçek bir anlatım değeri kazandırmayı amaçlayan *Novas Canciones* akımının oluşumuna katıldı. Kendini coşkun bir yorumcu olarak kabul ettirdi. Repertuvarı, Atahualpa Yupanqui, Violetta Parra, Victor Jara, Pablo Neruda, Felix Luna'yı ve birçok Latin Amerika halk melodisini içerir.

Soseh ya da **Sosek,** G.-D. Anadolu bölgesinde, özellikle Şanlıurfa ve çevresinde oynanan halay türü bir halk oyunu.

SOSİAS, attikeli çömlekçi (İ.Ö. 500'e doğr. etkinlik gösterdi). Özellikle kendi adını taşıyan bir kupa için (Berlin) ressam Euphronios ile birlikte çalıştığı sanılır. Bu kupanın üzerinde Patrokles'in yarasını saran Akhilleus görülür.

SOSİBİOS, atinalı heykelci (İ.Ö. I. yy.). Hem arkaik döneme yönelik, hem de seçmeci eğilimleri vardı; kabartmalarında, bir Bacchus kortejini gösteren kıvrımlı mermer bir amforaya imzasını atmıştır.

SOSİGENES İskenderiyeli, İ.Ö. I. yy.'da yaşamış yunan gökbilimci. Sezar'a, takvim reformu için gerekli temel bilgileri verdi, Güneş'in ve Ay'ın görünür çaplarının değişimlerini buldu.

SOSİGENES, İ.S. II. yy. sonunda yaşamış Aristoteles yorumcusu, yunan filozofu. Kategoriler, görme ve karşıt yönde hareketli küreler üzerine yapıtları vardır.

SOSİS a. (fr. *saucisse;* halk lat. *salsicia;* klasik lat. *salsus,* tuzlu'dan). Kıyılmış ve baharatla karıştırılmış eti bağırsağa doldurarak hazırlanan yiyecek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. havc. Birinci Dünya savaşı'nda hava gözlemlerinde ya da korumalarında kullanılan uzun biçimli sabit bir balona verilen ad.

—Kasapl. *Sosis eti,* perakendeci kasaplar tarafından satılmayıp tuzlama ürünleri ve et konserveleri yapımında kullanılan düşük nitelikli etler.

—Şarküt. *Sosis hamuru,* sosis ve sucuk tipi ürünlerin yapımı sırasında bağırsağın içine doldurulan baharatlı kıyılmış et. || *Frankfurt sosisi,* Frankfurt'ta üretilen, bir

süre işlenerek özel bir tat ve esmerimsi bir renk kazandırılmış yağlı ve yağsız domuz kıyması karışımından elde edilerek, çiğ ya da yarı pişmiş olarak satılan sosis. || *Strasbourg sosisi,* suda haşlandıktan sonra tüketilen, ince kıyılmış etten yapılmış sosis. || *Toulouse sosisi,* kalın kıyılmış domuz etinden yapılan sosis.

—ANSİKL. Sosis, az yağlı sığır ya da koyun etiyle yapılır. Kıyma makinesinden geçirilen et, yağ ve öteki katkı maddeleri (karabiber, hardal tohumu, kişniş, tuz, nitrit, küçük hindistancevizi kabuğu, soğan, sarmısak, yenibahar, kimyon vb.) ve ince kıyılmış buzla karıştırma kıyma makinesine atılır, iyice karıştırılır. Emülsiyon haline gelince temizlenmiş bağırsaklara doldurulup sıcak havalı dumanlama (tütsüleme) fırınlarından geçirilir. Bu fırından çıkan sosisler sıcak duşlarda haşlanıp soğuk duşta soğutulur ve açık havada kurutulur. Kurutma işlemi tamamlandıktan sonra paketlenir ve soğukta saklanır.

—Mutf. Sosis haşlama, kızartma, ızgara ya da salçalı olarak hazırlanabilir. Börek içi olarak ve pizzada da kullanılır.

SOSLANDIRMA a. Tüt. Sigara harmanının organoleptik karakterine katkıda bulunmak ve sosun bazı katkılarının tütüne yapışmasını sağlamak üzere yaprakları tavlama, kurutma, soğutma yoluyla amerikan tipi sigara harmanlarına uygulanan işlem.

SOSLUK a. **1.** Sofrada sosun sunulduğu, bir yanında akıtma ağzı, diğer yanında bir kulpu bulunan oval kap. **—2.** *Çift ağızlı sosluk,* birinden sosun yağlı bölümünün, diğerinden yağsız bölümünün akıtıldığı iki ağızlı etsuyu sosluğu.

SOSNKOWSKİ (Kazimierz), polonyalı general (Varşova 1885 - Arundel, Québec 1969). 1905'te Polonya milliyetçi örgütlerine katılıp mücadeleye başladı. 1914'te Polonya lejyonu'nda hizmet verdi, 1916'da merkez imparatorluklarının kurduğu Varşova Devlet konseyi başkan yardımcısı oldu. 1917'de Almanlar tarafından tutuklandı, 1919'da Varşova bölgesi komutanlığına getirildi. 1921'den 1924'e kadar Savaş bakanlığı yaptı, Foch ile birlikte hazırladığı Fransa-Polonya askeri antlaşması'nı 1921'de Paris'te imzaladı. 1926'da Poznań kolordusunu yönetti ve 1927'de ordu genel müfettişliğine atandı. 1939'da güney cephesi komutanıyken, önce Romanya'ya, ardından da Fransa'ya sığınarak Sikorski hükümetine katıldı. Sikorski'nin ölümünden sonra (1943), Londra'daki Polonya hükümeti tarafından, polonya birliklerinin başına getirildi, ancak 1944'te sovyet baskısı yüzünden istifa etti ve 1946'da Québec'e çekildi.

SOSNOWİEC, Polonya'da kent, Yukarı Silezya'da, Katowice bitişikkenti içinde; 259 300 nüf. (1990). Çeşitli sanayi etkinlikleri: kömür çıkarımı, dökümevleri, makine üretimi, tekstil, camcılık. Sosnowiec, en eski bitişikkent olan Katowice'nin doğu bölümünün beynidir ve Bedzin'den Myslowice'ye kadar kent dokusu kesintisiz sürmektedir.

Sospiri köprüsü *(ponte dei Sospiri),* Venedik'te Dukalar sarayı'nı hapishaneye bağlayan üstü kapalı yaya köprüsüne (XVI. yy.'da yapıldı) romantik dönemde verildiği sanılan ad.

SOSSO, Kante demircilerinin kurduğu Sudan imparatorluğu. En ünlü prensi, 1203'te Gana'yı, sonra da küçük siyasal birimlere bölünmüş Mande'yi ele geçiren Sumanguru (Sumavoro) Kante'dir. 1235'te Kirina'da (Nijer vadisinde, Bamako'nun güneyinde) Sundiata* Keita tarafından yenilgiye uğratıldı.

SOSTENUTO be. (ital. sözc.). Müz. Bir notanın ya da bir bölümün aynı düzeyde, aynı yoğunlukta çalınacağını gösteren yorumlama terimi.

SOSTRATOS Knidoslu, yunanlı mimar (İ.Ö. III. yy.). Ptolemaios Philadelphos için, İskenderiye'de, tüm fenerlerin ilkörneği sayılan ünlü Pharos adası fenerini yaptı.

SOSÜRİTLEŞME a. (H. B. de *Saussure*'den). Yerbil. Plajioklazların, bir zoisit, albit, kalsit, serisit, zeolit karışımına dönüşmesi.

SOSYABİLİTE a. (fr. *sociabilité*). Topbil. TOPLUMCULLUK'un eşanlamlısı.

SOSYAL, -li sıf. (fr. *social*). **1.** Toplum içinde yaşayan bir kimse için kullanılır; toplumsal: *İnsan sosyal bir hayvandır.* **—2.** Bir topluma, kendine özgü bir varlık olarak görülen bir insan topluluğuna ilişkin olan şey için kullanılır; toplumsal: *Sosyal örgütlenme. Sosyal olaylar.* **—3.** Bir bireyle topluluğun diğer üyeleri arasındaki ilişkileri ilgilendiren şey için kullanılır: *Hareketli bir sosyal yaşantısı var.* **—4.** Toplumun üyeleri arasındaki ilişkilerle ya da toplumdaki üyelerin gruplar, sınıflar halinde örgütlenmesiyle ilgili bir şey için kullanılır; toplumsal: *Sosyal hiyerarşi. Sosyal sınıflar. Sosyal adalet.* **—5.** Toplumda, bireyler, gruplar arasındaki ilişkiler ya da toplum üyelerinin içinde bulundukları ekonomik, psikolojik vb. koşullarla ilgili olan meslekler, örgütler ve etkinlikler için kullanılır: *Sosyal yardım bürosu. Sosyal sigorta. Sosyal psikoloji. Sosyal bir politika izlemek.* **—6.** Yaşam koşullarını, özellikle de toplum üyelerinin maddi koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan eylemler; bu amaçla gerçekleştirilen işler için kullanılır: *Sosyal reformlar. Sosyal yardım. Sosyal konutlar.* **—7.** Toplumu oluşturan çeşitli sınıflar ve gruplar arasındaki ilişkilerle ilgili olan şey için kullanılır; toplumsal: *Sosyal hava. Sosyal çatışmalar.* **—8.** Başkalarıyla kolay iletişim kurabilen, arkadaş olabilen, birlikte yaşaması kolay ve hoş olan bir kimse, onun davranışı için kullanılır: *Komşularınla sürekli kavga etmen senin sosyal bir insan olmadığını gösteriyor. Onda sosyal bir ruh yok.*

—Huk. *Sosyal güvenlik,* sosyal sigorta ve yardım gibi araçlarla bireylerin güvencelerini sağlama amacını taşıyan önlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sosyal hukuk,* iş hukuku ve sosyal sigortayla ilgili yasa ve tüzük kuralları bütünü. || *Sosyal sigorta,* sosyal güvenliğin gerçekleştirilmesi amacıyla çalışanlara sağlanan yardım ve ödeneklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sosyal ve ekonomik haklar,* ailenin korunması, eğitim ve öğretim, çalışma ve sözleşme özgürlüğü, dinlenme, konut edinme ve sosyal güvenlikten yararlanmaya ilişkin haklar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. *Sosyal tıp,* kamu ya da özel kuruluşlar tarafından, özellikle zararlı toplumsal koşulları ortadan kaldırmak ya da etkileriyle mücadele etmek için üstlenilen, önleyici ve iyileştirici tıbbi önlemlerin tümü.

—ANSİKL. Huk. • Sosyal güvenliği sağlamak devletin görevidir. Devlet bu görevi sosyal sigortalar ve öteki sosyal yardım kurumları aracılığıyla yerine getirir. Sosyal güvenlik toplumdaki tüm bireyleri kapsar. İnsan hakları evrensel bildirgesi her bireyin, toplumun bir üyesi olarak sosyal güvenlik hakkına sahip olduğunu belirtir. 1982 Anayasası sosyal güvenlik ilkesine ayrıntılı bir biçimde yer verdi (md. 60). Bu anayasal düzenlemeyle herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olduğu kabul edildi ve bu konuda devlete görev verildi. Anayasa, ayrıca kimi kişilerin sosyal güvenlik bakımından özellikle korunacağını belirtir. Bu kişiler şunlardır: 1. harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle malul ve gaziler; 2. sakatlar; 3. yaşlılar; 4. korunmaya muhtaç çocuklar (md. 61).

• Sosyal sigorta, sosyal güvenliği sağlamakta başvurulan en önemli araçlardan biridir. Çalışanların sosyal güvenliği her şeyden önce sosyal sigorta yardım ve ödenekleriyle (emekli aylığı vb.) sağlanır. Sosyal güvenliğin diğer bir aracı olan sosyal yardımdan farklı olarak, sosyal sigorta ilgili kişilerin ödedikleri primlerle finanse edilir. Ancak sosyal sigortadan sağlanan yardımla ödenen primler arasında tam bir karşılılık aranmaz. Sigortanın sağladığı yardımlar ödenen primlere göre değişse de ödenen prim tutarıyla sağlanan yardım ve ödenekler arasında tam bir denklik yoktur. Sosyal sigortanın özel hukuk alanındaki isteğe bağlı sigorta sözleşmelerinden farklı bir niteliği vardır; sosyal sigortanın temel işlevi sosyal güvenliktir. Oysa özel sigorta ticari bir faaliyettir ve amacı kâr sağlamaktır. Sosyal sigorta belirli bir statü içinde olan kişiler (işçi, memur, esnaf) için yasayla zorunlu olarak kurulur ve yasayla belirlenen durumları (yaşlılık, hastalık vb.) göz önünde bulundurur.

• Sosyal ve ekonomik haklar, Anayasa'nın üçüncü bölümünde düzenlenmiştir. Anayasa'ya göre devlet, ailenin huzur ve refahıyla, özellikle ananın ve çocukların korunması için gerekli önlemleri alır (md. 41). Kimse eğitim ve öğrenim haklarından yoksun bırakılamaz. İlköğretim, kız ve erkek bütün yurttaşlar için zorunludur ve devlet okullarında parasızdır (md. 42). Herkes dilediği alanda çalışma ve sözleşme yapma özgürlüğüne sahiptir (md. 48). Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir (49). Kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılamaz. Dinlenmek, çalışanların hakkıdır. Ücretli hafta ve bayram tatiliyle ücretli yıllık izin hakları ve koşulları yasayla düzenlenir (md. 50). Devlet, yurttaşların konut gereksinmesini karşılayacak önlemleri alır (md. 57). Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet bu güvenliği sağlayacak gerekli önlemleri alır (md. 60).

Sosyal bilimler akademisi *(Çin).* 1977'de Pekin'de Bilimler akademisi'nin ikiye ayrılmasıyla kuruldu. Arkeoloji, tarih, dil, felsefe, edebiyat, ekonomi ve dinler tarihi enstitülerini bünyesinde toplar.

Sosyal bilimler enstitüsü, Türkiye'deki üniversitelerin bünyesi içinde yer alan yükseköğretim kurumları. Yükseköğretim kurumlarını yeniden düzenleyen 2809 sayılı yasa'nın yürürlüğe girmesinden (1983) sonra sosyal bilimler alanında lisansüstü çalışmalar yapılması amacıyla her üniversitede bir Sosyal bilimler enstitüsü kuruldu. Enstitüler, bağlı oldukları üniversite, öteki üniversiteler ve yüksekokullar ile değişik araştırma kurumlarının öğretim ve araştırma elemanları gereksinimlerini dikkate alarak lisansüstü düzeyde (yüksek lisans-doktora) öğretim programları düzenler.

SOSYAL-DEMOKRASİ a. (fr. *social -démocratie*). Marxçılıktan kaynaklanan ve II. Enternasyonal içinde almanca konuşulan ülkelerle İskandinav ülkelerindeki siyasal partiler tarafından benimsenen düşünce akımı.

Sosyal demokrasisi *(İskandinav),* XIX. yüzyıl sonlarında kurulan İskandinav ülkeleri (Finlandiya dahil) sosyal-demokrat partileri.

• *Danimarka:* 1871'de kurulan Sosyal demokrat parti (*Socialdemokratiet*), sendikaların desteğini alarak girdiği 1924 seçimlerini kazandı. Lideri T. Stauning, 1924-27 yılları arasında üstlendiği hükümet başkanlığı görevine 1929'da yeniden geldi. Bu dönemlerde, ülke içinde sosyal içerikli yasalar yapıldı; dış siyasette hükümet barışçı bir yol izledi. Alman işgali altında geçen 1940-42 yılları arasında, T. Stauning kabinesi varlığını korudu. Sosyal-demokrasi savaştan sonra (1945, 1947-50, 1955-60 [H. C. Hansen'le], 1960-62, 1962-68 [J. O. Krag'la], 1972-73, 1973-82 [A. Jørgensen'le] yıllarında) iktidarda kaldı. 1987, 1988 ve 1990'da yapılan seçimlerden sonra en çok oy alan parti olarak iktidardaki merkez sağ azınlık koalisyonuna karşı ana muhalefet partisi durumunu korudu.

• *Finlandiya:* 1899'da kurulan Sosyal-demokrat parti (*Suomen Sosialdemokraat-*

tinen Puolue), sosyal reformların yanı sıra, ülkenin özerkliği için mücadele etti. XX. yy. başlarında önemli gelişmeler gösteren parti, 1913 yılında Avrupa'daki sosyalist ve sosyal-demokrat partiler içinde en yüksek oy oranına sahip parti oldu. Özellikle çiftçiler arasında örgütlendi. 1917 yılında rus devrimlerinin etkisiyle radikalleşti. Ocak 1918'de Helsinki'de devrimci bir hükümet kuruldu, ancak Mannerheim'ın Beyaz muhafızları ve alman birlikleri tarafından ezildi. 1918'deki beyaz teröre karşın, 1919'da yeni bir parti oluşturuldu. Bu arada, partinin sol kanadı ayrılarak, gerçekte komünist bir parti olan, Sosyalist-işçi partisi'ni kurdu. Sosyal-demokrat parti, 1937'ye kadar muhalefette kaldı. Bu tarihte Çiftçi partisi'yle birlikte iktidara geldi. Savaştan sonra yeniden örgütlendi ve Çiftçi partisi'yle Komünist partisi'nden sonra ülkenin üçüncü büyük siyasal gücü oldu. Sosyal-demokratlar, Mauno Koivisto'nun başkanlığında 1968-1970 yılları arasında ve 1979'dan sonra ülkenin yönetimini ellerinde tuttular. Koivisto, 1982'de Cumhurbaşkanlığına seçildi. Koivisto'nun yerine hükümeti kuran sosyal-demokrat Kalevi Sorsa, mart 1987 seçimlerinde sosyal-demokratlar oy kaybedince iktidardan ayrıldı. 1991 genel seçimlerinde parti daha da geriledi (56 yerine 48 milletvekili).

• *İsveç.* Nisan 1889'da Stockholm'da İsveç Sosyal-demokrat partisi *(Socialdemokratiska Arbetarepartiet)* kuruldu. Partinin, 1898'de kurulan Genel çalışma konfederasyonu'yla sıkı bağları oldu. Başlangıçta marxçı bir partiydi; giderek reformculuğa yöneldi ve yalnız işçilerin değil tüm sömürülenlerin partisi olmak yolunu tuttu. Lideri H. Branting'in etkisiyle liberallere yaklaştı ve Parlamento'da etkin olmakta ısrar etti. Öte yandan partinin içinde H. Bergegren'in başını çektiği sol bir eğilim de vardı. Birinci Dünya savaşı'nda tarafsız kalan parti, H. Branting'i hükümete soktu (1917-1918). Branting, 1920'de, 1921-1923, sonra da 1924-25 yılları arasında hükümet başkanı oldu. Parti, 1932 yılında, Köylü partisi'yle işbirliği yaparak iktidara geldi (P. A. Hansson kabinesi). 1936'daki seçimlerde oyların % 46'sını kazanarak, savaşa kadar hükümeti yönetti. Sosyal-demokratlar birçok sosyal yasa çıkarttılar; elverişli vergi yasalarıyla sosyal eşitsizliği azaltacak uygulamalar yaptılar; yeni iş alanları yaratmak için kamu yatırımlarını geliştirdiler. İkinci Dünya savaşı sırasında tarafsız kaldılar. 1946'dan 1969'a kadar partinin ve hükümetin başında T. F. Erlander vardı. Sosyal reformlar sürdürüldü (eğitimin demokratikleştirilmesi, ailenin devletçe korunması vb.) ve dış siyasette barışçı çalışmalar yapıldı. 1969 yılında O. Palme, Erlander'in yerini aldı. Ancak 1970'li yılların başında, sosyal-demokratlar uzun süre iktidar olmalarının yarattığı belirli bir yorgunluk yaşarlarken sağ muhalefet güçleniyordu: 1976 yılında yapılan seçimlerde tutucular zafer kazandı. Bununla birlikte O. Palme 1982'de yeniden iktidara geldi. Palme şubat 1986'da öldürülünce yerine Ingvar Carlsson geçti. Başarılı ekonomi politikaları sosyal-demokratları güçlendirdi. 1988 ve 1991'de yapılan seçimlerde en çok oy alarak gene iktidarda kalmayı başardılar.

• *Norveç.* Norveç İşçi partisi *(Arbeiderpartiet)* 1887'de kuruldu ve sosyal-demokrat bir siyaset uygulamaya başladı. Parti, 1919'da Komünist enternasyonal'e girdi ve 1923 yılına kadar burada kaldı. Enternasyonal üyeliği, sağ kanadın partiden ayrılmasına neden oldu (bunlar da Sosyal-demokrat işçi partisi'ni kurdular). Ancak, 1923'ten sonra parti, reformcu bir siyaset izlemeye başladı. 1928'de S. Hornsruden başkanlığında bir hükümet kurdular. 1935'ten sonra da iktidarı paylaşmayı sürdürdüler. Alman işgaline karşı koyan parti, savaştan sonra yeniden iktidara geldi ve 1965'e kadar iktidarda kaldı (1963'te kısa süre tutucu bir iktidar geldi). İşçi partisi, daha sonra 1971-1972 ve 1973'ten 1981'e kadar, tutucuların yanı sıra iktidarda kaldı. Gro Harlem Brundtland başkan olduktan sonra kurduğu ilk hükümet kısa sürdü (1981). Ancak 1986'da kurulan 2. hükümetten bu yana parti, kısa bir süre (1989-1990) hariç, iktidarda kalmayı başardı.

Sosyal demokrasi partisi (SODEP), türk siyasal partisi. Mayıs 1983'te siyasal faaliyetlerin serbest bırakılması üzerine sosyal-demokrat eğilimli 37 kurucu üye tarafından oluşturuldu. Kurucu üyeler arasında Erdal İnönü, Türkân Akyol, Attila Sav, İsmail Hakkı Birler, Oktay Ekşi, Hicri Fişek, Cezmi Kartay, Cahit Külebi, Hüdai Oral, Muzaffer Saraç, Cahit Talas yer alıyordu. Parti kurucu kadrosu MGK tarafından beş kez veto edilince kuruluşunu ancak 8 eylül 1983'te tamamlayabildi. Bu geciktirme partinin 6 kasım 1983'te yapılan genel seçimlere girmesini engelledi. Partinin ilk genel başkanı Erdal İnönü veto edilince yerine Cezmi Kartay seçildi. Genel seçimlerden sonra MGK'nin veto yetkisi kalkınca Kartay istifa etti; Kurucular meclisi Erdal İnönü'yü yeniden başkan seçti (17 aralık). 12 Eylül döneminde kapatılan CHP'nin oy tabanına yönelen parti 25 mart 1984'teki yerel seçimlere katıldı ve oyların % 23,4'ünü toplayarak iktidardaki ANAP'tan sonra, ikinci parti durumuna geçti. Bu seçimde büyük oy kaybına uğrayan Halkçı parti'yle birleşti (3 kasım 1985), Sosyaldemokrat halkçı parti adını aldı.

SOSYAL-DEMOKRAT sıf. ve a. (fr. *social-démocrate*). **1.** Sosyal-demokrasiden yana olan. **—2.** Ekim devrimi'nden sonra, çoğu kez tümüyle marxçılığa bağlı kalan, ama III. Enternasyonal'e bağlanmayı kabul etmeyen ve genellikle kendilerine sosyalist diyenlere, kötüleyici anlamda verilen ad.

Sosyal-demokrat fırkası, türk siyasal partisi. Aralık 1918'de Dr. Hasan Rıza, Kâzım, Halit Paşa, Dr. Lebip ve arkadaşları tarafından kuruldu. Başkanlığını, Dr. Hasan Rıza'nın üstlendiği parti, merkezi Brüksel'de olan II. Enternasyonal ile ilişki kurdu. Birinci şûrayı saltanat'ta başkanı tarafından temsil edildi. 1919 seçimleri adayları kazanamayınca politika alanından çekildi. Nisan 1946'da kurulan Türk sosyal-demokrat partisi* bu fırkanın devamı olduğunu ileri sürdü.

Sosyal-demokrat partisi *(Türk),* türk siyasal partisi. İstanbul'da Cemil Alpay önderliğinde Sadık Acarlı, Mustafa Yıldız, Yakup Savaş tarafından kuruldu (1946-1951). Mütareke döneminde kurulmuş olan Sosyal-demokrat fırkası'nın devamı olduğunu savunan parti sermayedar ve patronların faaliyetlerinin, tarım, ticaret ve sanayinin sosyal-demokratlık ilkeleri sayılan özgürlük, adalet, eşitlik ve insanlığın refahı göz önünde tutularak düzenlenmesi gerektiğini programına almıştı. Sendikalar ve yardımlaşma derneklerinin kurulması partinin ilkeleri arasında yer aldı. Parti, önderi Alpay'ın ölümü üzerine dağıldı.

Sosyaldemokrat halkçı parti (SHP), türk siyasal partisi. Ortanın solunda yer alan Sosyal demokrasi partisi (SODEP) ve Halkçı parti'nin birleşmesiyle 3 kasım 1985'te kuruldu. Genel başkanlığa, Halkçı parti genel başkanı Aydın Güven Gürkan getirildi. 1 haziran 1986'da yapılan ilk genel kongrede genel başkanlığa Erdal İnönü seçildi. 1986 yılı içinde dört genel sekreter değiştirildi: Cahit Angın, Mustafa Timisi, Barış Can ve Fikri Sağlar. TBMM'de 84 milletvekili olan partinin (mayıs 1986) genel başkanı İnönü, eylül 1986'da yapılan ara seçiminde İzmir'den milletvekili seçildi. Aralık 1986'da 20 milletvekili partiden ayrıldı; bunlardan 18'i Demokratik sol parti'ye (DSP) geçti. Mayıs 1987'de partinin TBMM'de 63 milletvekili bulunuyordu. Sosyal-demokrat görüşü benimseyen ve 12 Eylül döneminde kapatılan CHP'nin oy tabanına yönelen DSP ile SHP'nin birleşmesi zaman zaman gündeme geldiyse de, partilerin yetkili organları bu yönde bir girişimde bulunmadılar. Kapatılan partilerin yöneticilerine 1982 Anayasası'yla getirilen siyaset yasağının kaldırılıp kaldırılmaması konusunda yapılan halkoylamasında parti, yasağın kaldırılmasını savundu (eylül 1987). 1987 genel seçimlerinde oyların % 24,74'ünü alarak 99 milletvekili çıkardı; ana muhalefet partisi durumunu korudu. Temmuz 1988'de genel sekreterliğe Deniz Baykal getirildi. Mart 1989'da yapılan yerel seçimlerde birinci parti durumuna geçti. İl genel meclisi seçimlerinde oyların % 28,8'ini aldı; Ankara, İstanbul, İzmir dahil 39 ilin belediye başkanlıklarını da SHP'nin adayları kazandı. Eylül 1990'da genel başkanla anlaşmazlığa düşen genel sekreter Deniz Baykal'ın istifası üzerine toplanan olağanüstü kurultay'da, genel başkan Erdal İnönü ile Deniz Baykal arasında başkanlık seçimi yapıldı. Erdal İnönü 504 oyla tekrar başkan seçilirken, Deniz Baykal 405 oy aldı. Genel sekreterliğe Hikmet Çetin getirildi.

Haziran 1991'deki partinin 3. olağan genel kurulu, tekrar genel başkan Erdal İnönü ile "Baykalcı"ların parti içi iktidar mücadelesine sahne oldu. Erdal İnönü 3. tur oylamada 534 oyla genel başkan seçildi. Deniz Baykal ise 451 oy alabildi. SHP'nin 44 kişilik parti meclisine de, İnönü'nün listesinden 28, Baykal'ın listesinden 15 kişi girdi. Genel sekreterliğe Hikmet Çetin yeniden seçildi.

Kasım 1991'de yapılan genel seçimlerde SHP oyların % 20,75'ini alarak meclise 88 milletvekili soktu. DYP ile kurulan koalisyon hükümetine katıldı. Parti genel başkanı Erdal İnönü başbakan yardımcı-

1991 genel seçimleri öncesinde **Sosyaldemokrat halkçı parti** genel başkanı Erdal İnönü İzmir mitinginde

Rusya **Sosyal-demokrat işçi partisi** Lenin 4 (17) nisan 1917'de Petrograd'da Tavrida sarayı'nda *Nisan tezleri*'ni (O zadaçah proletariata v dannoy revolyutsi) açıklamak üzere söz alıyor

Roger-Viollet-Viollet kol.

Ler Sirman Press-Parimage

Alman sosyal-demokrat partisi Rosa Luxemburg bir gösteride konuşma yaparken

sı, parti genel sekreteri Hikmet Çetin Dışişleri bakanı oldu. SHP genel sekreterliğine Cevdet Selvi seçildi. 1992'de çıkarılan bir yasayla eskiden kapatılan partilerin açılmasına izin verilince, Cumhuriyet halk partisi'nin (CHP) yeniden kurulması gündeme geldi. İnönü CHP'nin SHP'ye katılmasını istediyse de, Deniz Baykal önderliğindeki muhalif grup aksi tezi savundu. Toplanan CHP kurultayında Deniz Baykal genel başkan seçilince Baykal ve taraftarları SHP'den ayrılarak parlamentoda ayrı bir grup oluşturdular. Nisan 1993'te toplanan SHP tüzük ve program kurultayı, CHP ile sürtüşmeyi önlemek için partinin altı ok ilkelerini yeniden tanımladığı gibi, kürt sorunundaki tutumuna da açıklık getirdi. Kürt kimliği ve kürt dili üzerindeki yasakların kaldırılması, kürtçe TV ve radyo yayını üzerindeki engellerin kaldırılması ilkeleri benimsendi. Haziran 1993'te Genel başkan Erdal İnönü parti başkanlığından çekileceğini ve eylül 1993'te yapılacak kurultayda da adaylığını koymayacağını kesinlikle açıkladı.

Sosyal-demokrat işçi partisi *(Rusya)*, rus devrimci siyasal parti (RSDİP). 1898'de Minsk'te, bir yıl önce kurulmuş olan yahudi işçi partisi Bund'un öncülüğünde, Kuzey ve Güney Rusya militanları tarafından kuruldu. (→ BOLŞEVİK.) İki grup karşı karşıya geldi: "emeğin kurtuluşu grubu" ve "ekonomistler". Daha sonra, Lenin'in *Ne yapmalı* (Çto delat, 1902) adlı yapıtı yayımlanınca partiye üyelik koşulları konusunda başka görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Daha esnek bir anlayıştan yana olanlar, parti yönetiminde azınlıkta kaldılar (*menşinstvo*, "menşevik" adı buradan gelir); bu durum Rus İmparatorluğu'ndaki öteki milliyetleri temsil eden Bund ve LPKSD'nin (Litvanya ve Polonya krallığı sosyal demokrasisi) ayrılmasına yol açtı; çünkü kongre, bunların istediği derecede özerklik tanımayı kabul etmedi. İki grup arasındaki ayrılığın temeli, burjuva demokratik devrimi kavramına bakışlarındaki farklılıkta beliriyordu. 1905'te, Lenin'in öncülüğündeki bolşevikler III. Kongre'yi toparlarken, menşevikler de buna paralel bir konferans düzenlediler; Martov, menşeviklerin önde gelen lideri durumuna geldi. Bununla birlikte, Devrim'in zorlamasıyla beliren yakınlaşma sonucunda, Stockholm'da toplanan birleşme kongresinde çoğunluğu menşevikler sağladılar ve öteki milliyetlerin temsilcileri de, katılma koşulları tartışılmaksızın, partiye alındılar. Kongre, devrimci terörü ve özellikle de biri Tiflis'te Koba'nın (Yosif Stalin) katılmasıyla gerçekleştirilen "kamulaştırma" eylemlerini kınadı. Kongre, Duma seçimlerine katılma konusunda ikiye ayrıldı; bolşevikler seçimleri boykot etmekten yanaydılar. Merkez komitesinin ocak 1910'daki genel kurul toplantısının dışında, menşeviklerin çoğunluğu kaybettikleri 1907 Londra kongresi, RSDİP'in tüm üyelerini bir araya getiren son toplantı oldu. Londra kongresi'nden sonra parti birçok gruba ayrıldı. Bolşevikler içinde Lenin, sol kanattan, A. Bogdanov önderliğindeki legal mücadeleyi reddedenler tarafından sıkıştırılıyordu; bu sırada partinin birliğinden yana oldukları için "uzlaşmacılar" diye nitelenen "partici bolşevikler" grubu da belirgin bir duruma geldi. Menşevikler içinde sağ eğilimler ve sol bir kanat ortaya çıktı. Plehanov partici menşeviklerin başına geçti ve otzovistlere karşı mücadelesinde Lenin'i destekledi. Troçki ve onun *Pravda* grubu, aracı bir konumdaydılar. Gerçek kopuş, 1912 yılında oldu: bolşevikler ocak ayında Prag'da bir konferans düzenlediler ve Rusya'daki partinin gerçek temsilcileri olduklarını ilan ettiler. Öteki eğilimlerin temsilcileri, aynı yıl Viyana'da Ağustos bloku'nu oluşturdular. LPKSD, her iki grubun dışında kaldı, ama ulusal kuruluşların çoğu Ağustos bloku'na katıldı. 1913'te Duma'daki parlamento grubu bölündü. Enternasyonal'in arabuluculuk girişimleri sonuçsuz kaldı. Savaş, Plehanov'un öncülük ettiği "sosyal-yurtseverler"le pasifist enternasyonalistler arasında, temel ayrılığı ortadan kaldırmaksızın, yeni bölünmeler yarattı. Bu iki fraksiyon Kienthal* ve Zimmerwald*'de iki toplantı yaptı. Şubat 1917 devrimi'nden sonra Rusya'ya dönen Lenin, iktidarı ele geçirme stratejisini uygularken menşevikler, burjuva hükümetine katılmama konusundaki ilkelerine karşın, nisan ayından başlayarak tüm koalisyon hükümetlerinde yer aldılar. Ağustos 1917 (birleşme) kongrelerindeki görüşmelerin de gösterdiği gibi bu karar, oy birliğini sağlamaktan uzaktı; ayrıca savaşın sürdürülmesi konusunda da görüş ayrılığı içindeydiler. Troçki ve yandaşlarının (mejrayonlar*) da katıldıkları ve temmuz günlerinde sarsıntıya uğrayan bolşevikler, ağustosta VI. kongrelerini topladılar ve RSDİP'in devamı olduklarını açıkladılar. Menşeviklerin, Ekim devrimi'nden sonra bolşevikleri, kendileri ve devrimci sosyalistlerle birlikte bir koalisyon hükümeti kurmaya zorlama girişimleri sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine Martov, demokrasiyi ve teröre son vermeyi kabul ettirmek için, bolşevik iktidara eleştirel bir destek sağlama siyaseti izlemeye kalkıştı. Bolşevikler, mart 1918'de Komünist partisi'ni (bolşevik) kurarak, geleneği bir yana bıraktılar. 1918 haziranında yasaklanan, kasım sonunda yeniden serbest bırakılan menşevikler iç savaşın sonuna kadar yarı yasal koşullarda kaldılar.

Helmut Schmidt ve Willy Brandt Alman sosyal-demokrat partisi'nin (SPD) 1980'deki bir mitinginde

Simon-Gamma

Sosyal-demokrat partisi *(İtalyan)* ... mesi üzerine kurulan parti; 1952'ye kadar adı *partito socialista dei lavoratori italiani* (PSLİ) idi. G. Saragat'ın yönettiği PSDİ özellikle seçkinlerin ve yüksek memurların partisidir ve orta sınıf içinde belirli bir etkisi vardır. Komünizme karşı olan, Avrupa'nın inşasını ve ABD ile sıkı bir işbirliğini savunan PSDİ 1948 seçimlerinde oyların % 7,1'ini, 1958'de % 4,6'sını ve 1972'de % 5,1'ini aldı. 1966 sonbaharında İtalyan sosyalist partisi (PSİ) ile birleşti, daha sonra temmuz 1969'da Birleşik sosyalist parti *(partito socialista unitario)* [PSU] adıyla yeniden kurulduktan sonra eski adını (PSDİ) aldı. Seçimlerde büyük başarılar elde edememesine rağmen, on yıl boyunca koruduğu anahtar parti niteliğiyle, 1948'den 1963'e kadar, hemen hemen tüm hükümetlere katıldı ve parti başkanı G. Saragat'ın Cumhurbaşkanlığına (1964-1971) seçilmesini sağladı. Daha sonra, Hıristiyan demokratlarla PSİ arasındaki yakınlaşma ve seçimlerde elde ettiği başarısız sonuçlar (arka arkaya giderek azalan oy oranları) nedeniyle siyasal etkisi azaldı.

Sosyal-demokrat partisi *(Alman)*, alman siyasal partisi. 1863'te Leipzig'de Ferdinand Lassalle'ın yönetiminde kurulan ADAV'la *(Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein)* [Alman genel işçi derneği] 1869'da Eisenach'ta kurulan SDAP'ın *(Sozialdemokratische Arbeiterpartei)* [Sosyal-demokrat işçi partisi] mayıs 1875'te Gotha'da birleşmesinden doğdu. Alman sosyal demokrat işçi partisi uzun süre toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde devletin rolüne ağırlık veren Lassale'ın düşüncelerine bağlı kaldı. Parti önderleri August Bebel ve Wilhelm Liebknecht, o sırada Marx'ın *Gotha programının eleştirisi*'ni yayımlamaktan kaçındılar, oysa bu program marxçılığın gerçek mirasçısı olduğunu söyleyen bir partiye aitti. Bismarck, genç partinin 1877 yılı seçimlerindeki başarısından sonra Reichstag'ı dağıttı ve yeni seçimlere göre oluşan meclise, sosyalistlere karşı olağanüstü hal yasaları kabul ettirdi; parti böylece yasadışı duruma sokuldu. 1879'da parti bir yayın organına sahipti; *Sozialdemokrat* önce Zürich'te daha sonra da Eduard Bernstein yönetiminde Londra'da yayımlandı. 1883'te yine Zürich'te partinin kuramsal organı olan *Die Neue Zeit* (Yeni zaman) yayımlandı. Daha sonra *Die Neue Zeit*'ın yönetimi Karl Kautsky'ye verildi ve II. Enternasyonal'in organı oldu; Kautsky yayın yönetmenliğini 1917'ye kadar sürdürdü. Ancak olağanüstü hal yasaları işçi hareketlerinin ulusal yaşamdan çıkarılmasını hızlandırdı. Weimar Cumhuriyeti döneminde SPD'nin iktidara geçmesinden sonra da sürecek olan sosyal-demokrat "karşı-toplum" ya da "alt-kültür"ün kökeni buraya dayanır. Bismarck'ın devrilmesiyle olağanüstü yasalar dönemi sona erdi. 1891 Erfurt kongresi'nde adı SPD *(Sozialdemokratische Partei Deutschlands)* olan parti, teoriye ilişkin bölümü Kautsky, pratiğe ilişkin bölümü de Bernstein tarafından kaleme alınan ve uluslararası sosyalizm için model oluşturan bir programı benimsedi. Taban şubeleri (seçim çevreleri) bir üst organ olan yıllık kongreye delege gönderiyor, kongre de seçtiği yönetimi *(Parteivorstand)* düzenli olarak sürdürüyordu. İlk muhalefet, parlamentoya karşı olan "Gençler"den geldi. Yasadışılık döneminin sonunda birdenbire ortaya çıkan bu muhalefete karşı parti yönetimi Engels'in otoritesine başvurdu. Yüzyılın sonunda çıkan Eduard Bernstein'ın revizyonist tezleri *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* (Sosyalizmin varsayımları ve sosyal demokrasinin görevleri) reformculuk konusunda bir tartışma başlattı. Tartışma üç grup arasında geçiyordu: reformcular, Bebel ve Kautsky'nin temsil ettiği katı merkezciler ve

devrim) [Sozialreform oder Revolution] ortaya konan sol. 1905 Rus devrimi'nin harekete geçirdiği parti-sendika ilişkileri konusundaki tartışma, kitle grevi sorunu çevresinde yoğunlaştı. Bu tartışma SPD'yi 1914'e kadar meşgul etti. Sendikalar, 1906 Mannheim kongresi'nde partiyle tam eşitlik ve siyasal nitelikli grevlerde ortak sorumluluk yetkisi elde ettiler. Üye sayısının artışıyla parti, profesyonel yöneticileri olan güçlü bir örgüt oldu.

4 ağustos 1914'te parlamento grubu savaş ödeneklerini onayladı. Böylece *Burgfriede* ya da Kutsal İttifak kuruldu. Ama, savaşa karşı çıkan Enternasyonal grubunun (daha sonra Spartakus birliği adını aldı ve Alman komünist partisi'nin [aralık 1918- ocak 1919] çekirdeğini oluşturdu) kuruluşuna katılan Karl Liebknecht, 2 aralık 1914'te savaş ödeneklerine karşı oy verdi. 1915 sonunda, SPD'nin parlamento grubundaki savaş aleyhtarları ayrılarak "Sosyal-demokrat çalışma topluluğu"nu kurdular. Bunlar daha sonra partiden çıkarıldılar. Topluluk, 1917'de Bağımsız sosyal-demokrat parti'yi kurdu; spartakistler de bu partiye katıldı (*Spartakusbund*, aralık 1918). Bazı spartakistler, 1922'de Birleşik komünist parti'ye (aralık 1920'de Berlin'de kuruldu) girdiler; ötekiler çoğunluktaki SPD'de yer aldı; bu arada bağımsız sosyal demokratlar da SPD'ye katıldı. Artan savaş aleyhtarlığı, kasım 1918 devrimi'nin başlamasını hızlandırdı. Ekim ayından başlayarak, çoğunluktaki sosyal demokratlar hükümete girdiler. 9 kasımda SPD başkanı Philipp Scheidemann, Alman Cumhuriyeti'ni ilan etti. SPD Bağımsız sosyal demokratlar halk komiserleri hükümetinin kurulmasıyla Friedrich Ebert Cumhurbaşkanı, Scheidemann da Başbakan oldu. Sosyal-demokratlar, Weimar Cumhuriyeti'nde iki kez hükümet kurma görevini üstlendiler (1918-1920 ve 1928-1930). Parti kuramcısı olarak Kautsky'nin yerini Rudolf Hilferding aldı.

Verdikleri sözlere bağlı kalan sosyal-demokratlar, nazizmi yasal yollardan engellemeye çalıştılar. Ama, komünistlerin hemen ardından onlar da yasadışı ilan edildiler. Parti yönetimi, Prag'a taşındı ve SoPaDe (SOzialdemokratische PArtei DEutschlands) adını aldı. Ülke içindeki direniş, bölgesel düzeyde örgütlendi. 1938'de SoPaDe, Paris'e yerleşti. Savaş başladığında üyelerinin çoğu toplama kamplarına atıldı. Başlıcası İngiltere'de olan sürgündeki gruplar varlıklarını korudular. Sovyet işgal bölgesindeki SPD ve Alman komünist partisi, nisan 1946'da birleşerek SED'i ***(Sozialistische Einheitspartei Deutschlands)*** [Alman birleşik sosyalist partisi] oluştururken on beş gün sonra Batı'da, Hannover'de SPD'nin savaş sonrasındaki ilk kongresi toplandı ve parti başkanlığına Kurt Schumacher seçildi. Şiddetli bir antikomünist parti olan SPD, yine de geleneksel pragmatik radikalizmini sürdürdü. Kimi eyaletlerdeki seçimleri kazanmasına karşın, 1949'da kurulan Almanya Federal Cumhuriyeti'nde, iktidara gelemedi. Bu başarısızlık, yavaş yavaş keynesçi tutumların benimsenmesine yol açtı. 1959'daki Bad Godesberg kongresi'nde SPD, çoğulculuğa dayalı bir programı kabul etti; böylece marxçılık ve sınıf mücadelesiyle bağlar kesin olarak koparıldı. 1964'te Willy Brandt, parti başkanı seçildi. Willy Brandt 1966'da Hıristiyan demokrat/Sosyal hıristiyan "büyük koalisyonu" içindeki bunalımdan yararlanarak iktidara geldi ve Doğu ülkeleriyle ilişkileri normalleştirme siyasetini, Ostpolitik'i uygulamaya başladı. 1974'te Helmut Schmidt' in, Willy Brandt'ın yerine şansölyeliğe gelişi, sağa kaymanın habercisiydi. 1969' dan başlayarak SPD, liberal partiyle bir koalisyon hükümeti kurdu; liberaller 1982' de koalisyondan ayrıldı. Böylece SPD iktidarı kaybetti, 1983 seçimlerinde Bundestag'da çoğunluğu alamadı. Brandt SPD başkanlığından ayrıldı; yerine Hans-Jochen Vogel seçildi (1987). 1987 seçimlerinde partinin milletvekili sayısı daha da azaldı. İki Almanya'nın birleşme süreci içinde Doğu Almanya'da 1989'da yeniden kurulan Doğu Alman Sosyal-demokrat partisi'nin SPD'ye katılması da sonucu değiştirmedi. 1990 seçimlerinde SPD Hıristiyan-demokratlar karşısında gene yenik düştü (268'e karşı 239 milletvekili). Bunun üzerine Hans Vogel mayıs 1991'de Bremen kongresinde istifa etti, yerini Björn Engholm'a bıraktı. Yıllardan beri Schleswig-Holstein eyaletinin başbakanı olan, dürüstlüğü ile ünlü Engholm'un genel başkanlığı da uzun sürmedi. 1987'de Schleswig-Holstein'de meydana gelen bir skandalla ilgili olarak hedef olduğu suçlamalardan dolayı güç duruma düştü ve mayıs 1993'te istifa etti. Parti başkanlığına haziran 1993'te Rudolf Scharping seçildi.

Sosyal devrimci parti, rus siyasal partisi (1901-1922). Çeşitli popülist grupların bir araya gelmesiyle (1901 sonu - 1902 başı) oluşan partinin yayın organı, Cenevre'de M. R. Gots (1866-1906) ve V. M. Çernov tarafından çıkarılan *Revolyutsionnaya Rosiya* (Devrimci Rusya) idi. Partinin birinci kongresinde kabul edilen programında (aralık 1905 - ocak 1906) demokratik bir cumhuriyetin kurulması, bölgelere özerklik verilmesi, kurucu meclisin toplanması, işçiler için sekiz saatlik işgünü ve topağın kamulaştırılması isteniyordu. Parti, terör yanlısı aşırı sol ile, devrimden çok halk eylemine inanan sağ bir düşünceye kadar, karşıt eğilimler arasında parçalandı. Partinin, 1902-1906 yıllarında siyasal suikastlar (bu arada Sipyagin ve Plehve suikastları) düzenleyen bir müfrezesi vardı.

SOSYAL-EMPERYALİZM a. Sosyalizm adına uygulanan emperyalist siyaset.

SOSYAL-HIRİSTİYAN sıf. Toplumsal içerikli bir hıristiyanlık anlayışını benimseyen partiler için kullanılır. (Eşanl. HIRİSTİYAN-SOSYAL.)

Sosyal hizmetler ve çocuk esirgeme kurumu genel müdürlüğü, korunmaya, bakıma ve yardıma muhtaç aile, çocuk, yaşlı vb. kişilere götürülen sosyal hizmetlerle ilgili hedefleri saptamak, bu hizmetleri düzenlemek için kurulmuş katma bütçeli kamu kurumu. Başbakanlığa bağlı olan genel müdürlüğün ana hizmet birimleri: Aile ve çocuk hizmetleri dairesi başkanlığı; Yetiştirme yurtları dairesi başkanlığı; Yaşlı hizmetleri dairesi başkanlığı; Sakatların ve felçlilerin rehabilitasyonu dairesi başkanlığı; Genel sosyal hizmetler dairesi başkanlığı; Aile bütünlüğünün korunması daire başkanlığı.

Taşra kuruluşlarında il sosyal hizmetler kurulları, il sosyal hizmetler müdürlükleri, ilçe sosyal hizmetler şubeleri vardır.

Sosyal sigortalar derneği *(Uluslararası)*, çeşitli ülkelerin resmi ve özel sosyal sigorta kuruluşlarının oluşturduğu dernek. 1927'de Uluslararası yardımlaşma ve sosyal sigortalar konferansı adı altında kuruldu. Özerk bir kuruluş olan derneğin merkezi Cenevre'dedir. Sekreteryası Uluslararası çalışma bürosu'nun idari servisleri tarafından sağlanır. Dünyadaki sosyal sigorta kurumlarının yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi için tüm çabaları pekiştirir ve eşgüdüm sağlar. *Uluslararası sosyal sigorta* dergisini yayımlamaktadır.

Sosyal sigortalar kurumu genel müdürlüğü, sigortalıları, iş kazaları, meslek hastalıkları, hastalık, analık, sakatlık, yaşlılık ve ölüm gibi çalışma yaşamının çeşitli tehlikelerine karşı sigorta etmek ve onlara yardım sağlamak amacıyla 1945 yılında kurulmuş kamu kurumu. Sosyal sigortalar kurumu genel müdürlüğü, mali ve idari bakımdan özerk olan, Çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığı'na bağlı bir tüzel kişiliktir.

1965'te 506 sayılı, 1991'de 3709 sayılı yasayla yeniden düzenlenen Sosyal sigortalar kurumu, işçi statüsünde çalışanların önemli bir bölümünü kapsamına alır. (Yaklaşık üç buçuk milyon kişi.)

Sosyal sigortalar kurumu'nun parasal kaynağını işçi ve işverenden alınan primler ve devletten sağlanan mali yardım oluşturur.

Genel müdürlüğün ana hizmet birimleri şunlardır: Sağlık dairesi başkanlığı, Tahsisler dairesi başkanlığı, Sigorta işleri ve primler dairesi başkanlığı, Yurtdışı hizmetleri dairesi başkanlığı, İşkazaları dairesi başkanlığı.

Kurumun çeşitli illerde toplam otuz sigorta müdürlüğü (esk. bölge müdürlüğü) vardır. Ayrıca sigortalıların tedavilerini sağlamak üzere kurulmuş kuruma bağlı birçok sağlık kuruluşu, hastane, doğumevi, sanatoryum vb. bulunmaktadır.

SOSYALİST sıf. (fr. *socialiste*). Sosyalizme ya da sosyalizm yanlılarına ilişkin. (Eşanl. TOPLUMCU.)

◆ sıf. ve a. Sosyalizm yanlısı bir kimse; sosyalizmi benimsemiş olan bir partinin üyesi. (Eşanl. TOPLUMCU.)

Sosyalist devrim partisi, türk siyasal partisi. 1975'te kurulan Sosyalist parti, 1977'deki birinci kurultayında Sosyalist devrim partisi adını aldı. Bilimsel sosyalizmi izlediğini savunan parti, emekçilerin kurtuluşunu yalnız kendi örgütünün başarabileceğini ileri sürdü. 1977 yerel seçimlerinde 8 ilde toplam 3 756 oy alabildi. 1979 Senato üçte bir yenileme seçiminde 25 ilde oyların % 0,7'sini, yine aynı yıl milletvekili ara seçiminde 5 ilde oyların % 0,6'sını kazandı. (→ SOSYALİST PARTİ.) Bütün yönetim kadrolarının iki kez üst üste seçilemeyeceğini kabul ettiği için genel başkan Mehmet Ali Aybar 1979 yılında adaylığını koymadı; başkanlığa Cenan Bıçakçı seçildi. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra parti, diğer partilerle birlikte, ekim 1981'de MGK kararıyla feshedildi. 12 Eylül yönetimince kapatılmış olan partilerin açılmasına 1992'de yasayla izin verilince, Sosyalist devrim partisi de yeniden açıldı ve 27 aralık 1992 günü yapılan genel kurul toplantısında Cenan Bıçakçı genel başkanlığa seçildi.

Sosyalist emekçi ve köylü partisi *(Türkiye)*, türk siyasal partisi. Dr. Şefik Hüsnü Değmer, Ragıp Vardar, İstefo Papadopulos, Fuat Bilege, Habil Amato, Emin Aydınlatan, Hayrettin Emin Manoğlu ve Müntekim Ölçmen tarafından 20 haziran 1946'da İstanbul'da kuruldu. Yayın organı *Sendika* gazetesi oldu. Parti programında, geniş halk kitlelerinin yoksullaşması sonucunu doğuran işgücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak, büyük üretim araçlarını milletin ortak mülkiyetine geçirmek, bir sosyalist demokrasi düzeni içinde bütün bireylere yüksek geçim düzeyi ve mutlu bir yaşam sağlamak amacını belirtti. Yakın hedef olarak da geniş halk yığınlarının siyasette söz sahibi olması, vatandaşların özgürlüklerini sınırlayan kanuni ve idari engellerin kaldırılması; halk yığınlarının örgütlenebilmesi için meslek birliklerinin (sendikalar), sosyal ve kültürel cemiyetlerin, kulüplerin, gece okullarının kurulmasına yardım etmek ve örgütlenen halkın demokratik bir bünyeye kavuşmasını sağlamak; türk emekçi ve köylülerini yerli ve yabancı sermayedarların sömürülerinden korumak, irticaya ve faşizme karşı aralıksız ve sistemli bir mücadele yürütmek öngörülmüştü. Parti, Sıkıyönetim komutanlığınca 16 aralık 1946'da kapatıldı.

Sosyalist işçi enternasyonali, II. Enternasyonal'le, sosyalist partiler çalışma topluluğu (ya da iki buçukuncu enternasyonal'in) mayıs 1923'te Hamburg kongresi'nde toplanmasıyla oluşan uluslararası örgüt. İlke olarak her üç yılda bir kongresini toplayan Sosyalist işçi enternasyonal'i, özerk partilerin oluşturduğu bir federasyondu. Bir yürütme kurulu, bir büro ve bir sekreter (Friedrich Adlar) tarafından yönetilirdi. Resmi ideolojisi marxçılık olmasına

karşılık, devrimci olmaktan çok, evrimci partilerden oluşuyordu. Sovyetler'in iç siyasetini benimsemiyor, ama SSCB'nin Milletler cemiyeti'ne girmesini destekliyordu. Uluslararası barışın gereğine önem verirken Milletler cemiyeti'nin hakemlik, ortak güvenlik ve silahsızlanma siyasetini destekliyordu. Ama büyük siyasal sorunlarda (komünizm ve faşizm konusundaki tutumu) bir sol (avusturyalı Friedrich Adler, Otto Bauer; fransız Jean Longuet, sonra Jean Zyromski vb.) ve bir de sağ (alman Kautsky; eski menşevikler Abramoviç ve Dan; sonra ingiliz, polonyalı, iskandinav vb. sosyalistleri) görünümü oldu. Sol, komünistlerle sosyalistlerin nihai amaçlarının aynı olduğunu savundu ve sağın tersine bu iki akım arasında bir ittifak düşüncesini reddetmedi. Sosyalist işçi enternasyonali'nin uzun süre küçümsediği faşizm sorunu, gerçek anlamıyla ancak 1931 Viyana kongresi'nde ele alındı. Bu toplantıda faşizm, komünistlerin tanımına benzer biçimde tanımlandı. 1933 Paris konferansı'nda sol, faşizme karşı komünist partilerle bir yakınlaşma önerirken, sağ, orta sınıflarla bir yakınlaşmadan yanaydı. Bir süre sonra fransız, ispanyol ve italyan sosyalist partileri, komünist partilerle "Halk cepheleri"ni oluştururken ingiliz ve iskandinav partileri bu tür ittifaklara karşı çıkmaya devam ettiler. 1936-1939 arasındaki İspanya İç savaşı, Sosyalist işçi enternasyonali içinde, çoğunluktaki, "müdahale etmemek"ten yana olanlarla (Léon Blum, Paul Henri Spaak, Walter McLennan Citrine, Ernest Bevin) ispanyol cumhuriyetçilerine dolaysız yardım yanlısı azınlıktakiler (J. Deutsch, Pietro Nenni, J. Zyromski ve SİE başkanı L. de Brouckère) arasında yeni ve ciddi bir bölünmeye yol açtı. Sosyalist işçi enternasyonali yöneticileri, ispanyol sorununu görüşmek üzere III. Enternasyonal yöneticileriyle 1937'de iki kez bir araya geldiler, ama onlarla ortak eyleme girmeyi reddettiler. 1938'den başlayarak, hitlercilik karşısında, sosyalist partiler içinde uzlaşma yanlısı bir akım (Münih anlaşması yanlısı) gelişti. Sosyalist işçi enternasyonali savaşa karşı koymadı; son toplantısını nisan 1940'ta Brüksel'de yaptı.

Sosyalist işçi partisi *(İspanyol)*, İspanyol demokratik sosyalist işçi partisi adıyla *(Partido democrático socialista obrero español)* 1879'da Madrid'de P. Iglesias, A. García Quejido ve Gómez Latorre tarafından kurulan parti. Başlangıçta, parti Madrid'deki küçük bir gruptan ibaretti.

Felipe González
İspanyol sosyalist işçi partisi'nin 1982 ekiminde Ávila'daki bir toplantısında

Vioujard-Gamma

Daha sonra, Barcelona ve Bilbao'da şubeleri açıldı. İlk kongresinde (ağustos 1888) belirli bir yapıya kavuştu ve İspanyol sosyalist işçi partisi *(Partido socialista obrero español)* adını aldı. Asıl amacını, siyasal iktidarı ele geçirmek ve üretim araçlarını toplumsallaştırmak biçiminde, belirledi. Hemen uygulayacağı siyaset ise asgari ücreti, işyeri komitelerini, işçiler için sekiz saatlik iş gününü içeriyordu. Parti, 1888'de kurulan sosyalist eğilimli bir sendikal örgüt olan Genel işçi birliği'ni destekledi. 1909'da Fas savaşı'na karşı çıktı; bu davranış, parti önderleri P. İglesias'la F. Largo Caballero'nun tutuklanmasına yol açtı. 1910'da ilk kez Cortes'e bir milletvekili soktu. Birkaç belediyede yönetimi ele geçirdi; aydınları (L. Araquistáin, J. Besteiro, F. de Los Ríos, M. Núñez de Arenas) kendine çekti. Birinci Dünya savaşı sırasında partinin küçük bir çoğunluğu İtilaf devletleri'nden yana tavır aldı. Sosyalist işçi partisi, 1917 ağustosunda Genel işçi birliği'nin başlattığı genel grevi destekledi; grev, ordu tarafından sert bir biçimde bastırıldı.

Parti, 1918-1920'deki büyük grevlerin *(trienio bolchevista)* etkisiyle Komünist enternasyonal'e ilkece katıldı. Ama 1921 nisanında Enternasyonal'in 21 koşulunu reddetti: bunun üzerine azınlık bir grup partiden ayrıldı ve İspanya Komünist işçi partisi'ni kurdu. (→ İSPANYOL KOMÜNİST* PARTİSİ.) Sosyalist işçi partisi, general Primo de Rivera'nın pronunciamento'suna karşı çıkmadı (eylül 1923); aynı zamanda Genel işçi birliği'nin de genel sekreteri olan Largo Caballero, diktatörün Devlet konseyi'ne girdi. Bununla birlikte, Sosyalist işçi partisi 1928'den başlayarak rejimle mesafeli olmaya başladı ve öteki cumhuriyetçi partilerle yakınlaştı (San Sebastián paktı); geçici Cumhuriyet hükümetine (1931), daha sonra M. Azaña hükümetine (1931-1933) katıldı. Anarşistlere ve komünistlere karşı uygulanan baskıyı onayladıysa da, daha sonra yine bu iki siyasal güce yakıaştı ve "1934 devrimi"ne (Asturias ayaklanması) katıldı. Daha sonra, şubat 1936 seçimlerini kazanan Halk cephesi'nin siyasetini benimsedi; cephe milletvekillerinin en önemli bölümü Sosyalist işçi partisi'ndendi. General Franco'nun darbesinden (18 temmuz 1936) sonra Largo Caballero Başbakan oldu (eylül 1936) ve 1937 mayısına kadar bu görevde kaldı; o tarihte yerine getirilen başka bir sosyalist, J. Negrín komünistlere daha çok yaslandı. Ama parti bölündü ve 1939 martında J. Besteiro, S. Casado'nun hükümete karşı düzenlediği iç savaşa son veren ayaklanmaya katıldı.

Cumhuriyetçiler'in yenilmesinden sonra sosyalist parti, ülke dışında, özellikle Fransa'da yeniden örgütlendi; J.Negrín, sürgündeki cumhuriyetçi hükümeti 1945'e kadar yönetti. 1950'li yıllardan başlayarak R.Llopis tarafından Toulouse'da yönetilen "tarihsel" sosyalist işçi partisi, İspanya'da gizlilik koşullarında mücadele veren militanların oluşturduğu, ülke içindeki kanadın giderek büyüyen muhalefetiyle karşılaştı. Toulouse kongresi'nde (1972) içerdeki militanlar, R.Llopis yandaşlarını yendiler ve 1974'te iç kanadı temsil eden Felipe González genel sekreter oldu. Franco'nun ölümünden sonra 1976'da yeniden yasallaşan parti, 1977 seçimlerinde oyların yüzde 28,5'ini kazandı. Etkinliği bölgelere göre farklılık gösteren (Andalucía'da ve Madrid'te güçlü, Katalonya'da zayıf) İspanyol sosyalist işçi partisi marxçılıktan bütünüyle koptu. 28 ekim 1982 seçimlerinde sosyalistler Cortes'teki milletvekillerinin çoğunluğunu (305 sandalyeden 201'i, yani oyların yüzde 46,07'si) elde ettiler ve F. González Başbakan oldu. 1986 seçimlerinde oy kaybetmesine karşın iktidarda kalan parti, aynı başarıyı 1989'da da gösterdi. González gene başbakan oldu. Bu üçüncü iktidar döneminde, işsizliğin artması ve bazı yolsuzluklar partinin yıpranmasına yol açtı. Buna rağmen sosyalist parti, haziran 1993'te yapılan seçimlerden de birinci parti olarak çıkmayı başardı (350 sandalyenin 159'u).

Sosyalist kültür derneği (SKD), Türkiye'de sosyalist kültürü yayıp genişletmek amacıyla Ankara'da kurulan dernek (1963-1971). Devlet planlama teşkilatı eski müsteşarı Osman Nuri Torun'un başkanlığında etkinliklere girişen SKD'nin genel sekreterliğini önce Necat Erder, ardından da İlhami Soysal yaptılar. Çeşitli kesimlerden aydınların kurucu olduğu dernek, İstanbul ve Diyarbakır'da da şubeler kurdu. Konferanslar ve seminerler yoluyla olduğu kadar, *Yön* dergisi ve sonra *Devrim* gazetesiyle de etkinliklerini sürdürdü. 12 Mart 1971 askeri darbesinden sonra, süresinde kongresini yapamadığı için dağılmış sayıldı.

Sosyalist parti, türk siyasal partisi. Mayıs 1975'te Mehmet Ali Aybar ve arkadaşları tarafından kuruldu. 1977'deki birinci kurultayda Sosyalist devrim partisi adını aldı. (→SOSYALİST DEVRİM PARTİSİ.)

Sosyalist parti, türk siyasal partisi. Çoğu işçi 84 üye tarafından şubat 1988' de kuruldu. Ferit İlsever başkan seçildi. Parti programında sendika kurma ve grev haklarının bütün emekçilere tanınacağı, lokavtın yasaklanacağı, devletin çalışma hakkını garanti edeceği, NATO'dan çıkılacağı, yabancılara Türkiye'de üs verilmeyeceği belirtiliyordu. Partinin amblemi elinde güneş tutan emekçi, partinin marşı da "1 Mayıs marşı"dır. 1989'da yapılan parti birinci kongresinde İlseven yeniden başkan seçildiyse de, kasım 1991 seçimlerinden önce yerini Doğu Perinçek'e bıraktı. Ancak Sosyalist parti işçi kesiminde ve Güneydoğu Anadolu'da umduğu ilgiyi bulamadı (108 000 oy).

Sosyalist partisi *(Fransız)* [*İşçi enternasyonali'nin fransız bölümü*, SFİO], nisan 1905'te Paris kongresi'nde kurulan fransız siyasal partisi. Sol eğilimli birçok partinin ve özerk federasyonların birleşmesiyle doğdu. Sosyalist birlik, işçi mücadelelerinin gelişmesiyle ve Enternasyonal'in 1904 Amsterdam kongresi'ndeki çağrısıyla sağlandı. Yeni kurulan parti, amacını "kapitalist toplumu kolektivist ya da komünist bir topluma dönüştürme" olarak belirledi. SFİO 1905-1914 yılları arasında etkisini genişletti ve hızla parlamenter bir parti haline geldi. Partinin saygınlığı, büyük oranda, lideri Jean Jaurès'nin kişiliğinden geliyordu. Savaşa şiddetle karşı çıkan Jaurès'nin öldürülmesinden sonra sosyalistler savaş ödeneklerinin ve sıkıyönetimin lehine oy kullandılar, bu sırada iki üyeleri de (Guesde ve Marcel Sembat) hükümete girdi. Sosyalistlerin savaşa katılması 1917'den önce tartışma konusu yapılmadı. Savaş sonrasında, 1919 yılında kurulmuş olan Komünist enternasyonal'e katılma, parti içinde bir sorun yarattı. Enternasyonal'e katılmadan yana olanlar (Frossard, Cachin) Tours'da yapılan kongrede çoğunluğu kazandılar; azınlıkta kalanlar (Blum, M. Sembat) SFİO sosyalist parti adını korudular. Sosyalist parti, üyelerinin üçte birini koruyan, çeşitli meclislere seçilmiş üyelerin çoğunluğunu elinde tutan ve meclisteki grubunun sekreteri L.Blum tarafından yönetilen *le Populaire* gazetesine sahip siyasal bir güç olarak varlığını sürdürdü. SFİO, 1920'den 1934'e kadar Komünist parti'yle tüm ilişkilerini kopardı ve Radikal parti'ye yaklaştı. Kurduğu hükümetlere katılmadan bu partiyi destekledi. 6 şubat 1934 olaylarının ardından FCF (Fransız komünist partisi) ve SFİO, radikallerin de katıldığı Halk* cephesi (Front populaire) içinde bir araya geldiler. Nisan-mayıs 1936 seçimlerinin sonunda solun en güçlü partisi haline gelen SFİO, L.Blum'un başkanlığında bir hükümet kurdu. Bu hükümeti komünistler de destekledi. Ama Sovyet-Alman paktı'nın imzalanması (1939) sosyalistlerle komünistler arasında yeni bir kopukluk yarattı.

1940 yenilgisinden sonra Sosyalist parti parçalandı. Kimi üyeleri Vichy hükümetine katıldı. Buna karşılık kimi üyeleri de Direniş (Résistance) hareketi içinde örgütlendiler; 1943'e doğru, Direniş ulusal konseyi'nde yer alan Daniel Mayer'in yönetiminde birleştiler. Kurtuluş'tan sonra, IV. Cumhuriyet döneminde, yeni genel sekreter Guy Mollet'nin katkısıyla (1946-1960) SFİO önemli bir rol oynadı. Hem komünizme hem de de gaullecülüğe karşı koyan Sosyalist parti, "üçüncü güç" hükümetlerine katıldı (1947-1951) ve birçok hükümet başkanı (F. Gouin ve L. Blum [1946], Ramadier [1947], G. Mollet [1956-1957] ve IV. Cumhuriyet'in ilk Cumhurbaşkanı olan Vincent Auriol'ü ortaya çıkardı. Cezayir sorununun ortaya çıkmasıyla SFİO bölündü, ancak V. Cumhuriyet'in kurumlarının yerleşmesine yine de katkısı oldu, G. Mollet Devlet bakanlığına getirildi (1958-59). 1959'dan sonra SFİO muhalefete geçti. Bu sırada parti içi anlaşmazlıklar arttı (Birleşik sosyalist parti'nin kurulması, 1960). 1968 olaylarından sonra, yenileşme gereksinmesi kendini duyurdu. SFİO, 1969'da yeni bir sosyalist partiyle bütünleşti. Épinay olağanüstü kongresinde yeni Sosyalist parti'nin birinci sekreterliğine François Mitterrand seçildi (haziran 1971).

Roger-Viollet

Sosyalist parti (SFİO) lideri Jean Jaurès, 25 mayıs 1913'te bir gösteri sırasında

Sosyalist partisi *(Fransız)* [PS], SFİO sosyalist partisi ile Alfortville (mayıs 1969) ve Épinay (11 haziran 1971) kongreleri arasında çeşitli kulüplerin birleşmesinden doğan siyasal parti. Birinci sekreteri F. Mitterrand'ın (1971'de işbaşına geldi) etkisiyle, büyük bir sosyalist parti olmayı amaç edindi. 1972'de sosyalistler, komünistler ve radikal sol partililer ortak bir hükümet programı üzerinde anlaşmaya vardılar. 1974 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bunların Mitterrand'a oy vermeleri Sosyalist parti'nin durumunu kuvvetlendirdi; Michel Rocard'la birlikte Birleşik sosyalist parti'nin bir bölümünü ve de gaullecülüğe yakın kişileri (J. Delors, E. Pisani) partiye kattı. Sol birliğinin sona ermesi (1977), Sosyalist parti'yi 1978 seçimlerinde başarısızlığa götürdü. Sosyalist parti ile Komünist parti, bundan sonra, değişik yol izlediler. Ancak, Sosyalist parti 1971'den başlayarak coğrafi yerleşimini ve toplumsal yapısını genişletti. Bu durum mayıs 1981'de F. Mitterrand'ın Cumhurbaşkanlığına seçilmesine olanak sağladı. Haziran genel seçimleri, yeni birinci sekreteri Lionel Jospin olan Sosyalist parti'ye mutlak bir çoğunluk sağladı. Ama bu seçim sonuçları, nispi temsil esasına göre yapılan 1986 seçimlerine kadar, sürekli kayıp verdi. Sosyalist parti, Meclis'te partilerin en büyüğü olmakla birlikte (577 sandalyenin 212'si), Cumhuriyet için birlik (RPR) ve Fransız demokrasisi için birlik (UDRR) arasındaki koalisyon tarafından yenilgiye uğratıldı ve muhalefete geçti. Ancak F. Mitterrand'ın Cumhurbaşkanlığı devam etti. 1988'deki Cumhurbaşkanlığı seçimini de kazanan Mitterrand genel seçimlerin yapılmasına karar verdi. Haziran 1988'de yapılan seçimlerde ilk turda % 34,7, ikinci turda % 45,3 oy alan Sosyalist partisi, Fransız demokrasisi için birlik ve Sol radikal hareket partileriyle, Michel Rocard başkanlığında bir koalisyon hükümeti kurdu. Beş yıl süren iktidar döneminde işsizliğin artması ve parti yöneticilerinden bir kısmının karıştığı mali yolsuzluklar, Sosyalist partinin büyük çapta yıpranmasına yol açtı. Mart 1993' te yapılan genel seçimler ağır bir yenilgiyle sonuçlandı. 577 sandalyeli mecliste sosyalistler ancak 68 sandalye alabildiler. M. Rocard parti başkanlığına seçildi ve sosyalistleri toparlamak için üç ay süre istedi. Partinin son başkanı P. Bérégovoy, yolsuzluk suçlamalarına hedef olduğu için mayıs 1993'te intihar etti.

Sosyalist partisi *(Belçika)* [PSB], 1940 mayısında H. de Man tarafından feshedilen, ama gizlilik içinde yeniden faaliyete geçen, eski Belçika İşçi partisi'nin militanlarınca 1945'te kurulan siyasal parti. Belçika Sosyalist partisi sosyal-hıristiyanlar ve liberallerle birlikte koalisyon hükümetlerine katıldı ve sosyal içerikli önlemler alınmasını sağladı (Van Acker yasası, 1945). Paul Henri Spaak (1946 ve 1947-1949), Camille Huysmans (1946-47) ve Achille Van Acker (1954-1958) yönetiminde birkaç kez hükümet kurdu. 1950'de kral Léopold III'ün dönüşüne karşı çıktı; eğitimin laikleşmesinden ve Avrupa birliğinden yana bir siyaset izledi: Spaak, 1957'den 1961'e kadar NATO genel sekreterliği yaptı; 1961'den 1966'ya kadar da sosyal-hıristiyan hükümetlere (Théo Lefèvre, sonra Pierre Harmel) katıldı. Wallonlar'la Flamanlar arasında dil sorunundan doğan anlaşmazlıklar 60'lı yıllarda partinin bölünmesine ve Huysmans'ın ayrılmasına yol açtı (1966). 1973-1974'te Édouard Leburton'la hükümetin başına geçen sosyalistler, çok geçmeden bu anlaşmazlık nedeniyle zayıfladılar ve 1978 ekiminde ikiye ayrıldılar: fransızca konuşulan bölgede bir sosyalist parti ve 1980'de Socialistische partij adını alan flaman Belgische Socialistische partij. Wallonie'de fransızca konuşulan sanayi bölgelerinde oldukça etkili ve örgütlü olan sosyalistler, flaman bölgesinde daha zayıftırlar. 1981 ve

Léo Colard
Belçika Sosyalist partisi'nin yeni lideri, partinin 1960'ta Brüksel'deki halkevinde toplanan olağanüstü kongresine gelirken

Keystone

Sygma

Haziran 1971'de Épinay kongresi. Sosyalist parti'nin (PS) doğuşu. (Kürsüde, birinci sekreterliğe seçilen François Mitterrand.)

1985 seçimlerinde sağ koalisyona karşı muhalefette kaldılar. 1987 seçimlerinde Sosyalist parti 1936'dan beri ilk defa parlamentoda çoğunluk partisi (70 sandalye) olduysa da, gene iktidara gelemedi. 1991 seçimlerinde de durum değişmedi (63 sandalye).

Sosyalist partisi *(İtalyan)* [*partito socialista italiano*, PSİ], C. Lazzari'nin 1885'te kurulan ve özellikle Lombardia'da etkili İtalyan işçi partisi'yle, A. Costa ve A. Kuliscioff'un yönetimindeki Romagna devrimci sosyalizminin, İtalyan emekçileri partisi *(partito dei lavoratori italiani)* adı altında birleşmesiyle doğan italyan siyasal partisi. İtalyan emekçileri partisi 1893'te, İtalyan emekçileri sosyalist partisi *(partito socialista dei lavoratori italiani)* ve 1895'te İtalyan sosyalist partisi adını aldı. Marxçılıktan esinlenen parti, Garibaldi ve Mazzini'nin yurtsever eğilimlerine ve Bakunin'in anarşizmine tepki olarak oluştu. Antonio Labriola'nın etkisiyle PSİ, aydınları (E. De Amicis, R. Leoncavallo, C. Lombroso) kendine çekti; işçi ve köylü hareketini (özellikle Sicilya'da) destekledi: 1893'teki *Fasci*'ler ayaklanmasına verdiği destek partinin ilk kez yasaklanmasına (1894) yol açtı. 1898'de Emilia ve Toscana tarım işçilerinin grevlerinden ve ardından Milano ayaklanmasından (90 kişi öldürüldü) sonra ikinci kez yasaklandı. Yeniden yasallaşan PSİ, öteki sol partilerle yaptığı ittifaklarla 1900 yılındaki seçimlerde ilerleme kaydetti ve 33 milletvekili çıkardı. O tarihte Turati'nin etkisiyle reformcu bir çizgi benimserken, G. Sorel ve H.Lagardelle'in etkisindeki Arturo Labriola'nın çevresinde devrimci bir sendikalist fraksiyon oluştu. Reggio Emilia kongresi'nde (temmuz 1912) partinin sol kanadı (C. Lazzari ve B. Mussolini'yle) üstünlük sağladı. Turati'nin merkezci kanadı tarafından desteklenen bu grup Libya savaşı'ndan yana çıkan milletvekillerini partiden ihraç ettirdi. C. Lazzar, genel sekreter, B. Mussolini de, 1896'da kurulan günlük gazete *Avanti!*' nin yöneticisi oldu. PSİ, ülkede 1913-14'te çıkan birçok grevi, Marche ve Romagna işçi ayaklanmasını (haziran 1914 "kızıl hafta"sında uygulanan baskı sonucu yüz kişi öldürüldü) destekledi.

PSİ, İtalya'nın savaşa girmesine (mayıs 1915) karşı çıktı; savaşın sonuna kadar bu tutumunu korudu ve Kienthal ve Zimmerwald konferanslarına katıldı. Partiden bazı ayrılmalar (örn. Mussolini) oldu. Halkın savaşa karşı muhalefeti ve geçim sıkıntısı PSİ içinde etkin bir biçimde dile getirildi. *Avanti!* gazetesinin yöneticisi G.Serrati, 6 yıl hapis cezasına çarptırıldı. Tüm sosyalistler, savaşın sürdürülmesine açıkça karşı çıktılar; bu yüzden C. Lazzari, ocak 1918'de 3 yıl hapse mahkûm edildi. Bununla birlikte, Caporetto'dan sonra (ekim 1917) partinin milletvekillerinden çoğu ulusal savunmaya katıldı.

Parti, Komünist enternasyonal'e katılmayı kararlaştırdığında (Bologna kongresi, ekim 1919) bölünmüştü. Savaş sonrasındaki ekonomik bunalım ve Rus devrimi'nin etkisi görülmemiş toplumsal hareketlere yol açtı: Güney'de Lazio, Po vadisi toprak işgalleri; Kuzey'de Milano, Torino gibi büyük kentlerde işçi grevleri. PSİ, tutumuyla bu eylemlerin radikalleşmesine katkıda bulundu (Bologna kongresi, "işçi ve asker konseyleri"nin kurulması ve proletarya devrimi çağrısında bulundu). Yükselen halk hareketinin desteklediği PSİ, 16 kasım 1919 genel seçimlerinde oyların yüzde 32'sini ve 508 milletvekilinden 156'sını kazanarak İtalya'nın en büyük partisi oldu. Bununla birlikte PSİ, hareketi yönlendirmek için pratik önlemleri almadı: 1919'dan beri genel sekreter olan G. Serrati çevresinde toplanan çoğunluk, kendi solundaki iki eğilimle karşı karşıya geldi: A.Gramsci, A.Tasca, U. Terracini ve P. Togliatti'nin başını çektiği Torino'daki *Ordine nuovo* ve A.Bordiga'nın önderliğindeki Napoli sovyeti. 1920'de toplumsal hareketlerde görülen gerileme, faşizmin tırmanması PSİ'nin güçlüklerini artırdı. Livorno kongresi'nde (15-21 ocak 1921) azınlıktakiler ayrıldılar ve İtalyan komünist partisi'ni kurdular. Gelişen faşist hareket karşısında PSİ kararsız kaldı. 1922 ekiminde Mussolini iktidara gelirken Filippo Turati ve Claudio Trèves'in reformcu sağ eğilimi partiden ihraç edildi ve Birleşik sosyalist parti kuruldu. Partinin yeniden biçimlenmesi, 1923'te, G.Serrati'nin ayrılması ve arkadaşlarıyla birlikte *(terzinternazionalisti)* komünist partiye girmesiyle tamamlandı. Çok zayıflayan PSİ, nisan 1924 seçimlerinde 22 milletvekilliği kazanırken Birleşik sosyalist parti 24 sandalye çıkardı. Birleşik sosyalist parti yöneticilerinden Matteotti, 10 haziran 1924'te öldürüldü. Bu parti 1924 kasımında yasaklanırken PSİ, kasım 1926'da dağıldı.

Bunun üzerine başlıca sosyalist yöneticiler ülke dışına çıktılar. İkinci Dünya savaşı sırasında İtalya'daki gizli eylemleri etkisiz kaldı. Her iki parti de dışanda, özellikle Fransa'da örgütlendiler: P. Nenni'nin yönettiği PSİ ve 1925'te İtalyan emekçileri sosyalist partisi adını alan ve G. Saragat'ın yönetimindeki birleşik sosyalist parti. 1930 nisanında iki parti birleştiler; yeni PSİ'nin genel sekreterliğini 1939'a kadar P.Nenni yaptı, o tarihte Nenni'nin yerine G.Saragat geçti. Bu dönemde PSİ, antifaşist *Giustizia e Libertà* (Adalet ve özgürlük) hareketine (1931-32) yaklaştı; komünist partiyle 1934 ağustosunda imzaladığı eylem birliği anlaşması 1937'de yenilendi. İspanya iç savaşı boyunca P. Nenni ve kimi sosyalistler Uluslararası tugaylar'a katıldılar. 1939'da parti kadrolarının çoğu Fransa'daydı. 1942 aralığından başlayarak, komünistlerin yanında Ulusal eylem cephesi'ne girdiler ve ağustos 1943'te, Güney İtalya'nın kurtarılmasından sonra P. Nenni, İtalyan sosyalist proleter birliği partisi adıyla yeniden kurulan partinin başına geçti. Haziran 1946 seçimlerinde bu parti oyların yüzde 20,7'sini elde etti ve 1947'de yeniden İtalyan sosyalist partisi adını aldı. Aynı yıl G. Saragat' nın başı çektiği reformcu sağ kanat partiden ayrıldı ve İtalyan sosyal demokrat partisi'ni kurdu. Bu akım, 1947-1953 arasında genel sekreterlik görevinde bulunan R. Morandi'nin yönetimindeki çoğunluğu ve P. Nenni'yi partinin merkeziyetçi örgütlenmesi ve komünistlerle sıkı ilişkileri nedeniyle eleştirdi.

Kurtuluş'tan 1955'e kadar komünistlerle sıkı bir birlik siyaseti izleyen PSİ, 1955 -1958 arasında hıristiyan demokratlarla yakınlaşmaya başladı. 1947'deki bölünmeyle zayıflayan PSİ, 1953 seçimlerinde oyların ancak yüzde 12,7'sini, 1958'de yüzde 14,2'sini ve 1963'te yüzde 13,8'ini alabildi. P.Nenni 1963 aralığında A. Moro hükümetinde Başbakan yardımcısı olunca partinin L. Basso, V. Foa ve T. Vecchietti' nin önderliğindeki sol kanadı ayrıldı ve İtalyan sosyalist proleter birliği partisi'ni kurdu; bu parti seçimlerde bir varlık gösteremedi (oyların 1968'de yüzde 4,5'i, 1972'de yüzde 1,9'u ve 1979'da yüzde 1,4'ü); ama sendikalar içinde iyi örgütlendi. Bu kopma PSİ ve PSDİ'nin birbirine yakınlaşmasını kolaylaştırdı; her iki parti 1966'da Birleşik sosyalist parti içinde birleştiler Ama 1968'de bu yeni parti, geçerli oyların ancak yüzde 14,5'ini alabildi. Bir yıl sonra iki eğilim yeniden ayrıldılar. PSİ içinde yeni bir yapılaşma ortaya çıktı: Nenni sağ kanatta yer alırken, Lombardi de Sosyalist proleter birliği'ne ve komünistlere yaklaştı. 1969 işçi grevlerinin ardından hıristiyan demokratların sertleşmeleri üzerine PSİ, işçilerin isteklerini desteklediğini belirtti ve 1971'de hükümetten ayrıldı. Seçmen tabanı on yıl boyunca değişmedi (geçerli oyların 1972 ve 1976'da yüzde 9,6'sı, 1979'da yüzde 9,8'i); bu süre içinde A.Moro'nun sola açılma siyasetini destekledi. Partinin genel sekreteri De Martino 1976'da yerini Bettino Craxi'ye bıraktı. 1978 ekiminde sosyalist S.Pertini, İtalya Cumhurbaşkanı oldu. Haziran 1983 seçimlerinden sonra Craxi Başbakanlığa getirildi.

Craxi İtalya'nın ilk sosyalist Başbakanı oldu; İkinci Dünya savaşı'ndan sonra en uzun iktidarda kalan hükümeti kurdu. Sosyal demokratlar, cumhuriyetçiler ve liberallerin katıldığı koalisyon mart 1987'de dağıldı. Ekim 1987'deki seçimlerde sosyalistlerin oy oranı % 14,3'e çıktı (1983'te % 11,3'tü). Hıristiyan demokrat Goria ve De Mita'nın kurduğu hükümetlere (1987,1988) bakan veren Sosyalist parti mayıs 1988 yerel seçimlerinde, daha önce Komünist parti'ye giden oyların bir kısmını toplayarak güçlendi.

1990'ların başında merkezi hükümette (koalisyonlar) ve yerel yönetimlerde görevli birçok parti yöneticisinin karıştığı mali skandallar yüzünden İtalyan Sosyalist partisi, ağır bir siyasi ve ahlaki bunalımla karşılaştı. Parti lideri Bettino Craxi soruşturmaya uğradığı gibi, birçok milletvekilinin de soruşturma için dokunulmazlıkları kaldırıldı. Şubat 1993'te B. Craxi partinin başından ayrılmak zorunda kaldı, yerine Giorgio Benvenuto seçildi. Sosyalist parti yeni liderinin önderliğinde Craxi'cilikten uzaklaşmaya yöneldi. 1992 seçimlerinde mecliste 92, senatoda 49 koltuk kazanan parti, skandallar yüzünden itibar kaybına uğradı.

SOSYALİZASYON a. (fr. *socialisation*). **1.** TOPLUMSALLAŞTIRMA'nın eşanlamlısı. **—2.** Hizmetleri, toplumun daha geniş kesimlerine götürme; bu amaçla yapılan çalışmaların tümü: *Sosyalizasyon bölgesi. Sağlık hizmetlerinin sosyalizasyonu.*

SOSYALİZM a. (fr. *socialisme*). **1.** Toplumsal örgütlenmeyi adalet ölçüsüne göre düzeltmek amacını güden kuram. (Sosyalizm sözcüğü bu kuramların tümünü belirtebileceği gibi [geniş anlamda] en ılımlılarını, devrimci olmayanlarını [dar anlamda] da belirtebilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Marxçılık-lenincilik ilkelerine bağlı hükümetlerce yönetilen devletlerde görülen ve ayırtedici özelliğini üretim ve değişim araçları üzerinde özel mülkiyetin esas bölümüyle kaldırılmış olmasında bulan iktisadi ve toplumsal kuruluş. **—3.** Sosyalist ya da sosyal demokrat akımların tümü. **—4.** *Bilimsel sosyalizm,* marxçılara göre Karl Marx ve ardıllarının öğretisi. ‖ *Reel sosyalizm,* komünist ülkelerdeki marxçı-lenincı öğretiye verilen küçümseyici ad.

—ANSİKL. Marxçı açıdan sosyalizmin ayırtedici özelliği, üretim ve değişim araçlarının kamuya ait olması ve mal varlığının herkesin emeğine göre paylaştırılmasıdır. Sosyalizm, "komünist toplumun ilk evresi"ne tekabül eder. (K. Marx, *Gotha* programının eleştirisi* [Zur Kritik der sozialdemokratischen parteiprogramme]). Bu evrede, özel mülkiyet kaldırılmış olmasına karşın ürünlerin bölüşülmesinde farklılıklar devam eder, dolayısıyla adalet ve eşitlik gerçekleşmez. Bu evreye "sosyalizm" adını ilk kez K. Marx değil, 1886 tarihli ya-

Pietro Nenni
İtalyan sosyalist partilerinin (PSİ ve PSDİ) yeniden birleşmesinden sonra Roma'da 1966 kasımında toplanan bir kongre sırasında

Keystone

zısında (True and false Society) ingiliz marxçı William Morris verdi. W. Morris'ten sonra marxçılar, özellikle de Lenin *Devlet ve devrim* (Gosudarstvo i revoljucija) [1917] adlı yapıtında bu terimi benimsediler. Bertrand Russell'e göre "sosyalizm, demokratik bir yönetim biçiminde, toprak ve sermayenin ortak mülkiyeti"dir. Marxçılığı bütünüyle ya da kısmen reddeden *reformcu* (ya da *demokratik*) sosyalist partilere göre ulaşılacak hedef, özel mülkiyetin kalkmasıyla beliren bir toplum değil, kapitalist toplumun temel özelliklerinin korunduğu, millileştirilmiş bir sektörle kooperatifçilik sektörünün yer aldığı, sosyal içerikli yasaların ve vergi sisteminin yoksul sınıflar yararına işlediği, siyasal özgürlüklerin parlamenter rejim çerçevesinde sağlandığı iktisadi ve toplumsal bir biçimlenmedir.

Daha önce XVIII. yy.'da kullanılan "sosyalizm" sözcüğü, 1830'lu yıllarda Fransa'da ve İngiltere'de, özellikle de Paris'te çıkan 23 kasım 1831 tarihli haftalık *le Semeur* dergisinde gelişme göstermişti. 1830'lu yılların sonunda, sosyalizm her şeyden önce Saint-Simon, Fourier, Owen'ın kuramlarını ifade ediyordu. 1848 öncesinde, "komünizm" terimi Cabet'nin Weitling'in, yeni babeufçülerin ve Marx'ın kuramları için kullanılırken, "sosyalizm" terimi, daha da belirsiz bir toplumsal reformu savunan, mülkiyet ortaklığını öne çıkarmayan ve genellikle devrimci olmayan kuramları dile getiriyordu. Bu sosyalistler, Fransa'da II. Cumhuriyet döneminde, Almanya'da 1860'lı yıllarda *burjuva* demokratlarla kolayca birleştiler ve Fransa'da *demokrat sosyalistler,* Almanya'da *sosyal -demokratlar* adını aldılar. 1880-1900 arasında, çok büyük bir çoğunluğu marxçılıktan esinlenmiş olsa da, sosyalist parti ya da sosyal demokrat parti adları benimsendi. Bu partileri bir araya getiren II. enternasyonal içinde etkili olan yalnızca marxçılık değildi. 1919'da Komünist enternasyonal, marxçılığı temel alma ya da almamaya göre değil, 1914 savaşı'nı ve partilerin leninci örgütlenme biçimlerini onaylayıp onaylamamalarına göre kuruldu. Komünist enternasyonal'e üye olan partiler komünist parti adını aldılar.

• *Ütopik sosyalizm.* Adalet düşüncelerinden esinlenen ve bollukla eşitliğin hüküm süreceği, iktidarın iyi bir hükümdar ya da bilgelere ait olacağı ideal bir toplumun kurulmasını amaçlayan kuramların tümüdür. İyimser olan ütopik sosyalistler insanın aklına, sağduyusuna ve eğitimin etkinliğine inanıyorlardı. Sık sık, nasıl gerçekleşeceğini dikkate almaksızın, geleceğin toplumunun örgütlenme biçimini ayrıntılarıyla tasarlıyorlardı. Belli bir toplumsal sınıfa ayrıcalıklı bir rol tanımıyorlar, yönetici ve yönetilen, zengin ve yoksul herkese sesleniyorlardı. Bu özelliklerin çoğu Platon, Thomas More, Campanella, Meslier, Mably ve Morelly'nin ortaya koydukları sistemlerde görülüyordu. Ama ütopyacı sosyalizmin parlak dönemi XIX. yy'ın ilk yarısıdır; bu dönemde Avrupa'da sanayi kapitalizminin ilk yükselişine ve bunun kaçınılmaz sonucu olarak işçilerin olağanüstü yoksulluğuna tanık olundu. Bu nedenle, kapitalist ekonominin işleyişine ve sonuçlarına ilişkin olarak geliştirdikleri eleştiri ütopyacı sosyalistlerin ortak tavrı oldu. Ütopyacı sosyalistlerin XIX. yy.'daki başlıca temsilcileri ingiliz R. Owen, T. Hodgskin, W. Thompson, alman H. Heine, G. Büchner, fransız C. Saint-Simon, C. Fourier, E. Cabet, V. Considérant, L. Blanc, italyan G. Momo, rus N. A. Dobrolyubov, N. G. Çernışevskiy'di.

• *K. Marx ve F. Engels'in bilimsel sosyalizmi* → MARXÇILIK.

• *Kürsü sosyalizmi.* Bu siyasal akım, 1872'de Alman İmparatorluğu'nda, G. Schmoller ve iki iktisatçının, L. Brentano ve A. Wagner'in *Verein für Socialpolitik*'i çıkarmasıyla ortaya çıktı. Üniversite profesörlerinin yönettiği bu akım (adını buradan almıştır), o dönemde sosyalist propagandadan etkilenen işçi sınıfının, devletin denetiminden çıkmaması için yukarıdan gerçekleştirilecek bir dizi reform politikası öneriyordu. Kürsü sosyalistleri, "Hohenzollern'lerin toplumsal bir misyonu" olabileceğine inanıyorlardı. Devlete artan bir rol tanınmasını ve özellikle atölyelerin denetlenmesini, bankaların ve sigorta şirketlerinin kontrolünü, çok yüksek gelirlerin sınırlanmasını, herkese iş bulunmasını istiyorlardı. Bismarck, bazı sosyal reformları kabul ettirebilmek için 1880'lerin başında kısmen bu akıma dayandı.

• *Hıristiyan sosyalizmi.* Çok sayıda hıristiyan, sosyalist düşünceleri benimsedi. Hıristiyan sosyalizmi özellikle XIX. ve XX. yy.'da gelişti. P.J. Buchez 1831'de şunları yazıyordu: "Hıristiyan ahlakın buyruklarını toplumsal açıdan gerçekleştirme zamanı geldi". Bir yıl sonra da "zorunlu hale gelen komünist reformun şiddete ve gasba başvurmadan emekçilerin ortaklığıyla yapılması gerektiği"ni ileri sürdü. F. de La Mennais'ye göre sosyalizm örneği İncil'de vardı. P. Leroux gibi 1848 devrimlerinden kalma kimi idealist sosyalistler "proleter İsa"yı yücelttiler. XIX. yy. ortasında bu akıma Lacordaire ve Ozanam da katıldı; *Sillon* (1894) ve Marc Sangnier'nin *Jeune République* (1912) hareketleri hıristiyan sosyalizmine yakındı. E. Mounier'nin kişiciliği de hıristiyan sosyalizminin bir biçimiydi.

• *Devrimci sosyalizm.* Bu deyim, Blanqui'nin sosyalizmi, Marx'ın sosyalizmi, Rusya'daki sosyalist-devrimcilerin ya da 1914 öncesinde H. Lagardelle ve P. Hervé'nin önderliğindeki sosyalist fransız partisi SFIO'nun aşırı sol kanadının sosyalizmi gibi, çeşitli akımları ifade eder. Tümünün ortak noktası, iktidarın şiddet yoluyla alınmasını reddetmemeleri ve özellikle de sosyalist topluma ulaşmak için sadece parlamenter eyleme yeterince güvenmemeleridir.

• *Reformcu sosyalizm* → REFORMCULUK.

• *Demokratik sosyalizm.* 1923'te kurulan Sosyalist işçi enternasyoneli'ne ve daha sonra 1951 Sosyalist enternasyonal'ine katılan partiler bu akımı benimsediler. Marxçılık'tan esinlenmeyen bu öğreti, başka düşünce akımlarından etkilenmekteydi. Bu partiler, sovyet komünizmine karşı muhalefetlerini kesin bir biçimde ortaya koydular. Bu durum, İkinci Dünya savaşı sonrasında onların Avrupa kuruluşları ile Atlantik ittifakı'na ateşli bir inançla bağlanmalarını (örn. P. H. Spaak) doğurdu. Bu akım iç siyasette tam istihdama ağırlık verir. Kendi içlerinde çeşitli eğilimler vardır: isveçli O. Palme, yunanlı A. Papandhreu ve avusturyalı B. Kreisky'in uluslararası düzeydeki tavırları, fransız F. Mitterrand'a ve italyan B. Craxi'ye oranla daha tarafsızdır. Alman sosyal demokrat partisi'nin Sosyalist gençlik örgütü ya da Fransız sosyalist partisi içindeki CERES gibi marxçılığa çok bağlı ve "reformculuk"a karşı aşırı eleştirici olan akımlar, etkin olmalarına karşın, azınlıktadırlar.

• *Özgürlükçü sosyalizm.* Proudhon, Stirner ve Bakunin'den etkilenen bu sosyalizm türü iktisadi liberalizmi, devleti, marxçı sosyalizmi eleştirir ve bireyin özgürlüğünü yüceltir. Uluslararası İşçi birliği ya da I. Enternasyonal'da dile getirilen bu akım, daha sonraları devrimci sendikacılığı, ama özellikle anarşiyi etkiledi. Mayıs 1968 öğrenci hareketinde bu özgürlükçü sosyalizmin canlandığı görüldü (kitlelerin kendiliğindenciliği, özyönetim).

• *Üçüncü dünya sosyalizmleri.* Ülkelerinin öz kültürüne aşırı derecede bağlı olma kaygısında olan Latin Amerika ve Afrika ülkeleri sosyalizmleri XX. yy.'da ortaya çıktı. Tunus'taki sosyalist Destur partisi, Senegal Sosyalist partisi ya da Mauritius İşçi partisi, demokratik sosyalizme bağlıdırlar; Kongo Emek partisi ve Küba Komünist partisi komünist akımın içindedirler; öteki akımlar bu iki kategorinin ne birine ne de öbürüne girebilirler (Cezayir Ulusal kurtuluş cephesi, Libya Arap sosyalist halk cemahiriyesi, Irak Baas partisi, Peru'daki Amerikan devrimci halk ittifakı, Nikaragua'daki sandinista hareketi, Tanzanya Devrim partisi). Bu hareketler kendi aralarında da büyük farklılık gösterirler: bazıları, özellikle müslüman ülkelerdekiler, tanrıtanımazlığı ve sınıf mücadelesini reddeder; öbürleri tek partiye bağlıdırlar. Bununla birlikte, bütün bu partiler, ulusal bağımsızlıklarını tam olarak gerçekleştirmekten ve emperyalizme ve yeni sömürgeciliğe karşı mücadele etmekten yanadırlar.

SOSYALLEŞME a. TOPLUMSALLAŞMA'nın eşanlamlısı.

SOSYALLEŞMEK gçz. f. TOPLUMSALLAŞMAK'ın eşanlamlısı.

◆ **sosyalleştirmek** ettirg. f. TOPLUMSALLAŞTIRMAK'ın eşanlamlısı.

SOSYALLEŞTİRME a. TOPLUMSALLAŞTIRMA'nın eşanlamlısı.

SOSYALLEŞTİRMEK → SOSYALLEŞMEK

SOSYETE a. (fr. *société;* lat. *societas*'tan). **1.** *Esk.* Topluluk, toplum, cemiyet. **—2.** Toplumun kibar, zevkli, zarif olmayı bildikleri kabul edilen insanlardan oluşan kesimi. **—3.** Bu kesimin yaşama biçimi: *Sosyeteye düşkün. Sosyeteye özenmek.* **—4.** *Yüksek sosyete* → YÜKSEK.

—Güz. sant. *Sosyete ressamı,* seçkin bir müşteri kitlesinin beğenisini kazanmış, her şeyi günlük güneşlik gösteren ve daha çok klişelere yer veren ressam.

—Psik. *Sosyete alkolizmi,* sosyete toplantılarındaki aşırılıklardan ve tercihen pahalı ve sert içkilerin tüketiminden doğan alkolizm.

SOSYETİK sıf. (fr. *société*'den benzetme yoluyla). Sosyetenin yaşama biçimine özenen, sosyeteye düşkün kimse; bu düşkünlüğü gösteren şey için kullanılır: *Sosyetik bayanlar. Sosyetik bir semt.*

SOSYO-, (fr. *socio-; soci [al]*, toplumsal ya da *soci [été]* toplum'dan, birçok sözcüğün bileşiminde yer alan önek.

SOSYOANALİZ a. (fr. *socioanalyse*). Bir bireyin bir toplumsal gruba bağlı oluşunun özelliklerini incelemek amacıyla rol ve sosyodram oyunları ile bazı sosyometri testlerinden elde edilen sonuçlarını incelenmesi.

SOSYOBİYOLOJİ a. (fr. *sociobiologie*'den). Biyolojik algılar incelenirken, insanlarda doğuştan bulunan davranışların, birtakım toplumsal olguların bilimsel açıklamasına yarayabileceğini savunan anglosakson kaynaklı düşünce akımı. (Kurucusu olan Edward E. Wilson'a göre sosyobiyoloji insanı anlamayı ve ona evrende bir yer bulmayı sağlayan yeni bir bilimdir. Ona göre, kişiler arasında rekabet, insanlar ya da insan grupları arasındaki yarışma evrimin en güçlü itici güçlerinden biridir. Sosyobiyoloji antropologların ve antropobiyologların çoğu tarafından tamamen savunulamaz olarak kabul edilmektedir.)

SOSYOEKONOMİK sıf. (fr. *socio -économique*). İktisadi sorunlarla bağlantılı toplumsal sorunlara ilişkin.

SOSYOGENETİK sıf. (fr. *sociogénétique*'ten). Toplumsal oluşuma ve toplumsal genetiğe ilişkin.

◆ Moreno'ya göre, ufak grupların, bunları kapsayan daha geniş bir grup içinde kendiliğinden oluşmasının incelenmesi.

SOSYOGRAM a. (fr. *sociogramme*). Topruhbil. Bir sosyometri testlerinden elde edilen sonuçların grafik olarak belirtilmesi.

SOSYOKRASİ a. (fr. *sociocratie*). Organik bir bütün olarak ele alınan toplumun iktidar ya da hükümet biçimini ifade eden, Auguste Comte tarafından bulunmuş terim.

SOSYOKÜLTÜREL sıf. (fr. *socioculturel*). Toplumsal yapılara ve bunların belirlenmesinde katkısı olan kültüre ilişkin.

SOSYOLENGÜİSTİK a. (fr. *sociolinguistique*). TOPLUMDİLBİLİM'in eşanlamlısı.

SOSYOLOG a. (fr. *sociologue*). TOPLUMBİLİMCİ'nin eşanlamlısı.

SOSYOLOJİ a. (fr. *sociologie*). TOPLUMBİLİM'in eşanlamlısı.

SOSYOLOJİK sıf. (fr. *sociologique*). TOPLUMBİLİMSEL'in eşanlamlısı.

SOSYOLOJİZM a. (fr. *sociologisme*). TOPLUMBİLİMCİLİK'in eşanlamlısı.

SOSYOMATRİS a. (fr. *sociomatrice*). Topbil. Sosyometri testlerine verilen yanıtların yazıldığı kare biçiminde tablo.

SOSYOMETRİ a. (fr. *sociométrie*). **1.** Niceliksel incelemelerden yola çıkarak aynı grup üyelerinin bireysel ilişkilerini gözlemleme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Sosyometri testi*, oyun, iş, yolculuk vb. gibi belirlenmiş ölçütlere göre, sınırlı bir grubun bireyleri arasındaki yakınlık, nefret ya da kayıtsızlık durumlarının matematiksel yöntemlerle incelenmesini sağlayan test.
—ANSİKL. 1930'da J. L. Moreno tarafından kurulan sosyometri, grup terapisi yöntemi olan sosyodrama ve psikodrama başvurduğu gibi sosyometri testinden de yararlanır. Moreno'ya göre "sosyometri, bir toplumsal yapıyı, hem bütünü hem de parçaları açısından inceleyebildiğimiz zaman başlar". Toplumsal ilişkiler, toplumsal engellemelerin temel öğeleri olan kurallar, önyargılar vb. nedeniyle donmuştur. Kendiliğindenlik ve yaratıcılık sosyometri sisteminin anahtar süreçleridir. Moreno' ya göre sosyometrinin konusu, toplulukların ruhsal özelliklerinin matematiksel incelenmesidir. Niceliksel bir yönteme (sosyometri testi) dayanan ve bu yöntemin uygulanmasının sağladığı sonuçları ortaya koyan teknik de, işte bundan kaynaklanmaktadır.

SOSYOPATİ a. (fr. *sociopathie*). Psik. Amerikan psikiyatrisinde psikopatiyi belirtmek için kullanılan terim.

SOSYOPSİKANALİZ a. TOPLUMPSİKANALİZ'in eşanlamlısı.

SOSYOTEKNİK a. (fr. *sociotechnique*). Ruhbil. Çalışma sistemlerinin, teknik ve toplumsal yanlarının etkileşiminden başka, çalışma dışı hayatı kapsayan, daha geniş bir toplumsal sistem içindeki yerini göz önüne alan yaklaşım. (Amacı, emekçilerin daha iyi bir yaşama kavuşmasıdır.)
◆ sıf. Sosyotekniğe ilişkin.

SOSYOTERAPİ a. (fr. *sociothérapie*). Psik. Birey ile çevresi arasındaki iletişimi iyileştirmeye çalışan tekniklerin tümü. Sosyoterapinin çıkış noktası, grup dinamiklerine bağlı olan ya da birlikte yapılan toplumsal etkinliklerden kaynaklanan grup durumlarıdır.

SOŞİ → OTOGİ-ZOŞİ.

SOTADES a. (yun. *Sotades*, iskenderiyeli bir şairin adından). Ed. Büyük ion ayaklarından oluşmuş, son ayağında bir hecesi eksik tetrametros.

SOTAN → TEN-O-SOTAN.

SOTATSU NONOMURA, Tavaraya Sotatsu denir, japon ressam (Kyoto, XVII. yy.'ın I. yarısı). Bir renk sihirbazıydı; Kano okulunun çin ağırlıklı etkisinin dışında kaldı ve klasik tarihsel temalardan sıkça esinlenerek *yamato-e**'yi yaşatan, cesur üsluplaştırmalara yer veren, süslemeye yönelik özgün bir üslup ortaya koydu. Lavi tekniğine yeni bir anlayış getirdi, çevre çizgisi olmayan motiflerin işlenmesi ve boşlukların resim içindeki dağılımında birçok yenilik yaptı. Şair ve hattat Koetsu* ile işbirliği çok verimli oldu. *Genci monogatari*'den iki sahneyi, *Gökgürültüsü ve Rüzgâr tanrıları* ya da *Bugaku dansları*'ndan sahneleri canlandırdığı paravanaları, japon estetiğinin özünü, en üst düzeylerinden birinde yansıtmaktadır.

SOTCH a. Jeomorfol. Büyük Kafkaslar' da karstik kökenli, boyu genellikle dolinden daha büyük olan kapalı çukur.

SOTE a. (fr. *sauté*). Mutf. **1.** Küçük doğranmış kasaplık et, kümes ve av hayvanlarını ya da sebzeleri kızgın yağda kızarttıktan sonra, yağını döküp, meyane katarak hazırlanan yemek. **—2.** *Sote yapmak*, eti, kümes hayvanlarını ya da sebzeleri, tencere ya da tavada yapışmamaları için ara sıra karıştırarak tereyağı ya da başka bir yağla kuvvetli ateşte pişirmek.

SOTER, *koruyucu, herhangi bir şeyin ya da herhangi bir kimsenin korunmasını sağlayan* anlamına gelen yun. sözc.: 1. Maddi yönden koruyuculuk yapan ve Roma İmparatorluğu döneminde cennetin güvencesi olan tanrıları (Zeus, Apollon, Hermes, Dionysos, Dioskurlar, Serapis, Tykhe [bu sıfat, çok erken dönemlerde İsa için de kullanılmıştı]); 2. ve hellenistik hükümdarların birçoğunu (Mısır kralları Ptolemaios I. ve VIII.; Asya kralları Antiokhos I. ve Demetrios I) nitelemek için kullanılmıştır.

Soter nişanı, sivil ve askeri hizmetleri ödüllendirmek için 1833'te Otto I tarafından çıkarılan yunan nişanı. Beş derece. Her iki kenarında beyaz düşey bir çizgi bulunan açık mavi şerit. (→ NİŞAN *levhası*.)

SOTERİA a. (kurtarıcı, koruyucu anlamında yun. sözc.). Eski Yunanistan'da, mutlu bir olayı kutlamak için (Delphoi'de, tapınağa saldıranlara karşı savaşın anısına; Priene'de yeniden özgürlüğe kavuşmayı kutlamak için; Asia eyaletinde, vali Mucius Scaevola'nın anısına) düzenlenen oyunlara verilen ad.

Sotheby and Co. ya da **Sotheby's,** dünyanın en büyük mezat firması. 1733'te Londra'da kuruldu. Uzmanlık alanı tablo, gravür, mobilya, sanat eşyası ve kitap satışlarıdır. 70'li yılların sonunda, bütün dünyaya yayılmış bir satış salonları ağına sahip bulunuyordu. Firma, 1983'te amerikan denetimine geçti.

Sothis, eski Mısır'da Sirius yıldızına verilen ad. Tanrılaştırılmış olan bu yıldız, Mısır kronolojisinde büyük bir rol oynuyordu: gerçekten, Mısır yılının ilk günü, Güneş'in doğuşundan hemen önce Sothis' in ufukta göründüğü güne, yani Julius takvimine göre 19 temmuza denk düşüyordu. Bu tarih de, Nil'in yükselmeye başlamasına hemen hemen denk düştüğünden, Sothis'in bu heliak doğuşu, suların yükselişinin işareti olarak düşünülüyordu.

SOTHİS DÖNEMİ a. (yun. *sothiakos*, öz. a. *Sothis*'ten). Eski Mısır'da, gökbilime dayanan takvimle resmi takvim arasındaki uyumu sağlayan 365 günlük 1 461 yıldan oluşan dönem.

SOTHO a. Sotholar tarafından konuşulan bantu dili.

SOTHOLAR ya da **BASUTOLAR,** yaklaşık 7 milyon nüfuslu (bunun 3 milyonunu Pediler* ya da kuzeyli Sotholar oluşturur) ve dilsel yönden güneyli Bantular'a bağlı Güney Afrika halkları. Tarım ve hayvancılıkla uğraşır, küçük köylerde (kraal) yaşarlar. Babasoylu ve babayerli olan Sotholar, bir zamanlar fetihçi olan ve hiyerarşik toplumsal sınıflardan oluşan bir devletle bütünleşmişlerdir.

SOTİON İskenderiyeli, Büyük —denir, İ.Ö. II. yy. filozofu. Elimize geçmemiş, *Diadokhai* adlı bir yapıtın yazarıdır. Felsefe okullarına ilişkin bu kitabı dolayısıyla, Diogenes Laertios ve Athenaios'un yapıtlarında, adı sık sık geçer. Sotion, felsefe tarihinin kurucularından biridir.

SOTİRİU (Dido), yunanlı yazar, gazeteci (Aydın 1910). Çocukluk yıllarını ailesiyle birlikte Aydın'da geçirdi. Kurtuluş savaşı'ndan sonra Atina'ya, amcasının yanına gitti (1922). Ailesinin bir kız için eğitimin gereksiz olduğu yolunda kısıtlamalarına karşın öğretmen oldu. Yunanistan'da alman işgali (1940-1945) sırasında Komünist partisi'nde ve bir direniş gazetesinde önemli görevler aldı. *Benden selam söyle Anadolu'ya* (*Matomena homata* [Kanlanmış topraklar], 1962; 1982 Abdi İpekçi türk-yunan dostluk ödülü) romanında Kurtuluş savaşı öncesinde Anadolu'daki Rumlar'ın yaşamını, savaşın iki topluma getirdiği acıları gözlemlerine dayanarak anlattı. Bu konuyu *Mikrasiatiki katastrofi ke i Stratigiki Tu imberyalizmu stin Anatoliki Mesogio* (Küçük Asya faciası, emperyalizmin Doğu Akdeniz stratejisi, 1975) adlı incelemesinde de ele aldı. *Buyruk* romanında ülkesinde demokrasiye geçme yolunda çekilen sıkıntıları konu edindi. Öteki romanları: *I nekri Perimenun* (Ölüler bekliyor, 1959), *İlektra anagenisis* (Tekrar doğuş, 1961), *Mesa stis floges* (Yalımlar içinde, 1978), *Katedalfizamethal* (Yıkılıyorduk, 1982).

SOTO (Hernando DE), ispanyol conquistador (Barcarrota, Badajoz, 1500-Mississippi kıyıları 1542). Peru'ya giden Pizarro'ya eşlik etti (1532), daha sonra Florida' yı keşfetme izni aldı. 1539'da 900 askerle Tampa körfezi kıyılarına çıktı, bugünkü Georgia sınırlarına ulaştıktan sonra Batı' ya yöneldi. Sürekli savaşarak Mississippi' ye varmayı başardı. Irmağı geçtikten sonra, Ozark dağlarına kadar ilerledi, ancak umduğu gibi efsanevi zenginlikteki bölgeleri bulamadı. Sonunda Meksika körfezine döndü, ancak Mississippi ırmağının ağzı yakınlarında ateşli bir hastalıktan öldü. Sağ kalanlar ispanyol kolonilerini toparlamayı başardılar. Başarısızlıkla biten

Zauho Press-Ziolo

Sotatsu Nonomura
Sekiya efsanesi
(*Genci monogatari*'den bir bölüm)
paravanasının sağ tarafı
kâğıt üzerine yaldız ve boya
1630'a doğru.
Seika-Do vakfı, Tokyo

fetih çabaları sonucunda İspanya bu yönde daha ileri gitmekten vazgeçti. Ancak yine de bu girişim, keşfedilen bölgelerin daha iyi tanınması açısından yararlı oldu.

SOTO (Jesús Rafael), venezuelalı sanatçı (Ciudad Bolívar 1923). 1950'de Paris'e yerleşti; çeşitli parçaların yeri değiştirilerek yeni biçimlerin elde edilebildiği, yalnızca geometrik öğelerden oluşan ve "yineleme"ye (1951), "ilerleme"ye, sonra da "dizi"ye (1953) göre düzenlenen "açık" düzenlemeler yarattı. Basit öğelerin saydam yüzeylere getirilmesine dayanan çalışma yöntemi (*Başkalaşım*, 1954) zamanla yüzeyin ve biçimin parçalanmasına yol açtı ve yerini kinetik yapıtlara bıraktı. Tramların ve kafeslerin derinlemesine üst üste getirilmesi ve seyredenin yer değiştirmesi bu yapıtlarda bir hareket ve bu hareketle birlikte bir süre meydana getirir; bu da kararlı ve değişmez biçim kavramını ortadan kaldırdığı gibi (*Rengin dinamiği*, 1957), estetik nesneyi maddeselliğinden tümüyle sıyırır (1963 tarihli "Yazılar", 1965'te yaptığı "Maddedışı titreşimler"). Uzam-süre ilişkisi üzerine kurulan Soto' nun yapıtı, 1968-69'dan başlayarak kinetik çevrelerin yaratılmasına yöneldi. Bu çevreler ya bir kaide üzerine diklemesine dizilmiş boyalı metal çubuklardan ("İlerlemeler", "Gerilmeler") [Paris'teki ek Unesco binası'nın giriş holü, 1970] ya da tavana asılı madeni çubuklardan veya naylon iplerden (aralarından seyircinin geçebildiği "Dalınabilirler" dizisi) oluşuyordu.

Soto, Japonya'daki zen buddhacılık mezheplerinin en büyüğü. Belli başlı merkezleri, Fukui ilindeki Eihei-ci'de ve Yokohama yakınlarında yer alan Soci-ci'de bulunmaktadır. IX. yy.'da Liangcie ve Bencie tarafından kurulduğu Çin'de, *Caodong* adıyla önemli bir gelişme göstermiştir. Bu mezhebi Japonya'da tanıtan Dogen (Şoyo* Daişi), 1244'te Eihei-ci'yi kurmuş ve başlıca ilkelerini *Şobo-genzo* adlı yapıtında anlatmıştır. Mezhebin temel ifade yöntemi, sükûnet içinde düşünceye dalma, yani *za-zen*'dir.

SOTO DE ROJAS (Pedro), ispanyol şair (Granada 1584 - *ay. y.* 1658). Olivares dükünün koruyuculuğu altındaydı, Granada piskoposluk kurulu üyeliğine atandı ve Santo Oficio'nun avukatı oldu. Góngora tarzında şiirleri vardır.

ŠOTOLA (Jiří), çek şair ve romancı (Smidary 1924). Dogmatik şiire yönelik eleştirileri "gündelik yaşam"ı (B. Brězovský ile birlikte kurduğu, 1955'ten 1959'a kadar süren ve sonra yasaklanan *Květen* [Mayıs] adlı dergisinin ve grubunun programı da bu adı taşıyordu) konu alan şiir üzerine kuramsal görüşleri ve şiirleriyle (*Notre monde quotidien* [fr. çev.], 1957; *Ça s'est passé en Europe* [fr. çev.], 1960; *Quoi et comment* [fr. çev.], 1964) tanındı. Prag baharı'na etkin bir biçimde katıldı, özeleştirisini yaptıktan sonra, güçlükle de olsa tarihsel romanlar (*la Nuit baroque* [fr. çev.], 1969; *Les jambes, c'est fait pour cavaler* [fr. çev.], 1972) yayımladı.

SOTTİE a. (fr. sözc.). Fransa'da, XIV. ve XV. yy.'da ilgi gören güldürü oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Sottie'nin ayırtedici özelliği, *sot*, yani deli denilen tiplerle oynanmasıdır. Güldürü öğesi, dilin sözde yanlış kullanılmasına, kelime oyunlarına dayanan münasebetsiz, hatta müstehcen konuşmalardır. Çoğu zekice buluşlarla dokunan bu oyunları halk geleneğine bağlamaya çalışmak boşunadır; bunları "okul" çevrelerine, özellikle de hukuk öğrencilerine mal etmek daha doğru olur (komik mahkeme sahnelerinin bolluğu). Daha sonraları, bu güldürü öğelerine siyasi taşlamalar ve töresel hicivler de eklenmiştir. Sottie'ye en iyi örnek olan *le Jeu de la feuillée* gösterilebilir.

Sottobanca güvercini, Modena kökenli italyan güvercin ırkı. Dayanıklı, bol üreyen ve çok ilginç bir haberleşme güvercinidir.

SOTTO VOCE be. (sesin altında anlamında ital.sözc.). Müz. Üzerine yazıldığı bölümün yumuşak ve kısık olarak seslendirileceğini belirten yorumlama terimi.

SOTTSASS (Ettore), italyan mimar ve tasarımcı (İnnsbruck 1917). Savaş öncesinin ve sonrasının egemen akımı işlevselciliğe karşı tepki gösterdi. İlk "Alchymia" hareketine katıldı ve 1980'de A. Cibic, M. Thun, M. Zanini adlı mimarlarla ortaklık kurarak konut mekânının daha duyumsal tanımlamaları üzerinde araştırmalara girişti. Bu araştırmalarını bugün de sürdüren Sottsass, cam, seramik, gümüş, kumaş, halı gibi gereçleri bir arada kullanarak çeşitli yapıtlar gerçekleştiren, "Memphis" hareketinin öncülerindendir.

SOU a. (fr. sözc.). Fransa'da, ondalık sistemin benimsenmesinden (1793) bu yana, 5 santim değerinde madeni para (fransız frangının 1/20'si).

SOUABE, Schwaben'in fransızca adı.

SOUBEİRAN (Eugène), fransız eczacı ve kimyager (Paris 1797 - *ay. y.* 1858). Cıva tuzlarıyla eterin saflaştırılması yöntemini geliştirdi. Alkol ve kalsiyum klorür karışımını damıtırken 1831'de kloroformu buldu. Bu madde ancak 1847'de saflaştırılıp kararlılaştırıldıktan sonra ilk kez genel anestezide kullanılmaya başlandı. Sonradan Regnault tarafından yenilenip sürdürülecek olan *Traité de pharmacie théorique et pratique* (Kuramsal ve pratik eczacılık) kitabını 1836'da yayımladı. —Oğlu JEAN LEON da (Paris 1827 - Montpellier 1892) kendisi gibi eczacı olup balı ve bitki kökenli tatlı maddeleri inceledi. *Dictionnaire des falsifications et altérations des médicaments* (İlaçlara hile katma ve bozma sözlüğü) ile *Traité de botanique élémentaire et des Éléments de matière médicale* (Temel botanik ve tıpta kullanılan maddeler) adlı kitabın yazarıdır.

SOUBİROUS (Bernadette) → BERNADETTE SOUBİROUS (*azize*).

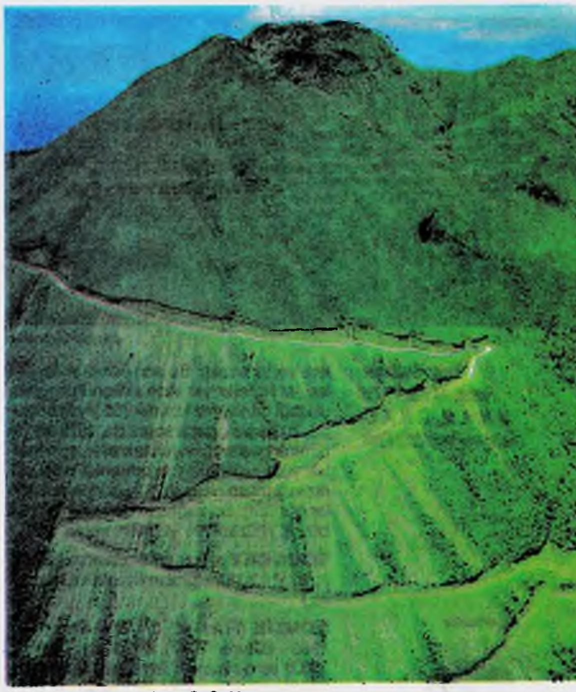
SOUBİSE a. (*Soubise* prensi'nin adından). Mutf. Meyane ya da kremayla karıştırılmış soğan ve tereyağından oluşan sos.

SOUBİSE (Charles DE ROHAN, *—prensi*), fransız mareşal (Versailles 1715-Paris 1787). Ordugâh mareşalı (1743). Fontenoy zaferi'ne katıldı (1745), 1748'de tümgeneral, 1758'de mareşal oldu. Rossbach'ta (1757) ve Wilhelmstadt'ta (1762) bozguna uğradı.

SOUCHON (Wilhelm), alman amiral (Leipzig 1864 - *ay. y.* 1946). Birinci Dünya savaşı başlarında (1914) emrindeki *Goeben** ve *Breslau* kruvazörleriyle ingiliz savaş gemilerinin izlemesinden kaçarak Çanakkale boğazından türk karasularına girdi. Müttefikler'in protestolarına karşın iki gemi türk donanmasına katıldı; amiral Souchon da türk Karadeniz filosu' nun komutanlığına atandı. Bu görevdeyken Ruslar'ın Odessa ve Sivastopol limanlarını bombardıman etmesi Osmanlı devletinin Birinci Dünya savaşı'na girmesine yol açtı. Amiral, Çanakkale savaşları sırasında Gelibolu yarımadasının savunmasında görev aldı.

SOUDBİNİNE (Séraphin), rus seramikçi (Nijni-Novgorod 1880-Paris 1944). Rodin' in öğrencisi oldu, Paris'te açtığı atölyesinde porselenler, garip hayvan motifleriyle yer yer balık pullarını, sürüngen ya da kaplumbağa derilerini andıran minelerle süslü toprak kaplar yaptı.

SOUFFLOT (Germain), fransız mimar (İrancy, Auxerre yakınında, 1713 - Paris 1780). Öğrenimini Lyon'da tamamladıktan sonra, Roma'da Académie de France'a alındı (1735-1738). 1753'te Lyon belediyesi için yapımına başladığı gösteri salonu 1756'da tamamlandı. Ocak 1755'te Paris Ste-Geneviève kilisesi'ni (Panthéon) yeniden yapmakla görevlendirildi ve ölümüne değin bu yapıyla uğraştı. 1756'da Paris Notre-Dame katedrali'nin sacristia ve hazinesinin onarım planlarını hazırladı ve Reims krallık alanı planlarina katkıda bulundu. Aynı yıl, kralın yapı işleri denetçiliğine atandı ve yirmi yıl boyunca Paris ve Lyon kentlerinin proje, imar ve güzelleştirme çalışmalarına etkin olarak katıldı.

M. Lavalette-Photothèque S. G. M.

Soufrière kütlesi (Guadeloupe)

SOUFRİERE, Guadeloupe'un en yüksek doruğunu oluşturan etkin yanardağ; 1 467 m.

SOUFRİERE, Küçük Antil adalarındaki Saint Vincent adasında kütle; yüksekliği 1 234 m. 1718'de patlayarak bütün adayı ve çevresindeki denizi küllerle örten eski bir yanardağ konisinin kalıntısıdır. Yanardağ 1902 mayısında, Pelée yanardağının püskürmesinden bir gün önce, adanın bütün kuzey bölümünü harap etti.

SOUİLLAC, Fransa'da (Lot *département*'ı) merkez; 4 253 nüf. (1992). XII. yy.'ın ikinci yarısından kalma, bir dizi kubbeyle örtülü, içinde değerli kabartmalar bulunan kilise.

SOUL a. **1.** *Soul caz*'ın kısaltılmışı. **—2.** SOUL MUSİC'in kısaltılmışı.

SOULAGES (Pierre), fransız ressam ve gravürcü (Rodez 1919). Rouergue'deki megalitik ve roman dönemi yapıtlara duyduğu ilgi, sonra da Paris'te, 1938'de modern resmi keşfetmesi Soulages'ı 1946' dan başlayarak herhangi bir modele dayanmayan ve ağırlığı ritimle uzama veren yeni bir çalışmaya sürükledi. Bu çalışmaların odak noktası kendiliğinden gelenle istenilerek kurulan arasındaki bir diyalektikti ve bu diyalektiği gerçekleştirmek için sanatçı bile bile sınırlı olanaklardan yararlanıyordu: beyaz zemin üzerine siyah ya da kahverengi (kimi dönemlerde araya başka renkler de girmiştir), sanatçının el hareketini güçlü bir biçimde yansıtan çizgiler ve çubuklar. Bir anlık toplu bir kavrayışa dayanan Soulages'ın yapıtı, etkileme gücünü anıtsallığından alır. 50'li yıllardaki fırça darbelerinin ve 1959-60 yıllarındaki kazımaların dinamizmi, sonraları, daha yoğun ve daha az "dramatik" hacim-

Lauros-Giraudon

Pierre Soulages
Resim, 14 nisan 1956
M. N. A. M., C. N. A. C.
Georges-Pompidou, Paris

lere yerini bıraktı. Bu son üslubun özellikleri, el hareketiyle elde edilen kurgunun ulaştığı canlılık ve kesinlik (60'lı yılların sonu, 70'li yıllar), daha sonra da, 1979'da yapımına başladığı siyah tekrenklilerin mutlak yüzeyselliğidir (bu tekrenklilerde yalnız kullanılan gerecin dokusunda farklılıklar görülür). Soulages'ın dünyanın birçok büyük müzesinde yapıtları vardır.

SOUL CAZ a. (amerikanca sözc.). Müz. FUNKY* CAZ'ın eşanlamlısı. (SOUL da denir.)

SOULIÉ (Frédéric), fransız yazar (Foix 1800 - Bièvres 1847). Bir dram (*Clotilde*, 1832) ve bir roman (*les Deux Cadavres*, 1832) ona ün sağladı. Bu başarısı çarpıcı sahnelerle dolu bir tefrika-roman olan *les Mémoires du diable* (1837-38) ile pekişti.

Larousse

Faustin Soulouque
dönemin bir gravüründen ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

SOUL MUSİC a. Rythm and blues'dan kaynaklanan zenci halk müziğine 60'lı yıllarda verilen ad.

—ANSİKL. Soul music'in en yetkin temsilcileri şunlardır: James Brown, Aretha Franklin, Wilson Pickett, Al Green, Stevie Wonder, Smokey Robinson, Marvin Gaye. Soul üslubu belirlemede en büyük payı bulunan kuruluş Memphis'teki Stax adlı zenci topluluğudur. New York'taki Atlantic firması ve Detroit'teki Tamla-Motown çok geçmeden aynı üslubu benimsediler. Soul music'in başlıca öğesi erkek ya da kadın şarkıcının sesidir. Bu sesin özelliği güçlü ve anlamlı olması, gospel ve negro spiritual üslubunu yansıtmasıdır. Bu bakımdan Ray Charles soul music'in en büyük öncüsü sayılır. Soul orkestralaması nispeten sade, köşeli ve yalındır. Orkestrada bir bakır çalgılar bölümünün bulunması zorunludur (saksofonlar ve trompetler). Müzik, gücünün büyük bir bölümünü bu çalgılarla çalınan *riff*'lerden alır. Soul music altın çağını 1965 ile 1970 arasında yaşamıştır.

Bernard Morlino

Philippe Soupault (1984'te)

■**SOULOUQUE** (Faustin) [Petit-Goâve 1782 - *ay. y.* 1867], Haiti imparatoru (1849 -1859). Zenci bir köleydi, Cumhurbaşkanı oldu (1847), sonra da kendisini FAUSTİN I adıyla imparator ilan ettirdi (ağustos 1849). Zorbalığı 1859'da bir devrime yol açtı ve ülkesinden kaçmak zorunda kaldı.

SOULT (Jean de Dieu Nicolas), **Dalmaçya** dükü, Fransa mareşali (Saint -Amans-la-Bastide, şimdiki Saint-Amans -Soult, Tarn, 1769 -*ay. y.* 1851). 1785'te orduya girdi, 1794'te general, 1804'te mareşal oldu. Austerlitz'te Pratzen yaylasını alarak üne kavuştu (1805). 1808'den 1811'e kadar İspanya'da önemli zaferler kazandı ve 1814'te Wellington'un Toulouse üzerine yürüyüşünü geciktirdi. Louis XVIII'in Savaş bakanı oldu (aralık 1814-mart 1815) ve Yüz Gün sırasında Napoléon'a katıldı. 1816'da sürgün edildi, 1819'da Fransa'ya döndü ve yeniden Savaş bakanı (1830 -1832), sonra da 1832'de, 1839'da ve 1840'tan 1847'ye kadar Meclis başkanı oldu. 1849'da kendisine kral tarafından Fransa genel mareşali unvanı verildi.

■**SOUPAULT** (Philippe), fransız yazar (Chaville 1897 - Paris 1990). 1918-20 arası dada akımına katıldı, 1919'da Breton ve Aragon ile *Littérature** dergisini kurdu. Burada, Breton ile birlikte gerçeküstücülüğün ilk metinleri olan ve otomatik yazıyı çağrıştıran *les Champs magnétiques*'i yayımladı. Gerçeküstücülükten vazgeçen, dünya gerçekliğinin bu tutkulu gözlemcisi seyahatlere ve gazeteciliğe yöneldi. Denemeci olarak *William Blake*'i (1928), romancı olarak *le Bon Apôtre* (1923) ve *Les Moribonds*'u (1934) yazdı. 1973'de *Poèmes et Poésies 1917-1973* adı altında topladığı şiirlerini ve 1981'de *Mémoires de l'oubli (1914-1980)*'i yayımladı.

SOURDİS (Henri D'ESCOUBLEAU DE), fransız rahip (1593 - Auteuil, Yvelines, 1645). La Rochelle kuşatmasına, ardından da Piemonte seferine katıldı (1629). İspanyollar'dan Lérins adalarını geri aldıktan sonra (1637), Fuenterrabía'yı abluka etti (1638) ve ispanyol filosunu Guetaria açıklarında ateşe verdi (22 ağustos 1638); ancak Cenova'yı ablukadan kurtaramadı (1640) ve Tarragona'da, gözden düşmesine yol açan bir yenilgiye uğradı (1641).

SOURİAU (Paul), fransız filozof (Douai 1852-Nancy 1926). Nancy fakültesi başkanı. Yapıtları: *Théorie de l'invention* (Keşif kuramı), *l'Esthétique du mouvement* (Hareketin estetiği) [1889], *la Suggestion dans l'art* (Sanatta telkin) [1893], *la Beauté rationnelle* (Akılsal güzellik) [1904], *les Conditions du bonheur* (Mutluluğun koşulları) [1908], *l'Entraînement au courage* (Cesaret alıştırmaları) [1926].

SOURİAU (Étienne), fransız filozof ve estetikçi (Lille 1892-Paris 1979), bir öncekinin oğlu. Sorbonne'da estetik ve sanat bilimleri profesörüydü (1944-1962) ve karşılaştırmalı estetiğe yeni bir atılım kazandırdı. *Revue d'esthétique*'i yönetti ve filmolojinin kurucuları arasında yer aldı. Yapıtları: *l'Abstraction sentimentale* (Duygusal soyutlama) ve *Pensée vivante et Perfection formelle* (Canlı düşünce ve biçimsel yetkinlik) [1925], *l'Avenir de l'esthétique* (Estetiğin geleceği) [1929], *la Correspondance des arts* (Sanatların çağrışması) [1947].

SOURİS, Kanada'da (Saskatchewan ve Manitoba) ve ABD'de (Kuzey Dakota) ırmak, Assiniboine ile Red River'ın ikincil kolu.

SOUSA (Tomé DE), portekizli devlet adamı (Lizbon 1502'ye doğr. - *ay. y.* 1579). Brezilya'nın ilk genel valisiydi (1549-1553), krallığın otoritesini yeniden sağlamlaştırdı ve başkent Salvador da Bahia'yı kurdu.

SOUSA (John Philip), amerikalı besteci ve bando şefi (Washington 1854-Reading, Pennsylvania, 1932). 13 yaşında amerikan donanmasına yazıldı, 1880'den 1892'ye kadar askeri bandonun şefliğini yaptı. Sonra, tüm dünyaya turneler düzenlediği ve İkinci Dünya savaşı'na kadar yönettiği üflemeli çalgılardan oluşan kendi takımını kurdu. Birçok folklorik ve yurt sevgisini akla getiren türkü derledi ve yayımladı. Besteleri çok sayıda marş, operet (*El Capitan*) ve senfonik şiirlerden (*The Chariot Race*) oluşur. Birçok da çalgı metodu vardır.

SOUSANDRADE (Joaquim DE SOUSA ANDRADE, —denir), brezilyalı yazar (Guimarães, Maranhão, 1833-São Luís do Maranhão 1902). *Oeuvres poétiques* (fr. çev.) ile bir kiçua efsanesini Wall Street dünyasına uyarladığı *Guesa vagabond* (fr. çev.) [1876] adlı şiirinin bir bölümünü ABD'de yayımladı.

SOUSTELLE (Jacques), fransız siyaset adamı ve etnolog (Montpellier 1912 - Neuilly-sur-Seine 1990). Felsefe doçenti (1932), Kolombönces Amerika uzmanıdır. Musée de l'Homme müdür yardımcılığına getirildi (1938). Antifaşist aydınlar birliği'nin yöneticilerindendi. Londra'daki Özgür fransız birliklerine katıldı. R.P.F. genel sekreteri (1947-1951), milletvekili (1951-1958), Cezayir genel valisi (ocak 1955-şubat 1956) oldu; Cezayir'in Fransa'yla bütünleştirilmesinden yana aldığı siyasal tutumdan dolayı halkın sevgisini kazandı. De Gaulle'ün, siyasal durumunu Cezayir'in kendisinin belirlemesinden yana olması Soustelle'i muhalefete itti. Cezayir'in Fransa'ya kalması yolundaki eylemi yüzünden, devlet yetkisine karşı çıkmaktan hakkında kovuşturma açıldı ve 1961'den, affedildiği 1968'e kadar sürgünde yaşadı.

SOUTH (Eddie), amerikalı caz kemancısı (Louisiana, Missouri, 1904-Chicago 1962). 1937'de Fransa'da Django Reinhardt ve Stéphane Grappelli ile çaldı. 1950'de sağlığının bozukluğu onu tüm etkinliklerinden çekilmek zorunda bıraktı. Kayıtları arasında *Eddie's Blues* (1937), J. S. Bach'ın iki kemanlı konçertosunun ilk bölümü (Grappelli ve Reinhardt'la birlikte, 1937) sayılabilir.

SOUTHAMPTON, Büyük Britanya'da (Hampshire) liman kenti, Test ile Itchen'in birleştiği yerde, *Southampton Water*'ın kıyısında; 199 100 nüf. (1989). Ortaçağ'dan kalma kalelerin ve diğer yapıların kalıntıları. Müzeler. Gemiciliğe çok elverişli olması (denizin durgun ve yüksek oluşu, hafif gelgit) ve Londra'ya yakınlığı, ticaret ve yolcu (hem uzaklara [K. Amerika, G. Afrika], hem Fransa'ya [Le Havre, Cherbourg] gidecekler için) limanının, tersanelerin ve (özellikle savaş gemilerinin yapımı ve onarımı) çeşitli sanayilerin (kablo, elektronik, otomobil yedek parçaları) gelişmesini sağladı. Banliyödeki Fawley* bir petrol merkezidir.

—Tar. 500'lere doğru Saksonlar tarafından kurulan liman hızla gelişti. İlk ayrıcalık buyrultusu Henry II zamanında çıkarıldı. İtalyan gemilerinin sık sık uğradığı limana, XV. yy.'da küçük bir italyan kolonisi sürekli olarak yerleşti. Southampton XVI. yy.'ın başından XIX. yy.'ın ortalarına kadar bir çöküş dönemi yaşadı. 1803'te, Southampton'ı modern İngiltere'nin en büyük limanlarından biri ve birçok transatlantik şirketinin merkezi durumuna getirecek olan ilk çalışmalar başlatıldı. Kent İkinci Dünya savaşı sırasında çok hasar gördü.

SOUTHAMPTON (Henry, — *kontu*) → WRIOTHESLEY.

SOUTHAMPTON adası, Kanada'nın Arktika kıyılarında ada (Northwest Territories) K.'de Hudson koyunun ağzını kapatır; 40 650 km². Göçmen kuşların sığınağı. Meteoroloji istasyonu.

SOUTH BEND, ABD'de (İndiana) kent, Michigan gölüne dökülen Saint Joseph kıyısında; 105 510 nüf. (1990). Makine sanayisinde uzmanlaşmış bir sanayi kentidir (takım tezgâhları, dikiş makineleri, demiryolu gereçleri). Üniversite.

SOUTH DADE, ABD'de (Florida) yer, Miami'nin G.'inde. Nükleer santral.

South Devon ırkı, çok ağır yapağı veren uzun yünlü ingiliz koyun ırkı.

■**Southdown ırkı,** İngiltere'nin güney -doğu'sundaki kumul bölgesinde yetiştirilen koyun ırkı.

Southdown ırkı koç

SOUTH DOWNS, Büyük Britanya'nın güneyinde (Sussex ve Hampshire) yükseklikler çizgisi; diklikleri K.'e bakar. (→ DOWNS.)

SOUTH DUM DUM → DUM DUM (Güney).

Southeast Asia (*Association of*) [ASA], Güney-doğu Asya ülkelerinin bölgesel birliği. 1961'de Filipinler, Malezya ve Tayland tarafından ekonomik, toplumsal ve kültürel gelişmede işbirliği yapmak amacıyla kuruldu.

SOUTHEND-ON-SEA, Büyük Britanya'da (Essex) kent; Thames halicinin kuzey kıyısında; 157 000 nüf. Eski bir manastırda müze. Londra'ya en yakın (70 km) ve en önemli sayfiye merkezi.

SOUTHERNE (Thomas), irlandalı oyun yazarı (Oxmantown, Dublin yakınında, 1660-Londra 1746). Burjuva tiyatrosunun habercisi olan ve XIX. yy.'da bile ilgiyle izlenen *The Fatal Marriage* (1694) [David Garrick tarafından 1757'de yeniden elden geçirildi] ile *Oroonoko* (1696) adlı trajedilerinde Mrs. Aphra Behn'in romanlarından etkilendi.

Southern Review, 1935'ten 1942'ye kadar Baton Rouge'da (Louisiana) yayımlanan üç aylık edebiyat dergisi. Robert Penn Warren'in yönetiminde derginin yayın tasarısı bölgeselciydi ve tarım reformu ideolojisini yeniden gündeme getiriyordu. Kenneth Burke, John Peale Bishop gibi eleştirmenler ve J. C. Ransom, Allen Tate gibi şairler bu dergide amerikan yazınsal biçimciliğinin temellerini tanımlıyorlardı.

SOUTHERN UPLANDS, İskoçya'nın güneyinde yüksek topraklar. K.'deki Lowlands orta çöküntüsü ve Forth haliciyle G.'deki İngiltere sınırı arasında Büyük Britanya'ya bağlı doğal bir bölgedir.

Kaledonya kütlesinin yalnızca tabanı varlığını sürdürebilen bir parçasıdır. Üst üste yer alan, özellikle B. kesimi Dördüncü Zaman buzul aşındırmasının (buzulyalağı gölleri) ve buzultaş birikmesinin (birçok drumlin) etkisinde kalmış birçok düzleşme yüzeyi (en yükseği 450-600 m; 200 -300 m'ye ulaşan orta yükseklikteki kesim ve bir alçak plato) sakin bir ortam yaratır; bölgenin en yüksek doruğu Broad Law' dır (826 m). K.'den G.'e doğru 80 km genişliğinde olan bu kalın kabartı yüzyıllar boyunca İskoçlar'ın bağımsızlıklarını korumalarına yardımcı oldu. Az nüfuslu (20 000 km²'lik alanda yaşayan 250 000 kişi) olan bölgenin yüksek kesimlerinde küçükbaş hayvancılık, kıyı ovalarında süt hayvancılığı yapılır, Tweed Hawick, Peebles, Selkirk havzalarındaki küçük kentlerde tuhafiye sanayisi vardır.

SOUTHEY (Robert), ingiliz yazar (Bristol 1774-Keswick 1843). Coleridge ile birlikte Fransız devrimi'ne büyük hayranlık duydu. 1792'de yazdığı ve 1796'da yayımlanan *Joan of Arc* adlı uzun epik şiirinde de bu devrimden esinlendi. Sonraları görüşleri değişti ve 1795'ten başlayarak İspanya, Portekiz ve İngiltere'yi dolaştı. Büyük ölçüde siyasal görüşündeki değişikliğin etkisiyle, *Minor Poems* (1799) ve bir destan olan *Thalaba the Destroyer* (1801) adlı yapıtlarıyla üne kavuştu. *Life of Nelson* (1813), *Life of Wesley* (1820) ve öykülü şiiri *Roderick, the last of the Goths* (1814) Walter Scott'ta da görüldüğü gibi romantizmin muhafazakâr ve ahlakçı yönünü gösterirler.

SOUTHFIELD, ABD'de (Michigan) kent, Detroit yerleşme alanının kuzey-batı'sında; 75 000 nüf.

SOUTH GATE, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles yerleşme alanının merkezinde; 66 800 nüf. Otomobil yapımı.

SOUTH GLAMORGAN → GLAMORGAN.

SOUTHLAND, Yeni-Zelanda'da istatistik alanı, Güney adasının güney-batı ucunda; 29 624 km²; 102 600 nüf. (1990). Merkezi *Invercargill.*

SOUTHPORT, ABD'de (Kuzey Carolina) kent, Wilmington'un G.'inde; 2 800 nüf. Nükleer santral.

SOUTHPORT, Büyük Britanya'da (Merseyside) sayfiye merkezi, İrlanda denizi kıyısında, Liverpool'un K.'inde; 90 000 nüf.

South Sea Company, ingiliz ticaret şirketi. 1711'de kuruldu. Sermayesinin büyük bölümü Doğu Hindistan şirketi ve İngiltere bankası tarafından sağlanan şirket, Güney Amerika ve Pasifik adaları ticaretinin tekelini aldı. Utrecht antlaşması (1713) sırasında "asiento*" yetkisine sahip tek kuruluş olma hakkını elde etti ve büyük bir gelişme gösterdi. 1720'de spekülasyonun neden olduğu bir mali çöküşten sonra, ticari etkinliğine daha sade bir biçimde olmak üzere yeniden başlayabildi. 1807'de ayrıcalıklarını kaybetti.

SOUTH SHIELDS, Büyük Britanya'da (Tyne and Wear) liman kenti, Tyne halicinin güney kıyısında; 100 500 nüf. Bir roma kuruluşunun yıkıntıları. Sayfiye ve sanayi (gemicilik gereçleri) merkezi.

SOUTH SUBURBAN, Hindistan'da (Batı Bengal) kent, Kalküta'nın güney banliyösünde; 272 600 nüf.

SOUTHWARK, Büyük Britanya'da (Londra) borough, Thames'in sağ kıyısında, ticaret merkezinin karşısında; 219 200 nüf. Katedral, XIII. yy.'dan kalma önemli bir kilisedir (daha sonra büyük onarımlar gördü).

SOUTHWELL, Büyük Britanya'da (Nottinghamshire) kent, Nottingham'ın K.-D.' sunda; 52 000 nüf. Roman ve gotik üslubunda (XIV. yy.'dan kalma minber) katedral.

SOUTHWELL (Robert), ingiliz cizvit ve şair (Horsham Saint Faith's, Norfolk 1561 - Londra 1595). 1578'de İsa birliği'ne girdi, Roma koleji'nde ders nazırı oldu. 1586'da katolik dininin yeniden yayılması yolunda gizli çalışmalar yapmak üzere İngiltere misyonuna gönderildi. Sıkı bir gözetim altında tutulmasına karşın vaazlar vermeyi ve dini propaganda bildirileri dağıtmayı başardı, ancak 1595'te hain olarak ölüm cezasına çarptırıldı ve Tyburn' de darağacına asılarak idam edildi. En ünlüsü *Burning Babe* olan, özellikle şiir türünde birçok yapıtı vardır. İmgelerle süslü ve renkli üslubu, Karşı Reform'a özgü bazı barok çizgileri sürdürmekle birlikte, "metafizikçi" şairlere öncülük eder.

SOUTH YORKSHIRE, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, daha çok Sheffield çevresinde kentleşmiştir; 1 560 km²; 1 292 700 nüf. (1988).

SOUTINE (Chaïm), litvanya kökenli fransız ressam (Smiloviçi, Minsk yakınında, 1893-Paris 1943). Genç yaşta resme duyduğu ilgiyi iyi karşılamayan fakir bir yahudi çevresinden gelir. Resim ve desen öğrenimi için Minsk ve Vilna'ya, ardından Paris'e (1913) gitti. Sık sık Louvre müzesi'ne gidip gelmeye başladı; la Ruche'te, ardından cité Falguière'de, Fransa'ya göç etmiş sanatçılarla (Lipchitz, Modigliani vb.) tanıştı. Yılankavi fırça darbeleri giderek üslubunun ayırtedici bir özelliği durumuna geldi. Hareketli ve çırpıntılı Céret ve Cagnes manzaralarıyla (*les Gorges du Loup,* National Gallery of Modern Art, Edinburgh) sanatı gerçek kişiliğini buldu. Koleksiyoncu Barnes'ın bu tür manzara resimlerinden çok sayıda satın alması üzerine, Soutine' in ünü arttı. 20'li yıllarda anlatımcı üslupta gerçekleştirdiği portrelerinde kırmızı ve beyaz renklere ağırlık verdi ("Pastacılar", "Ayinde papaza yardım eden çocuklar", "Üniformalı uşaklar" ve "Avcılar", "Sofracıbaşılar" vb. dizileri). Deris yüzülmüş "Sığırlar" dizisinde yoğun kırmızı renkler kullandı; ölü hayvan (tavşanlar, kümes hayvanları, vatozlar vb.) resimlerindeyse, mavi, yeşil, toprak kırmızısı ve pembe renkleri yeğledi. 30'lu yılların başında daha dingin bir üslubu benimsediyse de, çok geçmeden, savaş yüzünden yaşamak zorunda kaldığı Yonne ve Touraine'de gerçekleştirdiği ağaçlıklı manzaralarda, güçlü bir lirizme yöneldi. Bu yapıtlarında, mekân ve ışığın şiddetli titreşimlerini mavi, yeşil ve beyaz renklerle yansıttı.

SOUVARINE (Boris LIFSCHITZ, sonra SOUVART, **Boris** — denir), fransız siyaset adamı ve gazeteci (Kiev 1895-Paris 1984). 1919'da III. Enternasyonal için Komite'nin, 1921-1924 arası Komünist enternasyonal (K. E.) ve Fransız komünist partisi yönetim komitesi üyesi oldu. 1924'te partiden atıldı. *Bulletin communiste* (1920-1933), *Critique sociale* (1931 -1934), *le Contrat social* (1957-1968) dergilerini yönetti. *Staline: aperçu historique du bolchevisme* (1935) adlı önemli bir inceleme yazdı.

Roger Viollet. Viollet kol.

Boris Souvarine (1920'de)

SOUZA-CARDOSO (Amadeo DE), portekizli ressam (Amarante 1887 - Espinho 1918). Paris'te, 1906-1914 arasında, Modigliani'nin etkisinden çıkıp kübizmin etkisinde kaldı (1912) ve bu akımı, daha sonraları arıtıcılık ve fütürizm olarak adlandırılacak olan akımların kimi yönlerini katarak soyutluk yönünde geliştirdi. Portekiz'de çağdaşlığın gelişmesinde yapıtlarının büyük bir rolü olmuştur.

SOVA (Antonín), çek yazar (Pacov 1864 -ay. y. 1928). İçtenci, doğacı, hatta yurtsever bir izlenimcilik yanlısıydı, toplumsal eğilimli arı bir simgecilikten ılımlı, düşçü bir lirizme (*Fleurs des états d'âmes* [fr. çev.], 1891; *l'Âme brisée* [fr. çev.], 1896; *la Vallée du Nouveau Royaume* [fr. çev.], 1900; *Lyrika Lasgy a Zivota,* 1906; *Luttes et destinées* [fr. çev.], 1910; *Espérances et souffrances* [fr. çev.], 1924) ulaştı. Ayrıca romanları (*Tomá Bojar,* 1910) da vardır.

SOVEREIGN a. (ing. sözc.). İlk kez 1489'da Henri VII tarafından bastırılan altın ingiliz parası. (1816'da Londra darphanesi bu ad altında, bir sterling değerinde yirmi shillinglik bir altın parayı piyasaya çıkardı. 1870 yasası'na göre, sovereign, 22 mm çapında, 7,988 05 g ağırlığındaydı ve 22 kıratlı, yani 7,330 72 g saf altından yapılıyordu.)

SOVHOZ a. rusça *sov* [*yetskoye*], *hoz* [*yaystvo*] sözcüklerinin kısaltması), eski Sovyetler Birliği'nde sosyalist mülkiyetin en ileri biçimi olan, üretim araçları üzerinde devlet mülkiyetine dayalı büyük tarım işletmesi.

—ANSİKL. 1918'den başlayarak, istimlak edilen büyük malikâne toprakları üzerinde kurulan ilk sovhozlardan, toplumsal

Lauros-Giraudon

Chaïm Soutine
Cité Falguière'de atölyeler (Paris) [1914]
Çozo Yoşii galerisi, Tokyo

ilerlemeyi halka indirmeleri ve kentlerin beslenmesini sağlayan pilot işletmeler rolü oynamaları bekleniyordu. 30'lu yılların başında uzmanlaşmış dev işletmeler biçiminde yayılan sovhoz kesimi, yine de fazla bir önem taşımıyordu. Ama, 50'li yıllardan sonra, devlet tarım işletmeleri, gerek sayı, gerek yüzölçümü bakımından sürekli bir gelişme gösterdi. Bir yandan, yeni sovhozların kurulmasıyla işlenmemiş topraklar tarıma açılır, sulanan bölgeler genişlerken, öte yandan tarıma elverişli toprakların yeniden yapılandırılması sonucu, sovhozların sayısı arttı (kolektif çiftliklerin birleştirilmesi ya da sovhozlaştırılması nedeniyle). Sayıları son yıllarda kolhozlarınkinden daha az (21 100) olan sovhozlar, buna karşın daha geniş bir alanı (111 800 000 ha) ekip biçmekte ve değerce kolhozlardan daha yüksek bir tarım üretimini (toplam tarım üretim değerinin % 51'i) gerçekleştirmekteydi. Kolhozlardan daha büyük kuruluşlar olan (ortalama 17 200 ha tarım alanı; bunun 5 300 ha'lık bölümü ekilip biçilen alan) ve sermaye ile mekanik araç bakımından daha iyi donatılmış bulunan sovhozlar, daha yüksek bir emek verimi elde ediyorlardı (tarımsal emek veriminin % 47'si). Örgütlenme biçimleriyle (işletmelerin işbirliği ve tarım-sanayi entegrasyonu) sovhozlar, üretimde uzmanlaşma ve yoğunlaşma politikası gütmekteydiler.

Sovhozların işleyiş biçimi, sosyalist devlet işletmelerininkiyle aynıydı. Merkezi planlamaya bağlı bir iktisadi sisteme bütünleştirilmiş olan sovhozlar, ekonomik idare mekanizması tarafından yönetiliyor ve denetleniyordu (plan hedeflerinin belirlenmesi, üretim araçlarının sağlanması, teknik yardım, belli başlı sorumluların atanması). Sovhoz emekçileri, parça başına ve yapılan işin niceliğiyle niteliğini göz önünde bulunduran bir bareme göre ücret alırlardı. Ücret ortalamaları, öteki devlet işletmelerinde çalışan işçi ve memurlarınkine oranla daha düşüktü (aynı statüye sahip olmalarına karşın). SSCB dağıldıktan ve sovyet rejimi sona erdikten sonra eski SSCB ülkelerinde sovhozlar özelleştirilmeye başladı. Özellikle Rusya'da 3 ocak 1992'den itibaren özelleştirilme kapsamına alındı; kooperatif veya şahıs şirketlerine dönüştürülmeye ve hisse senedi karşılığında halka dağıtılmaya başladı.

SOVNARHOZ a. (rusça "ulusal ekonomik konsey" anlamına gelen *sov[et] nar* [*odnogo*] *hoz* [*yaystva*] sözcüklerinin kısaltması) eski SSCB'de, bir bölgede ekonomiyi yönetmekle görevli konsey. (Bu konseyler, 1917-1932 ve 1957-1965 arasında etkinlik gösterdi.)

SOVNARKOM a. (rusça *sov[et] nar* [*odnıykh*] *kom*[*isarov*]). Önce Sovyet Rusya'da, sonra da eski SSCB'de halk komiserleri konseyi. (1946'da yerini Bakanlar kurulu almıştı.)

SOVTAJ, a. (fr. *sauvetage*). Sig. Mal sigortalarında ortaya çıkan bir hasardan geriye kalan ve kendisinden iktisaden yararlanılabilen bölüm.

SOVYET a. (rusça *sovet*, meclis). **1.** Eski SSCB'de ve Sovyet Rusya'da seçimle işbaşına gelmiş temsilciler meclisi. **—2.** *Yüksek sovyet*, eski SSCB'nin, eşit haklara sahip iki meclisten (*Birlik sovyeti ve Milliyetler sovyeti*) oluşan yüksek yönetim organı. **—3.** (Tamlayan olarak) Eski SSCB'ye ya da SSCB halkına ilişkin: *Sovyet balesi. Sovyet kozmonotlar.*

—ANSİKL. İlk *işçi milletvekilleri sovyeti*, 1905 devrimi'ndeki grevler sırasında İvanovo-Voznesensk'te, daha sonra da Rus İmparatorluğu'nun çeşitli kentlerinde örgütlendi; ayrıca birkaç asker, denizci (bahriyeli) ve köylü sovyeti kuruldu. 1917 devrimi sırasında, şubat ayından başlayarak işçi, asker ve köylü sovyetleri ya da komiteleri örgütlendiler ve nisan ayında merkez yürütme komitesini (Tsik) seçtiler. Ekim 1917'den sonra, bolşevikler bu sovyetleri RFSSC (1918) ve SSCB (1924) Anayasası'nca belirlenen biçimde, yeni sovyet devletinin siyasal organları haline getirdiler. 1936 Anayasası *işçi milletvekilleri sovyetleri*'ni, 1977 Anayasası da, sovyet devletinin tümüyle halk devletine dönüşmesini onaylayarak, *halk milletvekilleri sovyetleri*'ni kurdu. Köy (*selsovet*), kent (*gorodskoy sovet*) ve bölgeler (*oblast* ya da *rayon*) halk milletvekilleri sovyetleri, yürütme komitelerini (*ispolkom*) seçerlerdi. Yerel sovyetler iki buçuk yılda bir yenilenirdi. Buna karşılık, SSCB Yüksek sovyeti ve özerk federe cumhuriyetlerin yüksek sovyetleri beş yıl için seçilirlerdi. Böylece tüm eski SSCB yurttaşları, sovyet milletvekili adaylarının yer aldığı tek listeleri düzenli bir biçimde oylamaya çağrılırlardı.

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ (SSCB), rusçası SSSR (*Soyuz Sovyetskih Sotsyalistiçeskih respublik*), Avrupa ve Asya'ya yayılan eski devlet. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra 15 cumhuriyetten (Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Estonya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Moldovya, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna) oluşuyordu; yüzölçümü; 22 400 000 km^2 ve 1990'da nüfusu 292 milyondu. Başkenti *Moskova*.

TARİH

SSCB'nin kuruluşu ve sovyet rejiminin başlangıcı (1917-1928)

24-25 ekim (6-7 kasım) 1917'de, Bolşevikler, Petrograd'da zafer kazandılar ve geçici hükümeti iş başından uzaklaştırarak bütün iktidarı sovyetlere (şuralar) verdiler. Lenin'in önerisi üzerine, işçi ve asker milletvekilleri sovyetlerinin Panrusya II. Kongresi, savaşan bütün ülkelere ve halklara demokratik bir barış yapmak üzere hemen görüşmelere başlamalarını öneren bir barış kararını ve büyük mülklere el koyan ve toprağı millileştiren toprak kararnamesini kabul etti (25 ekim [7 kasım]). Bu kongre, başkanlığına Kamenev'in (kasım ayından sonra Sverdlov'un) getirildiği Vtsik'i (Panrusya merkez yürütme komitesi) seçti ve Lenin'in başkanlığında Halk komiserleri konseyi'nin kurulmasını onayladı. Sovyet iktidarı, 2 (15) kasımda Moskova'da, 12 (25) aralıkta da Harkov'da ilan edildi.

SSCB'nin kurucusu sayılan Lenin 1917-1924 (ölüm yılı) arası fiili liderliğini sürdürdü

Troçki Kızılordu'nun kurucusuydu. Ekonomik hayatta da askeri disiplin gereğini o savundu

2 (15) kasım 1917'de, sovyet iktidarı, Rusya halkları bildirisi'ni yayımladı. Bu bildiride, ülkenin bütün halklarının eşit ve egemen oldukları ve kendi kaderlerini tayin hakkına (birlikten ayrılmak da dahil olmak üzere) sahip bulundukları belirtiliyordu. Sovyet iktidarı, 20 kasımda (3 aralık) "Rusya'nın ve Doğu'nun müslüman emekçileri"ne hitap ederek, inançlarına ve törelerine saygı gösterileceği konusunda güvence verdi ve onlara kurumlarını serbestçe örgütleme hakkını tanıdı. Ama bolşevikler için birlikten ayrılmaya varıncaya dek, kendi kaderini belirleme hakkına, tüm ulus değil, ancak her ulusun proletaryası sahipti. Bununla birlikte, aralık 1917'de (ocak 1918) Finlandiya'nın ve ağustos 1918'de Polonya'nın bağımsızlığı kabul edildi.

Sovyet iktidarı, aralık 1917'de, karşıdevrimle mücadele etmek için Dzerjinskiy'in başkanlığında bir komisyon (Çeka) ile, Troçki tarafından örgütlenen (ocak-şubat) bir köylü ve işçi Kızıl ordu'su ve bir de donanma kurdu. İktidar, ekim 1917'den mart 1918'e kadar, merkezi Rusya'da, Ukrayna'da, Baltık bölgelerinde, Beyaz Rusya'da, Ural'da ve Kuzey Kafkasya'nın, Orta Asya'nın, Kazakistan'ın ve Sibirya'nın başlıca kentlerinde yerleşti. Ama Kafkasardı burjuva rejimlerini deviremedi. Sovyetlerin III. Kongre'sinde, Rusya Cumhuriyeti'nin federatif bir biçimde örgütlenmesi ilkesi kabul edilince, özellikle Kırım (1918), Türkistan (nisan) ve Kuzey Kafkasya'da (temmuz) özerk sovyet sosyalist cumhuriyetleri kuruldu.

Bolşeviklere göre, Rusya'da zafer kazanan devrim bütün Avrupa'da, sonra da bütün dünyada proletarya diktatörlüğünü kuracak zincirin ilk halkasıydı. Ama Avrupa'da ve özellikle Almanya'da, devrimin hemen patlak vereceğine inansalar bile, sovyet yöneticilerinin Rus devrimi'nin kazançlarını korumaları gerekiyordu. Bu yüzden, Almanya'nın Brest-Litovsk anlaşması'nda (3 mart 1918) dayattığı koşulları kabul etmek zorunda kaldılar. Ayrıca, Murmansk'a (mart 1918) ve Arhangelsk'e (ağustos) asker çıkaran ve özellikle merkezi devletlerin yenilgiye uğramasından sonra (kasım 1918), Kırım'da ve Kafkasya'da müdahalelerini yoğunlaştıran Müttefikler'e karşı da kendilerini savunmak durumundaydılar. Bundan başka, Müttefikler, Sovyet Rusya'yı ablukaya aldıkları gibi, Japonlar da Uzakdoğu'da müdahalelerde bulundular. Nihayet bolşevikler, çek savaş esirlerinin başkaldırmasından (mayıs 1918) sonra yeniden alevlenen karşıdevrim ateşinin tehdidi altındaydılar. 1918 yılı sonuyla 1919 başında, Kızıl ordu ve par-

tizanlar, Kolçak, Denikin ve Yudeniç'in ortak amaçlı saldırılarına göğüs germek zorunda kaldı ve karşı saldırıya ancak mayıs-haziran 1919'da geçebildi. Kızıl ordu, Urallar'ı ve Batı Sibirya'yı ve daha sonra Ukrayna'yı (aralık 1919), Kuzey Kafkasya'yı ve Vrangel'in son birliklerinin kasım 1920'de terk etmek zorunda kaldıkları Kırım'ı ele geçirdi. Azerbaycan'ı (nisan 1920), Ermenistan'ı (aralık 1920) ve Gürcistan'ı (şubat 1921) işgal etti ve buralarda sovyet sosyalist cumhuriyetleri kuruldu. Kızıl ordu'nun 1920'de ele geçirdiği Buhara Emirliği ile Hive Hanlığı'nda da halk cumhuriyetleri kuruldu. Bu yeni cumhuriyetlerle Ukrayna ve Beyaz Rusya cumhuriyetleri, kuruluşlarından birkaç ay sonra RFSSC ile askeri ve siyasi antlaşmalar imzaladılar. Nisan 1920 yılında kurulan Uzakdoğu Cumhuriyeti, toprakları japon kuvvetlerinden temizlendikten (ekim-kasım 1922) sonra RFSSC'ye katıldı.

İç savaş ve yabancı müdahalelerle geçen bu yıllardan sonra, Sovyet Rusya ve batı devletleri, yan yana yaşamayı kabul etmek zorunda kaldılar. Kapitalist dünya, dünya devrimini örgütlemekle görevli Komünist enternasyonali'nin Moskova'da kurulmasına (mart-nisan 1919) rağmen,

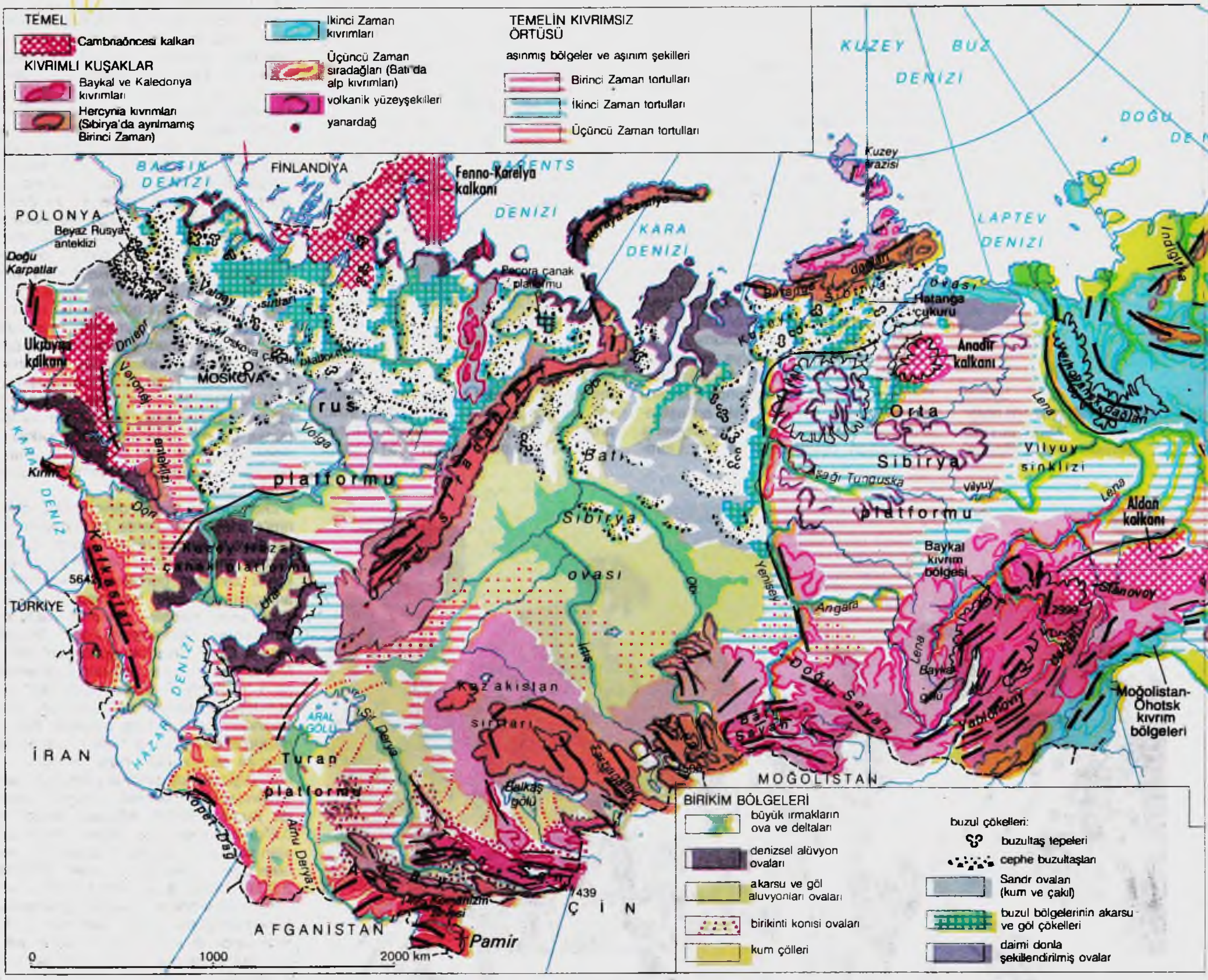

Stalin, 1922'de parti genel sekreteri olarak ele geçirdiği mutlak iktidarı ölünceye kadar korudu

Birinci Dünya savaşı'nı izleyen devrim dalgalarına dayandı. Öte yandan, sovyet rejimi, eski Rus İmparatorluğu'nun büyük bir bölümünde kurulmakla birlikte, bunun ötesine geçerek ne Batı'da (Kızıl ordu'nun, ağustos-eylül 1920'de Varşova önündeki başarısızlığı), ne de Doğu'da (Kuzey İran'daki Gilan Cumhuriyeti'nin eylül 1921'de yıkılması) yerleşebildi. 1920 yılında, Müttefikler, Rusya üzerindeki ablukayı kaldırdılar ve RFSSC, bağımsız cumhuriyetler haline gelen Litvanya, Letonya, Estonya ve Finlandiya ile barış antlaşmaları imzaladı. 1921 yılında RFSSC Polonya'yla, Beyaz Rusya'nın bir bölümünü bu ülkenin elinde bırakan Riga antlaşması'nı imzaladı. Ayrıca, Büyük Britanya, Norveç, Avusturya ile ticaret anlaşmaları ve bu arada Türkiye, İran ve Afganistan ile, Sovyetler Birliği'nin, bu ülkelerin iç işlerine karışmayacağı konusunda güvence veren dostluk antlaşmaları yapıldı.

Çevrelerinin kapitalist ülkelerce sarılmış olmasından doğan tehlikelere karşı kendilerini korumak ve sosyalizmi kurmak için RFSSC, Kafkasardı Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın birleşmesiyle mart 1922'de kurulmuştu), Ukrayna SSC ve

SSCB'NİN OLUŞUMU
(1917-1924)

Lenin Mozolesi'nin kapısı 65 yıl boyunca SSCB'nin en kutsal ziyaretgâhı olan mozolede Lenin'in mumyalanmış vücudu saklanıyordu

Beyaz Rusya SSC 1922'de aynı siyasal varlık içinde birleşme kararı aldılar; Stalin'in, Kafkasardı, Ukrayna ve Beyaz Rusya cumhuriyetlerine, RFSSC içinde özerklik statüsü verilmesine yönelik tasarısını reddederek, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne, aynı haklarla katılan eşit devletler federasyonu ilkesini kabul ettiler. Böylece, SSCB ocak 1922'de kurulmuş oldu.

• *Siyasal devrim.* Ekim devrimi'nin zafere ulaşmasından hemen sonra kurulan Halk komiserleri konseyi (Sovnarkom) yalnızca bolşeviklerden oluşuyordu. Konseyin başında Lenin vardı; İçişleri'ne Rıykov, Eğitim'e Lunaçarskiy, Dışişleri'ne Troçki, Milliyetler komiserliğine Stalin bakıyordu. Aşırı sol kanattan bazı devrimci-sosyalistler de, aralık 1917'den mart 1918'e kadar bu konseyde yer aldılar. Buna karşılık, usulünce seçilmiş Kurucu meclis'e, devrimci-sosyalistler çoğunluktaydı. 5 (18) ocak 1918'de Petrograd'da toplanan Kurucu meclis, Sovyetler panrusya merkez yürütme komitesi'nin (Vtsik) bir kararnamesiyle ertesi gün lağvedildi. Sovyetler III. kongresi, "emekçi ve sömürülen halkın hakları bildirisi"ni kabul etti ve Rusya Federe Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan etti. İç savaş sırasında sovyet hükümeti, Petrograd'ı bırakıp Moskova'ya yerleşmek zorunda kaldı (mart 1918); denetimindeki merkezi Rusya topraklarında bile tehdit altındaydı: Brest-Litovsk antlaşması'na ve bolşeviklerin hegemonyasına karşı çıkan devrimci-sosyalistler, temmuz 1918'de, Moskova'da bir hükümet darbesi girişiminde bulundular ve terörizme başvurdular (Almanya büyükelçisi kont Mirbach'a ve Lenin'e [30 ağustos] suikastlar). Temmuz 1918'de, Sovyetler V. kongresi, RFSSC Anayasası'nı kabul etti. Yerel-sovyetler, genel oyla seçilecekti; fakat din adamlarına, gelirlerini yalnızca emekleriyle sağlamayanlara ve eski polislerle jandarmalara oy hakkı tanınmıyordu. Bu yerel sovyetler, Sovyetler kongresi'ne gidecek milletvekillerini seçiyor, bu kongre de yetkilerini, Sovyetler panrusya merkez yürütme komitesi'ne (Vtsik) vekâleten devrediyordu. Sovnarkom üyelerini Vtsik seçiyordu. Vtsik'in ilk başkanı Sverdlov'un yerine, mart 1919'da Kalinin geçti.

Rusya Sosyal demokrat işçi partisi 1918'de Rus komünist (bolşevik) partisi (RKP [b]) adını aldı. Sovyet Rusya'nın ve SSCB'nin teritoryal federatif ilkelere göre örgütlenmiş kurumlarının tersine, partinin merkezi bir yapısı vardı. Çeşitli özerk ya da bağımsız sovyet cumhuriyetlerinin partileri, kuruldukları anda RKP (b)'nin bölge komiteleri statüsüne giriyorlardı. Partinin VIII. Kongresi (mart 1919), partinin çeşitli bölgelerdeki tüm çalışmalarını yöneten ve böylece bazı ulusal komünistlerin özerk bir biçimde örgütlenmesini engelleyen bir tek Merkez komiteli, merkezileşmiş tek bir komünist partisinden başka bir parti olamayacağını kabul etti. Bu kongrede, ayrıca, partinin ikinci programı onaylandı. Sosyalizmin kurulmasına ilişkin bu program 1961'e kadar yürürlükte kaldı. 1920'de, parti içinde çeşitli hizipler ortaya çıktı: "demokratik merkeziyetçilik", partinin hiyerarşik otoriterciliğini eleştiriyor; Şlyapnikov ve Kollontay'ın liderliğindeki "işçi muhalefeti", ekonominin sendikalar tarafından yönetilmesi gerektiğini ileri sürüyordu. Troçki ise, çalışma hayatının askeri bir disiplin altına alınmasını ve sendikaların denetim altında tutulmasını istiyordu. X. Kongre, mart 1921'de, parti disiplininin ve birliğinin pekiştirilmesi kararını aldı ve parti içinde hiziplerin kurulması yasaklandı. O sırada, partide, ülkenin yaşamını fiilen yöneten 20 000 muvazzaf üye bulunuyordu. Bu muvazzaf üyeler ya da apparatçikler, genellikle seçimle değil de atanarak ya da yukarıdan tavsiye edilerek iş başına gelmekteydiler. Stalin, nisan 1922'de, Merkez komitesi tarafından, kendi ihdas ettiği genel sekreterlik *(gensek)* görevine getirilince, bu mekanizmanın yönetimini de eline geçirmiş oldu, Lenin, mayıs ayında hastalandı ve daha sonra ancak kısa bir süre etkinlik gösterebildi. Zinovyev ve Kamenev'le yakınlık kuran Stalin, 1923'ten başlayarak Troçki'ye karşı tavır aldı ve siyasal, ekonomik ve ulusal konularda parti çizgisinden sapma gösterenleri (Tatar Sultan Galiyev gibi) partiden çıkardı. Lenin'in ölümünden (1924) sonra Troçki, ülke içinde kulaklara ödün verdiği ve ülke dışında da burjuva rejimleriyle uzlaşmaya gittiği için parti yönetimini eleştirdi.

Sovyetler Birliği, ocak 1924'te bir Anayasa kabul etti. Bu anayasa uyarınca, Sovyetler merkez yürütme komitesi (Tsik) iki meclisten oluşuyordu: Birlik Sovyeti ve Milliyetler Sovyeti, 1925'te, Türkistan, Buhara ve Hive'nin yeniden düzenlenmesi sırasında Orta Asya'da kurulmuş olan yeni Özbekistan ve Türkmenistan cumhuriyetleri, Birlik'e katıldılar. SSCB 1924'te, başlıca Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkiler kurdu. Ama, Çiçerin'in ustaca yürüttüğü dış politika sayesinde SSCB'nin yerine oturmaya başlayan uluslararası durumu, Locarno antlaşması'yla (1925) tehlikeye girdi. Batı devletleri ile Almanya'nın resmen birbirlerine yaklaştığını gösteren bu antlaşma, RFSSC ile Almanya arasında 1922'de imzalanan Rapallo antlaşması'nın önemini azaltıyordu. Stalin'in 1924'ten beri Troçki'nin sürekli devrim konusundaki tezlerine karşı çıkmasına rağmen, bolşevikler, 1926-27'ye kadar dünya devrimi tasarısına bağlı kaldılar. Sosyalizmin tek bir ülkede kurulması programı, ancak bu dönemden sonra ağırlık kazandı.

• *Ekonomik ve siyasal devrim.* Ekim devrimi'ni izleyen haftalarda, bir dizi idari, iktisadi ve toplumsal reform yapıldı. Bu reformlar, marxçı-leninci ilkelerin kesinkesliğiyle zamanın gereklerini uzlaştırmayı amaçlıyordu. Eski toplumsal zümreler *(Sosloviye)*, rütbeler, unvanlar kaldırıldı ve ülkede yaşayanların hepsi "Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nin yurttaşları" oldu. Memurların maaşları, işçilerin ücretlerine göre ayarlandı. Köylüler, ekim 1917 tarihli toprak kararnamesi uyarınca, yılın başından beri girişmiş oldukları büyük mülklere elkoyma ve bunları paylaşma işlemini sürdürdüler. Hükümet fonlarından sağlanan yardımlarla yoksul köylüler tarafından bazı kolektif komünler kuruldu. Bunlar, 1920'de, köylülerin ancak % 0,5'ini toplamaktaydı. Devlet işletmeleri olan sovhozlar, elkonulan büyük malikâneler üzerinde kuruldu (sayıları, 1920'de 3 300'e ulaştı). Bu durumda, tarım üretiminin büyük bölümü, bazıları geleneksel mirlerde toplanmış olan bağımsız köylülerin elindeydi. Bolşevikler, köylüleri, yoksul, orta ve zengin *(kulaklar)* olarak sınıflandırdılar.

İşçiler 8 saatlik işgününe kavuştular. 14 (27) kasım 1917'de, beşten fazla işçi çalıştıran bütün işletmelerde, üretim ve dağıtım üzerinde işçi denetimi kuruldu.

Lenin'in atasözü niteliği verilen bir deyişi: "Komünizm eşittir sovyetler artı elektrifikasyon"

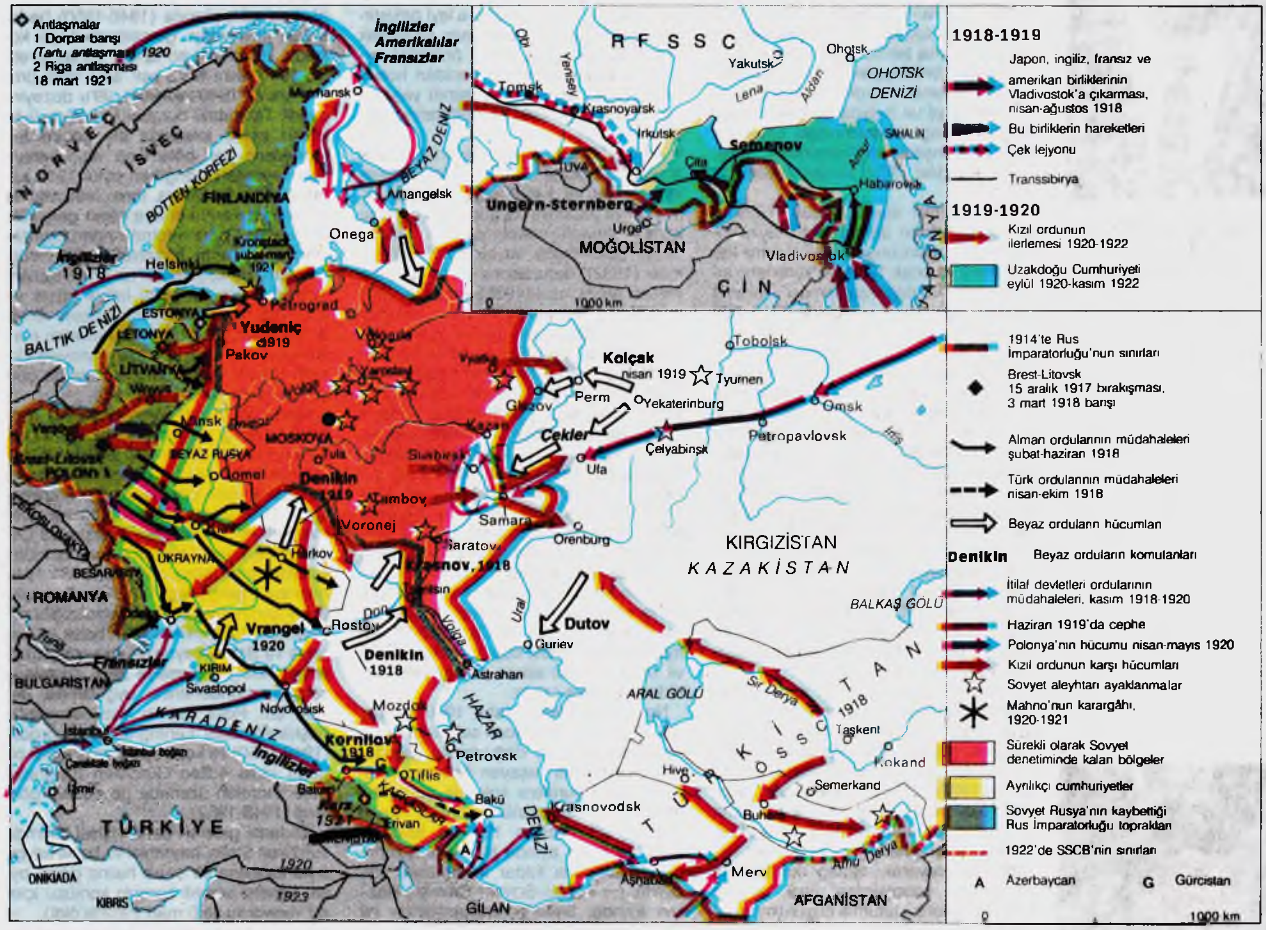
Ekonominin tümü, 2 (15) aralık 1917'de kurulan Ulusal ekonomi yüksek konseyi'nin (VSNH) denetimine verildi. Ekim ayında Devlet bankası, aralıkta da özel bankalar millileştirildi ve çar hükümetinin borçları reddedildi. 1918'de beyaz ordulara ve yabancı müdahale kuvvetlerine karşı mücadele edebilmek için savaş komünizmi önlemleri alındığı sırada, işletmelerin millileştirilmesi yaygınlaştırıldı. Nisan 1918'de dış ticaret millileştirildi.

İç savaş sırasında (1918-1919) en önemli sorun, kentlerin ve savaşanların iaşe ve ikmallerini karşılamaktı. 21 kasım 1918 kararnamesiyle, ticaretin yerini almak üzere ürün dağıtımı düzenlemesi getirildi. Erzak dağıtımı, topluma verilen hizmetlere göre belirlendi ve 16-50 yaş arasındaki herkes için çalışma mecburiyeti konuldu. Beslenmeleri için gerekli olanın dışında her şeyi devlete teslim etmekle yükümlü tutulan köylüler, işçi müfrezeleri ve yoksul köylü komitelerince *(kombedıy)* desteklenen erzak toplaması (şubat-mart 1921). Aynı dönemde Mahno çeteleri Ukrayna'da sovyet hükümetine başkaldırırken, Orta Asya'da basmacıların ve Dağıstan'da dağlıların ayaklanmaları genişledi.

Mart 1921'de savaş komünizmi yöntemleri bir yana bırakıldı ve yeni iktisat siyaseti ya da NEP* kabul edildi. Lenin, nüfusun beşte dördünü oluşturan köylüleri eğitmek ve piyasaya serbestçe mal vermeleri için yerel gereksinimleri aşan bir üretim yapmaları konusunda ikna etmek gerektiğini ileri sürdü. 1922'de iç ticaret yeniden kuruldu ve NEP sanayiyi de kapsayacak şekilde genişletildi. 1920'de, 1913'tekinin % 13,8'ine düşmüş olan üretim, 1925-26'da, savaş öncesi düzeye ulaştı. Tarım ve sanayi fiyatlarının denkleştirilmesi, işsizlik, kulakların ve yeni burjuvaların *(nepmen)* zenginleşmesi gibi sorunlara rağmen, 1929'a kadar uygulanan NEP, sosyalizmin kurulması için ön şart olan ulusal ekonominin kalkınmasını gerçekleştirdi.

uzlaşmasına rağmen, bolşevikler bu konudaki ödün vermez tutumlarını sürdürdüler. Müslümanlık, belli bir hoşgörüden yararlandı ve 1927-28'e kadar kendi okullarını ve mahkemelerini korudu. 1929'da din yaşamına getirilen yasal düzenleme, dinsel inancı da, dine karşı propagandayı da serbest bırakıyordu. Stalin'in 1928-29'dan başlayarak gerçekleştirdiği büyük dönüşümlere, din üzerinde giderek artan bir baskı eşlik etti.

Tanrıtanımazlık lehinde verilen mücadele, bilimsel maddeciliği ve marxçılık-lenincilik'i yaygınlaştırmaya yönelik çok geniş bir halk eğitimi, çabası çerçevesi içinde yürütüldü. Okuma-yazma kampanyası, RFSSC'de 1919'da başlatıldı ve 1923'te bütün SSCB'ye yayıldı. Çocukların parasız ve mecburi eğitimi ilkesi, 1918'de kabul edildi ve adım adım tüm ülkede uygulamaya konuldu. 1932'de, çocukların % 98'i bilfiil okula gidiyordu. Yetişkinlerin okuryazar hale getirilmesi çabası da etkin bir biçimde sürdürüldü:

organlarına karşı direnişe geçtiler ve her türlü tehlikeyi göze alarak karaborsayı beslemeye başladılar. Bunun üzerine, 1919'da ürünlere elkoyma önlemine başvuruldu.

İç savaş ve yabancı müdahalesi yıllarının bilançosu çok ağır oldu: 7 milyonu açlığın, bulaşıcı hastalıkların (özellikle, 1920'de tifüs) ve terörün kurbanı olmak üzere 8 milyon ölü. Sanayi ve tarım üretiminin hemen tümüyle düzenini kaybetmesinden ve kamu maliyesinin çökmesinden doğan yıkım ve sefalet, halkın hoşnutsuzluğunu gittikçe açık bir biçimde dile getirmesine yol açtı: 1920-21 kışında Tambov, Povoljiye ve Batı Sibirya bölgelerindeki köylü kaynaşmaları, Kronştadt işçi ve denizcilerinin ayaklan-

• *Kültür devrimi.* Sovyet rejimini yaratanlar, kapitalist toplumun maddi ve manevi engellerinden kurtulmuş gerçek bir enternasyonalci proleter olacak bir "yeni insan" meydana getirmek amacındaydılar. Bunun için, geleneksel ailenin temellerini yıkmak gerekiyordu: 1917 yılı sonunda medeni hal laikleştirildi ve boşanma kolaylaştırıldı; 1920'de çocuk aldırma yasallaştırıldı. Dinsel önyargıları da yıkmak gerekiyordu. Vicdan özgürlüğünü ilan eden bolşevikler, ocak 1918'de, Kilise ile devleti ve okulu ayıran yasayı çıkardılar. Militan tanrıtanımaz oldukları halde, dine karşı eylemlere, ancak iç savaşın bitmesinden sonra izin verdiler. Patrik Tihon'un yönetimindeki resmi Ortodoks kilisesi'nin 1923'te sovyet makamlarıyla

1919'da işçi fakültesi *(rabfak)* kuruldu. Öğrenim yerel dillerde yapılıyordu. Bunun için abecesi olmayan, yalnızca konuşulan onlarca dil için abeceler hazırlandı. Bu siyasetin amacı, içeriği bakımından proleter, biçimi bakımından ulusal bir evrensel sosyalist kültür yaratmaktı. Ajitasyon ve propaganda görevleri için, bütün ifade ve iletişim araçları, partinin sıkı kontrolü altında olmak üzere, seferber edildi.

Stalin dönemindeki (1928-1953) dönüşümleri

Stalin, parti içindeki sağ kanadı, NEP'in sürdürülmesini istemeyen sol kanatla karşı karşıya getiren mücadelede

İÇ SAVAŞ VE YABANCI MÜDAHALESİ

Hruşçev yönetimi (1958-1964) SSCB'de yeni bir dönem, daha doğrusu sonun başlangıcıydı

Brejnev yönetimi (1964-1982) ortodoks görüş ve uygulamaya dönüş girişimi olarak sürdü

hakem olarak ortaya çıkmıştı. Troçki, Kamenev, Zinovyev ve Şlyapnikov'u bir araya getiren birleşik muhalefeti kesin yenilgiye uğrattıktan (1927'nin sonu) sonra, Buharin, Rıykov ve Tomskiy'in liderliğindeki sağ kanat muhalefetini de nisan 1929'da tasfiye etti. Bunun üzerine, NEP'in bırakıldığını açıkladı ve SSCB'yi, sanayileşme ve kolektifleştirmeye dayanan bütünsel bir devrime yöneltti.

• *Planlama, sanayileştirme ve kolektifleştirme.* 1921'de Gosplan'ın (Devlet planlama komitesi) kurulmasına rağmen, NEP'in koşulları gereği, genel ve merkezi bir planlama görüşü geriye itilmişti. Fakat, Gosplan'ın ve Ekonomi yüksek konseyi'nin çalışmaları, I. beş yıllık planın normlarının belirlenmesine olanak sağladı ve planın başlangıç tarihi resmen 1 ekim 1928 olarak saptandı. Planın normları Stalin'in isteği uyarınca, 1927 ile 1929 arasında birçok kez yükseltildi. Planda, ağır sanayiye ve doğanın dönüştürülmesine yönelik büyük bayındırlık işlerine öncelik tanındı. 5 000 yabancı uzmanın görevlendirilmesi, işçiler arasında sıkı bir disiplinin kurulması, geliştirilmiş teknik eğitim ve sosyalist yarışmaya (öncü işçilerin kahramanlaştırılması) dayanan büyük bir çaba sonunda plan, 4 yıl ve 3 ayda gerçekleştirildi. Ayrıca, Gulag kamplarındaki tutuklular da büyük inşaat şantiyelerindeki çalışmaya katıldılar. Ağır sanayi üretimi % 273 arttı.

Buna paralel olarak, Stalin, 1929'un sonunda, tarımın derhal ve tümüyle kolektifleştirilmesini öngören bir tasarıyı kabul ettirdi ve ocak 1930'da "kulakların sınıf olarak ortadan kaldırılması" kararını çıkarttı. Plan sona erdiğinde, 210 000 kolhoz, toprakların % 70'ini, 4 300 sovhoz da % 10'unu işliyor ve bir MTS (makine ve traktör istasyonu) şebekesi kurulmuş bulunuyordu. Ancak, birçok köylü, resmi makamlara teslim edecek yerde ürünlerini ve hayvanlarını yok etmeyi tercih ettiğinden, tarım üretimi düştü. Ukrayna, 1932-33 kışında kıtlık tehlikesiyle karşılaştı ve 1928-1934 arasında kentlerde yeniden erzak karneleri dağıtıldı. II. beş yıllık plan (1933-1937), yiyecek bunalımının aşılmasını ve toprakların kolektifleştirilmesinin tamamlanmasını sağladı. Sanayi üretimi yükselmeye devam etti ve SSCB'yi dünyanın üçüncü büyük sanayi ülkesi haline getirdi. III. beşyıllık plan (1938-1941) savaş dolayısıyla tamamlanamadı.

• *Polis baskısı ve iktidarın evrimi.* Sovyetler Birliği'ndeki dönüşümler, bütün ulus, planın gerçekleştirilmesi yönünde harekete geçirilerek ve sabotajlara karşı mücadele edilerek gerçekleştirildi. Polis (GPU [1922-1934], sonra sırasıyla Yagoda, Yejov ve 1938'den sonra da Beria tarafından yönetilen NKVD), kolektifleştirmeye karşı çıkan köylüleri kitleler halinde tutuklayarak Gulag kamplarına gönderiyor; sabotajcıları, yani "verimin karşıdevrimci bir tutumla düşürülmesine" çalışanları kovuşturuyordu.

Komünist partisi'nin görünümü de değişti. Parti, sekreterliğin sıkı egemenliği altına girdi; sekreterlik Politbüro'nun kararlarını ileten ve yürürlüğe koyan ve yerel örgütlerin çeşitli kademelerine, *nomenklatura*'ya ait görevlere atamalar yapan makam oldu. Partinin çok genişlemiş olan tabanı, 1929, 1933 ve 1936 tasfiyelerinden sonra büyük ölçüde yenilendi. Lenin'in eski mücadele arkadaşlarından oluşan parti kadroları, çeşitli terör merkezlerine bağlı olmakla ve özellikle Kirov'un öldürülmesiyle (aralık 1934) suçlandılar. 1936, 1937, 1938'deki büyük davalar sırasında yargılanıp ölüme mahkûm edildiler ve cezaları yerine getirildi. Stalin artık, yeni devşirilmiş uysal üyelerden oluşan bir partiye dayanıyordu. 1918'den beri hemen her yıl yapılan parti kongresi, ancak 1934, 1939 ve 1952'de toplandı. Stalin, savaştan yararlanarak otoritesini daha da pekiştirdi ve yönetimi, artık yalnızca birkaç yakınıyla (Malenkov, Beria, Jdanov, Hruşçev) birlikte yürütmeye başladı.

1936 Anayasası, SSCB'deki dönüşümleri onayladı; genel oy hakkını SSCB'nin bütün yurttaşlarına tanıdı, çünkü sosyalizm kurulmuş olduğundan artık ülkede sömürücü sınıflar kalmamıştı. Anayasa, Yüksek sovyet'in kurulmasını da öngörüyordu; nitekim, Yüksek sovyet 1937'de seçildi ve başına Kalinin getirildi. Yeni anayasa, Stalin'in 1929'dan beri pekiştirilmesine çalıştığı devletin meşruiyetini kabul ediyor; ve SSCB'nin 11 federe devletten (RFSSC, Ukrayna, Beyaz Rusya, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) oluştuğunu belirtiyordu. Nihayet, 1920'lerin sovyet toplumunun ayırtedici bir özelliğini oluşturan çeşitli devrimci deneyimlerden sonra, 1930-1940 arasında otoriterliğe, hiyerarşiye, yurtseverliğe ve tekniğe dayanan bir yeniden yapılanma dikkati çekti (dahili pasaport ihdası [1932], aileyi pekiştirmek ve doğumların artmasını sağlamak için 1935'ten sonra alınan önlemler, orduda subay rütbelerinin yeniden konulması [1935], edebiyat ve sanat yaşamına, sosyalist gerçekçilik normlarının dayatılması vb.)

• *Alman-Sovyet antlaşması'ndan büyük anayurt savaşına.* SSCB, 1934'te Milletler cemiyeti'ne kabul edildi. SSCB, Almanya ve Japonya'da güçlenen faşizme karşı mücadele edebilmek için, Fransa ile bir saldırmazlık ve tarafsızlık antlaşması (1932), daha sonra da bir karşılıklı yardım antlaşması (1935) imzaladı. ABD (1933), Çekoslovakya ve Romanya (1934) ile diplomatik ilişkiler kurdu. Fakat, Münih antlaşmaları (eylül 1938) sırasında batı demokrasilerinin tutumu, Stalin'in, Litvinov'u dışişlerinden alarak onun yerine Molotov'u getirmesine (mayıs 1939) yol açtı. Molotov, Ribbentrop ile, Alman-Sovyet antlaşması'nı gerçekleştirdi (ağustos 1939). Bu antlaşmadan yararlanan SSCB, eylül 1939 - ağustos 1940 arasında Doğu Polonya, Karelya, Baltık devletleri, Besarabya ve Kuzey Bukovina'yı topraklarına kattı. Böylece, eski Rus İmparatorluğu'na ait toprakların yeniden kendisine bağlanmasını tamamlamış ve nüfusunu 23 milyon artırmış oldu. Bunun yanı sıra, SSCB, 1937-38 tasfiyeleriyle gelişmesi büyük ölçüde sekteye uğramış olan askeri potansiyelini yeniden kurmaya çalıştı.

Ne var ki, Hitler, daha 1940 yılında, SSCB'ye karşı girişilecek saldırının hazırlığını başlatmış ve doğuda ele geçirilecek topraklarda yaşayan halkların köleleştirilmesi, buralara kolonlar yerleştirilmesi konusunda planlar yapmıştı. Alman ordusu, 22 haziran 1941'de saldırıya geçti ve aralık ayında Moskova önlerinde durdurulana kadar ilerlemesini sürdürdü. (→ ALMAN-SOVYET SAVAŞI.) Haziran ayında, Stalin'in başkanlığında bir Devlet savunma komitesi (GKO) ile Ukrayna, Merkez ve Leningrad'daki (bugün Sen-Petersburg) büyük fabrikaların doğuya taşınmasını sağlayacak bir Nakil işleri konseyi kuruldu. Yazın, bir ingiliz-sovyet işbirliği antlaşması imzalandı ve ABD ilk krediyi açtı. Nihayet Stalin, özellikle din alanında verdiği ödünlerle (Patrik Sergey'in görevi resmen tanındı [1943], Ortodoks kilisesi yasal bir biçimde örgütlenme hakkını elde etti; 1941'de sovyet müslümanlarına dört diyanet makamı tahsis edildi) ulusal birliği teşvik ederek "büyük anayurt savaşı" uğrunda halkı harekete geçirmeyi başardı. Stalin, 1943'te Komünist enternasyonali'ni de lağvetti.

Naziler, Baltık ve Beyaz Rusya halklarının milliyetçilik duygularına ve Ukrayna köylülerinin özel mülkiyet özlemlerine bazı ödünler vermekle birlikte, işgal ettikleri topraklarda halka karşı çok kaba ve acımasızca davrandılar. Ama 1941 yılında, Kafkasya'da, sovyet makamlarına karşı ayaklanan Balkarlar, Karaçaylar ve Kabartaylar ile Kırım Tatarları daha yumuşak bir işgal rejimine tabi tutuldular.

1943 yılı başından itibaren Kızıl ordu, partizan örgütlerinin de yardımıyla, ulusal toprakları kurtardı. Stalin, Roosevelt ve Churchill, Avrupa'nın ele geçirilmesi için eylemlerini eşgüdümlemek amacıyla Tahran'da toplandılar (28 kasım - 2 aralık 1943). 1944 sonbaharında Sovyetler, Romanya'ya, Bulgaristan'a ve Macaristan'a girdiler. Yugoslavya'nın kurtarılmasına katıldılar. 1945 başlarında, Polonya'da ilerleyerek Yalta anlaşmaları (4-11 şubat 1945) uyarınca, Almanya'nın doğusunu işgal ettiler. Yine Yalta anlaşmaları uyarınca SSCB, haziran 1945'te Japonya'ya savaş ilan etti ve bu ülkenin teslim olmasıyla Sahalin adasını ve Kuril adalarını ele geçirdi.

• *Savaş sonrası yılları (1946-1953).* Savaş sırasında 13 milyonu asker olmak üzere, 20 milyon insan kaybeden SSCB, IV. beş yıllık planda (1946-1950) hedef alınan kalkınmayı gerçekleştirmeye koyuldu. Bu planın sonunda, sanayi üretimi, 1940'takini % 73 aştı, ama tarım üretimi ancak 1940'takinin % 99'u düzeyindeydi. Tarımdaki durgunluk, kolhoz üyelerinin savaş sırasında ele geçirdikleri toprakların bir bölümünü kolektiviteye geri vermelerini öngören eylül 1946 kararnamesinden sonra, tarım üreticileri ile yönetim arasında ortaya çıkan gerginlikten ve 1947 para reformlarından kaynaklanıyordu. Tarım sorumlusu olan Hruşçev 1950'de kolhozların bir araya toplanmasına ilişkin bir planı kabul ettirdi ve 1951'de, tarımkentleri kurulmasını önerdi. V. plan (1951-1955) da, tüketim mallarının aleyhine olarak ağır sanayiye öncelik tanıyor ve geçim koşullarında gerçek bir iyileşme sağlamıyordu.

Savaş sonrası yıllarının bir başka ayırdedici özelliği de, rus milliyetçiliğinin körüklenmesi ve çeşitli milliyetler üzerinde giderek daha sıkı bir denetim kurulması yoluyla ideolojik baskıların güçlendirilmesiydi. 1946 yılında çıkarılan bir kararname, Kafkas halklarından İnguşlar ve Çeçenler ile Kırım Tatarları'nın yurtlarından sürüldüklerini (sürgün işlemi 1943 - 1946 başında gerçekleştirildi) ve bunların özerk cumhuriyetlerinin lağvedildiğini bildiriyordu. 1950 yılına kadar, baltık ülkelerinde ve Batı Ukrayna'da sovyetleştirmeye ve kolektifleştirmeye karşı çıkanların sürgüne gönderilmesi uygulaması devam etti. Polis baskısı Voznesenskiy'in başkanlığındaki Leningrad parti örgütü (1949-1950) ve kozmopolit ve siyonist olduğu iddia edilen Gürcistan mingrelya parti kadroları üzerinde de etkisini gösterdi (1948-1952).

İktidarını giderek daha kişisel biçimde sürdüren Stalin, hayranlık ve baba saygısıyla tapınılan bir şahıs haline geldi; oysa, kendisi sürekli komplo korkusu içinde yaşıyordu ve 5 mart 1953'te öldü.

• *Soğuk savaş.* İkinci Dünya savaşı'nın galipleri, gerek Almanya'nın gerekse Kore'nin statüsü üzerinde herhangi bir anlaşmaya varamadılar. Sosyalist kamp ülkelerinin komünist partilerinin eylemleri arasında koordinasyon sağlamak amacıyla 1947'de Kominform kuruldu. Kızıl ordu'nun desteği ya da Moskova'nın siyasal baskısıyla, meydana gelen devrimler sonucunda Bulgaristan, Romanya, Polonya ve Çekoslovakya'da 1947-1949 arasında, SSCB'yi örnek alan siyasi rejimler kuruldu. Sovyetler Batı Berlin'i, temmuz 1948'den mayıs 1949'a kadar ablukaya aldılar ve ekim 1949'da Yugoslavya ile diplomatik ilişkilerini kestiler. Öte yandan SSCB, şubat 1950'de, Çin Halk Cumhuriyeti'yle bir dostluk ve karşılıklı yardım antlaşması imzaladı. Böylece Sovyetler, iyice büyümüş olan sosyalist kampta, hâkim bir rol oynamaya başladı.

Amerikan emperyalizminin dünya hegemonyasını ele geçirmeyi amaçlamasının kendisi için bir tehdit oluşturduğunu düşünen SSCB, 1949'da kurulan Kuzey Atlantik paktı'nın saldırgan bir nitelik taşıdığını ileri sürdü. Soğuk savaş gerginliği, Kore çatışmasının (1950-1953) seyri ve Yunanistan ile Türkiye'nin NATO'ya girmeleriyle (1952) daha da arttı.

stalincilikten arındırmanın ve yumuşamanın sınırları (1953-1989)

• *Hruşçev'in getirdiği yenilikler (1953-1964).* Stalin öldükten sonra başlıca çalışma arkadaşları onun görevlerini üstlenip yürüttüler. Bakanlar kurulu'na başkanlık eden Malenkov'un dört başkan yardımcısı vardı: Beria (1953'te tasfiye edildi) Molotov, Bulganin ve Kaganoviç. Hruşçev ise, parti sekreterliğine getirilmişti. Yeni yönetim, sosyalist yasallığı sağlamak ve sovyet yurttaşlarının yaşam koşullarını iyileştirmek istiyordu. Nitekim, kampların yönetimi, İçişleri bakanlığı'ndan alınarak önce Adalet bakanlığı'na bağlandı, daha sonra da lağvedildi (1956); devlet güvenliği de İçişleri'nden alınarak 1954'te kurulan KGB'ye verildi. Çeşitli aflar ve birçok mahkeme kararının yeniden gözden geçirilmesi sonunda, çok sayıda Gulag tutuklusu serbest bırakıldı. Nihayet, tüketim mallarının üretimi için daha önce görülmemiş çabalar harcandı. Hruşçev, tarımdaki durumu düzeltmek için partiye bir dizi önlemler kabul ettirdi; bakir toprakların tarıma açılması konusunda bir kampanya başlattı (1954) ve artık yönetim kadrolarında parti üyelerinin de yer aldığı kolhozlara daha büyük özerklik tanıdı (1955-1956).

Uluslararası ilişkilerin yumuşatılması girişimine de Stalin'in ölümünden hemen sonra el atıldı: Kore'de ateşkes (temmuz 1953). Yugoslavya ile uzlaşma (1954-55), Cenevre zirve toplantısı (temmuz 1955) ve Almanya Federal Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkilerin kurulması. Öte yandan, sovyet yöneticileri, Afganistan ve Hindistan gibi bağlantısız ülkelerin tarafsızlığını yeni baştan değerlendirdiler ve 1954-1955'ten sonra bunlara ekonomik yardım yaptılar. Fakat Almanya Federal Cumhuriyeti NATO'ya girince, SSCB, buna karşılık olarak yedi halk demokrasisiyle Varşova paktı'nı imzaladı (mayıs 1955). Yumuşama, partinin XX. Kongre'si gündeminde yer aldı ve kongre, barış içinde yan yana yaşamayı, Sovyetler Birliği'nin dış siyasetinin genel çizgisi olarak tanımladı.

Aynı kongre, tüketim malları üretiminde ve inşaatta güçlü bir gelişmeyi öngören VI. beş yıllık planı (1956-1960) onayladı; sosyalist yasallığın, "kişiye tapınma" yüzünden uğradığı ihlalleri açıkça kınadı. Hruşçev, gizli bir raporda, Stalin'in cürümlerini açıkladı. Stalinciliğin böyle açıkça suçlanması, Stalin'e muhalefet edenlerin tasfiyesi sorununa ve onun gerçekleştirdiği ekonomik işlere dokunmadığı halde, sosyalist kampta bir şok etkisi yarattı. Kominform'un lağvedilmesinden (nisan 1956) sonra, Polonyalılar sosyalizme kendi yollarından ulaşmaya yöneldiler; ayaklanan Macarlar ise, sovyet ordusuna şiddetli bir direniş gösterdiler (kasım 1956).

XX. Kongre, ülkede, hissedilebilir bir yumuşamaya yol açtı. Tasfiyelere kurban giden birçok kimsenin ve Sibirya ile Orta Asya'ya sürülmüş halkların (Kırım Tatarları ve Volga Almanları dışında) itibarı iade edildi. Ne var ki, stalincilikten arındırma politikasının sonuçları, parti Prezidyumu üyelerinin çoğunu tedirgin ediyordu; nitekim, bunlar, haziran 1957'de Hruşçev'in istifasını istediler. Hruşçev, durumunu korumayı başardı ve Molotov, Kaganoviç ve Malenkov'u Prezidyum'dan uzaklaştırdı; 1958'de de Bulganin'in yerine Konsey başkanı oldu.

Büyük bir dinamizm gösteren Hruşçev yönetimi (1958-1964), bazıları çelişik ve aceleye getirilmiş çeşitli reformların doğurduğu tehlikeli engellerle karşılaşmaktan geri kalmadı. Bu reformlar, ekonomik etkinliklerin konsantrasyondan ve merkeziyetçilikten kurtarılmasını amaçlıyordu. 1959'un başında toplanan XXI. Kongre, yedi yıllık planı (1959-1965) onayladı ve sosyalizmin SSCB'de kurulmuş olduğunu kabul ederek, komünist toplumun gerçekleştirilmesine yönelme kararı aldı. Planın ilk sonuçları cesaret vericiydi ve göz kamaştırıcı teknik başarılar (1953'te hidrojen bombasının yapılması, 1961'de Gagarin'in uzay uçuşu) iyimserlik yarattı. Partinin XXII. Kongre'sinde (ekim 1961) 1919 programının yerine yeni bir program benimsendi ve Stalin'e karşı yeni suçlamalar yapıldı. SSCB'nin 1970'te ABD'yi geçmesini öngören Kongre, kültür alanında da yeni bir "buzların erimesi" dönemini başlattı. Bu dönem, aydınların hizaya gelmeye çağırılmasına kadar (1963) sürdü. 1959'da dine karşı mücadele, kısıtlayıcı yasalar ve baskı uygulamalarıyla yeniden başladı.

SSCB, dış ilişkilerde, sömürge durumundan yeni kurtulmuş Üçüncü dünya ülkelerini destekleyerek uluslararası nüfuzunu güçlendirdi. Süveyş bunalımına (1956) müdahalesinden sonra, Nasır'ın öncülüğünde gelişen arap milliyetçiliğinden ve Irak devrimi'nden (1958) yararlandı. 1960'ta, Kongo'da P. Lumumba'yı destekledi. Ama SSCB'nin Çin'le ilişkileri, 1955'ten sonra bozuldu ve çin-sovyet anlaşmazlığı 1961'de iyice açığa çıktı. Buna paralel olarak SSCB, 1958 yılının sonundan başlayarak Batılılar'ın Alman Demokratik Cumhuriyeti'ni tanımalarını ve Berlin'in statüsünü gözden geçirmeyi kabul etmelerini sağlamaya çalıştı. Hruşçev bu amaçla, bir zirve konferansı yapılmasını istedi. Sovyet toprakları üzerinde amerikan casus uçağı U-2'nin düşürülmesinden kısa bir süre sonra yapılan bu toplantı, başarısızlıkla sonuçlandı. Bunun üzerine SSCB, Küba'yı açıkça desteklemeye karar verdi. Doğu-Batı ilişkilerinin kötüleşmesi, Berlin duvarının inşaasına (ağustos 1961) ve Küba'ya sovyet füzelerinin yerleştirilmesinden doğan bunalıma (ekim 1962) yol açtı. Saldırı siyasetinin başarısızlığa uğraması, Hruşçev'i, ABD ile yeniden sürekli bir yumuşama ilişkisine girmeye yöneltti. Kremlin ile Beyaz Saray'ı doğrudan bağlayan bir "kırmızı telefon" kuruldu (haziran 1963) ve nükleer denemelerin kısmen yasaklanmasına ilişkin bir antlaşma imzalandı (ağustos 1963).

Ama, tarım alanındaki güçlükler 1958'den sonra da varlığını sürdürdü, hatta daha da şiddetlendi; ekonominin yönetimi konusunda 1962-63'te alınan yeni önlemler, çeşitli sektörler arasındaki koordinasyonun daha da güçlenmesine yol açtı; bu da kargaşa ve israf doğurdu. Halkın sevgisini gittikçe kaybeden ve parti Prezidyumu tarafından keyfi iradecilik ve serüvencilikle suçlanan Hruşçev, ekim 1964'te görevlerinden istifa etmek zorunda kaldı.

• *İleri sosyalist toplum (1964-1985).* Brejnev, parti birinci sekreterliğine, Kosigin Bakanlar kurulu başkanlığına getirildi. Mikoyan Yüksek sovyet başkanı oldu, ama 1965'te yerini Podgornıy'a bıraktı. Gromiko Dışişleri bakanı, Suslov da ideolojik işler sorumlusu olarak kaldılar. Yeni yönetim, gerçekçi bir siyaset gütmek ve Hruşçev'in devrimci ütopyalarını bir yana bırakmak istiyordu. 1964 sonundan başlayarak tarım ve iaşe koşullarını iyileştirmek amacıyla önlemler aldı ve 1965'te sanayi işletmelerinin yönetiminde reform yapılmasını kararlaştırdı. Böylece işletmeler daha büyük bir mali özerkliğe kavuşturuldu. Partinin XXIII. Kongresi (1966), Hruşçev'in kasım 1962'de kararlaştırdığı parti örgütü reformlarını bir yana bıraktı ve leninci ortodoks görüşe bağlı kalmak azminde olduğunu belirtti. İdeolojinin saptanması, ifade ve haberleşme araçlarının denetlenmesi ve resmi görüşten sapan hareketlerin baskı altına alınması konularında sert bir tutum benimsedi. VII. beş yıllık planda (1966-1970), gelişmenin bilimsel temellerinin kurulmasına büyük önem verildi. Ama gelişme hızının yavaşlaması, sovyet yöneticilerini, devlet dairelerinde ve ekonomide yönetim maliyetini düşürmek, çalışma disiplinini pekiştirmek ve ülkedeki işgücünün aşırı seyyaliyetini önlemek amacıyla önlemler almaya sevk etti (1970).

Hruşçev döneminde belli bir hoşgörüye alışmış olan aydınların hepsi, yeni ideolojik tutuma boyun eğmediler. SSCB'de *inakomyslyaşçiye* yani "başka türlü düşünenler" diye adlandırılan "ayrılıkçılar" eleştirilerini *samizdat** kanalıyla, yani yapıtlarını yabancı ülkelerde yayımlamak yoluyla açıklamaya yöneldiler. Saharov, V. N. Çalidze ve A. M. Tverdohlebov, 1970'te bir insan haklarını savunma komitesi kurdular. Ama hükümet, marjinal olmalarına rağmen, bu kişilerin muhalefetini kırmak için önlemler aldı: A. D. Sinyavskiy ve İ. M. Daniel (1966), V. Bukovskiy (1967), E. Ginzburg (1968), general P. Grigorenko (1969) mahkûm edildiler. Bazı ulusal grupların isteklerini belirtmek için başvurdukları gösteriler, merkezi iktidar için daha da kaygı verici oldu: örneğin, Kırım Tatarları, 1967'de itibarlarını yeniden elde etmeyi başardılar.

Ardında Lenin Mozolesi, önünde Kızılmeydan'la bu balkon, Moskova'daki iktidar sahiplerinin boy sırasını göstermeye yarardı

1971'den sonra Yahudiler, SSCB'yi terk ederek İsrail'e gitmek hakkını elde ettiler (bu hak, o zamana kadar ancak istisnai olarak tanınıyordu). Hruşçev yönetiminin verdiği ödünler sayesinde yeniden ortaya çıkan, çeşitli uluslardan seçkin kişiler, bazı özlemlerini dile getirebilmek olanağını elde ettiler: *Enternasyonalcilik ya da Ruslaştırma* (1965) adlı memorandumun yazarı Ukraynalı İvan Dzyuba gibi.

Brejnev yönetiminin (1964-1982) ayırtedici özelliği, kadroların büyük bir istikrar kazanmasıdır. Terfiler, her kademede düzenli bir şemayı izledi. Parti ve yönetim sorumlularına sağlanan önemli maddi avantajlar genelleştirildi. Buna paralel olarak, devlete ya da kooperatiflere ait malzeme ve hammaddelerin hileli yollardan ele geçirilmesine dayanan yasadışı ekonomik etkinlikler arttı. IX. X. ve XI. beş yıllık planlar (1971-1975, 1976-1980, 1981-1985), halka yüksek bir refah düzeyi sağlamayı, çalışma etkinliğinin artırılmasını ve bilimsel ve teknik ilerlemeler sayesinde, niteliğinin iyileştirilmesini amaçlıyordu. Kurulan "yeni iktisadi mekanizma"nın (1979) amacı ise, işletmelerdeki iktisadi suiistimalleri önlemek ve onların planlama ile ilişkilerini normalleştirmekti.

1961 yılında başlatılan Anayasa'yı gözden geçirme süreci, 1977 Anayasası'nın kabul edilmesiyle sonuçlandı. Bu Anayasa, işçi ve köylülerin sosyalist devletinin "tüm halkın sosyalist devleti"ne dönüştüğünü gösteriyor ve sovyet toplumunun "ileri sosyalist toplum" olduğunu belirtiyordu.

Brejnev, 1977'de Podgornıy'ı görevden uzaklaştırarak, parti başkanlığı ile devlet başkanlığı görevlerini kendinde topladı. Bu arada, Politbüro içinde, 1976'dan 1984'te ölümüne kadar Savunma bakanı olan Ustinov'un, Gromiko'nun ve 1967'den 1982'ye kadar KGB başkanlığı yapan Andropov'un durumu güçlendi. Brejnev ölünce (kasım 1982), parti genel sekreteri olarak yerine Andropov geçti, 1983'te de Yüksek sovyet başkanlığına getirildi. 1980'den beri Bakanlar kurulu başkanı olan Tihonov mevkiini korudu. Andropov yönetimi (kasım 1982-şubat 1984), "sosyalist çalışma disiplini"ni pekiştirerek (ağustos 1983 kararnamesi) ve "kişisel zenginleşme"ye karşı mücadele ederek, iç durumu iyileştirmeye çalıştı. Andropov'un ölümünden sonra, onun yerine, partinin (şubat 1984) ve devletin (nisan) başına Çernenko geçti. Fakat, Çernenko da mart 1985'te ölünce partinin başına Mihail Gorbaçov getirildi.

• *Gorbaçov dönemi (1985-1991).* Genel sekreter Gorbaçov parti içinde yeterli desteği sağladıktan sonra reform girişimlerine başladı. Partinin XXVII. kongresine sunduğu raporda sosyo-ekonomik kalkınmanın hızlandırılması gerektiğini, yönetimde demokratikleşmeye ve yerinden yönetime ağırlık verilmesini önerdi. Ocak 1987'deki parti merkez komitesi toplantısında da yaygın reformları, demokratikleşmeyi savundu. Perestroyka (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) ilkeleriyle özetlediği reform paketi komite tarafından desteklendi. 1941'den beri ilk kez toplanan Komünist parti konferansı'nda da (temmuz 1988) yeniden yapılanma görüşüldü. Gorbaçov, reformlardan dönüşün mümkün olmadığını, siyasal düzenin de, yapılanmaya koşut olarak, değişmesi gerektiğini vurguladı; köktenci ekonomik reformların gerekliliğini, özgürlüklerin genişletileceğini belirtti. Parti içinde seçim düzeninin tabandan yukarıya işleyeceğini, delegelerin merkezden seçiminden vazgeçildiğini açıkladı.

Demokratikleşme sürecinde Stalin ve Brejnev dönemleri eleştirildi. Stalin döneminde sözde yargılamalarla ölüme mahkûm edilen Buharin, Rıykov, Lev Kamenev gibi parti önderleri Yüksek mahkeme'ce aklandılar. Basın "açıklık" ilkesi-

Mihail Gorbaçov'un perestroyka ve glasnost ilkeleri SSCB tarihine son noktayı koyma işine yaradı

ni uygulayarak yönetsel, toplumsal, ekonomik sorunlara, eleştirilere yer vermeye başladı. Moskova'da bir kamuoyu araştırma merkezi kuruldu (mart 1988). Devlet-Kilise ilişkileri de yumuşadı. Rus halkının ortodoksluğu kabulünün 1 000. yıldönümü, yetkililerin de katıldığı törenlerle kutlandı (1988).

Demokratikleşme hareketi milliyetçilik özlemlerinin açığa vurulmasına yol açtı. Kazakistan parti genel sekreterinin değiştirilmesine karşı Alma-ata'da milliyetçi gösteriler yapıldı (aralık 1986). İkinci Dünya savaşı sırasında Özbekistan'a sürülen Tatarlar Kırım'a dönmek için girişimlerini yoğunlaştırdılar. Baltık cumhuriyetleri Estonya, Letonya, Litvanya'da milliyetçi istemler parlamentolarda tartışılmaya başladı. Ermeniler, Dağlık Karabağ yöresinin Ermenistan'a bağlanması için gösteriler yaptılar. Azerbaycan'da Sumgait kentindeki gösterilerde Azeriler'le Ermeniler arasında çıkan çatışmada 32 kişi öldü (şubat 1988). Gürcistan'da da şiddetle bastırılan gösterilerde ölenler oldu (nisan 1989).

Mart 1989'da yeni oluşturulan Halk temsilciler meclisi için seçimler yapıldı. İlk kez gizli oyla ve birden çok aday gösterilerek yapılan seçimlerde parti üyesi olmayan pek çok kişi seçildi. Merkez komitesi kadrosunda da gençleştirilmeye gidildi; bu amaçla 110 kişi görevden ayrıldı (nisan 1989).

Gorbaçov büyük önem verdiği reformların gerçekleşmesi için dış politikada barışa ve silahsızlanmaya ağırlık verdi. ABD'yle Cenevre'de yapılmakta olan ve ara verilen nükleer silahların sınırlandırılması görüşmelerine yeniden başlandı. ABD Başkanı Reagan ile gerçekleştirilen zirve görüşmeleriyle (kasım 1985, ekim 1986, aralık 1987, mayıs-haziran 1988) iki blok arasındaki gerginlik büyük ölçüde azaltıldı. Washington'da ABD'yle orta menzilli nükleer füzelerin (İNF) kaldırılması için anlaşma imzalandı (aralık 1987). Kısa menzilli nükleer füzelerin de kaldırılması için girişimler başlatıldı. Sovyet birlikleri 15 şubat 1989'da Afganistan'ı tamamen boşalttı. Varşova paktı ülkerindeki Kızıl ordu birliklerinin büyük bölümünün çekilmesine başlandı (1989). Viyana'da sürdürülen, konvansiyonel silahların azaltılarak dengelenmesi görüşmelerinde de uzlaşmacı bir politika izlendi. Gorbaçov Birleşmiş milletler genel kurulu'nda yaptığı konuşmada (aralık 1988) sovyet birliklerinin sayısının iki yıl içinde 500 000 azaltılacağını açıkladı. Çin ile ilişkilerin düzeltilmesine de önem verildi. Gorbaçov'un öngörülen Çin gezisi (mayıs 1989), bütün dünyada izlenen yeni dış politikanın doğal bir sonucu olarak değerlendirildi.

SSCB'yi oluşturan federe cumhuriyetlerdeki milliyetler arasında başlayan gerginlik ve çatışmalar, 1989 yılından itibaren şiddetlendi ve ulusal istekler özellikle baltık ve kafkas ülkelerinde hızlandı. Kafkasya'da, Azerilerle Ermeniler arasındaki çatışmalarda pek çok insan öldü. 1990 yılında Komünist partisinin yönetici rolü kaldırılarak bir başkanlık sistemi rejimi kuruldu. Mart 1990'da Gorbaçov, Halk temsilcileri kongresi tarafından SSCB devlet başkanlığına seçildi. SSCB Moskova anlaşmasıyla iki Almanya'nın birleşmesini kabul etti. Pazar ekonomisinin kurulmasını öngören reformların yarattığı kargaşa nedeniyle meydana gelen ekonomik düzensizlik ve merkezi hükümetle federe cumhuriyetler arasındaki gerginlikler, Sovyetler Birliği'ni kökünden sarsmaya başladı. Ağustos 1991'de muhafazakâr komünist yöneticilerin, Gorbaçov Kırım'da tatildeyken ona karşı giriştikleri hükümet darbesi, Rusya Federasyonu başkanı Boris Yeltsin'in yönettiği direniş sayesinde başarısızlığa uğradı. Baltık ülkelerinin (Estonya, Letonya ve Litvanya) bağımsızlığının eylül 1991'de Uluslararası topluluk'ca tanınmasından kısa süre sonra SSCB dağılma sürecine girdi ve Gorbaçov 25 aralık 1991'de devlet başkanlığından çekildiğini televizyonda ilan etti. O gün gece yarısı Kremlin'de SSCB bayrağı indirilerek yerine Rus bayrağı çekildi. Böylece Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği 1991 yılı sonunda tarihe karışmış oldu.

ASKERİ TARİH

• *SSCB'nin askeri sorunsalı.* Bolşevikler, 28 şubat 1918'de, bir "köylü ve proletarya ordusu" olan Kızıl ordu'yu kurdular. Başlangıçta, bu ordu, devrimi iç ve dış düşmanlarına karşı savunacaktı, ama devrimci olmak isterken bir yandan da rus tarihinin sürekliliğinde bütünleşmek gereksinimini duyduğu için çok geçmeden ulusal bir orduya dönüştü. Devrimci dogmalar ve coğrafi-tarihi gerçekler birbirinden ayrılamazdı, ama bunları uyumlu hale getirmek önemli sorunlar yaratıyordu. Lenin, Clausewitz'i okumuş ve üzerinde düşünmüştü ve onun "savaş, politikanın başka yollarla sürdürülmesidir" görüşünü paylaşıyordu. "Marxçılar bu beliti, daima, her türlü savaşı açıklayabilecek başlıca kuramsal ilke saymışlardır" diyordu. Bir yandan devletin yapısı ile hükümet sistemi, öte yandan askeri örgütlenme ile savaşın yönetilmesi arasında sıkı ilişki olduğuna inanıyordu ve Marx'a sadık kalarak, savaşın devrimi doğurmaya yardım edebileceğini düşünüyordu. Bu politik kaygı, asker olmayanların işiydi. Orduyu kuranlar ve bir strateji belirleyenler Troçki, Lenin, Frunze, Timoşenko, Voroşilov, Stalin gibi siviller oldu. Ama imparatorluk ordusunun eski subaylarından ikisi, Tuhaçevskiy ve Şapoşnikov da onlara katıldılar. Hepsi de Kızıl ordu'nun "silahlı bir kalabalık" olması ve anarşinin karşı devrimi kolaylaştırmaması için, özellikle disiplin konusunda klasik ilkelere başvurdular. Bir iç savaşa karşı koymak zorunda olan SSCB, "kapitalist kuşatma"nın tehdidi altında olduğundan kendisini savaşta sayıyordu. Troçki, sabık imparatorluk ordusundan birçok subay ve astsubayı Kızıl ordu'ya kabul etmek zorunda kaldı ve onları ideolojik bir kalıpta bütünleştirmeye önem verdi. Ama marxçı bir askeri öğreti var mıdır? Önemli bir tartışmanın kökeninde bu soru yatar. Sivillere ve Tuhaçevskiy'e göre iç savaştan edinilen bilgilere bakarak, önceki askeri öğretiler artık geçer-

sizdi ve ideolojiden esinlenen yenilerini tasarlamak gerekiyordu. Troçki'ye göre, savaş pratik bir sanattan başka bir şey olmayacak kadar çok fazla politik ve maddi güçlerin kavşak noktasında bulunduğundan, marxçı olsun ya da olmasın bir "savaş bilimi" yoktu. Troçki hem başka ülkelerin, hem eski rus rejiminin deneyimini göz önünde bulundurmayı gerekli görüyordu. Sovyet askeri politikasının değişmez sorunlarından biri ta o zaman ortaya çıktı: ideolojik gereklerle askeri gerekleri nasıl uzlaştırmalı? İkinci Dünya savaşı soyunca, Stalin, alman istilası karşısında sovyet birliklerinin davranışını açıklamak için "Kutsal Rusya ana" çağrışımına başvurdu. İdeoloji saldırıyı, rus gerçeği savunmayı gerektiriyordu. Askeri bir zafer, yeni bir politik rejimin kurulması için gerekli koşulları yaratabileceğinden Tuhaçevskiy, bütün alanlarda saldırıya geçmeyi salık vermişti: bu görüş, 1945'te Doğu Avrupa'da doğrulandı ve mareşal Yakuboskiy, Varşova paktı'nın başkomutanı olunca Tuhaçevskiy'in görüşlerini ilke edindi. Ama askeri yenilgi politik yenilgi demektir: dünya devriminin kalbi olmak isteyen bir devlet için, prolitik amaçlarıyla orantılı askeri bir sisteme, dolayısıyla basit savunma zorunluluklarının gerektirdiğinin üstünde askeri bir potansiyele sahip olma gerekliliği bundan doğmaktadır. Bu askeri sistemin güçlü olması, ekonominin ordunun gereksinmelerine bağlı olmasını zorunlu kılıyordu. Bu sorun, sovyet askeri politikasına hep egemen oldu. Bu politika, hem rejimin devrimci istemlerine sadık kalmak, hem coğrafi konumdan ve ekonomik olanaklardan doğan zorunluluklara uymak zorundaydı.

• *1918'den 50'li yıllara kadar Kızıl ordu.* Bolşevikler, çarı terk eden impartorluk ordusundan bazı unsurlara yaslanmasalardı 1917 ekiminde kendilerini kabul ettiremezlerdi. Yeni hükümet, onu onaylayan işçileri ve ayaklanan birlikleri bir araya toplamakla yetinemezdi. Ama devrimci bir rejimin ordusunun da devrimci olması gerekiyordu. Kızıl ordu'nun siyasallaşması, onun doğuşunu sağlayan koşulların ürünüdür. Ta başlangıçta, Lenin ve yoldaşlarının, devrime karşı savaşan Ruslar'ın saldırılarını karşılamak için askeri harekâta başvurmak zorunda kalmalarıyla bu siyasallaşma daha da belirginleşti: 1922'ye kadar, Ukrayna'da, Don bölgesinde, Kafkasya'da ve Uzakdoğu'da general Kolçak, Denikin ve Vrangel'in "beyaz" ordularına karşı savaşmak zorunda kaldılar ve 1920'de, Polonya'ya girdiler. Bu siyasallaşma, komünist liderlerin ilerde birçok kez birbirlerine karşı giriştikleri mücadeleler için bir çeşit alıştırma oldu. O sırada askeri politika ancak Almanya'nın desteğiyle temellerini pekiştirebilirdi. Almanya ise Versailles antlaşması'nın sonuçlarını ancak Sovyetler'in desteğiyle değiştirebilirdi. 1923'te, Junkers, Moskova yakınındaki Fili'de uçak yapma izni aldı. 1924'te, alman pilotlar için Lipetsk'te bir eğitim merkezi açıldı. Krupp, Orta Asya'da bir top fabrikası kurdu. General von Seeckt, SSCB'nin yardımı sayesinde Versailles anlaşması'nı "atlatarak" Reichswehr'i kurabildi ve modern silahlarla donattı. Kızıl ordu da bundan yararlandı: subaylar Almanya'da staj gördüler, fabrikaları modern bir teknoloji ile donatıldı. Havacılığın ve zırhlı araçların gelişmesiyle açılan olanakların bilincinde olan Tuhaçevskiy Almanlar'ın benimseyecekleri bu silahların topluca kullanımını öngören öğretiyi tasarladı.

Ama Stalin bir süre Almanya'da kalmış olan, hatta alman subaylarla sadece karşılaşmış olan bütün subayları öldürttü. 11 haziran 1937'de *Pravda*, ordunun yüksek rütbeli komutanlarından bir grubun ölüm haberini verdi. Bunların arasında o zaman Savunma bakanı yardımcısı olan Tuhaçevskiy de vardı; Stalin, o zamanlar Sicherheitsdienst'in şefi olan R. Heydrich'in katkısı ve Edvard Benes'in yardımıyla Tuhaçevskiy'e karşı bir komplo düzenleyerek onu tasfiye etti. Haziran 1937'den eylül 1938'e kadar, "temizlik" bütün birliklerde, her kademede yapıldı. Kızıl ordu'nun başı kesildi: ancak iki albaydan biri kaldı. Direktif, parti yönetimince, özellikle teknik ve taktik konusunda iç savaşta deneyim geçirmiş olan Stalin ve Jdanov tarafından verildiğinden, bu operasyon, bazı tip silahların, özellikle uçakların, tankların ve topların seri halinde üretiminde önemli bir gecikmeye yol açtı. Yöneticiler 1939'da girişilen Finlandiya* seferlerinin yarattığı uyarıyı dikkate almadılar; bu savaşta Kızıl ordu çetin bir direnmeyle karşılaşmış ve zayıf noktaları ortaya çıkmıştır: birliklerin kış savaşı koşullarına uyarlanamaması, kayakçı birliklerin olmayışı, taşıma araçlarının yetersizliği, otomatik silahlardan yoksunluk vb. Ancak 1940 şubatında, 27 tümeni, binlerce top ve tankı harekete geçirdikten sonra, mareşal Timoşenko'nun birlikleri "Mannerheim hattı"nı yarmayı ve Finlandiya'yı ateşkese zorlamayı başarabildi. Stalin'in askeri politikası, politik nedenlerden dolayı başarısızlığa uğradı. 1941 haziranında alman saldırısı sırasında, son derece ağır koşullar altında bu politika neredeyse iflas edecekti. Almanlar cepheye 17'si tank ve 13'ü motorize olmak üzere 190 tümen (5 milyondan fazla asker), yaklaşık 5 000 uçak, 3 700'den fazla tank sürdüler. Sovyet kuvvetlerinin sayısı 3 milyon askerden azdı; ellerinde 1 500 yeni tank, 1 500 yeni uçak, önemli miktarda zırhlı ve eski araç vardı; 170 tümen batı sınır bölgelerinde toplanmıştı. Alman saldırısı, bazı bölgelerde kurtarıcı olarak karşılanmakla birlikte, her türlü ideolojiden bağımsız olarak klasik halk duygularının, özellikle yurtseverliğin uyanmasına yol açtı. Kayıplar çok büyüktü: 13 milyon asker ve 7 700 000 sivil. Bu sonuç, savaşa hazırlıksız yakalanıldığını ve Almanya ile anlaşma politikasının kötülüğünü açıkça göstermektedir. Özellikle, 30'lu yıllarda askeri komutanların hemen hepsinin elenmesi, Kızıl ordu'yu, bilgileri ve askeri deneyimleri Birinci Dünya savaşı'na ve iç savaşa dayanan subayların ve alelacele yetiştirilmiş komutanların ellerine bıraktı. Jukov, Vasilevskiy, Kirponos, Timoşenko ya da Meretskov gibi subaylar bile, Stalin'in maceracı emirlerine karşı çıkmayı cesaret edemediler. Zafer, önemli kayıplar pahasına ve Anglosaksonlar'ın katkısıyla kazanıldı. 1945'te Kızıl ordu'nun Avrupa'da elde ettiği üstünlük, onun kendi potansiyel gücünden değil, III. Reich düştükten sonra Müttefikler'in kuvvetlerini terhis etmelerinden dolayıdır. Kızıl ordu, şimdi Avrupa'nın göbeğindedir ve SSCB'nin askeri politikasına yeni boyutlar kazandıracak politik bir operasyon aracıdır.

• *SSCB Dünya çapında askeri güç.* Askeri politika, "sosyalist kale"nin sınırlarını Avrupa'nın göbeğine kadar yayma istemiyle birleşti, ama dünyada devrim hayalleri başarısızlığa uğradıktan sonra kale olarak bir tek SSCB'nin kendisi kaldı. Güçlü komünist partilere dayanan Sovyetler Birliği, Marshall planı'nın uygulanmasına karşı çıkmaya çalıştı ve 1948 şubatının sonunda, Prag'a komünist bir hükümeti kabul ettirdi. Batı'nın tepkisi, özellikle 4 nisan 1949'da Atlantik paktı'nın kurulması oldu; SSCB, buna 25 haziran 1950'de çıkan Kore savaşı sırasında gücünü Uzakdoğu'ya kaydırarak, diplomasisinin sarkaç ritmi geleneğine sadık kalarak cevap verdi. SSCB ilk nükleer bombasını 29 ağustos 1949'da patlattı. Amerika Birleşik Devletleri'nin bu alandaki tekeli ortadan kalktı. Amerikan termonükleer bombasının patlatılmasının üzerinden (31 ekim 1952) daha bir yıl geçmeden, SSCB de kendininkini gerçekleştirdi (12 ağustos 1953). Rusya-Amerika eşitliğinin yolu açıldı. Ama bu silahlara sahip olmak yetmez, onları taşıyabilmek de gereklidir: SSCB, bir yandan nükleer gücünü geliştirirken (hem topyekün güç alanında, hem çeşitlendirme alanında) bir yandan da kendisini büyük bir deniz gücü haline getirecek bir politikaya yöneldi. İkinci Dünya savaşı'nın ertesinde, Stalin'in gözü Kızıl ordu'dan ve partizanlardan, yani kara kuvvetlerinden başkasını görmüyordu. Piyade ve zırhlı birlik uzmanlarının yönettiği genelkurmayda sadece birkaç havacı vardı. Güvenlik, topraklarının uçsuz bucaksızlığına dayanıyordu ve gerektiğinde "general kış", Napoléon'un ve Hitler'in yenilgilerini unutup bozkırda maceraya atılmaya kalkışacak düşmanlarına bir kez daha yasasını kabul ettirecekti. Böylece, 1945'te Ruslar, savaşta deniz kuvvetlerinin oynadığı rolden hiç ders almış görünmüyorlardı: as-

İkinci Dünya Savaşı'na kadar bir kara ordusundan ibaret olan Kızılordu, giderek aynı zamanda deniz, hava ve uzay devi niteliği kazandı

keri bir güç, aynı zamanda okyanuslarda da gelişirse, tam etkili olabilir. O sıralar, Sovyetler kıyılardan uzak operasyonlara katılma olanağı bulunmayan orta menzilli denizaltı yapımına önem verdiler. Bu deniz politikası, özellikle anakarasal bir strateji anlayışına bağlıdır. Buna göre, deniz kuvvetlerinin tek görevi, yenilmezliğiyle ünlü Kızıl ordu'nun her türlü düşmanı püskürteceği anakaranın kıyılarını savunmaktır. Ancak 1950'ye doğru, SSCB gerçekten denize yönelmeye başladı: kendisinin henüz sahip olmadığı ve daha üzerinde çalıştığı nükleer silahlara sahip bir düşmanı mümkün olduğu kadar uzakta tutmak için çaba harcadı. Sonra, bu nükleer silahı düşman topraklarına ulaştırabilecek duruma gelmek istedi. Böylece nükleer gücünün gelişmesine paralel olarak, nükleer silahları rus kıyılarından uzaklara taşıyabilecek bir deniz gücü kuruldu. 23 eylül 1957'de ilk kıtalararası füzenin ve 4 ekimde ilk yapay uydunun fırlatılmasından başlayarak, uzay araçları konusunda yürütülen önemli çabalar, aynı stratejik görüşe dayanmaktaydı. Deniz gücü, SSCB'ye Akdeniz'de askeri bir güç olma (böylece Montreux sözleşmesi'ni geçersiz kıldı) ve Atlas okyanusu'nda, Karayibler'de, Büyük Okyanus'ta ve Hint okyanusu'nda bulunma olanağını sağladı. İskandinavya'nın kuzeyindeki Kola yarımadası ve Vladivostok bölgesi, sembolik gösteriler ve Üçüncü dünya'nın duyarlı bölgelerinde somut operasyonlar yapan bu deniz gücünün iki kalbi oldu. Aynı zamanda, ve Amerika Birleşik Devleti'nden önce SSCB, savunmanın saldırıya oranla zayıf olduğu görüşüne dayalı caydırma kurallarını altüst eden füzesavar füzeler geliştirdi. Daha 1964'te, Moskova'nın çevresinde ilk füzesavar ağı-Galosh füzeleri-kuruldu. SSCB, askeri politikasını, ideolojiye indirgenemeyen etmenleri göz önünde tutan teknik devrimlere güçlükle uyarladı. İdeoloji hep saldırıyı gerektirir, caydırma ise amaçların belirlenmesinde değil, araçların seçiminde ılımlılığı gerektirir düşüncesi egemen oldu. SSCB, dolaylı stratejilerin (coğrafi yer belirlemeleri ve taktikler için) sunduğu bütün olanaklara sahip olduğundan, bu stratejiler ordunun sadece politikanın hizmetinde bir araç olduğu inancına dayalı askeri politikayı etkilememekteydi. 1983 sonbaharında geçen "avrupa füzeler savaşı" - Sovyetler'in SS-20 füzelerini hizmete koymasıyla bozulan dengeyi sağlamak için NATO üyesi devletlerin Pershing II amerikan füzelerini ve Cruise füzelerini yerleştirmeye karar vermeleri- bu bakımdan çok etkili oldu. SSCB, her zaman kendisini "kuşatılmış" olarak görmekteydi. Bu boyutlarda bir ülke, kendi güvenliği için bu kadar geniş kapsamlı bir projeyi savunurken, gerçekte, bunu açık açık söylemese de, en azından bütün hasım ve komşularınınkine eşit askeri bir güce sahip olmak istiyor demekti: bu koşullarda ona göre güvenlik, yerkürenin başka herhangi bir devleti için, -bu Amerika Birleşik Devletleri gibi süper bir güç bile olsa-, güvensizlik demekti. Sovyet askeri politikasının özü, SSCB'nin güvenliğinden çok, ona yakın komşuları (özellikle Varşova paktı üyesi ülkeler), komünizme kazanılmış ya da kendisi tarafından kışkırtılan uzak ülkeler ve bu ideolojiyi kabul etmeyenler üzerinde sağladığı etki olanaklarıyla doğrudan ilgiliydi. Bu askeri politikanın böylece iki büyük hedefi vardı: bir yandan Batı Avrupa, öte yandan denizler; çünkü denizler artık bir kıta-ülkenin stratejik alanında yer almaktaydı.

KURUMLAR

SSCB, önceki anayasalarında olduğu gibi, 7 ekim 1977 Anayasası'na göre de üç temele dayanıyordu: "siyasal sistemin çekirdeği" olan Komünist parti'nin egemen rolü (md. 6), demokratik merkeziyetçilik ilkesi (bu ilkeye göre güven aşağıdan, otorite de yukarıdan gelir) ve federalizm.

SSCB 15 federe cumhuriyetten meydana geliyordu. Bu federe cumhuriyetlerin de kendi içlerinde özerk bölgeleri vardı. Ancak, uygulamada başlıca yetkiler federasyona ait olduğundan özerklik çok sınırlı bir düzeyde kalıyordu. Kendi başlarına özerk varlıkları olan bu yönetim birimleri federal yönetimdeki Uluslar sovyeti'nde temsil ediliyorlardı (her federe cumhuriyet 32, her özerk cumhuriyet 11, her özerk bölge 5, her özerk yönetim çevresi 1 milletvekili). Bunun yanında tüm sovyet halkını temsil eden Birlik sovyeti yer alıyordu (350 000 kişi için bir milletvekili). Bu iki meclis Yüksek sovyet'i oluşturuyordu. Yüksek sovyet, halkın temsilcilerinden meydana gelen ve kuramsal olarak tüm yetkileri elinde bulunduran yüksek bir organdı. Uygulamada ise art arda yapılan yetki devirleriyle, iktidar gerçekte Yüksek sovyet prezidyumu'nda ve onun aracılığıyla partinin elindeydi. Gerçekten, Sovyet'in kısa ve az olan toplantı dönemleri arasında, yetkilerini kendi içinden seçtiği 39 üyeden oluşan Prezidyum kullanıyordu. Prezidyum kendi içinden başkanını seçiyordu. Prezidyum başkanı yürütme kuvvetinin gerçek lideriydi. Prezidyumun yanında ona ve Yüksek sovyet'e karşı sorumlu olan Bakanlar kurulu vardı. Yüksek sovyet prezidyumu başkanı, 1977 yılından sonra aynı zamanda parti merkez komitesinin de genel sekreteriydi. Merkez komitesi tüm devlet organlarına egemendi ve bölge düzeyinde olduğu kadar tüm ülke düzeyinde (federal düzeyde) fiilen iktidarı elinde tutan organdı. Ekim 1988'de yapılan Anayasa değişikliğiyle 2 250 kişilik bir Halk temsilcileri meclisi kuruldu. Bu meclisin kendi üyeleri arasından, beş yıl için, seçeceği ve Batı'daki parlamentolar gibi sürekli çalışacak 420 kişilik bir Yüksek sovyet öngörüldü. Yüksek sovyet başkanının (aynı zamanda Cumhurbaşkanı sayılır) da beş yıl için ve en çok iki kez seçilmesi kuralı kabul edildi.

SAVUNMA

Sovyet savunma bütçesinin resmi tutarı 1979 yılında 18 milyar rubleyi geçmiyordu (1982'de 17 milyar). Bununla birlikte, batılı uzmanlara göre, SSCB'nin toplam savunma giderleri bunun çok üstündeydi, çünkü bu bütçe salt askeri harcamaları kapsamakta, sivil savunma gibi daha pek çok alan bunun dışında tutulmaktaydı. Sovyet silahlı kuvvetlerinin toplam asker sayısı 1984'te 5 050 000 dolayındaydı (1 500 000'i genelkurmay emrinde ve lojistik destek kuvvetlerinde). Bunlara 300 000 kişilik sınır koruma birliklerini ve 260 000 kişilik iç güvenlik birliklerini eklemek gerekir. (Öte yandan, gençliğin askeri eğitimine katılan 5 milyon eğiticiyi, sivil savunmada görevli 150 000 insanı ve savaşa sokulabilir 16 milyon kişiyi kapsayan DOSAAF'ın [kara, hava ve deniz kuvvetleriyle işbirliği yapan gönüllüler topluluğu] 25 milyon üyesi yukarıda sözü edilen sayıların dışındadır.) Zorunlu askerlik hizmeti, 1967 yılından sonra kara ve hava kuvvetlerinde 2 yıl, deniz kuvvetleri ile sınır koruma birliklerinde 2,5 yıl olarak saptanmıştı. İhtiyatların sayısı 25 milyon kadardı. Komünist partisi'nin etkisi, her birlikte, sözkonusu birliğin komutan yardımcısının başkan olduğu siyasi bir bölümün bulundurulmasıyla sağlanmış durumdaydı. Bu paralel hiyerarşinin en yüksek noktasında, Savunma bakanlığı'na değil, partinin merkez komitesine bağlı, ordular merkez siyasi yönetimi bulunuyordu.

• *Stratejik nükleer kuvvetler*, 1984 yılında elde bulunan 3 000'den fazla balistik füzeyle SSCB, bu alanda ABD ile eşitliği sağlamış durumdaydı.

Gene aynı tarihte bu kuvvetlerin durumu ise şöyleydi:

—toplam olarak 989 balistik füze taşıyan, 62'si nükleer güçle çalışan ve hepsi güdümlü mermi atabilen 83 denizaltıdan oluşan *deniz gücü*. Typhon sınıfının ilk birliği 1980'de hizmete girmiş olup 8 300 km menzilli ve çok başlıklı 16 adet SSNX-20 füzesiyle donatılmıştı;

—*stratejik füze birlikleri* (325 000 kişi), 6 ordu halinde düzenlenmişti; kıtalararası (İCBM) 1 400 füzeye sahipti; en yenileri, her biri 550 kt'luk 6 nükleer başlıkla donatılmış SS-19'lardı; onlardan başka orta menzilli 600 füze (İRBM ve MRBM) bulunuyordu. İRBM'ler arasında bulunan SS-20, 150-500 kt'luk nükleer 3 başlıkla donatılmıştı ve 5 000 km uzaklıkta bulunan bir hedefi 200 m'lik bir sapmayla vurabilen devingen bir füzeydi. SS-20'lerin vuruş alanı tüm Batı Avrupa'yı kapsıyordu;

—*stratejik hava kuvvetleri* (68 000 kişi), 3 ordu halinde düzenlenmişti, uzun menzilli 100 bombardıman uçağı (Backfire TU-22) ve orta menzilli 300 bombardıman uçağı (Badger TU-16) vardı.

• *Hava savunma kuvvetleri* (630 000 kişi), kara ve hava ordularının katkılarıyla kurulmuş olup özerk bir komutanlık oluşturuyor ve şu kuvvetleri kapsıyordu:

—gözetleme uydu şebekeleri ve çeşitli tipte yaklaşık 7 000 radarı kapsayan modern bir uzaktan arama, alarm ve güdüm sistemi;

—2 250 uçaktan oluşan ve yapılmakta olan yenileştirme nedeniyle uçak sayısı azalan hava filosu (Mig 25, Mig 29, Yak 28P vb.);

—1 400 ayrı noktaya yerleştirilmiş 10 000 uçaksavar füze. En önemlileri, SA-2 "Guideline", geniş etki alanlı SA-5 ve amerikan Cruise füzelerine karşı etkili olabilen SA-10 füzeleridir. Bunlara, Moskova çevresinde bulunan 32 fırlatma rampasını donatan Galosh tipi füzesavar füzeler (ABM) eklenmişti.

• *Kara kuvvetleri* (1,4 milyonu silah altında olmak üzere 1,8 milyon asker): 126 mekanize ya da motorlu tümen, 46 zırhlı ve 8 hava indirme tümeni; 110 000 zırhlı araç (bunlar arasında 50 000 tank ve 1 500 taktik nükleer füze). Bu kuvvetlerin bulundukları yerler 1984'te şöyleydi:

—Batı'ya karşı: esas savaş birliği olarak, birinci kademede, 20'si eski Doğu Almanya'da, diğerleri uydu ülkelerde bulunan ve 10 000'den fazla tankı olan 30 tümen. Sovyet savaş birliklerinin gerçek vurucu gücü olan bu kuvvetler savaşa hazır durumdaydı. Tümüyle mekanize olup Frog, Scud ve Scaleboard tipi taktik nükleer füzeler, en modern tanklar (T-64 ve T-72) ve yeterli sayıda uçaksavar füzelerle (SAM 6, 7, 8 ve 9) donatılmışlardı. Bu birinci kademe, SSCB'nin Avrupa kısmında bulunan ve 69 tümeni içeren ikinci bir kademeyle destekleniyordu.

—Basra körfezi bölgesine karşı: Kafkasya ve Türkistan'da 24 tümen;

—Çin'e karşı: 49 tümen. Batı'ya karşı düzene sokulmuş birinci kademe dışında, hiçbir tümenin barış zamanında asker ve gereç bakımından tam olmadığını belirtmekte yarar var.

• *Deniz kuvvetleri* (15 000'i deniz piyadesi olmak üzere 450 000 kişi), yirmi yılı aşkın süre komutanlığını yapan amiral Gorşkov tarafından büyük çapta geliştirildi. Dünyanın bütün denizlerinde var olmak üzere dört büyük donanma (Kuzey, Büyük Okyanus, Karadeniz ve Baltık) ile iki filodan (Akdeniz ve Hint okyanusu) oluşuyordu. Gemilerin, özellikle denizaltıların sayısı her yıl artmakta ve sovyet tersaneleri ara vermeden çalışmalarını sürdürmekteydi. 1984 yılında, deniz kuvvetlerinin elinde, 300 büyük savaş gemisi ve 119'u nükleer olmak üzere 276 denizaltı bulunuyordu. Savaş donanmasında ilki 1973'te denize indirilen Kiev tipi (37 000 t) 3 uçak gemisi, Moskova tipi (20 000 t) 2 helikopter gemisi, nükleer güçle çalışan bir kruvazör, yirmi kadar Kara ve

Kresta tipi denizaltısavar kruvazör, 15 kadar Sverdlov tipi kruvazör, yaklaşık 70 kadar destroyer, 180 firkateyn ve 800 kadar çeşitli tipte gemi (korvet, hidropler, lojistik amfibi gemileri vb.) yer alıyordu.

—Karada bulunan, fakat kısa süre önce bir bölümü denize açılan *hava-deniz kuvvetleri,* yaklaşık 750 savaş uçağına ve 300 helikoptere sahipti ve 4 hava ordusundan oluşuyordu.

• *Hava kuvvetleri* (365 000 kişi), 6 000 kadar savaş uçağına ve 3 500 kadar helikoptere sahipti. Aslında bu kuvvetler "kullanılmak üzere" diğer kuvvet tiplerine dağıtılmış durumdaydı; stratejik nükleer kuvvetler, hava savunma birlikleri, kara kuvvetleri, deniz kuvvetleri (hava-deniz). En büyük komutanlığı, 4 500 savaş uçağına ve 2 300 silahlı helikoptere sahip olan taktik hava kuvvetleriydi (195 000 kişi). Taktik hava kuvvetleri, 4'ü 2 000 uçağıyla Avrupa'da bulunan değişik güçlerde 16 hava ordusundan oluşuyordu. Karaya karşı başlıca saldırı uçakları Mig 25, Mig 27 ve SU 24 avcı uçaklarıydı. En modern takip uçakları ise Mig 23 ve Mig 27 avcı uçaklarıydı. 1982'de havadan havaya 4 füze ve 2 döner güdümlü mermiyle donanmış Mig 29 ortaya çıktı. Bu uçak amerikan F-18 avcı uçağının karşılığıydı. Silahlandırılmış helikopterler, Mİ 8 ve Mİ 24'lerdi. Zırh, roket ve topla donatılmış olan bu sonuncusu Afganistan'da sık sık kullanılmıştı.

—*Nakliye uçakları,* son on yıl içinde büyük ölçüde gelişmişti; çoğunluğu Antonov 12 ve İlyuşin 76 olmak üzere 600 uçağı kapsıyordu. Bir kerede iki tümeni taşıyabilecek güçteydi. Gerektiğinde, Aeroflot'un (Sovyet havayolları) kısa sürede seferber edilebilecek 1 100 yolcu uçağıyla desteklenebiliyordu.

DİLLER

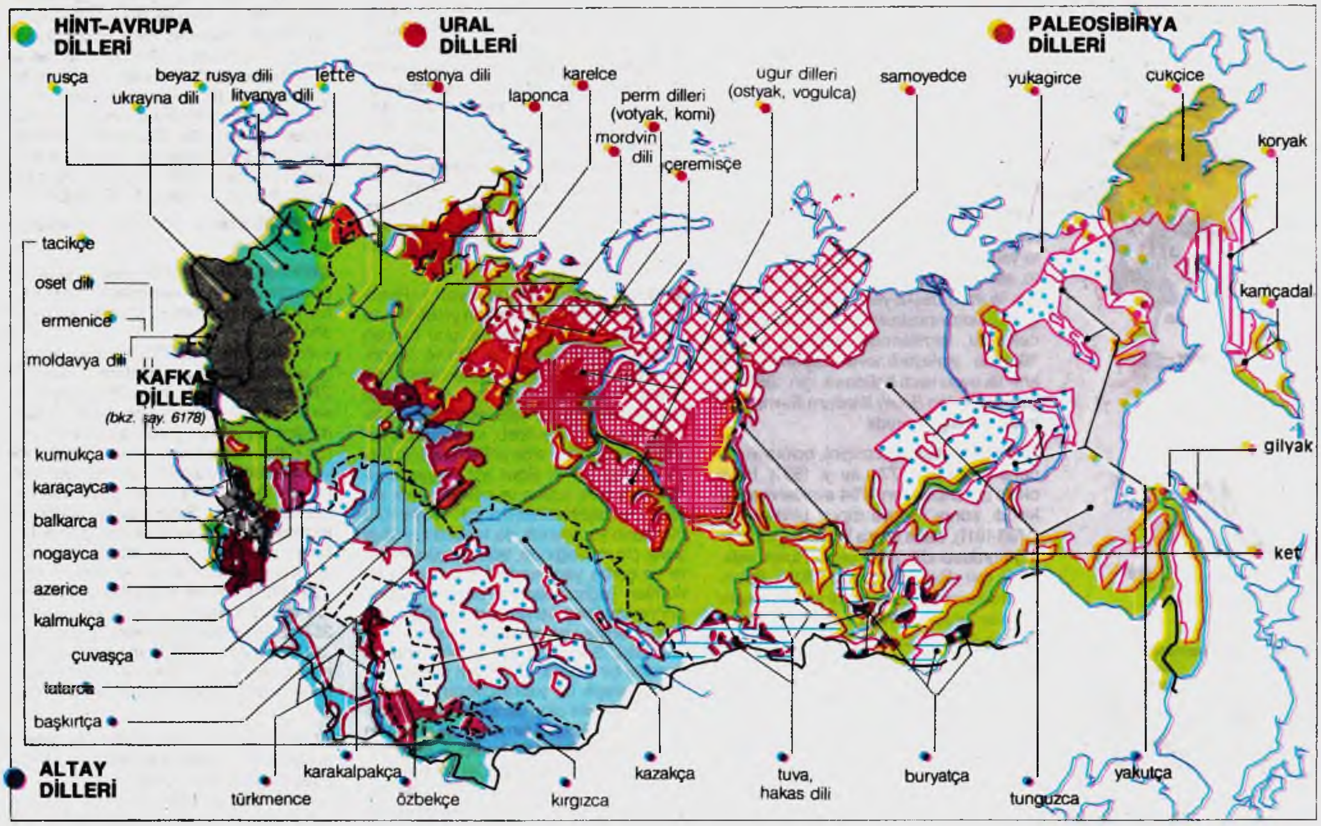
SSCB'de, ulusal durumunun yansıması olan dil durumu, çar imparatorluğunun oluşturduğu "halklar hapishanesi"nin bir mirası olarak son derece karmaşıktı. Belli başlıları ülkenin siyasal ve yönetimsel bölünmesinin de temelini oluşturan 180 dolayında değişik dil belirlenmişti.

• *Hint-avrupa dilleri.* Slav dalı, 129 milyon Rus ile 13 milyon başka halk kökenliler tarafından anadili olarak konuşulan rusçayla ilk sırada yer alıyordu. Tüm SSCB'de ikinci dil olarak öğretilen ve konuşulan rusça, ülkenin dilsel hiyerarşisinin en üst noktasında yer alıyordu. Ukrayna (34 milyon kişi) ve Beyaz Rusya (7 200 000) dilleri Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın resmi dilleriydi. Lehçe (400 000 kişi) ve bulgarcanın (270 000) konuşulduğu resmi bir alan yoktu. Slav diline yakın Baltık dalını temsil eden diller litvanya dili (2 600 000 kişi) ve let dili (1 400 000) Litvanya ve Letonya'nın resmi dilleriydi. İran dalının temsilcisi, tüm Orta Asya'da 2 100 000 kişi tarafından konuşulan, farsçaya çok yakın olan tacikçe Tacikistan'ın resmi diliydi. Oset dili (Kafkasya'da 440 000 kişi) bir özerk cumhuriyetle Gürcistan'a bağlı özerk bir bölgenin diliydi. Kürtçenin (Kafkasardı'nda ve Türkmenistan'da 90 000 kişi), talişin (Azerbaycan'da 100 000 kişi) ve beluçinin (Türkmenistan'da birkaç bin kişi) konuşulduğu resmi bir bölge yoktu. Hint-avrupa dilinin yalıtılmış bir dalı olan ermenice, özellikle resmi dil olduğu Ermenistan Cumhuriyeti'nde ve tüm SSCB'ye dağıtılmış 3 200 000 kişi tarafından konuşuluyordu. Bir roman dili olan moldav (gerçekte rumencedir) Moldavya Cumhuriyeti'nin resmi diliydi (2 600 000 kişi). Almanca (eskiden Volga kıyılarında yoğunlaşmış sonra ülkeye dağılmış 1 800 000 kişi) ve SSCB Yahudileri'nin geleneksel dili yiddiş (2 milyon kişi) germence dalını temsil ediyorlardı. Ülkenin batısına dağılmış 120 000 Çingene ve uzun bir süreden beri Karadeniz bölgesine yerleşmiş 340 000 Yunanlı'nın dilleri resmi bir nitelik taşımıyordu.

• *Altay dilleri.* Özellikle türk dilleriyle kalabalık ve devingen bir bütün oluşturuyordu (yaklaşık 50 milyon kişi türkçe konuşuyordu). Türk dilleri, çuvaşça (özerk cumhuriyette 1 500 000) ve yakutça (özerk cumhuriyette 290 000 kişi) dışında birbirlerine çok yakındır: özbekçe (12 500 000 kişiyle Sovyetler Birliği'nin üçüncü dili), kazakça (6 600 000), azerice (5 500 000), türkmence (2 000 000), kırgızca (1 900 000) federe cumhuriyetlerin resmi dilleriydi. Bunların dışında kalan diğer türk dilleri de özerk cumhuriyetlerde konuşuluyordu; Özbekistan'da tatarca (çok dağınık durumda 5 300 000 kişi), başkırtça (1 370 000), kumukça (269 000), karaçayca (110 000), balkarca (60 000), nogayca (180 000), karakalpakça (250 000); Orta Asya'da konuşulan uygurca (170 000) ve Moldavya'da konuşulan gagavuzcanın (173 000) resmi kullanım alanı yoktu. Moğol dilleri olan ve özerk cumhuriyetlerde kullanılan kalmukçayla (315 000 kişi) buryatça ve birkaç bin kişinin konuştuğu kimi tunguz dilleri de (evenki, lamut, nanay) Altay ailesinde yer alırlar.

• *Ural ailesi.* Çok sayıda, ama dağılmış durumdaki dillerle temsil ediliyordu. Estonya dilinin (1 milyon kişi, Estonya'nın resmi dili) varlığını sürdürmesine karşın, karelce (100 000), vepsçe, livce ve vot gerilemekteydi; Murmansk bölgesinde laponca konuşan 2 000 kişi yaşıyordu. Mordvin dili, 340 000'i özerk bir cumhuriyette yaşayan 1 300 000 kişi tarafından konuşuluyordu. Çeremisçeyi konuşan 540 000 kişinin de yarısı özerk bir cumhuriyette yaşamaktaydı. Votyak (özerk cumhuriyette 600 000 kişi konuşur) ve komi (özerk cumhuriyette 260 000 kişi konuşur) perm öbeğinde yer alırlar. Ugur dilleri öbeğindeyse, yok olmak üzere bulunan vogulca, ostyak (21 000 kişi) ve Karpatardı Ukrayna'da 85 000 kişi tarafından konuşulan, ama resmi dil sayılmayan macarca bulunuyordu. Kuzey Sibirya'da, birkaç bin kişinin konuştuğu samoyed dillerini de saymak gerekir.

• *Kafkas dilleri.* Kafkas dilleri arasında,

ESKİ SSCB'DE KONUŞULAN BAŞLICA DİLLER

soya *(Soja hispida)*

bölgenin yalnızca güney kesiminde konuşulan gürcüce, bu dili konuşanların sayısı (3 200 000 kişi) ve resmi dil sayılması nedeniyle (federe cumhuriyet) önemliydi. Kuzey-batı ailesi, bir yandan birbirlerine çok yakın abhazca (özerk cumhuriyette 80 000 kişi) ve abazacayı (23 000 kişi), öte yandan da adigey (özerk bölgede 95 000 kişi), kabartay dili (türkçe konuşan Balkarlar ile paylaştıkları özerk bölgede 280 000 kişi) ve çerkesçeyi (türkçe konuşan Karaçaylar ile paylaştıkları özerk bölgede 37 000 kişi) içeriyordu. Gerçekte bu üç dil, bir tek dilin lehçesel değişkeleridir. Orta-Kuzey bölgenin dilleri çeçence (750 000 kişi) ve inguşça (150 000 kişi) özerk bir cumhuriyette toplanmıştı. Kuzey-doğu dillerine gelince, yirmi altı tane olan bu diller çokhalklı Dağıstan Cumhuriyeti'nde konuşuluyordu (Dağıstan'da, türkçe ve hint-avrupa dilleri konuşan küçük topluluklar da vardı). Bu yirmi altı dil içinden beşinin resmi bir konumu vardı: avar (440 000 kişi), lezgi dili (300 000 kişi), dargua (230 000 kişi), lakça (80 000 kişi), tabasaranca (55 000 kişi).

• *Öteki diller.* Paleosibirya dilleri denen diller (bir aile oluşturmazlar) çok az sayıda insan tarafından konuşuluyordu; çukçi dili (12 000 kişi), nivhe ya da gilyak (2 000 kişi), yukagirce (200 kişi). Kafkasardında 16 000 kişi tarafından konuşulan ve aramcanın değişik bir biçimi olan aysor (ya da asur dili) sami ailesinin temsilcisidir; standart çinceye yakın dungan da, Orta Asya'da 35 000 kişi tarafından konuşuluyordu.

SOVYETSK → TILSIT.

SOWETO, Johannesburg'un (Güney Afrika) banliyösü; yaklaşık 2 milyon nüf. Kente yaklaşık 15 km kadar uzaklıktaki Soweto, zenci halkın yatakhane-kentidir (halkının % 96'sı başka yerde çalışır). Adı, bugünkü Johannesburg içinde bulunan gecekondu semtlerinde yaşayan halkın 1932'de yerleştirilmeye başlandığı 88 km²'lik uydu kenti belirtmek için 1963'ten beri kullanılan *South Western Townships'* in kısaltılmış biçimidir.

SOWİNSKİ (Józef Longin), polonyalı general (Varşova 1777 - *ay. y.* 1831). Harp okulu öğrencisiyken 1794 ayaklanmasına katıldı, sonra Prusya topçu birliklerinde (1796-1811), daha sonra Varşova grandükIüğü ordusunda görev yaptı. Rusya seferinde esir düştükten sonra (1812), Polonya ordusunda hizmet verdi ve 1831 ayaklanması sırasında Wola'yı (Varşova) savunurken öldürüldü.

SOY a. **1.** Aynı kökenden gelen ve birbirlerinin devamını oluşturacak biçimde örgenleşmiş türden varlıklar zinciri. **—2.** Aynı atadan ya da atalardan gelenlerin ya da onlara dayananların bütünü; sülale: *Osmanlı soyu. Kral soyundan gelmek. Soyunu sürdürmek.* **—3.** Cins, çeşit, tür: *Bu soy davranışlar kolayca bağışlanamaz.* **—4.** *Soy sop* → SOYSOP. ‖ *Soya çekmek,* soyuna özgü özellikler taşımak. ‖ *Soyu bozuk,* "iyi bir aileden gelmiyor" anlamında aşağılama sözü.

—Biyol. Bir yaratığın kendisini, en eski atalarını ve kendisinden türeyen kuşakları kapsayan bireyler dizisi. ‖ *Soy duraklaması,* Eimer'e göre, bir hayvan ya da bitki topluluğunun bir bölümünde evrimin durması. Bu bölüm olduğu gibi kalırken, geri kalanlar yeni türler vererek evrimlerine devam ederler ki, buna türleşme* denir. ‖ *Hücre soyu,* farklılaşma yolundaki bir embriyonda, bir ilk hücreden doğan ve ötekilerden az değişik bir evrim geçirerek gelişen hücreler toplamı (örneğin döl hücresi soyu). ‖ *Saf soy,* özdöllenme ile tek bir homozigot varlıktan doğan bireyler topluluğu; aynı genetik malvarlığına sahip homozigot bir çiftin yavrularından oluşan bir hayvan topluluğu.

—Çekird. fiz. *Radyoaktif soy,* kendiliğinden bozunmalarla bir radyoelementten türeyen kimyasal elementler dizisi.

—Zootekn. *Erkek* ya da *dişi soyu,* hayvanların çaprazlanmasında sadece erkek ya da dişinin aynı ırktan olmasıyla elde edilen soy. (At için erkek soyu, bir erkeğin dölünden [damızlık erkek] gelen tayların tümüdür.)

◆ sıf. İyi, üstün nitelikli, soylu: *Soy bir güzellik. Soy bir köpek.*

—Anorg. kim. *Soy gaz* → GAZ. ‖ *Soy metal,* altın ve platin gibi oksijenle bileşmesinin mümkün olmadığına inanılan metal.

—Bes. san. *Soy gaz,* korumaya ya da ambalajlamaya alınan besin maddeleri ya da içkilerin yükseltgenmelerini engellemek amacıyla besin sanayisinde kullanılan gaz.

SOY a. (esk. türkç. *sab,* söz'den).-Ed. **1.** *Dede Korkut kitabı*'nda şiirsel anlatımlı, coşkulu söz; şiir; destansı hikâyenin manzum bölümü anlamında kullanılan sözcük. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Soy soylamak, Dede Korkut kitabı*'nda çoğu kez *boy boylamak* (→ BOY) sözüyle birlikte yer alan ve şiirli söz söylemek, destansı hikâyenin manzum bölümlerini söylemek anlamında kullanılan söz.

—ANSİKL. *Dede Korkut kitabı*'nda kahramanların (örn. Uruz'u yaralı olarak bulan anası, Beyrek'in tutsak olduğunu gören bezirgânlar) coşkulu şiirsel seslenişlerine bu ad verilmiştir: *"Anası bir soy daha soyladı, aydur..."* Dede Korkut'un ağzından çıkan derin anlamlı sözler, manzum destan bölümleri de bu adı taşır: *Korkut boy boyladı, soy soyladı. Gazi erenlerin başına ne geldiğini söyledi..."* Bu addan türeyen *soylama* sözcüğü, yapıtta manzum bölümlerden önce bir ara başlık gibi kullanılmıştır: *"Soylama: Salkım salkım tan yelleri estiğinde..."* (→ Kayn.)

SOYA a. (mançu dilinde *soya*). **1.** Fasulyeye benzeyen tohumları için yetiştirilen ve yağı insan beslenmesinde, unu hayvan beslenmesinde kullanılan Çin ve Japonya kökenli tarım bitkisi ve bu bitkinin tohumu. *Soya fasulyesi* de denir. (Bil. a. *Soja* [= *Glycina*] *hispida:* kelebekçiçekligiller familyası.) **—2.** *Soya sosu,* mayalanmış soya tohumlarından elde edilen sıvı sos. (Asya mutfağı.) **—3.** *Soya sütü,* soya tohumundan elde edilen ve bileşimi inek sütüne benzeyen besleyici içit. (Soya sütü margarin yapımında da kullanılır.) ‖ *Yeşil soya,* çin mutfağında, taze sürgünleri püre ve çorba yapımında kullanılan ve tohumları yağsız olan bir börülce türüne *(Vigna radiata)* verilen ad. (Bunun unu Çin'de erişte yapımında kullanılır.)

—ANSİKL. Soya, 1 ila 1,50 m boyunda dik duruşlu bir bitkidir. Yaprakları almaşık dizili ve bileşik üç yaprakçıklıdır; çiçekleri küçük ve renkli olup yaprakların koltuğunda bulunur. Bitkinin tamamı tüylüdür. 3 ila 11 cm uzunluğundaki badıcı 2 ila 4 oval tohum verir. Kuzey-doğu Çin kökenli olan soya, Uzakdoğu'da üç bin yıldan beri yiyecek tarım bitkisi olarak üretilmektedir, fakat günümüzde (1920'den bu yana, özellikle 1941'den beri ABD'de ve 1970'ten beri Brezilya'da) ununun hayvan beslenmesinde kullanılmasından dolayı büyük önem kazanmıştır.

Ekilen çeşitlerin çoğu ABD'de ıslah edilmiştir. Bu çeşitler verimlilik ve erkencilik bakımından birbirinden ayrılır. Akdeniz ikliminde, yetişme süresi çeşitlere göre, 90 ila 150 gün sürer; verim ise hektar başına 1,5 ila 3 ton arasında değişir. Soya, fotoperiyoda duyarlı bir kısa gün bitkisidir. Milli ya da killi-kumlu toprakları sever; ilkbaharda ekilir, yaz sonunda hasat edilir; hasat biçerdöverle yapılabilir.

Tanelerindeki yağ miktarı, kuru maddenin % 20'si dolayındadır. Soya yağında yüksek oranda linoleik asit (% 50'den fazla) ve linolenik asit (% 6-8) bulunur. Protein miktarı, yağı alınmış tohumlardaki kuru maddenin % 35-45'i kadardır. Yani soya unu protein bakımından çok zengindir (% 41-47). Ayrıca, canlılar için çok gerekli olan birtakım aminoasitler, özellikle lizin içerir. Bu protein zenginliği, hayvanlar için yoğun beside soya ununun ön sırada yer almasının nedenidir.

Soya unu (soya küspesi de denir), besleyici olmayan maddelerden arındırılmak için kaynatılmalıdır; badıçların kabukları gevişgetirenlerin beslenmesinde kullanılır. Badıçların çeperleri az odunsu olduğu için kolay sindirilir.

Dünya soya üretimi yılda 80 Mt dolayındadır. ABD, soya üretiminde (20 milyon hektar, 36 Mt) ve ihracatında (13 Mt) birinci sırayı alır. Brezilya, ikinci ihracatçı ülkedir (1 Mt).

1991 rakamlarıyla Türkiye'de, başta Akdeniz bölgesi ve bir ölçüde Orta Karadeniz bölgesinde olmak üzere, toplam 49 500 ha alana soya ekilmiş, 110 000 ton ürün alınmıştır.

SOYA a. Esk. sil. Menzil oklarının ucuna takılan, yüksük biçiminde kemik parça. (Puta oklarına demir ya da pirinçten temren takılırdı. Soya ile temrenin takılışı da farklıdır: ok soyaya, temren ise oka geçirilir.)

SOYA (Carl Erik), danimarkalı yazar (Kopenhag 1896 - Rudkøbing, Langeland adası, 1983). Yergiye dayalı ve gülünç oyunlar (*Parasitterne,* 1929; *Hvem er jeg?* 1932; *Umbabumba,* 1935; *Brudstykker af et monster,* 1940; *Frit valg,* 1948) ve bir dram (*Après* [fr. çev.], 1947) yazdı. Ayrıca, romanları (*Min farmos Hus,* 1943) ve özdeyiş derlemeleri (*Grains de platine* [fr. çev.], 1963; *Fragments d'un livre de souvenirs* [fr. çev.], 1970; *C'est la loyauté qui coûte le plus* [fr. çev.], 1975) vardır.

SOYAÇEKİM a. KALITIM'ın eşanlamlısı.

SOYADI a. Bir aileyi belirten, onu bir diğerinden ayıran ve aile bireylerinin her birinin kimliğinin temel öğesini oluşturan sözcük.

—ANSİKL. Med. huk. Soyadı insanın hangi aileden olduğunu gösterir. Türkiye'de 21 haziran 1934 tarih ve 2525 sayılı yasa'yla soyadı kullanma zorunluluğu konmuştur. Bu yasaya göre kişiler soyadı olarak rütbe, memuriyet, aşiret, yabancı ırk ve millet adlarıyla genel ahlaka uygun olmayan iğrenç ve gülünç adları kullanamazlar (md. 3). Soyadı çeşitli şekillerde kazanılır. Evlilik içinde doğan çocuk babasının, evlilik dışında doğan çocuksa anasının soyadını alır (Türk med. k. md. 259, 311/1). Evlatlık kendisini evlat edinenin soyadını kazanır (Türk med. k. md. 257). Evlenen kadın kocasının soyadını taşır (Türk med. k. 153/1). İnsanlar, haklı bir nedenleri varsa, mahkeme kararıyla soyadlarını değiştirebilirler (Türk med. k. md. 26).

SOYAĞACI a. Aynı aileden bireylerin aralarındaki yakınlık derecelerini gösteren ağaç biçimindeki çizelge; şecere.

—Biyol. Bitki ve hayvan türleri arasında var olduğu düşünülen akrabalık ilişkilerini ve bunların zamanla nasıl bir evrim geçirdiğini gösteren geleneksel şekil. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Canlı ve fosil türler arasındaki akrabalık ilişkilerini belirttiğinden ve bir insan ailesinin soyağacına benzediğinden ötürü hayvan ya da bitki soyoluşuna çoğu zaman verilen ad.

—Der. hast. *Dermatoz soyağacı,* Jussieu'nün bitkiler için yaptığı sınıflandırmayı örnek alıp 1814'te J. L. Alibert'in deri hastalıkları konusunda yaptığı sınıflandırma. (Bu sınıflandırma özgün bir ağaç biçiminde görüntülenmiştir. Ağacın gövdesi deriyi, on iki dalı familyaları, küçük dal ve dalcıklar tür ve çeşitleri simgeler. Günümüzde tümüyle unutulmuş olsa dahi, çağdaş dermatoloji inceleme yöntemlerinin başlangıcı olması bakımından önemlidir.)

—Dilbil. Dil ailelerine göre sınıflandırmak için birçok dil arasında tarihsel akrabalık kurmayı amaçlayan araştırma.

—Genet. Bir ailenin bireyleri arasındaki akrabalık derecelerinin ağaç dalları biçiminde grafikle gösterilmesi. (Başat, çekinik ya da cinsiyete bağlı olarak geçen bir hastalığa tutulmuş bir kişinin soyağacının bilinmesi teşhis bakımından kesinlikle gereklidir. Soyağacı çiziminde az çok kodlanmış simgeler kullanılır: kadınlar için yuvarlaklar, erkekler için kareler vb.)

—ANSİKL. Biyol. Evrim* kavramı ortaya atıldıktan sonra çeşitli hayvan ve bitki grupları arasındaki ilişkiler, dal ve yapraklardan oluşan bir ağaç biçiminde gösterilmeye çalışıldı. Bu ağaçlardan ilki Haeckel'in (1868) çizdiğidir. Daha sonra birçok soyağacı çizildiyse de, bunlar, gruplar arasındaki yakınlık derecesi ve yapısal farklılıklar anlaşıldıkça değerlerini yitirdi. (→ CANLI *varlıklar.*)

SOYAK (Hasan Rıza), türk siyaset adamı (İstanbul 1890 - *ay. y.* 1970). Çeşitli devlet memurluklarında bulundu. Atatürk zamanında Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği yaptı. Burdur'dan milletvekili seçildi (1935-1939). *Atatürk'ten hatıralar* adlı iki ciltlik yapıtı ölümünden sonra yayımlandı (1973).

SOYAK (Recep Zühtü), türk gazeteci ve siyaset adamı (Manastır, Makedonya, 1893 - Ankara 1966). Kurtuluş savaşı'nda Mustafa Kemal'in (Atatürk) buyruğunda görev aldı. Bedirhan ve Çerkez Ethem olaylarında önemli görevler üstlendi. Ankara'da yayımlanan *Hâkimiyeti milliye* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü ve başyazarlığını yaptı (1920). Sinop (1923-1935) ve Zonguldak (1935-1939) milletvekili olarak TBMM'de yer aldı.

SOYAK (İhsan), türk maden mühendisi (Üsküp 1909 - İstanbul 1986). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'ni maden mühendisi olarak bitirdi (1929). Fransa'da eğitimini tamamladı. Çok uzun yıllar Zonguldak kömür havzasında maden mühendisi (1923-1942), EKİ Genel müdürü (1942 -1950) olarak çalıştı, yabancı şirketler yönetimindeki kömür işletmelerinin devletleştirilmesinde önemli rol oynadı. 1950'de Demokrat parti iktidara gelince bu görevinden ayrıldı. 27 Mayıs 1960 devrimi'ni izleyen günlerde, ikinci Cemal Gürsel kabinesinde Şahap Kocatopçu'nun yerine Sanayi ve teknoloji bakanlığına atandı (nisan-ekim 1961).

SOYBAĞI a. Huk. → NESEP.

SOYBİLGİNİ a. SOYKÜTÜKÇÜ'nün eşanlamlısı.

SOYDAN (Mahmut), türk asker, siyaset adamı, gazeteci (Siirt 1883 - ? 1936). Siirtli Mehmet Ağa'nın oğlu. Harbiye'yi bitirdi (1903). Balkan (1912-1913) ve Birinci Dünya (1914-1918) savaşlarında çeşitli birliklerde görev aldı. TBMM kurulduğunda, Meclis reisi Mustafa Kemal Paşa'nın "refakat zabiti" atandı. 1923'te Halk fırkası'ndan Siirt milletvekili seçildi. Ankara'da yayımlanan *Hâkimiyeti milliye* gazetesinin sahipliğini üstlendi. 1924'te CHP'nin grup yöneticilerinden biri oldu ve yazarlığını yaptığı gazetede Terakkiperver cumhuriyet fırkası'na (1924) ve daha sonra kurulan Serbest cumhuriyet fırkası'na (1930) karşı sert bir muhalefet yürüttü. CHP içinde "İş bankası grubu" denilen grupta yer aldı. 1927, 1931 ve 1935 seçimlerinde de CHP Siirt milletvekili oldu. Gazetesi *Ulus* adını alarak (1934) partisinin resmi yayın organı durumuna gelince, İş bankası'nın desteğiyle İstanbul'da önce *Tan*, sonra *Milliyet* adıyla gündelik bir gazete çıkardı.

SOYDAŞ sıf. Bir başkasıyla aynı soydan gelen.

SOYDAŞLIK a. Aynı soydan gelme durumu.

SOYDEMİR (Zeki), türk asker (Selanik 1883 - ? 1954). Harbiye'yi (1905), mümtaz yüzbaşı olarak Harp akademisi'ni (1908) bitirdi. Balkan (1912-1913), Birinci Dünya (1914-1918) ve Kurtuluş (1920-1923) savaşlarında çeşitli birliklerde komutanlık yaptı. 1915'te kurmaylığı onanıp binbaşılığa yükseltildi. Sakarya meydan savaşı'na yarbay (kaymakam) rütbesiyle 6. Tümen ve sonra Mürettep tümen komutanı olarak katıldı (1921). 2. Süvari tümeni komutanı olarak Büyük taarruz'da görev aldı (1922); rütbesi albaylığa yükseltildi. Savaştan sonra Jandarma genel komutanlığı yaptı (1924-1928). 1927'de mirliva (tümgeneral) oldu, tümen komutanlığı, ordu kurmay başkanlığı görevlerinde bulundu. Emekliye ayrıldıktan (1934) sonra Erzurum milletvekili (1935-1946), ardından Çankırı milletvekili (1946-1950) olarak TBMM'de yer aldı.

SOYDURMAK → SOYMAK.

SOYGUN a. **1.** Bir bankayı, bir kuyumcuyu vb. soymak amacıyla düzenlenmiş silahlı saldırı: *Yüzyılın banka soygunu.* **—2.** Emek harcamadan, yasadışı yollardan elde edilen kazanç, vurgun: *Hayali ihracat soygunu sürüyor. Soygun düzenini değiştirmeye çalışmak.*

SOYGUNCU sıf. ve a. **1.** Soygun yapan kimse için kullanılır. **—2.** Haksız kazanç sağlayan kimse için kullanılır.

◆ sıf. Folk. *Soyguncu kadınlar,* bazı yörelerdeki geleneksel düğünlerde konukları tef çalarak karşılayan kadınlar. (Bahşiş almadan konukları içeri bırakmadıklarından bu ad verildi.)

◆ a. Sey. oy. Çengi kollarında çengileri soyup giydiren ve süsleyen kadınlara verilen ad. (Her kolda çengi sayısına göre en az bir ya da daha fazla soyguncu bulunurdu.)

SOYGUNCULUK a. **1.** Soygun düzenleme işi. **—2.** Haksız kazanç sağlamaya yönelik eylem.

SOYİNKA (Wole), ingilizce yazan nijeryalı yazar (Abeokuta 1934). Çok sayıda tiyatro oyunu (*A dance of the forests,* 1960; *Kongi's harvest,* 1965; *Opera Wonyosi,* 1978; *From Zia, with Love,* 1991; *A Scourge of Hyacinths,* 1992), bir kısmını Biafra çatışması sonrası hapiste kaldığı süre içinde kaleme aldığı birçok şiir kitabı (*İdanre,* 1967; *Poems from prison,* 1969; *A shuttle in the crypt,* 1972; *Ogun Abibman,* 1977; *Mandela's Earth and Other Poems,* 1988) ve romanları (*The interpreters,* 1965; *A season of anomy,* 1973; *İsara: A voyage round Essay,* 1990; *Continuity and Amnesia,* 1991) vardır. (Nobel edebiyat ödülü, 1986.)

SOYKA a. **1.** Ölünün üstünden çıkan giysi. **—2.** Huysuz, kötü kimse anlamında aşağılama sözü.

SOYKIRIM, SOYKIRIMI a. **1.** Aynı ulustan, soydan, ırktan ya da dinden olan insanların oluşturduğu bir topluluğu bilinçli ve planlı bir biçimde yok etme, ortadan kaldırma. (Eşanl. GENOSİT.) **—2.** Naziler tarafından işgal edilen Avrupa'da yaşayan Yahudiler'e 1939-1945 arasında yapılan işkencelerin ve toplu kıyımların tümüne verilen ad.

—ANSİKL. Tar. XX. yy.'ın en büyük soykırımı, İkinci Dünya savaşı boyunca Almanya tarafından işgal edilmiş bölgelerde yaşayan Yahudiler'e karşı nazi rejiminin uyguladığı soykırımdır. Bu ülkelerde yaşayan yedi Yahudi'den altısı kırım (kıyım) sırasında öldürüldü. Bu insanlar toplama kamplarında açlıktan, hastalıktan öldü ya da gaz odalarında hayatlarını kaybetti. Örneğin, savaşın başında Polonya'da 3 300 000 Yahudi yaşıyordu. 1944 yılında ise bunların hayatta kalanları % 10'dan fazla değildi. Nazi rejimi Almanya ve Avrupa'da işgal ettiği bölgelerde Çingeneler'e karşı soykırım uyguladı. Bu bölgelerdeki Çingeneler'in büyük bir bölümü Yahudiler gibi hayatlarını kaybetti.

Tarihin en büyük soykırımı, belki de amerikan yerlilerine karşı avrupalı fatihlerle onların çocuklarının yaptıkları soykırımdır. Bu soykırım, özellikle Amazon gibi bazı bölgelerde olduğu üzere, günümüzde de sürdürülmektedir, amerikan yerlilerine yapılan soykırımda çeşitli araçlar kullanıldı: sistemli bir biçimde öldürme, geleneksel geçim kaynaklarını yok etme (Kuzey Amerika'daki bizonların öldürülmesinde olduğu gibi), dar toprak alanlarını ağıl haline getirme, alkolizmi teşvik, kasten mikrop bulaştırma ve zehirleme.

—Uluslarar. huk. Soykırım, uluslararası hukukta 9 aralık 1948'de BM genel kurulu'nun oybirliğiyle kabul ettiği soykırım suçunun önlenmesine ve cezalandırılmasına ilişkin sözleşme tarafından tanımlanan ve kınanan bir suçtur. "Tamamen ya da kısmen yok edilmek" istenen ulusal, etnik, ırksal ya da dinsel bir grup üyelerinin fiziksel ya da ruhsal bütünlüğüne ya da temel haklarına (kültürel haklarına değil) zarar veren her tür eylem, soykırım olarak kabul edilir: bu grubun üyelerini öldürmek, onlara maddi ya da manevi acılar çektirmek, topluluğun tamamen ya da kısmen yok olmasına yol açacak yaşam koşullarını zorla kabul ettirmek, doğumları engelleyici önlemler almak, bir grubun çocuklarını zorla başka bir gruba aktarmak gibi. Soykırım suçunda, suçlu bir devlet olabileceği gibi herhangi bir kişi de olabilir. Birleşmiş milletler örgütü, sözleşmeci devletin isteği üzerine soykırıma engel olmak ya da son vermek için gerekli önlemleri alır. Soykırım suçu zamanaşımına uğramaz (BM genel kurulu tarafından 1968'de kabul edilen sözleşme). Türkiye, soykırım suçunun önlenmesine ve cezalandırılmasına ilişkin sözleşmeye 23 mart 1950 tarih ve 5630 sayılı yasa uyarınca taraftır.

İhsan Soyak

SOYKÜTÜĞÜ a. Bir soyzinciri oluşturan aile üyelerinin listesi, dökümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bilkur. *Bir bilimin soykütüğü,* sözkonusu bilimin, ne ise o olmasını sağlayan şeyle bağlantısı; sözkonusu bilimin, doğduğu ve geliştiği andaki bilgi durumuyla bağıntısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Nietzsche'ye göre, kişilerin ahlakını ve kendi değer sistemlerini kurma tarzlarını belirleyen kimi tarihsel koşulların ortaya çıkarmayı sağlayan yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zootekn. *Soykütüğü,* belli bir ırktan bütün damızlıkların (erkek ve dişi) ve bunlar arasındaki akrabalıkların kaydedildiği defter ya da fiş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bilkur. Bilgikuramsal kopma deyince, bir bilimin doğuşu ile o bilimin doğuşundan önceki "kuşku duyulmayan, dirençli ve birbirini destekleyen yanlışlar bütünü" arasında ortaya çıkan kesikliliği anlıyorsak (Bachelard), bir bilimin soykütüğüyle ilgili çalışmada, bu kopuşu ve farklılıklara yol açan öğelerini vurgulamamız gerekir. Ama aynı zamanda, çeşitli bilimsel alanların özgüllüğünü ve zaman bakımından aralarındaki ilişkiyi açıklamamız da zorunludur. Böylece, bilimlerin soykütüğü bir bilimi, belli bir evreden bir başka evreye geçiren hareket ettirici gücü ortaya çıkarmaya, bilimsel olanla ideolojik olan arasındaki sınırın yer değiştirmelerini izlemeye, bunların tarih (özellikle siyaset) karşısındaki bağımsızlığını ya da özerkliğini saptamaya ve dolayısıyla bilimlerin arkeolojisine ve tarihine göre belli bir konum edinilmesine çalışır.

—Fels. Soykütüğü, Nietzsche'nin ilk kez *Zur Genealogie* der Moral* (Ahlakın soykütüğü üzerine) adlı yapıtında giriştiği ruhbilimsel araştırmalarda uyguladığı bir yöntemdir ve başlıca iki yönü vardır:

1. ahlakın kökenini araştırmak: burada ilk değerlendirmelerin ortaya çıkmasında rol oynamış tarihsel koşulları belirlemek; belli bir ahlaksal değerler sistemini benimseyen kişinin ne tür bir kişi olduğunu saptamak sözkonusudur;
2. bu yoldan incelenen ahlaksal tercihlerin eleştirel bir değerlendirmesini yapmak.

Nietzsche şöyle yazar: "İnsan, iyi ve kötü gibi değer yargılarını hangi koşullarda yarattı? *Ve bunların kendindeki değeri nedir?* Bu yargılar bugüne kadar insanın gelişmesini engellemiş mi, yoksa kolaylaştırmış mıdır? Bunlar, yaşamın zavallılığı, yoksullaşması ve çökmesinin işareti midir? Yoksa tersine, yaşamın doluluğu, gücü, iradesi, cesareti, umudu ve geleceğinin işareti midir?" (*Zur Genealogie der Moral* [Ahlakın soykütüğü üzerine], "Önsöz", 2).

—Tar. Ortaçağ'da Kilise çok yakın akrabaların evlenmesini yasakladığında ve daha sonraları XVII. yüzyılda herhangi bir kimsenin birtakım unvan, iş ya da görevlerde hak iddia edebilmesi için soylular sınıfından belli sayıda atası olduğunu kanıtlaması zorunluğu doğduğunda, soykütüğü çok önemli bir hukuksal yarar sağlıyordu. Günümüzde, soykütüğü tarihsel öneminin yanı sıra vârislerin araştırılmasında ve miras haklarının belirlenmesinde hâlâ önemli bir rol oynamaktadır.

Tanınmış soykütükçüler arasında, Fransa'da d'Hozier'ler, P. Anselme, P. Menestrier, J. Le Laboureur ve Chérin'ler; İngiltere'de W. Dugdale; Almanya'da N. Rittershausen, J. W. İmhof, S. Kekulé von Stradonitz ve İsenburg prensi; İspanya' da J. de Sosa sayılabilir.

—Zootekn. İlk soykütükleri İngiltere'de tutulmaya başlandığından uluslararası terminolojide sığır ve domuz soykütüğüne *herd-books*, atlar için tutulana *sud-books*, koyun için tutulana *flock-books* adı verilir. Köpek ve kedi ırkları için de soykütükleri vardır.

XVIII. yy.'ın sonu ile XIX. yy.'ın başlarında uygulamaya konulan soykütüklerinin ilk amacı hayvanların soylarını saptamak iken, XX. yy.'ın başında hayvancılıktaki başarılı gelişmelerin kontrolü ve bir süre sonra ıslah programlarının devreye sokulmasıyla bu amaç hızla aşılmıştır.

Günümüzde soykütükleri yeni ırklar yaratmaya ve ıslah yöntemlerine özgü tüm alanlarda etkinlik göstermektedir. Amaçları, soyları ve verimlilikleri bilinen bütün hayvanlarla ilgilenmektir. Irk içerisinde istenilen tipi ve bunun, üretim hedeflerini saptamak ve hak ettikleri anda damızlıklara gerekli belgeyi vermek üzere kütüklerden elde edilecek bilgileri toplar ve yönlendirir. Öte yandan ırkın nasıl geliştirileceğinden sorumlu yöneticiler ıslah için uygulanacak programları da soykütüklerinden elde ederler.

Soykütüğüne sadece geçmişleri bilinen hayvanların dölleri kaydediliyorsa, o kütüğe *kapalı kütük* denir. Eğer ana ve babaları bilinmeyen hayvanlar da kaydedilebiliyorsa kütük *açık kütük* diye adlandırılır. Bu çeşit hayvanlar "başlangıç" olarak kütüğe alınır. Olguların çoğunda kütükler erkekler için kapalı, dişiler için açıktır. Bu durum, ırk için ilginç olduğu düşünülen her çeşit geni, dişi kanalıyla işler hale getirebilir. Nihayet, bir de, sadece ırkın niteliklerine en yüksek düzeyde sahip olan hayvanların kaydedildiği bir *"seçkinler kütüğü"* vardır.

SOYKÜTÜKÇÜ a. Soykütüklerini düzenleyen kişi. (Eşanl. SOYBİLGİNİ, NESSAB.)

SOYLU sıf. ve a. Bir mutlakıyette ya da bir imparatorluk yönetiminde doğuştan ayrıcalıklı bir sınıfın üyesi olan ya da bu sınıfa hükümdar kararıyla sonradan katılan kimse için kullanılır; asil, aristokrat, asilzade.

◆ sıf. **1.** Soylu bir kimseye ya da soyluluğa ilişkin şey için kullanılır; asil: *Soylu kan. Soylu bir aileden gelmek.* **—2.** Ağırbaşlılığı, ciddiyetiyle saygı uyandıran, yüce gönüllü kimse ve bu kimsenin tutumunu, yüce gönüllülüğünü belirten şey için kullanılır; asil: *Soylu duygular. Soylu bir kişilik. Soylu bir özveri. Tarafları incitmeyecek soylu bir çözüm.* **—3.** İnceliğiyle, görkemiyle hayranlık, saygı uyandıran şey için kullanılır, asil: *Soylu bir yüz ifadesi. Soylu bir davranış.* **—4.** Görünümü görkemli, etkileyici, hareketleri kurumlu hayvan için kullanılır, asil: *Aslan, soylu bir hayvandır.* **—5.** *Soylu soplu,* eski, köklü, tanınmış aileden gelen kimse için söylenir.

SOYLULAŞTIRMA a. Soylulaştırmak eylemi.

—ANSİKL. Derebeylik dönemi başında çoğunlukla Fransa'nın güneyinde, bazı derebeylik topraklarına sahip olmak, satın alanı soylu yapıyordu. XII. yy.'da büyük feodaller, özellikle şövalyelik yoluyla soylulaştırma hakkını ellerine geçirdiler. XIII. yy.'da İyi Philippe devrinde bu hak krallığa geçti ve soyluluk yazılı buyruklarla verildi. XV. yy.'da para sıkıntısı çekmeye başlayan krallık, bu buyrukları satmaya başladı. Bu satışlar, Ancien Régime 'e kadar devam etti. Diğer yönden, bazı belediye görevleri, bazı idari ve adli görevler bu unvanları taşıyanları soylulaştırdı. Soylulaştırılma, rahip ya da soylu sınıfına girmeyenlere uygulanan kişisel vergiden bağışlanma gibi bazı ayrıcalıklar sağlıyordu. Bu vergiyi ödeyecekler listesine girmeyen bir kişi XVII. ve XVIII. yy.'da soylu sayılıyor ve üç kuşak bu vergiyi ödemezse soyluluk kesinleşiyordu. Soyluların topraklarına sahip oldukları halde, 1579 yılı Blois buyruğu dolayısıyla soylulaştırılamayan birçok sıradan insan, vergi tahsildarlarını satın alarak adlarını vergi yükümlüleri listesine koydurmuyor ve dolayısıyla özlemini duydukları soylu unvanına kavuşuyorlardı. Devrim, Fransa'da soylulaştırmayı kaldırdı, ama Birinci İmparatorluk, Restauration, Temmuz monarşisi ve İkinci İmparatorluk soylulaştırmayı yeniden kabul etti.

SOYLULUK a. **1.** Soylu bir kimsenin durumu; asalet, asillik: *Soyluluğuyla övünmek.* **—2.** Saygı uyandıran, yüce gönüllülük, seçkinlik belirten bir tutumun niteliği; asalet, asillik: *Bu davranışınız eşsiz bir soyluluk örneği. Duyguların soyluluğu.* **—3.** İnceliğiyle, görkemi ve görünümüyle hayranlık ve saygı uyandıran şeyin niteliği, asalet, asillik: *Duruşunda bir soyluluk var.*

—Topbil. Soylulardan oluşan, özel bir statüsü olan ve kan esasına göre varlığını sürdüren toplumsal sınıf. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Soyluluğun Avrupa'daki kökeni, büyük istila hareketine kadar uzanır. İstila döneminde süvarilerin sahip olduğu üstünlük, toprak sahibi aristokratlara ve istilacı yöneticilere üstünlük sağladı. Böylece hem toprağa ve hem de silah gücüne sahip yeni bir toplumsal kategori ortaya çıktı. Bu kategori, hükümdar otoritesi zayıfladığı zaman, köle durumundaki köylüler üzerinde tam egemen olarak daha da güçlendi. XI. yy.'da şatolardaki senyörlerin yanına şövalyeler yerleşti. Resmi bir kurum haline gelen silah kuşanma, şövalyelerin yüksek bir sınıf haline gelmelerini sağladı. Bu sınıf, sadece vasallık bağına boyun eğiyordu. Bu ayrıcalıklılar ve soylular grubu, şövalye geleneklerine ve hukuksal kurallara (büyük evlat hakkı) bağlıydı. XII. yy.'da aynı grup, soylu aileden gelmeyenlere kapılarını kapattı. Soylu sınıfın XII. yy.'dan başlayarak içine düştüğü ciddi bunalım, sayıca (Haçlı seferleri, Reconquista) ve mali bakımdan zayıflamasının sonucuydu. Hükümdarların yeniden güçlenmeleri ve kentlerin rolünün artması da, bunalımın bir başka nedeniydi. Fransa'da yoksullaşan ve daha sonra Yüz Yıl savaşları dolayısıyla sayıca azalan soyluluğun içine, feodallerin topraklarını satın alan zengin burjuvalar sızdı. XIV. yy.'da soyluluk verme hakkını krallık ele geçirdi.

Ancien Régime Avrupası'nda azınlıkta kalan bu grup (Avrupa nüfusunun % 3'ü), yeni kurulan bürokratik monarşilerin hem destekleyicisi hem de muhalifi oldu. Polonya, Rusya, Macaristan ve İspanya'daki soylu sınıf Avrupa'daki soyluların üçte ikisini oluşturuyordu. Bu sınıf içindeki birlik ve bütünlük, kültür benzerliklerinden (fransızca konuşmaları, yaşam biçimleri, düşünceleri) kaynaklanıyordu. Ama hukuksal statülerindeki ve siyasal durumlarındaki büyük ayrılıklar, soylu sınıflarının farklılaşmasına yol açtı. Değişikliklere açık olan ingiliz soyluluğu, iktisadi yaşama katıldı. Toprağa bağlı olan ve askeri nitelik taşıyan ispanyol soyluları ise, 1700'den sonra Saray'a iyice bağlı hale geldi. İtalyan soyluları, bürokraside ve toplumsal-ekonomik yaşamda rol oynadı. germen Avrupası'ndaki soylular da, prenslerin yanında askeri ve bürokratik görevler aldı. "Soylu cumhuriyetler"dekiler (İsveç, Polonya, Macaristan, Venedik), siyasal güçleri ve ekonomik faaliyetleri ele geçirdi. Rusya'da XVIII. yy.'da soylu sınıf, devletin dayanağı ve serflerin efendisiydi.

Fransız soyluluğunu belirlemek daha zordur. Bu sınıf, soylu olmayanlara karşı durarak erdemleri kendisinin temsil ettiğini ileri sürdü; onursal, mali (vergi bağışıklığı), hukuksal ayrıcalıklara kavuşmuştu; orduda, adalet örgütünde ve Kilise'de belli görevleri vardı. Bazı ödevleri yerine getirmesi de gerekiyordu: krala hizmet, yakışık almayan aşağılık işlerde çalışmadan "soyluca" yaşamak, vb.

Aristokrat ve kozmopolit bir uygarlığın geliştiği XVIII. yy. Avrupası'nda, soylu sınıflar, toplumsal gücünü koruyordu. Bu sınıflar, Fransız devrimi karşısında bir cephe oluşturdu ve XIX. yy.'da, en azından Doğu Avrupa'da, etkili bir rol oynadı. Devrim'den çok zarar görmüş olan fransız soylu sınıfı, 1815'te yeniden canlanmanın yollarını aradı. Bu arada, İmparatorluk soylularının ve soyluluk unvanı verilenlerin (1815-1848) katılmasıyla soyluların sayısı artmıştı. Ama yurttaşlararası eşitlik ilkesi daha da güçlendi ve soyluluk unvanları, 1876-77'den başlayarak devlet tarafından onaylanmadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda türk ailelerin oluşturduğu toprağa dayanan ve silah gücüne sahip unsurlar, merkezi yönetimin güçlenmesi karşısında toplumsal bir sınıf olarak ortaya çıkamadılar. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'daki biçimiyle kurumlaşmış bir soyluluğa rastlanmaz.

SOYMA a. Soymak eylemi.

—Bes. san. Sebze ve bitkilerin kabuklarını ayıklama işlemi. (Soyma, mekanik [disk, bıçak], termik [karbonizasyon], kimyasal [soda çözeltisine batırma] teknikleriyle ya da bu tekniklerin bir arada kullanılmasıyla yapılır.)

—Denizc. *Arma soyma,* yelkenli bir teknenin yelken ve donanımlarını çıkarma.

—İnş. Ahşap bir parçanın hangi düzlemde biçimlendirileceğini işaretlemek için bu parçanın belirli yerlerini yongalar çıkararak düzleştirme.

—Mak. san. *Soyma tezgâhı,* kesme takımları, "ayna" adı verilen ve ekseni çevresinde bir dönme hareketi yapan büyük bir çevresel tablanın içinde bulunan bir tür torna tezgâhı. (Ekseni, aynanın eksenine koşut olan işlenecek parça, aynaya göre boyuna ve radyal olarak yer değiştirir.)

—Orm. san. Tomruğu sürekli döndürerek ince bir yaprak halinde kesme yöntemi. || *Soyma makinesi,* tomruğu döndürerek, odunu sanki daha önce üzerine sarılmış gibi, ince ve sürekli bir yaprak halinde kesip çıkaran makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ormanc. *Kabuk soyma,* sanayide kullanılabilenleri toplamak (mantar), sınai kullanımı olmayanları taşıma külfetinden kurtulmak için ağaç kabuklarını çıkarma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kabuk soyma makinesi,* ağaçların kabuklarını soymaya yarayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ormanc. Kabuk soyma kimi zaman ağaç dikiliyken, ama çoğunlukla ağaç kesildikten sonra yapılır. Dikiliyken soyma, mantar meşesinden mantar elde etmek amacıyla yapılır. Yazın ağaca su yürüdükten sonra, kabuğun daha kolaylıkla ayrıldığı bir dönemde mantar meşesinin dişi mantarı soyulur (erkek mantarın soyulmasına kabuk alma denir). Kesimden sonraki soyma, ağaç türlerine ve kullanım alanlarına göre elle ya da kabuk

soyma makineleriyle kesim yerinde, yahut giderek daha çok uygulandığı gibi, odun işleme yerlerinde (kereste fabrikaları) gerçekleştirilir. Kıyılacak odunlarda, tomruklar birbirine sürtülerek ya da döner zincir ya da bıçaklar kullanılarak kabuk soyulur.

Kabuk soyma makineleri, önünden soyulacak tomrukların geçtiği ve üzerinde hafif çıkıntı yapan bıçakların bulunduğu, yuvarlak, düşey bir tepsiden oluşur. Kâğıt hamuru yapımına girecek kütük ve sırıklar için soyma makineleri ise, içten bacakları merkeze doğru yönelmiş U biçiminde demirlerle donanmış delikli silindir biçiminde bir tromelden oluşur; dönme hareketi sırasında sırıklar birbirleri üzerinde yuvarlanırlar ve kabuğun kolayca ayrılmasını sağlamak için sürekli su ile ıslatılırlar.

—Orm. san. Soyma kontrplak yapımına yarayan levhaları sağlar. Daha küçük çapta soyulmuş odunlar, doğrudan doğruya hafif ambalajların, örneğin peynir ya da meyve kutularının ve kibrit çöplerinin yapımında kullanılır. Kontrplak fabrikalarında soyulan belli başlı ağaç türleri okume, kavak, kayın, samba, huş (Finlandiya'da), maun ve limba'dır. Ambalaj ve kibrit sanayileri daha çok kavaktan yararlanırlar. Tomruklar soymadan önce, odunu yumuşatmak amacıyla pişirilir.

• *Soyma makinesi*, kontrplak makinesinden önce ve bıçkı makinesinden sonra, 1826'da parisli piyano yapımcısı, Pape tarafından icat edilmiştir. Soyma makinesi, birtakım tırnakların arasına tomruğun sıkıştırıldığı, tornaya benzer, son derece sağlam bir makinedir. Tomruk, dönerken, her devirden sonra, ağzının, yaprağın kalınlığı kadar devinim eksenine yaklaştığı bir bıçağın önüne doğru ilerler. Mekanik düzenekler istenilen bir kesme açısından ve çevresel hızda yeterli bir değişmezlik sağlar ve bıçakla bağlantılı bir basınç çubuğu sayesinde net bir kesim elde edilmiş olur. Bazı soyma makineleri, 3,50 m uzunlukta ve 1,70 m çapında tomruklar alabilir. Dönme hızı 50 ila 100 dev/dk arasında ve çizgisel soyma hızı da 75 ila 150 m/dk arasında değişir. Bir makine günde 100 m³ tomruğu, ortalama 2,5 mm kalınlığında 20 000 m² (2 ha) plakaya dönüştürebilir.

SOYMAK g. f. **1.** *Bir sebzeyi, bir meyveyi soymak,* kabuğunu çıkartarak ya da yenilmeyen, gereksiz, çürük yerlerini atarak ayıklamak: *Elma soymak. Patatesleri iyi soymamışsın.* **—2.** *Bir şeyin kabuğunu, üstündeki zarı, derisini vb. soymak,* onu çıkarmak: *Ağacın kabuğunu soymak.* **—3.** *Bir kimseyi, üstündeki bir giysiyi soymak,* bir kimsenin üzerindeki giysilerin bir kısmını ya da tümünü çıkarmak: *Hastayı soyup hemen yatağa yatırdılar. Yıkamak için çocuğu soymak.* **—4.** *Bir kimseyi, bir şeyi, bir yeri soymak,* o kimsenin üzerinde, yanında; bir şeyin içinde; bir yerde bulunan değerli şeyleri çalmak; bir soygunu gerçekleştirmek: *Sizi soyan kişiyi tanıyabilir misiniz? Biz tatildeyken evi soymuşlar. Banka soymak.* **—5.** *Bir kimseyi soymak,* bir satıcıdan söz ederken, alıcıya bir malı çok yüksek fiyatla satmak: *Bu ilçenin esnafı, yabancıları işbirliği halinde soyuyor.* **—6.** *Bir kimseyi bakışlarıyla soymak,* ona saygısızca, onu çırılçıplak düşlediğini hissettirerek bakmak. **—7.** *Bir kimseyi* ya da *bir yeri soyup soğana çevirmek,* onu ya da orayı hiçbir şey bırakmamacasına adamakıllı soymak.

—Denizc. *Arma soymak,* bir geminin, donanımlarını sabit ya da müteharrik (selviçe) armalarını çıkarmak. || *Bir direği, bir sereni soymak,* bir direk ya da serendeki bütün donanımları sökmek. || *Façuna soymak,* yenilemek için, bir halat ya da arma üzerindeki aşınmış façunayı sökmek. || *Irgatı, bocurgatı soymak,* onarmak ya da yenilemek için, bir ırgat ya da bocurgatın donanımlarını (örneğin zincir baklaları vb.) sökmek.

—Elektrotekn. İzolasyonlu bir iletkenin yalıtkan bölümünü kaldırmak.

—İnş. ve Taşoc. İstenen biçime yakın bir biçim vermek için bir taş blokunu kabaca yontmak. —Bir taşı, yüzeylerinde bulunan yabancı gereçlerden arındırmak.

—Orm. san. Kaplama levhası ya da kontrplaklık yaprak elde etmek amacıyla tomruğu döndürerek rulo açar gibi ince yaprak haline getirmek.

◆ **soydurmak** ettirg. f. **1.** *Bir sebzeyi, meyveyi, bir şeyin üzerindeki zarı, kabuğu vb. soydurmak,* bir şeyin kabuğunu, zarını vb. çıkarttırmak: *Cezalılara patates soydurmak.* **—2.** *Bir kimsenin üstündeki giysileri soydurmak,* onun üstündeki giysileri çıkarttırmak: *Üstündekileri soydurup çocuğu masaya yatırttı.* **—3.** *Bir kimseyi, bir şeyi, bir yeri soydurmak,* bir kimseye bir şeye, bir yere yönelik bir soygunu gerçekleştirmek, soyulmalarına olanak sağlamak. **—4.** *Bir kimseyi soydurmak,* bir şeyin çok yüksek fiyatla satılmasına göz yumarak, alıcının zarar etmesine yol açmak: *Yöneticiler umursamazlıklarıyla halkı çarşıda pazarda soyduruyorlar.*

◆ **soyulmak** edilg. f. **1.** Üzerindeki kabuk, zar vb. çıkarılmak: *Kabuğu soyulan elmaları dilimlemek.* **—2.** Üzerindeki giysiler çıkarılmak. **—3.** Bir kimsenin üzerinde, yanında, bir yerde bulunan para, değerli eşya vb. çalınmak; soyguna uğramak. Çok yüksek fiyatla mal satılmak: *Turistler insafsızca soyuluyor.* **—4.** Deri, boya vb. sözkonusuysa, pul pul kabarıp dökülmek.

—Dağc. ve Yerbil. Bir kayaçtan söz edildiğinde, parçalara ayrılmak, özel düzlemlere (tabakalanma düzlemi, şist düzlemi) uygun olarak parçalanmak.

◆ **soyunmak** dönş. f. **1.** Üzerindeki giysilerin tümünü ya da bir bölümünü çıkarmak: *Soyunmadan sakın yatağa girme. Soyunup suya atladı.* **—2.** *Bir şeye, bir işe, bir şey yapmaya soyunmak,* bir alanda etkinlik göstermeye başlamak, bir işe girişmek, kendini o alanda göstermeyi istemek: *Politikaya, politikacılığa soyunmak.* **—3.** *Soyunup dökünmek,* üstündekileri çıkarıp ev içindeki daha rahat kılığına girmek: *İşten dönünce soyunup dökünürdü.*

—Kur. tar. Osmanlı sarayında Enderun hizmetinde çalışanlardan hastalananlara üniforması yerine gecelik kavuk, uzun kürk ve cüppe giyme izni. (Enderun çalışanlarından sağlığı bozulanlar, koğuş subayına başvurarak soyunuk gezme izni isterlerdi. Soyunuk gezme izni alanlar başlarındaki sırmalı takkeyi, sırtlarındaki dolama*yı çıkarıp gecelik kavuk, uzun kürk ve cüppe giyerler, ancak bu kılıkta sadece koğuşta gezebilirler, dışarı çıkamazlardı.)

—Tasav. Mevlevilikte tarikata girmek. || *Çileye soyunmak,* tarikatlarda çile çekmek amacıyla hücreye ya da çilehaneye kapanmak.

SOYMANTI a. *Yörs.* Kabuğu soyulmuş değnek.

SOYMUK a. Bot. **1.** Bitkilerde ongun besi suyunu ileten doku. (Eşanl. FLOEM.) **—2.** *Soymuk-odun kambiyumu,* kabuğun altında kök ve gövdeyi çepeçevre saran ve dış yüzünden soymuk, iç yüzünden odun hücreleri üreterek bitkinin enine büyümesini sağlayan meristem bölgesi.

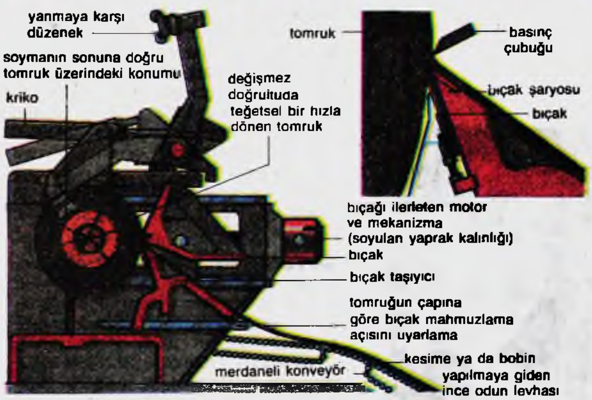
—ANSİKL. Soymuk yaşlı kök ve gövdelerde bulunur, istisnai olarak yapraklarda da bulunabilir. Kapalıtohumlu bitkilerde kalbur borulardan, arkadaş, parankima, sklerit, salgı hücrelerinden ve liflerden meydana gelir. Türlere göre değişik tarzda dağılmış olan lifler soymuğun düzenine büyük bir çeşitlilik kazandırır. Açıktohumlu bitkilerde soymuk yalnız kalbur borularla parankima hücrelerinden oluşur (bazen bunlara lifler de katılır), fakat lifler eğreltilerde bulunmaz. Soymuk hücreleri kambiyumun dış tarafından doğar. Sürekli olarak yeni hücrelerin üremesi, ikincil dokulara özgü ışınsal çizgiler meydana getirir. Ongun besisuyunun iletimi kalbur borularla sağlanır.

SOYODPUR, Bangladeş'te kent, Rangpur'un B.'sında; 128 000 nüf. Jüt işleme. Demiryolu gereçleri onarımı. XVI. ve XVII. yy. anıtları.

Larousse

soyma makinesi

soyma makinesi şeması ve bıçağın ayrıntısı

SOYOLUŞ a. Biyol. Birbirinden türeyen ve bir soy oluşturan hayvan ya da bitki türlerinin birbirini izlemesi. (Eşanl. FİLOGENEZ ya da FİLOGENİ.)

SOYÖZ (Haslet), türk karikatürcü (Turhal 1955). Ankara Gazi eğitim enstitüsü resim bölümü'nü, İstanbul Tatbiki güzel sanatlar yüksekokulu'nu bitirdi. İlk karikatürü *Yayın haberleri* dergisinde basıldı (1974). *Politika* gazetesinde yayımlanan *Aslan asker Co* adlı çizgiromanından sonra çeşitli ga-

Haslet Soyöz'ün bir karikatürü

İlhami Soysal

Mümtaz Soysal

Sevgi Soysal

zetelerde çıkan *Küçümen* dizileriyle tanındı. Üsküp'te ve Akşehir Nasrettin Hoca karikatür yarışmalarında başarı ödülü (1978), Uluslararası Simavi vakfı karikatür yarışması'nda ikincilik ödülü (1983) kazandı. *Küçümen* dizisi üç ayrı albüm halinde basıldı.

SOYSAL sıf. Soyla ilgili, soya ilişkin.

SOYSAL (İlhami), türk gazeteci (Karadeniz Ereğlisi 1928 - İzmir yolunda, Dikili yakını, 1992). *Ant* gazetesinde gazeteciliğe başladı (1949). İÜ. Hukuk fakültesi'nde okurken *Büyük doğu* gazetesinde muhabirlik yaptı (1951). Ankara'da *Son havadis* gazetesinde yazar ve yazıişleri müdürü (1953-1957), *Akis* dergisi genel yayın müdürü (1957-1959), *Kim* dergisi ve *Milliyet* gazetesi (1959-1962) temsilcisi oldu. 1961 Anayasası'nı hazırlayan Kurucu meclis'e basın temsilcisi olarak girdi. Türk-İş'in basın danışmanlığını yaparken *Türk-İş* dergisini yayımladı (1962). *Akşam* gazetesi temsilcisi ve başyazarı oldu (1963-1971). Türk basınında bir dönem, hakkında en çok ağırceza davası açılan gazetecilerden biriydi (250'den fazla dava); 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerinden sonra (1971-1972, 1980-1982) tutuklandığı bu davaların tümünde de yargılanıp aklandı. *Yön* dergisi, *Devrim* gazetesi, Sosyalist kültür derneği kurucuları arasında yer aldı. *Büyük Larousse ansiklopedisi*'nde (1987-1989) ve *Milliyet* gazetesinde serbest yazar olarak çalıştı (1982-1992). Başlıca yapıtları: gazete fıkralarının derlendiği *Sıfıra sıfır elde sıfır* (1969), *Günün içinden* (1975), *20. Yüzyıl türk şiiri antolojisi* (1973); araştırmalarını içeren *Dünyada ve Türkiye'de masonlar ve masonluk* (1978), *150'likler* (1985), *Kurtuluş savaşı'nda işbirlikçiler* (1985), *Niçin masonluk değil?* (1984).

SOYSAL (Mümtaz), türk hukukçu (Zonguldak 1929). Galatasaray lisesi'ni (1949), Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1953). Aynı fakültede anayasa hukuku asistanı (1956), doçenti (1963) ve profesörü (1969) oldu. 27 Mayıs 1960'tan sonra Kurucu meclis üyeliğiyle, 1961 Anayasası'nı hazırlayan komisyon üyeliğine seçildi. Ankara Siyasal bilgiler fakültesi'ne dekan oldu (1971). 12 Mart 1971'den sonra *Anayasa'ya giriş* adlı kitabı nedeniyle tutuklanarak yargılandı. Aklandıktan sonra yeniden Siyasal bilgiler fakültesi'ndeki görevine döndü. *Yön* dergisinin ve Sosyalist kültür derneği'nin kurucuları arasında yer aldı. Uluslararası af örgütü yönetim kurulu üyeliği (1974) ve başkan yardımcılığı yaptı (1976-1978). UNESCO'nun Uluslararası insan hakları öğretim ödülü'nü aldı (1979). Uzun yıllar *Milliyet* gazetesinde köşe yazarlığı yaptı. 1991'de SHP'den milletvekili seçildikten sonra *Hürriyet'e* geçti. Bazı yapıtları: *Dış politika ve parlamento* (1964), *Dinamik anayasa anlayışı* (1965), *Anayasaya giriş* (1968), *100 soruda anayasanın anlamı* (1969), *Güzel huzursuzluk* (1975).

SOYSAL (Sevgi), türk öykücü, romancı (İstanbul 1936 - *ay. y.* 1976). Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi klasik filoloji bölümü'nü bitirdi. Göttingen Üniversitesi'nde arkeoloji ve tiyatro derslerini izledi (1957-1958). TRT'de program uzmanı olarak çalıştı (1965-1971). *Tutkulu perçem* (1962), *Tante Rosa* (1968) kitaplarındaki öyküleriyle bunalımı, yabancılaşmayı, kadın özgürlüğünü konu edinirken anlatımına ince bir alay eşlik ediyordu. Bu tutumunu sonraki yapıtlarında da sürdürdü. *Yürümek* (1970, TRT roman başarı ödülü), *Yenişehir'de bir öğle vakti* (1973, Orhan Kemal roman ödülü) romanlarında halkın ve aydınların ilişkilerine, toplumsal, siyasal gelişmeler içindeki yerlerine, 12 Mart'ı izleyen döneme, siyasal kovuşturmalara, hapishane, sürgün yaşamına, işkenceye tanıklık etti. Bu son konular, özellikle *Şafak* (1975) romanıyla öykü kitabı *Barış adlı çocuk*'a (1976) kendi gözlemleri ve özyaşamöyküsüyle birleşerek yansıdı.

SOYSALLIOĞLU (İsmail Suphi), türk gazeteci ve siyaset adamı (Burdur 1885 -Ankara 1967). İkinci meşrutiyet'in ilk yıllarında İstanbul'da *Söz* adıyla bir gazete çıkardı. İttihat ve Terakki fırkası'na karşı muhalefet saflarında yer aldı. Sinop'a sürgüne gönderildi. Mondros mütarekesi'nden sonra İstanbul'a gelerek Selameti osmaniye fırkası kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı (1918). Milli ahrar fırkası'nı kuranlara katıldı, yöneticilik yaptı. Sahibi olduğu gazetede Anadolu'daki ulusal direnişi destekledi. Ankara'da toplanan ilk TBMM'ye Burdur milletvekili seçildi (1920 -1923). Meclis başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle kurulan Türkiye Komünist partisi (resmi) üyesi oldu. Meclis'te Halkçılık* beyannamesi'ni hazırlayan komisyonun sözcülüğünü yaptı (1920). Ali Fuat Paşa (Cebesoy) ile birlikte Moskova'ya gitti (1921). TBMM içinde oluşan ikinci grup üyeleri arasına katıldı.

SOYSOP a. Antropol. Tekçizgili soyzinciri grubu. Bu grubun bütün üyeleri, ortak, bilinen ve adı belirli bir atadan geldiklerini düşünürler; karşılıklı soy ilişkilerini betimleyebilirler ve kesintisiz bir soy çizgisiyle kendilerini atalanna bağlayabilirler.
—ANSİKL. Soysop, yaygın bir toplumsal örgütlenme ilkesidir (soysop toplumları); farklı biçim ve boyutta somut grupları kapsar. Nitekim bölünümsel toplumları göz önüne alan E. E. Evans-Pritchard en büyük, büyük, küçük ve en küçük soysop türlerini birbirinden ayırt etmiştir. Soysop, dıştanevlenmeye dayanan bir birimdir.

SOYSUZ sıf. ve a. **1.** Soyuna özgü nitelikleri, özellikleri yitirmiş olan. **—2.** Ahlaksal ya da düşünsel açıdan yozlaşmış, değerlerini yitirmiş, bozulmuş bir kimse için kullanılır; dejenere, yoz: *O soysuzdan her şey beklenir.* **—3.** Kötü tanınan bir soydan, aileden, sülaleden gelen kimse için kullanılır.

SOYSUZCA be. Ahlaksal ve düşünsel değerleri yitirdiğini gösterir biçimde: *Soysuzca bir davranış. Soysuzca saldırmak.*

SOYSUZLAŞMA a. Soysuzlaşmak eylemi.

SOYSUZLAŞMAK gçz. f. Bir kimse, bir topluluk, bir hayvan, bir bitki sözkonusuysa, temel niteliklerini yitirmek, yozlaşmak.

◆ **soysuzlaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi soysuzlaştırmak*, onun soysuzlaşmasına, temel niteliklerini yitirmesine yol açmak.

SOYSUZLAŞTIRMA a. Soysuzlaştırmak eylemi.

SOYSUZLAŞTIRMAK → SOYSUZLAŞMAK.

SOYSUZLUK a. **1.** Soysuz olma durumu. **—2.** Alçakça, soysuzca davranış: *Bu soysuzluğunu yanına bırakmamak gerekir.*

SOYTARI a. **1.** Eskiden kralları, padişahları ve saray halkını şaklabanlıklarıyla eğlendiren komik kimse: *Kralın soytarısı.* **—2.** Bayağı şakaları ve şaklabanlıklarıyla çevresini güldüren kimse. **—3.** Güvenilmez, onursuz, rezil kimse; maskara: *O soytarıyla iş falan yapılmaz.*
—Sey. oy. Karagöz oyunlarında, eğlendirici kişiler grubuna giren bir tipleme. (Oyunun temel kişilerinden değildir. Hayali'nin isteğine göre *Sünnet, Kırgınlar* gibi oyunlarda perdeye çıkarılır. Giyimine mavi renk hâkimdir.)
—Sirk. Sirklerde, palyaçolar gibi maskaralıklar yaparak halkı eğlendiren kişi.
—Tar. Osmanlı sarayında padişah ve çevresini, konaklarda devlet büyüklerini ya da zenginleri eğlendirmekle görevli kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tiyat. Görevi, kimi zaman kaba yöntemlerle seyirciyi güldürmek olan oyuncu.
—ANSİKL. Soytarı, osmanlı sarayına, büyük olasılıkla Avrupa'nın etkisiyle Bayezit II döneminde (1481-1512) girdi. Soytarılar, genellikle satın alınan köleler ya da savaş tutsakları arasından seçilir, güldürme ve eğlendirme yeteneğine sahip, zeki, hünerli kişiler olmalarına dikkat edilirdi. Bunlardan özellikle cüce, kambur ve hadım olanlar yeğlenirdi. Yaptığı garip hareketler ya da iğneli sözlerle padişahın öfkesini yatıştırmak, canı sıkıldığında onu güldürüp eğlendirmek, soytarının başlıca göreviydi. XV. yy. sonları ve XVI. yy. başlarında yalnız saraylarda bulunan soytarılara, sonradan devlet büyüklerinin ve zenginlerin konaklarında da rastlandı. Ancak, saray soytarıları ötekilere oranla daha taklitçi, nüktedan ve ince zekâlı olurlardı. Kimi soytarıların siyasal entrikalara karışıp devlet işlerinde rol oynamaya kalkışmaları sonucu osmanlı sarayında soytarı bulundurma geleneği Tanzimat'tan sonra kaldırıldı.
Avrupa saraylarında da soytarılar vardı ve görevleri, bağlı oldukları kralı ya da prensi hazırcevaplılıkları ve şakalarıyla eğlendirmekti. En eski çağlardan beri, hükümdarların maiyeti içinde soytarıların da adı geçmektedir. Bu tip kişilere avrupa prenslik saraylarında XVIII. yy.'a ve Rusya'da XIX. yy.'a kadar rastlanır. Sade Charles III'ün hükümdarlığından XVIII. yy.'a kadar, kralın soytarıları ya da resmi soytarılar denilen bu dalkavukların Fransa sarayında yer aldıkları saptanmıştır. İçlerinden bazıları çok ünlüydü: Triboulet (Louis XII ve François I devrinde), Chicot (Henri III ve Henri IV döneminde) ve Fransa krallarının en son resmi soytarısı L'Angely (Louis XIV devrinde). Kralın soytarısı sürekli olarak yaşadığı sarayın hizmetkârlarındandı ve hükümdarın sofrasında yer alanlardan biriydi. Eğlence masrafları fonundan aylık alırdı ve her zaman giymediği resmi bir giysisi vardı. Kralın yakınları tarafından çoğu zaman küçümsenmelerine, hatta hakarete uğramalarına karşın soytarılar, bazen entrikalara karışırlar ya da işlevleri, hizmet ettikleri krala bazı gerçekleri şu ya da bu biçimde cezalandırılmadan söylemelerine izin verdiğinden, siyasal bir rol oynamak zorunda kalırlardı.
—Ed. Soytarı, ingiliz edebiyatında önemli bir rol oynar. Ahlak anlayışlarından çıkan bu tip daha XVI. yy.'da tiyatroda boy gösterdi. Soytarı hem kötülüğün (kendisiyle alay edilen, gülünç, toplum dışına itilmiş), hem insansever deliliğin (bilgelerin çılgınlığı, delilerin bilgeliği), hem de kentteki köylünün simgesidir. Shakespeare'de çeşitlilik belirginleşir: sefih (Falstaff, cadaloz) ve hödük (Caliban) düzene girmek zorunda kalırlar; kralın soytarısı aristokrat (*Twelfth Night*'taki püriten Malvolio tipinin kuru sertliğinde gülünçleşmiş), hatta ulu (*Kral Lear* [King Lear]) bir hüzün ortaya koyar. Ama XVIII. yy.'da esin ve coşkuyla ilgili işlevi gülünç ufak entrikalarla gücünü yitirir, bu arada parodiye ve kendine yönelik parodiye (Fielding, Sterne) dayalı bir bilgelik doğar ve bu daha sonra *mizaha* dönüşür (Dickens, Meredith). İçedönük soytarı ve kaçık tipi Beckett'in ayaktakımından kişileriyle büyük benzerlikler gösterir.

Soytarılar, 1 perdelik bale. Koregrafisini Gerald Arpino, müziğini Hershy Kay, kostümlerini Edith Lutyens Bel Geddes; ışıklandırmasını Tom Skelton yaptılar. New York'ta, City Center of Music and Drama'da (1968) City Center Joffrey Ballet tarafından, başlıca rolleri Robert Blankshine, Frank Bays, Erika Goodman ve Maximiliano Zomosa'nın üstlendiği dünya çapında bir yapıt olarak sahnelendi. Konu olarak, sağ kalmak kadar kendini yok etmeye de çalışan insanın çelişkisini işler.

SOYTARILIK a. **1.** Soytarının yaptığı iş. **—2.** Gülünç, bayağı söz ya da eylem: *Soytarılık etmek.* **—3.** Ciddiyetten uzak, anlamsız bir iş, bir durum: *Bu iş toplantısı falan değil, soytarılık.*

SOYUCU sıf. Orm. san. *Kabuk soyucu,*

tomruk, direk ve kazık gibi kesilmiş kuru odunun kabuğunu soyup çıkarmaya yarayan makine. (Kabuk soyucu, kâğıt yapılacak odunların, telgraf direklerinin biçilmeden önce kerestelik tomrukların kabuklarını soymaya yarar. Dönme ve öteleme hareketi yapabilen bir döner freze aletiyle tomruklar soyulur. Bazen bu işlem, çok şiddetli su fışkırtılarak da yapılır.)

SOYUER (Zeynel), türk futbolcu ve antrenör (İnegöl, Bursa, 1939). Futbola İnegölspor'da başladı. Kısa sürede başarılı olarak Ankara Gençlerbirliği'ne geçti. 1960'lı yıllarda solaçık mevkisinde olağanüstü süratiyle dikkatleri çekerek "Rüzgârın oğlu" lakabıyla ünlendi. 5 kez milli oldu. Futbolu bıraktıktan sonra çeşitli takımlarda antrenörlük yaptı.

SOYULMA a. Soyulmak eylemi.
—Bayınd. Bir agreganın çevresini saran bitüm ya da katran filminin (genellikle su etkisiyle) bozulması.
—Çekird. fiz. Gelen çekirdeğin, hedef çekirdeğe bir ya da birçok nükleon aktardığı nükleer tepkime.
—Jeomorfol. Desimetre ile metre kalınlığındaki kayaç levhalarının, kendilerini çevreleyen ve eğri çatlaklardan oluşan bir ağ yüzünden kopması.
—Yerbil. Tektonikte, örtünün kopması ve kayması sonucu sert bir tabanın ortaya çıkması.

SOYULMAK → SOYMAK

SOYUNMA a. Soyunmak eylemi.
—Tiyat. *Soyunma odası*, tiyatro, gazino ve benzeri yerlerde sahneye çıkacak sanatçıların elbise değiştirdikleri ve hazırlandıkları bölüm.

SOYUNMAK → SOYMAK.

SOYUNMALIK a. Mim. Türk hamamlarında, soyunup giyinilen bölüm. (Roma hamamlarındaki apoditerium'un karşılığıdır.) [Eşanl. CAMEKÂN.]

SOYUNTU a. Soyulup atılan şeyler; kabuklar.

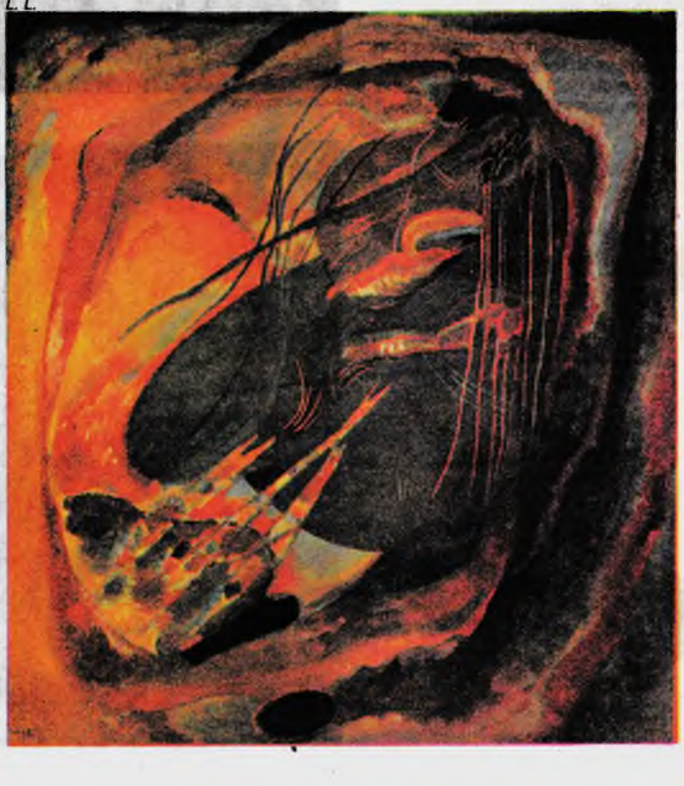
SOYUNUKESKİ a. Kur. tar. Padişahın özel hizmetlerine bakan 9 saray görevlisinden her biri.
—ANSİKL. Soyunukeskiler, Hazine koğuşuna bağlı olan ve "soyunuk ağa" da denen kıdemlilerdi. Koğuşun en kıdemlisi olan subaylarına "giyimbaşı", yardımcısına da "göçeskisi" denirdi. Bu ikisinden sonra sayıları on olan "bıçaklıeskiler" ve ardından da soyunukeskiler gelirdi. Koğuşta dayalı döşeli camekânlarda oturan soyunukeskiler, padişah ve subaylarının huzuruna resmi giysileriyle çıkmak zorundaydılar. Bunlar arasında ocak yoluyla yükselebilen, ancak Hasoda'ya kesinlikle geçemeyen "bizebanlar" (dilsizler) da yer alırlardı. Tanzimat'tan sonra padişahların Dolmabahçe sarayı'nda oturmaya başlamaları ve saray yönetiminin yeniden düzenlenmesi sonucu soyunukeski örgütü kaldırıldı.

SOYURGAL a. Tar. Moğollar'da bir kimseye mülk olarak verilen arazi. (Soyurgal olarak verilen araziyle birlikte üzerindeki köylünün mülkiyeti de soyurgal sahibine geçerdi.)

SOYUT, -tu sıf. **1.** Bir soyutlamanın sonucu olan şey için kullanılır, mücerret: *Ruh kavramı soyut ve genel bir düşüncedir.* **—2.** Somut gerçekliğe olan uzaklığı yüzünden anlaşılması güç olan bir şey için kullanılır: *Örnek vermekten kaçındığı için yazısı çok soyut kalıyor.*
—Çağ. sant. *Soyut peyzajcılık*, Fransa'da, ılımlı ve duyarlı lirizmi doğadan esinlenen bir akıma İkinci Dünya savaşı'ndan sonra verilen ad.
—Dilbil. *Soyut ad, somut ad'a* karşıt olarak düşüncelere, yargılara gönderme yapan ad ve/ya da fiil ya da sıfattan türeme durum ya da eylem adı.
—Fels. Kurucu öğelerinden bağımsız olarak kavranan şeye denir: *Soyut tümel.*
—Güz. sant. *Soyut sanat*, XX. yy.'da, elle tutulur gerçekliği betimlemeyi ve hareket noktası olarak almayı reddeden ve bu gerçekliği bir soyutlama işleminden geçiren ya da geçirmeyen plastik ve grafik sanat akımı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Koregr. *Soyut bale*, herhangi bir konuya ya da bir çağrışıma bağlanmayan soyut dans düzenlemesi. (Karşt. EYLEM BALESİ.) ‖ *Soyut dans* ya da *saf dans*, belli bir hava, bir ruh hali yaratmaya ya da soyut bir düşünceyi anlatmaya yönelik soyut hareketler üzerine kurulu dans türü. ‖ *Soyut hareket*, herhangi bir ifadeye yol açmayan doğal, içgüdüsel hareket. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. İçerdiği duyusal ya da algısal öğelerin azlığı dolayısıyla soyut sayılan bir tasarıma, bir kavrama denir. ("Soyut-somut" karşıtlığının birçok derecesi olabilir.)
◆ a. Soyut olan şey: *Somuttan soyuta gitmek.*
—ANSİKL. Çağ. sant. İkinci Dünya savaşı sonlarında ortaya çıkan soyut peyzajcılık, fransız sanat geleneğinin (Monet, Cézanne, kübizm) içinde yer alır, ama doğayla uyum sağlamaya önem verir; bu uyum manevi, hatta tümtanrıcı bir coşkudan kaynaklanır. Doğayla iç uzamın kaynaşması, ritimlerle, renk dalgalarıyla ve temel yapılarla yansıtılır. Peyzajcılığın başlıca temsilcileri, Estève, Tal-Coat, Ubac, Music vb.'nin yanı sıra Bissière, Bazaine, Manessier, Le Moal, Bertholle, Singier'dir.
—Güz. sant. 1910'da, Kandinsky'nin ünlü bir suluboya yapıtıyla başlayan soyut sanat olgusu, biçimlerin yaşamında gerçek bir kopmayı temsil eder. Yapıtın büyük bir hızla gerçekleştirilmesine bağlı olarak kendiliğindenliğe yer veren bir tekniğin benimsenmesiyle, renge yalnızca "iç zorunluluğu" ifade etme görevini bırakacak olan adım atıldı. Kandinsky'nin deyişiyle, fransız izlenimcilerinin 1895'te Moskova'da açılan sergisinde gördükleri, sanatçının böyle bir yol izlemesinin başlıca nedenlerinden biri oldu: "Birden ilk kez olarak, kendimi, katalogda sözü edilen, ancak benim tanıyamadığım bir saman yığınını gösteren bir *resmin* karşısında buldum... Resim bana masalsı bir güce sahipmiş gibi geldi. Ama, yapıtta, vazgeçilmez bir öğe olarak kullanılan "nesne", farkına varmaksızın, gözümde önemini yitirmişti."
Kübizm, nesnenin çözümlenmesini kural olarak benimserken, Kandinsky, "nesnenin yerine neyi koymalı?" sorusuna bir yanıt aramaktaydı. 1914'e doğru Mondrian da, etik ile estetiğin uzlaşması olarak düşündüğü soyutlamaya ulaştı. Yaşamı aynı şeyin sürekli derinleştirilmesinden başka bir şey olarak görmeyen bu teozof ressamın kuralları artık ve kesinlik olacaktı. Böylece Mondrian, tüm resim mirasını ve tüm öznellikleri bir yana iterek, bilinçli bir şekilde, dikgenlerin egemen olduğu bir düzenlemeyi ve ana renkleri düz yüzeyler halinde kullanmayı benimsedi. 1918'de Maleviç, Moskova'da süprematizmin temel yapıtı olan *Beyaz zemin üzerine beyaz kare* adlı ünlü çalışmasını sergiledi; bu yapıtla resim, uygulandığı yüzeyin ve her türlü gösterge ve rengin getirdiği sınırları reddediyordu. Ressam için, resim sanatının en yüksek katına, her şeyin yeni baştan yaratılabileceği uçsuz bucaksız bir uzama ulaşmak sözkonusuydu.
Aynı zamanda birer kuramcı olan bu üç ressam, soyut sanata giden üç yolu, hem de bu akımın daha ilk ortaya çıktığı sırada gösterdiler: anlatımcılık, biçimcilik ve nihilizmin etkisinde bir köktencilik. Ancak bu sanatçıların üçü de aynı tinsellikten ve yalnızca içten gelene yer verme konusunda aynı kararlılıktan yola çıkarak, resim sanatını, "özne" ya da ressam ve "nesne" ya'da resim arasındaki ilişkiyle sınırlamaya, böylece de, XIX. yy.'da uç veren resmin bağımsızlığı olgusunu tümüyle gerçekleştirmeye yöneldiler.
Soyut sanat, daha ilk baştan uluslararası bir olguydu. Birkaç yıllık bir süre içinde (1910-1920 arası) Almanya'da, Hollanda'da, Rusya'da ve Paris'te ortaya çıktı. Bu son kentte Kupka, 1912'den başlayarak, müzikle ilgili adlar verdiği bir dizi soyut çalışma yaptı; Fernand Léger, 1913-1914 yıllarındaki "biçim karşıtlıkları" ile nesneyi parçaladı; Robert Delaunay ise, 1911'den sonra yaptığı kurslar, yuvarlak biçimlerle dolu dinamik tuvallerinde, "eşzamanlı karşıtlıklar" yasasını uygulayarak, resim sanatını

Üç noktalı resim (1914) Wassily Kandinsky'nin yapıtı
Guggenheim Museum, New York

L. L.

soytarı
Ahmet I albümü
Topkapı sarayı kütüphanesi İstanbul

Ch. Sappa-C. E. D. R. I.

N

kabuk soyucu

SOYUT SANAT

reddetmekle başlayan ve "dinamik ritimler"in gerekliliğini ortaya koyarak sona eren bir manifesto yayımladılar. Daha 1920'de, Gabo'nun "kinetik yapılar"ında, bir metal parçasının hareketi, sanal hacimler oluşturuyordu; sanatçı, daha sonra bu "mekanikçi" eğilimden vazgeçti ve saydam, hafif gereçleri benimseyerek, bir güneş ışınının devinimi kadar soyut hareketleri yansıtma yolunu seçti.

Birkaç yıl boyunca devrimin coşkusuyla desteklenen ve Rodçenko, El Lisitskiy gibi sanatçılarla pratik uygulamalara (fotoğrafçılık, tipo baskı vb.) yönelen rus öncü sanatı dışında, o güne dek dağınık bir görünüm sunan soyut sanat, *De Stijl** grubu ve dergisi ve Bauhaus* ile, bir senteze ulaşmaya ve yaygınlaşmaya çalıştı (1919). Her iki durumda da önemli olan, soyut sanatı, gündelik yaşamı oluşturan öğelerden biri haline getirmek, onu toplum yaşamına, savaşın yıkımından sonra belini doğrultan sanayi toplumlarının teknik ve ekonomik olanakları içine katmaktı. Bu, büyük ölçüde, daha 30'lu yıllarda faşizmin yükselişi karşısında yıkılan bir düş, bir ölçüde de, sonunda bir tür akademiciliğe yol açacak bir salgın haline geldi. Yukarda adı geçen önemli sanatçıların yanı sıra Herbin, Hélion, Sonia Delaunay, alman Baumeister ve Freundlich, heykeli katı matematik kurallara bağlayan isviçreli Max Bill, özellikle de dada'dan gelen Arp ve Schwitters gibi kişisel bir anlatım tarzına ulaşan kimi sanatçılar bundan sıyrılmasını bildiler. Büyük ölçüde geometrik nitelikli bir sistemleşmenin mümkün olabileceği düşünün yaygınlaştığı 30'lu yılların soyut sanat modası, uluslararası boyutlarda büyük gösterilere yol açtı (ancak, bunlara karşı halk ilgisizdi). İlk sergi Paris'te 1930'da (Michel Seuphor ve Torres García önderliğindeki) *Cercle et Carré* grubu tarafından düzenlendi. Bu

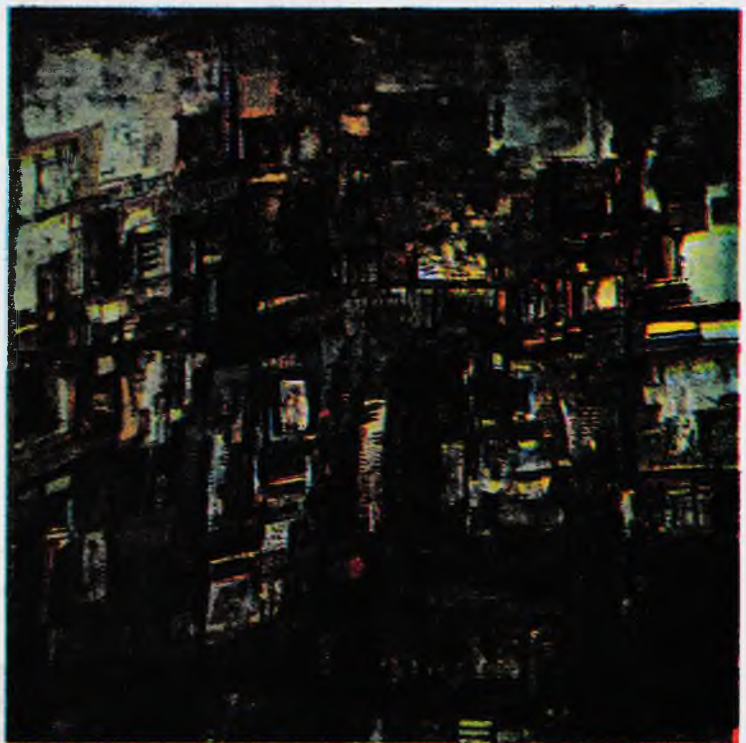
Lauros-Giraudon

Mavili sanlı kompozisyon I (1925)
Piet Mondrian'ın yapıtı
Kunsthaus, Zürich

fizikçi Chevreul'ün renkler konusundaki araştırmalarıyla açtığı yola soktu.

Bunlardan başka, dadacı Picabia'nın *Kauçuk*'u (1909), amerikalı Arthur Dove'un küçük boyutlu suluboya çalışmaları, vorticism yanlısı ingiliz Wyndham Lewis'in 1913 tarihli *Kompozisyon*'u, Larionov ve Gonçarova'nın *luçizm*'i (1913) isviçreli Augusto Giacometti ile italyan Magnelli'nin uç denemeleri (1915) ve italyan fütüristlerinin kimi yapıtları da (Balla, 1914) sayılabilir.

Kökeni Picasso'nun elle tutulur gerçekliğe sıkıca bağlı kolajlarına ve kübist kabartmalarına dayanmakla birlikte, soyut heykel, bağımsızlığına, 1914'ten başlayarak Rusya'da Tatlin'in yapıtlarıyla kavuştu. Uzam içinde asılı "karşı kabartmalar", "heykeli kaidesinden bağımsız kıldı"; boşluğun yapısal bir değer kazandığı "gerçek bir uzamda gerçek gereçler" kullanmayı zorunlu kılarak, heykeli mimarlığa yaklaştırdı ve onu geleneksel gereçlerinden kurtardı. Tatlin, eksiksiz yapıtlar ortaya koymak istiyordu; bunların ilki, 1919-20'de tasarladığı *III. Enternasyonal anıtı* olacaktı. Gerçekleştirilmesi olanaksız olan bu isteğe yanıt, konstrüktivizmin önerilerinden geldi: 1920'de Pevsner ve Gabo, "hacmin, uzamın biri ifadesi olduğunu"

Lauros-Giraudon

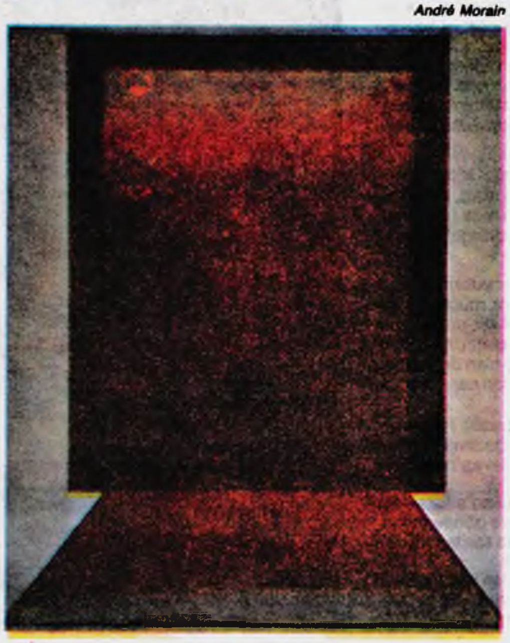
André Morain

Koleksiyoncunun odası (1964)
Vieira da Silva'nın yapıtı
özel kol., Paris

Yapı
$y = ax^2 + bx + 18$
(1930)
Georges Vantongerloo'nun yapıtı
siyah lakeli pirinç
Max Bill kol., Zürich

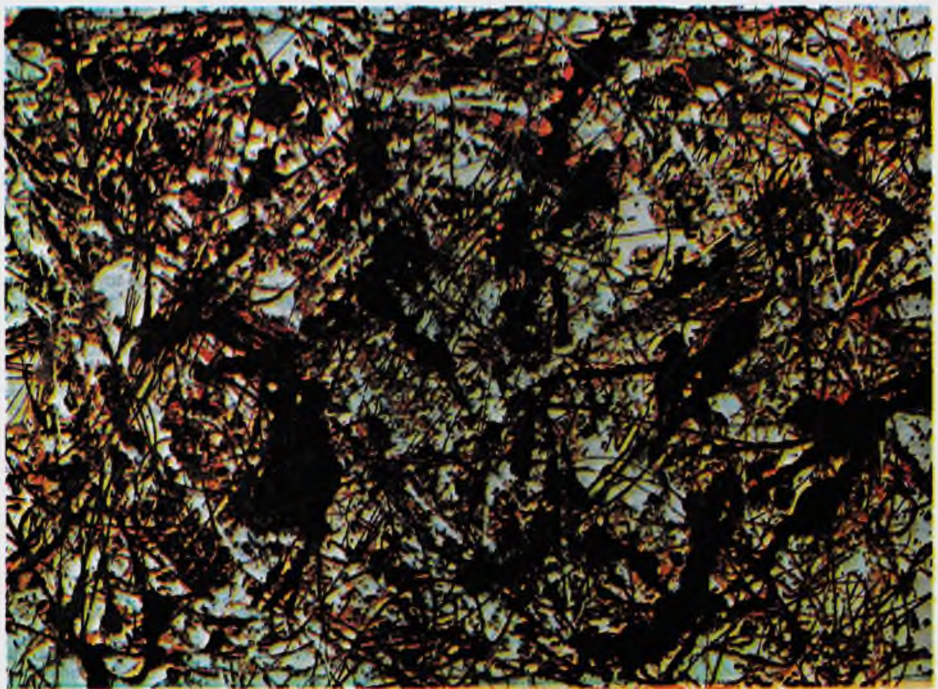
Max Bill belg.

Resim 1972
Louis Cane'ın yapıtı
(Support/Surface grubu)
duvara ve zemine yayılmış tuval
C. N. A. C.

grubun yerini çok geçmeden, Arp, Hélion, Herbin, Kupka, Vantongerloo vb.'nin kurduğu ve daha sonra, Mondrian, ingiliz Ben Nicholson, amerikalı Calder gibi oldukça değişik sanatçıların da katıldığı *Soyutlama-Yaratma** grubu aldı.

İkinci Dünya savaşı sonrası, ABD'nin soyut sanat alanında kendini göstermesiyle ayırt edilir. O güne dek daha çok Avrupa'ya özgü bir olgu gibi görünen soyut sanat, amerikalı ressamlar ve en başta Pollock ile evrensel boyutlara ulaştı. Bir ölçüde Picasso'nun *Guernica*'yı yaptığı dönemdeki sanatından kaynaklanan Pollock'un *action painting*'i, tüm anlatım yoğunluğunu içinde yaşanan ana yükleyen ve birtakım özel tekniklerle resme yepyeni ufuklar açacak doymaz bir resim yapma isteğinin kanıtıdır. 1947-1952 arasında gerçekleştirdiği tuvallerde Pollock, savaş öncesinin geometrik akademizmini bir yana iterek, soyut sanata yeni bir soluk getirdi. Ortaya koyduğu tuvaller öncü bir sanatçının yapıtlarıdır. O günlerde ABD'de (zaten savaştan ve faşizmden kaçan birçok avrupalı sanatçı bu ülkeye sığınmıştı) iki eğilim kendini gösterdi: gerçeküstücü otomatizmin kazandırdıklarından yararlanan ve De Kooning, Kline ya da Gorky'nin güçlü yapıtlarıyla ortaya çıkan *soyut anlatımcılık;* Ad Reinhardt, Rothko ve Newman ile kendini gösteren ve Matisse'in çok sevdiği renkli yüzeylerden yararlanan *renk soyutlaması*. 60'lı yılların başında, öznellikten sıyrılmış bir *yeni soyutlama*'ya yol açan ve belli bir amerikan precisionism geleneğine bağlı *hard edge* ile birleşen ikinci eğilim daha ağır bastı: sonsuzlukla boy ölçüşmeye kalkışan Morris Louis, Noland, Kelly, Jules Olitski, Frank Stella'nın uçsuz bucaksız resimleri ile heykelde *minimal** sanatın (Tony Smith, Don Judd) "temel yapılar"ı. Fransa'da yaşamayı seçen ya da yaşamlarını ABD ile Avrupa arasında paylaştıran kimi amerikalı ressamların yaşlı kıta üzerinde özel bir etkisi oldu: Motherwell, Sam Francis, James Bishop, Joan Mitchell.

Lauros-Giraudon

Resim 1948
Jackson Pollock'un yapıtı
Art moderne ulusal müzesi
Paris

F. Walch

***T. 1949-26* (1949)**
Hans Hartung'un yapıtı
Moderna Museet
Stockholm

İkinci Dünya savaşı ertesinde, Avrupa'da geometrik soyutlamada benzer bir gerileme görüldü. Soyutlama, anlatımcılık ve halk geleneklerinin sınırındaki Cobra* hareketi (Jorn, Appel, Alechinsky) böylece gelişti. İtalya, tıraş bıçağı darbeleriyle tekrenkli tuvallerinde kesikler oluşturan Fontana ya da kolajlara o güne kadar görülmemiş lirik vurgular kazandıran Burri gibi çok farklı sanatçılara sahiptir. İspanya'da Tàpies, soyut sanatı dokunaklı bir varoluşçuluğun ardına taktı. Fransa'da, görülebilir olanın bir süzgeçten geçirildiği *soyut peyzajcılık* gelişti: Vieira da Silva, Bissière, Nicolas de Staël, Estève, Bazaine, Manessier, Singier, Messagier, kanadalı Riopelle, o günlerde tablo satıcılarının "Paris okulu" olarak adlandırdıkları sanatçılar topluluğunun en büyük bölümünü oluşturan bu karmaşık grubun içinde yer aldılar. Ama 45-65 yılları arasında Fransa'da soyut sanata karşı azımsanmayacak bir ilgi vardı (tabii burada da belli bir akademicilik eksik değildi) ve çok çeşitli eğilimler kendini gösterdi: kimi ressamlar gerece (Wols, Fautrier, Atlan, hatta Dubuffet ile *informel sanat*), kimileri el hareketine (Hartung, Soulages, Zao Wouki, Degottex...; *lekeci* ya da *hat ustası* olarak nitelenen Mathieu), kimileri de iç gerilime (Bram Van Velde) önem verdi.

Heykelde Stahly ve Étienne-Martin'in temsil ettikleri bu "lirik" akımların karşısında, 60'lı yılların Parisi'nde şaşırtıcı bir biçimde, geometrik akım (bunu Vasarely ve Dewasne gibi sanatçılar sürdürmüşlerdi) *kinetik** sanat ya da optik sanat *(op art)* biçiminde yeniden canlandı. Güney Amerika'dan gelen birçok sanatçı (Soto, Le Parc, Carlos Cruz-Diez), belçikalı Pol Bury, yunanlı Takis ya da sanatla kenti bağdaştırmaya ve konstrüktivizmin mirasını yaşatmaya çalışan Schöffer ve Agam gibi sanatçılar bu tarzda çalıştılar. Aynı dönemde, Moore örneğinden yola çıkarak oldukça zengin bir çeşitliliğe ulaşmış olan ingiliz heykelciliği, bir Anthony Caro'nun hem "minimal" hem de baroka yakın heykelleriyle ilginç bir değişim geçirdi. Daha yakın tarihlerde, Fransa'da (1970'te Support/Surface* grubu'nun ortaya çıkışı), bazı sanatçılar çalışmalarında, gerek gereç, gerekse alet ve bunların kullanım biçimi

Lauros-Giraudon

Resim 1956
Pierre Soulages'ın yapıtı
Art moderne ulusal müzesi
Paris

açısından, her sanat ürününün maddi olmasının yarattığı sorunları irdelediler (Daniel Dezeuze, Claude Viallat, Pierre Buraglio, Christian Jaccard, Toni Grand). Böylece, Hantaï ya da Martin Barré gibi kimi öncülerin yapıtı gerçek boyutlarıyla yeniden ortaya çıkmış oldu.

Çağdaş sanatın dada, happening, Fluxus* ve minimal sanatın mirasçısı olan diğer yenilikçi akımları soyutlamanın sınırında yer alır: *yoksul* sanat* ve *process art, land* art, davranış.* Bu arada, 60'lı yılların sonundan başlayarak, "kurumsal öncü sanat" adı verilebilecek bir yaklaşım içinde figüratif sanata duyulan ilgi giderek arttı; bu da, soyutlama ile figürasyon arasındaki karşıtlığın yumuşamasına ve çeşitli bireşim çözümlerinin ortaya atılmasına yol açtı.

—Koregr. Soyut bale için müzik şart değildir (örn. J. Robbins'in *Moves* balesi). Bununla birlikte, soyut balenin yaratıcısı G. Balanchine *(Concerto barocco, Agon),* bir dansçının zorunlu olarak bulunmasıyla her türlü soyutlama fikrinin de yok olduğunu ileri sürerek bu terime karşı çıkmıştır. Modern dans terimcesinde *soyut dans* terimi, bir konuya dayanmayan ve yalnızca bir müzik parçasını görüntüleyen bir yapıt için kullanılır. Bauhaus'da sürdürdüğü deneysel araştırmalar çerçevesinde Oskar Schlemmer bir soyut-dans denemesi gerçekleştirmişti (*Triadic Ballet*, Stuttgart, 1922). Dansçıların gövdelerini birer çalgı gibi kullanan, onları soyutlayan, mekânın bir parçası durumuna getiren Alwin, Nikolais, çalışmalarında çoğu zaman hareketi, biçimleri ve renkleri soyut olarak işlemeyi başarmaktadır.

kozmonotlar (P. Klimuk [solda; Rusya] ve M. Guermachevski [Polonya]) bir **Soyuz** deney aracının yanında (bir geminin güvertesi üzerinde)

A. P. N.

SOYUTLAMA a. Bir şeyin ayırtedici özelliklerinden birini düşünce yoluyla yalıtmaya ve o özelliği, nesnenin öbür özelliklerinden bağımsız olarak ele almaya dayanan düşünsel işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mant. *Soyutlama ilkesi,* bütün öğeleri ortak olduğunda iki sınıf arasındaki özdeşlik. ‖ *Soyutlamayla tanım,* bir kavramı, kendinde ele alarak değil de, içinde yer aldığı bir eşdeğerlilik ilişkisi aracılığıyla tanımlama yöntemi. (Örneğin, kardinal kavramı, "M kümesi, N kümesininkiyle aynı kardinale sahiptir" önermesinin anlamı belirtilerek, soyutlamayla tanımlanmış olur.)

—ANSİKL. Fels. Hegel'de soyutlama, somutun karşıtından çok, belirlenmemiş durumdaki gerçekliği ifade eder. Yani, kendini ortaya koyma sürecinin başında ve henüz kendinde bulunan gerçekliği belirtir. Bu anlamda *soyut, salt* ve *yalın* olanla özdeştir. "Demek ki bütünsel bilgi alanı, temel uğrağı olarak mutlak *soyutlama*'yı ve *olumsuzlama*'yı kendinde barındırır ve başlangıcı olan varlık bu salt soyutlamanın kendisidir, ya da aslında ancak mutlak hiçlik olarak vardır" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Varlık", 1, 1).

Marx'a göre soyutlama, gerçeği ve özellikle "somut" adını verdiği, ekonomik ve toplumsal fenomenleri irdelemeye yönelik bir yöntemdir: "Somut [...], birçok belirlenimin bireşimi, çeşitliliğin birliğidir. Düşünce açısından somut, bir çıkış noktası değil, bir bireşim süreci ve bir sonuçtur. Bizim gözümüzde somut, gerçekliğin, dolayısıyla da sezginin ve tasarımın çıkış noktasıdır. Birinci durumda, tüm kavrayış, soyut kavramlarda erir, ikinci durumdaysa soyut kavramlar, somutu düşünce yoluyla yeniden üretmemizi sağlarlar" (*Grundrisse, Ekonomi politiğin eleştirisi için ön çalışma* [Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie], 1).

—Ruhbil. Soyutlama etkinliği, birey, bir nesnenin belirli bir sınıftan olduğuna karar verme (sınıflama) durumunda olduğu ya da bir sözcüğün anlamı saptandığı ya da kullanıldığı zaman işe karışır. Yeni araştırmalar, bireylerin, bazı özellikleri farklı olarak ve bir hiyerarşiye göre değerlendirdiklerini gösterdi. Buna göre, bazı özellikler ötekilerden daha "belirgin"dir ve dolayısıyla bunları göz önüne almamak daha zordur.

SOYUTLAMACI sıf. ve a. Soyutlamacılığa ilişkin olan ya da onu savunan.

SOYUTLAMACILIK a. Fels. William James'e göre, soyutlamalara, somut gerçekliklerin değerine eşit bir gerçek değer verme eğilimi.

SOYUTLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir şeyden soyutlamak,* bir öğeyi, bir özelliği ayrı olarak incelemek, ele almak amacıyla onu zihninde bir bütünden ayırmak. **—2.** *Kendini (bir şeyden) soyutlamak,* kendini çevredeki şeylerden, bulunulan ortamdan uzaklaştırmak, ayrı tutmak: *Bir köşeye çekildi, gözlerini kapadı ve çevresini saran bu insanlardan, bu görüntülerden kendini soyutladı. Neden kendini toplumdan soyutluyorsun?*

◆ **soyutlanmak** edilg. f. **1.** Ayrı olarak ele alınmak. **—2.** Bulunulan ortamdan uzaklaştırılmak, ayrı tutulmak.

Soyutlama-Yaratma, 1931'de Paris'te, Arp, Gleizes, Hélion, Herbin, Kupka, Léon Tutundjian, Valmier, Vantongerloo tarafından kurulan uluslararası plastik sanatçılar derneği. Dernek, bir dergi yayımladı (1932-1936 arasında yılda bir sayı) ve sergiler düzenledi. Birçok ülkeden (Fransa, İsviçre, ABD, Hollanda...) yüz kadar sanatçı bu derneğe üye oldu. Seuphor'un Cercle et Carré grubu'nun ve Van Doesburg'un *somut sanat*'ının hazırladığı hareket, Paris'in, Almanya'dan sonra, yeniden yaratıcılığın merkezi olmasını sağladı. Hareket, bazı sürtüşmelere karşın, figüratif olmayan ve soyut tüm eğilimleri bünyesinde topladı.

SOYUTLANMAK → SOYUTLAMAK.

SOYUTLUK a. Soyut olma niteliği.

Soyuz, Yer ile alçak bir yörünge arasında, gidiş-dönüş olarak iki ya da üç kozmonot taşıyabilen ve kütlesi yaklaşık 6,5 ton olan, pilotlu rus uzay gemileri ailesi. 1967 yılında hizmete sokulan Soyuz gemileri, 1971 yılından itibaren Salyut* yörünge istasyonlarıyla bağlantı sağlamada kullanıldı. Bunların geliştirilmiş bir modeli olan Soyuz-T, önceki 39 modelin (bu sayı, insansız deney uçuşlarını içermez) yaptığı uçuşlardan sonra, 1980 yılında hizmete girdi.

SOYZİNCİRİ a. Bireyler arasında önceki ya da sonraki kuşaklardan doğrudan ya da yan hısımlık.

—Antropol. Herhangi bir akrabalık sisteminde adın, konut yerinin ve bir evlilik sınıfına ilişkinliğin geçme biçimi. Bu geçiş, ya tekçizgili biçimde (yani ya baba ve babanın alt soysopundan [babasoylu sistem] ya da anadan [anasoylu sistem]), ya iki alt soysopun olanaklı iki bağdaşımıyla (ikiyanlı ya da ikiçizgili soyzinciri) ya da farklılaşmamış bir biçimde gerçekleşir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Antropol. Arkaik toplumlarda soyzinciri kuralı, bir çocuğun babasının ve annesinin evlilik sınıflarından farklı bir evlilik sınıfına ilişkin olduğunu, ancak bir erkek ve bir kız kardeşin aynı sınıfa ilişkin olduklarını gösterir. Bir başka deyişle, A sınıfından bir erkek, B sınıfından bir kadınla evlenir ve erkek ya da kız çocukları bir C sınıfına girerler. Sınırlı bir değiştokuş durumunda (örneğin Avustralya'da yaşayan Karieralar arasında yürürlükte olan ve Radcliffe-Brown tarafından bulunup ortaya konan sistemde) bu ilke, A sınıfından bir erkeğin erkek torununun ve B sınıfından bir kadının kız torununun, dişil soy yoluyla B olacağı anlamına gelir. Böylece bir toplum, hem anasoylu hem de babasoylu soyzincirlerini birleştirebilir ve hatta en çok rastlanan durum da budur.

Bizim yaşadığımız toplumlarda, çocuklar babanın adını taşıdıklarına göre soyzinciri görünüşte babasoyludur. Gerçekteyse kadın evlenme sırasında kocasının adını aldığına göre, soyzinciri gerçekten babasoylu değildir (çünkü babasoylu bir soyzinciri durumunda, bir kadının her ne olursa olsun babasının adını koruması gerekir).

SOZOMENOS (Hermias), yunanlı kilise tarihçisi (Gazze yakınında IV. yy. sonu - 453'e doğr. Filistin'de). En önemli yapıtı, 439 ile 450 arasında yazdığı ve 324'ten 425'e kadar uzanan dönemi kapsayan *Ekklesiastike Historia*'dır (Kilise tarihi). Yapıtın 439'a kadar uzanan bölümü kayıptır.

SOZOPOL, türkç. **Sizebolu** ya da **Süzebolu,** Bulgaristan'da (Burgaz yönetim bölümü) kent, Karadeniz kıyısında; 3 000 nüf. Bulgaristan'ın başlıca balıkçılık limanı (konservecelik, sıvı yağ, eğitim merkezi). Güzel küçük sokaklar. Antik adı *Apollonia*.

SOZZİNİ → SOCİNİ.

SÖBE ya da **SÖBÜ** sıf. Yumurta biçiminde olan; beyzi, oval.

SÖDERBERG (Hjalmar), isveçli yazar (Stockholm, 1869 - Kopenhag, 1941). Melankoliye yatkın duru ve alaycı bir kişiliğe sahip olan Söderberg, hoşgörülü, ama ödünsüz bir hümanizmi savundu. Cinsel sorunları açıksözlülükle ele alan *Égarements* (fr. çev.) [1895] ve *Doktor Glas* (1905) adlı romanları, olay yaratmakla birlikte en tanınmış yapıtı, özyaşamöyküsel romanı *l'Enfance de Martin Birck*'tir (fr. çev.) [1901]. Söderberg ayrıca öyküler (*Historiettes* [fr. çev.], 1898 ve piyesler (*Gertrud*, 1906) yazmıştır.

SÖDERBLOM (Nathan), isveçli lutherci yüksek rütbeli papaz (Trönö 1866 - Uppsala 1931). Paris'teki İsveç kilisesi'nin papazı (1894-1901), Uppsala Üniversitesi (1901) ve Leipzig (1912)'de profesör, 1914'te Uppsala başpiskoposu primat'lığına getirildi. Kiliseler birliği hareketini başlatanlardan biridir. Dinler tarihi üzerine yapıtları vardır; *les Religions du monde* (fr. çev.) [Dünya dinleri], 1905; *le Devenir de la foi en Dieu* (fr. çev.) [Tanrı'ya imanın geleceği], 1916; *Introduction à l'histoire des religions* (fr. çev.) [Dinler tarihine giriş], 1920;*le Dieu vivant* (fr. çev.) [Yaşayan tanrı], 1933. (Nobel barış ödülü, 1930.)

SÖDERGRAN (Edith), isveççe yazan finlandiyalı kadın edebiyatçı (Petersburg, 1892 - Raivola, Karelya, 1923). Çağdaşçı şiiri kuzey ülkelerine soktu. Hastalıktan ve dönemin karışıklığından kaynaklanan yalnızlığı, şiirlerine, Nietzsche'nin görüşlerinden kaynaklanan özel bir bireycilik ve öznellik kattı (*Dikter*, 1916; *September-lyran*, 1918; *Rosenaltaret*, 1919; *Framtidens skugga*, 1920; *Landet som icke är*, 1925).

SÖDERHAMN, İsveç'te (Gävleborg) kent, Ljusnan'ın Botten körfezine döküldüğü yerde; 31 800 nüf. XVII. yy.'ın sonundan kalma kilise. Bıçkıevi. Irmak üzerinde kereste taşımacılığı.

SÖDERMANLAND ya da **SÖRMLAND,** İsveç'te il (*län*), Stockholm'un B.'sında; 6 060 km^2; 253 363 nüf. (1990). Merkezi *Nyköping*.

SÖDERTÄLJE, İsveç'te kent, Stockholm'un G.-B.'sında, Mälaren gölünü denize bağlayan *Södertälje Kanal*'ı kıyısında; 80 000 nüf. Makine ve otomobil yapımı. Kimya ve ecza ürünleri. Eskiden (*Tälje* adıyla) Stockholm'le rekabet eden, etkin bir ticaret merkeziydi.

SÖĞE → SÖVE.

SÖĞÜŞ sıf. ve a. Mutf. **1.** Haşlandıktan sonra suyundan ayrılıp soğuk olarak yenen et, dil vb. yiyecek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Başka bir malzemeyle karıştırılmadan doğranarak sofraya getirilen domates, salatalık vb. çiğ sebze.

—Folk. Anadolu'nun bazı yörelerinde bir köyden, öteki köydeki düğüne götürülen koyun, keçi, sığır gibi hayvanlara verilen ad. || Düğünde damada getirilen ve kimi yörelerde çatal bir ağaç üzerinde sergilenen armağanlar.

—ANSİKL. Söğüş, sığır, dana, koyunun but, kol ve döş etlerinden, koyun ve kuzu boynu ve başından ya da sığır veya dana dilinden yapılır. Haşlanan et suyundan çıkarılıp soğutulur ve dilimlenir. Söğüş et çeşitli soğuk büfe ve piknik yemeklerinde, bazı salata ve sandviçlerde kullanılır.

SÖĞÜT a. Soğuk ve ılıman bölgelerde yetişen ağaç ya da ağaççık. (Bil. a. *salix*; söğütgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tarönc. *Söğüt yaprağı*, "defne yaprağı" denen aletlerden biraz daha küçük olan ve solutré kültüründe sıkça rastlanan yontulmuş taş.

—ANSİKL. Söğütler, almaşık, bazen hemen hemen karşıt, uzun yapraklı, kısa saplı ağaç ya da ağaççıklardır. Yapraklarını kışın döker. 250 kadar türü vardır. Tomurcukların iç yanı yünsü tek bir pulla kaplıdır. Bireşeyli ve sapsız olan çiçekleri tırtılı başaklar halinde topludur: erkek çiçeklerde serbest ya da birbirine kaynamış 2 ila 5 erkekorgan vardır; dişi çiçekler, üstünde iki tepeciği bulunan bir yumurtalık durumundadır. Meyvesi iki çenet halinde açılan bir kapçıktır; küçük tohumları birçok ipeksi tüy taşır.

Söğüt, genellikle nemli topraklarda biten, dere ve su kenarlarına dikilen bir orman ağacı türüdür. Bazılarının esnek ve dayanıklı dalcıkları sepet yapımında kullanılır. Türlerin pek çoğu aralarında kolaylıkla melezleşir.

Türkiye'de en fazla rastlanan söğüt türü *ak söğüt*'tür (*Salix alba*). Bu söğüt 25 -30 m'ye ulaşabilen ve 100 yıl kadar yaşayabilen bir ağaçtır. Söğütlüklerde ve dere boylarında yetiştirilir. Ak söğütten başka başlıca şu türler bulunur: yaygın bir süs ağacı olan ve 8-10 m boya ulaşan, sarkık dallı *salkımsöğüt* (*S. babylonica* ya da *S. pendula*); çoğunlukla Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da görülen ve dallarının esnekliğinden ötürü sepetçiliğe çok elverişli olan *sorgun* ya da *sepetçi söğüdü* (*S. viminalis*) [→ SORGUN]; Anadolu'nun çeşitli yörelerinde, özellikle Kastamonu, Daday, Kızılcahamam'da yetişen *gevrek söğüt* (*S. fragilis*) [bu iki tür, *ak söğüt*'le birlikte *dar yapraklı söğüt* ya da *sorgun söğüdü* diye de adlandırılır]; Belgrad ormanlarında, Sapanca, Zonguldak, Bolu yörelerinde yetişen *boz söğüt* (*S. cinerea*); hemen hemen tüm orman bölgelerinde yetişen, hızla gelişen, fakat 50 yıldan fazla yaşamayan, odunundan kazık, herek, sırık yapımında yararlanılan *keçi söğüdü* (*S. caprea*); Ankara, Kızılcahamam, Malatya dolaylarında yetişen *erguvani söğüt* (*S. purpurea*); Bursa, Gümüşhane, Çoruh ve Erzurum yörelerinde yetişen *badem yapraklı söğüt* (*S. amygdalinea*); Bolu, Düzce, Ilgaz dağı bölgesinde yetişen *iğde yapraklı söğüt* (*S. alaegnos*) vb.

—Halk hek. Bazı söğüt türlerinin kabukları kurutularak halk hekimliğinde kullanılır. Kokusuz, acımsı lezzetlidir. Tanen (% 15) ve etkili madde olarak bir glikozit (salisin) içerir. Toz ya da dekoksiyon halinde yatıştırıcı, güçlendirici, peklik verici ve romatizma ağrılarını giderici olarak kullanılır. Yaprak ve kökleri de aynı amaçla verilebilir.

SÖĞÜT, Burdur'un Çavdır ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 904 nüf. (1990). Belediye.

SÖĞÜT, Bilecik ilinin Batı Karadeniz bölümünde kalan kesiminde ilçe; 20 412 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi, Bilecik'in 25 km G.-D.'sunda *Söğüt*, 9 470 nüf. Pamuk, üzüm. İpekböcekçiliği. Hayvancılık ve hayvan ürünleri. Seramik ve ipekli dokuma sanayisi.

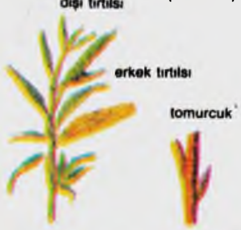
—Tar. Eski bir yerleşim merkezi olan kent, islamlığın doğuşundan sonra kimi zaman İstanbul önlerine kadar gelen arap ordularının saldırılarına uğrayıp yağmalandı. Bizans kaynaklarında "Thebesion" ya da "Sevasion", eski türk kaynaklarında "Söğütçük", "Söğütlüsaraycık" ve "Hıttaibid" adıyla anılan Söğüt kasabasını, osmanlı tarihçilerinin ortak görüşüne bakılırsa, Anadolu selçuklu hükümdarı Alaettin Keykubat I, Yassıçimen* savaşı'nda (1230) Celalettin Harizmşah'a karşı kendi yanında yer alan ve zaferi kazanmasını sağlayan Kayı aşireti reisi Ertuğrul Gazi'ye yurt olarak verdi. Böylece Domaniç dağları aşiretin yaylağı, Söğüt de kışlağı oldu. Ertuğrul Gazi döneminde uç beyliğinin merkezi olan Söğüt, Osman I döneminde tam bağımsızlığını kazanan devletin başkenti durumuna geldi (1299). Ertuğrul Gazi'nin türbesinin bulunduğu Söğüt, özellikle Orhan Gazi döneminde (1326-1360) sınır kenti olmaktan çıktı ve askeri önemini yitirdi. Devletin hızla imparatorluğa dönüşmesi üzerine yerleşim yeri niteliğini de yitirerek Sultanönü sancağına bağlı bir subaşı tarafından yönetilen sönük bir nahiye oldu. Ankara* savaşı'ndan (1402) sonra Timur ordusunun istila ve yağmasına uğradı. Vilayet örgütlenmesi sırasında (1864) merkezi Bursa olan Hüdavendigâr vilayetinin aynı adı taşıyan sancağına bağlandı. "Ertuğrul livası" adıyla kurulan bugünkü Bilecik'in kazası oldu (1885). Kurtuluş* savaşı'nda yunan işgaline uğradı (1921-1922) ve büyük hasar gördü. Cumhuriyet'ten sonra yeniden bayındır duruma getirilen Söğüt, Bilecik iline bağlı bir ilçe merkezi oldu (1924).

salkım **söğüt** (*Salix babylonica*)

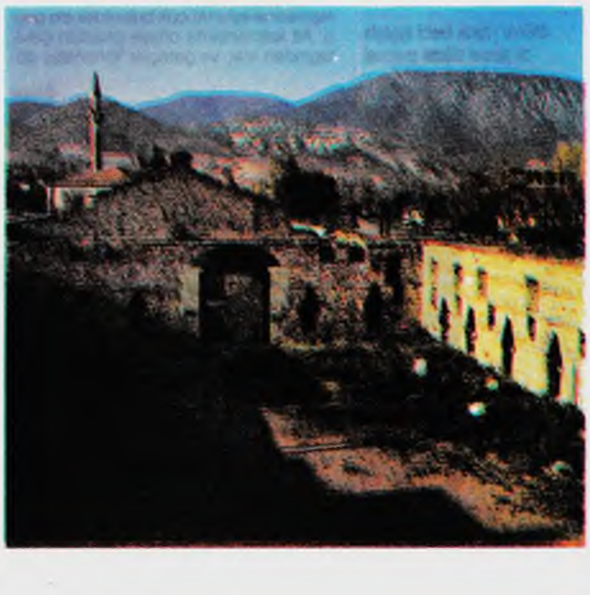

ak söğüt (*Salix alba*)

—Mim. Söğüt ilçesinin en önemli anıtı, kentin 2 km K.'inde, bir tepe üzerinde yer alan Ertuğrulgazi türbesi'dir. Mehmet I'in (Çelebi) yaptırdığı sanılan türbe, birçok kez onarılmış, Mustafa III döneminde yenilenmiş (1758), Abdülhamit II döneminde önemli ölçüde elden geçirilmiştir (1886). Altı köşeli yapının duvarları bir sıra kesme taş, üç sıra tuğla örgü düzenindedir; kubbesi kurşun kaplıdır. D.'daki girişe revaklı bir sundurma ve kapının yanlarına iki çeşme eklenmiştir. Türbenin bahçesinde Ertuğrul Gazi'nin eşinin, oğlu Savcı Bey'in ve kardeşi Dündar Bey'in mezarları vardır. Her yıl eylül ayının ikinci haftasında burada anma törenleri düzenlenir. İlçenin B.'sındaki Ertuğrulgazi mescidi de günümüze özgün biçimiyle ulaşmamıştır; kare planlı, kubbeli, önünde son cemaat yeri bulunan küçük bir yapıdır. Mehmet I'in (Çelebi) yaptırdığı Çelebimehmet camisi (XV. yy. ilk çeyreği) onarımlarla çok değişmiş, 1898'de bugünkü durumunu almıştır. Ulu camiler planındaki yapı dört taş sütuna oturan kubbelerle örtülüdür; yüksek tutulan orta kubbe aydınlık fenerlidir. Abdülhamit II'nin yaptırdığı Hamidiye camisi (1906) yeniklasik üsluptadır; tek kubbeli yapının içi son dönem osmanlı çinileriyle kaplıdır; iki minaresi bulunduğundan Çifteminareli cami olarak da anılır. Abdülmecit'in tuğrası bulunan Sultanabdülmecit çeşmesi (1849), çinilerle süslü, yeniklasik üsluptaki Saitbey çeşmesi (Çinili çeşme) belirtilebilecek öteki anıtlardır.

Söğüt'ten genel görünüm
Bilecik

Söke'den genel görünüm
Aydın

SÖĞÜT adası, G.-B. Anadolu'da Bozburun yarımadasının B. kıyısında Söğüt limanını B.'dan sınırlayan küçük ada.

Söğüt barajı, Kütahya ilinde Ilgın suyu üzerinde kurulu baraj. 1983'te işletmeye açıldı. Sulama amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, normal su kotunda (1 124 m) su toplama hacmi 900 000 m³, göl alanı 0,15 km², sulama alanı 205 ha'dır.

SÖĞÜT dağı, Burdur gölü ile Acıgöl arasında dik yamaçlarla yükselen, G.-B.-K.-D. doğrultulu dağlık kütle (1 831 m).

SÖĞÜT gölü, Akdeniz bölgesinin Antalya bölümünde, Korkuteli ilçe merkezinin yaklaşık 15 km B.'sında yüksek dağlarla çevrili sığ, karstik göl. Alanı yağışlı mevsimde genişler, yazın daralır. Fazla sularını düdenlerle yeraltına boşaltır.

Söğüt müzesi, Bilecik'in Söğüt ilçesinde açılan müze (1981). Yöreden derlenmiş arkeolojik ve etnografik yapıtların sergilendiği müzede toplam 850 eser bulunmaktadır. Bunlar arasında hellenistik, roma ve osmanlı sikkeleri önemli bir grup oluşturur.

SÖĞÜT ÖTLEĞENİ a. Zool. Asya ve Avrupa'nın büyük bölümünde yaşayan göçmen ötleğen. (Sırtı kirli gri-yeşil, karnı açık sarı-gridir. Böcekçildir. Bil. a. *Phylloscopus trochilus;* ötleğengiller familyası.)

SÖĞÜT TARLASI höyüğü. Arkeol. Şanlıurfa'ya bağlı Bozova ilçesinin 2 km G-B.'sında küçük, alçak höyük; 1963'te Prof. H. Çambel ve Prof. R. Braidwood başkanlığında, Tarihöncesi karma projesi kapsamında gerçekleştirilen çalışmalar sırasında saptandı. Aynı ekipten Bruce Howe tarafından yapılan kazılarda höyüğün üst bölümünde Bakırtaş döneminden Mezopotamya seramikleri ve bir köy yerleşmesine ilişkin küçük buluntular ele geçti. Alt katmanlarda ortaya çıkarılan çakıltaşından araç ve gereçler Yontmataş döneminden Yenitaş dönemine geçiş evresine tarihlendirildi.

SÖĞÜT YAPRAKBÖCEĞİ a. Söğütlerin üzerinde çok bulunan, mavi, yeşil ya da mor renkli yaprakböceği. (Bil. a. *Plagiodera versicolor.*)

SÖĞÜTALAN, Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesine bağlı bucak; 6 689 nüf.; 17 köy. Merkezi *Söğütalan,* 479 nüf. (1990).

SÖĞÜTGİLLER a. Söğüt ve kavak gibi taçyapraksız çiçekli bireşeyli ağaçlar familyası. (Bil. a. *salicaceae.*)

—ANSİKL. Söğütgiller familyası içinde almaşık yapraklı ağaçlar ve küçük ağaççıklar yer alır. Bu bitkiler yapraklardan önce ya da en geç onlarla aynı zamanda çıkan silindir ya da yumurta biçimli tırtılsı başaklar halindeki çiçekleri çiçekörtüsünden yoksundur; meyvesi bir kapsül biçimindedir; tohumu uzun tüylerle kaplıdır. Bu familyada sadece iki cins vardır: söğüt *(salix)* ve kavak *(populus).* Bunlar da Kuzey yarıküre'nin özellikle ılıman ve soğuk bölgelerine dağılmış 300 kadar türü kapsar.

SÖĞÜTLÜ, Bingöl'ün Genç ilçesine bağlı bucak; 7 978 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Çaytepe,* 2 076 nüf. (1990).

SÖĞÜTLÜ, esk. **Hindi,** Bayburt'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 442 nüf. (1990). Yörede I. K. Kökten tarafından yapılan araştırmalarda (1944) saptanan Hindi höyüğü, İlk Tunç çağdan bir köy yerleşmesidir.

SÖĞÜTLÜ, Marmara bölgesinde Sakarya iline bağlı ilçe; 13 610 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi, il merkezi Adapazarı'nın 17 km kuzeyinde *Söğütlü,* 4 839 nüf. (1990).

SÖĞÜTLÜ, esk. **Kindirip,** Mardin'in Midyat ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 723 nüf. (1990). Belediye.

SÖĞÜTLÜ, Trabzon'un Akçaabat ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 599 nüf. (1990). Belediye.

SÖĞÜTLÜ suyu, Marmara bölgesinin D. kesiminde küçük akarsu. Kocaeli yarımadasının G.-D. kesiminden inen kolların birleşmesiyle oluşur. Adapazarı ovasının K.'inde Çark suyu ile birleşerek soldan Sakarya nehrine kavuşur.

SÖĞÜTLÜK a. Ormanc. Söğütlerden oluşan ağaçlık.

SÖĞÜTÖZÜ, İsfendiyar dağlarının B. kesiminde Küre ilçe merkezinin yaklaşık 20-25 km B.'sında taşkömürü içeren Karbon devri arazisinin bulunduğu yöre. Burada kömür yataklarının varlığı XX. yy. başlarında ortaya konmuştur. Bu yataklar, büyük olasılıkla B.'daki Zonguldak havzasının uzantısını oluşturur.

SÖKE, Ege bölgesinde Aydın iline bağlı ilçe; 119 750 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 2 bucak, 40 köy. Merkezi, Aydın'ın 50 km B.'sında *Söke,* 50 866 nüf. (1990). Pamuk, ayçiçeği, tahıl, zeytin üretimi. Linyit yatakları. Tarım ürünlerine dayalı sanayi. Turizm.

—Tar. "Sokia" adlı bir yerleşim merkezi olarak İ.Ö. 5000'li yıllara kadar tarihlenen kent, sırasıyla hitit, ion, phrygia, lydia, pers, Büyük İskender İmparatorluğu, Roma (İ.Ö. 64) ve imparatorluğun ikiye bölünmesi üzerine (İ.S. 395) payına düştüğü Bizans (Doğu Roma) devletinin egemenliğinde kaldı. Malazgirt* savaşı'ndan (1071) sonra Selçuklular'la Bizanslılar arasında sürekli el değiştirdi. Aydınoğulları beyliğinin yönetimine girdi (1308). Yıldırım Bayezit tarafından osmanlı topraklarına katıldı (1390). Ankara* savaşı'ndan (1402) sonra Timur'un Menteşeoğulları'na verdiği kent, bu beyliğin merkezi oldu. Menteşeoğulları beyliğine son veren Murat II tarafından yeniden osmanlı egemenliğine alındı (1424) ve Menteşe sancağının merkezi durumuna getirildi. İzmir'e bağlı bir kaza oldu (1864). İzmir'den alınarak Aydın'a bağlandı (1868). Yunan işgaline uğradı (1921). Kurtarıldıktan (1922) sonra yeniden bayındırılan Söke, günümüzde, Aydın iline bağlı bir ilçe merkezidir.

—Arkeol. ve Mim. Didyma Apollon tapınağı (Didymaion), Myus, Milet ve Priene antik kentlerinin kalıntıları ilçe sınırları içindedir. Söke'de, XIX. yy. osmanlı mimarlığının iki önemli örneği bulunmaktadır. Koca cami (İlyasağa camisi) daha eski bir mescidin yerine kurulmuştur (1812). Barok üslupta, tek kubbeli, tek minareli, kare planlı yapının duvarları kesme taş ve tuğla dizilerinden oluşur; önünde üç kubbeli son cemaat yeri vardır. Barok üsluptaki mihrap ve minber bitki motiflidir. Hacıziyabey camisi (1895/1896) seçmeci üslupta bir yapıdır. Caminin kare planlı ana mekânı kurşun kaplı kubbeyle örtülüdür; önündeki son cemaat yeri üç bölümlüdür. Yapı giriş cephesindeki, kubbesindeki ve içindeki yoğun barok süslemeleriyle (rozetler, akonthoslar, üzüm salkımları, asma yaprakları, bitki motifli alçı kabartmalar). Yuvarlak kemerli mihrabın yanlarında korinthos başlıklı sütunçeler vardır.

SÖKEL sıf. *Yörs.* Sakat, hastalıklı; yorgun, güçsüz.

SÖKME a. Sökmek eylemi.

—Al. tak. *Sökme kaması,* uçları gittikçe sivrilerek incelen iki öğeden oluşan ve zorlanarak, ayrılacak herhangi iki parça arasına sokulduktan sonra iki öğeyi bağlayan vidayı sıkıştırarak birbirine yaklaştırma yoluyla çalışan sökme aleti.

—Bahç. *Bitki sökme aleti,* bir bitkiyi bir yerden çıkarıp başka yere dikmek için kullanılan, ağaç saplı uzun bir demirden oluşan alet.

—Denizc. Bir gemiyi parçalayarak kullanım dışı bırakma.

—El sant. Aşındırma baskı tekniğiyle fon rengi basılmış yazma üzerine renk açarak desen yapma. (Sökme işleminde daha çok kireçkaymağı, arapzamkı ve su karışımı kullanılır. Kalıpla kumaş üzerine basılan aşındırıcı madde, kumaşın o bölümünü beyazlatır. Renkli baskı yapılacaksa sökme işleminden sonra beyazlanan yer sabit boyayla boyanır. Kumaş yaş ya da kuruyken sökme işlemi uygulanabilir. Buna göre kullanılan aşındırıcı madde farklılıklar gösterir.)

■—Kaynakç. *Sökme deneyi,* elektrik nokta kaynağında, üst üste konmuş iki sac parçasının iki ya da üç kaynak noktasıyla birleştirilmesinden oluşmuş bir deney parçasını, bir keski ve çekiç yardımıyla ya da başka bir uygun yöntemle ayırma. (Kaynak hatasız yapılmışsa, sökülen nokta, sacların birinde çıkıntı [erimiş çekirdek], öbüründe bir oyuk biçiminde görülür. Son derece basit olan bu yöntem kaynak noktasının niteliği hakkında çok iyi fikir verir.)

—Mad. oc. *Sökme kirişi,* tahkimatın bir bölümüne yerleştirilen ve çıkarıldığında üstteki araziyi göçertmeye olanak veren düzenek.

—Mak. san. Bir bütünün, bir makinenin, bir aygıtın çeşitli bileşenlerini ayırmaya dayanan işlem. || *Büzerek sökme,* birbirine geçmeli parçaları, içteki parçayı, boyutlarını küçültmek amacıyla soğutarak birbirinden ayırmaya dayanan sökme yöntemi.

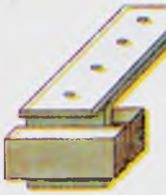
—Metalürj. *Kaplama sökme,* bir yüzeydeki metal kaplamayı uzaklaştırma işlemi.

—Nalbantl. *Nal sökme,* yeni nal çakma ya da kayar için nalı ayaktan çıkarma.

—Ormanc. *Kök sökme,* kök sökmek eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kök sökme makinesi,* ağaç köklerini sökmeye yarayan makine.

—Örg. Bir örgünün son ilmek sırasından ya da sıralarından başlayarak ipliği çekmeye dayanan işlem. (Bir örgünün sırasında ilmekleri çözülür.)

■—Tarım. mak. *Sökme makinesi,* pancar, patates, yerfıstığı gibi kazıkköklü ya da

sökme deneyi

önünde yaprak kesici aygıtıyla bir pancar sökme makinesi

Giraud

yumrulu bitkileri kök, yumru ve tohumlarıyla birlikte topraktan söküp çıkarmaya yarayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ormanc. Daha önce toprak hizasından kesilmiş ağaçların çotuklarının çevresindeki kökler bir kök sökme makinesiyle çekilip çıkarılır. Gerekli çekme kuvveti, bir palangadan geçtikten sonra, bir traktörün çalıştırdığı çıkrığın tamburuna sarılan kabloya bağlı tırnakların kökü kavrayıp sıkması ile sağlanır.

Ayrıca yer düzeyinden kesilmiş bir ağacın köküne patlayıcı bir kartuş yerleştirilmek yoluyla da sökme yapılır; patlamayla kök parçalanır ve toprak etrafa yayılır. Bazı durumlarda kök olduğu yerde kömürleştirilir.

—Tarım mak. Kök ya da yumru sökme makineleri, hasadı yapılacak bitkiye uyumlu biçimde bir sökme organı içerir: eğik çatal, disk ve paten, tek ya da çift kürek. Bunlar aynı zamanda toprağı ve taşları gidermek için bir temizleme organı, sarsak ya da döner ızgara, çubuklu tambur gibi bir düzenek içerirler.

Şekerpancarı sökme makineleri, bir yükleyiciye alınmak üzere, birkaç sırayı (3 ila 6) birden söker ve toplar. Bunların önünden bir tepe (yaprak) kesici gider.

Bazı makineler sökme-dizme (pancarları söküp yerde sıralayarak bırakma), sökme-yükleme ya da tepe kesme-sökme-yükleme işlemlerini birlikte yapacak biçimde kombine makinelerdir.

Modern yumru sökme makineleri (1,2 ya da 3 sıra) yalnız toprak temizleyici organlarla değil, aynı zamanda yaprak ve taş boşaltma düzenekleri ve elle ayıklama tablaları ile de donatılmışlardır. Bunlarda ya bir huni ya da bir torbalama platformu bulunur. Yerfıstığı hasadı için bir sökme eleme-yığma makinesi kullanılır, bunlar için bir uçdemiri ile bitkileri topraktan çıkarır, bir sarsak ızgara yardımıyla temizler ve fıstıkların döverle ayrılmalarını kolaylaştırmak üzere yere demetler halinde bırakırlar.

SÖKMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyden, bir yerden) sökmek,* onu bağlı olduğu ya da tutturulduğu yerden çekip ayırmak: *Duvardan çivi sökmek. Zararlı otlan sökmek. Diş sökmek. Fırtına, ağaçları kökünden söktü.* **—2.** *Bir şeyi (araç, aygıt) sökmek,* onu oluşturan parçaları tek tek ayırmak: *Bir silahı, bir makineyi sökmek.* **—3.** *Bir dikişi, bir örgüyü sökmek, bir nesneyi sökmek,* dikişi ayırmak, örgüyü oluşturan ilmekleri açmak; bir şeyi hazırlanmadan önceki durumuna getirmek için dikişlerini ayırmak, ilmeklerini açmak: *Bir pantolonun yan dikişini sökmek. Kazağı sökmek. Elbiseyi sökmek.* **—4.** *Bir yazıyı, bir metni sökmek,* kötü yazılmış ya da okunması güç olan bir yazıyı okumak; güç bir metni anlamak: *Bir el yazmasını sökmek. Metin çok güç, bir türlü sökemiyorum.* **—5.** *Okumayı sökmek,* okuma becerisini kazanmak (nesnesiz de kullanılır): *Bizim çocuk artık okumayı söktü.* **—6.** *Bir kimseyi, bir topluluktan, bir yerden sökmek, söküp atmak,* onu topluluktan, oradan zorla ayırmaya, uzaklaştırmaya çalışmak: *Bizi buralardan sökemezler, söküp atamazlar.* **—7.** *Bir şeyi (soyut) bir kimsenin kafasından sökmek, söküp atmak,* onu kafasından, düşüncesinden çıkarmak, onun baskısından kurtarmak: *Arkadaşının onu aldattığı fikrini bir türlü kafasından söküp atamıyordu. Bu düşünceyi onun kafasından sökemezsin.* **—8.** *Bir şeyi söke söke almak,* onu büyük bir mücadele sonucu elde etmek: *Hakkımızı söke söke alırız.*

—Çiçekç. *Fide, fidan sökmek,* başka bir yere dikmek amacıyla bir bitkiyi kökleriyle birlikte topraktan çıkarmak.

—Dy. *Bir yolu sökmek,* kullanılmayan bir hattın raylarını yerinden çıkarmak.

—Heykc. *Kalıbı sökmek,* kalıba dökülen ya da kalıbın alındığı parçadan söz ederken, bu parçayı, tüm girintili ve çıkıntılı bölümleriyle kalıptan ayırmak.

—Ormanc. *Kök sökmek,* ağaçlar kesildikten sonra yerde kalan kökleri topraktan çıkarmak.

—Teknol. Bir aygıt, bir boru donanımı üzerine bağlanmış sabit ya da esnek bir bağlantıyı ayırmak, bir elektrik bağlantısını kesmek.

—Tekst. Örülmüş, dokunmuş ya da dikilmiş bir eşyanın örgüsünü, dokusunu ya da dikişini bozmak.

—Terz. Elde ya da makinede yapılmış dikişleri açmak. || *Bir giysiyi sökmek,* bir ya da birkaç parçaya ayıracak biçimde dikişini sökmek.

—Tiyat. *Sahneyi sökmek,* bir oyunu sergilemek için kullanılmış olan dekorları ve malzemeleri sahneden kaldırmak.

◆ gçz. f. **1.** Balgam, idrar vb. sözkonusuysa, bol miktarda salgılanmak. **—2.** *Arg.* Sökmek, bir şey sözkonusuysa, onu, onları etkilemek, onun, onların üzerinde bir etkide bulunmak: *Bu atıp tutmalarınız bize sökmez.* **—3.** Görünmeye, belirmeye başlamak, atmak, açılmak: *Şafak söker ken kalkmak.*

◆ **sökülmek** edilg. f. **1.** Bağlı olduğu, tutturulduğu yerden çekilip alınmak: *Sökülen otları yakmak.* **—2.** Parçalanna ayrılmak, ait olduğu bütünden çekip çıkarılmak: *Sökülen parçaları temizlemek. Tekerlek hâlâ sökülmedi mi?* **—3.** Bir topluluktan, bir yerden zorla uzaklaştırılmak, koparılmak: *Atalarımızın topraklarından sökülüp bu kıraç topraklara sürüldük.*

◆ **sökülmek** dönşl. f. **1.** Örülü, dikili bir şeyin örgüsü, dikişi birbirinden ayrılmak: *Kazağının yakası söküldü.* **—2.** *Arg. Paraları, parayı sökülmek,* bir zorlama karşısında isteği dışında para vermek zorunda kalmak.

◆ **söktürmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir kimseye) söktürmek,* onu bağlı olduğu, tutturulduğu yerden çekip çıkarttırmak: *Zararlı otları söktürmek.* **—2.** *İdrar, balgam vb. söktürmek,* bir ilaçtan söz ederken, idrarın, balgamın vb. salgılanmasını artırarak onların bol miktarda çıkarılmasını sağlamak: *Adaçayı idrar söktürür.* **—3.** *Bir yazıyı, okumayı söktürmek,* okunması güç bir yazının okunmasını sağlatmak; bir kimsenin okumayı öğrenmesini sağlamak.

SÖKMEN, Hısnıkeyfa Artukluları'nın kurucusu (öl. 1104). Artuk Bey'in oğlu. Babasının ölümünden (1091) sonra Kudüs, Tac ve Suruç hâkimi oldu. Ancak çok geçmeden Kudüs, Mısır fatımi halifesinin veziri Efdal'ın eline geçti (1096). Bunun üzerine Halep selçuklu meliki Rıdvan'ın yanına giden Sökmen, Haçlılar'a karşı savaştığı gibi, selçuklu emirlerinin kendi aralarındaki savaşlara da katıldı. Hizmetleri nedeniyle Rıdvan kendisine ikta olarak Maarretünnuman'ı verdi. Daha sonra Sökmen, Çökürmüş'e karşı yardım isteyen Musul hâkimi Musa'nın yanında yer aldı, bu hizmetine karşılık kendisine bırakılan Hısnıkeyfa'da (Hasankeyf) ilk artuklu beyliğini kurdu (1102). Kendisine bağlı Mardin ve Harput artuklu kollarıyla hemen hemen bütün yöreyi egemenliği altına alan Sökmen, Baudouin II'nin Harran'ı kuşatması üzerine bu kez Çökürmüş'le anlaştı (1103). Çeşitli aşiretlerden oluşturduğu büyük bir kuvvetle Haçlılar'ı Belih çayı kenarında bozguna uğrattı, Baudouin'le kardeşi Joscelin'i de tutsak aldı. Haçlılar'ın saldırısına uğrayan Şam hâkimi Tuğ Tigin'in yardımına giderken öldü.

SÖKMEN (Tayfur), Hatay devleti Cumhurbaşkanı ve türk siyaset adamı (Gaziantep 1892 - İstanbul 1980). Karamürselzade Mustafa Şevki Paşa'nın oğlu. Birinci Dünya savaşı sırasında haber alma görevlerinde çalıştı. İskenderun sancağının Fransızlar tarafından işgal edilmesi üzerine ilk direniş hareketini örgütleyenler arasında yer aldı. 20 ekim 1921'de imzalanan Ankara antlaşması'nın İskenderun ve çevresinde özerk bir yönetim kurulmasına ilişkin hükmüne Fransa'nın uymaması karşısında başlattığı eylem nedeniyle Fransızlar tarafından ölüm cezasına çarptırıldı. Adana'ya gelerek İskenderun ve havalisi müdafaai hukuk cemiyeti'ni kurdu ve bu cemiyetin başkanlığını üstlendi (1923). 1924-1926 yılları arasında bir süre Viyana'da kaldı, 1934'te Antalya'dan bağımsız milletvekili seçildi. 1937'de Milletler cemiyeti kararıyla Hatay'da yapılan Millet meclisi seçimlerinden sonra Hatay devleti Cumhurbaşkanlığına getirildi (2 eylül 1938). Hatay'ın Türkiye Cumhuriyeti'ne katılmasından (23 haziran 1939) sonra bu görevi sona eren Sökmen Antalya (1939-1950), Hatay (1950-1954) milletvekili olarak yasama görevini sürdürdü. 1969'da Cumhuriyet Senatosu kontenjan senatörlüğüne seçildi. 1975 yılında siyasal yaşamdan ayrıldı.

SÖKMEN (Sait), türk balet ve koregraf (Conakry, Gine, 1942). Ankara Devlet konservatuvanı bale bölümü'nü bitirdikten (1962) sonra Devlet opera ve balesi'nde görev aldı. İngiltere'ye giderek eğitimini Molly Lake, Alfred Rodrigues, Alvin Ailey vb. tanınmış dansçılarla sürdürdü. *Gençlik balosu, Satranç, Uyuyan güzel, Coppelia* vb. balelerde solist olarak rol aldı. 1968'de Devlet balesi baş koregraflığına atandı, iki yıl sonra bu görevden ayrılarak serbest çalışmaya başladı. Ankara Devlet konservatuvarı'nda öğretmenlik (1974 -1980), bir yıl kadar İstanbul Devlet opera ve balesi'nde konuk koregraflık yaptı. Ravel'in *Fa majör yaylı çalgılar dörtlüsü* üstüne uyarlama olarak *Çark,* Çaykovski'nin *Kuğu gölü,* TV için *Metronom, Bizim sokak, Coppelia* vb. balelerinin koregrafilerini gerçekleştirdi.

SÖKMEN EL-KUTBİ, Ahlatşahlar hanedanının kurucusu (öl. 1112). Büyük Selçuklular'ın Azerbaycan valisi Kutbettin İsmail'in kölesiydi. Mervaniler'den Emir Mansur'un elinde bulunan Ahlat'ı fethetti ve burada Ahlatşahlar beyliğini kurdu (1100). Berkyaruk'a karşı taht kavgasına girişen Muhammet Tapar'ı destekledi. Haçlılar'a karşı yapılan savaşlara katıldı.

SÖKMENLİLER → AHLATŞAHLAR.

SÖKMENSÜER (Şükrü), türk asker, siyaset adamı (Üsküp 1891 - İstanbul 1978). Harbiye'yi, Harp akademisi'ni (1912) bitirdikten sonra birlik komutanlığı, karargâh subaylığı yaptı. Kurmay binbaşıyken askerlikten ayrıldı. 1923'ten başlayarak İçişleri bakanlığı bünyesinde görev aldı. Emniyet genel müdürü (1934), ilk Hatay valisi (1939) oldu. Erzincan (1939-1946) ve Gümüşhane (1946-1950) milletvekilliği yaptı. Recep Peker kabinesinde İçişleri bakanı olarak yer aldı (1946-1947).

SÖKTÜRMEK → SÖKMEK.

SÖKTÜRÜCÜ a. Sökme eylemini yaptıran nesne.

—Eczc. *Balgam söktürücü,* bronş salgılarını sıvılaştırarak balgam çıkarmayı kolaylaştıran ilaca denir.

SÖKÜCÜ a. Sökme işlevi gören.

—Bayınd. Silindir, greyder gibi özdevinimli bir alet yardımıyla çekilen ya da taşınan ve karayollarını kazmak için gerekli uçları bulunan aygıt. || *Dişli sökücü,* bir traktöre ya da bir buldozere monte edilen ve ağır, bükülmez dişlerden ya da uç demirlerinden oluşan düzenek. Bir karayolunun bozulmuş yüzeyini onarmak için, bu yüzeyi sökmede kullanılır.

—Bür. ger. Zımba teli sökmede kullanılan büro gereci.

—Tarım. *Fide, fidan sökücü,* bitkileri, köklerini saran toprak yığınıyla birlikte çıkarmaya yarayan saplı ve içi boş silindir.

—Terz. Bir kola yerleştirilmiş keskin küçük tığ; keskin ucu, sökülecek dikişi çekmeye yarar, çukur kısmı ise ipliği keser.

SÖKÜK sıf. Dikişi ya da örgüsü sökülmüş olan şey için kullanılır: *Pantolonun*

Tayfur Sökmen

Şükrü Sökmensüer

paçası sökük. *Sökük yünlerden yeni bir kazak yapmak.*

◆ a. **1.** Sökülmüş olan yer: *Ceketinde bir sökük var.* **—2.** *Sökükleri dikmek,* sökülmüş olan bir şeyleri onarmak.

SÖKÜLEBİLİR sıf. Sökülmeye uygun, sökülmeye elverişli şey için kullanılır.
—Bayınd. Kuru yolla ve kırmadan yüzeyden ayrılabilen bir kaplama için kullanılır.

SÖKÜLME a. Sökülmek eylemi.

SÖKÜLMEK → SÖKMEK.

SÖKÜM a. **1.** Bitkileri köklemek işi: *Söküm zamanı.* **—2.** Bir aracı, aygıtı sökme işi.
—Kasapl. Kesilen kasaplık hayvanın kemiklerle birlikte parçalara ayrılması işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tarım. Bitkileri topraktan çıkarma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tarım mak. *Söküm çatalı,* kökleri ve yumruları topraktan çıkarmak için kullanılan uzun saplı çatal aygıt.
—ANSİKL. Kasapl. Söküm işleminin hayvan kesildikten kışın en az 1, yazın en az 4 saat sonra yapılması gerekir. Kesimden sonra etler sıcak ve yumuşak olacağından parçalar düzgün ayrılmaz, bu nedenle ölüm sertliğinin oluşması beklenir. Kışın ölüm sertliği daha kısa sürede olduğundan bekleme de kısadır. Söküm işlemi kol, but, sırt ve döş sökümü sırasıyla yapılır. Yazın 6-8 saat, kışın 4-6 saat beklendikten sonra etlerin kemikten ayrılması işlemine geçilir.
—Tarım. Söküm, tercihen bitkilerin durgun olduğu yaz ortasında ya da kış aylarında yapılır. Mümkün olabildiğince kökçüklere zarar vermemeye çalışılır ve köklerin etrafında toprak yığını bırakmaya dikkat edilir. Tercih edilen kış sökümleri, havanın yumuşak olduğu zamanlarda yapılır. Yazın, söküm işlemi, buharlaşmanın en az olduğu sabah ya da akşam vakitlerinde gerçekleştirilir. Reçineliler ilkbaharda sökülebilir.

SÖKÜN a. (*sökmek*'ten *sök-ün*). *Sökün etmek,* birbiri ardınca gelmek, görünmek: *Bekledikleriniz, siz gittikten sonra birer ikişer sökün ettiler.*

SÖKÜNTÜ a. Sökülen bir şeyin parçası.

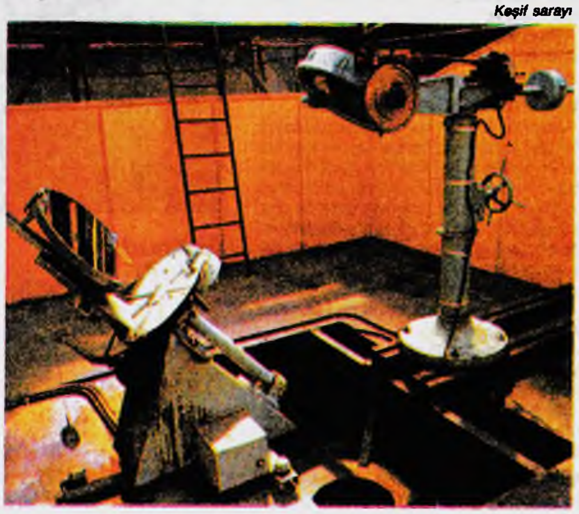
SÖLDEN, Avusturya'da (Tirol) kış sporları merkezi, Ötztal'de (yüksl. 1 377-3 040 m); 2 500 nüf. —Yeni *Hoch Sölden* kış sporları merkezi (yüksl. 2 070 m).

SÖLLE a. (fr. *sölle*). Jeomorfol. KETTLE' nin eşanlamlısı.

SÖLOBLASTULA a. (fr. *cœloblastule;* yun. *koiloma,* boşluk ve *blastula*'dan). Morulayı izleyen, dölüt gelişim evresi. (Bölünme süreciyle doğan blastomerler, *blastoderm* denilen bir sıra hücrenin kapladığı *blastoçöl* denilen bir bölütlenme boşluğu meydana getirir. Yumurtaları vitellusça fakir olan denizkestanelerinin düzgün bir söloblastulası, vitellusça zengin yumurtaları olan amfibyumların merkezden uzak, hayvansal kutba yakın bir söloblastulası vardır.)

Paris'teki Keşif sarayının damına yerleştirilmiş sölostat

Keşif sarayı

SÖLOM a. (fr. *cœlome;* yun. *koiloma,* boşluk'tan). Biyol. Mezodermden başlayarak gelişen ve birtakım içorganların oluşmasına katkıda bulunan boşluk.
—Zool. *Sölom kanalı,* sölomlu bazı hayvanlarda, ürojenital bölgede sölomu dışarıya bağlayan kanal.
—ANSİKL. Çokhücreli hayvanların çoğu triploblastiktir ve bir mezoderm katman içerir. Bu da, yassısolucanlar ya da nemertesler gibi hayvanlarda tam bir parankimaya dönüşür; bu gibi hayvanlara sölomsuzlar denir. Yuvarlak solucanlar ve daha başka bazı küçük şubelerde mezoderm birtakım içorganlara dönüşür, fakat bu organların bulunduğu genel boşluk blastosöle tekabül eder; böyle hayvanlara yalancı sölomlular denir. Şu halde genel boşluk ile sölomu karıştırmamak gerekir. Gerçek sölomlularda, sölom ya bölütlü sölom (halkalısolucanlarda olduğu gibi) ya bağırsaksı sölom (derisidikenlilerde olduğu gibi) ya da omurgalılarda olduğu gibi katmanlaşma biçiminde oluşur. Sölom, metamerleşmiş ya da metamerleşmemiş çok yaygın boşluklar verebilir ya da özellikle üreme ve boşaltım organları gibi iyice belirgin organlarla sınırlanabilir. Bu durumda dışarıya ya özel nefridiler ile (metanefridiler) ya da özel kanallarla (sölom kanalları) bağlanır. Omurgalılarda, sölom mezodermin karın bölümünde yer alır, burada dışta *somatoplör* ya da yan periton, içte sindirim borusunun karşısında *splanknoplör* ya da içorgan peritonu biçiminde katmanlaşır. Ortalarından karşılaşan iki sölom boşluğu, sindirim borusunu genel boşlukta tutan *mezenteri* oluşturur. Omurgalılarda sölom kanalları, birincil sidik boruları ya da Wolff kanalları ve dişilerin Müller kanalları ya da yumurta yolu ile temsil edilir. Sölom, en ilkel sölomlularda iç ortamı oluşturur; bunun görevi, bir dolaşım sistemine sahip hayvanlarda kan ortamı ile sağlanır. Omurgalılarda embriyon dışı sölom parçasına *embriyon dışı sölom* adı verilir: bu kısım embriyona ilişkin yardımcı organların (amnios, vitellüs kesesi, allontoit ve plasenta) oluşumuna katkıda bulunur ve bunların damarlarının oluşmasını sağlar.

SÖLOMLULAR a. Embriyonları üç tabakalı (triploblastik) olan ve orta tabakası (mezoderm) oyuklaşarak bir ya da birkaç boşluk halinde sölomu oluşturan hayvanlar. (Sölomlular "üstün yapılı" hayvanlardır.)

SÖLOMSUZLAR a. Sölom boşluğu olmayan hayvanlar. (Bu terim yalnız, mezoderm tabakası gelişerek gevşek bir özekdoku halinde bütün bedenlerini dolduran triploblastik (üç kat embriyonlu) hayvanlar için kullanılır; sölomsuz başlıca şubeler: yassısolucanlar, nemertinler, *Acanthocephala.*)

SÖLOSTAT a. (fr. *cœlostat*'dan). Gökbil. Bir ya da daha çok düzlem aynadan oluşan ve bu aynalara ulaşan ışık demetine, zamanla değişmeyen bir doğrultu vermede kullanılan optik aygıt.
—ANSİKL. İki aynalı sölostat, düzlemi, dünya eksenine koşut olan ve günlük devinimini ortadan kaldırmak için 48 saatte bu eksenin çevresinde dönen bir birincil aynadan oluşur; bu ayna, gelen ışık demetini, açısı ve konumu, yıl boyunca yükselim değişimlerini dengelemek ve böylece ışığı her zaman bir teleskopun optik ekseni doğrultusunda yansıtmak için değişen, bir ikincil aynaya gönderir. Bu aygıt, büyük tayfçeker donanımları, manyetograflar vb. gibi gökbilim aygıtlarının ağırlıkları ya da kapladıkları yer nedeniyle sabit durmaları zorunlu olduğunda gereklidir. Sölostat, dönme hareketi ve yeri, gök ya da Güneş görüntüsünü değişmez bir doğrultuda yansıtmak için hesaplanan, yalnız tek bir aynadan (siderostat ya da helyostat durumu) da oluşabilir. Bu sistemin sakıncası, sürekli gözlem durumunda, zaman içinde görüntünün bu değişmez eksen çevresindeki dönme hareketini kaydetmesidir.

SÖLOZOMİYEN a. (fr. *cœlosomien*'den). Sığır ve koyun türlerinde oldukça sık rastlanan ucube. (Karın duvarının ya da göğüs duvarının sağ ve sol kısımlarında birleşme ya da yokluk kusurlarıyla belirgin bir anomalidir. Bunlar birleşip karın meydana getirecek yerde sırta doğru dönme eğilimi gösterir. Bu anomali, normal doğurmayı engeller ve embriyotomiyi gerektirir.)

SÖLÖZ, Bursa'nın Orhangazi ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 785 nüf. (1990). Belediye.

SÖLPÜK sıf. Gevşemiş, sarkmış bir şey için kullanılır; sarkık, pörsük.

SÖLPÜMEK gçz. f. **1.** Gevşeyip kendini salmak. **—2.** Şişmanken zayıflamak. **—3.** Sebze ve meyvelerden söz ederken, pörsümek.

SÖLVESBORG, İsveç'te (Blekingen) liman kenti, Baltık denizi kıyısında; 6 500 nüf. Yaklş. 1300 yılında yapılmış kilise (XV. yy.'dan kalma duvar resimleri). Müze. Makine sanayileri.

SÖMBEKİ, yunan adası, Onikiada'da (Güney Sporadesler), Türkiye kıyısı yakınında; 58 km²; 2 500 nüf. Merkezi *Sömbeki.*

SÖMBEKİ körfezi, G.-B. Anadolu'da Ege denizi'nin Datça ve Bozburun yarımadaları ile Sömbeki adası arasındaki girintisi.

SÖMEL a. (fr. *semelle,* taban). İnş. TEMEL PABUCU*'nun eşanlamlısı.
—Dy. Esnek bağlantılı ray döşeme sisteminde, ray tabanı ile travers arasına yerleştirilen küçük lastik plaka; bu plaka üzerinde bulunan oluklar, rayın ilettiği güçlerin etkisiyle, plakanın düşey ve yanal olarak biçim değiştirmesini sağlar ve böylece rayda meydana gelen bütün titreşimleri durdurur. ‖ *Fren sömeli,* frenin hareketе geçirilmesiyle tekerleğe dayanan metal ya da karma malzemeden organ. (Bu sömel, *fren pabucu* adı verilen sömel taşıyıcısına tespit edilmiştir.) ‖ *Pantograf sömeli,* bir pantografın, katenerin temas kablosuna değen aşınma bantlarıyla donatılmış üst bölümü.

SÖMESTR ya da **SÖMESTİR** a. (fr. *semestre,* lat. *semestris, sex,* altı ve *mensis,* ay'dan). YARIYIL'ın eşanlamlısı.

SÖMİKOK a. (ing. *semi-coke*'ten). Karb. kim. Taşkömürünü düşük sıcaklıkta (500 -600 °C) damıtarak elde edilen ürün. (Taşkömürü ile kok arasında bir ara ürün olan sömikok, uçucu madde oranı koktan daha yüksek olduğu için alevle yanar; sanayi için uygun özellikler taşımadığından konutlarda yakıt olarak kullanılır.)

SÖMMERDA, Almanya'nın Thüringen eyaletinde kent, Erfurt'un kuzeyinde yer alır; 21 200 nüf.

SÖMÜRGE a. **1.** Bir ulusun, kendi sınırları dışında sahip olduğu, yönettiği ve siyasal, ekonomik çıkarlar sağladığı topraklar: *Bağımsızlıklarına kavuşan sömürgeler.* (Eşanl. KOLONİ.) **—2.** Eski sömürge imparatorluklarına verilen ad: *Gidip sömürgede yaşamak.*
—İkt. *Sömürge antlaşması,* bir sömürgeci devletin, sömürgesine kabul ettirdiği, özellikle de iktisadi nitelikte olan kuralların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Sömürge sistemi,* sömürgelerin ticaretine, metropolün yararına olarak bazı sınırlayıcı kurallar koyan sistem.

◆ sıf. Sömürgeye ait, sömürgeye ilişkin olana denir.

—Güz. sant. Bir sömürge bölgesinde mimarlığın ya da sanatın özgün niteliğini belirtmek için kullanılır: *Amerikan sömürge tarzı.*

—ANSİKL. İkt. Sömürge antlaşması, sömürgeleştirme konusundaki merkantilist anlayışın dile getirilişidir. Anlaşmada, metropolün zenginleşmesini sağlamak amacıyla genellikle şu koşullar öne sürülür: 1. Sömürge pazarının tümünün ya da bir bölümünün yabancı ürünlere yasaklanması; 2. Sömürge ürünlerinin dışsatımlarının yalnızca ya da en başta metropole yöneltilmesi zorunluluğu; 3. Deniz taşımacılığının yalnızca metropol deniz gücünün tekelinde olması; 4. Sömürgenin, kendi gereksinimi olan mamul eşyanın tümünü ya da bir bölümünü üretmesinin önlenmesi ve ekonomik rolünün hammadde üreticiliğiyle ve ticari pazarlıkla sınırlandırılması; 5. Sömürge ürünlerine metropolce ayrıcalıklı işlem yapılması, bunun yanı sıra da sömürgeye siyasi, askeri, kültürel ve çoğu kez de iktisadi ve mali yardım sağlanması. Bu tekelci anlayışın sıkı bir biçimde uygulanması, bazı güçlüklerin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu yüzden, XVIII. yy.' da, hemen bütün ülkelerde, tekelci kuralların yumuşatılmasına gidildi. Ama, yine de, 1775'te amerikan sömürgelerinin İngiltere'ye karşı ayaklanması ya da daha sonra, 1810 ve 1817'de, ispanyol sömürgelerinin ayaklanması türünden ağır bunalımların patlak vermesi önlenemedi. Bu yüzden, XIX. yy.'da, liberalizmin etkisiyle sömürge imparatorlukları, bu tekelci anlayışı bırakarak, parasal bağlarla desteklenen daha yumuşak bir iktisadi yeğlemeler sistemine yer verdiler.

1950'li yıllardan sonra gelişmeye başlayan sömürgeciliğin ortadan kaldırılması hareketi, bir siyasal bağımsızlık olarak kendini gösterdiyse de, bu, iktisadi bağımsızlığın az ya da çok büyük ölçüde varlığını sürdürmesine engel olmadı.

Sömürge İmparatorluğu *(Fransız)*, eskiden Fransa tarafından yönetilmiş denizaşırı ülkelerin tümü.

• *İlk girişimlerden (XVI. yy.) ilk Sömürge imparatorluğu'na (1661-1763).* XVII. yy.'a dek, uzak toprakların taranması, fethi ve buralara yerleşilmesi, bir ölçüde krallık iradesi tarafından da desteklenen dağınık girişimlerin sonucudur. XVI. yy.'da tek sağlam yerleşme, Saint Lawrence boyunca ilerleyen J. Cartier (1535) ve Québec'in kurucusu S. de Champlain (1608) sayesinde Yeni Fransa'dır (Kanada) [J. Cartier, fransız sömürgeciliğinin babası sayılan François I'den, S. de Champlain ise Henri IV'ten destek görmüştü]. XVII. yy.'da Richelieu, sonra Colbert sömürgeci yayılmayı teşvik ettiler: Yeni Fransa, Antiller gibi nüfuslandı ve gelişti; Antiller' de, Fransızlar, tropikal ürünler (kahve, şeker vb.) bakımından zengin Saint Christopher (1625), Guadeloupe ve Martinique'i (1635) ele geçirdiler. Cavelier de La Salle Louisiana'yı aldı (1682). Zenci ticaretini güçlendirmek üzere Giul ve Senegal (Saint-Louis, 1659; Gorée, 1677) kıyılarında, Bourbon adasında (Réunion adası) [1638], Madagaskar'da (Fort-Dauphin, 1643) ve özellikle Hindistan'da acentalar kuruldu; Hindistan'da, Doğu Hindistan Fransız şirketi sayesinde 1701' de Pondiçeri, Mahe, Karikal, Yanaon, Masulipatam, Çandernagor yerleşmelerine sahip oldu. Tek taraflı sisteme tabi olan fransız sömürge alanları, XVIII. yy.'da özellikle İle de France'ın (Mauritius adası) [1715] işgali ve 1741'den itibaren de Dupleix'in Hindistan'daki girişimleriyle genişlemeye devam etti. 1754'te ABD'ye sattı (1803). Nihayet, Fransa Paris antlaşması'yla (1814) Tobago, Saint Lucia ve İle de France'ı Büyük Britanya' ya bırakmak zorunda kaldı.

• *Sömürgecilik (1830-1880) ve emperyalizmin (1880-1919) yeniden doğuşu.* XIX. yy.'da sanayi devrimi ve emperyalist rekabetler çerçevesinde, artık siyasal bir iradenin yönlendirdiği fransız sömürgeciliği başka bir boyut kazandı. Restauration, Cezayir seferiyle (1830) denizaşırı serüvenler çağını açtı. Cezayir'in Bugeaud tarafından fethi, Abdülkadir'in teslim olması (1847) ve Kabiliye'nin işgaliyle (1857) tamamlandı. Afrika yolu, batı kıyısında acenta yerleşmelerinin kurulmasıyla yeniden açıldı; bu acentalar 1862'de Fransız Altın kıyısı ve Gabon Kuruluşları'nı oluştururken, doğuda Fransa, Kızıldeniz ağzındaki Obock'ı satın aldı (1862). Faidherbe'in fethettiği Senegal (1854-1865) Afrika içlerine doğru bir ilerleme üssü oldu. Mayotte (1843), Tahiti (1842-1847) ve Yeni Kaledonya (1853) fransız topraklarına katıldılar. Nihayet, Koşinşin'in işgali (1862-1867) ve Kampuçya üstünde protektora kurulmasıyla (1863) Fransız Çinhindi'nin temelleri atılmış oldu. Bununla birlikte, Fransız Sömürge imparatorluğu kesin olarak III. Cumhuriyet döneminde kuruldu. 1873 ekonomik bunalımından sonra konan himayeci engelleri aşmak isteyen güçlü mali ve sınai çıkarların baskısı ve Avrupa'da "öç alma" olanağı olmadığından denizaşırı topraklarda şeref ve kudret arayan yön değiştirmiş bir milliyetçilik, 1880'den itibaren otuz yıl içinde kurulan bu imparatorluğun oluşmasına katkıda bulundu. Fransa, sırasıyla Tunus (1881), Gine (1887), Dahomey (1894), Yukarı Volta (Burkina Faso) [1896], Nijer (1897-1899) ve Çad'ı denetimi altına aldı, ama Kongo'dan Cibuti'ye kadar uzanan sürekli bir nüfuz alanı kurmaya çalıştığı zaman ingiliz yayılmasıyla karşılaştı (Faşoda bunalımı, 1898). Afrika'daki toprakları iki federasyonda toplanıyordu: 1904'te kurulan Fransız Batı Afrikası (merkezi Dakar) ve 1910'da kurulan Fransız Ekvatoral Afrikası (merkezi Brazzaville). Aynı zamanda imparatorluk Madagaskar (1885), Komorlar (1886), Somali kıyıları (1892), Yeni Hebrides (bir fransız-ingiliz ortak yönetimi altında, 1906) ve özellikle, Uzakdoğu' da, Tonkin, Annam (1885) ve Laos'u (1895) kapsayarak genişledi. Son büyük fetih Fas

FRANSIZ SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU

10 milyon km² ve 30 milyon nüfusla, imparatorluk doruğuna ulaştı.

• *Sömürgelerin kaybı.* Ama sömürgecilik çok sayıda engelle (en başta, şirketlerin dar ticari çıkarları) karşılaştı ve dış politikanın kararsızlıklarından etkilendi. Nitekim, Louis XIV zamanında başlayan fransız-ingiliz rekabeti Paris antlaşması'yla (1763) sonuçlandı; buna göre fransız sömürge toprakları Antiller'de (Martinique, Guadeloupe, Saint-Domingue, Saint Lucia), Guyana, Gorée, İle de France ve Bourbon adası ile Hindistan'daki beş acenta toprağıyla sınırlandı; bunlara 1783'te (Versailles antlaşması) Senegal ve Tobago acenta toprakları eklendi. Ayrıca, kamuoyu ve seçkinler sömürge işlerine karşı kayıtsızdılar ve bu konuyu, Devrim döneminde, yalnızca kölecilikle ilişkisi bakımından tartışıyorlardı. Kölecilik Konvansiyon tarafından kaldırıldı (1794); ama Bonaparte tarafından yeniden tesis edildi (1802). Bonaparte, Saint-Domingue'de başarısızlığa uğradıktan (1801-1803) sonra denizaşırı emperyalist isteklerinden vazgeçti ve Louisiana'yı

oldu; Fas, 1912'de protektora altına alındı. Bu ülkenin tam denetime alınmasına ve değerlendirilmesine Lyautey tarafından girişildi. Birinci Dünya savaşı ertesinde, Fransa, manda yönetimleri sistemiyle Suriye ve Lübnan'ın, Kamerun ve Togo'nun büyük bölümünün denetimini sağladı (Versailles antlaşması, 1919).

• *İkinci Sömürge imparatorluğu (1919-1946).* Fransız İmparatorluğu bu tarihlerde 12,5 milyon km² ve 65 milyon nüfusla en geniş sınırlarına ulaştı. 1931'de Paris'te toplanan Uluslararası Sömürge sergisi bu olguyu teyit etti. Sözkonusu serginin açılması, sergiyi uygarlaştırıcı bir misyon adına meşrulaştıran III. Cumhuriyet'in en güzel işlerinden biri olarak görüldü. Gambetta'yla birlikte (J. Ferry'den çok), çok sayıda cumhuriyetçi, güç, iş ve ilerleme gözüyle değerlendirilen sömürgecilik düşüncesini benimsedi. Sömürgeciliğin, resmen bir parlamento grubu oluşturan düşünce adamları (P. Leroy-Beaulieu) ve yandaşları vardı. İş çevreleri, özellikle hammadde, sanayi ve sermaye yatırımı için, pazar kaynağı olan denizaşırı topraklara ilgili gösterdiler. E. Étienne'in sömürgeci partisi bu çıkarların savunulmasını üstlendi. İmparatorluk ülkeleri, başlıca metropolün ihtiyacı olanı üretmeliydiler; bu ülkelerin insanları ise temsili kurumlarda son derece önemsiz bir katılım hakkına sahiptiler. İmparatorluğun parçalanma belirtileri dünyayı saran bunalımla (1929) ve özellikle de metropolün itibarını ağır bir şekilde zedeleyen İkinci Dünya savaşı'yla birlikte ortaya çıktı. Fransa, Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı (1941). Brazzaville konferansı'nda (1944) her tür özerklik ya da bağımsızlık düşüncesini kesinlikle reddettiyse de, milliyetçilik hareketleri doğdu ve özellikle Kuzey Afrika ile Vietminh'in Vietnam'ın bağımsızlığını ilan ettiği (1945) Çinhindi'nde kendini kabul ettirdi.

• *Sömürge imparatorluğunun sonu.* O tarihten itibaren, yirmi yıldan daha kısa bir sürede, sömürgeleştirmeye karşı kurtuluş hareketi fransız imparatorluğunun büyük bölümünün ortadan kalkmasına yol açtı; bu gelişme, Martinique, Guadeloupe, Guyana ve Réunion'un Fransa'ya bağlı *département*'lar haline getirilmesine, buralarda yaşayan herkese fransız vatandaşlığının verilmesine (1946), özerkliğe doğru bir yönelişi işaret eden 23 haziran 1956 tarihli çerçeve yasasına ve İmparatorluğu, önce Fransız birliği'ne (1946) ardından da Communauté'ye (1958) dönüştürme denemelerine rağmen gerçekleşti. Fransa, Çinhindi (1954), Tunus ve Fas (1956), Zenci Afrika'daki eski topraklarının yerini alan on dört cumhuriyet (artı Madagaskar Cumhuriyeti), Cezayir (1962), Komorlar (1975), Afarlar ve İsalar'ın (1977) bağımsızlığını tanımak zorunda kaldı. Metropolün çevresinde bugün artık sadece denizaşırı* *département*'lar ve topraklar ile Mayotte ve Saint-Pierre-et-Miquelon toprakları vardır.

Sömürge imparatorluğu *(Hollanda),* Hollandalılar tarafından sömürgeleştirilmiş ülkelerin ve toprakların tümü.

Birleşik Eyaletler'in İspanya'ya karşı toplu ayaklanması (1572), Portekiz'in ispanyol egemenliğine girmesi (1581-1640), hollandalı gemicilere öteden beri gereksinimlerini sağladıkları limanları (Cádiz, Lizbon) kapattı. Bunun üzerine baharatı, doğrudan doğruya kaynağından alıp getirmek zorunda kaldılar. Bu amaçla biri Doğu Hindistan (1602), biri Batı Hindistan (1621) olmak üzere iki şirket kuruldu, bunlar da İberler'den koparılmış bir Sömürge imparatorluğu oluşturdular.

XVII. yy.'ın ilk yarısında, Doğu Hindistan şirketi Molük takımadalarına (Ambon, 1605; Bandalar, 1609) yerleşmeye başladı, 1660'a doğru Ternate, Tidore, Batcan deniz prensliklerine baş eğdirerek üstünlüğünü kesinleştirdi. Fransızlar'ın ve İngilizler'in uzaklaştırılması, Cava denizi'ne yerleşmelerini Banten'in işgalini ve Batavia'nın kurulmasını (1619) sağladı. Daha batıda, Johor ve Malakka'nın Hint okyanusu kıyılarında karakollar kurulması (1663'te Koçin, Kalikût), Portekizliler'in Seylan'dan atılması (1658) ve 1665'e doğru Borneo'nun kuzeyine tüccarlar ve Formoza'ya misyonlar gönderilmesiyle Malezyalılar, Hintliler ve Çinliler etki altına alındı.

Breda barışı'yla (1667), Bender Abbas fars iskelesi de içinde olmak üzere, Cape, Timor gibi bir dizi tahkim edilmiş ticaret sömürgesinden oluşan Doğu Hollanda Sömürge imparatorluğu'nun varlığı (Banda'nın son ingiliz adaları da Hollanda'ya bırakıldı) resmen kabul edildi.

Doğu Hint adalarının yönetimi, ticari kaygıyı, avrupalı nüfusun artması ya da adanın değerlendirilmesi gibi her türlü düşüncenin üstünde tutan şirketin ticari örgütlenmesine dayandırılıyordu. Şirket geleneksel yapılar üstüne kendi adamlarını yerleştirdi. Bunlar (genel valiler, hint adaları danışmanları, şefler, tüccarlar), siyasal yönetimden, büyük yönetim hizmetlerinden, aynı zamanda da önemli bir bölgenin (örneğin Ambon) genel yönetiminden, bir karakoldan, bir kaleden bir acentadan sorumluydular. Vali ya da danışmanlar yerel prenslerle mal teslimi koşullarını görüşürken, yürütme görevlileri yerli halka konulan vergileri mal olarak alıyor ve düzeni gerektiğinde zora başvurarak (1621'de Bandalar kıyımı) koruyorlardı.

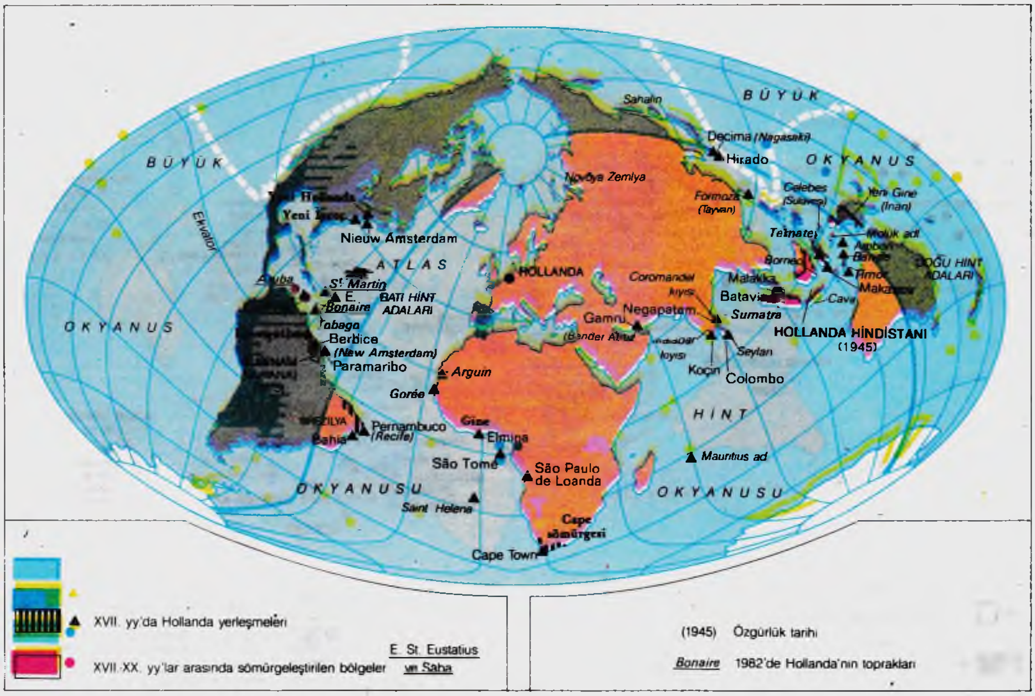
Güney-doğu Asya takımadalarındaki farklı kültürel toplulukların ilişkileri sıkı sıkıya "işlevsel"di; birbirlerine karışmaları sözkonusu değildi, her biri kendi geleneklerini koruyordu: Batavia'da, çinli yargıçlar ve hollandalı belediye başkanı gibi.

Hollanda'nın batıya doğru yayılması bu kadar başarılı olmadı. On huguenot ailenin Amazon bölgesine, otuz wallon ailesinin Hudson körfezine gönderilmesiyle (1623) ve Piet Heyn'in Brezilya kıyıları boyunca yaptığı vurgun seferleriyle (1627-28) başlayan Amerika İmparatorluğu XVIII. yy.'ın ilk yarısında doruğuna ulaştı. Genel vali Johan Mauritz Van Nassau-Siegen tarafından iyi işletilen (kereste, şekerkamışı) [1636-1644] Hollanda Brezilyası, 1635'e doğru San Roque burnundan rio San Francisco'ya kadar uzanıyordu. Kuzeyde, Hudson boyunca Yeni Hollanda'yı oluşturan bir dizi sömürge art arda sıralanmıştı. Bunlardan Nieuw-Amsterdam (İngilizler bu kenti New York yapacaklardı), Patronluk yasası'ndan (1629) beri, deri ticareti ve tarımla geçinmekteydi. Son olarak Antiller denizi'ndeki Sint Eustatius, St. Martin, Tobago, Guyana, Curaçao İspanyollar'dan alındı (1635).

Portekiz'in yeniden bağımsızlığa kavuşması (1640), Hollanda-Portekiz savaşı (1641-1651) ve Brezilya isyanları Hollanda Brezilyası'nın sonunu getirdi (Recife kapitülasyonu, 1654). Brezilya'nın Portekiz'e geri verilmesi, Lahey barışı'yla onaylandı (1661). York dükünün kazandığı ingiliz zaferi, Yeni Hollanda'nın sonu oldu (1664). Breda barışı'yla (1667) Antiller'deki iyi işletilen topraklar ve Curaçao pazarına köle gönderilmesini sağlayan Gorée ve Arguin afrika acentaları Hollanda'ya bırakıldı.

Doğu Hint adalarının tersine, Hollanda

HOLLANDA SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU

Antilleri'nde tropikal tarımsal işletmeye (şekerkamışı, pirinç, tütün) dayanan bir sömürge toplumu erkenden kuruldu. Bu toplumun etnik azınlıkları (Surinam Yahudileri) özel bir dil konuşuyordu.

Güney-doğu Asya takımadalarında XVIII. yy.'ın ortasına doğru, Doğu Hint adaları şirketi'nin iç sorunlarından, bunun sonucu olarak yönetimin bozulmasından, uygulanan ekonomik malthusçuluktan (az, ama pahalı ürün politikası; plantasyonların sökülmesi), yerli halka ve Çinliler'e çok sert davranılmasından (Batavia'da ekim 1740'ta Çinliler'in öldürülmesi) doğan zorluklar baş gösterdi. İngiltere-Hollanda savaşı (1780-1784) şirketin gerilemesini hızlandırdı, 1798'de de şirket feshedildi. Şirketin yerine yeni bir sömürge politikası getirilmesi Fransız devrimi ve Fransız İmparatorluğu'nun Avrupa'da yol açtığı bunalımlar yüzünden gecikti. Fransızlar'ın Batavia Cumhuriyeti'ne dönüşen (1795) Birleşik Eyaletler'e el koymasını bahane eden İngilizler, Cape Town'ı, Seylan'ı, Hindistan ve Sumatra acentalarını, Malakka'yı, Molük adalarını, Guyana'yı ve Hollanda Antilleri'ni işgal ettiler. Amiens barışı'yla (1802) Hollandalılar Seylan'ın dışında eski topraklarını yeniden elde ettiler. Doğu Hint adaları şirketi'nin eski toprakları, "Doğu işleri yönetim komitesi'nin sözde kalan yetkesi altına verildi. Hollandalılar buraya vali Daendels'i (1808-1810) gönderdiler, o da yollar yaptırarak ülkeyi değerlendirmeye çalıştı. Valinin bu çalışmaları, Batavia'yı işgal eden İngilizler (8 ağustos 1811) tarafından 1810'da engellendi. İngiliz vali Raffles buraya yerleşti; bir ekonomik liberalleştirme politikası taslağı hazırladı ve ilk siyasal ödünleri verdi. Yönetimlerine birer de yerli "kral naibi"nin katıldığı "eyalet sömürge valilikleri" kurdu. Bu yönetim Birinci Dünya savaşı sonrasına kadar sürdü.

1814 Londra konvansiyonu ile İngiltere, Cape Town, Guyana'nın bir bölümü, Tobago ve Seylan dışındaki sömürgelerini Hollanda krallığı'na geri verdi. Doğu Cava prensliğinin isyanı ve Sumatra dinsel ayaklanması (1825) Hollanda'yı göreli bir özerklik politikası benimsemek zorunda bıraktı. Bundan böyle, klasik sömürge kuruluşlarının yerini yavaş yavaş başka sömürme biçimleri ve anakentle yeni ilişkiler aldı. 1830'da Hollanda Hint adalarına vali olarak atanan Van den Bosch'un devlet tarım işletmeleri sisteminin başarısızlığı, XIX. yy.'ın sonundan başlayarak adaların kapitalist ve özel girişimcilik tarafından değerlendirilmesine yol açtı. Bu sistem, Hollanda sömürgelerinde köleliğin kalkmasını (1860) hızlandırmakla ve böylece Guyana'daki 55 000 kişilik toplam nüfusun 36 000'ini özgürlüğe kavuşturmakla kalmadı (Antiller'de 31 000 kişilik nüfusun 11 000'i köleydi), ayrıca 1863'ten sonra kendi yerini bir vergi sisteminin alması sonucunu doğurdu. Kısa sürede ulusalcılığa dönüşen açlık ayaklanmalarına da (Aceh, 1873) yol açarak doğu sömürgelerinin siyasal statüsünde ilk değişikliği (1917'de Volksraad'ın kurulması) sağlayan sömürgecilik karşıtı hareketin (Budi Utomo, 1908; Sarekat İslam, 1911) güçlenmesine katkıda bulundu. 1922 Hollanda yeni Anayasası'nda yinelenen bu ödünler, Dr Sukarno'nun Endonezya Ulusal partisi'nin 1927'den beri ileri sürdüğü isteklerde bir ılımlılık sağlayamadı. Bunların sonucunda, japon işgali (1942-1945) sırasında, anakentin vesayetinin uzun süre ortadan kalkması ağustos 1945'ten beri tamamlanmış olan Endonezya Cumhuriyeti'nin ilan edilmesini kolaylaştırdı. 10 ağustos 1954'te kesinleşen Endonezya* bağımsızlığı, Hollanda'da bazı siyasal güçlükler (1963'te Endonezya'nın eline geçecek olan Yeni Gine'nin batısı ya da İrian üzerinde hak istekleri) doğurdu.

Endonezya'nın XX. yy.'ın ortasında özgürlüğüne kavuşması, XVII. yy.'da, Birleşik Eyaletler'in şaşılacak gücüne tanık olmuş büyük Hollanda İmparatorluğu'nu yalnızca Amerika'daki topraklarına (Surinam [Guyana] ve Antiller'de birkaç ada: St. Martin'in bir bölümü, Sint Eustatius'u, Curaçao, Aruba) indirgedi. 1975'te Surinam da bağımsızlığına kavuştu.

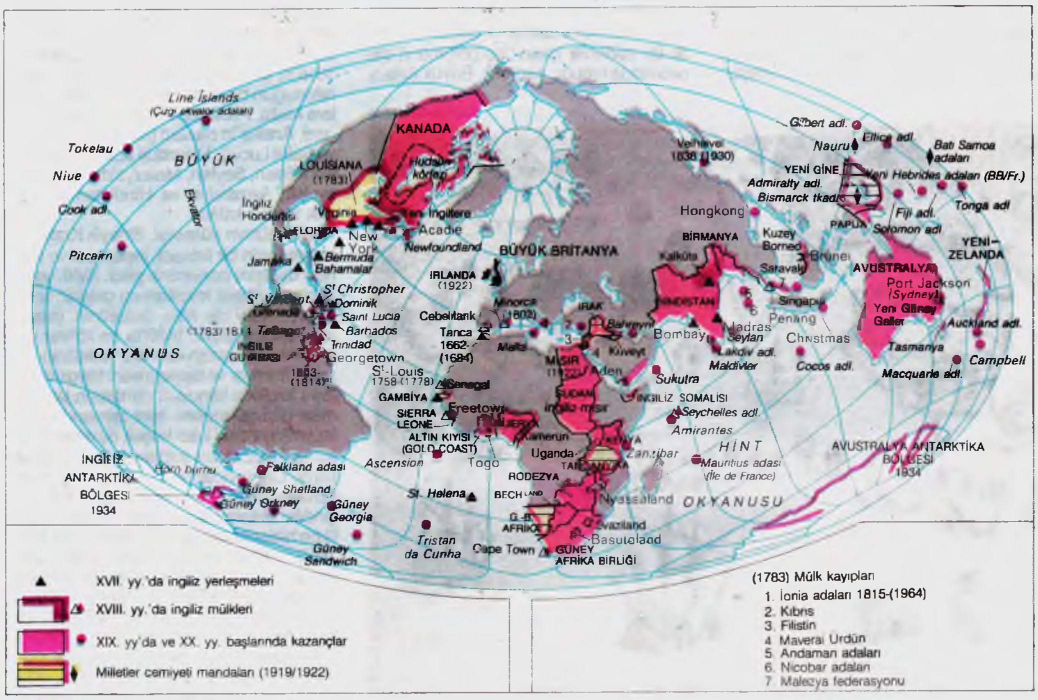

National Maritime Museum

Hindistan Hollanda adaları filosunun dört gemisinden birinin 1 mayıs 1599'da Amsterdam'a varışı
Andries Van Artvelt'in (1590-1652) tablosu
National Maritime Museum Greenwich

Sömürge İmparatorluğu (*İngiliz*), 1931'e dek İngiliz krallığı'nın egemenliğini tanıyan ülkeler topluluğunu belirten deyim.

• *Başlangıç.* Yüz Yıl savaşı'nın sona ermesi ve kıtadaki topraklarını yitirmesi İngiltere'yi denizlere yöneltti. *Merchant Adventurers* yeni pazarlar aramaya girişti, Kuzey denizi'ne ve Akdeniz'e girdi. Bristol, bu gelişmenin merkeziydi. XV. yy.'ın son yıllarında Henry VII'nin hizmetinde çalışan cenovalı denizci Giovanni Caboto, batıda Newfoundland'ı keşfetti. Ama aslında Manş ve Kuzey denizi'nin egemenlik altına alınmasının yanı sıra başka yayılmacı

İNGİLİZ SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU

girişimlerin başlaması için Elizabeth I'in saltanat dönemini beklemek gerekti. İspanyollar'a ve Portekizliler'e özenme ve onlardan duyulan korku denizlerde yayılma isteğini ön plana çıkardı. Atlas okyanusu'nun orta kesimiyle Hint okyanusu İspanyollar ile Portekizliler'in, kısa bir süre sonra da Hollandalılar'ın tekelindeki alanlar olarak kaldı. İngilizler'in XVI. yy.'ın ikinci yarısındaki seferleri Kuzey Atlas okyanusu'yla sınırlıydı: Kuzey-doğu (Richard Chancellor) ve Kuzey-batı geçitlerinin aranması, Kuzey Amerika'da ilk yerleşmeler (1583-1585). İngilizler, ispanyol bölgesinde vur-kaç ve korsanlık eylemleri yapmakla yetiniyorlardı; John Hawkins, Francis Drake ve Sir Walter Raleigh bu eylemler sırasında ün kazandılar. Bu çağ, dünyanın paylaşımına katılabilmek için her şeyi göze alan serüvencilerin çağı olduğu gibi, İngilizler için de, düzenli coğrafi ve tarihi bilgi toplama çağıdır (Hakluyt, Purchas, Monson).

• *Öncüler ve zenci köle tacirleri.* XVII. yy.'la birlikte sömürgeleştirme çağı başladı. Sömürgeleştirme hareketinde başı çeken özel girişim düzenli bir yol izliyor ve krallık yasalarıyla yönlendiriliyordu. İmtiyazlı büyük şirketler kuruldu; bunların ilki Doğu Hindistan* şirketi'dir (1600).

Servet peşinde koşan "girişimciler"in işgal ettiği ilk topraklar Kuzey Amerika'nın Atlas okyanusu kıyıları oldu: Virginia (imtiyazı 1606'da alındı), Bermuda ileri karakolu (1609). Stuartlar'ın İngiltere'sinden hoşnut olmayan bazı püritenler Amerika yolunu tuttular; 1620'de "Göçmen Babalar" (Pilgrim Fathers), bakir bir arazide, Yeni İngiltere'nin çekirdeği olan Plymouth topluluğunu kurdular.

Aralarında zayıf bir ilişki bulunan bu koloniler, Tropikal Amerika'nın yanı başında ticari ve stratejik üsler oluşturdular; hayali altın ülkesi Eldorado şekerkamışı plantasyonları biçimini aldı. İspanyollar'a ait olan bu topraklarda önce Hollandalılar, sonra Fransızlar'la girişilen rekabet, Avrupa savaşlarına yol açan bunalım dönemleriyle sürekli bir ihtilaf yarattı. İngiliz deniz gücü, sınavlardan geçerek pekişti ve rakip devletlerden yeni topraklar ele geçirildi: Antil adalarından birçoğu (1612'de Bermuda, 1627'de Barbados, 1632'de Antigua ve Montserrat), 1638'de bugünkü Belize, 1648'de Bahama takımadaları, 1655'te Jamaika; 1664'te York dükünün komutasındaki donanma Yeni Amsterdam'ı Hollandalılar'dan aldı (buraya York dükünün onuruna New York adı verildi); böylece Yeni İngiltere güney kolonileri olan Virginia ve Maryland ile ve 1663'ten sonra da Kuzey ve Güney Carolina ile birleşti.

Bu süre içinde Amerikan plantasyonlarının işgücü gereksinimi, ingiliz zenci köle tacirlerini Gambiya'da yerleşmeye (1618) ve "üçgen ticareti"ni hızlandırmaya yöneltti. Bu arada Doğu Hindistan şirketi de 1639'da Madras'da (Saint George kalesi) ve 1696'da Kalküta'da (William kalesi) müstahkem ticaret merkezleri kurdu. Charles II'nin Portekiz prensesi Catherine of Braganza ile evlenmesi Bombay'ı İngiltere'ye kazandırdı. XVII. yy.'ın sonlarında bu ingiliz şirketi, Hindistan'a, neredeyse rakipleri kadar sağlam yerleşti.

• *Merkantilist İmparatorluk.* Ticaret burjuvazisine yarayan 1688 İngiliz devrimi'ni, XVIII. yy.'ın ilk üç çeyreği içinde, denizlerde yayılma ve sömürge yayılması izledi. Sömürge* antlaşması kuramlarına göre ticari kâr elde etmek üzere tam bir imparatorluk yaratıldı ve düzenli bir şekilde sömürüldü. Deniz üstünlüğünün, her zamankinden çok daha gerekli olduğu ortaya çıktı.

Bu gelişme başlıca iki engelle karşılaştı: Amerika kıtasının büyük bölümünü denetiminde bulunduran İspanya ve denizaşırı yayılması hızla süren Fransa. 1700'de bu iki monarşi arasında kurulan ittifak tehlikeyi artırdı. XVIII. yy.'ı kaplayan bu rekabetin yol açtığı iki büyük savaş, İspanya Veraset savaşı (1701-1713) ve Yedi Yıl savaşı (1756-1763) Büyük Britanya'ya genişlemek için iki büyük fırsat yarattı; birincisi Büyük Britanya'ya Cebelitarık ve Minorca, Acadie ve Hudson körfezini; ikincisi Mississippi'nin K.'inde ve D.'daki Fransız Amerikası'nın geri kalan bölümünü, Florida'yı, Antiller'den birkaçını (Granada, Saint Vincent, Tobago) ve Gorée dışında Senegal'deki ticaret merkezlerini kazandırdı; ayrıca Hindistan'da Fransızlar'la yapılan savaş İngilizler'e önemli ilerlemeler kaydetme olanağı verdi; Plasey zaferiyle tüm Bengal İngilizler'in eline geçti. Fransızlar'ın tasfiye edilmesi ve Clive'in, sonra da Hastings'in enerjik atılımı, İngilizler'in, Doğu Hindistan şirketi'nin denetimindeki bölgeleri genişletmesini sağladı.

Böylece, 1770'e doğru, başlıca iki ingiliz nüfuz alanı oluştu: Labrador'dan Guyana'lar'a dek uzanan Amerikan grubu ve Ganj ovasına ve Dekkan'a kadar uzanan Hindistan. Ama, bu geniş ve uzak toprakların korunması ve sömürülmesi gittikçe ağırlaşan ulaşım sorunları dolayısıyla deniz üsleri sorunları yarattı. Öte yandan Doğu'yla ticaret, genellikle hâlâ Akdeniz üzerinden yapılıyordu; Afrika'yı dolaşan Atlantik yolu o tarihlerde Hollandalılar'ın denetimindeydi. Bu nedenle, zaten batı bölümünü denetiminde tuttuğu Akdeniz, Büyük Britanya için daha da önem kazandı.

• *Bunalımlar çağı.* O sırada Amerikan devrimi başladı; 13 sömürgenin 1776'da ilan edilen bağımsızlığı, ancak Büyük Britanya'nın denizler üstündeki egemenliği tehlikeye girince, 1783'te kazanıldı. Versailles antlaşması, bazı toprakları (Senegal, Florida, Minorca) yeniden ele geçiren Fransa ve İspanya için bir öç almaktan ibaret değildi; bu antlaşmayla, aynı zamanda Britanya İmparatorluğu düşüncesine bir darbe indirildi.

Bu dönem, aynı zamanda, sömürgeciliğin geleneksel ilkelerine karşı çıkan düşünce akımlarının geliştiği bir dönem oldu. Bu manevi bunalım, İmparatorluk içinde çıkan insani sorunlara ilişkin yeni bir tutumun oluşmasına yol açtı. Bu yaklaşımın enerjik savunucusu W. Pitt'in çıkardığı India Act (1784) sert bir şekilde eleştirilen Doğu Hindistan şirketi üzerinde tahtın bir parça denetim kurmasını sağladı.

Asya'daki ingiliz yayılması durmadı. Hindistan sömürgesindeki ingiliz denizcileri, Uzakdoğu'yu denetleyecek bir üs elde etmek amacıyla, sonraki Boğazlar kurumlarının çekirdeği olan Penang'ı 1786' da ele geçirdiler. Biri 1787'de azat edilen kölelerin yerleşeceği Afrika kıyısında Sierra Leone'de, öbürü 1788'de Avustralya'nın G.-D.'sundaki Yeni Güney Galler'de olmak üzere iki koloni kuruldu. Yeni Güney Galler o tarihlerde kürek mahkûmlarının gönderildiği uzak bir cezaeviydi; bununla birlikte burası güçlü Avustralya federasyonunun çekirdeği oldu ve Büyük Britanya'nın Büyük Okyanus bölgesine sağlam bir şekilde yerleşmesini sağladı.

Ama Avrupa'da durum yeniden karıştı. Büyük Britanya, 1802-1803 arasındaki kısa bir duraklama dışında 1793'ten 1815'e dek süren ve öz varlığı üstüne oynanan bir çatışmaya girdi. Kıta Avrupası'nda ciddi tehlikelerin yeniden ortaya çıkması Birleşik Krallık'ı yeni bir deniz aşırı yayılma sürecine itti. Savaşlarla sarsılan Avrupa karşısında, her zamankinden daha çok deniz gücüne sarıldı. Fransa'ya ve geçici müttefiklerine (İspanya ve Birleşik Eyaletler, öbür sömürgeci devletler) karşı verilen savaş gittikçe artan ağır bir yük oluştururken, aynı zamanda yeni fetihleri gerekli ve mümkün kıldı. XVIII. yy.'ın son yıllarında Tippoo Sahib'in karıştırdığı Hindistan'da Britanya topraklarının korunması bu toprakların genişletilmesini gerekli duruma getirirken, Trafalgar'dan (1805) beri denizlere kesinlikle egemen olan Büyük Britanya, Atlas okyanusu'yla Hint okyanusu'nu kaplayan güçlü bir üsler ağı kurdu. 1815'te Birleşik Krallık, devasa bir imparatorluğun başındaydı. Önceki sömürgelere Malta, Ascension adası, Cape sömürgesi, Antiller'in bazıları (bu arada Trinidad ve Saint Lucia), Mauritius adası, Seycheles adaları, Seylan, Malezya'da Wellesley eyaleti, Avustralya ve Hindistan'da pek çok toprak katıldı.

• *Liberalizmin yükselişi.* Birleşik Krallık, o tarihte derin bir iktisadi, toplumsal ve manevi değişim dönemine girdi. XVIII. yy.'ın sonunda kölelik karşıtlarınca girişilen kampanya, 1807'de köle ticaretinin yasaklanmasını sağladı; 1833'te de köleler özgürlüklerine kavuştular. Köle ticaretinin cezalandırılması ve başka insani kaygılar Birleşik Krallık'a kendisini denizlerin jandarması gibi görmesini, aynı zamanda Afrika ve Asya'daki bazı küçük devletlerin işlerine karışmasını sağlayan birçok fırsat verdi. Öte yandan aşırı nüfus artışı, yeni kurulan ülkelere, öncelikle tropikal iklim dışındaki Britanya sömürgelerine doğru gittikçe hızlanan bir göç hareketine yol açtı. 1850-1880 arasında Avustralya ve Kanada'da maden zenginliklerinin bulunması ve 1845-1848 arasında İrlanda'yı saran büyük kıtlık nüfusun yer değiştirmesini kolaylaştırdı.

Bununla birlikte liberaller sömürge işletmelerini kuşkuyla karşılıyorlardı. Artık dünya ekonomisine egemen olan bir ülke için

Lauros-Giraudon

İngilizler'in 1585'te Virginia'ya (Kuzey Amerika'daki ilk ingiliz sömürgesi) gelişi John White'ın desenine göre 1590'da Théodore de Bry'ın yaptığı gravür
Service historique de la Marine Paris

sömürgelerden sağlanan maddi çıkar iyice azalmıştı. Britanya kamuoyunun geniş bir bölümü, özellikle sömürgeleri elde bulundurmak ve savunmak için yapılan harcamalar konusunda duyarlıydı. Ayrıca metodizm ve lutherci hareketin dini coşkuyu canlandırdığı bu ulustan birçok kimse, kazanç peşinde koşma düşüncesinden ve kudretli olma isteğinden nefret ediyordu.

Yine de Britanya kamuoyu, başka bir devlet, Birleşik Krallık'ın sömürgelerini ya da çıkarlarını tehdit edebileceği bir bölgeye yerleşmeye kalktığında sert tepki göstermekten vazgeçmiyordu. Palmerston, bu savunmacı saldırganlığın en çarpıcı öncüsü oldu. Yabancı emelleri başarısızlığa uğratma isteği Britanya'ya yeni topraklar kazandırdı: Singapur ve Malakka (1819 ve 1824), Altın Kıyısı (Gold Coast) [1821], Falkland adaları (1833), Aden (1839), Yeni-Zelanda (1840), Hongkong (1842), Natal (1843), Saravak ve Labuan (1841-1846), Aşağı Birmanya (1826-1852), Hindistan'da henüz bağımsız olan devletler (1831-1854 arasında).

1830-1870 dönemi, yayılmadan çok iç gelişmeler dönemidir. Liberalizmin zaferi sadece Birleşik Krallık'ın çehresini değil (himayeci yasaların kaldırılması, 1846-1851), aynı zamanda İmparatorluğunkini de değiştirdi. Liberaller, şiddetli bunalımları en az zararla atlatmak istediler. Kanada'yı sarsan karışıklıklardan ve lord Durham'ın soruşturmasından (1838-39) sonra 1848'de bu ülkeye, ardından Avustralya ve Yeni-Zelanda'ya temsili bir hükümet kurma hakkı tanındı; 1867'de Kanada dominyonunun kurulmasıyla yeni ve cesur bir denemeye girişildi. Birleşik Krallık'ın en zengin kolonisi olan Hindistan'da yerel güçlükler 1857'de sipahilerin ayaklanmasıyla sonuçlandı; isyanların bastırılmasını, Doğu Hindistan şirketi'nin tasfiyesi (1858) ve bir dizi iktisadi ve idari reform izledi.

• *İngiliz emperyalizmi.* Deniz ulaşımındaki ilerlemelerle birlikte Süveyş kanalının açılması (1869) dünyadaki büyük ticaret yollarını değiştirdi. Bunun üzerine Avrupa'nın yayılması, hummalı yeni bir gelişme evresine girdi. Birleşik Krallık da, öbür ülkeler gibi bu fütuhatçı çılgınlığa sürüklendi; 1874-1880 arasında Başbakanlık yapan Disraeli bu harekete kesin eğilimini kazandırdı. Bununla birlikte Disraeli, Gladstone'un başı çektiği liberal muhalefetle karşılaştı. Ama emperyalizm, Dilke ve Seeley gibi kuramcılar ve Kipling gibi şairler tarafından yayılan mistik bir anlam kazandı: ingiliz yüceliğine tapınırcasına inanış ve İngiliz uygarlığını tüm dünyaya yayma gibi bir misyonu yerine getirme duygusu. Bir tür mesihçilik olan bu eğilimin uyandırdığı coşku, liberallerin, Muhafazakâr parti'ye yönelenler dahil (W. Churchill) radikallerin (J. Chamberlain) saflarına dek sızdı.

İmparatorluk, ele geçirdiği geniş topraklarla zenginleşti. Böylece Birleşik Krallık, Afrika'nın paylaşımında önemli bir pay sahibi oldu. Müteşebbis kimselerin girişimi kimi zaman hükümetleri harekete geçirdi ya da onların hareketini aştı; C. Rhodes ve sahibi olduğu British South Africa Company (1889'da kuruldu) buna örnektir. Elde edilen başlıca topraklar şunlardı: Malay devletleri (1874-1909), Kıbrıs (1878), Nijerya (1879), Mısır (1882) [1936'ya dek işgal altında tutulan fiili protektora], Bechuanaland (1885), okyanusta birçok takımada (Cook [1888], Gilbert ve Ellice [1892], Solomon [1893] vb.), Kenya ve Zanzibar (1890), Uganda (1894), Aşanti ülkesi (1896-97), İngiltere-Mısır Sudan'ı (1899), Orange ve Transvaal Boer cumhuriyetleri (1900-1902).

İmparatorluk hem büyüyor, hem örgütleniyordu. Hindistan sömürgeleri ve protektoraları 1876'da Hindistan İmparatorluğu adını aldı. Kanada dominyonuna yeni özerk devletler eklendi: 1901'de Avustralya federasyonu, 1907'de Yeni-Zelanda ve 1910'da Güney Afrika Birliği. İngiliz kamuoyunda İmparatorluk bünyesindeki tüm ülkeleri kapsayan geniş bir çıkar ve duygu ortaklığı düşüncesi yayıldı; hatta bazıları bu düşünceyi daha sıkı ve iktisadi sorunları da içerecek bir federal örgütün kurulmasına dek götürmek istedi (İmperial Federation League, 1884'te kuruldu). Milner, bu anlayışın en ateşli propagandacılarından biriydi. Ama 1885'te ilk milliyetçi kongrenin toplandığı Hindistan'da milliyetçi duygunun ortaya çıkması, bu emperyalizmin geleceği için, öbür avrupalı devletlerin rekabetinden daha ciddi bir tehdit oluşturdu.

• *İmparatorluktan Commonwealth'a.* İngiliz İmparatorluğu, Birinci Dünya savaşı sırasında sağlamlığını gösterdi. Bütün denizaşırı ülkeler savaş çabasına tüm olanaklarıyla katıldılar. 1918 zaferi ve yenilen imparatorlukların sömürge topraklarının paylaşımı İngiliz Sömürge İmparatorluğu'nu en geniş boyutlarına ulaştırdı; Güney-batı Afrika, Tanganyika, Togo ve Kamerun'un bir kısmı, Filistin, Batı Şeria, Irak, Okyanus bölgesinde çeşitli topraklar (Yeni Gine'nin kuzey-doğu'su, Bismarck takımadası, Admiralty adaları, Nauru vb.) İmparatorluğun sınırlarını tamamladı. Asya toplumlarının gelişmesi ve petrolün rolünün hızla artması üzerine İmparatorluğun ekseni Atlas okyanusu olmaktan çıkıp Hint okyanusu ve Büyük Okyanus oldu; Ortadoğu'nun önemi arttı. Bununla birlikte sorunların yığılması yeni düzenlemeler gerektirdi. Kanada'nın başı çektiği dominyonlar, katlandıkları özverilerle orantılı sorumluluklar istediler ve barış konferansında hükümranlıklarının zımnen kabul edilmesini sağladılar. Birleşik Krallık bölündü; yüz yılı aşkın bir süredir zorla katıldığı Birlik'e karşı isyan halinde olan ve altı kontluğa ayrılan İrlanda 1922'de dominyon statüsünü elde etti. Hindistan İmparatorluğu'nda bağımsızlık düşüncesi hızla gelişti. 1919 İndian Act'la bu ülkede yürürlüğe konan geniş reformlar, düzeltile düzeltile 1935'te tam bir özerklik statüsüyle sonuçlandı. İmparatorluk içindeki en gelişmiş ülkelerin bağımsızlığa kavuşması, Londra'dan yönetilen bir federal birlik düşüncesinin bırakılmasına yol açtı ve 1926 ve 1930 İmparatorluk konferanslarıyla tanındı; 1931 Westminster* statüsüyle de onaylandı. İmparatorluk varlığını sürdürdü; yerini Commonwealth* aldı.

Sömürge İmparatorluğu *(İspanyol),* İspanya tarafından sömürgeleştirilen ülke ve toprakların tamamı.

Doğu Hindistan yolunda Portekizliler'e yetişemeyen İspanyollar bu yolun batı kapısını keşfetmeyi tasarladılar. Kolomb'un bu amaçla yaptığı ilk yolculuk sonunda Hispaniola (Haiti) yerleşmesi kuruldu (1492). Alexander VI'nın *İnter Caetera* fermanı (1493), sonra da Tordesillas İspanyol-Portekiz antlaşması (1494), Cabo Verde adalarının 370 fersah batısından geçen bir çizgisinin doğusundaki ve batısındaki toprakların mülkiyetini, sırasıyla, Portekizliler'e ve İspanyollar'a vererek fiili bir duruma yasallık kazandırdı. Bu antlaşma, İspanya'nın Orta ve Güney (Portekizliler'in payına düşen Brezilya dışında) Amerika'yı istila edebilmesini sağladı, ama Hindistan ile Güney-doğu Asya takımadalarının baharatına ve altınına ulaşma sorununu çözmedi. Sorun, Büyük Okyanus'un Balboa tarafından keşfedilmesi (1513) üzerine İspanyollar'ın Amerika kıtasının değerini daha açık biçimde fark etmeleri üzerine daha önem kazanarak yeniden gündeme geldi. İspanyollar'ın hâlâ göz diktikleri Hindistan'a yaklaşmak için ikinci bir okyanusun da geçilmesi gerekiyordu. Miguel López de Legazpi'nin yolculuğu (1571) ve İspanyollar'ın, Portekizliler'le yapılmış olan Zaragoza antlaşması'nı (1529) çiğneyerek Manila'ya yerleşmeleri, İspanyollar'ın Portekiz arazisinin kapılarına dayanmalarını sağladı. Artık İspanya, "Manila kalyonu" (Manila-Acapulco) aracılığıyla, batı yolu keşfedilen Doğu Hint

Fleming

Bengal valisi Clive of Plassey ağustos 1765'te moğol imparatoru Şah Alem'den, İngiliz Doğu Hindistan şirketi için mali yönetim imtiyazını alırken Benjamin West'in resmi *İndia House, Londra*

adalarıyla dolaylı ilişki kurabiliyordu. Nitekim İspanyollar, buradaki ileri konumlarını koruyarak Filipinler'de uzun süreli askeri bir yönetim gerçekleştirdiler. İspanya'nın Amerika'ya ve Büyük Okyanus'a yerleşmesi (batı yolunu arama çabalarının rastlantısal bir sonucuydu) bu kıtayı ispanyol sömürgeciliğinin en önemli parçası haline getirdi. Kıtanın değerlendirilmesi ise, Afrika'nın batı kıyısında zenci ticareti karakollarının kurulmasını gerektirdi.

Bu geniş yayılmayla karşılaştırıldığında İspanyollar'ın Kuzey Afrika'daki çabaları (presidiolar), Mağribliler'le aralarındaki tarihi ilişkilerin sürekliliğini açıklar; bu ilişkiler coğrafi ortamların benzerliği (Endalucía-Fas) ve haçlı zihniyetinin sürüp gitmesi gibi nedenlerle kolaylaşmıştır. 1479'da krallığa katılan Kanarya adalarının sömürgeleştirilmesi dışında İspanya'nın Mağrib'e düzenlediği haçlı seferleri - Melilla'nın Portekizliler tarafından devri (1497); el-Mers-el-Kebir (1505), Vahran (Oran) [1509], Bicaye, Trablusgrap'ın (1510), Cezayir, sonra da Cerbe (1520) ile Tunus'un (1534) alınması - Batı Akdeniz'de berberi korsanlığa karşı askeri bir tepki, İspanya'daki Moriokolar ile mağribli müslümanlar arasındaki temasları koparmayı amaçlayan bir girişim olarak görünüyordu. Artülkesi olmayan, tahkim edilmiş birer basit dayanak noktası durumundaki bu "presidio"lar doğrudan İspanya'ya bağlı bir vali tarafından yönetiliyordu; "presidio"lar, geçimini İspanya'dan çok içerilere doğru düzenlenen talanlardan sağlayan bir garnizonun işgali altındaydı. Düşman bir halk tarafından çevrili olan bu karakolların çoğu, Melilla, Ceuta, Peñón de Vélez, Alhucemas (bugün el-Huseyma) karakolları dışında yok oldu (XVI. yy.'ın ilk çeyreğinde Barbaros kardeşlerin İspanya'ya karşı mücadelesi).

Yeni Dünya'da ise, tersine, İspanyollar gerçek bir kara imparatorluğu kurdular. Geniş alanların fethi ve keşfi birlikte yapıldı. İlk ispanyol yerleşmeleri Büyük Antiller'de kuruldu: Hispaniola, Ponce de León'un 1508'de ayak bastığı Porto Riko, Jamaika, 1511'de Küba. Balboa'nın geçtiği merkezi kıstaktan başlayarak kıtanın fethinin ana hatları ortaya çıktı. Kuzeye doğru, Ponce de León tarafından bulunan Florida (1513, 1521) Fransızlar'ın elinden alınmaya çalışılırken, Meksika'da Aztek İmparatorluğu yıkıldı (1521, Hernán Cortés Mexico'da); fatihler Meksika'dan hareket ederek Guatemala'ya (1522). Nikaragua'ya (1522-23), Salvador'a (1525), Yucatán'a, Yeni Meksika'ya (1581) gittiler. Güney Amerika'da Pizarro'nun Peru'da İnkalar'a karşı zaferini (1532), Araukan Kızılde-

İSPANYOL SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU

rilileri'ne karşı mücadelede Pedro de Valdivia'nın Şili destanı (Santiago'nun kuruluşu, 1541) ve Plata bölgesine gelmesi (Buenos Aires'in kuruluşu, 1536) izledi; İspanyollar Kolombiya'ya girdiler ve Santa Fe de Bogotá'yı kurdular (1538); 1546'da Venezuela'nın kuzey kıyısına yerleştiler. Fethedilen toprakların keşfi ve değerlendirilmesi genellikle simgesel olan bu sahiplenmeyi yavaş yavaş fiili işgale dönüştürdü.

Amerika, İspanya'nın idari uzantısı oldu; Karl V, İspanya kralı unvanına "Hindistan ve Okyanus denizi ana karaları kralı" unvanını da ekledi (1521); genel valiliklerin kurulması (Yeni İspanya [Mexico, 1535], Castilla la Nueva ya da Peru [Lima, 1543], Yeni Granada [Bogotá, 1717] ve Río de la Plata [Buenos Aires, 1776]), idari özümseme endişesini doğurdu. Genel komutanlar, corregidorlar ve alcaldes mayoresler iller ve öbür yönetim bölümleri düzeyinde yönetimi sağladılar. İspanya'daki gibi burada da kentlerin kendi belediyeleri (cabildos) oldu. Sömürge sorunlarının karmaşıklığı, çok geçmeden uzmanlaşmış idari birimlerin kurulmasını kaçınılmaz hale getirdi: metropolde Hindistan Yüksek krallık konseyi (1524), ispanyol audiencia'ların adli yetkisine çok daha geniş bir yargı çevresinde önemli bir siyasal rol ekleyen sömürgelerdeki audiencialar (Hispaniola audiencia'sı, 1511; Mexico, 1527; Panamá, 1538; Lima 1542; Santa Fe de Bogotá, 1547 vb.).

Ekonomik planda ise tersine, eritme sözkonusu değildi. İmparatorluk sadece metropol tarafından ve yalnızca onun yararına sömürülmeliydi. Böylece kısa zamanda "tek taraflı" ticaret ve işletme tekeli politikaları ağır bastı. Bunları uygulamakla Casa de Contratación görevlendirildi (1503). Merkantilist bir politika uygulandı; imparatorluk, metropolden gereksindiği imal edilmiş malları satın almalıydı; bir dizi yasaklama imparatorlukta doğmakta olan sanayileri felce uğrattı (örneğin Mexico yakınında ipekçilik, dut ağacı yetiştiriciliği, bağcılık ve zeytincilik). Zacatecas'ta (Meksika) [1546], Potosí'de (Peru) [1545] gümüşlü maden ve Huancavelica'da (Peru) [1545] cıva yataklarının bulunması, kralın bir yüzde ("quint") aldığı hummalı bir işletme faaliyetine yol açtı: 1567'den başlayarak cıva, Huancavelica'dan, bu madeni gümüşlü karışım için kullanan Meksika'ya gönderilmeye başlandı. Manila kalyonu, Filipinler'den yüklediği ipeği ve baharatı Meksika limanı Acapulco'ya kadar taşıdı; Atlas okyanusu kıyısında boşaltılan ve yeniden yüklenen bu ürünler daha sonra -1580'e doğru Avrupa'ya yapılan ihracatın değer bakımından üçte ikisini oluşturan- değerli madenler ve tarım ürünleriyle (şekerpancarı, kakao, indigo elde edilen ağaçlar) birlikte İspanya'ya taşındı. Her yıl Sevilla'ya savaş gemileri eşliğinde "flota"yla bağlanan Cartagena, Portobelo limanları büyük bir etkinlik içine girdiler. Bununla birlikte İspanya'ya boşalan altın ve özellikle gümüş burada kalmadı, çünkü rahatlık içinde yaşayan ve Avrupa'ya tamamen bağlanan İspanya gelen madenlerin ilk etkisiyle karşılaştı. Avrupa'dan buğday, şarap, madenler, barut satın aldı ve önemli bir zanaatçı göçüne uğradı; bunlar ispanyol topraklarına yerleştiler. İspanyol, italyan ve alman bankerleri Amerika'dan sağlanan kaynakların önemli bir bölümünün Avrupa politikasının çeşitli tasarılarına yatırılmasını sağlayan karmaşık bir finans ağı örgütlediler.

Yerli halklar artık, bu kaynakların işletilmesini sağlamak için genellikle çelişkili ilke ve kurallara göre kullanılıyorlardı. Katolik Krallar Fernando ve İsabel ile Karl V ve Felipe II'nin başlıca kaygısı yerlileri ispanyollaştırmaktı; tam bir kültürel ve dini bir eritmeyi amaçlayan bu düşünceye göre Kızılderililer'e özgür insanlar olarak davranılmalıydı (1503 kararnamesi). Aslında Kızılderililer'in haraca ve angaryaya (mita) bağlanmasından başka (bundan, cacique'lerin yerini alan ispanyol kolonlar yararlandılar) Diego Colomb, altınlı kumları daha iyi değerlendirebilmek için Hispaniola Kızılderilileri'ni köleleştirdi; Karayib halklarının fetih hareketinin ilk on yılından sonra kırıldığı görüldü. Kölelik önü alınamaz bir olgu olarak ortaya çıkınca hiç olmazsa köleci uygulamanın düzeltilmesi düşünüldü: bazı papazlar ve hümanistler (Sepúlveda, Ortiz, Pedro Mártir de Anglería), köle sahiplerine paternalist bir yaklaşımı öğütleyerek köleliğe kurtarıcı ve hıristiyanlaştırıcı bir değer verdiler. Kızılderili kölelerde görülen korkunç ölüm oranı ve ağır işlere yatkın olmamaları yüzünden, bunların yerine (Antiller'de 1511'den başlayarak) afrikalı zenciler getirildi. Böylece, zenci köle ticaretiyle birlikte, XVI. ve XVII. yy.'da Avrupa'nın zenginleşmesini sağlayan "üçgen ticareti" başladı. Zencilerin gelmesiyle kölelik dışında kalan Kızılderililer bu kez çalışma yükümlülüğüne tabi tutuldular: kraldan toprak alan ve *encomendero* denilen yerleşik Kızılderilileri haraca ve angaryaya bağlama hakkını elde ettiler; *repartimiento*'lar yalnızca İspanyollar'ın yararlandığı, encomienda'larda oturmayan Kızılderililer'i angaryaya bağlama yetkisiydi. Ancak aşırılıklar yaygınlaştı ve Bartolomé de Las Casas'ın öfkelenmesine ve reform denemelerine (1542, Karl V'in Nuevas Leyes'i) yol açtı. Resmi eritme politikası eğitim ve hıristiyanlaştırma girişimini de içeriyordu. 1508'den başlayarak Katolik Krallar, Hint adaları kilisesini himayeleri altına aldılar. 1512-13'ten (adalarda üç piskoposluğun kurulması) 1546'ya (Lima ve Mexico başpiskoposluk yapıldı) kadar onlarca piskoposluk kuruldu. Dilenci tarikat'ların etkinlikleri ağır basıyordu. 1559'da 160 dominiken, fransisken ve augustinusçu manastır vardı; aynı zamanda kale, ibadet yeri, yerlilerin toplanma ve korunma merkezi olan bu kuruluşlar büyük eritme merkezleriydi. Okullar ve üniversiteler, yerlilere kapatılmadan önce bir seçkinler grubuna (kolonlar ve cacique'lerin çocukları) ayrılmıştı: Mexico, Lima, Santa Fe de Bogotá, Córdoba üniversiteleri.

Bu sömürgeleştirme ikili bir çelişki doğurdu: iç çelişki, çünkü sömürgeciliğin eritme politikası denizaşırı topraklara tanınan ikinci derecede ekonomik statüyle bağdaşmıyordu; dış çelişki, krallığın denetiminden kurtulan çeşitli etkenlerin resmi sömürgeleştirme öğretisiyle çatıştığı ölçüde ortaya çıkıyordu.

1600'den başlayarak oldukça genelleştirilen mülksüzleştirme olgusu resmi otoritenin toplumsal yaşam üstünde daha az şiddetli bir egemenlik kurması şeklinde ortaya çıktı. Geçen yüzyılın hızlı işgal sürecinden sonra bu dönem Amerika'da istikrar dönemiydi. Avrupa'yla ilişkiler hâlâ önemliydi ve gümüş, çoğu kez resmi kanallar dışında bu kıtaya gönderilmeye devam ediyordu. Amerika'da yarı kapalı "hacienda" ekonomisinin üstün geldiği görüldü. İktisadi evrimin sonucu olarak yeni toplumsal ilişkiler kuruldu. En sonunda krallığın denetiminden kurtulan Meksika hacendado'su (kudretli senyör) gizli bir kölecilik biçimi uyguladı: iktisadi bir bunalımdan sonra borçluların alacaklılara verilmesi şeklinde ortaya çıkan peonaje. Böylece, peón'ların aşağılanmasıyla beslenen ırkçı bir duygunun doğduğu görüldü.

Cizvitlerin "reduccion"ları, beyazların alınmadığı, Kızılderililer'i toplama ve hıristiyanlaştırma yerleriydi; reduccion'lar XVII. yy.'ın ortalarında Plata bölgelerinde (Paraguay) büyük başarı sağladılar. Burada da büyük malikânelerin üstünlüğü kendini gösterdi.

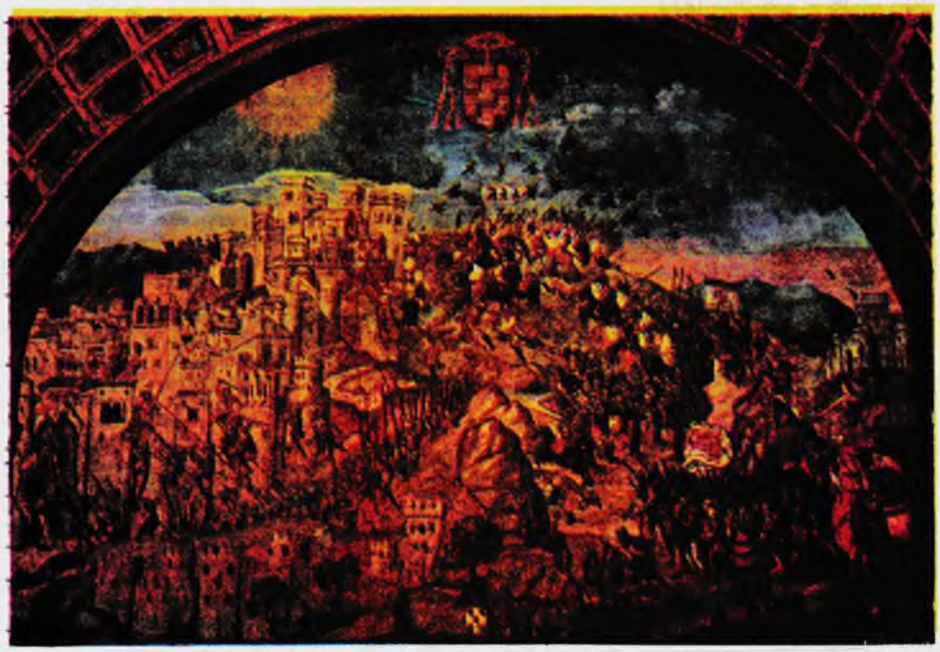
Krallık otoritesi bir güçlüler sınıfının ekonomik üstünlüğüyle çatıştı. İlk olarak encomendero'ların siyasal tecavüzlerinin tehdit ettiği krallık bunların yetkilerini sınırladı; bunun üzerine encomendero'ların sayısı giderek azaldı (1560'ta Meksika' da 480, 1602'de 140); krallık, daha sonra da repartimiento'ları kaldırdı (1632). Kendi topraklarında krala ait bir dizi hakkı (asker toplama, adalet) kullanarak birçok resmi unvan alan (corregidor, alcaldes mayores, vb.) büyük toprak sahipleri sınıfının iktisadi bakımdan güçlenmesi üzerine mücadele yeniden başladı.

Metropolün otoritesinin kendi sömürgelerinde tartışıldığı, buralarda başlangıçta biçimlendirilmek istenenden farklı yeni bir toplumun uç verdiği bir sırada İspanyollar'ın tekelci ve tek yanlı uygulaması baltalandı. İspanyol Amerikası'nda kaçakçılık Batı Hindistan Hollanda şirketi'nin başlıca faaliyetlerinden biri oldu. Ayrıca İspanya önemli bir ticaret öğesini de elinden kaçırdı: Gine'den yapılan zenci köle ticareti; asiento ya da köle ticareti tekeli sırasıyla portekizli (1640'a kadar), cenovalı (1663), hollandalı (1640-1695), portekizli (1696 -1701), fransız (1701-1712), ingiliz (1713) tüccarlara bırakıldı; asiento kılıfı altında kârlı bir kaçakçılık ticareti yapıldı ve İspanya'nın sömürgeleri için öngördüğü kapalı sömürü çevrimi aralandı. İngiliz ürünleri el altından Buenos Aires'e, Cartagena ve Portobelo'ya girdi.

XVIII. yy.'da ekonominin yeniden canlanması, yeniden toprak genişlemesiyle ortaya çıktı: cizvitler Kaliforniya'ya derinlemesine nüfuz ederlerken, Arizona ve Louisiana'ya kuzeyden girildi; imparatorluğun güneyinde Montevideo kuruldu (1726); trafik Veracruz, Acapulco, Cartagena, Portobelo ve Panamá limanlarında, uluslararası yollarda ticaret ve maden çıkarımının etkili bir şekilde yeniden başlamasını sağlayan sermaye yoğunlaşmasıyla birlikte yeniden canlandı. Tarımda büyük ilerlemeler gerçekleşti: Andlar'ın ılıman ve soğuk topraklarında tahıl, alçaktaki sıcak topraklarda plantasyon tarımı (şekerkamışı, tütün, vanilya, kakao ağacı, kahve). Aynı zamanda kaçak ticaret de hızlandı; bu ticareti İngilizler yasal asiento ve Utrecht antlaşması'nın (bu antlaşmayla Minorca ve Cebelitarık İngiltere'ye bırakılmıştı) [1713]. İngiltere'ye tanıdığı "ruhsatlı gemi" örtüsü altında yürütüyorlardı: böylece İspanya veraset savaşı'ndan başlayarak büyük Avrupa devletleri ispanyol topraklarının iktisadi açıdan işletmesini ele geçirmek için kendi aralarında rekabete düştüler.

Kreollerin zenginleşmesi, sömürgecilik paktının resmi öğretisine karşı direnmelerini güçlendirdi ve onları ingiliz kaçakçılığını teşvik etmeye yöneltti; bu kaçak ticarette aşırılıklara kaçılması ingiliz-ispanyol savaşlarına (1739-1748) yol açtı. Zengin ve kültürlü kreol seçkinler grubu karşısında melezler, kendi durumlarının gitgide kötüleştiğini fark ettiler. Bunun sonucunda ilk ayaklanmalar patlak verdi: Paraguay (1721), Peru (1740), Meksika (1742) kreolleri; Venezuela melezleri ve Kızılderilileri (1749).

Bu yeni gerçekle baş edebilmek için ispanyol monarşisi bütün imparatorlukta önceleri yönetim kadrolarını artırmakla işe başladı; gerçekten de Küba'nın ve Buenos Aires'in kazandığı önem bu imparatorluğun iktisadi yaşam ve yüzölçümü bakımından ne kadar büyük bir hamle yaptığını gösteriyordu. Fernando VI (1746 -1759) ve Carlos III (1759-1788) ile birlikte, Avrupa'daki aydın despotluğu anlayışına uygun reformlar gerçekleştirmeye başladı. Bu arada imparatorluk da San Ildefonso ve Pardo (1777-78) antlaşmalarıyla güçlendi; fransız kurumlarını örnek alan yeni bir krallık görevlileri (kâhyalar) kurumu tesis edildi, okul ve üniversite ağı güçlendirildi. Modern bilimlerin okutulması ve ilk gazetelerin çıkması da Carlos III zamanında gerçekleşti. Ama tek yanlılık terk edilmedi; bu öğreti yeni yasaklarla (agave likörü imalatının yasaklanması), İspanya'nın yeniden köle ticaretine başlamasıyla yeniden güç kazandı; köle ticareti, Portekiz'e ait Fernando Poo ve Annobón adalarının (İspanyol Ginesi'nin ilk unsurları) ele geçirilmesiyle (1778) mümkün oldu. Sömürge ticaretinin çerçevesi, on üç metropol limanıyla yirmi dört amerikan limanına denizaşırı ticaret yapabilme izni verilmesiyle genişledi; bu hak 1786'da Meksika'yı da kapsamına aldı: ticaret hacmi 1778-1788 arasında dört kat arttı.

Mas

Vahran'ın (Oran) mayıs [illegible]09'da kardinal Francisco Jiménez de Cisneros tarafından fethi, Toledo katedrali'nin mustarip capellasında Juan de Borgoña'nın freski

Amerika'daki ingiliz sömürgelerinin ayaklanmasıyla hareketlenen güney amerikalı genç liberaller, limanlarda birçok mason locasında bir araya geldiler. Fransız insan ve yurttaşlık hakları bildirisi 1790'da çevrildi ve tanındı. O tarihte Amerika'daki ispanyol sömürgelerinin nüfusu 16-18 milyona ulaştı (metropol nüfusundan 6-8 milyon daha fazla): 3 milyon kreol, 5 milyon melez, 7-8 milyon Kızılderili.

Devrim ve İmparatorluk savaşları, sömürgeleri metropolden kopararak bağımsızlık hareketinin yükselmesini kolaylaştırdı. Carlos IV'ün, Fernando VII'nin tahttan çekilmeleri ve José'nin kısa ömürlü krallığından yararlanarak gelişen ilk devrimci dalga, San Martín'in yönetiminde ayaklanan Río de la Plata Birleşik Eyaletleri'nin (Arjantin) bağımsızlığına yol açtı (1810): İspanya'dan gelen general Morillo'nun birlikleri her yerde ispanyol egemenliğini yeniden sağladılar (1814). Bazen çok sertleşen bir iç savaşın ortasında metropolün mali güçlükleri ve Cádiz ayaklanması (1820), ikinci ayaklanmanın başarıya ulaşmasını sağladı: San Martín Şili'yi kurtardı (1817), 1821'de Cochrane ile birlikte "Peru Cumhuriyeti'nin koruyucusu" olarak Lima'ya girdi; Venezuela'ya çıkmasından (1817) ve Carabobo zaferinden (1821) sonra Bolívar Kolombiya Birleşik Devletleri Cumhuriyeti'ni (Venezuela, Ekvador, Yeni Granada) kurdu; komutanı Sucre Yukarı Peru'da üstünlüğü ele geçirdi; İturbide Meksika'nın bağımsızlığını ilan ederken (1821) Guatemala çevresinde merkezi bir Amerika Federal Cumhuriyeti kuruldu (1824).

1824'ten başlayarak İspanya, amerika imparatorluğundan fiilen vazgeçti; yine de birtakım girişimlerde bulundu: Mexico'daki ispanyol birlikleri (1861), Peru' nun karşısındaki Chincha adalarının işgali (1864). Antiller'deki son topraklarını da (Küba, Porto Riko) İspanyol-Amerikan sa-

B. N., Paris

Cortés'in, Marina savaşçıları ve yiyecek taşıyan yerli yükçüleriyle birlikte 1519'da Tenochtitlán (Mexico) yakınındaki Huitzillan'a gelişi *Azcatitlan kodeksi* minyatürü *Bibliothèque nationale Paris*

vaşı'ndan sonra Paris antlaşması'yla (10 aralık 1898) yitirdi, aynı zamanda Büyük Okyanus'taki ispanyol egemenliği de çöktü: 20 milyon dolar karşılığında ABD'ye bırakılan Filipinler ile Guam adasının yitirilmesi; gereksiz harcama konusu olan Mariana, Palaos ve Caroline adaları 25 milyon peseta karşılığında Almanya'ya satıldı: İspanyol sömürge imparatorluğu artık yalnızca bir Afrika imparatorluğu durumuna geldi.

Amerika imparatorluğunun çökmesi, yeniden tahta çıkan Fernando VII'nin (1814-1833) mutlakıyetçi yönetimi altındaki İspanya'da şiddetli bir şekilde hissedildi. XIX. yy.'ın ortasına kadar iç karışıklıklar

İTALYAN SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU

Dagli Orti

Menelik'e karşı savaşan İtalyanlar Abisinya'daki Amba Alagi boğazında (aralık 1895) Belbo'nun suluboya resmi (Afrika ve Okyanusya sanatları müzesi Paris)

Fernando VII'nin tutarlı bir sömürge politikası yürütmesini engelledi. Maria Cristina'nın kaçmasından (1854) sonra, İsabel' in iktidarı bıraktığı general O'Donnell'in başarısı ispanyol sömürge düşünün yeniden canlanmasına yol açtı: Rif kabileleri tarafından kuşatılan Ceuta ve Melilla presidio'larını kurtarmayı amaçlayan Tanca, Larache (el-Ariş), Tetuan'da girişilen güç denemesi, canlı ingiliz direnişi karşısında başarıya ulaşamadı (1859). Fas'ın İgni arazisini İspanya'ya bırakması (1860 antlaşması), ardından Río de Oro Afrika kıyısının işgali (1884-1886) kamuoyuna "Afrika siyasetinin ilk icraatı" olarak gösterildi; bu tema 1936'da gerçekleşen frankocu ayaklanma sırasında da sürekli bir propaganda aracı olarak kullanıldı; bu işgalin yanı sıra Ceuta ve Melilla presidio'larının alınması İspanya'ya ekim 1904'te Fransa'yla yaptığı sözleşmeyle Fas üstündeki emellerini pekiştirme olanağını verdi. 27 kasım 1912'de yenilenen bu sözleşme Fas'ı iki nüfuz alanına ayırıyor ve bu ülkede iki işgal alanı belirliyordu: biri kuzeyde Rif, öbürü güney-batı'da Río de Oro.

1912'de Rif ispanyol protektorasına girdi; ama dağlardaki berberi kabileler, ispanyol birliklerini bozguna uğratarak (Enuvel, 1921) ve kamuoyunun sömürgeci girişimlere karşı düşmanlığından yararlanarak Abdülkerim'in yönetiminde tüm İspanyol Fası'nı ele geçirdiler, sonra da güneye doğru yayıldılar. Ayaklanmayı ancak general Primo de Rivera'nın müdahalesi (1925) ve fransız birlikleriyle yapılan işbirliği bastırabildi (1926). Daha sonra, general Franco, özerklik vaat ettiği ve yeniden örgütlenen İspanyol Fası'ndan hareket ederek İspanya'nın ele geçirilmesini başlattı (1936-1939).

Ancak, İkinci Dünya savaşı sonrasında İspanyol sömürge imparatorluğu da denizaşırı halkların kurtuluş hareketinden etkilendi: Fransa'nın Fas'ın bağımsızlığını tanıması Madrid hükümetini, yalnızca Ceuta, Melilla ve Alhucemas (el-Huseyma) presidio'larını elinde tuttuğu Rif'in bağımsızlığını tanımak zorunda bıraktı. İspanyol Ginesi ile Fernando Poo, Annobón, Corisco ve Elobey adaları 1968'de bağımsızlıklarını kazandılar (Ekvator Ginesi); İgni ile Saguira el-Hamra'nın Fas'a bırakılmasını (1969), 1976'da tüm İspanyol Sahrası'nın (Río de Oro) bırakılması izledi.

Sömürge imparatorluğu *(İtalyan)*, İtalyanlar'ın sömürgeleştirdiği ülkelerin ve toprakların tümü.

İtalya, 1830'dan başlayarak hıristiyanlaştırma hareketine, 1857'den başlayarak da Afrika'ya el atmaya girişti. Fransız sömürgeciliğinin yayılmasına koşut olarak İtalya'da, özellikle 1876'da iktidara gelen solun bir bölümünün sömürgecilikten yana tavır almasıyla birlikte, sömürgeci yayılımcılık lehine bir düşünce kendini gösterdi.

20 000 kadar italyan kolonunun yerleşmiş olduğu Tunus'ta fransız protektorasının kurulması (1881) İtalya'da büyük bir hoşnutsuzluk uyandırdı.

İtalya, bu tarihten sonra, Doğu Afrika' nın kuzey-doğu ve güney-doğu'daki iki deniz cephesini boydan boya etki alanı içine almaya başladı. 1882'de, hükümet, cenovalı denizcilik şirketi Rubattino'dan Kızıldeniz üstündeki Assab koyunu satın aldı. Böylece, Etyopya (eski adıyla Abisinya) yönünde bir yol açmayı umuyordu. İtalyanlar, Etyopya'nın kuzeydeki denize açılma noktası olan Massaua'yı işgal ettiler (1885), ama 26 ocak 1887'de 410 kişilik bir tabur Dogali geçitlerinde yok edildi. Ağustos 1887'de Konsey başkanı olan Crispi, takviye kuvveti gönderme kararı aldı ve negus Menelik'e (Etyopya imparatoru) Uccialli antlaşması'nı imzalatmayı başardı (2 mayıs 1889). Bu antlaşma, askeri ve iktisadi bir yardım karşılığında Eritrea'yı İtalya'ya vermeyi öngörüyordu. 1 ocak 1890'da, Eritrea, sömürge haline getirildi. Öte yandan İtalyanlar, Somali'ye doğru ilerleyerek güney kıyıdaki sultanlara himayelerini kabul ettirdiler. Sömürgeleştirilen (1889) İtalyan Somalisi'nin sınırları, 1891 İtalyan-İngiliz antlaşmalarıyla belirlendi. Sömürgecilik hareketi birkaç yıllık bir aradan sonra Crispi tarafından yeniden başlatıldı. Tigre'nin, general Baratieri tarafından ilhak edilmesi girişimi (1894), negus Menelik'in şiddetli bir tepkisine yol açtı ve Menelik'in birlikleri, 1 mart 1896' da, Adua'da italyan sefer müfrezesini yok ettiler. Bu felaket (5 000 İtalyan öldü ve 2 000'i tutsak oldu), Crispi'nin düşmesine neden oldu ve İtalya, ekim 1896 Addis Abeba antlaşması ile, Habeşistan'da (Etyopya) sömürgeciliğe yönelik bütün emellerinden vazgeçti.

O sırada, Kuzey Afrika'ya doğru yönelen İtalya, Türkler'e bağlı Trablus ve Sirenayka üstünde "hakları"nı kabul ettirdi ve Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti (29 eylül 1911). [→ TRABLUSGARP SAVAŞI.] Çok güçlü bir direnişten sonra Osmanlı İmparatorluğu, Uşi (Ouchy) barışı'nı imzalamak zorunda kaldı (18 ekim 1912). Bu barış, İtalya'nın iki toprak parçasının yanı sıra Onikiada'ya yerleşmesini sağladı. Libya'nın bölgeleri (Trablus ve Sirenayka) üçüncü sömürge oldu. Buralarda barış, yerel halkın direnişi (Senusiler ayaklanması, 1916) nedeniyle ancak 1931'de sağlandı.

İtalya, Birinci Dünya savaşı'nın sonunda, Müttefikler'in yanında yer almasına (mayıs 1915) rağmen, kendisine Afrika ve Ortadoğu'da vaat edilen ödünleri alamadı. İktidara gelmeden önce yayılımcı siyaset yanlısı olduğunu göstermeyen faşizm, zafer kazandıktan sonra fetih siyasetine girişmişti. Sömürgeleştirme işi, Sirenayka ve Trablus'un birleşmesiyle 1935'te kurulan yeni Libya sömürgesi çerçevesinde gelişti. Ama başlıca sömürgeleştirme çabası Doğu Afrika'ya yöneltildi ve daha 1934'te Mussolini, Etyopya'yı ilhak etmeye karar verdi. Ekim 1935'te general De Bono savaş ilan etmeden Etyopya'ya girme emri aldı. Milletler cemiyeti'nin karşı çıkmasına rağmen italyan sefer birliklerinin başkanı General Badoglio, 5 mayıs 1936'da Addis Abeba'yı işgal etti. 9 mayısta da Vittorio Emanuele III, Etyopya imparatoru ilan edildi. Eritrea, İtalyan Somalisi ve varlığını sürdürdüğü yıllar boyunca bir kral naibi tarafından yönetilen Etyopya'dan oluşan İtalyan Doğu Afrikası, Doğu Afrika bakanlığı'na bağlandı.

İtalyan sömürgeciliği amaçlarına ancak, Etyopya'ya 120 000 ve Libya'ya 100 000 italyan kolonu yerleştirerek ulaşabildi. İtalya, Mihver devletleri yanında savaşa girince, Kenya ve Sudan'dan başlatılan ingiliz saldırıları karşısında Doğu Afrika direnemedi ve Libya tümüyle, general Montgomery'nin VIII. ordusu tarafından işgal edildi (ekim 1942-ocak 1943). Müttefikler'le yapılan barış antlaşması (1947), İtalya'nın bütün sömürgelerini kaybetmesi sonucunu verdi. 1952'de Eritrea ile büyüyen Etyopya, bağımsızlığına hemen kavuştu; Libya ise 24 aralık 1951'de, gerçekten bağımsız bir krallık durumuna geldi. Somali de geçici olarak İtalya tarafından yönetildikten sonra 1960'ta bağımsızlığını kazandı.

Sömürge İmparatorluğu *(Portekiz)*, Portekiz tarafından sömürgeleştirilen ülke ve toprakların tümü.

XV. yy.'dan başlayarak Portekiz, hırslı bir genişleme politikası benimsedi. Soylulara, yeni toprakların fethi; burjuva sınıfına da, kârlı ticaret yapma ümidi çekici geldi. Gerçekte, altın ve baharat aranması, salt dinsel nedenler ya da kahramanlık duyguları karşısında ağır bastı.

Başlangıçta Afrika kıyıları boyunca ilk ilerleme, Portekizliler'in teknik ustalıkları ve Gemici Henrique'nin okulu sayesinde başarıldı. Önce Cabo Verde'ye (1460), sonra ekvatora (1471) varıldı ve Bartolomeu Dias, Ümit burnunu aştı (1487). Tordesillas* antlaşması (1494) Portekizliler'e, Hint okyanusu'nda gerçekleştirecekleri fetihlerin tekelini ve Brezilya'yı kazandırdı; Cabral 1500'de bu ülkeyi ele geçirdi. Covilhã ve Vasco da Gama'nın Kalikût'e seyahatleriyle (1498) Portekizliler -ilke olarak tek başlarına- Doğu Hint adaları'na yerleştiler.

João III'ün ölümüne (1557) rastlayan dönemde, Fas'ta bazı toprakların terk edilmesine rağmen Portekiz İmparatorluğu

PORTEKİZ
SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU

en parlak dönemini yaşadı. Bu imparatorluk, Brezilya'dan -Amazon'un kıyı kesiminden río de la Plata'ya kadar- başka, Hindistan'a giden doğu yolu boyunca dizilen sömürgeleri kapsıyordu: Afrika'nın batı kıyılarında Madeira, Asor adaları, Cabo Verde, Gine (Fernando Poo, Ascension) ve günümüz Angola'sının bulunduğu yerdeki konaklama yerleri; Ümit burnunun doğusunda Delagoa, Sofala, Mozambik, Madagaskar, Basra körfezinin girişinde Hürmüz'deki ticaret merkezleri; Doğu Hint adaları'nda Malabar kıyısında Diu'dan (1535) Koçin'e (1502), Seylan (1505) ve daha doğuya doğru Pegu, Malakka (1511) ve Makao'ya (1516'da varıldı) sahip olan Portekizliler tarafından ele geçirildi. Bu büyük imparatorluğu yönetmek için toplu hiçbir politika uygulanmadı.

Portekizliler'in Orta Afrika'ya yerleşmeleri kalıcı olabilirdi. *İnter Caetera* adlı papalık fermanı (1493) hıristiyanlaştırmanın tekelini onlara verdi; Batı'da, Kongo kralı 1492'de Johannes adıyla vaftiz edildi; başkenti Mbali de São Salvador adını aldı; halefi Afonso (1507-1540) Lizbon ile latince mektuplaştı ve onun oğlu Henrique, São Salvador piskoposu oldu. Fakat sömürgecilerin ve özellikle yardımcıları olan doğu kıyısı melezlerinin *(pombeiros)* yırtıcılığı, köleleştirilmiş zencilere uygulanan şiddet ve beyaz papazların anlayışsızlığı, Afrika'nın kendi içine kapanması için yeterli nedenler oldu. Afonso'nun oğlu Diogo tarafından São Salvador'dan kovulan Portekizliler, yalnız kıyıda ve özellikle São Paulo de Luanda'da kalabildiler. Portekizliler Afrika'da iki önemli etkinlikte bulunmaktaydılar: esir ticareti ve Hindistan yolu üzerindeki mola yerleri. Bunlardan ikincisi Hint İmparatorluğu'nun çöküşüyle kısa sürede yok oldu; birincisiyse Atlantik adaları'nın ve Brezilya'nın değerlendirilmesi yüzünden uzun süre yürürlükte kaldı.

Ümit burnunun doğusunda, 1505'te kurulan "Estado da İndia"nın (Hint İmparatorluğu) toprakları başlıyordu. İmparatorluk metropole doğrudan bağlı kentleri -Diu, Malakka, başkent Goa-; Portekizliler'in denetimindeki kalelerin bulunduğu protektoraları (Seylan); yabancı topraklardaki ticaret merkezlerini -Çittagong, Makao, Banten, Makassar- kapsıyordu. Buraları yöneten kişi -bazen genel vali adını aldı-, Goa'da oturuyordu. Her bölgede "kale komutanı"nın yardımcılığını yaptığı bir "komutan" görevliydi. Estado da İndia'nın özel bir donanması ve ordusu vardı. Albuquerque'in başlattığı topraklara yerleşme politikasının (1508-1515) başarısından sonra, mali yükümlülükler giderek ağırlaştı, yolsuzluklar ve disiplinsizlikler arttı. Portekiz yönetiminin yetersiz kalması, göçmenlere önerilen avantajlara rağmen Portekizliler'in, Hint adaları'na yerleşmek istememelerinden kaynaklandı: laikler gelip zenginleştikten sonra metropole döndüler; din adamlarının sayısı daha fazla olmakla birlikte zorbalıkları ve sürdükleri sefih yaşam, aziz Francisco de Jaso' nun misyonlarına rağmen kalıcı bir hıristiyanlaşmaya engel oldu. Portekizliler Hint okyanusu'na ve Çin denizi'ne girdikleri zaman, alışverişi ellerinde tutan müslüman, arap ve iranlı tüccarların kurduğu tüm bir ticaret ağıyla karşılaştılar. Malakka, çin ve hint dünyalarına yakınlığından dolayı büyük bir ambar durumundaydı. Portekiz yok etme tehdidiyle büyük ticareti tüm yabancı gemilere yasakladı. Bu ticaret hakkını yalnızca kendi yıllık "donanma"sına tanıdı. Bu donanma Malabar'dan biberi (kesin krallık tekeli), Surat' tan pamukluları, Molük adalarından karanfili, Cava'dan küçük hindistancevizini, Çin'den porselen ve lakları vb., Lizbon'a taşıdı. Kente varışlarında gemilerin biber yükünün sahibi olan kral, tüm Avrupa'ya dağıtılmak üzere, yabancı şirketlere malı kiraladı ve böylece büyük kârlar sağladı. Ama bu kârlar, kısa sürede debdebe ve ödenekler dağıtma siyaseti içinde yok olup gitti. Lizbon politikası daha başlangıçta, mutlak portekiz tekeli ve -bu çerçeve içinde- bazı ürünler için krallık tekeliyle özdeşleşiyordu. Fakat yüzyılın ortalarına doğru ticari etkinliklerine yeniden başlayan müslümanlar, bu tekele şiddetli tepki gösterdiler.

XVI. yy.'ın ikinci yarısında, o güne kadar müslümanlara karşı koymayı başaran Portekizliler, Hindistan ve Afrika'da savunma durumuna girdiler ve Mozambik'e geri çekildiler. Fakat her şeye rağmen en tehlikeli rakipler Hollandalılar ve İngilizler'di. Hollandalılar, Ambon (1605), Malakka (1641), Colombo ve Koçin'i; İngilizler ise, Hürmüz (1622) ve Maskat'ı ele geçirdiler (1650). Böylece, daha 1578'de Mağrib'deki umutların çöküşünün (kral Sebastião' nun Alcaçar-Quivir savaşı'nda ölümü) ardından gelen Portekiz'in İspanya'ya bağlanma döneminde (1580-1640), Portekiz Asya'daki sömürgelerini kaybetmeye başladı. Brangança hanedanına haklarının geri verilmesi ve Catherine of Braganza' nın İngiltere kralı Charles II ile evlenmesinden -drahoma olarak Bombay ve Portekiz sömürgelerine ticari giriş hakkı verildi- sonra Portekiz'e, ünlü Hint İmparatorluğu'ndan geriye, Afrika'daki limanlardan başka Goa, Diu, Damão ve Makao kaldı. Portekiz sömürgeciliğe başladığı ilk yılların dışında, işletme tekellerini elinde tutmayı ve Güney-doğu Asya denizlerine diğer avrupa donanmalarının girişini engellemeyi başaramadı.

Portekiz XVII. yy. ortalarında bile önemli bir sömürge devleti olmasını, göçmen yerleştirdiği sömürgelerinde salmayı başardığı derin köklere borçluydu. Madeira, Asor ve öte yandan Brezilya bunun örnekleridir. Çeşitli yerlerde hemen göçmenlere (Rio'nun, Bahia'nın toprak sahibi yapılmış zengin komutanları, Faial adasının [Asor] cizvitleri) geniş işletme arazileri verildi; João III, bu yerlerde, *corregedoreler*'i görevlendirerek ve São Salvador'a (Bahia) bir genel vali atayarak, eski erkini ele geçirmeye çalıştı (1548). Fakat Atlas okyanusu'ndaki adalar metropolün denetimi altında yaşamını sürdürürken Brezilya, anakentin buradaki yetkesini kuvvetlendirmesine rağmen, özellikle

Vasco da Gama'nın Kalikût'e (Hindistan) varışı (28 mayıs 1498)
Portimão'daki (Portekiz) bir umumi parkta yer alan
bir azulejo'dan (1930) ayrıntı

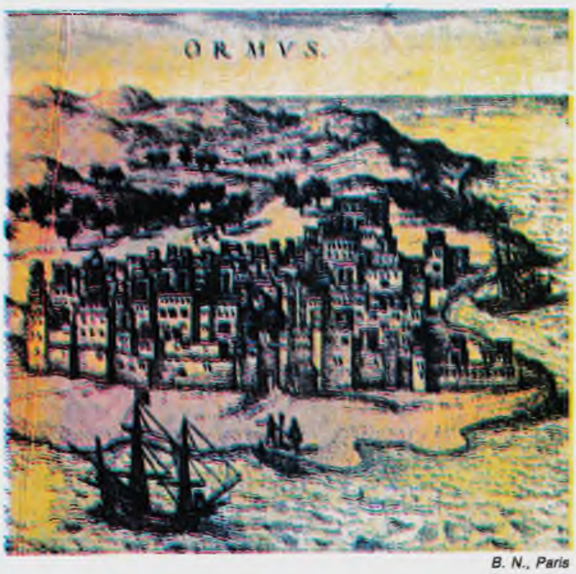
Giraudon

1720'de bir genel valilik kurulmasıyla özgünlüğünü çok erken kanıtladı.

Portekiz kralı, Brezilya'da ilkece egemendi ve bu ülkeye yabancı tüccarların girişini yasakladı. Buna rağmen Methuen anlaşması (1703) ile İngilizler'e bu konudaki ayrıcalık tanındı. Bu tarihten sonra İngilizler, brezilya ticaretinin hemen tümünü ellerine geçirdiler. Uygulamadaysa, değişik olgular Brezilya'nın göreli özerkliğini kanıtladı. Daha ilk yıllarda, derin bir etnik karışım gerçekleşti: beyazlar ve kızılderili kadınlar, sonra beyazlar ve zenci kadınlar. Sömürgelerde doğmuş Avrupalılar'ın yanında çok çeşitli melezler vardı. Bunlar birbirine karışarak, Kızılderililer'e ve özellikle 1570'ten sonra büyük sayıda getirtilen zencilere egemen olan bir toplumsal seçkin sınıf oluşturdular. Bu seçkin sınıf,

Portekizliler'in 1515'te yerleştikleri Hürmüz kentinden görünüm (Basra körfezinde) Georg Braun'un *Civitates orbis terrarum*'undan alınan renkli gravür (1576) *Bibliothèque nationale Paris*

B. N., Paris

Lauros-Giraudon

Lizbon'dan Brezilya'ya açılan gemiler Jan Van Staden'in *Americae tertia pars Brasiliae historiam continentes*'inden alınan gravür (Théodore de Bry yayını, 1592) *Deniz kuvvetleri tarih servisi Paris*

erkini kısa sürede sağlamlaştırdı: kırsal kesimde, kölelik tehdidi altındaki Kızılderililer'i elinden almaya çalışan cizvitlere karşı geldi (São Paulo Devleti'nde, XVII. yy. sonuna kadar süren cizvitler ve "paulistler" anlaşmazlığı); kentsel kesimdeyse Hollandalılar'ı Brezilya'dan kovan ayaklanmayı yönetti (1653-54) ve Portekiz ile ilişkilerin kesildiği bu dönemde yerel ve siyasal önemli sorumluluklar yüklendi.

XVIII. yy. ortalarında komşu ispanyol sömürgelerindeki ingiliz kaçakçılığı ve maden yataklarının bulunması dolayısıyla zenginleşen Brezilya ile metropolün çıkarları, birbirinden iyice farklılaştı. Oysa bu dönemde, Pombal markisi, yenileme hareketleriyle yetkeyi kuvvetlendirmeye çalışıyordu (1750-1777). Metropole bağlı ticari tekel şirketlerinin kurulması, altın üzerinde % 20 hak tanınması bu önlemler arasında yer alıyordu (1751). Bu tekel rejimine katlanmak Brezilya'ya daha da zor geldi. João VI'nın, Portekiz işgal altındayken Brezilya'da yaşamasının ve ondan sonraki karışıklıkların (1807-1821) Portekiz'in artık yalnız adı kalan egemenliğinin zayıflığını bir kez daha kanıtlamasından sonra, Brezilya şiddet hareketlerine başvurmadan özgürlüğüne kavuştu (1822).

Bundan sonra Portekiz Sömürge imparatorluğu'ndan geriye, Hindistan'da bazı topraklar, Timor'un bir bölümü ve Afrika kıyılarında bazı iskelelerden başka şey kalmadı. 1885 Berlin konferansı, Atlas okyanusu'ndan Hint okyanusu'na kadar uzanan geniş bir imparatorluk kurmayı tasarlayan Portekiz'in haklarını tanıdı. Ocak 1890'da İngilizler'in bir ültimatomu, bu Portekiz Güney Afrikası hayaline son verdi. Birinci Dünya savaşı sonunda Portekiz Sömürge imparatorluğu, toprakları bakımından sömürge imparatorlukları arasında üçüncü sırayı aldı. 1951'de devlet düzenine ilişkin bir yasayla bu topraklar "deniz aşırı iller" durumuna geldi. Ama geç kalınmıştı ve 1960'tan başlayarak Portekiz'in Afrika topraklarında ayaklanmalar patlak verdi. Hindistan'daki topraklar (Goa, Damão vb.) Hindistan Cumhuriyeti'ne katıldı. Ayrılma hareketi, 1973 "karanfil devrimi" ile hızlandı. 1974'te Gine-Bissau ve 1975'te Cabo Verde, São Tomé e Príncipe, Angola ve Mozambik özgürlüklerine kavuştu. Atlantik'teki adalar metropol eyaletlerine katıldı ve Portekiz Timor'u 1976' da Endonezya'ya ilhak edildi. Bu büyük imparatorluk efsanesinden geriye, Çin kıyılarındaki küçük Makao toprağından başka bir şey kalmadı.

SÖMÜRGECİ sıf. **1.** Sömürge elde eden, bir ülkeyi sömürgeye dönüştüren, sömüren bir topluluk, bir ülke için kullanılır: *Sömürgeci bir ulus.* **—2.** Sömürgecilikle ilgili, sömürgeciliğe ilişkin olan şey için kullanılır: *Sömürgeci bir politika izlemek.*

◆ sıf. ve a. Sömürgeciliği savunan.

SÖMÜRGECİLİK a. Zenginlik ve güç kaynağı olarak görülen ülkeleri egemenlik altına alarak sömürge elde etmeyi ve yayılmayı öngören öğreti.

SÖMÜRGECİLİK a. Onlara sahip olan ülke için zenginlik ve güç kaynağı sayılan bağımlı ülkelerin kurulması ve geliştirilmesini öneren öğreti.

—ANSİKL. Sömürgecilik çok eski bir uygulama olan koloniler kurmanın, kuramsal bir çerçeveye oturtulmasıdır; bu uygulama (sömürgeleştirme), her şeyden önce, genellikle kültürel bakımdan birbirine benzemeyen, teknolojik ve askeri açıdan ise, hiç de denk olmayan ülkeler arasındaki farklılığın sonucudur. Sömürgecilik bir ülkenin öbürü tarafından köleleştirilmesi, siyasal bakımdan bağımlılaştırılması, özellikle de iktisadi düzeyde sürekli baskı altında tutulması sonucunu doğurur. XIX. yy.'da sömürgecilik, Avrupa ülkelerinin sanayi gelişiminin temeli olan kapitalizmin doğuşu için çok gerekli bir tamamlayıcı durumuna geldi. Sömürgecilik, günümüzde de devam eden bir sürece bağlı olarak, büyük devletlerin, çoğu siyasal bakımdan artık bağımsızlıklarını kazanmış eski sömürge ülkelerini aralarında paylaştıkları evreyi belirten emperyalizm*e dönüştü; bu evrede büyük devletler, sözkonusu ülkelerin zenginliklerini işletmek ve emtia ve işgücünün sağladığı artıdeğerden yararlanmakla yetinirler.

SÖMÜRGELEŞME a. Sömürge durumuna gelme.

SÖMÜRGELEŞMEK gçz. f. Sömürgecilerin egemenliği altına girmek.

◆ **sömürgeleştirmek** ettirg. f. *Bir ülkeyi sömürgeleştirmek*, bir ülkeyi bir sömürge, bir metropole bağlı bir toprak parçası haline getirmek; bir ülkeyi iktisadi açıdan bağımlı hale getirmek.

SÖMÜRGELEŞTİRME a. **1.** Sömürge haline getirme eylemi: *Avrupa devletlerinin Afrika'yı sömürgeleştirmeleri.* **—2.** Bu eylemin yarattığı durum.

—ANSİKL. Tar. • *Yunanlılar'da.* Antikçağ' da Yunanistan'da yeni toprakların sömürgeleştirilmesi hareketi, daha sonra ticarete uygun yörelerin ele geçirilmesi, İ.Ö. VIII. yy.'dan VI. yy.'a kadar sürdü; üzerinde yaşayanları artık besleyemeyen Yunanistan toprağında, eski kentler, bitmeyen iç savaşlarla birbirini tüketiyordu.

Oikistes (kurucu) tarafından yönetilen göçmen grubu, kenti terk ederken ortak ocakta yanan ateşin bir bölümünü yanında götürür ve tamamen egemen, özgür yeni bir kent kurardı. İki devlet arasında, doğal soyzincirinden, dinsel geleneklerden ve konuşulan lisandan kaynaklanan duygusal bağlar, bazen ticari ve hatta siyasal bir dayanışmaya da neden olurdu. Klasik dönemde Atinalılar, imparatorluklarının kentlerine yerleşmek üzere yurttaş grupları gönderdiler, ama bu klerukhia*lar, stratejik bir bölgeyi denetim altında tutmakla görevliydi ve helenistik krallıklarda, yunanlı ya da makedonyalı köylü askerlerin yerleştirildiği bölgeler gibi, sömürge olarak kabul edilmediler.

• *Romalılar'da.* Roma hukuku sömürgeleri (kökende 300 vatandaş dolayında) önce deniz hudutlarını korumakla görevliydi ve daha sonra Roma'ya bağlı municipium*lara dönüştürüldü. Elkonulmuş bu topraklara askerlik görevi (en azından yerel görev) karşılığında yerleştirilen göçmenler, geldikleri kentlerdeki vatandaşlık hak ve görevlerinin tümüne sahiptiler. Böylece, roma hukuku göçmenleri, Cumhuriyet döneminde, göreli özerkliklerine rağmen (bir konseyin yardımcılığıyla duumvirler tarafından yerel yönetim), Roma kentlisinin tüm yurttaşlık ve toplumsal haklarına sahip oldular: *jus conubü* ya da romalı bir kadınla evlenme hakkı, *jus commercii* ya da menkul ve gayrimenkul tüm ticari işlemleri yapabilme hakkı, *jus suffragii* ya da seçim hakkı ve *jus honorum* ya da tüm yüksek görevlere seçilme hakkı. Bunlar, romalı yurttaşın, toplumsal ve siyasal haklarının temeliydi.

Buna karşılık diğer bazı sömürgeler, bir anakentin yüksek yetkesine bağlı oldukları halde, bu hak eşitliklerinden faydalanamadılar. Roma, kendi sömürgelerinden başka, kara hudutlarını da korumak için, latin hukuku sömürgeleri oluşturdu. Bunlara, başlangıçta, Latin ve Müttefik 1 500 - 6 000 kişi yerleştirildi. Bu "latin" sömürgeler, yönetimlerinde özerk oldukları (müttefik topraklar olarak da kabul edildiler) halde, üyelerine, tastamam bir kentlilik hakkı tanıyamadılar; İ.Ö. II. yy.'da bu eksik hak, romalı vatandaşın çeşitli haklarını içermekteydi, fakat bu haklara *jus conubii* ve *jus honorum* dahil değildi. Toplam olarak 46 latin ve 200'den fazla roma sömürgesi bilinmektedir, bunların yerleştirilmeleri, askeri özellikler taşıyan ve Marius, Sezar ve Augustus tarafından kurulanlarla hemen hemen aynı zamanda tamamlanmıştı. Buna rağmen, roma sömürgesi adı ve statüsü, çok rağbette olduğundan ancak onurlandırma amacıyla verilirdi.

• *Ortaçağ.* XI. yy.'da, nüfusbilimsel gelişme ve ticari canlanma, yeni sömürge türlerinin ortaya çıkmasına yol açtı. Bu döneme (XII. yy. sonu-XV. yy.) özgü sömürgeler, ticaret merkezlerine benziyordu. İtalyan tüccarlar (pisalı, cenovalı, venedikli) Akdeniz'de ve germen Hansa tüccarları ise Baltık ve Kuzey denizi ülkelerinde, ticaret yaptıkları hükümdarlardan, tüm olarak bir kentte (Cenovalılar Kaffa'da ve Kırım'da) ya da kentin bir bölümünde (İstanbul'un dış mahalleleri olan Pera ve Galata ya da Londra'daki küçük hansa mahal-

lesi Steelyard), yerleşme hakkını elde ettiler. Bu kentsel ayrıcalıklar ya tek bir "ulus"a (Cenovalılar'a verilen Magosa ya da Lübeckliler'e verilen Bergen gibi) ya da birçoğuna (Don üzerinde Tana gibi) verildi. Bunlar, genellikle bir sömürge şefinin sorumluluğu altında geniş bir hukuki özerkliğe sahip oldular. Bu "konsül"lerin yargılama yetkileri, çoğu zaman çeşitli kökenlerden gelen, fakat hayali bir uyrukluk değiştirmeyle onların korumasına giren tüccarları da kapsadı.

Ekonomik sömürgeleştirme, gerçek bir politik sömürgeleştirmeye yol açtı (XIV. yy.'da Cenovalılar'ın Kıbrıs'a girmeleri) ya da bu iki sömürgeleştirme at başı birlikte ilerledi. Bizans İmparatorluğu'nun 1204'te çöküşü, Venedikliler'in çıkar entrikalarının bir sonucuydu ve geniş çaplı cenova ve venedik girişimlerine zemin hazırladı. Başlangıçtaki paylaşma ya da Bizans'ın tekrar ele geçirilmesi sırasında yapılan pazarlıklar sırasında fieflik ya da tam hükümranlık olarak ele geçirilen topraklar, İtalyanlar'a daha geniş bir etkinlik özgürlüğü sağlayan ticari ve stratejik üsler haline geldi (deniz ticareti etkin bir deniz koruması gerektirmekteydi). Böylece, başlangıçtaki basit kent sömürgelerinin yerini, ticari amaçlı gerçek sömürge "imparatorlukları" aldı ya da onlara eklendi. Mali şirketler (Maonalar) tarafından yönetilen Doğu Ege Cenova İmparatorluğu ve özellikle, XV. yy. sonuna kadar varlığını sürdüren ve İstria'dan Kıbrıs'a kadar yayılan geniş Venedik İmparatorluğu (→ VENEDİK) bunun örnekleridir. Bu güçlü deniz üsleri zinciri, venedik yönetimine doğrudan bağlı toprakları (Peloponisos limanları Modon ve Koron, Korfu gibi küçük ya da Girit gibi büyük adalar), venedik soylularına (Kyklades adaları) ya da kökenleri karanlık, ama himaye gören birtakım kimselere bağlı fiefleri kapsıyordu. Girit'in yeri, stratejik durumundan ve venedik göçünün göreli büyüklüğünden (askeri fieflerin verilmesiyle limanların dışına taşan sömürgeleşme) dolayı çok önemliydi. Bu tür bir genişleme ve anakente sürdürülen siyasal ve ekonomik bağların sıklığı, venedik sömürgeleştirmesinin özgün yanıydı.

• *Modern çağlar ve çağdaş dönem.* Özellikle büyük keşiflerden sonra, ekonomik yararlanma ve siyasal ve kültürel bir egemenlik kurmanın da eşlik ettiği toprak işgal etme, bazı avrupa devletleri tarafından bir yayılma sistemi olarak benimsendi. Bu devletler sömürgecilik serüvenini, ihtiyaçları olan tüm hammaddeleri sağlayamayan eski ticaret yollarının yetersizliğini giderecek bir çare olarak gördüler. Gemicileri Hindistan yolunu belirleyen Portekiz, Amerika kıyılarının keşfini kendi gemicilerine borçlu olan İspanya, modern çağlardaki sömürgeleştirmenin yollarını ilk açanlar oldu. XVI. yy.'ın ilk yarısında kurulan Portekiz İmparatorluğu, baharat ticaretine dayanarak özellikle Hint okyanusu ya da Batı Afrika kıyılarına serpiştirilmiş ticaret merkezleriyle belirginleşti. Daha XVI. yy. ortalarında örgütlenen İspanyol İmparatorluğu ise, daha bağdaşıktı ve toprak işgaline daha büyük önem verdi. Güney Amerika kıtasına derinlemesine yerleşme, değerli madenlerin doğrudan işletilmesi ve bir üretkenlik arayışı, anakenti örnek alan ve Hint konseyi'nin denetimine verilen sağlam bir yönetimi gerektirdi. Ayrıca, yerli el emeğine (Kızılderililer) başvurulmasını da zorunlu kıldı. Dolayısıyla yüzlerce kişiyi tek bir *encomendero*'nun ("toprak sahibi") yönetimine veren *encomienda* sistemi uygulandı. Daha sonra da, sömürgeciye tamamen bağlı el emeğinden (afrikalı köleler) yararlanıldı.

İngiltere, Hollanda ve Fransa dünyanın İspanya ve Portekiz arasında bölüşülmesine razı olmadı (Tordesillas antlaşması, 1949) ve başka bir yöntem kullanarak sömürgeleştirmeye girişti. Hollanda'nın örneğini verdiği ve merkantilizmin altın çağına rastlayan bu yöntem, imtiyazlı şirketler kurmaya dayanıyordu. Fethedilmesi gereken bir işletme bölgesine ve ticari imtiyazlar elde etmesine karşılık şirket, anakente sıkı sıkıya bağlıydı; sömürgenin işletilmesinden elde edilen kârın yalnızca anakente gideceğini taahhüt etmek; sömürgenin nüfusunu artırmak, sömürgeyi yönetmek ve hıristiyanlaştırmak zorundaydı. En önemli şirketler Doğu Hint adalarında kuruldu. Fakat Batı Hint adaları ve Afrika'da da şirketler vardı. Buna rağmen şirket yöntemi, doğrudan sömürgeleştirmeyi engellemedi. Taç sömürgesi (fransız Kanadası 1663'te) ve bu ülkelerde benimsenen çözümlerin çeşitliliği, genel bir sömürgeleştirme planının bulunmadığını gösterdi.

Sömürgeleştirme, XVIII. yy.'ın sonunda bir ilk bunalımla karşılaştı (Amerika'daki on üç ingiliz sömürgesine özgürlüklerinin tanınması, 1774-1783; Amerika Birleşik Devletleri'nin doğuşu) ve XIX. yy.'da Eski portekiz (Brezilya'nın özgürlüğe kavuşması, 1822) ve ispanyol (latin Amerika'nın özgürlüğe kavuşması, 1809-1826) imparatorluklarının çöküşü ile daha başka bunalımlarla karşı karşıya kaldı. Fakat liberalizm, şirketlere tanınan tekelleri sınırlamaya çalışırken, Avrupa'da meydana gelen sanayi devrimi ve nüfus patlaması, fransız ve ingiliz sömürge imparatorluklarının yayılmasına neden oldu. 1860 ile 1914 arasında dünya, eski sömürgeci ülkeler (Fransa ve İngiltere: Kodok 1898) ve yeni talepler ileri sürenler (Almanya, İtalya) arasında rekabetlerin doğmasına yol açan gerçek bir bölüşüme tabi tutuldu.

O yıllarda en önemli sömürgeler, her yerde toprakları bulunan İngiliz Sömürge* imparatorluğu (35 milyon km²), Fransız Sömürge* imparatorluğu (Afrika ve Asya'da 12,5 milyon km²) ve Hollanda Sömürge* imparatorluğu'ydu (Hollanda Hindistanı'nda 1 900 000 km²). Daha az önemlileri Belçika (Kongo, Ruanda-Urundi), İtalya (Eritrea, Somali, Onikiada, Libya) [→ İTALYAN SÖMÜRGE* İMPARATORLUĞU], Japonya ve ABD idi. Portekiz'in Asya'da bir miktar toprağı (Diu, Goa, Timor'un yarısı, Makao) ve Afrika'da henüz hatırı sayılır sömürgeleri vardı (Cabo Verde, Gine, Angola, Mozambik). [→ PORTEKİZ SÖMÜRGE* İMPARATORLUĞU] İspanya'nın elinde ise, Río de Oro, Fernando Poo, Annobón, Gine ve Fas'ın kuzey bölümünün Protektorası kalmıştı. [→ İSPANYOL SÖMÜRGE* İMPARATORLUĞU.] Sömürgeleştirmenin getirdiği yönetim sorunlarının çözülmesi için çeşitli çözümler önerildi. Sömürgeci ülkeler; doğrudan egemenlik kurma, özerklik ayrıcalığı tanıma (ingiliz dominyonları), yerlilerle göçmenler arasında gerçek bir vatandaşlık hukuku eşitliği getirmemesi koşuluyla sınırlanmış kaynaşma ya da yerel kurumları kurma ya da devam ettirerek gerçek egemenliği maskeleyerek sürdürmekten başka bir şey olmayan protektora gibi çözümler arasında kararsız kaldılar.

Fakat Birinci Dünya savaşı'ndan sonra özgürlük hareketleri gelişti. Büyük Britanya ve Fransa'da olayın genişlemesini önlemek amacıyla çeşitli siyasi çözümler denendi (Commonwealth, 1931; Fransız Birliği, 1946). Buna rağmen özgürlük hareketleri İkinci Dünya savaşı'ndan sonra hızlanarak, imparatorlukları sona erdirdi. Modern çağların sömürgeleştirme sisteminin ardında sayısız sakatlıklar (sınır ve ırksal azınlık sorunlar, yeni sömürgecilik) bırakmasına rağmen, günümüz dünyasının hemen tümü, özgür ve egemen devletlerden oluştu.

SÖMÜRGELEŞTİRMEK → SÖMÜRGELEŞMEK.

SÖMÜRGEN sıf. ve a. Bir kimseyi sömüren kimse için kullanılır; sömürücü.

SÖMÜRME a. Sömürmek eylemi.

SÖMÜRMEK g. f. **1.** *Bir şeyi sömürmek,* dudaklarını yapıştırarak emercesine içmek, soluğu ile çekip içmek. **—2.** *Bir kimseyi, bir topluluğu sömürmek,* onu, onları ucuza çalıştırıp hakkını, haklarını yiyerek, onların sırtından kâr sağlamak: *İşçilerini sömürmek. Köylüleri sömüren tefeci.* **—3.** *Bir yeri, bir ülkeyi sömürmek,* onun doğal kaynaklarını, ekonomik değerlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak: *X ülkesi bu ada devletini tam yüz yıl sömürdü.* **—4.** *Bir kimseyi, bir tutumunu, bir duygusunu sömürmek,* ondan haksız yere sürekli çıkar sağlamak; aldatarak kötü biçimde yararlanmak; istismar etmek: *Zavallı adamcağızı çok kötü sömürdü. İnsanların saflığını sömürmek. İyiniyetini sömürmek.* **—5.** *Bir durumu, bir olayı sömürmek,* kendi çıkarı için kullanmak, ondan mümkün olduğu kadar kâr sağlamaya çalışmak, istismar etmek: *Felaketi sömürüp, hükümeti yıpratmaya çabalıyorlar. Seçimi kazanmak için grevi sömürmek.* **—6.** Eldeki yiyeceklerin, içeceklerin hepsini yiyip bitirmek.

◆ **sömürülmek** edilg. f. Sömürmek eylemine konu olmak: *Suyu iyice sömürülmüş limon. Sömürülen işçiler. Acımasızca sömürülen duygular. O, oğlu tarafından daima sömürüldü.*

SÖMÜRÜ a. Birisinden ya da bir şeyden haksız olarak bir kâr sağlama: *Emeğin, toprağın sömürüsü. Sömürü düzeni.*

—Fels. Proudhon'a göre, üreticilerin mal sahipleri tarafından kullanılması ve dışlanması; marxçılara göre, ödenmemiş emek fazlasının gaspedilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. Proudhon şöyle yazar: "Bu üretici güç, yaşamın bu ölümsüz tohumu, üretimi hazırlayan bu kaynak ve araçlar, kapitalistin üreticiye borçlu olduğu ve hiçbir zaman vermediği şeydir: emekçinin yoksulluğuna, çalışmayanın lüksüne ve koşulların eşitsizliğine neden olan da bu hileli inkârdır. Çok haklı olarak, insanın insanı sömürmesi diye adlandırılan şey özellikle buradan kaynaklanır" (*Mülkiyet nedir?* [Qu'est-ce que la propriété ?], 3). Marx aynı çözümlemeyi daha derinleştirerek ele alır: "Gerekli çalışma sınırlarını aşan faaliyet süresi, işçi açısından belli bir emek, belli bir güç harcamayı gerektirir, ama onun için herhangi bir değer yaratmaz. Oysa bu süre kapitalist açısından ex-nihilo yaratılmış bir ürünün tüm çekiciliğine sahip bir artıdeğer meydana getirir. Çalışma gününün bu bölümüne ekstra zaman, bunun için harcanan emeğe de emek fazlası diyorum. [...] Toplumun dayandığı çeşitli iktisadi biçimler, sözgelimi kölelik ya da ücretlilik, birbirlerinden ancak bu emek fazlasının asıl üreticiye ya da işçiye dayatılma ve onlardan gaspedilme tarzıyla ayırt edilirler. [...] Demek ki artıdeğer oranı, tam tamına, emek gücünün kapital, emekçinin de kapitalist tarafından sömürülme derecesinin ifadesidir" (*Kapital*, 1, 1, 9).

SÖMÜRÜCÜ sıf. ve a. Bir kimseyi sömüren, istismar eden kimse için kullanılır; sömürgen.

SÖMÜRÜCÜLÜK a. Sömürücü olan kimsenin niteliği; sömürmeye yönelik davranış.

SÖMÜRÜLMEK → SÖMÜRMEK.

SÖNDÜRME a. Söndürmek eylemi.

—Anorg. kim. *Kireci söndürme,* sönmemiş kireci suyla tepkimeye sokma.

—Metalürj. Çelik külçelerden katılaşma sırasında devam eden gaz çıkışını (kaynama) durdurma. (Söndürme, külçenin katılaşması sırasında, ya alüminyum gibi indirgen bir maddenin katılması [kimyasal yol] ya da mekanik yolla gerçekleştirilir.)

SÖNDÜRMEK → SÖNMEK.

SÖNDÜRÜCÜ a. Yangın söndürme aygıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)

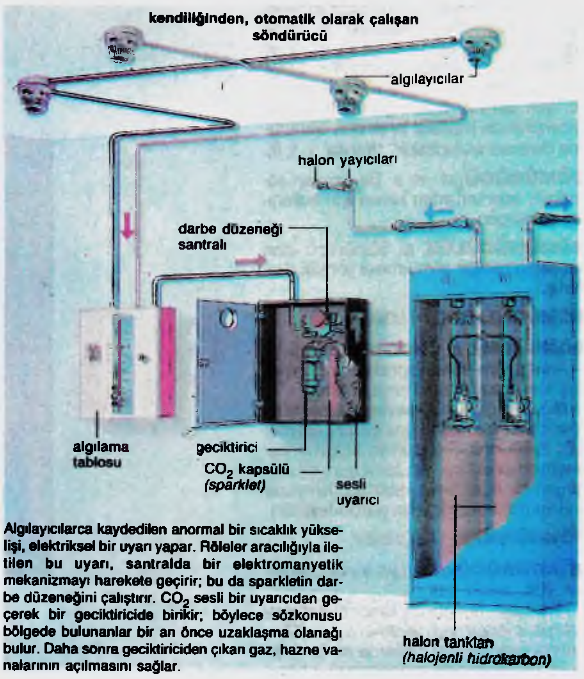
—Hidr. bağl. Sönmemiş kireci, hidratlama yoluyla söndürmeye yarayan aygıt. (Sönmemiş kireç, uygun miktarda suyla birlikte silindir biçiminde, ısıgeçirmez bir borunun ucundan girer. Borunun dönmesiyle ilerleyen malzeme öbür uçtan sönmüş kireç olarak çıkar.)

◆ sıf. Yangın söndürmeye yarayan: *Söndürücü bombalar.*

Sparkletin ağzı darbe düzeneğinin etkisiyle delinir; CO_2 tetikten geçerek başlığa gelir ve dibi delinen karışım şişesine dolar. Haznedeki CO_2 basıncı altındaki karışım, dalıcı borudan dışarı fışkırır.

ÇEŞİTLİ SÖNDÜRÜCÜ TİPLERİ

Algılayıcılarca kaydedilen anormal bir sıcaklık yükselişi, elektriksel bir uyarı yapar. Röleler aracılığıyla iletilen bu uyarı, santralda bir elektromanyetik mekanizmayı harekete geçirir; bu da sparkletin darbe düzeneğini çalıştırır. CO_2 sesli bir uyarıcıdan geçerek bir geciktiricide birikir; böylece sözkonusu bölgede bulunanlar bir an önce uzaklaşma olanağı bulur. Daha sonra geciktiriciden çıkan gaz, hazne vanalarının açılmasını sağlar.

—ANSİKL. Kim. Yangın söndürmekte kullanılan söndürücüler, gerek boyutları ve ağırlıkları (otomobil sürücülerinin kullandığı küçük söndürücüler, taşınabilir söndürücüler, tekerlekli söndürücüler, sabit tesisler olarak kurulan söndürücüler), gerekse içerdikleri söndürücü ürünün türü ve bileşimi bakımından (su, halojenli maddeler, karbondioksit, kimyasal köpükler, ateşi söndürebilen tozlar) çok çeşitlidir. Kullanılacak söndürücü türünün seçimi, söndürülecek muhtemel yangının önemine ve yanıcı maddenin gücü ve türüne göre belirlenir. Örneğin su, kuru alevler (odun alevi, kâğıt alevi); karbondioksit (CO_2), halojenli hidrokarbonlar; söndürücü tozlar, elektrik tesisatı yangınları; halojenli hidrokarbonlar, köpükler ve tozlar yağlı madde yangınları (benzin, petrol) için uygundur. Sabit tesisler halinde kurulan söndürücüler, otomatik olarak çalışır.

SÖNDÜRÜLMEK → SÖNMEK.

SÖNEN sıf. Nük. müh. *Sönen çekirdek tepkimesi*, YAKINSAK* ÇEKİRDEK TEPKİMESİ'nin eşanlamlısı.

SÖNME a. Sönmek eylemi.
—Denizbil. *Soluğan sönmesi*, türbülans ve akışkan sürtünmelerinin yarattığı enerji kayıpları nedeniyle soluğan genliğinde görülen azalma. (Soluğan oluştuğu alanın dışına çıkınca yükseklik yitirir, yabancı cisimler [buz, asıltı halindeki maddeler, yağlar, kirletici maddeler] taşır ya da kıyı bölgelerine ulaşır [özellikle alçak ve geçirgen ya da önünde büyük yosun alanları bulunan kumsallara ulaşır].)
—Fizyol.* Bedenin bir kısmının ya da bir organın şişliğinin inmesi. (Bu terim daha çok, kanın yer değiştirmesine bağlı olarak, iri ve sert iken küçük, yumuşak ve gevşek bir hale gelen dikilgen cinsel organlar için kullanılır.)
—Nörobiyol. Alışılmış olarak gözlemlenen bir yanıtın kayboluşu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uz. havc. Bir iticideki yanma olayının kesilmesi.
—ANSİKL. Nörobiyol. Sönme aynı anda iki taraf birden uyarıldığında bir taraftaki algının karşı tarafta yokluğu ile belirlidir. Örneğin sadece sol eline dokunulduğunda duyan birey iki eline dokunulduğunda sol elini duymazsa, sağ duyusal korteksteki bir lezyonun varlığına bağlı sol duyusal sönmeden söz edilir.

SÖNMEK gçz. f. **1.** Artık yanmamak, yanmaz olmak: *Şöminedeki ateş bir süre sonra söndü. Yangın söndü. Sigaram söndü.* **—2.** Bir aygıt, bir aydınlatma düzeneği sözkonusuysa, artık çalışır durumda olmamak, çalışmamak; artık aydınlatmaz olmak: *Arabanın farları birden söndü. Evde ışıkları sönmüş, herhalde uyuyorlar.* **—3.** Bir yanardağdan söz ederken, artık etkin durumda olmamak. **—4.** Şişirilmiş bir şeyden söz ederken, içindeki hava ya da gazın boşalmasıyla hacmini, şişkinliğini yitirmek: *Lastiklerin havası sönmüş. Balon sönüyor.* **—5.** Sözkonusu bir sesse, hafiflemiş, bastırılmış olmak; bakışsa, parlaklığını, canlılığını yitirmiş olmak: *Sesler gecenin içinde sönüp gitti. Gözlerinin ışığı sönmüş gibiydi.* **—6.** Bir duygudan, bir tutkudan söz ederken, gücünü, yoğunluğunu yitirmek, yok olmak: *Onu görünce bütün öfkesi sönüverdi. Sönmek bilmeyen bir kin.* **—7.** Canlılığını yitirmek, tükenmek, yok olmak: *Zavallı kadın yoksulluk içinde gitgide sönüyordu. Göçler yüzünden çevredeki köyler birer birer sönüp gitti.*
—Arıc. Kovandaki arılar sözkonusu olduğunda, hastalık ya da besinsizlik yüzünden topluca ölmek.

◆ **söndürmek** ettirg. f. **1.** *Bir ateşi, bir şeyi (alev almış, yanan) söndürmek*, yanmasına son vermek: *Bir yangını söndürmek. Hava akımı mumu söndürdü.* **—2.** *Bir aleti (gazla, yakıtla vb. çalışan) söndürmek*, çalışmasını durdurmak: *Kaloriferi söndürmek. Havagazını söndürmek.* **—3.** *Bir ışığı, bir yerin ışığını söndürmek*, devreyi keserek lambaların ışık vermemesini, aydınlatmamasını sağlamak: *Arabanın farlarını söndürmek. Salonun ışığını söndürün.* **—4.** *Şişirilmiş bir şeyi söndürmek*, içindeki havayı ya da gazı boşaltmak: *Bir balonu, bir lastiği söndürmek.* **—5.** *Bir şeyi (durum, duygu, duyum), söndürmek*, dindirmek, azaltmak, yok etmek: *Bu söz onun tüm umutlarını söndürdü. Birinin hırsını, neşesini, öfkesini, hararetini söndürmek.*
—Boyac. Bir tonun parlaklığını yumuşatmak, azaltmak. || *Renkleri söndürmek*, çarpıcı zıtlıklar olmaksızın bir renkten diğerine karışımla ve aşamalı geçiş yapmak.
—Denizc. *Yelken söndürmek*, YELKEN* BOŞALTMAK'ın eşanlamlısı.
—Fiz. Bir elektromanyetik ışıma demetine etkiyen bir sistem için, kimi dalga boylarının sönümüne neden olmak.
—İnş. *Kireci söndürmek*, hıdratlamak ve toz haline getirmek için susuz (sönmemiş) kireci sulamak.
—Metalürj. Gaz çıkışının (kaynama) durdurulması yoluyla yapılan söndürme yöntemine göre bir çelik külçesini katılaştırmak. (Söndürülmüş çelik hem sakinleştirilmiş, düzgün, oksidi giderilmiş özlü çeliklerin üstünlüklerini hem de daha sonra uygulanacak haddeleme işlemleri için elverişli düzgün bir kabuk oluşturan kaynayan çeliğin yüzey üstünlüklerini taşır.)
—Tıp. Bir beden bölgesinin, bir apsenin vb. şişliğini gidermek.

◆ **söndürülmek** edilg. f. **1.** Yanmasına son verilmek: *Yangın saatlerce söndürülemedi.* **—2.** Çalışmasına, aydınlatmasına son verilmek: *Kaloriferler erken söndürülecek. Işıklar söndürülünce yıldızlar ortaya çıktı.* **—3.** Havası, gazı boşaltılmak. **—4.** Dindirilmek, azaltılmak, yok edilmek: *Söndürülemeyen bir kin.*

SÖNMEZ (Talat), türk siyaset adamı (Ankara 1875 - *ay. y.* 1952). Kaymakam, mülkiye müfettişi, mutasarrıf olarak devlet hizmetlerinde çalıştı. Osmanlı meclisi mebusanı'nda Ankara mebusu olarak yer aldı (1908-1912). Kurtuluş savaşı yıllarında TBMM hükümetinin buyruğunda görev aldı. 1923-1927 arası Ardahan, 1927-1931 arası Ankara milletvekilliği yaptı.

SÖNMÜŞ sıf. Söndürülmüş, sönük: *Sönmüş kireç.*
—Hidr. bağl. *Sönmüş kireç*, hava harcı yapmak için kumla karıştırılan hidratlı kireç.

Sönmüş hayaller *(Illusions perdues)*, H. de Balzac'ın üç bölümlü romanı (*İki şair*, 1837; *Paris'te büyük bir taşralı*, 1839; *Mucidin acıları*, 1843) [*Taşra hayatından sahneler*]. Kendisini Lucien de Rubempré adıyla tanıtan, angoulêmeli genç şair Lucien Chardon, yarı aydın bir aristokrat kadının, Mme de Bargeton'un hoşuna gider. Kadın her şeyi göze alır ve şairi Paris'e götürür, ama çok geçmeden terk eder. Bunun üzerine Lucien, gazeteciliğe atılır. Övgülerini, eleştirilerini ya da suskunluğunu satmasını öğrenir. İlk çarpıcı başarılarından sonra, bir şiir kitabını ve bir romanı yayımlamaktan vazgeçer; Arthez'in yönettiği Cénacle'in derslerini izleyecek gücü de kalmamıştır. Yoksulluğa düşer, sahte evrak düzenler ve intihar etmeyi düşünürken, düzmece ispanyol rahibi Carlos Herrera'ya (Vautrin) bütün varlığıyla bağlanır.

SÖNOZİGOT a. (fr. *cœnozygote*). Çokçekirdekli yumurta. Çekirdeklerin her biri bir çekirdek birleşmesinin sonucudur.

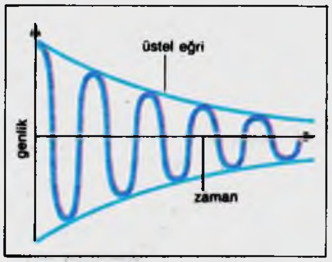
SÖNÜK sıf. **1.** Sönmüş, söndürülmüş ya da hızı, parlaklığı azalmış, azaltılmış olan ateş ya da ışık için kullanılır: *Ocak sönük, tekrar yakamam. Işıklar çok sönüktü, kimseyi görmedik. Sönük bir alev. Sönük bir ışıkta çalışmak.* **—2.** Sönerek, söndürülerek şişkinliğini yitirmiş şey için kullanılır: *Sönük lastikler.* **—3.** Çalışması, başarısı ya da özellikleriyle kendini gösteremeyen kimse için kullanılır; silik: *Sönük bir yönetici.* **—4.** Canlı, hareketli olmayan, çekici-

liği bulunmayan: *Sönük bir kent. Sönük bir anlatım.*

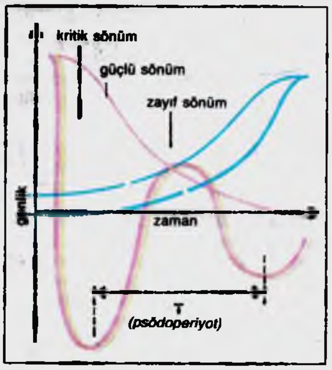
◆ be. **1.** Silik, cansız: *Onun görkemi karşısında seninki çok sönük kaldı.* **—2.** *Sönük geçmek*, bir dönemden, bir toplantıdan vb. söz ederken, hiçbir canlılığı, değeri olmamak.

SÖNÜKLÜK a. Sönük olma durumu ya da niteliği.

SÖNÜM a. Bir borcun her yıl ödenen taksitlerle belli bir süre sonunda ödenmiş olması; itfa.
—Dalga ve titr. Bir salınım hareketinde, çeşitli dirençlerin etkisiyle genliğin yavaş yavaş azalması. (Bk. *ansikl.* böl. Elektron.)
—Fiz. Bir elektromanyetik ışımada (ışık, X ışınları), girişimler, polarma ya da soğurulma nedeniyle kimi dalga boylarının yok olması.
—Fizs. mekan. Hareket halindeki bir cismin kinetik enerjisini azaltan olay. (Harekete direnç, cismin hızıyla orantılıysa, oran katsayısına *sönüm katsayısı* adı verilir. Depremlerin etkisinde kalmış yapılar incelenirken, bu varsayımın doğrulandığı kabul edilir.)
—Ger. day. *İç sürtünmeli sönüm*, bir malzeme içinde almaşmalı kuvvetlerle ortaya çıkan enerjinin soğurulması. (Böylece, *sönüm kapasitesi* mekanik bir parçanın çevrimsel titreşimlerin enerjisini soğurma yeteneğidir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

PSÖDOPERİYOTLU BİR SİSTEMDE SÖNÜM

SÖNÜM EĞRİLERİ

—ANSİKL. Elektron. İndüktansı ve sığası olan bir elektrik devresi, dışarıdan enerji almamaya başladığında, depolanan enerji, Joule etkisiyle, elektriksel ve manyetik histerezisle, indüklenme ve ışımayla sürekli olarak azalır. Bu yitimleri gösteren toplam direnç kritik bir değerden büyükse, akım ve gerilim, zarfı, azalan iki üslü fonksiyon eğrisi biçiminde olan bir salınım eğrisi çizer. Üslü fonksiyonun negatif üssünün modülü, logaritmik azaltımla geçen zamanın çarpımına eşittir. Azalan salınımların psödofrekansı, devrenin öz ya da rezonans frekansına yakın kalır.
—Ger. day. Sönüm, mekanik (Coulomb ya da Chévenard sarkacı), elektromanyetik (Zener, Cabarat) ya da sesötesi yöntemlerle ölçülür. Değeri logaritmik azalma ile, yani her titreşim çevrimindeki genlik kaybı ile ifade edilebilir. Kimi çan bronzlarının tersine, dökme demirlerin ve austenit çeliklerinin sönüm kapasiteleri yüksektir. Bununla beraber, bütünün geometrisinin ve birleştirmelerdeki sürekliliğin önemli rol oynadığı yapılarda, yapının toplam sönüm kapasitesi üzerinde malzemenin iç sürtünmesinin etkisi azdır.
Sanayide, üzerine vurulan bir parçanın (metal ya da cam) çıkardığı sesin süresinin değerlendirilmesi, sözkonusu parça içinde çatlak olup olmadığı hakkında fikir verir.

SÖNÜMLEME a. Sönümlemek eylemi.
—Elektrotekn. *Sönümleme sargısı*, senkron bir makinenin kutup parçaları üzerine yerleştirilen, çoğu kez, sincap kafesi biçiminde sargı.

SÖNÜMLEMEK g. f. Bir borcu, her yıl ödenen taksitlerle belli bir sürenin sonunda ödemek, itfa etmek.

SÖNÜMLEYİCİ a. Fiz. Bir şok ya da bir titreşimin neden olduğu hareketi sönümlemeye yarayan düzenek. (Eşanl. AMORTİSÖR.)
—Hidr. pnöm. Bir krikoda, gürültüyü ve iç darbelerden kaynaklanan aşınmayı önlemek için kurs sonuna doğru pistonun giderek yavaşlamasını sağlayan düzenek. (Eşanl. AMORTİSÖR.)
—Isıl mot. DAMPER'in eşanlamlısı.
◆ sıf. Fiz. Şokları, gürültüleri sönümleyen, bir şeyin yeğinliğini azaltan bir şey, özellikle bir düzenek için kullanılır: *Sönümleyici bir kafes.*

SÖNÜMLÜ sıf. Dalga ve titr. *Sönümlü dalga*, bir yüzey yakınındaki, bu yüzeyden hızla uzaklaşarak zayıflayan ve bir doğrultunun her noktasında aynı fazı koruyabilen elektromanyetik dalga. || *Sönümlü salınım, titreşim*, maksimum genliği her alternansta azalan salınım, titreşim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektron. ve Telekom. *Sönümlü devre*, salınım öz frekansı göstermeyen devre. (Devrede, Joule etkisi, histerezis ya da ışımayla sarfedilen toplam kayıpları gösteren direnç, devrenin tepki öğelerince belirlenen kritik bir değeri aştığında, devrenin artık öz frekansı yoktur.) [Eşanl. SALINIMSIZ DEVRE.]
—Fiz. Sıfıra doğru yaklaşan bir gaz basıncı için kullanılır.
—ANSİKL. Dalga ve titr. Sönümlü bir salınım, t zamanına bağlı olarak aşağıdaki bağıntıyla gösterilir:

$$a\, e^{-\frac{t}{\tau}} \cos(\omega t - \varphi);$$

burada a, ω ve φ sırasıyla genlik, vurum ve fazdır; τ ya sönüm zamanı ve $T = \frac{2\pi}{\omega}$ ya psödoperiyot adı verilir. Ardışık maksimumlar, oranı $e^{-\frac{T}{2\tau}}$ olan, geometrik dizi biçimindedir. $\delta = \frac{T}{2\tau}$ ya, logaritmik azaltım adı verilir.

SÖNÜMSÜZ sıf. Dalga ve titr. *Sönümsüz salınımlar*, genliği, çeşitli yitim olaylarından (örneğin sürtünmeler) kaynaklanan yitimleri her an dengeleyen bir dış enerji kaynağı sayesinde değişmez tutulan salınımlar.

SÖRENBERG, İsviçre'de (Luzern kantonu) yazlık ve kışlık sayfiye yeri, Küçük Emme'nin yukarı vadisinde, 1 160 m yükseltide.

SÖR a. (fr. *sœur*). Dinsel adaklarda bulunmuş kadınlara ve rahibelere verilen ve onların birbirlerine verdikleri ad.

SÖRF a. (ing. *surf*). **1.** Kabarık bir dalganın taşıdığı bir tahta üzerinde dengede kalmaya dayanan su sporu. (*Dalga sörfü* de denir.) [Eşanl. SURFING, daha az kullanılan biçimiyle SURF-RIDING.] **—2.** Bu tahtanın kendisi. **—3.** Spor. *Sörf yapmak*, sörf sporunu uygulamak. || *Rüzgâr sörfü*, yelkenli bir sörf türü. (*Windsurf* de denir.)

L. L.

Lucien'in talihsizlikleri
Honoré de Balzac'ın *Sönmüş hayaller*'inin ikinci bölümü *Paris'te bir büyük taşralı* (1839) için Célestin Nanteuil'in bir resimlemesi
Bibliothèque nationale, Paris

SÖRFÇÜ a. (ing. *surf*ten). Sörf yapan kişi.
—Spor. *Rüzgâr sörfçüsü*, rüzgâr sörfünü kullanan kişi.

SÖRMLAND → SÖDERMANLAND.

SÖVDÜRMEK → SÖVMEK.

SÖVE a. **1.** Pencere ve kapı açıtlarının iki yanına yerleştirilen taş ya da ağaç dikme. **—2.** Pencere ve kapı kasasının parçalarından her biri. (SÖĞE ya da SÜVE de denir.)
—Arabac. Yükü tutmak ya da bağlamak için arabanın dört köşesine dikilen direk.

SÖVEN a. **1.** Kalın sopa. **—2.** Çit yapımında kullanılan uzun kazıklardan her biri. **—3.** Saman arabasının iki yanına dikilen direklerden her biri.

Talat Sönmez

SÖVGÜ a. Hakaret amacıyla söylenen kaba, çirkin, çoğunlukla kalıplaşmış söz; küfür.

SÖVME a. Sövmek eylemi.
—Cez. huk. Bir kimsenin namus ve onuruna yapılan saldırı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Cez. huk. Sövme, suç sayılan bir eylemdir. Bu suç çeşitli biçimlerde işlenebilir. Sövme suçundan dolayı kovuşturma yapılabilmesi için suçtan zarar görenin şikâyeti gerekir. Türk cez. k.'nun 482

S. Legrand-Vandystadt

Bask ülkesi (Biarritz) kıyılarında sörf

ve ondan sonra gelen maddelerinde sövme ve hakaret suçları birlikte düzenlenmiştir. Sövmeyi hakaret suçundan ayıran belirgin özellik, bu suç için belirli bir eylemin isnat edilmemesidir. Sövme, belirli bir isnatta bulunmaksızın yapılan hakarettir. Belirli bir isnat olursa, suç sövme olmaktan çıkar ve hakaret suçu doğmuş olur. Örneğin, birine hırsız demek sövme, birinin belirli bir zamanda belirli bir şey çaldığını söylemek ise hakaret suçunu oluşturur.

SÖVMEK gçz. f. **1.** *(Bir kimseye, bir şeye) sövmek,* saygınlığı, onuru zedelemeye yönelik kaba, çirkin sözler söylemek; küfretmek. **—2.** *Sövüp savmak,* küfürler ve kötü sözler sıralamak.

◆ **sövdürmek** ettirg. f. Bir kimsenin sövmesine yol açmak: *Şimdi beni sövdüreceksin.*

◆ **sövülmek** edilg. f. Kendisine sövgüler, küfürler söylenmek.

◆ **sövüşmek** işt. f. Karşılıklı olarak birbirine sövmek.

SÖVÜLMEK → SÖVMEK.

SÖVÜŞMEK → SÖVMEK.

SÖYLEM a. Bir düşünce biçiminin yazılı ya da sözlü anlatımı; bir kuramla, bir öğretiyle vb. ilgili olan bilimsel yazıların, konuşmaların tümü: *Reformcu söylem. Marxçı söylem.*

—Bilkur. Bir nesneyi yorumlamayı ve/ ya da tanımlamayı amaçlayan, düzenlenmiş göstergeler bütünü.

—Dilbil. Dilin birey tarafından gerçekleştirilmesi. (Saussure'ün verdiği anlamda söz.) || Cümle sınırlarını aşan, cümle dizilerinin birbirlerine bağlanma kuralları açısından ele alınan sözce. || *Söylem çözümlemesi,* cümleden büyük bir sözceyi *(söylem),* üretim koşullarına indirgeyerek inceleyen dilbilime yardımcı dal. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mant. Özgül ve özyeterli bir mantıkla birbirine bağlı, kaçınılmaz olarak doğal bir dilin anlamına girmeyen kural ve yasalardan oluşan ve maddi ya da kavramsal nesneler üzerine bilgiler veren sözceler topluluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. *Söylem çözümlemesi.* Bu deyim, dilbilimle, başta tarih ve toplumbilim olmak üzere, öteki insan bilimlerinin kaynaşmasından Fransa'da doğan özel bir alanı belirtir. 1968 nisanında Saint-Cloud'da yapılan birinci siyasal sözlükbilim kolokyumunda fransız dilbilimci Jean Dubois, ABD'li dilbilimci Z. Harris'in *Discourse analysis* (1952) adlı bir yazısından kalkarak söylem çözümlemesi boyutunu açtı.

Bir söylem üretim koşullarına indirgenmeden de çözümlenebilir: çünkü söylem her zaman kurumsal çerçeveler, ideolojik araçlar, belli bir toplumsal öbekte güç dengeleriyle vb. nitelenen tarihsel bir konjonktürde yer alan bir bildirişim durumunda bulunur.

Söylem çözümlemesinde, bütüncenin düzenini ortaya çıkarmaya yarayacak sözdizimsel yöntemler de kullanılır. Eşdeğerlilik ya da Harris'in önerdiği dönüşümlere dayanarak, temel kavramın değişik kullanımlarında aynı sözdizimsel yerde bulunduğu gözlemlenebilir. Böylece eşdeğerlilik sınıfları, yani aynı çevreyle tanımlanan öğelerin paradigmaları ortaya çıkar. Bu yolla da, söylem ya da söylemleri özetleyen bir ya da birçok temel cümleye ulaşılır.

Sözce betimlemelerinin yanı sıra söylem çözümlemesi, söylemde konuşucunun izini taşıyan öğelerle de ilgilenir. Örneğin, Benveniste'in, sözcelemenin biçimsel aygıtı dediği *ben/sen* adılları, fiil zamanları ya da kiplikler bu çerçevede yer alır.

Söylem çözümlemesi, çeşitli alanlardaki soruların, hatta dilbilimin bile sorularına yanıt veren bir alan durumuna gelmiştir. Geleneksel olarak bir cümle dilbilgisiyle sınırlanan sözdizim bir söylem dilbilgisine dönüşme eğilimindedir. Sözlükbilim ve istatistik dalı olan sözlükölçüm sözcelemeye giderek büyük bir yer vermektedir. Anglosakson edimbilimi çerçevesinde çalışan kimi anlambilimciler de gerekçelemenin söylemsel incelemesine yönelmektedir. Bildirişim kuramıysa, siyasal bildirilerin çözülmesinde söylem çözümlemesinin katkılarından yararlanmayı bilmiştir.

—Mant. *Logische Syntax der Sprache* (Dilin mantıksal sözdizimi) [1934] adlı yapıtında Carnap, söylemin *maddi biçimi* ve *biçimsel biçimi* arasında temel bir ayrım yapar (örneğin "5 bir şey değil bir sayıdır" sözcesi maddi biçimde, buna karşılık "5 bir şey adı değil bir sayı adıdır" sözcesi biçimsel biçimde bir söylemdir). Carnap'a göre, felsefi karışıklıkların çoğu maddi biçimin kullanılmasından doğar ve sözcelerin biçimsel biçime çevrilmesinin önemli bir tedavi etkisi vardır; örneğin yukardaki örnekte, maddi söylem biçiminin kullanılması, insanı yanlış görüşlere sürükler (sayı kavramı, belli bir dile ilişkin sözdizimsel bir kavram olduğu halde, mutlak bir kavram durumuna getirilir ve sayılar gibi bir şeyin varlığına inanmak eğilimi gösterilir).

SÖYLEME a. Söylemek eylemi.

SÖYLEMEK 1. *Bir şeyi (bir kimseye) söylemek,* bir bilgiyi sözle aktarmak, iletmek: *Size bir sır söyleyeceğim. Adını söylemedi. Buluşmanın zamanını size daha sonra söyleyeceğim. Geleceğini söyledi.* **—2.** Nesnesiz kullanıldığında, sözü bir kimseye yöneltmek: *Ona değil, sana söylüyorum.* **—3.** *(Birisine) bir şey yapmasını söylemek, bir kimseye söyle + emir cümlesi,* onu ondan istemek, rica etmek, ona buyurmak: *Hemen gitmesini söyledim. Ona yarın gelmesini söyleyin. Ona söyle, yarın gelsin.* **—4.** *Bir şey söylemek, sıf + bir şey söylemek,* anlatmak, dile getirmek, şu ya da bu tür bir şey anlatmak; demek: *Bana hiç bir şey söylemedi. Aptalca bir şey söylemek. Kesin bir şey söylemek.* **—5.** *(Bir şey yaptığını) söylemek,* öne sürmek: *Yolculuk yapmayı yeğlediğini söylüyor ama bu doğru değil. Kasten yaptığını söylemiyorum.* **—6.** *Bir kimse ya da bir şey hakkında bir şey söylemek,* o kimse ya da o şeyle ilgili bir yargı öne sürmek; demek: *Bir meslektaşı hakkında iyi şeyler söylemek. Yerinin doldurulmaz olduğunu söyledi. Onun aptal olduğunu söylüyorlar. Benim için ne söylerler diye düşünürsen, bunu yapamazsın.* **—7.** Televizyon ve radyo yayınlarıyla ilgili olarak, yukarıdaki tüm anlamlarda kullanılır: *Televizyon birçok semtte elektrik kesileceğini söyledi. Radyo, Yugoslavya'da bir deprem olduğunu söylüyor.* **—8.** *Bir şeyi bir kimseye söylemek,* onu o kimseye bildirmek, haber vermek, açıklamak: *Annesinin öldüğünü ona söylemediler.* **—9.** *Şiir, gazel vb. söylemek,* ezbere ya da yüksek sesle söylemek: *Şiir söylemek. Birkaç dize söylemek.* **—10.** *Bir şarkı, bir türkü söylemek,* onu seslendirerek duyulmasını sağlamak, sesiyle icra etmek: *Puccini'nin bir aryasını söylemek. Bize bir türkü söyle. Şarkı, türkü söylemek.* **—11.** *Bir şey (durum, duygu vb.) söylemek,* göstermek, belirtmek, dile getirmek: *Yüzündeki çizgiler umutsuzluğunu, bıkkınlığını söylüyordu. Ozanın yalnızlığını söyleyen bir şiir.* **—12.** *Tkz. Birisine bir şey söylemek, söylememek,* bir şeyden söz ederken o kimseyi ilgilendirmek ya da ilgilendirmemek: *Artık bu yerler, bu insanlar bana bir şey söylemiyor.* **—13.** *Söyleyecek bir şey(i) olmak, olmamak,* eklenecek, eleştirecek bir şey(i) olmak, olmamak: *Söyleyecek bir sözüm yok, harika olmuş.* **—14.** *Bir şeyi (bir kimseye) söylemek,* bir kimseyi uyarmak, (ölçü tümleciyle) uyarıyı yinelemek: *Söyledim ama beni dinlemedi. Kaç kere söyleyeceğim geç kalma diye.* **—15.** *Söylemediğini bırakmamak,* ağzına geleni söylemek; demediğini bırakmamak, komamak: *Sen gittin, arkandan söylemediğini bırakmadı.* || *Söylemesi kolay,* bir öğüdün, bir önerinin söylenmesinin kolay, ama uygulanmasının güç olduğunu belirtmek için söylenir: *Söylemesi kolay, gel de yap bakalım.* || *Söyleyeceği, söyleyecekleri olmak,* herhangi bir konuda açıklayacağı, öne süreceği görüşleri, düşünceleri olmak: *Konunun bu noktasında benim de söyleyeceklerim var.* || *Söyleyecek bir şeyi olmak,* bir sanatçıdan, bir yazardan söz ederken, dile getirecek özgün bir düşüncesi olmak. || *Benden söylemesi,* "ben uyardım, gerisini sen bilirsin" anlamında söylenir. || *Böyle söyleme,* söylenen bir söze itiraz etmek, o sözün haksız, hatalı olduğunu belirtmek için kullanılır: *Böyle söyleme, o çok iyi bir çocuktur.*

◆ gçz. f. Şarkı söylemek: *Çok güzel söylüyor, sesine bayılıyorum.*

◆ **söylenmek** ya da **söylenilmek** edilg. f. **1.** Sözle aktarılmak, iletilmek; sözü edilmek; denmek, denilmek: *Bize geleceği söylendi. Bunlar ona söylenecek şeyler değil.* **—2.** Rica edilmek; buyurulmak, denmek, denilmek: *İşi söylenildiği tarihte bitireceğiz. Ona gitmesi söylendi. Yalnızca söyleneni yapın, gerisine karışmayın.* **—3.** Bir kimse, bir şey hakkında, onunla ilgili bir yargı öne sürülmek; denmek, denilmek: *Onun hakkında söylenenleri bir duysanız.* **—4.** Yayımlanmak, bildirilmek: *Sınav tarihi televizyonda defalarca söylendi, nasıl haberiniz olmaz?* **—5.** Ezbere ya da yüksek sesle okunmak; icra edilmek: *Gece boyunca marşlar, şiirler söylendi.*

◆ **söylenmek** dönşl. f. **1.** Sürekli konuşarak hoşnutsuzluğunu göstermek; sızlanmak: *Hiç durmadan söyleniyor. Bu işi yapacaksan, söylenmeden yap.* **—2.** *(Bir kimseye) söylenmek,* bir kimseye yaptığı bir şeyden dolayı çıkışmak, onu paylamak: *Ne söyleniyorsun, işte getirdik. Biraz geciktim mi söylenmeye başlıyor.*

◆ **söyleşmek** işt. f. Karşılıklı konuşmak, görüşmek, sohbet etmek: *Kapı önünde söyleşen insanlar. Akşamları oturup söyleşirdik.*

◆ **söyletmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseye bir şey söyletmek,* itiraf etmek zorunda bırakmak; söylemesini sağlamak; dedirmek, dedirtmek: *Ben ona doğruyu söyletmesini bilirim.* **—2.** *Bir kimseyi söyletmek,* onu konuşturmak; onun konuşmasına izin vermek: *Açtırma kutuyu söyletme kötüyü* (atasözü). *Bana tek bir sözcük söyletmedi.* **—3.** Bir şiir, bir şarkı, bir türkü söylemesini sağlamak.

SÖYLEMEZ, Erzurum'un Karayazı ilçesinde bucak; 9 525 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Mescitli,* 654 nüf. (1990).

SÖYLEMEZOĞLU (Galip Kemali), türk diplomat (Erzurum 1873 - İstanbul 1960). Söylemezoğlu Ali Kemali Paşa'nın oğlu; Galatasaray lisesi'ni bitirdikten sonra Hariciye nezareti'nde görev aldı (1896). Atina ve Berlin elçilikleri müsteşarlığı, Atina, Tahran (1917), Moskova (1918) büyükelçiliği yaptı. Muhtelit mütareke komisyonu başkanlığında bulundu, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali üzerine görevinden ayrıldı. Sevr antlaşması'nı kınayan iki kitabı (*Assassinat d'un peuple* [Bir ulusun katli], *le Martyre d'un peuple* [Bir ulusun çilesi]) nedeniyle Damat Ferit tarafından Hariciye nezareti'ndeki görevinden uzaklaştırıldıysa da daha sonra sadrazam Tevfik Paşa (Okday) tarafından yeniden göreve alındı (1921). Stockholm ve Kopenhag elçilikleri yaptı (1921-1923). Cumhuriyet döneminde kendisine aktif görev verilmedi. 1930'da emekliye ayrıldı. Yukarda anılanlardan başka *les Turcs demandent une paix juste, prompte et durable* (Türkler adil, acele ve kalıcı bir barış istiyorlar [1919]), *Başımıza gelenler* (1939), *Galip Kemali Söylemezoğlu'nun hatıraları* (1946), *Siyasi dağarcığım* (1957) ve *Yok edilmek istenen millet* (1957) adlı kitapları basıldı.

SÖYLEMEZOĞLU (H. Kemali), türk mimar (İstanbul 1909). İstanbul Devlet gü-

zel sanatlar akademisi'ni (bugün Mimar Sinan üniversitesi) [1935] ve Stuttgart Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'ni (1939) bitirdi. Milli eğitim bakanlığı'na bağlı yapı bürosunda teknik şef olarak görev aldı (1943). Ertesi yıl İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ne, 1946'da da İTÜ Mimarlık fakültesi'ne geçti ve Paul Bonatz ile birlikte çalıştı. 1954'te profesör oldu. 1956'dan başlayarak uzun süre kürsü başkanlığında bulundu; 1956-1957'de dekanlık yaptı. 1979'da emekli oldu. Öğretim, uygulama (Nuri Çapa yalısı [1949], İstanbul Elektrik idaresi [1957], Orman fakültesi kitaplığı ve konferans salonu [1961]), kent ve kasaba imar planları (Kars [K. A. Aru ile, 1947], Gaziantep [K. A. Aru ile, 1948], Uşak [1951], Karamürsel [1952], Boyabat [1953]) gibi çalışmalarının yanında tarihsel yapıların korunması konusunda hizmet verdi; mimarlık tarihi ve rölöve derslerinin yanı sıra Gayrimenkul eski eserler ve anıtlar yüksek kurulu'nda görev aldı, dört yıl kurul başkan vekilliği yaptı. Önemli yapıtları: *Altıncı yüzyıl mimarisi hakkında bir deneme* (1950); *İslam dini, ilk camiler ve osmanlı camileri* (1955).

SÖYLEMSEL sıf. Dilbil. Söylemle, söylem çözümlemesiyle ilgili olan.

SÖYLENCE a. EFSANE'nin eşanlamlısı.

SÖYLENİLMEK → SÖYLEMEK.

SÖYLENİŞ a. **1.** Bir sesi, bir göstergeyi, bir harfi vb. söylemek eylemi, olgusu; telaffuz. **—2.** Bir sözcüğün, bir sözcük öbeğinin, bir gösterge öbeğinin vb. söylenme biçimleri; telaffuz: *Bu sözcüklerin söylenişleri aynı, ancak yazılışları farklıdır*

SÖYLENME a. Söylenmek eylemi.

SÖYLENMEK → SÖYLEMEK.

SÖYLENTİ a. **1.** Ağızdan ağıza dolaşan, nereden kaynaklandığı bilinmeyen, kesinleşmemiş ya da geçerliliği su götürür haber, rivayet: *Kimi bakanların değişeceği hakkında söylentiler var.* **—2.** Genellikle gerçeğe dayanmayan, kötüleyici söz; dedikodu: *Bir kimse hakkında söylentiler çıkarmak.*

SÖYLEŞİ a. **1.** Bir kurala, belli bir konuya bağlı olmayan karşılıklı konuşma, sohbet; hasbıhal. **—2.** Bir kimseyle, belli bir konuda ve samimi bir havada yapılan konuşma; sohbet.
—Ed. Anlatım bakımından yazarın yakınlarıyla konuşmasını andıran, içtenlikli yazı türü. (Eşanl. MUSAHABE, SOHBET.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Ed. Konuşur gibi yazan, konularını günlük yaşamdan alan halk yazarları bu türe ilgi gösterdiler. Ahmet Rasim'in birçok gazete yazısı söyleşi biçimindedir (*Ramazan sohbetleri* [1913], *Anılar ve söyleşiler* [ölümünden sonra derlendi, 1983]). Konusu bakımından makaleye, anlatımı bakımından ise daha çok denemeye yaklaşan yazılar zaman zaman böyle adlandırıldı (Tevfik Fikret'in *Servet-i fünun*'daki "Musahabe-i edebiye"leri). Hemen bütün yazılarında söyleşiye yakın bir anlatım yolu izleyen Ataç'ın kitaplarından biri de *Söyleşiler* (1964) adını taşır. Dr. Galip Ataç, Eşref Şefik, Çetin Altan, Şevket Rado gibi yazarların radyoda yayımlanmış söyleşileri türün sözlü örnekleridir. Bu söyleşileri derleyen kitaplar da vardır: *Evin saati* (Dr. G. Ataç, 1946), *Aile sohbetleri* (Ş. Rado, 1967).

SÖYLEŞME a. Söyleşmek eylemi.
—Ruhbil. İki ya da daha çok kişi arasındaki konuşma süreci.
—Sey. oy. Karagöz oyununda öndeyişten sonra gelen ve oyunun baş kişilerini tanıtmayı amaçlayan bölüm. (*Muhavere* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Sey. oy. Söyleşme bölümü salt söze dayanır ve ses, tavır, toplumsal konum açısından Karagöz ve Hacivat'ın kişiliklerini sergilemeyi amaçlar. Söyleşme bölümünde genellikle belli bir konu yoktur. Karagöz'le Hacivat'ın tanıdık çıkmaları, birbirlerinin sözlerini yanlış anlamaları ve ağız dalaşına girmeleriyle gelişir. Bazen fasılla ilgili, bazen de bağımsız bir bölüm niteliğindedir. Ortaoyununda kimi zaman söyleşme bölümüne yer verilmekle birlikte çoğunlukla bu bölümün işlevini tekerleme bölümü yerine getirir. Söyleşmenin bitiminde, ara muhavere adı verilen bölümden sonra fasıl bölümüne geçilir.

SÖYLEŞMEK → SÖYLEMEK.

SÖYLEŞMELİ sıf. Bilş. **1.** Kullanıcının, giriş ve çıkış organı olarak çalışan bir uç biriminden (telem, daktilo, klavyeyle birlikte görüntüleme ekranı, ışık kalemi vb.) yararlanarak, makine programlarıyla diyalog kurduğu bir bilgisayar kullanım yöntemi için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir programı komut komut, her komutta, bunun içerdiği deyimlerin geçerliğini doğrulayarak derleyebilen bir derleyiciye ilişkin.
—ANSİKL. Bilş. Söyleşmeli bilgisayar kullanım yöntemi, etkileşimsiz çalışan programlarınkinden çok farklı yapıda programların yazımını gerektirir: sisteme yapılan sorgulamalar ve bunun verdiği yanıtlar, karşılıklı olarak yönlenerek birbirini izlemelidir. Söyleşmeli yöntem, bilişim uzmanı olmayan kullanıcılara, bilgisayar üzerinden, karmaşık uygulamalara doğrudan erişim olanağı verir. Bu yöntem işletim sistemi açısından genellikle, kullanıcı isteklerini yazarken ya da bilgisayarın yanıtlarını incelerken, bilgisayarın etkisiz kalmaması için, zaman paylaşımını ve çoğul programlama tekniklerinin kullanımını gerektirir.

SÖYLETMEK → SÖYLEMEK.

SÖYLETMELİK a. Folk. Gerdek gecesi, damadın kendisiyle konuşması için geline verdiği armağan. (Gelin düğün boyunca damatla konuşmaz; damat, küpe, yüzük, kolye vb. bir armağan taktıktan sonra onunla konuşmaya başlar. Söyletmeliği beğenmezse, beğeneceği bir armağan alana değin susmayı sürdürür.)

SÖYLEV a. Belli bir görevle yükümlü bir konuşmacının, özellikle bir tören sırasında, dinleyicilere seslenerek belli bir konuda yaptığı konuşma; nutuk, hitabe: *Genel sekreter kongreyi bir söylevle kapatacak. Büyükelçi davetlileri için bir karşılama söylevi hazırlamıştı.*
—Bel. Dinleyicileri inandırma amacı güden ve kesin kurallara göre yapılanmış, hitabete dayalı açıklama (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ed. Bir dinleyici topluluğuna belirli bir konuda bilgi verirken dinleyenleri düşünce, duygu yönlerinden etkilemeyi de amaçlayan konuşma türü. (→ HİTABET.)
—ANSİKL. Bel. Eskiden *yüceltici* ya da *aşağılayıcı, tartışma* ve *yargılama* niteliğinde olmak üzere üç tür söylev vardı ve her söylev 6 bölüme ayrılıyordu: *exordium, önerme* ya da *bölme, anlatı, kanıtlama* ya da *doğrulama, çürütme* ve *konuşmanın bağlandığı bölüm.* Bugün siyasal (taç giyme, bağımsızlığını ilan etme dolayısıyla verilenler, tribünlerde, meclislerde verilenler), dinsel (vaaz, homilia, konferans, övgü ve ağıt niteliğindekiler), yargılayıcı (savunma, sorgulama niteliğindekiler) ve akademik (belli günler dolayısıyla verilenler) nitelikte söylevler vardır.

Söylev, Atatürk'ün Kurtuluş savaşı'na ve Cumhuriyet'in ilk yıllarına ait siyasal olayları, belgelere yer vererek konu edinen yapıtı (1927). Atatürk tarafından Cumhuriyet halk partisi'nin 2. kurultayında okundu (15-20 ekim 1927); okunuşu toplam 36 buçuk saat sürdü. Anlatılan olaylar 19 mayıs 1919'da Atatürk'ün Samsun'a çıkışıyla başlar; 27 ağustos 1927'de suikastçı Hacı Sami çetesinin ele geçirilmesine kadar gelir. Amasya bildirgesi, Erzurum ve Sivas kongreleri, İstanbul'da birbirini izleyen hükümetlerle ilişkiler, TBMM'nin açılması, çalışmaları, cephelerde savaş, iç ayaklanmalar, Büyük zafer ve Lozan'daki barış görüşmeleri, saltanatın ve halifeliğin kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı, muhalefet hareketleri (TBMM'deki İkinci grup, Terakkiperver Cumhuriyet partisi) gibi olaylar üzerinde ayrıntılı biçimde durur. Etkileyici bir anlatıma sahip olan yapıt Cumhuriyet'in yaşatılması için gençliğe ve gelecek kuşaklara görevlerini hatırlatan coşkulu "Gençliğe sesleniş" bölümüyle sona erer. (→ Kayn.)

SÖYLEYİM a. DİKSİYON'a karşılık olarak önerilen sözcük.

SÖYLEYİŞ a. **1.** Sesleri çıkarma, söyleme biçimi, telaffuz: *Söyleyiş yanlışlığı.* **—2.** Duygu ve düşünceleri dile getirme biçimi; ifade: *Söyleyişten söyleyişe fark vardır.*
—Sesbil. Bir sesçil birimin gerçekleşmesini sağlayan fizyolojik ve anatomik etkenlerin bütünü. (Söyleyiş, iki bütünleyici veri dizisiyle belirlenir. Birinci veriler, söyleyiş biçimine, ikinciler ise söyleyiş yerine [ya da noktasına] ilişkindir.) ‖ *Söyleyiş biçimi,* havanın ses oluğundan (ses tellerinin titreşmesi, kapanma, daralma, genizsillik) akış biçimi. ‖ *Söyleyiş bozuklukları* ağız-yüz organlarının bir bozukluğu ya da ses tellerinin kötü kullanımı nedeniyle kimi seslerin çıkartılmasında görülen sürekli güçlük. ‖ *Söyleyiş yeri* (ya da *noktası*), ses oluğundaki (dudaklar, dişler, dişyuvaları, sert ya da yumuşak damak, dil ucu, sırtı ya da kökü, küçük dil, boğaz, gırtlak) sıkışmanın en üst düzeye ulaştığı yer.

SÖYLEYİŞSEL sıf. **1.** Söyleyişe ilişkin. **—2.** *Söyleyişsel ses bilgisi,* dildeki sesleri, ses aygıtı tarafından çıkartılışları sırasında devreye giren mekanizmalar açısından inceleyen sesbilgisi bölümü.

SÖZ a. **1.** Bir düşünceyi, bir duyguyu dile getirmek için söylenmiş bir sözcük, bir sözcük dizisi, bir cümle: *Bir iki söz de ben ekleyebilir miyim? Ölümü yaklaşmış bir kimsenin son sözleri. Bütün gün ağzından tek bir söz çıkmadı.* **—2.** Yazılı ya da sözlü anlatım yolu: *Size heyecanımı anlatacak söz bulamıyorum.* **—3.** Özellikle bir toplantıda, bir kurulda konuşma olanağı, konuşma olgusu: *Söz istemek. Söz savunmanın. Düşüncelerini açıklaması için bir kimseye söz hakkı vermek.* **—4.** Özdeyiş (genellikle bir belgisiz sıfatla): *Atatürk'ün bir sözü. Oscar Wilde'ın ünlü bir sözü vardır.* **—5.** Bir kimsece verilen güvence, vaat: *Bana söz vermiştiniz. Sözünü unutmak. Sözünü tutmanı bekliyoruz.* **—6.** Öğüt: *Baba sözü. Söz dinlemek.* **—7.** Söylenti: *Bu sözün aslı var mı?* **—8.** Bir melodinin genellikle manzum metni, güfte: *Şarkı sözü. Bu parçanın sözleri olağanüstü. Söz yazarı.* **—9.** *Söz,* söz veriyorum: *Gelecek sin, değil mi?–Söz!* ‖ *(Bir şeyden) söz açmak,* o şeyden söz etmeye, onun üzerine konuşmaya başlamak: *Önce paradan söz açar, ne düşündüğünü anlarsınız.* ‖ *Söz açılmışken,* üzerinde konuşulan bir şeyin anımsattığı bir düşünceyi söylemek için kullanılır: *Söz açılmışken şunu da söyleyeyim.* ‖ *Söz ağzından dirhemle çıkmak,* çok az konuşmak. ‖ *Söz almak,* konuşmak için toplantıyı yöneten kimseden izin almak, konuşmaya başlamak; bir kimsenin bir işi mutlaka yapacağını belirtmesini sağlamak: *Söz aldım, cuma günü kendi sırasını bize verecek.* ‖ *Söz altında kalmamak,* kırıcı, incitici bir sözün karşılığını aynı biçimde vermek. ‖ *Söz anlamak,* doğru, akla yatkın sözleri kabul etmek, karşı çıkmamak: *Bunların içinde bir sen söz anlarsın.* ‖ *Söz anlayan beri gelsin,* "hiçbiriniz laf anlamıyor, neyin doğru neyin yanlış olduğunu ayıramıyorsunuz" anlamında söylenir. ‖ *Söz aramızda* → LAF* ARAMIZDA. ‖ *Söz arasında,* konuşma sırasında, konuşurken. ‖ *Söz atmak* → LAF* ATMAK. ‖ *Söz ayağa düşmek,* bir sorun ya da konu yetkisiz, sorumsuz kimselerin düşünce ve görüş belirttikleri duruma gelmek. ‖ *Söz bir Allah bir,* verilen sözün kesinlikle yerine getirileceğine bir kimseyi inandırmak için söylenir. ‖ *Söz çatmak,* konuşmak (esk.). ‖ *Söz çıkmak,* bir şeyle ilgili olarak doğru olup olmadığı bilinme-

yen bir haber dolaşmak: *Böyle bir söz çıktı, biz de inandık.* || *Söz dinlemek, söz tutmak, söze yatmak,* verilen bir öğüdü, söylenilen bir sözü benimseyerek davranışlarını ona göre düzenlemek: *Söz dinlemezsen böyle olur.* || *Söz düellosu,* iki kişi arasında yapılan ağız kavgası, söz yarışı. || *(Bir kimseye) söz düşmek,* herhangi bir konuda düşüncesini açıklaması gerekmek ya da böyle bir hakkı olmak: *Babası burada olunca kendisine söz düşmezdi.* || *Söz düşürmek,* konuşmayı evirip çevirerek bir konuyu aktarmak, onun konuşulmasına olanak sağlamak. || *Söz ebesi* → LAFEBESİ. || *Söz ehli,* güzel konuşan, konuşması zevkle dinlenilen kimse || *Söz eslemek,* söylenilen bir söze, verilen bir buyruğa ya da öğüde uymak, onu yerine getirmek (esk.). || *(Bir şeyden) söz etmek,* o şeyle ilgili olarak, onun üzerine, onun hakkında konuşmak. || *(Bir şeyi) söz etmek,* onu beğenmemek, çekiştirmek, dedikodusunu yapmak. || *(Bir kimseye) söz geçirmek,* istediğini, söylediğini bir kimseye yaptırmak. || *Söz gelişi* → SÖZGELİŞİ || *(Bir kimseye) söz gelmek,* bir davranışından ötürü eleştiriye uğramak ya da kınanmak: *Yapamam, sonra bana söz gelir.* || *(Bir kimseye) söz getirmek,* bir kimsenin eleştirilmesine ya da kınanmasına yol açacak bir davranışta bulunmak. || *Söz götürmek,* bir şeyin yanlışlığı ya da doğruluğu konusunda değişik düşünceler ileri sürülmek. || *Söz götürmez,* doğruluğu herkesçe kabul edilmiş olan, kuşkuya yer vermeyen, tersi hiçbir biçimde savunulamayacak olan anlamında kullanılır. || *Söz işitmek,* bir davranışı yüzünden azarlanmak, paylanmak. || *Söz kaldırmamak,* kendisini inciten, yaralayan sözlere katlanamayıp karşılık verecek bir karakteri olmak: *Sakın ha, o bu tür sözleri kaldırmaz.* || *Söz kesmek,* evlenmek için istenen kızın kesin olarak verildiği büyüklerince belirlenmek: *Bizimkiler söz kesmişler, yakında düğün var.* || *Söz konusu* → SÖZKONUSU || *Söz olmak,* hoş karşılanmayarak dedikodu konusu yapılmak: *Bu saate gelirsen elbette söz olur.* || *Söz sahibi,* bir konu üzerinde bilgisi, görgüsü ve söyleyecek sözü olan kimse. || *Söz sahibi olmak,* bir konuda konuşma yetkisi bulunmak. || *Söz temsili, sözün gelişi,* örneğin, mesela. || *Söz tutmak,* söz dinlemek. || *Söz uzamak,* konuşmanın sürdüğünü belirtmek için kullanılır. || *Söz vermek,* bir işin yapılacağını kuşkuya yer vermeyecek biçimde bildirmek. || *Söz yok,* "onun için hiçbir şey söylenemez, her şeyiyle kusursuzdur" anlamında kullanılır. || *Sözde kalmak,* sözkonusu bir durum, bir eylem, bir iş, bir karar vb. ise, yapılacağı, yerine getirileceği söylenmiş olmasına karşın gerçekleştirilmemek. || *Sözü açılmak,* bir şey üzerinde konuşulurken bir başka konuda konuşma olanağı doğmak. || *Sözü ağzına tıkamak,* bir kimsenin konuşmasını tamamlamasına fırsat vermeden onu susturup kendisi konuşmak. || *Sözü ağzında bırakmak, sözü ağzından almak,* söylemekte olduğu bir şeyi tam olarak belirtmesine, bitirmesine fırsat vermemek. || *Sözü ağzında kalmak,* konuşmasını sürdürememek ya da herhangi bir nedenle söylemek istediğini belirtememek: *Arka sıradakiler birden kalkınca sözü ağzında kalmıştı.* || *Sözü ağzında gevelemek* → LAF* AĞZINDA GEVELEMEK. || *Sözü bağlamak,* konuşmayı sonuçlandırmak. || *Sözü çevirmek.* → LAF* ÇEVİRMEK. || *Sözü çiğnemek,* gereksiz ayrıntılar içinde kalarak konuşmada yinelemelere düşmek. || *Sözü dağıtmak,* konuşmada asıl konuyu bir yana bırakarak birçok konuya değinmek: *Derslerinde sözü dağıtır, bir türlü toplayamaz, bir sonuca varamazdı.* || *Sözü geçmek,* saygınlığı olmak, kendisini çevresine kabul ettirmiş durumda bulunmak: *Sözü geçen bir milletvekili bulursan bu iş olur;* bir kimse ya da bir şeyden söz edilmek, adı anılmak: *Onun sözü geçince ben de konuştum.* || *Sözü (bir şeye) getirmek,* sözü, doğrudan, açıkça söylemek istemediği bir düşünceyi sezdirtecek, anlatacak biçimde söylemek: *Sonunda sözü paraya getirdi.* || *Sözü yere düşmek,* sözüne uyulmamak, sözü dinlenmemek. || *Sözüm meclisten dışarı, sözüm yabana,* konuşma sırasında kullanılacak kaba, çirkin sözlerin dinleyenlerle bir ilgisi olmadığını belirtmek ve bunları kullandığı için özür dilemek amacıyla söylenir: *Sözüm meclisten dışarı, birtakım itler bir araya gelmiş.* || *Sözüm ona* → SÖZÜMONA*. || *Sözün kısası,* sonuç olarak, kestirmeden. || *Sözünde durmak,* verdiği sözü ne pahasına olursa olsun yerine getirmek, sözünden dönmemek. || *(Bir kimsenin) sözünden çıkmamak,* davranışlarını bir kimsenin isteklerine, söylediklerine göre yönlendirmek. || *Sözü, sözünü kesmek,* söyleyeceklerini tamamlamadan susmak, bir başkasının konuşmasını engellemek, durdurmak. || *Sözü mü olur,* "anılmaya, üzerinde durulmaya değecek kadar önemli değil" anlamında söylenir: *Böyle bir günde paranın sözü mü olur?* || *Sözü sohbeti yerinde,* neyi, nerede söyleceğini bilen, eğlendirici, oyalayıcı biçimde konuşan kimse için söylenir. || *Sözü tartmak,* söyleyeceklerini ölçüp biçmek, gelişigüzel konuşmamak. || *Sözü uzatmak,* gereğinden çok konuşmak. || *(Bir kimsenin) sözüne gelmek,* bir kimsenin söylediklerini önce doğru bulmazken sonunda bunun doğru olduğunu kabul etmek: *Er geç benim sözüme geleceksiniz.* || *Sözüne sahip,* söylediklerini tutan, onları yerine getiren kimse için söylenir. || *Sözünü, sözünüzü balla kestim,* bir şeyi anımsatmak ya da söylemek amacıyla karşısındakinin konuşmasını kesme durumunda bunun hoş görülmesini istemek için kullanılır. || *Sözünü bilmek* → LAF* İNİ BİLMEK. || *Sözünü bilmez,* düşünmeden konuşan, patavatsız kimse için söylenir. || *Sözünü esirgememek, sözünü sakınmamak,* kimi incitirse incitsin, kime dokunursa dokunsun düşündüğünü açık açık söylemekten çekinmemek. || *(Bir şeyin) sözünü etmek,* bir şey hakkında konuşmak. || *Sözünü geri almak,* söylediği kötü bir sözün yanlışlığını, yerinde olmadığını anlayıp söylenmemiş sayılmasını bildirmek; üstlendiği, yapacağını bildirdiği bir işten vazgeçtiğini belirtmek. || *Sözünü sakınmamak,* açıksözlü, dolambaçsız konuşmak. || *(Bir kimsenin) sözünü tutmak,* söylediklerine uymak, onu yerine getirmek. || *(Kendi) sözünü tutmak,* verdiği sözden caymamak, onu yerine getirmekten kaçınmamak. || *Sözünü yememek,* verdiği sözden geri dönmemek, tükürdüğünü yalamamak. || *Sözünün eri,* verdiği sözü koşullar ne olursa olsun yerine getiren bir kimse için kullanılır: *O sözünün eridir, kar, tipi dinlemez yine gelir.*

—Bılş. *Sözün tanınması ve bireşimi,* bir bilgisayara, kullanıcının söylediği sözcükleri tanıma ya da kendi yayımlaması gereken sözcükleri oluşturma olanağı vermek amacıyla kullanılan tekniklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dilbil. Dilin konuşucular tarafından gerçekleştirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.). || *Söz bölükleri* → SÖZCÜK* TÜRLERİ.

—Ed. *Söz sanatları,* edebiyat yapıtında sözcüklerin benzerliklerine (cinas), aynı kökten gelmelerine (iştikak), belirli kurallara göre yinelenmelerine (redd ül-acüz ale's-sadr, akis, tedvir), harflerinin sıralanışına (kalb), uyağa (seci) dayanan sanatlar. (Karşt. ANLAM* SANATLARI.)

—Müz. Müziğe karşıt olarak, bir şarkının metni; güfte.

—Siyas. bil. *Söz hakkı,* yasama meclisinin tüm üyeleriyle bu meclise katılabilen hükümet temsilcilerine, iç tüzük kurallarının öngördüğü koşullarda tanınan hak. || *Sözünü kesme,* bir parlamenterin mecliste konuşurken başka bir parlamenter tarafından sözünün kesilmesi. (Sözün kesilebilmesi için meclis başkanının ve konuşmacı parlamenterin onayı gerekir.)

—ANSİKL. Bilş. *Sözün tanınması ve bireşimi.* 1960'tan bu yana bilişimde araştırma konusu olan bilgisayarla sözlü iletişimin, günümüzde artık sınai uygulamaları vardır; bu uygulamalarda, bir kullanıcının, telaffuz edilen sözcükleri tanıyabilecek bir bilgisayarla eşlenmiş bir mikrofon önünde konuşması ve bilgisayarın da, aynı şekilde, akustik bireşim sistemlerine kumanda etmesi sözkonusudur. Genellikle, sözün tanınması, her sözcük ayrı ayrı telaffuz edilmek koşuluyla, yaklaşık yüz sözcüklük bir söz dağarcığıyla sınırlıdır; bu durumda sözcükler sayısal olarak kodlanır ve bilgisayar tarafından, bir ön öğrenme evresinde kaydedilmiş söz dağarcığı sözcüklerini içeren bir tabloyla karşılaştırılır; dolayısıyla tanıma, bu karşılaştırma söz dağarcığını kaydetmiş olan okuyucuyla sınırlıdır. Kesin tanıma olasılığı az gürültülü bir ortamda ve anlatımı düzgün bir konuşmacıyla, % 95'i aşabilir.

Söz tanımanın, daha şimdiden, bagaj, mektup vb.'nın otomatik triajında uygulamaları vardır; otomobillerde, ek düzeneklerin kumandasına yönelik uygulamalar da ortaya çıkmaya başlamıştır. Telefon haberleşmelerinde de, bu yeni teknikler kullanılabilecektir.

Sözün bireşimi, elektronik akustik bireşim devrelerine kumanda etmeye dayanır; bu kumanda telaffuz edilmesi gereken metnin çözümlenmesinden kaynaklanır: bilgisayar abecesel bir metinden yola çıkar ve kullanılan dilin kurallarını göz önüne alarak ve dil karmaşalarını çözmeye çalışarak, bir sesbilimsel çevriyazı oluşturur. Daha sonra, bilgisayar, telaffuz edilecek cümleyi düzgün biçimde seslendirmeye çalışır ve akustik devrelerin kumanda öğelerini hesaplar.

—Dilbil. Dilyetisiyle karışan bir insan yetisi olarak tasarlanan söz kavramı, F. de Saussure'ün çalışmalarıyla yerini, değerini dil ile karşıtlığından alan bir kavrama bırakmıştır. Dilin soyut bir dizge, dilsel birimlerin sınıflanma ilkesi (başka bir deyişle bir kod) olarak tasarlanmasına karşın söz, bu dizgenin dilsel üretimlerde somut gerçekleşmesidir. Dilin toplumsal bir kurum, sessizce benimsenmiş bir tür anlaşma olarak ele alınmasına karşın söz bireylerin seçimlerinden, güdülenmelerinden, zekâlarından, kısacası yaratıcılıklarından kaynaklanır.

SÖZBİRİM a. Dilbil. Sözlükçenin anlamlı, işlevsel birimi (sözcük, deyim vb.).

—ANSİKL. Dilde yer alan soyut birim. Sözlükbirime karşıt olarak sözbirim söylemde yer alan somut bir öğedir. Sözbirim kavramı, kimi bilginlerin çok bulanık olarak niteledikleri "sözcük" terimini kullanmayı engelleme olanağı verir: *Çalışalım, çalışın* öğeleri, bir sözlükte *çalışmak* başlığında bulunan sözbirime bağlıdır; bir sözbirim yalın *(kedi, çatal)* ya da bileşik olabilir *(demiryolu, yerelması* vb.).

SÖZBİRLİĞİ a. **1.** Bir konuda sağlanan görüş birliği, anlaşma. **—2.** *Sözbirliği etmek,* aynı şeyi yapmaya ya da söylemeye önceden karar vermiş olmak; ağız birliği etmek: *Sözbirliği etmişçesine herkes "görmedim" diyordu.*

SÖZBOZULUMU a. Nöropsikol. Bazı sözyitimli hastaların söyleminde görülen ritim, tonlama ya da yükseklik bozukluğu (hareketsel sözyitimlilerde, söz akışının ağırlaşması, heceleme, konuşma ritminin bozulmasının ardından gelen "yabancı" bir aksan).

SÖZCE a. Dilbil. Söz zincirinde, iki susku arasında yer alan sürede, sınırlı sayıdaki birim dizisinden oluşan dilsel veri. (Dağılımsal dilbilgisinde, bu dizinin bir tek konuşucu tarafından söylendiği belirtilir: öteki konuşmacıların söze girmeleriyle de sınırlanabilir.)

—ANSİKL. Sözce kavramının temel önemi cümle kavramıyla karşıtlığından kaynaklanır. Sözcenin brüt bir veri olmasına karşın cümle kuramsal ilkelerin yönlendirdiği bir çözümlemenin ürünüdür: oluşturucuların özel yapısıyla tanımlanır. Örneğin bir sözce bir ya da birçok cümleden, hatta

bitmemiş ya da yarıda kesilmiş bir cümleden oluşabilir.

"Sözce", anlamını "sözceleme"yle olan karşıtlığından aldığı zaman biraz değişik biçimde kullanılır. Bu durumda sözce, bir dilsel üretimin sonucunu belirtir, sözceleme ise, bir konuşucunun belli bir durumdaki üretim edimidir.

SÖZCELEME a. Dilbil. Belirli zamansal-uzamsal koşullarda sözce üretimi.

—ANSİKL. Sözceleme, belirli bir bağlamda, sonucu bir sözce olan bireysel üretim eylemidir. Bu durumuyla, sözceleme çok geniş ve toplumdilbilim, etnoloji ya da psikanaliz gibi dilbilime yakın birçok insan bilimi tarafından incelenebilen bir alan yaratmıştır. Gerçekte, dilbilimciler (özellikle R. Jakobson, E. Benveniste, J. L. Austin, J. R. Searle) sözceleme olgularını daha dar anlamda tasarlamışlardır. Bu durumda, adı geçen dilbilimcilere göre önce, sözcelerde sözceleme oluşlarının izleri olarak görülen tüm öğeleri çıkartmak, sonra da işleyişlerini, düzenlenişlerini ve etkileşimlerini belirlemek sözkonusudur. Özellikle dilde yer almalarına karşın anlamlarını bir sözceleme ediminde kazanan birçok birimin durumu böyledir: 1. konuşucuları belirlemeye yarayan öğeler: *ben* ve *sen* adılları; 2. dil dışı kendiliklere gönderen ve göndergesi sözceleme edimlerine göre değişen öğeler: göstericiler ve yinelemeli adıllar; 3. sözceyi, konuşmanın yerine ve zamanına göre yerleştiren öğeler: *burada*, *şimdi*, *dün* vb. belirteçler, şimdiki zaman çevresinde (sözceleme anı) eklemlenen fiil zamanları; 4. konuşucunun, kendisiyle sözcesi arasına koyduğu uzaklığı ayarlayan öğeler: *kuşkusuz*, *belki* gibi belirteçler, *düşünmek*, *inanmak* gibi fiiller. Belirttikleri eylemi sözcelemede gerçekleştiren edim fiillerine de özel bir önem verilmiştir: örneğin *söz veriyorum* demek bir sözle yükümlülük altına girmektir. Böylece, sözcelemeye verilen önem, dili bir konu olarak ele almakla yetinmeyip onun eylem yanını da göz önünde tutan yeni bir dilbilim anlayışının doğmasına yol açmıştır.

SÖZCÜ a. **1.** Bir kimsenin, bir grubun görüşlerini, kararlarını, bir başka kimseye, gruba, topluluğa sunmakla görevli kimse: *Arkadaşlarının sözcüsü olarak öğretmenlerle görüşmek. Aranızdan bir sözcü seçin.* **—2.** Bir davanın, bir işin durumunu, bir yasa tasarısı ya da önerisi üzerinde bir kurulun görüşünü açıklamakla görevli kimse; raportör.

—Anayas. huk. *Komisyon sözcüsü*, parlamento komisyonlarındaki çalışmalar ve alınan kararlar konusunda açıklama yapan parlamenter.

—Siyas. bil. *Hükümet sözcüsü*, hükümetin program ve kararlarını basına ve kamuoyuna tanıtmakla görevli kişi.

SÖZCÜK a. **1.** Bir ya da birçok birimden oluşan, belirli bir biçimde yazılabilen (ideogram, hece ya da abece yazıları) ve bir sözcenin sözdizimsel-anlamsal işleyişine katılan dil öğesi. (Eşanl. KELİME.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Sözlü ya da yazılı anlatım aracı; söz; kelime: *Düşüncelerimi anlatacak sözcük bulamıyorum.* **—3.** Söz dağarcığının öğesi, adlandırma öğesi; kelime: *Bu sözlük 100 000 sözcüğü kapsıyor. Bu sözcüğün fransızca karşılığı nedir?* **—4.** Söylenmiş ya da yazılmış kısa söz (genellikle *bir*, *tek* ya da *birkaç* sözcüğüyle birlikte); kelime: *Birkaç sözcük de ben ekleyebilir miyim?*

—Bilş. Bir bütün olarak göz önüne alınan karakter ya da ikili öğe grubu. || *Bellek sözcüğü*, bir bilgisayar belleğinde, tek bir blok halinde adreslenmiş karakter ya da ikili öğe zincirinin uzunluğu. (Bu zincirin uzunluğu, çoğu kez, makine sözcüğünün uzunluğuyla aynı ya da onun tam katıdır.) || *Makine sözcüğü*, bir bilgisayarda, tek bir blok halinde işlenen [illegible] sözcüklerin uzunluğu bilgisayar merkezi biriminin gücünü yansıtır ve bu [illegible] genellikle 8 ila 64 bit arasında değişir.)

—Bilş. ve Telekom. *Kod sözcüğü*, karakter gibi bir bilgi öğesini göstermek için bir kod tarafından saptanmış simge, simgeler ya da işaret öğeleri grubu. (Bu adlandırma özellikle, kod tarafından belirlenen sayıda öğeye sahip, olası bütün bileşimleri kod sözcüğü olarak kabul etmeyen hata saptayıcı kodlar için kullanılır.) [Eşanl. KOD BİLEŞİMİ.]

—Dilbil. *Sözcük hazinesi* → SÖZVARLIĞI. || *Sözcük öbeği* → ÖBEK. || *Sözcük türleri*, geleneksel dilbilgisinde, tümce çözümlemesi çerçevesinde sözdizimsel ve/veya anlambilimsel ölçütlere dayanarak belirlenmiş sözcük kategorileri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sözcük yapımı*, yeni sözlüksel öğe oluşturma süreçleri bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. Geleneksel dilbilgilerinin mirası olan sözcük kavramı, öylesine yaygındır ki, her konuşucu, her an kendi dilinde bir örnek çıkartabilecek durumdadır. Yaygın kullanımda terim, A. Martinet' nin aşağıdaki tanımına uygun bir anlam kazanmıştır: "tek başına söyleyerek ya da metindeki öbür öğelerden bir beyazla ayırarak bağlamından soyutlanabilen ve bir anlam ya da sözdizimsel bir işlev verilebilen söz zincirinin ya da yazılı metnin bir kesiti." Her şeye karşın, çağdaş dilbilimciler sözcüğün dilsel varlığını kesinlikle onaylamaktan kaçınırlar. Kuramsal düzlemde tartışmalı bir kavram olan sözcük gene de sözlükçülüğün uygulama alanında işlemsel bir değer taşır.

XIX. yy.'ın başına dek, söylem biçimsel (yazı zincirinde birimler arasındaki beyaz boşluklar) ve anlamsal (gerçeğin bir nesnesini anlatma ya da mantıksal bir işlemi açıklama gücü) ölçütlere göre en küçük birimlere bölünür, sözcükler, özelliklerine ya da işlevlerine göre sınıflara ayrılırdı: dilbilgisi kategorileri (ya da sözcük türleri). Bu kategoriler de, dolu bir anlamı olan, yeni yaratımlar ve aktarmalarla zenginleşebilen sözcük kategorileri bütününde, temel sözcüklerde (adlar, sıfatlar, fiiller, belirteçler) ve dilbilgisel bağıntıları kuran yardımcı sözcüklerde (tanımlıklar, belirteçler vb.) toplanırdı. Sözlük türlerini düzenleme kaygısı, değişken sözcükleri (adlar, sıfatlar, adıllar, fiiller) değişmeyen sözcüklerle (belirteçler, ilgeçler, bağlaçlar), sözlükteki sözcükleri dilbilgisindeki sözcüklerle ya da dilbilgisinden kaynaklanan araç sözcüklerle karşılaştıran kimi sözdizim ya da anlambilim çalışmalarının sonucudur. Sözcük hem söylemin bir birimi, hem de geleneksel dilbilgilerinde bir üstdil terimidir.

Karşılaştırmacı dilbilimcilerin araştırmaları, o zamana dek bölünmez olarak nitelenen sözcüğün, anlam taşıyan bir köke ve bir dilbilgisel belirti ya da biçimbirime (bükünler, ekler, önekler, sonekler vb.) ayrıldığını göstermiştir. ABD'li dilbilimcilerin karşı çıktığı bu ayrımı A. Martinet benimseyerek anlambirimlerin ya da en küçük sözceleme birimlerinin ya temel bir anlam içerdiklerini (sözlüksel anlambirimler) ya da birincilerin anlamını değiştirebilecek öğeler (dilbilgisel anlambirimler ya da biçimbirimler) olduğunu ileri sürer.

Sözlükçülük alanında, sözcük kavramı, sözcelerde bulunan bükünlü sözcüğe değil, kuramsal bir yazılı birime gönderme yapar. Paradigma ya da belirtisiz biçime (fiiller için mastar, adlar ve sıfatlar için tekil) indirgenen sözcüğe belli sayıda dilbilgisel, kökenbilimsel kavram ve tanımına katılan anlamsal özellikler (ya da anlambirimcikler) eşlik eder. Bu durum da, eşyazımlı ve eşadlı sözcükleri çokanlamlı sözcüklerden ayırma, eşanlamlı ve karşıtanlamlı sözcükleri belirleme olanağı verir. Böyle bir listenin eşsüremli incelemesi, hiçbir sesçil ya da yazılı öğesi değiştirilemeyen biçimlerle (yalın sözcükler) karmaşık biçimleri (bileşik ya da türetme sözcükler) karşılaştırma olanağı verir. [illegible] malar da dilin sözcük listesinde yer alır.

• *Sözcük türleri*. [illegible] kategori-nan *Grammaire générale et raisonnée* (Genel ve açıklamalı dilbilgisi) adlı yapıtın ardından, fransız dilbilgisi uzmanları ayırt edici özelliklerini ve sözdizimsel işlevlerini belirledikleri dokuz terimli (ad, adıl, eylem, sıfat, tanımlık, belirteç, ilgeç, bağlaç ve ünlem) üstdilsel bir tipoloji ortaya koydular. Sözgelimi, tanımlığı tanımlarken dağılımı, yani addan önce geldiğini göz önünde tuttular; cins ve sayı gibi dilbilgisel kategorilerin taşıyıcısı olan ad ile, zaman ve kişi kategorilerinin taşıyıcısı olan eylemi ayırmak, sıfat gibi değişken türleri, belirteç gibi değişmeyen türlerle karşılaştırmak için biçimbilimsel çözümlemeye yöneldiler; sözgelimi bağlaçların iki sözcük ya da iki tümce arasında bağ kurma özelliklerini belirtmek için bu sözcük tiplerinin oynadıkları sözdizimsel rolü göz önüne aldılar. Bu kategorilerden her birine zihnin çeşitli işlemlerine (tasarlama ve yargılama) karşılık gelen özel bir anlambilimsel rol verdiler. Böylece gerçek dünyanın canlı varlıklarını ve nesneleri belirtme görevi ada, nitelikleri tanımlamak görevi sıfata, oluş ya da durumları belirtmek eyleme, yargının kipini göstermek belirtece düşüyordu. Anlamı olan ve dilbilgisi uzmanlarının "asıl türler" başlığı altında topladıkları bu sözcük türlerinin karşısına, ilgeç ve bağlaçlar, ünlem, tanımlık ve adıl gibi, asıl türler ya da tümceler arasında mantıksal ilişkiler kuran sözcükler konmuştur; bunların kendi başlarına bir anlamları yoktur ve "ikincil türler" diye adlandırılırlar.

Tanımlık dışında, olduğu gibi türk gramerinde de esas olarak alınan sözcük türleri kavramı modern dilbilimde değişik kökenli ölçütlere dayanması ve evrensel olmaması nedeniyle şiddetle eleştirilmiştir.

• *Sözcük yapımı*. Sözcük yapımı, sözlük alanında dilsel değişimi belirtir. Sözlük, dilin özdeksel ve kavramsal evreninin göstericisi olduğuna göre, dünyanın ve toplum yaşamının tanınmasındaki hareketlere de sıkı sıkıya bağımlıdır. Sözcük yapma gereksinimi ve hareketi de (sözlüksel yenileme), bilimlerin, tekniklerin ya da törelerin hızlı evrim dönemlerinde önemli boyutlara varabilir. Günlük kullanımlara ilişkin bir sözlüğün 10 yıl arayla yapılmış iki ayrı baskısını inceleme, bu sözlüğün yaklaşık dörtte birinin yeni sözcüklerden etkilendiğini gösterir.

Sözcük yapımında iki tür görülür: yeni bir biçim ve anlamla donanmış sözlüksel birimin oluşturduğu biçimsel tür ve dilde var olan bir sözcüğe yeni bir anlam veren anlamsal tür. (Bu durum çokanlamlılığın özel bir biçimidir).

Anlamsal türün saptanması daha güçtür, çünkü sözlük birimdeki hiçbir biçimsel ölçüte dayanmaz; bağlam aracılığıyla üretilir ve bağlam (cümle, söylem) aracılığıyla yeni anlamı aktarır.

Sözcük yapımıyla ortaya çıkan ürünlerin, dilin dizgesine uygunlukları ölçüsünde benimsenmeleri kolaylaşır. Ancak, bu birimlerin benimsenmelerini ve yayılmalarını öngörmek güçtür, çünkü bu olguların nedeni dilsel değil, toplumsal etkenlerdir.

Sözcükler *(les Mots)*, J.-P. Sartre'ın özyaşamöyküsel yapıtı (1964). Sartre, alaycı bir dille, okuma ve yazma çağındaki bir çocuğun, okumayı ve yazmayı öğrenmesini canlandırır; bu iki "saplantı" yazarı aldatıcı görüntüler altında gerçeği yakalayabilen bir hayal gücüne ulaştırmakla birlikte, onu aynı zamanda kendisini umutsuzluğa düşüren bir entelektüel olmaya itmiştir.

SÖZCÜKÜRETİMSEL sıf. Dilbil. Sözcük üretimine ilişkin olan için kullanılır.

SÖZCÜLÜK a. Bir kurul, bir topluluk ya da bir kimse adına konuşma görevi; raportörlük.

SÖZDAĞARCIĞI a. SÖZVARLIĞI'nın eşanlamlısı.

SÖ[illegible] [illegible] yalancı, sahte anlamına ge- [illegible]

Metin **Sözen**

SÖZDE be. İddiaya göre, söylediğine göre; sözümona, güya: *Sözde bize yardıma gelmiş, ama gerçek hiç de böyle değil. Sözde çalıştık. Sözde dinledik.*
◆ sıf. Gerçekte öyle olmadığı halde, öyle olduğu söylenen, öyle olduğu iddia edilen ya da bilinen: *Sözde aydınlar. Sözde düşünce özgürlüğü. Sözde akraba.*
—Dilbil. *Sözde özne,* edilgen cümlede dilbilgisel işlevi açısından özne görünümünde olan nesne: "TABAK (kedi tarafından) kırıldı" cümlesinde *tabak* sözde özne, *kedi* ise gerçek öznedir. (DOLAYLI ÖZNE de denir.)

SÖZDEAPALAŞ a. Jeomorfol. *Sözdeapalaş tipi,* farklı dirençte plutonik ya da volkanik kayaçlarda oluşan tepe ve olukların tümü.

SÖZDEBİÇİMLİ sıf. Miner. Bir başka minerale özgü kristal biçimini almış bir mineral için kullanılır.

SÖZDEBİÇİMLİLİK a. Miner. Bir mineralin aynı dış biçimi koruyarak bir başka minerale dönüşmesi.

SÖZDEBİLİM a. Bir bilim gibi tutarlı olarak düzenlenmiş olan, ama bilimin kesinliğini taşımayan bilgi. (İnsan bilimleri, kimi zaman, sözdebilimler olarak görülür.)

SÖZDEDİKDÖRTGEN sıf. Geom. Geniş açısının ölçüsü $\frac{\pi}{2}+\alpha$ olan geniş açılı bir üçgen için kullanılır, burada α üçgenin bir başka açısının ölçüsüdür.

SÖZDEEUKLEİDESÇİ sıf. Ceb. Değişmeli bir cisim üzerinde, yoz olmayan ikilenik bir biçimle donatılmış bir vektör uzayı için kullanılır. (Bu eukleidesçi uzayların bir genelleştirimidir.)

SÖZDEFONKSİYON a. Mat. çözlm. Fonksiyon deyiminin alışık olunan anlamına uymayan karşılığı. (Eşanl. GENELLEŞTİRİLMİŞ FONKSİYON.)

SÖZDEKAYMA a. Fizs. mekan. İki parça arasındaki bir dönme temasında oluşan sınırlı temel kayma olayı; anlık temas halindeki iki noktanın katettiği yollar arasındaki, temas halindeki yüzeylerin hafifçe ezilmesinin neden olduğu eşitsizlikten kaynaklanır.

SÖZDEKUESTA a. Jeomorfol. Topografya bakımından kuestayla aynı olan, ancak altta bulunan gevrek katmanın yerini kristalli bir temelin aldığı engebe biçimi.

SÖZDEKÜRE a. Geom. Bir zincir çekme eğrisinin kendi sonuşmazı etrafında dönmesiyle doğurulan yüzey.
—ANSİKL. Sözdekürenin, küre gibi değişmez bir tümel eğriliği vardır, ama eğrilik negatiftir. Bir boylam çemberi parametrik olarak

$$r = \text{th}\,\varphi, \quad z = \frac{1}{\text{ch}\,\varphi} + \ln \text{th}\,\frac{\varphi}{2} \quad (\varphi > 0)$$

biçiminde tanımlanabilir. Daha önce Ferdinand Minding (1839) ve Bernhard Riemann'ın (1854) böyle yüzeylere ilişkin bilgileri vardı, ama eukleidesçi olmayan hiperbolik geometri ile aralarındaki bağı kurmamışlardı, bu bağ 1830'a doğru birbirinden bağımsız olarak Gauss, Bolyai ve Lobatchevskiy tarafından bulundu. 1868'de Eugenio Beltrami, doğrular, yüzeyin jeodezikleri olarak alınırsa, sözdekürenin, hiperbolik düzlemin sınırlı bir parçasına bir model oluşturduğunu gösterdi.

SÖZDEMETRİK a. Topol. E verilen bir küme olmak üzere aşağıdaki özellikleri gerçekleyen $\sigma : E \times E \to \mathbb{R}^+$ uygulaması:

$$\forall (x, y) \in E^2, \quad x = y \Leftrightarrow \sigma(x, y) = 0,$$
$$\forall (x, y) \in E^2, \quad \sigma(x, y) = \sigma(y, x)$$
$$\text{ve} \quad \forall (x, y, z) \in E^3,$$
$$\sigma(x, z) \leqslant \sigma(x, y) + \sigma(y, z).$$

—ANSİKL. Topol. Bir uzaklık bir sözdemetriktir. Bir σ sözdemetriğiyle donatılmış bir E uzayına dayanarak bir (E′, *d*′) metrik uzayı aşağıdaki biçimde kurulabilir: $E' = E/\mathcal{R}$, burada $\mathcal{R}$, E üzerinde $x\,\mathcal{R}\,y \Leftrightarrow \sigma(x, y) = 0$, $x \in x'$ ve $y \in y'$ için $d'(x', y') = \sigma(x, y)$ ile tanımlanmıştır.

SÖZDERASTLANTISAL sıf. Örneğin bir matematik formülü ya da yalın bir hesap gibi kimi kurallar uygulayarak oluşturulmuş eleman dizisi, öyle ki dizi en azından özel bir uygulamanın sınırları içinde bir rastlantı dizisi olarak göz önüne alınabilir. (Bir dizinin hiçbir elemanına, ardıllarına dayanarak değer biçilemezse, yani sonunda türlü elemanlarının frekansları pratik bakımdan özdeş ve bağımsızsa bu dizi rastlantısaldır.)

SÖZDETERS sıf. Mat. ve Says. çözlm. *Sözdeters matris,* herhangi bir (yani dikdörtgen ya da evirtilir olmayan kare) matrise eşlik edip genel özellikleri evirtilir bir kare matrisin ters matrisinin özelliklerini genelleştiren matris. (Sözdeters matrisler kuramsal incelemede ve en küçük kareler yöntemlerinin pratikte ortaya konuşunda esaslı bir rol oynar.)

SÖZDİZİM a. Dilbilgisinin, dilsel öğelerin cümlelerde bir araya gelme kurallarını betimleyen dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bilş. Bir programlama dilinde izin verilen ve böylece bu dilin gramerini oluşturan, program yazımına ilişkin kesin kuralların tümü.
—Psik. *Sözdizim bozukluğu,* sözdizim düzensizliğinden kaynaklanan dil bozukluğu.
—ANSİKL. Geleneksel dilbilgisi ikiye ayrılır: sözcüklerin biçimlerini inceleme biçimbilimin alanına girer (oluşumları, bükünleri); sözdizim, sözcüklerin bir araya getirilişleriyle yani cümle içindeki sıraları ve cümlede üstlendikleri işlevlerle ilgilenir. Bu işlevler, genel olarak, anlamsal kavramlara ya da "düşünce kategorilerine" denk düşer: özne eylemi yapar, yüklem eylemin etkisinde kalır, vb.
Modern dilbilim, dili birbirlerine bağımlı öğeler dizgesi olarak ele alıp sözdizimi ayırıcı birimleri belirleme ve sınıflandırmada kullanılan biçimsel yöntemler ışığında inceler. Bu tutumun sonucu olarak anlamsal ölçütler ikinci plana atılır ve özellikle "sözcük" kavramının bırakılmasıyla biçimbilimle sözdizim arasındaki sınır yıkılır: anlam taşımayan öğeler olan sesbirimler bir araya gelerek bir üst düzey birimlerini oluşturur: biçimbirimler ya da anlamlı en küçük birimler. Örneğin, *koşacağız* kesitinde, hepsi özel bir anlam taşıyan 3 biçimbirimi vardır: *koş* (sözlüksel içeriğiyle fiilin tabanı), *-cak* (gelecek zaman belirtisi), *-ız* (1. çoğul kişi). Bu tür bir çözümlemenin dizgeli biçimde uygulanması, sesbirimlerden biçimbirimlere, biçimbirimlerden sentagmalara ve sentagmalardan cümlelere giden çeşitli katılım düzeylerini öngörme olanağı verir. Bu yöntemlere göre cümle yapısını inceleme, özellikle amerikan dilbiliminin benimsediği bir yoldur (dağılımsal sözdizim, dolaysız kurucuların incelenmesi). Bu inceleme, bir bütüncedeki sözceleri karşılaştırmaya ve öğeleri ve öğe kesitlerini art arda değiştirerek oluşturucuların aralarındaki bağımlılık ilişkilerini ortaya çıkarmaya dayanır. Örneğin, *kapıcı mektupları getirdi* cümlesinde *kapıcı*'nın yerini *Ali* alabilir, bu bir ad dizimidir (AD); *mektupları getirdi, uyuyor* ile yer değiştirebilir; bu da bir fiil dizimidir (FD). Çözümleme sonucu, oluşturucuların yerleşme derecesini gösteren bir dizi ayraçla *((kapıcı)) ((mektupları)) ((getirdi))))* ya da daha okunabilir biçimde ağaç* çizimiyle belirtilir.
—Mant. Bir dilin ifadeleri arasındaki biçimsel bağıntıların incelenmesi. (Bir sistemin sözcük, oluşma kuralları, belitleri ve çıkarım kurallarından oluşan temel öğeye, o sistemin sözdizimi denir. Bazen Carnap'ın yaptığı gibi, bir dilin *betimsel sözdizimi* [betimsel sözdiziminin amacı, o dilin deneysel özelliklerini ortaya koymaktır] ve *salt sözdizimi* arasında bir ayrım yapılır [salt sözdizimi, dilin ifadeleri arasındaki biçimsel ilişkileri düzenleyen tanımları kurallar biçiminde dile getirir ve bu tanımların çözümleyici sonuçlarını inceler].)

SÖZDİZİMCİ a. Dilbil. Sözdizim incelemelerinde uzmanlaşmış dilbilimci.

SÖZDİZİMSEL sıf. Sözdizimine, sözcüklerin düzenlenmesini ve cümlelerin kurulmasını yönlendiren kurallara ilişkin.
—Bilş. Bir programın ya da bir programlama dilinin sözdizimine ilişkin.

SÖZEL sıf. Söze, sözcüklere, dil yetisine dayanan: *Sözel anlatım. Sözel yetenek.*
—Eğit. *Sözel öğrenme,* düşüncelerin iletişimi ve açıklanması için gerekli konuşma becerilerini elde etme işi.

SÖZEN (Metin), türk sanat tarihçisi (Elazığ 1936). İÜ Edebiyat fakültesi sanat tarihi bölümü'nü bitirdi (1960). İTÜ Mimarlık fakültesi mimarlık tarihi ve restorasyon kürsüsü'nde profesör oldu (1979). Türkiye'deki tarihsel ve kültürel mirasın korunması, değerlendirilmesi ve tanıtılması alanlarında çaba gösterdi. TBMM başkanlığı kültür-sanat danışmanlığına atandı (1984); Milli saraylar'a bağlı Dolmabahçe, Beylerbeyi, Yıldız (Şale) saraylarında, Aynalıkavak, Küçüksu, Ihlamur, Maslak kasırlarında, Yalova Atatürk köşkü'nde onarım, çağdaş değerlendirme, bilimsel araştırma ve tanıtım çalışmalarını yönetti. Türk sanatının gelişimi ve bölgesel özelliklerine ilişkin araştırmaları, başta Mimar Sinan olmak üzere mimarları, yaşadıkları dönemin siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısı içinde değerlendiren incelemeleri vardır: *Anadolu medreseleri, Selçuklu ve Beylikler devri, açık medreseler* (1970), *Anadolu kentleri* (1971), *Anadolu medreseleri, Selçuklu ve Beylikler devri, kapalı medreseler, bir kısmı ayakta olan medreseler, kaynaklardan bilinen medreseler* (1972), *50 yılın türk mimarisi* (M. Tapan ile, 1973), *Türk mimarisinin gelişimi ve Mimar Sinan* (M. Sözen yönetiminde ortak çalışma, 1975), *Anadolu'da akkoyunlu mimarisi* (1981), *Tarihsel gelişimi içinde türk sanatı* (1983), *Cumhuriyet dönemi türk mimarlığı* (1984), *Sinan, architect of ages* (Yüzyılların mimarı Sinan) [1988], *Arts in the age of Sinan* (Sinan döneminde sanatlar) [1988], *Anadolu'da ev ve insan* (1993). Önemli belgesel filmleri: *Anadolu'da konutun öyküsü* (1984), *Kültürlerin yeşerdiği ülke Türkiye* (1984), *Türk mimarisi* (1986), *Karadeniz'den çeşitlemeler* (1986), *Bin türlü mavi akar Boğaziçi'nden* (1987), *Eski konaklar-yeni konaklar* (1987), *Suyla gelen kültür* (1988), *Dünya durdukça-Mimar Sinan* (1988).

SÖZEN (Nurettin), türk hekim ve siyaset adamı (Gürün 1937). İstanbul Üniversitesi Tıp fakültesi'ni bitirdi (1962). Cerrahpaşa tıp fakültesi'nde kulak-burun-boğaz dalında 1973'te doçent, 1978'de profesör oldu. 1954'te Cumhuriyet halk partisi'nin Gençlik kollarında, Türkiye milli gençlik teşkilatı gibi derneklerde siyasal eylemlere katıldı. Mart 1989'da SHP'den İstanbul Büyükşehir belediye başkanı seçildi.

SÖZEN (Gürol), türk ressam (Konya 1940). Yükseköğrenimini İstanbul Edebiyat fakültesi sanat tarihi bölümü'nde tamamladı (1967). *Erotizm, Destan, Korku, tedirginlik ve kuşkuya dair, İnsanların dünyası* vb. adlarla kişisel sergiler açtı. Uluslararası plastik sanatlar yarışması resim dalı (1967), Arkeoloji müzeleri resim yarışması (1976) ödüllerini kazandı. İnsan, doğa, toplum ilişkilerini yorumlamaya, renk, ışık, leke araştırmalarına önem veren sanatçı, resim çalışmalarından ayrı olarak bazı belgesel TV senaryoları da (*Sanatın öyküsü* [1978], *Anadolu uygarlıkları* [1983], vb.) yazdı.

SÖZEN (Hakkı), türk boksör (İstanbul 1949). Boksa Fenerbahçe'de başladı.

1967'den boksu bıraktığı 1976'ya kadar 15 kez milli formayı giydi. Bu süre içinde çeşitli Türkiye şampiyonluklarının dışında Balkan şampiyonu (1968), Balkan ikincisi (1969), Avrupa Gençler üçüncüsü (1970) ve Akdeniz şampiyonu oldu (1971).

SÖZGELİMİ be. Örneğin, sözgelişi: *Sözgelimi, kötü not almış bir öğrenci suçluluk duyduğu için başkalarını suçlayabilir.*

SÖZGELİŞİ be. Bir şeyi doğrulayacak ya da açıklayacak bir örneği söze katmaya yarar; örneğin, mesela, sözgelimi: *Bir vahşi hayvan, sözgelişi bir aslan...*

SÖZKONUSU sıf. ve a. Sözü edilen, üzerinde durulan kimse ya da şey için kullanılır; mevzubahis.

SÖZLEŞME a. **1.** Sözleşmek eylemi. **—2.** Birden çok kişinin karşılıklı olarak bir yükümlülük altına girmek için yaptıkları anlaşma: (→ AKİT, MUKAVELE, KONTRAT.) [Bk. *ansikl.* böl. Huk.]: *Balıkçılıkla ilgili uluslararası sözleşme. İşverenlerle sendikalar arasındaki sözleşmeye göre ücret sözleşmesi.* **—3.** Bu anlaşmanın geçerliliğini kanıtlayan belge; mukavelename, kontrat: *Bir sözleşme hazırlamak, yazmak, imzalamak. Noterlikte yapılmış bir sözleşme. Noterlikçe onaylanmamış bir sözleşme.*
—Ask. Yabancı ordularda görülen ve bir kişinin ordu ya da bağlı kuruluşlarında subay ya da astsubay olarak belli bir süre için gönüllü hizmet etmek istediğini belirten anlaşma.
—Fels. *Toplum sözleşmesi*, ya insanların kendi aralarında (Hobbes) ya bireyler ve hükümdar arasında (Locke) ya da her kişi ve topluluk arasında (Rousseau) yapılan ve bu düşünürlere göre toplumun temelini oluşturan açık ya da örtük sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Huk. *Sözleşme özgürlüğü*, sözleşme yapma ve onun biçimiyle içeriğini saptama konusunda tarafların özgür olması. ‖ *Sözleşmeye bağlılık*, ahde vefa. (→ AHİT.) ‖ *Evlenme sözleşmesi* → EVLENME. ‖ *İdari sözleşme* → İDARİ. ‖ *Karşılıklı* ya da *iki yanlı sözleşme*, iki tarafı da borç altına sokan sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Karşılıksız* ya da *tek yanlı sözleşme*, sözleşme taraflarından yalnız birini borç altına sokan sözleşme. (Bu tür sözleşmelerin başlıcaları, bağışlama ve kefalet sözleşmeleridir.) ‖ *Kira sözleşmesi* → KİRA. ‖ *Miras sözleşmesi* → MİRAS. ‖ *Resmi sözleşme*, resmi makamlar ya da noter aracılığıyla yapılan sözleşme. ‖ *Sözlü (şifahi) sözleşme*, sözlü olarak yapılan sözleşme. (Özel hukuk alanında sözleşmelerin, kural olarak, belirli bir biçimde yapılması zorunluğu yoktur. Ancak kimi sözleşmelerin yazılı ya da resmi bir biçimde yapılması zorunludur.) ‖ *Yazılı sözleşme*, yazılı biçimde yapılan ve imzalanan sözleşme.
—İkt. *Sözleşme benzeri*, kamu yönetimi ile bir girişimci arasında yapılan ve sübvansiyonlar, vergi bağışıklıkları ya da finansman kolaylıkları yoluyla, ulusal ekonomi için büyük önem taşıyan bazı programların (özellikle donanım malzemesi üretimiyle ilgili programlar) gerçekleştirilmesini kolaylaştırmayı amaçlayan sözleşme.
—ANSİKL. Fels. *Toplum sözleşmesi*. Uygar toplumların tarihsel ya da ruhbilimsel kökeni sorununu (maddi sorun), bu toplumların hukuki temeli ve yasallığı sorunundan (hukuk sorunu) kesinlikle ayırmak gerekir. Toplum sözleşmesi kuramı, bu ikinci sorunu yanıtlamak ister. Rousseau'ya göre sorun, "her ortağın canını ve malını herkesin ortak gücüyle savunup koruyan ve böylece herkesle birleşen her ortağın kendinden başka kimseye boyun eğmediği ve eskisi kadar özgür kaldığı bir birlik biçimi bulmaktır [...]. Bu sözleşmenin koşulları edimin özüyle öylesine belirlenmişlerdir ki en küçük bir değişiklik onları boş ve etkisiz bir duruma getirebilir [...]. Bu koşulların hepsi, kuşkusuz bir tek koşula, her ortağın bütün haklarıyla birlikte kendini tamamen topluluğa vermesi koşuluna indirgenebilir; çünkü, ilk olarak, her ortak kendini tamamen topluluğa verdiğinden, durum herkes için eşittir ve durum herkes için eşit olunca da kimsenin onu başkalarına zararlı bir duruma getirmekte çıkarı yoktur. Ayrıca herkes kendini eksiksiz vereceği için, birlik olabildiğince yetkin olacak ve hiçbir ortağın isteyebileceği hiçbir şey kalmayacaktır [...]. Son olarak, her üye kendini herkese vermekle hiç kimseye vermemiş ve kendisine devredilen hakkın tıpkısının kendisinden elde edilmediği hiçbir ortak kalmadığından hem yitirilenin eşdeğeri, hem de eldekini korumak için daha çok güç kazanılmış olur. Buna göre toplumsal sözleşmenin, özüne yabancı olan her şey bir yana bırakılırsa, şu terimlerle özetlenebildiği görülür: "Her birimiz tüm varlık ve tüm gücümüzü genel istencin yüce yönetiminin buyruğuna verir ve buna karşılık her üyeyi bütünün bölünmez bir parçası olarak kabul ederiz" (*Toplum sözleşmesi* [Contrat social], 1, 6).
Hegel'de özgürlük, ancak ele geçirdiği bir nesnede bir buradavarlık olarak ortaya çıktığı zaman somuttur. Ama bu mülkiyet ancak "benim öznel istencim aracılığıyla" var olabildiği zaman da "istençten istence bağıntı" olmak anlamına gelen özgürlük kuralına gerçekten uymuş olmaz. "Mülkiyeti [...] bir başka istenç aracılığıyla ortaya koyan ve dolayısıyla ortak bir istençle elde ettiren bu dolayım, sözleşme alanını oluşturur" *(Vertrag)* [*Grundlinien der Philosophie des Rechts*, 71].
—Huk. Sözleşme, borç kaynaklarından biridir. Kişiler, aralarında sözleşmeler yaparak alacaklı ve borçlu olurlar. Taraflar karşılıklı ve birbirine uygun olarak rızalarını bildirince sözleşme tamamlanmış olur, böylelikle, taraflar karşılıklı olarak yükümlülük altına girerler. İki taraf sözleşmenin temel noktalarında uyuşurlarsa, ikinci derecedeki noktalar belirlenmemiş olsa bile, sözleşme yapılmış sayılır. Birine sözleşme önerisinde bulunan kişi, önerinin kabulü için belirli bir süre koymuşsa, bu süre içinde önerisiyle bağlı kalır. Kabul için bir süre konulmaksızın yapılan sözleşme önerisi hemen kabul edilmezse, öneride bulunan kişi, onunla bağlı kalmaz (Borçlar k. md. 4). Ancak uzakta bulunan kişiye bir öneri yapılıyorsa, zamanında gönderilmiş bir cevabın beklenebileceği süreye kadar öneri sahibi bununla bağlı kalır (Borçlar k. md. 5). Sözleşmenin geçerliliği, yasada aksine bir kural bulunmadıkça, hiçbir biçime bağlı değildir (Borçlar k. md. 11). Yasaca yazılı olması gereken bir sözleşmenin değiştirilmesi de yazılı olmalıdır; ancak bu sözleşmeye aykırı olmayan veya onu değiştirmeyen bütünleyici koşullar bu kuralın dışındadır (Borçlar k. md. 12). Yazılı olması gereken sözleşmelerde, borç yüklenenlerin imzalarının bulunması gerekir. İmza, borçlunun el yazısıyla olmalıdır. Bir sözleşmenin konusu, yasanın gösterdiği sınır içinde, serbestçe saptanabilir. Sözleşmenin konusu olanaksız ya da hukuk ve ahlaka aykırı olursa sözleşme bozuk sayılır (Borçlar k. md. 20).
• *Karşılıklı* ya da *iki yanlı sözleşme*. Bu tür sözleşmeler tam karşılıklı ve eksik karşılıklı olmak üzere iki gruba ayrılır. Tam karşılıkla ya da tam iki yanlı sözleşmelerde her iki taraf, birbirine bir edimi yerine getirme vaadinde bulunur; her iki taraf da borç altına girer. Örneğin, kira böyle bir sözleşmedir. Kiracı belirli bir para borcunu yüklenirken kiraya veren de bir eşyanın kullanımını kiracıya sağlama yükümlülüğü altına girer. Burada edimler arasında değiştokuş sözkonusudur. Eksik karşılıklı ya da eksik iki yanlı sözleşmelerde bir taraf, mutlaka bir edim borcu altına girerken, öteki tarafın borç altına girmesi, kimi koşulların gerçekleşmesine bağlıdır. Örneğin, eksik karşılıklı sözleşme olan vekâlet sözleşmesinde vekil her zaman borç altına girdiği halde, öteki taraf ancak koşullara göre borç altına girer. Vekil ancak sözleşmede belirtilmişse ya da teamül varsa ücrete hak kazanır (Borçlar k. md. 386).

SÖZLEŞMEK gçz. f. **1.** *(Bir kimseyle, birbirleriyle) [bir şey için, bir şey üzerinde] sözleşmek*, bir şey yapmak üzere anlaşmaya varmak; bir şeyi yapacaklarına ilişkin birbirlerine karşılıklı söz vermek: *Beni mahvetmek için sözleşmişler.* **—2.** İki ya da daha çok kimseden söz ederken, birbirleriyle belli bir yerde, belli bir zamanda buluşmayı kararlaştırmak: *Bugün arkadaşlarla sözleştik, sinemaya gideceğiz.*

SÖZLEŞMELİ sıf. **1.** Bir sözleşmeyle açıkça belirtilmiş, kararlaştırılmış. **—2.** Bir sözleşmeye bağlı olarak çalışan kimse için kullanılır; mukaveleli: *Sözleşmeli personel.*
◆ be. Sözleşme yapılarak, sözleşmeli olarak: *Sözleşmeli çalışmak.*
—İda. huk. *Sözleşmeli personel*, özel bir meslek bilgisini ve uzmanlığı gerektiren geçici ve sürekli işlerde sözleşmeyle çalıştırılan ve işçi sayılmayan kamu görevlisi. (Sözleşmeli personel, zorunlu ve istisnai durumlarda ilgili kurumun önerisi üzerine, Devlet personel dairesi ve Maliye bakanlığı'nın görüşleri alınarak Bakanlar kurulu kararıyla çalıştırılır.)

SÖZLEŞMESİZ sıf. Sözleşmeye bağlı olmayan; sözleşme yapılmamış olan, mukavelesiz: *Sözleşmesiz bir satış.*
◆ be. Sözleşme yapılmayarak, sözleşmesiz olarak: *Sözleşmesiz çalışmak.*

SÖZLÜ sıf. **1.** YAZILI'ya karşıt olarak sözle, konuşma biçiminde yapılan bir şey için kullanılır; şifahi: *Sözlü ifade. Sözlü sınav.* **—2.** Bir kimseyle herhangi bir şey için sözleşmiş olan kimse için kullanılır: *Bir yere, bir kimseye sözlüyüm, sizinle gelemem.*
—Ed. *Sözlü edebiyat*, yazının kullanılmadığı dönemlerde ve toplumlarda meydana gelen, ağızdan ağıza, kuşaktan kuşağa aktarılan edebiyat. (Eşanl. HALK EDEBİYATI.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Huk. *Sözlü vasiyetname* → VASİYETNAME. ‖ *Sözlü yargılama usulü*, tarafların iddia ve savunmalarını mahkemeye sözlü olarak bildirdikleri yargılama usulü. (Sözlü yargılama usulü, bazı davaların ve işlerin daha çabuk sonuçlanmasını sağlar. Kural olarak iş mahkemesi, tapulama mahkemesi gibi özel mahkemelerde sözlü yargılama usulü uygulanır.)
—Sine. *Sözlü sinema*, sinema tarihinde sessiz sinemadan sonra gelen dönem. ‖ *Sözlü film*, ekranda görülen oyuncuların konuştuklarını seyirciye yansıtabilen bir yönteme göre gerçekleştirilmiş film. (Sözlü filmler 20'li yılların sonlarında yapılmaya başlandı.)
◆ a. Sözlü yoklamalardan oluşan sınav ya da sınavın bir bölümü; sözlü sınav: *Sözlü olmak. Sözlüden on almak. Bir sınavın sözlüsü.*
◆ sıf. ve a. Evlenmek üzere birbirlerine söz vermiş olan kimselerden her biri.
—ANSİKL. Ed. Sözlü edebiyatın büyük bir bölümünü atasözü, bilmece, mani, türkü, ağıt, ninni, destan, masal, halk hikâyesi, karagöz, ortaoyunu gibi yaratıcısı belli olmayan, halkın ortak malı ürünler oluşturur. Âşık denen saz şairlerinin meydana getirdiği koşma, divan, semai, kalenderi vb. ürünler ise sanatçısı belli olan sözlü edebiyat kapsamındadır. (→ ÂŞIK* EDEBİYATI.) Türk edebiyatında sözlü edebiyatın sonradan yazıya geçirilmiş olan en eski ürünleri Kâşgarlı Mahmut'un *Divanü lügat it-türk*'ündedir. XV. yy.'a ait olduğu sanılan *Kitab-ı Dede Korkut*'ta Oğuz Türkleri'nin destansı öyküleri yer alır. XVII. yy.'dan başlayarak yazılmış örnekleri günümüze ulaşan cönk*lerde âşık edebiyatı ürünleri herhangi bir derleme yöntemine bağlı olmaksızın parça parça saptanmıştır. Bilimsel yöntemle derlemeler ise XIX. yy.'da başlamıştır.

SÖZLÜK a. **1.** Her bir girişi bir sözcükle başlayan, belli bir sıraya, çoğu kez abecesel sıraya göre dizili, birbirinden bağımsız maddelerden oluşmuş öğretici yapıt. (Eşanl. LÜGAT.) **—2.** Bir yapıtın sonuna eklenen ve o yapıtta kullanılmış uzmanlık terimlerini veren liste.

—Bilş. Bir çeviri programında, simgesel adresler listesini ve bunların mutlak ya da aktarılabilir adreslerini basılı biçimde veren bölüm.

—Ceb. *Sıralanmış bir E kümesi üzerinde sözlük sıralaması,* E×E üzerinde tam sıralama bağıntısı, öyle ki (x_0, y_0) ve (x_1, y_1), E×E nin iki ikilisi olduğuna göre, $x_0 \neq x_1$ ise ikililer x_0 ve x_1 ile aynı sırada sıralanır; $x_0 = x_1$ ise ikililer, y_0 ve y_1 ile aynı sırada sıralanır. (Bu sıralama, aynen bir sözlükte sözcüklerin dizilmesi ilkesi üzerine kurulmuştur, adı buradan gelmektedir.)

—ANSİKL. Didaktik amaçlarına göre *tekdilli* ve *ikidilli* (kimi zaman çokdilli) diye ayrılan sözlükler çeviri araçlarıdır (yaşayan ya da ölü bir yabancı dil, bir dilin lehçesel, toplumsal argo ya da tarihsel değişkesi). Bu sözlükler arasındaki dil sözlükleriyle (sözcük sözlükleri de denir) ansiklopedik sözlükler birbirlerinden ayrılır. Birinci türden sözlükler sözcük üstüne bilgi verir: söyleniş biçimi, tarihi (kökenbilimi ve tarihlemeleri), hangi dil düzeyinde yer aldığı, tanımı, söylemdeki kullanımları (sözlükçünün uydurduğu ya da edebiyattan aktardığı örnekler). İkinci türden sözlükler özel adları da ele alırlar ve cins adları için de tanıma sözcükle anlatılan kavrama ilişkin daha ayrıntılı betimlemeler ekler. Genel sözlüklerin yanı sıra uzmanlık sözlükleri de çok çeşitli alanlara ilişkin olabilir: dilsel amaçlı (eşadlılık sözlüğü, örneksemeli sözlük, kökenbilim sözlüğü vb.) ya da belli bir sanat dalına, bilime ya da tekniğe (psikoloji, bilişim, sinema, edebiyat vb.) ilişkin olarak ansiklopedik sözlük diye nitelendirilir.

Günümüzde çok sayıda hem genel, hem de özel nitelikli sözlükler üretilmektedir. Bu durum hem pedagojik gereksinimlerden, hem de bilim ve teknik alanlarındaki giderek artan karmaşıklık ve uzmanlaşmadan kaynaklanmaktadır.

Sözlüklerin içerikleri, bir uygarlık durumunun ve bir dilsel topluluğun kendisine ilişkin görüntüsünün yansımasıdır: pratik gereksinimleri karşılamayı amaçlarken sözlükler, yazarlarıyla kullanıcıları arasında, çağlarının ideolojisini ortaya koyan bir tür alışverişe yol açar.

• Türkçenin en eski sözlüğü olan *Divanü lügat it-türk*'te (1072) sözcükler günümüzde uygulanan abece sıralamasına göre değil, arapçanın dilbilgisi kategorilerine göre (hemze kitabı, salim kitabı, muzaaf kitabı vd.) dizilmiştir. Farabi'nin *Divan ül-edep fi beyanı lügat il-arap*'ından, ondan esinlenerek Cevheri'nin *Sıhah*'ından (türkç. çev. Vankulu Mehmet Efendi, bas. 1729) izlenen bu yöntem daha sonra kıpçak, çağatay, osmanlı ve Orta Asya'nın türlü kültür merkezlerinde düzenlenen türkçe sözlüklerde de kullanılmıştır. *Divanü lügat it-türk*'te türkçe sözcüklerin açıklaması yapılırken türk şiveleri, tarih, etnografya, folklor, halk edebiyatı gibi konularla ilgili geniş bilgiler verilmiş ve zengin malzeme sergilenmiştir. Türkçenin değişik şiveleriyle ilgili olan ve XII.-XIV. yy.'larda düzenlenmiş başka sözlüklerde de yer yer böyle bilgilerle karşılaşılır. Bu dönemde türkçenin sözcük zenginliğini sergileyen kaynaklar arasında şunlar anılabilir: *Mukaddimet ül-edep* (Zemahşerli ebül Kasım Mahmut [1074-1134], *Codex Cumanicus* (XIII. yy. sonu), *Kitab ül-idrak li lisan il-etrak* (Ebu Hayyan, XIV. yy.'ın 2. yarısı), *Hilyet ül-insan ve helbet ül-lisan* (İbni Mühenna), *Kitabü bülgat ül-müştak fi lügat it-türk ve'l-kıfçak* (Cemalettin et-Türki, XIV. yy.), *Eş Şüzur üz-zehebiye ve'l-kıta il-Ahmediye fi'l-lügat it-Türkiye* (Molla Mehmet Salih) vd. Çağatay edebi dilinin kurucusu Ali Şir Nevai'nin yapıtlarındaki sözcükler için düzenlenmiş sözlükler (örn. *Abuşka sözlüğü*) bulunduğu gibi türkçenin farklı coğrafi bölgelerde konuşulan daha başka lehçeleriyle ilgili sözlük çalışmaları da (*Kitab-ı zeban-ı türki* [Hintli Muhammet Yakup Çingi], *Senglah* [Mirza Mehdi Han] vd.) yapılmıştır. Osmanlıcada kullanılan farsça ve arapça sözcükler bu dillere ait sözlüklerden yapılmış çevirilerdedir. Bu tür sözlükler arasında *Ferhengi Şuuri* (Şuuri Hasan, 1742), *Kamus* (Firuzabadi'den çev. Mütercim Asım, I-III, 1815-1818) anılabilir. Arapça (*Nuhbe*, Sümbülzade Vehbi) ve farsça (*Tuhfe*, aynı yazar) için manzum sözlükler de düzenlenmiştir. Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i osmani*'sinde (1876) arapça ve farsça sözcüklerle birlikte türkçe sözcükler de yer alır. Ancak Osmanlı devletinde konuşulan dilin içinde arapça ve farsça sözcüklerin de yer almasına karşın temelde türkçe olduğunu vurgulayan ve yapıtını bu yolda adlandıran (*Kamus-i türki*, 1899-1901) ilk yazar Şemsettin Sami'dir. Batılı türkologların osmanlıca ve öteki türk lehçelerine ait türlü sözlükleri vardır: *Complentum Thesauri Linguarum Orientalium seu Onomasticum Latino Turcico Arabico Persicum* (François de Mesginen, yazarın ölümünden sonra düzenlenmiş yay. 1780), *Dictionnaire Français Arabe Persan et Turc* (Alex Handjeri, 3 c, 1840-1841), *Türkisch Arabisch Persisches Handwörterbuch* (J. Th. Zenker, 1866-1876), *Versuch eines Wörterbuches der Turk Dialecte* (W. Radloff, 4 c, 1893-1911) vd. Türkiye'de türkçenin türlü lehçelerini ve tarihsel dönemlerini kapsayan sözlükler hazırlanmıştır (*Büyük türk lügati* [Hüseyin Kâzım Kadri, 4 c, 1927-1945], *Eski uygur türkçesi sözlüğü* [A. Caferoğlu, 1965] vd.). Türkiye türkçesiyle yazılmış tarihsel kaynaklardan tarama yoluyla (*Tarama sözlüğü*, I-VII, 1963-1977), halk ağzından derleme yoluyla (*Derleme sözlüğü* I-XII, 1963-1982) sözlük çalışmaları yapan Türk dil kurumu, çağdaş yazı dilini kapsayan *Türkçe sözlük* (1945) adlı yapıtı da meydana getirdi. Türkçenin etimolojik sözlüğünü düzenleme yolunda türlü çalışmalar yapıldı (*Etymologisches Wörterbuch der Turko Tatarischen* [Wámbéry, 1878], *Quelgues Matériaux pour un Dictionnaire Étymologique de la Langue Turque* [Bedros Kerestedjian, 1912], *An Etymological Dictionary of pre Thirteernth Century Turkish* [Sir Gerard Clauson, 1972]). Ancak pek çok türkçe sözcüğün etimolojisi henüz açıklanabilmiş değildir. Günümüzde geniş okur topluluğuna yönelik sözlüklerde (örn. *Büyük Larousse sözlük ve ansiklopedisi*) ancak kesinlikle belirlenmiş etimolojik bilgilere yer verilmektedir. (→ Kayn.)

SÖZLÜKBİLGİSİ a. Dilbil. → SÖZLÜKÇÜLÜK.

SÖZLÜKBİLİM a. Dilbilimin, dildeki sözlüksel oluşturucuların işleyişlerini ve öteki dilsel oluşturucularla ve kullanım ortamları arasındaki bağıntılarını inceleyen bölümü. (Eşanl. LEKSİKOLOJİ.)

—ANSİKL. Sözlükçenin yapılarını bilimsel açıdan inceleme olarak tasarlanan sözlükbilim yeni bir bilim dalıdır. Bu dal özerkliğini, F. de Saussure'ün öğretiminden kaynaklanan bağlamda kazanmıştır. Dili bir ad dizinine indirgeyen anlayışı eleştiren Saussure, bir sözcüğün anlamının negatif olduğunu, çünkü sözcüğün bir bağıntılar dizgesinde yer aldığını ve anlamlı tek gerçekliğin bu dizgenin varlığının sözcüğe getirdiği sınırlamalardan kaynaklandığını belirtir: sözcük, sentagma ve paradigma bağıntıları çerçevesinde incelenmesi gereken bir yapının (sözlükçe) parçası olarak ele alınır.

Bu arada, sesbilim ve sözdizimin sağladığı yapısal modeller sözlüksel bağıntıların çok karmaşık olması nedeniyle burada güç sorunlar doğurur. Öte yandan, sözlükbilimin temel kavramları olan sözcük* ve anlam* terimleri de tartışma konusudur. Sözlükçenin tümüne uygulanamadığı için, bazı sözlükbilim çalışmaları sözlüksel, anlamsal, kavramsal, kökenbilimsel alanlar* üstüne yapılmıştır. Öteki araştırmalar sözlüksel istatistiğe ilişkindir. Sözlükbilimsel araştırmalar, özellikle sözlüksel birimin anlamını bağımsız gerçekleşmesi bulunmayan anlamsal özelliklere indirgemeyi amaçlayan bileşen* çözümlemesi çerçevesinde anlambilimle birleşir. Söylem* çözümlemesindeki gelişmeler de sözlükbilime yeni bir boyut kazandırmıştır: sözcükler kullanıcılara göre incelenmelidir. Bu nedenle sözce* olgularını ve konuşucunun kendisi ve kullandığı sözcük arasında kurduğu bağıntıyı göz önünde bulundurmak gerekir.

SÖZLÜKBİLİMCİ a. Sözlükbilim uzmanı dilbilimci. (Eşanl. LEKSİKOLOG.)

SÖZLÜKBİRİM a. Dilbil. Sözlükçede yer alan ve bükünlü biçimler bütününe katılan en küçük anlamlı birim.

—ANSİKL. Kimi zaman sözlüksel biçimbirim denilen sözlükbirim sözlükçede yer alır ve dilbilgisinde yer alan dilbilgisel biçimbirimin karşıtıdır. (Sözlükbirimler, dilbilgisel biçimbirimlerin tersine, sınırsız sayıda ve açık dizinler oluşturur.)

SÖZLÜKÇE a. **1.** Bir bilim, teknik ya da herhangi bir bilgi alanına ilişkin uzmanlaşmış ve genellikle özlü sözlük. (Eşanl. LEKSİK.) **—2.** Karşılaştırılan iki dildeki sözlüksel birimler arasındaki paralellikleri aktarmaya yönelik özlü, çiftdilli sözlük. **—3.** Bir edebiyat yapıtında, yazar tarafından kullanılan sözcüklerin düzenli bütünü. **—4.** Bir yapıtın sonuna kimi zaman konan sözlük. **—5.** Dilbil. Bir topluluğun dilini oluşturan ve soyut olarak bu dilin kodunda yer alan öğelerden biri olarak ele alınan anlamlı birimler bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbilimde, sözlükçeyle dilbilgisini karşılaştırma geleneği vardır. Sözlükçe, cümleden ya da cümle oluşturucusundan (sentagma) küçük anlam birimleri bütününü gösterir; dilbilgisiyse sözlüksel birimlerden kalkarak cümle kurmayı sağlayan kurallar bütünüdür. Bu karşıtlık, bir dilin işleyişine ilişkin içgüdüsel yaklaşıma uygun görünse de sözlüksel birim kavramını sınırlandırmak amaçlanınca pek köktenci görünmemektedir.

Gerçekten de, sözlüksel birimlerin biçimbirimler ya da en küçük anlamlı birimlerle karışma olasılığı vardır. Kimi biçimbirimler salt dilbilgisel bir işlev üstlenirler ve sayıları sınırlı öğelerin oluşturduğu kapalı dizinlerde yer alırlar. Bu nedenle sözlüksel biçimbirimlerle dilbilgisel biçimbirimler arasında bir ayrım yapmak zorunludur; bu da dilbilgisiyle sözlükçe arasında bir sınır bulunduğu düşüncesiyle çelişir. Bu yüzden, kimi dilbilimciler sözlüksel birim terimini sınırsız sayıda ve açık dizinde yer alan sözlüksel biçimbirimler için kullanmayı yeğler.

Öte yandan, ruhdilbilimsel nedenlerle, ayırıcı birimlerin gerçekte, konuşucuların anımsadıkları sözcükler olduğu düşünülebilir. Bu durumda, bir sonekle oluşturulan öğeler bile tek bir bütün olarak kabul edilir; bileşik sözcükler de bu çerçevede yer alır.

Üretici dilbilgisinde sözlükçe, cümlenin derin yapılarını üretmekle yükümlü temel oluşturucunun öğelerinden biridir. Derin yapılar, sentagma belirticilerini tanımlayan kategori kurallarının uygulanmasıyla elde edilir, bunların son dizisi sözlüksel birimlerin katılmasıyla gerçekleşir. Her birim sesbilimsel, sözdizimsel ve anlamsal bir kalıpla nitelenir. Modelin bütünü içinde sözlükçenin görece önemi sorunu iki anlayış arasında tartışmaya yol açtı: birinci anlayış sözlükçenin yalnızca kök-biçimbirimlerden oluştuğunu, türevlerin (özellikle adlaştırmalar) dönüşümlerle elde edildiğini ileri sürer; bu "dönüşümcü" varsayımdır. İkinci anlayış ise, türevlerin derin yapıya katıldıklarını savunan bu durumda "sözlükçü" varsayım sözkonusudur.

SÖZLÜKÇÜ a. Bir sözlüğü hazırlayan ya da hazırlanmasına katılan kişi. (Bu terim eskiden bütün sözlükçe [sözlük dizimi] yazarlarını belirtiyordu; günümüzdeyse sözlük yapımının dilbilimsel yönüyle ilgilenenleri belirtir.) [Eşanl. LEKSİKOGRAF.]

SÖZLÜKÇÜLÜK a. Konusu sözlük hazırlamak olan araştırma dalı. (Eşanl. LEKSİKOGRAFİ, SÖZLÜKBİLGİSİ.)

—ANSİKL. Az çok görgül biçimde sözlükler* hazırlama tekniği olan sözlükçülük birim olarak sözcük*teri (giriş) yola çıkar. Sözlükçünün temel sorunları sözlüğün alanını ve türünü belirleyen girişlerin seçimi, tarihsel, mantıksal vb. bir düzene göre anlamları sınıflandırma, tanımların üslubu, örneklerin seçimi (edebiyat yapıtlarından aktarılan alıntılar ya da yazarın kurduğu gündelik dilden cümleler) eşanlamlılık ve çokanlamlılık sorununun çözümü, yeni sözcüklerin katılmasıdır.

SÖZLÜKLEŞME a. Dilbil. Bir dizi biçimbirimin (ya da sentagmanın) sözlüksel birime dönüştüğü süreç.
—ANSİKL. Sözlükleşme süreci kullanımdan kaynaklanır, bu nedenle de aşamalı bir biçimde olur. Sonunda, terimleri günlük dilsel kullanım açısından çözümlenemez duruma gelen sözlüksel birimlere ulaşılır: *Alışveriş* ya da *demiryolu* bütünüyle algılanır (*havuç* sözcüğü gibi). Konuşucu, *demir*'e ve *yol*'a gönderme yapmaz.

SÖZLÜKSEL sıf. Dilbil. **1.** Bir dilin sözlüğüne, sözvarlığına, sözlükçesine ilişkin olan için kullanılır. **—2.** Üretici dilbilgisinde, ad ve sıfat türevlerini de doğrudan sözlükçeye katmak için sözlükçenin kurallarını değiştirmeye dayanan varsayım için kullanılır. **—3.** *Sözlüksel alan,* sözvarlığındaki bir dizi terim arasındaki bağıntılar bütünü (örn. akrabalık sözvarlığının sözlüksel alanı).

SÖZSEL sıf. Sözle ilgili, söze ilişkin olana denir.
—Farklar ruhbil. Sözsel iletişim içerikli test için de kullanılır. (Bileşik zekâ testlerinde büyük bölümü Binet-Simon, WİCS, WAİS az ya da çok önemli bir sözsel bölüm vardır. Etken analizleri, sözsel bir etkeni işin içine soktuklarını düşündüren içerikler kapsayan testler de vardır.)
—Ruhbil. *Sözsel öğrenme,* Ebbinghaus'tan sonra belleği incelemek üzere kullanılan sınamalar. Bunlar, kimi kez hiçbir anlam taşımayan sözcük listelerine ya da sözcük çiftlerinin ezberlenmesine dayanıyordu.

SÖZSÜZ sıf. *Sözsüz oyun,* pandomim.
—Ruhbil. *Sözsüz test* ya da *sözsüz ölçek,* sözsel bir içeriğe dayanmayan yetenek sınaması. (Geometrik desen dizilerinin hangi kurallara göre oluşturulduklarını bulmak, bunun bir örneğidir).

SÖZUZATMA a. Aynı önermede, aynı anlamdaki sözcüklerin gerek dikkatsizlikten (örneğin *aşağıya inmek*), gerek bir üslup yaratma amacıyla (örneğin, *Gördüm onu, dedim, gördüm, gözlerimle gördüm* [Molière]) yinelenmesi.

SÖZÜMONA be. Güya, sanki (küçümsenen, hafife alınan bir şey için kullanılır): *Sözümona çalışıyor. Sözümona soruların hepsini yapmış.*

SÖZVARLIĞI a. **1.** Bir dilin sözcükler bütünü: *Türkçenin sözvarlığı.* **—2.** Bir bilime, bir tekniğe, bir topluluğa, bir çevreye özgü terimler bütünü: *Kimya, felsefe sözvarlığı.* **—3.** Bir dala, bir tekniğe özgü terimleri içeren yapıt. **—4.** Bir kimsenin, özellikle bir yazarın kullandığı sözcükler bütünü: *Zengin ya da fakir bir sözvarlığına sahip olmak.* **—5.** Bir sözlükte, bir veri bankasında, bir ad dizimine bulunan sözcükler bütünü: *50 000 terimlik bir sözvarlığı olan bir sözlük.* (Eşanl. VOKABÜLER, SÖZDAĞARCIĞI.)
—Dilbil. Bir bütüncede yer alan kullanımların tümü kapsayıcı dizini. || Üretici dilbilgisinde, bir dilin öğelerini belirten sonlu sayıdaki simgeler bütünü.

SÖZYAZARI a. Bir şarkının sözlerini yazan kişi.

SÖZYİTİMİ a. Nöropsikol. İnsanın hemcinsleriyle iletişim sağladığı sözlü ya da yazılı çeşitli simgeleri anlama ya da kullanma yetisinin yitirilmesi. (Bu işlevleri sağlayan konuşma ve algılama organlarında ve zekâda hiçbir bozukluk olmadan beyin kabuğundaki bir lezyona bağlı olarak meydana çıkar.) [Eşanl. AFAZİ.]
—ANSİKL. İki büyük sözyitimi grubu vardır: *ifade sözyitimi* grubu ile *duyusal* ya da *algılama sözyitimi* grubu. Bu ayrımın gerekçesi, hem görünen belirtilere, hem de sağ eliyle iş görenlerde lezyonun sağ yarımkürede yerleşmesine dayanır. İfade sözyitimleri şunlardır:
—*motor (hareket) sözyitimi,* 1861'de olguyu keşfeden Broca buna *afemi* adını vermiştir. Sözlü ve yazılı ifadede bozukluk ve anlama güçlüğü ile kendini belli eder; hızla gerileyen bu hastalık, ön taraftaki bir lezyona (Broca bölgesi ve Rolando kıvrımlarının alt kısmı) bağlıdır;
—*iletim sözyitimi,* 1874'te kuramsal olarak Wernicke tarafından keşfedilen bu sözyitiminin başlıca belirtisi söyleneni yineleyememe, söyleneni yazamama, yüksek sesle okuyamama, ritimleri yineleyememe ve normal konuşma sırasında parafonilerin varlığı ile kendini belli eden bir programlama yetmezliğidir. Eğri kıvrım ile yankafa uç kıvrımının lezyonuna bağlıdır.
Wernicke bölgesinin tahribinden ileri gelen sözyitimleri, bir kavrama bozukluğu, ileri derecede istemli konuşma güçlüğü ve buna eşlik eden bozuk dil eklemeleri (bir şey yerine ötekini söyleme, sözleri iç içe geçirme) ve anlaşılamama ile belirgindirler. Çoğu zaman kişi bu kusurlarının bilincinde değildir. H. Hécaen'e göre aşağıdaki belirtilerin belirgin olduğu üç çeşidi vardır: 1. şakak lobunun birinci kıvrımının bozukluğundan doğan sözel sağırlık biçiminde sözyitiminde sözleri anlama, kavrama sıfırdır, söyleneni yazarken acayip yazı şekilleri ortaya çıkar, buna karşılık kendi başına konuşma ve söyleme daha az bozulmuştur; 2. şakak lobunun alt arka bölgesinin lezyonuna bağlı anlama bozukluğuna dayanan sözyitiminde anlama ileri derecede bozulmuştur, emirler ister sözle, ister yazı ile verilmiş olsun kavrama güçtür, söyleneni yazma, kendiliğinden yazmaya göre daha düzgündür; 3. şakak lobunun ucunun zedelenmesinden ileri gelen dikkat karışıklığına bağlı sözyitiminde istemli konuşmada bir dağınıklıkla kendini belli eden bir dikkat karmaşası, ekolali düzeyine varabilecek bir inatlaşma gözlenir. Aynı bozukluklar kendiliğinden yazmada da ortaya çıkar.
Dil bozukluğunun bu iki büyük grubu yanında bir unutma sözyitimi vardır. Bu, özgül olarak sözcüklerin, fiillerin ya da bilinen bir dilin unutulması ile belirgindir. Çeşitli bölgelerdeki lezyonlara bağlı olursa da özellikle en sık şakak lobu lezyonlarında rastlanır.
Daha nadir olarak saf şekillere de rastlanır, burada sendrom tek başına ortadadır. Yani, motor (hareket) sözyitimi sadece sözcük eklemlemesinde vardır, anlama, kavrama ve yazma bozulmuş değildir. Bunun Rolando kapakçığının lezyonuna bağlı olduğu kabul edilmektedir. Saf sözsel sağırlıkta, bozukluk sesli söyleme işaretlerinin tanınamaması ile sınırlıdır. Çok seyrek olarak rastlanmış olgularda ya çift taraflı şakak lezyonlarıyla ya da sol şakak lezyonlarıyla bağlantı kurulmuştur.

SPA, Belçika'da (Liège ili) kaplıca ve sayfiye merkezi, Ardennes'de, Verviers'nin G.'inde; 9 630 nüf. Yer (lat. *Aquae Sepadonae*) demirli ve bikarbonatlı (başlıca yedi kaynak) sularıyla ünlüdür. Madensuyu şişeleme. Wilhelm II 1918'de Spa'da taç giydi, genel karargâhını burada kurdu.

Spa konferansı, Müttefikler ile Almanya arasında, özellikle tazminat* sorununu görüşmek üzere toplanan konferans (5-6 temmuz 1920).

SPAAK (Paul Henri), belçikalı siyaset adamı (Schaerbeek 1899 - Brüksel 1972). Avukat, sosyalist milletvekili, Van Zeeland'ın ulusal birlik kabinesinde (1935) Bayındırlık bakanı. Dışişleri bakanlığına gelince (1936), Albert I tarafından terk edilen yansızlık politikasını yeniden başlattı. Başbakanlığından (mayıs 1938 - şubat 1939); sonra Pierlot'nun kabinesinde (eylül 1939) Dışişleri bakanlığına döndü ve Londra'da sürgünde bulunan hükümette (ekim 1940 -eylül 1944) bu görevi sürdürdü. Léopold III'e beslediği düşmanlıktan dolayı onun 1945'te geri dönmesine karşı çıktı. Yeniden Başbakan (1946, 1947-1949) ve Dışişleri bakanı (1946-1949) oldu; San Francisco'daki belçika delegasyonunu yönetti ve Birleşmiş milletler'in ilk toplantı dönemine başkanlık etti (1946). Spaak, Benelüks anlaşmalarını onaylattı, Fransa ve İngiltere ile Brüksel İttifak anlaşması'nı imzaladı ve Belçika'yı NATO'ya soktu. 1949'dan 1951'e kadar Avrupa konseyi danışma meclisi'ne, 1952'den 1954'e kadar CECA'nın danışma meclisine başkanlık yaptı. Yeniden Dışişleri bakanlığına döndü (1954), sonra NATO genel sekreteri (1957-1961) oldu. Théo Lefèvre'in yönettiği sosyalist ve hıristiyan sosyal koalisyon hükümetinin Başbakan yardımcısıydı ve 1966'ya kadar aynı hükümette Dışişleri bakanı olarak kaldı.

Sygma

Paul Henri Spaak

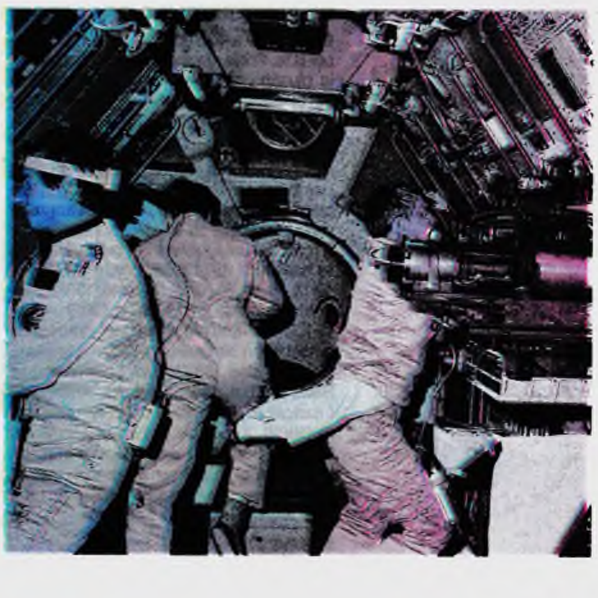
SPAAK (Charles), belçikalı senaryocu ve film yönetmeni (Brüksel 1903 - Nice 1975). Paul Henri Spaak'ın kardeşi. Jacques Feyder ile birlikte çalıştı ve ona, *Kahramanlar geçidi* (la Kermesse héroïque) [1935] gibi birçok senaryo yazdı. Çok sayıda filme de katkıda bulundu: *Harp* esirleri* ya da *Büyük aldanış* (la Grande Illusion) [J. Renoir, 1937], *la fin du jour* (J. Duvivier, 1939), *Le ciel est à vous* (J. Grémillon, 1943), *Budala* (l'İdiot) [G. Lampin, 1946], *l'Homme au chapeau rond* (P. Billon, 1946), *Hepimiz katiliz* (Nous sommes tous des assassins) [A. Cayatte, 1952]. Yönetmen olarak da, *le Mystère Barton*'u (1948) çevirdi.

SPAATZ (Carl), amerikan hava generali (Boyertown Pennsylvania, 1891 - Washington, 1974). 1914'te West Point'i bitirdi. 1917-18'de, fransız cephesinde av pilotu olarak yararlılık gösterdi. 1929'da uluslararası bir uçuş rekoru kırdı. 1942'de Avrupa'daki amerikan hava kuvvetlerinin başında, Cezayir kentinden, daha sonra da Londra'dan Akdeniz ve Almanya'daki hava saldırısını yönetti. 1945'te Japonya'nın teslim oluşuna kadar Büyük Okyanus'ta aynı görevde bulundu. 1947'de Genelkurmay başkanlığına atandı, ama mesleki yaşamı 1948'de son buldu.

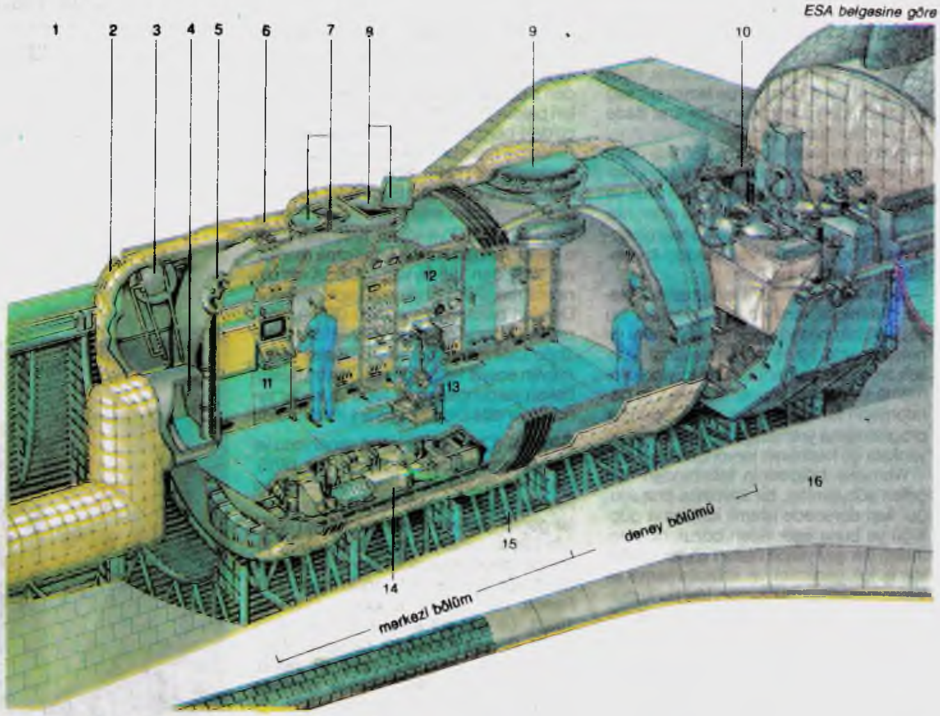
Space Command, 1 eylül 1982'de, Colorado Springs'te kurulan amerikan uzay komutanlığına verilen ad. Space Command'ın görevi, olası bir harekât alanı olarak değerlendirilen uzayda tüm askeri etkinlikleri düzenlemektir.

Spacelab, bir haftadan birkaç haftaya kadar süren görevler boyunca amerikan uzay mekiği*nde çalıştırılmak üzere Avrupa Uzay ajansı tarafından geliştirilmiş, insanlı uzay laboratuvarı. Spacelab'ı gerçekleştirme kararı 1973'te alındı ve laboratu-

ESA

kasım-aralık 1983'te amerikan uzay mekiğinde bulunan Spacelab 1 laboratuvarındaki çalışma kabininin iç görünüşü

Avrupa uzay laboratuvarı Spacelab 1: 1. Uzay mekiğinin yörünge kabinine geçiş tüneli; 2. Dış merdiven tırabzanı; 3. Azot deposu; 4. Bağlantı kaportası; 5. Giriş kapısı; 6. Yalıtkan esnek kaplama; 7. Lomboz ve lomboz kapağı; 8. Gözlem penceresi ve koruyucu kapak; 9. Arka kaporta; 10. Aygıt taşıyıcı palet; 11. Kontrol panoları; 12. Bilimsel malzeme; 13. Bir dalız aygıtında testten (denge) geçirilen mürettebat üyesi; 14. Döşeme altındaki donanım sistemi; 15. Kundak; 16. Uzay mekiğinin yörünge kabininin kanadı.

Spalax *leucodon*

varın ilk uçuşu 28 kasım ile 8 aralık 1983 arasında gerçekleşti. Spacelab özellikle biyoloji, tıp, astrofizik, jeofizik, Yer gözlemi, mikroçekim altında malzemeler ve maddeler üretme gibi birçok alanda uzay araştırmaları yapmayı sağlar. Modüler bir yapısı olan Spacelab, ağırlığı 5,5 ile 9 t arasında değişen aygıtlar taşıyabilir. Bu laboratuvarda dört ya da beş astronot çalışabilir.

SPACE OPERA a. (*space*, uzay ve *opera*'dan ing. sözc.). Uzayda yolculukları, serüvenleri, kahramanlar arasındaki çarpışmaları ve galaksi imparatorluklarını anlatan bilim-kurgu yapıtı (roman, film, çizgiroman).

Space Research Organization *(European)* → ESRO.

SPADA (Lionello), italyan ressam (Bologna, 1576 - Parma 1622). Carracciler'in öğrencisi oldu, gözaldatmacalı dekorlar konusunda uzmandı. Bolognalılar arasında Caravaggio'nun etkisinde kalan tek ressamdır (Reggio'da, Ghiara kilisesi'nin freskleri; *Konser*, Borghese galerisi, Roma).

SPADİKS a. (lat. *spadix*). Zool. Erkek *Nautilus*'ta 4 dokunacın değişime uğramasıyla oluşan çiftleşme organı. (Spermatoforları dişinin dokunaç tacının içindeki homolog bir bölgeye bırakır.)

SPADOLİNİ (Giovanni), italyan siyaset adamı (Floransa, 1925). Floransa'da çağdaş tarih dersi verdi (1950-1972) ve *Corriere della sera*'yı yönetti (1968-1974). Cumhuriyetçi parti'nin üyesi ve senatör (1972) oldu. Birçok bakanlık görevinde bulundu (Çevre bakanlığı, 1974-1976; Eğitim bakanlığı, 1979). Partisinin genel sekreteri (1979), Başbakan (haziran 1981 - kasım 1982) ve İtalya Cumhuriyeti'nin Hıristiyan demokrasi partisi'nden olmayan ilk hükümet başkanı oldu. Ağustos 1983'te, Craxi hükümetinde Savunma bakanlığına getirildi. Aralarında *I radicali dell'Ottocento* (XIX. yy. radikalleri) [1962], *Il mondo di Giolitti* (Giolitti'nin dünyası) [1969], *L'italia dei Laici*'nin (Laiklerin İtalya'sı) [1980] yer aldığı tarih incelemeleri vardır. Temmuz 1987'de Senato başkanı seçildi.

SPAGETTİ a. (ital. *spaghetti*, *spago*, sicim'den). **1.** Kurutulmuş sert buğday irmiğinden yapılmış ve içi dolu uzun çubuklar biçiminde makarna. **—2.** Bu makarna ile yapılan yemek. (Tuzlu suda haşlanıp süzülen spagetti, hafif ateşte eritilmemiş yağla karıştırılır. Üzerine rendelenmiş gravyer peyniri ya da kıymalı, domatesli sos dökülerek hazırlanır.)

SPAGETTİ VESTERN a. (ing. *western -spaghetti*). Türünün bazı ilk örneklerini yeniden ele alan, ama modelinin gerçek tarihsel görünümünü yok eden, ikinci derecedeki olayları (ucuz şiddet ve durumların şematikleştirilmesi) vurgulayarak amerikan western'ini taklit eden italyan macera filmi.

SPAGNA (Giovanni DI PIETRO, —denir), italyan ressam (İspanya'da?, 1450'ye doğr. - Spoleto 1528). Umbria'daki birçok merkezde etkinlik gösterdi (*Meryem'in taç giyişi*, Todi pinakoteki; S. Giacomo kilisesi freskleri, Spoleto yakınında).

SPAGNOLİ (Giovanni Battista), **Battista Mantovano** denir, italyan hümanist (Mantova 1448 - *ay. y.* 1516). Karmellerin baş yöneticisiydi; latince 50 000 mısradan fazla şiir yazdı ve büyük ün kazandı. Erasmus, Spagnoli'yi Vergilius ile bir tutmaktan bile kaçınmamıştı. Spagnoli'nin *Parthenicae*'si, Meryem için yazılmış ilahileri kapsar ve klasik Antikçağ'ı taklit eden bir üslup içinde hıristiyanlık esininin ilk olarak dile getirildiği bir yapıttır. 1885'te Kilise tarafından kutsal kişi ilan edildi.

SPALACİDAE a. Zool. KÖRFAREGİLLER familyasının bilimsel adı.

SPALATO → SPLİT.

SPALAX a. (yun. *spalaks*, köstebek'ten). Çok iri kesicidişli, kör, kazıcı, kemiricimemeli cinsi. (Körfaregiller familyasının tek cinsi.) —ANSİKL. *Spalax*'lar köstebeklere benzerlerse de kürkleri kadifemsi ve kula rengindedir; suratları yuvarlak, ön ayakları az gelişmiş, kuyrukları körelmiştir. Kesicidişleriyle yeraltı yuvaları kazarlar, kökler ve yumrularla beslenirler. Kış uykusuna yatmazlar. Doğu Avrupa, Libya, Mısır ve Yakındoğu'da yaşayan üç türleri bilinir.

SPALDİNG, Büyük Britanya'da (Lincolnshire) kent, Fens'de; 17 000 nüf. Bahçe ürünleri pazarı. Kuşbilim müzesi.

Spalding belirtisi. Kad. doğ. Dölütün, dölyatağında ölümü halinde yapılan radyografilerde kafatası kemiklerinin birbirinden ayrılmış olarak görünmesi.

SPALLANZANİ (Lazzaro), italyan biyolojist (Scandiano, Modena yakınında, 1729 - Pavia 1799). Klasik öğrenimini Reggio cizvitlerinin (Emilia) yanında gördü, küçük nişanlar aldı, Reggio ve Modena'da öğretmenlik yaptı, sonra kendini doğa bilimlerine verdi. İmparatoriçe Maria-Theresia tarafından Pavia Doğa bilimleri kürsüsü'ne atandı (1769), fizyolojik deneylerinin hemen hemen hepsini burada yaptı.

Spallanzani, etlerin sindiriminde mide özsuyunun etkisini kanıtladı ve yapay sindirimler uyguladı; kurbağaların üreme mekanizmasını tamamen aydınlattı; ilk yapay döllenmeleri gerçekleştirdi (1777); dolaşım ve solunumla uğraştı ve Lavoisier kuramının yandaşlarından biri oldu. Buffon'un organik moleküller kuramını eleştirdi ve çürütülmez deneylerle bitki infusyonlarındaki birhücreli canlıların (haşlamlılar) kendiliğinden üreme sonucu değil, önceden havada var olan mikroorganizmalardan türediğini savundu. Bu bakımdan Spallanzani, Pasteur'ün öncülerinden biridir. Başka yapıtların yanı sıra *Esperienze neccessarie per la storia della generazione*'yi (Üremenin öyküsüne yarar deneyler) [1785] yazdı.

SPALLASYON a. (fr. *spallation*; ing. *to spall*, patlamak'tan). Astrofiz. ve Çekird. fiz. Büyük enerjiyle gelen parçacıkların yol açtığı tepkime; bu tepkimede, çok sayıda alfa parçacığı, proton ve nötron yayımlanır. (Evren'de, spallasyon tepkimeleri, kozmik ışımanın büyük enerjili protonları ile yıldızlararası ortamın kimi atomları arasındaki etkileşim sonucuyla hafif çekirdeklerin [lityum, berilyum, bor] bireşimine olanak verir.) [→ ÇEKİRDEKBİREŞİMİ.]

SPALLİCCİ (Aldo), italyan yazar (Bertinoro, Forli, 1886 - Premilcuore, Forli, 1973). Lehçeyle Pascoli etkisinde şiirler (*Rumagna*, 1909; *Pampna*, 1971) yazdı, *Il Plaustrò* (1909-1914) dergisini kurdu ve yönetti.

SPALMATORİ → KOYUN adaları.

SPALTUNG a. (alm. sözc.). **1.** Psikan. YARILMA'nın az kullanılan eşanlamlısı. **—2.** Psik. ÇÖZÜLME'nin az kullanılan eşanlamlısı.

SPANANDRİ a. (fr. *spanandrie*; yun. *spanios*, ender, ve *andros*, erkek'ten). Biyol. Dişilerin döllenmesiz çoğaldığı ve erkekler çok ender olacak şekilde hep dişi bireyler ürettiği türlerin karakteri. (En aşırı durum, türün hep döllenmesiz üreyerek yalnız dişilerden oluşması durumudur; buna karşılık, bir türde dişiler döllenmek zorundaysalar, erkekler ne kadar ender olursa olsun spanandriden söz edilemez. Spanandri çeşitli kolsuayaklılarda görülür: apus, artemia vb.)

SPANDAU, Almanya'nın Brandenburg eyaletinde, Berlin yakınında, Spree ve Havel ırmaklarının kavşağında eski kent ve kalesi. 1914'e kadar Alman İmparatorluğu'nun savaş hazinesi, Havel'deki bir adada saklanıyordu. 1946 yılında, Nürnberg* mahkemesi'nce hapse mahkûm edilen alman savaş suçluları Spandau hapishanesi'ne kapatıldılar.

SPANGOLİT a. (fr. *spangolite*; öz. a. N. *Spang*'dan). Miner. Heksagonal sistemde yer alan hidratlı doğal alüminyum ve bakır sülfat.

SPANİEL a. (ing. *spaniel*, epanyöl'den). Epanyöl tipi ingiliz köpeği.

SPANİOMENORE a. (fr. *spaniomenorrhée*; yun. *spanios*, ender, ve *menos*, ay ve *rhein*, akmak'tan). Âdet kanamalarının seyrekleşmesi ve aralarının açılması. (Spaniomenore amenoreyle sonuçlanabilir.)

SPANİSH TOWN, Jamaika'da kent. Kingston'un B.'sında; 89 097 nüf. XVII

yy.'dan kalma katedral. Müze. Ticaret ve demiryolu merkezi. Tekstil. Seramik. 1870'e kadar Jamaika'nın başkenti oldu.

SPANN (Othmar), avusturyalı filozof ve toplumbilimci (Altmannsdorf, bugün Viyana, 1878 - Neustift 1950). Toplumbilim ve metafizik konusundaki görüşleri, Whitehead ve Hartmann'inkilere yakındır. Başlıca eserleri: *Die Haupttheorien der Volkswirtschaftslehre* (İktisat biliminin başlıca teorileri) [1910], *Fundament der Volkwirtschaftslehre* (İktisat biliminin temeli) [1918], *Der wahre Staat* (Gerçek devlet) [1921], *Kategorienlehre*'dir (Kategori öğretisi) [1924].

SPANNOCCHİ (Emil), avusturyalı general (Salzburg 1916), Avusturya zırhlı birliğine girdi (1934), Wehrmacht'ta tank komutanı (1945) oldu, yeniden endüstri sınıfına döndü, jandarmaya daha sonra Bundesheer'e geçti (1956), ordu komutanı oldu (1974-1981) ve orduda reformlar yaptı. *Verteidigung ohne Selbstzerstörung*'da (Kendi kendini yıkmadan savunma) yeni bir savunma anlayışı ortaya koydu.

SPANOGİNİ a. (fr. *spanogynie;* yun. *spanios,* ender, ve *gyne, -aikos,* dişi'den). Biyol. Bazı türlerde (yarasa, birçok kuş ve böcek) dişilerin azlığı ve erkeklerin aşırı bolluğu.

SPARADRAP a. (fr. *sparadrap;* lat. *sparadrapum; spargene,* yaymak ve fr. *dap,* çarşaf'tan). **1.** Kâğıt, kumaş ya da plastik madde gibi değişik maddelerden yapılan ve deri üzerine gelecek yüzüne etken madde içeren yapışkan bir madde sıvanmış olan sargı. **—2.** *Cerrahi sparadrap,* ameliyattan sonra yarayı korumak, deriyi bitiştirmek için kullanılan sargı. || *İlaçlı sparadrap,* istenen etkiye göre deri üzerine gelen kısmının bileşimi değişik olan sparadrap (yatıştırıcı, kan toplayıcı sparadrap vb.). || *Özel yapışkan sparadrap,* orta kısmına çeşitli antiseptik maddeler emdirilmiş, yalnız kenarları yapışkan özellikte olan gaz bezi. (Hipoalerjik olanların yapışkan kısmı kauçuklu değil, vinil polimerinden yapılmıştır.)

SPARDEK a. (ing. *spar-deck, spar,* kiriş ve *deck,* köprü'den). Denizc. Baştan kıça kesintisiz olarak uzanan, dikmeler üzerine yerleştirilmiş, baş ve kıç kasarası olmayan hafif güverte.

SPARGANOZ a. (fr. *sparganose,* yun. *spargan,* sütle, sıvıyla şişmiş olmak). Bazı şeritlerin (pseudophyllidea, botriyosefaller) pleroserkoit, ya da sparganum denen II. evre larvasından ileri gelen larva parazitozu. —ANSİKL. Yetişkin evresindeyken Uzakdoğu'da kedilerde ve köpeklerde rastlanan bu botriyosefallerin (*Diphyllobothrium* [*Spirometra*] *mansoni,* vb.) çevriminde iki larva evresi bulunur: birincisi küçük bir kabukluda (cyclops), ikincisi omurgalıların birçoğunda (balıklar, amfibyumlar, yılanlar vb.) asalak yaşar; insan, geleneksel tıbbi uygulamalar yüzünden bunlara yakalanır (örneğin yüzülmüş kurbağanın deriye, yaraya sarılması); sparganoz çoğunlukla deride görülür ve yüzeyseldir, en ağır biçimi gözde yerleşmesidir; tek tedavi yolu cerrahidir.

SPARGANUM a. (lat. *sparganum;* yun. *sparganion,* bir çeşit bitki'den). Asalbil. Pleroserkoit larva.

SPARİDAE a. (lat. *sparus,* deniz balığı, ve *eidos,* görünüm'den). Oval ve yandan yassı gövdeli, genellikle erdişi, ktenoit pullarla kaplı, heterodont kemikli balık familyası. (Üyeleri çoğunlukla hepçildir; cinse göre daha çok etçil ya da otçul olur; eti lezzetlidir. Kıyılarımızda yirmi kadar tür bulunur; başlıcaları: karagöz* türleri, mercanbalığı* türleri, sinarit* türleri, çipura*, trança*, melanurya*, çitari*, kupes* vb.)

SPARİT a. (fr. *sparite*). Yerbil. **1.** Kristalli kireçtaşlarının anakayacını oluşturan 10 µm'den küçük kristaller halinde spatımsı kalsit. **—2.** Karbonatlı kayaçları belirtirken sonek olarak kullanılan terim.

SPARKER a. (ing. *sparker, spark,* kıvılcım'dan). Petr. san. KIVILCIM* ÜRETECİ'nin eşanlamlısı.

SPARNASİYEN a. (fr. *sparnacien;* öz. a. Épernay'dan). Yerbil. ÉPERNAY OLUŞUMU'nun eşanlamlısı.

SPARROWS POİNT, Baltimore'un (Maryland, ABD) banliyösünde yerleşme alanı, Patapsco halicinin girişinde, Baltimore'un merkezinin G.-D.'sunda. Demir -çelik; tersaneler.

SPARTA, ISPARTA ya da **LAKEDAİMON,** yun. **Sparte.** Tar. coğ. Yunanistan'da, Peloponisos'ta Eurotas kıyısında kent.

• *Sparta devletinin kuruluşu.* Sparta'nın eski tarihi üzerine bilgi edinmek zordur; gerçekten de, doğruluğu kanıtlanmış bazı olaylar, daha Antikçağ'dan başlayarak Lakedaimon sitesi üzerine bambaşka bir imge veren geleneğin bize eriştirdiği bilgilerle çakışmaz.

İ.Ö. IX. yy. sonunda dört köy (Pitana, Meson, Limnai ve Kynosura), bir birleşme çerçevesinde (synoikismos) bir araya geldilerse de kent hiçbir zaman bir sur içine alınmadı. İ.Ö. VIII. yy.'da Eurotas vadisi, yakın dağlar ve kıyı ovası da sitenin siyasal topraklarına katıldı. İ.Ö. VIII. yy. sonunda, Tayghetos'un batısındaki zengin eyalet Messinia ele geçirildi. İç savaşlarla geçen dönem içinde (Partheniai halkı ülkeden atıldı ve Tarentum'u kurdu) site, yavaş yavaş örgütlendi. Söylentiye göre sitenin kurumları her şeyin efsanevi bir kişi olduğu kanısını uyandırdığı Lykurgos tarafından kuruldu, bir tür anayasa (Delphoi kehaneti biçiminde yayımlanan bir yasa olan büyük rhetra) ilan edildi. Lakedaimonlular'ın sitesi, tüm haklara sahip yurttaşlardan oluşuyor, eşitler *(homoioi)* olarak adlandırılan bu yurttaşlar devletten, *heiloslar* tarafından işlenen bir toprak hissesi *(kleros)* alıyorlardı. Kendisine toprak verilen yurttaşa değil, verilen toprağa bağlı olan ve tam bir bağımlılık statüsü içinde yaşayan köylülerden oluşan heiloslar aşağılanıyor, bazen de ülkede dinginlik sağlamak için gerekli görülen terör dönemlerinde öldürülüyorlardı. Site arazisinin çevresinde de *perioikoslar,* kendi sitelerinde kendi geleneklerine göre yaşıyorlardı. Orduya iki kral (sitenin ilginç bir özelliği) komuta ediyor, siyasal yaşamı bir eşraf meclisi *(gerusia)* yönetiyordu; yurttaşlar önemli yetkileri olmayan bir meclis te *(apella)* toplanıyor, tüm kamu yaşamı, etkili bir gizli polis örgütünün yardımıyla *ephoroslar* (5 ephoros vardı) tarafından denetleniyordu. Sparta'daki yaşam, bu dönemde çok parlaktı. Kentte çok güzel bir seramik üretiliyordu; bronz heykelleri ise çok ünlüydü; Alkman ve Midilli'den gelen Terpandros gibi sanatçılar Sparta'da lirik şarkının gelişmesine yol açmıştı. Bununla birlikte, Tyrtaios şarkılarından da anlaşılacağı gibi, durum giderek gerginleşti. Argos'a karşı girişilen savaş, bir yenilgiyle sonuçlandı (Hysiai, 669). İkinci bir Messinia savaşı kaçınılmaz bir duruma geldi (650-620). Sistem, çok geçmeden katılaştı; her zaman ayaklanmaya hazır heilosların oluşturduğu tehlike yurttaşları, kendilerini bütünüyle askeri yaşama vermek zorunda bıraktı. Zorlayıcı bir eğitim sistemi *(agogê)* kabul edildi ve 7-20 yaş arasındaki genç yurttaşlar, itaat ve savaştan başka hiçbir şey öğrenmemeye başladı (bazıları için çocukluk dönemine son veren *krypteia* giriş ayini, en iyilerin seçilmesini sağlıyordu). Erişkin erkekler, gruplar *(syssitialar)* halinde yaşıyor ve yalnız silahlarla ilgileniyorlardı; elinde taşınır servet bulundurmak yasaklandı, her türlü lüks önlendi, müzik bile yalnız, birliklerinde kullanılmaya başladı. İ.Ö. 550'ye doğru, Khilon'un ephorosluk döneminde Sparta, elindekileri korumakla yetinen sert ve kendi içine kapanık bir site durumuna geldi.

• *Sparta'nın Peloponisos'a kapanması ve doruk noktasına yükselmesi.* Öteki Peloponisos devletlerine karşı site, bir ittifak siyaseti izledi ve bu siyaset Peloponisos* birliği'nin (symmakhia) kurulmasıyla sonuçlandı. Bunun üzerine eşitler, güçlerini korumak için iç siyaseti dondurmaya çalıştılar. Kralların yetkileri dinsel ve askeri işlevleriyle sınırlandırıldı. Bu durum, onları site için vazgeçilmez bir duruma getirmeye yönelik emperyalist bir siyaset gütmelerine yol açtıysa da (*Kleomenes* I [İ.Ö. 520-490]), karşılıklı kıskançlık ve ephoroslarla sürekli sürtüşmeleri etkili olmalarını engelledi. Aslında gerçek iktidar, bir yıl için göreve getirilen basit yurttaşlar olan beş ephorosun elindeydi. Yaşlılar meclisinin *(gerontes)* elinde birer maşa olan bu ephoroslar, symmakhiayı destekleyen ve içerdeki hegemonyalarını daha iyi sürdürebilmek için Sparta'nın Peloponisos dışındaki müdahalelerini sınırlandırmayı amaçlayan tutucu bir siyaset izlediler. Sürekli olarak silah altında tutulan ayrıcalıklı kast (yurttaşların sayısı bu dönemde 10 000'in altındaydı), heiloslar yığınının tehdidi altındaki bir toplumsal düzeni savunmaktan başka hiçbir şey yapmıyor, heilosların hıncı da yatışma nedir bilmiyordu: İ.Ö. 464'te, Sparta'yı yerle bir eden depremden doğan ayaklanma ve bu ayaklanmayı izleyen üçüncü Messinia savaşı'nın (İ.Ö. 464-459/458) yırtıcılığı, bu hıncı gözler önüne serdi.

Med savaşları sırasında, Sparta dış siyasetinin yavaşlık, çekingenlik ve bencilliği, tüm Yunanistan'ı tehdit eden istilacılar emperyalizminin tehlikeleri karşısında onu, askeri gücünün sorumluluklarını üstlenmede yeteneksiz bir duruma düşürdü ve Sparta, Hellas'ı kurtarmak şerefini gerçekte Atina'ya bıraktı. Marathon'a (İ.Ö. 490) katılmayan Sparta, görüşlerinin darlığı (Thermopylai'deki birliklerinin yetersizliği) yüzünden Hellas'ı da güç bir duruma düşürdü ve Plataia'daki başarısına (479) rağmen, öncülüğü Atina'ya kaptırdı (Salamis'te Themistokles, İ.Ö. 480). Med savaşları'ndan sonra Sparta, atina deniz gücünün gelişmesi karşısında gölgede kaldı. Ancak Atina emperyalizmi, denizlerdeki üstünlüğünü kurduktan ve Persler'le savaşını bitirdikten (Kallias barışı, İ.Ö. 449-448) sonra, hellen halklarını birleştirmeyi düşünmeye başlayınca, iki devlet arasındaki çatışma kaçınılmaz bir duruma geldi. Sparta'nın müttefikleri Korinthos ve Megara, atina etkisinin genişlemesinden (Kerkyra) zarara uğradıklarını görüp Atina'nın despotluğu (Megara'ya karşı alınan karar, İ.Ö. 432) karşısında öfkeye kapılınca, Peloponisos birliği'ne şikâyette bulundular ve birlik savaş kararı verdi. Bu Peleponisos* savaşı (İ.Ö. 431-404), sonunda Sparta'nın zaferiyle sonuçlandıysa da, "yunan özgürlükleri"ni savunmak için savaşan Sparta, pers altınına başvurmaktan da geri kalmadı (İ.Ö. 412). Böylece Sparta Atina İmparatorluğu'na konmuş oldu; ancak bunu ne değiştirebildi, ne de doğru dürüst yönetebildi ve uzak yörelere seferler düzenlemek zorunda kaldığı için de büyük bir korkuya kapıldı. Atinalılar'ın despotluğundan daha sert bir duruma gelen Sparta despotluğu, çok geçmeden Yunanlılar'ı rahatsız etmeye başladı ve bir Atina-Argos-Thebai-Korinthos koalisyonunun kurulmasına yol açtı. Bu koalisyon içinde pers altını, bu kez Atinalılar'a akmaya başladı. İ.Ö. 394'te Sparta, Koroneia'da zafer kazanmakla birlikte, denizde pers filolarına yenildi (Knidos, İ.Ö. 394) ve Asya'da imparatorluğun denetimini yitirdi. Atina'nın yeniden canlanmasını engelleyemedi, kendisini iki kez (İ.Ö. 392 ve 390) yenen İphikrates'in yeni askeri taktiği karşısında şaşırıp kaldı, Thebai'nin ilerlemesinden korkuya kapıldı ve sonunda Sardeis'in hakemliğini ve "Kralın barışı"nı kabul etti (İ.Ö. 387/386). Bu barış Atina ve Thebai karşısında Sparta'nın Yunanistan'daki hegemonyasını korumakla birlikte, Asya'daki yunan sitelerinin Medler'e verilmesi ve öteki yunan sitelerine de özerklik tanınmasıyla, Sparta'nın emperyalist başarısızlığını onaylıyordu. Çok geçmeden Leuktra felaketi (İ.Ö. 371), Peloponisos dahil Yunanistan'daki hegemonyasına da son verdi ve ona karşı Arkadhia birliği'nin

(Mantineia-Megalopolis-Tegea) kurulduğu Peleponisos'ta Epaminondas, Messini'yi yeniden bağımsızlığa kavuşturdu (Messini'nin kuruluşu, İ.Ö. 369).

• *Çöküş.* Peloponisos'taki gücünü de yitiren Sparta, Kinadon komplosunun (İ.Ö. 399) ortaya koyduğu ağır bir toplumsal bunalım içine düştü. Savaştaki kayıplar dolayısıyla yurttaşların sayısı tehlikeli bir biçimde azalırken (İ.Ö. 480'de 8 000; İ.Ö. 371'de 2 000; İ.Ö. 331'de 1 000), miraslaların intikali üzerindeki (ephoros Epitadeus tarafından gereksinim duyulan) yeni yasaların yetkisiyle servetlerin birkaç ailenin elinde toplanması, helioslar'ın ve perioikoslar'ın düşmanlığına yoksul yurttaşların hoşnutsuzluğunu ekleyen bir eşitsizliğe yol açtı. İç anlaşmazlıklar (krallar arasındaki, krallık ve ephoroslar arasındaki anlaşmazlıklar) yüzünden hiçbir şey yapamaz bir duruma gelen Sparta, ne Makedonya'nın yükselişine karşı çıkabildi, ne de "kutsal savaş"a (İ.Ö. 356-346) etkili bir müdahalede bulunabildi. Bunun üzerine, Tainaron burnuna kadar genişleyen Messinia'yı, Kynuria'yı topraklarına katan Argos'u ve Megalopolis'i kendisine karşı kışkırtan (İ.Ö. 337) Philippos II tarafından Lakonia'ya indirgenen Sparta, etkili bir rol oynayamaz duruma geldi. İ.Ö. 265'te, Antigonos I Gonatas (bu krala karşı Eleia, Akhaia ve Arkadhia'yı bir araya getirmişti) tarafından kesin olarak yenildi ve Ptolemaios'tan gelen para yardımlarına rağmen eski gücüne bir daha hiçbir zaman kavuşamadı. Agis IV (İ.Ö. 244-241) ve Kleomenes III'ün (İ.Ö. 235-222), perioikoslar ve heiloslardan oluşan astlar yığınını, sayıları 700 kişiye düşen yurttaşlar topluluğuyla birleştirmek ve siyasal yapıları düzeltmek (ikili krallığın, ephorosluğun kaldırılması) amacıyla başlattıkları iç devrim girişimleri sert direnmelerle karşılaştı ve sonunda, Sellasia'da Sparta'yı yenen (İ.Ö. 222) komşuların (Makedonya, Akhaia* birliği) düşmanlığı karşısında başarısızlığa uğradı. Kral taslaklarının ya da tiranlarının (Nabis) elinde, Makedonya'ya karşı her zaman boş yere kışkırtılan Sparta, en sonunda serbest ve federe bir site olarak Roma İmparatorluğu'na katıldı (İ.S. 146). IV. yy. sonunda Alarik tarafından yıkıldı ve slav istilalarından (VI. yy.) sonra basit bir kasaba durumuna geldi.

—Arkeol. Antik anıtlardan yalnızca birkaç kalıntı (Artemis Orthia ve Athena Khalkioikos tapınakları) günümüze ulaşabilmiştir; buna karşılık, ele geçen bronz, fildişi, kurşun eşyalar ve lakonia kupaları Sparta'nın İ.Ö. VII. yy.'dan İ.Ö. VI. yy. ortasına kadar sanat bakımından taşıdığı önemi ortaya koymaktadır.

SPARTA, yun. **Sparti,** Yunanistan'da kent, Peloponisos'ta, Lakonia *nomos*'unun merkezi, Eurtas'ın yakınında; 12 000 nüf. Antikçağ'daki Sparta'nın G.-D.'sunda kuruldu. XIX. yy.'da dörtgen bir plana göre yapılmış yönetim ve ticaret merkezi. Müze.

Spatangus *purpureus*

SPARTACUS, isyancı kölelerin başı (öl. Lucania İ.Ö. 71). Eski bir trak çoban, Roma yardımcı ordusundan asker kaçağı olan Spartacus, köle olunca Capua'da gladyatör olarak satıldı. 73'te arkadaşlarıyla birlikte kaçtı; özgürlük çağrısına uyan birçok köle çevresinde toplandı. Vezüv üzerinde barikat kurdular, iaşelerini kolayca sağladılar ve üzerlerine gelen kuvvetlere karşı koydular. Hatta, Nola ve Nuceria'ya saldırılar düzenlediler. Spartacus'ün, arkadaşlarını, Roma'ya boyun eğmemiş bölgelere, Alpler'in ötesine götürmeyi düşünmüş olduğu söylenebilir. Nitekim, 30 000 köleyle kuzeye yöneldiği sırada, Crixus'un yönettiği bir başka grup, Apulia'yı talan etti. Bu grup, konsül Gellius Publicola ve vali Q. Arrius tarafından kılıçtan geçirildi (72). Spartacus de onları yendi ve esir edilenleri birbirine öldürttü. Aynı şekilde, Galia Cispadana prokonsülü Cassius Longinus Varus da Modena ya- [illegible] katıldı. Ama Spartacus ordusunu besleyemediği için seferi daha ileriye götüremedi ve yarım dönüş yaparak Roma'yı dehşete düşürdü. Yeniden Lucania'ya döndü. M. Licinius Crassus Dives bunun üzerine tam yetkiyle isyanı bastırmak için on lejyon topladı. Spartacus Sicilya'yı geçmek gibi bir hayale kapılarak Regium'a (Reggio di Calabria) çekildi. Adamları, abluka çabalarını boşa çıkararak Crassus'un hatlarını yardılar (71'in başı). Ama Roma'nın yeni takviye güçleri göndermesi ve yardıma çağırılan Pompeius'a zaferin onurunu kaptırmaktan korkan, Crassus'un bu işi hemen bitirme arzusu, Kuzey Lucania'da kesin sonuç alınmasını sağladı. Spartacus, çarpışmada öldü ve Crassus 6 000 tutsağa işkence yaptırdı.

SPARTAKUSÇULUK a. Tar. Birinci Dünya savaşı'nda Almanya'da ortaya çıkan devrimci siyasal akım.

—ANSİKL. Alman sosyal demokrat partisi'nde (SPD) daha 1914'ün sonunda, Karl Liebknecht, Rosa Luxemburg, Franz Mehring ve Clara Zetkin'in çevresinde savaş karşıtı bir grup oluştu. II. Enternasyonal'in kongrelerince alınan savaşa karşı kararlara bağlılıklarını göstermek isteyen bu grup kendisine ilk önce *Enternasyonalin grubu* adını verdi. 20 eylül 1916'da *Spartakus* başlığıyla *Politik mektuplar* yayımlanmaya başladı. Spartakusçular emperyalizmi suçladılar, sınıf mücadelesinden ve devrimci kitle eyleminden yana olduklarını belirttiler. Tutuklu bulunan Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg'un yokluğunda, 1916'dan 1918 ekiminin sonuna kadar grubu Leo Jogiches yönetti. Gerçek bir örgütü olmamasına karşın, grup büyük kentlerin (Berlin, Stuttgart, Hamburg, Ruhr ve Saksonya bölgesi) işçi kitleleri üzerinde önemli bir etki gösterdi. 18 ocak 1917'de, sosyal demokrat partinin sol kanadı (spartakusçular ve aynı zamanda Eduard Bernstein, Hugo Haase, Karl Kautsky gibi daha ılımlı militanlar) partiden çıkarıldı. 1917 nisanında, içlerinde spartakusçuların da bulunduğu bu sol kanat üyelerinden çoğu Bağımsız sosyal demokrat parti'yi (USPD) kurdular. 1918 ekiminde spartakusçular askerler ve işçileri ayaklanmaya çağırdılar. Ekim sonunda Liebknecht serbest bırakıldığında, Kiel denizcilerinin 4 kasımda ayaklanması beklentilerine uygun düştü. Almanya'nın her yerinde hızla asker ve işçi komiteleri kuruldu ve spartakusçular hükümeti bunların kurması gerektiğini ileri sürdüler. Ne var ki, Wilhelm II'nin tahtı terk etmesinden ve cumhuriyetin ilanından (9 kasım) sonra, hükümet devrimin sürdürülmesine karşı olan SPD'li sosyalist Franz Ebert tarafından yönetildi. Spartakusçular, SPD'nin üyelerinden ve USPD'nin çoğunluğundan oluşan hükümete karşı çıktılar. Özellikle Berlin'de olmak üzere, çok sayıda silahlı asker de spartakusçuları destekledi. USPD'ye kendi görüşlerini benimsetemeyen spartakusçular partiden ayrıldılar, bremenli, dresdenli ve hamburglu enternasyonalist komünistlerle birleşerek, 29 aralık 1918 - 1 ocak 1919'da Alman komünist partisi'ni [KPD *(Spartakusbund)*] kurdular. USPD üyesi olan Berlin emniyet müdürünün görevinden alınması üzerine, 5 ocak 1919'da spartakusçular ve bağımsız sosyalistler bir devrimci komite oluşturdu. Bu komite Berlin'i savundu, ordunun 11 ocakta kente girmesine karşı koyamadı. Berlin'de ve öbür büyük kentlerde şiddetli çarpışmalar oldu. 15 ocakta Liebknecht ve Rosa Luxemburg öldürüldü. Bastırma harekâtı marta kadar sürdü (10 martta Leo Jogiches de öldürüldü). Bavyera'da kısa ömürlü bir Konseyler Cumhuriyeti kurulmasına karşın (7 nisan - 1 mayıs) spartakusçuların başarısızlığı alman devrimci hareketi için önemli bir darbe oldu.

Spartan, ABM* Safeguard savunma sistemi çerçevesinde yerleştirilen, atmosferdışı yakalam[illegible] istemine [illegible] hip ameri[illegible] yapısı füze [illegible] ze [illegible] PRİNT.)

SPARTANBURG, ABD'de (Güney Carolina) kent, Piedmont'ta, Columbia'nın K.-B.'sında; 44 000 nüf. Zengin ve çeşitli bir tarım bölgesinin ticaret ve sanayi (hayvan yetiştiriciliği, meyveler [şeftali], pamuk) merkezi. Tekstil ve makine sanayisi. Büro eşyaları. Besin sanayisi. Hazırgiyim. Sanayi seramiği. Taşıt lastiği.

SPARTE → SPARTA.

SPARTEİN a. (fr. *spartéine*). Çeşitli baklagillerden (acıbakla, katırtırnağı) özütlenerek elde edilen $C_{15}H_{26}N_2$ formüllü alkaloit. (1851'de Stenhouse tarafından elde edilen spartein kalp kuvvetlendirici ve sinirleri felç edici etki gösterir.)

SPARTEL burnu, Fas'ta burun, Atlas okyanusu kıyısında, Cebelitarık boğazının batı girişinde.

SPARTİVENTO burnu, Calabria'da, İtalya yarımadasının güney-batı ucunda, İon denizi kıyısında. Konumu nedeniyle açık denizden gelen rüzgârları böler ya da hızlarını azaltır, adı da buradan gelir: "Rüzgâr bölen".

SPARTUM a. (lat. *spartum;* yun. *sparton*'dan). Çok dayanıklı yaprakları suya bastırıldıktan sonra, hasırcılıkta kullanılabilen buğdaygil türlerinin *(Lygeum spartum, Stipa tenacissima)* ortak adı.

SPARUS a. Sıcak ve ılık denizlerin kayalık, taşlık, kumlu, çamurlu kıyılarında, dibe yakın yaşayan kemiklibalık cinsi. (*Sparidae* familyası.)

—ANSİKL. Zaman zaman acısulu körfezlere, haliçlere, denizkulaklarına giren *Sparus*'lar heterodonttur: yan dişleri azıdişlerine, ön dişlerine, köpekdişlerine benzer. Türkiye denizlerinde 3 türü yaşar: çipura* *(Sparus aurata),* mercanbalığı* *(S. pagrus),* trança* *(S. ehrenbergi).*

SPASK-DALNİ, Rusya'da kent, Rusya'nın Uzakdoğu'daki topraklarında, Vladivostok'un K.-K.-D.'sunda; 52 000 nüf. Çimento fabrikası. Betonarme ve asbestli çimento. Traktörler. Besin sanayileri.

SPASKİY (Boris Vasilyeviç), rus satranç oyuncusu (Sen-Petersburg 1937). 1969-1971 arası dünya şampiyonu.

SPASSE (Sterjo), arnavut yazar (Korçë bölgesi 1914). Romanlarında, feodal dönem Arnavutluk'unda yaşayan köylülerin acılarını ve XIX. yy.'ın sonundan başlayarak arnavut yaşamında meydana gelen değişiklikleri anlattı (*Feux de joie* [fr. çev.], 1973; *le Réveil* [fr. çev.], 1974; *la Liberté ou la mort!* [fr. çev.], 1979).

SPASTİK sıf. (fr. *spastique*). **1.** Spazmla ilgili. **—2.** Spazm gösteren; spazmla belirgin. **—3.** Spazmın neden olduğu; spazma bağlı.

SPAT a. (alm. *Spath*). Miner. Yapraklı ve kristalli dokudaki çeşitli taşsı maddelere verilen ad. (Eski mineraloglar, kristalli ve yapraklı bir dokusu olan çeşitli mineral türlerini "spat" sözcüğü altında toplamışlardı. Günümüzde de kimi mineraller bu adla anılır: *kahverengi spat,* yani bileşiminde demir karbonat bulunan dolomi; *kalker spat* ya da *izlanda spatı,* yani saf ve kristalleşmiş kalsit türü; *fluorspat,* FLUORİT'in eşanlamlısı; *ağır spat,* BARİT'in eşanlamlısı.

SPATA a. (lat. sözc.). Bot. YEN'in eşanlamlısı.

SPATA, Yunanistan'da yer, Atina'nın G.'inde. (Mykenai uygarlığının son dönemlerinden kalma yeraltı kaya mezarlarında fildişi oymalar [İ.Ö. XIII. yy.] ve cam hamurundan yapılmış [Atina müzesi] eşyalar bulundu.)

SPATANGUS a. (geç lat. *spatangius;* yun. *spatagges*). Yumurtamsı ya da ipsi bedenli düzensiz denizkestanesi cinsi. (Bedeni kısa dikenlerle örtülüdür Çamurlu kumlarda yaşar ve yumruk iriliğine ulaşabilir. Örnek türü, Akdeniz'de bol bulunan *Spatangus purpureus*'tur. Üçüncü Zaman

katmanlarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Spatangidae* familyası.

SPÄTH (Gerold), almanca yazan isviçreli yazar (Rapperswil 1939). Org yapımcısıydı, toplumu sorgulayan pikaresk romanlar (*Unschlecht*, 1970; *Stimmgänge*, 1972; *Commedia*, 1979) yazdı. Hayal gücünün zenginliği, yapıtlarında abartmalara ve Rabelais'yi andıran kelime oyunlarına dönüşür.

SPATHİPHYLLUM a. (fr. *spathiphyllum;* yun. *spathe*, ıspatula, ve *phyllum*, yaprak'tan). Malay takımadası ile tropikal Amerika'da yetişen çokyıllık otsu bitki. (Çiçekleri, çiçeklenme sonunda genişleyerek açılan ve hep yerinde kalan sivri bir yenle kaynaşmış bir koçan üzerinde toplu bulunur. Yılanyastığıgiller familyası.)

SPATHOGLOTTİS a. Doğu Asya'da yetişen ve çiçekleri dik bir sapın ucunda salkım halinde bulunan, yalancısoğanlı yer orkidesi.

SPATULA a. (fr. *spatule;* lat. *spathula*'dan). → ISPATULA.

SPAVENTA (Bertrando), italyan filozof (Bomba, Chieti, 1817 - Napoli 1883). Napoli'de, Torino'da, Bologna'da ve daha sonra yeniden Napoli'de felsefe okuttu. Kant ve Hegel idealizminin, italyan felsefesiyle bağlantı içine nasıl girebileceğini göstererek bu filozofların daha iyi kavranmasını sağladı. Croce ve Gentile, onun öğrencileriydi. Başlıca yapıtları: *Studi sopra la filosofia di Hegel* (Hegel felsefesi üzerine incelemeler), 1850; *La filosofia di Kant* (Kant'ın felsefesi), 1860; *Filosofia di Gioberti* (Gioberti felsefesi), 1863; *İdealismo e realismo* (İdealizm ve gerçekçilik), 1874.

SPAZM a. (fr. *spasme*). Kasların ve özellikle düz kasların patolojik kasılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Çoc. hast. *Çocuk spazmları, kıvrılma spazmları*, SALAAM TİKİ'nin eşanlamlısı. ‖ *Hıçkınk spazmı*, çocuğun (özellikle 2-6 yaşları arasında) öfke, heyecan ya da ağrı nedeniyle kendinden geçmesi. (Solunum durur, çocuk morarır, birkaç saniye sonra solunum yeniden başlar. Elektroansefalagramda herhangi bir değişikliğe rastlanmaz.)

—Kardiyol. *Koroner spazmı*, dinlenme halindeyken ya da bir çaba harcarken göğüs ağrısına neden olan mekanizma. (Uzun süre yadsınmış olan koroner spazmı artık angor oluşumunda sık rastlanan bir olgu sayılmaktadır. Kalsiyumun tutulmasını engelleyen ilaçlar koroner spazmı üzerine seçici bir etki gösterir.)

—ANSİKL. En sık görülen spazmlar içleri boş organlarda ve büzgenkaslarda olanlardır: 1. sindirim sisteminde olanlar yemekborusu, midekapısı, kalınbağırsak, anus spazmları ve karaciğerde şiddetli ağrılara neden olan safra yolları spazmlarıdır; 2. idrar yollarında olanlar, üreter spazmları (böbrek sancıları) ve idrar torbası büzgenkası spazmıdır (idrar tutukluğu); 3. solunum aygıtında olanlar, glot ve gırtlak spazmlarıdır (gırtlak tıkanması).

SPAZMOFİLİ a. (fr. *spasmophilie*). Nörol. Genellikle belirti vermemekle birlikte, lipotimi, parestezi, kemik-kiriş reflekslerinde canlanma ve Chvostek belirtisi biçiminde ortaya çıkan, aşırı sinir-kas uyarılganlığı. (Tipik tetani krizleriyle birlikte olabilir.)

SPEAKER a. (ing. sözc.; *to speak*, konuşmak'tan). **1.** Büyük Britanya'da Avam kamarası başkanı. **—2.** ABD'de Temsilciler meclisi başkanı.

—ANSİKL. Büyük Britanya'da meclis üyeleri tarafından, bir yasama dönemi için seçilen speaker'in geniş yetkileri vardır. Görevindeki mutlak yansızlığı nedeniyle büyük bir saygınlığa sahiptir. Oyların eşit çıkması durumu dışında oylamalara ve tartışmalara katılmaz. Görüşme usullerine ve nezaket kurallarına uyulmasını gözetir. Çoğunluğun değişmesi durumunda bile genellikle yeniden seçilir.

SPEARMAN (Charles Edward), ingiliz ruhbilimci (Londra 1863 - ay. y. 1945). Ruhbilimde etken çözümlemesi yöntemlerinin gelişmesine öncülük etti. Zihinsel testler arasında gözlemlenen karşılıklı ilişkileri açıklamak için iki çeşitleme kaynağına ya da etkene başvurmayı önerdi: bütün testlerde ortak olan genel bir etken ve her teste özgü bir etken. Bu varsayımı sınamadan geçirmeyi sağlayacak yöntemler de geliştirdi (bu varsayımın yetersiz olduğu, daha sonra anlaşıldı). Genel etkeni, zihinsel enerji ve daha sonra neogenes (bilgilerin korunma süreci) olarak yorumladı. En çok tanınan yapıtı: *The Abilities of Man* (İnsanların yetenekleri, bunların doğası ve ölçümü) [1927].

SPEARS (*sir* Edward), ingiliz general (Paris 1886 - Londra 1974). Fransa'da (1917-1920) ingiliz askeri misyonunu yönetti. İngiliz ve fransız hükümetleri arasında bağlantı subayı oldu (1940), sonra general de Gaulle'ün yanında aynı göreve getirildi. Suriye'de misyon başkanlığı yaptı (1941-42), sonra İngiltere'nin Suriye ve Lübnan elçisi oldu.

SPECİMEN a. (ing. *specimen*). Pulc. → ÖRNEK.

SPECKLİN ya da **SPECKLE** (Daniel), alsaceli mimar ve mühendis (Strasbourg 1536 - ay. y. 1589). Matematik ve askeri mimarlık öğrenimi gördükten sonra Avrupa'da çeşitli yerleri ve italyan kalelerini gezdi. İmparator Maximilian II, arşidük Ferdinand'ın tersanesini yönetme görevini ona verdi. Strasbourg'a dönünce Specklin, Alsace ile Breisgau'nun çok hassas bir haritasını yayımladı. Arşidük Albrecht'in çağrısı üzerine Bavyera'ya gitti, önce İngolstadt'ı, ardından sırasıyla Sélestat, Haguenau, Ulm, Colmar, Basel ve Strasbourg'u (bu kentin başmimarıydı) müstahkem yapılarla donattı. 1584'te *Architectura von Vestungen* (Müstahkem yapıların mimarisi) adlı çalışmasını yayımladı.

Spectateur oriental *(le)*, Alexandre Blacque* tarafından İzmir'de yayımlanan fransızca haftalık gazete. İlk sayısı 24 mart 1821'de çıktı. Gazetenin Mora ayaklanmasına karşı Babıâli'yi destekleyen ve onun izlediği politikayı savunan tutumu, Fransa'nın tepkisine yol açtı. Türk hükümeti üzerinde yoğunlaşan baskılar sonucu zaman zaman yayımı durdurulan gazete, 1827 sonunda kapatıldı. Birkaç ay sonra *le Courrier de Smyrne* adıyla yeniden çıkarılmaya başlandı. Ancak baskıların sürmesi nedeniyle A. Blacque gazeteyi satmak zorunda kaldı (1831).

Spectator *(The)*, 1 mart 1711'den 20 aralık 1714'e kadar Lonra'da yayımlanmış gazete; Steele'in çıkardığı bir başka gazetenin *(The Tatler*)* yerini alıyordu. Başlangıçta Steele ve Addison'un birlikte çıkardıkları *The Spectator*'u 1712'den sonra Addison tek başına çıkardı. "Ahlakçı" eğilimde ilk gazetedir.

SPEE (Maximilian *kont* VON), alman amiral (Kopenhag 1861 - Falkland adaları 1914). İngiliz amirali Cradock'u Coronel' de (Şili), kasım 1914'te yendi, Falkland adalarında amiral Sturdee tarafından (8 aralık 1914) yenilgiye uğratıldı ve gemisiyle birlikte battı.

Spee *(Admiral Graf)*, 1939'da dokuz ingiliz kargosunu batıran, Harwood komodor'un üç kruvazörüne ağır kayıplar verdiren (Río de la Plata ağzında, 13 aralık) ve Montevideo'ya sığınmak zorunda kalan 13 000 tonluk alman cep zırhlısı. Uluslararası hukuka göre, üç günden çok bir limanda kalamadığı için, ayın 17'sinde demir aldı ve umutsuz bir çarpışmaya girişmek zorunda kaldığını düşünerek limanın çıkışında kendini batırdı. Mürettebat kurtarıldı, komutan intihar etti.

Spee eğrisi. Dişç. Sağ ya da soldaki yarı diş kemerleri üzerindeki dişlerin (köpekdişi, küçük azı ve büyük azılar) dış yüzlerindeki çıkıntılı noktaları sajittal düzlemde (arka-ön dikey düzlem) birleştiren çizgi. (Spee eğrisi dişlerin sajittal ve yatay düzlemde yerleşimini belirler. Total protezde, yapay dişlerin *artikülatör* denen aygıt üzerinde proteze yerleştirilmesi sırasındaki her iki çenenin tüm hareketlerinin gerçekleştirilmesine olanak verir.)

SPEE VON LANGENFELD (Friedrich VON), alman cizvit ve şair (Kaiserswerth, Düsseldorf yakınında, 1591 - Trier 1635). Dinsel şiirleri ve özellikle *Trutznachtigall, oder geistlichs poetisch Luswaldlein* adlı şiir kitabı (1649) gizemcilikten esinlenen barok lirizminin özgün örnekleridir.

SPEER (Albert), alman mimar ve devlet adamı (Mannheim 1905 - Londra 1981). 1937'de Hitler tarafından Berlin Yapı işleri genel müfettişliğine atandı; bu kentte özellikle dev yeniklasik bir üslupla Reichskanzlei'yi (yıkıldı) yaptırdı. Todt'un ölümü (1942) üzerine Ordu donatım bakanlığına getirildi ve özel girişimi özendirerek üretimi dört katına çıkardı. Yıkıntı siyasetine karşı çıktı ve Almanya'nın yeniden imarını tasarladı. Dönitz'in Ekonomi bakanlığını yaptı (mayıs) ve hükümetin öteki üyeleriyle birlikte tutuklandı; Nürnberg mahkemesi önünde suçlu olduğunu kabul etti ve yirmi yıl hapis yattıktan sonra 1966'da Spandau'dan tahliye edildi. Nazi dönemiyle ilgili önemli anılar bırakmıştır.

SPEİDEL (Hans), alman general (Metzingen, Württemberg 1897 - Bad Honnef 1984). 1914'te askere alındı, Doğu cephesinde çarpıştı, Reichswehr'e geçti (1919) ve Tübingen'de öğrenim gördü (1925, felsefe doktoru). Genelkurmaya girince, Paris'te askeri ataşe yardımcısı (1933), sonra "yabancılar ordusu/batı" bölümü başkanı oldu (1935). Rundstedt orduları grubunda görev aldı (1940); Fransa ile ateşkes görüşmelerine katıldı (haziran) ve bu ülke topraklarındaki kuvvetlerin genelkurmay başkanlığına getirildi. 1942'de Doğu cephesindeydi; daha sonra VIII. italyan ordusuna general olarak atandı ve sonunda Rommel'in Fransa'daki B orduları grubunda görev aldı (nisan 1944). 20 temmuz 1944 suikastçılarıyla gizlice anlaştığından şüphelenildiği için tutuklandı (eylül) ve Berlin'e götürüldü. Kanıt yetersizliğinden serbest bırakılınca, ortalıktan kayboldu. Tübingen Üniversitesi'nde öğretmenlik yaptı (1949) ve sonra Heusinger ile alman-müttefik güvenlik komitesine girdi; Almanya'nın yeniden silahlanmasıyla ilgilendi ve Avrupa toplulukları komitesi'ndeki askeri delegasyonu yönetti (1952). Sonra NATO'da çeşitli görevlerde bulundu. Savunma bakanlığı'nda "silahlı güçler" bölümünün başına geldi (Bonn, 1956), Fontainebleau'da Orta Avrupa kesimi kara kuvvetleri müttefik başkomutanı (1957-1963) ve federal hükümetin Atlantik sorunları danışmanı oldu.

SPEİSS a. (alm. *Speiss*'ten). Metalürj. Bir metalin üretimi sırasında oluşan, yapısında antimon ya da arsenikle bileşmiş olarak bir ya da daha çok metal bulunan ürün. (Speiss, kurşunun indirgen bir ortamda ergitilmesi sırasında durultma yoluyla elde edilir. Bileşiminde özellikle demir arsenürün yanı sıra daha sonra geri kazanılan değerli metaller ve nikel bulunur.)

SPEKE, Liverpool'da (Büyük Britanya) havalimanı, bu kentin G.-D.'sunda.

SPEKE (John Hanning), ingiliz kâşif (Bideford, Devon, 1827 - Corsham yakınında, Wiltshire, 1864). Hint ordusunda subaydı, Himalaya ve Tibet'te mineralojik ve zoolojik araştırmalar yaptı ve Burton ile Somali'ye gitti (1854). Kırım savaşı boyunca, türk birliklerinde gönüllü olarak çarpıştı. Kafkasya'nın faunasını inceledi, sonra Burton ile Orta Afrika'ya yolculuk yaptı (1855), "Victoria" adını (1858) verdiği ve Nil'in kaynağı kabul ettiği Ukereve gölünü keşfetti. Speke, 1860'ta Grant ile birlikte keşfini tamamlamak için yeniden yo-

la çıktı ve Uganda'ya girdi. Daha sonra Nil boyunca yeniden inerek, yeni bir gölün (Baker'ın kısa süre sonra keşfedeceği) Albert gölünün varlığını bildirdi.

SPEKL a. (ing. *speckle*, benek'ten). Astrofiz. *Spekl girişimölçümü*, BENEKLİLİK* GİRİŞİMÖLÇÜMÜ'nün eşanlamlısı.

SPEKTROFOTOMETRE a. (fr. *spectrophotomètre*'den). Opt. Monokromatör olarak kullanılan bir spektrometre ile bir ışıkölçüm düzeneğini birleştirerek iki ışımanın tayf dağılımını karşılaştırmayı sağlayan aygıt.

—ANSİKL. Spektrofotometre, öncelikle, çeşitli maddelerin soğurma özelliklerini incelemeye yarar. Tayfölçerin sağladığı monokromatik ışık demeti iki bölüme ayrılır: bunlardan biri incelenecek örneği, diğeriyse sürekli bir sönüm meydana getirecek biçimde soğurucu bir kamayı kateder; bu iki demet, sonradan, örneğin bir ışılelektrik alıcı üzerine dönüşümlü olarak gönderilerek birbirleriyle karşılaştırılır: böylece oluşan elektrik akımının almaşık bileşeni, her iki demet de dengelendiğinde yok olur.

Spektrofotometri morötesinde, özellikle de kızılaltında kullanılır.

Meteorolojide, spektrofotometre, çeşitli dalga boylarına karşı atmosferin saydamlığını ölçmeye ve atmosferdeki aerosollerin miktarını kestirmeye olanak verir. Tekstil ve kâğıt sanayisinde ise yansımalı spektrofotometre bir örnekten hareket ederek renklerin otomatik çözümlemesinde ve hızlı çoğaltımında kullanılır.

SPEKTROFOTOMETRİ a. (fr. *spectrophotométrie*). Opt. İki ışımanın tayf dağılımlarının karşılaştırılması.

—Anal. kim. Fotoelektrik bir algılayıcı kullanarak aynı türden iki ışıkölçümsel büyüklüğün oranını dalga boylarına bağlı olarak ölçmeye yarayan tayfgözlemsel çözümleme tekniği.

—ANSİKL. Anal. kim. Bir ölçme tekniği olan spektrofotometri pek çok durumda maddenin özellikleriyle ilgili ışıkölçümsel göreli büyüklüklerin spektroskopide kullanılan tayf çözümleme yöntemiyle ölçülmesine dayanır: bir kaynaktan yayınan karmaşık bir ışıma, içinden geçtiği maddeyi nitel ve/ya da nicel olarak belirlemeye yarayan hemen hemen monokromatik bir ışınım olarak ayırır. Genel bir kural olarak gelen bu ışınımın madde tarafından soğurulan bölümü ölçülür. Düşük derişimlerle sınırlı bir alanda Beer-Lambert yasaları denen soğurma yasaları, nicel çözümlemenin temelini oluşturur.

SPEKTROGRAF a. (fr. *spectrographe*). Gökbil. TAYFÇEKER'in eşanlamlısı.

—Anal. kim. *Kütle spektrografı*, KÜTLE TAYFÖLÇER*İ'nin eşanlamlısı.

—Elektron. *Manyetik spektrograf*, değişmez bir manyetik alanın, elektron yörüngelerine etkimesine dayanan ve hızları farklı elektronları ayırmaya yarayan elektronik düzenek.

SPEKTROGRAFİ a. (fr. *spectrographie*). Gökbil. TAYFÇEKİM'in eşanlamlısı.

—Anal. kim. *Kütle spektrografisi*, KÜTLE TAYFÖLÇÜMÜ*'nün eşanlamlısı.

SPEKTROHELİOGRAF a. (fr. *spectrohéliographe*). Gökfiz. GÜNEŞ* TAYFÇEKERİ'nin eşanlamlısı.

SPEKTROKİMYA → TAYFKİMYASI.

SPEKTROMETRE a. (fr. *spectromètre*'den). Tayfölç. TAYFÖLÇER'in eşanlamlısı.

—Anal. kim. *Kütle spektrometresi*, KÜTLE TAYFÖLÇERİ*'nin eşanlamlısı.

SPEKTRORADYOMETRE a. (fr. *spectroradiomètre*'den). Bir tayfölçer ve bir ışınölçerden oluşan ve bir ışıma enerjisinin tayf dağılımını ölçmeye yarayan aygıt.

SPEKTRORADYOMETRİ a. (fr. *spectroradiométrie*). Bir ışımada, enerjinin tayf dağılımının incelenmesi.

SPEKTROSKOP a. (fr. *spectroscope*). TAYFGÖZLER'in eşanlamlısı.

SPEKTROSKOPİ a. (fr. *spectroscopie*). TAYFGÖZLEM'in eşanlamlısı.

SPEKTRUM a. (lat. *spectrum*). Akust., Elekt., Elektron., Fiz., Manyet., Nük. müh., Tayfölç. TAYF'ın eşanlamlısı.

—Bakteriyol. Bir antibiyotiğe duyarlı bakteri türlerinin tümü.

—Bot. *Biyolojik spektrum*, aynı alanda yer alan ve histogram biçiminde grafikle gösterilen çeşitli tiplerin oranı.

SPEKULUM a. (lat. *speculum*, ayna). Tıp. Bedenin doğal boşluklarını genişletmek ve incelenmelerini kolaylaştırmak amacıyla bunların içinin aydınlatılmasında kullanılan alet. (*Vajina spekulumu* bu cins aletlerin örnek tipidir; Romalılar'ca da bilinen bu alet XVIII. yy.'da Récamier tarafından yeniden kullanıma sokulmuştur. Kulak ve burun için de spekulumlar vardır.)

SPEKÜLASYON a. (fr. *spéculation*). **1.** Bilgi edinmenin ötesinde hiçbir amaç gütmeyen her türlü araştırma, inceleme: *Metafiziğin spekülasyonları.* **—2.** Her tür soyut yapı, dayanaksız, kanıtlanamaz yorum: *Görüşmelerin büyük bir gizlilikle yürütülmesi çeşitli spekülasyonlara yol açıyor.* **—3.** İleride fiyatların yükseleceği ve bu yüksek fiyatlardan aşırı kazanç sağlanacağı beklentisiyle fiyatlar düşükken, mal, döviz, menkul değerler vb. şeyleri satın alma: *Altın, döviz vb. spekülasyonu.*

—Bors. Bir borsa işlemcisinin, özellikle, kur farklarından yararlanarak kâr elde etmeyi amaçlayan işlemi.

—Cez. huk. *Yasadışı spekülasyon*, bir malın fiyatını, onun piyasadaki arz ve talebe göre belirlenmesini önleyecek hileli yollarla artırmaya çalışarak bundan kazanç sağlama.

SPEKÜLATİF sıf. (fr. *spéculatif*). **1.** Eylemi ya da uygulamayı göz önüne almadan, salt bilgiye ulaşmayı amaçlayan düşünsel işlemler için kullanılır: *Bir sorunu yalnızca spekülatif açıdan ele almak. Bunlar spekülatif görüşler.* **—2.** Spekülasyon niteliğindeki parasal işlemler için kullanılır: *Spekülatif borsa oyunları. Spekülatif kazançlar.* **—3.** Spekülasyon niteliği taşıyan mali işlemler: *Ulusal parayla ilgili spekülatif manevralar*

—Fels. *Spekülatif felsefe*, genel metafizik.

◆ a. Fels. Hegel'e göre, düşünce hareketinin yetkin doğruluğu içindeki sonucu: anlığın ve diyalektik (ya da olumsuz olarak akılsal) oluşun değişmezliklerini çözen birincil belirlenimlerin birliği. ("*Spekülatif* [alm. *das Spekulative*] ya da *olumlu olarak akılsal*, belirlenimlerin karşıtları içindeki birliğini, çözümleri ve geçme edimleri içindeki *olumlamayı* kavrar" [*Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (Felsefi bilimler ansiklopedisi), 82].)

SPEKÜLATÖR a. (fr. *spéculateur*). Spekülasyonla uğraşan, önemli kârlar sağlayabilmekle birlikte gerçekleşmesi rastlantıya bağlı işlemler yapan kişi.

SPEKÜLER sıf. (fr. *spéculaire*). Oftalmol. *Speküler mikroskop*, korneayı çok büyüterek incelemeyi sağlayan biyomikroskop. (Korneadaki epitelyum hücrelerinin sayılabilmesine olanak verir.)

SPELEOLOJİ a. (fr. *spéléologie*). MAĞARABİLİM'in eşanlamlısı.

SPELEONEBRİA a. Tel Atlasları'nın (Curcura) yüksek dağlarındaki buzlu mağaralarda ve karda yaşayan, *Nebria*'lara çok benzeyen kınkanatlı böcek cinsi (koşarkınkanatlıgiller familyası).

SPELEOTOMİ a. (fr. *spéléotomie*). Cerr. Nedbeleşmesi için yüzeysel bir akciğer kavernini yassıltma esasına dayanan cerrahi girişim.

SPELLO, İtalya'da komün, Umbria'da (Perugia ili); 6 771 nüf. Subasio dağı yamaçlarında (Assisi tepesi) kat kat uzanır. Esk. *Hispellum*. Romalılar'dan kalma surlar (özellikle Konsül ve Venüs kapıları ayaktadır). Kiliseler (ii Pinturicchio'nun [*Meryem'in yaşamı*, 1500'e doğr.] ve il Perugino'nun fresklerini kapsayan S. Maria Maggiore [XII.-XIII. yy., cephesi XVII. yy.]); kilisenin ek binalarından birinde belediye müzesi.

SPELMAN (*sir* Henry), ingiliz hukukçu ve tarihçi (Norfolk 1564 - Londra 1641). Hıristiyan hukuku üzerindeki çalışmalarını kolaylaştırmak amacıyla o güne kadar yapılan en iyi anglosakson sözlüğünü hazırladı (*Archaeologus*); özellikle dime'lerle ve Kilise'nin mal sahibi olmasıyla ilgili sorunların çözümlenmesinde çok yararlı olmuştur.

SPEMANN (Hans), alman biyolojist (Stuttgart 1869 - Freiburg im Breisgau 1941). Embriyoloji alanındaki buluşlarından (pek çok hücre nakli deneyi yaptı), canlıların gelişme ve biçim sürekliliği mekanizmalarıyla ilgili çalışmalarından dolayı 1935'te Nobel tıp ve fizyoloji ödülü'nü kazandı.

SPENBOROUGH, Büyük Britanya'da (West Yorkshire) kent, Bradford'un G.-D.' sunda; 40 700 nüf. Tekstil (yün) ve makine sanayileri.

SPENCE (Thomas), ingiliz devrimci (Newcastle 1750 - Londra 1814). Öğretmendi ve gerçek insan haklarının toplumsal alanı da kapsaması gerektiğini ileri sürdü. Toprağın ortaklaşa kullanımını, kadın, erkek eşitliğini ve federal tipte demokratik hükümeti savundu. 1792'den sonra Londra'da oturan Spence, düşüncelerini duvar ilanlarıyla, broşür ve kitaplarla 1801'de *The Restorer of Society to its Natural State* (Toplumun doğal durumuyla düzelticisi) yaydı. 1812'de, Büyük Britanya'nın ilk sosyalist örgütü olarak kabul edilen *Society of Spencean Philanthropists*'i kurdu. Bu örgüt, Spence'in ölümünden sonra, 1816 ekonomik ve toplumsal bunalımı sayesinde önem kazanan gizli ve devrimci bir topluluktu. Thomas Evans ve Arthur Thistlewood'un yönettiği spenceanlar halk toplantılarını ve özellikle 1819'da, başarısızlığa uğrayan Cato Street hareketini örgütlediler.

SPENCE (*sir* Basil), ingiliz mimar (Bombay 1907 - Eye, Suffolk, 1976). Lutyens ile çalıştı, 1930'da kendi bürosunu kurdu ve İskoçya'da birkaç büyük kır evi yaptı. 1945'ten sonra gerçekleştirdiği önemli yapılarda geleneklerle yeni öğeleri bağdaştırdı: Coventry katedrali (1954-1962, 1951' de açılan yarışma sonunda), Sussex Üniversitesi (1961-1964), Roma'da Büyük Britanya büyükelçiliği (1960-1971), Londra'da Knightsbridge kışlası.

SPENCER a. (ing. sözc.; bu giysiyi yaygınlaştıran lord John Charles *Spencer*'in adından). Açık ve devrik yakalı, bele kadar gelen kısa ceket.

SPENCER, atası sir John Spencer'in (öl. 1522) Despenser*'ların soyundan geldiklerini ileri sürdüğü büyük ingiliz aile. Büyük bir servet edindi, parlak evlilikler le de bu serveti artırdı. Bir kolu Sunderland* kontluğu ve Marlborough dükluğü unvanını taşır, ama bu son unvanı Churchiller'den miras kaldığı için 1817'de bu son adı aldı.

SPENCER (Robert), 2. **Sunderland** kontu, ingiliz siyaset adamı (Paris 1641 - Althorp, Northamptonshire, 1702). 1679' da Devlet bakanı oldu, Oates davasından sonra protestan partiye yaklaştı, bu yüzden 1681'de görevinden alındı. 1683'te bağışlanınca, başlıca Devlet bakanı olduğu James II dönemindeki gücünü daha da artırdı, kendisine Louis XIV tarafından aylık bağlandı. Ama önlemci davranarak 1688'de William of Nassau'dan yana

geçti ve yeni kralın bakanı ve özel danışmanı oldu (1691-1697).

SPENCER (Charles), 3. **Sunderland** kontu, ingiliz siyaset adamı (1674 - Londra 1722), Robert Spencer'ın oğlu, Marlboroughlar'ın damadıydı. Hırslı ve pervasız bir kimseydi; çıkarlarını whig "cunta"sınınkilere bağladı ve Dışişleri bakanı oldu (1706-1710). Toryler tarafından devrilince, Hannover tarafını tuttu; 1715'te hükümette görev aldı. Stanhope'nin yanında Walpole'a karşı entrika düzenledi ve 1718'de Hazine bakanı oldu. Güney denizi kumpanyası skandalına adı karıştı; kıl payı aklandı ve istifa etmek zorunda kaldı (1721).

SPENCER (Georgiana) [1757 - Londra 1806], Spencer kontu John I'in kızı ve 5. Devonshire dükü William Cavendish'in karısı (1774). Güzelliğiyle ünlüydü. Döneminin Sheridan, Selwyn, Fox gibi ünlü kişilerini salonunda bir araya getirdi.

SPENCER (John Poyntz), 5. **Spencer** kontu, ingiliz siyaset adamı (Spencer House 1835 - Althorp Park, Northamptonshire, 1910). 1857'de liberal partiden milletvekili seçildi ve partide whig geleneğini temsil etti. 1868'den 1874'e, sonra da 1882'den 1885'e kadar İrlanda lord-lieutenant'ı olarak ülkeyi kararlılıkla yönetti, ama özerklik düşüncesini benimsedi. Daha sonra Admiralty Birinci lordu oldu (1892 -1895).

SPENCER (Herbert), ingiliz filozof (Derby 1820 - Brighton 1903). Spencer' in yapıtlarındaki ana düşünce, türdeşten benzeşmeze, belirsizden belirliye, yalından karmaşığa zorunlu bir geçiş yasası gereğince doğal evrim düşüncesidir. *First Principles* (İlk ilkeler) adlı yapıtında, Spencer'in kendisi şöyle der: "Bize göre evrim edimi, tam bir katışmacın gelişmesini, dolayısıyla bu katışmacın bir büyümesini içermekle birlikte, onu oluşturan maddelerin daha dağınık bir durumdan daha yoğun bir duruma geçtikleri, kısacası bu katışmacın yoğunlaştığı anlamına gelir. "Kozmik varlığın bütün biçimlerinde saptanan evrim, genel olarak "maddenin birleşmesi ve hareketin eşanlı dağılması"dır. Bu bakımdan, her şeyden önce mekanik bir olaydır. Biyoloji, türdeşten benzeşmeze geçişi, canlı bir organizma olarak döllenen hücrenin, bazen aşırı bir karmaşıklık taşıyan dönüşümüyle ortaya koyar. Ruhbilim, ruhsal süreçlerin doğuşunu, başlangıçta görece yalın bir iç durumun, gitgide karmaşıklaşan bir çevreye, gitgide ilerleyen bir uyarlanmasından başka bir şeyle açıklayamaz. Zaman ve mekân içindeki bu uyarlanma, sinir tepkilerini durmadan karmaşıklaştırarak, çeşitli zihinsel işlevlere yol açar. Toplumbilim, her türlü toplumsal kurumda, özellikle aile, devlet, kiliseler, vb. gibi her organda, artan bir karmaşıklık ve gitgide büyüyen bir yoğunluk gösterir. Bu karmaşıklık ve bu yoğunluğun, sürü halinde yaşama durumu ve hoş olmayan bir yakınlık gibi toplumsal bir türdeşlik türünden kaynaklanan bir çıkış noktası vardır.

Evrensel tözün, bilinmez Güç'ün temel özdeşliği yüzünden, tüm doğa olayları bir dizi oluşturur ve bu dizi içinde, yaratma bakımından ne bir boşluk, ne de bir yer sözkonusu edilebilir: toplumruhbilimsel biyolojik olaylardan, biyolojik olaylar da fizik ve kozmik olaylardan doğarlar ve artan bir karmaşıklık, üst düzeylerin ortaya çıkmasını açıklamaya yeter.

Başlıca yapıtları: *The Principles of Psychology* (Ruhbilimin ilkeleri), 1855; *First Principles* (İlk ilkeler), 1862; *The Principles of Biology* (Biyolojinin ilkeleri), 1864 ve *The Principles of Sociology* (Toplumbilimin ilkeleri), 1877-1896. Bu çalışmalarla ilgili yapıtlar: *The Proper Sphere of Government* (Yönetimin kendine özgü alanı), 1843; *Social Statics* (Toplumsal statik), 1851; *Education: Intellectual, Moral, Physical* (Düşünsel, manevi ve maddi eğitim), 1861; *Descriptive Sociology* (Betimsel toplumbilim), 1873; *The Man Versus the State* (Devlet karşısında birey), 1884; *The Data of Ethics* (Evrimci ahlakın ilkeleri), *The Study of Sociology* (Toplumbilim çalışmaları) vb.

SPENCER JONES (*sir* Harold), ingiliz gökbilimci (Londra 1890 - *ay. y.* 1960). Royal Astronomical Society'nin (1937) ve Uluslararası gökbilim birliği'nin (1945 -1948) başkanı oldu. Temel gökbilim alanında yaptığı çalışmalarla tanınır: kutbun yer değiştirmeleri, Yer deviniminin düzensizlikleri, Yer'in dönüşünün yüzyıllık yavaşlaması, gezegen kütlelerinin hesaplanması ve Güneş paralaksının değeri.

SPENDER (Stephen), ingiliz yazar (Londra 1909). Denemeler (*Forwards from liberalism*, 1936; *European Witness*, 1946; *The Year of the Young Rebels*, 1969), eleştiriler (*The Backward Son*, 1940) yazdı, çok sayıda çeviri (*Lorca, Rilke, Kavafis*) yaptı. *Horizon* (1939-41) ve *Encounter* (1953-1967) dergilerinde yazılar yayımladı. Şiirlerinde (*New Signatures*, 1933; *Collected Poems*, 1955, 1985; *The Generous Days*, 1971) bireyselliği elde etme mücadelesi dikkati çeker. *The Temple* adlı romanı 1988'de yayımlandı.

SPENDİOS ya da **SPENDİUS,** campanialı eski köle ve Kartaca'ya karşı ayaklanan ücretli askerler savaşının liderlerinden biri. Hamilkar kendisini yakalatıp çarmıha gerdirtti (İ.Ö. 237).

SPENGLER (Oswald), alman filozof (Blankenburg, Harz, 1880 - Münih 1936). Almanya'da tutucu bir devrim düşüncesini savundu, büyük siyasal tartışmalara katıldı. Bazı düşünceleri nasyonal-sosyalistler tarafından benimsendi. Bununla birlikte Spengler, Hitler'i eleştirdi. Özellikle *Der Untergang des Abendlandes* (Batı'nın gerilemesi) adlı yapıtıyla tanındı (1914'ten önce yazılan bu yapıt, 1918'de yayımlandı). Ona göre uygarlıklar büyüyen, olgunlaşan ve gerileyen canlı varlıklardan meydana geliyordu. Nietzsche'nin felsefesini siyasal boyutlara indirgeyerek dar bir Nietzsche yorumlamasının ortaya konmasına katkıda bulundu. Ayrıca apollonculuk gibi bazı nietzscheci temalan da yeniden canlandırdı. Batı'nın sanat, felsefe ve hatta siyasal alanındaki uygulamaları konusunda, son derece kötümser sonuçlara vardı. Yapıtları: *Der Untergang des Abendlandes* (Batı'nın gerilemesi) [1916 -1920]; *Der Mensch und die Technik* (İnsan ve teknik) [1931]; *Jahre der Entscheidung* (Karar yılları) [1933].

SPENSER (Edmund), ingiliz şair (Londra 1552 - *ay. y.* 1599). Harvey ve Sidney' in dostu, şiire, köylü ağzıyla yazılmış süsü verdiği son derece zarif bir pastoral (*The Shepheardes Calender*, 1579) ile başladı. Walter Raleigh'in öğütleri üzerine İrlanda'daki görevlerinden ayrıldı ve yeniden doğmakta olan idealizmin sistemli bir incelemesi niteliğindeki büyük şiir *The Faerie* Queene*'i (1590-1596) yazdı. İrlanda'ya dönüşünde evlendi ve karısının onuruna bir od (*Epithalamion*, 1595) ile sir W. Raleigh için *Colin Clouts Come Home Againe*'i (1595) kaleme aldı. İrlandalı asiler tarafından malikânesinden kovulunca *The Faerie Queene*'nin son altı bölümünü kaybetti. 1558'de yazdığı, 1633' te yayımlanan *A View of the Present State of Ireland*'da (İrlanda'nın şimdiki durumuna bir bakış) İrlanda sorununa Machiavelli'den esinlenen gerçekçi bir çözüm getirir.

SPEOS a. (mağara anlamında yun. sözc.). Arkeol. Firavunlar döneminde Mısır'da kayaya oyulmuş tapınak ya da mezar.

SPERANSKİY (Mihail Mihailoviç, *kont*), rus siyaset adamı (Çerkutino, Vladimir ili, 1772 - Petersburg 1839). Babası ortodoks papazıydı; kendisi de papaz okulunda öğretmen oldu. Sonra İçişleri bakanlığı'nda memurluk yaptı. Aleksandr I tarafından devlet reformu için bir genel taslak hazırlamakla görevlendirildi. 1809'da toprak sahipleri ve devletin köylüleri tarafından seçilen "belediye duması"ndan "devlet duması"na kadar varan bir meclisler hiyerarşisine dayanan yasama, hukuk ve yönetim kurumları kurulmasını öngören bir tasarı sundu (her meclis, bir üst meclis üyelerini seçecekti). Bu tasarıdan yalnızca Devlet konseyi kurumu uygulamaya kondu (1810). Çünkü gelenekçi soylular sınıfı, Speranskiy'e düşmandı ve mart 1812'de, onun gözden düşmesine neden oldu. Nijni-Novgorod'a, sonra Perm'e sürgün edildi; 1819'da Sibirya valiliğine atandı. 1821'de Petersburg'a dönebildi. Nikolay I tarafından şansölyeliğinin ikinci bölümünün başına getirildi (1826). *Rus İmparatorluğu'nun tüm yasalar derlemesi*'nin ve *Yasalar dergisi*'nin hazırlanması çalışmalarına başkanlık etti.

SPERBER (Manès), avusturya kökenli fransız yazar (Zablotov, Galiçya, 1905 - Paris 1984). Viyana'da, Alfred Adler'in öğrencisi, Berlin'de (1927-1933) ruhbilim ve toplumbilim profesörü. Yugoslavya'ya, sonra Fransa'ya göç etti. Çeşitli kılıklara bürünmüş totaliter rejimin pençesindeki bir dünyada bağlanımın gerekliliği ve tehlikeleri üstüne bir düşünce geliştirdiği denemeleri (*Analyse de la tyrannie*, 1938; *Sept Questions sur la violence*, 1972) ve romanları (*Qu'une larme dans l'océan*, 1953) vardır. Özyaşamöyküsü (*Porteurs d'eau*, 1974; *le Pont inachevé*, 1975; *Au -delà de l'oubli*, 1977) bireysel bir öykü olmaktan çok, bir aydınlar kuşağının savaşımlarını anlatır.

SPERKHİOS ya da **ALAMANA,** Yunanistan'da (Fthiotis) ırmak, Lamia körfezine dökülür; 82 km. İ.Ö. III bin'den kalma birçok öntarih yerleşme siti kapsayan, Othrys ile Oiti'nin arasındaki sarp yamaçlı tektonik çöküntü alanında akar. Alüvyonları Thermopylai geçidini genişletmiştir.

SPERMA a. (lat. ve yun. *sperma*, tohum' dan). Fizyol. Erkeklerin cinsel organlarınca üretilen ve en önemli öğe olarak spermatozoitleri içeren karmaşık madde. (Eşanl. ATMIK, MENİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Anat. *Sperma ağı*, sperma atardamarına eşlik eden sempatik sinir ağı. || *Sperma atardamarı*, aortun ön yüzünde, böbrek atardamarlarının tam altından doğan erbezi ve epididim atardamarları. || *Sperma kanalı*, epididimi arka üretraya bağlayan ve spermanın atılım yolunu oluşturan, 2 mm çapında ve yaklaşık 40 cm uzunluğunda silindir biçiminde kanal. (Sperma kordonu içindeki diğer yapılarla birlikte önce erbezinden torbaların kökünde kasık kanalının dış deliğine ulaşır; sonra kasık kanalı içinde ilerler ve leğen kemiği boşluğu içinde karmaşık bir yol izledikten sonra, sperma keseciğiyle boşaltıcı kanalın birleşim yerinde sonlanır.) || *Sperma kanalı atardamarı*, sperma kordonu içinde, sperma kanalının yanı sıra giden küçük atardamar. || *Sperma keseciği-idrar torbası atardamarı*, hipogastrik atardamarın, sperma keseciğine ve idrar torbasına dağılan dalı. || *Sperma kordonu*, erbezi ve epididimi askıda tutan yapıların tümü. || *Sperma toplardamarı*, erbezi ve epididimin toplardamarı. || *Sperma yapıcı borular*, embriyon döneminde erbezini oluşturan ve bir yandan içlerindeki ilk yumurta hücreleri küçülüp kaybolurken, öte yandan spermatoblastları verecek olan epitelyum döl hücrelerinin alıkonmasıyla belirginleşen Pflüger boruları. || *Sperma yolları*, erbezinde üretilen spermatozoitlerin, epididimi, sperma kanalını, sperma keseciklerini ve son olarak, prostatın içindeki *veru montanum* adlı bir tümsekte üretrayla birleşen boşaltıcı kanalı geçerken izledikleri yol.
—Anat. ve Patol. *Sperma hücresi*, sperma oluşumu sırasında sperma yapıcı tüp içinde karyokinez evresinde gözlenen bü-

Elliott ve Fry

Herbert Spencer

Pembroke College

Edmund Spenser
Benjamin Wilson'un bir portresinden ayrıntı
Pembroke College, Cambridge

J. C. Revy

spermatozoit

yük hücre. (Eşanl. HENLE HÜCRESİ.) || *Sperma kayıpları,* SPERMATORE'nin eşanlamlısı. || *Sperma keseciği,* prostatın üstünde, idrar torbasının arkasında ve gödenbağırsağının önünde bulunan ve sperma sıvısı için depo işlevi gören uzunlamasına iki cepten her biri. || *Sperma sıvısı,* atmık, sperma. || *Sperma yolları,* spermanın dışa fışkırmadan önce geçtiği kanalların tümü.

—Bakteriyol. *Sperma kültürü,* içindeki bazı mikropları araştırmak amacıyla spermalarla yapılan kültür.

—Zool. *Sperma kanalı,* hayvanlar âleminde erkek üreme yollarının tümü. || *Sperma kesesi,* erkek omurgalılarda atmık kanalının art şişkinliği (sperma burada birikir). — Birçok hayvan şubesinde atmık kanalının yan tarafında bulunan bezimsi kese. (Sperma burada birikir ve ona özgü salgı da burada eklenir. Sperma kesesi keselilerde, balinalarda ve etçillerde yoktur.) || *Sperma torbası,* birçok hayvan şubesinde dişilerin üreme yolları üzerinde bulunan torba. (Erkeğin sperması bunun içinde toplanır ve uzun bir süre canlı olarak korunur. Anaarı yumurta bırakmakta olduğu petek gözünün çapına göre, sperma torbasının yumurta kanalına açılan ağzını açar ya da kapar: öyle ki, yumurta ya döllenir, ya döllenmez. Anaarı ömründe bir kez çiftleşir ve aldığı dölleyici spermatozoitlerden yeteri kadarını yıllarca sperma torbasında saklayabilir.) [Eşanl. SPERMATEK.]

—ANSİKL. Fizyol. İnsan sperması erbezinden üretra ağzına kadar birçok organın ürünlerinin toplamından oluşan yarı-sıvı, yapışkan, beyazımsı, özgül kokulu bir maddedir. Spermada bulunan başlıca maddeler şunlardır: 1. az miktarda seröz sıvı içerisinde yüzen spermatozoitlerin çoğunluğu oluşturduğu erbezi salgısı; 2. sperma keseciklerinin sıvısı; 3. spermaya özgül kokusunu ve kremsi görünümünü veren prostat sıvısı; 4. spermaya yapışkanlığını veren, kamış ve üretra çevresindeki Cowper bezlerinin duru ve akıcı sıvısı; 5. Littre bezlerinin sümüksü maddesi.

SPERMACOCE a. Bütün tropikal bölgelerde yetişen, karşıt yapraklı ve tek tek ya da talkım halinde toplu, beyaz, pembe ya da mavi küçük çiçekli, otsu bitki ya da çalı. (175 tür; kökboyasıgiller familyası.)

SPERMASIZLIK a. Tıp. Sperma salgısının yokluğu.

SPERMATEK a. (fr. *spermathèque*). Zool. SPERMA* TORBASI'nın eşanlamlısı.

SPERMATİK sıf. (fr. *spermatique*). Anat. *Spermatik atardamar,* üst karın atardamarının erbezi zarlarına yayılan dalı.

SPERMATİT a. (fr. *spermatide*'den). Biyol. Spermatogenez sırasında ikinci kuşaktan bir spermatositin bölünmesinden doğan hücre. (Spermatit haploittir ve basit olgunlaşma ile spermatozoide dönüşür.) [Eşanl. KÖLLİKER HÜCRESİ.]

SPERMATİZM a. (fr. *spermatisme*). Tıp tar. Dölütün temel karakterlerini erkeğin belirlediğini, kadının ya da dişinin bu karakterlerin gelişeceği kalıbı sağlamaktan başka işlevi olmadığını savunan döllenme kuramı.

—ANSİKL. Galenos ve İskenderiye okulunun yanı sıra Yeniçağ'da A. Van Leeuwenhoek ve Audry tarafından da desteklenen bu kurama, yumurtanın bulunuşundan sonra *ovistler* (Harvey, De Graaf, Swammerdam, Malpighi, Haller, Bonnet, Spallanzani vb.) karşı çıktılar ve yumurtanın spermatozoitten yalnız bir cins uyarı aldığını ileri sürdüler. Her iki kuram da geçerliliğini yitirmiştir.

SPERMATOFİT a. (fr. *spermatophyte*). Bot. TOHUMLUBİTKİ'nin eşanlamlısı.

SPERMATOFOR a. (fr. *spermatophore*). Biyol. Değişik omurgasızlarda (sülükler, sıçrarkuyruklular, örümcekler) ve susemenderlerinde bulunan ve birçok spermatozoit içeren, kapalı ve vücuttan kopup ayrılabilen erkek organ.

SPERMATOGENEZ a. (fr. *spermatogenèse*'den). **1.** Biyol. Spermatozoitlerin oluşması ile son bulan evrimsel süreçlerin tümü. **—2.** *Spermatogenez öncesi,* erkek memelilerde, cinsel olgunluktan ya da erinlikten hemen önceki evre.

—ANSİKL. Üreme bezi ya da gonat, büyük çekirdekli iri hücreler içerir; bunlar bir-incil eşey hücreleri ya da birincil gonositlerdir; erkekte, bunlar, spermatozoitler ile son bulan spermatogenetik döl hücrelerinin ana hücreleri olan spermatogonileri doğurmaya yarar. Spermatogenezin çeşitli aşamaları şunlardır: atmık borusunun dibinde, spermatogoniler çoğalır ve *döl hücresi üretme bölgesi*'ni oluşturur. Bir sonraki bölgede ya da *büyüme bölgesi*'nde spermatogonilerin bölünmesi durur. Her spermatogoni hacmini artırır ve kendisini birinci dereceden spermatosite dönüştüren yapısal değişikliklere uğrar. Spermatositler, *olgunlaşma bölgesi* denen üçüncü bölgeye geçerler. Art arda iki bölünmeye uğrarlar; birinci bölünme kromatik indirgenme olayını ya da meyozu gerçekleştirir; böylece ikinci dereceden iki spermatosit oluşturur. Bunlar da, her biri iki spermatit olmak üzere bölünürler. Spermiyogenez bölgesi olan son bölgede, spermatitler yapısal düzeltmelere uğrarlar ve spermatozoitler ya da spermiler ya da erkek gamet haline gelirler. İşte bu olgunlaşmış cinsiyet hücreleri yumurtayı döller.

Bitkilerin spermatogenezi de aynen buna benzer. Çiçeksiz bitkilerde anteridi anterozoitlerin ana hücrelerini verir. Titrek tüylü anterozoitler spermatozoitlere benzediği gibi bu hücreler de spermatositlere benzetilebilir. Tohumlu bitkilerde başçık içinde de aynı şekilde, çiçektozu ana hücreleri bazı bakımlardan spermatositlerle karşılaştırılabilir, çünkü art arda iki kez bölünmeyle dört çiçektozu verir, fakat çiçektozu gamet değildir.

SPERMATOGONİ a. (fr. *spermatogonie*). Biyol. Hayvanlar âleminde erkek döl hücreleri dizisinden döl hücresi. (Spermatogoniler diploit hücrelerdir; mitoz yoluyla etkin biçimde çoğalırlar, sonra, meyoza girmeye hazır birinci dereceden spermatozoitlere dönüşmek üzere çeşitli düzeltmelerden geçerler; ovogonilerin tersine, bu vesile ile hacimlerinde çok az artış olur.)

SPERMATORE a. (fr. *spermatorrhée*). Tıp. İstemdışı sperma kaybı.

SPERMATOSİT a. (fr. *spermatocyte*). Biyol. Hayvanlar âleminde erkek döl hücreleri dizisinden döl hücresi. (Birinci dereceden her spermatosit [spermatosit I ya da *oksosit*], önce ikinci dereceden iki özdeş spermatosit [spermatosit II], sonra, yine özdeş dört haploit spermatosit veren meyoz bölünmeye uğrar; bu sonuncular basit bir evrimle [spermiyogenez] spermatozoit haline gelir.)

SPERMATOZOİT a. (fr. *spermatozoide*'den). Biyol. Atmığın (sperma) karakteristik öğesini oluşturan ve etkin bir şekilde yüzebilen erkek döl hücresi.

—ANSİKL. Bir spermatitin uğradığı dönüşümlerden, morfolojisi gruptan gruba değişen, fakat temel yapısı aynı kalan spermatozoitler doğar. Bir spermatozoitte şu kısımlar bulunur: spermatitin çekirdeğinden çıkan ve kromatini içeren baş; başı örten akrozom; hareketliliği sağlayan kuyruk ya da arka kamçı; santrozomlar. Ara parça, dip santriyol ile uç santriyol arasında yer alan spermatozoit bölgesine tekabül eder. Akarların, yuvarlaksolucanların, onayaklı kabukluların, termitlerin spermatozoitlerinde kamçı bulunmaz; onun için bunlarda ya amipsi bir yeti bulunur ya da yumurtalar bunları yutarlar.

SPERMATYUM a. (lat. *spermatium*'dan). Bot. ESİDİOLİSPOR'un eşanlamlısı.

SPERMİN a. (fr. *spermine*). Biyol. ve Org. kim. Spermadan elde edilen $H_2N—(CH_2)_3—NH—(CH_2)_4—NH—(CH_2)_3—NH_2$ formüllü poliaminin yaygın adı.

SPERMİSİT sıf. (fr. *spermicide*'den). Yerel olarak vajinaya uygulandığında spermatozoitleri tahrip eden kimyasal madde-ye denir.

◆ a. Spermisit madde.

—ANSİKL. Ticari olarak kullanılan farmasötik formüller içinde, çözünür fitil, köpüren tablet, krem, jöle ve sprey biçiminde, spermisit esaslı çeşitli preparatlar yer alır. Bu preparatların etkin özü çeşitlidir: borik, sitrik, tartarik, salisilik asitler, rezorsin esaslı türevler, kinin bisülfat, sodyum laurilsülfat ve daha yeni olarak, polioksitilenik türevler, benzakolniyum klorür.

Gebeliği önleme maddesi olarak, bir spermisit preparatın tek başına kullanıldığı takdirde gebelik olasılığı gene de çok yüksektir (% 40). Bu bakımdan spermisitler bir mekanik yöntemle birlikte kullanılmalıdır (diyafram).

SPERMİYOGENEZ a. (fr. *spermiogenèse*'den). Biyol. Spermatogenezin son evresi.

SPERMİYOKİST a. (fr. *spermiokyste*'ten). Dolaylı döllenme için taşıyıcı bir hücrenin içinde kistleşmiş olan sünger spermatozoidi.

SPERMOGONİ a. (fr. *spermogonie*). ESİDİOL'un eşanlamlısı.

SPERMOPHAGUS SERİCEUS a. Çit sarmaşığının kapsülü içinde gelişip büyüyen böcek. (Tohumböceğigiller familyası.)

SPERMOPHİLUS a. Kaba yumak kuyruklu, başı dağsıçanınkine benzeyen, kulaklı, karacıl sincap cinsi. (Kulakları, tüylerin ve avurt keselerinin arasında göze çarpmaz. *Spermophilus*'ların, çoğunluğu Amerika'da olmak üzere otuz kadar türü vardır. Avrasya'da yaşayan ve *Citellus* cinsinde toplanan sincaplara yakındır. İnlerde yaşayan ve hepsi gündüzcü olan bu hayvanlar ayrı ayrı ya da toplu halde bir arada bulunurlar. Daha çok bitkilerle beslenirler. Bir defada 12 ya da daha fazla yavru doğururlar. Bu yüzden çoğu zaman yaşadıkları bölgede sayıları çok arttığı için göçe girişirler. Sincapgiller familyası.)

SPERMOSİTOGRAM a. (fr. *spermocytogramme*). Bir mililitre spermada canlı ya da ölü spermatozoitlerin sayısını saymaya ve aynı zamanda bu spermatozoitler üzerinde gözlemlenebilen çeşitli anomalilerin yüzdelerini belirlemeye yarayan laboratuvar tekniği.

SPERONİ (Sperone), italyan hukukçu ve yazar (Padova 1500 - *ay. y.* 1588). Hümanist; moral ve retorik diyalogların yazarı (*Dialogo delle lingue,* 1542'ye doğr.). *Canace* (1542) trajedisi, Seneca'dan türeyen "iğrençlik" tarzı ve entrikasında yasak aşklara yer vermesi yüzünden polemiklere neden oldu.

SPERRLE (Hugo), alman mareşal (Ludwigsburg 1885 - Münih 1953). 1914-1918 arasında bir avcı filotilasına komuta etti, Reichswehr'e girerek havacılığın yeniden doğuşunu hazırladı. 1934'te general oldu, V. hava bölgesini, sonra İspanya'da Franco'nun hizmetine verilen Kondor* lejyonu'nu yönetti. 1940'ta, III. hava ordusu Rundstedt'i, sonra Fransa'da Leeb'i destekledi (mareşal oldu). İngiltere çarpışmasına katıldı, ancak, olanaksızlıklar yüzünden Müttefikler'in Reich üzerine yaptıkları hava saldırılarını ve 1944 çıkartmasını engelleyemedi. Eylülde gözden düştü; 1945'te Amerikalılar tarafından tutuklandı, ama hemen serbest bırakıldı.

SPERRY (Elmer Ambrose), amerikalı mucit ve sanayici (Cortland, New York eyaleti, 1860 - Brooklyn 1930). Elektrikli bir lokomotif yaptı ve özellikle güçlü aydınlatma tekniklerini geliştirdi. Gemilerin, uçakların ve seyir pusulalarının dengelen-

mesinde cayraskopun kullanılması için çaba gösterdi. Araştırmaları, cayropusulaların yapım tekniklerine temel oldu.

SPERRY (Roger Wolcott), amerikalı nörofizyolojist (Hartford, Connecticut, 1913). Omurgalıların görme sistemini incelerken, retinadan çıkan görme lifleriyle hedef nöronlar arasındaki bağlantıların özgüllüğünü ortaya koydu. Kedilerde yaptığı araştırmalar bir yandan görsel çaprazın kesilmesinden sonra gözler arasındaki iletişimin, öte yandan nasırlı cismin kesilmesinden sonra beyin yarımküreleri arasındaki iletişimin ortadan kalktığını gösterdi. 60'lı yılların başında bu cerrahi yöntem birkaç saralı hastaya uygulandı ve "split -brain" (yarık-beyinli) denilen kişiler üzerinde bir dizi ilginç araştırmalar yapılmasına olanak verdi. Gerçekten de, yarımkürelerden her birini (görsel, işitsel ve dokunsal yönlerden) tek olarak uyarmaya yarayan dâhiyane deneysel örneklerin oluşturulması sayesinde Sperry ve arkadaşları, beyin yarımkürelerinin her birinin özgül yeteneklerini derinlemesine araştırma fırsatını buldular. Bu yöntemle, korteks lezyonu olan hastalardaki işlevsel bozuklukların irdelenmesinden doğan verileri doğrulayıp tamamladılar; elde ettikleri en önemli sonuç, sağ yarımkürenin konuşmayla ilgili bazı işlevleri olduğuydu. Sperry 1954'ten beri Pasadena (Kaliforniya) psikobiyoloji kürsüsünde öğretim üyesidir. (1981 Nobel tıp ödülü.)

Sperry Corporation, 1955'te Sperry Corp ve Remington Rand'in birleşmesinden oluşan amerikan şirketi. Grup belli başlı üç kesimde etkinlik göstermektedir: bilgi işlem (Sperry Univac ile), tarım gereçleri (Sperry New Holland), yönetim ve denetleme gereçleri.

SPERRYLİT a. (fr. *sperrylite;* kanadalı kimyager F. L. *Sperry*'nin adından). Kübik sistemde yer alan, $PtAs_2$ formülündeki doğal platin arsenür.

SPESARTİN a. (fr. *spessartine;* öz. a. *Spessart*'dan). Miner. Özellikle Spessart pegmatitlerinde bulunan ve rengi turuncu-sarı ile turuncu-kahverengi arasında değişen manganezli grena. (Eşanl. SPESARTİT.)

SPESARTİT a. (fr. *spessartite;* öz. a. *Spessart*'dan). Petrogr. Kahverengi amfibollü, lamprofir türü.
—Miner. SPESARTİN'in eşanlamlısı.

SPESİFİK sıf. (fr. *spécifique*). Bir türe, bir şeye özgü olan, o şeyin karakteristik yanlarını oluşturan şey için kullanılır; özgül: *Konunun spesifik boyutlarını gözden kaçırmamak.*
—Verg. huk. *Spesifik gümrük resmi,* malın değeri üzerinden hesaplanan "ad* valorem" tarifelerin aksine her ürünün fiziksel birimi üzerinden belli bir miktar olarak hesaplanan gümrük vergisi. (Bu tarifelerde, gümrük sınırlarından geçen ürünler tür ve çeşitlerine göre sınıflandırılıp tarifede her birinin karşısında birim başına alınacak verginin tutarı gösterilir. Spesifik vergilerde, matrahın saptanmasında ağırlık, sayı, hacim, yüzölçümü, alkol derecesi gibi teknik birimler esas alınır. Her birim için ödenecek vergi, oransal olarak değil, miktar olarak gösterilir.)

SPESİFİKASYON a. (fr. *spécification*). **1.** San. Bir ticaret eşyasının, bir ürünün, bir parçanın vb.'nin taşımak zorunda olduğu ayırtedici niteliklerin tanımlanması. (Eşanl. TEKNİK ŞARTNAME.) **—2.** Bir donanımın temel nitelik ve özelliklerinin tanımlanması. **—3.** Bir mal, bir yapım, bir üretim, bir kontron vb.'de, kimi bileşenler, boyutlar, deney sonuçları, işlem yöntemleri öneren ya da gerektiren düzenleme.

SPESİFİSTLER a. Tar. 1903'te Kafkasardı'nın spesifik koşulları nedeniyle Rusya Sosyal demokrat işçi partisi'nin merkeziyetçiliğine karşı Bakü'de kurulan Sosyal -demokrat (marxçı) ermeni işçi örgütü'nün üyelerine verilen ad. (Avusturya marxçılığından çok etkilenen spesifistler, yahudi Bund üyelerine benzetilebilir.)

SPESİVTSEVA (Olga Aleksandrovna), rus kadın dansçı (Rostov 1895 - Nyack, New York, 1991). XX. yy. romantik dansının en büyüğü. Sen-Petersburg İmparatorluk okulu'nu bitirdi. 1916'da solist ve 1918'de birinci dansçı oldu. Çarlık tiyatrosu'nda, büyük repertuvarın tümünü yorumladı. 1921'de Londra'da, Rus baleleri'nin sergilediği *Uyuyan güzel*'de büyük başarı gösterdi. 1923'te, Michel Folkine'nin bale yöneticiliğini yaptığı, Buenos Aires Colón tiyatrosu'na davet edildi. Paris operası'nda misafir sanatçı olarak görev aldı (1924-1926, 1928-29, 1931-32). Diaghilev topluluğu'na geri döndükten sonra, 1927'de Serge Lifar ile birlikte, George Balanchine'nin balesi *la Chatte*'ı oynadı. Diaghilev topluluğu'nun dağılmasıyla, Avustralya ve Avrupa'ya turneler yaptı. ABD'de, 1939'dan başlayarak depresif belirtiler gösterdi, 1943'ten sonra akli dengesi bozuldu ve 1963'te hastaneye kaldırıldı. sonra Tolstoy Foundation'a (New York) nakledildi.

SPESİYAL sıf. (fr. *spécial*). Özel, belli bir özelliği olan.

SPESİYALİST a. (fr. *spécialiste*). Uzman.

SPESİYALİTE a. (fr. *spécialité*). **1.** Uzmanlık. **—2.** Özellik.
—Mutf. Belli bir bölgeye, lokantaya ya da ülkeye özgü olan ve ancak orada yenebilen yemek.

SPESSART, Almanya'nın güneyinde (Karaorman) dağ kütlesi, Schwaben-Franken havzasının kuzey-batı kenarında. Main ırmağının çevresini dolandığı bu yaşlı kütle, eski bir Üçüncü Zaman aşındırma yüzeyinin yardığı, birçok vadinin kubbemsi tepeler halinde parçaladığı şistlerden ve granitlerden oluşur; kütle, Mainz havzası çöküntüleri yönünde (B.'ya doğru) alçalır. Gelişmemiş olan tarım gerilemekte ve bölgedeki halk Main vadisine göç etmektedir.

SPETSAİ, Yunanistan'da ada, Ege denizi'nde, Nafplion körfezinin (ya da Argolis) girişinde; 22 km²; 3 500 nüf. Turizm merkezi.

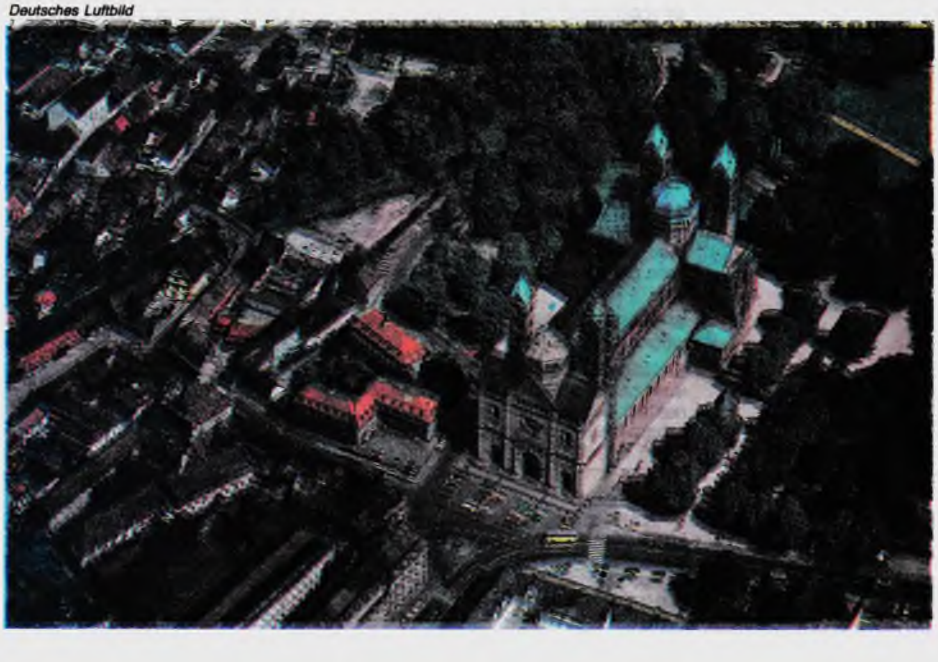
SPEUSİPPOS, yunanlı filozof (Atina İ.Ö. 393 - 339 doğr.). Platon'un kız kardeşi Potone'nin oğluydu ve Akademia'da dayısının yerine geçti. Makedonyalı Philippos'a yazdığı bir mektup günümüze kaldı. Aristoteles'e göre, pythagorasçı sayılar öğretisine, idealar öğretisinin yanı sıra önemli bir yer verdi.

SPEY, Büyük Britanya'da ırmak, İskoçya'nın kuzeyinde, Grampian'dan doğar ve Elgin'in D.'sunda Kuzey denizi'ne dökülür; 172 km.

SPEYER, Almanya'nın Rheinland-Pfalz eyaletinde kent, Ren ırmağı kıyısında, Mannheim'ın G.'inde; 43 700 nüf. Eski tarihsel bir kent olan Speyer çeşitli sanayilerin (makine sanayisi, takım tezgâhları, hava taşıtları gereçleri, tekstil, tütün, camcılık, besin sanayileri, petrol rafinerisi) merkezidir.
—Tar. Nemetler'in merkezi olan kelt sitesi. *Noviomagus* Speyer, Ren'in roma kalelerinden biri oldu. İstilalar sonunda yıkıldı, ama Constantinus ve Julianus tarafından yeniden onarıldı. Saliens hanedanı burada yaşıyordu. 1294'te imparatorluğun bağımsız bir kenti oldu; İmparator divanı 1526-1689 arasında burada toplanıyordu. Reform döneminde de birçok meclis de burada toplandı. Bunların en ünlüsü, 1529'da, din özgürlüğünü kısıtlayan Karl V'in kararını "protesto" eden protestan prenslerin meclisidir. Kent, 1689'da fransız ordusu tarafından yakılıp yıkıldı. Fransızlar'ın Mont-Tonnerre (1798-1814) *arrondissement*'larından birinin merkeziyken Speyer, 1816'da Bavyera Pfalz'ı valisinin ikametgâhı oldu.
—Güz. sant. Saliens imparatorlarının roma zamanından kalma, 1030-1060'a doğru yapılmış, XI. yy.'ın sonunda kubbesi kemerleştirilmiş ve daha sonra yeniden onarım görmüş görkemli katedral. Bu yapı, absidası iki kuleli haç biçiminde bir bazilikadır; içinde lombard üslubunda sıra sıra kemerlerden oluşan bir galeri vardır; koroyerinin altında Saliens imparatorlarının ve Habsburg hanedanından Rudolf' un mezarının bulunduğu dört bölümlü mahzen dikkati çeker. Girişin birinci katındaki büyük salonda piskoposluk müzesi vardır. Kentte ayrıca Pfalz tarihi müzesi (Wein müzesi ile birlikte) de yer alır.

SPEZİA (La), İtalya'da kent, Liguria'da il merkezi; 104 511 nüf. (1990). Riviera di Levante'nin başlıca kenti, Liguria'nın D. bölümü. B. rüzgârlarına kapalı bir körfezde bulunan Spezia, önceleri bir askeri üstü (1861'de yapılmış silah fabrikası, tersaneler). 1945'ten sonra kentin bu işlevi önemini yitirdi. Spezia'daki tersaneler, gemi onarımı ve hurda gemilerin parçalanmasında uzmanlaştı. Buna karşılık kent, ticaret alanında önem azandı. Liman, daha çok, yerel rafinerilerde kullanılan hidrokar-

Deutsches Luftbild

Speyer katedrali
(bir bölümü XI. yy.'da yapılmıştır)

bonların dışalımlarını gerçekleştirmektedir. Ayrıca kent, turizm etkinlikleri ağır basan küçük bir ilin de merkezidir. —*Spezia körfezi*, Portovenere ile Punta Bianca arasında Tirren denizi kıyılarında büyük bir girinti oluşturur. Romalılar devrinde körfeze, biçiminden ötürü *Portus Lunae* ("Ay limanı") adı veriliyordu. Ortaçağ'da askeri gemilerin demirleme yeri ve sayfiye merkezi olan körfez, XIII. yy.'da bir uğrak iskelesiydi. Günümüzde körfezde birçok sayfiye merkezi bulunuyorsa da, körfezde ve yakınlarında birçok sanayi kuruluşunun (dökümevleri, tersaneler, makine ve elektrikli gereçler, kimya ve besin sanayileri) bulunması bu merkezlere zarar verir. — *Spezia ili*, 233 341 nüf. (1989). Gorizia ve Trieste'den sonra İtalya'nın en küçük ilidir. Denizle Apenninler arasında uzanır.

SPHACELARİALES a. Talı önce tek sonra çok sıralı iplikçiklerden oluşan ve hem feosporlarla, hem kirpikli gametlerle çoğalan esmer suyosunları takımı. (Talın her dalcığı sfasel denen bol pigmentli bir hücreyle sonlanır.)

Sphex maxillosus

SPHÆRECHİNUS a. Çamurlu kıyılarda yaşayan, yüksekçe bedenli, mor renkli denizkestanesi cinsi. (Beden çapı 6-15 cm arasında değişir.)

SPHÆRELLARİA a. Işınlıların *Actinopoda* öbeğinden *Protozoa* takımı. (Dış morfolojileri birbirine hiç benzemez: kimisi iskeletli, kimisi iskeletsizdir; kimi yalnız, kimi koloni halinde yaşar; orta kapsüllerinin zarı kimilerinde küresel, kimilerinde yarı küreseldir ve birçok deliği vardır.)

SPHÆRİALES a. Stromadan farklılaşmış koyu renkli, kalın çeperli armudumsu peritesyumlarla belirgin mantarlar takımı. (Takımın birçok türü üstün yapılı bitkilerde asalak yaşar.)

SPHÆRİUM a. Yalnızca uçları serbest iki sifon ve boyları birbiriyle aynı olmayan (dıştaki kısadır) iki solungaçla donanan ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Kavkısı ince, yumurta biçiminde, ortası az çok şişkindir. Ilıman ve yarıtropikal bölgelerin tatlısularında yaygındır. *Sphærium corneum*, göllerin ve akarsuların dip çamurlarında bol bulunur. *Pisidiidae* familyası.)

Steven Spielberg

SPHÆROCERA a. Tezekler üstünde bol bulunan, ikikanatlı böcek cinsi. (*Acalyptera* üstfamilyası; *Borboridae* familyası.)

SPHÆROCERAS a. Orta Jura dönemi katmanlarında fosiline rastlanan, şiş, bazen neredeyse küresel biçimli ve küçük göbekli kavkılı ammonit cinsi. (*Sphæroceratidae* familyası.)

SPHÆRODERMA a. Devedikenlerinde ve peygamberçiçeğinde yaygın, yuvarlak ve kızıl bedenli yaprakböceği. (Yaprakböceğigiller familyası.)

SPHÆRONİS a. *Cystidae* sınıfından fosil derisidikenli cinsi. (Küremsi çanağı siğilli levhalardan oluşur ve çift deliği vardır. Kuzey Avrupa'daki Alt Silures dönemi katmanlarında bulunur.)

SPHÆROTHECA a. *Erysiphaceae* familyasından mantar. (*Sphærotheca mors uvæ* amerikan frenküzümünde, *S. pannosa* gül ağacında küllemeye neden olur.)

SPHÆRULİTES a. Kretase devrinde yaygın olan rüdist cinsi.

SPHAGNALES a. (lat. *sphagnos*, ağaçlarda asalak yaşayan bitki; yun. *sphagnos*'tan). Turbalı ya da bataklık, çok nemli topraklarda geniş koloniler halinde yaşayan tek *sfagnum* cinsi (300 tür) için kabul edilen takım adı. (Yosunlar şubesi.)

SPHAKTERİA. Tar. coğ. Peloponisos'ta küçük yunan adası, Messinia kıyısı yakınında, Pylos'un karşısında. Atinalılar, uzun bir kuşatmadan sonra, İ.Ö. 425'te, Sparta garnizonunu yenerek ele geçirdi. (Günümüzde *Sfaktiria*).

SPHECİDAE a. Böcbil. KAZICIYABANARISIGİLLER familyasının bilimsel adı.

SPHECODES a. (yun. *sphekodes*, bir yabanarısına benzeyen'den). *Halictus* ve *Andrena* cinsinden arıların yuvasında asalak yaşayan arı cinsi. (Arıgiller familyası.)

SPHENACODONTİA a. Kuzey Amerika'da Perm devri tabakalarında bulunan pelikozor fosil sürüngenler takımı. (Etçil beslenen bu hayvanların hançer gibi keskin dişleri vardı. Sırt omurlarının üst dikenleri, özellikle *Dimetrodon* cinsinde uzundu.)

SPHENİSCİFORMES a. Zool. PENGUENLER takımının bilimsel adı.

SPHENOPHORUS a. Bazı türleri mısıra ve şekerkamışına zarar veren hortumlukınkanatlı cinsi. (Hortumlukınkanatlıgiller familyası.)

SPHENOPHYLLALES a. Çiçeksiz ve damarlı, küçük, otsu fosil bitkiler takımı. (Boğumlu olan bu bitkilerde saplar dallı ve oluklu, yapraklar çivi biçimli, üst üste ve çepeçevre dizilidir. Bu gruptaki bitkilerin tümü Devon çağından üst Perm çağına kadar fosil olarak bulunur.)

SPHENOPTERİS a. Karbon devri tabakalarında görülen eğrelti yapraklı fosil bitki. (*Pteridospermae* grubundan olan bu bitkinin tohumları, çiçektozu ve tüm yapısı *cycadaceae* familyası ile benzerlik gösterir.)

SPHENOPTERUS a. Larvaları kelebekçiçekligillerin kökünde yaşayan, küçük bedenli parlakböcek cinsi. (Köşeli bedeni bronz ya da bakır rengindedir. Parlakböcekgiller familyası.)

SPHERİDİUM a. Boynuzlugillerin taze dışkılarında yaşayan, yuvarlak bedenli suböceği cinsi. (Siyah bedeni üzerinde kırmızı lekeler vardır. Suböceğigiller [*Hydrophilidae*] familyası.)

SPHEROCARPALES a. Tatlı ve tuzlu sularda ya da nemli yerlerde yetişen, sporlardan başka, besleyici hücrelerle dolu değirmi bir kapsül ve bireşeyli, yuvarlak, gözeneksiz bir tal ile belirgin ciğeryosunları takımı.

SPHERODACTYLUS ELEGANS a. Orta Amerika'da ve Antiller'de yaşayan küçük geko. (Kuyruk dahil, uzunluğu 5 cm; gekogiller familyası.)

SPHEX a. (yun. *spheks*, yabanarısı'ndan). Zarkanatlı cinsi. (Kazıcı-yabanarısıgiller familyası.)
—ANSİKL. *Sphex* cinsi üyeleri genellikle büyük boylu, kaçmaya elverişli güçlü bacaklı böceklerdir. Dişiler kumlar arasında birçok yuva kazar, bir iğne darbesiyle bayılttığı bir düzkanatlı böceğin (çekirge, cırcırböceği) yarasına akıttığı zehirle onu felç ederek yuvasına taşır. Sokulan hayvan uyuşuk halde kalır; dişi *Sphex* yumurtasını bu hayvanın bedenine bırakır; yumurtadan çıkan larva düzkanatlı böceği yiyerek beslenir.

SPHİNCTOZOA a. (yun. *sphigktos*, dar ve *zooa*, hayvan). Karbon devriyle Kratese devri toprakları arasında fosillerine rastlanan, sikon tipinde kireçli süngerler takımı.

SPHİNGİDAE a. Böcbil. FÜZEBEDENLİKELEBEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

SPHİNX a. Böcbil. Hızlı uçan akşam kelebeği cinsi. (Füzebedenlikelebekgiller familyası.)
—ANSİKL. Füzebedenlikelebekgiller familyasının örnek tipi olan *Sphinx*'ler çoğunlukla alacakaranlıkta ortaya çıkan, genellikle iri, dar uzun kanatlı, koni biçiminde karınlı hayvanlardır. Çok iyi uçarlar. Kılsız, parlak gözalıcı renkli tırtıllarının beden ucunda bir mahmuz bulunabilir; açıkta, çeşitli bitkilerin üzerinde yaşarlar; yerde, koza yapmadan kundaklanırlar. Başlıca türleri: *Sphinx ligustri*, *S. euphorbiae* vb.

SPHYRAENA a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerde yaşayan ıskarmozbalıklarının cins adı. (Iskarmozbalığı* türü dışında, Süveyş kanalının açılmasından sonra iki tür daha Akdeniz'e girmiştir: *Sphyraena chrysotaenia* ve *S. viridensis*. Iskarmozbalığıgiller familyası.)

SPHYRAENİDAE a. ISKARMOZGİLLER familyasının bilimsel adı.

SPHYRAPİCUS a. Kuzey Amerika'da yaşayan ağaçkakan cinsi. (Ağaçların özsuyu başta olmak üzere oduncul böceklerin ve karıncaların larvalarıyla beslenir. Ağaçkakangiller familyası.)

SPHYRNİDAE a. ÇEKİÇBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

SPİCCATO be. (ital. *spiccato*, ayrık'tan). Müz. Yaylı çalgılara özgü yorum terimi; bir bölümünde noktalanarak seslendirileceğini belirtir. (Bu seslendirme yöntemi, yayı hızla kaldırmaya ve değdirmeye dayanır.)

Spicheren ya da **Forbach savaşı.** 6 ağustos 1870'te Spicheren tepelerine mevzilenmiş Frossard komutasındaki fransız birlikleriyle (28 000 kişi) demiryoluyla sürekli takviye alan Steinmetz'in 1. alman ordusunun (70 000 kişi) karşı karşıya getiren savaş. Bazaine'in desteklemediği Frossard geri çekilmek zorunda kaldı ve böylece Lorraine'in kapıları Almanlar'a açılmış oldu.

SPİDER a. (ing. sözc.). **1.** Oto. Bir arabanın, genellikle yuvarlak biçimli kapalı bir hacimle son bulan, yekpare koltuklu arka bölümü. (Açılır tavanlı bir arabanın ya da sabit tavanlı bir kupenin arkasında bulunan bu boşluk ya bagaj ya da oturma mahalli olarak kullanılırdı; koltuğun katlanabilir arkalığı da kapak görevi yapardı.) **—2.** Dört tekerlekli ve iki kişilik, üstü açık atlı araba. (Amerika kökenli bu arabanın çatısı metaldi.)

SPİEGEL a. (alm. *Spiegel*, ayna'dan). Metalürj. Yüksekfırında ya da elektrotermi yöntemiyle hazırlanan, dökme demirin çeliğe dönüştürülmesinde karbürleme maddesi olarak kullanılan, manganez (en çok % 25) ve karbon (% 5) içeren demir alaşımı.

Spiegel *(Der)*, 1946'da Hannover'de *Diese Woche* adıyla kurulan, 1947'de Rudolf Augstein tarafından bugünkü adıyla satın alınan haftalık alman haber dergisi. 1952'den bu yana merkezi Hamburg'da olan derginin geniş bir okuyucu kitlesi vardır.

Spiegel lobu, karaciğerde göbeğin arkasındaki küçük lop.

SPİEGELBERG (Wilhelm), alman mısırbilimci (Hannover 1870 - Münih 1930). Strasbourg (1899), Heidelberg (1919) ve Münih'te (1923) profesörlük yaptı. Demotike yazısı uzmanıydı, çok sayıda metin yayımladı.

Spielberg ya da **Špilberk,** Moravya'da Brno yakınında kale. Habsburglar döneminde Silvio Pellico, Maroncelli, G. Pallavicino Trivulzio, Confalonieri vb.'lerin kapatıldığı bir Devlet hapishanesi olarak kullanıldı (1742-1855). Kışla oldu (1855), sonra italyan yurtseverleri müzesi olarak düzenlendi (1925).

SPİELBERG (Steven), amerikalı film yönetmeni (Cincinnati 1947). Önce televizyonda çalıştı (1971'deki ilk filmi *Duel* TV için çevrilmişti). *Kamyon* (Sugarland Express) [1974] ile yeteneğini kanıtladı. Favori temalarını işlerken kendi özgün arayışlarını popüler beğenilerle bağdaştırmada başarı gösterdi: *Denizin dişleri* ya da *Jaws* (1975); *1941* (1979); *Üçüncü türden ilişkiler* (Close Encounters of the Third Kind [1977], *Kutsal hazine avcıları* (Raiders of the Lost Ark) [1981]; *E.T.* (1982); *Kamçılı adam* (İndiana Jones and the Temple of Doom) [1984]; *Güneş*

imparatorluğu (Empire of the Sun) [1987]; *Son macera* (İndiana Jones and the Last Crusade) [1989]; *Hook* (1991).

SPİELHAGEN (Friedrich), alman yazar (Magdeburg 1829 - Berlin 1911). Genç Almanya hareketinin kurucusu K. Gutzkow' un eğilimlerinin mirasçısıydı, insancı ve sosyalist ülküsünün canlandırdığı gerçekçi romanlar (*Problematische Naturen*, 1861; *Hammer und Amboss*, 1869; *Sturmflut*, 1877) yazdı. Ayrıca, eleştiri yapıtları (*Theorie und Technik des Romans*, 1883) vardır.

Spielmeyer-Vogt hastalığı, 6-10 yaşına doğru, normal bir yaşam döneminden sonra ortaya çıkar, ilerleyici ve kalıtsal özellikte süreğen beyin hastalığı. Görme bozuklukları (körlük), ekstrapiramidal belirtiler (sertlik), beyincik belirtileri ve zihinsel yeteneklerde gerileme görülür. Evrimi birkaç yıl içinde bunama ve ölümle sonuçlanan, çocukluk çağına özgü, körlük ve zekâ geriliğine neden olan bir hastalık tablosudur.

SPİETHOFF (Arthur), alman iktisatçı (Düsseldorf 1873 - Tübingen 1957). Tarihi analize dayanarak, iktisadi bunalımları sermayenin kıtlaşmasıyla açıklamak girişiminde bulundu ve ilk kez -Kondratiyev' den de önce- uzun süreli konjonktür devrelerinin varlığını gösterdi.

SPİEZ, İsviçre'de (Bern kantonu) turizm merkezi, Thun gölünün güney kıyısında; 9 800 nüf. XI. yy.'dan kalma bazilikasıyla bir ortaçağ şatosu (müze).

SPİGALYA a. Brezilya'da yetişen zehirli bitki. Kurt düşürücü olarak kullanılırsa da tehlikesiz değildir. Spigelin adlı uçucu bir madde içerir. (Bil. a. *Spigelia anthelmia; loganiaceae* familyası.)

SPİJKENİSSE, Hollanda'da kent, Rotterdam'ın G.-B.'sında, eski Meuse ırmağının sol kıyısı yakınında; 31 700 nüf. Ticaret ve sanayi (yapı gereçleri, takım tezgâhları, elektroteknik, tekstil, kereste sanayisi) merkezi.

SPİKA a. (lat. *spica*, başak). Cerr. Kol ya da bacağın dibine sarılan çapraz sargı.

SPİKER a. (ing. *to speak*, konuşmak; *speaker*'den). **1.** Bir radyo ya da televizyon yayınında, programları sunan kişi. (Eşanl. ANONSÖR.) **—2.** *Redaktör spiker*, haber değerlendirme, yazma ve sunmayla görevli spiker.

SPİKERLİK a. Spikerin işi görevi: *Radyodaki spikerliği sırasında sık sık bu tür olaylarla karşılaşmıştı.*

SPİKÜL a. (fr. *spicule*). Astrofiz. Güneş renkküresinin temel öğesi.
—ANSİKL. Süpertaneciklerin sınırında sıkışık sıralar halinde ortaya çıkan ince madde fışkırmaları olan spiküller, tüm Güneş çeperi çevresinde, Balmer serisi tayf çizgilerinin yanı sıra Güneş tayfının diğer renkküresel tayfçizgilerinde de görülebilir. Ortalama çapı 1 000 km olan bu spiküllerin yüksekliği 6 000 ile 10 000 km, sıcaklığı ise 10 000 ile 20 000 K arasındadır. Yaşam süreleri 5 ile 10 dakika arasında değişir. Bu spiküller, alt renkküreden 20 ile 30 km/sn düzeyinde bir hızla fışkırıyormuş gibi görünür.

SPİLANTHES a. Sıcak bölgelerde yetişen, karşıt ve dişli yapraklı, kömeç biçiminde toplu sarı ya da beyaz çiçekli, bir yıllık otsu bitki. (*Spilanthes oleracea* sıcak ve acı lezzetli, kokulu bir yağ içerir. Bu yağ iskorbüt hastalığına karşı kullanılır. Bileşikgiller familyası.)

SPİLASMA ARTİFEX a. Venezuela'da yaşayan ve ağının üstüne yaptığı ilginç barınağı ile ünlü örümcek türü. (Koni biçimdeki bu barınağın alt tarafı açıktır, ama tehlike anında bir kapakla kapanabilir; yumurta kapağın alt yüzüne bırakılır. *Argiopidae* familyası.)

Špilberk → SPİELBERG.

SPİLİT a. (fr. *spilite*). Yerbil. Yeşil, çok sayıda değişime uğramış ve badem biçiminde beyaz ya da yeşil piç damarları bulunan bazalt.
—ANSİKL. Mineraller spilitlerde, albite, klorite, kalsite, epidota, kalsedoine vb. dönüşür. Bu hidrotermal parajenez yeşil şistlerin fasiyesine özgüdür. Gerek bir bazalt magmasının denizaltı püskürmesi (yastık-lav) sırasında, gerekse hidrotermal akışkanların dolaşımı sırasında geç bir magma evresinde oluşabilir. Spilitler, adi bazaltlara göre, Na_2O, H_2O ve CO_2 bakımından zengin, K_2O ve Al_2O_3 bakımından fakirdir.

SPİLJAK (Mika), hırvat devlet adamı (Oder, Sisak, 1916). İşçiydi; 1938'de Komünist partisi'ne üye oldu ve İkinci Dünya savaşı boyunca, Zagreb bölgesinde direnme hareketini örgütledi. 1946'dan başlayarak Hırvat komünist partisi merkez komitesi üyesiydi. 1952'de Yugoslav komünistleri birliği'nin merkezi komitesine alındı; 1946'da bu birliğin yürütme komitesine seçildi. Hırvatistan Yürütme konseyi başkanıyken, 18 mayıs 1967'de yugoslav hükümetinin başkanı oldu; 1965'te başlatılan ve ülkenin siyasal ve ekonomik açıdan merkeziyetçilikten kurtarılmasını amaçlayan reformu uygulamaya başladı. 1969' da, Sloven Mitja Ribičič onun yerine hükümetin başkanı oldu. Yugoslav sendikalarının başkanı (1972-1980) olan Špiljak, 1983 şubatında, bir yıllığına Devlet başkanı (1983-84) seçilmeden önce, Yugoslavya ortak başkanlığı görevine getirildi.

Caron-gamma

Mika Špiljak (1969'da)

SPİLLANE (Frank Morrison SPILLANE, **Mickey** —denir), amerikalı yazar (New York 1918). Hukuk öğrenimini yarıda bırakarak pulp-magazine'lere hikâyeler ve çizgiroman senaryoları yazdı. Savaş pilotu oldu, sonra FBİ ile işbirliği yaptı. Kahramanı sert ve çapkın özel detektif Mike Hammer olan bir dizi roman (*I, The Jury*, 1947; *My Gun is Quick*, 1950; *The Big Kill*, 1951; *The Deep*, 1961; *The Girl Hunter*, 1962; *The Snake*, 1964; *The Twisted Thing*, 1966) yayımladı. 1952'de Yehova tanığı olan Spillane, komünistlere karşı savaşan bir ajan kahraman yarattı: *Tigerman*. Tüm yapıtları dilimize çevrilmekle kalmayıp (*Derini yüzeceğim, Kanun benim, Karanlıkta vuruşanlar* vb.) Kemal Tahir, Afif Yesari, Oğuz Alplaçin gibi yazarlar tarafından onun adıyla, Mike Hammer romanlarının yazımı sürdürülmüştür.

SPİLLİAERT (Léon), belçikalı ressam (Oostende 1881 - Brüksel 1946). Brugge akademisi'nde öğrenim gördü; Verhaeren, Maeterlinck, Hellens gibi yazarlarla dost oldu. Bireşimciliğin, anlatımcılığın ve gerçeküstücülüğün sınırlarında yer alan yapıtlarını özellikle suluboya, lavi ve pastelle gerçekleştirdi (*Esinti*, 1904, Oostende Güzel sanatlar müzesi; *Baş dönmesi*, 1908, *ay. y.*; *Beyaz giysiler*, 1912; *ay. y.*).

Lauros-Giraudon

Léon Spilliaert *Rıhtımda balıkçı eşleri* (1910) mürekkep ve boya kalemi *özel kol.*

SPİLONOTA a. Meyve ağaçlarına zarar veren kelebek cinsi. (*Spilonota* [*Tmetocera*] *ocellana*'nın tırtılı elma tomurcuklarını kemirir. Yaprakbükengiller familyası.)

SPİLOSOMA a. Ağır gövdeli, siyan lekeli kanatlı kelebek cinsi. (Çok kıllı tırtılı bodur bitkilerde yaşar. Kaplanpervanegiller familyası.)

SPİN a. (ing. *to spin*, döndürmek'ten). Fiz. Kuvantonların özgül açısal momenti.
—ANSİKL. Her kuvantonun ayırtedici bir özgül açısal momenti vardır. Kuvantal kuramdaki bütün açısal momentler gibi spin de "kuvantalanmış"tır, yani aldığı değerler $\hbar$ indirgenmiş Planck değişmezinin tam ya da yarı-tam katlarıdır. Değeri s olan bir spin için spin vektörünün yönelimine bağlı ve bu vektörün bileşenlerinden birinin olası $m = -s, -s+1, ..., s$ değerlerine ($\hbar$ birimiyle) denk düşen $(2s+1)$ farklı spin durumu bulunmaktadır. Elektronun spini 1/2'dir, böylece elektronun spininin iki farklı yönelim durumu bulunabilir. Matematiksel olarak bir kuvantonun spininin değerinin s olması demek, bu kuvantonun dalga fonksiyonunun uzaysal dönmeler grubunun $(2s+1)$ boyutlu indirgenemez bir gösterimi uyarınca bir dönme dönüşümüyle dönüşmesi demektir.
Kuvantal kuramın en önemli sonuçlarından birisi de bir kuvantonun "istatistiği" ile spini arasında bir bağıntının bulunmasıdır: tamsayı spinli her kuvanton (pion için olduğu gibi $s=0$, $s=1$, vb.) bir bozondur; yarım-sayı spinli her kuvanton ise (elektron ve proton için olduğu gibi $s=1/2$, $s=3/2$ vb.) bir fermiondur.

SPİNA a. (diken anlamında lat. sözc.). Esk. Rom. Sirki (ya da hipodromu) uzunlamasına ikiye bölen ve yarış arabalarının çevresini dolaştığı duvar. (Türlü bezeklerle [dikili taşlar, sunaklar, heykeller] süslüydü, uçlarında sınır taşları [*metae*] bulunurdu).

SPİNA. Tar. coğ. Adriya denizi kıyısında yunan-etrüsk liman kenti, Po ırmağı ağzının güneyinde (Comacchio yakınında). İ.Ö. VI. yy.'da kurulduğu sanılan bu kent, limanı kumla doluncaya kadar (İ.Ö. III. yy.), Yunanlılar'ın Po Etruriası, Kuzey İtalya ve Orta Avrupa'yla yaptığı ticarete aracılık ederek çok önemli rol oynadı. 1922'de ortaya çıkarılan kent, dama planına göre direkler üzerinde kurulmuştur; kanallarla kesilen sokakları büyük bir kanalla denize bağlanıyordu. Valle Trebba yeraltı mezarlığında binlerce mezar, vazolar, bronz eşyalar, takılar ortaya çıkarılmış ve bütün bu tarihsel buluntular Spina Ulusal müzesi' ne (Ferrara) taşınmıştır.

SPİNA BİFİDA a. (lat. *spina*, belkemiği, ve *bifida*, iki kısma ayrılmış). Nörol. Arka omurga yayının iki yarısının kaynaşmaması sonucunda omurilik kanalı arka duvarının açık kalmasına bağlı doğuştan biçim bozukluğu.
◆ a. Spina bifidalı hasta.
—ANSİKL. Genellikle bel bölgesinde gözlenen spina bifida, omurilik kanalı içindeki yapıların dışa fıtıklaşmasına neden olur Bu şekilde oluşan şişlik, beyin-omurilik zarlarını, beyin-omurilik sıvısını ve omuriliği içerebilir; içerdiği yapıya göre "menengosel", "miyelosel" ya da "miyelosistosel" gibi adlar alır. Spina bifida occulta'da yalnız kemik yapısının ayrık kalması sözkonusudur ve omurilik kanalı içindeki organ ve dokular fıtıklaşmazlar.

SPİNAL sıf. (fr. *spinal*; lat. *spina*, diken' den). Omurgaya ilişkin.
—Nöroanat. *Spinal sinir*, kafatası sinirlerinin on birinci çiftine verilen ad. (Spinal sinir, biri omurilikten, diğeri soğanilikten gelen iki kökten doğar: kafatası içine artkafa deliğinden girer, arka yırtık delikten ge-

çer ve bu iki uç dala ayrılır: içteki vagus siniriyle ağızlaşır, dıştaki ise sterno-kleido -mastoit ve trapez kaslara dallar verir.)

SPİNALJİ a. (fr. *spinalgie*). Patol. Omurların dikensi çıkıntılarına basılınca duyulan ağrı.

SPİNALOSKOP a. (fr. *spinaloscope*). Tıp. Omurilik kanalını araştırmaya yarayan endoskopi aygıtı.

SPİNA-VENTOSA a. (hava ile dolu diken anlamında lat. sözc.). Tıp. Çocuklarda görülen parmak iskeleti veremi.

SPİNEA, İtalya'da kent, Veneto'da, Mestre'in B.'sında; 24 300 nüf.

Nelly Bariand

spinel
(Sri Lanka'da elde edilir)

SPİNEL a. (fr. *spinelle*). Miner. $MgAl_2O_4$ formülündeki doğal magnezyum alüminat. (Kübik sistemde yer alan spinelin pembe, kırmızı, kırmızı-kahverengi, gri -mavi, mavi-mor, yeşilimsi ya da grimsi renkleri vardır; güzel türleri mücevhercilikte kullanılır. Spinel ile yakut arasında hiçbir ortak yan yoktur.)

SPİNELLO ARETİNO (Spinello di Luca SPİNELLİ, — denir), italyan ressam (Arezzo 1350'ye doğru - *ay. y.* 1410). Floransa'daki S. Miniato al Monte'nin sacristia'sında bulunan (*Aziz Benedictus'un yaşamı*, 1387'ye doğru) ve Siena'daki Halk sarayında yer alan *Alexander III'ün öyküsü* fresklerinde (1407), özenli ancak biraz soğuk kalan çizgilerle Giotto'ya bir dönüş göze çarpar. Buna karşın hareketlerdeki yalınlık ve dramatik yoğunluk bazen yerini, Pisa'daki campo santo'da bulunan *Aziz Ephesus'un efsanesi*'nin sahnelerinde olduğu gibi, daha çok gotik tarzdaki betimsel bir karmaşaya bırakır (1390-91). Spinello çokkanatlılar da yapmıştır. —Oğlu PARRİ'nin (1387-1453) sanatı Siena tarzındaki uluslararası bir gotiğe bağlı kalır.

SPİNİGERA a. (lat. *spiniger*, dikenli). Jura devri topraklarında fosilleri bulunan öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Spinigera*'lar mekik biçiminde dar uzun kavkılı yumuşakçalardır. Sargılarının üstünde dikenler bulunur.)

SPİNNAKER a. (ing. *spinnaker*, flok -balon'dan). Denizc. **1.** Yatlarda, arkadan gelen rüzgârda ve orsa seyirlerde açılan, geniş yüzeyli, hafif ve çok oyuk üçgen yelken. **—2.** *Spinnaker bumbası*, spinnaker yelkeninin ıskota yakasını açarak rüzgârla iyice dolmasını sağlamak amacıyla kullanılan gönder. (Genellikle pupa seyirlerde kullanılır.)

—ANSİKL. Spinnaker çok hafif sentetik bir kumaştan yapılır ve geniş yüzeyi ile paraşüte benzeyen biçimi sayesinde tekneyi çok iyi çeker. Dikkatli bir manevra gerektirir; üst yakası bir kandilisa halatıyla yönlendirilir, alt yakalarından biri, bumbaya bakışımlı olarak yerleştirilmiş bir çubukla bordadan açıkta tutulur, diğer yaka serbesttir ve bir ıskota halatıyla yönlendirilir. Yüzeyi genellikle ana yelkeninkinden daha geniştir.

spinnaker

Lavalette-S. D. P.

SPİNNER a. (örümcek anlamında ing. söz.). Balıkç. **1.** Örümceğe benzeyen ve balık avında kullanılan sinek. **—2.** Bu sineğin imagosuna benzeyen yapay yem.

SPİNNİNG a. (ing. sözc.; *to spin*, fır dönmek'ten). Balıkç. **1.** Suyun hareketiyle dönebilen yapay yem. **—2.** Yapay yem ve fırlatma oltasıyla etçil balıkları avlama.

SPİNODAL sıf. (fr. *spinodale*). Metalürj. *Spinodal dönüşüm*, bir ana fazın (matris), bileşimleri birbiriyle yaklaşık aynı olan iki ayrı faza dönüşmesi sonunda ortaya çıkan yapısal değişim.

SPİNOLA (Ambrogio, — *markisi*), cenovalı savaşçı (Cenova 1569 - Castelnuovo Scrivia 1630). Hollanda başkomutanı olarak İspanya'nın hizmetine gönderildi (1603), Maurits Van Nassau'dan Oostende'yi aldı (1604) ve onu Gent kuşatmasını kaldırmak zorunda bıraktı (1605). İmparator adına Pfalz'ı ele geçirdi (1621) ve Hollanda'ya döndü. Bergen op Zoom önünde yenildi, ama Breda'yı aldı (1625). Mantova veraset kavgaları sırasında Louis XIII'e karşı Savoia dükünün yardımına gönderildi, 1630'da Casale Monferrato'yu zapt etti.

SPÍNOLA (António Sebastião Ribeiro DE), portekizli general ve devlet adamı (Estremoz 1910). İspanya İç savaşı'nda (1936-1939), frankocu güçlerin yanında, sonra Angola'da (1961-1964) görev aldı; Gine valisi (1968-1973) oldu ve 1969'da, yerli halkı siyasetine kazanmak amacıyla Gine Halkı kongresi'ni kurdu. 1973'te, Genelkurmay yardımcı başkanı olarak *No Caminho do Futuro* (Portekiz ve Gelecek) adlı kitabında denizaşırı ülkelerin sorunlarına siyasal bir çözüm getirmeyi salık verdi. Bu tutumu, emekliye ayrılmasına neden oldu. Başını çektiği bir askeri darbe, 25 nisan 1974'te, Marcelo Caetano hükümetini devirdi. General Spínola, 15 mayısta Portekiz Cumhurbaşkanı ilan edildi ve özellikle sosyalistlerle komünistlerin yer aldığı geçici bir hükümet kurdu. Hükümetinin bir bölümüyle çok geçmeden anlaşmazlığa düştü ve ılımlı Palma Carlos'un yerine sol yanlısı Vasco Gonçalves'in Başbakanlığa getirilmesi (temmuz) Spínola'nın durumunu zayıflattı. Eylülde istifa etti. Yerine general Francisco da Costa Gomes geçti. 11 mart 1975'te başarısız bir hükümet darbesi girişiminden sonra, Brezilya'ya sürgüne gitmek zorunda kaldı. Portekiz'e geri döndü ve 1981'de mareşalliğe yükseltildikten sonra siyasal yaşamdan çekildi.

SPİNONE a. İtalya ferma köpeği ırkı. (Spinone, koku alması, gücü ve dayanıklılığı ile kendi ülkesinde çok ünlü bir grifondur.)

SPİNO-SELLÜLER sıf. (fr. *spino-cellulaire*). Der. hast. *Spino-sellüler epitelyoma*, lenf bezlerine metastaz yapabilen ve hücreleri üstderideki Malpighi hücrelerine benzeyen deri epitelyoması tipi.

SPİNOZA (Baruch [lat. Benedictus] DE), hollandalı filozof (Amsterdam 1632 - Lahey 1677). Yahudi okulunda tanrıbilim ve ticaret öğrenimi gördü, orda ibranice öğrendi ve Talmud'u keşfetti. Van den Enden'in latin okulunda da descartesçı felsefeyi ve bilimi tanıdı. Cumhuriyetçiler ile Orange yanlıları arasındaki mücadelede Johan de Witt'in cumhuriyet yönetimini destekledi. 1656'da hahamlar tarafından aforoz edildi. Dinsel ortamdan kopuş Spinoza'nın iş hayatından da uzaklaşmasına yol açtı: cam perdahlamayı öğrenerek zanaatçı oldu. Sırasıyla Rijnsburg'da (bu kentte bazı dostlarına, ilerde *Korte Verhandeling van God de Mens en des zelfs Welstand* [lat. *Tractatus de Deo et homine eiusque felicitate*] (Tanrı, insan ve insanın mutluluğu üzerine kısa inceleme) adlı yapıtında yer vereceği görüşlerinden söz etmişti), Voorburg ve Lahey'de kaldı. 1661-62'de *Tractatus de intellectus emendatione*'yi (Anlığın düzeltilmesi üzerine inceleme) kaleme aldı; bu yapıtında yahudi töresine uygun olarak zenginliğin yadsınmasıyla sonuçlanan manevi gelişiminin bir tanıtlaması biçiminde sunduğu yöntemini açıkladı. 1663'te Descartes'ın *Felsefenin ilkeleri* (Principes de la philosophie), ardından da *Metafizik düşünceler* (Pensées métaphysiques) adlı yapıtları çıktı. 1670'te Spinoza, Kutsal Kitap'ın (Yeni Ahit dışında) yorumlanması sorununu ele alan ve tüm Kiliseler'in, özellikle de calvincilerin ve hahamların saldırılarına hedef olan *Tractatus* theologico-politicus*'u (Tanrıbilim-siyaset incelemesi) yayımladı. Bu yapıtı Richard Simon'a öncülük etmiştir. 1675'te Spinoza, 1661'den beri üzerinde çalıştığı *Ethika*'yı yayımlatmaya çalıştı, ancak daha sonra bu tasarıdan vazgeçti. 1676-1677 arasında, tamamlayamadığı *Siyaset incelemesi*'ni (Tractatus politicus) yazmaya başladı.

Spinoza'yı Descartes'ın sürdürücüsü saymak yanlış olur: Spinoza'nın düşüncesi de, üslubu da descartesçılığa uymaz. Spinoza'nın hareket noktası Tanrı'nın doğayla özdeşleştirilmesidir: bu da, tanrısal bir lütfun aşkınlığını zorunlu olarak varsayan ereklilik fikrini yok eder. Bu konuda descartesçılık ile tanrıbilim aynı görüşe varırlar: her ikisi için de Tanrı, kendi isteminin özgür buyruğuyla dünyayı yaratan ve ister istemez insan biçiminde canlandırılan aşkın bir varlıktır. Bu yüzden, tanrıtanımazlığı, Tanrı'nın varlığını kuramsal olarak yadsıyışından çok, doğalcı bir tarzda genelleştirmesinden kaynaklanan spinozacı felsefede büyük bir ironi vardır: Tanrı her yerde varsa, hiçbir yerde yok demektir. Tanrı'nın "her şeyin içkin ve dolaysız nedeni" olduğunu öne sürmek, erekliliğin ancak insanbiçimcilikten kurtulamamış bir bilincin yanılsaması olduğu anlamına gelir: böyle bir yaklaşım yaratılmaksızın var olan bir töz değil de, mutlak bir hükümdara benzeyen bir yaratıcı tasarlar (bununla birlikte tanrıbilimin yok edilmesi de monarşiyi yadsımayı gerektirir).

Anlığımız Tanrı'nın ancak iki özniteliğini kavrayabilir: düşünce ve uzam; ruhumuz düşüncenin bir değişimi, bedenimiz ise uzamın bir değişimidir. Bununla birlikte, bilinç, gerçek nedenleri bilmediği için hayali nedenler uyduran kişioğlunun hep taşıdığı kölelilik durumundan başka bir şey olmadığı ölçüde, ereklilik yanılsamasına bir de özgürlük yanılsaması eklenir. Töz düzeyinde, maddeci bir bakış açısından Tanrı'yı hem düşünen şey hem de uzam olarak belirleyen varlıkbilimsel paralellik ile, kiplik düzeyinde, ruhu yalnızca bedenin fikri durumuna getiren bilgikuramsal paralellik çakışır; nasıl bedende bilinmeyen bir yan varsa, düşüncede de bilinçdışı bir yan vardır. Bu durumda bilgi, descartesçı cogito'ya benzeyen bilinçli bir öznenin gerçekleştirdiği bir işlem değil, bir fikrin zihinde belirlenmesidir. Spinoza'nın bilgi türleri kuramı da böylece açıklanmış olur. Birinci bilgi türünde, insan nedenleri bilmeksizin sonuçları ve göstergeleri fark eder; imgelemin tutsağı olduğu için, bir hükümdara benzettiği Tanrı'ya mutlak bir güç, bilince de beden üzerinde bir güç atfeder. İkinci bilgi türünde akıl, Spinoza'nın "ortak kavramlar" adını verdiği yapısal bağlantılar kurar; bunlar, tüm zihinlerde bulunan soyut fikirleri değil, nedenin bilgisini kapsayan fikirler oluşturmayı sağlayacak genel fikirleri temsil ederler. Ancak üçüncü bilgi türünde Tanrı'ya düşünsel bir sevgiyle ulaşırız; bu bilgi anlığın sezgisi sayesinde, ölümsüzlükle hiçbir ilgisi bulunmayan sonsuzluğa bağlı olarak tikel özü kavramamızı sağlar: bu

durumda *Ethika*'da karşılaşılan en önemli sorunlardan biri, kavramların düzeni ile afektlerin düzeni arasında bağlantı kurmayı sağlayan ortak kavramların oluşumu sorunudur. Ortak kavramlar öğretisine, ruhun duygulanımlarının aritmetiği olarak düşünülen bir tutkular öğretisi eklenir. Bu noktada siyasal nedenlerin büyük bir önemi vardır. Spinoza, bakışı aydınlık tek siyaset düşünürü olarak övdüğü Machiavelli gibi, tanrıbilimin ve ahlakın siyasal bakış açısından uzaklaşır. İşte bu yüzden, aşkın bir ideal uğruna gerçekliği önemsemeyen ahlakın karşısına etik'i koymak gerekir. İnsan ruhunun duygulanımlarının bilimi olarak etik, mutlak ölçütler olan İyi' nin ve Kötü'nün karşısına, raslaşmaların düzenine bağlı ölçütler olan İyi'yi ve Kötü'yü koyar: benim özüme uygun düşene iyi, düşmeyene kötü denecektir. Öyleyse ahlak bilgisizlik için bir sığınak, yasa ise zekânın yerini tutan bir güçtür. Ama siyasal varoluş, insanın özü akıl değil de, istek *(conatus?)* ya da bireyin korunma ilkesi olduğu ölçüde, zorunlu biçimde, bir devletin yasası çerçevesinde varoluştur. "Bir şeyi iyi saydığımız için ona yönelmeyiz, ona yöneldiğimiz için onu iyi sayarız." Demek ki istek akıldan önce gelir. Siyasal sorunun temeli istekleri toplumsallaştırmaktır. Toplum insanların daha güçlü bir bütünlük oluşturmak amacıyla isteklerine çekidüzen verdikleri durumdur. Bununla birlikte sivil durum, birinci tür bilgiden kaynaklanması bakımından, düşselliğin bir boyun eğme biçimi altında pratik bir olumluluğa dönüşmesini sağlasa da, aklın egemenliği anlamına gelmez.

Yasa bir tür toplum dini oluşturan bir ödüllendirme ve cezalandırma sistemine göre itaati sağlamak için tek tek herkesin gücünü sınırladığı ölçüde, siyaset, zorunlu olarak, acı tutkulara (korku, umut, emniyet) dayanır: siyaset güçlerin fiziği ve afektlerin kimyası demektir. Spinoza, Rousseau'nun doğa durumu ve toplum sözleşmesi öğretisini peşinen yadsır. Gerçekte doğa durumu, bireyin iradesinden değil, onun eylem gücünün yasalarından kaynaklanır. Sitenin kurulması bir sözleşmeye dayalı özgür bir yaratış değil, zorunlu bir süreçtir. Devlet yurttaşları karşılıklı bir yükümlülüğe değil, güce dayanarak yönetir. Bununla birlikte, ayaklanma hakkı *conatus* olgusundan, yani eylem gücünü koruma ilkesinden çıkar. Spinoza'ya göre temel siyasal sorun şudur: insanlar niçin kendi kölelikleri için, sözkonusu sanki özgürlükleriymiş gibi savaşırlar? Niçin umudu, emniyeti ya da her türlü başka tutkuyu özgürlüğe ve bilgiye yeğlerler? Siyasal rejimlerin en kötüsü acıyı ve ölümü bir din gibi kurumlaştıran tiranlıktır. Tersine, acı tutkuların yerine özgürlük aşkını koymaya çalışan demokrasi ise en iyi siyasal rejimdir. Bununla birlikte, demokrasi aklın egemenliğine ulaşmayı en çok kolaylaştıran rejim olsa da, esenliğe varma ve üçüncü bir bilgiye yükselme gene de bir ayrıcalıktır. Spinozacılığın ortaya koyduğu sorunlar çok çeşitlidir. Önce varlıkbilim ile siyasetin ilişkisi sorununu, tanrıbilimin toplumsal-isteksel mekanizmalarını aydınlatarak tüm çıplaklığıyla ortaya koyar. Sonra, bilinci ayrıcalı yerinden indirerek, bilinçdışı ve onun toplumsal uzanımı sorununu açığa çıkarır. Son olarak, her türlü aşkınlıktan ve her türlü erekbilimden kurtulmuş olarak eylemin yeniden siyasal düzeyde toplanmasını sağlar.

SPİNOZACI sıf. Spinoza'nın felsefesine ilişkin.
◆ sıf. ve a. Spinozacılığı savunan.

SPİNOZACILIK a. Spinoza'nın sistemi.

SPİNÖR a. (fr. *spineur*). Fiz. Spini 1/2 olan bir kuvantonun halini betimleyen matematiksel büyüklük. (1/2 spinli bir kuvantonun hal vektörü, dönmeler grubunun bir gösteriminin iki boyutlu vektör uzayına aittir.)

SPİNTERMETRE a. (fr. *spintermètre* ya da *spinthermètre;* yun. *spinther,* kıvılcım ve *-mètre,* metre'den). Elekt. Çok yüksek gerilimli kimi elektrik ölçmelerinde kullanılan eklatör.

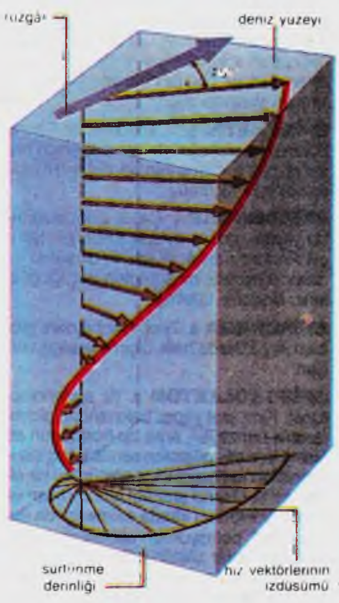
SPİNULOSİDEA a. Genellikle kırmızımsı bedeni, derialtı kemikçikliklerinin taşıdığı küçük dikenlerle kaplı denizyıldızları takımı. (Başlıca cinsleri: *Acanthaster, Anseropoda, Asterina, Echinaster, Henricia, Solaster.)*

SPİOPHANES a. (lat. *Spio, Nereidae* familyasından bir türün adı ve yun. *phanes,* pariak'tan). Uzun dokunaçlı, solungaçsız çokkıllı cinsi. (Canlı pembe renkli bedeni, kum yüzeyinin çok ötesine uzanan kumlu bir boruyla çevrilidir. Bil. a. *Spionidae* familyası.)

SPİRACHTHA a. Güney Amerika'da termit yuvalarında yaşayan kısakanatlıböcek cinsi. (Üç çift eklemli eklentisi bulunur ve yağ keseciğiyle dikkati çeker. Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

SPİRAKULUM a. (lat. *spiraculum,* hava, ışık deliği). Zool. **1.** SOLUKDELİĞİ'nin eşanlamlısı. **—2.** Kuyruksuz amfibyumların iribaşlarında iç solungaçları dolaşan suyun çıktığı tek delik. **—3.** Balinalardaki soluk deliğinin başka adı.

SPİRAL sıf. (fr. *spiral*). Sarmal biçimli.
—Balıkç. *Spiral* ya da *sarmal olta,* denizde ve ırmakta fırlatmalı oltalara ve çaparilere sarmal biçimde sarılmış yapay yem. || *Spiral sinek,* alabalık ve tatlısu levreği avında kullanılan olağanüstü hafif, ucuna sarmal biçimde yapay sinek takılmış olta.
◆ a. Denizbil. *Ekman spirali,* bir eksen çevresinde dönen ve eksene yaklaşırken bir rüzgâr akımının düşey bir çizgi doğrultusunda, derinlemesine olarak, yavaşlamasını ve giderek sapmasını gösteren eğri. (İç sürtünme kuvvetleri hareketi iletir, ama hızını keserek; çünkü bu kuvvetler giderek daha çok enerji soğururlar.)

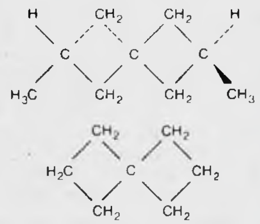

Ekman spirali

—Elektroakust. *Geçiş spirali,* bir plak üzerine çizili, adımı normal adımdan büyük izler bütünü; bir kayıt alanından öbürüne geçişi sağlar.
—Foto. Bir eksenden ve arasına bir fotoğraf filminin sarıldığı iki yanaktan oluşan bütün.
—Geom. SARMAL'ın eşanlamlısı.
—Kad. hast. Dölyatağı boşluğuna yerleştirilerek döllenmeyi önlemeye yarayan ve değişken biçimde plastik maddeden yapılan gebeliği önleme aygıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Spiraller saf plastikten yapılarak bakırla kaplanabilir ya da progesteron emdirilmiş olabilir. Dölyatağı mukozasında değişikliğe neden olur ve yumurtanın yuvalanmasını olanaksız kılar. (Spiralin dölyatağına hekim tarafından yerleştirilmesi doğru olur.)

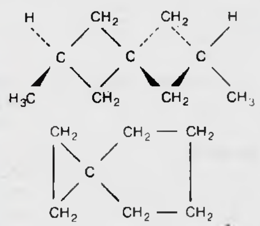
SPİRAMİSİN a. (fr. *spiramycine*). Ecz. *Streptomyces ambofaciens* kültürlerinden elde edilen, makrolit grubundan antibiyotik. (Elde edilen ürün spiramisin I, II ve III' ün bir karışımıdır. Enterokoklar dışında Gram pozitif bakteriler üzerinde etkili olup, özellikle ağız hastalıklarında kullanılır.)

SPİRAN a. (fr. *spiranne*). Org. kim. **1.** Bir karbon atomunun iki halka tarafından ortaklaşa kullanıldığı ikihalkalı hidrokarbonların genel adı. **—2.** Yapısında benzer bir atom zinciri bulunan tüm moleküllere verilen ad.
◆ sıf. Spiranlarla ilgili, spiranlara değgin. (Spiro-3,3 heptan gibi yapısında tek sayıda karbon atomu bulunan spiran hidrokarbonlar, iki halka tarafından ortaklaşa kullanılan atoma en uzakta yer alan karbon atomlarından her biri bir ornatan taşıyorsa bir bakışımsızlık ekseni gösterirler; bu durum ornatanların özdeş olması halinde bile değişmez. Bunun sonunda iki enantiyomer oluşur; bu tip bir izomerliğe *spiran izomerlik* adı verilir.)

spiro-3,3 heptan

spiran enantiyomerler

spiro-3,3 heptan

SPİRANTHES a. (yun. *speira,* dolanma, ve *anthos,* çiçek'ten). Dünyanın tropikal ve ılıman bölgelerinde yetişen yer orkidesi cinsi (200 tür). [Kökü yumrumsu ya da rizomumsudur. Oldukça küçük, sapsız çiçekleri başak halinde bir arada toplu bulunur.]

SPİRATELLA a. Arttansolungaçlı kafadanbacaklı yumuşakça cinsi. (Çok küçük kavkısı sarmal, ters, göbekli, kaygandır; ağzı yumurta biçimindedir. *Spiratellidae* familyasının örnek tipi.)

SPİRİDONOVA (Marya Aleksandrovna), rus kadın devrimci (Tambov 1884 - 1941). Sosyalist-devrimci parti'ye üye oldu ve 1906'da doğduğu kentin valisini öldürdü. Tutuklandı, işkence gördü, ölüme mahkûm edildi; cezası ömür boyu ağır hapse çevrildi. 1917 mart devrimi'nden sonra serbest bırakıldı ve büyük saygınlık gördü. Sosyalist-devrimciler sol fraksiyonunu kurdu. Bu fraksiyon, 1917 kasımında bolşevikler tarafından kurulan ve Kerenskiy'i deviren Devrimci askeri komite'ye katıldı. Spiridonova, köylü sovyetler kongresinden sonra, aralık ayı başında, Halk komiserleri konseyi'ne girdi. 1918 temmuzunda sosyalist devrimciler sol

Arxiu Mas

Spinola markisi, Jusepe Leonardo'nun bir tablosundan (Jülich'in teslim olması) ayrıntı
Prado müzesi, Madrid

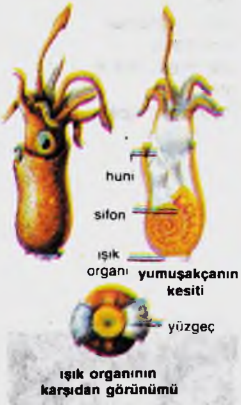
Gemeentemuseum, Lahey

Spinoza
XVII. yy. Hollanda okulundan adı bilinmeyen bir ressamın çizdiği portreden ayrıntı
Gemeentemuseum, Lahey

Spirorbis

Spirula

spirometre

fraksiyonunun bolşevik yönetimindeki hükümete karşı giriştikleri isyanı desteklemekle suçlandı; bir yıl hapis cezasına çarptırıldı ve cezası hemen affedildi.

SPİRİFER a. Silures devri topraklarından başlayarak Birinci Zaman topraklarında çok yaygın olarak rastlanan kolsuayaklı cinsi. (Başlıca özellikleri, sarmal biçimli kol destekleri ve sağ temel çizgisidir. *Spiriferidae* familyasının örnek tipidir.)

SPİRİL a. (fr. *spirille*). Bakteriyol. Uzun ve sarmal iplik biçiminde olan ve bazılarında titrek tüycükler de bulunan bakterilerin genel adı. (Birbirine aykırı çalışmalar ve terminolojiler bazı mikropların spiril grubuna mı, yoksa spiroketa grubuna mı sokulması gerektiğinde zorluk yaratmaktadır; özellikle sodoku hastalığının mikrobu [*Spirillum minus*, eski a. *Spirillum morsus muris*] ve füzospiriler ortaklıktaki sarmal öğe bu bakımdan örnek gösterilebilir.)

SPİRİLLOZ a. (fr. *spirillose*). Spirillerin neden olduğu hastalıkların genel adı.

SPİRİTO (Ugo), italyan filozof (Arrezo 1896 - Roma 1979). Roma Üniversitesi'nde profesörlük yaptı, Gentile'nin kurduğu *Giornale critico delle filosofia italiana* dergisini yönetti. Spirito'ya göre düşünce, sürekli bir karşı çıkmaktır ve bir doğruya takılıp kalmak dogmatizme düşmektir. Spirito'nun "sorunsalcılık"ını şöyle özetleyebiliriz: sürekli olarak yeni sorunlar ortaya atılmalıdır. Başlıca yapıtları: *Scienza e filosofia* (1933), *La vita come ricerca* (1937), *Il problematicismo* (1948), *Dal mito alla scienza* (1966).

SPİRİTOSO be. (ital. *spiritoso; spirito*, ruh' tan). Müz. Neşe ve dışavurumlu anlamına gelen yorum terimi.

SPİRİTUAL a. (ing. *spiritual*, dini şarkı). NEGRO-SPİRİTUAL'in eşanlamlısı.

SPİRİTUALİZM a. (fr. *spiritualisme*). TİNSELCİLİK'in eşanlamlısı.

SPİRLİNUS BİPUNCTATUS a. İncibalığına benzeyen ama daha bodur kemiklibalık. (Sazangiller familyası; boyu 12 cm.)

SPİROGİRA a. Tatlısularda yaygın, sarmal klorofil şeritli, basit uzun hücreler dizisinden oluşmuş yeşil suyosunu. (Spirogira, komşu ve paralel iki iplikçik arasında hücresel köprülerin kurulması ile çoğalır; bu köprüler aracılığı ile bir iplikçiğin hücrelerinin içeriği diğer iplikçiğin hücrelerinin içine göç eder ve onlarla birleşir. Bunun sonucunda, dişi iplikçiğin ölmesiyle serbest yumurtalar ortaya çıkar ve bunların her biri doğrudan doğruya yeni bir iplikçik vermek üzere çimlenir. *Zygnemales* takımı, kavuşursuyosunları grubu.)

SPİROGRAFİ a. (fr. *spirographie*). Fizyol. Solunum sırasındaki gaz debisinin grafikle gösterilmesi.

SPİROGRAPHİS a. Sorguç biçimindeki solungaçlarıyla dikkati çeken, çokkıllı halkalısolucan cinsi. (Yerleşikçokkıllısolucanların *Sabellidae* familyası.)

SPİROHEPTAN a. (fr. *spiroheptane*). Org. kim. Formülü C_7H_{12} olan spiransal hidrokarbon. (Spiro-3,3 heptan ve spiro -2, 4 heptan olmak üzere iki izomeri vardır.)

SPİROKETA a. (lat. *spirochaeta*). Bakteriyol. Hücre gövdesine gömülü karmaşık bir kirpik düzeni olan ve bu sayede salınım hareketleri yaparak yer değiştiren, sarmal biçimleriyle belirgin bakterilerin cins adı.
—ANSİKL. Spiroketalar grubu içinde spiriller, *borellia*'lar (dönüşlü hummanın mikropları), *leptospira*'lar (bunlardan *Leptospira ictero-hemorragiae*, fareden insana geçen ağır bir karaciğer-böbrek enfeksiyonunun etmenidir), *treponema*'lar (frengi, pian ve karat hastalıklarının etmenleri) yer alır. Spiroketalar özel boyamayı gerektirir ve genel olarak sentetik ortamlar üzerinde üretilemez.

SPİROKETOJEN sıf. (fr. *spirochetogène*). Zühr. hast. bil. *Spiroketojen tanecik*, frengi lezyonlarında gümüşlü boyalarla görülebilen ve frengi treponemasının evrim döngüsünün evrelerinden biri olduğu sanılan, bir ucu iplikçikli tanecik.

SPİROKETOZ a. (fr. *spirochétose*). Spiroketaların neden olduğu bulaşıcı hastalıkların genel adı.
—ANSİKL. Vet. Spiroketoz ya da *tavşan frengisi*, süreğen olarak, cinsel organ ve makat mukozası ile komşu deri bölgelerinde irinle kaplı yüzeysel yaralara neden olan ve cinsel temasla bulaşan bir hastalıktır. Kuş spiroketozu argas cinsi kenelerle bulaşan, tavuk, kaz, ördek ve hindide rastlanan ve genel belirtilerin (ateş yükselmesi, iştahsızlık) yanı sıra eklem ağrıları ve bazen de ishal yapan bulaşıcı bir hastalıktır; genellikle üç ila on beş gün süren bir dönemden sonra ölümle sonuçlanır.

SPİROMETRE a. (fr. *spiromètre*'den). Fizyol. Yaşamsal kapasiteyi, yani derin bir soluk almadan sonra derin bir soluk vermeyle atılan hava hacmini ölçmeye ve genel olarak solunum hareketleri sırasında atılan gazların hacmindeki değişiklikleri izlemeye yarayan aygıt.

SPİROMETRİ a. (fr. *spirométrie*). Fizyol. Solunum hareketleriyle yer değiştiren hava ve gaz hacimlerinin ve debisinin spirometreyle ölçümü.

SPİROMONAS a. Çeşitli dışkı sularında yaygın, çok iri avlarla beslenen kamçılı *Protozoa* cinsi. (Kistlerin oluşumu sırasında eşeysel bir süreçten geçtiği gözlenir. Bodolar takımı.)

SPİRONEMA a. Zool. Çanhayvanı gibi bazı kirpiklilerde helis biçimli kasılgan organ.

SPİRONOLAKTON a. (fr. *spironolactone*). Kimyasal yapısı bakımından aldosteron'a benzeyen, ama bu hormonun etkisine ters etki gösteren sentetik ilaç. (Spironolaktonun özgül idrar söktürücü bir etkisi vardır. Diürezi artırdığı gibi sodyum ve klorür iyonlarının idrarla atılmasını da arttırır, fakat, potasyumun atılmasını engeller. Diğer idrar söktürücülerle birlikte verildiği zaman bunların etkisini çoğaltır. Çeşitli ödemlerin tedavisinde kullanılır.)

SPİROPLAZMA a. (fr. *spiroplasme*'dan). Turunçgillerde palamutlaşma hastalığından sorumlu, *Spiroplasma citri* gibi, bitki asalağı çepersiz prokaryot (mikoplazma).

SPİRORBİS a. Kireçli borusu sarmal kıvrılmış, türlere bağlı olarak ters ya da düz sargılı, çokkıllı halkalısolucan cinsi. (Füküsler üzerinde çok yaygındır. Yerleşikçokkıllısolucanlar; *Serpulidae* familyası.)

SPİROSERKOZ a. (fr. *spirocercose*). Vet. *Köpek spiroserkozu*, *Spirocerca lupi (S. sanguindenta)* larvalarından ileri gelen ve köpeklerde yemekborusu ile midenin çeperlerinde düğümlere neden olan asalak hastalığı.

SPİROSKOP a. (fr. *spiroscope*). Pnömol. Akciğerin solunum kapasitesini değerlendirmeye ve bazen çocuklarda ve göğüs hastalarında solunum yetersizliklerini düzeltmeye yarayan aygıt.

SPİROSTAN a. (fr. *spirostane*). Org. kim. Formülü $C_{27}H_{42}O_2$ olan altı halkalı doymuş asetal; iskeletine diosgenin ya da digitogenin gibi pek çok önemli steroitte rastlanır.

SPİROSTOMUM a. Şeritsi çok uzun (*Spirostomum ambiguum*'da 4,5 mm) bedenli kirpikli protist cinsi. (Durgun tatlısularda yaygındır.)

SPİROTRİCHA a. Zool. ÇEMBERKİRPİKLİLER altsınıfının bilimsel adı.

SPİROTRİCHONYMPHİNA a. Büyük bedenli, kamçılı *Protozoa* takımı. (Tepe noktasında çıkan ve beden çevresinde sağdan sola dolanan şeritler halinde sıralanan birçok kamçısı vardır, Kuzey Amerika'daki hamamböcekleriyle ve çeşitli termitlerle ortakyaşardır: üyeleri bu hayvanların odunsu besinlerini yer.)

SPİRULA a. Çok derin denizlerde yaşayan kafadanbacaklı yumuşakça cinsi. (*Sepioidea* takımı; *Spirulidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *Spirula*'larda, kireçli bir borunun geçtiği bölmelerle odacıklara ayrılan sarmal bir iç kavkı vardır: sifon. Bedenin arka bölümünde düğme biçiminde bir ışık organı bulunur. Kanarya adaları, Antiller ve Japonya'da çok bol olan *Spirula*'lara Akdeniz'de ender rastlanır. *Spirula*'lar, *Nautilus*'larla birlikte, İkinci Zaman'daki ammonitlerinkine benzeyen bölmeli sarmal kavkılı kafadanbacaklıların günümüzdeki temsilcileridir.

SPİRULİNA a. Meksika ve Zenci Afrika'daki sığ ve alkali sularda yaşayan mavi suyosunu. (Bu suyosununun besleyici niteliği çok önemlidir; kuru maddesinde % 68'e kadar protein bulunur. Bir yılda, hektar başına ve çok az bir maliyetle 45 t kuru madde elde edilebilir. Bu da beslenme yetersizliği olan toplumlar için ek bir protein yaratacağından üretiminin genişletilmesi düşünülebilir.)

SPİRÜROZ a. (fr. *spirurose*). *Spiruridae* familyasından bağırsak kurtlarının neden olduğu ve insanın bazen son konak olabildiği nadir görülen asalak hastalığı. (Bu hastalıklarda, hava ve sindirim yollarında gongilonemoza neden olan *gongylonema* [gevişgetirenlere özgü *G. pulchrum*]; bağırsakta yaşayan *physaloptera* [bazı maymunlardan bulaşan *P. caucasia*] ve göz enfeksiyonlarına yol açan *thelazia* [*T. callipæda* ve *T. californiensis*] cinsi asalaklar sözkonusudur. *Filaroidea* alttakımı.)

SPİSAK (Michał), polonyalı besteci (Dąbrowa Górnicza 1914 - Paris 1965). K. Sikorski'nin (1935-1937), sonra Nadia Boulanger'nin (1937) öğrencisi oldu ve bu tarihten sonra Paris'ten ayrılmadı. Stravinski'den etkilendiği sezilen bir üslupla, 2 konçertante senfoni (1947 ve 1956), lirik eser *Marynka*'yı (1955), konçertolar ve oda müziği yazdı.

SPİSSKÁ, Slovakya'da Tatry'nin doğusunda birçok yerin adı, özellikle Poprad vadisinde, Büyük Tatralar'ın eteğinde. En önemlisi, Kosice'nin K.-B.'sında bulunan madencilik ve sanayi (besin, kereste, sigara) merkezi **Spisská Nová Ves** kentidir; 28 000 nüf. **—Spisská Kapitula**'nın (roman ve gotik üslubunda katedral [XIII.-XV. yy.]) üst yanında, kökeni XII. ve XIII yy.'lara dayanan slovak hisarı Spis şatosu'nun kalıntıları yükselir.

SPİTAMENES, soğdlu ulusal önder (öl. 328). İ.Ö. 329-328'de İskender'e karşı direnişi yönetti. İskitli ücretli askerlerin yardımıyla Makedonyalılar'ı sık sık yenilgiye uğrattı. Koinos'a yenildikten sonra İskitler tarafından terk edildi ve başı kesildi.

SPİTHEAD, İngiltere'de gemi demirleme yeri, Solent boğazının doğu ucunda, Wight adasıyla Portsmouth arasında; bu önemli deniz üssünün önü, donanmanın geniş biçimde yayılmasına elverişlidir.

SPİTTA (Philipp), alman müzikolog (Wechold, Hannover, 1841 - Berlin 1894). Leipzig'de profesörken, Bach derneği'nin kuruluşuna katıldı (1874). J. S. Bach'ın eleştirel yaşamöyküsü (1873-1880) temel bir eser niteliği taşır. Bundan başka, Buxtehude'nin org için tüm yapıtlarını (1876 -77), H. Schütz'ün bütün eserlerini (1885 -1894), Friedrich II'nin bestelerini yayımladı ve *Denkmäler deutscher Tonkunst*' un (Alman müziğinin anıtları) öncülerinden biri oldu.

SPİTTAL, Avusturya'da (Kärnten) kent, Drava kıyısında, Millstättersee yakınında; 14 800 nüf. İtalyan üslubunda (XVI. yy.) Porcia şatosu. Karton fabrikası. Kereste sanayisi. Yapı gereçleri. Kimya ürünleri. Kış sporları (yüksl. 554 m) merkezi.

SPİTTELER (Carl), almanca yazan isviçreli yazar (Liestal 1845 - Luzern 1924). Aristokrat ve kibirli bir mizacı vardı. Schopenhauer'in kötümserliğinin etkisinde kaldı, öte yandan maddeciliği ve ilerlemeyi reddedişiyle Nietzsche'ye yaklaştı. Başlıca yapıtlarının (*Prometheus und Epimetheus*, 1880-81; *Olympischer Frühling*, 1900-1905, kesin biçimi 1910; *Prometheus der Dulder*, 1924) kaynağını antik mitler -ona göre bunlara en uygun biçim destandır- oluşturur. 1914'te kaleme aldığı ünlü söylevinde, İsviçre'nin tarafsızlığını, bu ülkenin savaşan tüm ulusların verdikleri kurbanlarla dayanışma içerisinde oluşuna bağlar. (1919 Nobel edebiyat ödülü.) •

SPİTZ a. (sivri anlamında alm. sözc.). Büyük lulu*'nun diğer adı.

SPİTZ (René Arpad), macar kökenli amerikalı psikanalizci (Viyana, Avusturya, 1887 - Denver, Colorado, 1974). Nazilerin iktidara gelmesi üzerine Almanya'dan kaçtı; bir süre Paris'te kaldı ve daha sonra Amerika'ya yerleşti. Colorado Üniversitesi'nde ders verdi. Doğrudan gözlemlere dayalı çalışmalarında, anneyle iki yaşına gelene kadar çocuk arasındaki ilişkiyi ele aldı. Bu dönemdeki sevgi ve şefkat eksikliklerinin ruhsal ve bedensel gelişmeyi nasıl etkilediğini gösterdi ve özellikle hastane hastalığı ve anaklitik çöküntü kavramlarını geliştirdi.

SPİTZ (Mark), amerikalı yüzücü (Modesto, Kaliforniya, 1950). 1972 Münih Olimpiyat oyunları'nda 7 altın (dört bireysel [100 ve 200 m serbest, 100 ve 200 m kelebek] ve üç bayrak [4×100 ve 4×200 m serbest ve 4×100 m karışık] yarışında) madalya kazanarak yarışmaların en popüler sporcusu oldu. Bu yedi yarışta daha önceki dünya rekorlarını kırdı (ya da kırılması için katkıda bulundu).

SPİTZBERG, Svalbard* takımadasının en büyük adası; 39 400 km². Adanın hâlâ yarıdan fazlasını kaplayan buzlar, burada, sivri sırtlar oluşturmuştur ve derin fiyordların kıyısında yer almaktadır. Bu toprakların temel gelir kaynağı Norveçliler'in ve Ruslar'ın İsfjord'un güney kıyısında işlettiği madenkömürü (toplam 1 Mt) yataklarıdır.

SPİTZER (Friedrich), avusturyalı koleksiyoncu (Viyana 1815 - Paris 1890). Ortaçağ ve Rönesans "el sanatları" (takı, mine, fildişi, silah, mobilya) hayranı olan bu büyük kentsoylu, 1852'den başlayarak, Paris'te önemli bir koleksiyonu bir araya getirdi. "Spitzer müzesi" 1893'te bir açık artırmayla dağıtıldı, bazı parçalar Cluny müzesi'ne alındı.

SPİTZER (Leo), avusturyalı dilbilimci (Viyana 1887 - Forte Dei Marmi, Lucca eyaleti, 1960). Roman dilleri ve edebiyatları uzmanı. Bonn, Marburg ve Köln üniversitelerinde çalıştı. Nazilerden kaçarak İstanbul'a geldi ve İstanbul Üniversitesi'nde Garp filolojisi'ni kurdu ve dersler verdi (1933-1936). ABD'ye giderek John Hopkins üniversitesi'nde de ders verdi. Üslup incelemeleri aracılığıyla dilbilim ve edebiyat arasında bir köprü kurmak istedi (*Stilstudien* [Üslup incelemesi, 1928, 2 cilt]; *Essays in historical semantics* [Tarihsel anlambilim denemeleri, 1948]; *Linguistics and literary history, Essays in stylistics* [Dilbilim ve edebiyat tarihi, Üslup incelemesi denemeleri, 1948]; *A Method of interprating Literature* [Edebiyat yorumlama yöntemi, 1949]; *Essays on English and American Literature* [Amerikan ve ingiliz edebiyatı üstüne denemeler, 1962]).

SPİTZER (Lyman), amerikalı gökbilimci (Toledo 1914). Gökadalar fiziği ve yıldızların oluşumuyla ilgili önemli çalışmalar yaptı. Güneş sisteminin oluşumu alanında da incelemeler yaptı ve Güneş'ten kopan ince bir madde şeridinin hemen uçucu hale geldiğini ve bu nedenle planetleri oluşturamayacağını göstererek "felaket" kuramlarını çürüttü.

SPİTZER (Sigmund), avusturyalı hekim (1813-1895). Askeri tıbbiye'de görev yapan Dr. C. A. Bernard'ın açtığı sınavı kazanarak İstanbul'a geldi (1839), Askeri tıbbiye' de başmuallim ve anatomi muallimi oldu. Dr. Bernard'ın ölümü üzerine Askeri tıbbiye'nin bilimsel yönetimiyle görevlendirildi (1844). Abdülmecit'i yakalandığı tehlikeli bir hastalıktan kurtarması üzerine saray hekimi atandı (1845). Saray entrikaları nedeniyle yurduna dönmek istediğinde Abdülmecit onu Viyana sefareti müsteşarlığına getirdi (1850). Padişah hastalanınca İstanbul'a çağrıldı (1857), onu iyileştirdikten sonra Napoli'ye şehbender olarak gönderildi. Abdülmecit'in tekrar hastalandığı haberi ona ulaştırılamadı, onun ölümü üzerine Osmanlı İmparatorluğu hizmetinden çıktı; yaşamını Paris ve Viyana' da sürdürdü. Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemdeki tarihini yansıtması bakımından önemli sayılan anıları, Ahmet Refik tarafından türkçeye çevrildi (Sultan Abdülmecit Han'ın sarayında, *Tarih-i Osmani mecmuası*, 1915).

SPİTZMÜLLER (Alexander), avusturyalı besteci (Viyana 1894 - Paris 1962). Etkisinde kaldığı Alban Berg ile birlikte, 1928'de, Paris'e yerleşerek, Schola cantorum'da öğrenim gördü (1937-38), sonra Universal-Edition'un müzik danışmanı oldu. 1946-1953 arası, Almanya ve Avusturya'ya yönelik fransız radyo yayınlarının yöneticiliğini yaptı. Yapıtlarında, ilişki halinde olduğu Altılar grubu'nun etkileri görülür: orkestra yapıtları (*Sinfonietta ritmica*, 1933; *Der 40. Mai*, 1941; *Concert dans l'esprit latin*, 1951), baleler (*l'Impasse*, 1956; *le Journal*, 1957; *Construction humaine*, 1959), sahne müzikleri (Büchner'in *Leonce ve Lena*'sı; *Ainsi va le monde*), dindışı vokal eserler (kadın sesi ve orkestra için kantat *les Heures d'automne*) ve dini vokal eserler (*Salve Regina*, *Te Deum*, *Psaume*, 129, motetler) oda müziği (*Nonet*, 1948).

Duffy-Vandystadt

Mark Spitz

SPİTZWEG (Carl), alman ressam (Münih 1808 - ay. yr. 1885). Kendi kendini yetiştiren, 1835'te Münih Sanat derneği'nin üyesi olan Spitzweg, mizah dolu küçük tablolarında Biedermeier döneminin küçük burjuvalarının ve garip, alışılmamış tiplerinin yaşamını betimledi (*Yoksul şair*, 1839, Neue Pinakothek, Münih). Renk • uyumuyla, bir yandan manzaralarına romantik bir özellik katarken, diğer yandan da önizlenimci arayışlara yöneldi.

Spix dikeni. Anat. Altçene kemiğinin yükselen kolunun iç yüzünde, altçene kanalının ön tarafında bulunan kemiksi üçgen çıkıntı. Altçene kanalından, altçene sinirinin bir dalı olan diş siniri çıkar.

SPLANKNİSEKTOMİ a. (fr. *splanchnicectomie*). Cerr. İçorganlara giden sinirlerin diyafram kemeri hizasında kesilmesi. (Bir bel sempatektomisi ile birlikte uygulanırsa *Smithwick ameliyatı* adını alır; genç hastalardaki bazı atardamar iltihapları ve bazı kötü hipertansiyonlarda başvurulan bir ameliyattır.)

SPLANKNOKRANYUM a. (lat. *splanchnocranium*'dan). Karş. anat. Baş iskeletinde beyni taşıyan kısmın altında kalan ve ağız-yutak boşluklarının çeperlerini destekleyen, özellikle suda yaşayan omurgalılarda (yuvarlakağızlılar hariç) çene, hiyoit ve solungaç yaylarını, karada yaşayanlarda da bunların homologlarını içeren kafa bölümü.

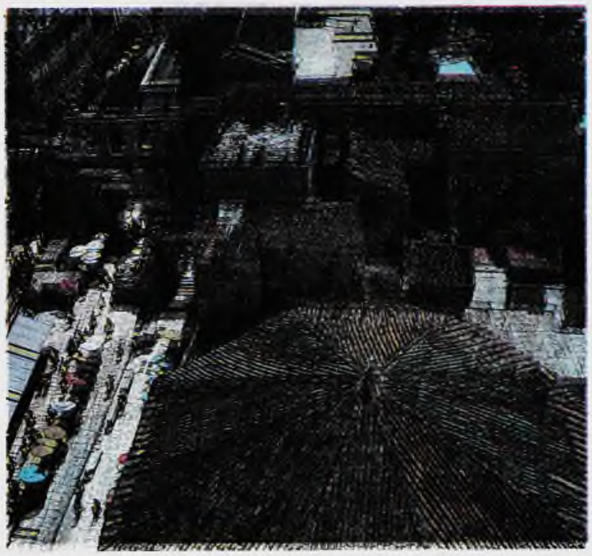
Splendid Isolation, ülkesinin kıtasal anlaşmalar sistemi dışında kaldığını belirtmek için lord Salisbury tarafından kullanılan ve gittikçe yayılarak bu anlayıştan esinlenen her türlü ingiliz politikasını belirten deyim. (Bu politika, 1904 nisanında Entente* Cordiale ile son buldu.)

SPLENİUM a. Nöroanat. Beyin büyük birleşeğinin en arka kısmı.

Spitzberg

Everto-Rapho

L.Y. Loirat-Explozer

Split
eski Diocletianus sarayı ile bütünleşmiş yapılardan ayrıntı (solda, *Porta argentea* [300'e doğr.])

SPLENİUS a. (lat. *splenius;* yun. *splenion,* kompres, göz bağı'ndan). Anat. Boynun arka kısmında, sırtın üst yanında bulunan kas. (Başı kendinden yana büker ve aynı yönde döndürür.)

SPLENİYUM a. (lat. *splenium*'dan; yun. *splenion,* sargı). Suda yaşayan omurgalılarda, altçenenin alt bölümünü oluşturan ve baş yan sisteminin altçene kanalını içeren deri kökenli kemik.

SPLENOGRAM a. (fr. *splénogramme*). Hematol. İnce bir iğne kullanılarak ponksiyonla alınan dalak frottisindeki çeşitli hücrelerin oranını gösteren diyagram.

SPLENOMEGALİ a. (fr. *splénomégalie*). DALAK* BÜYÜMESİ'nin eşanlamlısı.

SPLENOPNÖMONİ a. (fr. *splénopneumonie*). Pnömol. Akciğere dalak görünümü veren akciğer dokusu iltihabı.

SPLENOPORTOGRAFİ a. (fr. *splénoportographie*). Radyol. Doğrudan doğruya dalağın içine saydamsız madde şırınga edilerek çekilen kapı toplardamarı radyografisi.

SPLENOPORTOMANOMETRİ a. (fr. *splénoportomanométrie*). Çoğunlukla splenoportografi sırasında dalak ve kapı toplardamarındaki basınçların incelenmesi.

SPLENOSİT a. (fr. *splénocyte*). Hematol. Tekçekirdekli makrofaj tipinde dalak hücresi.

Split
peristylonun güney bölümü (eski Diocletianus sarayı'nın merkezi [300'e doğr.]) [dipte, dört granit sütunlu anıtsal giriş]

SPLEYS a. (ing. *splice*'den). Tekst. Düz ve düğümsüz iplik.

SPLİT, Hırvatistan'da liman kenti, Adriya denizi kıyısında, antik *Salona**'nın yıkıntıları yakınında; 206 559 nüf. (1991). Bir balıkçılık ve ticaret limanıdır. Sanayi, Kastel körfezi (Solin, Kastel Sucurac) kıyısı boyunca gelişmektedir: tersaneler, çimento fabrikaları, plastik maddeler. Turizm merkezi. Üniversite.

—Tar. Salona'nın 614'te düşmesinden sonra kent Diocletianus sarayı'nın içinde gelişti. IX. yy.'ın başında Dalmaçya Franklar tarafından alındığı sırada kentten *Spalatum* ve *Aspalathos* olarak söz edilir. Önceleri Byzantion'un egemenliğinde olan Split, X.-XI. yy.'da Hırvat krallığı'na bağlandı, daha sonra sırasıyla Macaristan (1133-1327, 1357-1420), Venedik (italyanca adı *Spalato*'ydu) [1420-1797], Fransa (1806-1813) ve Avusturya'ya (1813-1918) geçti. 1918'de yeniden Hırvatistan'a dahil edildi.

—Güz. sant. Diocletianus sarayı, duvarlarının bir bölümü günümüze ulaşabilmiş olan (içinde kurulmuş yüzlerce eve rağmen) tek roma saray kompleksidir. 300 yıllarında inşa edilen saray, birbirini dik açıyla kesen iki ana yolu ve kara tarafında yer alan berkitilmiş üç kapısıyla, bir ordugâhı andırır; oluşturduğu yaklaşık 175/180 m × 215 m boyutlarındaki düzensiz dörtgenin köşelerinde kare planlı birer kule yükselir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan caddenin batısında küçük bir İupiter tapınağı, doğusunda da imparatorun anıtmezarı bulunuyordu. Tonozlu bir bodrum katı bulunan esas saray yapısı, büyük bir roma villasının plan şemasına göre inşa edilmiştir; denize bakan cephesinde sırakemerler ve loggialar yer alır. VI. yy.'ın sonu ve VII. yy.'da anıtmezar katedrale, İupiter tapınağı da vaftizhaneye dönüştürüldü.

Önroman döneminden (IX. yy.) Split'te "eski-hırvat" üslubunda, tonozlu kiliseler kalmıştır: altı dilimli bir plana göre yapılmış Sveta Trojica, Sveti Martin capellası (sarayın bir koridorunda). Roman-gotik döneminden kalan en dikkati çeken yapı, katedralin çan kulesidir (XIII.-XIV. yy.; daha sonra Rönesans üslubunda tamamlanmıştır); katedralin içinde, piskoposlar için oymalı sıralar (XIII. yy.) ve Juraj* Dalmatinac'ın yapıtı Sveti Anastas sunağı (1448) yer alır. Papalić sarayı da (bugün Kent müzesi) aynı sanatçının elinden çıkmadır. Belediye sarayı kısmen alevli gotik üsluptadır (1433); XVI. yy. Rönesans üslubunda çeşitli saraylar.

XVII. ve XVIII. yy.'lar Türkler'e karşı mücadele ile ve sur duvarlarının yapım çalışmalarıyla geçti. XIX. yy.'da Diocletianus sarayı ve Salona kalıntılarının koruma çalışmalarına ve sistemli bir biçimde incelenmesine başlandı. Split'teki müzeler arasında özellikle Arkeoloji müzesi (1820'de kuruldu, Antikçağ koleksiyonları), Hırvat eski eserleri müzesi (1893, önroman dönemi), Meštrović galerisi (heykelcinin yazlık konutunda) sayılabilir.

L.Y. Loirat-Explorer

Lauros-Giraudon

Spoerri: *Koltuk değnekleri* (1971-1976) [ağaç, öküz başı, saman vb.] *(Cantini müzesi, Marsilya)*

SPLİT BRAİN a. (ing. sözc.). Nörobiyol. ÇİFTE BEYİN*'in eşanlamlısı.

SPLİTSREMSKA MİTROVİCA → SPLİT.

SPLÜGEN, İsviçre'de (Graubünden) köy, Ren kıyısında, 1 457 m yükseltide; 400 nüf. Kış sporları. Rheinland karayolunun San Bernardino ve *Splügen* (2 115 m) geçitlerine doğru ikiye ayrılması sayesinde İtalya'daki göllere bağlanır. Kuzeye doğru güç geçit vermesine karşın eski alpötesi yolu olan (Via Mala) Splügen karayolu, günümüzde, yalnızca turistik bir yoldur.

SPODUMEN a. (fr. *spodumène;* yun. *spodos* kül'den). Miner. Piroksen grubunda yer alan, $LiAlSi_2O_6$ formülündeki doğal alüminyum ve lityum silikat. (Mücevhercilikte değerli taş olarak iki spodumen türü kullanılır: pembe *kunzit* ile yeşil *hiddenit.*) [Eşanl. TRİFAN.]

SPOERLİ (Heinz), isviçreli dansçı, koreograf ve bale öğretmeni (Basel 1941). Basel operası'nın (1960-1963), ardından Köln operası'nın (1963-1966) bale topluluğunda dans ettikten sonra, Royal Winnipeg Ballet (1966-67), Grands Ballets canadiens (1967-1969 ve 1970-71) ve Cenevre Grand-Théâtre bale topluluğuyla (1971-73) çalıştı. 1973'ten beri Basel operası'nın sanat yönetmenidir. Koregraf olarak *Ateş kuşu* (1973), *Petruşka* (1974), *Bir yaz gecesi rüyası* (1976), *la Fille mal gardée*'yi (1981); ayrıca *le Chemin* (Steve Reich'ın müziği, 1977), *Lord Byron* (Berlioz'un müziği, 1981), *Prelüd* (Rahmaninov'un müziği, 1981) adlı yapıtları düzenledi. 1983'te Basel'de sahnelenen *Orfeo ed Euridice*'nin (Gluck'un müziği) koregrafi, dekor ve sahne düzenlemesini hazırladı.

SPOERRİ (Daniel), rumen kökenli isviçreli sanatçı (Galaţi 1930). Önceleri dansçılık, koregraflık, tiyatro yönetmenliği yaptı, ardından (1959'da Paris'e giderek) plastik sanatlara yöneldi. Sanat yapıtını sorgulama isteği Yeni Gerçekçilik hareketine katılmasına yol açtı (1960). Alaycı ve şiirsel bir anlatımı bağdaştıran yapıtlarında ger-

çekliği yepyeni bir bakış açısıyla ele aldı: "Tuzak-tablolar" (gerçek hayattan alınma bir yüzey üzerine, orada bulunan nesnelerin yapıştırılmasıyla elde edilen [örneğin kurulu sofra ve yemek artıkları vb.] ve duvara düşey olarak asılan yapıtlar), "Gözaldatmamacalar", "Sanat çoğaltıcıları", yenilebilir yapıtlar ("Eat art") vb.

SPOHR (Louis), alman orkestra şefi ve besteci (Braunschweig 1784 - Kassel 1859). Virtüoz olarak bütün Avrupa'da konserler verdi, sonra Kassel'de müzik yönetmeni oldu (1822-1857). Paganini'den çok fransız keman okulunun etkisinde kalan keman tekniği, *Concerto "in modo di scena cantante"*'den de anlaşıldığı gibi her şeyden önce müziksel anlatıya dayanır. Romantizmle beslenen sayısız yapıtları arasında operalar *(Faust, Jessonda)*, oratoryolar, liedler, on yedisi keman ve biri yaylı çalgılar dörtlüsü ile orkestra için yazılmış birçok konçerto ve senfoniler *(Irdisches und Göttliches im Menschenlesen)* vardır.

SPOHR (Arnold), kanadalı dansçı ve koregraf (Saskatchewan 1920'ye doğr). Bağlı olduğu Royal Winnipeg Ballet'de (1945-1954) baş dansçılığa yükseldi. Kanada televizyonunda çalıştı sonra Londra'da Alicia Markova ile sahneye çıktı (1956-57). 1958'den başlayarak Royal Winnipeg Ballet'yi yönetti.

SPOİL a. (yağma, çapul anlamında ing. sözc.). Siyas. bil. *Spoils sistemi* → KAYIRMA* SİSTEMİ'nin eşanlamlısı.

SPOKANE, ABD'de kent (Washington), Columbia ırmağının sol kıyıdan kolu *Spokane* kıyısında; 177 200 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı. Irmak üzerindeki barajların beslediği sanayi (bakır dökümevi, alüminyum metalürjisi, hava taşıtları yapımı) merkezi. Üniversite kolejleri. — Yakınında, askeri hava üssü ve maden yatakları (gümüş, altın, bakır, uranyum).

SPOKANLAR, Washington eyaletinin kuzey-batı'sındaki topraklarda yaşayan ve salish dilini konuşan Kuzey Amerika yerlileri. Spokanlar, bir halka şeklinde kamp kurma (bizon avı), çokkarılılık ve kardeş karısıyla evlenme gibi uygulamaların olduğu katı bir toplumsal düzene bağlı olarak boylar halinde örgütlenirlerdi. Bugün, Kızılderililer'e ayrılan yerlerde (özellikle Montana' nın kuzey-batı'sında) toplanmışlardır.

SPOLETO, İtalya'da kent, Umbria'da (Perugia ili), Apenninler'in bir tepesi kenarında, Terni'nin K.-K.-D.'sunda; 37 300 nüf. Demir-çelik sanayisi.
—Tar. Eski bir Umbria sitesi olan Spoleto İ.Ö. III. yy.'da Roma egemenliğine girdi ve Roma emrinde bir koloni, ardından municipium oldu. Güçlü ve yarı bağımsız Spoleto dukalığının merkezi durumuna geldi (İ.S. 571). Charlemagne bu dukalığı bir frank dükûne verdi ve bu dükün soyundan gelen Spoletolu Guido, IX. yy.'ın sonunda imparator oldu. Kent VII. yy.'la X. yy. arasında en parlak dönemini yaşadı. 1155'te Friedrich Barbarossa tarafından yakılıp yıkıldı. Spoleto, Charlemagne'ın Papalık'a verdiği topraklar arasındaydı, buna karşın kent ancak XIII. yy.'da burada oturan Gregorius IX zamanında gerçek anlamda papanın egemenliği altına girdi (1231). Trasimeno yönetim bölgesinin (1809-1815), ardından Papalık temsilciliğinin merkezi olduktan sonra, 1860'ta İtalya krallığı'na bağlandı.
—Güz. sant. Roma kalıntıları (küçük tapınak, zafer takı vb.). Geç İmparatorluk dönemi hıristiyan mimarlığının özelliklerini taşıyan cephesiyle S. Salvatore kilisesi (IV. yy., IX.-XIII. yy.'larda değişikliklere uğradı). Öbür kiliseler genellikle roman dönemden kalmadır: S. Eufemia, katedral, S. Pietro (cephesini süsleyen mermer alçakkabartmalarla [XII. yy.] dikkati çeker) vb.

SPOLİARİUM a. (lat. *spoliarium, spoliare,* soymak, çıkarmak'tan). Esk. Rom. Amfitiyatroda ölen gladyatörlerin giysilerinin çıkarıldığı bölüm.

SPON (Jacob), fransız arkeolog (Lyon 1647 - Vevey 1685). Önceleri hekimlik yaptı; doğduğu kentteki yazıtları derledi, Roma'ya gitti (1674), sonra İonia takımadaları, Yunanistan, İstanbul ve Anadolu'yu ziyaret etti. Fransa'ya döndüğünde beraberinde 2 000 yazıt, 150 elyazması ve 600' den fazla madalya getirdi. *Miscellanea* adlı yapıtını tamamladığı sırada (1685) Nantes fermanı'nın yürürlükten kaldırılması üzerine, sürgün edildi. Yayımladığı yapıtları: *Recherches des antiquités et curiosités de la ville de Lyon* (Lyon kentindeki eski eserler ve ilginç eşyalar üzerine araştırma) [1673], *Relation de l'état présent de la ville d'Athènes* (Atina'nın bugünkü durumu) [1674], *Voyage d'İtalie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant* (İtalya, Dalmaçya, Yunanistan ve Levant'a yolculuk) [1678].

SPONDE (Jean DE), fransız hümanist ve şair (Mauléon 1557 - Bordeaux 1595). Homeros, Hesiodos ve Aristoteles'in yapıtları üzerine bilgince yorumlar yayımladı ve ayrıca soneleriyle barok şiirinin en parlak örneklerini ortaya koydu.

SPONDEİOS a. (lat. *spondeus;* yun. *Spondeios,* tanrılara sunulan kutsal içki *sponde*'den [çünkü bu içki sunma törenlerinde söylenen ezgilerde spondeios ritmi kullanılırdı]). Ed. İki uzun heceden (— —) oluşan ve yavaşlığı, yüceliği, üzüntüyü dile getirmek için kullanılan ayak. (Heksametros daktylosta daktylos ile birleşir.)

SPONDİAS a. Ona yakın tropikal türü bilinen, çiçekleri erdişi ve beyaz ya da kırmızı renkte, yaprakları almaşık ve bileşik tüysü olan ağaç. (*Spondias lutea* [sarı mombin] ve *S. cytherea* [Kythira elması] türlerinin meyveleri yenebilir. *Anacardiaceae* familyası.)

SPONDİLARTRİT a. (fr. *spondylarthrite*). **1.** Omurların romatizmal iltihabı. **—2.** *Ankiloz yapıcı spondilartrit,* omurga ağrıları ve sağrı-kalça, kalça, düz ve omuz eklemlerinin kaynamasıyla belirgin spondilartrit. (Eşanl. RİZOMELİK SPONDİLOZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Çok sık görülen (romatizma hastalıklarının % 2,5 ila 5'i) ankiloz yapıcı spondilartrit özellikle 15 ila 30 yaşlarındaki erkeklerde (olguların % 80'i) görülür. Kalıtsal bir etmenin varlığı her zaman sözkonusudur. Hastalık bağırsak ya da idrar ve üreme organlarının hastalıkları yüzünden kolaylıkla ilerler (Fiessinger-Leroy-Reiter sendromu). Başlıca belirtileri olan eklem çevresi lezyonlarından (kiriş iltihapları) başka eklem dışı belirtiler de (aortit, iritis) görülebilir. Radyolojik belirtiler teşhiste büyük önem taşır. Biyolojik yönden genel iltihap belirtilerinden başka, H.L.A. B27 antijeni tepkimesi büyük çoğunlukla pozitiftir. Evrimi süreğen olup, omurganın üç katında, omurlarda az ya da çok önemli kaynamalar yapar, sırt omurgasındaki ankiloz, solunum kapasitesi üzerinde de etkili olur. Tedavi, aralarında en etkilisi fenilbutazon olan iltihap giderici ilaçlara dayanır. Hareket eğitimi kaynamayı geciktirmek ya da engellemek bakımından çok önemlidir. Cerrahi müdahale, örneğin kalça eklemi iltihabı durumunda yararlı olabilir. İltihap önleyici dozda radyoterapi ve krenoterapi de gerekli olabilir.

SPONDİLİT a. (fr. *spondylite*). Patol. **1.** Bir ya da birkaç omurun iltihabı. **—2.** *Tüberküloz spondiliti,* POTT HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. "Spondilit" terimi özellikle adi mikropların yaptığı odaksal lezyonlar için kullanılır. Lezyonlar, omurlarda, omurlararası disklerde ve epidural aralıkta yerleşir (omurilik ya da sinirsel köklerde belirtilerle görülen epidürit); özellikle stafilokok enfeksiyonu (kan çıbanı, şirpençe), tifo, brüselloz gibi bazı genel enfeksiyonlar sırasında mikropların bir bölgeye yerleşmesinden ileri gelir. Spondilit travmadan sonra da oluşabilir, omurganın bir travmadan sonraki yalancı bir iyileşme devresinden sonra biçim bozukluğuna neden olur (Kümmel-Verneuil sendromu). İltihap ve enfeksiyonu önleyici tedaviden başka ortopedik ve bazen de cerrahi tedavi uygulanır.

SPONDİLOLİSTEZİS a. (fr. *spondylolisthésis;* yun. *spondylos,* omur, ve *olisthezis,* kayma eylemi, çıkık'tan). Patol. Altındaki omura göre bir omurun öne doğru kayması.
—ANSİKL. Spondilolistezis özellikle 4. ve 5. bel omurlarında, bazen de 3. bel omurunda olur. Be4 ve Be5 omurlarının birlikte hastalanmaları nadir değildir. En sık rastlanan nedeni, doğuştan ya da ender olarak travmadan ileri gelen omur kıstağının kırılmasıdır. Doğuştan olduğunda başka biçim bozuklukları buna eşlik eder. Sık rastlanan hastalıklardan olan spondilolistezis (insanların % 5'i) özellikle erkeklerde görülür. Çoğu zaman sessiz olan hastalık bir travmadan sonra bazen ortaya çıkar ve kendini bel ağrıları ile belli eder. Tedavi, dinlenme, ağrı kesiciler ve özellikle hareket eğitimi, bazen korse bağlama, hatta Bosworth kemik grefi işlemlerini gerektirir.

SPONDİLOZ a. (fr. *spondylose*). Patol. **1.** Romatizma kökenli omur hastalığı. **—2.** *Rizomelik spondiloz,* ANKİLOZ YAPICI SPONDİLARTRİT*'in eşanlamlısı.

Scala

Spoleto
San Salvatore kilisesi'nin koroyeri (IV. yy.)

SPONDYLUS a. Yumş. bil. Bisussuz, biraz kısa ve geniş ayaklı, kavkısı düzensiz, değirmi ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Çoğunlukla canlı renklerde olan oldukça yassı kavkısı üzerinde dikenler ve çok ince yapracıklar vardır. Sağ çenetleriyle tutunarak yaşayan bu hayvanlar, sıcak denizlerde bulunur; İkinci Zaman topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır. *Spondylidae* familyasının örnek tipi.)

SPONGİARİA a. Zool. SÜNGERLER şubesinin bilimsel adı.

SPONGİLLA a. Tatlısu süngeri cinsi. (Kış başında süngerin parçalanmasıyla oluşan eşeysiz gemulalar, ertesi ilkbaharda tomurcuklanarak yeni bir sünger verir. *Demonspongiae* sınıfı, *Monactinellidea* takımı.)

SPONGİOPLAZMA a. (fr. *spongioplasme*'dan; yun. *spongos,* sünger ve fr. *plasme,* plazma'dan). Dokubil. Denizkestanesinin sitoplazmasının yapısında yer alan iplik ağı.

SPONGOLİT a. (fr. *spongolite*). Yerbil.

Opal ve kalseduanla bağlanmış çok sayıda silisli sünger spikülleri içeren, kırıkları düz, koyu renkte, organik kökenli silisli tortul kayaç.

SPONGOSPORA a. *Plasmodiophorales* takımından mantar. (*Spongospora subterranea* patateste tozlu mazıya neden olur.)

SPONJİN a. (fr. *spongine*). Biyokim. Demospongiae grubundan süngerlerde boynuzsu lifleri oluşturan ve keratine çok benzeyen skleroprotein.

SPONJİOBLASTOM a. (fr. *spongioblastome*'dan). Nörol. Çok yavaş gelişen bir gliyom çeşidi. Görsel çaprazda ve göz sinirinde ya da beyin sapında rastlanır. (Özellikle nörofibromatoz hastalığında görülür.)

SPONJİYOSİT a. (fr. *spongiocyte*'ten). Dokubil. Böbreküstü bezinin yağca zengin saçaklı bölgesini oluşturan hücrelerinden biri.

SPONSİO a. (lat. sözc.). Rom. huk. Başlangıçta dinsel bir nitelik taşıdığı sanılan sözlü taahhüt biçimi (*Stipulatio*'nun ilkel biçimiydi. Nişanlanmada [lat. *sponsalia*] bunun izleri görülür.)

SPONSOR a. (ing. sözc.). Bir gösterinin, sportif, kültürel vb. bir yarışmanın giderlerinin tümünü ya da bir bölümünü, adının o gösteri ya da yarışma sırasında anılması karşılığında ödemeyi kabul eden özel ya da kamu kişi ya da kuruluşu.

SPONSORİNG a. (ing. sözc.). Sponsorun yaptığı eylem; sponsorluğunu yaptığı kişiyle ilişkileri.

SPONTANE sıf. ve be. (fr. *spontané*). Kendiliğinden.

SPONTİNİ (Gaspare), italyan besteci (Maiolati, Ancona, 1774 - *ay. y.* 1851). 1803'te yerleştiği Paris'te, opera buffaların ve *seria* opera *Milton*'un oynanmasını sağladı. İmparatoriçe Joséphine tarafından desteklendi; *la Vestale* (1807) ve *Fernando Cortez* adlı yapıtlarıyla büyük başarı ve Théâtre-İtalien'in direktörlüğü görevini elde etti (1810). O sıralar *Pélage ou le Roi et la paix* ve *les Dieux rivaux*'yu besteledi ve Parisliler'e Mozart'ın *Don Giovanni*'sini sundu (1811). Restauration döneminden ve Rossini'nin yıldızının parlamasından olumsuz yönde etkilendi. 1819'da, *Olimpia* operasının başarısızlığından sonra Berlin'e giderek *Kapellmeister* ve Friedrich-Wilhelm III'un maiyet genel denetimcisi oldu ve başarısızlığa uğrayan yapıtını yeniden gözden geçirdi. Papa ve hükümdarların yanında, dinsel müziğe ilişkin bir reformu (1839) savunmaya hazırlandığı sıralarda, *Lalla Rookh* (1822), *Alcidor* (1825) ve *Agnes von Hohenstaufen*'i (1829) temsil ettirdi. Berlin'den ayrılma (1842) nedeni olarak, uzlaşmaz karakteriyle, prusyalı milliyetçilerin düşmanlığını kazanması ve Weber'in *Freischütz*'ünün başarısı gösterilir. Kısa bir süre Paris'te kaldıktan sonra, ölümüne dek hiç ayrılmayacağı Maiolati'ye çekildi. Beste anlayışında Gluck ve romantiklerin etkisinde kalan Spontini, katı bir dramatik teknik ve aynı ustalıkla italyan, fransız ve alman türlerine uyarladığı bir müzik yapısı dehası gösterdi. İki başyapıtı, *la Vestale* ve *Fernando Cortez*, Berlioz'un beğenisini kazandı.

SPOOL a. (ing. *spool*). Bilş. Bir bilgisayarda, giriş ve çıkış işlemlerinin otomatik olarak ara işlemlerden ayrıldığı ve ilişkin verilerin yardımcı belleklere yerleştirildiği çoğulişletim biçimi.

SPOR a. (ing. *sport*). **1.** Fizik kondisyonu iyileştirmeyi amaçlayan, oyun, yarışma ve mücadele anlayışıyla yapılan fiziksel etkinlik. **—2.** Bireysel ya da kolektif oyunlar biçiminde gerçekleştirilen ve genellikle bir yarışmaya yol açan, kesin kurallara göre uygulanan ve ani bir yarar beklenmeden yapılan beden hareketlerinin tümü. **—3.** Bu etkinliğin özel türlerinden her biri.

—Spor. *Atletik sporlar*, atletizm, jimnastik, halter gibi sporlar. || *Bireysel sporlar*, dağcılık ve mağaracılık gibi etkinliklerde bireysel olarak yapılan sporlar. || *Buzüstü sporları*, bobsleigh, curling, hokey ve buz pateni gibi sporlar. || *Dövüş sporları*, boks, eskrim, judo, güreş, karate vb. sporlar. || *Hava sporları*, havacılık alanında gerçekleştirilen sportif etkinlikler (balon, paraşütçülük, model uçaklar, planör, uçan kanatlarla serbest uçuş ve motorlu uçuş). || *Kış sporları*, kar ve buz üstünde yapılan sporların tümü. || *Mekanik sporlar*, otomobil, uçak, motosiklet, deniz motoru gibi etkinliklerin tümü.

◆ sıf. ABİYE'ye karşıt olarak, kullanışı rahat giysiler, aksesuarlar için kullanılır: *Spor ayakkabı. Spor giyim. Spor çanta.*

—ANSİKL. • TARİH. İ.Ö. 2500'den başlayarak mısırlı askerler sopalarla güreş ve savaş çalışmaları yaparlardı. İ.Ö. 1500 yılına doğru Giritliler dansa, koşulara, güreşe ve boğalarla yapılan dövüşlere büyük ilgi gösterdiler. Klasik Antikçağ'da Yunanlılar gymnasionlar, palaestralar ve stadlarda, koşma, atlama, disk ve mızrak atma ve pankras güreş karşılaşmalarının yanı sıra top oyunları da oynuyorlardı. Büyük oyunlar (Delphoi, Pythia, İsthmia, Olimpiyat oyunları) sırasında bu yarışmalar çeşitli siteleri temsil eden sporcuları karşı karşıya getiriyordu. Bu yarışların galipleri sitelerinde kahramanlar gibi karşılanıyorlar, ozanlar onların başarılarını anlatan şiirler yazıyor ve heykeltıraşlar da heykellerini yapıyorlardı. Bu görkemli gösteriler en parlak dönemlerini İ.Ö. V. yy.'da yaşadıktan sonra yavaş yavaş yozlaşarak 393'te Roma egemenliği sırasında ortadan kayboldular. Romalılar Yunanlılar'ın stad oyunlarının yerine sert ve acımasız olan sirk oyunlarını tercih ettiler: zırhlı eldivenlerle yapılan yumruk dövüşü, pankras, araba yarışları vb. İstanbul'da da hipodromlara ve yapılan araba yarışlarına tanık olundu, buna karşılık gerçek atletizm karşılaşmaları unutuldu.

Ortaçağ'da bu tür çalışmalar askeri eğitimin (atlı turnuvalar, kılıç karşılaşmaları) bir parçası oldu. Soylular taklit eden halk Rönesans'a kadar çeşitli oyunlar oynadılar. XIX. yy.'ın başına kadar hiçbir yenilik belirtisinin görülmediği jimnastik ve sportif etkinlik alanında Almanya'da F. L. Jahn, İsveç'te P. H. Ling, İngiltere'de T. Arnold, Fransa'da F. Amoros yeni atılımlar gerçekleştirerek bu sporların dünya çapında yayılmalarını sağladılar. Bu hareket İngiltere'de (T. Arnold ve Rugby koleji) büyük bir gelişme gösterdikten sonra üniversite aracılığıyla anglosakson ülkelerine ve Amerika'ya yayıldı.

Uluslararası alanda, her spor dalı için amacı yönetmelikleri yapmak, dünya ve kıtalar çerçevesinde yarışmalar düzenlemek olan uluslararası bir federasyon vardır. Bu federasyonlar tek spor dalıyla uğraşan ulusal federasyonların birleşmesinden meydana gelmiştir. Ayrıca Uluslararası olimpiyat komitesi (CIO) tarafından tanınan ve etkinlik gösterdikleri spor dalı Olimpiyat oyunlarının programında yer alan, Uluslararası olimpiyat federasyonları vardır. 1993 yılı itibariyle bu federasyonların sayısı 31'dir. Askeri alanda, Uluslararası askeri spor konseyi (CİSM) bu alanda yapılan uluslararası spor karşılaşmalarını düzenler. Uluslararası üniversiteler spor federasyonu (FİSU) bu düzeyde gerçekleştirilen spor etkinliklerini denetler ve Dünya üniversitelerarası oyunları düzenler. Uluslararası en büyük yarışmalar her dört yılda bir düzenlenen Olimpiyat oyunlarıdır (yaz ve kış); bu oyunlar 60 ülkeden seçilmiş 89 üyeyi bünyesinde toplayan CIO'nun himayesinde gerçekleştirilir; bir başkanın yanı sıra bir yürütme komisyonuna sahip olan kuruluşun görevi, sayıları 183'e ulaşan ulusal komitede olimpiyat ruhunun egemen olmasını sağlamak ve dört yılda bir oyunları gerçekleştirmektir. Öte yandan, her spor dalında dünya şampiyonaları ve kupasıyla kıta şampiyonaları ve bölgesel oyunlar (Afrika, Asya ve Amerika oyunları) düzenlenir.

• TOPLUMDA SPOR. Batı'da XIX. yy.'ın sonundan başlayarak spor büyük ölçüde önce burjuvazi, sonra da halk kitleleri arasında yayıldı. Olimpiyat oyunlarının 1894'te yeniden canlanması, dünya ve kıtasal alanda yapılan spor karşılaşmalarının artması, basın yayın araçlarının özellikle de televizyonun spor karşılaşmalarının sonuçlarını iletmesi ve yayımlaması spor yapan kişilerin sayısında önemli bir artışa neden oldu. Ancak herkesin boş zamanında ve kişisel olanaklarıyla yapabildiği kitle sporuyla, bazen "elit" sporu olarak adlandırılan rekabet sporunu birbirinden ayırmak gerekir. Ağır idmanları gerektiren rekabet (yarışma) sporunda bu türden aşırı çalışmalar bazı zararlı sapmalara ve tehlikelere de neden olabilmektedir: aşırı yorgunluk, doping, kabagüç kullanma, hile, para ile satın alma. Bazı spor dallarının (futbol, bisiklet, boks, tenis, golf, otomobil) [Türkiye'de yalnızca futbolun] profesyonel şubeleri vardır ve sporcular temel gelirlerini buradan sağlarlar. Gerçek bir amatör uğraştığı spor dalına zamanının ancak bir bölümünü ayırabilir. Bir kadın ya da erkek amatör sporcunun tüm bir yıl boyunca günde 5 ya da 6 saat idman yaptığını düşünürsek, bu sporcu tam günlük bir işte çalışamayacağından yardım almak zorundadır. Yüksek düzeyde bir sporcunun en verimli döneminin birkaç yıl olduğu kabul edilirse, devletin, çalışmaları sırasında bu sporcuya yaşamını sürdürmesi için yardım etmesi gerekir; ayrıca böyle bir sporcunun gelecekteki yaşamının güvence altına alınması da gene devletin görevleri arasında olmalıdır.

• TÜRKLER'DE SPOR. Orta Asya'daki ilk türk kavimlerinde spor, totem kültüne bağlı olarak dinsel ve geleneksel biçimde görülür. Binicilik, avcılık, okçuluk, kılıç oyunları, ağırlık kaldırma, ağırlık atma, koşular ve güreş o dönemde yapılan sporlar arasında yer alır. Koşular, özellikle Kırgızlar'da (doğumlar nedeniyle kadınlı erkekli koşulan yaklaşık 265 m'lik yarış), Tunguzlar'da (düğünlerde koşulan yaklaşık 1 700 m'lik yarış) ve Kolçaklar'da (halk bayramlarındaki yarış) geleneksel olarak yerleşmiş bir spor türüydü. Türkler Orta Asya'dan çeşitli yörelere ve bu arada Önasya'ya göç ederlerken gittikleri yerlerde günümüzdeki poloyu ve hokeyi andıran atlı sporların yayılmasını sağladılar. Bu türden olan ve gökbörü, kızbörü, beyge, çevgan (çöğen) gibi adlar verilen bu oyunlar, günümüzde Anadolu'nun çeşitli yörelerinde oynanmaktadır.

Osmanlılar döneminde spor etkinliklerinin geliştirilmesi amacıyla Atmeydanı, Okmeydanı, Okçular tekkesi, Pehlivanlar tekkesi gibi spor alan ve mekânları yapıldı. Bu dönemde ayrıca Enderun'da olsun yeniçerilerin eğitimlerinde olsun, daha çok savaş ve askerliğe yönelik spor etkinlikleri sürdürüldü; bu etkinliklere padişahlar arasından da katılanlar oldu. Galatasaray sultanisi'nin açılmasıyla (1868) spor, çağdaş bir eğitim kurumuna kavuştu. Beden eğitimi öğretmeni John Amaros, batı yöntemleriyle jimnastik sistemini beden eğitimi derslerinde uygulayarak, öğrenim gören gençler arasında amatör sporculuğun ve sporun gelişmesine katkıda bulundu. Türkiye'de ilk amatör futbol takımı, İstanbul'un Kadıköy semtinde Fuat Hüsnü (Kayacan) ve Reşat Bey (Danyal) tarafından *Black stocking* adıyla kuruldu (1901). İlk futbol kulübü ise James Lafontaine ve Horace Armitage adlarında iki İngiliz tarafından kurulan *Cadıkeuy football club* (Kadıköy futbol kulübü) oldu (1902). Daha sonra Fenerbahçe, Galatasaray ve Beşiktaş kulüplerinin kuruluşu bu gelişmeyi hızlandırdı. Olimpiyatlar'ın kurucusu Coubertin'in yönlendirmesiyle Selim Sırrı (Tarcan*) tarafından *Osmanlı*

milli olimpiyat cemiyeti adıyla bir spor örgütü oluşturuldu (1908). İsveç'te eğitim görerek Türkiye'ye döndükten (1911) sonra Selim Sırrı (Tarcan), ülkede beden eğitimi ve jimnastikle ilgili çalışmaların artmasını, hem amatör hem de profesyonel sporculuğa geçiş dönemini başlattı. Ayrıca onun girişimiyle düzenlenen *İdman bayramı* etkinlikleri Türkiye'de sporun geniş halk kitlelerince tanınmasını sağladı. Türkiye'de ilk yelken kulübü 1912, atıcılık kulübü 1913, kayak kulübü 1915, voleybol kulübü 1919, basketbol kulübü 1920 ve atletizm kulübü 1922'de kuruldu. Türkiye' de ilk spor federasyonları futbol, atletik sporlar (atletizm, bisiklet, eskrim, tenis, yüzme, atıcılık ve binicilik) ve güreş (güreş, halter, boks) federasyonları adları altında oluşturularak faaliyete geçti (24 ağustos 1922). [Daha sonra da basketbol (1934), kürek (1939), voleybol (1958), halter (1960), masatenisi, kayak, judo (1966) federasyonları kuruldu.] 1923'te kurulan *Türkiye İdman cemiyetleri ittifakı* ise, Türkiye'de ulusal bir spor yönetimi arayışının başlangıcı oldu. Bu cemiyetin çalışmaları, kendi kendini feshedinceye (1936) kadar sürdü. Türkiye İdman cemiyetleri ittifakı'nın kapanmasıyla, aynı yıl geçici olarak kurulan *Türk spor kurumu*, tüm spor çalışmalarını üstlendi (1936-1938). 1938'de *Beden terbiyesi genel müdürlüğü* kurulduktan sonra gençlerin okullarda ve okul dışında gerek beden eğitimi gerek amatör ve profesyonel spor çalışmalarını düzenleyip yönlendirmek, spor alanları kurmak görevi bu kuruluşa verildi. BTGM 1942'den başlayarak çalışmalarını Milli eğitim bakanlığı'nın yapısı içinde sürdürdü.

Türkiye'de 1951-1952 sezonunda futbolda profesyonellik kabul edildi ve bölgesel liglerin yerine deplasmanlı milli lig başlatıldı. Daha sonra Gençlik ve spor bakanlığı'nın kurulmasıyla spor etkinlikleri yeni boyutlar ve olanaklar kazandı ve BTGM bu bakanlığın bir birimi oldu (1969). Ülkede sporun bilimsel yöntemlerle yapılabilmesi için Spor akademileri açıldı (Ankara 19 mayıs 1974, İstanbul ve Manisa 1975). Aynı dönemde judo, karate vb. uzakdoğu sporlarının geniş kitlelerce benimsenmesinin yanı sıra bağımsız bir hentbol federasyonu kuruldu (1976). Okulların basketbola verdiği önem dolayısıyla (ve semtlerde mahalle aralarına kadar yayılması sonucu), yine aynı dönemden sonra, bu spor dalında önemli başarılar elde edildi. Bu başarıda yerel yönetimlerin açtığı spor sahaları ve salonlarının da katkısı oldu. 1983'te Gençlik ve spor bakanlığı yerine Milli eğitim, gençlik ve spor bakanlığı kuruldu. 1989'da milli eğitim ve spor birbirinden ayrıldı, spor işleri Gençlik ve Spor genel müdürlüğü (GSGM) adıyla, Başbakanlık'a bağlı bir genel müdürlüğe verildi. Genel müdürlüğe bağlı 32 spor federasyon vardır ve federasyon başkanları seçimle göreve gelerek bu görevi fahri olarak yürütürler.

—İkonogr. Antikçağ sanatçıları arasında spor etkinliklerini en çok betimleyen Yunanlılar olmuştur. Delphoi'de ortaya çıkarılan *Araba sürücüsü*, Myron'un *Diskobolos*'u, Polykleitos ya da Lysippos'un atletlerinden başka, arkaik dönem vazoları, Euphronios ve Euthymides'in jimnastik salonu sahneleriyle süslü vazoları ve Uffizi' deki (Floransa) *Güreşçiler* grubu gibi birçok hellenistik dönem heykeli sayılabilir. Etrüsk bronz sanatçıları, cista kapaklarını, tutamak olarak kullanılan atlet vücutlarıyla süslediler. Roma sanatında, güreşçilere, gladyatörlere, vahşi hayvanlarla yapılan mücadelelere ve araba yarışlarına daha çok mozaiklerde rastlanır.

Modern sporlar içinde kürek Th. C. Eakins ve Sisley'e (*Molesey'de kürek yarışları*, 1874, Louvre); bisiklet yarışı, Toulouse-Lautrec (desenler, Louvre), Gonçarova (1912-13), Metzinger'e (1914, Guggenheim kol., Venedik); boks, G. Bellows, L. A. Moreau, Dunoyer de Segonzac (T. Bernard için kitap resimleri), Gromaire'e ve daha yakın bir zamanda A. Warhol'a; tenis, Baumeister'a; yelken, Dufy'ye (yarışlar); futbol, Delaunay (*Cardiff takımı*, 1912-13); Boccioni (1913, Museum of Modern Art, New York), Nicolas de Staël, Picasso'ya (kesilmiş sac, 1961); dalgıçlar, Léger (1942-1945) ve Pignon'a (1962-1966) esin kaynağı oldu. Günümüzde pek çok afişte spor teması işlenmektedir (Olimpiyat oyunları vb.).

SPOR a. (fr. *spore*). Bot. **1.** Bitkiler âleminin karakteristik dağılma ve çoğalma organı; genellikle haploit hücreli çok küçük bir diasporadan oluşur ve çoğunlukla birhücrelidir. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Spor yapıcı kese*, yosunların kapsülünde bulunan spor ana hücrelerinin tümü. ‖ *Spor yapıcı tabaka*, bölünerek sporlar veren hücre tabakası.

—Ansikl. Bot. Spor, yavaşlamış bir yaşam sürdüğü için (bakterilerin sporları) yok edici etkenlere karşı çok dayanıklı ve çok küçük boyda doğal bir eşeysiz çoğalma organıdır. Etkin bir şekilde yer değiştirmek ya da sürüklenmek üzere ana bitkiden ayrılabilir ve uygun bir ortamda, daima kendisini doğuran organizmaya benzeyen bitkisel bir organizma vermek üzere "çimlenme" yetisine sahiptir. Bitkiler normal olarak çok sayıda spor verir.

Sporların biçimi ve işlevi çeşitlidir: yüzücü ve kirpikli *(zoosporlar)* olabilirler; kendiliğinden hareket edemeyebilirler ya da atkuyruğunda olduğu gibi, higroskopik şeritler sayesinde hareket edebilirler; türü elverişsiz koşullarda koruyabilir, kışı geçirmeyi sağlayabilir, asalaklarda bir konaktan diğerine geçişi sağlayabilir (buğday pası), ya da sadece çoğalmaya yarar; kimi bitkilerde tıpatıp ana bitkiyi verir, kimisinde "protal" ya da "gametofit" denen değişik görünümde bir organizma doğurur. "Eşsporlu" türlerde bütün sporlar birbirine benzer; "değişik sporlu" türlerde (örneğin selaginella) dişi *makrosporlar* ve erkek *mikrosporlar* vardır. Çiçekli bitkiler yalnız mikrosporları korumuşlardır, bu durumda onlara *çiçektozu* denmektedir. Bir diploit ana hücre dört haploit hücre vermek üzere meyoz* bölünmeye uğradığında ortaya çıkan sporlara *tetraspor* denir (mantarların *bazidiyosporları* ve *askosporları*, damarlı bitkilerin sporları); bir tetraspor yetişkin bir birey veremeyeceğinden, ancak döllenmeyi sağlayan gametleri verecek bir gametofit doğurur, fakat bazı kırmızı suyosunlarında gametofit, sporları yeniden verecek olan sporofite insanı yanıltacak kadar benzer.

Hayvanlar hiçbir zaman spor üretmez (sporlular* altşubesindeki protistler hariç), bitkilerse her zaman spor üretir (fukuslar takımındaki esmer suyosunları hariç).

Spor ve sergi sarayı *(İstanbul)*, İstanbul'da spor ve sergi salonu. Lütfü Kırdar*ın valiliği ve belediye başkanlığı döneminde Dolmabahçe sırtlarında Açıkhava tiyatrosu'nun yakınında açıldı (1947). 5 000 seyirci kapasiteli salonda açıldığından itibaren birçok uluslararası ve ulusal sergi ve spor karşılaşması düzenlendi. 1988'de, İstanbul Belediye meclisi'nin aldığı bir kararla, Spor ve sergi sarayı'na Lütfü Kırdar'ın adı verildi.

Spor yazarları ve spor kulübü derneği *(Türkiye)*, sosyal amaçlı dernek. İstanbul'da kuruldu (14 nisan 1963). Amacı, spor gazetecilerini yapısı içinde bir araya toplamak, spor gazetecilerinin haklarını korumak, türk sporunun gelişmesini, gençler arasında spora ilginin artmasını sağlamaktır. Derneğin amatör spor dallarında etkinlik gösteren bir kulübü vardır. Kuruluşundan bu yana "Türkiye Spor yazarları derneği kupası" adı altında, her yıl futbol karşılaşmaları düzenlenmektedir. Dernek, Uluslararası spor yazarları birliği (AİPS) üyesidir.

SPORADES adaları → LİNE İSLANDS.

SPORADİK sıf. (fr. *sporadique*). Patol. Bir toplulukta az sayıda ve seyrek olarak bireylerin yakalandığı hastalıklara denir.

SPORADLAR, Ege denizi'nde Yunanistan'a bağlı takımada; Yunanistan ve Anadolu kıyıları boyunca sıralanan iki ada öbeğinden oluşur. *Kuzey Sporadlar*, Eğriboz'un ve Tesalya kıyısı açıklarındadır (Skyros [esk. İskri], Skopelos [İskopoloz], Skiathos [İskidos]). *Güney Sporadlar* ya da *Onikiada**, Türkiye kıyıları boyunca uzanır.

SPORANGİOFOR a. (fr. *sporangiophore*'dan). Bot. Bir sporosist taşıyan sap.

SPORANJ a. (fr. *sporange*). Bot. SPORKESESİ'nin ve SPOROSİST'in eşanlamlısı.

SPORCU sıf. ve a. Spor yapan, herhangi bir spor dalında etkinlik gösteren kimse için kullanılır.

SPORCULUK a. Spor yapma, sportif bir etkinlikte bulunma işi.

SPOREL (Hasan Kâmil), türk futbolcu ve yönetici (İstanbul 1894 - *ay. y.* 1968). Futbola öğrenim gördüğü Galatasaray lisesi'nde başladı. Fenerbahçe takımına geçerek solbek mevkisinde güvenilir oyunu ile ünlendi ve "Dalgakıran" lakabıyla anıldı. Milli takıma seçildi ve kaptanlık yaptı (1923). Gittiği ABD'de de futbol oynadı. Türkiye'ye dönüşünde (1925) futbolu bıraktı. Fenerbahçe'de yöneticilik ve bir süre kulüp başkanlığı yaptı.

SPOREL (Zeki Rıza), türk futbolcu (İstanbul 1898 - *ay. y.* 1970). Futbola genç yaşta Kuşdili çayırı'nda başladı (1913) ve Fenerbahçe'ye geçerek uzun yıllar bu takımın formasını giydi. 1923'te yapılan ilk milli maçta (Türkiye-Romanya) santrfor olarak oynadı ve 2-2 biten maçta Türkiye'nin iki golünü attı. 16 kez milli oldu. Futbolu bıraktıktan (1928) sonra Fenerbahçe yönetim kurullarında görev aldı. Demokrat parti milletvekilliği (1946-1957) yaptı.

SPORİDİ a. (fr. *sporidie*). Bot. Bazı mantarların, özellikle pasmantarları takımından bazı türlerin kış sporlarının (telötospor) çimlenmesi sonucu oluşan miselyum iplikçiklerinin üzerinde gelişen spor.

SPORKESECİĞİ a. Bot. *Mucorales* takımından bazı mantarlarda bulunan daha küçük, ek sporkesesi.

SPORKESESİ a. Bot. Çiçeksiz bitkilerde (suyosunları, mantarlar, yosunlar, eğreltiler) sporları içeren organ. (Yosunların sporkesesine çoğunlukla *kapsül* denir.) [Eşanl. SPORANJ, SPOROSİST.]

—Ansikl. *Mucoraceae* familyasındaki küf mantarlarında sporkesesi genellikle küre biçimindedir; bunun içindeki sitoplazma çok sayıda küçük yuvarlak kütlelere (ovoitler) bölünür ki, bunlara spor* denir. Çoğunlukla bir sporkesesinde çok fazla sayıda spor bulunur. Asklımantarların askları genel olarak 8 sporlu sporkeseleridir. Eğreltilerin sporkeseleri yaprakların alt yüzünde sorus denen kümeler halinde bulunur ve üzerleri gömlek denen bir zarla örtülüdür. Sporkesesi bir sapçıktan ve sporları içeren şişkin bir bölümden oluşan bir lobut biçimindedir; çeperlerinde bir tek hücre tabakası yer alır; sporkesesinin çevresinde tam bir halka oluşturan bu hücrelerin bazıları U biçiminde eşitsiz kalınlaşır; ince kalan dış yüzü kurumanın etkisiyle zayıflar ve sporkesesini patlatır. Çiçekli bitkilerde, erkekorganlar erkek sporkeseleri, yumurtacığın evin kısmı da dişi sporkesesi sayılır.

SPORLANMA a. Biyol. Spor üretip salıverme ya da bakteriler sözkonusu ise, spora dönüşme.

—Ansikl. Sporlanma, ortam koşulları elverişsiz olduğunda, kimyasal değişimlerin son derece yavaşlaması ve gelişmenin tamamen durması sayesinde türün yaşamda kalmasını sağlar; aynı zamanda türün uzaklara yayılmasına da olanak verir.

Bakteriler için, spor oluşumu bir *hücre-*

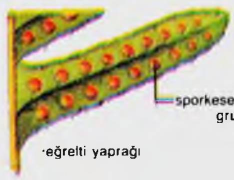
domalan sporu

atkuyruğu sporu

Zeki Rıza Sporel

eğrelti yaprağı üzerinde sporkeselerinin konumu

bir sporkesesi grubunun kesiti

olgunlaşmış bir sporkesesinin kesiti

sel farklılaşma biçimidir. Sporlanmayı başlatan koşullar oksijen basıncının, sıcaklığın artması (80 °C'a kadar, sporlanabilen bakterilerin pastörizasyona dayanıklılığı bununla açıklanabilir), ortamın kuraklaşması vb. olabilir. Spor, çok kalın ve çok yoğun bir kabuk yapımıyla oluşur; bakteri hücresinin bileşenlerinin bir kısmı içerde hapsolur ve hücre artık bölünüp çoğalamaz.

Sporlar Gram yöntemiyle boyanamazlar ve mikroskopta iyi görülen ışık kırıcı cisimler olarak görünürler; bakteri hücresinin gövdesinin çeşitli yerlerinde bulunurlar (merkezde, uca yakın ya da uçta) ve hücrenin biçimini değiştirir ya da değiştirmezler; bu ölçütler her tür için tipiktir. Ortam koşulları üremeli yaşama elverişli olduğunda sporun çeperlerindeki kabuk çözünür ve normal biçimini alan bakteri hücresi yeniden çoğalmaya başlar.

Sporlanma bazı anaerobi bakterilerde olduğu gibi genetik bir niteliktir: örneğin tetanos mikrobu *Clostridium tetani*, gazlı kangrenlerin etkeni *C. perfringens* ve botülizmin etkeni *C. botulinum*, şarbonun etkeni *Bacillus anthracis* gibi bazı aerobi *bacillus*'lar.

SPOR-LOTO a. Futbol karşılaşmalarında beraberlikle sonuçlanan maçları tahmin ederek ikramiye kazanma esasına dayalı müşterek bahis. (Bu konudaki etkinlikler Başbakanlık'a bağlı Gençlik ve spor genel müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Spor-lotoda amaç, 36 karşılaşmadan 7 ya da 8 beraberliği bir kuponun aynı kolonunda tahmin edebilmektir. Yapılan değerlendirmede 7 ve 8 bilen çıkmazsa ikramiye bir hafta sonrasına aktarılır.)

SPORLULAR a. Asalak *Protozoa* altşubesi. (Üreme çevrimi, daima solucansı ve hareketli bir hücre ile başlar; genellikle bir spordan doğduğu için bu hücreye sporozoit denir ve en son kuşağın hücreleri gamet olur. Sporlular iki sınıfa ayrılır: gregarinler ve koksidiler. Bil. a. *Sporozoa*.)
—ANSİKL. Sporlular birhücreli, az hareketli canlılardır; belirgin özellikleri gelişme biçimleridir; art arda iki çeşit üreme biçimi sergilerler: biri eşeylidir, genellikle bir arakonakta gametlerle sağlanır, diğeri eşeysizdir, esas konakta sporozoitlerle gerçekleşir. En önemli asalak cinsleri, özellikle hayvanlarda asalak olan *Coccidium* ve sıtma mikrobunu içeren *Plasmodium*'dur.

SPOROBLAST a. (fr. *sporoblaste*). Biyol. Sporluların üreme hücresi. (Gregarinlerde iğ biçiminde olup uzun bir kamçısı vardır.)

SPOROFİL a. (fr. *sporophylle*). Bot. *Pteridophyta* grubunda (eğreltiler ve onlara yakın bitkiler) ve diğer bazı bitki gruplarında spor yapan organları taşıyan yaprak.

SPOROFİT a. (fr. *sporophyte*). Bot. Döllenmiş yumurtadan çıkan ve spor yapıcı organlar taşıyabilen bitkisel organizma. (Karşt. GAMETOFİT.)
—ANSİKL. Sporofitin hücreleri, döllenmiş yumurtanınkine eşit ve sporunkinin iki katı sayıda kromozom içerir ve bunlara "diploit" denir. Yosunlar ile ciğeryosunlarından başka kara bitkileri gametofitten daha fazla gelişmiş bir sporofite sahiptir ve çiçekli bitkilerde sporofit üreme çevriminin hemen hemen tamamını oluşturur.

SPOROFOR a. (fr. *sporophore*). Bot. Sporları taşıyan ya da üreten, farklılaşmış miselyum saçağı.

SPOROGON a. (fr. *sporogone*). Bot. Yosunlarda sporları taşıyan ve gametofitin, yani yapraklı bitkinin dişi sapı üzerinde asalak yaşayan döllenmiş yumurtadan doğan organ. (Sporogon bir sap, bir sapçık [iplikçik] ve bir kapsülden [sporkesesi] oluşur. Diğer bitkiler sözkonusu olduğunda buna SPOROFİT denir.)

SPOROKARP a. (fr. *sporocarpe*). Bot. *Hydropteridales* (sueğreltileri) takımında üreme organlarını içeren kapsül biçiminde kılıf. (Bu organlar yaprakların dibinde, yaprak sapının üzerindeki bir çukurcukta oluşur. Cıvıkmantarlarda da sporokarplara rastlanır.)

SPOROLOJİ a. (fr. *sporologie*). İstatistik bir incelemeye girişmeksizin fosil ve canlı sporları ve çiçektozlarını tanımlamaya çalışan palinoloji dalı.

SPOROPOLENİN a. (fr. *sporopollénine*). Bot. Eğrelti sporlarının dış tabakasını ve çiçektozunda eksin'i oluşturan çürümez madde. (Kimyasal olarak kütine benzer.)

SPOROSİST a. (fr. *sporocyste*). Biyol. **1.** Bir arakonağa girdikten sonra miracidium larvanın dönüşümünden ileri gelen trematot yassısolucanların (karaciğer kelebekleri) bir gelişme evresi. (Sporosist, redi halinde gelişen üreme hücreleriyle dolu, kütiküla zarlı bir kesedir; rediler dışarı çıkmak için sporosistin çeperini deler.) **—2.** İlkel mantarlarda eşeysiz sporları içeren hücre. (Eşanl. SPORANJ, SPORKESESİ.)

SPOROTRİCHUM a. İnsanda ve evcil hayvanlarda asalak yaşayan ve konidileri doğrudan doğruya miselyumların üzerinde bulunan lifli mantar.

SPOROTRİKOZ a. (fr. *sporotrichose*). Normalde maya mantarı olduğu halde vücut yüzeyinde ya da deri altında, ender olarak da içorganlarda hastalık yapan bir mantarın (*Sporotrichum schenckii*) neden olduğu mantar hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Vet. *At sporotrikozu*, apseleştikten sonra kalın beyazımsı bir irin akıtan derialtı düğümleriyle belirgin hastalık.
—ANSİKL. *Sporotrichum schenckii* dünyanın her tarafında doğada (toprak, bitkiler; deride ve kırsal kesimde yaygın olması bundandır) miselyum biçimiyle bulunan bir mantardır. Hastalığın klasik görüntüsü şöyledir: birçok haftalık bir kuluçka devresinden sonra giriş yerinde ülserli bir şankr ve özellikle etraftaki lenf bezlerinde düğümsel bir lezyon olan deri-lenfanjit karması; alttaki kemiğin hastalanmasına da sık rastlanır, etkili tedavi en başta potasyum iyodür kullanmakla sağlanır.

SPOROZOA a. Zool. SPORLULAR altşubesinin bilimsel adı.

SPOROZOİT a. (fr. *sporozoïte*). Biyol. Sporluların sporlarından türeyen ve yetişkin hücreyi veren, çekirdekli küçük protoplazma kütlesi.

SPOROZOOZ a. (fr. *sporozoose*). Sporlular sınıfından bir asalağın neden olduğu protozooz. (Sıtma ve toksoplazmoz birer sporozoozdur.)

SPORSEVER sıf. ve a. Sporu seven, sporla ilgilenen kimse için kullanılır.

SPORSUZ sıf. ve a. Hiçbir zaman spor üretmeyen bakterilere denir. (Sporsuzlar, özbakteriler altşubesinin bir sınıfıdır.)

SPORT a. (ing. sözc.). Biyol. Darwin tarafından gözlemlenen ve bu adla anılan ani değişinimler. (Günümüzde, çiçek yetiştiricileri, bitkinin geri kalan kısmı türün normal tipinde olduğu halde, bir tomurcukta meydana gelen morfolojik değişiklik için "sport" terimini kullanmaktadırlar.)

SPORTİF sıf. (fr. *sportif*). Sporla, bir spor dalı ile ilgili olan şey için kullanılır: *Sportif etkinlik. Sportif gösteri.*
—Balıkç. *Sportif balıkçılık*, kâr amacı gütmeden yalnızca eğlenmek ve vakit geçirmek için yapılan balıkçılık.
—Müz. *Sportif dans*, gösteri olarak çiftler tarafından dans edilen ve yarışmalara konu olan salon dansı.

SPORTMEN sıf. ve a. (ing. *sportsman*'dan). Spor yapan kimse; sporcu.
◆ sıf. Spor yaptığı izlenimi veren, gelişkin vücutlu bir kimsenin vücut yapısı için kullanılır: *Sportmen yapılı bir genç.*

SPORTMENCE sıf., be. Belli bir spor anlayışına, kurallarına uygun düşen, dürüstçe bir davranış ya da bu biçimde ortaya konan bir eylem için kullanılır: *Sportmence bir davranış. Sonucu sportmence kabul edin.*

SPORTMENLİK a. Spor kurallarına uygun düşen, dürüst, sportmence davranış.

SPOR-TOTO a. Futbol karşılaşmalarında hangi takımın kazanacağını, hangilerinin berabere kalacaklarını önceden tahmin etme esasına dayalı müşterek bahis. 16 karşılaşmalı bahiste amaç, bir kuponda, aynı kolonda 14 (13+1) maçın sonucunu tahmin etmektir. 13 ve 12 maçın sonuçlarını doğru tahmin edenler de ikramiye kazanır. Türkiye'de spor-toto oyunları 1959'da 7258 sayılı Futbol müsabakalarında müşterek bahisler tertibi yasası'nın ikinci maddesi uyarınca başlatılmıştır. Gençlik ve Spor genel müdürlüğü'ne bağlı Spor-Toto teşkilat müdürlüğü tarafından düzenlenip yürütülür.

SPORTSWEAR a. (ing. sözc.). Spor giysileri belirtmek için kullanılan ticari terim.

SPORTULA a. (lat. *sportula, sporta*, sepet'ten). Antik. Rom. Patronların yanaşmalarına sundukları ikram. (Yanaşmalar Forum'da, savaşta, seçim mücadelelerinde patronlara yardımcı oluyorlar, sabahları onları selamlayarak saygılarını sunuyorlardı. Bunun karşılığında patronlar onlara "sportula" adı verilen bir yemek ya da para ikramında bulunuyorlardı. Daha sonra sportula tam bir sadaka haline geldi ve zenginler bile kendilerinden zengin olan kişilerden sportula istemeye başladılar.)

SPOT a. (nokta, benek anlamında ing. *spot*). Özellikle belli bir alanı aydınlatmayı sağlayan yönlendirilebilir aydınlatma aracı.
—Ölçbil. Döner aynalı ölçü aletlerinde gösterge görevi yapması için ölçek üzerine düşürülen ve çok ince bir işaretten oluşan ışık görüntüsü. ‖ Bir osiloskopun ya da katot tüpünün ekranı üzerinde elektron demeti tarafından oluşturulan çok küçük ışık lekesi.
—Reklamc. Kısa süreli tanıtım filmi. ‖ Ürünün adının, bir slogan ya da nitelemeyle tamamlanmış olarak anılması.
—Sine., TV. ve Tiyat. Bir oyuncunun ya da dekorun bir bölümünün bölgesel olarak aydınlatılmasını sağlayan ayarlanabilir küçük ışıldak.

SPOT sıf. (hazır anlamında ing. *spot*). Petr. san. **1.** *Kademeli satış sözleşmesi*'nin tersine, tek amaca yönelik ticari bir muamele için kullanılır. **—2.** *Spot fiyat*, "serbest" petrol piyasalarında (özellikle Rotterdam) uygulanan fiyatlar için kullanılır
—Bors. *Spot market*, yabancı paraların sözleşme yapıldığı anda teslim edilmek koşuluyla işlem gördüğü döviz piyasası. (Spot market, döviz alım-satımı yapılan yerde, o andaki kura göre ödemenin gerçekleştiği vadesiz piyasayı kapsar.)

SPOTTED WİLT a. (ing. *spotted*, benekli, ve *to wilt*, solmak'tan). Domateste meyvelerin üzerinde, genellikle nekrozlaşan halka biçiminde yaprakların üzerinde bronz renkli lekelerle belirgin virüs hastalığı.

SPOTTİNG a. (ing. *spotting*). Tıp. Doğum kontrol hapı kullanan kadınlarda görülen çok ufak, ama sürekli metroraji.

SPOUT a. (ing. *spout*). Camc. *Akma spoutu*, fırından ya da besleyiciden sıcak cam çıkışını bir konteyner (sıcak cam damlaları) ya da bir havuza (boşaltma delikleri, fırın boşaltılması) bağlayan metal ya da ısıya dayanıklı eğimli kanal.

SPOYLER a. (ing. *spoiler*, aerodinamik fren'den). Havc. Kaldırma kuvvetini azaltmak için bir kanadın üstyüzeyine yerleştirilen, içeri alınabilir flap. (Spoylerler, belli bir ölçüde kanatçıkların yerini alabilir.)

—Oto. Ön tamponun altına yerleştirilen ve aerodinamikliği iyileştirmeyi sağlayan (genellikle polyesterden) karoseri öğesi.

S.P.Q.R. SENATUS POPULUSQUE ROMANUS'un ("Roma senatosu ve halkı") kısaltması.

SPRAGUE (Frank Julian), amerikalı mühendis ve sanayici (Milford, Connecticut, 1857 - New York 1934). Elektrikli otomotrislerin çok birimli kumanda yöntemini buldu. Bu sistem, bütün dünyada elektrikli banliyö hatlarına uygulandı.

SPRANGER (Bartholomeus), flaman ressam (Anvers 1546 - Prag 1611). 1593'te çek uyruğuna girdi. 1565'te Paris, Lyon, Milano ve Parma üzerinden Roma'ya gitti. 1566-1575 arasında daha çok bu kentte çalıştı; sonra Viyana'ya geçerek Maximilian II'nin hizmetine girdi; 1581'de Prag'a yerleşti ve Rudolf II'nin saray ressamı oldu. Geç maniyerist sanatın kusursuz bir temsilcisi olan Spranger, Fontainebleau okulu, Correggio ve il Parmigianino'nun etkisinde kaldı: birçok mitolojik, tarihsel, dinsel sahne ve çeşitli portreler gerçekleştirdi. Viyana'daki Kunsthistorisches Museum'da çok sayıda yapıtı vardır (Louvre' da *Adalet alegorisi*).

SPRANGER (Eduard), alman filozof (Gross-Lichterfelde, Berlin yakınında, 1882 - Tübingen 1963). Leipzig (1911 -1920), Berlin (1920-1946) ve Tübingen üniversitelerinde ders verdi. Önceleri alman idealizminin klasik filozoflardan etkilenen bir yönünü temsil ederken, daha sonra kültür ve yaşam felsefeleri ile W. Dilthey'in tarihselciliğinin etkisinde kalan yönünün temsilcisi oldu. Başlıca yapıtları: *W. von Humboldt und die Humanitätsidee* (W. von Humbolt ve hümanizm düşüncesi) [1909], *Lebensformen* (Yaşama biçimleri) [1914], *Kultur und Erziehung* (Kültür ve eğitim) [1919], *Psychologie des Jugendalters* (Gençlik psikolojisi) [1924], *Volk, Staat, Erziehung* (Halk, devlet, eğitim) [1930], *Gœthes Weltanschauung* (Goethe'nin dünya görüşü) [1933], *Der Eigengeist der Volksschule* (İlkokulun ruhu) [1955].

SPRATLY adaları, Güney Çin denizi'nde takımada, 10° K. enleminde, Filipinler'e bağlı Palauan adasının B'sında. Yaklaşık 180 000 km²'lik bir alana dağılan yüz kadar küçük adadan oluşur; stratejik önemlerinden (konumları nedeniyle ve belki de takımadadaki yeraltı ya da kıta sahanlığı zenginlikleri nedeniyle) adalar (en azından bazıları) üstünde Filipinler, Çin, Tayvan, Vietnam hak iddia etmektedir.

SPREAD a. (ing. sözc.). Bank. Uluslararası finansman piyasasında, taban faiz oranının üstüne eklenen ve borç veren bankacının ücretini ve yüklendiği riskin fiyatını oluşturan bölümü.

SPRECHGESANG a. (konuşulan şarkı anlamında alm. sözc.). Müz. Konuşma ile şarkı söyleme arası bir vokal müzik üslubu. Ritm değerlerine tam bir uygunluğa, nota yüksekliklerinin ise yaklaşık olarak belirtilmesine dayanan bu üslupta sürekli bir glissando ile yukarı ya da aşağıya doğru notalar birbirlerine bağlanır. A. Schönberg'in, *Pierrot lunaire*'i (1912) bestelerken ortaya çıkardığı bu üslup, onun bazı izleyicileri, örneğin A. Berg *(Wozzeck)* tarafından benimsenmiş ve daha çok anlatımcı yapıtlarda uygulanmıştır.

SPREE, Almanya'da ırmak, eski Büyük Lausitz kütlesinden doğar, Bautzen, Cottbus, Fürstenwalde, Berlin'i sular, Spandau' da Havel'e kavuşur; 403 km. Havzası 10 100 km². Büklümlü çığırı, ırmağın akışını geçici olarak engelleyen Dördüncü Zaman buzullarından büyük ölçüde etkilenmiştir. Cottbus'tan başlayarak Spree, Büyük Lausitz yükseklerine dik olarak akmamaya başlar: buzultaş dizilerini aşabilmek için bir dizi dik açılı dirsek çizer. Bu nedenle Spreewald'da, bu buzultaş dizisinin eteğinde birçok kola ayrılarak Schwielochsee gibi gölleri oluşturur. Oder-Spree kanalıyla Oder'e bağlanmıştır.

SPREEWALD, Almanya'nın Brandenburg eyaletinde bölge, Cottbus'un K.-B.'sında. Spree'nin suladığı, eskiden bataklık olan Spreewald kurutularak sebze yetiştiriciliğine açıldı.

SPRENGEL (Hermann Johann Philipp), ingiliz yurttaşlığına geçmiş alman kimyacı ve fizikçi (Schillerslage, Hannover 1834 - Londra 1906). Öğrenimini Almanya'da tamamladıktan sonra, Oxford Üniversitesi'nde asistan oldu ve Londra Krallık kimya koleji'nde çalıştı. Boşlukla ilgili *On the Vacuum* (Vakum üstüne) [1865] adlı yapıtında yayımlanan araştırmalarıyla ve cıva trompu buluşuyla tanınır; cıva trompu, 1881'de, elektrik ampullerinin üretiminde kullanıldı. Sprengel bunun yanı sıra, patlayıcıları inceledi.

Sprengel patlayıcıları, derişik nitrik asit ve kendisi de patlayıcı olan katı ya da sıvı yanıcı bir maddenin karışımından oluşan patlayıcı karışımlar.

SPRENGER (Jakob), alman dominiken (Rheinfelden 1436'ya doğr. - Strasbourg 1495). Köln, Mainz ve Trier piskoposluklarında genel engizisyon yargıcı (1481). Özellikle büyücüleri kovuşturmakla görevlendirildi. Büyücülüğü mezhep sapkınlığıyla bir tutan ünlü büyücülük incelemesi *Malleus maleficarum*'u (Büyücülerin çekici, Köln, 1487) yazdı.

SPRENGER (Alois), alman türkolog (Nassereith, Tirol, 1813 - Heidelberg 1893). 1843-1857 yılları arasında Hindistan'da yaşadı, öğretmenlik yaptı. Hindistan'dan döndükten sonra Bern'de ders verdi (1858-1881). Başlıca yapıtları: *Das Leben und die Lehre Mohammeds* (Muhammet'in yaşamı ve öğretisi, 1861-1865), *Die alte Geographie Arabiens* (Arabistan' ın eski coğrafyası, 1875).

SPREO SUPERBUS a. Tropikal Afrika' da yaşayan ve sığırcığa benzeyen, madensel parıltılı mavimsi tüylü ötücükuş. (Sığırcıkgiller familyası; boyu 24 cm.)

SPREY a. (ing. *spray*, püskürteç'ten). **1.** Kozmet. Yapılmış saçlar üzerine sıkıldığında saçın biçimini koruyucu ince bir polimer katmanı meydana getiren kozmetik ürün. (1955'te ilk kez ABD'de icat edildi.) **—2.** Saça geçici bir röfle yapmaya yarayan, püskürtmeli boya maddesi.
—Sütç. Atomizasyonla elde edilmiş süttozu.

SPRİNG a. (ing. sözc.). *Spring halatı*, rıhtıma bağlı bir geminin ileri ya da geri hareket etmesini önlemek için, kıç omuzluktan başa (kıç spring halatı), baş omuzluktan kıça (baş spring halatı) verilen halat. || *Spring manevrası*, bir gemiyi bağlı olduğu mevkiden avara etmek için spring halatları üzerinde makinelere ileri yol ya da tornistan vererek yapılan manevra.

SPRİNGBOK a. (sıçrayan teke anlamında hollandaca sözc.). Güney Afrika savanlarında yaşayan, sıçramasıyla ünlü antilop. (Dişisindeki biraz küçük olmakla birlikte her iki cinsi de boynuzludur; boynuzlar boğumlu ve dışa doğru açıktır. Springboklara, böğürlerindeki deri kıvrımı nedeniyle "keseli ceylan" da denir; hayvan bu kıvrımları açtığı zaman buradan sarkan uzun beyaz kıl demeti alarm işareti ödevi görür. Bil. a. *Antidorcas marsupialis;* boynuzlugiller familyası, *Antilopinae* oymağı; cidago yüksekliği 90 cm ve bu boyda ağırlığı 35 kg.)

SPRİNG CİTY, ABD'de (Tennessee) kent, Tennessee ırmağı kıyısında, Knoxville'in G.-B.'sında; 1 900 nüf. Nükleer santral.

SPRİNGCREST a. İlk olarak Georgia' da (ABD) üretilen, yarı erkenci, sarı etli ve kaliteli şeftali çeşidi. (Akdeniz kıyı bölgelerine çok iyi uyum sağlar.)

Fabbri

Bartholomeus **Spranger**
Hermaphroditos ile Salmakis
(1581'e doğr.)
Kunsthistorisches Museum, Viyana

SPRİNGE, Almanya'nın Aşağı Sakson-ya eyaletinde, Hannover'in G.-B.'sında kent; 31 000 nüf.

springer *(welsh)* → WELSH-SPRİNGER.

springer köpeği, tüfekle kuş avcılığında kullanmaya elverişli ingiliz köpek ırkı.

SPRİNGERİA a. Meksika körfezinin derin kesimlerinde yaşayan kıkırdaklıbalık cinsi. (Rostrumlarında yapraksı bir uzantı vardır; karın yüzgeçleri az çok ayağa benzer. *Anacanthobatidae* familyası.)

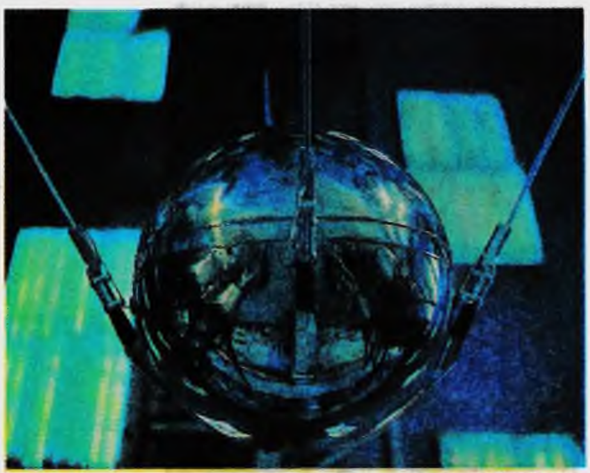
Springer-Verlag, 1842'de Julius Springer (1817-1877) tarafından Berlin'de kurulan, bugün Berlin'de ve Heidelberg'de yerleşmiş bulunan ve bilimsel yapıtlar yayımlayan alman yayınevi. Fen bilimleri ve uygulamalı bilimlerle ilgili yapıtlar yayımlar. Viyana, New York ve Tokyo'da üç şubesi vardır.

Springer Verlag, 1945'te *Axel Springer Verlag AG.* adıyla Caesar Springer (Altona, Hamburg 1912-1985) tarafından kurulan yayıncılık kuruluşu. Alman basınının büyük bir bölümünü denetiminde bulunduran bu şirket bir konzerndir. 1948'de kurulan *Hamburger Abendblatt;* 1952'de kurulan *Bild Zeitung;* 1953'te satın alınan *Die Welt;* her ikisi de hisse senetlerinin büyük bölümü 1960'ta Springer grubuna geçen, kendisi de kitap yayımcısı olan Ullstein tröstü tarafından yayımlanan *Berliner Morgenpost* ve *BZ* (Berlin' de çıkan gazetelerin en yüksek tirajlısı) bu kuruluşun bünyesinde yer alırlar. Aylık ve haftalık dergileri de olan grubun kendisine ait basımevleri vardır. 1967'de merkezini Berlin'e taşıyan firma, 1970'te tümüyle A. C. Springer'in eline geçti.

SPRİNGFİELD, ABD'de kent, İllinois eyaletinin merkezi; 105 230 nüf.' (1990). Önemli bir tarım (mısır, buğday, soya) ve hayvancılık bölgesinin ortasında kurulmuş olan Springfield aynı zamanda bir ticaret (sigorta şirketleri) ve sanayi (tarım makineleri, makine ve elektrikli gereçler yapımı, besin sanayileri) merkezidir. Abraham Lincoln'un mezarı ve evi.

SPRİNGFİELD, ABD'de (Massachusetts) kent, Connecticut ırmağı kıyısında; 164 000 nüf. (1991). Sanayi (makine ve elektrikli gereçler yapımı, kimya, plastik, hazırgiyim, baskı; aynı zamanda bir üniversite kenti ve bir kültür merkezidir) merkezi. Önemli Güzel sanatlar (hollandalı, fransız, italyan ressamların yapıtları; japon taş baskıları vb.) müzesi.

SPRİNGFİELD, ABD'de kent (Missouri); 140 494 nüf. (1990). Tarım ve sanayi

Fotohronika Tass

rus uydusu **Sputnik 1**'in bir kopyası *Bilim müzesi, Moskova*

(metalürji, hazırgiyim, kereste sanayisi, besin sanayileri, kauçuk) merkezi.

SPRİNGFİELD, ABD'de (Ohio) kent, Dayton'un K.-D.'sunda; 72 600 nüf. Takım tezgâhları ve tarım makineleri. Basımevi. Üniversite.

SPRİNGS, Güney Afrika'da kent, Witwatersrand'da, Johannesburg'un D.'sunda; 154 000 nüf. Altın madeni. Sanayi (madencilik donanımı, elektrik gereçleri, makine sanayisi, çinko metalürjisi, kırtasiye, besin sanayileri) merkezi.

SPRİNGTİME a. Kaliforniya kökenli, sarı etli erkenci şeftali çeşidi.

SPRİNKLER a. (ing. *sprinkler; to sprinkle,* sulamak'tan). Tarım. Sulama rampasına takılan ve su basıncı ile dönerken püskürttüğü suyla sulama yapan aygıt.

SPRİNT a. (ing. sözc.). **1.** Bir yarışta bitiş noktasına yaklaşırken sporcunun hızını artırması. **—2** Atletizmde kısa mesafe yarışı.

Sprint, düşman nükleer başlıklarını, atmosfere girişlerinin son evresinde yakalayabilen, amerikan yapısı, yüksek hızlı füzesavar güdümlü mermi. Sprint, düşman nükleer başlığı, Spartan* füzelerince sağlanan bölge savunmasını yanılttığında devreye girer. Büyük hızı, düşman nükleer başlıklarını, yaklaşık 30 km'lik bir yükseltide yakalama olanağı verir. 10 ile 15 saniye arasındaki kısa uçuş süresi, yanıltıcı etkenlerin bir bölümünü yok etmek için fırlatmayı yeterince geciktirmeyi sağlar. Sprint, iki itici kat ile patlaması, düşman nükleer başlığını sarsıntı etkisiyle imha edebilen ya da nötronların, ışımaların (X, gama) yayımıyla ya da elektromanyetik darbelerle başlığın çalışmasını önleyen bir nükleer yük taşıyan bir ön bölümden oluşur.

Harekât ve muharebede kullanılan biçimiyle, Sprint beton bir siloya yerleştirilir, buradan dışarıya, bir jeneratör tarafından üretilen gazların etkisiyle harekete geçen bir pistonla fırlatılır.

squash maçı

Aschendorf-Vandystadt

SPRİNTER a. (ing. sözc.). **1.** Bisiklet sporunda, varışa yaklaştığında hızını birdenbire artırabilen yol yarışçısı. **—2.** Atletizmde kısa mesafe koşucusu.

SPRU a. (ing. *sprue,* cüruf'tan). Patol. Özellikle tropikal bölgelerde sık rastlanan, süreğen ishal (dışkılar yağ bakımından zengindir), dil iltihabı ve megaloblastlı hipokrom bir kansızlıkla belirgin hastalık. (Eşanl. PSİLOSİS.)

SPRUANCE (Raymond Ames), amerikalı amiral (Baltimore 1886 - Pebble Beach, Kaliforniya, 1969). Midway savaşı'nda (1942) bir kruvazör tümenine komuta etti, amiral gemisi olan *Yorktown* uçak gemisinin savaş dışı kalmasından sonra zafer kazandı. Tümamiralliğe yükseltildi. İlerde V. filo olacak olan yüz dolayında gemiden oluşan bir donanmanın başına geçerek Pasifik'te kaldı. Kiribati, Marshall ve Mariana adalarına yapılan saldırıyı ve 1945 nisanında Okinava'nın alınmasıyla sonuçlanan Ryukyu seferini yönetti. 1945'te Pasifik filosu başkomutanlığına atandı.

SPUM a. (ing. *spoom;* ital. *spuma,* köpük'ten). Genellikle bir likör ya da meyve suyuyla kokulandırılan ve italyan bezesi katılarak çok köpüklü duruma getirilen bir tür şerbet.

Spurling belirtisi, boyun-kol nevraljilerinde gözlenen belirti: baş öne eğilmiş durumdayken, kafa kubbesinin yukarıdan aşağıya doğru basılması, uyarılan sinir kökünün dağılım alanında şimşek tarzında bir ağrıya neden olur. Başın elle yukarı çekilmesi ise, tersine, bu ağrıyı hafifletir.

Sputnik, Ruslar'ın ilk yapay uydularına verdikleri ad. Bunların ilki olan Sputnik 1, 4 ekim 1957'de fırlatıldı. Bu araç, basit bir radyo vericisi taşıyan 83,6 kg'lık bir küreydi. 3 kasım 1957'de yörüngeye oturtulan Sputnik 2'nin kütlesi 534,5 kg'dı ve Layka adlı bir köpeği taşıdı; uzaya gönderilen ilk canlı olan Layka, hayatına son verilmeden önce 8 gün yaşadı. Sputnik serisinin sonuncusu olan ve 15 mayıs 1958'de fırlatılan Sputnik 3, 1 340 kg'lık jeofiziksel amaçlı bir uyduydu.

SPY, Belçika'nın Namur ilinde (Jemeppe-sur-Sambre komünü) yer. 1886'da, buradaki küçük bir mağarada ikisi yetişkin, biri çocuk olmak üzere üç insan iskeleti bulundu. Neandertal insanının bütün ayırtedici özelliklerini taşıyan bu iskeletlerin yanında moustier evresine ait taş endüstrisi kalıntıları ile nesli tükenmiş bazı hayvanların kemikleri bulunuyordu. Bu iskeletlerle, Neandertal insanlarının varlığı kesin olarak kanıtlanmış oldu.

SPYCHALSKİ (Marian), polonyalı siyaset adamı (Lodz 1906 - Varşova 1980). Mimar oldu, 1937'de Varşova'nın gelişmesi için bir tasarı hazırladı. Direniş'te önemli rol oynadı ve SSCB'de ilk Polonya ordusunun kurulmasına katıldı. Sağ sapmacılıkla suçlandı, 1949'da Savunma bakanı yardımcılığı görevinden alınarak tutuklandı. 1956'da saygınlığına kavuşunca Savunma bakanı, 1959'da Birleşik işçi partisi'nin politbüro üyesi oldu. 1963'te mareşal oldu. 1968 nisanında Devlet konseyi başkanı (Devlet başkanı) olarak atandı. Bu görevi 23 aralık 1970'te J. Cyrankiewicz'e bıraktı.

SPYDER a. Açık ve genellikle spor karoser.

SPYTİHNEV I (öl. 916), Bohemya dükü (894-906'ya doğr.), Bořivoj I'in oğlu. Bir macar istilasını püskürttü (903), haraç vermemek için imparator Konrad'ın güç durumundan yararlandı. Babası gibi Bohemya'da hıristiyanlığı yaydı.

SPYTİHNEV II (1031-1061), Bohemya dükü (1055-1061), dük Bretislav I'in oğlu. Almanlar'ı kovdu ve kardeşlerinden kendi toprakları Moravya'yı aldı.

SQUALİDAE a. CAMGÖZBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

SQUALİFORMES a. CAMGÖZBALIĞIMSILAR takımının bilimsel adı.

SQUALOİDEİ a. Burunlarında bıyıklar bulunmayan, normal göğüs yüzgeçli köpekbalığı alttakımı. (Alttakım iki familyaya ayrılır: camgözbalığıgiller ve domuzbalığıgiller.)

SQUAMATA a. Zool. PULLUSÜRÜNGENLER takımının bilimsel adı.

SQUARCİONE (Francesco), italyan ressam (Padova 1397 - *ay. y.* 1474). Antikçağ yapıtlarına büyük ilgi duydu; Padova'da bir atölye yönetti, öğrencilerine (C. Tura, M. Zoppo, Mantegna) arkeoloji sevgisini aşıladı ve roma sanatının yüceliğini gösterdi.

SQUARE DANCE a. (amerikanca *square dance,* dört çift için dans). Kadrile benzeyen ve yapılacak dans figürleri bir caller* tarafından bildirilen kuzey amerika folkloru çerçevesinde yer alan dans.

SQUASH a. (ing. sözc.). Bask kökenli çeşitli oyunların bir çeşit bireşimi olan ve kapalı salonda bir raket aracılığıyla oynanan bir tür top oyunu.

—ANSİKL. Oyun, dikdörtgen bir alan üzerinde her biri 9 sayılık iki ya da üç set üzerinden iki oyuncuyla oynanır. Sayı yalnızca servis atan tarafından kazanılır (servis atan taraf hata yapınca servis rakibe geçer). Servis atışında 24 g ağırlığındaki top sac plakanın üzerindeki karşı duvara atılır. Amaç (bir vole vuruşuyla karşılanmamışsa) topu oyun alanının 1/4'ünü oluşturan arka duvara bitişik (servis atışının tersinde yer alan) bölümüne düşürmektir. Öteki oyuncu tarafından gerçekleştirilen karşılama eğer top zemin üstünde iki kez zıplamadan yapılmış ve top yere ya da oyuncuya değmeden (sac plakanın üzerindeki) karşı duvara çarpmışsa başarılı olmuş sayılır.

SQUATTER a. (ing. sözc.). **1.** ABD'de, henüz işgal edilmemiş topraklara, tehlikeyi göze alarak yerleşen öncüler. **—2.** Avustralya'da, hükümetten kiraladığı arazi üzerinde koyun sürülerini otlatan sürü sahibi.

SQUAW a. (ing. *squaw;* algonkin dilinden). Kuzey Amerika yerlilerinde, evli kadın.

SQUAW VALLEY, ABD'de (Kaliforniya) kış sporları merkezi, Sierra Nevada'nın kuzeyinde, Tahoe gölünün yakınında. 1960 kış olimpiyat oyunları burada yapıldı.

SQUİD (ing. *Superconducting QUantum İnterference Device*'den kısaltma), her tür manyetik ve elektriksel ölçmeyi, daha önce eşine rastlanmayan bir duyarlıkla gerçekleştirmeye olanak veren soğukelektronik bileşen.

Bir SQUİD 10 ile 20 Å kalınlığında yalıtkan bir (kimi kez iki) eklem taşıyan aşırıiletken bir halkadan oluşur. Uygulanan bir manyetik alana yanıtı tüm kapalı aşırıiletken devreden geçen manyetik akının

kuvantalanmasından ve akımın, tünel etkisiyle (Josephson etkisi) eklemden geçiş biçimlerinden kaynaklanır. Böyle bir düzenek, manyetik akı değişimlerini akı kuvantumunun on binde biri, yani $10^{-4}\phi_0$ ($\phi_0 = 2 \times 10^{-15}$ weber) hassasiyetle algılayabilir. Aşırıiletken halkanın yüzeyi 0,1 cm^2 düzeyinde olduğundan, manyetik olarak algılama gücü 10^{-14} tesla düzeyindedir. Bu çok küçük yeğinlikli manyetik alanları ve bunların gradyanlarını (jeomanyetik alanın yerel değişimleri, kalbin ya da beynin manyetik alanları), manyetik yatkınlıkları potansiyel farklarını, çok küçük değerli empedansları ölçmek için seçkin bir alettir.

SQUİLLA a. Ağızdanayaklılardan kabuklu hayvan cinsi. (Bir türü *Squilla mantis* Antikçağ'dan beri Akdeniz yöresinde bilinir ve yenir. *Squillidae* familyasının örnek tipi.)

SQUİNZANO, İtalya'da komün, Puglia'da (Lecce ili), İon denizi yakınında; 15 500 nüf. Şarap.

sr, *steradyan*'ın simgesi.

Sr Anorg. kim. *Stronsiyum*'un simgesi.

SRAFFA (Piero), italyan iktisatçı (Torino 1898 - Cambridge 1983), yeni Cambridge iktisat okulunun temsilcisi. Ricardo kuramının yeni baştan özgün bir incelemesine girişti ve değerin ölçülmesi, fiyatların oluşumu sorunlarını ele aldı. Başlıca yapıtı: *Production of Commodities by means of Commodities* (Emtianın emtia ile üretilmesi) [1960]. Sraffa, özellikle İngiltere'de ve İtalya'da birçok iktisatçı üzerinde büyük ölçüde etkili oldu.

SRAM (*Short Range Attack Missile*'in kısaltması), nükleer başlıklı ve kısa erimli havadan karaya güdümlü füze.

1963'ten sonra üzerinde çalışılmaya başlanan, 1972'den sonra da B-52 G ya da H bombardıman uçaklarında 20 adet ve FB-111 bombardıman uçağında 6 adet olmak üzere, harekâtlarda kullanılan SRAM füzesi, katı propergollü bir tepkili -motor sistemi ve eylemsizlik prensibiyle çalışan bir güdüm sistemiyle donatılmıştır. 1972 ile 1975 yılları arasında 1 500 adet SRAM füzesi üretilmiştir. Başlıca özellikleri: ağırlık, 1 012 kg; uzunluk, 4,63 m; çap, 0,44 m; en yüksek erimi, 170 km; nükleer başlık gücü, 200 kt.

ŠRÁMEK (Fráňa), çek yazar (Sobotka 1877-Prag 1952). Şiirlerinde (*Misère de vie je t'aime quand même* [fr. çev.], 1905; *l'Écluse* [fr. çev.], 1916), romanlarında (*le Vent argenté* [fr. çev.], 1910; *la Chair* [fr. çev.], 1919) ve bazen hüzünlü bir havanın görüldüğü tiyatro oyunlarında (*Un été* [fr. çev.], 1915; *la Lune sur la rivière* [fr. çev.], 1922) izlenimci bir üslupla özgürlüğü, doğayı ve cinsel sevgiyi dile getirdi.

SREBIRNA gölü, Bulgaristan'da (Silistre yönetim bölümü) göl, Tuna'ya 2 km uzaklıkta. Su faunası ulusal rezervi (ender rastlanan türler, göçmen pelikanlar).

SREDNA GORA ("Orta dağ"), Bulgaristan'da dağ, Balkan dağlarına paralel uzanır, Karlovo ve Kızanlık havzalarını büyük Meriç çöküntüsünden ayırır. Boğdan tepesinde yüksekliği 1 604 m'ye ulaşır. B.'sında yanardağ sokulumları.

SREDNAYA TUNGUSKA ya da **PODKAMENNAYA TUNGUSKA** → TUNGUSKA (ORTA) ya da TAŞLI TUNGUSKA.

SREM ya da **SRİJEM,** türkç. **Sirem** ya da **Siremiyye,** Kuzey Sırbistan'da bölge, eski Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun cemitat'ı. Adı Roma kenti *Sirmium*'dan gelir. Bölge, günümüzde Voyvodina özerk bölgesi toprakları içinde yer almaktadır. Fruska Gora'yı, ovaları, gölleri, alüvyon vadilerini kapsar. Büyük köylerde toplanan halkının çoğu hırvattır. Başlıca pazarları Ruma, Sremska Mitrovica, İndjija ve Sid'dir.

SREMSKA MİTROVİCA, Sırbistan'a bağlı Voyvodina özerk bölgesinde kent, Sava ırmağı kıyısında; 32 000 nüf. Pazar. Antikçağ'daki *Sirmium*'un yerine kurulan bu kentte, Romalılar'dan kalma yıkıntılar ve XVII.yy.'a ait bir kilise vardır.

SREMSKİ KARLOVCİ, Karlofça'nın günümüzdeki adı.

SRİ GANGANAGAR → GANGANAGAR.

SRİJEM → SREM.

SRİ LANKA, esk. **Seylan,** Güneydoğu Asya'da ada devleti, Hint okyanusu'nda, Dekkan'ın güney-batısında (Palk boğazıyla Dekkan'dan ayrılır); 66 000 km^2; 17 400 000 nüf. Başkenti *Colombo*. Resmi dili *seylan dili*.

COĞRAFYA

Sri Lanka adası yerbilimsel açıdan Dekkan'ın bir parçasıdır ve Miyosen devrinde bir deniz basması sonucu Dekkan'dan ayrılmıştır. Kuzey kesimindeki Miyosen devrinden kalma kireçtaşları dışında (gnays, kuvarsit, arduvaz, billurlu kireç) Cambriaöncesi döneminden kalma kayaçlardan oluşur. Yüzey şekilleri, kuzeydeki engebeli platoları ve güneyindeki Seylan kütlesini içeren (en yüksek doruğu Pidurutalagala: 2 524 m) birçok peneplen düzeyi kapsar. Kıyı kesiminde pek geniş olmayan alüvyonlu ve deniz kulaklı ovalar uzanır. 6° ve 10° K. enlemleri arasında yer alan Sri Lanka'da büyük ısı değişimleri görülmeyen bir ekvator iklimi egemendir. Ama muson rüzgârlarının etki alanı içinde bulunması mevsimler arasında farklılıklara yol açar. G.'deki nemli kuşak, özellikle yaz aylarında olmak (güney-batı musonu dönemi) üzere 2,50 m'den daha çok yağış alır (bütün bir yıla dağılır); doğal bitki örtüsüyse hepyeşil ekvator ormanlarıdır. Orta kesimdeki ve K.'deki kurak kuşak daha az yağış alır (Anuradhapura'da 1,427 m); bunun nedeni, Seylan kütlesinin ve Dekkan yarımadasının nemli güney-batı musonunun bölgeye girişini engellemesidir. Tamil Nadu'daki gibi yağmur mevsimi sonbahar siklonlarıyla başlar ve kurak mevsim 4-8 ay sürer; bitki örtüsü; yan yana sıralanan yapraklı ormanlar, ağaçlı savanlar ve kurakçıl bitkilerden oluşan çalılıklardan oluşur. Seylan kütlesinde küçük farklılıklarla kademe kademe ılıman iklimli kuşaklar görülür ve buralar yağış alır (Adam doruğunda 7 m).

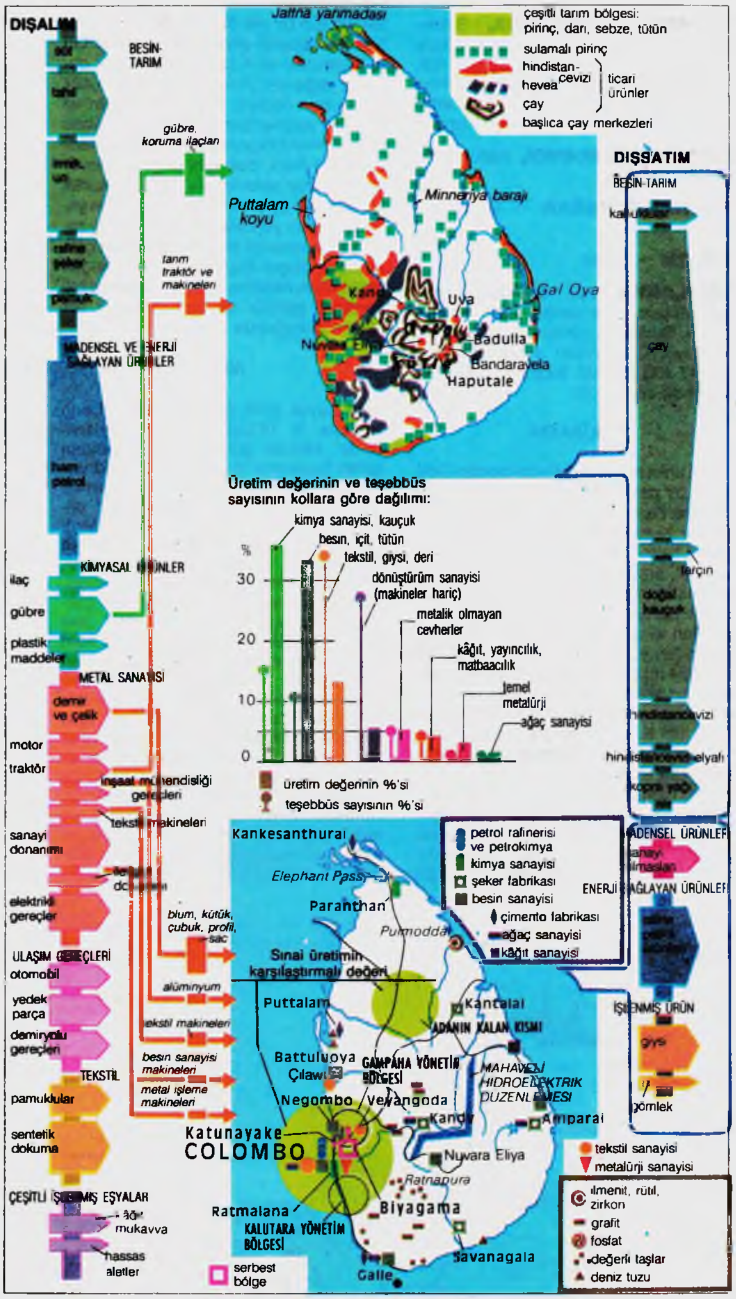
nüfus

En büyük etnik grup toplam nüfusun yaklaşık % 74'ünü oluşturan Seylanlılar'dır. Hint-ari göçmenlerin soyundan gelen Seylanlılar'ın çoğunluğu buddhacı olmakla birlikte, bir bölümü (kıyı kesimindeki balıkçılar) hıristiyanlaştırılmıştır; dilleri seylan dilidir (hint-ari ailesinden). Toplam nüfusun % 12,6'sını oluşturan Tamullar en önemli azınlıktır. Tamullar, eski göçmenler (özellikle Jaffna bölgesinde) ve plantasyon alanlarında çalışan, çoğunluğu hindu dininden yeni göçmenler (Seylan dağları) olarak ikiye ayrılır. Öteki azınlıklar tamul dili konuşan müslümanlar olan Mağribliler ya da Moorlar (% 6); eski hollandalı ve Portekizliler'in soyundan gelen Burgherler; çeşitli asya ve avrasya kökenliler ve son olarak da, sayıları birkaç bini geçmeyen ve ülkenin orta bölümlerindeki cangıllarda yaşayan adanın yerlileri Veddalar'dır. Nüfusun dörtte üçü nemli bölgede ve nüfus yoğunluğunun çok yüksek olduğu Jaffna yarımadasında yaşar. Doğum oranıyla (‰ 22,3) ölüm oranı (‰ 6) arasın-

SRİ LANKA

EKONOMİ

daki fark, ürkütücü bir demografik sorun yaratan yıllık nüfus artış oranını (% 1,6) açıklar. Sri Lanka toplumu kırsal alan kökenlidir, toplam nüfusun yalnızca dörtte biri kentlerde yaşar. Birbirine yakın birçok kentin birleşmesiyle oluşan Colombo'dan başka önemli kentler şunlardır: Jaffna, Kandy, Trincomalee, Galle.

ekonomi

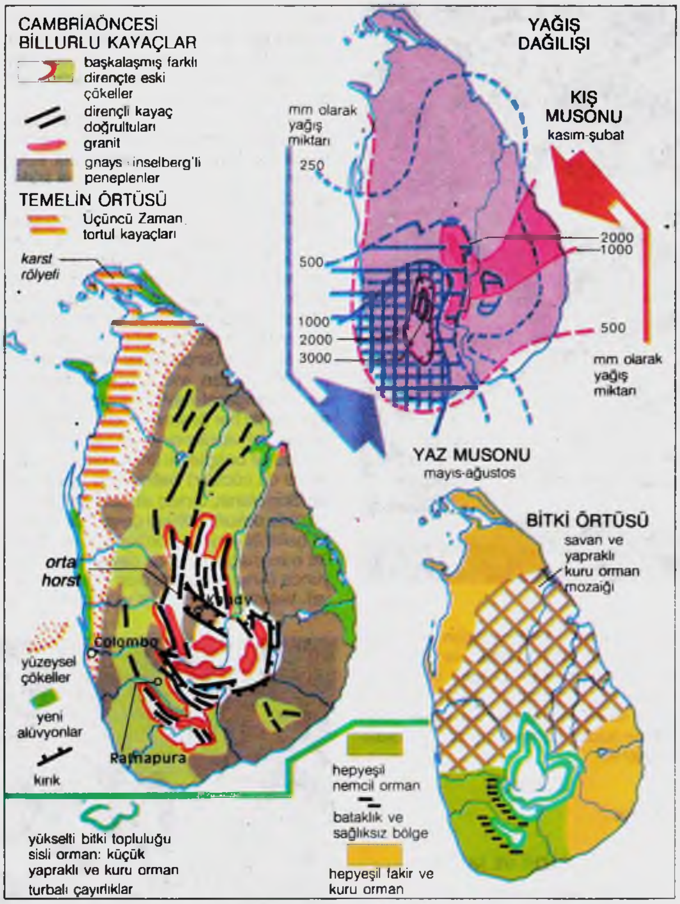
Geleneksel ekonomi tarıma dayalıdır. Çeltik tarlaları (2,2 Mt pirinç) kurak bölgedeki en önemli ekim alanıdır; bu ekim Güney Hindistan'da olduğu gibi sarnıç sularıyla yapılan sulama sistemine bağlıdır. Sebzecilik, meyvecilik ve hindistancevizi plantasyonları güney-doğu kıyı kuşağında çok yaygındır. Hayvancılıkta, büyükbaş hayvanları (1 800 000 sığır [zebu], 1 000 000 manda), keçiler (520 000) ve kümes hayvanları (9 000 000) izler. Yerleşik tarım, dağlık bölgelerdeki (Kandy, Nuvara Eliya) geniş arazilere yayılan tarımsal işletmelerde, özellikle çay (233 000 t), kauçuk ağacı (125 000 t kauçuk) ve çeşitli ikinci derecede kültür bitkileriyle (areka, kakao, kakule, citronella, armut) çok gelişmiştir. Çay, kauçuk ve hindistanceviziyle bunlardan elde edilen ürünlerin (yağ, hindistancevizi içi) dışsatımı toplam dışsatımın onda dukuzunu oluşturur. Ormanlar 2 900 000 ha alan kaplar. Oyma kayıklarla yapılan balıkçılıkla (Negombo limanı) 205 000 t balık elde edilir. Maden zenginliklerini işleyen sanayide değerli taşlar (Ratnapura bölgesi), grafit, kaolin, ilmenit çıkarılır ve kullanılır. Sanayi kollarından başlıcaları pamuk iplikçiliği, çimento üretimi, besin sanayisi (şeker, bira), tütün işleme, petrol rafinerileridir. Sanayisi az gelişmiş olan Sri Lanka, nüfusla ilgili sorunlarını kurak bölgede uygulanan büyük sulama çalışmalarıyla,. özellikle, adanın başlıca ırmağının suladığı Mahaveli havzasının geliştirilmesiyle çözmeyi ummaktadır. Okulların yaygınlaşması, işsizliği büsbütün artırarak nüfusun dörtte birine ulaşmasına yol açmıştır.

TARİH

İnsan yaşamının ilk izleri, yaklaşık X. binyıl'a kadar geri gider. Ama Hindistan'ın kuzeyinden gelen ari göçmenler buraya İ.Ö. V. yy.'a doğru vardılar Efsaneye göre, adını adaya verecek olan Sinhalalar'ın (*simha*, yani aslan'dan) başında, prens Vicaya vardı. Adanın ilk sakinleri Veddalar'ı kovdular ve sulu pirinç tarımı yaptılar. Hindistan'ın güneyinden gelen ilk Tamullar, biraz sonra ortaya çıktı. Seylanlılar've Tamullar birbirleriyle durmadan savaştılar. Seylan'ın tarihe girmesi, III. yy.'da, başkenti Anuradhapura'dan buddhacılığı yayan (imparator Aşoka'nın teşvikiyle olduğu söylenir) ve bütün adayı denetimi altına alan kral Tissa ile gerçekleşti. Tamullar ile girişilen çatışmalarda bu sonuncular galip geldi. Seylanlılar'ın egemenliği, Dutugumunu'nun (Dutthagamani), tamul kralı Elara'ya (İ.Ö. 100) üstün gelmesiyle sağlandı. Monarşi, dinin yayılmasını kolaylaştırdı, ülkeyi geliştirdi; anıtlar, tapınaklar ve sulama sistemleri kurdu. Hindistan'da buddhacılığın silinmesinden sonra Seylan, ortodoksluğun korunduğu bir yer durumuna geldi. Misyonerler, Güney-doğu Asya'ya buradan gittiler. Dravidler'in Hindistan'ın güneyinde ve bunun sonucu olarak adanın kuzeyinde güçlenmeleri, Seylanlılar'ın bin yıllık başkenti Anuradhapura'yı tehdit etti. 993'te bir çola kralı olan Racaraca, Seylan'ı ele geçirdi; Seylan hükümdarı adanın güneyindeki dağlık bölgeye sığındı. Ama 1070'te Seylan prensi Vicayabahu, adayı yeniden ele geçirdi ve stratejik bakımdan daha iyi bir konumu olan Polonnaruva'yı başkent yaptı. Ardılı Parakramabahu I (1153-1186) dinsel birliği sağladı ve geniş kapsamlı bir yapım programına girişti. Ama egemenlik politikası ve atıldığı askeri maceralar, krallığı yıkıma götürdü. XIII. yy.'dan sonra, sulama sistemi kötüleştiği ve Tamullar gittikçe daha fazla baskı yaptığı için Seylan halkı, en sonunda olan Kandy'e kadar sürekli başkent değiştirdi ve adanın güneyine çekildi.

Araplar yüzyıllardan beri "Serendib" adını verdikleri (Yunanlılar "Taprobane" adını takmışlardı) Seylan'ın kıyılarına ticaret yapmaya geliyorlardı. 1505'te ilk Portekizliler Colombo'ya çıktılar. Kotte yakınındaki krallık dağılırken yeni gelenler, bir kale kurdular ve başkentte bir baharat acentesi açtılar. Ülkeyi hıristiyanlaştırmaya da kalktılar. Ama, onları, 1656'da Hollandalılar'ın yardımıyla Colombo'dan atan Kandy krallarının direnmesiyle karşılaştılar. Ne var ki bu kez, adaya Hollandalılar yerleşti. Nitekim, yüksek topraklara çekilen seylan monarşisi, kıyıları yabancılara bıraktı, 1796'daysa İngilizler, Hollandalılar'ı adadan çıkardı.

İngilizler'in gelmesiyle Seylan yeni bir döneme girdi; Londra'dan gönderilen valiler, 1815'te Kandy'yi aldıktan sonra, nüfuzlarını bütün adaya yaydılar. İdari bir örgüt kurdular, kara ve demiryolları açtılar, bir tarımsal işletme ekonomisi yerleştirdiler ve ülkenin başlıca kaynağı olan, ama aynı zamanda Hindistan'dan çok sayıda tamul işçi getirilmesiyle sorunlar da yaratan çay ekimini geliştirdiler. Ama Seylanlılar bu sömürgeleştirmeyi, direnmesiz kabullenmediler. 1818 ve 1848'de şiddetli isyanlar çıktı. Öte yandan, İngilizler'in komşu Hindistan'da olduğu gibi kısa zamanda milliyetçi düşünceleri benimseyecek bir ulusal burjuvazinin doğmasına katkıları da oldu. Elini tez tutan ve sömürgedeki sükûnetten yararlanan Londra, kendisine benzettiği ve "esmer sahipler *(Brown Sahibs)* denilen seçkinlerin İngiltere tahtına bağlılığına güvenerek, daha 1931'de, adaya iç işlerinde özerklik tanıdı. Bağımsızlık sonrası döneme damgasını vuran siyasetçi aileleri ve partiler de böylece ortaya çıktı: D. S. Senanayake, Solomon W. R. D. Bandaranaike ya da troçkici Lanka Sama Samaja Party (LSSP) gibi. İkinci Dünya savaşı, bu süreci kesintiye uğrattı ve Seylan, Commonwealth'ın üyesi olarak 4 şubat 1948'de bağımsızlığını kazandı. İlk hükümet, başkanları birbiri ardına iktidara gelen United National Party'nin

DOĞAL ORTAM

(UNP) muhafazakârları tarafından kuruldu (D. S. Senanayake, oğlu Dudley ve daha sonra yeğeni John Kotelawala). Bunların hepsi de amerika yandaşı ve serbest girişimcilik savunucusuydu. 1951'de Bandaranaike UNP'den ayrıldı ve daha ulusçu ve daha solda olan Sri Lanka Freedom Party'yi (SLFP) kurdu. Buddhacılık, seylan dili ve ulusallaştırmalar için kampanya açtı; etnik rekabetlerden yararlandı ve 1956 seçimlerini kazandı. Bu arada, D. S. Senanayake öldü (1952) ve çekişmeler UNP'yi sarstı. Arkasından şiddetli ırkçılık olayları patlak verdi; Tamullar ingilizcenin yerine saylan dilinin resmi dil yapılmasına karşı çıktılar. 1959'da, Solomon Bandaranaike, aşırılıkçı bir buddhacı tarafından öldürüldü. Colombo, hükümetin başındayken tarafsızlık diplomasisini benimsedi ve ingiliz üslerinin boşaltılmasını sağladı. Dul karısı Sirimavo Bandaranaike mart 1960 seçimlerinde koalisyonun başına geçti. UNP'nin kazanmasına rağmen istikrarlı bir çoğunluk sağlayamayınca temmuzda yeni bir seçim düzenledi, ama iktidara SLFP geldi. Sirimavo, dünyanın ilk kadın Başbakanı oldu. Ekonominin denetlenmesine ağırlık verdi, toplumsal koruma sistemini geliştirdi, ama ekonomik güçlüklerle, işsizliğin artmasıyla, nüfus patlamasıyla UNP'nin muhalefetiyle, Tamullar'ın seylan dilinin resmileştirilmesine (1961'de uygulamaya konuldu) karşı çıkmalarıyla uğraşmak zorunda kaldı. Eğitimi ve öğretimi denetim altına aldı. Dış politikada bağlantısızlığın savunuculuğunu yaptı. Ulusçu ekonomi politikası, ticaret ve ödemeler dengesi üzerinde olumsuz sonuçlar doğurdu.

Sirimavo Bandaranaike, mart 1965 seçimlerini kazanamadı ve yerine, Dudley Senanayake geçti. Büyük batılı devletler hemen yardıma koştular ve ona önemli krediler verdiler. Senanayake, bunun karşılığında ekonomik denetimlerin bir bölümünü kaldırdı, daha liberal bir ekonomi uyguladı, ulusallaştırılmış olan petrol şirketlerine tazminat ödedi. Tamullar'ı yatıştırmak için, dillerini ulusal dil olarak tanıdı (1966).

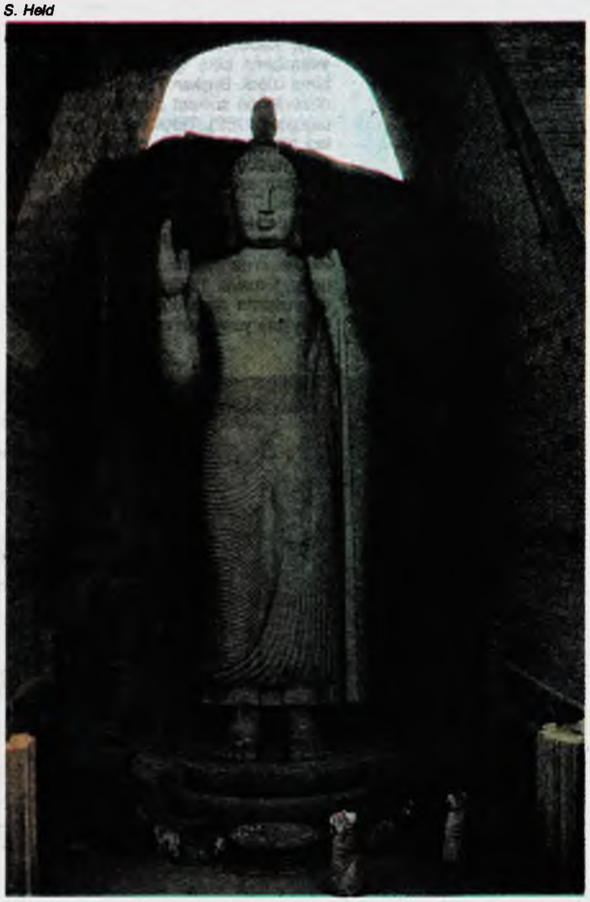
Ama 1970'te Sirimavo, SLFP, LSSP ve sovyet yanlısı Komünist parti'den oluşan Birleşik cephe'nin başında UNP'yi yenilgiye uğrattı. Bir yıl sonra, nisan 1971'de, seçim vaatlerinin gerçekleştiğini göreme-mekten düş kırıklığına uğrayan Aşırılıkçı gençlik hareketi JVP'nin (Janata Vimukhti Peramuna) kışkırttığı bir ayaklanmayla ülke önemli bir bunalıma düştü. Çabucak ve sert bir biçimde bastırılan ayaklanmada binlerce kişi öldü ve on binlerce kişi hapsedildi. Olağanüstü hal yasası ilan edildi. Bandaranaike, köktenci önlemler aldı (tarımsal işletmelerin ulusallaştırılması, devlet sektörünün genişletilmesi), ama ekonomik zorluklar gittikçe arttı. Rüşvetçilik, tüketim mallarının kıtlığı, işsizlik yoğunlaşırken, olağanüstü halin sürmesi derin bir muhalefet yarattı. 1972'de Seylan manda statüsünü terk etti ve Sri Lanka Cumhuriyeti oldu; kurumlar pek değişmedi, ama yeni statü, yasama süresini iki yıl daha, yani 1977'ye kadar uzatmayı sağladı. Bandaranaike başlıca başarılarını, özellikle başkanlığını yaptığı Bağlantısız ülkeler zirvesi konferansı'nın (ağustos 1976) toplanmasıyla kazandı. Ama hoşnutsuzluk gittikçe arttı. Kendisine yeni bir başkan, Junius Richard Jayawardene seçen UNP'nin yükselişini durdurmak için Bandaranaike, aniden sağa yöneldi ve LSSP, 1975'te koalisyondan ayrıldı.

1977 seçimlerinde, J. R. Jayawardene zafer kazandı; federalizm ve bağımsızlık yanlısı iki ulusçu hareketin birleşmesinden doğan Tamil United Liberation Front'un (TULF) Tamullar karşısında SLFP resmi muhalefet partisi olmaktan bile çıktı. Sol Parlamento'dan elendi. J. R Jayawardene başkanlık rejimini kurdu. Senato kaldırıldı ve tek adlı, bir turluk sistemin yerini, nispi temsil sistemi aldı. 7 eylül 1978'de Sri Lanka, demokratik sosyalist cumhuriyet oldu: 4 şubat 1978'de Jayawardene Cumhurbaşkanı ilan edildi. Olağanüstü hal yasasına son verdi, ama buna rağmen 1979'da özgürlükleri kısıtlayan yeni kararnameler yayımladı. Bayan Bandaranaike ve yeğeni Felix Dias Bandaranaike, iktidarı kötüye kullanmaktan vatandaşlık haklarından yedi yıl yoksun kılındılar ve eski Başbakan Parlamento'dan çıkarıldı. Jayawardene, ayrı bir devlet (Tamil Eelam) kurmak için silahlı savaşa hazırlanan Tamullar'a ödünler verdi ve merkeziyetçiliği kaldıran bir reform yaptı. Kuzey Tamul bölgesinde suikastlar ve bastırılan isyanlar sürüp giderken, 1980 ve 1981'de etnik şiddet hareketleri patlak verdi. Ama en önemli kararlar var gücüyle liberalizme yöneltilen (ulusallaştırmaların kaldırılması) ekonomi konusunda alındı. Sanayileşme, GCEC (Greater Colombo Economic Commission) tarafından Colombo yakınlarında serbest bölgelerin açılmasıyla canlılık kazandı.

20 ekim 1982'de, Jayawardene, erken bir başkanlık seçimi düzenledi ve yeniden seçildi. Aralıkta, Parlamento'nun seçimsiz altı yıl devamını referandumla onaylattı. 1983'ten sonra, Seylanlılar ve Tamullar arasındaki ölümcül çatışmalar yüzünden ada yakılıp yıkıldı ve iç savaş tehlikesi doğdu. Olağanüstü durum ilan edildi (mayıs 1983). Barışın sağlanması için düzenlenen, bütün azınlık örgütlerinin, dini ve siyasi belli başlı grupların katıldığı konferansta da (1984) olumlu bir sonuca varılamadı. Cumhurbaşkanı Jayawardene' nin yerel meclislere sınırlı özerklik verilmesi önerisine azınlık Tamullar gibi Seylanlılar da karşı çıktı. Hindistan Başbakanı Raciv Gandhi ile Jayawardene iç barışın sağlanması için temmuz 1987'de bir işbirliği anlaşması imzaladılar. Hindistan, ülkesinde

SRİ LANKA'DA SANAT
Avukana'da
Buddha heykeli
granit, 459'a doğr.-477

S. Held

S. Held

Anuradhapura'da Kuttam Pokuna ("çifte havuzlar") [VIII.-IX.yy.]

üslenen tamul militanlarının eylemlerini denetlemeyi üstlendi. Tamulların yoğun olduğu Kuzey ve Doğu eyaletlerinin birleştirilmesi, kapsamlı bir ateşkes uygulanması, gerillalar için af çıkarılması kabul edildi. Anlaşma gereği gönderilen hintli Barış gücü birlikleri Kuzey eyaletinde, Jaffna çevresinde gerillaları ezdilerse de kaçabilenler saldırılarını sürdürdüler.

Aralık 1988'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini iktidardaki Birleşik ulusal parti adayı, Başbakan Ranasinghe Premadasa kazandı. Ocak 1989'da olağanüstü hal kaldırıldı. Şubatta yapılan genel seçimlere Tamul Eelam Kurtuluş kaplanları (TEKK) dışındaki tamul partileri de katıldı. Cumhurbaşkanı Premadasa, hint birliklerinin çekilmesini istedi, fakat Hindistan Tamullar'la ateşkes yapmayı kabul etmedi. Bu arada devlet adamlarına karşı girişilen suikastlar birbirini izledi. Başkan Premadasa'ya karşı düzenlenen suikast başarıya ulaşamadı (ağustos 1989). TEKK örgütü, hint birlikleri tümüyle çekilirse gerilla hareketine son vereceğini açıkladı. Mart 1990'da son hint askeri de ülkeyi terketti. Bölge yeniden Tamul kaplanlarının eline geçti. 1991'de, Hindistan Kongre partisi lideri Rajiv Gandhi TEKK örgütü tarafından Hindistan'da öldürüldü. Başkan Premadasa 1 mayıs 1993'te bir tören sırasında suikasta uğrayarak öldürüldü, onunla birlikte yanındakilerden 23 kişi de hayatını kaybetti. 1989 yılından beri başbakanlık görevini yürüten ve başkanla aynı partiden olan Dingiri Wijetunga, parlamento tarafından, eski başkanın görev süresinin sonu olan aralık 1994 tarihine kadar cumhurbaşkanlığı görevine getirildi.

EDEBİYAT

→TAMUL.

SRİ LANKA'DA SANAT

ARKEOLOJİ VE SANAT

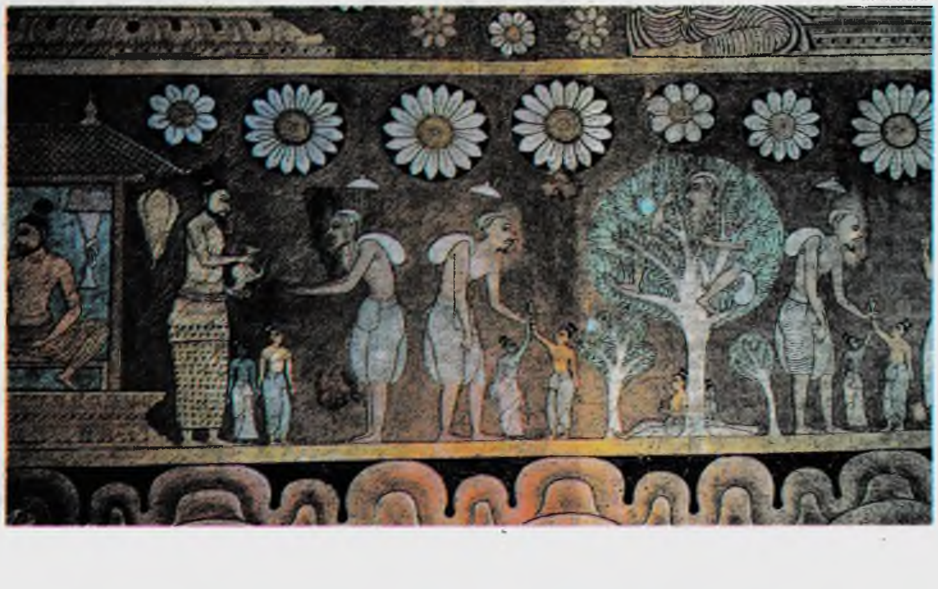
Sri Lanka sanatı hindistan sanatına çok yakın olmakla birlikte kendine özgü niteliklere de sahiptir. Kimi zaman kemik eşyalar ve kaba saba çanak çömlekle bir arada, oldukça çeşitli taş aletin gün ışığına çıkartıldığı bazı kazılara karşın, Tarihöncesi dönem pek iyi bilinmemektedir. Kroniklere *(Mahavamsa, Dipavamsa)* göre tarihi çağlar Buddha'nın Nirvana'ya ulaştığı güne rastlayan Vicaya'nın adaya gelişine kadar çıkarsa da, ilk arkeolojik buluntular buddha dinini adaya getiren Tissa'nın hüküm sürdüğü döneme tarihlenir. Buddhacılığın yayılması, Seylan tarihi içindeki belirgin rolü, dar sınırlara karşın ülkenin, dört bir yanına dağılmış çok sayıda dinsel anıta sahip olmasına yol açtı. Hiç kuşkusuz, bu tapınakların en güzelleri ve en önemlileri Anuradhapura, Polonnaruva, Kandy gibi büyük merkezlerde yer almakla birlikte, geçici bir süre merkez olan (Sigiriya, Yapahuva) ya da daha az tanınan yerlerde (Dambulla, Buduruvagala, Mulgirigala...), hatta cangılda kaybolmuş kentlerdeki (Racagala) tapınaklar da ilgi çekici ve hoştur.

Mimarlıkta, çoğu kez *dagaba* adı verilen stupalar ağırlıktadır. Eski dönemlerde, stupa dev boyutlarda olabiliyordu. Kubbenin yarım küre ya da çan biçimi kütlesi, fazla yüksek olmayan, üç basamaklı, yuvarlak bir taban üzerine oturtulmuştur. En tepede, bir direğe geçirilmiş ve gitgide küçülen şemsiyeleri simgeleyen bir külah yer alır. Bazı süsleme öğeleri dikkati çeker: kimi zaman yapı eteği düzeyinde, dört ana yönü gösterecek biçimde yerleştirilmiş bir tür dörtgen büyük sunak olan *vahalkada*'lar. Girişlerin her birinde, yarımay (XIII. yy.'dan sonra üçgen) biçiminde ve simgesel hayvan frizleriyle süslü eşik; eşiğin her iki yanında dikine konmuş ve bereket vazolarını ya da tapınağın koruyucu ve bekçilerini (insan biçimli yılanlar ya da cüceler) betimleyen steller yer alır. Son olarak, birkaç stupada fil başı biçiminde dekorlar dikkati çeker. Bunlar anıtın belirli iki yerinde görülür: yapı eteğinin üst basamağında ya da çevre duvarı boyunca (Anuradhapura'daki Ruvanvaliseya). *Vatadage*, Sri Lanka'ya özgü bir anıt türüdür: yuvarlak bir platform üzerinde yükselen oldukça küçük boyutlu bir stupa, bunu çevreleyen eşmerkezli sütun dizileri ve bir duvar. Arkeologlara göre, eskiden bunların üzeri bir çatıyla örtülüydü (Polonnaruva ve Medigiriya'daki Vatadage'ler). Sri Lanka'daki manastır komplekslerinde yer alan binalar arasında iki yapı türü daha dikkati çeker: *Bodhighara* ya da Gaya'daki kutsal Pipal'den getirilen ilk dalı Anaradhapura'ya dikilen Bodhi ağacının korunduğu tapınak ve genellikle bir önyapı ve dikdörtgen ya da kare planlı bir tapınak-salondan oluşan basit bir plana sahip *Patimaghara* (tasvir evi ya da tapınak). Kil harcıyla örülmüş tuğlalarla yapılan görkemli Polonnaruva tapınaklarının (Lankatilaka, Tivanka, Thuparama) üstyapıları günümüze ulaşmamıştır; buna karşılık, daha sonra inşa edilen büyük tapınakların üstyapıları, zaman zaman Dravid etkilerinin hissedildiği (Kandy yakınında Gadaladeniya) büyük bir çeşitlilik gösterir. XVII. yy.'dan başlayarak taş ayaklar üzerinde yükselen tek bölmeli küçük tapınak-

Ch. Lenars

bir devata; Kandy yakınındaki Degaldoruva tapınağı'nda bulunan bir duvar resminden ayrıntı (XVIII.yy.)

M.Gatellier

Ves antara Cataka'dan bir sahne Kandy yakınındaki Medavala vihara'da bulunan bir duvar resminden (XVIII. yy. ortası) ayrıntı

lar yaygınlaştı. Brahma tapınaklarının *(devala)* en önemlileri Kandy'dedir; ancak, daha önceki başketlerde de günümüze kadar ulaşabilmiş bazı örneklere rastlanır.

Yerel bitki ve hayvan motiflerini kullanan, ama savaşçılar, dansçılar, cüceler, kutsal varlıklar gibi insan figürlerine de yer veren mimarlık süslemelerinin yanı sıra, heykelde Buddha tasvirleri önemli bir yer tutar. Sri Lanka'da heykel sanatı, hint sanatı içinde gelişip olgunlaşmasından sonra, İ.S. II.-III. yy.'a doğru ortaya çıktı. Zaten Anuradhapura'da bulunan ilk ayakta duran Buddhalar Amaravati'dekilerle benzer özellikler taşır (yüzün biçimi, saçtaki bukleler, elin "endişesizlik"i simgeleyen güven verici hareketi, sağ omzu açıkta bırakan düzgün kıvrımlı giysi). Taşa oyulan ilk oturan Buddha heykellerinde ise Buddha, daima bağdaş kurmuş ve ellerini kucağında kavuşturmuş olarak derin derin düşünürken (*samadhi* durumunda) canlandırılmıştır. Sol omuzda toplanan giysi düz ya da kıvrımlı olabilir. Birkaçı dışında (Badulla Buddha'ları) bronz heykellerde de aynı tavır sözkonusudur. Baş çıkıntısı üstünde bazen mücevherlerle süslü üçgen biçiminde bir öğe bulunabilir. Buddha ikonografisinin bu özellikleri XII. yy.'a kadar sürdü, daha sonra, baş çıkıntısındaki süsleme gibi kimi unsurlar değişikliğe uğradı. Bu çıkıntı büyüdü ve bir tür aleve *(rasmi)* dönüştü, ardından, yanlara doğru düzleşerek bir lir görünümünü aldı. Bu dönemde yeni ve değişik gereçler kullanılmaya başlandı (taş, bronz, ağaç, fildişi, gümüş...). Kandy döneminde siluetler katılaştı, manastır giysisinin kumaşı çok ince, boyuna, sık ve hafifçe dalgalı kıvrımlarıyla değişik bir görünüm kazandı. Oturan Buddhalar eski duruşlarını korudular. Buna karşılık ayaktakiler "endişesizlik"i ya da düşünceyi simgeleyen hareketi yaparlar. Bazılarında ise çok ender olarak kollar göğüste kavuşturulmuş durumdadır; bu da Buddha ikonografisi içinde alışılmamış bir harekettir.

Sri Lanka'da, gerek taştan oyulmuş (Polonnaruva'daki Gal Vihara'da, Avukana'da, Maligavila'da...), gerekse tuğlalarla örülüp üzeri yalancı mermerle kaplanmış (Polonnaruva'da büyük tapınaklardaki kült tasvirleri) oldukça fazla sayıda dev boyutlu Buddha tasviri vardır. Bunların çoğu XII. yy.'dan kalmadır; ama bazılarının (Avukana) V. yy.'a kadar uzandığı sanılmaktadır.

Hindu heykelciliğinden güzel örneklerin sergilendiği müzelerde yalın süslemeli birkaç buddhapada ve bronz bodhisattva da yer alır.

SRİNAGAR, Hindistan'da kent, Cammu ile birlikte Cammu ve Keşmir eyaletinin merkezi, Chelum kıyısında; 588 000 nüf. Government Museum. VI. yy. sonunda yapılmış eski kent, ırmak üzerindeki teknelerde yaşayan halkın (Hanciler kastı) doluştuğu kanallar boyunca sıralanan yüksek ahşap evleri kapsar. Eski kentin başlıca etkinlikleri ipek sanayisi ve bir dizi lüks ya da yarı lüks (şallar, halılar, mobilyalar, papier maché [çiğnenmiş kâğıt], mücevher) el sanatlarıdır. Birçok eski anıt: birçok güzel ahşap cami (Medeni Mescid, XV. yy.) vb. Çevrede, moğol imparatorları döneminden kalan (özellikle Şalimar Bagh) ünlü bahçeler.

SRİRANGAM, Hindistan'da kent, Tamil Nadu'da, Tiruşirapalli'nin kuzey banliyösü; 51 000 nüf. Her yıl kente çok sayıda hacı gelir. Büyük Vişnu tapınağı (Ranganatha Svami, X.-XVI. yy.) ve ilgi çekici

Bk. resim sayfa 10772

hypostylos salonları ("1 000 sütunlu" *mandapa,* "atlar avlusu", cephelerinde şaha kalkmış ot oymaları bulunan sütunlar XVI. yy.); Şiva tapınağı (Cambukesvar, XVII. yy.). Yakınlarında Pallava üslubunda tapınak (VII. yy.)

ŚRODA WİELKOPOLSKA, Polonya'da kent. Poznán'ın G.-D.'sunda; 17 000 nüf. Makine (ulaşım gereçleri), besin (şekercilik) ve tekstil (hazırgiyim, pamuk) sanayileri.

SRONG-BTSAN SGAM-BO, tarihe geçen ilk Tibet kralı (öl. İ.S. 650'ye doğr). 630'a doğru tahta çıktı. Sınırdaş Çin eyaletlerini alarak krallığını büyüttü ve buddhacılığı Tibet'e soktu.

SS a. (koruma birliği anlamına gelen alm. *SchutzStaffel*'in kısalt.). **1.** Almanya'da nazilerin paramiliter polis örgütü. **—2.** Bu örgütün üyesi.

◆ sıf. SS ile, SS üyeleriyle ilgili olan.

—ANSİKL. Almanya'nın yönetiminde "yeni bir Avrupa"'nın ırk ve ideoloji çekirdeği olmak isteyen SS, 1925'te Adolf Hitler'in Stosstrupp grubundan ("şok grubu") doğdu (SA içindeki 400 seçkin kişi). Mevcudu 1932'de 60 000, 1934'te 100 000, 1939'da 240 000 ve 1945'te de bir milyonun üstüne çıktı. 1929'dan başlayarak SS -Reichsführer'i (Reich düzeyinde SS şefi) olan ve 1934'ten sonra doğrudan Hitler'e bağlanan Himmler, bu kuruluşu SD aracılığıyla nazi ideolojisini savunan ve onu zorla kabul ettirmek isteyen acımasız bir seçme yöntemine dayalı "kara güç" örgütü haline getirdi. SS'nin polis örgütünün (→ GESTAPO) başına gelmesi, tüm güvenlik örgütlerinin denetimini ele geçirmesine ve Wehrmacht dışındaki tüm devlet organlarına sızmasına olanak sağladı. SS, 1933'ten başlayarak terör estirmeye girişti; binlerce muhalif, komünist, yahudi vb. yargılanmadan toplama kamplarına atıldı; Röhm ve onun çevresinde olanlarla onunla hiçbir ilgisi olmayan birçok muhalif 30 haziran 1934'te katledildi. Avusturya Başbakanı Dollfuss öldürüldü (temmuz). Bu terör, daha sonra Avrupa'da alman işgalindeki tüm bölgeleri kapladı. SS'lerin süratle karşı koymaları sayesinde bastırılan 20 temmuz 1944 hükümet darbesinin başarısızlığı Himmler'in gücünü daha da arttırdı ve Himmler iç güvenlik kuvvetleri genel komutanlığına atandı.

"Allgemeine SS"ten (olağan SS) başka 1933'te SS-Verfügungstruppe (Führer'i koruma ve saldırı için "hazır birlik") ve SS -Totenkopfverbände (toplama kampı muhafız birlikleri) kuruldu. Waffen-SS (silahlı SS), bu kuruluşların bir bölümünden meydana geldi; mevcudu 1940'ta 50 000, 1945'te 830 000 (1943'ten beri çoğunluğu gönüllülerdi) kişiydi. Wehrmacht'ın yanı sıra 38 tümenden oluşan bağnazlaştırılmış ve genellikle Wehrmach'tan daha iyi donatılmış olan bu birlikler, çoğu kez güç görevler üstlendiler, çok büyük kayıplar verdiler ve acımasız olmalarıyla tanındılar ("Das Reich tümeni; Oradour). Ardenne karşı saldırısı Sepp Dietrich'in VI. zırhlı SS birliği tarafından yürütüldü (aralık 1944).

SS-20, Batı ülkelerinin, rus yapısı karadan karaya Avrupa stratejik nükleer silah sistemine verdiği ad.

1975'te SSCB, üçüncü kuşak stratejik güdümlü füzeleri yerleştirmeye başladı. Bu güdümlü füzeler daha önceki sistemlerin (özellikle SS-11 ve SS-9) ağırlık ve boyutlarını korumalarına rağmen, SS-16, SS-17, SS-18 ve SS-19 sistemleri, hedefe isabet duyarlığı ve özellikle taşıdıkları nükleer başlık sayısı bakımından büyük ölçüde iyileştirilmişlerdi. Sovyetler Birliği, Batı Avrupa ile komşu ülkelerde bulunan hedefleri imha etmek amacıyla, 1958 ve 1961'de SS-4 ve SS-5 güdümlü mermilerini hizmete soktu. Bu sistemler, 1977'den sonra yerlerini, büyük ölçüde daha üstün performans ve özelliklere sahip SS-20'ye bıraktı.

Sabit silolara yerleştirilen daha önceki silah sistemlerinin tersine, SS-20'nin belirli bir hareketliliği vardır. Tekerlekli bir taşıta monte edilen SS-20, bir yerden başka bir yere çok kısa zamanda gide-

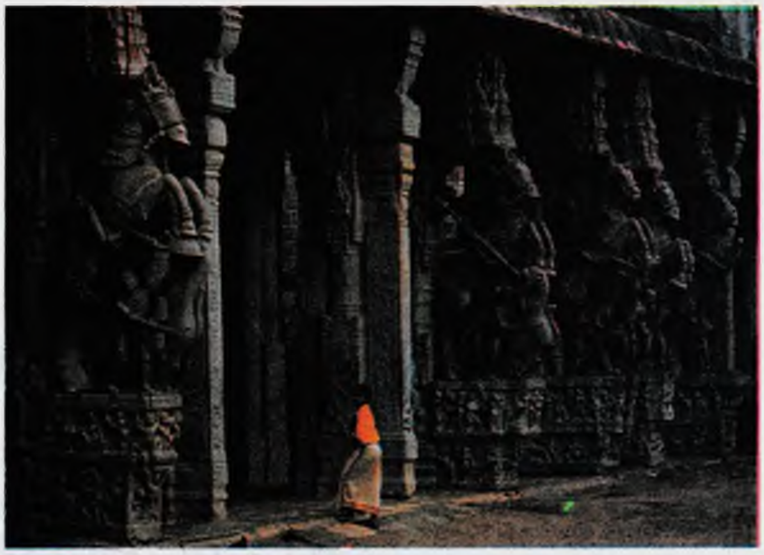
Ch. Lenars

Tisamaharama dagaba'sı (onarılmıştır) İ.Ö. II. yy.

S. Held

Srinagar ve Chelum'dan bir görünüm

J.-L. Nou-Explorer

Srirangam: "atlar avlusu"ndan (XVI. yy.) bir görünüm büyük Vişnu tapınağı'nda (Ranganatha Svami, X.-XVI. yy.)

bilir; böylece de düşman saldırılarına karşı zayıflığı azalır. SS-20'nin ortaya çıkışıyla birlikte rus stratejik sistemlerinin ateş gücü önemli ölçüde artmıştır. Yaklaşık 360 güdümlü füzeden oluşan SS-20 sistemi, MİRV* teknolojisinin benimsenmesi nedeniyle, yaklaşık 1 080 nükleer başlığı, yani toplam 162 Mt'luk bir gücü elinde bulunduruyordu. Ayrıca SS-20 sisteminin sahip olduğu büyük erim, yalnız Batı Avrupa'yı değil, Kuzey Afrika, Yakındoğu Çin'in bir bölümü ve Japonya'yı da etki alanı içine almaktaydı.

SS-20, ağırlığı yaklaşık 40 t olan ve SS-16'nın ilk üst katını yeniden kullanan bir güdümlü füzedir. SS-20'nin, oldukça çok sayıda hizmete sokulan katı propergollü ilk güdümlü mermi olması, bu alandaki rus üstünlüğünün bir göstergesi olmuştur.

SS-20 güdümlü füzelerinin yerleştirilmesine, NATO ülkeleri, aralık 1979'da Pershing II balistik güdümlü mermilerini (→ PERSHİNG) ve 1984'ten sonra da GLCM cruise* güdümlü füzelerini hizmete sokarak karşılık verdiler. Tüm bu silah sistemleri, 1981'den sonra, Cenevre'de, sınırlamalar koymak amacıyla ABD ile SSCB arasında görüşmelere konu oldu. Washington'da aralık 1987'de iki ülke arasında imzalanan Orta menzilli nükleer füzeler (İNF) antlaşması'yla SS-20 güdümlü füzelerinin, Pershing ve Cruise güdümlü füzeleriyle birlikte, yerleştirildikleri ülkelerden üç yıl içinde sökülerek imha edilmeleri öngörüldü.

SSCB → eski SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLER BİRLİĞİ'nin kısaltması.

S-SİS sıf. (fr. *S-CIS*'ten). Org. kim. SİSOİT' in eşanlamlısı.

st, *ster*'in simgesi.

ST (alm. *Stahl*, çelik sözcüğünün ilk iki harfleriyle oluşturulan kısaltma). Metalürj. "DİN" normunda, çeliklerin kalitelerinin gösterilmesinde kullanılan simge. ST harflerinden sonra gelen rakam, çeliğin kg /mm² cinsinden çekme dayanımını belirtir (örneğin ST 42). Türk standartlarında ST yerine Fe kullanılır. ST gösterimi, Türkiye'de en çok kullanılan bir kısaltmadır.

St Benoit fransız lisesi, İstanbul'da bir kısım derslerin öğretiminin fransızca yapıldığı özel, yabancı lise. 1783'te "Lazarist" tarikatından papazlar tarafından kuruldu. Önceleri erkek ve kız okulları ayrıyken, 1987-1988 öğretim yılıyla birlikte karma eğitime geçildi. Öğretim süresi ilk 2 yıl hazırlık, 3 yıl orta bölüm, 3 yıl da lise olmak üzere 8 yıldır. Okul, kolejlere giriş sınavındaki puanlara göre öğrenci alır.

St Georg Avusturya kız lisesi → ST GEORG AVUSTURYA LİSELERİ.

St Georg Avusturya liseleri, İstanbul'da bir kısım derslerin öğretimi almanca yapılan, özel Avusturya kız lisesi, Avusturya erkek lisesi ve ticaret okulu.

1882'de St Georg kilisesi ve binalarının "Lazarist" ve "Barmherzige schwestern" toplulukları tarafından alınmasıyla etkinlik göstermeye başlayan kurum, ilkokul sınıflarını kapsayan bir kız okulu ve buna bağlı yetimler yurdu ile bir erkek okulunun bir araya getirilmesinden oluşuyordu. 1900' de erkek okulunda lise ve ticaret akademisi de açıldı. 1913'te ise lise bitirme bakaloryası verildi. 1916'dan sonra türk makamlarınca tanınan okul, 1919-1923 ve 1944-1947 yılları arasında savaşlar nedeniyle kapalı kaldı. 1958-1959 ders yılında kız bölümünde lise de açıldı.

St Georg Avusturya liselerinin birinci yılı hazırlık sınıfıdır. Orta bölüm 3, lise ve ticaret bölümleri ise 4 yıl süreli dir. Almancanın yanı sıra orta ikinci sınıftan başlayarak ingilizce zorunlu dil olarak okutulur.

St Georg Avusturya liselerine, kolejlere giriş sınavında elde edilen puanlara göre öğrenci alınır.

St Georg Avusturya lisesi ve ticaret okulu → ST GEORG AVUSTURYA LİSELERİ.

St Joseph fransız lisesi, İstanbul'da bir kısım derslerin öğretimi fransızca yapılan özel yabancı lise.

Frerler okuludur (Ecole des frères); Kadıköy'de kuruldu (1857). Yalnız erkek öğrencilerin alındığı okul yatılıydı. Ders yapılan binaların yetersizliğinden 1863'te Kadıköy'de Bahariye semtinde bir yer (okulun günümüzdeki [1989] yerleşim alanı) satın alındı. Ancak, parasal güçlükler nedeniyle bina yapımına 1870'te başlanabildi. 1864-1870 arasında Moda'daki bir binada öğretimini sürdüren okul, 1870'ten sonra kendi binasında eğitim yapmaya başladı.

St Joseph fransız lisesi'nde öğretim süresi 2 yıl hazırlık, 3 yıl orta kısım ve 3 yıl lise olmak üzere 8 yıldır. 1988-1989 ders yılıyla birlikte kız öğrencilerin de alındığı okula, kolejlere giriş sınavında elde edilen puanlara göre öğrenci alınır.

St Joseph fransız ortaokulu → ST JOSEPH FRANSIZ LİSESİ.

St Michel fransız lisesi, İstanbul'da bir kısım derslerin öğretimi fransızca yapılan özel yabancı lise. Frerler okuludur (École des frères). 1886'da kuruldu. Önceleri yalnız erkeklerin alındığı okul, 1972'den bu yana karma eğitim yapmaktadır. Öğretim süresi 1 yıl hazırlık, 3 yıl orta bölüm ve 3 yıl da lise olmak üzere 7 yıldır. Okula kolejlere giriş sınavında elde edilen puanlara göre öğrenci alınır.

St Pulchérie fransız kız ortaokulu, İstanbul'da bir kısım derslerin öğretimi fransızca yapılan, özel, yabancı kız ortaokulu. "Filles de la charité" topluluğuna ait olan okul, 1846'da Soeur de Merlis tarafından kuruldu, ve aynı yıl Taksim'de Giffard hastanesi binalarından birinde (bugün [1989] Fransız konsolosluğu) eğitime başladı. Öğretim, 1893-1920 arası Bursa sokağı'ndaki bir binada sürdürüldü. Okul, 1920'de Beyoğlu'ndaki bugünkü binasına geçti.

Okulun öğretim süresi 2 yıl hazırlık, 3 yıl ortaokul olmak üzere 5 yıldır. Öğrenciler (yalnız kız), kolejlere giriş sınavında elde edilen puanlara göre alınır.

STAAFF (Karl), isveçli siyaset adamı (Stockholm 1860 - *ay. y.* 1915). Liberal milletvekili (1896), Devlet bakanı (1905) oldu, Norveç'in İsveç'ten ayrılma kararının alındığı Karlstad konferansı'na katıldı. Hükümet başkanı olarak (1905-1906) boş yere halkoylamasını önerdi; 1911'de yeniden iktidara geldi ve silahlanmayı sınırlandırmak istedi, ancak güçlü bir ordu isteyen köylülerin başkente yürümesi karşısında istifa etti (şubat 1914). Staaff sosyal-demokrasinin bir kuramcısı ve öncüsüdür.

Staatsrat, Avusturya devlet konseyi'nin almanca adı (1761-1801 ve 1808-1848).

STABAT ya da **STABAT MATER** a. ("Meryem Ana ayakta idi" anlamında lat. sözcükler). **1.** Notre-Dame-des-Douleurs yortusunda okunan ya da söylenen katolik liturjisi metni. **—2.** Müz. Bu latince ilahinin sözleri üzerine yapılmış beste. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Müz. En eski melodi, haç yolu istasyonları arasında söyleniyordu (La Feillée'ye göre, *Méthode nouvelle* [...] *de la psalmodie*, 1748). XIX. yy. tarihli bir başka melodi, Solesmes'ta kilise şarkıcısı dom Fonteine tarafından yazıldı. İlk kez Josquin des Prés, G.Binchois'nın *Comme femme desconfortée* ezgisinin melodisini kullanarak, bu metni çoksesli müziğe uyarladı. Palestrina, Anerio, Caldara, Pergolesi, Vivaldi, J. Haydn, Schubert, Rossini ünlü stabat materler yazdılar. Aynı şekilde, Liszt, *Via Crucis*'te, Meryem Ana'nın sevinçlerini bir *Stabat Mater speciosa*'da ve acılarını bir *Stabat Mater dolorosa*'da müzikledi. Öte yandan, Dvořák, Paladilhe, Szymanowski ve Poulenc de, stabat materler bırakmıştır.

STABEX (EX*port* gelirlerinin STAB*ilizasyonu* için kısaltma), Lomé antlaşması (1975'te imzalanan ve 1979'da yenilenen) çerçevesinde AET ile yaklaşık elli Afrika, Karayib ve Pasifik ülkesi arasında kabul edilen ve bu ülkelerin AET'ye yaptıkları bazı temel maddelerin dışsatım gelirlerinde düşme görülmesi durumunda bunun belli koşullar altında, kendiliğinden karşılanmasını öngören sistem.

STABİAE. Tar. coğ. İtalya yarımadasında kent (Campania), Vezüv'ün G.'inde. İç savaş sırasında (İ.Ö. 89) Sulla tarafından önce kuşatılan, sonra yakılıp yıkılan kent İmparatorluk zamanında yeniden kuruldu ve Roma aristokrasisinin oturma yeri oldu. Vezüv'ün ve aynı zamanda Pompei' nin (İ.S. 79) püskürmesi sırasında lavlar altında kaldı. Günümüzde *Castellammare*' *di Stabia*.

STABİL sıf. (fr. *stabile*). Dayanıklı, dengeli, kararlı.

◆ a. A. Calder*'in yapıtları arasında özel bir heykel türü.

STABİLİMENTUM a. (lat. sözc.). Böcbil. Karnı çizgili *Argiope* cinsinden örüm-

ceklerin, ağlarının dip bölümünü güçlendirmek için kulladıkları, beyaz, zikzak uzanan ipek şeridi.

STABİLİTE a. (fr. *stabilité*). Dengelilik, kararlılık.
—Dy. Demiryolu taşıtlarında seyir sırasında görülen ve sönümsüz salınım özelliği göstermeyen tedirginlik hareketlerini azaltmak için, dinamik araştırmalarında amaçlanan sonuç. (Rastlantısal olmalarına karşın, bu hareketler yolun belirli bir noktasında tam olarak saptanabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Dy. Seyir sırasında bir demiryolu taşıtının stabilitesini etkileyebilecek tedirginlik hareketleri, genellikle yuvarlanmada anormal bir direnci önlemek için tekerlek budenleri ile raylar arasında bırakılan enine boşluktan kaynaklanır; bu boşluk dingilde kimi tepkimelere neden olur. Bunların en belirginlerinden olan lase hareketleri, birbirine temas eden yuvarlanma yüzeylerinin şeklinden ileri gelir ve dingilin kıvrımlı yol almasına neden olur; ayrıca, raylardaki düzeltme hatalarından kaynaklanan rastlantısal hareketler de bu tepkimelere eklenebilir. Bu hareketlerin tümü, enine süspansiyon aracılığıyla önce boji şasisine, ardından da taşıtın kasasına iletilir. Bojinin hızlı hareketlerinin kasaya geçmesini önlemek için enine süspansiyonun ayırtedici özellikleri iyice incelenmelidir. Bojinin stabilitesiyse, bojinin mekanik özelliklerine ve dingiller ile boji şasisi arasındaki bağlantılara bağlıdır.

STABİLİZASYON a. (fr.*stabilisation*). Bayınd. SAĞLAMLAŞTIRMA'nın eşanlamlısı.
—Dy. *Bir yolun stabilizasyonu,* bir demiryolunun enine dayanımını niteleyen eskime olayı. (Bk.*ansikl.*böl.)
—Eczc. Taze bitkilerin kurutulmaları sırasında, enzimlerini etkisiz hale getirmek için tahrip edilmeleri amacıyla yapılan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Pedol. PEKLEŞTİRME'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Dy. *Bir yolun stabilizasyonu.* Bir yolun taşıtların uyguladığı kuvvetlere enine dayanımı, traverslerin çevresindeki balastın temizlenmesine yol açan bakım işlemlerinden sonra minimum düzeydedir. Trenlerin geçişi yenilenmiş balastın sıkışmasını ve yolun tam olarak oturmasını sağladığından bu dayanım zamanla artar. Bu stabilizasyon yoldan geçen taşıtların yoğunluğuna bağlı olarak değişen bir süre sonunda elde edilir; yolun maksimum sayılabilecek bir dayanıma ulaşabilmesi için trafik yoğunluğunun yaklaşık 100 000 t'a yaklaşması gerekir.
—Eczc. Stabilizasyon, sanayide, alkol ya da aseton buharlarının kullanıldığı çeşitli usullerle (Perrot-Goris yöntemi) yapılır. Bu işlemin uygulandığı kurutulmuş bitkiler tedavi edici özelliklerini korur ve bütün diğer ilaç şekillerinin hazırlanmasında daha sonra kullanılırlar.

STABİLİZATÖR a. (fr. *stabilisateur*). Havc. Bir uçağın yörüngesini kararlılaştırmak için, düşey ya da yatay olarak yerleştirilen küçük kanat biçimindeki sabit düzlemlerin her biri. (Değişik stabilizatörler uçağın kuyruk takımını meydana getirir.)
—Fizs. kim. KARARLILAŞTIRICI'nın eşanlamlısı.
—Mak. san. Salınımları önlemeye ya da sönümlemeye yarayan düzenek.
—Oto. Bir askı donanımı sisteminde, şasinin eğilmesini ve askı donanımı hareketlerinin genliğini azaltmak için şasi ile tekerlekler arasına yerleştirilen aygıt. (Stabilizatör, genellikle esnek bir taşımalık üzerine monte edilmiş, enine bir burulma çubuğu biçimindedir.)

STABİLİZE sıf. (fr. *stabilisé*). **1.** Dengeli, kararlı, duruma getirilmiş, sağlamlaştırılmış. **—2.** *Bir şeyi stabilize etmek,* sağlamlaştırmak, kararlı bir duruma getirmek.
—Bayınd. *Stabilize yol,* sıkıştırma işleminden önce, doğal toprağa bir miktar çimento ya da bitümlü bağlayıcı katılarak gerçekleştirilen toprak-çimento, toprak-bitüm vb. yol.
—Camc. *Stabilize cam,* solarizasyon olayını durduran stabilize bir eleman içeren cam. (Işınlara karşı stabilize edilmiş camlar özellikle nükleer sanayide gözlem lombozlanının yapımında kullanılır. Kullanılan stabilize element genellikle seryumdur.)

STABİLİZÖR a. (fr. *stabiliseur*). Havc. Bir güdümlü balonun kararlılığını sağlayan düzenek.

STACCATO be. (ayrı, bağsız anlamında ital. sözc.). Müz. Notaların tek tek, birbirlerine bağlanmadan icra edileceğini belirten icra terimi.
◆ a. Yaylı çalgılar tekniğinde, yayın telin üzerinde kalarak iki nota arasında duraklamasına dayanan icra biçimi.

STACKELBERG (Heinrich VON), alman iktisatçı (Kudinovo, günümüzde Elektrougli, Moskova yakınında, 1905 - Madrid 1945). Tekellere karşıydı. İlk kez, pazarların, bunlara katılanların sayısına dayanan bir tipolojisini yaptı. Rekabet, monopol ve oligopol durumlarını belli bir düzen içinde bir araya getirerek, pazarların en tipik şekillerini gösteren bir tablo yapmak fikrini ilk defa ileri sürdü.

STACKFREED a. (ing. sözc.). Saatç. Bir yay ve zil çarkından oluşan ve eskiden zemberek gücünü ayarlamada kullanılan sistem.

STADE, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde kent, Elbe halici yakınında; 42 500 nüf. Kale kalıntıları. Gotik üslubunda kilise. Ahşap evler. Tekstil ve kimya sanayileri. Alüminyum metalürjisi.

■ **STADİMETRE** a. (fr. *stadimètre*'den). Topogr. Bir dürbünde, taksimatlı bir mira ya da jalona yapılan gözlemle, uzaklıkları ölçmeye yarayan düzenek.
—ANSİKL. *Sabit açılı stadimetre,* dürbün ağına koşut olarak oyulmuş iki *a, b* çizgisinden oluşur. Mira üzerinde, bu çizgilerden her birine denk düşen AB taksimatı okunur. Objektifin odak uzaklığı *f,* stadimetre çizgilerinin açıklığı da *ab* olduğunda $FH = \frac{f}{ab} \times AB$ elde edilir.

Stadimetre, objektifin ön odak noktasından miraya olan uzaklığı verir. $\frac{f}{ab}$ oranı genellikle 100'e eşit olduğundan, uzaklık da AB okumasının 100 katına eşittir. Holometrik alidatın *değişken açılı stadimetre*'si, uzunluğu belli bir jalonun bulunduğu noktanın uzaklığını bulmaya yarayan dereceli bir ölçektir.

STADİMETRİK sıf. (fr. *stadimétrique*). Topogr. *Stadimetrik dürbün,* birbirine sabit uzaklıkta koşut yatay ve düşey gözleme çizgileri bulunan ve baz latasından yararlanılarak bir uzaklığı ölçmeye yarayan dürbün.

■ **STADİON** a. (yun. *stadion*). **1.** Esk. Yun. Koşuların ya da türlü karşılaşmaların yapıldığı bir stadion uzunluğundaki alan. **—2.** 600 ayağa denk gelen ve uzunluğu bölgeden bölgeye değişen uzaklık ölçüsü birimi. (*Attike stadionu* 177, *Olympia stadionu* ise 192 metreydi.)
—ANSİKL. Anadolu'da, Afrodisias kentindeki stadion Antikçağ'dan günümüze sağlam olarak ulaşan en önemli örneklerdendir. İ.S. I. yy.'a tarihlendirilen yapının uzunluğu 262 m, genişliği 59 m'ydi ve 30 000 seyirci alabiliyordu. Perge stadionu (İ.S. II. yy.) 234 X 34 m boyutlarıyla Afrodisias'takini izler ve 12 000 kişiliktir. Aizanoi, Aspendos, Didyma, Efes, Laodikeia e epi Lykoi, Magnesia e epi Maiandroi, Milet, Nysa, Bergama, Priene, Sardeis, Smyrna ve Tralles stadionları da belirtilmesi gereken örneklerdir.

STADİON (Johann Philipp, *kont* VON), avusturyalı siyaset adamı (Mainz 1743 - Baden, Viyana yakınında, 1824). Diplomattı. Avusturya ile Prusya'nın iyi geçinmesini sağladığı Berlin'de (1801) sefirlik yaptı. Daha sonra üçüncü koalisyonun kurulmasında önemli rol oynadığı Rusya'da (1803) aynı görevde bulundu. Dışişleri bakanı olarak arşidük Karl'ın onayıyla Austerlitz'in öcünü alma hazırlıklarını gerçekleştirdi. Savaşa girmeyi erteleyerek, özellikle ülkede milis kuvvetleri kurdu. Talleyrand ile pazarlıklara girişti ve Kıta ablukası'na Avusturya'nın da katılmasını sağladı. Ayrıcalıklılara dokunmadı ve aydın bir despot olarak davranıp, özellikle ekonomik gelişmelerle ilgilendi. Wagram'dan sonra, Stadion'un yerini Metternich aldı. Bunun üzerine Prusya ve Rusya hükümdarlıkları nezdinde sefirlik görevinde bulundu (1813). Bu sıfatla, Châtillon kongresi'ne (1814) katıldı; ardından Maliye bakanlığına getirildi.

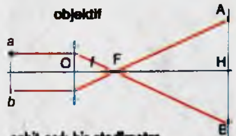
STADİON (Franz, *kont* VON), avusturyalı siyaset adamı (Viyana 1806 -*ay. y.* 1853), bir öncekinin oğlu. Galiçya valisi olarak derebeylik haklarına sahip olmak için köylülerin verdikleri tazminatı onların hesabına ödeyerek yüklerini hafifletti (1848). İçişleri bakanıyken, Schwarzenberg ve Bach ile birlikte eyalet meclisleri kurdu. Zihinsel rahatsızlıklardan dolayı çekilmek zorunda kaldı.

STADLER (*rahip* Maximilian); avusturyalı besteci, orgcu ve müzik tarihçisi (Melk 1748-Viyana 1833). Mozart'ın dul karısının müzik danışmanlığını yaptı ve 1825'te, *Requiem*'in Mozart'a ait olduğunu savundu. *Materialien zur Geschichte der Musik unter den österreichischen Regenten* (Avusturya hükümdarları dönemindeki müzik tarihi için belgeler) adlı araştırmaları 1974' te yayımlandı. Besteci olarak, daha çok vokal müzik ürünleri bıraktı (*Die Befreiung von Jerusalem* oratoryosu, 1813).

STADLER (Ernst), almanca yazan alsaceli yazar (Colmar 1883-Zandvoorde yakınında, cephede öldürüldü, 1914). Fransız ve alman kültürleri arasında bağ kurmak amacıyla René Schickelé ile birlikte Balzac, Henri de Régnier, Péguy, Francis Jammes'i almancaya çevirdi. Şair olarak, en ilginç yapıtı, anlatımcı esinli büyük şiiri *Der Aufbruch*'tur (1914).

STADLMAYR (Johann), alman besteci (Freising, Bavyera, 1575'e doğr.-İnnsbruck 1648). Birkaç yıl Salzburg prens -başpiskoposunun hizmetinde kaldıktan sonra, İnnsbruck'ta, Avusturya arşidükü Maximilian'ın Kapellmeister'i oldu. Yalnızca, katolik kilisesi müziği besteledi.

STADYUM a. (lat. *stadium,* yun. *stadion*'dan). Takım sporlarının; tenis, atletizm karşılaşmalarının vb. yapıldığı ve halkın bunları izleyebildiği tesisleri olan alan. (STAT da denir.)
—ANSİKL. Basamaklı açık ya da kapalı tribünlerle çevrili stadyumda sporcuların soyunma odaları, duşlar ve bazılarında kapalı spor salonları da vardır. Anadolu'da stadyumlar tarihin çok eski çağlarından beri görülmüştür. (→ STADİON.)

sabit açılı bir stadimetre ilkesinin şeması

bir stadimetre dürbününün ağı

Afrodisias stadionu
Aydın

Osmanlılar'da spor karşılaşmaları, geniş düzlüklerde düzenlenirdi. Bunların en bilinenleri, güreşlerin yapıldığı Kırkpınar ile Sarayiçi; okçuluk yarışmalarının yapıldığı Okmeydanı'ydı. Futbolun ilk yıllarında ise, İstanbul Kadıköy'de Kuşdili, Papazın çayırı, Baklatariası çayırları; Taksim'de Talimhane; Bakırköy'de Baruthane; Yenibahçe'de Hastane çayırı; Sultanahmet meydanı; Sarayiçi sahası; Harbiye nezareti meydanı; Paşabahçe'de Sultaniye çayırı; Beykoz çayırı; Baltalimanı çayırı; Kumkapı'daki Cinci meydanı; İzmir'de Bornova çayırı ile Mezarlıkönü; Ankara'da İstiklal sahası Türkiye'de stadyum işlevi gören ilk mekânlar olarak kabul edilir. Halkın futbola yoğun ilgisi karşısında ilk önce 1908' de Kadıköy'deki Papazın çayırı "Union club" adıyla (daha sonra Fenerbahçe stadı, 1929), 1922'de Taksim sahası (Taksim stadyumu), 1934'te Çırağan sarayı'nın bahçesi (Şeref stadı), 1942'de Karagümrük sahası (Vefa stadı), 1943'te Mecidiyeköy meydanı (Ali Sami Yen stadı) stadyum haline getirildi. 1947'de Dolmabahçe'de İnönü stadı yapıldı. İzmir'de Alsancak stadı (1928), Atatürk stadı (1971), Ankara'da Ankaragücü stadı (1934), 19 mayıs stadı (1936) hizmete girdi.

Sonraki yıllarda stadyumlar başka illerde ve ilçelerde de yaygınlaştı ve sayıları yüzü aştı.

Camponagara

Mme de Staël
Gérard'ın bir tablosundan ayrıntı
(*Corinne Miseno burnu'nda*, 1819)
Lyon müzesi

STAËL (Germaine NECKER, *baronne* **de Staël-Holstein, Mme de** — denir), fransız kadın edebiyatçı (Paris 1766 - *ay. y.* 1817). Necker'in kızıydı, 1786'da İsveç'in Paris büyükelçisi Staël-Holstein baronuyla evlendi. Devrimin başlangıcından itibaren salonunu çeşitli siyasal eğilimde kişilere açtı; ama krallığın devrilmesinden (eylül 1792) sonra Paris'ten ayrılarak yolculuklar yaptı. 1794'te, Benjamin Constant ile 1808'e kadar sürecek fırtınalı bir ilişkiye girdi. Thermidor'dan sonra Paris'e döndü, çarçabuk Directoire için şüpheli bir kişi oldu ve yeniden Coppet'deki şatosuna çekildi. 1797'de tekrar Paris'e dönüşünde *Edebiyata dair* (De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales [Toplumsal kurumlarla ilişkisi bakımından edebiyat], 1800) adlı denemesini ve *Delphine* (1802) adlı romanını yayımladı. Bonaparte'ın gizli danışmanı olmak istediyse de, Benjamin Constant muhalefet safına geçince, Bonaparte, Mme de Staël'e karşı düşmanca bir tavır aldı. Bunun üzerine yeniden gurbete çıkan Mme de Staël, yaşamını Coppet'de ve sık sık gidip geldiği Weimar, Berlin ve İtalya' da sürdürdü. İtalya'da *Corinne* (1807) adlı yeni romanını yazdı ve *Almanya'ya dair* (De l'Allemagne) [1810-1813] adlı yapıtıyla Fransızlar'a germen uygarlığını tanıtmaya çalıştı.

Lauros-Giraudon

Nicolas de Staël
Siyah şişe (1955)
özel kol., Zürich

STAËL (Nicolas DE), rus ressam (Petersburg 1914-Antibes 1955), 1948'de fransız uyruğuna geçti. Bir rus asker ailesinden gelen sanatçı, anne ve babasının ölümünden sonra, 1922'de belçikalı bir ailenin yanına sığındı. Brüksel'de eğitim gördü, müzelere giderek, yolculuklar yaparak kendi kendini yetiştirdi. 1942-43 yıllarında, figüratif sanattan vazgeçerek "özgür anlatım"a yöneldi. Önceleri gergin ve parçalanmış bir görünüm sunan (*Zor yaşam*, 1946, Art moderne ulusal müzesi, Paris), ardından sağlam ve dengeli bir yapı kazanan (*Nocturne*, 1950, Phillips Coll., Washington) yapıtları, kalın sürülmüş boya katmanları ve zarif renk uyumuyla dikkati çeker. Daha sonra, olağanüstü bir mekân ve ışık anlayışını yansıtan yoğun ve sağlam yapılı tablolarında, gerçekliği, yalnızca duygulanımların değil, biçimlerin de kaynağı olarak ele aldı (dama biçiminde geniş fırça darbelerinin görüldüğü kompozisyonlar [*Paris çatıları*, 1952, Art moderne ulusal müzesi, Paris] "Futbolcular" dizisi [1952], çiçekler, manzaralar [Sicilya, 1953-54]). 1954'ten başlayarak, Güney Fransa'da gerçekleştirdiği birçok natürmort ve manzara çalışmasında, temelde akıcı nitelikte olan yepyeni bir tarz denedi, sıcak ya da soğuk, çok çeşitli renk tonlarından yararlandı (*Atölyede bir köşe, mavi zemin*, 1955, özel kol.; *Konser*, tamamlanmamış, Art moderne ulusal müzesi, Paris); fakat iyice güçten düşmesi ve ruhsal bir bunalım geçirmesi (yapıtlarıyla kendini kabul ettirmeye başladığı bir dönemde), Antibes'deki atölyesinde intihar etmesine yol açtı. Nicolas de Staël ayrıca desen ve gravürler, özellikle de kitap resimlemeleri (R. Char'ın *Poèmes*'i için ağaç üzerine gravürler [1951], P.Lecuire' in *Ballets Minute*'ü için ofortlar [1954]) yaptı.

STAËL-HOLSTEİN (Erik Magnus, *baron* DE), isveçli diplomat (Loddby 1749 -Poligny, Jura, 1802). Paris'te büyükelçiyken (1783), Necker'in kızı Germaine ile 1786'da evlendi ve ayrıldı. Devrimin başında İsveç'e çağrıldı ve Konvansiyon döneminde (1792) yeniden büyükelçi oldu. 1796'da İsveç'e dönen Staël-Holstein 1797'de Fransa'ya gitti ve burada her şeyden el çekmiş olarak yaşamını sürdürdü.

STAEMPFLİ (Edward), isviçreli besteci (Bern 1908). Köln'de P. Jarnach'ın ve Paris'te P. Dukas'ın öğrencisi oldu, Berlin'e yerleşti ve uzun süre ABD'de kaldı. *Ein Traumspiel* (1944) ve *Medea* (1954) operalarını, *Filles de Sion* (1933) kantatını, oratoryolar (*Der Spiegel der Welt*, 1950; *L'Avventura d'un povero christiano*, 1972), senfonik parçalar ve telliler için 6 dörtlü (1926-1962) yazdı.

STÄFA, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Zürich gölünün kuzey kıyısında; 10 600 nüf.

stafalka → İSTAFALKA.

STAFF (Leopold), polonyalı şair (Lwów 1878-Skarżysko-Kamienna 1957). Edebiyat yaşamına Genç Polonya döneminde simgeci anlayışla başladı ve dekadanlığa karşı çıktı (*Sny o potedze*, 1901). İnsanlığın içerisinde bulunduğu durumu daha iyiye götürme arayışını dile getiren şiiri, klasikçiliğe ve gerçekçiliğe doğru gelişme gösterir (*Ptakom niebieskim*, 1905; *Sciezki polne*, 1919). *Wysokie drzewa* (1932) ve *la Couleur du miel* (fr. çev.) [1936] adlı yapıtlarında düşünce derinliğiyle biçim mükemmelliğini bir araya gelmiştir. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra şiirini arıtmış, basit ve heyecan verici gerçeklere yönelmiştir (*l'Osier* [fr. çev.], 1954). Ayrıca oyunlar (*le Jeu* [fr. çev.], 1909) ve Leonardo da Vinci, Nietzsche, D'Annunzio'dan çevirileri vardır.

STAFFA, Büyük Britanya'da ıssız küçük ada, İskoçya'ya bağlı Hebrides takımadalarında, Mull adasının B.'sında. Takımadanın iskeleti oluşturan bazaltların deniz aşındırması sonucu oyulmasıyla meydana gelen mağaraları (özellikle *Fingal* mağarası*) ünlüdür.

STAFF AND LİNE a. İkt. İşlem bölümleriyle (line) ortak çalışan işlev bölümlerinin (staff) bulunduğu bir işletmenin yapısı.

STAFFARDA, İtalya'da yer, Piemonte'de (Cuneo ili), Saluzzo'nun K.-B.'sında; 220 nüf. Eski cîteaux kilisesi; XIII.-XIV. yy.'dan kalma avlu çevresi dehlizleri. 16 ağustos 1690'da mareşal Catinat'nın ordusu İspanyollar'dan takviye almış Savoia dükü Vittorio Amedeo'nun ordusunu burada yendi.

STAFFE a. (alm. *staffieren*). Jimnastik aletine takılmış ya da bir taşıyıcı tarafından tutulan, hava akrobatlarınca asılma hareketlerinde kullanılan deri ya da sağlam kumaştan yapılmış bileklik.

STAFFELDT (Adolph SCHACK VON), danimarkalı şair (Gartz, Rügen, 1769 - Slesvig, bugün Schleswig, 1826). Oehlenschläger'i geride bırakarak, danimarka romantik kuşağının önderi oldu, *Poèmes* (fr. çev.) [1804] ve arkasından *Nouveaux Poèmes* (fr. çev.) [1808] adlı yapıtlarını yayımlayarak onunla rekabete kalkıştıysa da şiirlerinin değeri ancak ölümünden sonra anlaşıldı. Hayata küsen ve hayal kırıklığına uğrayan Staffeldt yazmayı bıraktı ve Holstein (1810), sonra Slesvig (1813) valisi oldu.

STAFFORD, Büyük Britanya'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Birmingham'ın K.-K.-B.'sında; 55 000 nüf. Gotik üslubunda kilise ve eski evler. Demiryolu merkezi. Makine ve elektrikli gereçler yapımı. Ayakkabıcılık.

STAFFORD, Fatih William'ın bir arkadaşı olan ve Stafford şatosu'yla birlikte geniş topraklar elde eden Robert **of Tosny** ya da **Toeni** tarafından kurulan büyük ingiliz baronluk ailesi. Bu soydan gelen RALPH (1299-1372) Yüz Yıl savaşı'nda başarı gösterdi ve 1351'de Stafford earl'ü oldu. Ailenin serveti büyüdü ve 1444'te HUMPHREY **Stafford** (1402-1460) Buckingham dükü oldu. Ancak 3. dük olan EDWARD (1478-1521), Henry VIII'e ihanetten dolayı başı kesilerek idam edildi ve o tarihten sonra tüm unvanlarını yitiren aile çökerek 1640'ta sönüp gitti.

STAFFORDSHİRE, Büyük Britanya'da yönetim bölgesi, Midlands'ta; 2 716 km²; 101 300 nüf. Merkezi *Stafford*.

—Seram. Seramik endüstrisi burada, XVIII. ve XIX. yy.'larda çeşitli kil yataklarının bolluğu sayesinde gelişti. Bu yataklar, ince kumtaşından yapılmış ya da tuzla verniklenmiş ince fayansların üretimini sağladı. Bu bölgenin çeşitli çömlekçileri arasında, Shelton'daki Elers kardeşler ve John Astbury, Fenton'daki Thomas Whieldon, Burslem yakınlarındaki Etruria fabrikasını kuran ve en ünlüleri olan Josiah Wedgwood* sayılabilir.

STAFİLHEMATOM a. (fr. *staphylhématome*). Patol. Küçükdile kan oturması.

STAFİLİT a. (fr. *staphylite*). Patol. KÜÇÜKDİL* İLTİHABI'nın eşanlamlısı.

STAFİLOKOK a. (fr. *staphylocoque*; lat. *staphylococcus*'tan). Bakteriyol. Mikroskopla bakıldığında birçoğu bir arada olarak üzüm salkımı biçiminde görülen, hem aerobi, hem anaerobi yaşayabilen, pozitif katalaz gösteren Gram pozitif kokus.

—ANSİKL. Stafilokok, bazen yalıtılabilen, çoğu zaman sıvı ortamlarda diplokok ve katı ortamlarda küme halinde toplu bulunan, çok küçük boyda (ortalama 1 μm) bir mikrokoktur. Çok yaygın olarak suda, toprakta, havada ve tozlarda çürükçül yaşar; dış organlar üzerinde ve mukozalarda asalak olarak yaşayıp çoğalır ve ancak bağışıklık azaldığında patojen olur. Başlıca üç çeşidi vardır: yaldızlı stafilokok (*Staphylococcus aureus*), sarı stafilokok (*S. citreus*); beyaz stafilokok (*S. albus*) [*micrococcus*]. Stafilokoklar piyojendir. Bunlara çok sayıda deri enfeksiyonlarında (kan çıbanı, şirpençe) ya da kulak-bu-

run-boğaz enfeksiyonlarında (otit, anjin) ya da yüzeysel irinlenmelerle derin irinlenmelerde (pnömaniler, böbrek apseleri vb.) rastlanır.
Stafilokoklardan ileri gelen enfeksiyonların tedavisinde penisilinin bulunmasının büyük yardımı olmuştur; bununla birlikte, ilk elverişli sonuçlardan sonra, bu antibiyotiğe dayanıklı yeni stafilokok soylarının ortaya çıkmasından dolayı ciddi düş kırıklıklarına rastlanmıştır. O zamandan beri, her biri oldukça değişik birçok stafilokok soyuna etkili olan birçok antibiyotik bulunmuştur ama uygulamada bunların hiçbiri % 100 tam sonuç vermemektedir. Stafilokokların penisilinlere direnci plasmidik kaynaklıdır ve penisilinleri etkisiz kılan enzimlerin üretiminden dolayı ortaya çıkar (penisilinaz ya da geniş olarak beta-laktamaz). Bazı yapay penisilin ya da beta -laktamin molekülleri beta-laktamazların etkinliğini ortadan kaldırmayı ve böylece stafilokoklara karşı etkin antibiyotiklerin hazırlanmasını sağlamıştır.

STAFİLOKOKSEMİ a. (fr. *staphylococcémie*). Patol. Stafilokok septisemisi.

STAFİLOKOKSİ a. (fr. *staphylococcie*). Patol. Stafilokok enfeksiyonuna bağlı her türlü hastalık hali.

STAFİLOM a. (fr. *staphylome;* lat. *staphyloma;* yun. *staphyloma, staphyle,* üzüm salkımı'ndan). Oftalmol. Çeperlerindeki bir zayıflamaya bağlı olarak göz zarlarında ortaya çıkan şişkinlik.
—ANSİKL. En sık görülen tip olan *kornea stafilomu* ya da *ön stafilom,* bazen saydamlığını korumuş olan bu tabakanın basit bir fıtığı, bazen de irisle yapışıklık gösteren beyazımsı bir nedbe kütlesidir. Bu son şeklin prognozu kötüdür. *Arka stafilom* ise çok ilerlemiş miyopluğun bir komplikasyonu olarak ortaya çıkar.

STAFİLOPLASTİ a. (fr. *staphyloplastie*). Cerr. Yumuşak damağın onarılması, yeniden oluşturulması.

STAFİLORAFİ a. (fr. *staphylorraphie*). Cerr. Yumuşak damağın dikilmesi.

STAFİLOTOMİ a. (fr. *staphylotomie*). Cerr. Küçükdilin kesilmesi.

STAGEİROS ya da **STAGİRA.** Tar. coğ. Ege denizi kıyısında, Khalkidike'nin D.'sunda kurulmuş yunan kenti. İ.Ö. 655 -654'te Andros'tan gelen ionialı kolonlarca kuruldu. Aristoteles'in yurdu.

Stageiroslu, Makedonya'da, Stageiros'ta doğmuş olmasından dolayı, kimi zaman Aristoteles'e verilen ad.

STAGFLASYON a. (fr. *stagflation*). İkt. Büyüme hızının düştüğü, hatta gerilemenin görüldüğü ve sürdüğü, bunun yanında önemli düzeyde işsizliğe karşın fiyat ve ücretlerin arttığı bir ülkenin içinde bulunduğu durum.

STAGİRA → STAGİROS.

STAGNELİUS (Erik Johan), isveçli şair (Gårdslösa, Öland, 1793 - Stockholm 1823). Sağlığında yalnızca birkaç parçası yayımlanan ve XIX. yy.'da ortaya çıkan önemli bir şiirsel yapıtı kaleme aldı. Chateaubriand'dan ve alman romantizminden esinlenen bu yapıtlar arasında epik şiirler (*Vladimir den Store,* 1817), manzum dramlar (*Martyrerna,* 1821), lirik şiirler (*Liljor i Saron,* 1821-22) yer alır. Romantik gizemcilikle ateşli bir cinsellik arasında gidip gelen Stagnelius, kendisini tanrısal düşlere kaptırmış ve günah düşüncesini saplantı haline getirmiştir.

STAHANOV, Ukrayna'da kent, Donbas'ta; 112 000 nüf. (1989). Metalürji. Kimya. Makine sanayileri. Demiryolu gereçleri. Kömür çıkarma. Kentin adı 1991' de eski adı **Kadiyevka**'ya dönüştürüldü.

STAHANOV (Aleksey Grigoryeviç), rus madenci (Lugovaya, Orel bölgesi, 1905 - Donetsk 1977). 30-31 ağustos 1935 gecesi, Donets'te, İrmino madeninde, altı saatte, normalden 14 kat fazla olarak 102 t kömür çıkardı. Eylülde, kendi rekorunu kırdı ve şubat 1936'da, madenci N. A. İzotov tarafından geçildi. Sözkonusu madenciler, bu olağanüstü sonuçları birtakım teknik yenilikler uygulayarak elde ettiler. "Stahanovculuk" hareketi bu yenilikleri yaygınlaştırmaya çalıştı.

STAHANOVCU sıf. Stahanovculukla ilgili.
◆ a. Stahanovculuk yöntemlerine göre çalışan işçi.

STAHANOVCULUK a. (öz. a. A. G. *Stahanov*'dan). Sosyalist rejimde 1930 -1950 yılları arasında uygulanan ve teknik yeniliklerle emekçilerin maddi ve manevi rekabetleri sayesinde en yüksek verimin elde edilmesi esasına dayanan çalışma örgütlenmesi yöntemi.
—ANSİKL. Stahanovculuk, SSCB'de ikinci beş yıllık plan döneminde (1933-1937) gelişti. Stahanovcu hareket, 1929'dan başlayarak büyük bir gelişme gösteren *udarnik* hareketinin yerini aldı. 1950'li yılların sonundan beri "çalışmada komünist tavır", yeni sosyalist rekabet biçimleri geliştirdi.

STAHL (Georg Ernst), alman hekim ve kimyacı (Ansbach 1660 - Berlin 1734). Saksonya-Weimar dükünün hekimi (1687), Halle Üniversitesi'nde profesör ve 1716'da Prusya kralının doktoru ve saray danışmanı oldu. Animizm kuramının kurucusudur. Kimyada flojistik kuramını geliştirdi; ayrıca sülfatların bileşimini de ortaya koydu.

STAHL (Friedrich Julius), alman hukukçu ve siyaset adamı (Würzburg 1802-Bad Brückenau 1861). Yahudilikten luthercilige geçti (1819), Erlangen'de, Würzburg' da, sonra da Berlin'de profesörlük yaptı (1840), *Die Philosophie des Rechts nach geschichtlicher Ansicht*'i (1830-1833) ve *Die Kirchenverfassung nach Lehre und Recht der Protestanten*'i (1840) yayımladı. Sonra, Prusya soylular meclisinde ve hükümet konseylerinde feodal ve otoriter kesimin ve dinsel yönden de lutherci tutuculuğun önderi oldu.

STÅHLBERG (Kaarlo Juho), finlandiyalı devlet adamı (Suomussalmi 1865 - Helsinki 1952). Hukuk profesörü (1908), ilerici bir Genç-Finlandiya milletvekiliydi. Mannerheim'a karşı seçimleri kazanarak Cumhurbaşkanı oldu (temmuz 1919 - mart 1925).

Stahlhelm → ÇELİK MİĞFER.

STAHLY (François), fransız heykelci (Konstanz, Almanya, 1911). Bir süre Ranson akademisi'nde (Étienne Martin' in yanında) çalıştı; İkinci Dünya savaşı'ndan önce, doğadan esinlenen soyut ve esnek biçimler oluşturan yapıtlar (ağaç, mermer, bronz) verdi. 1960'ların başında, mimarlığa duyduğu ilgi sonucu, mekânsallık ve anıtsallık, araştırmalarının ana eksenini oluşturdu. Fransa ve ABD'de genç heykelci ve mimarlarla birlikte yürüttüğü ekip çalışmaları, Stahly'nin, mekâna ve mimariye göre tasarlanmış, yalın, kesin ve sağlam yapılı, genellikle düşey (*Tacoma ormanı*'nın direk ya da totemleri, 1961-1966) biçimlere duyduğu ilgiyi ortaya koyar: çeşmeler (Sankt Gallen Yüksek ticaret okulu, 1962-63), "duvarlar", "revaklar" (Radyoevi, Paris, 1962-63), "işaretler", "labirentler" (Paris Fen fakültesi, 1966-67; Albany, New York eyaleti, 1909 -1971).

STAİNER (Jacob), avusturyalı lütiye (Absam, Tirol, 1617'ye doğr. - ay. y. 1683). İtalya'da oturan bir alman müzik aletleri yapımcısının yanında çıraklık yaptı. 1656'da kesin olarak Absam'a yerleşti. Kemanlar olduğu kadar, viol ve kontrabaslar da yaptı (1638-1682). 150 yıldan fazla bir süre boyunca, çalgılarının ses kalitesi, Stradivari' ninkilerden daha çok beğeni topladı. Bu avusturya, alman çalgı yapımcılığı ustasının modelleri, Almanya ve sınır ötesinde çok tutuldu. Bu arada, geçen yüzyıl, daha fazla güç elde etmeye olanak veren Cremona kemanlarıyla rekabet edemedi.

STAİNER (*sir* John), ingiliz besteci ve müzikolog (Londra 1840 - Verona 1901). Londra St Paul katedrali'nin orgculuğunu yaptı (1872-1888). Mendelssohn ve Bach' tan etkilenen ilgi çekici bir bestecilik anlayışıyla oratoryolar (*Gideon* [1865]) ve Victoria dönemi üslubunda yazılmış, başyapıtı *The Crucifixion*'u (1887) verdi. Pedagojik çalışmalarıyla kendisini kabul ettirdi ve müzikbilim alanında, Ortaçağ'a ilişkin incelemeler yaptı (*Dufay and His Contemporaries;* 1898; *Early Bodleian Music,* 1902).

STAİNES, Londra'nın (Surrey, Büyük Britanya) batı bölgesinde yerleşme alanı. Thames ırmağının sol kıyısında; 56 400 nüf. Konut merkezi. Tarihöncesi bir yerleşmenin yıkıntıları.

STAİNS, Fransa'da kanton (Seine-Saint-Denis) merkezi. Paris'in 6 km K.'inde; 35 068 nüf. (1992). XVI. yy.'dan kalma kilise. Eski bir şatonun bazı bölümleri (XVIII. yy.). Makine ve kimya sanayileri.

STAİNVİLLE (Étienne François, — *kontu*), Choiseul dükü → CHOISEUL.

STAİR (— *vikontu* ve *kontu*) → DALRYMPLE.

STAİS (Valerios), yunanlı arkeolog (Kythira 1857 - Atina 1923). Epidauros kazılarına katıldı, Atina'daki Ulusal müze'de yöneticilik yaptı. Attike, Kythira ve Andikythira kazılarını yönetti.

STAJ a. (fr. *stage*). **1.** Serbest bir mesleğe ya da herhangi bir kamu görevine aday olanlardan istenen, uygulamalı öğrenme dönemi: *Avukatlık stajı.* **—2.** Bir kimsenin mesleki formasyonu ya da gelişimi için, geçici bir süre herhangi bir kurumun bir ya da birçok bölümünde çalışarak geçirdiği dönem.
—Eğit. Belli bir görev dalında çalışmak ya da görevle ilgili bir unvan kazanmak için gerekli koşulları ve yetenekleri taşıdıkları belgelenmiş kişilere, o dalda göreve başlamadan önce belirli bir süre uygulanan ek eğitim.
—Huk. *Staj konferansı,* bir barodaki stajyer avukatların, mesleki bilgilerini geliştirmek için belirli dönemlerde düzenledikleri konferans.

STAJYER sıf. ve a. (fr. *stagiaire*). Staj yapan kimse.
—Tıp. Tıp fakültelerinde dördüncü sınıftan başlayarak klinik derslerini devreler halinde hastane servislerinde uygulamalı okuyan öğrencilere, doktorlar ve öğrenciler arasında verilen ad.

STAJYERLİK a. Stajyer olma durumu.

STAKİDA, rumca **Astakida,** Ege denizi'nin G.-D. kesiminde Kerpe adasının 35 km K.-B.'sında küçük ada.

STAKNİNG a. (norveççe sözc.). Mukavemet kayağında iki kolun hareketiyle eşzamanlı olarak iki bacak üzerinde kayarak ilerleme biçimi. (Hızın korunmasını ya da artırılmasını sağlar.)

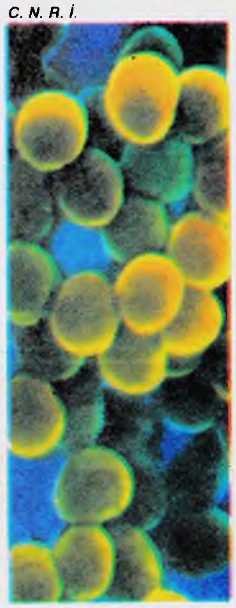
STALAG a. (alm. *Stalag, Stammlager*'in kısalt.; temel kamp'tan). Tar. İkinci Dünya savaşı'nda Almanya'da savaş tutsağı astsubayların ve erlerin toplandığı kamp. (Savaş tutsaklarının büyük bir bölümü yerleşik ya da gezgin çalışma komandolarına dağıtılıyorlardı. Stalaglar kuruldukları alman askeri bölgesinin simgesini taşıyorlardı.)

STALAGMİT a. (fr. *stalagmite*). Jeomorfol. → DİKİT.

STALAGMOMETRE a. (fr. *stalagmomètre;* yun. *stalagmos,* akış ve *-mètre,* metre'den). Fiz. Birtakım ölçmeler gerçekleştirmek için, kılcal bir borudan akan damlaların sayımını yapan aygıt.

STALAGMOMETRİ a. (fr. *stalagmomét-*

C. N. R. I.

stafilokoklar
(büyütme: 3 000 kat)

Larousse

Georg Ernst Stahl
bir gravürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

rie). Kılcallık değişmezini belirlemek amacıyla bir stalagmometrenin kullanıldığı yöntem.

STALAKTİT a. (fr. *stalactite;* yun. *stalaktos,* damla damla akan'dan). Jeomorfol. → SARKIT.
—Mim. → MUKARNAS.

STALİN → VARNA.

STALİN (Yosif Visaryonoviç CUGAŞVİLİ, —denir), gürcü asıllı sovyet devlet adamı (Gori, Tiflis ili, 1879 - Moskova 1953). Bir kunduracının oğluydu. Gori din okulu'na devam etti. 1894'te Tiflis ortodoks seminerine katıldı. Orada liberal, halkçı ve marxçı düşüncelerle tanıştı ve 1898'de gürcü sosyal demokrat örgütü *Mesam Dasi*'ye üye oldu. 1899'da seminerden ayrılarak RSDİP'in Tiflis komitesine girdi ve 1900'de *Koba* takma adıyla profesyonel gizli devrimci oldu; 1913'ten sonra *Stalin* ("çelik adam") takma adını kullandı. RSDİP'in 1903'te kurulan Kafkas birliği'nin komite üyesi olarak, bolşeviklerin yanında yer aldı ve RSDİP'in aralık 1905'te Tammerfors'ta *(Tampere)* toplanan ilk konferansında hazır bulundu. Lenin'le orada tanıştı. Kafkasya bolşeviklerinin "savaş grupları"nca gerçekleştirilen "kamulaştırmalar"a katıldı ve Londra kongresi'nde hazır bulundu (1907). Vologda'da evinde gözaltına alındı (1908-1911); Lenin'in önerisiyle, ocak 1912'de RSDİP Merkez komitesi'nce komitenin Rus bürosu'nun üyeliğine seçildi. 1913'te yayımlanacak kuramsal bir yapıt olan *Marksizm ve milli mesele*'yi (Marksizm i Voprosy iazykoznaniya) gözden geçirmek için Lenin'le birlikte Kraków'da çalıştı (kasım -aralık 1912). 1913'te tutuklanarak, 1916 sonuna kadar kalacağı, kutup dairesi yakınlarındaki Turuhansk'a sürüldü.

Roger-Viollet-Viollet kol.

Yosif Stalin (1945'te)

Resmi tarih, 20'li yılların sonundan başlayarak, devrim, iç savaş ve sovyet rejiminin ilk yılları boyunca "Lenin'in en yakın yardımcısı ve yandaşı" Stalin imgesini vermeyi zorla benimsetti. Oysa Stalin Petrograd'a Kamenev ve Muranov'la birlikte 12 (25) mart 1917'de döndü. RSDİP Merkez komitesi bürosu'na ve *Pravda*'nın yazı işlerine o tarihte girdi ve orada bolşeviklerin çoğunluğuyla birlikte, geçici hükümetin eleştirel bir biçimde desteklenmesini savundu. Ama Lenin'in dönüşünden sonra "nisan tezleri"ni benimsedi. Temmuz -ağustos 1917'de bolşevikler üzerinde yoğunlaşan tutuklamalardan kaçıp kurtuldu ve Lenin Finlandiya'ya gitmek zorunda kalınca, Sverdlov'la birlikte partinin yönetimini üstlendi. Ayaklanmayı hazırlamak üzere ekim 1917'de kurulan parti *Politbüro*'suna girdi. İlk sovyet hükümetinin milliyetler halk komiserliğine atandı ve bu sıfatla, 1917'den 1922'ye kadar, bolşeviklerin, ulusların kendi kaderlerini belirleme ve sovyet merkeziyetçiliği politikalarını hayata geçirdi. İç savaş sırasında, bolşevik yöneticilerin çoğuna olduğu gibi ona da askeri görevler verildi. Resmi tarih, özellikle Tsaritsin'de (temmuz 1918 - şubat 1919) strateji uzmanı olarak gösterdiği yetenekleri yüceltecek ve bu kente onuruna "Stalingrad" adı verilecekti (1925). 1919'da Lenin, ertesi yıl işçi ve köylü denetimine (ya da Rabkrin) dönüştürülen devlet denetim halk komiserliğini ona bıraktı. Nihayet, Stalin, nisan 1922'de, 30 yıldan fazla sürdüreceği parti genel sekreterliği görevine geldi.

Stalin, komünist gürcü yöneticilerine ilişkin tutumunu kınayan (1922 sonu - 1923 başı) Lenin'e karşın, parti üzerindeki otoritesini sağlamlaştırdı. Hasta olan Lenin, aralık 1922 - ocak 1923'te, genellikle "vasiyet"i olarak adlandırılan notları yazdırdı. Troçki ve Stalin'i "şu anki merkez komitesinin iki seçkin önderi" olarak değerlendirirken, arkadaşlarına, fazla kaba olan Stalin'i genel sekreterlik görevinden uzaklaştırmanın bir yolunu bulmalarını önerdi. Merkez komitesi mayıs 1924'te "Lenin'in vasiyeti"ni öğrendi ve Kamenev ile Zinovyev'in savundukları Stalin'i uzaklaştırmayı reddederek, XIII. parti kongresi delegelerine (1956'da Hruşçev'in "açıklayacağı") bu metnin içeriği konusunda bilgi vermemeye karar verdi.

Stalin partiye ve sovyet devletine tek başına egemen olmak için, 1924'ten 1929'a kadar, Lenin'in yerine aday olan herkesi safdışı bıraktı. NEP'in sürdürülmesini istemeyen solla sağı karşı karşıya getiren mücadelelerde, çeşitli hizipler arasında hakem rolünü benimsedi. Bununla birlikte, aralık 1924'te Troçki'nin ısrarla savunduğu sürekli devrime karşı olduğunu belli etti ve partiye "tek ülkede sosyalizm" tezini benimsetti (nisan 1925). Troçki'ye karşı koymak için önce Kamenev ve Zinovyev'e yaslanan Stalin, daha sonra yönettikleri örgütlerde onların düşünce ve eylemlerine karşı çıktı; Zinovyev ve Kamenev bu yüzden XIV. parti kongresinde (aralık 1925) işçi demokrasisinin yeniden kurulmasını isteyerek muhalefete geçtiler. Troçki, Zinovyev, Kamenev ve Şlyapnikov'u 1926'da yeniden bir araya getiren birleşik muhalefet, Stalin'in buna karşı partiyi ve GPU'yu seferber etmeyi başarmasıyla, 1927 sonunda kesinlikle yenilgiye uğradı. Troçki, 1929 başında SSCB'den sürüldü. Nihayet Stalin, 1927 kışından başlayarak büyüyen gıda maddeleri sorunu karşısında, parti içinde çoğunlukta olan sağcı akımla açıkça bozuşmadan, köylülere ilgili zorlayıcı önlemler benimsetti. Nisan 1929'da, parti genel kuruluna Buharin, Rıykov ve Tomskiy'i mahkûm ettirmeyi başardı ve partinin sağıyla bozuşarak NEP'in terk edildiğini açıkladı.

Stalin, bundan sonra SSCB'yi kolektifleştirme ve yoğun sanayileşmeye dayalı topyekûn bir devrimin içine soktu. Birinci beş yıllık planın (1928/29-1932/33) iktisatçıları tarafından oluşturulan tedrici ilkelere bağlı kalmayarak, 1929 sonunda, derhal ve topyekûn bir kolektifleştirme projesini benimsetti ve ocak 1930'da "kulak'ların sınıf olarak tasfiye edildiğini" ilan ettirdi. "Başarı sarhoşluğu" (mart 1930) adlı makalesinde, bazı aşırılıkları işaret etmekle birlikte, hızlandırılmış kolektifleştirme ilkesini sürdürdü. 1937'de sona erecek olan bu hareket, milyonlarca kulakı Gulag kamplarına süren GPU'nun sert tutumu sayesinde tamamlandı. Ağır sanayinin kurulması ve doğayı dönüştürmeye yönelik büyük çaplı çalışmalar, işçi sınıfının omuzlarına yüklenen disiplin önlemleri (cezalar, 1932'de başlatılan ve 1938'de genelleştirilecek olan çalışma karnesinin çıkarılması), sosyalist rekabet (ücretlerin yüksek memurlar, öncü işçiler, stahanovculuk ve emek kahramanları çıkarına, gittikçe artan bir biçimde farklılaştırılması) ve zorunlu çalışmayı birleştiren bir baskı sayesinde başarıldı. Stalin, toplumu dönüşüme uğratma iradesini zorla benimsetebilmek için, çok güçlü bir polis aygıtına dayanmak ve devlet kuruluşlarını güçlendirmek zorundaydı.

1929'dan başlayarak, yaptığı çözümlemede, SSCB'de sosyalizmin gelişmesinin, gerileyen sınıfların zorlu direnişine ve SSCB'yi kuşatan kapitalist dünyanın hırçınlanmasına neden olduğunu belirtti. Gerçek ya da hayali sayısız komplo ve sabotaj şebekesini ortaya çıkararak polis aygıtını güçlendirdi. 1934'te GPU'yu dağıttı ve devlet güvenliğini, Yagoda'ya bıraktığı NKVD çatısı altında yeniden örgütledi, Kirov'un öldürülmesinin (aralık 1934) ertesi günü başlayan ve Yejov'un NKVD' nin başına gelmesinden sonra (eylül 1936) doruğuna ulaşan büyük tasfiye hareketini gerçekleştirdi. "Halk düşmanları"nın izlerinin sürülmesi ve eski yöneticilerin çoğunun partiden, Komintern'den ve Kızıl ordu'dan tasfiye edilmesiyle arındırma hareketi 1938'e kadar sürdü.

Stalin, ayrıca, 1929'dan beri SSCB'yi saran kapitalist kuşatmanın sürdüğünü, 1933'ten sonra da alman faşizmi tehdidini ileri sürerek, devletin güçlendirilmesini ısrarla savundu. SSCB 1934'te Milletler cemiyeti'ne kabul edildi ve 1936 Sovyet Anayasası devletin meşruiyetini onayladı. Batı demokrasilerinin kararsızlıklarını gören Stalin, Laval'le yaptığı ittifaka karşın (1935), Litvinov'un sürdürdüğü kolektif güvenlik politikasını bıraktı ve Molotov'u Dışişleri bakanlığına getirerek (mayıs 1939) Alman-Sovyet paktı'nın imzalanmasını istedi (ağustos 1939). Böylece SSCB, eylül 1939'dan ağustos 1940'a kadar Doğu Polonya'yı, Karelya'yı, Baltık devletlerini, Besarabya'yı ve Kuzey Bukovina'yı topraklarına katabildi. Stalin, mayıs 1941'de Sovnarkom başkanlığı görevlerini üstlenmeye karar verdi. Hitler saldırısının eli kulağında olduğuna ilişkin kendisine ulaşan bilgilere karşın, Almanya ile ittifakı sürdürdü.

22 haziran 1941'deki alman saldırısından sonra, başlangıçta tehlikeli olan durumu düzeltmeyi başardı. Haziran 1941' de kurulan Devlet savunma komitesi'nin başkanı olarak, SSCB Silahlı kuvvetleri' nin başkomutanlığını üstlendi (ağustos) ve 1943'te mareşal oldu. Halkta, yanılmazlığı konusunda gerçek bir inanç uyandırmayı, geçmiş yılların kuşku ve kırgınlıklarını dağıtmayı ve işlenen hataların sorumluluğunu altında çalışanların üzerine atmayı başardı. Sovyet yurtseverliğine, rus milliyetçiliğine seslenerek, ödünler verip Ortodoks kilisesi ve sovyet müslümanları ile uzlaşarak ve orduda geleneksel değerleri yeniden canlandırarak, sovyet halkını "büyük yurtseverlik savaşı" hizmetine seferber etti. Tahran (kasım-aralık 1943), Yalta (şubat 1945) ve Potsdam (temmuz-ağustos 1945) konferansları sırasında, SSCB'nin kazanımlarını ustalık ve inatla savundu.

Savaş, Stalin'in saygınlığını artırdı; Stalin kültü SSCB'de olduğu kadar halk demokrasilerinde de giderek artan bir yoğunlukla yüceltildi; anıtsal heykelleri dikildi, vatan evladı hayranlığını ve saygısını dile getiren yüceltici bir edebiyat yayıldı. Stalin otoritesini daha da güçlendirdi ve ülkeyi sadece birkaç yakınıyla yöneterek (Jdanov, Malenkov, Beria, Bulganin, daha sonra Hruşçev) politikasını yeniden sertleştirdi. SSCB'de savaş sonrasında, "vatan haini" ilan edilen herkesi etkileyen ve 1939-40'ta ilhak edilen bölgelerde yaygınlaşan yeni bir baskı dalgası kapladı. Doğu ve Orta Avrupa'da komünist rejimlerin yerleşmesini gerçekleştiren Stalin, amerikan tasarılarına karşı durmak için Kominform'u kurdu (1947).

Tito ile bozuştuktan sonra (1949) halk demokrasilerinde yoğun tasfiyeler yaptı. Giderek daha kuşkucu olan, komplo saplantıları içinde yaşayan Stalin, 1953'te bir yahudi yardım örgütüne bağlı "beyaz gömlekliler komplosu"nu ortaya attı. 5 mart 1953'te öldü.

Stalin ödülü, 1939'da, Stalin'in 60. doğum yıldönümü dolayısıyla ihdas edilen ve eski SSCB'nin Bakanlar kurulu tarafından bilim, icat, edebiyat ve sanat alanlarında başarılı çalışmalara verilen ödül. Daha sonra bir uluslararası Barış ödülü ihdas edildi. 1957'den sonra bu ödüller, Lenin* ödülü adını aldı.

STALİN tepesi → MUSALA tepesi.

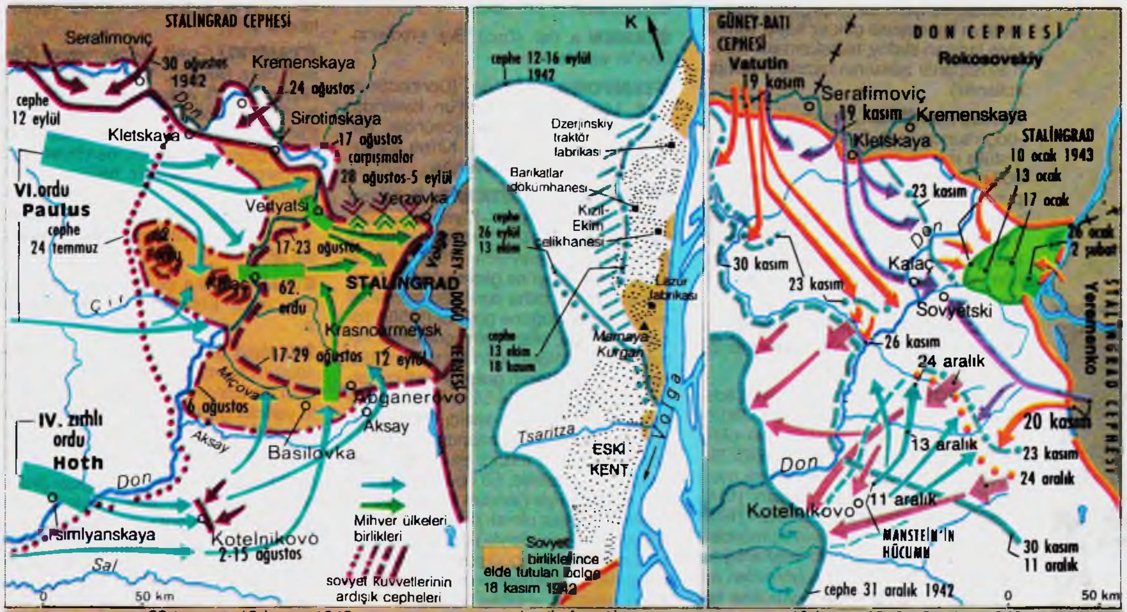
STALİN zirvesi → KOMÜNİZM zirvesi.

STALİNABAD → DUŞANBE.

STALİNCİ sıf. Stalin'le, stalincilikle ilgili olan.

◆ a. Stalin'in ideolojisinin ve siyasal uygulamalarının yandaşı.

STALİNCİLİK a. Stalin'in 1924-1953 yılları arasında SSCB'de, uluslararası komünist hareket içinde ve İkinci Dünya savaşı'ndan sonra da halk demokrasilerinde geliştirdiği kuram ve uygulamaların tümü.
—Siyas. bil. *Stalincilikten arındırma,* SSCB' de, sosyalist rejimle yönetilen ülkelerde ve çeşitli komünist partilerde, Stalin yönetimi döneminde sovyet rejimi tarafından yerleştirilen ideoloji ve uygulamaların bazı özelliklerini ortadan kaldırmaya yönelik önlemlerin tümü.

22 temmuz-18 kasım 1942 — kentin kuşatılması — 19 kasım 1942 - 2 şubat 1943

—ANSİKL. Stalincilikle ilgili yorumların çeşitliliği ve bunların çoğu kez basitleştirilmiş olmasının nedeni, bu olgunun değişik yönlerine ağırlık verilmesidir. Stalincilik, sosyalizmin "bürokratik bir yozlaşması" (Troçki), faşizme eşit bir totalitarizm (Hannah H. Arendt), sovyet sisteminin siyasal düzenleme aracı (Z. Brzezinskiy), leninciliğin doğal uzantısı (L. Şapiro), basit bir "kişiye tapma" (N. Hruşçev), iktisadi bakımdan marxçılıktan sapma gibi, değişik biçimlerde değerlendirildi.

Stalin, 1907'den başlayarak, *Anarşizm mi sosyalizm mi?* adlı yapıtında, bireyi kitleye bağlı kılarak, insan yeteneklerinin doğal sınırlarını genişletme savında olan ve stahanovculuğa kadar varan iradeciliğin kuramsal temelini attı. Öte yandan, Marx ya da Lenin'in çoğu kez durum ve koşullara bağlı olarak kaleme aldıkları yazıları evrensel yasalar haline getiren (*marxçılık -lenincilik* kavramının ortaya atılması) Stalin, marxçılığı tamamlanmış bir tür süper bilime, bilimlerin gelişmesinden bağımsız bir dogmatizme dönüştürdü. Bu bakış açısı içinde, bilimsel yenilikler (sibernetik, psikanaliz, görelilik kuramı, kuvantal mekanik) dışlandı. Ama stalincilik, her şeyden önce, bir kişi ya da bir grubun iktidarını sürekli kılmaya yönelik uygulamalar bütünü olarak ortaya çıktı; kuram, o dönemin siyasal tercihine bağımlı oldu. Siyaset, ideoloji ve hukuk arasındaki karışıklık yavaş yavaş yerleşti. Devrimi uzun yıllar tehdit eden, ama Stalin ve yönetici grup çevresinde bir uzlaşma sağlamak için ölçüsüz biçimde abartılan gerçek tehditlerin doğurduğu *kuşatılmış kale* efsanesi, dünyayı manikeist açıdan görmeye, partinin kutsallaştırılmasına ve metinlerin neredeyse dinsel dogmalar (Stalin'e göre Komünist parti manifestosu "marxçılığın ilahilerinin ilahisi"dir) haline gelmesine yol açtı. Yönetici ekip, parti yaşamının askerileştirilmesi (astın üste bağımlılığı, farklı görüşlerin serbestçe ifade edilememesi, kararların gizlilik içinde alınması), partiyle devlet arasında her düzeydeki iç içelik ve kitlelere yönelik baskı (sürgünler, infazlar, kovulmalar, davalar) yoluyla iktidarda kaldı.

Stalinciliğin büyük etkisinin nedenleri, sadece SSCB'de bile, zorlayıcı önlem, baskı ya da propagandayla açıklanamaz. Bu nedenler iktisadi, toplumsal ve kültürel alanlarda da çarpıcı sonuçlar doğurdu: SSCB büyük bir sanayi ve askeri güç oldu; kadınların sosyal durumları iyileşti; sağlık hizmetleri gelişti; tarihin çarpıtılması ve küçük burjuva estetiğinin zorlamasıyla sanat tekdüze ve indirgemeci bir nitelik almış olsa da, kültürün yaygın hale getirilmesi sağlandı. Ayrıca, Ekim devrimi' nin saygınlığı, 1941'den sonra SSCB'nin Müttefikler'in nazi Almanyası karşısında kazandığı zaferdeki pay ve Stalin'in sovyet devletiyle özdeşleştirilmesi de stalinciliğin etkisini açıklayan nedenlerdir. Nihayet, stalincilik, SSCB'de, iç savaş sonrasında oluşan ve kültürel bakımdan az gelişmiş yeni bir işçi sınıfı içinde olduğu kadar uvriyerizmin ve aydınlara karşı kuşkunun geliştiği komünist partilerde de toplumsal bir destek buldu. Stalincilik, kendi lehine olan nitelikleri sağlamlaştırdı. Basite indirgeyen öğreticiliği, marxçı düşüncenin başlıca kavramlarının herkese ulaşmasını sağladı.

Stalinciliğin tasfiyesinin işaretini veren SSCB Komünist partisi'nin XX. Kongresinden (1956) sonra, komünist partilerin çoğunun kitlesel baskı uygulamalarını reddetmesine karşın, stalinciliğin özellikle parti kavramına ve düşünme yöntemlerine ilişkin diğer öğeleri varlığını korudu. Stalinciliğin reddinde en ileri giden partilerden biri, İtalyan komünist partisi oldu. SSCB'de ise Komünist partisi genel sekreteri Gorbaçov, devrimin 70. yıldönümü nedeniyle verdiği söylevde, Stalin'in sosyalizmin gelişmesine katkılarının yadsınamayacağını, ancak onun suçlarının da bağışlanamayacak kadar ağır olduğunu, yarattığı kişi kültünün sosyalizmin temel ilkeleriyle çeliştiğini ileri sürdü. Parti, ağustos 1991'de faaliyeti durduruluncaya kadar, stalinci uygulamalardan çok farklı ekonomik, sosyal, politik, hukuksal, yönetimsel ilkeler benimsedi.

STALİNGRAD, rus kenti Volgograd'a 1925-1961 arasında verilen ad.

■ **Stalingrad savaşı,** Stalingrad (günümüzde *Volgograd*) önlerinde 1942 eylülünden 1943 şubatına kadar süren çarpışmaların tümü. Kente saldıran alman kuvvetleri bu savaşta kuşatıldı ve teslim olmak zorunda kaldı.

Kalaç'ta Don ırmağını geçtikten sonra, alman VI. ordusu (Paulus) 1942 ağustos ayının sonunda ele geçirmekle görevli olduğu Stalingrad'ın dış savunma mevzilerine ulaştı. Kent, 40 kilometrelik bir cephede canla başla çarpışan sovyet LXII. ordusu (Çuykov) tarafından savunuluyordu. Almanlar 5 000 tank ve 3 000 uçağın desteklediği bir milyon kadar askerden oluştuğu tahmin edilen büyük bir kuvvet seferber ederek eylül sonunda kentin bazı mahallelerine girdiler ve birçok noktada Volga'ya ulaştılar. Ama general Voronov'un yönettiği yoğun topçu ateşinden dolayı ırmağı geçmeyi başaramadılar. Geri çekilme yanlısı Paulus'un uyarılarına rağmen Hitler, mevzileri korumaları emrini verdi.

Sovyetler, 19 ve 20 ekimde, kentin iki yanından başlatılan ve Rokosovskiy ile Yeremenko'nun yönettiği iki güçlü saldırıyla karşılık verdiler. Ayın 23'ünde bunlar Kalaç önlerinde birleştiler ve Paulus kuvvetlerini kuşattılar. Aralıkta, Paulus ile bağlantı kurmaya çalışan Manstein'ın yönettiği alman karşı saldırısı, karşılaştığı yoğun ateş barajı dolayısıyla Stalingrad'a 45 km'den fazla yaklaşamadı. Artık sovyet komutanlığına, kuşatılmış alman güçlerini imha etmekten başka bir iş kalmamıştı. Bu işlem, 1943 ocak ayında tamamlandı. 31 ocakta alman kuvvetleri, o zaman 3 500 m'lik bir cephede 4 000'den fazla topa sahip olan sovyet topçusu tarafından ezildi ve Paulus 24 generali ve yüz bin kadar askeriyle teslim oldu. (→ İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI.)

STALİNO → DONETSK.

STALİNOGORSK → NOVOMOSKOVSK.

STALİNSK → NOVOKUZNETSK.

STALİNSTADT → EİSENHÜTTENSTADT.

STALLOY a. (ing. *stalloy*). Metalürj. Bileşiminde % 96,2 demir, % 3,4 silisyum, % 0,32 manganez ve eser miktarda karbon, kükürt, fosfor bulunan özel alaşım.

STALİNGRAD SAVAŞI

Bibliothek für Zeitgeschichte, Stuttgart

Stalingrad savaşı kentin varoşlarında ilerleyen alman askerleri (ekim-kasım 1942)

(Yüksek manyetik bir geçirgenlik göstermesi ve histereziste çok az kayıp vermesiyle tanınan stalloy, transformatör sacları ile hoparlör zarlarının hazırlanmasında kullanılır.)

STALOWA WOLA, Polonya'nın güney-doğu'sunda kent, San kıyısında, San'ın Vistül'e kavuştuğu yerin az berisinde; 52 000 nüf. Demir-çelik fabrikası, makine yapımı. Termik santral. Demir-çelik sanayisinin kente yerleştirilmesi bölgeyi geliştirme kaygısının sonucudur: yavaş yavaş gelişen bu "yeni kent"in yakınında bir kükürt yatağının bulunması, kente yeni bir dinamizm getirmektedir.

Harlingue-Viollet

Aleksandr Stamboliski

STALYBRİDGE, Büyük Britanya'da kent, Manchester'in doğu banliyösü; 23 000 nüf. Kimya sanayisi.

STAMBOLİC (Petar), sırp devlet adamı (Brezova, İvanjica yakınları, 1912). Yugoslav komünist partisi'ne üye oldu (1935), savaş sırasında direnişe katıldı. Sırbistan Cumhuriyeti'nde en önemli mevkilerde (Yürütme kurulu başkanı [1948-1953] ve Sırbistan meclisi başkanı [1953-1957]) görev aldı. Pijade'nin ölümünden sonra Federal parlamento başkanlığına getirildi (1957); 1963'te bu görevden ayrılıp 1967'ye kadar Federal yürütme kurulu başkanlığı yaptı. Sırbistan Komünist partisi merkez komitesi başkanı (1968), Yugoslavya ortak yönetimi başkan yardımcısı (1974-75 ve 1981-82), sonra da başkanı (1982-83) oldu.

STAMBOLİSKİ (Hristo), bulgar asıllı türk hekim (Kızanlık 1843 - Sofya 1932). Mektebi tıbbiyei şahane'yi (askeri tıbbiye) bitirdi (1868). Aynı yıl açılan Mektebi tıbbiyei mülkiye'de (sivil tıbbiye) anatomi muallim muavini oldu. Burada ilk türkçe anatomi derslerini vermeye başladı. Askeri tıbbiyede de aynı dersleri verdi, muallimliğe yükseldi (1874); binbaşılığa terfi etti oldu (1875). İstanbul'da Bulgar kilisesi'nin bağımsız çalışması yolunda çaba harcadığından hekim olarak Yemen'e gönderildi (1877). Bulgaristan bağımsızlığına kavuşunca buraya kaçtı (1879); devlet sıhhiye müdürlüğü, Varna mutasarrıflığı gibi görevlerde bulundu. *Miftahı teşrih* (1874) adlı yapıtı, içerdiği renkli planşlar ve sonuna eklenen arapça tıp terimlerine türkçe karşılıkların verildiği lügatı teşrih (anatomi lügatı) bölümüyle önem taşır.

STAMBOLİSKİ (Aleksandr), bulgar siyaset adamı (Slavovica 1879 - *ay. y.* 1923). Köylü kökenliydi. Almanya'da okudu ve Bulgar köylü birliği'nin yöneticiliğine getirildi (1902). 1908'de Ulusal meclis'e seçildi; 1915-1918 arasında, kral Ferdinand'ın alman yanlısı politikasına ve savaşa karşı çıktığı için hapsedildi. Bulgaristan'ın yenilgisinden sonra, 1919'da hükümete girdi; 1919-20 ve 1920-23 dönemlerinde Başbakanlık yaptı. Neuilly antlaşması'nı imzaladı (27 ekim 1919). Gerçekleştirdiği toplumsal reformlar, bir toprak reformunu ve büyük malikânelerin devletleştirilmesini, üretim kooperatiflerinin geliştirilmesini öngörüyordu. Bu politikasına karşı komünistler tarafsız kalırken, muhafazakârlar kesin bir muhalefet gösterdiler. 9 haziran 1923'te aşırı sağcıların darbesiyle hükümet devrildi ve Stamboliski kurşuna dizildi.

Karastoianov

Stefan Nikolov Stambolov

STAMBOLOV ya da **STAMBULOV** (Stefan Nikolov), bulgar siyaset adamı (Tirnovo 1854 - Sofya 1895). Ulusal liberal parti'nin başkanıyken 1884'te Meclis başkanlığı yaptı ve Battenberg prensi Aleksandre'ın dönmesine yardım etti (1886). Battenberg'in istifasından sonra naip oldu (ağustos 1886) ve kendisini Başbakanlığa getiren Saksonya-Coburglu Ferdinand'ın adaylığını destekledi (1887). Bundan sonra hem Rusya'ya, hem Osmanlı İmparatorluğu'na karşı çıkarak ve siyasi karşıtlarını ezerek gerçek bir diktatörlük kurdu. Prens tarafından görevinden alındı (mayıs 1894), sokakta vurularak öldürüldü.

Stamboul → İSTANBUL.

STAMEN a. (lat. sözc.). Bot. ERKEKORGAN'ın eşanlamlısı.

STAMFORD, ABD'de (Connecticut) kent, Long İsland Sound'un kıyısında, New York'un konut banliyösünde; 102 500 nüf. Makine sanayisi. Kimya araştırma laboratuvarları. Üniversite.

STAMİTZ ya da **STAMİC,** Bohemya kökenli müzisyen aile. —Kemancı ve besteci JOHANN WENZEL ANTON (Německý Brod 1717 - Mannheim 1757), 1741'de Mannheim sarayı'na girerek önce birinci keman (1743), daha sonra enstrümantal müzik direktörlüğüne getirildi (1750). Yönetimi altında, Mannheim orkestrası Avrupa'nın en ünlülerinden biri ve kent, klasiköncesi senfoninin geliştiği başlıca yerlerden biri oldu. 1754-55'te Paris'te kaldı ve Concert spirituel'e katıldı. Yapıtlarının birçoğu Paris'te yayımlandı. J. Stamitz konçertolar, oda müziği ve 8 vokal eser yazdı, ama özellikle, 58'i günümüze ulaşan senfonileriyle (yandan fazlası üçüncü bölümü menuet olmak üzere 4 bölümlü) ünlendi. Crescendo'yla uğraştı ve doğan senfoniye, büyük ölçüde italyan kökenli bu üslup izlerini uyarlayarak orkestralama sanatını geliştirdi. —Oğlu, besteci, kemancı ve altocu CARL PHİLİPP (Mannheim 1745 - Jena 1801), Mannheim orkestrası'nda ikinci keman oldu, sonra Paris'e yerleşti (1770-1777) ve yaşamının sonuna dek gezici virtüozluk yaptı. Aşağı yukarı 50 senfoni ve 38 konserde çalınmış senfoni besteledi. —Kardeşi, besteci, kemancı ve altocu ANTON (Německý Brod 1750 - Paris ya da Versailles 1789 ve 1809 arası), kardeşiyle birlikte 1770'te Paris'e yerleşti ve yapıtlarının birçoğunu burada besteledi, Concert spirituel'de çaldı ve bir süre Versailles'da, Kraliyet kilise korosu'nda çalıştı (1782-1789).

STAMMEL (Josef Thaddäus), avusturyalı heykelci (Graz 1695 - Admont 1765). Birkaç yıl Roma'da kaldı. Admont manastırı'nı ve özellikle ünlü kütüphanesini çeşitli figürlerle süsledi.

STAMMLER (Rudolf), alman filozof ve hukukçu (Alsfeld, Hessen, 1856 - Wernigerode 1938). Marburg, Giessen, Halle ve Berlin'de profesörlük yaptı. Başlıca yapıtları: *Die Lehre vom richtigen Rechte* (Gerçek hukuk öğretisi) [1902], *Theorie der Rechts-wissenschaft* (Hukuk bilimi kuramı) [1911], *Lehrbuch der Rechtsphilosophie* (Hukuk felsefesi ders kitabı) [1922], *Rechtsphilosophie, Grundfragen* (Hukuk felsefesi, Temel meseleler) [1928], *Deutsche Rechtsleben in alter und neuer Zeit* (Eski ve yeni çağda alman hukuk yaşamı) [1928-1932]. 1913'te, *Zeitschrift für Rechtsphilosopie in Lehre und Praxis* adlı bir dergi kurdu. Marburg okulunun yenikantçı yöntemlerini hukuka uyguladı. Stammler'in hukuk felsefesi, iktisadi ve toplumsal sorunları kurumlara bağlar ve evrensel değerde bir salt hukukun önemini vurgular.

STAMP (*sir* Laurence Dudley), büyük britanyalı coğrafyacı (Londra 1898 - Mexico 1966). Jeoloji öğretmeni olarak, Büyük Britanya coğrafyasına uygulamalı araştırma geleneğini kazandırdı: Londra Üniversitesi'ndeki görevinden çok, Büyük Britanya'da arazi kullanım haritasının çıkarılmasıyla uğraştı. Asya ve Büyük Britanya'nın insan ve iktisat coğrafyalarına ilişkin yapıtları vardır.

STAMPA (Gaspara), İtalyan kadın şair (Padova 1523 - Venedik 1554). Şarkıcı ve kibar fahişeydi; romantiklerin ve D'Annunzio'nun, ateşli lirizmini beğendikleri şiirlerinde (*Rime*, 1554) kont Collaltino di Collalto'ya duyduğu tutkuyu öyküledi.

Stamp Act, Kuzey Amerika'daki ingiliz sömürgelerinde damga vergisi getiren ingiliz yasası (1765). Kısa süre içinde kaldırıldı (1766). Derin bir hoşnutsuzluk yaratan bu yasa, Bağımsızlık savaşı'nın başlatıcısı oldu.

STÄMPFLİ (Peter), isviçreli ressam (Deisswil, Bern kantonu, 1937). Soğuk ve kesin resmi, 60'lı yılların başından beri nesneyi (ya da çok büyütülmüş bir ayrıntıyı) tüm bağlamından soyutlayarak katıksız bir göstergeye dönüştüren, nerdeyse soyut bir gerçekçiliğe dayanır. 1966'dan sonra, çağdaş mitolojinin belirgin özelliği olan otomobil, tekerlek ve tekerlek izi (*Cavalino Sport 2 000, izleriyle*, 1974) konularını ele aldı.

STAMPİYEN a. (fr. *stampien; Étampes*'tan). Yerbil. ÉTAMPES KATI'nın eşanlamlısı.

STANCA (Radu), rumen yazar (Sebeş 1920 - Cluj 1962). Yeniromantik bir şair olan Stanca'nın şiirleri halk şairlerininkiyle yakınlık gösterirken, piyesleri (*Oedipe sauvé* [fr. çev.], 1947; *Dona Juana*, 1947) temalarını büyük efsanelerden almıştır.

STANCU (Zaharia), rumen yazar (Salcia, Bükreş yakınında, 1902 - Bükreş 1974). Çiftçi bir ailenin oğlu olan Stancu, 13 yaşında hayatını kazanmak üzere evden ayrıldı. Bükreş Üniversitesi'nde felsefe öğrencisiyken (1928-1932) ilk şiir kitaplarını yayımladı (*Poeme Simple*, 1927; *Albe*, 1937; *İarba Fiarelor*, 1940). Bükreş Ulusal tiyatrosu'nun müdürü, milletvekili, Yazarlar birliği'nin başkanı oldu, öykülerinde ve denemelerinde (*le Sillon étroit et profond* [fr. çev.], 1949; *Pour la vie* [fr. çev.], 1951), romanlarında (*le Typhon* [fr. çev.], 1937; *Jeu avec la mort* [fr. çev.], 1962; *la Tribu* [fr. çev.], 1970), öykü (*Combien je t'ai aimé* [fr. çev.], 1972) ve şiir kitaplarında (*le Sabre du temps* [fr. çev.], 1972) yurttaşlarının gerçekleştirdiği toplumsal aşamaları dile getirdi.

STAND a. (ing. *to stand*, ayakta durmak'tan *stand*). Bir sergide, bir galeride, bir fuarda vb. katılanların her birine ya da sergilenen ürünlerin her bir türüne ayrılmış olan yer; sergilenen ürünlerin ve tesislerin tümü.

—Spor. *İkmal standı*, bir otomobil ya da motosiklet yarışında, yarışçının ikmal yapması için pistte ayrılan bağlantı yolu.

Standard Oil Company (New Jersey), 1882'de kurulmuş, amerikan petrol şirketi. Başlangıçta, Standard'ın (New Jersey) kendisinden başka, özellikle Socony-Vacuum Oil Corporation, Atlantic Refining, Ohio Oil Company, South Penn Oil Company ve İndiana, Kaliforniya, Ohio, Kentucky, Kansas ve Nebraska Standard Oil Company'leri de bünyesinde toplayan Standard grubunun ana şirketidir. 1912'de, tröstlere karşı çıkarılan yasanın uygulanmasıyla, ABD yüksek mahkemesi, Standard Oil of New Jersey'in bölünmesine karar verdi ve aktifler, eski holding şirketle birlikte, hukuksal açıdan özerk 33 kuruluşu da kapsayan bir gruba dağıtıldı. 1938'de, Standard Oil (New Jersey), bu grubun ve birtakım amerikan petrol şirketlerinin başına geldi. (→ EXXON CORPORATİON ve ROCKEFELLER ENSTİTÜSÜ.)

Standardbred ırkı, araba yarışlarında kullanılan tırısçı amerikan at ırkı.

STANDARDİZASYON a. (fr. *standardisation*). Standartlaştırma.

STANDARDİZE a. (standart duruma getirmek anlamında fr. *standardiser*'den). *Bir şeyi standardize etmek*, onu belli bir ölçüye, kurala bağlamak, standart duruma getirmek.

STANDART sıf. (ing. *standard*, tip, ayar, ölçü'den). **1.** Bir örneğe uygun olarak seri halinde üretilen bir malın, bir şeyin niteliği ya da modeli için kullanılır: *Standart oto lastikleri. Modellerimiz standarttır.* **—2.** Her zaman rastlanan tipe uygun, herhangi bir özelliği olmayan, alışılagelmiş bir şey için kullanılır: *Toplumda standart zevkler yaratmak. Standart düşünce.* **—3.** *Standart dil*, yazı dili.

—Dilbil. Bir dilsel toplulukta en yaygın bir biçimde konuşulan dil için kullanılır. (Standart dil, ister coğrafi [lehçe biçimleri], ister toplumsal [argolar, uzmanlık dilleri] ya da biçemsel olsun [teklifsiz ya da süslü kullanım biçimleri] sapmaları ortadan kaldırır.)

—Genet. *Standart tip*, doğada yaşayan bir toplulukta başat olan bakteri, gen ya da organizma soyu. (Gen değişinimleri standart tipe göre tanımlanır.)

—Geom. ve Topol. Birçok başka çokuzamlıların benzer olduğu kimi çokuzamlılar (örnek: standart eşküp, standart küp [d_∞ uzaklığı için birim yuvar]) ile

$$\mathrm{Simp}_n = \left\{(x_1, \ldots, x_{n+1}) / \sum_{i=1}^{n+1} x_i = 1 \text{ ve } \forall i,\ x_i \geq 0\right\}$$

dolu yalıncası için kullanılır. || *n* boyutlu bütün öbür vektörel ya da afin uzaylara izometrik olan eukleidesçi bir vektör uzayı ya da afin uzay (bilinen skaler çarpımla donatılı $\mathbb{R}^n$ gibi) için kullanılır. (Eşanl. ÖLÇÜNLÜ.)

E_3 standart dolu yalınca

—İstat. *Standart değişken*, gözlem değerlerinin dağılım içindeki yerini, önemini belirten değişken. (Değerlerin aritmetik ortalamadan farkları standart sapmaya bölünerek elde edilir. Bu nedenle "ortalanmış ve indirgenmiş değişken" de denir. Eğitim alanında standart puan hesabı için kullanılır.) || *Standart hata*, ana kütlenin bir parametresini kestirmek üzere, örneklemden hesaplanan betimleyici bir değerin dağılımının (kestirimler dağılımının) standart sapması. (Örneğin, bilinen σ^2 varyanslı bir ana kütlenin bilinmeyen μ ortalaması, *n* birimlik bir örneklemin $\bar{x}$ ye dayanılarak kestirildiğinde, $\bar{x}$ nin standart hatası $\frac{\sigma}{\sqrt{n}}$ 'dir. Bu değer, ana kütlenin ortalaması μ için bir güven aralığı hesaplanmasını sağlar.) || *Standart sapma*, dağılma ya da değişkenlik derecesini gösteren bir ölçü. (Değerlerin aritmetik ortalamadan sapmalarının kareli ortalaması alınarak elde edildiğinden "kareli ortalama sapma" da denir.)

—İş örgüt. *Standart fiyat*, bir işletmede fiyat değişiklerinden etkilenmeyen muhasebe sonuçları elde etmek amacıyla işletmenin bütün giderleri (hammaddeler, işgücü vb.) için saptanan düzenleyici fiyat. (Standart fiyatlar yöntemi yoluyla standart değerlerle gerçek değerler arasındaki farklar hesaplanır, sonra da bu farklar çözümlenir.)

—Mak. san. Katologdan seçilebilen ve üzerinde değişiklik yapılmadan hemen kullanılabilen bir takım, bir parça için kullanılır.

—Mant. ve Mat. *Bir belitsel kuramın standart modeli*, kuramın oluşturulmasında arketip olarak kullanılan model. (Doğal tamsayılar kümesi, *Peano* aritmetiğinin standart modelidir).

—Meteorol. *Standart atmosfer*, yüksekteki sıcaklık ve basınç değişiminin ortalama gözlemlerden çıkarılan varsayımsal bir yasa ile tanımlandığı saymaca atmosfer. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. *Standart danslar*, adımları uluslararası kurallara göre belirlenen ve bütün dans okullarında öğretilen salon dansları (ingiliz valsi, viyana valsi, tango vd.)

—Olasıl. *Standart sapma*, rastlantısal bir değişkenin ya da istatistik bir dağılımın değişkesinin kare kökü. (ORTALAMA İKİLENİK SAPMA da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Parac. *Standart ağırlık*, basılmış paraların, özellikle sikkelerin, itibarı ağırlığını kontrol etmeye yarayan sıklet ölçüsü. (Standart ağırlıklar, üç dönemde çok kullanılmıştır: IV. ve VII. yy.'lar arasında, altın paraların kontrolünde; VI. yy.'da arap dünyasında [camdan yapılırlardı]; XVII. ve XVIII. yy.'lar arasında (bu dönemde, bakırdan küçük ve kalın standart ağırlıklar kullanılırdı; bunların bir yüzleri, tekabül ettikleri paranın biçiminde basılmış olurdu.)

—Sine. *Standart film genişliği*, 35 mm'lik film genişliği. || *Standart salon*, standart genişlikteki filmleri oynatmak için düzenlenmiş sinema salonu.

◆ a. **1.** Bir işletmenin bir ürünü, bir çalışma yöntemini, üretilmesi gereken niceliği, bütçeyi vb. belirlemek amacıyla saptadığı kural. —**2.** *Hayat, yaşam standardı*, yaşam düzeyi.

—İş örgüt. Bir işletmede bir ürünü, bir çalışma yöntemini, üretim miktarını belirtmek için saptanmış kural.

—Müz. Cazda, genellikle şarkı ve müzikal komedi repertuvarlarından alınan ve zamanla caz müziğinin klasikleri arasına giren müzik teması: bütün caz müzikçileri bunları bilir ve doğaçlamalarını bu temalar üzerine yaparlar. (En çok çalınan caz standartları arasında şunları sayabiliriz: *Summertime, The Man I Love* [G. Gershwin], *My Funny Valentine* [R. Rodgers], *Night and Day* [Cole Porter], *Yesterdays* [J. Kern], *les Feuilles mortes* [J. Kosma], *Round about Midnight* [T. Monk].)

—Parac. *Altın kambiyo standardı (Gold exchange standard)*, dış ödemelerin altın ya da dövizle yapıldığı ve her devletin elinde bulundurduğu altın ve döviz rezervleri sayesinde, en azından dış düzeyde ulusal parasının altına konvertibilitesini güvence altına aldığı para sistemi. (1922' de geliştirilen bu sistem 1944'te Bretton Woods konferansı'nda 44 ülke tarafından resmi olarak kabul edildi. 1971'de uygulamasına son verildi.) || *Altın külçe standardı (Gold bullion standard)*, Birinci Dünya savaşı'nı izleyen yıllarda altın standardına yeniden dönen ülkelerde kısa bir süre uygulanan, paranın iç konvertibilitesinin sınırlandırılmış olduğu ve belli bir miktardan sonra ödeme araçlarının altına konvertibl olduğu sistem. || *Altın standardı*, Birinci Dünya savaşı öncesi dönemde baskın olan paraların altın ağırlıkları tarafından belirlendiği, altına serbestçe konvertibl olan ve uluslararası anlaşmaların altın ile gerçekleştiği parasal sistem. (Maden girişleri ve çıkışları ödemeler dengesi eşitliğini ve kambiyo fiyatlarının dengesini sağlıyordu.) || *Dolar standardı*, ABD dövizini uluslararası para sisteminin tek temel ölçüsü olarak kabul eden ve altın değişme ölçüsünün yerine geçen sistem. (1976 ocağında Jamaika antlaşmaları, altının para birimi olarak ortadan kaldırıldığını resmen onayladı.) || *Para standardı*, bazı ülkelerin, para sistemlerinin ölçüsü ve rezerv aracı olarak elde tuttukları değerli madenler (Tek maden sisteminde bir standart metal bulunur. Çift maden sistemi ise, çift standartlı [altın ve gümüş] bir sistemdir.)

—San. Bir işlemin gerçekleştirilmesi, bir şeyin yapımı ya da kullanımının birleştirilmesi ya da değiştirilebilirliğinin sağlanması istenen bir ürünün geliştirilme koşullarını belirleyen kural.

—TV. SISTEM'in eşanlamlısı.

—Verg. huk. *Hayat standardı esası*, Türkiye'de ticari, zirai ve mesleki kazanç elde eden gerçek usulde gelir vergisi yükümlülerine uygulanan vergi güvenlik önlemlerinden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zootekn. Özellikle tipi ve morfolojisi, boyu, derisinin rengi, başının biçimi gibi, bir ırkın tipik karakterlerinin ayrıntılı tanımı. (Bir hayvanın ırk standardına uygunluğu onun yeni bir melezleme ürünü olmadığını ve uygulanan ıslah sürecinin amaçlarına tam uyduğunu doğrulamayı sağlar; bir hayvan ancak ırkının soy kütüğüne ona uygunsa yazılabilir.)

—ANSİKL. Meteorol. Deniz seviyesindeki basınç 760 mm (1 013,3 mb), sıcaklık 15 °C'tır. Isı, 11 km'ye kadar her 100 m'de 0,65 °C azalır. Bir Z metre düzeyindeki basınç

$$P_z = P_o\ (1 - 0,\ 000\ 022\ 6\ z)\ 5,255$$

formülüyle verilir.

Yükseltiölçerler standart atmosfere göre taksimatlanmıştır. Karşılaştırmayı sağlamak için, havacılık rekorları standart atmosfer koşullarına indirgenir.

—Olasıl. Örnek sapma, büyük sapmaların etkisini artırır ve bu sapma daima ortalama sapmadan büyüktür. Onun en büyük üstünlüğü, bir Gauss eğrisiyle gösterilip en sık rastlanan, olağan denen dağılımların ayrılımını yetkin biçimde açıklamasıdır. Örnek sapma yanılgılar kuramında önemli bir rol oynar. Grafik olarak, bir Gauss dağılımının örnek tipi, Gauss eğrisinin büküm noktasıyla bakışım ekseni arasındaki uzaklıktır. Ortalama, bir de, σ ile gösterilen örnek sapma, Gauss eğrisinin birer önemli parametreleridir.

Örnek sapma doğrudan doğruya değil de bir başka ayrılım indisi olan değişkeye dayanarak hesaplanır. Formülü

$$\sigma = \sqrt{\frac{\Sigma(x_i - m)^2}{n}}$$

dir, burada x_i değişken, *m* dağılımın ortalaması, *n* de incelenen anakütlenin toplam efektifidir.

—Tic. *Türkiye'de*, 1930'da çıkartılan 1705 sayılı "Ticarette hile ve tağşişin meni ve ihracatın murakebesi hakkında kanun" ile "hükümet tarafından saptanıp ilan edilen nitelik ve koşullara uygun olmayan malların iç ve dış satışlarının yasaklanabileceği" (md. 2) hükmü getirilerek oluşturulacak olan türk standartları zorunlu kılınmak istendi. Bu yasa, 1936'da 3018 sayılı yasayla değiştirilerek Ticaret bakanlığı içinde bir Standardizasyon dairesi kuruldu. 1954'te Türkiye Ticaret odaları, Sanayi odaları ve Ticaret borsaları birliği'ne bağlı olarak Türk standartları enstitüsü oluşturuldu. 18 aralık 1960'ta yürürlüğe giren 132 sayılı yasa ile bu yasada değişiklik yapan 16 mayıs 1985 tarihli ve 3205 sayılı yasayla da kurum bugünkü durumuna getirildi. Enstitü kuruluşundan günümüze kadar 10 917 standart hazırladı. Bu standartların 850'si zorunlu uygulamaya kondu. Uluslararası standartlara uyum sağlayabilmek için İSO [International standardization organisation] ve İEC'in [International electrotechnial commission] hazırladığı toplam 13 000 standarttan, 4 901'i İSO'ya, 640'ı İEC'ye ait olmak üzere toplam 5 541 standart kabul edildi. [→ TÜRK STANDARTLARI ENSTİTÜSÜ.]

—Verg. huk. Sözkonusu yükümlüler yasada (Gelir vergisi k. md. 116) belirtilen hayat standardı göstergelerinde saptanmış olan tutarlardan daha düşük gelir beyan edemezler. Yükümlünün hesaplamış olduğu tutar bu ölçeklere göre bulunan tutarlardan daha düşük olursa, hayat standardı esasına göre bulunması gereken rakam vergilendirmeye esas alınır. Başlıca hayat standardı göstergeleri, yükümlünün yaptığı işe ek olarak özel yaşamında sahibi bulunduğu taşınır ve taşınmaz malları ve harcamalarıdır: yükümlünün kendisine, eşine, çocuklarına ve bakmakla yükümlü olduğu öteki kişilere ait özel binek otomobilleri, yat, kotra, kat, sayfiye ve dinlenme evleri, yarış atları ya da yanında şoför, mürebbiye, aşçı, pilot vb. kişileri çalıştırması gibi.

National Portrait Gallery

Philip Stanhope
Ramsay'in bir portresinden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

Giraudon

Stanisław I Leszczyński
J.-B. Van Loo tarafından
yapılan bir portreden ayrıntı
Versailles şatosu

STANDARTLAŞMAK gçz. f. Ayırıcı özelliklerini, özgün niteliklerini yitirmek; bir norma, bir modele uygun duruma gelmek: *Kitle iletişim araçları nedeniyle dil giderek standartlaşıyor*

◆ **standartlaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (ürün, yapım) standartlaştırmak*, tek bir ölçüye, belirli özellikleri olan birkaç ya da bir tek modele indirgemek; belli bir ölçü ve kurala bağlamak: *Musluk modellerini standartlaştırmak. Bazı araçların üretimini standartlaştırmak.* —**2.** *Kişileri, şeyleri standartlaştırmak*, kişileri, şeyleri bir örnek duruma getirmek, bir tek tipe, bir tek örneğe indirgemek, değişik şeyleri aynı biçime sokmak: *Öngörülen sistem insanları standartlaştırarak bireyselliği ortadan kaldıracak. Kitle iletişim araçları özellikle gündelik dili standartlaştırıyor.*
—Karş. ruhbil. Bir standartlaştırma uygulamak.

STANDARTLAŞTIRMA a. Standartlaştırmak eylemi.
—İkt. Belli gereksinimlerin karşılanması amacıyla malları ve / ya da üretim yöntemlerini tanımlayan ve bunu, var olan tekniklere uygun, tutarlı bir üretim sağlamak için, özellik belirleme, tek biçime sokma ve sadeleştirme yoluyla gerçekleştiren teknikler kümesi, standardizasyon. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İş örgüt. Standart hazırlama eylemi. || Üretim tipi sayısını azaltma eylemi.
—Karş. ruhbil. Bir standartlaştırma geçirmiş olma.
—Ruhbil. Değişik kişilere uygulanan bir testten elde edilen sonuçları karşılaştırılabilir hale getirmek için alınan önlemlerin tümü. (Bu önlemler, deneklere verilen talimatları, uygulama koşullarını, sonuçların değerlendirilmesini kapsar.)
—Topbil. Bir soru testinin uygulama koşullarının, cevapların kodlandırılmasının ve sonuçların yorumlanmasının bir örnek hale getirilmesi. || Davranışlardaki çeşitliliğin, toplum normlarına uygun hale getirilmesi.
—ANSİKL. Standartlaştırma, norm ya da standartlarla somutlaşır; bunlar, ilişkin oldukları malların öğelerinin (tanım, nitelik, boyutlar ve çeşitli özellikler, deney yöntemleri, kullanım kuralları) tümünü ya da birkaçını saptarlar.

Standartlaştırma, her kullanım gereksinimi için, gerekli ve yeterli bir dizi belirli mal tanımlamakla şunları sağlar: 1. *üretici*'ye, hammaddeden işlenmiş maddeye kadar üretimi akılcı bir biçimde düzenleme olanağı; üretim ritmini artırma; savurganlığı önleme; ölü stokları azaltma; zaman içinde üretimi düzene sokma; maliyeti düşürme; satıcılarca ürünü tanıtmak amacıyla kullanılacak teknik belgeleri hazırlama; 2. *kullanıcı*'ya, nitelik, düzenlilik, güvenlik ve birbirinin yerine kullanılabilme güvencesi; daha önceleri ulaşılması güç olan teknik verilere başvurabilme olanağı; siparişlerin daha güvenilir ve kolaylıkla verilmesi; sunulan ürünlerin daha bilinçli karşılaştırılabilmesi; fiyat indirimlerinden ve daha kısa teslim sürelerinden eşit olarak yararlanma olanağı.

Standartlaştırma üç ilkeyi uygulamaya koyar: bir madde ya da malın özelliklerini ve öngörülen kullanımında elde edilecek en az yararı tanımlayan *spesifikasyon* ya da *nitel standartlaştırma;* malların birbiri yerine kullanılabilmesini sağlamak amacıyla boyut ve gabarileri, katlanılabilecek toleranslarla birlikte belirleyen *boyut standartlaştırması* ya da *birleştirme;* var olan gereksinimlerin giderilmesine yaramayan modellerin yok edilmesi amacına yönelik olan *nicel standartlaştırma* ya da *sadeleştirme.*

1926 yılında ulusal standartlaştırma dernekleri, 22 ulusal komiteden oluşan İSA (İnternational Federation of the National Standardizing Associations) adlı bir uluslararası federasyon'da birleştiler. 1947 yılından bu yana uluslararası standartlaştırma çalışmaları, alışılmış adıyla İSO olan ve İkinci Dünya savaşı'ndan sonra İSA' nın yerini alan Uluslararası standardizasyon teşkilatı (İnternational Organization for Standardization) tarafından yürütülmektedir. İSO standartlaştırma enstitülerince ulusal düzeyde hazırlanan standartları uyumlu hale getirecek uluslararası standartların hazırlanarak yayımlanması görevini üstlenmiştir. Avrupa için ayrıca bir Avrupa Standardizasyon komitesi de kurulmuştur.

STANDARTLAŞTIRMAK → STANDARTLAŞMAK.

STAND-BY a. (ing. *stand-by*). Uluslarar. ikt. *Stand-by kredisi*, kararlaştırılan bir süre ve miktar için verilen ve yararlanan tarafa istediği zaman mahsuben çekiş yapma olanağı sağlayan kredi türü. (Özellikle İMF, üyelerine bu tür krediler verir.)

STANESCU (Nichita), rumen şair (Ploieşti 1933 - ? 1983). Özdeyiş nitel iğindeki şiirlerinde, söz oyunlarıyla derin bir felsefi düşünce iç içedir (*le Sens de l'amour* [fr. çev.], 1960; *le Droit au temps* [fr. çev.], 1965; *l'Œuf et la Sphère* [fr. çev.], 1967; *Poetica magna*, 1978).

STANEV (Emilian), bulgar yazar (Tirnovo 1907 - Sofya 1978). Öyküler (*Şeftali hırsızları* [Kradetzt na praskovi, 1948]) yazdı, romanları (*İvan Kondarev*, 1958-1964; *Legenda za Sibin, preslavski ya knyaz*, 1968; *Antihrist*, 1970) siyasal romanın en iyi örnekleridir. Usta bir masalcı olan Stanev, esinini hayvanlardan alan hikâyeler (*Prez gori i vodi*, 1943; *Povest za edna gora*, 1948) de yazdı.

STANFORD (*sir* Charles VILLIERS), irlandalı besteci ve orgçu (Dublin 1852 - Londra 1924). Londra, J. S. Bach korosu'nda (1885-1902) ve Leeds festivali'nde yöneticilik yaptı. Londra, Royal College of Music'te, beste profesörü (1883-1924) oldu; 1887'den başlayarak Cambridge'de ders verdi. V. Williams ve A. Bliss onun öğrencileridir. Anglikan kilisesi dinsel ayinleri için çok sayıda yapıttan başka, 7 opera (*The Canterbury Pilgrims*, 1884; *Savonarola*, 1884; *Shamus O'Brien*, 1896; *The Critic*, 1916), kantatlar (*Eden* 1891), bir *Stabat Mater* (1907), bir *Te Deum* (1914), orkestra eserleri (7 senfoni, 6 irlanda rapsodisi, piyano için 3, keman için 2, klarinet için bir konçerto) besteledi. İrlanda halk şarkılarını derledi.

Stanford University, 1885'te, Kaliforniya'daki Palo Alto'da kurulan amerikan üniversitesi. Araştırma merkezi *Stanford Linear Accelerator Center*'da doğrusal elektron hızlandırıcıları ve elektron-pozitron çarpışma halkaları vardır.

STANGERUP (Henrik), danimarkalı yazar (Frederiksberg 1937). Öyküler (*Vert et noir* [fr. çev.], 1961), romanlar (*le Serpent dans la poitrine* [fr. çev.], 1969); *Il est Difficile de Mourir a Dieppe* [fr. çev.], 1985; *Frère Jacob* [fr. çev], 1990), röportajlar, film senaryoları ve bir kronik derlemesi (*l'Art d'être heureux* [fr. çev.], 1974) vardır.

STANGERYA a. (lat. *stangeria;* güney afrikalı hekim *Stanger*'in adından). *Cycadaceae* familyasından, Güney Afrika kökenli bir bitkinin *(Stangeria paradoxa)* cins adı. (Yaprakları büyük eğreltilerinkine benzeyen bu bitki seralarda çokça yetiştirilir.)

STANHOPE a. Charles *Stanhope*'ın 1800'lere doğru icat ettiği dökme demir tipo baskı kalıbı.

STANHOPE (James, 1. *kont*), ingiliz general ve siyaset adamı (Paris 1673 - Londra 1721). İspanya'daki ingiliz kuvvetlerinin başkomutanı olarak (1708) Menorca'yı ele geçirdi (1708), fakat yarımadada büyük başarısızlıklara uğradı ve 1710'da Brihuega'da (Guadalajara ili) teslim oldu. 1712' de İngiltere'ye döndüğünde Whig partisi' nin yöneticilerinden biri olarak hannover mirasını sağlamaya çalıştı. 1714'te Devlet sekreteri oldu, ayrılıkçılara karşı çıkanlar yasaların yürürlükten kaldırılmasını başaramadı, ancak ingiliz diplomasisinin baş olarak Fransa ve Birleşik Eyaletler ile Üçlü ittifak'ın yapılmasını (1717), sonra Avusturya'yı da aralarına katarak Dörtlü ittifak ın imzalanmasını sağladı (1718). Böylece Baltık yeniden barışa kavuştu (1720-21).

■**STANHOPE** (Philip), 4. **Chesterfield** kontu, ingiliz siyaset adamı, diplomat ve edebiyatçı (Londra 1694 - *ay. y.* 1773). Whig soylular sınıfının parlak bir temsilcisi ve Avrupa sorunlarını çok iyi bilen bir kişi olarak İsveç ve Birleşik Eyaletler'de (1728-1732, sonra 1745) büyükelçilikler yönetti. 1744'te Pelham kabinesine girdi sonra İrlanda yöneticiliğini alarak (1745 -46) burayı başarıyla yönetti. Newcastle kabinesinde (1746-1748) Devlet bakanı oldu ve olaylı bir biçimde istifa ederek, Newcastle'ın beceriksizliğini protesto etti. Fakat sağırlığı onu giderek toplumsal yaşamdan uzaklaştırdı ve kendini yazınsal etkinliklere verdi; en ünlü yapıtı oğluna yazdığı mektupların derlemesidir (*Letters to His Son*, 1774).

STANHOPE (Charles, 3. *kont*), ingiliz matematikçi, siyasetçi ve mucit (Londra 1753 - Chevening, Kent, 1816). Tipografi tekniğiyle ilgilendi, stereotipi yöntemini geliştirdi ve ticari olarak uyguladı; daha çok 1803'te gerçekleştirdiği yeni bir metal tipografi presiyle tanınır.

STANHOPEA a. (öz. a. *Stanhope*'den). Tropikal Amerika'da yetişen yalancısoğanlı, epifit orkide. (Uçan kuş görünümündeki sayıca az ve büyük çiçekleri sarkık ve gevşek salkım halindedir.)

STANİMAKA → ASENOVGRAD.

STANİSLAV, günümüzde **İvano-Frankovsk***, Ukrayna'da kent, 1919 yılında Polonyalılar ve Ukraynalılar burada çarpıştılar.

STANİSLAVSKİY (Konstantin Sergeyeviç ALEKSEYEV — denir), rus tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (Moskova 1863 - *ay. y.* 1938). 1898'de V. N. Nemiroviç - Dançenko'yla birlikte kurduğu Moskova Sanat tiyatrosu'na 1905'te deneysel bir stüdyo kattı. G. Hauptmann'ın, dekor, kostüm, aksesuar ve oyunculukta gözettiği titiz natüralizmden yola çıkarak simgeciliği (Maeterlinck) ve Çehov'la birlikte sentetik gerçekçiliğe geçti. Kurduğu sistem, bu aşamada, oyuncunun metinle ilişkilerinde ortaya çıkan ruhsal yapısını tümden kapsayan dramatik bir bütünselliğe ulaşır. Amacı, piyese egemen olan havayı yaratmaktır. Stanislavskiy, *Bir aktör hazırlanıyor* (Rabota aktera nad sobi) [1926] ve *Bir karakter yaratmak* (Rabota aktera nad rolyu) [1950'de yayımlandı] adlı yapıtlarında sistemini açıkladı. Yönettiği oyunlar arasında Gorki'nin *Ayaktakımı arasında* (Na dne) ve Shakespeare'in *Othello* ve *Hamlet*'i bulunmaktadır.

STANİSŁAW *(aziz)*, polonyalı piskopos (Szczepanow, Tarnów yakınları, 1030 -Kraków 1079). 1062'de piskoposluk meclisi üyesi, 1072'de Kraków piskoposu oldu. Kral Yürekli Bolesław II'nin şiddet ve aşırılıklarını kınadı ve sonunda kralı aforoz edince onun emriyle öldürüldü. 1253' te papa İnnocentius IV tarafından azizler katına alınan Stanisław, Polonya'da uzun süre büyük saygı gördü.

■**STANİSŁAW I LESZCZYŃSKİ** (Lwów, 1677 - Lunéville 1766), unvan olarak 1704 ile 1766 arası, gerçekteyse 1704 ile 1709 ve 1733 ile 1736 arası hüküm süren Polonya kralı. Poznań valisiyken, Karl XII'nin August II'yi tahttan indirmesi üzerine krallığa aday oldu; 1704'te İsviçre kralının desteğiyle seçildi, ancak kendini kabul ettiremedi. Poltava'dan sonra İsviçre' ye kaçtı ve tahttan feragat etmekten söz etti. Osmanlılar'a sığınan Karl XII tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na çağrılan Stanisław, Bender'de Osmanlılar tarafın-

dan gözetim altında tutuldu (şubat 1713 - mayıs 1714). Serbest kalınca, İsveç kralından Karl XII'nin ölümüyle bırakacağı Zweibrücken prensliğini aldı. Krallık naibi tarafından Wissembourg'a yerleştirildi. Louis XV'in kayınpederi olan Stanisław August II'nin ölümüyle Polonya tahtına aday oldu (1733). Almanya'yı kılık değiştirerek geçti ve eylülde kral seçildi. August III'ün tarafını tutan rus ordusu tarafından tahttan indirilerek Gdańsk'a (Dantzig) yerleştirildi. Stanisław kaçmayı başardıysa da, fransız diplomasisi tarafından tahttan feragata ve Barrois ve Lorraine üstünde yalnızca adda kalan bir egemenlikle yetinmeye zorlandı (Viyana antlaşması, 1738). Yaşlı kral, uzun yaşamının son günlerini başkentlerini (Nancy, Lunéville) güzelleştirmekle, asilleri ve aydınları bir araya toplayan bir saray yaşamı gerçekleştirmekle geçirdi.

—İkonogr. Kralın Jean Girardet (Nancy), Pillement (Nancy) ve J.-B. Van Loo (Versailles) tarafından yapılmış portreleri, Niederwiller (Nancy) tarafından yapılmış pişmiş toprak heykelcikleri vardır. Ayrıca Girardet'nin yaptığı *Apotheosis* (Nancy belediye sarayı), Vassé'nin yonttuğu anıt mezarı (Notre-Dame-du-Bon-Secours kilisesi) ve G. Jacquot'nun Nancy'de diktiği bronz heykeli (1831) sayılabilir.

■ **STANİSŁAW II AUGUST PONİATOWSKİ** (Wołczyn 1732 - Petersburg 1798), son Polonya kralı (1764-1795). Stanisław Poniatowski'nin oğluydu; sonraları Yekaterina II olan (1755) granddüşesin sevgilisiydi. Ardından August III'ün Petersburg'daki sefiri unvanını kazandı. Yekaterina 1762'de iktidara gelince, onu siyasal alanda kullanmak istedi. Rus ordularının desteğiyle Polonya kralı seçilen (eylül 1764) Stanisław II August, uyrukları tarafından sevilmedi; Ruslar'ı yatıştırmak istediyse de, edilgin karşı koyma siyasetinde de başarılı olamadı. Osmanlılar tarafından desteklenen Bar konfederasyonu'nun (1768) yurtseverleriyle Rusya arasına girmeye çalıştı, ama bunda da başarısızlığa uğradı. Yurtseverlerin yardım isteği üzerine Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya savaş açtı (1768-1774). 1770'te konfederasyon yandaşları onun yetkilerini tanımadıklarını ilan ettiler, kasım 1771'de Stanisław'ı kaçırıp ardından serbest bıraktılar. Polonya'nın ilk bölünmesiyle (1722) Stanisław iktidarı tümden yitirdi. Üçüncü paylaşımdan sonra tahtı bıraktı (1795).

STANKE DİMİTROV, esk. **Dupnica,** sonra **Marek,** Bulgaristan'da kent, Struma havzasında, Rila'nın eteğinde; 36 000 nüf. Tarım (tütün, bağlar) ve sanayi merkezi, Bobovdol kömürü yakınında (makine sanayisi, eczacılık ürünleri). Kaplıca merkezi.

STANKİEWİCZ (Richard), amerikalı heykelci (Philadelphia 1922 - Worthington, Massachusetts, 1983). New York'ta H. Hofmann'ın (1948), sonra da Paris'te Léger ve Zadkine'in öğrencisi oldu. 1952'de döküntü makine parçalarından, lehimli metal artıklarından, az çok insanbiçimli heykeller (*Europe on a Cycle*, 1953, Art moderne ulusal müzesi, Paris), 60'lı yılların sonlarına doğru da daha kesin oylumlu, hatta geometrik yontular yapmaya başladı (*1973 4*, 1973).

STANKOVİĆ (Borisav), sırp yazar (Vranje 1875 - Belgrad 1927). Çok güçlü bir türk etkisinin hissedildiği yapıtlarında güney bölgelerinin hüzünlü bir görünümünü yansıttı. Öyküler (*Iz starog Jevangjelja*, 1899), kalıtımın ve cinselliğin yönlendirdiği yaşamları konu alan romanlar (*Nečista Krv*, 1910) yazdı.

STANLEY, Büyük Britanya'da (Durham) kent, Durham'ın K.-B.'sında; 41 900 nüf. Madenkömürü.

STANLEY → PORT STANLEY.

STANLEY, staffordshireli güçlü ingiliz aile. Richard II ve Henry IV zamanında teğmen olan sir JOHN **Stanley** (öl. 1414), Henry IV'ten Man adasını alarak zengin oldu. —Torunu THOMAS **Stanley** 1. Derby kontu (1435-1504) bu serveti daha da artırdı. Bu unvan o zamandan bu yana aileye aittir. (→ DERBY.)

STANLEY (John), ingiliz orgçu ve besteci (Londra 1712- *ay. y.* 1786). 11 yaşında All Hallows kilisesi'nin, 1734'te Londra'daki Temple Church kilisesi'nin orgcusu oldu, 1779'da, kralın müzik öğretmenliğine getirildi. Çok sayıda vokal (oratoryalar, kantatlar), tiyatrosal (maskeler, bir pastoral) ve çalgısal (konçertolar, org için voluntaryler) yapıt bıraktı.

■ **STANLEY** (John ROWLANDS, *sir* Henry **Morton**), ingiliz gazeteci ve gezgin (Denbigh, Wales, 1841 - Londra 1904). Çok yoksul bir çevrede doğdu, tayfalık yaptı; kendisine adını veren new orleanslı bir tüccar tarafından evlat edinildi. Konfedere ordu içinde iç savaşa katıldı, ardından sir Robert Napier'nin Etyopya'daki grubuna gazeteci olarak katıldı (1868). *New York Herald Tribune*'ün müdürü tarafından Orta Afrika'da Livingstone'u bulması için işe alındı ve önce Zanzibar'a ulaştı; oradan kıta içine geçti; Livingstone ile 3 kasım 1871'de, Tanganyika gölünün doğu kıyısında Ujiji'de karşılaştı. Avrupa'ya döndüğünde, aynı gazetenin muhabiri olarak Aşantiler'in savaşını ve Kumasi'nin alınmasını izledi (1873). Livingstone'ın Westminster'deki cenaze töreninden sonra, onun başlattığı keşif yolculuğunu sürdürmek için Doğu Afrika'ya gitti. *New York Herald Tribune* ve *Daily Telegraph*'ın muhabiri olarak Zanzibar'dan (12 kasım 1874) Boma'ya (9-11 ağustos 1877) gitti. Yolda Victoria ve Uganda göllerini inceledi, Ruvenzori ve Albert gölünü keşfetti, Tanganyika'yı gezdi ve Kongo üzerinde nehir ağzına kadar yolculuk yaptı. Büyük Britanya'nın Orta Afrika'ya yeterince ilgi göstermemesine kızarak Belçika kralı Léopold III'ün kurduğu Uluslararası Afrika derneği'nin hizmetine girdi; güç bir keşif yolculuğu sırasında Kongo'yu, Stanley Pool'a kadar aştı, Léopold II gölünü keşfetti ve kıyıdaki halkların şefleriyle, nehrin sol kıyısını Dernek'e bırakan antlaşmalar yaptı. 1887'de Atlas okyanusu'ndan yola çıkarak, mehdilerin Mısır Sudanı'nı işgali yüzünden Vadelei bölgesinde mahsur kalan Emin Paşa'ya (Eduard Schnitzer) yardıma gitti. Paşa'yı Bagamoyo'ya götürdü (aralık 1889). Stanley bundan sonra İngiltere'ye yerleşti, orada Avam kamarası'na üye seçildi. Gezginin, yolculuklarını konu alan birçok yapıtı vardır. Özyaşamöyküsü, 1909'da eşi tarafından yayımlandı.

STANLEY (Wendell Meredith), amerikalı biyokimyacı (Ridgeville, İndiana, 1904 - Salamanca 1971). Kaliforniya Üniversitesi'nde virüs araştırma laboratuvarı müdürü (1947) oldu; tütünde mavikûf hastalığına (tütün mozaiği) neden olan virüsü kristalleşmiş bir durumda elde etti ve virüsün hastalık yapma gücünde hiçbir eksilme olmadığını gösterdi. Ayrıca, İkinci Dünya savaşı'nda amerikan ordusunda kulanılan bir grip aşısı hazırladı. 1946 Nobel kimya ödülü'nü J. H. Nothrop ve J. B. Sumner ile paylaştı.

STANLEY FALLS → TSHUNGU.

STANLEY POOL → MALEBO *(Pool)*.

STANLEYVİLLE → KISANGANİ.

STANNAN a. (fr. *stannane*). Kim. Kalay hidrürler ile bunların hidrokarbonlu türevlerine verilen genel ad. (Bu bileşiklerin yalnız dört ornatmalı hidrokarbonlu türevleri kararlıdır.)

STANNAT a. (fr. *stannate*). Anorg. kim. Stannik asidin tuzu.

STANNİ- (fr. *stanni-*; geç lat. *stannum*, kalay'dan). Bir kimyasal bileşikte dörtdeğerli kalayın bulunduğunu gösteren önek.

STANNİT a. (fr. *stannite*). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan doğal kalay, demir ve bakır sülfür. (Bohemya ve Cornwall'dek kalay yataklarında bulunur.)

Stannius cisimciği, kemiklibalıklarda böbreğin içinde ya da dışında bulunan içsalgı bezi. Müller kanallarından gelişir ve kalsiyum metabolizmasında rol oynar.

STANNO- (fr. *stanno-*). Kim. Bir bileşikte ikideğerli kalayın bulunduğunu gösteren önek.

STANNOİT a. (fr. *stannoïde*'ten). Kalay, antimon ve osmiyum metallerine verilen genel ad.

STANOVOY dağları, rusçası **Stanovoy Hrebet,** Rusya'da dağlar, Doğu Sibirya'da; 2 412 m. Aldan vadisinin G.'inde 700 km boyunca uzanır; genişliği 100 kilometre kadardır. Altın ve demir yatağı.

STANOZ a. (fr. *stannose*). Kalaydan ileri gelen zehirlenme (özellikle akciğerde) belirtilerinin tümü.

STANS, İsviçre'de bourg, Nidwalden (Unterwalden) yarı kantonunun merkezi; 6 000 nüf. (1991). Turizm merkezi. Nicolas de Flue'nun 1481 diyetinde konfedereler arasında uyumu sağladığı belediye konağı. XVII. yy.'da yapılmış, roman üslubunda çan kulesi, gotik üslubunda capellası ve başka anıtları olan kilise. Müze.

STANSTEAD, Büyük Britanya'da (Essex) yer, Londra'nın 50 km kadar K.-K. D.'sunda. Havalimanı.

STANWYCK (Ruby STEVENS, **Barbara** — denir), amerikalı kadın oyuncu (Brooklyn 1907 - Santa Monica, Kaliforniya, 1990). İlk rolünü 1927'de elde etti ve bu tarihten başlayarak komedilerde olduğu kadar en acıklı dramlarda da sergilediği rahat oyunuyla, geniş yeteneklere sahip bir sanatçı olduğunu gösterdi. Önemli filmleri: *Annie Oakley* (G. Stevens, 1935), *Pacific Express* (C. B. De Mille, 1939), *Bayan Eve* (The Lady Eve) [P. Sturges, 1941], *Double İndemnity* (B. Wilder, 1944), *Yanlış numara* (Sorry, Wrong Number) [A. Litvak, 1948].

■ **STANZİONE** (Massimo), italyan ressam (Orta di Atella, Caserta ili, 1585 - Napoli 1656). 1617-18 yıllarında ve 1625-1630'a doğru Roma'da çalıştı. Napoli'deki verimli sanatsal kariyeri birbirinden çok farklı olan caravaggiocu (Vouet, A. Gentileschi vb.) ve bolognalı (Carracciler, Reni) akımları bünyesinde birleştirerek gelişti ve bu süreç Napoli okulunun Ribera'nın etkisinden kurtulmasını sağladı (S. Martino manastırı'ndaki S. Bruno [1631-1637] ve S. Giovanni Battista [1644 ve sonrası] cepallalarının freskleri).

Lauros-Giraudon

Stanisław II August Poniatowski
M. Bacciarelli
tarafından yapılan bir portreden ayrıntı
Ulusal müze, Poznań

Reutlinger

sir Henry Morton Stanley

Massimo Stanzione
Çocukların katliamı
Harrach galerisi, Viyana

Lessing-Magnum

R. de Greef - Naptune Nautisme

Star

Staphylinus *olens*

kısakanatlıböcekgillerin bir başka üyesi *Pæderus baudii*

Gherardo Starnina *Çalgıcı melekler* *Melekli Madonna* sunakarkalığının orta panosundan bir parça *Boymans müzesi-Van Beuningen Rotterdam*

STAPHYLİNİDAE a. Böcbil. KISAKANATLIBÖCEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

STAPHYLİNOİDEA a. Kısakanatlıböcekgiller, kısakanatlıküfböceğigiller *(Pselaphidae)*, kaplumbağaböceğigiller *(Histeridae)*, *Silphidae*, *Trichopterygidae* gibi familyaları kapsayan polifaj kınkanatlı böcekler üstfamilyası. (Yaklaşık 28 000 tür.)

STAPHYLİNUS (yun. *staphylinos*, bir çeşit böcek). Çok kısa elitralı, uzun gövdeli kınkanatlı cinsi. (Kısakanatlıböcekgiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Karın kesimi açıktır ve bazı türlerin üyeleri yürürken karın kalkık durur. Bölütlerin üstü zarla örtülü değildir. Kolayca uçarlar. Oldukça iri böceklerdir. En ünlüsü *Staphylinus* (ya da *Ocypus*) *olens*'tir. Türkiye'de bulunan en yaygın tür *S. caesareus*'tur.

Stapleton, Denver'ın havalimanı, ABD' de (Colorado), kentin K.-D.'sunda.

STAR a. (ing. *star*, yıldız'dan). Büyük bir ün kazanmış sinema, sahne ya da ses sanatçısı; yıldız.
—Sine. *Star sistemi* → YILDIZ* SİSTEMİ.

Star, balb omurgalı, iki kişilik tektip yarış yelkenlisi. Gardner tarafından ABD'de çizilen, keskin sintine dönümlü olarak inşa edilen ve sloop donanımlı olan bu tekne iyi dümen dinler, denize dayanımlıdır ve boyuna göre çok büyük yelkenler (yelken yüzeyi 28,85 m²) taşır. Olimpiyat serisinde yer alan Star'ın boyu 6, 89 m, genişliği 1,73 m ve çektiği su 1,05 m'dir.

STARACHOWİCE, Polonya'da kent, Kielce platosunun kenarında, Góry Swietokrzyskie'nin K.-D.'sunda; 49 000 nüf. Kamyonlar. Kereste sanayisi. —Yakınında (Zębiec), demir cevheri çıkarma (zenginleştirme fabrikası) ve metalürji.

STARA PLANİNA → KOCABALKAN.

STARA ZAGORA, Bulgaristan'da kent, yönetim bölümü merkezi, Sredna Gora'nın eteğinde, Güller vadisiyle Filibe havzası arasında; 158 151 nüf. (1989). Eski Makedonya, sonra Roma (sur kalıntıları; mozaikler) kenti. Ulusal müze (arkeoloji, tarih). Ticaret, kültür ve sanayi (tarıma dayalı besin, makine sanayileri) merkezi. —*Stara Zagora yönetim bölümü*, 4 908 km² ve 402 600 nüf.

STARČEVO-KÖRÖS, Orta Avrupa'da, bölgesel, hatta yerel bakımdan çeşitlilik gösteren Yenitaş kültür evresi (VI. binyıl ortası - V. binyıl sonu). Evreye adını veren Starčevo (Yugoslavya) ve Körös (Macaristan'da, Tisza'nın kolu) buluntu yerlerinin dışında, bu kültür Sırbistan'daki Bubanj ve Vinča'da ve Slavonya'daki Vučedol'da da görülür. Sesklo ve Dimini (Tesalya) yenitaş kültürleriyle benzerliklere rastlanır. Seramikte boyalı, baskılı ve akıtma bezekler kullanılmıştır.

STARÉ MĚSTO, *Eski Kent* anlamına gelen ve Prag'ın eski merkezini belirten çekçe deyim, Vltava ırmağının sağ kıyısında, Hradčany tepesinin karşısında.

STARE MİASTO, *Eski Kent* anlamına gelen ve kentlerin ilk çekirdeklerini (Kraków ve Varşova) belirten lehçe deyim. (Varşova'nın Stare Miasto'su Vistül taraçasının kenarıyla surlar [XIV. yy. - XVI. yy.'ın ortası] arasındadır.)

STARETS a. (*ihtiyar* anlamına gelen rusça sözc.). Tar. Eski Rusya'da halk tarafından peygamber ya da keramet sahibi sayılan keşiş ya da münzevi azizlere verilen ad. (Staretsler genellikle vicdanları yöneten kişiler olarak görülürlerdi.)

STARGARD SZCZECİNSKİ, Polonya'nın kuzey-batı'sında kent, Szczecin'in D.'sunda; 57 000 nüf. Demiryolu atölyeleri. Makine sanayileri. Tekstil ve tarıma dayalı besin sanayileri. Demiryolu kavşağı.

STARHEMBERG, avusturyalı soylu aile. Başlıca temsilcileri şunlardır: GUIDO, kont **von Starhemberg,** feldmareşal (Graz 1657 - Viyana 1737), 1683'te, Viyana'yı Türkler'e karşı savundu, prens Eugène'in hizmetine girdi ve İspanya'da, Villaviciosa'da Felipe V'in birlikleri tarafından yenilgiye uğratıldı (1710); —ERNST RÜDIGER, kont **von Starhemberg** (Eferding, Linz, 1899 - Schruns, Vorarlberg, 1956). Münih'te Hitler'in darbesine katıldı (1923), paramiliter sağcı kuruluşlardan *Heimwehren*'leri düzenledi (1927) ve Vaugoin kabinesinde bakan oldu. Başbakan yardımcılığı yaptı (1934-1936), Schutzbund ile mücadele etti, ama Anschluss'a karşı çıktı. Arjantin'e sığındı. 1955'te de yurduna döndü.

STARIY OSKOL, Rusya'da kent, Kursk'un güney-doğusunda; 174 000 nüf. (1989). Demir çıkarma. Çimento fabrikası. Kimyasal gübre. Madencilik gereçleri. Besin sanayileri.

STARİTSA, Rusya'da küçük kent, Yukarı Volga'da, Kalinin'in G.-B.'sında. Korkunç İvan'ın sarayının, kremlinin, eski kalenin (Gorodişçe) ve Uspenski manastırı'nın (XVI. yy.'ın başı) yıkıntıları.

STARİ VLAH ("Eski Eflak"), Bosna-Hersek'te bölge, Sırbistan sınırı yakınındadır. Eskiden bölgede hayvancılıkla uğraşan bir halk otururdu: Valaklar. Bölge, yüksek platolardan ve ormanlardan, otlaklarla örtülü kireçtaşlı ve şistli kütlelerden oluştu. Hayvancılık başlıca etkinlikti. Dağlardaki halk, iklimi mısır ekimine olanak veren vadilere (Orta Drina ve kolları) göç etmektedir. Başlıca kasabaları Foča, Višegrad ve Rogatica'dır.

STARK (Johannes), alman fizikçi (Schickenhof, Bavyera, 1874 - Traunstein 1957). Würzburg Üniversitesi'nde bir kürsünün başkanıydı (1922), *Jahrbücher für Radioaktivität und Electronik*'i kurdu ve 1933'te, Berlin'de bulunan Physikalischtechnische Reichsanstalt'ın başkanı oldu. Kanal ışınlarında Doppler etkisini buldu (1905) ve elektrik alanı etkisi altında tayf çizgilerinin ayrılmasını gözlemdi (*Stark etkisi*, 1913). Kuvantal kuramın gelişmesinde çok önemli olan bu son buluş, ona, 1919 Nobel fizik ödülü'nü kazandırdı.

STARK (Richard) → WESTLAKE (D.E.).

STARKER (János), macar asıllı amerikalı çellocu (Budapeşte 1924). Budapeşte Filarmoni opera ve orkestrası'nda solo çello çaldı, 1946'da Macaristan'ı terk etti. ABD'ye yerleşerek Dallas Senfoni orkestrası'nda, Metropolitan opera'da, Chicago Senfoni orkestrası'nda (1953-1958) solo çello çaldı. 1958'den bu yana, İndiana Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapmakta ve mesleğini solocu olarak sürdürmektedir. Özellikle Bartók ve Kodály'nin müziğini destekler.

STARKEY (George), ingiliz kimyacı (? 1627 ? - Londra 1665). Philalethes'in öğrencisiydi, en önemli yapıtı 1658'de yayımladığı *Pyrotechny*'dir.

STARKİNG a. Amerika kökenli kırmızı elma çeşidi *(starking delicious)*.

STARNBERG gölü, alm. **Starnberger See,** Almanya'da göl, Yukarı Bavyera'da, Bavyera Alpleri'nin eteğinde; 52 km²; *Würm gölü* adı da verilen Starnberg 584 m yükseltidedir; en derin yeri 127 m'dir. K.'inde Starnberg sayfiye merkezi vardır. Göl, eski bir alp eteği buzulları çanağında yer almaktadır.

STARNİNA (Gherardo), italyan ressam (öl. 1409 ile 1413 arası). Genellikle, O. Siren'in "Maestro del Bambino vispo" olarak adlandırdığı ve *Melekli Madonna azizlerle* temasının işlendiği birçok sunakarkalığı yapan floransalı ustayla özdeşleştirilir. Bu özgün ve renkli yapıtlar, A. Monaco'nunkiler ve A. Gaddi'nin çizgisini sürdürenlerle birlikte Floransa uluslararası gotik sanatının tipik birer örneğini oluştururlar. Starnina 1398 ile 1401 yılları arasında İspanya'da bu kentte kaldığından, yapıtlarından Valencia okulunun da etkisi hissedilir.

STAROBİNSKİ (Jean), isviçreli edebiyat eleştirmeni (Cenevre 1920). Psikiyatri eğitimi gördü; felsefeye (varoluşçuluk, marxçılık) duyduğu ilgi, dilbilimsel göndermeleri, eleştirel yapıtının en seçkin örneği olan *J.-J. Rousseau, la Transparence et l'Obstacle* (J.-J. Rousseau, saydamlık ve engel) [1958] adlı çalışmasını biçimlendirdi. *L'Œil vivant* (1961) ve *la Relation critique* (1970) adlı yapıtlarında yorumsal yöntembilim anlayışını belirledi. Montesquieu, Montaigne, gerçeküstücülük, Saussure ve XVIII. yy. üzerine incelemeler yaptı. Son yapıtları: *Montaigne in Motion* (1983), *Le Remède dans le Mal* (1989), *La Melancolie an Miroir* (1989).

STAROGARD GDANSKİ, Polonya'da kent, Gdansk'ın G.'inde; 44 000 nüf.

STAROSELE, Kırım'da, Bahçesaray yakınında buluntu yeri; burada, 2 yaş dolaylarında bir çocuğun kalıntıları ile birlikte moustier kültürüne ait taş aletler ortaya çıkarıldı.

STAROSTA a. (kıdemli anlamına gelen rusça ve lehçe sözc.). Tar. **1.** Rusya'da, kırsal ya da kentsel bir topluluk tarafından seçilen temsilci. (X.-XI. yy.'lardan başlayarak Kiev devletinde, daha sonra da Moskova'da starostalar, çeşitli kırsal ya da kentsel toplulukların önderliğine seçildiler.

Boymans müzesi-Von Beuningen

XVII. yy.'da, starostaların rolü merkezi yönetimin lehine olarak azaldı. İmparatorluk Rusyası'nda 1861 statüsü, her köylü komününün [*mir*] bir starosta seçmesini öngörüyordu.) **—2.** Polonya'da hükümdardan ömür boyu senyörlük elde eden soylu.

STAROSTALIK a. (lehçe *starosta*'dan). Polonya krallık arazisinin parçası olan senyörlük.

STAROV (İvan Yegoroviç), rus mimar (Petersburg 1743 - *ay. y.* 1808). 1762'de, Bajenov ile birlikte, De Wailly'nin yanında öğrenim görmek üzere Paris'e gönderildi. İtalya'da gezdi ve Rusya'ya ancak 1768'de döndü. 1785'te, Petersburg Akademisi'nde profesör oldu. Başyapıtı bu kentteki Tavrida sarayı'dır (1783-1789 arasında Potemkin için yapıldı, 1810'da değiştirildi). Bu yapı, Aleksandr I döneminin yeniklasikçiliğini sezdiren, katı, palladiocu bir üslupla yapılmıştır.

STAROVYERIY a. Tar. Rus Ortodoks kilisesi'nin eski ayin usullerinden yana olan kişi.
—ANSİKL. Starovyerıylar Nikon patrikliği' nin reformlarını reddettikierinden (1652 -1666), 1666-1667 din kurultayınca din sapkını *(raskolniki)* olarak mahkûm edildiler. Bir yanda, Kilise'deki hiyerarşi ilkesini benimseyen ve dinsel işlemleri kabul eden *popovtsıy*'lar, öte yanda hiyerarşi ilkesini ve vaftiz dışındaki dinsel işlemleri reddeden *bezpopovtsıy* olmak üzere iki büyük kategoriye ayrıldılar.
Popovtsıy'lar topluluğu özellikle Volga, Don ve Kuban bölgelerinde yayılırken çok sayıda mezhebe ayrılan *bezpopovtsıy*'lar kuzey bölgelerine ve özellikle Beyaz deniz'in kıyı kesimine yerleştiler. Günümüzde Rusya'da *popovtsıy*'lar, din adamlarını, Ortodoks kilisesi'nden ayrılanlar arasından seçerler ya da Belokrinitsa hiyerarşisini (XIX. yy. ortasında, o sırada Avusturya'nın olan ve daha sonra Ukrayna'ya bağlanan Belaya Krinitsa köyünde başpiskopos Ambrosius tarafından kurulmuştur) benimserler

Starr-Edwards kapağı. Cerr. Madeni bir kafesin içine yerleştirilmiş bir bilyeden oluşan ve başta aort ve mitral kapakçıkları olmak üzere hastalıklı kalp kapakçıklarını değiştirmekte kullanılan yapay kapak. Güvenilirliğinden ötürü en çok kullanılan protezdir.

Stars and Stripes *(The)* ["Yıldızlar ve şeritler"], Amerikalılar'ın federal bayraklarına verdikleri ad; *Old Glory* ("Eski Zafer") de denir.

Star-Spangled Banner *(The)* [*Yıldız serpiştirilmiş bayrak*], sözlerini Francis Scott Key'in (1779-1843), müziğini John Stafford Smith'in (1750-1836) gerçekleştirdiği amerikan şarkısı. 1931'de ulusal marş oldu.

STARŞİNA, rusça sözcük, şu iki şeyi belirtir: 1. Kazaklar'da, belirli makamlara seçilmiş yetkililer; ataman, yargıç vb. (XVI. -XVII. yy.); 2. Rusya'da eskiden yerel yönetimlerce seçilen yönetici. (1861 reformu, her kantonda [*volost*], kanton meclisi [*shod*] tarafından üç yıl için seçilen *starşina*'ları getirdi.)

START a. (ing. *start*). Spor. → ÇIKIŞ.

START (ing. *Strategic Arms Reduction Talks*'ın kısaltması), stratejik silahların azaltılması için yapılan görüşmeler. 18 kasım 1981'de, ABD Başkanı, SSCB ile ABD arasında SALT görüşmeleri (Strategic Arms Limitation Talks) yerine START görüşmelerinin başlatılmasını önerdi. Amerikan hükümeti iki aşamalı bir görüşme öngörüyordu. Birinci aşamada, balistik füzelerde bulunan nükleer başlıkların üçte biri azaltılacaktı; bu sayı 5 000'e indirilecek ve bunların yarısı da karadan karaya balistik füzelere monte edilecekti. Sonunda, toplam balistik füze sayısının her iki taraf için de eşit bir düzeye, yani ABD'nin elinde bulundurduğu füze sayısının yarısına indirilmesi öngörüldü. İkinci aşamada, yeni azaltmalar yapılacak ve balistik füzelerin taşıma kapasitesi, en fazla, o günkü amerikan balistik füzelerinin taşıma kapasitesinin altında olabilecekti. Ayrıca, bu iki aşama arasında, anlaşmaya uyulmasını sağlayan denetleme yöntemleri saptanacaktı. Bu amerikan önerilerinden sonra, START görüşmeleri 29 haziran 1982'de Cenevre'de başladı, ancak aralık 1983'de ara verildi. SSCB Savunma bakanı, Batı Avrupa'da konuşlandırılan Pershing ve Cruise füzeleri sökülürse görüşmelere yeniden başlanabileceğini açıkladı (mayıs 1984). İNF anlaşması'nın imzalanması (aralık 1987) ABD ve SSCB önderlerince START'a doğru önemli bir adım olarak değerlendirildi. SSCB önderi Gorbaçov, ABD'nin "Yıldız savaşları" programının START anlaşması'nı engellediğini ileri sürdü. 31 temmuz 1991 tarihinde Moskova'da Mihail Gorbaçov ve George Bush arasında anlaşmaya varıldı ve bu anlaşmayla uzun menzilli nükleer silahların yaklaşık % 30 oranında azaltılması öngörüldü. Haziran 1992'de bir adım daha atıldı. Washington'da ABD başkanı George Bush ve Rusya Federasyonu lideri Boris Yeltsin arasında yapılan görüşmelerde, gelecek 11 yıl içinde nükleer başlıkların 2/3 oranında azaltılması, özellikle karada konuşlandırılan çok başlıklı nükleer füzelerin ortadan kaldırılması konusunda anlaşmaya varıldı. Her iki taraf için 3 000 ila 3 500 nükleer başlık tavanı tespit edildi (1992 yılında toplam 21 000 olan nükleer başlık sayısı, bu süre tamamlandığında 6 000-7 000'e inmiş olacak). Onaylandığı takdirde bu yeni tavanlar START anlaşması ile saptanan tavanların yerini alacaktır.

STARTER a. (ing. sözc.). Bazı yarışlarda, genellikle bir tabanca atışıyla başlama işaretini vermekle görevli kişi.
—Aydınlt. Bir balast ile birlikte, boşalmalı bir lambanın aydınlatma devresinde kullanılan düzenek. (Fluorışı bir lamba sözkonusuysa, starter balastla birlikte, elektrotların önışımasını sağlar ve bir aşırıgerilim oluşturur ya da bu iki işlevden birini ya da öbürünü yerine getirir.)
—Spor. ÇIKIŞ* HAKEMİ'nin eşanlamlısı.
—Şarapç. Islah edilmiş maya mantarları eklenerek ya da eklenmeden seçkin üzümlerin şırasından hazırlanan ve şarapların küvlerde mayalanmasını başlatmaya yarayan maya. || Elma şarabının mayalanmasını başlatan ve elma şırasından elde edilen üstteki benzer maya.
—Zootekn. Çok genç hayvanlara verilen karma yem.

STARTSEV (Osip Dmitriyeviç), XVII. yy. sonunda yaşamış rus mimar. Moskova'da, Kremlin'deki Spasitel kilisesi'nin kubbelerini (1681), Krutitski sarayı'nın Terem'ini, Simonovski manastırı'nın yemekhanesini (1680-1683) yaptı. Yapıtlarında renkli çini karolara geniş yer verdi. Kiev'e çağrıldı; Bratski ve Nikolski manastırlarının katedrallerinde, Moskova ve Ukrayna geleneklerini bağdaştırarak bir bireşim gerçekleştirdi (1690'dan sonra).

STARYA a. (fr. *starie*). Deniz huk. Deniz taşımacılığında gemiye tanınan yükleme ve boşaltma süresi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Deniz huk. Starya süresi navlun sözleşmesinde belirtilir. Kural olarak bu süre, geminin yükleme ya da boşaltmaya hazır olduğunu bildirmesiyle başlar. Starya süresi yükün durumuna, yükleme ve boşaltma koşullarına bağlıdır. Kimi zaman bu süre, çalışma günlerine göre belirlenir; tatil günleri sayılmaz. Kimi zaman tatil günleri de starya süresi içine katılır.

STAS (Jean Servais), belçikalı kimyacı (Louvain 1813 - Brüksel 1891). Önce J. B. Dumas ile birlikte çalıştı, Brüksel Askeri okulu'nda bir kürsünün başkanı oldu (1840). Stas, pek çok elementin atom kütlesini çok büyük bir duyarlıkla saptadı.

STASSANO (Ernesto), italyan kimyacı ve metalürji uzmanı (Napoli 1859 - *ay. y.* 1922). 1898-1902 yılları arasında arklı elektrik fırınını tasarladı; Stassano'nun adını alan bu fırın, çelik elektrometalürjisinin gelişmesinde önemli bir adımdır.

STASSFURT, Almanya'nın Saksonya Anhalt eyaletinde kent, Saale ırmağının bir kolu olan Bode suyu kıyısında; 26 000 nüf. Potas ve tuz çıkarımı. Kimya, besin ve makine sanayileri. Tenekecilik. Odyovizüel gereçleri.

STASYONER a. (fr. *stationnaire*). Geom. ve Ceb. DURAĞAN'ın eşanlamlısı.

STASZİC (Stanisław), polonyalı siyaset adamı (Pila 1775 - Varşova 1826). Rahip, Varşova grandüklüğünde danıştay üyesi. Köleliğin kaldırılması için çalıştı.

STAT a. (fr. *stade*). Stadyum'un kısaltılmışı.

Stat ilahları *(Olympia)*, yönetmenliğini Leni Riefenstahl'ın yaptığı alman filmi (1936-1938). İki bölümden oluşan (I *Fest der Völker* [Uluslar şenliği], II *Fest der Schönheit* [Güzellik şenliği]) *Olympia* adlı özgün film, alman sinemalarında 1938'de gösterime girdi. Stat ilahları bu yapıtın kısaltılmış biçimidir. 1936'da Berlin'de, Adolf Hitler'in de izlediği Olimpiyat oyunlarını çok ilgi çekici görüntüler ve o denli ilginç bir kurguyla yansıtan bu röportaj film, insan vücudunun güzelliğine ve güç sonucu kazanılan zaferin büyüklüğüne adanmış bir marş niteliği taşır. Spor görüntüleriyle ve tümüyle belgesel bir anlatımla, o dönemde doruk noktasında bulunan nasyonal sosyalizm ideolojisini oldukça iyi yansıtır.

STATEN İSLAND, ABD'de (New York) ada, New York körfezinde, Manhattan'ın G.-B.'sında, Verrazano köprüsüyle Brooklyn'e bağlanır; 155 km²; 295 500 nüf. Konut merkezi. Müzeler. Tersaneler. Petrol rafinerisi. Makine sanayisi.

■ **STATER** a. (geç lat. sözc.; yun. *stater*' den). Antik. Önce bir metal ağırlığını, sonra da Antikçağ'da Akdeniz dünyasında çeşitli para sistemleri arasında başlıca elektrum, gümüş ya da altın parayı belirtmek için kullanılan terim. (Örn. Phokaia stateri [16,52 g], Aighina stateri [12 g] vb. Makedonyalı Philippos II'nin altın staterleri, Galya'da taklit edilerek değişikliğe uğradılar.)

STATERA a. (lat. *statera*, terazi'den). Ölçbil. Günümüzde "Roma terazisi" adıyla anılan eski terazi.

States' Rights Democratic Party → DİXİECRAT PARTY.

Statfjord, Kuzey denizi'nde (Büyük Britanya, özellikle Norveç alanında) petrol yatağı, Shetland'ın K.-D.'sunda.

STATHOUDER a. (hollandaca sözc. *stade*, yer ve *houder*, yöneten'den). Tar. **1.** İspanyol Hollandası'nda, hükümdar tarafından seçilen eyalet valisi. **—2.** Birleşik Eyaletler'de, bir eyaletin ya da bütün Birlik'in yürütme gücünün başkanı (STADHOUDER de yazılır).
—ANSİKL. Birleşik Eyaletler'de, her eyaletin, yürütme gücünü temsil eden ve şehir magistratuslarıyla eyalet görevlilerini denetleyen bir stathouderi vardı. Bunların yetkileri yalnızca sivil alanda geçerliydi. Çok geçmeden, yerinde olmayan bir deyimle "genel stathouder" olarak adlandırılan, Birlik çapında yetkisi olan bir stathouderlik kuruldu. Böyle bir stathouderliğin kurulmasının nedeni, Karl V'in Orange prensi Nassaulu Willem'e Hollanda ve Zeeland valiliğini vermesi, ayaklanan eyaletlerin bu valinin yetkilerini kabul etmeleri ve onu hemen tüm eyaletlerin stathouderi olarak benimsemeleriydi (onu seçmeyen eyaletler, ailesinden birini atamışlardı). Bu yönetici, hem komutan, hem de genel amiral olmuştu ve bu da onu stathouderliğe bağlayan görevlerdi. Willem' den sonra, stathouderlik verasetle geçer

C. N. R. İ.

Starr-Edwards kapağı (kalbe yerleştirilirken)

B. N., Paris

Parisii halkı tarafından İ.Ö. II. ya da I. yy.'da basılmış bir staterin yüzü *Bibliothèque nationale, Paris*

oldu ve monarşik bir görünüş kazandı. Eyaletler, önce Willem'in oğlu Maurits'i seçtiler (1584), sonra da Orange ailesi üyelerini (Maurits'in erkek kardeşi Frederik-Henrik [1625], Frederik-Henrik'in oğlu Willem II [1647]) seçmek bir gelenek halini aldı. Protestan Avrupa'nın büyük prensleri Orange-Nassaular, ülkede, soylular, köylüler, ordu, kentte yaşayan küçük halk tabakaları, balıkçılar ve zanaatçılar tarafından destekleniyordu. Bunlar, yabancılara ödün vermez calvinciliğe karşı mücadele geleneğini temsil ediyorlardı. Buna karşılık, cumhuriyetçi yüksek burjuvazi, iç politikayı yöneten eyalet valisini destekliyordu. Bu durum, iki iktidar arasında bir çatışmaya neden oldu ve kanlı bir mücadele halini aldı. Stathouderler, 1672'de, Willem III döneminde kesin bir zafer kazandılar.

STATHOUDERLİK a. Tar. Stathouder' in makamı; stathouder'in görevi.

STATİCE a. Ilıman bölgelerin deniz kıyılarında yetişen ve çok sayıda tür içeren (120'den fazla) otsu bitki cinsi. (Hepsi dipten çıkan yapraklar, rozet görünümündedir. Mavi, mor, ya da sarı renkteki çiçekler başakçık halinde birleşik [1-5] ve tümü demet halinde bir aradadır. Çanak huni biçiminde, yarık ayalıdır. Hemen hemen sürekli çiçek açan sıcak iklim staticeleri çok süslü ve gösterişlidir. *Statice limonium* türüne "denizlavantası" denir. Bazı statice türlerinin kökleri peklik verici, sindirimi kolaylaştırıcı ve iştah açıcı etki gösterir. Bazı bilginler bu bitkileri yakın cinsler olan *armeria* ve *limonium* cinslerine bağlarlar. Kurşunotugiller familyası.)

STATİF a. (fr. *statif*). İçinde düşey bir çubuk bulunan ve bu çubuğa çeşitli laboratuvar, fotoğraf düzeneklerinin ve aygıtlarının takıldığı kütlesel kaide. (Eşanl. SEHPA.)

STATİK sıf. (fr. *statique*, yun. *statikos*). DİNAMİK'e karşıt olarak hiçbir devinim, değişme göstermeyen, hep aynı durumda kalan şey için kullanılır; dural, durağan.
—Balıkç. *Statik balık avı*, sabit durarak oltayla yapılan balık avı.
—Elekt. *Statik elektrik*, denge halindeki iletkenlerin taşıdığı elektrik.
—Elektrotekn. *Statik elektromotor kuvvet*, bir alternatif akım makinesinde, indüvi sargılarındaki indükleyici akının dönemsel değişimlerinin oluşturduğu elektromotor kuvvet.
—Fiz. Maddesel sistemlerin dengesine ilişkin.
—Güz. sant. → DURAL.
—İkt. *Statik çözümleme*, iktisadi güçlerin etkinlik sonuçlarını, bu güçlerin belli bir anda oluşturdukları denge ya da dengesizlikleri inceleyen çözümleme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Topbil. Toplumsal bir olayın, geçirmekte olduğu ya da geçirebileceği değişiklikleri ya da evrimi hesaba katmadan, belirli bir anda ve belirli bir durumda ele alınarak yapılan çözümlemesine denir.

◆ a. Fiz. Maddesel sistemlerin dengesini, belli bir karşılaştırma sisteminde inceleyen mekanik dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Akışkan. mekan. *Gazların statiği*, gazların basıncını (basınçölçüm ve manometri) ve sıkıştırılabilirliğini inceleyen fizik dalı.
—Fizs. kim. *Kimyasal statik*, kimyasal tepkimelerin denge koşullarını inceleyen bilim dalı.
—Mekan. *Grafik statik*, kuvvetlerin bileşiminin incelenmesi ve denge koşullarının geometrik ve grafik yöntemlerle araştırılması. (Bu yöntem, uzun ve zor analitik hesaplara gerek göstermediğinden, inşaat mühendisliğinde çok sık kullanılır. Hesaplar için bilgisayarlardan ve görüntüleme için ekranlardan yararlanan yöntemler, bu yöntemin yerini almak üzeredir.)
—Topbil. *Toplumsal statik*, A. Comte'un terimcesinde, bir toplum düzeninin korunmasını sağlayan yasaların incelenmesi.

—ANSİKL. Fiz. Belli bir karşılaştırma sisteminde, başlangıçta hareketsiz olan bir cisim, birçok kuvvetin etkisinde kaldığında, her zaman harekete geçmez; hareketsizce, dengede olduğundan söz edilir. Dengenin incelenmesi statiği oluşturur. Tarihçe olarak, statiğe ilişkin bilgiler, dinamiğinkinden çok daha öncelere dayanır: ilk bilgiler Aristoteles, sonrakiler Galilei dönemine aittir. Bu arada statik, dinamiğin, hızların ve ivmelerin sıfır olduğu haliyle sınırlı bir alt bölümü olarak da göz önüne alınabilir.

Dinamik yasalarının kullanımı, bir karşılaştırma sisteminde başlangıçta hareketsiz olan bir maddesel sistemin denge koşullarını kurmaya olanak verir:
1. uygulanan kuvvetlerin toplamı sıfır olmalıdır: sistem ötelenme hareketi yapmaz;
2. uygulanan kuvvetlerin, herhangi bir noktaya göre bileşke momenti sıfır olmalıdır: sistem dönme hareketi yapmaz.

Her zaman zorunlu olan bu koşullar, ancak tamamen biçim değiştirmez sistemler için yeterlidir.

Dengelerin incelenmesi, uygulamalı mekanikte büyük önem taşır: yapıların kararlılığı, gereç dayanımı vb.
—İkt. *Statik çözümleme*. Statik çözümleme, bir piyasada belli bir anda denge durumu sağlamak için gerekli koşulları araştırır. Belli bir durumdan yola çıkarak belli bir dönem sonunda, ilkinden farklı bir başka duruma geçmeyi sağlayan süreçlerin incelenmesi, bu tür çözümlemenin kapsamına girmez. Gerçi statik çözümlemede zaman öğesi yok değildir, ama yalnızca geçmişin etkisini taşıyan ve gelecekte de göz önünde tutulması gereken verilerde kendini gösterir. Statik çözümlemede zaman, soyut bir nitelik taşır ve kendine özgü bir rol oynamaz; oysa dinamik* çözümleme, süreçlerin açıklanmasında zamana da yer verir. Dinamik çözümlemede zaman etkin bir rol oynar; iktisadi olayların evrimini geciktirir ya da hızlandırır, dengeye dönüşü frenler ya da kolaylaştırır.

Model* kurma yönteminde, statik çözümlemeyle dinamik çözümleme birlikte kullanılır. Yalnızca belli bir andaki iktisadi değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemeyi amaçlayan, bu ilişkilerin evrimini ve zamanın farklı anlarında oynadıkları rolü açıklamaya çalışmayan modele, statik model denir. Bu modelde belli bir andaki bir denge durumu başka bir durumla (bu ikinci duruma geçişi sağlayan süreci çözümlemeksizin) karşılaştırmak istenildiğinde, karşılaştırmalı statik yöntem kullanılır. Dinamik modelse, tersine, birinci durumdan ikinciye geçişi sağlayan zaman ve ara süreci göz önünde tutar.

STATİKİMSİ sıf. Termodin. SANKİSTATİK' in eşanlamlısı.

STATİKON a. (fr. *staticon*). TV. Yanıletken olarak, katkılanmış selenyum oksitleri kullanan, ışıliletimli çözümleyici tüp.

STATİLİUS TAURUS (Titus), romalı siyaset adamı ve general (İ.Ö. I. yy.). Augustus'un en sadık yardımcılarından biriydi. İ.Ö. 37'de Suffectus konsülü olduktan sonra, Kartaca surlarını yaptırdı. İ.Ö. 31'de, Antonius ve Kleopatra'ya karşı girişilen sefer sırasında, Amprakia körfezinde toplanan kara ordusunun komutasını ele aldı. İ.Ö. 29'da, Campo Marzio'nun güney bölümünde, Roma'nın ilk taştan amfitiyatrosunu kurdurdu. İ.Ö. 16'da, Augustus, Galya'ya giderken, onu kentin valiliğine atadı.

STATİON-WAGON a. (ing. sözc.). Oto. Arkasında, bir kapı ile iki ya da üç kişilik yekpare bir koltuğu ve bagaj konacak bir yeri bulunan, uzun karoserili binek otomobili.

STATİRA, pers prensesi (öl. Babil İ.Ö. 323), Dara III'ün kızı. İssos meydan savaşı'ndan sonra İskender'in tutsağı oldu ve 324'te, Sus'ta onunla evlendi. Kralın ölümünden sonra Ruşenk tarafından öldürtüldü.

STATİSTOR a. (fr. *statistor; stat*[*o*]- ve [*trans*]*istor*'dan). Alan etkili tranzistor tipi.

STATİUS (Publius Papinius Statius), latin şair (Napoli İ.S. 40'a doğr. - öl. İ.S. 96). Bir şiir öğretmeninin oğluydu, Domitianus' un hüküm sürdüğü dönemde Roma'da yaşadı. VI. yy.'a kadar derin etkisini sürdüren *Thebais** ve tamamlamadığı *Achilleis* adlı iki destan yazdı. Ayrıca Domitianus'un ve zengin sanat koruyucularının isteği üzerine belirli olaylar nedeniyle yazılmış 32 *Silvae*'den oluşan bir şiir kitabı vardır. Doğaçlamada usta olan Statius, işlediği konuların kofluğunu, açık seçik ve uyarıcı betimleme yeteneğiyle karşılamayı başarmış, ancak, bu şiir türünün özünde bulunan abartıdan her zaman kurtulamamıştır.

STATOBLAST a. Tatlısularda yaşayan *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanlarının meydana getirdiği, koruyucu kutikulayla kaplı kış tomurcuğu. (Gelecek baharda yeni bir koloni oluşturmak üzere gelişip çoğalabilir.)

STATOKONİ a. (fr. *statoconie*). DENGETAŞI'nın eşanlamlısı.

STATOLİMNİMETRE a. (fr. *statolimnimètre*'den). Fiz. Bir sıvı düzeyini ölçmek için, sabit bir iyonlaştırıcı ışıma demetinin geçiş değişimlerini, geçilen kalınlığa bağlı olarak kullanan limnimetre.

STATOLİT a. (fr. *statolithe*). DENGETAŞI' nın eşanlamlısı.

STATOR a. (lat. sözc.; *stare*, ayakta olmak, durmak'tan). Esk. Rom. **1.** Bir yargıcın odacısı. **—2.** Bir legatusun ya da askeri praefectusun emir eri.

STATOR a. (ing. sözc.; lat. *statum; stare*, dik durmak'tan). Bir makinede, hareketli bölüm olan rotorun tersine, hareketsiz kalan bölüm.

STATOSKOP a. (fr. *statoscope*). Fotogram. Hava fotogrametrisinde, bir referans eşbasınç yüzeyine göre, uçağın izlediği yolun çeşitli noktaları üstündeki atmosfer basıncı değişikliklerini ölçmek ve kaydetmek amacıyla kullanılan diferansiyel barometre. (Daha sonra basınç değişikliklerini yükselti değişikliklerine dönüştürmek olanaklıdır.)

STATTHALTER a. (alm. *Statthalter*, *statt*, yer, ve *halter* yöneten'den). Tar. Germen ülkelerinde merkezi iktidarı temsil eden vali. (1879'dan 1918'e kadar Alsace-Lorraine valisi bu unvanı taşırdı.)

Statu quo ante bellum. Uluslarar. huk. Savaşan taraflar arasında, çatışma öncesindekine benzeyen ve görüşmelere temel oluşturması kararlaştırılan ya da önerilen durum.

Statute, *yasama işlemi* anlamında ing. sözcük. İngiltere'de hükümdar ve parlamentonun ortak iradesine dayanan yasayı belirtir ve Common Law ile Equity'nin yanı sıra ingiliz hukukunun üçüncü kaynağını oluşturur.

STATÜ a. (fr. *statut;* geç lat. *statutum*, klasik lat. *statuere*, tüzüğe bağlamak'tan). **1.** Kamu kuruluşlarının (yerel yönetim organları, kamu işletmeleri) ve kamu hizmeti gören personelin (devlet memurları) temel hak ve yükümlülüklerini belirleyen yasalar, tüzükler ve yönetmelikler bütünü. **—2.** Topbil. Bireyin belli bir toplumsal hiyerarşide tuttuğu ve ona başkaları karşısında az ya da çok ayrıcalık sağlayan, haklar ve ödevler veren yer. (Her statü, bireyi belli bir davranış modelini, yani bir rolü benimsemeye iter.)
—Anayas. huk. Kimi anayasalara verilen ad.
—Dilbil. Konuşucuyla dinleyici arasında kurulan bildirişimin türüyle (önesürüm, buyruk, soru) tanımlanan cümlenin yapısı.

STATÜKO a. (lat. *in statu quo ante*, önceki durumda). İşlerin, olayların, belli bir andaki durumu: *Statükoyu korumak, sürdürmek.* —Uluslarar. huk. → STATU QUO ANTE BELLUM.

STATÜKOCU sıf. ve a. Belli bir durumun değişmeden sürmesini isteyen kimse, onun tutumu için kullanılır: *Genç ama statükocu bir insan. Statükocu zihniyet.*

STATZER (Ferdi), asıl adı **Friedrich von Statzer,** avusturya asıllı türk piyanocu (Viyana 1906 - İstanbul 1974). Salzburg Mozarteum konservatuvarı piyano ve kompozisyon bölümlerini (1925), ayrıca Viyana Yüksek müzik ve tiyatro akademisi'ni (1932) bitirdi. Çeşitli avrupa ülkelerinde konserler verdi. 1932'de İstanbul'a gelip yerleşti. Belediye konservatuvarı'nda piyano öğretmenliği, İstanbul Şehir orkestrası şefliği yaptı. 1944'te türk uyrukluğuna kabul edildi. Verda Erman, Gülay Uğurata, Ayşegül Sarıca, Ergican Saydam vb. öğrenciler yetiştirdi.

STAUALİ, Cezayir'de (Cezayir vilayeti) yerleşme, Sahil tepelerinde; 17 500 nüf. 1842'de kurulan kent uçsuz bucaksız alanlarla çevrilidir (bugün özyönetimle yönetilmektedir, eskiden bağlara ayrılmıştı. Bu komünde Sidi Frec burnu (Bourmont, Cezayir kentine karşı giriştiği sefer sırasında 14 haziran 1830'da burada karaya çıktı) yer alır.

Staub etkisi, ikinci kez glukoz alınmasından sonra ortaya çıkan etki. Normal kişide birinci kez glukoz alınmasından sonra hiperglisemi ortaya çıkar, bu şeker yükselmesi ensülin salgılanmasına neden olur, o da ikinci bir hiperglisemiye engel olur (pozitif Staub etkisi); diyabetlide ise glisemi gene yükselir (negatif Staub etkisi).

Staub-Traugott deneyi, Staub etkisine bağlı olarak, ağız yoluyla hiperglisemi yaratma deneyinin değişik çeşidi.

STAUDİNGER (Hermann), alman kimyacı (Worms 1881 - Freiburg im Breisgau 1965). 1940'tan 1951'e kadar Freiburg im Breisgau Üniversitesi makromolekül kimyası laboratuvarı'nın müdürlüğünü yaptı. Birçok yapay ya da doğal polimer onun çalışmalarından önce hazırlanmış ya da incelenmiş olsa da, modern makromolekül kimyasının yaratıcısı olarak kabul edilir. Varlıkları sert tartışmalara konu olan makromoleküllerin, özgün bir madde olduğunu kesin bir biçimde ortaya koydu. Polimerlerin molar kütleleriyle kimi fiziksel özellikleri (örn. akışmazlık) arasındaki bağlantıyı buldu ve örgüsel bir yapıda olduklarını belirledi. (1953 Nobel kimya ödülü.)

STAUDT (Christian VON), alman matematikçi (Rothenburg 1789 - Erlangen 1867). Göttingen'de Gauss'un öğrencisiydi. Würzburg'da, Nürnberg'de, daha sonra da Erlangen Üniversitesi'nde (1835) ders verdi. Metrik ilişkiler yerine biçimi benimseyen "bireşimci" geometriden yanaydı, uzunlukların izdüşümsel bir ölçümünü tanımladı ve bu tanıma dayanarak *Geometrie der Lage* (1847) adlı yapıtında uzaklık kavramından bağımsız geometriyi kurdu.

STAUDTE (Wolfgang), alman film yönetmeni (Saarbrücken 1906 - Zigarski, Hırvatistan, 1984). Önce Max Reinhardt ve Erwin Piscator ile tiyatroda çalıştı ve savaş sonrası Almanya'sının en iyi yönetmenlerinden biri oldu. En önemli filmleri: *Die Mörder sind unter uns* (1946, Doğu Almanya'da çevrildi); *Rotation* (1949); *Der Untertan* (1951); *Rose Bernd* (1957); *Rosen für den Staatsanwalt* (1959); *Kirmes* (1960); *Üç kuruşluk opera* (Die Dreigroschenoper) [1963]; *Herrenpartie* (1964), *Der Seewolf* (1973).

STAUFER → HOHENSTAUFEN.

■ **STAUFFENBERG** (Claus SCHENK, *kont* VON), alman albay (Jettingen, Augsburg, 1907 - Berlin 1944). Anne tarafından Gneisenaular soyundan gelen Württemberg sarayı baş mabeyincisinin oğlu. Bamberg süvari alayına girdi (1926); 1938'de OKH* de, 1941'de OKW*'de görev aldı. Tunus'ta ağır şekilde yaralanınca, Berlin'de yedek orduda görev aldı ve 1944 haziranının başında bu ordunun genelkurmay başkanı oldu. Nazizme düşman bir katolik olarak, Hitler'i iktidardan uzaklaştırmayı amaçlayan bir komploya katıldı ve bir genelkurmay toplantısında onu ortadan kaldırmakta ısrar etti. 20 temmuz 1944'te Führer'in Rastenburg'daki genel karargâhına çağrılınca toplantı salonuna bir bomba yerleştirdi ve uçakla Berlin'e döndü. Hitler'in öldüğüne inanarak darbeyi başlattı, ama tutuklandı ve aynı akşam Savaş bakanlığı'nda kurşuna dizildi.

STAUNİNG (Thorvald), danimarkalı siyaset adamı (Kopenhag 1873 - *ay. y.* 1942). Sosyalist parti'nin lideri (1910), hükümet başkanı (nisan 1924 - aralık 1926 ve nisan 1929-1942). Ateşli bir barış taraflısıydı. Almanya'yı idare etmek için İskandinav ittifakı'na katılmaya da, ulusal savunmayı örgütlemeye de karşı çıktı.

STAURAKİOS (öl. 811), Bizans imparatoru (811). Yerine geçtiği babası Nikephoros I'e bağlı olarak çalıştı. İmparator olduktan kısa bir süre sonra tahtını Mikhael I Rangabe'ye bırakmak zorunda kaldı.

STAUROLİT a. (fr. *staurolite*). Miner. STAUROTİT'in eşanlamlısı.

STAUROPUS a. Kelebek cinsi. (En önemli türü, tırtılı uzun bacaklı ve biçimsiz bedenli olan kayın kelebeğidir [*Stauropus fagi*]. *Ceruridae* familyası.)

STAUROTİT a. (fr. *staurotide*'den). Miner. Ortorombik sistemde yer alan, $FeAl_4(SiO_4)_2(OH)_2$ formülünde doğal alüminyum ve demir silikat. (Eşanl. STAUROLİT.)

STAUROTYPİNAE a. Güney Meksika ve Orta Amerika'da yaşayan tatlısu kaplumbağası oymağı. (Bağası yassı, karın levhası küçüktür. Kapankaplumbağagiller familyası.)

STAVANGER, Norveç'in güney-batısında liman, Rogaland'ın yönetim bölgesi merkezi. Boknafjord'un bir kolunun kıyısında; 98 136 nüf. (1991). Kentte XII.-XIII. yy.'a ait taştan yapılmış bir katedral, eski ahşap evler ve müzeler vardır. Kent bir balıkçılık, ticaret ve yolcu limanı (Kuzey Amerika hattı), sanayi merkezi (gemi yapımı; kuyu açma malzemeleri; metalürji; makine, besin) ve petrol limanı (rafineri), Kuzey denizi'ndeki petrol işletmeciliğinin teknik ve idari merkezidir.

STAVANGERFJORD, Boknafjord'un diğer adı.

STAVEREN ya da **STAVOREN,** Hollanda'da (Friesland) kent, İjsselmeer kıyısında; 900 nüf. Friesland'ın merkezi ve eski önemli limanı; günümüzde önemini yitirmiştir.

■ **Stavisky olayı,** Alexandre Stavisky (Slobodka, Ukrayna, 1886 - Chamonix 1934) tarafından gerçekleştirilen bir dolandırıcılığın 1933 yılının aralık ayında ortaya çıkarılmasıyla fransız politik çevrelerinde patlak veren skandal. Fransız uyruğuna geçmiş olan rus kökenli işadamı, kurucusu olduğu Crédit municipal de Bayonne bankası adına, karşılıksız mevduat sertifikaları düzenlemişti. Olaya parlamento çevrelerinden ilişkili olduğu kimselerin, basının ve yüksek düzeydeki bazı kamu görevlilerinin de adları karışmıştı (birçok kişi mahkemeye çıkarıldı). Stavisky'nin 9 ocak 1934'te oldukça karanlık bir biçimde ölmesi (sağ da, sol da intihar ettiği yolundaki resmi açıklamayı kabul etmedi), sağ görüşlülerce geniş biçimde kullanıldı, bu amaçla birçok sokak gösterisi ile Parlamento'ya ve Yahudiler'e karşı şiddetli bir basın kampanyası düzenlendi. Ortaya çıkan skandal, iktidarın rüşvetçilikle suçlanmasına ve bakan Chautemps'ın düşmesine yol açtı (27 ocak) ve 6 şubat 1934 ayaklanmasının başlıca etkenlerinden birini oluşturdu. Soruşturmada görev alan danışman Albert Prince'in 21 şubattaki ölümü de (intihar ya da cinayet) büyük bir olasılıkla bu olaydan kaynaklanmıştı.

STAVKA a. (rusça sözc.). **1.** Rus ordusu başkomutanının bulunduğu çadır. **—2.** Rus ordusu yüksek komutanlığı (1812'de stavka Savaş bakanlığı'na bağlıydı). **—3.** 1941 ile 1945 arasında savaşın sürdürülmesi için gerekli genel stratejik planları hazırlamakla görevlendirilmiş olan yüksek sovyet askeri kurulu (en yüksek rütbeli askerlerden seçilen, on iki ile on dört arası üyeden oluşuyordu ve mareşal Jukov tarafından yönetiliyordu). **—4.** Günümüzde, savaşta başkomutanın sevk ve idaresindeki harekâtların yönetilmesiyle görevlendirilmiş olan, Rusya silahlı kuvvetler yüksek organı. (STAFKA diye de yazılır.)

■ **STAVKİRKE,** XI. yy.'dan XIV. yy.'a kadar Norveç'te yapılan ahşap ortaçağ kiliselerini belirten norveççe sözcük. Yapıldığı bilinen 1 200'ü aşkın stavkirke'den 25 kadarı günümüze ulaşmıştır. Bu yapıların ayırıcı özelliklerinden biri çatılarının kat kat piramit biçiminde olmasıdır. Bazıları Urnes'in taçkapısında olduğu gibi kabartmalarla (hayvan biçimli grift bezemeler, XI. yy.) ya da Torpo'da (1300'e doğr.) olduğu gibi resimlerle süslüdür.

STAVOREN → STAVEREN.

STAVROPOL, Rusya'da kent, Kafkasya'nın K.'inde, *Stavropol platosu*'nda; 318 000 nüf. (1989). B.'daki Kuban havzasını, D.'daki Kuma ve Terek havzalarından ayırır. Doğal gaz ve petrol üretimi. Kimya sanayisi. Makine sanayileri. Besin sanayisi. Hazırgiyim. Mobilyalar. Grafik sanatlar. 1935-1943 arasında Stavropol'a *Voroşilovsk* adı veriliyordu.

STAWUG a. (norveççe sözc.). Mukavemet kayağında, kayakçının yol alması için batonların art arda hareketiyle sağlanan hızlı yürüyüş adımı.

STAYER a. (ing. sözc.). **1.** Pist üzerinde motosiklet arkasından giden mukavemetçi bisiklet yarışçısı. **—2.** Uzun mesafe (3 000 m'nin üzerinde) koşabilen at.

STAZ a. (fr *stase*; yun. *stasis*, durma' dan). Patol. Organizmada dolaşan bir sıvının akışının durması.

STAZEWSKİ (Henryk), polonyalı ressam (Varşova 1894 - *ay. y.* 1988). 20'li yılların başından itibaren konstrüktivist tavır çevresinde oluşan polonya öncü sanatının önemli bir simasıdır. "Blok" (1924), "Praesens" (1926), "A. R." (Devrimci sanatçılar, 1929) gruplarına katıldı. Mondrian ve Maleviç gibi sanatçılarla

Keystone

albay von **Stauffenberg**
20 temmuz 1944'te Hitler'e karşı suikastan sonraki sorgulanmasında

Roger-Viollet

Alexandre **Stavisky**

Candelier-Brumaire-Ziolo

Uvdal **stavkirke**sinin (Norveç) içinden bir görünüm (XII. yy.'ın ikinci yarısına tarihlendirilen yapıda XVI.-XVIII. yy.'lardan resimler bulunmaktadır)

Lauros-Giraudon

Jan Havicksz Steen
Kâğıt helva satıcısı (1678)
Güzel sanatlar müzesi, Rouen

ilişki kurdu ve 30'lu yıllarda "Soyutlama -Yaratma" grubu'na bağlandı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, basit plastik öğeler çevresinde örgütlenmiş yapıtlar (resim ve kabartmalar) ortaya koydu: geometrik biçimler, siyah beyaz oyunu, beyaz tonlarda tekrenklilik, sistemli bir biçimde denenen renk ilişkileri.

STAZOFOBİ a. (fr. *stasophobie*). Nörol. Sinirsel hiçbir lezyon olmadığı halde, bazı kişilerin sıkıntı verici bir kaygı sonucu ayakta duramaması ya da durmakta güçlük çekmesi.

STEAD (William Thomas), büyük britanyalı gazeteci (Embleton, Northumberland, 1849 - *Titanic* faciasında 1912). 1871'de Darlington'daki *Northern Echo*'nun yöneticisi oldu. 1880'de *Pall Mall Gazette*'in yöneticisi John Morley ile çalıştı, daha sonra bu gazetenin başına geçti (1883-1889). 1890' da *Review of Reviews*'u kurdu. Ahlaksızlığa karşı yürüttüğü amansız kampanya sonucunda kadınlar ve çocuklar için çeşitli koruma önlemleri alınmasını sağladı. Barışçı hareketin önde gelen temsilcilerindendi.

STEAD (Christina), avustralyalı kadın edebiyatçı (Rockdale, Yeni Güney Galler 1902 - Sydney 1983). Çoğunlukla özyaşamöyküsünden esinlenen romanlarında, Avustralya (*Seven Poor Men of Sydney*, 1934), Fransa (*The house of all Nations*, 1938), İngiltere (*For Love Alone*, 1944), ABD'de (*The Man Who Loved Children*) çok çeşitli toplumsal çevreleri konu aldı.

STEADİT a. (fr. *stéadite*). Metalürj. Temel olarak demir fosfür (Fe_3P), sementit (Fe_3C) ve ferritten (α-Fe) oluşan karma ötektik. (Steadit, ergime noktası düşük olan ve fosforlu dökme demirlerde bulunan yapısal bir bileşendir.)

STEADYCAM a. (tesc. edil. a.). Sine. Kameranın bir kol ve yay sistemiyle bağlandığı çekim düzeneği. (Bu sistem kameranın operatör karşısında gevşek durmasını sağlar ve operatörün düzensiz hareketlerinin büyük bölümünü de aktarmaz.)

STEAK a. (ing. *steak*). **1.** BİFTEK'in eşanlamlısı. **—2.** TARTARE'ın eşanlamlısı.

STEAMBOAT SPRİNGS, ABD'de (Colorado) kaplıca ve kış sporları (yüksl. 2 041 m) merkezi, Yampa kıyısında, Denver'ın K.-B.'sında; 5 100 nüf. Kayakla atlama trampleni.

STEAMİNG a. (ing. *steaming; to steam*, buharla işlemek'ten). Hayvanc. Gebelik ve süt verme koşullarını iyileştirmek amacıyla evcil dişi hayvanlara, özellikle koyunlara, yavrulamadan önceki dönemde rasyonu artırma yoluyla gerçekleştirilen besleme yöntemi.

STEARAT a. (fr. *stéarate*). Kim. Stearik asidin tuzu ya da esteri.

STEARİK sıf. (fr. *stéarique*). Org. kim. *Stearik asit*, formülü

$$CH_3—(CH_2)_{16}—CO_2H$$

olan oktadekanoik asidin yaygın adı.
—ANSİKL. Chevreul'ün bulduğu stearik aside, palmitik ve oleik asitlerle birlikte gliserit biçiminde hayvansal katı yağlar ile hidrojenlenmiş bitkisel sıvı yağlarda rastlanır. Kakao yağında % 30'un üzerinde, hayvansal katı yağlarda % 20-30 oranında stearik asit bulunur. Bitkisel katı ve sıvı yağlardaki stearik asit oranı, hidrojenlenme işleminden geçmemişlerse % 6'dan daha düşüktür. Stearik asit, sanayide bu maddelerden sabunlaştırma ya da mayalama yoluyla elde edilir. Asitler, sulu gliserol çözeltisinden ayrıldıktan sonra düşük basınç altında buharla sürüklenerek damıtılır. Asit tortusu, oleik asidi sıkarak çıkarmak amacıyla sıcakta preslenir, sonra yeniden eritilerek demir ve kalsiyum tuzlarını uzaklaştırmak üzere asitli suyla yıkanır. Böylece 54-55 °C'ta eriyen, stearik asitten başka bileşiminde palmitik asit ile miristik asit bulunan ve mum yapımında kullanılan bir madde elde edilir. Arı stearik asit, 69,6 °C'ta eriyen, vakum altında (1 mm Hg) 183,6 °C'ta damıtılan kristalleşmiş beyaz bir katıdır. Suda çözünmemesine karşın alkol, dietil oksit, kloroform ve benzende çözünür.
—Yağ. mad. *Teknik stearik asit* ya da *stearin*, temel olarak bir palmitik asit ve stearik asit karışımından oluşur. Hidrolizlemeyle ya da içyağlarını preslemeyle elde edilen teknik stearik asitlerde, hidrojenlenmiş sıvı ve katı yağlardan elde edilen teknik stearik asitlerin tersine, stearik asitten daha fazla palmitik asit bulunur. Teknik stearik asit kozmetik sanayisinde, yağlama yağlarında ve mum üretiminde kullanılır. Bileşiminde bulunan bakır tuzu, dokumaları geçirmezleştirmeye yarar. Tristearin, doğal yağlı maddelerde önemli miktarda bulunmaz, bu maddeye yalnız, iyice hidrojenlenmiş yağlı maddelerde rastlanır.

STEARİN a. (fr. *stéarine*). Kim. Gliserinin stearik asit esterlerine, özellikle de tristearine verilen ad.
—Yağ. mad. Teknik stearik aside yanlış olarak verilen ad. (→ TEKNİK STEARİK* ASİT.)

STEAŞİST a. (fr. *stéaschiste*). Miner. Tıkız talk.

STEATONEKROZ a. (fr. *stéatonécrose*). Patol. Yağ dokusunun nekrozu. Özellikle akut kanamalı pankreas iltihaplarında, epiploon ve mezenterde görülür.

STEATORE a. (fr. *stéatorrhée*). Patol. Dışkıda yağlı maddelerin fazla bulunması.

STEATORNİTHİDAE a. Zool. GUAÇAROGİLLER familyasının bilimsel adı.

STEATOZ a. (fr. *stéatose*). Patol. Bir organın işlevsel hücrelerinin sitoplazmasında trigliseritlerin anormal birikimi.

STEBBİNS (George Ledyard), amerikalı botanikçi ve genetik uzmanı (Lawrence, New York, 1906). Sentetik evrim kuramını bitkilere uygulayan ilk bilim adamıdır. Çalışmalarının sonuçlarını *Variation and Evolution in Plants* (Bitkilerde çeşitlilik ve evrim, 1950) adlı yapıtında açıkladı. Araştırma ve incelemeleriyle pek çok ödül kazanmıştır.

STECCHETTİ (Lorenzo), Olindo Guerrini'nin takma adlarından biri.

STECHER (Renate), alman kadın atlet (Suptitz 1950). 100 m ve 200 m bayanlar dünya rekortmeniydi. Bu mesafelerde 1972 Münih Olimpiyat oyunları'nda ve 1976'da Montréal'de, 4x100 m'de olimpiyat şampiyonu oldu.

STECKBORN, İsviçre'de (Thurgau kantonu) komün, Konstanz (*Untersee*) gölü kıyısında; 4 100 nüf. XIV. ve XVII. yy.'lardan kalma şato. Sayfiye merkezi. Suni ipek. Dikiş makineleri.

STEEL (David), ingiliz siyaset adamı (Kirkcaldy 1939). Liberal partinin parlamento gözlemcisiydi. 1965'te Avam kamarası'na seçilen en genç milletvekili oldu. 1976' da Liberal parti'ye başkan seçildi. Partisi ocak 1988'de Sosyal demokrat parti'yle birleşti.

STEELE (*sir* Richard), irlandalı yazar (Dublin 1672 - Carmarthen, Wales, 1729). Addison'un arkadaşı olan Steele, askerken (Corneille'den esinlenerek yazdığı *The Lying Lover* [1703] ile) komedi yazmaya başladı, ordudan ayrıldı, daha sonra çıkaracağı *Spectator*'un (1711-12) başarısının habercisi olan *Tatler* dergisini, sonra da whigler için *The Guardian*'ı (1713) ve *The Englishman*'ı (1713-1715) kurdu. Hoşgörüyü savunduğu için (*The Crisis*, 1714) Parlamento'dan atıldı; George I döneminde Drury Lane tiyatrosu'nun müdürü oldu. Yergicilik yeteneğini entrika komedisinde kullanarak *"The Conscious Lovers"*'ı (1722) yazdı.

STEEN (Jan Havicksz), hollandalı ressam (Leiden 1626'ya doğr. - *ay. y.* 1679). Utrecht'te N. Knupfer'in, Haarlem'de Van Ostade'nin ve Lahey'de, 1649'da kızıyla evlendiği Van Goyen'in öğrencisi oldu. Önce manzaralar yapmaya başladı, sonra yerici ve ahlakçı bir anlayışla ele aldığı ve günlük yaşamdan sahneleri işlediği resimlere geçti. Halkı konu aldığı tabloları oldukça canlıdır: *Hasta kadın, Aziz Nicolaus bayramı, Prensin doğumgünü* (Amsterdam), *Hekimin ziyareti, Neşeli arkadaşlar, İstiridye yiyen kadın* (Lahey), *Düğün* (Anvers), *Köy cerrahı* (Brüksel), *Han avlusu* (Berlin), *Bir handa şenlik, Yemek, Kötü arkadaşlar* (Louvre), *Köy büyücüsü* (Frankfurt), vb. Ayrıca portreleri ve dini konulu resimleri de vardır (*Emvas hacıları*, Amsterdam).

STEENBOCK (Harry), amerikalı biyokimyacı (Charlestown, Wisconsin, 1886 - Madison, Wisconsin, 1967). 1923'te, Alfred Hess ile birlikte, D provitamininin D vitaminine dönüşümünde morötesi ışınların oynadığı rolü keşfetti. Bu buluş, raşitizmi önleyici tedavinin başlangıç noktası oldu.

STEENBOK a. (dağkeçisi anlamında hollandaca sözc.; esk. yukarı alm. *steinboc*, kaya tekesi'nden). Güney Afrika'da yaşayan, yarı aydınlıkta ortaya çıkan, sürü oluşturmayan, küçük boylu (cidağıda yükseklik 55 cm), küçük dik boynuzlu antilop. (Bil. a. *Raphicerus campestris;* boynuzlugiller familyası, *Antilopinae* oymağı.)

STEENSEN (Niels), lat. **Nicolaus Steno,** danimarkalı anatomici ve yerbilimci (Kopenhag 1638 - Schwerin 1686). Kopenhag' da anatomi okuttu, Toscana'da bulunduğu sırada katolik oldu. İtalya'dan dönüşünde, tarikata girdi ve Yunanistan'da Titiopolis piskoposluğuna getirildi. Kendi adını taşıyan kulakaltı tükürük bezi kanalını buldu. Fosillerin bulunduğu toprak katmanlarının üst üste dizili olduklarını ve bunların en altta olanlarının en eskileri olduğunu ilk belirleyen odur. Bu keşfi ile stratigrafinin temelini attı. Toprak katmanlarının yatay olduklarını, onları bazen eğrilmiş görmemizin ne-

steeple-chase
Auteuil hipodromu'nda bir su engelinin geçilmesi

Dautreppe-Atlas-Photo

deninin yer hareketleri olduğunu ortaya atarak tektoniğin de kurucusu oldu.

STEENSTRUP (Knud Johannes Vogelius), danimarkalı kâşif ve yerbilimci (Mors, Jylland, 1842 - Kopenhag 1913). 1876'dan başlayarak Grönland'da yerbilim, paleontoloji, etnografya ve arkeoloji açısından bir dizi verimli inceleme gezisi yaptı.

STEEPLE-CHASE ya da **STEEPLE** a. (ing. sözc.). **1.** Tahta engellerin yanı sıra değişik nitelikte diğer engelleri de (su engeli, duvarlar, bayır, oxer, bull-finch vb.) kapsayan engelli at yarışı (en önemli steeple-chase Auteuil'de yapılır: bu yarış yaklaşık 5 500 m'lik bir parkurda gerçekleştirilen Paris büyük steeple-chase'idir). **—2.** *3 000 m'lik steeple,* 3 000 m'lik bir pist üzerinde yapılan, yarışmacıların yarış parkuruna yerleştirilmiş yapay engelleri (28 tahta engel ve 7 su engeli) aşmak zorunda oldukları yarış.

STEEP ROCK gölü, Kanada'da göl, Ontario'da, ABD (Minnesota) sınırında. Önemli bir demir yatağını değerlendirmek için kurutuldu.

STEER (Philip Wilson), ingiliz ressam (Birkenhead, Cheshire, 1860 - Londra 1942). "New English Art Club"ın (1886) kurucu üyesi olan ve 1899-1930 arasında Slade School'da ders veren Steer, ingiliz izlenimcilerinin en önemlisidir. Gloucester sanat okulu'nda, ardından Paris'te, Julian akademisi (1882) ve École nationale supérieure des beaux arts'da (1883-84) öğrenim gördü; 1899'da "London İmpressionnists" grubuyla birlikte sergi açtı. 1887-1894 arasında Walsberwick'te gerçekleştirdiği plaj resimlerinde (*Suda oynayan çocuklar,* Fitzwilliam Museum, Cambridge), Monet'nin kesik kesik fırça darbelerini Degas'nın pastellerindeki uzun izler ve Seurat'nın bölünmüş renkleriyle bağdaştırdı. Daha sonraki çalışmalarında Turner ve Constable'ın sanatına döndü.

STEFAN NEMANJA (Ribnica, bugün Titograd, Karadağ, 1114 - Aynaroz dağı 1200), Sırbistan prensi (1170'e doğr. - 1196'ya doğr.), Nemanjic sülalesi'nin kurucusu. Raska büyük zupanıydı. Manuel Komnenos'un desteğiyle etkinlik sağladı, ama daha sonra Dalmaçya ve Hırvatistan'ı denetimi altına almak isteyince onunla anlaşmazlığa düştü. Basileus'un ölümünden sonra Niş'i işgal etti (1187), Adriya denizi'ne yürüyüp Karadağ'ı, Dalmaçya'yı, kuzeyde Hersek'i ve Tuna Sırbistanı'nı topraklarına kattı. Ayrıca bütün Sırplar'ı otoritesi altında toplayıp onları Bizans'ın vesayetinden kurtardı. Venedikliler'le yapılan ticarete önem verdi ve bu ticaretin yapıldığı Dubrovnik limanını kendi topraklarına katmayı denediyse de başarılı olamadı. Dini inançları güçlüydü, manastırların, kiliselerin kurulmasını destekledi. Tahtı oğlu Stefan I Nemanjic'e bırakıp Studenica manastırı'nda ve birlikte Hilandar manastırı'nı kuracakları oğlu aziz Sava'nın bulunduğu Aynaroz dağında, Simeon adıyla keşiş oldu. Sırbistan krallığı'nın kurucusu sayılır.

STEFAN I NEMANJİC (öl. 1228), sırp büyük županı (1196'ya doğr. - 1217); Stefan Nemanja'nın ikinci oğludur. Babasının ölümünden sonra, Macaristan ve papa tarafından desteklenen büyük ağabeyi Vukan tarafından ülke dışına sürüldü. Yenilmesine rağmen, Macarlar iktidarı yeniden ele geçirmesine yardım ettiler ve Stefan ile Vukan, en genç kardeşleri aziz Sava sayesinde barıştılar. Stefan, Venedik'le ilişki kurdu ve bu siyasetin gereği olarak ilk karısı Eudoksia'yı boşadı; doge Enrico Dandolo' nun torunu Anna Dandolo ile evlendi. Papa Honorius III'ten kraliyet tacını almayı başardı. 1219'da Sırp kilisesi'nin bağımsızlığını ilan etti ve böylelikle Sırbistan hem devlet, hem Kilise olarak tamamen bağımsız bir duruma geldi. 1220'de ortodoks gelenekleri uyarınca ve Honorius III'ün izniyle aziz Sava, kardeşi Stefan'a bir daha taç giydirdi. Böylelikle Stefan, **Provenčani,** yani "ilk taç giydirilen" oldu. Yaşamının sonunda bir manastıra çekildi. Saltanatı, sırp uygarlığının ve ulusal bilincinin başlangıcı sayılabilir.

STEFAN IV UROŠ I Büyük (öl. Sopoćani manastırı, Raška yakınları, bugün Yeni Pazar, 1280), Sırbistan kralı (1243-1276), Stefan I Nemanjić'in üçüncü oğlu. Kardeşi Vladislav'ın yerine geçti. Komşu ülkelerle dostluk ilişkileri kurmayı ve değişik mezheplerin katılmasıyla devletle Kilise'yi birleştirmeyi başardı. Madenciliği geliştirdi ve bir sırp parası bastırdı. Krallığı paylaşmayı reddettiği büyük oğlu Stefan Dragutin tarafından tahttan indirildi ve Simeon adını alarak bir manastıra çekildi.

STEFAN V DRAGUTİN (öl. 1316), Sırbistan kralı (1276-1282), Stefan IV Uroš I ile Doğu Roma imparatoru Baudouin II'nin kızı Helene'nin oğlu. Bizans'ın hasmı ve Sicilya kralı, Anjoulu Carlo I ile babasını tahttan indirmesine yardım eden Macaristan'ın müttefikiydi. Bizans'a karşı verdiği savaşta uğradığı başarısızlıklardan sonra tahttan vazgeçip kardeşi Milutin'e devretti ve kral naibi oldu. Macaristan kralının kendisine emanet ettiği Mačva ve Bosna düklüklerini yönetti ve Belgrad'da oturdu. Yaşamının sonuna doğru Teoktist adını alarak bir manastıra çekildi.

STEFAN VI UROS II MİLUTİN (öl. 1321), sırp kralı (1282-1321). Stefan V Dragutin'in ölümünden sonra, Macarlar'a karşı savaşarak kardeşine ait toprakların bir bölümünü ele geçirdi. İlk önce hısmı olan latin Neopatras dükünün desteğiyle Bizans imparatoruna karşı, sonra da kızıyla evlendiği (1299) basileus Andronikos II'nin yardımıyla Türkler'e karşı (1283) savaştı; krallığını Makedonya ve Adriya denizi'ne doğru genişletti. Bizans'tan büyük ölçüde etkilenen bir düşünsel kültürün yayılmasını destekledi ve Ragusa ile bağlantı kurarak özellikle kürk ve buğday ihracatını geliştirdi.

STEFAN VIII UROŠ III DEČANSKİ (öl. Zvečan 1334), Sırbistan kralı (1321-1331) ve Stefan VI Uroš II Milutin'in yasadışı oğludur. Babası tarafından yarı görecek biçimde kör edildi (1314) ve gene onun zoruyla İstanbul'da bir manastıra çekildi. Buna karşın, ruhban sınıfının yardımıyla ve gözlerinin sözde mucizevi biçimde iyileştiğini ileri sürerek Stefan VI'nın yeğeni ve yasal vâris olan Vladislav'ın yerine Sırbistan kralı seçilmeyi başardı. Böylece Vladislav'ı ve hatta diğer rakibi olan Stefan (VII) Konstantin'i safdışı etti; Batı ile yakınlaştı, ancak Zaşlumi'yi (bugünkü Hersek), dolayısıyla da denizle bağlantısını yitirdi (1322). Buna karşılık, iç savaşta Bizans imparatoru Andronikos II'nin yanında yer alarak Andronikos III'e karşı çıktı. Sırbistan'ı ilhak etmek isteyen Bulgaristan kralı Mihail III Köstendil'de yenildi ve öldürüldü (1330). Stefan, Bulgaristan'ı ilhak edecek yerde kardeşi Anna naipliğinde onun bağımsız bir ülke olmasını sağladı (1331). Ayrıca, Andronikos III'ü barışa zorladı, ama boğularak öldürüldü. Dečani manastırı'nı yaptırmıştır.

STEFAN IX UROŠ IV DUŠAN (1308 - Diavoli 1355), Sırplar'ın kralı, sonra imparatoru (1331-1355) ve Stefan Dečanski' nin oğlu. Gençliğini babası ile birlikte İstanbul'da sürgünde geçirdi. Doğu Roma İmparatorluğu'nun yerini alacak ve Türkler'in yolunu kapatacak bir sırp-bizans imparatorluğu kurmak istedi. Bulgar çarı İvan Aleksandr'ın kız kardeşi Helene ile evlendi, böylelikle Bulgaristan üzerinde sırp etkisini yeniden sağladı (1332). Kısa süre sonra Batı Makedonya'ya egemen oldu, Bosna banı Stefan Kotromanić'den destek alan Macar kralı Károly I Robert' in saldırısına uğradığından (1335), İstanbul'a yürümekten geçici bir süre için vazgeçmek zorunda kaldı. Venedik'le ittifak kurarak (1340) bu tehlikeden kurtuldu. Önce Makedonya'yı (1342-1345), sonra 1341'de müttefiki olduğu İoannes Kantakuzenos ile İoannes V Palaiologos arasındaki savaş sırasında Epeiros'u ve Selanik dışında Tesalya'yı fethetti (1348-49). 1346' da, Paskalya günü, başkenti Üsküp'te Romalılar ve Sırplar'ın, Bulgarlar'ın ve Arnavutlar'ın imparatoru olarak taç giydi. Sırp kilisesi'ni tümüyle bağımsızlaştırmak için az bir süre önce, Pec başpiskoposunu patriklik düzeyine yükseltmişti. Macaristan'ın düşmanca tutumuna tepki göstedikten ve Belgrad'ı geri aldıktan sonra (1354), 1355'te, İstanbul'u alıp Türkler'e karşı hıristiyanlığın savunuculuğunu üstlenmek için büyük bir sefere girişti. Hadrianopolis'i aldıktan sonra öldü, ordusu geri döndü. Stefan IX Dušan'ın saltanatı

Bk. resim sayfa 10788

sırasında, Ortaçağ sırp devleti, doruk noktasına ulaştı; Stefan, aynı zamanda yönetici ve yasa koyucusuydu: yunan hukukuna dayalı bir yasa olan *Dušanov Zakonik*'i hazırlattı, yasa 1349'da yürürlüğe kondu, 1354'te tamamlandı. Sırp kilisesi de gene onun döneminde bağımsızlığına kavuştu.

STEFAN X UROŠ V (öl. 1371), sırp imparatoru (1355-1371), Stefan IX Dušan'ın oğlu. Büyük derebeylerle çarpıştı ve Türkler'in ilerlemesini durdurmaya çalıştı, ancak Meriç kıyılarında yapılan savaşta (Çirmen* savaşı) Vukašin ile birlikte yenildi, iki ay sonra da öldü.

STEFAN VUKČİĆ, XV. yy. slav prensi, Hum dükü (1435-1448), Sveti Sava dükü (1448-1466). Hum voyvodasıyken, Bosna krallığı'ndan ayrılmayı başardı. 1448'de Sveti Sava herceg'i (alm. Herzog, dük'ten) unvanını aldı: eski Hum eyaletine verilen Hersek adı buradan gelir. Vukčić Bosna'yı fetheden Mehmet II'ye bağlılığını bildirdi (1463) ve bir oğlunu (müslüman olarak sadrazamlığa kadar yükselen Hersekzade Ahmet Paşa) rehine olarak İstanbul'a gönderdi.

STEFAN TOMAŞEVİÇ (öl. 1463), son Bosna kralı (1451-1463). Son Sırbistan kralı Lazar'ın damadı, kral Stefan Tomaş'ın oğlu. Sırbistan veraseti sorununda (1456) Fatih'in karşısında yer alarak Sırbistan üzerinde hak iddia etti. Sırbistan'ın Osmanlılar' ca fethi sırasında (1459), türk ordusuna karşı çarpıştı. Eflak seferine çıkan Fatih'in, birikmiş haraçlarını ödemesi için kendisine gönderdiği elçileri zindana attırarak para vermeyi reddetti. Ayrıca, Roma'ya yolladığı elçiler aracılığıyla Türkler'e karşı papadan yardım istedi (1462). Eflak prensliğini egemenliği altına alan Fatih'in 150 bin kişilik bir orduyla Bosna krallığı topraklarına girerek başkent Yayça'yı ele geçirmesi üzerine kaçıp Kliuç (Klijuç) kalesine kapandı. Kenti kuşatan sadrazam Mahmut Paşa'ya, canına dokunulmaması koşuluyla teslim oldu. Ancak, hıristiyanlara verilen sözün geçersiz olduğunu söyleyen Musannifek Şeyh Ali Bistami'nin fetvasıyla idam edildi (1463). Böylece ülkeleri osmanlı topraklarına katılan Bosnalılar (Boşnaklar) da kısa sürede bogomillikten müslümanlığa dönerek reaya işlemi görmekten kurtuldular.

STEFAN TOMŞA, Etyen Tomza da denir, Boğdan voyvodası (XVII. yy.). Osmanlılar'ın "Eremye" dedikleri Jeremiah Mogila'nın ölümü üzerine (1611), Boğdan voyvodalığına getirildi. Ancak, eski voyvodanın Lehistan'a sığınan dul eşi, damadı leh soylusu Koreska'ya (Korezky) tüm masrafını karşılayarak Kazaklar'dan oluşan bir ordu toplattırdı. Stefan'ın ülkesinden kaçarak Türkler'e sığınmasına yol açan bu ordu, Eremye'nin iki oğlundan Konstantin'i Boğdan voyvodası ilan etti (1616). Bunun üzerine Ahmet I tarafından Boğdan serdarlığına atanan Bosna beylerbeyi İskender Paşa, Rumeli askeriyle Boğdan'a girip istilacı orduyu yenilgiye uğrattı; tutsak aldığı dul prensesle iki oğlunu, damadı Koreska'yı, onun güzelliğiyle ünlü eşi Dominia'yı ve 500 Kazak askerini, zaferinin kanıtı olarak İstanbul'a gönderdi; Stefan Tomşa'yı da yeniden voyvodalığa getirdi (1616). Ertesi yıl görevden alınarak İstanbul'a gönderilen Tomşa, Osman II'nin Hotin seferi sırasında ihmali gö-

X

Stefan V Dragutin, Sırbistan kralı
Arilje kilisesi'nin narteksindeki (Yugoslavya) bir freskten ayrıntı (XIII. yy. sonu)

Scala

Stefan VI Uroš II Milutin
Sırbistan kralı
Belgrad'daki Fresk galerisi'ndeki bir freskten ayrıntı

Levassort

Stefan VIII Uroš III Dečanski
Dečani manastırı'nda bir ikonadan ayrıntı (XVI. yy.) [Yugoslavya]

Levassort

Stefan IX Ures IV Dusan
Decani (Sırbistan) manastırı'nda Dusanlar'ın soyağacından ayrıntı XIV. yy. duvar resmi

XI

Büyük Stefan cel Mare III dinsel konulu rumen işlemesinden ayrıntı (1500'e doğr.)
Putna manastırı hazinesi, Romanya

rüldüğü için azledilen Aleksandr'ın yerine ikinci kez voyvoda oldu (1621). Erdel seferine çıkan sadrazam Köprülü Mehmet Paşa tarafından görevden alınmasına karşı gelerek ayaklandıysa da, üzerine gönderilen Kırım hanının kuvvetlerine yenilip Erdel kralına sığındı (1658). Viyana bozgunundan (1683) sonra Lehistan kralı Jan Sobieski ile birlikte Boğdan'a saldırarak işbaşındaki voyvoda Dokak'ı tutsak alıp yerine geçti. Ancak, Lehistan serdarı Sarı Süleyman Paşa ve Kırım hanı Selim Giray'ın leh ordusunu Kamaniçe'de (Kamanietz) yenilgiye uğratmaları üzerine (1684) tutsağı Dokak'ı da yanına katarak Sobieski ile birlikte Lehistan'a çekildi. İstanbul'da bulunan eski Boğdan voyvodası Dimitraş (Dimitriu) yeniden bu göreve atandı.

STEFAN CEL MARE III Büyük (Borzeşti, bugün Gheorghe Gheorghiu-Dej, 1433 - Suceava 1504). Boğdan prensi (1457-1504), Bogdan II'nin oğlu. Türkler'e karşı koyamayacağını anlayan Boğdan voyvodası Petru Aaron, yılda 2 000 altın haraç ödeyerek osmanlı egemenliğini kabullenmek zorunda kaldıktan (1455) bir süre sonra ölünce (1457) Stefan cel Mare voyvoda oldu. Sonra ordusunu güçlendirdi, Osmanlı devletinin Kutsal ittifak güçleriyle (Venedik, Napoli, Papalık, Macaristan ve Arnavutlar) savaşta olmasını fırsat bilerek haraç ödemeyi kesti ve bağımsızlığını elde etmek üzere harekete geçti. Osmanlı korumasındaki Eflak'ı kendi ülkesine kattı; üzerine gönderilen Rumeli beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'yı macar ve leh yardım kuvvetlerinden de oluşan 50 bin kişilik bir orduyla Vasliu'de yenilgiye uğrattı (1475). Papa tarafından kendisine "Athleta Christi" (İsa'nın Pehlivanı) unvanı verildi. Bu yenilginin öcünü almak için Boğdan seferine çıkan Fatih'e, Akdere (Valea Alba) savaşı'nda (1476) yenilmesine karşın, türk ordusunda veba salgını baş göstermesi yüzünden seferin yarıda kalması ülkesini osmanlı istilasından kurtarmış oldu. Boğdan seferine çıkan Bayezit II, bu ülkenin Karadeniz'e açılan iki kapısı olan Kili ve Akkerman'ı fethedince, kaleleri geri almak için harekete geçti fakat, Rumeli beylerbeyi Hadım Ali Paşa kuvvetlerine yenilerek Lehistan kralı Kazimierz'e sığınmak zorunda kaldı (1485). Hadım Ali Paşa Sofya'ya döndükten sonra ülkesine geri gelen Stefan, Lehistan kralının da buyruğuna verdiği kuvvetlerle Kili ve Akkerman üzerine yeniden saldırdı. Ancak, bu kez de akıncı beylerinden Silistre sancakbeyi Malkoçoğlu Bali Bey tarafından yenilince Türkler'le başa çıkamayacağını anlayarak yıllık 4 000 altın vergi ödemeyi kabullenip osmanlı egemenliğine boyun eğdi (1486). 1497'de Türkler üzerine yürümek bahanesiyle Boğdan'a giren Polonyalılar'ı ağır bir yenilgiye uğrattı. Ardılı olacak oğlu Bogdan'a da, ülkenin gerçek düşmanının topraklarında gözü bulunan Lehler olduğunu, buna karşı tek önlem olarak türk egemenliğinden ayrılmamasını vasiyet etti.

STEFAN (Josef), avusturyalı fizikçi (Sankt Peter, Klagenfurt yakınında, 1835 - Viyana 1893). 1866'da Viyana Üniversitesi fizik enstitüsü'nün müdürü oldu, gazların yayınımıyla ilgili bir kuram geliştirdi ve bunların ısıl iletkenliğini inceledi. Siyah cisim ışıması üstüne bulduğu (1879) yasayla tanınır.

Stefan yasası, bir kara cismin yaydığı yüzeysel gücün, mutlak sıcaklığın dördüncü kuvvetiyle orantılı olarak değiştiğini ileri süren yasa. Bu yasa $P = \sigma T^4$ formülüyle belirtilir; burada $\sigma = 5{,}67 \cdot 10^{-8}$ $W \cdot m^{-2} \cdot K^{-4}$ tür.

ŠTEFÁNIK (Milan Rastislav), slovak siyasetçi (Košariska, Slovakya, 1880 - Bratislava yakınları 1919). Gökbilim okudu, ardından 1905'te Meudon rasathanesi'nde Jansen'in yanında çalışmak için Fransa'ya gitti ve fransız vatandaşı oldu. 1915'te havacı asteğmenken meteorolojik servisin kurulmasını önerdi. Savaşın sonunda fransız ordusunda generalliğe yükseldi. Masaryk ile fransız ve italyan siyaset çevreleri arasında bağlantı kurdu. 1916 şubatında Çek ülkeleri ulusal konseyi'nde Slovakya'yı temsil etti; Fransa ve İtalya'da Çek lejyonlarının kurulmasına yardımcı oldu. Bir uçak kazasında öldü.

STEFANİYEN a. (fr. *stéphanien*). Yerbil. SAİNT-ETİENNE KATI'nın eşanlamlısı.

STEFANO Fiorentino, XIV. yy.'ın ilk yarısında yaşayan floransalı ressam. Bu sanatçının Vasari tarafından belirlenen yapıtları uzun zaman Maso di Banco ve Giottino'nunkilerle karıştırılmıştır. Başta Assisi'de bulunan üstün nitelikteki freskler (Alt bazilika'daki *Meryem'in taçlandırılması* ve *aziz Stanisław'ın öyküleri;* S. Chiara'daki *Meryem ve dört aziz* vb.) olmak üzere birçok yapıtı R. Longhi tarafından eski biçimlerine göre yeniden düzenlendi. Renklerinin incelikli degradesi, ışığın yayılması ve uyandırdığı insancıl izlenim bakımından sanatı çağının çok ilerisindedir.

STEFANO da Verona ya da **da Zevio,** italyan ressam (Verona 1347'ye doğr. - 1438'den sonr.). Kuzey okullarının, özellikle de Köln okulunun o dönemin Verona resminde çok belirgin olan etkisi yapıtlarını yönlendirdi: bu etki sanatçıya *Gül ağaçlı Madonna* (Castelvecchio, Verona), daha sonra da *Müneccimlerin tapınması* (Brera, Milano) gibi tablolarını çekici kılan çiçekli dekorları ve kusursuz güzellikteki motifleri esinledi.

STEFANOPULOS (Stefanos), yunanlı siyaset adamı (Pyrghos 1898 - Atina 1982). 1930'dan başlayarak milletvekili, İkinci Dünya savaşı'nda İktisat bakanı oldu ve Direniş hareketine katıldı. Halkçı parti'nin üyesi olarak savaş sonrası hükümetlere katıldı ve özellikle Papaghos kabinesinde Dışişleri bakanı olarak görev aldı (1952-1955). Konsey başkan yardımcısıyken Karamanlis tarafından başkanlığa getirildi (1955). 1961'de Merkezi birlik'e katıldı ve 1963'te Papandreu'nun başkan yardımcılığını kendisine bırakmasıyla kasım 1963'te iktidara geldi. 1965 eylülünde, Papandreu kabinesinin istifasının ardından bir uzlaşma kabinesinin başına geçti. Aralıkta Papandreu ile anlaşmazlığa düşerek Liberal demokrat parti'yi kurdu. Stefanopulos kabinesi çökünce *Aspidha* davası açıldı. Radikal ulusal birlik ve Kanellopulos da desteklerini çekince, Stefanopulos istifa etti (aralık 1966).

STEFÁNSSON (Stefán Jóhann), izlandalı hukukçu ve siyaset adamı (Dagverðareyri, Eyjafjörður, 1894 - Reykjavík 1980). Sosyal demokrat parti başkanı (1938-1952), Dış ilişkiler bakanı (1940-1942), Başbakan (1947-1949).

STEFFANİ (Agostino), italyan besteci (Castelfranco Veneto 1654 - Frankfurt am Main 1728). Münih'te, saray orgculuğuna getirildi (1675). Teoloji öğrenimine başladı, Paris'e bir yolculuk yaptı (1678) ve Münih'e geri dönüşünden sonra, 1680'de papaz oldu. Dolayısıyla artık müzik ve siyaset olmak üzere, iki etkinliği vardı. Oda müziği direktörlüğüne atandıktan sonra, Münih sarayı'nda *Marco Aurelio* (1681), *Servio Tullio* (1686), *Niobe* (1688) operalarını oynattı. 1688'de, kilise korosunun yönetimini Hannover sarayı'na bırakmaya karar verdi. 1696'ya dek operalarını, açılışını 1689'da *Enrico Leone* ile yaptığı Saray tiyatrosu'nda sahneledi. Öte yandan operalarından birçoğu (*Arminio, Enea, Il Tassilone* vb.), sekreteri Gregorio Piva'nın adıyla, Düsseldorf'ta sahneye kondu. 1702-1703 arası, Pfalz Seçici prensinin Konsey başkanı ve birkaç yıl sonra Spiga piskoposu oldu. 1709'da, atandığı Kuzey Almanya papalık naipliği görevini, Padova ve Roma'da yaşamak arzusuyla, 1722'de bıraktı. 1725'te Hannover'e geri döndü. Lirik yapıtlardan başka, *Duetti da camera*'lar (1683), bir *Stabat Mater,* kantatlar ve motetler bıraktı. Etkisi özellikle Almanya'da (Bach, Telemann ve Händel üzerinde), kontrapuntonun zenginliğine, melodinin anlatımsal güzelliğini katan üstünlüklerle bezenmiş operalarıyla hissedildi.

STEFFİSBURG, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Thun'un K.'inde; 12 500 nüf. Çanak-çömlek. Sütçülük.

STEG, İsviçre'de (Valais) komün, Rhône yakınında; 1 200 nüf. Alüminyum.

STEGANOPODA a. Zool. PELİKANSILAR takımının bilimsel adı.

STEGOCEPHALİ a. Paleont. ZIRHLIAMFİBYUMLAR öbeğinin bilimsel adı.

STEGODONTES a. Asya'da Pliyosen devri topraklarında üyelerinin fosillerine rastlanan hortumlumemeli alttakımı. (Azı dişleri, Oligosen'de yaşamış *Mastodon*'larınkiyle Pleyistosen'deki gerçek fillerin dişleri arasında geçiş biçimini oluşturur.)

STEGOKARP sıf. (fr. *stégocarpe*). Bot. Kapsülü bir kapakçıkla açılan (en sık görülen durum) karayosunlarına denir. (Karşt. KLEİSTOKARP.)

STEGOMYİA a. Sarıhummayı bulaştıran sivrisinek cinsi. (Birçok bilim adamı bu cinsin üyelerini *Aedes* cinsine sokar.) —ANSİKL. *Stegomyia* ya da *Aedes* cinsi, ikikanatlılar takımının sivrisinekler alttakımının, sivrisinekgiller familyasının çok zararlı türlerini kapsar. *Stegomyia ægiypti* ya da *S. fasciata,* hem sarıhumma* hem dang hastalıklarını bulaştırır.

STEGOSAURİA a. Kuzey Amerika'da Kretase devri topraklarında fosillerine rastlanan kuşsudinozorlar (dinozor) takımından fosil sürüngen alttakımı. (*Stegosauria*'lar ön ayakları arka ayaklarından küçük, bedeni deri kökenli kemiklerden oluşmuş bir kalkanla kaplı, dörtayaklılardır; kalkanının üçgen biçimli, düşey sıralanan 2 levha dizisi, enseden kuyruğa kadar uzanır ve 4 kemiksi uçla donanır. Asıl *Stegosauria*'lar otçul, 7 m boyunda, küçük kafalı, kuşlarınkine benzeyen bir gagası bulunan hayvanlardı.)

Stegosauria'lardan birinin temsili resmi

Stegosauria'lardan birinin iskeleti

STEHR (Hermann), alman yazar (Habelschwerdt, Silezya, 1864 - Oberschreiberhau, Silezya, 1940). İlkokul öğretmeniydi, liberal düşünceleri, yöneticilerle sık sık çatışmasına yol açtı. 1911'den başlayarak kendini edebiyata verdi ve törelerin betimlemesinde, gerçekçiliğin gizemci bir idealle bütünleştiği romanlar yazdı. (*Das letzte Kind,* 1903; *Der Heiligenhof,* 1918; *Peter Brindeisener,* 1924; *Das Geschlecht der Maechler,* 3 cilt, 1929-1944.)

STEİBELT (Daniel), alman besteci ve piyanist (Berlin 1765 - Petersburg 1823). Gezici bir virtüoz hayatı sürdüğünden, Pa-

ris'i (1789'dan önce ve 1790-1796 arası), Londra'yı, Viyana'yı (burada 1800'de, Bethoven ile boy ölçüştü) ve Almanya'nın birçok şehrini dolaştı. 1800'de, Bonaparte önünde, Haydn'ın *Yaradılış* (Die Schöpfung) adlı yapıtının Paris prömiyerini yönetti. 1808'de Petersburg'a gelerek, 1810'dan ölümüne dek, İmparatorluk kilisesi'nde müzik öğretmenliği (Boieldieu' nün halefi olarak) yaptı. Operalar ve oda müziğinden başka, piyano için sonat ve sonatinler, parlak salon müziği parçaları ve 8 konçerto yazdı.

STEICHEN (Edward), amerikalı fotoğrafçı (Lüksemburg 1879 - West Redding, Connecticut, 1973). Çok genç yaşta fotoğrafçılığa başlamasına ve Clarence White (1871-1925) ile Stieglitz* tarafından yüreklendirilmesine rağmen, ancak Birinci Dünya savaşı'ndan sonra profesyonel oldu. Avrupa'yı gezdi ve Rodin'in dikkate değer portrelerini çekti (1901). Stieglitz ile birlikte, sonradan "291" adını alan "Photo Secession Gallery"yi kurdu (1902). Bu galeri (Steichen'in de yazı kurulunda olduğu) *Camera Work* dergisiyle birlikte Rodin, Matisse, Picasso, Cézanne vb.'nin Amerika'da tanınmalarında etkili oldu. Resimselciliğin etkisinde fotoğraf çekmeye başlayan ve avangard akımlarla da ilgilenen Steichen, sonra bu eğilimi aşarak, ustaca ayarlanmış bir ışıklandırmayla, çizgi uyumunun yalınlıkla orantılı olduğu yapıtlar ortaya koydu. New York'ta MOMA'nın fotoğraf bölümünü yönetti (1947-1962) ve orda ünlü bir sergi açtı: *Family of Man* (1956).

■ **STEIERMARK,** Avusturya'da il; 16 387 km²; 1 188 000 nüf. Merkezi *Graz.* Steiermark, genellikle dağlık bir ülkedir; önemli bir su bölümü çizgisi oluşturan Niedere Tauern dağ sırasının çevresinde yayılır; Mur'un, özellikle de Drava'nın sayesinde Steiermark Balkanlar'a açılır. Tepelerle dolu doğu bölümü Macaristan ovasına geçişi sağlar. Vadilerde ve havzalarda (Klagenfurt havzasında olduğu gibi) tarım etkinlikleri yoğundur. Maden ocaklarının işletilmesi eskiye dayanır (Erzberg'de demir; Graz ve Leoben yakınlarında linyit, Semmering çevresinde grafit; magnezit; Bad-Aussee'de tuz). Sanayi önemli bir yer tutar: demir-çelik, makine, kara taşıt araçları, kereste, elektroteknik, hazırgiyim, besin. Konaklama tesisleri ve turizm etkinlikleri açısından Steiermark Avusturya illeri arasında (özellikle yaz turizmi için) dördüncü sırada yer alır.
—Tar. Başlangıçta Keltler'in ve İllyrialılar' ın oturdukları bu bölge, Roma'nın Noricum ve Pannonia eyaletleri arasında bölündü. Büyük istilalardan sonra Slavlar (→ SLOVENLER) tarafından iskân edilen Steiermark, yavaş yavaş Bavyera'nın vesayeti altına girdi (VIII. yy.) ve 788'de Charlamagne tarafından kurulan Kärnten markalığının bir parçası haline geldi. 976'da düklük olan Kärnten de markalıklardan oluşuyordu ve giderek bağımsızlık kazanan bu markalıklar XI.-XII. yy.'lar arasında Steyrli şato sahibi bir aile tarafından birleştirildi. 1180'de, Steiermark düklüğü, dük Otakar IV zamanında, tümüyle bağımsız olduktan sonra, veraset yoluyla Babenbergler'e geçti (1192). Bu hanedan 1246'da sönünce, düklük, Bohemyalı Otakar II Přemysl tarafından zaptedildi ve Rudolf I'in Přemyslidler'i yenmesinden sonra da Habsburglar'ın topraklarına katıldı (1278). Steiermark düklüğü birçok kez ailenin küçük kollarına verildi. Germen kolonizasyonu, Slovenler'i önemsiz bir azınlık durumuna soktu. XII. yy.'da, demir madenleri sayesinde ülke refaha kavuştu. 1480'den sonra Türkler tarafından yıkıma uğratılan Steiermark, ayrıca Reform krizinden de etkilendi; çoğunlukta olan protestanlar din özgürlüğü kazandılar (Graz barışı, 1572), fakat dük Karl (1564-1590) cizvitleri çağırdı ve oğlu Ferdinand (daha sonra Ferdinand II oldu) katolikliğe dönüşü zorla kabul ettirdi. Dük Ferdinand'ın Mathias'ın yerine geçmesinden (1619) sonra Avusturya'nın kaderini paylaşan Steiermark'ın Sloven bölümleri (Aşağı Steiermark), Saint-Germain antlaşması'yla ondan alınarak Slovenya topraklarına dahil edildi (1919).

Roy-Explorer

Steiermark
Enns vadisinden
bir görünüm

STEIGERWALD, Almanya'da bölge, Schwaben-Franken havzasında. Keuper killeriyle örtülü kumtaşlı bir platodan oluşur. B.'ya ve K.-B.'ya dönük olan (en yüksek noktası Hohenlandsberg'de 498 m) yamacın arka yüzündedir. Kereste sanayisi başlıca gelir kaynağıdır. Regnitz'in kolları havzayı yarmaktadır.

STEIN (Johann Andreas), alman piyano ve org yapımcısı (Heidelsheim, Baden, 1728 - Augsburg 1792). Org yapan bir ailenin çocuğu olarak Johann Andreas Silbermann'ın atölyesinde çalıştı (1748), sonra Augsburg'a yerleşti (1750), burada fransız ve alman yapımcılığının üstünlüklerini birleştirerek Barfüsser kilisesi'nin orgunu yaptı. Paris'e yaptığı iki inceleme gezisinden sonra pianoforte yapımını geliştirdi ve Mozart'ın çok beğendiği piyanolar yaptı. —Kızı NANETTE (Augsburg 1769 - Viyana 1833) çok iyi bir piyanocuydu. Babasının atölyesi, kardeşi Andreas'la birlikte ona miras kaldı. Johann Andreas Streicher'le evlendikten sonra, atölyeyi 1794'te Viyana'ya taşıdı. Kardeşinden ayrılarak 1802'de kendi atölyesini kurdu. Beethoven burada Streicherler'le dost oldu.

STEIN (Charlotte VON), doğumu **von Schardt,** (Eisenach 1742 - Weimar 1827). Weimar dükünün hizmetindeki Friedrich von Stein ile evlenerek (1764), düşesin nedimesi oldu. Goethe ile dostluk kurdu (1775). Goethe'nin ona tutulmasıyla gelişen bu ilişki 1789'da sona erdi. Goethe ile yazışmaları yayımlandı.

■ **STEIN** (Karl, *baron* VOM UND ZUM), prusyalı siyaset adamı (Nassau 1757 - Kappenberg, Westfalen, 1831). Aydın despotluğun hayranı ve Devlet bakanı (1804) olarak, Prusya'nın Napoléon ile savaşmasını istediği sanılır. Kralın çevresiyle anlaşamadığından görevinden ayrıldı (ocak 1807) ve Hardenberg'in yerine çağrıldığı zaman sunduğu bir reform planını, Nassau Bildirisi'nin hazırladı. Tilsit'ten sonra, öç alma düşüncesini geliştirmek için, köleliği aşamalı olarak kaldıran ve köylülerle burjuvalara toprak sahibi olma hakkı veren Ekim fermanı'nı (1807) hazırladı. Ayrıca vergi verenlerin katıldığı bir seçimle belediye meclislerinin kurulmasını hazırladı, ama junkerlerin önyargılarıyla ve görevinden uzaklaştırılmasını sağlayan Napoléon'un tedirginliğiyle karşı karşıya kaldı (1808). Prag'a sığındı ve çarla buluştu (1813). Prusya eyaletlerini Königsberg'e çağırdı; Landwehr'in kurulmasını onlara oylattı ve sonra Breslau'ya geldi; Friedrich -Wilhelm III'ü Rusya ile ittifak yapma ve savaşa girme konusunda ikna etti. *Monumenta Germaniae Historica*'yı (Germanya' nın tarihsel anıtları) yazacak olan Alman tarih kurumu'nu kurdu (1819).

STEIN (Lorenz VON), danimarkalı hukukçu ve iktisatçı (Borby, Eckernförde yakınında, 1815 - Weidlingau, Viyana yakınında, 1890). Temmuz monarşisi dönemi başında Fransa'da yaşıyordu, 1842'de *Der Sozialismus und Kommunismus des Heutigen Frankreich* (Çağdaş Fransa'da sosyalizm ve komünizm) adlı bir kitap yazdı. Devrimci görüşlere karşıydı "fabrika sahipleri ile işçileri arasındaki mücadele' nin, yaşadığı çağın temel sorunu olduğuna inanıyordu. Siyaset alanında, Prusya devletine güven besliyordu. Kiel'de (1846) ve Viyana'da (1855) profesörlük yaptı. Diğer yapıtları: *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich von 1789 bis auf unsere Tage* (1789'dan günümüze kadar Fransa'da sosyal hareketin tarihi) [1850], *Lehrbuch der Finanzwissenschaft* (Ekonomi politik el kitabı) [1860] ve *Verwaltungslehre* (Yönetim bilimi el kitabı) [1865 -1884]. Ekonomik evrimin sonucu olduğunu ileri sürdüğü sosyalizmin, halk tarafından kolay anlaşılır hale getirilmesine katkıda bulundu.

Giraudon

Karl vom und zum Stein
Peter Joseph Lützenkirchen
tarafından yapılan
bir gravürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

■ **STEIN** (Heinrich *baron* VON), alman filozof ve şair (Coburg 1857 - Berlin 1887). 1887'de İtalya'ya gitti, orada Malvida von Meysenburg'un dostluğunu kazandı ve onun aracılığıyla 1879'da besteci Richard Wagner'in oğlu Siegfried Wagner'in eğitmeni oldu. Richard Wagner'in yakın çevresi içinde yaşadı ve onun en ateşli tilmizlerinden biri oldu. 1880'de felsefe dersleri vermek üzere Halle Üniversitesi'nde görev aldı. 1881-1882 arasında Wagner üzerine ilk üniversite konferanslarını verdi, 1884'te Berlin Üniversitesi'nde estetik okuttu. Başlıca yapıtları arasında on iki diyalogluk bir dizi olan *Helden und Welt*'i (Kahramanlar ve Evren) [1883-1894] ve C. F. Glasenapp ile birlikte hazırladığı Wagner sözlüğünü (1883) sayabiliriz.

STEIN (*sir* Aurel), ingiliz doğubilimci ve arkeolog (Budapeşte 1862 - Kâbil 1943). Keşmir ve Afganistan sınırında (1888 -1899), sonra Çin Türkistanı'nda (1900 -1901), Çin'in batısında (1906-1908), Orta Asya ve İran'da (1913-1916), Belucistan' da (1926-1928) ve Tibet sınırlarında (1932) arkeolojik araştırmalar yaptı. Başlıca yapıtları: *Ancient Khotan* (Eski Hotan) [1907], *Ruins of Desert Cathay* (Katay çölü harabeleri) [1912], *The Thousand Buddhas* (Bin Buddha) [1921], *On Alexander's Track to the İndus* (İskender'in izinde Sindhu [İndus]'ya) [1929].

Larousse

Heinrich von Stein

STEIN (Gertrude), amerikalı kadın edebiyatçı (Alleghany, Pennsylvania, 1874 -Neuilly-sur-Seine 1946). 1903'ten sonra Paris'e yerleşti ve Fleurus sokağındaki salonunu, 20'li yıllarda yurdundan ayrılmış Amerikalılar'ın uğrağı durumuna getirdi. *The Autobiography of Alice B. Teklas* (1933), bunun devamı olan *Everyone's*

Giraudon

Gertrude Stein
Picasso'nun bir portresinden ayrıntı (1906)
Metropolitan Museum, New York

autobiography (1938) ve *Wars I have seen* (1945) adlı yapıtlarıyla üne kavuştu. Picasso'nun ve Virgil Thomson'un müzik araştırmalarının etkisinde kaldı, Flaubert'in esinlediği bir gerçekçilik anlayışından yola çıktı (*Three Lives*, 1909) sonra nesnesel ve bütüncül betimleme oyunlarından (*Tender Buttons*, 1914) ölümünden sonra yayımlanan ve hem edebiyat türlerinden kopuşu, hem edebiyatın sürekliliğini gösteren anlatı ve şiirlere doğru yöneldi. Denemelerinde (*Lectures in America*, 1934; *Geographical History of the United States*, 1935; *Picasso*, 1938), estetik anlayışını belirginleştirdi. Yaratıcılığını romansal bütünselliği (*The Making of Americans*, 1906-1908) bir yana bırakarak kübist portrelerin gücünü taşıyan bir kompozisyona yönelerek geliştirdi. Stein'ın, kardeşi Leo ile 1904'ten başlayarak oluşturduğu resim koleksiyonu (Cézanne, Picasso, Gris vb.), 1967'den (yararlanma hakkına sahip olan Alice B. Toklas'ın ölüm tarihi) sonra dağıtıldı.

R. Lanaud

Stein am Rhein
XVI.-XVII. yy.'larda yapılmış cepheleri boyalı evler

STEİN (Edith), alman kadın filozof (Breslau 1891 - Auschwitz 1942). Göttingen Üniversitesi'nde Husserl'in öğrencisiydi; katolik oldu, aziz Thomas, Duns Scotus ve aziz Juan de la Cruz'un düşüncelerinden etkilendi. 1925'lerde, görüngübilimi kişilikçi bir görüşle kaynaştırmaya çalıştı. 1931'de, *Endliches und ewiges Sein* (Sonlu ve sonsuz varlık) adlı tezini yazmaya başladı. Nazi sansürü, bu yapıtın basılmasını engelledi (yapıt ancak 1950'de basıldı). Musevilik ve katoliklikle ilişkileri yüzünden 1933'te Münster Üniversitesi'ndeki kürsüsünden ayrılmak zorunda kaldı. Rahibe adayı olarak Köln ve sonra da Hollanda'daki Echt karmelitlerine katıldı; burada naziler tarafından tutuklanarak bir kampa atıldı. E. Stein'ın felsefi yapıtları, hıristiyan düşüncesiyle görüngübilim düşüncesi arasında bir köprü kurması bakımından önemlidir.

STEİN (William Howard), amerikalı biyokimyacı (New York 1911 - *ay. y.* 1980). Stanford Moore ile birlikte, kromatografi yöntemiyle ribonükleazın yapısını saptadı; daha sonra bu yöntemle yüz kadar proteinin yapısı saptanabildi. (S. Moore ve C. B. Anfinsen ile birlikte 1972 Nobel kimya ödülü.)

G. Freund

John Steinbeck

Stein ve Leventhal sendromu, 1935 yılında tanımlanmış olan ve spaniomenore, kısırlık, kıllanma ve şişmanlık belirtilerini bir arada kapsayan sendrom. Yumurtalıktaki dokusal belirtiler sabit olmadığından, bugün bu sendrom, FSH ve LH gonadotrofinlerinin özel bir profili ile aşırı erkekleşmenin bir arada görünmesi olarak biyokimyasal yoldan tanımlanmaktadır.

STEİNACH, Avusturya'da sayfiye ve kış sporları (yüksl. 1 050 - 2 005 m) merkezi, Tirol'de, Innsbruck'un G.'inde; 2 700 nüf.

■ **STEİN AM RHEİN**, İsviçre'de (Schaffhausen kontonu) komün, Ren'in her iki kıyısında, Ren'in Konstanz gölünden çıktığı yerin biraz aşağısında; 2 800 nüf. Süslü, boyalı, beşik çatılı küçük evleri (XVI.-XVIII. yy.) çok güzel bir burg'dur. Eski manastır: roman üslubunda kilise, XIV., XV. ve XVI. yy.'dan kalma yapılar.

STEİNARR (Aðalstein KRISTMUNDSSON, **Steinn** —denir), izlandalı şair (Vestfirdhir 1908 - Reykjavik 1958). Önceleri sosyalist şiirler yazarken sonradan hiçlik düşüncesinin karabasana dönüştüğü bir kötümserliğe yöneldi (*Des pas sur le sable* [fr. çev.], 1940; *Voyage sans promesse* [fr. çev.] 1942; *le Temps et l'Eau* [fr. çev.], 1948). Çağdaş izlanda şiirinin biçimsel arayışlarına öncülük ederek "atomcu şairler" üzerinde büyük bir etki bıraktı.

■ **STEİNBECK** (John), amerikalı yazar (Salinas, Kaliforniya, 1902 - New York 1968). Alman asıllı bir ailenin çocuğuydu. Babası siyasetle ilgileniyor, annesiyse Big Sur'da öğretmenlik yapıyordu. Daha okul çağında, yaşıtlarının çoğu gibi, o da hayvanlara bakmayı ve tarım makinelerini kullanmayı öğrendi. 1919'da Stanford Üniversitesi'ne yazıldı, ama ancak ilgisini çeken derslere gireceğini ve sınavları umursamadığını belirtmeyi ihmal etmedi. Bu arada çalışmak için sık sık Salinas vadisine dönüyordu. Okumalarla dolu bu dönem yazar olmaya karar vermesinde de rol oynadı. Steinbeck 1925'te Panama yoluyla (bir süre orada kaldı) New York'a gitti. New York'ta muhabir olmayı başaramayınca boyacı çıraklığı, duvarcılık, işçilik, eczacılık yaparak hayatını kazandı ve sonunda Kaliforniya'ya döndü. Bir yandan Sierra'da bir çiftliğin bekçiliğini yaparken, bir yandan da, korsan Morgan'ın öyküsünü konu alan ilk romanı *Altın kadeh*'i (Cup of gold) [1929] yazdı. Evlendi ve "Pacific Grove"a yerleşti; orada okuyucuların ilgisini pek çekmeyen *Cennet çayırları* (Pastures of Heaven) [1932] ve *Bilinmeyen bir Tanrı'ya* (To a god unknown) [1933] adlı yapıtlarını kaleme aldı. Sürekli geçim sıkıntısı içinde yaşadığı bu dönem, Steinbeck için aynı zamanda, balıkçılar, serseriler ve her kesimden renkli kişilerle içki yasağına rağmen şarap içip sohbet ederek geçirdiği uzun gecelerle doluydu. Doğrudan doğruya bu yaşantıların ürünü olan *Yukarı mahalle* (Tortilla Flat) [1935] hemen başarı kazandı. Buna karşılık, meyve toplayıcılarının görevini konu alan *Bitmeyen kavga* (İn Dubious Battle) [1936] bambaşka bir çizgidedir. Bu yapıt pek ilgi görmedi ve romanın bu çok bilen ve çok konuşan yazarı "kızıl" damgasını yedi. Steinbeck 1937'de *Fareler ve insanlar*'ı (Of Mice and Men) [1937] yayımladı; kısa ve bir piyes gibi kaleme alınmış olan bu romanında, sevdiği herkesi öldüren heybetli ama geri zekâlı bir adamı anlattı. 1939'da, İskandinavya'ya yaptığı bir yolculuğun ardından en ünlü romanı *Gazap* üzümleri*'ni (The Grapes of Wrath) çıkardı ve bu yapıtıyla Pulitzer ödülü'nü kazandı. Bu roman toprakları ellerinden alınınca tarım işçisi olarak çalışmak üzere Batı'ya, Kaliforniya'ya, bu sözde "Vaadedilmiş Toprak"a giden oklahomalı göçmenlerin trajik serüvenidir. Toplumun göç etmekte olan kesimini temsil eden Joad ailesi, geleneksel tarımın sanayi tarımına dönüşmesini, büyük sermayenin küçük mülkiyete elkoymasını, mülkleri bankalar tarafından istimlak edilen ve kaliforniyalı büyük toprak sahiplerinin aldatıcı vaatlerine kanan çiftlik sahiplerinin yıkımını simgeler. Steinbeck ayrıca, göçmen işçilerin toplandığı konaklama kampları üzerine röportajlarının yer aldığı *Francisco News*'u yazdı. Polo Alto'ya yerleşti ve Hollywood'da çalışmaya yanaşmayarak yazmaya devam etti. *Ay battı* (The Moon is down) 1942'de, *Sardalye sokağı* (Cannery Row) 1945'te yayımlandı. Alıştığı çevreden uzaklaşmış bir grubu ve grup üyelerinin çeşitli ruhsal tepkilerini konu alan *Wayward Bus* ise 1947'de çıktı. Steinbeck bundan sonraki yapıtı *Cennet* yolu*'nu (East of Eden) ancak 1952'de tamamladı (bu roman da Steinbeck'in pek çok kitabı gibi sinemaya uyarlandı [başrolde James Dean]). Son olarak 1955'te *Uğurlu perşembe* (Sweet Thursday) yayımlandı. Steinbeck'in ayrıca, *Cennet çayırları*'ndan sonra yazdığı hikâye kitapları vardır: *Saint Katy, the virgin*, 1936; *Al midilli* (The Red Pony), 1937; *The Long Valley*, 1938. *Russian Journey* (1948) yazarın SSCB'deki günlerinin öyküsüdür. Steinbeck 1962'de Nobel edebiyat ödülü'nü kazandı. Toplumun sınırında yaşayan bir yazar olan ve sosyete dedikodularından, konferanslar ve fotoğraflardan nefret eden Steinbeck, yapıtlarında nasıl sömürüldüğünü yansıttığı tarım proletaryasını betimledi. Gerçekçi ayrıntıya önem veren bir romancı olarak, hem toplum psikolojisini hem de kişiyi aşan kolektif psikolojiyi yansıttı. Claude-Edmonde Magny'nin de belirttiği gibi Steinbeck'te "roman, artık bireyleri konu almadığı için, bir anlatı sanatı olmaktan çıkıp bir betimleme sanatı haline gelir. Büyük rus filmleri gibi roman da, giderek 'anlatmak'sızın sözkonusu ettiği kişidışı gerçekliği 'göstermek'le yetinen bir belgesele dönüşür".

■ **STEİNBERG** (Saul), amerikan uyruğuna geçmiş rumen desinatör ve ressam (Rîmnicu Sarat 1914). 1942'de ABD'ye yerleşti, saçma nitelikli, yergi dolu bir mizah içeren grafik yapıtlar ortaya koydu (*The New Yorker*, *Harper's Bazaar* vb. için yaptığı çalışmalar; *The Passport* [1954], *The Labyrinth* [1959], *The New World* [1965] vb. albümleri). Birçok üslup (kültürel anıştırmalar, resim sanatından alıntılar) ve teknik (mürekkep, suluboya, pastel, yağlıboya, kolaj, damgalama vb.) çeşitlemeleriyle biçimsel kuralları şaşırtıcı ve oyunsu bir biçimde kullandı.

Lelong-Maeght galerisi

Saul Steinberg
Afiş (1972-73)
kâğıt üzerine yağlıboya mürekkep ve kolaj
(özel kol.)

STEİNDORFF (Georg), alman mısırbilimci (Dessau 1861 - Los Angeles 1951). Leipzig Üniversitesi'nde profesörken, 1893-1938 arasında Gize'de, Nübye'de ve Libya çölünde kazılar yaptı. 1939'da ABD' ye göç etti ve çalışmalarını New York, Boston, Baltimore müzelerinde ve Chicago' daki Oriental İnstitute'ta sürdürdü. *Koptische Grammatik mit Chrestomathie* (Kıpti dili grameri ve yazarlardan seçmeler) [1894]; *Grabfunde des mittleren Reiches in den königlichen Museen zu Berlin* (Berlin'deki Krallık müzesi'nde yer alan Orta İmparatorluk dönemi mezar buluntuları) [1896-1904]; *Die Kunst der Ägypter* (Mısır sanatı) [1928]; *Catalogue of the Egyptian Sculpture in the Walters Art Gallery* (Walters Art Gallery'de yer alan mısır heykellerinin kataloğu) [1946]; *Lehrbuch der koptischen Grammatik* (Kıpti dili grameri el kitabı) [1951] başlıca yapıtlarıdır.

STEİNER (Jacob), isviçreli matematikçi (Utzenstorf 1796 - Bern 1863). Kendi kendini yetiştirdi, Berlin Üniversitesi'nde profesör oldu, Poncelet'nin düşüncelerini Almanya'da yaydı ve izdüşüm geometrisinin bireşimsel gelişimine katkıda bulundu. İnce ve özgün yöntemlerle, cetvel ve pergelle gerçekleştirilen bütün çizimlerin cetvel ve sabit açıklıkta pergelle de yapılabileceğini ve belli bir çevre uzunluğundaki bütün düzlemsel şekiller içinde en büyük alanı çemberin kapladığını kanıtladı.

Steiner doğrusu. Geom. Bir ABC üçgeninin dışına çizili çemberin bir M noktasının (AB), (BC), (AC) doğrularına göre bakışımlıları ile ABC nin yükseklik merkezini içeren doğru.

Steiner seçeneği. Geom. Biri öbürünün içinde iki C ve C′ verildiğine göre, C_i, C ye ve C′ e teğet ve C_{i+1} e dıştan teğet olmak üzere bir C_i çember dizisinin taşıdığı özellik; bu C_i çember dizisinin aşağıdaki özellikleri vardır: ya belirli bir *n* sırası için $C_n = C_1$ dir (çember zinciri kapanır) ve C_1 çıkış çemberi ne olursa olsun bu doğrudur; ya da (C_i) kapanmadığı gibi ($\forall_i$, $C_i \neq C_1$), bu biçimde çizilen başka hiç bir çember kapanmaz.

Steiner yüzeyi. Geom. Tek bir yüzeyi olan yüzey. Bu denklemi $y^2z^2+z^2x^2+x^2y^2+xyz=0$ olan bir dörtleniktir. Bu yüzey $(\pm\ 1/2,\ 0,\ 0)$, $(0,\ \pm 1/2,\ 0)$, $(0,\ 0,\ \pm\ 1/2)$ noktalarında "budanmalar" gösterir.

Bir düzgün dörtyüzlü oluşturan dört düzleme, özellikle denklemi

$$x+y+z=1/2$$

olan düzleme bu yüzey, dört çember boyunca teğettir.

STEİNER (Rudolf), avusturyalı filozof ve pedagog (Kraljević, Hırvatistan, 1861 - Dornach, Basel yakınında, 1925). Weimar'da Goethe'nin bütün yapıtlarının baskısı için çalıştı (1883-1896) ve *Philosophie der Freiheit*'ı (Özgürlüğün felsefesi) [1894] yazdı; 1897'de Berlin'e yerleşti, orada 1900'e kadar *Magasin für Literatur*'u çıkardı. 1902-1909 arasında kaleme aldığı *Theosophie, Einführung in übersinnliche Welterkenntnis und Menschenbestimmung* (Teozofi, duyularüstü dünyanın bilgisine giriş ve insanoğlunun yazgısı) ve *Die Geheimwissenschaft im Umriss* (Gizlibilim tasarısı) [1909] adlı yapıtlarında, antropozofi denen öğretisini ortaya koydu. 1913'te teozoflardan ayrıldı ve Antropozofi derneği'ni kurdu; İsviçre'de Dornach'a yerleşti, orada Goetheanum adlı tiyatroyu açtı (ilk yapı 1922'de yanınca Steiner, Gaudí'ninkine çok benzeyen bir ikinci yapı inşa ettirdi [1924-1928]). Bu tiyatroda *Faust* temsilleri ve dram sanatı dersleri verdi. Daha sonra Stuttgart'ta Waldorf okulunu kurdu; oradaki öğretiminde yeni pedagoji yöntemleri kullandı. 1921'de, Steiner'in etkisiyle, Arlesheim'da kliniği ve tedavi bölümleri bulunan bir enstitü açıldı. Steiner'e göre bilimsel yöntem ile dünyaya doğaüstü bir yaklaşımın uyuşmayacağı söylenemez. Steiner'in pedagojisi, geleneksel konu ayrımlarını kaldırarak temalara göre hazırlanmış çalışma "devreler"ine, deneylere ve çevreyle iyice bütünleştirilmiş zanaat ve meslek çalışmalarına dayanır. Çocuğun özerkliği her şeyden önce gelse de, öğretmen en önemli manevi desteği ve otoriteyi temsil eder.

STEİNER (Jörg), almanca yazan isviçreli yazar (Biel 1930). Gerçekle olasının kesişme yeri olan roman üçlemesinde (*Strafarbeit*, 1962; *Ein Messer für den ehrlichen Finder*, 1966; *Schnee bis in die Niederungen*, 1973) tutsaklık ve tutsaklığın doğurduğu tepkilere (kaçış, direniş ve boyun eğme) yer verir. Kozmopolit bir bölgeselciliğin temsilcisi olan Steiner'in sade ve yoğun bir üslubu vardır.

STEİNERNESMEER, Bavyera Alpleri'nde kütle, Avusturya sınırında, Berchtesgaden'in G.'inde; *Watzmann*'da; 2 713 m.

STEİNERT (Otto), alman fotoğrafçı (Saarbrücken 1915 - Essen 1978). "Öznel fotoğrafçılık" yanlılarındandır, fotoğrafçılıkta nesnelliği bir yanılsama olarak görür. 1951'de, 1954'te ve 1958'de düzenlediği sergiler soyut fotoğrafçılığın tanınmasını sağlamıştır.

Steinert hastalığı. Nörol. Miyotoni* içeren miyopati* çeşidi.

STEİNFURT, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Münster'in K.-B.'sında; 31 700 nüf.

STEİNHAUS (Edward Arthur), amerikalı böcekbilimci (Max, Kuzey Dakota, 1914 - Newport Beach, Kaliforniya, 1969). Kaliforniya Üniversitesi'nde böcek patolojisi bölümünü kurdu; İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, böceklere karşı biyolojik savaşım yöntemi olarak mikroorganizmaları kullanmayı başlattı. Bir poliedroz* virüsünü kullanmaya ve *Bacillus thuringiensis* türü bakterinin kullanılmasını denemeye girişen ilk bilim adamı oldu. *Journal of Insect Pathology*'yi (Böcek patolojisi dergisi) kurdu.

STEİNHEİL (Carl August VON), alman fizikçi (Ribeauvillé 1801 - Münih 1870). Münih'te profesör oldu, ilk genel telgraf şebekesini kurdu (1838) ve Avusturya'da telgraf yönetiminin başına getirildi. Münih'te, Almanya'nın belli başlı gözlemevlerinin büyük kırıcılarının geliştirildiği bir optik aletler fabrikası yönetti.

STEİNHEİM AN DER MURR, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde yer, Stuttgart'ın K.'ine 20 km uzaklıkta, Murr kıyılarında. 1933'te burada hayvan kalıntılarıyla birlikte bir insan kafatası fosili bulundu. Uzmanların çoğu, 300 000 yıllık olduğu sanılan bu insanı naendertal insan soyuna dahil sayar.

STEİNHOFF (Johannes), alman general (Bottendorf, Thüringen, 1913). Deniz kuvvetlerine, oradan da hava kuvvetlerine girip 1945'te albay olarak tepkili avcı uçaklarının başına geçti; 12 kez düşürülmesine karşın, 167 hava zaferi kazandı. 1953'ten itibaren Almanya Federal Cumhuriyeti'nin yeniden silahlanma hazırlıklarına katıldı. 1958'de general oldu. Washington'da ve Fontainebleau'da görev yaptı, sonra da (Genelkurmay başkanı) hava kuvvetleri müfettişi (1966-1970) ve 1974'e kadar NATO daimi askeri komitesi başkanı oldu.

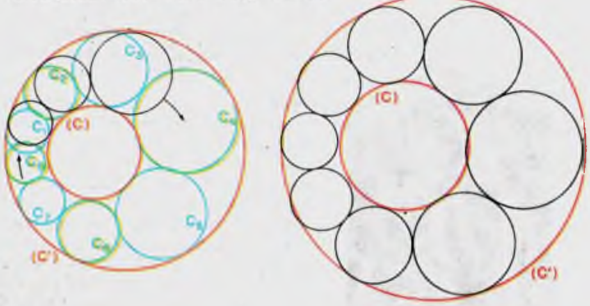
STEİNİTZ (Wilhelm), avusturyalı satranç oyuncusu (Prag 1836 - New York 1900). Modern satranç stratejisinin yaratıcısıdır. Emanuel Lasker'e yenildiği 1894 yılına kadar dünya şampiyonu unvanını korudu.

STEİNİTZ (Ernst), alman matematikçi (Laurahütte, bugün Siemianowice, Polonya, 1871 - Kiel 1928). Berlin Politeknik okulu'nda, daha sonra Breslau ve Kiel'de profesörlük yaptı, Hensel'in izinden giderek cisimlerin cebirsel kuramını geliştirdi (1910). Bunların sınıflamasını yaptı ve yeni temel kavramlar tanımladı (asal cisim, ayrılabilir elemanlar, bir genişlemenin üstünlük derecesi). Artin, Hasse, E. Noether bu kuramdan yola çıkarak soyut cebiri genel anlamda incelediler. Steinitz'in çokyüzlüler kuramı üstüne yazdığı kitabı ölümünden sonra yayımlandı.

Steinitz teoremi. Ceb. Her K değişmeli cisminin cebirsel bir kapanış kabul ettiğini ifade eden teorem. (K nin iki cebirsel kapanışı eşyapılıdır.)

STEİNKJER, Norveç'te kent, Kuzey Trøndelag'ın yönetim merkezi, Trondheim fiyordunun kıyısında; 20 600 nüf. Kereste dönüştürme (selüloz) merkezi. Ulusal ormancılık okulu.

STEİNLEN (Théophile Alexandre), isviçre asıllı, fransız desinatör, ressam ve gravürcü (Lozan 1859 - Paris 1923). 1881'de Paris'e yerleşti ve Montmartre çevresindeki sanatçılarla tanıştı, resimleri birçok hiciv dergisinde (*le Chat noir, le Mirliton* vd.) yayımlandı, afişler hazırladı ve kitaplar (Bruant, Courteline, Rictus, Richepin) resimledi. Yapıtlarında, toplumsal yaşama özen gösteren bir gerçekçilikle, toplumcu ve özgürlükçü düşüncelerin etkisi görülür.

Steiner seçeneği

Steiner yüzeyi

STEİNMETZ (Karl Friedrich VON), prusyalı mareşal (Eisenach 1796 - Bad Landeck, Silezya, 1877). 1813-14'te birçok kez yaralandı, Schleswig'de yararlık gösterdi (1848), Bohemya'da 5. kolorduya (1866) ve Fransa'da 1. orduya komutanlık etti. Spicheren'de galip geldi (6 ağustos), Metz'e itaatsizliği yüzünden görevinden alındı. Poznań ve Silezya'ya vali olarak atandı. 1871'de mareşalliğe yükseldi.

STEİNMETZ (Charles Proteus), alman kökenli amerikalı elektrik mühendisi (Breslau 1865 - Schenectady, New York eyaleti, 1923). 1889'da ABD'ye yerleşti; manyetik bir histerezis çevriminde dağılan enerjiyi veren deneysel bir formül buldu ve almaşık akımları hesaplamak için simgesel bir yöntem geliştirdi.

STEİNTHAL (Hajim ya da Heymann), alman dilbilimci (Gröbzig, Anhalt, 1823 - Berlin 1899). W. von Humboldt'un en önemli öğrencisi oldu, onun dilbilim ya-

Otto Steinert

Otto Steinert
Berbach fabrikası (1953)
Folkwang müzesi, Essen

pıtlarını yayımladı (*Sprachphilosophische Werke* [Dil felsefesi yapıtları, 1884]) ve tüm yaşamı boyunca hocasının düşüncelerini savunmaya ve yaymaya çalıştı. Berlin'de genel dilbilim profesörü oldu (1863). 1860' tan 1890'a dek *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* (Halk psikolojisi ve dilbilim) adlı dergiyi yönetti. *Die Sprachwissenschaft W. von Humboldt's und die Hegelische Philosophie* (W. von Humboldt'un dilbilimi ve Hegel'in felsefesi) [1848], *Der Ursprung der Sprache* (Dilin kökeni) [1851], *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* (Başlıca dilbilgisi tiplerinin belirgin özellikleri) [1860] adlı kitapları vardır.

STEİNTHÓRSSON (Steingrímur), izlandalı siyaset adamı (Alstagerdi, Mývatnssveit, 1893 - Reykjavík 1966). Skagafjödur'da İlerici parti'den milletvekili, 1950' den 1953'e kadar Başbakan ve 1953'ten 1956'ya kadar Tarım bakanı oldu.

Steinway, 1853'te, alman müzik aletleri yapımcısı Heinrich Engelhard STEİNWEG (Wolfshagen 1797 - New York 1871) tarafından, New York'ta kurulmuş amerikan piyano yapımevi. Oğullarından ikisini, HENRY (1831-1865) ve CHARLES'ı (1829 -1865) ortak olarak alan Steinway, bunların ölümünden sonra, alman yapımları satan en büyük oğlu C. F. THEODOR'la (Seesen 1825 - Braunschweig 1889) birleşti. Theodor, bir işadamı olan kardeşi WILLİAM'ın (1836-1896) da yardımıyla, piyano tasarım ve pazarlamasında bir devrim yarattı. Kuruluş, 1866-1890 arası, New York' ta sahip olduğu kendi konser salonunda *(Steinway Hall)*, eşsiz modellerini tanıtmak için en büyük virtüozlardan (Anton Rubinstein, Moriz Rosenthal, Paderewski) yararlandı. 1875'te Londra'da ve 1880'de Hamburg'da birer şubesi açıldı. Steinway firması, 1972'de, CBS tarafından satın alındı.

STEKEL (Wilhelm), avusturyalı hekim ve psikanalizci (Boian, Bukovina, 1868 - Londra 1940). Freud'un psikanalist olan ilk analistidir. 1902 yılında, Freud'u psikanalizin ilk yandaş grubunu evinde toplamaya yöneltti ("Çarşamba derneği"). 1912'de, S. Freud'u aşırmacılıkla suçlayarak onunla bozuştu. Libido kuramına ve Freud'un yöntemine karşı çıkarak etkin bir tedavi ile yürütülen kısa süreli bir kür önerdi. Yayınları özellikle seksolojiyle ilgilidir.

STEL a. (fr. *stèle;* lat. *stela*, yun. *stele'* den). Arkeol. **1.** Bazen yazıt ya da kabartmalarla kaplı olan dikili taş. **—2.** Üstünde çoğunlukla bir mezar yazıtı bulunan taş levha ya da sütun. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bot. Tüm iletim organlarının (odun ve soymuk borular) seçici bir zarla (endoderm) sarılı olarak bir arada bulunduğu farklılaşmış bölge (özellikle köklerde belirgindir).

—ANSİKL. Arkeol. • *Yakındoğu.* Yakındoğu'nun en eski steli Uruk'ta (III. tabaka, İ.Ö. 3000-2900'e doğr.) ele geçirildi; üzerinde, sitenin önderini vahşi hayvan avında gösteren iki kabartma bulunur.Sümer döneminde stel sanatı, hükümdarların başarılarını ölümsüzleştirmek amacıyla gelişme gösterdi. Lagaş kralı Eannatum'un her iki yüzü kabartmalarla süslü "Akbabalar* dikilitaşı" (III. binyıl ortası, Louvre) ya da Naram-Sin* steli (Louvre) bu amaçla yaptırılmıştır. Akkad ve yenisümer dönemlerinde (III. binyıl sonu) çok sayıda stel dikildi. Steller yönetimle ya da hukukla da ilgili olabiliyordu. Üzerine kral Hammurabi' nin, içtihat oluşturmak amacıyla bir dizi adli karar yazdırdığı "Hammurabi* kanunu" steli bu türdendir (Louvre, İ.Ö. XVIII. yy.) II. binyıl'ın ikinci yarısında, Kasitler döneminden başlayarak, "kudurru*" adı verilen steller çoğaldı. Üzerleri dinsel yazıtlar ve kabartmalarla kaplı olan bu taşlar, kralın bağışladığı toprakların, tanrılara (bunlar simgeleri ya da alametleriyle temsil edilmiştir) korunmasını sağlamak için dikiliyordu. Mezopotamya stellerinde din ya da kültürle ilgili sahnelere daha az rastlanır (elam sanatı, babil sanatı). Suriye ve Filistin stellerinde tanrı tasvirleri yer alır (Ugarit'te ele geçen yıldırımlı Baal steli ya da "Moab" steli olarak anılan stel, Louvre).

• *Mısır.* Mısır stelleri başlıca iki türe ayrılır: mezar stelleri ve krallık stelleri.

Çoğu kez kireçtaşından tek parça halinde dikdörtgen biçiminde ve üst bölümü az çok kemerli olan mezar stelleri, mezarlardaki dua odasına yerleştirilir ve burada ölülerle canlılar dünyası arasında bir köprü kurarlardı. Üzerlerine ölünün adı, unvanları, "en iyi yönleriyle yaşamöyküsü" yazılır, yapılan dinsel törenler sıralanır ve öteki dünyada bu iyi insanların sonsuza dek bir şölen ortamında kalmaları için neler sulunması gerektiği anlatılırdı. Firavun adına yapılan sunular tanrılara adanır, böylelikle ölünün sonsuza dek var olması sağlanırdı. Bu türe giren ve "kör kapı" denen stelleri de belirtmek gerekir; bunlar bir yapı cephesi görünümündeydi ve cephenin ortasında yalnızca *ka*'nın (varlığın maddi olmayan gücü) geçebileceği bir kapı vardı: *ka*, bu kapıdan geçerek bir sunu masasına kendisi için konan yiyecek, içecek ve kokuların etkili özünü alırdı. Ölüler tanrısı Osiris'in hüküm sürdüğü Abydos'ta çok sayıda mezar steli bulundu. Bunlar arasında, bir kralın Horus adını gösteren (*Horus Cet* [Yılan Horus]) bir yazıt taşıyan I. hanedan döneminden kalma Yılan Kral steli (Louvre) sayılabilir. Bu steldeki hafif kabartmanın kusursuzluğu ve kompozisyondaki denge, Mesehet Kadın steli (Louvre) gibi özel müşteriler için yapılmış stellerin titiz işçiliğiyle karşılaştırılabilir. Gerçekten de, en eski dönemlerden başlayarak özel kişiler "yüce tanrının merdiveni"nin yanı başında bir stel bulundurmaya önem veriyorlar ve böylece onun ölümsüzlüğünü paylaşacaklarına inanıyorlardı. Daha sonraları, mezar stelleri yalancımermer kaplanmış ve boyanmış ağaçtan yapıldı; arpçı steli bu türün en güzel örneklerinden biridir.

Siyasal stellerin yapısı bunlardan farklıydı. Oldukça az rastlanan bu tür anıtlar büyük boyutlarda olabiliyordu. Bir hükümdarlık döneminde yaşanan önemli olayları anlatan metinleri herkesin görmesi için bunlar tapınaklara, taş ocaklarına ya da yeterince kalabalık yerlere konulurdu. Kanatlı bir güneş tarafından korunan kral, stelin kemerli bölümünde tanrıya sunuda bulunur; altta ise, hiyeroglifle yazılmış bir yazıtta bir evlilik, bir savaş, bir inşaat çalışması anlatılır ya da bir kararnamenin metni verilirdi.

• *Yunanistan.* Stel, siyasal yaşamın bir parçasıydı ve bir kararnameyi ya da site yaşantısıyla ilgili herhangi bir metni (antlaşma, hesap vb.) yurttaşlara tanıtmaya yönelikti. Bu amaçla, tapınağa, agoraya ya da halka açık herhangi bir yere dikilirdi. Mezarların yerini belirtmek için de stelden yararlanılıyordu. Süslemeler kazınmış, genellikle de kabartma biçimindeydi. Yunan, özellikle de Attike mezar stelleri, birer sanayi ürünü olmalarına rağmen, son derece yetkin sanat yapıtlarıdır. Ele alınan başlıca konular şunlardır: süslenen kadın, ayrılık sahnesi, cenaze şölen vb. Atina'da, Kerameikos nekropolisi'nde ele geçen steller (bazıları yerinde bırakılmıştır; bir bölümü de Ulusal müze'ye taşınmıştır) en beğenilen örnekler arasında yer alır.

• *Etruria ve Roma.* Yunan mezar stelleri, arkaik dönemde Etruria'da taklit edildi (bunlar çok enderdir). Fiesole'de ele geçen armut biçimli stel, Felsina'da (Bologna) ortaya çıkarılan oval ya da yuvarlak steller, daha çok yerel bir öntarih geleneğinin ürünleridir. Nitekim, Kuzey İtalya'da figürlü mezar stelleri, Villanova döneminin sonundan itibaren görülmeye başlandı: bunlar geometrik desenlerle ya da doğu üslubunda bitki motifleriyle ve ilkel insan ya da hayvan figürleriyle süslüdür. Bu tür steller, etrüsk döneminde Bologna'ya özgü ürünlerden biri haline geldi (İ.Ö. VI. yy. sonu ile İ.Ö. IV. yy. ortası arasında 200'den fazla stel). Kuzey İtalya'da bilinen ilk kabartma, hayat ağacının her iki yanında karşı karşıya dizilmiş hayvanların canlandırıldığı *pietra dei vitelli*'dir (Malvasia steli). Bu dekor türü (palmetlerle bezeli silmelerle çerçevelenmiş yatay şeritler halinde, özellikle ön ve arka yüzde, ancak kimi zaman yan kenarlarda uzanan ve bir zamanlar boyalı olan çok sığ ve düz kabartmalar) yunan etkisindeki Etruria'dan ve Venedik-Alpler bölgesinden alınmıştı. Daha sonra, dörtgen gövde üzerine yerleştirilmiş yuvarlak öğe (güneş simgesi ya da şematik insan figürü) önem kazandı; boşlukların bitki motifleriyle doldurulmasından vazgeçilerek figürlü sahnelere yer verilmeye başlandı: ruhun göçüşü, ayrılık, öbür dünya, av sahneleri, şölenler, danslar, spor, müzik. Bu sahneleri çevreleyen süslemeler ise hâlâ eski asya örneklerini anımsatmaya devam ediyordu. Daha geç dönemlerde (İ.Ö. V. yy.), ölünün bağlı olduğu sınıfı ima eden sahnelere rastlanmaya başlandı. İ.Ö. IV. yy.'da, stellerde anlatı önem kazandı ve işgalci Galyalılar'a karşı verilen savaşlar canlandırıldı; gerek özde (attike stellerinde olduğu gibi ölünün, stelde canlandırılan olaya katılması, ölünün kahramanlaştırılması) gerekse teknik-

Ken Takase-Ziolo

Kritos ve Timarista'nın Kameiros'ta (Rodos) ele geçirilen mezar steli mermer ionia sanatı, İ.Ö. 400'e doğr. *Arkeoloji müzesi, Rodos*

Réunion des musées nationaux

Antef steli (Tutmosis III'ün yüksek devlet görevlisi) kireçtaşı, mısır sanatı Yeni İmparatorluk XVIII. hanedan *Louvre müzesi, Paris*

J. P. Coureau-Explorer

Quiriguá'da (Guatemala) ortaya çıkarılan D stelinden ayrıntı, klasik maya sanatı (766)

te (renklendirilmiş, sığ ve düz kabartmalar; seramiği hatırlatan çizikli yüzeyler) yunan etkisi açık bir biçimde görülmeye devam eder.

Roma stellerinin daha küçük boyutlarda olması, bir yol boyunca dikilmeleriyle açıklanır. Yunanlılar'a özgü *naiskos* (içinde tamoyma bir heykel bulunan küçük tapınak) geleneğinin Roma'ya, Campania aracılığıyla girdiği sanılır; yüksek altlıklı ve derin nişli asya tipinin de etkisi belirgindir. Ancak, Hellenistik dönem stellerinde figürler tümüyle veriliyordu. Roma'daki yenilik, portre (yalnızca büst) ve yazıtlarla ölünün bireyselleştirilmesi ve aileye verilen önemdir. Stel türleri (özellikle, etrüsk stelleri bakımından da çok zengin olan Kuzey İtalya'da) çok çeşitlidir: yalancı *aedicula*'lı ve alınlıklı steller (dekor tek bir kornişe indirgenmiş olabilir), portre dizili steller (portreler nişlerin içine yerleştirilmiştir; üzerinde sıralar halinde büstler bulunan levhalar tam anlamıyla Roma'ya özgü bir geleneğe bağlanır), tabanı yazıtlı steller (taban bölümünde bazen, ölü küllerini koymak için bir hazne bulunur). Kimi zaman portreleri birbirinden ayıran sıra kemerlerin, urnaların konduğu üzeri kemerli *columbarium*'ları taklit ettikleri düşünülebilir. Tepesinde bir *imago clipeata* bulunan steller değişik bir tür oluştur. Stelin ön yüzünde simgesel (şölenler) ya da gerçekçi (mesleklerle ilgili sahneler) alçakkabartmalar yer alabilir. Steller kimi zaman daha önemli bir bütünün (etrafı çevrili anıtlar) parçası olabilirler.

• *Uzakdoğu.* Anma amacıyla, özellikle de bir ölünün anısına stel dikme tüm Asya'da yaygın bir gelenekti.

Çin'de, ölünün adını ve yaptığı işi belirten mezar stelleri, Han döneminden itibaren görülmeye başlandı. Bunlar, *şındao** adı verilen ruhlar yolunun bitimine ve uzun ömürlülüğün simgesi olan kaplumbağa biçiminde yontulmuş bir taşın üzerine dikilirdi. Tang hanedanından başlayarak, taş işçiliğinde görülen büyük gelişmeler sonucu, hat sanatçıları da taşa kazınmak üzere mezar yazıtları tasarladılar ve bunlara imzalarını attılar. Ayrıca, imparatorluk yönetiminin bazı şanlı olaylarını ölümsüzleştirmek amacıyla da stellerden yararlanıldı.

Hindistan'da ve hint etkisindeki bölgelerde, yassı ya da prizma biçimindeki steller başlıca üç gruba ayrılabilir: yazıtlı, bazen de figürlü steller (Kampuçya, XI. yy.); bir ölçüde tamoymanın yerini tutan ve tanrı tasvirleri (kimi zaman yüksekkabartma halinde) ve *cataka* sahneleri, simgesel dekorlarla süslü dinsel steller. Kutsal alanların sınırlarını belirleyen sınırtaşları da *(sima)* bu türe yakın düşer. Son olarak, az çok mezartaşı niteliğindeki anma stelleri (Dekkan ve Güney Hindistan'daki figürlü steller ya da "kahraman" taşları); bunlar, savaşta yaşamını yitiren savaşçıların ("sürüyü koruma uğruna" ölen bölge şefleri) ölüm ve yararlıklarını ölümsüzleştirir. Kendi kendilerini kurban edenlerin anısına dikilen steller de bu son gruba girer. Çampa'da, XVII. yy.'dan sonra, mezar stellerinde *(kut)* prensler ve önde gelen kişiler, yarı beline kadar figürlerle, daha sonra da büstler, hatta son derece üsluplaştırılmış unvan işaretleriyle temsil edilmiştir.

Anadolu'daki stellerin en erken örnekleri Pitane (Çandarlı) nekropolisinde bulunmuştur. Arkaik dönemden kalma bu steller kaba, dikdörtgen prizması biçiminde, yazısız taş bloklardır. Geç arkaik stelleri ise figürlüdür. Persler döneminde farklı bir görünüm kazanan stellerin özgün örnekleri Daskyleion (Ergili) çevresinde ortaya çıkarılmıştır. Bunlarda av ve cenaze törenleri betimlenmiştir. Hellenistik ve Roma dönemlerinde değişik bölgelerde farklı stel biçimleriyle karşılaşılmaktadır. İonia stelleri bir tapınağın ön cephesini anımsatır, insan figürleri küçük bir niş içindedir, bunun altında ya da üstünde mezar sahibinin adı bulunur. Mysia tipi steller iki ya da daha fazla bölümlüdür ve daha çok cenaze ve av sahneleriyle süslüdür. Stelin üst bölümündeki cenaze sahnesinde ölünün üzerine yatırıldığı yatakta (kline) birden fazla kişinin yatar biçimde gösterilmesi, yatağın iki ucunda oturan kadın figürlerinin bulunması belirgin özelliklerdir (Kyzikos, Panormos). Trakya bölgesinin tipik stelleri asker motiflidir; bunlarda hafifçe oyulmuş nişler içinde kalkan ve mızrak gibi silahlarla donanmış, asker giysili figürler ve latince yazıtlar vardır. Üçgen alınlıklara da kalkan ve mızrak motifleri işlenmiştir (Bisanthe, Perinthos). Bithynia ve Pontos bölgelerinin, üçgen alınlıklı tapınak cephesi biçimindeki stellerinde bir ya da birkaç insan figürü yer alır; kabartma figürler kimi örneklerde tüm yüzeyi kaplar. Poz verir gibi duran insan figürlü Amisos stelleri, Pontos Herakleia'sının aile (ana-baba-çocuk) betimli stelleri bu türün örnekleridir. Byzantion yöresinde ele geçen stellere çoğunlukla tek bir sahne (cenaze töreni) işlenmiştir; ölü yatağının sağında bir erkek, solunda oturan bir kadın figürü bulunur ve erkek kadına doğru bir çelenk uzatır. Ayrıca yalnızca yazıtlı steller de vardır. Phrygia bölgesi stelleri insan ya da mitolojik figürlü ya da taşa işlenmiş ahşap kapı kanatları biçimindedir; ikinci türde kilit, anahtar, kapı tokmağı ve ölünün günlük eşyaları ile ilgili motifler vardır (Prymnessos, Dorylaion). Kilikia ve Kommagene bölgelerinde Suriye etkisinde stellerle karşılaşılmaktadır. Bir niş içinde, yüksekkabartma tekniğinde, büst biçiminde işlenmiş figürler portre özelliği taşır. Bir bölümü üzerine ölünün cinsiyetini gösteren simgesel motifler (yün sepeti, kartal) işlenmiştir. Bizans dönemi stelleri çoğunlukla İstanbul ve çevresinde ele geçmiştir; bunlar genellikle kabartmasız, yazıtlı ve haç motiflidir. Bu dönemde ayrıca haç biçiminde steller görülür.

—Bot. Bitkiler stel bakımından tek stelli ve çok stelli diye iki gruba ayrılır. Tek stelliler arasında en ilkel tip *protostel*'dir; bunda ortada bulunan ksilem (odundamarlar) floemden (soymukdamarlar) bir kılıfla sarılmıştır (ilkel eğreltiler). [*Sifonosteller* ksilemin merkezinde ikinci bir stelin bulunmasıyla öncekinden ayrılır (bugünkü eğreltiler). *Diktiyostel*'lerde damar kütlesi "pencere"lerle delik deşiktir, bu yüzden az ya da çok geniş gizli bir ağı andırır; bu "pencereler" genellikle yaprakların çıktığı bölgelere bağlıdır.]

STELAJ a. (alm. *Stellage*). Bors. Sözleşmede alıcı olarak gözüken kişinin, miktarı ve fiyatları önceden saptanmış bulunan hisse senetleri ve tahvillerin alıcısı mı, yoksa satıcısı mı olacağını ancak işlemin tasfiyesi sırasında bildirmek hakkını saklı tuttuğu şarta bağlı vadeli borsa işlemi. (Bir stelajda, alıcı fiyatlarda düşüş ya da yükseliş yönünde önemli bir değişiklik olacağı beklentisiyle hareket eder. Bu türlü bir borsa işleminin Türkiye'de henüz uygulaması yoktur.)

STELİS a. (yun. *stelis, -idos,* bir çeşit ökseotu). Yalnız yaşayan başka arılarda, özellikle de *Chalicodoma*'larda ve *Osmia*'larda asalak yaşayan arı cinsi. (Angiller familyası.)

—Bot. Tropikal Amerika'da, yığın halinde yetişen, yalancısoğansız, küçük ya da çok küçük çiçekli epifit orkide. (Yaklaşık 200 tür.)

STELLA a. (lat. *stella,* yıldız). Geom. *Stella octangula,* iki dörtyüzlüden oluşan ve bir küp içinde bulunan "sekiz köşeli yıldız" çokyüzlü.

STELLA (Joseph), amerikan vatandaşlığına geçen italyan ressam (Muro Lucano, Potenza ili, 1877 - New York 1946). ABD'ye göç edince, önce toplumsal içerikli bir gerçekçilik uyguladı, ancak 1909'dan itibaren, italyan fütürizminin etkisiyle, kökten bir değişme ve gelişme gösterdi (*Battle of Lights, Coney Island,* 1913, Yale üniversitesi). Savaştan sonra şematik, neredeyse soyut (kent görüntüleri: "Brooklyn köprüsü" dizisi), sonra da simgeci betimlemelerle dolu bir resme yöneldi.

Kahramanmaraş'ta bulunmuş stel
bazalt
geç hitit sanatı
İ.Ö. VIII. yy.
Arkeoloji müzesi, Adana

STELLA (Frank), amerikalı ressam (Malden, Massachusetts, 1936). Kullanılan olanakların kıtlığı ve yalınlıkla ayırt edilen sanatı, tablonun resimsel bir nesne olarak sistemli bir biçimde araştırılmasına dayanır. 50'li yılların sonundan başlayarak tabloyu, birbirine koşut renkli şeritler kullanarak biçimlendirdi. 1960'tan itibaren çerçeveyi motife uygun, yalın bir geometrik biçime göre kesti ("shaped canvas"). 1967'den sonra ("Protractor" dizisi), biçim ve renk ilişkileri daha karmaşık bir nitelik aldı; bu da, gereçleri, doku ve kabartmayı ("Polish village series", 1970-1973), yüzeyleri (düz sürülmüş renklerin yerini bir tür karalama aldı: "Brazilian series", 1974 -75) ve eğriler ve arabesklerle genişletilmiş bir biçim repertuvarını ("Exotic bird series" ve "İndian bird series", 1976-77) göz önünde tutan araştırmalara yol açtı.

STELLARATOR a. (ing. sözc.). Nük. müh. Özel nitelikleri olan boyuna bir manyetik alan kullanarak termonükleer plazmayı korumaya yarayan aygıt. (Stellaratorlar, termonükleer enerji üzerine araştırmalar çerçevesinde tasarlanmış ve ilk kez, 1951'de ABD'de Princeton'da geliştirilmiştir.)

Daskyleion'da bulunmuş yunan-pers üslubunda mezar steli
İ.Ö. 400'e doğr.
İstanbul Arkeoloji müzeleri

STELLARİA a. Karşıt yapraklı, iki yanlı talkım halinde toplu, beyaz çiçekli toplanmış küçük otsu bitki. (Türlerinden bir tanesi *(Stellaria media)* kuşotu adıyla anılır. Bütün dünyada yaygın 85 türü vardır; karanfilgiller familyası.)

STELLEKTOMİ a. (fr. *stellectomie*). Cerr. Yıldız gangliyonunun çıkarılması.

STELLENBOSCH, Güney Afrika'da (Cape ili) kent, Cape kentinin D.'sunda; 30 000 nüf. 1681'de kurulan kent, Güney Afrika'da bağların ve meyve bahçeleri ortasındaki bir bölgede bulunan, Avrupalılar'ın en eski yerleştikleri yerlerden biridir. XVII. ve XVIII. yy.'larda yapılmış evler ve kiliseler. Üniversite merkezi.

—Tarönc. Abbeville ve acheul kültürlerine bağlanan ikiyüzlü aletler ve küçük baltaların görüldüğü bir dizi endüstri evresine *(stellenbosch evresi)* adını veren buluntu yeri.

STELLER (Georg Wilhelm), alman kökenli rus doğabilimci (Windsheim, Franken, 1709 - Tyumen 1746). 1734'te Petersburg'a gitti; 1737'de Sibirya'daki büyük rus araştırma seferine katılmak üzere yola çıktı. Kamçatka kıyılarını incelemekle görevlendirildi (1740), Alaska yolculuğunda Bering'e eşlik etti (1741), bugün soyu tükenmiş olan bir balina türünü tanımladı *(Rhytina stelleri).* Petropavlosk'a döndük-

Perinthos'ta bulunmuş
arkaik üslupta mezar steli
İ.Ö. VI. yy.
Tekirdağ müzesi

ten sonra, 1744'e kadar gene Kamçatka'yı inceledi. Doğa bilimleri çalışmaları dışında, Kamçatka yerli halklarına Kazaklar'ın uyguladığı soykırımı da anlattı.

STELLİONATUS a. (lat. sözc.). Rom. huk. Ayrı bir adı olmayan her tür hile ve aldatmacaya verilen ad.

STELLİT a. (tesc. edil. a. *stellite*'den). Metalürj. Temel olarak krom (% 25-35), tungsten (% 4-13) ve karbondan (% 1-2,5) oluşan, ancak bileşiminde molibden, nikel, demir ve titan gibi başka elementler de bulunan kobalt (% 50-65) alaşımı. (Molibden alaşımın sıcakta sertliğini, nikelse korozyona karşı direncini artırır. Aşınmaya, asitli ortamlarda korozyona, sıcakta yükseltgenmeye karşı yüksek bir direnç gösteren bu alaşımlar, parçalara kaynakla dolgu yapmada ya da parçaları kaplamada kullanılır. Ayrıca kalıp dökümcülüğünde monoblok parçaların hazırlanmasında, özellikle kesme ve parlatma takımları ile tıpta kullanılan ameliyat araçlarının yapımında işe yarar.)

STELLİTLEME a. Metalürj. Kaynaklama ya da sıcakta püskürtme yoluyla çelik bir parçayı stellitle kaplama ya da bu parçaya dolgu yapma işlemi.

Stellwag belirtisi (avusturyalı göz hekimi Karl *Stellwag* von Karion'un [1823 -1904] adından). Patol. Gözkapakları aralığının, kapakların tam olarak kapanmaması koşulu ile uzaması. Patlak gözlülükte görülür.

STELMAH (Mihail Afanasiyeviç), ukraynalı yazar (Diakovtsıy 1912 - Kiev 1983). Öğretim görevlisi ve etnologdu, savaş ve kolhozlar ile ilgili, esinini folklordan alan şiirler yazdı ve romanlarında 1905'ten başlayarak Ukrayna köylerinin yaşamının başlıca evrelerini canlandırdı (*Une grande famille* [fr. çev.], 1949-1951; *Sang d'homme n'est point eau* [fr. çev.], 1957; *le Pain et le Sel* [fr. çev.], 1959; *Vérité et Mensonge* [fr. çev.], 1961).

STELOGRAM a. (fr. *stélogramme;* yun. *stele*, dayanma sütunu ve *gram*'dan). Haritc. Bir ya da birkaç olayla ilgili değerleri, ortak tabanlı dikdörtgenlerde gösteren diyagram.

STELVİO geçidi, Alpler'in İtalya'daki bölümünde geçit, İsviçre sınırı yakınında, Ortler kütlesinin B.'sında. Yukarı Valtellina ile Yukarı Val Venosta'yı birbirine bağlar. Karayolu, bazen İnn vadisinden, bazen Adige vadisinden sonra da Brenner geçidinden geçtikten sonra Milano-İnnsbruck bağlantısını gerçekleştirir. *Stelvio ulusal parkı* 950 km²'lik alan kaplar.

STEM a. (norveçce *stemm*). Kayakta, bedenin ağırlığının bir kayaktan öbürüne geçirilmesine dayanan viraj.

STEMMA a. (lat. *stemma;* yun. *stemma, -atos*, taç, soyağacı tablosu). Eski bir yazının, genellikle birbirinden kopya edilmiş değişik elyazmaları arasındaki bağları gösteren şema. (Stemma iki kol, hatta bazen üç kol halinde olabilir. 832'de kullanılmaya başlamıştır.)
—Dilbil. Tesnière'de, bir cümlenin sözcükleri arasındaki dilbilgisel bağıntıların grafik gösterimi.

STEMMATA a. (yun. *stemma, -atos*, taç'tan). Bazı böceklerin, özellikle de tümbaşkalaşmalı böceklerin bazı larvalarında başın yanlarında bulunan çift yalın göz. (Stemmataların tek bir çiftdışbükey merceği vardır; faset yoktur; yalnızca ışık ışınlarının yönünü ve çok yakındaki hareketleri görme olanağı verir.

tırtılın stemmataları

STEMONA a. Hindistan, Japonya ve Avustralya'da yetişen sarılgan otsu bitki. Süs bitkisi olarak da yetiştirilir.

STEMONİTİS a. Bitkisel kırıntı ve çürüntülerde çok bulunan, sporkeseleri çok gelişmiş bir kapillityum içeren cıvıkmantar. (*Stemonitales* takımının örnek tipi.)

STENBOCK (Magnus Gustafsson), isveçli savaşçı (Stockholm 1663 - Kopenhag 1717). Narva muharebesinden (1700) sonra generalliğe yükseldi. Skana valisi oldu (1706), bu eyaleti istila eden Danimarkalıları kovdu (Halsingborg, 1710). 1712'de feldmareşal oldu, Mecklemburg'u istila etti, Danimarkalıları Gadebusch'ta yendi, Altona'yı yaktı, Tönning'te teslim oldu (1713) ve ölünceye kadar hapis yattı.

STENDAL, Almanya'nın Saksonya Anhalt eyaletinde kent, Magdeburg'un kuzeyinde, Elbe ırmağının batısında; 41 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Demiryolu onarım atölyeleri. Madensel mobilyalar. Besin sanayileri. Ortaçağ anıtlarını (XV. yy.'a ait katedral, oymalı arkalıklı sandalyeler, vitraylar) içeren eski Hansa kenti.

STENDHAL (Henri BEYLE, — denir), fransız yazar (Grenoble 1783 - Paris 1842). Yedi yaşında annesini kaybetmesi, sofu ve gerici burjuva ailesinin despotça davranışları, Stendhal'in eyyamcılık, sözde saygınlık, hesabilik ve sahtecilikle dolu bir dünyada ölünceye kadar marjinal bir kişi olarak kalmasına yol açtı. Konvansiyon döneminde İsère'de kurulmuş olan École centrale'de parlak bir öğrenciydi; bir yandan Condillac'a, bir yandan da Shakespeare'e merak sardı, matematikçi olmak ve tiksindiği bu kentten böylece kurtulmak istiyordu. İtalya'ya doğru sefere çıkan askeri birlikler üzerinde uzun uzun hayaller kurdu. XVIII. yy.'ın ruhuna bağlı filozof ve ilerici bir hekim olan büyükbabası Gagnon, ona, insan yüreğini tanımayı ve özgürce düşünmeyi öğütlüyordu. 1799'un sonunda École polytechnique'e girmek üzere yola çıktı, ama Paris'te sınavları unutup, yeni bir Molière olmaktan başka bir şey düşünmez oldu. İleride Napoléon'a bakanlık edecek olan yeğeni Daru, onu maiyetinde işe aldı; beraberinde Milano'ya götürdü (1800): böylece genç adamın İtalya'yı keşfetmesini sağladı. Stendhal, dragon birliklerine asteğmen olarak atandı, ama kısa bir süre sonra bu görevinden istifa ederek (1802) Paris'e döndü; aklı fikri hâlâ tiyatroda ve şiirdeydi. Bununla birlikte, âşık olduğu bir aktrisin ardı sıra Marsilya'ya giderek orada bakkallık yapmaktan da çekinmedi. İşinden ayrıldığı için kendisine darılmış olan Daru ile barışarak yeniden onun yanına girdi, savaş komiseri oldu ve 1806-1808 arasında Braunschweig'ta levazım subaylığı yaptı. Ertesi yıl Avusturya seferine katılarak Viyana'ya kadar gitti; 1810'da Danıştay yardımcı üyesi oldu. Bu sıfatla Rusya'ya gitti ve bir süre Moskova'da kaldı (1812). 1813'te Sagan'da levazım subaylığı yaptı, İmparatorluk devrilince işsiz kaldı. İtalya'ya gönderilmesi için Louis XVIII'e başvurduysa da bir cevap alamadı; sonunda oraya kendi olanaklarıyla gidip yaşamaya karar verdi. Stendhal, Milano'da yedi yıl kaldı (1814-1821) ve bu yedi yılı daha sonra "yaşamının en mutlu dönemi" olarak andı. Daha önce, Guiseppe Carpani adlı bir italyanın kitabını bazı çarpıcı kişisel görüşler ekleyerek ve kendi üslubuna dökerek aktarmış ve böylece *Lettres sur Haydn* (Haydn üzerine mektuplar) [1814] başlıklı ilk yapıtını ortaya koymuştu. Milano'da da aynı şeyi yaparak rahip Lanzi'nin bir kitabından aldığı plana göre, *Histoire de la Peinture en Italie* (İtalya'da resmin tarihi) adlı incelemesini kaleme aldı. Bunun gibi, *Rome, Naples et Florence* (Roma, Napoli ve Floransa) adlı bir seyahatnamenin öğelerini de aynı rahatlıkla başka yerlerden derledikten sonra, her iki kitabı da 1817'de Paris'te yayımladı. Stendhal takma adı ilk kez bu kitapların ikincisinde yer aldı. Liberal düşüncelerinden ötürü, özgürlüğü gerici bir yönetimin tehdidi altına giren Stendhal, İtalya'da daha fazla kalamayacağını anlayarak 1821'de Fransa'ya döndü. Hayatta belki de en çok sevdiği kadın olan sokulgan ve acımasız Métilde'den esinlenerek yazdığı bir kitabı da beraberinde getiriyordu: *De l'amour** (Aşk üstüne)]1822]. Paris'te, burjuva ve liberal çevrelerde giderek endişe konusu olmaya başlayan romantizm üstüne fikirlerini *Racine* et Shakespeare* (1823 ve 1825) adlı iki broşürde açıkladı, Rossini'nin yaşamı üstüne bir kitap yayımladı (*Vie de Rossini*, 1823) ve *Rome, Naples et Florence*'ın ikinci baskısını yaptı (1826). Paris gazetelerinde, ingiliz dergilerinde yazılar yazdı. Edebiyattan başka çeşitli konularla yakından ilgilendiği, düşüncelerini canlı ve nükteli bir dille anlatabildiği için liberal salonlarda aranan bir kimse olmuştu. Ancak, sol'la olan ilişkileri hiç de basit bir çizgide değildi: *Un nouveau complot contre les industriels*'de (Sanayicilere karşı yeni bir komplo) [1825], aynı zamanda hem saint-simoncu sanayiciliği, hem de burjuvazinin yeryüzündeki bütün özgürlüklerin temsilcisi olma iddiasını eleştirdi: burjuvaziye karşı henüz ortalıkta görünmeyen bir tarihi yedek güç arayarak, bunu "düşünen sınıf"ta, aydınlarda (bu sözcüğü, 1831'de dostu Mareste'e yazdığı bir mektupta ilk ortaya atan odur) buldu. Her zaman birilerine âşık olan Stendhal, çoğu kez aşkta mutsuzdu. 1827'de ilk romanı *Armance*'ı; 1829'da *Roma'da gezintiler*'i (les Promenades dans Rome); 1830'da *Kızıl* ve kara*'yı (le Rouge et le Noir) yayımladı. Gelir kaynaklarının tükenmesi üzerine, Temmuz monarşisi hükümetinden konsolos olarak Trieste'ye gönderilmesini istedi. Kısa bir süre sonra da, ölümüne kadar kalacağı Civitavecchia konsolosluğuna atandı. Can sıkıcı konsolosluk binasından fırsat buldukça kaçmakla birlikte, mesleğinin gereklerini titizlikle yerine getiriyordu. Yorulmak bilmeksizin yazdı, *les Souvenir d'égotisme*'de ve *la Vie* de Henri Brulard*'da kendi yaşamını anlattı, *Lucien Leuwen* adlı yeni bir romana başladı. Ne var ki, resmi görevi herhangi bir şey yayımlamasını yasaklıyordu. Bir izinle Paris'e gitmek ve iznini üç yıl süreyle (1836-1839) uzatmak fırsatını bulunca, *les Mémoires d'un touriste*'i (1838), *Parma* manastırı*'nı (la Chartreuse de Parme) [1839], *İtalya hikâyeleri*'nin (Chroniques italiennes) belli başlılarıyla bunlardan biri olan *Castro rahibesi*'ni (l'Abbesse de Castro) [1839] yayımladı. Bu arada *Napoléon*'un bazı sayfalarını kaleme aldı. Son romanı olan *Lamiel* ancak ölümünden sonra yayımlandı. Son aldığı bir izin sırasında Paris kaldırımları üstüne yığılıp kaldı.

Stendhal, yüzyılının, türünde tek olan bir yazarıdır: romantik lirizme olduğu kadar, örneğin bir Balzac'ın zapt edilmez yükselme hırsına ve meslek titizliğine de yabancıydı. Etkisini çok geç gösterdi. Stendhal, aslında bir XVIII. yy. insanı olmakla beraber, İtalya'nın, sanat hayranlığının, duyarlığı yoğun ama berrak bir biçimde değerlendirmenin değiştirdiği bir XVIII. yy. insanıdır. Stendhal, aynı zamanda bir amatördü: hiçbir zaman yapıtlarına bir düzen verme endişesi taşımadı. Onun kişiliğinde estetik, siyasal bir boyut kazandı: yalnızca ticari ve yarar sağlayıcı değerlere bağlı kalmayı reddedip, zorunlukla edebiyattan başka içeriği ve silahı olmayan bir özgürlük arayışına yöneldi.

Lauros-Giraudon

Stendhal
Olof Johan Södermark'ın bir portresinden ayrıntı
Versailles şatosu

STENEBOİA (*İlyada*'da **Antela** da denir). Yun. mit. Tiryns kralı Proitos'un karısı. Bellerophontes'e duyduğu aşk dramatik bir gelişme göstererek Euripides'e esin kaynağı oldu.

STENEBOTHRUS a. Bütün dünyaya yayılmış kırçekirgesi cinsi. (Kırçekirgesigiller familyası.)

STENEPTERYX a. Kırlangıçlarda asalak yaşayan, küçük bedenli sinek cinsi. (Atsineğigiller familyası.)

STENİDAE a. Hint okyanusu-Büyük Okyanus yöresindeki tatlısularda ya da denizde yaşayan, küçük bedenli yunusbalığı familyası. (*Sotalia fluviatilis*, Amazon ve

Orinoco havzalarında yaşar. *Stenidae* familyası üyeleri çoğunlukla yunusbalığıgiller familyasına sokulur.)

STENKİL (öl. 1066), İsveç kralı (1060-1066). Ateşli bir hıristiyandı, 1130'lara kadar süregelen bir hanedanlık kurdu.

STENMARK (İngmar), isveçli kayakçı (Tärnaby 1956). 1975 ve 1982 yılları arasında slalomlarda arka arkaya üç kez dünya kupasını (1976'dan 1978'e kadar) ve birçok da dünya şampiyonlukları kazanarak alp disiplininde üstünlüğünü kabul ettirdi (1978'de Garmisch-Partenkirchen'de [dev slalom ve özel slalom], 1982'de Schladming'de [özel slalom]). Ayrıca 1980 Lake Placid'de her iki slalomda iki olimpiyat derecesi vardır.

STENO a. **1.** STENOGRAF, STENODAKTİLOGRAFİ ve STENOGRAFİ'nin kısaltması. **—2.** Stenografide bir hece ya da sözcüğün grafik çizimi. **—3.** *Steno makinesi*, yalınlaştırılmış fonetik biçimler halindeki metinlerin, bir hece, hatta bir sözcüğün birkaç parmakla tek vuruşta basımını sağlayacak biçimde yerleştirilmiş ve düzenlenmiş abece karakterleri yardımıyla en hızlı konuşma temposunda bile kâğıda geçirilebilmesini sağlayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Yapımı ilk kez 1827'de düşünülen steno makinesinin yazı makinelerine oranla daha basit bir klavyesi vardır. Bazı tuşlar uzlaşımsal olarak birbirine çok yakın sesleri temsil eden bir göstergeyi harekete geçirir. Steno makinesinden çıkan basılı bandı okumak için önceden eğitim görmeye gerek yoktur, buna karşılık stenocunun kendisinin çizdiği işaretler genellikle yalnızca kendisi tarafından çözülebilir.

STENO (Michele), Venedik dogesi (1331-1413). Pola valisi (1378); Cenovalılar'dan Chioggia'yı geri aldı (1380), San Marco'nun vekilharcı (1386), ardından doge (1400-1413) oldu. Döneminde Tierra Firme (Padova, Verona, Vicenza, 1404-1406) fethedildi.

STENOBİYOT a. (fr. *sténobiote*'tan). Biyol. Ancak dış ortamın özel ve değişmez koşullarında yaşayabilen özgül organizma.

STENOCARPUS a. Avustralya, Yeni Kaledonya ve Yeni Gine'de yetişen ağaç ya da ağaçcık. (Yaprakları almaşık, bütün ya da tüysü parçalıdır. Çiçekleri sarı, beyaz ya da kırmızı renkte, erdişi, düzensiz ve şemsiye biçiminde topludur. *Proteaceae* familyası.)

STENOCHLÆNA a. Özellikle tropikal bölgelerde yetişen tırmanıcı eğrelti (4 tür).

STENOCU a. STENOGRAF'ın eşanlamlısı.

STENODACTYLUS a. Sahra'da yaşayan, küçük bedenli geko cinsi. (Gekogiller familyası.)

STENODAKTİLO a. (fr. *sténodactylo*). Özellikle okunan bir metnin, konuşmanın vb. öğelerini yazılı göstergelerle kaydını sağlayabilen daktilo.

STENODAKTİLOGRAFİ a. (fr. *sténodactylographie*). Yazışmaların ya da başka metinlerin steno ile kaydedilmesi ve bu kaydedilen metnin daktilo ile yazılması işi. (Kısalt. STENO.)

STENODİCTYA a. (fr. *sténodictya*). Commentry'nin madenkömürü arazisinde üyelerinin fosillerine rastlanan böcek cinsi. (Karnındaki halkaların her birinde, trake solungaçları oldukları sanılan yapraksı uzantılar vardır. *Paleodictyoptera* takımı.)

STENOES sıf. (fr. *sténoèce*). Biyol. Ancak bir ortamdaki dar koşullarda yaşayabilen organizmalara denir.

STENOGRAF a. (fr. *sténographe*). Kendisine okunan herhangi bir metni steno göstergelerini kullanarak konuşma hızında kâğıda geçirebilen kişi. (Eşanl. STENOCU; kısalt. STENO.)

STENOGRAFİ a. (fr. *sténographie*). Konuşmanın söylendiği hızla yazılmasını sağlayan kısaltmalı ve uzlaşımsal işaretlerden oluşan yazma yöntemi. (Kısalt. STENO.)
—ANSİKL. Modern stenografi, her zaman için sesçil bir temele dayanır. Ayrı heceler kullanan birkaç yazar bir yana bırakılırsa (Coulon de Thévenot, Leroy, stenotipçiler) her sözcük bir stenogramla belirtilir. İtalya'da, Orta Avrupa'da ve Rusya'da yeniden gözden geçirilen alman sistemlerinde eğim tektir, aralıksız çizgiler ve harflerin ince bölümleri işlek yazıyı anımsatır. Bu sistemlerin dışında doğrulardan, çemberlerden, yarım dairelerden ve noktalardan oluşan bugünkü yöntemler, Samuel Taylor'ın 1786'da ortaya attığı yöntemin şu ya da bu biçimde geliştirilmişidir. İngilizcedeki vurgusuz ünlülerin çoğu yansızlaştığından Taylor bunlara hiç yer vermedi ve 1837'de, bugün ingilizce konuşulan ülkelerde hâlâ en yaygın olan sistemi geliştiren İsaac Pitman, monogramlarını değişik yüksekliklerde yazarak sözcüğün ilk harfini belirginleştirdi, sonraki harfleriyse bir eklenti olarak belirtti.
Fransızcaya uyarlanışında Pierre Bertin (1792) ufak tefek yenilikler yaptı. Onun çalışmalarını aynı yöntemle sürdüren Hippolyte Prévost, çeşitli bitim biçimleri, ünlüleri belirtmek için bazı göstergeler ve bağdaşmazlık kuralları geliştirdi. Onun çalışmalarını 1866'da öğrencisi Delaunay tamamladı. Farklı bir yönelişle, Conan de Prépéan (1777-1837) sözcüklerin bünyesine ünlüleri de soktu; 1821'de Aimé Paris, abeceyi, çok sayıda dar açı elde edecek biçimde seçtiği 16 göstergeye indirgedi; Émile Duployé (1833-1912), Condorcet'nin bir raporundaki önerilere uygun olarak, açı sayısının azaltılması için değişik bir abece oluşturmaya çalıştı. 1864'te Louis Prosper Guérin, Aimé Paris'in çalışmasını tamamladı, bu arada Émile Duployé'nin çalışması önemli ölçüde yetkinleşti ve *metagrafi* adı altında yaygınlaştı. Prévost-Delaunay'nin, Duployé'nin ve Aimé Paris-Guérin'in yöntemleri fransızca konuşulan ülkelerde en yaygın olarak kullanılan yöntemlerdir.
Stenografi, bir toplantıda bir konuşmacının ya da konuşmacıların konuşmalarını tek bir okuyucunun kullanımına sunmak üzere metin halinde hazırlar. Hızlılık (bazen dakikada 200 sözcükten fazla) ve doğru yorum büyük bir kültür isteyen bu sanatın en belirgin özellikleridir.

STENOHALİN sıf. (fr. *sténohalin*). Zool. Ancak tuzluluk derecesi sabit ortamlarda yaşayabilen organizmalar için kullanılır. (Karşt. ÖRİHALİN.)

STENOİYONİK sıf. (fr. *sténo-ionique*'ten). Ancak belirli, yani türe göre alkali, nötr ya da asit bir iyon tepkimesi (pH) gösteren bir ortamda (toprak, su...) yaşayabilen hayvan ve bitki türlerine denir.

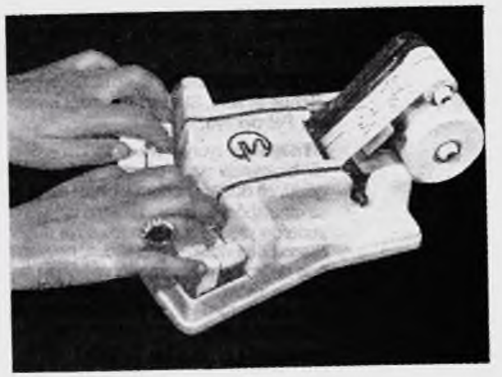
STENOLEMA a. (yun. *stenos*, dar, sıkışık, ve *laimos*, boğaz, gırtlak'tan). Denizde yaşayan *Ectoprocta* öbeğinden yosunhayvanları olan yuvarlak ağızlıları içeren sınıf.

STENOMER sıf. (fr. *sténomère*). Ancak bir bitkinin belli bir organıyla (meyve, yaprak, kök vb.) beslenebilen böcek ya da başka hayvan için kullanılır. (Karşt. ÖRİMER.)

Stenon kanalı, 1) sapankemiğindeki Jacobson organının ağız boşluğu tavanına açıldığı kanal; 2) insanda ve memelilerde kulakaltı tükürük bezlerinin üst azı dişleri hizasına açılan kanalı.

STENOPE a. (fr. *sténopé; sten*[*o*] ve yun, *ope*, delik'ten). Çok ince bir metal levhada açılan ve fotoğraf makinesi objektifinin yerini tutan küçük delik.

STENOPSOCUS a. Yazın odunlarda bol bulunan, kahverengimsi bedenli böcek cinsi.

P. Buer

steno makinesi

STENOPTERUS RUFUS a. Çiçeklerin, özellikle civanperçeminin (Achillea millefolium) üzerinde yaşayan tekeböceği. (Tekeböceğigiller familyası.)

STENORYNCHUS a. Bedeni çok dikenli yengeç cinsi. (*Oxyrhyncha* öbeği.)

STENOSİS a. Taşların altında bol bulunan karaböcek cinsi.

STENOSTOMA CÆRULEUM a. Akdeniz kıyılarında yaşayan, çelik mavisi renginde ince uzun gövdeli, çok ince tüylü, kınkanatlı böcek. (Boğadikeni çiçekleri üzerinde bulunur. Yalancıyakıböceğigiller [*Œdemeridae*] familyası.)

STENOTAFRUM a. (lat. *stenotaphrum*). Tropikal bölgelerde, özellikle deniz yakınında yetişen çokyıllık otsu bitki. (*Stenotaphrum americanum* Amerika'dan Avrupa'ya getirilerek çim üretiminde yaygın olarak kullanılan bir türdür. Sıcak ve kurak bölgelerde çim üretimine çok elverişlidir.)

STENOTERM sıf. (fr. *sténotherme*). Biyol. Ancak sıcaklığında çok az değişiklik olan ortamlarda yaşayabilen ve gelişebilen organizmaya denir.

STENOTERMİ a. (fr. *sténothermie*). Stenoterm organizmaların özelliği. (Karşt. ÖRİTERMİ.)

STENOZ a. (fr. *sténose*). Patol. DARLIK'ın eşanlamlısı.

STENOZAJ a. (fr. *sténosage*). Tekst. Suda şişmesini azaltmak, yapısını ve kullanım özelliklerini güçlendirmek için, nemli rejenere selüloz elyafını, iplik çekimi sırasında formolle işleme.

Stenterello ya da **Stentarello,** Floransa komedisinin XVIII. yy.'da yaratılmış soytarı tipi.

STENTİNELLO, Sicilya'da (Siracusa ili) arkeolojik yer. İlk ve Orta Yenitaş döneminin Sicilya ve Malta'da rastlanan bir kültür evresine (IV. binyıl) adını veren tahkim edilmiş tarihöncesi yerleşmesi. Dikdörtgen planlı evlerden oluşan ve bir hendek ve taş bir sur duvarıyla korunan bu köy, *Stentinello kültürü*'nün ayırtedici özelliklerini taşır. Taş endüstrisinin hammaddeleri bazalt ve obsidiyendir. Seramik süslemeleri cardium kültürüne bağlanır.

STENTOR a. (öz. a. *Stentor*'dan). Tatlısuda yaşayan çeşitkirpikli *Protozoa* cinsi. (Kirpikleri düzenli bir dağılım gösteren bu cins üyelerine biçimlerinden ötürü *borazanhayvanı* da denir. Yüzerken oval bir biçim alırlar. Ağzın yer aldığı oluk hücrenin geniş ucunda bulunur; bu oluğu, birbiriyle kaynaşan kirpiklerin oluşturduğu zarsı yapılar sarmal biçimde çevreler. *S. coeruleus* cinsi bazen 2 mm uzunluğa erişecek ölçüde iridir. Mavi rengini ektoplazmasındaki stentorin denen bir mavi pigmentten alır.)

Stentorun büzülmüş ve açık hali

STENTOR. Yun. mit. Truva kuşatması-

Science Museum

George Stephenson
Mary F. Hamilton'un yaptığı bir portreden ayrıntı
Science Museum, Londra

na katılan ve elli kişi gibi bağıran yunanlı kahraman. Bir bağırma yarışında Hermes'e yenildi.

STENUNGSUND, İsveç'te (Göteborg -Bohus ili) kent, Skagerrak ırmağı kıyısında. Petrokimya.

STENUS a. (yun. *stenos*, dar'dan). Silindir biçiminde uzun gövdeli, çok çıkıntılı gözlü, alt dudağı hortum biçimini almış kısakanatlıböcek cinsi. (*Stenus*'lar nemli yerlerde yaşar. Kaza sonucu suya düşen *Stenus bipunctatus* gibi türleri, hayvanın öne doğru hareket etmesini ve kıyıya ulaşmasını sağlayan bir salgı çıkarır. Cinsin çok sayıda türü vardır. Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

STENVALL (Aleksis) → Kivi.

STEP, -pi a. (rusça sözc.). BOZKIR'ın eşanlamlısı.

STEP DELİCESİ a. Zool. BOZKIR DELİCESİ'nin eşanlamlısı.

STEPANAKERT, türkçe. **Hankendi**, Yukarı Karabağ özerk bölgesinin (Azerbaycan) merkezi; 35 000 nüf. İpek sanayisi. Halıcılık. Besin sanayileri. Elektrikli gereçler. Mobilya sanayisi.

STEPANOVA (Varvara Fyodorovna), rus kadın ressam ve tiyatro dekorcusu (Kovno 1894 - Moskova 1958). Rodçenko'nun hayat arkadaşıydı; konstrüktivizmin önde gelen sanatçılarından biri oldu ("5x5=25" sergisi, Moskova 1921). Bu hareketin ilkelerini tekstil ve tiyatro alanlarında uyguladı (*Taryelkin'in ölümü*, Suhovo-Kobıylin'in yapıtı; Meyerhold'un tiyatrosu'nda 1923'te sahneye kondu).

STEPHANE. Tar. coğ. Anadolu'nun Orta Karadeniz bölümünde yer alan Ladik* gölünün Antikçağ'daki adı.

STEPHANİ (Ludolf), alman arkeolog (Beucha, Leipzig yakınında, 1816 - Pavlovsk, Petersburg, 1887). 1850'de Petersburg'da Antikçağ eski eserleri bölümünün yöneticisi oldu. Özellikle Kimmerios Bosporos'ta (Kerç boğazı) ele geçen eski eserler (1854) ve Ermitaj müzesi'ndeki vazolar (1869-1873) üzerine incelemeler kaleme aldı.

STEPHANİT a. (fr. *stéphanite;* Avusturya arşidükü *Stephan*'ın adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan, Ag_5SbS_4 formülündeki doğal gümüş antimon sülfür.

STEPHANİTİS PİRİ a. Üst üste sokarak armutağacı yapraklarının sararmasına ve dökülmesine yol açan küçük bit. (*Armutkaplanı* adıyla da bilinir. Dantelliyarımkanatlıgiller familyası.)

STEPHANOCERAS a. Büyük ve derin göbekli, geniş karınlı ammonit cinsi. Bedeninde bir çıkıntı tacı bulunur. Kavkıları Orta Jura döneminde yaygındır. *Stephanoceratidae* familyasının örnek tipi.)

STEPHANSSON (Stephan Gudmundsson), izlanda kökenli ve izlanda dilinde yazan kanadalı şair (Skagafjördur 1853 - Markerville, Alberta, 1927). Çok yoksul bir aileden geliyordu, güç bir çocukluk dönemi geçirdi ve 20 yaşındayken ABD' ye göç etti. Uzun süre Kuzey Dakota'da kaldıktan sonra, köylü olarak Alberta'ya (Kanada) yerleşti. Kendi kendini yetiştirdi; ilk şiirlerini değişik İzlanda ve Kanada dergilerinde yayımladı. Daha sonra bunları, devamı 1923'te ve 1938'de çıkacak olan *Andvökur* (3 cilt, 1910) adlı yapıtta topladı. Şiirlerinde Kanada doğasından, İzlanda tarihinden ve çağdaş olaylardan esinlendi.

STEPHANUS *(aziz)*, diyakoz ve ilk martyr (öl. 37'ye doğr.). Kudüs'teki ilk hıristiyan topluluğun yedi diyakozundan biriydi. Sanhedrin'de yargılanarak ölüme mahkûm edildi ve taşa tutularak öldürüldü.
—İkonogr. Aziz Stephanus, batı hıristiyan sanatında birçok kilisenin mozaik, fresk ve taçkapılarında betimlenmiş, ayrıca birçok ünlü ressam (Giotto, Fra Angelico, Filippo Lippi, Rubens, G. Romano, Carracci, il Tintoretto, Poussin, Rembrandt, Delacroix vb.) ve heykelci (Ghiberti, Riemenschneider vb.) azizin yaşamından çeşitli bölümleri yansıtan yapıtlar vermişlerdir.

STEPHANUS II ya da **III** (Roma - *ay. y.* 757), 752'den 757'ye kadar papa. Lombardlar'ın kralı Aistolf tarafından tehdit edilince, Galya'ya gitti (754). Orada Franklar' ın kralı Kısa Pépin'i takdis etti. Aistolf'u yenen Kısa Pépin (754-756), Ravenna'yı ve Roma dukalığını Papalık'a bağışladı.

STEPHANUS III ya da **IV** (Sicilya 720'ye doğr. - Roma 772), 768'den 772'ye kadar papa. 769'da Roma'da bir konsil topladı. Bu konsil düzmece papa Constantinus II'yi mahkûm etti ve resimlere tapınma konusundaki öğretiye kesinlik getirdi.

STEPHANUS V ya da **VI** (Roma - *ay. y.* 891), 885'ten 891'e kadar papa. İstanbul patriği Photios'a muhalefet etti ve onu imparator Leon aracılığıyla sürgün ettirdi. Şişman Karl'ın tahtan indirilmesinden sonra (887), Spoleto dükü Guido'ya imparator tacını giydirdi.

STEPHANUS SERRATOR a. Oduncul böceklerde asalak yaşayan ve uzun bir karnı, onun ucunda da uzun bir iğnesi bulunan asalak arı. (*Stephanidae* familyası.)

STEPHEN (1097'ye doğr. - Dover 1154), İngiltere kralı (1135-1154), Blois kontu Stephen'ın ve Fatih William'ın küçük kızı Adela'nın oğlu. Henry I, arazilerini kızı Matilda'ya bırakmıştı. Fakat Matilda ve ikinci kocası Anjoulu Geoffroi Plantagenet, İngiltere'de nefret uyandırdılar. Halk tarafından çok sevilen Stephen, tahtı kolaylıkla ele geçirdi, ancak birtakım ödünler vermek zorunda kaldı. Walesliler, İskoçyalılar, Norman fesat grupları, hatta İngiltere'de Robert Gloucester'in yönettiği Anjou partisi, Stephen'ın zayıflığından yararlandı. 1139'da bir iç savaş krallığı anarşiye sürüklerken Anjoulu Geoffroi da Normandiya'yı fethetti. 1147'de Gloucester'in ölümü Stephen'ı kurtardı, yine de Anjoulu rakibi Normandiya'yı hâlâ elinde bulunduruyordu. Fransa kralı Louis VII ve Geoffroi ile Matilda'nın oğlu ve vârisi Henry Plantagenet arasında doğan düşmanlık Stephen'a biraz zaman kazandırdı, ama 1153' te savaş yeniden başladı. Stephen'ın tek oğlu Eustace'ın ölümü, bir uzlaşma olanağı yarattı, yasal vârisi Henry II Stephen' ın yerini aldı.

STEPHENS (Alfred George), avustralyalı eleştirmen ve gazeteci (Toowoomba, Queensland, 1865 - Sydney 1933). 1894' ten 1906'ya kadar çalıştığı *Bulletin*' de, onun ön ayak olmasıyla, *Red Page* başlığı altında bir yazın sayfasına yer verildi. Stephens bu sayfada O'Dowd ve Brennan'ın bazı yapıtlarını yayımladı; McCrae ve Neilson gibi şairlerin yanı sıra romancı Joseph Furphy'nin de tanınmasına yardım etti. Avrupa ve Amerika'daki çağdaş edebi akımlar hakkında oldukça bilgili ve etkili bir eleştirmen olarak, Avustralya edebiyatının kültürel bağlamını genişletti.

STEPHENS (James), irlandalı yazar (Dublin 1882 - Londra 1950). Kendi kendini yetiştirdi, Sinn Féin yanlısı Gael birliği üyesi, *İrish Review*'in kurucusuydu. Şiirler (*Insurrections*, 1909), öyküler (*The Crock of Gold*, 1912; *Deirdre*, 1923; *Etched in the Moonlight*, 1928) yazdı. Ayrıca, Dublin ayaklanması'nın bir tarihini kaleme aldı. Joyce üstünde önemli bir etkisi olmuştur.

STEPHENSON (George), ingiliz mühendis (Wylam, Newcastle yakınında, 1781 - Tapton House, Chesterfield, 1848). Bir maden ocağında ateşçi olarak çalışan bir işçinin oğluydu, 1802'de Willington Quay taşkömürü ocaklarında makinist oldu, 1804'te Killingworth maden ocaklarına gitti, 1812'de, burada mühendisliğe atandı. 1813'te ilk kez, kaygan tekerleklerin kaygan bir yüzeye aderansı ilkesini anlayarak demir raylar üzerine yerleştirilince, kendi ağırlığından başka kömür yüklü birkaç vagonu da çekebilecek buharlı bir lokomotif yapmayı düşündü. *Blucher* adlı lokomotif 25 temmuz 1814'te denendi ve büyük bir başarı kazandı. 1822'de Stephenson, yapımı süren Stockton-Darlington demiryolları yönetimini ikna ederek çekişin hayvan gücü yerine buhar gücüyle gerçekleştirilmesini sağladı. 27 eylül 1825'te, ilk kez bu hatta, Stephenson' un lokomotifiyle işleyen bir yolcu treni sefere başladı; lokomotife önce *Active*, sonra da *Locomotion* adı verildi. Bundan sonra, Stephenson'un en önemli çalışması, Liverpool-Manchester demiryolunun yapımıdır (1826-1830). İlk kez bu hatta çizim çalışması yapıldı, demiryolunun geçtiği yerlerde sanat yapıları, işaret sistemleri, su, kömür vb. besleme düzenekleri tasarlandı. Bu arada Stephenson, lokomotifin buhar çıkış borusunu bacaya bağlamayı düşündü; böylece çekiş arttı, ayrıca, Fransa'da Marc Seguin ile aynı zamanda, lokomotife borulu ısıtma ilkesini uygulamayı tasarladı. Bu düşüncelere dayanılarak yapılan *The Rocket* ("Roket") Rainhill'de birkaç lokomotif tipinden birini benimsemek amacıyla yapılan yarışta büyük başarı kazandı (1829). 1830 ve 1840 arasında Stephenson çok sayıda ingiliz hattının yapımını yönetti. —Oğlu, ROBERT (Willington Quay, Northumberland, 1803 - Londra 1859), özellikle Stockton-Darlington, Liverpool-Manchester ve Londra-Birmingham demiryolu hatlarının yapımı sırasında babasının çalışmalarına katıldı. 1827'de babasının, Newcastle'da kurduğu lokomotif yapım fabrikasını yönetmekle görevlendirildi. Bir yandan, İsveç, Danimarka, Belçika, İsviçre ve Mısır'da demiryolları yapımı için çalışırken, bir yandan da kendi buluşu olan boru köprülerin yapımına katkıda bulundu. Demir ve taştan yapılan Newcastle-upon-Tyne viyadükünü, İngiltere'yi Anglesey adasına bağlayan Britannia köprüsünü, Conway köprüsünü ve Montréal'de, Saint Lawrence üzerindeki Victoria köprüsünü yaptı.

STEPHENVİLLE, Kanada'da kent, Newfoundland'ın güney-batı kıyısında, Corner Brook'un G.-B.'sında; 10 300 nüf. Balıkçılık.

STEPİNAC (Alojzije), yugoslav rahip Krašić 1898 - *ay. y.* 1960). Zagreb başpiskoposu (1937) olarak, Tito hükümetinin katolikliğe karşı aldığı önlemleri protesto etti (1945). Ekim 1945'te on altı yıl hapis cezasına çarptırıldı, aralık 1951'de kefaletle serbest bırakıldı. Aralık 1953'te kardinalliğe atanması Yugoslavya ile Vatikan arasındaki ilişkilerin kopmasına yol açtı.

Step kurdu *(Der Steppenwolf)*, H. Hesse'nin romanı (1927). Yapıtta, akıl ile önsezinin savaşı anlatılır ve iç çatışma evrensel bütünleşmeye götüren yol olarak gösterilir.

STEPNE a. Motorlu kara taşıtlarında janta takılı olarak bulundurulan, şişirilmiş yedek lastik.

STEPS a. (ing. *steps*). Spor. Basketbolda topa sahip oyuncunun topu yere vurmadan bir adımdan fazla yürümesi. (Steps sonucunda top rakip takıma verilir.) [HATALI YÜRÜME de denir.]

STER a. (fr. *stère*, yun. *stereos*, katı, kübik'ten). Ölçbil. 1 m^3'lük bir dış hacme denk düşen odun miktarı. (İstifleme katsayısı odunların büyüklüğüne ve biçimine bağlı olarak değiştiğinden odunun gerçek hacmi 0,60 m^3 ile 0,65 m^3 arasında değişir.)
—Orm. san. *Ster yapma*, yakacak odunları ya da yonga haline getirilecek kütükleri düzgün ve kolaylıkla ölçülebilir (ster olarak) halde istifleme.

STERADYAN a. (fr. *stéradian;* yun. *stereos,* katı cisim, kübik, ve *radyan*'dan). Uzay açı birimi (simg. sr), köşesi bir kürenin merkezinde bulunan ve bu kürenin yüzeyi üzerinde, kenarı, kürenin yarıçapına eşit bir karenin alanına eşdeğer bir alan ayıran uzay açı.

STERCULİA a. Bütün sıcak bölgelerde yetişen ve yararlı birçok çeşit ürün veren yüze yakın ağaç türünün cins adı. (*Sterculiacea* familyası.)
—ANSİKL. Yakın bir cins olan kola *(cola)* ile kakao *(theobroma)* ağaçları da bu cinsten sayılırdı (*Cola nitida*'nın eski tür adı *Sterculia acuminata* idi). Afrika'da yetişen *S. oblonga* ve aynı cinsten başka türler, *ekong* (Kamerun), *okoko* (Nijerya) adıyla bilinen ticari keresteleri, gene Afrika'da yetişen bir başka tür olan *S. rhinopetala* yararlı bir kereste olan *vavabima*'yı (Gana) verir; bu keresteye Fildişi Kıyısı'nda *lotofa,* Kamerun'da *n'kanang* denir. *Chicha* adıyla tanınan Amerika kökenli kereste birçok sterculia türünden elde edilir: *S. chicha, S. apetala, S. pruriensis.* Birçok türünün tohumları pişirilerek kestane gibi yenir (*S. alata, S. fætida;* Asya'da *S. guttata;* Afrika'da *S. tomentosa;* Amerika'da *S. carthaginensis, S. chicha;* Avustralya' da *S. diversifolia, S. ramiflora*). Hindistan' da yetişen *S. urens, karaya zamkını, S. tomentosa,* karaya zamkı gibi emülsiyonlaştırıcı olarak kullanılan *M'Bep zamkını* verir; her ikisi de apre ve kozmetik sanayilerinde kitre zamkının yerine kullanılmaktadır. Doğu Asya'da yetişen *S. platanifolia* Güney Afrika'da da yetiştirilebilir.

STERCULİACEAE a. Kakao (theobroma), kola, sterculia, dombeya vb. gibi bitkileri kapsayan familya. (Bu familyadaki bitkilerin yaprakları çoğunlukla almaşık, çiçekleri düzgün ve normal olarak salkım ya da talkım halinde topludur. Çiçeklerde çanaklar bitişik çanakyapraklı ve az ya da çok derin dilimlidir; taçyaprağın beşi de ayrıdır ya da erkekorganlar borusunun dibine yapışıktır; erkekorganlar çok sayıdadır; meyve genellikle 5 bölmeli ve çok çekirdeklidir. *Sterculiaceae,* özellikle Güney yarıküre'nin sıcak bölgelerinde yetişen 1 000 kadar türü kapsayan büyük bir familyadır.)

> **STEREO-,** fr. *stéréo-;* yun. *stereos,* katı, kübik, birçok sözcüğün bileşimine girer.

STEREO a. ve sıf. (fr. *stéréo*). STEREOFONİ ve STEREOFONİK'in kısaltması.

STEREOANSEFALOGRAFİ a. (fr. *stéréoencéphalographie*). Nörobiyol. Ansefalin ürettiği elektrik etkinliğini kaydetme tekniği. Stereotaksi tekniği kullanılarak doğrudan doğruya beyin içine yerleştirilmiş elektrotlarla gerçekleştirilir.

STEREODÜZENLİ sıf. Polim. Zincirleri belli biçimdeki tek tip bir monomer motifle (ya da birim monomerle) tanımlanabilen bir polimer için kullanılır. (Bu motif, özdeş bir biçimde yineleniyorsa *izotaktik,* her motiften sonra enantiyomeri geliyorsa *sindiyotaktik,* hiçbir düzenlilik göstermiyorsa *ataktik polimer* olarak adlandırılır.)

STEREODÜZENLİLİK a. Polim. Stereodüzenli bir polimerin ayırtedici niteliği; stereodüzenli olma durumu.

STEREOFONİ a. (fr. *stéréophonie*). Ses kaynaklarının uzaysal dağılımını yeniden oluşturmaya olanak veren ses iletim ya da kayıt ve üretim tekniği. (Kısaltması STEREO.)
—ANSİKL. Daha 1931'de, ingiliz fizikçi A. D. Blumlein tek izli bir plak üzerine stereofonik kayıt beratı almıştı; bu tasarı bir çeyrek yüzyıl sonra gerçekleştirildi ve çeşitli yöntemlerle sinemaya, ses kaydına ve radyo yayınlarına uygulandı.
Bununla birlikte, stereofoni ilkesi, ilk kez, sesli sinemada uygulandı. 1940'ta Walt Disney, *Fantasia*'nın sesini ses kaynaklarının farklı doğrultularına karşılık düşen birçok pist üzerine kaydetti. Ses kaynaklarının doğrultusu temel olarak, iki kulağa gelen ses dalgalarının yeğinlik ve faz farklarıyla algılanır; faz farkları örneğin 1 000 Hz'den düşük alçak frekanslarda çok önemlidir. Stereofonik sesin alımı birbirinden belirli bir uzaklıkta bulunan en az iki özdeş mikrofonla yapılır. Daha büyük bir açıklıkla, stereofonik etki artırılabilir. Mikrofonların işaretlerinin iletimi ya da kaydı ve oluşturulması, "sağ yol" ve "sol yol" denen, özdeş iki yol gerektirir. Manyetik bant üzerine kayıt ya da optik kayıt iki pist gerektirir. Plak üzerinde, aynı iz üzerine her iki yol, +45° ve −45°'lik açılarla kaydedilir; bu da kazıma kaleminin ve okuma iğnesinin yatay ve düşey yer değiştirmelerine denk düşer. Her iki işaret telle ya da radyo dalgalarıyla, her iki yolun çoğullanmasıyla iletilir. İki yolun, örneğin işaret ayırma yoluyla ayrılmasından sonra, her iki işaret, ayrı ayrı iki hoparlörü besler. Stereofonik ses, iki hoparlör ve dinleyicinin başıyla sınırlı alan içindeki doğrultularda oluşur.

STEREOFONİK sıf. (fr. *stéréophonique*). **1.** Seslerin üretimi sırasında, dinleyicilere bir uzaysal dağılım duyumu veren her akustik sistem için kullanılır. **—2.** Stereofoniye ilişkin. (Kısaltması STEREO.)

STEREOFOTOGRAFİ a. (fr. *stéréophotographie*). Stereoskopik fotoğraf.

STEREOGNOZİ a. (fr. *stéréognosie*). Nöropsikol. Dokunma ile biçimleri ve nesneleri tanıma yetisi. (Stereotaksi bozukluklarına astereognozi denir.)

STEREOGRAFİK sıf. (fr. *stéréographique*). E_n *nin bir S küresinin stereografik izdüşümü,* S−{N} den H içine *f* uygulaması, burada N, S nin bir noktası ve H de, E_n nin, S ye N de teğet bir aşırıdüzleme sıkı koşut olan bir aşırıdüzlemini göstermektedir; bu *f* uygulaması M ye N, M ve M′ doğrusal noktalar olacak biçimde M′ noktasını eşlik ettirir. (E_n nin bir evirtiminin S−{N} ile kısıtlaması olan *f* uygulaması bir bijeksiyondur. Bu bijeksiyon, E_3 ün bir küresinin bir düzlemde uygun gösterimini, dolayısıyla da haritacılıkta doyurucu bir dünya haritasını olanaklı kılar.)

STEREOGRAM a. (fr. *stéréogramme*). Gözleme hazır stereoskopik bir çiftin montajı.
—İstat. Üç boyutlu olaylara ilişkin grafik gösterim.

STEREOHAZIRLAMA a. Fotogram. Bir çekimde fotogrametrik kıymetlendirme için gerekli noktaların taslağını saptama. (FOTOGRAMETRİK HAZIRLAMA da denir.)
—ANSİKL. Bir çiftin fotogrametrik kıymetlendirmesi, planimetride gösterilen ve fotoğraflarda belirlenebilen iki noktanın ve yükseltisi belirlenmiş üç noktanın bilinmesini gerektirir. Bu noktalar kıymetlendirme aygıtında modelin ölçeklenmesinde ve düzeylerin yönlendirilmesinde kullanılır. Stereohazırlama bu noktalar kümesini seçmeye ve belirlemeye dayanır. Çekimden önce yapılır ve işlemi gerçekleştiren kimse noktalarını seçerken fotoğrafta kolayca belirlenebilmesine (net ve rahatlıkla görünen noktasal ayrıntı) ve klişedeki konumlarına (noktaların birbirinden olabildiğince uzak olmasında yarar vardır) özen gösterir.

STEREOİZOMER sıf. ve a. (fr. *stéréo-isomère*). Fizs. kim. Stereoizomerlik gösteren.

STEREOİZOMERLİK a. Fizs. kim. İki ya da daha çok molekül arasındaki stereokimyasal bir farklılıktan doğan izomerlik.

STEREOKİMYA a. Atomların molekül-ler içindeki üçboyutlu düzenlenişini inceleyen kimya dalı.
—ANSİKL. Bir molekülün atomlarının uzaydaki düzenlenişi, iki ayrı tip örgütlenmenin üst üste çakışması sonucu oluşur; bunlardan biri, her atoma bağlı ornatanların atomunun çevresindeki örgütlenmesi, yani *biçimlenme**; diğeri bağların uçlarına bağlı ornatanların her bağın çevresindeki örgütlenmesi yani *yerleşme**dir. Bu örgütlenmelerde, birden çok mümkün olabilen düzenlenme varsa, bu düzenlenmelerin sonunda oluşan bileşiklere stereoizomer, meydana gelen izomerliklere de stereoizomerlik denir.
Stereoizomerlikte en çok şu üç durumla karşılaşılır: karbon, azot, kükürt ve fosforda gözlenen dörtyüzlü çevre, özellikle geçiş metallerinde gözlenen kare yüzlü ve sekiz yüzlü çevredir.
Dörtyüzlü çevre en yalın olanıdır; dört ornatanın değişik olduğu durumlar dışında, hiçbir stereoizomerlik olanağı yoktur. Bu durumda birbirlerinin ayna görüntüsü olan iki enantiyomer biçimlenme görülür: stereoizomerler, ışığın polarma düzlemini birbirine göre ters yönde döndüren enantiyomerlerdir. Kare yüzlü çevre, dört değişik ornatan bulunduğunda üç ayrı biçimlenme gösterir, ama *sis* ve *trans* denen iki farklı biçimlenmenin ortaya çıkabilmesi için iki değişik ornatan yeterlidir. Sekizyüzlü çevre daha karmaşıktır; çünkü bu durumda altı ornatanla 15 enantiyomer çifti halinde kümeleşen değişik otuz biçimlenme gözlenebilir. Dolayısıyla optik etkinlik sekizyüzlü çevrede daha kolay gözlenir, buna karşılık kare yüzlü çevrede çok daha az görülür.

S^n nin $\mathbb{R}^n$ üzerinde kuzey kutuplu stereografik izdüşümü

Bir molekülde birçok bakışımsız merkezin bulunması, stereoizomerlerin sayısını artırır. En çok karşılaşılan dörtyüzlü çevre durumunda, *n* sayısında bakışımsızlık merkezi için 2^{n-1} sayıda enantiyomer çifti biçiminde kümelenmiş 2^n sayıda stereoizomer gözlemlenir, stereoizomerlerden ancak bazıları bir bakışım düzlemi gösterebilir. Nitekim dört tane dörtyüzlü bakışımsızlık merkezi olan aldoheksozların [$HOCH_2$—$(CHOH)_4$—CH=O] tamamı 16 tanedir ve sekiz enantiyomer çifti halinde kümeleşirler.
Bakışımsızlık merkezleriyle ilgili olarak yukarıda anlatılan özellikler, bakışımsızlık eksenlerine, yani spiran ve allen izomerlerinin durumuna da uygulanabilir (allen izomerleri, basit olarak, ortak bir atoma sahip iki zincirli iki halka taşıyan birer spiran bileşikleridir).
Farklı yerleşmelere bağlı olarak oluşan izomerlere yerleşme izomerleri ya da yerleşik* izomerler denir. Kimi durumlarda yerleşme izomerliği, birbirinden farklı bakışımsız yerleşik izomerlerin ortaya çıkmasına yol açabilir.

STEREOKOMPARATÖR a. (fr. *stéréocomparateur*). Fotogram. Stereoskopik bir resim çiftini oluşturan fotoğraf klişeleri üzerinde gözlenen nokta görüntülerinin düzlem koordinatlarını ve yatay paralakslarını ölçmeye yarayan aygıt.
—ANSİKL. Stereokomparatör, bir monokomparatör gibi, hava fotoğrafı alım kamerasında gözlenen röperlerin koordinatlarını aynı anda ölçüp klişe röperleri üzerine taşıyarak, analitik yöntemlerle, fotoğraf alımı sırasındaki perspektif ışın demetlerini yeniden oluşturur. İki aygıt arasındaki fark, stereokomparatörün, aynı noktanın hem sol, hem sağ klişe üzerindeki görüntülerinin koordinatlarını aynı anda vermesidir. Bu koordinatlar klişelerin her birin-

Wild Heerbrugg

stereokomparatör
analitik kıymetlendirmede bilgisayar kumandalı fotogrametrik sistem

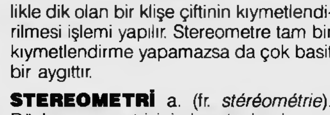
de düzlemdeş ve dikdizgülü iki sistem içinde belirtilir. Böylece, aynı noktanın görüntüsü iki koordinat değeri verir. Ölçüm duyarlığı 5 μm düzeyindedir. Monokomparatör ise, tek bir klişe üzerinde çalışıldığından, yalnızca bir koordinat değeri verir.

STEREOMETRE a. (fr. *stéréomètre*'den). Fotogram. Bir stereogram noktalarının boylamasına doğrusal paralakslarını ölçmekte kullanılan aygıt. (Eşanl. PARALAKS ÇUBUĞU.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Ölçbil. Katı cisimlerin ayırtedici geometrik özelliklerini ölçmeye yarayan aygıt.
—ANSİKL. Fotogrametride, aynalı bir stereoskopa ve bir pantografa takılan stereometreden yararlanılarak, aynı düzlemde bulunan ve eksenleri bu düzleme kesinlikle dik olan bir klişe çiftinin kıymetlendirilmesi işlemi yapılır. Stereometre tam bir kıymetlendirme yapamazsa da çok basit bir aygıttır.

STEREOMETRİ a. (fr. *stéréométrie*). Düzlem geometrisinin karşıtı olarak uzay geometrisi. (Az kullanılır.)
—Ölçbil. Katıların ayırtedici geometrik özelliklerinin ölçümü.

STEREOMİKROSKOP a. (fr. *stéréomicroscope*). Küçük cisimlerin gözlemlenmesinde kabartma duyumu veren, çift gözmercekli, iki borulu mikroskop.

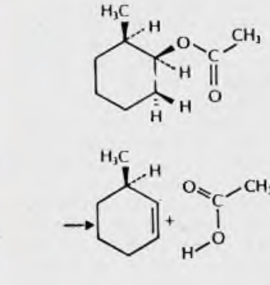
STEREOÖZGÜL sıf. Fizs. kim. Birden çok stereoizomer verebilmesine karşın mekanizmaya bağlı olarak ancak bir tek stereoizomer meydana getiren kimyasal bir yöntem ya da bir tepkime için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Polim. Stereodüzenli bir polimer oluşumuna yol açan makromoleküler bir bireşim yöntemi, çoğu kez bir polimerleşme için kullanılır. —Bu oluşumu sağlayan bir katalizör için kullanılır.
—ANSİKL. Fizs. kim. Stereoözgül katılma tepkimelerinin ilkörneği, alkenlerin perasitlerle epoksitlenmesidir; örneğin *sis* buten-2, tepkime sonunda *sis* dimetil-2,3 oksiranı verir:

trans buten-2 ise *trans* dimetil-2,3 oksiranı meydana getirir:

Esterlerin ısı etkisi altında alkenler ile karboksilik asitlere ayrışması, stereoözgül elenme tepkimesine iyi bir örnektir:

Stereoözgül tepkimeler çoğunlukla çevrehalkalı* tepkimelerdir.

STEREOÖZGÜLLÜK a. Fizs. kim. Stereoözgül bir kimyasal tepkimenin özelliği.

STEREORADYOGRAFİ a. (fr. *stéréoradiographie*'den). Radyol. Röntgenle muayenede iki gözle görme yönteminin uygulanması. Aynı anda çekilmiş iki röntgen resmine, kabartma bir görüntü elde etmek amacı ile bir stereoskopla bakmayı gerektirir.

STEREOSEÇİMLİ sıf. Kim. Pek çok stereoizomerin oluşmasına yol açan, ancak içlerinden birinin baskın olarak meydana gelmesini sağlayan kimyasal bir yöntem ya da bir tepkime için kullanılır.
—Polim. Rasemik bir monomeri meydana getiren R ve S gibi enantiyomerin ayrı ayrı polimerleşme tepkimesine uğradığı ve her birinin kendine özgü zincirler oluşturduğu bir polimerleşme için kullanılır:

$$[n\,(R+S) \rightarrow R_n+S_n].$$

‖ Rasemik bir monomeri oluşturan iki enantiyomerden yalnız birinin polimerleşme tepkimesine girdiği bir polimerleşme için kullanılır:

$$n(R+S) \rightarrow R_n + nS \text{ (ya da } S_n + nR).$$

STEREOSEÇİMLİLİK a. Kim. Stereoseçimli olan kimyasal bir tepkimenin özelliği.

STEREOSİL a. (fr. *stéréocil*). Balıkların yan çizgisindeki mekanik algılayıcı hücrelerinde ve omurgalılarda sifondaki dalız ve işitme hücrelerinde rastlanan katı zarsı yapı. (Denge taşlarının, mukus salgısına batık bulunan stereosiller, zara özgü elektrik potansiyelinde değişiklikler meydana gelmesi durumunda mekanik uyarıların iletimini sağlamak için kaldıraç görevi yaparlar.)

STEREOSKOP a. (fr. *stéréoscope*). Stereoskopik çiftleri incelemek için tasarlanmış, nesneyi kabartılmış olarak görmeye olanak veren alet.

STEREOSKOPİ a. (fr. *stéréoscopie*). Opt. **1.** Çift gözmerceği ile gözlemlemeyi ve bunu elde etme yollarını düzenleyen ilkelerin tümü. **—2.** Stereoskoplar yardımıyla kabartmanın gösterimi.

STEREOSKOPİK sıf. (fr. *stéréoscopique*). **1.** Stereoskopiye ilişkin. **—2.** *Stereoskopik çift,* aynı nesnenin, farklı görüş açılarından alınan ve stereoskopta ya da stereoskopik izdüşümde incelenen iki fotoğrafından oluşan bütün.

stereoskopik bakımlık

—Ruhbil. Kabarıklığın algılanmasına ilişkin olan.

STEREOSPONDYLİ a. (fr. *stéréospondyle*). Birinci Zaman'ın sonu ile Trias devri tabakalarında fosillerine rastlanan, timsah görünüşünde fosil amfibyumlar alttakımı. (*Temnospondyli* takımı.)

STEREOTAKSİ a. (fr. *stéréotaxie*). Nörobiyol. Sabit nirengi noktaları sayesinde sinirsel bir oluşumun yerinin saptanması. (Bu nirengi noktaları kemik ya da röntgende görülebilen beyin içi bir yapı olabilir.)
—ANSİKL. Stereotaksi nörobiyolojide ve stereoelektroansefalografide kullanılır. Hayvanın ya da insanın kafasını önceden belirlenen bir duruşta tutmayı sağlayabilen bir aygıtı gerektirir. Hayvanların çoğunda içkulak yolları, göç çukurları ya da ağız boşluğu gibi ön taraftaki kemik nirengi noktaları kullanılır. Farede, nirengi noktasını saptamak için kafatası kemik oluşumlarını kullanma olanağı vardır; insan ve maymunda beyin içindeki derin oluşumları görebilmek için beyin karıncıklarının içine röntgen ışınlarına saydamsız bir maddenin şırınga edilmesi gereklidir. Stereotaksi, 1/10 mm düzeyinde bir yakınlıkla beyin oluşumlarını kaydedebilme olanağı sağlar. Aynı zamanda yerel olarak çeşitli maddelerin şırınga edilmesine yarar.

STEREOTİP a. (fr. *stéréotype*). Stereotipi tekniğiyle elde edilmiş klişe.

STEREOTİPİ a. (fr. *stéréotypie*). Matbaac. Matrisler yardımıyla kalıpların, metinlerin ve tipografi klişelerinin çoğaltılmasını sağlayan klişecilik dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nöropsikol. *Konuşma stereotipisi*, çok az sayıda sözcüğün biteviye yinelenmesi. Sözyitimine uğramış olanlarla akıl dengesi bozuk olanlarda söz dağarcığının küçülmesi sonucudur.
—Psik. Ses, sözcük, hareket ve jestlerin sürekli, nedensiz, otomatik ve durumla uyumsuz bir biçimde tekrarlanması. (Stereotipilere en çok çocuk psikozlarında ve katatonide rastlanır.)
—ANSİKL. Matbaac. 1700'e doğru, parisli basımcı Valleyre, kilden bir kalıp içine bakır döktü ve bir dua kitabı takviminin basımı için klişeler elde etti. Sonra William Ged, daha sonra lord Stanhope alçı kalıp çıkarmayı denediler. Çukur matrislerle dizgi dizen Herhan'ın yöntemini kullandıktan sonra Didot da aynı şeyi yaptı. 1829'da, Claude Genoux, Lyon'da, kil tabakalarıyla almaşık bir biçimde dizilmiş kâğıt yapraklarıyla kalıp almayı tasarladı. Birkaç ayrıntı dışında, stereotipi kesin biçimini aldı: karton kalıp ve bir döküm kalıbı içerisine sokulmuş bu kalıba metalin dökümü. Kalıp alma işi preste, dizgi ya da büyük tramlı klişe halindeki tipografi kalıbının görüntüsünü çukur olarak alabilecek kadar esnek bir karton olan matris üzerinde gerçekleştirilir. Matris, düz ya da kamburlaştırılmış, bir döküm kalıbı içerisine yerleştirilir ve içine kurşun-antimon -kalay alaşımı dökülür. Böylece elde edilen klişe, düzse üstten rendelenir, kamburlaştırılmışsa içi perdahlanır ve kenarları pahlanır. Bazen de, yüzeyi bir nikel elektrolitik katmanıyla güçlendirilir.
Hızlı bir yöntem olan stereotipi, uzun zaman, baskı sayısı büyük sıradan işlerin basımında kullanıldı. Gazetelerin basımı için tipografi rotatiflerinin ortaya çıkmasıyla önemini yitirdi.

STEREOTOMİ a. (fr. *stéréotomie*). İnş. İnşaatta kullanılan gereçlerin, özellikle taşın kesilmesiyle ilgilenen geleneksel bilim.

STEREOVİZYON a. (fr. *stéréovision*). Opt. Özellikle televizyonda kabartmanın üçboyutlu gösterimi.

STEREOYÖNELİM a. Etol. Omurgasız hayvanlarda, özellikle eklembacaklılarda, sert bir yüzeye değildiğinde gösterilen davranış. (Hayvanın genellikle hareketsizleşmesi biçiminde belirir.)

STEREUM a. *Telephoraceae* familyasından bazitlimanlar. (Birçok türü ağaçların gövde ve dallarına dadanır ve orada kabuk halinde yayılır. *Stereum purpureum* meyve ağaçlarında görülen "kurşun hastalığının" etmenidir.)

STERİGMAT a. (fr. *stérigmate*). Bot. Bazitlimantarlarda, bazidiyosporun mikroskopik sapı.

STERİGMATOSİSTİS a. (fr. *stérigmatocystis*). Üzerinde solunum gazları oranını belirlemeye yönelik ilk ölçümlerin yapıldığı küf mantarı cinsi.

STERİJA (Jovan) → FOPOVIĆ.

STERİK sıf. (fr. *stérique*). Kim. Bir molekülün geometrisine değgin, geometrisiyle ilgili olan (örneğin sterik biçimlenme*, sterik engellenme*, sterik tıkanma*).

STERİL sıf. (fr. *stérile*). **1.** Fiziksel ya da kimyasal yollarla her tür mikroptan arındırılmış şey, ortam için kullanılır. **—2.** Üreme gücünden yoksun, üreme gücünü yitirmiş, kısır.
—Sütç. *Steril süt,* patojen ve adi mikrop florası ısıyla yok edilmiş süt. (Sterilizasyon şişede yapılır ve sütlü aromalı içeceklerin hazırlanmasına yarar.)
—Tıp. İçinde hiçbir mikrop ya da mantar ve mikrop kökenli zehirli madde bulunmayana denir.

STERİLİTE a. (fr. *stérilité*). Bakteriyol. Her türlü bakteriden yoksun biyolojik bir ortamın, bir maddenin ya da herhangi bir cismin durumu.

STERİLİZASYON a. (fr. *stérilisation*). Bir yarada, bir maddede, bir laboratuvar ya da cerrahi aletinde, bir pansuman malzemesinde bulunan toksinleri ve mikropları yok etme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl. Bakteriyol.)
—Bes. san. Bir besinde patojen mikropların gelişmesini engellemek için bütün mikroorganizmaları ve bunların sporlarını tahrip etme işlemi. (Sterilizasyon, pastörizasyondan daha yüksek sıcaklıkta yapılır. Sterilizasyon keza çeşitli ışınlar ile [morötesi ya da iyonlaştırıcı ışınlar] ve antiseptikler kullanılarak da yapılır.)
—Çiçekç. *Toprak sterilizasyonu,* toprağın buhar ya da çokdeğerli zehirli bir madde püskürtülerek mikropsuzlaştırılması. (Yok edilmek istenen asalağı özgül olarak yok edebilecek bir ilaç bulunmadığı zaman bu yönteme başvurulur. Bu durumda bütün canlı varlıklar yok olur, fakat yararlı mikrop florası hızla yeniden oluşur.)
—ANSİKL. Bakteriyol. ve Eczc. Sterilizasyon fiziksel yollarla *(asepsi)* ya da kimyasal yöntemlerle *(antisepsi)* elde edilir. 1. *Asepsi. Kuru ısı ile sterilizasyon,* ateşte bozulmayan aletleri (bıçak, spatül, havan) bir Bunsen bekinden ya da spirto alevinden geçirmek suretiyle ya da çift çeperli bir etüvde (en çok kullanılanı Poupinel etüvü) 45 dakika süreyle 180 °C'ta (çok dayanıklı bazı basilleri yok etmek için gerekli sıcaklık) ısıtmak suretiyle sağlanır; camdan ya da metalden yapılmış aletler bu yolla sterilize edilmiş olur. Süt gibi bazı yiyecek maddelerine uygulanan ve onları bozmayan çok yüksek sıcaklıkta (Ç.Y.S.) sterilizasyon, bu maddeleri 200 ila 300 °C sıcaklıkta birkaç saniye tutmakla sağlanır.
Nemli ısı ile sterilizasyon şu yollarla gerçekleştirilir:
a) *kaynar suyla;* sterilize edilecek cisimler soğuk suya konur ve birlikte 30 dakika kaynatılır; bu yöntem tam yeterli olmamakla birlikte şırınga edilebilen asetilkolinli, kafeinli, kokainli, morfinli, kininli vb. ilaç çözeltilerine uygulanabilir. Suya % 2 oranında sodyum karbonat ya da borat katılması sıcaklığın 104-105 °C'ta çıkmasını sağlar;
b) *basınçlı su buharıyla* sterilizasyon yöntemi, sıvıları sterilize etmek ya da aynı anda pansumanların sterilizasyonunu ve tam kurumasını sağlamak istenmesine göre çeşitli modelleri bulunan otoklavlarla uygulanan etkin bir yöntemdir. Sterilize edilecek cisimler 120 °C'ta genel olarak 20 dakika bekletilir. Pansuman malzemesinin sterilizasyonunu kontrol etmek için tanık tüpler ya da renkli kâğıt-belirteç ambalajlar kullanılır;
c) *aralıklı ısıtma* ya da *Tyndall yöntemi,* bazı alkaloit tuzları gibi 100-120 °C'ta bozulabilen ve 30 ila 60 dakika süreyle 60 ila 80 °C'ta tutulması gereken maddelere (katküt) uygulanabilir; uygulama arka arkaya üç ya da dört gün sürer. Bu eksik sterilizasyon tipi bakteri ve mantar sporları ile, hepatit virüsü gibi sıcaklığa dayanıklı virüsleri yok etmez.
Organoterapi preparatları gibi ısının etkisine dayanmayan sıvılara özgü *soğukta sterilizasyon* Arsonval aygıtında basınç altında karbonik asitle gerçekleştirilir; kokain, gliserofosfat çözeltileri için (önceden otoklavda sterilize edilmiş) gözenekli bujiler üzerinde emme yoluyla süzme yapılır. Evlerde eskiden yaygın olarak kullanılan sırsız porselenden filtreler su sterilizasyonuna yarar. Bu yöntemin yerini, en küçük bakterilerin çapından (0,22 ila 0,45 μm) daha küçük gözenekli zarlarla süzme yöntemi almaktadır; böylece sıvıların ve gazların bakteriyolojik sterilizasyonu sağlanmaktadır (tıbbi, cerrahi ya da biyolojik amaçla kullanılan bazı yerlerin havasının sterilizasyonu).
Fiziksel-kimyasal sterilizasyon yöntemleri arasında, içme sularının arıtılmasında ve bazı koşullar altında, süte ve şaraba uygulanmakta olan cıva buharlı kuvars lamba ile üretilen morötesi ışınlarla sterilizasyon, ısıyla bozulan (morfin, kokain, vb. çözeltileri) ya da ışıkla bozulabilen (ezerin, amorfin, gümüş nitrat çözeltileri) çözeltiler için hizmet görebilir; böylece bu çözeltiler bozulmadan sterilize edilirler. Gama ışınları ile sterilizasyon sınai uygulamalar içindir (bir kez kullanılan aletler). Etilen oksitle sterilizasyon nazik ve kırılgan nesnelere uygundur.
2. *Antisepsi.* Bakteri sporları bakımından hemen hemen etkisiz olan *antiseptik kimyasal etkenlerle sterilizasyon* yerini giderek asepsiye bırakmaktadır. (→ ANTİSEPSİ.)
Cerrahide, bir ameliyattan önce "ameliyat alanı" (hastanın derisi), aletler, pansuman gereçleri, ameliyat odası için sterilizasyon sağlamak, operatör ile yardımcılarını aseptik kılmak gerekmektedir. Ameliyat alanı, yani ameliyatı gerçekleştirmek için operatör tarafından seçilen nokta yıkanır, sabunlanır, tentürdiyotla sıvanır. Hiçbir toz kalıntısı olmayacak şekilde yapılmış olan ameliyat odası yıkanır ve kimi zaman içeriye antiseptik bir sıvı püskürtülür. Operatör ile yardımcıları sterilize edilmiş gömlekler, maskeler, kauçuk eldivenler giyerler. Aynı şekilde, nazik taramalar ve en ufak işlemler ya da pansumanlar için, bir yara ya da mukoza ile temas durumu olduğunda, sterilize edilmiş nesnelerden ve gereçlerden başkası kullanılmaz.
—Cez. huk. Bir erkek ya da kadın üzerinde rızası olmaksızın sterilizasyon yapan kimse iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Bu eylem sterilizasyon yapma yetkisi olmayan bir kimse tarafından yapılırsa, ceza üçte bir oranında artırılır. Sterilizasyon ameliyatı yapma yetkisi olmayan bir kimsenin, kişinin rızasıyla bu ameliyatı yapması halinde verilecek ceza bir yıldan üç yıla kadar hapistir (Türk cez. k. md. 471).

STERİLİZATÖR a. (fr. *stérilisateur*). Cerr. Ameliyatta kullanılan malzemeyi, pansumanları ve şırınga edilecek ilaçları sterilize etmek için kullanılan aygıt.
—Çoc. bak. Yerinden çıkarılabilir bir sepetin bölümleri içine yerleştirilmiş birçok biberonu kaynatma yoluyla sterilize etmeye yarayan aygıt.

STERİLİZATÖR a. (fr. *stérilisateur*). Bes. san. Genellikle ısı etkisi ile besin maddelerinin sterilizasyonunu sağlayan aygıt. (Sterilizatörler genellikle basınç altında çalışır; sterilizasyon işlemi ürünün önceden konduğu kapalı kaplar içinde yapılır [sürekli ya da aralıklı sterilizasyon (otoklav)] ya da ürün ambalajlanmadan önce yapılır ve ürün işlemden sonra hemen aseptik biçimde ambalajlanır.)

STERİLİZE sıf. (mikroplardan arındırmak anlamında fr. *stériliser*'den). *Bir şeyi sterilize etmek,* fiziksel ya da kimyasal yöntemlerle onu mikroplardan arındırmak, içindeki mikropları öldürmek: *Yarayı sterilize etmek. Sütü, biberonu sterilize etmek.*

STERİT a. (fr. *stéride*'den). Biyokim. Sterol esteri (bir sterolün bir yağ asidiyle esterleşmesiyle ortaya çıkan basit lipit).

STERKFONTEİN, Transvaal ilinde (Güney Afrika), Johannesburg'un 48 km uzağında mağara; 1936'dan başlayarak burada, Pliyosen sonu ya da Pleyistosen başlarına tarihlenen çok sayıda australopithecus kalıntısı ortaya çıkarıldı. Aralarında tam bir kafatasının da yer aldığı bu kalıntılar genellikle "narin" australopithecus'a *(Australopithecus africanus)* bağlanır.

STERKOBİLİNOJEN a. (fr. *stercobilinogène*). Fizyol. Dışkıda bulunan safra pigmenti.

STERKORARYUS sıf. (lat *stercorarius*'tan). Bot. Dışkı üzerinde büyüyen bitkilere denir.

STERLİNG a. (ing. sözc., ortaçağ lat. *sterlingus*'tan). İngiltere'de Henry II döneminin ilk yıllarında para ölçüsü *(standard)*; ağırlığı 32 buğday tanesi kadar olan gümüş para. (Sterling, XVI. yy.'da para olarak ortadan kalktı,ama para birimi olarak tüm Birleşik krallık'ta kullanıldı.)
◆ sıf. **1.** Sterling olarak hesaplanan değerler ve paralar için kullanılır. **—2.** *Sterling bölgesi,* sterlinge bağlı bölge. (1931'de ingiliz parasında yapılan devalüasyon sonrasında ortaya çıktı. Bu bölge Büyük Britanya, Commonwealth ülkeleri [Kanada hariç], İzlanda, Irak, İrlanda, Ürdün ve Libya'yı kapsar.)

STERLİNG (John), iskoçyalı şair (Kames Castle, Bute adası, İskoçya, 1806 - Ventnor, Wight adası, 1844). 1829-1830 arasında *Arthur Coninsby* adlı romanı yazdı, Coleridge'den etkilenerek, 1838'de Carlyle, Tennyson, Stuart Mill ve Palgrave'ın devam ettikleri bir edebiyat kulübü kurdu ve üçüncü romantik kuşağın meydana gelmesini sağladı. Arkadaşı Carlyle, *Life of Sterling* (1857) adıyla onun bir yaşamöykusünü yayımladı.

STERLİNG (Charles), fransız sanat tarihçisi (Varşova 1901). Focillon'un öğrencisi olan ve 1955'e kadar Louvre'un resim bölümünde yöneticilik yapan sanatçının sanat alanında birçok buluşu vardır. Paris'te G. de La Tour ile ilgili ilk sergiyi açan (1934) ve bir sergi (1952) ile bir kitap sayesinde, küçümsenen natürmort türüne yeniden saygınlık kazandıran o olmuştur. Birçok XIV. ve XV. yy. fransız ressamının (Jean de Beaumetz, Perréal, J. Hey, alias le Maître de Moulins vb.) yapıtlarını tanıttığı gibi N. Gonçalves (1968), H. Multscher (1972), Van Eyck (1976), E. Quarton (1983) üzerine belli başlı incelemelere de imzasını atmıştır.

STERLİNG HEİGHTS, ABD'de kent (Michigan), Detroit yerleşme alanının K.-D.'sunda; 117 810 nüf. (1990).

STERLİTAMAK, Rusya'ya bağlı Başkırdistan Özerk Cumhuriyeti'nde kent, Güney Uralların G.-B.'sında, İkinci-Bakü yataklarının parçası olan petrol yönetim bölümünde; 248 000 nüf. (1989). Kimya sanayisi. Makine sanayileri. Sentetik kauçuk. Dericilik. Ayakkabıcılık. Hazırgiyim.

STERN (Daniel) → AGOULT (Marie de Flavigny, — *kontesi*).

STERN (William), alman filozof ve ruh-

B. N., Paris

sterlingin (esterlin) ön ve arka yüzü üstünde Edward I'in portresi vardır (1272-1307)
Bibliothèque nationale, Paris

X-Marinie kol.

Marlene Dietrich yönetmenliğini Joseph von Sternberg'in yaptığı *Kızıl imparatoriçe* (1934) adlı filmin bir sahnesinde

İPS

Otto Stern

Isaac Stern

bilimci (Berlin 1871 - Durham, Kuzey Carolina, 1938). Breslau'da (1908-1916), sonra Hamburg'da (1916-1933) profesörlük yaptı. Amerika'ya göç ederek Duka University'de (Durham) ders verdi. Çocuk psikolojisi ve kişilik üzerinde incelemeler yaptı. Yapıtları: *Person und Sache* (İnsan ve eşya) [1906-1924], *Die Differentielle Psychologie in ihren metodischen Grundlagen* (Yöntemsel ilkeleri açısından farklar psikolojisi) [1911], *Psychologie der frühen Kindheit* (İlk çocukluk psikolojisi) [1914], *Die İntelligenz der Kinder und Jugendlichen* (Çocuklarda ve gençlerde zekâ) [1916], *Allgemeine Psychologie auf personalistischer Grundlage* (Kişisel ilkeler açısından genel psikoloji) [1935].

STERN (Otto), amerikan uyruğuna geçmiş alman fizikçi (Sohrau, bugün Zory, 1888 - Berkeley 1969). Rostock'ta (1923), Hamburg'da, daha sonra da ABD'de ders verdi. İstatistiksel mekanik alanında yaptığı kuramsal çalışmalardan sonra, 1919'da atom huzmeleri yöntemini ortaya koydu; bu yönteme dayanarak, W. Gerlach ile birlikte, 1921'de manyetik momentin uzaysal kuvantalamasını belirledi. Kuvantal kuramın öngördüğü gibi, düzgün olmayan manyetik bir alanı kateden bir gümüş atomları huzmesi iki ayrı huzmeye ayrılır. Yine bu deneyle gümüş atomunun manyetik momentini ölçtü. Aynı yöntemi kullanarak, de Broglie'nin bir parçacığa bağlı dalga kavramını doğruladı ve 1933'te protonun manyetik momentini ölçtü; bulduğu değer, Dirac kuramının öngördüğünden 2,5 kat büyüktü. (1943 Nobel fizik ödülü.)

STERN (İsaac), rus asıllı amerikalı kemancı (Kremenets, Ternopol, 1920). Ailesi 1921'de San Francisco'ya yerleşti. 1937'de, New York'ta elde ettiği başarı, mesleğinin geleceğini belirledi. 1943'te, Carnegie Hall'deki büyük başarısıyla, uluslararası kemancılar arasında birinci sıraya yerleşti. 1960'ta, romantik repertuvarı (özellikle Beethoven) seslendirmek için, Eugen İstomin ve Leonard Rose ile birlikte bir trio kurdu.

Stern grubu, Filistin'deki bir yahudi terörist örgüte, 1942'de Tel-Aviv'de ingiliz polisi tarafından öldürülen şefleri Abraham Stern'den esinlenerek verilen ad. Stern grubu, İsrail bağımsızlık savaşı sırasında İngilizler'e ve Araplar'a karşı yürüttüğü terörist eylemleriyle adını duyurdu. 1944'te İngiltere'nin Kahire'deki Ortadoğu temsilcisi lord Moyne'yi öldürdü.

STERNACHUS ALBİFRONS a. Güney Amerika'da yaşayan kemiklibalık. (Elektrikli yılanbalığına benzer. İplikçikli bir yağ yüzgeci vardır. Elektrikliyılanbalığıgiller familyası; boyu 50 cm.)

STERNBERG (Joseph VON), Avusturya asıllı amerikalı film yönetmeni (Viyana 1894 - Hollywood 1969). 1901'de ABD'ye göç etti ve 1923'te Hollywood'a gelerek *The Salvation Hunters* (1925), *Underworld* (1927), *The Docks of New York* (1928) adlı filmlerini yönetti. Almanya'da Marlene Dietrich ile *Mavi melek* (The Blue Angel) [1930] filmini gerçekleştirdi. Hollywood'a döndüğünde, Marlene Dietrich'i amerikan sinemasının en büyük yıldızlarından biri yapan *Morocco* (1930), *Sarışın Venüs* (The Blonde Venus) [1932], *Şanghay ekspresi* (Shanghai-Express) [1932], *Kızıl imparatoriçe* (1934) gibi filmlere imzasını attı. Aşırı ihtiraslı karakterler yaratmadaki başarısıyla ve oluşturduğu ağır ve bulanık ortamlarla dikkati çekti. Aynı zamanda, *Shanghai* (1941) ve *The Saga of Anatahan* (1953) adlı kitapların da yazarıdır.

STERNBERG (Fritz), alman asıllı amerikan iktisatçı (Breslau 1895 - Santa Monica, Kaliforniya, 1963). R. Luxemburg' un iktisadi çözümlemelerinin bir uzantısı olan *Der İmperialismus* (Emperyalizm) [1926] adlı yapıtı, marxçı çevrelerde şiddetli bir tartışmaya yol açtı. Sternberg, 1933'te İsviçre'ye göç etti, 1939'da da ABD'ye yerleşti. Kapitalist sistem ile Doğu'nun "yeni bir tip oluşturan", "ne kapitalist, ne de sosyalist olan" sistemlerinin gelişmesi üzerinde çalışmaya başladı.

Sternberg hücresi (avusturyalı hekim Carl *Sternberg*'in [1872-1935] adından), kan yapıcı organlardan ya da lenf ganglionlarından biyopsi ya da ponksiyonla alınan iri çekirdekli dev hücre. Hodgkin hastalığı için karakteristiktir.

STERNBERGİT a. (fr. *sternbergite;* çek doğabilimci K. M. *Sternberk*'in [alm. Sternberg] adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan doğal gümüş ve demir sülfür. (Özellikle Bohemya'daki Jáchymov maden ocaklarında bulunur.)

STERNBERGİYA a. (lat. *sternbergia;* çek doğabilimci K. M. *Sternberk*'in [alm. *Sternberg*] adından). Akdeniz bölgesinde ve Avrupa'da yetişen soğanlı bitki. (Bazı türlerin yaprakları sonbaharda, bazılarınınki ise ilkbaharda gelişir. Genellikle tek ve sarı renkteki çiçeklerin huni biçiminde bir kılıfı vardır. *Sternbergia lutea* türü çoğunlukla bahçelerde yetiştirilen bir süs bitkisidir. Nergisgiller familyası.)

STERNBERK, Çek Cumhuriyeti'nde (Kuzey Moravya bölgesinde) kent, Olomouc'un K.'inde; 15 000 nüf. XIII.-XV. yy.'da yapılmış şato. Kilise (XVIII. yy.; iç bezemeler). Saatçilik.

STERNE (Lawrence), ingiliz yazar (Clonmel, İrlanda, 1713 - Londra 1768). York piskoposluğu üyesi amcası sayesinde rahip oldu, Sutton-on-the Forest'te zevkli bir hayat sürdü. 1759'da iki cildi yayımlanan *The life and Opinions of Tristram* Shandy, gentleman* onu meşhur etti. 1760'ta *Sermons of Mr. Yorick*'i yayımladıktan sonra, sağlık nedeniyle gittiği Fransa'dan *A Sentimental* Journey through France and Italy* ile döndü. Hayâ ile hayâsızlığı ince bir alaycılıkla maskeleyen bu yapıt, Rabelais, Cervantes ve Montaigne geleneğini sürdürerek, "öznel" edebiyatın bir simgesi haline gelmiştir. *Hamlet*'teki deli Yorick ile özdeşleşen Sterne, alaycılığı ve en çılgın düşlerini edebiyat çerçevesinde dizginlemeyi, üstesinden gelinen melankoliden bir kaçış yolu olarak kullanır. Gülünç bir stoacılığın arasından sırıtan bir bilgeliğin gölgesidir bu. Ölümünden sonra, en önemlisi *Letters from Yorick to Eliza* (1775) olan birçok mektup derlemesi yayımlandı.

Stern-Gerlach (alman fizikçiler O. *Stern* ve W. *Gerlach*'ın adlarından). Atomları, homojen olmayan bir manyetik alanın egemen olduğu bir bölgeden geçirerek, spin bileşenlerinin değerine göre ayırmaya yarayan aygıt. Bu tür ilk deneyi, 1921' de Stern ve Gerlach gerçekleştirdi. Bu deney ancak 1925'te, spin kavramının ortaya atılmasıyla birlikte, Uhlenbeck tarafından açıklandı.

STERNHEİM (Carl), alman yazar (Leipzig 1878 - Brüksel 1942). Anlatımcılığın temsilcisi olarak, tiyatro yapıtlarında burjuvazinin ülkü yoksunluğunu ve rahatlık tutkusunu durmadan eleştirdi; güldürülerine, alaylı olarak, "Burjuvazinin kahramanca yaşamının görünümleri" adını verdi. Almanya'daki bürokrasiyi (*Die Hase,* 1911), sendikacılığı (*Tabula rasa,* 1916) yerdi; küçük burjuvaları taşladı (*Die Kassette,* 1912) ve zenginlerle alay etti (*Der Snob,* 1914). Henüz 1913'te yazdığı ve bir birahane çalgıcısının toplumsal yükselişini anlattığı *Bürger Schippel* adlı oyununda nazizm felaketini önceden hissettiği görülür. Ayrıca romanlar da yazmıştır (*Berlin oder Juste Miliev,* 1920; *Libussa,* 1922).

STERNOCERUS a. Sıcak ülkelerde, ağaçların çiçekleri üzerinde yaşayan, iri, yeşil bedenli parlakböcek cinsi. (Parlakböcekgiller familyası.)

STERNODİNİ a. (fr. *sternodynie*). Patol. Göğüskemiği üzerinde duyulan eğri.

STERNO-KLEİDO-HİOİT sıf. ve a. (fr. *sterno-cléido-hyoïdien*'den). Anat. Boynun ön tarafında yüzeyde bulunan ve aşağıda köprücükkemiğinin iç ucu ile ona komşu göğüskemiği bölümüne, yukarıda hioit (dil) kemiğine yapışan kasa denir.

STERNO-KLEİDO-MASTOİT sıf. ve a. (fr. *sterno-cléido-mastoïdien*'den). Anat. Boynun ön yan tarafında bulunan bir kasa denir.

—ANSİKL. Sterno-kleido-mastoit kalın bir kastır. Yukarıda mememsi çıkıntıya, aşağıda göğüskemiği sapı ile köprücükkemiğinin iç üçte biri üzerine yapışır. Yukarıdan aşağıya doğru eşarp şeklinde boynun ön yan tarafına yayılır. Siniri boyun sinir ağından alır ve başı büker, kendinden yana eğer ve başa döndürme hareketi yaptırır.

STERNOKS a. (fr. *sternoxe; stern[um]*, göğüs kalkanı ve yun. *oksys;* sivri'den). Parlakböcekgiller ve taklaböceğigiller familyasındaki böcekler gibi poststernumu arkaya doğru diken gibi uzayan kınkanatlı böcek. (Sternokslar sistematik bir öbek oluşturmazlar.)

STERNOPAJ sıf. ve a. (fr. *sternopage*). Biyol. Göğüskemiğinden birbirine yapışık tek göbekli ikiz ucube.

STERNOPTYCHİDAE a. Denizde yaşayan, küçük (5-8 cm), yandan yassı bedenli, küremsi ve oldukça iri gözlü, karın çıkıntısında fotoforlar bulunan balık familyası. (Türkiye'de, Akdeniz ve Ege denizi'nde yaşayan bir türü vardır: *Argyropelecus hemigymnus* [boyu 7 cm'ye kadar]. Planktonlarla ve küçük balıklarla beslenen bu hayvanlar, avlarıyla birlikte, yüzeyle dip arasında düşey göçler yaparlar.)

STERNORHYNCHA a. Ön ayak kalçalardan başlayarak karın yüzünde arkaya doğru uzanan bir rostrumla donanan eşkanatlı böcek enfratakımı. (Dört büyük alttakımı vardır. Yaprakpirelerini, beyazsinekleri, yaprakbitlerini ve kırmızıböceklerini kapsar.)

STERNO-TİROİT sıf. ve a. (fr. *sterno -thyroïdien*'den). Anat. Göğüs kemiğinden tiroit kıkırdağına uzanan ve gırtlak ile trioidin önünden geçen kasa denir.

STERNOTOMİ a. (fr *sternotomie*). Cerr. Göğüs içi organlara, özellikle kalbe ulaşmak için göğüskemiğinin (sternum) yukarıdan aşağıya kesilmesi.

STERNUM a. (lat. sözc.). Anat. GÖĞÜS* KEMİĞİ'nin eşanlamlısı.

—Zool. GÖĞÜS* KALKANI'nın eşanlamlısı.

STEROİT sıf. (fr. *stéroïde*'den). Biyokim. *Steroit hormon,* içsalgı bezleri (böbreküstü bezi, üreme bezleri [erbezleri ve yumurtalıklar], plasenta) tarafından salgılanan sterol türevi hormonların genel adı. (Steroit hormonlar temel iskeletlerine göre 3 büyük grupta sınıflandırılabilir: 1. östron [folikülin] ve östrojenlerin türediği *östran grubu;* 2. testosteron ve androjenlerin tü-

rediği *androstan grubu;* 3. progesteron, progestatifler ve mineralokortikoit ve glukokortikoit kortikosteroitlerin türediği *pregnan grubu.*)

◆ a. Biyokim. Steroit hormon.

—Org. kim. Az ya da çok bozulmuş olarak sterollerin iskeletini taşıyan bileşiklerin genel adı. (Steroitlere hayvansal ya da bitkisel tüm bileşiklerde rastlanır ve bu bileşiklerde vitamin, hormon, alkaloit ve toksin rolü oynarlar. Sayısal olarak en kalabalık ve en önemli organik gruplardan birini oluştururlar.)

STEROL a. (fr. *stérol*). Biyokim. Siklopentanoperhidrofenantren çekirdeğinden (yani 3 sikloheksanik ve 1 siklopentanik çekirdekten) türemiş çokhalkalı alkollerin bir grubunun genel adı; bunlar arasında kolesterol, safra asitleri, D vitaminleri ve steroit hormonlar yer alır. (Steroller, 3 karbon atomu kaybetmiş triterpen*lerdir.)

STERROBLASTULA a. Biyol. Birkaç makromerin üzerinde yer alan bir mikromer tabakasından oluşan blastula.

STERTOR a. (lat. *stertor; stertere,* horlamak'tan). Patol. Bazı koma durumlarında ve genelleşmiş sara krizi sırasında görülen ve horlamayla birlikte yapılan derin ve gürültülü solunum.

STESEL (Anatoliy Mihailoviç), rus general (Petersburg 1848 - *ay. y.* 1915). Port -Arthur'da komutan (1903), uzun bir kuşatmadan sonra 24 000 askeri ile Japonlar'a teslim oldu (2 ocak 1905). Ölüme mahkûm edildi, 1909'da bağışlandı.

STESİKHOROS, yunanlı şair (İ.Ö. 640'a doğr. - 550'ye doğr.). Yaşamıyla ilgili hiçbir bilgi yoktur. 26 kitaptan oluşan yapıtlarının, özellikle de *İlahiler*'inin yalnızca küçük bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir. Tek başına kıtanın yol açtığı tekdüzeliği, çeşit bakımından daha zengin ve daha uzun olduğundan önleyen üçlüyü (stropha, antistrophe epodos) yaratması, koro lirizminin gelişmesinde oldukça etkili olmuştur. Yazınsal dor lehçesini kullanarak, bu lehçenin koro lirizminin dili durumuna gelmesini sağlamıştır.

STESİMBROTOS Taşozlu, yunanlı yazar (İ.Ö. V. yy.). Themistokles, Thukydides ve Perikles'i eleştiren bir yergi kaleme aldı; bu yazısında demokrasiye ve Atina emperyalizmine saldırıyordu. Ayrıca gizli ayinlere yer veren tapınmalar üzerine bir yapıtı *(Peri Teleton)* vardır.

STETHAİMER (Hans), 1431-1459 arasında Landshut'ta etkinlik gösterdiği sanılan alman mimar ve heykelci. 1432'den sonra Sankt Martin kilisesi'nin (1380'de Hans von Burghausen tarafından başlandı) yapımını sürdürdü: yüksek ve ışıklı üçlü sahın, görkemli batı kulesi; 1424 dolaylarında taştan yontularak yapılan büyük sunak ona mal edilir. Wasserburg'daki (Münih'in D.'sunda) Sankt Jakob kilisesi'ni de onun yaptığı sanılmaktadır.

STETOSKOP a. (fr. *stéthoscope*). Tıp. Göğüs seslerini çıplak kulağa oranla daha kullanışlı ve daha nitelikli olarak dinlemeye yarayan alet.

—ANSİKL. Laennec'in icat ettiği ilk stetoskop tahtadandı ve tek kulaklıklıydı. İlkel örnekleriyle aynı esasa (seslerin bir iletken içinde daha iyi nakledilebilmesi) dayanan günümüz stetoskopları genellikle iki kulaklıklıdır ve iletken bölümleri kauçuk ya da plastiktendir. Bazı aygıtlarda, anormal kalp ya da akciğer seslerinin daha iyi duyulmasını ve gerektiğinde kaydedilmesini sağlayan elektronik bir güçlendirici de bulunur.

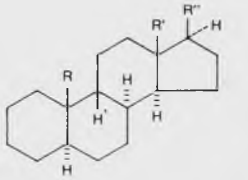
STETSON a. (tesc. edil. a.; öz. a. *J. Stetson*'dan). Amerika Birleşik Devletleri'nde giyilen, geniş kenarlı şapka, kovboyların geleneksel başlığı.

STETTİN, Szczecin'in almanca adı.

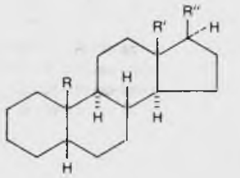
STEUART ya da **STEWART** (*sir* James DENHAM), iskoçyalı iktisatçı (Edin-

temel hidrokarbonlar (stereokimyasal gösterimleriyle)

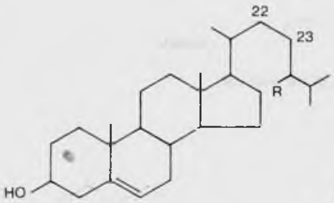
STEROİTLER

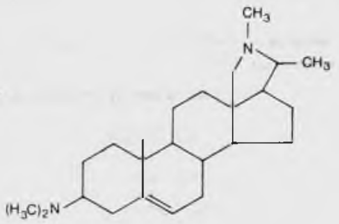
androstan $R = R' = CH_3$; $R'' = H$
kolestan $R = R' = CH_3$; $R'' = CH(CH_3)-(CH_2)_3-CH(CH_3)_2$
ergostan $R = R' = CH_3$; $R'' = CH(CH_3)-(CH_2)_2-CH(CH_3)-CH(CH_3)_2$
östran $R' = CH_3$; $R = R'' = H$

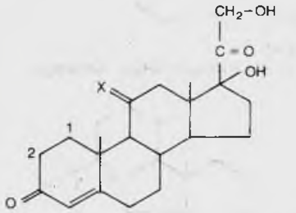
kolan $R = R' = CH_3$; $R'' = CH(CH_3)-(CH_2)_2-CH_3$
koprostan $R = R' = CH_3$; $R'' = CH(CH_3)-(CH_2)_3-CH(CH_3)_2$
etiyokolan $R = R' = CH_3$; $R'' = H$
pregnan $R = R' = CH_3$; $R'' = CH_2-CH_3$

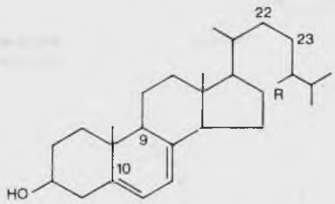
kolesterol $R = H$
β-sitosterol $R = C_2H_5$
stigmasterol $R = C_2H_5$; çifte bağ 22, 23

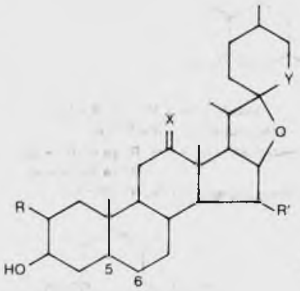
konesin

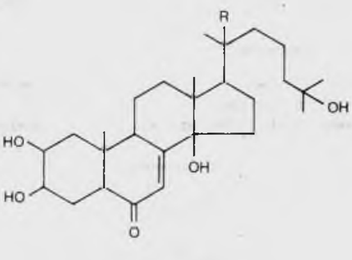
kortizol $X = OH, H$
kortizon $X = O$
prednizolon $X = OH, H$; çifte bağ 1, 2
prednizon $X = O$; çifte bağ 1, 2

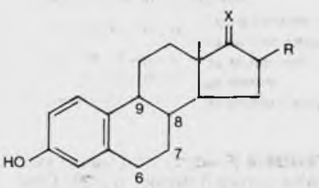
dehidrokolesterol $R = H$
ergosterol, lumisterol $R = C_2H_5$; çifte bağ 22, 23

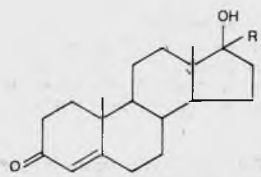
spirostanlar
digitogenin $X = H_2$; $Y = O$; $R = R' = OH$
diosgenin $X = H_2$; $Y = O$; $R' = R = H$ çifte bağ
hekogenin $X = O$; $Y = O$; $R = R' = H$
tigogenin $X = H_2$; $Y = O$; $R = R' = H$
tomatidin $X = H_2$; $Y = NH$; $R = R' = H$

ekdizon $R = H$ ya da OH

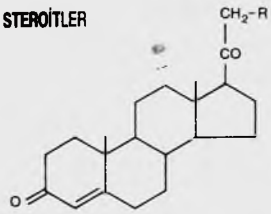
ekilenin $X = O$; $R = H$ çifte bağlar 6, 7 ve 8, 9
östradiol $X = H, OH$; $R = H$
östriol $X = H, OH$; $R = OH$
östron $X = O$; $R = H$

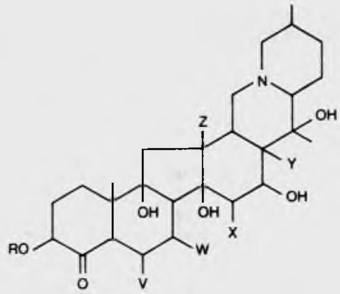
etisteron $R = C \equiv CH$
testosteron $R = H$

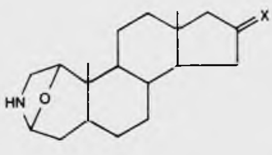
STEROİTLER

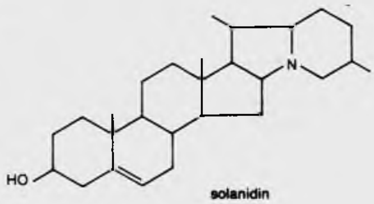
dezoksikortikosteron R = OH
progesteron R = H

germin R = V = Y = Z = H ; W = X = OH
protoverin R = Y = Z = H ; V = W = X = OH
veratridin R = $(CH_3O)_2 C_6H_3 - CO$
V = W = X = H Y = Z = OH

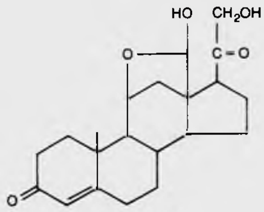

samandarin X = OH, H
samandaron X = O

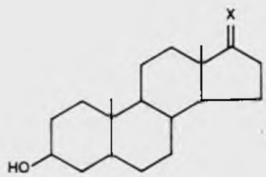

solanidin

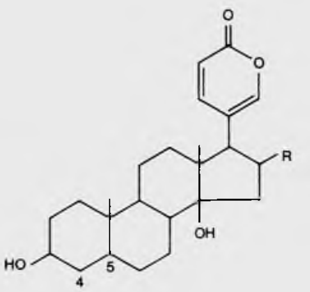
tek tek bileşikler (stereokimyasal gösterimleri yok)

aldosteron

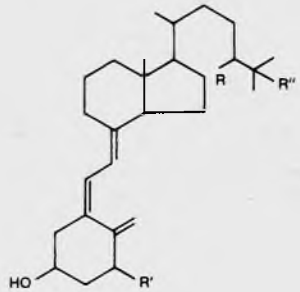

androsteron X = O
koprosterol X = H, $CH(CH_3) - (CH_2)_3 - CH(CH_3)_2$

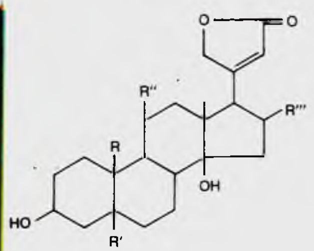

büfadienolitler

bufogenin R = OH
bufotalin R = $OCOCH_3$
silarenin R = H; çifte bağ 4,5

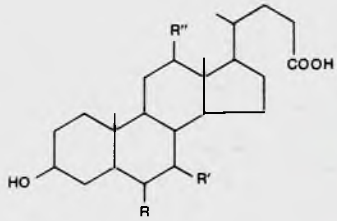

kalsiferol R' = R'' = H; R = CH_3
kolekalsiferol R = R' = R'' = H
hidroksikolekalsiferol R = H; R' ya da R'' = OH
R'' ya da R' = H
dihidroksikolekalsiferol R = H; R' = R'' = OH

kardenolitler

digitoksigenin R = CH_3; R' = R'' = R''' = H
gitoksigenin R = CH_3; R' = R'' = H; R''' = OH
uabagenin R = CH_2OH; R' = R'' = OH; R''' = H
strofantidin R = CHO; R' = OH; R'' = R''' = H

kolik asit R = H; R' = R'' = OH
kenodezoksikolik asit, ursodezoksikolik asit R = R'' = H; R' = OH
dezoksikolik asit R = R' = H; R'' = OH
litokolik asit R = R' = R'' = H
hiyodezoksikolik asit R = OH; R' = R'' = H

James Stewart

burgh 1712 - *ay. y.* 1780). *Inquiry into the Principles of Political Economy* (Politik iktisat ilkeleri üstüne araştırma) [1767] adlı büyük yapıtında merkantilist kuramları açıkladı. Bu yapıt, politik iktisadın bir bilim haline getirilmesi yolunda İngiltere'de girişilen ilk denemedir.

STEUBEN (Friedrich VON), alman asıllı amerikalı general (Magdeburg 1730 - Oneida, New York eyaleti, 1794). Friedrich II'nin kurmay başkanı, Yedi Yıl savaşları sonucunda görevinden alındı (1763). Hohenzollern -Hechingen prensinin saray mareşali, Baden'de albay oldu. 1777'de Amerika'ya gitti. Washington'un baş komutanı olduğu orduya prusya disiplinini soktu, yeni bir yönetmelik hazırladı, Virginia'da savaştı, Yorktown'da bir tümene komuta etti (1781).

STEUBENVİLLE, ABD'de (Ohio) kent, Ohio ırmağı kıyısında, Pittsburgh'un B.'sında; 26 400 nüf. Demir-çelik. Kimya. Kırtasiye.

STEVEDORE a. (ing. sözc.). Deniz huk. Yükün niteliği ya da kontrolü gibi hukuksal işlemler yapmadan gemiye yük yükleme ya da yük boşaltma işini üstlenmiş müteahhit.

STEVENAGE, Büyük Britanya'da (Hertfordshire) kent, Londra'nın K.'inde; 74 000 nüf. İngiltere'nin 1946'da planlanan ilk yeni kenti (eski çekirdek kentin dış mahallesi haline geldi). Elektronik sanayisi.

STEVENS, amerikalı sanayici ve mucit ailesi. —JOHN (New York 1749 - Hoboken, New Jersey, 1838) Amerika Birleşik Devletleri'nde buharlı gemiciliğin ve demiryollarının gelişmesi için çaba harcadı. 1790 yılından başlayarak, Amerika'da, buluş beratları hakkında ilk federal yasayı çıkarttırarak, mucitlerin korunmasını sağlamaya çalıştı. Nicholas Roosevelt ile ortak olduktan sonra, 1803 yılında, çok borulu bir kazan beratı aldı, ondan sonra, 1808 yılında bir buharlı gemi *(Phoenix)* yaptı. New York'u Philadelphia'ya bağlayan bu gemi, ilk buharlı gemi yolculuğunu gerçekleştirdi. Stevens, Birleşik Devletler'de demiryolları ile ilgili ilk imtiyazları elde eden kişi oldu. —Oğulları ROBERT LİVINGSTON (Hoboken 1787 - *ay. y.* 1856) ve EDWİN AUGUSTUS (Hoboken 1795 - Paris 1868), 1831 yılında, ünlü lokomotif *John Bull*'u yaptırdılar. 1841'de, o zamanın en ağır güllesi olan 64 librelik (32 kilo) güllelere dayanabilen bir zırhla donatılmış bir geminin *(Stevens Battery)* planlarını çizdiler. Robert, Vignole rayının gerçek mucidi sayılır.

STEVENS (Wallace), amerikalı şair (Reading, Pennsylvania, 1879 - Hartford, Connecticut, 1955). Yazınsal çalışmalarını felsefi bir tutumla birlikte sürdürdü. Ona göre, "yüce bir kurgu" olan şiir, benin dışında kaldıklarında anlamın kesinliğinden sıyrılan şeylerin kavranmasını sağlamalıdır. Stevens *Harmonium*'dan (1923) *The Auroras of Autumn*'a dek (1950) uyumun ve kurgunun imgelerini algının (renkler) ve dünyanın (mevsimler) imgeleriyle birleştirir. Ancak gerçekle hiç bir zaman tam bir bağlantı kurulamadığından, şiir ancak bir düzeni sezindirmekle yetinir (*The Necessary Angel,* 1951).

STEVENS (George), amerikalı film yönetmeni (Oakland 1905 - Lancaster 1975). Önceleri kameramanlık, gagman'lik ve asistanlık yaptıktan sonra 1930'da yönetmenliğe başladı. Başlıca filmleri: *Annie Oakley* (1935); *A Damsel in Distress* (1937); *Fedailer alayı* (Gunga Din) [1939]; *İnsanlık suçu* (A place in the sun) [1951]; *Vadiler aslanı* (Shane) [1953]; *Devlerin aşkı* (Giant) [1956]; *Anna Frank'ın hatıra defteri* (The Diary of Anne Frank) [1959]; *The Greatest Story Ever Told* (1963).

STEVENS (Siaka Probyn), Timne kökenli, sierra leoneli devlet adamı (Moyamba 1905 - Freetown 1988). Marampa Mineworkers Union'un, sonra da United Mineworkers Union'un sekreterliğini yaptı, Protektora meclisi ve Yasama konseyi üyesi (1951-1957) oldu. Sierra Leone People's Party'nin kuruluşuna katıldı. 1958'de milletvekili, 1964'te Freetown belediye başkanı, 1967'de Başbakan oldu, fakat askeri darbeyle devrildi. 1968'de bir karşı darbeyle tekrar Başbakan oldu. 1971'de cumhuriyeti ilan etti. Ertesi ay 5 yıl için Cumhurbaşkanı seçildi ve aynı zamanda Başbakan olarak kaldı. 1976'da tekrar seçildi. 1985'te süresi doldu; görevlerinden ayrıldı.

STEVENS (Stanley Smith), amerikalı

ruhbilimci (Ogden 1906 - Vail, Colorado, 1973). 1938'den başlayarak psikofizyoloji ve ruhbilim dersleri verdiği Harvard'da psikofizik laboratuvarını yönetti. Bu alandaki çalışmaları ve ruhbilimde kullanılabilir çeşitli ölçek türleri incelemesiyle tanındı: (H. Davis'le birlikte) *Hearing: İts Psychology and Psychophysiology* (İşitmenin ruhbilim ve psikofizyolojisi), 1938; *Handbook of Experimental Pyschology* (Deneysel ruhbilim el kitabı), 1951; (F. Warshofsky ile birlikte) *Sound and Hearing* (Ses ve işitme), 1965.

Stevens-Johnson sendromu, çocuklarda görülen polimorf kızarıklığın ağız çeşidi (çok delikçikli ektoderm hastalığı).

STEVENSON (Robert Louis BALFOUR), iskoç yazar (Edinburgh 1850 - Vailima, Apia yakınında, Samoa adası, 1894). Babası ve dedesi deniz feneri inşaatçısıydı, genç yaşta vereme yakalandı, ailesiyle arası açıldı, Fransa ve Almanya'yı dolaştı, Barbizon'da rastladığı dul bir amerikalı kadınla ilişki kurdu, 1880'de Kaliforniya' da onunla buluştu ve evlendi (*The Silverado Squatters*, 1883; *The Amateur Emigrant*, 1895). İlk yapıtları hemen büyük bir ilgi uyandırdı (*Travels with a Donkey in the Cevennes*, 1879; *Virginibus puerisque*, 1881; *The New Arabian Nights*, 1882). Serüven romanı *Define* adası* (Treasure island) [1883], *İki* yüzlü adam* (The Strange case of doctor Jekyll and Mr. Hyde) [1886] ve *Kaçırılan çocuk* (Kidnapped) [1886] romanları ona büyük bir ün sağladı. Sağlık sorunları yüzünden Hyères adalarına yerleşti, çocuk kitapları yazdı (*A Child's Garden of Verses*, 1885; *Underwoods*, 1887) ve *The Master of Ballantrae* (1889), *The Wrecker* (1892), *Catriona* (1893), *Weir of Hermiston* (1896) gibi yapıtlarında tekrar İskoçya'yı konu aldı. Tamamlayamadığı romanlarının *(St. İves)* sıkıntısı, kötülüğe karşı verdiği savaşım ve ölüm saplantısı (*The Beach of Falesa*, 1892) giderek daha da arttı; Samoa'da geçirdiği huzurlu yıllarda halk arasında "masalcı" diye ün yaptı ve baba otoritesine karşı manevi bir intikamın bütün tadını çıkardı.

STEVENSON (Adlai Ewing), amerikalı siyaset adamı (Los Angeles 1900 - Londra 1965). Chicago'da avukatlık yaptı (1927), deniz kuvvetlerinde yardımcı sekreter (1941-1944), Birleşmiş milletler'de temsilci (1945-1947) ve İllinois demokrat valisi (1949-1953) oldu. 1952 ve 1956 başkanlık seçimlerine katıldı, fakat Eisenhower karşısında seçimi kaybetti. Başkan Kennedy tarafından Birleşmiş milletler delegeliğine (1960), 1961'de de Amerika Birleşik Devletleri'nin Birleşmiş milletler'deki temsilciliğine getirildi.

STEVENSON (Ben), britanyalı dansçı ve koregraf (Southsea 1937). London's Festival Ballet'de solo çalıştı (1959-1968) ve soylu dansçı rollerini oynadı. Royal Academy of Dancing'in teknik direktörü (1968), *Uyuyan güzel*'in yeni bir prodüksiyonunda, Beryl Grey'le birlikte çalıştı. Sanat direktörlüğüne getirildiği (1969), Harkness Young Company için *Three Preludes*'ü yazdı (Rahmaninov'un müziği), misafir koregraf olarak davet edildiği (1970) Washington National Ballet'de, *Külkedisi*'ni ve *Uyuyan güzel*'in kendi öz versiyonunu yeniden sahneye koydu. Frederick Franklin'le birlikte Washington National Ballet'in direktörü (1971), 1976'da Houston Ballet'in sanat direktörü oldu ve Norveç'te, *Peer Gynt*'in bir versiyonunu oynadı (1983).

STEVİN (Simon), flaman matematikçi ve mühendis (Brugge 1548 - Lahey 1620). Önce Anvers'te veznedar ve muhasebeci olarak çalıştı, daha sonra Hollanda Devletleri hizmetinde bentler müfettişi oldu, öğrencisi Maurits van Nassau'nun desteğiyle Hollanda orduları levazım subaylığına atandı. Stevin'in çalışmaları bilimsel düşünce tarihinde önemli bir yer tutar. Aritmetikte, orandışı sayıların da sayı özelliğinde olduğunu kabul etti ve ondalık kesirleri Avrupa'ya soktu. *Tafelen van interest* (1582) adlı yapıtında, o güne dek yayımlanmış ilk büyük faiz cetvelleri vardır. Eğrisel düzlemsel şekillerin ağırlık merkezini saptamak için Arkhimedes yöntemlerini kullandı. Çift *reductio ad absurdum*'u dikkate almayarak tüketme yöntemini kolaylaştırdı. Mekanikte, kaldıraç kuramını ve eğik bir düzlemde bulunan bir cismin dengesini tartıştı. Ayrıca, gökbilim, denizcilik, istihkâmcılık, coğrafya, diyalektik ve müzik kuramı üzerine kapsamlı incelemeler yazdı.

STEWART a. (ing. mucit C. V. *Stewart*' ın adından). Balıkç. **1.** Birbiri ardına bağlanmış ve üzerlerine yem olarak tek bir kurt takılan iğnelerden oluşan alabalık tackle'ı. **—2.** *Stewart kurşunu*, atmalı oltalarda safra görevi yapan sarmal kurşun. (Bu kurşunu da ilk kez iskoç balıkçının kullandığı sanılır.)

STEWART, *Stuart** hanedanının adının XVI. yy.'a kadar geçerli olan yazımı.

STEWART (John), **Buchan** kontu, iskoçyalı prens (1380-1424 ya da 1429). Fransa başkomutanı, Albany dükünün oğlu ve İskoçya kralı Robert II'nin torunu. 1421'de dört-beş binlik iskoçya ordusuyla veliaht Charles'a (gelecekteki Charles VII) katıldı ve İngilizler'i Baugé'de yendi. Ya Verneuil'de ya da Orléans kuşatması sırasında öldürüldü.

STEWART (James) → MORAY.

STEWART → STUART.

STEWART (Dugald), ingiliz filozof (Edinburgh 1753 - *ay. y.* 1828). Edinburgh Üniversitesi'nde ders verdi. Reid'in görüşlerini benimsedi ve şu yapıtları yazdı: *Elements of the Philosophy of the Human Mind* (İnsan ruhu felsefesinin öğeleri) [3 cilt, 1792-1814-1827]; *Philosophical Essays* (Felsefe denemeleri) [1810]; *Outlines of Moral Philosophy* (Ahlak felsefesinin ana çizgileri) [1792-1793-1802] ve *Philosophy of the Active and Moral Powers of Man* (İnsanın etkin ve ahlaki yetilerinin felsefesi) [1828].

STEWART (Robert), **Castlereagh** vikontu → CASTLEREAGH.

STEWART (*sir* Donald Martin), büyük britanyalı mareşal (Mount Pleasant, Forres yakınında, Grampian, 1824 - Cezayir 1900). 1878'de, Afganistan'da Büyük Britanya kuvvetlerine komuta etti. Roberts' ın emrindeki bölüğün Kâbil'e ulaşmasını ve seferin zaferle sonuçlanmasını sağladı.

STEWART (Balfour), iskoçyalı fizikçi (Edinburgh 1828 - Droichead Átha yakınında, İrlanda, 1887). Soğurma ve ışıma güçleri arasındaki oranlılıkla ilgili yasayı keşfetti, Güneş fiziği üzerinde araştırmalar yaptı.

STEWART (Robert Michael), baron **Stewart of Fulham,** büyük britanyalı siyaset adamı (Bromley 1906). İngiliz işçi partisi' ne girdi, 1929'da Oxford Union Society' ye başkan, 1945'ten 1979'a kadar da milletvekili seçildi. Savaş işlerinden sorumlu Devlet bakanı yardımcılığına (1947-1951), sonra milli eğitimden sorumlu Devlet bakanı yardımcılığına (1964-65) getirildi. Wilson tarafından Foreign Office'e (Dışişleri bakanlığı) atandı (ocak 1965 - ağustos 1966). Ardından ekonomik işlerden sorumlu Devlet bakanı (1966-67), sonra da dışişlerinden sorumlu Devlet bakanı (1968-1970) oldu.

STEWART (James), amerikalı tiyatro ve sinema oyuncusu (İndiana, Pennsylvania, 1909). Tiyatroda tanındı, sonra ona başroller veren (*Para beraber gitmez* [You can't take it with you], 1938 ve *Bay Smith Washington'a gidiyor* [Mr. Smith goes to Washington], 1939) Frank Capra'nın başta gelen oyuncularından biri oldu. Çok aranan bir oyuncu olan Stewart, en iyi oyunlarını 1945'ten sonraki acıklı ya da kovboy filmlerinde gösterdi: *Ölüm kararı* (The Rope) [A. Hitchcock, 1948], *Winchester 73* (A. Mann, 1952), *Arka pencere* (Rear Window) [A. Hitchcock, 1954], *Ölüm korkusu* (Vertigo) [A. Hitchcock, 1958], *Bir cinayetin anatomisi* (Anatomy of a Murder) [D. Preminger, 1959], *Kahramanın sonu* (The Man who shot Liberty Valence) [J. Ford, 1962], *Baharda hücum* (Cheyenne Autumn) [J. Ford, 1964].

STEWART (Douglas), avustralyalı şair, oyun yazarı ve eleştirmen (Eltham, Yeni-Zelanda, 1913). Norman Lindsay'ın dirimselciliğinden etkilenerek, halk şiirini benimsedi (*Green Lions*, 1937; *Glencoe*, 1947; *Rutherfordt*, 1962; *Collected Poems, 1936-1967*, 1967; *Poems: A Selection*, 1972). Oyun yazarı olarak daha çok radyo için yazdığı oyunlar ve tarihi piyesleriyle tanındı (*The Fire on the Snow*, 1941; *Ned Kely*, 1943; *The Golden Lover*, 1944; *Shipwreck*, 1947; *Fisher's Ghost: An Historical Comedy*, 1960). Avustralya'da ulusal bir edebiyat geleneğinin oluşmasına yardımcı oldu. Ayrıca *A Girl With Red Hair and Other Stories* (1944) adlı bir öykü kitabıyla, *The Flesh and the Spirit: An Outlook on Literature* (1948) ve *The Broad Stream: Aspects of Australian Literature* (1975) adlı eleştiri kitapları da vardır.

STEWART (Jacky), ingiliz otomobil yarışçısı (Milton, İskoçya, 1939). Yirmi yedi büyük ödül kazandı, 1969, 1971 ve 1973 yıllarında dünya sürücüler şampiyonu oldu.

STEWART adası, Yeni-Zelanda'da ada; 1 735 km²; 340 nüf. Foveaux boğazıyla Güney adasından ayrılır.

Stewart bağıntısı (iskoç matematikçi M. *Stewart* ın [1717-1785] adından). Geom. B, C ve D aynı bir dereceli doğru üzerinde olmak koşuluyla Eukleides düzleminin dört A, B, C ve D noktası için gerçeklenen

$$AB^2 \cdot \overline{CD} + AC^2 \cdot \overline{DB} + AD^2 \cdot \overline{BC} + \overline{BC} \cdot \overline{CD} \cdot \overline{DB} = 0$$

bağıntısı.

STEWARTİT a. (fr. *stewartite*; Kaliforniya'daki *Stewart* maden ocağının adından). Triklinik sistemde yer alan hidratlı demir ve manganez fosfat.

STEYR, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) kent, Steyr ile Enns'in kavuştuğu yerde; 40 000 nüf. Alınlıkları gotik dönemlerinden kalma evlerle çevrili orta meydan. Gotik ve barok üslubunda bölge manastırı, rokoko üslubunda cepheli belediye konağı ve başka anıtlar. Kent, Steiermark'taki demir cevheri sayesinde Ortaçağ'dan bu yana metalürji merkezi oldu. Daha sonra buna otomobil sanayisi de eklendi. —Ulm' da yenilgiye uğrayan (3 aralık 1800) Avusturyalılar 25 aralık ateşkesi'ni burada imzaladılar (daha sonra Lunéville antlaşması yapıldı).

STFA (Sezai Türkeş-Feyzi Akkaya hol ding aş), inşaat, taahhüt, mühendislik sanayi, ticaret ve hizmet alanlarında e kinlik gösteren holding. Türkiye'deki e eski inşaat firmalarından biri olan STF inşaat şirketi, Sezai Türkeş ve Feyzi Akk ya tarafından 1932'de kuruldu. 1950'c anonim şirkete dönüşen kuruluş, 1970 kadar birçok büyük ihaleyi üstlener yurt içinde Ereğli demir-çelik tesisleri, A ağa rafinerisi, Yarımca petrokimya kom leksi, Bartın limanı ve denizaltı üssü, Kuşadası yat limanı, Alsancak limanı, Yeşilköy havaalanı ve bakım tesisleri, Pirelli lastik fabrikası ve Kadıncık-II hidroelektrik santralı gibi projeleri gerçekleştirdi. 1972'de, yurtdışında ilk ihalesini alarak

L. Maous-Gamma

Siaka Probyn Stevens (1980'de)

Snark International

Robert Louis Stevenson
W. B. Richmond'ın yaptığı portreden (1887) ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

XI

Simon Stevin

Libya-Tripoli liman inşaatını üstlendikten sonra, ardı ardına aldığı yeni inşaat işleriyle etkinliklerini Suudi Arabistan, Libya, İran, Rusya, vd. ülkelere de yayarak yurtdışında 5 inşaat şirketi kurdu. Şirketin yurtdışında aldığı ihalelerin bedeli 1975'te 138 milyon dolar iken, 1980'de 858 milyon dolara, haziran 1993 itibariyle 3 milyar 16 milyon dolara ulaştı. STFA inşaat aş, 1980'den sonra yurtiçinde de Galata köprüsü, İstanbul kanalizasyonu Ahırkapı deniz deşarjı projesi, Japonlar'la birlikte yaptığı Fatih Sultan Mehmet köprüsü, Fatih-Haliç-Eyüp tünellerinin yapımı gibi büyük inşaat işlerini üstlenerek tamamladı ve ENR'nin (Engineering news record) 1991 sıralamasında dünyanın ilk 100 inşaat firması (74.) arasına girdi. 1993 yılı itibariyle STFA grubu içinde inşaat ve taahhüt, sanayi ve ticaret, ihracat, turizm, hizmet sektörlerinde çalışan pek çok şirket yer almaktaydı.

STHAVİRA, Theravada (Eskilerin yolu) kolunun doğduğu ilk buddhacı *Sangha* keşişlerinin geleneğini izleyen kimseleri belirten sanskirtçe sözcük (pali dilinde *thera,* eski).

STHENELAİS a. Gelgitarası kesimlerin çamurlu kumları arasında yaygın, sırt yüzü dışbükey, çokkıllı halkalısolucan cinsi. (*Aphroditidae* familyası.)

STHENELOS. Yun. mit. Yunan mitolojisindeki birçok kişinin adı; aralarından ikisi Herakles'in arkadaşıdır.

STİASNY (Edmund), avusturyalı kimyacı (Viyana 1872 - Hälsingborg 1965). Kromla sepileme çözeltilerinde oluşan kromlu kompleksler üzerinde yaptığı incelemelere dayanarak, bu sepileme tekniğiyle ilgili bir kuram geliştirdi ve önemli pratik sonuçlar elde etti. Ancak Stiasny'nin en büyük başarısı fenolsülfinik asidi formaidehitle yoğuşturarak ilk yapay taninleri ya da sintanları hazırlaması (1911) ve böylece sanayide yepyeni bir alan açmasıdır.

STİBİKONİT a. (fr. *stibiconite*). Miner. Kübik sistemde yer alan antimon oksit; stibin'in ayrışmasıyla oluşur.

STİBİN a. (fr. *stibine;* lat. *stibium,* antimon' dan). Org. kim. Genel formülü $SbH_{3-n}R_n$ olan organik bileşiklerin genel adı; antimona bağlı hidrojenin bir ya da daha çok hidrojeni yerine, birdeğerli karbonlu köklerin geçmesi sonunda oluşur. (Arsinlerle benzer özellikler taşır.)
—Miner. Ortorombik sistemde yer alan doğal antimon* sülfür; başlıca antimon cevherini oluşturur. (Eşanl. STİBNİT.)

STİBİOTANTALİT a. (fr. *stibiotantalite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan, $SbTaO_4$ formülündeki doğal tantal ve antimon oksit.

Alfred Stieglitz
Paula, Berlin, 1889
George Eastman House, Rochester

A. Stieglitz-George Eastman House

STİCH-RANDALL (Teresa), amerikalı kadın şarkıcı (West Hartford, Connecticut, 1927). Çok genç yaşta, New York'ta soprano olarak sahneye çıktı, Toscanini tarafından fark edildi, 1951'de Avrupa'ya geldi; Floransa, sonra Aix-en-Provence (1953 -1971) festivallerinde ortaya çıkan değerli müzik yeteneğinin ardından, Mozart'ın ve liedlerin seçkin bir yorumcusu olarak ün yaptı.

STİCK a. (ing. çubuk anlamına gelen *stick*'ten). Kozmet. Bileşimine katılan ve erime noktası yüksek olan balmumu yardımıyla çubuk biçiminde hazırlanarak elde edilen kozmetik ürün (ruj, göz farı).

STİCTA a. Desteğinin çeşitli yerlerine çengellerle tutunan, yaprağımsı talı ile belirgin liken.

■**STİEGLİTZ** (Alfred), amerikalı fotoğrafçı (Hoboken 1864 - New York 1946). New York'taki Camera Club'ın resmi dergisi *Camera Notes*'u (1897), daha sonra Photo Secession grubunun (1903'ten 1917'ye kadar yayımlanan) organı *Camera Work*'ü ve grupla aynı adı taşıyan, sonradan "291" adını alan galeriyi kurdu, böylece Avrupa ile Amerika arasındaki tüm sanatsal avangard alışverişleri başlatmış oldu. Yetenekli bir resimselci ve ateşli bir gerçekçilik yanlısı olan Stieglitz, yalnızca ışık oyunlarıyla çarpıcılık kazanan çok yalın ve açık bir anlatım kullandı. Bulutların büyüsüne kapılan sanatçı, "Equivalents" dizisiyle, görkemli çekimler sayesinde fotoğraf dilinin kazanabileceği gücü ve değeri kanıtladı.

STİELER (Adolf), alman coğrafyacı ve haritacı (Gotha 1775 - *ay. y.* 1836). Saksonya-Gotha düklüğünde yöneticiydi. Bir *Almanya haritası,* bir *Klasik atlas* ve özellikle bir *El atlası* (Handatlas) hazırladı (1817-1832).

STİELER (Josef), alman ressam (Mainz 1781 - Münih 1858). Paris'te, özellikle Gérard'ın öğrencisi olduktan sonra, 1820'de Bavyeralı Ludwig I'in saray ressamı oldu. (Münih müzelerinde birçok portresi vardır.)

STİELTJES (Thomas), hollandalı matematikçi (Zwolle 1856 - Toulouse 1894). Leiden gözlemevi'nde ve Groningen matematik kürsüsünde görev aldı, 1886'da, Paris'te doktora yaptı ve Toulouse'a profesör olarak atandı. *Recherches sur les fractions continues* (Sürekli kesirler üzerinde araştırmalar) [1894] adlı kitabında Riemann-Darboux integralini genelleştiren yeni bir integral buldu.

STİERNHİELM (Georg), isveçli bilgin ve şair (Vika, Dalarna, 1598 - Stockholm 1672). Matematikçi, fizikçi ve filolog olan Stiernhielm, Gustaf Adolf tarafından "Collegium illustrum"a okutman, Dorpat yüce divanı'na da yargıç yardımcısı olarak atandı (1630) ve kendisine soyluluk unvanı verildi (1631). Christina döneminde sarayın en sevilen şairi oldu, ancak sonraki yıllarda gözden düştü. En ünlüsü *Herkules* (1658) olan birçok şiir ve saray için "divertimentolar" yazdı; isveç şiirine üstün düzeyli bir biçim kazandıran ilk kişidir. "İsveç şiirinin babası" lakabına layık görüldü.

STİF, esk. **Sétif,** Cezayir'de kent, vilayet merkezi, 1 100 m yükseltide Konstantin bölgesi yüksek ovalarında; 168 295 nüf. (1987). Kent, Romalılar'ın *Sitifis* (İmparatorluğun III. yy.'ında Moritanya'nın başkentiydi) adlı sitesinin harabeleri üzerinde kuruldu. Muvahhit sultanı Abdülmümin Bin Ali bu kent yakınında Beni Hilal istilasını durdurdu (1152). Tahıl tarımı yapılan bir bölgede bulunan Stif, ticaret ve sanayi (otomobil montaj, petrokimya, elektrikli aygıtlar) merkezidir. — *Stif vilayeti,* 10 350 km²; 997 396 nüf. (1987).

STİFNAT a. (fr. *styphnate*). Org. kim. Stifnik asidin tuzu. (Eşanl. TRİNİTROREZORSİNAT.)

STİFNİK sıf. (fr. *styphnique;* yun. kabız olmak anlamındaki *styphein*'den). Org. kim. *Stifnik asit,* formülü $(O_2N)_3C_6H(OH)_2$ olan ve stifnit adı altında patlayıcı madde olarak kullanılan trinitro-2, 4, 6 rezorsinolün yaygın adı.

STİFT a. **1.** İsveç, Danimarka ve Norveç'te, diocesise karşılık düşen kilise bölümü. **—2.** Almanya'da, yardımlaşma örgütleri ya da üniversiteyle ilgili kuruluşlar (tanrıbilim öğrencileri yurtları).

STİFTER (Adalbert), avusturyalı yazar (Oberplan, bugün Horní Planá, Bohemya, 1805 - Linz 1868). *Studien* adı altında birleştirilerek 6 cilt halinde yayımlanan ilk yazılarının özelliği, doğayı yakından incelemesi ve tasvirlerinin güzelliğidir. Bunlardan sonra *Bunte Steine*'yi yayımladı (1853). İdealist bir düşünür olan Stifter'in romanlarında ve hikâyelerinde manevi iyimserliğinin izleri açıkça görülür (*Der Nachsommer,* 1857; *Witiko,* 1865-1867). Üslubunun yalınlığı ve zarafetiyle çağının en büyük alman yazarlarından biri sayılır.

STİGLER (George), ABD'li iktisatçı (Renton, Washington eyaleti, 1911). Piyasaların işleyiş tarzları ve yapıları, üretim ve maliyet kuramları, oligopoller kuramı, eleştirici bir gözle baktığı devlet mevzuatının neden ve sonuçları konularında, mikroekonomik çözümlemeye dayanan çalışmalar yaptı. 1982'de, Nobel iktisat ödülü'nü kazandı.

STİGMA a. (*sigma* ve *to*'dan). Arit. Kimi kez, yunan sayılamasında 6 (ϛ') değerine karşılık kullanılan *digamma* (F) ya da *vo* harfi biçimine verilen ad. [Stigma (ϛ), *sigma* (σ) ile *to*'nun (τ) birleştirilmesidir.]

STİGMA a. (fr. *stigma;* yun. *stigma,* benek, küçük delik'ten). Biyol. Öglena gibi bazı protistlerin kamçısının dibinde bulunan karoten boyalı cisimcik. (Işık uyarılarına karşı seçici bir duyarlılık noktası olduğu sanılmaktadır. En ilkel duyu düzeneği olarak nitelenebilir.)
—Böcbil. SOLUKDELİĞİ'nin eşanlamlısı.
—Zool. *Stigma solunumu,* böceklerde, kanat bölütleri dışında bütün soluk deliklerinin (stigma) açık olduğu solunum.

STİGMARİA a. Paleobot. Belki de sigillaria ya da lepidodendron rizoforu olan ve üzerinde değirmi nedbeler bulunan, dikotom organ.

STİGMASTEROL a. (fr. *stigmastérol*). Org. kim. Formülü $C_{29}H_{48}O$ olan, Calabar baklası ve soya fasulyesinde sitosterol*le birlikte bulunan sterol.

STİGMAT a. (fr. *stigmate*). Dokubil. Organızmadaki göçer hücrelerin (akyuvarlar, fagositler, mikrofajlar), diyapedez sırasında, bir kılcal damardan çıkarken endotelyum hücreleri arasında bıraktıkları mikroskobik delik.
—Patol. Bir hastalık ya da bozukluğun habercisi olan sürekli klinik belirti.

STİGMATİK sıf. (fr. *stigmatique*). Opt. Eşmerkezli bir ışık demetini, eşmerkezli bir başka demete dönüştürerek, bir cisim noktanın net bir görüntüsünü veren optik bir sistem için kullanılır. (Küresel ayna, kendi merkezi için stigmatiktir) || Optik bir sistemin stigmatik olduğu noktalar için kullanılır.

STİGMATİKLİK a. Opt. Stigmatik olan bir optik sistemin niteliği.

STİGMOMETRE a. (fr. *stigmomètre*' den). Foto. Bazı refleks makinelerin vizörüne takılan ayar düzeneği; bu düzenek, buzlu camda açılan silindir bir oluktan oluşur ve ıraksak bir mercek işlevi görerek, buzlu cam düzlemi dışından geçen görüntü çizgilerini kırar.

STİGNANİ (Ebe), italyan kadın şarkıcı

(Napoli 1904 - İmola 1974). İlk kez, 1926' da, Scala di Milano'da *Aida*'da rol aldı (Amneris rolü) ve otuz yıl boyunca, Verdi'nin büyük repertuvarına özellikle uygun ses gücü ve zenginliğiyle, italyan mezzosopranolar arasında rakipsiz bir yer edindi.

Stijl *(De)* ["Üslup"], Mondrian'ın yeniplastikçilik*'inin temelleri üzerine 1917'de Leiden'de kurulan sanat grubu ve dergisi. Başlıca kurucusu Van Doesburg ve başlıca kuramcısı Mondrian'ın (1917-1922 arasında yayımlanan makaleler) çevresinde bu grupta ressamlar (Bart Van der Leck [1876-1958], belçikalı Vantongerloo, macar Vilmos Huszár [1884-1960]), mimarlar (Oud, Robert Van't Hoff [doğm. 1887], Jan Wils [1891-1972], sonra Rietveld) ve şair Antony Kok yer aldı. Grubu oluşturan tüm sanatçıların ortak kaygıları kesin bir plastik dil oluşturmak ve sanatla çevresi arasında yeni ilişkiler bulup ortaya çıkarmaktı (mimarlık, dekorasyon, döşeme, baskı tekniği vb.) XX. yy. sanatının geleceği için büyük önem taşıyan De Stijl grubu, çeşitli uyuşmazlıklardan ve ayrılmalardan (Van der Leck, Mondrian vb.) sonra, Van Doesburg'un kendi kuramları ("ilkeselcilik") doğrultusunda gelişti ve 1932'de dağıldı.

STİKİNE, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) ve Alaska'da ırmak 540 km. *Stikine* platosunda doğar, Wrangell'de Atlas okyanusu'na dökülür. Aşağı çığırı ulaşıma elverişli olan ırmak, XIX. yy.'ın sonunda, Klondike altın madenlerine giden ve sıkça kullanılan bir yol oldu.

STİL a. (fr. *style*). Üslup, biçim, tarz.
—Biyol. Çeşitli hayvanlarda, bazı organların çıkıntılı ve ince bölümü. || Erkek örümceklerde, soğancık içinde yer alan ve gerektiğinde dışarı fırlayarak çiftleşmeye yarayan ince çıkıntı. || İki kanatlı böceklerde, duyargaların üçüncü parçası üzerinde bulunan eklemli, uzun kıl.
—Ed. → ÜSLUP.

Stil (*schöner* ya da *weicher*). → SCHÖNER STİL.

stil nuovo ya da **dolce stil nuovo** ("yeni tatlı üslup"), italyan şiir okulu. Bolognalı Guido Guinizelli (1240'a doğr. -1276) tarafından kurulduysa da, floransalı ve toscanalı genç şairlerden (Lapo Gianni, Gianni Alfani, Cino da Pistoia) oluşan bir topluluğun Dante ve Cavalcanti'nin çevresinde toplanmasıyla birliğe ulaştı. Bu topluluğun üyeleri soylu bir aşk gizemciliğine dayanan ve sürekli bir hayranlık havası içinde, sevilen kadının kurtarıcı erdemlerini yücelten bir şiir ortaya koydular.

STİLBEN a. (fr. *stilbène;* yun. parlamak anlamında *stilbein*'den). Org. kim. Formülü $C_6H_5—CH=CH—C_6H_5$ olan, Laurent tarafından bulunan ve parlak pulcuklar biçiminde kristalleşen (adını buradan alır) difenil-1,2 etilenin yaygın adı.
—Boyar. mad. Ornatılmış ya da ornatılmamış stilbenden türeyen, sarıdan turuncu sarıya dek tüm renk tonlarını veren direkt azoboyarmadde.

STİLBİT a. (fr. *stilbite*). Miner. DESMİN'in eşanlamlısı.

STİLBÖSTROL a. (fr. *stilbœstrol*). Dietilstilböstrol ya da stilböstrol difosfat halinde kullanılan ve steroit etkisi olmayan sentetik östrojen.

STİLE a. (fr. *stylet*). Cerr. Bir ucu zeytin biçiminde şişkin, öteki ucu bazen oluklu olan, sert ya da bükülebilir, ince madeni çubukçuk. (Stile fistül yollarını, yaraları vb. sondalamaya yarar.)

STİLETTO a. (ital. sözc., *stilo,* hançer' den). Sivri üçgen ağızlı, ince uzun daga.

STİLİCHO (Flavius), vandal kökenli romalı general (360'a doğr. - Ravenna 408). Theodosius, Stilicho'yu Pers büyükelçiliğine getirdi (383), yeğeni Serena ile evlendirdi; kızı Maria ile kendi oğlu Honorius'u nişanladı. Onu ordu başkanlığına getirdi, ölümünde Honorius'un naipliğini de onun yapmasını istedi. Stilicho'nun güç kazanmasını engelleyen Arcadius'un naibi Rufinus öldürüldü. Rufinus'un yerine geçen Eutropios, Stilicho'yu Peloponisos savaşlarında yenilgiye uğratmak için aynı yolu izledi (397). Daha da ileri giderek onu halk düşmanı ilan etti ve Doğu'daki mallarına elkoydu. Stilicho 402'de Pollenza' da yendiği Alarik'i 403'te Verona'da sıkıştırdı. 406'da Fiesole'de Radagais komutasındaki bir grup ostrogotu yendi. Gücünün doruğunda, ancak İtalya'yı Alarik'in sürekli tehdidinden korumak zorundaydı, Galya'yı ihmal etti. Bu bölge 407'de istilaya uğradı. 408'de Alarik'in gidişinin bedelini ödemek zorunda kaldı. Birçok kişinin nefret ettiği Stilicho'nun durumu, romalı birlikleri Galya'ya göndermek istemesi üzerine daha da zorlaştı. Ayaklanan askerler (Pavia, 408) imparatordan generalin başını istediler ve istekleri yerine getirildi.

STİLİCUS ORBİCULATUS a. Bahçelerde çok yaygın kısakanatlıböcek. (Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

STİLİST a. (fr. *styliste*). **1.** Bir moda koleksiyonunun ürünlerinde kendi yaratıcılığı ya da seçimiyle, çizgileri ve kullanılacak malzemeyi belirleyen ve bu ürünlerin hazırlanışını denetleyen kişi. **—2.** Giysi, ayakkabı, lüks maroken eşya vb. gibi bir kreasyon alanında uzmanlaşmış moda desinatörü.

STİLİSTİK a. (fr. *stylistique*). → ÜSLUP* İNCELEMESİ.

STİLİZASYON a. (fr. *stylisation*). Bir şeyi stilize etmek.

STİLİZE sıf. (belirli bir üslup vermek anlamında fr. *styliser*'den). Yalınlaştırılarak ya da değiştirilerek yorumlanmış bir şey için kullanılır.

◆ a. *Bir şeyi stilize etmek,* doğal bir biçimi, estetik amaçlarla yalınlaştırmak ya da değiştirerek yorumlamak; stilizasyon.

STİLL (William Grant), amerikalı zenci besteci (Woodville, Mississippi, 1895 - Los Angeles 1978). Varèse'in öğrencisi oldu, zenci folkloru ve müzik motiflerinden etkilendi ve 5 senfoni, orkestra ve koro için parçalar ve *A Bayou Legend* (1941), *The Pillar* (1956), *Minette Fontaine* (1958) operalarını bıraktı.

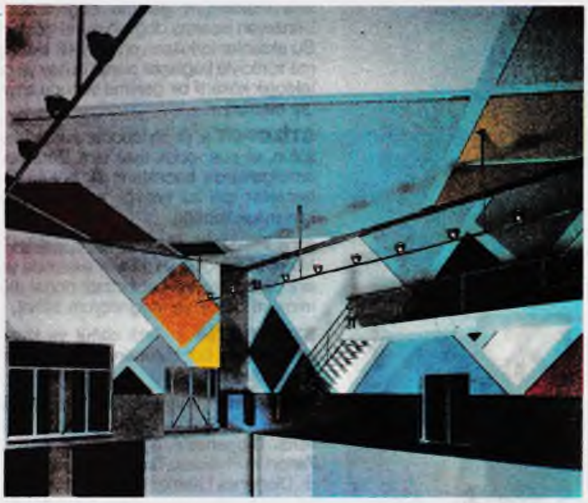
STİLLBAY, Güney Afrika'da yer (Cape ili). Güney Afrika ve Rodezya'da tanımlanmış, bir sanayi evresiyle *(stillbay endüstrisi)* aynı adı taşır. Stillbay endüstrisinin ilk dönemleri (önstillbay endüstrisi) micoque endüstrisiyle benzerlikler gösterir. Tipik stillbay endüstrisiyse solutré evresini anımsatır. Wilton endüstrisi mikrolitleriyse stillbay endüstrisiyle birlikte magosi evresini oluşturur.

STİLLER (Mauritz), isveçli film yönetmeni (Helsinki 1883 - Stockholm 1928). Önceleri tiyatro oyunculuğu yaptı, 1912'de *De svarta maskerna* ile sinemaya geçti. Başlıca filmleri: *Wolo* (1916), *Alexander den store* (1917), *Herr Arnes pengar* (en iyi filmidir) [1919], *Johan* (1920), *De landsflyktige* (1921), *Gunnar Hedes saga* (1922), *Gösta Berlings saga* (1924) [Greta Garbo' yu üne kavuşturmuştur]. Daha sonra Hollywood'da da birkaç film gerçekleştirdi (*The Woman on Trial* ve *Hotel İmperial,* 1927; *The Street of Sin,* 1928).

STİLLİNG (Johann Heinrich Jung) → JUNG-STİLLİNG.

STİLO a. (fr. *stylo*). Dolmakalem.

STİLO, İtalya'da kent, Calabria'da (Reggio ili), Stilo burnunun B.-K.-B.'sında; 2 750 nüf. Önce *Catholicon,* sonra *Cattolica* adıyla anılan kilise, Bizanslılar yöreye egemen olduğu sırada, XI. yy.'a doğru yapıldı. Kubbe, yunan haçı planına göre yapılmış, beş kubbeli, aynı dönemde Peloponisos'ta kullanılan kurallara (küçük boyutlar, kubbeleri taşıyan yüksek kubbe kaynakları, tuğla yazı ve bezemeler) göre yapılmıştır.

Stedelijk Van Abbemuseum

De Stijl
Strasbourg'da *l'Aubette*'teki bir salon için Van Doesburg'un 1927'de gerçekleştirdiği dekorun tekrarı
Stedelijk Van Abbemuseum Eindhoven

STİLOBAT a. (fr. *stylobate;* lat. *stylobates;* yun. *stylobates,* sütun tabanı'ndan). Mim. SÜTUN SEKİSİ*'nin eşanlamlısı.

STİLOBEZZİA a. Nemli çayırlarda çok yaygın, böcekçil, küçük bedenli sinek cinsi. (Isırantitreksinekgiller familyası.)

STİLOİDİT a. (fr. *styloïdite*). Patol. *Radyal stiloidit,* QUERVAİN DARALTICI TENOSİNOVİTİ'nin eşanlamlısı.

STİLOİT sıf. (fr. *styloïde*'den; yun. *stylooides*). Anat. **1.** Bir stileye benzeyen biçiminden dolayı birçok kemik çıkıntısına verilen ad. **—2.** *Stiloit dil kası,* şakakkemiği stiloit çıkıntısından dilin yan yüzüne uzanan, uzun ve ince kas. || *Stiloit dilkemiği kası,* şakakkemiği stiloit çıkıntısından dilkemiğine uzanan ince kas. || *Stiloit mastoit deliği,* şakakkemiğinin alt yüzünde stiloit çıkıntı ile mastoit çıkıntı arasında bulunan ve içinden yüz siniri çıkan delik. || *Stiloit yutak kası,* stiloit çıkıntıdan tiroit kıkırdağına ve yutağın çeperlerine uzanan kas. || *Dirsekkemiği, dönerkemik stiloit çıkıntıları,* dirsekkemiği ve dönerkemiğin alt uçlarında, bileğin her iki yanında bulunan ve deri altında ele gelebilen çıkıntılar. || *Şakakkemiği stiloit çıkıntısı,* şakakkemiğinin alt yüzünde bulunan ince ve uzunca tümsekçik.

◆ a. Stiloit çıkıntı.

STİLOLİT a. (fr. *stylolithe* ya da *stylolite*). Yerbil. Kazma biçiminde yapısal öğe. Bu öğelerden birkaçı topaklaşarak *stilolit yüzeyi* denen düzensiz bir yüzey oluşturur (genellikle bu yüzey, killi, kömürlü artıklar ya da oksit izleriyle belirginleşir). [Stilolitler, karbonatlı kayaçların gerilme etkisiyle çözünmesinden kaynaklanır. Eksenleri,

Greta Garbo
Mauritz Stiller'in gerçekleştirdiği *Gösta Berlings saga* (1924) adlı filmin bir sahnesinde

Filmhistorika Samlingarna-J.-L. Passek kol.

İPS-P.P.P kol.

general **Stilwell** (ağustos 1944'te)

Tobias **Stimmer**
Jacob Schwytzer ve karısı
1564 portreleri
Güzel sanatlar müzesi, Basel

Hans Hinz

ana maksimum gerilme doğrultusuna benzeyen kısalma doğrultusunu gösterir. Bu eksenler tortulların diyajenetik tıkızlaşma süreciyle bağlantılı olarak düşey ya da tektonik kökenli bir gerilme sonucu altyatay olabilir.]

STİLOPOT a. (fr. *stylopode;* yun. *stylos,* sütun, ve *pus, -odos,* ayak'tan). Dörtayaklı omurgalılarda bacakların ilk bölütü (ön bacaklar için kol kemiği, arka bacaklar için uyluk kemiği).

STİLPNOMELAN a. (fr. *stilpnomélane*). Miner. Monoklinik ve triklinik sistemde yer alan, kloritlere benzer hidratlı doğal alüminyum demir ve magnezyum silikat.

STİLPNOTİA a. Tırtılı söğüt ve kavak ağaçlarında bol bulunan kelebek cinsi. (*Liparidae* familyası.)

STİLPON, yunanlı filozof; Megara'da doğdu. İ.Ö. 320'ye doğru Atina'da ders verdi. Diogenes'in öğrencisi ve Kitionlu Zenon ile Phleiuslu Timon'un öğretmeniydi. Diogenes Laertios'un sözünü ettiği yapıtlarından hiçbiri bugüne ulaşmamıştır. Eleacılar gibi Stilpon da, Varlık'ın mutlak bir hareketsizlik içinde bulunduğunu savunuyordu; hatta bu savın ahlak konusunda da geçerli olduğunu ileri sürüyor ve yüce iyiyi ruhun aldırmazlığında buluyordu. Stilpon'un temsilcilerinden biri olduğu Megara okulu, bir yandan platoncu, hatta sokratesçi gelenekle (Atina'nın koruyucu tanrıları ve din konusunda atinalı yöneticilerle anlaşmazlığa düşmüş olmalıdır), bir yandan da stoacı okul arasında bağ kurar.

STİLUS a. (lat. *stilus*). Antikçağ ve Ortaçağ'da balmumu tabletler üstüne harfleri çizmekte kullanılan sivri demir çubuk. (Bir ucu sivri, öbür ucu ise harfleri silmeye ve balmumu yüzeyini düzleştirmeye yarayan bir tür palet biçimindeydi. Demirden yapılmış olanları dışında, tahta, fildişi ya da başka madenlerden yapılma stiluslar da vardır.)

STİLWELL (Joseph Warren), amerikalı general (Palatka, FLorida, 1883 - San Francisco 1946). 1904'te West Point piyade sınıfını bitirdi, Birinci Dünya savaşı sırasında Saint-Mihiel'de başarı kazandı. Kaliforniya Üniversitesi'nde, daha sonra Pekin'de (1920-1923) çince öğrenerek Tiencin amerikan birliği kurmay başkanı, 1932'de Çin askeri ataşesi oldu. Çin-Japon savaşı patlak verdiğinde, Çankayşek'in genelkurmay başkanıydı. 1942'de Birmanya dağlarındaki büyük bir geri çekilmeden sonra, çin kuvvetlerini Hindistan'da toplayarak yeniden örgütlemeyi başardı. Böylece Hindistan-Çin-Birmanya harekât alanı amerikan başkomutanlığına ve sonraki yıl da Güney-doğu Asya müttefik kuvvetleri komutanı Mountbatten'in yardımcılığına atandı. Çankayşek ile Hindistan arasındaki ilişkiyi sürdürmek için birçok yol yaptı. En önemlilerinden biri olan *Stilwell* yolu, Assam Hindistan demiryollarının son durağı Ledo'yu Birmanya yoluna bağlıyordu. 1942-43 baharında bu ülkeye yapılan japon saldırısını durdurdu, 1944 baharında da kendisi saldırıya geçti. Aynı yılın kasımında, Çankayşek'le anlaşamadığı için Amerika Birleşik Devletleri'ne geri çağrıldı ve Japonlar'a karşı girişilecek saldırıyı hazırlamaya girişti. 1945 ocağında Okinava'da üne kavuşan 10. ordunun komutanlığını yaptı.

STİMMER (Tobias), isviçreli ressam, desinatör ve gravürcü (Schaffhausen 1539 - Strasbourg 1584). İtalya'nın yukarı kesimlerinde gezdikten sonra 1560'a doğru doğduğu kente dönüp yerleşti: Zum Ritter evinin cephe süslemeleri bu kentte (müzede) bulunmaktadır. Basel ve Strasbourg'daki yayımcılara kitap resimleri hazırladı. Strasbourg katedrali'ndeki saatin ahşap bölümlerini süsledi. Güçlü ve süslü üslubuyla barok sanatın öncülerinden biridir. *Conrad Gessner*'in portresi (Schaffhausen müzesi) ve *Jacob Schwytzer ve karısı* (1564, Basel), adlı çift portresi portre yapmaktaki yeteneğini ortaya koyar.

STİMSON (Henry Lewis), amerikalı siyaset adamı (New York 1867 - Huntington, New York, 1950). Savaş bakanıydı (1911 -1913) ve daha sonra Fransa'da albay olarak savaştı (1917), sonra Nikaragua'ya arabulucu olarak gönderildi (1927); Filipinler genel valisi (1927-1929) oldu ve siyasal liderlerle yakın ilişkiler kurdu. Cumhuriyetçi olan Stimson, Hoover'in Dışişleri bakanı oldu (1929-1933) ve Müttefikler'in borçları sorunuyla ilgilendi (1931). Savaş bakanı oldu (1940-1945) ve daha çok müttefik zaferinin örgütleyicisi olarak dikkati çekti. Atom silahı üretimine ön ayak da oldu.

Stimson doktrini, Amerika Dışişleri bakanı L. Stimson'ın doktrini. Stimson, Japonya'ya gönderdiği 7 ocak 1932 tarihli notada, yasal olmayan kuvvet kullanımıyla sağlanan uluslararası durumların kabul edilemeyeceğini belirtti (Mançukuo olayı). Bu "doktrin" Milletler cemiyeti tarafından kabul edildi ve Birleşmiş milletler örgütü'nce de onaylandı.

STİMÜLİN a. (fr. *stimuline*). Biyokim. Uzaktan etki ederek başka hormonların salgılanmasını sağlayan bazı hormonların, özellikle hipofiz hormonlarının genel adı.
—ANSİKL. Hipofiz stimülinleri içinde şunlar bulunur: tiroidin çalışmasını sağlayan tireostimülin (ya da tirotropin); üreme bezlerinin çalışmasını sağlayan ve folikülostimülin ile lüteostimülin gibi iki hormona bağlı olan gonadostimülin (ya da gonadotrop* hormon); nihayet, böbreküstü bezinin çalışmasını sağlayan A.C.T.H.* İlk ikisi glikoproteittir; sonuncusu basit protittir; hepsi yüksek molekül ağırlıklıdır.

STİNNES (Hugo), alman sanayici (Mülheim an der Ruhr 1870 - Berlin 1924). 1914'ten önce Ruhr havzasının büyük sanayicilerindendi. Birinci Dünya savaşı sırasında grubunun gücünü pekiştirdi. Alman sanayisinin, savaş sonrası anarşisinden sıyrılmasına yardımcı oldu: faaliyet alanını genişletti (imalat sanayisi, basın, nehir taşımacılığı, turizm), güçlü karteller kurdu, enflasyondan muazzam kazançlar sağladı. Reichstag'a milletvekili seçildi (1920-1924), burada sanayinin çıkarlarını temsil etti ve savaş tazminatları konusunda Almanya'nın çıkarlarını sonuna kadar savundu. Ekonominin diktatörü olarak, Wirth hükümetini devirmeyi başardı, Cuno'nun kurduğu yeni hükümeti destekledi, ama markın düşüşünü büsbütün hızlandırdı (1923). Stinnes'in sanayi imparatorluğu, onun ölümünden sonra çöktü.

STİP, Makedonya'da kent, Vardar'ın kolu Bregalnica ırmağı kıyısında; 27 000 nüf. Bir tarım bölgesinin (tütün, pamuk, haşhaş, pirinç) ticaret merkezi. Tekstil sanayisi. Tütün işleme. XIV. yy.'dan kalma kilise.

STİPA a. (lat. *stipa; stipes,* çotuk'tan). **1.** KONGÖVDE'nin eşanlamlısı. **—2.** Mantarlarda şapkayı taşıyan sapa verilen ad. **—3.** Bazı suyosunlarında (laminarya) yaprağın saplı bölümüne verilen ad.

STİPES a. Böcbil. Böceklerde maksilin ikinci eklemi. (Kardoya bağlıdır ve maksil palpini, guleayı ve lakinyayı taşır.)

STİPİTURUS a. (lat. *stipes, -itis,* gövde, çotuk, omca, ve *ura,* kuyruk'tan). Avustralya'da yaşayan, küçük bedenli ötleğen cinsi. (Kıyıdaki sık ve bataklık ormanları sever. Kuyruğunda koşucudevekuşlarınınkine benzeyen 6 dik ve ince kıllı tüy vardır. Ötleğengiller familyası; boyu 18 [10 cm'si kuyruk].)

STİPO a. (ital. *stipo*). Mobc. İlk olarak XVI. yy.'da Floransa'da yapılan ve Louis XIII zamanında Fransa'da moda olan, değerli maddelerle kakma işlemeli küçük dolap.

STİPULATİO a. (lat. sözc.). Rom. huk. Bir tarafın belirli sözcükler kullanarak ileri sürdüğü öneriyi, öteki tarafın aynı sözcüklerle ve kayıtsız koşulsuz olarak kabul etmesiyle oluşan sözleşme türü, taahhüt.

STİRASİN a. (fr. *styracine*). Org. kim. Günlük ağacında (styrax) bulunan ve 14 °C'ta eriyen sinamil alkolün sinamatı.

STİREN a. (fr. *styrène*). Org. kim. STİROLEN'in eşanlamlısı.

STİRİL a. (fr. *styryle*). Org. kim. Formülü C_6H_5—CH=CH— olan ve stirenden türeyen birdeğerli kök.

STİRLİNG, Büyük Britanya'da kent, İskoçya Lowlands'ında, Glasgow'un K.-D.'sunda, Forth ırmağı kıyısında; 30 000 nüf. Kentin orta kesimindeki tepenin üzerinde görkemli (XII.-XVI. yy.) şato. XV. ve XVI. yy.'dan kalma gotik üslubunda kilise. Müze. Üniversite. Tarıma dayalı besin sanayileri. Sigara fabrikası.
—Tar. Stirling 1119'da kraliyet burg'u oldu. Alexander II buradaki şatonun krallık konutu olmasını sağlayan bir yasayı 1226'da kabul etti. Ülkenin en önemli kalelerinden biri olan bu kale XIV. yy.'dan başlayarak İskoçyalılar'la İngilizler'in sık sık çatışmalarına yol açtı. O tarihten XVI. yy.'ın ortalarına kadar Stirling önce Perth, daha sonra da Edinburgh'la aynı zamanda başkent oldu. Siyasi ve askeri önemi 1603'te hanedanların birleşmesiyle azalmaya başladı.

STİRLİNG (James), ingiliz mimar ve kuramcı (Glasgow 1926 - ? 1992). 1957'den 1964'e kadar James Gowan (doğm. 1924) ile birlikte, önce De Stijl, ardından Le Corbusier ve brütalizm etkisinde, mantıksal ölçülere bağlı, ağırbaşlı yapıtlar verdi; Londra yakınında Ham daireleri (1958); Leicester Üniversitesi mühendislik okulu (1959-1964). Her programın toplumbilimsel açıdan incelenmesi, sanayi gereçlerinin kullanılması ve düş gücüyle kaba, katı bir anlayışın harman edilmesi, Cambridge tarih fakültesi (1964-1968) ve Liverpool yakınlarındaki yeni Runcorn kentinin yapıları (70'li yıllar) gibi sonraki yıllarda sürdürdüğü çalışmaların ayırdedici özellikleridir. Stirling'e 1976'da Brunner ödülü, 1978'de Finlandiya Aalto madalyası, 1980'de Britanya Kraliyet mimarlık enstitüsü (RIBA) altın madalyası ve 1981'de Pritzker ödülü verildi.

Stirling çevrimi (Robert ve James *Stirling* kardeşlerin adından), tersinir, çiftkay-

naklı, devingen bir makinenin kuramsal termodinamik çevrimi; ideal bir gazın, birbirinden adiyabatık ve eşhacimli bir ısı değiştiricisiyle ayrılmış, değişmez ve tekdüze sıcaklıktaki iki ısı kaynağı arasındaki ardışık dört değişim evresinden oluşur. Bu dört evre şunlardır: gazın soğuk kaynakla temas ederek eşsıcaklıklı sıkışması, sıcak kaynağın sıcaklığına dek değişmez hacimde ısınması, sıcak kaynağa değerek eşsıcaklıklı genişlemesi ve ısı değiştiricisi içinde soğuk kaynağın sıcaklığına dek soğuması. Kuramsal Stirling çevriminin verimi, aynı sıcak ve soğuk ısı kaynakları arasında çalışan ideal bir makinenin maksimum Carnot verimine eşittir. Stirling çevrimi dıştan yanmalı, pistonlu almaşık tipten motorların ilkörneklerinde uygulandı. Bu motorlarda yanma sürekli olduğundan çevreye pek az kirletici gaz yayılır. Özgül güç içten yanmalı motorlara oranla daha düşük, üretim maliyeti daha yüksektir. Uygulamada ideal gazın yerine hava kullanılır; bu yüzden bu tip motorlara çoğunlukla *sıcak havalı motor* ya da *genleşmiş havalı motor* adı verilir.

Dıştan yanmalı motorların en son tiplerinde pistonlar karşılıklı olarak yerleştirilmiştir; piston odaları bir ısıtıcı, kanatlı bir soğutucu ile her ikisinin arasında da ısıtmada kullanılmayan enerjiyi gerikazanmaya yarayan bir "rejeneratör"den oluşan bir bölümle birbirine bağlanır. Silindirler V biçiminde de düzenlenebilir.

Stirling çevrimi, derinsoğuk tekniğinde havayı ve helyumu sıvılaştırmak için orta güçteki derinsoğuk üreteçlerinde, elektronik bileşenleri çok düşük sıcaklıkta tutabilmek için de çok düşük güçteki derinsoğuk üreteçlerinde uygulanır.

Stirling formülü (iskoç matematikçi J. *Stirling*'in [1692-1770] adından). Arit. n nin büyük değerleri için $n!$ in değerini veren

$$n! = \left(\frac{n}{e}\right)^n \sqrt{2\pi n}\,(1+\varepsilon_n)$$

formülü, burada ε_n, n sonsuza yaklaştığında 0 a yaklaşır; daha belirgin biçimde $\varepsilon_n \sim \frac{1}{12n}$ bağıntısı geçerlidir.

STİRNER (Johann Kaspar SCHMİDT, **Max** —denir), alman filozof, (Bayreuth 1806 - Berlin 1856). Tanrıbilim öğrenimi gördü, Berlin lisesi'nde profesörlük, sonra gazetecilik yaptı. 1842'de, o yıl Karl Marx tarafından kurulan *Rheinische Zeitung*'da "Eğitimimizin yanlış ilkesi üzerine" başlaklı bir makale yayımlayarak, Aufklärung'dan kaynaklanan ve kişilik gelişimini bozan burjuva eğitimini eleştirdi. En önemli yapıtı *Der Einzige und sein Eigentum*'da (1845) özgürlükçü bireyciliği savundu. Bu yapıtında özellikle şöyle yazıyordu: "Bana göre ben'in üstünde hiçbir şey yoktur [...], en demokratiği de olsa tüm devletlere savaş ilan ediyorum." Prusya İçişleri bakanlığı'nca "tehlikeli olamayacak kadar saçma" bulunan bu kitap, büyük bir ilgi gördü: doğrudan ve duygusal romantik bir üslupla devlete, dine yöneltiği şiddetli eleştiriler, gerçek özgürlüğü sağlayacağına inandığı kişisel istekleri yüceltmesi anarşist hareket için önemli birer dayanak oldu. Önce Moses Hess ve Ludwig Feuerbach tarafından eleştirilen Stirner (her ikisine de yanıt verdi), daha sonra da Marx'ın *Kutsal aile*'deki (Die heilige Familie) eleştirilerine hedef oldu. Ayrıca Edmund Burke ve Auguste Comte'tan intihaller yaparak *Geschichte der Reaktion*'u (Tepkinin tarihi) [1852] kaleme aldı ve Jean-Baptiste Say ile Adam Smith'den çeviriler yaptı.

STİROLEN a. (fr *styrolène; styrax*, günlük ağacı'ndan). Org. kim. Formülü C_6H_5 —CH ═ CH_2 olan, günlük ağacı ve taşkömürü katranında bulunan feniletilenin yaygın adı. (Eşanl. STİREN, VİNİLBENZEN.)
—ANSİKL. Stirolen 146 °C'ta kaynayan bir sıvıdır; sanayide, yaklaşık 600 °C'ta etilbenzenden katalitik hidrojen giderme yöntemiyle elde edilir. Alkenlerin belirgin tüm özelliklerini taşıyan stirolen, özellikle butadienle sentetik kauçuk olarak kullanılan polimerlerin (→ POLİSTİREN) ve eşpolimerlerin hazırlanmasında işe yarar.

STOA a. (yun. *stoa*). Mim. Eski yunan mimarlığında, genellikle bir agora içinde yer alan revak. Uzun kenarlarından biri sağırdır ya da dükkânlarla sınırlıdır; öteki kenardaysa bir dizi sütun yer alır. İlk anıtsal örnekleri Hellenistik dönemde ortaya çıkan stoaların en önemlilerinden biri Atina agorası'ndaki Attalos stoası'dır.

15,50 m uzunluğunda, 3,60 m genişliğindeki Didyma stoası Anadolu'daki en eski örneklerdendir (İ.Ö. VII. yy.). Priene'deki Hiera stoası (İ.Ö. II. yy. ilk yarısı) 116 m uzunluğundaydı; saçağı dor düzeninde 49 sütun, çatıyı ise ion başlıklı 26 sütun taşıyordu. Afrodisias, Aspendos, Assos, Efes, İasos, Kolophon, Labranda, Milet, Notion, Bergama, Smyrna kentlerindeki stoalar da Anadolu'dan belirtilebilecek örneklerdir.

STOA a. (öncekiyle eşkökenli). [Tamlayan olarak]. Stoaya ilişkin, stoa ile ilgili.
—Mant. *Stoa mantığı*, stoacı okuldan türeyen mantık öğretilerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mant. Stoa okulunu aristotelesçi mantıktan ayıran şey, öncelikle, yüklemler mantığına değil de, bugün "önermeler mantığı" diye adlandırabileceğimiz konuya ilgi duyması; sonra muhatabını şaşırtmayı amaçlayan paradokslar yaratmaya düşkün tartışmacı bir üsluba yönelmesidir (bu paradokslardan en ünlüsü Eubulides'e aittir: "Bir adam yalan söylediğini belirtir; söylediği doğru mudur yanlış mı?"). Stoacılar modal mantığa ve içermenin yapısı üzerinde düşünmeye (bu stoacı okulun içinde bile bir tartışma konusuydu) de önemli katkıda bulundular ve bazı modern araştırmaların habercisi sayılabilecek bir anlambilim öğretisi ortaya koydular: buna göre, dilbilimsel gösteren, bu gösterenin belirttiği ya da işaret ettiği şey ve gösterenin göndermede bulunduğu gösterilen (yun. *lekton*) olmak üzere üç düzey belirleniyordu.

En ünlü stoacılar, Zenon ile birlikte okulun kurucuları olan Kleanthes ve Khrysippos, Khioslu Ariston, Babilli Diogenes, Rodoslu Panaitios, Apameialı Posidonius, Seneca, Epiktetos ve Marcus Aurelius'tur. Megara okulunun mantıkçıları, Megaralı Eukleides, Eubulides, Diodoros ve Megaralı Philon'u da stoacılara katmak gerekir.

Stoa, stoacıların felsefe okulu. Kurucusu Kitionlu Zenon derslerini bir revak (yun. *stoa*) altında verdiği için, okula bu ad takıldı.

STOACI sıf. ve a. Felsefi ve ahlaki bir öğreti olan stoacılığın yandaşlarına denir.
—Fels. *Stoacı okul*, Kitionlu Zenon tarafından kurulan felsefi okul. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Stoacı felsefe İ.Ö. IV. yy.'ın son yıllarında doğdu. Okulun kurucusu Zenon'dan, Epiktetos ve Marcus Aurelius'a kadar, bu felsefe, bölünmez bir bütün oluşturur. Tümtanrıcı ve maddeci olan stoacı fizik anlayışının temelinde güç, gerilim fikri vardır. Doğadaki başlıca varlıklar cisimlerdir; ama hiçbirinde etkin ilke, neden, güç, maddeden ayrı düşünülemez; güçten yoksun madde olmadığı gibi, maddeden yoksun güç de yoktur. Gücün cisimden ayrılmaması gücün cisimsel olduğunu gösterir; güç cisme işler ve onunla birlikte uzamı doldurur. Bu güç, bu gerilim, hareketi ve uyumu yaratır. Bu güç dünyanın ruhudur, Tanrı'dır. Evrende her şey birbirine bağlıdır, dünya ruhuyla doludur; bu ruh ise hiçbiri yazgıdan kaçamayan şeylere, bir sanatçı gibi can verir.

Stoacı ruhbilim, izlenimin yalnızca edilgin bir duygulanım olduğunu öne sürer; algının ortaya çıkmasıyla birlikte, olumlama ve yargı, yani güç de ortaya çıkar. Fikirlerin birbirine yaklaşması, bağlanması iradenin olduğu kadar zekânın da işe karışmasını gerektirir. Deney her türlü bilginin kaynağıdır; hatta, deneye yol gösteren ilkeler de daha önceki ve daha yüksek düzeyde bir deneyimden türemiştir. Stoacı ahlakın ana fikri, yüce iyi'nin, erdeme ulaşmak için gösterilen çabada bulunduğudur. Bunun dışında her şey, haz da, acı da, sağlık da, hastalık da, zenginlik de, yoksulluk da boştur. Erdem bütünüyle niyete dayanır. Erdemde ve kötülükte basamak yoktur; bütün kötülükler birdir. Bilge kişi erdemi, dolayısıyla da mutluluğu elde etmiş kişidir.

Erdem doğaya, yani akla uygun olarak yaşamaya dayanır. Erdem kendi benliğinde uyumu sağlamaktır; benzerleriyle uyum içinde yaşamaktır, çünkü insanlar kardeştir. Erdem tüm doğayla uyum içinde yaşamaktır. Ruh akılda güç harcar, gerilir, buna karşılık tutkuda kendini bırakır. Bilge kişi tutkudan uzak durmalıdır, kendini tutmalı ve bırakmamalıdır. "Katlan ve kendini tut" *(Hypekhu kai apekhu)* Epiktetos'un sık sık andığı bir özdeyiştir.

STOACILIK a. Stoacıların felsefesi.

STOBAİOS (İoannes), yunanlı derlemeci (İ.S. V. yy.). Oğlu için, iki ciltte topladığı dört kitaplık bir antoloji hazırladı: *Eklogai Physikai kai Ethikai* (kitap I ve II) ve *Anthologion* (kitap III ve IV). Homeros'tan Themistios'a dek birçok yunanlı yazardan alıntıları bir araya getiren Stobaios'un yapıtları, yazdıkları günümüze ulaşamayan yazarlarla ilgili değerli bir kaynak oluşturmaktadır.

STOBİ, Yugoslavya'da, Üsküp'ün yaklaşık 80 km uzağında arkeolojik yer. Hellenistik ve Roma dönemlerinde Makedonya'nın önemli bir kentiydi (yun. *Stoboi*); İ.S. V. yy.'da *Macedonia Secunda*'nın başkenti oldu. IV.-VI. yy.'dan kalma kiliseler (iyi korunmuş vaftizhane), büyük konutlar ve bir sinagog kalıntısının yer aldığı merkezdeki semtler ve sur duvarları ortaya çıkarıldı. Ele geçen heykel ve yazıtlar Üsküp ve Belgrad müzelerindedir. Kent ancak XIV. yy.'da terk edildi.

STOCK-CAR a. (ing. *stock-car*, seri otomobili'nden). **1.** Çarpışma ve devrilmelerin gösterinin çekici bölümlerinden birini oluşturduğu hız yarışlarına katılan seri otomobili. (Bu yarışlar, 180 ile 500 m'lik bir çevre uzunluğu olan pistlerde, birbirini geçmek ya da geçilmeye engel olmak için sürücülere her türlü serbestliği tanır.) **—2.** Bu yarışa verilen ad.

STOCKERAU, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kent, Tuna kıyısında, Viyana'nın K.-B.'sında; 12 700 nüf. Kimya ve makine sanayileri. Camcılık.

STOCK-EXCHANGE a. (ing. sözc. *stock*, sermaye ve *exchange*, değişim). Londra'da ve başka anglosakson kentlerindeki menkul kıymetler borsası.

STOCKHAUSEN (Karlheinz), alman besteci (Mödrath, Köln yakınında, 1928). Köln'de Frank Martin'den ders aldı. Schönberg, Berg ve Webern'in müziğiyle ilgilendi, Darmstadt'taki yaz kurslarında, 1951'de, "entegral diziselcilik"i keşfetti ve bir yıl boyunca (1952-53) Paris'te Messiaen'in derslerini izledi. 10 çalgı için yazdığı *Kontra-Punkte*'de hâlâ ağır basan webernsonrası noktacılığı hemen bir yıl sonra yazdığı *Klavierstücke I-IV*'de aştı ve bu çalışmasını (özellikle de birincisi) en azından bir ortak niteliği bulunan ve toplu olarak algılanması gereken ses öbekleri üzerine kurdu (*Gruppenform* kuramı). Köln'deki Elektronik müzik stüdyo'sunda sürdürdüğü çalışmalar (1953) *Elektronik etüdler I* ve *II* (1954) ile noktalandı. *Klavierstücke V- X* (1955, IX ve X, yeniden gözden geçirilmiş biçimleri 1961) ile elektronik müzikten edindiği birtakım deneyimleri çalgısal müzik alanına aktardı. *Gesang der Jünglinge*'de (1956) somut müzik ile elektronik

Gamma

Karlheinz **Stockhausen** (1974'te)

müziği ilk olarak bir bireşime kavuşturdu, sonra da *Kontakte*'de (1960) manyetik şerit ile geleneksel çalgıları gene ilk defa olarak aynı anda kullanmayı başardı. Daha sonra müziği iki yönde gelişti: *Klavierstück XI* (1956) ile açık biçime ve rastlantısala, 3 orkestra için *Gruppen* ile (1955-1957), ve 4 orkestra ile 4 koro için *Kare* (1960) ile uzaysal müziğe yöneldi. Vurgulu çalgılar için yazdığı *Zyklus*'da (1959) sesle gürültünün bireşimini denedi.

Soprano, 4 koro ve 13 çalgı için hazırladığı *Momente* (1962, daha sonraki yeni yazılımları 1965 ve 1972) adlı parçanın önemi daha önceki yönelimlerini ve görüşlerini örnek sayılabilecek bir bireşime kavuşturmasındadır. *Mikrophonie I* (1964) *Mixtur* (1964), *Mikrophonie II* (1965), *Telemusik* (1966), *Prozession* (1967, yeni yazılımı 1971), *Kurzwellen* (1968) ve *Kurzwellen mit Beethoven*'de (1970) amacı elektroakustik müzik ile değişik geleneksel ses kaynaklarını yan yana getirmek değil bir bireşim halinde eritmekti. Bu yönelim, 4 solocu ve elektronik ve somut sesler için *Hymnen*'de (1967) doruğuna ulaştı ve "sezgisel müzik" metinleri üzerine bir besteler bütünü olan *Aus den sieben Tagen*' de (1968) en ileri mantıksal sonuçlarına kadar götürüldü. Buna karşılık, 6 vokalist için yazılan *Stimmung* (1968) sessizliğin sınırlarında dolaşan bir yapıttır ve bestecinin kendini derin düşüncelere kaptırdığı, hint müziğiyle ilgilendiği döneme denk düşer. Bir solocu ve kısa dalga alıcısı için *Spiral* (1969), "düşünme için sesli duvar" diye bilinen 4 orkestra grubu için *Fresco* (1969), *Pole pour deux* (1970), *Expo pour trois* (1970) ve 17 sezgisel müzik metninden oluşan *Für kommende Zeiten* (1970) aynı dönemin ürünleridir. 2 piyanocu için *Mantra* (1970) ile besteci, doğaçlamaya daha az yer veren, çok daha kesin bir müzik diline döndü. Bunu izleyen yapıtlar arasında şunlar sayılabilir: 5 grup için bir "Parkmusik" olan *Sternklang* (1971), orkestra ve manyetik şerit için *Tram* (1971), 13 müziksel tiyatrosal durum oluşturan *Alphabet für Liège* (1972), 19 icracı için *Ylem* (1973), bir dansör ve büyük orkestra için *İnori* (1974), vurgulu çalgılar ve müzik kutuları için *Musik im Bauch* (1975) klarinet için *Harlekin* ve *Der kleine Harlekin* (1975) burçlar kuşağı üzerine 12 melodiyi kapsayan *Tierkreis* (1976), trompet, soprano sesi, bas klarinet, bas ses için elektronik müzik *Sirius* (1977). Bütün bu yıllar boyunca Stockhausen'in düşüncesi birbirinden ayrılmayan iki doğrultuda gelişti, üslubu giderek yalınlaşırken müziği daha bir öznelliğe hatta zaman zaman dini ayinlerin havasına büründü.

Sirius'un tamamlanmasından sonra bestecinin aklında gerçekleştirmek istediği bir tek fikir vardı: *Licht* (Işık) adını verdiği ve icrası tüm bir hafta sürecek olan bu büyük yapıta en azından yirmi yılını ayırmak istiyor ve başka bir yaratıcı uğraşla kendini dağıtmaktan kaçınacığını söylüyordu. Bu büyük yapıtın birkaç bölümü bitmiş sayılabilir: dansçı ve çalgı topluluğu için *Der Jahreslauf* (1977), 1981'de Scala di Milano'da seslendirilen *Donnerstag aus Licht*, piyano ve bas sesi için *Luzifers Traum* ya da *Klavierstück* XIII, *Luzifers Abschied* (1982).

Stockhausen ayrıca yaratıcı ve öğretici etkinlikleriyle sıkı sıkıya bağlı olan üç tasarıyı yönetmiştir: *Originale* (1961), *Ensemble* (1967) ve *Musik für ein Haus* (1968). Aynı zamanda dört cilt halinde toplanan (1964, 1971, 1978) birçok incelemesi vardır. Soyutlamada ve bütün müziksel parametrelerin mutlak olarak önceden belirtilmesinden yola çıkan Stockhausen' in müziği, cüretli arayışlardan hiçbir zaman vazgeçmeden giderek gelişmiş, serpilmiş ve sonunda alman müziğinin değişmez öğelerinden biri olan büyük romantik akımdaki yerini almıştır.

Serraillier-Rapho

Stockholm
Mälaren gölü kıyısındaki eski kentten bir görünüm ("köprüler arasındaki iş merkezi")

Everts-Rapho

Stockholm
XVIII. yy.'da Genç N. Tessin'in planlarına göre yeniden yapılmış krallık sarayı

STOCKHOLM, İsveç'in başkenti; 674 452 nüf. (1990); banliyöleriyle birlikte 1 491 726 nüf. (1990).

• COĞRAFYA. Stockholm Kuzey ve Güney İsveç arasında, ülkenin can damarı olan merkezi çöküntü alanının büyük bölümünü kaplayan Mälaren gölünün ağzında oldukça elverişli bir konuma sahiptir. Ortaçağ'da bu göl, Baltık'a doğrudan bağlantılı bir körfezdi XIII. yy.'da kıtanın yükselmesi geçişi sınırladı, "Standsholmen" stratejik önemi olan bir yer ve aynı zamanda da mübadele merkezi haline geldi. Kent yaşamı, gölü adacıklarla dolu körfezden ayıran su yolunun bir kuzey-güney engelini aştığı yerdeki Staden'de (iş merkezi) yoğunlaşır. Surlarla çevrili eski kentin sınırlarında üç adacık vardır; K.'de Staden ve Helgeandsholmen B.'da Riddarholmen; bu eski Stockholm Ortaçağ'daki görünümünü korumaktadır; dar yollar, eski yapılar, krallık şatosu.

1895'ten başlayarak sanayi devrimiyle birlikte kentte bir gelişme oldu. Nüfus artışı ve eski kentin konumu örnek şehircilik seçeneklerini ve girişimlerini engelledi. Kent merkezinde beş büyük semt vardır: Norrmalm (iş semti); Östermalm (elçilikler semti); Kungsholmen (belediye sarayının çevresindeki yönetim birimlerinin bulunduğu semt); Staden (Ortaçağ'dan kalma semt); Södermalm (hem beğenilen, hem de öbürlerinden daha yüksek olan semt). Kent merkezindeki bu semtlerde, eski yapı adaları yeni binalarla yan yanadır. Ancak bu semtlerdeki arsa fiyatları çok yüksektir ve hemen hemen Stockholm'deki halkın çoğu banliyölerde yaşar. Kentin yayılması merkezden çevreye 12 km'lik bir alanı kaplar. Kentin konumu birçok su örtüsüne bağımlıdır ve kent içinde Djurgården adası gibi birçok park ve yeşil alanın bulunması kenti doğayla bütünleştirmektedir.

Kıyı kesiminde dinlenme yerleriyle (tatil evleri) liman tesisleri yan yanadır. Kentin büyümesi ve gelişmesi böylece batıya doğru yönelmiştir. Slussen'deki eski eklüz sabit bir köprü durumuna getirildi ve tüm adacıklar mozaiğini birbirine bağlamak için bunun dışında kırk kadar köprü yapıldı. Uydukentler, yerleşim işlevini sanayi bölgesiyle bağdaştırmaya çalışmaktadırlar (Vällingby, Högdalen, Farsta). 1960'tan bu yana yerleşim alanları Mälaren gölü yönünde güney-doğu'ya doğru kaymaktadır.

Liman (kışın buz tutmasına rağmen 28 Mt kapasiteyle İsveç'in 3. limanı) ve uydukentleri sayesinde Stockholm azımsanmayacak bir sanayi işlevine sahiptir: Lüks sanayinin yanında makine ve elektrik sanayisi, araştırma merkezleri, petrol rafinerisi. Bütün bunlara başkent olmanın ticari ve yönetimsel işlevleri de eklenir; böylece yöresindeki on yedi yerleşim birimiyle Stockholm, ülkenin toplam nüfusunun altıda birini barındırarak tüm İsveç'in karar merkezi olma durumunu kazanır.

• TARİH. Stockholm, ilk olarak, Karelyalılar'ın akınlarından (1187) sonra, Mälaren' in girişinde Sigtuna ve Uppsala'yı korumak için yapılan bir kale çevresinde gelişti. Stockholm'u 1252'ye doğru başkent yapan Birger Jarl, şehrin gerçek kurucusudur. 1520'de Christian II yüzlerce soylu ve şövalyeyi burada öldürttü (Stockholm'un kan banyosu), Hansa'nın egemenliğine giren kent ekonomik gücüne ve başkentlik görevine, krallığın Gustaf Vasa tarafından kurtarılmasıyla kavuştu (1523).

• GÜZEL SANATLAR. Kentte yer alan belli başlı eski yapılar arasında, XIII. yy. sonundan kalma Riddarholmen kilisesi (kral mezarları) ve XV. yy.'da yapılıp XVIII. yy.'da elden geçirilen katedral *Storkyrkan* (B. Notke'nin yapıtı *Aziz Georgios ile ejderha* grubu, mezarlar) sayılabilir. XVII. yy.'ın ortalarından başlayarak kent güzel sivil mimarlık örnekleriyle donatıldı (*Riddarhuset* [soylular sarayı]). Krallık şatosu XVIII. yy.'ın 1. yarısında, Genç N. Tessin'in plan-

larına göre yeniden yapıldı (fransız tarzında süslemeler, sanat yapıtları). Başkentin yakınında Gripsholm* ve Drottningholm* krallık şatoları. Modern mimarlık örnekleri arasında, G. Asplund'un yaptığı belediye kitaplığı ve S. G. Markelius'un gerçekleştirdiği Vällingby uydukenti sayılabilir. Ulusal eski eserlere, folklora (Kuzey müzesi, Skansen* açık hava müzesi), isveç ve avrupa sanatlarına (Ulusal müze), modern sanata ve uzakdoğu sanatına ayrılmış önemli müzeler.

Stockholm anlaşması, Avrupa'da düzenlenen büyük askeri manevraların karşı blok askeri uzmanlarınca da gözlenmesine olanak veren uluslararası güvenlik belgesi. Arnavutluk dışında bütün Avrupa ülkeleriyle Kanada ve ABD'nin 22 eylül 1986'da imzaladıkları anlaşmaya göre Atlantik'ten Urallar'a kadar olan bölgede 13 000'in üstünde askerin, 300'den fazla tankın katıldığı, hava kuvvetlerinin 300'den fazla kalkış yaptığı büyük manevralarda, manevraları düzenleyen devlet ya da devletler karşı blok devletlerine çağrıda bulunarak askeri gözlemci isteyecekler. Belge, askeri manevraların siyasi baskı amacıyla kullanılmaması, manevra gerekçesiyle karşı blok ülkeleri için tehdit oluşturabilecek güç kaydırmalarının, yığınaklanmaların önlenmesi amacıyla düzenlendi.

Stockholm okulu ya da **İsveç okulu,** marjinalizmin başlıca okullarından biri. 1900'de kuruldu. Temsilcileri arasında özellikle K. Wicksell, G. Myrdal, B. Ohlin, E. Lindahl ve E. Lundberg sayılabilir. Stockholm okulu, değer ve fiyat kuramını, para kuramıyla bağdaştırmaya çalıştı.

STOCKPORT, Büyük Britanya'da kent (Greater Manchester), Penninler'in kenarında; 291 300 nüf. (1989). Tekstil (pamuk) merkezi. Şapkacılık. Makine sanayileri. Kimya sanayisi.

STOCKSHEİDER a. (alm. sözc.). Petrogr. Plütonik sokulumların üstünde ya da kenarında yer alan ve magma gazlarının derişiminden kaynaklanan pegmatitli cep ya da mercek.

STOCK-SHOTS a. (amerikanca sözc.). Sine. Çeşitli film bantlarından sağlanan (özellikle haber filmlerinden) ve zaman zaman bir filmin akışında kullanılan film parçaları (yangınlar, fırtınalar, depremler, savaş sahneleri vb.).

STOCKTON, ABD'de (Kaliforniya) kent, San Joaquin kıyısında; 210 940 nüf. (1990). Irmak ve deniz limanı. Ticaret ve tarım merkezi. Üniversite. Askeri üs.

STOCKTON platosu, ABD'deki Great Plains'in (Texas) güney-batı ucu, rio Pecos ile Rio Grande'nin kavşağında.

STOCKTON-ON-TEES, Büyük Britanya'da (Cleveland) liman, Tees halicinin sol kıyısında; 173 400 nüf. Tersaneler. Bölge müzesi.

STODOLA (Aurel), slovak kökenli isviçreli mühendis (Liptovský Mikuláš 1859 - Zürich 1942). Zürich Federal politeknik okulu'nda profesör oldu (1892-1929), üstün bir yapımcıydı, buhar ve gaz türbinlerinin gelişmesine büyük katkıda bulundu. *Dampf und Gasturbinen* en önemli yapıtıdır (1903).

STOECKER (Adolf), alman siyaset adamı ve tanrıbilimci (Halberstadt 1835 - Bolzano 1909). Protestan papazlığı (1863) ve Berlin sarayı vaizliği (1874) yaptı. Hıristiyan sosyalist parti'nin kuruluşu için çalıştı. Prusya Landtag'ına milletvekili seçildi (1879), Reichstag'a girdi (1881-1893 ve 1898-1908). Stoecker şiddetli yahudidüşmanlığıyla tanınır.

STOİKHADES, lat. **Stoechades.** Tar. coğ. Provence'ta adalar bütünü (başlıcası Hyères).

STOİKO (Nicolas) → STOYKO

STOJADİNOVİC (Milan), sırp siyaset adamı (Cacak 1888 - Buenos Aires 1961). Radikal bir milletvekiliydi, Maliye bakanı olarak çalıştı (1922-1926 ve 1934), Radikal birlik partisi'ni kurdu. Kral naibi Pavel Karayorgiyeviç tarafından Başbakanlığa getirildikten sonra (1935) totaliter rejimlere yaklaştı, Bulgaristan (ocak 1937) ve İtalya (mart) ile dostluk paktları, Almanya ile de ticari bir antlaşma imzaladı. Bağımsız karakteri, aralık 1938 seçimlerinden sonra naib tarafından Başbakanlıktan alınmasına neden oldu (şubat 1939); haziran ayında partiden ihraç edildi ve sürgüne gönderildi.

STOK, -ku a. (ing. *stock*, ağaç gövdesi, kütük). **1.** Bir satış yerinde, satışa hazır durumda tutulan malların tümü. **—2.** Genellikle büyük miktarda depolanarak yedekte bekletilen şeylerin tümü; istif. **—3.** *Stokları eritmek*, depolanmış, istif edilmiş ticaret eşyasını satarak tüketmek. || *Şeyleri stok etmek*, onları bir yere biriktirmek amacıyla yığmak; depolamak, istif etmek.
—İşl. ikt. Geniş anlamıyla, bir işletmenin mülkiyetindeki mal, madde, malzeme ve atıkların, işlenmiş ve yarı işlenmiş malların, üretilmekte olan mal ve yapılmakta olan işlerin ve ticari ambalajların tümü; depo edilmiş, istiflenmiş ticaret eşyası. (Sermayeleri uzun süre hareketsiz kalmaktan korumak için, stoklarda hızlı bir rotasyon gerekir; bir işletmenin çalışma temposunu sabit tutmak için yeterli stoklar oluşturmak zorunludur. Bir stok yaşar, büyür ve tükenir. Buna "stok devri" denir.) || *Stok değer artışı* ya da *azalışı*, bir işletmede, belli bir dönem içinde, eldeki stokların toplam değerinde ortaya çıkan artış ya da azalış. (Bu artış ya da azalış, enflasyon ya da deflasyon gibi ekonomik nedenlerle olabileceği gibi fiziksel nedenlerden de kaynaklanabilir.) || *Stok denetimi*, bir üretimin sürekli ve kesintisiz sürmesi için gerektiği anda yeterli miktarda malzeme bulundurmak, bu malzemeyi en az emekle en kolay kullanılabilecek biçimde depolamak, eldeki stoklara olabildiğince az sermaye bağlamak vb. amaçlarla stokların belirlenmesi ve yönetilmesi. || *Stok devir hızı*, satılan malların maliyetinin ortalama mal stokuna (dönem başı ve dönem sonu stokların toplamı ikiye bölünerek bulunur) bölünmesiyle elde edilen tutar. || *Stok fişi*, depo görevlilerince tutulan ve mal stoklarının gelişiminin izlenmesinde, birtakım durumların belirlenmesinde (kod numarası, stok düzeyi, stok hareketleri vb.) kullanılan belge. || *Stok yenileme*, siparişleri karşılayabilmek için stokları tamamlama eylemi. || *Stok yenileme noktası*, bir mal stokunun, o mala olan talebin karşılanabilmesi için, yeni mal sağlanması gerektiğini gösteren düzeyi. || *Stokları eritmek*, stok edilmiş malları satarak azaltmak. || *Stoktan çekme*, bir malı stok edilmiş olduğu yerden alıp götürme. || *Tampon stok*, çeşitli iş postalarının çalışma temposunda ortaya çıkabilecek aksamaları kesintisiz biçimde gidermeyi olanaklı kılacak asgari stok. || *Zorunlu stok*, bir işletmenin normal etkinliğini kesintisiz sürdürebilmesi için sağlanması gereken mallardan her birinin stok yenileme noktasına denk düşen -günlük fiyatlar üzerinden değerlendirilmiş- temel stokların tümü.
—Tic. *Stokları tüketmek*, bol ve hızlı bir satış döneminden sonra bir tüccarın elinde hiç ya da hemen hemen hiç mal kalmamak.
—Verg. huk. Katma değer vergisi açısından, bir mağaza ve piyasadaki kullanılabilir malların tümü. (Mamul, yarı mamul ve hammadde biçiminde bulunabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Verg. huk. Katma değer vergisinin (KDV) matrahının belirlenmesinde katma değer vergisi türüne göre, stoklar önemli bir öğe olabilir. Yatırım mallarına hiçbir biçimde indirim tanımayan, gayrısafi hâsıla tipi KDV'de, verginin matrahı, satışlar ile başka firmalardan yapılan alımlar (sermaye donanımı hariç) arasındaki farka stok değişmelerinin (yıl sonu ve yıl başı stokları arasındaki fiziksel değişimin parasal değeri) eklenmesiyle saptanır. Böylece bu tip KDV'nin hesaplanmasında stok değişmeleri önem kazanır. Ancak, genellikle, gelir tipi KDV ve tüketim tipi KDV türleri uygulandığından, verginin matrahının hesaplanmasında stok değişmelerinin önemi giderek azalmıştır. Türkiye'de de, KDV'nin hesaplanmasında *vergi mahsubu usulü* uygulanmaktadır. Bu yöntemde, her firma toplam satış değeri üzerinden KDV'yi öder. Ödediği bu vergiden, başka firmalardan satın aldığı girdiler için daha önce ödenmiş olan vergileri indirir. Dolayısıyla, KDV'nin bu türünde, vergi hesaplanırken stok değişmeleri önemini yitirmiştir.

ŠTOKAV DİLİ a. XIX. yy. başında Sırplar ile Hırvatlar'ın edebiyat dilinin doğmasına yol açan slav lehçeleri öbeği.
—ANSİKL. Stokav dili üç ağız öbeğine ayrılır: çok küçük bir topluluğun konuştuğu ikav dili; doğuda ekav dili ve batıda jekav dili. Sırp-hırvat dili, Sırbistan'da V. Karadžić'in, Hırvatistan'da da L. Gaj'ın etkileriyle ekav ve jekav dillerinden oluşmuştur.

STOKÇU sıf. ve a. Bir malı, fiyatı yükseldiği zaman satmak üzere toplayıp saklayan kimse için kullanılır; istifçi.

STOKÇULUK a. Stokçunun yaptığı iş; istifçilik.

STOKE-ON-TRENT, Büyük Britanya'da (Staffordshire) kent, Trent ırmağı kıyısında, "Potteries yönetim bölümü"nün ortasında; 275 168 nüf. Burada XIII. yy.'dan sonra çömlek ve porselen üretimi gelişti. Değişik fabrikalarda müzeler. Maden kömürü. Demir-çelik. Kauçuk.

STOKER (Abraham, **Bram** — denir), ingiliz yazar (Dublin 1847 - Londra 1912). Memurluk yaptı, sonra aktör Henry İrving' in sekreteri oldu. Büyüye ve kılık değiştirmeye meraklıydı. Yazdığı *Drakula** (1897) romanıyla (ilk kez 1931'de sinemaya uyarlandı) çağımızın ender mitlerinden birini yarattı.

STOKES (*sir* George Gabriel), irlandalı matematikçi ve fizikçi (Skreen 1819 - Cambridge 1903). Cambridge'te matematik profesörü oldu, hidrodinamikle ilgili çalışmalar yaptı, küresel katıların akışkanlarda devinimini açıklayan yasayı buldu. Fluorışı ve ışık kırınımı üstüne kuramlar geliştirdi, çift kırılmanın yanı sıra, fotoğraf plakaları üzerinde polarmış ışığın etkisini inceledi. 1896'da, X ışınlarının oluşum biçiminden yola çıkarak bunların ışıkla aynı türden ve dalga boylarının daha küçük olduğunu gösterdi.

Stokes çizgisi, dalga boyu, Raman etkisi oluşturan gelen ışınımın dalga boyundan büyük olan Raman tayf çizgisi. Gelen ışımanın dalga boyundan küçük bir dalga boyuna karşılık gelen öbür Raman tayf çizgilerine Stokes dışı tayf çizgileri denir.

Stokes kuralı, ışılışıldamayla yayımlanan bir ışınımın dalga boyunun, ışıldamayı doğuran, soğurulmuş ışınımın dalga boyundan büyük olduğunu belirten kural. Bu kural mutlak değildir ve özellikle Raman etkisinde ve ısıl olarak etkinleştirilmiş fluorışımada geçerliliğini yitirir.

Stokes teoremi ve formülü. Mat. çözlm. Σ^+, C^2 sınıfından, yönlü kenarı Γ^+ olan bir elemansal yüzey parçası ise, Σ^+ taşıyıcısını içeren E nin bir açığı üzerinde, C^1 sınıfından her f vektör alanı için

$$\int_{\Gamma^+} f(m)\cdot dm = \iint_{\Sigma^+} \text{rot } f\cdot d\sigma$$

bağıntısıyla ifade edilen teorem; bu eşitliğe Stokes formülü adı verilir.

Stokes vektörü, bir ışık titreşiminin polarma halini göstermeye yarayan 4 bileşenli vektör Eliptik polarmalı bir titreşimin

Federal politeknik okul, Zürich

Aurel Stodola

ayırtedici nitelikleri I yeğinliği, elipsin büyük ekseninin apsisler ekseniyle yaptığı ψ açısı ve büyük ve küçük yarıeksenlerin *a* ve *b* uzunlukları olmak üzere Stokes vektörünün 4 bileşeni şunlardır; I, I cos*l*·cos L, I cos*l*·sin L ve I sin *l*: burada I/I=2 arctg *b/a* ve L=2 Ψ dir.

STOKES (Whitley), ingiliz filolog ve hukukçu (Dublin 1830 - Londra 1909). Avukat oldu (1855). Hükümet sekreteri ve yasama danışmanı olarak Hindistan'da bulundu (1877-1882). Hindistan'da yürürlükte olan ceza kanunu ve medeni kanunu hazırladı. Filoloji alanındaki çalışmaları ise daha çok gaelce ve edebiyatı üzerinedir. *İrische Texte und Archiv für keltische Lexikographie* (1800-1900) yöneticilerindendi.

Stokes-Adams hastalığı, ADAMS -STOKES SENDROMU'nun eşanlamlısı.

STOKESİT a. (fr. *stokésite;* sir G. G. *Stokes*'un adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan hidratlı doğal kalsiyum ve kalay silikat.

STOKESÖLÇER a. Bir ya da birçok tayf çizgisinin tam polarma halini, ilişkin ışık ışınımlarının dört Stokes parametresini belirleyecek biçimde ölçmeye olanak veren polarımetre.

STOKİYOMETRİ a. (fr. *stœchiométrie;* yun. *stoikheion,* element ve fr. *-métrie,* yun. *metron,* ölçüm'den). Birbiriyle tepkimeye giren maddelerin oranlarını inceleyen kimya dalı.

STOKİYOMETRİDIŞI sıf. Anorg. kim. **1.** Stokiyometridışı bir özellik gösteren anorganik bileşikler için kullanılır. **—2.** *Stokiyometridışı özellik,* anyon ve katyonları arasında görünüşte stokiyometrik herhangi bir ilişkiye denk düşmeyen anorganik pek çok maddenin (bilhassa oksitler) gösterdiği özellik. (Örneğin demir II oksit [FeO], gerçekte stokiyometridışı bir bileşiktir; bu bileşikteki demir II boşlukları, kristalin elektriksel olarak yansızlığını sürdürebilmesi için demir III oksidin meydana gelmesiyle giderilir; bu bakımdan demir II oksidin formülü $Fe_{1-x}O$ biçiminde gösterilir). [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Anorg. kim. Kristal örgüsü içinde sık sık hatalara rastlanır; stokiyometridışı özellik, daha çok anorganik oksit ve sülfürlerde yaygın olarak bulunur, ancak diğer pek çok bileşikte de görülebilen bir olaydır; aslında termodinamiğin de öngördüğü gibi bu, kuraldışı bir stokiyometridir.

Anyon ya da katyonlar, stokiyometridışı bileşiklerin kristallerinde değerlik kurallarıyla saptanan stokiyometrik orandan daha yüksek bir oranda bulunur. Katyon oranı arttığında elektriksel yansızlık örgüdeki elektronlarla, anyon oranının yüksek olması durumunda ise, komşu katyonların elektron yitirmesine bağlı olarak pozitif yükün artmasıyla sağlanır. Örnek olarak birinci duruma çinko oksit (Zn^{2+} fazlası), ikinci duruma demir sülfür (S^{2-} fazlası) verilebilir.

Stokiyometridışı bu olay, bileşiklere yarıiletkenlik özellikleri kazandırır. Örneğin demir II oksit, $Fe_{1-x}O$ formülünde stokiyometridışı bir bileşiğe denk düşer; bu da demir atomu boşluğunun varlığını kanıtlar. Sistem, elektriksel olarak yansız olduğundan 3 tane Fe^{2+} iyonuyla doldurulan ideal demir II oksit (FeO) örgüsündeki üç atom yeri, Fe^{3+} iyonuyla doldurulmuş iki atom yeriyle yer değiştirir; böylece bir atom yeri boş kalır (atom boşluğu). Stokiyometridışı özelliğe bağlı olarak demir II oksidin "yalancı-yükseltgenmesi" aşağıdaki denklemle gösterilir:

$$2Fe^{2+} + 1/2O_2 \rightleftharpoons 2Fe^{3+} + O^{2-} + \square$$

atom boşluğu.

Bir elektrik alanının etkisi altında bir Fe^{3+} iyonu, komşu bir Fe^{2+} iyonuyla bir iletim elektronunu değiştirebilir: pozitif bir "p" çukuru kristal içinde yer değiştirir: p tipi yarıiletkenlik terimi de buradan kaynaklanır.

Stokiyometridışı katılardan günümüzde elektronik sanayisinde geniş ölçüde yararlanılmakta, bilim ve teknolojideki kullanımı giderek gelişmektedir. Bu katıların hazırlanması çok yüksek arılıkta anorganik bileşikleri gerektirir.

STOKİYOMETRİK sıf. (fr. *stœchiométrique*'ten). **1.** Stokiyometriye değgin, stokiyometri ile ilgili. **—2.** *Stokiyometrik katsayı,* kimyasal bir denklemde tepkime sırasında kaybolan ya da ortaya çıkan her bileşiğın mol sayısını gösteren sayısal çarpan.

STOKLAMA a. Stoklamak eylemi.

—Aktar. DEPOLAMA'nın eşanlamlısı.

—Ruhbil. Belleğe yerleştirme etkinliği (ing. *storage*). || Bazen "bellekte koruma" yerine de kullanılan terim.

STOKLAMAK g. f. İşl. ikt. ve Tic. İşletmenin günlük gereksinimlerinin gerektirdiğinden fazla hammadde ve malzeme stoku yapmak ya da hemen satılacakları kesin olan işlenmiş ürünleri stok ederek saklamak.

STOKOWSKİ (Leopold), amerikan uyruğuna geçmiş polonya asıllı, ingiliz orkestra şefi (Londra 1882 - Nether Wallop, Hampshire, 1977). Şefliğini yaptığı (1912 -1938) Philadelphia Senfoni orkestrası'nı, o dönemin eşsiz amerikan topluluklarından biri haline getirdi; bu toplulukla, Stravinski ve özellikle *Bahar ayini, Gurrelieder* (Schönberg) ve *Wozzeck*'i (Berg) yöneterek, çağdaş avrupa müziğini ABD'ye tanıttı. Öte yandan, New York Filarmoni orkestrası (1946-1950), Houston Senfoni orkestrası (1955-1960), sonra da New York'ta, American Symphony Orchestra'da (1961-1972) şeflik yaptı; Charles Ives' in yapıtlarını sundu, Rahmaninov, Varèse, Henze ve Panufnik'i savundu.

STOL (*Short Take-Off and Landing*'in kısaltması), kısa mesafede kalkış ve iniş yapabilen uçak*.

İkinci Dünya savaşı sırasında ve sonrasında, birçok kısa kalkış ve inişli uçak tipi incelenmiştir, bunların en ünlüsü 50-100 m içinde kalkıp inebilen alman Fieseler -Storch uçağıdır. Gerçekleştirilen ilkörneklerin en tanınmışı nakliye uçağı Breguet 941'dir; bu uçak kısa pistlerde (uzunluğu 300-400 m) kalkış ve iniş yapabilmesine karşın hiçbir pazar bulamamış ve gerek satın alma, gerek işletme bakımından çok pahalı olan bir ek motor gerektirdiğinden kullanımdan kaldırılmıştır; bununla birlikte, bir kanada uçağı olan De Havilland "Caribou" belli bir başarı kazanmıştır, ancak bu uçak bir yarım-STOL olarak kabul edilir. Buna karşılık, Hawker-Siddeley tarafından Büyük Britanya'da yapılan ve bir sesaltı taktik destek uçağı olan düşey kalkış ve inişli P-1127 "Harrier" birçok ülkenin deniz ve hava kuvvetlerinde oldukça önemli bir başarı kazanmıştır; uçağın performansı (askeri görev) 50-100 m'lik bir yuvarlanmayla ya da üzerinde bulunduğu geminin deplasmanıyla oluşan göreli rüzgârın etkisiyle büyük ölçüde iyileştirildiğinden, bu uçak özellikle STOL olarak kullanılır. "Harrier"nin çalışma ilkesi fransız mühendis Michel Wibault'nun bulduğu yönlendirilebilir lüleler ilkesine dayanır; yüksek debili bir türbojetten çıkan sıcak gazlar 4 lüleden püskürtülür. Rus donanması da, yalnız iki lüleyle donatılmış, aynı tip bir uçak kullanır. Diğer bir ilke de, itme sağlamak için yatay türbojetler ile kaldırma gücü sağlamak için düşey türbojetlerin bileşimine dayanır: bu Marcel Dassault tarafından başarıyla uygulanan sistemde Mirage V, mach 2'ye ulaşabilen tek düşey iniş ve kalkışlı STOL olarak kalmıştır. Bununla birlikte formülün pahalılığı ve kalkış için özel platformlar kullanma zorunluluğu bu sistemin terk edilmesine neden olmuştur. Gürültü sorununun çözülmesi koşuluyla (*Quiet/Short Take-Off and Landing* için Q/STOL), STOL formülünün kent merkezlerini birleştiren nakliye uçaklarına uygulanması düşünülmektedir.

STOLA a. (lat. *stola;* yun. *stole*'den). Esk Rom. **1.** Romalı kadınların elbisesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Medler'in ve Persler'in tören elbisesi.

—ANSİKL. Yunanlılar'ın benzer elbisesi kiton'dan esinlenen stola tüniğin üstüne giyilirdi. Çoğunlukla kumaş kıvrımı altında gizlenen yumuşak deriden bir bağla göğüs altından sıkıştırılırdı.

STOLBERG, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Aachen'in D.'sunda; 57 300 nüf. Çinko ve kurşun dökümcülüğü. Camcılık. Kimya sanayisi. Sabun ve kozmetik. Ecza ürünleri sanayisi. Makine ve elektrikli gereçler sanayileri. Tekstil. Besin sanayileri.

STOLBERG (Christian, *kont* ZU), alman şair (Hamburg 1748 - Windebye şatosu, Eckernförde yakınında, 1821). Yaşamı erkek kardeşi Friedrich Leopold ile geçti. Onunla Göttingen'de Hukuk fakültesi'ne devam etti. İkisi birlikte Hainbund şairler birliği'ne katıldılar ve Goethe ile İsviçre yolculuğuna çıktılar. Kardeşiyle birlikte yazdığı lirik şiirleri (*Gedichte,* 1779) ve dramlarında (*Schauspiele mit Choren,* 1787) Klopstock etkisinin ağır bastığı bir mistisizm görülür. —Erkek kardeşi FRİEDRİCH LEOPOLD (Bramstedt 1750 - Sondermühlen şatosu, Osnabrück yakınında, 1819), 1800'de katolik oldu. Homeros ve Ossian'ı manzum olarak çevirdi. Stolberg kardeşler Goethe ve Klinger ile birlikte *Sturm* und Drang* diye bilinen edebi dönemi başlattılar.

Stolbova ya da **Stolbovo barışı,** 1617'de İsveç ile Rusya arasında Stolbova'da (Tihvin yakınında) imzalanan antlaşma. Bu antlaşma uyarınca Novgorod Rusya'ya geri verilirken Finlandiya körfez kıyısı İsveç'e bırakıldı.

STOLIYPİN (Pyotr Arkadyeviç), rus siyaset adamı (Dresden 1862 - Kiev 1911). İçişleri bakanıyken (nisan 1906), ilk dumayı fesheden ve Goremıykin'i görevden alan Nikolay II tarafından temmuzda Başbakanlığa getirildi. Köylü ayaklanmaları ve terörist suikastları sürerken, ağustosta, devrimcileri 1907 baharına kadar yargılayacak olan olağanüstü mahkemeleri kurdu. Büyük toprakların kamulaştırılması konusundaki Duma milletvekilleri çoğunluğunun isteklerine karşı çıktı, ancak köylülerin yoksulluğuna çözüm getirmeyi amaçlayan tarım reformlarına girişti. 1906 ekim-kasım kararlarıyla, öbür toplumsal katların yararlandığı hakları köylülere de sağladı. Böylece köylüler oturacakları yeri ve mesleklerini bağlı oldukları mir'den bağımsız olarak seçebileceklerdi. Kendilerine ayrılan ve alıp satabilecekleri toprak parçalarının sahibi durumuna gelerek mir'den ayrılmalarına izin verildi. Stolıypin, köylülerin imparatorluğun iç kısımlarına, özellikle Sibirya'ya göçlerini de düzenledi. Haziran 1907'de bir seçim yasası çıkartarak ulusçu sağın ve ekimcilerin çoğunlukta olduğu üçüncü bir Duma'nın (1907-1912) başına geçti. 1911 eylülünde S.-R. ve Ohranka da iki yanlı ajan Bogrov tarafından öldürüldü.

Harlingue

Pyotr Arkadyeviç **Stolıypin**

De Havilland-Aircraft of Canada

çiftmotorlu **STOL** De Havilland DHC 4 "Twin Otter"

STOLİDOBRANCHİATA a. Zool. KIVRIMLISOLUNGAÇLILAR takımının bilimsel adı.

STOLİSTES a. (yun. *stolistes, stolidzein,* elbise giymek'ten). Antik. Bir tanrının giysilerini korumakla görevli mısırlı rahibe Yunanlılar'ca verilen ad.

STOLON a. (lat. *stolo, -onis,* sürgün, piç). Bot. Kök ve sürgün çıkaran yan dal. (Çilek gibi bazı sürüngen gövdeli bitkilerde görülen uzun boğum aralı ve küçük yapraklı dallardır; yerde sürünerek büyür ve ana daldan biraz uzaklaşınca kök salarak dipten yaprak verir.)
—Zool. Knidlilerde (sifonoforlar, *Octocorallia* öbeğinden stolonlular), yosunhayvanlarının, *Entoprocta* şubesi üyelerinde, *Pterobranchiata*'larda, graptolitlerde, *Thaliacea*'larda ve koloni kuran tulumlularda olduğu gibi eşeysiz çoğalmayı ya da koloni kurmayı sağlayan omurgasızların pek çoğuna özgü tomurcuklanma yapılarına verilen ortak ad. (Stolonlar üzerinde oluşan bireylere, yumurtadan çıkan *oozoit* karşıtı olarak, *blastozoit* denir.) [Eşanl. TEMEL YAPI.]

STOLONİFERA a. Zool. STOLONLULAR takımının bilimsel adı.

STOLONLU sıf. Bot. Stolon çıkaran bitkilere denir.

STOLONLULAR a. Birbirinden ayrılmış polipleri ya boynuzsu bir kılıf içindeki yatay bir stolonla *(Cornularia)* ya sürekli stolon üretici bir yapracıkla *(Clavicularia)* ya da kat kat yatay yapracıklarla (*Tubipora* ya da deniz orgu) birleştirilmiş olan knidliler takımı. (*Octocorallia* öbeğinden olan stolonluların iskeletleri mercan kayalıklarının oluşumunda rol oynar. Bil. a. *Stolonifera*.)

STOLZ (Teresina STOLZOVÁ, **Teresa** denir), çek soprano (Elbekosteletz, bugün Kostelec nad Labem, 1834 - Milano 1902). Üslubu, soprano sesinin güzelliği, güçlülüğü ve görkemiyle Verdi'nin en gözde yorumcusu oldu ve bestecinin isteği üzerine *Aida*'yı, *Requiem*'i seslendirdi ve onun birçok eski yapıtını yeniden yorumladı.

STOLZ (Robert), avusturyalı orkestra yöneticisi ve besteci (Graz 1880 - Berlin 1975). Salzburg, Brno (1903-1907), sonra da *Şen Dul*'u sahneye koyduğu Viyana tiyatrolarının orkestralarını yöneterek (1907) J. Strauss'un ve operetin savunucusu olarak benimsendi. Altmışa yakın operetin dışında *(Der Tanz ins Glück)*, birçok dans (valsler) ve yüze yakın filmin de müziğini besteledi (*It Happened Tomorrow* [René Clair]).

STOLZİT a. (fr. *stolzite;* öz. a. *Stolz*'den). Miner. Kuvadratik sistemde yer alan doğal kurşun tungstat.

STOM (Mathicus) → STOMER.

STOMAPHİS a. Ağaçkabuklarında yaşayan, çok büyük rostrumlu yaprakbiti. (Karıncalar bu cinsin üyelerini özenle beslerler. Yaprakbitigiller familyası.)

STOMATİT a. (fr. *stomatite*). Patol. Ağız ve dişetleri mukozasının iltihaplanması. (Eşanl. AĞIZ İLTİHABI.)
—ANSİKL. *Basit stomatit,* ağız mukozasının, kısmen ya da tamamen daha da kırmızılaşması şeklinde gözlenir. Genellikle ağız bakımının ihmal edilmesi, önemli diş lezyonları, tütün kullanımı, hafif yanıklar vb. başlıca nedendir.
Ülserli ya da *ülserli-zarlı stomatit,* kırmızı ve iltihaplı mukoza üzerinde, grimsi, düzensiz ve küçük plaklar halinde başlar; bu plaklar ülserleşmeye eğilimlidir. Bulaşıcı hastalıkların (tifüs, tifo) ağır biçimlerinde ortaya çıkar ve akut lösemi ve agranülositozlarda özellikle sık olarak gözlenir.
—Vet. Hayvanlarda stomatite yol açan belli başlı etkenler, tahıl kılcıkları, bitki dikenleri ve kaza sonucu yutulan kimyasal maddelerdir (sönmemiş kireç, gübre). Bakteri stomatitleri sıklıkla virüslerin yol açtığı yaraların ihtilatıdır. Virüs stomatitleri, neden olan etkene göre kabarcıklı olabileceği gibi aftlı ve yaralı da olabilir (sığır vebası, koyun mavidil hastalığı). Çiçeğimsi dermatozlar (ektima, koyun çiçeği) ağız mukozasını sarabilir.

STOMATOGASTRİK sıf. (fr. *stomatogastrique*). Halkalısolucanların ve eklembacaklıların otonom sinir sistemi için kullanılır.

STOMATOLALİ a. (fr. *stomatolalie*). Patol. Kapalı rinolalinin bir çeşidi.

STOMATOLOG a. (fr. *stomatologue*). Stomatoloji uzmanı.

STOMATOLOJİ a. (fr. *stomatologie*). Ağız ve diş hastalıklarını, dişlerdeki biçim bozukluklarını ve çene kusurlarını ve bunlarla ilgili dahili, cerrahi, protez ve ortopedi girişimlerini konu alan tıp dalı.

STOMATOPLASTİ a. (fr. *stomatoplastie*). Cerr. Ağız plastiği. (Örneğin bir ur kesilip çıkarıldıktan sonra ağzın onarılması.)

STOMATOPODA a. *Malacostraca* sınıfından deniz kabukluları takımı. (400 kadar türü bilinen bu hayvanlar, tropikal ve yarıtropikal denizlerde çok yaygındır; bunlarda beden iki bölüm halindedir: öndeki bölüm bir bağa ile kaplı ve kısadır; çok uzun ve çok eklemli olan arka bölüm son göğüs bölütleri ile karından oluşur. Ayrıca hepsinde çok gelişmiş yakalayıcı ayaklar bulunur.)

STOMATORAJİ a. (fr. *stomatorragie*). Patol. Ağız boşluğundan gelen kanama.

STOMATOSKOP a. (fr. *stomatoscope*). Tıp. Ağzı açık tutmaya ve incelemeye ya da ağızda ameliyat yapmaya yarayan alet.

STOMECHİNUS a. Jura ve Kretase devri topraklarında fosillerine rastlanan, düzenli denizkestanesi cinsi. (*Stomopneustidae* familyası.)

STOMER ya da **STOM** (Mathias), hollandalı ressam (Amersfoort 1600 ? - Sicilya'da ? 1650'den sonr.). 1630-32 dolaylarında Roma'da, sonra büyük bir olasılıkla Napoli'de, 1641'de de Sicilya'da bulunduğu bilinmektedir. Caravaggioculuğun kimi özelliklerini en üst düzeyine çıkardı (şiddet, katı bir üslup, birbirinden kesin bir çizgiyle ayrılmış aydınlık ve karanlık alanlar, çarpıcı renkler). İsa'nın yaşamını (*Müneccimlerin tapınması,* Rouen müzesi), Eski Ahit'ten çeşitli sahneleri, Roma tarihinden konuları (*Cato'nun ölümü,* Catania müzesi) ve gündelik yaşam sahnelerini işledi.

STOMİAS BOA a. Sıcak ve ılık denizlerde batipelajik yaşayan, uzun ve yanlardan basık bedenli, küçük kafalı, çok geniş ağızlı kemiklibalık. (Türkiye denizlerinde yaşayan bu türün alt çenesinde uzun bir sakal bulunur; bedeni fotoforlar taşıyan ince bir pul mozayiğiyle kaplıdır. Büyükağızlıgiller familyası; boyu 25 cm'ye kadar.)

STOMOBLASTULA a. (lat. sözc.). Kireçli süngerlerin gelişme evrelerinden biri. (Bu evrede dışderi kökenli iri hücreler, blastula boşluğuna açılan bir "ağız"ı çevreler; blastulanın içi de içderi kökenli kamçılı hücrelerle kaplıdır.)

STOMOCORDATA a. Zool. STOMOKORDALILAR şubesinin bilimsel adı.

STOMOKORDA a. (fr. *stomocorde*'dan). Stomokordalılarda hayvanların boşluklu yapısının önündeki yutak çıkmazı. (Kordalılardaki sırtipinin homoloğu değildir.)

STOMOKORDALILAR a. Denizde yaşayan, ikincilağızlılar öbeğinden, yutağında solungaç yarıkları bulunan, bedeni üç sölom bölütüne (prosoma, mezosoma ve metasoma) ayrılmış olan ve prosomasında bir stomokorda bulunan, baziepitelyal ama sırtsal sinir sistemli hayvanlar şubesi. (Stomokordalılar şubesinde üç sınıf yer alır; yutaksolungaçlılar, *Pterobranchiata* ve fosil graptolitler. Bil. a. *Stomocordata.*) [Eşanl. YUTAĞIYARIKLILAR.]

STOMOXYS a. (yun. *stoma,* ağız ve *oksys,* ince, sivri). Üyeleri hastalık yapıcı mikroplar bulaştıran, tehlikeli sokucu sinek cinsi. (*Stomoxys*'lerin güçlü sokma aygıtlarıyla donanan bir hortumu vardır: insanların ve hayvanların derisini delerek kanlarını emer. Larvası gübre içinde gelişir. Baldırsokan ya da ahırsineği adıyla bilinen türü şarbon hastalığı başta olmak üzere çeşitli hastalıklar bulaştırır. Sinekgiller familyası.)

STONE (Nicholas), ingiliz heykeltıraş ve mimar (Woodbury, Exeter yakınları, 1586 - Londra 1647). Ustası H. de Keyser'in kızıyla evlenip bir süre Amsterdam'da yaşadıktan sonra İngiltere'ye döndü. Burford'da (Oxfordshire) ve Londra'da (St. Paul [John Donne'un portresi], Westminster [Sir Francis Vere'nin mezarı]) birçok anıt mezar yaptı.

STONE (*sir* Richard), ingiliz iktisatçı (Londra 1913 - *ay. y.* 1991). Milli gelir hesabı tekniğiyle ilgili çalışmaları, milli muhasebe sistemlerinin başlangıcını oluşturmuştur. Bazı yapıtları: *The Role of Measurement in Economics* (İktisatta ölçünün rolü) [1951]; *Quantity and Price indexes in National Accounts* (Milli muhasebede miktar ve fiyat indeksleri), 1956; *Social Accounting and Economic Models* (Sosyal muhasebe ve ekonomik modeller) [Giovanna Croft-Murray'la birlikte], 1959; *Input-Output and National Accounts* (Girdi-çıktı ve milli muhasebe), 1961; *A Programme for Growth* (Büyüme için program), 1962-74; *Mathematics in the Social Sciences and Other Essays* (Sosyal bilimlerde matematik ve başka denemeler), 1966; *Mathematical Models of the Economy and Other Essays* (Ekonominin matematiğe ilişkin modelleri ve başka denemeler), 1970; *Demographic Accounting and Model Building* (Demografik muhasebe ve model yapımı), 1971; *Aspects of Economic and Social Modelling* (Ekonomik ve sosyal modelleme biçimleri), 1980. Sir R. Stone, 1984'te Nobel iktisat ödülünü kazandı.

STONE (Lawrence), ingiliz asıllı amerikalı tarihçi (Londra 1919). Oxford'da (1947 - 1963) ve Princeton'da (ABD) profesörlük yaptı, devrimden önceki ingiliz aristokrasisi üzerine incelemeler, İngiliz devrimi'ne yeni yorumlar getiren yazılar yazdı: *The Crisis of the Aristocracy, 1558-1641* (1965), *The Causes of the English Revolution, 1529-1642* (1972), *The Family Sex and Marriage in England, 1500-1800* (1977), *The Past and the Present Revisited* (1987), *Road to Divorce: England 1530-1987* (1990).

STONEHENGE, Büyük Britanya'da (Wiltshire), Salisbury'nin K.'inde arkeolojik yer. Britanya adalarının en önemli megalit bütünü: dikili taşlar iç içe iki çember oluşturur (büyüğünün çapı 32 m). Dış çemberdeki taşların üzerine yatay bloklar yerleştirilmiştir (üçtaş). Bugünkü haliyle bu anıtlar topluluğu üç evrede inşa edildi: bunların en eskisi Yenitaş döneminin sonuna (İ.Ö. 2400'e doğr.), diğer ikisi ise İlk

Bk. resim sayfa 10812

Tunç çağına (İ.Ö. 1900'e doğr. ve İ.Ö. 1700) tarihlenir. Bu topluluğun ne için kullanıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte yıldızların gözlemlenmesiyle ilgili olduğu sanılmaktadır. Gerald Hawkins'e göre, Stonehenge çemberini oluşturan taş dizisi gökbilimsel bir gözlem yeridir.

Stone-Weierstrass teoremi (M. *Stone* [doğumu 1903] ve K. *Weierstrass*'ın adından). Topol. Bir E tıkız uzayı üzerinde sürekli, gerçek değerli fonksiyonların $\mathbb{C}(E, \mathbb{R})$ cebiri içinde, E nin noktalarını ayıran, $\mathbb{C}(E,\mathbb{R})$ nin her H birim altcebirinin $\mathbb{C}(E,\mathbb{R})$ de sık olduğunu ifade eden teorem. $H, \mathbb{C}(E,\mathbb{C})$ nin:

$$f \mapsto \bar{f}, \quad \bar{H} = \mathbb{C}(E, \mathbb{C})$$

bir yutaksolungaçlının barınağı
1) Prosoma; 2) Mezosoma;
3) Metasoma; 4) Solungaç bölgesi.

stomokordalılar

prosoma kesiti

solungaç yarıklı yutak

Gerster-Rapho

Stonehenge taş çemberlerinin havadan görünümü İ.Ö. III.-II. binyıl

uygulaması için kararlı bir altcebirse bu özellik yine doğrudur. Lebesgue önteoremi bunun bir sonucudur:

$$g : [0; 1] \to R; \quad t \mapsto \sqrt{t}$$

t türünden polinom fonksiyonların düzgün limitidir.

STONEY (George Johnstone), irlandalı astronom ve fizikçi (Oakley Park, King's County, 1826 - Londra 1911). Maddenin yapısıyla ilgili çağdaş görüşlerin öncülerindendir; Avogadro sayısını yaklaşık olarak hesapladı (1867). Elektriğin basit cisimciklerden oluştuğu varsayımını ileri sürdü, bu cisimciklere 1891'de "elektron" adını verdi ve bunların yükünü hesaplamaya çalıştı.

STONEY CREEK, Kanada'da kent, Ontario'da, Hamilton'un doğu banliyösünde; 30 300 nüf.

STOOKEY (Stanley Donald), amerikalı mucit (Hay Springs, Nebraska, 1915). Opal camlarla ilgili ilk çalışmaları, ışığaduyarlı camlarla (1947) ışılişlenebilir camları bulmasıyla (1950) sonuçlandı. Aynı dönemde cam-seramik maddeler de icat etti.

STOP ünl. (ing. *to stop,* durmak'tan). **1.** Bir kimsenin, bir taşıtın durması için verilen komut. **—2.** Telgraf, telefon vb. aracılığıyla iletilen mesajlarda cümleleri birbirinden ayırmak için kullanılan sözcük: *Yarın gece dönüyorum, stop, beni mutlaka karşılayın stop.* **—3.** *Stop etmek,* bir motordan, araçtan vb. söz ederken, durmak, hareketsiz kalmak.

◆ a. Stop lambası.

—Oto. *Stop lambası,* arabanın arkasına çift olarak monte edilen ve ayak frenine basıldığında yanan lamba.(→ LAMBA.)

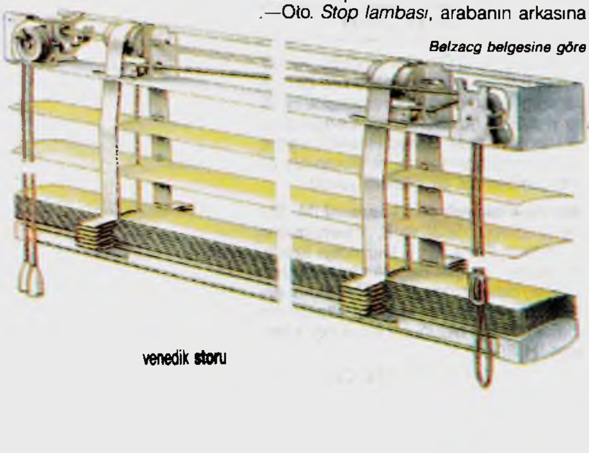
—Telekom. Telgraf iletilerinde, kimi kez cümleleri ayırmak için kullanılan sözcük.

Keystone

Willi Stoph

Belzacg belgesine göre

venedik storu

STOPAJ a. (fr. *stoppage*). Verg. huk. KAYNAK*TA TEVKİF'in eşanlamlısı.

STOP-AND-GO a. (ing. sözc.). Bir nedensellik zinciriyle birbirine bağlı çelişik durumlardan yararlanmayı amaçlayan ve ekonomideki bir bozukluğu ters yönde bir başka bozuklukla düzeltmeye dayanan iktisat politikası. (Stop-and-go politikası, örneğin, enflasyonu gemlemek için işsizliği [ya da bunalımı] kullanır, ama gerilemenin kötü sonuçlarıyla karşılaşınca genişleme önlemlerine girişir ve böylece yeniden enflasyonu körükler vb.)

STOPER a. (ing. *stopper*). Spor. KESİCİ' nin eşanlamlısı.

STOP-FLOW a. (ing. *stop-flow*). Nefrol. Böbrek borucuğunun herhangi bir bölütünde ilk idrarda meydana gelen değişiklikleri incelemeye yarayan deneysel yöntem (aralıklı diürez). [Damar yoluyla işaretleyicilerin verilmesinden sonra üreter geçici olarak sıkıştırılarak diürez kesilir; idrar daha sonra, nefronun art arda gelen bölütlerinden süzülen bölümler halinde toplanır.]

STOPH (Willi), alman devlet adamı (Berlin 1914). İnşaat işçisi, daha sonra da müteahhit oldu, 1931'de Alman komünist partisi'ne yazıldı. 1945'te Treptow'da partiyi tekrar örgütledi. 1950'de ADC Birleşik sosyalist partisi'nin (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands [SED]) merkez komitesine girdi ve Halk meclisi'ne seçildi; üç yıl sonra partinin politbüro üyesi oldu. İçişleri bakanlığı (1952-1955), Savunma bakanlığı (1956-1960) ve aynı zamanda 1954'ten 1964'e kadar da Başbakan yardımcılığı yaptı. Eylül 1964'te Grotewohl'un yerine hükümet başkanı, 1971'de Devlet başkanı ve 1976'da yeniden Başbakan oldu. 1989'da istifa etti.

STOPLU sıf. Bors. *Stoplu emir,* emir verenin belirli bir kurdan sonra alıcı ya da satıcı olacağını bildiren borsa emri (alış sözkonusu ise, bu belirli kur ve onun üstündeki bir kur; satış sözkonusu ise, bu belirli kur ve onun altındaki bir kur).

STOP-WATCH a. (ing. *stop-watch*). Denizc. **1.** Gemilerde, astronomik gözlem sırasında ya da fenerlerin çakma periyotlarını saniye cinsinden saptamada kullanılan ve saniye ile saniyenin 1/100 değerindeki zamanı duyarlı olarak ölçebilen bir tür kronometre. **—2.** Kürek yarışında kullanılan kadanslı kronometre.

STOR a. (ital. *stora,* hasır, lat. *storea*'dan). **1.** Işıktan koruma amacıyla kumaştan ya da hafif bir maddeden yapılan, bir pencerenin "yukarısında (içerden ya da dışardan) enine yerleştirilmiş bir rulo çevresinde sarılıp açılması sağlanan düzen. **—2.** *İtalyan storu,* iki kol arasında öne doğru eğik olarak açılan dış stor. || *Venedik storu,* güneşin durumuna göre eğilebilen enine şeritlerden oluşan ve kendi üzerine katlanıp açılabilen iç ya da dış stor.

Balzacg belgesine göre

italyan storu

Stora Sjöfallet, İsveç'in kuzey-batı' sında ulusal park, kutup çevriminin K.'inde; 1 380 km².

STORCH (Nikolaus), alman vaiz (öl. Münih 1525'e doğr). Zwickau'da (Saksonya) dokumacılık yapıyordu; lutherci Reform' un başlangıcında, Thomas Münzer* ile birlikte, Karlstad'ın sorumluluğunu üstlendiği "Zwickau* peygamberleri"nden biri durumuna geldi. Luther'in isteğiyle Zwickau'dan, sonra da Wittemberg'den kovuldu (1522), elebaşıları arasında yer aldığı Köylüler* savaşı (1524-25) sırasında öldü.

STORCH (Heinrich Friedrich VON), rusça **Andrey Karloviç Ştorh,** alman asıllı rus iktisatçı (Riga 1766 - Petersburg 1835); Petersburg Harp okulu'nda öğretmenlik yaptı ve geleceğin Nikolay I'i ile grandük Mihail'e iktisat okutmakla görevlendirildi. *Cours d'économie politique* (fr. çev.) [Politik iktisat dersleri] (1815) adlı bir yapıt ile Rusya üzerine bazı istatistiksel çalışmalar yayımladı. Storch, maddi malların üretimiyle maddi olmayan malların üretimi arasındaki benzerliğe dikkati çekti.

STORCK (Karl ya da Carol), alman asıllı, romanyalı heykelci (Hanau 1826 - Bükreş 1887). Bükreş Güzel sanatlar okulu' nun ilk heykel öğretmeni oldu. —İki oğlu CAROL (Bükreş 1854 - *ay. y.* 1926) ve FREDERİC, *Fritz* —denir (Bükreş 1872 - *ay. y.* 1942) de heykelcidir.

STORK (Gilbert), amerikalı kimyacı (Brüksel 1921). 1953'ten başlayarak Columbia Üniversitesi'nde (New York) kimya profesörü olarak çalıştı, organik kimya alanında genel bireşim yöntemleri ve bu yöntemlerin sterik bakımdan denetimi konularında katkıda bulundu. Ayrıca, karmaşık doğal ürünlerin (steroitler, alkaloitler, vb.) bireşimi ve enaminlerin kullanımı konularında çalışmalar yaptı.

Stork hastalığı, burundan sürekli sümük akması. (Burun deliklerinin genişlemesi ve burun bölmelerinin şişmesiyle birlikte olmakta ve rinoskleroma bağlı olarak ortaya çıktığı sanılmaktadır.)

STORLİEN, İsveç'te (Jämtland) turizm merkezi, Norveç sınırında.

STORM (Theodor), alman yazar (Husum

1817 - Hademarschen, Holstein, 1888). Kiel'de dost olduğu Theodor ve Tycho Mommsen kardeşlerle bir şiir kitabı yayımladı: *Liederbuch Dreier Freunde* (1843). Danimarkalılar'a karşı 1848'de başlayan hareket üzerine Schleswig'i terk etmek zorunda kaldı ve Prusya devletinde görev aldı. Schleswig-Holstein'ın Prusya tarafından ilhakı üzerine (1864) Husum'a döndü. Şiirlerinde Kuzey Almanya'nın doğasını anlattı (*Sommergeschichten und Lieder,* 1851); ama asıl ününü insanoğlunun trajik yazgısına karşı giriştiği savaşımı anlatan öykülerine borçludur (*İmmensee,* 1850; *Pole Poppenspaler,* 1874; *Renate,* 1877-78; *Eekenhof,* 1879; *Der Schimmelreiter,* 1886-1888).

STORMBERG, Güney Afrika'da (Cape ili) dağ kütlesi, Drakensberg'den güney -batı'ya doğru uzanır.

STØRMER (Carl), norveçli gökbilimci ve fizikçi (Skien 1874 - Oslo 1957). Norveç Kuramsal astrofizik enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı. Yüksek atmosferin kimyasal bileşimini ve Yer manyetik alanındaki elektriklenmiş parçacıkların devinimini inceledi. Kutup kızıllığının tayf çözümlemesini gerçekleştirerek matematiksel kuramını geliştirdi.

STORMONT, Belfast'ın banliyösünde yer, Kuzey İrlanda'da, Kuzey İrlanda parlamentosu (genellikle "Stormont" adıyla anılır) buradadır.

STORNELLO a. (*nakarat* anlamında ital. sözc.). Ed. Özellikle doğaçtan söyleme yarışmalarında kullanılan italyan halk şiiri biçimi. (Başlangıçta genellikle bir beşheceli ve bir altıheceliden oluşan tek bir beyte [arkasından bir onbirheceli gelen bir başheceliye] dayanan stornello, tek bir uyak çevresinde büyük bir çeşitleme zenginliğine elverişlidir.)

STORNİ (Alfonsina), arjantinli edebiyatçı (Sala Capriasca, Lugano yakınında, 1892 - Mar del Plata 1938). Şiiriyle coşkulu ve huzursuz ruhunun atılımlarını ve düş kırıklıklarını dile getirdi (*La inquietud del rosal,* 1916; *El dulce daño,* 1918; *İrremediablemente,* 1919; *Ocre,* 1925). İntihar etti.

STORNOWAY, Büyük Britanya'da liman kenti, Lewis (İskoçya, Hebrides takımadası) adasının doğu kıyısında; 5 280 nüf. Hazırgiyim.

STORR (Catherine), ingiliz edebiyatçı (Londra 1913). Çocuk düşürme (*A Question of Abortion,* 1962), psikanaliz (*Freud for the Jung,* 1963), yahudi sorunu (*The Merciful Jew,* 1968) üzerine romanlar yazmakla birlikte, ülkesinde özellikle gençler için yazdığı kitaplarla tanındı (*Clever Polly and other Stories,* 1952).

STORSTRØM, Sjaelland ile Falster adası arasında danimarka boğazı. 1937'de hizmete giren 3,2 km uzunluğundaki bir köprü boğazı aşmaktadır.

Storting, Norveç parlamentosu. Üyeleri genel oyla dört yılda bir seçilir. İlk toplantısında üyelerinin dörtte birinden oluşan *Lagting**'i seçer; geri kalan üyeler *Odelsting* *'i meydana getirir.

STORY-BOARD a. (ing. sözc.). Sine. Her biri bir plana uyan ve (bir filmin hazırlanması sırasında) kurgulamayı görsel hale getirmeyi sağlayan resim dizisi.

Story of San Michele *(The)* [1929] (isveççe, *Boken om San Michele,* 1930), Axel Munthe'nin, insanın durumu üzerine yazdığı ve İskandinavlar'ın doğaüstüne düşkünlüğü ile Akdenizliler'in kesinliğini harman eden yapıtı.

STORYVİLLE, New Orleans'a (ABD) bağlı semt. Aynı adı taşıyan caz üslubu burada doğdu. Storyville kurumları ve kulüpleri ABD Donanma bakanlığı'nın baskısıyla 1917'de kapatılınca müzisyenlerden çoğu kuzeydeki büyük anakentlere (özellikle de Chicago ve New York) taşındılar.

STOSS (Veit), lehçe **Wit Stwosz,** Schwaben kökenli olduğu sanılan heykelci (1448'e doğr. - Nürnberg 1533). 1477'de, Kraków'daki alman kilisesi Unsere Damen'in ana sunağı için bir sunakarkalığı gerçekleştirmek üzere bu kilisenin yapımevi tarafından çağrıldı. Kraków'daki bu yapıtı, Stoss'un geç gotik heykel sanatının en büyük ustalarından biri olduğunu gösterir. 5,34 m yüksekliğinde ve 7,25 enindeki sunakarkalığı Meryem'in yaşamını konu alan sahnelerle süslüdür: Meryem'in Sevinçleri ve Acıları, Yükselişi ve Apotheosis'ini canlandıran sahnelerle çevrili olan esas kompozisyonda, ıhlamur ağacından oyulmuş büyük figürlerle Meryem'in Uyuması betimlenmiştir. Sanatçı, Rönesans'ın getirdiklerini bilinçli olarak görmezlikten gelmiş ve ağacı olağanüstü bir ustalıkla işleyip renklendirerek, Ortaçağ'a özgü bir anlatım yoğunluğu ve fırtınalı bir lirizm ortaya koymuştur. Bu büyük yapıtını 1486'da tamamladıktan sonra, birkaç mezar anıtı (özellikle Kazimierz IV Jagellon'un katedraldeki mezarı) gerçekleştirdi, Kraków'da edindiği önemli mevkiyi bırakarak 1496'da Nürnberg'e döndü. Adı bir kalpazanlık işine karıştı, 1503'te teşhir cezasına çarptırıldı, 1505'te imparator Maximilian tarafından saygınlığı geri verildi. Nürnberg'deki yapıtlarının (Sebalduskirche'deki taşkabartmalar; Lorenzkirche'deki ağaç oymalar, 1517-18; Karmelitler sunakarkalığı [bugün Bamberg'de]) dramatik yoğunluğu Kraków sunakarkalığından daha azdır.

STOTHARD (Thomas), ingiliz desinatör ve ressam (Londra 1755 - *ay. y.* 1834). Yeniklasik kitapları, tarihsel konuları ve Shakespeare'in yapıtlarını resimledi (*Intolerence,* 1802'ye doğr., Tate Gallery).

STOTİNKA a. (bulgarca sözc.). Bulgaristan'da temel para birimi lev'in yüzde biri.

STOUFFER (Samuel Andrew), amerikalı toplumbilimci (Sac City, İowa, 1900 - New York 1960). Betimleyici istatistik ve bağlılaşım tekniklerini uyguladığı büyük deneysel araştırmalar ("survey") yaptı. Böylece, *Studies in Social Psychology in World War II* (İkinci Dünya savaşı'nda toplumsal ruhbilim incelemeleri) adlı kitabında (*The American Soldier* [Amerikalı asker] üzerine olan iki cildi, en tanınmışlarındandır) veriler toplanmasına ayrıcalık tanındı ve kuramsal soyut düşüncelerden kaçındı. Toplumsal sorunlarla ilgilendi. (*Communism, Conformity and Civil Liberties* [Komünizm, konformizm ve yurttaş özgürlükleri , 1955]) ve Harvard'da "Laboratory of Social Relations"ı kurdu.

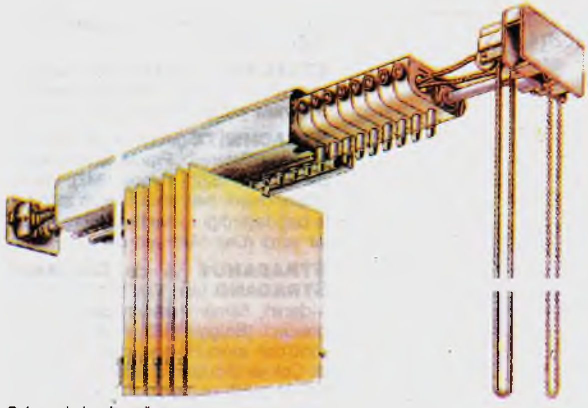
STOURBRİDGE, Büyük Britanya'da (West Midlands) kent, Birmingham'ın B.'sında *Stour* kıyısında; 54 300 nüf. Eski evler. Demir-çelik, cam (cam müzesi) fabrikası. Deri işleme.

STOUT a. (ing. *stout* [*beer*], kuvvetli [bira]). Çok fazla şerbetçiotu içeren siyah renkli ingiliz birası.

STOW (Randolph), avustralyalı yazar (Geraldtown 1935). 1959'da toplumsal ve düşünsel havasını boğucu bulduğu Avustralya'yı terk etti. Daha çok İngiltere'de yaşadı. Romanlarında, Batı Avustralya'nın vahşi ve ıssız manzaralarına uygun düşen bunalımlı, özyıkıma itilmiş, şiddet yanlısı başkişileri canlandırdı. Ayrıca, besteci Peter Maxwell Davies için librettolar yazdı.

STOWE (Harriet BEECHER, Mrs.) → BEECHER -STOWE.

STOYANOV (Zahari), bulgar yazar (Medven, Kotel yakınında, 1850 ya da 1851 -Paris 1889). Çobandı, kendi kendini yetiştirdi, 1875 ve nisan 1876 ayaklanmalarına önderlik etti. Siyasi ve sosyal konular üzerine makaleler ve incelemeler yazdı, *Rabotnik* ve *Bratstvo* gazetelerinde çalıştı, *Hristo Botev* (1888) gibi biyografiler ve milli kurtuluş savaşımlarını dile getiren anılar (*Mémoires sur les insurrections bulgares* [fr. çev.]) yazdı. Bu yapıtlarında tarihsel gerçeğe bağlı kalırken anlatılarına bir destan havası vermeyi de bildi.

Balzacg belgesine göre

dik levhalı stor

STOYKO ya da **STOÏKO** (Nicolas), rus kökenli fransız gökbilimci (Odesa 1894 - Menton 1976). Zaman ölçümü alanında uzmandı, 1937'de Yer'in dönme devinimimin mevsimsel değişimlerini buldu.

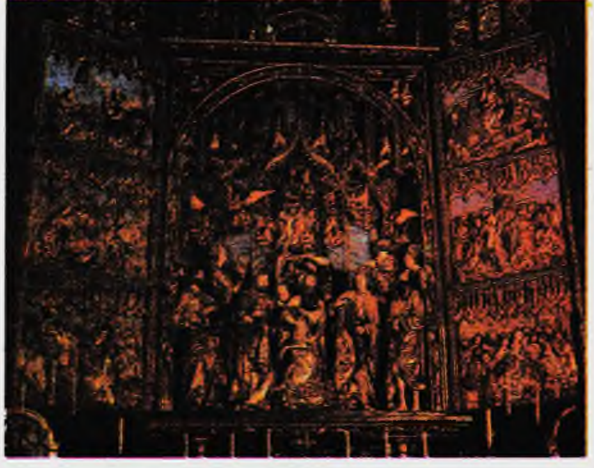
STRABO (Pompeius) → POMPEİUS.

STRABON, lat. **Strabo,** yunanlı coğrafyacı (Amaseia, bugün Amasya, İ.Ö. 58'e doğr. - İ.S. 21 ile 25 arası). Roma İmparatorluğu'nun büyük bir bölümünü gezdi, uzun süre Roma ve İskenderiye'de kaldı. Büyük bir bölümü günümüze dek ulaşan *Coğrafya**'sını (Geographika), en geniş seçmeci düşüncelerden esinlenerek ve Eratosthenes'in, Hipparkhos'un, özellikle de Ephoros, Polybios ve Posidonios gibi tarihçilerin yapıtlarından yararlanarak yazdı. Bu yapıt tarihsel nitelikler taşıyorsa da, insanın, halkların, imparatorlukların doğal ortamla olan ilişkilerini ortaya koymaya daha çok ağırlık verir.

STRACCİARİ (Riccardo), italyan bariton (Casalecchio di Reno, Bologna, 1875 - Roma 1955). En büyük italyan baritonlarından biri sayılır. Sanat yaşamına 1898' de başladı ve kırk beş yıl boyunca tüm dünya sahnelerine çıktı. Güçlü, etkileyici sesi ve incelikli şarkı söyleme sanatıyla Verdi'nin ve Figaro rolünü bin kezden fazla üstlendiği Rossini'nin gözde yorumcusu oldu. Aynı zamanda ünlü bir eğitimci de olan Stracciari Boris Christoff'un öğretmeni olmuştur.

STRACHEY (Lytton), ingiliz yazar (Londra 1880 - Hungerford, Berkshire, 1932). *Eminent Victorians* (1918) adlı yapıtında, Florence Nightingale, Arnold ve Gordon' un görkemli portrelerini verdi; sonra kraliçe Victoria'nın bir yaşamöyküsünü (1921), ardından *Books and Characters* (1922) ve *Elizabeth and Essex* (1928) adlı yapıtlarını da yayımlayarak, Victoria döneminde-

Almasy-Ziolo

Veit Stoss
Kraków'da
Unsere Damen kilisesi'nin
büyük sunakarkalığı
(ortada, Meryem'in Uyuması)
çokrenkli ve yaldızlı ağaç

ki rahatsızlıkların keskin bir gözlemcisi olduğunu gösterdi.

STRACHİA a. Turpgiller üzerinde yaşayan bitkibiti. (*Strachia oleracea* lahanaya, *S. ornata* yabanıl bitkilere zarar verir.)

STRACHWİTZ (Moritz, *kont* VON), alman şair (Peterwitz, Frankenstein yakınında, Silezya, 1822 - Viyana 1847). Platen' in izleyicisiydi, halk etkisini biçim zarifliğiyle bağdaştırdığı romantik üslupta baladlar yazdı *(Das Herz von Douglas)*.

STRADANUS ya da **GİOVANNİ STRADANO** (Jan VAN DER STRAETEN —denir), flaman ressam, dekoratör ve gravürcü (Brugge 1523 - Floransa 1605). 1550'den sonra Floransa'dan hiç ayrılmadı. Çok yaratıcı olan Stradanus, Vasari ile birlikte çalıştı ve italyan manierismoculuğuna kuzey ülkelerinin gerçekçiliğini katarak, özellikle halıcılık üzerine çok çeşitli süsleme tasarımları hazırladı.

STRADELLA (Alessandro), italyan tenor ve besteci (Roma 1644 - Cenova 1682). Zevk düşkünü bir soylu olan Stradella'nın Roma, Venedik, Floransa ve Torino'da sürdürdüğü duygusal serüvenlerle dolu yaşamı, Cenova'da bıçaklanarak trajik bir biçimde öldürülmesiyle son buldu. (Yaşamı XIX. yy.'da Niedermeyer ve Flotow'un yazdıkları bir operaya konu oldu). Verimli bir besteci olarak oratoryolar (*San Giovanni Battista, Esther, Santa Pelagia* vb.), operalar (*Floridoro, il Trespolo tutore, il Biante* vb.), kantatlar, aryalar, duolar, sonatlar bıraktı. Aryanın, oratoryonun ve kantatın geliştirilmesindeki önemli katkısı, onun XVII. yy. italyan okulunun yenilikçi ve ilginç müzikçileri arasında yer almasını sağladı. Müsvette olarak kalan yapıtları ezgisel ve ritmik zenginliklerinin yanı sıra titizlikle yapılmış düzenlemeleri ve senfoniye verilen önemle de değer kazanır.

L. L.

Antonio **Stradivari** Antonio Campi'ye göre Fred Hillemacher'in bir gravüründen ayrıntı

STRADİVARİ (Antonio), **Stradivarius** denir, italyan telli çalgı yapımcısı (Cremona ? 1644 - *ay. y.* 1737). 1660 yıllarına doğru Niccolo Amati tarafından yetiştirildi ve ilk çalgısını 1666'da yaptı. Ertesi yıl Francesca Feraboschi ile evlendi ve ondan, aralarında babalarının mesleğini sürdüren FRANCESCO (1671-1743) ve OMOBONO' nun (1679-1742) da bulunduğu altı çocuğu oldu.

Etkinliğinin ilk döneminde Stradivari, ustasının modellerinin etkisini açıkça yansıtan kemanlar yaptı. Atölyesinde bulunan ve Cremona'da (Museo Civico) muhafaza edilen birçok grafik belge ve kalıp, sanatçının yalnızca kuartet çalgılarının yapımıyla yetinmeyip, trompetler, cistre'ler, gitarlar ve lavtalar da yaptığını gösterir. 1680'de, Piazza S. Domenico'ya kesin olarak yerleşti. Birkaç yıl sonra (Amati bu arada ölmüştü) oranları bakımından olduğu gibi ses niteliği bakımından da üstün çalgılar yaparak üslubunu ortaya koydu.

1690 yıllarında "longuet" adı verilen ve çizgilerin inceldiği, kabarıklıkların belirginleştiği, süslerin derinleştiği, verniğin de öncekine oranla koyulaştığı keman modellerini gerçekleştirdi. Sanatı, doruk noktasına 1715'te ulaştığı için, 1700-1720 yılları arasının altın çağ olduğundan söz edilebilir: çalgı biçiminin kareleşmesi, esmer turuncu bir verniğin kullanılması, akçaağaçtan sırtların daha dalgalı bir görünüm alması. *Alard* (1715) ya da *Messiah* (1716) gibi ünlü çalgılarda, gerçekleştirdiği üstün nitelikler açıkça görülür. Bu durum, Avrupa'nın saraylarından siparişler almasına yol açtı. Müzisyenler, Amati'nin ya da Stainer'in içli ses veren çalgılarına, Stradivari'nin kemanlarındaki ses niteliklerini yeğlediler. Stradivari, 70 senelik meslek yaşamında 1 000'den fazla çalgı yaptı; bunlardan 650 kadarı günümüze ulaştı. Aralarında üstün nitelikli yirmi kadar viyolonsel, bir düzine kadar alto ve mızrap ya da parmakla çalınan birkaç telli çalgı da bulunmaktadır.

XIX. yy.'da romantik virtüozlar için, onun çalgılarının parlak ve güçlü sesi çok önemliydi. Fransa'da J.-B. Vuillaume, bu çalgıların bazılarını modernleştirdi, ama bunun sonunda ses verme niteliklerindeki güzellik kaçınılmaz biçimde bozuldu. Buna paralel olarak, telli çalgı yapımcıları, sürekli olarak taklit edilen bu ustanın yapıtlarında kendi modern ürünlerinin değişmez esin kaynağını buldular. Üstün ve etkin nitelikli olmasına rağmen, Stradivari' nin kullandığı vernik, akustikçilerin kanıtladığı gibi, çalgılarının olağanüstü ses niteliğinin nedeni değildir.

STRADİVARİUS a. Stradivarius'un yaptığı keman, çello ya da alto'ya verilen ad.

STRADOGRAF a. (fr *stradographe;* ital. *strada,* yol, ve *-graphe*'tan). Bayınd. Taşıtların lastikleri altında boyuna ve enine sürtünme katsayılarını ölçme yoluyla bir karayolunun pürüzlülüğünü belirlemeyi sağlayan aygıt.

STRAFFORD (Thomas WENTWORTH, *—kontu*) → WENTWORTH.

STRAFİNG a. (ing. sözc., *to strafe,* makineli tüfekle taramak'tan). Ask. havc. Yerdeki hedefleri, askeri bir uçaktan makineli tüfekle tarama.

STRAHLENBERG (Tabbert Philipp Johan von), isveçli türkolog (Strahlsund 1676 - Stockholm 1747). Subay olarak İsveç ordusunda görev yaptı. Poltava savaşı'nda (1709) Ruslar'a esir düşünce Sibirya'ya sürüldü. Burada çizdiği haritasıyla Büyük Petro'nun ilgisini çekti. Sibirya'da araştırma yapmak üzere Almanya'dan gelen Daniel Messerschmidt'in yanında çalıştı. 13 yıllık sürgün yaşamı sırasında Rusya'daki Türkler'in dil ve kültürleriyle ilgili araştırmalar yaptı; çeşitli yazılı belgeler üzerinde durdu. Orhon yazıtlarının varlığını saptadı. İsveç'e döndükten sonra yayımladığı kitaplarıyla ural-altay dil okulunu kurdu. Başlıca yapıtları: *Vorbericht eines Werkes von der Grossen Tartarey und Sibirien mit Anhang von Gross Russland* (Büyük Rusya ile ilgili bir ekle birlikte Sibirya ve Büyük Tatarlar hakkındaki bir esere önsöz, 1726) ve *Das Nord und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Avrupa ve Asya'nın kuzey ve doğu bölgesi, 1730).

Straits Settlements, Malay yarımadasında eski ingiliz sömürgesi. 1826'da Penang (1786'da elde edilmişti), Province Wellesley (1800), Singapur (1819), Malakka (1824'te Hollandalılar İngilizler'e bırakmıştı), Pangkor adası ve Dindings toprakları (1826'da elde edildi; 1868'den sonra işgal edildi) satış kartellerinin birleştirilmesiyle kuruldu. Önce Penang (1826) sonra Singapur (1837) valisinin yönetimindeyken, 1831'de Bengal hükümetine, daha sonraysa doğrudan Hindistan İngiliz şirketi'ne bağlandı. 1859'dan beri Hindistan'ı yöneten Colonial Office, Straits Settlements'i Büyük Britanya krallığı'na bağlı bir sömürgeye dönüştürdü ve 1912'de Kuzey Borneo (Sabah) açıklarındaki Labuan adası da bu sömürgeye bağlandı.

Malezya federasyonu kurulunca (1896), Singapur genel valisi federasyon başkanı oldu. Halkının büyük çoğunluğu Çinliler'den (Malezya'yerli halkın yerini aldılar) ve hintli bir azınlıktan oluşan Straits Settlements (stratejik ve ticari konumuyla Malakka boğazına ve Uzakdoğu yoluna egemendir) hızlı bir gelişme gösterdi. Limanları, Malezya devletlerinin dışardan aldığı malların ve dışarı sattığı hammaddelerin (kalay, kauçuk) yüklenip boşaltıldığı merkezlerdir. Ayrıca, buralar, maden ocaklarında ve işletmelerde işçi sıkıntısı çeken İngilizler'in getirdiği çinli göçmenlerin ülkeye giriş yaptığı yerlerdir. Bir Yasama konseyi ile bir Yürütme konseyi genel valiye yönetimde yardımcı oluyordu.

Malezya'nın geri kalan bölümüyle birlikte Japonlar'ın istilasına uğrayan (1941 -42) Straits Settlements, savaştan sonra parçalandı: Pangkor ve Dindings 1946'da Perak'a bağlandı, Singapur ayrı bir sömürge oldu, Labuan Kuzey Borneo'ya bağlandı, Malakka ile Penang hem ingiliz toprağı özelliğini korurken hem de önce kısa ömürlü Malezya birliği'ne (1946) girdi (1957'deyse bağımsızlığa kavuştu). Singapur iç özerkliğine 1959'da kavuştu, 1963'te Malezya federasyonu'na girdi, 1965'teyse federasyondan ayrılarak bağımsızlığını ilan etti.

STRAKONİCE, Çek Cumhuriyeti'nde (Güney Bohemya bölgesi) kent, Pisek'in G.-B.'sında, Otova ırmağı kıyısında; 22 800 nüf. Doğu bölümüne (barok üslubunda dekore edilmiş S. Prokop kilisesi ve manastırıyla birlikte) 1243'te Malta şövalyelerinin yerleştiği, XIII. yy.'dan kalma şato. Mekanik. Tekstil.

STRALSUND, Almanya'nın Mecklenburg-Vorpommern eyaletinde liman kenti, Baltık denizinde, Stralsund'u Rügen adasından ayıran 3 km genişliğindeki Stralsund boğazının kıyısında; 72 000 nüf. Gotik üslubunda (Nikolaikirche'de, tuğladan yapılmış, XIII.-XIV. yy.'dan kalma sanat eserleri) kiliseler. XIII. ve XIV. yy.'dan kalma belediye konağı. Eski evler. Etkin balıkçılık. Tarım makineleri ve gemi yapımı. İnşaat sanayisi. Besin sanayileri. Deniz müzesi.

—Tar. Küçük bir Wende merkezi olan Stralsund, XIII. yy.'da alman kolonların gelmesiyle büyüdü ve Hansa kentleri arasına girdi (1278). Kuzey denizi ve Baltık denizi'ndeki ticaret ve deniz üstünlüğü için Danimarka'ya karşı sürdürülen mücadele Danimarka'nın yenilgisiyle sonuçlandı ve bu durum Stralsund'da imzalanan bir anlaşmayla (1370) onaylandı. Kent 1627'de Wallenstein'a bütün gücüyle direndi. İsveç'in egemenliğine girdikten sonra (Westfalen barışı, 1648), Karl XII. burda ünlü bir yerleşme kurdu (1715). Kent 1815'te Prusya'ya bırakıldı.

STRALSUNDER a. (öz. a. *Stralsund'* dan). Uzun boylu zarif güvercin. (Genç yaşında kırmızı çizgili iken erginlik çağında düz beyaz olur.)

STRAMBOTTO a. (ital. sözc.; *aksak* anlamına gelen halk lat. *strambus* ve klasik lat. *strabus*'tan). Ed. Aşk şarkılarına özgü italyan halk şiiri biçimi. (Genellikle bir sekizliye, bazen de altılıya dayanan strambotto, XV. yy.'da Muhteşem Lorenzo ve Poliziano ile büyük bir saygınlık kazandı.)

Strand *(the)*, Londra'nın başlıca caddelerinden biri, Trafalgar Square ile Fleet Street arasında.

STRAND (Paul), amerikalı fotoğrafçı ve sinemacı (New York 1890 - Orgeval, Fransa, 1976). Gerçekçi, yoğun, oldukça kesin ve etkili anlatım (her tür estetizmden yoksun) yapıtlarına anıtsal bir denge kazandırdı. Fred Zinnemann ve E. Gómez Muriel ile birlikte *Redes* ya da *The Wave*'i yaptı (1934). Frontier Film Inc.'ın kurucularından biri oldu (1937) ve bu şirket için Leo Hurwitz ile birlikte, fotoğrafçılığını yaptığı *Native Land*'i (1942) gerçekleştirdi. Yayınları arasında metnini C. Zavattini'nin yazdığı *Un Paese* (1955), metnini James Aldridge'nin yazdığı *Living Egypt* (1966), metnini Siqueiros'un yazdığı *The Mexican Portfolio* (1967) sayılabilir.

STRANDFLAT a. (iskandinavca sözc.). Denizbil. Az çok yatay yüzeyli, kayalık kıyı platformu. (Soğuk iklimli kuşakların sert tabanlarında Strandflat'ların gelişmiş örneklerine rastlanır. Strandflatlar, deniz dalgalarıyla aşınmış platformlar olabilir, buzullarda ya da buzulçevresinde de meydana gelen yüzden erime düzeyleri olabilir, don ve kar etkisine bağlı süreçlerden etkilenmiş buzulçevresi aşındırma şevleri olabilir ya da alçalmış blokların arka yüzleri olabilir.)

STRANGALİA a. Kınkanatlı tekeböceği cinsi. (Tekeböceğigiller familyası.)

STRÄNGNÄS, İsveç'te (Södermanland) kent, Mälaren gölü kıyısında; 11 000 nüf. Askeri birliklerin bulunduğu kent.

Kimya sanayileri. Gotik üslubunda katedral (XIII. yy.). Piskoposluk sarayı (Roggeborg). 1523'te. Gustaf Vasa burada İsveç kralı seçildi.

STRANRAER, Büyük Britanya'da liman kenti, İskoçya'da (Dumfries and Galloway bölgesi), loch Ryan'ın kıyısında; 9 800 nüf. Ticaret ve sayfiye merkezi.

s-TRANS sıf. (fr. *s-trans*). Kim. TRANSOİT'in eşanlamlısı.

Strapaese, 1926-1932 arasında, Mino Maccari'nin yönettiği *Il Selvaggio* ve Leo Longanesi'nin yönettiği *L'İtaliano* dergilerinin öncülük ettikleri italyan edebiyat akımı. *Novecento* dergisinin kozmopolitliğiyle tartışmaya girişen bu akım, köklerini halk geleneklerinden alan bir kültür siyasetini savundu.

STRAPAROLA (Gian Francesco), italyan yazar (Caravaggio, Bergamo, XV. yy. sonu - 1557'ye doğr.). İtalya ve Fransa'da büyük bir başarı kazanan yayımlanmamış birçok masal uyarlaması içeren *Le Piacevoli notti* (Güldürücü geceler) [2 cilt, 1550 -1553] adlı ve 75 hikâyeden oluşan bir kitap yazdı.

STRAPLES a. (ing. *strapless; strap*, askı ve *-less, -sız*'dan). **1.** Omuzları açıkta bırakan ve çoğu zaman göğsü bir sütyen gibi sararak bedene tam oturan askısız bluz ya da elbisenin, mayonun vb. üst bölümü. **—2.** Göğsü örten parçaları önde çarpraz bir biçimde kesişip sivri uçlar sırtta düğümlenen bir tür kısa bluz.

STRAPPATA a. (ital. sözc.). **1.** Suçluyu bir direğin tepesine çıkarıp, zeminden belli bir yükseklikte kalmasını sağlayacak bir ipe bağlayarak birden koyvermeye dayanan ceza ya da işkence. **—2.** Bu işkencede kullanılan direk ya da darağacı.

STRAS (George Fréderic) → STRASS.

STRAS a. (fr. *strass* ya da *stras*; G. F. *Strass*'ın adından). BEYOĞLUTAŞI'nın eşanlamlısı.

STRASBOURG, Fransa'da bölge (Alsace) ve *département* (Bas-Rhin) merkezi, İll kıyısında; 255 937 nüf. (1992). Strasbourg 2 *arrondissement*'ın (8 kantonu, 102 komünü bulunan, 215 763 nüfuslu *Strasbourg-Campagne* ve yalnızca Strasbourg kenti komününü kapsayan *Strasbourg-Ville*) merkezidir. Kentte birçok üniversite, bir akademi, bir askeri okul (1945) ve uluslararası havalimanı (Strasbourg-Entzheim) vardır. Avrupa konseyi'nin (1949'dan beri) ve Avrupa parlamentosu'nun (1979'dan beri) merkezidir.
• COĞRAFYA. Kentin sanayisi (biracılık, tütün, şekercilik, çikolata, un, bisküvi, konserveler), çok erken tarihlerde ticari üretime yönelmiş olan tarıma dayanmaktadır. Deri (sepicilik) sanayisinin hammaddesi yerel hayvancılıktan sağlanmaktadır. Metalürjinin kökenleri de eskiye dayanır. En yeni sanayi işletmeleri arasında, makine, ölçü aletleri, kimya, elektroteknik, kereste sanayileri sayılabilir.
• TARİH. Kentin (esk. *Argentoratum*) tarihi, Drusus'un İ.Ö. 15'e doğr. bir lejyoner kampı kurmasıyla başlar. 352'de kenti yıkan Almanlar, 357'de Julianus Apostata tarafından surların önünde yok edildiler. Verdun antlaşması'yla (843) kent, Lotharingia'ya bağlandı, Meerssen antlaşması'yla da Germanya kralına verildi. Piskoposlarının yönettiği Strasbourg 1201'de özgür kent statüsündeydi. 1482'de bir anayasa oluşturuldu; yönetim, Ameister, dört Stettmeister, Senato ve ileri gelenlerin üç temsilcisi arasında paylaştırıldı.
Kentin iktisadi kalkınması, şehirciliğin gelişmesiyle kendini gösterdi. 1437'den 1447'ye kadar buraya yerleşen Gutenberg'in matbaayı da burada icat ettiği sanılmaktadır. Bu gelişmenin, Reform'un yayılmasına katkısı oldu. 1599'da Strasbourg protestanlığı kabul etti ve kısa sürede Reform'un önemli merkezlerinden biri durumuna geldi. 1538 de Collège de France profesörlerinden Johannes Strum burada Gymnase'ı kurdu. Akademi (1566) ve üniversite bu kurumdan türemiştir. Westfalen antlaşması'ndan (1648) sonra bağımsızlığını kazanan kent, Fransa'nın giderek artan baskısıyla karşılaştı. 30 eylül 1681'de, temsilcileri, Fransa kralının hükümranlığını tanıyan İllkirch antlaşmalarını Louvois ile imzalamak zorunda kaldılar. Almanlar tarafından kuşatılan ve kısmen yıkılan kent (13 ağustos - 28 eylül 1870). II. Reich'a bağlandı, 1871'den 1918'e kadar Alsace-Lorraine Reichsland'ının başkenti oldu. 1913'te yeniden Fransa'ya katıldı ve yeni bir gelişme sürecine girdi. 1940'tan 1944'e kadar Naziler tarafından yeniden işgal edilen kenti, Leclerc 23 kasım 1944'te kurtarmayı başardı.
• GÜZEL SANATLAR. Pembe greden yapılmış ve yapımı 1439'da tamamlanan Notre-Dame katedrali XIX. yy.'a kadar Avrupa'nın en yüksek oku (142 m) olan kuzey-batı kulesinin okuyla kente egemendir. Katedral mahallesinde ahşap kaplama ve kalkan duvarları bezemeli birçok eve rastlanır. Katedralin güneyindeki Rohan* şatosu, 1731'den 1742'ye kadar R. de Cotte'un planına göre yapılmış ve 1898'de kentin güzel sanatlar müzesine dönüştürülmüştür.

Strasbourg müzeleri. GÜZEL SANATLAR MÜZESİ, Rohan sarayı'nda yer alan bu müze çok güzel bir resim koleksiyonuna sahiptir (Yaşlı Cranach, Van Dyck, Veronese, il Tintoretto, Guardi, el Greco, Vouet, Watteau, Largillière, Chassériau, Carot vb.). ART MODERNE MÜZESİ, 1966'da eski Gümrük binasında açıldı. Burada Renoir, Monet, Klint, Dufy, Klee, Ernst vb.'nin yapıtları, H. Arp ve S. Taeuber-Arp'ın önemli koleksiyonu (Strasbourg'daki *Aubette* adlı eski "café-dancing" için tasarımlar) sergilenmektedir.

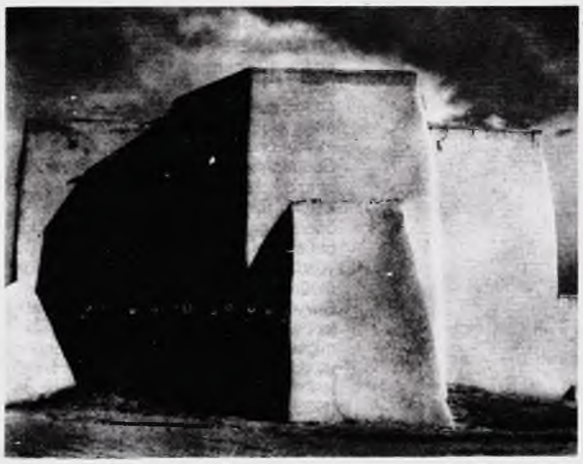
Strasbourg yemini, Lothar'ı Fontenay -en-Puisaye'de yendikten sonra (841), Kel Charles ve Germen Ludwig, Strasbourg'da buluştular. Burada askerlerinin önünde yemin ederek müttefik olduklarını belirttiler. Bu yemin Charles'la Ludwig'in askerleri tarafından töton dilinde, Ludwig'le Charles'ın askerleri tarafındansa roman dilinde yapıldı (14 şubat 842). Tarihçi Nithard tarafından saklanan bu yeminin metni fransız ve alman dillerinin en eski yapıtlarından biridir.

STRASBURGER (Edward), polonyalı botanikçi (Varşova 1844 - Bonn 1912). Jena'da botanik profesörü ve bu kentin botanik bahçesinin yöneticisi (1869), sonra Bonn Üniversitesi'nde profesör oldu (1881). Pek çok yapıtı arasında *Kozalaklılar ve gnetaceae* (1872), *Über Zellbildung und Zelltheilung* (Hücrenin oluşumu ve bölünmesi) [1875], *Kapalıtohumlular ve açıktohumlular* (1879) ve ünlü kitabı *Das botanische Practicum*'u (Pratik botanik) [1884] anmak gerekir.

STRASCİNO (lo) → CAMPANİ (Niccolo).

STRASS ya da **STRAS** (Georges Frédéric), fransız kuyumcu (Wolfisheim, Strasbourg dolayları, 1701 - ? 1773). 1724'te Paris'e yerleşti ve camdan yalancı taşlar üretme yöntemini 1730'la 1734 arası uygulamaya koydu. 1734'te kralın ayrıcalıklı kuyumcusu oldu. Gerçekte Strass'ın buluşu eski bir yöntemin geliştirilmesinden başka bir şey değildi, çünkü yalancı elmas yapmakta kullanılan cam hamurları daha XVII. yy.' da biliniyordu. 1752'de Strass, bu "strass taşları"nın işletme hakkını 1755'te yeğeni ile evlenen G. M. Bapst'a bıraktı.

STRASSER a. Moravya kökenli güvercin. (Uzun boylu, parlak kırmızı gözlü, çok dayanıklı, yetiştirilmesi kolay, değişik renk-

Paul Strand-Zabriskie Gallery

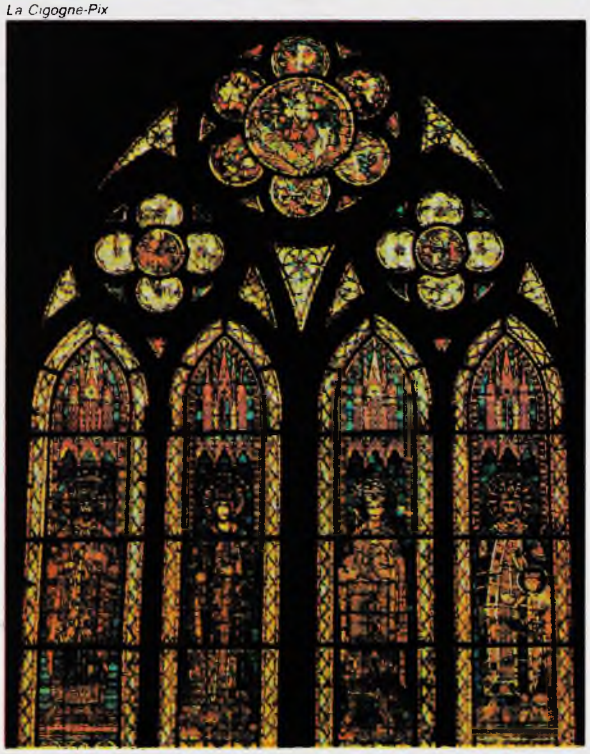
Paul Strand: *Church, Ranchos de Taos, New Mexico* (1931)

Strasbourg: Petite France semtinde evler (İll ırmağı buradan geçer)

S. Held

La Cigogne-Pix

STRASBOURG KATEDRALİ
kuzey yan sahın vitrayı (XIII. yy.)
[Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun prensleri ve imparatorları]

te çeşitleri olan güzel bir güvercindir.)

STRASSER (Gregor), alman siyaset adamı (Geisenfeld 1892 - Berlin 1934). Naziydi. Bavyera'da ve sonra Reichstag'da milletvekili (1924) oldu; partiyi toparlamaya çalıştı, ama sovyet örneğinin alınmasını önererek ve Berlin'de *Völkischer Beobachter*'e rekabet eden *Arbeiter Zeitung*'u kurarak (1925) Hitler'in hoşnutsuzluğunu üzerine çekti. Von Schleicher'in önerdiği şansölye yardımcılığı görevini kabul etmeyi de düşündü (aralık 1932). Bu yüzden 30 haziran 1934 tasfiye gününde öldürüldü. —Kardeşi OTTO (Windsheim, Bavyera, 1897 - Münih 1974), naziydi; Hitler'den giderek uzaklaştı ve kısmen Çelik* miğferler arasından toplanan Kara cephe ya da Devrimci nasyonal sosyalist komitesi'ni kurdu (1930). Almanya'yı terk etti (1933), Viyana, Prag ve Kanada'ya göç etti ve buradan, hiçbir başarı elde edemeyen Sosyal-alman partisi'ni kurmak üzere geri döndü (1955).

STRASSMANN (Fritz), alman fizikçi ve kimyacı (Boppard 1902 - Mainz 1980). Mainz İnorganik ve nükleer kimya enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı (1946); daha sonra 1939'da, Otto Hahn ile birlikte uranyumun parçalanmasını kanıtlamıştı.

Strassmann ameliyatı, doğuştan çift olan bir dölyatağından ara bölmenin, gebeliği kolaylaştırmak amacıyla kesilmesi ameliyatı.

STRATE (Grant), kanadalı dansçı ve koregraf (Cardston 1927). Celia Franca ile birlikte "modern dance" ve klasik dans çalışmaları yaptı ve 1951'de solist olarak National Ballet of Canada'ya girdi. 1958'de Celia Franca'nın asistanı, 1969'da da Kanada Ulusal balesi'nin sürekli koregrafı oldu, 1970'te Toronto'daki York University'nin Güzel sanatlar fakültesi'ndeki dans dersleri bölümünün müdürlüğüne getirildi.

STRATEGOS a. (lat. sözc.). Esk. Mıs. Ptolemaioslar ve Romalılar döneminde nomos'un askeri ve sivil yönetiminin başkanı.

—Esk. Yun. İ.Ö. V. yy.'dan başlayarak Atina'nın en yüksek görevli memuru. (Bk. *ansikl.* böl.) || Akhaia ve Aitolia birliklerinin ve birçok yunan sitesinin askeri ve sivil başkanı. || Bizans İmparatorluğu'nda general ve özellikle bir thema'nın valisi.

—ANSİKL. Esk. Yun. Atina'da 10 strategos (her kabile için bir tane), Kleisthenes'in düzenlediği anayasal sisteme dahil edilen magistratuslardı. Askeri görevlerde ordu komutanının (arkhon polemarkhos) yerine geçerlerdi (örneğin, bir strategos olan *Miltiades*, Marathon'da komutanlık yaptı). Strategoslar, zamanla sitenin, temelinde savaş bulunan genel politikasını etkilediler (nitekim her dönem yeniden seçilen Perikles, siteyi bir strategos olarak yönetti). İ.Ö. IV. yy.'da, hatipler site yönetimini ele geçirince, strategoslar, birlikleri, meclisin istediği yere götürmekle görevli birer uygulamacı durumuna yeniden döndüler. Kimi zaman kendilerine verilen strategos autokrator ("tam yetkili strategos") unvanı, alınan talimatın uygulanmasında belli bir özerklikten başka bir şey belirtmedi.

STRATEJ a. (fr. *stratège*). Ask. Stratejiyi uygulayan kimse; strateji uzmanı.

STRATEJİ a. (fr. *stratégie;* lat. *strategia;* yun. *strategia*'dan). Ask. **1.** Askeri güçlerin harekâtını siyasal iktidarca belirlenmiş bir hedefe ulaşacak biçimde birleştirme sanatı. **—2.** Bir savaşın sürdürülmesi ya da bir ulusun ya da ittifakın savunma hazırlıkları için gerekli askeri, siyasal, iktisadi ve manevi güçlerin hareketini birbiriyle uyumlu kılma sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. Marxçılığa göre, siyasal savaşımı örgütlemek amacını güden uygulama önlemlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mat. Oyunlar kuramında, belirli bir konjonktürde ilgili kişilerin davranış varsayımlarının fonksiyonu olarak, alınan kararların kümesi.

—Oy. *Strateji oyunu,* oyuncuların, oyunun gidişi ve oyunun sonucuna varma yollarında stratejik bir görüş ortaya koymalarını gerektiren tarihsel benzetimli oyun.

—ANSİKL. Ask. En eski dönemlerden beri strateji konusu, bir çatışmayı yönetecek siyasal öndere olduğu kadar askeri öndere de bağlıdır. Siyasi ve askeri alanları ilgilendiren *genel strateji* ile, daha çok askeri alanı ilgilendirmekle birlikte, siyasal, iktisadi alanları da kapsayan *harekât stratejisi* arasındaki karışıklık buradan kaynaklanır. Tarihsel açıdan, iki güç arasındaki denge ve işbirliği sorunu için çok çeşitli çözümler önerildi (siyasal önderin aynı zamanda askeri önder olması; demokrasilerde, büyük bir tehlike sözkonusu olduğunda, savaş boyunca, bazen savaştan sonra da tam yetkiyle donatılmış bir askeri önder seçilmesi iki uç durumdur). Günümüzdeyse, haklı olarak stratejik silahlar da denilen nükleer silahların gelişmesi sonucu, siyasal iktidar gitgide daha çok, hatta yalnızca, genel stratejinin ve harekât stratejisinin denetimini elinde tutmaktadır.

Sözcüğün "askeri harekâtların yürütülmesi" olarak dar anlamda kullanılması (Montecuccoli ve Feuquières buna "genel düzenlemeler" adını veriyorlardı) XVIII. yy.'a rastlar. Bunlar düşmanı şaşırtmak, düşmana doğru yürümek, ondan gizlenmek, yıpratmak için ikmal yollarını kesmek, düşman güçlerini elverişli sayılan bir alana çekebilmek için aldatmak, onu en kötü askeri, hatta siyasal koşullarda savaşa zorlamak için kullanılan belli başlı yollardır. Stratejiyi bir devletin olanakları ölçüsünde savaş planları oluşturma sanatı olarak değerlendiren ilk kişi fransız Guibert'dir. Daha geniş bir çerçevede strateji, birçok orduya ve harekât alanı seçimine sahip olunduğunda, birkaç düşman ya da farklı alanlarda savaşan birkaç ordu sözkonusu olduğunda, görevlerin dağılımı anlamına da gelebilir. Burada, bir yerde tüm gücüyle saldırırken başka bir yerde zaman kazanmak için muharebeden kaçınmak ya da durum elverişliyse deniz üstünlüğünden yararlanmak, kısacası eldeki kuvvetlerin tümünü en yararlı ve en düzenli biçimde kullanmak, yani kuvvet tasarrufu yapmak, kuvvetleri yönetmek ve harekâtlarını örgütlemek sözkonusudur. Fransız devrimi döneminde "strateji" sözcüğü, eldeki olanakların ve düşmanların da zorlamasıyla en yaygın anlamını kazandı. Guibert'in öne sürdüğü "büyük taktik" sözü bugün bizim "harekât stratejisi" dediğimiz şeye denk düşer. Bununla birlikte iki terim arasında az da olsa bir ayrım vardır, çünkü strateji savaşa giren bir ordunun genel planı ve bu savaşın tümünün genel yönetimiyle ilgilidir. Büyük taktik terimi ise tugay, tümen, kolordu gibi büyük birliklerin yönetimiyle ilgilidir. Silahlardaki gelişme sayesinde bu birlikler ordunun bütününe hem esneklik ve hız hem de lojistik kolaylık sağlamışlardır. Dolayısıyla daha o dönemde, genel anlamda taktik, her zaman savaşa özgü bir terim olsa da, büyük taktik ile genel anlamda taktik arasında bir benzerlik vardı.

Türk kurtuluş savaşı'nın siyasi önderi ve başkomutanı olarak Atatürk, strateji kavramı için kuramsal bir kalıp ortaya koymamıştır. Onun bu alandaki katkısı, Kurtuluş savaşı'ndaki genel ulusal stratejinin ve harekât stratejisinin yapıcısı ve uygulayıcısı olarak eyleminde ortaya çıkar. Bu, Kurtuluş savaşı'nın siyasal amacının (Misakımilli sınırları içinde tam bağımsızlık), gerçekleştirilmesi için tüm ulusal güçlerin seferber edilmesi; siyasi ve askeri olanakların en uygun biçimde kullanılması biçiminde bir topyekûn savaş stratejisidir. Öte yandan başkomutan olarak kesin sonuç yerini seçme, kuvvet tasarrufu yaparak ağırlık merkezi oluşturma, kuvvetleri amaca uygun kullanma tarzı, onun düşmana nerede ve nasıl üstünlük sağlayacağını bilen bir strateji ustası olduğunu göstermektedir (Kütahya-Eskişehir savaşlarında bozulan Batı cephesi kuvvetlerini 150 km'lik mesafeyi savaşsız düşmana bırakarak Sakarya'nın doğusuna çekmesi; Sakarya meydan savaşı'nda üstün düşman kuvvetleri karşısında cepheyi zayıf kuvvetlerle tutarak kuvvetin çoğunu ihtiyata ayırması ve asla büyük mesafelerle geri çekilmelere izin vermemesi; Büyük taarruz'da, sayısal gücü düşmanınkine yakın kuvvetlerine, ikincil taarruz bölgelerinden tasarruf ettiği kuvvetlerle, asıl taarruz bölgesinde üstünlük sağlaması).

Napoléon hem Devlet başkanı hem başkomutan olarak büyük taktiği akla getirmekle birlikte, strateji sözünü pek kullanmaz, onun yerine "savaş sanatı" demeyi yeğler. Napoléon'un bu alanda en büyük katkısı kuvvet tasarrufundaki olağanüstü ustalığı, yani elindeki tüm olanakları, sayıca zayıfken bile uygun yer ve zamanda en etkili biçimde kullanabilmesidir. Böylece elindeki olanakları olabildiğince büyük bir hızla asıl hedefe yöneltir ki "her şeyi sonuçlandıran da budur". Daha da açmak gerekirse, onun sanatının basit göründüğünü, ama aslında her şeyin eksiksiz bir uygulama ve düzenli bir hazırlığa dayandığını söyleyebiliriz. Napoléon'un seferlerini çözümleyen yorumcular arasında en önemlisi, *Savaş* üzerine* (Vom Kriege) adlı yapıtında özgün düşünceler ortaya koyan Clausewitz'dir. Clausewitz, giderek topyekûn bir özellik kazanan savaş üzerine bir "kuram" geliştirebilmek için, dönemin bilinen olaylarının üzerine çıkmaya çalışmıştır. Onun kuramına göre savaş, siyasetin ulaşmak istediği hedefi gerektiğinde en acımasız ve en şiddetli yollara başvurarak elde etme yöntemidir. Savaşta amaç, düşmanı hızla yok etmek olduğuna göre, strateji düşmanın gücünü maddi ve manevi bakımdan yıkmaya yönelmelidir. Her şey hedeflenen sonuçlar doğrultusunda çalışan bir "savaş yönetimi" tarafından hazırlanıp uygulamaya konmuş tek bir düşüncenin çevresinde düzenlenmelidir.

Fransa'da 1870 bozgunundan hemen sonra ilgi görmeye başlayan Clausewitz öğretisi, o dönemde demokrasiyle yönetilen bir ülkede, askeri ve manevi düzeyi aşan bir çerçevede ele alınamazdı. Kamuoyunun Almanlar'dan "Rövanş"ı almaya çok istekli olmasına rağmen, özellikle Foch'un yeni kurulan harp okulundaki öğretim sisteminde bu yaklaşıma bir ölçüde bağlı kalındı. Düşman kuvvetleri yok etmeye yönelik savaş, askeri çerçeveyle sınırlı kaldı, daha sonra Foch müttefiklerarası siyasi-askeri bir savaş yönetiminin denetiminde müttefik ordularının başkomutanı olduğunda da durum değişmedi. Buna karşılık Almanya'da, Clausewitz'in kuramı, tam tersi nedenlerle, daha iyi anlaşılacağına, genelkurmayın ve nihayet Ludendorff'un kışkırtmalarıyla aşırıya vardırılarak, askeri gücün sivil gücü tam anlamıyla egemenliğine almasıyla sonuçlandı. Hatta Ludendorff, 1918'den sonra bu kuramda, kendisinin de yandaşı olduğu nazizme çok yakın totaliter yanlar buldu.

Ne olursa olsun, İkinci Dünya savaşı, çarpışmaların birçok ülkeyi kapsaması ve çok geniş alanlara yayılması bakımından, harekât stratejisi düzeyinde daha çok lojistik sorunların önemini gösterdi. Genel strateji düzeyinde de, hasımların siyasi rejimi ne olursa olsun, savaşın yönetiminde sivil iktidarın önceliğini ortaya çıkardı. Bütün bunlar, marxçı-leninciler tarafından da çok tutulan Clausewitz kuramını yıkmış değildir.

Nükleer silahın ortaya çıkışı, stratejiyi, hatta savaşın niteliğini toptan değiştirmiş gibidir. İlk kez stratejik silahlar, bunların sağladığı tasarruf ve kullanılmalarındaki kolaylık, savaş hedeflerinden daha çok önem kazanmakta ve her iki tarafta da var olan misilleme korkusu, bu silahlara sahip bulunan ülkelerin, sınırlı da olsa bu silahları kullanmasını engellemektedir. SSCB ile ABD arasında, 1947'ye kadar uzanan

çatışma olasılığı, her iki ülkenin de bol miktarda sahip olduğu bu stratejik silahların varlığından kaynaklanıyordu. Aynı bakış açısına göre, nükleer silaha sahip orta güçte bir ülkenin, misilleme korkusuyla büyük bir ülkeyi saldırıdan vazgeçirmesini sağlayan bir "dengeleyici atom gücü"nden söz edilebilir. Buradan şöyle bir sonuç çıkıyor: nükleer silaha sahip devletlerin stratejileri gerilemiş ve ikinci dereceden, açık ya da gizli çatışmaların (belli bir sınırı aşmayan, ama her zaman karşılaşılan bu tür çatışmalar başka silahlar, başka destekler ve ittifaklar, başka stratejiler aramayı gerektirir) denetimi sözkonusu olduğunda bile strateji kesinlikle devlet başkanının elinde toplanmıştır.

Daha önceki çatışmalarda da görülen ideolojiler, propagandalar ve terörizm, kitle iletişim araçları sayesinde günümüzde çok daha etkili hale geldi. Bunlar, klasik askerlik bilimini de ihmal etmeksizin, bu tür sınırlı çatışmalara ilişkin yeni stratejinin en önemli unsurları oldular. Ancak, nükleer savaş stratejisi, silahların kullanım kolaylığına rağmen, bambaşka bir özelliğe sahiptir. Sözcük dağarcığı artmıştır: SALT anlaşmaları, yani sayısı çok fazla olan stratejik silahlarda, nitelik ve sayı bakımından eşitlik sağlama; START anlaşmaları, yani stratejik silahlarda karşılıklı indirime gidilmesi; bunalımların kontrollü olarak yükseltilmesi; kademeli misilleme; taktik nükleer silahlar, uyarı atışları; özel nükleer silahlar vb.
—Fels. Strateji-taktik çifti, sınıf ittifakları siyasetindeki tüm önemini Lenin'le birlikte kazandı. Lenin'e göre, stratejik ittifak, belli bir amaca yönelik bir çıkar ortaklığına bağlı olarak toplumsal sınıf ya da katmanlarla kurulmakla birlikte, müttefik sınıflar arasındaki ayrımları hiçbir zaman ortadan kaldırmaz.

STRATEJİK sıf. (fr. *stratégique*). **1.** Taktik sözcüğüne karşıt olarak, askeri stratejiyi ilgilendirene denir. **—2.** Savaş ve savunma politikasında kullanılan her şeye denir. **—3.** Kesin olarak belirlenmiş bir plan çerçevesinde gerçekleştirilen parlamenter bir stratejiye denir: *Stratejik bir geri çekilme.* **—4.** *Stratejik hammaddeler,* bazı ülkelerce üretilen, gelişmiş ülkelerce kullanılan ve bazı gelişmiş teknolojiler için gerekli olan madenlerin hazırlanmasında kullanılan maddeler.
—Ask. *Stratejik hava komutanlığı* (*Strategic Air Command* ya da *SAC*), 1947'de kurulan ve merkezi Omaha'da bulunan, kıtalararası nükleer füzeler ve stratejik bombardıman uçaklarından sorumlu olan komutanlık karargâhı.

STRATFORD, Kanada'da (Ontario) kent, Thames ırmağına kavuşan Avon'un kıyısında; 25 700 nüf. Demiryolu onarımı. Dramatik sanat festivali. Turizm.

STRATFORD, ABD'de (Connecticut) kent, Bridgeport yerleşme alanının doğusunda; 50 000 nüf. Havataşıtları yapımı. Shakespeare festivali.

STRATFORD (John), Canterbury başpiskoposu ve İngiltere şansölyesi (Stratford on Avon - öl. Mayfield, Sussex, 1348). Winchester piskoposu (1325) ve kral Edward III'ün şansölyesi; kralın yanında ılımlı eğilimi temsil etti (1330), İngiltere'yi kralın yokluğunda (Fransa ile savaşta iken) yönetti.

STRATFORD DE REDCLİFFE (STRATFORD CANNİNG, birinci Redcliffe vikontu), ingiliz diplomat (Londra 1786 - Sussex 1880). Eton koleji'nden sonra Cambridge Üniversitesi'nde okudu. İngiliz Dışişleri bakanlığı hizmetine girdi ve birinci kâtip olarak İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliği'ne gönderildi (1808). Büyükelçi Viyana'ya atanınca, maslahatgüzar olarak İstanbul' da kaldı. Türk-İngiliz barışı'nın yapılmasında (1809), bu barışın olumlu yönde gelişmesinde ve Osmanlı devleti ile Rusya arasında Bükreş* antlaşması'nın imzalanmasında (1812) önemli rol oynadı. Bern (1814), sonra da Washington (1819) elçiliği yaptı. Büyükelçi olarak ikinci kez İstanbul'a geldi (1824). Parlamento yaşamına girmek için İngiltere'ye döndü (1829). Yunan bağımsızlığının Osmanlı devleti tarafından onaylanmasından sonra İstanbul' da Yunanistan'ın sınırlarını saptamak amacıyla yapılan görüşmelerde İngiltere'yi temsil etti (1830). Hünkâr* iskelesi antlaşması'nın (1833) Osmanlı devletini Rusya'nın koruması altında bırakması ve Boğazlar'ın rus denetimine girmesi üzerine, Mısır sorununun Osmanlılar yararına çözümlenmesini sağlayan Londra* sözleşmesi'nin (1840) imzalanması için büyük çaba harcadı. Büyükelçi olarak yeniden İstanbul'a geldi (1842). Kırım* savaşı'na neden olan Kutsal yerler sorununda ingiliz donanmasının Çanakkale önlerine gelmesini sağladı; Babıâli'yi rus istekleri karşısında metin davranmaya özendirdi; Türkiye ile Rusya'yı uzlaştırmak için avrupa devletlerinin hazırladığı barışçı projenin İstanbul hükümetince reddedilmesi gerektiğini önererek savaşın çıkmasında başlıca etken oldu (1853). Hariciye nazırı Reşit Paşa ile işbirliği yaparak Rusya'ya karşı türk-ingiliz -fransız ittifakını oluşturan İstanbul antlaşması'nın imzalanmasını sağladı (1854). Kırım savaşı'na son veren Paris* Barış antlaşması'nın imzalanmasından sonra Memleketeyn'in (Eflak ve Boğdan) yeni yönetimi konusunda İngiltere ile Fransa arasında çıkan bir anlaşmazlık üzerine padişah Abdülmecit'e başvurarak Reşit Paşa'nın sadrazam olmasını istedi (1856). Böylece azledilen fransız yanlısı Âli Paşa' nın yerine ingiliz yanlısı Reşit Paşa beşinci kez sadrazamlığa getirildi. Memleketeyn'in yeni yönetimine ilişkin antlaşma Keçecizade Fuat Paşa'nın Hariciye nazırlığı döneminde İngiltere'nin isteklerine uygun olarak imzalandıktan (1858) sonra lord payesini de alan Stratford de Redcliffe, bir daha dönmemek üzere Türkiye' den ayrıldı.

STRATFORD ON AVON, Büyük Britanya'da (Warwickshire) kent, *Avon*'un sağ kıyısında, Birmingham'ın G.-D.'sunda; 19 500 nüf. Shakespeare'in ülkesi olan Stratford büyük bir turizm merkezidir; bu oyun yazarının evi binlerce ziyaretçi çeker Shakespeare'in mezarı Holy Trinity Church (XIII., XIV. ve XV. yy.) içindedir. Shakespeare Memorial (1932) bir tiyatro, zengin bir kütüphane ve bir resim galerisini içerir.

STRATHCLYDE. Tar. coğ. V.-VI. yy.'da Clyde havzasına doğru kaymış Breton krallığı'na IX.-X. yy.'da verilen ad; krallığa bazen *Cumbria* adı da verilirdi; başkenti *Alcluith*'ti (Dumbarton). VI. yy.'la X. yy. arasında Strathclydeli Bretonlar, Anglosaksonlar, Pictler ve Scotlar'la IX. yy.'dan sonraysa İskandinavlar'la savaştılar ve bazen yenip bazen yenildiler. Krallığın yerli hanedanlarının X. yy. başında ortadan kalktığı, önce Anglosaksonlar'ın, 945'ten sonraysa Scot hanedanlığından bir kolun yönetimi ele geçirdiği sanılır.

STRATHCLYDE, İskoçya'nın orta kesiminde bölge; 13 849 km²; 2 398 000 nüf. Merkezi *Glasgow.*

STRATİGRAFİ a. (fr. *stratigraphie*). Yerbil. KATMANBİLİM'in eşanlamlısı.
—Radyol. Tomografi çeşidi.

STRATİOMYS a. Oldukça yassı gövdeli, çoğunlukla kahverengi zemin üzerine sarı ve beyaz benekli ortoraf sinek cinsi. (*Stratiomys chamæleon*'un larvası suda yaşar. *Stratiomyidae* familyasının örnek tipi.)

STRATİOTES a. (yun. sözc.). Gerektiğinde askerlik yapmak şartıyla kendisine toprak verilmiş bizans askeri.

■**STRATOCUMULUS** a. (lat. sözc.). Genellikle ince ve düzgün kalınlıkta bulut kümesi ya da sürekli tek bir buluttan oluşan katman. (Stratocumuluslar, altocumulus-

D. Delattre-Pitch

stratocumulus

lardan katmanlarının daha yaygın ve daha düz oluşuyla ayırt edilir.) [Eşanl. CUMULOSTRATUS.]

STRATON, lakabı **Fizikçi,** yunan filozof (Lampsakos, öl. İ.Ö. 268). En ünlü aristotelesçilerden biridir. Theophrastos'un öğrencisiydi; onun yerine Lise'nin başına geçti ve 288'den 268'e kadar burayı yönetti. Demokritos'un etkisi altında, okulu fizik araştırmalarına yöneltti. Diogenes Laertios, Straton'un birçok yapıtını saymakla birlikte, günümüze bunlardan ancak parçalar kalmıştır. Ama bazı çağdaş bilginler, Aristoteles'in yapıtları içinde bazı bölümleri onun yazdığını söylerler. *Meteorologika*'nın V. kitabı, bunlardan biridir. Straton birinci ve sonuncu nedenleri kabul etmiyordu. Doğayı da bütün değişme ve oluşmanın kör nedeni olan evrensel bir varlığa benzetiyordu. Tek tek var olanların da ağırlık ve hareket sayesinde varlıklarını sürdürdüklerini söylüyor ve duyumu ruhla bir tutuyordu.

STRATONİKE (öl. İ.Ö. 254), Demetrios Poliorketes'in kızı ve Seleukos Nikator'un karısı (301). Göz kamaştıran güzelliği ile üvey oğlu Antiokhos I Soter'i kendisine çılgınca âşık etti. Tek mirasçısının sağlığını ve hatta yaşamını korumak tasasında olan Seleukos, Stratonike'nin Antiokhos'la evlenmesine izin verdi.

STRATONİKE, kappadokialı Ariarathes IV'ün kızı, Bergamalı Eumenes II'nin (188), sonra Attalos II'nin (159) karısı. Oğlu Attalos III ona görkemli bir mezar yaptırdı.

STRATONİKEİA. Tar. coğ. Anadolu' nun Karia bölgesinde kent; kalıntıları Milas'ın 25 km kadar D.'sunda, Yatağan ilçesine bağlı Eskihisar köyündedir. Antiokhos I Soter tarafından karısı ve üveyannesi Stratonike'nin onuruna kurulmuştur (İ.Ö. 270'e doğr.). Antik kaynaklara göre kentin yerinde daha önce Khrysaoris ya da Idrias adlı bir yerleşme bulunuyordu. Selefkiler döneminde çeşitli yapılarla donanan kent, daha sonra Rodos'un egemenliğine girdi. İ.Ö. 130'da Bergama üzerinde hak iddia eden Aristonikos Stratonikeia'ya sığındı ve roma ordularınca burada kuşatıldı. Kent kapısı, korinthos düzeninde bir yapı, buleuterion, tiyatro başlıca kalıntılardır. Yörede 1979'da Prof. Yusuf Boysal yönetiminde kazılara başlandı. (→ Kayn.)

STRATOPOZ a. (fr. *stratopause*'dan). Gezbil. Atmosferin, stratosfer ile mezosfer arasındaki geçiş bölgesi. (Yer stratopozu, Yer yüzeyinden yaklaşık 50 km yüksekte yer alır.)

STRATOSFER a. (fr. *stratosphère*). Bir gezegen atmosferinin, troposferin üzerin-

Binois-Pitch

stratus

Meyer

Johann II Strauss
A. Einsenmenger'in yaptığı
bir portreden ayrıntı
Ulusal müze, Viyana

Nationalgalerie

Richard Strauss
M. Liebermann'ın yaptığı
bir portreden ayrıntı
Nationalgalerie, Berlin-Dahlem

de yer alan ve sıcaklığın, yükseltiyle birlikte hafifçe artmasıyla belirginleşen bölgesi. (Yer stratosferi, yerküre yüzeyinin üstünde, ortalama olarak 12-50 km arasında yer alır.)
—ANSİKL. Meteorol. Yer stratosferinde, sıcaklık yükseltiyle birlikte artar; bu da, atmosferde, çok büyük bir düşey kararlılığa ve özellikle yatay akımlara (katmanlar halinde) yol açar. Stratosfer, troposfere göre çok kuru ve hemen hemen bulutsuzdur. Çok şiddetli rüzgârların görüldüğü stratosferde türbülans yoluyla hava kütlelerinin karışımı çok azdır. Kışın stratosfer, kutupta çok soğuk olur, kutup çevresinde 20 km'nin üzerinde, derin bir siklon burgacı (batı rüzgârları) ortaya çıkar. Yaz mevsimine geçişi belirleyen hızlı ısınma (doğu rüzgârları) henüz tam anlamıyla açıklığa kavuşmamıştır. Özellikle ozonun oluştuğu ve derişimi etkileyen karmaşık ışılkimyasal etkileşimlerin görüldüğü bu bölgede, doğal kökenli ya da insandan kaynaklanan az sayıdaki atmosfer bileşeni oldukça önemli bir rol oynar.

STRATOTİP a. (fr. *stratotype*). Yerbil. Yüzeylenmede gerçekleştirilen ve bir katın karşılaştırma örneği olarak kullanılan örnek kesit.

STRATOVİZYON a. (fr. *stratovision*). Yüksek irtifalı uçak ya da balonlara yerleştirilen ve geniş alanlarla bağlantı kurulmasını sağlayan vericilere dayalı televizyon programları yayın tekniği. (Doğrudan radyo yayını yapabilen yereksenli uyduların kullanılmaya başlanmasıyla, bu teknikten vazgeçildi.)

STRATOVOLKAN a. (fr. *stratovolcan*). Yerbil. Lav ya da lav ve kül katmanlarından oluşan volkan.

STRATUM a. (lat. *stratum*, tabaka). Dokubil. *Stratum granulosum* ve *stratum lucidum*, üstderide, Malpighi mukoza ağı ile üstderinin boynuzsu tabakası arasındaki hücre tabakaları.

▪ **STRATUS** a. (lat. *stratus*, yaygın'dan). Sise benzeyen, ancak toprak yüzeyine kadar inmeyen, düzgün gri renkli bulut katmanı. (Eşanl. KATMANBULUT.)

STRAUB (Johann Baptist), alman heykelci (Wiesensteig, Baden-Württemberg, 1704 - Münih 1784). Bavyera'da rokoko heykelciliğin ustalarından biri olarak çeşitli heykeller ve sunakarkalıkları (Diessen, Schäftlarn, Ettal vb. manastırları yaptı.)

STRAUBE (Karl), alman orgcu ve koro yöneticisi (Berlin 1873 - Leipzig 1950). Virtüoz ve Max Reger'in bestelerinin ilk yorumcusuydu. Leipzig'teki Sankt Thomas'ta orgcu (1902), sonra kantor (1918) oldu. 1931'den 1937'ye kadar Sankt Thomas ve Gewandhaus Orchestra korolarının başına geçerek Bach'ın tüm kantatlarını yönetti. Org için yayımlanmış birçok yapıtı vardır.

STRAUBİNG, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Tuna vadisinde, Regensburg'un aşağısında; 43 000 nüf. Ticaret merkezi. Makine ve elektrikli gereçler sanayileri. Tekstil. Kereste sanayisi. Kent, adını, nitelikli metalürjisiyle (külçeler, sarmal bilezikler, giysilerin üzerine dikilmiş süsler vb.) dikkati çeken bir eski bronz çağı kültüründen alır.

STRAUMSVİK, İzlanda'da yer, Reykjavík banliyösünde. Alüminyum fabrikası.

STRAUS (Oscar), avusturyalı besteci ve orkestra yöneticisi (Viyana 1870 - Bad İschl 1954). İlk operası (*Die Waise von Cordona*, 1894) Berlin'de sahneye kondu. Değişik yerlerde orkestra yöneticisi ve besteci piyanist olarak görev aldı, *Ein Walzertraum* (1907) ve *Der Tapfere Soldat* (1908) gibi operetlerle büyük başarı elde etti. *Die drei Walzer*'inin Londra'daki büyük başarısından sonra (1935) geçici olarak Fransa'ya yerleşti ve 1939'da ABD'ye göç etti. 1948'de Almanya'ya dönerek *Bozena*'yı besteledi (1952). Liedler, sahne ve film müzikleri de yaptı.

STRAUSBERG, Almanya'nın Brandenburg eyaletinde kent, Berlin'in doğusunda; 21 500 nüf.

STRAUSS (Johann I), avusturyalı besteci ve kemancı (Viyana 1804 - *ay. y.* 1849). Arkadaşı Josef Lanner ile birlikte kısa zamanda küçük bir orkestraya dönüşecek olan bir dörtlü kurdu. 1825'te kendi birahane orkestrasını bir araya getirdi. Sperl'de müzik yönetmeni oldu, Avrupa'da birçok turneye çıktı (1833-1838) ve Berlioz ile dost oldu. Viyana 1. kraliyet alayına müzik şefi olarak atandı, 1846'da I. Saray balolan müdürlüğüne getirildi. Valsin biçimini saptadı ("da capo"lu 5 bölüm) ve bunu Viyana burjuvazisinin vazgeçemeyeceği bir sosyete dansı durumuna getirdi. 19 marş (*Radetzky marşı*, 1848), 14 polka, 28 galop, 35 kadril (*Wiener Karnevals-Quadrille*, 1840) ve esnek ritmini "lambrer" denilen köylü dansından alan 146 vals (*Täuberln-Walzer*, 1826; *Donau Lieder Walzer* op. 127, 1841; *Aeciden Walzer* op. ▪ 222, 1848) yazdı. —Oğlu JOHANN II (Viyana 1825 - *ay. y.* 1899) 1841'de, Dommayer kahvesinde kendi orkestrasını kurdu. Babası ile çekişme halindeydi, 1848'de onunla barıştı ve aynı tarihte Viyana kenti müzik direktörü oldu. Babasının ölümü üzerine, iki orkestrayı birleştirdi ve sağlık nedeniyle kimi zaman orkestrasının yönetimini, mühendis olan kardeşi JOSEPH'e (Viyana 1827 - *ay. y.* 1870) bırakarak Avrupa'da birçok turneye çıktı. 1863'te saray baloları yöneticiliğine getirildi ve orkestrasını kesin olarak kardeşleri JOSEPH ile EDUARD'a (Viyana 1835 - *ay. y.* 1916) bıraktı. Brahms'ın da yakın dostu olan Johann II sayısı 200'ü bulan valsleriyle bu türün kralı sayılır: *Güzel mavi Tuna* (1867), *Sanatçı hayatı* (1867), *Sevmek, içmek ve şarkı söylemek* (1869), *Viyanalı kanı* (1873), *İlkbaharın sesi* (1883), *İmparator valsi* (1889). Ayrıca otuz iki mazurkası, 140 polkası, 80 kadrili ve aralarında *Yarasa* (1874) ile *Çingene baron*'unda (1885) bulunduğu 16 opereti vardır.

STRAUSS (David Friedrich), alman tarihçi (Ludwigsburg 1808 - *ay. y.* 1874). Berlin'de, Hegel ve Schleiermacher'in derslerini izledi. Önemli yapıtı *Das Leben Jesu*'nün (İsa'nın yaşamı) 1835'te yayımlanması, Strauss'a dinsel görevlerin ve üniversitenin kapılarını kapayan büyük bir skandala yol açtı. Strauss'a göre, İncil'de yazılanlar simgesel düşüncelerin açıklanması olarak, yani gerçek olup olmadıklarını bilmemizin pek önem taşımadığı mitler olarak ele alınmalıdır. *Das Leben Jesu*, İncil'de yazılanların kompozisyonu ve tanıklığının değeri konusunda sert tartışmalara yol açtı. Strauss'ın düşüncesi hıristiyanlığın tarihi için verimli olacak bir gerçeğin üzerinde önemle durdu. Buna göre, İncil'de yazılanlar yaşamöyküleri değil, ama her şeyden önce bir inancı yaymaya yönelik belgelerdi; hegelci bağlamdan çıkarılan bu düşünce, hıristiyan yorumculuğuna yeni yollar açtı.

▪ **STRAUSS** (Richard), alman besteci ve orkestra şefi (Münih 1864 - Garmisch -Partenkirchen 1949). Kendisine orkestra yönetimi dersleri veren Hans von Bülow tarafından 1885'te Meiningen orkestrası'nın yöneticiliğine atandı. Münih operası üçüncü orkestra şefliğine (1886), sonra da Weimar sarayı capellasına yardımcı müdür olarak atandı. *Tannhäuser* (1894) ve *Parsifal* (1933-34) temsillerini bizzat kendi yönetti. Münih sarayı orkestra şefliğine (1894), sonra da Weingartner'in yerine Berlin sarayı operası'nın orkestra şefliğine getirildi, 1908'de buranın genel müzik yöneticisi oldu ve 1917 ile 1920 arasında Berlin Yüksek müzik okulu'nda bestecilik dersleri verdi. 1919'dan 1924'e kadar Franz Schalk ile Viyana operası'nı yönetti. Mısır'a, Yunanistan'a ve İtalya'ya (1891 -1893) birçok yolculuk yaptı ve Avrupa'nın belli başlı kentlerinde büyük hayranlık uyandırdı. Asıl ilgi alanı sahne yapıtları olmakla birlikte, hayatının sonuna doğru çalgı müziğiyle de ilgilendi. Sayısız yapıtları arasında şunlar sayılabilir: *Don* Juan* (1889); *Macbeth* (1890); *Tod und Verklörung* (1890), *Till* Eulenspiegel'in neşeli maceraları* (1895); *Böyle buyurdu Zerdüşt* (Also sprach Zarathustra) [1896], *Don Quijote* (1897), *Bir kahramanın hayatı* (Ein Heldenleben) [1899] gibi senfonik şiirler; *Salome* (1905), *Elektra** (1909), *Der Rosenkavalier** (1911), *Ariadne Naksos'da* (Ariadne auf Naxos) [1912], *Gölgesiz kadın* (Dieu Frau ohne Schatten) [1919], *İntermezzo* (1924), *Arabella* (1933), *Sessiz kadın* (Die schweigsame Frau) [1935], *Daphne* (1938), *Danae'nin aşkı* (Die Liebe der Danae) [1940], *Capriccio* (1942). Oda müziğinin yanı sıra, ikisi korno için olmak üzere (1883, 1942) birçok konçerto, sahne müzikleri *(Kibarlık budalası)*, baleler, liedler (özellikle soprano ve orkestra için 1948'de yazdığı dört lied *"Frühling, September, Beim Schlafengehen, İm Abendrot"* türünün en olgun örnekleridir), koro parçaları vb. Hayatının sonuna doğru 23 telli çalgı solocusu için bir etüd olan *Değişimler*'de (Metamorphosen) [1945] çizgisel bir yazıya yöneldi. Berlioz'un orkestralama elkitabının gözden geçirilmiş bir baskısını yayımladı.

Gerilimleri, anlatımcılığı, orkestra renkleriyle romantizmin içinde yetişmiş olan Strauss kendi kişiliğine senfonik şiirde *(Don Juan, Tod und Verklörung)* kavuştu ve bu şiirin içeriğini kimi zaman çok cüretli bir dille yazılmış olan ve dramatik yanı çok ağır basan operalara genişleterek aktardı *(Salome, Elektra)*. Fakat bu coşkunluk zamanla yerini daha içtenci, daha güleryüzlü bir fransız ya da viyana klasikçiliğine bıraktı *(Der Rosenkavalier, Ariadne Naksos'da)*, sonunda da kendisini büyük alman geleneğine sımsıkı bağlayan bir kontrapunto sisteminde *(Değişimler)* karar kıldı.

STRAUSS (Emil), alman yazar (Pforzheim 1866 - Freiburg im Breisgau 1960). Tarımla uğraşmayı denedikten ve bir süre Brezilya'da kaldıktan sonra, doğduğu topraklara duyduğu sevgiyi dile getiren gerçekçi romanlar (*Des Engelwirt*, 1901; *Freund Hein*, 1902; *Kreuzungen*, 1904; *Hans und Grete*, 1909) ve öyküler (*Der Schleier*, 1930) yazdı.

▪ **STRAUSS** (Franz Josef), alman siyaset adamı (Münih 1915 -öl. 1988). 1945'te, Bavyera parlamentosu'nda milletvekiliydi; Hıristiyan-sosyal birlik'in (Christlich-Soziale Union) [CSU] oluşturulmasına katıldı. Milletvekili (1949), CDU-CSU parlamento grubunun başkan yardımcısı, Devlet bakanı (1953), sonra atom sorunlarından sorumlu bakan (1955) oldu; 1956'dan 1962'ye kadar Savunma bakanlığı görevini üstlendi. Esnek davranamaması, birçok anlaşmazlığa (Spiegel davası) ve geçici olarak çekilmesine yol açtı. Partisinin (CSU) Bavye-

ra Yasama meclisi seçimlerinde (1966) başarısından sonra, yeni şansölye Kiesinger tarafından kendisine Maliye bakanlığı görevi verildi. 1961'de CSU'nun başkanı seçildi, 1967'de ikinci kez başkanlığa geldi. 1969 seçimlerinde CDU-CSU'nun başarısızlığından sonra, Willy Brandt'ın Ostpolotik'ine kararlılıkla karşı çıktı. 1978'den beri Bavyera hükümetinin başkanıdır ve Bavyera'yı, geleneksel hıristiyan demokrasinin kalesi durumuna getirmiştir.

STRAUSS UND TORNEY (Lulu VON), alman kadın edebiyatçı (Bückeburg 1873 - Jena 1956). Birçok balad yazmıştır. XX. yy.'ın başında bu türün yeniden doğmasında etkin bir payı oldu.

STRAVİNSKİ (İgor), önce fransız, sonra amerikan uyruğuna geçmiş rus besteci (Oranienbaum, Petersburg yakınında, 1882 - New York 1971). Yarım yüzyıla yakın, 1913'ü müzik tarihinin kilit tarihlerinden biri kılan, *Bahar* ayini* adlı yapıtının görkem ve skandalıyla yaşadı. Her biçime girebilmesine, zaman zaman fov, yeniklasik ve diziselci olmasına karşın, en kozmopolit yapıtlarında bile, rus kökenlerine bağlı kaldı. 1914'te ayrıldığı Rusya'ya, ancak bir kez, 1962'de döndü. Önce, 1921'den başlayarak Fransa'da, sonra 1939'dan başlayarak ABD'de yaşadı.

Kendi kendini yetiştirdi, bu arada Rimskiy-Korsakov'un yanında birkaç çalgılama dersi aldı ve Serge de Diaghilev'in topluluğu tarafından Paris'te sahnelenen üç baleyle ünlüler arasına katıldı: büyük ölçüde Rimskiy-Korsakov'un estekik izlerini taşıyan *Ateş* kuşu* (1910), *Petruşka* (1911) ve *Tableau de la Russie païenne,* alt başlığını taşıyan *Bahar ayini* (1913). Bu dönemde, Debussy'nin, rus okulunun özgünlüğünden kurtulmada Stravinski'ye yardım ettiği ve bu arada kendisinin de, onun aşırılıklarının etkisinde kaldığı sanılmaktadır. 1909'da Rusya'da (perde I), sonra 1914'te Clarens ve Leysin'de bestelenen (perde II ve III) *Bülbül* operası da aynı döneme aittir. Sonraki yıllarda, daha sınırlı toplulukları yeğleyen Stravinski, çok çarpıcı ve canlı başyapıtlar verdi: bestecinin, rus halk hikâyelerinden uyarlanmış bir metnin fransızca versiyonunu gerçekleştirmiş Ch. F. Ramuz ile ortak çalışmasından kaynaklanan "şarkılı ve oyunlu bürlesk hikâye" *Renard* (1916), Stravinski'nin rus orkestra okulundan kopuşunu simgeleyen Ramuz'un fransızca bir metni üzerine yazılmış *Askerin öyküsü* (l'Histoire du soldat) [1918] ve "koregrafik rus oyunları" altyazısıyla sahnelenen, danslı kantat *Düğün** (1917-1923). Öte yandan *Trois Poésies de la lyrique japonaise* (1913), *Pribautki* (1914), *Berceuses du chat* (1916) ya da *Quatre Chants russes* (1918) gibi, büyük bir özlülük taşıyan vokal yapıtlar da bu dönemin ürünleri arasında sayılabilir.

Pergolesi'den esinlenen *Pulcinella** (1919) ile Stravinski'nin yeniklasik dönemi başladı. Otuz yıldan fazla bir süre boyunca, *The Rake's Progress* (*le Libertin,* 1951) operasına dek, gerçekte büyük ölçüde, Machaut'dan Çaykovskiy'ye dek uzanan ve aralarında Bach, Händel, Rossini ve başkalarının da bulunduğu geniş bir sanatçı yelpazesinden yararlandı; ama bunu yaparken, alaycılığı ve özgünlüğüyle belli bir örneğin tekrarına düşmemeyi ve ustalığıyla, buluşlarıyla eski bir malzemeye yepyeni bir görünüm ve anlam kazandırmayı bildi. Besteci, bu uzun dönemde şu yapıtları verdi: *Concerto pour piano et orchestre d'harmonie* (1924), *Apollon* Musagète* (1928), *le Baiser* de la fée* (1928), *Kâğıt* oyunu* (1936), *Scènes de ballet* (1938) ve *Danses* concertantes* (1942), oda orkestrası için *Dumbarton Oaks* (1938) ve *İmpressions norvégiennes* (1942) konçertoları, güldürü operası *Mavra* (1922), opera-oratorya *Œdipus Rex* (1928), *Perséphone* (1934) melodramı ve *Symphonie en "ut"* (1940) ve özellikle de *Debussy anısına üflemeli çalgılar senfonisi* (1921), *Symphonie de psaumes* (1930), *Symphonie en trois mouvements* (1945), *Orphée* (1947) ya da *Messe* (1948) gibi başyapıtlar.

Ne var ki, 1950'ye doğru, üç Viyanalı' nın ve Varèse'nin büyüyen etkisi karşısında, Stravinski müziksel gelişmeyi engelleyenlerin sözcüsü olarak görünüyordu. Schönberg ölür ölmez, beklenmedik bir dönüş yaparak, üçüncü yaratıcı evresine, yani diziselciliğe girdi. *Septuor* (1953), *les Trois Chants de Shakespeare* (1953) ve *In Memoriam Dylan Thomas* (1954) gibi yapıtlarında birtakım ödünlere yer veren bu diziselcilik *Canticum sacrum* (1956) ve *Agon** (1957) balesinden başlayarak eksiksiz bir mükemmelliğe kavuştu. Ağırbaşlı ve büyük bir yalınlık taşıyan bu son dönemde, dini etki ön plana çıktı ve başyapıtlarından biri olan *Threni*'yi (1958) verdi. Bunu, Webern etkisini en çok yansıtan yapıtı, piyano ve orkestra için *Mouvements* (1959), *A Sermon, a Narrative and a Prayer* (1961), Kutsal Kitap'a ilişkin kısa opera *The Flood* (1962), *Abraham et Isaac* (1963) kantatı, orkestra için *Variations (Aldous Huxley in Memoriam)* [1964] ve son yapıtı *Requiem Canticles* (1966) izledi. Yazılı yapıt olarak, *Chroniques de ma vie* (1935) ve *Poétique musicale*'i (1942) bıraktı ve bunun yanı sıra, düşüncelerini çok sayıda söyleşide (*Conversation with I. Stravinski,* 1959; *Memories and Commentaries,* 1960; *Expositions and Developments,* 1962; *Dialogues and a Diary,* 1963; *Themes and Episodes,* 1966; *Retrospectives and Conclusions,* 1969), öğrencisi Robert Craft ile birlikte açıkladı.

Kendisi için, "*romantik* sözcüğünün romantik anlamı hiçbir şey ifade etmediğinden", koyu bir antiromantik olan Stravinski, yapıtlarıyla bir mesaj iletmeyi düşünmedi, çünkü ona göre, sanat yapıtı, özel bir duyarlığın ifadesi değil, bir zanaatçı tarafından işlenen bir nesneydi. Yapıtlarında, zayıf yanlar yok değildi, ama etkisi büyük oldu ve hiçbir zaman eksilmedi.

STRAWSON (Peter Frederick), ingiliz filozof ve mantıkçı (Londra 1919). 1968'den başlayarak Oxford'da ders verdi ve gündelik dil felsefesinin başlıca temsilcilerinden biri durumuna geldi. 1950'de yazdığı "On referring" başlıklı bir makalede, russelcı belirli betimlemeler kuramını, bir özlüğe başvurmakla o özlüğün varoluşunu olumlamak arasındaki karışıklıktan doğan sahte bir soruna bir çözüm getirdiğini ileri sürmekle eleştirdi. Bir özlüğe başvurduğumuz zaman, gerçeklikte onun varoluşunu önvarsaymakla birlikte varolduğunu olumlamadığımızı söyledi. Bu temele dayanarak bir önvarsayım mantığı kurmaya girişti ve Russell'ın anlam kuramından çok farklı bir anlam kuramı geliştirdi. Buna göre, bir önermenin anlamı onun doğruluk değeri ya da gösterdiği şeyle değil, "başvurmak ya da savlamak için, her durumda bu önermenin doğru kullanımını etkileyen kurallar, alışkanlıklar ve uzlaşımlar topluluğu"yla belirleniyordu. Strawson'ın görüşü, "revizyonist" olmaktan çok betimleyici bir nitelik taşıyordu.

İndividuals: An Essay in Descriptive Metaphysics (Bireyler: betimleyici bir metafizik denemesi) [1959] adını taşıyan en önemli yapıtında Strawson, gündelik konuşma biçimlerimiz düzeyinde ele aldığı kavramsal şemamızı ortaya koyup betimlemeye çalıştı. Kavramsal şemamızın hem maddi bir varlığa sahip nesneleri, hem de kişileri kapsadığını gösterdi. Burada hemen hemen başlıca özlükler olan temel tikeller sözkonusuydu. Strawson, tikeller ve tümeller arasındaki klasik ayrımı da, özne ve yüklem arasındaki klasik ayrımı da kabul etti. Bu sorun üzerindeki düşüncelerini, *Subject and Predicate in Logic and Grammar* (Mantık ve dilbilgisinde özne ve yüklem) [1974] adlı yapıtında geliştirdi. Öteki yapıtları: *İntroduction to Logical Theory* (Mantık kuramına giriş) [1952] ve Kant'ın *Salt aklın eleştirisi* (Kritik der reinen Vernunft) adlı yapıtı üzerine, *The Bounds of Sense* (Anlamın sınırları) [1966], *Naturalism and Skepticism* (Doğalcılık ve şüphecilik) [1985]; *Analyse et Metaphysique* (Çözümleme ve metafizik) [1985]. Makaleleri de *Logico-linguistic Papers* (1971) ve *Freedom and Resentment* (1974) adlı derlemelerde toplandı.

STREAM-SEDİMENT a. (ing. *stream,* dere, akıntı ve *sediment,* çökel). Jeokimya çözümlemeleri için bir akarsu boyunca çökel örnekleri alma tekniği.

STRECH ya da **STREÇ** a. (ing. *strech*). Spor. GERME'nin eşanlamlısı. —Giy. Belirli bir ölçüde sentetik içerdiğinden bedeni sıkıca saran pantolon.

STREEP (Mary Louise STREEP, **Meryl** —denir), amerikalı kadın sinema oyuncusu (Basking Ridge, New Jersey, 1949). Opera eğitimi gördükten sonra tiyatroya yöneldi (Yale üniversitesi ve Broadway). Beyazperdede ilkin Zinnemann'ın *Julia* (1977) filminde göründü. Eğitimi onu New York okuluna yakın, özgün bir oyuncu yaptı; gizemli ve acılı kadın tipiyle (*Fransız teğmenin kadını* [The French Lieutenant's Woman], K. Reisz, 1981; *Sophie'nin seçimi* [Sophie's Choice; en iyi kadın oyuncu oscarı], A. J. Pakula, 1982), gündelik yaşamdaki amerikan kadınını (*Kramer Kramer'e karşı* [Kramer Vs. Kramer], en iyi yardımcı kadın oyuncu oscarı, R. Benton, 1979; *Geç kalan sevgi* [Falling in Love], U. Grosbard, 1984) büyük bir başarıyla canlandırdı. Bazı filmleri: *Avcı* (The Deer Hunter) [M. Cimino, 1978], *Manhattan* (W. Allen, 1979), *Gece* (Steel of the Night) [Benton, 1982], *Bolluk* (Plenty) [F. Schepisi, 1985], *Benim Afrikam* (Out of Africa) [S. Pollack, 1985], *Heartburn* (Nichols, 1986), *Ironweed* (H. Babenco, 1987), *Karanlıkta bir çığlık* (A Cry in the Dark; 1989 Cannes Film festivali en iyi kadın oyuncu ödülü [F. Schepisi, 1988], *Yaşamın kıyısından kartpostallar* (Postcards from the Edge) [M. Nichols, 1990], *Yaşamının savunması* (Defending your life) [A. Brooks, 1991].

STREET (George Edmund), ingiliz mimar (Woodford, Essex, 1824 - Londra, 1881). Önce G. G. Scott'un yardımcısı olarak çalıştı (1843'e doğr. - 1848); Büyük Britanya'da (örneğin Londra'da St James the Less, 1860), Roma'da (S. Paolo in Via Nazionale, 1873), Cenevre'de vb. birçok kilise yaptı. Londra'da gerçekleştirdiği Royal Courts of Justice (1871-1882), Victoria dönemi yenigotik üslubunun en başarılı örneğidir. Street, İtalya, İspanya, Fransa ve Almanya'yı gezerek bu ülkelerdeki gotik mimarlık üzerine kitaplar yayımladı.

STREET MACHİNE a. (ing. sözc.; *street,* sokak, cadde ve *machine,* araç'tan). ABD' de kentiçi kullanım için 1960'tan sonra yapılan, arkadan çekişli, kupe tipinde ve çabuk hızlanmasını sağlayan çok güçlü bir motorla donatılmış araba.

Strega ödülü, 1944'te "Pazar günü dostları" adlı edebi toplantıyı düzenleyen Goffredo ve Maria Bellonci ile Strega likörü üreticisi Guido Alberti tarafından 1947'de kurulan yıllık italyan edebiyat ödülü. Romanlar, anılar, sanat yaşamı öyküleri, kişisel günlüklere verilen bu ödülü kazananlar arasında C. Pavese (1950), A. Moravia (1952), G. Bassani (1956), D. Buzzati (1958), C. Cassola (1960), G. Piovene (1970), U. Eco (1981) sayılabilir.

STREHLER (Giorgio), italyan oyuncu, sahneye koyucu ve tiyatro yöneticisi (Barcola, Trieste yakınında, 1921). Brecht tiyatrosunun İtalya'da yayılmasında başlıca merkez rolü oynayan Piccolo Teatro di Milano'nun kurucusu (1947) ve Paolo Grassi ile ortak yöneticisi. İtalya'daki çalışmalarıyla Goldoni gerçekçiliğine yeni bir yorum getirdi ve Carlo Bertolazzi'nin yeniden keşfedilmesini sağladı. Ayrıca, Mozart'ın operalarını sahneye koydu ve S.

C. Francolon-Gamma

Franz Josef Strauss (eylül 1980)

Lauros-Giraudon

İgor Stravinski Jacques-Émile Blanche'ın bir portresinden ayrıntı *Louvre-Orsay müzesi, Paris*

Merly **Streep**

streltsıy (XVI. yy)

Keystone

Gustav Stresemann

C. N. R. İ.

streptokoklar

Kessler'le birlikte tiyatro üzerine bir kitap yayımladı.

STREİCHER (Julius), alman siyaset adamı (Fleinhausen, Schwaben, 1885 - Nürnberg 1946). Öğretmenlik yaptığı sırada Nazi partisi'ne üye oldu (1921), Münih darbesine katıldı (1923) ve Franken bölge başkanı oldu (1924). Milletvekiliyken (1932) yahudi aleyhtarı haftalık *Der Stürmer* dergisini yönetti. Yahudiler'e karşı bir boykot günü düzenledi (1 aralık 1933) ve Nürnberg yasaları'nın çıkarılmasında rol oynadı (1935). Savaş suçlusu olarak idam edildi.

STREİTBERG (Wilhelm), alman dilbilimci (Rüdesheim 1864 - Leipzig 1925). K. Brugmann ile *İndogermanische Forschungen* (Hint-germen araştırmaları) dergisini kurdu. Yapıtları özellikle karşılaştırmalı ve tarihsel germen dilbilimi üzerinedir: *Urgermanische Grammatik* (Özgermencenin dilbilgisi, 1896), *Gotisches Elementarbuch* (Gotçanın temel kitabı, 1897), *Die gotische Bibel* (Gotça Kutsal Kitap, 1908-1910).

STRELETZ (Fritz), alman general (Friedrichsgrätz 1926). Wehrmacht'ta astsubaydı, Ruslar tarafından esir alındı (1944), 1945'ten hemen sonra serbest bırakıldı, halk polis örgütüne girdi, askeri eğitimini Rusya'da tamamladı ve general oldu (1964). 1972'den beri, Ulusal savunma konseyi'nin sekreteri, Genelkurmay başkanı ve 1979'dan beri Savunma bakanı yardımcısıdır.

STRELİTZ dükluğü, başkenti *Neustrelitz* olan eski Almanya düklüğü.

■**STRELTSIY** a. (rusça sözc.; *strelets*, çeken'den). Özellikle arkebüz ya da alaybozanla silahlanmış rus askeri kolu (XVI. yy. ortası - XVIII. yy. başı).
—ANSİKL. Streltsıy birlikleri, kentlerin ve sınırların korunmasını sağlarlar ve savaş zamanında, askeri harekâtlara katılırlardı. İlk önceleri ikinci derecede rolleri vardı, ama XVII. yy.'da hizmet askerlerinin *(dvoryanin)* yerini aldılar. Aileleriyle varoşlarda *(sloboda)* konaklar, tarım, zanaatkârlık ve ticaretle uğraşabilirlerdi. XVII. yy.'ın sonunda, birçok kez ayaklandılar (1682, 1689, 1698) ve Büyük Petro onların birliklerini lağvetti. Streltsıy'ın bir bölümü, sonradan düzenli orduya katıldı.

STRENGİT a. (fr. *strengite;* alman mineralog J. A. *Streng*'in adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan hidratlı doğal demir fosfat.

STREPSİPTERA a. Böcbil. YELPAZEKANATLILAR takımının bilimsel adı.

STREPTAXİDAE a. Akciğerli karındanbacaklı yumuşakça familyası. (Kretase devri topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır. Örnek tipi *Streptaxis* cinsidir.)

STREPTOBASİL a. (lat. *streptobacillus*'tan). Sıvı ortamda küçük zincirler oluşturan basil. (Tespihimsi streptobasil [*Streptobacillus moniliformis*] fare ısırığıyla bulaşan, kızartılı ve ateşli bir enfeksiyonun etkenidir.)

STREPTOCARPUS a. Güney Afrika ve Madagaskar'da altmış kadar türü bilinen, uzun çiçekli, sarmal buruşuk meyveli otsu bitki. (Talkım halinde toplu bulunan çiçeklerinde, çiçek tacı iki dudakla uzun bir boru biçiminde ve beyaz, firfiri ya da kırmızımsı renktedir. Bazı türlerinde yalnız bir tek çok büyük yaprak bulunur. *Gesneriaceae* familyası.)

STREPTODORNAZ a. (fr. *streptodornase*). Biyokim. Dezoksiribonükleik asit ile nükleoproteinlerin polimerleşmesini giderebilen hemolitik A streptokoku kültürü süzüntülerinden özütlenip çıkarılan enzimsel madde. (Sherry, Tillett ve Christensen tarafından 1948'de bulunan streptodornaz, tedavide streptokinaz ile birlikte irinli sızıntıları sıvılaştırıp akıtmak için kullanılır.)

STREPTOKİNAZ a. (fr. *streptokinase*). Biyokim. Hemolitik A streptokoku kültürü süzüntülerinden özütlenip çıkarılan enzimsel madde; streptodornaz ile birlikte tıbbi tedavide kullanılır. (Streptokinaz 1933'te Tillett ve Garner tarafından bulunmuştur.)

■**STREPTOKOK** a. (fr. *streptocoque*). Mikroskopta çoğu zaman zincirleme dizili hücreler halinde gözüken ve negatif katalaz gösteren (stafilokoklardan ayrılığı), hem aerobi, hem anaerobi, ama daha çok anaerobi yaşayan Gram pozitif kokus.
—ANSİKL. 1883'te Fehleisen tarafından yılancıkta ve 1884'te Rosenbach tarafından irinde bulunan streptokoklara havada, suda ya da toprakta rastlanabilir; çürüyebilen maddelerde bol miktarda bulunduğu gibi ağız boşluğunda, derinin yüzeyinde ve bağırsakta da asalak halinde bulunur. Çeşitli streptokok grupları antijen özellikleriyle birbirinden ayrılır ve birçoğu hem insanda hem de hayvanlarda hastalıklara neden olur. İnsanda anjinlerin (kızıl hastalığı bazı streptokokların salgıladığı bir toksine bağlıdır) ve diğer irinli enfeksiyonların etkenidir. Streptokok anjinlerinden sonra ortaya çıkabilen ağır komplikasyonların en önemlileri akut glomerülonefrit ve akut eklem romatizmasıdır.
—Vet. Streptokoklar hayvanlarda birçok enfeksiyonun nedenidir: atlarda artrit, lenfanjit, sakağı; sığırlarda dana septisemisi, mammit; domuzlarda metrit, mammit, artrit ve kuşlarda akut septisemiler.

STREPTOKOKSEMİ a. (fr. *streptococcémie*). Patol. Streptokoklara bağlı septisemi.

STREPTOKOKSİ a. (fr. *streptococcie*). Patol. Streptokokların neden olduğu bir enfeksiyondan ileri gelen hastalık.

STREPTOLİZİN a. (fr. *streptolysine*). Bakteriyol. Patojen streptokoklar (betahemolitik denen streptokoklar) tarafından salgılanan hemolitik madde. (O streptolizini, streptokokların hastalık yapma gücünü ve niteliğinin en önemli belirleyicilerinden biri gibi görünmektedir. *O antistreptolizini* antikorlarının aranması ve doz miktarının belirlenmesi, streptokoksi sonrası enfeksiyon komplikasyonlarının, özellikle akut eklem romatizmasının teşhisinde bir ölçüttür.)

STREPTOMİSİN a. (fr. *streptomycine*). $C_{21}H_{39}N_7O_{12}$ formüllü antibiyotik. (Değişik *Streptomyces griseus* çeşitlerinden elde edilir; Gram negatif olanlar başta olmak üzere, çeşitli mikroplar ve aside -alkole dayanıklı basiller üzerinde bakteriyostatik ve bakterisit etki gösterir.)
—ANSİKL. 1943'te Waksman ve Schatz tarafından elde edilen streptomisin, bir aldehit kökü işlevi içeren bazik bir bileşiktir. Bakteriyostatik etkiyi, aldehit işlevinin yerini birincil alkol işlevinin aldığı, daha az zehirli olan dihidrostreptomisin gösterir. Her çeşit vereme karşı etki gösteren ilk ilaç budur. Bu hastalıktan dolayı meydana gelen ölümlerin azalmasında son derece başarılı olmuştur. Bağırsak, idrar yolları ve akciğer hastalıklarında da kullanılır. Baz ve sülfat ya da pantotenat tuzları halinde iğneyle verilir. Çoğu kez diğer tüberküloz ilaçlarıyla ya da penisilin ile birlikte kullanılır ve bunların etkilerini artırır. Özellikle işitme siniri üzerinde zehir etkisi göstermesi nedeniyle kullanımı sınırlıdır.

STREPTOPUS a. Avrupa, ılıman Asya ve Kuzey Amerika'da yetişen çokyıllık otsu bitki. (Almaşık yaprakları oval ya da mızraksıdır; yaprakların koltuğunda yer alan tek ya da ikişerli sarkık çiçekleri, 6'lı tipte, pembe ya da beyaz ve çan biçiminde bürgülüdür. Meyveleri kırmızı, toparlak, etli sulu ve küçük çekirdeklidir. Zambakgiller familyası.)

STRES a. (ing. *stress*, güç, şiddet, saldırganlık). Nörobiyol. Her türlü etkenle (heyecan, soğuk, hastalık, cerrahi girişim, travma şoku) organizmanın varlığını bütünüyle tehdit eden saldırı; bu saldırıya karşı organizmanın fizyoloji, metabolizma ve davranış alanında gösterdiği tepki.
—ANSİKL. Organizma strese karşı özgül savunmalarla (örneğin bağışıklık savunması ya da enfeksiyon karşıtı savunma) ya da stres durumunu gösteren genel tepkilerle yanıt verir. Cannon ve Selye adlı fizyologlar kana adrenalin salıverilmesinin ve hipofiz-böbreküstü bezi yanıtının bu bakımdan önemini ortaya koymuşlardır.
Stresi beynin limbik sistemiyle ilgili olan hipotalamus başlatır. Stres altındaki bir hayvanın yanıtları gözbebeklerinde genişleme, kıllarda dikleşme, kalp atımında hızlanma, soluk alıp-vermede artma, atardamar kan basıncında yükselme, dövüşme ya da kaçma hareketi, sindirim ve idrar yolları hareketlerinde tutukluk şeklinde özetlenebilir. Bu yanıtların hepsi, hipotalamusu beyin korteksinin tutukluk yaptırıcı etkisinden kurtulmuş olan bir hayvanda da görülebilir; bu duruma sham rage adı verilir. Katekolamin üretici sistemleri yöneten ve strese karşı ortaya çıkan bu tepkimelerden sorumlu olan merkez arka hipotalamustur. Buranın tahribi, hayvanın uykuya dalmasına ve vücut sıcaklığının düşmesine neden olur.
Şematik olarak sempatik tipteki tepkilerin (kalp, solunum vb.) arka hipotalamusa ve böbreküstü bezinin adrenalin salgılamasına bağımlı olduğu söylenebilir, oysa böbreküstü bezinin steroit hormonlar salıvermesi, hipotalamusun kortikotrofin salgılatma hormonu çıkarmasından ileri gelir. Bu hormon da böbreküstü bezlerini etkileyerek gliseminin yükselmesine, bağışıklık sisteminin bastırılmasına ve mide-barsak ülserlerinin ortaya çıkmasına neden olur. Böbreküstü bezlerinin çıkarılması organizmanın strese karşı direncini yok eder ve iştahsızlık, ishal, zayıflama, su kaybı, hipotermi ve hipoglisemi yaratarak ölümle sonuçlanır.

STRESA, İtalya'da kent, Piemonte'de (Novara ili), Maggiore gölünün batı kıyısında; 6 400 nüf. Çok güzel manzaralı bir yer olan Stresa, her mevsimde gidilebilen bir sayfiye merkezidir.

Stresa konferansı, Stresa'da, Maggiore gölünde, 11-14 nisan 1935'te yapılan diplomatik toplantı. Fransa (Laval ve Flandin), Büyük Britanya (MacDonald ve J. Simon) ve İtalya (Mussolini) temsilcilerinin imzaladığı anlaşma, Almanya'nın yeniden silahlanması karşısında avrupa politikasının genel çizgilerini saptıyordu. Ama İtalya'nın Etyopya'yı ele geçirmesi karşısında sessiz kalınması, bu diplomatik aracın gerçek değerini tümüyle ortadan kaldırdı.

■**STRESEMANN** (Gustav), alman devlet adamı (Berlin 1878 - *ay. y.* 1929). Saksonya Sanayiciler birliği başkanı (1902), ulusal-liberal milletvekili (1907); yenilgiden sonra Kurucu meclis'te milletvekili. Halkçı parti'yi kurdu ve yönetti. Cuno'nun emekliye ayrılmasıyla (ağustos 1923) şansölyeliğe getirildi; bir koalisyon hükümeti kurdu ve Ruhr'daki pasif direnmeye son verilmesini emretti (26 eylül). Toplumsal karışıklıkları var gücüyle bastırdıktan sonra sosyalistler tarafından terk edildi ve şansölyelikten ayrılmak zorunda kaldı (kasım). Ölünceye kadar Dışişleri bakanlığı yaptı. Poincaré'nin, savaş ödentileri komisyonunun toplanmasını kabul etmesini sağladı. Bu uzmanlar komisyonu, Dawes planı'nı (1924) yaptı. Ardından da, Ruhr boşaltıldı (temmuz-ağustos 1925). Stresemann, Briand ile görüşmelerde bulundu. Bu görüşmeler sonunda, Locarno antlaşmaları yapıldı (ekim 1925), Köln bölgesi boşaltıldı (ocak 1926) ve Almanya, Milletler cemiyeti'ne alındı. Thoiry'de yine Briand ile Almanya'nın mali çabası karşılığında Rheinland ve Saarland'ın boşaltılmasını sağlayabilecek bir yakınlaşma konusunu bile görüştü. Ama fransız kamuoyu, bu tasarının sonuçlanmasını önledi. Bununla birlikte Stresemann, Briand-Kellogg sa-

vaştan vazgeçme paktı'nı imzaladı (1928) ve ölümünden önce Young planı'nı hazırlattı. Daha önce yayımlanmamış bazı yazıları (*Stresemann Vermachtnis* [Stresemann'ın vasiyeti]) ölümünden sonra yayımlandı (1932-33). Ayrıca, *Von der Revolution bis zum Frieden von Versailles* (Devrim'den Versailles barışı'na) adlı yapıtı yazmıştır (1920). [Briand ile birlikte Nobel barış ödülü (1926).]

STRETCHİNG a. Spor. Kası statik uygulayımlarla germe ilkesine dayanan fizik kondisyon yöntemi.

STRETFORD, Büyük Britanya'da kent, Manchester'ın güney-batı banliyösünde sanayi yerleşme alanı; 54 000 nüf. Elektrik donanımları. Kimya sanayileri. Metalürji. Tarım araç gereçleri.

STRETTO a. (dar anlamında ital. sözc.). Müz. Füg'de yazının sıkıştığı, daraldığı bölüm. (Konunun yanıtı, konunun serimi tamamlanmadan önce, gitgide daha hızlanarak konunun üstüne ya da altına oturtulur.)

STREUVELS (Frank LATEUR, **Stijn** — denir), hollandaca yazan belçikalı yazar (Heule 1871 - İngooigem 1969). Romanlarında Flandre kır yaşamıyla doğanın kozmik ritmini bir araya getirir (*De Oogst*, 1900; *De vlaschaard*, 1907; *Der Werk Man*, 1927). Ayrıca denemeleri (*Hugo Verriest*, 1964) ve bir özyaşamöyküsü vardır.

STRIY, Ukrayna'da, Lvov'un güneyinde kent, *Striy* ırmağının kıyısında; 55 000 nüf. Demiryolu kavşağı (demiryolu onarım atölyeleri). Makine sanayileri. Kereste ve pamuk sanayisi.

STRİDE a. (atlama anlamında ing. sözc.). Sol elle kuvvetli zamanlarda bir bas notasının, zayıf zamanlarda da bir plake akorun çalınmasını öngören, ragtime'dan türeme piyano üslubu. (Stride'ın ustaları, 30'lu yıllarda Harlem'de çalışan James P. Johnson, Fats Waller, Willie Smith ve Lucky Roberts'di. Bu üslubun izleri Count Basie, Duke Ellington, Erroll Garner ve Theolonious Monk gibi piyanocuların çalışında görülür.)

STRİDOR a. (lat. *stridor*, tuz, delici ses'ten). Çoc. hekim. Yenidoğanda gürültülü ve keskin soluk alma biçiminde beliren, ama morarma ve soluk almada zorluk göstermeyen tehlikesiz hastalık.

STRİGA a. (lat. *striga*, yığın, namlu). Tropikal bölgelerde kırk kadar türü bulunan otsu bitki cinsi. Birçoğu tahılların [pirinç, mısır, darı, kocadan] ve yabani buğdaygillerin üzerinde yarı asalak yaşar. En önemli türler açık mor çiçekli *Striga hermonthica* ve sarı ya da kırmızı çiçekli *S. asiatica*'dır. Bunlar tahıllarda tane verimini önemli ölçüde düşürür. Sıracagiller familyası.)

STRİGEL (Bernhard), alman ressam (Memmingen 1460'a doğr. - *ay. y.* 1528). Resimleri sağlam bir gerçekçilik ortaya koyar. Nürnberg müzesi'ndeki sunakarkalığı kanatlarını, Münih *(Konrad Rehlinger ve çocukları)*, Viyana *(İmparator Maximilian I'in ailesi)*, Berlin-Dahlem vb.'deki portreleri gerçekleştirmiştir.

STRİGGİO (Alessandro), italyan besteci, orgcu, viyolacı ve lavtacı (Mantova 1540 - *ay. y.* 1592). 1560'lara doğru Floransa'da Mediciler'in yanında, sonra da 1567'de Paris ve Londra'da bulunan Striggio, 1574'te Mantova'da Gonzagalar'ın capella yöneticisi oldu. Renkli ve anlamlı 5 madrigal kitabının, *İn dominicis diebus* adlı 5 sesli ayinin ve *Ecce beatam lucem* adlı 4 koro için düzenlenmiş 40 sesli motet'in yanı sıra komedilerin perde aralarında yer alan çoksesli müzikal intermezzolar besteledi: bunlara örnek olarak Francesco de Medici ile Avusturyalı Johanna'nın düğününde sahneye konan *La Cofanaria* komedisi için yaptığı *Fuggi speme mia* adlı yapıtı anılabilir.

STRİGİDAE a. Zool. BAYKUŞGİLLER familyasının bilimsel adı.

STRİGİFORMES a. Zool. BAYKUŞSULAR takımının bilimsel adı.

STRİGİLİS a. (lat. *strigilis*, kaşağı). **1.** Esk. Rom. Buhar banyosundan ya da atletik alıştırmalardan sonra derinin temizlenmesi için kullanılan ve demir, tunç, gümüş, boynuz vb. gibi maddelerden yapılan, orak biçiminde kıvrık kaşağı. **—2.** Arkeol. Antikçağ'da lahitlerin süslenmesinde çok kullanılan S biçiminde kavisli yiv.

STRİKNİN a. (fr. *strychnine;* lat. *strychnus*, kargabüken'den). Kargabükenden özütlenerek elde edilen ve çok zehirli olan $C_{21}H_{22}N_2O_2$ formüllü alkaloit.
—ANSİKL. Striknin *loganiaceae* familyasındaki bitkilerin birçoğunda tek başına ya da brüsin ya da igasürin ile birlikte bulunur. Suda ve alkolde az, kloroformda çok çözünen, eterde çözünmeyen, son derece acı ve renksiz, sekizyüzlü kristaller oluşturur. Genellikle tuz halinde (en çok sülfat tuzu), günde 2-5 mg dozda kullanılır. Kas kasıcı ilaçların en etkenidir. Omurilik ve özellikle motor sinirler üzerindeki uyarıcı etkisi nedeniyle bazı felçlerde, düz kas lifleri üzerindeki etkisi dolayısıyla da sindirim kanalı tembelliklerinde ve buna bağlı iştahsızlık, kabızlık gibi belirtilere karşı kullanılır. Striknin zehirlidir. Birkaç santigram alındıktan sonra art arda ve hızla (bazen yarım saatten kısa sürede) meydana gelen belirtiler şunlardır: başdönmesi, kaslarda sertleşme, çene kilitlenmesi, daha sonra tonikoklonik sarsılmalar (en küçük bir gürültü ya da temasla artan şiddetli sıçramalar), kesik solunum, kalp ritminde düzensizlik, çığlıklar, son bir çırpınma ile ölüm. Bilinç son ana kadar yerindedir. Panzehir olarak, tanen ve çok miktarda kahve içirilmesinden sonra kusturucular verilir. Kasılmalara karşı benzodiazepinler ve barbitüratlar kullanılır.

STRİKNİNLEME a. Nörobiyol. Hastaya ilaç olarak striknin verme.

STRİKNİZM a. (fr. *strychnisme*). Toksikol. Strikninle zehirlenme.

STRİKTÜROTOMİ a. (fr. *stricturotomie;* lat. *strictura*, boğulma, ve yun. *-tome*, kesmek'ten). Oftalmol. Alt gözyaşı kanalcığının üst bölümünün, gözyaşı kesesi girişine dek geniş olarak açılması. (Bu girişime, kanalcığın tıkanıklığına bağlı olarak artan göz yaşarmalarında başvurulur.)

STRİNDBERG (August), isveçli yazar (Stockholm 1849 - *ay. y.* 1912). *Hizmetçinin oğlu*'nda (Tjensteqvinnans son) [1886 -1909] betimlediği kötü bir çocukluktan sonra, ilkokul öğretmenliği, oyunculuk, sonra gazetecilik yaptı. İlk oyunları *Fritânkaren* (1869), *Hermione* (1869) ve *İn Rome*'de (1870) İbsen'in etkisi yanında Kierkegaard ve Brandes'in etkisi sezilir; bir türlü oynatamadığı ilk dramatik yapıtı *Olof hoca*'daysa (Mäster Olof) [1872] başkaldırma eğiliminin yanı sıra doruk noktasına varmış bir idealizm görülür. Strindberg parasız kalınca, Krallık kütüphanesi'nde bir görev kabul etti (1874-1882). 1879'da, Stockholm'ün bohem yaşamını anlatan romanı *Kızıl oda* (Röda rummet) İsveç'te natüralizmi tanıttı ve büyük bir skandal yaratarak yazarın adını duyurdu. 1882'de toplumsal ikiyüzlülüğü amansızca yeren *Yeni ülke* (Det nya Riket) ile eleştirilerini sürdürdü. Bu arada tiyatro oyunları yazdı: *Lycko-Pers Resa* (1882), *Herr Bengts Hustru* (1882). Daha sonra oldukça özgür bir tutuma tanıklık eden *Dikter*'i (1883) ve tarihsel konulu bir dizi öykü yayımladı (*Dvenska öden och äventyr*, 1882-1891). Oyuncu Siri von Essen'le evlendi ve onun için oyunlar yazdı. 1883'te Paris'e yerleştikten sonra *Sömngångarnätter på vakna dagar* (1884) yazdı. Sonra, İsviçre'ye gitti. Bu sırada, Rousseau'dan esinlenen bir sosyalizme ve tanrıtanımazlığa yöneldi. Evliliği kötüye gittiği sırada şiddetli bir kadın düşmanlığını sergileyen *Evlilik hikâyeleri* (Giftas) [1884-1886] adlı öykü kitabını yayımladı. Bu kitap dolayısıyla açılan dava yüzünden sinirsel dengesi bozuldu. Kendisini akıl hastanesine kapattırmak istemekle suçladığı karısına karşı hastalıklı bir kuşku duydu. O sırada, fransızca olarak *Bir delinin itirafları*'nı (Plaidoyer d'un fou) [1887-88] ve balıkçıların yaşamını anlatan *Gens du Hemsö* (1887) ve *Adalılar* (Gens de l'Archipel) adlı çok başarılı anlatıları yazdı. Ancak kendisini tam olarak dramatik yapıtlarında ifade ediyordu: *Arkadaşlar*'la (Kamraterna) [1886 -1888], özellikle de 1893'te Paris'te Théâtre-Libre'de büyük başarı kazanan ve ünlenmesini sağlayan *Baba* (Fadren) [1887] ve *Matmazel* Julie* (Fröken Julie) [1888] ile, natüralist dramın doruğuna ulaştı. İlk karısından boşanınca, 1893'te, Berlin'de Frida Uhl ile evlendi, ama bir yıl sonra boşandı. *Tschandala* (1889) adlı öyküyle nietzscheci bir düşünceye yöneldi. *Açık deniz kıyısında* (I Havsbander) [1890] romanıyla bu yönelim pekişti. Strindberg, bu sırada, gizbilimcilikle ilgilendi ve 1894 -95'te, Paris'te oturduğu sırada, *Cehennem* (İnferno) [1897'de fransızca bir kitapta bu konuyu işledi] adıyla anılan bunalımda deliliğe iyice yaklaştı. Daha sonra bu bunalımdan kurtuldu, gizemciliğe kapıldı, bir ara katolikliğe yaklaştı, sonra gene uzaklaştı. Ancak kitaplarında, kapıldığı suçluluk duygusunun izleri sürüp gitti. *Legender*'i (1898) ve ruhsal evrimini anlatan üçlüsü *Till Damaskus*'u (1898-1904) yayımladı. İsveç'e geri dönünce, *Gustaf Vasa* (1899), *Erik XIV* gibi canlı ve renkli bir dizi tarihsel dram yazdı. *Ölüm dansı* (Dödsdansen) [1901] natüralist dram çizgisinde olmasına karşın *Paskalya* (Pask) [1901] yeni bir yumuşaklığı yansıtıyordu. Bu oyunda baş rolü gelecekte üçüncü eşi olacak Harriet Bosse oynadı. Önceki evliliklerinden daha mutlu olmayan bu evlilik, 1902'de son buldu. Geleneksel tiyatro tekniğiyle ilişkisini kopardığını ve simgeciliğe kaydığını gösteren dram *Rüya* oyunu* (Ett drömspel) [1902], *Sagor* (Masallar) [1903] ve *Yapayalnız* (1903) izledi. Ayrıca, romanı *Gotik odalar* (Götiska rummen) [1904] ve yergi yazısı *Siyah bayraklar*'ın (Svartafanor) [1907] yanı sıra *En blå bok*'ta (1907-1912) düşüncelerini ve özdeyişlerini bir araya getirdi. Stockholm'de, yönettiği İntima Teatern'de "kammarspel"ler olan *Oväder, Brända tomten, Hayaletler* sonatı* (Söpeksonaten) ve *Pelikan**'dan (Pelikanen) başka birkaç tarihsel oyununu sahnelettirdi. 90'lı yılların anlayışına ve özellikle 1910'da kaleme aldığı *Discours à la nation suédoise*'da (fr. çev.) [İsveç ulusuna söylev] Heidenstam'a karşı yönettiği saldırı, basında büyük tartışmalara yol açtı.

Strindberg'in uzun bir özyaşamöyküsü olarak kabul edilebilecek yapıtları isveç edebiyatının ve modern tiyatronun en önemli örneklerinden biridir. Strindberg, isveç edebiyatına, yeni, dolaysız ve çarpıcı bir dil kazandırdı. Tiyatroya, alman anlatımcılarını etkileyecek olan bir teknik ve üslup getirdi. Ayrıca resim ve fotoğrafçılıkla da ilgilendi. (Stockholm ve Kopenhag müzesi).

STRİNGENDO be. (sıkıştırarak anlamında ital. sözc.). Müz. Temponun giderek hızlandırılacağını gösteren icra terimi.

STRİNGER a. (ing. *stringer*, kiriş'ten). Denizc. **1.** Gemilerde kemereleri takviye etmede kullanılan yatay kirişlerden her biri. **—2.** *Stringer levhası*, yatay kirişleri kemerelere tespit etmede kullanılan paraçol biçiminde levha.

STRİOSKOPİ a. (fr. *strioscopie*). Akışkan. mekan. İZGÖZLEM'in eşanlamlısı.

STRİP a. (ing. *strip*). Bir gag ya da kısa bir öykü aktaran, birkaç resimli bant karesinden oluşan sekans.

STRİP-LİNE a. (ing. *strip-line*, şerit hatlar'dan). Elektron. Baskılı devreler tekniğine benzer bir teknikle, yalıtkan bir mad-

A. C. L.

Stijn Streuvels

August-Strindberg müzesi

August Strindberg (1891'de)
August-Strindberg müzesi Stockholm

denin her iki yanına kaplanan metal şeritler yardımıyla gerçekleştirilen ve hiperfrekanslarda çalışan düzenek.
—ANSİKL. 1950'ye doğru ortaya çıkan strip-line tekniği, tüm hiperfrekans uygulamalarında kullanılmaya başlamıştır. Dalga kılavuzları gibi diğer sistemlere üstünlüğü, maliyetin düşmesi ve baskılı devrelerde olduğu gibi gerçekleştirilmesinin basitliğidir. Bu yöntem, etkin elemanlar içeren bir devre üzerinde, filtrelerin, eşleyicilerin ve empedansların doğrudan gerçekleştirilmesine olanak sağlar. *Mikrostrip* benzer, ancak baskılı devrenin tek bir yüzünün kullanıldığı bir tekniktir.

STRİPPABLE sıf. (ing. *to strip,* kaldırmak, çıkarmak'tan). Mobc. Süslü ya da koruyucu yüzeyi ıslatılmadan sökülebilen duvar kaplamasına denir. (Kaplama, uygulandığı yüzeyde kalabilir ya da alışagelmiş yöntemlerle çıkarılabilir.)

STRİPPER a. (ing. *stripper; to strip,* kaldırmak, çıkarmak'tan). Cerr. Varis cerrahisinde bir toplardamarı küçük deri kesilerinden girerek tümüyle çıkartmaya yarayan, madeni çubuk biçiminde alet.

STRİPPİNG a. (ing. *stripping; to strip,* kaldırmak'tan). Petr. san. Çok uçucu ürün oranını düşürmek ve tutuşma noktasını ayarlamak için bir damıtma ünitesinin ara ürünlerini su buharıyla yeniden buharlaştırma.
—Cerr. Küçük deri kesileri yapılarak ve bir stripper kullanılarak yüzeysel bir toplardamarın kesilip çıkarılması.
—Zootekn. Hayvanın vücudunun bazı kısımlarındaki kılları yolmaktan ibaret temizlik işlemi.

STRİP-POKER a. (*strip* [*-tease*] ve *poker*'den). Pokerde, oyuncunun üstündeki elbiseye oynaması.

STRİPTİZ a. (ing. *strip-tease; to strip* soyunmak ve *to tease,* tahrik etmek'ten). **1.** Bir fon veya dans müziği eşliğinde uygulanan yavaş ve tahrik edici soyunma numarası. **—2.** Bu tür numaralardan oluşan gösteri; bu gösterinin yapıldığı kabare. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Sahnede bu tür soyunma modasının, ilk olarak 1895'te Paris'te, *Divan japonais* adlı gösteride Moreno de Blansac tarafından uygulandığı sanılmaktadır. Striptiz Amerika Birleşik Devletleri'nde 30'lu yıllardan başlayarak "burlesk" adı altında yaygınlık kazandı. 1935'te tekrar Avrupa'ya geldi, 1955'te yaygınlaştı, 70'li yıllardan sonra, erotik ve porno gösterilerinin çoğalması üzerine ilgi uyandırmaz oldu.

STRİPTİZCİ a. Striptiz yapan sanatçı.

STRİTTMATTER (Erwin), alman yazar (Spremberg 1912). Alman Demokratik Cumhuriyeti Yazarlar birliği sekreteri (1959) ve başkan yardımcısı (1961) oldu. Roman ve hikâyeler (*Ochsenkutscher,* 1950; *Tinko,* 1954; *Die blaue Nachtigall,* 1972) ve tiyatro oyunları (*Katzgraben,* 1954) yayımladı. Diğer yapıtları: *Wundertöter* (1957, 1973, 1980, 3 c.), *Ole Bienkopp* (1963), *Der Laden* (1983, 1987, 2 c.), *Nachtigallsgeschichten* (1985).

STROBEL (Heinrich), alman eleştirmen ve müzikbilimci (Regensburg 1898 - Baden-Baden 1970). Hassler ile ilgili bir tez savundu (1922), *Berliner Börsenkurier* (1927-1933) ve *Berliner Tageblatt* (1934 -1938) gazetelerinde çalıştı. 1946'da Südwestfunk'ta (Baden-Baden radyosu) müzik yönetmeni, sonra da *Melos* dergisinin yayın yönetmeni oldu. Müzikbilimci olarak, Hindemith (1928), Debussy (1940) ve Stravinski (1956) ile ilgili yapıtlar yazdı.

STROBİL a. (fr. *strobile;* lat. *strobilus;* yun. *strobilos,* topaç'tan). Zool. **1.** *Acalephae* öbeği üyelerinde ya da gerçekmedüzlerde, ephyra larvalar halinde bölünmeye başladığı zaman skifistomaya verilen ad. **—2.** Bir dizi bölütten (boğum) oluşan tenya bedeninin tümü.

STROBİLANTHES a. (lat. *strobilus,* çam kozalağı, ve yun. *anthos,* çiçek'ten). Asya ve Okyanusya'da yetişen çokyıllık otsu bitki ya da ağaççık. (Yaprakları karşıt, hemen hemen bütün ya da girintili çıkıntılıdır. Çiçekleri 5'li tipte, beyaz, leylak ya da mavi renkte olup başak halinde topludur; taç borucuk biçiminde dik ya da kıvrıktır. 200 tür. Ayıpençesigiller familyası.)

STROBİLASYON a. (fr. *strobilation*). Zool. *Acalephae* öbeğinden medüzlerde skifistoma larvanın, bir dizi parçalara bölünerek ephyra küçük medüzlerini oluşturması biçimindeki eşeysiz çoğalma tarzı.

STROBİLOKERKUS a. (lat. *strobilocerchus*). *Cyclophyllidea* takımından bazı şeritlerin korakidyumundan doğan larva biçimi.

STROBL (Karl Hans), avusturyalı yazar (İglau 1877 - Perchtoldsdorf, Viyana yakınında, 1946). Romancı. Yapıtlarında Moravya ve Bohemya törelerini aslına uygun bir biçimde betimledi (*Die Vaclavbude,* 1902; *Der Schipkapass,* 1908; *Kamerad Victoria,* 1933).

STROBODİN a. (fr. *strobodyne*). Elektron. Fransız mühendis Lucien Chrétien' in bulduğu, stroboskopunkine benzer bir ilkeye göre çalışan, frekans değiştirici montaj.

STROBOSKOP a. (fr. *stroboscope*). Hızlı bir olayı, kısa ve dönemli şimşeklerle aydınlatmaya yarayan aygıt.
—Sine. Çizgi film izleme aygıtı (Stampfer, 1832). Plateau'nun fenakistiskopuna benzeyen ve sinemanın habercisi olan stroboskop, üzerinde yarıklar açılmış bir diskten yararlanarak birbiri peşi sıra gelen görüntüleri tek tek göstermeye yarardı.

STROBOSKOPİ a. (fr. *stroboscopie*). Opt. Uygun frekansta yayımlanan kısa ve dönemli şimşeklerle aydınlatılmış hızlı bir olayı gözlemleme.
—ANSİKL. Stroboskopi yöntemini ışık hızını ölçmek için ilk kez Foucault kullandı. Bu yöntemde eğer gözlemlenen olay f frekanslı dönemli bir olaysa ve şimşeklerin f' frekansı da f ye ya da onun altkatlarından birine eşitse, olay kendi çevriminin hep aynı anında aydınlanır ve dolayısıyla hareketsiz görünür. f', f den biraz küçükse olay her çevriminde biraz daha ileri kaymış bir konumda aydınlanır. Böylece olay yavaş bir biçimde ve $f-f'$ frekansıyla gerçekleşiyormuş gibi görünür. f', f den biraz büyükse bu kez olay yavaş biçimde ve $f'-f$ frekansıyla ters yönde gerçekleşiyormuş görünümü kazanır: f', f nin katlarından birine eşitse olay aynı anda birbirinden farklı birçok konumda gözlemlenir.
Sinemada, tekerlek tellerinin hareketsiz görünmesi ya da yavaşça öne ya da tersine doğru hareket etmesi biçiminde ortaya çıkan göz aldanması tümüyle bir stroboskopik olaydan (filmin saniyede 24 kare geçmesi) kaynaklanır. Stroboskopik gözlemden dönen ya da salınım yapan makineleri işleyişleri sırasında incelemek için de yararlanılır.

STROESSNER (Alfredo), paraguaylı general ve devlet adamı (Encarnación 1912). Bir alman göçmeninin oğluydu, 1951'de silahlı kuvvetler komutanı oldu, 1954 hükümet darbesiyle iktidarı ele geçirdi ve her türlü muhalefeti susturdu. Sürekli olarak Cumhurbaşkanlığına seçildi. 2 şubat 1989'da general Andres Rodríguez tarafından devrildi. Yurtdışına çıkmasına izin verildi.

STROFADHİA, İon denizi'nde adalar, Zakynthos'un G.'inde. Antikçağ'da Harpyalar burada yaşıyorlardı.

STROFANTİDİN a. (fr. *strophantidine*). Org. kim. Strofantinin bir aglükonu olan $C_{23}H_{32}O_6$ formülünde kardenolit.

STROFANTİN ya da **STROFANTOZİT** a. (fr. *strophantine* ya da *strophantoside*'den). Eczc. Çeşitli strophantus türlerinden elde edilen, kalp kuvvetlendirici ve idrar söktürücü heterozit.

STROFİZM a. (fr. *strophisme*). Bazı bitkilerde yaprakların ya da çiçek saplarının burulmasına neden olan özel yönelim.

STROFOİT a. (fr. *strophoïde*). Geom. DÖNEÇ EĞRİ*Sİ'nin eşanlamlısı.

STROFOZOMİ a. (fr. *strophosomie*). Biyol. Leğen ve karın çeperi yokluğu, bacakların dışa dönüklüğü ve çoğu zaman tek kol ya da bacak bulunmasıyla belirgin doğuştan ucubelik.

STROFULUS a. (lat. *strophus;* yun. *strophos,* kordon, kayış'tan). *Prurigo strophulus,* ilk çocukluk dönemine özgü, akut ve bazen kabarcıklı kaşıntı. (Beslenme yanlışlıklarına ve diş çıkarma evrelerine bağlı olarak zaman zaman depreşir. Genellikle 6 yaşına doğru kaybolur.)

STROGANOV, rus tüccar ve sanayici aile (XV. yy. sonu - XX. yy. başı). Beyaz deniz kıyısı köylülerinden olan Stroganovlar, XV. yy. sonunda tuz ve kürk ticareti yaparak zenginleştiler. 1558'de İvan IV'ten, tuzların, balıklavaların ve Perm'in (Kama ve Çusova vadisi) av yerleri ve madenlerinin işletmesini kendilerine veren bir ayrıcalık fermanı elde ettiler; ayrıca bu toprakları yönetme, savunma ve adaleti sağlama hakkını aldılar. 1574 yılında yeni bir ayrıcalık elde ettikten sonra, Sibirya'da Yermak seferini düzenlediler (1579 ya da 1581); Ural ve Sibirya'da rus sömürgeleştirmesini geliştirdiler. Çok büyük bir sanayi ve toprak servetinin sahibi olarak, özellikle 1610-1612'de (Polonya müdahalesine karşı savaş) ve 1700-1721'de (Kuzey savaşı) Hazine'ye önemli miktarda para sağladılar. Stroganovlar'a, 1722'de soyluluk unvanı verildi, önce baron, sonra kont oldular (1798). XVIII.-XIX. yy.'larda, yüksek yönetim görevlerinde bulundular. Aile, XVI. yy. sonundan beri, parlak bir bilim ve sanat koruyucusu olarak tanındı. ("Stroganov okulu" denen ikona resim okulu). Ailenin en seçkin üyeleri: ANİKEY (1497 -1570), aile servetinin gerçek yaratıcısı; — PAVEL ALEKSANDROVİÇ (Paris 1772 - Kopenhag yakınında 1817), Aleksandr I'in cömert dostu ve onun "özel konsey"inin üyesi (1801-1803); SERGEY GRIGORİYEVİÇ (1794 - Petersburg 1882), 1825 yılında Moskova'da, 1917 yılına kadar kendi adını taşıyacak olan sanat eğitimi enstitüsünü kuran bilim ve sanat koruyucusu ve koleksiyoncu.

STROGGYLİON, İ.Ö. V. yy. sonunda yaşayan yunanlı heykelci. Yaptığı hayvan heykelleriyle tanınan bu bronz sanatçısı, İ.Ö. 414'e doğru, "Truva atı"nı döktü; yapıtın kaidesi Atina'da Akropolis'te ortaya çıkarılmıştır.

STROHEİM (Erich Oswald STROHEIM, **Erich von** — denir), Avusturya kökenli amerikan film yönetmeni ve oyuncusu (Viyana 1885 - Maurepas 1957). 1909'da Birleşik Devletler'e göç etti. Griffith tarafından *Captain McLean*'de (1909) figüran olarak işe alındı. *Bir milletin doğuşu* (The Birth of a Nation), *Hoşgörüsüzlük* (İntolerance), *Dünyanın kalpleri* (Hearts of the World) gibi filmlerde Griffith'in asistanı ve sanat danışmanı olarak görev aldı. İlk filmi olan *The Devil's Passkey*'i 1919'da gerçekleştirdi. Bundan sonra, *Foolish Wives* (1921), kendi isteğiyle yarım bıraktığı *Merry-Go -Round* (1922), *Greed** (başyapıtı, 1923), *The Merry Widow* (1925), *The Wedding March* (1927), yarım kalan, ancak eksik olarak gösterilen *Queen Kelly* (1928) adlı filmleri çekti. Ardından, oyunculuğa yöneldi. Hollywood'da çeşitli karakter rollerinde göründükten sonra 1936'da Fransa'ya dönerek *la Grande İllusion* (1937), *les Disparus de Saint-Agil* (1938), *Macao, l'enfer du jeu* (1939) adlı filmleri gerçekleştirdi. 1940 ile 1945 arasında Hollywood' da çeşitli filmlerde rol aldı; 1946'da Fransa'ya dönerek oyunculuğunu sürdürdü.

Billy Wilder'ın *Sunset bulvarı* (Sunset Boulevard) [1950] adlı filminde de oynadı. Ayrıca çeşitli romanlar da yazdı: *Poto -Poto, Paprika,* vb. Yönettiği filmler az rastlanan değerdedir. Stroheim lirizmden uzak kalır, gerçeğin çizgilerini ve karşıtlıklarını altını çizerek yansıtmaya çalışır.

STROHGÄU, Almanya'da bölge, Schwaben-Franken havzasında, Stuttgart'ın doğusunda yer alan kireçtaşlı bir platodur. Strohgäu bölgesi, löss'ün verimli kıldığı, düz bir kırsal alandır. Bölgedeki köyler giderek birer konut merkezi haline gelmektedir.

STROMA a. (lat. *stroma, -atis;* yun. *stroma, -atos,* örtü,halı). Dokubil. Bir dokunun bağdokusu ve damarlardan oluşan örgüsü. (Sözkonusu olan yalnız bir destek yapısı değil, metabolizma işlevi de gören [madde alımı, madde alışverişi] temel bir yapıdır [örneğin yumurtalık stroması].)
—Bot. Kloroplastların içinde klorofil içeren lamellerin bulunduğu ana madde.
—Mantarbil. Bir konakta asalak yaşayan mantarlarda, konağın bir kısım hücrelerini saran ve az çok toprak biçimini alan miselyum yığını.
—Patol. *Ur stroması,* bir urun iskeleti ve besleyici dokusu. (Patologlar "stroma" terimini genellikle kanserli dokunun değişime uğramış, mezanşim kökenli yapıları için kullanırlar.)
—Zool. Derisidikenlilerin iskeletinde organik ağ.

STROMATEİDAE a. (lat. *stroma, -atis;* yun. *stroma, -atos,* örtü, halı'dan). Ilık ve serince denizlerde yaşayan, yandan yassı bedenli kemiklibalıklar familyası. (Karın yüzgeci yoktur; ön kesimde bulunan dikenli bir tek sırt yüzgeci vardır. Kuyruk yüzgeci derin çatallıdır. Familyanın Türkiye' de bulunan tek türü *Stromateus fiatola'* dır; boyu 50 cm'ye kadar; eti lezzetlidir.)

STROMATOLİT a. (fr. *stromatolite*). Rodezya'daki *stromatolitli kireçtaşlarının* belirgin özelliği olan ve 2,7 milyar yıl önce yaşadığı sanılan, Üst Cambriaöncesi dönemine ait fosil bitki. (Stromatolitler memensi ya da diskimsi, eşmerkezli katlar halinde taşlaşmış oluşumlardır ve bazı mavi suyosunlarının kireç emerek taşlaşması sonucunda meydana gelmiş olabilirler. Başlıca çeşitleri [ille de bitkisel türlere tekabül etmeleri gerekmez] şunlardır: *collenia, conophyton,* vb.)

STROMATOPORİDAE a. (yun. *stroma, -atos,* örtü, ve *poros,* delik'ten). Devon devri ve İkinci Zaman topraklarında fosilleri bulunan knidli hidralar takımı. (Kütlesel mercan oluşumları meydana getirirler. *Stromatoporidae* bir familya sonu eki taşımasına karşın bir takımdır.)

STROMBOLİ, esk. **Strongyle,** Tirren denizi'nde ada, Eolie adalarının İtalya'ya bağlı öbeğinin en kuzeydeki adası. 926 m yüksekliğe ulaşan bir yanardağdan oluşan bu ada, denizden çıkan düzgün bir koni biçimindedir. Sürekli etkinlik gösteren yanardağın tepesi, gündüzleri dumanla örtülüdür; geceleriyse bir alev görülür. Adadaki iki köyün halkı balıkçılık ve biraz da tarımla (tatlı şarap üretimi) geçinir.
—Yerbil. *Stromboli püskürmesi,* püskürtü ve akışlardan oluşan karma tipte püskürmeler; cüruf ve lav yamaçlarında volkanik yapılar oluşur.

STROMBUS a. (yun. *strombos,* dönen' den). Öndensolungaçlı karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Üyelerinin dar ve yay gibi kıvrık bir ayağı, kasılabilen uzun bir burun uçları, bir tek ve kısa sifonları vardır. Kavkıları büyük, sert, kalın, az çok dikenlidir, oldukça geniş açıklığı kanatsı uzantılarla donanır. Sıcak denizlerde az derin yerlerde ve mercan kayalıklarında bol bulunur. Üçüncü Zaman topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır.)

STROMEYERİT a. (fr. *stromeyérite;* alman mineralog *Stromeyer*'in adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan doğal gümüş ve bakır sülfür. (Bileşiminde normal olarak % 50 ile 55 arasında gümüş bulunur.)

STRØMØ, Danimarka'ya bağlı ada, Farøerne adalarının başlıca adası; 392 km²; 18 000 nüf. Başlıca merkezi: *Thorshavn.*

STRONG (Leonard Alfred George), irlandalı yazar (Plympton, Devon, 1896 - Guildford, Surrey, 1958). Öğretmen, yayıncı. Roman (*The Hill of Howth,* 1950; vb.), hikâye ve şiirler yazdıysa da, bunlar erkek çocuklar için yazdığı kitapları (*Sink or Swim,* 1945) yanında sönük kaldı.

STRONGBOW → CLARE ailesi.

STRONGİLOİDOZ a. (fr. *strongyloïdose*). Tropikal bölgelerde sık görülen, ama ılıman ülkelerde de rastlanan ve *Strongyloïdes stercoralis*'ten ileri gelen asalak hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Vet. *Strongyiloidae* familyası ile ona yakın familyalardan ipsisolucanların evcil hayvanlarda neden olduğu asalak hastalığı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Strongiloidoz üç evrede gelişir: strongiloidoz larvalarının deriden geçişi; akciğerlerden bir kez geçtikten sonra, larvaların kan yoluyla göçü ve incebağırsağa ulaşması; 17. güne doğru onikiparmakbağırsağı mukozasından erişkin dişinin geçmesi.

Belirtiler solunum ve özellikle sindirim sistemleriyle ilgili olabilir (ishal, karın ağrıları...); asalak bazen aynı kişide yineleyen yayılmalara neden olur, ve bu da, kitle halinde yayılma (kortikosteroit tedavisi) ve uzayan evrimleri (35 yıla dek) olabilen, deri içi larva hareketlerini *(larva currens)* açıklar.

Tanı, dışkı incelemesiyle (çıkartım yöntemleriyle rabditoit larvaların araştırılması) ve biyolojik yöntemlerle (kandaki eozinofil alyuvarlar çok artabilir) konur.

Tedavi, çok etkili bir şerit ilacı olan tiabendazolle, korunma ise dışkıyla bulaşmaların önlenmesiyle sağlanabilir.
—Vet. Atlarda, özellikle genç atlarda görülen bağırsak strongiloidozu, zayıflama, ilerleyici kansızlık ve ishalli enterit biçiminde belirti verir. Mide-bağırsak strongiloidozu özellikle gevişgetiren genç hayvanlarda yaz aylarında çok görülür; başlıca belirtileri ilerleyici kansızlık, zayıflama ve ishaldir. Bronş-akciğer strongiloidozu domuzlarda ve gevişgetirenlerde sık görülür. Korunma, asalağın evrimini kıran asalak öldürücü ilaçların kullanılması ve genç hayvanların asalak kapmaması için otlakların belli aralıklarla otlatılması gerekir.

STRONGYLOİDEA a. Zool. CÜCEİPLİKKURTLARI üstfamilyasının bilimsel adı.

STRONSİANİT a. (fr. *strontianite*). Miner. $SrCO_3$ formülündeki doğal stronsiyum karbonat.(Ortorombik sistemde yer alan stronsianit, cam parlaklığında prizma biçiminde küçük kristaller halinde bulunur.)

STRONSİYA a. (İskoçya'da bir köy adı olan *Strontian*'dan). Anorg. kim. Formülü $Sr(OH)_2$ oan stronsiyum hidroksit.

STRONSİYUM a. (ing. *strontium;* İskoçya'da bir köy adı olan *Strontian*'dan). Baryumla pek çok benzerliği olan toprak alkali metal. (Simgesi Sr olan kimyasal element.)
—ANSİKL. Stronsiyum atom numarası 38, atom kütlesi Sr=87,62 olan bir elementtir. 1790'da *Strontian*'daki (İskoçya) bir kurşun madeni ocağından getirilen bir mineral içinde Crawford tarafından bulundu, 1808'de Davy tarafından tek başına elde edildi. Toprakta karbonat (stronsianit) ve sülfat (selestin) mineralleri durumunda bulunur. Deniz suyunda ve kimi madensularında eser miktarda rastlanır.

Stronsiyum beyaz bir metaldir; havayla temas eder etmez yükseltgenerek anında kararır. 769 °C'ta ergiyen, çok çabuk

Erich von **Stroheim** yönetmenliğini de kendisinin yaptığı *The Wedding March* (1927) adlı filmin bir sahnesinde Fay Wray ile birlikte

yükseltgenen, 2,5 yoğunluğunda bir katıdır. Soğukta suyu ayrıştırır; ametallerin çoğuyla bileşir, asitlerle tuz oluşturur ve bu tuzlarda ikideğerli olarak bulunur. Oksidinden alüminyumla indirgenerek ya da eriyik durumundaki klorüründen elektrikle ayrıştırma yoluyla elde edilir.

Baryumunkilere benzeyen tuzları alevi kırmızıya boyar; bu bakımdan havai fişek yapımında kullanılır. Hidroksidi [$Sr(OH)_2$], şekerle çözünmez bir bileşik oluşturarak, şekeri melastan ayırır. Stronsiyum, baryum karbonatla birlikte düzenleyici bir rol oynadığı vakum tiplerinin oksitli katotlarının yapımında kullanılır.
—Çevrebil. Stronsiyumun izotop 90'ı (Sr 90) nükleer silah denemeleri sırasında atmosfere karışan en tehlikeli parçalanma ürünlerinden biridir, çünkü yaşam süresi oldukça uzundur (periyodu 27,7 yıl). Bu radyoaktif fisyon ürünleri bütün yeryüzüne konmadan önce 1 yıl kadar stratosferde kalır. Beta ışınları yayan Sr 90, kalsiyuma yakın bir metabolizma geçirir ve özellikle canlıların kemiklerinde yerleşir. Beslenme zincirlerinde birikir ve oranı fazlalaşırsa kemik kanserine ve lösemiye neden olur.

Genel olarak bir bitki, kalsiyum ile Sr 90 arasında bir seçim yapmak durumunda kalırsa Sr 90'ı en düşük oranda soğurur. Fakat bu radyoaktif cismin soğurulması ve bünyede yerleşmesi, kireçsiz topraklarda önemli ölçüde artar, o kadar ki, özellikle bu izotopu çok almış olan topraklarda bunun derişimi düpedüz sorun yaratır. Mercanlar ve bazı esmer ve kırmızı suyosunları kalsiyuma tercihen stronsiyum biriktirir. Denizlerdeki beslenme zincirlerinin

Strombus *gigas*

H. Gyssels-Diaf

Stromboli eteğindeki Ginostra kasabası

strophantus
(Strophantus hispidus)

Lauros-Giraudon

Monsenyör Ştrosmajer
bir gravürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

Bernardo Strozzi
Aşçı kadın
Palazzo Rosso galerisi
Cenova

Scala

stronsiyumla kirlenmesi bu mekanizmayla açıklanabilir.
—Eczc. Stronsiyum bromür bugün bile kullanılan bir yatıştırıcı ve mide salgısı azaltıcıdır. Stronsiyum kromat da kimyasal belirteç olarak kullanılır.
—Jeokim. ^{87}Rb/^{87}Sr tarihleme yöntemi, en çok kullanılan radyokronoloji yöntemlerinden biridir. İlk ^{87}Sr/^{86}Sr oranı izotopik çizici rolü oynar ve eriyerek kayaçları oluşturan malzemelerin kabuk ve manto yapısını belirlemeye yarar. Bu oran çeşitli birleşik kayaç tipleri arasındaki oluşumsal bağları (farklılaşma, özümleme, geçiş vb.) belirlemede de çok önemlidir. (→ JEOKRONOLOJİ.)

STRONSİYUMLU sıf. Kim. Bileşiminde stronsiyum bulunan bir metal, bir alaşım, bir cevher ya da bir madde için kullanılır.

STROPHANTUS a. Afrika ya da Asya'nın dönencelerarası bölgelerinde yetişen ağaç ya da sarmaşık. (Yaprakları karşıt ve tüysü damarlıdır. Beyaz, sarı, kırmızı ya da erguvan renkli çiçekleri normal olarak talkım halinde topludur. Bazı türlerinde, tacın lopları uzun eklentiler halinde uzar. Zakkumgiller familyası.)
—ANSİKL. Strophantuslar, genellikle sarmaşık bitkilerdir, nadiren ağaç olanları vardır; çiçeklerinde taçyapraklar şerit gibi uzun olur; meyvesi çifte badıç biçimindedir. Strophantuslar, bazı ülkelerde kodekste kayıtlı çok önemli kalp kuvvetlendirici heterozitlerin hammaddesidir. İlaç yapımında kullanılan strophantuslar arasında şunlar sayılabilir: *Strophantus hispidus* (Senegal, Sudan), *S. kombe* (Doğu Afrika), *S. gratus (Roupellia grata)* [Gabon, Kamerun, Kongo]; bunun tohumlarından strofantin ve uabain elde edilir. Bir zamanlar, heterozitinden yarı sentetik cinsel hormonlar (progesteron, testosteron) ve böbreküstü bezi hormanları (kortizon ve türevleri) yapmak için *S. sarmentosus* üzerinde durulmuştur. Fakat daha sonra *dioscorea* ve agave türlerinin bu bakımdan daha avantajlı olduğu anlaşılmıştır.

STROPHARİA a. Bazitli mantar.
—ANSİKL. Her tarafta rastlanan ve zararsız olan yeşil gri stropharia, çok cıvık şapkasından kolayca tanınır. Pütürlü halkalı stropharia *(Stropharia rugoso annulata)* Doğu Avrupa ve Almanya Federal Cumhuriyetin'de çok beğenilir ve ufak çapta üretilir. Nemlendirilmiş sap ve samandan oluşan bir yatak üzerinde yetişir.

STROPHİOS. Yun. mit. Fokis'te Krisa kralı. Orestes onun yanında yetişmişti.

STROPHOSOMUS a. Hortumlukınkanatlı cinsi. (*Strophosomus coryli* fındık ağaçlarında bulunur.)

ŞTROSMAJER (Josip Juraj), hırvat rahip (Osijek 1815 - Djakovo 1905). Djakovo piskoposuydu (1849), yugoslav düşüncesine öncülük etti, katoliklerle ortodoksların yaklaşmalarına çalıştı ve yugoslav hareketin odakları olan Zagreb akademisi'ni (1867) ve Zagreb Üniversitesi'ni (1874) kurdu. Vatikan konsili'nde (1870) karşı çıktığı papanın yanılmazlığını, ancak 1872'de kabul etti.

STROUGAL (Lubomír), çek siyaset adamı (Veselí nad Luznicí 1924). Ceské Budejovice'de, 1955'ten 1959'a kadar Komünist parti'nin bölge komite sekreteriydi. 1959'dan 1961'e kadar Tarım bakanlığı, 1961'den 1965'e kadar İçişleri bakanlığı yaptı. Cerník hükümetinin başkan yardımcısı olarak Prag ilkbaharına katıldı. "Normalleştirme"yi benimseyerek, 1970 ocağından itibaren çek hükümetini yönetti. SSCB benzeri liberalleşmeyi desteklediyse de, bu görüşe karşı olan prezidyum tarafından eleştirildi. Başbakanlıktan istifa etti (ekim 1988), prezidyumdan çıkarıldı. Aralık 1989'da Çekoslovakya komünist partisi üyeliğinden de çıkarıldıysa da, çok geçmeden yeniden üyeliğe alındı (şubat 1990).

STROWGER a. (ing. *strowger,* sistem'den). Telekom. Döner seçicileri olan ve eksenleri boyunca bir ötelenme hareketi yapan elektromekanik, otomatik santral.

STROZZİ (Bernardo), **il Cappuccino** ya da **il Prete Genovese** denir, italyan ressam ve gravürcü (Cenova 1581 - Venedik 1644). Bir Cappuccino manastırına girdi; 1610'da manastırdan ayrılarak resim yapmaya başladı, Rubens ve flaman sanatçılardan etkilendi (*Aşçı kadın,* Cenova; *Berenike,* Bologna; *Emvas hacıları,* Grenoble); 1630'da Venedik'e yerleşti, daha aydınlık ve daha gösterişli bir tarza yöneldi (*Aziz Laurentius,* S. Niccolo dei Tolentini). XVII. yy.'ın ilk yarısının en iyi cenovalı portrecisi olan Strozzi, cenovalı Giovanni Andrea De Ferrari (1598-1669) gibi birçok sanatçıyı etkiledi.

STROZZİ (Tito Vespasiano), italyan şair ve hümanist (Ferrara 1424 - *ay. y.* 1505). Oğlu Ercole tarafından yayımlanan *Strozzii poetae pater et filius* (1514) adlı derlemesi esas itibariyle Borso d'Este onuruna yazılmış epik şiir ve latince ağıtlardan oluşuyordu.

STROZZİ, floransalı aile. XIII. yy.'da, güçlü bankası sayesinde servet yaptı ve Fransa krallarına krediler verdi. Başlıca üyeleri: PALLA Dİ NOFERİ (Floransa 1373 - Padova 1462). Medici'ye muhalifliğinden ötürü Padova'ya sürüldü (1434): bu kenti, hellenizmin bir merkezi haline getirdi; —FİLİPPO *il Vecchio* (Floransa 1428 - *ay. y.* 1491), Matteo ve Alessandra Macinghi'nin oğlu. Babasının mallarının müsadere edilmesi üzerine Napoli'de yeni bir banka kurdu ve çok büyük bir servet kazandı. Bu servet sayesinde, Floransa'da Strozzi sarayı'nı yaptırdı (1489); —FİLİPPO (Floransa 1489 - *ay. y.* 1538), öncekinin oğlu. Muhteşem Lorenzo'nun torunu ile evlendi (1508), 1527 ihtilalinde Mediciler'e karşı çıktı. İttifak halinde olduğu dük Alessandro'nun öldürülmesinden sonra (1537), Cosimo I'e karşı yeniden mücadeleye girişti ve Floransa üzerine yürüdü. Montemurlo'da esir alınıp hapse atıldı, hapiste intihar etti; —PİERO (Floransa 1510 - Thionville 1558), öncekinin oğlu. Cosimo I'in hasmıydı, Fransa'nın hizmetine girdi (1544). Tümgeneral olarak İtalya'da, ispanyol birliklerince kuşatılan Siena'nın savunmasını yönetti (1554). Fransa mareşali oldu (1556), Calais'yi kuşattı (1557) ve Thionville önünde öldürüldü; —LEONE (Floransa 1515 - Castiglione della Pescaia 1554), öncekinin kardeşi. Malta şövalyesiydi. Fransa'nın hizmetine girdi. Fransa kalyonları başkaptanı oldu (1547), Marsilya açıklarında Andrea Doria'ya (1548), Guernesey'de ingiliz filosuna (1549) ve Barcelona açıklarında İspanyollar'a karşı (1551) savaştı; —FİLİPPO (Venedik 1541 -Asor adaları 1582), Piero'nun oğlu. Fransız muhafız alayı komutanı oldu, La Rochelle kuşatmasına katıldı (1573), daha sonra Portekiz tahtında hak idda eden Antonio'yu desteklemek üzere Portekiz'e gönderildi; Terceira'da yenildi ve öldürüldü (1582).

Strozzi sarayı, Floransa'da, 1489'dan başlayarak Benedetto da Maiano'nun, sonra il Cronaca*'nın, tüccar Filippo Strozzi için gerçekleştirdiği saray. Çalışmalar 1536'ya kadar sürdü. Günümüzde kültür kurumlarının merkezidir ve burada geçici sergiler düzenlenir.

STRÖMBERG (Gustav Benjamin), isveçli gökbilimci (Göteborg 1882 - Pasadena, Kaliforniya, 1962). 1916'da, Kaliforniya'da Wilson tepesi gözlemevi'ne girdi ve hemen hemen bütün meslek yaşantısı boyunca burada çalıştı. Yıldız devinimleriyle ilgili istatistiksel incelemeleri Lindblad ve Oort'un Gökada'nın dönme deviniminin özelliklerini ortaya koymalarını sağladı.

STRÖMGREN (Svante Elis), isveçli gökbilimci (Hälsingborg 1870 - Kopenhag 1947). Gök mekaniği çalışmalarıyla tanındı. Özellikle kuyrukluyıldızların yörüngeleri ve üç cisim problemi üzerinde araştırmalar yaptı. —Oğlu BENGT (Göteborg 1908), gökbilimci, babasının yerini alarak 1940'ta Kopenhag gözlemevi'nin müdürü oldu. ABD'ye göç etti, 1951'de Wisconsin'de Yerkes ve Texas'ta McDonald gözlemevlerine müdür olarak atandı. 1967'den başlayarak Kopenhag Üniversitesi'nde astrofizik profesörü oldu. Uzaydaki kimyasal elementlerin bolluğu, Güneş atmosferi, yıldızların iç bileşimi, bulutsular vb. üzerinde araştırmalar yaptı. Sıcak bir yıldız gazla kaplandığında, yıldızın yeğin morötesi ışımasıyla iyonlaşan bu bulutsunun, ortam homojense, küresel bir bölgede *(Strömgren küresi)* kapanıp kaldığını kanıtladı.

Structure and Function in Primitive Society *(İlkel toplumda yapı ve işlev),* 1924-1952 arasında A. R. Radcliffe-Brown tarafından yazılan ve 1952'de yayımlanan makaleler derlemesi. Bu yapıtında yazar, sanayileşmemiş toplumlardaki akrabalık sistemlerini, totemciliği, dinleri ve hukuku inceler. Yapıtın en belirgin katkısı, yapı ve işlev kavramlarına yönelik çözümlemelerdedir. İşlev kavramı konusunda yazar, biyolojide uygulanan aynı kavramla benzeşimin, insan toplumuna uygulanan işlevselci bir çözümlemeye karşılıktan başka bir şey getirmediğini, çünkü insan toplumundaki tarihsel katkıların, bu topluma yönelik toplubakışı değiştirecek nitelikte olduklarını ileri sürer. Yapı kavramındaysa, en verimli öğelerle karşılaşılır; gerçekten de Radcliffe-Brown burada, eşzamanlı ve artzamanlı öğeleri soykütüğü kavramı içinde kaynaştırır ve bireyin, kendilerinden geldiği iki ilksel aile arasında birleştirici bir çarka (ing. *interlocking*) benzediğini söyler.

Structures élémentaires de la parenté *(les)* [Akrabalığın temel yapıları], Claude Lévi-Strauss'un 1949'da yayımlanan yapıtı (yazarın kendi savlarının kimilerinden bir ölçüde uzaklaştığı yeni bir baskısı 1967'de yayımlandı). Lévi-Strauss, bir çifte problemden yola çıkarak dünyadaki akrabalık dizgelerini betimler: 1. doğa/kültür ayrımı aynı zamanda hem temel ayrım olarak, hem de (bu ayrımın kendisi de bir kültür ürünü olduğundan) belirsiz ayrım olarak görünür; 2. insan toplumlarında değişmez olan akrabalararası cinsel ilişkinin yasaklanması, hayvan toplumlarının tersine, insan toplumunu insan toplumu olarak temellendiren bir rol oynar. Yazar bu temellerden yola çıkarak, toplumları iki tür kadın değişimine göre sınıflandırır ve akrabalık dizgelerini buna göre betimler (ataerkil toplumlar, erkeklerin değişiminin sözkonusu olduğu anaerkil toplumlardan çok daha fazladır): sınırlı de-

ğişim ve genelleştirilmiş değişim. Yapıtın değeri daha çok değişimin bu birinci tipinde ortaya çıkar: yazar burada Avustralyalılar'a özgü dizgeleri betimler, bunlarla ilgili belgelemesi ve özellikle Murnginler'e ilişkin dizgesi çok önemlidir.

STRUÇKOVA (Raisa Stepanovna), rus kadın dansçı (Moskova 1925). Moskova'daki Bolşoy tiyatrosu'nun yıldız dansçısı oldu. Özellikle *Romeo ve Juliet, Bahçesaray çeşmesi, Giselle, Kırmızı haşhaş, Taş çiçeği, Teğmen Kije*'deki rolleriyle kendini kabul ettirdi. Moszkowski'nin *Vals*'i üzerine V. Vainonen'in koregrafilediği pas de deux'yü 1947'de Aleksandr Lapayuriy ile de yeniden yorumlayarak üne kavuşturdu.

STRUDEL a. (alm. *Apfelstrudel*, elmalı dürüm'den). İçine tarçınla kuşüzümü ve elma parçaları konup rulo biçiminde sarılan ince yufkadan yapılan tatlı. (Avusturya spesyalitesi.)

STRUENSEE (Johann Friedrich, — *kontu*), danimarkalı siyaset adamı (Halle, Prusya Saksonyası, 1737 - Kopenhag 1772). Kral Christian VII'nin doktoruydu (1769). Danıştay üyeliğine seçildi. Kraliçe Caroline Mathilde'in sevgilisi oldu ve saygınlığını, Brandt'ın ve Saint-Germain kontunun yardımlarıyla, aydın despotluğundan kaynaklanan reformlar için kullandı: sert ekonomik önlemler, köleliğin, işkencenin, borç yüzünden hapis cezasının ve loncaların kaldırılması. Krala karşı komplo kurmakla suçlandı ve boynu vuruldu.

STRUG (Tadeusz GAŁECKİ, **Andrzej** — denir), polonyalı yazar (Lublin 1871 - Varşova 1937). Bağımlı bir yazardı (bir sosyalist olarak Birinci Dünya savaşı'ndan önce hapsedildi, bir ara Piłsudski'ye yaklaştı, ama 1926'dan sonra demokratik muhalefet saflarına katıldı), 1933'te Polonya Edebiyat akademisi üyeliğine seçildi, ama üyeliği reddetti. 1924'te ve 1935'te İnsan ve vatandaş haklarını koruma birliği'nin başkanlığını yaptı. Devrimci işçi hareketi temasını ele alan ve özellikle entelijansiyanın bu hareket içindeki rolünü anlatan ilk yazarlardan biridir. Hikâye ve romanlarında devrim mücadelesinin yurtseverce geleneklerini Piłsudski lejyonlarını ve Birinci Dünya savaşı'nı anlatır.

STRUGATSKİY (Arkadi ve Boris), rus yazarlar. —ARKADİ NATANOVİÇ (Batum 1925 - ? 1991) dilbilimci ve BORİS NATANOVİÇ (Sen-Petersburg 1933) gökbilimci. Ütopyacı öngörüş alanında kazandıkları ilk başarılardan sonra bilim-kurgu türüne yöneldiler. Maddeci tarih anlayışını sorgulayan hiciv romanları yazdılar.

struggle for life, yaşama* savaşını belirtmek için Darwin'in kullandığı ingilizce deyim.

STRUMA KARASU, Bulgaristan ve Yunanistan'da ırmak; 430 km. Sofya'nın güneyindeki Vitoşa kütlesinden doğar (burada, Studena'da üzerine bir baraj yapılmıştır). Rila yüksek dağ bütününün ve Batı Rodoplar'daki Pirin'in çevresini dolaşır ve Yunanistan topraklarına girerek Khalkidike'nin D.'sunda Ege denizi'ne dökülür. Antikçağ'daki adı *Strymon*'du.

STRUMİCA, Makedonya Cumhuriyeti'nde kent, *Strumica* ırmağı kıyısında; 23 000 nüf. Bir tarım bölgesinin merkezi (tütün, pamuk, haşhaş, pirinç). Tütün ve pamuk işleme.

STRUMİLİN (Stanislav Gustavoviç), ukraynalı iktisatçı (Daşkovtsıy, Ukrayna, 1877 - Moskova 1974). Planlama, milli ekonomi tarihi ve istatistik üzerine yapıtlar yazdı. SSCB'de büyük bir nüfuza sahip olan Strumilin, sovyet ekonomisinde yapılan reformlar konusunda bazı eleştiriler ileri sürdü ve özellikle Y. G. Liberman*ın tezlerine karşı çıktı.

STRUNGK ya da **STRUNCK** (Nicolaus Adam), alman kemancı, orgcu ve besteci (Braunschweig 1640 - Dresden 1700). Wolfenbüttel sarayı'nın kemancısı ve Hannover sarayı'nın capella yöneticisi (1665), Hamburg katedrali'nin ve kentinin müzik yönetmeni, sanat yaşamının sonuna doğru da Dresden sarayı'nın capella yöneticisi oldu (1692-1697). Scordatura ve kemanda çift tel ustası olan Strungk birçok kantat, oratoryo ve enstrümantal yapıt bıraktı. Hamburg ve Leipzig operaları için yazdığı yapıtlarla ilk alman opera bestecilerinden biri oldu.

STRUNZİT a. (fr. *strunzite;* alman mineralog H. *Strunz*'un adından). Miner. Monoklinik sistemde yer alan, saman sarısı renginde, hidratlı demir ve manganez fosfat.

STRUTHİONES a. Zool. ÖZDEVEKUŞLARI takımının bilimsel adı.

STRUTHİONİDAE a. Zool. ÖZDEVEKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

STRUTHİONİFORMES a. Zool. ÖZDEVEKUŞLARI takımının bilimsel adı.

STRUTHOF, Fransa'da Natzwiller komününde (Bas-Rhin) yer, Schirmeck'e 8 km uzaklıkta, 750 m yükseltide. 1941'de burada, bir toplama kampı açıldı; 1943'ten sonra NN'lerin (Gece* ve Sisi) çoğu buraya gönderildi ve bunlar üzerinde "tıbbi deneyler" yapıldı. Burada öldüğü sanılan 20 000'i aşkın sürgün arasında, Ordu direniş örgütü'nün kurucusu general Frère (13 haziran 1944) ve 1 eylül ittifakı'nın 141 üyesinin (Dachau'ya çekilme sırasında) de bulunduğu sanılır. Toplama kampı, bundan sonra, öldürülen tutuklular için mezar yeri olarak korundu.

STRUVE, rus gökbilimci aile. — FRİEDRİCH GEORG WİLHELM **von Struve** (Altona, Holstein, 1793 - Petersburg 1864), Dorpat gözlemevi'nde gökbilimci olarak çalıştı (1813), 1817'de buraya müdür oldu. 1824'te gözlemevini Fraunhofer tarafından monte edilen 24 cm açıklıkta bir dürbünle donattı. Struve'nin dürbünü bir günlük devinime göre ayarlanmış bir saat mekanizmasıyla çalışan ekvator montürüyle donatılmış ilk gökbilim aletiydi. Bu aletle çift yıldızları araştırdı ve mikrometre yardımıyla bu yıldızların kesin ölçümünü yaptı. Kuzey gök kutbuyla 15° güney yükselimi arasındaki 120 000 kadar yıldızı inceledi ve dörtte üçü daha önceden bilinmeyen 3 000 çift ya da çoklu yıldızı ölçtü. 1835'ten başlayarak, Petersburg yakınındaki Pulkovo gözlemevi'nin yapımını denetledi, 1839'da buranın müdürü oldu. —Oğlu OTTO **von Struve** (Dorpat 1819 - Karlsruhe 1905), 1862-1890 yılları arasında babasının yerini alarak Pulkovo gözlemevi'nin başına geçti. Çok sayıda çift yıldız keşfetti. —Otto von Struve'nin torunu OTTO **Struve** (Harkov 1897 - Berkeley 1963), 1921'de ABD'ye göç etti, 1927'de amerikan uyruğuna geçti. Chicago yakınındaki Yerkes gözlemevi'nde gökbilimci olarak çalıştı, 1932'de buranın müdürü oldu. Bu görevinin yanı sıra, kendi çabasıyla Texas'ta yaptırılan McDonald gözlemevi'nin müdürlüğünü de üstlendi. 1952'den 1955'e kadar Uluslararası gökbilim birliği'nin başkanlığını yaptı, son olarak, Batı Virginia'da Green Bank radyoastronomi gözlemevi'nin müdürü oldu. (1959-1962). Özellikle, yıldız astrofiziği alanındaki çalışmalarıyla tanındı.

STRUVE (Pyotr Berngardoviç), rus filozof ve siyaset adamı (Perm 1870 - Paris 1944). 1890'lı yıllarda "yasal" marxçılığı savunan *Novoye slovo* dergisini yönetti. Proletarya devrimi ve proletarya diktatörlüğü anlayışını yadsıdığı marxçılıktan, yalnızca burjuvazinin yakın bir gelecekte kaçınılmaz bir biçimde iktidara geçeceği görüşünü korudu. 1894'te yayımladığı *Remarques critiques sur le problème du développement économique de la Russie* (fr. çev.) [Rusya'nın iktisadi gelişimi sorunu üzerine eleştirel gözlemler] adlı yapıtındaysa, kapitalizmin övgüsünü yaptı. 1898'de kurulan RSDİP'e bir süre katıldıktan sonra, liberalizme doğru yöneldi. 1903'ten başlayarak "Özgürlük birliği"ni yönetti ve 1905'te Kadet partisi'nin önderlerinden biri durumuna geldi. 1907'de Duma'ya seçildi ve Vrangel hükümetinde görev aldıktan (1920) sonra, ülkesinden ayrıldı.

STRUVE (Vasiliy Vasiliyeviç), rus doğubilimci (Sen-Petersburg 1889 - *ay.y.* 1965). Ermitaj müzesi'nin müdürüydü (1918-1933). Bilimler akademisi Doğu araştırmaları enstitüsü'nün yöneticisi oldu (1941). Eski Mısır tarihi ve sümer-akkad uygarlığı uzmanıdır: *Israël et l'Egypte* (fr. çev.) [*İsrail ve Mısır*], 1920; *Manéthon et son époque* (fr. çev.) [Manethon ve dönemi], 1928. Tarihsel toplumbilim çalışmalarıyla (*Problema zarojdeniya, razvitiya i razlojeniya obş-çestv Drevnego Vostoka* [Eski Doğu'da yönetici toplumların doğuşu, gelişmesi ve gerilemesi; Eski Doğu'nun toplum ve iktisat tarihi denemeleri, 1934] ve *İstoriya Drevnego Vostoka* [Eski Doğu'nun tarihi, 1941]) sovyet ve marxçılık tarihlerinin yazılmasında çok önemli bir rol oynadı. Asya toplumsal oluşumlarını, kapitalizmöncesi toplumsal oluşumlardan, özellikle Avrupa'daki oluşumlardan ayırmayı reddederek, marxçı bir kavram olan Asya üretim tarzı kavramını Batı'nın kölecilik kavramıyla bir tutar.

STRÜKTÜR a. (fr. *structure*). YAPI'nın eşanlamlısı.

STRÜKTÜRALİST sıf. ve a. (fr. *structuraliste*). Yapısalcı.

STRÜKTÜRALİZM a. (fr. *structuralisme*). YAPISALCILIK'ın eşanlamlısı.

STRÜKTÜREL sıf. (fr. *structural*). Yapısal.

STRÜVİT a. (fr. *struvite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan, hidratlı doğal magnezyum ve amonyum fosfat; guano'da bulunur.

STRYJKOWSKİ (Julian), polonyalı yazar (Strıy 1905). İkinci Dünya savaşı'ndan önce edebiyat eleştirmeniydi, savaşın ilk yıllarında gazetecilik yaptı ve bu sıfatla 1949-1952 arasında Roma'da kaldı ve İtalya'da sosyal hareketleri konu alan ilk romanını (1951) orada yazdı. Polonya yahudi cemaatinin savaş öncesindeki yaşamıyla ilgilendi ve bunu birçok romanında canlandırdı. Hikâyelerinde göç sorununu ve Yahudiler'in Engizisyon dönemindeki tarihini ele aldı. Ayrıca, Musa üzerine bir deneme (1982) ile Michelangelo'nun yaşamöyküsünü *(Tommaso del Cavaliere)* [1982] yazdı. Sansürdışı yayımlanan bir romanında (1980) ise, Polonya'nın doğusunun SSCB tarafından ilhakının bazı polonyalı komünistlerde yarattığı şok etkisini anlattı.

STRYMON a. Tırtılı ilkbaharda çeşitli ağaçlarda yaşayan küçük bedenli kelebek cinsi. (*Lycaenidae* familyası.)

STRYMON. Tar. coğ. Günümüzdeki Struma* Karasu'nun Antikçağ'daki adı.

STRZEMİNSKİ (Władysław), polonyalı ressam ve kuramcı (Minsk, Beyaz Rusya, 1893 - Łódź 1952). Birinci Dünya savaşı sırasında Maleviç'e yakın bir anlayışta çalıştı; Rusya'da, heykelci olan karısı Katarzyna KOBRO ile (1898-1951) birlikte, 20'li yılların Polonya öncü sanat hareketine katıldı ("Blok" [1924], "Praesens" [1926] ve "A. R." ["Devrimci sanatçılar", 1929] grupları). Konstrüktivizmin yayılmasına etkin ve özgün katkıları oldu; sanatını, tabloyu plastik ve organik bir bütünlük olarak tanımlayan, kişisel kuramı "tekçilik" üzerine kurdu ("tekçi" yapıtlar tekrenklilik ve kabartma çizgili soyut ağlarla ayırt edilir). 30'lu yılların sonundan başlayarak, doğal biçimlere açık, daha özgür bir soyutlamaya yöneldi.

STRZYGOWSKİ (Josef), Polonya kö-

Larousse

Struensee kontu
bir gravürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

Stuart (ya da Stewart) sülalesi ile Orange (-Nassau) sülalesinden İskoçya, sonra İngiltere, İskoçya ve İrlanda, sonra Büyük Britanya ve İrlanda kralları

Bruce

Robert I (1274-1329)
İskoçya kralı (1306)

David II (1324-1371)
İskoçya kralı (1329-1333/1341-1346/1357-1371)
[vâris bırakmadı]

Stuartlar

Walter I Fitzalan (öl. 1177)
İskoçya vârisi ilk büyük seneşal (steward)
(1136'ya doğr./1157)

Marjory (öl. 1316) — 1315'te evlendi — Walter III (1292 ya da 1293-1326)
altıncı İskoçya seneşali (1309)

Robert II (1316-1390)
İskoçya kralı (1371)

Robert III (1337'ye doğr.-1406)
İskoçya kralı (1390)

James I (1394-1437)
İskoçya kralı (1406/1424)
1424'te Joan Beaufort (İngiltere kralı Henry IV'ün yeğeni) [öl. 1445] ile evlendi (→ Plantagenet)

Margaret (1424-1445)
1436'da Louis de France (Viennois [ya da Fransa] dauphin'i, Fransa kralı [Louis XI, 1461]) [öl. 1483] ile evlendi
(vâris bırakmadı)

James II (1430-1460)
İskoçya kralı (1437)
1449'da Mary Egmond (Gelderland dükü Arnold'un kızı) [öl. 1463] ile evlendi

James III (1452-1488)
İskoçya kralı (1460)
1469'da Margrethe (Danimarka, Norveç ve İsveç kralı Christian I'in kızı) [öl. 1486] ile evlendi

Tudorlar

Henry VII (1457-1509)
İngiltere kralı (1485) [→ Tudor]

Margaret (1489-1541) — 1503'te evlendi — James IV (1473-1513)
İskoçya kralı (1488)

James V (1512-1542)
İskoçya kralı (1513)
1 1537'de Madeleine (Fransa kralı François I'in kızı) [öl. 1537] ile;
2 1538'de Lorraineli Mary (Guise dükü Claude'un kızı) [öl. 1560] ile evlendi

Mary (1542-1587)
İskoçya kraliçesi (1542-1567);
İngiltere tahtına aday gösterildi
1 1558'de François de France (Viennois [ya da Fransa] dauphin'i sonra Fransa kralı [François II, 1559]) [öl. 1560] ile;
2 1565'te kuzeni Henry Stuart (Darnley lordu, sonra Albany dükü) [öl. 1567] ile;
3 1567'de James Hepburn (Bothwell kontu) [öl. 1578] ile evlendi

James VI (1566-1625)
İskoçya kralı (1567); İngiltere ve İrlanda kralı (James I) [1603]
1589'da Anne (Danimarka ve Norveç kralı Frederik II'nin kızı) [öl. 1619] ile evlendi

Henry-Frederick (1594-1612)
Rothesay (1594) ve Cornwall (1603) dükü, sonra Wales prensi (1610)
[evlenmedi]

Elizabeth (1596-1662)
1613'te Bavyeralı Friedrich V (Pfalz Seçicisi, Bohemya kralı [1619-1620]) [öl. 1632] ile evlendi

Charles I (1600-1649)
Albany (1600-1625) ve Cornwall (1612-1625) dükü, sonra Wales prensi (1616-1625), sonra İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı
1625'te Henrietta Maria (Fransa kralı Henri IV'ün kızı) [öl. 1669] ile evlendi

Sophia (1630-1714)
İngiltere, İskoçya ve İrlanda tahtlarının vârisi ilan edildi (1701)
1658'de Ernst-August von Braunschweig Lüneburg (Hannover'de Braunschweig-Lüneburg dükü [1679], sonra Hannover Seçicisi [1692]) [öl. 1698] ile evlendi

Büyük Britanya ve İrlanda krallarının devamı (→ Hannover)

Charles II (1630-1685)
Cornwall dükü (1630-1649);
İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın önce yasal (1649-1660), sonra fiilen (1660) kralı
1662'de Catherine of Braganza (Portekiz kralı João IV'ün kızı) [öl. 1705] ile evlendi

gayrımeşru

James Scott (1649-1685)
Monmouth ve Buccleuch (1663) dükü
(vâris bıraktı)

Mary (1631-1660)
1641'de Orange-Nassaulu Willem (Orange prensi ve Birleşik Eyaletler stathouder'i [Willem II, 1647]) [öl. 1650] ile evlendi

Orange (-Nassau) sülalesi

William III (-Henry) [1650-1702] — 1677'de evlendi → Mary II (1662-1694)
Orange prensi (1650), sonra Hollanda ve Zeeland stathouder'i (1672/1674); İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı (1689) [vâris bırakmadı]

James II (1633-1701)
York (1633/1644-1685) ve Albany (1660-1685) dükü, sonra İngiltere, İskoçya ve İrlanda kralı (1685-1688)
1 1660'ta Anne Hyde (Clarendon dükü Edward'ın kızı) [öl. 1671] ile;
2 1673'te (Maria Beatrice d'Este (Modena dükü Alfonso IV'ün kızı) [öl. 1718] ile evlendi

[Ara saltanat dönemi aralık 1688-şubat 1689]

Mary II (1662-1694)
İngiltere, İskoçya ve İrlanda kraliçesi (1689)
[vâris bırakmadı]

kenli avusturyalı arkeolog ve sanat tarihçisi (Bielitz, bugün Bielsko-Biała, 1862 - Viyana 1941). Hıristiyan sanatının yunan sanatıyla doğu biçimlerinin bir bileşiminden kaynaklandığını gösterdi ve çağın başında tartışılan bu konuyu, 1901'de yayımlanan bir kitabında *(Doğu mu, Roma mı?)* ele aldı. *Kleinasien ein Neuland der Kunstgeschichte* (Küçük Asya, sanat tarihinin yeni ilgi alanı) [1903], *Asiens bildende Kunst* (Asya plastik sanatları) [1916], *Asiatische Miniatur-Malerei* (Asya minyatürcülüğü) [1933] başlıca yapıtlarıdır.

STTAU MONTEIRO (Luís DE), portekizli yazar (Lizbon 1926). İlk yapıtlarında (*Um Homem não Chora*, 1960; *Angústia para o Jantar*, 1961) Lizbon burjuvalarının önyargılarını ve çelişkilerini anlattı. *Felizmente há Luar* (1961) adlı oyununda Brecht'in gerçekçi tekniğini Portekiz'in tarihsel koşullarına uygulayarak şiddeti gözler önüne sererek suçladı. Tiyatro oyunlarında (*Todos os Anos pela Primavera*, 1963; *Peças em Um Acto*, 1966; *Sua Excelência*, 1971) ve *E se for Rapariga chama-se Custódia* (1966) adlı romanında insan hakıarına saygıyı savundu.

STUART, eski iskoç ailesi **Stewart**'ları belirtmek için 1542'de benimsenen yazım. 1371'den başlayarak İskoçya kralları, ayrıca 1603'ten 1714'e kadarki İngiltere kralları bu ailedendir Bretagne kökenli olan aile Fitzalan ailesinin İskoçya kolundan gelir. Fitzalan ailesi David* I'in arkadaşı WALTER tarafından kurulmuştur. David I ona İskoçya seneşali unvanı ile birlikte Renfrewshire'de geniş topraklar verdi (XII. yy.). İngilizcede seneşal anlamına gelen *stewart* giderek bütün ailenin ortak adı oldu. 5. seneşal JAMES (öl. 1309), Bağımsızlık savaşı'nda Wallace ve Bruce*'ün yanında yararlık gösterdi. —Oğlu WALTER (öl. 1326), 6. seneşal, Bannockburn*'da çarpıştı, Robert I Bruce'ün kızı Marjory ile evlendi, kayınbabasının bulunmadığı zamanlarda İskoçya'yı yönetti. —ROBERT, öncekinin tek oğlu, Robert* II adıyla, 1371'de çocuksuz ölen dayısı David II'nin yerine geçti. —JOHN, yedi oğlu oldu. Bunlar birçok kola ayrıldı. Bu kolların çoğu önemli soyluluk unvanları taşıdılar: başlıcaları Darnley Stuartları, Aubigny senyörleri, Darnley baronları, Lennox kontları ve dükleri, Garlies Stuartları (Galloway kontları buradan gelir), Lorn Stuartları (Atholl ve Buchan kontları buradan gelir), Albany ve Rothesay dükleriyle Moray ve Buchan gibi krallık ailesi Stuartları Robert II'den gelirler. Doğrudan krallık soyu, Lennox Stuartları'ndan Darnley kontu Henry Stuart'la evlenen, James V'in kızı Mary Stuart'la sona erdi. Bu evlilikten İskoçya (James VI) ve İngiltere kralı (James I) dünyaya geldi.

STUART (Robert) [1340'a doğr. - öl. 1420], **Albany** dükü (1398), İskoçya büyük chambellan'ı Robert II'in oğlu. İngiltere'ye karşı birçok seferi başarıyla yürüttü. 1388'den, ağabeyi John kral Robert III adıyla tahta çıkıncaya kadar İskoçya genel valisi oldu, ancak Robert hastalanınca yönetimi ona teslim etti. Bir ara, yeğeni Rothesay dükü (David Stuart) tarafından gölgede bırakıldıysa da 1402'de yeniden İskoçya genel valiliğine getirildi. 1402'de Robert III'ün ölümü üzerine, yeni kral James I Londra'da hapisteyken, Robert Stuart 1406'da kral naibi atandı. İngilizler'in entrikalarına kanıp dikbaşlılık eden baronları denetim altına aldı.

STUART (David) [1378'e doğr. - öl. 1402], **Rothesay** dükü, Robert III'ün büyük oğlu. 1399'da amcası Albany'yi (Robert Stuart) iktidardan uzaklaştırmayı başardı ve kral naibi seçildi. Ama yaptığı hatalar amcasının yeniden eski etkinliğini kazanmasına neden oldu. 1402'de bir darbe girişiminden sonra tutuklandı ve hapishanede öldü.

STUART (Alexander) [1454'e doğr. - Fransa 1485], **Albany** dükü, James II'nin 2. oğlu. Etkin bir şekilde hükümet çalışmalarına ve İskoçya'nın savunmasına katıldı, fakat ağabeyi James III ile arası bozuldu, İngilizler'le bir olup ona karşı çıktı, ölüme mahkûm edildi (1483) ve Fransa'ya sığındı.

STUART (John) [1481'e doğr. - öl. 1536] **Albany** dükü, İskoçya kral naibi, öncekinin oğlu. 1515'te kral naibi ilan edildi, Fransa ile ittifakı yeniledi, ama iç karışıklıklara karşı koymak zorunda kaldı. İngiliz hükümetinin şiddetli saldırısına uğrayınca 1522'de savaşa katıldı, ancak bir dizi başarısızlığa uğradı. 1524'te İskoçya'yı terk etti.

STUART (Matthew) → LENNOX kontu.

STUART ya da **STEWART** (John), 4. **Atholl** kontu, iskoçyalı büyük senyör (öl. 1579). İskoçyalı katolik soyluların en önde gelenlerinden biridir. Mary Stuart'ın davasına hizmet etti ve Morton'a şiddetle karşı çıktı.

STUART (Henry), **Darnley** *baronu* → DARNLEY.

STUART ya da **STEWART** (James), **Arran** kontu, iskoçyalı siyaset adamı, 1595'te öldürülen 3. Arran kontu James Hamilton'un kuzeni. Presbiteriyenlere karşı kralı destekleyerek James VI'nın sevgisini ve böylece iktidarı elde etmeye çalıştı. 1581'de Arran kontluğunu aldı ve 1584-85'te krallığın gerçek sahibi oldu. Ama zorbalığı ve özellikle de İngiltere kraliçesi Elizabeth'in protestan partiyi desteklemesi yüzünden iktidarını kısa zamanda kaybetti ve 1586'da sürgüne gönderildi. 1592'de İskoçya'ya geri dönünce iktidarı yeniden ele geçiremedi ve öldürüldü.

STUART (James Edward) → JAMES EDWARD STUART.

STUART (John), **Bute** 3. *kontu* → BUTE.

STUART (Charles Edward) → CHARLES EDWARD.

STUART (James), ingiliz mimar (Londra 1713 - *ay. y.* 1788). Bir süre Roma'da kaldıktan sonra, Nicholas Revett (1720-1804) ile birlikte Atina'ya gitti; amacı kentteki anıtların ilk sistemli rölövesini yapmaktı. 1762'de, Stuart, bu ortak çalışmanın ürünü olan *Antiquities of Athens*'in (Atina'nın Antikçağ yapıtları) 1. cildini yayımladı (2 cilt 1789'da, 3. cilt 1795'te, ekler 1816 ve 1830'da yayımlandı). Stuart fazla yapı yapmadı.

STUART (Gilbert), amerikalı ressam (Narragansett, Rhode İsland 1755 - Boston 1828). Londra'da okudu, Reynolds ve B. West'in öğrencisi oldu. Çizdiği, özellikle amerikalı ünlü kişilere ait pek çok portrenin en belirgin özelliği, fırçasının ingiliz okulundan aldığı akıcılığı ve renk anlayışıdır (*Washington*, 1796), Museum of Fine Arts, Boston; bu tablonun çeşitli kopyaları ve değişik yorumları). Birçok öğrencisi oldu, bunlardan biri Thomas Sully'dir (1783-1872).

STUART (John McDouall), iskoçyalı kâşif (Dysart, Fife, 1815 - Londra 1866). Avustralya'yı güneyden kuzeye kadar ilk geçme girişimi sırasında, 1860'ta Macdonnell dağlarının ötesine düştü. 1861 aralığından 1862 temmuzuna kadar bütün Avustralya'yı bir uçtan bir uca geçerek kuzey kıyıya, bugünkü Port Darwin'e ulaşmayı başardı. Telgraf hattı Stuart'ın izlediği yolla hemen hemen aynıdır.

STUART-JONES (*sir* Henry), ingiliz tarihçi (Leeds 1867 - öl. 1939). Roma'daki Büyük Britanya okulunu yönetti (1903-1905), sonra Oxford'da tarih profesörü oldu (1919-1927). Roma İmparatorluğu (1908) ve Klasik Roma (1910) üzerine iki inceleme yazdı. Musei Capitolini'deki heykellerin kataloğunu (1912) ve Liddell ve Scott'un yunanca-ingilizce sözlüğünün yeni basımını hazırladı (1925-1940).

STUBAİ, Tirol'un (Avusturya) vadisi, İnn ırmağının kollarından biri vadiyi aşar. En yüksek tepesi Zuckerhütl (3 511 m) olan Stubai Alpleri'nin adı bu vadiden gelir. Kış sporları merkezi (Fulpmes, Neustift).

STUBBS (George), ingiliz ressam (Liverpool (1724 - Londra 1806). Anatomiyi inceledi ve İtalya'da (1754) gördüğü yapıtlara rağmen "doğanın sanattan üstün olduğu" inancını savundu. Hayvan ressamı olarak, özellikle atla (*Ata saldıran aslan*, New Haven, Liverpool, Melbourne'da çeşitli versiyonları vardır) ve atlı sporlarla ilgilendi ve *Anatomy of the Horse*

Henry (1640-1660)
Gloucester dükü ve Cambridge kontu (1644) [evlenmedi]

Henrietta (1644-1670)
1661'de kuzeni Philippe de France (Orléans dükü) öl. 1701 ile evlendi (vâris bıraktı → Orléans)

gayrımeşru

Anne (1665-1714)
İngiltere, İskoçya ve İrlanda (1702-1707), sonra Büyük Britanya ve İrlanda (1707) kraliçesi
1683'te George (Danimarka prensi, Cumberland dükü [1689], Danimarka ve Norveç kralı Frederik III'ün oğlu) [öl. 1708] ile evlendi; bu evlilikten, küçük yaşta ölen on yedi (?) çocuğu ve,

William (1689-1700) doğdu (Gloucester dükü 1689).

James (III)-Edward (Saint George Şövalyesi ya da Yaşlı Pretender denir) [1688-1766]
1719'da Maria Klementina Sobieska (Polonya kralı Jan III'ün torunu) [öl. 1735] ile evlendi

James Fitzjames (1670-1734)
Berwick dükü (1687-1695); Fitz-James dükü (1710) [vâris bıraktı]

Charles Edward (Genç Pretender) [1720-1788]
Albany kontu
1772'de (Stolberg-Gedern prensi Gustav Adolf'un kızı) [öl. 1824] ile evlendi (meşru vâris bırakmadı)

Henry IX (1725-1807)
York dükü; York kardinali (1747); Korinthos başpiskoposu (1758); Frascati piskoposu (1761-1803)

Levassort

Studenica manastırı'nda küçük krallık kilisesini süsleyen bir duvar resminden (1315'e doğr.) ayrıntı

(Atın anatomisi) [1766] adlı bir inceleme kaleme aldı. Gravürleriyle Géricault ve Delacroix üzerinde etkili oldu.

STUBEN, Avusturya'da yaz ve kış (yaklş. 1 409 - 2 400 m) sporları merkezi, Vorarlberg'de, Arlberg boğazı yakınında.

STUBS a. (tesc. edil. a.). Metalürj. Uzun yıllardan bu yana Peter Stubs şirketi'nce (Warrington, Büyük Britanya) üretilen, bileşiminde % 1,1-1,2 karbon, % 0,40-0,70 oranında krom bulunan çelik. (Ayrıca "stubs tipi"nde başka çelikler de vardır; bunların bileşimi Stubs'inkine çok yakındır ya da % 1 karbon ile % 1 tungsten içerirler. Öte yandan karbonlu ve hız çelikleri de bu adla piyasaya sürülür. Stubs tipi çeliklerden takım yapımında yararlanılır.)

STUCK (Jean-Baptiste, **Batistin** denir), alman besteci (Livorno 1680 - Paris 1755). 1700'lerde Paris'te Orléans dükünün viyolonselcisiydi. Ressam Berain'in kızıyla evlendi ve sarayın müzik yetkilisi oldu (1718). *Méléagre*, Müzik akademisi'nde sahneye konan *Manto la Fée* (1709) ve *Polydore* (1720) adlı üç opera, dört fransız kantat kitabı ve *concert spirituel*'de çalınan enstrümantal müzik besteledi.

STUCK (Franz VON), alman ressam ve heykelci (Tettenweis, Bavyera, 1863 - Münih 1928). 1892'deki Münih Ayrılığı'nın kuruluşuna katıldı, akademide profesör oldu (1895). Böcklin, Thoma ve Klinger'in etkisinde kaldı. Çoğunluğu alegorik ve simgesel olan ve dönemin alman anlayışına uygun düşen resimleriyle büyük ün kazandı (*Günah*, 1893; *Savaş*, 1895, Neue Pinakothek, Münih). 1901'de soyluluk unvanı aldı. Münih'teki evi, Stuck villası, 1965'te müze haline getirildi.

Scala

Urbino'daki Dukalar sarayı'nda Federico de Montefeltro'nun studiolosu (marketri tekniğinde yapılmış gözaldatmacalı panolardan oluşan lambriler 1476'da Baccio Pontelli tarafından tamamlandı [bir bölümü Botticelli'nin patronlarına göre gerçekleştirilmiştir]) [lambrilerin üzerinde insanlığın büyük düşünürlerini canlandıran ünlü panolar yer alıyordu]

STUCKENBERG (Viggo), danimarkalı yazar (Vridsløselille, Kopenhag yakınında, 1863 - Kopenhag 1905). Claussen ve Jørgensen'in dostuydu, 1890'lı yılların şairleri arasında yer aldı ve topluluğun esin kaynağı haline gelen İngeborg Pamperin (1866-1904) ile evlendi. Kendisini psikolojik türden öykülerle tanıttı (*Fagre ord*, 1895; *Valravn*, 1896), ama asıl ününü mutsuz bir evliliğin hazin duygularını dile getiren şiir kitaplarıyla kazandı (*Hyvende sommer*, 1898; *Sne*, 1901).

STUD-BOOK a. (ing. *stud-book*, *stud*, hara ve book, kitap'tan). Her bir at ırkı için tutulan soy kütüğü.

STUDEBAKER (Clement), amerikalı sanayici (Pinetown, Pennsylvania, 1831 - South Bend, Indiana, 1901). Kurduğu aile şirketi dünyanın en büyük atlı araba üreticisi oldu, bir süre en büyük otomobil üreticileri arasında yer aldı. 1852' de South Bend'de kardeşi Henry'yle birlikte açtığı demirci ve arabacı atölyesi diğer üç kardeşlerinin de katılmasıyla gelişip genişledi. 1868'de Studebaker Brothers Manufacturing Company adıyla anonim şirket oldu. Şirket 750 000'in üzerinde atlı araba üretti. 1897'de otomobil yapımına başlayan Studebaker kardeşler, 1902'de elektrikli, 1904'de de benzinli araba yapımını gerçekleştirdi. 1911'de ilk şirketin yerini alan Studebaker Corporation 1954'te Packard Motor Car Company'yle birleşti. Ancak şirket, 1963'te ABD'deki, 1966'da Kanada'daki faaliyetine son verdi.

Studenica manastırı, Sırbistan'da, *Studenica vadisi*'nde. Yunan haçı biçiminde bir plana göre, Raska okulu karma bizans-roman üslubunda yapılmış Meryem kilisesi (XII. yy. sonu) [kabartmalı taçkapı, çeşitli dönemlerde yapılmış duvar resimleri, hazine]. 1313'ten kalma küçük krallık kilisesi (dikkat çekici resimler).

STUDENKA, Beyaz Rusya'da köy, Borisov yakınında, Berezina'da ırmak geçidi; general Elbe'nin köprücüleri, 26-29 kasım 1812'de, 30 000 fransız ve 50 000 artçı askerin ırmağı geçmesine olanak veren köprüyü burada kurdu.

STUDENT (Kurt), alman general (Birkholz 1890 - Lemgo, Rheinland, 1978). 1915'te bir avcı hava filosunun komutanı olarak yararlık gösterdi. 1918'den sonra kamuflaj ve alman havacılığının geliştirilmesinde önemli katkısı oldu. 7. paraşüt tümenini kurdu ve bu tümenle Hollanda'ya indi (1940). Hava indirme birliği komutanı olarak Girit'te başarı kazandı (1941), bu birlikle İtalya'da savaşa katıldı, daha sonra Rusya ve Normandiya'da savaşa katılacak hava birliklerini hazırladı. Eylül 1944'te 1. paraşütçü birliğiyle Arnhem'i savundu; daha sonra yenilgi sırasında geçici silahlı gruplara komuta etti. İngilizler tarafından esir alındı (1945), ancak kısa sürede serbest bırakıldı.

Student Nonviolent Coordinating Committee (SNCC), ırkçılığa karşı 1960'ta kurulan amerikan örgütü. S. Carmichael'ın başkanlığa seçilmesinden (mart 1964) sonra, örgüt şiddete karşı olma ilkesini bıraktı ve "Black Power" (Kara iktidar) sloganıyla dile getirilen bir siyasetin savunuculuğunu yaptı.

Student yasası (ingiliz istatistikçi W. Gossett'in [1876-1937] takma adından) ya da **Student-Fisher yasası,** bir $t = Y/\sqrt{S}$ rastlantısal değişkeninin olasılık yasası, burada Y, indirgenmiş olağan rastlantısal değişken ve S de kı-kare yasasına uyan ve serbestlik derecesi *n* olan bir değişkenin *n* ile bölümüdür. (Olasılık yoğunluğu

$$f(x) = \frac{\Gamma\left(\frac{n+1}{2}\right)}{\sqrt{\pi n}\,\Gamma\left(\frac{n}{2}\right)\left(1+\frac{x^2}{n}\right)^{\frac{n+1}{2}}}$$

dir, Γ gama fonksiyonudur.)

STUDİOLO a. (ital. sözc.). Rönesans İtalyası'nda düşünceye dalmak ve çalışmak için küçük oda.

—ANSİKL. Rönesans'ın italyan prensleri saraylarında bir studiolo bulundurmaktan hoşlanırlardı. Federico da Montefeltro'nun Urbino'daki sarayının studiolosu marketri tekniğinde yapılmış gözaldatmacılı natürmortlarla ve Antikçağ'dan XV. yy.'a kadar büyük düşünürlerin Gentli Justus ve P. Berruguete tarafından gerçekleştirilmiş portreleriyle süslenmişti (28 portreden 14'ü 1861'den beri Louvre'da, diğer 14'ü ise Urbino'dadır). Este ailesinden İsabella'nın Mantova'daki Dukalar sarayı'nda bulunan studiolosu ise Mantegna, Costa, il Perugino ve il Correggio'nun alegorik resimleriyle dekore edilmişti (bunların tümü Louvre'dadır: Richelieu ve Louis XIV koleksiyonları).

Studion Prodromos bazilikası → İMRAHOR CAMİSİ.

STUKA a. (alm. sözc. *Stu[rz]-ka[mpfflugzeug]*, pike bombardıman uçağı'nın kısaltması). İkinci Dünya savaşı'nda, alman pike bombardıman uçağı Junkers 87'ye verilen ad.

Larousse-Signal

Junkers Ju-87 stuka pike bombardıman uçağı

STUKO a. (ital. *stucco*). Süslem. sant. → YALANCI MERMER*.

STUMPF (Johannes), isviçreli kronikçi (Bruchsal 1500 - Zürich 1578). Papazdı, Zwingli'ye bağlandı (1522). Konstanz konsili ve Heinrich IV üstüne tarihsel yapıtları vardır. Tschudi ile İsviçre tarihinin önemli bir kaynağı olan *Gemeiner loblicher Eydgnoschafft Stetten, Landen und Völckeren chronickwirdiger Thaaten Beschreybung*'i (İsviçre devletleri, toprakları ve halklarına övgü) [1548] yazdı.

STUMPF (Carl), alman filozof, ruhbilimci ve müzikbilimci (Wiesentheid 1848 - Berlin 1936). Göttingen, Würzburg, Prag, Halle, Münih ve Berlin'de ders verdi. Brentano'nun ve Lotze'nin öğrencisiydi ve Husserl'i etkiledi. Yapıtları: *Psychologie und Erkenntnistheorie* (Ruhbilim ve

bilgi kuramı), 1891; *Empfindung und Vorstellung* (Duyum ve tasarım), 1918; *Erkenntnislehre* (Bilgi öğretisi), 1939.

Stundenbuch *(Das)*, R. M. Rilke'nin üç bölümden oluşan lirik şiir kitabı (1905). Kullandığı sarsıcı ifadeler, şairin, bunalımını yenerek Tanrı'ya erişebilmek için verdiği mücadeleyi yansıtır.

STUNG TRENG, Kampuçya'da kent, il yönetim merkezi, Mekong ile kentle aynı adı paylaşan ırmağın kavşağında; 3 400 nüf. Aşağısında, Mekong üzerinde baraj. — *Stung Treng ili*, 11 092 km²; 34 600 nüf.

STUNTMAN (ing. sözc.). Sine. KAVGACI'nın eşanlamlısı.

STUPA a. (sanskritçe *stupa*, yığın, tümsek, zirve, tepe, özellikle başın tepesi). Buddhacılığın en önemli yapısı olan ve caynacılıkta da rastlanan, kutsal emanetlerin saklandığı ya da bir olayın anısına yapılmış hint kökenli anıt.
—ANSİKL. Büyük bir olasılıkla tümülüslerden ve hint demir çağı başlarının cistalı mezarlarından türeyen stupa, az çok yüksek, basamaklı ve taban üzerine inşa edilmiş dolu, kâgir bir kubbeden *(anda)* oluşur. Kubbe üzerinde, caitya*ların parmaklıklarını anımsatan dörtgen bir yapı *(harmika)* yer alır; güneşlikler ve direkler, anıtın eksenini belirten dikmeyi *(yupa)* çevreler. III.-IV. yy.'lara doğru, bu dikmenin yerini, boyları gittikçe küçülen güneşliklerin oluşturduğu yığını *(çattravali)* taşıyan bir direk almıştır. Dolu kubbe içinde açılan oyukta, kutsal kalıntıların yerleştirildiği bir dizi bölme bulunur. Yapının biraz ötesinde, parmaklıklı bir korkuluk *(vedika*)* ya da üzerinde bir ya da dört kapı *(torana*)* açılmış bir duvar, ayinlere ve sungu törenlerine ayrılmış alanı sınırlar. Korkuluk, kapılar ve stupanın tabanı, hatta kimi zaman yan yüzeyleri (Amaravati sanatı), yontulmuş ya da kilden biçimlendirilmiş, erdem konusunu işleyen bir dekorla kaplı olabilir. Stupanın dış çizgileri, özellikle ilgili bölgelerin sanattaki yönelişlerine bağlı olarak önemli ölçüde gelişmiştir. Özellikle çin uygarlığı etkisindeki bölgelerde, klasik tür yerine, pavyonların kat kat sıralanmasından oluşan ve pagoda* diye de nitelendirilen *kule-stupa* yeğlenmiştir. XII. yy. dolaylarında, Hindistan'da stupa yapımı hemen hemen tümüyle durmuşken, yerel farklılıklar öylesine belirginleşmiştir ki her biri kendine özgü bir gelişme gösteren Birmanya, Tayland, Nepal vb. stupalarından söz edilebilir. Daha küçük boyutlarda olan ve kimileri taşınabilen adak stupaları da, genellikle aynı üslup verilerine göre yapılmıştır. Stupanın, metinlerde yavaş yavaş belirginleştirilen simgesel değeri çok sayıda incelemeye (özellikle P. Mus' un incelemeleri) konu olmuştur.

STUPARİCH (Giani), italyan yazar (Trieste 1891 - Roma 1961), Carlo Stuparich' in kardeşi. *Colloqui con mio fratello* (1925) adlı kitabında kardeşinin bir portresini çizdi. *Ritorneranno* (1941) adlı romanında, Birinci Dünya savaşı sırasında irredentismocular arasında baş gösteren bölünmeyi anlattı.

STUPARİCH (Carlo), italyan yazar (Trieste 1894 - Monte Cengio, Vicenza, 1916). *La Voce* dergisine yazılar yazdı. Ahlaki düşüncelerin yanı sıra özyaşamöyküsel bir lirizmi de içeren yapıtı (*Cosa e ombre di uno*, 1919), irredentismo kültürünün en özgün anlatımlarından biridir.

STUPİCA (Gabrijel), sloven ressam (Drazgose, Slovenya, 1913). Gerçekçilikten yola çıkıp gerçeküstücü özellikler taşıyan bir anlatımcılığa yöneldi; sonra da kolaj ve "ham" sanat yoluyla yeni bir üsluba ulaştı, 1946 yılından itibaren Ljubljana Güzel sanatlar akademisi'nde ders vermeye başladı.

ŠTÚR (L'udovít), slovak yazar ve siyaset adamı (Uhrovec 1815 - Modrá 1856). Slovak edebiyatının çekçeden kopmasında emeği geçenlerdendir. İncelemeleri *(Spevy a piesne)* [1853] panslav bir romantizmden esinlenir.

STURA Dİ DEMONTE, İtalya'da ırmak, Piemonte'de; 105 km. Larche geçidinden doğar, Önalpler'i geçer, Cuneo' da ovaya girer ve Bra yakınında Tanaro' ya kavuşur.

STURA Dİ LANZO, İtalya'da ırmak, Piemonte'de; 62 km. Fransa sınırı yakınında doğar. Yukarı çığırında üç kol vardır: *Stura di Valle Grande, Stura di Ala* ve *Stura di Viu*. Torino'nun aşağısında Po'ya kavuşur.

STURDEE (*sir* Frederick Charles Doveton), ingiliz amiral (Charlton, Kent, 1859 - Camberley 1925). 1871'de deniz kuvvetlerine girdi, 1914'te deniz kuvvetleri komutanı oldu, Güney Atlas okyanusu ve Büyük Okyanus'taki ingiliz donanmasının başına getirildi. Falkland* adaları'ndaki zaferiyle Coronel* yenilgisinin öcünü aldı; Jutland* savaşı'nda IV. filoya komutanlık yaptı (1916). 1921'de amiral oldu.

STURDZA, XV. yy.'dan beri bilinen boğdanlı aile. Başlıca temsilcileri: İON, **Boğdan** prensi (1822-1828). Ruslar'ın etkisine karşı mücadele etti ve onlar tarafından kovuldu; —MİHAİL (1795 - Paris 1884). Kiselyov döneminde Maliye bakanı, Boğdan prensi olmasını (1834-1849) çarla iyi ilişkilerine borçludur. Yerine Grigore Ghika geçince, Paris'e gitti; —GRİGORE (Yaş 1821 - Bükreş 1901). Boğdan tahtına aday oldu; —VASİLE (1810-1870). Naiplik konseyi üyesi (1858), Boğdan ve Eflak'ın birleştirilmesinde önemli payı oldu; DİMİTRİE (Miclăuşeni 1833 - Bükreş 1914). Başlangıçta prens Cuza ile işbirliği yaptığı halde sonradan onun düşürülmesinde rol oynadı. Liberal parti üyesi, 1892'den sonra bu partinin başkanı oldu. Ghika'nın ve Brătianu'nun hükümetlerinde Dışişleri ve Eğitim bakanlığına getirildi ve beş kez hükümet başkanlığı yaptı (1895-1909). 1907 köylü isyanını sert bir biçimde bastırdı. Tarihçi ve nümismat, Rumen akademisi'nin yaşamboyu sekreteriydi.

STURE, ünlü kişiler çıkarmış, Danimarka kökenli isveçli iki ailenin adı. Başlıca kişileri: STEN GUSTAFSSON, *Yaşlı* denir (1440 - Jönköping 1503), kral Karl VIII Knutsson'un yeğeni. Kralın ölümünde onun naipliğini yaptı (1470); köylülere dayanarak danimarkalı Christian I'e karşı koydu, Brunkeberg'de onu yendi (1471), daha sonra Johan I'e karşı durdu; Finlandiya' ya sürgüne gönderilince (1497), Johan I'i başkentten kovdu (1501) ve naipliği yeniden ele geçirdi; —SVANTE NİLSSON (1460 - Westeraas 1512), naip olarak Sten Gustafsson'un yerine geçti (1504) ve Danimarkalılar'a karşı savaştı; —STEN SVANTESSON *Genç* denir (1493 - Stockholm yakınında 1520), öncekinin oğlu. Naip (1512), Kilise aleyhtarı siyasetinden hoşlanmayan Uppsala piskoposu tarafından çağrılan Danimarkalılar'a karşı savaştı ve onları Brännkyrka'da yenilgiye uğrattı (1518). Åsunden gölü kenarında ölümcül bir yara aldı (1520), dul karısı Kristina Gyllenstierna başkenti korudu, ama Christian II Sten Svantesson'un ölümünden yararlanarak "Stockholm katliamı"na girişti.

STURGEON (Edward Hamilton WALDO, **Theodore** — denir), amerikalı yazar (New York 1918). 1939'dan itibaren hikâyeci (*l'Homme qui a perdu la mer* [fr. çev.], 1940-1960) ve romancı olarak, bireylerin telepati yoluyla birleştirilmesi teması üzerinde, bilim-kurgu çalışmaları kaleme aldı (*le Cristal qui songe* [fr. çev.], 1950; *les Plus qu'humains* [fr. çev.], (1953; *Vénus plus X* [fr. çev.], 1960).

STURGES (Preston), amerikalı oyun yazarı ve sinemacı (Chicago 1898 - New York 1959). 1922'de İsadora Duncan onu *Kral Oidipus*'ta oynatarak tiyatroya başlamasını sağladı. 1930'a kadar birçok oyun yazıp New York'ta oynadı ve sahneye koydu, sonra da senaryocu oldu ve 1940'ta ilk filmini gerçekleştirdi: *Büyük McGinty (The Great McGinty)*. Ardından *Christmas in July*'ı (1940), *Sullivan's Travels*'ı (1941), *The Miracle of Morgan's Creek*'i (1944), *Çıldırtan şüphe*'yi (Unfaithfully Yours, 1948) vb.'yi çevirdi. Sonra Fransa'ya gitti ve *les Carnets du major Thompson*'u sahneye koydu (1955).

Sturge-Weber-Krabbe hastalığı, ANSEFALO-TRİGEMİNAL ANJİYOMATOZ*'un eşanlamlısı.

STURM (Johannes), alman hümanist ve reformcu (Schleiden 1507 - Strasbourg 1589). Protestanlığı benimsedi ve 1566' dan başlayarak, etkisinde kalan Maximilian II'nin kurduğu Strasbourg akademisi'ni yönetti. Lutherci tanrıbilimcilerle giriştiği tartışmalar, görevlerinden alınmasına yol açtı (1581).

F. Kohler

Sanci'de (Hindistan) II no.'lu stupa Şunga hanedanı, İ.Ö. II. yy.

STURM (Charles), fransız matematikçi (Cenevre 1803 - Paris 1855). Öğrenimini İsviçre'de tamamladı, arkadaşı J. D. Colladon ile birlikte Leman gölünde gerçekleştirdiği ve Poisson'un kuramsal sonuçlarını destekleyen doğrudan bir yöntemle sesin sudaki hızını ölçtü. Bu deney sonucu iki bilim adamı 1827'de Bilimler akademisi'nin büyük matematik ödülünü kazandılar. Paris'te Broglie ailesinin öğretmenliğini yaptı, yaşadığı dönemin en büyük bilim adamlarıyla, özellikle Arago ve Ampère ile ilişki kurdu, sonra Bilimler akademisi'ne girdi (1836), Liouville'in etüt öğretmenliğini yaptı (1838). École polytechnique'te çözümleme ve Sorbonne'da da mekanik profesörü (1840) oldu. Optik, mekanik ve düzlem geometri konularındaki çalışmaları dışında cebirsel bir denklemin kök sayısını belirlemeye yarayan bir teorem ve salınımlar üstüne genel bir kuram geliştirdi; bu kuramda, ikinci dereceden genel diferansiyel denklemin çözümünü inceledi.

Sturm *(der)*, 1910'da Berlin'de H. Walden tarafından kurulan ve August Stramm, Wilhelm Klemm, Alfred Döblin gibi bazı an-

Bilimler akademisi

Charles Sturm
Jean Daniel Colladon'un bir taslağından ayrıntı

latımcı yazarları çevresinde toplayan dergi. Walden, aynı adı taşıyan bir sanat galerisi de açtı; münihli *Blaue Reiter* grubu ve *Brücke* grubu (1911'de Dresden'den Berlin'e taşınan grup) üyeleriyle kübistler, fütüristler ve uluslararası öncüsanatın başka temsilcileri bu galeride yapıtlarını sergilediler.

Sturm und Drang (*fırtına ve atılım* anlamına gelen ve çeviriye pek yatkın olmayan bu formül, *fırtına ve saldırı* olarak da çevrilebilir), 1770-1790 arasında alman edebiyatı üzerinde güçlü bir etkide bulunan edebiyat akımı. Adını Klinger'in yazdığı bir trajedinin adından alan bu okul, akılcılığa *(Aufklärung)* karşı bir tepki oluşturuyor ve akla karşı duygunun, uzlaşıma karşı özgünlüğün haklarını savunuyordu. J.-J. Rousseau'nun etkisi altında kalan bu akımın başlıca temsilcileri arasında H. L. Wagner, Lenz, Schubart, Klinger, Herder, Stolberg kardeşler ve gençlik dönemlerindeki Goethe ve Schiller vardı.

Luigi Sturzo

STURNELLA MAGNA a. Kuzey Amerika ovalarında yaşayan, koni biçiminde sivri gagalı, böcekçil ötücükuş. (*Icteridae* familyası.)

STURNİDAE a. Zool. SIĞIRCIKGİLLER familyasının bilimsel adı.

ŠTURSA (Jan), çek heykelci (Nové Město, Moravya, 1880 - Prag 1925). Prag Güzel sanatlar okulu'nda eğitim gördü ve bu okulda önce profesör (1916), sonra rektör oldu. Sanatı Rodin'inkine benzer (Münih, Prag, Venedik, Viyana müzeleri).

STURTEVANT (Edgar Howard), amerikalı dilbilimci (Jacksonville, İllinois, 1875 - New Haven, Connecticut, 1952). Hititçeyle ilgili çok sayıda inceleme yayımladı: *A Hittite Glossary* (Hititçe sözlüğü) [1931], *A Comparative Grammar of the Hittite Language* (Hititçenin karşılaştırmalı sözlüğü) [1933], *A Hittite Chrestomathy* (Hitit metinleri derlemesi) [1935].

■ **STURZO** (Luigi), italyan siyaset adamı (Caltagirone 1871 - Roma 1959). Sicilyalı din adamı ve hıristiyan-demokrat olarak önce Caltagirone'de belediye başkan yardımcısı (1905), sonra İtalyan yerel yönetimler birliği başkan yardımcısı olarak (1915) siyasal yaşama girdi. Katolik eylem'in genel sekreteri (1915-1917) oldu ve 1919'da İtalyan halk partisi'ni kurdu (PPİ) [→ İTALYAN HIRİSTİYAN-DEMOKRAT PARTİSİ.] Faşizme karşı çıktı ve İtalyan halk partisi'nin 1923'te muhalefette yer almasını sağladı; ülkesini terk etmek zorunda kaldı (1924). İtalya'ya geri döndüğünde (1946) artık siyasal sorumluluklar üstlenmedi ve danışman olarak kaldı; ömür boyu senatörlüğe atandı (1953).

■ **STUTTGART,** Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinin başkenti; 571 000 nüf. (1989). Neckar ırmağının sol kıyısında kuruldu. Bağlarla kaplı alanlara yayılarak genişledi. Zamanla çevredeki küçük yönetim birimlerinin katılması, kentin hızla büyümesini sağladı. Demiryolu ve yerel sanayi girişimleri (Gottlieb Daimler, Robert Bosch, Robert Porsche vb.) sanayi atılımı yarattı. Stuttgart otomobil sanayisi merkezlerinden biridir (Daimler-Benz, Porsche). Kentte elektroteknik sanayisinin de önemli bir yeri vardır. Stuttgart'taki öteki sanayi kolları mekanik hassas ölçü aletleri, optik, kimya, besin, müzik aletleri ve matbaacılıktır. Büyük bir hizmet sektörü merkezi (ticaret, bankacılık, istasyon, uluslararası havalimanı) olan Stuttgart Güney-batı Almanya'nın tartışmasız en önemli merkezidir. Stuttgart aynı zamanda önemli bir kültür merkezidir (radyo, televizyon, opera, tiyatro, yayıncılık); teknik üniversitesi sanayi kesimiyle ilişkili olarak eğitim yapar. İkinci Dünya savaşı'nda bombalanarak yıkılan kent savaştan sonra neredeyse yeniden inşa edildi. Protestanlığın yaygın olduğu kent başlıca Schwaben sitelerinden biridir. Doğrudan doğruya Stuttgart'ın etkisi altındaki 3 654 km²'lik bölge (Orta Neckar) 2 372 000 nüfusu barındırır.

—Tar. Schwabenli Hermann I'in (950'ye doğr.) kurduğu hara *(Gestüttgarten)*, 1250-1258 yılları arasında kurulan kentin kökenini oluşturur. XIV. yy.'ın başında Württemberg kontlarının yerleşip başkent yaptığı bu kente 6-18 haziran 1849'da Frankfurt parlamentosu sığındı.

—Ask. tar. Lattre ve Patton karşılıklı olarak Pforzheim ve Heilbronn ordularını yardıktan sonra 22 nisan 1945'te düşen Stuttgart'ta birleştiler.

—Güz. sant. Kentte, büyük ölçüde onarım görmüş olan çok sayıda eski yapı vardır: üç katlı açık galerilerle çevrili bir avlusu bulunan XVI. yy.'dan kalma Eski şato; XVIII. yy.'dan kalma Yeni şato; birçok kilise (roman kökenli Stiftskirche). 1926-27 yıllarında, Mies van der Rohe'nin yönetiminde Bauhaus mimarları tarafından yapılan Weissenhof semti, bu okula özgü arı çizgileri ortaya koyar. Ulusal galeri'de her döneme ait koleksiyonlar (XX. yy. için, Schlemmer, Baumeister vb.'nin yapıtları) yer alır; Württemberg bölge müzesi, tarihöncesi buluntular, ortaçağ ve rönesans heykelleri ve sanat nesneleri bakımından zengindir.

STÜBBEN (Josef), alman şehir plancısı ve yazar (Hülchrath, Düsseldorf yakınında, 1845 - Frankfurt am Main 1936). Bahçekentler yapılmasını tavsiye ettiği *Der Städtebau* (Şehircilik) [1889] adlı yapıtı ve Viyana, ardından başka birçok başkent için hazırladığı genişletme planlarıyla (Viyana planı 1893'te ödül kazandı), önemli bir şehircilik kuramcısı olarak adını duyurdu.

Deutsches Luftbild

Stuttgart'tan bir görünüm (sağda Schlossplatz ve Yeni şato [XVIII. yy.])

STÜCKELBERG (Ernst), isviçreli ressam (Basel 1831 - *ay. y.* 1903). İdealizm yanlısı olan Stückelberg, Flüelen yakınlarındaki Luzern gölü üzerinde bulunan Wilhelm Tell capellası'ndaki (1882'de yeniden inşa edildi) dört freski yaptı.

STÜDYO a. (ing. *studio;* ital. *studio,* sanatçı atölyesi'nden). **1.** Sanat, özellikle resim çalışmaları için düzenlenmiş oda ya da küçük daire. **—2.** Sinema, radyo, televizyon vb. için kayıt ve çekim yapılan yer: *Stüdyoda kaydedilmiş bir plak. Yayın hangi stüdyodan yapılıyor?* **—3.** Bir sanatın, sanat olarak kabul edilen bir tekniğin uygulandığı yer; atölye: *Grafik sanatları stüdyosu. Fotoğraf stüdyosu.*

—Koregr. Dans dersleri, çalışmaları ve repetisyonları için kullanılan salon. Salonun duvarlarında, bir yanda silindir biçiminde, duvara tespit edilmiş tahtadan yatay barlar (yerden bir metre kadar yükseklikte, duvardan 20 cm açıklıkta) bulunur (bunlar, barda yapılacak alıştırmalar için dayanak görevi görür), bir yanda da, öğrencinin salonun ortasında yaptığı hareketleri görebilmesi ve düzeltebilmesi için aynalar yer alır.

—Sine. İçinde bir filmin çekimi için gerekli donatım ve bir ya da birçok çekim seti bulunan bina ya da binalar grubu.

STÜLPNAGEL (Otto VON), alman general (Berlin 1878 - Paris 1948). 1931'de emekliye ayrıldı. 1935'ten 1939'a kadar hava harp okulu komutanlığı yaptı. Yeniden cepheye çağrıldı, kasım 1940'tan kesin dönüşüne kadar (şubat 1942) Fransa'daki işgal kuvvetlerine komuta etti. 1946'da tutuklandı, yargılanmak üzere Paris'e gönderildi, kendini astı.

STÜLPNAGEL (Karl-Heinrich VON), alman general (Darmstadt 1886 - Berlin 1944), öncekinin kuzeni. 1938'de OKH'nın ilk karargâh komutanı; Fransa'da 2. orduya komuta etti (1940), Wiesbaden fransız-alman ateşkes komisyonuna başkanlık etti, Rusya'da 7. ordunun komutanlığını üstlendi (1941); daha sonra, kuzeninin yerine Fransa'daki alman kuvvetlerinin başına geçti (kasım 1942). Hitler'e karşı düzenlenen suikaste karıştı, 20 temmuz 1944'te Paris'teki SS'leri tutuklattı. Hükümet darbesinin başarısızlığa uğramasından sonra Berlin'e çağrıldı, intihara teşebbüs etti. Kör olarak Berlin'e götürüldü, 30 ağustos 1944'te asıldı.

STÜRGKH (Karl, *kont*), avusturyalı siyaset adamı (Graz 1859 - Viyana 1916). Tarım kesimini temsil eden milletvekili (1890), genel oy hakkına karşı koydu; Milli eğitim bakanı (1909), daha sonra Başbakan (kasım 1911) oldu; ordunun ve polisin desteğiyle ülkeyi yönetti (mart 1914). Savaş yanlısıydı; çek Kramář'ı ihanet suçlamasıyla tutuklattı (mayıs 1915); sosyalist Friedrich Adler tarafından öldürüldü.

STÜRMER (Boris Vladimiroviç), rusça **Ştiyurmer,** rus siyaset adamı (1848 - Petrograd 1917). İçişleri bakanlığı'nın bir şubesinde müdürlük (1902) ve Danıştay üyeliği (1904) yaptı; hükümet başkanlığının en tutucu sağ adaylarından biri oldu: Rasputin'in nüfuzundan yararlanarak 1916 martında hükümet başkanlığına geldi. Pek parlak olmayan, çekingen bir hükümet başkanıydı, liberal ve muhafazakâr kesimlerin bile güvenini elde edemedi ve 1916 kasımında görevden alındı. 1917 şubat devrimi'nden sonra tutuklandı, hapiste öldü.

STÜTZİT a. (fr. *stuetzite*). Miner. Heksagonal sistemde yer alan, Ag_4Te formülündeki doğal gümüş tellürür.

STWOSZ (Wit) → STOSS (Veit).

STYELİDAE a. Basit (*Styela* cinsi) ya da bileşik *(Botryella)* dört dal kıvrımlı, *Stoli-*

dobranchiata öbeğinden tulumlu familyası.

STYKS. Yun. mit. Cehennem ırmağı. Arkadhia'da bir ırmak olan ve yeraltına girip gözden kaybolan Styks zehirli sular taşıyarak Cehennem'i dolaşmasıyla ünlüydü; kıyılarında gömülmemiş ölüler gezinirdi. Styks'in adı anılarak edilen yeminlerin ayrı bir ağırlığı vardı. Styks, Okeanos'un kızlarından birinin de adıydı. Arkadhia'daki bir mağaranın nymphesi olan bu kızın öyküsü ırmağınkine karışır.

STYLARİA a. Tatlısuda yaşayan halkalısolucan cinsi. (İpliksi bedeninde uzun ipekler ve bir ağız dokunacı bulunur. *Naididae* familyası.)

STYLASTERİNA a. Akantozoitleri gastrozoitlere açılan *Hydrocorallia* takımı. (Üyelerinin dış görünüşü madrepora benzer.)

STYLİNA a. İkinci Zaman topraklarında fosillerine rastlanan *Hexacorallia* öbeğinden polipöbeği.

STYLİTES a. Düşünceye dalmak ve dünyadan el etek çekmek için kemer ya da sütun yıkıntıları üzerinde yaşayan doğulu çileci. (Bilinen en eski stylites, çilecilerin çok yaygın oldukları Suriye ve Mezopotamya'da birçok müridi olan aziz Simeon Stylites'tir [V. yy.]. Bu tür bir çilecilik Batı'daki keşişler tarafından uygulanmamıştır.)

STYLOCHUS a. Batı Akdeniz'de çok yaygın planarya cinsi. (Üyelerinde çekmen yoksa da gözler ve bir çift dokunaç bulunur.)

STYLONURUS a. Paleont. Avrupa ve Kuzey Amerika'da Silures ve Devon devri topraklarında fosillerine rastlanan, *Merostomata* takımının *Eurypteridae* familyasından cins. (Üyelerinin boyu 1,50 m'yi bulabilir. Son iki çift ayağı çok uzundur ve kamaya benzeyen bir kuyrukları vardır.)

STYLONYCHİA a. Durgun tatlısularda yaygın kirpikli protist cinsi. (Üyeleri, *Hypotricha** öbeğinden, yürüyen, sağlam bedenli, 3 kuyruk sirli, boyları 1/3'mm'yi aşabilen hayvanlardır.)

STYLOPS a. Çoğunlukla yalnız yaşayan arıların *Andrena* cinsi üyelerinde asalak yaşayan böcek cinsi. (Gelişmeleri aşırıbaşkalaşmalarla gerçekleşir. Yelpazekanatlılar takımı; *Stylopidae* familyasının örnek tipi.)

STYLOSANTHES a. Tropikal bölgelerde yetişen ve birçok türü yem bitkisi olarak yetiştirilen bitki. (Çok yıllık bir tür olan *Stylosanthes guianensis* ile biryıllık bir tür olan *S. humilis* en iyi bilinen türleridir. Kelebekçiçekligiller familyası.)

STYMPHALOS. Tar. coğ. Peloponisos'ta yunan kenti, Arkadhia'nın K.-D.'sunda, *Stymphalos gölü* yakınında. Söylentiye göre Stymphalos gölünün suları önce yeraltı mağaralarında kayboluyor, sonra Argolis'te yeniden yüzeye çıkıyordu. Efsaneye göre Herakles'in on iki işinden biri, bu gölün insan etiyle beslenen kuşlarını öldürmekti. Antikçağ'dan beri gölü düzenleme çalışmaları yayılmıştır. Kent Akhaia konfederasyonu'na bağlıydı ve Makedonya savaşları boyunca insanlarının yiğitliğiyle dikkati çekti.

STYRACACEAE a. Asya, Amerika ve Okyanusya'nın tropikal bölgelerinde bulunan ağaç ya da ağaççıklar familyası. (Bu familyadaki bitkiler almaşık, basit, kulakçıksız yapraklı, düzgün erdişi çiçekli bitkilerdir; çiçekler genellikle salkım biçiminde topludur; çanakta çanakyapraklar bitişik, taçta 5 taçyaprakla aynı ya da kaynaşmış durumdadır; meyve drupadır. Başlıca cinsleri *Styrax halesia, pterostyrax*'tır. *Styracales* takımının örnek familyası olan *styracaceae* familyasında 120 tür yer alır.)

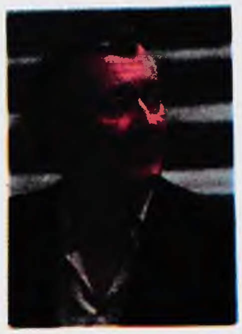
STYRAX a. (lat. *styrax, -acis*). Amerika ve Asya'da 100 kadar türü olan ağaççık. (*Styyrax benzoin* ve *S. tonkinensis* türlerinden aselbent elde edilir; *S. officinalis* ayıfındığı verir. *Styracaceae* familyası.)

STYRON (William), amerikalı yazar (Newport News, Virginia, 1925). Hikâye ve romanlarında (*Lie Down in Darkness* [1951], *The Long March* [1952], *Set this House on fire* [1960], zenci kölelerin bir ayaklanmasından esinlenen *The Confessions of Nat Turner* [1967] ve yahudiliğe ilişkin *Sophie'nin seçimi* [Sophie's Choice, 1979]), hoyrat olmakla birlikte, şiddetinde bile değerlerin açıklığını ve karşıtlıklarının yararlı etkisini taşıyan bir dünya betimler. (1968, Pulitzer ödülü; 1985 *Cino del Duca* ödülü.) Son birkaç yapıtı: *This Quiet Dust* (denemeler, 1982), *Darkness Visible: A Memoir of Madness* (1990).

ŠTYRSKÝ (Jindřich), çek ressam (Čermná, Doğu Bohemya, 1899 - Prag 1942). Toyen'e yakın bir resim anlayışını benimsemiş olan sanatçı, onunla birlikte öncü "Devětsil" grubu'na katıldı (1923), "yapaycılık" akımını geliştirdi (özellikle 1925-1929 arasında Paris'te), sonraları gerçeküstücülük hareketinde özgün bir yer edindi (1934'te çekoslovak grubunun kurulması); sanat çizgisini renkli bir kübizmden şiirsel ve soyut bir lirizme doğru geliştirdi ve bu çizgi, 30'lu yıllarda, yaşantıyla düşselin birbirine karıştığı bir sanatla sonuçlandı (*Mezar başında*, 1939, Ulusal galeri, Prag). Desen, kolaj, fotoğraf çalışmaları da yaptı.

SU, -yu a. **1.** Normal sıcaklık ve basınç altında sıvı halde bulunan, her molekülü bir oksijen ile iki hidrojen (ağır ya da hafif) atomundan oluşan renksiz, kokusuz, tatsız madde. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yeryüzünün yaklaşık üçte ikisini kaplayan, bileşiminde çözelti ya da asıltı durumunda çeşitli maddeler (tuzlar, gazlar, mikroorganizmalar vb.) bulunan sıvı (yağmur suyu deniz suyu, kaynak suyu, musluk suyu vb.). **—3.** Deniz, nehir, göller vb.: *Onu suya attılar. Gemiyi suya indirmek.* **—4.** Büyük su kütlesi (su baskını, denizin kabarması vb.): *Sular yavaş yavaş çekiliyor. Su seviyesi düştü. Yöre sular altında kaldı.* **—5.** Haşlama suyu ya da bir yemeğin sulu bölümü: *Taze fasulyeyi haşladıktan sonra suyunu dökmeyiniz. Et suyu. Yemeğin suyuna ekmek batırmak.* **—6.** Kimi meyvelerin etenesinde, kimi sebzelerin etli kısmında bulunan ve sıkarak, basınç uygulayarak elde edilen sıvı: *Yemeğe biraz limon suyu katmak. Portakal suyu içmek. Bu portakalların suyu kalmamış. Domates suyu.* **—7.** Organik sıvı; serozite: *Derideki kabarcık su topladı.* **—8.** Bir tamlayanla, kimi alkollü sıvılara ya da damıtma, demlendirme yoluyla elde edilen sıvılara verilen ad: *Gül suyu.* **—9.** Bir şeyin kenarına koşut olarak yapılan süs. **—10.** *Su almak*, bir şeyin içine bir yerinden su girmek: *Eskimiş ayakkabıları su alıyordu*; sandal, gemi, tekne vb. sözkonusuysa, dibinden içine su girmek. || *Su baskını*, yağmurların yağması, karların erimesi gibi nedenlerle suların yataklarından taşarak ortalığı kaplaması. || *(Bir yeri) su basmak*, (bir yer) sular altında kalmak, sulardan söz ederken, her tarafa yayılmak, orayı kaplamak: *Fırtına sonucu mahzeni su bastı.* || *(Yüzüne) su çarpmak*, yüzünü suyla yıkamak. || *Su çekmek*, bir şey sözkonusuysa, içine su almak; kuyu, depo vb. derin bir yerden tulumba, kova gibi bir aygıtla su çıkarmak. || *Su değirmeni*, su gücüyle çalışan değirmen. || *Su dökmek*, işemek. (tkz.) || *Su dökünmek*, az bir suyla şöyle bir yıkanmak. || *Su gibi*, aşırı ölçüde ıslak: *Sırtımdaki çamaşırlar terden su gibi olmuştu.* || *Su gibi akmak*, sözkonusu zamansa, hızla, ayrımına varmadan geçmek; para, yiyecek, içecekse, çok bol bulunmak: *Sofrada şarap su gibi aktı.* || *Su gibi aziz ol*, su getirenlere söylenen iyi dilek sözü. || *Su gibi bilmek, okumak*, hiç bir yanlış ve duraksama yapmadan okumayı ya da anlatmayı öğrenmiş olmak: *Dersini su gibi biliyordu.* || *Su gibi ezberlemek*, bir şeyi yanlışsız ve hızlı biçimde okuyacak ölçüde iyi ezberlemek. || *Su gibi gitmek*, para sözkonusuysa, bol bol harcamak. || *Su gibi saymak*, hiç takılmadan, kolayca, atlamaksızın sırasıyla söylemek. || *Su gibi terlemek*, çok terlemek. || *Su görmemiş*, hiç yıkanmamış kirli yüz, el vb. için kullanılır. || *Su götürmez*, yadsınamaz, çürütülemez; gün gibi ortada, apaçık: *Suçluluğunun su götürmez bir kanıtı.* || *Su götürür yeri olmamak*, başka bir biçimde açıklanabilecek bir yanı ya da başka türlü bir yoruma elverişli bir yönü bulunmamak. || *Su içinde*, bir şeyin değerinden, fiyatından söz ederken, "kolaylıkla, en azından" anlamında kullanılır: *Su içinde üç yüz bin eder.* || *Su içinde kalmak*, tere batmak, her yeri ter içinde kalmak; her tarafa su sıçramak, çok ıslanmak: *Banyo su içinde kalmış.* || *Su iktiza etmek*, gusül gerekmek. || *Su kaçırmak*, içindeki suyu sızdırmak; uygunsuz söz ve davranışlarla birinin canını sıkmak, başını ağrıtmak (arg.). || *Su kaldırmak*, pirinç, bulgur vb.'den söz ederken, pişme sırasında çok su çekmek. || *Su katılmamış, katılmadık*, gerçek, özgün durumunu olduğu gibi koruyan, katışıksız, bozulmamış olan: *Adam su katılmamış bir erzurumlu.* || *Su kapmak*, sözkonusu yaraysa, iyice azmak, mikrop kapmak. || *Su kesmek, kesilmek*, aşırı ölçüde sulanmak. || *Su koyuvermek*, sözkonusu meyve, et, sebze gibi yarı katı nesnelerse herhangi bir nedenle suyunu bırakmak; bir kimseyse, sözünden caymak, cıvıtmak (arg.). || *(İçine, gönlüne) su serpilmek*, sıkıntılarından kurtulmak, ferahlamak. || *Su vermek*, bitkileri sulamak; hayvanların su içmesini sağlamak; susamış birine içmesi için su getirmek; çeliğin sertlik derecesini artırmak için kızgınken suya batırmak. || *Say. sıf.* + *su yıkamak*, çamaşırdan söz ederken, belirtilen sayıda sudan geçirmek, yıkamak: *Üç su yıkadım, gene de temiz olmadı.* || *Su yürümek*, ağaçlardan söz ederken, ilkbahara doğru tomurcuklanmaya başlamak. || *Su yüzü görmemiş*, çok kirli, hiç yıkanmamış. || *Su yüzüne çıkmak*, bir süre açığa vurulmamış, belli edilmemiş, bir tutum ya da düşünce artık belli olmak, gizlenmemek: *Siyasal düşünceleri hele bir su yüzüne çıksın, bak nasıl ilgi toplayacak.* || *Suda pişmiş*, haşlanmış. || *Sudan cevap*, sudan bahane, inandırıcı olmaktan uzak, üstünkörü, baştan savma cevap. || *Sudan çıkmış balığa dönmek*, ne yapacağını, ne edeceğini kestirememek, çok şaşırmak. || *Sudan geçirmek*, çamaşırdan söz ederken şöyle bir yıkamak, suya batırıp çıkarmak; sabunlu çamaşırı durulamak. || *Sudan ucuz*, bedava sayılacak kadar ucuz. || *Sular kararmak*, akşam karanlığı başlamak. || *Suya düşmek*, sonuçsuz kalmak: *Onca güzel tasarı suya düştü. Parayı o işe yatırınca gezi planımız da suya düştü.* || *Suya göstermek*, bir şeyi suya tutarak hafifçe yıkamak. || *(Birini) suya götürüp susuz getirmek*, bir kimseden çok akıllı olmak, onu aldatabilecek kadar kurnaz olmak: *O mu? Senin gibileri suya götürüp susuz getirir.* || *Suya sabuna dokunmamak*, kendine zarar gelmeyecek yolda davranmak: *Suya sabuna dokunmazsan, emekli oluncaya kadar burada kalırsın.* || *Suya salmak*, boşu boşuna harcamak. || *Suyu baştan kesmek*, bir işi ya da sorunu temelinden çözmeye çalışmak, ayrıntılarla uğraşmaya gerek duymamak. || *Suyu bulandırmak*, iyi ve yolunda giden bir işi karıştırmak. || *Suyu çekilmiş değirmene dönmek*, ortalıkta gürültü, patırtı kalmamak; işe yaramaz bir duruma düşmek. || *Suyu görmeden paçaları sıvamak*, gereğinden önce, ortada hiçbir belirti yokken hazırlanmaya başlamak. || *(Birinin) suyu ısınmak*, bir kimsenin bir görevden ya da işbaşından uzaklaştırılması yakın olmak, kötü sonuna doğru yaklaşmak (tkz.). || *Suyu kesiyor*, bıçağın, çakının vb. aşırı

Peccoux-Gamma

William Styron (1981'de)

ölçüde kör olduğunu belirtmek için alay yollu söylenir. || *(Bir yerin) suyu mu çıktı?*, "o yerin ne eksiği, beğenilmeyecek nesi var ki kalmak istemiyorsun" anlamında kullanılır. || *(Bir işin) suyu nereden geliyor?*, bir işin yapılması ya da yürütülmesi için harcanan paranın kaynağı hakkında duyulan kuşkuyu belirtmek için söylenir. || *Suyu seli kalmamak*, sulu yiyecekler sözkonusuysa, suyu iyice çekilmiş olmak. || *Suyun akıntısına gitmek*, tutum ve davranışını olayların gelişimine, akışına göre ayarlamak. || *Suyun başı*, suyun çıktığı yer; çok yarar ve kazanç sağlayacak yer; bir işte en son kararı verebilecek ve onu bitirecek kimse. || *(Birinin) suyuna, suyunca gitmek*, tutum ve davranışlarını onun eğilimine, isteğine uydurmak: *Onun suyunca git, kolay anlaşırsınız.* || *Suyuna pirinç haşlanmaz*, ona güvenilmez anlamında kullanılır. || *Suyuna tirit bol*, olanaklardan çok sınırlı biçimde ya da kalıntılarından yararlanma durumu. || *(Yemeğin) suyunu almak*, kaynatılan yiyeceğin suyunu ayırmak. || *Suyunu çekmek*, sözkonusu yemekse, kaynaya kaynaya suyu kalmamak; para ya da harcanmakta olan bir şeyse, tükenmek: *Paramız da suyunu çekti.* || *Suyunun suyu*, bir şeyle ilgisi, yakınlığı oldukça uzak olan şey.

—Anorg. kim. Kimi sulu çözeltiler (bromlu su, borik asitli su, klorlu su vb.) ile kimi sıvılara (javel* suyu, kral* suyu vb.) verilen ad. || *Ağır su*, formülü D_2O olan kimyasal bileşik; bu formülde D, döteryumu, yani atom kütlesi 2 olan hidrojeni (ağır hidrojen) gösterir. (Doğal ya da normal sularda her 6 700 hafif su molekülüne karşılık yaklaşık 1 ağır su molekülü bulunur.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Damıtık su* → DAMITIK. || *Oksijenli su*, H_2O_2 formülünde antiseptik, renk giderici ya da ağartma etkeni olarak kullanılan sulu hidrojen peroksit çözeltisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. *Su şişirmesi*, düşman harekâtına ya da ilerlemesine engel olmak amacıyla, muharebe alanı içinde bulunan dere, çay ve nehirlerin belirli yerlerinden kapatılarak bir bölüm arazinin sular altında bırakılması. (Su şişirmesi, düşmanın rahat ve düzenli hareketini önleyerek ilerleyişini zorlaştırır.)

—Bağc. *Suya boğma*, filokserayı yok etmek için bağlarda uygulanan mücadele yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bayınd. *Su tutma*, bir barajın gerisinde su biriktirmeye başlama.

—Biyol. *Coşkun su canlıları*, çok hızlı akan sularda yaşayan bitkiler ve hayvanlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bot. *Su biriktiren bitkiler*, helmece zengin hücre ve dokuları, kurak dönemlerde kullanmak için büyük miktarda su tutabilen bitkiler. || *Su bitkisi*, sürekli olarak sulu bir ortamda yaşayan bitki. Kısmen ya da tamamen su içinde olabileceği gibi dibe yapışık ya da yüzeyde serbestçe yüzer durumda da olabilir. || *Su salatası* → PİSTİA.

—Camc. *Su camı* → CAM.

—Ciltç. ve Süslem. sant. Şemse ciltlerin ve yazı levhalarının çevrelerine, seramiklere yapılan ince, uzun süsleme. (Ciltlere ve yazı levhalarına yapılanların *kesme** ya da *parça su* ve *yekpare* su* gibi türleri vardır.)

—Denizbil. *Ara suyu*, bir okyanus cephesi boyunca karışım (özellikle kutuplardaki akıntı sapmaları) sonucu meydana gelen deniz suyu. (Kökenlerine göre Arktika ara suyu ya da Antarktika ara suyu diye adlandırılan ara suları, 1 000 - 2 000 m arasındaki derinliklere kadar inerler.) || *Deniz suyu*, dünya denizlerini ve okyanus havzalarını kaplayan sukürenin (hidrosfer) temel bileşeni (% 97,5). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Derinlik suyu*, ara suların birbirine karışmasından doğan ve 2 000 - 4 000 m arasındaki derinliklerde doluşan deniz suyu. || *Kırmızı su* ya da *kızıl su*, kimi plankton türlerinin (*Peridinia*, bakteriler) hızla artması sonucu kırmızımsı bir renk aldığı sanılan deniz suyu. (Kırmızı suların ortaya çıkması, deniz organizmaları arasında ölüm oranının büyük ölçüde yükselmesiyle bağlantılıdır.) || *Dip suyu*, kutuplar yakınındaki kaynak bölgelerde yüzeyde oluşan ve derin deniz çukurlarına kadar dalan soğuk ve yoğun deniz suyu. (Antarktika dip suyu, Weddell ve Ross denizlerindeki yüzer buz platformları yakınındaki dalışların en iyi beslediği dip suyudur ve Kuzey yarıküre'deki orta enlemlere kadar yayılır. Arktika dip suyunun hacmi daha az, yayılma alanı daha küçüktür.) || *Normal su*, görece iletkenlik ölçümü yoluyla tuzluluk oranı saptanmasında klor kapsama oranı ölçü olarak kullanılan deniz suyu. || *Okyanus suyu*, karasal etkilerden kurtulmuş deniz suyu (tuzluluk oranı ‰ 30-40'tır). || *Ölü su*, üst üste gelen farklı yoğunlukta iki su tabakasının sınırında oluşan iç dalga; küçük teknelerin hızının yavaşlamasına neden olur. || *Örnek su*, derinliklerde, derine inmeden edindiği termohalin özelliklerini koruyan okyanus suyu. (Bir T-S. çizelgesinde, örnek su bir noktayla belirtilir.)

—Denizc. *Su almak*, bir gemiden söz ederken, içine su girmek. —Gemiye içme suyu ikmali yapmak. || *Su altı*, bir geminin, su kesiminin altında kalan bölümü. || *Su arıtma aygıtı*, bir gemide, deniz suyunu, özellikle mürettebatın su gereksinimini karşılamak için arıtmada kullanılan ve buharla ısıtılan aygıt. || *Su damıtma aygıtı*, deniz suyunu, özellikle gemi içinde damıtmada kullanılan aygıt. || *Su gemisi*, gemilerin tatlısu gereksinimlerini karşılamak ya da tatlısu bulunmayan adalara su taşımak için kullanılan sarnıçlı gemi. (SU TANKERİ de denir.) || *Su hattı*, SU KESİMİ*'nin eşanlamlısı. || *Su jeti*, bir türbin yardımıyla suyu geminin kıçına doğru püskürten itme sistemi. (Bu jetin sıvı ortam üzerine yaptığı etki, geminin ilerlemesini sağlayan bir itme kuvveti oluşturur.) [Eşanl. HİDROJET.] || *Su üstü*, bir geminin, su yüzeyinin üzerinde kalan bölümü. || *Su yapmak*, bir gemiden söz ederken, herhangi bir nedenle açılan bir delikten su almak. || *Suyu düz*, bir geminin başında ve kıçında çektiği suların eşit olması. || *Suyu suyuna*, bir geminin seyrettiği yerde, ancak yüzebilmesine yetecek kadar su olması. || *Derin su*, gemilerin geçmesine uygun derinlikteki mevki. || *Dümen suyu*, seyir halindeki bir geminin kıç tarafında, pervane suyu ile baş sularının oluşturduğu geçici iz. || *Sığ su*, gemilerin geçmesine yeterli olmayan derinlik.

—Deric. *Suya basma*, ham deriye, korunması sırasında yitirdiği suyu yeniden kazanmasını sağlamaya yönelik ilk su verme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Eczc. Çözücüsü su ya da alkol olabilen sıvı preparat. || *Aromatik damıtık su*, damıtma sonucu bitkilerin uçucu etken maddelerini içeren su. (Kolayca bozuldukları için, bu preparatlar serin ve ışık olmayan bir yerde, kapakları her yıl yenilenen dolu şişelerde saklanmalıdırlar.) || *Enjeksiyonluk damıtık su* ya da *apirojen su*, ateş yapıcı (pirojen) maddelerden arındırılmış damıtık su.

—Ekmekç. *Su kaldırma*, un sözkonusuysa, en uygun oranda suyla karıştırılma. (Unların su kaldırma kapasitesi, randımanına, bileşimindeki maddelere göre değişiklik gösterir. Bu miktar, deneyimle ya da farinograf denilen aletle belirlenir. Una kaldırabildiğinden fazla ya da az su konması, hamurun gerekli kıvama ve olgunluğa gelmesini engeller.)

—El sant. Kenar süsü.

—Fişekç. *Su giderme*, dumansız barutların yapımında, çoğu kez bir pres yardımıyla, nitroselüloza işleyen suyun yerine alkol koymaya dayanan işlem.

—Gizbil. *Su falı*, bir tas içindeki okunmuş suya bakıp gelecekten ve gaipten haber vererek bakılan fal. || *Suya bakma*, (falcı sözkonusuysa) okunmuş suya bakarak gelecekten ve gaipten haber verme.

—Hidr. bağl. *Suyunu alma*, taze beton suyunun bir bölümünü santrifüjlemeyle, sıkıştırarak ya da vakum uygulayarak giderme.

—Hidrol. *Su basması*, TAŞKIN'ın eşanlamlısı. || *Su örtüsü*, suyun depolanmasına ve dolaşmasına elverişli arazilerin tümü. || *Yeraltı su tablası*, kayaç boşluklarını doldurarak bunların arasından ağır ağır hareket eden ve alttaki geçirimsiz bir oluşuğun üzerinde yer alan yeraltı su kütlesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıbil. *Su borusu*, su ya da su ve buhar karışımının dolaştığı kazan borusu. || *Dolaşım suyu*, ısı almak, örneğin bir buharı yoğuşturmak için bir zarf, bir serpantin, bir boru demeti içinde dolaştırılan su. || *Yoğuşturma suyu*, bir ısıl makineden geçen buharı yoğuşturmak için karışımlı bir kondansör içine püskürtülen su. (Yüzeysel bir kondansörde, yoğuşturma için kullanılan suya daha çok *dolaşım suyu* adı verilir. Kimi zaman yoğuşturulmuş suya da *yoğuşturma suyu* denmesi karışıklığa yol açar.)

—İçit. san. *Su katma*, süte, şaraba hile amacıyla su eklenmesi. (Şaraba su katılıp katılmadığı, çoğunlukla alkol ve asit oranlarıyla bazı kurallara dayanılarak ortaya çıkarılır.) || *Meyve suyu*, bazı meyve ve sebzelerin etli kısmında bulunan ve buradan presleme, santrifüjleme gibi yollarla elde edilen sıvı; bu doğal ürünlerden yapılan içecek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İklimbil. *Su bilançosu*, suyun, buharlaşmayı, yağışları ve akışı, zaman zaman da süblimleşmeyi kapsayan genel çevrimi. (Deniz yüzeyinden, yağışlarla düşen miktardan daha çok su buharlaşır. Aradaki farka eşdeğer miktardaki suyun ırmak [kıtalarda yağışların buharlaşmadan fazla olmasıyla beslenir] akışı biçiminde denize dönmesiyle denge yeniden sağlanır. Karadaki belirli bir yerde akış bilançosu [su bilançosu], yıl ölçeğinde $P=D+ETR+\Delta r$ formülüyle gösterilir; bu formülde P yağışları, D akıtılmış suyu, ETR buharlaşmış suyu, Δr toprakta depolanmış suyu gösterir. Akarsu bilançosu akıtılmış suyu kapsamadığından $P=ETR+\Delta r$ formülü elde edilir.)

—İnş. Bir kesme taşın yüzlerini işlemeden önce, yapılacak işin sınırlarını belirlemek ve işe kılavuzluk etmek için kalemle ayrıtlar boyunca açılan şerit. (Eşanl. FATURA, ZIH.)

—İsl. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Mukayyet sular*, bitki sularıyla tat, koku ve renk özelliklerinden birini yitirmesi yüzünden doğal niteliği bozulmuş sular. (Bu sularla aptes ve gusül aptesi alınmaz.) || *Mutlak sular*, yağmur, kar, deniz, ırmak, göl, kaynak suyu gibi doğal sular. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Jeomorfol. *Su-rüzgâr süreci*, suların ve rüzgârların etkisiyle oluşan aşınım süreci.

—Kad. doğ. Amnios sıvısı. || *Su kaybı*, zarlar yırtıldıktan sonra amnios sıvısının akması. || *Su kesesi*, yumurtanın dölyatağı boyunun iç deliğine dayanan alt kutbu.

—Kâğ. san. *Su izi* ya da *su damgası* → FİLİGRAN.

—Karb. kim. *Amonyaklı su*, taşkömürünün damıtılması sonunda oluşan, işlenmemiş kokhane gazının yoğuşturulması ya da yıkanmasıyla elde edilen, yapısında bileşik ya da serbest durumda amonyak bulunan su. (Amonyaklı su, çoğunlukla amonyum sülfat, derişik ya da seyreltik alkali çözeltiler elde etmek üzere işlenir.)

—Kim. *Su giderici*, ambalaj paketlerinin içini sürekli olarak daha az nemli tutmaya yarayan ürün. (Örneğin silis peltesi ya da silikajel, özel olarak etkinleştirilmiş kil.)

—Suyun uzaklaştırılmasını sağlayan madde, ortam ya da aygıt. || *Su giderme*, su gidermek eylemi; bir bileşiğin yapısındaki suyu çekip alma olayı. — Bir bileşikten bir ya da daha çok su molekülünün uzaklaştırılmasını sağlayan tepkime. (Örneğin etil alkolden su giderildiğinde etilen elde edilir.) || *Su yumuşatıcısı*, kimyasal bir yöntem ya da iyon değiştirme yoluyla suyun yumuşatılmasını sağlayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kim. müh. *Su giderici,* su gidermek amacıyla kullanılan kule ya da bir başka aygıt.
—Kuyumc. *Akar su* → AKARSU.
—Mad. oc. *Su kanalı,* bir galeri tabanında açılan su yolu.
—Marangl. Boyuna koşut biçilmiş bir ağaçta görülen açıklı, koyulu çizgiler. || *Suyuna sokrasına,* suları birbirine dik iki masif levhanın durumu. (Dönme ve kamburlaşmayı önlemek için kontrplak ve kontratablada levhalar bu biçimde düzenlenir.)
—Mim. *Su kemeri* → SUKEMERİ.
—Mim. ve Süslem. sant. FRİZ'in eşanlamlısı.
—Mit. *Su perisi* → NAİASLAR.
—Mutf. Bazı yiyecek maddelerinin suda kaynatılmasıyla elde edilen yağlı sıvı: *Et suyu. Tavuk suyu.* || *Su böreği* → BÖREK. || *Su muhallebisi* → MUHALLEBİ.
—Müz. *Su orgu,* HYDRAULİS'in eşanlamlısı.
—Ormanc. *Su sürgünü,* ağaçlardaki yaşlı dalların budanmasından sonra buralarda çıkan genç sürgün. || *Suya atma,* akıntıyla gitmelerini sağlamak için yakacak odunları akarsuya atma işlemi.
—Parf. *Gül suyu* → GÜLSUYU. || *Tuvalet suyu,* belirli bir parfümden elde edilen, kokulu bileşeninin derişim derecesi, özütünkiyle aynı parfümden hazırlanmış kolonyanın derişim derecesi arasında yer alan alkollü preparat.
—Patol. *Su kaybı,* organik dokuların (hücre, doku ya da tüm organizma) su yitirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Petr. san. *Su örtüsü,* bir petrol yatağının tabanında bulunan, genellikle tuzlu su emmiş, yerbilimsel katman, oluşum. || *Serbest su,* hidrokarbonların birikmesi dışında, hazne kayacın bütün gözeneklerini dolduran su. || *Yatak suyu,* bir hidrokarbon yatağında bulunan, genellikle tuzlu su.
—Petrokim. *Su giderme,* ham petrolün suyunu çıkarma. (Su giderme, arıtma işleminde önemli bir rol oynar, çünkü eser miktardaki su, kimi katalizörleri bozmaya ve çok sayıda tepkini korozyona uğratmaya yeterlidir.)
—Sey. oy. *Suyu tükenmeyen kap,* hokkabazın, içinde hacminden fazla sıvı olduğu izlenimi vermek için kullandığı kap.
—Spor. *Su balesi,* yüzücülerin bir gösteri ya da özel bir spor dalını oluşturan sanatsal hareketleri. (Senkronik yüzme de denir.) || *Su engeli,* atletizmde 3 000 m engelli koşuda, 3,66 m genişliğinde ve 0,76 m derinliğindeki engel (kendinden önce gelen 0,914 m'lik sabit engelin hemen dibindedir). || *Su sporları,* su içinde ya da üstünde yapılan bütün sporlar (yüzme, dalma, atlama, kayak, sörf, sutopu, kano, kürek, yelken vb.).
—Su işler. *Akıntı suları,* yağmur, akaçlama ve yol yıkama suları. || *Atık sular,* içlerinde kimi sanayi (bira fabrikası, damıtımevi, nişasta sanayisi, yağ sanayisi vb.) atık ve artıkları bulunan sular. || *Kullanılmış sular,* ev ve sanayi sularının tümü. (Birinciler kirli suları [mutfak, çamaşır, banyo vb. suları] ve pissuları [W.-C. suları] kapsar; ikinciler çok çeşitlidir: yıkama suları, içlerinde organik artıklar [tarım-besin sanayisi] ya da kimi zaman zehirli olan kimyasal maddeler [ecza sanayisi, yüzey işlemleri] bulunan sular; kimileri özellikle katı cisimlerle yüklüdür: konserve, kâğıt hamuru fabrikaları, tabakhane vb. atıkları.)
—Su ür. üret. *Su ürünleri üretimi,* ticari amaçla su hayvanları ve su bitkileri yetiştirme işlemi. (Bk. *ansik.* böl. Huk. ve Su ür. üret.)
—Şeker san. *Su tabancası,* pancarları küçük kanalcıklara indirmeye ve bir su akımıyla sürüklemeye yarayan, yönlendirilebilir, geniş kesitli su hortumu ağızlığı.
—Tarım. *Su altında bırakma,* sulanacak araziyi bir su tabakasıyla örtme, suya boğma tekniği. || *Su tutma,* toprağın bünyesinde su alıkonması. (Tutulan su miktarı toprağın bileşimine ve yapısına göre değişir. Bu suyun bir kısmı bitkilerin köklerine giderek onları beslemeye yarar.) || *Suya boğulma,* boşluklarındaki havanın yeri suyla dolmuş olan toprağın durumu. (Suya boğulmuş toprak, bitkiler için de boğucudur ve bunlar birkaç gün içinde ölür.)
—Teknol. *Su bıçağı,* çeşitli malzemeleri kesmek için kullanılan çok yüksek basınçlı, küçük kesitli su huzmesi. (Kullanılan basınçlar 4 000 bar dolayındadır. Kullanım yerleri iki ayrı sınıfta tophanabilir: fabrikalar ve arazi [madenler ve binalar ve inşaat işleri]. Fabrikalarda su bıçağı ile karma malzemeler, inşaat malzemeleri, karton, kumaş, besin maddeleri vb. kesilir. Madenlerin kesilmesini sağlayacak olan 7 000 ile 8 000 bar'lık basınçlara erişmek için araştırmalar sürdürülmektedir.) || *Su giderme,* kimi maddelerden, özellikle kullanılmış suların işlenmesinde ortaya çıkan çamurlardan olabildiğince fazla su çıkarmaya yarayan tekniklerin tümü.
—Tekst. Eskiden, boyama işleminden önce dikilen iplikler yardımıyla kumaş kenarı boyunca oluşturulan ince çizgi. (Boya, bu ipliklerin altında kalan bölüme geçmiyor, bu da, dokumanın ve boyanın kalitesini kanıtlamayı sağlıyordu. Günümüzde, su, değişik renkte atkı ve çözgü iplikleri kullanarak gerçekleştirilmektedir.) || Masa örtülerinde, bir kenardan diğerine uzanan değişik renkli çizgiler. || *Su tutma oranı,* sıkma işleminden sonra bir tekstil maddesinin tuttuğu sıvı oranı. (Kuru tekstil maddesinin ağırlığının yüzdesi olarak ifade edilir.)
—Tıbbi hidrol. *Kaplıca (ılıca) suları,* erimiş halde mineral maddeler içeren ve bu nedenle tedavi amacıyla kullanılabilen sular. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tıp. *Su bloku,* sağlıkla ilgili birçok aygıtın suyla beslenmesini ve bunları besleyen suların kullanıldıktan sonra boşaltılmasını sağlayan hazır kanal ve boru düzeneği. || *Suda boğulma,* solunum yollarına ve akciğerlere su dolması yüzünden boğulma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. *Su jeokimyası,* çeşitli jeolojik olaylar sırasında, okyanuslarda, göllerde, akarsulardaki elementlerin bolluk ve davranışının incelenmesi. (Doğal sularda, çözelti halinde çeşitli mineraller vardır [kalsit, dolomi, alçıtaşı vb.]; bunlar, ancak serbest halde bulunan iyonlar halinde az ya da çok ayrışmıştır [Na^+, K^+, Ca^{++}, Mg^{++} vb.] ya da birleşme-ayrışma tepkimelerinde ortaya çıkar [H^+, OH^-, karbonatlar vb.].) || *Sudan çıkma,* bir bölgenin, bir arazinin su düzeyi üstünde yükselmesi. || *Gözenek suyu,* kayaç gözeneklerinde bulunan su.
—Yumş. bil. *Tatlıtuzlu su,* tuzlusu ile tatlısu karışımı.
—Zool. *Su akciğeri,* bazı denizhıyarlarında suyun anus ya da rektum yoluyla girdiği, sonra almaşık olarak atıldığı özel organlara verilen ad. (Bu organların işlevi çift yönlüdür: solunum ve boşaltım. Denizhıyarının duruşunda da rolü vardır. *Su çıkış deliği,* süngerlerde suyun dışarı atıldığı delik. (Basit süngerlerde, birçok su giriş deliğinden giren su, kamçılı odacıklara ulaşır; burada besin parçacıklarını bırakır ve tek bir delikten ("su çıkış deliği" ya da oskulum) metabolizma artıkları ve gametlerle yüklü olarak dışarı atılır; birleşik süngerlerde birçok su çıkış deliği bulunur ve bunların her biri bir basit süngere tekabül eder.) [Eşan. OSKULUM.] || *Su giriş deliği,* süngerlerde suyun ve avların girdiği delik. (Su giriş delikleri, büyük, çok az, hatta tek olabilen su çıkış deliklerinin [oskulum] tersine küçük ve sayıca çoktur. Ağız ödevi gören bu delikler hayvanlar âleminde, bir ağzın varlığı ve çok hücreli avların sindirimi bakımından, süngerleri sınıflandırmada temel alınır.) || *Su kanalları sistemi,* bütün derisidikenlilere özgü hareket sistemi. (Sıvı dolu kirpikli kanal ve keseciklerden oluşur; genellikle *medrepor levhası* denen delikli bir levha aracılığıyla dışarıya bağlanır. Su buradan içeri girebilir; ambulakrum borucuklarının dikilgen dokusu bu hareket organlarını şişirir ve hayvan su kanalları sistemindeki suyu geri ittiği zaman bu organlar çalışmaya başlar.)
—ANSİKL. Antikçağ'da bir element olarak kabul edilen su, hidrojen ve oksijenden oluşan bir bileşiktir. Nitekim Cavendish, hidrojeni oksijen içinde yakarak suyun oluştuğunu kanıtlamış, böylece suyun bireşimini gerçekleştiren ilk bilim adamı olmuştur (1781).

Lavoisier, Laplace ve Meusnier'nin çalışmaları, Carlisle - Nicholson (suyun elektrolitik olarak çözümlenmesi, 1800), Gay-Lussac ile Humboldt (ödiyometrik bireşim, 1805) ve nihayet Dumas'nın çalışmalarıyla tamamlanmış ve suyun kimyasal bileşimi ortaya konmuştur.

suyun fiziksel ve kimyasal özellikleri

Her su molekülü iki atom hidrojen ile bir atom oksijenden oluşur ve formülü H_2O'dur.

• *Fiziksel özellikleri.* Su, tatsız kokusuz bir sıvıdır; ince katman durumunda saydam görünür, ancak derinliğinin artmasına bağlı olarak yeşilimsi-mavi bir renk alır. Fiziksel özelliklerinde çeşitli sapmalar izlenir; örneğin 4 °C'ta özgül kütle bakımından en yüksek değere ulaşır; bu sıcaklıkta suyun özgül kütlesi 1 g/cm^3'tür. Özellikle yüksek olan özgül ısısı, 35 °C'a doğru en küçük değere düşer; 14,5-15,5 °C arasındaki özgül ısısının değeri, kalorinin tanımlanmasında kullanılır. Su katı, sıvı ya da gaz halindeki bileşiklerin çoğunu çözer. Suyun sıcaklığı arttıkça genel olarak katıların çözünürlüğü artar, buna karşın gazlarınki azalır.

Su, gaz ya da katı hale kolayca geçen bir bileşiktir; Celsius ölçeğine göre normal atmosfer basıncı altında (760 mm cıva basıncı) 0 °C'ta donar, 100 °C'ta kaynar. Su buharı, havaya göre yoğunluğu 5/8 olan renksiz bir gazdır. Katı su, yani buz heksagonal kristallerden oluşur; su donduğunda hacmi % 10 oranında artar; buzun yoğunluğu 0,92'dir. Çok yüksek basınç altında sudan daha yoğun olan buzlar üretilebilmektedir. Suyun özgül ısısı gibi erime ve buharlaşma gizli ısıları da özellikle çok yüksektir; bu nedenle suyun varlığı yeryüzündeki ani sıcaklık değişmelerini engelleyen bir etkendir.

• *Kimyasal özellikleri.* Serbest bir su molekülü, iki hidrojen atomuna bağlı bir oksijen atomundan oluşur ve üçgen biçimindedir. İki bağın arasında 104,5°'lik bir açı vardır. O—H bağının uzaklığı 0,96 Å'dür. Molekülün dipol momentinin görece yüksek olması (1,85 debye) ve oksijen atomunun büyük oranda kutuplanabilmesi, suyun kolayca birleşen bir madde olduğunu gösterir: su, dielektrik değişmezi yüksek olan polar (kutuplu) bir çözücüdür. Elektrolitler ile hidrofil gruplar taşıyan bileşikler (etanol...) için iyi bir çözücü, hidrokarbonlar gibi polar olmayan bileşikler için kötü bir çözücüdür.

Elementlerinin büyük bir ısı çıkışıyla birleşmesi sonunda oluşan su, kararlı bir bileşiktir: buharı ancak 1 300 °C'a doğru ayrışmaya başlar. Bununla birlikte, elementlerinden herhangi birine ilgi gösteren maddelerle ayrışabilir. Fluor, klor ya da brom hidrojeni bağlayarak, oksijeni açığa çıkarır; klorlu suyun yükseltgen özelliği bundan kaynaklanır. Buna karşılık fosfor, karbon ve silisyum oksijenle birleşerek hidrojeni açığa çıkarır. Kızıl dereceye dek ısıtılmış kok üzerinden su buharı geçirildiğinde, temel olarak hidrojen ve karbonmonoksitten meydana gelen ve yakıt olarak kullanılan *su gazı* elde edilir.

Su, oksidin, elementlerin dönemli sınıflandırılmasındaki konunuma ve yükseltgenme derecesine göre oksitlerle bileşerek hidroksoasitleri, hidroksobazları ya da amfoter hidroksitleri verir; örneğin:

$$Na_2O + H_2O \rightarrow 2NaOH(Na^+, OH^-),$$
$$SO_3 + H_2O \rightarrow H_2SO_4(H^+, HSO_4^-),$$
$$ZnO + H_2O \rightarrow Zn(OH)_2(Zn^{++}, 2OH^{--} \text{ ya da } 2H^+, ZnO_2^{--}).$$

Brønsted'e göre asit proton verebilen, baz ise tersine proton alabilen bir bileşiktir. Su molekülü bu tanıma göre amfoter bir moleküldür: H_2O, OH^- çiftine karşı asit; H^+, H_2O ya da daha iyisi H_3O^+, H_2O çiftine karşı baz özellikleri gösterir. Hidronyum iyonu (H_3O^+), su içinde bulunabilen en kuvvetli asit, hidroksit iyonu (OH^-), ise su içinde bulunabilen en kuvvetli bazdır. Buna göre HCl, HNO_3, $HClO_4$ gibi H_3O^+'dan daha kuvvetli bir asit suda çözündüğünde tüm protonlarını su moleküllerine verir ve nicel olarak Cl^-, NO_3^-, ClO_4^- gibi eşlenik bazlara dönüşür:

$$HCl + H_2O \rightarrow H_3O^+ + Cl^-.$$

Suyun 25 °C'taki yükseltgen ve indirgen özellikleri şu iki elektrokimyasal tepkimeyle açıklanır:

$$2H_3O^+ + 2e^- \rightleftarrows H_2 + H_2O; \quad (1)$$

suyun indirgenmesine denk düşen bu tepkimede elektrokimyasal potansiyel

$$E_1 \text{ (volt)} = -0{,}059 \text{ pH}$$

bağıntısıyla;
suyun yükseltgenmesine denk düşen

$$O_2 + 4H_3O^+ + 4e^- \rightleftarrows 6H_2O \quad (2)$$

tepkimesinde,

$$E_2 \text{ (volt)} = 1{,}23 - 0{,}059 \text{ pH}$$

bağıntısıyla tanımlanır.

Suyu yükseltgemekte kullanılan maddelerin yükseltgeme potansiyeli E_1'in üzerinde, indirgemekte kullanılan indirgen maddelerin potansiyeli E_2'nin altında olmalıdır. (→ YÜKSELTGEME-İNDİRGEME *potansiyeli*.) Öte yandan suyu elektrikle ayrıştırabilmek için elektrotlar arasına 1,23 volttan daha yüksek, yani E_1 ve E_2'nin arasındaki farka eşit bir potansiyel farkı uygulamak gerekir.

Katı haldeki iyonsal pek çok bileşikte genellikle kristalleşme suyu denen su molekülleri bulunur. Suyun bağlanması ya iyon-dipol tipi bağlarla (bu durumda $BaCl_2$, $2H_2O$ gibi hidratların düşük enerjiyle bağlandığı kristaller sözkonusudur) ya da eşkonum tipi bağlarla [bu durumda ise $Cr(H_2O)_6^{3+}$ gibi sulu kompleksler oluşur] gerçekleşir. Hidratlı iyonlar özellikle bağ enerjilerinin yüksek oluşuyla komplekslerden ayrılır. Öte yandan kompleksler de suyla kristalleşebilir: örneğin akuopentamin kobalt III sülfat, eşkonumlu sudan tamamen farklı 3 su molekülüyle kristalleşir:

$$[Co(NH_3)_5H_2O]_2(SO_4)_3,\ 3H_2O.$$

• *Suyun doğal durumu.* Deniz ve nehir sularının buharlaşması su buharını, su buharının yoğuşması da bulutları meydana getirir. Bulutlar suyu, yağmur, dolu ya da kar biçiminde yeryüzüne geri bırakır. Yağmur ve kar suları, ya nehir ve ırmaklarda toplanır (sel suları) ya da kaynak ve yeraltı sularını (sızıntı suyu) oluşturur. Yeraltı suları kayalar üzerine etki ederek bunların çözünebilen bileşenlerini çözer ve mineraller bakımından zenginleşir. Bu suların bileşiminde özellikle kalsiyum iyonları bulunur. Çözünmüş olarak bulunan tuz oranına göre bu sulara *yumuşak* (tuz oranı litre başına 0,6 g'dan daha az) ya da *sert* sular denir. *Madensuyu* terimi, özellikle tıbbi tedavide, yararlı olabilecek düzeyde tuz içeren sular için kullanılır.

Yağmur suyu, hemen hemen hiç çözünmüş tuz içermediğinden görece daha arıdır. Ancak tam arı bir su elde etmek için doğal suyun damıtılması yoluna gidilir. Özellikle eczacılıkta damıtık su kullanılır. Damıtık suyun bulunamadığı yerlerde iyon değiştiricilerle yumuşatılmış sulardan (permutit suyu) yararlanılır; kimyada, akümülatörlerin bakımında, buhar kazanlarında ya da ısı değiştiricilerde bu sular kullanılır.

• *Ağır su.* Ağır su, D_2O formülünde oksijen ve döteryumdan oluşan suya benzer bir bileşiktir. Renksiz, kokusuz, tatsız bir sıvıdır; yoğunluğu sudan daha yüksek olduğu için (1,106) ağır su denmiştir. 3,8 °C'ta donar, 101,4 °C'ta kaynar. Kırılma indisi, normal suyunkinden daha küçüktür. Tuzlar, ağır suda genellikle daha az çözünür. Döteryum soğukta, sodyumun ya da kızıl derecede demirin etkimesiyle ağır sudan ayrılabilir.

Ağır suyun elektrolizi, hafif sudan daha yavaş gerçekleşir; bu nedenle ağır suya özellikle elektroliz banyolarının artıklarında derişmiş olarak rastlanır. Kusursuz bir nötron yavaşlatıcısıdır, bu amaçla ağır sulu reaktörler denen reaktörlerde (Candu) kullanılır. Nükleer kullanımlar için ağır suyun normal su içindeki oranı % 99,75 olmalıdır. (→ ZENGİNLEŞTİRME.) Normal sudan PWR ve BWR reaktörlerinde yavaşlatıcı ve ısı taşıyıcı akışkan olarak yararlanılır.

• *Oksijenli su.* Thenard'ın 1818'de bulduğu oksijenli su, hidrojen peroksidin (H_2O_2) sulu bir çözeltisidir.

Arı hidrojen peroksit şurup kıvamında, 1,46 yoğunluğunda, nitrik asit kokusunda, metal tadında, −1 °C'ta donan, az uçucu renksiz bir sıvıdır. Suda her oranda çözünür. Piyasada % 2 ya da 3'lük oksijenli su (10 ya da 12 hacimli de denir; çünkü kendi hacminin 10-12 katı oksijeni açığa çıkarabilir) ya da kimi zaman *perhidrol* denen 100-150 hacimlik daha derişik çözeltiler halinde bulunur.

Ortamın asidik ya da bazik oluşuna bağlı olarak hidrojen peroksit (H_2O_2), az ya da çok belirgin yükseltgen ya da indirgen özellikler gösterir; ancak hidrojen peroksidin daha çok yükseltgen özelliğinden yararlanılır ($2H_2O_2 \rightarrow 2H_2O + O_2$). Bu özelliğinden dolayı tıpta antiseptik; ipek, pamuk, tüy, fildişi gibi kimi maddelerin ağartılmasında renk giderici; koyu renkli saçlarda renk açıcı olarak kullanılır. Ayrıca kurşun kökenli boyaların yıllar sonra sülfürlenmesine bağlı olarak kararan eski tabloların onarımında işe yarar. Oksijenli su eskiden Thenard yöntemine göre hazırlanırdı; bu yöntemde baryum peroksit, sülfürik asit, fosforik asit vb. gibi bir asit üzerine etki ettirilirdi. Oksijenli su üretebilmek için ya pertuzlar suyla tepkimeye sokulur ya da derişik sülfürik asit elektrikle ayrıştırılır. Ancak günümüzde sanayide daha çok antrakinon yönteminden yararlanılmaktadır. Oksijenli su, düşük sıcaklık ve basınç altında derişikleştirilebilir.

su ve toprak

Su, gerek bitkilerin beslenmesi, gerekse toprakta bulunan katılar üstündeki etkileri bakımından (çözünebilen cisimlerin taşınması, fiziksel özelliklerin gelişmesi vb.) toprak için çok önemli bir maddedir.

Suyun tutulması ve dolaşımı bir topraktan öbürüne toprağın dokusu (kil, humus, limon, kum oranı) ve gözenekliliğe geçirgenliği belirleyen yapısına bağlı olarak değişir. Dolaşım olanaklarına göre iki tür su vardır: küçük gözeneklerde sıkıca tutulan *kılcal su* ve yerçekimiyle aşağıya inen *serbest su*. Serbest su, bir sızma ya da akaçlama suyu türüdür. Toprakta bulunan suyun yalnızca bir bölümü kökler tarafından emilir: sürekli *kuruma noktası*'nda, toprak bitkiye su vermez. Köklere verebileceği stoklanmış su miktarına toprağın *yararlı rezerv*'i denir: bu rezerv, köklerin ulaştığı belli bir toprak derinliğinde, *alan kapasitesi*'yle (kurumuş toprağın tuttuğu miktar) kuruma noktasında toprakta kalan miktar arasındaki farka eşittir. Bu su rezervi kullanıldıkça, bitkinin suya ulaşması zorlaşır. *Kolayca yararlanılabilen rezerv*, yararlı rezervin üçte ikisidir.

su ve canlı organizmalar

• *Bitkiler.* Bitkilerde ortalama su oranı % 60 (odun dokusu) ile % 80 (yapraklar) arasında değişir; ama bu oran, çok olgun meyvelerde (domates, üzüm) % 95'i bulurken, yağlı tohumlarda (yerfıstığı) % 5'e kadar düşer. Sitoplazmada su (% 70), hemen hemen bütün gerçek ya da koloidal çözeltilerin ve çözelti halinde taşınan bitki besinlerinin ve metabolizma ürünlerinin dağılma fazıdır; dolayısıyla metabolizma tepkimelerinin tümü sulu ortamda gerçekleşir. Su kaybı bütün biyolojik mekanizmaları yavaşlattığı, hatta durdurduğu için (geçici ya da sürekli solma*) bitki ancak bol su alabildiği zaman büyüyebilir. Su bol olduğu zaman hücreler (özellikle kofullar) şişer: turgor* denen bu olgu odunsu olmayan dokularda sertliği sağlar; buna karşılık, hücreler su kaybettikleri zaman (plazmoliz*), aynı dokular pörsür.

Bitkilerin morfolojisi, yararlanabildikleri su miktarıyla sıkı sıkıya ilgilidir. Örneğin, kurak ya da çorak bölgelerde, yaprakların yüzeyinin küçüldüğü (dikenler) ve ömrünün kısaldığı (kurak mevsimde dökülme) görülür; buna karşılık, saplar kalın ve etli (su depolama; hacme göre yüzey azalması) ya da ince ve bodur olur. Bu ortamlarda, dış dokular az ya da çok geçirimsizleşir, sert dokular artar. Tersine, nemli ortamda ya da suda yaşayan bitkilerde destek dokusu son derece azalır, üstderi incelir ve daha ileri durumlarda, damar dokusu yok olur. Hatta, aynı bitkide, yapraklar çok değişik biçimler alabilir (heterofili*).

Bitkilerin yeryüzündeki dağılımı, suyun değişik biçimlerdeki varlığıyla sıkı sıkıya ilintilidir. Yağmur, bol ya da az oluşuyla, yağış süresi ve şiddetiyle bitkileri etkiler; sis dağların belirli düzeylerinde, son derece özel bir flora oluşmasına neden olur. Ama sıvı durumdaki su da yoğunluğu ve hareketliliğiyle (durgun sular, akarsular, kayalık kıyılar boyunca uzanan dalgalı ya da sakin sular), sıcaklığı ve derinliğiyle (çeşitli ışınların farklı oranda süzülmesi), az ya da çok tuzluluğuyla (örneğin haliçlerde), asitliğiyle, organik madde miktarıyla (oligotrof*, ötrof* göller) ve çeşitli gaz içerikleriyle (oksijen, kükürtlü hidrojen, karbondioksit vb.) bitkileri etkiler; ayrıca, gelgitin önemli olduğu haliçlerde, karanın su altında kalma süresi de bitki örtüsünün dağılımında rol oynar. Atmosferdeki su buharı, su dışındaki bitkilerin yaşamında önemli rol oynayan etmenlerden biridir; çünkü terleme ve fotosentez işlevlerini, dolayısıyla bütün biyolojik mekanizmaları etkiler. Katı durumdaki su (kar), çok soğuk dönemlerde, örttüğü bitkileri bir ölçüde korur ve karla örtülmeseler yaşayamayacakları çetin iklim koşullarına dayanmalarını sağlar; buz bitkiler için kesinlikle elverişsiz bir ortamdır: büyük soğuklar, iç çözeltileri dondurarak, dokularda travmalara yol açar; buzun içinde hiçbir üstün yapılı bitki yaşamaz; sadece birkaç ilkel yapılı organizma (bakteriler, birhücreli suyosunları) buzda yaşabilir (renkli buzlar).

• *Hayvansal organizmalar.* Suyun yetersiz olduğu durumlarda, bitkilerinkine benzer uyarlanmalara uğrar:

—bu işleve uygun sindirim kanalını kullanarak, hatta bazı sürüngenlerde deriden yararlanarak, hızla ve çok miktarda su emme;

—bu suyun iç haznelerde (devegillerde kan ve lenf) biriktirilmesi;

—suyun vücuttan çıkmasını önleyici engeller: vücut yüzeyinin küçüklüğü, buharlaşmayı önleyecek geçirimsiz bir örtü, bağa, kabuk ya da başka bir engel bulunması;

—yaşamsal işlevlerin hemen hemen durmasıyla vücudun kurumasına fizyolojik uyum sağlama: yosunlar arasında yaşayan hayvanlarda (ıpsısolucanlar, tekerleklikurtlar, tardigratlar vb.) görülen anhidrobiyoz*.

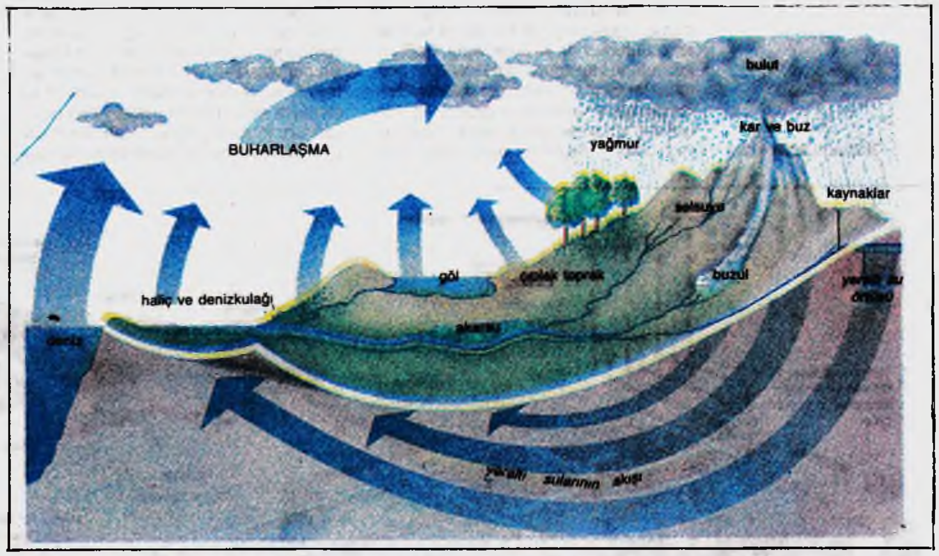
• *Erişkin insanda.* Erişkin insanda vücut ağırlığının yaklaşık olarak % 70'i sudur. Su çeşitli dokularda değişik oranlarda dağılmıştır: iskeletteki su oranı % 10 iken, tükürük ve terde % 99,5'i bulur. İç ortamın büyük bir kısmını su oluşturur ve dokuların beslenmesi için gerekli maddeleri ve idrarla dışarı atılacak atıkları taşır. Suyun bir kısmı da, hücre protoplazmasını oluşturan koloitlere bağlıdır ve çeşitli hücre

metabolizması süreçlerine, enzim tepkimelerine katılır, iyonlaşma olaylarının gerçekleşmesini sağlar. Su vücut sıcaklığının ayarlanmasında da önemli rol oynar. İnsan vücudundan idrarla (yaklaşık 1 200 ml), akciğer yoluyla (500 ml) ve deri yoluyla (300 ml) atılır.

dünyada su

Su yeryüzünde en yaygın (1 360 milyon km³) öğedir. Her yıl kullanılan su hacmi, bütün maden cevherleri üretiminden 375 kat yüksektir. Dünyada, toprak yüzeyinde de, yeraltında da susuz kesimler son derece enderdir. Ne var ki, yeryüzündeki suyun aşağı yukarı tümü ya tuzludur (% 95,5) ya da buzul takkeleriyle buzulların (% 2,2) içindedir. Dolayısıyla, kullanılabilecek su oranı % 2,3 tür ve bunun aşağı yukarı tümü toprakta ve toprak altında (130 000 km³'ü göl ve bataklıklarda, 13 000 - 15 000 km³'ü atmosferde, 4 000 km³'ü akarsularda) bulunur. Su, yenilenebilen bir kaynaktır: okyanuslardan buharlaşır, sonra yağmur biçiminde yeniden düşer (kıtalarda yılda 100 000 km³) ve ırmaklar aracılığıyla okyanuslara doğru akar. Bir bölümü de, yeraltı su örtülerine süzülür.
Tatlısu, yağış oranına büyük ölçüde bağımlı olduğu için, yeryüzünde son derece eşitsiz bir biçimde dağılmıştır. Tatlısuyun en bol olduğu kıta Asya'dır; onu sırasıyla Güney Amerika, Afrika, Kuzey Amerika, Avrupa ve Avustralya izler. Kullanılmaya elverişli tatlısuyun, su baskınları dönemleri dışında, akarsuların serbestçe taşıdığı suyun üçte birinden biraz az olduğu (yani yılda 12 000 km³) hesaplanmaktadır; buna ayrıca, hazne barajlarla akışı düzenleme çalışmaları sayesinde eklenen 2 000 km³'lük bölümü de katmak gerekir. Toplam 14 000 km³ bu tatlısuyun, 4 000'er km³'ü Asya ve Güney Amerika'da, 2 400 km³'ü Kuzey Amerika'da, 1 300 km³'ü Avrupa'da, 1 000 km³'ü Afrika'da, 500 km³'ü Avustralya'dadır. Kişi başına düşen tatlısu dağılımıysa, bunun aşağı yukarı tam tersidir: tüketimde birinci sırayı Avustralya alır (kişi başına yılda 27 500 m³); onu çok yakından Güney Amerika (21 000 m³), çok geriden de Kuzey Amerika (7 500 m³), Afrika (5 500 m³), Avrupa (2 100 m³) ve Asya (2 000 m³) izler. Görüldüğü gibi, en kalabalık ve tatlısu bakımından en zengin bölgeler, aynı zamanda da, kuramsal olarak kişi başına en az su düşen bölgelerdir. Aslındaysa, her kişinin kullanabileceği su hacmi, bu gölgesel eşitsizlikleri ancak bir ölçüde yansıtır. Bu hacim, en az gelişmiş on kadar ülkede son derece düşüktür (yılda 1 000 m³'ün altında). Bu ortalama değerlerse, yıl boyunca büyük değişiklikler gösterebilir.
Yeni su örtüleri bulunması, bilinen su kaynakları hacminin artırılmasını sağlar; o güne kadar debileri konusunda tahminde bulunulmuş akarsuların debi ölçümünün yapılması suyun daha iyi dağıtılması için gerekli kesin bilgiler sağlar. Kullanılmaya elverişli hacim, kuşkusuz, ırmakların akışının düzenlenmesiyle artarsa da birçok başka neden etkisiyle azalır. Çevre kirlenmesi kıta sularını çeşitli ölçülerde etkiler ve kimi zaman kentleşmenin ve sanayileşmenin gelişmesini frenleyebilir (öte yandan çevre kirlenmesi kentleşme ve sanayileşmenin sonuçlarından biridir). Akışın fiziksel koşulları, çok büyük bölgelerde, özellikle ağaçların yoğun biçimde yok edildiği yerlerde, bozulmakta ve kaynakların değişkenliğini artırmaktadır. Kimi tropikal bölgelerde çölleşme hızla yayılmaktadır. Sahil bölgesinde korkunç kuraklıklar ortaya çıkmıştır.
Yerel ya da bölgesel tatlısu açığının gerçek nedeni, iktisadi gelişme ve nüfus patlamasından doğan olağanüstü gereksinim artışıdır. İnsanoğlu suyu giderek daha çeşitli amaçlarla kullanmış ve suya bağımlılığı artmıştır. Fransa'da kullanılan su miktarı yılda 27 milyar m³'ü bulmaktadır. Bu kullanımda bazı gereksinimler ağır basmaktadır: en büyük su kullanımı, biyolojik gereksinimler (içme ve yemek pişirme suyu) ve evdeki günlük kullanımlar (temizlik) nedeniyle gerçekleşir. Avrupa'da bu gereksinimler için kullanılan su miktarı günde kişi başına ortalama 150 litreyi bulmaktadır. Öbür gereksinimlere görece oranlarıysa, Avrupa'da % 10-25, ABD'de % 10'dur. Bununla birlikte büyük kentlerde, büyük miktarlarda (Paris yerleşme alanında yılda 248 milyon m³) su kullanılmaktadır. Sanayinin su gereksinimi, gelişmiş ülkelerde kuşkusuz yüksektir (ABD'de kişi başına günde 9 500 litre, Japonya'da 4 500 litre). Fransa ve ABD' de suyun yaklaşık % 50'si, Rusya'da % 40'ı, Almanya'da % 72'si, Büyük Britanya'da % 65'i, Polonya'da % 70'i ve Çek Cumhuriyeti'nde % 80'i sanayide kullanılmaktadır. Bu oran, az gelişmiş ülkelerde (% 10'dan az) ya da Bulgaristan, Japonya gibi gelişmiş, ama tarımın çok büyük miktarda suya gereksindiği ülkelerde (% 20) son derece düşüktür. Uzun süre hareket ettirici bir güç sağlayan (değirmenler) su, günümüzde nükleer ve termik santrallarda soğutucu olarak kullanılmaktadır (bu amaçla Fransa'da yılda 12 milyar m³ su tüketilmektedir). Bütün bu gereksinimleri sonucunda, dünyada kullanılan toplam suyun % 20'si tüketilmektedir.

boyutlardaydı (Paris'te kullanılan su hacminin yarısı). Günümüzdeyse, su maden cevherleriyle eşit değerde bir iktisadi gelir kaynağı sayılmaktadır. Dolayısıyla kullanımının akılcı biçimde yönetilmesi gerekmektedir. Bu bilinçlenmeye, yeryüzünün birçok noktasında suyun önemli ölçüde azalması ve 1970'li yılların ortalarından bu yana enerji maliyetinin artması yol açmıştır. Yüzeydeki ya da yeraltındaki bir su kaynağının, akla estiğince işletilmesinin su bilançosunda açıklara yol açtığı ve bu açıkların başka yerlerde de meydana geldiği ve yılda birçok kez ortaya çıkma eğilimi gösterdiği anlaşılmıştır. Sözkonusu açıkların nedeni, çevre kirlenmesine de bağlanabilir. Ama neden ne olursa olsun, su açıkları, kentleşmeyi ve iktisadın gelişmesini olumsuz yönde etkiler. Suyun az bulunan bir değer özelliği kazandığı her yerde, gün geçtikçe artmakta olan istemi karşılayabilmek için, büyük giderlerle uzaklardan su getirilmesi (çoğunlukla havzadan havzaya aktarımlar yapılarak gerçekleştirilir) gerekir. Enerji fiyatlarının giderek artması, su fiyatlarının da artmasına neden olmaktadır. Sulama, suyun çeşitli kullanımları arasında, sözkonusu fiyat artışından (çok büyük enerji harcayan tekniklerin gelişmesini frenleyebilir; hidroelektrik tesisleri kurma tasarımlarını durdurabilir; sulu tarımın bırakılıp kuru tarıma geçilmesiyle bölgelerin tarım iktisadında değişikliğe yol açabilir) en çok etkilenecek kullanımdır. Sanayiye yönelik tarım alanındaysa, kazanç, maliyet çözümlemesi yapılacak seçimlere yön vermeyi sağlayacaktır.

su çevrimi

Bu hacmin çok büyük bir oranı yeniden kaynağa döner. ABD'de, kaynaktan çekilen suyun % 89'unun, sanayide kullanıldıktan sonra kaynağa döndüğü hesaplanmıştır. Geri kalan % 80 oranında kullanılabilir su hacmiyse (yani yılda 1 400 milyar m³) tarımda kullanılmaktadır. Ama bitkiler bu hacmin tümünden yararlanamaz. En iyimser tahminlerle bu suyun % 20'si yitip gider (çoğu da taşınma sırasında suyun yeraltına süzülmesi nedeniyle). Geri kalanıysa, kısmen tarımda kullanılır. Sulamadan sonra, suyun yaklaşık dörtte biri toprak altına süzülerek yeraltı su örtülerine katılır. Ne var ki, sulama çalışmalarının su gereksinimi (en yüksek oranlar arasındadır) gün geçtikçe artmaktadır.
Suyun yeryüzünde görünüşteki bolluğu, geçmiş dönemlerde, tükenmez bir kaynak olduğu izlenimi uyandırmıştı. Aynı zamanda da en ucuza mal olan kaynaktı. Kırsal kesimlerin büyük bölümünde su bedavaydı. Birçok ülkede günümüzde de böyledir. Dolayısıyla insanoğlu doğal olarak, suyu israf etmeye başladı. Sulamada gereğinden bol, çoğunlukla toprakların suya aşırı doymasına ve ikincil tuzlaşmaya yol açacak derecede çok su kullanılıyordu. Kentlere su veren boru ağlarından kaçaklar olağanüstü

Su sorununun evrimiyle ilgili bütün incelemeler, aynı kötümser sonuçlara ulaşmaktadır. 1990-2000 yılları arasında, yeryüzünde toplam su kullanımı en az % 200-300 oranında artacaktır. Su kaynağı daha düzensizleşecektir. Enerji fiyatını ödeyemeyeceklerinden pekçok yoksul ülke, su kaynaklarından yararlanamayacaktır. Üstelik en yüksek nüfus yoğunlukları da sözkonusu ülkelerdedir. Sorunun daha da ciddileşmesinden kaçınmak için suyun dünya ölçeğinde ve akılcı yöntemlerle dağıtılmasını sağlamak ve sorunu çözümleyebilmek için önerilen çözümlerin sayısını azaltmak, tek çaredir.

şehir suyunun temizlenmesi

Şehir suyu içilebilir olmalı, yani bileşiminde zehirleyici ya da hastalık yapıcı hiçbir madde bulunmaması gerektiğini öngören normlara uygun olmalı, aynı zamanda hoş bir içimi olmalıdır. Uygulamada içme suyunda en çok şu üç özellik üzerinde durulmaktadır: 1. hastalık yapı-

cı mikrop ve parazit organizmaların bulunmaması; 2. bulanıklık ve tat; 3. zehirleyici ya da istenmeyen maddelerin olmaması.

Birinci koşulun yerine getirilmesi için, suyun işlenmesi sırasında olabilecek herhangi bir dış kirlenmeyi önlemek yeterlidir; çünkü işleme sırasında tüm mikroplar pratik olarak ya etkisizleştirilir ya da yok edilir. Dolayısıyla kendileri zararlı olmamasına karşın her zaman hastalık yapıcı etkenlerle bir arada bulunan kimi mikroorganizmaların bulunmadığını saptamak yeterlidir. Bu amaçla genellikle dışkı koliformlarının olup olmadığına bakılır.

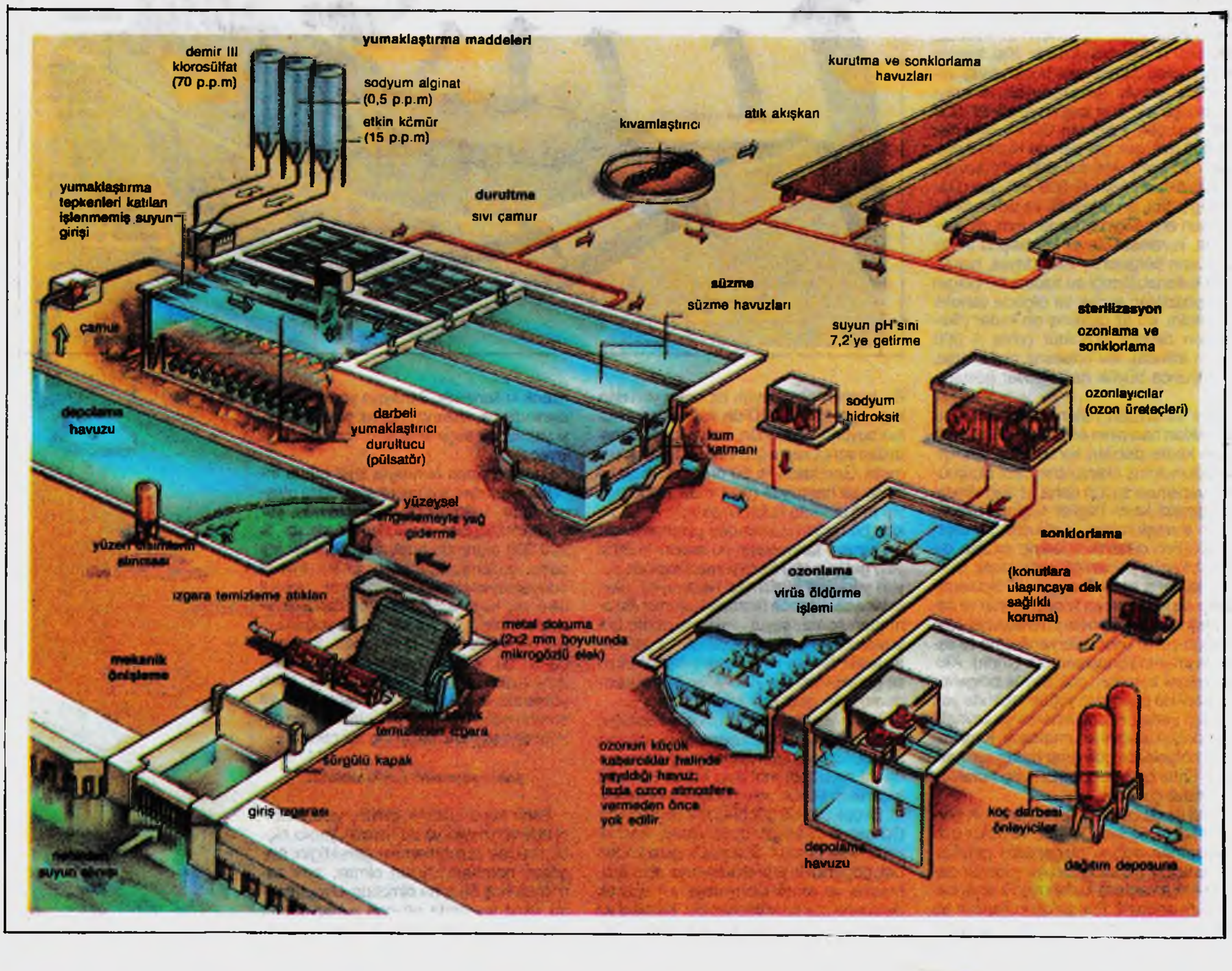
Öteki iki koşulla ilgili zorunluluklar, günümüzde metre küp başına miligram düzeyindeki miktarları bile saptayabilen ölçme aygıtlarındaki ilerlemelere bağlı olarak her gün daha da artmaktadır. 1978'de Avrupa konseyi'ne önerilen normlar en az 65 parametreden oluşan 5 tablo halinde düzenlenmiştir: organoleptik etkenler, fizikokimyasal etkenler, biyolojik etkenler, mikrobiyolojik etkenler, zehirleyici ya da istenmeyen maddeler.

Su kaynaklardan, kuyulardan (yeraltı suyu) ya da kanal sistemleriyle nehirlerden (yerüstü suları) sağlanabilir. Doğal suyun bileşiminde atmosferden ya da içinden geçtiği kayaçların çözünmesinden kaynaklanan çözünmüş gazlar, arazinin durumuna bağlı olarak her litrede birkaç miligram ile birkaç yüz miligram arasında çözünmüş maddeler (karbonatlar, klorürler, nitratlar, sülfatlar), bitkilerin ayrışmasından ileri gelen organik maddeler, koloidal asıltı durumunda kil tanecikleri, dağılımları suların kaynağına göre değişen bakteriler ile mikroorganizmalar bulunur. Belki de içilebilirlik normlarının giderek ağırlaştırılması yüzünden gerek yeraltı, gerek yerüstü suları, bileşimleri bakımından artık güvenilir olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle su, dağıtım şebekesine verilmeden önce bakteri çoğalmasını önleyici ürünlerle, yani suda daha önceden bulunan ya da sonradan kazara karışmış olan her çeşit mikrobun çoğalmasını önlemek üzere kimi maddelerle işlenir. Bu amaçla en çok kullanılan maddeler klor gazı, sodyum hipoklorit (Javel suyu), klor dioksit ve ozondur. Özellikle klor dioksit ile ozon, suya hiçbir kötü tat vermez.

Bir suyun gerçek anlamda temizlenmesi, koloidal olsun ya da olmasın asıltı durumunda bulunan maddelerin uzaklaştırılmasını, kimi zaman çok küçük oranlarda bulunsa bile tehlikeli ya da rahatsız edici olarak kabul edilen ağır metaller, organoklorlu bileşikler, pestisitler, hidrokarbonlar gibi "kirleticilerin" giderilmesini amaçlar. Bu kirleticiler, yüzey sularının yanı sıra kimi zaman sel sularıyla sürüklenerek karıştıkları yeraltı sularında da bulunur. Suların temizlenmesi işleminde en iri cisimleri uzaklaştırmak üzere ızgaralardan geçirilen su, çöktürme havuzlarına alınır. Önce asıltı durumundaki maddelerin koloidal özelliğini gidermek için suya tepkin bir madde hızla karıştırılarak katılır. Daha sonra bu su ağır ağır karıştırılır; bu sırada oluşan yumakçıklar, asıltı durumundaki parçacıkları birlikte sürükleyerek dibe çöker. Tepkin maddenin türü ve miktarı, laboratuvarlarda yapılan deneylerle belirlenir. Böylece yumaklaştırılan su, durultuculara gönderilerek tam bir çökme sağlanır. Çok çeşitli durultucu tipleri vardır; bunların en yalını, genellikle uygun uzunlukta dikdörtgen biçiminde havuzlardan oluşur. Çamur yataklı durultucularda, yumaklaştırılmış su, işleme sırasında yükselen su akımıyla asıltı halinde tutulan bir çamur katmanı içinden geçirilir; asıltı durumundaki parçacıklar, çamur katmanından geçerken tutulur. Son yıllarda geliştirilen durultucularda çamur yerine birkaç mikrometre çapında kum taneleri (mikroskopik kum) kullanılmaktadır; yumakları tutan bu kum katmanı, durulmayı kolaylaştırır. Daha sonra su, genellikle kum katmanlı (yatak) filtrelerden geçirilir. Filtrenin çalışmasında tane boyutunun büyük bir önemi vardır. Tane boyutu, işlenecek suya göre seçilir. Tutulan maddeler, filtreyi tıkar; bu bakımdan periyodik olarak karşıakımla su ve basınçlı hava karışımı gönderilerek çamur birikintisi parçalanır; daha sonra yalnız su gönderilerek parçacıklar çamur halinde uzaklaştırılır. Durultucu depolarına gönderilen bu çamurlar yer darlığı sözkonusuysa gerektiğinde presli filtrelerden geçirildikten sonra boşaltılır. Kimi filtrelerde arıtma işlemine bağlı olarak etkin kömür, manganez kumu gibi özel maddeler kullanılır. İçme suyuna rengini, istenmeyen tadını ya da diğer kirleticileri gidermek için kimi zaman tamamlayıcı bir işlem uygulanır. Bu özel işlemler sırasında etkin kömür (filtrelerden geçirme ya da yumaklaşma sırasında toz kömür püskürtme) ya da ozon kullanılır. En son olarak sudaki kalsiyum karbonat-karbondioksit dengesine dikkat etmek gerekir. Kalsiyum karbonat oranı, borularda çok ince koruyucu bir filmin oluşmasını sağlamak üzere yeterli düzeyde olmalıdır. Kalsiyum karbonat oranı çok yüksek olduğunda (çok sert su) kireç bağlama ve tıkanma tehlikesi sözkonusudur; yeterli düzeyde değilse (çok yumuşak su) su, aşındırıcı bir özellik kazanır ve dolayısıyla korozyon tehlikesi artar. Kimi durumlarda, örneğin nitratların giderilmesi için biyolojik arıtma işlemlerine başvurulur.

Kimi sanayilerde kullanılan sular son derece arı olmalıdır. Nitekim buhar kazanlarında kullanılan besleme sularının özgül

şehir suyu arıtma şeması

direnci birkaç bin ohm-metre düzeyindedir; oysa şehir içme sularının özgül direnci 10-20 Ω·m'dir. Bunu sağlamak için sular, seri halinde yerleştirilmiş bir ya da daha çok iyon değiştirici aygıtlarda "tam bir mineral giderme" işleminden geçirilir. Buna karşılık yıkama ve durulama sularının kabaca işlenmesi yeterlidir.

suyun başlıca özellikleri

üçlü nokta (buz, su, buhar):
4,58 torr'da 0,0753°C
dönüşül noktası: 218,4 atm.'de
374,1°C
özgül kütle (l/kg)
0°C'ta buz: 1,091
0°C'ta sıvı: 1,000 132
4°C'ta sıvı: 1,000 000
sıkıştırılabilirlik: $4{,}51.10^{-5}$ $atm.^{-1}$
ortalama genleşme: $2{,}57.10^{-4}$ K^{-1}
hal değişimi entalpileri
(kcal/mol)
ergime ΔH_m: 1 436
buharlaşma ΔH_v: 9 719
20°C'ta akışmazlık: 1 m Pa.sn
100°C'ta akışmazlık: 0,3 mPa.sn
ısı iletkenliği: 5,85 W/(mK)
elektrik iletkenliği:
$0{,}036 \cdot 10^{-4} \Omega^{-1}\ m^{-1}$
yüzey gerilimi: $0{,}072\ N \cdot m^{-1}$
kırılma indisi: $n^{20} = 1{,}333\ 00$
0°C'ta dielektrik değişmezi: 88,5
100°C'ta dielektrik değişmezi: 55,9
25°C'ta oluşum ısısı ($\Delta G°$):
−56,69 kcal/mol
25°C'ta iyon çarpımı: 10^{-14}

—Bağc. Bağların suya boğulması filokseranın yok edilmesini sağlayan çok etkili bir yöntemdir. Bununla beraber gerek yeterli miktarda (saatte 10 000 ila 90 000 m³) suyun getirilmesindeki güçlük, gerek arazinin doğal eğimi, çok geçirgen olması ve nihayet bağ çubuklarının zarar görmesi olasılığı gibi nedenlerle bu yöntem sınırlı olarak uygulanabilir. Toprağı suya boğma yöntemi sadece bir ırmağa, bir dereye ya da bir sulama kanalına yakın olan bağlarda uygulanabilir. Bağlar bitkilerin dinlendiği sonbahar ve kış aylarında suya boğulur; toprak 30 günden 60 güne, hatta 90 güne varan uzun bir süre, sürekli olarak 20 ila 30 cm kalınlığında bir su tabakası ile örtülmelidir.

—Biyol. Coşkun suların durgunlaştığı bölgelerde, başka akarsulardaki aynı fauna ve flora yerleşebilir. Buna karşılık, akıntının hızlı ve güçlü olduğu bölgelerde, kayalara ve çakıl taşlarına sıkıca yapışabilen türler yaşayabilir. Kayalar ve taşlar çoğunlukla suyosunları, karayosunları ve ciğeryosunlarıyla kaplıdır ve bunların oluşturduğu ağların arasında diyatomeler, rotatorlar, kabuklu küçük hayvanlar yaşar; yumuşakçalar (ancylus*) doğrudan doğruya taşa yapışık yaşarlar; kumlu ya da çamurlu diplerde planaryalar ve phryganea larvaları sürünür, bu arada diğer böcek larvalarıysa (ephemera vb.) suda serbestçe yüzer. Balıklar, özellikle ılıman bölgelerde, alabalıkgillerdir: som, alabalık, salvelinus, koregen; bu balıklar akıntı yukarı çıkarak coşkun akarsularda yumurtlama yerlerini seçerler, çeşitli türleri avlarlar. Bütün bu canlılarda, suda erimiş oksijen gereksinimi büyüktür.

—Denizbil. *Deniz suyu. Bileşimi.* Deniz suyu, doğal halde var olan yalın cisimlerin aşağı yukarı tümünü kapsayan ve bileşenleri sürekli bir yenilenme çevrimi içinde bulunan kimyasal bir bileşiktir. Sözkonusu bileşiklerin başlıcaları şunlardır:
1. Çözünmüş tuzlar, deniz suyunun tuzluluk oranını belirler. Çözünmüş tuzların büyük bölümünün, iyon halinde bulunması ve katyonların anyonlardan biraz fazla olması, deniz suyuna bir alkali özelliği verir (ortalama pH: 8,2);
2. Çözünmüş gazlar, hava-deniz yüzeyleri arasında değiştokuş edilen atmosfer gazları gibi gazlardır. Deniz suyunda azotun daha bol bulunmasına karşılık, gazların en etkini, özellikle yüzey tabakasında bulunan oksijendir (bu tabaka da çoğunlukla oksijen bakımından hafif bir aşırıdoyma görülür). Derinlerde, genel su dolaşımıyla ilişkisiz çanaklarda, oksijen yenilenmesi olmaması anoksiye (öksinizm) neden olur; bu durumda, sülfat iyonlarının bakteriler tarafından indirgenmesi sonucu önemli ölçüde H_2S oluşur. Azot ve oksijene oranla çözünme özelliği daha yüksek olan karbondioksit, deniz suyunda sıcaklık, basınç ve pH koşullarına göre değişen çeşitli biçimlerde bulunur.
3. Çözünmüş organik maddelere, deniz suyunda, canlı ya da ölü organizmaların açığa çıkardıkları özümleme ya da çözünme ürünleri biçiminde rastlanır.
4. Asıltı halde maddeler: mineral maddelerin (ırmakların, rüzgârların vb. getirdiği maddelerdir) oluşturduğu her boyutta çözünmez tanecikler, organik ya da anorganik döküntüler, plankton organizmaları bütünü.

• *Özellikleri.* 1. Deniz suyu hidroloji ve ısı bilançolarına bağlı olarak iklimle birlikte değişen önemli sayılabilecek tuzluluğuyla tatlısudan ayrılır. (→ TUZLULUK ORANI.)
2. Çok büyük miktarlarda güneş kökenli ışın ısısını en büyük derinliklere değin depo edip, yavaş ve farklılaşmış bir biçimde geri verebilen bir ısı düzenleyicisidir. Yarıküreler arasındaki bakışımsızlığın (Antarktika'nın soğutma etkisi nedeniyle güney yarıküredeki su daha soğuktur) yanı sıra, diplerin yüzey şekilleri arasındaki farklılık (az derin ya da çevre denizlerle bağlantısız denizlerde mevsimler arası sıcaklık farkları daha fazladır) ve akıntıların sıcaklık yayma güçleri arasındaki farklılık, yüzey sıcaklıkların kuşaklar halinde dağılımında, bozucu etki yapar. Güneşin aydınlattığı ve ısıttığı yüzey tabakası, öfotik ve sıcaktır; derin, karanlık ve soğuk tabakadan, termoklin adı verilen ısısı çok farklı bir tabakayla ayrılır.
3. Deniz suyu yoğun bir sıvıdır: tuzluluk oranının arttığı ve sıcaklığı düştüğü ölçüde, yoğunluğu artar (bir litre deniz suyunun ağırlığı yaklaşık 1,025 kg'dır). Bu özellik, bir su kütlesinin hareketini ve kökenini belirlemeyi sağlayan (T-S çizelgesi, yoğunluk akıntısı) niteleyici bir özelliktir.
4. Deniz suyu, ışık ve ses yayılmasının özel yasalara uyduğu bir ortamdır. Işığın derinlere işlemesini, güneş ışınımını tüketen ve yayan ışıma ve yayınma olayları etkiler. Ses dalgaları, deniz suyunda, ışık dalgalarına oranla daha iyi yayılır: deniz suyu içinde ses hızı, karadaki ses hızından 5 kat fazladır. Ses yankılarına dayanarak yankıölçüm tekniği, bu özellikten yararlanılarak geliştirilmiştir.
5. Deniz suyu, yaşamın ortaya çıkması ve gelişmesi için gerekli biyokimyasal maddeler (besleyici tuzlar gibi) kapsayan, son derece önemli bir maddedir. Sözkonusu mineral maddelerin daha az ya da daha bol miktarda bulunması, deniz suyunun verimliliğini (ya da üretkenliğini), yani mineral maddelerden yola çıkarak sıcak tabakada ışılbireşim (fetosentez) yoluyla canlı madde oluşumuna olanak verme yeteneğini belirler.

Zaten kapsadığı klorür ağırlıklı mineral maddeler (% 32-38 oranında) nedeniyle, deniz suyundan tedavide de yararlanılır. Bu amaçla deniz suyu, hücre etkinliğini uyarıcı ve canlandırıcı etkilerinden ötürü, banyo, pansuman, püskürtme biçiminde ve iğneyle verilerek kullanılır. Bedene iğneyle verilecek deniz suyunun, açıklardan alınması, soğukta gözenekli mumlar üzerinde süzülerek mikroptan arındırılması ve mikroplarından arındırılmış suyla karıştırılarak geçişme basıncının kan plasmasınınkiyle eşit düzeye getirilmesi gerekir.

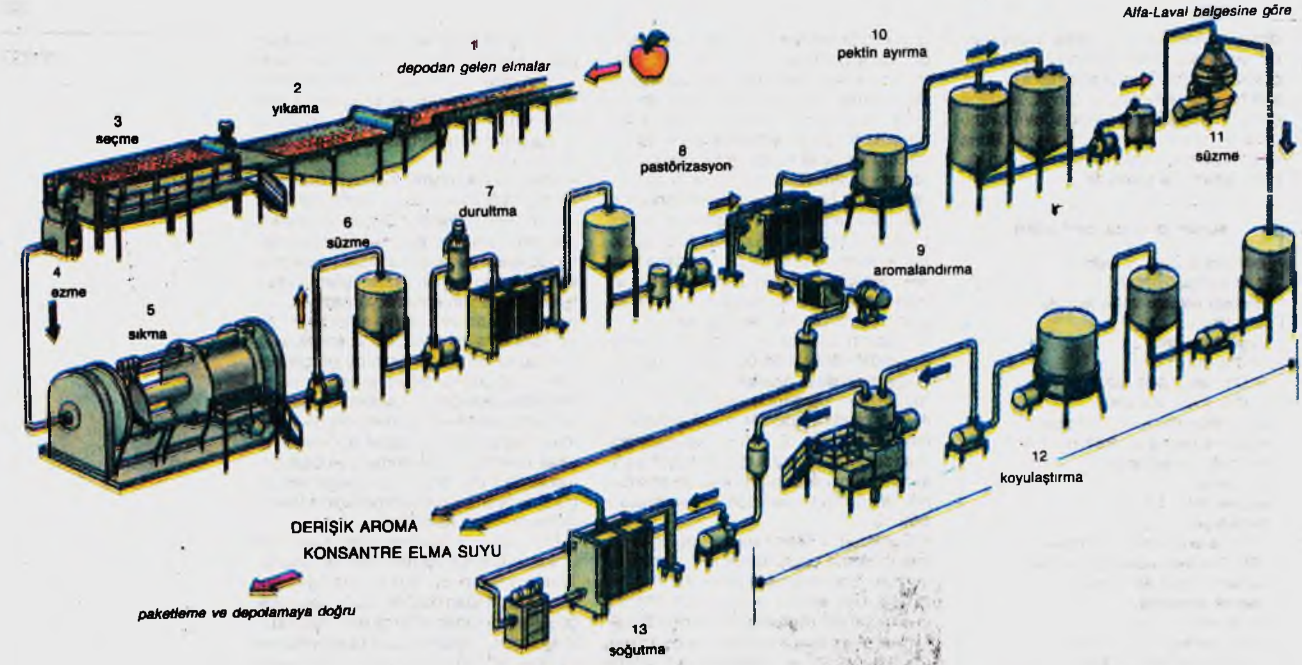
• *Kökeni.* Deniz suyunun oluşumu, yerkabuğunun oluşumuna sıkı sıkıya bağlı sayılır: uzmanların çoğu, deniz suyunun kökenini bir ilk tufana değil, yüzeye yükselen magma gereçlerinin katılaşması sırasında açığa çıkan su buharına ve başka gazlara (sözgelimi, okyanus sırtları ekseninden çıkan sıcak su) dayandırır. Yerbilim zamanları boyunca, sözkonusu yeni su üretiminin yarattığı sorunlar, tortulların ve kayaçların su tutması sayesinde ortadan kalkmaktadır.

—Deric. Suya basma, derilerin belli aralıklarla değiştirilen suya batırılması biçiminde yapılır; böylece derinin üstündeki koruma maddeleri (tuz) ve kirler temizlenir. Bu işlem teknede, dolapta ya da pervane denilen aygıtta yapılır. İşlemin yapılış biçimi derileri koruma yöntemiyle (kuru deriler, kuru ve tuzlanmış deriler), derilerin yapısına göre değişir. İşlem eksiksiz ve olabildiğince hızlı biçimde gerçekleştirilmelidir, çünkü deriler yeterince su aldıklarında yeniden çürüyebilir. Bu nedenle işlem, olanak varsa, mekanik bir çalışmayla hızlandırılır: dolaplama, ön etleme, alkali maddelerin eklenmesi ve bazı durumlarda (kuru deriler için) suya her tür çürüme belirtisinin önlenmesi için antiseptik maddelerin katılması.

—Ed. Türkler'in Yaratılış destanı evrenin uçsuz bucaksız sularla kaplı olduğunu, Tanrı'nın kadını bu sudan yarattığını anlatır. Oğuz Kağan da Gök, Dağ, Deniz adlı çocuklarının anasını bir gölün ortasındaki ağacın kovuğunda bulur. Göç destanında susuzluk Türkler'in yurtlarından ayrılmalarına yol açar. *Dede Korkut kitabı*'nda Salur Kazan, suya haber sorar ve onu över. Halk şiirinde doğanın bir parçası olarak suyun geniş yeri vardır. *Kuran*'da "Hayatı olan her şeyi sudan yarattık" denilir (Enbiya süresi). Evreni oluşturan dört öğenin biri sudur. Divan edebiyatında bu niteliklerinden başka, akıp gitmesi, parlaklığı, tadı vb. dolayısıyla türlü benzetmelere konu olur: akıp giden su bu yönüyle insan ömrüne benzetilir. Toprağın üzerinde aktığı için alçakgönüllülüğün simgesidir. Parmağından su akıtmak Hz. Peygamber'in mucizesidir. Su üzerinden yürüyüp gitmek Hızır'ın, velilerin kerametidir. Çeliğe su verildiği için kılıç, hançer gibi silahlar suyla birlikte anılır. Sevgilinin omuzlarına dökülen saçları, parlak yanağı suya benzer. Suyla ateş bir arada bulunamayacağı halde sevgilinin yanağında bunların birleşmesi sihir, keramet sayılır. Sevgilinin ağzı, dudağı bengisu, kevser suyudur. Tadı dolayısıyla su, sevgiliye kavuşmadır. Akıp uzaklara gitmesi sevgilinin âşığa karşı davranışıdır. Suyun çağıldayarak akması ise sevgiliyi arayan âşığın durumudur. Servinin (Tanrı) ayağının dibinden akan su, tasavvufta kullar için şefaat dileyen Hz. Peygamber'dir. Fuzuli'nin Su kasidesi Hz. peygamber'i suyun türlü niteliklerini konu edinerek över.

—Folk. Anadolu folklorunda suyun önemli bir yeri vardır. Temizliğin, iyiliğin simgesi sayılır. Anadolu'nun birçok yöresinde sular ve su kaynakları üzerine çeşitli efsaneler anlatılır ve genellikle su kaynaklarının oluşumu doğaüstü bir güce bağlanır. Özellikle sıcak su kaynakları, çoğunlukla yakınındaki bir yatırın kerameti olarak yorumlanır. Suyun üzerinden geçen kişiyi büyü tutmayacağı; yeni bir eve taşınırken ayna, su ve mushaf götürmenin uğur getireceği; doğumu kolaylaştırmak için gebe kadının, kolay doğum yapmış birinin avucundan su içmesi gerektiği; gece ateşe su dökenin başına bir kötülük geleceği; güvey evine girerken gelinin etrafa su serpmesinin uğur getireceği, Anadolu'nun bazı yörelerinde bugün de yaşayan inanışlardır. Su, öteki içecek ve yiyeceklerle birlikte Tanrı'nın nimeti sayıldığından kimi yörelerde başı açıkken su içmek günah sayılır ve el başın üzerine konur. Suyun Anadolu folklorundaki en belirgin özelliği, maddi ve manevi kirleri temizlemesidir. Nitekim tinsel olarak kirlendiği varsayılan kişi ya da eşyayı temizleme yollarından en etkilisi suyla kırklamadır.

—Hidrol. Yeraltı su tablası genellikle geçirgen bir katmanın tabanında, geçirim-

meyve suyu (elma) yapımının çeşitli aşamaları

siz katmanın dokanağında yer alır; yüksekliği, sızan su miktarına yani mevsimlere ve ayrıca beslenme alanının genişliğine göre değişir. Yeraltı su tablaları sürekli değildir; suyla dolu boşluk ve çatlaklardan oluşan az ya da çok sık bir ağ oluşturur. Yeraltı suyu, maden ocağı kuyuları ve tüneller açmak için yapılan delme çalışmalarında karşılaşılan en büyük zorluklardan biridir ve çoğu kez önemli çalışmaları gerektirir. İki tür yeraltı su tablası ayırt edilir: 1. *yüzeysel* ya da *serbest yeraltı su tablaları:* bunlara su içeren geçirgen katmanlarla hava arasına hiçbir geçirimsiz katmanın girmediği yerlerde rastlanır; bu su tablaları normal kuyuları besler; 2. *derin* ya da *tutuklu yeraltı suyu tablaları;* bunlar geçirimsiz iki katman arasında yer alır. Bu tür su tablaları bir çanağın iki yanında yükseliyorsa, yükselen ve fışkıran sular sağlayabilirler (artezyen kuyuları).

Ayrıca, bir ırmağın sularının, kendi alüvyonları arasından sızması sonucu oluşan *altakım su tablaları* vardır; bunlar kenarda, yan akarsuların doğmasına yol açabilir. *Karstik yeraltı su tablaları*, kireçtaşlarındaki özel sızma koşullarına bağlı olarak meydana gelir. Bunlara, dağ eteklerinde birikinti konilerindeki *yeraltı su tablaları*'nı da eklemek gerekir.

—Huk. Genel sular yani, denizler, göller, akarsular, yeraltı suları, hiç kimseye ait olmayan arazilerden çıkan kaynaklar devletin hüküm ve tasarrufu altındadır (Türk med. k. md. 641). Türkiye'de suların kullanımı ve işletmesiyle ilgili düzenlemeler, çeşitli yasalarda yer alır. 28 nisan 1926 tarih ve 831 sayılı Sular hakkında kanun'a göre, şehir ve kasabalarla köylerde kamu gereksinimini karşılamak için su sağlanması ve yönetimi, belediyelere ve köy ihtiyar meclislerine aittir. Bir belde halkının gereksinimini karşılayacak suların kaynakları belediye sınırları dışında bulunsa bile, su yollarının ve kaynakların bakımı, onarılması, temizlenmesi ve suyun sağlık koşullarına uygun hale getirilmesi belediyelerin ve köy ihtiyar meclislerinin görevidir. 9 mayıs 1960 tarih ve 7478 sayılı Köy içme suları hakkında kanun'a göre, köylerin içme suyu gereksinimi, Devlet su işleri genel müdürlüğü'nce sağlanır. Devlet su işleri genel müdürlüğü genel suları ve özel yasalarla köylere devir ve tahsis edilmiş ya da köylerin öteden beri kullandığı suları başka köylerin gereksinimlerine göre dağıtmaya ya da başka köylere tahsise yetkilidir. Suyun bir ya da birkaç köye ait olduğunu gösteren ferman ve mahkeme kararları Devlet su işleri'nin yetkilerine engel olmaz. 16 aralık 1960 tarih 167 sayılı "Yeraltı suları hakkında kanun"a göre, Bayındırlık ve iskân bakanlığı'nın teklifi üzerine Bakanlar kurulu kararıyla yeraltı suyu işletme alanları saptanır ve ilan edilir. İlan edilen bu işletme alanları dışında her arazi sahibinin, topraklarında yeraltı suyu arama, suyu bulduktan sonra bunun kendi gereksinimine yetecek kadarını kullanma hakkı vardır. Yeraltı işletme sahası olarak ilan edilen yerlerde, belge alınarak açılması gereken kuyuların sayısı, yerleri, derinlikleri ve çekilecek su miktarı, Devlet su işleri genel müdürlüğü'nce belirlenir. Yeraltı suyu etüt ve araştırmaları için herhangi bir yerde Devlet su işleri kuyular açma hakkına sahiptir. Bunun için istimlak yapılmaz. Kuyulardan işletilebilenlerin intifa hakkı, gerçek ve tüzel kişilere devredilebilir ve kiralanabilir. Ancak arazi sahibine tercih hakkı tanınır. Yeraltı suyu arama belgesi bir yıl için verilir. Arama belgesine dayanarak arama yapıp su bulan kişi, bir ay içinde Devlet su işleri genel müdürlüğü'nden kullanma belgesi almak zorundadır.

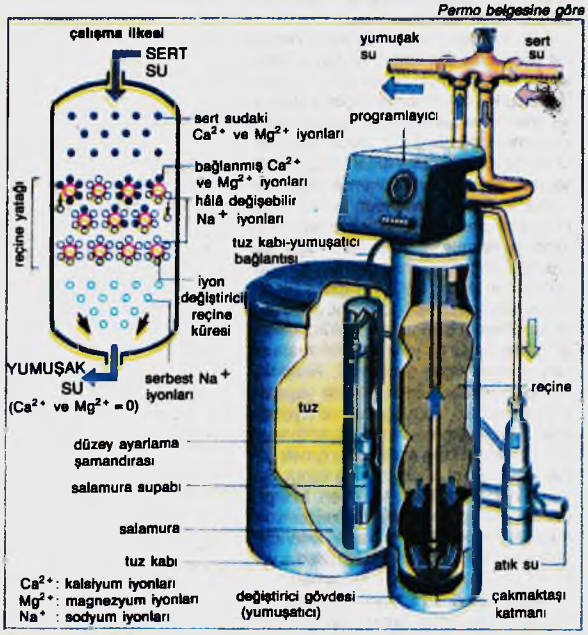
• *Su ürünleri üretimi.* Denizlerde ve içsularda su ürünlerinin istihsali 22 mart 1971 tarih ve 1380 sayılı Su ürünleri kanunu hükümlerine göre yapılır. Yasaya göre, su ürünlerinin istihsali için ruhsat tezkeresi almak gerekir. Ruhsat tezkereleri, ilgili dairelerin görüşü alınarak valiliklerce verilir. Yalnızca spor maksadıyla, küçük araçlarla su ürünleri istihsal edecek olanlar ruhsat tezkeresi almak zorunda değildir. Yasa, su ürünlerinin istihsal yer ve zamanıyla ilgili kimi sınırlamalar koymuş, bunlara aykırı davranışlar için çeşitli önlemler getirmiştir.

—İçit san. Sanayi çapında üretilen meyve suları mayalanmamış ya da henüz mayalanmaya başlamış sağlam ve olgun meyvelerden yapılır. Meyve suyu başlıca şu meyvelerden yapılır: vişne, şeftali, kayısı, çilek, elma, üzüm, portakal, mandalina, greypfrut (altıntop) ve domates. Bunlardan meyve suyu sıkma yoluyla elde edilir. Çıkarılan meyve suyu bir ya da birkaç işlemden geçirilerek durultulur: eleme, tortu alma, enzimle işleme, durultma, santrifüjleme, süzme. Meyve suyu bu işlemlerden sonra kapalı kaplarda pastörize edilir, soğukta, eylemsiz bir gaz ya da basınçlı karbondioksit altında saklanır. Meyve suyu satışa sunulmadan önce, ya ısı değiştiricide pastörize edilerek steril kaplara doldurulur ya da şişelere ve kutulara doldurularak, bunların içinde pastörize edilir. Meyve suyuna bazı maddeler de katılabilir: koruyucular, renk maddeleri, şeker. Ancak etiketleme sırasında, tüzük gereğince etiket üzerine, uygulanan işlemler ve içerdiği katkılara göre notlar konur: hiçbir işlem uygulanmamışsa "taze"; hiçbir katkı maddesi konmamışsa "saf" (ancak asitliği yüksekçe meyve sularının litresine konan 15 g şeker müstesna); eğer litreye 50-100 g şeker konmuş ise, o zaman "şekerli" notu konur.

Üretim merkezlerinden, tüketim merkezlerine gönderilirken, istenirse, taşıma giderlerinde tasarruf sağlamak için meyve suları vakumda koyulaştırılır ve tüketim merkezinde bu konsantrelere su eklenerek meyve suları eski haline getirilir. Ancak o zaman etiket üzerine "konsantreden elde olunmuştur" diye yazılır. Koyulaştırılmış (konsantre) bazı sular, evde kolaylıkla meyve suyuna dönüştürülmek üzere derin dondurulmuş olarak; bazı konsantreler ise toz haline getirilmiş olarak satışa sunulur.

—İsl. Suyun bir temizlik aracı olması, özellikle gusül ve aptes gibi dinsel yönden farz kılınmış temizlik görevlerinin suyla yerine getirilmesi nedeniyle fıkıh kitaplarında sularla ilgili özel bölümler açılmış, suların çeşitleri, temiz ve kirli suların özellikleri, suların kirlenme nedenleri, kirli suların temiz-

bir su yumuşatıcısının şeması ve çalışma ilkesi

lenme yolları gibi konular üzerinde durulmuştur.

• *Mutlak sular.* Bunlar beş çeşittir: 1. temiz ve temizleyici, doğal durumunu eksiksiz koruyan sular; 2. temiz ve temizleyici, ancak mekruh olan, ev kedisi gibi evcil hayvanlarla yırtıcı kuşların artığı olan sular; 3. temiz olan, ancak temizleyici olmayan sular, hiç kirlenmemiş olsa bile aptes ya da gusülde kullanılmış sular; 4. temiz olmayan sular, içine pislik karışmış sular; 5. kuşkulu sular, eşeklerin ve katırların artığı olan sular (başka su bulunmaması durumunda bu suyla aptes alınabilir).

—Kim. Su yumuşatıcı maddeler, daha çok bulaşık makinelerinde kullanılır; bu amaçla özel bir kaba bileşiminde sodyum bulunan sentetik küçük reçine küreleri (bilyaları) doldurulur; reçine, sudaki kalsiyum iyonlarını kendisine bağlayarak sodyumu bırakır; böylece sodyum iyonları kalsiyum iyonlarıyla yer değiştirir. Kalsiyum iyonuna doyan reçine daha sonra bir tuz karışımı içinde yenileştirilir.

Evlerde kullanılmak üzere tasarlanan küçük boyutlu yumuşatıcı aygıtlar, doğrudan musluklara monte edilir. Büyük tesisler için su yumuşatma aygıtlarının kurulması gerekiyorsa, bu aygıtlardan sonraki boru donanımlarıyla ilgili kimi önlemlerin alınması zorunludur (Örneğin kurşun boruların kullanılmaması gerekir, çünkü kurşun tatlı suyla tepkimeye girerek çözünür ve dolayısıyla zehirleyici bir etki gösterir.)

—Patol. Birçok patolojik durum prognozu ağırlaştıran bir su kaybıyla birlikte gider (kanamalar, ağır ishaller, dinmeyen kusmalar, bulaşıcı hastalıklar, özellikle kolera, zehirlenmeler vb.). Su kaybı, bazı ilaçların (idrar söktürücüler, dışkı yumuşatıcılar) etkisine ya da bir elektrolit (Na, K, Cl) metabolizması bozukluğuna da bağlı olabilir. Fizyolojik ya da glukozlu serumla su kaybının yerine konması genellikle damla damla yöntemiyle (makat, deri altı ya da gerekirse, damar içi yolla) gerçekleştirilir.

—Su ür. üret. Su ürünlerinin üretimi, su havyanlarının ve bitkilerinin üreme çevriminin tamamı ya da bir bölümünü denetlemeyi öngörür. Bu denetleme türler bakımından olduğu gibi (döl verecek bireylerin seçimi, üretim, hastalıklara ve düşmanlara karşı mücadele, besleme) yetiştirme ya da kültür ortamı bakımından da yapılır: yapay havuzlar, kafes ya da kapalı yerler, hatta kapalı su devreleri kurulması, çitler, kazıklar, girintili yerler hazırlanması. Denizde kıyıları bulunan Batı Avrupa ülkelerinde su ürünleri üretimi çok eskiden beri yapılmaktadır. (Fransa, Portekiz vb.). Atlas okyanusu kıyısındaki özel üretim alanlarında istiridye ve midye, göllerde ve göletlerde alabalık, sazan, yayınbalıkları yetiştirilmektedir. Yakın geçmişte sombalığı, karides ve ıstakoz gibi kabuklular, barbunya, dilbalığı ve çeşitli deniz balıkları üretimi için de deneme çalışmalarına başlanmıştır. Su ürünleri üretimini geliştirmek için harcanan çabalar, su ekosistemlerini ve çeşitli türleri iyi tanımayı amaçlamaktadır. Özellikle, üretim koşullarında, üretime elverişli yavru elde edilmesi pek çok araştırmaya konu olmaktadır. Yavru ekme yöntemi su ürünleri üretiminin özel bir biçimidir; bu yöntemde yavrular denetimsiz bir ortama, örneğin deniz kıyısındaki bir bölgeye salınır, bunlar orada doğal olarak büyür, sonra geleneksel yöntemlerle avlanır.

Bütün dünyada balıkçılıkla elde edilen toplam su ürünlerinin yaklaşık % 10'u üretim yoluyla sağlanmaktadır; bu miktarın gelecek yıllarda önemli ölçüde artacağı umulmaktadır.

—Tıbbi hidrol. *Kaplıca suları.* Bazı kaplıca sularının, fiziksel ve kimyasal bileşimi insan organizmasında olumlu değişimlere neden olabilir ve bu amaçla kullanılabilir.

Kaplıca sularının kimyasal bileşiminin bilinmesi eskiden beri çok önemli sayılmakla birlikte, günümüzde (genellikle yüksek sıcaklığa bağlı) radyoaktivite, asit-baz dengesi, osmolarlık gibi fiziksel özelliklerden de bu suların sınıflandırılmasında tamamlayıcı olarak yararlanılmaktadır. Suyun fışkırdığı kaynaktan uzaklaşıldıkça bu veriler hızla değişir. Erimiş halde bulunan gazlar da buharlaşır. Bu olaylar, bazı suların kaynaklarında değerlendirilmelerinin yararını gösterir.

Kaynaktan çıkıştaki sıcaklığına göre sular *hipertermal* (çok sıcak), *mezotermal* (ılık) ya da *hipotermal* (soğuk) olarak sınıflandırılır. Sıcak sular yanardağ kökenlidir, ya lavların kayaları etkilemesinden ve onların yapısındaki suların salıverilmesinden ya da toprağa sızan yeraltı sularının sıcak kayalara değerek ısınmasından doğar. Sular, jeolojik katmanlardan geçerken eriyebilen madensel öğelerle yüklenir ve bunlar da suların bileşimini ve dolayısıyla özelliklerini belirler.

Rémy Lafon-Marina-C.E.D.R.I.

su ürünleri üretimi
bir su ürünleri istasyonunda
Peneidae familyasından karideslerin
beslendiği havuzlar
(Vic göleti, Hérault, Fransa)

Çoğunlukla hipertermal sular sınıfına giren radyoaktif sular özelliklerini çabuk bozunan bir element olan radon (radyum yayınımı) kalıntılarına borçludur. Bu nedenle, çok zayıf ve tehlikesiz olan radyoaktiviteleri çıkışlarından az sonra kaybolur.

Rémy Lafon-Marina-C.E.D.R.I.

su ürünleri istasyonunda yumurtaları
sağılan bir yayınbalığı
(Vic göleti, Hérault)

Kaplıca suları ya da daha doğrusu maden suları (soğuk, sıcak) yeryüzüne çıkıncaya kadar toprak tabakalarından geçerken çeşitli tuzlar yüklenir. Birbirine çok yakın kaynaklardan çıkan sular arasında bile bu bakımdan büyük ayrılıklar bulunabilir. Bu nedenle kaplıca sularını herkesin benimseyebileceği şekilde sınıflandırmak zordur. 1. *bikarbonatlı sular,* esasta karbondioksitli, yani gazlı ve sodyumlu sulardır. İçme ve banyo suyu olarak kullanılabilirler. Mide, bağırsak, karaciğer, safrakesesi üzerinde faydalı etki gösterirler; 2. *sülfatlı sular,* çok derinden gelen alkali, kükürtlü sulardır. Bileşiminde kükürtlü hidrojen, sülfat, karbondioksit, bor asidi, amonyak, sodyum ve silisyum bulunur. Bu sular karaciğer, safra yolları, böbrekler ve idrar yolları üzerinde şifalı etki gösterir (Edremit-Güre, Yalova-Termal, Mudurnu -Sariat kaplıcaları); 3. *tuzlu sular,* tortul arazi sularıdır. Bazıları derinden gelir ve çok sıcak olabilir. Mide-bağırsak sistemi üzerinde etkili sulardır (İstanbul-Tuzla içmeleri, Çanakkale-Ezine, Kestanbolu kaplıcası); 4. *karışık sular;* 5. *kükürtlü sular,* bileşiminde bir litrede en az 1 mg kükürt bulunan sulardır (Balıkesir-Bigadiç, Acısu; Edremit-Güre; Bursa kükürtlü hamamı). Bu sular özellikle süreğen iltihaplı sendromların tedavisinde yararlı olur; 6. *karbondioksitli* (gazlı) *sular,* litrede 0,25 ila 1 g karbondioksit içeren sulardır. İçme ve banyo olarak önemli etkileri vardır (İnegöl -Çitli; Bolu kaplıcaları); 7. *demirli sular,* litresinde 5-10 mg demir bulunan sulardır (Çanakkale-Kestanbolu kaplıcası); 8. *arsenikli sular,* litrede 0,2-0,4 mg arsenik içeren sulardır. Karaciğer ve tiroit üzerinde etkilidir (Balıkesir'de Bıgadiç-Asarköy kaplıcası); 9. *iyotlu sular,* litresinde en az 1 mg iyot bulunan sulardır, damar sertliğine, romatizmaya, kemik hastalıklarına, kadın hastalıklarına, üst solunum yollarındaki süreğen iltihaplara faydalı olabilir; 10. *radyoaktif sular,* içinde uranyum, radyum, toryum ve aktinyum gibi radyoaktif elementler ya da radon ve toron gibi radyoaktif uçucu (gaz) elementler bulunan sulardır. Radyoaktif tuzlar genellikle biyolojik etki gösterecek oranda bulunmaz. Buna karşılık radyoaktif gazlar, örneğin radon önemli ölçüde bulunabilir ve biyolojik etki gösterir. Radon kısa ömürlü olmakla birlikte parçalanma süreci boyunca kuvvetli alfa ışınları yayar ve bu yolla biyolojik etki yapar. Radyoaktif sular içsalgı sistemi üzerinde uyarıcı etki gösterir. Bu nedenle bu sulara gençleştirici sular denir. (Gönen, Dağ ılıcası'nda Gençlik suyu, Rn^{212} 5314/lt). Bu sular metabolizmayı hızlandırır, ürik asit atılışını artırır (Bursa-Karamustafa ve Vakıfbahçe; Balıkesir-Susurluk Kepekler; Gönen-Gençlik suyu; Çanakkale -Kestanbolu; Sındırgı-Emendere kaynakları).

Rémy Lafon-Marina-C.E.D.R.I.

su ürünleri istasyonunda
yüzer kafeslerde balık üretimi
(Vic göleti, Hérault)

—Tıp. Suda boğulma, genellikle başlangıçtaki istemli bir soluk tutma döneminden sonra bronş ve alveollerin suyla dolmasından ve olguların % 10-15'inde akciğerleri koruma amacıyla harekete geçen bir gırtlak spazmından ileri gelir. İki

tipi vardır: tükenme ya da tedbirsizliğe bağlı birincil ve alerji, ısı farkı ya da travma sonucunda ortaya çıkan bilinç kaybının neden olduğu ikincil boğulma. Boğulmuş bir kimsenin yeniden canlandırılmasında üst solunum yollarının açılması, yeniden su yutmaması için yan çevrilmesi, oksijen verilmesi ve eğer gerekliyse yaşamsal işlevlerin dıştan kalp masajı ve yapay solunumla yeniden desteklenmesi önem taşır.

SU ya da **SUY** a. (fars. *sū*, *sūy*). *Esk.* Taraf, yön, cephe, cenah.

SU sıf. (ar. *sū'*). *Esk.* **1.** Fena, kötü. **—2.** *Su-i ahlak*, *su-i hulk*, kötü yaradılış, kötü ahlak; ayıp, kusur. || *Su-i ahval*, kötü durumlar. || *Su-i amel*, kötü iş; kabahat, suç. || *Su-i fikr*, kötü düşünce. || *Su-i efal*, kötü eylemler || *Su-i hareket*, kötü davranış. || *Su-i hazm*, hazım bozukluğu. || *Su-i istimal* → SUİİSTİMAL. || *Su-i itiyat*, kötü alışkanlık. || *Su-i karin*, kötü karakterli kimse ya da arkadaş. || *Su-i misal*, kötü örnek. || *Su-i niyet* → SUİNİYET. || *Su-i tefehhüm*, yanlış anlaşılma. || *Su-i tefsir*, yanlış yorumlama. || *Su-i telakki*, kötüye çekme.

◆ a. Kötülük, fenalık.
—Esk. tıp. *Su-i hazm*, sindirim bozukluğu. || *Su-i kınaye*, halsizlik yapan ishal. || *Su-i mizaç*, sağlık bozukluğu. || *Su-i teşekkül*, oluşum bozukluğu, kusur.

Ruhi Su

-SU → -SI.

SU (Mükerrem Kâmil), türk romancı (Bursa 1900). Çapa öğretmen okulu'nu bitirdikten (1922) sonra bir süre ilkokul öğretmenliği yaptı. Gazi eğitim enstitüsü'nde sınav vererek (1936) lise öğretmenliğine geçti. Aşk, serüven konularını işleyen halk romanlarıyla tanındı. Yapıtlarından bazıları şunlardır: *Sevgim ve ıstırabım* (1934), *Bu kalp duracak* (1935), *Sus uyanmasın* (1939), *İhtiras* (1948), *Ayrı dünyalar* (1964), *Ben ve O* (1970), *Karakız* (1977), vd.

SU (Ruhi), türk halk müziği yorumcusu ve besteci (Van 1912 - İstanbul 1985). Birinci Dünya savaşı sırasında ana ve babasını yitirdi. 10 yaşına kadar Adana'da bir ailenin yanında kaldı. İlkokulu Adana Öksüzler yurdu'nda okudu. Bir süre Halıcıoğlu askeri lisesi ve Adana lisesi'nde okuduktan sonra ortaöğrenimini Ankara Müzik öğretmen okulu'nda, yükseköğrenimini Ankara Devlet konservatuvarı opera yüksek bölümü'nde tamamladı. 1935'te Riyaseticumhur senfoni orkestrası'na keman sanatçısı olarak alındı. Bir yıl sonra kemanı bırakıp şana geçti. Ankara Devlet operası'nda basbariton olarak çeşitli operalarda sahneye çıktı (1942-1952). Ayrıca radyoda on beş günde bir türk halk müziği ezgilerini okudu (1943-1945). Siyasal nedenlerle beş yıl tutuklu kaldı. 1957'den sonra sanat yaşamını sazıyla ve sesiyle bağımsız olarak sürdürdü. Halk ve tekke müziğine özgün yorumlar getiren sanatçı, yapıtlarında kendi şiirlerinin yanı sıra çağdaş şairlerin şiirlerini de kullandı. *Seferberlik türküleri* (1970), *Kuvayi milliye destanı* (1971), *Yunus Emre* (1972), *Karacaoğlan* (1973), *Pir Sultan Abdal* (1974), *Şiirler türküler* (1975), *Köroğlu* (1976), *El kapıları* (1977), *Sabahın sahibi var* (1978), *Semahlar* (1979), *Çocuklar, göçler, balıklar* (1980), *Zeybekler* (1981) adlı on iki uzunçaları vardır. Şiirlerini ve yazılarını *Ezgili yürek* adlı kitabında topladı (1985).

su gülü

SU AGAMASI a. Endonezya ve Yeni Gine'de yaşayan, hantal gövdeli, yassı kuyruklu kertenkele. (Gövdesinin ön tarafında omur çıkıntılarına bağlı bir yele bulunan bu kertenkele yarı suda, yarı ağaçta yaşar ve meyveyle beslenir. Bil. a. *Hydrosaurus amboinensis;* agamagiller familyası; boy 1 m.)

SU DONGPO → SU ŞI.

SU GÜLÜ a. Güzel çiçekli nilüfer cinsi (*nymphaea*). [Bütün dünyada 40 kadar yabani su gülü türü bilinmektedir. Bunlardan elde edilen güzel beyaz, kırmızı, sarı ve mavi çiçekli melezler amatörlerce bahçe havuzlarında süs için yetiştirilir.]

suakrebi

SU İNCİRKUŞU a. Dağlarda ve kayalık kıyılarda yuva yapan ve böceklerle, kabuklularla beslenen, kışı ovalarda geçiren, boz tüylü, büyücek (18 cm) incirkuşu. (Bil. a. *Anthus spinoletta;* kuyruksallayangiller familyası.)

SU KARATAVUĞU a. Zool. Sukaratavuğugiller (*Cinclidae*) familyası üyelerine verilen ortak ad. (→ CİNCLUS.)

Su kasidesi, Fuzuli'nin "su" redifli naatı. Nesip bölümünde su ile ilgili inançlar, benzetmeler, suyun yaşamdaki yeri vb. konu edinilir: göz, gönüldeki ateşi söndürmek üzere yaşlar döker, ama bu su, aşk ateşini söndüremez. Geceleri ağırlaşan hastalara su vermek sevaptır. Âşık, aşk çölünde susuz kalmıştır. Şair, sevgilinin elini öpemeden ölürse mezar toprağından testi yapılmasını, onunla sevgiliye verilmesini ister vb. Medhiye bölümünde Hz. Muhammet'in suyla ilgili mucizelerinden söz edilir: sert taştan su çıkarmıştır; susuz kalan ensara parmağından su akıtmıştır. Hüsn-i talliler yapılır: suyun yüzyıllardır akıp durması Hz.Muhammet'in ayağının toprağına erişmek içindir. Dua bölümünde şair, su imgesini bol bol kullanarak kıyamet günü peygamberin şefaatinden yararlanmayı umduğunu belirtir. Şiirin en güzel beyitlerinden biri şudur: "*Suya versin bağban gülzarı zahmet çekmesin/Bir gül açılmaz yüzün tek verse bin gülzara su*". Fuzuli, bu şiirinde Ali Şir Nevai'nin aynı redifli gazelinden geniş ölçüde esinlenmiştir.

SU NEOMİSİ a. Eski Dünya'da yaşayan ve suyun altında bulduğu çeşitli larvalarla ve balık yavrularıyla beslenen yarı sucul soreks. (Bil. a. *Neomys fodiens;* soreksgiller familyası.)

SU ÖTLEĞENİ ya da **SU ÖTEĞENİ,** Güney Avrupa ve Yakındoğu'da yaşayan ötücükuş. (Bataklıkların ve akarsuların yakınında yaşamayı sever. Bil. a. *Cettia [Sylvia] cetti;* sinekkapangiller.)

SU SIÇANI a. Bir kök sıçanı türü olan *Arvicola terrestris*'in yarı karada, yarı suda yaşayan alttürü. (Cırlaksıçangiller familyası.)

SU SIĞIRCIĞI a. PEMBE SIĞIRCIK'ın eşanlamlısı.

Su ürünleri yüksekokulu, su ürünleri ile ilgili öğretim ve eğitim veren yüksekokul. İlki Ege üniversitesi 2809 sayılı yasa (1983) uyarınca yeniden düzenlenirken İzmir'de kuruldu. Uygulamalı eğitime ağırlık verilen okulda öğrenciler Urla ilçesindeki Hidrobiyoloji ve su ürünleri araştırma ve uygulama merkezi'nden yararlanmaktadır.

Bu kuruluş dışında, Türkiye'de 5 su ürünleri yüksekokulu daha etkinlik göstermektedir: Çukurova Üniversitesi (Adana), Fırat Üniversitesi (Elazığ), İstanbul Üniversitesi su ürünleri yüksekokulları ile Akdeniz üniversitesi'ne (Antalya) bağlı Eğirdir Su ürünleri ve On dokuz mayıs üniversitesi'ne (Samsun) bağlı Sinop su ürünleri yüksekokulları.

Su ve rüyalar (*l'Eau et les Rêves*), Gaston Bachelard'ın 1942'de yayımlanan yapıtı. Yazar, düşlerde ve şiirsel yaratılarda ortaya çıktığı şekliyle su imgelerini çözümler; su, imgelem gücü için bazı şiirsel yapılarla uyum halinde bulunan bir esin kaynağıdır. Bachelard, biçimsel, yüzeysel ve keyfi imgelemin karşısına, insan ruhunun tarihinde kökleşmiş maddesel imgelemi çıkarır.

SUAB → SCHWABEN.

SUADİYE, Kocaeli'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 577 nüf. (1990). Belediye.

SUAEDA a. Dünyanın hemen bütün tuzlu topraklarında yetişen otsu bitki ya da çalı. (Mavi yeşil ya da kırmızımsı olan yaprakları almaşık, bütün ve etlidir. Yeşilimsi çiçekler çok küçüktür. Ispanakgiller familyası.)

SUAHELİ sıf. ve a . Dilbil. SUAHİLİ'nin öbür biçimi.

SUAHİLİ a. Afrika'nın doğusunda konuşulan bantu dili.
—ANSİKL. Önceleri kıyı bölgelerde (ve adalarda) Lamu (Kenya) ile Uganda ve Zaire'yi kapsayan geniş bir alanda bildirişim dili olarak kullanılır. Ayrıca, Kenya ve Tanzanya'da resmi dil konumundadır. Üç önemli lehçesi vardır: Zanzibar ve Tanzaniya kıyılarında konuşulan ve standart suahilinin temeli olan kiunguca, Mombasa bölgesinde (Kenya) kimvita ve Lamu çevresinde kiamu. En eski yazılı belge XVIII. yy. başından kalmadır ve arap abecesiyle yazılmıştır. Suahili, arapçadan (arapça "kıyıya ilişkin" anlamına gelen bir sıfattan gelen "suahili" sözcüğü de içinde olmak üzere) birçok sözcük aktarmıştır. Titremlerin, ses dizgesinden kalktığını da belirtmek yerinde olur.

SUAHİLİLER ya da **SUAHELİLER,** Kenya'ya, Tanzaniya'ya ve Mozambik'in kuzey kesimine yerleşmiş, bantu dili konuşan halk. Suahililer'in kökeni, müslümanlığı benimseyen grupların, özellikle Araplar'ın, eski Makva halkı ve Makondeler'le X. yy.'da karşılaşmalarına kadar uzanır. Bu nedenle soy düzenleri babayanlı olmuştur; mallar kan akrabalığı yoluyla aktarılır, evlilikte çeyiz şarttır. İslamlığın şamanlığı (büyücülük, ruhların dansı, ergenliğe giriş törenleri) dışlamayan bu ağırlığı arapça yazılmış zengin bir edebiyatın gelişmesine katkıda bulunmuştur.

SUAKARIGİLLER a. Genellikle tatlısularda yaşayan akarlar familyası. (Bil. a. *Hydrachnellidae; Actinedidea* takımı.)
—ANSİKL. Bu familyadaki akarların larvası yumurtadan çıkınca su bitkilerine tırmanır ve su dışında yaşayan bir böcek arar, bulunca onun üstünde asalak yaşar. Sonunda gene tatlısuya dönmek üzere konağından ayrılır. Gözalıcı renklerle donanan ve boyu birkaç milimetreyi geçmeyen erişkin akarlar eklembacaklı küçük hayvanları avlayarak beslenir ya da bir tatlısu yumuşakçasının solungaçları üzerinde yaşar.

SUAKİN, ar. **Savakin,** Sudan'da (Kassala ili) liman kenti, Kızıldeniz'deki küçük bir adada, *Suakin körfezi*'nin kıyısında; 3 900 nüf. Demiryolunun döşendiği 1906 yılından başlayarak Port Sudan parlayınca önemini yitirdi.

SUAKREBİ a. Avrupa'da bulunan ve mikroplu değilse sokması tehlike yaratmayan su böceği. (Bil. a. *Nepa cinerea.* Suakrebigiller familyasının örnek tipi.)

SUAKREBİGİLLER a. Böcbil. KUYRUKLUSUYARIMKANATLISIGİLLER familyasının eşanlamlısı.

SUAL, -li a. (ar. *su'al*). **1.** Soru. **—2.** *Sual açmak*, sözkonusu yüksek bir makamsa, bir işten sorumlu olana, o işle ilgili bir tutum ya da davranışı için soru sormak. || *Sual etmek*, sormak.
—*Esk* **1.** Sorma; sorulma; soruşturma. **—2.** Dilencilik: *Züll-i sual* (dilenme alçaklığı).

SUAL ya da **SÜAL** a. (ar. *su'āl*, *sü'āl*). *Esk.* Öksürük.
—Esk. tıp. *Sual-i dîki*, boğmaca öksürüğü. || *Sual-i kalbi*, ani gelen şiddetli öksürük.

SUALAT çoğl. a. (ar. *su'al*'in çoğl. *su'ālāt*). *Esk.* Sorular, sorgular.

SUALMAZ sıf. Tekst. Suyla ıslanmayan bir lif ya da bir dokuma için kullanılır. (Polyester sualmaz bir liftir; beyazlatılmamış pamuk da sualmazdır, ama kaynatma işlemiyle sualır hale getirilir.)

SUALSİZ → SORGUSUZ· SUALSİZ.

SUALTI a. Denizin, gölün vb. yüzeyinin altında kalan bölüm: *Sualtı araştırmaları.* —Elektrotekn. *Sualtı makinesi,* belirli koşullarda suya daldırıldığında, sürekli olarak çalışabilecek biçimde yapılmış makine.

SUANYÖR a. (fr. *soigneur*). Bir antrenman ya da yarış sırasında, bir sporcunun, bir takımın bakımıyla görevli kimse.

SUAPE, Brezilya Nordeste'sinde (Pernambouc eyaleti) sanayi ve liman merkezi, Recife'nin G.'inde, Atlas okyanusu kıyısında. Çimento fabrikası. Kimya. Alüminyum.

SUARE ya da **SUVARE** a. (fr. *soirée*). **1.** Akşam yemeğinden sonra yapılan gösteri; eğlence, toplantı: *Opera'daki bir suarede hazır bulunmak. Danslı bir suare düzenlemek.* **—2.** MATİNE'ye karşıt olarak, gece yapılan tiyatro, sinema vb. gösterisi.

SUARÈS (İsaac Félix, **André** — denir), fransız yazar (Marsilya 1868 - Saint-Maur -des-Fossés 1948). Yapıtları, mistisizmin damgasını taşıyan, genellikle tumturaklı, kötümser, farklı olan her şeyi küçümseyen düşüncelerle yoğurulmuştur (*Voyage du condottiere,* 1910-1932; *Voici l'homme,* 1948).

SUÁREZ (Francisco), ispanyol cizvit tanrıbilimci (Granada 1548-Lizbon 1617). Roma'da ve çeşitli ispanyol fakültelerinde ders verdi. Bu dersleri ve önemli sayıdaki yapıtları (30 büyük ciltten fazla) onu İsa birliği'nin en gözde yazarı yaptı. Suárez, olgucu, yani yalnızca sistematik ya da spekülatif yöntemden değil, aynı zamanda tarihsel yöntemden de yararlanan bir tanrıbilim geliştirmeye çalışan bir düşünürdü. Çağdaş tanrıbilimin öncüsü sayıldı. Fetihlerin ve İspanyollar'ın Güney Amerika'da uyguladıkları siyasetin açtığı sorunlara karşı duyarlılık gösterdi ve bir halklar hukuku, fethedilen ulusların haklarını güvence altına alan bir "toplum sözleşmesi" oluşturulması için çaba harcadı.

SUÁREZ (Adolfo), ispanyol siyasetçi (Cebreros, Ávila ili, 1932). Franco döneminde siyasal yaşamda etkin görevler aldıktan sonra 1 temmuz 1976'da kral Juan Carlos tarafından Başbakanlığa atandı. Bu görevdeyken francocu sistemin yıkılıp yerine batılı anlamda klasik bir demokrasinin kurulması için çalıştı. 29 ocak 1981'de kendi partisi olan Demokratik merkez birliği'nin eleştirileri yüzünden istifa etmek zorunda kaldı ve 1982'de partiden ayrıldı. Ağustos 1982'de Demokrat ve sosyal merkez partisi'ni kurdu; başkanlığını üstlendi. Giderek güçlenen partisinin, iktidardaki Sosyalist işçi partisi'ne tek seçenek olduğunu savundu.

SUÁREZ DE FİGUEROA (Cristóbal), ispanyol yazar (Valladolid 1571 - İtalya'da 1644'e doğr.). Başlıca yapıtları şunlardır: koşuk ve düzyazı tarzında yazılmış pastoral roman *La Divina Amarilis* (1609), epik şiir *España defendida* (1612) ve edebiyat, felsefe ve ahlak üzerine on diyalogdan oluşan *El Pasajero* (1617).

SUÁREZ DE FİGUEROA (Gómez), 3. **Feria** dükü (Guadalajara 1587-Münih 1635), Milano valisi, Katalonya kral naibi (1629-30). Olivares tarafından Flandre'da ve İtalya'da görevlendirildi.

SUARİ a. *Suari yağı,* Guyana kökenli bir tropikal Amerika ağacı olan *Caryocar nuciferum*'un meyvelerinden çıkarılan yağlı madde.

SUASSUNA (Ariano Vilar), brezilyalı yazar (João Pessoa, Paraíba, 1927). Yapıtları Nordeste halk edebiyatı içinde yer alır, ancak bölgeselciliği folklor çerçevesini aşmıştır. Esinini katoliklikten alan ve *O Romance da Pedra do Reino* (1971) adlı yapıtında da görülen yergili ve halkın sevebileceği bir üslupla işlenmiş tiyatro oyunları (*O Auto da Compadecida,* 1955; *O Santo e a Porca,* 1957) yazdı.

SUAT DERVİŞ, asıl adı **Saadet Baraner,** türk romancı (İstanbul 1905 - ay. y. 1972). Tıp profesörü İsmail Derviş'in kızı; siyaset adamı Reşat Fuat Baraner*'in eşi. Berlin'de konservatuvara ve edebiyat fakültesine devam etti; gazetecilik yaptı (1930-1932). Yurda döndükten sonra toplumcu edebiyatın temsilcileri arasında yer aldı; bu yoldaki çalışmalarını *Yeni edebiyat* (1940-1941) dergisini yayımlayarak sürdürdü. Eşinin siyasal nedenle mahkûm olması üzerine uzun süre Fransa'da yaşadı (1953-1963). Toplumsal gerçekleri konu edinen, halkın yaşamını, geçim kavgasını süssüz anlatımla konu edinen romanlar yazdı. Başlıca yapıtları: *Ne bir ses ne bir nefes* (1923), *Hiçbiri* (1923), *Buhran gecesi* (1924), *Emine* (1931), *Hiç* (1939), *Fosforlu Cevriye* (1968), *Ankara mahpusu* (1968; Paris'te fransızca yayımı 1957).

Suat Uğurlu barajı ve hidroelektrik santralı, Samsun ilinde, Yeşilırmak üzerinde kurulu baraj ve hidroelektrik santralı. Eski adı Balahor barajı ve hidroelektrik santralı olan tesisin yapımına 1975'te başlandı, 1981'de işletmeye açıldı. Sulama ve elektrik enerjisi üretme amaçlarıyla yapılan barajın gövdesi kaya dolgu tipinde, normal su kotunda (61,50 m) su toplama hacmi 182 milyon m^3, göl alanı 9,70 km^2, sulama alanı 83 312 ha'dır. 1983'te elektrik üretimine başlayan hidroelektrik santralı ise 46 MW gücünde, yılda 273 milyon kWsa enerji üretebilecek kapasitededir.

SUATIM a. Mad. oc. Maden ocağı ya da taşocağı çalışmaları sırasında toplanan suyu boşaltmak işlemi. (Eşanl. POMPALAMA.)
—ANSİKL. Bir yeraltı maden ocağında, ocağın su basmasını önlemek için gerek araziden, gerek hazırlık işlerinden (delik delme, hidrolik dolgu) kaynaklanan yeraltı sularını boşaltma yoluna gidilir. Bu sular su kanallarından (kimi zaman bu amaç için açılmış galerilerden) geçirilerek ocağın en derin yerindeki bir havuzda toplanır ve içindeki katı maddeler çökeltilir. Havuzun büyüklüğü, ortalama debi (iş saatleri dışında yapılan pompalamaya göre hesaplanır), ani su basmaları (böyle bir durum sözkonusu olduğunda havuz ayarlı depo biçiminde yapılır) çamurun durulma hızı, pompalama kapasitesi göz önüne alınarak belirlenir. Suatım maden ocaklarındaki elektrik tüketiminin en önemli nedenlerinden biridir.

SUAVİ EFENDİ → ALİ SUAVİ.

SUAYGIRI a. Afrika'nın tropiklerarası ırmaklarında bulunan, hem suda, hem karada yaşayan ve otla beslenen çatal tırnaklı memeli iki hayvan türünün ortak adı. (Domuzumsular alttakımı, suaygırıgiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Suaygırı *(Hippopotamus amphibius),* 4 m boyunda ve 4 t ağırlığında olabilir, toplu halde yaşar, bütün tropiklerarası Afrika'da bulunur; cüce suaygırı *(Chœropsis liberiensis)* yalnız yaşar, boyu 2 m'den kısa, ağırlığı 200 kg dolayındadır; Gine'den Nijerya'ya kadar, nemli ormanlarda bulunur, ama sayıca azdır. Her ikisinde de bedeni tıknaz, bacakları kısa ve silindir biçiminde, kuyruğu kısadır. Kösele gibi kalın olan deri kılsızdır ve kırmızımsı bir salgıyla yağlıdır. Her ayakta 4 parmak vardır ve parmaklar küçük toynaklarla kaplıdır. Öne eğik kesicidişleri, savunma silahı olarak kullandığı köpekdişleri (sürekli uzar) ve 4 tümsekli iri azıdişleri vardır. Çok uzun, otçul sindirimborusu, bölmeli bir mideye açılır. Suaygırları suyun yakınından asla uzaklaşmazlar, ama cüce suaygırı karanlık ormanlardaki bataklıkları ırmaklara tercih eder.

SUAYGIRIGİLLER a. Zool. Çiftparmaklı memeliler familyası. (Bil. a. *Hippopotamidae.*)

suaygırı
(Hippopotamus amphibius)

SUBA a. (ar. *şūba,* yığın; buğday, hurma yığını). Hindistan'da, Ekber döneminde büyük eyaletlere verilen ad. (Delhi ve Agra gibi yönetim merkezleri ve Pencab, Bengal, Berar gibi eyaletlerin adları ile tamlama oluşturur.)

SUBADAR a. Tar. Hindistan'da eyalet (suba) valisi.
—ANSİKL. Ekber zamanında oluşturulan eyaletlere "suba" deniyor, ancak bunları yönetenlere "subadar" değil, sipehsalar (başkomutan) unvanı veriliyordu. Ekber'den sonra gelenler eyalet başkanları için "subadar" ya da "sahib-suba" unvanlarını kullandılar. Bir ara Dekkan valisi ya da kral naibine de "subadar" denildi. Bu san, Avrupalılar tarafından şehir ya da yönetsel bölge yöneticileri için de kullanıldı. XVIII. yy'.dan sonra yerlilerden oluşturulan ordularda, bölük ya da taburun hint kökenli komutanına da aynı san verildi.

SUBAKİRELERİ a. Böcbil. KIZBÖCEKLERİ takımının eşanlamlısı.

SUBAKİRESİ a. Böcbil. KIZBÖCEĞİ'nin eşanlamlısı.

SUBAKİRESİGİLLER a. Böcbil. KIZBÖCEĞİGİLLER familyasının eşanlamlısı.

SUBAKUT sıf. (ing. *subacute*). Patol. Akut durumdan biraz daha hafif olan (akut ve süreğen arası) marazi duruma denir.

SUBALDIRANI a. Sulak çayırlarda, bataklıklarda yetişen parçalı yapraklı, küçük beyaz çiçekli, küre biçiminde küçük meyveli çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Cicuta virosa;* maydanozgiller familyası.)
—ANSİKL. Subaldıranı 100-120 cm boyunda otsu bir bitkidir. Türkiye'de yalnız Doğu Anadolu bölgesinde (Erzurum, Kars yöresi) yetişir. Kökünün içi de sapların içi gibi boş ve bölmelidir. Bütün bitki, özellikle meyveler ve kök çok zehirlidir. Yanlışlıkla yiyen hayvanlarda zehirlenme yapar. Yaprakları halk hekimliğinde, yatıştırıcı olarak lapa halinde dıştan kullanılır.

SUBAN a. (ar. *şuʿban*). *Esk.* Büyük yılan, ejderha.
—Esk. bot. *Haşeb-i suban,* baklagillerden bir bitki. ‖ *Lut-ı suban,* yılan otu.
—Esk. gökbil. Küçük ayı dörtgeninin tam karşısında bulunan en parlak yıldız.

SUBANDRİO, endonezyalı siyasetçi (Kepancan, Cava, 1914). Önce Dışişleri (1957), sonra Dış ekonomik ilişkiler bakanı (1962) olarak, Sukarno'nun antiemperyalist siyasetini uyguladı. 30 eylül 1965'te yapılan başarısız darbeden (Gestapu) sonra, solcu bir cephe oluşturmaya çalıştı, ancak general Nasution ile general Suharto görevden alınmasını sağlayıp kendisini tutukladılar (mart 1966). Gestapu ile işbirliği suçlamasıyla ölüm cezasına çarptırıldı (ekim 1966; 1967'de bağışlandı).

Subang, Kuala Lumpur'un uluslararası havalimanı (Malaysia).

Larousse

Francisco Suárez
Arnold Van Westerhout'un
bir gravüründen ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

Osmanlı döneminde subay
Atatürk kitaplığı İstanbul

SUBARU, SUBARTU ya da **ŞUBARU,** Yukarı Mezopotamya'nın doğusunu ve III. binyıl'da Hurriler'in ülkesini belirten akkadca terim.

SUBASİC (İvan), hırvat siyaset adamı (Vukova Gorica 1892 - Zagreb 1955). Milletvekili ve Hırvatistan birinci banı oldu (1938). 1941'de ABD'ye sığındı. 1944'te Londra'da kurulan yugoslav hükümetinin başkanıyken Tito ile bir anlaşma yaptı. Kral Petar II bu anlaşmayı 1945'te onayladı. Böylece oluşturulan ortak hükümetin Dışişleri bakanı oldu, ancak kısa süre sonra siyaseti bıraktı.

SUBASMAN a. (fr. *soubassement*). İnş. YAPI ETEĞİ*'nin eşanlamlısı.

SUBAŞI a. **1.** Eskiden bir kentin su işlerine ve suyun dağıtımına bakan kimse. **—2.** Çiftlik kâhyası.
—Kur. tar. Genellikle Batı Türkleri'nce (Oğuzlar) kurulan devletlerde askeri ya da sivil yönetim görevlisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Subaşı, Selçuklular'da önemli bir askeri unvandı. Başkomutan yardımcısı ya da vekil olarak başkomutanlığı üstlenen kişi bu unvanla anılırdı. Anadolu Selçukluları'nda barış zamanında bölgelerinin güvenliğinden sorumlu olan subaşılar, seferde ordunun yığınak yerinde beylerbeyinin (başkomutan) buyruğuna girerlerdi. Subaşılarca yönetilen illere "subaşılık" denirdi. Anadolu beyliklerinde subaşılar, yalnız ordularda komutan olarak görev yaptılar. Osmanlılar'da subaşılık ilk kurulan görev bölümlerinden biri oldu. Beyliğin başlangıç dönemlerinde subaşılık, kurum örgütlenmesinde kadılıktan sonra gelen bir makamdı. Karacahisar'ı alan Osman I, oğlu Orhan Gazi'yi ordunun başına, yeğeni Gündüz Bey'i de subaşılığa getirdi (1288). Daha sonra sınırları giderek genişleyen devletin kuruluş düzeni içinde subaşılar, büyük kent yöneticileri olarak önem kazandılar. Fatih İstanbul'u fethedince (1453), subaşılığa atadığı Süleyman Bey'i kenti bayındırlaştırmakla görevlendirdi. Yine Fatih döneminde (1451-1481) subaşılık, "miri" (devlet hazinesine bağlı) ve "tımarlı" olmak üzere ikiye ayrıldı. Merkezde görev yapan miri subaşılar, kentlerin düzen ve temizliğinden sorumluydular. Bunlar kadıların buyruğu altında bulunur, belediye ve güvenlik işlerine bakarlardı. Gündüzleri kol gezerek çarşı, pazar ve mahalle aralarının temizliğini denetlemek; kaldırımları onartmak; yıkılma tehlikesi gösteren evlerin yaptırılması için mimarbaşıya haber vermek; geceleri asesbaşı ile birlikte dolaşarak dirlik ve düzeni bozanları yakalayıp cezalandırmak, miri subaşıların başlıca görevleriydi.
Öte yandan, tımarlı subaşılar, eyalet ya da sancak merkezlerine bağlı küçük kent ve kasabaların yöneticileri olarak sipahilik ile sancakbeyliği arasında bir makam sahibiydiler. Öteki tüm tımar mutasarrıfları gibi cebelüleriyle sefere katılır; başında bulundukları kasabaların dirlik ve düzenini sağlarlardı. Kadılar gibi merkezden hüküm gönderilen bu subaşılar, halktan toplanan vergiler ve para cezalarının bir bölümünü kendilerine ayırma hakkına sahiptiler.
Kanuni döneminde (1520-1566) acemi ocaklarında hizmet gören küçük rütbeli subaylara, sefer zamanında kapıkulu süvarileri arasında güvenlik ve barış sırasında vergi toplama işleriyle uğraşan görevlilere de subaşı dendi. Ayrıca, "tomruk" adıyla anılan cezaevleriyle kalebentlerin atıldığı zindanların yönetiminden sorumlu olan görevliler de "subaşı" adıyla anılırlardı.
XVII. yy.'dan başlayarak kentin, özellikle İstanbul'un temizlik işleriyle uğraşan görevliye "çöplük subaşısı"; vezirlerin özel hizmetlerine bakan ve "serçeşme" diye de anılan görevliye "vezir subaşısı" denildi. Çöplük subaşılığı, İhtisap nezareti'nin kurulması üzerine (1827) kaldırıldı. Vezir subaşısının görevleri de önce zaptiyeye, sonra da jandarmaya devredildi.

SUBAŞI, Edirne'nin Meriç ilçesi Küplü bucağına bağlı belde; 2 761 nüf. (1990).

SUBAŞI (Yakup Şevki), türk asker (Harput, Elazığ, 1876-İstanbul 1939). Harp okulu'nu (1894), kurmay yüzbaşı olarak Harp akademisi'ni (1900) bitirdi. Stajını Genelkurmay'da ve Erzincan'daki 4. Ordu birliklerinde yaptı; Erzincan Redif tümeni kurmay başkanı oldu. Harp okulu tabiye öğretmenliğine atandı (1910-1912). Balkan savaşı'nda (1912-1913) II. Kolordu kurmay başkanı olarak Lüleburgaz meydan savaşı'na katıldı. Rütbesi miralaylığa yükseltilerek (1914) Karadeniz boğazı müstahkem mevki komutanlığına getirildi. 19. Tümen komutanı (1915), III. ve XV. Kolordu komutan vekilliği görevlerini yürüttü. Mirlivalığa (general) terfi ettirilerek Galiçya cephesindeki XV. Kolordu komutanlığına (1916), aynı yıl XIV. ve daha sonra da Kafkas cephesindeki II. Kafkas kolordusu komutanlığına (1917), bir yıl sonra da (haziran 1918) 9. Ordu komutanlığına atandı. Mondros mütarekesi'nden bir süre sonra İstanbul'a dönerek Tetkik ve tasnif komisyonu başkanlığına, ardından da Yüksek askeri şûra üyeliğine getirildi (1919). İstanbul'un işgalinde (16 mart 1920) İngilizler'ce tutuklanıp "savaş suçlusu" olarak yargılanmak üzere Malta adasına gönderildi. Sakarya savaşı'ndan sonra salıverilince İnebolu'ya gelerek Anadolu'daki Ulusal kurtuluş savaşı kadrosuna katıldı, 2. Ordu komutanlığına getirildi (1921). Büyük Zafer'den sonra (eylül 1922) rütbesi ferikliğe (korgeneral) yükseltildi, savaş sonrasında Yüksek askeri şûra üyesi oldu (1924). 1926'da birinci ferikliğe (orgeneral) terfi ettirildi ve emekliye ayrıldı.

SUBAŞI BEKİR PAŞA → BEKİR PAŞA Subaşı.

SUBAY a. Özel kanuna göre Silahlı kuvvetler'e intisap eden ve asteğmenden mareşale (büyük amirale) kadar çeşitli rütbeleri taşıyan askerlere verilen ad.
—ANSİKL. Subayların asteğmenden mareşale kadar olan rütbeleri şöyle sıralanır: asteğmen, teğmen, üsteğmen, yüzbaşı binbaşı, yarbay, albay, tuğgeneral (Deniz kuvvetleri'nde tuğamiral), tümgeneral (Deniz kuvvetleri'nde tümamiral), korgeneral (Deniz kuvvetleri'nde koramiral), orgeneral (Deniz kuvvetleri'nde oramiral), mareşal (Deniz kuvvetleri'nde büyük amiral).
Subaylar, muvazzaf ve yedek olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Subayların yetişme koşullarını belirleyen 27.7.1967 gün ve 926 sayılı kanun'da, muvazzaf subay kaynakları olarak harp okulları, fakülteler ve yüksekokullar gösterilir. Bunların sınıflandırma, atama, yükselme koşullarıyla özlük hakları ve öteki hak ve görevleri bu yasayla saptanmıştır.
Her yıl 30 ağustos tarihinde, bulundukları harp okullarını tamamlayanlar sınıf okullarında uzmanlıklarını geliştirdikten sonra teğmen rütbesiyle atandıkları birlik ve kurumlara katılarak görevlerine başlar-lar. Bunun dışında, yedek subay okullarını bitirerek Silahlı kuvvetler'de askerlik yükümlülüklerini yerine getirmekte olan yedek subaylar da, isterlerse ve yaşları okula girişlerinde yirmi yediyi geçmemek ve belirli niteliklere sahip olmak koşuluyla 926 sayılı Askeri personel kanunu'nun hükümlerine göre muvazzaf subay olarak çeşitli hizmetlere atanabilirler. Silahlı kuvvetler'e katılacak muvazzaf subaylar, kara (jandarma dahil), deniz, hava birlik ve kurumlarında, muharip ve yardımcı sınıf olarak iki grupta toplanırlar. Muvazzaf subayların üst kademelere yükselebilmeleri için çeşitli rütbelerdeki normal bekleme süreleri şöyledir: asteğmen bir yıl, teğmen üç yıl, üsteğmen altı yıl, yüzbaşı altı yıl, binbaşı altı yıl, yarbay üç yıl, albay altı yıl, tuğgeneral ve tümamiral dört yıl, korgeneral ve koramiral dört yıl, orgeneral, oramiral dört yıl. Bunlardan asteğmenden yüzbaşıya kadar olanlara "subay", binbaşıdan albaya kadar olanlara "üstsubay" denir.
Yükselmeye hak kazanabilmek için, teğmen ve yüzbaşı rütbelerinde geçen sürelerdeki kıta hizmetleri toplamının sekiz yıldan az olmaması gerekir. Ayrıca yükselme için bulundukları kadro hizmetlerinde başarı kazanmış olmak ve amirlerinden olumlu sicil almak zorunluğu vardır. Bu koşulları taşıyanlar 30 ağustos tarihinde bir üst rütbeye yükselirler.
Askerlik yükümlülüğünü yedek subay olarak yapacak olanların sayısı, her yıl Silahlı kuvvetler'in gereksinimini karşılayacak biçimde, Genelkurmay başkanlığı'nın önerisine göre Milli savunma bakanlığı tarafından saptanır. Fakülte, akademi ve yüksekokullarla Milli eğitim bakanlığı'nca bunların dengi olarak kabul edilen yurtiçi ve yurtdışı öğretim kurumlarını tamamlamış bulunanlar, yedek subay adayı olurlar. Yedek subay adayı seçilmeyenler askerlik hizmetlerini er ya da erbaş olarak yaparlar.
Türk silahlı kuvvetleri'nde yedek subayların hizmet süreleri genellikle on sekiz ay olarak saptanmıştır. Bu süre içersindeki altı aylık hizmet yedek subay okulunda öğrenim ve eğitimle; geri kalan on iki aylık hizmet ise, Silahlı kuvvetler'in birlik ve kurumlarında görev yaparak tamamlanır.
Yedek subayların, yükselme ve istihkakları muvazzaf subaylarınki gibidir. Bunların askerlik hizmetleri dışında geçen hizmet süreleri dikkate alınarak teğmenliğe yükseleceklerin bir ve üsteğmenliğe yükseleceklerin iki, yüzbaşı olacakların ise sekiz eğitim dönemine katılarak yeterli ve olumlu sicil; Deniz kuvvetleri'nde ise, yüzbaşılık kursunu bitirmiş ve yakın sefer süvari ve çarkçı şahadetnameleri almış bulunmaları gerekir.
Sefer halinde yedek subaylar, muvazzaf subaylar gibi eşit yükselme koşullarına tabidirler.
Emekli subaylar, rütbeleri temel tutularak belirlenen yaş hedeflerine kadar, esas kayıtlarının bulunduğu askerlik şubelerinde yedek subay statüsüne göre işlem görürler.

SUBAYLIK a. Subayın görevi ya da rütbesi.

SUBBETİK sıf. (fr. *subbétique*). Coğ. K'de, Bética sıradağlarının önünde bulunan tepeler ve küçük sıradağlar için kullanılır.

SUBEKVATORAL sıf. (fr. *subéquatorial*'den). İklimbil. Özellikleri, ekvator özelliklerine çok benzeyen. (Eşanl. YARIEKVATORAL.)

SUBERAT a. (fr. *subérate*'dan). Org. kim. Suberik asidin tuzu ya da esteri.

SUBERDE höyüğü, Seydişehir'in 11 km G.-D.'sunda, Suğla gölünün B.'sında, Gölyüzü (esk. Suberde) köyünün yakınında höyük; Konya yöresinin en eski köy yerleşmelerindendir. 1963'te gerçekleştirilen yüzey araştırmalarından sonra, 1964-1965'te J. Bordaz yönetiminde kazı yapıldı. Bu kazılarda karışık dolgulu (Tunç çağları, Roma, Selçuklu) ilk katmanın altında İ.Ö. VII. binyıl'a (Yenitaş dönemi) tarihlendirilen iki katman saptandı. Bu katmanlarda kerpiç duvarlı, dörtgen planlı yapılarla obsidyen ve çakmaktaşından çeşitli araç gereçler (ok ve mızrak uçları, kazıyıcılar, deliciler, dilgiler, mikrolitler) ortaya çıkarıldı. Bu buluntulardan köy halkının avcılık ve balıkçılıkla geçindikleri saptanmıştır. Yenitaş dönemine tarihlendirilen katmanlarda kilden yapılmış insan ve hayvan biçiminde heykelciklerin bulunması ilginçtir. J. Bordaz III. katmanın seramiksiz Hacılar ile çağdaş olduğunu öne sürmüş, bu katmanda ele geçen buluntulardan biri, karbon 14 (^{14}C) yöntemiyle İ.Ö. 6750'lere tarihlendirilmiştir.

SUBERİK sıf. (fr. *subérique; suber,* mantar'dan). Org. kim. *Suberik asit,* formülü HOCO—$(CH_2)_6$—COOH olan, mantar ve kimi lipitlerin (beyaz balina yağı, keten yağı, zeytinyağı, hintyağı) nitrik asitle yükseltgenmesi sonunda oluşan oktandioik asidin yaygın adı. (Kalsiyum tuzu ısıtıldığında suberonu verir.)

SUBERİN a. (fr. *subérine*'den; lat. *suber,* mantar). Bot. MANTARÖZÜ'nün eşanlamlısı.

SUBERİTES DOMUNCULA a. Karındanbacaklı yumuşakçaların kavkılarına yapışan ve çoğunlukla ortakyaşar pavuryalarda barınan, portakal görünümünde silisli sünger.

SUBERON a. (fr. *subérone*'dan). Org. kim. Formülü $(CH_2)_6C{=}O$ olan sikloheptanonun yaygın adı; sikloheptandan türeyen ve kalsiyum suberatın ısıtılması sonunda oluşan bir ketondur.

SUBESU a. (fars. *sū* ve *-be*'den *sū-be -sū*). *Esk.* Her yanda, her tarafta, her tarafa; yer yer.

SUBH a (ar. *ṣubḥ*). *Esk.* **1.** Sabah, sabah vakti, tan zamanı: *Salat-ı subh* (sabah namazı). **—2.** *Subh ü mesa, subh ü şam,* sabah ve akşam. ‖ *Subh-i dürüğ, subh-i evvel, subh-i evvelin, subh-i kazib, subh-i yekûm,* tan yeri ağarmadan önce görülen, çok kısa süren geçici aydınlık. ‖ *Subh -i sadık, subh-i sani,* tan yerinin ağarması.

SUBHA a. (ar. *ṣubḥa*). El sant. Doksan dokuz taneli tespih.

SUBHDEM be. (ar. *ṣubḥ* ve fars. *-dem*' den *ṣubḥ-dem*). *Esk.* Sabah vakti, sabahleyin, erkenden.

SUBHGÂH a. (ar. *ṣubḥ* ve fars. *-gāh*'tan *ṣubḥgāh*). *Esk.* Tan yeri; sabah vakti.

SUBHİ sıf. (ar. *ṣubḥ* ve *-ī*'den *ṣubḥī*). *Esk.* Sabahla ilgili.

SUBİACO, İtalya'da komün, Lazio'da (Roma ili), Yukarı Aniene vadisinde; 8 595 nüf. İ.S. 60'ta Neron, burada yapay göllerin *(Sublaqueum)* kıyılarında görkemli bir villa yaptırmıştı. V. yy. sonunda Roma'yı terk eden Aziz Benedictus buradaki bir mağaraya sığındı ve aynı yerde yaptırdığı bir manastırda benedikten tarikatını kurdu. Daha sonra Santa Scolastica adını alan bu manastır vadiye egemendir; manastırın, günümüzde, biri Cosmatiler'in eseri olan (XIII. yy.) üç avlu dehlizi vardır. Biraz daha yüksekte, dağda bulunan San Benedetto manastırı, XIII. yy.'da, azizin yaşadığı mağaranın (*Sacro Speco*) yukarısında kurulmuştur. İçinde her ikisi de fresklerle bezeli üst üste iki kilise vardır. XIII. yy.'da Conxolus Usta ve atölyesindeki ustalar tarafından yapılan en ilgi çekici freskler, kayaya oyulmuş olan alt kilisededir. Ayrıca, San Gregorio capellası'nda Aziz Francesco'nun en eski portresi vardır (1228). Sacro Speco'nun merdivenlerinden birinde bulunan XIV. yy.'dan kalma siena resimlerinde *Üç ölüler ve üç canlılar efsanesi* ile *Ölümün zaferi* tasvir edilir.

SUBİKTER a. (fr. *subictère*'den). Patol. Hafif sarılık. (Özellikle gözkapakları içindeki konjonktivada görülür.)

SUBİLGİSİ a. HİDROGRAFYA'nın eşanlamlısı.

SUBİLİM a. HİDROLOJİ'nin eşanlamlısı.

SUBİLİMCİ a. Subilim uzmanı; hidrolog.

SUBİMAGO a. Böcbil. Yalnızca birgünsinekleri takımından böceklerde görülen nemf ile yetişkin böcek arasındaki geçiş evresi. (Subimagonun kanatları vardır ve tıpkı yetişkin böceklerdeki gibi iş görür, ama yetişkin böceğe benzemekle birlikte tam onun durumuna gelebilmesi için subimagonun bir kez daha deri değiştirmesi gerekir.)

SUBİRÁ (José), ispanyol müzikolog (Barcelona 1882-Madrid 1979). XVII. ve XVIII. yy.'da İspanya'da müzik eşliğinde oynanan tiyatronun tarihi konusunda uzmanlaştı. Başlıca yapıtları: *La tonadilla escénica* (Sahnede "tonadilla") [1933]; *Historia universal de la Música* (Dünya müzik tarihi) [1945], *La ópera en los teatros de Barcelona* (Barcelona tiyatrolarında opera) [2 cilt, 1946], *Catálogo musical de la Biblioteca municipal de Madrid* (Madrid Belediye kütüphanesi'nin müzik kataloğu) [1965-1973].

SUBİTİ a. Zool. SUPİRESİ'nin eşanlamlısı.

SUBLATİF a. (fr. *sublatif*'ten) → YÜKSELME* DURUMU.

Scala

Subiaco'daki
San Benedetto manastırı

SUBLATİVUS a. (lat. sözc.). Dilbil. YÜKSELME* DURUMU'nun eşanlamlısı.

SUBLEYRAS (Pierre), fransız ressam ve gravürcü (Saint-Gilles-du-Gard 1699 - Roma 1749). Toulouse'da Rivalz'ın atölyesinde yetişti; 1726'da Paris'e gitti, 1727'de Roma ödülü'nü kazandı ve bu kente giderek yerleşti. Yapıtları arasında şunlar sayılabilir: *Ölülerin ruhlarını Akheron ırmağı'ndan geçiren Kharon* ve *Aziz Ambrosius'u bağışlayan imparator Theodosius* (Louvre), *Benedictus XIV'ün portresi* (Chantilly), beyaz üzerine beyaz tonları ustaca kullandığı *Bir bahçıvanın çocuğunu dirilten aziz Benedictus* (1744, S. Francesca Romana kilisesi, Roma) ve

Bk. resim sayfa 10844

başyapıtı sayılabilecek olan *Taşkını önleyen aziz Camillo de Lellis* (Museo di Roma). Roma çevrelerinde önemli bir yer tutan Subleyras'nın sanatı, tekniğinin kişiselliğiyle (fırça darbelerindeki zariflik, siyah, beyaz ve pembelerin ağır bastığı renk seçimi), özellikle de yeniklasikçiliğin habercisi olan katılık, güç ve yalınlıkla ayırt edilir.

Sublicius köprüsü. Esk. Rom. Efsaneye göre, Ancus Martius tarafından, Tevere nehri üzerinde ve Janiculum'un karşısında kurulan tahta köprü. Sellerle yıkılıp sürüklenince yerine bir taş köprü yapıldı ve *Aemilius* diye adlandırıldı. Horatius Cocles Porsenna ordusunu bu köprüde tek başına durdurdu.

SUBMATİTE a. (fr. *submatité*). Patol. Vücudun bir bölgesi perküsyonla muayene edildiğinde duyulan ses azalması, eksik matite.

SUBORULU sıf. Isıtma yüzeyi temel olarak içinde su ya da su ve buhar karışımı dolaşan ve dışardan ocak tarafından ya da sıcak gazlarla ısıtılan borulardan oluşan bir buhar ya da sıcak su kazanı için kullanılır.

SUBOTİCA, Sırbistan'a bağlı Voyvodina özerk bölgesinde kent; 100 200 nüf. Backa'nın tarım merkezi. Makine ve tarıma dayalı besin sanayileri.

SUBOYASI a. Tekst. İplik çekimi ya da dokuma işlemi sırasında, çeşitli elyaf türlerini ya da iplik gruplarını birbirinden ayırt etmeye yarayan ve normal bir yıkamayla kolayca çıkan dayanıksız boya.

SUBÖCEĞİ a. Böcbil. **1.** *Hydrophilus* cinsi (suböceğigiller) üyelerinin ortak adı. (Eşanl. SUSİNEĞİ.) **—2.** Durgun sularda yaşayan kınkanatlı böcek. (Hayvansal maddelerle beslenen obur bir böcektir: bir suböceği sürüsü ölü bir balığı birkaç dakika içinde yalnızca kılçıkları kalacak biçimde yiyip bitirebilir. Bil. a. *Hydrophilus caraboides* ya da *Hydrochara caraboides;* suböceğigiller familyası.)

SUBÖCEĞİGİLLER a. Böcbil. Çoğu suda yaşayan, kısa topuzlu duyargalı,

Scala

Aziz Benedictus'a (zehirli) ekmek veren kadın
Subiaco'daki
San Benedetto manastırı'nın içindeki kilise fresklerinden ayrıntı
(XIII. yy. sonunda Conxolus Usta tarafından yapıldı)

Lauros-Giraudon

Pierre Subleyras
Ölülerin ruhlarını Akheron ırmağı'ndan geçiren Kharon
Louvre müzesi, Paris

uzun palpli kınkanatlı familyası. (Bil. a. *Hydrophilidae.*)

SUBÖREĞİ → BÖREK.

SUBRA a. (fr. *sous-bras*, kol altı'ndan). **1.** Giysiyi terin etkisinden korumak için, koltuk altına içten dikilen kalın kumaş parçası. **—2.** Giysinin koltuk altına eklenen parça. (Kolu genişleterek rahat hareket etmeyi sağlamak amacıyla konur.)

SUBRAHMANİYA BHARATİ, tamul dilinde yazan hintli yazar (Ettaiyapuram, Tirunelveli yönetim birimi, 1882 - Madras 1921). Yazılarıyla Hindistan'ın bağımsızlığı için mücadele etti; kovuşturmaya uğrayınca, Pondiçeri'ye yerleşti. Yalınlığı ve duruluğuyla yeni bir üslup yaratan şiirlerinde ve düzyazılarında tamul yurtseverliğini yüceltti. Ayrıca *Pancali Capatam*'da daha içe yönelik bir şiire yöneldi.

SUBRE a. Denizc. Yelkenli bir gemide, bir direğin bütün serenlerini bir yöne, diğer direğin serenlerini aksi yöne pırasya etme. (Bu durumda gemi olduğu yerde kalır.)

Lauros-Giraudon

mareşal Suchet
Paulin-Guérin'in bir portresinden ayrıntı
Versailles şatosu

SUBRET a. (fr. *soubrette;* provence dilinde *soubreto*). Komedilerde, başkişiyi oynayan kadın oyuncuların oda hizmetçisi ya da özel hizmetçisi.
—ANSİKL. Eski rol sınıflamalarında subret, genç ve şen şakrak, iğneleyici imalarda bulunan, sözünü esirgemeyen bir kişidir. Commedia dell'arte'de ortaya çıkan (Colombina, Marinette) subrete fransız tiyatrosunda, özellikle Molière, sonradan Regnard, Lesage ve Marivaux'nun komedilerinde rastlanır. Gerçekçi bir anlayışla yorumlandığında, köylü kökenli oluşu, etkinliği ve hizmetinde olduğu efendileriyle zıtlaşması vurgulanır. XIX. yy. komedilerinde de önemli bir yer tutan subretin tiyatro dışında bir göndergesi kalmayınca, bu tip yok olmaya yüz tuttu.

SUBSONİK sıf. (fr. *subsonique*'ten). Sesaltı.

SUBTOTAL sıf. ve a. (fr. *subtotal*'den). Cerr *Subtotal histerektomi*, dölyatağı boynunu yerinde bırakarak dölyatağını kesip çıkarma ameliyatı.

SUBSTRATUM a. (lat. *substernere*, alta yaymak, bağlamak'tan). Yerbil. Sürüklenmiş bir birimin *(bir örtü substratumu)* ya da tortul bir örtünün altında bulunan jeolojik oluşum.

SUBTROPİKAL sıf. İklimbil. Dönencelere (üst bir enlemde) yakın olan. (Eşanl. YARITROPİKAL, ASTROPİKAL.)
—ANSİKL. Deyim, aslında belirsizdir. Bazı bilim adamları hem yağışlı dönenceleri hem de kurak dönenceleri (çöllerin çoğunu ve sıcak yarı çölleri kapsayan tropikal bölgeyle, Kuzey yarıküre'de geniş bir alana yayılan Akdeniz iklimi çevresini kapsayan ve 30-40° enlemleri arasında uzun subtropikal bölgeyi birbirinden ayırır. Kıtaların doğu kenarlarında hüküm süren "penetropikal" iklimler de (Güney Çin'deki gibi) subtropikal bölgeye bağlanır. İşte bu nedenle sıcak çölleri içeren "kurak dönenceler"in devamı olan bu çöllere bağlı basınç gösterimlerini belirtmek için bilim adamları tropikal antisiklonlar terimini kullanmaktadır. Bununla birlikte meteoroloji uzmanları ile birçok bilim adamı, bu tür basınç gösterimlerini (dönencelerarası enlemlerde olsalar bile) belirtmek için subtropikal antisiklonlar terimini kullanmaktalar; bu durum, atmosferin kararlaştırıcı etkilerine açık çorak alanları anlatabilmek için *subtropikal çöller* terimini kullanmayı gerektirir. Bu bakış açısına göre, Akdeniz iklimi bölgesiyle penetropikal iklimler (Güney Çin) "ılıman" iklim kuşağına sokulur; mevsimlik ısı değişmelerinden ve (kışın ve mevsimlerarasında) kutup kökenli soğuk adveksiyonların yatay yer değiştirmesinden etkilendikleri ölçüde, Akdeniz iklimi ile penetropikal iklimleri en iyi ılıman iklim (sıcak eğilimli) kavramı tanımlar. Subtropikal çöller, en azından bulundukları enlem açısından bu adveksiyonlardan korunurlar.

Subud (sanskritçe *SUsila*, tanrı buyruğuna uygun yaşam, *BUddhi*, insandaki gizli güç, ve *Dharma*, boyun eğme sözcüklerinin harflerinden), Cakarta'da (Endonezya) 1 şubat 1947'de Bapak (endonezya dilinde "baba") denilen Muhammet Subuh Sumohadivicoho tarafından kurulan ve dinsel bir eğitim vermeyi amaçlayan mezhep. Gurdjieff'in eski öğrencilerinin yardımıyla önce İngiltere'de, sonra birçok Batı ülkesinde yayıldı. Subut yeni bir din olarak ortaya atılmaz, yalnızca beden ve ruhu geliştirmek için, bilinçli bir çaba ve istenerek çekilen bir çileyle, olgunlaşarak gerçek hıristiyanlığa ulaşma yoludur. Her üye tanrısal gücü *latihan* (alıştırma, çalışma) denen bir yüzleşme sırasında doğrudan doğruya alır. Bu alıştırma, önce bir yetişim, bir alışma olarak uygulanır, daha sonra, çoğunlukla sarsıcı psikofizyolojik sonuçlar doğurarak (trans), düzenli bir biçimde yenilenir.

SUBULİNA a. (lat. *subula*, bız). Tropikal bölgelerde yaşayan, kulemsi biçimli, küt kolumelalı, deliksiz kavkılı salyangoz cinsi. (*Subulina* cinsinin birçok türüne tropikal bölge tarım bitkilerinde sık rastlanır. Bunların bazıları, tropikal bitkilerle birlikte Avrupa'daki seralara da sokuldu. *Subulinidae* familyası.)

SUBURA, Eski Roma'da, Quirinale, Viminale ve Esquilinus'un eteklerinde yer alan kalabalık nüfuslu, adı kötüye çıkmış mahalle.

SUBUTAY ya da **SÜBÜDEY**, moğol asker (1186-1246). Cengiz Han'ın komutanı olarak Maveraünnehir ve Horasan'ın zaptından sonra Harizmşah Muhammet'i izleyerek Nişabur önünde bir kez daha yendi (1220) ve Hazar denizi'ndeki Abeskun adasına kadar kovaladı. 1222'de bir rus-kuman ordusunu Khalkha ırmağı kıyısında bozguna uğrattı; Kırım'a inerek Sudak'ı yağmaladı. 1241'de Ukrayna üzerinden Dalmaçya'ya girdi ve macar kralı Bela IV'ü Sayo'da yendi. Güyük Han döneminde Çin'e gönderildi, Kuzey Çin'in, Mançurya ve Kore'nin fethini tamamladı.

SUBYE a. (fr. *sous-pied*'den). Terz. Bazı pantolon parçalarının iki yanına dikilen, ayağın ya da ayakkabının altından geçirilen meşin ya da kumaştan şerit. (Özellikle esnek kumaşlardan yapılmış pantolonların bilekten sıyrılmasını önler ve pantolonun düzgün görünmesini sağlar.)

SUC, Ekvador'un para birimi olan *sucre*'nin simgesi.

SUCAN RAY, hintli tarihçi (öl. XVII. yy. sonları). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Kitabında bir süre yönetim, bir süre de maliye işlerinde çalıştığından söz eder. Tek yapıtı, Hindistan'la ilgili genel bir tarih niteliğinde olan *Hülasat-üt-tevârîh*'tir. Yapıt, adından da anlaşılacağı gibi, birçok farsça tarihin özetinden (hülasa) oluşmaktadır. Tarihsel bilgilerin yanı sıra, coğrafya ile ilgili önemli bilgileri de içerir. *Arâ'iş-i mahfil* adıyla serbest bir biçimde urducaya çevrilmişir.

SUCCİNEA a. Akciğerli kafadanbacaklı yumuşakça cinsi. (Üyelerinin dört dokunacı, dörtköşe bir levhaya bağlı bir çenesi vardır; ince uzun kapaklı kavkısında, çok büyük ve yumurta biçiminde bir açıklık bulunur. *Succinea*'lar bütün dünyaya yayılırlar: tatlısuların kenarında, bitkilerin üzerinde yaşarlar; Paleosen'den başlayarak fosillerine rastlanır. *Succineidae* familyasının örnek tipi.)

SUCEAVA, Romanya'da kent, yönetim bölümü merkezi, Bukovina kütlesinin kenarında, *Suceava* ırmağı kıyısında;, 110 000 nüf. (1991). Büyük bölümü XVI. ve XVII. yy.'da yapılmış, Boğdan sanatının en tipik örnekleri olan kiliseler (resimli süslemeler hemen de yok olmuştur). Hisar kalıntıları (XIV.-XV. yy.). Müzeler. Kâğıt ve selüloz kombinası. Makine yapımı. Kimya sanayisi. *—Suceava yönetim bölümü*, 8 555 km^2; 716 756 nüf. (1989).

SUCHET (Louis Gabriel), **Albufera** dükü, Fransa mareşali (Lyon 1770- Saint Joseph şatosu, Marsilya, 1826). General olarak önce bir tugaya (1798), sonra bir tümene (1799) komuta etti ve İtalya seferine katılarak Cenova ve Lucca'yı ele geçirdi (1800). İspanya'ya gönderildi (1808) ve Tarragona'nın alınmasından sonra (1811) kendisine Fransa mareşalliği rütbesi ile Katalonya ve Aragón orduları başkomutanlığı görevi verildi (nisan 1813). Güney ordusunu yönettiği sırada (nisan 1814), Wellington ile barış antlaşması imzaladı (1814). Chambre des pairs üyesi oldu (1814), Yüz Gün döneminde Napoléon'a katıldı, Savoia'yı işgal etti ve Avusturyalılar'ın Lyon'u boşaltmalarını sağlayan bir antlaşma yaptı (temmuz 1815).

SUCHİTEPÉQUEZ, Guatemala'nın güney-batı kesiminde yönetim bölgesi; 2 510 km^2; 342 765 nüf. (1989). Merkezi *Mazatenango*.

SUCHODOLSKİ (Bogdan), polonyalı filozof (Sosnowiec 1903). Pedagoji sorunlarıyla ilgilendi. 8 dile çevrilen pek çok yapıtından şunları sayabiliriz: *La Pédagogie et les grands courants philosophiques* (Pedagoji ve büyük felsefe akımları) [1960], *Rozwój nowozytnej filozofi czlowieka* (İnsan felsefesinin gelişmesi) [1967], *Oswiata i czlowiek przyszlosci* (Eğitim ve geleceğin insanı) [1974], *Wychowanie i strategia zycia* (Eğitim ve hayat stratejisi) [1983-1987] ve *Wychowanie mimo wszystko* (Herşeye rağmen eğitim) [1990].

SUCHOŇ (Eugen), slovak besteci (Pezinok 1908). 1959'dan 1974'e kadar Bratislava'da ders verdi, 1972'de Slovak besteciler birliği'nin başkanlığına getirildi. *Krútňava* (1949) ve *Svätopluk* (1959) adlı ikl operasında da görüldüğü gibi, işlediği konular temelde slovak tarihinden alınmıştır.

SUCKSDORFF (Arne), isveçli film yönetmeni (Stockholm 1917). Önce ressam dekoratör olanak çalıştı; sinemaya 1940'ta başladı ve büyük bir belgeselci oldu. Tüm filmlerinin kameramanlığını, senaryo yazarlığını ve kurguculuğunu üstlendi. Filmleri arasından şiirsel nitelikteri nedeniyle şunlar sayılabilir: *Vinden fron vastei*

(1942), *Martı* (Trut) [1944], *Die Rythmen der Stadt* (1947), *Vinden och floden* (1950), *Det stora åventyret* (1953), *En djungelsaga* (1957), *Mitt hem ar Copacabana* (1965).

SUCOU ya da **SUZHOU,** Çin'de (Ciangsu) kent, Taihu gölü yakınında, Büyük Kanal'ın kıyısında, Şanghay'ın B.'sında; 1 100 000 nüf. Başlıca merkezlerinden Taiping'deki ayaklanma bastırılırken yakılıp yıkıldı. Bir maden kömürü havzasının ortasında bulunan Sucou, bir sanayi kentidir (metalürji ve özellikle tekstil).
—Güz. sant. Sucou, kanalları ve pitoresk köprüleriyle (bunlar, Çin'in en eski köprüleri arasında yer alır), özellikle de, XIX. yy.'ın sonuna kadar aydınlarla sanatçıların toplandığı bir merkez olmasıyla ünlüdür. Bir kültür odağı olarak, büyük ressam Vın Cıngming'in çervesinde, en parlak dönemini Mingler zamanında yaşadı. Bu aydın geleneği kentin, Song dömeninden başlayarak bahçe düzenleme sanatının önemli bir merkezi olmasını sağladı. Günümüze kadar ulaşan bahçeler, o dönemin yaratıcı hayal gücünü kısmen de olsa yansıtmaktadır. Bu nedenle Sucou, kentsel düzenlemesiyle de ünlüdür.

SUCRE a. Ekvador'un para birimi (sim. SUC).

SUCRE, esk. **Chuquisaca** ve **La Plata,** Bolivya'da kent, devletin anayasal başkenti ve Chuquisaca yönetim bölgesinin merkezi, río Quirpinchaca kıyısında, 2 700 m yükseltide; 95 635 nüf. (1988). 1624'te kurulan üniversite. Bolivya Yüksek mahkemesi bu kenttedir. İçinde önemli bir hazinenin bulunduğu, XVII. yy.'da yapılmış bir katedral ve birçok eski kilise. Üniversite, yönetim ve sanayi merkezi; besin ürünleri, ayakkabı, sigara, çimento fabrikası, petrol rafinerisi. Kentin yakınında bakır dökümevi yer alır.

SUCRE, Venezuela'nın K.-D.'sunda eyalet, Antiller denizi kıyısında; 11 800 km²; 749 720 nüf. (1990). Merkezi *Cumană*.

SUCRE, Kolombiya'nın kuzey-batısında yönetim bölgesi, Antiller denizi kıyısında; 10 523 km²; 461 649 nüf. Merkezi *Sincelejo*.

SUCRE (Antonio José DE), venezuelalı yurtsever (Cumaná 1795 - Berruecos, Kolombiya, 1830). Subay olarak Miranda ve Bolívar'a katıldı. General oldu (1819), Yeni Granada seferinde (1819), sonra da Quito bölgesinde kendini gösterdi, Pichincha'da zafer kazandı (mayıs 1822) ve Peru'nun yardımına koşarak, Ayacucho*'da büyük zafer kazandı (9 aralık 1824), böylece Güney Amerika'nın özgürlüğü kabul edildi. Bolivya'da Başkan seçildi (ekim 1826), eylül 1828'de görevden çekildi, fakat José de La Mar'ın komutasındaki Perulular'ın saldırısına uğrayan Kolombiya'nın imdadına koştu ve Tarqui'deki savaşı kazandı (1829). 1830'da Bogotá'da toplanan "kongre" tarafından başkan seçildi ve Quito'ya giderken öldürüldü.

SUCU a. Su satan ya da evlere su taşıyan kimse.

SUCUDİ ÇELEBİ, türk tarihçi (XVI. yy.). Kalkandelenli ya da priştineli olan çelebi, sipahi kâtibi olarak Yavuz Sultan Selim'in İran (1514) ve Mısır (1516) seferlerine katıldı. Daha sonra sadrazam Piri Mehmet Paşa'nın korumasında silahtar kâtipliğine getirildi. Kanuni döneminin başlarında hac yolunda öldü. Üsküplü İshak Çelebi'nin (öl. 1537) aynı adlı yapıtının bir süreğeni olan *Selimname*, en ünlü yapıtıdır. Yavuz'un cülusu ile başlayan yapıt, Çaldıran savaşı'yla sonuçlanan İran seferiyle sürer ve Mercidabık'la Ridaniye savaşlarını içeren Mısır seferiyle sona erer. Yer yer manzum bölümleri de bulunan ve secili nesirle yazılmış, ayrıntılar veren bir yapıttır.

SUCUK a. **1.** Kıymayı çeşitli baharatlarla karıştırıp yoğurduktan sonra kurutulmuş bağırsaklara doldurarak yapılan yiyecek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İpliğe dizili iç cevizin, bademin vb. nişasta ile koyulaştırılmış kaynar üzüm şırasına batırılmasıyla yapılan tatlı yiyecek. (*Bademli sucuk, cevizli sucuk* vb. de denir.) **—3.** *Sucuk gibi olmak, sucuk gibi ıslanmak,* üstü başı tüm giysileri ter yada suyla iyice ıslanmak; su içinde kalmak. ‖ *(Bir kimsenin) sucuğunu çıkarmak,* onu aşırı ölçüde yormak ya da çok dövmek. ‖ *Sucuk köftesi* → ÇANAKBASTI.
—Müc. *Sucuk gerdanlık* → KISTI.
—ANSİKL. Türkiye'de en çok tüketilen et mamullerinden olan sucuk, daha çok manda, malak ya da sığır etinden yapılır, bazen koyun eti de katılır. Taze etler kuşbaşı büyüklüğünde parçalara ayrılır, karabiber, kırmızı biber, kimyon, zencefil, yenibahar ve sarmısakla karıştırıldıktan sonra birkaç kez ince delikli kıyma makinesinden geçirilir. Bazen lezzetli olması için içine kuyruk yağı da konur. Kaliteli bir sucuk elde edebilmek için işleme sırasında et sıcaklığının – 2 °C civarında olması gerekir. Tuz, ete aşamalı olarak katılır ve bu esnada iyice karıştırılır. Tuz, yağ ve baharatla karıştırılan etler soğuk odalarda üstü açık kaplar içinde 24-48 saat dinlendirilerek laktik asit bakterilerinin üremeleri, tuz ve baharatın etkisiyle sucuğun dayanıklı hale gelmesi sağlanır. Hamur haline gelmiş olan et, kurutulmuş bağırsaklara doldurulur ve kurutulup olgunlaştırılır. Kurutma için özel odalar kullanılıyorsa sıcaklığın 26-28 °C olması gerekir. İkinci aşama kurutmada ise sıcaklık 10-17 °C'a indirilir. Bağırsaklara doldurulduktan sonraki dinlendirme işlemi sırasında laktik asit bakterileri, kurutma ve olgunlaşma aşamasında çalışarak laktik asit meydana getirir ve asitlik oranını yükselterek proteinlerin izoelektrik noktaya yaklaşmasını sağlarlar. Böylece kuruma kolaylaşır, meydana gelen laktik asit, tuz ve baharatın da etkisiyle sucuğun dayanma gücünü artırır. Kurutma işlemi sırasında hava akımının muntazam ve etkili olmasını sağlamak gerekir. Bu işlem sırasında sucuk, ağırlığının % 30 -40'ını kaybeder. Kurutma sırasında dumanlama (tütsüleme) işlemi de uygulanır, ama dumanlamanın ılık yapılması gerekir. Bu nedenle dayanıklılığına ve aromasına pek etkisi olmaz. Yalnız yüzeysel dezenfeksiyonu ve rengin iyileşmesini sağlar. Gıda maddeleri tüzüğüne göre sucuklarda et miktarının en az % 60, yağ ve rutubet oranının en çok % 40 olması gerekir.

SUCUKÇU a. Sucuk yapan ve / ya da satan kimse.

SUCUKÇULUK a. Sucuk yapma ve satma işi.

SUCUKLAŞMAK gçz. f. Bir şeyden söz ederken, kirin ve terin etkisiyle görünümü ve rengi sucuğa benzemek.

SUCUL sıf. **1.** Suda yaşayan, suyu seven hayvan için kullanılır. **—2.** SUSEVER'in eşanlamlısı.
◆ sıf. ve a. Suda yaşayan hayvan ya da bitkiye denir.

SUCULLUK a. SUSEVERLİK'in eşanlamlısı.

SUCULUK a. Su satma ya da evlere su taşıma işi.

SUÇ, -çu a. **1.** Hukuka aykırı olan ve yasaca cezalandırılan eylem. (Bk. *ansikl.* böl. Cez. huk.) **—2.** Ahlaka, toplumsal kurallara aykırı olan davranış: *Bu soykırım, bir insanlık suçudur. Uygarlığımıza karşı işlenmiş bir suç.* **—3.** Yapılmaması gereken bir eylem, büyük yanlışlık, ağır hata: *Onun tek suçu, düşündüklerini yüksek sesle söylemek. Bu, benim suçum değil.* **—4.** *Suç aleti,* bir suçun işlenmesinde kullanılan alet. ‖ *Suç işlemek,* yasalara, toplum kurallarına aykırı sayılan bir davranışta, bir eylemde bulunmak. ‖ *Suç olmak,* suç olarak nitelenmek: *Böyle davranmamız şimdi suç mu oldu?* ‖ *Suç yüklemek,* bir suçu, bir hatayı bir kimseye yıkmak; bir suçtan, bir hatadan o kimseyi sorumlu tutmak.
—Cez. huk. *Suç eşyası,* suçta kullanılan eşya ya da suçun konusu olan eşya. ‖ *Suç isnadı,* suç sayılan bir eylemin birine bağlanması, itham. ‖ *Suça iştirak,* suça katılma, suç ortaklığı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Suça teşebbüs,* bir kimsenin işlemeyi kasdettiği suçla ilgili eylemlere başlaması; ancak elinde olmayan nedenlerle suçu tamamlayamaması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Suçların içtiması,* birden çok suçun bir arada bulunması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Suçun unsurları,* bir eylemin suç sayılması için gerekli yasal koşulların tümü. ‖ *Basın suçu* → BASIN. ‖ *Disiplin suçu* → DİSİPLİN. ‖ *Düşünce* ya da *fikir suçu* → DÜŞÜNCE. ‖ *Meşhut suç,* az önce işlenmiş ya da işlenmekte olan suç. (→ SUÇÜSTÜ.)
—Uluslarar. huk. *Savaş suçu,* savaş hukuku kurallarının ihlali (yağma, kıyım, rehinelerin öldürülmesi). ‖ *İnsanlığa karşı suç,* devletler tarafından ceza yaptırımına bağlanmış uluslararası hukuk kurallarının ihlali (tehcir, toplu öldürme, soykırımı). ‖ *Uluslararası suç,* 1945'te, Birleşmiş milletler genel kurulu tarafından tanımlanan savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ya da barışa karşı suçlar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Barışa karşı suç,* barışı düzenleyen kuralların ihlali.
—ANSİKL. Cez. huk. Suç, belirli bir toplumdaki hukuk düzenini bozan ve bu nedenle cezalandırılan eylemdir. Suç diye nitelenen eylemlerin hukuka aykırı öteki eylemlerden ve özellikle de haksız fiillerden farkı, bu aykırılığın daha şiddetli olması ve toplum düzenini bozmasıdır. Bundan dolayı suç sayılan eylemler, ceza denen yaptırımlarla karşılanır. Suçlar için öngörülen cezalar, bir bakıma suçların topluma verdiği zararların giderilmesi amacını taşır gibidir. Suçun belirgin niteliği, yasalarca tanımlanması ve cezalandırılmasıdır. Yasalarda belirtilmeyen hiçbir eylem, suç ola-

M. Mathelin

Sucou
Lin Yüen'in
("vakit geçirilen bahçe")
XVI.yy.'da yapılmış yuvarlak kapısı
(1949'da onarılmıştır)

Larousse

general Sucre
bir taşbaskıdan ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

rak nitelenemez. Bir davranış biçimi ahlak açısından ne kadar kötü sayılırsa sayılsın, ceza denen bir yaptırımla karşılanmadığı sürece, suç diye adlandırılamaz. Suç, yasa tarafından cezalandırılan eylemdir. Bir eylemi suç haline getiren, onu öteki eylemlerden ayıran özellikler, suçun öğelerini ortaya koyar. Suçu maddi ve sosyolojik açıdan değil, hukuk açısından ele alan ceza hukuku, bir eylemin suç sayılması için kimi koşulları öngörür. Bu koşullara suçun unsurları denir. Bir eylemde bu unsurlar bulunmazsa, eylem suç sayılmaz. Bu nedenle bunlara suçun kurucu unsurları denir. Bu kurucu unsurlar şunlardır: kanuni unsur, maddi unsur, hukuka aykırılık unsuru ve manevi unsur. Suçun kanuni unsuru, suç sayılan eylemin yasada tanımlanmış olmasıdır. Bir eylemin suç sayılabilmesi ve cezalandırılabilmesi için, onun yasada açıkça belirlenmiş olması ve karşılığında bir ceza konmuş olması gerekir. Kanunsuz suç ve ceza olamaz. Cezaların keyfiliğini önleyen bu ilke, Türk cez. k.'nun 1. maddesinde şöyle dile getirilmiştir: "Kanunun açıkça suç saymadığı bir eylem için kimseye ceza verilemez. Kanunda yazılı cezalardan başka bir ceza ile kimse cezalandırılamaz." Yürürlükteki bir yasada belirtilmiş olmayan hiçbir suç ve ceza olamaz. Suçun maddi unsuru, onun bir davranış ve eylem olduğunu belirtir. Maddi unsur hareket, sonuç ve bu ikisi arasındaki ilişkiden oluşur. Suçlar yasada sonuçlara göre tanımlanmakla birlikte, hareketin de kendi başına bir önemi vardır. Bu durum, özellikle teşebbüs derecesinde kalmış suçlarda ortaya çıkar. Hareket, bir eylemi yapmak biçiminde olabileceği gibi, yapmamak biçiminde de olabilir. Sonuç, hukuk düzeninin önlemek istediği değişikliktir. Hareketten doğmayan, onunla ilişkisi olmayan sonuç, hukuk açısından önem taşımaz. Suçun maddi unsuru bakımından dikkate alınacak sonuç, yasal tanıma uygun olan sonuçtur. Bir suçun doğması için, hareketten doğan sonucun yasada belirtilen sonuç olması gerekir. Kimi durumlarda hareketin gerçekleşmesiyle suç tamamlanır. Bu tür suçlara, sonucu harekete bitişik suçlar ya da biçimsel suçlar denir. Örneğin, hakaret ya da yalan yere yemin suçunun meydana gelmesi için "hareket" yeterlidir. Kimi suçların tamamlanması içinse belirli bir "sonuç" doğmalıdır. Örneğin, adam öldürme suçunun tamamlanmış sayılması için hareket yeterli sayılmaz, sonucun da gerçekleşmiş olması, yani fiziksel olarak ölüm olayı gerekir. Bu ayırım, özellikle teşebbüs halinde kalmış suçlarla tamamlanmış suçlara verilecek cezalarda önem kazanır. Sonucu harekete bitişik ya da biçimsel suçlarda teşebbüs durumu olmaz; hareketin gerçekleşmesiyle suç tamamlanmış sayılır. Oysa kural olarak bir suçtan söz etmek için, yasanın aradığı sonucun doğmuş olması gerekir. Böyle bir sonuç doğmamışsa, suç teşebbüs derecesinde kalmış sayılır ve suçluya tamamlanmış suça oranla daha az ceza verilir.

Bir eylemi suç haline getiren koşullardan biri de, bu eylemin hukuka aykırılığıdır. Hukuka aykırılık, yasal tanıma uyan ve bu nedenle de suç sayılması gereken bir eylemin yalnız ceza hukukuyla değil, tüm hukuk düzeniyle gelişmesi demektir. Hiçbir hukuk kuralı suç sayılan bir eyleme izin vermemelidir. Ceza hukukunda hukuka uygunluk nedenleri diye anılan kimi durumlar, biçimsel olarak tamamlanmış, yasal tanıma uygun eylemleri suç olmaktan çıkarmaktadır. Hukuka uygunluk nedenleri Türk cez. k.'nun 49. maddesinde belirtilmiştir: yasanın ya da yetkili bir makamın emrini yerine getirme, meşru müdafaa ve ıztırar (zorunluluk) hali. Yasada yer almayan, ancak hukuk öğretisince benimsenen öteki hukuka uygunluk nedenleri de şunlardır: hakkın kullanılması ve mağdurun (suçtan zarar görenin) rızası. Hukuka uygunluk nedenlerinin varlığı, eylemi suç olmaktan çıkarır; biçimsel olarak ortada suç sayılan bir eylem doğmuş olsa bile, ceza verilmez. Zabıta memurunun yasalara uygun olarak birini yaralaması, hatta öldürmesinin, meşru müdafaa durumunda kalan kişinin gerçekleştirdiği şiddet eyleminin, yetkili bir doktorun yaptığı ameliyat sonucu hastasının ölümüne neden olmasının cezasız kalması, bu eylemlerde hukuka aykırılık unsurunun bulunmasındandır.

Manevi unsur, suçlunun kusurluluğu ve bu kusuru yüklenebilecek ehliyete sahip olmasıdır. Kusurluluk kasıt ve taksir olmak üzere iki biçimde ortaya çıkar. Kasıt, eylemin bilerek ve istenerek yapılmasıdır. Suçlunun kasten hareket ettiğini söyleyebilmek için eylemi daha önce tasarlamış olması gerektiği, genellikle hukuk öğretisinde kabul edilen bir görüştür. Kasıtla taksir arasındaki en önemli fark budur. Kastın bulunması için eylemin bilinmesi ve istenmesi gerekiyorsa da, bu isteğin altında yatan psikolojik etmenlerin bilinmesine gerek yoktur. Genellikle kasıt kavramının içine, psikolojik etmenler sokulmaz. Saik diye adlandırılan bu etmenlerin ancak suçluya uygulanacak cezanın belirlenmesinde rol oynacağı görüşü egemendir. Ancak kimi durumlarda saik diye adlandırılan psikolojik etmenlerin suça etki edeceği yasada belirtilmiştir. Örneğin, adam öldürme suçunun "kan gütme saiki" ile işlenmeşi, suçun ağırlatıcı nedenidir. Kusurluluğun öteki biçimi de, "taksir"dir. Taksirin ne olduğu yasada açıkça belirtilmemiştir. Ancak taksirle adam öldürme suçunun tanımında kullanılan "tedbirsizlik, dikkatsizlik, meslek ve sanatta acemilik, emir ve talimatlara uymama" gibi ifadelerden, yasanın "taksir" kavramından ne anladığı çıkarılabilir. Taksirin en belirgin niteliği, kastın aksine, sonucun istenmeden gerçekleşmiş olmasıdır. Kasıt ya da taksir biçiminde ortaya çıkan kusurluluk, ancak isnat kabiliyetiyle birlikte önem kazanabilir. Sanığın kusurundan söz edebilmek için, onun ehliyetinin bulunması gerekir. Suçun manevi unsuru, öncelikle kusurlu davranıştan sorumlu olabilecek bir kişinin varlığını gerektirir. Böyle bir sorumluluktan yoksun biri (örneğin, bir akıl hastası) için kusurlu davranıştan söz edilemez.

Türk cez. k., suçları kabahat ve cürüm olmak üzere ikiye ayırır. Bu ayırım, suçların ağırlıklarına ve bunlara verilen cezalara göre yapılır. Cürüm sayılan suçlar, ağır suçlardır. Bu tür suçlara ölüm, ağır hapis ya da para cezası gibi ağır cezalar verilir. Kabahatlerse, daha hafif olan suçlardır. Bu tür suçlara hafif hapis ve para cezası gibi daha hafif cezalar uygulanır. Cürümleri cezalandırmak için suçlunun kasten hareket etmesi koşulu arandığı halde, kabahat suçlarında kasıt aranmaz.

• *Suçların içtiması.* Birden çok suçun bir arada bulunması durumudur. Bu, iki biçimde gerçekleşebilir. Ya birden çok eylem vardır ve eylemlerin her biri ayrı bir suç oluşturur ya da bir eylemle yasanın birden çok maddesine karşı gelinmiş olur. Birinci durumda, gerçek bir içtimadan; ikinci durumda da fikri içtimadan söz edilir. Suçların içtimasından söz edilmesi için birinci eyleme katılan öteki eylemlerin asıl suçun unsuru ya da ağırlaştırıcı nedeni olmamaları, onlardan bağımsız bulunmaları gerekir. Eğer suçlardan biri ötekinin unsuru ya da ağırlaştırıcı nedeni ise, suçların içtimasına ilişkin kurallar uygulanmaz. Türk cez. k.'nda üç durum dikkate alınmıştır: 1. bir suç işlemek için başka bir suç işlemek; 2. işlenmiş bir suçu gizlemek için başka bir suç işlemek; 3. bir suç işlemek dolayısıyla başka bir suç daha işlemek (md. 78). Fikri içtimayla ilgili yasa kuralına göre, işlediği bir fiille kanunun değişik hükümlerini ihlal eden kişi, bunların ağır cezayı gerektiren maddesine göre cezalandırılır (Türk cez. k. md. 79). Suçların gerçek içtiması durumunda verilecek ceza konusunda üç sistem vardır: 1. cezaların toplanması sistemi; 2. en ağır cezanın verilmesi sistemi; 3. cezanın ağırlaştırılması sistemi. Türk cez. k.'nun üçüncü sistemi benimsemiştir. Buna göre, en ağır suçun cezasına öteki suçların cezaları belirli bir oran içinde eklenir.

• *Suça teşebbüs.* Suça teşebbüsün iki türü vardır: tam teşebbüs ve eksik teşebbüs. Suç işleme kasdı ve elverişli araçlarla suç işleme girişiminde bulunan fail tüm hareketleri yaptığı halde sonuca ulaşamazsa, tam teşebbüs durumu vardır. Eksik teşebbüs ise, failin elinde olmayan nedenler dolayısıyla hareketleri bitirememiş olmasıdır. Örneğin, adam öldürme suçunda, öldürmek için tabancasını ateşleyen kişi, tüm hareketi yapmıştır. Buna karşın ölüm sonucu doğmamışsa, ortada öldürmeye tam teşebbüs vardır. Buna karşılık, öldürmek için tabancasını çeken biri, başka birisi tarafından durdurulursa, yapılması gereken tüm hareketler tamamlanmadığı için bu durumda eksik teşebbüsten söz edilir. Tamamlanmış suça oranla, teşebbüs halinde kalmış suçlara daha az ceza verilir. Tam teşebbüs, eksik teşebbüsten daha ağırdır; bu nedenle tam teşebbüs durumunda, eksik teşebbüse göre daha ağır ceza uygulanır. Ceza k.'nda tam teşebbüsün cezalandırılmasına ilişkin düzenleme şöyledir: Bir kimse işlemeyi kastettiği suçla ilgili tüm hareketleri yapmış, ancak elinde olmayan bir nedenle suç meydana gelmemişse (yasada başka türlü bir düzenleme yoksa) ve suç, ölüm cezasını gerektiriyorsa, teşebbüste bulunan kişiye, yirmi yıldan az olmamak üzere ağır hapis cezası; ömür boyu ağır hapis cezasını gerektiriyorsa on beş yıldan yirmi yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Öteki durumlarda o suç için yasada belirtilmiş olan ceza, altıda birden üçte bire kadar indirilir (md. 62). Eksik teşebbüsün cezalandırılmasıyla ilgili yasa kuralı ise şöyledir: Bir kimse işlemeyi kastettiği bir suçu elverişli araçlarla işlemeye başlamış, elinde olmayan bir nedenle suçun meydana gelmesi için gerekli eylemleri tamamlayamamışsa (yasada başka türlü düzenlemede olmayan yerlerde) ve suç ölüm cezasını gerektiriyorsa, teşebbüste bulunan kişiye on beş yıldan yirmi yıla kadar ağır hapis cezası; ömür boyu ağır hapis cezasını gerektiriyorsa on yıldan on beş yıla kadar ağır hapis cezası verilir. Öteki durumlarda o suç için yasaca belirlenmiş ceza, yarısından üçte ikisine kadar indirilir (md. 61).

Teşebbüsün cezalandırılabilmesi için failin kasten hareket etmesi gerekir. Bu da ancak cürüm niteliğindeki ağır suçlarda sözkonusu olur. Teşebbüsün bir koşulu da, suç işleme girişiminde elverişli araçların kullanılmış olması ve eyleme başlanmış olmasıdır. Örneğin, oyuncak tabancayla adam öldürmeye teşebbüs edilemeyeceği gibi, eylem haline dönüşmemiş bir niyet de cezalandırılamaz. Teşebbüsün son bir koşulu da, eylemin yarıda kalması ya da sonucun meydana gelmemesinin failin elinde olmayan nedenlere dayanmasıdır. Fail kendi isteğiyle vazgeçtiğinde, vazgeçme anına kadar yaptığı hareketler başlı başına bir suç oluşturuyorsa onunla cezalandırılır (md. 61).

• *Suça iştirak.* Bir suç tek bir kişi tarafından işlenebileceği gibi, birden çok kişi tarafından da işlenebilir. İştirakten söz edebilmek için, suç işleme konusunda kişiler arasında önceden bir anlaşmanın bulunması gerekir. Kimi suçların işlenebilmesi birden çok kişinin birlikte hareket etmesine bağlıdır; bu durumda iştirakten söz edilemez. Örneğin, zina suçunun meydana gelebilmesi için, aslında iki kişinin varlığı zorunludur. Bu durumda iştirakten söz edilemez. İştirak, ancak olumlu bir eylemle gerçekleşebilir. Bir eylemde bulunmamak biçiminde suça iştirak sözkonusu olamaz. Örneğin, bir suçun işleneceğini haber alan kişinin durumu yetkili makamlara bildirmemesi iştirak sayılmaz. Suça iştirak, asli ve fer'i olmak üzere iki türlüdür.

Asli iştirak de maddi ve manevi olmak üzere iki biçimde olabilir. Asli maddi iştirak, suç olan eylemi birlikte gerçekleştirmektir. Asli manevi iştirak ise, bir suçun işlenmesine başkasını azmettirme biçiminde gerçekleşir. Bu durumda, başkasını suça azmettirme (yönelten) kişi, suçun ilk ve etkili nedenini yaratmış olmaktadır. Fer'i iştirak de maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılır. Fer'i manevi iştirak şu biçimlerde olabilir: 1. suç işlemeye teşvik etmek; 2. suç işleme kararını desteklemek; 3. suç işlendikten sonra yardımda bulunacağını vaat etmek.

Fer'i maddi iştirak ise, suçun işlenmesine yarayacak araçların sağlanması ve suça yardım biçiminde gerçekleşir.

Asli iştirak, Türk cez. k.'nun 64. maddesinde düzenlenmiştir. Yasaya göre, bir suça maddi ya da manevi olarak iştirak edenlerin her biri, o suçla ilgili cezayla cezalandırılır. Ancak azmettiren kişi için özel bir durum sözkonusu olabilir. Eylemi gerçekleştirenin bu suçu işlemekte özel bir çıkarı olduğu saptanırsa, azmettiren kişinin cezası, ölüm yerine yirmi dört yıl; ömür boyu ağır hapis yerine yirmi yıl ağır hapis cezası olur; öteki cezalarınsa altıda biri indirilir. Fer'i iştirak konusunu düzenleyen Türk cez. k.'nun 65. maddesine göre ise, suça bu tür katılımda bulunan kişilerin cezaları şöyle belirlenir: Suça ait ceza ölüm cezası ise, yirmi yıldan; ömür boyu ağır hapis cezasıysa, on altı yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası. Öteki durumlarda yasaca belirlenen cezanın yarısı indirilir.

• *Müteselsil suç.* Aynı suçu işleme kastıyla bir yasa hükmünün birkaç kez ihlal edilmesidir. Bu ihlaller değişik zamanlarda bile olsa, tek bir suç işlenmiş sayılır. Ancak bundan dolayı verilecek ceza, altıda birden yarıya kadar artırılır (Türk cez. k. md. 80). Örneğin bir veznedarın değişik zamanlarda kasadan para çekmesi, müteselsil olarak işlenmiş bir hırsızlık suçu sayılır.

• *Muhtelit suç.* Yasada suç olarak tanımlanan bir eylemin, zorunlu olarak daha hafif bir suçu da içine alması halinde, muhtelit suçtan söz edilir. Bu durumda faile daha ağır olan suçun cezası verilir. Örneğin, cebren ırza geçme suçu, zorunlu olarak, cebir ve şiddet suçunu da içerir.

• *Müterakki suç.* Muhtelit suçun özel bir türüdür. Bu durumda da iç içe geçmiş birden çok suç vardır. Fail, daha ağır suçu işlemek için hafif suçtan geçmek durumunda kalmaktadır. Muhtelit suçtan farklı olarak, burada ihlal edilen hukuki menfaat aynıdır. Örneğin, ırza geçme suçu içinde ırza tasaddi suçu da vardır ve ötekinin içinde erimiştir. Bu durumlarda suçluya verilecek ceza, daha ağır olan cezadır.

• *Mürekkep suç.* İki ayrı sonuçtan meydandan gelir. Ancak bu iki sonuçtan biri ötekinin ya unsuru ya da ağırlatıcı nedenini oluşturur Bu durumda iki ayrı suç yerine bir tek suç ortaya çıkar. Bu durumda suç failine, daha ağır olanın cezası verilir. Örneğin, yağma suçu iki suçun bir araya gelmesinden oluşur: hırsızlık ve zor kullanma. Ancak bu iki unsur birleşerek tek bir suçu (yağma) meydana getirirler.

—Uluslarar. huk. *Uluslararası suç.* Bu kavram, Birinci Dünya savaşı sırasında ortaya çıktığı halde hiçbir uluslararası yazılı hukuk kuralının konusu olmadı. Bu suçun önlenmesi, her devlet tarafından, kendi askerleri ile düşman askerlerine uygulanan ulusal hukuklar uyarınca gerçekleştirilmeye çalışıldı. Versailles antlaşması, bu kavramı 1919'da, Wilhelm II'yi, savaş çıkarıcısı sayıp manevi sorumluluğunu ilan ederek (md. 227) ve savaş kurallarına aykırı eylemlerden suçlu kimselerin geri verilmesini isteyerek (md. 228-230) belirginleştirildi. Hollanda hükümetinin, 1918'de Doorn'a sığınan Wilhelm II'yi geri vermeyi reddetmesi, uluslararası suç kavramının gelişmesi açısından bir başarısızlıktı; İkinci Dünya savaşı sırasında ise durum değişti. 1943'te Moskova konferansı, savaş suçları hakkında bir araştırma komisyonu kurdu. Birleşmiş Milletler genel kurulu da, 1945'te, uluslararası suçları tanımladı. Büyük devletlerin temsilcileri Potsdam'da *savaş suçları, barışa karşı suçlar* ve *insanlığa karşı suçlar*'dan sorumlu tutulan başlıca suçluları yargılamakla görevli *"uluslararası askeri mahkeme"*'yi kuran bir anlaşma imzaladılar. Bu mahkeme, 20 kasım 1945'ten 1 ekim 1946'ya kadar Nürnberg'de çalıştı. (→ NÜRNBERG DAVASI.) Tokyo'daki başka bir askeri mahkemede de 13 haziran 1946'dan 12 kasım 1948'e kadar önemli japon savaş suçlularının davaları görüldü. Dava, bu suçlulardan sekizinin ölüm cezasına, öteki on sekizinin de hapis cezalarına çarptırılmalarıyla sonuçlandı.

Suç ve ceza *(Prestupleniye i Nakazaniye)*, Dostoyevskiy'in romanı (1866). Yoksul bir öğrenci olan Raskolnikov, alışagelmiş ahlak anlayışını reddeder ve insanın kendi kişiliğinin gereğiyse cinayet işlemeye hakkı olduğuna kendini inandırır. Yaşlı bir tefeci kadını öldürür, ancak sırrını saklayamayacak kadar zayıf olduğundan, kendini haklı olduğuna inandırmak için harcadığı sürekli çaba, sonunda suçunun ortaya çıkmasına neden olur. Bir polisiye roman olarak tasarlanmış olan bu kitapta, kişilerde somutlaşan bir güç ve insanüstülük ideali ile, Raskolnikov'a sürgünde eşlik eden alçakgönüllü fahişe Sonya'nın özverisinde kendini gösteren bir sevgi ideali karşı karşıya gelir.

Roman sinemaya da uyarlanarak, aralarında V. Gonçarov (1910), İ. Vronskiy (1913), P. Chenal (1935), J. von Sternberg (1935), G. Lampin (1956), D. Sanders (1959), L. Kulidjanov'un (1969) da yer aldığı birçok yönetmenin filmine konu olmuştur.

SUÇATI, Sivas'ın Gürün ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 582 nüf. (1990). Belediye.

SUÇBİLİM a. KRİMİNOLOJİ'ye karşılık olarak önerilen sözcük.

SUÇEKEN a. Ormanc. Özsuyun dolaşımını sağlamak amacıyla budama sırasında sapın ya da dalın ucunda bırakılan sürgün.

SUÇIKAN a. Yeryüzü sularının sızması sonucu kireçli bir kütle içinde doğan, endogen bir akarsu kaynağı.

SUÇİÇEĞİ a. Zona virüsüne *(Herpesvirus, zosteri)* çok benzeyen bir virüsten *(Herpesvirus varicellae)* ileri gelen ve yalnız çocukları tutan, çok bulaşıcı hastalık.

—ANSİKL. Suçiçeği on beş günlük bir kuluçka döneminden sonra, hızla keseciklere dönüşen ve tüm bedeni kaplayan kabarcıklar şeklinde ortaya çıkar. Çok kaşıntılı olan bu lezyonlar, bir kuruma dönemi geçirdikten sonra, kaşınmazlarsa iz bırakmadan kaybolurlar. Suçiçeğine afta benzer bir döküntü de eşlik edebilir (ağız boşluğu, gözkapaklarının içi, cinsel organlar). Bağışıklık sistemi baskılanmış bir kimsede (kanser, lösemi, bağışıklık sistemini baskılayıcı tedavi) ortaya çıkmadıkça genel olarak tehlikesiz bir hastalıktır. Aksi halde öldürücü olabilir. Çocuk tam olarak iyileşene dek okula gönderilmemelidir.

SUÇLAMA a. Bir kimseyi bir suç, bir hata işlediği gerekçesiyle suçlamak eylemi; onun suçlandığı şey; itham: *Bu suçlamanızı kabul etmek imkânsız. Dayanıksız bir suçlama.*

—Cez. us. huk. *Suçlama sistemi,* kişilerin cezalandırılabilmesi için başka bir kişi tarafından suçlanması ve suçlayan kişinin suçluluğu kanıtlaması ilkesine dayanan ceza yargılaması sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Cez. us. huk. Anglosakson ülkelerinde geçerli olan bu sistemde gerçekliğin araştırılması, kişiler arasındaki bir sorun olarak görülür ve bu nedenle yargıca yalnız iddia ve savunmaya göre karar verme yetkisi tanınır. Suçtan toplumun zarar görmediği ya da kişiye göre daha az zarar gördüğü ve kişilerin suçlama ve savunmaları ile toplum yararının da korunduğu inancına dayanan bu sistemin özellikleri şunlardır: 1. yargıcın harekete geçmesi için bir suçlama olmalıdır; 2. suçlama konusunda herkes özgürdür; 3. ceza yargılaması medeni yargılamaya benzer; 4. taraflar eşit durumdadırlar; 5. yargıç hakem durumundadır ve tarafların ortaya koyacağı kanıtlarla bağlıdır; 6. yargılama baştan sonra kadar açık, sözlü ve çelişmelidir. Suçlama sistemi, ceza yargılamasının ilkel bir biçimidir; kişisel öç alma düşüncesinin izlerini taşır. Birçok ülkede terk edilmiş olan bu yöntem, ingiliz ve amerikan mahkemelerince korunmuştur. Sistem, davanın tüm aşamalarında, suçlayanla suçlananın eşitliği ilkesine dayandığından, suçlanan kişi için bir güvence oluşturmaktadır.

SUÇLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi (bir şeyle) suçlamak,* bir suçu, bir hatayı, kınanması gereken bir eylemi, bir davranışı o kimseye yüklemek; itham etmek: *Bir memuru, görevini ihmal etmekle suçlamak. Bir kimseyi, işlemediği bir cinayetle suçlamak.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi (soyut) suçlamak,* cansıkıcı bir durumdan, bir olaydan, o kimseyi, o şeyi sorumlu tutmak: *Babanı suçlayarak hatalarını örtemezsin. İşleri ne zaman iyi gitmese kaderini suçlar.* **—3.** *Kendini suçlamak,* bir şeyin kötü sonucundan kendini sorumlu görmek, suçluluk duymak.

◆ **suçlanmak** edilg. f. *Bir şeyle suçlanmak,* suçlamak eylemine konu olmak, itham edilmek: *Zimmetine para geçirmekle suçlanmak.*

SUÇLANMA a. Suçlanmak eylemi.

SUÇLANMAK → SUÇLAMAK.

Suçlar ve cezalar *(Dei delitti e delle pene)*, Beccaria tarafından 1764'te yayımlanan yapıt; yapıt Ancien Régime'in ceza hukukunun bozuk yanlarını ortaya koyar ve modern yasaların temelini oluşturan ilkeleri saptar: cezalarda eşitlik, cezaların verilmesinde ılımlılık, cezaların kesinliği, işlenen suç ile verilen cezanın orantılı olması.

SUÇLAYIŞ a. Suçlamak eylemi ya da biçimi.

SUÇLU a. **1.** Bir suç işlemiş, bir suçtan hüküm giymiş olan kimse: *Hiçbir sanığa yargılaması sonuçlanmadan suçlu denemez.* (Bk. *ansikl.* böl. Cez. huk.) **—2.** *Suçlu olmak,* suç işlemiş sayılmak.

—Huk. *Suçluların geri verilmesi,* bir ülkede suç işleyip başka bir ülkeye kaçan kişilerin, yargılamaya ya da cezanın infazına yetkili devlete teslim edilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. huk. *Savaş suçlusu,* savaş hukuku kurallarına aykırı bir eylem gerçekleştiren kimse. (Fransız mahkemelerinde 1945'ten 1953'e kadar savaş suçlusu olarak 18 700 kişi yargılandı ve 55'i ölüm cezasına çarptırıldı.)

◆ sıf. **1.** Bir suçu işleyen ya da bir suçun işlenmesinde payı, sorumluluğu olan kimse, topluluk: *Bu olayda anne suçlu.* **—2.** Kötü sonuçları olan ciddi bir olayda payı bulunan ya da buna göz yuman, bir kötülüğün sorumluluğunu taşıyan bir kimse, onun tutumu için kullanılır: *Böyle bir şeye izin verdiğiniz için siz suçlusunuz. Suçlu bakışlar.* **—3.** Bir kötülüğün gerçek nedeni, sorumlusu olduğu düşünülen bir şey için kullanılır: *Bu felakette suçlu sistemdir.* **—4.** *(Bir kimseye karşı) kendini suçlu hissetmek,* bir kimseye karşı kendisinin suçlu olduğu duygusuna kapılmak, ona karşı kendisi tarafından yapılması beklenen görevleri yerine getirmediği düşüncesinde olmak: *Bunu yapmadığım için kendimi size karşı suçlu hissediyorum.*

—ANSİKL. Cez. huk. Bir kimsenin suçlu sayılabilmesi için hakkında kesin bir mahkûmiyet kararının bulunması gerekir. Suç işlediği iddiasıyla hakkında dava açılan ki-

şi; "suçlu" olarak adlandırılamaz. Mahkeme, onun suçu işlemiş olduğuna karar verinceye kadar suçsuz sayılır.
—Huk. Suçluların geri verilmesi, bir ülkenin başka ülkelerde suç işlemiş kişilere sığınak olmaması ve suçların cezasız kalmaması düşüncesine dayanır. Devletler arasında suçluların geri verilmesine ilişkin birçok sözleşme vardır. Türkiye çeşitli ülkelerle suçluların geri verilmesi anlaşmaları imzalamış; ayrıca 19 kasım 1959 tarih ve 7376 sayılı yasa'yla "Suçluların iadesine dair Avrupa sözleşmesi"ni de kabul etmiştir. Suçluların geri verilmesi, Türk cez. k.'nun 9. maddesinde de kurala bağlanmıştır. Yasanın bu maddesine göre yabancı memlekette suç işleyip Türkiye'ye sığınmış bulunan türk vatandaşı işlediği suç ne olursa olsun (cürüm, kabahat, adi, siyasi, askeri vb.) geri verilmez. Türkiye'de suç işleyen bir yabancı ise siyasi, askeri suç işlemişse geri verilmesi kabul edilmez.

SUÇLULUK a. **1.** Bir suç ya da kabahatten sorumlu olan kimsenin durumu: *Bir sanığın suçluluğunu ortaya koymak.* **—2.** *Suçluluk duygusu,* kendini bir suçtan, bir eksiklikten, üzücü bir olaydan sorumlu sayan kişinin, etkisi altında kaldığı duygu. ‖ *Suçluluk duymak,* bir olayın, bir işin kötü sonucundan kendisini sorumlu saymak.
—Psikan. Freud'a göre benin, üstbenin eleştirisini algılama biçimi olan bilinçli ya da bilinçdışı aşağılık duygusu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Cez. huk. Suçluluğun bulunmadığı toplum yoktur. Suç olayına toplum belirli araçlarla karşı koyar. Bunlar, toplumun suç siyasetini belirleyen suçları önlemeye ya da bastırmaya (cezalandırmaya) yönelik araçlardır.
Suçluluk, "gerçek suçluluk", "görünen suçluluk" ve "adli suçluluk" olmak üzere üç grupta ele alınır. Gerçek suçluluk bir toplumda belirli bir dönemde işlenen suçları kapsar. Bunların sayısı hiçbir zaman anlaşılamaz. Görünen suçluluk ise, bir toplumda belirli bir zaman içinde işlenmiş olduğu saptanan suçluları gösterir. Zabıta makamlarının bilgisine ulaştığı suç grubu, görünen suçluluğu belirler. Adli suçluluk ise, suç işledikleri için mahkemeler tarafından yargılanmış ve mahkûm olmuş suçluların sayısını ifade eder.
Suçluluk konusunda Amerika ve Avrupa'da birçok araştırma yapılmıştır. Yapılan bu araştırmalar örgüt halinde işlenen suçların artmış olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca giyimi kuşamı ve sosyal düzeyi iyi olan kişilerce işlenen, bu nedenle de "beyaz yaka suçları" olarak adlandırılan suçların da XX. yy.'ın başından beri arttığı gözlenmiştir. Beyaz yaka suçlarının büyük bir bölümü, ekonomik nitelikli suçlardır. ABD'de görülen bir suç grubu da örgütlü hırsızlık ve gangsterlik suçlarıdır. Mafia denen suç örgütünün büyük bir etkinliği vardır. Avrupa ülkelerinde de suçluluğun, özellikle de örgütlü suçların oranının arttığı gözlenmektedir. Bunun yanı sıra beyaz yaka suçları da artış göstermiştir.
Türkiye'de de suçluluk artış göstermekle birlikte, suçlar batı toplumlarına oranla daha bireysel düzeydedir. Kaçakçılık ve uyuşturucu madde ticareti gibi, yapısı gereği örgütlü olarak işlenenler dışındaki suçlar, daha çok bireysel olarak işlenmektedir. Türkiye'deki suçluluk istatistiklerinin, durumu yeterince aydınlatmaya yeterli olduğunu söylemek güçtür. Bu konudaki istatistikler mahkûmlar istatistikleri, adalet istatistikleri ve İnterpol tarafından yapılan istatistiklerdir. Mahkûmlar ve adalet istatistikleri mahkûmiyetle sonuçlanan suçlarla ilgilidir. Bu istatistikler Türkiye'de işlenen tüm suçların sayısı konusunda yeterli bilgi vermez. İnterpol'ün yaptığı istatistiklere bakılırsa, Türkiye suçluluk oranı çok yüksek olmayan bir ülkedir. Ancak Türkiye'nin İnterpol'e bildirdiği suçlar yalnızca polis örgütü tarafından bildirilen suçlardır. Jandarma örgütünün alanına giren suçlar İnterpol'e bildirilmemektedir. Bunun dışında, Türkiye'de işlenen ve zabıtaya ulaşmayan suçların oranının daha çok olabileceği söylenmektedir. İnterpol istatistiklerine göre, Türkiye'deki suçluluk oranı öteki ülkelerden yüksek olmamakla birlikte belirli bir artış göstermektedir.
Türkiye'nin son on yıllarda geçirmekte olduğu toplumsal ve ekonomik değişmelerin, siyasal ve ekonomik nitelikli suçlarda bir artış yarattığı düşünülebilir. Köyden kente göç ve bunun yarattığı toplumsal sorunlar da suçluluğun bir kaynağı olarak görülebilir. Ancak bu konuda kesin verilerin bulunmadığını da söylemek gerekir. Toplumsal yapı değişmeleri, köyden kente göç vb. değişiklikler ve bunların yarattığı manevi hayat ve kültür değişiklikleri de suçluluğu etkileyen nedenlerdir. Tüm bu değişiklikler insanların topluma uyum sağlamasını güçleştirmekte, bu uyumsuzlukların bir bölümü suç biçiminde kendini ortaya koymaktadır.
—Psikan. Suçluluk duygusu Freud tarafından ilkin saplantılı nevrozda belirlendi; ideal benin bunaltıcı eleştirisine karşın benin isyanını Freud, saplantılı nevrozda ortaya koydu. Bu duygu, onun belirtilerini saplantılı düşünceler biçiminde algılayan birey, onların altında yatan bilinçdışı isteklerin doğası üzerine hiçbir şey bilmediği için, "bilinçdışı" duygu olarak adlandırılabilir.
Suçluluk duygusunun nevroz niteliği, özne bakımından Oidipus sorunsalını aşmak olanaksızlığına bağlıdır. Bununla birlikte, Oidipus kompleksinin normal bir çözülmesi durumunda, suçluluk duygusu büyük ölçüde bilinçdışı kalır; çünkü ahlak bilincinin ortaya çıkması, bilinçdışı alanına giren Oidipus kompleksine sıkı sıkıya bağlıdır. Bilinçdışı suçluluk duygusu, çözümleyici tedavide karşılaşılan büyük engellerden biridir. Freud, bu duyguyu yenmenin "dolaysız" bir yolu olmadığını yazar. Gerçekten çözümleyici tek yol, bu duyguyu yavaş yavaş bilinçli suçluluk duygusu haline getirmeye dayanır.

SU-ÇONG a. Çin'de kullanılan kara çay çeşidi.

SUÇSUZ sıf. **1.** Sanıldığının, kuşkulanıldığının aksine, suç niteliği taşıyan, ceza gerektiren eylemi işlememiş olan, o eylemin sorumlusu, suçlusu olmayan kimse için kullanılır, masum: *Sanık, suçsuz bulunarak aklandı. Suçsuz bir kimseyi mahkûm etmek.* **—2.** Sonuçlarına katlandığı, acısını çektiği kötü olaylarda hiçbir payı olmayan bir kimse için kullanılır; masum: *Savaşlarda bir yığın suçsuz insan ölür.*

SUÇSUZLUK a. Suçsuz, masum bir kimsenin durumu.

SUÇULLUĞU a. Zool. BATAKLIK ÇULLUĞU'nun eşanlamlısı.

SUÇÜRÜĞÜ a. Tüt. Yaprak tütün pazarlamasında, üreticinin tütün denkleri içinde bulunan ve ticari değeri olmayan tütünlere verilen ad. (Bunların bedeli ödenmez.)

SUÇÜSTÜ a. Huk. **1.** Sanığın suçu işlerken ya da işledikten hemen sonra yakalanması durumu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Suçüstü mahkemesi,* suçüstü durumunda yargılama yaparak karar veren mahkeme. (Yalnızca suçüstü davalarına bakan ayrı bir mahkeme yoktur; suçun işlendiği yerdeki görevli mahkeme suçüstü davalarına da bakar. Görevli mahkeme suçüstü davalarını öteki işlerden önce ele alarak karar verir.)
—ANSİKL. Sanığın suçüstü yakalanması, suçun kanıtlanması açısından kimi kolaylıklar sağlar. Suçüstü durumu, yargılamanın daha hızlı yapılmasına olanak verir. Sanık suçu işlerken ya da işledikten hemen sonra yakalandığı için kanıtlar ortadadır. Bu nedenle suçla ilgili soruşturma ve araştırmalar kısa sürede tamamlanabilir. Bunu göz önünde bulunduran kimi hukuk sistemleri, suçüstü durumlarında daha basit ve hızlı bir yargılama yöntemi uygulamayı benimsemişlerdir. Türk hukuk sisteminde suçüstü yakalananların yargılanmaları da özel bir yasayla düzenlenmiştir. 8 haziran 1936 tarih ve 3005 sayılı Meşhut suçların muhakeme usulü kanunu, suçüstü durumları için özel kurallar getirmiştir. Bu yasaya göre, ağır cezalı olmayan işlerde zabıta, sanığı yakaladıktan sonra kanıtları toplar ve aynı gün savcılığa verir. Savcı hemen sorguyu yapar ve 3005 sayılı yasa'nın uygulanacağını görürse sanığı yetkili mahkemeye gönderir. Ağır cezalı işlerde kanıtların saptanması görevi de savcınındır. Bu durumda savcı, olay yerinde kanıtları araştırıp sanığı sorguya çektikten sonra kamu davası açmayı gerekli görürse, duruşma yapılmak üzere iddianameyle sanığı o gün yetkili mahkemeye gönderir. Savcının soruşturmayı aralıksız yapması ve işi en geç üç gün içinde mahkemeye vermesi gerekir.

SUD a. (fars. *sūd*). *Esk.* **1.** Kâr, kazanç. **—2.** Yarar, fayda. **—3.** *Bi-sud* → BISUD. ‖ *Çi-sud* → ÇI.

SUD → SUT.

SUD yönetim bölgesi, Haiti Cumhuriyeti'nde yönetim bölgesi, güney yarımadasının ucunda; 536 151 nüf. (1989). Merkezi *Les Cayes.*

SUDA a. (ar. *şuda*). *Esk.* **1.** Başağrısı. **—2.** Rahatsız etme, sıkıntı verme.

SUDA (Orhan), türk bisikletçi (Adapazarı 1916 - İzmir 1978). Berlin Olimpiyat oyunları'na katıldı (1936). Rusya'da düzenlenen yol yarışının Moskova etabında ikinci, Sen-Petersburg etabında üçüncü oldu (1937). Balkan şampiyonası'nda ikinci gelen milli takımda yer aldı (1940). Londra Olimpiyat oyunları'na katıldı (1948). Sporu bıraktıktan sonra spor yazarlığı, Bisiklet federasyonu üyeliği ve İzmir bisiklet ajanlığı yaptı.

SUDA koyu → SUDHA.

SUDAGABO a. Esk. denizc. Eskiden bahriye topçusuna verilen ad. (Sudagabo terimi XVIII. yy.'ın son yarısında kullanılmaya başlamıştır. Üç ambarlı bir kalyonda dördü topçu başı olmak üzere 120 sudagabo, kapak kalyonda ikisi topçu başı 64 sudagabo, bir firkateynde biri topçu başı olmak üzere 32 sudagabo, bir brikde, biri topçu başı 14 sudagabo, bir firkatede biri topçu başı 6 sudagabo bulunurdu.)

sudak

SUDAK a. Zool. Genellikle az serin ılık denizlerin en sığ kesimleriyle, 60-80 m derinlikteki orta ve dibe yakın kesimlerinde yaşayan, bazı yağışlı havalarda ırmak ağızlarına, denizkularına sokulan kemiklibalık. (Bil. a. *Lucioperca* ya da [*Sander*] lucioperca; levrekgiller familyası; boyu 120 cm'ye kadar; ağırlığı 10 kg'ı aşabilir.) [Eşanl. UZUN LEVREK.]
—ANSİKL. Levreğe benzeyen sudak, daha uzun gövdesi, güçlü ve heterodont dişleri ve daha koyu gri rengiyle levrekten ayrılır. Etçildir: omurgasızlar ve balıklarla beslenir Üç yaşında olgunlaşarak üremeye başlayan sudak, yumurtalarını, kıyılardaki taş ve bitkilere yapıştırır. Orta Avrupa göl ve ırmaklarında da bulunan bu balık insanlar tarafından üretilmektedir.
—Balıkç. Etçil bir balık olan sudak, canlı ya da ölü yemlerle, hatta yapay yemlerle avlanır. Levrek gibi sürüler halinde dolaşır. Hem fırlatmalı oltalarla, hem solunaç ağlarıyla yakalanır. Türkiye'nin bazı göllerine (Eğirdir) ekilmiştir.

SUDAK ya da **SUĞDAK,** Ukrayna'da, Kırım yarımadasında kent. Yarımadanın G.-D. kesiminde, Karadeniz kıyısında; 12 000 nüf.
—Tar. *Sugdeia* adlı bir yunan kolonisi olarak İ.Ö. III. yy.'a kadar tarihlenen kent, daha sonra Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesi üzerine (İ.S. 395) payına düştüğü Bizans (Doğu Roma) ve Komnenoslar tarafından kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun (1205) yönetiminde kaldı. Anadolu selçuklu hükümdarı Alaettin Key-

kubat I'in Sudak* seferiyle (1224) görevlendirdiği Kastamonu emiri Hüsamettin Çoban tarafından ele geçirildi. Moğol işgalinden (1239) sonra kurulan Altınordu devletinin egemenliğindeyken, bir antlaşmayla. Cenevizliler'e bırakılması (1281) üzerine Karadeniz'in önemli liman ve ticaret merkezlerinden biri oldu. Fatih döneminde Kefe ve Mengup gibi Kuzey Karadeniz'deki öteki ceneviz kolonileriyle birlikte sadrazam Gedik Ahmet Paşa tarafından fethedilerek (1475) doğrudan osmanlı topraklarına katıldı. Küçük* Kaynarca antlaşması'yla (1774) bağımsızlığını kazanan Kırım Hanlığı'na geçen kent, Aynalıkavak* tenkihnamesi'nden (1779) sonra Yekaterina II'nin generallerinden Potemkin tarafından işgal edildi (1783) ve "Kiril" adıyla rus topraklarına katıldı.

Sudak ya da **Suğdak seferi,** Anadolu selçuklu kuvvetlerince Kuzey Karadeniz kıyılarına düzenlenen deniz ve kara harekâtı (1224). Moğollar'ın kıpçak ülkesini istila etmeleri üzerine (1223) Karadeniz ticaret yolunun güvenliği sarsıldı. Öte yandan, Trabzon Rum İmparatorluğu egemenliğindeki Sudak'ın rum yöneticileri de güneyden gelen tüccarların saldırıya uğramalarına göz yumduklarından, Anadolu ile Kırım arasında ticaret etkinlikleri büyük ölçüde kesintiye uğradı. Ticaret ilişkileri bakımından Karadeniz yolunun açık tutulmasına önem veren Anadolu selçuklu hükümdarı Alaettin Keykubat I, Sinop'ta kurdurduğu tersanede güçlü bir donanma hazırlattıktan sonra Kastamonu uç beyi emir Hüsamettin Çoban'ı Sudak seferiyle görevlendirdi (1224). 20 bin asker ve yeni oluşturulmuş ilk selçuklu donanmasıyla Karadeniz'e açılan emir Çoban, Kırım kıyılarına çıkarak kuşattığı Sudak'ı Rumlar'dan teslim aldı; rus-kıpçak birleşik ordusunun yaptığı saldırıları da püskürtüp tüm bölgeyi Anadolu Selçuklu devletine bağladı. Sudak'ı bölgenin yönetim merkezi yapan Hüsamettin Çoban, kente muhafızlar yerleştirdikten sonra yurduna döndü. Selçuklular'ın bölgedeki egemenliği Sudak'ın Moğollar'ca istilasına (1239) kadar sürdü.

SUDAMİNA a. (lat. *sudare,* terlemek). Der. hast. Birçok ateşli hastalıkta bol terlemeden sonra deride ortaya çıkan ince saydam kesecikler halinde isilik çeşidi. (Genellikle uyluk ve koltukaltlarında olur.)

SUDAN sıf. Önemsiz, saçma ya da baştan savma: *Sudan bir nedenle kavga etmek. Sudan bir kitap. Sudan bahanelerle önerisini geri çevirdiler.*

SUDAN a. Tar. Ortaçağ metinlerinde bulunan ve Suriye ile Mısır'daki eyyubi ve gene Mısır'daki memluk sultanlarına verilen ad.

SUDAN, Afrika'da tropiklerarası bölge. K.'de Sahil* bölgesi ile G.'de ekvator bölgesi (hepyeşil ormanlarla kaplı) arasında yer alan Sudan, şu devletlerin bir bölümünde uzanır: Senegal, Gine, Mali, Burkina Faso, Nijer, Nijerya, Kamerun, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti ve *Sudan.* Sudan bölgesi, çelişkili tropikal iklimli bölgelerin özelliklerini gösterir: yazın, rüzgâr Gine körfezinden eser ve enleme göre 3-9 ay yağmur getirir; kışın, Sahra'dan K. rüzgârları hüküm sürer (kurak mevsim). Egemen bitki örtüsü, buğdaygillerle kaplı savanalardır; yakılan ateşler, insanların yararlı ağaçları (baobab, karite, akasya, kapok ağacı vb.) ayıkladığı seyrek ormanı daraltırken savanaları genişletti. Halk, yağışla mevsim boyunca en az sulanan alanlarda darı, kocadarı eker, ama daha randımanlı olduğu için mısır ekimi ilerlemektedir. Köylerde, kurak mevsimi geçirmek amacıyla yiyeceklerin depolandığı ambarlar yapılır (ambar uygarlığından söz edilir). Hasat kötüyse, o yılki ürünü bir dahaki yıla kadar idare etmek zorlaşır.

■ **SUDAN,** ar. **el-Cumhuriyye el-Sudan,** Afrika'da devlet; 2 506 000 km²; 25 300 000 nüf. (1991). Başkenti *Hartum.* Resmi dili *arapça.*

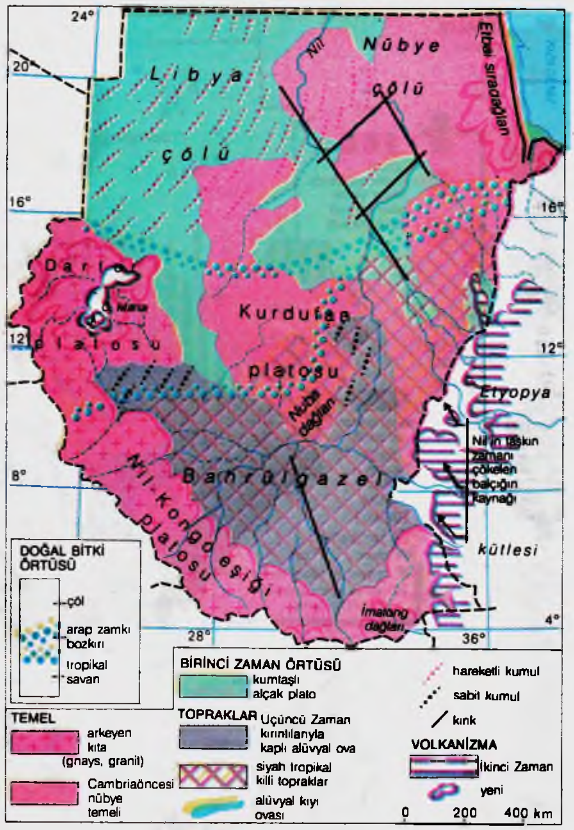
COĞRAFYA

• *Doğal çevre.* Afrika'nın en geniş devletidir (kıta yüzölçümünün % 8'i). Nil ırmağının G.'den K.'e doğru aştığı ülke toprakları 4° - 23° K. enlemleri arasında, ekvator bölgesinden Sahra çölüne kadar uzanır.

Yer şekilleri önemli bölgesel farklılaşmalara yol açmaz: çünkü G.'de sert tabanın billurlu toprakları, taşları üzerinde uzanan düz alanlar (ovalar ve platolar) yüzey şekillerine egemendir. Büyük yarıçaplı kıvrılma hareketleri, inselberglerden oluşan ve daha çok ülkenin çevresinde (K. kesimi dışında) görülen daha yüksek alanlar oluşturmuştur: örneğin İmatong dağları (3 000 m'den yüksek). Üçüncü ve Dördüncü Zaman'lardaki yanardağ etkinlikleri, ülkenin B.'sında cebel Marra'yı (3 000 m'den yüksek) etkilemiştir. El-Ubeyd'in G.'indeki Nuba dağları (1 400 m) inselbergleri kenarlarda değil orta kesimde yer alan tek önemli yükseklikleridir. Nil vadisi, Üçüncü Zaman'da büyük kavşak alanlarının bulunduğu bir alçalma kuşağında oluşmuştur: Nil ile iki kolunun (Sobat ve Bahrülgazel) birbirine yaklaştığı bataklık alan; K.'de, Hartum'da, Bahrülazrak ile Bahrülebyad'ın kavuştukları el-Cezire.

İklim ve biyocoğrafya bakımından bölgelerarası farklılaşmaya, her zaman yüksek olan sıcaklıklardan (20-40 °C) çok yağışlar yol açar. Yağmur mevsimi yazdır. Yıllık yağış miktarları açısından, 10. paralelin G.'indeki Sudan bölgesiyle (yağış miktarı 600-1 500 mm, bitki örtüsü savan ve yayvan yapraklı ormanlar), 10.-15. paralel arasındaki Sahil bölgesi (yağış miktarı 300-600 mm, bitki örtüsü dikenli, özellikle akasyalı bozkır) ve 15. paralelin K.'inde bir Sahra bölgesi birbirinden ayrılır.

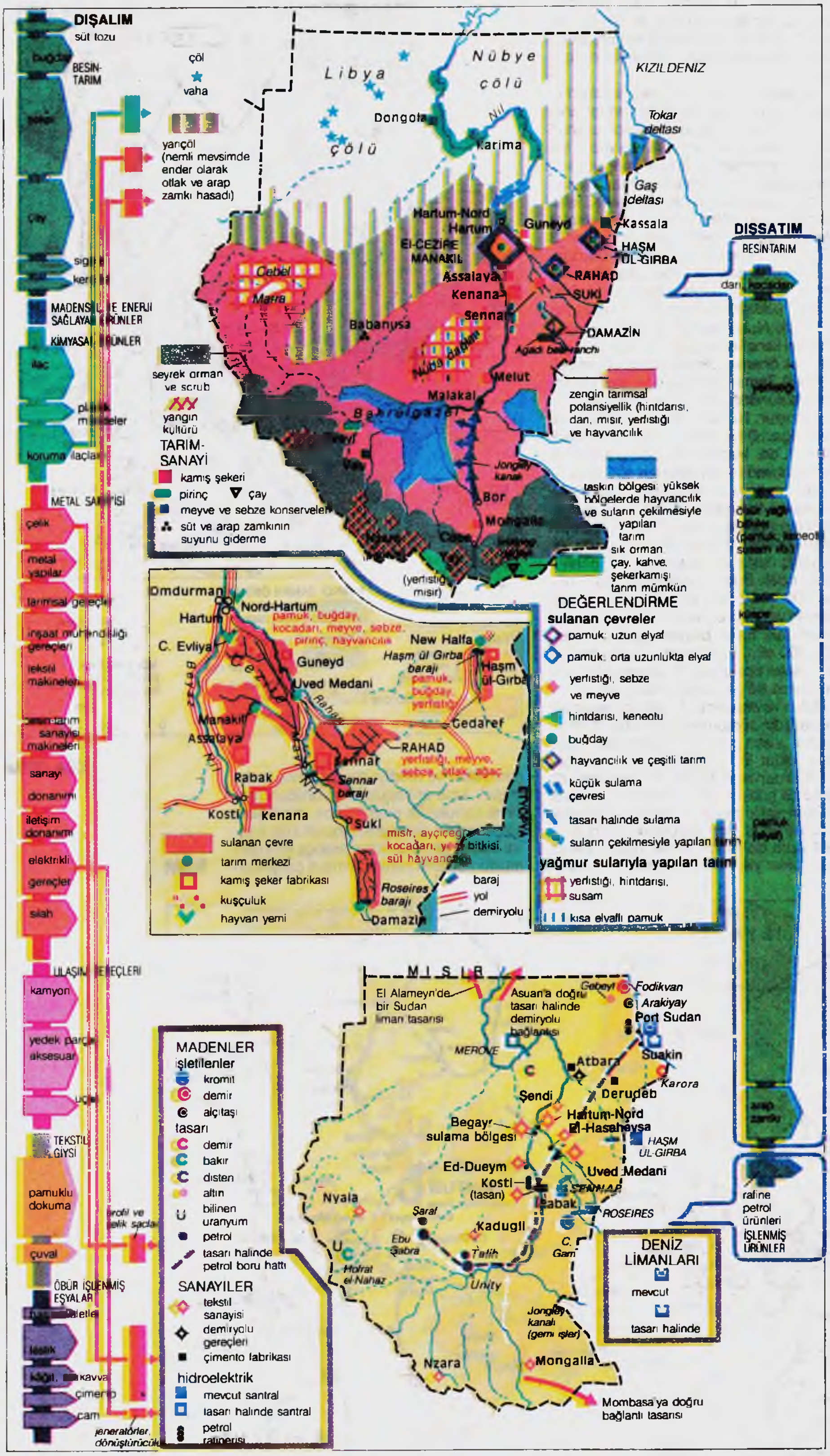
• *Nüfus ve ekonomi.* Sudan, bir kavimler mozaiğidir; sömürgeciliğin mirası olan sınırlarla insan gerçekleri arasında hiçbir ilişki yoktur. Bu yüzden ulusal birlik yoktur. 500'den fazla kavim, 100'den fazla dil ve lehçe görülür; ancak birliklerinin temeli müslümanlık (maliki mezhebi) ve günlük dilleri arapça olan kuzeydeki Nord ilinin (el-Cezire de içinde olmak üzere) beyaz topluluklarıyla dil ve din birliği olmayan (animistler ve hıristiyanlar birbirine karışmıştır), ama antropolojik bakımdan zencimsi topluluklar arasında bir karşıtlıktan söz edilebilir. Güneydeki topluluklar, siyasal iktidarı ellerinde tutan arapça konuşan müslümanların benimsetmeye çalıştıkları

DOĞAL ORTAM

SUDAN

EKONOMİ

müslümanlaştırma ve araplaştırma politikasına karşı direnmektedirler; bu savaşımları onlara belli bir iç özerklik de kazandırmıştır.

Nüfus bakımından, Sudan Afrika'nın ilk 10 ülkesi arasındadır; ancak yoğunluk açısından kıtanın en düşük ülkelerindendir (km^2'ye 10 kişi). İklim koşulları tarıma elverişli alanları daraltır; beşte biri sulanan 75 000 km^2'lik ekilir alan (ülke yüzölçümünün yaklaşık % 3'ü) ülkeyi beslemeye yetmez. Sudan, tahıl gereksiniminin neredeyse tümünü kendisi karşılamakla birlikte, genel besin gereksiniminin dörtte birini dışalımla karşılamak zorundadır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvan varlığı bakımından Afrika'nın en önemli ülkelerinden biri olmasına (2,9 milyon deve, 22,6 milyon sığır, 19 milyon koyun, 14 milyon keçi, 0,6 milyon eşek) karşın, hayvancılık geleneksel niteliğini sürdürmekte ve yeterince ticarileştirilememektedir. Ülkedeki çok hızlı nüfus artışı, iç çatışmalar nedeniyle parçalanan komşu ülkelerden (Etyopya, Uganda, Çad) göçmen akını, beslenmede hızlı bir iyileşmeyi tehlikeye düşürmektedir. Nüfus baskısının zorunlu kıldığı daha hızlı almaşık ekim uygulamaları da randımanda düşmeye ve toprakların zayıflamasına yol açmaktadır; bu durum, ancak, gitgide daha geniş alanların tarıma açılmasıyla düzeltilebilir. Ağaç gereksiniminin (evlerde en çok kullanılan yakıt) ve hayvan varlığının artması, bitki örtüsünün bozulmasına yol açmakta ve toprak aşınımını kolaylaştırmaktadır. En duyarlı bölge olan Sahil'de birçok köy çevresinde çölleşme belirtileri ortaya çıkmıştır (özellikle Kurdufan). Çöl, elli yılda G.'e doğru 100 km'den fazla ilerlemiştir.

Birkaç maden kaynağı (Roseires yakınında kromit, K.-D.'da Gebeyt'te altın, Port-Sudan'ın K.'inde alçıtaşı) bulunan ülkede biraz petrol üretilirse de (Kosti bölgesi) Sudan sanayileşmemiş bir ülke özelliğini korur. Hammadde üretim yerlerinde kurulu tarım ürünlerini işleyen fabrikalar bir yana bırakılırsa, başkent dışında yalnızca Atbara ve Port-Sudan'da önemli sanayi kuruluşları bulunur. Dış ticaret büyük ölçüde açık verir. Tarım ürünleri dışsatımı (pamuk başta gelir) dışalımın (gereksinim açığı besin ürünleri ve özellikle işlenmiş maddeler) çok altındadır. Sudan, dünyanın en yoksul ülkelerinden biridir.

• *Bölgeler.* Güney, Zenci Afrika'da kalır. Sedd bataklık bölgesi burayı ülkenin geri kalan bölümünden ayırır. Sürekli bataklıklar, köklenmiş su bitkileriyle kaplı 15 000 km^2'lik bir alan kaplar. Toyş, taşkınlar sırasında su altında kalan yeşil bir alandır (200 000-300 000 km^2). Burada yetişen ambaç ağacından, hafifliği nedeniyle oyma kayık yapılır. İri yapılı nil toplulukları bu bataklıklarda yaşarlar (nüfus yoğunluğu: km^2'de yaklaşık 5 kişi). Taşkınlardan korunan alüvyonlu setlerde hintdarısına dayalı bir tarım yapan Şilluklar ile Dinkalar, köylerini bu setler üstünde kurarlar ve geleneksel bir hörgüçlüöküz yetiştiriciliği yaparlar; çobanlar, bu hayvanları, taşkınlar sırasında su altında kalmayan alanlara, kuru mevsimde suların çekildiği toyş toprakları arasındaki yaylaya çıkarırlar. Nuerlerde çoban yaşamı daha da gelişmiştir. Hayvanların önemli bir toplumsal rolü vardır (evlilik çeyizi); eti, sütü (yağ, yoğurt) tüketilir; tezek, duvarların sıvanmasında ve yakıt olarak kullanılır; sidiğinden tabaklamada ve şampuan yapımında yararlanılır vb. Bu topluluklar da balıkçılık (mızrak, zıpkın) yaparlar. Bataklıklar dışında Sudan'ın güney kesimi neredeyse boştur (geçen yüzyıla kadar köle tüccarları buraya gereksinimleri karşılamak için gelirlerdi). Sedd'in G.-B.'sında nilot ve sudanlı çiftçiler elösin ve manyoka üretirler; ama tripanosomiaz (uyku hastalığı) hayvancılığı sınırlar. Güneyin merkezi olan Cuba, bir üniversite merkezidir; yapımı süren Jongley kanalı (280 km), Sedd'i atlayarak, Bor bölgesini Malatal'a doğrudan bağladığında, Cuba'nın kopukluğu sona erecektir.

Merkezi Sudan (Sudan Sahil'i), ülkenin kalbidir. Burada sulama, 1920'li yıllardan beri el-Cezire'de, Hartum'un G.'inde, Sennar'da Bahrülazrak üstünde kurulan bir baraj (1925) yardımıyla Bahrülebyad ve Bahrülazrak vadileri arasında yapılmaktadır. Sulama, bugün B.'ya doğru Bahrülebyad yönünde ilerlemektedir (Manakil çevresi). Ülkenin birinci dışsatım ürünü olan uzun lifli pamuk yetiştirmek üzere önce İngilizler tarafından el-Cezire çevresinde oluşturulan sulanır alan, ülkenin besin gereksiniminin (buğday, hintdarısı ve bakla, bugün bölgede pamuktan daha önemlidir) karşılanmasına gitgide daha çok katılmaktadır. Yakın bir tarihte Uved-Medani (el-Cezire'nin başlıca merkezi) ile El-Hasaheysa'da kurulan tekstil fabrikaları bölgede yetiştirilen pamuğun bir bölümünü işlemektedir. Bahrülazrak'ın biraz da-

ha yukarı kesiminde yapımı tamamlanan Roseires barajı, el-Cezire'nin G.'D.'sunda yer alan Er-Rahad çevresinde sulanan geniş alanların gelişmesini sağlamıştır. Sennar ile Kosti arasındaki Sufeya'da, büyük bir şeker fabrikasını (Kenana) işleyecek bir şekerkamışı üretim alanı düzenlendi. Öteki şeker fabrikaları Sennar, Guneyd, Haşm ül-Girba'da etkinlik göstermektedir.

Bahrülebyad'ın B.'sındaki Kurdufan, yağmur alan bir tarım bölgesidir. El-Ubeyd, En-Nahud, El-Faşer çevresinde yağmur miktarı, Sudan'ın temel tahılı olan hintdarısı (dura) ile susuz pamuk (kısa lifli) üretimi için yeterlidir. Daha K.'de, gozlu (kısmen Nübye kumtaşlarından oluşmuş, sonradan bitkilerle örtülmüş ince taneli kumullar) gevşek topraklarda darı üretimi ilk sırayı alırken pamuk kaybolur ve akasyalar arap zamkı üretmek için çizilir. Sudan, dünya arap zamkı üretiminde ilk sırayı alır. Ayrıca yerfıstığı da yetiştirilir (tohumu dışa satılır). El-Ubeyd'in G.'inde, Nuba dağlarında yaşayan sudanlı zenciler çok çeşitli lehçeler konuşurlar, hintdarısı ekerler ve hayvancılıkla tarımı (gübreleme) bir arada yaparlar; bunların birçoğu göç ederek polis ya da asker olur. Köylüler Darfur'da cebel Marra'nın verimli volkanik topraklarında darı (duhm) ve yükseklerdeki taraçalarda buğday üretirler; bu taraçalarda, hayvan gübresiyle beslenen ve sulanan topraklarda bağcılık da yapılır.

Kuzey, aşırı çorak ve hemen hemen ıssız Kuzey-batı ucu dışında göçebelerin yurdudur: berberi, teda, arap deveci göçebeler. Daha G.'de, Kurdufan Baggaraları (arap), deveciliği bırakarak sığır yetiştirmektedirler. Bu topluluklar, yağmur mevsiminde K.'e doğru yer değiştirir, kurak mevsimde, daha G.'de su noktaları yakınında bir araya gelirler. Becalar, kurak mevsimde daha nemli olan tepelerle dağ etekleri arasında yer değiştirirler.

Tarım, ancak vahalarda ve kışın buğday, arpa, fasulye; yazın yonca, hintdarısı, mısır, susam, bezelye, hurma üretilen Nil'in sulanan vadisinde (şaduf, bostan dolabı, su pompası) yapılır. Bir ölçüde Asuan baraj birikinti gölünün suları altında kalmış olmasına karşın, bu vadide nüfus yoğunluğu çok fazladır (yer yer km²'de 200 kişiden fazla); birçok nübyeli ile Vadi Halfa kentini buradan taşımak gerekti; kent, sularda gömülen sitenin birkaç kilometre ötesinde yeniden yapıldı. Atbara, *Sudan Railways Corporation*'un merkezidir; kentte, demiryolu onarım atölyeleri ve ülkenin iki çimento fabrikasından biri (öteki Rabat'ta) vardır. Kızıldeniz kıyısında, Port-Sudan ülkenin tek modern limanıdır; bir petrol rafinerisi ham petrolü işler ve arıtılan ürünler boruhattıyla Hartum'a taşınır; burada başka sanayi tesisleri de kurulmuştur. Mekke'ye gitmek üzere hacıların geldiği Suakin, Port-Sudan'ın G.'indedir ve modern ticaret gemilerini karşılayabilecek biçimde düzenlenmek üzeredir.

TARİH

İ.Ö. II. binyıl'ın başında, Nübye*'de Mısır etkisi kendini duyurdu. Daha sonra, Mısır uygarlığına bağlı ve 4. çavlan yakınındaki Napata'yı kendisine başkent yapan Kuş krallığı kuruldu. İ.Ö. 750-663 arasında Mısır'ı, Kuş kralları yönetti (XXV. hanedan). İ.Ö. 530'dan başlayarak başkent, Nil vadisindeki kanal dolayısıyla ticareti gelişen ve kozmopolit bir uygarlığa ulaşan Meroe*'ye taşındı. İ.S. IV. yy.'da, bu kentin yerini Aksum aldı. VI. yy.'da, Meroe'de birbirini izleyen üç krallık (Nobatia, Makuria ve Aloa), hıristiyanlığı benimsedi. 652'de Araplar, Dongola'ya kadar ilerlediler ve krallıklar, Mısır'da yerleşen Araplar'a ödedikleri vergi sayesinde Memluk sultanlığı'nın kurulmasına (1250) kadar barış içinde yaşadılar. Hıristiyan krallıklar içine sızan Araplar olduysa da, bedevi Araplar'ın büyük akımı 1317'den sonra başladı (Makuria krallığı'nın yıkılması); buna rağmen Aloa, yüz yılı aşkın bir süre varlığını sürdürdü. Bedeviler, Kurdufan'a ve Darfur'a yerleştiler. Melez bir etnik grup olan Baggaralar oluştu. Butana bölgesi XIV. yy.'da, el-Cezire XV. yy.'da işgale uğradı.

XIX. yy.'a kadar uzanan daha sonraki dönem, yazılı ya da arkeolojik kaynakların yokluğu nedeniyle çok az bilinmektedir. XVI. yy.'ın başından XIX. yy.'a kadar ülkenin merkezinde (Butana ve el-Cezire) hüküm süren Fung (arapça Func) sultanlarının kökeni bilinmemektedir. 1504'te kurulan Sennar, ticari, sonra da siyasal merkez durumuna geldi. Yayılma, Kurdufan'a ve Nuba dağlarına doğru sürdü ve XVIII. yy. ortasında Nuba dağları Darfur'nun denetimine geçti. Maliki ayininin girişi, Mağrib'den gelen bir araplaştırmanın egemenliğini gösteriyordu. Bugünkü yerleşik halkların çoğu, çok büyük bir melezleştirmeden doğdu. Doğudaki Becalar, bağımsızlıklarını sürdürdü. Güneydeki nil (Dinkalar, Şilluklar, Nuerler ve Bariler) ya da sudan halklarına hiçbir biçimde dokunulmadı. XIX. yy. ortasına kadar süren köle ticareti, geniş bölgeleri boşalttı. XVIII. yy. ortasından başlayarak Fung sultanlığı gerileme dönemine girdi ve 1821'de Mehmet Ali'nin oğlu İsmail yönetimindeki kuvvetleri önemli bir direnmeyle karşılaşmadı. Bununla birlikte, ulusal bir bilinç de doğmaktaydı.

Dongola 1820'de, Sennar 1821'de işgal edilince, Hartum'da yeni bir başkent kuruldu ve islamlaşma hız kazandı. Bahrülebyad kıyısında bir engel çıkaran Şilluk krallığı, 1841'de boyun eğmek zorunda kaldı; Nil üzerindeki taşımacılığın sınırını oluşturan Gondokoro ve Faşoda'da (Kodok) karakollar kuruldu. Müstahkem *zeriba*'ları olan silahlı tüccar çetelerinin elindeki köle ve fildişi ticareti, büyük ölçüde gelişti. Mısır'ın Büyük Britanya tarafından işgalinden (1882) bir yıl sonra, köle ticareti kısıtlanır ve dinsel ayrılıklar ortaya çıkmaya başlarken, köleleri mısır ordusunda silah altına alınan merkezdeki halkların da katıldıkları Batı'daki Baggaralar ayaklandı.

Muhammet Ahmet bin Abdullah'ın kişiliğinde, Mehdi de bu sırada ortaya çıktı. El Ubeyd'in (1883), ardından Mısır valisi Gordon Paşa'nın öldürüldüğü Hartum'un (1885) alınmasını, Mehdi'nin ölümü ve yerine laik bir yönetim kuran yardımcısı Abdullah bin Muhammet et-Teaşi'nin geçmesi izledi. 1894'te Kitchener komutasında, İngilizler'in yeniden fethi başladı. Omdurman yakınında mehdiciler yenildi ve Hartum teslim edildi (1898). Faşoda'ya (Kodok*) gelen Marchand misyonundaki Fransızlar, geri çekilmek zorunda kaldılar.

19 ocak 1899 antlaşması'yla Sudan üzerinde, başında Foreign Office'e bağlı ve ordunun komutanlığını yapan tam yetkili bir ingiliz genel valisinin bulunduğu bir ingiliz-mısır condominiumu kuruldu ve Mısır'la iktisadi birliğe karar verildi. El-Cezire'nin sulanması, ülkeye yeni bir zenginlik kazandırdı. Hartum'daki Gordon koleji'nde, sudanlı seçkinler yetişti. 1924'te Kahire'de Sudan genel valisinin bir mısırlı milliyetçi tarafından öldürülmesi, mısırlı subay ve askerlerin geri çekilmesine yol açtı; Kuzey kökenli Sudanlılar, Güney'deki yönetimden çekilerek Güney yönetimini tek başına bıraktılar. 1936 antlaşması'na kadar bu durum sürdüyse de Sudan ayrılıkçılığı düşüncesi, bu tarihten başlayarak Mısır tarafından kabul edildi. İngilizler'in koruyuculuğunda hazırlanan 1948 Anayasası'yla bir Sudan meclisi kuruldu ve 1951'de Mısır kralı Faruk, geçici bir biçimde Sudan kralı durumuna geldi. Gerçekten de aynı yıl, 1936 antlaşması yürürlükten kaldırıldı. Mısır'ın yeni önderleri Necip ve Nasır, bağımsız ve dost bir Sudan'ı yeğlediler. Mısır'la birleşme ve bağımsızlık arasında bir seçim yapılmasından önce, iç özerkliğe sahip geçici bir hükümetin kurulduğu üç yıllık bir geçiş dönemi yaşandı. Ocak 1956'da, Sudan Cumhuriyeti ilan edildi.

Arapça konuşan ve her bakımdan ağır basan Kuzey bölge, siyasal düzeyde bölündü. İki yıllık bir bağımsızlık döneminin sonunda, ordu iktidarı ele aldı ve general İbrahim Abbud 1964'e kadar ülkeyi diktatörce yönetti. 1969'da general Cafer el-Nümeyri'yi iktidara getiren askeri hükümet darbesine kadar da bir dizi sivil hükümet birbirini izledi.

Bağımsızlığını izleyen yıllarda Sudan'ın temel sorunu, Güney'in daha 1958'de başlayan ve ordunun boş yere bastırmaya çalıştığı ayrılıkçı ayaklanma sorunuydu. 1969'dan başlayarak Nümeyri, bir barış görüşmesi için önerilerde bulundu ve 1972'de Addis Abeba'da bir antlaşma imzalandı.

Başlangıçta nasırcılığa yakın bir program izlemeye çalışan general Nümeyri, müslüman tarikatların muhalefetiyle karşılaştı ve 1970'te Ensârlar'ın (Mehdi'nin yandaşları) ayaklanmasını sert bir biçimde bastırdı. Siyasal alanda, özellikle yabancı işletmelerin ulusallaştırılması konusunda anlaşmazlıklar çıktı. 19 temmuzda iktidardan uzaklaştırılan Nümeyri, Mısır ve Libya birliklerinin müdahalesiyle üç gün sonra yeniden ülkenin başına geçti: izlediği siyaseti sağa saptırdı ve SSCB ile bozuştu. 1973 Anayasası'yla Nümeyri'nin kişisel iktidarı daha da güçlendi ve yeniden sağlanan istikrar, sulu tarımın yayılmasına yönelik yabancı sermaye yatırımlarına yol açtı. Bununla birlikte, Ulusal cephe ve ordunun bir bölümü temmuz 1976'da yeni bir hükümet darbesine giriştilerse de, Mısır ordusunun müdahalesi üzerine bu darbe başarısızlığa uğradı. Ekim 1976 ve ocak 1977'de imzalanan antlaşmalarla, karışıklık durumunda Sudan'a Mısır'ın desteği sağlandı. Nisan 1977'de general Nümeyri, yeniden Cumhurbaşkanlığına seçildi. Ağustos 1979'da, resmi parti durumundaki Sudan sosyalist partisi (SSP) başkanlık kurulunda, yeni bir hükümet darbesi girişimine karşılık düşen bir temizlik yapıldı. Ocak 1980'deki yasama seçimlerinin ardından Nümeyri, altı yıllık bir süre için SSP başkanlığına yeniden seçildi. Dış borçlardaki çok büyük bir artış sonucu Sudan, Uluslararası para fonu'nun sıkı denetimini kabul etmek zorunda kaldı. Kasım 1982'de Sudan lirasında % 44,5'lik bir devalüasyon yapılması kararlaştırıldı. 1983'te ülkenin güneyini üç bölgeye ayırmak kararı, yeni bir silahlı ayaklanmaya yol açtı. Çoğunlukla animist ya da hıristiyan olan Güney, islamlaştırmaya şiddetle karşı çıktığı için, eylülde şeriat devletinin ilan edilmesinden sonra bu ayaklanma genişlik kazandı.

Nümeyri, iktidarda kalabilmek için tutucu müslümanların desteğini aradı; şeriat yasalarını yürürlüğe koydu (eylül 1983), daha sonra da islami vergi ve banka sistemi uygulamasını başlattı. Hıristiyan ve animistlerin çoğunlukta olduğu G. Sudan'da şeriat uygulanması tepkiyle karşılandı. Albay John Garang komutasında Sudan Halk kurtuluş ordusu (SHKO) gerilla savaşı başlattı. Yaygınlaşan gösterilere karşı sıkıyönetim ilan edildi (nisan 1984). Gerillaları desteklediği ileri sürülen Etyopya ile ilişkiler bozuldu. 1985'te devalüasyona gidildi (% 90); petrol ve temel besin maddelerinin fiyatları arttı. Nümeyri özel bir gezi için ABD'ye gidince gösteriler daha sıklaştı. 4 nisan 1985'te genel grev başladı. 6 nisanda askeri darbe yapıldı. Çeşitli partiler, sendikalar, meslek gruplarının oluşturduğu İttifak, askeri yönetime bir muhtıra vererek kısa sürede sivil yönetime dönülmesini, insan haklarının güvence altına alınmasını, G. Sudan'da özerk yerel hükümet kurulmasını, demokratik seçimle gelecek meclisin yeni anayasayı hazırlamasını istedi. Askeri yönetim islami mahkemeleri kaldırdı. Nisan 1986'daki seçimlerden sonra sivil yönetime geçildi. Dr. Sadık el-Mehdi başkanlığında bir koalisyon hükümeti kuruldu. Ye-

ni hükümet islami vergi sistemini kaldırdı; İMF'den kredi sağladı. 1985'te baş gösteren kıtlık özellikle iç savaşın sürdüğü güneyde yayıldı. 1988'de SHKO'yla anlaşma yapılarak iç savaş sona erdirildi. Tutucu partiler şeriat yasalarının yürürlükten kaldırılmasına karşı çıktılar. Ordunun da baskısıyla el-Mehdi, siyasi partilerin ve sendikaların katıldığı yeni bir koalisyon hükümeti kurdu. 1989'da hükümet SHKO'yla yapılan anlaşmayı onayladı, fakat anlaşmanın ömrü kısa oldu. Haziranda general Ömer Hasan el-Beşir yönetimindeki darbe ile hükümet devrildi. Başarısız bir hükümet darbesini savuşturan askeri cunta giderek islami etki altına girdi. Mart 1991'de müslümanların çoğunlukta olduğu bölgelerde şeriata dayalı yeni bir ceza kanunu uygulamaya kondu. SHKO birlikleriyle ordu arasında çatışmalar yoğunlaşarak devam etti. 27 nisan 1993'te SHKO ile Sudan hükümeti arasında yeni barış görüşmeleri başladı. SHKO lideri albay John Garang din ve federalizm sorunlarının gündeme alınmasını ilk defa olarak kabul ettirmeyi başardı. Öte yandan batılı ülkeler taraflara başvurarak, iç savaştan etkilenen bölgelere yardım ulaştırılmasına yardımcı olmalarını istediler.

sudomuzu

EDEBİYAT

Sudan şiirinde üç büyük adın temsil ettiği üç önemli akım görülür: yerlilerin şiirini yazan el-Feyturi (doğm. 1930); klasik okula bağlı kuşağın öncüsü Tacüssir Hasan (doğm. 1930) ve simgeciliğin öncüsü Muhyittin Faris (doğm. 1929). Muhyittin Faris'in izinde giden şairler arasında kötümser Mustafa Sened (doğm. 1936) ile saçmanın şairi Nirabuşşerif'i anmak gerekir. Sudanlı yeni şairler kuşağı gündelik sorunlara kendilerinden öncekilere oranla daha çok ilgi duymakta ve insanlık durumunun ve küçük insanların sefaletini betimlemektedir; Sened'in *l'Ancienne Mer* (fr. çev.), Ali Muhammet Ali'nin *Ombres égarées*'si (fr. çev.), Abdurrahim Ebu Zikre'nin *le Départ de Nuit*'si (fr. çev.), Ali El-Mekk'in *Une ville de terre*'i (fr. çev.) ve Muhammet Ali el-Meczub'un *l'Annonciation*'u (fr. çev.) bu grupta yer alır.

Edebiyat eleştirmenleri daha çok açıklamalı antolojiler niteliğinde denemeler yazmıştır: Selahattin el-Malik, İbrahim eş-Şuş, Abdu Bedevi ve özellikle antropolog, eğitimbilimci, bilgili ve parlak düşünür Muhyittin Sabir. Osman Ali Nur, Sudan'da öykünün babası olarak görülür. Yeni kuşaktan Cemal Abdülmelik (*le Cheval noir* [fr. çev.]) ve Yusuf el-Ata (*Nous plantons les palmiers* [fr. çev.]) gibi bazı yazarlar da bu dalda ürünler vermişlerdir. Romancı et-Tayib Salih (doğm. 1929) büyük bir yazar olarak tanınmıştır (*le Migrateur* [fr. çev.]).

Jean-Pierre **Sudre**
Bardaklı tabak (1951)
özel kol.

J.-P. Sudre

GÜZEL SANATLAR

Nübye*'de ve Sudan'ın kuzeyinde, Nil'in birinci ve ikinci çavlanları arasında sürdürülen kazılar sayesinde, Firavunlar dönemi Mısır'ının dışında yeni anlatım üslupları geliştirmiş olan zenci ya da "zencileşmiş" halkların sanatı giderek daha iyi tanınmaktadır. Bu sanat, daha sonraki yüzyıllarda ortaya çıkan afrika-zenci sanatlarının habercisi olmuştur. "C grubu" uygarlığının (İ.Ö. 2200-1500) ürünü heykelcikler ve çanak çömlek, Afrika'nın geçmişinde tarihi en iyi saptanabilen yapıtlar arasında yer alır. Karanog'daki mezarlarda mısır, hellenistik ve sudan katkılarının şaşırtıcı bir bireşimi olan Meroe* sanatının taşra örnekleri ortaya çıkarıldı. Mısır'ın gerileme dönemiyle çağdaş olan Ballana ve Kustul tümülüslerinde kazılı, bezekli kaplar ele geçirildi.

XIX. yy.'ın başından itibaren, alman ve italyan gezginler, güney kesiminde, *Bariler*'e mal edilen ağaç heykelcikler buldular. Bu heykelciklerin tümü, silindir biçiminde ince bir ağaç parçası üstüne yalın bir üslupla yontulmuştur; parça genel biçimini koruduğundan, heykeller üslup açısından direk-heykel türüne girer.

SUDAN DİLLERİ a. Dilbil. Etyopya'dan Çad'a, Mısır'ın güneyinden Uganda'ya ve Tanzaniya'nın kuzeyine kadar uzanan bölgede konuşulan afrika dilleri. (Greenberg'in sınıflandırmasında nil-çad ailesinde bir doğu sudan öbeği (nübye dili, nilot dilleri, barea, merarit, dagu vb.) bir de orta sudan öbeği (sara, lugbara, mangbetu, bagirmi, moru vb.) bulunur.

SUDAN TAVUĞU a. Zool. BEÇTAVUĞU'nun eşanlamlısı.

SUDANLI sıf. ve a. Sudan halkından olan.

SUDANOTU a. Yembitkisi olarak yetiştirilen otsu kocadan *(Sorghum sudanense)*.

SUDATORİUM a. (lat. *sudatorium, sudor*, ter'den). Esk. Rom. Roma hamamlarının buhar banyosu yapılan bölümü.

SUDBURY, Kanada'da kent (Ontario), Georgia körfezinin K.'inde; 148 877 nüf. (1990). Özellikle nikel, sonra bakır, altın, gümüş, platin, kurşun ve titan çıkarılan madencilik ve metalürji merkezi.

SUDDHODANA, Kapilavastu kralı (Şakya ailesinden) [İ.Ö. 600'e doğru] ve Buddha'nın babası.

SUDE sıf. (fars. *süden*, sürmek'ten *süde*). *Esk.* **1.** Sürtülmüş, sürülmüş. **—2.** Ezilmiş, dövülmüş. **—3.** *Sude-ru* ya da *ruh-suda*, yüz sürmüş.

Sudeck-Leriche ağrı sendromu, ALGODİSTROFİ'nin eşanlamlısı.

SUDEK (Josef), çek fotoğrafçı (Kolín 1896 - Prag 1976). 20'li yıllarda, Prag kentinin yazınsal ve sanatsal sözcüsü olarak yapıtlarıyla ince bir ışığa boğulmuş büyüleyici bir dünyayı canlandırdı. Daha sonra bu teknik ustalığını, hemen hemen yalnızca büyük boyutlar kullanarak geliştirdi. Yayınları arasında *Svatj Vit katedrali* (1928), *Prag şatosu* (1947), *Prag* (1948) vb. sayılabilir.

SUDERMANN (Hermann), alman yazar (Matzicken, Doğu Prusya, 1857 - Berlin 1928). Kompozisyon kaygısını fransız romanından aldı, duyguya yer verdi, zaman zaman da okuyucuyu kolay etkileme yollarına başvurdu (*Frau Sorge*, 1887; *Katzensteg*, 1889; *Litauische Geschichten*, 1917; *Der tolle Professor*, 1926). Ayrıca başarılı bir oyun yazarı da olan Sudermann, özellikle törelerin canlı ve gerçekçi biçimde betimlendiği, kimi zaman fazlasıyla ön plana çıkan yetkin bir tiyatro bilgisiyle kurulmuş piyesler kaleme aldı: *Heimat* (1893); *Stein unter Steinen* (1905); *Die Ehre* (1926).

SUDEYKİN (Sergey Yuryeviç), rus ressam ve tiyatro dekorcusu (Petersburg 1882 - New York 1946). "Kırmızı gül" (Saratov, 1904) ve "Mavi gül" (Moskova, 1907) simgeci sergilerine katıldı. 1917 devrimi'nden önce, Meyerhold ve Tayrov gibi tiyatro yönetmenleriyle işbirliği yaptı; donuk tonlarda çalışılmış dekor ve kostümleri, renk zenginliğiyle ve çizginin ağır basmasıyla ayırt edilir.

SUDG a. (ar. *şudğ*). *Esk.* Şakak ya da şakaklardan uzanan saç.

SUDGİ sıf. (ar. *şudğ* ve *-i*'den *şudğī*). *Esk.* Şakağa ait, şakakla ilgili.

SUDHA ya da **SUDA koyu,** Girit'in (Yunanistan) kuzey kıyısında koy, Akrotiri yarımadasıyla Dhrapano burnu arasında. NATO deniz ve hava üssü.

SUDKOSTİK a. (fr. *soude caustique*'ten). Anorg. kim. NaOH formülünde sodyum hidroksit.

—ANSİKL. Anorg. kim. 318 °C'ta eriyen, akkor derecede uçucu hale gelen sudkostik, suda ısı vererek çözünen ve yüksek oranda nem çeken beyaz bir katıdır. Kuvvetli bir bazdır ve potas kostikle hemen hemen aynı kimyasal özellikleri taşır, ama potas kostikten daha az yakıcıdır. Sodyum klorür çözeltisinden elektroliz yoluyla klor*la aynı anda elde edilir, ancak işlem sırasında klorla sudkostiğin birbiri üzerine etki etmemesine dikkat edilmelidir. Sudkostik ayrıca kalsiyum oksidin (sönmemiş kireç) sodyum karbonat üzerine etkimesi sonunda da hazırlanabilir.

Sudkostiğin pek çok uygulama alanı vardır. Özellikle sert sabun yapımında; alümin, javel suyu ve kâğıt hamurunun hazırlanmasında; pamuk ipliğini merserize yapma vb.'de kullanılır.

SUDMEND sıf. (fars. *süd* ve *-mend*'den *südmend*). *Esk.* Yararlı, kârlı, kazançlı.

SUDOLABI a. Kuyudan su çekmeye yarar çark. (Küçükleri elle, büyükleri at, eşek vb. yardımıyla çalıştırılır.)

SUDOMUZU a. Güney Amerika'da yaşayan oklukirpimsi kemirici hayvan. (Bil. a. *Hydrochœrus hydrochœrus;* sudomuzugiller familyası.) [Eşanl. SUKOBAYI.]

—ANSİKL. Sudomuzu kemiricilerin en irisidir: yüksekliği 1,20 m'yi, ağırlığı 50 kg'ı bulabilir. Daima su alanlarının yakınında yaşar ve en küçük tehlike halinde suya sığınır. Ön ayaklarında 4, arka ayaklarında 3 "toynak" bulunur; parmakların arası hafif perdelidir. Su ve kara bitkileriyle beslenir. Sudomuzuna, bütün Güney Amerika'nın Rio de la Plata'nın kuzeyinde ve Andlar'ın doğusunda kalan bölümünde rastlanır. Daha küçük bir türü *(H. isthmus)* ise Panama'da bulunur. Eti yenebilir ve hazır yemle beslenmeye elverişli olduğunda üretme çiftliklerinde yetiştirilmesi giderek yaygınlaşmaktadır.

SUDOMUZUGİLLER a. SUKOBAYIGİLLER'in eşanlamlısı.

SUDRABKALNS (Arvid, **Janis** — denir), letonyalı şair (İncukalns 1894 - Riga 1975). Kimi zaman yergili, kimi zaman lirik bir şiir anlayışıyla burjuva dünyasına duyduğu tiksintiyi (*l'Armada ailée* [fr. çev.], 1920; *Lanterne au vent* [fr. çev.], 1931), nazi saldırısına olan nefretini ortaya koydu ve yurdunun SSCB'nin bağrına dönüşünü yüceltti (*le Retour des hirondelles* [fr. çev.], 1921; *Encore un printemps* [fr. çev.], 1964).

SUDRE (Jean-Pierre), fransız fotoğrafçı (Paris 1921). Fotoğrafçılığa resimleme sanatçısı olarak başladı. İlk figüratif natürmortlarında, çok kişisel bir görüşle, günlük gerçekçiliğin görünümünü değiştirdi. Bitkilerin evrenini ve kristallerin görünmeyen dünyasını incelemesi onu soyut çalışmalara yöneltti. Yayınları arasında *Diamantine* (1964), *Praline* (1967), *Argentine* (1968), *50 Soleils matériographiques* (1976) sayılabilir.

SUDUR a. (ar. *şudūr*). *Esk.* Meydana çıkma, oluşma. **—2.** *Sudur etmek,* ortaya çıkmak, oluşmak.

SUDÛR çoğl. a. (ar. *şadr*'ın çoğl. *şudūr*). *Esk.* **1.** Göğüsler. **—2.** Sadrazamlar. **—3.** Kazaskerler. **—4.** *Sudûr-ı kiram,* kazaskerler. ‖ *Sudûr-ı nas,* vezirler.

SUDURAĞI, Karaman'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 938 nüf. (1990). Belediye.

SUE (Marie-Joseph, **Eugène** —denir), fransız romancı (Paris 1804 - Annecy 1857). Bir süre askeri cerrah olarak denizlerde dolaştı; babasının ölümü üzerine genç yaşta büyük bir mirasa kondu ve deniz kuvvetlerinden ayrılarak kendini edebiyata adadı. İlk yapıtlarında denizcilik anılarına yer verdi: *Kernok le Pirate* (1830), *Plik et Plok* (1831), *Atar-Gull* (1831), *la Salamandre* (1832), *la Coucaratcha* (1832 -1834), *la Vigie de Koat-Ven* (1832). Denizcilik tarihine de ilgi duyuyordu. Ancak, çok geçmeden, kibar çevreleri canlandıran romanlar yazmaya başladı (*Cécile,* 1834; *Lautréaumont,* 1837; *Arthur,* 1838; *le Marquis de Létorière,* 1839). *Mathilde ou Mémoires d'une jeune femme* (1841) adlı romanının yayımlanmasından sonra Faubourg Saint-Germain'in sevgisini yitirince, tefrika roman türüne yöneldi ve Paris'in aşağı tabakalarının yaşamını betimlemeye girişti. *Le Journal des débats*'da yayımlanan *Paris esrarı* (les Mystères* de Paris'nin [1842-43], ardından, *le Constitutionnel*'de tefrika edilen *Serseri* yahudi*'nin (le Juif errant) [1844-45] büyük başarı kazanması üzerine E. Sue fransız sosyalizminin önde gelen bir kişisi durumuna geldi ve 1848'de milletvekili seçildi. O dönemde, *Le Berger de Kravan ou Entretiens socialistes et démocratiques* (1848-49) gibi siyasal nitelikli çeşitli yapıtlar kaleme aldı. 2 aralık 1851 hükümet darbesinden sonra Savoie'ya çekildi. Bu arada *Martin l'enfant trouvé* (12 c, 1847), *les Sept Péchés capitaux* (16 c, 1847 -1849), *les Mystères du peuple ou Histoire d'une famille de prolétaires à travers les âges* (16 c, 1849-1857), *la Famille Jouffroy* (7 c, 1854), *le Diable médecin* (7 c, 1855-1857) ve *les Secrets de l'oreiller* (7 c, 1858) adlı yapıtlarını yayımladı. Kalıplara, beylik sözlere başvurmasına ve oldukça tumturaklı bir üslup kullanmasına karşın E. Sue, gerekçesini aşağı tabakaların içinde bulunduğu sefaletten alan sosyal adalet isteklerini büyük ölçüde dile getirmeyi bilmiştir.

SUECA, İspanya'da (Valencia ili) kent, Júcar kıyısında, Akdeniz'e döküldüğü yer yakınında; 24 300 nüf. Tarım pazarı. Pirinç tarlaları.

SUEİ ya da **SUİ,** Çin*'de birliğin kurulmasını sağlayan ve 581'den 618'e kadar egemen olan hanedan. Başkenti *Çang'an.*

SUEİNİNG ya da **SUİNİNG,** Çin'de (Sıçuan) kent, Çıngdu'nun D.'sunda; 100 000 nüf. Ticaret merkezi. —Yakınında, petrol yatağı ve tuzlalar.

SUEKİ, V. yy.'ın sonuna doğru ya da VI. yy.'ın başında Kore'den getirilmiş bir japon seramiğini belirten japonca sözcük. Koyu kül rengindeki bu greler, indirgenme yöntemiyle pişirilir. Kimi zaman, boyunlarının alt kısmında, küllerin düşmesiyle oluşan akıntılar yer alır. Gözenekli olmayan bu parçalardan önce mezar eşyası olarak yararlanılıyordu; bunlar sonra evlerde de kullanılmaya başladı (küçük küpler, ayaklı ve kapaklı kupalar, yuvarlak kutular). Bu seramik türü XII.-XIII. yy.'a kadar Ovari bölgesinde üretiliyordu.

SUEN → SİN.

SUESS (Eduard), avusturyalı yerbilimci (Londra 1831 - Viyana 1914). Viyana Üniversitesi'nde profesör (1857) olarak çalıştı. İlk genel dünya jeolojisi olan *Antlitz der Erde* (Yer'in yüzü) [1885-1909] adlı anıtsal yapıtı bu alanda çok büyük bir etki yarattı.

SUESSİONLAR. Esk. coğ. Geniş bir bölge üzerinde egemenlik kuran, daha sonra da Aisne *département*'ının yarısını kaplayan bir alana çekilen Galya halkı. Başkenti *Noviodunum,* önce Soissons yakınlarındaki *Pommiers,* sonra da *Augusta Suessionum* (Soissons) idi.

SUETONİUS (Caius Tranquillus), latin tarihçi (69'a doğr.-126'ya doğr.). Bir tribunusun oğluydu, Genç Plinius tarafından korundu, Roma'da eğitim gördü, belki Roma'da dilbilgisi öğretmenliği yaptı ve Hadrianus döneminde *ab epistulis* (arşivci) oldu. 122'de gözden düşünce kendini yapıtlarına adadı. İmparatorlarla ilgili ilginç fıkralarla dolu *De vita Caesarum*'u günümüze ulaştı. Suetonius, arşivlere girip çıkabildiği için bu konuda bilgisi çok genişti. Buna karşın anlatılarından bazılarının gerçeğe uygunluğu çok kuşkuludur, çünkü Senato soylularından yana olduğundan, Senato'ya karşı olan imparatorları kötü gösterir. Küçük bir bölümü günümüze ulaşan *De viris illustribus* adlı yapıtında da renkli ayrıntılara rastlanır.

SUF a. (ar. *şūf*). *Esk.* **1.** Sof, yün dokuma. **—2.** Yapağı, yün.

SUF, Cezayir Sahrası'nda bölge, Tuggurt ile şot el-Cerid arasında. Başlıca kenti *El -Vad,* Suf'un hurma bahçeleri, kum içinde yeraltı su örtüsüne kadar oyulmuş çanaklarda uzanır. Hurma ve tütün üretimi. Hayvancılık (davar, keçi ve deve).

SUFAR a. (fars. *sūfār*). *Esk.* **1.** Küçük delik, iğne deliği. **—2.** Ok gezi.

SUFEYHA a. (ar. *şafha*'dan *şufeyha*). *Esk.* Levhacık, küçük levha.
—Esk. anat. *Sufeyha-yı azmiye,* kemik levhacığı.

SUFFE ya da **SUFFA** a. (ar. *şuffe*). *Esk.* Sofa: *Çemen-i suffe* (çimenli yer, çimenlik).
—İsl. *Suffe ehli,* Medine'de Hz. Muhammet döneminde (622-632) onun tarafından yaptırılan mescitte barındırılan müslümanlar. (Bunlar daha çok dönemin geçerli bilim alanlarında öğrenim görürlerdi. Suffe ehli, islamda ilk yatılı öğrenciler olarak kabul edilir. Hepsinin gereksinimleri Hz. Muhammet tarafından karşılanırdı.) [*Suffe ashabı* da denir.]

SUFFECTUS sıf. (lat. *sufficere*'den yerine koymak). Esk. Rom. *Consul suffectus,* Cumhuriyet döneminde, görev süresi bitiminden önce ölen bir konsülün yerine seçilen konsül. (İmparatorluk döneminde, olağan konsüllerden sonra birkaç aylık bir süre için görev yapan consul suffectus'ların [iki, dört ya da daha fazla] belirlenmesi gelenek olmuştu.)

SUFFES a. (lat. *suffes, -etis*). Tar. Kartaca'da en üst düzey görevlisi. (Bir yıl için seçilen iki suffes'in kralın yerini mi tuttukları, yoksa varlıklarını onunla birlikte mi sürdürdükleri bilinmemektedir. Kartaca'nın tarihinde önemli bir rol oynadılar ve güçleri zaman zaman devlet için tehlikeli bir görünüm aldı.)

SUFFİBULUM a. (lat. *suffibulum, sub-* ve *fibulum,* agraf'tan). Esk. Rom. Vesta rahibelerinin törenlerde başlarına örttükleri beyaz örtü.

SUFFOLK, özellikle la Pole (1385-1513), Brandon (1514-1551), Grey (1551-1554), son olarak da Howard (1603'ten sonra) ailelerinin üyeleri tarafından taşınan kontluk ya da düklük unvanı.

SUFFOLK, Büyük Britanya'nın güneydoğusunda (İngiltere) yönetim bölgesi, Kuzey denizi kıyısında, K.'deki Waveney ve G.'deki Stour ırmaklarının arasında; 3 800 km²; 638 500 nüf. (1988).

Suffolk atı, al donlu, açık renk yelelı, kısa bacaklı, çok ağır (çoğunlukla bir tondan ağır) ingiliz at ırkı. Eskiden bu atlar doklarda ve madenlerde vagonları çekmekte kullanılırdı.

Suffolk ırkı, başı ve ayakları siyah olan ingiliz koyun ırkı. Southdown ve norfolk ırklarının çaprazlama ürünü olarak melezlemeye çok elverişli bir et koyunudur.

SUFFRAGETTE a. (ing. sözc., oy anlamına gelen *suffrage* sözcüğünden). Tar. Büyük Britanya'da, seçim yasasının değiştirilmesinden önce kendileri için de oy hakkı isteyen kadınlara verilen ad.
—ANSİKL. Daha 1838'de çartist akım, kadınların oy hakkını savunmuştu. Aynı hakkı Cobden ve Disraeli de istedi. Ancak kadınların kendileri için de oy hakkının tanınması için giriştikleri savaşım, John Stuart Mill'in Parlamento'ya seçilmesiyle (1865) başladı. Suffragette dernekleri, John Stuart Mill'in desteğiyle kuruldu. Mrs. Pankhurst'ün öncülüğüyle hareket, militan bir biçim kazandı (1903), Asquith'in karşı çıkması, zorlu gösterilere ve birçok tutuklamaya yol açtı. Oy hakkını yalnızca bazı kadın kesimlerine tanıyan haziran 1917 bill'iyle, suffragettelerin istekleri ancak kısmen karşılandı. Bütün kadınlara oy hakkı, 2 temmuz 1928 bill'iyle kabul edildi.

SUFFREN DE SAİNT-TROPEZ (Pierre André DE), fransız denizci (Saint -Cannat şatosu, Aix-en-Provence yakınları, 1729 - Paris 1788). Malta şövalyesi oldu, sonra da fransız donanmasında görev aldı. D'Estaing'in komutası altında Amerika'ya gönderildi. Suffren bu seferde düzenlenen tüm harekâtlara katıldı, ancak özelikle Rhode İsland'da kendini gösterdi. Bundan dolayı emrine Hint denizi seferi için hazırlanan bir tümen verildi. Cabo Verde'deki başarısından sonra (nisan 1781), Hindistan açıklarında bir dizi zafer kazandı. Oldukça kuşkulu görünen bu zaferler, yine de düşmana büyük kayıplar verdirdi ve hint prenslerinin İngilizler'e karşı mücadelesini kolaylaştırdı. Suffren bir düelloda öldü.

SUFİ → SOFİ.

SUFİ (Abdurrahman **es-**) → ABDURRAHMAN BİN ÖMER ES-SUFİ.

SUFİLİK → TASAVVUF.

SUFİYE a. (ar. *şūfī* ve *-iyye*'den *şūfiyye*). *Esk.* Tasavvuf felsefesine inananlar topluluğu.

SUFİYÛN çoğl. a. (ar. *şūfī*'nin çoğl. *şūfiyyūn*). *Esk.* Tasavvufla uğraşanlar; sofular.

SUFLAJ a. (fr. *soufflage*). Dy. Önceden milimetre cinsinden hesaplanmış yol düzeyini tam olarak yükseltmek için traverslerin altını belli miktarda çakıl taşıyla beslemeye dayanan demiryolu düzleştirme yöntemi.

SUFLE a. (fr. *souffler,* fısıldamak'tan). **1.** Tiyatroda, seyirciye duyurmadan oyuncuya unutulan bir sözü ya da cümleyi hatırlatma. **—2.** *Sufle etmek,* bir kimseye unuttuğu bir sözü ya da cümleyi kimseye duyurmadan hatırlatmak.

SUFLE a. **1.** Çırpılarak kar haline getirilmiş yumurta aklarının katılmasıyla, pişirme sırasında hacmi genişleyen tuzlu (beşamel, sebze püresi, balık püresi vb.) ya da şekerli (kokulandırılmış pastacı kreması) karışımdan oluşan yemek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Omlet sufle,* kar halinde çırpılmış yumurta akları katılarak hazırlanan hafif omlet. ‖ *Patates sufle,* önce orta sıcaklıkta bir kızartma yağının içine atılan, sonra kaynar yağa atılarak kabarması sağlanan yuvarlak küçük patates dilimleri.
—ANSİKL. Mutf. Tuzlu sufle un, yağ, süt, kaşarpeyniri, yumurta ve tuzla yapılır. Yağda kavrulan una süt eklenip karıştırılır ve muhallebi kıvamına gelince içine tuz ve kaşarpeyniri rendesi konur. İyice karıştırılıp ateşten indirildikten sonra teker teker yumurta sarıları ilave edilir. Yumurtanın ak-

Giraudon

Eugène Sue
François Guillaume Lepaulle'un yaptığı bir portreden ayrıntı
Carnavalet müzesi, Paris

Lauros-Griaudon

Suffren de Saint-Tropez
P. Batoni tarafından yapılan portreden ayrıntı
Versailles şatosu

ları tuzla iyice çırpılıp köpük haline gelince bu karışıma eklenir ve yağlanmış tepsiye dökülen malzeme fırında pişirilir.

Tatlı sufle ise su, un, şeker, yumurta, süt, badem ya da fıstık ve pudraşekerle yapılır. Şeker, yumurta, süt ve az miktarda tuz karıştırılarak kaynatılır ve içine azar azar un ilave edilir; koyulaşınca ocaktan indirilir. Ayrı bir yerde yumurta akları çırpılarak köpük haline getirilir ve bu karışıma eklenir. İçine isteğe göre muz, likör, portakal vb. de konulabilir. Yağlanmış sufle kalıbına dökülen karışım 170 °C'lık fırında pişirilir, piştikten sonra üzerine dövülmüş fıstık, badem ve pudraşeker serpilir.

SUFLİON → SOFULU.

SUFLÖR a. (fr. *souffleur*). Seyirci ya da dinleyici karşısındaki bir konuşmacının ya da oyuncunun yakınında durarak, unutması halinde alçak sesle metni ona ileten kişi. (Tiyatroda suflör, sahnenin tabanında açılan bir bölmede yer alırdı [*suflör deliği* ya da *kutusu*]. Prova ve gösteri koşullarının gelişmesi sonucu günümüzde suflörün etkinliği tümüyle yok olmuş gibidir.)

SUFLÖRLÜK a. **1.** Suflörün görevi. **—2.** *Suflörlük etmek*, derste, arkadaşına fısıldayarak unuttuğu bir şeyi hatırlatmak.

SUFRET a. (ar. *şufret*). *Esk.* **1.** Sarılık, sarı renk. **—2.** Beniz solukluğu.

SUFRİYE a. Hariciye mezhebinin Ziyat bin el-Afar tarafından geliştirilen kolu.
—ANSİKL. Bu inançta olanlar haricilerin ana ilkelerini benimsemekle birlikte bazı aşırı ve şiddet yanlısı görüşlerinde onlardan ayrılırlar. Nitekim, öteki haricilerin tersine savaşa katılmayanları inanç konularına aykırı düşmedikleri sürece müslüman sayarlar; zina edenlere recim (taşlayarak öldürme) cezası uygulamazlar. Müşrik ve kâfirlerin çocuklarının da kâfir oldukları, çocukken ölmeleri durumunda sürekli cehennemde kalacakları yolundaki görüşleri de benimsemezler.

694'te hariciler ile birleşen sufriye mezhebi yanlıları Emeviler'in son zamanlarında Dahhak ayaklanmasına katıldılar. 770'te Kuzey Afrika'ya geçerek buradaki abbasi valisi Ömer bin Hafs'ı öldürüp Sicilmase kentini ele geçirdiler ve uzun süre bağımsız yaşadılar. Ancak, zamanla kendilerinden daha güçlü ve kalabalık öteki harici mezhebi ibadiler içinde eridiler.

SUFUF çoğl. a.(ar. *şaff*'ın çoğl. *şufūf*). *Esk.* Saflar, sıralar, diziler.

SUGA a. Denizc. *Suga bağı*, bir arada bağlanacak halatların, birbiri üzerinden kaymaması için yapılan bağ. (Eşanl. LEŞ BAĞI.) || *Suga etmek*, bir uskuru sonuna kadar vira ederek sıkıştırmak. —Bir halatı sıkıca gererek bağlamak. || *Suga palangası*, kastanyola*'ya bağlanan ve kastanyolayı loçaya yaklaştırarak akan zinciri sıkıştırmada kullanılan palanga.

Sugai Kumi: *Sabahın yüksek yolu* **(1964)**

Şogakkan

SUGAİ KUMİ, japon ressam (Kobe 1919). 1952'de Paris'e yerleşti. Sanatında, imalı ve şiirsel bir figür yapısından biçim ve rengin özüne indirgenmiş, coşkulu bir heyecan dolu bir simgecilikle yarattığı imlere doğru yol alan bir gelişme gösterdi. 1960'lı yıllardan başlayarak kesin bir biçimde simgeli resimler yapmayı seçti (net, hemen ardından geometrik biçimler, düz canlı renkler).

SUGALİLER → BANCARALAR.

Sugar Act *(Şeker yasası)*, yurtdışından gelen şekeri ithal vergisine bağlayan (1764) ve bu nedenle de Kuzey Amerika'daki ingiliz sömürgecilerin kızgınlığına yol açan Grenville yasası.

SUGARİ a. Denizc. *Sugari etmek*, bir zincir ya da halattan söz ederken, vira sırasında, ırgat fenerinden bir volta boşalarak sıyrılmak.

SUGAVARA NO MİÇİZANE, japon siyasetçi (845-903). Saraya kabul edilip imparator Uda tarafından korundu. 897'de bakan olunca Tanglar'ın sarayı'na japon elçiler gönderilmesine son verdi, katıksız bir ulusal kültüre dönüşü isteyen ilk Japonlar'dan biri oldu. Karşı geldiği Fucivara naipleri tarafından sürgün edildi, ancak sonradan TENCİN SAMA adıyla tanrılaştırıldı ve Edebiyat ile Hat sanatı kami'si oldu.

SUGEÇİRMEZ sıf. Bileşimi nedeniyle su geçirmeyen, suyu çekmeyen kumaş, toprak vb. için kullanılır: *Sugeçirmez kumaştan yağmurluk dikmek. Kil, sugeçirmez bir topraktır.*
—Denizc. *Sugeçirmez bölme*, omurgaya dikey olarak yerleştirilen ve gemi teknesini oluşturan sac bölmelerden her biri. (Bu bölmeler, yara alsa bile, geminin yüzme yeteneğini sürdürmesine yardımcı olur. Savaş gemilerinde genellikle daha sağlam ve sızdırmaz olarak yapılan bu bölmeler, tankerlerde sarnıçlar arasına yerleştirilerek, boşluklar oluşturulur ve böylece de bir sarnıçta meydana gelebilecek bir tehlikenin diğer sarnıca sıçraması önlenir.)
—Tekst. Su geçirmeyen, ancak gazlara (hava, su buharı) karşı geçirgen olan bir dokuma için kullanılır. (Dokumanın bir ya da iki yüzü üzerine, renkli ya da yarısaydam bir kaplama maddesinin [polivinilklorür ya da poliüretan] uygulanması, hafif ve esnek tekstil maddeleri gerçekleştirmeyi sağlar.)

SUGEÇİRMEZLEŞTİRME a. Deric. Ayakkabı ve giysilerde kullanılan derilerin sugeçirmezleştirilmesi (suyu ya da yağı), derinin yapısına ve istenen sugeçirmezliğe göre ıslak (genellikle dolapta) ya da kuru (eritme evresindeki maddelerin katılımıyla) deri üzerinde yapılan işlemlerle gerçekleştirilir. Bu amaçla yağlı, parafinli, fluorlu, silikonlu maddeler, meta kompleksler, sentetik reçineler vb. kullanılır.

SUGEÇİRMEZLİK a. Sugeçirmez olan şeyin özelliği.
—Hidr. bağl. *Sugeçirmezlik katkısı*, geçirimsizliklerini iyileştirebilmek için harç ve betonların gözeneklerini tıkamaya yarayan sıvı, toz ya da hamur halinde ürün. (Eşanl. HİDROFÜJ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Hidr. bağl. Sugeçirmezlik katkıları çok değişik bileşimde karışımlardır. Az ya da çok sikatif yağlı maddeler (sabunlar, yağlar), reçineli ya da bitümlü maddeler ya da beton yüzeyinde kireçle birlikte çözünmez ürünler oluşturan, magnezyum fluorosilikatlar gibi kabuk bağlayıcı ve sertleştirici ürünler sugeçirmezlik katkılarında alttepken olarak kullanılır. Başlıca iki tür sugeçirmezlik katkısı ayırt edilir: yüzeysel sıvama maddesi olarak kullanılan ve beton yüzeyini sertleştiren ya da geçirimsizleştiren *yüzey sugeçirmezlik katkıları* ve gerek üretimi sırasında, gerek kullanımından ve katılaşmasından sonra beton kütlesini geçirimsizleştirmek için kullanılan *kütle sugeçirmezlik katkıları*. Ayrıca, gözenekleri tıkamak yerine yüzeyin kılcal yapısını değiştererek etkiyen ve böylece yüzeyin ıslanmasını önleyen, silikon kökenli, renksiz, geçirimsizleştirici maddeler de vardır.

SUGER, fransız keşiş (Saint-Denis ya da Argenteuil 1081'e doğr - Saint-Denis 1151). Usta bir diplomattı, Saint-Denis manastırı'na girdi ve buranın yöneticiliğine, ardından başpapazlığına yükseldi (1122). Louis VI tarafından, kendi kilise işleri danışmanlığına getirildi. Louis VII'nin konseyine de katıldı. İyi bir yöneticiydi, manastırını büyük ölçüde zenginleştirdi; 1135 dolayları ve 1144 arasında, gotik mimarlığın ilk başyapıtı sayılan Saint-Denis manastırı'nın cephe ve başucunu yeniden yaptırdı, Vaucresson gibi yeni kentler kurdu (1146). *Histoire de Louis le Gros* (Şişman Louis'nin tarihi), *le Mémoire sur mon administration abbatiale* (Manastır yönetimim üzerine bildiri) adlı yapıtları, kendisine atfedilen *l'Histoire de Louis VII* (Louis VII'nin tarihi) ve yazdığı *les Lettres* (Mektuplar), yararlı belgelerdir.

SUGRA sıf. ve a. (ar. *aşġar*, dişl. *şuġrā*). *Esk.* Daha küçük, en küçük.
—Esk. mant. Küçük önerme.
—Esk. mat. MİNÖR'ün eşanlamlısı.

SUGUNİA. Tar. coğ. Anadolu'nun D.'sunda urartu kenti; Urartu kralı Aramu'nun (yaklş. İ.Ö. 850-840) krallık merkeziydi. Kentin Asur kralı Salmanasar III'ün ordularınca yağmalanması ve yıkılması Balavat* kapıları'nda ayrıntılı biçimde betimlenmiştir. Sugunia'nın adına ayrıca Salmanasar III'ün yıllıklarında rastlanmaktadır.

SUGUR, Ortaçağ'da Suriye ve Mezopotamya'da Bizanslılar'la Araplar arasındaki sınır kaleleri bölgesi. Bu bölge, Tarsus'tan Toroslar boyunca Malatya'ya, oradan Fırat'a kadar uzanırdı ve iki devlet arasındaki boşluk alanı (avasım) korurdu. Sonraları bu sınırlar (sugur), "es-sugur üş-Şamiyye" (Suriye sınırları) ve "es-suguru el-Ceziriyye" (Mezopotamya sınırları) olmak üzere ikiye ayrıldı. Birincilerin ileri noktası Maraş, ikincilerin ileri noktası ise, Malatya idi. Bu iki bölgede yaklaşık olarak yirmi dört kale bulunuyordu.

SUĞDAK → SUDAK.

SUĞLA gölü, Karaviran gölü de denir, Akdeniz bölgesinin iç kesiminde Seydişehir'in G.-D.'sunda, daire biçimli küçük ve sığ göl. Beyşehir gölünden çıkan bir gideğenle ve karstik kaynaklarla beslenir. Su seviyesi, çevresindeki düdenlerin açık ya da kapalı olmasına bağlı olarak büyük ölçüde değişen gölün, geçen yüzyıllarda tamamen kuruduğu ya da alanının ve derinliğinin arttığı gözlenmiştir. En geniş olduğu sırada alanı 100 km²'yi aşar. Yapılan düzenlemelerle bu doğal durum bir ölçüde değiştirilmiş, Beyşehir gölünün gideğeni bir kanalla Suğla gölünün gideğenine bağlanmış ve böylece aşırı kabarmalar dışında Beyşehir gölü sularının Suğla gölüne boşalması önlenmiştir. Bu düzenlemeler sonunda gölün özellikle G. kesimi büyük ölçüde kurumuş ve bataklığa dönüşmüştür. Fazla suları D. kenarından çıkan bir gideğenle Apa barajını ve Çarşamba suyunu besler.

SUHA a. (ar. *suha*). Esk. gökbil. Büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızına verilen ad. (Eskiden görüş kuvvetini ölçmek için bu yıldıza baktırılırdı.)

SUHAN → SÜHAN.

SÜHÂN a. (fars. *sūhan*). *Esk.* **1.** Törpü. **—2.** *Sûhân-ı ruh*, ömür törpüsü.

SUHANOV (Nikolay Nikolayeviç GIMMER, —denir), rus iktisatçı ve tarihçi (1882-1940). Menşevikti. Şubat 1917'de, Petrograd sovyeti icra komitesi üyesi oldu. 1922'de, Berlin'de 7 ciltlik *Notes sur la révolution*• (fr. çev.) [Devrim üstüne notlar] adlı yapıtını yayımladı. 1931'de, Menşevikler federal bürosu davasında mahkûm oldu.

SUHAR, Umman'da liman kenti, Umman körfezi kıyısında; 7 500 nüf. Balıkçılık. Hurma ticareti, Umman'ın, X. yy.'da gönenç içinde olan eski başkenti.

SUHARTO, endonezyalı general ve devlet adamı (Cogcakarta yakınında 1921). 1960'ta genelkurmay başkan yardımcılığına, ekim 1965'te Savunma bakanlığı ve genelkurmay başkanlığına getirildi, Komünist partisi üye ve yandaşlarının katliamını örgütledi. 12 mart 1966'da, başkan Sukarno'yu gerçek iktidarı kendisine devretmeye zorladı ve orduya karşı yeni bir sol cephe kurmaya çalışan Subondrio'yu etkisiz duruma getirdi. Hükümetin başına geçerek (27 mart 1966), Sukarno'ya karşı sistemli bir yıpratma kampanyasına girişti ve Sukarno'nun Parlamento (9 şubat 1967) ve Halk danışma kongresi (12 mart 1967) tarafından düşürülmesi üzerine, Cumhurbaşkanlığı görevlerinin vekâleten kendisine verilmesini sağladı. Batılı yabancı sermayeye çağrıda bulunarak, enflasyonu bastırmak üzere kemer sıkma önlemleri alırken, dış siyaset alanında Malaysia'yla barışçı ilişkilerin kurulmasını (Bangkok antlaşmaları, 1966) ve Komünist Çin etkisine karşı savaşımı savundu. 1968'de başladığı Cumhurbaşkanlığı görevine 1973, 1978, 1983, 1988 ve 1993'te yeniden seçildi.

general **Suharto**

SUHE-BATOR, Moğolistan'ın kuzeyinde kent, Rusya sınırı yakınında; 12 000 nüf. Sanayi (santral, un fabrikası, kereste sanayisi vb) merkezi.

SUHEN → SÜHAN

SUHL, Almanya'nın Thüringen eyaletinde kent, Erfurt'un güneyinde, Saalfeld'in batısında, Thüringerwald'da; 51 000 nüf. Elektromekanik, mobilet, av silahları sanayileri. Çevresindeki ormanlık vadilerde cam, ağaç ve oyuncak imalatı.

SUHOMLİNOV (Vladimir Aleksandroviç), rus general (1848 - Berlin 1926). General Dragomirov'un himayesiyle mesleki yönden parlak bir dönem geçirdikten sonra, 1908'de genelkurmay başkanı, 1909'da Savaş bakanı oldu. Rus ordusunun 1914'te hazırlıksız olmasından büyük ölçüde o sorumluydu. 1915'te görevinden alındı, geçici hükümet tarafından 1917'de ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı; Sovyetler tarafından affedildi. Önce Finlandiya'ya, sonra da Almanya'ya sığındı ve burada 1924'te Anılar'ını yayımladı.

SUHOTAİ, Tayland'da kent, il merkezi; Yon'un kıyısında; 15 500 nüf. XII. yy.'da Menam havzasında khmer istilasının ulaştığı en ileri noktaydı ve Siyamlar'ın, yani bu havzaya yerleşen Taylar'ın en önemli merkeziydi. XII. yy.'ın ilk yarısında Taylar bağımsızlıklarını burada ilan ettiler ve Siyam'ın çekirdeği de burada kuruldu. — *Suhotai ili*, 6 596 km²; 513 800 nüf.

—Arkeol. Suhotai krallığı'nın (1250'ye doğr. - 1438) eski başkenti, 15 km kadar B.'da yer alır. Üç sıra toprak setle çevrilmiş ve Vat Mahathat'ın çevresinde gelişmiş olan dikdörtgen planlı kentte, surların içinde ve dışında, birçok dinsel yapı kalıntısı bulunur. Yapılarda özgün bir sanata tanıklık eden çeşitli buluntular (yüksek bir tinselliği yansıtan Buddha tasvirleri, dikkat çekici seramikler) ele geçirilmiştir. Müze.

Suhotai
Vat Mahathat (XIV. yy.) harabelerinden ve oturmuş büyük buddha heykelinden bir görünüm

SUHOVO-KOBIYLİN (Aleksandr Vasiliyeviç), rus oyun yazarı (Moskova 1817 - Baulieu-sur-Mer, Alpes-Maritimes, 1903). Soylu bir ailendendi, iyi bir eğitim gördü; adı bir cinayete karıştı, fakat sonra aklandı; konusunu başından geçen bu olaydan ve mahkemelerin korkunçluğundan alan üç güldürü (*Svadba Krekinslago*, 1855; *Delo*, 1882; *Smert Tarelkina*, 1869) yazdı.

SUHRE a. (ar. *suḫre*). *Esk.* **1.** Maskara, soytarı. **—2.** *Suhre-kâr,* maskaralık yapan kimse: *"Birinde eski bir âlüfte hâlidir manzûr, / Durur sevdâ-yı cebininde köhne bir yâdın / Fasih gılzeti bir suhre-kâr üstadın / Olur dehân-ı kadîdinde nükte-zâr-ı zuhûr"* (Tevfik Fikret). ‖ *Suhre-kârane,* maskaraca, soytarıca.

SUHRİYE a. (ar. *suḫr* ve *-iyye*'den *suḫriyye*). *Esk.* Alay, maskaralık.

Suhrkamp Verlag, 1950'de Peter Suhrkamp (1891-1959) tarafından kurulan ve edebiyat yapıtları yayımlayan alman yayınevi. Gerek alman edebiyatının, gerek yabancı edebiyatın tüm büyük yapıtlarını yayımlar. 1963'te İnsel Verlag, yayınevinin hisselerini satın aldı ve 1965'ten sonra bu iki yayınevi birleşti.

SUHTE sıf. (fars. *sūḫten,* yanmak'tan, *sūḫte*). *Esk.* **1.** Yanmış, yanık. **—2.** Bağrı yanık, kederli. **—3.** Harcanmış, kaybolmuş. **—4.** Softa, medrese öğrencisi. **—5.** *Suhte-can,* canı yanmış; ıstırabı olan. ‖ *Suhte-dil,* kederli, üzgün. ‖ *Suhte-kevkeb,* yıldızı yanık; şanssız. ‖ *Suhte-pa,* koşmaktan ayağı şişmiş.

—Esk. eğit. Osmanlılar'da, ilk dönemler'de medrese öğrencilerine verilen ad. (Sözcük anlamı "yanmış"tı. "Bilim aşkıyla yanmayı" çağrıştıran bir adken, zamanla galatlaşarak "softa" biçimine dönüştü.)

SUHTEGÂN çoğl. a. (fars. *sūḫte*'nin çoğl. *sūḫtegân*). *Esk.* Softalar, medrese öğrencileri.

SUHTEVAT çoğl. a. (fars. *sūḫte*'nin ar. çoğl. *sūḫtevat*). *Esk.* Softalar.

SUHUF çoğl. a. (ar. *ṣaḥîfe*'nin çoğl. *ṣuḥuf*). *Esk.* **1.** Sayfalar. **—2.** Dört kitaplı peygamberin dışında, diğer peygamberlere gelen kutsal buyruklar.

SUHUMİ, Gürcistan'a bağlı Abhazistan özerk bölgesinin başkenti; Karadeniz kıyısında; 121 000 nüf. (1989). Tütün. Konserve fabrikaları. Deri işleme. Makine yapımı. İklimi sağlığa yararlı tedavi merkezi. Türkler'in yaptırdığı kalenin yıkıntıları ve bir surun kalıntıları.

—Tar. Kent İ.Ö. VI. yy.'da miletli Yunanlılar tarafından Dioskurias* adıyla kuruldu. Türkler XVI. yy.'da burayı ele geçirip tahkim ettiler ve *Sohumkale* ya da *Suhumkale* olarak adlandırdılar. Ruslar'ın Kırım ve Kuban'a yerleşmeleri üzerine önem kazanan kale, Selim III döneminde Ferah Ali Paşa tarafından yeniden yaptırıldı. 1810'da Ruslar tarafından işgal edilen kent, Bükreş antlaşması (1812) ile Türkler'e geri verildi. 1828'de ikinci kez Ruslar'ın eline geçti ve Edirne antlaşması (1829) ile Rusya'ya katıldı.

SUHUR çoğl. a. (ar. *ṣaḫr*'ın çoğl. *ṣuḫūr*). *Esk.* Kayalar, büyük taşlar, maden kütleleri.

—Esk. yerbil. *Suhur-i bürkâniyye, suhur-i indifaiye,* volkanik kayalar.

SUİ, Pakistan'da (Keta ili) yer, Sindhu vadisinin B.'sında; 1 100 nüf. Doğal gaz. Karaçi'ye giden boruhattı.

SUİ → SUEİ.

SUİBOKU a. Song ve Yüen dönemi Çin'inden Japonya'ya geçmiş ve XIII. yy.'da bu ülkede, özellikle de zen çevrelerinde yaygınlaşmış, mürekkeple yapılan bir tür tekrenkli resmi belirten japonca *lavi* anlamında sözcük.

SUİBRİĞİ a. Özellikle Okyanusya'da, ama ayrıca Madagaskar ve Asya'da da yetişen ve yapraklarının olağanüstü biçimiyle (ibrik, tulum) ilgi çeken tırmanıcı su bitkisi. (*İbrikçalısı da denir. Bil. a. nepenthes;* suibriğigiller familyası.)

—ANSİKL. Bot. Suibriği, almaşık dizili, oval ve uzunca yapraklı bir çalıdır. Yaprakların aya kısmı sülük gibi uzadıktan sonra, yeniden genişleyerek üstü kapaklı bir ibriğe dönüşür; bunun iç yüzü zarımsıdır ve salgı bezleriyle kaplıdır. İbriğin kenarında, balözüne gelen küçük böceklerin kaçmasını önleyen, aşağıya yönelik dişlerden oluşan bir peristom bulunur. Bununla birlikte, suibriklerini etçil bitkiler arasında saymak belki doğru değildir. Bireşeyli olan küçük çiçekleri, dalların ucunda başak ya da salkım halinde yer alır. Bazı suibrikleri tuhaf yapraklarından dolayı sıcak seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir: *Nepenthes distillatorid, N. ampullaria, N. rafflesiana* vb.

SUİBRİĞİGİLLER a. Suibriği ile benzeri türleri kapsayan ikiçenekli bitkiler familyası. (Bil. a. *nepenthaceae.*)

SUİDAE a. Zool. DOMUZGİLLER familyasının bilimsel adı.

Suidas sözlüğü, Bizans döneminden kalma yunanca yapıt (İ.S. X. yy.). Sözlüksel bilgilerin yanı sıra bugün yok olmuş yapıtlardan parçalar ve yaşamöykülerine ilişkin notlar içerir. Yapıtın tanındığı bulanık anlamlı başlığın *(Suda)* yanlış bir biçime bürünmesiyle varsayımsal yazarın adı yaratılmıştır: Suidas.

SUİFORMES a. Zool. DOMUZUMSULAR takımının bilimsel adı.

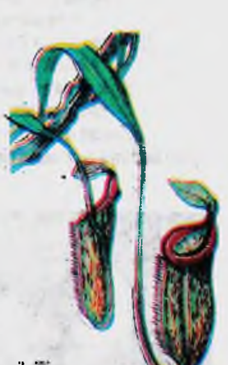
SUİİSTİMAL, -li a. (ar. *sū'* ve *isti'māl*'den *sū'-i isti'māl*). **1.** Görevini kötüye kullanma; yolsuzluk: *Bakanlıklarda suiistimaller arttı.* **—2.** *Bir şeyi (soyut), bir kimseyi suiistimal etmek,* kötüye kullanmak; bir kimsenin iyi niyetinden yararlanmak: *Yetkisini suiistimal etmek. Birinin iyi niyetini suiistimal etmek.*

—Huk. *Hakkın suiistimali* → HAKKIN KÖTÜ*YE KULLANILMASI. ‖ *Nüfuz suiistimali* → YETKİNİN KÖTÜ*YE KULLANILMASI.

SUİKAST, -tı a. (ar. *sū'* ve *ḳaṣd*'dan *sū'-i-ḳaṣd*). Özellikle tanınmış kişilere, siyasi nedenlerle gizlice düzenlenen planlı öldürme girişimi: *Başbakana yapılan suikast. Bir suikasta kurban gitmek. Başarısızlıkla sonuçlanan bir suikast.*

—ANSİKL. Cez. huk. Suikast sözcüğü devlet yöneticilerine karşı siyasal nedenlerle işlenmiş adam öldürme suçları için kullanılır. Türk ceza hukukunda, ayrı bir suç olarak, suikastın tanımı yapılmamıştır. Ancak Türk ceza kanunu'nda Cumhurbaşkanına karşı işlenen suikastla ilgili kurallar vardır. Anılan yasaya göre, Cumhurbaşkanı hakkında suikastta bulunanlarla buna teşebbüs edenler, eylemleri tam teşebbüs derecesindeyse ölüm cezasıyla, eksik teşebbüs derecesindeyse ömür boyu ağır hapis cezasıyla cezalandırılır (md. 156).

SUİKASTÇI sıf. ve a. Suikast düzenleyen kimse.

suibriği
(Nepenthes distillatoria)

sukaranfili
(Geum urbanum)

Mayer-Magnum

Başkan Sukarno
(1965'te)

Segovia'da (İspanya)
roma sukemeri
(128 kemer, uzunluk 813 m,
yükseklik 28,50 m)
büyük olasılıkla Traianus
döneminde (98-117)
harçsız olarak örülmüş
granit bloklarıyla gerçekleştirilmiştir

Lauros-Giraudon-Pavlovsky

SUİKO (554'e doğr. - 628), Japonya'da hüküm süren ilk imparatoriçe (593-628). Yönetimi yeğeni veliaht ve naip prensin (Şotoku Taişi) eline bıraktı. İkisi de budd-hacılığı destekledi.

SUİNİNA. Mit. Urartu panteonunda deniz ve sular tanrısı.

SUİNİNG → SUEINING.

SUİNİYET, -ti a. (ar. *su'* ve *niyyet*'ten *su'-i niyyet*). *Esk.* Kötü niyet.
—Huk. → KÖTÜ* NİYET.

SUİNTİLA, İspanya Vizigotları'nın kralı (621-631). Recaredo II'nin tahtını ele geçirdi, Basklar'ı egemenliği altına aldı ve Algarve'yi fethetti. Sisenand tarafından tahttan indirildi.

SUİSKELET a. Katı iskeletten yoksun hayvanlarda sıvıyla dolu aralıkların tümü. (Bunların kazandığı hidrostatik nitelik kas kasılmalarına karşıt bir kuvvet yaratır. Bu aralıklar süngerlerde içderi boşluğu, knid-lilerde mezoglea, yassısolucanlarda özek doku, ipsisolucanlarda yalancı sölom ve halkalısolucanlarla benzerlerinde sölom-dur.)

SUİSSA. Tar. coğ. Gümüşhane'ye bağlı Kelkit ilçesinin Antikçağ'daki adı.

SUİSSE, İsviçre'nin fransızca adı.

SUİSSE-ROMANDE a. (fr. sözc.). İsviçre'nin fransızca konuşulan bölgesi.

SUİTA, Japonya'da kent, Honşu'nun G.'inde (Osaka ili); 345 187 nüf. (1990). Makine yapımı. Kimya. Besin sanayileri.

SUİZAN a. (ar. *sū'* ve *zann*'dan *sū'-i zann*). *Esk.* Kuşku, kötü sanı.

SU JINŞAN ya da **SU RENSHAN,** çinli ressam (Şingtan, Guangdong, 1814 -1849'a doğr.). Kantonlu bir mandarin olan sanatçı Mançular'a başkaldırdı ve genç yaşta hapiste öldü. Ardında, dönemin durgun akademizmine karşı koyan bir özgünlükle (gravür teknikleri kullanarak) kendisine özgü çizgilerin, lavinin ton değerlerinin yerini aldığı önemli yapıtlar bıraktı.

SUK a. (ar. *sūk*). **1.** Arabistan'ın çeşitli yerlerinde kurulan pazarlar. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Esk.* Pazar, pazar yeri. **—3.** Meydan, alan. **—4.** *Suk-ı sultani,* mezat yeri.
—ANSİKL. Kırsal kesimde, genellikle ayda bir kurulan pazarlar için kullanılır. Kuzey Afrika'da pazar çoğunlukla kurulduğu günün adıyla anılır. (Suk ül-hamis ya da yalnızca el-hamis, "perşembe pazarı"). Kentlerde, ticaret yapılan sokaklar için kullanılır, her sokakta belli bir tür ticaret ya da zanaat yaygındır; bu sokaklar kimi zaman kubbe ya da damla örtülüdür. Suk mahallesi genellikle kent merkezinde, büyük caminin çevresinde yer alır ve çarşı sokakları bu bölgeden çevreye doğru dağılır; lüks malların ticareti (esans, mücevherat, kitap) merkezde yer alır. Büyük önem taşıyan kumaş ticareti için de bir duvarla çevrili birkaç sokak ayrılmıştır. Kentin kapılarına yaklaştıkça, alıcıları köylüler olan ve çok yer kaplayan mallar satanların (araba imalatçıları, hasır ve saz satıcıları) ya da çevreye rahatsızlık veren (derciler, çömlekçiler, demirciler) işler yapanların bulundukları suklar görülür.

SUK, -kku a. (ar. *sekk*'ten *sukk*). Esk. sil. Delikleri dar zırha verilen ad.

SUK (Josef), çek kemancı ve besteci (Křečovice 1874 - Benešov 1935). Dvořák ile beste çalıştı ve onun kızıyla evlendi. Kurduğu *Çek kuartet*'inde 1893'ten 1933'e kadar ikinci keman olarak çalıştı. Dostu Vítěslav Novák ile birlikte çağdaş çek okulunun gerçek kurucusudur. 1905'e kadar uzanan dönemde, romantik ve sevimli bir üslupla piyano parçaları (*Sekiz parça,* 1896; *Yaz izlenimleri,* 1902) ve aralarında *Praga*'nın da (1904) yer aldığı senfonik parçalar besteledi. Kayınpederinin (1904), sonra da karısı Otilka'nın ölümü, benimsediği müzik dilini altüst etti. Yazısı daha sık, daha karmaşık bir hal aldı, dünya görüşü insanlığın yazgısı ve ölüm üzerinde odaklaştı. Bu dönemin başlıca yapıtı ölüm düşüncesinden esinlenen dört parçalık bir yas dizisidir: beş bölümlük büyük bir programlı senfoni olan *Asrael* (1906), sonra *Olgunluk* (1917), *Ölü galiplerin efsanesi* (1920), *Son* (1929). Ayrıca oda müzikleri, liedleri, koroları ve kantatları vardır.
—Torunu JOSEF (Prag 1929) uluslararası çapta bir keman virtüozudur. Suk Trio'sunda birinci keman çalmış ve 1968'e kadar J. Katchen ile ikili konserler vermiştir.

SUKA a. (ar. *sūka*). *Esk.* Esnaf, küçük dükkân sahibi.

SUKABAĞI a. Meyvesi kurutulduktan sonra içi boşaltılıp su kabı olarak kullanılan kabak türlerine verilen ad *(Lagenaria vulgaris, L. clavata, L. leucantha).*

SUKABUMİ ya da **SOEKABOEMİ,** Endonezya'da kent, Cava'nın batısında; 110 000 nüf. Tarım pazarı. Balık yetiştiriciliği. Tekstil.

SUK-AHRAS, Cezayir'de (Gelma vilayeti) kent, Macerda'nın yukarı vadisinde; 60 200 nüf. Aziz Augustinus'un doğduğu yer olan eski roma sitesi *Tagaste*'nin kalıntıları (Aziz Augustinus müzesi). Demiryolu kavşağı. Ticaret merkezi. Kâğıtçılık kompleksi.

■ **SUKARANFİLİ** a. Dünyanın ılıman ve soğuk bölgelerinde yetişen ve yaprakları çilek yaprağını andıran, sarı, beyaz ya da kırmızımsı çiçekli bitki. (Bil. a. *geum;* gülgiller familyası.) [Eşanl. MÜBAREKOTU.]
—ANSİKL. Sukaranfilinin otuz kadar türü vardır. Bunlardan ikisi (*Geum urbanum* ve *G. rivale*) kuvvet ve peklik verici etkilerinden dolayı homeopatide kullanılır.

■ **SUKARNO,** endonezyalı devlet adamı (Surabaya, Cava, 1901 - Cakarta 1970). Mühendisti, Endonezya Ulusal partisi'ni kurdu ve yönetti (1927), Hollandalılar tarafından tutuklandı (1929-1932), sonra Flores'e sürüldü (1933); Japonlar tarafından serbest bırakıldı (1942). 17 ağustos 1945'te Endonezya Cumhuriyeti'ni ilan etti ve başına geçti. Yeniden tutuklandı (1948), çok geçmeden görevine döndü. Yavaş yavaş "güdümlü demokrasi" (1957-1959) denilen diktatörce bir yönetim biçimini kabul ettirdi; Kurucu meclis'i dağıttı, Temsilciler meclisi'nin yetkilerini daralttı ve 1959 yılında yapılacak seçimleri süresiz olarak erteletti. Cakarta'yı antiemperyalizmin merkezi durumuna getirmeye ve devrimci Güney-doğu Asya'nın yönetimini ele geçirmeye çalıştı. Böylece Hollandalılar'ı Batı Yeni Gine'yi kendisine bırakmaya zorladı (1963) ve Malaysia federasyonu'nu yenisömürgeci bir girişim olarak eleştirdi (1963). Birleşmiş milletler Malaysia'yı kabul edince, ülkesini BM'den çekti (ocak 1965).
Halk tarafından tutulup sevilmesi, ordunun muhalefetine önem vermemesine yol açtı ve tüm yetkileri kendi eline alarak (1960), kendini ömür boyu Başkanlığa seçtirdi (1963). Ordunun etkisini dengelemek için Endonezya Komünist partisi' nin desteğini sağlamaya çalıştı. Bu siyasetin gelişmesi, komünist eğilimli bir hükümet darbesinin başarısızlığa uğramasıyla birdenbire durdu (30 eylül 1965). Ordu, ağırlığını koyunca Sukarno yavaş yavaş tüm iktidarını yitirmeye başladı. 11 mart 1966'da, ordunun ve sokak gösterilerinin baskısıyla, yetkilerini general Suharto'ya devretmek zorunda kaldı; ardından Halk danışma kongresi'nin kararıyla ömür boyu Başkanlıktan yoksun bırakıldı (5 temmuz 1966). Sonunda Parlamento (9 şubat 1967) ve Halk danışma kongresi'nde (12 mart), tüm görev ve unvanları elinden alındı.

SUKARNOPURA → CAYAPURA.

SUKAS *(tel),* Suriye'nin kıyı şeridinde, Ceble'nin 6 km G.'inde arkeolojik yer. Yenitaş döneminden başlayarak iskân edildi. Höyüğün en önemli özelliği (Yunanlılar'a ve onların ticari girişimlerine sistemli bir biçimde karşı oldukları sanılan) Fenikeliler'in topraklarında, İ.Ö. VIII. yy.'dan başlayarak bir yunan ticaret kolonisini barındırmış olmasıdır. Burada yaşayan İonia kökenli Yunanlılar, İ.Ö. 700'e doğru bir tapınak inşa ettiler; ancak, bu yapı 550'de yıkılınca, yerine bir fenike tapınağı yapıldı.

SUKAT çoğl. a. (ar. *sakī*'nin çoğl. *sukat*). *Esk.* İçki dağıtanlar, sakiler.

SUKATA a. (ar. *sukata*). *Esk.* **1.** Döküntü, artık. **—2.** Değersiz, atılacak şey. **—3.** *Sukata-çin,* kırıntı, döküntü toplayan. || *Sukata-har,* kırıntı, döküntü yiyen.

SUKAYAĞI a. Bir deniz uçağının, tekne ya da şamandıra olmaksızın bir su düzleminden kalkmasını sağlayan düzenek. (Suya gömülü kanatlar gibi çalışan sukayakları, hızın etkisiyle uçağı hafifçe kaldırarak hemen yüzeye çıkar ve böylece de uçağın havalanmasını sağlar.)

SUKBE a. (ar. *sukbe*). *Esk.* Delik.
—Esk. anat. Küçük delik. || *Sukbe-i fıkariyye,* omur deliği.

SUK EL-ARBA → CENDUBA.

■ **SUKEMERİ** a. Bir yerleşmeye su götürmek ya da ekinleri sulamak için yapılan ve üzerinde su yolu bulunan kemerli ya da kemersiz yapı.
—ANSİKL. İ.Ö. VII. yy.'da Asur kentleri Nemrud ve Ninova'ya su götürmek için üstü açık su yolları (Ninova su yolu 80 km uzunluğunda ve 22 m genişliğindeydi ve kemerli bir köprüyle bir vadiden geçiyordu) yapılmıştı. Yunanlılar önemli tüneller kazdılar (Sisam'da VI. yy.'da yapılan, 835 m uzunluğundaki tünel) ve İ.Ö. III. yy.'da İzmir ve Bergama için ilk basınçlı sifonları gerçekleştirdiler.
Romalılar'ın yaptığı geniş su şebekeleri XIX. yy.'a kadar rakipsiz kaldı. Roma'da, daha İ.Ö. III. yy. sonunda ve İ.Ö. II. yy. başında bir şebeke kuruldu ve bu şebeke Frontinus'un çabalarıyla, imparatorluğun I. yy.'ı sonunda 400 km'ye ulaştı. Hamamların gelişmesiyle bu şebekeye ekler yapıldı. VI. yy.'a kadar kullanılan Roma sukemerleri, VIII. ve XV. yy.'larda onarıldı. 1587'de *Aqua Felice,* 92 km'lik antik *Aqua Marcia*'nın yalnız bir bölümü üzerine kuruldu; 1869'da *Aqua Pia,* Tivoli ile Roma arasına döşenen basınçlı borular sayesinde, aynı şebekeyi 54 km'ye indirdi.
Roma İmparatorluğu'nun tarihi boyunca birçok sukemeri yapıldı. Bunlardan 200 kadarının kalıntıları gün ışığına çıkarılmıştır. Bazıları köprüleriyle ünlüdür: Şer-

sukemeri
Kemerhisar, Bor-Niğde

sukemeri
Kemerburgaz, İstanbul

şel (Cezayır), Segovia (İspanya), Türkiye'de ünlü Efes sukemeri ve Fransa'da, 50 km uzunluğundaki borusuyla Nîmes'e su taşıyan Gard köprüsü. Daha az tanınan, 136 km uzunluğundaki Lyon su şebekesi, yüksek basınçlı kurşun sifonlarıyla, XIX. yy.'a kadar aşılamayan teknik bir üstünlüğe ulaşmıştır.

Roma geleneği, uzun süre bizans ve islam dünyasında varlığını sürdürdü; buna karşılık, Ortaçağ'da, Batı'da ancak birkaç örnek gerçekleştirildi: XIII. yy.'da İtalya'da, XIV. yy.'da Fransa'da (Coutances).

Antikçağ örnekleriyle boy ölçüşebilecek ilk modern girişim, 1663-1685 arasında gerçekleştirilen, 60 km uzunluğundaki sukemeri ve 40 km'lik dökme borularıyla Versailles su yoludur. XVIII. yy.'da Fransa'da (Montpellier sukemeri), İtalya'da (Caserta, Lucca, Viterbo), Portekiz'de (Lizbon) birçok uygulama gerçekleştirilmiştir. Sanayi devrimi sırasında da, yerleşmelerin genişlemesi, her yerde, çok önemli su götürme ve işleme çalışmaları yapılmasını gerektirmiştir.

Aspendos kentinin İ.S. II. yy.'dan kalma çokkatlı sukemerleri, Anadolu'da Romalılar'dan günümüze ulaşan en etkileyici ve sağlam örneklerdir. 32 km uzaklıktan, Melas (Manavgat) çayının kaynağından Side'nin hamam ve çeşmelerine su getiren iki katlı kemerler on bölümden oluşur. İ.S. II. yy.'ın ikinci yarısında yaptırılan bu kemerler İ.S. III. yy.'ın ikinci yarısında zengin bir sideli yurttaş olan Bryonianus Lollianus'un katkılarıyla önemli ölçüde onarılmıştır. Anadolu'da Roma İmparatorluğu döneminde kurulan ya da gelişen birçok antik kentin ören yerinde, sukemerleri kalıntıları görülebilir (Efes, Bergama, Alinda, Elaiussa Sebaste, İasos, Phaselis, Erythrai, Smyrna, Laodikeia e epi Lykoi, Bargylia, Alabanda). İstanbul'da Valens döneminde (364-378) yaptırılan Bozdoğan* (Valens) kemeri Bizans ve Osmanlı dönemlerinde de onarılarak kullanılmıştır. Trakya'da Gümüşpınar ve Keçigerme gibi yerlerde görülen kalıntılar da kente su sağlayan düzenin parçalarıdır. Bunlardan kente en yakını Eyüp'teki Mazlum kemeri'dir. Bu kemerlerle getirilen sular açık ve kapalı sarnıçlarda toplanıyordu.

Süleyman I (Kanuni) döneminde İstanbul'un su düzeni elden geçirilirken Mimar Sinan kentin çeşitli kesimlerine sukemerleri (Bent kemeri, Uzun kemer, Mağlova kemeri, Güzelce kemer, Müderris köyü kemeri) yapmıştır. Kırk çeşme su düzenine bağlı olan, 275 m uzunluğunda, 35 m yüksekliğindeki Mağlova* kemeri bu yapı türünün anıtsal örneklerindendir. Eğri kemer ya da Kovuk kemer vadinin konumuna uyan L biçimiyle dikkati çeker. 710 m uzunluğunda, 26 m yüksekliğindeki Uzun kemer (Sultansüleyman kemeri) iki sıra gözden oluşur. Alibey deresi üzerindeki, 165 m uzunluğunda, 30 m yüksekliğindeki Güzelce kemer de iki sıra gözlüdür.

SUKENEVİRİ a. **1.** Su kenarlarında yetişen sarı çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *Bidens tripartitus;* bileşikgiller familyası.) **—2.** SUKETENİ'nin eşanlamlı.

SUKESTANESİ a. Göllerde yetişen, çok güzel beyaz çiçekli su bitkisi. (Meyvesine de sukestanesi denir.) [Bil. a. *trapa; hydrocharydaceae* familyası.]
—ANSİKL. Sukestaneleri, dörtköşemsi yüzer yapraklı (sapı hava boşluklu) ya da su içinde parça parça şerit yapraklı su bitkileridir. Dört sivci ucu bulunan meyvesinin içi yenebilir.

SUK EŞ-ŞÜYUH, Irak'ın G. kesiminde Basra'nın 150 km K.-B.'sında, Fırat nehrinin sağ kıyısında kent. Osmanlı yönetiminde, Basra vilayetinin Müntefik sancağına bağlı 12 000 nüfuslu bir kaza merkeziydi.

SUKETENİ a. Kömeçler halinde bileşık çiçekli, genellikle hafif yarık yapraklı, beyaz bir sorguç taşıyan kara meyveli otsu ya da çalımsı bitki. (Bil. a. *eupatorium;* 1 000 kadar tür; bileşikgiller familyası.) [SUKENEVİRİ de denir.]
—ANSİKL. Pembe çiçekli suketeni ya da sukeneviri *(Eupatorium cannabinum)* çok parçalı yapraklı çokyıllık bir otsu bitkidir; özellikle nemli Tropikal Afrika'da palmiyelikleri istila eder, yok edilmesi çok zordur. Dünyanın sıcak ve ılıman bölgelerinde suketeninin pek çok türü yetişir.

SUKHAVATİ, *Mutluluk ülkesi* anlamına gelen ve mahayana buddhacılığı metinlerine göre zenginlik ve güzellik içinde yüzen mutluluk ve barış ülkesi olan "Kötülük bulaşmamış ülke" krallığını adlandıran sanskritçe sözcük. Bu krallık, Buddha Amitabha'nın batı cennetine karşılık düşer ve buraya, Amitabha adının yürekten bir bağlılıkla anılması şartıyla yalnız erkekler girebilir (kadınların oraya girmeden önce, ilkin erkek olarak yeniden doğmaları gerekir). Bütün arınmış ruhlar, son kurtuluş günlerine kadar bu krallıkta kalır.

SUKIZAĞI a. **1.** Motorlu bir tekneyle çekilen ve kızağa bağlı bir ip yardımıyla kişinin üzerinde durduğu tahta. **—2.** Bu tahta üzerinde durmaya dayalı su kayağı sporu.

SUKİ sıf. (ar. *sūk* ve *-î*'den *sūkı*). *Esk.* Çarşıyla ilgili, çarşıya ait.
◆ sıf. ve a. Çarşılı, çarşıda çalışan.

SUKİYAKİ a. Konukların, ince dilinmiş sığır etini ve sebzeleri, soya sosuna ve şeker katılmış et suyuna daldırarak, ocak üzerinde ayrı ayrı pişirdikleri yemek. (Japon mutfağı.)

SUKKUR, Pakistan'da kent, Sind'de, Sindhu kıyısında; 190 000 nüf. Ticaret ve sanayi (besin ve tekstil sanayileri, tütün) merkezi. 1961'de keşfedilen, Yontmataş devri siti. —*Sukkur barajı,* kentin aşağı kesimindedir; 2 milyon hektardan fazla alanın sulanmasını sağlar.

SUKOBAYI a. Zool. SUDOMUZU'nun eşanlamlısı.

SUKOBAYIGİLLER a. Güney Amerika'daki iki sudomuzu türünü kapsayan kemirgen familyası. (Bil. a. *Hydrochœridae.*) [Eşanl. SUDOMUZUGİLLER.]

Sukot bayramı, yahudi dinsel takviminde sonbahar bayramı. Sonbaharın başında, meyve hasadı ve bağbozumu dolayısıyla kutlanan Sukot, İsrail'in en eski bayramlarından biridir. Adı, hasat sırasında kurulan dallarla kaplı çardakları, dolayısıyla, sinagog dinsel töresinde, İbraniler'in çölde Vaat edilmiş toprak'a doğru yürürken barındıkları çadırları çağrıştırır.

SUKÖSTEBEĞİ a. Ekvator Afrikası'nda yaşayan, yassı kuyruklu ve uzun bıyıklı, yarı sucul, böçekçil, memeli hayvan. (Bil. a. *Potamogale velox;* tanrekgiller familyası, *Potamogalinae* oymağı.)

SUKREPİTAN sıf. ve a. (fr. *sous-crépitant*). Pnömol. Akciğerlerin dinlenmesiyle algılanan, bronşlarda irin ya da sümüksü salgı bulunmasına bağlı, nemli ve ince nitelikte hırıltılı sese denir.

SUKSELAİNEN (Väinö Johannes), finlandiyalı iktisatçı ve siyaset adamı (Helsinki 1906). 1945-1964 arasında Çiftçi partisi'nin başkanlığını, 1950-1951 arasında ve 1954'te Maliye bakanlığı, mayıs-ekim 1957 ve ocak 1959-temmuz 1961 arasında Başbakanlık yaptı.

SUKUB çoğl. a. (ar. *şakb*'ın çoğl. *sukub*). *Esk.* **1.** Delikler. **—2.** Delinmeler, delmeler.

SUKUF çoğl. a. (ar. *sakf*'ın çoğl. *sukūf*). *Esk.* **1.** Damlar, tavanlar, çatılar. **—2.** *Sukuf-ı büyut,* evlerin damları. ‖ *Sukuf-ı münakkaşa,* süslü tavanlar.

SUKÛK çoğl. a. (ar. *şakk*'ın çoğl. *şukük*). *Esk.* Şeriat mahkemesinin verdiği ilamlar, hükümler, beratlar.

SUKULAR ya da **BASUKULAR,** Zaire'nin güney-batı'sında yaşayan, yaklaşık 150 000 nüfuslu ve dil açısından merkezi Bantular'a bağlı halk topluluğu. Çiftçilik, avcılık ve balıkçılık yapan Sukular, anasoylu olmakla birlikte, kocanın babası ölünceye kadar babayerli, daha sonra dayıyerlidirler. Her köy, yerelleşmiş ve en yaşlı erkeğin siyaset ve dinsel tören başkanlığını üstlendiği bir anasoyluluk bölümüne karşılık düşer. Soydan geçme reislikler biçiminde bir araya gelen Sukular arasında, göreli bir toplumsal katmanlaşma vardır.

SUKURBAĞASIGİLLER a. Obrunkönlü omurgalı, firmistern sternumlu, dişli çeneli, kuyruksuz amfibyumlar familyası. (Sukurbağasıgiller Eski Dünya'nın her tarafında bulunur; Kuzey Amerika'daysa yalnız *Rana* cinsiyle temsil edilir. Bunlar "gerçek kurbağalar"dır. Başlıca türleri "yeşil sukurbağası [*Rana esculenta*], çayır kur-

bağası [R. *temporaria*] ve çevik sukurbağası [*R. dalmatina*]. Bil. a. *Ranidae*.)

SUKUT, -tu a. (ar. *sukūt*). *Esk.* **1.** Aşağı inme, düşme: *"Ayağının altında bir uçurum açılmış, nâgihani oraya sukuta başlamış"* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** Büyük bir görevden ayrılmak zorunda kalma. **—3.** Yaprak dökümü. **—4.** *Sukut etmek,* düşmek. **—5.** *Sukut-ı ahlak,* ahlak bozukluğu. ‖ *Sukut-ı evrak,* istifa dilekçesi. ‖ *Sukut-ı hakk,* hakkın düşmesi, kaybolması. ‖ *Sukut-ı hayal,* hayal kırıklığı: *"Çünkü onların da mihnetleri, sukut-ı hayalleri, kaderleri vardır"* (H. E. Yalçın). ‖ *Sukut-ı mahzen-i mevki,* düşülmüş, karanlık yer: *"Nedir nâlende ol te'sir kim ruha mugâlibdir, / Sukut-ı mahzen-i mevki kadar ârâmı sâlibdir"* (Tevfik Fikret). ‖ *Sukut-ı mevki,* düşülen yer: *"Sukut-ı mevkiyi tadil edince bir bülbül / teranesiyle yüreklerde cûş eder sende"* (Tevfik Fikret).
—Cez. huk. *Davanın sukutu* → DAVANIN DÜŞME*Sİ.
—Huk. *Borcun sukutu* → BORÇ*UN SONA ERMESİ. ‖ *Hakkın sukutu* → HAKKIN DÜŞME*Sİ.

SUKUTRA, arapça **Sokotra**, Hint okyanusu'nda ada, Guardafui burnunun 250 km ve Arabistan'ın G. kıyısının 400 km açığında; 3 580 km²; yaklaşık 10 000 nüf. Önceleri Güney Arabistan'daki Mehre sultanlığı'na bağlı olan ada 1876'da ingiliz üssü oldu; bugün Yemen'e dahildir. Ruslar, burada geliştirdikleri üssü uzun süre bölgenin "gözleme merkezi" olarak kullandılar. XV.-XVI. yy.'a kadar hıristiyan kalan nüfus, yüksekliğin 1 400 m'ye ulaştığı iç kesimde, arapça olmayan bir güney-sami dili konuşan ve çobanlık yapan topluluklardan, yarı kurak kıyılardaysa (150-200 mm yağmur) karışık ve araplaşmış balıkçı halktan oluşur.

SUKU UKAZ, Ukaz adı verilen vadideki pazar, panayır yeri. Bu panayır her yıl, savaşların kesildiği 1-20 zilkeade tarihleri arasında kurulurdu. Bütün Arabistan kabilelerinin bir araya geldikleri bir panayır yeriydi. Bu panayırın ticaret ilişkileri yanında şiir yarışmaları, dinsel bayramları kutlama, kabile ya da kabile bireylerinin birbirlerini tanıma ve ilişki kurmaları gibi kültürel, dinsel ve sosyal yanları vardı. Mekke'nin kutsal sayılmasından önce haremi (yasaklanmış yer) ve çevresinde tavaf edilen Useyde gibi kayalığı ile ünlüydü. Mekke'nin kutsal sayılmaya başlanması, haccın islamın beş ilkesinden biri haline gelmesi Suku Ukaz'ın önemini azalttı, 746'da hariciler tarafından ortadan kaldırıldı.

SUKÜRE a. Gezegenimizin sularının toplamı. (Hem okyanusları, denizleri, gölleri, akarsuları hem de yeraltı sularını kapsar. Okyanus sularının hacmi yaklaşık 2×10^9 km³, kutup ve dağ buzullarınınki 5×10^7 km³, yeraltısularınınki $1,3\times10^7$ km³, tatlısulu ve tuzlusulu göllerinki $3,6\times10^5$ km³, akarsularınkiyse yalnızca 2×10^3 km³'tür. Yıllık yenilenme oranı, akarsular için yaklaşık 20 kat, okyanuslar için $2,6\times10^{-4}$, buzlar için $0,6\times10^{-4}$'tür.) [Eşanl. HİDROSFER.]

-SUL → -SIL.

SULA ya da **SOELA yarımadası,** Molük adalarında (Endonezya) ada öbeği, Sulavesi'nin D.'sunda; yaklş. 4 850 km²; 239 000 nüf. Kereste üretimi. Tarım (pirinç, mısır, tütün ve şekerkamışı).

SULAK sıf. Nem tutan, suyu bol yer, toprak için kullanılır: *Pirinç sulak toprakta yetişir.*
◆ a. Kuşların su içmesi için konulan küçük kap.

SULAKLIK a. Sulak olma özelliği.

SULAKYURT, İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümünde Kırıkkale iline bağlı ilçe; 18 740 nüf. (1990); 741 km²; 26 köy. Merkezi Kırıkkale'nin 52 km K.-D.'sunda *Sulakyurt,* 5 754 nüf. (1990). Tahıl üretimi. Hayvancılık.

SULAMA a. **1.** Sulamak, su serpmek eylemi. **—2.** Yağış yetersizliğini ve / ya da toprağın su eksikliğini gidermek ve böylece bitkilerin yetişmesini olanaklı kılmak amacıyla ekip biçilen bir alana ya da bir çayıra su verme, su götürme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Çiçekç. Çiçeklere su verme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hayvc. *Sulama araçları,* hayvanın su gereksinimini gidermek için yapılmış kap ya da düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hidr. bağl. Henüz kurumamış bir harcı ya da bir betonu ıslatma.
—Mad. oc. Maden ocaklarında, kazı ve yükleme işlemleri sırasında meydana gelen tozları gidermeye dayanan yöntem.
—Marangl. Biçilmiş bir kerestenin keskin olmayan köşesi ya da kenarı.
—Tarım mak. *Sulama makinesi,* otomatik ya da yarı otomatik olarak bitkileri sulamaya yarayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ted. Bedenin herhangi bir kısmına, örtü halinde ve alçaktan (sıcak ya da soğuk) su dökme biçiminde hidroterapi yöntemi.
—ANSİKL. Çöl ikliminde (yıllık yağış 120 mm'nin altında) sulama olmadan tarım yapılamaz. Akdeniz ikliminde, çok su gerektiren bitkileri (bahçe bitkileri) ve bütün yaz bitkilerini sulamak gerekir. Okyanus ikliminde (yıllık yağış 600-700 mm) yıl boyunca yağışlar düzensiz olduğu için, bitkilerin gelişme dönemlerinde sulama yapılmalıdır. Potansiyel buharter (PBT) değeri, belli bir bölgede, toprağın buharlaşma ve bitkilerin terleme yoluyla kaybettiği su miktarı olup iklimin, bitkilerin su ihtiyacı üzerindeki etkisi anlamına gelir. İklimden başka toprağın yapısı ve dokusu da bitkilerin alabileceği su miktarını belirlemekte rol oynar; çünkü topraktaki su rezervleri toprağın yapısına ve dokusuna bağlıdır. Bu nedenle, kullanılabilir su rezervi çok az olan kumlu topraklar, killi ya da milli topraklara göre daha sık ve daha fazla sulanmak ister. Sulamanın gerekip gerekmediğini belirleyen üçüncü bir etmen de bitkinin kendisidir: bitkisine göre, 1 kg kuru madde üretmek için 350 ila 800 litre su gereklidir. Bitkilerinin su tüketimi potansiyel buhartere (PBT) göre hesaplanır; bunu belirlemek için de bitkilere ve bitkinin gelişme evresine göre değişik bir K katsayısı uygulanır. Belli bir dönem, örneğin 1 ay için bir tarım bitkisinin sulama suyu ihtiyacı, bu değişik öğelerden hareketle aşağıdaki formüle göre hesaplanır: ihtiyaç=tüketim (K×PBT) – (yağış miktarı mm+topraktaki kullanılabilir su rezervi.)
Su ihtiyacının tam karşılanması dışında, sulama, verimi artırıcı öğelerin toprağa verilmesine ve / ya da tuz (sodyum klorür) gibi bitkilere zararlı öğelerin derinlere inmesine yarar.

sulama teknikleri

Bir tarlanın sulanması, ona dağıtılan suyun, önceden harekete geçirilip bir yerden getirildiği anlamına gelir. Getirme, suların akarsulardan kanalizasyon ya da pompa ile alınmasını, bunlarla yüzeysel rezervlerin yapılmasını (büyük barajlar, bentler) ya da yeraltı sularının yüzeye çıkarılmasını (kuyu, artezyen, tünel) gerektirebilir. Sular toplandıktan sonra, toplama yeri (baraj) sulanacak bölgeden uzak olduğu zaman bazen büyük boyutlara varan bir sulama şebekesiyle tarlalara ulaştırılır. Sulama şebekesi üstü açık kanal biçiminde olabileceği gibi basınçlı borulardan da oluşabilir. Suyun kullanıcılar arasında dağıtımına gelince, bunun için iki büyük yöntem vardır: sırayla sulama ve isteğe bağlı sulama. Sırayla sulamada, her sulayıcıya önceden belirlenen bir kullanma zamanı tanınır; isteğe bağlı sulamada ise, sulayıcı uygun bulduğu zaman, kendisine ayrılan suyu kullanır.

Sulama, suyun toplanma biçimine, taşıma şebekesinin yapısına, arazinin topografisine, ekili ürünün cinsine, ekim tekniklerine ve sulama tesisatının maliyetine bağlı olarak değişik biçimlerde yapılabilir.

• *Yüzeyden sulama.* Suyun, önceden hazırlanmış toprağın üzerinde serbestçe akmasını öngören bu teknik, en eski tekniktir; başlıca üç şekilde uygulanır:
1. *gölleme* ya da *şişirme,* ince bentlerle çevrili düz arazide uygulanır; su bir süre göllendiği tavalarda kalır (pirinç tarlaları);
2. *salma,* suyun yerçekimine göre akabileceği arklarla bölünmüş hafif eğimli (tarım bitkileri için en fazla % 2) tarlalarda uygulanır;
3. *sızdırma,* özellikle sebze tarlalarında (yol yol sulama) ve meyve bahçelerinde (çanaklı sulama) uygulanır. Tarla ya da bahçeye balıksırtı ya da tahtavari işlenir. Tahta ya da yastıkların arasındaki arklarda (meyve behçesinde ağaçların etrafındaki çukurlarda) biriken su yavaş yavaş toprağa sızar.

• *Yağmurlama.* Birçok ülkede yaygın olan bu teknikte arazinin önceden hazırlanmasına gerek yoktur; sudan da tasarruf edilir, ama tesisatı pahalıdır. Su orta basınç altında (3 ila 5 kg/cm²), yerden yukarıda belli bir yükseklikte bulunan püskürtücülerle püskürtülür. Bu sınırlı ve düzenli sulama tekniği suların çok ince, hafif ve yumuşak püskürtülmesini gerektirir.

• *Yerel sulama, küçük sulama* ya da *damla damla sulama.* Aralıklı ekilmiş ürünlere, özellikle meyve ağaçlarına uygulanabilen ve su açısından en ekonomik olan sistemdir. Su, toprağın üzerinden ya da biraz yukarıdan geçirilen boruların üzerindeki deliklerden, az bir basınç altında akar. Bu sulama yöntemi, kolaylıkla otomatik hale getirilebilir; az el emeğine ihtiyaç gösterir, ama sulayıcının çok usta ve yetkin olmasını gerektirir.

• *Yeraltından sızdırma.* Bu istisnai sistem, yeraltına gömülen borularla bir sulama ağı yapılmasını gerektirir.

• *Su örtüsünün denetlenmesiyle sulama.* Suyun, kılcallıkla yükselerek bitkiyi besleyebilmesi için topraktaki su örtüsünün hep belli bir düzeyde tutulmasını gerektirir. Bu sisteme çok ender rastlanır (Hollanda, ABD).

sulamanın yaygınlaşması

Sulama, günümüzde dünyadaki ekili alanların % 15'inde (230 Mha) uygulanmaktadır. Sulanan alanların % 60'ı Asya'nın muson bölgelerindedir. (Çin'de, dünyadaki toplam alanın % 30'u [74 Mha]). Bu oran, Akdeniz ülkelerinde ve Rusya'da % 7, ABD'de % 7,5, Kara Afrika'da % 1,1'dir. Türkiye'de ekili alanların 2,5 Mha'ı sulanmaktadır. Sulanan bitkilerin çeşidi pek çoktur ama pirinç ilk sırayı alır.

Modern teknikler (yağmurlama, yerel sulama) sudan tasarruf sağlar, ama pahalıdır. Sermaye azlığı ve maliyetin pahalı oluşu bu yöntemlerin yaygınlaşmasını engellemektedir. Ayrıca sulamanın yaygınlaşmasına çok ihtiyaç duyulan gelişmekte olan ülkelerde, bu sistemlerin uygulanması güçtür. Sulama başarısızlıkla sonuçlanabilir (geniş alanlarda tuz birikmesi, sulama şebekelerinin kötü çalışması, çiftçilerin katılmamaları yüzünden toprakların iyi değerlendirilememesi vb.). Fakat iyi uygulandığı takdirde sulama, yılda 2 ya da 3 ürün alınmasını, verimin iki ya da üç kat artırılmasını sağlayabilir. Hızla artmakta olan dünya nüfusunu 2000 yılında beslemek için, genetik ilerlemelerden daha çok, tarımın yoğunlaştırılmasına olanak veren sulamaya güvenmek gerekir.
—Çiçekç. Bitkilerin en önemli bileşeni olan su, besleyici maddeleri çözelti haline getirip özümlenmelerini sağladığından bitkilerin büyümesi için onsuz olmaz bir etmendir. Sulama çiçekçilikte, bitkilerin büyümesini hızlandırmak için, doğal su kaynaklarından ayrı olarak bitkiye su verme

amacı güden bir tekniktir. Su hortum ya da süzgeç kullanılarak elle ya da otomatik olarak yağmurlama aletleriyle verilir. Sulama çevre sıcaklığındaki suyla ilkbaharda sabah ya da gündüz, yazın akşamüstü yapılır.

—Hayvc. Sulama araçları çok çeşitlidir: *toplu sulama araçları* (havuz, yalak vb.); *bireysel sulama araçları* (çanak, emzik); *otomatik sulama araçları*, bir boru sistemine bağlı olan ve su gelişini düzenleme mekanizması bulunan araçlar (bunlar arasında, bir şamandıra ya da bileşik kaplar sistemi sayesinde suyun hep dolu kaldığı *değişmez düzeyli sulama araçları* ve hayvanın doğrudan dokunduğu zaman su veren *paletli, klapeli, bilyalı sulama araçları* yer alır); *donmayan sulama araçları*, borularının otomatik boşalması ya da doğal ısının yeniden sağlanması sayesinde soğuğa dayanabilen araçlar; *ısıtıcı sulama araçları*, dıştan yapay bir ısı kaynağıyla ısıtılan ve sıcaklığını 8 ile 10 °C arasında tutabilen araçlar.

—Tarım mak. Sulama makineleri kapasitelerine göre birkaç tipe ayrılır:
1. düşük basınçla (2 ila 4 bar) çalışan küçük döner sulama makineleri;
2. yağmurlama başlıklarıyla donatılmış birbirine karşı iki sulama rampasından oluşan dev sulama makineleri (püskürtme genişliği 50 ile 80 m);
3. arazide otomatik olarak yer değiştiren ve yüksek basınçta (6 ila 10 bar) çalışan özdevinimli sulama makineleri.

SULAMAÇ a. ARAZÖZ'e karşılık olarak önerilen sözcük.

SULAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir yeri (bir şeyle) sulamak*, bir araçla üzerlerine su serpmek; su dökmek: *Çiçekleri süzgeçli kovayla sulamak. Çimleri sulamak.* **—2.** *Hayvanları sulamak*, yalağa, bir su kaynağına götürüp su içirmek; onlara su vermek; suvarmak. **—3.** *Arg. Belli bir miktar parayı sulamak*, ödemek, vermek: *Hafta sonu, maaşın tamamını suladık.*

◆ **sulanmak** dönşl. f. **1.** Bir şeyden söz ederken, suyunu salmak: *Yoğurt sulandı.* **—2.** Suyu çoğalarak yoğunluğu azalmak: *Kanı sulanmak.* **—3.** Gözden söz ederken, yaşarmak. **—4.** *Arg. Bir şeye sulanmak*, bir şeyi istediğini açıkça belli etmek: *Boşuna kalemime sulanma, hediyedir, veremem.* **—5.** *Arg. Bir kimseye sulanmak*, ona duyduğu cinsel isteği yakışıksız bir biçimde belli etmek; asılmak.

◆ **sulanmak** edilg. f. **1.** Bir şeyden, bir yerden söz ederken, üzerine su serpilmek, su dökülmek: *Bahçenin tamamı sulandı mı?* **—2.** Bir hayvandan söz ederken, su verilmek.

◆ **sulandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyle, bir şey katarak) sulandırmak*, içine sıvı bir şey katarak yoğunluğunu azaltmak: *Boyayı sulandırmak.* **—2.** *Bir şeyi sulandırmak*, bir şeyden söz ederken, bir sıvının, bir şeyin sulanmasına yol açmak, yoğunluğunu azaltmak: *Bu ilaç kanı sulandırır.*

◆ **sulatmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, bir yeri sulatmak*, üzerine su serptirmek, su döktürmek: *Çiçekleri sulatmak.* **—2.** Bir hayvanı sulatmak, hayvanlara su verilme işini yaptırmak.

SULANDIRICI sıf. ve a. Sulanmayı, sulandırmayı sağlayan madde için kullanılır: *Kanı sulandırıcı maddeler.*

—Tıp. Salgıları (bronş, safra vb.) ya da seröz zarlarda toplanan sızıntıları sulandıran maddelere denir.

◆ a. Tıp. Sulandırıcı madde.

SULANDIRMA a. Sulandırmak eylemi.

—Hidr. bağl. Islak yöntemle gerçekleştirilen çimento üretiminde kili ve kirteçtaşını su içinde katı asıltı haline getirmeye dayanan işlem. || *Sulandırma havuzu*, sulandırma işleminin gerçekleştirildiği aygıt. — Su içinde asıltı haline getirilecek maddelerin mekanik ve pnömatik olarak karıştırıldığı büyük tekne.

—Homeopat. Hayvansal, bitkisel ya da madensel kökenli bir ilacın derişiminin, başlangıçta etkin olmayan bir ortamda gittikçe azaltılmasını ve böylece sonunda ilacın etkinlik kazanmasını sağlayan işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Şekerc. *Şurubu sulandırmak*, fazla pişmiş şurupları, reçelleri, su katarak daha akışkan hale getirmek.

—ANSİKL. Homeopat. Homeopatiye özgü bir ilaç hazırlama yöntemi olan sulandırma, homeopatik ilaca özgün iyileştirici özellikler kazandıran son derece düşük dozların kullanılmasına olanak verir.

Fransa'da resmen tanınmasından bu yana homeopatik ilaçlar 1965 tarihli *Préparations homéopathiques de la Pharmacopée française*'e (Fransız farmakopesinin homeopatik reçeteleri) göre hazırlanmaktadır. Başka bir deyişle, ilaçların hazırlanış teknikleri burada tanımlanan ve Hahnemann tarafından titizlikle belirtilen biçimlere mutlaka uymak zorundadır. Resmi fransız kodeksi tarafından da yalnız Hahnemann'ın öngördüğü biçimde ayrı şişelerde art arda sulandırma yöntemini kabul etmektedir; tek şişe yöntemini uygulayan Korsakov sulandırması yasal olarak geçersiz sayılmıştır; bazıları bunun yanlış olduğu görüşündedir.

Bir *ana tentür*'den ya da sıvı evreye geçmeden önce laktozla uzun süre ezilerek işlem görmüş katı bir maddeden yapılan her ilaç latince adıyla gösterilir (bu adlandırma uluslararası kullanımı kolaylaştırır) ve bu adın sonuna sulandırmanın oranını gösteren bir işaret ve ilaçtan kaç tane kullanılacağı eklenir: ilacın sayısı ve DH ya da X (Hahnemann ondalığı) ya da CH (Hahnemann yüzdeliği). Buna göre örneğin yüzdelik 1'inci boğanotu sulandırması: *Aconitum napellus* 1 CH; ondalık 3'üncü altın çubuk sulandırması: *Solidago virga aurea* 3 DH; yüzdelik 9'uncu kargabüken sulandırması: *Nux vomica* 9 CH olarak yazılır.

Sulandırmalardan önce bir dizi yeni, tamamen temiz, suda yıkanmış ve kurutulmuş, tıkaçlı ve istenen sulandırmaya uyan numarayı taşıyan şişe hazırlanır: örneğin bir 7'nci yüzdelik için 7 şişe. 1'inci şişeye ilaç hammaddesinden tartı ile bir kısım konur ve bu madde hacim olarak 100 kısım, eğer bitkisel bir ana tentür sözkonusuysa, 70 °'lik alkolle tamamlanır; şişe kapatılır ve en az 100 kez çalkalanır; tekdüze bir dağılımı bu çalkalama sağlayacaktır. Sulandırma ve çalkalama işlemleri ilacın *dinamikleşme*'sini sağlar. Böylece bir 1'inci yüzdelik (1 CH) elde edilir. 2'nci yüzdeliği hazırlamak için 1'inci CH'den bir hacim alınır ve çözücünün 99 kısmıyla karıştırılarak 100 kez sallanır; böylece 2'nci yüzdelik elde edilir ve 7'nci şişeye dek aynı şekilde devam edilir: bu şişede ise istenen 7'nci yüzdelik bulunmaktadır.

Ondalık sulandırmalarda da işlemler aynıdır, ancak ölçek ondalıktır. Bu işlemlerle ulaşılan sulandırmalar hakkında bir fikir sahibi olmak için, bir 3'üncü CH'nin (kuramsal olarak) $1 \cdot 10^{-6}$'ya, yani bir milyonda bir sulandırmaya ve bir 9'uncu CH'nin $1 \cdot 10^{-18}$, yani milyar kez milyarda (18 sıfır) bir sulandırmaya tekabül ettiğini anımsatmak yerinde olur.

Hazır olarak satılan sulandırmalar 9'uncu CH'ye (dahil) kadar gider. Bunun ötesinde, 30'uncu CH'ye (dahil) kadar giden (Fransa'da izin verilen sulandırma sınırı) ve ancak tıbbi reçeteye dayanılarak hazırlanan sulandırmalar sözkonusudur. 9'uncu CH, Avogadro sayısına dayanılarak seçilmiştir. Bu şekilde hazırlanan sıvı sulandırma, etkin kısım olarak, istenen ilaç biçiminin yapısına girer; genellikle, hem homeopat hekimlerin hem de hastalarının beğenisine uygun olarak, sakaroz ve laktoz karışımından oluşan tanecik ve küreciklere emdirilir, fakat içilebilir damlalar da hazırlanabilir. Katı maddelerin ezilmesiyle de toz ya da kaşeler elde edilir. Ayrıca, eğer gerek duyulursa, sulandırma, kullanılan tüm ilaç biçimlerinin bileşimine girebilir: fitiller, komprimeler, şuruplar, içilebilen ya da şırınga edilebilen ampuller, pomatlar, kremler vb.

SULANDIRMAK → SULAMAK.

SULANMA a. **1.** Sulanmak eylemi. **—2.** Kim. Kimi maddelerin, havanın nemini soğurarak çözülme ve sıvılaşma özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Kim. Sulanma, katı bir maddenin suyla oluşturduğu ayrışma basıncının, normal sıcaklıklarda, atmosferdeki ortalama su buharı basıncından daha düşük olmasından kaynaklanır; bu durumda suyun soğurulması, doymamış sulu bir çözeltinin oluşumuna yol açar; bu çözeltinin buhar basıncı, atmosferdeki su buharı basıncıyla denge durumundadır.

SULANMAK → SULAMAK.

SULARINDA be. Zaman, saat ya da yaş belirten bir sözcükten sonra yaklaşık bir sınırı bildirir; civarında, sıralarında: *Akşam sularında eve vardık. On sekiz yaş sularında bir genç.*

SULATMA a. Sulatmak eylemi.

SULATMAK → SULAMAK.

SULAVESİ, Endonezya'da ada, B.'sında Makassar boğazı, K.'inde Sulavesi denizi, D.'sunda Molük denizi ve Banda denizi, G.'inde Flores denizi vardır; 189 000

Navicet-Atlas-Photo

Sulavesi
Rantepao bölgesinde pirinç tarlası (solda pruva biçimindeki çatılarıyla toraca evleri)

km²; 12 507 650 nüf. (1990). Endonezya'nın dört ilini kapsar.

Ada, çok derin Tomini (– 3 700 m), Tolo ve Bone körfezleriyle ayrılan dört uzun yarımadadan oluşur. Dağlık bir adadır (Bukit Rantemario'da 3 440 m); ovalar az dardır (Tempe gölü ovası, küçük kıyı ovaları). Kıyılar, genellikle kayalık ve sarptır (yalıyarlar). İç kesimde yer biçimi, dağ kütleleri ile dar ve derin hendeklerin oluşumuna yol açan Pliyosen devri ve Dördüncü Zaman kırıklı bir tektonik hareket sonucunda bölmelere ayrılmıştır. Bugün yanardağ faaliyeti olmamakla birlikte yer sarsıntıları sıkça meydana gelir. Sıcak (ortalama 22-32 °C) ve nemli ekvator iklimi hüküm sürer. Yerleşik hayvanların (geyik domuzu, kara maymun, anoa) barındığı gür bir ormanla (tek ağaçları, santal ağacı) kaplı K.'de her mevsimde yağmur yağar; G.'de ise yağmur kasım-mart ayları arasında yoğunlaşır ve savana, alçak bölgeleri kaplar.

Makassar yarımadasında nüfus yoğunluğu km²'de 200 kişiyi bulur. Müslümanlığı benimsemiş Deutero-Malaylar'dan olan Bugiler ve Makassarlar kazıklar üstüne kurulmuş köylerde yaşarlar, sular altında kalmış topraklarda pirinç (yılda bir ürün) ve mısır yetiştirirler. Usta denizci ve tüccar olan Bugiler gemi işletirler ve öbür adalarla ticaret yaparlar. Protestanlığı kabul etmiş Minahassanlar'ın bölgesinde de (Manado bölgesi) nüfus yoğundur.

Protomalaylar, adanın iç kesimine sürülmüşlerdir. Rantepao bölgesinde yaşayan Toracalar gittikçe daha çok turistin ülkeye gelmesini sağlarlar. Turistler onların dini törenlerini (bufalo kurbanı etme töreni) izlerler ve çatısı pruva şeklindeki evlerinin fotoğraflarını çekerler. Adada özellikle hindistancevizi içi, kahve (Minahassanlar bölgesi), hinthurması, reçine ile temizlenmemiş nikel (güney-doğu yarımadasında Pomalu ve Saroako madenleri) dışsatımı yapılır.

—Tar. Adayı 1512'de keşfeden Portekizliler, adadaki ilk kaleyi kurdular ve Makassar sultanı sayesinde buradaki ticaretlerini geliştirdiler. Ancak Hollandalılar, Makassar sultanını yenerek sultanın başkentinde bir ticaret antreposu kurdular (1607). Sonunda Hollandalılar, 1667 Banga antlaşması'yla sultana, mülklerini Doğu Hindistan Hollanda şirketi'ne bırakmayı kabul ettirdiler. Sulavesi Hollanda'nın tam denetimi altına ancak XX. yy. başında girdi. İkinci Dünya savaşı sırasında Japonlar tarafından işgal edildi ve 1950'de Endonezya Cumhuriyeti'ne katıldı.

SULB → SULP.

SULBİ, SULBİYE sıf. (ar. *şulb* ve *-i*'den *şulbi*, dişl. *şulbiyye*). *Esk.* **1.** Omurgaya ait, omurgayla ilgili. **—2.** Birinin soyundan gelen oğul için kullanılır.
—İsl. huk. Ölen kişinin sulbünden olan kız çocuk.

SULBİYET a. (ar. *şulb* ve *-iyyet*'ten *şulbiyyet*). *Esk.* **1.** Katılık, sertlik, cisimlerin katı hali. **—2.** Duygusuzluk.

SULCİS. Tar. coğ. Sardinya'nın açığında küçük ada. İ.Ö. VIII. ya da VII. yy.'da kurulmuş, başlıca kartaca merkezlerinden biriydi. Günümüzde *Sant'Antioco*. Sur kalıntıları.

SULCUS a. (lat. sözc.). Anat. **1.** Bir sinovya zarıyla kaplı olan ve kirişlerin kaymasına yarayan çok kaygan oluk. **—2.** *İç ve dış ikibaşlı kas sulcusları*, dirsek düzeyinde ikibaşlı kas kirişinin her iki yanında bulunan iki oluğun her biri.

SULDUS ya da **SULDUZ,** Moğolistan'da Onon ırmağı kıyılarında yaşayan bir moğol boyu. *Moğollar'ın gizli tarihi* adlı yapıtta adı üç kez geçer. Taiciutlar tarafından öldürülmek için izlenen Cengiz, Onan ırmağı yakınlarına saklandığı zaman Suldus boyunun önde gelenlerinden Sarkan Şıra, Cengiz'in kaçıp kurtulmasına yardım etti. Cengiz, Timuçin adıyla hükümdar olunca yaptığı yardıma karşılık Sarkan Şıra'yı ve Suldus boyunu koruyup kolladı. Sarkan Şıra'nın soyundan gelenler İlhanlı devletinde önemli görevlere atandılar. Bunlardan ünlü ilhanlı komutanı Çoban* Noyan ile 1318-1322 arası Anadolu'da valilik yapan, çıkardığı ayaklanma sonunda yenilip Mısır'a kaçan Temurtaş da Suldus boyundandır.

SULEHA çoğl. a. (ar. *şalih*'in çoğl. *şuleha*). *Esk.* Günahsız, iyi niyetli kimseler.

SULEYB ya da **SULEBE,** Orta Arabıstan'da yaşayan bir arap kabile. Asıl adları "Sleba" biçiminde telaffuz edilen "Sulebe" olmasına karşılık, öteki arap kabileleri tarafından aşağılanmak amacıyla "Suleyb" olarak adlandırılırlar. Bu küçümsemeye, annesiyle zınada bulunan bir kimseden türemiş olmaları neden olarak gösterilir. Kabilenin bir bölümü Arabıstan'ın verimli topraklarında yerleşmiştir. Çorak bölgelerde yaşayanlarsa mevsimlere bağlı olarak yer değiştirirler ve avcılıkla geçinirler. Es-Saydan, el-Gummi, el-Gumeym olmak üzere üç kola ayrılırlar. Ayrıca, yaşadıkları yerlere göre çöl, Filistin, Ürdün, Suriye ve Mısır Suleybleri olarak da adlandırılırlar. İnançlarında hıristiyanlıktan yıldızlara tapmaya kadar çeşitli dinlerin izlerine rastlanır.

SULEYHİLER, Yemen'de Mısır Fatımı devletine bağlı bir arap hanedanı (1038-1168). —ALİ BİN MUHAMMET ES-SULEYHİ (öl. 1081), kurduğu hanedan, adıyla anıldı. Hamdan kabilesinden gelen bu hanedanın merkezi Zu Cible idi. Ali, sünni bir fıkıhçı olan babasının dostu bir şii dâinin (propagandacı) etkisinde kalarak ondan Kuran'ın bâtın (iç) anlamıyla imamiye fıkhını öğrendi. Dai, ölmeden önce şiilerden edindiği bütün zekât mallarını Ali'ye bıraktı. Bir süre hac kafilelerine reislik yapan Ali, Hamdan kabilesinden 60 kişiyi Fatımiler hesabına propaganda yapmakla görevlendirdi. Sanâ'nın batı kesiminde Hazar dağına bir kale yaptırarak yandaşlarını buraya topladı. Yemen'de yafuri, ziyadi ve ressi hanedanlarının birbirleriyle çekişmesinden yararlanarak Ressiler'i yendi. Zebıd'i ele geçirdikten (1060) sonra fatımi halifesi el-Mustansır'dan dâilik beratı istedi. Halife, bu görevle birlikte elinde bulundurduğu yerlerin yönetimini de kendisine verdi. Ali, bir süre sonra Aden'i ele geçirdi. Mekke üzerine yürüdüğü sırada vaktiyle zehirlettiği Habeşistan hükümdarının oğlu Sait el-Ahval'in saldırısına uğradı ve öldürüldü (1081), karısı da tutsak düştü. —MÜKERREM AHMET (öl. 1091), babasının öcünü almak için harekete geçti, Zebit'teki savaşta Sait el-Ahval'i yendi ve annesini de tutsaklıktan kurtardı. Sait, birkaç ay sonra yeniden saldırdıysa da yine yenildi ve öldürüldü. Mükerrem, kendisini içki ve eğlenceye verdiğinden ülkeyi fiilen zeki ve akıllı bir kadın olan karısı es-Seyide Erva yönetti. —SEBA BİN AHMET (öl. 1099), Mükerrem'in erkek çocuğu olmadığından yerine akrabası Seba bin Ahmet geçti. Seba bin Ahmet'in ölümünden sonra es-Seyide yönetimi yeniden ele aldı. Ancak, kadın olduğundan görünürdeki dâiliği bu kez EL-MUFADDAL BİN EBÜLBEREKÂT'a (öl. 1111) bıraktı. Mufaddal bir ayaklanmayı bastırmak isterken öldürülünce, Seyide ordusunun başına geçti ve ayaklanmayı bastırdı. Ancak, 1119'a kadar Yemen'deki karışıkların önü alınamadı. Mısır'dan gönderilen fatımi komutan Ali bin İbrahim ülkede düzeni sağladıktan sonra yönetimi Seyide'nin (öl. 1138) elinden almak istediyse de başaramadı. İbrahim, Mısır'a dönerken öldürülünce Yemen'in başına Fatımiler tarafından Zeriler'den Seba bin Ebilsuut getirildi. Seyide öldükten sonra dâilik görevi, onun vasiyeti uyarınca EL-MANSUR BİN EL-MUFADDAL EL-HAMIDİ'ye verildi. Yeni dâi ve onu izleyenler ömürlerini eğlence ve ellerindeki kaleleri satıp para sağlamakla geçirdiler. Böylelikle Suleyhiler hanedanı son buldu (1168).

SULFATA ya da **SULFATO** a. (ital. sözc.). Halk arasında kının sülfatına ve genel olarak kının tuzlarına verilen ad.

SULH a. (ar. *şulḥ*). **1.** Barış. **—2.** *Sulh olmak*, anlaşmak, uzlaşmak.
—*Esk.* **1.** Rahatlık, asayiş, huzur. **—2.** Uzlaşma, uyuşma. **—3.** *Sulh-amiz*, barıştıran, barışı sağlayan.
—Huk. *Sulh hâkimi*, sulh mahkemelerinin görev alanına giren davalara bakan yargıç. (Sulh ceza mahkemelerindeki davalara bakan hâkime sulh ceza hâkimi, sulh hukuk mahkemelerindeki davalara bakan hâkime de sulh hukuk hâkimi denir.) || *Sulh mahkemeleri* idare mahkemeleri, özel mahkemeler ve asliye mahkemelerinin görevi dışında kalan hukuk ve ceza davalarına bakan mahkemeler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Med. us. huk. Davacı ile davalının anlaşarak aralarındaki uyuşmazlığa son vermeleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Huk. Her ilçede en az bir sulh mahkemesi vardır. Sulh mahkemeleri, tek yargıçlıdır. Sulh ceza mahkemeleri asliye ceza mahkemeleri ve ağır ceza mahkemeleri dışında kalan davalara bakar. Sulh hukuk mahkemesinin görevi yasalarla belirtilmiştir. Değeri beş yüz bin liraya kadar olan hukuk davalarıyla, yasayla belirlenmiş öteki hukuk davalarına bakar (örneğin: tahliye davaları).
—Med. us. huk. Sulh, davacıyla davalı arasında yapılan bir tür sözleşmedir. Taraflar arasında yapılan sulhla dava sona erer. Ancak kimi davalarda tarafların dava konusu üzerinde tasarruf yetkileri yoktur (örneğin babalık davası). Bu tür davalar için sulh yoluna başvurulamaz. Sulh anlaşması mahkeme dışında yapılabileceği gibi mahkeme önünde de yapılabilir. Mahkeme önünde yapılan sulhun belirli bir biçimi vardır. Buna göre, taraflar duruşma sırasında sulh olmak istediklerini bildirirler. Bu istek duruşma tutanağına yazılır ve tutanak taraflarca imzalanır. Tutanağa geçirilen sulh anlaşmasının taraflara okunduğu ve ondan sonra imza edildiğinin de tutanağa yazılması gerekir. Bu koşullara uymayan sulh anlaşması geçersizdir. Davacı ve davalı, mahkeme dışında yaptıkları yazılı sulh anlaşmasını mahkemeye vererek sulh isteğinde bulunabilirler. Bu durumda, tarafların hazırlamış oldukları sulh sözleşmesinin mahkemeye verildiğinin duruşma tutanağına yazılması gerekir.

Sulh bir sözleşme olduğundan ancak davacı ve davalı tarafından birlikte yapılabilir. Taraf vekillerinin sulh yapabilmeleri için bu konuda açıkça yetkili kılınmış olmaları gerekir.

SULH (Takıyettin **EL-**), lübnanlı siyasetçi (Sayda 1901 - ? 1988). Sünni bir müslüman olan Sulh, 1957'de milletvekili, 1965'te İçişleri bakanı, 1973'te Başbakan oldu ve 1974 eylülünde istifa etti. Başbakan Selim el-Hoss'un çekilmesinden sonra (1980), yeni bir kabine oluşturmakla görevlendirildi. Başarısızlığı Vezzan hükümetinin kurulmasına yol açtı (1980).

Sulh ve selameti osmaniye fırkası, türk siyasal partisi. Ocak 1919'da Sulh ve selamet cemiyeti ile Selameti osmaniye fırkası'nın birleşmesiyle oluştu. Kurucuları ulemadan Fazıl Efendi, Mehmet Ali (Fesçi), Hüseyin Hakkı ve Ferit Paşa'ydı. Yönetim kurulunda Mütedil hürriyetperveran fırkası önderlerinden İsmail Hakkı Paşa, Yahya Adnan Paşa, Asaf Muammer, İsmail Suphi (Soysallıoğlu), Cami (Baykut), Kudret Haki, *Hukukı beşer* gazetesi sahibi Osman Nevres (asıl adı Hasan Tahsin) ve Mehmet Refik beyler yer aldı. Parti, tek parti denetimindeki Meclis'in diktatörlüğe yol açtığını, 10 yıllık Meşrutiyet döneminde bu uygulamaların örneklerinin çok olduğunu savundu; iç barışın sağlanabilmesinin militarizmin ortadan kaldırılmasıyla sağlanabileceğini ileri sürdü. Ankara, İzmit, Adapazarı, Çanakkale, Koçhisar'da

şubeler açan partinin İzmir şubesini Osman Nevres kurduysa da kendisi daha sonra partiden ayrıldı. İttihatçıları sürekli suçlayan, Birinci Dünya savaşı'ndaki yenilginin tek sorumlusunun ittihatçılar olduğunu ileri süren parti, itilafçılarla da mesafeli bir yakınlık kurdu. Üyelerden Hürriyet ve İtilaf partisi'nin desteklenmesi istenirken öte yandan partinin önderlerinden Ferit Paşa'nın Damat Ferit hükümetinde Harbiye nazırı olması eleştirildi; partiyle ilişkisi kesildi. Parti Milli kongre'ye katılmadı. İzmir'in işgalini kınadı. Şûrayı saltanat' ta milli iradeye bağlı bir hükümetin kurulması gerektiği görüşünü savundu. İzmir' de yayımlanan *Sulhu selamet* ve *Hukukı beşer* gazeteleri partinin organları oldular. 1919 seçimlerine katılmayan partinin bazı şubeleri, İstanbul'un işgali üzerine Hürriyet ve İtilaf fırkası'na katıldılar; partinin tabanı dağıldı.

SULHÇU sıf. Barış yanlısı olan; barışçı, barışsever.

SULHEN be. (ar. *şulḥ*'ten *şulḥen*). *Esk.* Uzlaşarak, barış yoluyla.

SULHİ, SULHİYE sıf. (ar. *şulḥ* ve *-ī*'den *şulḥī*, dişl. *şulḥiyye*). *Esk.* Barışla ilgili, barışa ait.
—Ed. Bir savaş sonunda yapılan barışı, imzalanan antlaşmayı konu edinen kasidelere verilen ad. (Örn. Sabit'in Karlofça antlaşması [1699] dolayısıyla yazdığı sulhiye.)

SULHNAME a. (ar. *şulḥ* ve fars. *name*'den *şulḥ-name*). *Esk.* İki taraf arasında yapılan barış antlaşmasının şartlarının yazıldığı belge.

SULHPERVER sıf. (ar. *şulḥ* ve fars. *perver*'den *sulḥ-perver*). *Esk.* Barışçı, barış yanlısı.

SULHSEVER sıf. Barışsever.

SULİ, Yunanistan'ın, Yanya yakınlarında, Akheron'a hâkim bir yaylada yer alan Epeiros bölgesi. Arnavutlar XVIII. yy.'ın sonunda bu bölgede, en önemlisi başkent yaptıkları (genellikle *Kako-Suli* denen) *Suli* olan birçok köy kurdular ve 1803'te Tepedelenli Ali Paşa'yı buradan uzaklaşmaya zorladılar. (→ SULYOTLAR.)

SULİCH (Vassili), hırvat asıllı dansçı, koregraf ve dans topluluğu yöneticisi (Pucisca, Brac adası, 1929). 1973'te ABD uyruğuna geçti. İlk olarak Zagreb Ulusal operası'nda (1946-1952) görev aldıktan sonra Janine Charrat, Milorad Miskovitch ve Ludmilla Tcherina'nın dans topluluklarında dansçılık yaptı. 1961'de Lyon festivali çerçevesinde Jean Cocteau'nun *Œdipe roi* adlı yapıtını sahneledi. 1974'te, kendi dans okulu bulunan Nevada Dance Theatre'ı kurdu. Bu yetkin dansçı (*Prometheus* [M. Béjart], 1956; *Pelléas et Mélisande* [G. Skibine], 1957) ve koregraf *Faust* (Gounod), *Samson ile Dalila* (Saint-Saens, Buenos Aires, 1963), *İdomeneo* (Mozart, Cenevre, 1964) operalarının dans düzenlemelerini de gerçekleştirdi.

SULİDAE a. SÜMSÜKGİLLER familyasının bilimsel adı.

SULİNA, Romanya'da kent, Dobruca' da, Karadeniz kıyısında, "Sulina kolu" denilen Tuna ırmağı deltasının bir kolunun ağzında, denizkulaklarının ortasında; 6 000 nüf. Galaţi'nin ön limanı. Balıkçılık merkezi. Konserve fabrikaları. —*Sulina kolu,* gemi ulaşımına en elverişli koldur.

SULİTJELMA, Norveç'te kent, Bodø' nun D.'sunda, İsveç sınırı yakınında; 2 300 nüf. Bakır yatağı ve dökümevi.

SULKİ a. (ing. *sulky*). Süratli yürüşüyle yapılan at yarışlarında, ata iki kolla takılan ve sürücünün oturacağı bir bisiklet selesiyle iki tekerlekten oluşan araba.

SULLA ya da **SYLLA** (Lucius Cornelius), romalı general ve siyaset adamı (İ.Ö. 138 - Cumae İ.Ö. 78). Soylu ama çok zengin olmayan bir ailedendi *(gens Cornelia)*; hellen kültürüyle yetişti. Büyük bir mirasa kondu; bu miras 106'da onun quaestor seçilmesini sağladı. Afrika'ya Marius'un yanına gitti ve Moritanya kralı Bocchus sayesinde Jugurtha'yı teslim aldı (105); Bocchus daha sonra mali yönden de Sulla'yı destekleyerek onun Roma'da pek çok yandaş toplamasını sağladı. Marius' un legatusu olan Sulla (104 ve 103), Germenler'e karşı savaşarak nüfuzunu artırdı; 97'de praetor, sonra Kilikia'da propraetor oldu; korsanlarla savaştı, kral Ariobarzanes'i Kappadokia tahtına oturtmak için girişimde bulundu; sonunda Parthlar'la ilk ittifakı sağladı.

Konsül oldu (88) ve "sosyal savaş" sırasında önemli bir rol oynadı. Caecilia Metella ile evlenerek soyluların desteğini kazandı (ekim 89) ve Roma'ya karşı savaşan Mithridates'le savaşacak ordunun komutanlığını Senato'dan aldı (88); bu kazançlı görevde gözü olan Marius ile anlaşmazlığa düştü. Marius tribunus P. Sulpicius Rufus'un desteğiyle, komutanlığını yasaya aykırı olarak elinden alınca, Sulla da Campania ordusunun başına geçerek Roma'yı ele geçirdi (Subura yağması) ve kendi yasasını kabul ettirdi; Senato tarafından yasadışı ilan edilen Marius kaçtı.

Sulla, yasama yetkisini yalnız Senato' ya veren, Senato üyelerinin sayısını artırıp borçları azaltan temel yasaların çıkmasını sağladıktan sonra Yunanistan'a gitti. Tesalya ve Boiotia'yı ele geçirdi (ilkbahar 87); Atina'yı kuşattı ve aldı (1 mart 86); Pontoslu Mithridates'in ordularını Khaironeia'da, sonra Orkhomenos'ta yendi (sonbahar 86) ve onu Asia eyaletini iade etmek, Bithynia ve Kappadokia'yı serbest bırakmak, 70 gemi ve 2 000 talanton vermek zorunda bıraktı. Efes'e yerleşen Sulla (kış 85-84), Asia eyaletini yeniden örgütledi. Atina'ya (ilkbahar 84), sonra Euboia'ya (Eğriboz) [yaz 84] geri döndü, Yunanistan'ı yağmaladı, kendisine bağlı kalanlarla, 87'de Roma'yı yeniden alan ve komutanlarının ölümünden (13 ocak 86) sonra orada kalan Marius taraftarlarının elinden kenti almak üzere Dyrrachium' dan Brindisi'ye geçti (ilkbahar 83). Metellus ve Genç Pompeius'un askerleri tarafından destek gördü, ama konsül Cn. Papirius Carbo ve Genç Marius komutasındaki Samnitler'le Marius taraftarlarına yenildi, fakat Sacriportus'ta galip gelerek (82) Roma'ya girdi; Etruria'yı işgal etti ve Collina Porta savaşı'nda (1 kasım 82) başkentin kontrolünü sağladı.

Roma'nın tartışmasız sahibi oldu; "yasa ve anayasa yapma yetkisi"ni, yani *lex Valeria*'yı (82) kendisine bırakan, sınırsız bir diktatörlük elde etti. Senato'nun onayıyla Marius'un yandaşlarını sürgüne gönderdi, onların listesine, kendi dost ve eski askerlerinin yararına mallarına elkoyduğu çok sayıda şövalye ve zengin kişinin adını ekledi (3 000'den fazla kurban, sonbahar 82 - haziran 81). Özgür bırakılan köleler (10 000 *Cornelii*), Sulla'nın yandaşlarını artırdı. Öte yandan, kamu düzenini bozanları ömür boyunca tüm haklardan yoksun bırakma cezasına çarptıran *lex Cornelia de maiestate* sayesinde, kuvvete başvuracak muhaliflere karşı kendini güvenceye aldı.

Sulla, 81'den başlayarak kurumlarda köklü reformlar yapmaya girişti. Kendisine düşman olan şövalye sınıfından, Asia eyaletinde vergi toplama yetkisini ve adli yetkileri geri alarak bu sınıfı zayıflattı. Adli yetkileri senatörlere geri verdi; tribunusların erteleme vetosunu, Senato'yu toplantıya çağırma ve yasama haklarını ellerinden aldı, bunların plebisit önerileri, Senato'nun önceden onayı ile halka sunulabiliyordu; sonunda halk tribunuslarının magistratusluğa kabulünü yasaklayarak yükselmelerini önledi. Sürgün ve savaşlardan sayısı azalmış olan Senato bu önlemlerden belirgin bir yarar sağladı; üye sayısı 300'den 600'e çıktı; üyelerin 500'ü Sulla tarafından atandı; bu üyelerin 300'ü şövalye kökenliydi. Soyluluğu dolaylı olarak zayıflatan Sulla, magistratusları ortadan kaldırarak ya da sayılarını azaltarak, onları iktidardan uzaklaştırdı; quaestorların sayısı 12'den 20'ye, praetorlarınki 6'dan 8'e çıkarıldı; yeni konsüllerin temmuzda, yani göreve başlamalarından altı ay önce seçilmeleri, görevdeki iki konsülün yetkilerini azalttı; meslekte ilerleme yavaşladı (konsül olma yaşı 42'ye çıkarıldı).

Yaptığı reformlarla, Sulla, sivil magistratuslarla askeri magistratusları tamamen ayırdı; eyaletlerin yönetimiyle ordu komutanlıklarını praetorlardan ve konsüllerden alarak eyaletlerin sayısına (10) eşit olan propraetorlara ve prokonsüllere verdi.

Böylece, Sulla'nın imparatorluğu yeniden kurduğu söylenebilir. Eski Roma kralları gibi *Urbs*'ta önündeki 24 lictor'un ardında yürüyen, bir muhafız birliği tarafından korunan Sulla, başresimlerini taşıyan altın paralar bastırdı, 82 kasımdan sonra kendini *Felix* ("Mutlu") ilan etti.

Sulla'nın dinsel reformları geleneklere uygundu: yanan Capitolium'un yeniden yaptırılması, *Sibylla kitapları*'nın yeniden yazılması ve *pontifex maximus*'un seçimle belirlenmesi, yüksek papaz sayısının (pontifex) [8'den 15'e] ve kâhin sayısının (augur) [9'dan 15'e] artırılması. Hukuk alanında, cezaları ağırlaştırarak ceza hukukunu açıklığa kavuşturdu; adaletin işleyişini hızlandırmak için ceza mahkemelerini ayırdı; ahlaksızlığa ve lükse karşı sert önlemler aldı. Ayrıca, iktisadi ve toplumsal önlemlerle kitlelerin huzur ve güvenini sağlamaya çalıştı: zorunlu fiyat indirimi, borçların hafifletilmesi, Roma ve İtalya'da bayındırlık işleri vb. ve eski düşman toprakları üzerinde 120 000 eski askerin yararına askeri kolonilerin kurulması (Latium [Lazio], Campania, Etruria vb.).

Ama bu otoriter yönetim biçimi hoşnutsuzluklara yol açtı. Hoşnutsuzluklar, soylularla Pompeius'un Sulla'ya karşı birleşmesiyle etkinlik kazandı. Roscius Amerinus'un öldürülmesi (eylül 81) Sulla'nın durumunu güçleştirdi: Sulla, Senato'ya, Pompeius'a zafer törenleri yaptırma izni vermek zorunda kaldı, daha sonra eski dostu Lepidus'un çok zorlu bir seçim kampanyası sonunda konsüllüğü hileyle almasını onayladı.

Senato'nun kararına boyun eğmek ve iç savaşa yeniden başlamak zorunda kalan Sulla birdenbire iktidardan çekildi (temmuz 79) ve Campania'da Cumae'ye yerleşti, kısa bir süre sonra orada öldü.

Lauros-Giraudon

Sulla
roma sanatı
Louvre müzesi, Paris

SULLA (Lucius Cornelius Faustus), bir öncekinin oğlu (öl. İ.Ö. 46). Pompeius'tan yanaydı. Farsala'da savaşıp, Thapsus'ta yakalandı ve Sezar'ın emriyle öldürüldü.

SULLANA, Peru'nun (Piura yönetim bölgesi) kuzey kesiminde kent; 154 800 nüf. (1990). Bir pamuk üretim bölgesinin ticaret merkezi. Pamuk işleme.

SULLİVAN (*sir* Arthur), ingiliz orgcu, orkestra şefi ve besteci (Londra 1842 - *ay. y.* 1900). Leipzig konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Dönüşünde, Londra'da St. Michael kilisesi'nin orgcusu oldu, *l'Île enchantée* ile bale müziğini denedi, sonra *The Sapphire Necklace* (1867) adında bir operet besteledi. Librettocu William Gilbert ile karşılaşması yapıtlarında belirleyici bir rol oynadı. İlk ortak çalışmaları (*Thespis,* 1871) çok tutulmamakla birlikte, giderek ABD'li seyirci kitlelerini kazandı ve amerikan operetini etkiledi. 1875'ten 1898'e kadar sergiledikleri yapıtlar halkın beğenisini kazandı: *Trial by Jury, The Sorcerer, H. M. S. Pinafore, The Pirates of Penzance, Patience, İolanthe, The Gondoliers, Utopia limited, The Grand Duke.*

SULLİVAN (Louis Henry), amerikalı mimar ve kuramcı (Boston 1856 - Chicago 1924). Özellikle Chicago'da, William Le Baron Jenny'nin bürosunda yetişti (1873), Paris'te Vaudremer'in atölyesinde bir yıl geçirdikten (1874) ve İtalya'ya gittikten sonra Chicago'ya döndü. 1881'de ortak olduğu mühendis Dankmar Adler

Detroit Photographic C°

Louis Henry Sullivan Chicago'da Auditorium Building (D. Adler ile birlikte) [1886-1889] (solda ek bina)

(1844-1900) ile birlikte Chicago'da çeşitli yapılar (bürolar, mağazalar) gerçekleştirdi: akustiği iyileştirmek için döşemesi eğrisel olarak yapılmış dev Auditorium Building salonu (1886-1889) bunlardan biridir. 1890'da iki ortak, Saint Louis'te, gökdelen sorununa örnek bir çözüm getiren Wainwright Building'i yaptılar. Sullivan, 1899'dan 1904'e kadar, Chicago'da, başyapıtı sayılan büyük Carson, Pirie, Scott and Co. mağazalarını gerçekleştirdi. Bu mağazalar, Chicago Mimarlık okulu'nun en önemli yapıları arasındadır. Sullivan daha sonraki yıllarda daha önemsiz yapılar yapmak ve kuramlarını yayımlamakla (*The Autobiography of an Idea* [Bir düşüncenin özyaşamöyküsü], 1924; *A System of Architectural Ornament*... [Mimari bezeme için bir sistem], 1924) yetinmiştir. Amerikan mimarlığının en önde gelen kişilerinden biri olan Sullivan, ayrıca, F. L. Wright gibi büyük bir mimarı yetiştirme başarısını da göstermiştir.

Lauros-Giraudon

Sully dükü F. Quesnel'e atfedilen bir portreden ayrıntı *Condé müzesi, Chantilly*

SULLİVAN (Harry Stack), amerikalı psikiyatr (Norwick, New York, 1892 - Paris 1949). Psikanalizdeki kültürcü akımın öncülerinden biri olarak, ruh ve akıl hastalıklarının ortaya çıkışında ana-baba ile çocuklar arasındaki anlaşmazlıkların belirleyici rol oynadığını öne sürdü.

Sullom Voe, Shetland takımadalarının, en önemli adasının (Mainland) doğu kıyısındaki bir fiyord üzerine kurulmuş petrol terminali; Cormorant ve Brent yataklarından gelen ham petrol burada toplanır.

SULLY (Maximilien DE BÉTHUNE, ROSNY *baronu*, ardından *markisi* [1601], — *dükü*), fransız devlet adamı (Rosny-sur-Seine 1559 - Villebon, Eure-et-Loir, 1641). Eski ve az varlıklı, flaman bir soylu ailenin protestan çocuğuydu, Navarralı Enrique'in ordusuna katıldı (1576). En sevdiği danışmanı durumuna geldiği Navarralı Enrique, Henri IV adıyla kral olunca, 1596'dan başlayarak krallığın maliyesini ona bıraktı ve 1598'de krallığın tüm yönetiminden sorumlu en önemli bakan rütbesiyle, onu Maliye başdenetmenliğine getirdi. Düzenli çalışması, dürüstlüğü ve kralla sıkı ve güvenilir işbirliği sayesinde, Fransa'nın izlediği siyaset üzerinde belirleyici bir etkide bulundu. Maliyeci olarak hesapları düzeltti, yolsuzluklara ve savurganlıklara karşı savaştı, bir yandan artan gelirler sağlarken (1604'te paulette vergisini yürürlüğe koydu), bir yandan da mali yükü daha adaletli bir duruma getirdi. Tarımı (toprakların kurutulması, ipekböceğinin değer kazanması) ve manüfaktürlerin gelişmesini destekledi, yolları yayılması, köprülerin (Paris'teki Pont-Neuf) ve kanalların (Briare kanalı, 1604) yapılmasıyla emtia dolaşımını kolaylaştırdı. Kentleri güzelleştirdi (Paris'teki place Royale [bugün place des Vosges], place Dauphine) ve krallık saraylarını (Louvre, Tuileries, Fontainebleau) yeni bir düzene kavuşturdu. Topçu kuvvetlerinin başına ve İstihkâmlar başdenetmenliğine getirildi (1599), kent istihkâmlarının kurulmasını ve bir askeri fabrika yapılmasını teşvik etti. Kralın sadık hizmetkârı olarak, askeri seferler tasarımlarına olduğu kadar diplomasiye de katkıda bulundu (1601'de İtalya'yla Lyon antlaşması; 1603'te olağanüstü elçilik görevine atandığı İngiltere'yle ittifak). Sully düklük ve pairliğine getirildi (1606), kralın ölümünden sonra kendi topraklarına çekildi ve devlet işlerine ancak çok ender olarak karıştı (1615). 1634'te Fransa mareşali asasını aldı ve 1638'de anılarını yazdı (*Économies royales*) [Krallık düzenlemeleri].

SULLY PRUDHOMME (René François Armand PRUDHOMME, — denir), fransız şair (Paris 1839 - Châtenay-Malabry 1907). İlk şiir kitaplarından (*Stances et poèmes*, 1865; *Solitudes*, 1869) sonra, felsefi mesajını dile getirebilmek için parnasçıların plastik anlayışını aşmaya çalıştı (*la Justice*, 1878; *le Bonheur*, 1888). Bazı şiirleri Tanzimat döneminde türkçeye çevrildi (örneğin *Gözler*, Muallim Naci). Servet-i fünun şairleri (özellikle Tevfik Fikret) şiirlerinden etkilendi. (Nobel ödülü 1901.)

SULMONA, İtalya'da kent, Abruzzi bölgesinde (Aquila ili), Yukarı Pescara ırmağının kazdığı geniş bir çanakta *(Sulmona çöküntüsü);* 24 700 nüf. Bir demiryolu kavşağında bulunan kent, Roma-Adriya denizi yoluna egemendir. Roman üslubunda katedral daha sonra barok üslubunda yeniden yapıldı (kutsal eşyalar). Kilise (1710'da yenilendi) ve Annunziata sarayı (XV.-XVI. yy, günümüzde müze). Besin sanayileri. Elektronik. Dövme demir. Ovidius'un doğduğu yer.

SULP, -bü a. (ar. *ṣulb*). *Esk.* **1.** Belkemiği, omurga. **—2.** Döl, nesil.

◆ sıf. *Esk.* **1.** Katı, sert. **—2.** Taş gibi, duygusuz.

—Esk. fiz. Katı.

SULPİCİUS QUİRİNİUS (Publius), romalı konsül (öl. Lanuvium İ.S. 21). İ.Ö. 12'de konsül oldu ve Toros kavimlerini yenerek zafer törenini hak etti. Augustus'un torunu Sezar'ın öğretmeni ve danışmanıydı. Suriye valisiyken, İsa'nın doğduğu dönemde Yahudiler'in sayımını yaptırdı (Luka II, 2). Vulgata'da adı CYRİNUS olarak geçer.

SULPİCİUS SEVERUS, latince yazan hıristiyan yazar (Aquitania'da, 360'a doğr. - öl. 420'ye doğr.). *Chronica*'sı (403'e doğr.) yaratılıştan İ.S. 400 yılına kadar dünya tarihini anlatır; yazarın yaşadığı birçok on yıllık dönemden dolayı tarihçilerin ilgisini çeker. Sulpicius Severus'un diğer iki yapıtının (*Vita Sancti Martini* [397'den sonr.] ve *Consolatio Postumiani et galli* [403-404]), Ortaçağ'da yazılan azizlerin yaşamöykülerinin yanı sıra, Galya'daki keşişlerin tinsel yaşamı üzerinde ve aziz Martinus mezhebinin yayılmasında büyük etkisi olmuştur.

SUL PONTİCELLO be. (eşik anlamında ital. sözc.). Müz. Bir yaylı çalgılar partisinin üzerine yazılır ve çalgıcıya, eşiğe yakın çalması gerektiğini belirtir

SULTA a. (ar. *sult*, baskı'dan *sulṭa*). Yaptırma, yasaklama gücü ve hakkı; otorite, yetke.

SULTAM a. (fr. *sultame*'dan). Org. kim. İşlevsel —SO_2—NR— grubu bir halkaya bağlı olan sülfonamitlerin genel adı.

SULTAN a. (ar. *sulṭan*). Sünniliği benimsemiş tüm islam hükümdarları gibi osmanlı padişahlarına, onların kız ve erkek çocuklarına, annelerı ve kadınlarına da özgü unvan. (Bk. *ansikl.* böl.)

—*Esk. Sultan-ı çerh, sultan-ı encüm,* güneş. ‖ *Sultan-ı dervişan,* Hz. Muhammet. ‖ *Sultan-ı rum,* osmanlı padişahı.

—Esk. giy. Eskiden Avrupa'da işlemeli kumaştan yapılan, önden açık uzun giysiye verilen ad.

—Tar. *Sultan kethüdası,* Osmanlı devletinde padişahlarla şehzadelerin evlendirilen kızlarının dairelerine ilişkin işlerine bakan görevli. (Bu işe genellikle yaşlı ve dindar, güvenilir kişiler atanırdı. "Kâhya" da denen sultan kethüdası, görevli olduğu yerin gelir ve giderleriyle ilgilenir, resmi dairelerdeki işlerini kovalar, ayrıca da güvenliğinden sorumlu tutulurdu. Bu görev saltanat kaldırılana kadar sürdü.)

—Tasav. Bektaşilerin bazı büyüklerine verdikleri ad.

—ANSİKL. Tar. Süryanice iktidar anlamındaki "sultana"dan arapçaya geçen ve başlangıçta soyut iktidarı ifade eden "sultan" sözcüğü, XI. yy.'dan başlayarak kişisel bir unvan biçimine dönüştü. Gazneli ve büveyhi hükümdarları tarafından kullanılmasına karşın, "sultan" unvanını gerçek bir hükümdar unvanı durumuna getiren, bu unvanı paralarında ilk kez kullanan büyük selçuklu sultanı Tuğrul Bey' dir. Suriye ve Kirman'daki yerel selçuklu hanedanları ile atabey hanedanlarının sultan unvanını kullanmadıkları görülmektedir. Sultan unvanı Büyük Selçuklular'ın çöküşünden sonra Harizmşahlar ve Kılıç Arslan II'den başlayarak da Anadolu Selçukluları tarafından kullanıldı. Sultan unvanını veren Bağdat halifelerinin çöküşünden sonra pek çok İslam hükümdarının bu unvanı sahiplendiği görülmektedir. Harizmşahlar dışında sünni hükümdarların kullandığı sultan unvanına, Memluklar özel bir önem verdiler. Şii İran'da ise, hükümdarların benimsemediği sultan unvanı, yüksek rütbeli subaylar, valiler tarafından kullanılıyordu.

Osmanlı hükümdarları, başlangıçta "bey" unvanını kullanıyorlardı. Bayezit I'in Kahire'deki halifeden sultanlık menşuru aldığı ileri sürülür. İstanbul'u fetheden Mehmet II, "sultan ül-berreyni ve'l bahreyn" (iki karanın ve iki denizin sultanı) unvanını kullanıyordu. Sultan unvanı, Osmanlılar'da "padişah" ve "hünkâr" unvanları kadar yaygın kullanılmamakla birlikte, resmi yazışmalarda hükümdarın adından önce gelen "sultan bin sultan" (sultan oğlu sultan) deyiminde olduğu gibi önemli yer tutardı. Osmanlılar'da sultan unvanının şehzadeler, XVI. yy.'dan başlayarak padişah ve şehzadelerin kızları için kullanıldığı görülmektedir. Padişahların annelerine de "valide sultan" denirdi. Padişah ve şehzadeler için kullanıldığında sultan sözcüğü adın önünde, prensesler için kullanıldığında ise arkasında yer alırdı. XIX. yy.'da şehzadelerin sultan unvanını kullanmaları yasaklandı. Günümüzde Fas ve Zanzibar gibi islam ülkelerinde hükümdar unvanı olarak kullanılmaktadır.

SULTAN (*tel* **ES-**), modern Eriha* yakınında höyük; eski Eriha'nın ilk kurulduğu yer.

—Arkeol. Burada İngilizler (1867, 1930 -1936, 1952-1956) ve Almanlar (1908-1911) kazılar yaptı. İlk yerleşme, Önyenitaş dönemine ait birkaç izin ardından, İ.Ö. 8000 dolaylarına kadar uzanır (çanak çömleksiz Yenitaş A). O dönemde yerleşme 3 ha'lık bir alanı kaplar. Evler yuvarlak planlı ve toprağa gömülüdür. Ortada, bir iç merdiveni bulunan, 8,50 m yüksekliğinde, tabanı 10 m genişliğinde taş bir kule yükselir. Tarım belki de başlamıştır. Birkaç yerde, birlikte gömülmüş kafataslarının ortaya çıkarılması, olası bir kültün varlığına işaret eder. Buluntusuz bir tabakanın ardından gelen çanak çömlek öncesi Yenitaş B evresi, büyük bir olasılıkla Suriye kökenli yeni bir topluluğun gelişine denk düşer (İ.Ö. 7600'e doğr.). Evler pişmemiş tuğlalarla inşa edilmiştir. Bu evrede tarım yapıldığı (yabani olarak yetişmeyen kaplıca) ve keçi yetiştirildiği saptanmıştır. İlk aletler ortaya çıkar. Kilden birçok hayvan heykelciğinin yanı sıra yine kilden yapılmış bir er-

sultan *Atatürk kitaplığı İstanbul*

kek heykelinin başı ele geçirilmiştir. Başka yerlerden (Beisamun, Abu Goş, tel Remed) bilinen, kille sıvanarak biçimlendirilmiş kafatasları burada da mevcuttur. Yerleşme daha sonra İ.Ö. 6000'e doğru yeniden terk edilmiştir. Seramiğin üretilmeye başlandığı bir sonraki evre daha çok kuyularla temsil edilir (Yenitaş A ve B). IV. binyıl'ın sonunda, tel es-Sultan (Eriha) yeniden iskân edildi (özellikle mezarlar aracılığıyla bilinen önkentleşme dönemi). İlk Tunç çağında (İ.Ö. 2900-2300) yerleşme, yaz kış suyu olan bir kaynağın varlığı sayesinde zengin bir kent durumuna geldi ve güçlü bir surla çevrildi. İlk Tunç çağı kenti bir yangın sonucu yok oldu. Amurru kavimlerinin Filistin'e gelişine rastladığı sanılan bir ara dönemden sonra Orta Tunç çağında yerleşme şevli bir surla çevrildi (kentin kendisi pek bilinmemektedir). Kazılarda, bu dönemden kalan ve zengin buluntular içeren pek çok mezar ortaya çıkarıldı. Orta Tunç'un son tabakaları bir yangın sonucu şiddetle tahrip olmuştur (İ.Ö. XVI. yy.'ın ortası). Bunun ardından yerleşme bir kez daha terk edildi. Son Tunç çağı kenti çok az bilinmektedir; bazı israil kabilelerinin geldiği dönemde (Yeşu VI) kent büyük bir olasılıkla çoktan harabeye dönüşmüştü. Roma villalarından esinlenen sarayıyla Kral Herodes'in kenti, eski yerleşmenin 2 800 m güney-batı'sında bulunuyordu.

■ **SULTAN dağları**, Akdeniz bölgesinin Antalya bölümü ile İç Anadolu bölgesinin Konya bölümü arasında yükselen, yaklaşık 100 km uzunlukta ve ortalama 15 km genişlikte, K.-B.-G.-D. doğrultulu dağ kütlesi. Bir fayla sınırlanmış olan daha dik D. yamaçları önünde, Eber ve Akşehir göllerinin yerleştiği sürekli bir çukur uzanır. Birçok akarsuyun yöneldiği bu çukurla dağlık kütle arasında büyük birikinti konilerinin yan yana sıralanmasından oluşan ve üzerinde birçok yerleşmenin kurulduğu bir dağeteği ovası boydan boya uzanır. Kütle, B.'sındaki Yalvaç ve Şarkikaraağaç ovalarına doğru daha hafif eğimli yamaçlarla iner. Dağlık alanın doruk kesiminde eski bir aşınım yüzeyinin parçaları olan plato düzlükleri geniş yer kaplar. En yüksek noktasına K.-B. ucunda (2 519 m) erişilen kütle G.-D.'ya doğru biraz alçalarak 2 000 m dolayına iner; daha G.'de Beyşehir-Ilgın yolunun izlediği Neojen'le kaplı alçak platolar alanında son bulur. Daha G.'de andezitik bir kütle olan Erenler dağına geçilir. Sultan dağlarının yapısında mermer, billurlu şist, kuvarsit gibi Paleozoyik yaşlı başkalaşmış kayaçlar en geniş yeri kaplar. Ayrıca yer yer Mezozoyik oluşukları görülür. Kütlenin bütün çevresi Neojen çökelleriyle kaplıdır.

SULTAN GALİYEV (Mir Sayıd), tatar siyaset adamı (Krimsakalıy, Ufa eyaleti, 1880 - ? 1939), eski SSCB'deki müslüman ulusal komünist hareketin önderi. 1917'de bolşevik partiye katıldı, müslüman askeri kurul başkanlığına, müslümanlarla ilgili sorunlarda Stalin'in yardımcılığını yaptığı Milliyetler halk komiserliği küçük kurul üyeliğine ve Tatar Cumhuriyeti merkez yürütme komitesi *(Tsik)* üyeliğine getirildi. İnanmış bir milliyetçi olarak kaldı ve marxçı öğretiyi müslüman çevreye uyarlamaya çalıştı. Bolşevik yöneticilerle anlaşmazlığa düştü, mayıs 1923'te tutuklandı ve "milliyetçi sapma" nedeniyle partiden çıkarıldı. 1924'te serbest bırakıldıysa da yeniden partiye alınmadı, 1928' de ikinci kez tutuklandı, yargılandı ve Solovkiy kampı'nda 10 yıl zorunlu çalışma cezasına çarptırıldı. 1939'da izi yitirildi. Saygınlığına yeniden kavuşturulmadı. Dönemine göre son derece özgün bir nitelik taşıyan düşüncelerini, *Jizn Natsionalnostey* (Ulusal toplulukların yaşamı) [1918 -1923] dergisinde yayımladığı çeşitli makalelerinde dile getirdi.

■ **Sultan han**, Anadolu'da, Anadolu Selçukluları döneminde ait iki önemli kervansaray: Konya-Aksaray yolu üzerinde, Sultanhanı bucağındaki Sultan han, büyüklüğü (yaklş. 5 000 m²'lik bir alanı kaplar), gelişmiş mimarisi ve üslubuyla selçuklu kervansaraylarının en görkemli örneklerindendir. Dıştan kulelerle desteklenmiş sağlam duvarlarıyla bir kaleyi andıran yapı yazıtlarına göre Alaettin Keykubat I döneminde inşa edilmiş (1229), Gıyasettin Keyhüsrev III döneminde Seracettin Ahmet bın el-Hasan tarafından onarılmıştır (1278). Taçkapı nişinin yanlarındaki altı köşeli madalyonların içinde mimarı Muhammet bin Havlan el-Dimişki'nin adı vardır. Art arda yerleştirilmiş yazlık ve kışlık bölümlerinden oluşan yapının dıştan uzunluğu 110-115 m kadardır. Yazlık bölümün 50 m genişliğindeki ön cephesi, öne taşan mermer taçkapısı ve köşe kuleleriyle anıtsal görünümlüdür. Sivri kemerli, mukarnas dolgulu taçkapı nişinin yan duvarlarında, mukarnaslı, köşeleri burmalı sütunçeli mihrabiyeler vardır. Uzun bir dehlizle ulaşılan avlunun çevresine araba ve hayvanlar için yapılmış, sivri kemerli, tonozlu bölmeler, yolcu odaları, hamam ve ambarlar yerleştirilmiştir. Avlunun ortasındaki, dört kemer üzerinde yükselen, kubbeli köşk mescit günümüzde çok yıkıktır. B'daki zengin süslemeli taçkapıdan beş sahınlı (orta sahın daha yüksek ve geniştir), tonoz örtülü kışlık bölüme geçilir. Bu bölümde tonoz örtü 32 ayağı bağlayan sivri kemerlere oturmuştur, orta sahnın merkezinde mukarnaslı tonoz bingilerin taşıdığı aydınlık kubbesi vardır. —Kayseri-Sıvas yolu üzerinde, Kayseri'ye 50 km uzaklıktaki Sultan han yazıtına göre Alaettin Keykubat I döneminde yaptırılmıştır (1232-1236). 3 900 m²'lik bir alanı kaplayan yapı, öteki Sultan han ile büyük benzerlikler gösterir (kulelerle güçlendirilmiş masif duvarların meydana getirdiği kalemsi görünüş, art arda düzenlenmiş yazlık ve kışlık bölümler, yazlık bölümde avlu ortasında yer alan zengin süslemeli köşk, mescit vb.). Mukarnaslı bir niş biçimindeki taçkapının, zengin geometrik süslemeleri ve iki yanda yükselen yuvarlak yivli kuleleriyle görkemli bir görünüşü vardır. Beş sahınlı kışlık bölümü, 24 ayağı bağlayan sivri kemerlere oturan tonoz örtüsü, çok yüksek ve geniş orta sahnı, küresel bingilerin taşıdığı merkezi kubbesi ile gösterişli bir yapıdır.

Sultan Hasan medresesi → HASAN MEDRESESİ.

SULTAN HATUN → DEVLET HATUN.

Sultan dağları

SULTAN İSA → İSA ÇELEBİ.

SULTAN İSHAK ya da **SULTAN SOHAK**, ehl-i hak ya da ali ilahi adı verilen inancın temel kişilerinden (Zagros dağları ile Sirvan ırmağı arasındaki bölge, XIV. yy.). Şeyh İsa'nın oğlu olduğu, yerel guranı dilini konuştuğu ileri sürülür. Tanrı'nın görünüşlerinden biri olan ve şeriat-tarikat -marifetten sonra gelen hakikat aşamasını temsil eder. Belirli görevleri bulunan Bünyamin, Davut, Mustafa Devdan, Pir Musa gibi meleklerin onun emrinde olduğuna inanılır.

SULTAN VELET (Bahattin Muhammet), türk tasavvuf adamı, şair (Karaman 1226 - Konya 1312). Mevlana Celalettin Rumi'nin büyük oğlu ve mevlevi tarikatının kurucularından. Babasından ve bir ara Konya'da bulunan Burhanettin Tirmizi'den ders aldı; öğrenimini kardeşi Alaettin'le birlikte uzunca bir süre kaldığı Şam'da sürdürdü. Şems-i Tebrizi dedikodular yüzünden Konya'dan ayrıldığı zaman, onu geri getirmek üzere Şam'a gönderildi. Selahattin Zerkûb'un kızıyla evlendi. Mevlana'nın ölümünden (1273) sonra onun yerine geçmesi istendiğinde, alçakgönüllü davranarak bu makama babasının yakınlarından Hüsamettin Çelebi'nin (öl. 1284), daha sonra da Kerimettin Bektemur'un (öl. 1291) layık olduğunu öne sürdü. Mevleviliğin bir tarikat olarak örgütlenmesi ve yayılması yolunda onların sağlığında başlayan çalışmalarını, yaşamının son döneminde postnişin olarak sürdürdü. Tarikatın ilkelerini belirledi; sema onun tarafından kurala bağlı bir ayin durumuna getirildi. *Divan*'ında, birçoğu Mevlana'ya nazire olan farsça gazelleri vardır. Burada ve öteki yapıtlarında arapça ve rumca şiirlerle birlikte 367 beyit tutan türkçe şiirleri yer alır. Bu sonuncular Anadolu'da türk dili ve edebiyatının Selçuklu dönemindeki gelişimiyle ilgili önemli kaynaklardandır. Sultan Velet'in düzyazı bölümleri de bulunan *İbtidaname* (1291) mesnevisi Mevlana ve yakınlarıyla ilgili olarak güvenilir bilgiler verir. Mevlana'nın, ilk dizesinde neyden söz edilen *Mesnevi*'sine benzer biçimde, Sultan Velet'in *Rebapname*'sinin (1301) ilk dizesinde rebap adlı saz anılır. Son yapıtı ol-

Ürdün Eski eserler müdürlüğü

tel es-Sultan (Eriha)
çanak çömleksiz Yenitaş B evresinde ele geçirilen, kil sıvanarak biçimlendirilmiş kafatası, İ.Ö. VII. binyıl
Ürdün Arkeoloji müzesi, Amman

Sultan han
Anadolu selçuklu sanatı (1229)
Konya-Aksaray yolunda

R. ve S. Michaud

Sultanahmet külliyesi camisi
İstanbul

duğu için *İntihaname* diye adlandırdığı mesnevisinde de öteki yapıtları gibi tasavvufi öğütler bulunmaktadır. *Maarif* adlı düzyazı kitabı ise, Mevlana'nın görüşlerini açıklayan vaazlardır. (→ Kayn.)

■ **Sultanahmet külliyesi,** İstanbul'da, Sultanahmet meydanında cami (Batı'da, bezemelerinden ötürü Mavi cami olarak ünlüdür), medrese, arasta (Sipahiler çarşısı), darüşşifa, bimarhane, imaret, sübyan mektebi, sebiller, dükkânlar ve türbeden meydana gelen yapılar topluluğu; XVII. yy.'da selatin külliyeleri geleneğini sürdüren en önemli ve en büyük yapıttır. Sedefkâr Mehmet Ağa'nın eseri olan külliyenin yapımına 1606'da başlanmış, caminin açılış töreni Ahmet I'in de katılımıyla 1617 haziranında gerçekleştirilmiş, yalnızca medrese, imaret, türbe ve dış avlu duvarları 1620'de bitirilmiştir. Geniş bir alana yayılan yapılar Atmeydanı'nın çevresinde herhangi bir düzen gözetilmeden yerleştirilmiştir. İç avlu, cami ve hünkâr kasrı alçak duvarlarla çevrili çok geniş bir dış avlu içindedir. Cephede ve yanlarda yer alan birkaç basamaklı üç kapıdan girilen iç avlu yüksek tutularak caminin öteki yapılara hâkim bir görünüm elde etmesi sağlanmıştır. Sedefkâr Mehmet Ağa yapının planında ve mimarisinde Mimar Sinan'ın klasik üslubuna bağlı kalmakla birlikte kimi yenilikler de getirmiştir. 2 700 m²'lik ana mekân, dört yarım kubbe ve köşelerde yivli kubbeli ağırlık kuleleriyle desteklenen, 23, 50 m çapında, 43 m yüksekliğinde büyük bir kubbeyle örtülüdür. Burada Mimar Sinan'ın Şehzade camisi'nde uyguladığı dört ayaklı şema yinelenerek, büyük kubbe 5 m çapında, dikey yivli dört ayağı bağlayan dört büyük kemere ve küresel bingilere oturtulmuştur. Yanlardaki yarım kubbeli ekoylumlar ve beş sıra halinde düzenlenmiş yuvarlak kemerli çok sayıda pencereyle iç mekânda ferah bir görünüm elde edilmiştir. Duvarlar beyaz zemin üzerine mavi, yeşil, kırmızı, firuze; ve siyah renkli, lale, sümbül, karanfil gibi çiçek ve kıvrıkdal motifli çini levhalarla kaplıdır (camiyle ilgili kayıtlara göre 21 043 levhadan oluşan bu çiniler saray nakkaşhanesinde Hasan adında bir usta yönetiminde hazırlanmıştır). Kemerler, kemer araları, kubbeler ve yarım kubbeler, payelerin üst bölümleri çokrenkli kalem işleriyle süslüdür. Caminin tüm mimari öğeleri zengin ve ince işçilikleriyle birer sanat ürünüdür. Sedefkâr Mehmet Ağa'nın eseri olan kapı ve pencere kanatları zengin sedef kakmalıdır. Mermer mihrabın yanlarındaki sütunçeler üzerine selvi motifi işlenmiştir. Altın yaldızlı minber geometrik geçmeler ve kabartmalarla süslüdür. On mermer sütun üzerinde yükselen hünkâr mahfili altın yaldızlı, ayet yazılı çinileri, kalem işi süslemeli tavanı ve sedef kakmalı kapısı ile dikkati çeker; müezzin mahfili ise geometrik oymalı korkuluğu dışında yalındır. Caminin celi yazıları dönemin ünlü hattatı Kasım Gubari'nin eseridir. Bu yapıda karşılaşılan önemli bir yenilik hünkâr kasrıdır; XVII. yy.'a değin camiye bağlı bir bölüm olan bu mekân, burada bağımsız bir yapı olarak ele alınmıştır (daha sonra Yeni cami'de ve öteki barok üsluptaki camilerde uygulandı). Caminin G.-D. köşesinde bulunan hünkâr kasrı mihrap duvarının D. köşesindeki hünkâr mahfiline revaklı bir geçitle bağlanır. Bu yapının bir başka önemli özelliği ilk kez bu camide görülen 6 minaredir; bu minarelerin caminin köşelerine yerleştirilenleri üçer, avlu köşesine yerleştirilenleri ise ikişer şerefelidir. 26 sütuna oturan, 30 kubbeyle örtülü revaklarla çevrili iç avlunun ortasında, 6 sütunlu zarif bir şadırvan vardır.

Dış avlu duvarının D.'sunda tek dershaneli yalın bir yapı olan sübyan mektebi, K.-D.'da klasik şemada medrese, türbe ve sebil ile, XVIII. yy.'da eklenmiş bir muvakkithane vardır. Külliyenin vakıf defterlerinde, sübyan mektebinin yanında bulunduğu bildirilen dükkânlar yıkılmıştır. Kare planlı, kubbeli, önü revaklı bir yapı olan türbenin duvarları dıştan mermer, içten çinilerle kaplıdır; kapısı sedef kakmalıdır. İçinde Ahmet I, Osman II, Kösem Sultan, Murat IV ve Osmanlı hanedanının öteki kişilerine ait 36 sanduka bulunmaktadır. G.'de külliyenin arka yönünde arasta (günümüzde Mozaik müzesi), bir sebil, B. uçta hamam vardır. Darüşşifa, bimarhane ve İmaret Atmeydanı'nın B. ucundaydı. Revaklı avlu çevresine dizili hücrelerden meydana gelen ve döneminin önemli sağlık kuruluşlarından olan darüşşifa 1870'te yıkılmıştır.

■ **Sultanahmet meydanı,** İstanbul'da, Sultanahmet camisi ile Ayasofya'nın önünde yer alan büyük meydan. Osmanlı döneminde Atmeydanı* 'nın bulunduğu bu kesim kentin en canlı merkezlerindendir ve Sultanahmet camisi, Ayasofya, Alman çeşmesi, Dikilitaş, Burmalı ya da Yılanlı sütun, Örme sütun gibi anıtları, Topkapı sarayı müzesi, Türk ve islam eserleri müzesi gibi müzeleriyle (İstanbul Arkeoloji müzeleri de çok yakınındadır) turistlerin büyük ilgisini çekmektedir.

Sultanahmet mitingi, İzmir'in 15 mayıs 1919'da Yunanlılar'ca işgali üzerine düzenlenen mitinge verilen ad. 23 mayısta düzenlenen mitingte Halide Edip (Adıvar), Mehmet Emin (Yurdakul), Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Şukûfe Nihal (Başar) ve Nakiye (Elgün) yaptıkları ateşli konuşmalarla halkın tepkisini dile getirdiler. Mitinge 200 000 kişi katıldı. 30 mayısta ikinci bir miting daha düzenlendi. Babıâli ve İtilaf devletleri temsilcileri mitinglerden etkilendiler. Halide Edip, Rıza Nur ve Mithat Kemal'in oluşturduğu bir kurul miting sırasında, İstanbul halkının işgali şiddetle kınadığını belirten bir muhtırayı İtilaf devletleri temsilcilerine verdiler.

Sultanbayezit camisi → BAYEZIT KÜLLİYESİ.

SULTANBEYLİ, Marmara bölgesinde İstanbul iline bağlı ilçe, ilçe merkezi, anakent sınırları içinde; 82 298 nüf. (1990).

SULTANÇİFTLİĞİ, İstanbul'un Ümraniye ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 9 747 nüf. (1990).

SULTANDAĞI, Afyonkarahisar ilinin İç Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 22 921 nüf. (1990); 709 km²; 13 köy. Merkezi, Afyonkarahisar'ın 68 km G.-D.'sunda *Sultandağı* (esk. *İshaklı*), 5 590 nüf. (1990). Tahıl üretimi, hayvan ürünleri.

SULTANHAMAMI, İstanbul'un Eminönü ilçesine bağlı semt, adını buradaki Sultan hamamı'ndan (Hacıküçük hamamı) alır. Kentin en yoğun ticaret ve alışveriş merkezlerindendir.

SULTANHANI, Aksaray'ın merkez ilçesinde bucak; 9 026 nüf. (1990); 1 köy. Merkezi *Sultanhanı*, 8 397 nüf. (1990).

Sultanham savaşı, Anadolu Selçukluları ile Moğollar arasında, Sultanhanı yakınında yapılan savaş (15 ekim 1256). Mugan'daki kışlağını Hulagu'ya bırakmak zorunda kalan Baycu, kışlamak üzere Anadolu'ya girerek Aksaray'a kadar ilerledi. Moğol egemenliğinden kurtulmak isteyen İzzettin Keykâvus II, Baycu'nun Anadolu'ya büyük mali külfet yükleyecek kışlak isteğini reddederek savaşa karar verdi. Ancak, vezir İzzettin Muhammet'in komutasındaki selçuklu kuvvetleri Sultanhanı yakınındaki savaşta Baycu'nun komutasındaki Moğollar karşısında ağır bir yenilgiye uğradılar. İzzettin Muhammet savaş alanında öldü; İzzettin Keykâvus, Konya'yı terk ederek önce Alanya'ya, ardından İstanbul'a kaçmak zorunda kaldı.

Sultanhasan medresesi → HASAN MEDRESESİ (Sultan).

SULTANHİSAR, Ege bölgesinde Aydın iline bağlı ilçe; 22 550 nüf. (1990); 267 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 12 köy. Merkezi, Aydın'ın 29 km D.'sunda *Sultanhisar*, 6 170 nüf. (1990). Pamuk, zeytin, incir, üzüm ve az miktarda turunçgiller üretimi. Tarım ürünlerine dayalı sanayi.

Sultanı selatini zaman, "devrin sultanlarının sultanı" anlamında arapça sözcükler, osmanlı paralarında (1808) yer alan kalıplaşmış unvan: *Sultanı selatini zaman Gazi Mahmut han duribe fi Bagdat 1223* (Sultan Mahmut II adına 1808'de basılan tek hayriye altınında).

SULTANİ sıf. (ar. *sulṭan*'dan *sulṭanī*). **1.** Sultana ait, sultanla ilgili. **—2.** *Sultani tembel*, iş görmekten nefret eden, aşırı ölçüde tembel. ‖ *Sultani tembellik*, iş görmekten nefret etme, hiç hoşlanmama durumu. —Kâğ. sant. *Sultani kâğıt*, eskiden kullanılan, ipekten yapılmış değerli bir kâğıt türü.

◆ a. Esk. dokmc. Bir tür çatma*.
—Esk. eğit. Osmanlılar'da idadi üstü okullara verilen ad. (İkinci meşrutiyet'ten [1908] sonra idadi programları biraz daha genişletilerek vilayet [il] merkezlerinde birer sultani açılması kabul edildi. Cumhuriyet döneminde bu ad "lise"ye çevrildi.)

SULTANİ a. Nümism. Mısır, Trablus, Cezayir ve Tunus darphanelerinde bastırılan osmanlı altınlarına verilen ad. (Bu altınlara *dinar-ı sultani* de deniyordu. Mehmet IV döneminde Trablusgarp'ta bu altınların nısfiyeleri de kesildi.)

SULTANİ a. Dünyada çok yaygın olarak yetiştirilen (500 000 ha) çekirdeksiz üzüm çeşidine ve bunun asmasına verilen ad. (Sultani çekirdeksiz de denen beyaz renkli, çok tatlı, sulu ve gevrek olan bu üzümler özellikle kuru üzüm elde etmek amacıyla yetiştirilir, ama taze olarak da tüketilir. Türkiye'de İzmir yöresinde [Urla, Karaburun, Kemalpaşa] yetiştirilir ABD'de [Kaliforniya] bu üzüme thompson's seedless, Hindistan'da kişmiş, Avustralya'da ve Güney Afrika'da sultana, Yunanistan'da kufurugu .... adı verilir.)

Sultanahmet meydanı
İstanbul

SULTANİBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Başka bestekârlar tarafından kullanılmayan bu makamdan Refik Fersan bir şarkı bestelemiştir.)

SULTANİCEDİT a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Şekerci Hafız Cemil Bey tarafından yapılmıştır. *Şedaraban* ile *ferahnüma* makamlarının birleşmesiyle oluşur. Cemil Bey'in bu makamda peşrevi, sazsemaisi ve curcuna usulünde bir şarkısı vardır.)

SULTANİHÜZZAM a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (XIX. yy. başlarında yapılmıştır. Günümüze 9 örneği ulaşmıştır.)

SULTANİIRAK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Isfahan ile ırak makamı dizilerinin birleşmesiyle oluşur. Bu makamdan elde 30 kadar yapıt vardır.)

SULTANİNEVA a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örnekleri ulaşmamıştır.)

SULTANİSEGÂH a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örnekleri ulaşmamıştır.)

SULTANİYE sıf. (ar. *sultânî* nin dişl. *sultâniyye*). *Esk.* Sultana ait, sultanla ilgili: *Mekâtib-î sultaniye* (liseler).

SULTANİYE, İran Azerbaycanı'nda, Zencan'ın K.-B.'sında, Tebriz-Tahran yolunun hemen solunda eski kent; ilhanlı hükümdarı Argun döneminde (1284-1291) kuruldu. Olcaytu Hüdabende, Sultaniye'yi oğlu Ebu Sait'in doğumu onuruna geliştirdi ve kendine merkez yaptı. Ebu Sait döneminde de gelişimini sürdüren kent, hükümdarların, vezirlerin ve devlet adamlarının yaptırdığı görkemli ve anıtsal binalarla donandı. Tebriz'in başkent olmasından sonra önemini yitirmeye başladı; anıtların çoğu timurlu ordularınca yıkıma uğratıldı. Akkoyunlular ve Safeviler dönemlerinde de gittikçe sönükleşerek günümüzde köy konumuna düştü. Çok yıkık olan tarihsel yapılar arasında görkemli Olcaytuhüdabende* türbesi (1309-1313), çok köşeli planlı Çelebioğlu türbesi (1330-1333), bir cami ve medrese kalıntısı belirtilebilir.

SULTANİYE kaplıcaları ve içmeleri, G.-B. Anadolu'da Köyceğiz gölünün B. kıyısını sınırlayan bir fay boyunca sıralanmış termal kaynaklar ve içmeler. K.'den G.'e sıra ile Sultaniye, Velibey, Çavuş ve Kokargirme adıyla anılırlar. Juvenil suların, vodoz sular ve göl suları ile karıştığı bu kaynakların sıcaklıkları 30-41°C arasında değişir. En sıcak olanı Sultaniye kaplı hamamı (41,5°C) ile Sultaniye büyük hamamıdır (39°C). Sultaniye içmesi (32°C), Velibey ılıcası (31,5°C) ve Çavuş ılıcası (29,5°C) daha düşük ısıdadır. Hepsinin ortak kimyasal özellikleri yüksek oranda (‰ 18-30 arasında) tuz, hidrojensülfür ve bromür içermeleridir. Çok yüksek oranda radyoaktif olan sulardan banyo ve içme yoluyla yararlanılır.

Sultaniye mesiresi, İstanbul'da, Boğaziçi'nin Beykoz kesiminde gezi yeri. Evliya Çelebi, Özdemiroğlu Osman Paşa'nın burada İran'dan getirilmiş gereçlerle, İran'dakilere benzer bir köşk yaptırıp Murat III'e armağan ettiğini ve köşke Azerbaycan'ın büyük kentlerinden Sultaniye'nin adının verildiğini bildirir. Ancak Bayezit II'den başlayarak tüm sultanlar burada köşkler yaptırmıştır. Ahmet III döneminde de önemini koruyan Sultaniye, Selim III zamanında diktirilen nişan taşlarıyla eğitim alanı olarak kullanılmıştır.

SULTANİYEGÂH a. Müz. Türk müziğinde bir şed makam. (Buselik makamının yegâh [re] perdesindeki şeddidir. Kararı yegâh [re], güçlüsü dügâh [la], donanımı si'dir [si küçük mücennep bemolü-kürdi].

Bu makamın icrasında hümayun geçkisi yapılması âdet olmuştur. Makam Hammamizade İsmail Dede Efendi tarafından Mahmut II'ye ithaf olunduğundan sultaniyegâh olarak adlandırıldı. 1930 yıllarında bu makama "milli yegâh" gibi uydurma bir ad takıldıysa da bir süre sonra yine eski adıyla anılmaya başlandı. Bugün elde 250 kadar sultaniyegâh yapıt bulunmaktadır.)

SULTANKÖY, Tekirdağ'ın Marmara Ereğlisi ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 743 nüf. (1990). Köyün yakınında saptanan ve R. Duyuran tarafından incelenen mezar, yedi basamakla inilen tonoz örtülü bir dromos ile, kare planlı, kubbeli, duvarlarının alt bölümü mermer levhalarla kaplı bir mezar odasından oluşur. Mezarın Roma ya da Bizans dönemine ait olduğu sanılmaktadır.

SULTANKÖY, Edirne'nin İpsala ilçesi İbriktepe bucağına bağlı köy; 2 215 nüf. (1990).

SULTANLIK a. **1.** Padişahlık, saltanat. **—2.** Sultan sanını taşıyan bir hükümdarın yönetimindeki ülke: *Fas sultanlığı.* **—3.** Güzel bir şeye ulaşma; ergi: *Bekârlık sultanlıktır*

SULTANOĞLU → SULTANZADE.

SULTANOTU a. Bütün ve karşıt yapraklı, biryıllık ya da çokyıllık, dik saplı otsu bitki. (Küçük ve yeşilimsi çiçekleri pek göze çarpmaz. Bitki tazeyken zehirlidir. Biryıllık sultanotu [*Mercurialis annua*] tarlalarda yetişir ve zararlı ot sayılır. Bil. a. *mercurialis*; sütleğengiller familyası.)

SULTANÖNÜ → ESKİŞEHİR.

SULTANSAZLIĞI, İç Anadolu bölgesinde Erciyes volkanının G.-B.'sında D.'da Develi, B.'da Yeşilhisar kasabaları arasındaki geniş tektonik çukurluğun en alçak yerini kaplayan bataklık. Yağışlı mevsimde çevreden çukurluğa yönelen akarsuların etkisiyle sığ bir göl halini alır. Kurak mevsimde alanı daralır ve tabanında Çöl, Söbe, Yay, Camız gölü adı verilen ayrı su birikintilerine bölünür. Kuş zenginliği ile ünlü.

Sultanselim külliyesi, İstanbul'da, Yavuzselim semtinde, Haliç'e bakan bir tepe üzerinde, cami, türbeler, tabhane, imaret, medrese, sıbyan mektebi, hamamdan oluşan selatin külliyesi; yapımını mimar Acem Alisi'nin başlattığı, Süleyman I (Kanuni) döneminde Mimar Sinan tarafından bitirildiği (1522) sanılmaktadır. Külliyenin merkezini meydana getiren caminin yan kanatları dokuzar kubbeli tabhane bölümleri olarak düzenlenmiştir. Ana mekân 24 m çapında, 32,5 m yüksekliğinde büyük bir kubbeyle örtülüdür. Kare planlı iç avlu 18 sütuna oturan 22 kubbeli (giriş önü tonozludur) revakla çevrilidir. Çeşitli renkte mermer sütunlar üzerinde yükselen, dilimli kemerli hünkâr mahfilinin tavanı kalem işi bezemelidir, taş mihrap ve mermer minber klasik üslupta yalın örneklerdir. Yapı, sivri kemerli pencere alınlıklarını süsleyen firuze, yeşil, lacivert renkli çinileri, oymalı kapı ve pencere kanatlarıyla dikkati çeker. Tek şerefeli iki minare tabhanelerin köşelerine yerleştirilmiştir.

Külliye yapılarından medrese ve hamam yıkılmıştır. Mihrap yönündeki hazirede yer alan Yavuzsultanselim türbesi (1523) tek kubbeli, sekizgen planlıdır, önünde dört mermer sütunlu giriş revakı vardır. Pencere üstleri ve kubbe kalem işleriyle süslüdür; kapı yanlarındaki duvarlar ise lacivert üzerine beyaz, firuze, sarı, renkli, kıvrıkdal, rumi, palmet, lotus motifli çini levhalarla kaplıdır. Selim I'in sedef kakmalı sandukasının sırma işlemeli örtüsü daha geç dönemdendir. Bu türbenin karşısındaki Şehzadeler türbesi de benzer plandadır; kubbe, duvarlar ve pencere alınlıkları kalem işleriyle, fildişi kakmalı abanoz kapının yanları renkli çini panolarla süslüdür. Abdülmecit'in türbesi de (1861) bu caminin hazíresinde, Şehzadeler türbesi'nin yanındadır. Süleyman I'in (Kanuni) annesi Hafsa Sultan için yaptırdığı türbe 1894 depreminde yıkılmıştır.

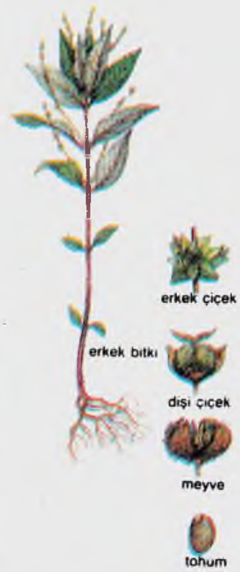
Sultanselim külliyesi → SELİM II KÜLLİYESİ.

Sultansencer türbesi, Orta Asya'da, Merv kentinde, selçuklu anıtı. 1157'de Sultan Sencer için yaptırılan ve mimar Muhammet bin Atsız'ın eseri olan bu türbe selçuklu türbe mimarlığının başyapıtı olarak nitelenir. Kare planlı (27 × 27 m) yapının 17 m çapındaki, yıldız biçiminde kaburgalı kubbesi o güne değin gerçekleştirilen en büyük boyutlu örnektir. Günümüzde yıkılmış olan dış kubbe firuze renkli sırlı tuğla kaplıydı. Çok kalın duvarlardan (6 m) kubbeye geçiş tonoz bingiler ve köşelere yerleştirilmiş geometrik düzende tuğla örgülü payelerle gerçekleştirilmiştir. Türbenin yüksekliği günümüzde bile 36 m'yi bulmaktadır.

Sultansuyu tarım işletmesi, Malatya'nın Akçadağ ilçesinde kurulu devlet harası. XIX. yy.'ın ikinci yarısında, Akçadağ ilçesindeki Hamidiye kışlası'nda, Saray'a safkan arap atı yetiştirmek amacıyla, Çiftlikat-ı hümayun adıyla anılan padişah çiftliklerinden biri olarak kuruldu. Bir süre sonra, Akçadağ eteklerinde, içinden Sultansuyu'nun geçtiği bir ova üzerinde satın alınan geniş bir alanda kurulan Aziziye çiftliği'ne taşındı. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra kapatıldı, toprakları Maliye'ye verildi. Kurtuluş savaşı sırasında burada bir tay deposu kurulduysa da, bir süre sonra bu depo da kapatıldı. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, eski Hamidiye kışlası genişletildi ve 1930'da çıkarılan 1878 sayılı yasayla, Tarım orman ve köyişleri bakanlığı veteriner işleri genel müdürlüğü'ne bağlı olarak Sultansuyu harası adıyla yeniden işletmeye açıldı. Hara, zamanla gelişerek, saf kan arap atı yetiştiriciliği konusunda ülkenin önde gelen kuruluşlarından biri oldu. 20 haziran 1983'te 60 sayılı Kanun hükmünde kararname'yle kurulan Tarım işletmeleri genel müdürlü-

Sultansazlığı
Kayseri

çokyıllık sultanotu
(Mercurialis perennis)

Sultanselim külliyesi camisi
İstanbul

ğü'ne bağlanarak bugünkü adını aldı. 9 063 ha alan üzerinde kurulu bulunan işletmede atçılık yanında sığır, koyun, kümes hayvanları da yetiştirilmekte ve yem bitkileri ağırlıklı bitkisel üretim yapılmaktadır.

SULTANŞAH (Nurettin), selçuklu şehzadesi ve Kayseri emiri (öl.1196). Kılıç Arslan II'nin 11 oğlundan dördüncüsü. Yaşlı babası ülkesini oğulları arasında bölüştürdüğünde (1187), payına düşen Kayseri' de emir olarak göreve başladı. Konya'da kendisini zorla veliaht ilan ettiren ağabeyi Melikşah, haçlı ordusu selçuklu ülkesinden ayrıldıktan sonra babasını da yanına katarak Kayseri üzerine yürüdü (1192). Bu sefer sırasında büyük oğlunun yanından kaçmayı başaran Kılıç Arslan, Sultanşah'a sığındı. Ancak, bu kez de Sultanşah kendisini veliaht ilan etmesi için babasını sıkıştırmaya başlayınca, oradan da kaçarak Uluborlu emiri olan küçük oğlu Keyhüsrev'in yanına gitti. Kılıç Arslan'ın ölmeden önce veliaht ilan ettiği Keyhüsrev Konya' da tahta çıkınca (1192), onun hükümdarlığını öteki kardeşleri gibi Sultanşah da tanımayarak taht kavgasına girişti ve Konya üzerine yürümeye hazırlanan ağabeylerinden Süleymanşah II tarafından ortadan kaldırıldı.

SULTANTEPE, Şanlıurfa'nın merkez ilçesi Yardımcı bucağına bağlı köy; 658 nüf. (1990).

—Arkeol. Köyün yakınında, aynı adla anılan höyükte S.Lloyd ve N. Gökçe yönetiminde gerçekleştirilen kazılarda (1951) Roma, Hellenistik, Asur ve Bakırtaş dönemlerinden, kalıntılara rastlandı. Geç Hellenistik döneminden kırmızı astarlı, ağızları dışa dönük tabaklar, Asur döneminden (İ.Ö. VII.yy.) fildişinden insan ve hayvan heykelcikleri, küçük, zarif taş kaplar. Ay tanrıçası simgeli stel ilginç buluntulardır.

SULTANÜDDEVLE (öl. 1025), büveyhi hükümdarı (1012-1025). Babası Bahaüddevle'nin ölümü üzerine ardılı oldu. Ayaklanan kardeşi Kirman valisi Ebülfevaris'e boyun eğdirdi (1019). 1021'de Irak' ın yönetimini kardeşi Müşerrifüddevle'ye bırakmak zorunda kaldı.

SULTANZADE a. (ar.*sulṭān* ve fars. *zade*'den *sulṭān-zāde*). Tar. Osmanlı devletinde padişahın kızı ya da kız kardeşi gibi hanedandan olan bir kadından dünyaya gelen erkek çocuk. (Hanedana mensup kadınlar "sultan" unvanıyla anıldıkları için erkek çocuklarına da "sultanoğlu" anlamında "sultanzade" denirdi.)

SULTAN ZADE (Avedis MİKAİLİYAN, —denir), iranlı siyaset adamı (Merage, İran, 1890'a doğr. - Rusya'da 1938). 1912'de RSDİP'e girdi ve bolşevik fraksiyona katıldı. 1920'de İran Komünist partisi'ni kurdu, partinin hem sekreterliğini, hem de Komintern sözcülüğünü yaptı. Komintern yönetiminde görev aldı. Ancak çok geçmeden sol sapmacılıkla suçlanarak sorumluluklarını İKP'ye bıraktı.

SULTON a. (fr. *sultone*'dan). Org. kim. İşlevsel $—SO_2—O—$ grubu bir halkaya bağlı olan sulfonik asit esterlerinin genel adı.

SULU sıf. **1.** İçinde su bulunan: *Sulu yemekler.* **—2.** Suyu çok olan; çokça su salan: *Sulu limon. Sulu meyve. Sulu yoğurt.* **—3.** İçine su katılmış, sulandırılmış: *Sulu süt.* **—4.** Kenarına su çekilmiş, işlenmiş giysi için kullanılır: *Etekleri sulu bir elbise giymek.* **—5.** Sulu boya → SULUBOYA. ‖ *Sulu gözlü, sulu zırtlak,* olur olmaz her şeye ağlayan, gözyaşını tutamayan kimse için alay yollu söylenir.

—Anat. *Sulu sicim*, gözün ön odasında, kornea ile mercek ve gözbebeği arasında bulunan sıvı madde.

—Binc. *Sulu engel*, genişliğine atlanan bir engel türü. İçinde su ve önünde 50 cm'yi geçmeyen bir çalı bulunur. Genelde "havuz engel" denir.

—Bot. *Sulu ortam*, salt sudan oluşan ya da çok su bulunan ortam. (Bk.*ansikl.*böl.)

—Kim. *Sulu çözelti*, çözücüsü su olan çözelti.

—Zootekn. *Sulu yem*, kök ve yumru gibi yüksek oranda su içeren ve evcil hayvanlara yedirilen yem.

◆ sıf. ve a. *Arg.* Yakışıksız ve yersiz sözler söyleyen, şakalar yapan ya da çevresindekilere tatsız iltifatlarda bulunan, yılışan kimse için kullanılır: *Sulunun biridir, onunla doğru dürüst konuşulmaz. Sulu adam, dün gece iyice sapıttı.*

—ANSİKL. Bot. Sulu ortam bitkilerin yapısı, fizyolojisi ve dağılımı üzerinde çok büyük etki gösterirse de morfolojileri üzerinde fazla etkili olmaz. Yoğunluğuyla, aydınlığındaki ve sıcaklığındaki değişikliklerle etkili olur.

Arkhimedes itkisinin atmosfere göre bin kat fazla olduğu suda, su bitkileri destek dokusundan (pekdoku ve sertdoku) yoksundur; nadiren dik olan saplar genellikle yumuşaktır ve akıntıların yönüne göre dalgalanır. Tamamen su içinde bulunan yapraklar çeşitli biçimlerde olabilir, ama genellikle çok az kalındır; yapıları son derece basit ve hücre çeperleri incedir; yapraklarda gözenek bulunmaz, ya da yüzen yaprakların yalnız üst yüzünde bulunur. Suyun ve mineral tuzların soğurulması bütün yüzeylerde yapıldığından, bunun sonucu olarak, hem kökler çok az gelişir ya da hiç kök bulunmaz, hem de damarlar hiç odunlaşmadığından, damar dokuları önemli ölçüde azalır. Bütün organlarda, fakat özellikle saplarda ve yapraklarda boşluklu sistem çok gelişir (toplam hacmin % 70'i) ve bitkinin gaz alışverişinde önemli rol oynar. Aydınlık bitkilerin sulardaki dağılımını koşullandırır. Tatlısularda klorofilli bitkiler, yüzeye gelen ışığın % 1'inden fazlasını alan katmanda toplanır; denizlerde güneş ışığını doğrudan alabilen ve 50 m derinliğe kadar inen öfotik bölge normal bir fotosenteze olanak verir ve klorofilli bitki bulunan kesim yalnız bu kesimdir. Göllerde, sıcaklık değişikliklerinin genliği göz önüne alındığında, fitoplanktonun ancak üst katmanda yaşayabileceği anlaşılır (epilimniyon). Üstün yapılı su bitkilerinde, tohumsuz üreme, eşeysel üremenin zararına büyük bir önem kazanır; çünkü çiçektozlarının su içinde taşınması hemen imkânsızdır. Bununla birlikte, fazla derin olmayan sulardaki birçok tür yüzeyde çiçek açar ve böylece hava yoluyla yapılan bir tozlaşmadan yararlanır (örneğin nilüfer, susümbülü, vallisneria, hasırotu, su düğünçiçeği vb.)

SULU ya da **SOLO takımadaları,** Filipinler'e bağlı adalar. Borneo ile Mindanao arasında G.-B. ve K.-D. doğrultusunda uzanır ve *Sulu denizi*'ni Sulavesi denizi'nden ayırırlar. Bir il oluşturan (2 688 km²; 555 239 nüf. (1990) takımadaların merkezi *Jolo,* takımadaların aynı adı taşıyan başlıca adasındadır. İklimi nemli ve toprakları verimli olan dağlar ormanlar, kıyı ovaları ve vadiler ise pirinç tarlaları, hindistancevizi ağaçları, manyoka ve şekerkamışı tarlalarıyla kaplıdır. Kıyıda inci istridyesi ve deniz kabukları avcılığı yapılır. —*Sulu denizi*'nin en derin yeri 5 000 m'yi aşar. Borneo ile Filipinler arasında deniz. Palauan adası ve Calamian adalarıyla Çin denizi'nden, G.-B.'ya doğru Sulu yarımadasıyla devam eden Mindanao adasının B. yarımadasıyla, Sulavesi denizi'nden ayrılır.

SULU obruk, İç Anadolu bölgesinde Obruk platosunda Neojen kireçtaşları içinde erime ve çökme ile oluşmuş, kuyu biçiminde dairesel karst çukuru. Konya'nın yaklaşık 80 km D.-K.-D.'sunda.

SULUBOYA a. **1.** Suyla karıştırılarak genellikle beyaz kâğıt üzerine sürülen hafif boya. **—2.** Bu tür boyayla yapılmış resim.

◆ sıf. Suluboyayla yapılan resim için kullanılır: *Suluboya bir tablo.*

Paolo ile Francesca: Eugène Delacroix'nın suluboyası (*özel kol.*)

Giraudon

Kirkstall manastırı, akşam vakti (1800). Thomas Girtin'in suluboyası (*Victoria and Albert Museum, Londra*)

Giraudon

Provence manzarası
Paul Cézanne'ın **suluboyası**
Kunsthaus, Zürich

—ANSİKL. Guvaşın aksine suluboya lavisi saydamdır: kâğıdın beyazı boyanın altından görülür. Bazen guvaşla suluboya bir arada kullanılır *(guvaşlı suluboya)*. Tek başına suluboya dayanıksızdır; ancak bu sakınca, suluboyanın sağladığı hızlı uygulama ve tazelikle dengelenir.

Avrupa'da suluboya XV.yy.'da ortaya çıktı (Pisanello); Dürer, Holbein, Bruegel, Valoislar'ın saray ressamları bu teknikten yararlandılar. XVIII.yy.'ın ikinci yarısından başlayarak suluboya İngiltere'de bağımsız bir resim türünün ortaya çıkmasına yol açtı. Bu türün başlıca temsilcileri Paul Sandby, Francis Towne, John Robert Cozens, Thomas Girtin, John Sell Cotman, Fielding kardeşler ve kuşkusuz Turner ve Bonington'dur. Onların ardından fransız romantikleri sık sık bu teknikle çalıştılar: Géricault, Delacroix, Decamps. Aynı biçimde Jongkind, Boudin ve izlenimciler, tekniğin geçici bir anı yakalamaya elverişli olmasından yararlandılar. Cézanne, yeni-izlenimciler (Seurat, Signac, Cross), daha sonra Dunoyer de Segonzac, Dufy, Villon da suluboyaya başvurdular. Soyut ressamlar, özellikle de Kandinsky ve Klee, renklerinin zarifliğinden, rastlantısal akma ve lekelerinden yararlandılar. Daha yakın zamandaki sanatçılar arasında, Wols ve Bryen'i saymak gerekir. XX.yy. amerikan sanatında, Feininger, John Marin, Tobey'den söz edilebilir. Suluboya tekniği eski türk minyatür sanatçılarınca da biliniyordu. Anadolu Selçukluları'ndan osmanlı sanatçılara geçen klasik yönteme göre, bir kitapta yer alacak resimler üstübeç tabakasıyla kaplanmış ayrı bir kâğıt üzerine genellikle güvercin kanadı kamışına tutturulan en yumuşak kedi tüyleriyle yapılırdı. Tanzimat döneminde, Batı'ya dönük resim sanatının gelişmesinden sonra da Hüseyin Zekâi Paşa, Osman Hamdi, Hoca Ali Rıza vb. birçok ressamın suluboya çalıştığı görülür.

SULUCA, Edirne'nin Keşan ilçesine bağlı Mecidiye bucağının merkezi; 682 nüf. (1990).

SULUCAKARAHÖYÜK → HACIBEKTAŞ höyüğü.

SULUÇAM ya da **SULUÇEM,** Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesine bağlı bucak; 10 946 nüf. (1990); 16 köy. Merkezi *Suluçam* (esk. *Musun*), 999 nüf. (1990).

SULUİN mağarası, Batı Toroslar'da, Konya'nın Derebucak ilçesine bağlı Çamlık beldesinin güney-batısında, içinden bir akarsuyun geçtiği büyük bir mağaralar sisteminin batı çıkışına verilen ad. Mağara sisteminin bu kesiminde yaklaşık 200 m uzunlukta derin bir göl vardır.

SULUK a. **1.** Hayvanların su gereksinimlerini gidermek için kullanılan yer, su kaynağı, kap ya da düzen. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Gem altına takılan küçük zincir. (*Suluk zinciri* de denir.) **—3.** *Yörs.* Oda içinde yıkanmak için ayrılmış küçük yer; gusülhane.

—ANSİKL. Suluklar şöyle sınıflandırılabilir: *ortak suluklar* (havuz, yalak vb.); *bireysel suluklar* (kap, emzik); *otomatik suluklar,* su gelişini düzenleyici bir mekanizmaya bağlı suluklar; bir şamandıra ya da birleşik kaba bağlı olarak su düzeyi hep aynı kalan, *sabit düzeyli suluklar* (hayvanın doğrudan doğruya etkilediği bir mekanizma ile suyun geldiği *tokaçlı, supaplı, bilyeli suluklar);* borularını otomatik olarak boşaltan ya da ısıtan, don önleyici *soğuğa dayanıklı suluklar;* yapay ısı kaynakları kullanarak suyu 8-10 °C'ta sabit tutan ısıtıcı suluklar.

SULUK a. (ar. *şuʿlūk*). *Esk.* **1.** Fakîr. **—2.** Serseri. **—3.** Dilenci.

SULUKLU sıf. Suluğu olana denir.
—Binc. *Suluklu gem* ya da *kantarma,* atın burnunun üstünden geçirilen ve özellikle haşarı atlara vurulan gem ya da kantarma.

SULULAŞMAK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, yakışıksız, yersiz şakalar yapmaya ya da çevresindekilere saygısızca, hoş olmayan bir biçimde sözler söylemeye, yılışmaya başlamak.

SULULUK a. *Arg.* Sulu davranışlarda bulunan bir kimsenin niteliği, böyle bir kimseye yakışır davranış ya da söz: *Herkes onun sululuğundan yakınıyor. Yaptığı kaba şakalarla, sululuklarla ilgi toplayacağını sanan bir genç.*

SULUOVA, Orta Karadeniz bölümünde Amasya iline bağlı ilçe; 49 374 nüf. (1990); 465 km²; 38 köy. Merkezi, Amasya'nın 36 km K.-B.'sında *Suluova,* 36 223 nüf. (1990). Şekerpancarı. Hayvancılık.

SULUSARAY, Nevşehir'in merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 418 nüf. (1990). Belediye.

SULUSARAY, Orta Karadeniz bölümünde Tokat iline bağlı ilçe; 17 945 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi, Tokat'ın 67 km G.-B.'sında *Sulusaray,* 4 377 nüf. (1990).

SULUSEPKEN sıf., be. Yağmurla karışık yağan kar ve bu türlü yağışı belirtir.

SULVANİT a. (fr. *sulvanite*). Miner. Kübik sistemde yer alan doğal bakır ve vanadyum sülfür.

SULVİNİT a. (fr. *sulvinite*'ten). Ana maddesi metil klorosülfat olan ve Birinci Dünya savaşı sırasında savaş gazı olarak kullanılan bileşik.

SULYOTLAR, hıristiyan Toska Arnavutları'nın Yanya'da dağlık Suli kenti ve yöresinde yaşayan kolu. Yanya, Murat II döneminde Türkler tarafından fethedildikten (1431) sonra, kimi zaman osmanlı yönetimine başkaldıran Sulyotlar, 500'ü aşkın aileden oluşan bir topluluktu. Bunlar, özellikle İskender Bey (Yorgi Kastriyota) ayaklanması (1443-1468) ve Türk-Venedik savaşı (1463-1479) sırasında türk kuvvetlerine karşı çarpışarak önemli rol oynadılar. Bayezit II döneminde (1481-1512) tam anlamıyla denetim altına alınan Sulyotlar'a silah taşımak, savaş zamanında türk ordusuna öncülük yapıp yol açmak gibi haklar tanındı ve köylerine de kendi kendilerini yönetme yetkisi kapsamında bir tür özerklik verildi. Selim III döneminde Ruslar'ın kışkırtmasıyla yeniden ayaklanan Sulyotlar (1790), Yanya mutasarrıfı Tepedelenli Ali Paşa'nın üzerlerine gönderdiği kuvvetleri dört kez (1790, 1792, 1800 ve 1802) yenmeyi başardılar. Ancak, büyük bir ordunun başında beşinci kez üstlerine yürüyen Ali Paşa'ya yenilerek teslim olmak zorunda kaldılar; ayaklanmanın elebaşları çeşitli yerlere sürüldü (1803); geriye kalanların çoğu da kaçıp Ionia takımadalarına sığındı. Daha sonra Babıâli'ye karşı ayaklanan (1820) Tepedelenli'nin yardımına çağırdığı Sulyotlar, onun çevresinde toplanıp kendi yörelerini yeniden ele geçirdiler; Patrai olayı üzerine (1821) bağımsızlık istemiyle başlayan yunan ayaklanmasına katıldılar; ancak, Ali Paşa öldürülerek ayaklanması bastırıldıktan (1822) sonra, Suli'de türk kuvvetlerine teslim olmak zorunda kaldılar.

Suluin mağarası'nın ağzından gölün görünümü
Beyşehir, Konya

SULZBACH-SAAR, Almanya'nın Saarland eyaleti sınırları içinde yer alan kent; 21 300 nüf. Konut ve sanayi (makine ve elektrikli gereçler yapımı, hazırgiyim) merkezi.

SULZBERGER (Arthur Hays), amerikalı iş adamı ve gazeteci (New York 1891 - ay. y. 1968). 1919'da *New York Times*'ın Yönetim kurulu başkanı olan (kayınpederi) Adolph Ochs ile birlikte çalışmaya başladı; 1935'te onun yerine geçip bu yayının yönetimini kendi başına üstlendi.

SULZER (Johann Georg), isviçreli fizikçi ve filozof (Winterthur 1720 - Berlin 1779). Berlin'de matematik profesörü oldu (1747), havanın ve akışkanların, mermi devinimine gösterdikleri direnç üstüne deneyler yaptı ve (1755) birbirine değen iki metalin dilde bıraktıkları tadı gözlemledi (1763).

M. Venière-Sadia

civciv kümesinde kullanılan **suluk**

Sulzer, makine üretiminde uzmanlaşmış isviçreli sanayi şirketleri grubu. Özellikle motor, tekstil makineleri ve havalandırma donanımları üretmektedir.

SUM, -mmu çoğl. a. (ar. *aşamm*'ın çoğl. *şumm*). *Esk.* Sağırlar.

SUM a. (ar. *sum*). *Esk.* Sarmısak.

SUMADİJA, Batı Sırbistan'da bölge, Tuna, Sava, Kolubara ve Batı Morava arasında yer alır. Sumadija, Birinci Zaman şistleri ve İkinci ve Üçüncü Zaman kalkerleriyle örtülü eski topraklardan oluşmuştur. XIX. yy.'a kadar gür gürgen ve meşe ormanlarıyla (sırpça *suma*, "orman") kaplıydı. Sırplar'ın Türkler'e karşı giriştikleri isyanların merkezi ve sılah yığınağı olan bu orman göçmenler tarafından tarıma açıldı ve iskân edildi. Köy ekonomisi çeşitli tarım (tahıl ve patates) ve meyveciliğe (erik ağaçları) dayanır. Yerleşme, dağınık küçük köyler biçimindedir.

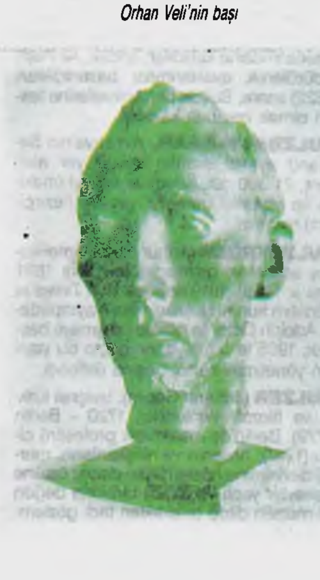
SUMAK ya da **SOMAK** a. **1.** Tüysü bileşik yapraklı ve esmer kırmızı meyvelı ağaççık. (*Dericı sumağı* da denir.) [Bil. a. *Rhus coriarıa; anacardiaceae* familyası.] **—2.** Bu bitkinin kurutularak halk hekimliğinde, dericilikte ve kumaş boyamada kullanılan yaprakları. **—3.** Aynı bitkinin kurutulup baharat olarak kullanılan ekşi lezzetli meyvesi. **—4.** *Boyacı sumağı*, sık dallı, basit bütün yapraklı, yuvarlakça tepeli çalı ya da ağaççık. (Peruka çalısı da denir.) [Bil. a. *Cotinus coggygria* ya da esk. *Rhus cotinus; anacardiaceae* familyası.]

—ANSİKL. Sumak 2-3 m kadar boylanabilen hepyeşil bir ağaççıktır. 9-15 yaprakçıktan oluşan tüysü bileşik yaprakları 15 -20 cm uzunluktadır. Yaprakçıkları 3-5 cm boyunda ve kısa saplıdır. Çiçekleri dallarin ucunda ya da yanında salkım halinde bulunur. Meyvesi küçük (4-6 mm çap), sulu, kırmızı renkli ve ekşidir.

Sumak Akdeniz çevresinde yaygındır. Türkiye'nin hemen hemen her tarafında yetişir, ama daha çok Güneydoğu Anadolu'da (Diyarbakır, Mardin, Urfa, Hatay) bulunur. Yaprakları toplanıp kurutularak torbalar içinde satışa çıkarılır (yıllık üretim 250-300 t). Türkiye'nin dışsatım ürünüdür (yaklaşık 100 t). Bu yapraklar % 21,7 oranında tanen içerir. Bu nedenle deri sepilemesinde ve boyası için de yünlü kumaş boyamasında kullanılır. Ayrıca peklik verici, kan dindirici ve antiseptik etkili bir drogdur. Kurutulmuş meyveleri (sumak), özellikle Güney ve Güneydoğu Anadolu'da baharat olarak kullanılır.

• *Boyacı sumağı*, Güney Avrupa'dan Çin'e kadar yaygın bir ağaççıktır. Akdeniz kıyılarında çoğunlukla maki içinde görülür. Bunun hem yaprakları, hem "sarı kök" ya da "sarı odun" denen odunu eskiden beri deri ve kumaş boyamada kullanılır.

Mustafa Nusret Suman
Orhan Veli'nin başı

Verdiği renk açık sarıdır, ama zamanla koyulaşır ve sabit kalır. Yaprakları asıl sumak gibi peklik verici, kan kesici ve ateş düşürücü etkilerinden dolayı halk hekimliğinde kullanılır.

SUMAK a. El sant. **1.** Motiflerin sınırları içinde, ayrı renkteki desen ipliklerinin çözgü çiftlerine sürekli olarak değişik şekillerde dolanmasıyla oluşturulan havsız dokuma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Sumak tekniği*, sumak dokumada kullanılan teknik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. El sant. Sumaktan heybe, yaygı, kolan, kuşak, yastık vb. yapılır. Anadolu'nun birçok yöresinde bugün de kullanılan bir dokuma türüdür.

• *Sumak tekniği*, ayrı renkteki desen ipliklerini desen alanı içinde, çeşitli biçimlerde çözgü çiftlerine dolayarak uygulanır. Desen ipliğinin değişik dolanış biçimleri vardır. İplikleri hep aynı yönde çözgü çiftine dolayarak *düz sumak*, içten dışa doğru dolayarak *ters sumak*, ters yönlerde çözgülere sararak *balıksırtı sumak*, ters sumak tekniğini her sırada bir çözgü çifti kaydırıp uygulayarak *atmalı sumak* dokuma elde edilir.

SUMAKASI a. Sakin sularda yetişen, 40 cm uzunluğa erişebilen, çiçek açtığı zaman dışında, yaprakları hep su altında olan, kalın çotuklu su bitkisi. (Bil. a. *stratiotes;* kurbağazehirigiller familyası.)

SUMAN (Mustafa Nusret), türk heykelci (Selanik 1905 - İzmit yakınları 1978). Güzel sanatlar akademisi'ni bitirdikten sonra kazandığı bursla Avrupa'ya giderek Münih'te resim, Paris'te heykel çalışmaları yaptı. Türkiye'ye dönüşünde (1943) akademinin heykel bölümü ağaç ve taş işleri atölyesine asistan olarak girdi; heykel ve modlaj öğretmeni, 1172 sayılı yasa uyarınca profesör oldu (1969). Aynı yılın sonunda kendi isteğiyle emekliye ayrılan sanatçı, bir yıl ABD'de kalarak incelemelerde bulundu. Ankara'nın Sıhhiye meydanına konulacak olan *Hitit güneş kursu* için Ankara'ya giderken bir trafik kazasında yaşamını yitirdi. Büyük bir bölümü İstanbul Resim ve heykel müzesi'nde bulunan yapıtlarının (*Orhan Veli'nin başı, Mimar Sinan etüdü, Kadın ve çocuk, Kompozisyon 1977* vb.) yanı sıra birçok il ve ilçedeki *Atatürk* anıtlarını, Anıtkabir'deki rölyeflerden ikisini ve Gelibolu'daki *Namık Kemal* anıtını yaptı. Suman, geniş, keskin ışık planlarının düzenlediği cesur bir konstrüksiyona sahip yapıtları ve klasik yönden olduğu kadar doğanın karakterini verme yönünden de dikkat çekici bir anlatıma sahip çalışmalarıyla tanındı.

SUMAROKOV (Aleksandr Petroviç), rus yazar (Petersburg 1717 - Moskova 1777). Yazarlığı meslek seçen ilk rus soylusudur; fransız klasiklerini çok beğenen Sumarokov Rusya'nın Voltaire'i ya da Racine'i olmak istiyordu. Masallar ve yergiler yazdı, ayrıca ilk rus tiyatro oyunu *Horev*'i (1749) kaleme aldı ve ilk yerleşik tiyatroyu kurdu.

SUMATAR → YARDIMCI.

SUMATRA, Endonezya'daki büyük adaların en batıda olanı; 473 000 km^2; 35 000 000 nüf. (1990) [komşu küçük takımadalarla birlikte.].

• COĞRAFYA. Sumatra, K.-B.'dan G.-D.'ya doğru 1 650 km boyunca uzanır. K.'e oranla G.'de daha geniş (350 km) olan adada yer şekilleri bakışımsızdır. Batı kıyısı, çok etkin bir volkanizma sergileyen Barisan dağlarıyla sınırlıdır. Aralarında adanın en yüksek doruğu Kerinci'nin de (3 801 m) bulunduğu yedi yanardağ 3 000 m'yi aşar. Cava'dan farklı olarak, bu dağoluş, sert tabanın oldukça eski arazilerini de etkiler ve kırılmalı tektonik oluşumların yaygınlığını açıklar. Sözgelimi *Median Graben*, volkan konileriyle ve Toba gölü bölgesinin ignimbiritik tüflü platolarıyla tıkanmış uzunlamasına bir çöküntüdür. Bu dağlar Hint okyanusu cephesinde (batı kıyısı) denize kadar ulaşır; oysa, D.'da, denizle dağlar arasında Üçüncü Zaman gereçleriyle (dağlardan inen Asahan, Rokan, Kampar, Indragiri vb. ırmakların oluşturduğu alüvyon ovasının altında kaybolurlar; sık sık su baskınına uğrayan ve bataklık alüvyon ovası, adanın orta kesimini kaplar; öte yandan, ovada, yer yer, Palembang bölgesindeki tepeler gibi Üçüncü Zaman arazilerine de rastlanır) parçalanmış bir tepeler bölgesi uzanır. Adada görülen ekvator iklimi (bütün yıl boyunca düşen yağmur miktarı 2-4 m; en yağışlı dönem ekim-kasım), gür bir hepyeşil ormanın oluşmasına yol açmıştır: buna karşılık alçak doğu kesimi mangrovla örtülüdür. Nüfus yoğunluğu bakımından (km^2'de yaklaşık 74 kişi) Sumatra, Cava'yı çok geriden izler. Nüfus dağılımı dengesizdir: dağlık alanlar en kalabalık yerlerdir (bu, Güney-doğu Asya'da ender rastlanan bir durumdur). Ada halkının çoğu pirinç tarımıyla geçinir, ladang uygular, ama genellikle hep aynı tarlaları ekip biçer. Besin maddeleri tarımının yanı sıra ticari ürünler de yetiştirilir: hindistancevizi ağaçları, adanın kuzey kesimi ile Merapi yanardağı bölgesinde baharat, hevea yetiştirilen aile işletmeleri (Çinliler'de ve doğu ovasının orta ve güney kesimlerinde yaşayan Malaylar'da), Lampung ilinde karabiber (Lampung, Endonezya'da karabiber üretiminde birinci).

Nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu yerler Bataklıklar bölgesindedir; animist ya da hıristiyan (protestan) olan, Toba gölü bölgesinde yaşayan bu halk, müslümanlığı benimseyen öbür büyük etnik öbeklerden ayırılır. D.'da, Bataklar'ın yaşadığı platoların aşağısındaki ovada da uzanan Oostkust adanın büyük sanayi işletmelerinin (hevea, özelikle yağ palmiyeleri) bulunduğu bölgedir; Medan bu bölgenin büyük kentidir ve limanı (Belavan Deli) değer bakımından Endonezya'nın ikinci dışsatım limanıdır.

İki kömür yatağı işletilmektedir (Ombulin ve özellikle, adanın güney kesimindeki Bukit Asan), ama büyük geliri petrol sağlar: doğudaki ovada, orta kesimde (Dumai limanı yakınındaki Minas yatağı en önemlisidir), K.'de (Medan yakınında Arun'da), G.'de (Palembang bölgesi) işletilen petrol üretim yerinde arıtılır (Dumai, Placu ve Palembang yakınındaki Sungai Gerung'la Medan yakınları). Sıvılaştırılmış bir doğal gaz çıkarım kompleksi 1978'de Arun'da (adanın kuzey kesiminde) hizmete girdi. Sumatra'nın G.-D.'sundakı Bangka adasında Endonezya kalayının, Bintan adasında (doğu kıyısındaki Riau takımadaları) ülkede çıkarılan boksitin büyük bölümü üretilir: ama Kuala Tancung'daki alüminyum elektroliz fabrikası (Toba gölünün ayağı olan Asahan üstünde iki hidrolik santral) dışarıdan alınan alümini işlemektedir. Sumatra'nın bazı bölgeleri (Minangkabau bölgesi) dışa göç verirken, adanın güney kesimindeki Lampung ilıne, bir göç politikası nedeniyle çok sayıda cavalı göçmen gider ve burası önemli bir tarımsal deneme bölgesidir.

• TARİH. Ortataş devrinden sonra Sumatra'ya gelen ve gemiciliğe çok erken alışan halk adada altın, değerli kereste ve karabiber arayan Çinliler ve Hintliler'le ilişkiye girdi. Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında, yönetici sınıfların hint uygarlığını kabul ettiği ve hinduculuğun ya da buddhacılığın kurallarının uygulandığı hint-malay krallıkları ortaya çıktı.

Sumatra'nın merkezinde kurulan (VII. yy.'ın ilk yarısı) Malayu krallığı'ndan sonra, bir deniz devleti olan Şrivicaya doğu kıyılarının öneminden yararlandı. Müslüman tüccarların (Araplar, Persler, Hintliler) Çin'e gitmek için kullandıkları bu kıyılar Malakka ve Sunda'yı kontrol etme olanağını sağladı. Cavalı Şailendra hanedanının (IX. yy.) eline geçen Şrivicaya Cava krallıklarına karşı savaştı (992 ve 1006 seferleri) ve Çola hint krallığı'nın (1025-1068) saldırılarına uğradı. Zengin bir kültür ge-

liştirmiş olan büyük krallık, belki de haliçlerin dolmasının kurbanı olarak XIII. yy. sonunda, Siyamlılar'ın ve Cavalılar'ın akınlarıyla ortadan kalktı. Hintli tüccarlar tarafından tanıtılan müslümanlık XIII. yy.'dan başlayarak adada yayıldı; yalnız, ağırlık merkezi XIV. yy.'da Minangkabau'nun doğusuna kayan Malayu devleti hindu kültürünü korudu. Cava Macapahit krallığı'nın (XIV. yy.) kendine bağladığı Sumatra devletlerine imparator Yangli (1403-1424) zamanında çin donanması seferler düzenledi. XVI. yy. başında Macapahit krallığı'nın parçalanması sona erince, adanın çeşitli bölgeleri Malakka, Cambi, Palembang ve Aceh sultanlıkları arasında paylaşıldı. Portekizliler Malakka'ya yerleştiler (1511) ve karabiber alımları için Aceh'te bir acenta kurdular. Fakat Sumatra'nın en önemli sultanlığı durumuna gelen Aceh, Sumatra ve Baros acentalarıyla yetinmek zorunda kalan Portekizliler'i kovdu (1524), Hollandalılar'ı (1601), sonra da İngilizler'i yanına aldı ve Hollandalılar'a Malakka'yı almaları için (1641) yardım etti. Ardından da onlarla iki yüzyıl boyunca süren bir anlaşmazlığa düştü. Kısa bir süre Palembang ve Padang'a yerleşen (1666) Doğu Hindistan Hollanda şirketi, karabiber ticaretini tekelleştirdi ve Sumatra devletlerine metbuluğunu kabul ettirerek İngiliz şirketi'ne yalnız Bangkahulu acentası'nı bıraktı. Büyük Britanyalılar Hollanda sömürgelerini ele geçirmek için Devrim ve İmparatorluk savaşlarından yararlandılar ve buraları ancak 1815'te kesin olarak geri verdiler. Sumatra XX. yy.'da Hollanda Hindistanı'nın en zengin adası oldu. Minangkabaular çok kalabalıklaşan ülkelerini terk etmeyi sürdürürken, adaya gelen Cavalılar Lampung'a yerleştiler, petrol ve tarım işletmelerine el emeği sağladılar.

Japon istilasından sonra (nisan 1942 - ağustos 1945), Hollandalılar tekrar adaya yerleşmeye kalkıştılar; en zengin bölgelerden ikisi özerk devletler haline gelerek (Doğu Sumatra [ekim 1947], başkent Medan; Güney Sumatra [ağustos 1948], başkent Palembang) 1950'de Endonezya Cumhuriyeti'ne katıldılar. Sonra özerklikle ilgili ayaklanmalar patlak verdi. Aceh'te, kısa zamanda bir gerilla örgütüne dönüşen Endonezya İslam Cumhuriyeti ilan edildi. 1956'nın sonunda, Scafruddin Praviranegara'nın başkanlığında ayrı bir hükümet kurulmasıyla (şubat 1958) sonuçlanan bir albaylar başkaldırısı başladı; ancak ulusal ordu başkent Padang'ı alarak (17 nisan 1958) bu başkaldırının yayılmasını önledi. (→ ENDONEZYA.)

Sumatra seferi, Osmanlı devletince Sumatra adasına düzenlenen deniz harekâtı (1569). Hint denizlerinde, özellikle islam ülkelerine yönelik sömürgecilik etkinliklerinde bulunan Portekizliler, sonunda Sumatra'ya da çıkarak buradaki Aceh sultanlığı'nın topraklarını ele geçirmeye başladılar. Bunun üzerine Sumatra sultanı Alaettin, İstanbul'a gönderdiği bir elçi aracılığıyla islam dünyasının halifesi ve koruyucusu olan Selim II'nin yardımını isteyerek onun yüksek egemenliğini kabul ettiğini bildirdi. Sumatra seferiyle görevlendirilen Mısır kaptanı Kurtoğlu Hayrettin Hızır Bey, 22 parça gemiden oluşan bir filo, 10 bin asker, 60 top döküm ustası, birçok askeri uzman, çeşitli çaplarda top, silah ve mühimmatla Kızıldeniz'i geçerek Umman denizi'ne açıldı. Önce Aden'i ele geçiren Kurtoğlu, oradan yoluna devam ederek Sumatra adasına ulaştı. Aceh sultanlığı topraklarından Portekizliler'i kovan Türkler, daha sonra aceh ordusunu eğitip silah kullanmayı öğrettiler. Burada görevini tamamlayan Kurtoğlu, filosuyla İskenderiye'ye dönmek üzere yola çıkarken, türk askerleri, uzmanları ve top döküm ustalarının çoğu Sumatra'da kaldı. Böylece Aceh sultanlığı'nın osmanlı korumasına girmesiyle, türk egemenliği Avrupa, Asya, Afrika'dan sonra Okyanusya'ya da uzanmış oldu.

SUMAVA ya da **BÖHMERWALD,** Çek Cumhuriyeti ile Almanya topraklarında dağlık kütle, Bohemya dörtgeninin G.-B. kesimini oluşturur. Çek kesiminde 1 380 m'yi aşmaz, ama alman topraklarındaki iki doruğu 1 450 m'yi geçer. Ceské Budejovice havzasına egemen, büyük ölçüde ormanlarla kaplı yaşlı dağlardır.

SUMBA ya da **SOEMBA,** Endonezya'da ada, küçük Sunda adaları öbeğinde, Hint okyanusu'nda, *Sumba boğazı*'yla ayrıldığı Flores'in G.-B.'sında; 11 153 km²; 355 000 nüf. (1990). Başlıca kenti *Vaingapu*. Sunda adaları kavisinin en güneyinde bulunan Sumba dağlık bir yerdir (yükselti 1 225 m). Yağmur mevsimi kısadır (aralık-mart). Mısır, temel besin ürünüdür; ticari amaçlı tarım az gelişmiştir. Başlıca dışsatım kaynağı hayvancılıktır (at ve sığır).

SUMBAVA ya da **SOEMBAVA,** Endonezya'da ada, küçük Sunda adalar öbeğinde K.'de Flores denizi, G.'de Hint okyanusu ve D.'da Lombok'la sınırlıdır; 15 448 km². Başlıca kenti *Raba*. Sunda adalarının çizdiği ana kıvrıntıda bulunan Sumbava dağlık ve volkaniktir; 1815'te Tambora volkanı püskürmesi (yükselti 2 851 m) son derece şiddetli oldu. Pirinç tarlaları, mısır, yumrulu bitkiler, kahve. At ve sığır yetiştiriciliği.

Sumbu ulusal parkı, Zambiya'nın kuzey kesiminde ulusal park, Tanganyika gölünün güney-batı kıyısında.

Sumed → SÜVEYŞ-İSKENDERİYE.

Sumela manastırı ya da **Meryemana manastırı,** Trabzon'a bağlı Maçka ilçesinin G.'inde, Altındere köyü yakınında, Karadağ'ın bir tepesinin yamacına yapılmış manastır. Meryem Panagia onuruna kurulan bu manastırın adının yunanca siyah, karanlık anlamına gelen *melas* sözcüğüyle ilişkili olduğu söylenir (Prof. Semavi Eyice manastırın adının buradaki siyah Meryem ikonasından geldiğini ve dağın da adını bu manastırdan alarak Oros Melas [Karadağ] olarak anıldığını belirtir). Buradaki siyah Meryem ikonasının gerçeği Yunanistan'ın Verria bölgesindeki yeni Sumela'da bulunmaktadır. Bir efsaneye göre bu manastır, Theodosius I döneminde (379-395), Barnabas ve Sophronios adlı iki atinalı papaz tarafından kuruldu. Bu iki papazın düşlerine giren Meryem, onlardan kendisi için bir manastır yapmalarını istemiş ve yerini de göstermiştir. Manastırın yapımıyla ilgili olarak kimi araştırmacıların öne sürdüğü 385, 472 gibi tarihler kesinlik kazanmamıştır. Sumela'ya ilişkin bilgiler ancak Trabzon Komnenosları döneminden sonra belirginleşmiştir. Aleksios III burada 17 m yüksekliğinde, 40 m uzunluğunda, 14 m genişliğinde, 72 odalı bir manastır yaptırmıştır (1360). Manastırın yönetimi, toprakları, gelirleri de 1365 tarihli vakfiye ile düzenlenmiştir. Manuel III tahta çıktığında (1390) buraya İsa'nın çarmıhından bir parçanın bulunduğu öne sürülen değerli bir haç armağan etti. Osmanlı döneminde de padişahların fermanlarıyla haklarını koruyan manastır özellikle XVIII. ve XIX. yy.'da gelişti, onarıldı ve siyasal yaşamda etkin rol oynadı. Başpiskopos İgnatios duvarlardaki freskleri (İsa, Meryem, havariler) yeniletti (1749). 1923'te terk edilen manastırın ahşap kısımlarıyla, kitaplığındaki değerli elyazmalarının, ferman ve beratların bir bölümü yandı. Yapı büyük bir avlu çevresinde yer alan kitaplık, capellalar, ana kayaya oyulmuş mağara kilise, keşişlerin yaşadıkları ana manastırdan oluşuyordu. 1962'de manastıra çıkan basamaklar ve kapısı onarıldı, 1988'de restore edilmeye başlandı.

SUMEN a. (fr. *sous-main*). **1.** Yazı masalarında bulunan, üzerinde yazı yazmaya ve arasında evrak saklamaya yarayan altlık. **—2.** *Sumen altı etmek, yapmak,* bir işe gereken önemi vermeyip unutmak ya da unutturmaya çalışmak.

Ch. Lenars

Sumatra
Toba gölü bölgesinde geleneksel ev

SUMERCİMEĞİ a. Kuzey Amerika, Asya ve Avrupa'nın sakin tatlısularında yaşayan yüzücü küçük su bitkisi. (Bil. a. *lemna; temnaceae* familyasının örnek tipi.) —ANSİKL. Sumercimekleri alt yüzünde dalsız bir ya da birkaç kök taşıyan, iki ya da üç tane küçük yeşil ve değirmi (çapı 3-4 mm) lamdan oluşur. Erkek sumercimeğinde bir erkekorganlı tek çiçek, dişi sumercimeğinde tek meyveyaprak bulunur, ikisinde de çiçek örtüsü yoktur. Meyve kurudur ve çatlamayla açılmaz. Bu bitkiler büyük bir hızla çoğalarak halı gibi suyun yüzeyine yayılıp suyu karartırlar.

SUMERCİMEĞİGİLLER a. Sumercimeği ile benzeri türleri kapsayan bitki familyası. (Bil. a. *lemnaceae.*)

SUMERMERİ → KAYMAKTAŞI.

SUMEYL BİN HATİM, Ebu Cevşen el-Kılabi de denir, arap komutan (öl. Kurtuba [Córdoba] 759). Kerbela'da halife Ali'nin oğlu Hüseyin'i öldüren Şamr bin Zu Cevşen el-Kûfi'nin torunu. Emevi halifesi Abdülmelik'in Kuzey Afrika'ya gönderdiği suriye ordusuna katıldı. Daha sonra İspanya'ya geçti. Kurtuba valisine karşı Lahmi ve Cüzami kabilelerinin desteğiyle ayaklandı. Ayaklanmanın başarıyla sonuçlanması üzerine vali olmasını sağladığı Yusuf el-Fihri tarafından Zaragoza yöresi komutanlığına atandı. Önce İspanya emevi devletinin kurucusu Abdurrahman'ı destekleyeceğine söz verdiyse de Yusuf ile Abdurrahman arasındaki savaşta Yusuf'u tuttu. Bu savaşta bir oğlunu yitiren Sumeyl, Yusuf ile birlikte Abdurrahman'a boyun eğmek zorunda kaldı. Yusuf kaçınca onun suç ortağı olarak hapsedildi. Yeniden ayaklanan Yusuf öldürülünce Sumeyl de hapsedildiği Kurtuba'da boğduruldu.

SUMGAYT, Azerbaycan'da kent, Apşeron yarımadasının kuzey kıyısında, Bakü'nün kuzeyinde; 231 000 nüf. (1989).

Sumela manastırı
Maçka-Trabzon

Kimya, metalürji ve makine sanayileri. Alüminyum. Cam fabrikası. Elektrik gereçleri.

SUMIY, Ukrayna'da kent, Harkov'un K.-B.'sında, Psel kıyısında, büyük bir buğday ve şekerpancarı üretim bölgesinde; 291 000 nüf. (1989). Dökümevleri. Takım tezgâhları. Duyarlı optik gereçler. Besin sanayileri. Tekstil. Ayakkabı.

SUMİ-E, ilk *ukiyo-e* ustalarınca çini mürekkebi kullanılarak tek bir ağaç levha yardımıyla ayrı ayrı yapraklara basılan estampları belirten japonca sözcük.

adi sumiğferi
(Utricularia vulgaris)

■ **SUMİĞFERİ** a. Başka bitkilerin üzerinde (epifit) ya da yerde yetişen su bitkisi. (Sıcak ve ılıman bölgelerde yaygın 250 kadar türü vardır; bil. a. *utricularia; lentibulariaceae* familyası.)
—ANSİKL. Adi sumiğferi *(Utricularia vulgaris)* çokyıllık küçük bir su bitkisidir; hafifçe dilimli yüzücü yapraklarında, dophnia gibi çok küçük böcekleri yakalayıp sindirebilen tulumcuklar bulunur.

SUMİSWALD, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Emmenthal'da, Langnau'nun K.'inde; 5 100 nüf. Saatçilik.

Sumitomo, XVII. yy.'dan beri bakır üretimi ve dışsatımıyla uğraşan, ancak daha sonra sanayisel ve ticari çeşitli alanlara el atan ve bir samuray ailesi olan Sumitomolar tarafından denetlenen japon sanayi topluluğu. Günümüzde 40 kadar şirketi bünyesine katmış olan bu topluluk, özellikle çelik, alüminyum, kimyasal ürünler, lastik sanayisi, gemi yapımı vb. gibi alanlarda etkinliğini sürdürmektedir.

SUMMAM, Cezayir'de, Büyük Kabiliye ve Baborlar Kabiliyesi ya da Küçük Kabiliye arasındaki uved Sahil* ya da *Sahil-Summam*'ın aşağı çığırının adı.
—Ask. tar. 24 ağustos 1956'dan başlayarak, bölgede, başkaldırının tümünü temsil eden bir temsilciler toplantısı yapıldı. Bir tür devrim anayasası kaleme alındı. Bu anayasa ülkenin tam bağımsızlığını ve çalışanlarla Fellahlar yararına ekonomik dönüşümü belirledi. Bütün ülkede bir "siyasal-yönetimsel örgüt" kuruldu ve ülke 6 *vilayet*'e bölündü. Bunlar da kendi aralarında *mıntıka*'lara, *nahiye*'lere ve *kısım*'lara ayrıldı. Ulusal kurtuluş ordusu kesin bir biçimde örgütlendi ve mücahitlerle *(mücahidin)* yardımcı güçler *(musabbilin)* arasındaki ayrım belirlendi. Sonunda, devrimin en yüksek organı olan 34 üyeli Ulusal konsey kuruldu. Konsey, Aban, Ben Mehidi, Belkasım (Ebülkasım), Ben Hedda ve Dahleb'den oluşan beş üyelik bir "düzenleme ve yürütme" komitesi seçti.

SUMMANUS, Roma'da Gece şimşeklerinin tanrısı. Capitolium'da bir heykeli bulunuyordu. İ.Ö. III. yy.'da da Circus Maximus yakınına bir tapınağı yapıldı.

SUMMERGRAND a. Kaliforniya'da geliştirilmiş olan ve sarı eti çekirdeğinden ayrılan şeftali çeşidi.

SUMNER (James Batcheller), amerikalı biyokimyacı (Canton, Massachusetts, 1887 - Buffalo 1955). Protikli maddelerin incelenmesinde uzmanlaştı, bazı enzimlerin, özellikle üreazın, kristalleşebildiğini keşfetti. W. M. Stanley ve J. H. Northrop ile 1946 Nobel kimya ödülü'nü paylaştı.

SUMO a. (japonca sözc.). Japonya'da uygulanan bir güreş türü.

SUMONENSİS. Tar. coğ. Sapanca gölünün Antikçağ'daki adı.

SUMSUK a. *Yörs.* Yumruk; yumrukla vurma.

SUMSUKLAMAK g. f. *Yörs. Bir kimseyi sumsuklamak,* ona yumrukla vurmak; yumruklamak.

SUMU-ABUM, İ.Ö. 1894'te ilk Babil hanedanını kuran amurru şefi.

SUMUHALLEBİSİ → MUHALLEBİ.

SUMUL a. (ar. *şumūl*). *Esk.* **1.** Kuruluk, katılık, diklik. **—2.** *Sumul-ı meyyiti,* ölünün katılığı.

SUMUT a. (ar. *şumūt*). *Esk.* Sessiz olma, susma.

SUN a. (ar. *șun'*). *Esk.* **1.** Yapma, yapış. **—2.** İş, eser. **—3.** *Sun-i bedi,* güzel eser. ‖ *Sun-i beşer,* insan eseri: *"Beşerin azmini tevkif edemez sun-ı beşer"* (M. Akif Ersoy). ‖ *Sun-ullah,* Tanrı kudreti.

SUN (Muammer), türk besteci (Ankara 1932). Müziğe Askeri mızıka okulu'nda başladı (1947). Ankara Devlet konservatuvarı bestecilik bölümü'nü bitirdi (1960). Gazi eğitim enstitüsü müzik bölümü ile İzmir Devlet konservatuvarı'nda solfej ve koro dersleri verdi. İstanbul Devlet konservatuvarı'ndan emekliye ayrıldı (1981). *Elektra* ve *Sultan gelin* oyunlarının sahne müziklerini hazırladı. *Saygın sevi* adlı bale süiti İzmir'de sahnelendi (1979). 1985 yılında besteleriyle dört ayrı ödül aldı. Son yıllardaki yapıtlarından bazıları: *Hıdrellez* (1985), *Karma koro için şarkılar* (1988), *Ben Mimar Sinan* (1988), *Koro ve solo için on halk türküsü* (1989).

SUNA a. **1.** Erkek ördek. **—2.** *Suna gibi, suna boylu,* güzel, yakışıklı, boylu boslu.

SUNAK a. **1.** Antikçağ'da, silindir biçiminde ya da dörtköşe taştan yapılmış olan ve üzerine tanrılar için sungular konulan taş. **—2.** Katoliklikte, missa ayininin icrasında kullanılan taş ya da tahta masa.
—Masonl. Üstadı muhteremin oturduğu yerin önündeki masa; üzerinde "Üç Büyük Işık", yani Kutsal Kitap, Gönye ve Pergel bulunur.
—Yahudi. *Kurban sunağı,* Tanrı'ya sunulan kurbanların, üzerinde kurban edildiği sunak (ibranice *mizbeah*). [Sunaklara un ve şaraptan oluşan başka her türlü adaklar da sunulabilirdi. Tevrat çağında, sunakların, Tanrı'nın güç ve kudretini simgeleyen "boynuzlar"ı (kalkık ve sivri köşeleri) olurdu; yasa kaçkını kişiler, bu boynuzları tuttukları takdirde Mabet'e sığınma hakkı elde ederlerdi.
—ANSİKL. *Anadolu*'da sunakların ilk örneklerine Beycesultan'ın İlk Tunç çağ katmanlarında rastlanmaktadır. "Küçük tapınak" diye adlandırılan yapının içinde bulunan bu sunak, küçük aralıklı iki dikilitaş biçimindedir ve önünde boynuz biçiminde iki dikit vardır. Bu boynuzların, daha Yenitaş döneminde Çatalhöyük'te görülen boğa kültünün uzantısı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kan sunağı denilen, üstünde bir çukur olan dörtgen taş platformlar vardır. Anadolu'nun öteki höyüklerinde de bu dönemden taşınabilir sunaklar ortaya çıkarılmıştır (Pulur [Sakyol], Hacıbektaş vd.). Hitit döneminden kaya kabartmalarında, heykel altlıklarında ve mühürlerde iki tür sunakla karşılaşılmaktadır: taşınamaz, basamaklı sunaklar ve taşınabilir, konik ayaklı, yuvarlak ya da dörtgen tablalı sunaklar. Her iki sunak türü de küçük boyutludur. Karatepe'de, 95 cm yüksekliğinde, bazalttan yuvarlak bir sunak bulunmuştur. Urartular'da, tapınağın avlusunda masa biçiminde sunaklar ve kurbanların sunulduğu ortası delik, yuvarlak sunak taşları vardı (Çavuştepe'de, İrmusini tapınağı'nda üç ayrı sunak ortaya çıkarıldı). Kayalara oyulmuş basamaklardan meydana gelen phrygia anıtlarının sunak ya da Kybele için yapılmış simgesel tahtlar olduğu sanılmaktadır. Anadolu medeniyetleri müzesi'nde sergilenen, bu dönemden bir ev sunağı, önden delikli, yanları hayvan kabartmalı yatay bir taş ile, buna dikey yerleştirilmiş, üst bölümü yuvarlak, yan yüzleri hayvan kabartmalı bir taştan oluşur (bu yapıtın, büyük bir anıtın minyatür modeli olduğu öne sürülür).
Antikçağ'da, Hellenistik dönemde yunan tapınaklarına bağlı olan sunaklar anıtsal boyutlara ulaştı. Tapınağın bir öğesi olmaktan çıkıp, tümüyle bağımsız bir yapı durumuna gelen bu sunakların en büyük ve görkemlisi Bergama Zeus* sunağı'dır (İ.Ö. II. yy). Smyrna'da (İzmir) agorada ortaya çıkarılan yüksekkabartma Demeter ve Poseidon heykellerinin, agoranın merkezinde yer alan büyük Zeus sunağı'na ait oldukları sanılmaktadır.

SUNAK, Akrep takımyıldızının kuyruğunun güneyinde yer alan, küçük güney takımyıldızı. (→ GÖK haritası.) [Eşanl. ALTAR.]

İssenheim manastırı'nda sunakarkalığı (çokkanatlı, kapalı konumda) 1511-1516 arasında Grünewald tarafından boyanmıştır (ortada *Çarmıha geriliş* iki yanda *Aziz Sebastianus* [sol kanat] ve *Aziz Antonios* [sağ kanat]; predellada *İsa'nın yakınması*) *Unterlinden müzesi, Colmar*

■ **SUNAKARKALIĞI** a. Bir kilisede, sunağın üstüne ya da gerisine yerleştirilen, boyanarak ya da yontularak bezenmiş düşey yapı.
—ANSİKL. Önceleri belirli bir kullanıma yönelik olarak yapılan (ilk örneklerine erken hıristiyanlık döneminde rastlanan, ayin eşyasının konulduğu basit bir raf) sunakarkalığı, Ortaçağ'dan başlayarak, daha çok bezeme öğesi olarak gelişti, ama dinsel işlevini de korudu (İsa'yı, Meryem'i, azizleri gösteren figürler).

İlk biçimleriyle, büyük bir olasılıkla antependiumlardan esinlenen sunakarkalıkları (bazıları da antependiumdan bozularak yapılmıştır), büyük bir gereç çeşitliliği gösterir: kuyumculuk işleri ve emaylar (*Pala d'oro*, X.-XIV. yy., San Marco bazilikası, Venedik), fildişi yapıtlar, taş (Carrières -Saint-Denis sunakarkalığı, XII. yy., Louvre) ya da ahşap oymalar (J. de Baerze' in Dijon müzesi'nde sergilenen, Champmol'de bulunmuş iki sunakarkalığı, XIV. yy. sonu), hatta Rönesans ile birlikte, gerçek mimari düzenlemeler (gömme ayaklar, sütunlar vb.).

Sunakarkalığı en önemli gelişmeyi resimle birlikte gösterdi; İtalya'da, XIII. yy.' dan XV. yy.'a kadar sunakarkalığı, freskle birlikte başlıca resim türüydü. Önceleri üst bölümü tepelik biçiminde tek bir pano olan (Cimabue, Duccio ve Giotto'nun *Maestà*'sı, Floransa'da Uffizi müzesi'nde) sunakarkalığı, XIV. yy.'da çeşitlendi: sabit ya da hareketli panolarla donatılmış çokkanatlılar (Avrupa'nın kuzeyinde daha yaygındır), her birinin kendine özgü ikonografik özellikleri bulunan kat kat yatay şeritlerden, kuleciklerden ve bir predelladan oluşurdu (*Muştulama sunakarkalığı*, S. Martini ve L. Memmi, Uffizi müzesi). XV. yy.'da aynı türler varlığını sürdürdü, ama ahşap işçiliği çok daha görkemli bir nitelik kazanırken yapıt gerçek bir heykele dönüştü. Aynı zamanda tek bir pano halindeki *pala* türü (*Pala da Montefeltro*, Piero Della Francesca, Brera, Milano) ve kimi zaman çok sayıda panodan oluşan anıtsal bir sunakarkalığı türü (*San Zeno sunakarkalığı*, Mantegna, Verona) de gelişti. XV. yy., tüm Avrupa'da önemli yapıtların yaratıldığı dönemdir: Flandre'da (Gent' te Van Eyck'in *Mistik kuzu sunakarkalığı*, Van der Goes'in *Portinari sunakarkalığı*, Uffizi), germen ülkelerinde (M. Pacher'in, orta bölümü yontulmuş *aziz Wolfgang sünakarkalığı*, Mondsee, Avusturya), Fransa'da (Quarton'un *Meryem'in taç giymesi* adlı çalışması), İspanya'da (XIV. yy.'da Serra'nın yapıtlarından sonra, L. Borrassá'nın, B. Martorell'in, P. Berruguete'nin anıtsal sunakarkalıkları). XVI. yy.'da gotik formül varlığını sürdürmekle birlikte (*İssenheim sunakarkalığı*, Grünewald, Colmar), XVII. yy.'da tek düşey tablo (üstü çoğu kez kemerlidir), İtalya'da (Raffaello, Tiziano, il Caravaggio, il Guercino), Hollanda' da (Rubens, Van Dyck), Fransa'da (Vouet, Le Brun), İspanya'da (Zurbarán, Murillo, Carreño de Miranda) yaygın olarak uygulandı. XVIII. yy.'ın büyük barok sunakarkalıkları, özellikle Venedikliler'de (Tiepolo vb.), ardından Orta Avrupa'da, resim, heykel ve mimarlığı ustaca bağdaştırdı.

Sunaksepa, *Aitareya Brahmana*'da (VII, 13-18) anlatılan bir efsanenin kahramanı. Sunaksepa, Varuna'ya kurban olarak sunulmak üzere kurban direğine bağlandığı sırada, Varuna'ya, Aşvin ve Agni' lere kendisini kurtarmaları için dua eder, duası kabul edilir ve bağları çözülür. Bu efsane, veda kültürünün ilk zamanlarında uygulandığı sanılan insan kurban etme âdetinin mahkûm edildiğini göstermektedir.

SUNAL (Kemal), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İstanbul 1944). Tiyatro çalışmalarına Vefa lisesi'nde okurken başlayan sanatçı önce Ulvi Uraz sonra Devekuşu kabare tiyatrosu'nda oynadı. 1972'de *Tatlı dillim* filminde rol aldı. Özgün fiziği ve canlandırdığı tiplerin halka olan yakınlığı nedeniyle Türkiye'nin en sevilen komiklerinden biri oldu. 1977'de Antalya Film festivali'nde (*Kapıcılar kralı* adlı filmle) ve 1978'de Sinema yazarları derneği (SİYAD) tarafından en iyi erkek oyuncu seçildi. Başlıca filmleri: *Hababam sınıfı* (1973), *Hanzo* (1975), *Süt kardeşler* (1976), *Tosun Paşa* (1976), *Kapıcılar kralı* (1976), *Şaban oğlu Şaban* (1977), *Çöpçüler kralı* (1977), *İnek Şaban* (1978), *Köşeyi dönen adam* (1978), *Kanlı Nigâr* (1978), *Bekçiler kralı* (1979), *Dokunmayın Şabanıma* (1979), *Atla gel Şaban* (1984), *Postacı* (1984), *Ortadirek Şaban*.(1985), *Keriz* (1986), *Polizei* (1988), *Düttürü dünya* (1988), *Öğretmen* (1989). 1992'de TV için *Saygılar bizden* adlı bir dizi yapan Kemal Sunal filmleri, son yıllarda televizyon yayınlarının çok ilgi gören programları arasında yer aldı.

SUNALP (Turgut), türk asker, siyaset adamı (İzmir 1917). Kuleli askeri lisesi, Harp okulu, Harp akademisi'ni bitirdi. Kore'ye gönderilen türk tugayında görev aldı. 1962'de tuğgeneral, 1972'de orgeneral oldu. Kıbrıs Barış harekâtı sonrasında İzmir'de kurulan Ege ordusu komutanlığına atandı. Harp akademileri komutanlığı, Genelkurmay ikinci başkanlığı yaptı. Emekliye ayrıldıktan (1976) sonra Ottawa büyükelçiliğine gönderildi. 1983'te MDP'yi kurdu, genel başkan seçildi ve milletvekili oldu (1983-1987). Partinin feshinden sonra görevini bağımsız olarak sürdürdü.

SUNAY (Cevdet), türk asker ve devlet adamı (Trabzon 1899 - İstanbul 1982). Alay müftülüğü yapmış olan İslam Sabri Efendi'nin oğlu. Kuleli askeri lisesi'nde okurken Filistin cephesine gönderildi (1918). Burada yaralandı ve İngilizler'e tutsak düştü. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra (1919) Türkiye'ye dönerek Kurtuluş savaşı'na katıldı (1920). Maraş-Gaziantep yöresindeki çarpışmalarda yararlık gösterdi, daha sonra Eskişehir ve Sakarya muharebelerine, Büyük taarruz'a katıldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra Harbiye'yi (1926) ve Harp akademisi'ni (1930) bitirdi. Tuğgeneral (1949), tümgeneral (1953), korgeneral (1955) ve orgeneralliğe (1958) yükseldi; Genelkurmay ikinci başkanlığına getirildi. 27 Mayıs 1960 devrimi'nde Kara kuvvetleri komutanı olarak kısa bir süre görev yaptıktan sonra Genelkurmay başkanı oldu. 1966'da emekliye ayrıldı. Cumhurbaşkanı vekili tarafından kontenjan senatörlüğüne atandı (16 mart) ve TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçildi (28 mart 1966). Bu görevdeki süresinin dolması üzerine yerini Fahri Korutürk'e devrederek (28 mart 1973), Cumhuriyet senatosu tabii üyesi oldu. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Parlamento dağıtılınca politikadan ayrıldı.

SUN CONGŞAN → SUN YAT-SEN.

SUNCREST a. İlk defa Kaliforniya'da üretilen ve her iklimde yetiştirilebilen sarı etli, yarı geç olgunlaşan, çok lezzetli şeftali çeşidi.

SUNCUS a. Beyaz dişli, etçil soreks cinsi. (Soreksgiller familyası.)

—ANSİKL. Otuz kadar türü bilinir; insanın rastlantıyla bütün dünyaya yaydığı *Suncus murinus*, yerel böcekçillerle rekabet eder. Akdeniz bölgelerinde, Hindistan'a ve Güney Afrika'ya kadar uzanan alanda yaşayan ak kuyruklu soreks (*S. etruscus*), yaşayan memelilerin en küçük (2 kg ağırlık için 8 cm) türüdür; her gün kendi ağırlığının birkaç katı böcek, larva ve kurt yer.

SUNÇON, Güney Kore'de kent; 167 209 nüf. (1990). Kâğıt. Kimya.

SUND → ØRESUND.

SUNDA boğazı, Sumatra'yı Cava'dan ayıran ve Cava denizi'ni Hint okyanusu' na bağlayan deniz kolu; uzunluğu 170 km; genişliği 25-110 km; derinliği 100 -1 500 m. Ümit burnu aracılığıyla Uzakdoğu'yu Avrupa'ya bağlayan Sunda boğazı, Singapur'un kurulması ve Süveyş kanalının açılmasıyla etkinliğinin büyük bölümünü Malakka boğazına kaptırdı.

SUNDA denizi, Flores denizi'nin eski adı.

SUNDA DİLİ a. Endonezya öbeğinden dil; Cava'nın batı kesiminde yaklaşık 15 milyon kişi tarafından konuşulur.

SUNDA takımadası, Malakka yarımadasını Molük adalarına kadar devam ettiren Endonezya'ya bağlı adalar. Başlıcaları Cava ve Sumatra'dır (Flores, Sumbava, Lombok vb. ile karşıtlaştırılarak bazen *Büyük Sunda adaları* ve *Küçük Sunda adaları* adıyla da anılır).

SUNDARBANS, Hindistan ve Bangladeş'te doğal bölge, Bengal körfezinde Ganj ırmağıyla sınır oluşturur. Yaklş. 30 000 km². Büyük bölümüyle bataklık geniş bir bölgedir, deniz cephesi 275 km ve derinliği 100-130 km'dir, ama pirinç tarım alanlarının genişlemesi nedeniyle derinliği daralmaktadır. Burası Bengal deltasının en faal kısmıdır; gelgit olayları ve kimi zaman da korkunç deniz baskınlarının etkisinde kalan denizle karanın iç içe olduğu yerdir. Bölgede, ciddi bir ekonomik yarar sağlayan (yakıt, kaliteli kereste) mangrov bitki örtüsü görülür. Sağlığa elverişli olmayan bölgede çok sayıda vahşi hayvan yaşar (kaplan, yabani manda, timsah, yılan). Nüfus çok dağınıktır.

Sunday Times, 1822'de H. White tarafından kurulmuş, pazar günleri çıkan ingiliz haber gazetesi. 1959'dan beri R. M. Thomson'a aitti. 1981'de R. Murdoch tarafından satın alındı. Tirajı açısından, Avrupa'nın uluslararası ün kazanmış en önemli gazetelerinden biridir.

SUNDBYBERG, İsveç'te (Stockholm) kent, başkentin kuzey-batı banliyösü, Ulvsunda gölü kıyısında; 28 000 nüf. Konut ve sanayi kenti. Motor ve elektrikli aygıtlar. Kimya. Yapı gereçleri.

SUNDERLAND, Büyük Britanya'da liman kenti, İngiltere'de (Tyne and Wear yönetim bölgesi), Wear'ın ağzında, Kuzey denizi kıyısında; 196 000 nüf. Sanayi (metalürji [tersaneler], camcılık, tekstil) merkezi.

SUNDERLAND kontları → SPENCER (Charles ve Robert).

SUNDERN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Dortmund'un güney-doğusunda; 25 400 nüf.

SUNDGAU, Fransa'da (Alsace'ın [Haut -Rhin] güney kesimi) küçük bölge, Mulhouse'un G.'inde, kireçtaşlı ve killi tepelerden oluşur. Sığır yetiştiriciliği. Tahıl (K. -D.'da). Başlıca kenti *Altkirch*.

SUNDİATA KEİTA ya da **MARİ Dİ-ATA** (öl. 1255'e doğr.), Mandingli Keitalar hanedanından Nare-Famaghan'ın on ikinci ve sonuncu oğlu. Kardeşleri, Sosso kralı Sumanguru Kante tarafından katledilirken kaçıp kurtulmayı başardı. Sumanguru Kante'yi Kirina'da (Bamako'nun güneyinde) yendi (1235) ve Mali İmparatorluğu adıyla tanınan çok geniş bir bölgede egemenlik kurdu.

SUNDMAN (Per Olof), isveçli yazar (Vaxholm, Stockholm yakınında, 1922). Belgesel romanlarıyla, Norrland sakinleri (*Undersökningen*, 1958), kâşifler (*Expeditionen*, 1962; *İngeniör Andrees Luftfärd*, 1967) ya da izlanda saga kahramanları (*Ce pays est une grande île* [fr. çev.], 1977) arasından seçtiği kişilerinin gizli nedenlerini ortaya çıkarmaya çalıştı.

SUNDSVALL, İsveç'te (Västernorrland) liman kenti, Botten körfezi kıyısında; 94 000 nüf. Kereste dışsatım limanı. Kereste ve selüloz sanayisi merkezi. Alüminyum metalürjisi.

SUNDUKYAN (Gabriel), ermeni tiyatro yazarı (Tiflis 1825 - *ay. y.* 1912). Ermeni tiyatrosunun kurucusu; yaşadığı kentteki ermeni satıcılar çevresini betimleyerek bir tür töre komedisi yarattı (*Pepo*, 1871).

SUNDURMA a. **1.** Üstü kapalı balkon, evlerin önündeki taşlık. **—2.** Yağmurdan, rüzgârdan ya da güneşten korunmak için yapılmış küçük saçak.

—Mim. *Kapı sundurması*, bir binanın girişi önünde genellikle önyapı oluşturan, kendi örtüsü bulunan, açık ya da kapalı yüksek yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Verg. huk. Yabancı ülkelerden kara, de-

Kemal Sunal

Turgut Sunalp

Cevdet Sunay

Pix-La Cigogne

Embrun'deki Notre-Dame kilisesi'nin aslanlar üzerinde yükselen iki sütunlu kapı **sundurması** Lombardia etkisindeki roman sanatı XII. yy. sonu

bileşik meyve

sunergisi *(Caltha palustris)*

Sunion burnu ve Poseidon tapınağı kalıntıları (İ.Ö. 440'a doğr.)

niz ve hava taşıtlarıyla Türkiye'ye getirilen eşyanın boşaltıldığı ya da Türkiye'den dışsatımı yapılacak eşyanın konulduğu kapalı ya da açık ambarlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sundurma rejimi*, sundurmaya alınan eşyanın girişi, çıkışı, kayıt düzeni, uygulanan süreler, koruma koşulları vb. gibi konularda tabi tutulacağı tüm kuralları içeren düzenleme sistemi.

◆ sıf. Sundurma biçiminde olan, sundurma işlevi gören şey için kullanılır: *Sundurma çatı.*

—İnş. *Sundurma çatı*, yapının daha yüksek bir bölümüne yaslanan tek eğimli çatı. (Kiliselerde yan şahınlar çoğu kez sundurma çatıyla örtülüdür.) || *Sundurma yapı*, tek eğimli bir çatıyla örtülmüş bitişik ya da bağımsız yapı.

—ANSİKL. Mim. Her türlü yapının bir ya da birkaç kapı sundurması bulunabilirse de, en ilginç uygulamalara kilise mimarlığında rastlanır. Bazilikaların narteks*inden türeyen bir bölüm olan kapı sundurması, önceleri, tapınak içine girmelerine izin verilmeyen mühtedilerle günahkâr müminlere ayrılmıştı; Ortaçağ boyunca, bir toplanma yeri işlevi gördü ve bazı mezarları barındırdı (León'da San İsidoro, Saint-Père-sous-Vézelay). Terim, yapı içinde ya da dışında yer alan ve günümüzde ayakta duran değişik türleri belirtmede kullanılır. Önroman ve roman dönemlerinde, kapalı ya da kemerlerle hafifletilmiş kapı sundurmaları batı cephesine eklenerek neredeyse ikinci bir kilise oluştururlar (Rheinland kiliselerinin *batı kütleleri;* Fransa'da Tournus, Vézelay, Paray-le-Monial; İngiltere'de Durham ve Ely; Milano'da S. Ambrogio). Kapı surdurmaları üzerinde bir kule yer alabileceği gibi, bu bölümler çaprazsahnın cephelerine de yaslanabilir. Gotik dönemde, kapı sundurmaları çoğu kez zengin dekoratif düzenlemeler oluşturur. Bazı taşra kiliselerinin ahşap kapı sundurmaları günümüzde de ayaktadır.

—Verg. huk. Sundurmalar ancak, kendi kuruluş yasalarıyla kendilerine sundurma açma ve işletme yetkisi verilen kuruluşlarca açılır ve işletilir (TCDD, THY, DB gibi). Bu tür sundurmaların bulunmadığı ya da yetersiz kaldığı yerlerde, Maliye ve gümrük bakanlığı'nın gümrük sundurmaları açma ve işletme yetkisi vardır. Bakanlık gerekli gördüğü takdirde başka kamu kuruluşlarına (özellikle belediyelere) ya da özel kuruluşlara da sundurma açma ve işletme izni verebilir. Sundurmalara alınan dışalım eşyası, dört ay içinde herhangi bir gümrük rejimine (giriş, çıkış, fiktif, aktarma gümrük* rejimleri gibi) sokulmazsa ulusallaşmış kabul edilir ve bunlara tasfiye hükümleri uygulanır. Dört aylık süre dolmadan başvurmak ve zorlayıcı nedenler göstermek koşuluyla bu süre uzatılabilir. Dört aylık süre dolduktan sonra hiçbir nedenle ek süre verilmez.

SUNDURMAK → SUNMAK.

SUNERGİSİ a. Dal ucunda büyük, güzel, sarı çiçekler açan ve homeopatide kullanılan, almaşık yapraklı çokyıllık zehirli bitki. (Bil. a. *Caltha palustris;* düğünçiçeğigiller familyası.)

SUNG CINKİONG, çinli general ve siyaset adamı (Liuyang, Hunan, 1904 ya da 1909). 1926'dan beri Komünist partisi üyesi. 1934'ten başlayarak, iç savaş süresince, orduda siyasi komiserlik yaptı, 1955'te general oldu. 1956'da Merkez komitesine girdi, hükümette teknik mevkilerde bulunduktan sonra, yeniden orduda siyasi komiserlik görevine döndü. 1979'da, Merkez komitesi "örgütlenme bürosu" yöneticiliğine atandı. Merkez komitesi sekreterliği'nin yeniden kurulmasından sonra, şubat 1980'den eylül 1982'ye kadar bu kuruluşun sekreterlik kadrosunda çalıştı ve buradan siyasi büro (politbüro) üyeliğine seçildi.

SUNGAİ GERUNG, Palembang'ın (Endonezya) banliyösü. Petrol rafinerisi.

SUNGARİ, çince **Songhua Ciang,** Çin'de ırmak, Amur'un kolu (sağ kıyıdan), Kuzey-doğu ovasının kuzey kesiminde akar, Cilin ve Harbin kentlerinden geçer, Küçük Kingan'dan gelen Nın Ciang'ı alır ve sovyet Uzakdoğusu'na kolay bir geçiş olanağı veren alçak bir eşikle Amur'a kavuşur; 1 800 km.

SUNGİR, Rusya Federasyonu'nda, Vladimir yakınında tarihöncesi buluntu yeri. Burada, Yontmataş dönemi avcılarına ait (gravette kültürüyle çağdaş) bir konaklama yerinin kalıntıları ortaya çıkarıldı. İki mezar bulundu: bunların birinin, kor halinde közlerin üzerine yatırılarak gömülmüş yetişkin bir insana ait olduğu anlaşıldı. Ölünün üzerindeki giysinin biçimi, ele geçen mamut dişinden 3 500 adet delikli pul sayesinde (bunlar giysiye dikili olmalıydı) kısmen anlaşılabildi; hatta toprakta, giydiği bir kürk pantolonun kıvrımlarının izlerine rastlandı. İskeletin yanı başında çeşitli süs eşyaları ve taş aletler ele geçirildi. Ölünün üstüne birkaç kat aşıboyası serpilmişti.

SUNGU a. Bir kimseye, özellikle de bir büyüğe sunulan armağan.

—Din. Bir tanrıya ya da bir tapınağa sunulan şey.

SUNGU, esk. **Norşin,** Muş'un merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 6 128 nüf. (1990). Belediye.

SUNGU (Mehmet İhsan), türk eğitimci (Trablusşam 1883 - Ankara 1946). Mülkiye mektebi'ni bitirdi (1904). Teçhizatı askeriye evrak kalemi'nde göreve başladı. Washington elçilik kâtipliğinde bulundu (1907-1909). İstanbul Darülmuallimini pedagoji öğretmenliğine ve Tatbikat mektebi müdürlüğüne getirildi. Maarif vekâleti milli talim-terbiye heyeti üyeliğine atandı. Yeni türk abecesi için kurulan komisyonda çalıştı (1926). Maarif müsteşarı oldu (1939). Türk dil ve tarih kurumlarının asil üyelerindendi. *Hayat mecmuası, Belleten, Tarih vesikaları* vb. dergilerde özgün araştırmaları yayımlandı. Ölümünden sonra zengin kitaplığını Milli kütüphane satın aldı. Başlıca yapıtları: *Tevhid-i tedrisat* (1938), *Atatürk'ün babası Ali Rıza Efendi ve mensup olduğu Selanik Asakir-i milliye taburu* (*Belleten* no. 10, 1939), *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar* (1940), *Harf inkılabı ve milli şef* (*Tarih vesikaları* no. 3, 1941), *Galatasaray lisesi'nin kuruluşu* (*Belleten* no. 28, 1943).

SUNGUR a. Bazen akdoğan*'a halk arasında verilen ad.

SUNGURBEY (İsmet), türk hukukçu (İstanbul 1928). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1949). Aynı fakültede hukuk doktoru (1953), medeni hukuk doçenti (1955) ve profesörü (1963) oldu. Başlıca yapıtları: *İsviçre-türk hukukuna göre iktisabi müruru zaman* (1956), *Borç ikrar ve borç vaadi* (1957), *Kişisel hakların tapu kütüğüne şerhi* (1963), *Medeni hukuk eleştirileri* (1963-1971), *Medeni hukuk terimleri sözlüğü* (1966), *Halil bin İsmail bin şeyh Bedrüddin Mahmud'un "Simavna kadısı oğlu şeyh Bedreddin menakıbı"* (Abdülbaki Gölpınarlı'yla birlikte 1967), *Acemoğlu'nun kitapları ve Serozan'ın hukukçuluk yöntemi üstüne notlar* (1971), *Medeni kanun ön tasarısının nesneler hukukunun eleştirisi* (1972), *Medeni hukuk sorunları* (1973-1980), *Şuf'a davaları* (1984), *Eski vakıfların temel kitabı* (Karinabadizade Ömer Hilmi'den bugünkü türkçeye aktarılmış metin, 1978), *Ebül'ula Mardin* (1988).

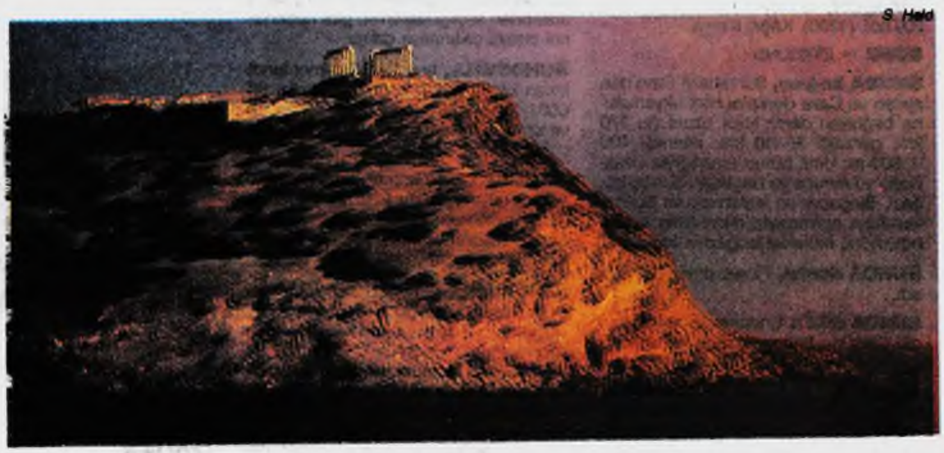
SUNGURLU, Çorum ilinin, İç Anadolu bölgesinin Orta Kızılırmak bölümü sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 81 665 nüf. (1990); 102 köy. Merkezi, Çorum'un 70 km G.-B.'sında *Sungurlu*, 30 521 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı ve üzüm üretimi. Hayvancılık. Bentonit ve asfaltit yatakları.

SUNİ sıf. (ar. *şun'*dan *şun'i*). **1.** Doğal olmayan, yapay: *Suni göl.* **—2.** Doğallıktan yoksun, yapma, yapmacık: *Suni bir heyecan. Suni bir merhamet.*

—Deric. *Suni deri*, bir kâğıt ya da kumaşın kaplandıktan sonra düzgün yüzey görünümü verecek biçimde cila silindirinden geçirilip parlatılmasıyla elde edilen deri taklidi plastik ürün.

SUNİ a. Orta ve Güney Afrika'da yaşayan *Neotragus* cinsinden çok küçük bedenli antilopların ortak adı. (Cidago yük-

S. Held

seklikleri 36 cm'dir. Küçük, düz boynuzları erkeklerde enseye doğru yatıktır. Sık bitkili bölgede yaşar. Boynuzlugiller familyası: *Antilopinae* oymağı.)

SUNİ, türk halk şairi (XVII. yy.). Halk şiiri yolundaki ürünlerinin yanı sıra aruzla tasavvuf şiirleri de söyledi. 21 dörtlükten oluşan *Şairname**'sinde çağdaşlarından 108 halk şairinin adlarını anarak bazı özelliklerini tanıttı. Bu şairler arasında tarikatlarla ilgisi olanlar (Sipahi, Hocazade, Hacıoğlu),asker ocağından yetişip şehit düşenler (Siyahi, Tüfekçi Ahmet, Hayali), ermeni kökenliler (Belayi), iyi saz çalanlar (Koroğlu, Kör Ömer, Kıymeti), sesi güzel olanlar (Demircioğlu), mecazi olanı değil gerçeği konu edinenler (Sevdayi) vardır. (→Kayn.)

SUNİLİK a. Yapay olan şeyin özelliği.

SUNİON burnu ya da **KAVO KOLONES,** Yunanistan kıyılarında yüksek burun, Attike'nin G.-D. ucunda. Saros körfezi ile Eğriboz boğazına girişini denetleme olanağı veren önemli bir gözetleme yeridir. En yüksek yerinde, İ.Ö. 440'a doğru yapılmış dor üslubunda tek sıra sütunlu Poseidon tapınağı'nın sütunları (15'i hâlâ ayaktadır) yükseliyordu. Daha kuzeydeki Athena Sunias tapınağı'ndan (İ.Ö. VI. yy.) geriye yalnızca tapınak ve sur duvarının yıkıntıları kalmıştır.

SUNİYE sıf. (ar. *ṣunᶜī*'nin dişl. *ṣunᶜiyye*). *Esk.* Yapma, yapay.

SUNMA a. Sunmak eylemi.

SUNMAK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir kimseye) sunmak,* onu saygılı, incelikli bir biçimde bir kimseye vermek, göndermek, ikram etmek vb.; takdim etmek: *Size sunduğumuz bu küçük armağanı kabul ederseniz çok mutlu oluruz.* **—2.** *(Halka, izleyicilere) bir şey sunmak,* onu gözler önüne sermek ya da özel bir gösteriyle tanıtmak: *Bir dergide yaz koleksiyonunu sunmak. Yeni modellerini sunan bir modacı. Bu programda, ayın en iyi filmlerinin kısa özetlerini sunacağız.* **—3.** *Radyoda, televizyonda bir yayını sunmak,* sunuculuk yapmak: *20.30 haberlerini sunan genç spiker.* **—4.** *İyi dileklerini, saygılarını, özürlerini vb. sunmak,* saygılı bir anlatımla belirtmek, dile getirmek.

◆ **sundurmak** ettirg. f. Sunulmasını sağlamak.

◆ **sunulmak** edilg. f. **1.** Bir kimseye saygılı, incelikli bir biçimde verilmek, ikram edilmek vb.: *Devlet başkanına sunulan armağanlar.* **—2.** Gözler önüne serilmek, tanıtılmak: *Seçkin bir izleyici topluluğuna bu yılın yaz modası sunuldu.*

SUNNDALSORA, Batı Norveç'te (More og Romsdal ili) yer, Sunndals Fjord'un başlangıcında. Alüminyum metalürjisi.

SUNNYVALE, ABD'de (Kaliforniya) kent, San Francisco körfezinin güneybatı kıyısında, Silicon Valley'de; 117 230 nüf. (1990). Meyve konserveleri. Hava taşıtları. Elektronik.

SUÑOL ya da **SUNYOL** (*dom* Gregorio María), ispanyol müzikolog (Barcelona 1879 - Roma 1946). Montserrat manastırı'nda koro yöneticisiydi (1907-1928), Milano'da (1931) ve Roma'da Pontificale müzik enstitüsü'nde (1938) dersler verdi. Yayımladığı başlıca yapıtları: *Método completo de canto gregoriano según la escuela de Solesmes* (Solesmes okuluna göre Gregorius ses müziği yöntemi) [1905, 8. basım, 1943], *Introducció a la paleografia musical gregoriana* (Gregorius müziği paleografisine giriş) [1925], *Cantus Missalis Ambrosiani* (Ambrosius missalarının ses müziği) [1935].

SUN RA (Herman Sonny BLOUNT, — denir), amerikalı piyanocu, orgcu, düzenlemeci ve caz orkestrası şefi (Birmingham, Alabama, 1910 ? - *ay. y.* 1993). 1953'te Chicago'da kurduğu basit dörtlü, 1956'da gerçek bir big band olan Intergalactic Research Orchestra'ya dönüştü. Kurduğu plak firması Saturn Records için 1956'dan bu yana Sun Ra, yönettiği orkestralarla (Solar Orchestra, Myth Science Arkestra ya da Astro İnfinity Arkestra) yüzden çok plak kaydetti. Gizemci bir ayin düzeninin kutlanmasını andıran görsel bir evreni de kuran bir ses dünyası yarattı. Pitoresk sahne sergilemesinin ötesinde, müziği, barok dışavurumculuğu, zengin ses düzeni, alaycı değinmeleri ve sürekli özgünlüğüyle ağırlığını kabul ettirdi. Elektronik klavyeleri ve Moog sentetizörünü kullanan ilk cazcıdır. Çıkardığı birçok plak arasında *The Heliocentric World of Sun Ra* (1965), *Nothing is...* (1966), *Solar-Myth Approach* (1970-71), *Solo Piano* (1977), *Unity* (1977) sayılabilir.

SUNRİSE SKİ AREA, ABD'de turizm (özellikle kış) merkezi, Arizona'nın doğusunda, 3 000 m'yi aşkın yükseltide, Phoenix'in D.-K.-D.'sunda.

SUNTA a. (tesc. edil. a.). Doğramacılıkta ve kerestecilikte kullanılan ve preste sıkıştırılmış talaş ve yongadan yapılan tahta.

SUNTAF a. Nalbantl. Ucu hafifçe içe kıvrık, sırtı hafifçe içbükey saplı küçük el bıçağı. Eskiden, oluğun, mayanın ve tabanın düzeltilmesinde kullanılırdı, bugün yerini renete bırakmıştır.

SUNTALAM a. Ucuz mobilya ve lambri yapımında kullanılan, yüzü suni reçineyle kaplanmış, formika görünümlü sunta.

SUNTIRAÇ ya da **SUNTIRAŞ** a. Nalbantl. **1.** Eğri, geniş yüzeyli ve uzun saplı tırnak bıçağı; tırnağın uzun bölümlerini kesmek için kullanılır. (Eşanl. YONTACAK.) **—2.** *Öküz suntıracı,* iki sivri ucu bulunan, içbükey yüzeyinin tam ortasına perçinlenmiş bir sapın takıldığı ve öküzün tırnağını yontmada kullanılan bıçak.

—Saraçl. Derilerin üzerine yiv açmaya yarayan, U harfi biçimli, ucu kıvrık ve keskin alet.

SUNTURLU sıf. **1.** En kötü, berbat, korkunç: *Yalanın sunturlusunu söyler.* **—2.** Çok ağır, kaba, incitici küfür için kullanılır: *Sunturlu bir küfür savurmak.*

SUNU a. **1.** Bir kimseye sunulan şey. **—2.** Bir malı piyasaya sürme; arz.

—Ed. İTHAF'ın eşanlamlısı.

—İkt. → ARZ.

—ANSİKL. İkonogr. Elyazması bir kitabın, yazarı ya da onu ısmarlayan tarafından yüce bir kişiye sunuluşunu gösteren birçok ortaçağ minyatürü vardır (*Kel Charles'ın ilk Kutsal Kitabı* adı verilen *Vivien'in Kutsal Kitabı,* Bibliothèque nationale, Paris; *Saint Louis'nin yaşamı* adlı yapıtını papa Martinus IV'e sunan Guillaume de Saint-Pathus, *ay. y.*). Çoğu zaman kilise ya da manastır kurucuları, kendilerini, kurdukları yapının küçültülmüş bir örneğini Tanrı'ya ya da koruyucu bir azize sunarken gösteren portrelerini yaptırmışlardır (Rieux capellası'nı sunan Rieux piskoposu Jean Tissandier'nin heykeli, XIV. yy., Toulouse). *Müneccim kralların tapınması* tasvirlerinde Çocuk İsa'ya sunulan armağanlar da yer alır. Resim alanında, Tiziano'nun *Venüs'e sunu* (Prado) adlı tablosu sayılabilir.

SUNUCU a. Radyoda, televizyonda, bir eğlence yerinde bir programı sunan kimse; takdimci.

—Dilbil. Birini ya da bir şeyi vurgulamaya, onunla durum arasında bağıntı kurmayı sağlamaya yarayan sözcük ya da deyim (örn. *işte*).

—Sey. oy. Müzikholde, radyoda ya da televizyonda, oyunları sunan, yorumlayan, seyirciyi uyaran, gösteri ya da yayım ortamını hazırlayan kişi.

SUNUCULUK a. Sunucunun işi, görevi.

SUNÛF çoğl. a. (ar. *sınıf*'ın çoğl. *ṣunūf*). *Esk.* **1.** Sınıflar. **—2.** *Sunûf-i âliye,* yüksek sınıflar.

SUNULLAH EFENDİ → MUSTAFA SUNULLAH EFENDİ Caferefendizade.

SUNULMA a. Sunulmak eylemi.

SUNULMAK → SUNMAK.

SUNUM a. *Yörs.* Lokma, parça.

SUNUŞ a. **1.** Sunmak eylemi ya da biçimi. **—2.** Kapsamlı bir konuşmanın öncesinde yapılan kısa konuşma ya da bir yapıtın girişinde yer alan tanıtıcı yazı: *Sunuş konuşması. Sunuş yazısı.*

SUNUTAKSİR a. (ar. *ṣınᶜ* ve *taḳṣīr*'den *ṣunᶜ-ı-taḳṣīr*). *Esk.* Yanlış iş yapma ya da bir işi zarar verecek biçimde ihmal etme.

SUN VALLEY, ABD'de kış sporları merkezi, İdaho'da, yaklaşık 1 800 m yükseltide; 540 nüf.

SUNVUİ → ÇIANGMIN.

SUN YAT-SEN ya da **SUN CONGŞAN,** lakabı **Sunvın** olan çinli devlet adamı (Şiang şan, Guandong, 1866 - Pekin 1925). Yoksul bir köylü ailesinin çocuğuydu, protestanlığı benimsediği Honolulu'da, Hongkong'ta ve Kanton'da eğitim gördü. 1894'te Çin'i kalkındırma derneği'ni kurdu. Birçok ayaklanma girişimlerine öncülük etti (1895, 1900), bu ayaklanmalar arasında Batı'ya sığındı ve batılı ülkeleri gezdi. 1905'te yeni bir parti kurdu; Yeminli birleşme birliği (Tongmınghuei) adını taşıyan bu partinin "Üç halk ilkesi"ne (bağımsızlık, hükümranlık ve refah) dayanan gerçek bir siyasal programı vardı. Ekim 1911'de, Sun ABD'deyken Vuçang'ta devrim patlak verdi. Aralık'ta Şanghay'da karaya çıkan Sun, Nankin'de Cumhurbaşkanı seçildiyse de, gerçek bir askeri gücü olmadığından rakibi Yüen Şikai karşısında silinmek zorunda kaldı ve şubat 1912'de Yüen Şikai Cumhurbaşkanlığına getirildi. Ağustosta Guomindang, Tongmınghuei'nin yerini aldı. Çok geçmeden Yüen Şıkai'yle bozuşan Sun, Japonya'ya sığındı. Yüen'in ölümünden (haziran 1916) sonra Çin'de askeri bir anarşi dönemi başladı. 1917'de Kanton'a dönen Sun Yat-sen, bir süre askeri bir hükümetin başkanlığını üstlendiyse de çok geçmeden hükümetteki tüm gücünü yitirdi. Bütün ülkeye yayılan güçlü "4 mayıs 1919 hareketi"nden sonra Sun, yerel bir savaş senyörüyle ittifakı sayesinde, mayıs 1921'de kendisini Cumhurbaşkanlığına seçtirdi. Müttefikinin aleyhine dönmesi üzerine yeniden Şanghay'a gitti ve orada Komünist parti'yle ilişkiler kurdu. Ocak 1923'te Moskova'dan, ulusal bağımsızlığın marxçılığın iktidara geçmesinden daha önemli görüleceği güvencesini aldı. 1 ocak 1924'te Kanton'da Sun Yat-sen, Guomindang'ın birinci kongresinde, programını halka açıkladı; güçlerinin üstünlüğü ve yığınlar arasındaki propagandası, bu programı ducınlara (savaş senyörleri) kabul ettirerek Pekin'de görkemli bir biçimde karşılandı (ocak 1925). Kısa bir süre sonra da Vang Cingvei'ye bir vasiyetname bırakarak öldü. Bu vasiyetnamede yapıtının üç aşamada tamamlanmasını istiyordu: askeri fetih, leninci modele göre yeniden örgütlenen Guomindang'ın diktatörlüğü ve bir anayasanın kaleme alınması. Kayınbiraderi Çankayşek bu programı benimsediyse de çok geçmeden özünü değiştirdi. Sun Yat-sen, Çin'in ilk çağdaş devlet adamıydı.

SUN YEFANG, çinli iktisatçı (Vusi, Ciangsu, 1908 - Pekin 1983). Çin ekonomisinin evrimine katkıda bulundu ve planlı bir ekonomi çerçevesi içinde, değer kanununun öneminin kabul edilmesi ve işletmelere belli ölçüde bir karar serbestliği verilmesi fikrini savundu.

SUNYER (Joaquín), ispanyol ressam (Sitges 1875- *ay. y.* 1956). 1894'ten 1914'e değin Paris'te çalıştıktan sonra, doğduğu kente yerleşti. Paris balolarını, Katalonya'nın köy yaşantısından sahneleri konu alan uyumlu tablolar yaptı (Barcelona Arte moderno müzesi).

İsmet Sungurbey

J.-P. Leloir

Sun Ra (sağda)

News Agency

Sun Yat-sen

SUNYOL (*dom* Gregorio Maria) → SUÑOL.

Sunzi, İ.Ö. VI. yy.'da Vu devletinin hizmetinde bir subay olan Sun Zi'nin kaleme aldığı, çince yazılmış en eski askeri anlaşma.

■**SUOKU** a. Dünyanın tropikal ve ılıman bölgelerindeki bataklık alanlarda yetişen dik saplı ve dik yapraklı otsu bitki. (Bil. a. *Sagittaria;* suokugiller familyası.)

—ANSİKL. Suokunda çiçekler sap ucunda gevşek salkım halinde topludur. Adi suokunda (*Sagittaria sagittifolia*) yapraklar uzun saplıdır ve suyun içinden bir ok gibi havaya uzanır.

adi suoku
(Sagittaria sagittifolia)

SUOKUGİLLER a. Sakin sularda yaşayan çokyıllık birçenekli bitkiler familyası. (Suokugiller küçük bir familyadır. Yaprakları saplı ve kökten sürmedir. En iyi bilinen cinsleri suoku ile hasırotudur. Bil. a. *Alismaceae.*)

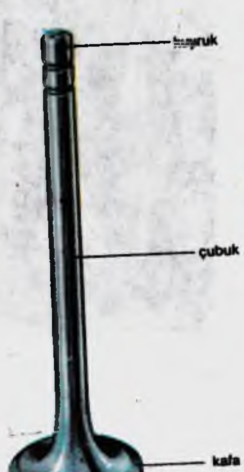
Suomenlinna (isveççe *Sveaborg*), isveçli mühendis Ehrensvård'ın 1748'de Helsinki limanı girişinde, Finlandiya körfezindeki yedi küçük ada üzerinde yaptığı kale, "Kuzeyin Cebelitarık'ı" diye anılan bu yapıyı 1808'de Ruslar ele geçirdi. 1855'te fransız-ingiliz filosunca kundaklanan ve yıkılan kale, sonradan müzeye dönüştürüldü.

SUOMİ a. Dilbil. FİNCE'nin eşanlamlısı.

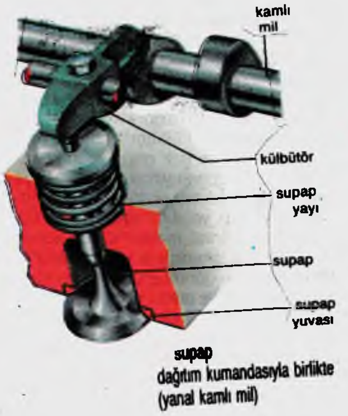
SUOMİ, Finlandiya'nın fince adı.

SUOMUSJÄRVİ a. Finlandiya Üst Yontmataş dönemi endüstri evresi. Orman kuşağında yaşayan avcı ve balıkçı topluluklarına denk düşer (VI.- III.binyıl).

SUOVETAURİLİA a. (lat. sözc., *sus,* domuz, *ovis,* koç ve *taurus,* boğa'dan). Esk. Rom. Bir domuz, bir koç ve bir boğadan oluşan ve kutsal suyla yıkandıktan sonra Mars'a sunulan kurban. (Resimli anıtların üzerinde sık sık canlandırılmıştır.)

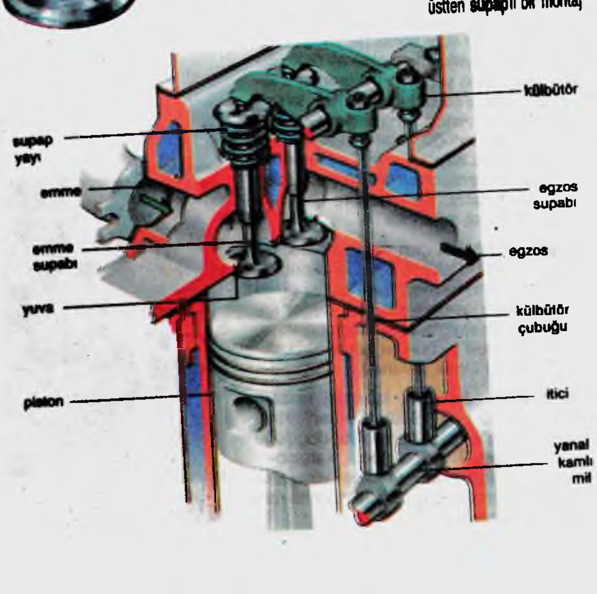

bir supapın ayrıntısı

supap
dağıtım kumandasıyla birlikte
(yanal kamlı mil)

kamlı mille birlikte
üstten supaplı bir montaj

SUÖRÜMCEĞİ a. Böcbil. Suörümceğigiller familyasından örümceklerin ortak adı.

SUÖRÜMCEĞİGİLLER a. *Argyroneta, Atax, Arrenura,* vb. cinsleri içeren suörümcekleri familyası. (Bil. a. *Argyronetidae.*)

Sup. SUPREMUM'un ya da EN KÜÇÜK ÜST SINIR*'ın kısaltması.

SUP a. SUPANGLEZ'in kısa söylenişi.

SUPALAN a. (fr. *sous-palan*). Verg.huk. Türkiye'ye deniz yoluyla gelen eşyanın, gemiden sundurmalara boşaltılmadan, gerekli gümrük denetimlerinin yapılması ve ödenecek vergilerin daha sonra tahsil edilmek üzere % 10 fazlasıyla depoya bağlanması yoluyla fiili ithaline olanak vererek, eşyanın doğrudan doğruya bir başka araca (deniz ya da kara taşıt aracı) boşaltılarak alıcısına teslim biçimi. (Bu işlem, kurallar aynen uygulanmak koşuluyla, dışalım eşyasını getiren araç, vagon ise vagonüstü; kamyon ise kamyonüstü olarak adlandırılır. Normal dışalım işlemlerinde fiili dışalım, vergilerin kesin olarak ödendiği anda gerçekleşmiş sayıldığı halde; supalan işlemlerinde fiili dışalım anı, çetelenin [eşyaların dökümünün yapıldığı belge] açılarak eşyanın sevkına izin verildiği an olarak kabul edilir.)

SUPANGLEZ a. (fr. *soupe-anglaise*). Mutf. Arasına krema sürülmüş bezelerin üzerine çikolatalı krema dökülerek yapılan tatlı. (*Sup* da denir.)

—ANSİKL. Ayrı ayrı çırpılmış yumurta akı ve sarısı, un, pudra şekeri iyice karıştırılır ve sıkma torbası yardımıyla yağlanmış tepsiye şekerpare büyüklüğünde sıkılıp fırında pişirilir. İkişer ikişer alınıp arasına krema sürüldükten sonra üzerine çikolata, krema, un, kakao, vanilya ve şekerle yapılan muhallebi kıvamındaki tatlı dökülür.

■**SUPAP** a. (fr. *soupape*). Bir yayın etkisi altında bulunan ve oturma yüzeyine dik yöndeki hareketi bir akışkanın akışını düzenlemek için kullanılan kapama elemanı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elektron. Tekyönlü bir iletkenlik gösteren ve bu nedenle algılayıcı ya da doğrultucu olarak kullanılabilen termoiyonik ya da yarıiletken düzenek.

—Elektrotekn. *Elektriksel supap,* tekyönlü bir ya da birçok iletken yol içeren statik düzenek. (1950'den önce, çeviricilerin temel öğesi olan elektriksel supaplar, vakum ya da gazlı tüplerden ve cıva buharlı düzeneklerden oluşurken, günümüzde yerlerini diyot, tranzistor, tristor ve triyak gibi yarıiletken bileşenlere bırakmışlardır.)

—Hidr. pnöm. *Basınç düşürme supabı,* çalışmadığı zaman normal olarak açık bulunan ve giriş tarafındaki basınç değeri, geliş tarafındaki basınç artışı bu değerin ne kadar üzerinde olursa olsun, sabit tutmaya yarayan supap. ‖ *Güvenlik supabı,* bir akışkanın basıncını önceden belirlenmiş bir değerin üzerine çıkmasını önleyen ve bu değere erişildiğinde bir tıkayıcının açılmasıyla çalışan muslukçu aygıtı. ‖ *Sıralama supabı,* çalışmadığı zaman normal olarak kapalı bulunan ve bir devrede basınç belirli bir değere ulaştığında ikinci bir devreyi basınç altına almaya olanak veren supap.

—Kuyuc. *Güvenlik supabı,* fışkırmaları önlemek için sondaj çubuklarının içine yerleştirilen özel supap.

—Müz. Org somyesinin hareketli parçası. (Her notaya bir supap denk düşer. Tuşun basılı ya da kalkık olmasına göre, bir yayı bulunan supap yarığı kapatır veya açık bırakır, böylece de somyedeki basınçlı havanın boruyu titretmesini sağlar.)

—Oto. *Supap iğnesi,* bir lastiğin deliğini tıkayan iğne. ‖ *Termostat supabı,* dönme hareketi, soğutma suyu devresinin üzerinde yer alan termostat zarının yer değiştirmesiyle sağlanan, düşey ya da yatay bir tür hareketli pancur. (Soğutma suyu soğuksa termostat supapları kapalı, sıcaksa açık olur.)

—Teknol. Bir iç lastikte şişirme için kullanılan deliği lastiğin içinde bulunan hava basıncı etkisiyle kapatan ve şişirme sırasında pompanın sağladığı hava basıncı etkisiyle açarak havanın geçmesini sağlayan klapeli küçük düzenek.

—ANSİKL. Mak. san. İlke olarak bir supap, çapı kendi dış çapından biraz küçük bir supap yuvasına oturan ya da bastırılan ve böylece kapanmasını sağlayan silindirsel bir parçadır. Oturma yüzeyine dik yönde yer değiştirerek kendisine paralel olarak kalkan bu parça, akışkanın geçmesine olanak verir. Başlangıçta otomobil motorlarında olduğu gibi, (emme supabı) bu kalkma olayı, akışkanın dayanma yüzeyi üzerindeki basıncının artması sonucunda gerçekleşiyorsa supap *otomatik supap* adını alır. Açılma bir mekanizma yardımıyla gerçekleştiriliyorsa *kumandalı supap*' tan söz edilir. Günümüzün motorlarında bu sonuncu şekil kullanılmaktadır. Bununla beraber, hem açılışı hem de kapanışı kumandalı olan supaplarla donatılmış kimi özel motorlar da vardır (*devinimbağlı*). Bir supabın kalkması her zaman bir mekanizma ile kumanda edilerek gerçekleştirilir. (→ DAĞITIM.) Kapanma sırasında supap yuvasına dönüş genellikle eşmerkezli silindirsel yayların bastırmasıyla sağlanır. Önceleri supaplar başları yukarıya doğru olmak üzere silindirin yanına yerleştiriliyorlardı. Bunlara *yandan* supaplı motor adı verilir. Günümüzde ise supaplar, baş aşağı olarak silindir kafasına yerleştirilmektedir. Bunlara *kafadan* supaplı ya da *üstten* supaplı motor adı verilir. Bu düzenleme modern yapılı motorların silindirlerinin yüksek devirlerde doldurulmasını iyileştirir.

Kimi motorlar, kumanda kamı kalkış sırasında çubuğa küçük bir dönme hareketi veren supaplarla donatılmıştır. Böylece her kalkışta supap başının bir başka bölümü silindir kafasındaki sıcak gazlarla temas eder. Diğer taraftan supabın dayanma yüzeyi supap yuvasına hafifçe sürterek bunun üzerine küçük parçacıklar halinde oturan ve sızdırmazlığı önleyerek supabın kavrulmasına neden olan karbon artıklarını temizler. Çok lüks otomobillerde yüksek devirli motorlar, hidrolik iticilerle kumanda edilen supaplarla donatılmıştır. Bunlar, kumanda kamı ile temasta bulunan ve baş kısmı arada boşluk bulunmaksızın supabın kuyruğuna dayanan bir itici taşıyan tablalı bir kovandan oluşur. İtici ile supabın çubuğu arasında boşluk bulunmaması nedeniyle bu iki organ arasında herhangi bir şekilde çarpışma olmaz, supap yuvası ile iticiden oluşan sistemin ömrü uzar ve dağıtım duyarlı ve sessiz bir şekilde gerçekleştirilir.

Egzos supabının tablası 600 °C'ın üzerine çıkabilen ve korozyona karşı mukavemetini azaltan ısıl gerilmelerin etkisindedir. Bu sakıncanın giderilmesi için çeşitli yöntemler uygulanır. Örneğin *çiftmetalli* supaplarda, supap kafası korozyona çok dayanıklı bir metalden yapılırken mekanik zorlanmalara maruz kalan supap çubuğu ve supap yuvası bu zorlanmalara dayanmak üzere özel olarak geliştirilen bir metalden yapılır. Aynı şekilde supabın kaplanması, örneğin supap başının ve kuyruğunun *stellitlenme*'si tekniği uygulanarak korozyona karşı çok iyi bir şekilde dayanması sağlanır. Oyuk supaplarda çubuk boşaltılarak içine hamur halinde sodyum doldurulur. 100 °C dolaylarında eriyen sodyum, supabın tümünün etkili bir şekilde soğumasını ve supap başından kuyruğuna kadar sıcaklık dağılımının iyileşmesini sağlar. Bu teknik yarış otomobillerine ve uçak motorlarına uygulanmıştır.

SUPARA a. (fars. *si-pare*). *Esk.* **1.** Kur'an cüzü. **—2.** Küçük kitap. **—3.** Osman-

lılar'da okul kitaplarının genel adı: *Elifba suparası. Amme suparası.*

SUPARE → SİPARE

SUPE, Peru'da (Lima yönetim bölgesi) liman kenti. Lima'nın K.'inde; 15 600 nüf. Balıkçılık (hamsi). Balık unu.

SUPERDREADNOUGHT a. (ing. sözc.). Büyük zırhlı tipi. (Bu ad, dreadnought'dan üstün bir deplasmanı ve gücü olan, 1914'ten önce inşa edilmiş zırhlılara verilmiştir.)

SUPER-G a. Dev slalomla iniş arasında yer alan alp kayağı yarışı.

Superga, Torino'ya 4 km uzaklıkta tepe ve gezinti yeri; yüks. 670 m. Zirvesinde, 1715-1731 arasında Juvarra'nın planlarına göre, Torino kuşatmasının kaldırılması (1706) anısına yapılmış bir bazilika bulunur. Bazilikanın yeraltı mezarlarında Savoia ailesinin üyeleri yatmaktadır. Bu geniş yapı, yine Torino yakınındaki Venaria Reale capellası'yla (1716-1721) birlikte, Juvarra'nın başyapıtıdır.

SUPERİOR, ABD'de (Wisconsin) liman kenti, Superior gölü kıyısında, Duluth yakınında; 29 600 nüf. Makine ve gemi yapımı. Besin sanayileri. Kereste sanayisi. Üniversite.

SUPERİOR gölü, Amerika'daki Büyük Göller'in en geniş (82 360 km²) ve en derini (406 m). Çanağı, deniz düzeyinin 220 m altında Pleyistosen devri buzullarınca oyulmuştur. Sault Sainte Marie boğazıyla (kalkan ile tortul ovaların birleştiği yerde) Huron ve Michigan göllerine bağlanır. "Soo" eklüzleri, Superior golü ile Huron-Michigan arasındaki 6 m'lik düzey farkını kapatır. Superior gölünün her kış donma ve fırtınalı olma gibi iki olumsuz özelliği vardır. Başlıca limanlar: ABD'deki Duluth-Superior (yerel demir cevheri ile Midwest'in tarım ürünlerinin yüklenmesi) ve Two Harbors (demir cevheri yüklemesi), Kanada'daki Thunder Bay (Fort William ve Port Arthur; Prairieler'den gelen tahılları ve demir cevherinin yüklenmesi) limanlarıdır.

SUPERİSİ a. Çiçekleri bireşeyli ve sapsız, gövdesi ikieşeyli olan (döllenme su altında olur) birçenekli su bitkisi. (Bu cins [bil. a. *Naias* ya da *Najas*] tek başına *Naiadaceae* ya da *Najadaceae* familyasını oluşturur. 40 tür.)

SUPERİUS a. Müz. Bir ses ya da çalgı topluluğunda üst parti.

Superman, 1930'da yazılmış bilim-kurgu türünde bir öyküden yola çıkarak, desinatör Joe Shuster ve senaryocu Jerry Siegel tarafından 1938'de ABD'de yaratılmış çizgiroman kahramanı. Sinemaya uyarlandı, piyasaya oyunları çıkarıldı, oyuncak olarak üretildi. Superman, ABD' nin ve ahlaksal değerlerinin bir simgesi durumuna gelmiştir.

SUPERVİA (Conchita), ispanyol kadın şarkıcı (Barcelona 1895-Londra 1936). Kendine özgü hafif bir mezzo-soprano sesi vardı. Roma'da *le Chevalier à la rose*'u (Sekizli) yarattı ve meslek yaşamı uluslararası bir boyut kazandı. Adı, Rossini'nin operalarındaki rolleri ve Carmen rolüyle anılır.

SUPERVİELLE (Jules), fransız yazar (Montevideo, Uruguay, 1884-Paris 1960). Bask kökenli bir ailenin oğludur. Öğrenimini Paris'te sürdürdü ve bu kente yerleşmekle birlikte, zaman zaman Uruguay'a gittiği ve uzun süreler kaldığı da oldu. Önceleri Laforgue'un ve Valery Larbaud'nun etkisinde kaldı. *Débarcadères* (1922) adlı şiir derlemesinde kendini duyurmaya başlayan özgünlüğü, *Gravitations* (1925) ile iyice doğrulandı. Bu son yapıt, mekânın ve zamanın dalgalanmalarına kayıtsız kalmayan bir duyarlılığı ve sınırsız bir iletişim açlığını gözler önüne serer. Saydamlığın, dengenin ve yazı mucizesinin sözcüsü olan Supervielle, güncel olana hayranlık uyandırırken, fantastik olana da insani boyutlar katmayı sürdürür. Onda, doğal giz, hiç durmadan yenilenen bir deneyim gibi yaşanır ve fizikötesi çalkantı ve dengesizlik, ileri yaşların eşiğine gelinceye kadar yavaş yavaş dizginlenir, uysallaşır (*Comme des voiliers,* 1910; *le Forçat innocent,* 1930; *les Amis inconnus,* 1934; *la Fable du monde,* 1938; *les Poèmes de la France malheureuse,* 1942; *Poèmes [1939-1945]*, 1946; *Oublieuse Mémoire,* 1951; *Naissances,* 1951; *le Corps tragique,* 1959). Supervielle'in oyunları (*la Belle au bois,* 1932; *Bolivar,* 1936) ve öyküleri (*l'Homme de la pampa,* 1923; *le Voleur d'enfants,* 1926; *l'Arche de Noé,* 1938; *le Jeune Homme du dimanche et des autres jours,* 1955) alaycı bir fanteziyle yüklüdür ve başkalaşma temasını işler.

SUPER-WELTER a. (ing. sözc.) → ORTA SIKLET*

SUPHANALLAH ya da **SÜPHANALLAH** ünl. (ar. *sübḥān* ve *Allah*'tan *sübḥan-Allah*). "Tanrı'yı, insanlığa özgü niteliklerden, her türlü kusur, ayıp ve eksikliklerden uzak tutarım" anlamında, şaşkınlık belirtmek için kullanılır.

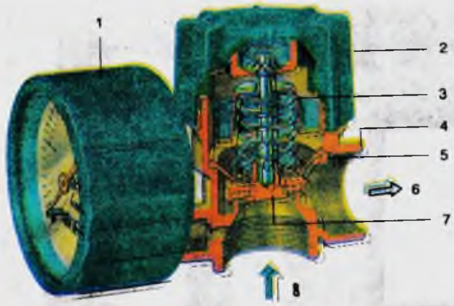
SUPHANUVONG (*prens*), laoslu devlet adamı (Luang Prabang 1909). Suvanna Phuma'nın üvey kardeşi olan Suphanuvong, Savunma bakanıyken, 1945'te özgürlük ordusunu kurdu. Pathet Lao'nun kuruluşu sırasında (ağustos 1950) direniş hareketinin ve hükümetinin başkanı seçildi. Planlama bakanlığı yaparken (1958), sağcılar tarafından tutuklandı (1959) ve kaçıp Pathet Lao'ya katıldı, sonra da 1961'de onu Cenevre konferansı'nda temsil etti. 1962'de Suvanna Phuma ile Bun Um adlı prenslerin barışması, parçalanma tehdidi altındaki Laos'a belli bir huzur getirdi. Başbakan yardımcılığı yapan Suphanuvong (1962), 1963'te prens Suvanna Phuma'nın Amerika yanlısı koalisyon hükümetine katılmayı reddetti. Kuzey Vietnam'dan destek gördü ve kısa zamanda ülkenin büyük bir bölümünü kontrolü altına aldı. Paris'teki Vietnam'la ilgili anlaşmaları izleyen görüşmeler barışla sonuçlandı (1973). Böylece geçici bir ulusal birlik hükümeti kuruldu ve Suphanuvong siyasal bir program hazırlayan Ulusal uzlaşma konseyi'nde başkanlık yaptı. Yönetimindeki Ulusal kongre aracılığıyla 1975' te monarşiyi yıktı ve Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni kurarak ilk cumhurbaşkanı oldu. 1986'da sağlık nedeniyle başkanlıktan, 1991'de partiden istifa etti.

SUPHİ MEHMET EFENDİ, türk tarihçi (İstanbul 1711-Babadağı 1769). Beylikçi Halil Fehmi Efendi'nin oğlu. Devlet hizmetine girerek divan kâtibi oldu. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra darphane eminliğine getirildi (1756). Yeniçeri kâtipliğine atandı (1758). Defter emini (1762) ve baş muhasebeci (1767) olarak çalıştı. 1768-1774 Türk-Rus savaşı sırasında vakanüvis sıfatıyla sadrazam ve serdarıekrem Yağlıkçızade Mehmet Emin Paşa'nın karargâhındayken öldü. Başlıca yapıtları: 1730'dan 1743'e kadar geçen döneme ilişkin bir osmanlı tarihi olan *Tarih-i vekayi;* Bosna seferini anlattığı *Tarih-i vekayi-i Bosna.*

SUPHİ ÖMER BEY, türk coğrafyacı (İstanbul 1864 - *ay. y.* 1894). Öğrenimini askeri okullarda sürdürdü ve Harp akademisi'nden kurmay subay olarak mezun oldu. Coğrafya, tarih ve askerlik konularında da yapıtlar verdi. Coğrafyayı doğrudan ilgilendiren başlıca yapıtları: *Memalik-i Osmaniye'nin tafsilatlı coğrafyası, Coğrafya-yı hikemi.*

SUPHİ PAŞA (Abdüllatif) → ABDÜLLATİF SUPHİ PAŞA.

SUPİLO (Franco), hırvat siyasetçi (Cavtat 1870 - Londra 1971). Gazeteci olarak yugoslav davasını destekledi. Sürgündeki yugoslav komitesinin üyesi oldu (1915). İtalyanlar'a Dalmaçya'da haklar tanımaya söz veren Müttefikler'e karşı çıktı ve tümüyle federalist bir yugoslav devleti için çalıştı.

bir ısıtma donanımında güvenlik **supapı**
1. Manometre;
2. Ayar düğmesi (boşaltma);
3. Yay;
4. Gövde;
5. Zar;
6. Sıvı çıkışı;
7. Klape;
8. Sıvı girişi.

SUPİNASYON a. (fr. *supination*). Fizyol. **1.** Önkolun, el ayasını öne ve başparmağı dışa döndürme hareketi. **—2.** Bu hareket yapıldığında elin aldığı konum. (Karşt. PRONASYON.)

SUPİNATOR ya da **SÜPİNATÖR** sıf. (fr. *supinateur;* lat. *supinare,* arkaya çevirmek). Anat. **1.** Supinasyona neden olan. **—2.** Koldaki iki kas için kullanılır.

◆ a. Supinator kas.

—ANSİKL. *Uzun supinator kas* dirseğin ve önkolun dış yüzünde yer alır. Supinasyonu ancak önkol tam pronasyonda olduğunda sağlayabilir; sonra önkolun üst kola doğru bükülmesini gerçekleştirir. *Kısa supinator kas,* önkolun üst kısmında bulunan geniş bir kastır; dönerkemiğin üst kısmını sarar ve bu kemiğe supinasyon yaptırır.

SUPİRELERİ a. Denizlerde ya da tatlısularda yaşayan, ikiçenetli bağalı (çoğunlukla başı dışarda bırakır), sapsız bir çift gözlü, çatallı bir çift yüzgeç duyargalı kabuklular takımı. (Örneğin *Daphnia*; bil. a. *Cladocera; Branchiopoda* altsınıfı.)

SUPİRESİ a. Zool. Tatlısuda yaşayan kabuklu hayvan. (Bil. a. *Daphnia pulex;* supiresigiller familyası.) [Eşanl. SUBİTİ.]

SUPİRESİGİLLER a. Tatlısuda yaşayan kabuklu familyası. (Üyeleri akvaryum balıkları için yem olarak kullanılır. Bil. a. *Daphniidae.*)

SUPLEMAN a. (fr. *supplément;* lat. *supplementum,* ek'ten). Bir kitabı, bir yayını tamamlamak, zenginleştirmek için yapılan ek: *On cilt ve iki suplemanlık sözlük.*

SUPPADURAK buzulu, D. Anadolu bölgesinin Hakkâri bölümünde Buzul dağı kütlesindeki ikinci büyük buzul. Uzunluğu yaklaşık 2 km. Buzul dağı doruğunun 5 km B.'sında, K.'e bakan bir sirk içinde yer alır, küçük bir dille aşağı sarkar.

SUPPÉ (Franz VON), belçika asıllı avusturyalı besteci (Split 1819-Viyana 1895). Pressburg ve Viyana'da orkestra şefliği yaptı, 30 dolayında operet, 200'e yakın vodvil besteledi. Yapıtları arasında *Maça kızı* (Pique-Dame), *Die schöne Galathee, Franz Schubert* ve *Boccaccio*'yu anmak gerekir. Suppé ayrıca bir *Messe solennelle,* bir requiem, liedler, bir senfoni ve uvertürler (*Şair ve köylü* [Dichter und Bauer], *Hafif süvari alayı* [Leichte Kavallerie]) besteledi.

Support/Surface ya da **Supports /Surfaces,** 1968'de ressam Vincent Bioulès, Louis Cane*, Marc Devade, Daniel Dezeuze, Patrick Saytour, André Valensi, Claude Viallat* (bunlara 1971'de Noël Dolla, Jean-Pierre Pincemin ve heykelci Toni Grand da katıldı) tarafından kurulan fransız sanat topluluğu. İlk toplu gösterileri 60'lı yılların sonunda gerçekleşti (1969'da Alpes-Maritimes *département*'ındaki Coaraze sokaklarında açılan sergi). Ayrılmalar sonucu toplulukta 1971'de yalnızca Bioulès, Cane, Devade ve Dezeuze (*Pein-*

A. F. P

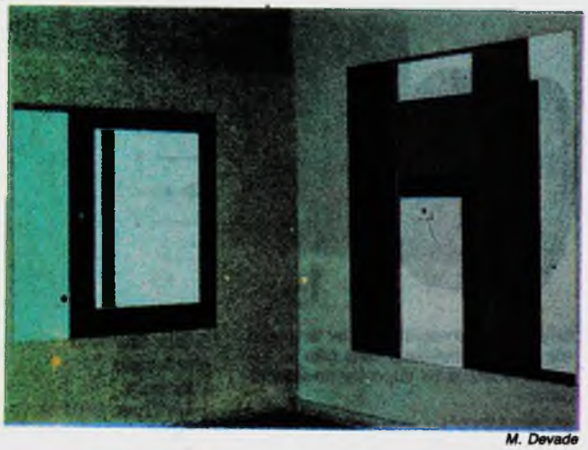

Jules Supervielle

Abbas-Gamma

prens Suphanuvong

M. Devade

Support/Surface
Marc Devade'ın
tuval üzerine akrilik boyayla
gerçekleştirdiği resimler (1970)
Support/Surface sergisi
ARC 1970

ture, cahiers théoriques adlı derginin ilk yayımlandığı dönem), 1972'de de Louis Cane ve Marc Devade (1943-1983) kaldı. Matisse'in oyma guvaşlarından, Newmann ve Reinhardt'ın çalışmalarından ve daha sonra 60'lı yılların amerikan yeni soyut akımından bir şeyler alan topluluk üyeleri, araştırmalarını, kuramsal (sanat ürününün düşünsel ve toplumsal koşullarının irdelenmesi) ve uygulamalı (resim çalışmasına özgü araçların keşfi: aletler, yüzeyler, gereçler, renkler, biçimler) olarak ikili bir bakış açısından, resmin maddeselliğine yönelttiler. Yapıtları, kasnaklar, kesik, boyalı, gerilmemiş ya da katlanmış tuvaller, izler, ipler, şeritler vb. ile ayırt edilir.

SUPRABRANKİAL sıf. (lat. *suprabranchial*). Balıkç. *Suprabrankial organ*, *Clariidae* familyasından balıkların hava solunum organı.

SUPRALİTORAL a. (fr. *supralittoral*). Denizbil. → ARTKIYI* KUŞAĞI.

Suprasliensis (*codex*), XIX. yy.'da *Supraśl*'da (Białystok yakınında) bulunan, kiril yazısıyla yazılmış XI. yy.'dan kalma eski slavca elyazması. Boyutuyla (285 yaprak), eski slavcanın en kapsamlı yapıtı sayılır. Bir parçası Ljubljana'da, biri Varşova'da, bir diğeri Leningrad'dadır. *Suprasliensis*, azizlerin yaşamları ve homilialardan meydana gelmiştir.

SUPREMUM a. (fr. *supremum*). Ceb. EN KÜÇÜK ÜST SINIR*'ın eşanlamlısı.

SUPUNG, Kuzey Kore'de kent, Sinıycu'nun K.'inde, Yalu ırmağı üstünde önemli bir baraj alanı.

SUPYA a. Zool. SEPYA'nın eşanlamlısı.

SUR a. (ar. *sūr*). Eskiden, düşman saldırılarından korunmak amacıyla bir şato ya da bir kentin çevresine çekilen yüksek ve kalın duvar.

—Arkeol. Yenitaş döneminde, ilk yerleşmelerin kurulduğu sırada, köyler, savunma amacıyla çitlerle çevrildi. Bilinen en eski taş sur, yuvarlak bir kulesi bulunan Eriha surudur (İ.Ö. VII. binyıl başı). Bakırtaş döneminde ve Tunç çağında, İ.Ö. IV. binyıl'dan itibaren, kentler surlarla korunmaya başladı. Tel Halef yerleşmesi, önünde bir hendek bulunan taş bir sur duvarıyla çevriliydi. Suriye ve Filistin'de, savunma yapıları genellikle taştandı; aşağı kentler ve akropolisler surlarla korunmaktaydı.

Mezopotamya'da surlar genellikle tuğladandı; buna karşılık Asur'da, özellikle de Ninova'da taş kullanıldı. Mazgallar, burçlar, kare ya da yarım çember kesitli kuleler, hendekler gibi Önasya'ya özgü öğelere, IV. binyıl'dan başlayarak kentlerin surlarla kuşatıldığı Mısır'da da rastlanır. Bununla birlikte en etkili savunma yapıları Nübye'de, İ.Ö. XX.-XIX. yy.'larda, Orta İmparatorluk firavunları tarafından yaptırılmıştır. Nil ırmağı boyunca uzanan bu kalelerin burçları ve özellikle kalın duvarları tuğladandır.

İlk Tunç çağından itibaren Ege dünyasında da surlarla çevrilmiş yerleşmeler görülmeye başlandı (daha önce, Seklo ve Dimini gibi Yenitaş yerleşmelerinin de surları vardı). Khalandriani ve Lerne'de, hatta, Akdeniz'in öbür ucunda Güney İspanya'daki Los Millares yerleşmesinde, yarım çember kesitli kulelerle güçlendirilmiş surlara rastlanır. Son Hellas döneminde bu tür surlar yalnızca akropolisleri çevreler: Midea, Mykenai, Tiryns akropolisleri kyklops örgülü güçlü bir surla kuşatılmıştır. Tiryns'te ve Kenan ülkesi'ndeki bazı yerleşmelerde görülen sandık duvar tekniğinin Hititler'e özgü olduğu düşünülmektedir. Buna karşılık, bu teknikte yapılmış surlar Filistin'de ancak İ.Ö. XI. yy.'dan sonra yaygınlaşmıştır: Beyt Şemeş, Beyt Mersim, Şhem, Tel ül-Favl (Şaul kalesi, İ.Ö. XI. yy. sonu).

Yunanlılar savunma yapılarını geliştirdiler. Akropolisler kadar aşağı kentler de surlarla korunmaya başladı. Taştan ve düzenli bir örgüyle yapılan duvarların, iki yanında kare planlı güçlü kuleleri bulunan anıtsal kapıları vardır. İ.Ö. IV. yy.'dan başlayarak kent kuşatma tekniği ve makinelerinin gelişme göstermesiyle birlikte, askeri mimarlık da giderek daha karmaşık bir nitelik kazandı. Siracusa ya da Euryale kalesi surları, Messinia, Gortys (Arkadhia), Kydna (Lykia), Aigosthenes, Latmos Herakleia'sı, Selinus surları, Attike'deki Phyle ve Eleutherai kaleleri, eski Yunanlılar'ın bu alanda ne kadar ileri olduklarını ortaya koyar.

Roma savunma yapıları büyük ölçüde Yunanlılar'ınkinden esinlenirse de kullanılan gereçler bakımından bazı değişiklikler gösterir (Roma'da daha çok tuğla kullanılmıştır). Roma kentleri oldukça geç bir tarihte, özellikle de germen istilasından (İ.Ö. IV. yy.) sonra surlarla çevrildi. Tehdit altındaki sınır bölgelerinden uzakta kalan yerleşmelerin çoğu açık kentlerdi. Bu ilginç duruma daha önce ancak Girit'te Minos döneminde rastlanır. Roma işgalinden önce Avrupa'daki, özellikle de Galya'daki kelt ve önkelt yerleşmeleri, sıkıştırılmış toprak ya da taş surlarla korunuyordu. La Tène döneminde, kiriş ve kuru taş sıralarının almaşık bir düzen içinde dama tahtası biçiminde bir örgü oluşturdukları *murus gallicus*, gelişme gösterdi: La Tène III evresinde Bibracte, Vertillum (Vertault, Côte-d'Or), Murcens (Lot) ve birçok oppidumu çevreleyen surlar bu teknikle yapılmıştı.

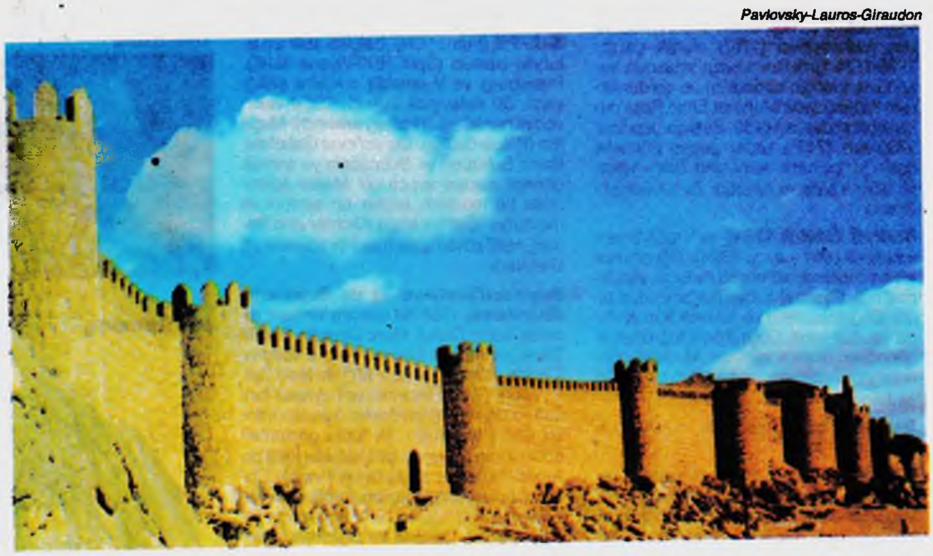
Hindistan'da da surlara rastlanır: İndus uygarlığı kaleleri güçlü tuğla duvarlarla çevrilmişti. Maurya döneminde köyler ve kentler, önünde bir hendek bulunan ahşap surlarla korunuyordu. Çin'de surlar uzun süre sıkıştırılmış topraktan yapıldı: Şang dönemi kenti Cıngcou'nun 10 m yüksekliğinde, 20 m kalınlığında ve 7 km uzunluğundaki surları; Cou dönemi kentleri Vang Çıng (Hınan), Şintien (Şanşi), Ciang vb.'nin surları. Bu alanda Çin seddi'ni de unutmamak gerekir.

Amerika'daki yerleşmeler oldukça geç bir dönemde berkitildi. Güney Amerika'da bilinen en eski surlar İ.Ö. V.-I. yy.'lar arasına tarihlenir; bunların bir bölümü Viru vadisinde, bir bölümü de Chavin yöresinde (Casma kalesi) yer alır. Mochica ve Chimú uygarlıklarında surlar kerpiçten yapılmıştır. Peru'nun kuzeyindeki Viracochapampa'da, Chimú krallığı'nın kuruluşundan önce yapılan surlar da aynı gereçtendir: dörtgen biçimli surlar dama planlı kenti kuşatır. İnka egemenliğiyle birlikte, iri kesme taşlarla örülmüş güçlü surlar yapılmaya başlandı: Cuzco surları, Sacsahuaman kalesi surları ya da Ayacucho vadisindeki inka malikânesi Vilcashuaman'ı kuşatan surlar. Meksika'da surlar, And bölgesine göre daha geç bir tarihte ortaya çıktı. Toltek, ardından aztek sitelerini kuşatan ilk surlar XII. yy.'a tarihlenir. Savunma yapıları çok geçmeden oldukça karmaşık bir görünüm kazandılar: hendekler, berkitilmiş kapılar, şaşırtmalı geçitler, korkuluklar (Mayapan, Tulum ya da Xochicalco surları).

• *Anadolu*'da daha Yenitaş döneminde Çatalhöyük*'te sur benzeri bir savunmayla karşılaşılmaktadır: birbirine bitişik yapıların dış cepheleri büyük ve kalın bir duvar oluşturarak yerleşmeye dışa kapalı, korunaklı bir görünüm kazandırmıştır. Bakırtaş döneminde Hacılar* I, II katmanlarında savunma düzeninde belirgin bir gelişme gözlenir; yerleşme kimi yerlerde kalınlığı üç m'yi bulan kerpiç surlarla çevrilmiştir. Son Bakırtaş döneminde Mersin Yümüktepe*, kazamatlı, güçlü bir dış duvarla korunuyordu. Bu duvar sur mimarlığının Anadolu'daki ilk gelişmiş örneği olarak nitelenir (İ.Ö. IV. binyıl). Yerleşmeyi çevreleyen ve yüksekliği 1,5 m'yi aşan surlar, köşelerde taş temelli dörtgen kuleler, testere biçiminde çıkmalar, surun iç yüzüne bitişik kazamatlarla desteklenmişti. İlk Tunç çağın en önemli merkezlerinden olan Truva*'da güçlü surlarla karşılaşılmaktadır. Truva I'de balıksırtı biçiminde örgülü duvarlar çok gelişmiş bir tekniği yansıtır, Truva II'nin surları Truva I'dekinden daha geniş bir alanı çevreler. Moloz taştan temeller üzerine kerpiç örgülü duvarlar yatay ve dikey hatıllarla desteklenmiş, içten ve dıştan sıvanmıştır. Surların savunmasında kulelerden de yararlanılmıştır. Bu dönemin surlarla çevrili bir başka önemli yerleşmesi Beycesultan*'dır. Truva I, II ile çağdaş Demircihöyük*'ün taş ve kerpiçten yapılmış, daire planlı surlarının dört kapısı vardı. Tarsus Gözlükule* yerleşmesinin kazamatlı duvarları, Yümüktepe'nin daha

Avila (İspanya)
surları ve kuleleri
XII. yy. sonu

Pavlovsky-Lauros-Giraudon

gelişmiş bir örneğiydi; burada ana duvarlar daha kalındır, mazgal delikleri yerine üçgen biçiminde geniş çıkmalar yapılmıştır. Duvarın iç cephesinde kazamat türünde mekânlar vardır. Evlerin sur duvarından ayrılmasıyla surlar bağımsız bir yapı niteliği kazanmıştır. Dönemin savunma yapılarına örnek oluşturan bir başka önemli yerleşme Tilmen* höyük'tür (Gaziantep). İç kale ve dış kale büyük, düzgün kesme taşlardan örülmüştür. Sandık duvar tekniğindeki surların üst bölümleri kerpiçtendir; kapılar anıtsal görünümlüdür. Orta Tunç çağda, Truva VI, 10 m'de bir yer alan çıkmalı ve eğimli (şevli) surlarıyla dönemin önde gelen kale kentlerindendir. Kireçtaşından örülmüş anıtsal surlar ağaç hatıllarla desteklenmiştir. K.-D.'sunda büyük bir kule bulunmaktadır.

Hititler'in savunma yapıları mimarileri, yapım teknikleri ve alana uyumlarıyla dikkati çeker (Boğazköy, Alişar). Boğazköy'ün tümü, doğal olanaklardan da yararlanılarak, sandık duvar tekniğinde surlarla çevrilmiştir; bunlar kimi yerlerde sivri bir köşeyle son bulurken, kimi yerlerde de yarım daire biçimindedir. Surlar iç ve dış duvarlardaki kule ve burçlarla güçlendirilmiştir. Yönetim merkezi olan Büyükkale de başlı başına bir savunma merkezi konumundadır. Savunma düzeninin önemli bir öğesini oluşturan sur kapılarının giriş ekseninde, surlardan daha yüksek yapılmış, dikdörtgen planlı, kule biçiminde odalar vardır. Dışa bakan giriş içerlek yapılarak savunma kolaylaştırılmıştır. Mil taşları ve sürgüler kapıların her iki yönden bu kule biçimindeki mekâna açıldığını gösterir; böylece dış kapıyı aşan düşman, iç kapıyı açabilmek için geri çekilmek zorunda kalır. Dönemin savunma düzeninde önemli bir öğe de bindirme tekniğinde yapılmış uzun geçitlerdir (potern). Geç hitit kentleri geometrik şemada surlarla çevriliydi; Zincirli (Samal) daire planlı, çift duvarlı surlarıyla bu dönemin başarılı bir örneğidir. İç kalenin duvarları daha yüksektir. Kargamış dikdörtgen planlıdır, çift duvarlı surlar düzensiz yerleştirilmiş burçlarla desteklenmiştir. İki yüksek kule arasında yer alan dar bir odadan meydana gelen kapıların yanı sıra ana kapının ardına enine yerleştirilmiş mekânlardan oluşan türler de vardır. Bu anıtsal girişler ortostatlarla bezenmiştir. Hititler'de rastlanan uzun geçitler (potern) geç hitit surlarında yoktur.

Urartular'da kaleler, iç içe surlar, sık aralıklı burçlarla korunmuştur. Duvarlar belirli bir yüksekliğe kadar büyük blok taşlardan, üstleri kerpiçtendir (Çavuştepe). Burçlarla desteklenen urartu surlarında kulelerin azlığı dikkati çeker; Aznavurtepe, ayrı ayrı inşa edilen kulelerin surlarla birbirine bağlandığı çok değişik mimarisiyle bu alanda tek örnektir. Van kalesi (Tuşpa) iç içe dört surla çevrilidir. Altıntepe'yi saran surlar, içi taş ve kerpiç doldurulmuş sandık duvar tekniğindedir. Rusahinili (Toprakkale) surları, rüstik düzende taş bloklardan oluşur.

Phrygia kentleri de surlarla çevriliydi; Gordion'da kerpiç bloklardan örülmüş duvarlar ortaya çıkarıldı. Kale girişi 10 m yüksekliğinde anıtsal bir kapı biçimindedir. Buradan 9 m genişliğinde, 23 m uzunluğunda, üstü açık bir geçite varılır (bu uzun geçit, düşmanın tuzağa düşürülüp iki ateş arasında yok edilmesini sağlıyordu).

Yunan ve roma kentleri de dış surlar, iç surlar ve akropolis (iç kale) olmak üzere üç aşamalı savunma düzenine sahipti. Bayraklı surları ilk örneklerdendir (İ.Ö. IX.-VII. yy.'lar) ve bunlarda yalnızca kapının yanında tek bir kule bulunur. Surlarda kullanılan yapı gereçleri çevre koşullarına göre değişmiştir (Priene'de mermer, Side'de konglomera, Alinda, Alabanda, Neandria'da granit gibi). Sarp tepelerdeki surların yapımında doğal kayalardan da yararlanılmıştır. Duvarlar bulundukları alana göre eğimli, düz ya da dirseklidir. Kimi kentlerde surlarla yerleşme, duvar boyunca uzanan yollarla ayrılmıştır. Seğirdim yolu tek ya da iki katlıdır; bunu koruyan korkuluk duvarı mazgallı ya da pencerelidir (özellikle İ.Ö. IV. yy.'dan sonra). Sayıları ve biçimi alanın durumuna göre değişen kuleler kare, dikdörtgen, daire ya da çokgen planlıdır. Çoğunlukla sur köşelerinde ve kapıların yanlarında yuvarlak kuleler kullanılmıştır (Perge, Side). Mancınık gibi savaş araçlarının gelişimi sonucu sur duvarları çok yüksek yapılmaya başlanmıştır (Hellenistik dönemden Side ve Perge surları); ayrıca siper duvarları ve hendeklerle savunma güçlendirilmiştir. Roma ve Bizans dönemlerinde bir bölgeyi savunma amacıyla da surlar yapılmıştır; Karadeniz'den Marmara'ya uzanan Anastasios* surları ya da Uzun duvar (507-511), 3 m kalınlığında, 4-5 m yüksekliğindeydi ve yer yer burçlarla güçlendirilmişti. Bizans dönemi kent surlarının en önemli örneği İstanbul surlarıdır; bunların en önemli bölümünü de kara surları oluşturur. Septimius Severus, Büyük Constantinus I dönemlerinde yaptırılan surlardan sonra, Theodosios II'nin inşa ettirdiği yaklaşık 7 km uzunluğundaki çift duvarlı kara surlarıyla, sağlam bir savunma düzeni gerçekleştirilmişti. 400 kadar kulesi ve 46 kapısı bulunan bu surlar 15-18 m genişliğinde, 10-12 m derinliğinde hendeklerle korunuyordu. Hendeklerin ardında aralıklı burçlarla desteklenmiş, 7,50 m yüksekliğinde bir ön sur vardı. Bunun arkasında 4,50 m genişliğinde, 15 m yüksekliğinde ana sur bulunur. Bu sur belirli aralıklarla kare ya da çok köşeli kulelerle güçlendirilmiştir. Tuğla ve taş örgülü kalın duvarların içi moloz taş dolguludur. Hititler'deki gibi çifte kuleler arasına alınan sur kapılarının en görkemlisi Yedikule surları'ndaki Altın kapı'dır. Yedikule ile Sarayburnu arasında uzanan, 8 km'lik Marmara surları kenti denizden gelecek tehlikelere karşı koruyordu. Haliç yönündeki surlar ise 5 km uzunluğundaydı. İstanbul dışındaki bizans surları arasında Kayseri, Amasra, Diyarbakır, İznik, Karadeniz Ereğlisi'ndekiler örnek verilebilir.

Boğazköy **sur** kalıntıları
Kral kapısı

Türkler Anadolu'ya geldikten sonra Hellenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde yaptırılan surları onarımlar ve kimi eklemelerle kullandılar. Diyarbakır surları Evli (Ulu) beden, Yedikardeş gibi anıtsal burçlarla güçlendirildi. Alaettin Keykubat I tarafından yenilenen (1225) Alanya kalesi üç sıra surla çevrildi. Orhan Gazi Bursa surlarına üç köşeli burçlar ekletti. Mehmet II (Fatih) İstanbul'u aldıktan sonra, Ahırkapı'dan Haliç yönüne uzanan 1 400 m uzunluğundaki Sur-ı sultani'yi yaptırdı. 1509 depreminden sonra Bayezit II tarafından önemli ölçüde onarılan surlar, daha sonra da çeşitli dönemlerde elden geçirildi.

—İstihkc. Antikçağ'dan başlayarak kentlerin güvenliği, kapıları bulunan mazgallı surlarla çevrilerek sağlandı. Büyük devletlerin kurulması, sınır kentlerindeki surların güçlendirilmesine, buna karşılık iç bölgelerde yer alan kentlerdekilerin (kentlerin bağımsızlığının garantisi olan bu surlar aynı zamanda merkezi iktidar için bir engel oluşturuyordu) yıktırılmasına yol açtı (XVII. yy.). XIX. yy. ortalarında topçuluk alanında kaydedilen ilerlemeler sonucu kent surları işlevlerini yitirdi. Bunlar yerlerini, giderek artan bir mesafede, ayrı ayrı kalelerle oluşturulan kesintili bir savunma hattına bıraktı. Birinci Dünya savaşı, bir kentin çevresindeki surlara dayalı savunma anlayışının yerine, kırlarda oluşturulan berkitilmiş cepheler düşüncesini getirdi.

SUR a. (fars. *sūr*). *Esk.* **1.** Düğün. **—2.** Ziyafet.

—Tar. *Sur-i hümayun*, Osmanlı devletinde padişahların erkek çocuklarının sünnetleri ya da kızlarının evlendirilmeleri nedeniyle yapılan düğün töreni. (Osmanlı devle-

İstanbul **surlarından**
bir görünüm

Truva **surları**
Çanakkale

tinin bir dünya gücü olarak parlaklığının doruk noktasına eriştiği dönemde bu düğünler, bin bir gece masallarına benzer biçimde yapılırdı. Bu düğünler dolayısıyla vakanüvislerin tarihlerine geçirdikleri sayfalar, şairlerle yazarların kaleme aldıkları ve minyatür ustalarının resimlendirdikleri surnameler, okuyanları hayrete düşürecek niteliktedir. Murat III'ün büyük oğlu veliaht şehzade Mehmet (sonradan Mehmet III) için yapılan ve 57 gün süren sünnet düğünü (1582), bu sur-i hümayunların en ünlüsüdür.)

SUR a. (ar. *şūr*). Müz. Boynuzdan yapılan nefesli bir çalgı; nefir. (Uzun boynuzdan yapılan surları kalender dervişler yanlarında taşır ve gerektiği zaman çalarlardı.)
—İsl. *Sur-i İsrafil,* kıyamet sırasında İsrafil adlı meleğin üfleyeceğine inanılan boru. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kuran ve hadislerde surdan söz edilmekle birlikte, bu borunun niteliği hakkında bilgi verilmediğinden, islam bilginleri sura inanmak gerektiğini, ancak niteliğini bilmenin ve açıklamanın olanaksızlığını belirtirler. İnanışa göre "nefh-i sur" denilen İsrafil'in suru üfleme olayı üç kez yinelenecektir. İlk üflemede (nefha-i feza) korkunç bir sarsıntı meydana gelecek; ikinci üflemede (nefha-i saika) Allah'ın diledikleri dışındaki her şey yok olacak, böylece kıyamet kopacak; üçüncü üflemede (nefha-i kıyam) ise daha önce can taşımış bütün varlıklar dirilecek, mahşerde toplanacak ve böylece ahret yaşamı başlayacaktır.

SUR, Lübnan'da kent, Akdeniz kıyısında, Sayda ile Akkâ arasında; 45 000 nüf. (1988). Tarım pazarı ve balıkçılık limanı.

SUR, Umman'da liman kenti, Umman körfezi kıyısında; 12 000 nüf. Balıkçılık ve hurma ticareti. Gemi yapımı.

SUR, Ludiler'in bir kolu olan afgan kabilesi. Behlül Ludi, Delhi tahtına çıkınca Hindistan'a yerleştiler. Önderleri İbrahim Han Sur'un çabalarıyla Hisar, Firuze ve Narnaul çevrelerine yayıldılar. İbrahim Han'ın torunlarından Ferit, Delhi sultanı Hümayun'u yenerek Sur hanedanını kurdu. Ancak onun ölümünden sonra hanedan üyeleri arasında başlayan çatışmadan yararlanan Babur, Sur hanedanını ortadan kaldırdı.

SURA a. (fr. *surah;* Hindistan'daki *Surat* limanının adından). Tekst. İnce ve yumuşak bir tür ipekli kumaş. (İlkin Hindistan'da dokunan kumaşın renklileri, fitilli ve düz olanları vardır. Daha çok kadın giyim eşyası yapımında kullanılır.) [*Süre* de denir.]

SURA, Rusya'da ırmak, Volga'nın kolu; 841 km (havzası 67 500 km²). Volga yükseltilerinden, ırmağa yüz kilometre kadar uzakta doğar ve Volga'dan uzaklaşarak daha uzakta K.'e dönerek Volga'ya kavuşur.

SURA. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde kent, Myra'nın (Kale) 4 km B.'sındaydı. Sürekli Myra'ya bağımlı bir yerleşme olarak kalan Sura özellikle Apollon kehanet merkeziyle ünlüydü (antik yazarlar halkın burada bulunan tatlı su kaynaklarına ya da kıyıya et, pasta, ekmek atmaları sonucu bir burgaçla ortaya çıkan balıklara bakılarak kehanette bulunulduğunu yazarlar). Lykia tipi lahitler, kaya mezarları, lykia dilinde yazıtlar başlıca kalıntılardır.

SURABAYA ya da **SOERABAYA,** Endonezya'da liman kenti, Cava adasında, Kali Mas ırmağı ağzında, Madura'yı Cava'dan ayıran *Surabaya boğazı*'nın kıyısında; 2 500 000 nüf. (1990). Cava'nın başlıca limanı ve adanın doğu kesiminin metropolü olan Surabaya, aynı zamanda Endonezya donanmasının bir deniz üssüdür (Ucung'da, kentin K.'inde). Eski ticaret şubesinin surları tarafından kuşatılan eski kent, ırmak boyunca ve K.'de denize doğru geniş bir şekilde yayılan büyük bir yerleşme alanının çekirdeğidir; modern Tancungperak limanı burada kurulmuştur. Çeşitli sanayi faaliyetleri vardır (gemi yapımı, demiryolu gereçleri, tekstil, camcılık, kimya, tütün, petrol rafinerisi).

SURAH a. (fars. *sūrah*). *Esk.* Delik.

SURAH a. (ar. *surāḫ*). *Esk.* Feryat, imdat isteme sesi, çığlık.

SURAKARTA ya da **SOERAKARTA,** esk. **Solo,** Endonezya'da kent, Cava'nın orta kesiminde; 470 000 nüf. Bir demiryolu kavşağı, ticaret ve üniversite merkezidir; birkaç sanayi tesisi vardır (batik fabrikası, tütün işleme, mobilya, tekstil, müzik aletleri).

SURAT, -tı a. (ar. *şūret*'ten). **1.** *Tkz.* İnsan yüzü, çehre: *Suratını boyamışsın, yıka da gel. Suratını görünce hemen tanıyacaksınız. Çirkin bir surat.* **—2.** Somurtkanlık, asık yüzlülük: *Kimse senin suratını çekmek zorunda değil.* **—3.** *Surat asmak,* hoşnutsuzluğunu kaşlarını çatarak yüzüne sert, küskün ve dargın bir görünüm vererek, göstermek; somurtmak. || *Surat, suratı bir karış,* öfkeli, küskün, asık suratlı, somurtkan. || *Surat düşkünü,* çirkin. || *(Birine) surat etmek,* bir kimseye karşı küskün durmak, güleryüz göstermemek. || *Surat kalmamak,* hiçbir şeyden utanç duymamak, utanma duygusunu yitirmek. || *Surat değil mahkeme duvarı,* hiçbir şeyden utanmayan, utanması sıkılması olmayan. || *Surata bak, süngüye davran,* aşırı ölçüde asık suratlı olan kimselerin bu yönünü vurgulamak için alay yollu söylenir. || *Suratı değişmek,* karşılaştığı bir durum, gördüğü bir şey vb. nedeniyle yüzünün ifadesi sertleşmek. || *Suratı kasap süngeriyle silinmiş,* utanma, sıkılma duygusunu yitirmiş; arsız. || *Suratına bakanın kırk yıl işi rast gitmez,* bir kimsenin uğursuzluğunun yüzünden aktığını belirtmek için söylenir. || *Suratına indirmek,* tokat atmak. || *Suratından, yüzünden düşen bin parça olmak,* aşırı ölçüde canının sıkıldığını somurtarak açıkça belli etmek. || *Suratını, yüzünü ekşitmek, buruşturmak,* yüzüne, memnun olmadığını, canının sıkıldığını belirten bir anlam vermek.
—Oy. Üzerinde insan resmi olan oyun kâğıdı (papaz, kız, oğlan).

SURAT, Hindistan'da (Gucerat) liman kenti, Cambay körfezi kıyısında, Tapti ırmağının ağzı yakınında; 1 496 943 nüf. (1990). Tarihi anıtlar (XVI. ve XVII. yy.'a ait camiler, XVI. yy.'a ait surlar ve kale). XVI. yy.'da bir portekiz üssü olan Surat, 1612'de, ingiliz genel valiliğinin merkezi oldu. Hollandalılar (1616) ve Fransızlar (1618) burada ticaret acentaları açabilme yetkisi elde ettiler. O dönemde nüfusu 800 000 olan kentte ünlü kumaşlar üretilirdi. Bugün tekstil sanayisi ile altın ve gümüş işleriyle ilgili el sanatları gelişmiştir. Ayrıca minyatürler ve elyazmalarının bulunduğu ilgi çekici bir müze vardır.

SURAT THANİ, Tayland'da kent, il merkezi, Tayland körfezi kıyısında, Kra kıstağının G.'inde; 24 900 nüf. —*Surat Thani ili,* 12 891 km²; 564 300 nüf.

SURATLI sıf. **1.** Yüzü gülmeyen, somurtkan kimse için kullanılır. **—2.** *Nit. sıf.* + *suratlı,* suratı belirtilen nitelikte olan kimse için kullanılır: *Asık suratlı bir kadın. İnce suratlı, zayıf bir çocuk.*

SURATSIZ sıf. **1.** Asık yüzlü, somurtkan. **—2.** Çirkin. **—3.** Aksi ve huysuz kimse için kullanılır.

SURATSIZLIK a. **1.** Suratsız bir kimsenin niteliği. **—2.** Yüzünü asma; aksilik, huysuzluk etme.

SURBLİND a. (fr. sözc.). Pokerde ortaya, blindin iki misli para sürme eylemi.

SURDAS, hintli şair (Agra 1483-1563), brac dilinde (eski hindi dilinin bir türü) lirik şiirler yazan şairlerin ilki ve en büyüğü. Kördü; düşünür Vallabha'dan ders aldı. Yeteneğini *Bhagavata-Purana* (*Sur -Sagar* [Sur okyanusu]) üzerine temellenen Krişna kültünü yüceltmede kullanılmıştır.

SURDİN a. (fr. *sourdine*). Müz. KISMAÇ'ın eşanlamlısı.

SURE a. (ar. *sūre*). Kuran'ın yüz on dört bölümünden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Süslem. sant. *Sure gülü,* genellikle surelerin başladığı sayfaların kenarına yapılan, içi boş, kimilerinde surenin adı yazılı yuvarlak bezeme.
—ANSİKL. Kuran'ın surelere ayrılması ve surelerin bugünkü sıraya göre düzenlenmesi Hz. Muhammet döneminde (570-632) ve onun onayıyla oldu. Surelerin adları da yine aynı dönemde saptandı.

Her surenin özel bir ya da birkaç adı vardır. İlk sure *Fatiha,* son sure ise *Nas*'tır. Kuran'ın en uzun suresi *Bakara* 286 ayet, en kısa sureleri *Asır, Kevser* ve *Nasr* 3'er ayettir.

Sureler, indirildikleri yere göre *mekki* (Mekke'de inenler) ve *medeni* (Medine'de inenler) diye iki bölüme ayrılır. Ancak sureler indikleri yerlere ve tarihlere göre sıralanmış değildir. Surelerin 86'sı hicretten (622) önce, 28'i hicretten sonra inmiştir. Hicretten sonra Medine'de inen sureler, öncekilere göre sayıları az olmalarına karşılık daha uzundur. Mekke'de inmiş olanlar genellikle inanç ve ahlak konularına ağırlık verdikleri halde, Medine'de inmiş olanlarda toplumsal, siyasal, ekono

Ch. Lenars

Surabaya'dan bir görünüm

mik, hukuki ve askeri konular büyük yer tutar.

SUR EL-GOZLAN, esk. **Aumale,** Cezayir'de (Buira vilayeti), Biban sıradağlarının güney eteklerinde yer alan, 22 600 nüfuslu kent. Eski *Auzia*'nın ve daha sonra yapılan türk kalesinin yerinde bulunan kentin temel etkinliği 1846'da kurulan fransız askeri karakoluyla sınırlı kaldı. Günümüzde bir ticaret merkezidir. Yapı gereçleri.

SURENA, klasik tarihçilerin, Crassus'u Carres'te (Harran) yenen (İ.Ö. 53) generali unvanıyla belirtmek için kullandıkları ad. (→ ORODES.)

SURENDRANAGAR, Hindistan'da kent, Gucerat'ta, Ahmedâbad'ın G.-B.' sında; 67 000 nüf.

SU RENSHAN → SU JINŞAN.

SURESNES, Fransa'da kanton merkezi (Hauts-de-Seine), Paris'in batı banliyösünde, Sen'in sol kıyısında, Valérien dağı eteğinde; 36 950 nüf. (1992). Katolikler ile protestanlar arasında, Henri IV'ün katolikliği kabul ettiği konferanslar 1593' te Suresnes'de toplandı.

SURET, -ti a. (ar. *şūret*). **1.** Dış görünüş, biçim: *İnsan suretinde bir hayvan.* **—2.** Bir yazının kopyası; nüsha: *Sözleşmenin bir sureti de sizde bulunsun. Diplomanın noterden tasdikli sureti.* **—3.** *Esk.* Fotoğraf. **—4.** *Esk.* Resim. **—5.** *Esk.* Yüz, çehre, surat. **—6.** ... *suretiyle,* belirtilen biçimle, yolla: *Karakola celbetmek suretiyle ifadesini almak. Darp suretiyle ölüme sebebiyet vermek.* **—7.** ... *surette,* belirtilen yolda, biçimde: *Herkese eşit surette dağıtılmasına özen gösterildi.* **—8.** *Suret almak, suret çıkarmak,* bir şeyin kopyasını çıkarmak. || *Suret uğrusu,* ikiyüzlü. || *Suret yazmak,* resim yapmak. || *Sureti haktan görünmek,* kendisini temiz yürekli, kötülük düşünmeyen biriymiş gibi göstermek ya da birinin iyliği için çalışıyormuş havasına bürünmek. || *Suretine girmek,* bir şeyin görünüşüne benzemek, onun biçimini almak.

—*Esk. Suret-bend, suret-ger,* ressam, fotoğrafçı, resimci. || *Suret-nüma,* oluşan, görünen, belli olan. || *Suret-perest,* şekle önem veren, şekilci; putperest. || *Suret-pezir, suret-yab,* oluşan, biçimlenen. || *Suret-i hal,* içinde bulunulan anın durumu. || *Suret-i husul,* oluşma biçimi. || *Suret-i katiyede, suret-i mutlakada,* kesinlikle, asla. || *Suret-i mahsusada,* özellikle. || *Suret-i resmiyede,* yasal olarak, resmi olarak. || *Suret-i suud,* yükseliş biçimi. || *Suret-i tesviye,* bir sorunun çözüm yolu.

—Esk. dilbilg. Suret zarfı, niteleme belirteci.

—Esk. mat. Pay.

—Folk. Halk arasında insan yüzüne verilen ad; çehre, surat. (Bk. *ansikl.* böl.) || Yüz resmi, portre. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Güz. sant. Yaşayan ya da ölmüş bir kişiyi temsil eden heykel, resim ya da gravür. || Bir para ya da madalyanın, bir kral, bir prens ya da önemli bir kişinin başını gösteren ön yüzü.

—Huk. Hukuki bir işlemi belirleyen senet ya da belgelerin aslına uygun örneği. || *Tasdikli suret,* yetkili merci ya da memur tarafından onaylanmış örnek.

—İkt. tar. Osmanlılar döneminde, hazineden bir tek alacaklıya ait olan ve toplu olarak ödenmesi gereken paranın miktarını gösteren ve alacaklıya verilen belge. (Birden çok alacaklıya ait ve taksitle ödenecek hazine borçlarında ise, alacaklılara suret yerine sergi* adı verilen bir belge verilirdi. Bu yöntem İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra kaldırıldı.)

—İsl. fels. Varlığın görünen, beş duyu ile algılanabilen yönüne verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Matbaac. Temel bir baskı parçanın (tipo klişesi, ofset ya da çukurbaskı filmi) tek ya da çok nüsha halinde çoğaltılması. (Bu kopyalar, özgün belgenin çeşitli konumlarını kapsayan baskı kalıpları yapmaya ya da aynı baskı parçasının birden fazla basımcı tarafından aynı anda çeşitli şekilde kullanılmasını sağlar.)

—Tasav. Tanrısal varlığın dış dünyada ya da insan gönlünde tecellisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Folk. Halk arasında suretin insanların kişiliği hakkında fikir verdiğine inanılır. Gözleri küçük ve birbirine yakın olanların kurnaz; çekik olanların acımasız; çenesi köşeli ve belirgin olanların azimli ve inatçı; yuvarlak yüzlülerin yumuşak huylu; dudakları ince ve düz bir çizgi biçiminde olanların kararlı ve inatçı; alnı dar olanların sinirli; geniş olanların akıllı; saçları sert ve dik olanların sinirli ve inatçı olduğu gibi yorumlamalar, bugün de halk arasında yaygındır. Halk arasında suretleri en çok yapılanlar Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber, Ferhat ile Şirin gibi halk öyküsü kahramanlarıdır. Aleviler ve bektaşilerde daha çok Ali, Hasan, Hüseyin gibi dinle ilgili kişilerin suretleri yapılırdı. Battal Gazi gibi halk kahramanları da sureti en çok yapılanlardandı.

—İsl. fels. İslam felsefesinde her varlığın biri *suret,* ötekisi *zat* olmak üzere iki yönü olduğu kabul edilir. Suret, varlığın dışa yansıyan benzeri, görünüşte ortaya çıkanı; zat ise varlığın kendisi, özüdür. Öz ve asıl olan zatı sınırlı bir biçimde suret yansıtır. Bütün zatların birer sureti vardır. Özellikle maddeci filozof ve düşünürlere göre, aslolan görünüştür ve görünüşün arkasında başka bir bilinmeyen varlık yoktur. Ancak, islam felsefesi varlığı zat ile suretten oluşan, bilinen ve bilinmeyen, görünen ve görünmeyen bir ikili bütün olarak kabul eder.

—Tasav. Suret, Tanrı'nın duyular dünyasında kendini belli etmesi, evrendeki varlık türlerine yansımasıdır. Özellikle vahdet-i vücut anlayışına göre, varlıkta ikilik sözkonusu olmadığından her suret ya da görüntü tanrısal adların (el-esma er-rububiye) tecellilerinden başka bir şey değildir. Bu nedenle gerçekte görünen (zat) de, görüntü (suret) de Tanrı'dan başkası değildir.

SURETA be. (ar. *şūret* 'ten *şuretā*). *Esk.* **1.** Görünüşte, görünüşe göre. **—2.** Yalandan.

SURF a. (ing. *surf*). Müz. 1964 yılında ABD'den dünyaya yayılan, ritmi twist'e (hızlı) ve madison'a (ağır) yakın salon dansı.

SURF-CASTİNG a. (ing. sözc.; *surf,* devrilme ve *casting,* fırlatmak'tan). Dalgalı denizde oltayla avlanma.

—ANSİKL. Surf-casting hem kumsalda hem de denize doğru uzanmış herhangi bir yerde yapılabilir. Bir kamış ve bir çark aracılığıyla, ucuna çırpma iğnesi ve bir tackle yerleştirilmiş olta ipi elden geldiğince uzağa fırlatılır; olta ipi, her birinin ucuna bir yem, bir kurt, bir balık parçası vb. takılmış üç köstekle donanır; olta fırlatılınca, kamışın sapı kuma saplanır. Balığın oltaya vurması, uç halkasının titremesinden ve ipin biraz boşalıp gerilmesinden anlaşılır; hemen kamışı alan balıkçı avını ya yakalar ya da kaçırır.

SURFİNG a. (amerikanca sözc.). SÖRF' ün eşanlamlısı.

SURF-RİDİNG a. (ing. sözc.). SÖRF'ün eşanlamlısı.

SURGUT, Rusya'da kent, Batı Sibirya'da, Obi kıyısında; 8 000 nüf. Irmak limanı. Bir petrol bölgesinin merkezi (Polotsk'a ulaşan ham petrol boruhattı). Doğal gaz yatakları. Termik santral. Kimya.

SURHAN-DERYA, Özbekistan'da ırmak, *Amu Derya*'nın kolu (sağ kıyıdan), Özbekistan'ın güney kesiminde Hisar sıradağlarından doğar; 175 km (havzası 13 500 km²). Termez vahasına su taşır (burada kurulan bir baraj sulu pamuk tarımına olanak verir).

SURH KOTEL, Afganistan'da, Pul-i Humri yakınında arkeolojik yer. Eteklerinden Baktria'ya giden yolun geçtiği tepenin üzerinde, Kuşana kralı Kanişka'ya, ardılı tarafından adanmış bir kült merkezi yükselir. Anıtsal merdiven, tapınak ve ek yapılar, taş ve kil heykeller, II. yy.'a doğru Kuşana krallarının, Parthlar'ca iranlılaştırılmış baktrialı sanatçılara ısmarladıkları sanat yapıtlarına tanıklık eder.

Ch. Lenars

Surh Kotel ateş tapınağı İ.S. II. yy.

SURİ sıf. (ar. *şūret*'ten *şūrī*). *Esk.* **1.** Görünüşle ilgili, görünürde olan. **—2.** İçten olmayan, yapmacık, göstermelik.

—Esk. mant. Biçimsel.

SURİCATA SURİCATA a. Güney Afrika'da, yarı çorak kumlu bölgelerde, ortak inlerde yaşayan, böceklerle, küçük kemirgenlerle beslenen, ayrıca meyve ve kök de yiyebilen, insana kolay alışabilen küçük mangust. (Miskkedisigiller familyası.)

SURİKOV (Vasiliy İvanoviç), rus ressam (Krasnoyarsk 1848 - Moskova 1916), 1881' den 1907'ye değin Gezici ressamlar derneği'nin üyesiydi. Büyük boyutlu tarihsel tabloları ün kazanmıştır (*Streltsıylar'ın işkence sabahı, Boyarin Morozova,* Tretyakov galerisi).

SURİMONO a. (japonca *surimono,* basılı şey). Davetiye, tebrik kartı vb. olarak özel kişilerce sipariş edilen ve sınırlı sayıda basılan estamp. (Surimono, XVIII. yy.'ın sonuna doğru *kyoka*'ya [sözcük oyunları ve çeşitli imalar içeren, otuz bir hecelik şiir] bağlı olarak ortaya çıktı. O dönemde yaşayanların inceliğini ortaya koyan surimono, lüks kâğıt kullanımının yasaklanması üzerine yaklaşık 1840'ta ortadan kalktı.)

SURİNAM, *Surinam*'da ırmak, Paramaribo yakınında (yaklş. 500 km) Atlas okyanusu'na dökülür. Wilhelmina dağların-

SURİNAM

dan iner. Brokopondo'da hidroelektrik tesisi.

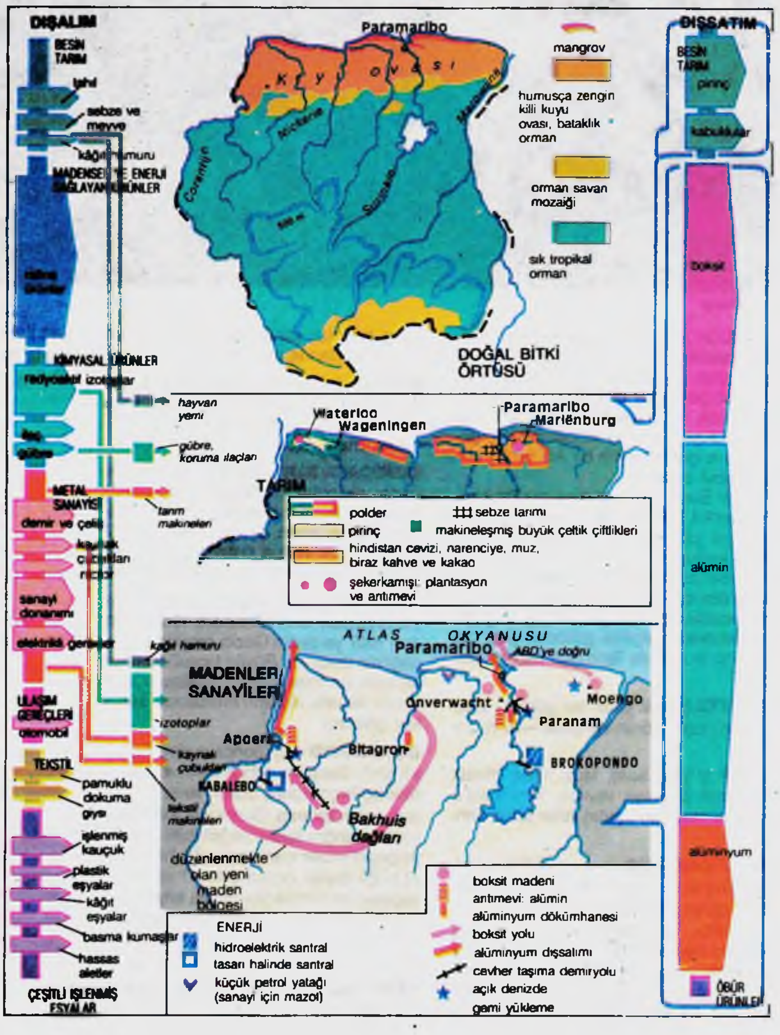
SURİNAM, esk. **Hollanda Guyanası,** Güney Amerika'da devlet, Fransız Guyanası ile Guyana arasında; 163 265 km^2; 402 631 nüf. (1990). Başkenti *Paramaribo.* Resmi dili *hollandaca.*

COĞRAFYA

Fiziki coğrafya bakımından, birbirinden farklı eski kayaçlardan oluşmuş Guyanalar kalkanının bir parçasıdır; bu kayaçların en dirençlileri, masamsı yapılı yükseklikler ve orta kesimle güneyde inselbergler dizisi oluştururlar; masamsı yüksekliklerle inselbergler, G.'de, temel peneplenin kıyı ovasıyla karşılaştığı yerde yaklaşık 250 m yüksekliğe ulaşan vadiler üzerinde yer alır. Kalkanın önünde yer alan kıyı ovası D.'dan B.'ya doğru yer yer 20 km, hatta 90 km genişliğe ulaşır ve akarsu-deniz arazilerinden oluşur. Ovanın önünde, az derin ve alüvyon yüklü sularla örtülü geniş bir kıta platformu 150 km açığa kadar uzanır. Yağışlı ve sıcak (yılda 2 m'den fazla yağmur, yıllık sıcaklık ortalaması 26 °C) ekvator iklimi ülkeye egemendir. Yağışların bolluğu ve sert taban kayaçlarının geçirimsiz olması nedeniyle hidrografya ağı sıktır; sınırdaki Maroni ve Courantyne ırmaklarıyla orta kesimi akaçlayan Surinam en önemli akarsulardır. Dolayısıyla hidroelektrik kaynaklar: boldur (yüksek debiler, çavlanların çokluğu). Irmaklar, yalnızca kıyı ovasında modern ulaşıma elverişlidir; çünkü kalkanı aşarken, sert kayaçların yüzeylendiği yerlerde çavlanlarla kesilirler. Kalkanda çeşitli maden yatakları vardır; bunların en önemlileri kalkanla kıyı ovasının birleştiği yerde beyaz kum örtülerinin altında bulunan çok büyük boksit çökelleridir. Gür ormanlar, toprakların % 85'ini kaplar.

Az olan nüfus çok çeşitli topluluklardan oluşur. Akarsu boylarında küçük öbekler halinde yaşayan, balıkçılık, avcılık, toplayıcılık ve yakılarak açılmış tarlaları işleyen Amerindler, toplam nüfusun ancak % 2'sini oluşturur. XVIII. yy.'da ayaklanan ve ormanlara sığınan zenci kölelerin soyundan gelen Saramaccalar'ın ya da *bushnegroes*'in oranı % 9,5, kreollerin, zencilerin ve melezlerin oranı % 34,7, Kızılderililer'in % 3,1, Endonezyalılar'ın % 1,8, Çinliler'in % 1,5'tir; son üç topluluk, köleliğin kaldırılmasından (1863) sonra, tarım işletmelerindeki işgücü gereksinimini karşılamak için getirilmiştir. Doğal nüfus artışı, ölüm oranının düşük, doğum oranının yüksek olması nedeniyle yüksektir; ama siyasal ve sosyo-ekonomik nedenlerden (önemli işsizlik) ötürü, bağımsızlıktan önceki yıllarda Hollanda'ya doğru çok güçlü bir göç hareketi meydana gelmiş (Hollanda'da 150 000 - 190 000 göçmen yaşamaktadır), bu yüzden genel nüfus artışı azalmıştır.

Ekonomi, en başta boksitin işletilmesine (1,2 Mt, dünyadaki bunalıma paralel olarak gerilemektedir) dayanır; boksitin bir bölümü, Surinam ırmağı üzerinde kurulan bir santralda üretilen hidroelektrik (üretim 1,3 TWsa) sayesinde, ya hemen çıkarıldığı yerde alüminyuma dönüştürülür (3 500 t alüminyum) ya da ham olarak dışarı satılır. ALCOA'nın bir kolunun yönettiği bu etkinlik, GSMH'nın % 35'ini ve toplam dışsatımın % 80'ini sağlar. Ticari amaçla tarım ürünleriyle besin maddeleri tarımı oldukça gelişmiştir: pirinç tarımı (196 000 t pirinç, 90 000 t'u dışarı satılır), muz (32 400 t), şekerkamışı (48 000 t), sebze, kökler ve yumrulu bitkiler, çok çeşitli tropikal meyveler. Bununla birlikte tarım, işgücünün % 20'sini kullanmasına rağmen GSMH'nın ancak % 11'ini sağlayabilmektedir. Sanayi tesisleri, yerel gereksinimleri karşılamak ve iş alanı yaratmak için kurulmuştur (kereste işleme, besin, giyim, yapı gereçleri vb.). Balıkçılık canlıdır (karides [dışarı satılır]).

EKONOMİ

TARİH

Bu bölgeye yerleşen ilk Avrupalılar, lord Willoughby'nin getirdiği (1650) Barbadoslu kolonlarıdır. Hollandalılar, Kuzey Amerika'daki Yeni Hollanda'ya karşılık 1674 Westminster antlaşması'yla onaylanan Breda barış anlaşması'yla (1667) bu sömürgeyi aldılar. Çok kozmopolit olan halk (İngilizler, Hollandalılar, Almanlar, Fransızlar, Marranlar) geçimini şekerkamışı yetiştirerek sağlıyordu. Devrim ve İmparatorluk savaşları sırasında (1796-1802 ve 1804-1816) Hollanda sömürgelerini işgal eden İngilizler Londra antlaşması (13 ağustos 1814) ve ikinci Paris antlaşması'yla (20 kasım 1815) Surinam'ı Hollanda'ya geri verdiler (1816). Kölelik kaldırıldı (1863) ve sömürgeye Hindular ve Endonezyalılar doldu. Tarım işletmelerinin kaçınılmaz gerilemesi bölgesel ekonomiyi, 1938'de gelişen boksite bağımlı hale getirdi. 1950'de, Surinam Hollanda'dan parlamenter rejimi ve bütün yurttaşlara oy hakkını kopardı. Özerkliğini getiren 1954 Anayasası, bakanların dört yıl için seçilen Yasama Meclisi önünde sorumlu olmasını öngörüyordu.

Özellikle kreollerin (1963-1969) ya da hinduların (1969-1973) tutucu yönetiminden sonra, 1973 seçimlerini ilerici parti NPK (Nationale Partij Kombinatie) kazandı. Partinin lideri Henck Arron, Başbakan oldu ve Hollanda hükümetiyle bağımsızlığa kavuşmak için görüşmeler yaptı. Bu bağımsızlık isteği 1975 kasımında onaylandı, H. Arron bir partiler koalisyonunun başına geçerek 1980 şubatına kadar hükümeti yönetti.

Ekonomik güçlükler, 140 000 hindunun Hollanda'ya göçü, çoğunluğu etnik kökenli bir sürü küçük partinin çatıştığı bir politik yaşam, şubat 1980'de hükümet darbesine yol açtı. Ulusal askeri konsey kuruldu ve doktor Hendrik R. Chin A Sen önce Başbakan oldu, ağustos 1980'deki yeni bir hükümet darbesinden sonra da Başbakanlık göreviyle birlikte Cumhurbaşkanlığı görevini de üstlendi. Bununla

birlikte yeni rejimin güçlü adamı daha sonradan yarbay olan çavuş Desi Buterse idi. Yeni rejim demokratik rejime son verdi: Parlamento feshedildi, Anayasa askıya alındı, siyasi partiler yasaklandı. Batı'dakine benzer parlamenter bir rejim kurmayı amaçlayan mart 1982'deki hükümet darbesi girişimi başarıya çok yaklaştı. Yarbay Buterse isyanı sert bir şekilde bastırdı ve orduyla birlikte rejimin temelini oluşturan bir "devrimci cephe" kurdu. ABD ve Hollanda yaptıkları ekonomik yardımı kestiler (aralık 1982). Ülkenin düzenli ekonomik durumu, düşük enflasyon oranı yardımın kesilmesinden etkilendi. Grenada'daki benzer bir ABD müdahalesinden çekinen yarbay Buterse, böyle bir girişime fırsat vermemek için Küba'dan elçiliğini kapatmasını, ilişkilerin işgüder aracılığıyla yürütülmesini istedi. Demokrasiye dönüş programı çerçevesinde 31 kişilik (14'ü Ulusal askeri konsey'ce seçilmiş subaylar) bir Meclis oluşturularak Anayasa'nın hazırlanmasına başlandı. Meclis yarbay Buterse'yi Devlet başkanı ilan etti (ağustos 1985). 1986'da çavuş Ronny Brunswijk komutasında, dış ülkelerin desteğiyle kurulan bir gerilla grubu doğu ve güney bölgelerinde hükümet birlikleriyle çatışmaya başladı. Yeni Anayasa eylül 1987'de bir referandumla kabul edildi (% 93 evet). Aynı yıl yapılan seçimleri, ordunun desteklediği Ulusal demokrat parti'yi yenilgiye uğratan Demokrasi ve kalkınma cephesi kazandı. Ramsewak Shankar Cumhurbaşkanı seçildi. 1990'da istifa eden Shankar'ın yerine meclis, Johan Kraag'ı cumhurbaşkanı seçti. Eylül 1991'de onun yerini Ronald Venetiaan aldı.

SURİRELLA a. (ing. botanikçi *Suriray*'ın adından). Tatlı, acı ya da tuzlu sularda yaşayan ve çenetlerinin kenarları hafifçe kanatlı olan diyatome.

SURİYE a. (ar. *sūr* ve *-iyye*'den *suriyye*). Ed. Şehzadelerin sünnet düğünlerini, padişahın kızlarının, kız kardeşlerinin düğünlerini konu edinen kaside. (Bu törenler dolayısıyla düzenlenen eğlencelerin türlü ayrıntılarını canlandırır. Örn. Şehzade Mehmet'in [Mehmet III] sünnet düğününü için Nev'i'nin; Hatice Sultan'la İbrahim Paşa'nın düğünü için Hayali'nin suriyesi.)

SURİYE, Akdeniz ve Suriye çölü, Amanos ve Sina arasında yer alan tarihsel Doğu bölgesi. Bu 100 000 km²'lik bölge, günümüzde Türkiye, Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail arasında bölünmüştür; coğrafi bakımdan kuzeyden güneye 700 km'lik bir şerit oluşturur, bu şeridin denizle çölleşmiş bozkır arasında, 80-200 km'lik genişliklerinde, insanlar yaşar. Mezopotamya ve Anadolu arasında bir geçiş bölgesi oluşturarak onlara limanlar sunuyor, engebeli olması pekçok sığınma alanı sağlıyordu, Tarihöncesi'nden bu yana çeşitli kültürlerin bir karşılaşma yeri oldu.

TARİH
başlangıcından VII. yy.'a kadar

• *Tarihöncesi'nden Ebla İmparatorluğu'na kadar* → ARKEOLOJİ.

• *Birinci İmparatorluk: Ebla.* Bu büyük kentin kralları bir imparatorluk oluşturdular (İ.Ö. 2350'ye doğr. - İ.Ö. 2200'e doğr.). Asya'nın en eski imparatorluğu olan bu devlet, Suriye koridorunu ve bazı Anadolu ve Mezopotamya kentlerini kapsıyordu. Ebla kültürü, sümer kültürünün çok farklı bir bölgeye parlak bir uyarlanmasıydı. Yazıcıları, çivi yazısı ve sümercenin yanında, bir sami dili olan ebla dilini de kullanıyorlardı (bu sami dili kenan dilinin atası değildir).

• *Göçler dönemi (İ.Ö. XXIV-XIX. yy.).* Akkad İmparatorluğu'yla (XXIII. yy.) anlaşmazlığa düşen Ebla krallığı, sonunda Naram-Sin tarafından yıkıldı (İ.Ö. 2200'e doğr.). Suriye koridorunun Filistin devletlerinden (XXIV.-XXIII. yy.) başlamak üzere, kentleri yıkıma uğratan göç hareketlerine güçlü bir direnç gösteremeyen öteki devletleri gibi, Ebla krallığı da iç etkenler nedeniyle güçten düşmüş olmalıydı. Bu göç hareketi Amurrular'a bağlanır, ancak batılı bir sami dili konuşan ve Suriye koridorundaki kırlardan ya da Suriye çölünün kıyılarından gelen bu halka II. binyıl'ın başında doğudan gelip Suriye'nin kuzeyine yerleşmeye başlayan Hurriler gibi daha uzak kökenli (Doğu Anadolu ya da Yukarı Mezopotamya?) gruplar da katılmıştı. Filistin'de kent yaşamı ancak XIX. yy.'da eski durumuna kavuştu. Suriye koridorundaki öteki büyük kentlerse, yalnız kısa bir terkedilme dönemi geçirdi.

Halkların bu hareketinden, *kenan* kültürü denen yeni ve çok özgün bir kültür doğdu. İlk merkezi Byblos olan bu kültür, tüm Suriye kıyıları boyunca, Beka ve Filistin'e kadar yayıldı. Bu ülkelerin ortak bir kenan dilleri (B.'lı sami gruptan) ve kendine özgü ayinleri (yüksek yerlerde yapılan tapma ayini, kutsal fahişelik, çocukların kurban edilmesi) olan ortak bir dinleri vardı. Bu kültürün başlıca öğeleri, Suriye koridorunda yaşayan çeşitli halklar arasındaki varlığını miladi çağın başına kadar sürdürdü.

• *Mısır Orta İmparatorluğu. Amurru krallıkları (İ.Ö. XX.-XVII. yy.'lar).* Suriye bu dönemde birçok dış etkiye açıldı. XX. yy.'dan başlayarak Suriye limanlarıyla Minos Girit'i ve Kıbrıs arasında bağlantılar kuruldu ve mezopotamyalı tüccarlar yeniden Suriye geçit yolları üzerinde gidip gelmeye başladılar. Özellikle Mısır'la ilişkiler çoğaldı ve XII. Mısır hanedanı hükümdarları (İ.Ö. 2000'e doğr. - 1785'e doğr.), yerel krallara armağanlar ve Suriye kentlerinin tapınaklarına exvotolar gönderdiler. Bu ilişkilerde, ticaret bağlantılarına ek olarak, son derece esnek bir egemenliğin belirtilerini görmek de olanaklıdır (mısır metinlerinde savaş seferlerinden pek söz edilmemektedir). Suriye koridorundaki tanrıları ve kralları yüceltmeyi sağlayan mısır sanatı, yerel zanaatçılık üzerinde, Mısır'ın siyasal egemenliği son bulduğu sırada güçlenen bir etkide bulundu. Mısır exvotolarının yok edilmesi, büyük bir olasılıkla XII. hanedanın sonunda Mısır egemenliğinin çöktüğünü gösteriyordu, ancak Byblos hâlâ bir Mısır kralının buyruğu altındaydı (1740'a doğr.).

XX.-XIX. yy.'larda ortaya çıkan amurru hanedanı krallıkları, XVIII. yy.'da en parlak dönemlerini yaşadı. Bu krallıkların en önemlisi, Kuzey Suriye'deki küçük kralları egemenliği altına alan Yamhad krallığı'ydı (başkenti Halep). Kentler (Ebla, Haşor, Şhem) tapınak ve saraylarla donatılıyor, surları pekiştiriliyordu. Soylular ya amurru ya da Kuzey Suriye'de olduğu gibi, hurri adlar taşıyorlardı. Çivi yazısı kullanarak akkadca yazan yazıcılar, Mezopotamya düşünsel kültürünü izliyorlardı.

• *Emperyalizmlerin çatışması (İ.Ö. XVII. - XIII. yy.'lar).* XVII. yy.'da bu kültür Hititler'e aktarıldı. Hitit kralları zengin Kuzey Suriye'yi fethetmeye giriştiler. Hattuşili I (1640'a doğr.-1610) Yamhad'a saldırdı. Ardılı Mursilis I, Yamhad'ı yerle bir etti (İ.Ö. 1600'e doğr.). Yamhad'ın yok edilmesi, daha sonra hızla gerilemeye başlayan ve Suriye'yi terk eden Hititler'e değil, Hurriler'e yarar sağladı. Savaşçı hurri toplulukları, Suriye koridorunun kuzeyinden merkez ve güneyine doğru yayılmaya başladılar. XVI. yy.'da Yukarı Mezopotamya'da kurulan bir devlet olan Mitanni krallığı, Aras'tan Orta Fırat'a, Zagros'tan Asi'ye kadar, yöneticileri hurri ya da daha ender olarak amurru adlar taşıyan birçok krallığı egemenliği altına aldı.

Bunun üzerine, Suriye koridoru, başka türden bir yayılma karşısında kaldı. XVIII. hanedanın ilk firavunu olan Ahmosis, Filistin'den gelen ve XVIII. yy. sonundan beri Mısır'ı egemenlikleri altında tutan hyksos savaşçı topluluklarını ülkesinden püskürttü (İ.Ö. 1567'ye doğr.), çok geçmeden de Suriye koridorundaki devletleri vergiye bağlamak için seferlere girişti. Ardıllarından Tutmosis I, Fırat kıyısına bir stel dikti (İ.Ö. 1524'e doğr.). Ancak Hatşepsut'un, Asya'da hiçbir sefere girişilmeyen hükümdarlık döneminden (1503-1484) sonra, Mısır'ın denetiminde G.-B. Filistin'den başka hiçbir yer kalmadı. Tutmosis III (1484-1450), dokuz savaş sonunda, Suriye krallıklarını yendi ya da egemenliği altına aldı, mitanni ordusunu da yendikten sonra Fırat'a ulaştı (İ.Ö. 1472). Ancak 1463'ten sonra savaşmaktan vazgeçmesi, Mısır mülkünün Asi vadisiyle sınırlı kalmasına yol açtı. Tutmosis IV (öl. 1408) döneminde, Mısır ve Mitanni arasında çekişme son buldu, her ikisi de Asi çevresinde, durumları belirlenmemiş krallıklarla ayrılan etki bölgelerini korumakla yetindi.

Ancak 1365'ten sonra, Mitanni kralı Tuşratta'yı yenen Hitit kralı Şuppiluliuma, Mitanni'ye bağlı olan Suriye devletlerini kendi egemenliği altına aldı ve Gılgamış'ı tahtına oturttuğu oğlunun denetimine verdi. Hatta bir anlaşmazlık yaratarak Mısır topraklarına da girdi; Seti I (1312-1298) ve Ramses II döneminde yeniden alevlenen bu anlaşmazlık (Kadeş savaşı, 1299), ancak 1283 barışı'yla bir çözüme bağlandı. Hititler, mısır egemenliğinden kurtarılan

Surinam
Tapanahoni ırmağı

ESKİ SURİYE

Ugarit, Kadeş ve Amurru krallıkları üzerindeki denetimlerini yeniden kurdular.

• *Kentlerin parlak dönemi (İ.Ö. XV.-XIII. yy.'lar).* Tutmosis III, birçok kenti yağmaladıysa da bunların büyük devletlerden biri ya da ötekinin egemenliği altında yaşadıkları göreli dinginlik Suriye koridorundan yapılan ticaretin kazanımlarından yararlanmalarını sağladı. Bunun en ünlü örnekleri, ilişkileri mykenai dünyasına kadar yayılan kıyı ve Filistin kentlerinin sağladıkları kazanımlardır. Doğu üsluplarının mısırlılaştırılmış bir bireşimi olan el sanatları, gitgide Aşağı Nil vadisindeki sanatçıları da etkiledi. Ancak mezopotamya ya da mısır kültürü cilası altında, anlayış hep kenanlı olarak kaldı. Suriye'nin en kozmopolit kenti olan Ugarit'te ilk abeceleri oluşturan yazıcılar, bu buluşlarından kenan mitlerini kendi sami lehçeleriyle yazmak için yararlanıyorlardı.

• *Devletlerin yıkılışı (İ.Ö. XIII.-XII. yy.'lar).* Daha XIV. yy.'da, devletler, girilmesi güç bölgelerde toplanan yasadışı Hapirular'ın saldırılarıyla sarsılmaya başlamıştı. İ.Ö. 1191'e doğru birçok kenti yıkıma uğratan Deniz Halkları'nın geçişi Hapirular'ın işini daha da kolaylaştırdı. Daha XIII. yy.'da, çöl boylarından gelen İsrailoğulları ve onlarla akraba olan halklar (Ammonoğulları ve Moablılar) yerleşik konutlu bölgelere sızdılar; XII. yy.'da bu hareket, aramca konuşulan Orta Suriye'ye kadar yayıldı. Deniz Halkları'nın saldırısı sırasında suriye mülkünün büyük bölümünü yitiren Mısır, geri kalan bölümü de filisti paralı askerlere bırakırken (İ.Ö. 1150'ye doğru), Ürdün'ün her iki yanındaki kenan kentleri, yavaş yavaş İsrailoğulları'nın ve onlarla akraba olan halkların eline geçti.

Geleneksel siyasal yapılar ancak Orta Suriye kıyısında, Yunanlılar'ın fenike kentleri olarak adlandıracakları kenan kentlerinde ayakta kalabildi. K.'de, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından (İ.Ö. 1191'e doğr.) sonra, bu imparatorluğa bağlı olan krallıkların yaşamı Anadolu'dan gelen fatihlerin katkısını ve kuzey suriye geleneğini birleştiren yenihitit kültürüyle yeniden canlandı. Bunun üzerine Suriye koridoru uzun bir dönem için dört halk arasında bölündü. Fenikeliler ve Yenihititler, kendi ulusal geleneklerine yeni bir parlaklık kazandırdılar; onlar kadar gelişmiş olmayan İsrailoğulları ve Aramlılar'sa, kenanlı uyruklarının kültürünü özümlediler. Ancak bu ikincilerin ulusal krallıkları gibi birincilerin kentleri de Orta Asya imparatorluklarına boyun eğmek zorunda kaldılar.

• *İ.Ö. IX.-IV. yy. arasındaki yabancı egemenlikleri.* İlk yabancı egemenlik İ.Ö. 858'den başlayarak düzenli olarak vergi almaya gelen ve Şam'daki Aramlılar'ın direnişiyle karşılaşan Asurlular'ın egemenliğiydi. Devletlerini sarsan ve Kuzey Suriye'de yerlerini kısa bir süre Urartular'ın almasına yol açan bunalımdan sonra, Asurlular İ.Ö. 743'te geri dönmeye başladılar ve sonunda Suriye'yi kesin olarak egemenlikleri altına aldılar. Aram devletlerini (Şam, 732; Hama, 720) ve İsrail'i yıktılar, (722/721), yenihitit krallıklarını topraklarına kattılar. Fenike kentleri Mısır'la olan bağlantıları koruduysa da onları ayaklandıran Mısır cezalandırılmalarına engel olamadı. Babilliler (605-539) Asurlular'ın yerini alarak Yahuda ve Moab krallıklarını yıktılar.

Devletlerin yok edilmesi ve Asurlular'la Babilliler'in uyguladığı sürgünler yerel yurtseverliklerin silinmesine yol açtı, böylece arami kültürü yenihitit kentlerinin fethini tamamladı, aramca da Fenike dışında tüm Suriye koridorunda yayıldı. Öte yandan, Lut gölü bölgesini ele geçirmeyi başaran Araplar da Doğu Suriye'ye sızmaya başladılar. Kültürlerin bu eşitleşmesi Kudüs'te yahudi bir topluluğun yeniden ortaya çıkmasına yol açan çok daha esnek pers egemenliği döneminde (539-332) de sürdü.

• *Hellenleştirme ve doğu tepkisi (İ.Ö. IV. yy. - İ.S. VII. yy.).* Suriye İskender tarafından fethedildi, daha sonra hellenistik hanedanlar arasında çekişme konusu oldu. İ.Ö. 199'da Suriye üzerinde tek başlarına egemenlik kuran Selefkiler daha IV. yy. başında Fenikeliler arasında kendiliğinden başlayan hellenleştirmeyi tamamlamaya yönelik bir siyaset izlediler. Antiokhos IV, kendi Yasa'larına ters düşen hellen yaşam biçimini kabul etmeyen sofu Yahudiler'e karşı zor kullandı, başlattığı çatışma (İ.Ö. 167-131), Kudüs teokrasisi karşısında egemenliği Suriye'ye indirgenen (İ.Ö. 129) Selefkiler iktidarının yıkılmasına yol açtı. Hasmonlar ailesinden gelen kendi büyük rahipleri yönetiminde nerdeyse bağımsız bir nitelik taşıyan Kudüs teokrasisi Filistin'i Nabatiler'in elinden almaya çalışıyordu. Ancak dindar Yahudiler, hiçbir siyasal iktidar tanımadılar ve ne İ.Ö. 104'te krallık unvanını alan Hasmonlar'ın siyasal iktidarını, ne de İ.Ö. 64'te Suriye'yi topraklarına katan, İ.S. 27'de de *Suriye roma eyaleti*'ni kuran Romalılar'ın siyasal iktidarını kabul ettiler. İki ayaklanma (İ.S. 66-73 ve 132-135), Yahudiye Yahudileri'nin dağıtılmasıyla sonuçlandı. Çok geçmeden, krallıkları ilhak edilen (106) Nabatiler hellenleşti. Yunan-roma dünyasını kendine çeken Suriye tanrılarının (Şam, Halep ve Hierapolis'in Fırtına tanrısı, Baalbek ve Emesus'un güneş-tanrısı olan Aştar) doğulu özelliği hafifledi. Ancak gerçek hellenleştirme, kentlerde yayıldı. Çoban ve tüccar kabilelerinden gelen palmiralı Araplar ve Suriyeliler yanlış olarak parth sanatı denilen yeni bir sanata öncülük ettiler (İ.S. I. yy.).

İmparatorluk eyaleti Suriye 198'e doğru Koile Syria ve Syria Phoinike olarak ikiye bölündü. III. yy.'dan başlayarak Suriye, Sasani devletine karşı koymak zorunda kaldı; 262'de Persler'i durduran Palmira prensleri imparator Aurelianus'un müdahalesine kadar Suriye'yi egemenlikleri altına aldılar. İmparator Aurelianus, bu kervan kentini yıktı (272-273).

• *Bizans Suriyesi (395-638).* 395'te imparator Büyük Theodosius I'in ölümü üzerine, Suriye Doğu Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti durumuna geldi. İustinianos döneminde (527-565), yedi eyaletten başka Filistin'i ve Petra Arabistan'ın çöl li-

mes'ini de kapsamına aldı. En büyük kenti, Asya yollarının bitim noktasında önemli bir pazar, merkezi yönetim ve hellenleşmiş üniversite ve kilise seçkinlerinin kültür merkezi olan Antakya*'ydı. Toplum büyük bir etnik karmaşıklık gösteriyordu. Kırlarda, yerleşik sami nüfus aramca, Kuzey'deyse süryanice (benzer bir lehçe) konuşuyor ve çöllerdeki göçebe hayvan yetiştiriciler (Bedeviler) arap lehçeleri kullanıyorlardı. Kentlerde, halk da samiydi; süryeli ya da yahudi tüccarlar ticarette aramca kullanıyorlardı; kentli seçkinler ve resmi kilise yunanca konuşuyor, yönetim ve orduda latince kullanılıyordu. Roma-bizanslı ya da hellenleşmiş yönetici sınıf, bir azınlık öğesiydi. Julianus Apostata'nın paganlığa dönüş denemesine (361-363) karşın, Suriye-Filistin'de yaşayan halk gibi varlıklı sınıflar da nerdeyse bütünüyle hıristiyanlaşmıştı, Theodosius'tan sonra da hıristiyanlık devlet dini durumuna geldi. Yahudilik, özellikle Antiokheia'da (Antakya) büyük bir gelişme gösterdi.

Suriye-Filistin, on yedi anakenti kapsayan Antakya ve Kudüs patriklikleriyle dönemin önemli bir hıristiyanlık alanını oluşturuyordu. Rahiplik ve keşişlik burada büyük önem kazandı. Ancak mezhebe aykırı öğretiler doğu hıristiyanlığını karıştırdı. Ariusçuluktan sonra nesturilik de Suriye'de büyük bir gelişme gösterdi. Efes kiliseler konsilinde (431) nesturilik reddedildi, yandaşları İran'a sığındı. İran'da Bizans'a karşı Sasaniler'le işbirliği yaparak, Bizans eyaletlerinde zulme uğrayan sapkınları bir araya getirdiler; dolayısıyla nesturilik büyük bir siyasal önem kazandı. Son olarak, nesturilik düşmanı monofizizm öğretisi de Suriye'de özel bir yaygınlık kazandı. Edessalı Efrem (306'ya doğr. - 373) tarafından geliştirilen süryanice ulusal kilisenin ayin dili ve onun siyasal yöreciliğinin simgesi durumuna geldi. Konsiller tarafından kınanan ve yasadışı gizliliğe itilen monofizit kilise, Yakup Baradai (yunancada Zanzalos, öl. 578) tarafından yeniden düzenlendi; *Yakubi kilise* adını buradan alır.

421-422'de Theodosios II'nin (408-450) Persler'e karşı giriştiği seferden sonra, Suriye VI. yy.'a kadar barış içinde yaşadı. VI. yy.'da bedevi akınları, depremler, salgın hastalıklar, halk ayaklanmaları ve tehlikeli sasani saldırıları birbirini izledi.

532'de Persler'le imzalanan ve İustinianos'un (527-565) Doğu'yu yeniden fethetmesini sağlayan barış antlaşmasına karşın, sasani imparator Hüsrev I, 540'ta Antiokheia'yı (Antakya) alarak halkın bir bölümünü kendi başkenti olarak Ktesiphon'a sürdü ve Fırat kentlerini yıktı. İustinianos artık Emesus'un ötesine geçmeyen savunma hattını yeniden örgütledi. Sina ve Fırat arasında göçebelik eden gassani arap kabileleri federasyon halinde imparatorluğa katıldılar, ücrete bağlandılar ve hıristiyanlaştırıldılar; Sergiopolis (Rusafe), Petra Arabistanı'nda Bostra gibi dinsel ve yönetsel merkezleri oldu. Konfederasyon İustinos II döneminde (565-578), imparatorluk bakımından pek de güvenilmez bir duruma gelen Gassaniler'in disiplinsizliği nedeniyle bozuldu.

VI. yy. sonunda ve VII. yy. başında Sasaniler'le savaş yoğunlaştı, bu yüzden ticaret yolları kuzeye doğru yöneldi. Antakya gerilemeye başladı. Zorba Phokas'ın hükümdarlık döneminde (602-610) ve Herakleios'un hükümdarlık döneminin başlangıcında, Suriye Persler tarafından fethedildi; Antakya 611'de, Kudüs 614'te düştü; Fırat'tan Sina'ya kadar tüm eyalet Sasani İmparatorluğu'na katıldı.

622'den başlayarak Herakleios (610-641) Mezopotamya'da Ktesiphon'u tehdit eden bir saldırıya geçerek Persler'e karşı bir yeniden fetih hareketi başlattı ve 630'da Kudüs'ü geri aldı. Tüm Suriye-Filistin yeniden bizanslılaştırıldı, ama yeniden fetih Persler'le birleşen monofizit sapkınlığa ve Yahudiler'e karşı savaşımı da yoğunlaştırdı. Arap istilası işte bu karışık toplumsal bağlam içinde gerçekleşti.

VII. yy.'dan sonra

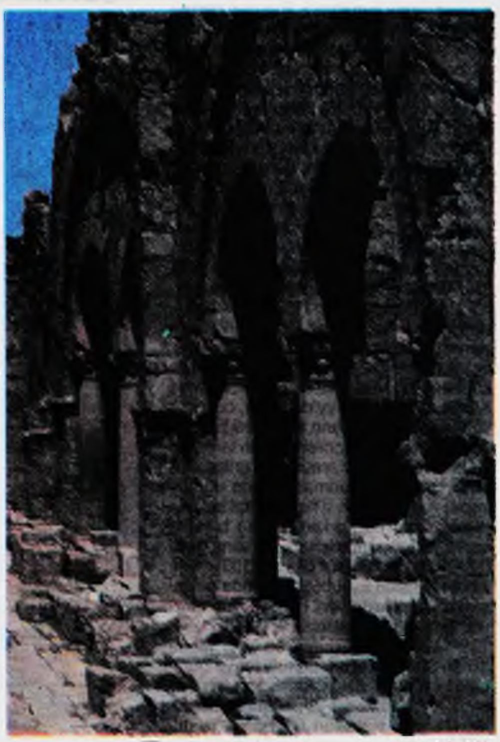
• *Arap Suriye ve müslümanlık (634-1517).* Bizanslılar'ın dinsel baskıları ve aşırı vergileriyle çileden çıkan Suriye müslüman Araplar'a karşı pek bir direnç göstermedi. Lut gölünün yakınında, Ecnadeyn'de (el-Araba) [634], ardından Yarmuk kıyısında (636) yenilen Bizanslılar 640'ta Caesarea'da teslim oldular.

Bu bölgedeki Araplar'a, özellikle de önceki yüzyıldan beri bu bölgede göçebe yaşamı süren Yemen kökenli Beni Kelbler'e dayanan müslüman Suriye valisi Muaviye, halifeliği ele geçirdi (661) ve Şam'da 750'ye kadar müslümanlar üzerinde hüküm süren emevi hanedanını kurdu. Suriyeli hıristiyanlar, müslüman imparatorluğa ve büyük mülklere yöneticiler sağladı. Düşünsel kültürleri de islam uygarlığını etkiledi. VIII. yy.'da islam uygarlığı, kentlere müslümanlığı ve arap dilini yayan askerlerin yerleştirilmesiyle gelişti. Halifeler hıristiyan topluluklara karşı anlayış ve hoşgörü gösterdiler; yalnız Amanos'ta yaşayan hıristiyanlar yeni rejime boyun eğmeyi kabul etmeyerek VIII. yy. başına kadar bağımsızlıklarını sürdürdüler. Suriyeliler'in siyasal üstünlükleri abbasi halifelerin egemenliği ele geçirmesiyle (750) ortadan kalktıysa da Suriye zenginliğini korudu. IX. yy.'dan başlayarak Bağdat halifeliğinin gücünü hızla yitirmesi Suriye'nin siyasal parçalanmasına yol açtı, böylece büyük kentlerdeki valiler özerklik kazandı. Halife'ye görünüşte bağlı olan Mısır'daki Tolunoğulları (879-905) ve onların yerini alan İhşidiler (935-969), Suriye'yi Nil vadisine bağlamanın zorunlu olduğunu düşündüler. Ülkeyi Bizanslılar'a karşı koruma görevini üstlenen arap Hamdaniler hanedanı (944-1003), Halep'e yerleşerek burada parlak bir saray yaşamı başlattı, ancak Antakya'yı yitirdi (969). Sırası gelince, Mısır'daki fatımi halifeliği Filistin'i (969), ardından Şam'ı (970) işgal ettirdiyse de büyük arap aileleri tarafından kurulan hükümdarlıkları yıkmaya çalışmadı. Müslümanlar arasındaki dinsel bölünmeler çoğaldı. 890'dan sonra Ali'nin soyundan gelenlerin başarısını hazırlayan Karmatlar hareketi, X. yy. sırasında bastırıldıysa da şiiliğin Suriye'de yayılması ve burada birtakım şaşırtıcı biçimlere bürünmesi engellenemedi: aleviler, Ali'yi tanrılaştırdılar (IX. yy.'dan başlayarak); dürziler, fatımi halife el-Hakim'i (1021'de ortadan kayboldu) Tanrı'nın bir cisimleşmesi olarak kabul ettiler; 1130'dan sonra Lübnan'a, Hama ve Lazkiye arasına yerleşen haşşaşinler*, öğretilerini yaymak için şiddete başvurdular. Toroslar'ın gerisinde varlığını sürdüren Bizans İmparatorluğu, abbasi gerilemesinden yararlanarak Kuzey Suriye'yi talan etti; Nikephoros Phokas'ın (963-969), İoannes Tzimiskes'in (969-976) ve Basileios II'nin (976-1025) zaferleri, daha 969'da geri alınan Antakya'nın çevresinde bir yunan dükülüğü kurulmasıyla sonuçlandı.

Bizanslılar'ın yeniden fetih girişimleri ve şii-batıni propagandası selçuklu hanedanı tarafından durduruldu. 1060-1085 arasında bu hanedan Fatımiler'in ve Bizanslılar'ın elindeki Suriye kentlerini fethetti. Ancak sultan Melikşah ölünce (1092), Suriye yeniden anarşik bir parçalanma içine düştü. Bu anarşik parçalanma sonucu Birinci haçlı seferi başarılar kazandı: 1097-1099 arasında Birinci haçlı seferi batılı şövalyeliğin buraya yerleşmesine ve hıristiyan devletlerin kurulmasına yol açtı. (Kudüs krallığı, Edessa kontluğu, Antakya prensliği.) Din uyuşmazlıkları ve Bizans İmparatorluğu'nun topraklarına katmak istediği Antakya'nın ortaya çıkardığı sorun Franklar, Bizanslılar ve yerli hıristiyanlar arasında ortak bir cephe kurulmasını engelledi. Halep, Hama, Humus ve Şam gibi iç kentleri eline geçiremeyen Kudüs krallığı, kendini suriye müslümanlığına karşı savunabilmek bakımından uygun bir alan üzerinde kurulmadı. Batı'dan gerekli yardımı göremeyen Franklar, müslümanlar arasında siyasal birlik kurulmaya başlar başlamaz geri çekilmek zorundaydı. Musul ve Halep'i kendi egemenliği altında birleştiren (1127-28) Musul atabeyi İmadettin Zengi, Franklar'ın ve Bizanslılar'ın elindeki Edessa kontluğunu fethetti (1144-1147); mirasçısı Nurettin, Şam hükümdarlığını ülkesine kattı (1154). Zengiler'in komutanlığını yapan Selahattin Eyyubi, Zengiler'i yavaş yavaş iktidardan uzaklaştırarak, 1174'te Humus ve Hama'yı, 1176'da Şam'ı, 1183'te de Halep'i işgal etti. 1187'de Selahattin'i kışkırtan Kudüs krallığı Hattin savaşı'ndan (1187) sonra yıkıldı. Üçüncü haçlı seferi (1189-1192) Suriye'nin paylaşılmasıyla sonuçlandı ve hıristiyanların elinde yalnızca bir kıyı şeridi ve Lübnan'daki kaleler kaldı. Bu sakatlanmış Kudüs krallığı, XIII. yy.'da pisalı, cenovalı ve venedikli tüccarların egemenliğine girdiyse de ticaret kolonileri, askeri tarikatlar ve frank şövalyeler arasındaki anlaşmazlıklar krallığın savunmasını felce uğrattı; imparator Friedrich II'nin barışçıl seferiyle geri alınan Kudüs kenti (1229), bir süre sonra yeniden müslümanların eline geçti (1244). Selahattin ölür ölmez (1193) mülklerinin vârisleri Eyyubiler arasında paylaşılması, Suriye'de yeni bir parçalanmaya yol açtı. Moğol istilalarını (1260, 1271, 1281, 1299, 1300) durduran Mısır Memlukları Suriye'yi ellerinde tuttular ve buradaki bazı Eyyubiler, onların süzerenliği altında XIV. yy.'a kadar varlıklarını sürdürdüler. Memluk sultanları Baybars I (1260-1277) ve Kalavun (1277-1290), frank yerleşme merkezlerini yavaş yavaş fethettiler. 1291'de son yerleşme yerleri de düştü. Suriye Haçlı seferlerinden derin bir değişiklik geçirmiş olarak çıktı. Frank krallığı'yla birlikte, frank nüfusu da yok olup gitti ve iki hasım arasında kalan Doğu hıristiyanlıklarının nüfusları azaldı. Ülke baştan başa hıristiyan (Şövalyeler kerek'i) ya da müslüman (Halep surları) kökenli hantal kalelerle kaplandı.

Ellerine geçirdikleri Suriye limanlarını savunabilecek durumda olmayan Memluklar bu limanları yıkıntı haline getirdiler. XIV. yy. boyunca Akdeniz'e doğru Şam ve Beyrut'tan başlayan Doğu ticareti, İskenderiye ticaretinin yanında çok sönük kaldı. Lübnan'daki dürzilerin ezilmesinden (1305) sonra Memluklar'ın kurduğu merkezi yönetim Suriye'ye iki yüzyıl dinginlik sağladı. Bu dinginlik yalnızca Timur'un geçişi sırasında görülen Halep (1400) ve Şam'ın (1401) yağmalanması gibi olaylarla kesintiye uğradı. Ancak Mısır ve egemenliği, osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in saldırısına (1516-17) dayanamadı.

• *Osmanlı Suriyesi (1516-1918).* Mercidabık* savaşı'nda (1516) mısır ordusunu yenerek Halep kentine giren Yavuz Sultan Selim tarafından osmanlı topraklarına katılan Suriye, daha sonra Şam, Trablusşam ve Halep eyaletleri olarak üç yönetim birimine bölündü. Önceleri Suriye'deki memluk yönetim sistemini olduğu gibi koruyan Osmanlılar, padişah hizmetine giren eski memluk emirlerinden Şam beylerbeyi Canberdi Gazali'nin Kanuni döneminde kendisini Meliküleşref (memluk sultanı) ilan ederek ayaklanması (1521) ve yakalanarak idam edilmesi üzerine bu eyaletlere merkezden vali paşalar göndermeye başladılar. Vali paşaların yönetim erki ancak önemli kentler ve bunların çevreleriyle sınırlı kalırken, ülkenin geriye kalan kesimlerinde türkmen, dürzi ve nuseyri emirleri yine eskisi gibi etkinliklerini sürdürdüler. Bunlardan dürzi emiri Fahrettin Manoğlu, Suriye'nin Sayda'dan Akkâ'ya kadar uzanan kıyı şeridine egemen olarak bağımsızlığını ilan etti (1583). Mısır ve Suriye ıslahatıyla görevlendirilen vezir İbrahim Paşa, İstanbul'dan gönderilen 25 gemilik bir filoyla Sayda'ya asker çıkarıp dürzileri temizleme hareketine giriştiyse de Manoğlu'nu denetim altına almayı başa-

J.-L. Nou

Rusafe'de Aziz Sergius bazilikası (V..yy.)

cu Murat Paşa'dan sonra sadrazam olan Nasuh Paşa üzerine yürüyünce bu kez, Lübnan'dan da kaçtı, Fransa'ya sığındı; böylece Suriye'deki dürzi ayaklanma hareketi bir süre için etkinliğini yitirmiş oldu. Ancak, yeniden Suriye'ye dönerek Lübnan sancağına egemen olan Manoğlu Fahrettin, sonunda Şam beylerbeyi Küçük Ahmet Paşa tarafından yenilip tutsak alındı ve iki oğluyla birlikte gönderildiği İstanbul'da idam edildi (1635); başsız kalan dürzilerin kolayca denetim altına alınması ile de Lübnan sancağında dirlik ve düzen sağlandı. 1768-1774 Türk-Rus savaşı sırasında Akkâ muhafızı Şeyh Ömer Zahir'le birleşerek osmanlı yönetimine karşı ayaklanan şeyhülbelet (belediye başkanı) Cin Ali Bey, Şam'a kadar tüm Filistin ve Suriye'yi ele geçirmeyi başardığı gibi, Akdeniz'deki rus donanması ile güçbirliği yaptı; bazı kıyı kentlerini topa tutan bu donanmanın yardımıyla Beyrut ve Sayda'yı işgal etti; daha sonra 3 bini rus olmak üzere 10 bin kişilik bir kuvvetle Mısır üzerine yürüdüyse de Salihiye'de Ebu Zehep komutasındaki türk-mısır kuvvetlerine yenildi; yakalanıp öldürüldü (1773). Selim III döneminde Akkâ muhafızlığına atanan Cezzar Ahmet Paşa, kısa sürede tüm Suriye'ye egemen olarak İstanbul hükümetine bile kafa tutmaya başladı (1797). Mısır'ı aldıktan sonra Suriye üzerine yürüyen Napoléon Bonaparte'ı Akkâ önünde durdurmayı başaran ve geri çekilmek zorunda bırakan Cezzar Ahmet Paşa (1799), bu zaferinin ardından iyice şımararak Suriye'de ölene kadar (1804) dilediği gibi hüküm sürdü. Oğlu İbrahim zırı Fuat Paşa olayları yatıştırmak için Babıâli tarafından sınırsız yetkilerle Suriye' ye gönderildi. Öte yandan, Fransa'nın Suriye üzerinde uzun süredir beslediği emelleri gerçekleştirme zamanının geldiğine karar veren Napoléon III, Paris sözleşmesi'yle (1860) öteki avrupa devletlerinin de onayını aldıktan sonra general Beaufort d'Hautpoul komutasında 6 000 kişilik bir birliği Suriye'ye yolladı. Ancak, orada bulunan Fuat Paşa'nın süratli ve kesin tutumu, olaylarda suçlu görülenlerin hemen cezalandırılmaları, fransız birliğine yapacak iş bırakmadığından general Beaufort Fransa'ya bağlanmak için geldiği Suriye'de seyirci durumunda kaldı. Nitekim, Suriye'den ayrı olarak bağımsız bir sancak konumuna getirilen Lübnan'ın yeni yönetimine ilişkin Beyoğlu* protokolü de imzalanınca (1861), fransız birliği İngiltere'nin de baskısıyla Suriye'den çekilmek zorunda kaldı. Abdülhamit II döneminde Suriye'de Şam'ı Medine'ye bağlayan Hicaz demiryolu yapılıp işletmeye açıldı (1906). Birinci Dünya savaşı sırasında Suriye ve Filistin'deki 4. Ordu komutanlığına atanan Bahriye nazırı Cemal Paşa, Şam'da hazırlıklarını tamamladıktan sonra Mısır'ı İngilizler'den geri almak için düzenlenen Kanal seferi'ne çıktı (1915). Sina* savaşları'nın türk ordusu için başarısızlıkla sonuçlanması üzerine karşı harekâta girişerek Osmanlılar'ın Filistin-Suriye cephesini çökerten İngilizler, tüm Suriye'yi ele geçirdiler (1918). Mondros* ateşkesi'yle (1918) Osmanlı devletince İngiltere'ye, onlar tarafından da Fransa'ya (1920) bırakılan Suriye, tam 402 yıl kaldığı türk

J.-L. Nou

Kasrülhayr el-Şarki Palmira'nın batısında emevi şatosu (728-729)

ESKİ SURİYE SANATI

ramadı (1585). Ahmet I döneminde Van' da idam edilen Halep beylerbeyi Canbulat Hüseyin Paşa'nın Halep'te kendisine vekillik eden yeğeni Canbulatoğlu Ali Paşa, amcasının öcünü almak amacıyla ayaklandı (1605). Avusturya ve İran savaşları, Anadolu'daki celali* ayaklanmalarıyla uğraşan İstanbul hükümeti, Canbulatoğlu'na Halep belerbeyliğini asaleten vererek işi yatıştırmak istediyse de bu girişiminde başarılı olamadı. Şam eyaletine bağlı Lübnan sancağını da ele geçirerek egemenlik sınırını genişleten dürzi emiri Manoğlu Fahrettin'le birleşen Ali Paşa, Suriye ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen Trablusşam beylerbeyi emir Seyfioğlu Yusuf Bey'i ve İstanbul'dan üzerine gönderilen yeniçeri eski ağası Hüseyin Paşa'yı yenilgiye uğratarak nüfuzunu Adana yöresine kadar yaygınlaştırdı (1606); Osmanlı devletine karşı Avrupa ile ilişkilere bile girişti. Celali ayaklanmalarını bastırmakla görevlendirilen sadrazam Kuyucu Murat Paşa, Adana'dan Halep üzerine yürüyerek Canbulatoğlu ile müttefiki Manoğlu'nun birleşik ordusunu Oruçovası'nda ağır bir yenilgiye uğrattı (1607); Canbulatoğlu Ali Paşa, Kuyucu'nun buyruğuyla idam edilirken, yönetimindeki Lübnan'a kaçan Manoğlu Fahrettin canını kurtardı. Kuyu-

Paşa için Mora yerine Suriye valiliğini isteyen ve bu isteği İstanbul hükümeti tarafından reddedilince de osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Akkâ üzerine gönderdiği 40 bin kişilik düzenli ordu tüm Suriye'yi ele geçirdi (1832). Kütahya antlaşması'yla (1833) da, Suriye başta olmak üzere Adana ve Cidde Mehmet Ali Paşa ile oğluna bırakıldı. Ancak, Londra* antlaşması (1840) hükümlerini Mehmet Ali Paşa'nın reddetmesi üzerine zora başvurarak Akkâ'yı mısır kuvvetlerinden geri alan türk-ingiliz-avusturya birleşik ordusu, Mehmet Ali'nin Suriye egemenliğine son verirken, buraların yeniden osmanlı topraklarına katılmasını sağladı.

Bu arada, Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanlarıyla Suriye'de hıristiyan halka eşit haklar sağlanması, müslüman kamuoyunun tepkisine yol açtı. Müslümanlar, müslüman sayılan dürzilerle maruniler ve öteki hıristiyanlar arasında şiddetli çarpışmalar başladı (1860). İngilizler'in desteğini kazanan dürziler ve buna karşı Fransızlar'dan yardım gören marunilerle öteki hıristiyan öğelerin Lübnan sancağında başlattıkları kanlı olaylar kısa sürede vilayet merkezlerinden Şam'a da sıçradı. Bunun üzerine Hariciye na-

yönetiminden çıktı. Suriye'nin bu durumu Ankara* itilafnamesi'nde (20 ekim 1921) ve Lozan* antlaşması'nda (24 temmuz 1923) da kabul edilerek onaylandı.

• *Suriye'de fransız işgali ve mandası (1919-1945).* Ortadoğu, Büyük Britanya' nın verdiği çelişkili sözlerin üzücü sonuçlarıyla karşılaştı: 1916'da Babıâli'ye karşı ayaklanan Şerif Hüseyin bin Ali'ye vaat edilen "arap krallığı", Sykes-Picot antlaşmalarıyla (1916) öngörülen Tir'den İskenderun'a kadar fransız etki bölgesi ve Balfour bildirisinde (1917) vaat edilen yahudi "ulusal yurdu", birbirini tutmaz şeylerdi. 1870 yıllarında siyonist hareketin etkisiyle başlayan yahudi yerleşimindeki ilerlemeler, Filistin'i yöneten Büyük Britanya'nın burayı Suriye'den ayırmasına yol açtı. Suriye çölünün büyük bir bölümü, Londra tarafından Hüseyin'in oğullarına bırakılan iki yeni devlete, Maverai Ürdü ve Irak'a verildi. Bunun üzerine "Suriye" adı, Fransa'nın karşısında arap milliyetçileri bulduğu saymaca sınırlara sahip küçültülmüş bir ülkeden başka bir şeyi adlandırmaz duruma geldi. Fransız yüksek komiser Georges-Picot Beyrut'a 6 kasım 1918'de geldiyse de fransız birlikleri, ancak kasım 1919'da İngilizler'in yerini alabildi. Birlikleriyle birlikte Şam'a iyice yerleşen (eylül

1918) emir Faysal (Hüseyin'in oğlu), Ulusal Suriye kongresi adlı bir örgüt tarafından bağımsız Suriye kralı olarak ilan edildiyse de (mart 1920), temmuz 1920'de Levant yüksek komiseri general Gouraud (1919-1923), Şam'ı işgal etti ve Fransa'nın Kilikia'da karşılaştığı güçlüklerden yararlanmakla suçladığı Faysal'ı ülkeden kovdu. Musul'u Irak'a bırakan (aralık 1920) Fransa, Kilikia'dan vazgeçerek kuzey bölgesindeki türk gerillayı da yatıştırdı (ekim 1921); Fırat ve Dicle (el-Cezire) arasındaki Suriye kesiminin sınırları ancak 1930'da saptanabildi. Nisan 1920'de San Remo konferansı'nda Fransa'ya, Versailles antlaşması'yla öngörülen ve Milletler cemiyeti adına Suriye ve Lübnan üzerinde uygulanan "A tipi manda" verildi. Bu mandayla 1922-23 harekâtı yasallık kazandı. Suriye bütünlüğünden koparılan toprakların (Beka) hıristiyan Lübnan dağına eklenmesiyle bir Büyük Lübnan devleti kuruldu (1 eylül 1920). Milliyetçi zorlamaya boyun eğen Fransa, yerel özerklikleri yavaş yavaş azaltmayı kabul etti. Eylül 1920'de kurulan Halep ve Şam devletleri, ilkin Suriye federasyonu içinde (haziran 1922), ardından Suriye içinde (1 ocak 1925) yeniden bir araya getirildi. Alevilerin eylül 1920'de örgütlenen ve zaman zaman "Alevilerin ülkesi" (1920), "Alevilerin devleti" (1922) ve "Lazkiye hükûmeti" (1930) olarak adlandırılan bölgesiyle dürzilerin bölgesinin (özerk cebel Druz hükûmeti, 1922) özerklikleri sınırlandırıldı, ancak 1936'da, ardından 1941'de, olduğu gibi korundu. Son olarak, kuzey-batı'daki türk azınlığını desteklemek amacıyla, ilkin Halep'e, ardından Suriye'ye bağlanan İskenderun sancağının özerkliği bir ölçüde korundu. Bütün bu ülkelere, fransız yöneticilerin egemenliğini dışlamayan temsili bir rejim tanındı (1922-23). 1925'te yüksek komiserliğe getirilen general Sarrail bir ayaklanma hareketiyle karşılaştı. Cebel Druz'da başlayan (temmuz 1925) bu hareket, Şam'a da yayıldı (ağustos-ekim 1925) ve ancak 1927'de bastırılabildi. Yüksek komiser Ponsot (1926-1933) ve yüksek komiser Martel (1933-1938), parlamenter yaşamı örgütlediler, ancak sıkı bir denetim altında tuttular: Kurucu meclis (1928-1930), Anayasa'nın kabulü (1930), Yasama meclisi (1932) ve Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Abid'in seçilmesi (1932). Şam'da Ulusal blok yönetimindeki milliyetçi hareketin yeniden canlanması (ocak -şubat 1936), Martel'in Paris'e bir delegasyon gönderilmesine izin vermesine yol açtı. Görüşmeler, üç yıllık bir deneme döneminden sonra, birlikçi bir Suriye'nin bağımsızlığını ve yirmi beş yıllık bir fransız-suriye bağlaşmasını öngören bir antlaşmayla sonuçlandı (Viénot antlaşmaları, 9 eylül 1936). Ancak Suriye parlamentosu tarafından onaylanan bu metin Fransız parlamentosu'na hiçbir zaman sunulmadı. Halkının çoğunluğu Türk olan İskenderun sancağı'nın önce Hatay devleti olarak bağımsızlık kazanması (eylül 1938), sonra da Türkiye'ye katılması (haziran 1939) suriye kamuoyunda tepkiyle karşılandı. Suriye yetkililerinin istifasından sonra yüksek komiser Puaux (1939-40), tüm sivil yetkileri kendi elinde topladı. Eylül 1939 - mayıs 1940 arasında askeri yetkiler Doğu Akdeniz'deki müttefik ordular başkomutanı olan general Weygand tarafından kullanıldı. Yerine geçen Mittelhauser, yüksek komiser Puaux'yla birlikte, 28 haziran 1940 bırakışması'nı kabul etti. Bunun üzerine Vichy hükûmeti, yüksek komiserliğe Jean Chiappe'ı (25 kasım), ardından general Dentz'i getirdi (9 aralık 1940). Amiral Darlan, Büyük Britanya'ya karşı Irak ayaklanmasını destekleyen alman uçaklarının, suriye havaalanlarından yararlanmalarına izin verdi (6 mayıs 1941). Bu durum, general Catroux komutasındaki Özgür Fransa silahlı kuvvetleri tarafından desteklenen (8 haziran) ingiliz birliklerinin bir müdahalesine yol açtı. Temmuz'da general Dentz, Akkâ teslim anlaşması'nı imzaladı ve kendisiyle birlikte 32 000 Fransız, Fransa'ya döndü. Fransa'nın Levant genel temsilcisi general Catroux, eylülde Suri-

J.-C. Chabrier-Atlas-Photo

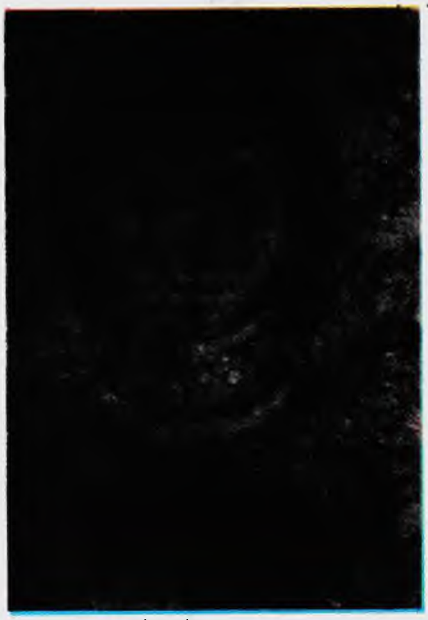
Şam'da Mimar Sinan'ın 1555'te yaptığı Süleymaniye külliyesi camisi (bugün Askeri müze)

Guillard-Top

Hama'da Azm sarayı (bugün müze) [XVIII. yy. başında Esat Paşa el-Azm tarafından yaptırıldı]

J.-L. Nou

emevi prensi Kasrülhayr el-Garbi'de ortaya çıkarılan bir duvar resminden ayrıntı *Şam müzesi*

Réunion mus. nation.

sultan Yusuf el-Melik ün-Nasır Salah'ın adını taşıyan çarpma-çakma tekniğinde yapılmış gümüş kakmalı bakır vazo, eyyubi sanatı, XIII. yy. *(Louvre müzesi, Paris)*

ye'nin bağımsızlığını ilan etti. Lazkiye ve cebel Druz hükümetleri de Suriye hükümetine katıldı (26 ocak 1942). 1943'te anayasal yaşam yeniden kuruldu ve aralıkta Catroux, mandanın 1 ocak 1944'te kalkacağını öngören bir antlaşma imzaladı. Ancak müttefik silahlı kuvvetlerin işgalinde olan Suriye, İkinci Dünya savaşı'nın sonuna kadar bir fransız-ingiliz condominiumunun yönetiminde kaldı.

Büyük Britanya, başına Maverai Ürdünlü emir Abdullah'ın geçeceği ve Suriye, Lübnan, Filistin ve Maverai Ürdün'ü birleştirecek bir Büyük Suriye krallığı kurmak istedi. 1945'te milliyetçi direniş, Şam'da kent bombardıman edilerek bastırıldı (29 mayıs). İngiliz kuvvetleri duruma müdahale ederek fransız askerlerini kışlalarına dönmek, sonra da Suriye'yi boşaltmak zorunda bıraktılar (haziran 1945 - nisan 1946). [→ SURİYE *Cumhuriyeti*.]

ARKEOLOJİ

Alt Yontmataş döneminin eski evrelerinden başlayarak Sittu Marho'da (Nahr ül -Kebir düzlükleri) acheul kültürüyle ilgili yaklaşık İ.Ö. 900 000 - 800 000'e tarihlenen kalıntılara rastlanır. Bu kültürün son evresi de Lazkiye yakınında, Asi kıyısında ve Rakka yakınında görülür. Antilübnan eteklerinde Yabrud'da Orta Yontmataş'a ait önemli kalıntılar (İ.Ö. 100 000 - 35 000 arası) ele geçirildi. Gene Yabrud' da ortaya çıkarılan Üst Yontmataş dönemi katmanları (İ.Ö. 35 000 - 12 000), Yenitaş kültürleriyle bağlantıyı sağlar.

Yakındoğu'da X.-VI. binyıl arasında uzanan bir sonraki dönem, büyük önem taşır. Daha önceki dönemlerin avcı-toplayıcı*'ları, zamanla, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan yerleşik topluluklara dönüştü. Gerçek anlamda bir devrim olan (yavaşlığına karşın) bu dönüşüm süreci, Fırat kıyısında Müreybet*'te ve Şam bölgesinde tel Remed*'de yapılan son kazılar sayesinde, özellikle Suriye'de daha iyi bilinmektedir. Müreybet'te (İ.Ö. 8500 - 7000), nüfus artışıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan ve av tekniğinde birtakım gelişmeleri de beraberinde getiren bir tür öntarıma rastlandı (İ.Ö. 7700'e doğr.). Tel Remed' de (İ.Ö. 6000'e doğr.), 3 ha'lık bir alana yayılan köyde, yarı yarıya toprağa gömülü oval kulübelerin yerine dikdörtgen planlı büyük evler yapıldı. Palmira yakınında, el -Kövm vahasının bulunduğu havza gibi geniş alanlar ekilip biçilmeye başlandı. Müreybet'te ayrıca, İ.Ö. 8000'den başlayarak pişmiş toprak çömleklerin üretildiğini gösteren kanıtlara rastlandı. Bunun yanı sıra, sonuçsuz kalan birtakım denemeler de (örneğin, çömlek üretiminde kirecin kullanılması: "beyaz kaplar"), VII. binyıl'ın ikinci yarısında, teknik alanda var olan yaratıcı gücü ortaya koyar.

V. ve IV. binyıl'larda Suriye halklarının geçirdiği evrim, Mezopotamya ile (tel Halef*, el-Ubeyd* ve son Uruk* kültürleri) büyük benzerlik gösterir. IV. binyıl'ın sonunda, Orta Fırat bölgesinde Anadolu yaylasına giden ticaret yolunu denetlemek ve Suriye'deki alçıtaşı yataklarını işletmek amacıyla, Sümer kolonileri (Habuba Kebire) kuruldu. Burada, Uruk ve Sus'takilere benzeyen ve üzerinde yalnızca rakamların yer aldığı hesap tabletleri ele geçirildi.

III. binyıl başlarında Mezopotamya etkisi devam etti (tel Chuera) ve Suriye yavaş yavaş kentleşme sürecine girdi (Hama*). Buna karşılık, Suriye'nin iç kesimlerinin tarih çağını yaşaması için Ebla* dönemini (III. binyıl'ın 2. yarısı) beklemek gerekir. Son derece ilginç yazılı tablet arşivleri, Orta Mezopotamya'daki komşu ve rakip Akkad* devletine oldukça benzeyen bu Orta Suriye krallığı üzerine ışık tutmaktadır. Akkad krallığı sonunda, Mezopotamya ile Anadolu arasındaki ticaret için büyük bir engel ve tehdit oluşturan Ebla'yı ele geçirdi. Ancak bu askeri olay, Suriye sitelerinin (tel Selenkahiye) gelişmesini hiçbir biçimde engellemedi. Gerçekleştirilen kazılar sonucu, gerek kıyıda (Byblos*, Ugarit*, Tel Açana), gerek iç kesimde (Hama, Ebla, Mişrefe) birçok Suriye kenti ortaya çıkarıldı. Ne yazık ki, Ortaçağ yapıları, o zamanlar Kuzey Suriye' nin en önemli krallığı olan eski Halep'te kazı yapılmasını engellemektedir. Ugarit* çivi yazılı arşivleri, İ.Ö. XIV.-XIII. yy.'da Hitit İmparatorluğu'na boyun eğmiş bu sitenin tarihi, dini, ekonomisi ve toplumu üzerine ışık tutar. Aynı şekilde, Fırat kıyısındaki Emar*'da son zamanlarda ortaya çıkarılan arşivler, bu ırmağın kıyılarına kadar uzanan hitit egemenliğinin önemini ortaya koyar.

Bunların dışında, Suriye ile asıl Mezopotamya'nın sınırlarında yer alan eski Mari* kentinde, özellikle III. ve II. binyıl' lar üzerine çok önemli bilgiler elde edildi. Ortaya çıkarılan belge ve anıtlarda, Suriye'ye özgü çizgiler yakındaki Babylonia' nın etkisiyle bir arada görülür.

Hellenistik (Apameia*) ve Roma dönemlerine ait çok sayıda kalıntı vardır: sokakları, kamu yapıları ile tam bir roma kenti olan, ama aynı zamanda da özgün bir heykelcilik okulunun gelişmiş olduğu, kraliçe Zenobia'nın eski başkenti Palmira*; erken hıristiyanlık dönemini de içine alarak Roma'dan Emeviler'e kadar, çeşitli uygarlıkların birbirini izlemesine iyi bir örnek oluşturan Bostra*. İlk hıristiyanlık sanatı ayrıca, aziz Simeon Stylites'in inziva yeri Kalet* Siman'da, yakınındaki Deyriseman'da (kiliseler, manastırlar, hanlar ve "konak" adı verilen yapı [üç katlı revaklı günümüze kadar gelmiştir] bu ünlü hac yerinin bir zamanlar ne kadar canlı olduğunu ortaya koyar (ve hıristiyan sanatıyla ilk islam sanatı arasındaki sıkı ilişkileri ortaya koyan Rusafe*'de gelişti. Franklar'ın Ortaçağ'da yaptırdıkları kalelerde de (şövalyeler kerek*'i, moab kerek'i) karşılıklı etkileşim sözkonusudur: gerçekten de, bazı büyük islam kalelerinde, Ortadoğu Latin* Devletleri askeri mimarlığının izleri görülmektedir.

İSLAM SANATI

İslam sanatı Emeviler'le birlikte Suriye' de doğdu denilebilir; ancak bu sanatın daha önceki hellenistik, bizans ve erken hıristiyan sanatlarından önemli ölçüde etkilendiği de belirtilmelidir (Suriye kulelerinden esinlenen minareler, Ümeyye camisi'nin bizans resim sanatından etkilenen süslemeleri, çıkıntılı mazgallı kaleler vd.). Şam'daki Ümeyye* camisi (705) bu sanatın en anıtsal ve etkileyici örneği olmuştur; buna karşılık ülkede oldukça yaygın olan çöl kasırlarının (Cebel Sais, Rusafe ve iki Kasrülhayr*) etkileri daha azdır. Abbasiler'in başa geçmesi ve Şam'ın başkent olma özelliğini yitirmesi üzerine Suriye bir eyalet durumuna düşmüştür. Bu dönemde sanatsal etkileşim tersine dönmüş, Suriye verdiğinden çok almaya başlamıştır. Bir yıkıntı halinde olmakla birlikte, Rakka* bu dönemi en iyi yansıtan kenttir. Büyük Selçuklu egemenliğiyle ülke emevi anılarından bir ölçüde koparılmış ve yeni esin kaynaklarına kavuşmuştur; mimarlık alanında yepyeni, canlı bir dönem yaşanmıştır: eski büyük camiler onarılmış, yeni minareler eklenmiş (Balis -Meskene), yeni yapı türü olarak medrese yaygınlaşmıştır. Büyük Selçuklular'ı izleyen Zengiler, onların sanat geleneğini sürdüren anıtlar bırakmışlar ve özgün bir üslubun gelişimine yol açmışlardır. Nurettin Zengi'nin yenilettiği Halep kalesi ve onarttığı surlar islam dünyasının en iyi örnekleri arasında yer almıştır. Şam kentinin surları, kent kapıları ve kuleleri de onarılmış, kentte yeni camiler, Darülhadis ve medreseler (Nuriye medresesi) inşa edilmiştir Şam* ile Halep* arasındaki rekabet de bu dönemde uyarıcı bir etken olmuştur. Ne var ki bundan sonra Suriye önce Mısır'ın (Eyyübiler, Memluklar), ardından da Osmanlılar'ın egemenliği altına girdi ve bu devletlerin estetik beğenisini, üslubunu kabullendi. Halep'in Eyyubiler döneminde yenilenen iç kalesi ortaçağ askeri mimarlığının en güzel anıtlarından biri haline geldi; birçok medrese yaptırıldı (Şam Adiliye ve Aziziye medreseleri). Memluklar döneminde de küçümsenemez bir konuma sahip olan Suriye'de Şam ve Halep kaleleri ve surları büyük ölçüde onarıldı, kentler çeşitli yapılarla donandı (Halep Adiliye, Sahibiye ve Şam Zahiriye medreseleri, Halep Argun hastanesi, Kasr- ül Eblak sarayı vb.).

Osmanlı döneminde İstanbul üslubunu örnek alan camilerle Suriye kentleri türk kenti görünümü kazandı (Halep'te Mimar Sinan'ın yapıtı olan Hüsrevpaşa camisi, Şam'da 1555 tarihli Süleymaniye külliyesi [Tekkiye Süleymaniye]). Bu dönemde de ticaret merkezi olarak önemlerini sürdüren Şam ve Halep gibi kentlerde yontmataştan yeni hanlar (Halep Gümrük hanı, Vezir hanı), kapalıçarşılar (Halep kapalıçarşısı bu tür yapıların Doğu'daki en güzel örneği olarak nitelendirilir) yaptırıldı. Ayrıca Şam'daki Azm sarayı (1749) gibi, özel malikâneler inşa edildi.

Suriye'nin endüstrideki canlılığı hiçbir zaman yoğunluğunu ve yüksek niteliğini yitirmedi. Özellikle XII.-XIII. yy.'larda Rakka, XIV.-XVIII. yy.'lar arasındaysa Şam, önemli birer çini üretim merkeziydi. Memluklar döneminde, musullu bronz ustalarının sanatı Suriye ve Mısır'da yaygınlaştı (XIV. yy. hayvan motifli hat sanatının uygulandığı örnekler). Cam sanatı da Suriye'de büyük gelişme gösterdi. XII. yy.'dan başlayarak Suriye'de ve Mısır'da cam üstüne yaldız ve çokrenkli mine kullanıldı; XIII.-XIV. yy.'larda memluk sultanlarının Halep, Şam ve Rakka atölyelerine ısmarladıkları bu türden yapıtlar büyük ün kazandı. Bunların yanı sıra Suriye'de çok eski bir geleneği olan dokumacılık da varlığını sürdürdü.

SURİYE, Ortadoğu'da devlet; 185 000 km²; 12 900 000 nüf. (1992). Başkenti* *Şam*. Resmi dili *arapça*.

COĞRAFYA
bölgeler

K.'den G.'e doğru Türkiye, Irak, Ürdün ve İsrail'le, B.'da Lübnan'la çevrili olan Suriye'nin Akdeniz kıyılarının uzunluğu 173 km'dir. Yalnızca K.'deki kıyı bölgesinde nemli ve sıcak akdeniz iklimi özelliklerini taşıyan dar bir ova uzanır ve burada yapılmakta olan çokürünlü besin maddeleri tarımı, yerini, sulama sayesinde, tütün, pamuk, yerfıstığı ve sebze yetiştiriciliğine yönelmiştir; limanları gelişmektedir.

B.'da cebel Ensariye (Aleviler dağı) kireçtaşlı ve çoraktır; sularını çevreye, karstlı gür kaynaklarla yayar. Humus geçidi, kıyı ile iç kesim arasındaki ulaşımı kolaylaştırır. Daha ötede, "Verimli hilal" bozkırları, Gab'ın artık akaçlandığı Asi koridorunda, K.-D.'daki yukarı Habur'da ve Heremun (Havran, cebel Druz) volkanik dağeteğinde oldukça iyi sulanmaktadır. Burada buğday, pamuk, şekerpancarı üretilir; şimdi dört bir yandan setle çevrili Asi "bahçeleri" ünlüdür. İç kesime doğru, bu bahçeleri izleyen daha kurak bozkırlarda uzun süre Bedeviler, çobanlar yaşadılar ve kervanlar gelip geçtiler. Daha kurak ve sert bir iklime karşın ırmakların suyu, kaynaklar ve kuyular yoğun yöntemlerle tarım yapılan merkezlerin ya da şeritlerin oluşmasına olanak vermiştir; bunların en eskisi Şam'ın ünlü *guta*'sıdır.

Çöl, çok düzensiz olarak, 200 mm'den az yağmur alır. Palmira gibi vahalar çok azdır, ama günümüzde Fırat vadisine yeniden yerleşilmiştir. El-Tabka hazne barajıyla beslenen dev sulama tesisleri el -Cezire platosunu sulayacaktır; fosfat, demir ve çölde çıkarılan kayatuzu başlıca yeraltı zenginlikleridir

nüfus ve ekonomi

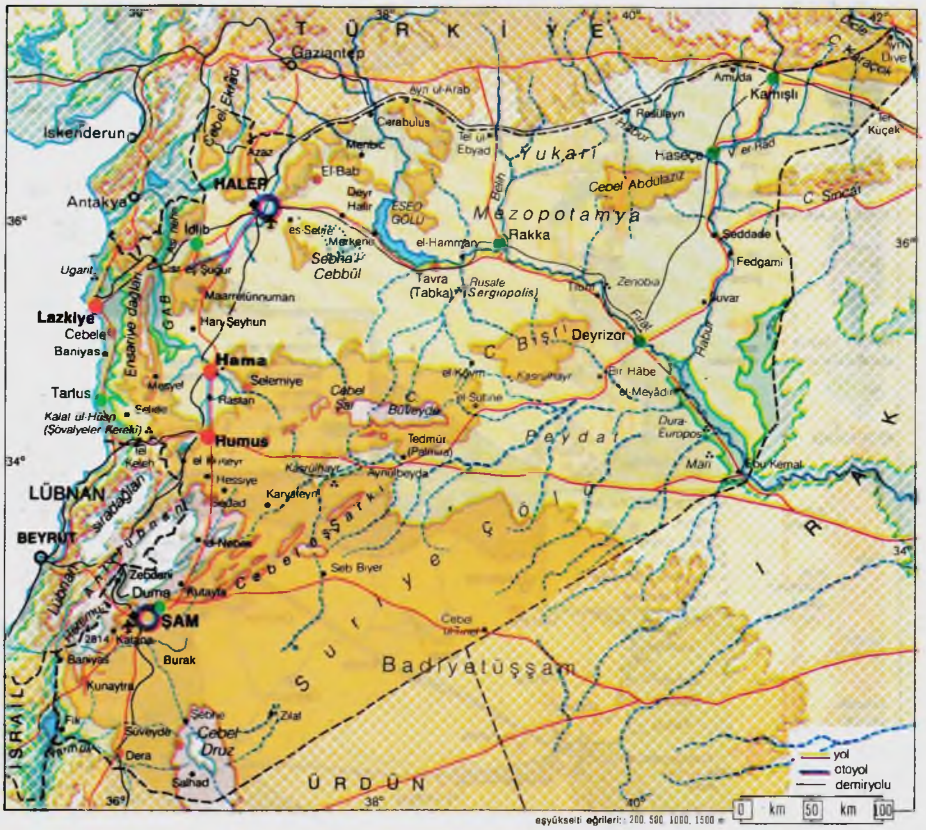
Eski bir yerleşme alanı olan Suriye'de nüfus hızla artmaktadır: yılda % 3,7. Nüfusun yarısı 15 yaşın altındadır; % 50'ye yakını kentlerde yaşar (her dört suriyeliden biri Şam ve Halep'te oturur). Kırsal göç yeni toprakların (Gab, el-Cezire) gelişmesine yarar, petrol bölgesi Körfez'e göçenler de çoktur. Ortadoğu'nun kavşağı olan ülke, hem sığınanları (hem de istilacıları kabul etmiştir. Azınlıklar (Kürtler, Çerkezler, Ermeniler vb.), Filistinliler, Bedeviler kentsel ve kırsal kesim Arap-lar'ı gibi arapça konuşurlar; azınlıktaki mezhepler (aleviler, hıristiyanlar, dürziler, ismaililer) çevre illerde ve kentlerin bazı mahallelerinde yaşarlar.

Kırsal kesim, uzun süre göçebelerin, sonra Osmanlılar'ın yerleştirdiği "derebeylerin", son olarak da kentlilerin (mülk sahipleri, tüccarlar, tefeciler) baskısı altında kaldı. Birkaç kez değiştirilen tarım reformuyla (1958) büyük toprak mülkiyetine son verildi, hizmet kooperatifleri kuruldu, başlıca ticaret etkinlikleri ulusallaştırıldı, devlet çiftlikleri örgütlendi, büyük şantiyeler kuruldu, sosyal içerikli yasalar çıkarıldı, köydeki yaşam koşulları çağdaşlaştırıldı. Tahıl ve davar yetiştiriciliği (15 milyon baş), kurak yıllardan çok etkilenen tarımsal gelirin dörtte birini oluşturur. Pamuk ekim alanları daralmış, ama dışsatımda önemli bir yeri olan üretim (441 000 t) düşmemiştir. Şekerpancarı önemli bir tarım ürünüdür; meyve ve sebze yetiştiriciliği gelişmektedir. Tarımın GSMH içindeki payı düşmüştür (% 13'ten az): tarıma alan açmada aşırı gidilmiştir, sulamada tuzlaşmaya yol açarak toprakları verimsizleştirebilir. Yerinde tüketilen üretimin bir bölümü istatistiklerde görülmezken, toprak ürünleri dış ticaret dengesinin açık vermesinden kaygılanılmaktadır, oysa etkin nüfusun yarısı tarım kesiminde çalışmaktadır.

Geleneksel zanaatçılık bütünüyle yok olmamıştır. Devlet, ekonomiye yeni bir atılım kazandırmak için 1970'ten beri daha esnek bir politika izlemektedir; buna karşın devletleştirilmiş sanayi kesimi (kredi ve dış ticarette olduğu gibi) ağırlığını korumaktadır. Pamuk işleme, çimento fabrikaları, besin sanayisi ve tüketim malları üretimi (kereste, deri, cam, araba lastiği vb.) yanında, petrol (20 Mt'dan fazla) egemen durumdadır; onu fosfat (1,6 Mt) izler; fosfat sayesinde Humus ve Hama'da gübre üretilir. Düşük bir üretkenliğe karşın sanayinin GSMH içindeki payı dörtte bire yakındır ve etkin nüfusun % 20'si bu kesimde çalışmaktadır.

Değişim etkinlikleri iyi bir karayolu ağıyla, havaalanlarından (Şam, Halep, Deyrizor, Kamışlı) ve kuzey-batı limanlarından (Lazkiye, Baniyas, Tartus) yararlanır. Devlet, Irak petrolünü Akdeniz'e bağlayan boruhatlarının geçişinden gelir sağlar. Ancak önce İran-Irak savaşı, sonra da Körfez bunalımı, Suriye'yi bu gelirden yoksun bırakmıştır.

Sürekli değişim içinde bulunan toplumsal, ideolojik ve dini bir mozayiği andıran suriye toplumu, uluslararası ve bölgesel gerginliklerden etkilenmektedir. İsrail-arap çatışması, Lübnan'daki "iç savaş", İran devrimi, öteki arap ülkelerindeki politika değişiklikleri vb., ekonomiyi ve düşünce biçimlerini etkilemektedir. Kaynakların önemli bir bölümünü (resmen, bütçenin yarıdan fazlası) yutan zorunlu askerliğe dayalı ordu ve ince bir diplomasi, göçmenlerin gönderdikleriyle birlikte bütçeyi dengeleyen borç ve bağış elde edilmesine olanak verir; böylece ağır dış ticaret açığı kapatılmaktadır. Ancak 1990'lara gelindiğinde ülkenin ekonomik durumunda iyiye gidiş görüldü. Tarımda birkaç yıl üst üste iyi ürün alınmasının yanı sıra, 1988'de 14 Mt olan petrol üretimi 1990'da 20 Mt'a, 1992'de 25 Mt'a yükseldi; 16 milyar m^3 doğal gaz elde edildi. Petrol üretiminin yarısı dışarıya satılarak bol döviz sağlandı. 1993 başında ülke ekonomisinde liberalleşme başladı.

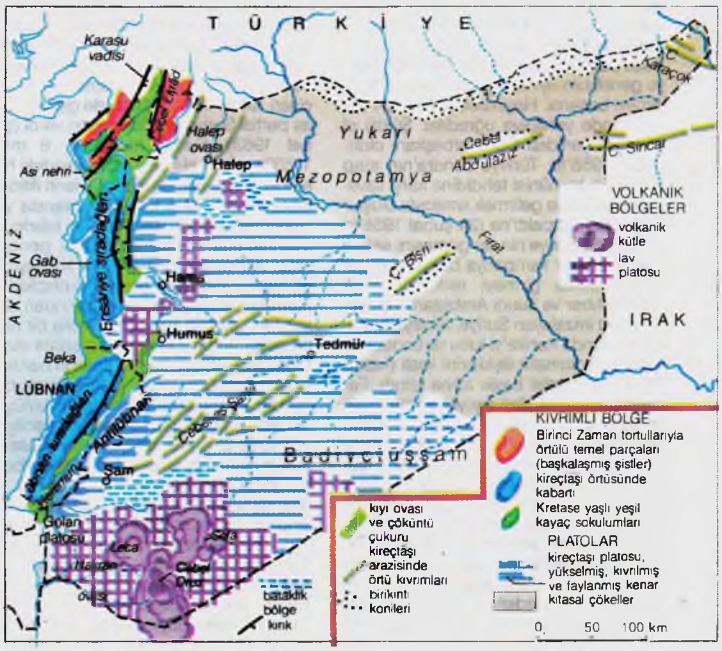
SURİYE

TARİH

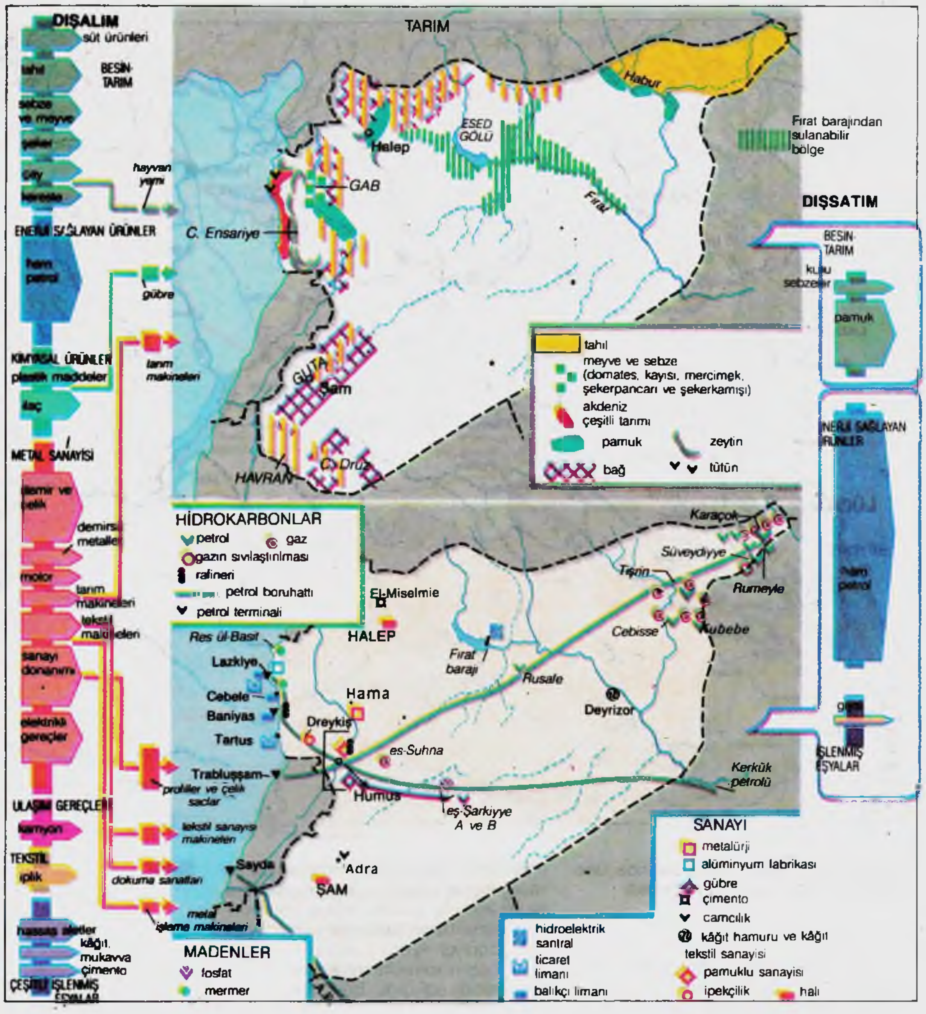
İkinci Dünya savaşı sonundan önceki dönem için → SURİYE, tarihi bölge.

Eylül 1941'de general Catroux tarafından ilan edilen Suriye Cumhuriyeti fransız birliklerinin ülkeden çekilmesiyle tam bağımsızlığına kavuştu. Arap birliği'nin kurucu üyesi olan (mart 1945) Suriye, Filistin'de İsrailliler'e karşı savaşa girdi (mayıs 1948). Nisan 1949'da imzalanan Suriye-İsrail silah bırakışması sınır olaylarının giderek artmasını önlemedi. Alevilerle dürzilerin tutumu bağımsızlığın ilk zamanlarında Suriye hükümetini tedirgin ettiyse de sanayileşme, büyük mülkiyetin gelişmesi ve bir aydınlar sınıfının ortaya çıkmasından kaynaklanan toplumsal bunalım çok daha ciddiydi. Ayrıca, Londra'dan destek gören haşimi komşularının emelleri de Suriye'yi tehdit ediyordu. Büyük Suriye düşüncesinden vazgeçen Haşimiler şimdi "Verimli hilal"i (Suriye-Irak birliği) gerçekleştirmek istiyor ve Suriye'de önemli bir güç olan Halk partisi'nden destek görüyorlardı.

Haşimiler'e düşman olan albay Hüsni ez-Zaim, 30 mart 1949'da Cumhurbaşkanı Şükrü el-Kuvvetli'yi devirdi; kısa bir diktatörlük döneminden sonra, o da haşimi yanlısı albay Sami Hinnavi'nin emriyle

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

EKONOMİ

devrildi (14 ağustos 1949). Sami el-Hinnavi de albay Edib Şişekli tarafından devrildi (19 aralık 1949). Edib Şişekli anayasal hükümeti askıya aldı (kasım 1951), Arap kurtuluş hareketi adıyla bir tek parti kurdu (ağustos 1952) ve kendisini Cumhurbaşkanı seçtirdi (temmuz 1953). Şişekli, bir askeri ayaklanmayı bastırdıktan sonra, ülkesini Irak ordusunun müdahalesinden kurtarabilmek için sürgüne gitmeyi kabul etti (şubat 1954). Haşim el-Alasi Başkan oldu. Halit el-Azm'ın Bağımsızlar partisi ile Ekrem el-Havrani liderliğindeki Baas partisi tarafından desteklenen Suriye genelkurmayı haşimi yanlılarını dizginlemeyi başardı. Haşimiler, eylül 1954 seçimlerinde yenilgiye uğradılar. Şükrü el-Kuvvetli yeniden Cumhurbaşkanı oldu. Şubat 1955'te, Türkiye Londra'nın arap dünyasını komünist tehdidine karşı savaşımda bir araya getirmek amacıyla oluşturduğu Bağdat paktı'na (24 şubat 1955'te imzalandı) Suriye'nin de girmesini sağlamak üzere bir kampanya başlattı; ancak Suriye pakta girmeyi reddetti. Ekim 1955'te Mısır ve Suudi Arabistan'la bir askeri pakt imzalayan Suriye, Süveyş bunalımı sırasında Kahire'yi tuttu ve Londra ve Paris'le diplomatik ilişkilerini kesti (kasım 1956). Muhalefet baskı altına alındı. Fakat Baas sosyalistleri suriyeli komünistlerin kendilerini geride bırakmaya başladıklarını görünce, Mısır'ın Suriye ile birleşme önerisinde bulunmasını sağladılar. 1 şubat 1958 anlaşmasıyla kurulan *Birleşik Arap Cumhuriyeti* (BAC) bir plebisitle onaylandı. Mısırlı lider Nasır, oyların % 99,98'ini alarak yeni devletin Başkanı oldu. İki Suriyeli (Baas partisinden Ekrem el-Havrani ve milliyetçilerden Sabri el-Aseli) Başkan yardımcısı oldular. 13 mart 1958'de siyasi partiler kapatıldı, bunların yerini Milli birlik partisi aldı. İktisadi durumunun iyileşeceğini uman "Suriye eyaleti", çok geçmeden düş kırıklığına uğradı; toprak reformu (eylül 1958), banka ve sanayilerin millileştirilmesi yönetici sınıfların direnciyle karşılaştı.

28 eylül 1961'de, bir askeri ayaklanmayla Suriye birlikten ayrılarak yeniden bağımsız bir devlet durumuna geldi: Nazım el-Kudsi Cumhurbaşkanı seçildi. Mart 1962'de bir Suriye-Irak ittifakı imzalandı. Aynı ay içinde (28 mart) bir askeri darbe oldu. Birkaç gün süren bir belirsizlikten sonra ordu iktidarı yeniden sivillere bıraktı ve Dr. Beşir Azme bir hükümet kurdu (24 nisan 1962). Irak'ta iktidarı ele geçiren Baas partisi Suriye'yle ittifaka son verdi (şubat 1963). Suriye hükümeti, 8 mart 1963'te, albay el-Hariri yönetimindeki hükümet darbesiyle devrildi. El-Hariri iktidarı Baas'a verdi. Mali kurumlar mayısta yeniden millileştirildi. Baas'ın tarihi liderlerinden biri olan Selahattin el-Bitar, general Atasi başkanlığındaki Devrim konseyi ile işbirliği içinde, Nasır yanlısı "birlikçiler"le Havrani'nin sosyalist ayrılıkçılarından oluşan bir hükümet kurdu. Nasırcılar bir darbe girişiminden (18 temmuz) sonra elendiler. Öte yandan, Irak'ta Baas'ın bertaraf edilmesi (kasım 1963), Ortadoğu'da baasçı bir mihver kurma umutlarını tümüyle yok etti. Baas'ın Irak kolunun bu yenilgisi ve nasırcıların yıldızının sönmesi Baas'ın Suriye önderliği ile ulusal önderliği (başlıca yöneticileri, partinin kurucusu Eflak ve Bitar'dı) arasındaki gizli uzlaşmazlığı alevlendirdi. Temmuz 1963'te, Devrim konseyi'nin başına Atasi'nin yerini bir bölgeci olan Emin el-Hafız aldı, arkasından hükümetin yönetimini de üstlendi (13 kasım 1963). 1958'de başlatılan tarım reformuna hız verildi. Böylece din çevrelerinin düşmanlığına bir de toprak sahiplerinin düşmanlığı eklendi. Bu arada nasırcılar da şiddetli bir kışkırtmaya giriştiler. Hafız, bir Başkanlık konseyi kurulmasını öngören bir Anayasa'yı ilan ettikten (25 nisan 1964) ve bir süre Başkanlık yaptıktan sonra, hükümet yönetimini Bitar'a bıraktı (9 mayıs 1964). Ama Bitar bölgecilerin ya da yeninasırcıların muhalefeti karşısında çekilmek zorunda kaldı. Devlet başkanı Hafız'ın başkanlığında yeni bir hükümet kuruldu (ekim 1964). İlericilerin baskısı arttı; ülkenin sanayi sermayesinin % 80'inden fazlası millileştirildi (ocak 1965), dış ticaret devlet tekeline alındı. Baas'ın ikinci bölgesel kongresi, Bitar'ı saf dışı ederek yeni bir Devrim konseyi kurdu: Yusuf Züveyyin, içinde radikal bölgecilerin çoğunlukta olduğu bir hükümet kurdu (23 eylül 1965).

Ancak rejimi destekleyenler giderek azalıyordu. Ilımlı bölgeciler, general Hafız'ın etkisiyle, milliyetçilere yanaştılar, böylece yeni bir kuvvet denemesi başladı: araplararası yönetim, bölgesel yönetimi dağıtarak Züveyyin'i istifa etmek zorunda bıraktı (21 aralık 1965). Rezzaz ve Hafız'ın desteğiyle yeni bir hükümet kuran Bitar sosyalizmi "milli arap çerçevesi" içine sokmak amacında olduğunu açıkladı. Devrim konseyi dağıtıldı ve kanun kuvvetinde kararnamelerle bir Millet meclisi oluşturuldu: liberallerin varlığı Baas partisi'ndeki bölünmenin giderilmesini olanaksız kılıyordu. Bir hükümet darbesiyle iktidar yeniden bölgecilerin eline geçti (22 ve 23 şubat 1966): Züveyyin yeniden hükümeti kurdu ve Nurettin el-Atasi, Bitar ve Rezzaz'la birlikte tutuklanan Hafız'ın yerine Devlet başkanı oldu. 25 şubat 1966' da ilan edilen yeni Anayasa, Baas bölgesel önderliğini devlet mekanizmasıyla bütünleştirdi: bundan böyle Baas, Devlet başkanını, Başbakan ve bakanları seçmek hakkını elde ediyordu. Ayrıca, parti Beyrut'a sığınmış bulunan "tarihi liderler"le ilişkisini kesin olarak kopardı ve bunların ulusal önderliğinin yerine yenibaasçıların önderliğini getirdi. Yenibaasçılarca kurulan yeni ulusal (araplararası) önderlik (eylül 1966), Suriye bölgesel yönetimine çok bağlı kaldı.

Ama yenibaasçılar da kendi aralarında marxçılarla islamiyetçiler, siyasi yönetimi bırakmak istemeyen askerlerle, rejimi işçi sendikalarına dayandırmak isteyen askerler olarak bölünmüş durumdaydılar. Birçok hükümet darbesi girişimi başarısız kaldı.

Bütün bu güçlükler, mayıs 1967'de bir grev hareketini başlatan Müslüman kardeşler'in kışkırtma eylemleriyle büsbütün ağırlaştı. Hükümette yer alan komünistlerce desteklenen rejim, sosyalist yeğlemelere ve SSCB ile yakınlaşmaya giderek ağırlık verdi ve bu ülkeyle ikisadi anlaşmalar imzaladı.

İsrail devletine duyulan düşmanlık, Suriye'ye diplomatik yalnızlıktan kurtulma olanağı sağladı: el-Fetih örgütü komandolarına ülkede bir hareket üssü kurma izni verdi. İki ülke arasındaki silahlı çatışmalar arap ülkeleri arasındaki ayrılıkları birkaç ay içinde gidermeye olanak veren bir süreci başlattı (kasım 1966'da Mısır'la imzalanan askeri anlaşma). Ama Suriye, Sina'daki Mısır bozgunu sırasında kuvvetlerini savaşa fazla sokmayarak kendi sınırlarını korumayı yeğ tuttu. 8 haziran 1967 tarihli İsrail-Mısır ateşkes anlaşması'ndan (ateşkes aynı gün Şam tarafından da kabul edildi) sonra, kuvvetlerini Suriye sınırına yığan İsrail, çetin bir direnişe karşın Kunaytra'yı aldı. Suriye, sovyet yardımıyla askeri gücünü yeniden kurdu.

Bu arada, solcu baas rejimi, partinin sağ kanadının (1968'da ve 1969'da Beyrut'ta komplolar hazırladı) düşmanca tutumuna karşı koymak zorunda kaldı. En önemli sorunlar yöneticiler arasındaki anlaşmazlıklardan kaynaklanıyordu: Baas partisi genel sekreter yardımcısı Selah Cedid ile ona oranla daha ılımlı olan Savun-

ma bakanı general Esat karşıt tutumdaydılar. General Esat, Şam'ın stratejik noktalarının ordu tarafından işgalini sağladıysa da (28 şubat 1969), iktidarı ele geçirmeyi başaramadı: Baas partisi'nin mart ayında toplanan olağanüstü kongresi aynı yönetici takımın görev başında kalmasını kararlaştırdı. Filistinliler'in Ürdün kralı tarafından ezilmesi (eylül 1970) sırasında, general Cedid, fedayan'dan yana tavır aldı ve Suriye ordusunu onları desteklemeye hazır duruma getirdi. Oysa general Esat, böyle bir davranışı İsrail ya da ABD' nin silahlı müdahalesine yol açabilecek tehlikeli bir serüven olarak görüyordu. Baas partisi X. kongresi'nde çoğunluğun Selah Cedid'den yana olduğu anlaşılıyordu. Bunun üzerine, general Esat harekete geçmeye karar verdi ve 13 kasımda iktidarı ele geçirdi.

• *Hafız Esat rejimi.* Esat yönetiminin ilk edimleri onun öbür sol partilere açılmak niyetinde olduğunu gösterdi (yalnızca Baas içindeki taraftarlarına dayanmak istemiyordu). Böylece, geçici Anayasa Baas'a Devlet başkanını seçmek hakkını vermesine karşın, general Esat Anayasa'da bir değişiklik yaptırtarak Devlet başkanının genel oyla seçilmesini sağladı; 12 mart 1971'de bu göreve kendisi seçildi. Daha önce (şubat ayında) 173 üyeli bir Halk meclisi kurulmuştu, burada Baas partisi' nin yasa uyarınca, 87 sandalyesi vardı. Bir yıl sonra (şubat 1972'de) Esat, komünistler de içinde olmak üzere bütün sol partilere bir İlerici ulusal birlik cephesi kurmayı önerdi. Bu temel üzerinde, on beş bakanı Baaslı, on beş bakanı da başka partilerden olan yeni bir hükümet kuruldu (23 mart). Bu açılış, ekonomik alanda sistemin liberalleşmesi biçiminde kendini gösterdi. Diplomatik alanda ise, Suriye, içinde bulunduğu görece yalnızlıktan sıyrıldı, Moskova'ya yaklaştı, Mısır ve Libya ile bir "Birleşik Arap Cumhuriyeti" kurulmasını öngören Bingazi anlaşması'nı imzaladı (17 nisan 1971); aynı politikayı muhafazakâr sayılan arap ülkeler karşısında da uyguladı; böylece giderek Suudi Arabistan, Kuveyt ve hatta Ürdün'le yakın ilişkiler kurdu. Ne var ki, yeni rejim gittikçe artan bir muhalefetle karşılaştı. Ocak 1973'te, islamlığın devlet dini olduğunu belirtmeyen yeni bir Anayasa ilan edildi; müslüman cemaatlerin yöneticileri, dinsizliğe karşı bir kampanya başlatmak için bunu fırsat bildiler. Muhalefet hareketi hükümet koalisyonunu sarsacak kadar güçlüydü; nitekim nasırcılar hükümetten ayrıldılar.

Ekim 1973'te İsrail'le savaş yeniden başladığında, Suriye ordusu önceleri Golan tepelerinde başarılı savaşlar verdi. Gene de savaş ülkenin ekonomik potansiyelinin bir ölçüde yok olması ve Suriye ordusunun yeni bir gerilemesiyle sonuçlandı. Ateşkesi isteksizce benimseyen (24 ekim 1973) Suriye, Cenevre'de toplanan (aralık) konferansa katılmayı reddetti ve 1974 başında Golan bölgesinde İsrailliler' le Suriyeliler arasında sürekli olaylar çıktı. H. Kissinger'in aracılığıyle yürütülen zorlu görüşmelerden sonra, 31 mayıs 1974'te, Suriye ile İsrail arasında Golan cephesindeki kuvvetlerin geri çekilmesi konusunda bir anlaşma sağlandı. Bu anlaşma, Suriye'ye haziran 1967 ve ekim 1973'te kaybettiği toprakların yarıdan fazlasını, bu arada Kunaytra kentini yeniden kazandırdı. ABD ile Suriye yeniden diplomatik ilişkiler kurmayı kararlaştırdılar. Ülke içinde, Baas partisi çevresinde kurulu koalisyona Halk meclisi'nde geniş bir çoğunluk elde etme olanağı sağlayan mayıs 1973 seçimlerinden sonra, rejimin yerleşme süreci herhangi bir engelle karşılaşmadı. Halk meclisi ağustos 1977'de ve kasım 1981'de yenilendi; Esat, yedi yıllık ikinci dönem için yeniden Cumhurbaşkanı seçildi (şubat 1978).

Bununla birlikte Hafız Esat rejimi, güçlü bir iç muhalefetle karşı karşıyaydı; bazı sol çevrelerle (mart 1980'den beri "Suriye ulusal birliği" içinde toplanmış bulunan nasırcı, komünist ve baasçılar) sünni müslümanlardan (Müslüman kardeşler örgütü) gelen bir muhalefetti bu. Suriye islami hareketi, Esat'ın da içinde yer aldığı küçük alevi cemaatini hedef alıyordu. "Alevi devlet"e karşı eylemler, Müslüman kardeşler'in radikal kanadı ("İslami kurtuluş hareketi", Muhammet'in askerleri) tarafından düzenlenen kanlı suikastlara dönüştü. 1979-1982 arasında, rejimin yüksek görevlerde bulunan birçok üyesi ve alevi kişiler katledilirken ülkenin belli başlı kentlerinde karışıklıklar çıktı. Resmi makamlar, buna amansız bir sindirme eylemiyle (özellikle Devlet başkanının kardeşi Rifat el-Esat tarafından yönetilen milis kuvveti, "Savunma tugayları", aracılığıyla) karşılık verdiler. Haziran 1980'de, Palmira hapishanesindeki yüzlerce siyasi tutuklu, Hafız Esat'a karşı girişilen başarısız bir suikasta misilleme olarak öldürüldü. Temmuz 1980'de, Müslüman kardeşler örgütü'ne üye olanları ölüm cezasına çarptıran bir yasa kabul edildi. Şubat 1982'de Hama kenti ayaklandı. Bir hafta süren ve sivil halktan yüzlerce kişinin ölümüne yol açan çarpışmalardan sonra, güvenlik kuvvetleri kentin denetimini yeniden ele aldılar.

1973'ten bu yana Yakındoğu anlaşmazlığının evrimi ve iç tehlikelerin giderek artması Suriye diplomasisini yavaş yavaş değiştirdi. Başlangıçta, Esat, Doğu ile Batı arasında bir "denge" politikası uygulamaya çalışıyordu. Bu "gerçekçi" çizgi, 1977' ye kadar Şam'a önemli diplomatik başarılar kazanma olanağı sağladı; Ürdün'le Suriye arasındaki yakınlaşma, iki ülke arasında çokbiçimli bir işbirliğinin temellerini atan bir Yüksek komuta konseyi'nin kurulmasıyla (ağustos 1975) somutluk kazandı; Suriye ordusunun Lübnan*'a müdahalesi (haziran 1976) Riyad ve Kahire' de yapılan arap zirve toplantıları (ekim 1976) tarafından desteklendi ve Esat'a Lübnan üzerinde gözetim hakkı sağladı. Fakat, Enver Sedat'ın Kudüs'e gitmesi (kasım 1977) ve Mısır'ın İsrail'le "ayrı barış" yapma stratejisini benimsemesi, yalnızlığa itilen Suriye'yi tutumunu sertleştirmek zorunda bıraktı ve Suriye, Mısır'ın girişimlerini engellemek amacıyla kurulan Red cephesi'ne (Cezayir, Irak, Libya, Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti, FKÖ) katıldı. Irak ve Şam uzlaştı (bir Ortak ulusal eylem antlaşması'nın imzalanması [ekim 1978], siyasi ve askeri birleşme sürecini düzenlemekle görevli bir "siyasi komutanlık"ın kurulması [haziran 1979]). Ancak Bağdat'ta Saddam Hüseyin rejimine karşı düzenlenmiş bir "komplo"nun ortaya çıkarılması (temmuz 1979), Suriye ile Irak'ı yaklaştırma yolundaki bu yeni girişimi boşa çıkardı. Şam, 1980'de patlak veren Irak-İran savaşı'nda Tahran'ı askeri bakımdan destekledi. Nisan 1982'de, Suriye, Irak'la olan sınırını kapatarak Irak ham petrolünün Kerkük-Baniyas hattından transit akışını durdurdu. Eylül 1980'de, Suriye ile Libya bir birleşme sürecini başlattıklarını açıkladılar. Ancak, ekim 1982'de gerçekleştirilmesine girişilen bu tasarı, Trablusgarp'ın daha önceki benzer girişimlerinden daha iyi bir sonuç getirmedi.

Suriye özellikle Sovyetler Birliği'ne yöneldi. Ekim 1980'de, Şam ve Moskova yirmi yıl süreli bir dostluk ve işbirliği anlaşması imzaladılar. Bu antlaşma, Suriye'nin Lübnan'da aldığı yükümlülüklerin bir çıkmaza ve İsrail'le bir kuvvet denemesine (İsrail, aralık 1981'de Golan tepelerini topraklarına kattığını ilan etti) dönüştüğü bir sırada iktisadi ve askeri alanlarda sonuçlarını hemen duyurdu. İsrail'in Lübnan'ı işgali (haziran 1982), suriye kuvvetlerini ülkenin kuzeyine ve doğusuna (Beka vadisi) çekilmek zorunda bıraktı. Öte yandan, Şam, Yaser Arafat'ın FKÖ'de izlediği stratejiye ve onu temsil yetkisine karşı çıktı, daha sonra da el-Fetih içinde patlak veren (1983) ayrılıkçılığı destekledi. Mayıs 1983'te, Suriye, israil ordusunun çekilmesi ve karşılıklı ilişkilerin normalleştirilmesi konusunda İsrail ile Lübnan arasında imzalanan anlaşmayı tanımadığını bildirdi. Lübnan'ın siyasi yaşamında belirleyici bir rol oynadı ve bunu özellikle 1984'te Cumhurbaşkanı Cemayel'e karşı muhalefete arka çıkarak gösterdi. Lübnan'daki çatışmalarda Suriye yetkilileri arabuluculuk yaptılar. Arabuluculuğun yeterli olmadığı durumlarda suriye birlikleri olaylara müdahale etmek için Beyrut'a kadar geldiler (mart 1986, nisan 1987, mayıs 1988). İran-Irak savaşı'nda Suriye İran'ı destekledi; Irak'ın Suriye'den geçen petrol boruhattı savaş boyunca kapalı tutuldu. Irak'la ilişkilerin düzelmesi için Suriye Cumhurbaşkanı Hafız Esat ve Irak lideri Saddam Hüseyin, Ürdün kralı Hüseyin'in aracılığıyla Amman'da buluştular (nisan 1987). Filistin Kurtuluş örgütü'yle ilişkiler de Yaser Arafat'ın nisan 1988'de Şam'ı ziyaretinden sonra düzeldi.

Suriye Körfez savaşı sırasında Irak karşıtı cephede Amerika Birleşik Devletleri'nin yanında yer aldı, çokuluslu güce de katıldı. Mayıs 1991'de Hafız Esat ile Lübnan cumhurbaşkanı Hravi arasında Şam'da, Suriye'ye Lübnan'da üstün bir rol veren bir "kardeşlik, işbirliği ve eşgüdüm" antlaşması imzalandı. Suriye bu antlaşmayla ilk defa Lübnan'ın bağımsızlığını tanımış oldu, fakat iki ülkenin aynı ulusun birer parçası olduğu da bu vesileyle vurgulandı. Aralık 1991'de yapılan seçimlerde Hafız Esat oyların % 99,9'unu alarak yeniden cumhurbaşkanı seçildi. Nisan 1992'de ülkedeki 4 000 Yahudi'ye yurt dışına çıkma izni verilmesi, Batılı ülkelerde büyük memnuniyet yarattı. 1990 yılından bu yana ekonomik durumunda ciddi bir düzelme görünen Suriye'nin iktisadi hayatında, 1993'e girilirken, çekingen de olsa bir liberalleşme eğilimi başladı.

EDEBİYAT

Arap edebiyatındaki yeniden doğuşta *(en-Nahze)* Lübnanlılar'ın ve Mısırlılar'ın olduğu kadar suriyeli öncülerin de payı vardır. İlk arap matbaası 1712'de Halep' te kuruldu ve Halepli Rızkullah Hassun arap diliyle basılan ilk gazeteyi burada *(Mir'ât ül-Ahvâl)* çıkardı. İlk arap bilim akademisi Şam'da kuruldu (1919). Laiklik (Francis Marrach), arapçılık (Satı el -Husari) ve sosyalizm (Michel Eflak) temalarını ilk düşünenler de yine Suriyeliler' dir.

Halil Merdam, ez-Zirkili, Cebri, el -Büzüm, el-Barudi ve özellikle Bedevi el -Cebel gibi ulusçu şairlerin temsil ettikleri suriye şiiri, uzun süre klasik ve akademik nitelikte kaldı. Kişisel esin ve imge zenginliği şiire, şair Ömer Ebu Rişe (doğm. 1910) sayesinde girdi, sonra Süleyman el-İsa ile tedirgin edici bir kavgaya dönüştü; öte yandan Bağdadi, Kurunfuli, el-Ahmet ve el-Cundi marxçı akımın temsilcisi oldular.

Dört şair özellikle dikkat çekicidir: son derece usta işi yurtsever, lirik ve felsefi dizelerin şairi Ebu Rişe; şiir sanatında ve dildeki alışkanlıkları sarsan ve kendini kadının korkutucu dünyasını betimlemeye adayan Nizar Kabbani (doğm. 1923); gerçekçi bir okula bağlı kuşağın şefi ve ezilmişlerin, küçük insanların yürekli savunucusu el-Magut (doğm. 1930); şiirlerinde saplantı halinde bir metafizik kaygısı görülen, çağdaş arap şairlerinin en önemlilerinden biri olan Adunis (doğm. 1930).

Roman, Şekib el-Cebiri (*Fringale* [fr. çev.], 1937) ile yaşamın sorunlarına açılır; Hayri ez-Zehehi *le Royaume des simples* (fr. çev.) adlı romanında XX. yy. başlarında Şam'daki yaşamı anlatır; el-Dağıstani'nin *Histoire de la grande maison de Damas*'sı (fr. çev.) [1973] özyaşamöyküsel bir yapıttır. Gerçekçi roman Muta's -Safedi (*la Génération du destin* [fr. çev.], 1960), Hani er-Rahib (*Accroc dans une longue histoire* [fr. çev.], 1970) ve Faris Zarzur (*les A-sociaux* [fr. çev.], 1971) ile konularını siyasetten aldı. Bir kısım roman-

cılar da yaşamın saçmalıkları temasını işlediler: *l'Exil*'de (fr. çev.) [1962] Georges Salim ve *l'Hiver de la mer asséchée*'de (fr. çev.) [1965] Velid İhlasi bunlardandır. Hanna Mine gerçekçi ve küçük insanların yanında yer alan (*la Voile et la Tempête* [fr. çev.], 1966) kuşağın öncüsüdür.

Öykü esas olarak toplumsal sorunlara yönelmiştir. Gerçekçiliğin öncüleri arasında eş-Şayib (*Histoire d'une blessure* [fr. çev.], 1944), Nesib el-İhtiyar, Halil el-Hindavi, Muzaffer Sultan ve özellikle el-Uceyli'yi (doğm. 1917) saymak gerekir. Faris Zarzur, Abdurrahman el-Başa (Paşa) ve eş-Şayib gibi bazı yazarlar tarihsel olaylardan esinlendiler. Filistin dramı birçok öykünün temasını oluşturur. Bunlardan özellikle Bedi Hakki'nin *la Terre triste* (fr. çev.) [1960], Edib en-Nahvi'nin *Peut-être est-ce l'amour* (fr. çev.) [1971] ve Salah Duhni'nin *Quand mèurent les villes* (fr. çev.) [1976] adlı yapıtlarını anmak gerekir.

Kadının sorunları birçok kadın yazar tarafından ele alınmıştır: Marie Acemi, Vidad Sekakini (*Miroirs humains* [fr. çev.], 1938), Ulf el-İdlibi (*Et Satan s'amuse* [fr. çev.], 1970, Colette Huri (*Quelques Jours avec lui* [fr. çev.], 1959), Gada's-Semman (*Nuit des étrangers* [fr. çev.], 1966) ve Kamar Kilani.

Yeni kuşak, yoksulların isyanı (Haydar Haydar, Abdullah Abd), ezilmiş insanların her türlü yeniliğe kapalı yönetime boyun eğişleri (Jean Aliksan, Fadıl es-Sibali) ve militan işçinin cesareti (Sa'id Huraniyye, Hasib el-Kayyali, Fatih Müderris, İsmail Sıdki) gibi temaları ele aldı.

Yazarlar teknik arayışlara da ilgi duydular ve topluma yeni bir yaklaşım getirdiler; Velit İhlasi (*le Rapport* [fr. çev.], 1974: Zekeriyya Tamir (doğm. 1929), Adil Eb Şeneb (*Rêves de l'année nulle* [fr. çev.], 1973), Hanna Mine (*l'Ébène blanc* [fr. çev.], 1976) bunlar arasında yer alır.

Tiyatro oldukça güç koşullarda, fransızcadan çevrilen ve Şam'ın eski hıristiyan mahallesi Bab Tuma'da sahnelenen gösterilerle başladı. Oyun yazarı Ahmet Ebu Halil Kabbani (1836-1902) Şam'da ilk tiyatro topluluğunu kurdu ve yurttaşlarının tutuculuğundan kurtulmak için Beyrut'a, sonra İskenderiye'ye kaçmak zorunda kaldı. Maruf el-Arna'ut (1892-1948) ve Süleyman el-İsa'nın yazdıkları ilk piyesler konularını tarihten alıyordu. Tiyatronun gerçek anlamda başlamasıysa Hurraniyye, Hayyali ve özellikle Mümtaz er-Rikâbi (öl. 1970) ile olmuştur; daha çok da radyo için yazılmış töre komedileri sözkonusudur. Düreyd Lehham, Ömer Hacu ve Kannu kardeşler ise 1960'tan başlayarak televizyon oyunları yazdılar. Hayyali'nin hafif komedilerinin (*le Mari de troris femmes* [fr. çev.], 1975), Ferhan Bülbül'ün dramatik konuları (*les Comédiens se lancent des pierres* [fr. çev.], 1975), sonra Mustafa Hallac'ın varoluşçu yapıtları (*Les derviches recherchent la vérité* [fr. çev.], 1970) izledi. Bu arada Ali Ukla Arsan'ı ve militan marxçı Memduh Udvan'ı (*l'Homme qui n'avait pas combattu* [fr. çev.], 1972) da anmak gerekir. Saçma tiyatrosu Kadri Kalaci ve Riyad Usmet tarafından temsil edilmiştir. Suriye'nin en ünlü çağdaş oyun yazarı olarak kabul edilen Sadullah Vannus (doğm. 1941) kendini tümüyle başarılı tiyatro çalışmalarına (*Soirée avec Abu Khalil al-Qabbani* [fr. çev.], 1972) vermeden önce öyküler (*Histoire d'une troupe de comédiens* [fr. çev.], 1965) yazdı. Ama suriyeli de tıpkı lübnanlı gibi yabancı ülkede yaşamaya çok eğilimlidir: örneğin Refik es-Sebban ve Hani Sanavbar Kahire'de, René Havvam (doğm. 1917), Yusuf Nasrullah (doğm. 1911) ve Şerif Haznedar (doğm. 1940) Paris'te yaşayan suriyeli yazarlardır.

SURİYE ARAPÇASI a. Suriye'de konuşulan arap lehçesi.

SURİYE çölü, Batı Asya'da çorak bölge; Suriye, Irak ve Ürdün sınırında.

SURİYE DAMANI a. Zool. BÖBÜR'ün eşanlamlısı.

SURİYE kapıları, lat. **Pylae Syrlae,** İskenderun körfezi kıyılarını, Amanos dağlarının D.'sundaki Amik ovasına bağlayan yolun izlediği Belen geçidine Antikçağ'da verilen ad.

Suriye tipi keçi, nübye-suriye dalından keçi tipi. (İki ırkı vardır: süt verimi daha yüksek olmak üzere karma verimli olan, kısa kıllı *şam keçisi* ve uzun kara kıllı, uzun sarkık kulaklı, kıvrık boynuzlu ve çok doğurgan olan *suriye keçisi.* Bu da karma verimlidir [et, süt], ama süt verimi daha önemlidir [günde 1,5 kg süt]. Bu keçi tipinde Suriye'den başka Yakındoğu ülkelerinde de rastlanır [Türkiye, Lübnan, İsrail vb.].)

SURİYELİ sıf. ve a. Suriye halkından olan.

—Mit. *Suriyeli tanrıça,* hellen ve roma dünyasında Aştar ya da Atargatis'e verilen ad. (Dini, Batı'da Delos ve Sicilya'ya kadar yayıldı. Roma'da, Janiculum'da bir tapınağı vardı.)

SURİYE-MALABAR sıf. Din. Suriye ayin usulüne bağlı monofizit malabarlara denir. (Aynı deyimin, din dili süryanice olan kalde, ayin usulüne bağlı katolik malabarlar için de kullanılması yanlıştır.)

SURLET DE CHOKİER (Érasme, *baron*), belçikalı siyaset adamı (Liège 1769 - Gingelom şatosu, Saint-Trond yakınında, 1839). États généraux'un ikinci meclisine temsilci seçildi (1815), Hollanda'dan ayrılmaktan yana tavır aldı ve liberal katolik olarak ulusal kongreye başkanlık etti (1830). Nemours düküne kral olmasını önerdi (şubat 1831), sonra naiplik yaptı ve aynı zamanda hükümeti yönetti. Hükümet başkanlığını Lebau'ya bıraktı (şubat 1831), 1 temmuzda da naiplik yetkilerini Léopold I'e devretti.

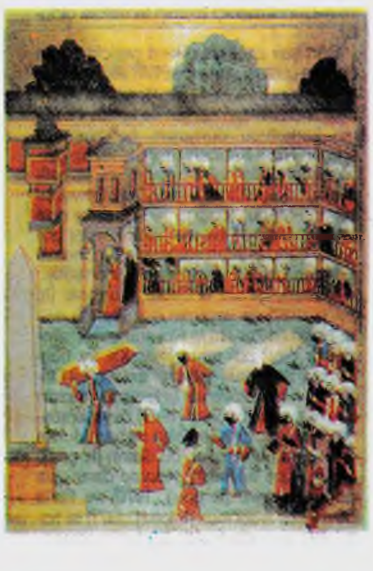
SURMA, Hindistan ve Bangladeş'te ırmak. Manipur dağlarından (Hindistan) doğar. Bangladeş'e girer ve Silhet'ten geçer; aşağı çığırında, önce *Kalni,* sonra *Meghna* adını alır Padma'yla birleştiği yerin aşağısında Meghna adıyla Ganj'ın başlıca koludur.

SURNA a. (fars. *sürna*). *Esk.* **1.** Zurna. **—2.** *Surna-zen,* zurnacı.

SURNAME a. (fars. *sūr* ve *nāme*'den *sūr-nāme*). Ed. Divan edebiyatında padişahın çocuklarının doğumu, sünneti, padişahın kızlarının, kız kardeşlerinin vb. evlenmesi gibi nedenlerle düzenlenen halka açık eğlencelerin anlatıldığı manzum ya da mensur yapıt.

—ANSİKL. Surnamede sadrazamın, vezirlerin düğün dolayısıyla armağanları, sarayda verilen ziyafetler, kurulan otağlar, halka açık eğlenceler, kandiller, havai fişekler, esnaf alayları, gezdirilen gümüşten, şekerden vb. nahıllar, güreş, at yarışı, cambaz, hokkabaz, kol oyunları gibi gösteriler ayrıntılarla anlatılır. Haftalarca süren (Şehzade Mehmet'in 1582'deki sünnet düğünü 53 gün sürdü) bu tür eğlenceleri yazma işi bazen bir yazara görev olarak verilirdi. 1675'te Edirne'de Mehmet IV'ün şehzadesi (Ahmet III) için düzenlenen sünnet düğününü Nabi, padişahın fermanı üzerine *Vakayi-i hitan-ı şehzadegân-ı Hazret-i Sultan Mehmet Gazi* adlı mesnevisinde anlattı. Aynı düğünü günü gününe anlatma görevi Darüssaade ağası Yusuf Ağa tarafından Abdi'ye verilmiş, o da *Vakayiname-i sur-i hümayun* adlı yapıtını kaleme almıştı. Aynı düğünü anlatan farklı yazarlar kendi kişiliklerine, gözlem yeteneklerine göre değişik ayrıntıları sergiler. Bazı surname yazmaları minyatürlüdür. Ahmet III'ün dört şehzadesinin sünnet düğünü, üç kızı ve başka hanım sultanların evlenmeleriyle (1720) ilgili olarak Seyit Vehbi'nin yazdığı mensur, yer yer manzum *Surname*'de bazıları Levni'ye ait 137 minyatür vardır. Surnameler tarih, gelenek ve görenek, toplumsal yaşam, kurumlar, seyirlik oyunlar gibi konular yönünden zengin bir kaynak değeri taşır. Örneğin şehzadelerle birlikte halktan çocukların (*Abdi surnamesi*'nde [1675] 3 500 çocuğun, *Hazin surnamesi*'nde [1720] 3 811 çocuğun) birlikte sünnet edildiği belirtilir. Surnamelerde yemek, şekerleme, yemiş adları, mutfak araç gereci, kumaş türleri, işkollarıyla ilgili terim ve deyimler, gemi, fişek, kandil türleriyle ilgili adlar gibi dil tarihi bakımından zengin malzemeye rastlanır. Başlıca surnameler şunlardır: *Cami ül-hubur der mecalis-i sürur* (Gelibolulu Âli, manzum, 1582'de Murat III'ün şehzadesi Mehmet [Mehmet III] için yapılan sünnet düğününü anlatır), yazarı belli olmayan *Surname-i hümayun*'lar (konuları öncekiyle aynı, Süleymaniye ktp. Hekimoğlu Ali Paşa 642, mensur; Leiden ktp. 309, mensur), *Vakayi-i hitan-ı şehzadegân-ı Hazret-i Sultan Mehmet Gazi* (Nabi, manzum, 1675'te Mehmet III'ün şehzadelerinin Edirne'deki sünnet düğününü anlatır), *Vakayiname-i sur-i hümayun* (Abdi, mensur, konusu öncekiyle aynı), yazarı belli olmayan surname (Mustafa II'nin kızı Safiye Sultan'la Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa'nın 1710'daki düğününü anlatır, Topkayı sarayı müzesi ktp. Hazine 1573, mensur), *Surname-i Vehbi* (mensur, yer yer manzum, Ahmet III'ün şehzadelerinin sünnet düğününü, kızlarının ve başka hanım sultanların 1720'deki düğününü anlatır), *Surname-i Hazin* (mensur, konusu öncekiyle aynı), *Veladetname-i Hibetullah Sultan* (Haşmet, 1759'da Mustafa III'ün kızının doğumu dolayısıyla yapılan şenlikleri anlatır), *Veladetname-i Hatice Sultan* (Melek Ahmet, manzum, 1775'te Abdülhamit I'nin kızının doğumu dolayısıyla yapılan şenlikleri anlatır), *Surname-i Rifat* (Mahmut II'nin kızı Saliha Sultan'la Halil Rifat Paşa'nın 1834'teki düğününü anlatır), *Surname-i Esat* (manzum, konusu öncekiyle aynı), yazarı bilinmeyen surname (konusu öncekiyle aynı, İstanbul Üniversitesi ktp. İbnülemin 2802, mensur), *Surname-i Lebib* (mensur ve manzum, Mahmut II'nin şehzadeleri Abdülmecit ve Abdülaziz'in sünnet düğününü, Mihrimah Sultan'la Mehmet Sait Paşa'nın 1813'teki düğününü anlatır), *Surname-i Hızır* (manzum, konusu öncekiyle aynı), *Surname-i Tahsin* (manzum, Şehzade Murat [Murat V] ile Abdülhamit'in [Abdülhamit II] 1847'deki sünnet düğününü anlatır), *Surname-i selatin* (mensur [*Peyam-ı sur* adıyla basıldı, 1858], Abdülmecit'in kızı Cemile Sultan'ın Mahmut Paşa'yla ve Münire Sultan'ın Mısır valisi Abbas Halim Paşa'nın oğlu İlhami Paşa'yla 1858'deki düğününü anlatır). [→ Kayn.]

—Güz. sant. Surnamelerin bir bölümü osmanlı minyatür sanatı açısından da değer

Surname
Ekmekçi esnafının geçişi 1582 (Nakkaş Osman ve öğrencilerinin) Topkapı sarayı müzesi kitaplığı İstanbul

taşır Murat III'ün oğlu şehzade Mehmet'in Sultanahmet meydanında düzenlenen ve elli yedi gün süren sünnet düğünü, Nakkaş Osman* yönetimindeki sanatçılarca 250 minyatürle resimlenmiştir (1582). Bu minyatürler XVI. yy. ikinci yarısı İstanbul yaşamını, esnaf loncalarını, giyim ve kuşamları yansıtan önemli örneklerdir. Bir başka minyatürlü surname, Ahmet III'ün oğulları için yapılan sünnet düğünü ile ilişkilidir (1720). Okmeydanı ve Haliç'te düzenlenen törenler Levni* tarafından hazırlanan 137 minyatürle belgelenmiştir. Bu minyatürlerde geçit törenine katılanların yanı sıra izleyiciler de (padişah daha büyük gösterilmiştir) resimlenmiştir. Bu resimler perspektif kaygısı taşımalarının yanında, Lale devri yaşamını sergilemeleri yönünden de ilgi çeker.

SURNİA ULULA a. Uzun kuyruğuyla bir gündüz yırtıcısına benzeyen baykuş. (Baykuşgiller familyası.)

SURPALİT a. (fr. *surpalite*'ten). Kim.*Formülü $ClCO_2CCl_3$ olan, Birinci Dünya savaşı sırasında Almanlar tarafından savaş gazı olarak kullanılan triklorometil kloroformiyat. (Eşanl. DİFOSGEN.)

SURRE → SÜRRE.

SURREY, Büyük Britanya'da yönetim bölgesi, Londra'nın güney-batısında; 999 800 nüf. (1988). Merkezi *Kingston-upon-Thames*.

SURREY, Kanada'da (İngiliz Kolombiyası) kent; 181 447 nüf. (1986). Konut merkezi. Süt ürünleri. Kereste sanayisi. Yapı gereçleri.

SURREY (Henry HOWARD, — *kontu*), ingiliz siyaset adamı ve şair (1518'e doğr. - Londra 1547). Norfolk dükü ile Buckingham'ın kızı Elizabeth Stafford'un oğlu. Fransa'ya karşı savaşlarda yararlık gösterdi (1544-1546), sonra katolikliği kabul ettirmek için babasına yardımcı oldu. Vatana ihanetle suçlandı, Henry VIII'in emriyle ölüm cezasına çarptırılıp idam edildi. Surrey, şiirler *(Songs and Sonnets...,)* bıraktı. Bu şiirler, Th. Wyat'ınkilerle birlikte ancak 1557'de yayımlandı. Th. Wyat'ın izleyicisi olan Surrey, italyan sonesini ve Petrarca tarzını ingiliz diline ondan daha iyi uyarlamıştır. En iyi amorist şairlerden ve modern ingiliz şiirinin yaratıcılarından biridir.

SURRY, ABD'de (Virginia) yerleşme, Portsmouth'un K.-B.'sında; 250 nüf. Nükleer santral (Gravel Neck).

SURSEE, İsviçre'de (Luzern kantonu) komün, Sempach gölünün kuzey-batı ucunda; 7 600 nüf. XVI. yy.'dan kalma belediye konağı.

SURTSEY (iskandinav mitolojisinde ateş devi *Surt*'tan), kasım 1963'te İzlanda'nın otuz kilometre kadar G.-B.'sında deniz yüzeyi üzerinde yükselen yanardağ kökenli adacık. Burada yanardağ etkinliği haziran 1967'ye kadar hemen hiç durmadı. Adada, çeşitli bilim dalları, özellikle de biyocoğrafya açısından gözlemler gerçekleştirildi.

SURUÇ, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Şanlıurfa iline bağlı ilçe; 80 202 nüf. (1990); 799 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 74 köy. Merkezi, Şanlıurfa'nın 43 km G.-B.'sında *Suruç*, 39 905 nüf. (1990). Tahıl, pamuk, kendir, kenevir üretimi. Sınır ticareti.

—Tar. Suruç'un Antikçağ'ın Osrhoene ülkesi kentlerinden Batnai*'nin yerini aldığı ileri sürülür. Roma ve bizans egemenliğinde kalan kent, İlyas bin Ganem tarafından fethedildi (639) ve Diyarımudar'ın kentlerinden biri sayıldı. Ortaçağ'da Mezopotamya'yı Akdeniz'e bağlayan ticaret yollarının biri üzerinde bir transit merkezi olan Suruç, zamanla geriledi. Yavuz Sultan Selim'in 1516'da osmanlı topraklarına kattığı kent, XIX. yy.'ın ikinci yarısında bir kaza merkeziydi. Birinci Dünya savaşı sonrasında önce İngilizler sonra Fransızlar tarafından işgal edildi, 13 mayıs 1920'de boşaltıldı.

SURUF çoğl. a. (ar. *şarf*'ın çoğl. *şurūf*). *Esk.* **1.** Gramerler. **—2.** Değişmeler, değişiklikler.

SURUGA, Japonya'da koy, Büyük Okyanus kıyısında, Tokyo'nun G.-B.'sında.

SURUH çoğl. a. (ar. *şarḥ*'ın çoğl. *şurūḥ*). *Esk.* Yüksek binalar, köşkler.

SURUKUKU a. Zool. Çalı* çıngıraklıyılanına bazı ülkelerde verilen ad.

SURURİ → SÜRURİ.

SURURİ, asıl adı **Muslihittin Mustafa,** türk şair, yazar (Gelibolu 1491 - İstanbul 1562). Medrese öğrenimi görerek İstanbul kadısı Fenarizade Mustafa'nın yanında göreve başladı (1521). Fenarizade'nin Anadolu kazaskerliği sırasında (1522) bazı bilgileri eski hocası Abdülvasi'ye aktarmakla suçlanınca görevinden ayrılarak nakşibendi dervişi oldu. Ancak Fenarizade tarafından yeniden göreve getirildi (1526); onun ölümüne (1548) kadar Gelibolu ve İstanbul'da müderrislik yaptı. Yeniden dervişliğe döndükten sonra Kasım Paşa'nın ısrarı üzerine ona ait camide derviş giysisiyle ders verdi; *Mesnevi* okuttu. Şehzade Mustafa'ya ders vermekle görevlendirildiği Amasya'ya gitti (1548). Burada divan şiirinin hayal ve mazmunlarını, arap ve iran şiirinden örneklerle açıklayan *Bahr ül-maarif* (1549) adlı yapıtını kaleme aldı. Şehzade'nin Kanuni tarafından öldürtülmesinden sonra onun adına Kazvini' den çevirmeye başladığı *Kitab ül-acaip ve'l-garaip* adlı yapıtı tamamladı. İstanbul' da yaptırdığı mescitte ders vermeyi sürdürdü. Öğrencileri arasında Gelibolulu Mustafa Âli de bulunuyordu. Farsça ünlü bazı tasavvuf ve edebiyat yapıtlarına *(Mesnevi, Gülistan, Bostan, Hafız Divan*'ı) şerhleri; tefsir *(Beyzavi tefsiri)*, hadis *(Cami üs-sahih)*, tıp *(Muciz)* gibi konularda şerhleri, haşiyeleri, şiirlerini derleyen *Divan*'ı vardır.

SURURİ, türk tiyatrocu aile bireylerinin sanı. —YUSUF, soyadı Eruluç (İstanbul 1894 - *ay. y.* 1970). Kadıpaşazade Nazif Sururi Bey'in oğlu. Meşrutiyet döneminin son yıllarından başlayarak yazdığı operet ve revü türündeki müzikli oyunlarıyla tanındı *(Gül Hanım, Kalamış pansiyonu, Perde arkası, Gönül belası, Yanık Efe* vb.). Ayrıca birçok yabancı opereti *(Maskot, Şen dul, Manolita)* ve vodvili türkçeye çevirdi ya da uyarladı. —CELAL, soyadı Eruluç (İstanbul 1903 - *ay. y.* 1971). Öncekinin kardeşi, Muhlis Sabahattin'in *Monbey* operetinde sahneye çıktı (1925); 38 yıl çeşitli topluluklarda çalıştı. Toto Karaca, Muzaffer Hepgüler ve kardeşleriyle İstanbul opereti'ni (sonra İstanbul tiyatrosu) kurdu (1953) ve yönetti. —LÜTFULLAH, soyadı Eruluç (İstanbul 1904 - *ay. y.* 1967). Öncekinin kardeşi, Deniz ticaret okulu güverte sınıfında okurken Donanma cemiyeti adına temsil edilen *Çaresaz* operetinde sahneye çıktı. *Leblebici Horhor, Arşın mal alan, Tarla kuşu* vb. operetlerde büyük başarı kazandı ve Celal Sahir'den (Erozan) sonra müzikli oyunların en iyi tenoru olarak tanındı. —SUZAN LÜTFULLAH, soyadı Eruluç (İstanbul 1909 - *ay. y.* 1932). Öncekinin ilk eşi; Gülriz Sururi-Cezzar'ın annesi, Kadıköy'deki Şehbal tiyatrosu'nda Vedat Örfi'nin (Bengü) *Balo kaçakları* operetiyle sahneye adım attı (1925); prima donna olarak birçok operette oynadı. —ALİ, soyadı Eruluç (İstanbul 1913 - *ay. y.* 1972). Lütfullah Sururi'nin kardeşi; İstanbul Şehir tiyatrosu çocuk bölümü'nde başlayan (1935) oyunculuk yaşamını Halk opereti, Muammer Karaca ve Ses tiyatrolarında sürdürdü. Birçok filmde karakter rolleri oynadı.

SURURİ (Gülriz), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1929). Lütfullah Sururi ve Suzan Lütfullah'ın kızı; bir süre İstanbul Belediye konservatuvarı tiyatro ve şan bölümleri'ne devam etti, İstanbul Şehir tiyatrosu çocuk bölümü'nde sahneye çıktı. Muammer Karaca ve Dormen tiyatrolarında oynadı. *Sokak kızı İrma*'daki rolüyle büyük başarı kazanarak İlhan İskender armağanı'nı aldı (1961), E. Cezzar'la evlenip Gülriz* Sururi-Engin Cezzar tiyatrosu'nu kurduktan (1961) sonra da başarısını sürdürdü. *Teneke, Zilli Zarife* (1965) ve *Hint kumaşı* (1970) oyunlarındaki rolleriyle İlhan İskender armağanı'nı, *Kaldırım serçesi*'ndeki Edith Piaf rolüyle (1983) Avni Dilligil ödülü'nü aldı. H. Taner'in TV'ye uyarlanan *Keşanlı Ali destanı*'nda bir kez daha oynadı (1989). *Kıldan ince kılıçtan keskince* (1978) adlı bir anı kitabı yayımlandı.

SURURİ, soyadı **Gümen,** türk karikatürcü ve illüstrasyon ressamı (Bursa 1920). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nden ayrıldı. 1940'tan başlayarak çeşitli süreli yayınlarda ressamlık yaptı. 1949'dan sonra *Hürriyet* gazetesine "Sururi" imzasıyla günlük karikatürler, ayrıca arka sayfada haftalık renkli karikatür-panolar çizdi. Yarattığı *"Canbaba"* tipi çok tutuldu. 1960'tan bu yana çalışmalarını ABD'de grafikçi ve illüstrasyon ressamı olarak sürdürmektedir.

SURURİ ALİ PAŞA, türk yönetici (Alanya ? - İzmir 1890). Kadı Abdurrahman Paşa'nın torunu, Şeyh Hacı Nafiz Efendi'nin oğlu. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra müderrislik, kadılık görevlerinde bulundu; istinaf mahkemesi başkanı oldu. Mithat Paşa'yı yargılayan mahkemeye (Yıldız* mahkemesi) başkanlık etti. Aralarındaki eski bir husumet nedeniyle, Mithat Paşa'nın sorgulanması ve yargılanması sırasında Abdülhamit II'yi memnun edecek bir tutum izledi. İstanbul, daha sonra Anadolu payesini aldı; Manisa'da mutasarrıflık (1884), Trabzon, Sıvas ve Konya'da valilik yaptı. Bu son görevdeyken hastalandı, tedavi için gittiği İzmir'de öldü.

SURVAGE (Léopold STURZWAGE,— denir), fransız uyruklu rus ressam (Moskova 1879 - Paris 1968). Avangard rus resmine bağlıydı, Paris'e gelişinden (1908) sonra, Cézanne'ın ve kübizmin etkisinde kalarak resimlerinde "uzamın plastik bireşimi"ne yöneldi ve bir ritim oluşturacak biçimde düzenlenmiş taslak halinde figüratif öğelere yer verdi (*Villefranche-sur-Mer*, 1915, Art moderne ulusal müzesi, Paris). Bu arayış, 1912-1914 arasında üzerinde çalıştığı, ama gerçekleşmeyen "renkli ritimler"e dayanan soyut bir film projesinde (kâğıt üzerinde taslakları kalmıştır) en iyi anlatımını bulmuştur. Survage, 20'li yıllardan başlayarak daha klasik, hatta dekoratif öğelere yatkın bir sanat anlayışına yöneldi (*Pax*, Liège'deki Congrès sarayı için yapılmış duvar resmi, 1958).

Surveyor, Ay yüzeyini incelemek ve Apollo* programında bulunan insanlı uçuşları hazırlamak için kullanılmış amerikan otomatik sondalar ailesi. Yer-Ay yö-

National Portrait Gallery

Henry Howard
Surrey kontu
W. Crots'un bir portresinden ayrıntı
National Portrait Gallery Londra

Gülriz Sururi

Sururi Gümen

Léopold Survage
Manzara (1915)
Paris kenti Art moderne müzesi

Lauros-Giraudon

Jet Propulsion Laboratory (NASA)

amerikan otomatik Ay sondası **Surveyor**

rüngesindeki kütleleri 1 t olan Surveyor sondaları, Ay yüzeyinden örnekler alarak incelemeyi sağlayan küçük bir mekanik kürek ve panoramik bir kamerayla donatılmıştı. Surveyor 1, 30 mayıs 1966'da bir Atlas-Centaur füzesiyle fırlatıldı ve iki buçuk gün içinde, sovyet sondası Luna 9'un Ay'a ilk yumuşak inişinden yalnızca dört ay sonra, başarıyla Ay'a indi. 1966 ile 1968 arasında Surveyor fırlatıldı. Bunlardan yalnızca Surveyor 2, Ay üzerine yumuşak iniş yapamadı.

SURVİLLE (Laure DE BALZAC *Mme*), fransız kadın edebiyatçı (1800-1871). Honoré de Balzac'ın kız kardeşi. *Balzac, sa vie et ses œuvres d'après sa correspondance*'ı (Balzac, mektuplarına göre yaşamı ve yapıtları) [1858] ve çocukları için iki masal kitabı yazdı: *le compagnon du foyer* ve *la Fée des nuages ou la Reine Mab* (1854).

Réunion mus. nation.

Sus
bir Malta haçı ve tarak biçiminde kuş figürleriyle bezeli Sus I üslubunda kap pişmiş toprak, IV. binyıl
Louvre müzesi, Paris

SURYA, hinduculuktaki güneş-tanrı'nın adı. Vedalar'da bu terime, dört ya da altı atın çektiği ışıl ışıl bir araba üzerindeki tanrıyı simgeleyen *savitar* terimiyle birlikte rastlanır. Surya'nın yanında genellikle gene at üzerindeki Tansökümü tanrısı da bulunur. *Şatapatha Brahmana*'da (II, 3.3, 7 -8) Surya, yaşamı olduğu kadar ölümü de simgeler. Upanişadlar'da güneş, yaradılışın merkezi, günün ve gecenin kavuşma noktası, belli olan ve belli olmayan olarak kabul edilir. *Maitri Upanişad*, anlama yetisinde bulunan dolayımcı olarak, durmadan onun üzerinde düşünmeye çağırır. Bu düşünme türü, vişnu brahmanları arasında çok yaygındır. Surya'nın özniteliklerini tekerlek, disk *(cakra)* ve açılmış lotus *(padma)* oluşturur. Yogiler ona, on iki hareket *(suryanamaskara)* [güneşe dua] içeren bir duruş içinde taparlar.

Sus'ta bulunmuş olan boynuzlu ve kanatlı aslan kabartması, sırlı tuğla ahemeni sanatı, İ.Ö. V.-IV. yy.
Louvre müzesi, Paris

Ch. Lenars

SURYAVAMŞA, güneş hanedanı; Hindistan krallarından birçoğu bu hanedandan geldiğini ileri sürer. Güneş Surya'nın oğlu olduğunu söyleyen kral İkşvaku, bu soydandı. Söylendiğine göre, İkşvaku'nun iki oğlu oldu: Ayodhya üzerinde hüküm süren Vikuksi ile Mithila imparatoru Nimi. Buddha Şakyamuni hanedanını oluşturan Şakyalar, Mithila'dan gelirler. Mahavira, Rama vb. gibi birçok ünlü tarihi ve mitolojik kişinin de yine bu hanedandan geldiği kabul edilir.

SUS a. (ar. *sūs*). *Esk.* Meyankökü.

SUS a. (fars. *sūs*). *Esk.* **1.** Güve. **—2.** Kurtçuk.

SUS a. Müz. → ES.

SUS *(uved)*, Fas'ın güney kesiminde ırmak; *uved Tifnut* adıyla, Yüksek Atlas'ta cebel Tubkal'ın eteğinden doğar; 180 km. *Sus ovası*'na girdikten sonra, kaynakların beslediği debisi sulama olanağı verir. ("Sus" adı, bazen Fas'ın bütün güney-batı'sı için kullanılır.)

SUS, İran'da arkeolojik buluntu yeri, Elam'ın başkenti; Dezful yakınında, Kerha ile Dez arasında, körfezden yaklaşık 240 km kuzeyde. Sus birkaç höyükten oluşur. Bunlardan kuzeydekinde *Apadana*, batıdakinde *Akropolis*, doğudakinde *Kral kenti*, güneydekinde de *Anakule* bulunur. Yerleşmenin doğusunda ise geniş *Zanaatçılar kenti* uzanır. Sus'un bulunduğu yer 1851'den beri bilinmektedir.

Yerleşme IV. binyıl başlarında kuruldu (Sus I). O tarihlerde kentin yanı başında yüksek bir düzlük uzanıyordu. Yüzyılın başında kötü bir biçimde kazılan geniş nekropolis de bu dönemden kalmadır (Mezopotamya'daki Ubeyd dönemi seramiğini andıran boyalı çanak çömlek, bol miktarda bakır). Önelam döneminde (Sus III, İ.Ö. 3000'e doğr. - İ.Ö. 2800) burada yaşayan halk, İran yaylasında Tepe Siyelk* ve Tepe Yahya*'ya kadar yayılmış bir yazı sistemi (çözülememiştir) kullanıyordu. III. binyıl Sus anıtları pek az bilinmektedir; elde bulunan bol miktardaki eşyanın nerede ve nasıl ortaya çıkarıldıkları ne yazık ki belirsizdir. Bu dönemde, Mezopotamya uygarlığının etkileri son derece güçlüdür. Yerel metinlerde, birbiri ardınca gelen egemenlikler izlenebilir: Akkad kralları (XXIII. yy.), elamlı Kutik-İn-Şuşinak (XXII. yy.'ın ilk yarısı), Ur kralları (XXI. yy.). II. binyıl'da, uzun süren (XIX.-XVI. yy.) elamlı Sukkelmahular döneminden (bu döneme ait çok sayıda metin vardır) sonra, Sus, Elamlılar'ın birçok Mezopotamya anıtını (aralarında ünlü Hammurabi kanunu da bulunur) buraya taşıdıkları parlak bir dönem (Ortaelam dönemi, XIII.-XII. yy.) yaşadı. İ.Ö. VII. yy.'da, bir rönesans döneminin (Yenielam dönemi) ardından Sus, Asur kralı Asurbanipal tarafından alınarak yağma edildi ve Elam devleti sona erdi. Ancak, Sus İ.Ö. VI. yy.'ın sonunda, Dara* I'in, kenti Ahemeni İmparatorluğu'nun başkentlerinden biri haline getirmesi ve akropolis tepesinin kuzeyine bir apadana yaptırmasıyla, eski önemine tekrar kavuştu. İ.Ö. 331'de kent Büyük İskender'in eline geçti, hellenizmin merkezlerinden biri haline geldi. Daha sonra, Sasaniler'in egemenliği altına giren kent geriledi. Buna karşılık Sus, ancak İ.S. XIII. yy.'da, moğol istilasından sonra tümüyle terk edildi. Bugün kalıntıların yanı başında, eski adını *Şuş* biçimiyle sürdüren bir yerleşme vardır.

SUS ya da **SUSE,** Tunus'ta liman kenti, bölge merkezi, Hammamet körfezi kıyısında; 104 000 nüf. (1990). Zeytinliklerle kaplı bir bölgenin (Sus Sahili) ticaret merkezidir. Kentte turizm gelişmiştir. Sanayi faaliyeti olarak (Zeytinyağı fabrikalarından başka) otomobil yapımı vardır.

—Güz. sant. Sus'un önemli bir sanat kenti olmasını sağlayan iki büyük anıt vardır: çok eski olan (IX. yy.), ancak birçok kez değişikliğe uğratılan Ulu cami ve köşelerinde silindir biçiminde dört büyük kulesi ve görkemli duvar örgüsüyle XVIII. yy.'dan kalma ribat. Kent surları da aynı döneme aittir. Halef kulesi'nin (IX. yy.) çevresinde gelişen kasba büyük bölümüyle XI.-XIV. yy.'dan kalmadır.

SUSA, İtalya'da kent, Piemonte'de (Torino ili), Dora Riparia'nın yukarı vadisinde; 7 800 nüf. Kent, Mont-Cenis ve Montgenèvre yollarının kavşağındadır. XI. yy.'dan kalma katedral. Augustus takı (İ.Ö. 9) ve Romalılar'dan başka kalıntılar. Müze.

—Tar. Antik *Segusio*, Alpes Cottiae'nin merkezi. Susa XIII. yy.'dan beri hemen hep Savoia'ya ait oldu. Friedrich I Barbarossa tarafından yakıldı (1174). Daha sonra Fransızlar onu ele geçirdiler (1690, 1704), surlarını yıktılar (1798) ve Po yönetim bölgesinin bir ilçesi yaptılar.

SUSA geçidi, Alpler'de boğaz, *Susa*, İtalya kesiminden girişe egemen konumdadır; yüksl. 500 m. Romalılar, burada yaptıkları bir yolla İtalya'yı Güney-doğu Galya'ya bağladılar. 1629'da Louis XIII ve Richelieu, Susa geçidini zorlayarak İsviçreliler ile İmparatorluk kuvvetlerini geri püskürterek Louis XIII'ün uyruğu olarak doğan Mantova dükünün fief'leri olan Mantova ve Monferrato'yu kurtardılar.

SUSAK sıf. **1.** Susamış, susayan. **—2.** *Susak ağızlı*, boş konuşan kimse için kullanılır. **—3.** *Susak burunlu*, iri, çirkin bir burnu olan.

◆ a. Sukabağından yapılan ya da ağaçtan oyulan maşrapa.

◆ sıf. ve a. Aptal, salak.

SUSAKAĞISI a. Atgillerde genellikle dört yaşından genç hayvanlarda görülen ve üst solunum yolları ile buralardaki lenf bezlerinde irinli iltihaba neden olan bulaşıcı salgın hastalık.

—ANSİKL. Susakağısı, dolaylı olarak, göğüs girişindeki lenf bezinin hipertrofiye uğraması yüzünden ortaya çıkan rekürens siniri lezyonu ile soluğanlığa, streptokok toksinine karşı beliren duyarlılık yüzünden de anazarka (kanamalı at purpurası) neden olabilir. Bir streptokokun *(Streptococcus equi)* neden olduğu susakağısı, eskiden baş edilmez bir afet iken antibiyotikler sayesinde seyrelmiş ve zararsız hale gelmiştir. Susakağısı genellikle yavaş ilerleyen bir hastalık olarak bilinir; 4-8 günlük bir kuluçka devresinden sonra, birdenbire ateş yükselmesi, irinli burun akıntısı, akut bir larenjit ve farenjit ile başlar. Çenealtı ve yutak arkası lenf bezleri önce sert ve ağrılı, sonra da çalkantılı olarak ele gelir. Tedavi, antibiyotiklerle yapılır (en az 8 gün). Salgın halinde sağlık koruma kuralları uygulanmalıdır. Hasta hayvanlar oldukları yerde tecrit edilmeli, en son yakalanan hayvanlara tedavide öncelik tanınmalıdır. Binalar ve aletler dikkatli ve titiz biçimde dezenfekte edilmelidir.

SUSAKLIK a. **1.** Susamış olma durumu, susuzluk. **—2.** Aptallık, salaklık.

SUSAM a. (lat. *sesamum;* yun. *sesamon*). Yağca zengin yenebilir tohumları için yetiştirilen, tropikal ve güney Afrika kökenli bitki. (Bil. a. *sesamum;* susamgiller familyası.)

—ANSİKL. Susamın alt yaprakları karşıt, üst yaprakları almaşıktır. Yaprakların koltuğunda tek tek yer alan çiçekler eğri borumsu bir taç taşır, taçyapraklarının uçları dudak gibi ayrılır. Meyve çok sayıda yağlı tohum içeren bir kapçıktır.

Susam, öteden beri yetiştirilen en eski yağ bitkisi sayılır. Eski uygarlıklarda çok büyük önemi vardı. Günümüzde, sıcak bölgelerdeki bazı halklar için tohumlanının, gerek yüksek oranda kaliteli yağ içermesi (% 59'dan fazla sıvı yağ), gerek yüksek oranda protein taşıması (küspenin

% 42'si) bakımından değerli bir besin kaynağıdır Susam yağı çok kararlı bir yağdır, kolay bozulmaz ve acılaşmaz; yağ asitleri bakımından bileşimi idealdir (% 40 oleik asit, % 45 linoleik asit). Küspesi de gerek içerdiği aminli asitlerin kalitesi (yüksek metiyonin oranı), gerek mineral maddelerin bolluğu (kalsiyum ve fosfor) bakımından çok yüksek besleyici değere sahiptir. Tohumları yağ elde etmekte (basınçla ve çözücüyle özütleme) ve kavrulup öğütüldükten sonra şeker ya da pekmezle karıştırılarak (tahin, tahin helvası) insan beslenmesinde kullanılır ya da simit ve çöreklerin üstüne yapıştırılır. Yağı alınmış susam unu (kabuksuz tohumlardan yapılır), bebekler için mama yapımında protein kaynağı olarak kullanılır.

SUSAM a. (Ali Baba'nın, mağarasını açmak için söylediği *Açıl susam açıl* formülünde geçen sözc.). Bir şeyi elde etmeye, bütün kapıları açmaya, bütün engelleri aşmaya yarayan şaşmaz büyülü sözcük.

SUSAMA a. Susamak eylemi. (→ SUSUZLUK.)

SUSAMAK gçz. f. **1.** Su içme gereksinimi duymak, susuzluk duymak. **—2.** Toprak, bitkiler sözkonusuysa, sulanması gerekmek. **—3.** Ed. *Bir kimseye, bir şeye susamak*, ona karşı büyük bir gereksinim, bir istek duymak; ona kanamaz olmak; onu özlemek: *Bir kimseye, sesine susamak. Bilgiye, öğrenmeye susamak. Özgürlüğe susamak.* **—3.** *Kana, kanına susamak* → KAN.

◆ **susanmak** edilg. f. Susuzluk duyulmak: *Az önce su içtin, bu kadar çabuk susanır mı?*

◆ **susatmak** ettirg. f. Susuzluk vermek.

SUSAMGİLLER a. Çiçekleri bitişiktaçyapraklı, didinam erkekorganlı ve üst yumurtalıklı olan, meyveleri çok tohumlu tropikal bitkiler familyası. (Acemborusugiller ve ayıpençesigiller familyalarına çok benzeyen susamgillerde 16 bitki cinsi yer alır: *ceratotheca, pedalium, sesamum* vb. Bil. a. *pedaliaceae.*)

SUSAMHELVASI → HELVA.

SUSAMLI sıf. Üzerine ya da içine susam konmuş yiyecek için kullanılır: *Susamlı kurabiye. Susamlı çörek.*

SUSAMSI sıf. Anat. *Susamsı kemik,* bazı kirişlerin içinde ya da el ve ayağın bazı eklemleri yakınında bulunan küçük kemik. (Susamsı kemiklerin sayısı değişkendir.)

SUSAMURU a. **1.** Suda yaşayan, daha çok balıkla beslenen, perdeayaklı, gececi, etçil bazı hayvanların ortak adı. (Sansargiller familyası; Lutrinae oymağı.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Deniz susamuru, denizde yaşayan, nadiren karaya çıkan, kısa boyunlu, kısa ve yassı kuyruklu etçil hayvan. (Ön ayaklarının parmakları birbirine yapışıktır. Derisidikenlilerle ve kabuklularla beslenir; bunları, suda sırt üstü yatarak karnının üstüne koyduğu bir taşa çarparak kırar. Deniz susamuru Kuzey Büyük Okyanus kıyılarında yaşar. Bil. a. *Enhydra lutris.*)

—Kürkç. Bu hayvanların kürkü; ticarette buna benzer çeşitli kürklere verilen ad (bizam sıçanı derisi, kulaklı denizaslanı.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Susamurunun yirmi kadar türü bilinmektedir ve bunların hemen hemen hepsi tatlısularda yaşar. Gözler ve kulaklar küçüktür. Adi susamuru da denen Avrupa susamuru *(Lutra lutra)* yaklaşık bir metre uzunluğundadır. Suyun yakınında, iki kapılı bir inde yaşar, yavrularını orada büyütür. Güney Amerika'da bulunan dev susamuru *(Pteronura brasiliensis)* yaklaşık iki metre uzunluğundadır. Aonyx cinsine giren Afrika ve Asya türleri pençesizdir. Susamurları yavruyken evcilleştirilerek balık avlanmaya alıştırılabilir.

—Kürkç. *Irmak susamuru,* su geçirmez, tıkız ve gür tüylü, parlak esmer renkli bir kürkle ayırt edilir. En güzel deriler Kanada ve Virginia'dadır; Brezilya susamuru ırmak susamurundan daha büyüktür, oysa Kongo susamuru bundan daha küçük bir türdür. Yumuşak, gümişi kestane renkli *deniz susamuru* büyük ölçüde kırıma uğramıştır; yine de Kaliforniya'ya kadar olan Amerika kıyılarında bulunan bu tür, koruma altına alınmış ve derisinin ticareti yasaklanmıştır. Buna karşılık kestane renkli ve sert kılı olan bir kulaklı denizaslanı türünün, işlendikten sonra giysi yapımında kullanıldığı sanılmaktadır. *Hudson susamuru* kürküne gelince bu, bizam sıçanı derisinin kaba kılları alınmış ve siyaha boyanmış değişik bir çeşididir.

SUSAMYAĞI a. Susam tanelerinden çıkarılan yağ.

SUSANİN (İvan), rus halk kahramanı (öl. 1613). Kostromalı bir köylüydü, polonyalı çetecilerin kaçırmak istediği genç çar Mihail Fyodoroviç'i kurtarmak için kendini feda etti. Bu olay Glinka'nın *Zizn za Carja* (Çar için hayat) adlı operasına esin kaynağı oldu.

SUSANMAK → SUSAMAK.

SUSANNİT a. (fr. *susannite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan doğal kurşun sülfokarbonat. (*Susanna* [İskoçya] maden ocağında bulunur.)

SUSANOO ya da **SUSANOVO** (japonca *coşkulu er*), japon mitolojisinde fırtınanın kişileştirilmiş şekli olan İzanagi'nin oğlu. Kız kardeşi tanrıça Amaterasu'nun sarayındaki küstahça davranışları ve onun mülklerini yakıp yıkması sonucu gökyüzünden kovuldu ve Batı Japonya'da İzumo krallığı'na sürüldü. Orada ülkeye dehşet saçan, yedi başlı bir ejderhayı öldürdü ve görkemli Kusanagi kılıcını yeniden ele geçirerek kız kardeşine armağan etti. Ejderhadan kurtardığı bir genç kızla evlendi ve böylece birçok tanrının doğmasını sağladı.

SUSARMISAĞI a. *Yörs.* Kurtluca.

SUSATMAK → SUSAMAK.

SUSATO (Tielman), flaman nota basımcısı ve besteci (Köln XV. yy. sonu-Anvers 1561'den sonr.). Anvers'e göç etti, 1529'da Notre-Dame kilisesi'nde çalgıcıydı. 1543'te, ortaklarıyla, kurduğu müzik yayınları firmasını sonradan tek başına yönetti. On dört fransızca şarkı kitabı (1543-1555), üç missa kitabı (1545-46), iki flamanca şarkı kitabı (1551), bir dans havaları kitabı, on beş motet kitabı (1553-1557) yayımladı. Fransızca ve flamanca şarkı besteleri vardır.

SUSAYIŞ a. Susamak eylemi ya da biçimi.

SUSE → SUS.

SUSEDİRİ a. Kuzey Amerika'nın batısında yetişen kozalaklı büyük ağaç. (Çamgiller familyası.)

—ANSİKL. Susediri (*Calocedrus decurrens*, esk. *Libocedrus decurrens*) 40 m yüksekliğe ulaşabilen, konik tepeli, yassı dallı, doğrudan doğruya dala bitişik ve eni boyundan geniş, kokulu yapraklı büyük bir ağaçtır; kozalakları 6 yassı pulcuktan oluşur ve tohumlarında birbirine eşit olmayan iki kanat bulunur. Dar sütun gibi yükselen tepesi nedeniyle süs ağacı olarak park ve bahçelerde yetiştirilir. Susediri çamgiller arasında her iki yarıkürede rastlanan ender ağaçlardandır.

SUSEKSİT a. (fr. *sussexite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan hidratlı doğal magnezyum ve manganez borat.

SUSEMENDERİ a. Kuzey yarıküre'de tatlısularda yaşayan, küçük bedenli, kuyruklu amfibyum. (Başlıca cinsi *Triturus;* semendergiller familyası; boyu 7-16 cm.)

—ANSİKL. Susemenderleri uzun gövdeli, yassı kuyruklu, ince bacaklı hayvanlardır. Bataklıklardan ya da göllerden hiç çıkmazlar; buralarda buldukları böcek larvalarıyla, kurtlarla, kabuklu küçük hayvanlarla beslenirler. Kış yaklaşınca sudan ayrılır, toprağa girerek ya da taşların altında yuvalanarak kış uykusuna yatarlar. İlkbaharda, dişi susemenderi sönük renkli kaldığı halde, erkek susemenderi çeşitli parlak renklere bürünür, sırtında bir çıkıntı ya da parmaklarının arasında perde belirir; ama bütün bu süsler kısa süre sonra kaybolur. Susemenderi yumurtayla ürer. Yumurtadan çıkan larvalar, erişkinler gibi avlanarak beslenir ve başkalaşması pek önemli olmadığından biçim olarak erişkinden çok az farklıdır.

Susemenderinin birçok türü vardır: adi susemenderi (*Triturus vulgaris;* boy 8-11 cm, Batı Avrupa'dan Sibirya'ya kadar yaygındır, bataklıklarda ve su dolu çukurlarda yaşar); perdeayaklı susemenderi (*T. helveticus;* boy 7-9 cm, 2 000 m yükseltiye kadar bataklıklarda ve turbalıklarda yaşar); dağ susemenderi (*T. alpestris;* boy 8-12 cm, İspanya'dan Karpatlar'a kadar, dağlardaki bataklıklarda ve göllerde yaşar); taraklı susemenderi (*T. Cristatus;* boy 14-18 cm, bütün Avrupa'da bitkisi bol sularda bulunan ve erkeğinin yüksek sırt çıkıntısından dolayı eşeysel ikibiçimliliği çok belirgin olan bir türdür); alaca susemenderi (*T. marmoratus;* boy 12-16 cm, Batı Avrupa'daki ova bataklıklarında yaşar); Pirene susemenderi *(Euproctus asper);* Korsika susemenderi *(E. montanus);* İtalya susemenderi *(Hydromahtes italicus).*

Bk. resim sayfa 10894

SUSEN a. (fars. *sūsen*). Esk. bot. Süsen: *"Sen ol kerîmsin ki sevsenin zebânını sûsen zebânlar gibi, nîmetin ezkâriyle gûyâ eylersin"* (Ebüzziya Tevfik).

M. Levassort

Sus
Ulu cami (IX. yy.)

çiçekli dal meyve

susam

Avrupa susamuru
(Lutra lutra)

deniz susamuru
(Enhydra lutris)

erkek taraklı **susemenderi** *(Triturus cristatus)* [çiftleşme dönemi süsleriyle]

dişi alaca **susemenderi** *(Triturus marmoratus)*

John Giannini-Gamma

Mihail Andreyeviç **Suslov** (1975'te)

SUSENİYE a. (fars. *süsen* ve ar. *-iyye*'den *süseniyye*). Esk. bot. Süsengiller.

SUSEVER sıf. Fizs. kim. Suya karşı yüksek ilgi gösteren moleküller için kullanılır. (Susever moleküller, genellikle iyonlaşabilen sistemlerdir [asitler, bazlar ya da tuzlar]. Suya göre hidrokarbonlar [yağlar] tarafından daha çok çekilen susevmez moleküllerin karşıtıdırlar.) [Eşanl. HİDROFİL, SUCUL.]

SUSEVERLİK a. Fizs. kim. Kimi moleküllerle su arasında kuvvetli bir çekim ve yüksek bir ilginin bulunmasına bağlı olarak ortaya çıkan moleküsel özellik. (Eşanl. HİDROFİLİ, SUCULLUK.)
—Biyokim. Kolloitlerin az ya da çok miktarda su soğurma ve tutabilme özelliği. (Bu olay, canlı varlıkların ağırlıklarının neden onda dokuzundan fazlasının sudan meydana geldiğini gösterir.)

SUSEVMEZ sıf. Fizs. kim. Suya karşı ilgi göstermeyen, sudan uzaklaşan moleküller için kullanılır. (Doymuş ya da aromatik organik zincirler, tipik susevmez moleküllerdir.) [Eşanl. HİDROFOB]

SU SHİ → SU ŞI.

SUSIĞIRI a. *Yörs.* Manda.

SUSİANE, günümüzde **Huzistan,** Önce Pers satraplığı'nın, daha sonra başkenti Sus olan Seleukeia'nın yunan dilinde adı. İran blokunun güney-batı kenarını kapsar; ama büyük bölümü, Aşağı Mezopotamya'nın D.'sunda, Kerha ve Karun' un suladığı zengin çanakta uzanır.

SUSİNEĞİ a. Böcbil. SUBÖCEĞİ'nin eşanlamlısı.

SUSİNİ (Antonio), italyan heykelci (öl. Floransa 1624), Giambologna'nın öğrencisi ve yardımcısıydı. Özellikle Cosimo I'in at üstündeki heykelinin yapımında ustasıyla birlikte çalıştı ve gene ustasının modellerine göre birçok küçük tunç heykel yaptı.

SUSKU a. Az konuşma, susma, sükût.

SUSKUN sıf. **1.** Konuşkan olmayan, sessiz, sakin yaradılışlı kimse için kullanılır: *Suskun, çekingen bir insan.* **—2.** Sohbete katılmayan, konuşmadan uzak duran kimse için kullanılır: *Bu akşam çok suskunsun, bir şey mi oldu?* **—3.** Duygu ve düşüncelerini açıklamayan, tepki göstermeyen: *Muhalefet suskundu.*

◆ be. Sessiz, sakın bir biçimde, ses çıkarmadan: *Saatlerce bir köşede suskun oturdu.*

SUSKUNLUK a. **1.** Konuşmama, konuşmaya katılmama: *Yorgunluktan hepimize bir suskunluk geldi.* **—2.** Duygu ve düşüncelerini açıklamama; tepkisini belli etmeme: *Suskunluğu beni çıldırtıyordu. Muhalefetin suskunluğu.* **—3.** Mektup yazmama, kendisinden haber vermeme: *Mektubu gecikti, suskunluğunun nedenini anlayamıyorum.* **—4.** Bir yazarın son yapıtından yenisinin yazılmasına kadar geçen ve uzun olarak düşünülen süre: *Üç yıllık bir suskunluktan sonra yeni yapıtıyla büyük bir ilgi topladı.*
—Nörol. *Akinetik suskunluk,* hastanın, uyanık gibi göründüğü, ama çevresiyle hiçbir iletişime giremediği dikkat bozukluğu. (Bu tür hastalar, konuşmazlar, hareket etmezler ve uyarılara [özellikle içorganlardan gelenlere] hiçbir tepki göstermezler ya da çok zayıf bir tepki gösterirler. Bu hastalığa, iki yanlı alın korteksi lezyonlarında, beyin tabanındaki boz çekirdek ve ağsı madde lezyonlarında, beyin sapı sıkışmalarında ve hidrosefalilerde rastlanır.)
—Psik. Dil ve beyin merkezlerinin ve ses organlarının organik bakımdan tam olmasına rağmen ortaya çıkan iradi ya da iradi olmayan, bütünsel ya da parçasal konuşma yoksunluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psik. Organik bozuklukların bulunmayışı, ruhsal kökenli olan suskunluğun, sözyitiminden ve dilsizlikten ayırt edilmesini sağlar. Çocukta, çocuksal nevrozlar sözkonusu olduğunda, suskunluğa sık rastlanır. Suskunluk, büyük bir korkudan sonra ansızın da ortaya çıkabilir. Yetişkinde ise suskunluk, bazı ikircikli durumlarda yararlı ve iradi olabilir. Histeriklerin suskunluğu sesyitimine benzetilebilir. Bu durumda hasta, söylemek istediğini yüz hareketleriyle açıklar. Sinir çöküntüsünde ise, klinik tabloda ağır basan ketlenmenin önemli bir belirtisidir. Yetişkinlerde rastlanan şizofrenin autismaya dayanan biçimlerinde de, suskunluk sık görülür. Paranoyaklarda, kötülüğe uğrama düşüncesiyle ilintilidir.

SUSLOV (Mihail Andreyeviç), rus siyaset adamı (Şahovskoye, Simbirsk yönetim bölümü, 1902 - Moskova 1982). Fakir köylü komitelerinde çalıştı (1918-1920), 1921'de Komünist partisi'ne girdi. 1931'de parti yönetim mekanizmasında yer aldı ve 1947'de merkez komitesi sekreterlerinden biri oldu. Agit-prop bölümünün başına getirildi, Jdanov'a savaş sonrası baskıcı siyasetinde yardım etti ve Pravda'nın başyazarlığına atandı (1949-50). 1952-1953 ve 1955-1982 arasında merkez komitesi prezidyumu (1966'da *Politbüro* adını aldı) üyesi oldu ve ideolojik sorunlar uzmanı olarak tanındı. XX. Kongre'de (1956), kişiye tapmayı ve sosyalist yasallığın ihlallerini kınadı. Fakat haziran 1963'te, prezidyumdaki meslektaşlarından aldığı destekle Hruşçev'in istifasını istedi. Brejnev yönetimi sırasında, marxçılık-lenincilik normlarına bağlılığı savundu; yöneticiler ve iktisatçılar ile yeni-stalinciler arasında hakem rolü oynadı.

SUSMA a. Susmak eylemi.
—Cez. us. huk. *Susma hakkı,* sorgu sırasında sanığın sorulan sorulara cevap vermek zorunda olmaması. (Sorgunun başında sanığa isnat edilen suçun ne olduğu bildirilir ve bu konuda cevap vermek isteyip istemediği sorulur [Cez. muh. us. k. md. 135].)

SUSMA a. El sant. Sarma tekniğiyle yapılan sayılı bir nakış türü.
—ANSİKL. Susma, eski türk işlemelerinde sık görülen bir nakış türüdür. İğnenin motife göre bir tel ileri ya da geri batırılması, susma tekniğinin temelini oluşturur. Arada yalnızca bir tel bulunan uzunlu kısalı sıralar biçiminde bir görünümü vardır. Susma, işleme tekniğinin özelliği nedeniyle daha çok geometrik motiflere uygulanır.

SUSMAK gçz. f. **1.** Konuşmaktan kaçınmak ya da konuşmayı kesmek: *Konuşup da gülünç olacağına, sussaydın daha iyi olurdu.* **—2.** Konuşmamak, duygularını göstermemek: *Ne sorarsam sorayım susuyor. Muhalefet susuyor, hiçbir tepki göstermiyor.* **—3.** Gürültüyü kesmek, ses çıkarmamak: *Kurtlar kuşlar susmuştu. Silahlar sustu.* **—4.** Soyut bir şey sözkonusuysa, etkisini gösterememek: *Adaletin sustuğu yerde haksızlık başlar.* **—5.** Bir sanatçıdan söz ederken, yapıt vermemek (zaman tümleciyle): *Üç yıl sustuktan sonra yeni romanıyla büyük bir ilgi topladı.* **—6.** Ed. Ölmek: *O insan sevgisiyle çarpan yürek artık sustu.* **—7.** *Sus!,* konuşma, gürültü etme. ‖ *Sus payı,* bir kimsenin konuşmaması, susması için ona verilen şey; susmalık. ‖ *Sen sus!,* lafa karışma, senin konuşmaya hakkın yok.

◆ **susturmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi susturmak,* onun ses çıkarmasını, gürültü yapmasını önlemek; ona konuşmamasını söylemek; onu susmaya zorlamak: *Ağlayan bir çocuğu susturmak. Şu çocukları sustur lütfen. İsteklerimizi dile getirmek istiyordum, ama daha ilk cümlede beni susturdu.* **—2.** *Bir topluluğu susturmak,* karşıt görüşteki bir grubu konuşamaz, duygu ve düşüncelerini söyleyemez duruma sokmak: *Muhalefeti, sendikaları, aydınları susturmak.* **—3.** *Bir kimseyi (bir şeyle) susturmak,* söylenen bir sözle ya da yapılan bir hareketle karşısındakini artık söz söyleyemeyecek, yanıt veremeyecek bir duruma getirmek; ağzını kapatmak; ilzam etmek: *Kanıtlarıyla hasımlarını susturmak.* **—4.** *Bir şeyi susturmak,* sesini, gürültüsünü engellemek, sesle yayın yapan bir aygıtı kapatmak: *Sustur şu makineyi, şu radyoyu, çalışamıyorum.* **—5.** *Bir şeyi (soyut) susturmak,* ortaya çıkmasını engellemek; bastırmak: *Kalbinin sesini susturmak. İçindeki isyanı susturmak.* **—6.** *Arg. Bir kimseyi susturmak,* öldürmek.

◆ **susturulmak** edilg. f. **1.** Ses çıkarması, gürültüsü engellenmek; konuşması, duygu ve düşüncesini dile getirmesi engellenmek, susmaya zorlanmak: *Toplar susturuldu. Zorla susturulan halk.* **—2.** *Arg.* Öldürülmek.

SUSMALIK a. Bir kimseye bir konuda konuşmaması ya da bir şeye karşı çıkmaması için verilen para, hediye vb.; sus payı, hakkısükût.

SUSMAR a. (fars. *süsmar*). *Esk.* Kertenkele.

SUSPUS be. Sinmiş, susmuş bir biçimde: *Adam bağırınca hepsi suspus oldu. Köşede suspus duran insanlar.*

SUSQUEHANNA, ABD'de (New York ve Pennsylvania) ırmak, Chesapeake koyundan, Atlas okyanusu'na dökülür; 715 km (havzası 71 410 km²). İki ana kolu Apalaşlar'ın kuzeyinden doğar; Harrisburg' un yukarısında birleşir.

SUSSEX, Büyük Britanya'nın güneyinde bölge, Manş kıyısında, iki yönetim bölümüne ayrılmıştır (East* Sussex ve West* Sussex). Weald antiklinalinin güney bölümünde uzanır ve South Down'ları içine alır. Güzel meşe ağaçlarıyla ünlü ormanlık Sussex, aynı zamanda bir hayvancılık, meyve yetiştiriciliği, şerbetçiotu, tahıl ve pancar üretim bölgesidir.

SUSSEX, Ælle (ya da Ella) tarafından kurulmuş olan sakson krallığı (477-514 ?). Başkenti *Cissaceaster* (Chichester). 825' te, Wessex'e bağımlı durumdaydı, ona oranla vasal bir krallık oluşturuyordu.

Sussex tavuğu, İngiltere kökenli tavuk ırkı. İri, ağır, bol yiyici, bol yumurtlayıcı, lezzetli etli bir tavuktur.

SUSSEX-SPANİEL a. (ing. *sussex -spanill,* Sussex epanyölü'nden). İngiltere kökenli ferma köpeği. Sarı parıltılı koyu kahverengi kıllı, küçük boylu bir köpektir.

SUSTA a. (ital. *su sta!* ya da *sta su!,* ayakta dur, dik dur'dan). **1.** *Bir köpeği susta durdurmak,* arka ayakları üzerine kalkarak ön ayaklarını göğsüne doğru büküp durmasını sağlamak. **—2.** *(Bir kimseyi) susta durdurmak,* bir kimseyi ya da kimseleri yıldırmak, korkutmak (tkz.). ‖ *Susta durmak, sustaya kalkmak,* köpekten söz ederken, arka ayakları üzerine kalkmak. ‖ *Susta durmak,* bir kimseden söz ederken, bir başkasının önünde korkudan saygılı ve çekingen davranmak (tkz.).

SUSTA a. (yun. *susta*). Emniyet yayı: *Çakının sustasına basmak.*

SUSTA a. Müz. Sirtonun meyan bölümüne verilen ad.

SUSTALI sıf. Sustası olan kesici bir alet için kullanılır: *Sustalı bıçak, çakı.*
—Bıçakç. *Sustalı bıçak,* açık kalmasını sağlayan yayı geriye çekmeden kapatılamayan, katlanabilir bıçak.

◆ a. Sustalı çakının kısaltılmışı.

SUSTEN geçidi, Alpler'de geçit, İsviçre'de, Heuberg ile Sustenspitz arasında; 2 224 m. Bırkaç tünelle bu geçidi aşan karayolu Aar vadisini Reuss vadisine bağlar. Grimsel'den geçmeden Bern'den Sankt Gotthard'a gitme olanağı verir. Özellikle turizm açısından önemlidir.

SUSTENTACULUM TALİ a. (lat. *sustentaculum,* destek, ve *tali,* ayak bileği an-

lamına gelen *talus*'un in hali). Anat. Topuk kemiği iç yüzünde bulunan ve taban kubbesinin yapısına giren çıkıntı.

SUSTRİS (Lambert), hollandalı ressam (Amsterdam 1515-1520'ye doğr. - Padova ? 1568). Resimde "okul" denen şeye tümüyle yabancı, tam anlamıyla gezgin bir ressamdı. Utrecht ya da Haarlem'de, Van Scorel ya da Van Heemskerck'in çevresinde yetişmiş olan Sustris, çok genç yaşta İtalya'ya gitti ve burada padova-venedik okulu ressamlarının çevresinde çalıştı. 1545'e doğru, Tiziano'nun atölyesine girdi. Sırasıyla Tiziano'nun (*Venüs*, Rijksmuseum [Amsterdam], 1548'e doğr.), Veronese ve N. Dell'Abate'nin (*Venüs ve aşk*, 1555'e doğr., Louvre), Tintoretto'nun (*Bir soylunun portresi*, Birmingham) etkisinde kaldı. —Oğlu FREDERİK (Padova ? 1540'a doğr. - Münih 1599), ressam, gravürcü ve mimardı, özellikle Almanya'da çalıştı.

SUSTURMA a. Susturmak eylemi.

SUSTURMAK → SUSMAK.

SUSTURUCU sıf. Bir kimseyi susturan, onun susmasını sağlayan: *Susturucu bir yanıt.*

◆ a. Sil. Patlamanın gürültüsünü azaltmak için ateşli bir silahın namlu ağzına takılan aygıt.

—Elektroakust. Bir alıcıda, bir istasyon aranırken beliren fon gürültüsünü bastırmaya yarayan elektronik düzenek. ‖ Bir yükseltecin çıkış düzeyini, sabit bir değerde zayıflatmaya olanak veren düzenek.

—Hidr. pnöm. Pnömatik bir aygıtta dışarı atılan havanın gürültüsünü sönümleyen düzenek.

—Isıl mot. İçten yanmalı ya da tepkili bir motorda, yanma sonucunda oluşan gazların dışarıya atılmasından ve egzosla iletilen iç rezonanslardan kaynaklanan gürültüyü sönümleyen düzenek. (Susturucu egzos borusu üzerine yerleştirilir.)

—Müz. Telli ve klavyeli çalgılarda, çekilen (klavsen) ya da vurulan (piyano) bir telin titreşimlerini anında durdurmaya olanak sağlayan parça. (Ana bölümü, sesi boğmak için tele yaslanan küçük bir keçe parçasıdır. *Piyano* ve *forte* etkileri bu susturucuların kuvvetli ya da hafif kullanılmasıyla elde edilir.)

—Oto. *Egzos susturucusu*, motordan çıkan yanmış gazların içinde genleştiği aygıt. (Egzos gürültüsünü de azalttığından bu aygıta "susturucu" adı verilmiştir.)

—Saatç. Bir çalarsaatte, tokmağın zile vurmasını önleyen yay.

SUSTURULMAK → SUSMAK.

Susurluk
Sultançayır kalesi'nden çıkan roma mezartaşı, *Balıkesir*

SUSURLUK, G. Marmara bölümünde Balıkesir iline bağlı ilçe; 43 022 nüf. (1990); 601 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 44 köy. Merkezi, Balıkesir'in yaklaşık 40 km K.-D.'sunda *Susurluk*, 18 906 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, şekerpancarı, tütün, pamuk üretimi. Bor tuzu yatakları. Şeker fabrikası.

SUSURLUK ırmağı ya da **SİMAV çayı,** antik **Makestos,** G. Marmara bölümünün en büyük akarsuyu; 321 km. Simav çukurunun K. ve G. kenarındaki dağlardan inen kaynak kollarının birleşmesiyle oluşur; tektonik bir hattı izleyerek B.'ya yönelir; bu kesiminde Simav çayı adını alır. Sındırgı'dan sonra keskin bir dirsekle K.'e döner. Balıkesir ovası ile Manyas-Ulubat çöküntü alanı arasındaki dağlık kesimi, yer yer boğaz görünümü alan dar bir vadi içinde aşar. Karacabey yakınında Kuş gölü ve Ulubat gölünün gideğenlerini alır Mudanya dağlarını bir boğazla aşar ve bataklık bir deltada Marmara denizi'ne dökülür. Bu son kesimine Kocaçay adı verilir. Rejimi sel özelliğinde olduğundan zaman zaman taşkınlara yol açar. Orta çığırındaki uzun süreli ölçümlere göre ortalama akımı 50 m^3/sn; bu akımın gözlem süresinde saniyede 2 350 m^3'e çıktığı ölçülmüştür. Ortalama olarak martta en çok (119 m^3/sn), ağustosta en az (1,6 m^3/sn) su geçirir. Akaçlama alanı bor tuzları bakımından zengin olduğundan suları çözünmüş borat içerir.

SUSUŞ a. Susmak eylemi ya da biçimi: *Çok anlamlı bir susuş.*

SUSUZ sıf. **1.** Suyu çekilmiş bir akarsu; su akmayan bir çeşme için kullanılır. **—2.** Nemsiz, kuru: *Susuz topraklar.* **—3.** Suyu olmayan ya da suyu çok azalmış bir şey için kullanılır: *Susuz limon, portakal.* **—4.** Yağmursuz, kurak geçen bir zaman dilimi için kullanılır: *Bu yıl susuz bir yaz geçirdik.* **—5.** Su içme gereksinimi duyan insan ya da hayvan için kullanılır: *Hayvan kaç gündür susuz, ona su verin.* **—6.** Çoğul iyelik ekiyle yüklem olarak kullanıldığında, kullanma suyunun bulunmadığını belirtir: *Üç gündür susuzuz, sularımız akmıyor.*

◆ be. **1.** Su içmeden, su almadan, su olmadan: *Susuz yaşanmaz. Çiçekleri susuz bırakmak. Sular kesilince üç gün susuz kaldık.* **—2.** Su katmadan; sek: *Rakıyı susuz içmek.*

SUSUZ, Kastamonu'nun Araç ilçesine bağlı Boyalı bucağının merkezi iken 1985'ten sonra adı Boyalı'ya çevrildi.

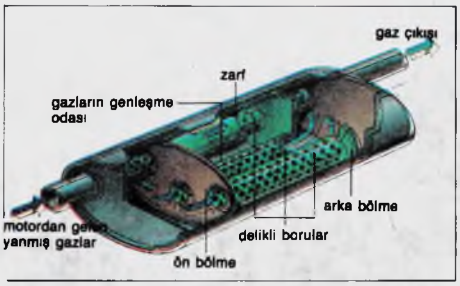
SUSUZ, Afyonkarahisar'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 359 nüf. (1990). Belediye.

SUSUZ, Doğu Anadolu bölgesinde Kars iline bağlı ilçe; 19 025 nüf. (1990); 645 km^2; 28 köy. Merkezi, Kars'ın 22 km K.'inde *Susuz* (esk. *Cılavuz*), 2 937 nüf. (1990). Hayvancılık.

SUSUZ, rumca **Suskiou,** G. Kıbrıs rum kesiminde Baf ilçesine bağlı köy.

SUSUZ mağarası, Akdeniz bölgesinde Seydişehir'in 15 km kadar G.-D.'sunda Kretase kireçtaşları içinde oluşmuş mağara. Mağaranın içinden yeraltı deresi geçer.

Susuz yaz, Necati Cumalı'nın uzun öyküsü (1962) ve aynı adı taşıyan oyunu (1968). Bir Ege köyünde su yüzünden baş gösteren çekişmeye dayanır: köyün suyuna elkoyan Hasan'ın bir çatışmada işlediği cinayeti kardeşi Osman üstlenmek zorunda kalır. Hasan onun hapiste öldüğü söylentisini yayarak yengesiyle yaşamaya başlar. Genel afta kocası köye dönünce zorba ağabeyi çifteyle öldüren genç kadın kendisinin, eşinin, köylülerin öcünü alır. 1950'lerin toplumsal-ekomomik sorunları çerçevesinde gerçekçi görüntüleri, yerel renkleri yansıtan yapıt M. Erksan tarafından filme çekildi (1963, Uluslararası Berlin Film şenliği, Altın ayı büyük ödülü).

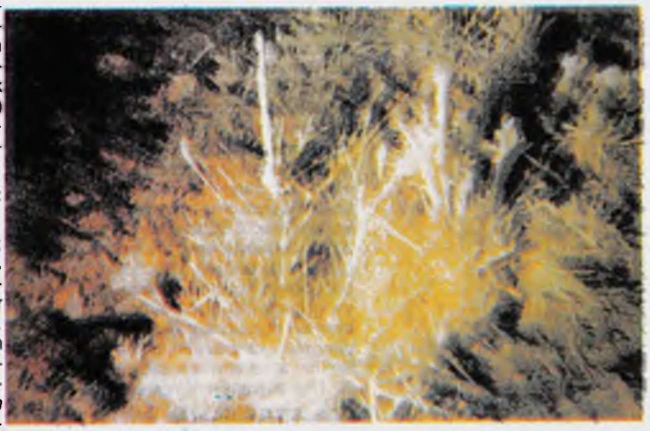

otomobillerde kullanılan egzos susturucusu

SUSUZLUK a. **1.** Güçlü bir su içme gereksinimi ve bu gereksinimin verdiği duyum: *Giderilmez bir susuzluk. Susuzluğunu gidermek.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir bölgede, bir ülkede su olmaması durumu: *Susuzluk tehlikesi. Susuzluktan kaynaklanan ürün kıtlığı.* **—3.** Susuz kalan bir şeyin durumu: *Susuzluktan kavrulan ekinler.* **—4.** *Susuzluktan ölmek*, çok susamak.

—ANSİKL. Susuzluk, ağız ve yutak boşluklarının kurumasına ve dolayısıyla tükürük salgılarının azalmasına bağlı bir duygudur; kanda ve dokularda su oranının azaldığını ve dolayısıyla organizmanın suya gereksinimi olduğunu gösterir. Susuzluk açlıktan ve uykudan daha önemli, daha zorlu bir gereksinimdir, çünkü organizmada hiçbir işlev, hiçbir metabolizma, organlarımız organik koloitlerin su emmesini ve atılacak artıkların erimesini sağlayacak kadar suyla dolmadan gerçekleşemez.

Susuzluk nedenlerinin bazıları fizyolojik, bazıları ise istisnai ya da hastalığa bağlıdır. Birinciler arasında idrarla su çıkarma, deriyle terleme ve akciğerlerden buharlaşma sayılabilir. İkinciler arasında ise çevre sıcaklığının yükselmesi (bol terlemeye yol açan), ağır bir kas çalışması, ateş, müshil kullanılması, ishaller, kusmalar, idrar söktürücüler gibi bazı ilaçlar ve şeker hastalığı gibi bazı hastalıklar bulunur.

Susuz mağarası
kireçli oluşumlardan bir görünüm
Konya

Susuz yaz filminin bir sahnesinde U. Doğan ve H. Koçyiğit

Suşehri'nden genel görünüm *Sıvas*

kızıl **sutavuğu** *(Crex crex)* kış tüyleriyle

sutavuğu ya da **suyelvesi** *(Rallus aquaticus)*

Susuzluk duygusu bir yandan ağız kuruluğunu ortaya çıkaran mukoza alıcılarının uyarılmasından ve özellikle hipotalamustaki geçişme alıcılarının oluşturduğu özel nöronların işe karışmasından doğar. Hipotalamusun bazı bölgelerinin tahrip olması susuzluk duyusunun kaybına neden olur. Tersine, bu bölgelerin elektrikle uyarılması ya da fazla tuzlu çözeltilerin yerel enjeksiyonu polidipsi olarak adlandırılan aşırı bir içme dürtüsü doğurur. Bu geçişme alıcılarının, hipotalamusun supraoptik ve paraventriküler çekirdekleriyle koşut olarak antidiüretik hormon salgısını başlatanlarla aynı olup olmadıkları henüz bilinmemektedir. Su alımının durması aynı zamanda hipotalamustaki işlevsel bir değişikliğe de bağlıdır. Susuzlukla uyarılan bazı dış yan hipotalamus nöronları, hayvan içmeye başlar başlamaz uyarı göndermeyi durdururlar. Bu uyarı, geçişme dengeleri yeniden kurulmadan içme eyleminin sona ermesini sağlayan tahmini bir bilgi alışverişini temsil edebilir.

SUSUZMÜSELLİM, Tekirdağ'ın Hayrabolu ilçesine bağlı bucak; 11 046 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Susuzmüsellim*, 406 nüf. (1990).

SUSÜMBÜLÜ a. **1.** Tatlı ve acı sularda yetişen, bütün dünyada yaygın, çokyıllık su bitkisi. (Bil. a. *potamogeton; potamogetonaceae* familyası.) [Tamamıyla suya gömülü ya da yaprakları su üstünde olabilir. Saplar sudan yukarı yükselir ve uç kısmında yeşilimsi ya da hafifçe kırmızımsı bileşik çiçekler açar; çiçekler sapsız ve 4'lü tiptedir. Bu susümbülleri havuzlarda süs bitkisi olarak da yetiştirilir.] **—2.** Şişkin yaprak sapları sayesinde yaprakları su yüzünde kalan ve leylak renginde gösterişli çiçekler açan su bitkisi. (Bil. a. *Eichornia crassipes; pontederiaceae* familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Susümbülü *(Eichornia crassipes)* tropikal Amerika kökenli bir bitkidir; XX. yy.'ın başından beri, ılıman bölgelerde de, besleyici maddelerin bol olduğu bütün tatlısulara yayılmış, gölleri, nehirleri ve kanalları doldurmaya başlamıştır. Çok hızlı gelişip yayıldığı için araştırmacıların ilgisini çekmiş ve suların kirlenmesine karşı koruyucu bir araç ve yeni bir enerji kaynağı olarak kullanılabileceği ümidini uyandırmıştır.

SUŞEHRİ, Sıvas ilinin Karadeniz bölgesinde kalan kesiminde ilçe; 46 843 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 67 köy. Merkezi, Sıvas'ın yaklaşık 144 km kuzey-doğusunda *Suşehri*, 23 202 nüf. (1990). Tahıl. Hayvancılık.

SU ŞI ya da **SU SHİ, Su Dongpo** denir, çinli şair, ressam, yazar, hattat ve siyaset adamı (Meişan, Sıçuan, 1036 - Çangcou 1101). Ortodoks konfuçiusçuluğa bağlı yüksek dereceli bir memur, aynı zamanda taoculuktan esinlenen bir şair ve zen anlayışına yakın bir ressamdı. Zamanının bütün edebiyat türlerinde rahatça kalem oynattı ve bunların katı kurallardan kurtulmalarına katkıda bulundu. Mi Fu ile birlikte, çin hümanizminin en çekici kişilerinden biridir. Kültür ağırlıklı resim sanatı *vinjinhua*'nın ilkelerini belirledi ve resim sanatını salt biçim çalışması olmaktan kurtararak ressamın iç atılımlarının kendiliğinden ifadesi haline getirdi. Su Şi'nin "bambu"larından ve "yaşlı ağaç"larından geriye hiçbir şey kalmamış olmasına rağmen, hattatlık yapıtları onun özgür sanatı hakkında bir yargıya varmamızı sağlar. Bu yapıtlarda sanatçının, fırça, mürekkep ve kâğıt örgüsü kaynaklarının hepsinden yararlanarak yalnız içinden gelen sese kulak verdiği görülür.

SUŞİ a. (japonca sözc.). Çiğ balık dilimleriyle, deniz ürünleriyle vb. süslenmiş ya da yosun yaprağına sarılmış sirkeli pirinç topakçığı. (Japon mutfağı.)

SUT ya da **SUD** a. (fr. *soude*'dan). Kim. **1.** Eskiden kimi bitkilerden elde edilen sodyum karbonata (Na_2CO_3) verilen ticari ad. **—2.** *Sut kostik* → SUDKOSTİK.

SUTASI a. Sıcak ve ılıman bölgelerde, bataklık ve sulak yerlerde yetişen ve kalkan biçiminde değirmi yapraklar süren genellikle çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *hydrocotyle;* maydanozgiller familyası.)

SUTAŞI ya da **SUTAŞ** a. (fr. *soutache;* macarca *sujtás*'tan). Giysileri süslemek için yaka, kol, cep vb. kenarlarına geçirilen şerit. (Zikzaklı, düz, işlemeli ve çeşitli renklerde olan türleri vardır.)

SUTAVUĞU a. Uzun bacaklı, kalın ve sivri gagalı, kısa kuyruklu, soluk çizgi ve lekelerle dolu gri ya da esmer tüylü bataklıkkuşlarının ortak adı. (Sutavuğugiller familyası.)
—ANSİKL. Kuzey ve Güney kutup bölgeleri dışında bütün kıtalara yayılan birçok sutavuğu türü vardır. Türkiye'de rastlanan türleri: Avrasya kökenli olan sukılavuzu ya da suyelvesi *(Rallus aquaticus)* kışın genellikle Akdeniz ülkelerine göçer, çeşitli omurgasız hayvanlarla, küçük balıklarla, gerektiğinde bitkilerle beslenir, sazlar arasında yuva yapar; bıldırcın kılavuzu *(Crex crex)* biraz daha karacıdır, çayırlarda ve fundalıklarda yuva yapar ve Afrika'da kışı geçirir; Sakarmeki *(Fulica atra)* sazlıkları sever; yeşil* ayaklı sutavuğu, kuzey ülkelerinde göçmen, diğer yerlerde yerli kuştur; gök tavuğu (*Porphyrios caeruleus* ve *P. poliocephalus*) bataklıklarda, göl kıyılarında, sulak yerlerde yaygındır; lekeli* saztavuğu Güney Avrupa'da yerli, geri kalan yerlerde göçmendir; küçük saztavuğu adıyla da bilinen kurşuni* sutavuğu yeşil yaprak uçları, böcekler ve larvalarla beslenir. Bazı sutavukları adalarda koloni kurarak uçamaz hale gelmişlerdir: Yeni Zelanda'da yaşayan ve sıçan yiyerek beslenen veka *(Galliralus australis)* gibi.
—Avc. Sutavuğu da av kuşları arasındadır. Ne zaman avlanabileceği ve av yasağı dönemi Merkez av komisyonu'nun kararıyla, diğer av kuşlarıyla birlikte belirlenir.

SUTAVUĞUGİLLER a. Dünyanın her tarafında, ama daha çok tropikal bölgelerde yaşayan, genellikle pek iyi uçamayan su kuşları familyası. (Sutavuğunu, sakarmekiyi, lekeli* saztavuğunu, kurşuni* sutavuğunu, yeşil* ayaklı sutavuğunu içerir; bil. a. *Rallidae.*)

SUTEJ (Miroslav), hırvat ressam ve gravürcü (Duga Resa, Karlovac yakınında, Hırvatistan, 1936). Bir derinlik algısı uyandırmak amacıyla küçük siyah beyaz alanların birbirine eklenmesi ilkesinden yola çıkarak hem resim, hem grafik, hem de heykel sanatıyla bağlantılı hareketli yapıtlara ulaştı.

SUTER (Robert), isviçreli besteci (Sankt Gallen 1919). Basel Müzik akademisi'nde hocalık yaptı. Hofmannsthal'ın yapıtından ses ve 7 çalgı için *Musikalisches Tagebuch*'u (1946-1960'ta gözden geçirildi; 11, 1950), Brecht'in yapıtından *Die Ballade von des Cortez Leuten* (1960) ve *Pastorale d'hiver* (1972) adlı yapıtlar besteledi.

SUTERAZİSİ a. Mim. Künklerle kente getirilen suların yüksek yerlere ulaşmasını sağlamak amacıyla, belirli aralıklarla yapılmış kuleler. (Bileşik kaplar yasasına göre işlev üstlenen bu kuleler suyun basıncını da düzenlerdi. Osmanlı mimarlığında yukarıya doğru gittikçe daralan, kare planlı suterazilerinin pek çok örneği vardır.)

SUTERESİ a. Tek tüysü, 3-7 çift yapracıklı, beyaz çiçekli, su kenarlarında yetişen çokyıllık otsu bitki. Özel kokusu ve batıcı bir lezzeti vardır. (Bil. a. *Nasturtium officinale;* turpgiller familyası.)
—ANSİKL. Suteresi, Anadolu'da yaygın bir bitkidir, Antalya ve Mersin bölgelerinde yetiştirilir. Taze ya da kurutulmuş çiçekli dalları glikonasturtiin adlı kükürtlü bir glikozit ve A, C, D vitaminleri ile uçucu bir yağ içerir. Kuvvet verici, idrar söktürücü, iştah açıcı olarak eski çağlardan beri sebze ve ilaç olarak kullanılır.
Taze yaprakları salata olarak ve kıyıldıktan sonra yufka arasına konulup börek yapılarak tüketilir. Sıkılarak elde edilen sıvısı tedavide kullanılır. Karadeniz yöresinde "kardomot" adıyla anılan suteresi, kurutulduktan sonra süt ya da bala karıştırılarak ağızdan, egzama gibi deri hastalıklarında toz halinde kullanılır.

SUTERMEİSTER (Heinrich), isviçreli besteci (Feuerthalen, Schaffhausen, 1910). Münih'te C. Orff'un öğrencisi oldu, Hannover konservatuvarı'nda besteleme dersleri verdi (1963-1975). Orkestra için birçok parçanın yanı sıra kantatlar ve özellikle operalar (*Romeo ve Juliet*, 1940; Shakespeare'in *Fırtına*'sından (The Tempest) *l'Île enchantée*, 1942; *Niobé*, 1946; *Madame Bovary*, 1967) besteledi.

SUTHERLAND (Graham), ingiliz ressam ve gravürcü (Londra 1903 - *ay. y.* 1980). Sanat yaşamına gravürcü olarak başladı ve yağlıboya resim yapmaya ancak 1935'ten sonra geçti. Hem gerçeküstücü hem de yeniromantik olan manzara resimlerinde (*Bir patika başlangıcı*, 1939, Tate Gallery) Blake ile S. Palmer'in etkileri görülür. İkinci Dünya savaşı sırasında resmi devlet sanatçısı olan, portreler ve dinsel konulu resimler yapan Sutherland, 1947'den sonra sık sık Fransa'nın güney yörelerinde kaldı.

SUTHERLAND (Earl Wilbur), amerikalı biyokimyacı (Burlingame, Kansas, 1915 - Miami 1974). Hormonların etkinlik mekanizması üzerine molekül biyolojisi alanında yaptığı araştırmalarla 1971 Nobel ödülü'nü kazandı. Halkalı adenozin fosforik asidin (ikinci haberci), hormonların hücresel etkisi (birinci haberci) üstündeki genel rolünü ortaya koydu; hormonlar, hedef hücrelerin zarına, kendilerini üreten organın özel biyolojik bir işaretini gönderirler.

SUTHERLAND (Joan), avustralyalı kadın şarkıcı (Sydney 1926). Meslek yaşamı, 1959'da *Lucia di Lammermoor*'un başrolündeki yorumuyla uluslararası bir boyut kazandı. Bu eşsiz virtüoz, romantik repertuvara, özellikle Händel'ın operalarına ve genelde bel canto bestecilerinin yapıtlarına yeniden güncellik kazandırdı.

SUTOPU a. Rakip kaleye gol atma amacıyla su içinde yapılan takım sporu.
—ANSİKL. Oyun, numaralı beyaz ya da mavi başlık (bone) giyen yedişer oyuncudan (biri kaleci) oluşan iki takım arasında oynanır. Her takımın dört tane yedek oyuncusu bulunur. Bir gol atıldıktan ve oyunun her bölümünden (devre aralarında) sonra, oyuncu değişikliği yapılabilir. Su derinliği en az 1,80 m olmalıdır. Kalenin eni 3 m ve su seviyesinden yüksekliği 0,90 m'dir. Topun çevresi 0,68-0,11 m arasındadır ve ağırlığı 400-450 g kadar olabilir. Bir karşılaşma 5'er dakikalık dört devreye bölünmüştür. Her devrenin bitiminde takımlar saha değiştirirler ve 2 dakikalık bir mola verirler. Dünyada, sutopunda söz sahibi ülkeler 1950'den sonra, çoğun-

lukla Doğu Avrupa ülkeleri, özellikle Macaristan ve SSCB oldular.

• *Türkiye'de sutopu,* 1908-1910 yılları arasında İstanbul'da oturan İngilizler'in Moda ve Kalamış koylarında kendi aralarında yaptıkları maçlarla görüldü. 1912'den sonra Fenerbahçeliler de bu spor dalına ilgi duymaya başladılar. 1931'de Büyükdere'de açılan havuz, sutopunun gelişmesine katkıda bulundu. 1934'te bir milli takım oluşturuldu ve ilk uluslararası karşılaşma 1937'de Macaristan sutopu milli takımıyla yapıldı. 1940'lı yıllarla birlikte çeşitli spor kulüpleri sutopu şubeleri kurdular. Galatasaray, İstanbul Yüzme ihtisas kulübü (İYİK), Adana Demirspor ve sonraki tarihlerde de Karşıyaka, Adalar susporları kulübü etkinliğine geçti. Türk sutopu milli takımı 1980, 1981 ve 1983 Balkan şampiyonalarında üçüncü; 1979 Akdeniz oyunları'nda beşinci, 1983 Akdeniz oyunları'nda altıncı oldu. Bunun dışında gerek milli takım, gerekse kulüpler uluslararası alanda önemli bir başarı sağlayamadılar.

Sutor, ne supra crepidam ("ayakkabıcı, sandaldan yukarı çıkma" anlamında lat. deyiş). Yaşlı Plinius'un aktardığına göre, yunanlı ressam Apelles'in bir resmini eleştiren ayakkabıcıya verdiği yanıt. (Ayakkabıcının sandalın iç yanındaki bir çengelin bulunmadığını belirtmesi üzerine Apelles eksiğini tamamlar; ancak bu kez ayakkabıcı kalçaları da eleştirmeye başlayınca ünlü ressam onu bu sözle durdurur. Bu söz günümüzde "çizmeden yukarı çıkma" biçiminde kullanılmaktadır.)

SUTRA a. (sanskritçe sözc.). Sanskritçe özdeyiş biçiminde yazılmış metinlere verilen genel ad.

—ANSİKL. Ülkeleri gezen bilginler, yanlarında, geniş kapsamlı bir öğretiyi özetleyen birkaç özdeyişin yazılı olduğu az sayıda palmiye yaprağından başka şey götüremiyorlardı. "Sutra" teriminin temelinde, bir deyişi oluşturan en az sayıda harfin yan yana dizilmesi düşüncesi vardır. Brahma geleneğine göre, bir özdeyişi tek bir harfe indirgemek, bir oğlan çocuğuna sahip olmaktan daha büyük bir sevinç kaynağıydı.

İsa'nın doğuşundan önceki döneme kadar uzanan ilk sutralar, Grihya ve Dharma Sutra'dır. Yasa ve öteki öğretiler *(şastra)* konusundaki birçok kitap da, özdeyiş biçiminde yazılmıştır. Böyle yoğun bir üslubun amacı, hinduculuk içinde yer alan belli bir öğretiye bir ortodoksluk niteliği kazandırmaktı. Hiç kuşkusuz, sutralar, bir açımlamayı da gerekli kılıyordu. Brahma Sutra gibi ünlü bazı sutraların, günümüzde, birçok açımlaması ve bu açımlamaların da açımlamaları vardır. Aynı sutralar da, kimi zaman, her okulun kendi öğretisine göre yorumlanmıştır.

SUTRİ, İtalya'da kent, Lazio'da (Viterbo ili), Roma'nın 49 km K.'inde; 3 200 nüf. Antikçağ'da *Sutrium* diye anılan Sutri İ.Ö. 390'da Romalılar tarafından alındı, 383'te latin kolonisi ve Etruria'ya karşı bir saldırı üssü oldu. Roma döneminden kalma amfitiyatro. Etrüsk yeraltı mezarlığı; buradaki mezarlardan biri mithreaeum'a, sonra roman üslubunda kiliseye (Madonna de Parto) dönüştürüldü. Kentte birçok konsil toplandı (1046, 1059). Eugenius IV, Sutri ve Nepi piskoposluklarını birleştirdi (1436).

SUTSOS, Epeiros kökenli fenerli aile. En tanınmış üyeleri: MİHAİL, Eflak (1783-1786; 1791-1793; 1801-1802) ve Boğdan (1793-94) voyvodası; —MİHAİL (İstanbul 1794-Atina 1864), Boğdan voyvodası (1819), Hetaireia ayaklanmasına (1821-1825) katıldığı için Avusturya'ya sürüldü, Yunanistan'ın Fransa ve Türkiye elçiliklerini yaptı ve Epeiros ve Tesalya'yı Türkler'e karşı ayaklandırdı (1854); —ALEKSANDHROS (İstanbul 1803 - İzmir 1863), şair ve yazar, *Historia tis Ellinikis Epanastaseos* (Yunan ihtilalinin tarihi) [1829], Kapodhistrias'a hücumları içeren şiirlerden oluşan *Panorama tis Ellados* ve kral Otto'yu hedef alan *Periplanemenos* (1839) adlı kitapları yazdı; —PANAGHİOTİS (İstanbul 1806 - Atina 1868), öncekinin kardeşi, trajediler ve lirik tiyatro oyunları (*Euthymios Vlakavas* [1839], *Agnostos* [1840] vb.) yazarı olarak ün yaptı.

SUTTA, sanskritçe *sutra*'nın pali dilindeki şekli. Hinduculuğun aksine olarak buddhacılıkta, öğretiyle ilgili oldukça uzun yapıtları belirtir.

sutta pitaka, pali dilinde (sanskritçe *sutra pitaka*) *söz sepeti* anlamına gelen bu sözcük, theravada buddhacılığı yasasını oluşturan geniş bir metinler topluluğunu belirtir. Bu metinlerin büyük bir bölümü Buddha'nın kendisine atfedilir. Pali dilindeki metin, *nikaya* adı verilen dört derlemeye ayrılır (*Digha Nikaya* [34 sutta], *Macchima Nikaya* [152], *Samyutta Nikaya* [7 762], *Anguttara Nikaya* [9 557]). Bunları tamamlayan bir beşinci öbek daha vardır ki, buna da *khuddaka nikaya,* yani "küçük derleme" denir.

SUTTNER (Bertha KİNSKY, — *barones*i), avusturyalı kadın yazar (Prag 1843-Viyana 1914). Feldmareşal ve Avusturya imparatorunun mabeyincisi kont Kinsky' nin kızı. *Die Waffen nieder!* (1889) adlı barışçı romanıyla 1905 Nobel barış ödülü' nü aldı.

SUTU a. (ar. *sutūᶜ*). *Esk.* **1.** Yükselme, yükseklik kazanma. **—2.** Toz, ışık, koku gibi şeylerin havada yayılması, belli olması.

SUTUH çoğl. a. (ar. *saṭḥ*'ın çoğl. *suṭūḥ*). *Esk.* Yüzeyler.

—Esk. mat. *Sutuh-ı yesariye,* açılmayan yüzeyler.

SUTULAR, Suriye çölü kenarlarında yaşayan sami halk. Yağmacılıkla geçiniyorlardı, İ.Ö. II. binyıl boyunca yerleşik halklar için tehlike oluşturdular.

SUTUR çoğl. a. (ar. *saṭr*'ın çoğl. *suṭūr*). *Esk.* Satırlar.

SUTYEN a. Göğüsleri dik tutmaya yarayan iki başlıktan oluşmuş kadın çamaşırı.

SUTYENCİ a. Sutyen diken ve/ya da satan kimse.

SUTYENCİLİK a. Sutyen dikip satma işi.

SUTZKEVER (Abraham), yiddiş dilinde yazan israilli yazar (Smargan, Beyaz Rusya, 1913). Çocukluğu, ailesinin 1915'te sığındığı Sibirya'da geçti. Vilna'ya yerleşti, ilk şiirleri onun burada "Genç Vilna" grubu tarafından usta olarak kabul edilmesini sağladı. Ghettoya kapatıldı (1941-1943), kaçtı ve bir partizan grubuna katıldı (*Du ghetto de Vilna* [fr. çev.], 1946). 1947'de İsrail'e yerleşti ve 1949'dan başlayarak *Goldene Keyt* (Altın zincir) dergisini yayımladı. Soykırım karşısında duyduğu acıyı ve barış düşlerini dile getiren Sutzkever, sürekli bir biçim arayışına yönelik şiirler (*Chants* [fr. çev.], 1937; *la Forteresse* [fr. çev.], 1945; *la Ville secrète* [fr. çev.], 1948; *le Char de feu* [fr. çev.], 1952; *Lettres carrées et prodiges* [fr. çev.], 1968; *Visages éphémères* [fr. çev.], 1970) yazdı.

SUUBET a. (ar. *saᶜb*'dan *ṣuᶜūbet*). *Esk.* Zorluk, güçlük: *"Fakat fennin suᶜubet-i mündericatından dolayı bazı mebahisinde zihnim ilişip kaldığından..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

—Esk. patol. *Suubet-i telaffuz,* dil tutukluğu. (fr. *anarthrie* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

SUUD a. (ar. *ṣuᶜūd*). *Esk.* **1.** Yükselme, ağma: *"Bundan da birinin nihai suudunu diğerinin kat'i sukutunu ilmi bir surette keşfetmek neticesi çıkar"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya). **—2.** *Suud etmek,* yükselmek, çıkmak: *"Son derecesine suud eden alam-ı iftiraktan muhakeme-i zihniyemi gaip ediyor, sonra yine kendime geliyordum"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.).

sutopu maçında bir pozisyon

SUUD çoğl. a. (ar. *saᶜd*'ın çoğl. *suᶜūd*). *Esk.* Kutsal kabul edilen yıldızlar.

SUUD BİN ABDÜLAZİZ (Kuveyt 1902 - Atina 1969), Suudi Arabistan kralı (1953-1964), Abdülaziz bin Suud'un oğlu ve ardılı. Çok tutucu bir hükümdardı, arap sosyalizminin gelişmesini önlemeye çalıştı. Kardeşi prens Faysal iktidarı onun elinden aldı (22 mart 1958); Faysal'ın sert politikasının uyandırdığı hoşnutsuzluk Suud' un yeniden krallığın yönetimini ele geçirmesine yol açtı (22 aralık 1960). Fakat Suud, yavaş yavaş bütün yetkilerini tekrar Faysal'a bırakmak zorunda kaldı ve sonunda Faysal lehine tahttan indirilerek sürgüne gönderildi.

SUUDİ, Necit ve Hicaz üzerinde hüküm sürmüş (1926) ve 1932'den beri de Suudi Arabistan*'da hüküm sürmekte olan hanedan. (→ VAHHABİLER.)

SUU KYİ (Aung San), birman kadın siyasetçi (doğ. 1945). Ülkeyi bağımsızlığına kavuşturan General Aung San'ın kızıdır. Uzun yıllar yurtdışında yaşadı. 1988 yılında ülkesine döndüğünde, geniş bir halk kitlesinin desteğini kazandı. Demokrasi için ulusal birlik partisi'ni kurdu; askeri yönetimin, kendisine ve parti üyelerine karşı giriştiği sindirme hareketine rağmen mücadeleyi sürdürdü. 1989 yılında evinde göz hapsine alındı. Askeri cunta, Suu Kyi'nin halk üzerindeki etkisinden çekindiği ölçüde sertleşti. 1990 yılında Avrupa parlamentosu kendisine Saharov insan hakları ödülü'nü verdi. 1991 yılında da, demokrasi için verdiği mücadeleden dolayı Nobel Barış ödülü'ne layık görüldü.

Agence intercontinentale

Suud bin Abdülaziz

SUUT a. (ar. *suᶜūṭ*). *Esk.* Enfiye.

SUÜSTÜ a. Denizin, gölün vb. yüzeyinin üstünde kalan bölüm.

—Ask. denizc. *Suüstü harekâtı,* deniz yüzeyinde seyreden düşman savaş gemilerini algılamak, saldırarak onları imha etmek için başvurulan araç ve taktiklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Suüstü harekâtı, önce top taşıyan gemiler arasındaki düelloyla ya da uçak ve denizaltılarla gemilere yapılan saldırıyla özdeşti. İsrail destroyeri *Eilath*'ın, sovyet yapısı Styx tipi bir güdümlü mermiyle imha edildiği 21 ekim 1967 tarihinden sonra, suüstü harekâtı yeni bir boyut kazandı. Bu harekâtlarda, amerikan Harpoon, fransız Exocet ve israil Gabriel güdümlü mermileri gibi çeşitli tipte güdümlü mermiler kullanılmaya başladı. Destroyerlerin, fırkateynlerin ve korvetlerin yanı sıra hücumbotlar da, tonajları göz önüne alındığında gemilere önemli bir ateş gücü sağlayan bu güdümlü mermilerle donatıldı. Bu gerçek tehlike karşısında, büyük savaş gemileri gözetleme önlemlerini güçlendirmek, güdüm sistemlerini etkisiz hale getirmek için elektronik karşı önlem araçları geliştirmek ve

güdümlü mermiyi vurmaya yönelik, Vulcan-Phalanx tipi seri atışlı hafif toplar gibi yeni silah sistemlerine başvurmak zorunda kaldı. Deniz savaşının geleneksel kurallarının tersine, yalnız düşmanın gemisini etkisiz kılmak yeterli değildir, aynı zamanda mermiyi de imha etmek gerekir.

SUVA, Japonya'da (Nagano ili) göl, Honşu adasında, Matsumoto'nun 25 km G.'inde. Kaplıcalar. Dinlenme ve kış sporları (paten yapma) merkezleri. Duyarlı aygıt sanayileri: optik, saatçilik.

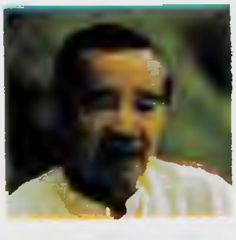
SUVA, Fiji adalarının başkenti ve başlıca limanı, Viti Levu'nun güney-doğu kıyısında; 70 000 nüf. (1988). Besin sanayileri. Sigara imalatı. Sabun fabrikası. "Güney Pasifik" üniversitesi.

SUVAFİYE (ES-), Ürdün'de arkeolojik sit, Amman'ı Vadissin'e bağlayan karayolu kenarında. Yapılan kazılarda, VI. yy.'dan kalma bir bizans bazilikası ile çok sayıda antik dönem ya da ortaçağ kalıntısı ortaya çıkarıldı. Bazilikanın, Madaba'da bulunanları andıran çini döşemesinde, kenger yaprağı biçiminde oyma burmadallar içinde görülen çok güzel hayvan bezekleri göze çarpar.

SUVAN (tel ÜS-) → SAVVAN (tel ÜS-).

SUVANNA PHUMA (*prens* Tiao), laoslu siyaset adamı (Luang Prabang 1901 - Vientiane 1984). 1951-1954 ve 1956-1958 arasında, sonra 1960'ta bir kez daha Başbakan oldu. Nüfuzuyla diğer iki laos prensini (amerikan yanlısı Bun Um ile komünizm yanlısı Suphanuvong) dengeleyen bir tarafsızlık politikası güttü. Kong Le'nin hükümet darbesiyle (9 ağustos 1960) iktidardan uzaklaştırılınca Kampuçya'ya sığındı. Ayrılıkçı ve tarafsız bir hükümet kurdu ve Suphanuvong ve Bun Um'la görüşmeler yaparak Laos'u yeniden birleştirmeye çalıştı. Bu görüşmeler sonunda varılan Jarres ovası anlaşması (12 temmuz 1962) uyarınca koalisyon hükümetinin başına geçti, ama iç savaşın gidişini denetiminde bulunduran Pathet Lao'yu koalisyon içinde tutmayı başaramadı. Ateşkes ve barış ancak 1973'te gerçekleşebildi. Suvanna Phuma, geçici bir ulusal birlik hükümetinin (1974) başında bulunduğu sırada 2 aralık 1975 hükümet darbesiyle, krallıkla birlikte devrildi.

Abbas-Gamma

prens Tiao Suvanna Phuma (1975'te)

SUVARE → SUARE.

Suvare ya da **Suvari,** D. Anadolu bölgesinin bazı yörelerinde, özellikle Bingöl ve çevresinde yaygın, ağıt türü bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan ağır devinimli, halay türü halk oyunu.

SUVARIM sıf. Bir sayı sıfatıyla birlikte kullanılarak, bir sulamada verilen su miktarını belirtir: *Bir suvarım su.*

SUVARLI, Adıyaman'ın Besni ilçesine bağlı bucak; 7 913 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Suvarlı*, 4 432 nüf. (1990).

SUVARMAK g. f. *Bir hayvanı suvarmak,* ona su vermek, su içirmek; sulamak.

SUVAROV a. (rusça *suvarov*). Ayakkc. Rus tarzı çizme.

SUVARSİH COCOPUSPİTO, endonezyalı kadın edebiyatçı (Batı Cava 1912 - 1977). İlkokul öğretmeniydi, endonezya dilinde öyküler (*Sept Nouvelles* [fr. çev.], 1950; *Quatrain* [fr. çev.], 1954) ve Hz. Muhammet'in yaşamı üzerine bir yapıt yayımladıktan sonra anadilinde bir roman (*Marcanah*, 1958) yazdı. Ancak, en önemli yapıtı, 1975'te, hollandaca yazdığı ve endonezya diline kendi çevirdiği *Buiten het gareel*'dir (1950). İki savaş arasında Endonezya'daki milliyetçi bir aydın kesimini canlandıran bu roman endonezya edebiyatının en feminist yapıtıdır.

SUVAT a. Hayvanların sulandığı yer.

SUVAYRA (ES-), esk. **Mogador,** Fas'ta liman kenti, il merkezi, Şiyadmeler bölgesinin kıyı kesiminde uved Ksob'un Atlas okyanusu'na döküldüğü yerde; 30 100 nüf. Ticaret ve turizm (sayfiye yeri) merkezi. Balıkçılık. Konservecilik. —*Es-Suvayra ili;* 6 335 km²; 425 000 nüf.

—Tar. Sultan Muhammet bin Abdullah tarafından, Portekiz kralı Manuel'in eski bir müstahkem mevkii (1506) üzerinde kurulan (1765) şimdiki kent, Vauban yönetimine göre tahkim edilmiş ve Fransız Théodore Cornut tarafından düz çizgilerden oluşan klasik bir plana göre yapılmıştır. Yakınlarındaki Purpurariae adalarında (fenikeli gemicilerin barınağı) kral Juba II'nin yaptırdığı bir kırmızı boya imalathanesi (İ.Ö. I. yy.'a doğr.) bulunuyordu (atölye ve kaplıcalı bir villa kalıntıları).

SUVER çoğl. a. (ar. *şûret*'in çoğl. *şuver*). *Esk.* **1.** Şekiller, dış görünüşler: *"İbadetin suver-i icrâiyyesine gelince..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Suver-i âlem,* yeryüzünün görünen durumları; canlı ve cansız yaratıklarının görünüşleri. || *Suver-i kabiha,* müstehcen resimler.

SUVEREN, Iğdır'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 974 nüf. (1990).

SUVERİLEBİLİR sıf. Metalürj. *Suverilebilir çelik,* suverme işlemine yatkın olan ve suverilebilirliğiyle tanınan çelik. (Ortam sıcaklığında suverilebilen bir çeliğe, kendi kendine sertleşen çelik ya da "hava çeliği" denir.)

SUVERİLEBİLİRLİK a. Metalürj. Bir alaşımın suverme işleminden etkilenebilme yatkınlığı.

—ANSİKL. Pek çok alaşım için yüksek bir sertlik elde etmek üzere erişilmesi gereken kritik (dönüşül) bir soğuma hızı vardır. Oysa bir parçanın soğuması, kütlesi içinde bir sıcaklık gradyanının oluşumuna yol açar. Soğuma hızı çevreden merkeze doğru azaldığından, suverme etkisi ve sertlik, yüzeyden uzaklaşıldığında düşer. Dolayısıyla suverme, normal çeliklerde ancak bir santimetre kadar bir derinliğe ulaşır. Çeliklerin kritik soğuma hızı, nikel ve krom gibi katkı elementlerinden az miktarda katılarak büyük ölçüde düşürülür; büyük parçalar halinde çok yaygın biçimde kullanılan ve kendi kendine sertleşen çeliklerin önemi de bundan ileri gelir.

Bir çeliğin suverilebilirliği, bu çeliğin tane iriliğine, üretim ve arıtma kalitesine bağlıdır. Bu bakımdan kaliteli çeliklerde bu özelliğin çok açık olarak tanımlanması ve bir ölçüm yönteminin belirlenmesi gerekir. Bu yöntemlerden en çok bilineni Jominy deneyidir; Jominy deneyi, belli bir sıcaklıkta ısıtıldıktan sonra fırından alınan ve yalnızca bir yüzü basınçlı suyla soğutulan normlaştırılmış boyutlarda ve silindir biçiminde bir deney çubuğunun kullanılmasına dayanır. Bu çubuk iletken olduğundan soğuma bir yüzeyden ötekine geçer. Suverme etkisinin belli bir yüzeysel sertlikle kendini gösterdiği uzaklık (silindir doğurucusu üzerinde ölçülen mesafe), suverilebilirliğin normal göstergesi olarak kabul edilir.

SUVERİLME a. Metalürj. **1.** Suverilmek eylemi. **—2.** *Suverilme gücü,* bir çeliğin, suverilme işlemi sırasında en iyi mekanik özellikleri kazanmak ve aynı zamanda işlenmiş bir parçanın özü ile yüzeyi arasında homojen bir suverme etkisinin elde edilmesini sağlamak üzere gösterdiği kolaylık.

SUVERİLMEK edilg. f. Metalürj. ve Camc. Bir metal ya da bir alaşım, bir cam sözkonusuysa, suverme işleminden geçirilmiş olmak.

SUVERME a. Metalürj. **1.** Yüksek sıcaklıkta göstereceği kararlı yapıyı (ya da bundan türetilen bir başka yapı) çevre sıcaklığında da sürdürebilmesi için bir metalürji ürününe ani soğutma yöntemiyle uygulanan ısıl işlem. (Suverme çeliklerde örneğin sertleşme gibi bir özellik değişimine yol açar.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Suverme derinliği,* metal bir parçanın çeşitli noktalarında özellikle yüzeyi ile özü arasında suverme işleminden etkilenen kalınlık. || *Suverme sıvısı,* suverme işleminin uygulandığı sıvı. || *Suverme suyu,* suverme işleminde soğutucu olarak kullanılan su. || *Suverme süresi,* austenitleme işleminden başlayarak parçanın suverme ortamından çıkarılmasına dek geçen süre. || *Suverme yağı,* suverme işleminde kullanılan özel karışımlı sıvı yağ. || *Sıfıraltı suverme,* bir metalürji ürününe çok düşük sıcaklıkta uygulanan suverme işlemi. (Sıfıraltı suverme işleminde genellikle kuru buz kullanılır [– 79 °C]. Kimi durumlarda, özellikle takım çeliklerinde aşınmaya karşı dayanımı artırmak için daha düşük sıcaklıkta [sıvı azot, – 195 °C] uzun süren bir işlemden yararlanılır.) || *Ters suverme,* gri dökme demirden bir parçanın içinde sementit oluşumu (beyaz ya da benekli yapı). || *Yeniden suverme,* bir metal ya da alaşıma yeniden suvermek eylemi; bu parçalara ikinci kez uygulanan suverme işlemi.

—ANSİKL. Metalürj. Bir metal ya da bir alaşıma suverme işlemi uygulayabilmek için bu metal ya da alaşımın metalografik bileşenlerinin sıcaklığın yükselmesine bağlı olarak nitelik ve oran bakımından belli bir değişime uğraması gerekir. Bu nedenle suverilecek ürün, yapısal bir değişime denk düşen bir dönüşüm sıcaklığının üzerinde ısıtılır. İşlenecek parçanın her noktasında belli bir sıcaklığa erişmek gerektiğinden, gerçek anlamda bir suverme, uygun bir ortamda ani bir soğutma işlemiyle gerçekleştirilir; böylece ancak yüksek sıcaklıkta kararlı olan bir yapının ortam sıcaklığında da bu kararlılığını korunması sağlanır. Kimi zaman soğutma ne denli hızlı olursa olsun sıcakta kararlı olan bir yapıyı korumak mümkün olmaz ve dolayısıyla yarıkararlı ya da ara yapı denen bir yapı elde edilir: örneğin çeliklerin durumu böyledir. Suverme işlemiyle değiştirilmek istenen en temel özellik sertliktir. Suverme, çeliklerde yüksek bir sertliğe yol açsa da (örneğin karbon oranı % 6 olan bir çelikte tavlanmış durumda Brinell sertliği 200, suverilmiş durumda 700'dür), kimi bakır alaşımları ile kimi hafif alaşımlarda tavlanmış duruma göre suverilmiş durumda daha düşük sertlikler elde edilebilir.

• *Suverme etkenleri.* En önemli suverme etkenleri şunlardır:

1. *suverme sıcaklığı,* parçaya uygulanması gereken en yüksek sıcaklıktır ve alaşımın dönüşüm sıcaklığından 50 °C daha yüksektir. Çeliklerde bu sıcaklık demir-karbon alaşımlarının denge diyagramıyla tanımlanır; bu diyagram, gama demir'de katı bir karbon çözeltisi olan austenit fazının sıcakta kararlı bölgesini verir;

2. *soğutma hızı,* suverme ortamının sıcaklığına ve türüne göre değişir. En çok kullanılan *suverme ortamları* ya da *banyoları* su, sıvı yağ, petrol, salamura, tuz banyoları, erimiş kurşun, durgun ya da üflenmiş hava, sıvılaştırılmış gazlardır. Suverme ortamının soğutma etkisi, ortamın ısıl iletkenliğinin yüksekliğine, hacminin yeterliliğine, parçanın çeşitli bölümlerinin yenilenen ortamla temasını kolaylaştıran sürekli çalkalanmaya bağlı olarak daha da artar. Soğutma hızı dönüşüm noktalarının sıcaklığını değiştirerek bu bölgelerde özel bir bileşenin ortaya çıkmasına yol açar; her çelik için ayrı bir *kritik suverme hızı* tanımlanabilir;

3. *alaşımın kimyasal bileşimi.* Suverilecek alaşımın kimyasal bileşimi, kritik suverme hızını etkiler. Krom, nikel, manganez gibi kimi elementler, suverme anında çeliklerin davranışını değiştirir. Katılma elementlerinin uygun bir bileşimine bağlı olarak havada normal soğutma yoluyla martensitli bir suverme yapısı elde edilebilir; bu tür çeliklere, havada kendi kendine sertleşen çelik ya da "hava çeliği" denir.

Katılma elementleri çeliklerde ayrıca *suverme derinliği*'ni artırır. Bu olayın, özellikle büyük boyutlu parçalarda büyük önemi vardır: katılma elementleri, suverme etkisini derinlemesine homojenleştirir;

böylece parçanın içinde ve yüzeyinde, yani aynı parçanın farklı kalınlıktaki bölümleri arasında özdeş bir yapının oluşmasını sağlar. Bu etki özellikle nikel, krom, manganez ya da molibden katılarak daha da artırılır.
• *Suverme yöntemleri.* Belli başlı dört çeşit suverme yöntemi vardır:
1. *normal suverme;* bu yöntemde önceden ısıtılan parça, hızla suverme teknesine daldırılır ve soğuma süresince çalkalanır;
2. *izoterm suverme; kademeli, aşamalı* ya da *kesikli* de denen izoterm suverme yönteminde, parça önce normal suverme sıcaklığına dek ısıtılır; sonra 200-700 °C arasındaki bir sıcaklıkta bir banyoda belli bir süre soğutulur; bu süre içinde austenit, az ya da çok tam bir ayrışmaya uğrayarak "beynit" denen özel bir bileşene dönüşür. Parça daha sonra su içinde ya da havada soğutulur. İzoterm denen bu işlem, normal suverme yöntemiyle elde edilen yapılardan daha üstün mekanik özellikler taşıyan yapıların elde edilmesini sağlar (sertliğin artırılması, kırılganlığın en aza indirilmesi). Kademeli soğutma ayrıca iç gerilme, soğuma çatlakları ve biçim değiştirmelerin neden olduğu suverme özürlerini azaltır. *Patent** *tavı*, sert çelik tellere uygulanan izoterm bir suverme yöntemidir;
3. *hamlaçla suverme;* bu yöntemde işlenecek parçanın ilgili bölümü hamlaç aleviyle ısıtıldıktan sonra su serpilerek ani bir soğutma işlemine uğratılır; dişli çarkların dişlerine, mil üzerine monte edilen kamlara, takım tezgâhlarının sürtünme yüzeylerine bu yolla suverilir;
4. *indükleme yoluyla ısıtarak suverme* ya da *yüzeysel suverme;* bu yöntem genellikle dönel profilli küçük boyutlu parçalara uygulanır. Parça, yüksek frekanslı bir akım geçirilen bir indükleyici içine yerleştirilerek ısıtılır. İstenilen sıcaklığa erişildiğinde akım kesilir; parça indükleyici boyunca açılmış deliklerden fışkıran su jetiyle ya da bir su teknesine daldırılarak soğutulur.

Kimi izoterm suverme usülleri dışında, doğrudan ham suverme parçalarının kullanılması çok enderdir: bu durumda suverme uygulamasından doğan iç gerilmeleri gidermek ya da suverilmiş ürünün kimi mekanik özelliklerini azaltarak geliştirmek için tamamlayıcı bir menevişleme* işlemi uygulanır.

SUVERMEK g. f. Metalürj. ve Camc. Suverme işlemi uygulamak.
—Metalürj. *Yeniden suvermek,* ikinci kez suverme işlemi uygulamak.
—Tıp. Organizmaya su sokmak.

SUVLA limanı ya da **ANAFARTA limanı,** Gelibolu yarımadasının B. kıyısının K. kesiminde Büyükkemikli ve Küçükkemikli burunları arasında yaklaşık 3,5 km genişlikte koy. K.'li rüzgârlara kapalı doğal liman oluşturur. D.'sunda kıyı seti ile denizden ayrılmış bir lagün olan sığ Tuzla gölü yer alır.
—Tar. Çanakkale* savaşları'nda (1914 -1916) İtilaf kuvvetleri daha önce açtıkları Arıburnu ve Seddülbahır cephelerini pekiştirmek ve Anafartalar'a karşı bir genel saldırıya geçmek üzere üçüncü bir cephe açmak amacıyla Suvla limanına asker çıkardılar (6/7 ağustos 1915). Ertesi gün saldırıya geçen bu birlikler Conkbayırı'nı ele geçirdiler (8 ağustos). Bu arada, Anafartalar grup komutanlığına atanan albay Mustafa Kemal Bey, Suvla'dan Küçük ve Büyük Anafartalar yönünde ilerleyen İtilaf kuvvetlerini iki gün süren ve kıyasıya süngü hücumlarını da içeren şiddetli savaşlardan sonra durdurmayı başardı (10 ağustos). İtilaf kuvvetlerinin Suvla cephesinde bunu izleyen üç saldırısı (13, 15, 21 ağustos) da başarısızlıkla sonuçlandığı gibi, Conkbayırı da yeniden Türkler'in eline geçti. Böylece Suvla cephesindeki çarpışmalar, ağustos ayının sonlarından başlayarak yenik İtilaf kuvvetleri Çanakkale'den çekilip gidene kadar (8/9 ocak 1916) karşılıklı siper savaşlarına dönüştü.

SUVLAKİ a. (yun. sözc.). Çöp şişe Yunanlılar'ın verdiği ad.

SUVON, Güney Kore'de kent, Seul'ün G.'inde; 644 968 nüf. (1990). Kimya.

SUVOROV (Aleksandr Vasilyeviç, *kont,* sonra *prens*), rus general (Moskova 1729 ya da 1730 - Petersburg 1800). Yedi Yıl savaşı'nda yararlık gösterdi, albay (1762), sonra tuğgeneral oldu. 1768-1772 arasında Polonya'ya karşı savaşta önemli bir rol oynadı ve tümgeneralliğe yükseldi. 1773 -74'te Türkler'e karşı savaştı. Rusya'ya dönünce (1775), Pugaçev birliklerinin son döküntülerini temizledi. 1786'da Kırım valisi oldu. Türkler'e karşı girişilen yeni savaşta, Kılburun ve Özi (Ocsakov) muharebelerinde (1787-88) dikkat çekti. Focşani'de (temmuz 1789) Türkler'i yenilgiye uğrattı ve İsmail'i alarak halkını kılıçtan geçirdi. 1794'te Polonya'ya gönderildi, Prag halkını katliama uğrattıktan sonra Varşova'yı ele geçirdi. Yekaterina II, kendisini feldmareşalliğe yükseltti. İkinci koalisyon sırasında, Avusturyalılar'ın tavsiyesi üzerine, Pavel I tarafından, Fransızlar'ı İtalya'dan sürmekle görevli ordunun başına getirildi. 27 nisan 1799'da Milano'ya girdi. Macdonald'ı Trebbia'da (17-19 haziran), Joubert'i de Novi'de (15 ağustos) yendi. Ama İsviçre'deki fransız ordularını arkadan vurmak için Sankt Gotthard yoluyla İtalya'dan ayrıldı (11 eylül). Korsakov ve Hotze'yi Zürich'te yenen (25-27 eylül 1799) Fransızlar'ı altedemeyince, Avusturya'ya geri çekilmek zorunda kaldı (İlanz, 7 ekim). İmparator Franz II ile arası açılan Pavel I, Suvorov'u birlikleriyle beraber Rusya'ya geri çağırdı (3 ekim).

Suvorov nişanı, 1942'de general ve daha yüksek rütbeli subaylar için ihdas edilen rus nişanı. Üç sınıfı vardır. Ortası turuncu bir çizgiyle kesilmiş, kenarları turuncu bordürlü yeşil şerit.

SUWALKİ, Polonya'nın kuzey-doğu kesiminde kent, Litvanya sınırı yakınında, voyvodalık merkezi; 42 100 nüf. Kereste sanayisi. Besin sanayisi; hazırgiyim. —*Suwalki voyvodalığı* (10 490 km²; 463 200 nüf. [1989]) geniş ormanlar, bataklıklar ve göllerle kaplıdır. Kışların sert geçmesi, arpa üretiminin ağırlıkta olduğu sınırlı bir tarıma olanak verir; D. kesiminde domuz yetiştiriciliği önemlidir. Sanayi az gelişmiştir; buna karşılık yaz turizmi, B.'da Mazurya büyük göller bölgesi, ve D.'da Augustów ormanı ve Wigry gölüyle önemli bir kaynak oluşturur.

SUWANNEE, ABD'de (Georgia ve Florida) ırmak. Okefenokee bataklıklarından doğar. Güney-batı'ya doğru ilerleyerek Meksika körfezine dökülür; 400 km.

SUY → SU.

SUYALİ a. Denizc. Baş bodoslamaları içe doğru yatık, keskin başlı gemilere verilen ad.

SUYARIMKANATLILARI a. Üyeleri, başın altındaki bir çukurcuğa gömülü çok küçük duyargalarıyla dikkati çeken etçil su böcekleri alttakımı. (Bil. a. *Cryptocerata* ya da *Gymnocerata.*) [Eşanl. GİZLİDUYARGALILAR.]

SUYAYÖNELİM a. Bot. Bitkilerde bir organın (örneğin kök) yer altındaki su oranının değişik yönlerde farklı olmasından dolayı suyun bol olduğu yöne doğru büyümesi. (Eşanl. HİDROTROPİZM.)
—Fizs. kim. Normal olarak suda az çözünen ya da hiç çözünmeyen ürünlerin, kimi tuzların, özellikle de yüzey etkenlerinin çözeltileriyle görünüşte çözündürülmesi olayı. (Eşanl. HİDROTROPİ.)
—Zool. Kuru bir ortama konan su hayvanlarının, suya dönmek amacıyla suya yönelme davranışı. (Eşanl. HİDROTAKSİ.) ‖ Hayvansal ve bitkisel hareketli organizmaların (cıvıkmantarlar gibi), bir nemlilik gradyanının güdümünde, suya doğru yer değiştirme tepkisi. (Eşanl. HİDROTAKTİZM.)

SUYELVESİ a. Zool. **1.** Sutavuğugiller familyasının *Rallus* cinsi üyelerine verilen ortak ad. **—2.** Türkiye'de de yaşayan, karatavuktan biraz iri sutavuğu. (Bil. a. *Rallus aquaticus;* sutavuğugiller familyası.)

SUYETİN (Nikolay Mihailoviç), rus ressam (Kaluga yönetim böl. 1897 - Sen-Petersburg 1954). Unovis'te (Vitebsk) Maleviç'in öğrencisi oldu. Özellikle porselen parçaların şekillendirilmesinde süprematizmi geliştirdi.

SUYILANI a. İster oluksuz, ister gerideoyuklu olsunlar, yılanlar takımındaki türlerin üçte ikisine verilen ortak ad. (Suyılanları zehirsiz yılanlardır. Suyılanı adıyla anılmakla birlikte karada ve ağaçta yaşayanları da vardır. Suyılanıgiller familyası.)

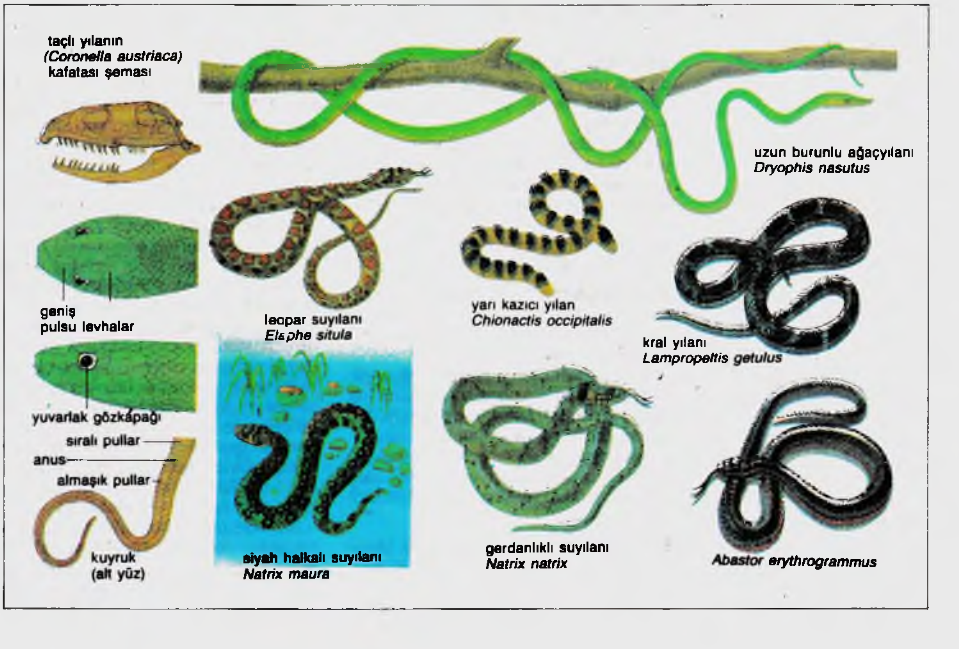
SUYILANI, Kuzey yarıküre'de, Yengeç takımyıldızının güneyinden Güney yarıküre'de Terazi takımyıldızına kadar uzanan ve güneyde Altılık, Kupa, Karga ve Başak takımyıldızlarıyla sınırlanan, gökyüzünün en geniş takımyıldızı. Ana yıldızı *α Hydrae* ya da *Alphard*'ın kadiri 2'dir. (→ GÖK haritası.)

SUYILANIGİLLER a. Suyılanlarını ve

Larousse

general Suvorov
Kalişev'e göre
Charles Howard Hodges
tarafından yapılan
bir gravürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

çeşitli suyılanı türleri
ve morfolojik özellikleri

yılanlar takımına giren türlerin üçte ikisini kapsayan yılan familyası.
—ANSİKL. Suyılanıgiller oluksuz (zehir çengelleri yoktur) ve gerideoyuklu (zehir çengeli ağızın gerisindedir, dolayısıyla da insan için tehlikeli değildir) yılanlardır. Üyleri öndeoyuklu olan kobragiller familyası suyılanıgillerden ayrılır; ayrıca bazı bilim adamları suyılanıgiller içindeki 11 altfamilyayı da familya sayarlar: karacıl ve ağaççıl *Colubrinae; Natricinae* (sucul); *Homalopsinae* (sucul); *Dasypeltinae* (yumurtayla beslenir); *Lycodontinae* (kazıcı); *Calamarinae* (kazıcı); *Xenodontinae* (amerika suyılanları); Güney-doğu Asya'nın özel biçimleri olan *Xenoderminae* ve *Sibynophinae;* ağaççıl ve gececi *Dipsadinae* ve *Pareinae.*

SUYILDIZI a. Sığ sularda yetişen, sürüngen köksaplı ve sapının içi boşluklu otsu su bitkisi. (Bil. a. *Hippuris vulgaris; Hippuridacea* familyası.)

SUYMANGA a. (malgaş kökenli sözc.). Canlı ve metalik renkli, güzel tüylü, küçük (9-22 cm) ötücükuş. (Suymangalar çoğu zaman yanlış olarak kolibrilerle karıştırılır, oysa kolibriler Amerika'ya özgü oldukları halde, bunların dağılım alanı Eski Dünya' nın tropikal bölgeleriyle sınırlıdır. Suymangalar balözü ve böcekle beslenen kuşlardır; hem ormanlarda, hem savanda bulunurlar; yüz kadar türü bilinir; nektarmengiller familyası.)

şah suymanga *(Cinnyris regius)* [erkek] ve yuvası

SUYOLCU a. Kur. tar. Osmanlılar'da suyollarının bakımı, onarımı ve korunmasıyla görevli olanlara verilen ad.
—ANSİKL. İstanbul'a ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) çeşitli bentler yapılarak su sağlandı. Suyolcu denilen görevliler bu işi yerine getirdiler. Bir ocağı olan suyolcularda görev babadan oğula geçiyordu. Sahip oldukları suyolu haritaları ile kaçak su alınmasını önlemek, bölgelerindeki ev ve hamamlardan onarım ve harcama karşılığı su parası almak da görevleri arasındaydı. İstanbulun çeşitli semtlerindeki koğuşlarında nöbet tutar kendilerine su konusunda başvuranların şikâyet ve dileklerini dinleyip gerekeni yaparlardı.
Yeniçeri ocağı'nda da kente, saray ve saray bahçelerine gelen suyollarını korumakla görevli olanlara *suyolcu* denilirdi.

SUYOLCUBAŞI a. Kur. tar. Osmanlılar' da devletin su işlerine bakan görevlilerin reisine verilen ad. (Bunlar, şehreminine bağlı olarak çalışır, suyollarının dışında, parası Enderun hazinesinden verilerek yaptırılan çeşmelerle de ilgilenerek bozulanların onarılmasını sağlarlardı.)

SUYOLCUZADE SALİH EFENDİ → SALİH EFENDİ.

SUYOLU a. **1.** Kimi kâğıtların dokusunda bulunan ve ancak ışığa tutulunca görülen çizgi, resim, ya da yazı; filigran. **—2.** Sutaşı.
—Kur. tar. *Suyolu nazırı,* Osmanlılar'da suyolunda çalışmak üzere acemioğlanlarından nefer toplayan ve dergâhı mualla çavuşları arasından seçilen görevliye verilen ad.
—Teknol. Künk ya da demir boruyla yapılmış oluk; ark.

SUYONCASI a. Köksapımsı çotuklu, taçı beyaz salkım çiçekli çokyıllık su bitkisi. (Bil. a. *Menyanthes; Menyanthaceae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Bazı botanikçilerce centiyangillerden sayılan suyoncası Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da yaygın bir bitkidir. Adi suyoncası *Menyanthes trifoliata* havuzları süslemeye yarar; Avrupa'da yaprakları çay gibi kurutularak kuvvetlendirici, ateş düşürücü, mide yatıştırıcı ve hafif müshil olarak kullanılır.

SUYOSUNU a. Genellikle suda yaşayan, tallofita şubesinden klorofilli bitkilerin genel adı. (Eşanl. ALG.)
—ANSİKL. Bot. Suyosunları büyük çoğunlukla su bitkileridir ve bütün sularda bulunur. Talları birhücreli (örneğin chlorella) ya da çokhücrelidir ve bu takdirde iplik, şerit, boru, kabuk, topak ya da *laminaryalar*'da olduğu gibi çok karmaşık biçimlerde olabilir. *Diyatomeler* birhücreli, fakat bolca süslü silis kabuklu suyosunlarıdır. Bazı yeşil suyosunları (örneğin *dasycladales*) ya da kırmızı suyosunları (örneğin *lithothamnium*) kimi zaman önemli miktarda kalker çökeltirler. *Noctiluca*'lar (peridinia) ışık üretir ve denizi fosfırışıl yapabilirler.
Biçim bakımından olduğu kadar büyüklük bakımından da olağanüstü çeşitliliğine rağmen suyosunlarının sınıflandırması, kaba çizgileriyle,pigment yüklü olmak gibi biyokimyasal bir karakter sayesinde oldukça basittir. Bütün suyosunları üstün yapılı bitkiler ya da onlara yakın olanlar gibi klorofil içermekle ve klorofil onlardaki aynı fizyolojik işlevi çözmekle birlikte, *yeşil suyosunları* (*chlorophyceae* ve yakınları) ayrıca rengi örtmeye yetmeyen karotenoitler de içerir, oysa bu sarı ya da kahverengi pigmentler *esmer suyosunlarında* (*pheophyceae,* peridinia, diyatomeler vb.) baskındır. *Kırmızı* ve *mavi suyosunları*'nda rengi veren özel pigmentler vardır (fikosiyanin ve fikoeritrin), ve renk bunların nispi oranlarına bağlıdır. Ayrıca mavi suyosunları *(cyanophyceae),* hücrelerinde morfolojik bakımdan belirgin çekirdek bulunmadığından ve bu yüzden *prokaryot* olduklarından kırmızı suyosunlarından *(rhodophyceae)* ayrılırlar; bu özellik onları bakterilere yaklaştırmaktadır.
Suyosunlarının çoğalması, bütün bitkilerde olduğu gibi sporlar ve gametler aracılığı ile gerçekleşir, fakat bu gerçekleşme, son derece değişik ve bazen oldukça karmaşık döngülerle olur.
• *Suyosunlarının doğadaki rolü.* "Yeşil" bitkiler olarak suyosunları karbondioksit gazını ışık enerjisi sayesinde ayrıştırarak organik moleküller ve oksijen üretirler. Bütün sularda çok bol olduklarından ve sular da yeryüzünün büyük kısmını kapladığından, özellikle planktonları oluşturan birhücreli suyosunları (özellikle diyatomeler) etki bakımından önemlidir. Aynı zamanda, suların yenilenmesi bakımından temizleyici bir rol oynarlar. Doldurucu ve hatta yapıcı olan bazıları kıyı ve diplerin biçimini ve niteliğini değiştirir; etkileri özellikle, dalgaların darbesini karşılayan *suyosunu dorukları* halindeki mercan resiflerinde apaçık görülür. Bitkisel organizmalar olarak suyosunları hayvanlara besin olur ve bu bakımdan su ortamında beslenme zincirinin temelini oluştururlar. Ortakyaşar suyosunları besledikleri organizmanın, örneğin mercanların, bazı yumuşakçaların, hatta mantarların içinde yaşarlar; mantarlarla birleşince likenleri oluştururlar.
• *Suyosunlarının kullanılması.* Tuzlar bakımından zengin canlı madde olan suyosunları her zaman besin maddesi, gübre (varek) ve toprak verimini artırıcı madde olarak kullanılmıştır. Kullanım şimdi sınai çaptadır. İyot çıkarılmasının artık bir önemi kalmamışsa da, sağladıkları helmelerin önemi gitgide artmıştır.
Kırmızı suyosunları arasında en ünlüsü *porphyra*'dır (Japonlar'ın *amanori* dediği suyosunu). Üreme döngüsünün ve gelişmelerinin iyi bilinmesi sayesinde bunların yetiştirilmesinde sanayileşme ve özellikle tohumluk yosun liflerinin soğukta saklanıp uygun zamanda denize bırakılma olanağı sağlanmıştır. Elde edilen ürün doğrudan ya da çok az değişiklikle besin maddesi olarak kullanılmaktadır. Diğer kırmızı suyosunlarından *(gelidium, eucheuma),* laboratuvarda kullanılan helmeli bir madde olan ve besin maddesi olarak da kullanılan agar -agar elde edilir. (→ AGAR-AGAR.)
Bununla birlikte helmelerin çoğu, alginat biçiminde büyük esmer suyosunlarından sağlanır. Atlas okyanusu'nda ve Japonya'da *laminaryalar,* Büyük Okyanus' ta *makrosistisler* belli aralıklarla toplanır ve şimdi bu sonuncuların dağılım alanlarının genişletilmesine başlanmıştır. Elde edilen ürünler besin, ecza, tekstil vb. sanayileri için önem kazanmıştır. Bu suyosunlarından yararlanılarak, önemli bir enerji kaynağı olarak metan elde edilebilir. Bu umutla *makrosistis*'lerin üretim alanlarını genişletmek için yüzer deniz çiftlikleri kurulmasına girişilmiştir.
Bir hücreliler arasında *chlorella*'lar sanayide denenmiş, fakat kullanım alanları sınırlı kalmıştır. Çad gölünün çevresinde ve Güney Amerika'da doğal olarak biten *spirulina*'lar protein bakımından çok zengin mavi suyosunları olup doğrudan tüketilebilmektedir. Ürün verimi çok iyidir, fakat üretim alanlarının genişletilmesinde hâlâ zorlukla karşılaşılmaktadır. Bununla birlikte, birhücreli suyosunlarının yetiştirilmesi şimdi suların temizlenmesi ve su hayvanlarının beslenmesi için genelleştirilmiştir.
Suyosunlarının tedavi edici özellikleri de az değildir. Örneğin *chondras*'lar uzun zamandan beri yumuşatıcı helmeleri için, diğer türler iyot ve oligoelement zenginlikleri için kullanılmaktadır, fakat çeşitli suyosunlarında farmakopeyi büyük ölçüde zenginleştiren moleküller de ortaya çıkarılabilmiştir. Böylece, mantarlarda ve bakterilerde olduğu gibi bunlarda da antibiyotikler, kelat yapıcılar ve daha az tanınan başka ürünler bulunmaktadır. Nihayet suyosunları deniz tedavisinde banyolarda kullanılmaktadır.
Bazı suyosunları zehirlidir. Peridinia'nın çoğalması kimi zaman balıklarda önemli ölçüde ölüm artışına yol açmakta ve özel bir tür sıcak ülkelerde *ciguatera* denen bir insan hastalığına neden olmaktadır. Spirulina üretimi özenle denetlenmelidir, zira başka zehirli mavi suyosunları da bunların arasında gelişebilir.
—Paleobot. Suyosunları jeolojik zamanların başlangıcından beri fosil olarak bilinmektedir. Kambriyaöncesi'nde, belki de yapıcı mavi suyosunu biçiminde (stromatolit) bulunuyorlardı; suyosunları karbon çağında şimdiki biçimleri ile vardılar ve bazı kömürlerin (bogheads) oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Petrolün oluşumunda rol oynadıkları da sanılmaktadır. Kireçleşmiş biçimleri *(dasycladales, lithothamniae)* ile şimdikilerine yakın biçimleri daha sonra ortaya çıktı; o zaman da şimdiki gibi resif oluşturuyorlardı. Diyotomelerin ve diğer birkaç birhücreli suyosununun silisli kabukları bol miktarda çökerek birikti ve tripoliyi oluşturdu. Toprağın yaşının belirlenmesinde suyosunlarının önemi oldukça azdır; buna karşılık suyosunları çok iyi fasiyes fosilidir. Örneğin diyatomeler deniz oluşumlarını, göl oluşumlarından ayırt etmeye yarar.

Suyu arayan adam, Şevket Süreyya Aydemir*'in anı kitabı (1959). Yazarın Edirne'de geçen çocukluğundan yakın tarihle ilgili bir dizi yapıtını (*Tek adam* I-III, 1963 -1965 vd.) kaleme aldığı yıllara kadar geçen dönemi konu edinir. Birinci Dünya savaşı'nda cephede gördüklerini, turan ülküsüne bağlanışını (Aydemir soyadı [Müfide Ferit Tek'in bu addaki romanının kahramanı], o dönemin anısıdır), Moskova' da sürdürdüğü öğrenimini, komünizmle ilişkisini, *Kadro** dergisi çevresinde Atatürk devrimini yorumlayan çalışmalarını vd. anlatır. Kendi yaşamöyküsü arasından Türkiye'nin toplumsal, ideolojik gelişmelerini yansıtır.

SUYUK a. Anat. ve Fizyol. Kan ya da lenf gibi vücuttaki her türlü organik sıvıya verilen ad. (Günümüzde seyrek kullanılır.)

SUYUKÇULUK a. Organizmada ortaya çıkan bozuklukların vücuttaki sıvılarda (kan, lenf, safra, sümüksü madde) meydana gelen değişikliklerden doğduğunu savunan tıp kuramı. (Suyukçuluğun kurucusu Galenos'tur; bu durum ancak XVIII. yy.'ın sonunda Pinel ve Broussais'nin çalışmalarıyla ortadan kalkmıştır.)

tatlısu suyosunları
diyatomeler (375 kat büyütülmüş)
1. Cyclotella comta
2. Nitzschia acicularis
3. Tabellaria floculosa
1. Volvox aureus (35 kat büyütülmüş)
2. Eudorina elegans
(130 kat büyütülmüş)
Spirogyra (75 kat büyütülmüş)
Batrachospermum moliniforme
(7,5 kat büyütülmüş)
deniz suyosunları
Hormosira banksii
Postelsia
Corallina rubens
Halymeda macroloba
Nereocystis luetkeana
Macrocystis pirifera
(dev kelp parçası)
Carollina officinalis
Nitophyllum crozieri
Ulva lactuca
Pseudolithophyllum
Sargassum bacciferum
Laminaria flexicaulis
Callophyllis laciniata
Laminaria longissima
Chætomorpha darwinii
Stypocaulon scoparium
Claudia elegans
Chorda filum
Alaria esculenta
Fucus serratus
Agarum gmelini
Codium bursa
Dictyota atomaria

Lauros-Giraudon

Suzan ve iki ihtiyar
Jacopo Bassano'nun yapıtı
Güzel sanatlar müzesi, Nîmes

SUYUTAN a. Jeomorfol. Karst kökenli, küçük boyutlu (birkaç desimetre çapında) doğal kuyu. (Bu terim bilim sözlüğünde küçük düdenleri belirtir; su burada kayboluyorsa, buna *soğurucu suyutan* denir.)

-SUZ → -SIZ.

SÛZ a. (fars. *suhten*, yakmak, yanmak'tan *sûz*). *Esk.* **1.** Yanma, ateş: *"Şem olmaz isem bezmine bu suz ile bari"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Dert, acı. **—3.** *Sûz ü güdaz*, yanıp yakılma: *"Kemal-i sûz ü güdaz ile dua ve niyaz eylerken..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Sûz-i dil*, gönül ateşi. || *Sûz-i gam*, dert ateşi: *"Her dem ki yazam sûz-ı gamın vasfını Vasfi"* (Vasfi, XVI. yy.). || *Sûz-i nihan*, içten içe yanma: *"Ruşen ola ey şem sana sûz-i nihanım"* (Fuzuli, XVI. yy.).

◆ sıf. "Yakan", "yakıcı" anlamında bileşik sözcükler türetir: *can-sûz* (can yakan), *ciğer-sûz* (ciğer yakan), *dil-sûz* (gönül yakan, acı veren), *hanûman-sûz* (ev yakan; yuva dağıtan), *vicdan-sûz* (vicdan azabı veren) vb.

SUZAN sıf. (fars. *suhten*, yakmak, yanmak'tan *sûzan*). *Esk.* **1.** Yanan: *"Kalblerini ziyalarınızın bir mihrak-ı suzanı halinde bulunduran binlerce makeslerinizden birkaçı..."* (İsmail Suphi). **—2.** Yakıcı: *"Suzan-ı hased o kalb-i hâsid, / Ondan geliyor bu aşk-ı fâsid"* (A. H. Tarhan).

SUZAN (ibranice *şuşan*, zambak), güzelliği dillere destan olan yahudi kadın. Öyküsü Eski Ahit'teki Danyal kitabı'nın (XIII) bir ekinde anlatılır. Onu evinin bahçesinde yıkanırken gören halk temsilcisi iki ihtiyar genç kadına tutulurlar ve yüz bulamayınca öç almak için halk meclisinde onu zinayla suçlarlar. Danyal, ustaca sorularıyla iki ihtiyarın iddialarını çürütür ve genç kadını kurtarır.

—İkonogr. İffetli Suzan'ın yıkanma sahnesi hıristiyan sanatında eskiden beri işlenmiştir ve hıristiyanlara göre yürek temizliğiyle ruhun kurtuluşunu simgeler (IV. yy. lahdi, Arles). XVI. yy.'dan sonra, bu sahne dini anlamını yitirmiş, çıplak kadınlı bir çapkınlık görüntüsüne vesile olmuştur (Tintoretto, Louvre ve Viyana; L. Carracci, Londra; il Guercino, Madrid; Rembrandt, Lahey ve Berlin; Van Dyck, Münih; J.-F. De Troy, Rouen; Chassériau, Londra).

suzidil makamı dizisi

SUZDAL, Rusya'da kent, Moskova'nın K.-D.'sunda, Kamenka kıyısında. Adından 1024'te söz edilen kent, 1125-1157 arasında Vladimir-Suzdal* prensliğinin başkenti oldu. 1238'de Moğollar tarafından yıkıldı. Kremlin duvarları içinde (XI.-XII. yy.), duvar resimleri (XIII.-XVII. yy.) ve kapılarına bakır işlemeler yapılan (XIII. yy.) Nativitas katedrali (1222'de inşa edildi, daha sonraları birkaç kez onarıldı) vardır. Başpiskoposluk sarayı XVI.-XVII. yy.'dan kalmadır. Rizpolojenski manastırı 1207'de, Pokrovski manastırı 1364'te kurulmuştur. On iki kuleyle çevrili (XVII. yy.) Spaso-Yevfimiyevski manastırı 1766-1905 arasında kaleye dönüştürüldü. XVII. ve XVIII. yy.'dan kalma çevredeki ahşap kilise daha sonra Suzdal'a getirilerek yeniden inşa edildi.

SUZDALİA. Tar. coğ. Suzdal bölgesine verilen ve bazen Vladimir-Suzdal* prensliğini belirten ad.

SUZEKSPOZE sıf. (fr. *sous-exposé*). Foto. Düzgün bir görüntü elde etmek için gerekli olandan daha az ışıklanmış duyarlı yüzey için kullanılır.

SUZEN a. (fars. *sûzen*). *Esk.* **1.** İğne: *Çeşm-i suzen* (iğne gözü, iğne deliği). **—2.** *Suzen-bal, suzen-per,* iğne kanatlı; kanadının tüyleri sivri ve dik olan kuş için kullanılır. || *Suzendan*, iğnelik. || *Suzenger*, iğneci, iğne yapan.

—Din. ve Ed. *Suzen-i İsa* (İsa'nın iğnesi), İsa'nın göğe çekildiği sırada üzerinde bulunan iğne. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Din. ve Ed. *Suzen-i İsa* diye anılan iğne, peygamberin dünya ile ilişkisine işaret eder. Bu yüzden göğe çekilirken arşa kadar yükselemediği, güneş göğü olan dördüncü kat gökte kaldığı ileri sürülür: *"Kes rişte-i alakayı âkıl bu yolda kim/ Pây-i murada suzen-i İsa diken gelir"* (Ey akıl sahibi, seni dünyaya bağlayan ipi kes. Çünkü bu yolun üzerinde İsa'nın iğnesi murada ulaşacak ayağına batan diken gibidir) (Hayali).

SUZENİ ya da **SÛZENİ** a. (fars. *suzen*, iğne ve *-î*'den *sûzenî*, iğneyle ilgili). El sant. Bir tür kasnak işi.

—ANSİKL. Suzeni, üzerine motif çizilmiş kumaşı kasnağa gerdikten sonra ipliği tığ ya da iğne yardımıyla üste alıp motifin içini desenin konturuna göre döne döne zincir işiyle doldurarak yapılır. Tekniği kolay olmakla birlikte motifi dolduran zincir işi sıralarının sık olması gerektiğinden oyalayıcı ve dikkat isteyen bir iştir. Daha çok yorgan yüzü, bohça vb. büyük parçalara uygulanır. Giysi bezemede de kullanılır. Son dönem osmanlı işlemelerinde çok görülen bir nakış türüdür.

SUZHOU → SUCOU.

SUZİ, asıl adı **Ahmet,** türk şair, tasavvuf adamı (Sıvas ? - ay. y. 1830). Şeyh Şemsettin Sıvasi'nin torunu. Tasavvufla ilgili şiirleri *Divan*'ındadır (bas. 1873). *Sülûkname* adlı bir tasavvuf yapıtı, *Kaside-i bür'e* çevirisi vardır.

SUZİ ÇELEBİ, türk şair (Prizren 1455 ile 1465 arası ? - ay. y. 1524). Prizren'de başlayan öğrenimini yarıda bırakarak nakşibendi tarikatına girdi. Bir süre, Mehmet II ve Bayezit II dönemi akıncı beylerinden Mihaloğlu Ali Bey'in yanında bulundu; onun savaşlarını ve aşk serüvenini manzum gazavatnamesinde anlattı: *Gazavatname-i Mihaloğlu Ali Bey* (yay. A. S. Levend, *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Bey'in gazavatnamesi*, 1956). Yaşamının son döneminde Prizren'de kendi yaptırdığı mescitte hizmet etti.

SUZİDİL a. Müz. Türk müziğinde bir şed makam. (Suzidil, zirgüle dizisinin hüseyniaşiran [*mi*] perdesindeki şeddidir. Güçlüsü buselik [*si*] perdesidir. Donanımına nim şehnaz [*sol* #], nim hisar [*re* #] işaretleri konur. Bu makam 1880'li yıllarda Abdülhalim Ağa tarafından yapılmıştır.)

SUZİDİLARA a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Çargâh ile mahur makamlarının birleşmesiyle oluşmuştur. Kararı sol [rast], güçlüsü birinci derecede do [çargâh], ikinci derecede re'dir [neva]. Donanımına [*fa* ‡] fa kaçak mücennep diyezi konur. Bu Makam Selim III tarafından yapılmıştır.)

çargâh dizisi — mahur dizisi

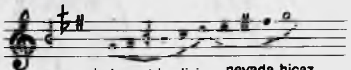
SUZİNAK sıf. (fars. *sûz* ve *-nak*; *sûz-nâk*'ten). *Esk.* Yakıcı, dokunaklı.

SUZİNAK → SUZNAK.

SUZİŞ a. (fars. *suhten*, yakmak, yanmak'tan *sûziş*). *Esk.* **1.** Yanış, yanma: *"Ger ben ölem bu sûziş û bu ihtirak ile"* (Vasfi, XVI. yy.). **—2.** Dert, acı: *"Sattıkları hep meta-ı candır / Aldıkları suziş-i nihandır"* (Şeyh Galip, XVIII. yy.).

SUZİŞLİ sıf. (fars. *sûziş*'ten). *Esk.* Yakıcı, dokunaklı: *"...bu vakanın Keşan'da aynen başına geldiğini suzişli bir eda ile anlatır"* (F. Köprülü).

SUZNAK ya da **SUZİNAK** a. Müz. Türk müziğinde 13 numaralı ve sonuncu basit makam. (*Basit suznak* ve *zirgüleli suznak* diye iki şekli vardır. *Basit suznak*, yerinde rast beşlisine neva [*re*] üzerindeki hicaz dörtlüsünün birleşmesiyle oluşmuştur. *Zirgüleli suznak*, zirguleli hicaz makamının bir ses aşağı [*sol-rast*] perdesine göçürülmüş şeklidir. Kararı rast [*sol*] güçlüsü neva'dır [*re*]. Donanımına segâh [*si* ♭], hisar [*mi* ♭] ve evc [*fa* #] işaretleri konur. Vardakosta Seyit Ahmet Ağa tarafından yapıldığı sanılıyor. Bugün elde 750 kadar suznak yapıt bulunmaktadır.)

yerinde rast beşlisi — nevada hicaz dörtlüsü

SUZUKA, Japonya'da kent, Honşu (Mie ili) adasında, İse koyu kıyısında; 174 103 nüf. (1990). Tekstil sanayisi. Makine ve elektrikli gereçler yapımı.

SUZURİBAKO a. (japonca sözc.). Genellikle özenli bir biçimde dekorlandırılmış tahta ya da lake yazı takımı.

Şogakukan

suzuribako: Koetsu dekorasyonu *(Gemi köprüsü);* laka üzerine aplike maden; XVII. yy. başı
Ulusal müze, Tokyo

SÛ a. *Esk.* Asker, ordu: *"Bu ilimdir aletin yedincisi / Anın ile basılır şeytan sûsi"* (Garipname, XIV. yy.).

-SÛ → -SI.

SÛALP (Süavi), türk yazar (İstanbul 1926 - ay. y. 1981). Devlet güzel sanatlar akademisi resim bölümü'nde okudu. *Son saat* gazetesinde ressam ve grafiker olarak çalıştı. 1953'ten başlayarak *Akbaba, Tef, Dolmuş* vb. dergilerdeki hikâyeleriyle tanındı; *Salata* adlı bir dergi yayımladı. *Meşhur rezaletler, Zavallı Behçet, Gene iyi dayandık* adlı hikâye kitaplarından başka, çeşitli topluluklarca sahnelenen *Aç koynunu ben geldim, Üsküdar'ın karşısı Galata, Ölür müsün öldürür müsün* vb. oyunları sahnelendi.

SÛB a. (ar. *sebʿ*, yedi'den *sübʿ*). *Esk.* Yedide bir.

SÛBAİ sıf. (ar. *sebʿ*, yedi'den *sübâʿî*). *Esk.* **1.** Yedi harfli sözcük için kullanılır. **—2.** Yedi parçalı, yedilik.

SÛBAP a. → SUPAP.

SÛBAT a. (ar. *sübât*). *Esk.* Uyku: *Sûbat-ı gaflet* (gaflet uykusu).

—Esk. tıp. Derin uyku, koma.

SÛBBUH a. (ar. *sübbûh*). *Esk.* Tanrı.

SÛBEK a. Bazı yörelerde kullanılan, beşiğe yatırılan bir çocuğun apış arasına yerleştirilerek çocuğa yattığı yerde çiş

yapma olanağı sağlayan şişe; sidiğin bir kaba aktarılmasına yarayan boru.

SÜBENTRAN sıf. (fr. *subintrant;* lat. *subintrare,* gizlice girmek'ten). Patol. Bir nöbeti sona ermeden yeni nöbeti başlayan hastalığa denir.

SÜBEROZ a. (fr. *subérose*). Mantar (suber) tozlarının solunum yoluyla alınmasına bağlı akciğer hastalığı.

SÜBHA a. (ar. *sübḥa*). *Esk.* **1.** Doksan dokuzlu tespih. **—2.** Tespih tanesi. **—3.** *Sübha-dar,* tespih tutan, tespihli. || *Sübha-gerd, sübha-gerdan,* tespih döndüren. || *Sübha-keş, sübha-şümar,* tespih çeken. || *Sübha-yı tesbih,* tespih tanesi. || *Sübha-yı zakir,* zikredenin tespihi.

SÜBHAN a. (ar. *subḥān*). *Esk.* **1.** Tanrı: "Gözü *gönlü dil ü canı kamu sübhana dolanır*" (Niyazi, XVII. yy.). **—2.** *Sübhanallah* → SUPHANALLAH.

SÜBHANE ünl. (ar. *subḥānehu*'dan). *Esk.* "Tanrı'nın temizliğine inanırım" anlamında kullanılır.

SÜBHANİ sıf. (ar. *sübḥān* ve *-ī*'den *sübḥānī*). *Esk.* Tanrı ile ilgili, tanrısal.

SÜBHANİYET a. (ar. *sübḥān* ve *-iyyet'* ten *sübḥāniyyet*). *Esk.* Tanrısallık, kutsallık.

SÜBJEKTİF sıf. (fr. *subjectif*). → ÖZNEL.
—Med. huk. *Sübjektif hüsnüniyet,* ÖZNEL İYİ• NİYET'in eşanlamlısı.

SÜBJEKTİVİST sıf. ve a. (fr. *subjectiviste*). → ÖZNELCİ.

SÜBJEKTİVİTE a. (fr. *subjectivité*). → ÖZNELLİK.

SÜBJEKTİVİZM a. (fr. *subjectivisme*). → ÖZNELCİLİK.

SÜBKİ (Tacettin ebu Nasr Abdülvahap **ES-**), arap din bilgini (Kahire 1327 - Şam 1369). Şafii mezhebindendi. Babası Takiyettin'den ders aldı; İbni Şıhne, Zehebi gibi bilginlerin yanında yetişti. *Tabakat üş-şafiiye* yapıtıyla tanınır.

SÜBLETAL sıf. (fr. *sublétal*). Genet. Taşıyıcı bireylerin % 90'dan azının ölümüne yol açan etmene denir.

SÜBLİME a. (fr. *sublimé*). Kim. **1.** Süblimleşme sonunda oluşan ürün. **—2.** *Aşındırıcı süblime,* $HgCl_2$ formülünde cıva II klorür. (Eşanl. SÜLÜMEN.) [Bk. *ansikl.* böl.] (→ AKSÜLÜMEN.)
—ANSİKL. Eczc. Kuvvetli antiseptik ve ensektisit özellikte olmasına karşın, zehirli ve yakıcı olması nedeniyle kullanılmamaktadır. Ancak, günümüzde bile, Reclus merheminin bileşiminde % 0,01 oranında yer alır.

SÜBLİMLEŞME a. Kim. Katı bir maddenin uygun basınç ve sıcaklık koşullarında sıvı hale geçmeden doğrudan gaz durumuna dönüşmesi. (Eşanl. UÇUNMA, UÇUNUM.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Uz. havc. *Yüzden süblimleşme,* bir çeperin ana malzemesinin yüksek ısılı bir akı etkisiyle süblimleşmesi. || *Yüzden süblimleşme tekniği,* kimi roket-motorların lülesinin iç yüzeyini, güdümlü mermi başlıklarının ve atmosfere büyük bir hızla giren uzay araçlarının dış bölümlerini korumak için bu olaydan yararlanan teknik. (Bu tekniği uygulamak için, metaller ve özellikle de karma malzemeler kullanılır.)
—ANSİKL. Süblimleşme, ancak ilgili maddeye özgü üçlü noktanın altındaki bir basınç ve sıcaklıkta meydana gelen birinci dereceden bir faz geçişidir. Bu, sıvı-buhar geçişine benzer bir olaydır (buharlaşma).

SÜBLİMLEŞMEK gçz. f. Kim. Katı evreden, sıvı durumuna geçmeden doğrudan gaz durumuna dönüşmek.

SÜBLİMLEŞTİRİCİ a. Soğut. san. Bir liyofilleştiricide, süblimleşmenin gerçekleştiği bölüm.

SÜBLİMLEŞTİRME a. Kim. Süblimleştirmek eylemi.
—Termodin. Kimi katı cisimleri ısıtarak uçundurduktan sonra, soğutma yoluyla yeniden katı halde elde etmeye dayanan özel damıtma biçimi.

SÜBLİMLEŞTİRMEK ettirg. f. Kim. Süblimleşmeye uğratmak.

SÜBNARKOZ a. Psik. *Amfetaminli sübnarkoz,* toplardamar içine aynı anda bir barbütürik ve bir amfetamin şırıngasıyla başlatılan ya da kolaylaştırılan diyalog. (Etkileri narkoanalizin etkilerinden daha dolaysız olmakla birlikte, bu iki yöntemin kullanıldığı alanlar aynıdır).

SÜBSEKANT sıf. (fr. *subséquent*). Jeomorfol. Monoklinal yapıda, cuesta cephelerinin ayağındaki çöküntülerin kazılmasına neden olan konsekant akarsu kolları için kullanılır.

SÜBUR a. (ar. *sübūr*). *Esk.* **1.** Mahvolma, tahrip edilme. **—2.** Sıkıntı, yokluk.

SÜBUT, -tu a. (ar. *ṣübūt*). *Esk.* **1.** Sabit olma, kesinlik kazanma: *"Mazide kabil olsa taayyün, beka, sübut / Ati nasıl hayal edilir"* (Tevfik Fikret). **—2.** *Sübut bulmak,* ortaya çıkmak, gerçekleşmek.
—İsl. huk. *Sübut vasıtaları,* davacının davasını ispata yarayan deliller; beyyinat.

SÜBUT çoğl. a. (ar. *sebt,* cumartesi'nin çoğl. *sübūt*). *Esk.* Cumartesi günleri.

SÜBUTET a. (ar. *ṣübūt*'tan *ṣübūtet*). *Esk.* Sağlamlık, güvenilirlik.

SÜBUTİ sıf. (ar. *ṣübūt* ve *-ī*'den *ṣübūtī*). *Esk.* Kesin, sağlam, güvenilir.

SÜBÜDEY → SUBUTAY.

SÜBÜL çoğl. a. (ar. *sebil,* yol'un çoğl. *sübül*). *Esk.* Yollar.

SÜBVANSİYON a. (fr. *subvention*). Kamu yararına etkinlikte bulunan bir özel kişiye, bu etkinliğini desteklemek ve özendirmek amacıyla, devlet ya da bir yerel yönetim vb. tarafından ödenen para.
—İkt. Kamu kesimine ya da özel kesime ait bazı mal ve hizmetleri üreten ya da satan kişilere, özellikle bu mal ve hizmetlerin satış fiyatlarını ucuzlatabilmelerini sağlamak amacıyla (işletmelerinin mali dengesini bozmayacak biçimde) devletçe ödenen para. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İkt. Çeşitli sübvansiyon türleri vardır. *Fiyat telafi edici sübvansiyonlar:* devletin, fiyatların bir bölümünü üstlenmesi biçiminde olan bu tür sübvansiyonlar, düşük gelirli toplum kategorilerinin harcamalarında en büyük paya sahip temel malların fiyatlarının düşük tutulmasını sağlar. *Üretim sübvansiyonları:* etkinliği oldukça düşük verimli olmasına karşılık, tüm ekonomi için yaşamsal önem taşıyan belirli üretici gruplarına verilen sübvansiyonlardır. Bu tür sübvansiyon iki şekilde yapılır: 1. fazladan gerçekleştirdikleri her üretim miktarı için üreticilere nakit ödeme yapılması; 2. üreticiye (onu üretim araçlarını modernleştirmeye özendirmek için) satın aldığı yatırım malları üzerinden risturn, prim ya da tazminat biçiminde bir geri ödeme yapılması *(donanım sübvansiyonu). İhracatı teşvik* de bir tür sübvansiyon sayılabilir; dış pazarlar için çalışan üreticilere, ürünlerini rekabete elverişli fiyatlarla sunmalarını sağlamak amacıyla verilir.

SÜBYAN a. (ar. *ṣabī*'nin çoğl. *ṣıbyan,* çocuklar). **1.** Erkek çocuklar. **—2.** *Sübyan koğuşu,* tutukevlerinde suçlu çocuklara ayrılan koğuş.

Sübyan mektepleri → SIBYAN MEKTEPLERİ.

SÜBYANCI sıf. ve a. Cinsel ilgisi, küçük çocuklara yönelen kimse için kullanılır.

SÜBYANCILIK a. Yetişkin birinin küçük çocuklara karşı duyduğu cinsel ilgi.

SÜBYE a. Denizc. **1.** Hafif işlerde kullanılan ve yalnız bir ağırlığın, aksi yöne çekilmesine yarayan donanım. (Kamçılı ya da kancalı bir tornodan geçirilmiş bir halattan oluşur.) [SÜBYE DONANIM da denir.] **—2.** *Sübye armalı,* seren yelkenleri bulunmayan, yalnız yan yelkenleriyle donatılmış yelkenli tekne. || *Sübye palangası,* sabit bir tornodan geçirilmiş bir halattan oluşan ve hafif işlerde kullanılan palanga.

SÜBYE a. Zool. SEPYA'nın eşanlamlısı.

SÜBYE a. (ital. *zuppa,* çorba'dan). Mutf. Badem içi, kavun çekirdeği vb.'den elde edilen ve bazı sütlü tatlılara nişasta yerine katılan beyaz bulamaç. (Badem içi ya da çekirdek, iyice dövülerek ezilir; içine su ya da süt katılarak koyu bir bulamaç haline getirilir. Keşkül, muhallebi vb. sütlü tatlılara süzülerek konduğunda tatlının koyulaşmasını sağlar ve lezzet verir. Şekerle karıştırılıp yendiği de olur.)

SÜCUD → SECDE.

SÜCUF çoğl. a. (ar. *secf*'in çoğl. *sücūf*). *Esk.* Perdeler, örtüler.

SÜCUL çoğl. a. (ar. *secl*'in çoğl. *sücūl*). *Esk.* Kovalar, büyük su kapları.

SÜCUN çoğl. a. (ar. *sicn*'in çoğl. *sücūn*). *Esk.* Cezaevleri, zindanlar.

SÜCUT a. (ar. *sücūd*). *Esk.* Secde etme, yere kapanma: *"Şeytana mı tâatın, sücûdun?"* (A. H. Tarhan). **—2.** *Sücut etmek, sücuda varmak,* secde etmek, secdeye varmak: *"Komadı eşküm ki görüb yüzünü edem sücûd"* (Ahmet Paşa, XIX. yy.). *"Zahir suya banmadan el ayak depretmeden / Baş sücuda varmadan kılınır tâatımız"* (Yunus Emre, XIII. yy.).

SÜCÜLLÜ, Isparta'nın Yalvaç ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 787 nüf. (1990). Belediye.

SÜDASİ sıf. (ar. *sādis,* altı'dan *südasī*). *Esk.* **1.** Altılı. **—2.** Altı harfli sözcük için kullanılır.
—Esk. bot. *Südasiy-ül-büzur,* altı tohumlu bitki için kullanılır. || *Südasiy-ül-vüreykat,* altı yapraklı çiçek için kullanılır.
—Esk. mat. *Südasiy-ül-adla,* altı kenarlı. || *Südasiy-ül-vücuh,* altı yüzeyli.

SÜDDE a. (ar. *südde*). *Esk.* **1.** Kapı. **—2.** Eşik. **—3.** *Südde-i devlet-meab,* padişah kapısı.
—Esk. biyol. Bedenin kimi bölümlerinde görülen tutukluk.

SÜDED çoğl. a. (ar. *südde*'nin çoğl. *südded*). *Esk.* Kapılar, eşikler.

SÜDETLER, lehçe ve çekçe **Sudety,** Polonya ve Çek Cumhuriyeti'nde dağ bütünü, 50 km kadar genişlikte. "Bohemya dörtgeni"nin K.-D. kenarında 300 km boyunca uzanan bu yaşlı kütlenin yapısı çok karmaşıktır, çünkü Kaledonya çevrimindeki hareketlerle başlayan bir yerleşme süreci sonucunda oluşmuştur. G.-D.'dan K.-B.'ya doğru uzanan bir dizi küçük kütle ile dağlar arasındaki havzalardan oluşur. Yalnızca en yüksek kesimi (Karkonosze, 1 602 m) dağ görünümündedir ve buzul şekilleri kapsar; geri kalan bölümü, yer yer turbalıkların göze çarptığı, yuvarlak dorukların yükseldiği yüksek yüzeyler görünümündedir. Derin geçitleri ve çok sarp yamaçlarıyla engebeli yer biçimini, derin ve kenarları dik hidrografya ağı biçimlendirmiştir. Dik bir yamaç Südetler'i, Silezya ovasına bağlanan bir çöküntü bölmesi olan önülkelerinden ayırır. Bölgede zengin maden kaynakları vardır: maden damarları (altın, nikel, arsenik, kalay), yakıtlar (linyit ve özellikle Walbrzych çevresinde "Aşağı Silezya" denilen havzada kömür). Burası aynı zamanda büyük bir turizm bölgesidir.

SÜDETLER, Bohemya Almanları'nın kendilerini Çek Cumhuriyeti'nde yaşayan diğer halklardan ayırmak için kullandıkları tarihsel terim.

Südetler (Bohemya çevresinde oturan ve almanca konuşan halk), 1919'da Almanya'ya katılmak istedilerse de bu istekleri gerçekleşmedi. 1933'e kadar, gençlik arasında baş gösteren belli bir "irredentismocu" eğilime rağmen, Südetler'in siyasi partileri, çoğunlukla çekoslovak hükümetiyle işbirliği yaptılar. Fa-

kat, Hitler'in teşvikiyle Südetler, yeniden istekler ileri sürmeye başladılar ve Konrad Henlein tarafından 1933'te kurulan ve mayıs 1935'te yapılan meclis seçimlerinden kazançlı çıkan "Alman Südetler partisi" *(Sudetendeutsche Heimatfront)* radikal bir tavır takınarak, Henlein tarafından "Karlovy Vary sekiz noktası" (nisan 1938) programında belirtilen federe bir devletin kurulmasını istedi ve mayıs 1938 belediye seçimlerinden (alman oylarının % 70'i) sonra bu konuda Hitler'den destek gördü. Prag, fransız-ingiliz baskısı altında (Walter Runciman'ın aracılık girişimi) gittikçe daha geniş ödünler vererek sonunda sekiz nokta'yı örtülü bir biçimde kabul etti; ama Südetler görüşmeleri kestiler. 16 eylülde Henlein yanlıları, Almanya'nın da desteğiyle, bir hükümet darbesi girişiminde bulundular: darbe başarısız kaldı ve Henlein'in partisi kapatıldı. Prag, genel seferberlik ilan etti; 26 eylülde Hitler, 28 eylüle kadar süre tanıyan bir ültimatom verdi. İngiltere, Fransa'yı destekleyeceğini bildirmiş olduğundan savaş tehlikesi baş gösterdi. Bunun üzerine Chamberlain, Roma'da Ciano'ya baskı yaparak onun aracılığıyla Mussolini'ye Münih konferansı'nı telkin etti (29-30 eylül). Konferansta Hitler'in istekleri, bir plebisit yapılmak şartıyla kabul edildi; ama 1 ekimde alman işgali başladı ve Çekoslovakya'nın üzerinde 3 milyon kişinin oturduğu 30 000 km²'lik bir bölümü Almanya'ya ilhak edildi. 1945'te, Çekoslovakya Südetler bölgesini geri aldı. O tarihte buradaki Almanlar'ın sayısı 300 000'in altındaydı (1955'te 165 000, 1972'de 80 000 Südet).

SÜDETLER EVRESİ a. Yerbil. Günümüzden yaklaşık 325 milyon yıl önce, hercynia çevriminin Karbon devrinde yer alan evresi.

SÜDREME a. Sarhoş olma; sarhoş gibi konuşma.

SÜDREMEK gçz. f. *Esk.* Sarhoş olmak, esrimek.

SÜDÜS a. (ar. *sādis*, altı'dan *südüs*). *Esk.* Altıda bir.

SÜE (Louis), fransız mimar, dekoratör ve ressam (Bordeaux 1875 - Paris 1968). 1901'de E.N.S.B.A.'da mimarlık öğrenimini tamamladı. Önce, Bağımsızlar salonu'nda resimlerini sergiledi. 1912'de Atelier français'yi, 1919'da A. Mare ile birlikte, iç dekorasyonun tüm alanlarında çalışmalar yapacak Compagnie des art français'yi kurdu. Valéry, *Eupalinos ou l'Architecte*'i Süe ile Mare'ın *Architectures* (Mimarlıklar) [1921] adlı manifestosu için yazdı. L. Süe tüm çalışmalarında, modern tekniklerle klasik uyum kavramını bağdaştırmaya özen gösterdi. Tiyatro dekorları da gerçekleştirdi. 1939-1944 arasında İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde ders verdi.

SÜEDİN a. (fr. *suédine*). Tekst. Süetinkine benzer bir görünüm veren apre işlemlerinden geçirilmiş pamuklu dokuma. (Süedinler, floklama işlemiyle doğrudan elde edilebilir.)

Nevzat Süer

SÜER (Nevzat), türk satranççı (Çorlu 1925 - İstanbul 1987). Haydarpaşa lisesi'ni bitirdi (1946). Satranca Kadıköy halkevi'nde başladı (1944); İstanbul birincisi oldu (1947). Türkiye'de Satranç federasyonu'nun kurulmasına (1954) ve federasyonun Uluslararası satranç federasyonu'na (FİDE) üye olmasına önemli katkılarda bulundu. FİDE'nin düzenlediği uluslararası şampiyonalarda satranç milli takımında yer aldı; 1968, 1969, 1973 yıllarında Türkiye satranç birinciliğini elde etti. *Süer satranç dergisi*'ni çıkardı (1970). İtalya'nın Caorle kentinde düzenlenen uluslararası turnuvada, İlhan Onat'la birlikte "uluslararası usta" unvanını aldı (1975). 1970 -1977 yılları arasında *Cumhuriyet* gazetesi adına İstanbul'da liselerarası satranç karşılaşmaları düzenledi; günlük gazetelere satranç köşeleri hazırladı.

SÜET a. (öz. a. fr *Suède*'den [İsveç]). Dış yüze gelen etli kısmı tıraşlanmış olan kuzu ya da yarma yöntemiyle elde edilen koyun derisinden yapılan ve eldivencilikte kullanılan çok yumuşak deri. (Eğer derinin etli kısmı süngertaşıyla zımparalanarak yumuşak hale getirilmişse bu tür deriye "kadife süet" adı verilir.)
—Ayakkc. Dış yüzeyde kullanılan etli kısmı sünger taşıyla parlatılarak kadife görünümü almış deri.
—Eldivc. *Süetleştirilmiş deri*, süet deri havası vermek için bitirme işlemi sırasında üzerine çeşitli apreler uygulanan dokuma.

SÜEVLER, lat. **Suevi.** Esk. coğ. Elbe' nin ötesinde yaşayan Germanya halklarının tümüne verilen ad. Bir bölümü, Ariovistus'la birlikte Ren'e doğru yöneldi (İ.Ö. 58), ama Süevler, daha çok Ren, Saale ve Tuna arasına yerleştiler (Schwaben ya da Süevler ülkesi). V. yy. başında Galya' yı aşarak İspanya'ya geçtiler ve Galicia' da 585'e kadar devam eden bir devlet kurdular. Varlıklarını gösteren bazı arkeolojik izler bıraktılar.

SÜFEHA çoğl. a. (ar. *sefīh*'in çoğl. *süfeha*). *Esk.* Sefihler, zevk ve eğlenceye düşkün olanlar: *"Pek çok paşalar ve beyler ve hanımlar Mısır'dan savuşup İstanbul'a döküldüler ve külliyetli akçeler getirip bol bol harc ederek İstanbul süfehasına su-i emsal gösterdiler"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

SÜFELA çoğl. a. (ar. *sefīl*'in çoğl. *süfelā*). *Esk.* Sefiller, aşağılık kimseler.

SÜFERA çoğl. a. (ar. *sefīr*'in çoğl. *süfera*). *Esk.* **1.** Elçiler: *Reis-üs-süfera* (bir memleketteki elçilerin en kıdemlisi, duayen). **—2.** *Süfera-yı ecnebiye*, yabancı devlet elçileri.

SÜFL a. (ar. *sufl*). *Esk.* Tortu, çökelti: *Süfl-i şerab* (şarap tortusu).

SÜFLA sıf. (ar. *esfel*'in dişl. *süfla*). *Esk.* **1.** En aşağı, en alt: *"...iki kısma ayrılan alının kısm-ı süflâsı az çok fırlak bir yumru yapar"* (Mehmet Tevfik). **—2.** Çok aşağılık, pek alçak: *"Bazı ruhlarda, onun gibi süfla ve dar kalıplarda böyle kirli ve çılgın bir isyana mahkûm değil mi?"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

SÜFLİ sıf. (ar. *süfl*, sefil ve alçak olma ve *-ī*'den *süflī*). **1.** Adi, aşağılık bir kimse için kullanılır. **—2.** Pis, hırpani kılıklı bir kimse için kullanılır. **—3.** Hor görülen, aşağılık bir şey için kullanılır: *Süfli işler.*
—*Esk.* Aşağıda, altta bulunan.

◆ a. Esk. gökbil. Utarit ve Zühre gezegenleri.

SÜFLİ, SÜFLİYE sıf. (ar. *sufl* ve *-ī*' den *süflī*, dişl. *süfliyye*). *Esk.* Tortu ya da çökeltiye ilişkin.
—Esk. tıp. Dışkı, gaita ile ilgili: *Humma-yı süfliyye* (dışkının bağırsaklarda emilmesi sonucu meydana gelen ateş, nöbet).

SÜFLİLEŞMEK gçz. f. **1.** Aşağılaşmak, bayağılaşmak. **—2.** Giderek kılığı kıyafeti düşkünleşmek, hırpani bir görünüm almak.

SÜFLİLİK a. **1.** Adi, bayağı, aşağılık olan bir kimsenin, bir şeyin durumu, niteliği. **—2.** Hırpanilik.

SÜFLİYAT çoğl. a. (ar. *süflī*'nin çoğl. *süfliyyāt*). *Esk.* Adi, aşağılık işler, şeyler.

SÜFLİYE → SÜFLİ.

SÜFLİYET a. (ar. *süflī*'den *süfliyyet*). *Esk.* Süflilik; bayağılık.

SÜFLİYEYN a. (ar. *süflī*'nin ikili çoğl. *süfliyeyn*). *Esk.* Utarit ile Zühre.

SÜFLİYİN a. (ar. *süflī*'nin çoğl. *süfliyīn*). *Esk.* Ayaktakımı.

SÜFTE sıf. (fars. *süften*, delmek'ten *süfte*). *Esk.* **1.** Delik, delinmiş: *"Olur leyli çün agyâr ile hufte / Hadeng-i hâr ider Mecnun'u süfte"* (Ahmet Rıdvan, XV. yy.). **—2.** *Süfte-gûş*, kulağı delinmiş; köle.

SÜFTECE → SEFTECE.

SÜFÜN çoğl. a. (ar. *sefīne*'nin çoğl. *süfün*). *Esk.* Gemiler: *"...ber-mutad süfün-i hümayundan bir sandal gidip..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

SÜFYAN ÜS-SEVRİ (Ebu Abdullah), arap din bilgini, tasavvuf adamı (Kûfe 714 - Basra 778). Yetişmesinde ünlü bir hadis bilgini olan babasının katkısı oldu. Devlet hizmeti kabul etmediği, böylece abbasi yönetimine tepkisini gösterdiği için baskılara uğradı. Kûfe'den ayrılarak (767) yerleştiği Yemen'de ticaretle uğraştı. Kendisini bulup cezalandırmak için gönderilen görevlilerden kurtulmak için Mekke'ye, daha sonra Basra'ya sığındı. Sarayla anlaşmayı kabul edip yazışmalarda bulundu, ancak Bağdat'a gideceği sırada hastalanarak öldü. Güvenilir kaynaklardan derlediği hadisleri yazıya geçirmiştir. Bu çalışmasına büyük değer verilir; ancak uygun bulmadığı bazı noktaları gizlediği için de eleştirilir. *El-Cami ül-kebir, el-Cami üs-sagir, Kitab ül-feraiz* gibi yapıtları vardır. Derin fıkıh bilgisinden kaynaklanan süni bir mezhep kurdu; fakat bu mezhep ölümünden sonra yaşamadı. Cüneyt, Hallac gibi ünlü tasavvuf adamları onun kendilerine yakınlığını dile getirdiler.

SÜGUR çoğl. a. (ar. *sağr*'ın çoğl. *süğūr*). *Esk.* Sınırlar.

SÜGVAR sıf. (fars. *sūğvārī*). *Esk.* Kederli, acılı.

SÜGVARİ a. (fars. *sūğvar* ve *-ī*'den *sūğvārī*). *Esk.* Matem, yas, üzüntü.

SÜHAN, SUHAN ya da **SUHEN** a. (fars. *suḫan*). *Esk.* **1.** Söz, laf, lakırdı. **—2.** *Sühan-aferin*, usta şair, söz yaratıcısı. ‖ *Sühan-âra*, düzgün söz söyleyen. ‖ *Sühan-çin*, dedikoducu. ‖ *Sühan-dan, sühan-şinas*, güzel söz söylemeyi bilen. ‖ *Sühan-fehm*, güzel sözden anlayan, değerini bilen. ‖ *Sühan-gû*, söz söyleyen. ‖ *Sühan-perdaz*, güzel söz söyleyen. ‖ *Sühan-perver*, güzel söz söylemeyi bilen. ‖ *Sühan-pira*, süslü söz söyleyen. ‖ *Sühan-ran*, güzel konuşan. ‖ *Sühan-senc*, ölçülü konuşan. ‖ *Sühan-sera*, ahenkli söz söyleyen, şair. ‖ *Sühan-ver*, söz ustası, güzel söz söyleyen. ‖ *Sühan-za*, sözcük yaratan. ‖ *Sühan-ı gılafi*, çetrefil, anlaşılmaz dil. ‖ *Sühan-i gaibi*, görülmeyen dünyadan, gelecekten haber veren. ‖ *Sühan-i zinde*, güzel konuşma.

SÜHAR a. (ar. *sühar*). *Esk.* Uykusuzluk, geceleri uyuyamama.

SÜHEYL a. (ar. *süheyl*). Esk. gökbil. **1.** Güney yarıküre'de yer alan parlak yıldız. **—2.** *Süheyl-i huzzar, Sefine-i Nuh* ile Süheyl-i Rakkas arasına çekilen çizgi üzerinde yer alan, Sefine-i Nuh'a yakın olan yıldızlar. ‖ *Süheyl-i Mahlef*, Sefine-i Nuh ile Süheyl-i Rakkas arasına çekilen çizgi üzerinde yer alan ve Huzzar'dan daha uzak kalan yıldızlar. ‖ *Süheyl-i Rakkas*, Sefine-i Nuh ile Süheyl-i Mahlef'ten geçen çizgi üzerinde yer alan ve Süheyl-i Mahlef'ten sonra gelen yıldızlar. ‖ *Süheyl-i Yemani*, Sefine-i Nuh ile Recül-ü Yesari cevza arasında çekilen çizgi üzerinde yer alan Sefine-i Nuh'tan sonra gelen yıldıza verilen ad.

SÜHEYLA a. (ar. *süheylā*). *Esk.* İyi huylu kadın.

SÜHEYLİ, türk tarihçi (XVII. yy.). Şam' da ya da Suriye'nin başka bir yerinde doğdu. Divan kâtipliği yaptı. *Dürre-i tac ül-mülûk, Acaib ül-mesair ve garaib ün-nevadir* (öğüt verici tarihsel öykücükler, bas. 1860; sadeleştirilmiş bas. *Türk-islam tarihinden, Nevadir-i Süheyli*, 1974) adlı yapıtların yazarı Süheyli mahlasını kullanan Ahmet bin Hemdem (öl. 1610) ile aynı kişi olduğu ileri sürülür. İbni Zünbül'ün arapça Mısır tarihini türkçeye çevirdi (*Tarih-i Mısır-ı cedit*, Müteferrika bas. 1729); Mısır'ın daha eski dönemiyle ilgili *Dürret ül-yetime fi evsafı Mısr il-Kahire* (bas. 1729)

adlı tarihi yazdı. 1630'da bir fırtınada zarar gören Kâbe'nin yeniden yaptırılması sırasında gördüklerini *Tarih-i Mekke-i mükerreme* adlı günlüğünde anlattı. Âdem'den 1628'e kadar geçen olayları konu edinen *Tarih-i şahi* adlı bir dünya tarihi vardır.

Süheyl ü Nevbahar, Hoca Mesut bin Ahmet ile yeğeni İzzettin Ahmet'in farsçadan çevirdikleri mesnevi (1350). Baştaki 1 000 beyit kadar tutan bölümü İzzettin, 5 568 beyitlik yapıtın geri kalanını Hoca Mesut yazdı. Çevirinin hangi mesneviden yapıldığı belli değildir. Dili bakımından eski Anadolu türkçesinin önemli ürünlerindendir. Yemen padişahının oğlu Süheyl ile çin fağfurunun kızı Nevbahar'ın aşk serüvenini anlatır. Padişahın, uzun yıllardan sonra, halkının duasıyla oğul sahibi olması, delikanlının resimde gördüğü kıza gönül vermesi, kılık değiştirip uzun yolculuklar yapması gibi birçok mesnevide rastlanan motiflere doğaüstü masal varlıkları (yarı-insan yarı-hayvan yaratıklar, cinler) da eklenir. Yeri geldikçe ahlaksal öğütler sıralanır. (→ Kayn.)

SÜHREVERDİ (Şihabettin Ebu Hafs Ömer bin Abdullah), fıkıh bilgini, sufi ve şair (Sühreverd 1145 - Bağdat 1234). Öğrenimini Bağdat'ta aralarında amcası Ebunnecip Sühreverdi'nin de bulunduğu hadis ve fıkıh bilginlerinden gördü. Tasavvuf alanındaki bilgisini ise yine amcasından ve Abdülkadir Gilani'den aldı. Yakınlık kurduğu halife en-Nasır tarafından selçuklu sultanı Alaettin Keykubat I'e elçi olarak gönderildi (1221). Bağdat'ta mutasavvıf şeyhlerin reisi oldu. Öğrencileri arasında *Gülistan*'ın yazarı Sadi de yer aldı. Birçok kez hacca gitti. Başlıca yapıtları: tasavvuf ilkelerini içeren *Avârif el-ma'ârif,* yunan felsefesini eleştirmek amacıyla yazdığı *Keşfü'n-nesâyih il-imaniyye ve keşf ül-fezâ'ih il-yunaniyye,* tasavvufla ilgili *Cezb-ül-kulûb ilâ muvâsalet il-mahbûb.*

SÜHREVERDİ (Şihabettin Ebülfutuh Yahya bin Habeş bin Emirek **ES-**), işrakiye felsefesinin kurucusu (Sühreverd 1155 - Halep 1191). Şeyh-i İşrakiye, öldürüldüğü için Şıhab-i Maktul, Şeyh-i Maktul lakapları ile de anılır. Meraga'da Fahrettin-i Razi'nin de hocası olan Mecdettin-i Cili' nin yanında felsefe ve fıkıh usulü dersleri aldı. Daha sonra gittiği Isfahan'da din ve tasavvufla ilgili bilgiler edindi. Arkasından nefsini eğitmek için kendini çetin riyazetlerin yükü altına soktu. Bu yolla felsefecilerin düşünme ve sufilerin içsezi yoluyla vardıkları sonuçları elde etmeye çalıştı. Bu süre içinde elde ettiği sonuçları etrafa yaymak amacıyla Anadolu'ya geldi, Kılıç Arslan'ın sarayında bir süre kaldıktan sonra Diyarbakır'da Artukoğulları'ndan Kara Arslan'a kapılandı. Oradan Irak ve Suriye'ye gitti. Bu arada gizemli bilimlerle de uğraştı. Halep'te, din bilginleri ile yaptığı tartışmalar sonunda, bunlar tarafından dinsizlikle suçlandı ve Selahattin Eyyubi' nin emriyle öldürüldü. Başlıca yapıtları: işrakiye* felsefesini anlatan *Hikmet ül-işrakiye*, Kitâb ül-meşâri' ve'l-mutârehât* gibi arapça yapıtları yanında farsça yapıtlarından *Âvâz-i perr-i Cebra'îl, Pertevnâme, Bustân ül-kulûb* ve İbni Sina'nın aynı adı taşıyan *Risâlet üt-tayr*'ın farsça çevirisi. Sühreverdi'nin işrakiye felsefesi, felsefe, eski İran dini, Platon (Eflatun), yeniplatonculuk, tasavvuf, sünni ve şiilikle ilgili inançların karışımından oluşur. Kurduğu bu felsefeye "işrakiye felsefesi" adını vermesinin nedeni, tasavvufla ilgili seziyi güneşe benzetmiş olmasındandır. Ona göre güneş nasıl doğmasıyla eşyanın varlığını gösterir ya da ortaya çıkarırsa, tasavvufla ilgili sezi de eşyayı akıllara esinleterek ortaya çıkartır. Bu bakımdan gerçekte işrakiye felsefesi, teozofidir. Felsefesini açıklarken, yeniplatoncu terimlerle eski İran dinindeki terimleri bir arada kullanır. Felsefede izlediği yolun, hak yolu yolcularının, felsefenin lideri Platon'un tuttuğu ve içsezi ile güçlüklerin çoğunu çözmeyi başaranların yolu olduğunu söyler. Mahiyetin (nitelik) asıl oluşuna inanır. Varlığı "itibari" ve "akli" bir iş olarak kabul eder. Asıl olan ve bütün evrenin kendisinden oluştuğu mahiyet için dört bölüm göstermiştir: bu mahiyet ya "nur" ya da "zulmet"tir. Bu ikisinden her biri ya "cevher" ya da "araz"dır. Ancak nur, nefisler ve akılları içine alır. Bu nurun da dereceleri vardır. En üstün nur, "nurların nuru" anlamına gelen, nur ul-envârdır. Bu nura, kutsal nur (nur-i mukaddes), çevreleyici nur (nur-i muhit), en büyük nur (nur-ı a'zam) vb. gibi adlar verilir. Bu nur, bütün nurların kökeni ve kaynağıdır. Nurların nuru tamdır, hiçbir eksiği ve ötesinde hiçbir şey yoktur. Buna göre bu nurların nuru, gerçekte, Avesta'da işaret edilen ve Ahuramazda olarak yorumlanan sonsuz aydınlıktır. Bu nur aynı zamanda nedenlerin nedeni, her şeyin başlangıcı ve evrenin yaratıcısıdır. Her şey, onun doğmasıyla var ve ona muhtaçtır. Nurların nurundan, doğrudan doğruya sadece bir nur doğmuştur. Bu ilk nura, nur-i akreb (en yakın nur), nur-i azîm (büyük nur) denilmiştir. Bu en yakın nurdan, feleklerin feleği olan bir felek ile ikinci tek nur meydana gelir. Bu nurdan da ikinci nur ve ikinci felek, ikinci nurdan üçüncü nur ve üçüncü felek ve nihayet sekizinci nurdan dokuzuncu nur ve dokuzuncu felek türer. Bu dokuzuncu, toprak dünyasını çevreler ve insan kalbi ve beynine nur saçar. Eşyanın anlaşılmasını kolaylaştırır. Sühreverdi'nin bu kuramı, Farabi ve İbni Sina'nın, hepsi tanrısal feyizden çıkan ve sonuncusuna "faal akıl" denilen on akıl (ukul-i aşere) ile ilgili kuramın aynıdır. Sühreverdi'ye göre güneş, yıldız ve ateş gibi konma (arazi) nur, duygularla anlaşılan aydınlıklar ve ışıklardır. Karanlık, cisimlerden, yani gösterilen ve arazların yeri olan eşyadan ibarettir. Sühreverdi bu araza "berzah" adını verir. Arazla ilgili karanlık, cisimler üzerindeki renk, koku, lezzet, hafiflik ve ağırlık gibi arızi şeylerdir. *Kelimet üt-tasavvuf* adlı yapıtında: "İranlılar arasında gerçeği (hakk) gösteren bir topluluk ve mecusla benzerliği olmayan ve onun yolunda gitmeyen bilgiler vardı. Biz, Platon'un ve ondan öncekilerin şahidi olduğu nuriyye felsefesini dirilttik. Benden önce bunu kimse yapmamıştır"; *Hikmet ül-işrakiye* adlı yapıtında da "işrakiyenin temelini, Camasp, Ferşuster, Büzürg mihr ve ondan öncekiler gibi İran filozoflarının yolu olan nur ve zulmet üzerine oturttum" der.

SÜHREVERDİYE a. Kadiriye tarikatının kollarından biri.
—ANSİKL. Abdülkadir Sühreverdi ve Şihabettin Ebu Hafs Ömer Sühreverdi adlı iki sufi tarafından kuruldu (XII.-XIII. yy.). Sünni ilkelerine çok bağlı olan tarikat daha çok Irak, Afganistan ve Hindistan'da yayıldı. Celaliye, cemaliye, halvetiye, ruşeniye, safeviye ve zeyniye adlarıyla altı kola ayrılmıştır.

SÜHULET, -ti (ar. *sühület*). *Esk.* **1.** Kolaylık. **—2.** Kolaylık sağlayan alet ya da araç. **—3.** Yumuşaklık, naziklik. **—4.** Para kolaylığı. **—5.** Elverişli ortam. **—6.** *Sühulet-bahş,* kolaylık sağlayan.

SÜHULETLE be. (ar. *sühület*'ten). *Esk.* Kolayca, kolaylıkla.

SÜHUNET, -ti a. (ar. *sühunet*). *Esk.* Sıcaklık, hararet.

SÜİT a. (fr. *suite*). Müz. **1.** Aynı tonda yazılmış ve dansla ilgili çalgı parçaları dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Koregrafik, lirik bir sahne yapıtından alınmış müzik parçalarından oluşturulmuş bütün.
—ANSİKL. Başlangıçta (XV. yy.) süit, bir biçimden çok, aynı tema üzerine yazılmış bir danslar topluluğunu hareketlendiren bir birlik anlayışıydı. XVI. yy.'dan başlayarak, genellikle lavtayla çalınan farklı özellikte bir danslar çiftine "süit" adı verildi ve bu ilk çekirdeğe yavaş yavaş aynı eksenlilikte başka danslar eklendi (Gervaise). Her şeyden önce pratik nitelikteki nedenlere (akort edilmesi güç bir çalgı olan udun kullanımını kolaylaştırmak) dayanan bu besteleme yöntemi başta klavsen olmak üzere öteki çalgılara da uygulandı. Bunun üzerine süitin bileşimine yeni danslar da girerken fransız utçular, başlarında çalgının akordunu süreklileştirmeye yarayan bir prelüd bulunan üç danslık (allemande, courante, zarabanda) bir temel şema oluşturdular. İtalyan etkisiyle, süiti başlatan parça (*prelüd* ya da *sinfonia*) genişledi. Frescobaldi'nin kesin bir biçim kazandırdığı süit, kendi eksenlilik birliklerini koruyan dansların daha etkili bir ardışıklığı durumuna geldi ve danslardaki tema birliği, çeşitleme ilkesinin uygulanmasına yol açtı. İşlevsel özelliğini yitiren süit, virtüozluğa da yer veren bir konser parçası niteliği kazandı. Dansların adını pitoresk başlıklarla değiştiren ve jigi son parça olarak kullanmaya başlayan fransız klavsenciler (Danglebert, L. Couperin, Lebègue ve Nivers) süiti bir konser yapıtı durumuna getirdi. İtalya'da, süit sonata da camera'ya doğru gelişti. XVIII. yy.'da, konser süitiyle dans süiti arasındaki ayrım yoğunlaştı. Almanlar'ın genellikle *partita* olarak adlandırdıkları konser süiti, geniş bir giriş (uvertür, sinfonia, prelüd, toccata, kapris, arya) içeriyor ve bu giriş üsluplaştırılmış eski danslarla karışık betimleyici parçalarla izleniyordu. Dans süitiyse, başlarında fransız tarzı bir uvertür bulunan daha modern danslardan (menuet, bourrée, gavot, furlana) oluşuyordu. Bach, Scarlatti, Händel, Telemann ve Rameau, bu kuralı izledi. Daha sonra ortaya çıkan yeni müzik biçimleri (sonat, konçerto ve senfoni), bir yandan süitin ortadan kalkmasına yol açarlarken, bir yandan da onun menuet gibi bazı danslarını aldılar.
XIX. ve XX. yy.'larda süit ya bir sungu, ya bir üslup bilgisini sınama aracı (Debussy, Ravel, Roussel, Bartók, Schönberg) ya da sahne yapıtlarından (Fauré, *Pelléas et Mélisande;* Bizet, *l'Arlésienne;* Ravel, *Daphnis et Chloé*) alınan her türlü müzik parçaları dizisini adlandıran çok serbest bir biçim durumuna geldi. Ayrıca bazı besteciler (Berg, Migot) süiti, kendilerini klasik biçimlerle bu biçimlerin ikitemalılığından kurtarmak için bir yol olarak gördüler.

SÜJE a. (fr. *sujet*). Konu.
—Dilbil. ve Fels. → ÖZNE.

SÜKALA çoğl. a. (ar. *sakîl*'in çoğl. *sükala'*). *Esk.* **1.** Ağır şeyler. **—2.** Kaba, çirkin şeyler.

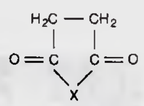

Faruk Sükan

SÜKAN (Faruk), türk siyaset adamı (Konya 1920). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdikten (1946) sonra iç hastalıkları uzmanı oldu. Hükümet doktorluğu, demokrat partili olarak Konya Ereğlisi belediye başkanlığı (1957-1960) yaptı. AP'den Konya milletvekili seçildi (1961). Suat Hayri Ürgüplü hükümetinde (1965) Sağlık ve sosyal yardım, Süleyman Demirel hükümetinde İçişleri (1965-1968) bakanlığında bulundu. 1970 sonlarında Demokratik parti'nin kurucuları arasında yer aldı; daha sonra bu partinin genel sekreterliğine getirildi. 1978'de Bülent Ecevit'in başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinde Devlet bakanı ve Başbakan yardımcısı oldu. 12 Eylül 1980'den sonra siyasetten çekildi.

SÜKÂRA çoğl. a. (ar. *sekran*'ın çoğl. *sükârâ*). *Esk.* Sarhoşlar.

SÜKKÂN çoğl. a. (ar *sâkin*'in çoğl. *sükkân*). *Esk.* **1.** Oturanlar; ikamet edenler. **—2.** *Sükkânı belde,* şehir sakinleri. ‖ *Sükkân-ı hane,* ev sakinleri. ‖ *Sükkân-ı semavat ü zemin,* yeryüzünün ve göklerin sakinleri.

SÜKKER a. (ar. *sükker*). *Esk.* **1.** Şeker. **—2.** Şeker kadar tatlı olan şey. **—3.** *Sükker-i inab,* glikoz. ‖ *Sükker-i mükerrer,* nöbet şekeri.

süksinimit X=NH
süksinik asit anhidriti X=O

—Esk. tıp. *Mikyas-ı sükker,* bir sıvı içindeki şeker miktarını ölçmeye yarayan alet.

SÜKKERİ sıf. (ar. *sükker* ve *-ī*'den *sükkerī*). *Esk.* **1.** Şekerle ilgili, şekere ait. **—2.** Şekerden yapılma, şekerli, şeker cinsinden olan. **—3.** *Sükkeri-üt-tabia,* şeker özelliklerini taşıyan. ‖ *Sükkeri-ül-manzara,* şeker görünüşünde, biçiminde olan.

SÜKKERİ (Ebu Sait Hasan), arap dilbilgini (? 827-? 888). Yaşamı ile ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Bazı kaynaklar, emevi komutanlarından Muhallep bin Ebu Sufra'nın soyundan olduğunu, Azd Oman kabilesinin Atik koluna bağlı bulunduğunu öne sürerler. Dönemin ünlü bilginlerinden Ebu Hatim Silistani'den öğrenim gördüğü de söylenir. Arap şairlerinin seçkin şiirlerinden düzenlediği antoloji, günümüzde de arap edebiyatı üzerine çalışanların başvurdukları önemli bir ana kaynaktır. Çok sayıdaki yapıtlarından dilbilgisini işleyenlerden günümüze kalabilenler: yırtıcı hayvanlar ile ilgili *Kitab ül-vuhuş,* köyler ve hurmalıklar hakkındaki *Kitab ül-menahil ve'l-kura,* bitkilerle ilgili *Kitab ün-nebat.*

SÜKLÜM PÜKLÜM be. Suç işlemiş gibi ezilip büzülerek, suçluluğun utancı içinde: *Bir köşeye çekilmiş, süklüm püklüm duruyordu.*

SÜKNA a. (ar. *sükna*). *Esk.* İkamet edilen, oturulan yer: *Kabil-i sükna* (oturulmaya uygun yer).

—Huk. *Sükna hakkı* → OTURMA* HAKKI'nın eşanlamlısı.

SÜKRALFAT a. (fr. *sucralfate*). Eczc. Mide-bağırsak ülserlerinin tedavisinde kullanılan ilaç. (Sakkaroz sülfat esteri bir alüminyum tuzudur.)

SÜKRAZ a. (fr. *sucrase*). Biyokim. İNVERTAZ'ın eşanlamlısı.

SÜKSAMETONİUM a. (fr. *suxaméthonium*). Anestez. Leptokürarlar sınıfından, iyodür ya da klorür halinde kullanılan sentetik kürarlayıcı.

SÜKSE a. (fr. *succès,* başarı'dan). **1.** İlgi çekmek, kendini beğendiğini göstermek için yapılan abartılı davranış; gösteriş, çalım, hava: *Süksesinden yanına yaklaşılmıyor.* **—2.** *Sükse yapmak,* bir kimsenin, bir topluluğun hoşuna gitmek, onun, onların ilgisini çekmek: *Çok sükse yapan bir şarkı, şarkıcı. Sükse yapan bir film.* **—3.** *Bir şeyle sükse yapmak,* onunla büyük ilgi çekmek; bir niteliği gözler önüne sermek, sergilemek; gösteriş yapmak: *Dekolte gece elbisesiyle büyük sükse yaptı.*

SÜKSESYON a. (fr. *succession*). SIRALI* DEĞİŞİM'in eşanlamlısı.

SÜKSİN a. (fr. *succin;* lat. *succinum*'dan). Kim. KEHRİBAR'ın eşanlamlısı.

SÜKSİNAT a. (fr. *succinate*). Org. kim. Süksinik asidin tuzu ya da esteri.

SÜKSİNEİN a. (fr. *succinéine*). Org. kim. Süksinik asit anhidritinin bir fenol üzerine etkimesi sonunda elde edilen difenilmetan türevlerinin genel adı. (Süksineinler, ftaleinler ile rodaminlere benzeyen boyarmaddelerdir.)

SÜKSİNİK sıf. (fr. *succinique; succin,* kehribar'dan). Org. kim. *Süksinik asit,* formülü

$$HOCO—CH_2—CH_2—COOH$$

olan butandioik asidin yaygın adı.

—ANSİKL. Lipitlerin metabolizması sırasında ketoglutarik asit ile fumarik asit arasında ortaya çıkan süksinik aside canlı organizmaların tümünde rastlanır. Süksin ile odunözünün yanı sıra pek çok bitkisel, hayvansal organizma ve organdan (zehirli marul, kırlangıçotu) ya da hayvansal artıklardan (sığır dalağı, idrar) özütlenir. Sanayide asetilen ile formaldehitten bireşim yoluyla elde edilir.

Süksinik asit, 185 °C'ta eriyen bir katıdır; ısıtıldığında süksinik asit anhidritine dönüşen bir diasittir (pKa=4,2 ve 5,6). $C_4H_4O_3$ kapalı formülündeki süksinik asit anhidriti 120 °C'ta eriyen, amonyakla tepkimeye girdiğinde süksinimidi, fenollerle süksineinleri veren bir katıdır.

SÜKSİNİLSÜLFATİAZOL a. (fr. *succinylsulfathiazol*). Eczc. Yerel bakterisit etkili sülfamit. (Bağırsaklardaki Gram negatif bakteriler üzerindeki etkisinden dolayı enterokolit tedavisinde, besin zehirlenmelerinde ve kolit ameliyatlarından önce kullanılır. Keçiboynuzu [harnup] unu ile birlikte ishallerde etkilidir.) [Eşanl. SÜLFASÜKSİTİAZOL.]

SÜKSİNİMİT a. (fr. *succinimide*'den). Org. kim. Süksinik asidin, formülü $C_4H_5O_2N$ olan, 126 °C'ta eriyen ve amonyağın süksinik asit anhidriti üzerine etkimesi sonunda elde edilen imidi. (Bir azot atomuna bağlı hidrojen atomu asittir, alkali bir metal atomu ya da bir halojen atomuyla yer değiştirebilir; çinkoyla pirrole indirgenir. Küçük sara krizlerinde etkisini antiepileptik bir grup oluşturarak gösterir.)

SÜKSÜN, Kayseri'nin Bünyan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 086 nüf. (1990). Belediye.

SÜKUB çoğl. a. (ar. *şakb*'ın çoğl. *sükūb*). *Esk.* Delikler.

SÜKÛN a. (ar. *sükūn*). **1.** Rahat, huzurlu, sakin bir kimsenin durumu: *Sükûn içinde yaşamak. Sükûna kavuşmak.* **—2.** Durgunluk, dinginlik, hareketsizlik: *Havada bir sükûn vardı.* **—3.** *Sükûn bulmak,* rahatlamak, sakinleşmek; dinmek, yatışmak: *Ömrü boyunca sükûn bulamadı. Yağmur nihayet sükûn buldu.*

—Esk. *Sükûn ü hab,* hareketsizlik ve uyku. ‖ *Sükûngâh,* dinlenme yeri, huzur bulma yeri. ‖ *Sükûn-perver,* dinlendirici, huzur verici. ‖ *Sükûn-i dem,* soğukkanlılık. ‖ *Sükûn-i mutadi,* alışılmış hareketsizlik.

—Esk. dilbilg. Bir harfin a, e, i, o okunmayıp yalnızca ses vermesi. (*azm, cezm* sözcüklerindeki [z] gibi.)

SÜKÛNET, -ti a. (ar. *sükûn*'dan osm. *sükûnet*). **1.** Sakinlik, soğukkanlılık: *Hakkında söylenenleri sükûnetle dinledi. Sükûnetini kaybetmek.* **—2.** Sakinlik, sessizlik, durgunluk: *Akşamın, evin, köyün sükûneti. Sükûneti sevmek.* **—3.** *Sükûnet bulmak,* sakinleşmek, rahatlamak; yatışmak, durgunlaşmak: *Hasta sükûnet buldu. Uzun süren fırtınadan sonra deniz nihayet sükûnet buldu.*

—Esk. *Sükûnet-bahş,* rahatlatıcı, dinlendirici. ‖ *Sükûnetgâh,* dinlenilen, huzura kavuşulan yer; mezar. ‖ *Sükûnet-yab,* yatışan, sakinleşen.

SÜKÛNETLİ sıf. Sakin, sessiz, hareketsiz kimse, şey için kullanılır.

SÜKÛT, -tu a. (ar. *sükūt*). **1.** Susma, konuşmama: *Söz gümüş ise sükût altındır* (atasözü). **—2.** *Sükût etmek,* susmak. ‖ *Sükût hakkı,* susmalık, sus payı. ‖ *Sükût ikrardan gelir,* bir suçlamada susmak onu kabul etmek demektir. ‖ *Sükûtla geçiştirmek,* konuşulması, sözü edilmesi gerekli bir şey üzerinde durmamak, onu atlatmaya çalışmak.

—Müz. → ES.

—Radiletiş. *Sükût bölgesi,* ÖLÜ* BÖLGE'nin eşanlamlısı.

SÜKÛTİ sıf. (ar. *sükūt* ve *-ī*'den *sükūtī*). *Esk.* Sessiz, suskun, az konuşan.

SÜKÛTİ İBRAHİM EFENDİ, türk hattat (öl. İstanbul 1834). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur, Habib Efendi'nin *Hat ve hattatan* adlı yapıtında Abdülhamit I'in kızı Esma Sultan'ın sarayında bekçi olduğu belirtilmektedir. İstanbul'da, Atikalipaşa'da Mustafa IV'ün annesi Ayşe Sineperver Kadın'ın yaptırdığı çeşmenin yazıtı onundur. Aklâm-ı sittede Hafız Osman, bu yazıların celisinde ise Mustafa Rakım Efendi'nin okuluna bağlıydı.

SÜKÛTİLİK a. (ar. *sükūtī*'den). *Esk.* Suskunluk, sessizlik.

-SÜL → -SIL.

SÜLAF ya da **SÜLAFE** a. (ar. *sülāf, sülāfe*). *Esk.* **1.** Şarap. **—2.** Meyve suyu. **—3.** Herhangi bir şeyin güzel, albenili tarafı.

SÜLALE a. (ar. *sülāle*). Aynı atadan gelenlerin tümü; soy, soy sop: *Osmanlı sülalesi.*

—Esk. *Sülale-i tahire,* Hz. Muhammet'in temiz soyuna verilen ad.

SÜLAMA ya da **SÜLAMİ** a. (ar. *sülāmā, sülāmī*). Esk. anat. El ve parmak kemiği.

SÜLAMİYAT çoğl. a. (ar. *sülamī*'nin çoğl. *sülāmiyat*). *Esk.* El ve parmak kemikleri.

SÜLASİ sıf. ve a. (ar. *sülasī*). *Esk.* **1.** Üç şeyden oluşan, üçlü. **—2.** *Sülasi-ür-re's,* üç başlı.

—Esk. bot. *Sülasiy-ül-ezhar,* bir sapta bulunan üç çiçek.

—Esk. dilbilg. Üç asli harften oluşan kelimelere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Esk. dilbilg. Temelde üç harften oluşan sülasi mastarlara belirli kurallara göre harfler eklenerek yeni mastarlar türetilir (kıyasi mastarlar). Arapçada 12 kalıbı bulunan bu mastarlardan osmanlıcada 9'u kullanılmıştır: if'al kalıbı (*zuhur*'dan *izhar*), tef'il kalıbı (*şekil*'den *teşkil*), müfaalet kalıbı (*haber*'den *muhabere*), infial kalıbı (*kalb*'den *inkılab*), iftial kalıbı (*cem*'den *içtima*), if'ilal kalıbı (*ivec*'den *ivicac*), tefe'ül kalıbı (*cisim*'den *tecessüm*), tefâül kalıbı (*kemal*'den *tekâmül*), istif'al kalıbı (*husul*'den *istihsal*). Kurala bağlı olmayan türetmeler de vardır (semai mastarlar). Arapçadaki kırka yakın kalıbın osmanlıcada 20 kadarı kullanılmıştır: fi'l kalıbı *(ilm),* fa'let kalıbı *(rahmet),* faalan kalıbı *(cereyan)* vd.

SÜLEMİŞ, moğol komutan (öl. Tebriz 1298). Baltu'nun Anadolu'da başlattığı ayaklanmanın bastırılmasında önemli rol oynadı, ayaklanmanın bastırılmasından sonra Anadolu'da görevlendirildi. Güçlü noyanları birer birer ortadan kaldıran Gazan Han'a karşı Anadolu'da bağımsız bir devlet kurmak amacıyla ayaklandı. Türkmenler'in, özellikle Karamanoğulları'nın desteğini sağlayan Sülemiş, Anadolu'daki moğol komutanı Bayıncar ve genel vali Bockır noyanları kolayca yendi, Orta ve Batı Anadolu'ya egemen oldu. Gazan Han'ın üzerine gönderdiği kuvvetlerle, Erzincan Akşehiri'nde yaptığı savaşı moğol askerinin saf değiştirmesi üzerine kaybetti, Memluklar'a sığındı (1298). Anadolu'ya dönüp kuvvet toplarken yakalandı. Tebrize götürülerek öldürüldü.

SÜLEOĞLU, Marmara bölgesinde Edirne iline bağlı ilçe; 11 634 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi, Edirne'nin 28 km K.-D.'sunda *Süleoğlu* (esk. *Süloğlu*), 4 452 nüf. (1990). Tahıl, ayçiçeği, şekerpancarı, üzüm, hayvancılık.

SÜLEYM, arap kabilesi. Kays kabilesinin en geniş kollarından biri olan Süleymliler VI. yy.'da Necd'le Hicaz arasında bulunan bölgede yaşamışlardır. Bir yandan Medine'ye, bir yandan da Necd ve Basra körfezi'ne giden ticaret yollarının üzerindeki bu bölge tarıma elverişli olduğu gibi, yeraltı serveti bakımından da zengindi. Bu yüzden hem Mekkeliler hem de medineli musevilerle dost olmayı ve işbirliği yapmayı başardılar. Hz. Muhammet'in ilk zamanlarında kendisine karşı düşmanca davrandılarsa da 630'a doğru islamlığı kabul ettiler ve Mekke'nin fethinde, Huneyn savaşı'nda bulundular. Hz. Muhammet'ten sonra Hz. Osman'ın tarafını tuttular, onun öldürülmesinden sonra da Muaviye'ye bağlandılar. Ancak Muaviye II ölünce halife olan Mervan I'i tanımayan Süleymliler Abdullah bin Zübeyr'i desteklediler. VIII. yy.'ın başlarında el-Cezire'nin batısındaki Diyarımudar'ı yurt edinen Süleymliler'den bir bölüğü de daha sonra Mısır'a yerleşti (727). Fatımiler döneminde hacı kervanlarına saldırıp yağmaladıkları için halife Mustansır tarafından Kuzey Afrika'nın fethine gönderildiler.

SÜLEYMAN, ibr. **Şelomo,** İbraniler'in

üçüncü kralı (İ.Ö. 970'e doğr. - 931), Davut ile Batşeba'nın oğlu. Anasının çevirdiği dolaplar sayesinde muazzam bir mirasa kondu ve bunu korumayı bildi. Servetini güvenlik altına almak için surlar yaptırdı, süvari birlikleri ve savaş arabalarıyla ordusunu destekledi. Askeri gücünü yalnız siyasetini kabul ettirmek için değil, Mısır ve Fenike ile kârlı bağlantılar kurmak için de kullandı. Tir kralı Hiram ile ticari ilişkilere girdi ve onun yardımıyla, ibrani ülkesine refah getirecek olan bir ticaret filosu kurdu. Ne var ki, ülkeye akan servetin büyük bir bölümü kralın debdebesine ve giriştiği büyük inşaatlara gidiyordu. Yedi yılda bitirilen (969'a doğr.-962'ye doğru) Yehova tapınağı'nın ("Birinci Tapınak") görkemini Kutsal Kitap yazarı anlata anlata bitiremez. Ama bütün bu masraflar halkı büyük bir yük altında bırakıyordu: angaryaların ardı arkası kesilmiyor, vergiler günden güne artıyordu. Güney kabilelerinin ayrıcalıklı durumu (özel bir statüleri vardı ve memurlarla saray erkânı onlar arasından seçiliyordu) Kuzey kabileleri arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. İsyan her an patlamak üzereydi. Nitekim 931'de Süleyman ölünce, krallık iki ülkeye bölündü.

—Ed. *Kuran*'ın ve islam kaynaklarının Süleyman'la ilgili olarak verdiği bilgiler özellikle divan edebiyatı yapıtlarını büyük ölçüde besledi. Dinsel-destansı yaşamını konu edinen yapıtlar (*Süleymanname*, XV. yy. Uzun Firdevsi; *Kitab-ı Süleymaniye*, 1551, Hamdi vd.) yazıldı. Bu edebiyatta anlatılanlara göre Süleyman kuşların, hayvanların dilini anlıyor, onlara ve cinlere sözünü geçiriyordu. Veziri bilgeliğiyle ünlü Asaf'tı. Güzelliğini hüthütten öğrendiği ve rüzgâra emrederek tahtıyla birlikte yanına getirttiği Belkıs'la evlendi. Karıncaların beyi ona bir çekirgenin budunu armağan etti, budun yarısı Süleyman'ın ordusunu doyurdu. Emrinde çalışan cinleri izlerken öldü. Bu sırada bir kurtçuk, dayandığı asayı kemiriyordu. Cinlerin tamamlamakta olduğu yapı sona erince peygamber yere yığıldı ve öldüğü ancak o zaman anlaşıldı.

—Giz. bil. Melek Rafael'in (İsrafil) Süleyman'a, üzerinde iblisleri denetim altına almayı sağlayan bir mühür bulunan bir yüzük verdiğine inanılır. Yahudi-hıristiyan geleneğine bağlı batı gizli bilimlerinde birçok büyü kitabı ve büyü anahtarı Süleyman'ın adıyla anılır. İç içe geçmiş iki eşkenar üçgenden oluşan bir heksagram olan Süleyman mührü, birçok yazara göre, hermesçiliğin bir özeti niteliğindedir.

—İkonogr. Ortaçağ'da Süleyman, katedral ve kiliselerin taçkapılarında (Chartres, Le Mans, Strasbourg, Corbeil), vitraylarda (Chartres, Strasbourg, Reims, St-Jean de Troyes) ve *Krallar kitabı*'nı süsleyen minyatürlerde sıkça betimlenmiştir. Yargıçlara örnek olarak gösterilen *Süleyman'ın yargısı* sahnesi çeşitli alçakkabartmalarda (Amiens, Reims, Rouen, Auxerre katedralleri, Venedik'te Dukalar sarayı) ve Valentin, Poussin, S. Bourdon, Rubens, L. Giordano, J.-F De Troy vb.'nin resimlerinde canlandırılmıştır. (→ BELKIS.)

SÜLEYMAN I Kanuni, Muhteşem, (Trabzon 1495 - Zigetvar 1566), türk padişah (1520-1566). Yavuz Sultan Selim ile Hafsa Sultan'ın tek oğlu. Babasının sancakbeyliği sırasında doğduğu Trabzon'da iyi bir temel öğrenim gördü. On dört yaşında, Bolu sancakbeyliğine atanacakken amcası şehzade Ahmet'in buna karşı çıkması üzerine Kırım'da Kefe sancak beyliğine gönderildi (1509). Tahtı ele geçirmek için hazırlıklara girişerek kendisini ziyaret bahanesiyle Kefe'ye gelen şehzade babasına anne tarafından dedesi olan Kırım hanı Mengli Giray'la birlikte asker ve silah yardımında bulundu (1511). Tahta çıkan babasının çağrısı üzerine İstanbul'a geldi (1512) ve Selim I'in kardeşlerini ortadan kaldırma harekâtı boyunca başkentte kaymakamlık yaptı; sonra da tahtın tek mirasçısı veliaht şehzade olarak Saruhan sancakbeyliğine gönderildi (1513). Yavuz'un İran (1514) ve Mısır (1516) seferleri sırasında Edirne'de saltanat naibi olarak Rumeli'yi korumakla görevlendirildi. Padişah Mısır seferinden döndükten (1518) sonra da sancakbeyi bulunduğu Saruhan'ın merkezi olan Manisa'ya gitti. Babasının ölümü üzerine Manisa'dan İstanbul'a gelip 25 yaşındayken "halife" unvanını da taşıyan ikinci osmanlı padişahı olarak tahta çıktı (1520).

Padişah sıfatıyla önce Yavuz döneminde yapılan bazı haksızlıkların düzeltilmesi ve adil bir yönetimin kurulması yolunda köklü önlemler aldı: yurtlarından sürülmüş Mısırlılar'ın yerlerine dönmelerine izin verdi; "ibrişim yasağı"ndan zarara uğramış kişilerin haklarının ödenmesini buyurdu; çok kan döktüğü için "Kanlı Cafer" adıyla halkın nefretini kazanmış olan kaptanıderya Cafer Ağa'yı görevden aldırıp yapılan duruşması sonunda suçu sabit görüldüğünden idam ettirdi. Öte yandan, koyduğu yasalarla halkın can, mal ve namus dokunulmazlığını güvence altına aldı; kanun önünde din ve ulus ayrımını kaldırarak eşitliği sağladı; devlet yönetimini çok sıkı bir düzene bağlayarak görev dağıtımında yetenek ve erkten başka bir şey gözetilmemesi için büyük özen gösterdi; sarayın hükümet işlerine keyfi olarak karışmasını önledi, bir görev ve yetki ayrımı anlayışı getirdi; vergilerin konması ve toplanmasında halkı her tür zulümle baskıdan koruyucu önlemler alarak mali adaletin sağlanmasında yapıcı rol oynadı. Böylece osmanlı tarihinde Yavuz'un şiddet ve baskı dönemini, bu uygulamalarından ötürü kendisine "Kanuni" adı verilen 10. türk padişahı Süleyman I'in adalet ve eşitlik dönemi izlemeye başladı.

Bu arada, saltanat değişikliğini fırsat bilen Şam beylerbeyi Canberdi Gazali, Suriye*'de bağımsızlığını ilan ederek osmanlı yönetimine karşı ayaklandı (1521). Üçüncü vezir Ferhat Paşa komutasında üzerine gönderilen hükümet kuvvetlerine Mastaba savaşı'nda yenilerek tutsak düşen Canberdi'nin kesik başı İstanbul'a gönderildi. Yine aynı yıl Macaristan'ın ödemekle yükümlü olduğu yıllık vergiyi istemek için oraya gönderilen türk elçisi Behram Çavuş'un öldürüldükten sonra kesilen burnuyla kulakları padişaha yollanınca, Kanuni, Macaristan'a karşı Belgrad seferine çıkmaya karar verdi. Kapıkulu askerlerinden oluşan 75 bin kişilik düzenli bir orduyla İstanbul'dan Sofya'ya gelen padişah, buradan da kuvvetleriyle sefere katılan sadrazam Piri Mehmet Paşa ve Rumeli beylerbeyi Ahmet Paşa ile birlikte Macaristan topraklarına girerken, Hırvatistan ve Erdel'e (Transilvanya) de Bosna sancakbeyi Bali Bey ile Mihaloğlu Mehmet Bey komutasında akıncı kolları gönderdi. Böğürdelen (Şabaç), Zemlin (Zemun) kalelerini alarak ileri yürüyüşünü sürdürdü ve 29 günlük bir kuşatmadan sonra Belgrad'ı fethetti. Görkemli bir alayla Belgrad'a girip kentin camiye çevrilen kilisesinde cuma namazını kılan Kanuni, daha sonra İstanbul'a döndü. Burada Ragusa (Dubrovnik), Venedik Cumhuriyeti ve Moskova Çarlığı'ndan Belgrad'ın fethini tebrik için gelen elçileri kabul etti; Venedik'le imzalanan 30 maddelik yeni antlaşmayı onayladı. Ertesi yıl Saint-Jean şövalyelerinin korsanlıklarına son vermek için Rodos* seferi'ne çıktı (1522). Beş ay süren bir kuşatma ve şiddetli savaşlar sonunda adanın teslim olan başkenti Rodos'a girdi. Burada papaz giysileri içinde yakalanan Cem Sultan'ın orta yaşlı oğlu Murat ile onun erkek çocuğunu idam ettirdi, eşiyle iki kızını da İstanbul'a gönderdi; Saint-Jean haçlı devletinin topraklarını oluşturan Rodos'la Rodos'a bağlı adaları (Onikiada) Osmanlı İmparatorluğu'na katıp İstanbul'a döndü (1523). Artık çok yaşlanan Piri Mehmet Paşa'yı emekliye ayıran Kanuni, onun yerine hasodabaşı Pargalı İbrahim Ağa'yı (Makbul İbrahim Paşa) kurallara aykırı olarak sadrazamlığa getirdi (1523); sadrazam olması gereken ikinci vezir Ahmet Paşa'yı da Mısır valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırdı. Hakkının yenmesini içine sindiremeyen Ahmet Paşa, Mısır'a vardıktan sonra gizlice anlaştığı eski memluk beyleriyle bazı arap şeyhlerini çevresinde toplayıp bağımsızlığını ilan ederek osmanlı yönetimine karşı ayaklandı (1524). Kendi adına hutbe okutup sikke kestirdi; yardım için papaya ve hıristiyan devletlere başvurdu; Kahire kalesini ele geçirdi. Bu arada, sadrazamı İbrahim Paşa'yı görkemli bir düğünle kız kardeşi Hatice Sultan'la evlendiren padişah, onu "damatlık" payesiyle de ödüllendirdi. Öte yandan, İstanbul hükümetince "asi" ve "hain" ilan edilen Ahmet Paşa, gerçekte padişaha bağlı olan kendi adamlarından Kadızade Mehmet Bey'in kurnazca düzenlediği bir tuzağa düşerek yakalanıp öldürüldü. Ancak, Mısır'da karışıklıklar sürüp gittiğinden, Mısır ıslahatıyla görevlendirilen sadrazam İbrahim Paşa aynı yıl Kahire'ye gönderildi. İbrahim Paşa orada dirlik ve düzeni yeniden sağlamayı başardı; Umman ve Hint denizlerindeki etkinlikleri Kızıldeniz'i tehlikeye sokan Portekizliler'e karşı Süveyş limanı merkez olmak üzere bir Mısır kaptanlığı kurdu; Şam beylerbeyi Hadım Süleyman Paşa'yı Mısır valiliğine atadı ve Kanuni'den aldığı bir buyruk üzerine hemen İstanbul'a döndü (1524).

İstanbul'da huzura kabul edilen ilk fransız elçisi, Kanuni'ye Avrupa'nın durumunu özetledi. Pavia'da yenildiği Kutsal Roma Germen imparatoru Karl V tarafından tutsak alınarak hapse atılan Fransa kralı François I'in annesi olan saltanat naibesi Louise de Savoie'nın oğlunun düşman

Scala

Süleyman'ın yargısı
Vatikan'daki İmza salonu'nun tonozları için Raffaello'nun 1508-1511 arasında gerçekleştirdiği resimlerden ayrıntı

Süleyman I'in minyatürü
Nigâri (1560-65)
Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi İstanbul

zindanından kurtarılmasını dileyen bir rica mektubunu sundu (1525). Güçlüye karşı zayıfı koruyarak avrupa hıristiyanlığını ikiye bölme olanağını yakaladığına inanan padişah, osmanlı egemenliğinde bulunan Eflak ve Boğdan prensliklerinin macar birliğine alındığı bahanesiyle Mohaç seferine çıktı (1526). Mohaç* meydan savaşı'nda (29 ağustos 1526) kral Lajos II başta olmak üzere tüm macar ordusunu yok etti. Bu büyük zaferinin ardından Macaristan krallığı'nın başkenti Budin'e savaşmaksızın girdi ve Erdel voyvodası János Zápolya'yı Macaristan kralı ilan etti. Bu sefer sonucunda tüm Orta Macaristan osmanlı egemenliğine girdi; türk gücüyle başa çıkamayacağını anlayan imparator Karl V de tutsağı olan Fransa kralı François I'i serbest bırakmak zorunda kaldı. Bu arada, Anadolu'da ayaklanma çıktığı hakkında haber gelmesi üzerine sadrazam İbrahim Paşa ile birlikte İstanbul'a dönen Kanuni, eniştesini Anadolu ayaklanmalarını bastırmakla görevlendirdi (1527). Anadolu ayaklanmalarını kısa sürede bastırmayı başaran ve elebaşlarından Kalenderşah'ı yakalayıp idam ettiren Makbul İbrahim Paşa'yı padişah, sadrazamlık makamına ek olarak "serasker" unvanı ve Rumeli beylerbeyliğini de vererek ödüllendirdi (1529).

Öte yandan, Mohaç zaferinden sonra Kanuni'nin Macaristan krallığına getirdiği Zápolya'ya karşılık Pressburg'da toplanan bir diyet meclisince Macaristan kralı ilan edilen imparator Karl V'in kardeşi ve Avusturya arşidükü Ferdinand, rakibini Tokay meydan savaşı'nda yenerek Budapeşte'yi ele geçirince, Macaristan'ı yitirdiği için kendi prensliği olan Erdel'e çekilen Zápolya, elçiler aracılığıyla İstanbul'dan yardım istedi. Bunun üzerine İbrahim Paşa'yı da yanına alarak Ferdinand'a karşı Avusturya seferine çıkan Kanuni, 5 günlük bir kuşatmadan sonra Budin'i geri aldı ve Budin sarayında Zápolya'yı yeniden macar tahtına oturttu; serasker ve Rumeli beylerbeyi sıfatıyla bir konak önden giden sadrazam İbrahim Paşa'nın ardından avusturya topraklarına girerek Viyana'yı kuşattı (27 eylül 1529). Tarihe Birinci Viyana* kuşatması adıyla geçen bu harekât kışın erken bastırması, yeterli büyüklükte olmayan topların surlarda istenen genişlikte gedikler açamaması, Karl V'in Avrupa'yı türk istilasından kurtarmak için tüm hıristiyan ülkelerden topladığı askerlerden oluşan bir imparatorluk ordusunun yola çıktığının duyulması gibi nedenlerle başarılı olamadı. Böylece 17 gün sonra kuşatmayı kaldırmak zorunda kalan türk ordusu, Viyana önlerinden Budapeşte'ye döndü. Bu sefer sonunda Viyana fethedilemediyse de Budapeşte geri alındığı gibi, Macaristan tümüyle türk egemenliği altına girdi. Ertesi yıl İstanbul'a gelen avusturya elçileri Macaristan'ın Ferdinand'a bırakılması koşuluyla barış önerdiler. Bu isteğin sadrazam tarafından şiddetle reddedilmesi üzerine Ferdinand'ın komutanlarından von Roggendorff macar topraklarında hızla ilerleyerek Budin'i kuşattı (1530). Ancak, Bosna beylerbeyi Kasım Paşa ile Semendire sancakbeyi Yahyapaşazade Mehmet Bey'in yardıma koşmaları sonucu Budin kuşatmadan kurtarıldı. Bunun üzerine Macaristan sorununa artık bir son vermek isteyen Kanuni, Batı'da türk üstünlüğüne karşı gelebilecek hiçbir güç bırakmayarak tüm Avrupa üzerinde genel bir denetim kurmak amacıyla 250 bin kişilik bir ordunun başında İstanbul'dan yola çıktı (1532). Belgrad'da François I tarafından kendisine teşekkür için gönderilen fransız ve yeniden barış istemiyle gelen avusturya elçileri önünde Habsburglar'ın zorbalığına karşı her zaman Fransa'yı koruyacağını açıklayarak Karl V'i bir meydan savaşına çağırdı, sonra üç koldan avusturya topraklarına girdi. Çeşitli büyüklükte 15 kale ve kent fethederek ilerleyen türk ordusu, Viyana yolunu açan Guns (Kőszeg) kalesini de 3 haftalık bir kuşatmadan sonra alıp Graç (Graz), önlerine geldi. Savaşa çağırdığı imparatoru, burada 9 gün konaklayarak bekleyen Kanuni, onun bu çağrıya uymaktan kaçınması üzerine Belgrad'a, oradan da İstanbul'a döndü. Lehistan'la bir karşılıklı yardım ve dostluk antlaşması yapıldıktan onra, Macaristan'da türk egemenliğini kabul zorunda kalan Avusturya ile de bir barış antlaşması imzalandı (1533).

Böylece batı sınırını güven altına alan Kanuni, bu kez de dikkatini sınır olaylarının uzun süredir eksik olmadığı Doğu'ya çevirdi. Çaldıran savaşı'ndan sonra sinen İran Safevi devleti, Şah İsmail'in yerine geçen Tahmasp I ile birlikte Anadolu'da yeniden yoğun bir şii propagandasına başlayarak Osmanlı devleti zararına etkinliklere girişmişti. Bu yıkıcı eylemleri çoktandır engellemeyi düşünen padişah, Avusturya barışını fırsat bilerek İran ile hasaplaşmaya karar verdi ve sadrazam İbrahim Paşa'yı doğu seferiyle görevlendirdi (1533). Bu arada, kendisine saygılarını sunmak için donanmasıyla İstanbul'a gelen Barbaros'a "Hayrettin Paşa" unvanıyla Cezayir beylerbeyliğini ve türk donanmasının kaptanıderyalığını veren Kanuni, İbrahim Paşa'nın önce Bağdat yerine Tebriz'i ele geçirmesini taktik yanılgı kabul ederek 100 bin kişilik bir orduyla Irakeyn* seferine çıktı (1534). Padişah ve sadrazam orduları Ucan yaylasında birleştikten sonra Bağdat üzerine yürüdü. Kent anahtarlarının Kanuni'ye sunulması üzerine Bağdat kan dökülmeden teslim alındı; İbrahim Paşa'yı Bağdat yerine Tebriz'e yönelten baş defterdar İskender Çelebi idam edildi; Azerbaycan'ı fethe girişen ordu Tebriz'i ikinci kez ele geçirdi ve şah kuvvetleriyle karşılaşmak için İran içlerine doğru ilerledi. Bu büyük güç karşısında sürekli çekilen Tahmasp I'le bozuşan kardeşi Sam Mirza da padişahın elini öperek askeriyle birlikte türk ordusuna katılınca, sıkışık durumdaki İran şahı, elçiler gönderip barış ricasında bulundu. Her iki Irak'ı da Osmanlılar'a bırakmak koşuluyla yapılan barış önerisini kabul eden Kanuni, Tebriz'e çekildi (1535); sonra da Irakeyn seferinden İstanbul'a döndü (1536).

François I'in Kanuni'ye gönderdiği Jean de la Forêt adlı fransız elçisi, türk ordusunun İran seferinde bulunmasından yararlanan Karl V'in Tunus'u işgal etmesi yüzünden (1535) gözlerini yeniden Batı'ya çeviren padişahı imparatora savaş açmak; yokluk içindeki Fransa'ya savaş masraflarını karşılaması için hazineden borç para vermek; Fransa'ya verilen ilk kapitülasyon olan ticaret antlaşmasını imzalamak gibi konularda ikna etmeyi başardı. Bu arada, osmanlı sarayında kadınlar saltanatını başlatan Hürrem Sultan, padişahın kendisinden olmayan büyük oğlu veliaht şehzade Mustafa'yı tutan sadrazamı Kanuni'nin gözünden düşürmek için çeşitli yollara başvurarak öldürttü (1536); böylece Kanuni'ye yaklaşık 13 yıl sadrazamlık yapan Makbul İbrahim Paşa, "Maktul" İbrahim Paşa oldu; onun yerine ikinci vezir Ayas Mehmet Paşa sadrazamlığa getirildi. Öte yandan, kaptanıderya Barbaros Hayrettin Paşa'yı İtalya kıyılarını vurmakla görevlendiren Kanuni, ardından da kendisi karadan Puglia* ya da Pulya seferi denen İtalya ve Adriyatik seferine çıktı (1537). Bu sefer sırasında Güney İtalya'nın Pulya yakasına Lütfi Paşa komutasında asker çıkarıldı; Otranto ele geçirildi; Korfu adası kuşatıldıysa da alınamadı; Barbaros, Venedik yönetimindeki Sica, Naksos, Patmos adalarını osmanlı topraklarına kattı. Boğdan voyvodası Petru Rareş'in Erdel'e saldırdığını ve osmanlı korumasındaki Macaristan kralı Zápolya' ya karşı Ferdinand'la gizli bir ittifak yaptığını haber alan Kanuni, Pulya seferinden İstanbul'a dönerek hemen Boğdan seferine çıktı (1538). Bu arada, Süveyş limanından Hint seferine hareket eden Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa, Aden emirliğini ele geçirdikten sonra Hindistan'da Gucerat kıyılarına ulaşırken, Girit'e bir akın düzenleyen Barbaros da Kerpe ve Kaşot adalarını fethetti; Andrea Doria komutasındaki büyük haçlı donanmasını Preveze* deniz savaşı'nda (1538) yenilgiye uğratarak Akdeniz'de İnebahtı* deniz savaşı'na (1571) kadar sürecek olan türk üstünlüğünü gerçekleştirdi. Öte yandan, Mimar Sinan'ın Prut ırmağı üzerinde kurduğu köprüden ordusunu geçiren Kanuni, Boğdan'ın başkenti Suçava'ya (Suceava) girip "Bucak" denen Güney Besarabya'yı Boğdan'dan ayırarak bir türk sancağı durumuna getirdi; kaçan ayaklanmacı voyvoda Petru Rareş'in yerine onun kardeşi İstvan Lacusta'yı atadı; böylece Boğdan sorununu çözümledikten sonra da İstanbul'a döndü. Hindistan seferinden dönen Hadım Süleyman Paşa ise Yemen' de bir türk eyaleti kurdu ve Gazze eski sancakbeyi Mustafa Bey'i bu yeni eyaletin beylerbeyliğine getirdi (1539). Ayas Paşa'nın ölümü üzerine de ikinci vezir Lütfi Paşa sadrazam oldu. Kutsal Roma -Germen imparatoru ve İspanya kralı Karl V'in Türkler'e karşı oluşturduğu ittifaktan ayrılan Venedik Cumhuriyeti, 300 bin duka altını savaş tazminatı ödemeyi kabul ettiği Osmanlı devletiyle bir barış antlaşması imzaladı (1540). Kanuni'nin kız kardeşi olan eşi Şah Sultan'a el kaldırdığı için damatlıktan ve sadrazamlıktan atılan Lütfi Paşa'nın yerine Hadım Süleyman Paşa getirildi (1541). Bu arada, Zápolya'nın ölümü üzerine 15 gün önce doğan oğlu János Zsigmond macar tahtına çıkarılınca, bu çocuğun krallığını tanımayan Karl V ile kardeşi Ferdinand Budin'i kuşattılar. Bu durum karşısında Budin seferine çıkmak zorunda kalan Kanuni, Budin'e girdi ve burası başkent olmak üzere Orta Macaristan'ı bir türk eyaleti durumuna getirerek Macaristan krallığı'nı doğrudan osmanlı topraklarına kattı; Erdel banlığı verilen küçük János Zsigmond annesiyle birlikte oraya gönderildi; elçiler aracılığıyla osmanlı egemenliği altında macar krallığına istekli olan Ferdinand'ın bu önerisi reddedildi (1541). Krallık isteği reddedilen Ferdinand, çeşitli avrupa ülkeleri askerlerinden oluşturduğu birleşik bir orduyla Peşte'yi kuşattıysa da bu saldırı Budin beylerbeyi Yahyapaşazade Bali Bey tarafından püskürtüldü (1542). Bunun üzerine Kanuni Edirne'den yeni bir Avusturya seferine hareket ederken, İstanbul'dan Nice seferine çıkan Barbaros da İtalya kıyılarında Messina ve Reggio kalelerini teslim aldıktan sonra Fransa'ya yardım için donanmasıyla Marsilya limanına ulaştı (1543). Aynı yıl Kanuni çok önemli bir sınır kalesi olan Estergon'u fethettikten 10 gün sonra Barbaros da Karl V'in elinde bulunan Nice kentine girdi. İstolni Belgrad kalesi kuşatılıp alındığı sırada veliahtı ve Manisa sancakbeyi şehzade Mehmet'in ölüm haberini alan Kanuni, büyük bir üzüntü içinde hemen İstanbul'a döndü; oğlunun cenaze törenine katıldı; Mimar Sinan'a Şehzade camisi'nin yapımına başlamasını buyurdu (1544). Bu arada, kızı Mihrimah'ı Rüstem Paşa ile evlendiren Hürrem Sultan, Hadım Süleyman Paşa' nın sudan bir bahaneyle azledilmesini ve onun yerine damadının sadrazamlığa getirilmesini sağladı. Taaz fethedildikten sonra ölen Barbaros Hayrettin Paşa'nın yerine Sokullu Mehmet Paşa kaptanıderya oldu (1546). Fransa'nın karşı çıkmasına rağmen padişah, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu ve Avusturya ile imzalanan ve bu iki devleti yıllık 30'ar bin duka altını haraca bağlayan barış antlaşmasını onayladı (1547).

Öte yandan, İran şahı Tahmasp I'in kardeşi Elkas Mirza ağabeyine karşı ayaklanarak Osmanlı devletine sığındı. Kendisinin Avrupa savaşlarıyla uğraşmasını fırsat bilip Van kalesi başta olmak üzere Doğu Anadolu'da bazı yerleri işgal eden Safeviler'e iyi bir ders vermenin zamanı geldiğine inanan Kanuni, Elkas Mirza'yı da ya-

nına katarak ikinci İran seferine çıktı (1548). Tebriz'i yeniden ele geçirdikten sonra Van üzerine yürüdü ve kaleyi teslim aldı. Kış mevsimini Halep'te geçiren padişah, ertesi yıl İran içlerine doğru ilerleyeceği sırada Elmalı'da hastalanınca (1549), Safeviler'le güçbirliği yaparak Türkler'ce fethedilmiş kentlere saldıran Gürcüler'in üzerine üçüncü vezir Ahmet Paşa'yı gönderdi; kendisi de İstanbul'a dönüp Süleymaniye camisi'nin temel atma törenine katıldı (1550).

Bu arada, Kanuni'nin İran seferinde bulunmasından yararlanan Avusturyalılar'ın yeniden Macaristan topraklarına saldırmaları yüzünden iki devlet arasındaki 1547 barışı bozuldu. Kaptanıderyalıktan Rumeli beylerbeyliğine getirilmiş olan Sokullu Mehmet Paşa Avusturyalılar'a karşı Macaristan serdarlığına atandı; onun yerine kaptanıderyalığı üstlenen Koca Sinan Paşa da yardımcısı Turgut Reis'le birlikte Akdeniz seferiyle görevlendirildi (1551). Turgut Reis, Malta şövalyelerinin egemenliğinde bulunan Trablusgarp'ı fethederken, padişahın yokluğunu fırsat bilen İran şahı Tahmasp da yeniden Doğu Anadolu'ya saldırarak Erzurum'u kuşattıysa da Erzurum beylerbeyi İskender Paşa'nın direnişi karşısında çekilmek zorunda kaldı. Avusturya ile süren savaşta Temesvár'ı fetheden türk ordusu, Eğri kalesini kuşattığı halde almayarak çekilince, her olasılığa karşı Edirne'de kalmayı yeğleyen yorgun Kanuni, şahın üzerine serdarıekrem sıfatıyla sadrazam Rüstem Paşa'yı gönderdi (1552). Ancak, yaşlandıkça daha çok etkisinde kaldığı baş kadını Hürrem Sultan'ın damadı Rüstem Paşa ve kızı Mihrimah'la birlikte şehzade Mustafa Çelebi'ye karşı oluşturduğu üçlü ittifakın oyununa gelen padişah, büyük oğlunun tahtı elinden almak için ayaklanmaya hazırlandığını bildiren ve kendisini hemen harekete geçmeye çağıran sadrazamın sözüne kanarak İran seferine çıktı. Konya Ereğlisi yakınındaki Aktepe'de konaklayan babasının ordugâhına, sefere katılmak amacıyla askeriyle birlikte gelen şehzade Mustafa, burada Kanuni'nin buyruğuyla dilsiz cellatlara boğduruldu (1553). Bunun üzerine galeyana gelen askeri yatıştırmak için olayın suçunu Rüstem Paşa'ya yükleyen padişah, onu görevden alarak yerine ikinci vezir Ahmet Paşa'yı sadrazamlığa getirdi ve ordusunun başında İran seferine hareket etti. Halep'e gelindiğinde ağabeyini çok seven en küçük oğlu şehzade Cihangir'in ölümü Kanuni'yi oldukça sarstı. Ancak, yine de metanetini yitirmeden İran üzerine yürüdü. Bu sefer sırasında Revan, Karabağ, Nahçivan bölgelerini ele geçiren türk ordusu, Luristan dağlarına çekilmiş olan şah Tahmasp'ın Kanuni'nin savaş çağrısına karşın meydana çıkmaması üzerine geri döndü (1554). İran seferi dönüşünde Amasya'da konaklayan padişah, burada şahın barış yapmakla görevlendirdiği elçisini kabul etti; Tebriz, Doğu Anadolu ve Irak-ı arap Osmanlılar'da kalmak üzere Safeviler'le imzalanan barış antlaşmasını onayladı (1555). Öte yandan, barış antlaşması yapmak için gelen avusturya elçileri ancak 6 aylık bir ateşkes koparak Amasya'dan ayrıldılar.

Amasya'dan İstanbul'a gelmekte olan Kanuni, yolda şehzade Mustafa olduğunu iddia eden bir düzmecenin öldürülmediğini öne sürerek Rumeli'de büyük bir ayaklanma çıkardığını haber aldı. Rumeli beylerbeyliğinden üçüncü vezirliğe yükselttiği Sokullu Mehmet Paşa'yı hemen onun üzerine gönderen padişah, böylece Düzmece Mustafa'nın yakalanarak idam edilmesini ve ayaklanmanın bastırılmasını sağladı. İstanbul'da, artık elinde bir oyuncağı durumuna geldiği Hürrem Sultan'ın yeni bir entrikasına araç olan yaşlı hükümdar, bir iftira üzerine Kara Ahmet Paşa'yı idam ettirerek yerine Damat Rüstem Paşa'yı ikinci kez sadrazamlığa getirdi. Bu arada, İstanbul'da kahve içilmeye başlanması sonucu ilk kahvehaneler açıldı (1556). Öte yandan, yapımı tamamlanan Süleymaniye camisi de ibadete açıldı (1557).

Kanuni'nin 8 oğlundan Murat, Mahmut ve Abdullah küçük yaşta, sağ kalan öteki 5 oğlundan şehzade Mehmet ile Cihangir ecelleriyle, şehzade Mustafa da idam edilerek öldükten sonra yaşamda sadece 2 oğlu kalmıştı. Manisa sancakbeyi şehzade Selim (sonradan Selim II) ve Kütahya sancakbeyi şehzade Bayezit. Özellikle anneleri Hürrem Sultan öldükten (1558) sonra ikisi arasında başlayan taht kavgasında kendisine kafa tutacak kadar güçlenen Bayezit'e karşı uysal Selim'i destekleyen Süleyman I, sonunda Bayezit çevresine topladığı Anadolu askeriyle öz kardeşinin üzerine yürüyünce, üçüncü vezir Sokullu Mehmet Paşa'yı güçlü bir ordunun başında Selim'in yardımına gönderdi. Konya ovası savaşı'nda (1559) Sokullu sayesinde yenilgiye uğrattığı Bayezit'in İran'a sığınmasına ve orada 4 oğluyla birlikte öldürülmesine (1561) neden olan şehzade Selim, bundan böyle tahtın tek mirasçısı olarak kaldı. Sokullu da bu başarıları üzerine, ölen Rüstem Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilen Semiz Ali Paşa'dan boşalan ikinci vezirliğe yükseltilmek ve şehzade Selim'in kızlarından İsmihan Sultan'la evlendirilmekle ödüllendirildi (1562). Bu arada, yılda 30 bin duka altını vergi ödemeyi ve Erdel'i osmanlı toprağı olarak tanımayı kabul eden Avusturya ile 8 yıl süreli bir barış antlaşması imzalandı (1562). Ancak, Ferdinand I'in oğlu ve ardılı olan Maximilian II'nin Erdel'e saldırarak Tokaj ve Serenc kalelerini ele geçirmesi üzerine bu iki kent geri verilmedikçe barışın her an bozulabileceği konusunda avusturya elçisini uyaran padişah, türk donanmasına da Osmanlı devletinin Akdeniz'deki egemenliğini tamamlaması için Malta seferine çıkmasını buyurdu (1565). Başarısızlıkla sonuçlanan Malta kuşatması sırasında Turgut Reis bir gülle isabetiyle şehit oldu. Kanuni, Malta seferinden yüz karasıyla dönen donanmanın İstanbul limanına gece karanlığında girmesini buyurdu. Aynı yıl Semiz Ali Paşa'nın ölümü üzerine ikinci vezir Sokullu Mehmet Paşa sadrazamlığa getirildi. Birikmiş yıllık vergileri ve Avusturyalılar'ca işgal edilen kentleri geri istemek için Viyana'ya gönderilen türk elçisi Hidayet Çavuş, orada Maximilian II tarafından hapse atıldı. Artık tüm yetkileri kendi elinde toplayan yeni sadrazam, bunun üzerine savaşın kaçınılmaz olduğuna karar vererek damla (gut) hastalığı çeken 72 yaşındaki padişahı 13. ve sonuncu gazası olarak bilinen Zigetvar* seferi'ne çıkmaya zorladı (1566). Tam anlamıyla Sokullu'nun yönetiminde Zigetvar önlerine gelen 150 bin kişilik türk ordusu, iç içe iki sağlam kalenin koruduğu kenti kuşattı. Padişah, kuşatmanın 26. günü, dış kale alındıktan 5 gün sonra iyice hastalanarak yatağa düştü. Böylece Avrupa'da uyandırdığı korku ve saygınlıktan ötürü batı kaynaklarında "Le Magnifique" ya da "The Magnificient" (Muhteşem), "Grand Turc" (Büyük Türk), "Le Législateur" (Kanuni), "Der Prächtige" (Padişah) gibi unvanlarla anılan ve "Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi" diyerek sağlığın önemini vurgulayan Kanuni Sultan Süleyman, Zigetvar iç kalesi fethedilmeden bir gün önce öldü. Oğlu ve ardılı olan Selim II Belgrad'a gelene kadar, ölümü Sokullu Mehmet Paşa tarafından 48 gün askerden gizlendi. Büyük bir törenle İstanbul'a getirilen cenazesi Süleymaniye camisi'nin avlusuna gömüldü. 46 yıl saltanat süren Süleyman I, osmanlı hükümdarları arasında en uzun süre tahtta kalan padişah olarak imparatorluğu her girdiği savaşta genişleten ilk on hünkârın sonuncusudur. Kanuni döneminin parlaklığı yalnız büyük fetihlerle sınırlı kalmaz. Edebiyatta Fuzuli ve Baki; bilimde Zembilli Ali Efendi, İbni Kemal ve Ebussuut Efendi; mimarlıkta Koca Sinan; tarih dalında Selanikli Mustafa, Celalzade Mustafa, Nişancı Mehmet Efendi; coğrafyada Piri Reis, denizcilikte Barbaros ve Turgut Reis; devlet yönetiminde Piri Mehmet Paşa ve Sokullu Mehmet Paşa hep bu görkemli dönemin uygarlığına, osmanlı kültür mirasının zenginleşmesine büyük katkıda bulunmuş çok önemli kişilerdir. Kanuni döneminde Osmanlı İmparatorluğu bir dünya gücü olarak avrupa siyasetine egemen bir duruma gelmesine karşın, bazı kaynaklar bu dönemi devletin çöküş sürecinin başlangıcı sayarlar. Gerçi kadınlar saltanatının başlamasıyla rüşvet kapısının açılması bu döneme rastlarsa da türk erki Kanuni'den sonra da sürdü ve devlet en geniş sınırlarına Mehmet IV döneminde ulaştı. Bu da devlet mekanizmasının Kanuni döneminde henüz eskiyip yıpranmamış, yapısını koruyan osmanlı kurumlarının da henüz bozulmamış olduğunu kanıtlar.

Kanuni şairleri, yazarları desteklemiş, kendisi de Muhibbi mahlasıyla şiirler yazmıştır. Zaman zaman Muhip, Meftuni, Âcizi mahlaslarını da kullanmıştır. Divan edebiyatında en çok gazel yazan şairler arasındadır; üç *Divançe*'sinde 2 799 gazeli bulunmaktadır. Bir de farsça *Divançe*'si vardır. Yer yer çok sade bir dil kullanmıştır (*"Padişahım sen dururken ben kime yalvarayım"*). Aşk, ayrılık, sevgilinin cefası, felekten yakınma, alçakgönüllülüğün erdemi, yer yer de kahramanlık gibi konuları içtenlikle işler. İsyancı şehzade Bayezit'e manzum mektubu gibi örnekler (*"Bı günahım deme bari tevbe kıl canım oğul"*) onun rahat, etkili söyleyişine tanıktır. Bir beyti (*"Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi / Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi"*) büyük ün kazandı; Adile Sultan tarafından şiirlerinden bir derleme yapıldı (1890, 1980), daha sonra bütün şiirleri bir arada yayımlandı (1988). İstanbul'da Süleymaniye camisi ve külliyesi; Şehzade camisi; Mihrimahsultan camisi; Üsküdar camisi ve külliyesi; Hasekisultan camisi, medresesi ve darüşşifası; İstanbul'a su getiren tesisler; Büyükçekmece köprüsü; Şeyh Abdülkadir Gilani türbesi ve camisi; Konya'da Mevlana türbesi yakınındaki iki minareli cami; Seyitgazi kasabasında Seyitbattalgazi türbesi yakınlarında tekke, cami, medrese ve imaret; Şam'da cami, medrese, imaret ve mektep gibi yapıtlar da bayındırlık işlerine büyük önem verilen Kanuni döneminde yapıldı. (→ Kayn.)

SÜLEYMAN II (İstanbul 1642 - Edirne 1691), türk padişah (1687-1691). Sultan İbrahim ile Saliha Dilaşup Sultan'ın oğlu. Şehzadeliğini sarayda kapalı olarak geçirdi. Ordu tarafından tahttan indirilen Mehmet IV'ün yerine, İkinci Viyana kuşatmasını izleyen savaşların bunalımlı bir döneminde padişah oldu. Saltanatının ilk ayları kendisini tahta çıkaran zorbaların İstanbul'da yarattığı karışıklıklara sahne oldu. Süleyman II'nin zorbaların baskısı sonucu azletmek zorunda kaldığı sadrazam Siyavuş Paşa, konağı basılarak öldürüldü. Yeni sadrazam Nişancı İsmail Paşa İstanbul'daki zorbaları ortadan kaldırmayı ve Anadolu ve Rumeli'yi kasıp kavuran celalileri sindirmeyi başardı. Süleyman II, saray erkânı ve ulemanın baskısı sonucu azlettiği İsmail Paşa'nın yerine Bekri Mustafa Paşa'yı atadı.

Öte yandan Avusturya, Polonya, Venedik ve Rusya ile süren savaş Osmanlı İmparatorluğu aleyhine gelişmeye devam ediyordu. Eğri, İstolni Belgrad (Székesfehérvár) ve Belgrad (eylül 1688) kaleleri düştü. Eğriboz'u kuşatan Venedikliler ise, şiddetli direniş karşısında kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldılar. Öte yandan Kırım hanı Selim Giray, Kırım'a saldıran Ruslar'ı Orkapı'da (Perekop) durdurmaya başardı. Belgrad'ın düşmesi üzerine Süleyman II, ordunun başında Avusturya seferine çıktı, ama cepheye gitmeyip Sofya'da kaldı. Macaristan serdarı Arap Recep Paşa'nın Batucina ve Niş önlerinde uğra-

dığı yenilgilerin ardından Niş, Orsova, Fethülislam kaleleri düştü. Bu durum karşısında Sofya da tehlikeye girince Süleyman II, orduyu serdarıekrem atadığı Bekri Mustafa Paşa'ya bırakarak Edirne'ye döndü. Vidin'in düşmesi ve Venedikliler'in Avlonya'yı işgalinin Rumeli'yi tehlikeye sokması üzerine Bekri Mustafa Paşa'yı azlederek Köprülüzade Fazıl Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Orduyu ve maliyeyi yeniden düzenledikten sonra 1690 temmuzunda sefere çıkan Fazıl Mustafa Paşa, Niş ve Semendire kalelerinden sonra Belgrad'ı geri aldı. Süleyman II, Ertesi yıl Macaristan'ı da geri almak üzere yeni bir sefere çıkan Fazıl Mustafa Paşa'yı uğurlamak üzere gittiği Edirne'de öldü. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesine gömüldü. (→ Kayn.)

SÜLEYMAN (1646 - Isfahan 1694). Safevi hanedanından Iran şahı (1667-1694). Saltanat döneminde, ülkesi Rus, Özbek ve Hollandalılar'ın saldırılarına uğradı.

SÜLEYMAN (Mevla Eburrebi bin Muhammet) [öl. Marakeş 1822], Fas sultanı (1792-1822). Babası sultan Muhammet bin Abdullah öldükten (1790) sonra tahta geçen kardeşi Yezit'e bağlı kaldı. Yezit, öteki kardeşi Mevlay Hişam ile giriştiği taht kavgası sonucunda bir savaşta öldürülünce (1792) tahta çıktı. Kendisine karşı ayaklanan kardeşi Mesleme'yi yendi. Marakeş'teki Havz'da sultanlığını ilan eden kardeşlerinden Mevlay Hişam üzerine düzenlediği seferde başarılı olamadı. Hacı kervanlarını yağmalayan Ucda Angad kabilesine karşı giriştiği savaşta da başarı sağlayamadı, ancak 1793'te dağlık bölgedeki kabilelerin ayaklanmasını bastırdı. Mevlay Hişam'a bağlı kabileleri, aralarındaki çekişmelerden yararlanarak egemenliği altına alınca, yalnız kalan Hişam da kendisine katıldı. Böylelikle Fas'ın tartışmasız hükümdarı oldu. Durumu güçlenince Türkler'in eline geçmiş olan Ucda'yı geri aldığı gibi 1798-1803 yılları arasında, başta Sur bölgesi olmak üzere birçok yere başarılı seferler düzenleyerek ülkesinde dirlik ve düzenliği sağladı. Ancak, 1811'de Orta Atlaslar'da Berberiler'in ayaklanması Fas'ı karıştırdı. Ayaklanma ertesi yıl çok kanlı bir biçimde bastırıldı ve Büyük Sahra'daki Sabah ve Ayt Alta gibi arap ve berberi kabileleri Fas egemenliğini kabul etmek zorunda kaldılar. Süleyman, 1818'de Orta Atlaslar'daki berberi kabilelerini de egemenliği altına almak için giriştiği savaşta tutsak düştü; bir süre sonra serbest bırakıldıysa da, bu olay ülkedeki saygınlığını önemli ölçüde yitirmesine neden oldu. Saltanatının son yılları ayaklanmalar içinde geçti. Bir ara tahttan indirilip yerine İbrahim bin Yezit getirildi. İbrahim ansızın ölünce Fas'ı kuşatan Süleyman tahtını ele geçirdiyse de kısa süre sonra öldü.

SÜLEYMAN Şeyh, türk dilci (Buhara 1822 - İstanbul 1890). Buhara emirinin kapı kethüdası olarak geldiği İstanbul'da yerleşti (1847). Üsküdar'daki Özbekler tekkesi'ne şeyh oldu. 15 kişilik bir kurulun başkanı olarak gönderildiği (1877) Macaristan'da türkolog Kunoş'la tanıştı, onunla dil üzerindeki görüşmelerini Kunoş'un İstanbul yolculuğunda da sürdürdü. Çağatay türkçesinin sözlüğünü hazırladı *(Lügat-i çağatay ve türki-i osmani, 1883).*

SÜLEYMAN Leziz, türk saatçi (XIX. yy.'ın ikinci yarısı). Abdülaziz (1861-1876) ve Abdülhamit II (1876-1909) dönemlerinin ünlü saray saatçisidir. 1880'de Topkapı sarayı Hırkai saadet dairesi saatçibaşılığına atandı. XIX. yy.'da Avrupa'da çok yaygın olan dubleks eşapmanı yeğledi. Topkapı sarayı müzesi'nde sanatçının yapıtı olan üç saat bulunmaktadır.

SÜLEYMAN Âşık, türk halk şairi (Sıvas 1891-?). Okuması yazması yoktu. Saz çalmayı askerlikte öğrendi; ilk şiirlerini Birinci Dünya savaşı sırasında söyledi. Sıvas Cer atölyesi'nde çalıştı. Yaşamının son döneminde gözlerinin görmediğinden yakınıyordu. Geleneksel güzellemeleri ve lirik şiirlerinin yanı sıra, çağdaş yaşamdan, teknik gelişmelerden (demiryolları) söz eden şiirleri de vardır.

SÜLEYMAN ASKERİ, türk asker (? 1884 - Basra 1915). Vehbi Paşa'nın oğlu. Harbiye'yi (1902), Harp akademisi'ni bitirdikten (1905) sonra kurmay yüzbaşı olarak 3. Ordu'da görev aldı. Askeri okullarda öğretmenlik yaptı. İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi. İkinci meşrutiyet'in ilanına yol açan Şemsi Paşa'nın öldürülmesi olayına katıldı ve paşayı vuran Atıf Bey'in kaçırılmasına yardım etti. 1912'de, gizlice Bingazi'ye gelerek İtalyanlar'a karşı savaştı. Teşkilatı mahsusa kurulduğunda askerlikten emekliye ayrılıp bu örgütün başına getirildi. Balkan savaşı'ndan sonra Teşkilatı mahsusa'ca Batı Trakya'da kurulan türk devletinin başkanlığını yaptı. Birinci Dünya savaşı başlarında yarbay (kaymakam) rütbesi verilerek Basra merkez komutanı ve valisi atandı. İngilizler'in Basra'nın güneyine yaptıkları çıkarma sırasındaki Şuaybiye çarpışmasında yaralandı. Düşmana tutsak düşmemek için canına kıydı. İttihat ve Terakki cemiyeti içinde büyük bir nüfuz sahibi olduğu, Cemal Paşa'nın Bahriye, Enver Paşa'nın da Harbiye nazırlığına getirilmelerinde rol oynadığı ileri sürülmüştür.

SÜLEYMAN BEY I (Seyfettin), Eşrefoğulları beyliğinin kurucusu (öl. Beyşehir 1302). Anadolu Selçukluları'nın uç beyiydi. Öldürülen Gıyasettin Keyhüsrev III'ün yerine tahta çıkan Mesut II'nin sultanlığını tanımadı; Keyhüsrev III'ün Konya'da tahta çıkarılan oğullarının naipliğini yaptı. Mesut II Konya'ya egemen olunca, Beyşehir'e çekildi; 1288 başlarında Mesut II' ye bağlılığını bildirdi. Beyşehir'deki Eşrefoğlu camisi'ni yaptırdı.

SÜLEYMAN BEY II ya da **SÜLEYMANŞAH**, Eşrefoğulları beyi (öl. Beyşehir 1325). Mübarüzittin Mehmet Bey'in oğlu. Babasının Bolvadin ve Akşehir'i alarak Eşrefoğulları beyliğinin sınırlarını genişletmesine karşın, İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş Bey'e yenik düştü ve öldürüldü. Eşrefoğulları beyliği onun ölümünden sonra ortadan kalktı.

SÜLEYMAN BEY, Saruhanoğulları beyliğinin kurucusu Saruhan Bey'in ikinci oğlu (öl. Küçükçekmece, İstanbul, 1345). Babasının fetihleri sırasında Cenevizliler'e tutsak düşerek (1336) Foça'ya götürüldüyse de kısa bir süre sonra serbest bırakıldı. Aydınoğlu Umur Bey'in yanında Mora, Eğriboz, Selanik akınlarına katıldı; 1345'te Umur Bey'le birlikte imparator İoannes III'e karşı Kantakuzenos'u desteklemek üzere Rumeli'ye geçti, bu sefer sırasında öldü.

SÜLEYMAN BEY, Karesi beyi Demirhan Bey'in oğlu (öl. 1347'den sonr.). Biga yarımadasının fethinde bulundu; daha sonra Aydınoğulları ve Saruhanoğulları ile işbirliği yaparak İoannes Kantakuzenos'u destekledi ve İoannes III'ün yerine bizans tahtına geçmesinde rol oynadı. Ayrıca bizans tekfurlarından Vatatzes'in de damadı oldu.

SÜLEYMAN BEY (Seyfettin), Karamanoğulları beyi (öl. Niğde 1361). Karamanoğlu Halil Bey'in küçük oğlu. Burhanettin Musa Bey'in ardılı oldu, bir suikast sonucu öldürüldü.

SÜLEYMAN BEY, Dulkadıroğulları beyi (öl. Elbistan 1454). Nasırettin Mehmet Bey'in oğlu. Babası hayattayken Maraş, Kayseri ve Malatya yöneticiliklerinde bulundu; Karamanoğlu İbrahim Bey'in Kayseri'yi zapt etmesi üzerine, Murat II'nin desteğiyle kenti yeniden Dulkadıroğulları'nın yönetimine geçirdi. Malatya'da vali olarak bulunduğu sırada babası ölünce (1442) Dulkadıroğulları'nın başına geçti. Kızlarından birini Melik Zahir Çakmak'la, birini de henüz şehzade olan Mehmet II ile evlendirerek hem Memluklar'la hem de Osmanlılar'la iyi geçindi. Osmanlılar da gerek Karamanoğulları'na gerekse Akkoyunlular'a karşı kendisini tuttular. Ölümünden sonra yerine oğlu Melik Arslan geçti.

SÜLEYMAN BİN ABDÜLMELİK, emevi halifesi (öl. Mercidabık 717). Babası Abdülmelik tarafından ikinci veliaht ilan edilmiş olmasına karşın, ağabeyi Velit tarafından yeğeni Abdülaziz lehine veliahtlıktan vazgeçmeye zorlandı. Velit'in ölümü üzerine de Şam'da emevi tahtına oturdu (715). Yakın adamı Yezit bin Mühellep'in yardımıyla Velit yanlılarını öldürttü. Buna karşı çıkan Kuteybe bin Müslim de çocukları ve akrabalarıyla birlikte idam edildi. Irak ve Horasan valiliğini elde eden Yezit bin Mühellep'in Taberistan'la Cürcan'ı fethetmesinden sonra Süleyman da İstanbul'u almak için harekete geçti. Kardeşi Mesleme'nin komutasındaki büyük bir orduyu Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentine gönderip kendisi ikmal işlerini düzenlemek için Mercidabık'a geldi. Ancak Mesleme'nin bozguna uğramasından duyduğu büyük üzüntü sonucu kendisi de öldü.

SÜLEYMAN BİN SURED ya da **EBÜL MUTTARİF**, asıl adı **Yesar, Emir üt-Tevvabin** de denir, sahabe (? 595 -Resülayn 685). İslam dinini kabul ettiği zaman Hz. Muhammet kendisine Süleyman adını verdi. Küfe'ye yerleşti. Cemel ve Sıffin savaşlarında Ali'nin yanında çarpıştı. Muaviye'nin ölümünden (680) sonra, şia topluluğunun önderlerinden oldu. Hüseyin'i Küfe'ye çağıran ve onu destekleyeceklerine söz verenler arasındaydı. Ancak Hüseyin onlardan beklediği yardımı göremediği için Kerbela'da şehit edildi. Bundan utanç duyan Küfeliler kendilerine "tevvabin" (tövbe edenler) adını vererek Hüseyin'in öcünü almak üzere ayaklandılar; Süleyman da komutan (emir üt -tevvabin) olarak bu topluluğun başına geçti. Yezit'in ölümünden (683) sonra girişilen hareket sırasında Şam'daki mervani halifesi Hakem'in kuvvetleriyle savaşırken okla öldürüldü.

SÜLEYMAN ÇELEBİ, türk şair (Bursa 1351? - *ay. y.* 1422). Yaşamıyla ilgili bilgi çok azdır. Bir söylentiye göre Osman I'in kayınbiraderi Şeyh Mahmut'un torunuydu. Bayezit I döneminde bir süre Divanı hümayun imamlığı yaptı. Emir Buhari'nin tavsiyesiyle Ulu cami imamlığına getirildi. Bu görevi sırasında batıni inancına bağlı bir iranlının, peygamberler arasında fark bulunmadığı, Hz. Peygamber'in de İsa'dan üstün olamayacağı yolundaki vaazı üzerine *Vesilet* ün-necat* adını verdiği mevlidini yazdı (1409). Bu sade ve etkileyici yapıt Türkiye'de en çok okunan dinsel edebiyat ürünüdür. (→ Kayn.)

SÜLEYMAN ÇELEBİ → EMİR SÜLEYMAN.

SÜLEYMAN dağları, Pakistan'da Sındhu (İndus) ovalarına egemen dağ kütlesi, Kirtar dağlarının K.-D'sunda ve Sefid Küh'un G.'inde. G.'den K.'e uzunluğu 350 km olan bu kütlenin en yüksek noktası *Taht-ı Süleyman*'dır (3 441 m).

SÜLEYMAN EFENDİ Hayatizade, Damat → HAYATİZADELER.

SÜLEYMAN EFENDİ Damatzade, türk hattat (öl. İstanbul 1743). Fatih camisi'nin imamıydı. Tozkoparanzade Hafız Mehmet Efendi'den sülüs ve nesih yazı meşk etti; icazet aldı. Pek çok Kuran yazdı.

SÜLEYMAN EFENDİ İzzi, türk tarihçi (öl. İstanbul 1755). Divanı hümayun kalemi'nde görev yaptı, 1744'te vakanüvis, 1747'de bu görev de kendisinde kalmak üzere teşrifatçı oldu. Tasavvufla ilgili *Enis üt-talibin* adlı yapıtı farsçadan türkçeye çevirdi, ayrıca 1744-1752 yıllarını kapsayan

Tarih-i vekai adlı iki ciltlik osmanlı tarihini yazdı (bas. 1785).

SÜLEYMAN EFENDİ Şemdanizade, türk tarihçi (öl. İstanbul 1779). Medrese öğrenimi gördü, çeşitli adli görevlerde bulundu. Kâtip Çelebi'nin *Takvim üt-tevarih*'ini genişlettiği ve 1777 yılına kadar getirdiği *Mür'it-tevarih* adlı tarih yapıtı, özellikle 1730'dan sonraki dönem için önemli bir kaynaktır. Yapıtın Süleyman I'in tahta çıkışına (1520) kadar olan bölümü, Ahmet Tevhit Bey (1920), 1730-1777 yıllarını kapsayan bölümü de Münir Aktepe (1978 -1981) tarafından yayımlandı.

SÜLEYMAN EFENDİ Köstendilli, türk şair, mutasavvıf (Köstendil 1750 ? - *ay. y.* 1820). İki yaşındayken babası Mollazade Hasan Efendi idam edildi. Köstendil' de başlayan öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Köstendil'e dönerek müderrisliğe başladı. Nakşibendi şeyhi Şamlı Ali Efendi'nin halifesi oldu (1780); yaptırdığı tekkede öğretisini yaydı. Otuza yakın yapıtından başlıcaları: *Divan*, birçok evliyanın yaşamöyküsünü, kerametlerini anlatan ve özyaşamöyküsüne yer veren *Bahr ül-velaye* (1816), *Tarih-i Köstendil*, *Lemeat-ı Nakşıbend*.

SÜLEYMAN EL-BUSTANİ, arap siyaset adamı (Lübnan 1856 - New York 1925). Öğrenimini çeşitli ülkelerde tamamladıktan sonra İstanbul'a geldi (1893). Bir süre gazetecilik yaptı. İkinci meşrutiyet'te İttihat ve Terakki cemiyeti'nden Beyrut mebusluğuna seçildi (1908). Âyan üyeliği, Âyan meclisi başkan vekilliği yaptı. Sait Halim Paşa kabinesinde (1914-1915) bir süre Ticaret ve nafia nazırı olarak yer aldı. Daha sonra ABD'ye göç etti.

SÜLEYMAN FAİK EFENDİ → FAİK SÜLEYMAN.

SÜLEYMAN FAİK PAŞA → FAİK PAŞA (Süleyman).

SÜLEYMAN FETHİ BEY → FETHİ BEY (Süleyman).

SÜLEYMAN FEYZİ PAŞA → FEYZİ SÜLEYMAN PAŞA.

SÜLEYMAN HÜSNÜ PAŞA (ŞIPKA KAHRAMANI — denir), türk asker ve yazar (İstanbul 1838 - Bağdat 1892). Harp okulu'nu bitirdikten (1859) sonra Bosna, Hersek, İşkodra'da görev yaptı. Girit ayaklanmasının bastırılmasında gösterdiği başarıdan dolayı kaymakamlığa (1872), ertesi yıl mirlivalığa terfi etti. Askeri okullar nazırı oldu; bu okulların yönetmelik ve programlarına önemli yenilikler getirdi. Daha önce yalnız islam ve osmanlı tarihi okutulan askeri okullarda türk tarihinin ilk kez bir bütün olarak öğretilmesini sağladı. Bosna -Hersek komutanlığına atandı; Karadağ ayaklanmasını bastırdı. 1877 -1878 Türk-Rus savaşı'nda Şıpka geçidinde Ruslar'ı yenilgiye uğrattı; "Şıpka kahramanı" olarak ün kazandı. Tuna ve Balkan orduları başkomutanlığına getirildi. Savaş yenilgiyle sonuçlanınca bundan sorumlu görülerek Abdülhamit II tarafından mahkemeye verildi; rütbesi geri alınarak Bağdat'a sürüldü. Bu olayın gerçek nedeninin Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, yerine Murat V'in getirilmesi olayına (1876) Süleyman Paşa'nın okul taburuyla katılması olduğu ileri sürülür. Tarih ve dil araştırmalarıyla Türkiye'de ulusçuluk akımının gelişmesine katkıda bulunan Süleyman Paşa, *Hüsnü* mahlasıyla şiirler yazdı. Yapıtları: sade dille yazılmış din bilgileri kitabı olan *İlm-i hal* (1869; yeniden düzenlenmiş biçimiyle *İlm-i hal-i kebir* [1880], *İlm-i hal-i sagir* [1888]), edebiyat bilgileri kitabı olan *Mebani ül-inşa* (2 c, 1871-1872), osmanlıcaya karşı türk dilini savunan *İlm -i sarf-ı türki* (1876), türk tarihinin islamlığın kabulünden önceki dönemine ilk kez geniş yer veren *Tarih-i âlem* (1876), Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayıyla ilgili anılarına dayanan *Hiss-i inkılap yahut Sultan Abdülaziz'in hal'i ile Sultan Murad-ı hamis'in cülusu* (1910), 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nı ayrıntılarıyla ele alan *Umdet ül -hakayık* (6 c, 1928). Süleyman* Nesip adıyla tanınan oğlu Sami, babasının yaşamıyla yargılanmasını *Süleyman Paşa muhakemesi* (1928) yapıtında anlattı.

SÜLEYMAN MEHRİ (Ahmet), arap bilgin (XVI. yy.'ın ilk yarısı). Arabistan'ın güney kesiminde yaşayan Mahara kabilesine mensup bulunduğu ve daha çok denizcilik alanında çağının önde gelen bilim adamlarından olduğu bilinmektedir. Başlıca yapıtları: *Kıtab-ı tuhfet ül-fünun*, *Umdet ül-mehriye fi zabt il-ulum-ı bahriye*, *Kitab ül-minhac ül-fahir fi ilm il-bahr il -zahir*, *Kitab-ı şerh-i tuhfet ül-fuhul fi temhid il-usul*.

SÜLEYMAN NAHİFİ → NAHİFİ.

SÜLEYMAN NAZİF, türk şair, yazar (Diyarbakır 1869 - İstanbul 1927). Tarihçi Diyarbakırlı Sait Paşa'nın oğlu, şair Faik Âli Ozansoy'un ağabeyidir. Diyarbakır'da memurluk, il gazetesinde başyazarlık yaptıktan sonra Paris'e kaçtı (1897). Burada kaldığı 8 ay içinde *Meşveret* gazetesine istibdat yönetimi aleyhine yazılar yazdı; kitapçıklar (*Malumu ilam* [1897], *Namık Kemal* [1897]) yayımladı. Yurda dönünce vilayet mektupçuluğu görevi verilerek ikamete memur edildiği Bursa'da Meşrutiyet'in ilanına kadar kaldı (1897-1908). Bu dönemde İbrahim Cehdi takma adıyla *Servet-i fünun* dergisinde çıkan şiirleri Mısır'da imzasız olarak basıldı (*Gizli figanlar* [1897]). Bunlar Edebiyat-ı cedide şiirinin bağlı olduğu bireyci anlayışla yazılmış ürünlerdi. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul' da Ebüzziya Tevfik'le birlikte *Yeni tasvir-i efkâr*'ı çıkardı, bu gazetenin kapanması üzerine devlet hizmetine girerek Basra (1909), Kastamonu (1909), Trabzon (1911 -1912), Musul (1913), Bağdat (1914-1915) valiliklerinde bulundu. Dana sonra geçimini kalemiyle kazandı. Ulusal konuları coşkulu ve yer yer süslü bir anlatımla dile getiren düzyazı yapıtlar kaleme aldı (*Batarya ile ateş* [1917], *Âsitan-ı tarihte* (1917] vd.). Bu dönemdeki şiirlerinde (*Firak-ı Irak* [1918]) siyasal felaketlerin acılarını, yurt sevgisini, toplumsal sorunları konu edindi. Mütareke'de İstanbul'a fransız askeri kuvvetinin girişi üzerine Cenap Şahabettin'le birlikte çıkarmakta olduğu *Hadisat* gazetesinde "Kara bir gün" başlıklı yazısını yayımlaması (9 şubat 1919) geniş yankılar uyandırdı. Edebiyat fakültesi'nde düzenlenen Pierre Loti'yi anma gününde (23 ocak 1920) işgale karşı çıkan sert konuşması üzerine İngilizler tarafından Malta' ya sürgüne gönderildi. 20 ay kaldığı sürgünle ilgili gözlem ve izlenimlerine *Malta geceleri* (1924) adlı kitabında yer verdi. Yaşamının son döneminde siyaset (*Tarihin yılan hikâyesi* [1922], *Çalınmış ülke* [1924], *Yıkılan müessese* [1927]), dinsel bazı konuların çağdaş yaşam ve siyasetle ilişkisi (*Nasırettin Şah ve Babiler* [1923], *Hazreti İsa'ya açık mektup* [1924], *İmana tasallut -Şapka meselesi* [1925], *Kâfir hakikat* [1926], edebiyat (*Mehmet Âkif* [1924], *İki dost* [1925], *Fuzuli* [1926]) konularında tartışma, inceleme yapıtları yayımladı. (→ Kayn.)

Süleyman Nazif

SÜLEYMAN NESİP → SAMİ (Mehmet) Süleymanpaşazade.

SÜLEYMAN NUMAN PAŞA → NUMAN PAŞA (Süleyman).

SÜLEYMAN NURİ PAŞA, türk hekim (İstanbul 1864 - *ay. y.* 1908). Askeri tıbbiye'yi bitirdi (1890). Robert Koch'un verem tedavisini incelemek üzere Berlin'e gitti. Dr. Maurice Nicoll'ün kurslarına katıldı, bakteriyolog oldu. Difteri serumu hazırlama konusunda çalışmalar yaptı. Halep çıbanını, ardından Cidde vebasını araştırmakla görevlendirildi. Dr. Paul Moster'in kızıl tedavisi için önerdiği serumu ve bakteriyolojihanelerdeki yenilikleri incelemek üzere Avrupa'ya gönderildi (1902). İstanbul'da kuşpalazı, kızıl serumlarıyla çiçek aşısı hazırlamak için bir laboratuvar kurulmasına öncülük etti.

SÜLEYMAN PAŞA I (Şücaettin), Candaroğulları beyi (XIII.-XIV. yy.), Candaroğulları beyliğini kuran Şemsettin Yaman Candar'ın oğlu. Babasının ölümünden sonra bey oldu. Kastamonu'nun eski valisi Muzafferettin Yavlak Arslan'ın oğlu Hüsamettin Mahmut Bey'in elinde bulunan Kastamonu'yu bir baskınla ele geçirdi, Mahmut Bey'i öldürdü. İlhanlılar'a bağlı görünerek durumunu güçlendirip Kuzey Anadolu'yu nüfuzu altına aldı. Pervaneoğulları'ndan Gazi Çelebi'nin ölümünden (1322) sonra Sinop'u ve Safranbolu'yu da kendi topraklarına katıp ilkinin yönetimini büyük oğlu Gıyasettin'e, ikincisinin yönetimini de ortanca oğlu Ali'ye verdi. Bazı tarihsel kaynaklara göre, en küçük oğlu Çoban'ı ardıl -seçmiş olması nedeniyle 1339'da ya da daha ilerki bir tarihte babasına başkaldıran Gıyasettin, beyliğin merkezi olan Kastamonu'yu ele geçirerek Candaroğulları'nın hükümdarı oldu. Otuz yılı bulan saltanatının yirmi beş yılı boyunca İlhanlılar adına para kestiren ve İlhanlılara vergi ödeyen Süleyman Paşa, Ebu Sait Bahadır Han'ın ölümünden (1335) sonra kendi adına para kestirmiş ve beyliğini bağımsız sürdürmüştür. "Allame" unvanıyla tanınan Mahmut bin Mesut Şirazi'nin Süleyman Paşa adına yazdığı *İntihab-ı Süleymani* adlı farsça bir kitabı bulunmaktadır.

SÜLEYMAN PAŞA, türk şehzade (öl. Bolayır 1357). Orhan Gazi'nin büyük oğlu; annesi, Nilüfer Hatun'dur. İznik ve İzmit fetihlerine katıldığı bilinmektedir. Karesi'nin fethinde önemli rol oynadı ve Karesi sancakbeyliğine getirildi. 1346'da sırp kralı Stefan Dušan Makedonya'yı ele geçirip Selanik'i tehdit edince, Bizans imparatoru Kantakuzenos'un isteğiyle ona yardım için Rumeli'ye geçerek Selanik'i kurtardı. 1352'de yeniden Rumeli'ye geçen Süleyman Paşa, Bulgarlar'ı Dimetoka'da bozguna uğratıp Edirne kalesine sığınmış olan Kantakuzenos'un oğlu Matthaios'u kurtardı. Evrenos Bey, Ece Bey, Hacı İlbey, Gazi Fazıl Bey gibi emirlerin de desteğiyle Gelibolu'dan başlayarak Marmara'nın batı kıyısındaki kentleri ele geçirdiyse de Orhan Gazi'nin Kantakuzenos'la yaptığı antlaşma gereğince buraları boşalttı. Kantakuzenos'un tahttan çekilmesi ve oğlu Matthaios'un İoannes V'e yenilmesi üzerine, başta Çimbi kalesi olmak üzere Doğu Trakya'yı yeniden ele geçirerek (1356) Bolayır'ı üs haline getirdi. Karesi yöresinden getirttiği türkmen aileleri buralara yerleştirdi ve yeni köyler kurdurdu. Bursa, İznik, Gelibolu'da imaret, cami, mescit vb. hayır kurumları yaptıran Süleyman Paşa, Bolayır'la Seydikavağı arasında avlandığı sırada atından düşerek öldü, Bolayır' daki imaretin bahçesine gömüldü.

SÜLEYMAN PAŞA II, Candaroğulları beyi (öl. Kastamonu 1392). Celalettin Bayezit'in (Kötürüm) büyük oğlu. Babasının, tahtı kardeşi İskender'e bırakmak niyetinde olduğunu anlayınca kardeşini öldürüp Murat I'e sığındı. Osmanlılar'ın verdiği kuvvetlerle Kastamonu'yu ele geçirdi (1383) ve babasını Sinop'a çekilmek zorunda bıraktı. Bir yıl kadar sonra Murat I, Kastamonu'yu elinden aldıysa da halkın ayaklanması sonucu yeniden Kastamonu'ya sahip oldu. Bu kez de Celalettin Bayezit'in saldırısına uğradı, yine Osmanlılar'ın yardımıyla Kastamonu'yu ele geçirdi. Yıldırım Bayezit'in Anadolu birliğini gerçekleştirme yolundaki eylemleri karşısında Kadı Burhanettin'le anlaştı; Kadı Burhanettin'in yardımı ile Yıldırım'ın iki saldırısını durdurdu. Ancak üçüncü kez Kastamonu üzerine yürüyen Yıldırım, Kadı Burhanettin'in müdahalesine fırsat bırakmadan Süleyman Paşa'yı öldürdü ve beyliğin bu koluna son verdi.

SÜLEYMAN PAŞA Hadım → HADIM SÜLEYMAN PAŞA.

SÜLEYMAN PAŞA Koca, türk sadrazam (öl. İstanbul 1687). Aslen Malatyalıdır. Enderun'da yetişti. Silahtar (1640), daha sonra vezir (1644) oldu. Çeşitli eyaletlerde valilik, yeniçeri ağalığı yaptı. Sultan İbrahim'in küçük kızı Ayşe Sultan'la evlendirildi. Kubbealtı veziriyken Kara Murat Paşa'nın sadrazamlıktan ayrılması üzerine, devletin siyasal, askeri ve mali sıkıntılarının dorukta bulunduğu bir dönemde sadrazamlığa getirildi (1655). Sorunlarla başa çıkamadığından altı ay sonra azledildi (1656), Silistre valiliğine gönderildi. Daha sonra iki kez İstanbul kaymakamı oldu. Bir yıl kadar Erzurum valiliği yaptıktan sonra 1667'de emekliye ayrılarak Üsküdar'daki konağına çekildi.

SÜLEYMAN PAŞA Sarı, türk sadrazam (öl. İstanbul 1687). Aslen hersekli bir hırvat olup, sarayda Helvacılar ocağı'nda yetişti. Çavuşbaşı, büyük mirahur, sadrazam Fazıl Ahmet Paşa'nın kethüdası oldu. Üçüncü vezirken Lehistan cephesi serdarlığına atandı (1684) ve Jan Sobieski'ye karşı kazandığı başarılar sonucu sadrazamlığa getirildi (1685). Aynı yıl Avusturya seferine serdar olarak katıldı, ama Budin'in Avusturya tarafından alınmasına engel olamadıktan başka Şamaturna, Pécs, Kaposvár, Şikloviş vb. kalelerin düşmesini önleyemedi. Yeğen Osman Paşa'nın kışkırtması sonucu ordunun ayaklanması üzerine Belgrad üzerinden Rusçuk'a kaçtı, oradan da İstanbul'a gelip Sancak-ı şerifi ve mührünü kaymakam Recep Paşa'ya teslim etti, kendisi de Kuruçeşme'deki yalısında saklandı. Birkaç gün sonra yakalandı ve idam edildi.

SÜLEYMAN PAŞA Silahtar, türk sadrazam (öl. Rodos 1715). Darüssaade ağası Yusuf Ağa'nın kölesiydi. Enderun'da eğitim gördü. Ahmet III'ün saltanatının ilk yıllarında silahtar oldu, 1705 başlarında vezir rütbesiyle Halep valiliğine gönderildi. Eğriboz ve Kıbrıs muhafızlıklarında bulundu. 1709'da, bir süre sadaret kaymakamı olarak görev yaptı. Yusuf Paşa'nın azlinden sonra sadrazamlığa getirildi (1712); ancak İsveç kralı Karl XII'yi ülkesine dönmeye zorlayıcı tutumu nedeniyle birkaç ay sonra görevden alınarak kaptanıderyalığa atandı; kendisinden istenen parayı ödeyememesi üzerine önce İstanköy'e sürüldü, arkasından Girit, sonra da Rodos valiliğine atandı. Rodos'a varır varmaz görevden alındı ve 1715 ekiminde nedeni bilinmeyen bir fermanla idam edildi.

SÜLEYMAN PAŞA Büyük, türk yönetici (öl. Bağdat 1761). Bağdat valisi Ahmet Paşa'nın azatlı kölesi ve damadı; Bağdat kölemen ocağının kurucusudur. Ahmet Paşa öldükten sonra Basra valisi oldu; ayrıca Bağdat valiliği görevi de kendisine verildi. Ölümüne değin on iki yıl süren bu görevi sırasında kölemenler yönetime egemen oldular.

SÜLEYMAN SABRİ, türk asker (Manastır 1873-? 1931'den sonr.). Harbiye'yi bitirdikten (1895) sonra Osmanlı-Yunan (1897), Osmanlı-İtalyan (1911-1912), Balkan (1912-1913) ve Birinci Dünya (1914-1918) savaşlarına katıldı. Balkan savaşı'nda Yanya'da Yunanlılar'a tutsak düştü (1913). Kurtuluş savaşı'ndaki (1919-1923) yararlıklarından ötürü rütbesi albaylığa yükseltildi (1921). 1929'da mirliva (tümgeneral) oldu; 14. Süvari tümeni komutanlığından emekliye ayrıldı (1931).

SÜLEYMAN SELİM EFENDİ, türk şehzade (İstanbul 1860 - ay. y. 1908). Abdülmecit ile ikinci ikbali Serfiraz Hanım'ın oğlu. Kızı Emine Naciye Sultan dönemin Harbiye nazırı Enver Paşa ile evlendi.

SÜLEYMAN SEYİT BEY, türk ressam (İstanbul 1842 - ay. y. 1913). Harbiye'yi bitirdi (1862). Şeker Ahmet Paşa ile birlikte resim öğrenimi için gönderildiği Paris'te Cabanel'in atölyesinde çalıştı. İstanbul'a döndükten (1869) sonra askeri okullarda resim öğretmenliği, Kız sanayii nefise mektebi'nde ders nazırlığı yaptı. Ayrıca *İstikbal, Osmanlı* gibi gazetelere yazılar yazdı. Çevresinde "metrologiste" lakabıyla anılan Süleyman Seyit, yağlıboya portre, natürmort ve manzara türlerinde çalıştı.

SÜLEYMAN STALSKİY (S. HASANBEKOV, — denir), lezgi yazar ve âşık (Aşaga-Stal, Derbent 1869 - ay. y. 1937). Toplumsal adaletsizliği sergileyen hicivli şiirleri vardır (*le Mollah, les Juges, Crève, vieux monde!* [fr. çev.]). Devrim'e katıldı, partiyı ve yöneticilerini (*Staline, flambeau du monde* [fr. çev.]), çehresi değişen ülkesini yüceltti. Şiiri, yurdunun canlı ve özgün bir kroniğini verir (*Daguestan* [fr. çev.], 1935-36; *Pensées sur ma patrie* [fr. çev.], 1938).

SÜLEYMAN SUDİ, türk siyaset adamı (Bayazıt 1866 - Ankara 1927). Rüştiye ve medrese öğrenimi gördü. Mahkeme başkâtipliği yaparken İttihat ve Terakki fırkası'ndan Bayazıt mebusu seçildi (1908). Bir süre sonra bu parti içinde anlaşmazlığa düşerek Ahali* fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı (1910). Bu fırkanın Hürriyet ve İtilaf fırkası'na katılması üzerine İttihat ve Terakki'ye geri döndü. 1912'de yenilenen seçimlerde yeniden Bayazıt (1912), Meclisi mebusan'ın feshinden sonra 1914'te yapılan seçimlerde de Lazistan mebusu (Rize) seçildi (1914-1918). Birinci Dünya savaşı'nın Osmanlı devleti için yenilgiyle sonuçlanması üzerine memleketine gitti, 1920'de Bayazıt milletvekili seçilerek TBMM'ye katıldı; 1923'te ikinci kez TBMM üyesi oldu. Ailesi, sonradan *Acarbay* soyadını aldı.

SÜLEYMAN SUDİ EFENDİ, türk maliyeci (İstanbul ? - ay. y. 1896). Of eşrafından Farzizade ailesinden gelmedir. Maliye kalemi'nden yetişti, ingilizce ve fransızca öğrendi. Osmanlı devletini birçok kez yabancı ülkelerde temsil etti. Çeşitli yerlerde defterdarlık, darphane müdürlüğü, maliye şûrası üyeliği yaptı. *Defter-i muktesit* adlı bir kitabı vardır.

Süleyman tapınağı, ibranice **Şelomo tapınağı,** Süleyman peygamberin Kudüs'te yaptırdığı görkemli tapınak (İ.Ö. 969'a doğr. - 962'ye doğr.). Kutsal Kitap bu tapınağın yapımına ilişkin ayrıntılı bilgi verir. İ.Ö. 587'de Kudüs'ün Nabukodonosor tarafından işgali sırasında yıkıma uğrayan tapınak, İ.Ö. 520-515 arasında daha küçük boyutlarda yenilendi; İ.S. 70'te Romalılar'ca kentle birlikte yakılıp yıkıldı. XI. yy.'da Haçlılar kalıntılarını bile ortadan kaldırdılar. Tapınağın bulunduğu düzlüğün üzerinde günümüzde Kubbetüssahra* ve Mescidiaksa* yer almaktadır.

SÜLEYMANCILIK a. Süleyman Hilmi Tunahan (1888-1959) tarafından ve kendi adıyla başlatılan tarikat görünümündeki dinsel bir akım.

—ANSİKL. Romanya'dan Türkiye'ye göçen ve Süleyman Efendi diye tanınan Süleyman Hilmi Tunahan nakşibendi tarikatına bağlı olduğundan, başlattığı süleymancılık akımı nakşibendiliğin bir kolu sayılırsa da tasavvuf ilke ve adabı bakımından bu akımın özel bir kol saymayı gerektirecek nitelikleri yoktur. Türkiye'deki bilimsel gelişmelere ve yeniliklere karşı çıkan süleymancılığı, "görünüşte dinsel" bir aşırı tutucu siyasal akım olarak değerlendirmek daha yerinde olur. İlk dönemlerde bütün yeniliklere ve çağdaş bilimlere, bunların öğretim ve eğitimine karşı çıkan ve bu nedenle dinsel bilimlerle birlikte pozitif bilimlerin de öğretildiği imam-hatip liselerini ağır bir biçimde eleştiren süleymancılar, giderek ortaöğrenim ve yükseköğretime öğrenci vermeye ve bunları kendi yurtlarında barındırmaya başladılar. Ancak, bu öğrencilerden çoğunun yarar bağları kalmayınca süleymancılardan koptuğu gözlendi. 70'li yıllardan sonra ise bu akım bazı kesimlerden gördüğü ilgi ve desteği bir ölçüde yitirdi.

Süleymançelebi türbesi, Bursa'da, Çekirge yolu üzerinde türbe; 1953'te yaptırıldı ve Süleyman Çelebi'nin Bursa Ulu camisi'nde bulunan kabri buraya taşındı. Küfeki taşından, baldaken biçimindeki türbenin çatısı dikey yivli sütunları bağlayan yuvarlak ve sivri kemerlere oturur.

Süleyman'ın meselleri, Tevrat'ta Süleyman peygamberin sözlerinden oluşan bölüm. 31 babdan oluşur ve bilgeliğin önemi, bilge olmanın yararları, muaşeret kuralları, ılımlı ve dengeli yaşama, insanın yakınlarına karşı görevleri, tanrısal bilgelik, krallara öğütler gibi konulardan oluşur. *Meseller*'in tümünün değilse bile iki büyük bölümünün (X,I-XXII, 16 ve XXV-XXIX) Süleyman peygamberin sözleri olduğu kabul edilir. Ayrıca, Meseller'de geçen özdeyişlerin çoğunun büyük bir olasılıkla onun sözleri olduğu ve krallık yazıcılarınca derlendiği araştırmacılarca öne sürülür. *Süleyman'ın meselleri* İ.Ö. 200 yılında, yani Süleyman peygamberden 700 yıl kadar sonra günümüze gelen biçimiyle bilinmekteydi. Yahudi düşünür Spinoza'nın bu yapıttan geniş ölçüde esinlendiği genel bir kanıdır.

SÜLEYMANİ sıf. (öz. a. *Süleyman* ve *-î*'den *süleymanî*). *Esk.* Süleyman'a ait, Süleyman'la ilgili.

—Kâğ. sant. Tezhip, hat, minyatürde kullanılan değerli bir tür kâğıt.

—Kuyumc. Nar tanesi renginde değerli bir tür taş.

SÜLEYMANİYE a. (öz. a. *Süleymaniye*'den). [Tamlayan olarak] Süleymaniye'ye ilişkin.

—Esk. ev eşy. *Süleymaniye küpü*, musluklu büyük küp. (İstanbul'da Terkos su şebekesi kurulmadan önce evlerde el, yüz yıkamak ve içme suyunu soğuk tutmak için bu tür küpler kullanılıyordu. Süleymaniye yöresinde yapıldıklarından ya da büyüklüğü nedeniyle bu adın verildiği sanılmaktadır.)

Süleymaniye, G.-D. Anadolu bölgesinin bazı yörelerinde oynanan halay türü bir halk oyunu. (Adını K. Irak'taki Süleymaniye kentinden aldığı ve bir türkmen oyunu olduğu öne sürülür.)

SÜLEYMANİYE, rumca **Selemanoi,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

SÜLEYMANİYE, İstanbul'un Eminönü ilçesinde, Beyazıt'ın Haliç'e bakan kesiminde semt; K.'deki Haliç'e dar ve dolambaçlı sokaklarla uzanan bir tepe üzerinde yayılır. Adını Süleyman I (Kanuni) için Mimar Sinan'ın yaptığı Süleymaniye* külliyesi'nden alan semtin ahşap evleri korumaya alınmıştır. Burada ayrıca turistik eşya satan dükkânlar bulunmaktadır.

SÜLEYMANİYE, Irak'ta kent, il merkezi, Kürdistan dağlarında; 279 424 nüf. Ticaret merkezi (tütün, meyve). Çimento fabrikası. —*Süleymaniye ili*, 15 756 km^2; 951 723 nüf. (1987).

—Tar. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Musul vilayetine bağlı bir sancak merkeziydi. Yörede egemen olan Baban aşiretinden İbrahim Paşa tarafından 1784'e doğru kurulan kente, 1780-1802 arasında Bağdat valiliğinde bulunmuş olan Büyük Süleyman Paşa'nın adı verildi. Osmanlı yönetiminde önce Bağdat, daha sonra da Musul eyaletine bağlanan Süleymaniye, Birinci Dünya savaşı sonunda İngilizler'ce işgal edildi (1918); Ankara antlaşması ile Irak'a bırakıldı (1926).

Süleymaniye külliyesi, İstanbul'un Süleymaniye semtinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı, Osmanlı döneminin en önemli selatin külliyesi (1550-1557); cami, türbeler, türbedar dairesi, Evvel, Sani, Salis ve Rábi medreseleri, darüttıp, darüşşifa-bimarhane, darülkurra, sıbyan mektebi, imaret, tabhane, kervansaray, hamam, kitaplık ve pek çok

dükkândan oluşur. Dönemin belgelerinden bu külliyenin yapımı için tüm devlet örgütünün seferber edildiği, Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir yanından getirilen çeşitli gereçlerden yararlanıldığı ve çok büyük bir sanatçı kadrosuyla çalışıldığı öğrenilmektedir. Evliya Çelebi külliyenin bin kubbeyle örtülü olduğunu ve burada üç bin kişinin görevli bulunduğunu yazmaktadır. Yapılar kente hâkim en yüksek tepelerden birine, çevreyle çok uyumlu bir biçimde yayılmıştır. Engebeli bir alana geometrik ve bakışık bir düzende yerleştirilen binaların ortasında cami tüm görkemiyle yükselir. Sokaklarla camiden ayrılan öteki yapılar diyagonal bir hat meydana getirirler. Tüm yapıları çevreleyen dış avlunun on kapısı (Mera, Eskısaray, Mektep, Çarşı, Hekimbaşı, İmaret, Kubbe, Tabhane, Ağa, Harem kapıları) vardır.

Osmanlı mımarlığının en anıtsal yapılarından olan Süleymaniye camisi'ni Sinan kendisinin kalfalık eseri olarak niteler (Edirne Selimiye camisi'nin ise ustalık eseri olduğunu bildirir). Yapı olgun ve yalın görünümü, tüm öğelerinde gözlenen uyumlu orantıları ve kubbesiyle bir başyapıttır. Yirmi sekiz kubbeyle örtülü revaklarla çevrili, ortası şadırvanlı iç avlu iki dizi halinde düzenlenmiş pencereler ve üç kapıyla dışa açılır. K.'deki yüksek taçkapının, ortada mukarnaslı bir niş biçimindeki ana girişi, bunu çevreleyen ince uzun sütunları, palmet işlemeli alınlığı ve yanlarda üç kat halinde ikişer pencereli cephe düzenlemesiyle görkemli bir görünüşü vardır. İç avlunun revak kubbeleri mermer ve pembe granitten yirmi dört sütunu bağlayan sivri kemerlere oturur. Son cemaat yerinin kubbeleri daha yüksek tutularak belirginleştirilmiştir. Caminin ana mekânı (63×68 m), 26,50 m çapında, 53 m yüksekliğinde büyük bir kubbeyle örtülüdür. Burada Sinan, Bayezit camisi'nin örtü düzenini uygulayarak ana kubbeyi K. ve G.'den iki yarım kubbe ve ikişer çeyrek kubbeyle desteklemiştir. Büyük kubbe, küfeki taşından dört kalın ayağa (5,10×6,10 m dikdörtgen planlı) oturtulmuş, aralara Baalbek, İskenderiye, İstanbul Eskisaray ve Fatih Kıztaşı'ndan getirilmiş dört sütun yerleştirilmiştir. Ayaklar dıştan yivli kubbeli ağırlık kuleleri olarak devam eder. İç mekânda, D. ve B.'ya eklenen, almaşık olarak bir büyük bir küçük, beşer kubbeli bölümler ve çok sayıda pencereyle aydınlık, ferah bir görünüm elde edilmiştir. Caminin dış görünüşüne ise büyük ana kubbe, yarım kubbeler, yanlardaki daha alçak küçük kubbelerle piramidal bir silüet kazandırılmıştır. Yan cephelerde de iki katlı, kemerli revaklar, geometrik şebekeli pencerelerle devingenlik sağlanmıştır. İç avlunun köşelerine yerleştirilen, dikey yivli, ince, uyumlu boyutlardaki dört minare ile yapının kütlesel ağırlığı hafifletilmiştir; bunlardan öndekiler ikişer, arkadakiler üçer şerefelidir (dört minare ile, Kanuni'nin İstanbul'un fethinden sonraki dördüncü, on şerefe ile de onuncu osmanlı sultanı olduğunun simgelendiği söylenir).

Caminin mihrap, minber, hünkâr ve müezzin mahfilleri, vaaz kürsüsü, olgun ve yalın süslemeleriyle klasik üslubun başyapıtlarıdır. Mukarnas dolgulu zarif bir niş biçimindeki mermer mihrap, ince, uzun, yivli sütunlarla sınırlandırılmış, mihrap duvarı ölçülü biçimde, sıraltı tekniğinde çinilerle süslenmiştir. Bu duvardaki nakışlı camlar dönemin ünlü ustası Sarhoş İbrahim'in eseridir. Mermer minberin korkulukları geometrik oymalıdır, yan bölümler mihrabiyelerle süslüdür. Minberin yanında mermerden müezzin mahfili vardır; porfir sütunlar üzerinde yükselen hünkâr mahfili soldadır. Abanoz ve cevız ağacından yapılmış, fildişi ve sedef kakmalı pencere ve kapı kanatlarıyle vaaz kürsüsü kündekâri ve sedefkâri işçiliğinin özgün örnekleridir. Caminin giriş yazıtı dönemin ünlü hattatı Ahmet Karahisari'nin, öteki yazıları ise onun öğrencisi Hasan Çelebi'nindir.

Türbeler ve türbedar dairesi Süleymaniye camisi'nin arka avlusundadır. Mimar Sinan'ın ilginç denemelerinden olan Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesi (1566), sekizgen gövdelidir ve dıştan yirmi dokuz sütunlu bir revakla çevrilidir; içten de her köşeye duvara yakın birer sütun yerleştirilmiş, bunlar hafif sivri kemerlerle bağlanmıştır. Sekizgen gövde dıştan palmet tepeliklerle son bulur; basık kubbe kasnaksız olarak gövdeye oturtulmuştur. Girişin önünde dört yeşil somaki sütunlu revak vardır. Dıştan kapı yanları, içten duvarlar XVI. yy. iznik çinileriyle süslüdür. Abanoz kapı kanatları fildişi kakmalı, pencere kanatları geometrik motiflidir. Türbede Kanuni Sultan Süleyman'ın yanı sıra Süleyman II, Ahmet II ve baş kadını Rabia Sultan ile kızı Asiye Sultan, Süleyman II'nin annesi Saliha Dilaşub Sultan, Kanuni'nin kızı Mihrimah Sultan'ın sandukaları bulunmaktadır. Hürrem Sultan'ın sekizgen planlı, basık kubbeli türbesi de zengin çini bezemelidir; sıraltı tekniğindeki çiniler özellikle bahar dalı motifleriyle dikkati çekerler; kubbe içi kalem işleriyle süslüdür. Külliyenin K.-D.'sundaki küçük sebilli yalın türbede Mimar Sinan gömülüdür. Altı ayağı bağlayan sivri kemerlerin taşıdığı çatıyla örtülü türbenin yanları açıktır.

Külliyenin B.'sında, sıbyan mektebi, Evvel ve Sani medreseleri, darüttıp aynı çizgi üzerindedir. Rabi ve Salis medreseleri D.'ya, Haliç'e inen yamaca basamaklar biçiminde yerleştirilmiştir. XVI. yy'ın en yetkin eğitim ve kültür kurumları olan bu medreselere darülhadis ve darüttıbbın eklenmesi osmanlı eğitiminde bir aşama olarak nitelenir. Evvel ve Sani medreseleri (Çifte medreseler), bir avlu çevresinde, kubbeli revaklar ardına dizilmiş odalardan ve dershaneden meydana gelen planlarıyla klasik şemadadır (günümüzde bu medreseler Süleymaniye kütüphanesi olarak işlev görmektedir). Benzer plandaki Rabi ve Salis medreselerindeyse dershane bağımsız bir yapı olarak tasarlanmıştır. Bir duvarı sokağa dayalı ve caminin dış avlusuna bitişik olan darülhadis, bir dizi kubbeli hücreden oluşur; yüksekte kaldığından avlu tarafından basamaklarla çıkılır. Evvel medresesi'ne bitişik sıbyan mektebi, kubbeli bir yazlık sofa ile, gene kubbeli bir mekândan meydana gelir (bugün çocuk kitaplığı). Sani medresesi'nin yanındaki darüttıp külliyenin en küçük yapılarındandır ve bir çizgi üzerinde yer alan kubbeli bölümlerden oluşur. Evvel, Sani medreseleriyle, darüttıbbın, camiye bakan yönünde Tiryaki çarşısı diye anılan dükkânlar uzanır. Külliyenin K.'inde, en B. uçta bulunan darüşşifa, öndeki dar dikdörtgen biçiminde, arkadaki geniş ve ortası havuzlu iki revaklı avlu ile, bunların çevresinde yer alan kubbeli hücrelerden oluşur. Dar avlunun D. ve B.'sında sokağa taşan kubbeli bölümler vardır. Darüşşifanın yanındaki imaret ortası havuzlu, revaklı bir avlu çevresindeki kubbeli mekânlardan meydana gelir. L planlı bölüm yemekhane, B.'daki mekânlar mutfak, D.'dakiler ambardır (imaret bir süre Türk ve islam eserleri müzesi olarak değerlendirildi). Buna bitişik tabhane de ortası havuzlu avlu çevresine dizilmiş revaklı hücreler planındadır; D. ve B. köşeler çifte revaklıdır, K.'deki orta bölüm ise üç kemerle avluya açılır.

Rabi ve Salis medreseleriyle aynı sokağa açılan hamam (Dökmeciler hamamı), büyük kubbeli soğukluğu, iki küçük kubbeli ılıklığı, haç biçimi eyvanlı sıcaklığı ile klasik şemadadır. Kervansaray imaretin altına yerleştirildiğinden klasik mimaride değildir ve yan yana dizilmiş kare ya da dikdörtgen bölümlerden oluşur. (→ Kayn.)

Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul'un Süleymaniye semtinde, Kültür bakanlığı'na bağlı kitaplık. Süleymaniye külliyesi içinde, Evvel ve Sani medreseler ve Sıbyan mektebi binalarında hizmet vermektedir. Kayıtlardan külliyeyle birlikte hizmete girdiği anlaşılmaktadır. Yer darlığı nedeniyle Mahmut I döneminde caminin batı bölümüne özel bir kütüphane bölümü yaptırıldı (1751) ve saraydan getirilen kitaplarla koleksiyonu zenginleştirildi. 1924'te çıkan Tevhidi tedrisat yasası'yla kapatılan medrese ve türbelerin kitapları da buraya devredildi. Türk ve islam dünyasının en değerli elyazması yapıtlarını bünyesinde toplayan kütüphane, özellikle islam yazmaları bakımından dünyanın önde gelen kitaplıklarındandır. Daha çok bir araştırma ve ihtisas kütüphanesi niteliğindeki kitaplık, kütüphane hizmetleri yanında islam kültürü ile ilgili belgeleri toplamak, yazma koleksiyonlarının kataloğunu yapmak ve yayımlamak, toplu kataloglar hazırlamak, yazma eserlerin mikrofilm arşivini yapmak ve yararlanılmasını sağlamak gibi hizmetleri de yürütmektedir. Kitaplığın, kendisine bağlı Atıfefendi* kütüphanesi, Hacıselimağa kütüphanesi, Köprülü* kütüphanesi, Nuruosmaniye* kütüphanesi ve Ragıppaşa* kütüphanesi yanında; 70 kişilik bir okuma salonu, sergi salonu, mikrofilm ve fotokopi servisi, Türki-

Süleymaniye külliyesi medreseleri
İstanbul

Harbi Hotan

Süleymaniye camisi
İstanbul

Süleymaniye camisi kubbenin içten görünümü
İstanbul

Süleymaniye kütüphanesi *İstanbul*

ye yazmaları toplu kataloğu servisi, kataloglama, tasnif ve okuyucu hizmetleri bölümü ve yazma eser cilt ve patoloji servisi bulunmaktadır.

Kitap hastalıklarıyla mücadele etme, kitapları onarma ve orijinaline uygun biçimde ciltleme görevini yürüten yazma eserler cilt ve patoloji servisi, dünyaca ünlüdür.

Bünyesinde 109 koleksiyon yer alan Süleymaniye kütüphanesi, bağışlar ve her yıl alınan yazma ve eski harfli basma eserlerle dermesini zenginleştirmektedir. Kütüphanede, alfabetik yazar ve eser, sistematik Dewey Decimal Clasification sistemine göre hazırlanmış kart katalogları, yayımlanmış bibliyografya, Devri hamidi adı verilen yaklaşık yüz yıl öncesine ait kataloglar ve yeni hazırlanan Türkiye Yazmaları toplu kataloğu'ndan yararlanılmaktadır; ayrıca bilgisayar sistemine geçilmiş ve koleksiyon kaydı yapılmıştır.

İstatistiklere göre kütüphanede 110 000'den fazla türkçe, arapça ve farsça yapıt bulunmaktadır. Ünik nüsha adı verilen tek ve en eski tarihli yapıtlar, müellif hattı yazmalar ve sanat değeri taşıyan hat, minyatür ve ciltler özel olarak korunmakta, araştırmacılar bunların mikrofilmlerinden yararlanabilmektedirler.

SÜLEYMANLI, Manisa'nın Akhisar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 955 nüf. (1990). Belediye.

SÜLEYMANLI, Kahramanmaraş'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 14 085 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Süleymanlı*, 1 399 nüf. (1990).

Naim Süleymanoğlu

Süleymanname, Süleyman I'in tahta çıkışından ölümüne kadar (1520-1566) geçen olayları, padişahın çıktığı seferleri, kazandığı zaferleri konu edinen yapıtlara verilen ad. Yazarları genellikle bu seferlere katılan olaylara tanıklık eden manzum ya da mansur Süleymanname'lerden başlıcaları şunlardır: —Mahremi'nin (öl. 1535), Kanuni'nin tahta çıkışından Bağdat seferine kadar (1534-1535) geçen olayları anlatan manzum *Süleymanname*'si (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, Revan no. 1287). —Niğde kadısıyken Kanuni'nin yanında savaşa katılan Haki'nin Nahçıvan seferini (1553-1555) anlattığı manzum *Süleymanname*'si (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, Revan no. 1289). —Celalzade Salih'in (öl. 1565), Kanuni'nin tahta çıkışından 1528'e kadar geçen sekiz yıllık olayları anlattığı *Süleymanname* (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, Revan no. 1280). —Bostan'ın (öl. 1570), Kanuni'nin tahta çıkışından 1536 yılına kadar geçen olaylarla ilgili *Süleymanname*'si (Süleymaniye kütüphanesi, Ayasofya bölümü no. 3317). —Karaçelebizade Abdülaziz'in (öl. 1658), Kanuni'nin tahta çıkışından ölümüne kadar yaptığı savaşları anlattığı *Süleymanname* (basımı 1832). —Senayi adlı bir şairin Kanuni'nin bazı savaşlarını ele aldığı manzum *Süleymanname* (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, Revan no. 1288). —Şemsettin Mehmet bin Ahmed-i Sivasi adına kayıtlı (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, Hazine no. 1340), Murat IV adına yazılmış *Süleymanname*. Yapıtta Kanuni'nin tahta çıkışından ölümüne kadar geçen olaylardan söz edilir. (→ Kayn.)

SÜLEYMANOĞLU (Naim), türk halterci (Mestanlı köyü, Bulgaristan, 1967). Haltere 10 yaşında başladı. Bulgaristan milli takımına seçildi. 1983'te Amerika Birleşik Devletleri'nde düzenlenen gençler şampiyonası'nda silkmede 160 kg ile büyükler dünya rekorunu kırdı. 1985 yılında Varna'daki turnuvada rekorlarını koparmada 131,5, silkmede 170 ve toplamda 301,5 kg'a ulaştırdı. 1986'da 56 kg'dan 60'a çıktı. Aynı yıl toplamdaki rekorunu 335'e yükseltti. Aralık 1986'da, Melbourne'de yapılmakta olan Dünya şampiyonası sırasında Türkiye'ye iltica etti. Bu nedenle Dünya halter federasyonu, yarışmalara katılmasını yasakladı; ancak yapılan girişimler sonunda cezası kaldırıldı. 1988 Avrupa şampiyonasında koparma, silkme ve toplamda dünya rekoru kırarak şampiyon oldu. Aynı yıl Seul olimpiyatları'nda, 60 kg'daki halter yarışmalarında, koparmada (150,5 ve 152,5 kg), silkmede (188,5 ve 190 kg), toplamda (341 ve 342,5 kg) ile üst üste 6 kez olimpiyat ve dünya rekorlarını kırarak altın madalya kazandı. 1989 ve 1991 yıllarında yapılan Avrupa şampiyonalarında, gene koparma, silkme ve toplamda şampiyon oldu. 1992 Barcelona olimpiyatları'nda bir altın madalya daha kazandı.

SÜLEYMANPAŞAZADE SAMİ → SAMİ (Mehmet) Süleymanpaşazade.

SÜLEYMANŞAH, bazı tarihsel kaynaklara göre Osmanlılar'ın atası (XII.-XIII. yy.). *Behçet üt-tevarih*'ten başlayarak Âşıkpaşazade, Neşri, İdris Bitlisi, Lütfi Paşa, Kemalpaşazade, Hoca Sadettin gibi osmanlı tarihçilerince Ertuğrul Gazi'nin babası olarak gösterilir. Rivayete göre Süleymanşah, Kayılar'ın başında Fırat'ı geçerken ölmüş, Caber kalesine gömülmüştür. (→ TÜRK* MEZARI.) Tarihi gerçeği yansıtmayan bu rivayetin, Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu Süleymanşah ile Habur ırmağında boğulan Kılıç Arslan I'in yaşamöykülerinin birleştirilmesiyle ortaya çıktığı sanılmaktadır.

SÜLEYMANŞAH, Aydınoğlu Mübarizettin Mehmet Bey'in oğlu (öl. Tire 1349). 1308'de Sasa Bey'i yenerek Birgi'yi alan, daha sonra İzmir'e değin tüm bölgeyi ele geçiren babası tarafından Tire beyliğine getirildi. Ağabeyi Umur Bey'le anlaşmazlığa düşerek babasını darılttınca, kayınpederi Menteşeoğlu Orhan Bey'in yanında kaldı. Mehmet Bey'in ölümünden (1334) sonra yeniden Tire'ye döndü. Bu kentte İbni Melek medresesi avlusundaki türbede gömülüdür.

SÜLEYMANŞAH, Şahçelebi de denir, Germiyanoğulları beyi (öl. Kula 1388). Babası Mehmet Bey'in ölümünden (yaklş. 1360) sonra Germiyanoğulları beyliğinin başına geçti. Karamanoğulları'na karşı Hamidoğlu İlyas Bey'in tarafını tuttu. Osmanlılar'ın desteğini sağlamak için kızını şehzade Bayezit'le (Yıldırım) evlendirip Kütahya ve çevresindeki toprakları çeyiz olarak verdi (1381). Bundan sonraki yaşamını Kula'da geçirdi. Ölümünden sonra yerine oğullarından Yakup Bey geçti.

SÜLEYMANŞAH I, Kutalmışoğlu (öl. Ayn Seylem, Halep, 1086). Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu ve ilk sultanı. Arslan Yabgu'nun torunu, Kutalmış'ın oğludur. Büyük selçuklu sultanı Alparslan'ın ölümünden (1072) sonra tahta çıkan Melikşah zamanında Anadolu'ya geldi ve çevresinde toplanan türkmen aşiretleriyle fetihlere başladı. Bazı kaynaklar, Mirdasi emiri Mahmut'un ölümü üzerine Halep'i, ardından Antakya'yı kuşattığını, Bizans valisiyle anlaşarak bölgeyi yıllık 20 000 dinar vergi karşılığında akınlardan korumak koşuluyla kuşatmayı kaldırdığını yazmaktadır. 1075'e doğru Konya'yı, Gevale kalesini fethettikten sonra Bizans'ın zayıf durumundan yararlanarak kısa zamanda topraklarını genişletmeyi başardı. Ayrıca imparatora karşı başkaldıran Botaniates'le birleşip onun bizans tahtına geçmesini sağladı (1078). Bu durum, Türkistan ve İran'dan kalabalık türkmen gruplarının Anadolu'ya gelip yerleşmelerine yol açtı. Azerbaycan'dan gelen yeni boylarla Kutalmışoğulları'nın güçlenmesi ve yeni bir devlet kurma yolundaki girişimlerinden kaygı duyan Melikşah, komutanlarından emir Porsuk'u Süleymanşah ve kardeşi Mansur'un üstüne yolladı. Porsuk, Mansur'u öldürmesine karşın, başkaca bir sonuç elde edemeyerek geri döndü.

Süleymanşah, Botaniates'in yerine geçmek isteyen Melisenos'la anlaştı ve bizans kentlerini birer birer ele geçirdi. Botaniates'in ordusunu bozup Kadıköy'e değin ilerledi. Bu arada Melisenos'tan daha çabuk davranan Aleksios Komnenos, bizans tahtına oturmuş bulunuyordu (1081). Melisenos'un açıkta kalması üzerine Süleymanşah, savunması kendisine bırakılan kaleleri, bu arada İznik'i elinde tuttu. Böylece İznik, Anadolu Selçuklu devletinin merkezi oldu. İki hükümdar arasında varılan anlaşma sonucu, imparator, Süleymanşah'ın Anadolu'daki egemenliğini resmen tanıdı. Böylece durumunu sağlamlaştıran ve Anadolu Selçuklu devletinin temellerini atan Süleymanşah, Kilikia'daki Ermeniler'in üstüne yürüyerek Tarsus, Adana, Misis ve Anazarba'yı fethetti (1082-1084). Ardından Antakya'yı savaşsız ele geçirdi (1085). Ancak, Süleymanşah'ın İstanbul boğazından Suriye'ye değin genişleyen egemenlik alanı Melikşah'ı ürküttü ve yeniden gözlerini Anadolu'ya çevirmesine yol açtı. Büyük Selçuklular'a bağlı Halep emiri Şerefüddevle Müslim' in Antakya hıristiyanlarından aldığı yıllık vergiyi bu kez Süleymanşah'tan istemesi üzerine Afrin çayı kenarında Kurhazil mevkisinde yapılan savaşta Şerefüddevle yenildi ve öldürüldü. Halep'i kuşatan Süleymanşah, çevredeki Seyzer, Kefertab, Maarretünnuman, Kınnesrin kalelerini de ele geçirdi. Bunun üzerine Suriye meliki Tutuş ve Artuk Bey birleşip Süleymanşah'ın üzerine yürüdüler. Haziran 1086'da Halep yakınlarında yapılan savaşı, Süleymanşah bazı birliklerinin karşı tarafa geçmesi yüzünden yitirdi. Tutsak düşmemek için kaçarken Tutuş'un askerleri tarafından sarılan Süleymanşah, bazı kaynaklara göre teslim olmamak için çarpışırken öldü, bazılarına göre de canına kaydı. Veziri Hasan bin Tahir'le eşi Mania Hatun ve çocukları önce Antakya'daki bir kalede gözaltına alındılar, sonra da Isfahan'a götürüldüler. Bundan sonra Anadolu Selçuklu devleti, Isfahan'da tutsak bulunan Kılıç Arslan'ın İznik'e gelip babasının tahtına oturmasına (1092) değin geçen altı yıl içinde sultansız kalmasına karşın varlığını korumayı başardı. (→ Kayn.)

SÜLEYMANŞAH II Rüknettin (öl. 1204), Anadolu selçuklu sultanı (1196 -1204). Kılıç Arslan II'nin oğlu. Ölümünden önce eski türk geleneğine göre ülkesini on bir oğlu arasında paylaştıran Kılıç Arslan II, Tokat ve yöresini Süleymanşah'a vermişti. Böylece melik unvanını alan Süleymanşah kardeşleri arasındaki taht kavgalarına karışmadı; Bizanslılar'ın elinde bulunan Samsun'u ve Karadeniz kıyısındaki bazı yerleşim merkezlerini fethederek topraklarını genişletti. Babasının ölümünden (1192) sonra Gıyasettin Keyhüsrev I'in sultanlığını tanımayan ve ona karşı taht kavgasına girişen ağabeyi Melikşah ölünce Sivas ve Aksaray'da onun mirasçısı oldu. Sonra Gıyasettin Keyhüsrev'den Konya'yı alarak selçuklu tahtını ele geçirdi. Anadolu Selçuklu devletinin siyasal birliğini yeniden kurmak için harekete geçti: Argunşah'la Berkyaruk'un elinde

bulunan Amasya, Niksar ve Koyulhisar'ı Konya'ya bağladı; Elbistan meliki Tuğrulşah'ın da kendisine boyun eğmesiyle, Malatya meliki Kayserşah'la Ankara meliki Mesut'un sahip oldukları topraklar dışında selçuklu ülkesini yönetimi altında birleştirdi. Ardından Bizans imparatoru Aleksios III'ü yıllık vergiye bağlayıp batı sınırlarını güvence altına aldı. Sonra Selçuklular arasındaki taht kavgalarından yararlanarak topraklarını genişleten Kilikia Ermenileri'ni Toroslar'ın güneyine çekilmek zorunda bıraktı (1199). 1201'de kardeşi Kayserşah'dan Malatya'yı aldı; Erzincan ve Divriği melikleri ile Harput Artukluları'na egemenliğini kabul ettirdi. Erzurum'da hüküm süren Saltuklular'ın egemenliğine son verdikten sonra Doğu Anadolu'daki türk boylarını tehdit eden Gürcüler'in üzerine yöneldi, ama Mecingerd kalesi dolaylarında kraliçe Tamara'nın kuvvetlerinin baskınına uğrayarak yenildi (1202). Ankara'da hüküm süren kardeşi Mesut'a karşı harekete geçti. Uzun süren bir kuşatmadan sonra Ankara'yı teslim etmek zorunda kalan Mesut'u, Bizans'la işbirliği yaptığı iddiasıyla öldürttü (1204). Bu olaydan beş gün kadar sonra bir bağırsak hastalığına yakalanarak öldü ve Konya'da Alaettin camisi yanındaki selçuklu sultanlarına ait türbeye gömüldü.

Anadolu Selçuklu devletinin birliğini yeniden kuran Süleymanşah, bilgin ve sanatçıları koruduğu gibi felsefeye de meraklıydı. Bağnazlıktan kaçan birçok filozof ona sığınmıştı. (→ Kayn.)

SÜLEYMANŞAH → SÜLEYMAN BEY II.

SÜLEYMANTAŞI a. Miner. GRENA'nın eşanlamlısı.

SÜLF(O)- [fr. *sulf(o)-;* lat. *sulfur,* kükürt'ten]. Kim. Bir bileşikte kükürdün bulunduğunu gösteren önek.

SÜLFADİAZİN a. (fr. *sulfadiazine*). Eczc. Yarı retard bir sülfamit olan, (paraaminobenzensülfonamido) -2 pirimidin'e verilen ad. (Değişik kullanım alanları olan, $C_{10}H_{10}N_4O_2S$ formüllü bu ilaç vücuttan yavaş yavaş atılır. Akut ve subakut bakteri enfeksiyonlarında, özellikle menengokoklara karşı, gümüş içeren türevi ise yanıklarda görülen yerel enfeksiyonlarda kullanılır.)

SÜLFADİMETOKSİN a. (fr. *sulfadiméthoxine*). Eczc. Geniş bir antibakteriyel spektrumu olan sülfamit. Özellikle gripte görülen solunum yolları komplikasyonlarının tedavisinde ve önlenmesinde kullanılır.

SÜLFAGUANİDİN a. (fr. *sulfaguanidine*'den). Eczc. Enfeksiyonlara karşı kullanılan bir sülfamit olan $H_2N—C_6H_4—SO_2—NH—C(NH_2){=}NH$ formüllü (paraaminobenzensülfonamido) guanidine verilen ad. Bağırsaklarda gösterdiği bakteriyostatik etkisinden dolayı basilli dizanteri, kolit, bağırsak iltihapları ve ishallere karşı, ayrıca bağırsak ameliyatlarından önce ve sonra korunma amacıyla kullanılır.

SÜLFAKRİZOİDİN a. (fr. *sulfachrysoïdine*). Eczc. Streptokoklar üzerinde etki gösteren azo boyarmadde. (Tedavide kullanılan ilk sülfamittir. Gerhard Domagk tarafından 1935'te bulunmuştur. Organizmadaki etkisi, molekülün içerdiği diazo bağının kopması sonucu ikiye ayrılmasıyla meydana gelir. Bugün kullanılmamaktadır.)

SÜLFAMERAZİN a. (fr. *sulfamérazine*). Eczc. Sülfadiazinin metillenmesiyle elde edilen, $C_{11}H_{12}N_4O_2S$ formüllü sülfamit. (Menengokok ve pnömokoklar üzerinde aynı etkiyi gösterir. Bu iki sülfamidin birlikte kullanılmaları sonucu etkinlikleri artar.)

SÜLFAMETİZOL a. (fr. *sulfaméthizol*). Eczc. Özgül olarak koli basili enfeksiyonlarında kullanılan $C_9H_{10}N_4O_2S_2$ formüllü sülfamit. (Bakteriyostatik etkisi, kanda yüksek oranda bulunmasına ve idrarla çabuk atılmasına bağlıdır.)

SÜLFAMETOKSAZOL a. (fr. *sulfaméthoxazol*). Eczc. İdrarda süratle yüksek konsantrasyona ulaşabilen uzun etkili sülfamit. (Koli basili ve enterobakterlerin neden oldukları akut enfeksiyonlarda kullanılır. Genellikle, etkisini artıran trimetoprim ile birlikte verilir.)

SÜLFAMETOKSİPİRİDAZİN a. (fr. *sulfaméthoxypyridazine*). Eczc. Gram pozitif ve Gram negatif bakteriler üzerinde etki gösteren, uzun etkili sülfamit. (İdrar yolları enfeksiyonlarının tedavisinde kullanılır. Ayrıca, cüzam basiline karşı bakteriyostatik etkisi vardır.)

SÜLFAMETOMİDİN a. (fr. *sulfamétomidine*). Eczc. Gram pozitif ve Gram negatif mikropların çoğu ile bunların antibiyotiklere dirençli birçok çeşidi üzerinde etkili sülfamit. (Uzun bir etki süresi vardır.)

SÜLFAMİDOBENZOİK sıf. (fr. *sulfamidobenzoïque*). Org. kim. *Sülfamidobenzoik asit,* formülü

$$H_2N—SO_2C_6H_4—CO_2H$$

olan sülfonamidobenzoik asitlerin yaygın adı; orto izomerinden su giderildiğinde sakarin elde edilir.

SÜLFAMİK ya da **SÜLFAMİNİK** sıf. (fr. *sulfamique* ya da *sulfaminique*'den). Kim. *Sülfamik* ya da *sülfaminik asit,* formülü $NH_2—SO_3H$ olan, suda çok az çözünen, 205 °C'ta eriyen, amonyak gazının kükürt trioksit (SO_3) üzerine etkimesi sonunda oluşan kristal durumunda asit.

SÜLFAMİT a. (fr. *sulfamide*). Kim. **1.** Sülfürik asidin, formülü $H_2N—SO_2—NH_2$ olan, suda çok az çözünen ve 91 °C'ta eriyen azotlu bir türevi. **—2.** Sülfonamitlerin yaygın adı. (Eşanl. SÜLFONAMİT.) **—3.** Eczc. Sülfanilamit türevi sentetik ilaç. (Gram pozitif ve Gram negatif mikropların birçoğu üzerinde bakteriyostatik, yüksek derişimlerde ise bakterisit etki gösterir. Bu nedenle "kimyasal antibiyotik" olarak adlandırılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Bakteriyol. *Sülfamide dirençlilik,* bazı bakteri soylarında beliren sülfamitlere karşı direnç kazanma özelliği. (Kromozom ya da plazmit kaynaklı olabilir.)

—Ted. *Sülfamit tedavisi,* ilaç olarak sülfamitler kullanılarak yapılan tedavi.

—ANSİKL. Eczc. Etkisi ilk kez 1935 yılında Domagk tarafından açıklanan ve daha sonra Fransa'da Fourneau ve arkadaşları tarafından incelenen sülfamitler, bakteri enfeksiyonlarına karşı ilk kullanılan kimyasal ilaç grubunu oluşturur. Mikroorganizmalarda protein yapımı için gerekli olan folik asidin biyosentezini durdurmak suretiyle etki gösterir. Etki sürelerine, etki gösterdikleri yere ve çözünürlüklerine göre sınıflandırılır. Buna göre kullanılacağı yerler ve dozları belirlenir.

• *Antibakteriyel sülfamitler.* 1. *Vücuttan hızla atılan sülfamitler:* serumdaki yarı ömrü 8 saati geçmediğinden yeniden ve yüksek dozda alınması gerekir. Bu grupta süratle ve yüksek miktarlarda idrarla atılan idrar yolları sülfamitleri yer alır. Bunlar idrar yolları düzeyinde etkin bir konsantrasyona erişir ve bakterisit etki gösterir (örneğin sülfametizol).

2. *Yarı retard sülfamitler:* serumdaki yarı ömrü 9-24 saat arasındadır (örneğin sülfadiazin).

3. *Retard sülfamitler:* bakteriyostatik etkisi 24 saatten 65 saate kadar sürer (örneğin sülfadimetoksin, sülfametomidin).

4. *Bağırsak sülfamitleri:* bağırsak florası tarafından hidroliz edildikten sonra etki gösterir (örneğin sülfaguanidin, süksinilsülfatiazol).

5. *Lokal kullanılan sülfamitler:* akne ve saçlı deri seboresinde kullanılan sülfasetamit, yanıklarda kullanılan gümüşsülfadiazin.

Sülfamitlerin kullanım alanı, sıtma ve cüzama karşı mücadeleye kadar yaygındır.

Sülfamitlerin antibakteriyel etkisi, bir pirimidin türevi olan trimetoprim ile kombine edilmesiyle artar. Mantar enfeksiyonlarında kullanılan antibiyotiklerle birlikte de verilebilir.

• *Hipoglisemiyan sülfamitler:* bunlar çeşitli ornatma türevlerini taşıyan arilsülfonilüre türevleridir. Kan şekerini düşürücü etkileri 1942'de Montpellier'de Jambon tarafından bulunmuştur. Karaciğer ve pankreas üzerine etki gösterirler. Langerhans adacıklarının beta hücrelerini uyarırken bir yandan da, glukagon salgılayan alfa hücrelerinde tutukluk yapar ve kan glukozunun karaciğerde glikojen şeklinde tutulmasını sağlar. Şeker hastalığının bazı türlerinde kullanılır ve kontrendikasyonları çoktur. Ensülin ya da biguanitlerle birlikte de verilebilir.

İdrarla atılmalarına göre, kısa yarı ömürlü (10 saatten az, örneğin tolbutamit) ve uzun yarı ömürlü (24 saatten fazla, örneğin glibutamit) olarak gruplandırılabilirler.

SÜLFANİLAMİT a. (fr. *sulfanilamide*). Org. kim. Formülü

$$H_2N—C_6H_4—SO_2—NH_2$$

olan paraaminobenzen-sülfonamit'in yaygın adı; sülfanilik asidin amidi olan bu bileşik, bakteri öldürücü olarak kullanılan ilk sülfamittir.

SÜLFANİLİK sıf. (fr. *sulfanilique*). Org. kim. *Sülfanilik asit,* formülü $H_2N—C_6H_4—SO_3H$ olan, anilinyum hidrojen sülfatın ($HSO_4{}^-H_3\overset{+}{N}—C_6H_5$) yeniden düzenlenmesiyle elde edilen ve azo boyarmaddeler ile bakteri öldürücü sülfamitlerin üretiminde kullanılan para-aminobenzen sülfonik asidin yaygın adı.

SÜLFAPİRİDİN a. (fr. *sulfapyridine*). Org. kim. Formülü $C_{11}H_{11}N_3O_2S$ olan (para-aminobenzen-sülfonamido) -2 piridinin yaygın adı; tıpta kullanılan ilk sülfamitlerden biridir. (Günümüzde artık kullanılmamaktadır.)

SÜLFASETAMİT a. (fr. *sulfacétamide*'den). Eczc. Deri ve göz hastalıklarında deriye sürmek suretiyle kullanılan yerel etkili sülfamit.

SÜLFASİT a. (fr. *sulfacide*'den). Anorg. kim. Bir oksoasitten oksijenin yerine kısmen ya da tamamen kükürdün geçmesiyle türeyen bileşik.

SÜLFASÜKSİTİAZOL a. (fr. *sulfasuccithiazol*). Eczc. SÜKSİNİLSÜLFATİAZOL'ün eşanlamlısı.

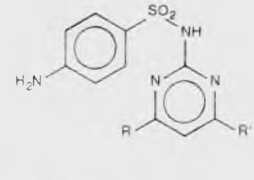
SÜLFAT a. (fr. *sulfate*). Anorg. kim. **1.** Sülfürik asidin tuzu ya da esteri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Sülfat asidi,* SÜLFÜRİK* ASİT'in eşanlamlısı.

—Hidr. bağl. *Süper sülfat çimentosu,* büyük miktardaki bazik ve suverilmiş yüksek fırın arıtma cürufunu, kalsiyum sülfat ve katalizör görevi yapan az miktarda kireç ve portland çimentosuyla karıştırarak elde edilen çimento.

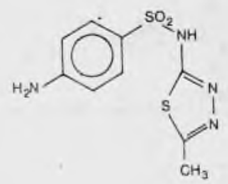
—Kâğ. san. *Sülfat selülozu,* hammaddenin, sodyum hidroksit, sodyum sülfür ve siyah likörden gelen diğer bileşikleri içeren bir çözelti içinde pişirilmesiyle elde edilen kimyasal hamur. ("Sülfat" terimi, pişirmeden sonra gerçekleştirilen pişirme çözeltilerini gerikazanma sürecinde kükürt ve sodyum kaynağı olarak sodyum sülfat kullanılmasından kaynaklanır.)

—ANSİKL. Anorg. kim. Sülfürik asitten (H_2SO_4) türeyen sülfatlar, yansız sülfatlar (M_2SO_4) ile hidrojen sülfatlar ($MHSO_4$) olmak üzere genellikle ikiye ayrılır. Ancak diğer kükürtlü asitlerden kaynaklanan başka sülfatlar da vardır; örneğin ortosülfürik asitten türeyen şaplar, magnezyumlu seriye (MSO_4, $7H_2O$) özgü, mezosülfürik asitten türeyen ve yapıları $[M(H_2O)_6][H_2SO_5]$ formülüne denk düşen sülfatlar bunlardandır. Öte yandan geçiş metalleriyle oluşan kimi bazik sülfatlar da bilinmektedir. Metal sülfatlar genellikle kristalleşmiş, çoğunlukla hidratlı katılardır; baryum ve kurşun sülfatların dışında bunların hepsi suda çözünür.

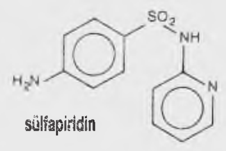
Sülfatlar sülfürik asidin bir metal, bir ok-

sülfadiazin R=R'=H
sülfamerazin R=H; R'=CH_3

sülfametizol

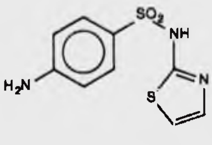
sülfapiridin

sit ya da bir karbonat üzerine etki ettirilmesiyle elde edildiği gibi ayrıca doğal bir sülfürün kavrulmasıyla hazırlanabilir.

Sülfatların pek çok uygulama alanı vardır; alkalı sülfatlar camcılıkta, kalsiyum sülfat alçı yapımında, baryum sülfat boyacılıkta sabit beyazın hazırlanmasında, bakır -çinko sülfatlar dezenfektan olarak, bakır -nikel sülfatlar elektronik metal kaplamada, potasyum ve amonyum sülfatlar tarımda gübre olarak, bakır sülfat üzüm asması hastalıklarına karşı ilaç olarak kullanılır.

—Eczc. Tedavide çok sayıda sülfat, çeşitli etkilerinden dolayı kullanılır. Magnezyum ve sodyum sülfat iç yumuşatıcı, bakır ve çinko sülfat antiseptik ve yara iyileştirici etkilidir. Baryum sülfat ise X ışınlarına saydamsızdır.

—Tarım. Bazı sülfatlar, kükürtlü gübre olarak kullanılır. Başlıcaları şunlardır: *anhidrit*, özellikle susuz kalsiyum sülfat içerir; *tarım alçısı*, alçıtaşının kısmi kurutulmasıyla elde edilir; *çökelmiş kalsiyum sülfat*, bir sanayi alt ürünüdür; *magnezyum sülfat*, az ya da çok sulu magnezyum sülfat içerir; *kieserit*, sulu magnezyum sülfat içeren bir madenocağı ürünüdür; *Epsomit*, yaklaşık olarak 7 molekül su ile yalnız kristalize magnezyum sülfat içeren bir üründür.

sülfatiyazol

SÜLFATİYAZOL a. (fr. *sulfathiazole*). Org. kim. Bakteri öldürücü bir sülfamit olan $C_9H_9N_3O_2S$ formülünde (para-aminobenzen-sülfonamido) -2 tiyazolün yaygın adı.

SÜLFATLAMA a. Tarım. Mantar hastalıklarını önlemek ya da iyileştirmek amacıyla, tarım bitkilerinin yer üstündeki kısımlarına bakır sülfat (göztaşı) ya da demir sülfat püskürtme.

Photothèque de Barbizon

bağlarda sülfatlama

—ANSİKL. Sülfatlamanın esas amacı, bağlarda asmaların yer üstündeki kısımlarına bakır sülfat bulamacı püskürterek ya da daha başka bakır tuzları, hatta başka organik ve organobakır mantar ilaçları serperek bu bitkileri mildiyudan korumaktır.

SÜLFATLAŞMA a. Kim. Hava ve suyla temas halinde bulunan doğal metal sülfürlerin yavaş yavaş sülfat durumuna dönüşmesi olayı.

—Elektrotekn. Kurşunlu bir akümülatörün levhaları üzerinde bir kurşun sülfat katmanının oluşması. (Normal olarak, akümülatörün boşalması sırasında oluşan sülfatlaşma, yüklenme sırasında kaybolmak zorundadır. Akümülatör uzun süre kullanılmadığında, sülfatlaşma yoğunlaşır; bu da direnci artırır ve akümülatörün kapasitesini azaltır; akümülatörü kullanılamaz hale getirebilir. Sülfatlaşmaya karşı, levhaları sodayla yıkayarak ve asit yerine damıtılmış su koyduktan sonra akümülatörü uzun süre doldurarak mücadele edilir.)

SÜLFATLI sıf. Kim. Bileşiminde sülfat bulunan: *Sülfatlı sular.*

SÜLFATOSERAT IV a. Anorg. kim. Formülü $M_4[Ce(SO_4)_4]$ olan karmaşık tuz; bu formülde M birdeğerli bir metali gösterir.

SÜLFENİK sıf. (fr. *sulfénique*). Org. kim. *Sülfenik asit*, genel formülü R—S—OH olan kuramsal organik asitlerin genel adı; bu asitlerin yalnızca disülfürler (RSSR) ve sülfenil klorürler (RSCl) gibi kimi türevleri bilinir.

SÜLFENİL a. (fr. *sulfényle*). Org. kim. Formülü RS olan ve sülfenil klorürlerde (RSCl) bulunan birdeğerli organik köklerin genel adı.

SÜLFHİDRİZM a. (fr. *sulfhydrisme*). Patol. Kükürtlü hidrojenle zehirlenme.

SÜLFİDRİL a. (fr. *sulfhydryle*). Kim. Formülü —SH olan, hidroksil (—OH) köküne benzeyen ve tiyollerde bulunan birdeğerli kök.

SÜLFİDRİLLİ sıf. Kim. Yapısında sülfidril kökü bulunan bir bileşik için kullanılır.

SÜLFİMİT a. (fr. *sulfimide*). Org. kim. En önemli örneği sakarin olan R—SO_2—NH —CO—R′ genel formülündeki organik bileşiklerin genel adı.

SÜLFİNAT a. (fr. *sulfinate*). Org. kim. Sülfinik asidin tuzu ya da esteri.

SÜLFİNDİGOTİK sıf. (fr. *sulfindigotique*). Org. kim. Sülfürik asidin indigo üzerine etkimesi sonunda oluşan sülfonlu bir asit için kullanılır. (Mavi renkli, amorf bir kütle durumunda bulunan sülfindigotik asit suda çok çözünür; *sülfindigotatlar* denen tuzlarının en önemlisi potasyum sülfindigotattır; *indigo karmeni, çözünür indigo* adı altında boyacılıkta kullanılır.)

SÜLFİNİK sıf. (fr. *sulfinique*). Org. kim. *Sülfinik asit*, genel formülü R—SO_2H olan, kükürt dioksidin organomagnezyum bileşikleri ya da arenler üzerine etkimesi sonunda oluşan, sülfonik asitlere kolayca yükseltgenebilen organik asitlerin genel adı. (*Sülfinik asit esterleri* yani *sülfinat*'ların yapısında bakışımsız bir kükürt atomu bulunur.)

SÜLFİNİL a. (fr. *sulfinyle*). Kim. Katyon rolü oynayabilen OS— formülünde birdeğerli kök.

SÜLFİNÜZLEME a. Metalürj. *Sülfinüz* marka tuzdan hazırlanan bir sertleştirme banyosunda dökme demir ya da çelik parçalara uygulanan yüzey işlemi.

—ANSİKL. Sülfinüzleme, sürtünen parçaların yüzey özelliklerini (sertlik; aşınmaya, korozyona, yorulmaya, sarmaya karşı dayanım ve direnç) geliştirir. Parçalar alkali sıyanür, sıyanat, sülfür ile karbonattan oluşan ve 570 °C'ta ergitilerek hazırlanan bir tuz banyosuna daldırılır. Böylece parçaların yüzeylerinde karbürleme, nitrürleme ve sülfürleme işlemlerine ilişkin karma bileşenler oluşur. Bu yöntemin, bileşiminde çok yüksek oranda sıyanür bulunan banyoların kullanılmasına bağlı olarak çevre kirliliğine yol açması gibi bir sakıncası vardır; ayrıca sıyanürün yansızlaştırılması ve ortamdan uzaklaştırılması hem pahalı, hem de uzun işlemleri gerektirir. Bunun yerine Sur-Sulf denen sıyanürsüz bir yöntem kullanılır; bu yöntemde sıyanürlü banyoyla aynı sonuçları vermesine karşın çevre kirliliğine yol açmayan, sıyanat ve karbonatlardan oluşan banyolardan yararlanılır.

SÜLFİT a. (fr. *sulfite*). Anorg. kim. **1.** Sülfit asidinin tuzu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Sülfit asidi*, formülü H_2SO_3 olan, kükürt dioksidin suyla birleşmesi sonunda oluşan kararsız, zayıf asit. (Pek az iyonlaşır, tek başına elde edilemez ve ancak çözelti halinde bulunur.) [Eşanl. SÜLFÜRÖZ ASİT.]

—Kâğ. san. *Sülfit kâğıdı*, temelde kimyasal bisülfit selülozundan yapılan ambalaj kâğıdı. || *Nötr sülfit selülozu*, hammaddeyi temelde yansız sodyum sülfit içeren bir likörde pişirerek elde edilen yarıkimyasal selüloz.

—Şarapç. *Sülfit tadı*, KÜKÜRT* TADI'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Anorg. kim. Sülfit asidi iki seri tuz oluşturur; örneğin sodyum hidroksitle *bisülfit* denen *hidrojen bisülfit* ($NaHSO_3$) ile normal sülfiti (Na_2SO_3) verir. Ayrıca piyasada *metabisülfit* olarak adlandırılan sodyum tuzu ($Na_2S_2O_5$) gibi disülfit asidinin ($H_2S_2O_5$) tuzları da bilinmektedir. Sülfit asidinin belli başlı tuzları suda çözünebilen alkali sülfitlerdir. Sülfitler, türedikleri asidin indirgen özelliklerini taşıdıklarından ağartma sanayisinde, kâğıt üretimi için odun hamurunun hazırlanmasında, izhar maddelerinin yükseltgenmesini önlemek amacıyla fotoğraf banyolarında kullanılırlar. Kükürtle kaynatıldıklarında tiyosülfatları verirler. Genellikle kükürt dioksidin hidroksit ya da karbonatlar üzerine etkimesi sonunda elde edilirler.

SÜLFİTLEME a. Fişekç. Tolitin yapımında, işlenmemiş ürünü arıtmak üzere bir sodyum sülfit eriyiğinden geçirme.

—Şekerc. Şurupları kükürt dioksitle arıtma yöntemi.

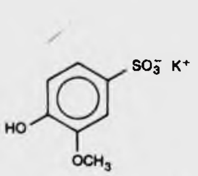
SÜLFİTLİ sıf. Anorg. kim. Bileşiminde sülfit bulunan bir madde için kullanılır.

SÜLFO- → SÜLF(O)-.

SÜLFOBAKTERİLER a. Kükürt bileşiklerini kullanan kemotrof bakteriler takımı. (Bil. a. *sulfobacteriales* ya da *thiobacteriales*.) [Eşanl. TİYOBAKTERİLER.]

—ANSİKL. *Sülfobakteriler* takımı iki gruba ayrılır. Kırmızı sülfobakteriler aynı zamanda fototroftur: glusit ve kükürt ya da sülfürik asit hazırlamak üzere ışıkla birlikte karbondioksit ve hidrosülfürik asit kullanırlar. Buna karşılık beyaz sülfobakteriler klorofilsizdirler ve karanlıkta, daha düşük bir verimle aynı indirgeni kullanırlar. Okyanusların en derin yerlerinde mineralli kaynaklarda sülfobakteriler beslenme zincirinin temelini oluştururlar.

SÜLFOBORÜR a. (fr. *sulfoborure*). Anorg. kim. Bir sülfür ile bir borürden oluşan bileşik.

sülfogayakol

SÜLFOGAYAKOL a. (fr. *sulfogaïacol*). Eczc. Gayakol ile eş etkili, $C_7H_7KO_5S$ formüllü kimyasal madde. Potasyum tuzu halinde, şurup şeklinde, nefes açıcı ve öksürük kesici olarak gayakol yerine kullanılır.

SÜLFOHALİT a. (fr. *sulfohalite*). Miner. Kübik sistemde yer alan doğal sodyum klorosülfat.

SÜLFOİYODÜR a. (fr. *sulfo-iodure*'den). Anorg. kim. Bir sülfür ile bir iyodürden oluşan bileşik.

SÜLFOKADİK sıf. (fr. *sulfocadique*).

Der. hast. Kükürtle ardıç katranı karışımından olan ilaca denir.

SÜLFOKARBONİZM a. (fr. *sulfocarbonisme*). Karbon sülfürle zehirlenme. Ya sindirim bozukluğu ya sinirsel bozukluk (polinevritler) ya da ruhsal bozukluk biçiminde belirti verir. (Meslek hastalıklarından sayılır.)

SÜLFOKLORÜR a. (fr. *sulfochlorure*). Anorg. kim. **1.** Klorosülfürik asidin tuzu. **—2.** Bileşiminde kükürt ve klorun yanı sıra bir başka element bulunan bileşiklerin genel adı.

SÜLFOKSİLAT a. (fr. *sulfoxylate*). Kim. *Sodyum sülfoksilat*, formülü $NaHSO_2$ olan, sodyum ditiyonitin hidrolizi sonunda oluşan bileşik. (Formaldehitle verdiği $HOCH_2—SO_2Na$ formülündeki katılma bileşiği, boyacılıkta aşındırıcı olarak kullanılır.)

SÜLFOKSİT a. (fr. *sulfoxyde*). Org. kim. Genel formülü R—SO—R′ olan, ditiyoeterlerin (RSR′) denetimli yükseltgenmesi sonunda elde edilen organik bileşiklerin genel adı. (Kükürt atomu, R ve R′ birbirinden farklı olduğunda bakışımsızdır; bu bileşiklerin en önemli örneği, dimetilsülfoksittir, ancak doğada pek çok sülfoksit vardır.)

SÜLFOLAN a. (fr. *sulfolane*). Org. kim. Formülü $C_4H_8SO_2$ olan tetrahidrotiyofendioksidin yaygın adı; butadien ve kükürt dioksitten elde edilir; petrokimyada, arenlerin özütlemeli damıtma işleminde çözücü olarak kullanılır. (Sülfolan 28 °C'ta eriyen, 283 °C'ta kaynayan bir katıdır.) [Eşanl. TETRAMETİLENSÜLFON.]

SÜLFOMETİLAT a. (fr. *sulfométhylate*). Org. kim. Sülfometilik asidin tuzu ya da esteri.

SÜLFOMETİLİK sıf. (fr. *sulfométhylique*). Org. kim. *Sülfometilik asit*, formülü $CH_3O—SO_3H$ olan metil hidrojen sülfatın yaygın adı; dimetil sülfatın aminler üzerine etki ettirilmesi sonunda elde edilen amonyum tuzları, yani sülfometilatlar, aminleri tanımakta kullanılır.

SÜLFON a. (fr. *sulfone*). Org. kim. Genel formülü $R—SO_2R′$ olan, tiyoeterler ile sülfoksitlerin yükseltgenmesi sonunda oluşan organik bileşiklerin genel adı. (Bu bileşiklerden sülfonalon ile diaminodifenilsülfon gibi kimileri tıbbı tedavide kullanılır; sülfonlardan özellikle cüzam tedavisinde yararlanılmaktadır.)

SÜLFONAL ya da **SÜLFONALON** a. (fr. *sulfonal* ya da *sulfonalone*). Org. kim. Formülü $(CH_3)_2C(SO_2C_2H_5)_2$ olan, bir aseton merkaptalinin yükseltgenmesi sonunda elde edilen disülfonun yaygın adı; eskiden uyutucu olarak kullanılırdı, ancak vücuttan atılması çok uzun sürdüğünden artık kullanılmamaktadır.

SÜLFONAMİT a. (fr. *sulfonamide*'den). Org. kim. Genel formülü $RSO_2—NR′R″$ olan sülfonik asit amitlerinin genel adı. (R′ ya da R″ gruplarından biri, hidrojen atomu olduğunda, sülfonamit bir asit niteliği gösterir ve sodyum hidroksit çözeltilerinde çözünür.) [Eşanl. SÜLFAMİT.]

SÜLFONAT a. (fr. *sulfonate*). Org. kim. Bir sülfonik asidin tuzu ya da esteri.

> **-SÜLFONİK** (fr. *-sulfonique*). Org. kim. Bir molekülde sülfonik grubunun (SO_3H) bulunduğunu gösteren sonek.

SÜLFONİK sıf. (fr *sulfonique*). Org. kim. *Sülfonik asit*, genel formülü $R—SO_3H$ olan asitlerin genel adı.

> **SÜLFONİL-** (fr. *sulfonyl-*). Org. kim. Bir molekülde sülfonil kökünün bulunduğunu gösteren önek.

SÜLFONİL a. (fr. *sulfonyle*). Anorg. kim. Hidroksil köklerinin kopması sonucu sülfürik asitten türeyen $SO_2=$ formülünde ikideğerli kök. (Sülfonik klorür $[SO_2Cl_2]$, havada tüten, 70 °C'ta kaynayan bir sıvıdır; kuru kükürt dioksit ile klor gazının kömür eşliğinde tepkimesi sonunda oluşur; sülfürik asidin bir klorürüdür.) [Eşanl. SÜLFÜRİL.]

—Org. kim. $R—SO_2—$ formülünde birdeğerli kök. (Bk. *ansikl.* böl.) || Formülü $—SO_3H$ olan birdeğerli kök.

—ANSİKL. Org. kim. $R—SO_2Cl$ genel formüllü sülfonil klorürler, fosfor pentaklorürün sülfonik asitler (RSO_3H) üzerine etkimesi sonunda oluşur. Karboksilik asit klorürleriyle benzer özellikler taşımalarına karşın daha az tepkindirler.

SÜLFONİTRİK sıf. (fr. *sulfonitrique*). Kim. *Sülfonitrik asit*, derişik sülfürik asit ile nitrik asidin karıştırılmasından oluşan ve nitrolama işleminde kullanılan karma asit. (Buna sülfonitrik karışım da denir.)

SÜLFONLAMA a. Org. kim. Bir hidrojen atomunun bir SO_3H grubu tarafından ornatıldığı kimyasal tepkime.

—ANSİKL. Sülfonlama tepkimesi, derişik sülfürik asidin arenler üzerine etkimesi sırasında kolayca gerçekleşir:

$$Ar—H+H_2SO_4 \rightarrow Ar—SO_3H+H_2O.$$

Yerseçimli bir tepkime olan bu elektroncul ornatma tepkimesi, bir aren, elektron bakımından ne kadar zenginse o kadar kolay meydana gelir. Dolayısıyla sülfonlama, kükürt trioksit (SO_3) katılımını gerektiren benzen ya da klorobenzen gibi bileşiklerle görece daha zor gerçekleşirken, antrasen gibi son derece tepkin olan arenler, fenoller ya da aminlerle daha kolay gerçekleşir. Sülfonlanmış bileşikler çok değişik alanlarda kullanıldığından, aromatik sülfonlamanın teknikte büyük bir önemi vardır.

Alkanlar üzerindeki sülfonlama tepkimesi, klor ve kükürt dioksidin ışık altında ortak etkisiyle gerçekleşir:

$$R—H+SO_2+Cl_2 \rightarrow R—SO_2Cl+HCl.$$

Bu köksel ornatma tepkimesi, pek yerseçimli bir tepkime değildir, ancak sikloalkanlar için büyük bir önemi vardır.

SÜLFONLAMAK g. f. Org. kim. Sülfonlama işlemine uğratmak.

—ANSİKL. $R—SO_3H$ genel formülündeki sülfonlanmış organik bileşikler, R aromatik bir kök olduğunda R—H bileşiklerinin sülfonlanması, R alifatik bir kök olduğunda ise tiyollerin (RSH) yükseltgenmesi sonunda elde edilirler. Bunlar boyarmadde, ilaç ve deterjan sanayilerinde kullanılan kuvvetli asitlerdir. Ayrıca sodyum-potasyum hidroksit karışımıyla birlikte eritilen alkali tuzlarından, kimi fenollerin elde edilmesinde yararlanılır:

$$Ar—SO_3Na+2NaOH \rightarrow Ar—ONa+SO_3Na_2+H_2O.$$

SÜLFONYUM a. (fr. *sulfonium*'dan). Org. kim. Genel formülü $RR′\overset{+}{S}R″$ olan katyonların genel adı.

—ANSİKL. Yalnızca üçüncül sülfonyum tuzları bilinmektedir; bu tuzlarda, R, R′ ve R″ farklı alkilleri gösterir. Bu gruplar birbirlerinden tamamen farklıysa, kükürt atomu bakışımsızdır. Sözkonusu bu tuzlar, bir tiyoeterin (RSR′) bir halojenür (R″X) üzerine etkimesi sonunda elde edilir. Suda genellikle çok çözünen sülfonyum tuzları, alkilleyici bir etken rolü oynayarak kimi zaman alkil köklerinden birini aktarabilirler. Bir sülfonyum tuzu olan adenozilmetiyonin canlı hücrelerde bu şekilde bir metilleyici rolü oynar.

SÜLFORİSİNAT a. (fr. *sulforicinate*). Org. kim. Sülforisinik asidin tuzu ya da esteri.

SÜLFORİSİNİK sıf. (fr. *sulforicinique*). Org. kim. *Sülforisinik asit*, sülfürik ya da klorüsülfürik asidin hintyağı üzerine etkimesi sonunda elde edilen hidrojen esterin yaygın adı. (Sodyumla verdiği tuzu, yani sodyum sülforisinat, emülsiyonlaştırıcı bir etken olarak kullanılır.)

SÜLFOSİYANAT a. (fr. *sulfocyanate*). Org. kim. TİYOSİYANAT'ın eşanlamlısı.

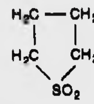
SÜLFOSİYANİK sıf. (fr. *sulfocyanique*). Org. kim. *Sülfosiyanik asit*, TİYOSİYANİK ASİT'in eşanlamlısı.

SÜLFOSİYANOJEN a. (fr. *sulfocyanogène*). Org. kim. TİYOSİYANOJEN'in eşanlamlısı.

SÜLFOSİYANÜR a. (fr. *sulfocyanure*). Org. kim. TİYOSİYANAT'ın eşanlamlısı.

SÜLFÜR a. (fr. *sulfure;* lat. *sulfur;* kükürt' ten). Anorg. kim. **1.** Kükürdün bir başka elementle bileşmesi sonunda genellikle oluşan madde. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Sülfür asidinin tuzu. || *Sülfür asidi*, HİDROJENSÜLFÜR'ün eşanlamlısı.

—Camc. Pişmiş seramiğin erimiş kristal içine daldırılmasıyla elde edilen kabartma süs taşı. (Bu eski yöntem özellikle 1750'ye doğru Bohemya'da gelişti ve daha sonra süratle Fransa ve İngiltere'ye yayıldı. Sülfürler başlangıçta vazoların, şişelerin süslenmesinde, madalya ve pandantiflerin ve daha sonraları, kâğıt tutacaklarının yapımında kullanıldı.)

sülfolan

—Metalürj. Özellikle çeliklerde kükürt içeren enklüzyonları belirtmekte kullanılan terim; bu enklüzyonlarda kükürt her zaman çok az miktarda ve MnS (ender olarak da FeS) biçiminde bulunur. (Kükürdün ezilebilirliği, enklüzyonların uzamasına yol açar; bu da çeliğin enine ve boyuna ilişkin özelliklerinde olumsuz etkiler gösterir. Kükürt Se, Te, Pb gibi başka elementlerle birlikte özellikle otomat çeliklerine katılır. Böylece kükürdün zararlı etkileri öteki katkı elementleriyle en aza indirgenir.)

—Org. kim. *Alkil sülfür*, TİYOETER'in eşanlamlısı.

—ANSİKL. Anorg. kim. Sülfürler bileşen elementin türüne göre ametal, metal ve organik sülfürler olmak üzere üç gruba ayrılır:

1. *ametal sülfürler.* Fosfor, arsenik, karbon, bor vb. gibi ametallerle oluşan sülfürlerin bileşimi, genellikle bunlara denk düşen oksijenli bileşiklerinkine benzer; örneğin karbon sülfür (CS_2) karbondioksitle (CO_2) karşılaştırılabilir;
2. *metal sülfürler.* Belli başlı metal sülfürler, örneğin sodyum sülfür (Na_2S) gibi sülfür asidinin tuzlarıdır. Bu sülfürler genellikle saydam olmayan, renkli, metal parlaklığında, kolayca eriyebilen kristalleşmiş katılardır. Yalnız alkali ve toprak alkali sülfürler suda çözünür. Asitler pek çok sülfürü bozundurarak hidrojensülfürü (kükürtlü hidrojen) açığa çıkarır. Alkali sülfür çözeltileri soğukta hava temasında yükseltgenir; meydana gelen kükürt, bunları Na_2S_5, $(NH_4)_2S_2$ gibi *polisülfürler*'e dönüştürür. Öteki sülfürler sıcakta yükseltgenerek orta sıcaklıkta sülfatları, yüksek sıcaklıkta kükürt dioksit (SO_2) ile metal oksitleri verirler. Metalürjik kavurma işleminde doğal sülfürleri daha kolay işlenen oksitlere dönüştürmekte genellikle bu tepkimelerden yararlanılır. Klor, kükürtle yer değiştirerek sülfürleri bozundurur.

Metal sülfürler, kükürdün elektronegatifliğinin düşük olmasına bağlı olarak kendilerine denk düşen oksitlerden daha kovalenttir. Bununla birlikte alkali ve toprak alkali sülfürler iyonsal bir nitelik (NaCl türü) gösterir.

Metal sülfürlerin renkleri ile pH'ye göre değişen çözünürlükleri sulu çözeltide katyonların aranmalarında gruplandırma yönteminin temelini oluşturur.

Doğada pek çok metal sülfür bulunur ve pirit, galen, blend, kalkopirit, zencefre gibi önemli mineralleri oluşturur. Diğerleri ise, kükürdün bir metal ya da bir oksit, hidr[illegible] baz ya da tuzlar üzerine etkimesi ya da sülfatların karbonla indirgenmesi sonunda yapay olarak elde edilir.

Kimi sülfürlerden tıpta yararlanılır; bun-

ların en önemlisi kermezittir. Alkali sülfürlerle, arsenik sülfür vb. gibi diğer sülfürler, ciltteki kılların temizlenmesinde kullanılır;
3. *organik sülfürler.* Organik sülfürler alkol ya da fenol esterleridir. En önemlileri, iki klorlu türevi iperit olan etil sülfür $[(C_2H_5)_2S]$ ile sarmısak esansı da denen alil sülfürdür. C_2H_5SH gibi asit sülfürler, oksijen atomunun yerine bir kükürt atomunun geçtiği alkoller olarak kabul edilir ve "tiyoller" ya da "merkaptanlar" olarak adlandırılırlar.

SÜLFÜRİK sıf. (fr. *sulfurique;* lat. *sulfur,* kükürt'ten). Anorg. kim. Formülü SO_3 olan sülfürik anhidrit (kükürt trioksit) ile buna denk düşen ve en önemlisi H_2SO_4 olan asitler için kullanılır.

—ANSİKL. *Sülfürik anhidrit.* Sülfürik anhidrit, kükürt trioksittir (SO_3). İlk kez 1824'te Bussy tarafından elde edilen kükürt trioksit, ipek görünüşünde, iğnemsi saydam kristaller biçiminde bulunur. α, β, γ olmak üzere üç allotropu vardır; $\alpha-SO_3$ 62 °C, $\beta-SO_3$ 33 °C, $\gamma-SO_3$ 17 °C'ta erir, 45 °C'ta kaynar. Isıtıldığında oksijen ve kükürt diokside (SO_2) ayrışır. Suya karşı yüksek bir ilgi gösterir; suyla ısıveren bir tepkimeyle bileşir ve tepkime sonunda sülfürik asidi verir. Sanayide, oleum üretimi için kükürt dioksidin katalitik olarak yükseltgenmesiyle elde edilir.

Sülfürik asit ya da *sülfat asidi* (H_2SO_4). Simyacılarca XIII. yy.'dan beri bilindiği sanılan sülfürik asit, sanayisel olarak ilk kez 1746'da üretilmeye başladı. Kurşun odalar yöntemiyle gerçekleştirilen üretim, hammadde olarak piritin kullanılmasıyla birlikte 1837'den sonra büyük bir gelişme gösterdi. Sülfürik asit üretiminde önemli bir yeri olan ve dünya üretiminin 2/3'ünü sağlayan kontak yöntemi, 1901'de Winkler tarafından bulundu.

• *Özellikleri.* Arı sülfürik asit (H_2SO_4), 10 °C'ta katılaşan renksiz, kokusuz, kıvamlı bir sıvıdır. Isıtıldığında 290 °C'ta kaynamaya ve aynı sıcaklıkta da ayrışmaya başlar. Kaynarna sırasında sıvı hafifçe seyrelir; böylece bileşiminde yaklaşık % 98'lik bir asit bulunan ve 320 °C'ta kaynayan azeotrop (eşkaynar) bir karışım elde edilir. Bu karışım, piyasadaki derişik sülfürik asittir. Yoğunluğu, 1,84 olan derişik sülfürik asidin Baumé derecesi (°B), 66'dır. Suda büyük bir ısı açığa çıkarak çözünür. Bu bakımdan tehlikeli olabilecek sıçramaları önlemek için suyu aside değil de her zaman asidi suyun içine boşaltmak gerekir. Asidin suya karşı gösterdiği bu ilgiden, gazların kurutulmasında yararlanılır.

Sülfürik asit, kükürt trioksidi (SO_3) çözerek bileşiminde normal sülfürik asitten (H_2SO_4) daha çok kükürt trioksit bulunan ürünler meydana getirir. Bu yağımsı sıvılara *oleum* adı verilir; oleum havada tüter, *pirosülfürik* ya da *disülfürik asit* ($H_2S_2O_7$) kristalleri ise genellikle dibe çöker; disülfürik asit, 36 °C'ta eriyen renksiz bir katıdır.

Sülfürik asit kaynama sıcaklığının hemen üzerinde kükürt trioksit ile suya ayrışır; daha yüksek sıcaklıkta kükürt trioksit, kükürt dioksit ve oksijene ayrışır. Bundan dolayı sıcak ve derişik asit, kükürt, hidrojen, karbon ve bakır gibi pek çok metalle kükürt dioksitde (SO_2) indirgenir:

$$2H_2SO_4 + Cu \rightarrow SO_2 + CuSO_4 + 2H_2O.$$

Sülfürik asit, kuvvetli bir diasittir. Örneğin sodyum hidroksit gibi alkaliler üzerine etkiyerek sodyum hidrojen sülfat ($NaHSO_4$) ile sodyum sülfatı (Na_2SO_4) verir. Ayrıca klorür, nitrat, fosfat, karbonat vb. gibi pek çok tuza etki ederek kendinden daha zayıf ve daha uçucu olan asitleri açığa çıkarır.

Seyreltik sülfürik asit soğukta, normal elektrot gerilimi negatif olan metaller (çinko, demir, vb.) üzerine etki ederek hidrojen açığa çıkarır. Derişik sülfürik asit (örneğin 66 °B'lik), yüzeylerinde koruyucu bir oksit ya da sülfat katmanı oluşturduğundan dinginleşmeye yatkın metallere etki edemez (alüminyum ve kurşunun durumu); ancak sıcakta altın ve platin dışında tüm metallerle tepkimeye girer. Bu durumda önce yükseltgen (SO_2'ye indirgenir), sonra da asit (bu sırada bir sülfat oluşur) gibi davranır.

Sülfürik asit organik maddeler karşısında değişik biçimlerde davranır. Glusitler üzerine su giderici olarak etkir; odunu, şekeri ve deriyi kömürleştirir; etil alkolü etilen ya da etilen okside, formik asidi karbonmonokside dönüştürür. Organik baz ve alkoller üzerine etki edebilir, alkollerle etil sülfat ($C_2H_5HSO_4$) gibi esterleri verir. Aromatik (benzensel) hidrokarbon ve türevleriyle, bir hidrojen atomunun yerine SO_3H kökünün geçmesini sağlayan sülfonlama tepkimelerine girer; böylece elde edilen sülfonlu türevler, kolayca fenollere dönüştürülebildiğinden son derece önemlidir.

Sülfürik asidin tanınmasında ve niceliğinin belirlenmesinde baryum iyonuyla meydana getirdiği tuzun ($BaSO_4$) çözünmezliğinden yararlanılır.

• *Elde edilişi.* Sülfürik asit üretimi, kimya sanayisinin en önemli işlemlerinden biridir ve iki ayrı yönteme göre gerçekleştirilir.

Azot oksitleri yönteminde (kurşun odalar yöntemi), önce normal asitler elde edilir. Bu işlem, kükürt dioksit gazının sulu ortamda havayla yükseltgenmesi ilkesine dayanır; tepkime, katalizör olarak kullanılan azot oksitlerle hızlandırılır:

$$SO_2 + 1/2\ O_2 + H_2O \rightarrow H_2SO_4.$$

Kataliz olayı genel olarak nitrozil sülfat asidi ($NOHSO_4$) gibi ara bileşiklerin oluşumuyla açıklanır; bu bileşikler daha sonra parçalanarak azot oksitler yeniden kazanılır.

Sülfürik asit üretiminde kullanılan kükürt dioksit, pirit ya da blendin kavrulması, kükürdün yakılması yoluyla ya da doğrudan doğal susuz kalsiyum sülfattan elde edilir. Tozundan arındırılan ve bileşimine fazla miktarda hava katılan gaz karışımı, önce silisli tuğlalarla döşenmiş kurşun kaplı Glover kulesine gönderilir; kulenin tepesinden bileşiminde azot oksitli ürünler bulunan ve Gay-Lussac kulesinden gönderilen sülfürik asit püskürtülür. Asit, Glover kulesinde derişikleşir, gazlar soğur ve beraberinde sürükledikleri azot oksitlerle bileşir. Bu gazlar daha sonra kurşun levhalarla kaplanmış geniş odalara gönderilir; üstten sıcak suyun püskürtüldüğü bu odalarda seyreltik bir asit oluşarak yoğuşur. Kükürt dioksit böylece tamamen dönüşmüş olur. Azot oksitler Glover kulesinde yeniden çevrime sokulmak üzere geri kazanılır. Geri kazanma işlemi, Gay-Lussac kulesinde gerçekleştirilir; burada odalardan çıkan gazlar, Glover kulesinin dibinden alınan ve Gay-Lussac kulesinin üstünden dökülen derişik sülfürik asit içinde çözündürülür. Çok yer kaplayan kurşun odalar yerine, günümüzde genellikle sıvı evre ile gaz evre arasındaki teması artırmak için iç yüzeyleri asitlere karşı yüksek bir direnç gösteren tuğla ve çakmaktaşıyla döşenmiş demir kuleler kullanılmaktadır.

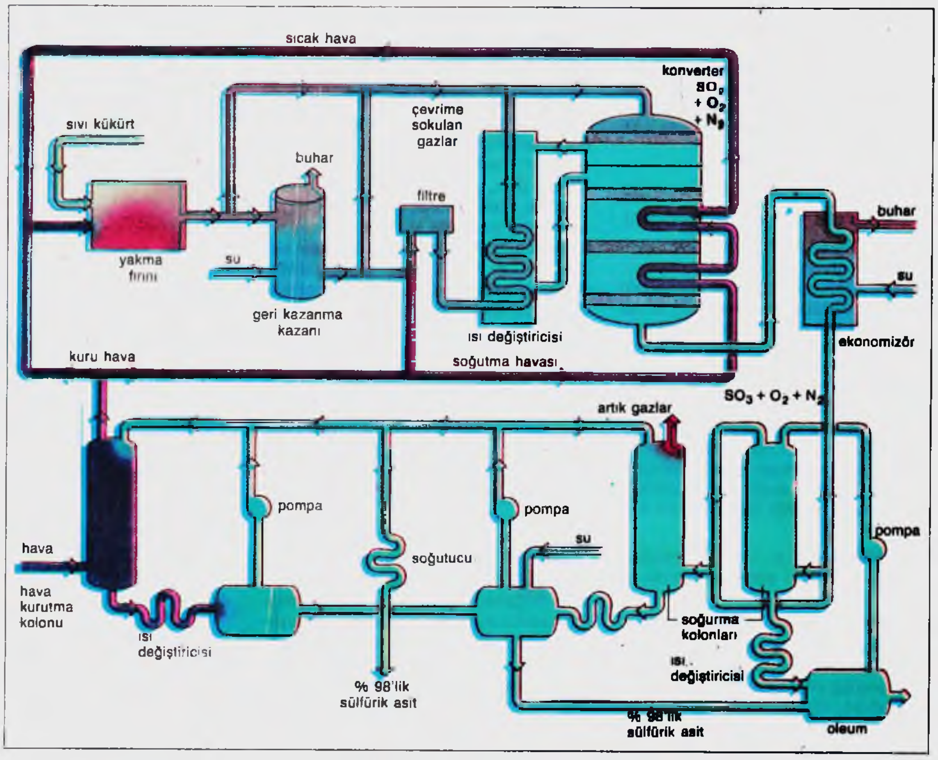
Azot oksitleri yöntemiyle, eşkaynar karışımın derişimini aşan bir asit elde edilemez.

Kontak yöntemi, oleum denen daha derişik asitlerin elde edilmesini sağlar. Bu yöntemde kükürt dioksit gaz evrede yükseltgenir:

$$SO_2 + 1/2\ O_2 \rightarrow SO_3.$$

Yüksek sıcaklıkta tersinir olan bu tepkimenin, meydana gelen kükürt trioksidin ayrışmaması için orta sıcaklıkta (400-450 °C) gerçekleştirilmesi gerekir. Bunun için bir katalizörden yararlanılır; katalizör olarak eskiden platin kullanılırdı, ancak günümüzde vanadyum pentaoksit (V_2O_5) yeğlenmektedir. Bu yöntem genellikle iki aşamada uygulanır; birinci aşama, 550 °C'ta uygulanan hızlı bir tepkimeyi, ikinci aşama ise, oluşan ürünlerin 450 °C'ta soğutulmasını kapsar (dönüşüm oranı % 80). Kükürt dioksit kataliz borularına gönderilmeden önce tozlarından, özellikle katalizörü zehirleyen arsenik asit anhidriti (As_2O_3) gibi katışkı maddelerinden arındırılır. Meydana gelen kükürt trioksit buharları, 66 °B'lik sülfürik asit tarafından soğurulur ve böylece oleum elde edilir.

• *Kullanım alanları.* Sülfürik asit kimya sanayisinin temel bir ürünüdür. Öteki asitlerin çoğunun (hidroklorik asit, nitrik asit, fosforik asit vb.), pek çok sülfatın (sodyum sülfat, amonyum sülfat, demir sülfat, bakır sülfat, alüminyum sülfat), şap ve süperfosfatların yanı sıra ayrıca boyarmaddelerin, plastiklerin, patlayıcıların, parfümlerin, ilaçların ve yapay liflerin üretimi için ge-

kontak yöntemine göre kükürt dioksitten sülfürik asit üretim şeması

rekli olan sayısız organik ürünün elde edilmesinde kullanılır. Ayrıca istenmeyen maddeleri katran biçiminde özütleyerek ayırdığından özel benzinlerin, gazyağının ve kimi yağların arıtılmasında işe yarar. Nişasta ve alkolün şekerleştirilmesi yoluyla glukoz üretiminde, metallerin yüzeyinin temizlenmesinde, parşömen kâğıdı ve cila yapımında, hayvansal artıkların yok edilmesinde geniş ölçüde kullanılır. Bütün bunların dışında özellikle kurşunlu akümülatörlerde elektrolit işlevi görür.

SÜLFÜRİL a. (fr. *sulfuryle*). Anorg. kim. SÜLFONİL'in eşanlamlısı.

SÜLFÜRİMETRE a. (fr. *sulfurimètre*'den). Kim. KÜKÜRTÖLÇER'in eşanlamlısı.

SÜLFÜRİT a. (fr. *sulfuride*'den). Anorg. kim. Kükürde benzer elementlere verilen genel ad.

SÜLFÜRİZE sıf. (fr. *sulfurisé*). Kâğ. san. *Sülfürize kâğıt*, PARŞÖMEN* KÂĞIDI'nın eşanlamlısı.

SÜLFÜRLEME a. Anorg. kim. Sülfürlemek eylemi; bir maddeye kükürt bağlamak için uygulanan işlem.
—Metalürj. Aşınmaya karşı dayanımlarını geliştirmek üzere yüzeysel kükürt yayındırma biçiminde demir alaşımlarına uygulanan semantasyon.
—Tarım. Zararlı böcekleri ve larvalarını yok etmek amacıyla toprağa karbon sülfür verme işlemi.

SÜLFÜRLEMEK g. f. Kim. KÜKÜRTLEMEK'in eşanlamlısı.
—Tarım. Sülfürleme yapmak.
◆ **sülfürlenmek** edilg. f. Kim. KÜKÜRTLENMEK'in eşanlamlısı.

SÜLFÜRLENMEK → SÜLFÜRLEMEK.

SÜLFÜRÖZ sıf. (fr. *sulfureux*'den). Anorg. kim. *Sülfüröz asit*, SÜLFİT* ASİDİ' nin eşanlamlısı.

SÜLHAFA a. (ar. *sülḥafa*). *Esk.* **1.** Kaplumbağa. **—2.** *Sülhafa-yı azb*, tatlısu kaplumbağası. ‖ *Sülhafa-yı bahriye*, deniz kaplumbağası. ‖ *Sülhafa-yı berriye*, kara kaplumbağası. ‖ *Sülhafa-yı mezragiye*, bataklıklarda ve göl kenarlarında yaşayan kaplumbağa.

SÜLHAFİYE a. (ar. *sülḥafa*'dan *sülḥafiyye*). Esk. zool. Kaplumbağalar takımı.

SÜLİNDAK a. (fr. *sulindac*). Eczc. Sentetik ilaç. Steorit yapıda değildir; antienflamatuvar, ağrı kesici ve ateş düşürücü olarak kullanılır.

SÜLİNE a. Yurnş. bil. Denizçakısına bazen verilen ad.

SÜLKER (Kemal Okur), türk gazeteci, yazar ve sendikacı (Antakya 1919). *Tan* gazetesinde gazetecilik yaparken sıkıyönetim kararıyla Konya'ya (1943), sonra Tokat'a sürüldü. 1947'de İstanbul'a döndü. *Gece postası* gazetesinde işçi sayfasını düzenledi. *İşçi hakkı* gazetesini çıkardı (1953). *Tan*'da yazı işleri müdürlüğü yaptı (1956-1957). Kemal Ilıcak'la birlikte *Türkiye birlik* gazetesini çıkardı (1961). 1967'de DİSK'in kurulmasından sonra DİSK genel sekreterliği görevine getirildi, bu görevi dört yıl yürüttü. Başlıca yapıtları: *Türkiye'de sendikacılık* (1955), *Dünyada ve Türkiye'de işçi sınıfı* (1966), *Dünyada ve bizde sendikacılık* (1966), *Nâzım Hikmet'in polemikleri* (1968), *Sabahattin Ali dosyası* (1968), *100 soruda Türkiye işçi hareketleri* (1968), *Sendikacılık ve siyaset* (1975), *Türkiye'de grev hakkı ve grevler* (1976), *İki konfederasyon (Türk-İş ve DİSK)* [1976], *Nâzım Hikmet'in gerçek yaşamı* (2 cilt, 1977), *Türkiye'yi sarsan iki uzun gün* (öyküler, 1979), *Nâzım Hikmet'in sahte dostları* (1979), *Anılara yolculuk* (1983), *Nâzım Hikmet'in gerçek yaşamı* (3.-6. ciltler, 1986-1990).

SÜLLAF çoğl. a. (ar. *salif*'in çoğl. *süllaf*). *Esk.* Önceden gelip geçmişler, selefler.

SÜLLE a. (ar. *sülle*). *Esk.* **1.** İnsan kalabalığı, cemaat, topluluk. **—2.** *Layüferrika beyne-s-sülle ve-s selle*, koyun sürüsü ile insan sürüsü arasında fark yoktur anlamında bir söz.

SÜLLEM a. (ar. *süllem*). *Esk.* Merdiven. —Esk. anat. Kulağın iç kısmında bulunan merdiven biçimindeki boşluk.

SÜLLER, Denizli'nin Çal ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 6 422 nüf. (1990). Belediye.

SÜLME a. (ar. *sülme*). *Esk.* Çatlak, gedik.

SÜLOĞLU → SÜLEOĞLU.

Süloğlu barajı, Edirne ilinde, Süloğlu suyu üzerinde kurulu baraj (1980). Sulama ve taşkından koruma amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, normal su kotunda (197,80 m) su toplama hacmi 33 milyon m^3, göl alanı 2,88 km^2, sulama alanı 3 986 ha'dır.

SÜLPİRİT a. (fr. *sulpiride*'den). Eczc. Düşük dozda, mide ülseri, migren, baş dönmesi ve nevrozların tedavisinde; yüksek dozda akut ya da süreğen bazı psikozlara karşı kullanılan sentetik ilaç.

SÜLTOPRİT a. (fr. *sultopride*'den). Eczc. Yatıştırıcı olarak kullanılan benzamit türevi nöroleptik.

SÜLUC çoğl. a. (ar. *selc*'in çoğl. *sülûc*). *Esk.* Karlar.

SÜLUK, -kü a. (ar. *sülûk*). *Esk.* **1.** Bir yola girme, bir yol tutma. **—2.** Bir tarikata girme, bir gruba katılma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Sülûk etmek*, bir işe ya da bir tarikata girmek.
—ANSİKL. Tasavvuf dilinde daha çok *seyrü sülûk* deyimiyle dile getirilen bu yolculukta mürit, genellikle bir mürşidin yönetimi altında ve onun yönlendirmesiyle manevi ve ruhsal bakımdan yükselme ve gelişme çabası gösterir. *Sâlik* denilen Tanrı yolcusu; Tanrı sevgisi, tasavvuf ve tarikat ilkelerine içten bağlılık ve büyük bir özveriye dayanan seyrü sülûk sırasında zorlu bir yaşam sürdürür.

SÜLÜĞEN a. **1.** Bileşiminde yaklaşık % 80 kurşun ortoplumbat (Pb_3O_4) ile % 20 kurşun protoksit (PbO) bulunan turuncu kırmızı renkte pigment. **—2.** Bu pigmentten hazırlanan pas önleyici boya.
—Boyac. *Sülüğen kırmızısı*, sülüğenle aynı renkte ama daha canlı olan, üstübeçin kavrulmasıyla elde edilen kırmızı.
—ANSİKL. Pire yangınından sonra Plinius'un bulduğu sülüğen, uzun zamandan beri, erimiş kurşunun bir hava akımı içinde yükseltgenmesiyle sanayisel olarak üretilmektedir. Sülüğen çok yoğun ve zehirli bir maddedir; yüksek bir örtme gücü taşıdığından ilk katman olarak sürülen pas önleyici boyaların hazırlanmasında kullanılır. Önceleri yağlı bağlayıcılarla bileştirilen sülüğen, günümüzde genellikle daha hızlı kuruyan yapay bağlayıcılı boyaların (alkit reçineli, klorlu kauçuklu, vinil reçineli) bileşimine katılmaktadır. Bununla birlikte sülüğenin pas önleyici gücü, özellikle sikatif yağların yağ asitleriyle kurşun sabunları oluşturabilmesinden ileri gelir; böylece kurşun sabunları ince yağlı boya katmanlarını hem çok az sertleştirir, hem de onlara su geçirmez bir özellik kazandırır. Sülüğen bir anot kutuplayıcısı olmakla birlikte kimi zaman bir katot kutuplanma gidericisi rolü oynayarak pas önleme etkisinin sürekliliği konusunda kimi kuşkuların doğmasına yol açar. Demir sülüğeni, alüminyum sülüğeni, titan sülüğeni gibi türleri ve bileşimleri çok farklı olan pigmentlere de yanlış olarak "sülüğen" adı verilmektedir.

SÜLÜK a. **1.** Zool. Denizlerde, tatlısularda ya da karada bulunan, bazıları omurgalılarda dışasalak olan, parapotsuz ve kılsız, halkalısolucan. (Sülükler sınıfı.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bot. Bazı tırmanıcı bitkilerin bir desteğe tutunmasını sağlayan basit ya da dallı ipliksi organ. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Sülük gibi*, sırnaşık, yapışkan, tedirgin edici kimse için kullanılır. ‖ *Sülük vurmak*, sağaltım amacıyla bedenin bir yerine sülük yapıştırmak.
—Koşumc. Özellikle koşum takımlarında tepelik ve terbiyenin birleştiği bölümü örten pirinç levha.
—ANSİKL. Bot. Sülükler, değişikliğe uğramış yapraklar, yaprakçıklar, kulakçıklar ya da dallardır. Geniş dolanma hareketi yapabilirler. Sülük bir desteğe değdiği anda kıvrılarak tutunur. Bu kıvrılma bütün sülük boyunca ilerleyerek sarmallar oluşturur ve bitkiyle destek arasındaki aralığı kısaltır. Sülüklerin sadece üst yüzeyinin (iç bükey) duyarlı olduğu sanılmaktadır. Sülüğün birbirine ters iki yönde kıvrılabilmesi sık rastlanan bir durumdur.
—Halk hek. Kanla ilgili görülen hastalıkları sülükle tedavi etme, Anadolu'nun birçok yöresinde bugün de oldukça yaygın bir uygulamadır. Kaşıntılı hastalıklarda (mayasıl vb.), karaciğer rahatsızlıklarında, sarılık vb. hastalıklarda sülük kol, bacak, sırt vb. yerlere tutturularak kan emdirilir, kan aldırma yeterli görülünce, bulunduğu yerden çekilir. Sülük, daha çok mayıs ve eylül aylarında, durgun su, dere kıyılarından, özellikle yosunlu yerlerden toplanır, su dolu şişelere konarak saklanır. Anadolu'da bugün de mahalle aralarında sülük satıcılarına rastlanmaktadır.
Sülükle tedavi, eski çağlardan kalma kimi inanışların izlerini taşır. İnanışa göre, insan vücuduna giren kötü güçler, kanda yerleşerek bütün vücuda yayılır. Bunlardan kurtulmak için bedenden kan çıkması gerekir, akan kanla birlikte kötü güçler de bedeni terk eder. Bunun için en etkili yöntem, sülükle kan aldırmak ya da bedenin bir yerinden kan akıtmaktır.
Sülüğün vücuttaki kirli kanı emdiği, bunun yerine taze ve temiz kan geleceği de Anadolu'da yaygın inanışlardandır.
—Zool. Sülüklerin bölüt sayısı sabittir (33); biri önde, ağız çevresinde, öteki arkada almak üzere iki çekmeni vardır; hem vücudunu dalgalandırarak yüzebilir, hem iki çekmeni sayesinde bazı tırtıllar gibi adım adım yer değiştirebilir. Türlere göre kimisinde hortum (hortumlusülükler), kimisinde çene (çenelisülükler) ya da kaslı yutak *(Pharyugobdella)* bulunur. Tıbbi sülük *(Hirudo medicinalis)* üç çenelidir; bunlarda pıhtılaşmayı önleyici bir madde (hirudin) salgılayan tükürük bezleri vardır; bu sayede konağının kanını emerek beslenebilir. Sülükler erdişidir. Eşin vücudunun herhangi bir yerine bırakılan spermatoforlar deriye saplanır ve iç döllenme çoğu zaman deri altında olur. Karşılıklı döllemeye de bazen rastlanır. Gelişme doğrudan (larvasız) ve çoğu zaman sümüksü bir koza içinde olur.

SÜLÜKAYAKLILAR a. Yetişkinleri bir yere yapışıp tutunan deniz kabukluları altsınıfı. (Bil. a. *Cirripedia*.)
—ANSİKL. Sülükayaklılarda beden, katı levhalarla güçlendirilmiş bir bağanın içinde kapalıdır. Bunlarda tipik olarak çokeklemli altı çift ayak *(sülükayak)* bulunur. Sülükayaklılar başlıca üç öbeğe ayrılır: saplı olan *Lepadomorpha* (tip: *Anatifera*), bedeni doğrudan doğruya bir desteğe yapışık olan *Balanomorpha* (tip: *Balanus*) ve onayaklı kabuklularda asalak olan *Rhizocephala* (tip: *Sacculina*; çoğu zaman sarı kesesi yengeçlerin karnının altında gözle görülebilir).

SÜLÜKÇÜ a. **1.** Sağaltım amacıyla kullanılan sülükleri satan ya da sülükle kan almayı meslek edinmiş olan kimse. **—2.** Sülük üreticisi.

SÜLÜKÇÜLÜK a. Tıbbi amaçla kullanılmak üzere sülük yetiştirme mesleği.

SÜLÜKLER a. Önde ve arkada birer çekmeni bulunan, belli sayıda bölütlü, yumuşak, parapotsuz ve kılsız bedenli halkalısolucanlar sınıfı. (Erdişi olan bu hayvanlar larvasız ürer, bazen omurgalılarda dış asalak olurlar; denizlerde, tatlısularda ya da yarı karacıl olarak yaşarlar.) [Bil. a. *Hirudinea*.]

çarkıfelek bitkisinde sülük

sülük

sülük

tıbbi sülük (*Hirudo medicinalis*) kesit

testere çeneler

sülükte ağız çekmeni

sülüğün açtığı yara

erkek sülün
(Phasianus colchicus)

altın sülün *(Chrysolophus pictus)*

sümbül
(Hyacinthus orientalis)

çiçek durumundan ayrıntı

SÜLÜKLÜ, Konya'nın Yunak ilçesine bağlı bucak; 6 690 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Sülüklü*, 1 632 nüf. (1990).

SÜLÜKSALYANGOZU a. Zool. SÜMÜKLÜBÖCEK'in eşanlamlısı.

SÜLÜKSALYANGOZUGİLLER a. Böcbil. SÜMÜKLÜBÖCEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

SÜLÜKSÜ sıf. Sülüğü andıran, sülüğe benzer.

Sülüman ağa → A-BRE SÜLEYMAN AĞA.

SÜLÜMEN a. (ital. *sublimato*'dan). Kim. **1.** AŞINDIRICI SÜBLİME*'nin eşanlamlısı. **—2.** *Tatlı sülümen*, KALOMEL'in eşanlamlısı.

SÜLÜMENLİ, Afyonkarahisar'ın merkez ilçesi Çobanlar bucağına bağlı belde; 4 755 nüf. (1990). Belediye.

SÜLÜN a. **1.** Erkeği parlak tüylü, eti makbul kuş. (Bil. a. *Phasianus colchicus;* tavuksular takımı, sülüngiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Sülün gibi*, boylu boslu, yürüyüşü güzel kimse için kullanılır.

—ANSİKL. Sülün, Türkiye'nin yerli kuşlarından biridir: bilinen 42 sülün alttüründen biri olan bakır sülününün *(Phasianus colchicus colchicus)* anayurdu Kafkasya ile Karadeniz'in güney ve doğu kıyılarıdır. Sülünde eşey ayrılığı çok belirgindir: dişinin kahverengi tüylü, kısa kuyruklu olmasına karşılık, erkek, madensel parıltılı çeşitli renklerde olabilir, etçikleri parlak kırmızıdır ve kuyruğunun üstünde uzun telekler bulunur. Sülün daha Antikçağ'da Orta Asya'dan Avrupa'ya sokulmuştur; günümüzde birçok Avrupa ülkesinde doğal olarak yaşamakta ve üremektedir. Sülün, temelde, tohumcul ve otçuldur; ama gerektiğinde yiyecek listesine böcekleri, çeşitli omurgasızları da ekleyebilir. Çokeşlidir: dişi, baltalıklarda yerde yuva yapar.

Türkiye'de bulunan bakır sülünü (bu hayvana Bohemya sülünü, asil sülün, siyah yakalı sülün, siyah boyunlu sülün adları da verilir) halkasız sülünlerdendir. Saf ırkına ender rastlanır. Türkiye'de dışarıdan getirilen yumurtalarla üretilen av sülünü, bakır sülünü, çin sülünü *(P. colchicus torquatus)* ve moğol sülününün *(P. colchicus mongolicus)* karışımından oluşur. Av sülünü gündüzcüdür; erkeği ve dişisi yerde yatar. Kanatları küçük olmasına karşın hızlı uçar, ama uzun süre uçamaz.

• *Sülünün yetiştirilmesi.* Sülün yerli bir kuş olmakla birlikte, plansız ve yoğun avlanma nedeniyle Türkiye'de soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıya olan hayvanlardandır. Avrupa ülkelerinin çoğunda yoğun biçimde üretilen bu kuşun, Türkiye'de yok olmaması için zaman zaman dışarıdan alınan yumurtalardan üretim yapılmaktadır. Özellikle Trakya bölgesindeki bazı meraklılar sülünü başarıyla yetiştirmektedir. Ne var ki, daha çok orman kenarlarını seven bu kuşun doğal olarak üremesi ve çoğalması, ancak ormancıların bu işle görevlendirilmesiyle mümkün olabilir.

—Mutf. Sülün hafifçe çürütülmüş olarak yenir. Ancak 15 aylık ya da daha küçük sülünün eti makbuldür; daha sonra eti sertleşir. Genellikle dişi sülünün eti tercih edilir.

SÜLÜN, Afyonkarahisar'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 031 nüf. (1990). — Yakınında, Hisar höyük denilen tepenin yamaçlarında Prymnessos* antik kentinin kalıntıları vardır.

SÜLÜNCÜLÜK a. Sülün yetiştirme.

SÜLÜNGİLLER a. Üyeleri daha çok yerde yaşayan (ama uyumak için tüner), tohumcul ve böcekcil kuş familyası. (Bir kursağı, kısa ve sağlam gagaları vardır; dördüncü parmağı arkada bulunur ve öbür üç parmağın iyice üstündedir. Familyadaki iki yüzü aşkın türden çoğu, kanatları uzun uçma olanağı vermediğinden yerleşik yaşar; hem boy, hem renk bakımından eşey ayrılığı vardır; yavrular yuvada uzun kalmaz ve ayva tüylü olur. Familya dört öbeğe ayrılır: Kuzey Amerika'da yaşayan *Colinus*'lar; bıldırcınlar, keklikler [*Tetragallus*'lar, rulrullar, turaçlar]; sülünler [elli kadar türü vardır: tavuskuşları vb.] Bil. a. *Phasianidae*, tavuksular takımı.)

SÜLÜNLER ya da **KONFERANS adası,** Bidassoa halicinde ada, fransız-ispanyol sınırında, Hendaye ve Irún arasında, yarısı Fransa'nın, yarısı İspanya'nındır. 1659 ağustos-kasım ayları arasında Mazarin ile Luis Méndez de Haro'nun burada düzenledikleri konferans, 7 kasım 1659'da imzalanan Pireneler antlaşması'yla sonuçlandı.

SÜLÜNLÜK a. Sülünlerin üretildiği ve yetiştirildiği yer.

SÜLÜS a. (ar. *sülüs*). *Esk.* Üçte bir.

—Hat. Aklâm-ı sitte denilen altı tür yazıdan biri. (Harflerinin üçte ikisi düz, üçte biri yuvarlağımsı yazıldığından bu adla anılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Nümism. Emeviler döneminde bastırılan bir tür altın sikke. (Velit I'in bastırdıkları 1,385 - 1,410 g ağırlığında, 13-14 mm çapındaydı. Ömer bin Abdülaziz ve daha sonra Yezit II dönemlerinde kesilenler ise 1,300 - 1,405 g ağırlığında, 12-13 mm çapındaydı.)

—ANSİKL. Hat. Abbasiler döneminde, IX. yy.'ın ilk yarısında kûfi yazının değişikliğe uğramasıyla ortaya çıkan sülüs yazı, muhakkak ile büyük benzerlikler gösterir. Sülüste dikey harfler muhakkaka oranla biraz kısa, çanak gibi olan harfler daha derin ve geniştir. Normal olarak 2,5-3 mm genişliğindeki kalemle yazılan bu yazı, muhakkak ile birlikte özellikle XVI. yy.'a değin büyük boy Kuran'ların yazılmasında kullanılmıştır. Daha sonra, muhakkak yazının sayfada çok yer kaplaması nedeniyle sülüs onun yerini almış ve canlılığını günümüze değin sürdürmüştür. Aklâm-ı sittenin temelini oluşturduğu için *ümm ül-hatt* (yazının anası), *mikyâs ül-hatt* (yazının ölçüsü) ve *mizân ül-hatt* (yazının terazisi) gibi adlar alan sülüs, İbni Mukle (X. yy.), İbni Bevvâb (XI. yy.) ve Yakut-ı Mustasimi (XIII. yy.) tarafından geliştirildi. Anadolu'da türk hattatların elinde güzelliğinin doruğuna ulaştı. Bayezit II'nin saray hattatı Şeyh Hamdullah (XV. yy.) bu yazıyı belirli kurallara bağlamaya çalıştı; onun eksiklerini de Hafız Osman tamamlayarak (XVII. yy.) bu alanda okul oluşturdu (günümüzde islam dünyası onun kurduğu okulu izlemektedir). Bu yazının iri kalemle yazılan biçimine *celi sülüs* ya da *sülüs celisi* denir; Mustafa Rakım Efendi'nin, İ. H. Altınbezer'in, Macit Ayral'ın ve Hamit Aytaç'ın levhaları bu türe örnek verilebilir.

SÜLÜSAN a. (ar. *şülüş*'ün ikili çoğulu *şülüşan*). *Esk.* Üç kısımdan ikisi, üçte iki.

SÜLVAN ya da **SÜLVANE** a. (ar. *sülvan, sülvane*). *Esk.* Kalbe ferahlık veren, iç açan ilaç.

SÜM a. (fars. *süm*). *Esk.* Toynak, dört ayaklı hayvanların tırnağı.

SÜMA a. (ar. *sem*ᶜ, işitme'den *süm*ᶜa). *Esk.* Başkaları duysun, işitsin diye yapılan iş, gösteriş.

SÜMBÜL a. (fars. *sünbül*). Akdeniz ve Ortadoğu kökenli, çok gösterişli salkım çiçekli, soğanlı otsu bitki. (Bil. a. *Hyacinthus;* üçü Güney ve tropikal Afrika'da yaşayan 30 türü vardır; zambakgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—*Esk.* **1.** Güzellerin saçının kıvrımı. **—2.** *Sümbül-zer*, sümbül bahçesi. ‖ *Sümbül-i sirab*, yeni açmış sümbül. ‖ *Sümbül-i ter*, ayva tüyü, yanaktaki ince tüy.

—Bot. *Cap sümbülü, Gallionia candicans*'ın yaygın adı. ‖ *İspanya* ya da *Pireneler sümbülü, Bimeura amethystina*'nın diğer adı. ‖ *Misk kokulu sümbül, Siena sümbülü, Muscari moschatum* ve *M. monstrosum*'un diğer adları. ‖ *Orman sümbülü* ya da *yaban sümbülü*, kır sümbülünün diğer adı. ‖ *Su sümbülü* → SU-SÜMBÜLÜ.

—Esk. giy. *Kapatma sümbül saksısı* → KAPATMA.

—Süslem. sant. *Sümbül ebrusu*, sümbül biçiminde çiçek motifli ebrulara verilen ad.

—ANSİKL. Sümbüllerin *(Hyacinthus)* yaprakları az ya da çok uzundur, çiçek sapı basit bir çiçek salkımı taşır. Bunlar, güzel ve canlı renkleri, keskin kokuları ve erken çiçek açmaları nedeniyle aranılan süs bitkileridir. Adi sümbülün *(Hyacinthus orientalis)* pek çok çeşidi vardır. Bahçelerde ya da apartmanlarda (saksıda, sürahide, yosun içinde) yetiştirilir.

—Halk hek. Anadolu dağlarında yetişen ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen sümbülün *(Hyacinthus orientalis)* soğanı ezilerek sütte pişirilir ve dıştan merhem halinde çıban üzerine yumuşatıcı ve açıcı olarak uygulanır. Sümbülün tohumları eskiden iştah açıcı olarak ya da sarılık ve belsoğukluğu tedavisinde kullanılırdı.

SÜMBÜL dağı, D. Anadolu bölgesinin Hakkâri bölümünde dağlık kütle (3 467 m). Hakkâri il merkezinin yaklaşık 6 km G.-D.'sunda, Zap ırmağının sol kıyısında dik yamaçlarla yükselir. Buzul (esk. Cilo) dağının batı uzantısını oluşturan kütlenin yapısında kuvvetle kıvrılmış Eosen, Kretase, Jura oluşukları başlıca yeri tutar.

SÜMBÜLE ya da **SÜNBÜLE** a. (ar. *sünbüle*). *Esk.* Başak burcu.

sülüs yazı örneği

sülüs hat (üstte ve altta)
Kuran (XVI. yy.)
Süleymaniye kütüphanesi
İstanbul

—Süslem. sant. Osmanlı döneminde kullanılan başak biçiminde bezeme öğesi.

SÜMBÜLİ sıf. (fars. *sünbül* ve ar. *-î*'den *sünbülî*). *Esk.* **1.** Yağmursuz fakat kapalı hava için kullanılır. **—2.** Sümbülle ilgili.
—Hat. Hattat Arif Hikmet Bey'in (öl. 1918) buluşu olan bir yazı biçimi. (Harfleri sümbüle benzeyen bu yazı, yalnızca kimi kişi ve kitap adlarının yazımında kullanılmıştır.)

SÜMBÜLTEBER a. *Polianthes* cinsinden, Meksika kökenli süs bitkisi. (Bil. a. *Polianthes tuberosa;* zambakgiller familyası.)
—ANSİKL. Sümbülteber iri soğanlı çok güzel bir süs bitkisidir. Kökten süren şerit yaprakları, ucunda çiçeklerin bulunduğu 1 m boyundaki çiçek sapını dipte rozet gibi sarar; sapın ucunda salkım halinde toplu bulunan çiçekler duru beyaz renkli ve keskin kokuludur. Yalnız Akdeniz kıyılarında yetişebilen bu bitki şimdi Avrupa'da parfümcülükte kullanılmak için de yetiştirilmektedir. Her soğan ancak bir kez çiçek açar.

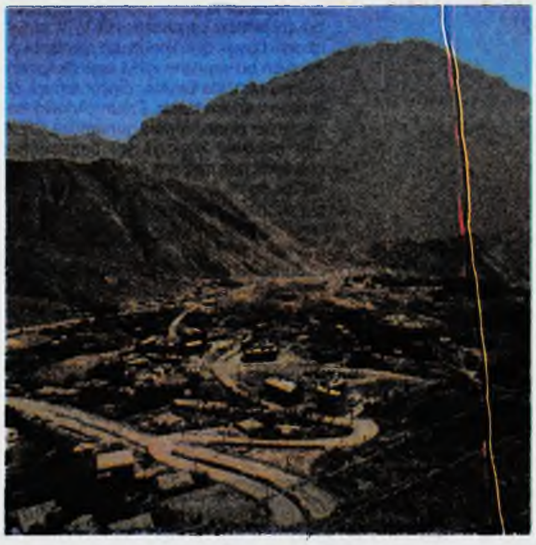
SÜMEK a. Eğirilmek üzere temizlenip taranmış yün topağı.

SÜMEN → SUMEN.

SÜMEN (Meriç), türk balerin (İstanbul 1943). Ankara Devlet konservatuvarı bale bölümü'nü bitirdikten (1961-1962) sonra, Devlet opera ve balesi'nde dansçı olarak çalışmaya başladı. 1965 yılında Sofya Devlet balesi'nde konuk balerin olarak *Giselle*'de rol aldı. Daha sonra Rusya, Polonya, Japonya, Danimarka, İngiltere gibi ülkelerde sahneye çıktı. Uluslararası bale yarışmalarında birçok kez jüri üyesi olarak Türkiye'yi temsil etti. 1981 yılında "devlet sanatçısı" unvanını aldı. Daha sonra Devlet opera ve balesi genel sanat yönetmenliği görevine getirildi (1987-1991). Bir yıl Rusya'da kalarak Bolşoy koregrafi okulu'nda eğitim gördü (1984). Daha sonra Moskova koregrafi okulu'nu bitirdi (1987). Rol aldığı yapıtlardan başlıcaları: *Uyuyan güzel, Faust, Kuğu gölü, Pagodalar prensi, Romeo ve Juliet, Antonius ve Kleopatra, Don Kişot, Carmen.*

SÜMER. Tar. coğ. Aşağı Mezopotamya'da, Dicle ile Fırat nehirlerinin aşağı çığırları arasında kalan bölge; Akkad ülkesinin güneyi (bugün Güney Irak). Tarihöncesi'nden başlayarak yerleşim alanı olan bölgenin önemli kentleri Nippur, Ur, Uruk, Larsa ve Lagaş idi.
• *Tarih* → MEZOPOTAMYA.
• *Arkeoloji araştırmaları.* Bölgedeki ilk araştırmaları 1849'da ingiliz W. K. Loftus (Uruk ve Ur'da), 1854'te de İngiltere'nin Basra konsolosu J. E. Taylor başlattılar. Bir sümer höyüğünde ilk sistemli kazılar ise, 1877'den başlayarak Tello'da (eski Girsu) çalışan ve Sümerler'in kimliğinin belirlenmesinde çok önemli katkıları olan, Fransa'nın Basra konsolosu E. de Sarzec tarafından gerçekleştirildi. Bu kazılarda ortaya çıkarılan buluntuların büyük bir bölümü (Gudea heykelleri) Paris'e gönderilerek Louvre müzesi'nin Eski şark eserleri bölümü'ne kondu. Sümer ülkesinde gerçekleştirilen arkeoloji araştırmaları XIX. yy. sonlarından başlayarak yoğunluk kazandı (Nippur, ardından Uruk, Ur, Larsa, Eridu, tel Ebu-Selebih, İsin). Bu kazıların en etkileyici sonuçlarından biri, Sir Leonard Woolley'in Ur'da ortaya çıkardığı kral mezarlarıdır (1922).
• *Sanat.* El-Ubeyd kültüründen sümer kültürüne geçiş (İ.Ö. IV. binyıl) kesintisiz olarak gerçekleşmişse de dar anlamda bir sümer kültüründen ya da uygarlığından ancak İ.Ö. III. binyıl'ın ikinci çeyreğinden, yani sümerce metinlerin ortaya çıkışından sonra söz edilebilir. Daha önce kullanılan piktogramlarla ilgili dil çözülememiştir; ancak İ.Ö. IV. binyıl'ın sonu ile III. binyıl'ın ilk yüzyılları arasında görülen süreklilik, bu dönemin de sümer kültürü ve tarihi kapsamında incilenmesini sağlamaktadır. III. Ur hanedanınca kurulan son sümer devleti İ.Ö. III. binyıl'ın sonunda Elamlılar'ca yıkıldı. Bu tarihler arasında, sümer sanatının üç aşamada geliştiği kabul edilir: Uruk ve Cemdet-Nasr dönemi de denilen bir oluşum evresi (İ.Ö. IV. binyıl sonu - III. binyıl başı), Erken (Arkaik) hanedanlar ya da Sümer dönemi denilen bir gelişme evresi (İ.Ö. III. binyıl'ın ilk yarısı) ve Mezopotamya'nın Akkad krallarınca yönetiminden sonra gelen son dönem ya da Yenisümer dönemi (İ.Ö. III. binyıl sonu). Ancak bu arkeolojik ya da siyasal nitelikli ayrımlara karşılık, sümer sanatı İ.Ö. III. binyıl boyunca varlığını sürdürmüştür. Taşın azlığı yüzünden o döneme değin ancak kile biçim vermeyi bilen ülke sanatçılarının taş oymacılığına yönelmeleriyle sümer sanatının ilk örnekleri görülmeye başladı. Sümerli sanatçılar tamoyma ya da kabartma olarak önemli yapıtlar verdiler (Uruk'ta ele geçen kadın başı, çeşitli hayvan heykelleri, Uruk vazosu'nun kabartmaları, "Aslan avı" steli [Bağdat müzesi]). Erken (Arkaik) hanedanlar döneminde (İ.Ö. III. binyıl'ın ilk yarısı), dinsel gereksinimler sonucu, dua eden kişileri canlandıran heykelcikler üretilmeye başlandı. Çok değişik üsluplarda olabilen bu heykelcikler, hacim çözümlemesi bakımından da oldukça başarılıdır. İ.Ö. III. binyıl sonlarında, III. Ur hanedanı ya da Yenisümer döneminde, yaratıcılık yerini kuru bir akademiciliğe bırakmıştır. Sümerler, büyük boy heykellerin yanı sıra, İ.Ö. IV. binyıl'dan başlayarak silindir mühürlerin yaygınlaşmasına koşut olarak, mühür kazıma sanatında da büyük başarı gösterdiler. Belgeleri damgalamak için yapılan, kazıma figürlerle kaplı bu tür mühürler, ıslak kil üzerinde yuvarlatılarak kullanılıyordu. Sümerli taş oymacılar, bu çok küçük yüzeylerde olağanüstü bir ustalık ve yaratıcılık ortaya koymuşlardır. Geniş kitlelere yayılmak üzere tasarlanmış olan bu betim ve işaretlere (gerçek anlamda bir matbaa ürünü olarak da nitelenebilir) gerek silindir mühürlerde, gerekse bunların basıldığı tablet ve damgaların üzerinde çokça rastlanmaktadır. Bu mühürler ülke ekonomisinin ve sümer sanatının bilinmesinde temel bir kaynak oluşturmuştur.

Sümerler'in mimarlığına ilişkin veriler ise daha kısıtlıdır; bu alanda en eski örnek Eridu'da, temelleri Cemdet-Nasr dönemine değin inen ve üst üste 18 kez kurulan bir tapınak kalıntısıdır. Uruk kentinde, İ.Ö. IV. binyıl sonlarından başlayarak, duvar-

Sümbül dağı
Hakkâri

Meriç Sümen

SÜMER SANATI

çiçekli bir bitkiye dayanmış koç
Ur'daki bir kral mezarında ele geçen heykelcik (altın, lacivert taşı, deniz kabuğu, gümüş)
İ.Ö. III. binyıl'ın ilk yarısı
British Museum, Londra

British Museum

"Büyük Şarkıcı" Ur-Nina
Mari'de ele geçen
Sargonöncesi döneme ait alçıtaşı heykelcik
İ.Ö. III. binyıl'ın ilk yarısı
Ulusal müze, Şam

Giraudon

kurban sahnesi
Mari sarayı'nda ele geçen bir duvar resminden ayrıntı
İ.Ö. XVIII. yy.
Arkeoloji müzesi, Halep

Giraudon

ları mozaiklerle süslü, pişmemiş tuğladan büyük binalar yapılmıştır. İ.Ö. V.-IV. binyıl'lardaki büyük özel konutların planlarını yineleyen bu yapıların işlevi kesinlik kazanmamış olmakla birlikte, dinsel amaçlı oldukları sanılmaktadır. Erken (Arkaik) hanedanlar döneminden günümüze, dinle ilgili oldukları kuşkuya yer bırakmayan, çok yıkık pek çok anıt kalmıştır. İlk ziggurat*lar ya da çok katlı kuleler ise, ancak İ.Ö. III. binyıl'ın sonunda, III. Ur hanedanına bağlı son krallar tarafından yaptırılmıştır.

Sümerler kuyumculuk alanında da çok başarılıydılar. Ur hükümdarlarına ait birçok mezarda (I. hanedan, İ.Ö. III. binyıl ortaları) altın ve lacivert taşından yapılmış takılar ele geçmiştir. Bunların bir bölümü, o dönemde başka hiçbir yerde bilinmeyen filigran ve taneleme teknikleriyle yapılmış motiflerle süslüdür.

Ayetullah Sümer *Boğaz'dan*

Tüm bu alanlarda, İ.Ö. III. binyıl boyunca büyük bir özgünlük ve canlılık gösteren sümer sanatı, eski Yakındoğu sanatını güçlü bir biçimde etkilemiş, izleri İran yaylası içlerine ve Orta Asya sınırlarına değin uzanmıştır. Bu sanat ayrıca, hellenistik kültürün Büyük İskender'in fethiyle bölgeye egemen olmasına değin Mezopotamya'ya da silinmez bir biçimde damgasını vurmuştur.

Güner Sümer

SÜMER (Ayetullah), türk ressam (İzmir 1905-İstanbul 1979). Théophile Berengier'den özel resim dersleri aldı, Paris'te on yıl fresk çalışması yaptı. Türkiye'ye dönüşünde (1938), İstanbul Güzel sanatlar akademisi öğretim üyeliğine atandı ve kurduğu fresk atölyesini 38 yıl yönetti. 1971'de emekli oldu. İlk sergisini Paris'te açtı, gümüş madalya kazandı (1932). Doğalcı, yalın bir anlatım biçemini benimsedi. Halkevleri tarafından Anadolu'ya gönderildi (1939); Afyon görünümlerini çizdi. Daha sonra natürmort ve portre çalışmalarına yöneldi. Atatürk ve İnönü'nün birçok tablosunu yaptı. Genellikle koyu tonların egemen olduğu resimlerindeki buğulu atmosfer, onun karamsar ve içedönük dünyasını yansıtır. *Bir İstanbul manzarası* (1943), *Kitaplar hayatın masalı* (1951), *Bakır kaplar* (1955) vb. yapıtları İstanbul Resim ve heykel müzesi'ndedir.

Dinçer Sümer

SÜMER (Güner), türk tiyatro yönetmeni, yazar (Ankara 1936 -*ay y.* 1977). Yazar Adalet Ağaoğlu'nun kardeşi. Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi'nde öğrenciyken amatör olarak sahneye çıktı. 1961'de tiyatro öğrenimi için Paris'e giderek Dullin okulu'nda öğrenim gördü, ayrıca Jean-Louis Barrault, Jean Vilar, Georges Wilson'un yanında asistanlık yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra Asaf Çiyiltepe ile birlikte Arena, 1963'ten başlayarak da Ankara Sanat tiyatrolarında oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı. Çiyiltepe'nin ölümü üzerine AST'nin genel sanat yönetmenliğini üstlendi. Sahneye koyduğu *Gizli ordu, Mezarsız ölüler, Ayak-bacak fabrikası, Küçük burjuvalar, Durand bulvarı, Eskici dükkânı* vb. oyunlarla yeni bir seyirci tabanı oluşturan Sümer, halkın sorunlarına yönelen ve gündelik yaşamın gerçekleriyle bütünleşen bir tiyatro anlayışına öncülük etti. *Yarın cumartesi* (1960), *Bozuk düzen* (1965), *Baba ile oğul* (1984), *Hüzzam* (1985) adlı oyunları ödenekli ve özel tiyatrolarda oynandı.

SÜMER (Dinçer), türk tiyatro oyuncusu, yönetmen, yazar (İzmir 1938). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nü bitirdi (1960). Devlet tiyatrosu'nda oyuncu, yönetmen ve dramaturg olarak çalıştı. *Altın kalpli kız* (1970), *Kâtip çıkmazı* (1971), *Eski fotoğraflar* (1976), *Gecenin kulları* (1987), *Maviydi bisikletim* (1987) vb. oyunları Devlet ve İstanbul Şehir tiyatrolarında oynandı.

Sümerbank, tüzelkişiliği olan, çalışmalarında özerk, sorumluluğu sermayesiyle sınırlı bir İktisadi devlet teşekkülü. Ulusal ekonominin hedeflerine uygun olarak verimlilik ve kârlılık ilkeleri doğrultusunda çalışmak, sermaye birikimine yardım etmek, daha fazla yatırım kaynağı oluşturmak, başta tekstil ve giyim sanayisi olmak üzere imalat sanayisi alanlarında yatırım, kuruculuk, işletmecilik ve bankacılık yapmak, her türlü mal ve hizmetin üretimi, pazarlanması, dışsatımı ve dışalımı hizmetlerini yürütmek amacıyla, 11 temmuz 1933 tarih ve 2262 sayılı yasa'yla, 20 milyon TL sermayesinin tamamı Hazine tarafından karşılanarak kuruldu. 1938'de yürürlüğe giren 3460 sayılı yasa'yla İktisadi devlet teşekkülü konumuna getirildi. Başlıca görevleri: çalışma konuları ile ilgili fabrika ve öteki sanayi ve ticari tesislerin etüt ve projelerini hazırlamak ve kurmak; her türlü mamul, yarı mamul ve hammadde üretmek; gerektiğinde sanayi girdilerinin yurtiçinden ya da yurtdışından alımını ve satımını yapmak; Banka kaynaklarının kalkınma planı ve yıllık programların hedeflerine uygun olarak kullanılmasını ve selektif kredi politikasının etkin bir biçimde uygulanmasını sağlamak amacıyla başta tekstil, giyim ve deri sanayisi olmak üzere etkinlik alanlarına giren konularda bankacılık, kredi işlemleri, sigorta acentalığı yapmak, bu konuda yurtiçinde ve gerektiğinde yurtdışında şubeler açmak, temsilcilikler kurmak, katılımda bulunmak; bilgi ve teknoloji satmak ve satın almak, mühendislik ve müşavirlik hizmetleri yapmaktır. Kurumun Merkez kuruluşu, Yönetim kurulu ve Genel müdürlükten oluşur. Kuruluşunda, Devlet sanayi ofisi'nden devraldığı Bakırköy pamuklu dokuma, Feshane (Defterdar) yünlü dokuma, Hereke ipekli ve yünlü dokuma, Beykoz deri ve kundura fabrikalarıyla çalışmaya başlayan Sümerbank, yalnız tekstil alanında değil, ülke ekonomisinin gereksinim duyduğu birçok temel sanayi kolunu kurup geliştirdi, nitelikli işgücü yetiştirerek türk sanayisinin "okulu" oldu: Karabük demir-çelik, Selüloz ve kâğıt işletmeleri (SEKA), Sivas Çimento fabrikası, Filyos ateş tuğlası, Yarımca seramik sanayii, Bolu lamine ve lif sanayii, Sümerbank'ın ekonomiye kazandırıp sonradan başka kuruluşlara devrettiği kuruluşlardır. Günümüzde Sümerbank'ın 437'si satış mağazası, 2'si satınalma işletmesi, biri araştırma işletmesi olmak üzere toplam 33 işletmesi, 6 anonim şirketi, 47 banka şubesi ve 35 000 çalışanı bulunmaktadır. Bu konumuyla Sümerbank, sanayi alanında dokuma ve giyim, porselen, deri, besin, kimya sanayileri dallarında etkinlik göstermekte; bankacılık alanında da bir yandan küçük tasarrufları yatırımlara yöneltirken bir yandan da kendi kuruluşlarının bankacılık hizmetlerini görmektedir.

Sümerbank bünyesindeki müesseseler ve bunların kuruluş yılları şöyledir: *Pamuklu müesseseleri.* Adana Pamuklu sanayi (1946), Adıyaman Pamuklu sanayii (1967), Bakırköy konfeksiyon sanayii (1850'de kuruldu, 1933'te Sümerbank'a devredildi) Denizli Pamuklu sanayii (1953), Diyarbakır Pamuklu sanayii (1974), Ereğli* Pamuklu sanayii (1937), İzmir* Basma sanayii (1953), Kahramanmaraş* Pamuklu sanayii (1968), Karaman* pamuklu sanayii (1955), Kayseri* Pamuklu sanayii (1935), Malatya* Pamuklu sanayii (1939), Nazilli* Basma sanayii (1937), Nevşehir Pamuklu sanayii (1967). Kurulduğu ilk yıllarda yalnızca pamuklu dokuma üretimi yapan Sümerbank'ın, o dönemde 60 dokuma tezgâhı ve 3 200 iğ'i varken, günümüzde iğ sayısı 540 960'a, tezgâh sayısı 6 188'e çıkmıştır. Sümerbank'ın pamuklu dokuma kapasitesi yılda 276 milyon m pamuklu dokuma ve 69 000 ton pamuk ipliğidir. Pamuk ipliği üretimi, Türkiye toplam pamuk ipliği üretiminin % 8.9, pamuklu dokuma üretimi de Türkiye toplam pamuklu dokuma üretiminin % 16,6'sıdır.

Yünlü müesseseleri Defterdar* yünlü sanayii (1836'da Feshane adıyla kuruldu, 1933'te Sümerbank'a devredildi, 1986'da kapatıldı). Hereke* yünlü sanayii (1843'te kuruldu, 1933'te Sümerbank'a devredildi), Merinos* yünlü sanayii (1938), Taşköprü* kendir sanayii (1947) müesseseleri. Toplam iğ sayısı 22 208, tezgâh sayısı 191 olan Sümerbank yün ipliği ve yünlü dokuma grubunda kadın ve erkek kostümlük kumaşları; yün ve tiftik battaniyeler; yünlü perdelikler, döşemelikler; hazırgiyim birimlerinde de yünlü kadın-erkek-çocuk giysileri üretilmektedir. Sümerbank'ın yün ipliği ve yünlü dokuma üretimi, Türkiye'nin toplam yün ipliği üretiminin % 4,2'sini, yünlü dokuma üretiminin ise % 8,4'ünü karşılamaktadır.

Halıcılık müesseseleri. Bünyan* halıcılık ve battaniye sanayii (1927), Diyarbakır Halıcılık sanayii (1954), Hereke halı fabrikası, Isparta Halıcılık (1926'da kuruldu, 1943'te Sümerbank'a devredildi) müesseseleri. Sümerbank'ın bu 4 halıcılık müessesesinin yıllık üretim kapasiteleri toplam 3 927 ton el ve makine halısı ipliği ve 672 000 m^2 halıdır. Türkiye üretimindeki payları, el ve makine halısında % 3'dür.

Deri ve kundura müesseseleri. Beykoz* deri ve kundura sanayii (1810'da bir tabakhane olarak kuruldu, 1812'de devletçe satın alındı, 1933'te Sümerbank'a devredildi), Van* Deri ve kundura sanayii (1982), Tercan ayakkabı işletmesi (1982), Sarıkamış ayakkabı işletmesi (1982) müesseseleri. Sümerbank bu sanayii kolunda, yılda toplam 6,9 milyon çift kadın-erkek-çocuk kundurası, 750 ton kösele, 4 milyon m sentetik deri ve 9 000 ton valeks üretim kapasitesine sahiptir. Türkiye üretim payları içindeki yeri, ayakkabı'da % 5,7, valekste ise % 75'dir.

Öteki müesseseler. Adana Pamuk satın alma ve çırçır fabrikaları müessesesi (1949'da kuruldu, yılda 35 000 ton kütlü pamuk işleyebilir), Gemlik sungipek ve viskon mamulleri sanayii müessesesi (1938'de kuruldu, yıllık kapasitesi 6 400 ton viskon, 5 120 ton selofan'dır), Tarsus* mensucat boyaları sanayii müessesesi (1966'da kuruldu, yılda 600 ton azo boyaları, 1 050 ton kükürt boyaları kapasiteye sahiptir), Yıldız* çini ve porselen sanayii müessesesi (1892'de kuruldu, 1909'da kapatıldı, 1960'ta Sümerbank'a bağlı olarak yeniden açıldı; üretim kapasitesi 1 460 000 parça/yıl porselendir), Sümerbank pazarlama müessesesi (Sümerbank'ın kuruluşunun ilk yıllarında Yerli mallar pazarı adıyla kuruldu, 1946'da müessese konumuna getirildi), Araştırma, geliştirme ve eğitim müessesesi (1972'de çalışmaya başladı. Eğitim çalışmalarını iş başında eğitim, yurtiçinde ve yurtdışında öğrenci okutma biçiminde yürütmektedir), Satın alma müessesesi.

Sümerbank müesseselerine bağlı fabrikalar. Çanakkale Sentetik deri fabrikası (Beykoz deri ve kundura sanayii müessesesine bağlı olarak çalışan fabrika, 1982'de işletmeye açıldı. Okul çantası, valiz, çadır, yağmurluk vb. sentetik deri

ürünleri üretir. Yıllık kapasitesi 4 milyon m sentetik deridir); Pertek halı ipliği fabrikası (Bünyan halıcılık ve battaniye sanayii müessesesine bağlı olarak çalışan fabrikanın yıllık üretim kapasitesi 960 ton ipliktir); Salihli palamut ve valeks fabrikası (1955'te kuruldu, 1961'de Sümerbank'a devredildi. Yıllık kapasitesi deri ve kösele sanayisinde sepi maddesi olarak kullanılan valeks üretmektedir. Yıllık üretim kapasitesi 9 000 ton/yıl valekstir); Sarıkamış ayakkabı fabrikası (1983'te işletmeye açıldı. Van Deri ve kundura sanayii müessesesi'ne bağlı olarak çalışmakta, askeri ve sivil bot üretmektedir. Yıllık kapasitesi 1 milyon çift askeri ve sivil bottur); Tercan ayakkabı fabrikası (1983'te Van Deri ve kundura sanayii müessesesine bağlı olarak çalışmaya başlayan fabrikanın yıllık kapasitesi 1 milyon çift kadın ayakkabısıdır).

Sümerbank'ın bağlı ortaklıkları. Antalya Pamuklu dokuma sanayii taş (Sümerbank'ın % 81,6 payla ortak olduğu kuruluş yılda 1 300 ton iplik, 8 milyon m dokuma, 9 milyon m terbiye üretebilecek kapasitedir); Bergama pamuk ipliği ve dokuma sanayii taş (yılda 1 000 ton iplik, 10 milyon m terbiye, 10,8 milyon m dokuma, 990 000 parça hazırgiyim üretim kapasitesi olan kuruluşta Sümerbank'ın sermaye payı % 72,3'tür); Manisa Pamuklu mensucat taş (yıllık kapasitesi 1 580 top iplik, 8,1 milyon m dokuma, 7,9 milyon m terbiye, 240 000 parça hazırgiyim olan kuruluşta, Sümerbank % 84,5 payla katılmıştır); Türkiye Yapağı ve tiftik aş (1955'te kurulan 1984'te Sümerbank'ın bağlı ortaklığı konumuna getirilen kuruluşta Sümerbank'ın payı % 99'dur. 840 ton/yıl halı ipliği, 650 ton/yıl tiftik tops üretim kapasitesine sahiptir).

Sümerbank bankacılığı. Sümerbank müessese, fabrika ve bağlı kuruluşlarının yatırımları için gerekli finansal kaynaklar, Sümerbank'ın bankacılık hizmetleriyle karşılanmaktadır. 1933'te Milli ticaret bankası olarak kurulan Sümerbank'ın ana hissedarı Başbakanlık kamu ortaklığı idaresi'dir. Bankanın ülke çapında yaygın 47 şubesinde 1991 yılında 744 kişi çalışmaktaydı.

Sümerbank'ın katılımı bulunan kuruluşlar. Tekstil: Aydın tekstil aş, Balıkesir Pamuklu dokuma sanayii aş, Sidaş (Sıvas Dokuma sanayii aş), Yifaş (Yeşilyurt tekstil sanayii aş), Güney sanayii işletmesi aş, Van Yün ipliği sanayii aş. *Bankalar:* TC Merkez bankası aş, T. Emlak kredi bankası aş, T. Vakıflar bankası tao, T. Halk bankası aş, T. Ticaret bankası aş, Desiyab. *Kimya:* T. Gübre sanayii aş, Basf-Sümerbank T. kimya sanayii aş, T. Petrolleri ao, Sifaş (Sentetik iplik fabrikası aş), Soda sanayii aş. *Toprak:* T. Çimento sanayii taş, Kütahya Porselen sanayii aş, Tug-San Gemerek ticaret ve sanayii aş. *Demir-Çelik:* Ereğli demir-çelik fabrikaları taş, Mannesman -Sümerbank boru endüstrisi taş, Taksan (Takım tezgâhları sanayii aş). *Çeşitli:* Kıbrıs holding, Umumi mağazalar taş, Gıma, Türk Arap pazarlama aş, Güven sigorta aş, T. Şeker fabrikaları aş vb.

Sümerbank'ın özelleştirilmesi. 1987'de, 3291 sayılı Kamu iktisadi teşebbüslerinin özelleştirilmesi hakkındaki kanun çerçevesi içinde Bakanlar kurulu kararıyla Sümerbank'ın özelleştirilmesine karar verilerek, kuruluşun bağlı olduğu bakanlıkla ilişkisi kesildi ve idari yönden Başbakanlık'a bağlandı. Sümerbank'taki devlete ait hisselerin tamamı bedel alınmadan Toplu konut ve kamu ortaklığı idaresi'ne devredildi. Şubat 1989'da, Sümerbank satışının nasıl yapılandırılacağı konusunda ön danışmanlık anlaşması yabancı danışmanlık kuruluşları Barclays, de Zoete Wedd, Coopers, Lybrand ve Uluslararası endüstri ve ticaret bankası konsorsiyumu ile Toplu konut ve kamu ortaklığı idaresi arasında imzalandı.

SÜMERCE a. Mezopotamya'nın güneyinde III. binyıl'da konuşulmuş olan en eski yazılı dil.

—ANSİKL. Sümercenin tarihinde 4 dönem ayırt edilir: 1. arkaik dönem (3100-2500) yalnızca birkaç idari ve ticari metin aracılığıyla bilinir; 2. klasik döneme ilişkin kaynaklar çeşitlidir: yasa, ticaret ve yönetim metinleri, genellikle bir dileğin sözkonusu edildiği krallık metinleri, özel ve resmi mektuplar; 3. 2300'den 2000'e dek Akkad hegemonyası, sümercenin gelişmelerine son verdi ve bu dil yalnızca Sümer'de konuşuldu; 4. 2000'den sonra sümerce konuşma dili olmaktan çıktı, ama çivi yazısı kullanımının sonuna, yani hıristiyanlık dönemine dek yazılmaya devam etti. Bu dönemden kalma, çoğu kez iki dilli (babil-sümerce) birçok metin (yasa, yönetim, krallık yazıtı) vardır. O döneme dek sözlü olarak aktarılan edebiyat metinleri de (mitler ve destanlar, ilahiler, atasözleri vb.) dördüncü dönemin başlarında yazıya geçirildi.

Sümerce bitişimli bir dildir. Adla fiil arasında bir ayrım yapmaz (bunlar birbirlerinden ekler ve sözcüklerin sırasıyla ayrılır). Fiil çekimi çok karmaşıktır (köke bitiştirilen çok sayıda ek vardır). Birçok karşılaştırmaya rağmen (özellikle altay dilleri, dravid dili, bantu ve brahui) bugüne dek sümerceyle bilinen öteki diller arasında bir akrabalık kanıtlanamamıştır.

SÜMEROLOG a. (ing. *sumerolog*). Sümer dili ve tarihi üzerine araştırma yapan bilim adamı.

SÜMKÜRME a. Sümkürmek eylemi.

SÜMKÜRMEK gçz. f. Soluğu burundan hızla vererek burunda biriken sümüğü dışarı atmak.

◆ **sümkürtmek** ettirg. f. *Bir kimseyi sümkürtmek,* onun sümkürmesini sağlatmak.

SÜMKÜRTMEK → SÜMKÜRMEK.

SÜMMAK a. (ar. *summak*). *Esk.* Somak.

SÜMMANİ Narmanlı, asıl adı **Hüseyin,** türk halk şairi (Narman,Erzurum, 1862 -ay. y. 1914). Çobanlık yaptı. Ardahan, Çıldır, Posof, Kars'ta bulundu; Kafkas kentlerine, Kırım'a gitti. Koşmaları ve hayali sevgilisi Gülperi'yi bulmak için atıldığı serüvenleri konu edinen türkülü halk hikâyesi ün kazandı. (→Kayn.)

Sümmani ile Gülperi, türkülü halk hikâyesi. Kahramanı halk şairi Narmanlı Sümmani*'dir. Hikâyeye göre gençliğinde çobanlık yapan şaire düşünde gördüğü üç derviş Çinimaçin'de Bedahşan kentinde yaşayan Abbas Han kızı Gülperi'yi gösterir, aşk badesi içirirler. Gülperi'ye bakarken gözlerini kırpmaması ve uyandıktan sonra gördüklerini üç ay kimseye anlatmaması gereken delikanlı bunları yapmadığı için uzun yolculuklara çıkar, ancak Gülperi'yi bulamaz; iki sevgili birbirine kavuşamadan ölür.

SÜMME be. (ar. *şümme*). *Esk.* **1.** Sonra. **—2.** Tekrar tekrar.

SÜMMEK g. f. *Esk.* **1.** Bir hayvan yavrusundan söz ederken, anasının memesini başıyla ya da burnuyla hafifçe vurarak emmek. **—2.** Bir kimseyi hoyratça itip kakmak.

SÜMMETEDARİK sıf. ve be. (ar. *şümme* ve *tedārük*'ten *şümme-tedārük*). *Esk.* Son anda yapılan ya da düşünülen; iş yapmış görünmek için yapılan.

SÜMPARE a. (fars. *süm,* toynak ve *pare*'den *süm-pāre*). *Esk.* Zımpara.

SÜMRE ya da **SÜMRET** a. (ar. *sümre, sümret*). *Esk.* Karayağızlık, esmerlik.

SÜMSÜK sıf. Uyuşuk, pısırık, beceriksiz kimse için kullanılır.

SÜMSÜKGİLLER a. Üyeleri aerodinamik gövdeli, kalın gagalı, sivri kuyruklu, perdeayaklı deniz kuşları familyası. (Bütün tropikal ve ılıman kıyı bölgelerinde bulunur. Bil. a. *Sulidae;* pelikansılar takımı.)

SÜMSÜKKUŞU a. Sümsükgiller familyasından, beyaz renkli, büyük cüsseli, iyi uçucu denizkuşlarının ortak adı. (Kanatlarının ucu siyah, boynu turuncu sarı, gagası iri, ayakları perdeli, kuyruğu uçarken sivridir. Çoğu tropikal bölgelerde olmak üzere 9 türü vardır. Ilıman bölgelerde bulunan başlıca türü Bassan sümsüğüdür. Sümsükgiller familyası; pelikansılar takımı. 3 kg için 90 cm boy.)

—ANSİKL. Bassan sümsüğü *(Sula bassana)* ilkbaharda, Avrupa ya da Kanada kıyılarında, yalıyarlarda ya da ıssız adalarda yuva yapar. (Kalabalık bir sürü Bretagne'da Sept-Iles rezervinde yuvalanır.) Yılın geri kalan kısmını açık denizde geçirir, 20-40 m yukarıdan ringa, mezgit ve uskumru sürülerine dalar, sonra su yüzüne çıkarak yeniden yukarıda daireler çizer. Erkek ve dişi, 42 gün boyunca sırayla kuluçkaya yatar, ayaklarının perdesi altında tek yumurta bulunur; çıplak doğan yavru sümsük iki buçuk ay yuvada kalır, sonra uzun bir kış göçüne başlamak üzere denize açılır.

SÜMSÜKLEŞMEK gçz. f. Sümsük bir kimse gibi davranmaya başlamak.

SÜMSÜKLÜK a. **1.** Sümsük bir kimsenin niteliği. **—2.** *Sümsüklük etmek,* beceriksizce, pısırıkça davranmak.

SÜMUM çoğl. a. (ar. *semm*'in çoğl. *sümūm*). *Esk.* Zehirler.

SÜMUT çoğl. a. (ar. *simāt*'ın çoğl. *sümut*). *Esk.* **1.** Sofralar, yemek masaları. **—2.** Sıralar, diziler.

SÜMÜK a. Tıp. Yumurta akı gibi akıcı, fakat normal mukustan daha yoğun saydam sıvı. (Normalde bazı mukozalar tarafından salgılanır [dölyatağı boynu], patalojik durumlarda, çeşitli yerlerdeki deri ve mukozalardan akar.)

—Tıp. tar. Eski tıptaki dört suyuktan biri.

SÜMÜKLÜ sıf. **1.** Üzerine sümük bulaşmış olan: *Sümüklü mendilleri kaynatmak.* **—2.** Burnundan sürekli sümük akan kimse için kullanılır. **—3.** *Sümüklü böcek* → SÜMÜKLÜBÖCEK.

SÜMÜKLÜBÖCEĞİMSİ sıf. Sümüklüböcek biçiminde olan.

SÜMÜKLÜBÖCEK a. **1.** Akciğerliler *(Pulmonata)* altsınıfının sümüklüböcekgiller *(Limacidae)* familyası üyelerinin ortak adı. (Eşanl. SÜLÜKSALYANGOZU.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Tarla sümüklüböceği,* tarla ve bostanlara büyük zarar veren sümüklüböcek türü. (Bil. a. *Agriolimax agrestis*).

—ANSİKL. Sümüklüböceğin bedeni uzundur; kavkısının ön bölümü serbesttir; eşmerkezli çizgilerle bezeli kavkının altında, küçük, yassı bir iç kabuk vardır. Kuzey yarıküre'nin (bazı türleri Güney yarıküre'de yaşamaya uyarlanmıştır) soğuk ve ılıman ülkelerinde yaşayan bu hayvanların fosillerine Oligosen katmanlarından başlayarak rastlanır. Nemli yerlerde bulunurlar, çürümekte olan bitkisel ve hayvansal maddelerle, canlı yapraklarla beslenirler.

Bitkilere zarar veren en yaygın türler arasında tarla sümüklüböceği *(Agriolimax agrestis),* bahçe sümüklüböceği *(Arion hortensis),* kızıl sümüklüböcek *(A. rufus)* sayılabilir. Sümüklüböcekler yaprakların damarları arasında kalan bölümünü yerler.

SÜMÜKLÜBÖCEKÇİ a. Sümüklüböcekçilik yapan kimse.

SÜMÜKLÜBÖCEKÇİLİK a. Sümüklüböcek yetiştiriciliği. (Sümüklüböcek iki evrede yetiştirilir: erişkinleri çiftleştirme ve yavru alma evresi; büyüme evresi [eksiksiz besinleri içeren yiyecekler verilir]. Sümüklüböcekçilik, klima tesisiyle donatılmış odalara yerleştirilen kafeslerde yapılır: bu sayede hayvanların maksimum etkinlik göstermesi ve yavruların bir yaşına gelince satılabilmesi sağlanır.)

SÜMÜKLÜBÖCEKGİLLER a. *Limax* ve benzeri cinsleri içeren karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Bil. a. *Limacidae.*) [Eşanl. ÇIPLAKSÜMÜKLÜBÖCEKGİLLER, SÜLÜKSALYANGOZUGİLLER.]

SÜMÜKSÜ sıf. Sümükle ilgili; sümüğe benzeyen.

—Dokubil. *Sümüksü bez,* sümüksü madde salgılayan bez.

Bassan **sümsükkuşu**
(Sula bassana)

sümüklüböcek
(tarla sümüklüböceği)
[Agriolimax agrestis]

kızıl sümüklüböcek
(Arion rufus)

—Fizyol. *Sümüksü madde,* MUKUS'un eşanlamlısı.
—Kad. doğ. *Sümüksü tıkaç,* dölyatağı boynundaki sümüksü salgı ürünlerinden oluşan ve gebelik sırasında dölyatağı boynunu kapayan tıkaç.
—Patol. *Sümüksü ral,* dinlemekle muayenede duyulan ve havanın akciğerden çıkarken yapışkan maddeler arasından geçmesiyle oluşan ral ya da ses.

SÜMÜN a. (ar. *semān,* sekiz'den *sümn*). *Esk.* Sekizde bir.
—Kâğ. sant. Kâmil kıtası denilen büyük boy kâğıdın sekize bölünmesiyle elde edilen kâğıt. (Bu boyutlardaki kâğıtlara yazılan elyazmalarına da bu ad verilirdi.)
—Nümism. XVII. yy. ortalarında, Osmanlılar'da dolaşımda bulunan bir fransız parasına halk arasında verilen ad. (Riyal'in sekizde biri değerinde olduğu sanılarak bu adla anılıyordu. Beş sou* değerinde olan bu paralar zarif ve küçük kesimleriyle halk arasında çok tutulmuş, ancak bir süre sonra tüccarların vurgunculuğu nedeniyle dolaşımı yasaklanmıştı.)

SÜMÜV, -vvü a. (ar. *sümü*' *v*). *Esk.* Yükseklik, yücelik.

SÜNAİ sıf. (ar. *isneyn*'den *sünā'ī*) *Esk.* İki bölümden oluşan, ikili.
—Esk. bot. *Sünaiy-ül-mesken,* iki evcikli.
—Esk. dilbilg. Asli iki harfi olan.
—Esk. fels. İkincil.
—Esk. mat. İkil, ikililik. ‖ *Süna-i üsul-ü tadat ve terkim,* ikililik sayılma sistemi.

SÜNAİYE a. (ar. *sünā'i*'den *sünā'iyye*). Esk. fels. İkicilik, düalizm.

SÜNBÜK a. (ar. *sünbük*). *Esk.* **1.** Toynak ya da toynağın uç kısmı. **—2.** Bir şeyin ucu.
—Nalbantl. At nalının ön bölümü.

SÜNBÜL → SÜMBÜL.

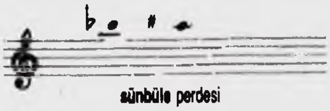
SÜNBÜL SİNAN EFENDİ, Zeynettin, asıl adı **Yusuf,** türk mutasavvıf, halvetiliğin sünbüliye kolunun kurucusu (Merzifon 1475 ile 1480 arası -İstanbul 1529). İstanbul'da dönemin ünlü bilginlerinden Efdalzade'nin öğrencisi oldu. Kocamustafapaşa camisi'nde tarikat faaliyetini sürdüren halveti şeyhi Çelebi Halife'den (Muhammet Cemalettin) halifelik icazeti aldı. Bir süre Mısır'da (1494-1497) bulundu. Hac yolunda ölen Çelebi Halife'nin vasiyeti üzerine İstanbul'a dönerek şeyhin kızı Safiye Hatun'la evlendi; Kocamustafapaşa camisi'nde 33 yıl mürit yetiştirdi. Fatih ve Ayasofya camilerinde vaazlar verdi, Kuran'ı tefsir etti. Tefsir, hadis, tasavvuf konularında derin bilgisi vardı. Yapıtları: *İlahi, Risalet ül-etvar* (sülûk mertebelerini konu edinir), *Risalet üt-tahkikiye* (arapça, halveti tarikatının ayinlerinden devranın mübah olduğunu savunur), *Risale-i Sünbül der hakk-ı zikr ü devran* (önceki yapıtın kısaltılmış türkçesi). [→ Kayn.]

SÜNBÜLAT çoğl. a. (ar. *sünbüle*'nin çoğl. *sünbülāt*). *Esk.* Başaklar.

SÜNBÜLE a. → SÜMBÜLE.

SÜNBÜLE a. Müz. Türk müziğinde eski bir bileşik makam. (Bu makama XIX. yy.' dan sonra muhayyersünbüle adı verildi.)

SÜNBÜLE a. Müz. Türk müziğinde tiz sekizlinin 20. perdesinin adı. (Tiz buselik [si] perdesi önüne bir küçük mücennep bemolü [si ♭] konularak gösterilir. Ayrıca muhayyer [la] perdesi önüne bir bakiye diyezi [la ♯] konularak da sünbüle perdesi bulunur.)

sünbüle perdesi

SÜNBÜLENİHAVENT a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Solakzade'nin bir peşrev ve sazsemaisinden başka örneği olmadığı söylenmektedir.)

SÜNBÜLEYİ KADİM a. Müz. Sünbüle makamının eski bir şekline XVIII. yy. sonlarında verilen ad.

SÜNBÜLİ → SÜMBÜLİ.

SÜNBÜLİYE a. Halvetilik tarikatının kollarından biri.
—ANSİKL. Sünbül Sinan Efendi diye tanınan Şeyh Zeynettin Yusuf (öl.1529) tarafından kuruldu. Daha çok İstanbul'da yayılan tarikatın pir makamı Kocamustafapaşa'daki tekkeydi. Ayrıca İstanbul'un başka semtlerinde 20'nin üstünde tekkesi vardı. Sünbüliyenin erkân ve adabı halvetilik ile aynıydı. Sünbüliye, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar (1925) varlığını sürdürdü.

SÜNBÜLZADE VEHBİ, asıl adı **Mehmet,** türk şair (Kahramanmaraş 1719'dan önc.-İstanbul 1809). Babası Raşit şair ve bilgindi; Halep kadısı şair Seyit Vehbi'nin maiyetinde çalışıyordu; şairin isteği üzerine oğluna onun adını verdi. Vehbi, doğduğu kentte başlayan öğrenimini İstanbul'da tamamladı. Bir süre müderrislik yaptıktan sonra kadılık mesleğine geçti. Yaş, Bükreş, Eflak, Boğdan'da görev yaptı. İstanbul'a dönerek Koca Ragıp Paşa'nın himayesine girdi. Bu dönemde Galatalı Tıfli Efendi'ye mürit oldu. Resmi yazışmalardaki ustalığı dolayısıyla hacegânlık hizmeti verildi (1768 -1775). Elçilikle İran'a gönderildi (1775). Devletin çıkarlarını çiğnediği iddiası üzerine idama mahkûm edildi. Abdülhamit I'e sunduğu manzum sefaretname (Kaside-i tannane) üzerine bağışlandı. Kadılık görevine ise ancak 7 yıl sonra dönebildi (1783). Rodos kadılığı, Silistre naipliği, Avusturya seferinde (1788) orduyu hümayun kadı naipliği yaptı. Son döneminde Manisa, Serez, Manastır (1797), Bolu kadılıklarında bulundu. Selim III adına düzenleyip bu padişaha sunduğu *Divan*'ında (1791; bas. 1837) günlük yaşama, halk konuşmasına geniş yer vermiştir. *Şehrengiz* adlı mesnevisinin cinselliği ve cinsel sapıklığı serbest bir biçimde tartışan iki kahramanı sonunda tövbe edip tanrısal aşk yoluna girerler; bu yapıtta da yerel yaşam sahneleri vardır. Oğlu Lütfullah'a başarının yollarını göstermek, meslekleri tanıtmak, görgü kurallarını öğretmek için yazdığı *Lutfiye-yi Vehbi* (1791) çağının toplumu ve kurumlarıyla ilgili gözlemler ve değerlendirmeler getirir. *Tuhfe-i Vehbi* (1782) farsçadan türkçeye, *Nuhbe-i Vehbi* (1799) arapçadan türkçeye manzum birer sözlüktür. (→ Kayn.)

SÜNDER (Kemal), türk besteci (İstanbul 1933). Deniz harp okulu'nu bitirdi. Ayrıca Hulusi Öktem ve Cemal Reşit Rey'le müzik kuramı ve bestecilik üstüne çalıştı. 1975'e değin deniz kuvvetlerinde görev yaptıktan sonra binbaşı rütbesinde ordudan ayrıldı. Başlıca yapıtları: *Prélude marche,* iki piyano için *Concertino,* piyano için *12 çocuk parçası,* orkestra için *Hümanizma, Bolu' dan, Sinfonia breve, Divertimento.*

SÜNDER (Ova), türk piyanocu (İstanbul 1940). İstanbul Belediye konservatuvarı'nı, Ankara Devlet konservatuvarı yüksek bölümü'nü bitirdi. Roma'da Santa Cecilia müzik akademisi'nde Guido Agosti'yle çalıştı (1968-1969). Türkiye'de ve yurtdışında [illegible] ...arılı kons... ve resitaller veren sanatç... Ü devlet konservatuvarı müdürü olarak görev yapmaktadır.

SÜNDİKEN dağları, İç Anadolu bölgesinin K.-B.'sında Yukarı Sakarya bölümü ile B. Karadeniz bölümü arasında D.-B. doğrultusunda yaklaşık 140 km boyunca uzanan dağlık kütle (1 788 m). K.'de ve D.'da Sakarya nehri, G.'de Porsuk ırmağının izlediği ovalar dizisi ile sınırlanan kütlenin temelini Birinci Zaman'a ait çeşitli başkalaşmış kayaçlar ve daha dar alanlı granit sokulumları oluşturur. Ayrıca ofiyolitik kayaçlar geniş yer tutar. Çeşitli maden yatakları bakımından zengin olan kütleyi D.'dan ve G.'den hafif eğimli Neojen tortulları, K.'den ise kuvvetle kıvrılmış İkinci ve Üçüncü Zaman oluşukları kuşatır.

Sündiken dağları
Eskişehir

SÜNDÜRME a. **1.** Sündürmek eylemi. **—2.** *Yörs.* Taze peynir ve şeker ile yapılan bir tür tatlı.

SÜNDÜRMEK → SÜNMEK.

SÜNDÜS a. (ar. *sündüs*). Esk. dokmc. → ÜSTUFE'nin eşanlamlısı.
—İsl. Kuran'da cennet giysilerinin dikileceği bildirilen kumaş (XVIII, 31).

SÜNDÜSİ sıf. (ar. *sündüs* ve *-ī*'den *sündüsī*). *Esk.* Sündüse benzeyen, sündüsten yapılmış.
◆ a. Sündüsten yapılmış giyim eşyası.

SÜNE a. Toprak renginde, küçük bedenli, tahıllara büyük zarar veren böcek. (Bil. a. *Eurygaster integriceps;* kalkanlıyarımkanatlıgiller familyası.)
—ANSİKL. Yaprakların altında yaşayan, yumurtalarını ekin yapraklarının altına yapıştıran sünenin erişkini 11-12 mm boyundadır. İkinci göğüs halkası dardır. Kışı yüksek yaylalarda geçirdikten sonra ilkbaharda ovalara inerek yumurtlar; her dişi 150 - 180 yumurta yapar. Yumurtadan çıkan yavrular sütlü tahıl tanelerini emerek büyük zarara yol açarlar. Mayıs sonlarında ergin hale gelen yavrular kışı geçirmek için yeniden yüksek yerlere çıkarlar.
Süne Türkiye'de bulunan tarım zararlılarının en önemlilerinden biridir ve bu zararlıyla etkin biçimde savaşılmaktadır.

SÜNEK sıf. Ger. day. ve Metalürj. Kopmaksızın gerilerek uzayabilen, kalıcı biçim değişikliğine uğrayan bir madde için kullanılır.
—Yerbil. Sürekli ve homojen bir biçim değişikliği için kullanılır.

SÜNEKLİK a. Ger. day. Bir malzemenin, belli sıcaklık, basınç ve içkuvvet hızı koşullarında kolayca biçim değiştirebilme özelliği; özel olarak, bir metalin kolayca uzama özelliği. (Süneklığin belirgin özelliği, düşük bir esneklik sınırı ve büyük uzamalardır.) [Eşanl. DÜKTİLİTE.]
—ANSİKL. Petr. san. Bitümlü ürünlerin sünekliği, standart bir hız ve sıcaklıkta çekilen belli biçimdeki bir numunenin, kopma anındaki uzamasıyla ölçülür.

SÜNEKLİKÖLÇER a. Ölçbil. Bir cismin sünekliğini ölçmeye yarayan aygıt. (Ölçüm sonuçlarının yorumlanması sırasında plastiklik ve esneklik olaylarının da sözkonusu olması nedeniyle kimi plastik ya da kauçuk malzemelerin sünekliklerinin ölçülmesinde süneklikölçerin kullanımı büyük bir dikkat gerektirir.)

SÜNEN çoğl. a. (ar. *sünnet*'in çoğl. *sünen*). *Esk.* Sünnetler.
—İsl. *Sünen-i seniye,* Hz.Muhammet'in yüce sözleri, davranışları, yaşamı ve yaşam biçimi.

SÜNEPE sıf. ve a. Giyimi kuşamı son derece zevksiz, uyuşuk tavırları olan kimse için kullanılır; sümsük, mıymıntı.

SÜNEPELİK a. Sünepe bir kimsenin niteliği.

SÜNGER a. (yun. *sphongari*'den). **1.** Sularda (genellikle denizde) bir yere tutunarak koloni halinde yaşayan çokhücreli hayvan. **—2.** Bazı süngerlerin boynuzsu maddeden oluşan ve çeşitli işlerde kullanılan esnek iskeleti. (Sünger önemli miktarda su tutar, elle sıkınca suyu salıverir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—3. Sıvıları emme ve yüzeyleri temizleme özelliği olan temizlik eşyası. **—4.** *Sünger çekmek*, unutmak, bağışlamak: *Bu hatanızın üstüne sünger çekelim.* ||*Sünger gibi*, esnek ya da iyi sıvı emen.
—Bot. *Sünger parankiması*, SÜNGERDOKU'nun eşanlamlısı.
—Denizc. *Halat süngeri*, gemilerde, güvertede biriken suları almada, yaş yerleri kurulamada kullanılan ve eski halat telleri açılarak yapılan paspas.
—Su ür. üret. *Sünger üretimi*, özel alanlarda sünger yetiştirme işlemi.
◆ sıf. Süngerden yapılmış olan şey için kullanılır: *Sünger yatak.*
—Metalürj. *Sünger metal*, doğrudan indirgeme (demir), elektroliz vb. gibi kimi yöntemlerle elde edilen gözenekli ya da çok ince taneli metal kütlesi.
—Seram. *Sünger baskı*→ DIMDIM.
—ANSİKL. Tuvalet ya da temizlik işlerinde kullanılan doğal sünger, canlı süngerin (hayvan) yumuşak etli kısımları yok edilmiş olan lifsi iskeletidir. Bu hayvan *Euspongia* ve *Hippospongia* cinsleri içinde yer alır (*Demospongiae* sınıfı, *Monoceratidea* takımı) [→ SÜNGERLER]; iskeletinde, yumuşak liflerden başka çok ufak silis iğnecikleri (mikrosklera) de bulunur. Ayrıca bu süngerlerde bir merkezi boşluk bulunmaz, ama titreyen sepetçiklerden suyun boşaltılmasını sağlayan su atıcı sayısız kanal bulunur. Bu yapı süngerleri özellikle büyük miktarda su emmeye elverişli kılar.
Her sünger tropikal ya da yarıtropikal sularda, 10-150 m arasındaki diplerde alt tarafıyla bir taşa tutunarak yaşar. Bütün dünyada on kadar sünger türü kullanım için denizlerden çıkarılır; fiyatları yumuşaklıklarıyla ve içerdikleri silis parçacıklarının küçüklüğüyle orantılıdır. En iyi süngerler Uzakdoğu'da, Akdeniz'de, Bahama adalarında ve Florida'da çıkar. Eskiden sünger çıplak sünger avcıları tarafından denizden kesip çıkarılır ya da sürtme ağlarıyla ve çatal yabalarla toplanırdı. Bugün dalgıç başlıkları kullanılmakta, hatta büyük süngerler ufak parçalara ayrılarak sünger yetiştirilmeye çalışılmaktadır. Ama sonuçlar pek cesaret verici görünmemektedir. Sudan çıkarılan sünger, yumuşak etli kısımları çürüyüp gitsin diye güneşte bırakılır; sonra asitli suyla yıkanarak kireçten arındırılır ve renksizleştirilir. Günümüzde, bitkisel süngerlerin rekabetinden kurtulan doğal süngerin yerine çeşitli işlerde yapay süngerler kullanılmaktadır.
Temizlik için, bir metal ya da naylon tel ağından oluşan ovuşturucu yapay süngerler ya da bir yüzü zımparalı yapay süngerler kullanılmaktadır.

SÜNGERCİ a. **1.** Sünger avcılığı yapan kimse. **—2.** Sünger alım satımıyla uğraşan kimse.

SÜNGERCİLİK a. **1.** Sünger avcılığı. **—2.** Sünger alım satımı.

SÜNGERDOKU a. Bot. İkiçeneklilerde, her yaprağın alt yarısını oluşturan özgün bitkisel doku. (Eşanl. SÜNGER PARANKİMASI.) [İçinde bol boşluk bulunan bu doku, fotosentezin yapıldığı başlıca yer olan palisat parankıması ile gözenekler arasında gazların hızlı dolaşımını sağlar.]

SÜNGERLER a. Bütün sünger türlerini kapsayan canlılar şubesi ya da altâlemi. (Bil. a. *Spongiaria.*)
—ANSİKL. Süngerler belirli organları, dokuları, özgül bir biçimi, belli bir bakışımı olmayan ve ortadaki sindirim boşluğunu saran iki katlı bir çeperden (dış deri ve iç deri) oluşan (diploblastik hayvanlar) çokhücreli canlılardır; iç deri (endorm) yakalı kamçılı hücrelilerden (koanosit) oluşur. Bu hayvanlarda sinir sistemi yoktur. Hayvanın içinden geçen ve onun mikrofaj beslenmesini sağlayan su akımı, çok sayıda delikten girer; delikler titreyen sepetçiklere, onlar da bir merkezi girişe açılır; su oradan, anusa benzetilebilecek büyükçe bir delikten (oskulum) dışarı çıkar. Süngerler sabit hayvanlardır. İskeletleri kireçli ya da silisli iğneciklerden oluşur. Üremesi tomurcuk denen parçacıklarla (süngerlerin elverişsiz dış koşullara dayanıklı biçimi) ya da dolaylı döllenmeyle olur. Süngerler üç sınıfa ayrılır: iskeleti kireç iğneciklerinden oluşan kireçlisüngerler; iskeleti silisli iğneciklerden ve boynuzsu liflerden oluşan keratinlisüngerler *(Demospongiae)*; birbirine dikey üç eksenli silis iğneciklerinden oluşan silislisüngerler *(Hexactinellida)*.

SÜNGERLEŞTİRİCİ a. Polim. Plastik bir maddeye katıldığında, özellikle ısı etkisi altında gaz kabarcıkları oluşturarak plastiğin süngerimsi ya da gözenekli bir kütle durumuna dönüşmesini sağlayan ürün.

SÜNGERLİ sıf. Süngerle döşenmiş ya da süngerden yapılmış şey için kullanılır.
—Çamaşır san. *Süngerli sutyen*, göğüsleri daha diri göstermek için, cepleri süngerle doldurulmuş sutyen.

SÜNGERLİK a. Bür. ger. Pulları, zarfları, posta pullarını ya da etiketleri yapıştırmadan önce ıslatmaya yarayan araç.

SÜNGERSİ sıf. **1.** Sünger gibi gözenekleri olan şey için kullanılır: *Süngersi organ.* **—2.** Sünger gibi suyu emen bir şey için kullanılır: *Süngersi toprak.*
—Dokubil. *Süngersi kemik*, boşlukları ilikle dolu bir ağ oluşturan kemik dokusu. (Kısa kemiklerin hemen hemen tamamı ve uzun kemiklerin uç kısımları bu dokudan oluşur.)

SÜNGERTAŞI a. Bileşiminde riyolit, dasit ya da andezit bulunan, kimi kez porfirli camsı volkanik kayaç; türediği magma gaz bakımından zengin olduğu için gözenekli bir taştır ve bu özelliğiyle, kimi zaman sudan da hafiftir ve cilalama işleminde kullanılır. (Eşanl. PONZA.)

SÜNGÜ a. **1.** Tüfek namlusunun ucuna takılan bir tür küçük kılıç. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Eskiden, mezar başına belirti olarak dikilen sırık. **—3.** Genellikle bir ucu yassı ve kıvrık, öteki ucu çengel biçiminde olan ve ısıtma kazanında ateşi karıştırmaya, külleri temizlemeye yarayan metal çubuk. **—4.** *Esk.* Omurga. **—5.** *Süngüsü depreşmesin*, ölü bir kimseden söz ederken, "ruhu incinmesin, onunla ilgili kötü bir anı anlatacağım" anlamında söylenir. || *Süngüsü düşmek*, sağlığı bozulmak ya da neşesi kaçmak; ataklığı, görkemi kalmamak. || *Süngüsü düşük*, sağlığı bozuk, neşesi kaçmış ya da ataklığı, görkemi kalmamış.
—Ask. *Süngü savaşı*, süngü takılarak yapılan göğüs göğüse muharebe. || *Süngü tak!*, süngünün tüfeğin namlu ucuna takılması için verilen komut. || *Süngü yerine!*, süngünün tüfeğin namlu ucundan çıkarılarak kınına konması için verilen komut.
—Mad. oc. Kavlakları düşürmek için kullanılan, ucu sivri, yaklaşık 2-2,5 m boyunda çelik çubuk.
—ANSİKL. Süngü, hançerlerini, cephanelerinin bitmesi üzerine, alaybozanlarının ucuna takarak kullanan Basklar tarafından 1640'a doğru icat edildi.
Osmanlı ordusunda XVII. yy.'da kullanılmaya başlanan süngü, XVIII. yy.'da Mustafa III döneminde, kurulan sürat topçularına süngülü tüfek verilmesiyle, özellikle de Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından sonra yaygınlaştı.
Günümüzde kullanılan süngüler yarım kılıç büyüklüğünde, bir ya da iki yanı keskin olarak yapılır.

SÜNGÜLEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir hayvanı, bir şeyi süngülemek*, ona süngü batırmak. **—2.** *Bir ateşi, kazanı süngülemek*, süngü denilen metal çubukla ateşi karıştırarak külün ızgaradan aşağı dökülmesini sağlamak.
◆ **süngülenmek** edilg. f. Süngü batırılmak; süngüyle yaralanmak ya da ölmek.
◆ **süngüleşmek** işt. f. Birbirine süngüyle saldırmak; süngü süngüye çarpışmak.

süngerler üç sınıftan birkaç sünger örneği: kireçlisüngerler *(Sycon, Clathrina)*, keratinlisüngerler *(Tethya)* ve silislisüngerler *(Euplectella)*

SÜNGÜLENMEK → SÜNGÜLEMEK.

SÜNGÜLEŞME a. Süngüleşmek eylemi.
—Sil. *Süngüleşme vaziyeti almak*, süngü takılı bir tüfeği vücudun önüne, enlemesine getirecek biçimde çapraz tutuşa geçmek.

SÜNGÜLEŞMEK → SÜNGÜLEMEK.

SÜNGÜLÜ sıf. Süngü takmış olan.
—Elektrotekn. *Süngülü duy*, süngülü bir lamba soketinin tırnaklarını alacak oyuklar taşıyan duy. || *Süngülü soket*, bir duyun oyuklarına girecek biçimde tırnakları olan soket.

SÜNGÜLÜK a. Sil. Bel kemerine takılan ve kasatura kınını taşıyan parça.

SÜNME a. Sünmek eylemi.
—Şarapç. Şaraplara yağlı bir görünüm veren bozulma. (Şarapların sünmesi yapışkan kıvamdan sorumlu, poliholozitlerin oluşumuna neden olan laktik bakterilerden ileri gelen mikrobik kökenli bir bozulmadır. Sünmüş olan şaraplar çalkalama ve kükürtleme ya da pastörizasyonla düzeltilebilir.)

SÜNMEK gçz. f. **1.** Esnekliğini yitirerek gevşemek: *Bu kazağın yakası ütülenince sünmüş.* **—2.** Bir şeyden söz ederken, kopmadan uzamak.
—Kasapl. Kesilmiş hayvanın etleri sözkonusuysa, söküm sırasında kopmadan uzamak, gerilmek. (Kesimden sonra yapılacak söküm* işleminin ölüm sertliği oluştuktan sonra gerçekleştirilmesi gerekir. Aksi halde etler süner, muntazam bir biçimde ayrılmaz.)
—Şarapç. Şarap ya da şıradan söz edilirken, sünme etkisiyle sıvı yağ görünümü almak.
—Teknol. Bir çekme kuvvetinin etkisinde bırakılmış bir deriden ya da başka bir malzemeden söz ederken, uzamak; bu uzama, uygulanan kuvvet ortadan kalktığında, en azından kısmen korunur.
◆ **sündürmek** ettirg. f. Bir şeyi sündürmek, çekip uzatmak; esnetmek.

SÜNNE → SULİNA.

SÜNNET, -ti a. (ar. *sünnet*). **1.** Hz. Mu-

M-1 piyade tüfeği süngüsü

hammet'in söz, davranış, uygulama ve onayları. (Bk. *ansikl.* böl. Tar. ve Din.) **—2.** Sünnet derisinin çepeçevre kesilmesi işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Sünnet düğünü. **—4.** *Sünnet çocuğu,* sünnet edilmiş ya da edilecek çocuk. || *Sünnet düğünü,* sünnet dolayısıyla düzenlenen eğlence. || *Sünnet etmek,* erkek çocuğun kamışının ucundaki deriyi çepeçevre kesmek. || *Sünnet olmak,* sünnet edilmek.

—Folk. *Sünnet çocuğu,* yakın bir zaman içinde sünnet olmuş ya da olacak çocuk. || *Sünnet düğünü,* sünnet nedeniyle yapılan düğün. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sünnet entarisi,* sünnet edildikten sonra çocuğa giydirilen bol ve uzun kollu entari. || *Sünnet kıyafeti,* sünnetlik çocuklara özgü giysi ve aksesuar takımı. (Genellikle beyaz ya da lacivert takım veya gömlek, şort, sünnet takkesi, üzeri maşallah yazılı enli kurdele, sünnet entarisi ve kimi zaman kırmızı bir pelerinden oluşur.) || *Sünnet mevlidi,* çocuğun sünnet edilmesi dolayısıyla okutulan mevlit. || *Sünnet takkesi,* sünnet olan çocukların giydiği başlık. (Üzeri yaldız vb. ile süslü olur, kimi zaman önüne değerli taşlardan yapılmış bir broş, tüylü bir sorguç vb. takılır.) || *Sünnet yatağı,* sünnet çocuğu için hazırlanmış süslü yatak. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sünnet yemeği,* sünnetten sonra konuklara verilen yemek.

—İsl. huk. *Sünnet-i kavliye,* Peygamber' in sözle koyduğu kurallar. || *Sünnet-i fiiliye,* Peygamber'in bir iş yaparak, bir davranışıyla koyduğu kurallar. || *Sünneti takririye ya da sükûtiye,* Peygamber'in bir kimseyi bir iş yaparken görüp de engellememek, bir şeyin yapıldığını duyup da ses çıkarmamak biçiminde koyduğu kurallar. (→ HADİS.) [→ Kayn.]

Lauros-Giraudon

Sünnet
Il Parmigianino'nun deseni
mürekkepli uç ve lavi
beyaz rötuşlar
Louvre müzesi, Paris

—ANSİKL. Sünnet iki amaçla gerçekleştirilen bir girişimdir: geleneksel ve cerrahi. Hangi koşullar altında yapılırsa yapılsın her ameliyat gibi kesinlikle asepsiye riayet edilmelidir. Küçük yaşlarda yapılması yeğlenmelidir. Doğumdan 1-2 gün sonra gerçekleştirilmesi bile gerekebilir. (Musevilerde bu yöntem gelenekseldir.) Sünnetin hekim tarafından yapılması daha doğru olmakla beraber tek tek ya da toplu halde çoğunlukla sünnetçi adı verilen kişilerce gerçekleştirilmektedir.

—Folk. Erkek çocukların buluğ çağına girmeden sünnet edilmeleri, tüm islam ülkelerinde dinsel bir gerektir. Anadolu'da çocuğun üç, beş, yedi gibi tek yaşlarda sünnet edilmesine özen gösterilir. Sünnet düğünü sünnetten birkaç gün önce başlar. Çocuk sünnet kıyafetini giyip arkadaşlarıyla birlikte araba, fayton ya da ata bindirilerek gezdirilir. İstanbul'da çocuğun sünnetten önce Eyüpsultan'a götürülmesi, ailenin durumu uygunsa kurban kesilmesi bugün de rastlanan bir gelenektir. Anadolu'nun hemen her yöresinde sünnet "ilk mürüvvet" olarak kabul edildiğinden ailenin durumuna göre küçük bir tören ya da düğün yapılır. Sünnetin olacağı gün akraba ve yakınlar davet edilir, sağdıç ya da çocuğun yakınlarından biri çocuğu tutar "oldu da bitti maşallah" sözleri, çalgılar ve çocuğun ilgisini dağıtmak için yapılan gürültüler eşliğinde sünnet gerçekleştirilir. Bu sırada çocuğun ağzına lokum verilir; sünnet yatağına yatırıldıktan sonra kukla, hokkabaz vb. gösteriler başlar, çalgılar çalınır. Sünnetlik çocuğa, düğüne katılanlar çeşitli armağanlar verir ya da yastığının altına para koyarlar. Sünnetten birkaç gün sonra mevlit okutmak da yaygın geleneklerdendir. Eskiden sünneti daha çok hocalar yaparlardı, ilkin Kuran okunur, daha sonra çocuk sünnet edilirdi. Hocaya armağan olarak bir kalıp sabun, havlu, bir kutu şeker ve para verilir, ilkin çocuğa, daha sonra konuklara gülsuyu kokulu şerbetler ikram edilirdi. Saraylarda yapılan sünnet düğünleri çok gösterişli olurdu. Bunların en büyükleri Murat III ve Ahmet III döneminde yapıldı.

Bugün sünnet düğünleri özellikle büyük kentlerde değişik bir nitelik kazanmıştır. Salon tutup düğün yapanlar yanında sade törenleri yeğleyenler çoğunluktadır. Doğumdan bir süre sonra sünnet ettirme de oldukça yaygındır. Giderek sünnetçi yerine hastanede doktorlara yaptırılan sünnetler yaygınlık kazanmaktadır.

• *Sünnet yatağı,* sünnet yatağının bulunduğu oda, gelin odası gibi süslenir. Yatağa süslü örtüler serilir, çocuğun baş ucuna mahfaza içinde bir Kuran asılır. Odaya gülsuyu serpme ve nazara karşı dört bir yanını hocaya okutma da yaygın uygulamalardandır.

—İkonogr. Roman dönemi heykel sanatında (sütun başlıkları) sıkça rastlanan sünnet teması, Basileios II'nin *Menologion*'unda (Vatikan kütüphanesi) ve Salzburg Antiphonarius'unda ele alınmıştır; Klosterneuburg sunakarkalığı'nda (1181) İshak ve Samson'un sünnetleri koşut olarak gösterilmiştir. Birçok sanatçı İsa'nın sünneti ile Tapınak'a sunulması sahnelerini bir arada ele almışlar.

—Tar. ve Din. Eski Mısır'da daha III. binyıl'dan itibaren var olduğu kanıtlanan sünnet, çeşitli antikçağ kavimlerinde yaygındı. Hint-Avrupalılar'ın bilmediği bu uygulama, başlangıçta, erkek çocuğun evlenme çağına gelişiyle, evliliğe geçişi ve dolayısıyla kabile hayatına katılmayı belirten bir geçiş töreniydi. Bu uygulama bazı Afrika, Amerika, Avustralya ve Okyanusya kavimlerinde hâlâ vardır.

• Yahudilikte sünnet özel bir dini anlam, İsrail tanrısı Yehova ile ittifak anlamını taşıyor. Yahudi geleneği bu uygulamayı İbrahim'e kadar çıkarır ve "atamız İbrahim'in ittifakı" diye adlandırır. Bunu seçilmiş kavimin ayırtedici işareti ve yahudi halkından olmanın kesin koşulu sayar. Yahudiler, sünnetin tıbbi bir engel hariç, doğumdan sonra sekizinci gün yapılmasını zorunlu görürler.

Sünnet, Kuran'dan sonra islam dininin ikinci temel kaynağını oluşturur. Müslümanlar, ilk dönemlerden başlayarak bu alanda önemli bilimsel çalışmalar yapmış ve pek çok yapıt ortaya koymuşlardır. Sünneti konu edinen hadis biliminde sünnet başlıca üç bölüme ayrılır: 1. *kavli sünnet,* Hz. Muhammet'in söylediği sözler anlamına gelir. Hadis terimi de çoğunlukla bu anlamda kullanılır. Hz. Muhammet'in sözleri Kuran'ı açıklama ya da dinsel içerik taşıma niteliğinde olursa, Kuran ayetleri gibi bir hüküm kaynağı sayılır. 2. *fiili sünnet,* Hz. Muhammet'in yapmış olduğu işleri, davranışları, uygulamaları kapsar. Hz. Peygamber'in Kuran ayetlerine açıklık getiren ya da Kuran' da açıklanmış dinsel bir sorunla ilgili iş ve uygulamaları hüküm kaynağı sayılır. Özel yaşamıyla ilgili olan tutum ve davranışlarının ise böylesi bir bağlayıcılığı yoktur. 3. *takriri sünnet,* Hz. Muhammet'in gördüğü, duyduğu ve bildiği bir söz ya da uygulamayı benimsemesi ya da en azından sessiz karşılaması biçimindeki tutumu. Onun bu tutumu, onay niteliğini taşır ve bir hüküm kaynağı sayılır.

Fıkıh biliminde sünnet, farz ibadetlerin dışında, Hz. Muhammet'in yapmayı alışkanlık edindiği ibadetler anlamına gelir. Bunlar içinde Hz. Muhammet'in çok az olarak bıraktığı (sabah namazının sünneti gibi) ibadetler *sünnet-i müekkede,* ara sıra bıraktığı ibadetler de *sünnet-i gayr-i müekkede* adını alır. Ezan, kamet, cemaatle namaz kılma gibi islam dinindeki uygulamalar (şiarlar) durumuna gelen sünnetlere *sünnet-i hüda* denir ve bunlar da *sünnet-i müekkede* sayılır. Hz. Muhammet'in yeme, içme, giyim, kuşam gibi kişisel uygulamalarıysa *sünnet-i gayr-i müekkede* sayılır ve bunlara *sünnet-i zevaid* denir.

Sünnetin hem doğrudan hüküm koyma hem de Kuran'ı açıklama yoluyla islam hukukunun bağlayıcı kaynağı sayılması gerektiğini gösteren birçok ayet vardır. Kuran' da şöyle denilir: "Hayır! Andolsun ki onlar aralarında baş gösteren anlaşmazlıklarda seni (Hz. Muhammet'i) hakem yapıp sonra da senin verdiğin hükme karşı içlerinde bir sıkıntı duymadan tümüyle teslim olmadıkça iman etmiş sayılmazlar" (IV, 65). Bu nedenle islam kaynaklarında *nas* (dogma) denilince Kuran'la birlikte sünnet de anlaşılır. Çünkü, ilke olarak müslümanlar sünnetin de tanrısal kaynaklı olduğuna inanırlar. Nitekim, Kuran'da bu inancı gerektiren bir ayette şöyle denilir: "O (Hz. Muhammet) kendi kişisel arzusuna göre konuşmaz. Söyledikleri kendisine gelen bir vahiyden başka bir şey değildir" (LIII, 3-4). Sünnetin islam dinindeki bu önemi dolayısıyla hadis bilginleri sünnetin eleştirisi ve saptanması konusunda son derece titiz ve ayrıntılı çalışmalarda bulunmuşlardır. (→ HADİS.)

Sünnet, bir karagöz oyunu. Oyunun konusu, Karagöz'ün çocuklarını sünnet ettirmek istemesi ve parası olmadığından Hacivat'tan yardım istemesi teması çevresinde gelişir. Hacivat, o günlerde çocuklarını sünnet ettirecek olan mahallenin zengini Abida Bey'den, kendisininkilerle birlikte Karagöz'ün çocuklarının da sünnet edilmesini rica eder. Abida Bey kabul eder, ama sünnet günü Karagöz'ün çocukları kaçıp ortadan kaybolur. Abida Bey kızıp onların yerine Karagöz'ü sünnet ettirir ve gösterişli bir sünnet düğünü yapılır. *Hayal içinde hayal, Karagöz'ün sünnet olması, Mecruhun meserreti* adlı çeşitlemeleri olan oyun, kân kadim karagöz fasıllarındandır.

SÜNNETÇİ a. Sünnet yapan kimse.

SÜNNETÇİLİK a. Sünnetçinin işi.

SÜNNET DERİSİ a. **1.** Erkeklik organının (kamış) baş kısmını örten deri kıvrımı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Sünnet derisi bezi,* memelilerin erkeğinde, kamış kılıfında bulunan ve kayganlaştırıcı salgısını kamış başına yakın bir yere boşaltan yağ bezi.

—ANSİKL. Sünnet derisi, kamış derisinin devamıdır. Bu kıvrım ucunda, dikilme anında kamış başının dışarı çıkmasına olanak veren bir delik bulunur. Eğer bu delik çok darsa fimozis sözkonusudur. Sünnet derisinin büyüklüğü oldukça değişkendir; ama, daima baş kısmının alt yüzüne gemcik denilen bir deri kıvrımıyla bağlıdır.

SÜNNETLEMEK g. f. *Tkz.* Bir tabaktaki yemeği iyice sıyırarak yemek.

SÜNNETLİ sıf. Sünnet edilmiş erkek için kullanılır.

SÜNNETLİK sıf. Sünnet için hazırlanmış olan şey için kullanılır: *Sünnetlik elbise.*

◆ a. Sünnet için hazırlanmış özel giysi: *Sünnetlik diktirmek, almak.*

SÜNNETSİZ sıf. Sünnet edilmemiş erkek için kullanılır.

SÜNNETULLAH a. (ar. *sünnet* ve *Allah'* tan *sünnet-ullah*). İsl. Tanrı'nın sünneti, yasaları. (Kuran'da doğa yasaları genellikle bu deyimle dile getirilir ve bunların değişmezliği üzerinde önemle durulur. Ayrıca,

eski peygamberlere inanmayan ve onlara kötülük eden kavimlerin başlarına gelen belaların da Allah'ın şaşmaz bir yasası olduğu belirtilir. İslam kaynaklarında sünnetullah ile birlikte, aynı anlamda *âdetullah* deyimi de kullanılır.)

SÜNNİ sıf. ve a. (ar. *sünni*.) Müslümanlıkta ehl-i sünnet ya da sünnilik diye anılan mezheplerden birine bağlı olan. (→ SÜNNİLİK.)

SÜNNİLİK a. Ehl-i sünnet mezhebi; Kuran hükümlerine, Hz. Muhammet'in söz, davranış ve uygulamalarına özen ve titizlikle uymayı ilke edinen islam mezhebi.
—ANSİKL. Yaygın anlayışa göre sünnilik, şiiliğin karşıtı bir mezheptir. Sünnilik, Hz. Muhammet'in sünnetini tam bir saygı ve bağlılıkla izleme, şiilik ise genel olarak halifelik sorununda, özellikle halife Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlıkta Ali'den yana olma anlayışına dayanır. Bununla birlikte, Ali bağlısı müslümanların sünnilik içinde gösterilmemeleri, onların Hz. Muhammet'in sünnetine saygı duymadıkları ve sünnet kurallarını uygulamadıkları anlamına gelmediği gibi, sünnilerin şiadan ayrı tutulmaları da onların halife Ali'ye karşı olduğu, onu sevmedikleri anlamını da taşımaz. Gerçekten, her ne kadar *gulat* ve *rafızi* gibi sünnetten uzak çeşitli sapkın mezhepler de kendilerini şiilik içinde göstermişlerse de şiiliğin en büyük kolları olan *imamiye*, *zeydiye* gibi ılımlı kesimler sünnete bağlı oldukları gibi adı geçen sapkın mezheplere de karşıdırlar. Öte yandan, baştan beri sünniler ilk üç halifenin seçiminde bir haksızlık olmadığını düşündükleri gibi, Suriye'deki küçük bir kesim dışında bütün sünniler halife Ali ile Muaviye arasındaki anlaşmazlıkta Ali'yi desteklemişler ve bu Ali sevgisi günümüze kadar gelmiştir.
Kelam ve akaid kitaplarında sünniliğe bağlı olanlar genellikle *Ehl-i sünnet ve'l -cemaat* deyimiyle anılırlar. (→ EHİL.) Sünniliğin en belirgin özelliği ve bütün sünnilerin ana ilkesi, Kuran ve sünnetin (Hz. Muhammet'in söz, davranış, uygulama ve onaylarının) hükümlerini, bu kaynakların genel anlatım, anlam ve içeriğine aykırı yorumlarla değiştirmekten, saptırmaktan titizlikle kaçınmaktır. Bu nedenle sünnilik, dinsel dogmaların (Kuran ve sünnet) felsefi spekülasyonlarla saptırılmasını ya da ikinci kaynak durumuna düşürülmesini onaylamaz; Tanrı'nın varlığı ve nitelikleri, Tanrı-evren, Tanrı-insan ilişkileri, evrenin yaratılışı ve sonu, insanın önü ve sonu (mebde ve mead) gibi metafizik konularda felsefi kuramlar yerine Kuran ve sünnette verilen bilgileri olduğu gibi benimsemeyi ilke edinir. Sünniliğe özgü tutumlardan ve özellikle sünnilerin şiadan ayrıldıkları noktalardan biri de *Selef-i salihin* denilen bütün sahabiler ile ikinci ve üçüncü kuşaktan müslümanlara, ayırım yapmadan saygı göstermektir. Sünnilikte halife Ali ile birlikte Ebubekir, Ömer, Osman gibi önde gelen ve Hz. Muhammet'in kendilerinden övgü ile söz ettiği sahabilerin eleştirilmesini ve hakaretle anılmalarını onaylamaz. Sünniler hilafet konusundaki anlaşmazlık ve çatışmalara dinsel olmaktan çok siyasal olaylar olarak bakar ve bu olayların geçmişte kalması, bir kan davasıymış gibi yaşatılmaması gerektiğini düşünürler.
İslam dünyasında ilk sünniler *selefiye** diye anıldılar. Daha sonra haricilik, şiilik, mutezile gibi ehl-i sünnet dışı akımlar ile olan bilimsel ve fikri tartışmalar sonunda sünniliğin iki ana kolu olan *eşariye* ile *matüridiye* doğdu. Eşariye, imam Ebülhasan el-Eşari (öl. 936); matüridiye, imam Ebu Mansur el-Matüridi (öl. 944) tarafından kuruldu. Bütün islam düşünce tarihinde sünnilik denildiğinde bu iki mezhep akla gelir. Sünniliğin ilk ve en önemli kaynaklarından olan imam Ebül hasan el-Eş'ari'nin *Makalât el-islamiyin* adlı yapıtında bu mezhebin başlıca itikat ilkeleri otuz iki maddede özetlenir. (→ EŞARİLİK.) Sünniliğin, dinin uygulama alanlarıyla (ibadet ve hukuk) ilgili görüşleri hanefilik, şafiilik, malikilik, hanbelilikten oluşan dört mezhep tarafından ortaya konulmuştur.

SÜNUH a. (ar. *sünūḥ*). *Esk.* **1.** Akla gelme, hatırlama, içe doğma. **—2.** *Şeref-sünuh* → ŞEREF.

SÜNUH a. (ar. *sünūḥ*). *Esk.* Sağlam ve emin olma, adamakıllı bilme.

SÜNUHAT çoğl. a. (ar. *sünūḥ*'un çoğl. *sünūḥāt*). *Esk.* İçe doğan, akla gelen şeyler.

SÜNUSİLEP → SENUSİLER.

SÜPER sıf. (lat. *super*, üstünde, üzerinde'den). **1.** Nitelik, ölçü bakımından ya da hiyerarşik açıdan bir üstünlüğü olan şey için kullanılır: *Süper benzin. Süper kâr. Süper güçler.* **—2.** *Tkz.* Olağanüstü, müthiş: *Süper bir film. Süper iyi bir insan.* **—3.** Büyük boy: *Süper tampon.*
◆ a. Süperbenzin.

SÜPERAERODİNAMİK a. (fr. *superaérodynamique*). Akışkan. mekan. Çok büyük yükseltilerde rastlanan türden çok seyrelmiş gazların akışını inceleyen bilim dalı.

SÜPERALAŞIM a. Metalürj. Yüksek sıcaklık ve basınç altında yükseltgenmeye, aşındırıcı bir ortamda (duman, erimiş tuzlar) korozyona, ayrıca akmaya, çevrimsel gerilmelere (ısıl ya da mekanik) karşı yüksek bir direnç gösteren karmaşık (kompleks) alaşımların genel adı.
—ANSİKL. Süperalaşımlar enerji üretimi (termonükleer çevrimler, gaz türbinleri), iticiler (uçak türbinleri, patlamalı motorlar), kimyasal ve petrokimyasal tepkime kapları, petrol rafinerileri (boşaltma bacaları), derin dondurma aygıtları ve özel takımlar gibi çok yüksek performans ve uzun süreli çalışma güvenliği gerektiren uygulamalarda kullanılır. Süperalaşımlar ya doğrudan hazırlanırlar (vakum altında) ya da yeniden ergitme (vakum ya da izabe cürufu altında tükenen elektrotlu fırında ergitme) yoluyla elde edilirler; ayrıca toz metalürjisi yöntemiyle de hazırlanabilirler. Türboreaktör çark kanatları gibi özel uygulamalarda, yönlendirilmiş katılaştırma tekniğinden yararlanılır. Toz metalürjisi yoluyla hazırlanan süperalaşımlar sıcakta izostatik sıkıştırma, serbest dövme ya da çok büyük kuvvet (örneğin 65 000 t'luk pres) altında sıcak dövme kalıplama tekniğiyle biçimlendirilirler. Bu malzemelerden çeşitli metalürji ürünleri (tel, yuvarlak demir, çubuk, kütük demir, sac, levha, boru) ile kimi parçalar (halkalar, diskler, pervane kanatları, somun, cıvata vb.) yapılır.
Süperalaşımlar yapılarına göre iki gruba ayrılır: 1. sert matrisli süperalaşımlar (ana maddesi kobalt olan ürünler, alaşım 625); 2. yapısal çökelme yoluyla sertleşen alaşımlar (A. 286, alaşım 80 A, 90, C 263, alaşım 718, alaşım 901, Waspaloy).
Öte yandan kimyasal bileşimlerine göre üç çeşit süperalaşım vardır:
1. bileşimlerinde % 15-20 krom, % 12-30 nikel, % 10-25 kobalt bulunan ve tungsten, titan gibi katkı elementleri içeren demir alaşımları; ısıl işlem sonucu, alaşımın sertleşmesini sağlayan maddelerin (karbürler, titan bakımından zengin çökelekler) çökeltilmesiyle austenitli bir yapı elde edilir;
2. temel maddesi nikel-kromdan oluşan süperalaşımlar; bunların özellikleri kobalt, molibden, titan, alüminyum, niyobyum vb. gibi başka elementlerin katılmasıyla iyileştirilir;
3. kobalt ağırlıklı süperalaşımlar.

SÜPERAVCI sıf. ve a. Ya bütünüyle ya da kısmen avcı havyanlarla beslenen ve kendisi hiçbir başka türe av olmayan tür (yırtıcıkuşlar, ispermeçetbalinası, insan).

SÜPERBENZİN a. Yüksek kaliteli benzin. (Süperbenzinlerin oktan indisi 100'e yakındır ve kimi kez 100'ü de aşar.)

SÜPERBEYAZLIK a. Tekst. Pamuklu dokumalara, üstün kaliteli ağartma işlemiyle verilen beyaz renk.

SÜPERDİŞİ a. Biyol. Normal bir dişininkine göre erkeğin kromozom formülünden daha değişik anormal bir kromozom formülü olan dişi birey. (Drosophila'da bazı çapraz melezlemeler anormal bir kromozom formülüne sahip böyle bireyler ortaya çıkarır: 2A+3x [oysa normal bir dişinin formülü 2A+2x'tir]. Bu bireyler kısırdır.)

SÜPERERKEK a. Biyol. Görünürde erkek olan, ama normal erkeğinkine göre dişininkinden çok değişik bir kromozom formülü taşıyan birey. (Drosophila'da, meyoz bölünme sırasında kromozomların dağılımında görülen bazı bozukluklar anormal bir kromozom formülüne sahip bireylerin ortaya çıkmasına yol açar: 3A+1x [oysa, Y kromozomu hesaba katılmadan normal bir erkeğin formülü 2A+1x'tir]; bu bireyler kısırdır.)

SÜPERFETASYON a. (fr. *superfétation*). Balıkbil. Dişileri daha doğurmadan yeniden gebe kalan bazı vivipar (dişlisazancıkgiller) kemiklibalıkların üreme biçimi. (Bu balıkların üreme yollarında 7 ayrı döllenmiş yumurta kuşağına rastlanabilir.)

SÜPERFİNİSYON a. (fr. *superfinition*). Mak. san. ÜSTÜNBİTİRME'nin eşanlamlısı.

SÜPERFOSFAT a. (fr. *superphosphate*). Tarım. Fosfattan elde edilen yalın mineral gübre.

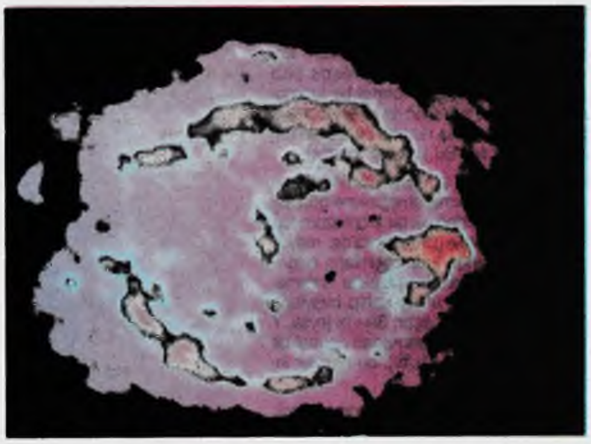
SÜPERGÖKADA a. BÖLGESEL SÜPERKÜME*nin eşanlamlısı.

SÜPERGÜÇ a. Siyaset, ekonomi alanında dünya çapında ağırlığı olan büyük devletlerden her biri.

SÜPERHETERODİN a. (fr. *superhétérodyne*). Radyotekn. Anten aracılığıyla alınan işaretlerin bir heterodin tarafından sağlanan sinüzoidal salınımla birleştirildiği radyo alıcısı. Bu birleştirme işlemi bir frekans değiştiricisinde ve sözkonusu işaretin bileşenleri belli bir frekans bandının içinde yer alacak biçimde gerçekleştirilir. Frekans değiştiricisinden hemen sonra yer alan ve "ara frekans yükselteci" olarak adlandırılan bir yükselteç, istenen işaretlerin aynı anda hem komşu işaretlerden ayrılmalarını, hem de yükseltilmelerini sağlar. (FREKANS DEĞİŞMELİ ALICI da denir.)
—ANSİKL. Süperheterodinin ilkeleri ilk kez Paris Askeri telsiz telgraf merkezi'nde laboratuvar şefi olarak çalışan Lucien Levy' nin 4 ağustos 1917 ve 1 ekim 1918 tarihli patentlerinde ve o tarihlerde aynı yerde görevli olarak çalışan amerikalı binbaşı Edwin Armstrong'un 30 aralık 1918'de tescil edilen patent başvurusunda betimlenmiştir. Bu ilkeler bugün kullanılmakta olan hemen hemen bütün radyo alıcılarında uygulanmaktadır.
Bir alıcıda alınan işaretlerin frekansları yükseldikçe bu frekanslar için istenen doğrudan yükseltmenin ve seçiciliğin sağlanması güçleşir. Bunun nedeni çok fazla sayıda yükseltme katı gerekmesi ve bu katların hepsinin birden aynı anda istenen işaretlerin değişken frekanslarına ayarlanmış olmalarının zorunlu olmasıdır. Seçiciliğin ve yükseltmenin, yalnızca darbelerle frekans değiştirmeye olanak veren bir heterodinin frekansını ayarlayarak daha alçak frekanslar üzerinde sağlanması düşüncesi buradan doğmuştur. Ancak bu durumda, bir önseçim gerçekleştirmek amacıyla belli sayıda yüksek frekans katının bulunması yine gereklidir. Bilindiği gibi, f_1 frekanslı bir gelen işaret bileşeninin f'_1 frekanslı bir salınımla oluşturduğu darbeler sonucu, temel frekansları $f_1 - f'_1$ ve $f_1 + f'_1$ olan bileşenler ortaya çıkar. Böylece, $f_1 - f'_1$ in f_i ara frekansına eşit olması istenirse, frekansı $f_2 = f_1 - 2f_i$ olan ve

$$f'_1 - f_2 = f_1 - f_i - (f_1 - 2f_i) = f_i$$

olması nedeniyle aynı zamanda f_i frekanslı bir bileşen de sağlayan başka bir işaretin bileşeni tarafından bir bozucu etki oluşturulabilir.
Bu durumda, en az bir filtrelemeden oluşan bir önseçim işlemiyle istenen frekanslardan ara frekansın iki katından da-

Koltuk takımyıldızındaki bir **süpernova** artığının renkli olarak kodlanmış radyoelektriksel görüntüsü (Koltuk A, 3 C 461)

ha fazla sapma gösteren işaretlerin zayıflatılması ya da yok edilmesi gerekmektedir. Bu da radar ya da televizyon gibi hiperfrekanslarla çalışan aygıtlar dışında gerçekleştirilmesi görece kolay bir işlemdir.

Çok büyük bir gam üzerinde çalışması ve çok ileri ayırtedici özellikleri bulunması gereken üniversal ya da profesyonel alıcılarda, genellikle iki ardışık frekans değişimi ve iki ara frekans kullanılır. Ara frekansların birincisi bütün gam üzerinde gerçekleştirilmesi gereken önseçim işlemini kolaylaştırmak amacıyla yeterince yüksek bir değeri olacak biçimde seçilir.

SÜPERİKONOSKOP a. (fr. *supericonoscope*). TV. Bir hedef ve bir ışıkkatot içeren, ikonoskoptan türemiş görüntü çözümleyici elektron tüpü. (Bu tüp artık kullanılmamaktadır.)

SÜPERİZOLASYON a. (fr. *superisolation*). Soğut. san., Isıbil. ÜSTÜNYALITMA' nın eşanlamlısı.

SÜPERKALENDER a. Kâğ. san. Kimi silindirleri preslenmiş liflerden, kimileriyse metalden yapılmış kalender.

SÜPERKÜME a. Astrofiz. **1.** Gökada kümelerinin oluşturduğu küme. **—2.** *Bölgesel süperküme*, Gökadamızın da içinde bulunduğu süperküme. (Eşanl. SÜPERGÖKADA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Bölgesel süperküme, 1956 -1958 arasında Gérard de Vaucouleurs tarafından ortaya çıkarıldı. Bu süperküme, merkezi Başak* takımyıldızı kümesi üzerinde bulunan ve elli kadar gökada grubu içeren, hafifçe basık, geniş bir sistemdir. Çapı 40 milyon parsektir.

SÜPERMARKET a. (amerikanca *supermarket*'ten). Daha çok gıda maddelerinin bulunduğu, dayanıklı dayanıksız tüm tüketim mallarından oluşan zengin çeşitlerin satışa sunulduğu ve tüm satışların alıcılar tarafından seçilerek gerçekleştiği çok büyük mağaza.

SÜPERMEN → SUPERMAN.

Süphan dağı
Bitlis

SÜPERNOVA a. (fr. *supernova*). Astrofiz. Evriminin ileri bir aşamasına ulaşmış ve patlayarak geçici bir süre, son derece yüksek bir parlaklık veren büyük yıldız. (Eşanl. ÜSTNOVA.)
—ANSİKL. Bir süpernova, patlamasının şiddetiyle bir novadan ayrılır. Bu, oldukça ender görülen bir olaydır; gerçekten de bir gökada, ortalama olarak yüz yılda yalnız bir süpernova gözlemlenir. Bizim Gökadamızda son bin yıl boyunca üç süpernova gözlemlenmiştir. Bunların en eskisi, 1054'te, Boğa takımyıldızının içinde görülen ve artık olarak geriye, merkezinde bir pulsar* bulunan Yengeç* bulutsusunu bırakan süpernovadır. İkincisi, 1572'de Tycho Brahe tarafından Koltuk takımyıldızının içinde saptanan bir yeni yıldızdır. Sonuncusu da, hem Kepler, hem de Galilei tarafından 1604'te keşfedilen, Yılancı takımyıldızındaki süpernovadır. Süpernovalar, dış gökadalarda daha sık gözlemlenirler, çünkü bu gökadaların sayıları çoktur. Bir süpernova maksimum parlaklığına ulaştığında, içinde yer aldığı gökada kadar ışık saçar ve böylece ışınım gücü, Güneş'in ışınım gücünün 10 milyar katına erişir. Bu olay sırasında açığa çıkan enerji çok büyüktür (10^{45} J düzeyinde) ve tayfgözlemsel incelemeler maddenin, saniyede birkaç bin kilometrelik hızla fışkırdığını gösterir. Süpernova olayı, evriminin ileri bir aşamasına ulaşmış oldukça büyük bir yıldızın tamamen patlamasına yol açan büyük bir yıkımdır. Patlama sırasında kütlenin büyük bir bölümü fışkırır ve geriye yalnız, süpernova artığı denilen bölüm kalır; bu da, aynı zamanda senkrotron* yayımının oluşturduğu bir X ışınları ve radyo dalgaları kaynağı olan, genişleme halindeki bir bulutsu* biçiminde gözlemlenir. Kütlenin fışkırmayan bölümü, pulsar* olarak gözlemlenebilen bir nötron* yıldızı biçiminde, çok tıkız bir artık oluşturur.

SÜPERPLASTİK sıf. Metalürj. Süperplastiklik özelliği gösteren bir malzeme için kullanılır.

SÜPERPLASTİKLİK a. Metalürj. Kimi malzemelerin belli sıcaklıklarda ve çok iyi tanımlanmış biçim değiştirme hızları için gösterdiği olağanüstü plastiklik olayı.
—ANSİKL. Metalürj. Metal malzemelerin süperplastikliklerinin incelenmesi, özellikle bu malzemelerden kimilerinin biçimlendirme koşullarını iyileştirmek ve kullanılan makinelerin gücünü sınırlamak bakımından oldukça önemlidir. Zorla uygulanan plastik bir biçim değiştirme işleminde metal ve alaşımların çoğu, biçim değiştirme hızına genellikle az duyarlıdır; ancak aralarından bazıları, belli bir biçim değiştirme hızı için önemli bir biçim değiştirebilme özelliği taşır. Ayrıca bu süperplastiklik özelliği, belli bir sıcaklık alanında maksimum bir genlik gösterir. Süperplastik malzemelerin en belirgin özelliği, büzülme olayına karşı düşük bir duyarlık göstermeleridir; bu bakımdan zamanından önce kopma endişesi olmadan plastik bir biçim değiştirme işlemine büyük oranda olanak sağlarlar. Bu plastiklik, ince kristalli metalografik bir yapıyla (tanelerin ortalama çapı yaklaşık mikron mertebesindedir) daha da artırılır; bu yapıya özgü kristaller, belli bir hareketlilik gösterir.

Pek çok alaşımın böyle bir özelliği vardır; örneğin % 50'lik kalay-bizmut alaşımı, oda sıcaklığında % 2 000 oranında biçim değiştirebilir; öte yandan bileşiminde demir ve çinko bulunan özel bir bakır -alüminyum alaşımı (alüminyum tuncu) 650 °C'ta % 300'lük bir biçim değişikliğine uğrayabilir. Bu biçim değiştirme kolaylığı özellikle kimi alüminyum alaşımları, çelikler, bileşiminde krom-nikel-kobalt bulunan ve yüksek ısıya dayanıklı alaşımlar ile titan ya da zirkonyumlu alaşımlar için geçerlidir.

SÜPERPRODÜKSİYON a. (fr. *superproduction*). Sine. → ÜSTÜNYAPIM.

SÜPER-SEKİZ a. Amatörlerin kullandığı ve sekiz milimetrelik filmlerin yerini alan film boyutu. (SÜPER-8 olarak da yazılır.)

SÜPERSENTEZ a. (fr. *supersynthèse*). Astrofiz. Bir radyogirişimölçer şebekesiyle bir radyokaynağının haritasını çıkarmayı sağlayan radyogökbilimi tekniği.
—ANSİKL. Süpersentez, kuramsal olarak, birbirine dik iki doğrultu, -genellikle doğu -batı ve kuzey-güney doğrultuları-, boyunca sıralanmış iki girişimölçer dizisinin yerleştirilmesini gerektirir. Uygulamada, Yer'in dönme hareketinden yararlanarak yerleri değiştirilen hareketli antenlerin kullanılmasıyla, girişimölçerlerin sayısını azaltmak olasıdır; bu durumda, tek bir sıra girişimölçer yeterlidir, çünkü bu sırada, gün boyunca, gözlemlenen radyokaynağın karşısında değişik konumlar gösterir. Bu tip bir teknik, optik teleskopların ayırma gücüne yaklaşan bir ayırma gücüyle haritalar oluşturmayı sağlar.

SÜPERSOĞUTMA a. Soğut. san. İLERİ* SOĞUTMA'nın eşanlamlısı.

SÜPERSONİK sıf. (fr. *supersonique*). → SESÜSTÜ.

SÜPERTANECİK a. Astrofiz. Işıkkürenin sakin bölgelerindeki gaz hareketlerinden kaynaklanan, ayırtedici özellikteki Güneş yüzeyi oluşumu.
—ANSİKL. Süpertanecikler, Güneş ışıkküresindeki gazların ıraksak hareketleri nedeniyle yıldız biçiminde görünür: madde merkezde yükselir ve süpertaneciğin sınırında yeniden alçalır. Gözlemlenen hızın düşey bileşeni 100 ile 200 m/sn'den küçüktür; yatay bileşen ise 300 ile 400 m/sn'ye ulaşabilir. Bu hücrelerin boyutu 30 000 km düzeyinde, yaşam süreleri de bir gündür.

SÜPERTANECİKLENME a. Astrofiz. Güneş ışıkküresi düzeyinde, süpertaneciklerin oluşturduğu ağ.

SÜPERTANKER a. (amerikanca *supertanker*'den). Çok büyük sığalı petrol tankeri.

SÜPERVİZYON a. (fr. *supervision*'dan). Sine. → GÖZETİM.

SÜPHAN buzulu, D. Anadolu bölgesinde Van gölünün K.-B.'sında Süphan dağının doruk kesimindeki kalderanın K. yamacında ve eteğinde yerleşmiş buzul. Buzulun toplam uzunluğu yaklaşık 1,5 km. Buzulun dili, kaldera yamacı ile onun hemen K.'indeki daha yeni merkezi koni arasındaki bir gedikten aşağı doğru sarkar.

SÜPHAN dağı, D. Anadolu bölgesinde Van gölünün K.-B.'sında giderek dikleşen yamaçlarla yükselen genç volkanik kütle (4 058 m). Türkiye'nin Ağrı dağından sonra en yüksek volkanı; Ağrı ve Buzul dağından sonra üçüncü yüksek noktası. Tipik bir stratovolkandır; yapısında andezit ve bazaltlarla tüfler başlıca yeri tutar. Çok geniş olan tabanı üzerinde birçok parazit koni ve bazı patlama çukurları yer alır. Doruk kesiminde çapı yaklaşık 400 m'yi bulan bir kaldera vardır. Kalderanın K.'inde daha genç lavlardan oluşan iki merkezi koni yükselir. Bu konilerle kaldera arasında güncel bir buzul yerleşmiştir. Bu kesimde ayrıca sirkler, daimi kar alanları ve 3 küçük buzul gölü vardır.

SÜPHANALLAH → SUPHANALLAH.

SÜPİNATÖR → SUPİNATOR.

SÜPRALİTORAL sıf. (fr. *supralittoral*). Yerbil. Olağandışı yüksek denizlerin etkisiyle, olağan yüksek deniz düzeyinin üzerinde oluşan bir birikinti ya da bir olay için kullanılır.

SÜPRANÜKLEER sıf. (fr. *supranucléaire*). Nörol. *Süpranükleer felç*, genellikle devimsel kafa sinirleriyle ilgili olarak ve gözün dış kas hareketleri ile yalancı soğanilik sendromu çerçevesinde ortaya çıkan felçleri de kapsayan ve merkezi hareket yolunun bir lezyonundan ileri gelen felç.

SÜPRA-OPTİK sıf. (fr. *supra-optique*). Nörol. *Süpra-optik çekirdek*, memelilerin hipotalamusundaki iri salgı nöronlarının

toplamı. Bunların aksonları hipofiz arka lobuna dağılmak üzere hipofiz sapının içinden geçer.

SÜPREM a. (fr. *suprême*). Mutf. *Sos süprem,* meyaneyle kıvama getirilmiş tavuk ya da et suyuna krema katılarak hazırlanan yemek.

SÜPREMATİZM a. (fr. *suprématisme*). Maleviç'in 1913'ten başlayarak benimsediği resim kuramı ve uygulaması.
—ANSİKL. K. Maleviç*'in ortaya attığı süprematizm, XX. yy.'ın en radikal estetik devrimi olarak kabul edilir. Maleviç, nesnenin yokluğunu ve tek bir dünyanın, nesnesiz *(bespredmietnost)* dünyanın varlığını savundu. *Siyah dörtgen*'den (1913) başlayarak, resmin betimleyici, taklit edici niteliğini yadsıdı. *Beyaz üzerine beyaz* dizisi (1917-1919), varlığı, "özgürlüğüne kavuşturulmuş hiçlik"i, nesnesizliği ortaya koyar. Süprematizm, resmin kendisinin zaferidir: resim, doğanın yansıması değil, doğanın ta kendisidir. Tuval üzerinde, minimal "geometrik" birimler (dörtgenler, çemberler, çarpılar) ve renkli karşıtlıklar yer alır. Süprematizm aynı zamanda, Maleviç'in inceleme ve makalelerinde (bunlar J.-C. Marcadé tarafından fransızca olarak yayımlandı: 1974, 1977, 1981) açıkladığı bir felsefedir. Bütünüyle tekçi olan bu felsefe, dolaysız bir etkiden söz edilemezse de, Meister Eckhart'tan Heidegger'e uzanan ve Schelling, Schopenhauer ve Nietzsche'nin görüşleriyle de benzerlikler gösteren bir geleneğin içinde yer alır. Süprematizm 20'li yıllarda mimarlık ("architectones") ve tasarım alanlarına da yayıldı. İ. Kliun, N. M. Suyetin, O. V. Rozanova, Lisitskiy, İlya Çaşnik Maleviç'in tilmizleriydi; L. S. Popova ve Rodçenko, 1920'den önce ondan etkilendiler.

SÜPRESÖR a. (fr. *suppresseur*). Genet. İki değişinim farklı genleri etkilediği zaman, birincil gen değişiniminin sonucu olarak kaybolan bir işlevi bütünüyle ya da kısmen eski haline getiren ikincil değişinimi sağlayan gen. (Bu değişinimler özellikle mikroorganizmalarda görülür.)

SÜPRÜLMEK → SÜPÜRMEK.

SÜPRÜNTÜ a. **1.** Süpürülen yerlerden çıkan tozun, çöpün vb. tümü. **—2.** Bayağı, aşağılık kimse: *O süprüntü mü bu işi yapacak?* **—3.** İşe yaramaz, değersiz şey; döküntü: *Alacaksan iyi bir şey al, süprüntüleri toplayıp gelme.*

SÜPRÜNTÜCÜ a. **1.** Bir yerin süprüntüsünü temizleyen kimse. **—2.** *Tkz.* Her malın en kötüsünü, en işe yaramaz olanını satan satıcı ya da alan kimse.

SÜPRÜNTÜLÜK a. Süprüntülerin atıldığı yer, çöplük: *Burası daha önce süprüntülüktü, şimdi park oldu.*

SÜPRÜNTÜSİNEĞİGİLLER a. *Syrphus, Volucella, Eristalis* vb. cinsleri (ikikanatlıların *Brachycera* öbeğinden) içeren ortoraf böcekler familyası. (3 000 türü kapsayan süprüntüsineğigillerin larvalarında çok değişik yaşama biçimlerine rastlanır: *Syrphus*'ların larvaları yaprakbitleriyle beslenir; *Eumerus*'larınki ile *Lampetia*'larınkiler bitkicildirler ve zambakgillerin soğanlarında yaşarlar; *Eristalis*'lerinkiler kirli sularda bulunurlar; hayvanlarla beslenen bazılarınaysa turbalıklarda ve nemli kovuklarda rastlanır; bazıları da termitlerle karıncaların yuvalarında onlarla ortakyaşar bir yaşam sürer. Bil. a. *Syrphidae*).

SÜPÜRDE sıf. (fars. *süpürden*, teslim etmek'ten *süpürde*). *Esk.* **1.** Ismarlanmış, sipariş edilmiş. **—2.** Teslim olunmuş.

SÜPÜRGE a. **1.** Bir araya getirilmiş bitki saplarının, yapay kılların ya da bir çalı çırpı demetinin bir uçtan bağlanmasıyla oluşturulan (kimi zaman da buna bağlı uzun bir sopadan oluşan) ve süpürme işinde kullanılan temizlik aracı. **—2.** Elektrik süpürgesi.
—Ev ekon. *Mekanik süpürge,* tozları, gövdesi içindeki bir kutuya savuran silindir biçimindeki döner fırçalardan oluşan süpürge. (1876'da Melville Reuben Bissel tarafından icat edildi.)
—Ev eşy. *Tavan süpürgesi,* tavanları temizlemeye yarayan, çok uzun saplı ve yuvarlak fırçalı süpürge.
—Folk. *Süpürgeye iğne batırmak,* sık gelen misafirin uzun oturmasını önlemek amacıyla süpürgeye bir iğne saplayıp kapı arkasına asmak. (Bu durumda misafirin oturduğu yerde rahatsız olacağına ve hemen kalkacağına inanılır.)
—Tekst. → KAMÇI.

SÜPÜRGECİ a. Süpürge yapan ve / ya da satan kimse.

SÜPÜRGECİLİK a. Süpürge yapma ve / ya da satma işi.

SÜPÜRGEÇALISI a. Avrupa, Batı Asya ve Kuzey Afrika'da birçok cinsi yetişen sarı renkte (nadiren beyaz) kelebek çiçekli, dikenli ya da dikensiz ağaççıklara verilen ad. (Bunlardan adi süpürge çalısı [*Sarothamnus scoparius*] dalları uzun ve sert olduğundan özellikle süpürge yapımına elverişlidir.)
—ANSİKL. Tekst. Süpürge katırtırnağı da denen süpürge çalısının, özellikle ispanya süpürgeçalısının saplarında ve dallarında çok iyi elyaf bulunur, ama çıkarılması güçtür. Romalılar ve Kartacalılar, bu elyafı, yelken bezi yapmakta kullanırlardı. Napoléon I döneminde Avrupa'nın abluka altında bulunduğu sırada Fransa'da bu elyaftan yatak çarşafı bile yapılıyordu. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra maden ocaklarında kömür taşıyıcı yürür bantların üretiminde, süpürgeçalısı elyafının antistatik özelliğinden yararlanıyorlardı. Elyaf, soda kullanılarak kimyasal bir işlemle bitkiden çıkarılır; bu arada eczacılıkta kullanılan bir alkaloit de (spartein) elde edilir. Yetiştirilmesi zor ve toplanıp taşınması pahalıya mal olan bu yabani bitkiyi işleyen sanayi artık ortadan kalkmıştır.

SÜPÜRGELİK a. Bir iç duvarın alt bölümünü korumak ve döşemeyle birleştiği yerleri gizlemek için boydan boya yerleştirilen ahşap, taş, plastik ya da yalancı mermer şerit.

◆ sıf. Süpürge yapmaya elverişli çalı, bitki vb. için kullanılır.

SÜPÜRME a. Süpürmek eylemi.
—Isıl mot. 2 zamanlı bir çevrime göre çalışan içten yanmalı bir motorda, yanma gazlarının tümüyle silindir dışına atıldığı ve yerlerini taze havanın aldığı evre. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeomorfol. *Rüzgâr süpürmesi,* devingen bir tortulun en ince tanelerinin rüzgârlarla sürüklenmesi. (Eşanl. KALBURLAMA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Petr san. *Süpürme etkisi,* yerinde hidrokarbonların bir başka akışkanın etkisiyle yer değiştirdiği bir petrol yatağında, yer değiştiren akışkanla süpürülmüş deponun hacminin toplam depo hacmine oranı.
—TV. *Süpürme sürüklenmesi,* kimi cisimlerin kenarını, tarama yönünde uzatan bir aydınlık ya da farklı renk bandı olarak ortaya çıkan görüntü hatası.
—ANSİKL. Isıl mot. Gazların süpürülmesi, piston kursunun sonuna geldiği zaman, genişleme zamanı sonunda gerçekleştirilir. Bunun için, dağıtım ayarını yaptıktan sonra, iyi ayarlanmış emme ve egzos pencerelerinden ve gerektiğinde, hafifçe sıkıştırılmış havayla aşırıbesleme yapan bir düzenekten yararlanılır.
Bir Diesel motorunda süpürme, basınçlı temiz havayla sağlanır; bu hava, sıkıştırma devresinin sonunda silindire dolarak yakma havası işlevi de görür. 2 zamanlı patlamalı bir motorda süpürme yakıt-hava karışımıyla gerçekleştirilir; bu da belli bir miktar yakıt kaybına neden olur. Bu kaybı azaltmak için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır.
—Jeomorfol. Rüzgâr süpürmesi, özellikle burgaçların yükselme bileşeninin etkisiyle kendini gösterir; bu mekanizma rüzgârlı ve akarsu ortamlarında da aynı biçimde gelişir, ancak, havanın yoğunluğu daha az olduğu için, rüzgâr sözkonusu olduğunda daha etkisizdir. Burgaçlar yalnızca kumları ve limanları kaldırabilir. Küçük çakıltaşlarından daha büyük öğeler yerinde kalarak (kimi zaman, kalburlama etkisinden söz edilir) toprağın yüzeyinde toplanır ve rüzgârın etkisini önleyen bir *rüzgâr süpürmesi yoğuşma yüzeyi* oluşturur.

SÜPÜRMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (somut) süpürmek,* o şeyi süpürgeyle almak, atmak: *Döküntüleri, çöpleri süpürmek.* **—2.** *Bir yeri süpürmek,* orayı, tozlarını, çöplerini alarak temizlemek: *Odayı, mutfağı süpürmek.* **—3.** *Şeyleri süpürmek,* hızla dağıtmak: *Rüzgâr yaprakları süpürüp götürdü.* **—4.** *İnsanları, şeyleri (soyut) bir yerden süpürmek, süpürüp atmak,* çıkarmak, kovmak: *Bütün kötülükleri süpürüp attık. Bu asalakları bu kurumdan süpürüp atmadıkça hiçbir şey yapılamaz.* **—5.** *Bir yiyeceği süpürmek, silip süpürmek,* kısa sürede bitirmek, tüketmek: *Dolapta ne varsa süpürmüş, akşama yemek kalmadı.* **—6.** *Yerleri süpürmek,* bir giysiden, bir örtüden vb. söz ederken, yere değmek, yerde sürünmek: *Elbisesi yerleri süpürüyor.* **—7.** *Silip süpürmek* → SİLMEK.

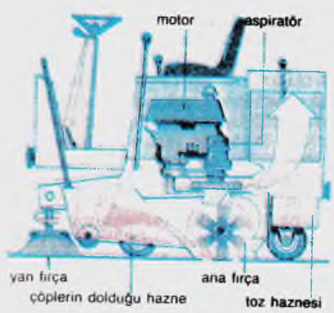
◆ **süpürtmek** ettirg. f. *Bir şeyi, bir yeri süpürtmek,* o şeyin, o yerin süpürülmesini sağlamak, süpürmek eylemini yaptırmak.

◆ **süpürülmek, süprülmek** edilg. f. **1.** Sözkonusu bir şeyse, süpürgeyle alınıp atılmak; bir yerse, süpürgeyle temizlenmek. **—2.** İnsanlardan, şeylerden söz ederken, çıkarılmak, kovulmak, süpürülüp atılmak.

SÜPÜRTMEK → SÜPÜRMEK.

SÜPÜRÜCÜ a. Karayollarını, zeminleri temizlemek için kullanılan makine. (*Mekanik süpürücü* de denir.)
—ANSİKL. Mekanik süpürücü, bitkisel ya da sentetik liflerle ya da süpürülen çöpleri yanlara atacak biçimde eğik olarak yerleştirilmiş metal tellerle donatılmış bir silindirden oluşur. Bu silindiri taşıtın dingili ya da hidrolik iletimli bir motor harekete geçirir. Bazı süpürücülerde bir sulama düzeneği de bulunur.

Motoclean belgesine göre

sanayide kullanılan bir süpürücünün kesiti

SÜPÜRÜLMEK → SÜPÜRMEK.

SÜR, -rri a. (ar. *sürr*). *Esk.* Yeni doğan çocuğun kesilen göbeği.

SÜRADİK a. (ar. *süradiķ*). *Esk.* **1.** Tente, çadır. **—2.** Saray perdesi, ev ya da çadırın önüne çekilen perde.
—Dilbil. Arapçadaki *süradiķ* sözcüğü farsça kökenlidir; ar. *serdaķ*'ın (fars. *çārtaķ* [çardak]) çoğuludur.

SÜRAG a. (türk. *soraġ*'dan *sürāġ*). *Esk.* İz, işaret, eser.

SÜRAHİ a. (ar. *şurahī*). Sofraya konulmak üzere, içine su, ayran, şarap vb. doldurulan, dar ağızlı cam kap.

SÜRANTRENE sıf. (fr. *surentraîné*). Spor. *Sürantrene olmak,* bir sporcudan

süpürge satıcısı
Atatürk kitaplığı İstanbul

süpürgeçalısı
(Sarothamnus scoparius)

söz ederken, ağır antrenmanlar sonucu güçsüz kalmak.

SÜRANTRENMAN a. (fr. *surentraînement*). Bir sporcu, bir oyuncu, bir yarış atının aşırı idman sonucu yıpranıp güçsüz kalması.

SÜRASTARYA a. (fr. *surestarie*). Deniz huk. Deniz taşımacılığında gemiye yükleme ve boşaltma için tanınan sürenin sona ermesinden sonraki ek süre. (Yüklemenin ne kadar süreceği ya da hangi gün biteceği sözleşmeyle belirlenmişse, sürastarya süresi yükleme süresinin bitmesiyle başlar. Sözleşmede böyle bir hüküm yoksa, taşıyan, yükleme süresinin sona erdiğini taşıtana bildirmedikçe sürastarya süresi işlemeye başlamaz [Türk tic. k. md. 1032].)

SÜRAT, -ti a. (ar. *sür'at*). **1.** Çabukluk, hız, hızlılık: *Çalışmasındaki sürat bize zaman kazandırıyor. Arabanın süratini artırmak.* **—2.** *Sürat katarı*, ekspres tren. ‖ *Süratle*, süratli bir biçimde; hızla: *Süratle karar vermek.*

—*Esk. Sürat-i infial*, çok çabuk darılma, gücenme. ‖ *Sürat-i intikal*, anlama çabukluğu, çabuk anlama. ‖ *Sürat-i mumkine*, mümkün olan çabukluk. ‖ *Sürat-i seyr*, gidiş hızı.

—Ask. tar. *Sürat neferatı*, osmanlı ordusundaki sürat topçuları ocağında görevli erlere verilen ad. ‖ *Sürat topçuları*, osmanlı ordusunda Topçu ocağı'na bağlı olarak Avrupa'daki benzerleri örnek alınıp Mustafa III döneminde kurulan (1774) yeni topçu sınıfına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *Sürat ölçü hattı*, yeni gemilerin sürat denemeleri için ayrılmış, iki uçu kerterizlerle belirtilen, engelsiz parkur.

—Spor. *Sürat koşucusu*, atletizmde kısa mesafe koşucusu. ‖ *Sürat koşusu*, atletizmde 100, 200 ve 400 m'lik mesafelerden oluşan kısa mesafe yarışı. ‖ *Sürat pisti*, özellikle patinaj dalında sürat yarışları için öngörülen belli kurallara uygun olarak yapılmış kapalı devre biçimindeki pist. ‖ *Sürat yarışı*, kayak sporunda 100 m'lik mesafede en fazla hıza ulaşmayı amaçlayan iniş yarışması. (Günümüzde rekor saatte 200 km civarındadır.)

—ANSİKL. Ask. tar. Osmanlı ordusunun 1768-1774 Türk-Rus savaşı'nda uğradığı yenilgiler ve başarısızlıklar karşısında özellikle topçu sınıfının geliştirilip yenileştirilmesi amacıyla Fransa'dan Obert adlı bir uzman getirtildi. Obert'in girişimleriyle *Sürat topçuları* adı altında, yeni bir topçu sınıfı oluşturuldu. Yeşil ceket, mavi şalvar giyen sürat topçuları, ilk kuruluşunda 7 takım ve 250 kişi kadardı. Kendileri için Kâğıthane'de kışlalar yaptırıldı. Mustafa III ölünce (1774), bu topçu sınıfı kaldırıldığı gibi Obert de ülkesine döndü. Abdülhamit I'in sadrazamlarından Hamit Paşa göreve başlayınca Obert'i Fransa'dan getirterek sürat topçuları sınıfını yeniden kurdurdu (1782). Bunlar için Tophane'de yeni kışlalar yapıldı, sayıları 2 000'e çıkarıldı, bir de kanunname hazırlandı. Bu kanunname ile evlenmeleri yasaklanan sürat topçularının beyaz çuhadan yeşil püsküllü başlık giymeleri, 15 akçe gündelik almaları, sürekli kışlalarında kalmaları, haftada üç gün Kâğıthane ve Beyoğlu'ndaki atış alanlarında eğitim görmeleri, hizmette üç yılını dolduranların gündeliklerinin 20 akçeye yükseltilmesi, yaşlılık dolayısıyla emekliye ayrılanlara gündelik 30 akçe, savaş gazilerine 40 akçe ödenmesi kararlaştırıldı. Sürat topçuları sınıfı İstanbul dışında Edirne, Varna, Silistre, Bosna, Vidin ve Belgrad gibi yerlerde de kuruldu.

SÜRATÇİ a. Ask. tar. Osmanlı ordusunda sürat topçularının başındaki subaya verilen ad.

SÜRATLENDİRMEK → SÜRATLENMEK.

SÜRATLENMEK gçz. f. Hızı artmak, hızlanmak.

◆ **süratlendirmek** ettirg. f. *Bir şeyi süratlendirmek*, hızını artırmak; hızlandırmak.

SÜRATLİ sıf. Büyük bir hız gösteren ya da kısa sürede gerçekleşen bir şey için kullanılır; hızlı, çabuk: *Süratli bir araç. Süratli bir çalışma. Süratli servis.*

—Binc. *Süratli çalışma*, atın yürüyüş türlerinden biri olan süratli ile yapılan çalışma.

◆ a. Binc. Atın bazı dört ayaklılarda olduğu gibi adeta ile dörtnal arasında yer alan yürüyüş biçimi. Bu yürüyüş dört ayağın, yani ön ve art ayakların kutri biçimde ileri atılmasıyla çapraz oluşan orta kararlı bir yürüyüştür. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ be. Süratle, çabuk, hızlı bir biçimde: *Süratli çalışmak, koşmak, konuşmak.*

—ANSİKL. Binc. Binicilik ve at terbiyesinde yapılan süratli çalışmalarında binici ya atın kalkmadan üzerinde, yani eyerde oturur (adı süratli) ya da atın her adım atışında uygun olarak eyer üzerinde kalkıp oturur (hafif süratli). Süratli çalışmaları atın yapacağı işe ve katılacağı yarışma sınıfına göre değişir.

Ayrıca süratli ile yapılan düz koşular vardır. Burada at süratlıyı sonuna kadar açarak, ama dörtnala kalkmadan koşar. Avrupa sahalarında bu tür düz koşuların yanı sıra bir sürücü tarafından kullanılan tek bir atın çektiği iki tekerlekli araba süratli yarışları da yapılır ve hatta bu yarışlar üzerine müşterek bahisler oynanır.

At terbiyesi binicilik sporunun temel bilimidir. Bir atın eğitimi için gerçekleştirilen çalışmalarda süratli hareketlerin çok önemi vardır. Süratli temposu uzatılıp kısaltılarak bundan bazı dresaj hareketleri (piaf, passaj) oluşturulur. Göze son derece güzel gözüken bu hareketlerin başında "ispanyol süratlisi" gelir. Bu harekette at, art ayaklarını iyice ileri sürer ve ön ayaklarını olabildiğince öne ve yükseğe kaldırır.

SÜRB a. (ar. *sürb*). *Esk.* **1.** Kurşun. **—2.** Kalay. **—3.** Kurşun ve kalay karışımı.

SÜRBE a. (ar. *sürbe*). *Esk.* **1.** Sürü. **—2.** Kalabalık, cemaat, küme.

SÜRÇ a. **1.** Sürçme. **—2.** *Sürçü lisan* (sürç-i lisan), "yanlış bir söz söyleme" anlamında kullanılır: *Sürçü lisan eylediysek affola.*

—Sey. oy. *Sürçü lisan*, karagöz oyununda, meddah hikâyesinde yanlışlıkla izleyicileri incitecek söz söyleme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Sey. oy. Karagözcü ve meddah sürçü lisanda bulunursa zekâ kıvraklığıyla kendisini bağışlatacak bir yakıştırmada bulunurdu. Söylenen sözlerden, taklitlerden, izleyicide uyanacak çağrışımlardan doğacak alınmaları bağışlatmak için sanatçı gösterinin sonunda "her ne kadar sürçü lisan ettik ise affola" derdi. Sürçü lisan yüzünden ceza gören sanatçılar olurdu. Karagözcü Kasımpaşalı Hafız ise sürçü lisan sonucu mesleğini bıraktı. Bu olay şöyle oldu: sanatçı, Selim III'ün huzurunda *Karagözün ağalığı*'nı oynatırken esirlerden birine yanlışlıkla Selim adını vermişti. Bu esir çağrılınca padişahın yanıt vermesi üzerine Hafız Ağa oyunu yarıda kesti, karagöz oynatmaya tövbe etti ve hacca gitmek için izin istedi. Padişahın gönül almasına karşın kararını değiştirmedi.

SÜRÇME a. Sürçmek eylemi.

—Dilbil. *Ses ya da hece sürçmesi*, ses ya da hece sıralarının değişmesi, unutulması ya da yeni ses ve hecelerin eklenmesi (örn. "kibrit" yerine kırbıt).

—Nalbantl. *Sürçme nalı*, nalın sünbük bölümünün yere sürtmesini önlemek için, bu bölümün yukarı doğru bükülerek yerle temasını ve çabuk aşınmasını engelleyen nal.

SÜRÇMEK gçz. f. **1.** *(Ayağı) sürçmek*, ayağı bir yere, bir şeye takılmak, ayağı takılıp düşecek gibi olmak; tökezlemek: *Karanlıkta yürürken ayağı sürçmek. Bir sürçen atın başı kesilmez* (atasözü). **—2.** *Dili sürçmek*, kullanılması gereken bir sözcüğün yerine yanlışlıkla başka bir sözcük kullanmak. **—3.** *Dil sürçmesi* → DİL.

◆ **sürçtürmek** ettirg. f. Ayağının bir şeye takılmasına, tökezlemesine neden olmak.

SÜRÇTÜRMEK → SÜRÇMEK.

SÜRDİKAT çoğl. a. (ar. *süradik*'in çoğl. *sürdikāt*). *Esk.* **1.** Çadırlar. **—2.** Saray ya da harem dairelerinin önüne çekilen perdeler.

SÜRDÜRME a. Sürdürmek eylemi.

—Sesbil. Bir sesbirimin eklemlenişindeki ikinci evre. Bu evrede, eklemleyici organlar, gerilimin sonunda ulaştıkları konumlarını korur.

SÜRDÜRMEK → SÜRMEK.

SÜRDÜRMELİ sıf. Sesbil. Bir ünlüden söz ederken ya da bir ünsüzün uzun bir söyleyiş süresi olduğu durumlarda kullanılır. Bu süre içinde konuşucu eklemlemenin değişmemesine çalışır.

SÜRDÜRÜCÜ sıf. Dilbil. Dilin, bir bildiri iletmeye değil de, konuşucu ve dinleyici arasındaki ilişkiyi sürdürmeye yarayan işlevi. (*Alo, evet, tamam* gibi sözcükler sürdürücü işlevle kullanılır.)

SÜRDÜRÜLMEK → SÜRMEK.

SÜRDÜRÜM a. ABONMAN'ın eşanlamlısı.

SÜRDÜRÜMCÜ a. ABONE'nin eşanlamlısı.

SÜRE a. **1.** Bir durumun, bir olayın, bir eylemin olageldiği zaman dilimi; müddet: *Bir süre oturup dinlendikten sonra yola koyuldu. Kısa bir süre çalışmaya ara vermek. Olaydan sonra bir süre ortalıkta görünmedi.* **—2.** Bir işin başlangıcı ve sonu için önceden belirlenen zaman; müddet, vade: *Başvuru süresi. Senetlerin süresi dolmak üzere.* **—3.** ...*süresince*, belirtilen zaman ya da dönem içinde; müddetince: *İki ay süresince ailesini bir kez olsun aramadı. Staj süresince adaylara izin verilmeyecek.* ‖ *Süre ölçümü*, yarışlarda ve eğitimde harcanan süreyi ölçme, zaman tutma.

—Dy. *Bekleme süresi*, bir trenin aktarma yapacağı başka bir trenle buluşmak için bir aktarma garında beklemesi öngörülen süre.

—Fels. Spinoza'ya göre, "varoluşun sonsuz devamlılığı" (*Etika* [Ethica ordine geometrica demonstrata ...], 2, tanım 5). ‖ Kant'ta, şeylerin varoluşunda sürekli olan şeyin zamansal belirlenimi. (Kant şöyle der: "Zaman dizisinin çeşitli ardışık bölümleri içinde varoluş, süre adı verilen bir niceliğe ancak sürekli olanla sahip olabilir" [*Salt aklın eleştirisi* (Kritik der Reinen Vernunft), 1, 1, 2].) ‖ Bergson'da, veriyi katı kategorilere göre parçalara ayıran *zaman*'ın tersine, dolayımsız bilinç verisi, katıksız ardışıklık ve sürekli zenginleşme.

—Ger. day. *Süre deneyi*, bir malzemenin özel zorlanmalara karşı dayanım süresini belirlemeye olanak veren deney. (Örneğin almaşmalı kuvvetlerle çatlamaya dayanım deneyi [yorulma deneyi].)

—Gökbil. ve Gök mek. *Dolanım süresi*, bir başka cismin yörüngesinde hareket eden bir cismin, yörüngesinin herhangi bir noktasından art arda iki geçişi arasındaki zaman aralığı.

—Huk. *Hak düşürücü süre*, hakkı ortadan kaldıran süre (→ HAKKIN DÜŞMESİ.) ‖ *Zamanaşımı süresi* → ZAMANAŞIMI.

—Med. us. huk. Davanın uzamaması için yasa ya da mahkeme tarafından belirlenen zaman (*Mehil* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Müz. Bir parçanın hareketine ve ölçüsüne göre bir sesin, bir değerin ya da bir es'in uzatılması gereken zaman.

—Nörobiyol. *Yararlı süre*, belirli şiddette ki bir elektrik akımının bir sinir ya da kas lifinde bir eylem potansiyeli doğurması için gerekli en kısa süre.

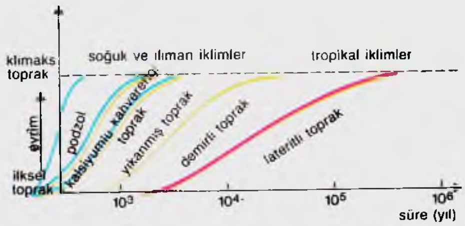
—Pedol. Bir toprağın evrimleşmesi boyunca geçen zaman. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Ölçülebilir ve nesnel zamanın tersine, zamanın bireysel yaşantı olarak öznel niteliği.
—Sesbil. Bir sesçil birimi gerçekleştirme zamanı; genellikle saniyenin binde biriyle belirtilir.(→ NİCELİK.)
—Spor. Bir yarışmanın (özellikle bir koşu ya da bir maç vb.) kronometreyle tutulan zamanı. || Boksta bir karşılaşma için öngörülen raunt sayısı. || Eskrimde, basit bir saldırı hareketi gerçekleştirme ya da fiili karşılaşma için en uzun zaman süresi (5 tuşluk bir saldırı için 6 dk, 8 tuş için 10 dk [kadınlar kategorisinde], 10 tuş için 12 dk). || *Süre almak*, eskrimde, flöre ya da kılıçta, saldırıyı yapanın bir hatasından dolayı, öncelik kazanan bir karşı atak gerçekleştirmek. || *Süreden önce*, bir nakavt ya da rakibin abandone olması sonucu normal süresinden daha önce sona eren bir boks maçındaki galibiyet. || *Süresinde kazanmak*, eskrimde, bir maçı yönetmeliğe uygun süre içinde yazılı skorla kazanmak. || *Ölü süre*, basketbolda çeşitli nedenlerle (kural ihlali, sakatlanma durumu, 30 saniye işareti verilmesi, mola isteği vb.) oyunun ve kronometrenin durdurulduğu süre.
—Uz. havc. *Fırlatma* ya da *atış süresi*, bir uzay aracını fırlatma işleminin gerçekleştirilme dönemi. (Bu dönem, fırlatıcının hazırlanmasına, özellikle sıvı hidrojen gibi, kimi propergollerin depolarda tutulabildiği sınırlı süreye bağlıdır; ayrıca balistik koşullara, örneğin bir uzay buluşmasında, hedefin yörüngesine ya da bir gökcismi doğrultusunda yapılan bir atışta, bu gökcisminin konumuna göre de saptanabilir.)
—Yapış. *Kullanım süresi*, kullanıma hazır bir yapıştırıcının (katalizör, sertleştirici, çözücü vb. gibi katkı maddeleri katıldıktan sonra) kullanılabilir durumda kaldığı süre. || *Yapışma süresi*, bir yapıştırıcının, birleştirilecek yüzeylere sürülmesinden sertleşmesine kadar geçen süre.
—ANSİKL. Med. us. huk. Yargılama sırasında yapılacak işlemler, belirli sürelere bağlıdır. Bu sürelerin bir bölümü yasa tarafından belirlenir; bir bölümünü ise mahkeme belirler. Kural olarak, yasa tarafından belirlenen süreler kesindir. Bir işlem, yasaca öngörülen süre içinde yapılmazsa, o işlemin yapılmasına olanak kalmaz. Örneğin, dava dilekçesine cevap vermek, davayı temyiz etmek, karar düzeltmesi yoluna başvurmak için yasaca öngörülen sürelere uymak zorunludur. Mahkemelerce belirlenen süre ise, kural olarak, kesin değildir. Yargıç, tanıdığı süreyi tarafları dinledikten sonra uzatabilir. Ancak, yargıç bir işlem için taraflardan birine kesin süre vermişse, bunun uzatılmasına karar veremez. Süreler, işlemin taraflara tefhim (sözlü bildirim) ve tebliği (yazılı bildirim) tarihinden başlar. Gün olarak belirtilen sürelerde ilk gün (bildirim tarihi) hesaba katılmaz; süre son günün çalışma saati sonunda biter. Resmi tatil günleri süreye dahildir; sürenin içinde kalan resmi tatil günleri hesaba katılır ve bundan dolayı süre uzatılmaz. Ancak sürenin sonuncu günü tatil günüyse, süre tatilden sonraki iş gününün çalışma saati bitiminde sona erer.
—Pedol. Bir toprağın doğumundan (mineral C katı), üst üste birçok A, B, C (ya da klimaks toprak) katları (ya da katmanları) halinde farklılaşmış profilin tam gelişimine kadar yavaş yavaş evrimi için gerekli süre, iklimsel bozulma tarzına ve fizikokimyasal farklılaşmalara (karbonatların çözünmesi, kil ya da organik bileşiklerin göçü vb.) göre çok büyük oranlarda değişir. Genel kural olarak, ılıman bölge topraklarının evrim çevrimleri (karbonat çözünmesi, humuslaşma, yıkanma, podzollaşma) kısa süreli çevrimlerdir; oysa tropikal bölgelerin, çoğunlukla çok kalın ve farklılaşmış toprakların çevrimleri oldukça uzundur.

SÜRE → SURA.

SÜREAŞIMI a. Zamanaşımı.

SÜREÇ a. (*sürmek*'ten *sür-eç*). **1.** Olguların ya da olayların, belli bir taslağa uygun ve belli bir sonuca varacak biçimde düzenlenmesi, art arda sıralanması: *Bir bunalımın izlediği süreç. Enflasyon süreci.* **—2.** Bir şeyin yapılış, üretiliş biçimini oluşturan sürekli işlemler, eylemler dizisi: *Üretim süreci yeniden gözden geçirilmeli.*
—Fels. Hegel'de, hiçbir zaman aynı kalmayan ve dönüşen gerçekliğin izlediği hareket. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. *Kümülatif süreç*, iktisadi ya da parasal etkenlerdeki değişiklikler sonucu başlayan ve kendi kendine büyüme eğilimi taşıyan, bu nedenle de, örneğin enflasyonist bir ortamda fiyat-ücret ilişkisinde olduğu gibi, iktisadi etkinliğin zincirleme olarak daralmasına ya da genişlemesine neden olan hareket; Wicksell'in kuramında, doğal faiz oranıyla parasal faiz oranı arasındaki dengesizlikten kaynaklanan iktisadi etkinliğin genişleme ya da daralma hareketi. (Bu kavram, yatırımdaki değişikliğin iktisadi etkinlik üzerindeki etkilerini açıklamakta kullanılır.)
—Psikan. *Birincil süreç*, Freud'un birinci topiğinde bilinçdışının işleyiş tarzı. (Bk. *ansikl.* böl) || *İkincil süreç*, Freud'un birinci topiğinde, gerçekliğin temsilcisi olarak ben'in işleyiş tarzı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. MEKANİZMA'nın eşanlamlısı.
—Siber. *Sınai süreç*, saptanmış tolerans sınırları içinde uyulması zorunlu ayırtedici özelliklere sahip olması gereken bir bitmiş ürün hazırlamak amacıyla, hammaddelere bir dizi işlemin uygulandığı donanım. (Yüksek fırınlar ve dönüştürücüler gibi *kesikli süreçler* ve hadde tezgâhları, kâğıt makineleri ve kimyasal ve nükleer reaktörler gibi *sürekli süreçler* ayırt edilir. Öte yandan, işlemede ortaya çıkan olaylar bütününden oluşan *sınai süreç*'i, bunu gerçekleştirmek için kullanılan *yöntem*'den ayırt etmek gerekir.
—ANSİKL. Fels. Hegel'e göre süreç (alm. *Prozess, Fortgang*), gerçeğin ya da idea adını verdiği şeyin ayırtedici özelliğidir. Dolayısıyla gerçeklik, "hareketsizlikte ayak direyen soyut bir özdeşlik" değil, hareket ve kendinin, kendinden başkası haline gelişidir. "İdea, özü bakımından *süreç*'tir; çünkü ideanın özdeşliği, ancak mutlak olumsuzluk olduğu için kavramın mutlak ve özgür özdeşliğidir; dolayısıyla diyalektik bir nitelik taşır. İdea, tekil tümellik olarak kavramın, nesnelliğe ve nesnellik karşıtlığına yönelmesini ve tözü kavram olan bu dışsallığın, kendi içkin diyalektiğiyle, kendini öznelliğe ulaştırmasını sağlamak için izlediği yoldur" (*Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften in Grundrisse* [Felsefi bilimler ansiklopedisi], 215).
—Psikan. • *Birincil süreç.* Haz ilkesi bilinçdışının ve oluşumlarının işleyişini düzenler: ruhsal enerji, burada rahatça akar. Yerdeğiştirme, yoğunlaştırma ve simgeleştirmenin aralarında yer aldığı birincil süreçler, isteğin yarattığı sanrılar aracılığıyla dolaysız bir doyumu gerçekleştirmeye yönelir ve gerçeği göz önünde tutmayarak algı ile yitirilmiş nesne arasında bir özdeşlik sağlamaktan başka amaç gütmez.
•*İkincil süreç.* Oysa, ben'in işleyişi, ikincil süreçlerle düzenlenir. Burada, enerji, tasarımlara daha sağlam bir biçimde bağlıdır ve doyum, gerçekliğin gereklerine göre daha sonraya ertelenebilir.

SÜREDEŞÇİLİK a. Ed. **1.** Aynı anda birçok sesi duyurarak kalabalığın ve evrenin duyarlığını dile getirmeye çalışan şiirsel anlatım biçimi. **—2.** Sinema düzenlemelerinden örnek alarak, değişik yerlerde aynı anda gelişen olayları, birinden diğerine geçiş yapmadan, yan yana getirilmiş imgeler halinde sergilemeye dayanan anlatım yöntemi. (Dos Passos'un U.S.A. üçlemesinde uyguladığı ve Sartre'ın *Hürriyet yolları*'nda [Les Chemins de la liberté] yeniden ele aldığı yöntem, antiromanın edebi yenilenme koşullarından biri sayıldı.)

çeşitli toprak tiplerinin evrim süresi (pedoloji)

SÜREGELMEK gçz. f. Başlangıcından beri aynı biçimde sürmek, devam etmek, olagelmek.

SÜREĞEN sıf. **1.** Bir türlü iyileşmeyen, ne zaman geçeceği belli olmayan uzun süreli hastalık için (*akut*, *had* ya da *eveğen* karşıtı olarak) kullanılır. (Eşanl. MÜZMİN, KRONİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]**—2.** Uzun zamandır bir çözüm getirilememiş olan, sürüp giden: *Süreğen bir bunalım.*
—Psik. *Süreğen akıl hastalığı*, kişinin dış dünyayla ilişkilerinin sürekli olarak bozuk kaldığı zihinsel işlev kaybı. (Bu terime genellikle şizofreni, parafreni ve paranoya girer.)
—ANSİKL. Tıp. Akut hastalıkların gidişi hızlıdır ve bunlar bir çıkan, bir oldukça düz ve bir inen bölümlü kısa bir eğriyle gösterilebilir, oysa süreğen hastalıkların gidişi farklıdır; bunlarda belli bir başlangıç yoktur, belirtisiz olarak ilerler ve bazen subakut nöbetler gösterirler; süreleri aylar, hatta yıllarla ölçülür ve genellikle geriye dönüşleri olmayan lezyonlarla son bulurlar. Şeker hastalığı, miksödem, verem, romatizmalar, kollajenozlar, başlıca süreğen hastalıklardır.

SÜREĞENLEŞME a. Süreğenleşmek eylemi.

SÜREĞENLEŞMEK gçz. f. Süreğen bir durum almak. (Eşanl. MÜZMİNLEŞMEK, KRONİKLEŞMEK).

SÜREĞENLİK a. Süreğen olma durumu.

SÜREK a. (*sürmek*'ten *sür-ek*). **1.** Bir şeyin devam etme süresi. **—2.** Satmak için pazara götürülen büyük hayvan sürüsü.
—Avc. *Sürek avı*, atlı ya da yaya avcıların, çoğunlukla yanlarında av köpekleri bulunduğu halde topluca avlanmaları. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆sıf. Atını hızlı süren: *Sürek tatar.*
—ANSİKL. Sürek avı, zararlı hayvanları topluca avlamak için uygulanır. Genellikle geyik, karaca, yabandomuzu, tavşan, kurt ve tilki gibi av hayvanları, etrafları kuşatıldıktan sonra, belli bir plan içinde gizlendikleri yerlerden sürücüler ve av köpekleriyle çıkartılır ve avcıların yerleştiği avlanma yerine doğru sürülür; tüfeklerin atış menzili içine giren hayvanlar avcılar tarafından avlanır. Sürek avının bazı çeşitleri vardır: ormanda sürek avı, ovada sürek avı, atlı sürek avı, köpekli sürek avı, yaya sürek avı. Yaya sürek avında, avcılar ve sürücüler, birlikte yürüyerek avlanma işini gerçekleştirirler. Türkiye'de tarıma zararlı olan yabandomuzu, bazen de sürülere dadanan kurt, tilki ve çakal için ya orman ve maki alanlarında ya da tarlalar arasında (anızlarda) sürek avı düzenlenir.

SÜREKÇİ a. Davar alıp satan kimse.

SÜREKLİ sıf. Zaman içinde aralıksız olarak süren, yinelenen bir şey için kullanılır; devamlı: *Sürekli bir yağmur. Sürekli tartışmalar. Sürekli sitemlerinizle beni bıktırıyorsunuz.*
—Arit. *Sonlu* (aynı biçimde *sonsuz*), *sürekli kesir*, ℕ nin bir aralığı ile (aynı biçimde ℕ ile) indislenmiş $((a_i), (n_i))$ sonlu (aynı biçimde sonsuz) ikililer dizisi, öyle ki

$a_0 \in \mathbb{Z}$, $r_0 = a_0$ ve sıfır olmayan her i için

$$a_i \in \mathbb{N}^* \quad \text{ve} \quad r_i = a_0 + \cfrac{1}{a_1 + \cfrac{1}{a_2 + \cdots \cfrac{}{a_{i-1} + \cfrac{1}{a_i}}}}$$

dir. Böyle bir sürekli kesir $[a_0, a_1, \ldots, a_n]$ (aynı biçimde $[a_0, a_1, \ldots, a_n, \ldots]$) olarak gösterilebilir ve her r_i ye i indisiyle indirgenmiştir denir; bu oransal bir sayıdır. (Eşanl. SÜREKLİ KESİR.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Bot. *Sürekli yaprak*, bir ya da birkaç kış yeşil kalan yapraklara denir. || *Sürekli çanak*, meyve olgunlaştıktan sonra da düşmeyip meyveye yapışık kalan çanak.

—Dy. *Sürekli cer*, bir katar oluştururken vagonların kendi aralarında meydana getirdiği bağlantı sistemi; bu sistemde cer kuvveti vagonun bağlı olduğu özel bir çubukla iletilir. || *Sürekli fren*, katarın tümüne aynı anda etkiyen fren. || *Sürekli güç*, motorların daha önceden yalıtkanlara göre belirlenmiş sıcaklık derecesini aşacak kadar kızmaması koşuluyla bir elektrikli lokomotifin kesiksiz olarak sağlayabileceği güç.

—Fels. Aralıksız olan şey. || Aristoteles'e göre temas halinde ve bitişik oldukları söylenebilen iki şeyin özelliği. (Bk. *ansikl.* böl.) || Kant'ta, bir nesnede değişmez olan şeyin durumu. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sürekli dönüş*, aynı olayların aynı düzen içinde, bir doğum, ölüm ve yeniden doğum hareketi biçiminde durmadan birbirini izleyeceklerini ileri süren felsefe kuramı. (Sürekli-dönüş kuramı, Schopenhauer döneminde yeniden üzerinde durulan ve Nietzsche'nin öncesizsonrasız* dönüş kavramının bazı öğelerini kendisinden aldığı stoacı bir kuramdır.) || *Sürekli olarak*, sürekli ve kesintisiz biçimde.

—Fişekç. *Sürekli patlayıcı*, sıvı oksijenli patlayıcıların dışındaki her türlü patlayıcı. (Gerçekte, bu patlayıcıların, oksijenleri bir kartuştan 15 ile 40 dakika arasında buharlaştığı için sınırlı bir "yaşam"ları vardır.

—Fiz. Belirli bir aralığın bütün gerçek değerlerini alabilen bir büyüklük için kullanılır. (KESİKLİ'nin karşıtı.) || Kritik noktanın varlığı bilinmeden önce, sıvılaştırılamayan gazlar için kullanılıyordu.

—İkt. *Sürekli sermayeler*, özsermayeyle orta ve uzun vadeli borçlardan oluşan ve bilançonun pasifinde gözüken bölüm.

—İstat. *Sürekli nicel özellik*, matematik çözümleme açısından değeri sürekli bir fonksiyon olan özellik.

—Manyet. *Sürekli mıknatıs*, oluşturduğu manyetik alanı sürdürmek için akım gerektirmeyen mıknatıs.

—Mat. çözlm. ve Topol. *Aralık aralık* ya da *parça parça sürekli fonksiyon*, ℝ nin sonlu bir sayıdaki ya da sayılabilir sonsuz sayıdaki aralıklarıyla kısıtlaması sürekli olan fonksiyon. (Örneğin basamak fonksiyonlarında hal böyledir.) || *Bir* E *kümesi* ya da ℝ *nin bir* I aralığı üzerinde sürekli fonksiyon, E nin ya da I nin elemanlarından her birinde sürekli fonksiyon. || *Bir küme üzerinde düzgün sürekli fonksiyon*, "süreklilik tipi" göz önüne alınan kümenin elemanına bağlı olmayan fonksiyon. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bir* x_0 *noktasında sürekli* f *fonksiyonu*, x, x_0 a yaklaştığında limiti $f(x_0)$ olan $f(x)$ fonksiyonu. || ℝ *nin bir* [a, b] *doğru parçası üzerinde sürekli fonksiyon*,]a, b[aralığının her noktasında sürekli, *a* da sağdan, *b* de soldan sürekli fonksiyon. || x_0 *da sağdan sürekli fonksiyon*, ℝ nin bir parçası üzerinde tanımlı fonksiyon, öyle ki x, büyük değerlerle x_0 a yaklaştığında, $f(x)$, $f(x_0)$ a yaklaşır. || x_0 *da soldan sürekli fonksiyon*, ℝ nin bir parçası üzerinde tanımlı fonksiyon, öyle ki x, küçük değerlerle x_0 a yaklaştığında, $f(x)$, $f(x_0)$ a yaklaşır.

—Mat. çözlm. ve Topol. *Sürekli diferansiyellenebilir fonksiyon*, türevi ve bütün kısmi türevleri (çok değişkenli bir fonksiyon sözkonusu ise) sürekli olan fonksiyon.

—Matbaac. *Sürekli kâğıda baskı*, özellikle bilgisayar yazıcılarını beslemek için rulo ya da akordeon (ya da paravana) halindeki kâğıda yapılan baskı. (Bu baskı yalnızca satırları ve satır aralarını belirleyen bir "bölümlenme" olabilir ya da bilgi işleminin yazılacağı değişik çerçeveler çizmeye yarar [faturalar, stok fişleri, istatistikler, ödenti fişleri, çek defterleri vb.].)

—Mim. ve Süslem. sant. *Sürekli bezeme*, kesintisiz bir dizi biçiminde yinelenen motif.

—Olasıl. *Sürekli rastlantısal değişken*, ℝ nin bir aralığının ya da bir aralıklar birleşiminin bütün değerlerini alabilen rastlantısal değişken.

—Patol. *Sürekli ateş*, aralıklarla ortaya çıkacağı yerde, sona erinceye kadar düşmeden sürüp giden ateş.

—Pedol. ve Jeomorfol. *Sürekli don toprağı*, kuzey kutup bölgelerinde buzul aşınımıyla az ya da çok ufalanmış sert kayaç kırıntıları ve buz karışımından oluşan ve belli bir derinlikte sürekli donmuş bir katı bulunan ham mineral toprak. (*Permafrost toprağı* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Post. *Sürekli pul*, posta ücretlerinin ödenmesinde kullanılmak üzere çok sayıda ve çoğu kez iki renkli olarak bastırılan posta pulu.

—Sesbil. Akustik özellikler kuramında, tayf çerçevesi sert bir geçiş göstermeyen sesbirimler için kullanılır. (Karşt. SÜREKSİZ.) || *Sürekli ünsüz*, hava akımının kesintisiz akışıyla gerçekleşen ünsüz. (Daraltılılar, akıcılar, yarı ünlüler ve genizsiller sürekli ünsüzlerdir.)

—Spor. *Sürekli iniş*, kayakta yarıştan önce ve aynı koşullarda, yarışçıların alanı tanımaları amacıyla yaptıkları iniş çalışması.

—Termodin. *Birinci tür sürekli hareket makinesi* ya da *devri daim makinesi*, dışardan hiçbir enerji almadan sürekli mekanik enerji verebilen makine. (Termodinamiğin birinci yasasına uymayan böyle bir sistemin çalışması olanaksızdır.) || *İkinci tür sürekli hareket* ya da *devri daim makinesi*, yalnızca tek bir ısı kaynağıyla temasta bulunarak sürekli mekanik enerji verebilen makine. (Termodinamiğin ikinci yasasına uymayan böyle bir makine var olamaz.)

—Yerbil. Esnek, kopmamış bir biçim değişikliği için kullanılır.

◆ a. Küm. kur. *Sürekli varsayımı*, sürekliliğin kuvvetinin, ℕ doğal tamsayılardan hemen sonra geldiğini (arada bir başka kardinal sayı olmadığını) ifade eden Cantor varsayımı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Süreklinin kuvveti*, kümeler kuramında, ℝ gerçek sayılar kümesinin gücünü gösterir (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ be. **1.** Aralıksız olarak, durmadan: *Sürekli çalışıyor.* **—2.** Alışılagelmiş biçimde, yinelenerek: *İşe sürekli geç geliyorsunuz.*

—ANSİKL. Arit. Orandışı sayıların oransal sayılarla ifadesi sürekli kesir kavramına yol açmıştır. Sürekli kesir sonlu ise, bu kesir son r_n indirgenmişine eşit bir oransal sayının sürekli kesirlere açılımıdır. Sürekli kesir sonsuzsa, indirgenmişler dizisi bir orandışı sayıya yaklaşır ve sürekli kesir, bu orandışı sayının sürekli kesirlere bir açılımıdır, kesir bu orandışı sayıyı gösterir. Tersine, her gerçek sayı en az bir tek sürekli kesirlere açılım kabul eder. Örneğin, $\sqrt{2}$ orandışı sayısının sürekli kesirlere açılımı [1, 2, 2, ...] dir ve

$$\sqrt{2} = 1 + \cfrac{1}{2 + \cfrac{1}{2 + \cfrac{1}{2}}} \cdots$$

olur. Bir r gerçek sayısının sürekli kesirlere açılımını bulmak için (r_i) dizisi oluşturulur, bu dizi $r_0 = r$,

$$r_{i+1} = \frac{1}{r_i - E(r_i)} \; (r_i \notin \mathbb{Z}), \; E(r_i)$$

ile tanımlanır, $E(r_i)$, r_i nin tam kısmını göstermektedir; bu durumda $(a_i) = (E(r_i))$, r nin bir açılımıdır. (r bir oransal sayı ise bu dizi sonludur ve biricik değildir; r bir orandışı sayı ise dizi sonludur ve biriciktir.)

—Fels. Aristoteles'e göre "sürekli, bitişik cinsi içinde yer alır: iki şeyin birbirine bitişik olmasını sağlayan sınırlar bir tek ve aynı şey oldukları ve sözcüğün de gösterdiği gibi bir birlik oluşturdukları zaman, süreklilik vardır derim; oysa bu durum, ancak iki uç olduğu zaman kendini gösterebilir. Böyle bir tanım süreklinin, birbirine değdiklerinde bir ve aynı şey olmak niteliği taşıyan şeylerde bulunduğunu ortaya koyar" (*Physika*, 5, 3).

• Algıda varlığı sürüp giden şeyle değişen şeyi açıklamak için "sürekli" kavramına gereksinim duyan Kant, şöyle yazar: "Sürekli, zamanın deneysel tasarımının dayanağıdır ve bu dayanak zamanın her türlü belirlenimini olanaklı duruma getiren biricik temeldir. Süreklilik, genel olarak, zamanı, fenomenlerin her türlü varlığının, her türlü değişmenin ve her türlü zamandaşlığın değişmez ve ayrılmaz bir koşulu olarak ortaya koyar. [...] Demek ki, sürekli, bütün fenomenlerde nesnenin ta kendisidir, yani tözdür *(phainomenon)*, ama değişen ya da değişebilen her şey, bu tözün ancak iç biçimine ve bundan ötürü [...], belirlenimine bağlıdır" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der Reinen Vernunft], 1, 2, 2).

—Küm. kur. • *Sürekli varsayımı*. Bu varsayım $\aleph_0$ (sayılabilir kümelerin kardinali) ile süreklinin kuvveti arasında bir kuvveti olan küme bulunmadığını, yani süreklinin kuvvetinin $\aleph_1$ biçiminde yazılabildiğini ifade eden sanı. Hilbert 1900'de Paris kongresi'nde matematik toplumuna sunduğu büyük sorunlar arasında, bu varsayımı tanıtlamanın ya da yanlışlığını ortaya koymanın olanaklı olup olmadığının bilinmesi problemini de sıraladı. Bugün bir anlamda, probleme çözülmüş gibi bakılabilir; bu sonuca iki kişinin çalışmalarıyla varılmıştır; bunlardan ilki, sürekli varsayımı ile kümelerin ZF kuramıyla öbür belitlerinin *tutarlılık*'ını 1938'de gösteren Gödel, öbürü zorlama* yönteminden yararlanarak (1963) bu varsayımın *bağımsızlık*'ını gösteren P. Cohen'dir. sürekli varsayımı ya da bunun değillemesi, ZF kuramının öbür belitlerine eklendiğinde hiçbir çelişki ortaya çıkmamaktadır. Bununla birlikte, Gödel'in kendisi gibi "platoncu" eğilimde olan kimi matematikçiler, bu varsayım ister doğru ister yanlış olsun, ZF kuramında buna karar verilmemiş olunsa da, kümelerin ZF kuramının, tam tamına küme kavramını izlemediğini sanmaktadırlar. Aslında, süreklinin kuvvetinin, N nin $\mathcal{P}$(N) parçalar kümesinin kuvvetiyle aynı olduğu kolayca gösterilebilir; herhangi sonsuz bir M kümesi için card M < card N < card $\mathcal{P}$(M) olan bir N kümesinin var olmadığını ifade eden sanıya bu yüzden, *süreklinin genel* (ya da *genelleştirilmiş*) *varsayımı* denir (kimi kez bu HGC biçiminde gösterilir).

• *Süreklinin kuvveti*. Gerçek sayılar kümesinin c ile gösterilen kardinali, aynı zamanda [0, 1] doğru parçasının ve gerçek $\mathbb{R}^2$ uzayının da kardinalidir; Cantor, birim kenarlı bir karenin noktaları ile [0, 1] doğru parçasının noktaları arasında bir φ bijeksiyonu kurarak (kümeler kuramının ilk sonuçlarından biri olan) bu sonucu göstердi (bu bijeksiyon gerçekte koordinatları $(0, a_1 a_2 \ldots; 0, b_1 b_2 \ldots)$ olan noktaya, [0, 1] aralığının $0, a_1 b_1 a_2 b_2 \ldots$ noktasını eşlik ettirmekten oluşur. Dedekind'e yazdığı ünlü bir mektupta, yeni kuramının güçlü çözümlemesine dikkat çekiyor ve sözkonusu olan sonucu şunu söyleyerek yorumluyor: "onu görüyorum, ama ona inanmıyorum..."

—Mat. çözlm. ve Topol. *Bir* f *fonksiyonunun bir* x_0 *noktasında tanımı*, topolojik metrik uzaylar içinde ya da daha yalın olarak alışılagelen metriğiyle donatılmış ℝ içinde bulunulduğuna göre değişik biçimler alabilir.

(1) f, E_1 den E_2 içine bir uygulama ise (E_1 ve E_2 iki topolojik uzay olduğuna göre), $f(x_0)$ ın her dolayının f^{-1} ile elde edilen görüntüsü x_0 ın bir dolayı olursa, f, x_0 da sürekli olur.
(2) f, (E_1, d_1) den (E_2, d_2) içine bir uygulama ise (E_1 ve E_2 iki metrik uzay),

$$\forall \varepsilon > 0,\ \exists \eta(x_0, \varepsilon) > 0 / d_1(x_0, x) < \eta \Rightarrow d_2[f(x_0), f(x)] < \varepsilon$$

olursa, f, x_0 da süreklidir.
(3) f, $\mathbb{R}$ den $\mathbb{R}$ içine bir uygulama ise,

$$\forall \varepsilon > 0,\ \exists \eta(x_0, \varepsilon) > 0 / |x - x_0| < \eta \Rightarrow |f(x) - f(x_0)| < \varepsilon$$

olursa, f, x_0 da süreklidir.
(2) ve (3) hallerinde *düzgün yakınsaklık*'tan söz edilebilir; tanımdaki η elemanı bu durumda x_0 a bağlı olmayıp yalnızca ε un seçimine bağlıdır.
(3) halinde, süreklilik kavramı, apsisi x_0 olan noktadaki grafik gösterim çizgisinin sürekliliğine bağlıdır.
• *Sürekli uygulama örnekleri.*
Değişmez ya da yerel değişmez uygulamalar; E_1 in kesikli topolojiyle donatılmış olması durumunda E_1 den E_2 içine her uygulama süreklidir.
• *Bilinen sürekli uygulama örneklerinin sayısını artırmaya olarak veren özellikler.*
—f, x_0 da sürekli ise, g de $f(x_0)$ da sürekli ise, bu durumda $g \circ f$, x_0 da süreklidir.
Fonksiyonlar arasında işlemlerin tanımlı olabildiği halde:
—x_0 da sürekli olan fonksiyonların toplam ve çarpımı x_0 da süreklidir;
—x_0 da sürekli bir fonksiyonla bir skalerin çarpımı x_0 da süreklidir;
—x_0 da sürekli bir vektörel fonksiyonla, x_0 da sürekli bir skaler fonksiyonun çarpımı x_0 da süreklidir;
—x_0 da sürekli olan ve bu noktada sıfır olmayan bir fonksiyonun tersi, x_0 da süreklidir. (Bir bölümün sürekliliği bundan çıkar.)
• *Ayırtedici özellikler:*
E_2 nin bir kapalısının *ters* görüntüsü E_1 in bir kapalısıdır. Aynı biçimde E_2 nin bir açığının ters görüntüsü E_1 in bir açığıdır. Bir açığın (ya da bir kapalının) sürekli bir uygulamayla elde edilen görüntüsü bir açık (ya da kapalı) olmak zorunda değildir.
• *Başka özellik.*
Bir bağlantılının sürekli bir uygulamayla elde edilen görüntüsü yine bir bağlantılıdır. (→ dolayısıyla HEINE* TEOREMİ.)
• *Çok değişkenli fonksiyonların sürekliliği.*
Değişkenlerinden her birine göre sürekli olan bir fonksiyon sürekli olmaz. Gerçekten, $(x, y) \neq (0, 0)$ için $f(x, y) = \frac{x \cdot y}{x^2 + y^2}$ $f(0, 0) = 0$ biçiminde tanımlanan fonksiyonun (0, 0) da x ile y ye göre sürekliliği belirgindir, ama (0, 0) da sürekli değildir. (0, 0) merkezli her yuvar içinde fonksiyonun $\frac{1}{2}$ değerini aldığı bir nokta vardır, çünkü $\forall (x, x) \in \mathbb{R}^{*2}$, $f(x, x) = \frac{1}{2}$ dir.

—Pedol. ve Jeomorfol. Soğuk çöl topraklarında ya da liken ve cüce ağaçların bulunduğu tundra topraklarında yaşam oldukça sınırlıdır. Buralarda yüzeyden birkaç santimetre ya da desimetre derinliğe kadar meydana gelen ardışık donma ve çözülmeler toprağın dokusunu belirleyen başlıca etkendir: yüzeydeki çamurlu kütlede meydana gelen konveksiyon hareketleri, iri ve ince malzemelerin mekanik olarak elenmesine neden olur: arktik bölgenin poligonal toprakları böyle oluşur. Çözülme alanı genişlediğinde suyun etkisi ön plana çıkar ve çukur alanlarda turbalıklar yerleşir.

Sürekli barış, İtalya savaşları sırasında, 29 kasım 1516'da Fribourg'da François I ve on üç isviçre kantonu arasında imzalanan barış. Cenevre'de yalnız sekiz kantonla bir antlaşma yapılmasına (7 aralık 1515) yol açan uzun görüşmeler sonunda François I, bu bağlaşmadan isviçreli paralı asker toplamak olanağı sağladı. Kantonlar avrupa sorunlarına doğrudan doğruya müdahale etmekten vazgeçiyor, bir milyon altın ekü ve yıllık bir ödenek alıyor, Bellinzona'yı korumakla birlikte, Lugano ve Locarno'yu geri veriyorlardı.

SÜREKLİLEŞTİRİCİ sıf. Sesbil. İki titrem öbeği arasında sürekliliği sağlayan bir titrembirim için kullanılır.

SÜREKLİLİK a. Sürekli olma durumu; sürekli olan bir şeyin özelliği, devamlılık: *Türlerin sürekliliği. Başarı, çabanın sürekliliğine bağlıdır.*
—Cerr. *Süreklilik içinde kesme,* bitişiklik içinde kesme kavramına karşıt olarak, kemiği etli kısımlarından ayırdıktan sonra testereyle kesme eylemi.
—Dy. Bir katarın tümüne aynı anda etkiyen bir frenin niteliği.
—Fels. *Süreklilik ilkesi,* Leibniz'e göre, doğanın sıçramalar yapmadığını ya da bir başka deyişle varlıkların evriminin belli belirsiz ve kesintiye uğramadan gerçekleştiğini belirten temel ilke.
—Fişekç. *Balistik süreklilik,* balistik özellikleri zamanla değişmeyen ileri itici bir barutun niteliği. (Aynı anlamda kullanılan "balistik kararlılık", daha çok, bir merminin yolu üzerindeki mekanik kararlılığını belirtmek için kullanılmalıdır. Kötü bir balistik sürekliliği olan barut için, eskidikçe daha duyarlı olduğu zaman "balistik yükselme geçiriyor" denir.
—Fiz. *Sıvı halin ve gaz halin sürekliliği,* maddenin, özellikleri kesikli bir biçimde değişmeden, dönüşüm sırasında kritik sıcaklığı aşmak koşuluyla, bu hallerin birinden öbürüne geçme olanağı. (Ayrıca, kritik nokta koşullarında, sıvı hal ve gaz hal arasında özdeşlik olduğu da bilinmektedir.)
—İkt. Bir modelde, sistemin başka denklemlerini geçersiz kılabilecek yapısal değişikliklerden sonra da geçerliliğini koruyan ve ekonomik bireylerin davranışlarını açıklayan bir denklemin niteliği.
—Mat. çözlm. *Süreklilik beliti,* CANTOR-DEDEKIND BELİTİ'nin eşanlamlısı.
—Mat. çözlm. ve Topol. Bir fonksiyon için sürekli olma özelliği. || *Düzgün süreklilik,* bir fonksiyon için düzgün sürekli olma özelliği. || D *üzerinde tanımlı bir* f *fonksiyonun bir* x_0 *noktasına analitik uzantısı,* D ile kısıtlaması f ye eşit olan ve f nin aksine x_0 da sürekli olan g fonksiyonu.

$$g_D = f \quad \text{ve} \quad g(x_0) = \lim_{x \to x_0} f(x)$$

bağıntıları vardır.
—Siyas. bil. İktidarın, iktidar sahiplerinin ya da iktidarın yürütülme biçiminin sürekliliği. || *Devletin sürekliliği,* bir siyasal rejimi ya da hükümeti yönetenlerin, kendilerinden önceki yöneticilerce yapılmış taahhütleri reddedememeleri ilkesi.
—Zootekn. *Süreklilik katsayısı,* emzirmenin azaldığı devrede süt veriminin düşüşünü belirleyen katsayı.

SÜREKLİSOLUNGAÇLIL[illegible] Yetişkinleri de larva özelliklerini koruyan (neo[illegible]teni) kuyruklu amfibyumlar alttakımı. (Bunlarda, akciğerler de bulunduğu halde, solungaçlar varlığını sürdürür; kafatası az kemikleşmiştir, gözkapağı yoktur. Mağarasemenderigiller [mağara semenderi] ve [çamurköpeği ile bazen ayrı bir alttakımı sayılan denizkızısemenderigiller [*Siren*] familyaları bu alttakıma girer.)

SÜREKSİZ sıf. Sürekli olmayan; aralıklarla, kesintilerle süren: *Süreksiz bir çaba.*
—Mat. çözlm. *Süreksiz fonksiyon,* sürekli olmayan fonksiyon.
—Sesbil. Hava akımının akışında bir ya da birçok kez görülen bir kesintiyle gerçekleşen ünsüzler için kullanılır. ([t], [p], [b] kapantılıları ve [r] titreşimlisi süreksiz ünsüzlerdir) [Karşt. SÜREKLİ.] || Akustik özellikler kuramında, tayfının özelliği sert bir çıkış olan sesbirimler için kullanılır.
—Yerbil. Kayacın kopmasına yol açan biçim değişikliği için kullanılır. || *Süreksiz tektonik,* KIRILMA* TEKTONİĞİ'nin eşanlamlısı.

SÜREKSİZLİK a. Süreksiz olma durumu.
—Mat. çözlm. Süreksiz bir fonksiyonun niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Olasıl. ve İstat. KESİKLİLİK'in eşanlamlısı.
—Yerbil. Tortul katmanlar arasında sürekliliğin bulunmaması.
—ANSİKL. Mat. çözlm. Şu durumlarda, x gerçek değişkeninin bir f fonksiyonunun, bir x_0 noktasında süreksizliği vardır:
—x, x_0 a yaklaştığında, $f(x_0)$ var olsun ya da olmasın, $f(x)$ sonsuz olursa;
—$f(x_0)$ var olsun ya da olmasın, x_0 da sağdan ya da soldan limitler [kimi kez $f(x_0+0)$ ve $f(x_0-0)$ ile gösterilir] varsa ve farklıysa. Bu durumda *birinci tür süreksizlik*'ten söz edilir. $f(x_0)$ var olursa ve

$$\frac{1}{2}[f(x_0+0)+f(x_0-0)]$$

a eşitse süreksizliğin düzgün olduğu belirtilir, $f(x_0+0)-f(x_0-0)$, f fonksiyonunun *sıçrama*'sını göstermektedir;
—f, x_0 da sağdan ve soldan limit kabul etmezse.
Bu durumda *ikinci tür süreksizlik*'ten söz edilir;
—$f(x_0+0)$ ile $f(x_0-0)$ ın değeri aynı ise, oysa $f(x_0)$ bunlardan farklı bir değerde olursa ya da var olmazsa; bu halde f den, şöyle tanımlanan bir g fonksiyonu çıkarılabilir:
f nin tanım bölgesinde x_0 dan farklı her x için $g(x) = f(x)$,
ve $g(x_0) = f(x_0+0) = f(x_0-0)$.
$g(x_0)$ sayısına f *nin* x_0 *noktasında süreklilik değeri* denir.
Bütün bu hallerde, grafik gösterimler, "çizgi" de sürekli olmama anlamında süreksizdir. Bu hallere, tanım bölgesinin bağlantılı olmaması ve grafik gösterimin "çizgi"sinin süreksiz olması hallerini eklemek gerekir.

SÜRELİ sıf. **1.** Belirli aralıklarla çıkan: *Süreli yayın.* **—2.** Belli bir süreye bağlı olan: *Süreli bir iş.* **—3.** ... *süreli,* belirtilen sürede olan, yapılan: *Kısa süreli bir fırtına. Uzun süreli bir bekleyiş.*
—Basın. *Süreli yayın,* gazete, magazin ve dergi gibi belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın.
—Dilbil. Kendi başlarına süre kavramını anlatan bir fiil biçimi, bir sıfat için kullanılır (örneğin *dinlemek, duymak*'ın tersine sürelidir.)

SÜRELSAN (İsmail Baha), türk besteci ve müzikolog (Bursa 1912). Ankara Üniversitesi ziraat fakültesi'ni bitirdi (1935). Tarım bakanlığı'nın çeşitli kademelerinde çalıştı. Ankara Üniversitesi ilahiyat fakültesi'nde dini türk müziği dersleri verdi (1968-1972). TRT'de türk sanat müziği uzmanlığı yaptı; repertuvar kurulu başkanlığında bulundu. Dini ve dindışı çeşitli formlarda besteleri ile *Ahmet Rasim ve musiki* (1977) adlı bir yapıtı vardır. *Eğerçi köhne metâ'ız revâcımız yoktur* (mahûr beste-devrikebir), *Ay gülsün ufuktan sana sen bak ona gül de* (rast şarkı-aksak), *Yaz günleri en tatlı hayaller gibi geçti* (nihavent şarkı-aksak), *Güle sor bülbüle sor halimi hicranımı dinle* (buselik şarkı-yürüksemai) gibi besteleriyle tanınmıştır.

SÜREMPOZİSYON a. (fr. *surimposition*). Jeomorfol. Bir akarsuyun, litolojik ya da tektonik yapıya göre uyumsuzluk biçimi; akarsu, başlangıçtaki yatağını koruma[illegible] birlikte, devingen uyumsuz bir örtünün ya da bir yontulma yüzeyinin yarması sonu[illegible] böyle bir biçim meydana gelir. (Eşanl. EPİJENİ.)

SÜR[illegible] Tropikal As[illegible] ve kır-
[illegible]kte [illegible] hafif

Süreyya Bey'in yaptığı ilk seri ateşli türk topu
Askeri müze, İstanbul

ve yumuşak bir odun veren ağaç. Odunu marangozluk işlerinde ve puro kutusu yapımında kullanılır. (*Toona* cinsi.)

SÜREÖLÇER a. KRONOMETRE'nin eşanlamlısı.
—Ölçbil. *Elektronik süreölçer,* çok kısa zamanda gerçekleşen olayların süresini bir kadran üzerinde gösteren elektronik düzenek. (Eşanl. ELEKTRONİK KRONOSKOP.)

SÜREÖLÇÜM a. KRONOMETRİ'nin eşanlamlısı.

SÜRER çoğl. a. (ar. *sürre*'nin çoğl. *sürer*). *Esk.* Göbekler.

Larousse

sürgü

SÜRERLİK a. Sürüp gitme durumu.
—Dilbil. SIKLIK'ın eşanlamlısı. || *Sürerlik fiili,* eylemin sürdüğünü belirten birleşik fiil. (Türkçede -a'lı bağfiile *durmak, kalmak, gelmek* vb. fiilerden birinin eklenmesiyle oluşur: *gidedurmak, olagelmek, uyuyakalmak.*) || *Sürerlik görünüşü,* devamlılık gösteren görünüş (*gider olmak, söylenip durmak*).

SÜRESİZ sıf. Süresi belirli olmayan: *Süresiz izin. Süresiz tatil.*
◆ be Süresi belli olmayarak: *Dergi süresiz kapatıldı.*

SÜREYAZAR a. KRONOGRAF'ın eşanlamlısı.

SÜREYYA a. (ar. *süreyyā*). Esk. gökbil. **1.** Ülker. **—2.** *Süreyya burcu,* küçük ve büyük ayı denilen yedi yıldızdan oluşan topluluklara verilen ad.
—Esk.. bot. Sarısabır.

SÜREYYA BEY, türk mucit (İstanbul 1848 - *ay. y.* 1923). Gördüğü eğitimin yanı sıra, ailesinin maddi olanaklarından yararlanarak marangozluk ve tornacılık öğrendi. İki yıllık çalışma sonunda ilk seri ateşli türk topunu icat etti. 500 altın liraya mal olan ve Zeytinburnu silah fabrikası'nda yaptırdığı bu top günümüzde, İstanbul'daki Askeri müze'de sergilenmektedir.

Süreyya Bey
"İksir-i Süreyya" şişe ve kutusu

SÜREYYA BEY, soyadı **Kalemcioğlu,** türk eczacı (İzmit 1855-İstanbul 1936). Mektebi tıbbiyei mülkiye'nin (sivil tıbbiye) eczacılık bölümünü bitirdi (1887); Karesi (Balıkesir) belediye eczacılığına atandı. Bir süre sonra Haseki hastanesi eczacılığına getirildi (1891) ve emekli oluncaya (1915) değin aynı görevde kaldı. "İksir-i Süreyya" adıyla piyasaya sürdüğü (1899) tıbbi müstahzar, Türkiye'de hazırlanan ilk preparatlardan biri olarak kabul edildi ve üretimi 1967'ye değin sürdürüldü.

SÜREYYA PAŞA (Mustafa), türk yönetici (İstanbul 1825-Sıvas 1879). Gümrükçü Osman Paşa'nın oğlu olarak Babıâli' de Mazbata odası'nda yetişti. Amedi kalemi'ne alındı (1849). Paris büyükelçiliği başkâtipliğine atandı (1860). Vezir payesiyle Kudüs mutasarrıfı (1862), Halep (1863), Aydın (1866) ve Bursa (1870) valisi oldu. Şûrayı devlet dahiliye dairesi başkanlığına getirildi (1871). Aynı yıl azledildikten sonra birçok yerde valilik yaptı. Sıvas valisi olarak (1878) öldü.

SÜREYYA PAŞA, türk vezir (İstanbul 1845 - *ay. y.* 1894). Darülmaarif'i bitirdikten sonra Şûrayı devlet kâtibi, Nafıa nezareti mektupçusu ve Mabeyin ikinci kâtibi olarak görev yaptı. Vergi eminliğinden vezir payesiyle Mabeyin başkâtipliğine getirildi (1884). Ölümüne kadar bu görevde Abdülhamit II'nin başkâtibi olarak kaldı. *Hayatı Osmaniye'ye bir nazar* adlı tarih yapıtı vardır.

SÜREYYA PAŞA → İLMEN (Süreyya).

SÜREYYA YUSUF, makedonyalı türk dilci, yazar, folklor araştırmacısı (Köprülü, Makedonya, 1923 - Burhaniye, Balıkesir, 1977). Belgrad Üniversitesi şarkiyat bölümü'nü bitirdi (1951). Uzun yıllar öğretmenlik yaptı. Türk dilinin Makedonya'da bir kültür dili olması ve öztürkçenin Makedonya türk halkı tarafından benimsenmesi için çaba gösterdi. Sırp-hırvat yazarlarından türkçeye (Branislav Nusiç), türk yazarlarından sırp-hırvat diline (Aziz Nesin, F. H. Dağlarca) yapıtlar çevirdi. Priştine Çocuk tiyatrosu ve radyosu için çocuk oyunları kaleme aldı. Başlıca yapıtları: *Ali Ağa* (öyküler, 1974), *Dilimiz ve biz* (1972), *Dil çalışmaları* (1984), *Tiyatro oyunları* (1985).

SÜRFE a. (fars. *sürfe*). *Esk.* Öksürük.

SÜRFE a. (ar. *sürfe*). Esk. biyol. Kurtçuk.

SÜRFİLE a. (fr. *surfil*'den). Terz. **1.** Kesilen kumaşın kenarına, ipliklerinin atmaması için yapılan çapraz ve seyrek dikiş. **—2.** *Sürfile makası,* kumaş kenarını zikzaklı bir biçimde kesen makas. (Bu makasla kesilen kumaş kenarına ayrıca sürfile yapmaya gerek kalmaz.) || *Sürfile yapmak,* kumaş kenarına, atmaması için çapraz ve seyrek dikiş uygulamak.)

SÜRGENDOKU a. Bot. **1.** Hücreleri sürekli bölünen genç doku. (Eşanl. MERİSTEM.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Sürgendokuya dönüş,* daha önce farklılaşmış olan hücrelerin yeniden sürgendoku hücrelerine dönüşmesi. (Bu özellik, özellikle parankima ya da üstderi hücrelerinde bulunur; o zaman bunlar plastlarını kaybeder, ayrıca kofulları da küçülüp azalır; bu hücreler, sonra yeni dokular ve organlar oluşturur [çeliklerin üzerinde köklerin çıkması].)
—Çiçekç. Sürgendokunun aseptik koşullarda alınarak jeloz ortamlarda yetiştirilmesi, bazı bitkilerin, özellikle süs bitkilerinin tohumsuz çoğaltılmasını ve çoğu zaman bu bitkilerin daha yaşlı dokularda bulunan virüslerden kurtarılmasını sağlar.
—ANSİKL. Kök ve sap ucunda yer alan birincil süngendokularda çokyüzlü, eşit çapta, çok ince pektoselüloz çeperli (birincilzar) hücreler bulunur. İçinde çok sayıda ve çok küçük kofulların bulunduğu yoğun sitoplazmanın ortasında kromatince zengin büyük bir çekirdek yer alır; plastlar henüz oluşmamıştır, mitokondrilerse çoktur. Tohumlu bitkilerde sapların uç kısmı oldukça karmaşıktır, burada pek etkin olmayan bir doruk bölgesi vardır, bunun altında özek hücrelerinden oluşan bir merkez sürgendokusu yer alır, bunu *başlangıç halkası* da denilen yanal sürgendoku sarar, bundan sapı oluşturan başka dokular ve yapraklar doğar. Yosunlarda ve bazı eğreltilerde büyük bir uç hücresi bulunur; bu hücre alt tarafından sürekli bölünerek bitkinin bütün dokularını oluşturur. Bazı eğreltilerse tohumlu bitkilerinkine benzer bir tarzda gelişir. Düğümaralarında yer alan bazı sürgendoku kütleleri (ara bölme meristemleri) uzun süre varlığını korur ve sapın uzunlamasına büyümesini sağlar. Köklerdeki süreğen sürgendoku bölgesi uç altında bulunur. İkincil kökler, ana kökteki bazı dokuların farklılaşma yitimiyle ortaya çıkan sürgendokudan oluşur. *İkincil sürgendokular*'sa kambiyumlardan başka bir şey değildir.

SÜRGİT be. **1.** Sonsuz olarak; sonsuza, sonsuzluğa dek: *Bu huzursuzluğun sürgit devam etmesini sanırım siz de istemezsiniz.* **—2.** *Sürgit yapmak,* bir işi uzatmak, sürdürüp durmak.

SÜRGÜ a. **1.** Bir kapının, pencerenin kapanmasını sağlamak için, arkasına yatay olarak yerleştirilen ağaç ya da demir parça. **—2.** Bir anahtar ya da kolun etkisiyle bir öteleme hareketi yaparak yer değiştiren ve bir düzenek sayesinde kapalı konumda hareketsiz kalabilen, şevsiz, paralelyüzler biçiminde kilit dili; sürme. (Sürgü, manevra organının dönme sayısına [bir ya da iki] göre bir ya da iki turda kapanır.) **—3.** Sıvayı bastırıp düzleştirmeye yarayan büyük mala. **—4.** Yataktan kalkamayan hastaların altına sürülerek, tuvalet gereksinmelerini gidermelerine yarayan özel kap.
—Arkeol. En önemli parçası kilit mahfazasını boydan boya geçen, dikdörtgen prizma ya da silindir biçiminde bir dil olan bir tür kilit. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bayınd. *Sürgü yöntemi,* bir gedik, bir dağ geçidi üzerine köprü kurma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ciltç. Şeritleri dikiş tezgâhının altında tutmaya yarayan madeni parça.
—Dağc. Bir ip boyunca kayma ve takozlama yöntemiyle, dikine güç kesitlerin tırmanış ya da inişlerinde kullanılan dağcılık ve mağaracılık aleti. (En ilkel yöntem Pruşik düğümüdür. En önemli sürgüler Jumar tutağı, Hiebeler çengeli ve Dressler-Petzl sürgüsüdür. Sürgüler, mağaracılıkta uçurumların keşfedilmesinde [geleneksel merdivenlerin yerini almışlardır] ve dağcılıkta da sabit iplerle donatılmış yüzeyler boyunca yapılan büyük çaplı tırmanışlarda geniş ölçüde kullanılmaya başlandı.)
—Dy. Bir demiryolunda, trenlerin geçişi sırasında sarsıntıların etkisiyle makas dillerinin yana kaymasını önleyen kilitleme düzeneği.
—Isıt. havld. Bir sobanın büyük kapağı üzerinde açılmış küçük kapak.
—Jeomorfol. Bir buzul vadisini tıkayan ve buzul öbekleriyle bölmelere ayıran enine kayaç seti. (Genellikle buzullaşma sonrası oluşan akarsular, sürgüde, vadinin çeşitli kanallarını birbirine bağlayan derin boğazlar açar.)
—Mad. oc. *Delik delme sürgüsü,* bir şasi üzerine monte edilen, üzerinde bir delme düzeneğinin (delik delme tabancası ya da döner delici) kayarak yer değiştirdiği yönlendirilebilir kol. (Hareketli bir şasi üzerine yerleştirilmiş sürgüler bir delme jumbosu oluşturur.)
—Mak. san. Bir dişli kutusunda, kamalı ve kanallı bir mil üzerinde kayan ve bu mil tarafından döndürülen değişik çaplardaki dişli çarklardan istenilen hız oranlarını elde etmeye yarayanları, bir çatal yardımıyla kaydırarak birbirleriyle kavrama durumuna getiren, dişli çarklara bağlı parça. || *Sürgü mili,* üzerinde sürgülerin kaydığı mil.

—Marokenc. *Fermuar sürgüsü*, madeni bir fermuarın (örneğin bir kadın çantasının) ayakları birbirine tutturan üst parçası; bu parçanın her bir ağzına çantanın bir yüzü tutturulur.
—Müz. Bir üflemeli çalgıda borunun alt bölümü. (Ya iki dalı birbirine [bason] ya da kalağı boruya [saksofon] bağlamaya yarar.) || Trombondaki birbirine koşut iki borunun sabit bölümünde istenildiği gibi sürülen silindir biçiminde çubuk. (Titreşim halindeki hava sütununu uzatıp kısaltarak seslerin yüksekliğini değiştirmeye yarar.)
—Ölçbil. Üzerinde bir gösterge (ibre, çizgi, verniye) bulunan, genellikle taksimatlı doğrusal ya da çembersel bir kızak boyunca istenildiği gibi kaydırılabilen hareketli parça.
—Seram. Kütahya seramik fırınlarında, fırın bacası üzerine ateşin denetimi için konulan sac kapak.
—Spor. Futbolda, oyuncuları daha çok savunmada tutan eski bir oyun sistemi.
—Tarım mak. Ekimden önce ya da sonra toprağı düzeltmeye yarayan basit makine.
—ANSİKL. Arkeol. Eski Yunanlılar ve Romalılar, anahtarla açılabilen sürgüler kullandılar. Bu tür sürgüler XVI. yy. sonuna kadar bütün Avrupa'da çok yaygındı. Ortaçağ'da bunlar güzel demirişi örnekleri haline geldi. XVI. yy.'da boyutları küçüldü ve alegorik figürler, arabeskler, deyişler, armalarla süslenmeye başladı. Emniyet sürgüleri 1780'de Paris'te Georget adında bir kilit ustası tarafından icat edildi.
—Bayınd. *Sürgü yöntemi*. Bu yöntemle gerçekleştirilen köprülerde, alt kirişler tekercikler üzerine dayanır ve köprü, yakanın uygun bir yerine kurulur. Kenar ayakların ve gereğinde orta ayakların üst bölümlerine de tekercikler yerleştirilir. Köprü inşaatı bu tekercikler üzerinde yuvarlanma hareketiyle ilerler ve karşı yakadaki kenar ayağın tekerciklerine dayanıncaya kadar işlem sürdürülür. Daha sonra krikolar yardımıyla köprüye kesin konumu verilir. Köprü (tümü değilse bile başlıca bölümleri) sürgü işleminden önce boydan boya yapılabileceği gibi, belli uzunluklarda inşa edilip art arda işlemlerle de yerine yerleştirilebilir. Köprünün hareketi ilk yakadan başlayarak itme ya da gereğinde varış yakasından çekme yoluyla sağlanır. Kimi durumlarda, köprünün ön bölümünde bulunmahmuzdan ve / ya da arka bölümünde bir karşıağırlıktan yararlanılır. Sürgü yöntemi, çoğunlukla alt kirişleri düz olan metal köprülerde uygulanır.

SÜRGÜ, Malatya'nın Doğanşehir ilçesine bağlı bucak: 13 780 nüf. (1990); 5 köy. Merkezi *Sürgü*, 3 646 nüf. (1990).

Sürgü barajı, Malatya ilinde, Sürgü suyu üzerinde kurulu baraj. 1969'da işletmeye açıldı. Sulama amacıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, normal su kotunda (1 309,60 m) su toplama hacmi 70,93 milyon m³, göl alanı 5,10 km², sulama alanı 10 098 ha'dır.

SÜRGÜCÜ, Mardin'in Savur ilçesine bağlı bucak: 13 261 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *Sürgücü*, 2 941 nüf. (1990).

SÜRGÜLEME a. Sürgülemek eylemi.
—Oy. Bir makasın biri yapışık, öbürü ayrık iki dilini sabitleştirme.
—Tarım. Tarladan merdane (sürgü) geçirme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tarım. Sürgüleme ekimden biraz önce ya da biraz sonra yapılır: toprağı işleme, tohum ekilen yerin tapanlanmasından sonra daha ince bir toprak elde etmek ve daha sıkışık bir toprak sayesinde tohumun daha derine gitmesini sınırlamak amacıyla ekimden önce, çimlenmenin düzenli olması için toprakla tohum arasındaki teması iyileştirmek amacıyla da ekimden sonra yapılır. Bitkilerin daha iyi kökleşmesini sağlamak için çayırlara ya da genç bitkilerin üzerine toprak yaymak gerektiğinde ve yazın anızlarda kötü tohumların çimlenmesini sağlamak için sürgüleme yapılır.

Sürgüleme, toprağın yüzeysel yapısının parçalanıp dağılmasını önlemek için iyi işlenmiş bir toprak üzerinde yapılmalıdır.

SÜRGÜLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi sürgülemek*, sürgüsünü geçirerek kapamak, kitlemek: *Kapıyı, pencereyi sürgülemek.* **—2.** Sürgüyle bastırarak düzeltmek.
—Oy. Bir makası bir sürgü yardımıyla sabitleştirmek.

◆ **sürgülenmek** edilg. f. **1.** Sürgüyle kapatılmak; kitlenmek. **—2.** Sürgüyle düzeltilmek.

SÜRGÜLENMEK → SÜRGÜLEMEK.

SÜRGÜLÜ sıf. **1.** Sürgü kolu olan: *Sürgülü kapı, pencere, dolap.* **—2.** Sürgüsü sürülmüş, sürgüyle kapatılmış: *Kapı arkasından sürgülü, içeri giremezsiniz.*

SÜRGÜN a. **1.** Ülkesinden sürülmüş ya da ülkesinden uzak yaşamak zorunda bırakılmış kimsenin durumu; bu kimsenin yurtdışında yaşadığı yer: *Sürgünde yaşamak, ölmek. Sürgünden dönmek. Sürgün cezası. Sürgünde düşlediği tek şey yurduna dönmekti.* **—2.** Alıştığı, sevdiği yerden uzakta yaşamak zorunda bırakılan bir kimsenin durumu, onun yabancılık çektiği, kendini unutulmuş gibi gördüğü yer: *Bu ücra kasabadan, bu sürgünden ne zaman kurtulacaktı.* **—3.** Sürgüne gönderilmiş ya da sürgünde yaşayan kimse: *Yeni bir sürgün daha geldi.* **—4.** Bir bitkide, yeni sürmüş körpe, küçük dal ya da yaprak: filiz. **—5.** İSHAL'in eşanlamlısı. **—6.** *Sürgün avı* → SÜREK* AVI. || *Sürgün gitmek*, sürgün cezasıyla cezalandırılarak sürgüne gönderilmek. || *Sürgün olmak*, ishal olmak.
—Ağ. yet. *Sürgün alma*, ağaçların ölü ya da gereksiz dallarını ve tepelerinin çevresindeki dalların uçlarını kesme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sürgün dalı*, çelik yapmaya yarayan genç dal.
—Astrol. Kendi evinin karşıtı olan burçta bulunan bir gezegenin durumu.
—Bağc. *Sürgün ayıklama*, asma dallarında boğum aralarından çıkan yaramaz sürgünleri koparıp atma işlemi.
—Böcbil. Yaprak bitlerinde, ikieşeyli bir türün eşeysiz, kanatsız, göçmen bir dişisi tarafından kurulan koloninin üyesi. (Bu koloni yalnız eşeysiz ve kanatsız dişilerden oluşur. Bazen ikincil konak bitkinin değişik doğası nedeniyle, bu konaktaki kanatsız sürgünler, ilk konak bitkide kalan ve gene kanatsız olan dişilerden değişik olurlar.)
—Cez. huk. Hükümlünün belirli bir kent ya da kasabada oturmaya mecbur edilmesi biçiminde yerine getirilen ceza. (Türk cez. k.'nun 18. maddesinde düzenlenmiş olan bu ceza, 13 temmuz 1965 tarih ve 647 sayılı yasayla kaldırıldı.)
—Din. tar. *Sürgün sonrası dönem*, İ.Ö. 587'de Kudüs'ün düşüşünden sonra Yahudiler'in Babylonia'ya sürüldükleri ve yahudilik için yeni bir başlangıç noktası olan dönem. || *Sürgün öncesi dönem*, İsrail tarihinde, Kudüs'ün alınışının öncesini ve Birinci Tapınak döneminin sonunu belirten dönem (İ.Ö. 587).
—Ormanc. *Sürgün demeti*, kesilmiş bir ağacın kütüğünden çıkan sürgünlerin ya da yeni dalların oluşturduğu demet. (Sürgün demetleri, ileride baltalık olarak kullanılacak ağaçlık ya da ormanın temelini oluşturur.) || *Kütük sürgünü*, dalları topluca budanan ağacın kütüğünden ya da gövdesinden çıkan yeni sürgün. || *Tepe sürgünü*, ağaçların tepesinden eksen doğrultusunda çıkan ince filiz. (Tepe sürgününün kesilmesi ağacın gelişmesini büyük çapta engeller.)
—Psikan. *Bastırılmışın* ya da *bilinçdışının sürgünü*, bastırılan şeyin belirtiler ya da bir bilinçdışı oluşumu biçiminde yeniden ortaya çıkması. (S. Freud'a göre, bastırılan geri dönmedikçe bastırılmıştan söz edilemez. Bilinçdışı süreç, dinamiktir ve her zaman bilinçdışı isteği karşılamaya yarar.)
—Tarım. *Sürgün demeti*, buğdaygillerde kardeşlenme sonucunda kök boynundan süren filiz demeti. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Göz sürgünü*, bir bitkinin kök boynunda ya da yaprağının koltuğunda gelişen ve bazı bitkilerin (enginar, muz, palmiye) çoğaltılmasına yarayan tomurcuk.

◆ sıf. Avc. *Sürgün boynuz*, geyikgillerin alın kemiğinin üzerinde çıkan ve düşmeyerek sürekli kalan iki küçük çıkıntının her biri.
—ANSİKL. Ağ. yet. Sürgün alma işlemi için çit ve sıra ağaçları seçilir: gürgen, meşe, dişbudak, karaağaç, kavak, söğüt. Kavaklıklarda sürgün alma, dalsız bir gövde elde etmek için piçleri kesme işlemidir. Çit ağaçlarının üst kısımlarından yapılan budama piç dalların yeniden çıkmasına neden olur. Bunlar belli aralıklarla yeniden kesilir ve yakacak olarak değerlendirilir.
—Tarım. Buğdaygillerde, üç yaprak evresinden sonra, ilk yaprakların koltuğundaki tomurcuklar ana saptan bağımsız olarak gelişmeye başlar. Sürgün tablasından birbiri arkasına koltuk tomurcuklarından gelen filizler görünür: bunlara kardeşlenme filizi denir.

Tablanın altından, tohumdan çıkan köklerle birleşerek bitkinin saçak kökünü oluşturacak ek kökler çıkar.

Sürgün demeti buğdaygillerde, ister tahıllarda olduğu gibi biryıllık olsun, ister çayır otları gibi çokyıllık olsun çok önemli bitkisel bir olaydır.

Bitkinin ilerideki gelişme evresinde bu sürgünlerin yalnız birkaç tanesi tohum verme evresine ulaşır: tomurcuk sap sürer, düğüm araları uzar (boylanma), sapın ucunda başak oluşur ve başaklar çiçek açar.

Sürgünler *(Exiles)*, James Joyce'un (1918) dramı. Richard, genç dostu Robert'i karısı Bertha'nın kollarına iter. Böylece, kurtuvazinin, evlilikdışı aşk törelerini yeniden canlandıran üçlü bir özveri süreci başlar. Sadomazoşist bir kardeşlik duygusu, paylaşılan kadını, iki dost arasında tensel ve gizemli bir bağ durumuna getirir. Richard, özverisiyle duruma egemendir. Kocasının bilinçli uzaklığıyla âşığının vicdani kaygıları arasında bocalayan Bertha ilişkisini sürdürmez. Yapıtın özü, bir düş olan sadakatin karşısına, ihanetin acı hazzının dikilişidir.

SÜRH a. (fars. *surḫ*). *Esk.* **1.** Kızıl, kırmızı. **—2.** Kırmızı mürekkep. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Çöven, kırmız gibi maddelerin karışımından elde edilen sürh, elyazması kitaplarda konu başlıklarında ve metin aralarındaki motiflerde kullanılıyordu. Bölüm başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış elyazmalarına da kimi zaman sürh denmiştir.

SÜRHAB a. (fars. *surḫ* ve *āb*'dan *surḫ-āb*). *Esk.* **1.** Kırmızı su. **—2.** Allık. **—3.** Kan. **—4.** Şarap. **—5.** Kanlı gözyaşı.

SÜRHABİ sıf. (fars. *surḫ* ve *ābī*'den *surḫ-ābī*). *Esk.* Kırmızı su renginde.

◆ a. Kırmızı ördek.

SÜRHİ a. (fars. *surḫ* ve *-ī*'den *surḫī*). *Esk.* **—1.** Kırmızılık, kızıllık. **—2.** *Sürhi-i hicab*, utanmadan, utançtan olan kırmızılık, kızarma.

SÜRHSER a. (fars. *surḫ* ve *ser*'den *surḫ-ser*, kırmızı başlı). *Esk.* Kızılbaş.

SÜRİNCAN a. Halk hek. Osmanlı döneminde hekimlik kitaplarında acıçiğdem*'e verilen ad.

SÜRJEKSİYON a. (fr. *surjection*'dan). Küm. kur. ÖRTEN* UYGULAMA'nın eşanlamlısı.

SÜRKONTR a. (fr. *surcontre*). Oy. Briçte, deklare edilen oyunun çıkmayacağını belirtmek amacıyla rakibin "kontr" demesi üzerine, oyunu gerçekleştirecek oyuncunun ya da eşinin oyunun çıkacağı konusunda ısrar ettiklerini belirten konuşma. (→ BRİÇ)

SÜRM a. (ar. *ṣurm*). Esk. anat. **1.** Kalın-

M. Levassort

kapı sürgüsü (Haute-Garonne'da [Fransa] bir çiftlikte)

bağırsağın alt bölümü. —**2.** *Nezf-i sürm,* basur.

SÜRMANŞET a. Basın. Bir gazete manşetinin üstüne yerleştirilen özlü ve çarpıcı başlık.

SÜRME a. **1.** Sürmek eylemi. —**2.** Kapı kanadını içeriden kapamaya ya da dolap kapağının itilince açılmasını önlemeye yarayan, yuvası içinde ileri geri sürülebilen metal düzenek; sürgü. —**3.** Bir masanın, bir dolabın vb. çekilince açılan gözü, çekmece.

—Mad. oc. *Sürme şantiyesi,* gerek kısır malzeme (rökup, ana yol, eğik düzlem vb.) gerek cevher içinde sürülen galeri. || *Sürme yolu,* az eğimli ya da yatay galeri. || *Galeri sürme,* bir ya da daha çok sayıda yatay ya da az eğimli galeri açmak işlemi.

—Marangl. *Sürme yatağı,* uzunluk yönünde, içinde hareketli bir parçanın (sürmeli kapı, ayna, çekmece vb.) kaydığı bir ya da birkaç oyuğu, kinişi ya da lambası olan, genellikle uzun parça. (Sürme yatağı bir kılavuz ya da destek görevi yapabilir.)

—Nöropsikol. Uyarıcı ortadan kalktıktan sonra, duyunun daha bir süre devam etmek özelliği (örneğin görsel izlenim, eğer duyum canlıysa birkaç saniye ve bazen daha da çok sürer). [Bu özellik, merkezi sinir dokusunun aşırı tepkiselliğine bağlıdır.]

—Tarım. Pulluk ya da sabanla toprağı işleyerek tohum ekilebilir hale getirme. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Bir ray sistemi üzerinde sürülerek kullanılan şey için kullanılır: *Sürme kapı.*

—ANSİKL. Tarım. Sürme teknikleri, tohumların ekim tarzına, daha genel anlamda, tarım bitkisinin gereksinimlerine, kendiliğinden yetişen otların ve toprağın, hatta kullanılan aletlerin doğasına ve yapısına bağlı olarak gelişmiştir. İlkel teknikler, bitkinin ekilmesi için gerekli olduğu kadarıyla yetinir, ancak aletlerde sağlanan gelişmeyle (saban, pulluk) sürme işlemi bütün tarla yüzeyine yaygın olarak uygulanmaya başlamıştır.

• *Saban ve pullukla sürme.* Sabanla sürmede, toprak tam altüst olmaz, sadece az çok kabartılmış olur. Pulluk kullanılınca sürme biçimleri karmaşıklaşır. Bu bakımdan birçok bölgesel farklılıklar görülür. Balıksırtı sürme ya da yastık sürme XIX. yy.'ın sonuna dek, hemen hemen her yerde egemendi. Gerçekten, balıksırtı sürme daha az çekme gücü gerektirmekte, fakir ve az derin topraklarda, düz sürmeye göre daha iyi sonuç vermektedir.

• *Teknik.* Sanayileşmiş ülkelerde, bazı yörelerde hâlâ hayvan kullanılmasına rağmen, traktörün çektiği pullukla sürme kuraldır. Sürme, bir ya da çok kulaklı bir pullukla yapıldığında, toprak önce keski demiriyle dikey olarak, sonra uçdemiriyle yatay olarak kesilir. Böylece kesilen toprak şeridi kulak demiriyle devrilir. Eğer pulluğun kulağı bükükse toprak şeridi çok az biçim değiştirir ve dikdörtgen biçimini korur (kalıp çıkarma); kulak demiri silindiriksе merdane biçiminde çıkan toprak şeridi dağılabilir. Sürme, diskli pullukla yapılırsa, toprak yatay düzleme göre biraz eğik bir eksen etrafında dönen disklerle kaldırılır ve sıyırgının etkisiyle yanlamasına düşer. Toprağa hasat artıklarının (yaprak, sap vb.) gübre ve tezeklerin karışmasını sağlayan sürme, bu maddelerin toprağa sinmesini kolaylaştırır. Toprak sürülüp işlenirse ekilebilir hale gelir. Daha sonraki çalışmalar toprağın daha da ufalanmasına ve yağmur sularının derinlere inmesine yarar. Sürme, iki ekim arasında kalan bir zamanda olmak üzere, senenin değişik dönemlerinde yapılır. Killi topraklar, don toprağın yapısını iyileştirsin diye kıştan önce sürülür. Bir toprak, ancak tavında olduğu zaman sürülmelidir. Toprak çok kuruysa sürme zor, hatta imkânsızdır; çok nemliyse, pulluğun ve tekerleklerin baskısı altında yassılıp tıkızlaşarak yapısı bozulur. Tıkızlaşan tabakalar köklerin derinlere gitmesini zorlaştırır.

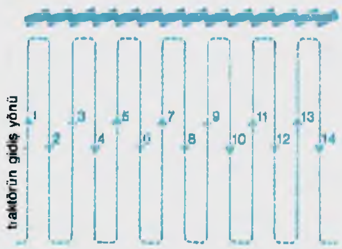
Sürme, 12 ya da 15 cm'den 30 cm'ye kadar değişen derinlikte yapılabilir. Daha derin sürmenin faydası yoktur, çok derin sürme, fazla çekme gücü gerektirdiği ve organik maddeyi seyrelttiği için zararlıdır.

Her toprak şeridi, bir öncekinin üzerine yaslanıyorsa buna "düz sürme" denir ve bu durumda sürülen alan düz olur. Buna karşılık, tahtavari ya da balıksırtı sürmede, iki yastık arasında bir karık bırakılır; bu çukur çizgi fazla suyun akmasını ve tarlanın kenarındaki bir çukura boşalmasını kolaylaştırır. Bu sürme biçimi sulak tarlalara uygulanır.

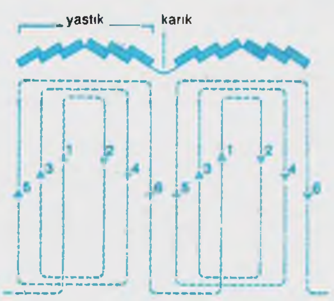
Ekimi hızlandırmak amacıyla, bazı durumlarda "sürmesiz" yöntemler uygulanır; bu yöntemler toprağın yüzeysel tabakasını 5 ila 8 cm derinliğinde işlemekle (freze, dişli merdane vb.) ya da "kimyasal sürme" yapmakla, zararlı otların kimyasal maddelerle yok edilmesini sağlamakla gerçekleştirilir. Bu sonuncu durumda, ekim, özel tohum ekme makineleriyle yapılmalıdır.

kulaklı üç pullukla sürme

düz sürme

sırt sırta altı sıralı balıksırtı (yastık) sürme

SÜRME a. **1.** Kirpik diplerine sürülen siyah toz boya. (Eskiden kullanılırdı.) —**2.** *Sürme çekmek,* sürmeyle gözlerini boyamak. || *Sürmeyi gözden çekmek,* GÖZDEN SÜRMEYİ ÇEKMEK.

—Esk. *Sürme-şub,* göze sürme çekmekte kullanılan mil. || *Sürme-keş,* sürme çeken, sürme çekici. || *Sürme-i dünbaledar,* göz ucunun dış kısmına rastlayan küçük sürme çizgisi. || *Sürme-i hakbin,* yeryüzü derinliklerini görmekte kullanıldığı varsayılan sürme. || *Sürme-i hifa,* görülmezliği sağlayan sürme. || *Sürme-i Süleyman,* Süleyman'ın tüm gizli şeyleri görmesini sağlayan sürme, yeryüzünün tüm gizlerini görmeye yarayan sürme.

—Bitki patol. RASTIK'ın eşanlamlısı.

◆ sıf. Süslem. sant. *Sürme altın,* tek kat sürülen altın. (Yalın kat olduğundan çok tutulmazdı. Birkaç kat sürülene *sıvama altın* denirdi.)

SÜRMEDAN a. (fars. *sürme* ve *-dan*'dan *sürmedan*). Güz. sant. İçine sürme konulan, değerli metaller, kemik ya da ahşaptan yapılmış kap (Sürmedanın içinde, kapağa tutturulmuş, sürme çekmekte kullanılan, uzunca bir mil bulunurdu.) [Eşanl. SÜRMELİK].

SÜRMEK g. f. **1.** *Bir taşıtı, bir binek hayvanını sürmek,* onu yönetip yürütmek: *Arabayı deli gibi sürüyor. Atına bindi, sürdü gitti.* —**2.** *Bir taşıtı, bir binek hayvanını bir yere sürmek,* oraya doğru götürmek: *Arabayı taşlı bir yola sürmek. Altını dağlara sürmek.* —**3.** *Hayvanları (bir yere) sürmek,* önüne katıp bir yere götürmek: *Koyunları meraya sürmek.* —**4.** *Bir şeyi (bir yere) sürmek,* bir zemin üzerinde ileri doğru hareket ettirmek, itmek: *Sürgüyü sürmek. Kapı çalınınca bavulu divanın altına sürdü. Cezveyi ateşe sürmek.* —**5.** *Bir şeyi bir kimsenin önüne sürmek,* önüne uzatmak, iterek önüne koymak: *Umursamaz bir tavırla imzalanacak evrakları önüme sürdü.* —**6.** *Bir şeyi, elini, yüzünü vb. (bir şeye, bir yere) sürmek,* dokundurmak, değdirmek: *Lütfen tablolara elinizi sürmeyiniz.* —**7.** *Bir maddeyi (bir şeye, üzerine) sürmek,* onu ince bir tabaka halinde bir yüzeye, zemine yaymak ya da sıvı bir maddeyi bir yüzey üzerine serpmek: *Bir dilim ekmeğin üzerine tereyağı sürmek. Yüzüne krem sürmek. Duvara boya sürmek. Yaraya tentürdiyot sürmek. Kolonya, koku sürmek.* —**8.** *Toprağı, bir tarlayı sürmek,* toprağı sabanla, pullukla yarmak, altüst etmek. —**9.** *Bir kimseyi (ülkesinden) sürmek,* onu ülkeden kovmak, ülke dışında yaşamak zorunda bırakmak, sürgün cezası vermek: *Siyasi muhaliflerini sürmek.* —**10.** *Bir kimseyi bir yere sürmek,* onu yaşadığı yerden uzakta, başka bir yerde yaşamaya mecbur etmek, sürgün cezası vermek; görev yerini (genellikle istenmeyen bir göreve, bir yere göndererek) değiştirmek (tkz.): *Osmanlı döneminde Malta'ya sürülen aydınlar. Bir memuru taşraya sürmek.* —**11.** *Piyasaya para, kalp para vb. sürmek,* onları dolanıma sokmak: *Merkez bankası yeni on binlikleri piyasaya sürdü.* —**12.** *Sıf. + bir hayat sürmek, a. + hayatı sürmek,* şöyle ya da böyle yaşamak, herhangi bir durum içinde bulunmak: *Debdebeli, mutlu, mutsuz bir hayat sürmek. Bu ülkede bir tutsak hayatı sürüyordu.* —**13.** *Bir yaşı sürmek,* o yaş içinde bulunmak: *Henüz on sekizini sürüyor.*

—Avc. *Avı sürmek,* avı avcılara ya da gerilmiş panolara doğru itmek için araziyi döverek yoklamak.

—Balıkç. *Balığı sürmek,* balıkları kepçeye ya da ağ sistemine doğru kovalamak.

—Mad. oc. *Galeri sürmek,* tanımak ya da üretim yapmak amacıyla cevher yatağının çeşitli bölümlerinde galeri açmak.

—Oy. Ortaya para koymak.

—Tic. *Piyasaya mal sürmek,* ürünleri satılmak üzere piyasaya sunmak: *Piyasa durgun, tüccar malını sürmekte güçlük çekiyor.*

◆ gçz. f. **1.** *Zaman tümleci + sürmek,* nesnel ya da öznel olarak belirlenmiş bir zaman aralığını kaplamak; bu süreçte şu zamandan bu zamana dek var olmak, yer almak, meydana gelmek: *Ameliyat iki saat sürdü. Tatil 17 eylülden 20 eylüle dek sürecek. Kar fırtınası aralıksız bir hafta sürdü.* —**2.** Var olmaya, oluşmaya, görünmeye, bir durumda olmaya, uzayıp gitmeye, öylece kalmaya devam etmek: *Güzel havalar süreceğe benziyor. Mutsuzluğu sürüyor. Sıkıntılar biraz daha sürecek. Bu böyle süremez, bir şeyler yapmalıyız.* —**3.** Bir bitki sözkonusuysa, toprak yüzüne çıkmak, yeşermek ya da yeni filizler, sürgünler vermek: *Buğdaylar sürmeye başladı.* —**4.** *(Bir kimsenin) içi, karnı sürmek,* ishal olmak. —**5.** *Sürüp gitmek,* eskiden olduğu gibi, değişmeksizin, nasılsa öyle devam etmek.

◆ **sürdürmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, bir eylemi, bir şey yapmayı sürdürmek,* bir kimseden söz ederken, herhangi bir durumda bulunmaya devam etmek; ona ara vermemek, onu yinelemek, başlanılanı devam ettirmek: *Bu ilişkiyi daha fazla sürdüremezsin. Söyleşiyi sürdürmek. Yalanları-*

nı, yalan söylemeyi sürdürmek. Beni sinirlendirmeyi sürdürürsen fena yaparım. **—2.** *Bir şeyi sürdürmek*, bir şeyden söz ederken, etkisini devam ettirmek: *Soğuklar etkisini sürdürüyor.* **—3.** *Bir taşıtı vb. sürdürmek*, onu kullanmasını sağlamak, kullanmasına izin vermek. **—4.** *Bir kimseyi sürdürmek*, onun sürülmesine, sürgün edilmesine neden olmak, sürgün ettirmek: *Muhalifleri, onu yurdun en ücra köşelerinden birine sürdürdüler.* **—5.** *Bir maddeyi (bir şeyin üzerine) sürdürmek*, o maddenin bir yüzeye sürülmesi işlemini yaptırmak: *Ekmeğine tereyağı sürdürmek.* **—6.** *Piyasaya para sürdürmek*, onu dolanıma sokturmak: *Piyasaya milyonlarca dolar sahte döviz sürdüren kalpazanların başı.* **—7.** *Toprağı sürdürmek*, tarlayı sabanla, pullukla vb. alt üst ettirmek.

◆ **sürdürülmek** edilg.f. **1.** Sürülmesi sağlanmak. **—2.** Devam ettirilmek: *Büyük bir hızla sürdürülen çalışmalar.*

◆ **sürülmek** edilg.f. **1.** Yönetilip yürütülmek, kullanılmak. **—2.** Yerinden kaldırmaksızın ileri doğru itilmek: *Kapının sürgüsü sürüldü.* **—3.** Bir şeyden söz ederken, başka bir şeye dokundurulmak, değdirilmek: *Tablolara el sürülmez.* **—4.** Bulunduğu, oturduğu yerden ya da ülkesinden kovulmak, sürgün cezası almak, sevdiği yerden uzakta yaşamak zorunda bırakılmak, sürgün edilmek: *Ülkeden sürülen kral ve ailesi. Taşraya sürülmek.* **—5.** İnce bir tabaka halinde bir yüzeye yayılması sağlanmak: *Üzerine tereyağ sürülmüş kızarmış ekmek.* **—6.** Bir alıcı kitlesine sunulmak: *Dev bir reklam kampanyasıyla piyasaya sürülen bir kozmetik ürünü.* **—7.** Dolanıma sokulmak: *Yirmi binlik banknotlar yakında piyasaya sürülecek.* **—8.** Sabanla, pullukla yarılmak, altüst edilmek: *Önümüzde henüz sürüldüğü belli olan tarlalar uzanıyordu.*

◆ **sürünmek** dönşl.f. **1.** Bir maddeyi, kendi bedenine, bedeninin bir bölümüne önce bir tabaka halinde yaymak: *Ruj sürünmek.* **—2.** *(Bir yere, bir şeye) sürünmek*, geçerken, ona, oraya değmek, değerek geçmek: *Kapı boyalıdır, sürünmeyin. Duvara sürünmek.*

—Zool. Bazı hayvanlardan söz ederken (sürüngenler, solucanlar, karındanbacaklılar vb.), karın ya da alt yüzden destek alarak ilerlemek: *Yılanlar, yersolucanları, sümüklüböcekler sürünürler.*

SÜRMELEMEK g. f. **1.** *Bir kapıyı, bir dolabı vb. sürmelemek*, sürmesini iterek kapamak, kilitlemek. **—2.** *Gözleri sürmelemek*, gözlere sürme çekmek.

◆ **sürmelenmek** edilg. f. **1.** Sürmesi çekilerek kilitlenmek, kapatılmak: *Kapılar sürmelendi mi?* **—2.** Gözlere sürme çekilmek.

SÜRMELENMEK → SÜRMELEMEK.

SÜRMELİ sıf. **1.** Doğuştan kirpik dipleri koyu renkte olan ya da sürme çekilmiş gözler için kullanılır. **—2.** Bir sürme düzeneği bulunan kapı, dolap vb. için kullanılır. **—3.** Sürmesi çekilerek kilitlenmiş, kapatılmış.

SÜRMELİ ALİ PAŞA → ALİ PAŞA Sürmeli.

Sürmeli Bey, türk halk hikâyesi. Geç dönemde oluşmuş, bundan dolayı şehzade, hain vezir gibi kahramanların yerini halk adamları almıştır; ancak birçok motif ve olay eski hikâye geleneğine bağlıdır. Konu âşıkların arasına bir yabancının girmesi ve bir dizi serüvenden sonra âşıkların kavuşmasıdır: sıvaslı tüccar Behlül Ağa'nın oğlu Sürmeli Bey'le Toroslar'da yaşayan Menemenci beyinin kızı Senem arasında söz kesilir. Sürmeli Bey'in gördüğü bir düş üzerine gönderdiği Arif, Senem'e gönül vererek gençlerin arasını bozmak için bir büyücünün aşk iksirinden yararlanır. Gurbete çıkan Sürmeli Bey'in başından geçen serüvenler sonunda bir çingene kadını büyüyü bozar; sevgililer birbirine kavuşur. Arif de attan düşüp ölerek cezasını bulur. (→ Kayn.)

SÜRMELİ ÇALIKUŞU a. Anadolu'da ve Avrupa'nın büyük bölümünde yaşayan çalıkuşu. (Akdeniz ülkelerinde yaşayan bireyleri yerli kuştur. Çam ormanlarını ve karışık ormanları sever. Böcekler, larvalar ve böcek yumurtalarıyla beslenir. Bil. a. *Regulus ignicapillus;* çalıkuşugiller familyası.)

SÜRMELİ çukuru → IĞDIR ovası.

SÜRMELİK a. SÜRMEDAN'ın eşanlamlısı.

—Mobc. Bir çekmecenin ileri geri hareketini sağlayan iç kiriş.

SÜRMENAJ a. (fr. *surmenage*). Yorgunluk eşiğini aşacak derecede bedensel ya da zihinsel çalışma sonucunda ortaya çıkan bozuklukların tümü.

SÜRMENE, Doğu Karadeniz bölümünde Trabzon iline bağlı ilçe; 35 306 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 28 köy. Merkezi, Trabzon'un 36 km D.'sunda, Karadeniz kıyısında *Sürmene*, 12 008 nüf. (1990). Çay, mısır üretimi. Balıkçılık. Tekne yapımı. Deniz bilimleri ve teknolojisi yüksekokulu.

SÜROS a. (fr. *suros, sur,* üstünde, ve *os*, kemik'ten). Vet. Atın incik kemiğinde, ikinci tarak kemiği ile ana tarakkemiği arasındaki eklem düzeyinde gelişen ekzostoz. (Süros bulunduğu sürece topallama devam eder.)

SÜRPRESYON a. (fr. *surpression*). Hidr. pnöm. ÜSTBASINÇ'ın eşanlamlısı.

SÜRPRİZ a. (fr. *surprise*). **1.** Beklenmedik, şaşırtıcı bir olay: *Yarışmayı kazanması kendisi için bir sürpriz oldu.* **—2.** Bir kimseye verilen beklenmedik bir armağan, sevinç duymasını sağlayan bir şey: *Sana bir sürprizim var.* **—3.** *Sürpriz yapmak*, birine beklemediği bir armağan vermek ya da onu sevindirecek bir hareket yapmak.

—Binc. Yarışı kazanma şansı az olan at. || Yarışı kazanma şansı az, fakat sıfır olmayan yarışmacı. (Karşt. FAVORİ.) || Gözlemciler tarafından bir yarışmada, bir maçta ve ticari bir rekabette favori olarak kabul edilmeyen, fakat ilk sıralara yerleşerek birinciye rakip olan kişi, kuruluş, film vb.

◆ sıf. Beklenmedik, şaşırtıcı bir eylem, bir şey için kullanılır: *Sürpriz bir açıklama.*

SÜRRAK çoğl. a. (ar. *sārīķ*'in çoğl. *sürrāķ*). *Esk.* Hırsızlar.

SÜRRAT çoğl. a. (ar. *sürre*'nin çoğl. *sürrāt*). *Esk.* Göbekler.

SÜRRE ya da **SURRE** a. (ar. *şurre*). *Esk.* Para kesesi, para çıkısı, cüzdan.

—Esk. ida. *Sürre emini*, Osmanlılar'da sürrei hümayun ile ilgili görevli. (Bu göreve dürüstlük ve dindarlığı ile tanınmış, asker, sivil ya da ilmiye sınıfından bir üst düzey görevlisi atanırdı. Sürre emini alayının başında İstanbul'dan yola çıkar, Haremeyn'de para ve armağanları ilgililere dağıtır, hac farizasını da yerine getirdikten sonra İstanbul'a dönerdi.)

—Folk. *Sürre devesi*, sürre alayına katılan gösterişli ve çok süslü deve. (Bu söz, giderek gereğinden çok süslenen, gösteriş düşkünü kadınlar için kullanılmaya başlandı ve bir deyim niteliği kazandı.)

—İkt. tar. *Sürre ihracı*, Osmanlılar döneminde, her yıl hac mevsiminde Haremeyn'e (Mekke ve Medine) gönderilen sürrenin İstanbul'dan özel bir törenle yola çıkarılması. || *Sürrei hümayun*, Osmanlı hükümeti tarafından hac mevsimlerinde Haremeyn'e gönderilen para ve armağanlar. (Sürre gönderilmesi Abbasiler zamanında başladı, Birinci Dünya savaşı'nda Haremeyn yolunun kapatılmasına kadar sürdü.)

—Kur. tar. *Sürre alayı*, sürrei hümayun'un Hicaz'a gönderilmesi nedeniyle düzenlenen özel birlik. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nümism. *Sürre altını* → DARÜLHİLAFE ALTINI.

Sürmene'den genel görünüm
Trabzon

—ANSİKL. Kur. tar. Mekke ve Medine halkına sürrei hümayun ilk kez Mehmet I (Çelebi) döneminde (1413-1421) gönderildi. Selim I Mısır'ı aldıktan (1517) sonra sürrei hümayunun her yıl gönderilme geleneği başladı. 1864'e kadar sürre deve ve katırlardan oluşan bir kervanla yollandı; bu tarihten sonra deniz yoluyla, Hicaz demiryolu hizmete açıldıktan (1906) sonra da demiryolu ile gönderildi. Bu durum 1914'e kadar aksamadan sürdü.

Sürre alayının hazırlanması görevi darüssaade ağasınındı. Topkapı sarayı'ndan alınan sürrei hümayun törenle, süslü mahmeli şerif develerine yüklenir, Alay köşkü, Hoca Paşa, Bahçekapı yoluyla Kireç iskelesine gelinirdi. İskeleden bir çektiri ile Üsküdar'a geçilir, alay buradan Hicaz'a uğurlanırdı. Haremeyn'de sürre emini emanetleri ilgililere dağıtır, hac görevini de yerine getirdikten sonra İstanbul'a dönerdi. (→ Kayn.)

SÜRRE a. (ar. *sürre*). *Esk.* **1.** Göbek. **—2.** *Sürre-i batına*, yumurtanın göbeği, sarısı. || *Sürre-i rie*, akciğer göbeği.

◆ sıf. Erkeğin hoşuna giden kadın için kullanılır.

SÜRREALİST sıf. ve a. (fr. *surréaliste*). GERÇEKÜSTÜ ve GERÇEKÜSTÜCÜ'nün eşanlamlısı.

SÜRREALİTE a. (fr. *surréalité*) → GERÇEKÜSTÜLÜK.

SÜRREALİZM a. (fr. *surréalisme*). GERÇEKÜSTÜCÜLÜK'ün eşanlamlısı.

SÜRRENALEKTOMİ a. (fr. *surrénalectomie*). Cerr. Böbreküstü bezinin ameliyatla çıkarılması.

SÜRRENALOM a. (fr. *surrénalome*). Patol. Böbreküstü bezi uru.

SÜRRİ sıf. (ar. *sürr* ve *-ī*'den *sürrī*). *Esk.* Göbekle ilgili, göbeğe ait.

SÜRSAT a. İkt. tar. Tanzimat'tan önce, savaş zamanlarında ordunun gereksinimlerini karşılamak için halktan toplanan hayvan, buğday, arpa, mısır vb. erzak. (Ordunun kurulduğu yerin çevresi mıntıkalara bölünür ve her birine *sürsat memuru* adı verilen bir memur gönderilerek orduya gerekli maddeler toplanırdı.) || *Sürsat bedeliyesi*, sürsat adıyla toplanan zahireye ödenen para. (Bu bedelin önce bir bölümü ödenir, kalan bölümü için de senet verilirdi. Bu senetlerin bedeli genellikle çok geç ödenir, kimi zaman da hiç ödenmezdi. Sürsat, Tanzimat döneminde kaldırıldı.) || *Sürsat zahiresi*, halktan sürsat adıyla toplanan zahireye verilen ad.

defterihakani pulu üzerine sürşarj osmanlı pulu (1336 [1918]) el basması

SÜRŞARJ a. (fr. *surcharge*). Postc. Pul ve değerli kâğıtların değerini değiştirerek, ya da değiştirmeksizin bir olayı anmak ya da pulun amacını değiştirmek için üzerlerine yeni yazılar, rakamlar ve motifler basılması.

SÜRTAKS a. (fr. *surtaxe*). Verg. huk. Çift elemanlı üniter gelir vergisinde, kişinin çeşitli kaynaklardan sağladığı irat ve kazançları önce toplanıp düz oranlı bir tarife uy-

gulandıktan sonra, belli miktarları aşıyorsa, ayrıca artan oranlı bir tarife uygulanarak alınan ek vergi.
—ANSİKL. Üniter gelir vergilerinde, gerçek kişilerin çeşitli kaynaklardan elde ettikleri her türlü irat ve kazançlar toplanarak, gerekli indirimler yapıldıktan sonra, bulunan safi gelir vergilendirilir. Bu, tek elemanlı üniter gelir vergisidir Örneğin Almanya Federal Cumhuriyeti, Fransa ve Türkiye'nin gelir vergileri tek elemanlıdır. Buna karşılık, İngiltere ve başka bazı anglosakson ülkelerinin gelir vergileri çift elemanlıdır. Bu ülkelerde, vergiye tabi bütün gelirler tek oranlı "İncome tax"a tabi tutulduktan sonra, belirli tutarı aşan gelirlere ayrıca ek olarak artan oranlı "Surtax" uygulanmaktadır.

SÜRTME a. Sürtmek eylemi.
—Çağ. sant. 1925'ten başlayarak Max Ernst'in yararlandığı resim yapma yöntemi. (Bu yöntem, bir yüzeyin [parke tahtası, ağaç yaprağı vb.] dokusunu elde etmek amacıyla, bu yüzeyin üzerine konan bir kâğıda kalemi sürtmeye ya da aynı şekilde yerleştirilen bir tuvalin taze boyasını bir ıspatulayla kazımaya dayanır.)
—Grav. *Sürtme baskı*, kazıma ve parlatma kalemi yardımıyla kazınmış ve mürekkep sürülmüş levha üzerine yerleştirilen bir kâğıda sürtme yöntemiyle elde edilen baskı.
—Kibrç. *Sürtme yüzeyi*, kibrit kutusunun yüzeylerinden birini oluşturan, sürterek kibritleri yakmayı sağlayan bir maddeyle kaplanmış tahta, karton ya da başka bir malzemeden yapılmış bölüm. || *Sürtme yüzeyi eczası*, kibritleri yakmak için sürtme yüzeylerinin kaplamasını oluşturan ecza.
—Manyet. *Sürtmeyle mıknatıslama*, yumuşak demirden bir çubuğu, uzunluk yönünde, güçlü bir mıknatısa sürterek mıknatıslamaya dayanan işlem.
—Res. Fırçayla hafifçe sürülen ve tuvalin pütürlülüğünü belirgin olarak ortaya çıkaran ince renk tabakası.

SÜRTMEK g. f. *Bir şeyi (bir şeye, bir yere) sürtmek*, bir nesneyi sertçe bastırarak bir kerede ya da sürekli bir hareketle başka bir nesnenin ya da yüzeyin üzerinden geçirmek: *Ellerini bir şeye, bir yere, birbirine sürtmek.*

◆ **gçz.** f. *Tkz. (Bir yerde) sürtmek*, amaçsızca orda burda gezmek, dolaşarak oyalanmak: *Bütün gün sokaklarda sürtmek.*

◆ **sürtülmek** edilg. f. Sürtmek eylemi yapılmak.

◆ **sürtünmek** dönşl. f. **1.** Hareket halindeyken bir şeye değmek: *Çamurluğa sürtünen bir tekerlek.* **—2.** Bedenini, bedeninin bir yerini bir şeye, bir şeyin yüzeyine sürtmek: *Kedi, gelip gelip bana sürtünüyor. Dikkat et,duvara sürtünme.* **—3.** Kavga için neden aramak, laf dokundurmak, çatmak.

◆ **sürtüşmek** işt. f. **1.** Birbirine sürtünmek. **—2.** Karşılıklı kavga halinde olmak, anlaşamamak, dalaşmak: *Sürtüşmeyin! Ortada bir sorun yok.*

◆ **sürtüştürmek** ettirg. f. Bir şeyi birbirine sürekli sürtmek.

SÜRTÜK sıf. *Kaba.* Zamanını orada burada gezerek geçiren kadın için kullanılır.

◆ sıf. ve a. Fahişe.

SÜRTÜKLÜK a. *Kaba.* Zamanını gezip dolaşarak geçirme.

SÜRTÜLMEK → SÜRTMEK.

SÜRTÜNME a. Birbirine değen iki yüzeyden birinin ya da her ikisinin ileri geri devinmesi, bu devinmenin sonucu olan eylem: *İki çakıl taşının birbirlerine sürtünmesi bir kıvılcıma yol açabilir mi? Sürtünmeden dolayı yıpranma.*
—Akışkan. mekan. Bir akışkanın bir boru içinde akışı sırasında, mekanik enerjisinin ısıya dönüşerek değersizlenmesine yol açan nedenlerin tümü. || *Sürtünme kaybı*, bir boru içinde akan bir akışkanın mekanik enerjisinin, ısı biçiminde değersizlenmesi; böylece ısıya dönüşen bu mekanik enerji miktarı. (Hidrolikte, sürtünme kaybı birim ağırlık başına iş birimiyle ifade edilir; uzunluk boyutundadır ve *yük kaybı* adını alır. Aerolikte, akış sırasında özgül ağırlık değişmez kalıyorsa, sürtünme kaybı birim hacim başına iş birimiyle ifade edilir ve basınç boyutundadır.) || *Bir borunun iki kesiti arasındaki sürtünme kaybı*, ısıya dönüşen mekanik güç miktarının akışkan debisine oranı.
—Bayınd. *Sürtünme gerilmesi*, bir istinat duvarıyla (ya da kaplamayla) onu çevreleyen toprağın arayüzeyinde, bunların etkileşimi sonucunda ortaya çıkan gerilme.
—Katı. fiz. *İç sürtünme*, kristaller ve atom toplulukları düzeyinde oluşan ve katıların tamamen esnek biçim değiştirmesini tedirgin eden fizikokimyasal nitelikli olayların tümü. (Esneksizliğin nedeni olan iç sürtünme, katılarda titreşimlerin sönümlenmesine neden olur.)
—Mak. san. Temas halindeki iki yüzeyin, birbirlerine göre yaptıkları bir harekete gösterdikleri direnç. (Sürtünme olaylarından, özellikle kavramalarda ve hareket transmisyonlarında yararlanılır; böylece bir düzeneğin kademeli olarak çalıştırılması ve kuvvet çiftinin sınırlı bir şekilde iletilmesi sağlanır.) || *Sürtünme katsayısı*, sürtünmeyi yenmek için teğetsel olarak uygulanması gereken kuvvetin, yüzeye dik tepki kuvvetine oranı. || *Dik yatak sürtünmesi*, bir başka cisim üzerinde ve bir eksen çevresinde dönen bir cismin sürtünmesi. || *Kayma sürtünmesi*, kayma hareketi yapan bir cismin sürtünmesi. || *Yuvarlanma sürtünmesi*, yuvarlanma hareketi yapan bir cismin sürtünmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalogr. *Sürtünme deneyi*, kimi metalürji ürünlerinin aşınmaya karşı dirençlerinin incelenmesini sağlayan deney.
—Metalürj. *Sürtünme alaşımı*, daha çok motorlu taşıtların fren ya da kavrama disklerinde kullanılmak amacıyla üretilen ve yüksek bir sürtünme katsayısına sahip olması gereken alaşım. (Bu alaşımlar genellikle toz metalürjisi yöntemiyle elde edilir ve bileşimlerinde bronz, demir, kurşun, grafit ile silisten oluşan karmaşık karışımlar bulunur.)
—Meteorol. Atmosferin alt katmanlarının yer yüzeyine değmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Pedol. *Sürtünme yüzeyi*, iri prizmalar halindeki toprak yapısını sınırlayan eğik ve geniş sürtüşme yüzeyi; kurak mevsimde ayrılarak, açık yarıklardan oluşan bir poligon ağı meydana getirir. (Sürtünme yüzeyi, mevsim farklılıklarının etkisiyle sürüklenen killerin şişme ve büzülmesinden doğar; bu killer, tropikal bölgelerdeki kimi killi topraklarda [vertisollar] malzemenin önemli ölçüde hareket etmesine yol açar.)
—Tıp. *Sürtünme sesi*, plevra ve perikart yapraklarının iltihaplanmasında dinlemekle duyulan anormal ses (plevra sürtünmesesi, perikart sürtünme sesi).
—Ulaş. *Sürtünme yastığı*, elektrikle çalışan araçlarda, iletken raydan veya yeraltı iletkeninden, bir susta veya basınçlı hava yardımıyla akım almaya yarayan düzenek.
—ANSİKL. Mak. san. Bir destek üzerinde kayan bir parça, bir yandan yerçekiminin ve desteğin dik tepki kuvvetinin, öte yandan hareket oluşturmaya çalışan uygulanmış kuvvetin ve sürtünmeden kaynaklanan teğetsel direncin etkisindedir; uygulanan kuvvet bu dirençten büyükse, hareket oluşur. Desteğin dik tepki kuvvetiyle, teğetsel direncin bileşkesi, kayma düzleminin normaliyle, *sürtünme açısı* denen bir φ açısı yapar; bu açının trigonometrik tanjant değeri, temas halindeki iki öğenin ayırtedici özelliği olan boyutsuz bir sayıdır ve *sürtünme katsayısı* $f = \text{tg}\varphi$ adını alır: bu katsayı öğeleri oluşturan malzemelere ve bunların yüzey durumlarına bağlıdır ama temas yüzeyinin uzamından ve hareketli parçanın ağırlığından bağımsızdır; öte yandan, aynı katsayı, yaklaşık % 30 oranında arttığı kalkış dışında (bu durumda *aderans katsayısı* sözkonusudur), hızdan da hemen hemen bağımsızdır. Bir dik yatak hareketi (bir parçanın bir destek üzerinde, buna dik bir eksen çevresinde dönmesi) durumunda, sürtünme direnci bir kuvvet çifti oluşturur.
Kaymanın önlenmek istendiği birçok durumda (aderans, hareket halindeki parçaların ya da araçların yavaşlatılması ve frenlenmesi, sürtünmeli kavramayla tahrik, tutturarak ya da sıkıştırarak bağlama, merdivenlerin dengesi, germeli bağlama, işkenceler vb.) sürtünmeden yararlanılır. Tersine, iyi bir kayma istendiğinde sürtünme rahatsız edicidir çünkü temas halindeki parçaların aşınmasına yol açar, bunların sarılmasına neden olabilir ve ısıya dönüşerek ortama verilmesi gereken enerjiyi soğurur. Önlem olarak, sürtünme katsayısı küçük malzemeler (çelik üzerine çelik için 0,3 ile 0,4 yerine, çelik üzerine bronz ya da dökme demir için 0,15 ile 0,20) seçilir ya da kullanılır, temas halindeki yüzeylerin durumu iyileştirilir, bunlar yağlanır, soğutulur; son olarak mümkün bütün hallerde, kayma yerine, bilyalar, masuralar, tekercikler ya da iğneler üzerinde yuvarlanma hareketinden yararlanma yoluna gidilir.
—Meteorol. Sürtünme yer düzeyindeki akıntıların yavaşlamasına ve sola doğru sapmasına neden olur. Bu iki sürecin etkileri çok önemlidir: 1. akıntıların yavaşlaması, karalar üzerinde 2 ya da 3 km'ye doğru, yani hızlı hareket eden yüksek katmanların yavaşlamış alt hava katmanlarına değdiği yerde bir *çökme terslenmesi* yaratır; 2. jeostrofik rüzgârın alçak basınçlara doğru sapması karalardaki etki merkezlerinin hızla zayıflamasına neden olur; 3. deniz rüzgârlarının yavaşlaması hava [illegible] yavaş yavaş *durgunlaşmasına* ve *bozulmasına* yol açar.

SÜRTÜNMEBİLİM a. Mekan. Göreli hareket yapan temas halindeki yüzeyleri inceleyen bilim ve teknoloji. (Eşanl. TRİBOLOJİ.)

SÜRTÜNMEK → SÜRTMEK.

SÜRTÜNMELİ sıf. Sürtünme ile ortaya çıkan, gerçekleşen.
—Fiz. *Sürtünmeli ışıldama*, TRİBOLÜMİNESANS'ın eşanlamlısı.
—Mak. san. Göz ardı edilebilecek kadar küçük olmayan bir sürtünme kuvvetiyle gerçekleştirilen bir alıştırma işlemi için kullanılır.

SÜRTÜNMEÖLÇER a. Fiz. Sürtünme kuvvetlerini ölçmeye yarayan alet. (Eşanl. TRİBOMETRE.)

SÜRTÜNMEÖLÇÜM a. Fiz. Sürtünme kuvvetlerinin ölçümü. (Eşanl. TRİBOMETRİ.)

SÜRTÜNÜCÜ a. Elektrotekn. FROTÖR'ün eşanlamlısı.

SÜRTÜŞME a. **1.** Sürtüşmek eylemi. **—2.** Anlaşmazlık, geçimsizlik: *Aralarındaki sürtüşme sürüp gidiyor.*
—Müz. Aralarında bir ya da yarım ton aralık bulunan iki notadan ileri gelen kakışma. (Sürtüşme çoğunlukla bir gecikmede görülür.)
—Yerbil. Bir kırık düzlemi boyunca oluşan ve çizikler, kopmalar, breşler (sürtüşme breşleri denir) yaratan birbirine sürtme olayı.

SÜRTÜŞMEK → SÜRTMEK.

SÜRTÜŞMELİ sıf. Gerçekleştirilmesi sırasında bir sürtünme sesinin açıkça duyulduğu sesçil bir birim için kullanılır. (İzlenimsel terminolojide, daraltılı ünsüzlere, havanın dışarı çıkarken ses oluğunu kısmen kapatan daraltıdan geçmesiyle oluşan özel sürtünme sesi nedeniyle daraltılı ünsüzler denir: ([f], [v], [s], [z], [s], [z].)

SÜRTÜŞTÜRMEK → SÜRTMEK.

SÜRTÜŞTÜRÜCÜ a. Seksol. Sürtüştürücülük yapan.

SÜRTÜŞTÜRÜCÜLÜK a. Seksol. Uygun durumlarda (kalabalık vb.), başka bir kişiye sürtünmekten, çaktırmadan okşamaktan cinsel zevk duyma.

SÜRUB çoğl. a. (ar. *serb*'in çoğl. *sürūb*). *Esk.* **1.** İçyağlar. **—2.** Azarlamalar, çekiştirmeler, beğenmemeler.

SÜRUC çoğl. a. (ar. *serc*'in çoğl. *sürūc*). *Esk.* At takımları, eyerler.

SÜRUD a. (fars. *sürūd*). *Esk.* **1.** Şarkı, türkü, nağme. **—2.** *Sürud-gû, sürud-serc,* şair; şarkıcı. || *Sürud-i hezar,* bülbül nağmesi.

SÜRUR a. (ar. *surūr*). *Esk.* Sevinç: *Dar -üs-sürur,* sevinçli yer, sevinç evi.

SÜRUR çoğl. a. (ar. *serîr*'in çoğl. *sürur*). *Esk.* **1.** Tahtlar. **—2.** Yatacak yerler.
—Esk. kim. Kırmızı cıva oksit.

SÜRURİ ya da **SURURİ** sıf. (ar. *sürūr* ve *-î*'den *sürūrî*). *Esk.* **1.** Sevinçle ilgili, sevince ait. **—2.** Neşeli.

SÜRURİ, asıl adı **Mustafa Muslihittin,** türk şair, bilgin (Gelibolu ?-İstanbul 1561). Medrese öğrenimi gördükten sonra müderrislik yaptı. Şeyhülislam Muhittin Fenari'nin yanında tezkireci olarak çalıştı; Emir Buhari zaviyesi'ne şeyh oldu. Kanuni'nin öldürülen şehzadesi Mustafa'nın (1515 -1553) hocasıydı. 3 *Divan*'ı; *Mesnevi, Gülistan* ve *Bostan* şerhleri; *Bahr ül-maarif* adlı arapça ansiklopedik bir yapıtı vardır.

SÜRURİ, asıl adı **Seyit Osman,** türk şair (Adana 1752-İstanbul 1814). Öğrenimine Adana'da başladı. İlk şiirlerinde *Hüzni* mahlasını kullandı (1773). Mekke'deki görevinden dönerken Adana'ya uğrayan şair Şeyhülislam Yahya ile yaptığı görüşmelerden sonra öğrenimini İstanbul'da tamamladı; eski mahlasını bırakıp *Süruri* mahlasını da ondan aldı (1779). Kadılık görevlerinde bulundu. Ününü çağının türlü olaylarıyla ilgili olarak düşürdüğü manzum tarihleriyle kazandı. Ebcet* hesabına dayanan, zekice düzenlenmiş bu manzum tarihler devlet adamları, bilginler yanında berber, dilenci, çingene gibi sıradan insanlarla, akan bir damın aktarılması, düvenin doğurması, kedinin ölmesiyle de ilgilidir. 2 000'e yaklaşan sayıdaki bu ürünler yaşanmış olayların içyüzüne eğilmesi kadar mizah duygusunu yansıtmasıyla da dikkati çeker. Şiirleri *Divan*'ında (1802, ikinci kez düzenlenişi 1805, basılışı 1838) derlenmiştir. *Hezeliyat*'ındaki hicivlerden, özellikle Sümbülzade Vehbi'yle ilgili olanlar, döneminde büyük ilgiyle izlenmiştir. Düşürdüğü tarihlerle daha önceleri ve kendi döneminde başkalarınca söylenmiş manzum tarihler *Süruri mecmuası*'ndadır (Ahmet Cevdet Paşa düzenlemesi, 1883; Ebüzziya Tevfik'in *Süruri-i müverrih* adlı yayımı, 1889). [→ Kayn.]

SÜRURİ Sillell, türk halk şairi (Sille, Konya, ? - İstanbul 1856). Kayseri'de medrese öğrenimi gördüğü ileri sürülür. Gençliğinde Rüştü Baba adlı bir şaire çıraklık etti. Gurbete çıkarak İstanbul'a dek uzanan yolculuklar yaptı. Aruz vezniyle yazılmış şiirleri vardır. Aşkı, gurbeti konu edinen koşmalarında da divan şiirinin sözlüğünden ve içeriğinden izler görülür. (→ Kayn.)

SÜRURİ Meddah, türk meddah (İstanbul ? - *ay. y.* 1934). Askeri baytar mektebi'ni bitirdikten sonra bir süre resmi görevlerde bulundu. Öğrencilik yıllarında meddah İsmet Efendi ve Aşkî Efendi'den ders aldı. Görevinden istifa ederek konaklarda meddahlık yapmaya başladı. 1900'den başlayarak İstanbul'un çeşitli kahvelerinde sanatını sergiledi, ölümüne değin çalışmasını sürdürdü. Özellikle, arapkirli ve rumelili taklitleriyle tanınmıştı.

SÜRUŞ a. (fars. *sürūş*). *Esk.* **1.** Melek. **—2.** Cebrail.

SÜRÜ a. **1.** Bir arada bulunan evcil hayvanlar topluluğu. **—2.** Bakımı ve gözetimi bir ya da birden çok kimseye verilmiş evcil hayvanların tümü: *Bu sürüye tek çoban yetmez.* **—3.** Bir arada yaşayan yabanıl hayvanlar topluluğu (bir tamlayanla): *Kurt sürüsü. Bir kuş sürüsü.* **—4.** Bireyselliği olmayan, edilgen davranışları açısından ele alınan insan topluluğu, yığın: *Biz sürü değiliz, bilinçli bir halkız.* **—5.** *Sürü sepet,* birçok kimse ya da şey; hep birlikte. || *Sürü sürü,* pek çok, sürüler halinde. || *Sürüden ayrılmak,* herkesten farklı bir tutum ve yol izlemek. || *Sürüsüne bereket,* bir şeyin çokluğunu vurgulamak için kullanılır. || *Bir sürü,* pek çok, yığınla: *Bir sürü dostu var. Bir sürü sorunla uğraşmak.*
—Ask. tar. Osmanlılar'da, Yeniçeri ocağı için devşirilen hıristiyan çocuklarından yüzer ya da iki yüzer kişilik topluluklara verilen ad. (Bunlar, sürücü ve muhafızların gözetim ve denetimlerinde, devşirildikleri yerlerden hükümet merkezine getirilirlerdi. Kaçmalarını ya da başkaları ile değiştirilmelerini önlemek amacıyla, devşirmelere sivri yeşil külah, kırmızı aba kumaştan giysi giydirilirdi.) || *Sürü gelmek,* sürülerin devlet merkezine ulaşması anlamında Osmanlılar'da kullanılan deyim.
—Hayvc. *Sevk sürüsü,* birlikte seyahat ettirilen hayvanlar dizisi.
—Psikan. *İlkel sürü,* S. Freud tarafından, bazı ruhsal gerçeklerin kalıcılığını açıklamak üzere öne sürülen mit. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Psikan. Freud tarafından *Totem ve Tabu*'da (Totem und Tabu) [1912] öne sürülen ilkel sürü miti şudur: başlangıçta bir ihtiyar erkeğin bütün kadınlara bir başına sahip olduğu bir sürü vardı. Genç erkekler başkaldırdılar ve yaşlı erkeği öldürdüler. Bu olaydan da duyulan pişmanlık ve kaygı, yaşlı erkeğe baba ve genç erkeklere de oğul adının verilmesi sonucunu doğurdu. Babanın öldürülmesinden sonra oğullar, onun cesedini yediler ve bu yamyamca yemek, daha sonra, yenilen kurbanın bir hayvan olduğu totem yemeğinde sürüp gitti. Bu kurgu, dinlerin ve daha genel olarak kültürün, babayı öldürme olayının bastırılmasından kaynaklandığını ileri sürme olanağı sağlar. Ayrıca her öznede, babayı öldürmeyi ve buna ilişkin bastırımı yeniden ortaya çıkaran Oidipus kompleksinin dayandığı bir kuramın ortaya konması olanağını da verir. Lacan'ın fallus ve baba eğretilemesi düşüncesi de buna bağlıdır.
C. Lévi-Strauss'un ilkel sürüye ilişkin freudçu anlayışı bilimsel bir varsayımdan çok bir işlemsel kavram olarak gördüğü için bir yana ittiği söylenebilir.

SÜRÜCÜ a. **1.** Bir taşıt süren kimse; şoför: *Usta, acemi bir sürücü. Sürücüyle konuşmak yasaktır.* **—2.** Bir binek hayvanını ya da bu hayvanın çektiği arabayı süren kimse.
—Ask. tar. Devşirilen hıristiyan çocukları, 100-200 kişilik gruplar halinde yönetim merkezine götürmekle görevli memura verilen ad.
—Avc. Sürek avlarında (yaya, köpekli ya da atlı sürek avlarında), av hayvanlarını izleyerek gizlendikleri yerlerden çıkartan ve avcılara doğru süren usta kişi.
—Bilş. *Manyetik şerit sürücüsü,* bir manyetik şeridin sürülmesini, üzerine bilgi kaydedilmesini ve kayıtlı bilgilerin okunmasını sağlayan bilgisayar çevre birimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Onaylayıcı manyetik şerit sürücüsü,* manyetik şeritleri onaylamaya ayarlanmış özel sürücü.
—Binc. İki tekerlekli atlı araba yarışları jokeyi. Bu yarışlar süratli ile yapılır.
—Elektron. Bir sonraki kata ya da sisteme enerji vermeye yarayan tüplü ya da tranzistorlu yükseltici kat.
—Matbaac. *Kâğıt sürücü,* otomatik baskı makinelerinde kâğıt destesinden yaprakları, tek tek alarak, baskının düzenli biçimde yerleşmesini ve kros koyma işleminin düzgün bir biçimde yapılmasını sağlamak için, takozlar boyunca hep aynı biçimde peşpeşe götürmeye yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Oto. *Sürücü mahalli,* kamyonlarda ve kimi iş makinelerinde sürücüye ayrılmış yer
—Telekom. *Sürücü ücreti,* PTT merkezi bulunmayan köylerde ya da posta-telgraf dağıtım yerlerinin dışında kalan yerlerde oturanlar adına kabul edilecek telgraflar için, alıcı adresinin uzaklığına göre, ek olarak alınan ücret. (Bu telgrafların başına "sürücü" sözcüğü yazılır.)
—ANSİKL. Bilş. Bir şerit sürücüsü, biri sürme öbürü sarma için iki bobin, tahrik motorları, bir sarsıntı sönümleme düzeneği ve bir manyetik bilgi okuma ve kayıt mekanizmasından oluşmuş bir dolap görünümündedir. Modellere göre şeritlerin sürülme hızı, saniyede 15 000 karakterden yüz binlerce karaktere dek değişir. Bir şeridin okunma zamanı dolayısıyla şerit üzerindeki bir bilgiye ortalama erişim zamanıdır ve bu da onlarca saniye düzeyindedir.
—Matbaac. Yaprakların kâğıt destesinden baskı makinesinin ya da kırma makinesinin kenar sistemine kadar aktarılması işlemi, emmeli ve / ya da sürtünmeli sürükleme düzenekleri tarafından gerçekleştirilir. Aktarma işlemi düz ofsette tek tek yapraklar halinde, veb ofset sistemindeyse bobin açma yöntemiyle yapılır.

SÜRÜCÜL sıf. Sürü olarak, bir arada yaşayan hayvanlar için kullanılır.

SÜRÜCÜLÜK a. Bir taşıtı kullanmak işi.

SÜRÜKLEME a. Sürüklemek eylemi.
—Anal. kim. ve Kim. müh. *Sürüklemeyle ayırma,* daha önceden toz durumuna getirilmiş bir karışımın bileşenlerini su akıntısı içinde sürükleyerek ayırma. (Cevher gangından bu yolla ayrılır.)
—Hidrol. *Sürükleme gücü,* bir akıntının, akarsu yatağının tabanını ve kenarlarını aşındırmasını ve katı malzemeyi taşımasını sağlayan gücü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Hidrol. Türbülans, akıntıların sürükleme gücünü büyük ölçüde artırır; akıntının hızı, akarsuyun derinliği, sıvı yüzeyinin ve tabanın eğimleri, akışkanın yoğunluğu sürükleme gücünü belirleyen diğer etkenlerdir. Daha yoğun olan çamurlu suların sürükleme gücü, duru sulardan çok daha fazladır.
Sürükleme gücünün brüt değeri, belli bir akıntının sürekli olarak aşağı çığıra doğru taşıyabileceği ve taşınan malzeme inceldikçe artan maksimum yük, yani sınır yükü ya da doyma yüküyle belirlenir. Sınır yükü, belli boyuttaki malzemeler için hızdan daha çabuk artar.
Net sürükleme gücü toplam gücün, var olan yükün taşınmasında kullanılan bölümüyle aynı malzemeler için sınır yüküyle belirlenen brüt güç arasındaki farka eşittir. Yukarı çığırdan gelen yük, sınır yüke eşitse, net sürükleme gücü yoktur, yani ek taşıma olanağı bulunmaz ve yatak hiç değişmez. Var olan yük sınır yükü aşıyorsa, akarsu çığırının belli kesimlerinde taşınamayan fazla yükün çökeldiği görülür. Bunun tersine, var olan yük sınır yükten azsa, bir "pozitif net güç" ya da Meyer -Peter'e göre, kayalık dipleri etkileyen bir "aşınma potansiyeli" ya da çakıllar, kumlar ve alüvyal tabandaki ince öğeler gibi çimentolanmamış devingen malzemeleri yerinden oynatan bir "sürükleme potansiyeli" ortaya çıkar.
Bu mekanizmalar nedeniyle, brüt gücü çok büyük olan akımlar, pozitif net güçleri olmadığı için akarsu yataklarının şaşırtıcı bir biçimde dolmasına yol açabilir (ekim 1940 felaketi sırasında, Yukarı Tech ve kollarında olduğu gibi). Çok dirençli kayaçlar ancak net gücü çok yüksek akıntılarla yarılabilir.
Hareketsiz bir parçacığı harekete geçirmek için gerekli sürükleme gücü, aynı parçacığı sürekli taşımak için gerekli güçten daha çoktur (topaklaşmış killi parçacıklar için 2 ile 5 kez daha çok): ilk sürükleme, öğelerin yalnızca boyutuna, brüt ve

özgül ağırlığına değil, aynı zamanda biçimine ve taban üzerindeki çıkıntısına bağlıdır.

SÜRÜKLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi (bir yere) sürüklemek,* onu yerden kaldırmadan, iterek ya da çekerek bir yere götürmek: *Bir masayı, koltuğu pencereye doğru sürüklemek. At binicisini, üstünden atıp birkaç metre sürükledi. Katil, öldürdüğü kadının cesedini sürükleyerek bodruma indirmişti.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi sürüklemek,* hareket eden bir şeyden söz ederken, onlara da aynı hareketi yaptırmak, ardından çekip, önüne katıp götürmek: *Uçurumdan yuvarlanırken, yakasına yapıştığı hasmını da sürükledi. Taşan sular, önüne kattığı her şeyi sürükleyip götürüyordu.* **—3.** *Bir kimseyi bir yere sürüklemek,* gücünü ya da etkisini kullanarak onu bir yere yanında götürmek: *Elinden tutup onu yandaki odaya sürükledi. Beni o sıkıcı toplantılara sürükleme.* **—4.** *Bir kimseyi, bir topluluğu bir yola, bir duruma bir eyleme sürüklemek,* onu, üzerinde manevi bir baskı oluşturarak, baştan çıkararak ya da bir örnek oluşturarak, az çok kendi istenci dışında, özgürce "seçmediği bir yola, bir duruma bir eyleme itmek; içinden çıkılması güç bir duruma yaklaştırmak, götürmek: *Arkadaşlarını bu işe o sürükledi. Bir kimseyi iflasa, ölüme sürüklemek. Bu siyasetinizle ülkeyi çıkmaza sürüklüyorsunuz.* **—5.** *Bir kimseyi sürüklemek,* dikkati üzerinde yoğunlaştırarak, güçlü bir ilgi uyandırarak, insanı ardından götürmek: *Dinleyicileri sürüklemek. İnsanı sürükleyen bir kitap.*
—Denizc. Rüzgârdan, akıntıdan söz ederken, bir gemiyi kıyıya, tehlikeli bir mevkiye doğru itmek.
—Fizs. mekan. Bir katı cisme, bir sürüklenme hareketi kazandırmak.
—Kim. müh. Bir maddeyi sürüklemeyle ayırma işlemine uğratmak.

◆ **sürüklenmek** dönşl. f. Yorgunluk, hastalık vb. yüzünden güçlükle hareket edebilmek, sürünmek: *Koltuğa kadar yerde sürüklenip güçlükle kapıyı açabildi.*

◆ **sürüklenmek** edilg. f. **1.** Yerden kaldırılmadan, çekilmek ya da itilmek: *Masa sürüklenerek taşınırsa ayağı çıkar.* **—2.** Bir şeyden, bir kimseden söz ederken, bir başka kimsenin ya da şeyin hareketiyle onun ardından çekilmek, onunla birlikte hareket etmek: *Rüzgârla sürüklenen kumların oluşturduğu tepecikler. Tekne akıntıyla açıklara sürüklendi.* **—3.** Bir kimseden söz ederken, bir kimsenin zoruyla, etkisiyle onunla bir yere gitmek: *Seninle o anlamsız toplantılara sürüklenmek istemiyorum.* **—4.** Bir topluluktan, bir kimseden söz ederken, az çok kendi istenci dışında, özgürce seçmediği bir duruma, bir yola, bir eyleme itilmek: *Savaşa sürüklenen kitleler. Ölüme sürüklenmek.* **—5.** Bir şeyden söz ederken, gereksiz yere uzamak, bir türlü sonuca bağlanamamak, sürünmek: *Yıllarca boş yere sürüklenen bir miras davası.*
—Denizc. Kıyıya yakın demirlenmiş bir sandaldan söz ederken, dalgayı bordadan alarak karaya vurmak. || Herhangi bir nedenle hareket edemeyen bir tekneden söz ederken, akıntı ve rüzgârın etkisiyle kıyıya doğru itilmek. || *Kıyıya sürüklenmiş gemi,* rüzgâr, akıntı ya da yanlış manevra sonucu karaya vurmuş gemi.
—Spor. Bir kayakçı ya da bir dağcının, bir denge kaybından sonra, denetimsiz biçimde bir yamaç boyunca düşmesi.

◆ **sürükletmek** ettirg. f. Bir kimseyi, bir şeyi yerden kaldırmadan çektirmek, ittirmek; sürütmek.

SÜRÜKLEMELİ sıf. Isıbil. *Sürüklemeli çekme,* DOLAYLI* ÇEKME'nin eşanlamlısı.
—Kim. müh. *Buharla sürüklemeli damıtma,* aminler, fenoller vb. gibi çeşitli maddeleri, bunları çözme yeteneği olmayan bir sıvı maddenin (su, alkol, eter vb.) buharıyla özütleme tekniği.

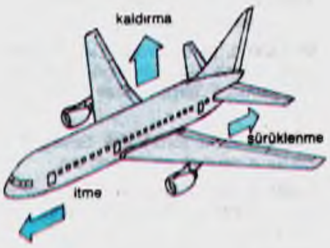
SÜRÜKLENME a. Sürüklenmek eylemi.
—Akışkan. mekan. Hava içinde yer değiştiren bir cisme etkiyen aerodinamik kuvvetlerin bileşkesinin, hıza koşut ve zıt yönde olan bileşeni. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. mekan. *Sürüklenme hareketi,* bir cismi gösteren hareketli bir işaretin, sabit bir işarete göre hareketi. || *Sürüklenme hızı,*

$$\vec{V}_e = \frac{d\overrightarrow{OA}}{dt} + x \cdot \frac{d\vec{i}}{dt} + y \cdot \frac{d\vec{j}}{dt} + z \cdot \frac{d\vec{k}}{dt}$$ vektörü;

burada, hareketli nokta, M nin, başlangıç işareti O'ya göre hareketli $(A, \vec{i}, \vec{j}, \vec{k})$ işaretindeki koordinatları (x, y, z) dir. || *Sürüklenme ivmesi,* yukarıda gösterimlerle

$$\vec{\Gamma}_e = \frac{d^2\overrightarrow{OA}}{dt^2} + x \cdot \frac{d^2\vec{i}}{dt^2} + y \cdot \frac{d^2\vec{j}}{dt^2} + z \cdot \frac{d^2\vec{k}}{dt^2}$$ vektörü.

—Isıbil. *Su sürüklenmesi,* buhar kazanlarında su damlacıklarının buhar etkisiyle kazan çıkışına doğru akması. (Bk. *ansikl.* böl.) —Buhar kazanlarında su damlacıklarının buharla sürüklenmesi. (Sürüklenme, buharla çalışan aygıtların verimlerini düşürdüğü gibi buhar türbini kanatları ya da borular gibi kimi organlar için tehlikeli bile olabilir.)
—Yerbil. Yüz kilometre ya da daha büyük bir genlikteki yığışma; bir *sürüklenme örtüsü* oluşturur. (Örn. Alp tipi sıradağlarda kara kabuğu üzerinde okyanus malzemesinin [ofiyolitler] sürüklenmesi.) [Eşanl. ŞARİYAJ.) || *Ters sürüklenme,* ana sürüklenmeye ters yönde olan ve genellikle ondan sonra oluşan sürüklenme. (Fransa-İtalya Alpleri'nde Batı'ya doğru yatan Briançonnais örtüleri, ikincil olarak, geriye, yani sıradağın iç kenarına doğru yer değiştirmiştir; böylece bu yapısal kuşak yelpaze biçimini almıştır.)
—ANSİKL. Akışkan. mekan. Aerodinamik sürüklenme, havacılıkta, alın yüzü küçültülerek, biçimler çekilip inceltilerek ve yüzeylere polisaj yapılarak azaltılmaya çalışılan zararlı bir kuvvettir. Havanın sıkıştırılabilir olduğu bölgeye girildiğinde C_x sürüklenme katsayısı birdenbire artar ve sonra yavaş yavaş küçülerek sesüstü rejimde kararlı hale gelir. Sürüklenmenin çeşitli öğelerini ayrıntılı olarak incelemek, bunu, göreli önemi değişik üç etmen ayrıştırmaya olanak verir: biçim sürüklenmesi, sürtünme sürüklenmesi ve indüklenmiş sürüklenme; bu sonuncusu kaldırmanın oluşturulması sürecinden kaynaklanır ve açıklık oranı büyük olan kanatlar kullanılarak küçültülebilir.

—Isıbil. Su sürüklenmesine, kazanlarda, özellikle suların işlenmesi için kullanılan bazların oluşturduğu köpükler neden olur; bu olayı önlemek için "köpük giderici etkenler"den yararlanılır. Köpüklerle sürüklenen su damlacıkları genellikle kızdırıcıda buharlaşır; ancak tuzlar kızdırıcıda ve türbin kanatçıklarında çökeltiler oluşturur. Bunun sonucunda türbinin veriminde ve gücünde önemli bir azalma görülür. Su sürüklenmesi buharlaşma oranıyla birlikte artar. Bu olayı önlemek için genellikle yön değiştirici perdelerle donatılmış buhar kurutucuları, buhar yıkayıcıları ve merkezkaç ayırıcılar kullanılır.

SÜRÜKLENMEK → SÜRÜKLEMEK.

SÜRÜKLETMEK → SÜRÜKLEMEK.

SÜRÜKLEYİCİ sıf. Sürükleyen, bağlayan, dikkati, ilgiyi yoğunlaştıran bir şey için kullanılır: *Sürükleyici bir roman. Sürükleyici bir film.* Sürükleyici bir konuşma.
—Elektron. BOOSTRAP'ın eşanlamlısı.
—Hidr. bağl. *Hava sürükleyici,* bir betonda ya da harçta hava kabarcıklarının (10 ile 200 μm boyutlarında) oluşmasına yol açan katkı maddesi.
—Nük. müh. Çok küçük miktarlardaki bir radyoaktif çekirdeğe, bunun kimyasal ya da fiziksel yöntemlerle özütlenmesini kolaylaştırmak için karıştırılan kendi kararlı izotopu.

SÜRÜLME a. Sürülmek eylemi.

SÜRÜLMEK → SÜRMEK.

SÜRÜLÜŞ a. Sürülmek eylemi ya da biçimi.

SÜRÜM a. Bir malın piyasaya sürülmesi, çoğunlukla hızlı ve çok miktarda satışı: *Sürümü iyi olan, pek sürümü olmayan bir eşya. Fiyatları düşük tutup sürümden kazanmak.*

SÜRÜME a. Sürümek eylemi.
—Spor. *Yerde sürüme,* yağlı güreşte bir oyun. (Oturan rakibin ayağından ve kıspetin dış kasnağından tutarak rakibi yüzüstü sürüyerek yenmek esasına dayanır.)

SÜRÜMEK g. f. *Bir şeyi, bir kimseyi sürümek,* yerden kaldırmadan çekmek ya da itmek; arkasından sürüklemek: *Bavulu sürüyerek kapıya kadar götürmek. Kolundan yakaladığı çocuğu kapıya kadar sürüdü. Felçli ayağını sürüyerek eve gitmek.*

◆ **sürünmek** dönşl. f. **1.** Yerde, karnının ya da dizlerinin üstünde ilerlemek: *Halının üstünde sürünen küçük bir çocuk.* **—2.** Yorgunluk, hastalık vb. nedeniyle güçlükle hareket edebilmek; kendini sürüklemek: *Zil çalınca hasta yatağından kalkıp sürünerek kapıya kadar gitti.* **—3.** Bir şeyden söz ederken, oraya buraya atılmış, dağılmış olmak: *Şu kitaplarını topla lütfen, günlerdir orada burada sürünüyorlar.* **—4.** Güç durumda olmak, kötü koşullarda ya da yoksulluk içinde yaşamak: *Bu parayla aç kalmadık, ama süründük.*

Lepvrier-Geyssant

Batı Yunanistan'da Pindos kütlesindeki tortul oluşumlar üzerinde engebe halindeki ofiyolit **sürüklenmesi**

—5. Bir şeyden söz ederken, bir türlü sonuçlanmamak, uzamak, sürüncemede kalmak: *Bu iş çok süründü, artık bitirin.* **—6.** *Sürüm sürüm sürünmek* → SÜRÜM SÜRÜM.

◆ **süründürmek** ettirg. f. **1.** Bir kimsenin yerde sürülmesine neden olmak. **—2.** Bir kimsenin güç durumda kalmasına, kötü koşullarda ya da yoksulluk içinde yaşamasına yol açmak: *Bu hastalık öldürmez ama süründürür.* **—3.** *Bir şeyi süründürmek*, sürüncemede bırakmak, uzatmak, sonuçlandırmamak.

◆ **süründürülmek** edilg. f. Süründürmek eylemine konu olmak.

◆ **sürütmek** ettirg. f. *Bir şeyi, bir kimseyi sürütmek*, onu çektirerek ya da ittirterek sürükletmek: *İti sahibine sürütürler* (atasözü).

SÜRÜMLÜ sıf. Sürümü çok olan, aranılan bir mal için kullanılır.

SÜRÜM SÜRÜM be. *Tkz.* Sürünmek (güç koşullarda, yoksul ve perişan yaşamak) eylemini güçlendirmek için kullanılır: *Gördüğün gibi burada sürüm sürüm sürünüyoruz.* Bu kötülüğü yapanlar sürüm sürüm sürünecekler.

SÜRÜMSÜZ sıf. Sürümü az olan, çok az satılan ya da satılamayan mal için kullanılır.

SÜRÜMSÜZLÜK a. Bir malın sürümünün olmaması durumu.

SÜRÜNCEME a. **1.** Bir işin sonuçlanıncaya kadar gereksiz yere uğradığı gecikmelerin tümü. **—2.** *Sürüncemede bırakmak*, bir şeyi sonuçlandırmayı boş yere geciktirip durmak. ‖ *Sürüncemede kalmak*, bir şey sözkonusuysa, sonuçlandırılmadan, yapılmadan bırakılmak, gecikmelere uğramak: *İki ülke arasındaki görüşmeler sürüncemede kaldı.*

SÜRÜNDÜRMEK → SÜRÜMEK.

SÜRÜNDÜRÜLMEK → SÜRÜMEK.

SÜRÜNGEN sıf. Vücudunun alt yüzeyle yere dayanıp destek olarak ilerleyen hayvan için kullanılır: yılanlar, salyangozlar, solucanlar sürüngen hayvanlardır.
—Bot. Yerde yayılan ve kısımları yatay uzayan bitkiye denir: *Sürüngen bitki, sürüngen kökler.*

SÜRÜNGENBİLİM a. Sürüngenleri inceleyen hayvanbilim dalı.

SÜRÜNGENBİLİMCİ a. Sürüngenleri inceleyen hayvanbilimci.

SÜRÜNGENBİLİMSEL sıf. Sürüngenbilimle ilgili olan.

SÜRÜNGENDİNOZORLAR a. Üyelerinde sürüngen tipinde kalçalar bulunan dinozorlar takımı. (Sürüngendinozorlar takımı ile kuşsudinozorlar takımı dinozorlar sınıfını oluşturur. Sürüngendinozorlar iki alttakıma ayrılır: Triyas devri'nde ortaya çıkan ve *Tyranosaurus*'ların gelişmesini sağlayan *Therapoda* alttakımı ve İkinci Zaman'daki bütün dev sürüngenleri [*Brontosaurus, Diplodocus, Brachiosaurus*] kapsayan *Sauropoda* alttakımı.)

SÜRÜNGENLER Beden sıcaklığı değişken, amniyonlu, dörtayaklı omurgalılar sınıfı. (Bugünkü kaplumbağalar, kertenkeler, yılanlar ve timsahlar ve İkinci Zaman' da yaşamış birçok tür gibi. Bil. a. *Reptilia.*)
—ANSİKL. Bugünkü sürüngenler, kara yaşamına mükemmel uymuş soğukkanlı ya da değişkenısılı, omurgalı hayvanlardır. Amfibyumlardan türemiş olan bu hayvanlardan da kuşlar ve memeliler türemiştir. Adları yürüyüş biçimlerinden gelir; karınları yerden biraz yukarıda dursa bile bacaklarının yatay ve kısa olmasından dolayı sürünerek hareket ederler. Sürüngenlerin iyice keratinleşmiş bir derisi vardır, üzeri dışderi kökenli pullarla kaplıdır ve içinde hemen hemen hiç salgı bezi yoktur; hatta altderi kimisinde kemikleşmiştir (kaplumbağaların bağası). Kafatası bir tek artkafa lokmasıyla omurgaya eklemlenir. İki kulakçık ve kısmen iki boşluğa ayrılmış bir karıncıktan oluşan (timsahlarda birbirinden ayrıdır) kalpten iki aort yayı çıkar. Akciğer karmaşık yapıdadır, ama arka tarafında peteksiz bölümler bulunur *(hava keseleri).* Sindirim borusunun başlıca özellikleri şunlardır: genellikle kalın bir dil, beslenme rejimine uyarlanmış dişler (yalnız timsahlarda diş yuvası vardır ve kaplumbağaların ağzı boynuzsu bir gaga biçimindedir) ve arkada sidik ve üreme yollarının açıldığı bir dışkılık. Boşaltım aygıtı bir metanefroz ile ikincil üreterlerden oluşur; bu nedenle Wolf kanalı erkekte salt sperma kanalı görevi yapar. Erkeklerde bir çiftleşme organı bulunur (kaplumbağalarla timsahlarda tek, kertenkelelerle yılanlarda çift [hemipenis]). Duyu organları sürüngenlerde birtakım özellikler gösterir: örneğin Jacobson organı (ya da ek koklama organı) yılanlara, çatal dilleriyle yakın çevrelerini hemen yoklama olanağı sağlar. Gündüzcü sürüngenlerin retinasında koni biçimindeki hücreler pek çoktur (renkleri görme). Yılanlardan başka bütün sürüngenlerde tek kemikçikli ve kolumelalı bir ortakulak bulunur ve içkulak bir koklea halinde karın-kuyruk doğrultusunda uzanır. Ayrıca, bazı yılanlarda (boa, çıngıraklıyılan) göz ile burun deliği arasında, avları olan sıcakkanlı hayvanların yaydıkları ısı dalgalarına duyarlı ısıalgılayıcı bir organ bulunur.

Sürüngenlerin yumurtaları telolesittir (vitellusca zengin) ve kireçli ya da parşömenimsi bir kabukla korunur; yumurtalar yere yumurtlanır; içinde embriyona gelişme ortamı sağlayan bir sıvıyla dolu kese biçiminde bir embriyon eklentisi *(amnios)* ve *alantoit* adlı ikinci bir eklenti yer alır; alantoit üçlü görev yapar: akciğer, biriktirici böbrek ve su kaynağı (yumurtaakını soğurmayla). Yumurta amnios ve alantoit sayesinde yerde gelişip yavru çıkarabilmektedir. Buharlaşmayla su kaybını önleyici keratinleşmiş derisi, etkin akciğerleri ve sudan uzakta gelişebilen amnioslu yumurtası sayesinde sürüngenler karalara yayılma olanağı bulmuşlardır.

Günümüzde yaklaşık 6 000 sürüngen türü vardır. Bunlar özellikle sıcak ülke hayvanlarıdır. Bazı pullu türlerin (kertenkeleler ve yılanlar) soğuk ülkelere ya da dağlara uyum sağlaması kışuykusu ve doğurma sayesinde gerçekleşmiştir (doğurumlar arasında denizde yaşayan bir yılan familyası da vardır). Sürüngenlerin çoğu yerleşiktir ve pek az türde şöyle böyle bir toplumsal yaşam görülür.

Sürüngenlerin pek çok fosil biçimine rastlanır: bunların en görkemlileri dinozorlardır. Memelilerin kökeni olan ve "memeli sürüngenler" *(Synapsida)* denen sürüngenleri de unutmamak gerekir. Timsahlar ile kuşlara gelince, onlar İkinci Zaman'da yaşamış son fosil sürüngenlerden *(Archosauria)* doğrudan türemiş sayılabilir.

SÜRÜNME a. Sürünmek eylemi.
—Zool. Genellikle uzun bedenli bir hayvanın, bacakların yardımı olmaksızın katı bir yüzey üzerinde ilerlemesi.
—ANSİKL. Zool. Sürünme son derece de-

SÜRÜNGENLER

bambu çıngıraklıyılanı *(Trimeresurus gramineus)* [Asya]

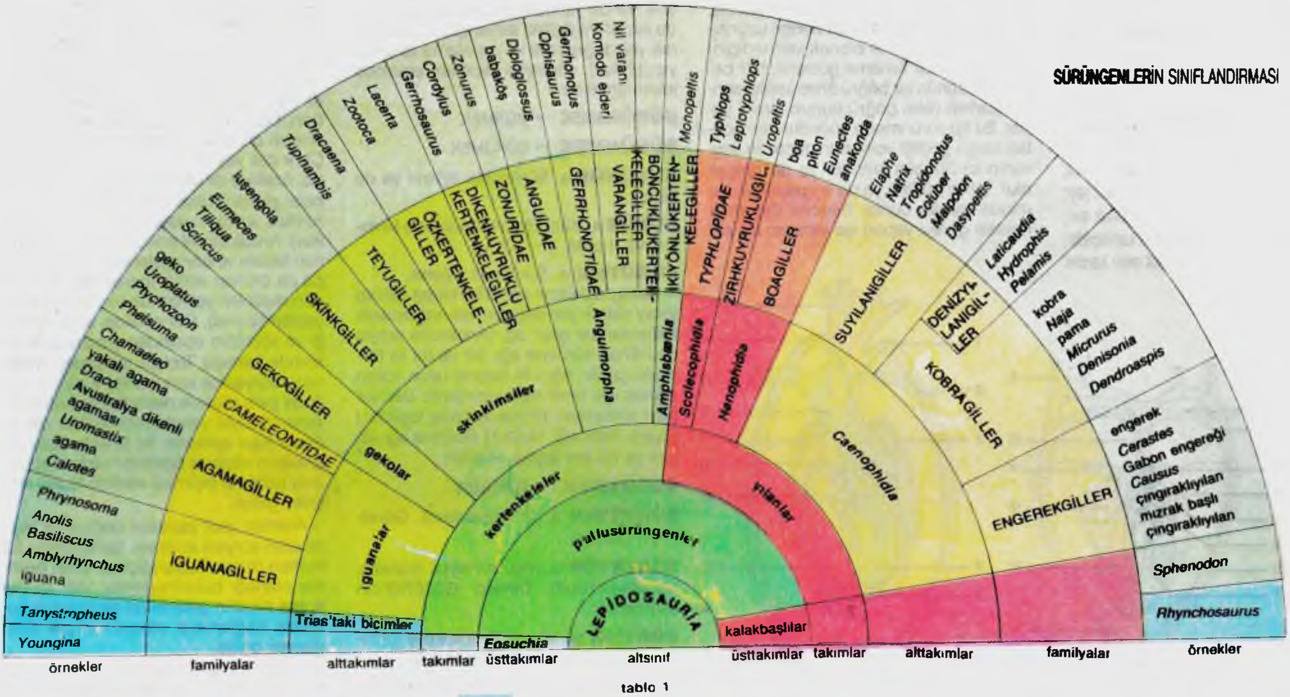

sürüngen yumurtası (kesit)

Nil timsahı yavrusunun yumurtadan çıkışı

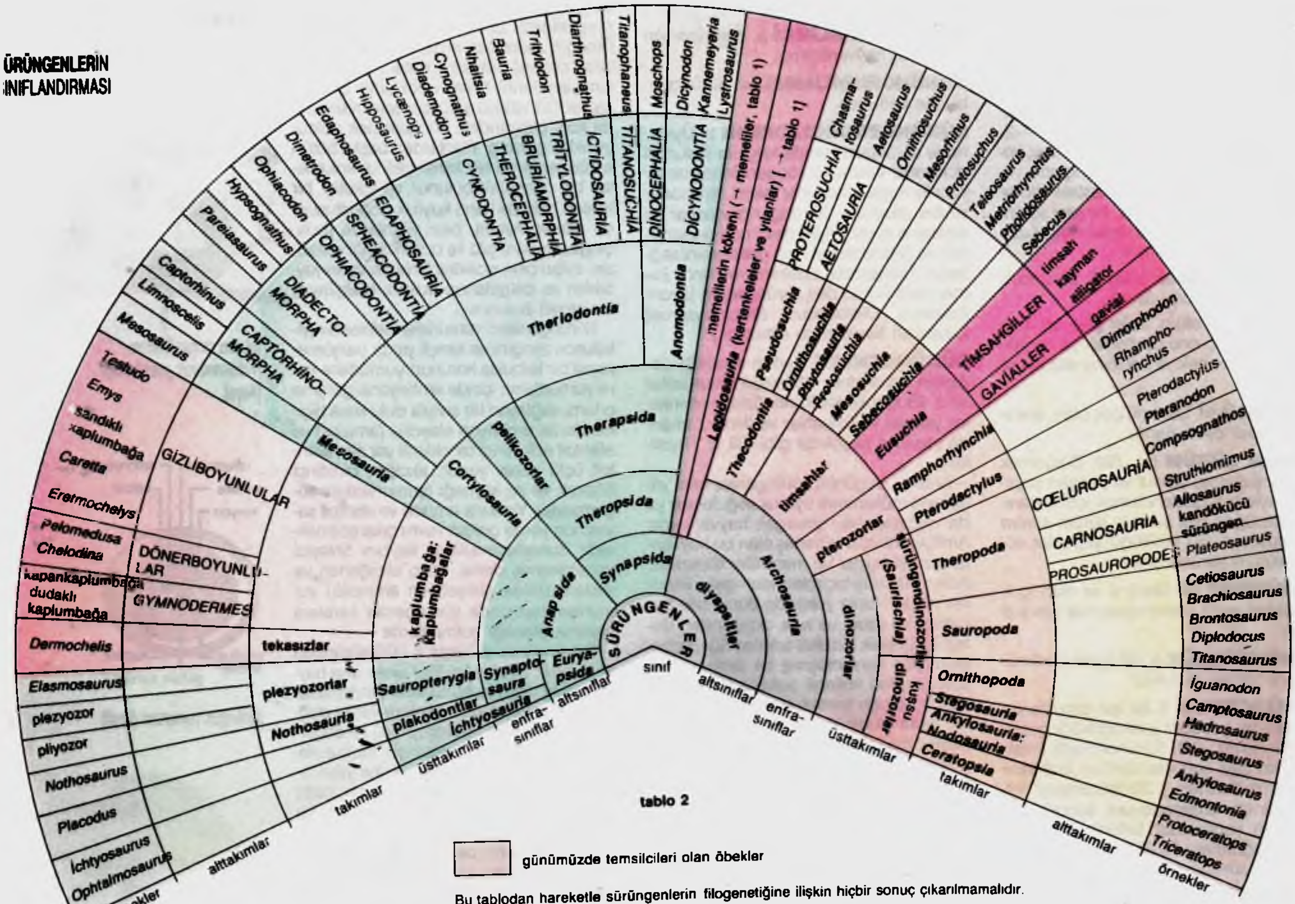
SÜRÜNGENLERİN SINIFLANDIRMASI

tablo 1

günümüzde temsilcileri olmayan öbekler

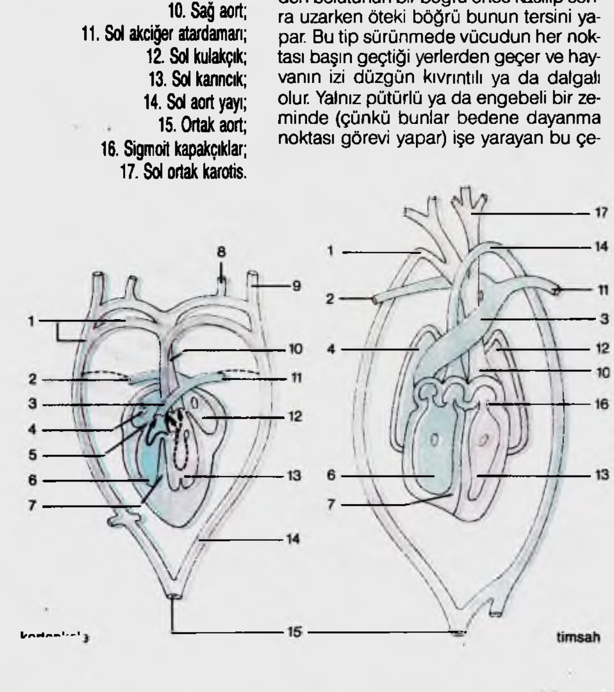
ÜRÜNGENLERİN
INIFLANDIRMASI

tablo 2

Bu tablodan hareketle sürüngenlerin filogenetiğine ilişkin hiçbir sonuç çıkarılmamalıdır.

sürüngenler
kertenkele ve timsahta kalp ve aort yayları
1. Sağ aort yayı;
2. Sağ akciğer atardamarı;
3. Akciğer ana atardamarı;
4. Sağ kulakçık;
5. Toplardamar sinüsü;
6. Sağ karıncık;
7. Karıncıklararası çeper;
8. Dış karotis;
9. İç karotis;
10. Sağ aort;
11. Sol akciğer atardamarı;
12. Sol kulakçık;
13. Sol karıncık;
14. Sol aort yayı;
15. Ortak aort;
16. Sigmoit kapakçıklar;
17. Sol ortak karotis.

ğişik biçimlerde olabilir ve aynı hayvan bu hareket biçimlerini aynı zamanda ya da art arda kullanabilir: 1. omurgasızlarda, beden uzunluğu değişebildiğinden, her beden bölütünün sıra ile uzaması ve kısalmasıyla dosdoğru bir ilerleme görülür; bu gibi hayvanlarda kısalma dalgası, vücudun dayanma yüzeyinde arkadan öne doğru ilerler (salyangoz, yersolucanı) ya da bütün beden biçim değiştirir (sülük); 2. omurgalılarda, omurga beden uzunluğunun değişmesine olanak vermediğinden kıvrımlı bir ilerleme gözlenir; her beden bölütünün bir böğrü önce kasılıp sonra uzarken öteki böğrü bunun tersini yapar. Bu tip sürünmede vücudun her noktası başın geçtiği yerlerden geçer ve hayvanın izi düzgün kıvrıntılı ya da dalgalı olur. Yalnız pütürlü ya da engebeli bir zeminde (çünkü bunlar bedene dayanma noktası görevi yapar) işe yarayan bu çeşit hareket, aynı hayvanlara yüzme olanağı da sağlayabilir (yılanbalığı, yılan); 3. özel durumlar: bazı büyük yılanlar (boa), karın tarafındaki enlemesine pullara ve kaburgaların serbest ucuna dayanarak düz çizgi halinde ilerler. Bir kısmı da *(Cerastes)* toprağı süpürerek yan yan yol alırlar. Deniz solucanlarından *Nereis,* omurgalılar gibi kıvrılarak hareket eder. Buna karşılık her bir yandaki üyelere (kırkayak) ya da kirpiklere (tatlısu salyangozu) dayanarak yer değiştirme ve arşınlama (arşınlayıcı tırtıllar), sürünme biçimleri arasında sayılmamalıdır.

SÜRÜNMEK → SÜRMEK.

SÜRÜNMEK → SÜRÜMEK.

SÜRÜNÜŞ a. Sürünmek eylemi ya da biçimi.

SÜRÜR a. Kim. HgO formülünde kırmızı cıva II oksit. (→ CIVA.)

SÜRÜTME a. Sürütmek eylemi.
—Balıkç. *Sürütme ağı,* dibe kadar salınıp yatay olarak yer değiştirmesi sağlanarak kullanılan bir çeşit ağ. (Anamotra adıyla da bilinen sürütme ağı, bir ya da iki tekneyle çekilir. Ağın iki başına uzun kolları açmak için birer kapı yerleştirilir. Balıklar ağın sonundaki büyük torbada toplanır.) [Eşanl. TROL AĞI, TRATA.] || *Sürütme ağı kapısı* ya da *trol kapısı* → KAPI.

SÜRÜTMEK → SÜRÜMEK.

SÜRVEYAN a. (fr. *surveillant*). Gözetmen, gözetici.

SÜRVEYÖR a. (ing. *surveyor,* müfettiş, denetleyici'den). Denizc. GÖZETİCİ'nin eşanlamlısı.

SÜRYANİ sıf. ve a. Arami kökenli bir hıristiyan topluluğu ve bu topluluktan olan.

◆ a. (Tamlayan olarak) Süryaniler'e ilişkin: *Süryani edebiyatı.*
—Din. *Süryani kilisesi,* suriye ya da khalde ayin düzenine bağlı ve ayinlerde süryaniceyi kullanan Doğu kilisesi. || *Süryanı ayini,* Antakya (Antiokheia) ve Kudüs patriklerinin monofizit ve katoliklerle aynı olan ayini.

SÜRYANİCE a. Doğu aramcaya yakın sami dili.
—ANSİKL. Edessa (Urfa) aramcasının lehçesi olan süryanice, bu kent İ.S. II. yy.'da doğu hıristiyanlığının önemli merkezlerinden biri olunca çok önem kazandı ve hıristiyanlar için "dinsiz" terimiyle eşanlamlı "aramca"yla karışmaması için bu adı aldı. Daha sonra bu dil, yunancanın ardından, Doğu Roma İmparatorluğu'nun en önemli dili oldu ve nesturi misyonerlerle Çin'e dek yayıldı. III. yy.'la VIII. yy. arasında, özellikle dinsel nitelikli büyük bir edebiyat gelişti (Kutsal Kitap çevirileri ve yorumları, azizlerin yaşamları, ilahiler ve şiirler). Ancak dinsel edebiyatın yanı sıra yunan felsefe ve bilim geleneği doğrultusunda da ürünler verildi (genellikle, artık özgün metinleri yok olmuş birçok yunanca yapıtın çevirisi). Genel dilde, sözdağarcığı ve sözdizim açısından yunancanın etkisinde kalmıştır. Teolojik tartışmalar nedeniyle, süryanice konuşanlar V. yy.'da, doğuda pers etkisiyle nesturiler ve batıda Bizans etkisiyle yakubi monofizitler olmak üzere ikiye ayrıldılar. İki öbekte, özellikle ünlülerin söyleniş özellikleri ve bunları yazıda belirtme biçimleri nedeniyle ayrı lehçeler gelişti.

Aramca işlek yazısının değişik bir biçimi olan süryani abecesi, tümü ünsüz 22 harften oluşur. Başlangıçta ünlüleri belirtme olanağı bulunmuyordu. VIII. yy.'da, Kutsal Kitap'ın geleneksel okunmasını kurallara bağlamaya yarayan birçok ünlü dizgesi gelişti.

Süryanice, arap işgalinden sonra da, XIII. yy.'a dek yaşadı ve Araplar'a yunan uygarlığının bilimsel mirasını aktarmaya yaradı. Bugün de Ortadoğu'daki birçok

hıristiyan toplumunun dinsel törenlerde kullandığı dil süryanicedir.

SÜRYANİLER, Türkiye (Mardin, Midyat, Gazintep, Diyarbakır çevrelerinde), Suriye, Lübnan ve Irak'ta yaşayan hıristiyan topluluk. Putperest Aramiler'in bir kısmı, İsa'nın havarilerinden Simun Petrus ve arkadaşlarının telkiniyle 38 yılında hıristiyanlığı benimsediler. Puta tapmayı sürdüren Aramiler'den farklı olduklarını belirtmek için Süryani (Suriyeli) olarak adlandırıldılar. Dini merkezleri Antakya olan süryanilik Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da yayıldı. V. yy.'da Khalkedon (Kadıköy) konsilinin kararlarına karşı çıkarak monofizit doktrini benimsediler ve Antakya'da kendi patrikliklerini kurdular; cemaatlerini örgütlediler. Ancak Melkiler (krala bağlı olanlar) adını verdikleri Bizans ortodoks kilisesi'nin sürekli tehdit ve baskıları karşısında merkezlerini sık sık değiştirmek durumunda kaldılar. Yöreyi fetheden müslümanlar onlar için kurtarıcı oldu. Bu dönemde bir cemaat olarak kendi kurallarına göre yaşamalarına izin verildi; patrikleri yeniden Antakya'ya yerleşti. Yunan düşünürlerinden yaptıkları çevirilerle, Abbasiler döneminde islam uygarlığına önemli katkılarda bulundular. Bizans bir süre için yöreyi yeniden ele geçirince Melkiler'in baskıları karşısında merkezlerini 969'da Malatya'ya, 1058'de de Diyarbakır'a taşıdılar. Selçuklular döneminde dinsel özgürlüklerine yeniden kavuştular. 1293'te Mardin yakınlarındaki Deyrüzzaferan manastırı patrikliğin merkezi oldu. Merkez 1921'de Humus'a (Suriye'de), oradan da 1959'da Şam'a taşındı. Bu cemaate XVIII. yy.'da katolikliği kabul eden Süryaniler'den ayrı olduklarını belirtmek için Süryanii kadim (Eski Süryaniler) adı verildi. Katolik süryani kilisesi Osmanlı hükümetince 1845'te tanındı. 1851-1860 arasında Süryanii kadim cemaatinin bir bölümü, yörede propagandalarını artıran amerikalı misyonerlerin etkisinde protestanlığı kabul ettiler.

• Süryaniler XIV. yy.'da arapçanın etkisine girinceye değin kendi dillerinde yapıtlar verdiler. Bunlar arasında hıristiyanlıkla ilgili bugün asılları kaybolmuş yunanca kitapların çevirileri de vardır. Hiba, Proba, Kumi de bu yoldaki çevirileriyle ün kazandı. Süryani metinleri eski yunan bilimiyle islam dünyası arasında önemli bir köprü oluşturdu; süryaniceye çevrilmiş yunan yapıtları arapçaya bu dildeki çevirilerinden aktarıldı. Bardesanes (Bar Daysan, II. yy.), Asvana (IV. yy.) gibi şairlerin ilahileri bugüne ulaşmadı. Memra ve madrasa adı verilen biçimlerdeki dinsel şiirleriyle tanınan Ephraem Syrus (IV. yy.), Batı Süryanileri'nden Suruçlu Mai Yakup, Doğu Süryanileri'nden (Nesturi) Narsai (VI. yy.), *Cennet bahçesi* adlı manzum vaaz kitabının yazarı Nizipli Abdişo Bar Beriha ünlü şairler arasındadır. Urfalı bir keşişin tarihi (507), Tel Mahreli Dionysios'un günümüze pek az bölümü ulaşan 16 ciltlik tarihi (582-842 yıllarını kapsar), patrik Mikhael I'in (öl. 1199) 21 kitaplık kronolojisi, Gregorius Ebülferec'in (Bar Hebraeus), Urfalı Mateos'un (*Vakayiname*, 952-1136; papaz Grigor'un zeyli, 1136-1162) kitapları başlıca tarih yapıtları arasındadır. Aristoteles ve Porphyrios'un kitaplarını çeviren Reşaynalı Sergius'un (öl. 536) özgün felsefe yapıtları da vardır; bunlardan biri Aristoteles mantığıyla ilgilidir. Severios Sabuht, Aristoteles'le ilgili başka bir yapıtın sahibidir. Piskopos Gevergios Aristoteles'in *Organon*'unu ve öteki yapıtlarını yorumlamıştır. Dionysios Thraks'ın yunanca dilbigisiyle ilgili bir çevirisi bulunmaktadır. Gregorius Ebülferec, Batı Süryanileri'nden Urfalı Yakup, doğu suriyeli Hüneyn (öl. 876), Yuhanna bar Zobi dilbilgisiyle uğraşanlar arasındadır. Urfalı Eyüp'ün (IX. yy.), Yakup bar Şakko'nun (öl. 1241) felsefe ve doğa bilimleri, batı suriyeli Severios Sabuht'un astronomiyle ilgili yapıtları vardır. Sergius, Huain yunancadan tıp kitapları çevirmiş; Reşaynalı Sergius, Simeon, Taibuteh, Hüneyn aynı konuda özgün yapıtlar yazmıştır.

SÜS a. **1.** Bir bütünü süsleyen, bezeyen ona güzellik katan öğe; bezek, bezeme: *Hiçbir süsü olmayan, yalın bir mimari. Bir kubbenin süsleri.* **—2.** Süsleme ya da süslenme işi: *Süsü pek sever. Süsten hoşlanmamak.* **—3.** Yalnızca süsleme işlevi olan şey: *Süs bitkisi.* **—4.** *Ed.* Süsleyen, güzelleştiren şey: *Çiçekler bahçenin süsüdür.* **—5.** *Süs için,* ''gerektiği ya da yararlı olduğu için değil'' anlamında kullanılır: *Buraya süs için gelmiyorum, bir amacım var elbette.* ‖ *Süs püs,* ''süs'' için küçümseme ve alaysama yoluyla söylenir. ‖ *Kendine ya da bir şeye, bir şey süsü vermek,* kendisinde ya da bir şeyde üstün bir nitelik bulunmamasına karşın varmış gibi göstermek.

—Bahç. *Süs elması,* çiçeklerinin ve yapraklarının güzelliğinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilen Uzakdoğu kökenli, küçük meyveli elma ağacı. (Çiçek elması da denir). [Bk. *ansikl.* böl. Bahç.] ‖ *Süs şeftalisi,* bahçelerde süs için yetiştirilen ve ilkbaharda çiçek açan katmerli, beyaz, pembe, kırmızı ya da ebruli çiçekli şeftali ağacı *(Prunus persica sinensis).* [Çiçek şeftalisi ve Çin şeftalisi de denir.]

—Çiçekç. *Süs bitkisi,* iç ve dış dekorasyon için kullanılan bitki. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. denizc. *Baş* ya da *pruva süsü,* eski gemilerin baş tarafına, cıvadranın altına yerleştirilen ve genellikle geminin taşıdığı adın kökenini yansıtan bir insan, bir tanrı ya da fantastik bir yaratık figürü. (1785'te alınan bir kararla geçici bir süre yasaklanan baş süsleri, yelken denizciliğiyle birlikte tamamen ortadan kalkmıştır.)

—Matbaac. Bir tipo dizgisini süsleyen süsleme motifi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. Bir ses ya da çalgı melodisini süslemeye ya da çeşitlendirmeye yarayan, yazılı ya da doğaçlama notalar öbeği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bahç. Süs elmaları Çin ve Sibirya kökenlidir; ilkbaharda çiçekleri ve sonbaharda yaprakları göz alıcı renge bürünür. Çeşitleri pek çoktur: katmer çiçekli çok güzel bir ağaç olan Çin süs elması *(Malus spectabilis);* katmer ya da basit küçük çiçekli *M. floribunda: M. baccata, M. prunifolia;* koyu kırmızı çiçekli *M. eleyi;* sarkık dallı *M. elisa rathke.*

—Çiçekç. Süs bitkileri çeşitli ölçütlere göre sınıflandırılır; kullanışlarına göre: kesme çiçek, saksı, yeşil yaprak, tarh, bordür, çit bitkisi vb.; biyolojik bazı özelliklerine göre: biryıllık, ikiyıllık, çokyıllık, soğanlı, etli, tırmanıcı, çalı, ağaççık, ağaç süs bitkisi; toprak ve iklim koşullarına göre: kireççil, açıkhava ya da sera süs bitkisi vb.

Biryıllık bitkiler kış sonunda ya da ilkbaharda, genç donlara dayanıklılıkları, doğaları ya da toprağın durumu göz önünde bulundurularak korunaklı ya da açık bir yere ekilirler. Hazirandan eylüle kadar çiçek açarlar.

İkiyıllık bitkiler bir soğuk dönemi ya da kimisi bir sıcak dönemi geçirdikten sonra çiçek açarlar. Kış sonunda ekilen bazıları aynı yıl içinde çiçeklenir. İklimin şiddetine ve dayanıklıklarına göre kıştan önce ya da ilkbaharda asıl yerlerine geçirilirler.

Açık havada yetişen çokyıllık bitkiler arasında her mevsime dayanıklı türler art arda en az üç yıl yerlerinde kalabilirler. Bunların ya yaprakları soğuğa dayanır ya da çotukları ~~uzun~~ ömürlüdür. Bu bitkiler çelikle, daldırma ve tohumla üretilip çoğaltılabilir. İklime ve türe göre kıştan önce ya da sonra asıl yerlerine göçürülürler.

Dondan zarar gören ''nazik'' türler, çelikle üretilir, kök süren çelikler serada ya da camekânda kışı geçirir; ısıtılmış seralarda ıslah edilmiş bazı çeşitler (*Begonia semperflorens,* lobelya, mineçiçeği) tohumla üretilir ve teneke ya da naylon torbada yetiştirilen fideler ilkbaharda asıl yerlerine dikilir. Çeşitli türden çokyıllık su bitkileri her mevsime dayanıklı bitkiler gibi davranır ve hep yerlerinde kalabilirler.

Soğanlı ya da köksaplı bitkilerin çoğu sağlıklı ve iyi akaçlanmış toprakta yıllarca kalabilir. Kimisi hem çimenlikte, hem taşlı bahçede, ağaçlar altında yabani türdeşleri gibi yetişebilir (safran, kardelen, nergis). Bununla birlikte, çotuklara sağlıklı iyi bir durum ve çiçeklenme sağlamak ve çok tıkız yığınlar oluşmasını önlemek için çoğu zaman sümbüller, laleler vb. yaprakları kuruduktan sonra sökülür, sonbaharda yeniden yerlerine dikilinceye kadar sağlıklı ve havadar bir yerde saklanır. Sert iklimde bitkilerin üzeri koruyucu bir örtüyle örtülür. Glayöl, dalya, kana gibi yazın çiçek açan bitkiler kıştan sonra dikilir ve güz sonunda dondan korunaklı bir yere alınır.

Ağaçlar, ağaççıklar ve çalılar biçimleriyle, hep yeşil ya da dökülen yapraklarının görünüşü ve rengiyle, çiçekleriyle, meyveleriyle, hatta kabuklarıyla dekoratiftirler. Fidanlıklar çeşitli iklim ve toprak durumuna uygun birçok değişik tür yetiştirip sunarlar. Zakkum gibi bir takım ''Akdeniz'' bitkileri soğuktan korkan ve ancak yumuşak iklimli ya da soğuktan çok iyi korunan yerlerde yetişebilir.

—Matbaac. Tipo süsleri (süs resimleri, garnitür, vinyetler) uzun süre ağaç üzerine kazıma tekniğiyle yapıldı, daha sonraları sökülüp takılabilen karakterlerden ve dizgi içerisine sıkıştırılan klişelerden yararlanıldı. Fotodizgide, süslerin dizgili metin içerisine girmelerini sağlayan özel donanımlara yer verilmiştir.

—Müz. Yazılmamış süs, ses sanatçısı ya da çalgıcı tarafından doğaçlama olarak yapılır. Kimi yerlerde, yalnızca uzlaşmalı bir işaretle gösterilmiştir. Ama çoğunlukla tam olarak yazılmış ve melodinin bir parçası olmuştur. Dönemlere ve akımlara göre çeşitli adlar alır: *melisma, fioritura,* geçiş durgu (kadans) vd. En yaygınlarına eksiltme, mordan, tril, dalgacık denir.

XVI. yy.'ın sonundan başlayarak, teksesli şarkı Avrupa'da süslerin gelişmesine neden oldu. Bu alanda ilk adımı atan İtalya önce *recitativo*'ları (Caccini), sonra da operada yer alan aryaları süsledi: fakat bu yolda o kadar ileri gidildi, hele XVIII. yy.'da iş öylesine bir ses cambazlığına dönüştü ki, başta Rossini olmak üzere birçok besteci buna bir son vermeyi düşündüler.

XVII. yy.'da vokal müziği örnek alan birçok fransız besteci çalgı müziğinde de aşırı süslere yer verdiler (Lully'nin kemanı, Couperin'in klavseni). Alman ülkeleri de bunun etkisinden kurtulamadılar (J. S. Bach).

XIX. yy.'da, şarkıcı saltanatının sona ermesi ve daha ifadeli, daha dolgun sesli çalgıların ortaya çıkmasıyla süsleme merakı da azaldı. Fakat XX. yy.'da, doğu müziğinin keşfedilmesiyle (Rimskiy-Korsakov'dan raga'ya kadar), bu kez doğu müziğinin süslemeleri benimsendi ve sesler küçük aralıklarla (örneğin çeyrek sesler) birbirine bağlanmaya başladı.

Görünüşün aksine süs, gereksiz bir eklenti değil, duyguları yansıtan bir anlatım aracıdır. Bunun böyle olduğunu Chopin bütün müzik dünyasına kanıtlamıştır.

Süs, Selami İzzet (Sedes) ve Mehmet Rauf Bey tarafından İstanbul'da yayımlanan haftalık magazin dergisi (1924). 54 sayı çıkabilen derginin belli başlı yazarları arasında. Halide Nusret (Zorlutuna) Cenap Şahabettin, Peyami Safa, Reşat Nuri (Güntekin), Abdülhak Hamit (Tarhan) vb. bulunmaktaydı.

SÜSEN a. (fars. *süsen*'den). Birçok çeşidi süs için yetiştirilen, büyük çiçekli, soğanlı ya da köksaplı, çokyıllık bitki. (160 kadar doğal türü ve melezleme ile elde edilmiş birçok kültivarı vardır; Bil. a. *İris;* süsengiller familyasının örnek tipi.)

—Boyac. *Süsen yeşili,* minyatür ve guvaş resimlerde kullanılan, kireç ve süsen yapraklarıyla hazırlanan soluk yeşil renk.

Serge Lucas

sürütme ağının tekneye alınışı

yabani süsen
(İris pseudacorus)

mor süsen
(İris germanica)

SÜSLEME SANATLARI

—ANSİKL. Süsenler yalın saplı ya da az dallı, uzun yapraklı, çok güzel ve kokulu büyük çiçekli bitkilerdir. Köksaplı olan bazı türleri şunlardır: büyük sarı çiçekli yabanı süsen *(İris pseudacorus)*; pis kokulu süsen *(İ. foetidissima)*; piç süsen *(İ. spuria)*; japon süseni *(İ. kaempferi)*; cüce süsen *(İ. pumila* ve *İ. chamaeiris*). Bahçe süsenleri kökeni bilinmeyen köksaplı karmaşık melez bitkilerdir. Soğanlı süsenler, örneğin *İ. xiphium* ya da İspanya süseni, kesme çiçek için yetiştirilir ve Akdeniz kökenli türlerden gelir. Eskiden hekimlikte kullanılan süsen şimdi köksapıyla parfümcülükte kullanılan bir bitkidir. Bu amaçla İtalya'da, *İ. pallida* ya da Floransa süseni Po ovasında yetiştirilir.

Süsenin köksapından elde edilen uçucu yağ "süsen yağı" adıyla bilinir. Yağ asitleri ayrılınca saf süsen yağı elde edilir. Her ikisi de parfümcülükte kullanılır.

SÜSENGİLLER a. Süsen, glayöl, safran, gelinçiçeği vb. gibi çokyıllık soğanlı ya da köksaplı, birçenekli bitkiler familyası. (Zambaklar takımına girer ve 800 kadar tür içerir.)

—ANSİKL. Örnek tipi süsen olan bu familyada çiçekler gözalıcı renkte ve genellikle düzgündür. Çiçek çanağında, taçyaprağımsı üç tane çanakyaprak bulunur; aynı renkte üç taçyaprak çanakyapraklarla almaşık yer alır; çanakyaprakların karşısında dışa dönük üç tane erkekorgan bulunur. Alt durumlu olan yumurtalığın üstünde (süsende taçyaprağa benzer) genişlemiş üç tepecik vardır. Yumurtalık erkekorganların karşısında bulunan, eksenden eteneli üç meyveyapraktan oluşur; her meyveyaprağın üzerinde iki sıra yumurtacık bulunur; meyve üç çenet halinde açılan bir kapsül biçimindedir.

Süsenler, Van Gogh'un ölümünden bir yıl önce 1889'da yaptığı tablo (0,71×0,91 m). Önceleri Julien Tangy'nin, 1892'den sonra da yazar Octave Mirbeau'nun mülkiyetinde bulunan tablo, 1947'de, amerikalı koleksiyoncu Joan Whitney Payson tarafından satın alındı. 11 kasım 1987'de, İris tablosu, New York'ta Sotheby's de yapılan bir açık artırma sonucunda 54 milyon amerikan dolarına adı açıklanmayan bir koleksiyoncuya satıldı.

SÜSEPTANS a. (fr. *susceptance;* lat. *susceptum, suscipere,* alttan tutmak, kaldırmak'tan). Elekt. Karmaşık bir admitansın sanal bölümü.

—Elektron. Bir ikiuçlunun admitansını gösteren karmaşık sayının sanal bölümü.

SÜSLEME a. **1.** Süslemek eylemi; bezeme, tezyin. **—2.** Bir şeyi, bir yeri süsleyen öğelerden her biri, bezekler: *Tavanda nefis süslemeler var.*

—Güz. sant. *Süsleme sanatları,* estetik bir değer taşıyan, kullanıma yönelik olan ya da olmayan eşyalar, süsleme öğeleri üretmeyi amaçlayan sanat kolu (duvar halıcılığı, vitraycılık, ince marangozluk, sanat seramiği, kuyumculuk vb.) [UYGULAMALI SANATLAR da denir]

—Güz. sant. ve Süslem. sant. Bir kompozisyonda ana konuyu etkilemeden çıkarılabilecek ikincil öğelerin tümü. || Dekoratif motif. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Sürekli süsleme,* bir silme ya da bir frizde yinelenen süsleme.

—Matbaac. *Ara süslemesi,* tipo dizgide, kapak çerçeveleri ve bölüm başlıkları yapmak, bölüm sonlarını belirtmek amacıyla kullanılan 3 ya da 6 puntoluk küçük vinyetler.

—Müz. Bir melodinin süslerini seçme ve yerleştirme biçimi.

—ANSİKL. *Süsleme sanatı* ya da *uygulamalı sanat* terimine bağlı olan ayrımcı düşünce ancak XIX. yy. başlarında ortaya çıktı. Daha önceleri sanat sözcüğü yalnızca, bir insanın gerek kendi yarattığı, gerek dış koşullara uyarak oluşturduğu yapıtlarda gösterdiği ustalığı belirtiyordu. *Büyük* sanatlardan ancak, bir *alet*'in kullanıldığı *mekanik* sanatlar ayırt ediliyordu. Üstelik bu ilk ayrım da klasik öğretilerle birlikte ortaya çıktı. Ne Ortaçağ'da, ne eski Yunanistan'da ne de Roma'da böyle bir ayrım bilinmiyordu.

• *Kökenler.* Kullanılan eşyaları süsleyerek onlara daha hoş bir görünüm kazandırmak insanların ilk arzularından biri olmuştur. Üst Yontmataş döneminden başlayarak insanoğlu aletler yontuyor, kazıyor, mağarasının duvarlarına işaretler çiziyor, çok geçmeden de, kulübesini kurarken bazı ölçüleri göz önünde tutuyordu. Daha sonraları, dokuma yapmayı, toprağa biçim vermeyi ve madeni eritip dökmeyi öğrendi. Gereksinimler, çözümleri de birlikte getiriyordu.

• *Antikçağ.* Firavunlar dönemi Mısırı, Asur, Minos Giriti ve İran, maddi kaynakların, törelerin ya da iklim koşullarının belirlediği başka başka yasalara uyuyordu. İran'da ağaç, Mısır'da granit, Girit'te de pişmiş toprak ağır bastı. Ancak, birbirinden böylesine farklı olan bu gereçlerin kullanımında ortak bir kural egemendi: akıl ölçülerine uygunluk. Bu sayede sanatçı, bütün süsleme olanaklarını maddenin işlenişinden çıkarabiliyordu: sert taşların anıtsal katılığı; elle biçimlendirilmiş ve kabartma motiflerle, fildişi ya da mine kakmalarla canlılık kazandırılmış şekillerdeki düş gücü; vb.

Mezarlarını, ölülerin ikinci yaşamlarında gerekecek her türlü malzemeyle donatan Mısırlılar'dan, günümüze mobilyalar, takılar, aletler kalmıştır. Bu devrin, ayakları yırtıcı hayvanların pençelerine benzetilmiş sağlam görünümlü sandalyeleri, kavranması kolay tuvalet eşyaları, mineli altın takıları, cam eşyaları ve kumaşları, doğanın yüceltilmesi demek olan bir üsluplaştırmanın izlerini taşır. Eski Yunan Mısır'a çok şey borçlu olmasına karşın, sanat alanında onun devamı değildir. Bu uygarlığın ortaya koyduğu anıtları, günümüze ulaşan yıkıntılara bakarak değerlendirmek yanlış olur. Gösterişli bir biçimde süslenmiş olan tapınaklar baştan başa boyalıydı ve parlak taş kakmalı mermer levhalarla kaplıydı. Adak heykelleri de aynı biçimde bezeliydi. Ancak, Eski Yunan'da süslemeyle biçim birbirinden ayrılmıyor, süsleme biçimin algılanmasına yardımcı oluyordu. Revakların dip duvarına yapılan resimler sütunları daha olanaklı kılarken, çeşitli öğeleri boyayarak kabartma ve çukur bölümlerin vurgulanması da, taşıyıcı yapının daha iyi algılanmasını sağlıyordu. Eski Yunan'da maden de aynı sağduyuyla kullanılmıştır. Altın ve gümüş eşyalar yalın bir üslupta olmalarına karşın özenle işlenmiştir. Bronz silahlar oymalıdır. Yunanlılar, süsleme alanındaki üstün yeteneklerini özellikle seramik alanında göstermişlerdir. Her zaman kullanımı göz önünde tutarak, görünüşle işlev arasında tam bir denge kurmayı gözeterek düşünülen biçimlerdeki çeşitlilik, ressama sınırsız bir alan sunmaktaydı. Ressamlar ilkin, kilin oluşturduğu kırmızı zemin üzerine mat siyah süslemeler yaptı. Ancak çok geçmeden geniş ve perdahlı yüzeylerin kapların su geçirmezliğini artırdığı fark edildi. Bunun üzerine siyah zemin üzerine kırmızı süslemeler yapılmaya başlandı. Başka bir deyişle, süslemelerin evrimi, faydacı evrimle birlikte gelişti ve onu ortaya çıkardı.

Lauros-Giraudon

Ortaçağ: aziz Yuhanna Vahiy'i yazarken Beauvais'deki (Fransa) Saint-Pierre katedrali'nin koroyerini süsleyen vitray (1350'ye doğr.)

Lauros-Giraudon

Mısır: Satamon'un koltuğu; ağaç ve hasır Yeni İmparatorluk, XVIII. hanedan
Mısır müzesi, Kahire

Scala

Roma: Pompei'deki İsis tapınağı'nda ele geçen kanatlı dişi sfenkslerle süslü üç ayaklı sehpa. Bronz.
Ulusal arkeoloji müzesi, Napoli

XVI. yy.: Jean Grolier için gerçekleştirilmiş cilt yaldızlı girift bezemeli açık kahverengi dana derisi; siyah, beyaz ve mavi macunla bölmeler oluşturulmuştur
Bibliothèque nationale, Paris

Romalılar, süslemeyi bir lüks gibi gördüler; bu yüzden de onu güçlerini belirtmek için kullandılar. Su kemerleri, hamamlar, arenalar gibi kamu yapılarını süslemiyorlardı. Buna karşılık, salt bezeme amacıyla, amfitiyatroların cephelerine yalancı revaklar, zafer taklarına da madalyonlar, silmeler yaptılar. Bronz eşyaları, karyolaları, sandalyeleri, sacayakları kullanıma daha uygundur.

Geç İmparatorluk döneminde sanat, anıtsal çizgilerin grafik kalıplara dönüşmesiyle, şiirsel coşkunun yerini el maharetine ve ustalığa bıraktığı bir zanaat haline geldi. Süsleme, bütün alanlarda, basit, kesin ve çizgilere dayalı etkilere yöneldi. Plastik sanatlarla ilgili tüm meslekler, fildişi işlemeciliği gibi işler yapan ince marangozluğu örnek almaya başladı. Zaten bu titiz çalışma, doğayı süsleyici işaretler biçimine sokan ve onu gerçeklikten soyutlayan bir üsluplaştırma ile bir arada yürütüldü.

• *Ortaçağ*. Avrupa'yı yakıp yıkan istilacı kavimlerin akınları buradaki zaten çok yıpranmış olan sivil düzenin son kalıntılarını da ortadan kaldırdı. Düzeni yeniden kurma çabasıyla Batı dünyası, roma ve bizans örneklerini elinden geldiği kadar birleştirmeye çalıştı. Bizans örneklerini, tezhipli elyazmaları, fildişleri, kumaşlar, kuyumculuk yapıtları gibi Haçlı seferlerinden çok önce Doğu formüllerini Batı'nün atölyelerine sokmayı sağlamış olan taşınabilir eşyalar oluşturuyordu. Doğu formülleri burada, başka bir kaynaktan gelen, yani, VI. yy.'dan başlayarak aziz Columban keşişleri tarafından yayılmış olan İrlanda-İskandinavya kökenli bir öğeyle karşılaşmıştı. Ne var ki, bu sistem de grafik temele dayanıyordu ve benzersiz bir fantezi, bolluk ve şaşmazlıkla iç içe geçirilmiş şeritlerden oluşan, aralarına düşsel figürlerin serpiştirildiği bir ağ görünümündeydi.

Ortaçağ süslemeleri XII. yy.'a kadar benzer bir düşselliğe dayanıyordu. Siyasal ortam, bu anlayışın terk edilmesine yol açtı. Egemen güçlerin birden değişmesi, katedrallerin ve gözetleme kulelerinin sayıca artmasıyla kendini gösterdi. Çok geçmeden kiliseye bağlı olmayan loncaların sayısı, manastır atölyelerini aştı. Rahiplerin uyguladığı sabır isteyen teknikle çok ağır üretim yapılıyordu: verimi artırmak uğruna eski yöntemler terk edildi. Bunun sonucu olarak başvurulan örneklerde büyük bir değişiklik görüldü: kiliseye bağlı olmayan bağımsız işçiler artık yalnız elyazmalarını değil, somut gerçeği de dikkate almaya başladılar. Kalıplaşmış biçimler yerlerini yavaş yavaş doğal biçimlere bıraktı. Gotik süsleme sistemi, nesnellik, süslemenin amaca uygunluğu ve işten tasarruf ölçütlerine uyar. Marangozlar, ister istemez dayanıksız ve pahalı olan eğri kesimlerden tümüyle vazgeçtiler. Demirciler, XII. yy.'da demiri yalnızca çekiçle döverek birleştirmeyi kabul etmelerine karşılık, mesleği daha ileri götürecek olan perçin, sonra da kenet ve kopça kullanımını benimsediler. Geçmişte, en iyi sonuçları bölmeli altın ya da gümüş zeminler üzerine uygulanan yarı saydam mineyle alan kuyumcular, çukur bakır zemin üstüne ışık geçirmeyen mine yerleştirmeye dayanan yeni bir yöntem buldular; ince işçiliğin bu yolla taklidi, sonradan kendine özgü apayrı bir sanat haline geldi: indirme tekniği.

• *Rönesans*. Ortaçağ boyunca İtalya'da, bizans biçimlerinden kaynaklanan, gotik sisteme yabancı bir sanat geliştirilmişti. XIV. yy. sonlarında, bir rastlantı sonucu, Lazio'da (Latium), roma dönemi villaların kalıntıları ortaya çıkarıldı. Bu villalardaki mozaikler ve yalancımermerlerin yanı sıra kıvrıkdallar ve "grotesk" figürlerden oluşan süslemeler büyük ölçüde korunmuştu. Bunun üzerine birçok süsleme sanatçısı bu malzemeden yararlandı. Bunlardan esinlenerek, Giovanni da Udine ve Raffaello Vatikan Locaları'nı, Giulio Romano Mantova'daki Te sarayı'nı süsledi. 1531'de François I tarafından çağrılan il Rosso ve il Primaticcio da, bu yeni tarzı Fransa'ya götürdüler. Mızrakuçlu ve "kıvrımlı örtülü" eski gotik sistemin yerini bu süsleme tarzına bırakması büyük bir değişikliğe yol açtı: süsleme gereçten bağımsız bir hale geldi, hayal gücüne dayalı anlayış, akılcı anlayışın yerini alacaktı.

Fransa bu yeni ilkeyi mantıksal sonucuna kadar götürdü. Yapı ve mobilyaların süslemelerinde italyan tarzı benimsendi. El sanatlarında hayal gücü ağır bastı: kuyumculukta deniz kabukları ve gemi biçimleri yaygınlaştı. Seramik ve camcılıkta şaşırtıcı biçimler ortaya kondu. İtalya, Fransa, Almanya ve Flandres'da zanaatçılar değişik biçimler yaratma konusunda birbirleriyle yarışıyorlardı. Ortaçağ'da nesnelerin süslemeyi belirleyen yapısı, artık süslemenin gereklerine uyuyordu.

• *Barok sanat ve klasikçilik*. Bu arada, Fransa'da Krallık akademisi'nin onayladığı biçimlerin yaratıcısı olan İtalya, barok sanatı geliştirerek bunları aşmıştı. Barok sanatın en belirgin özelliklerinden biri, bakışımlı düzen ve eşit ritimler anlayışından uzaklaşmasıydı; çin tarzı süslemeciliğin yaygınlaşmasıyla bu ayrılık daha da belirginleşti. Berain ve Lepautre'un klasikçiliğinin yerini Oppenordt, Meissonnier ve Nicolas Pineau'nun anlayışı aldı. Ahşap duvar süslemeleri, kafesler, çeşmeler, şömineler, konsol ve mobilyalar her yöne doğru kıvrımlar oluşturdular; kollu şamdanlar, sofra takımları şiddetle eğilip büküldüler. Bütün Avrupa *rokay* ya da *rokoko* adı verilen bu üslubu benimsedi. Bu tarzın belli başlı örnekleri Dresden'de, Münih'te, Prag'da, Macaristan'da ve Polonya'da görülür. Ancak bu anlayış, şaşırtıcı etkisini Fransa'da pek çabuk yitirdi. Arkeologların Pompei ve Herculanum'u keşfederek yunan-roma tarzlarına hayranlığın yeniden canlanmasına yol açmalarından on yıl önce, Nicolas Cochin'in öncülüğündeki akılcı okul, böylesine yapay bir taşkınlığın tekdüzeliğine karşı çıktı. 1760'a doğru, artık bütünüyle eskiye dönülmüştü. "Yunan" tarzı, hayal gücünün ürünü biçimlerin yerine, tespih silmeler, elifli yürekler, yumurtalar ve girift bezemelerden oluşan kendi repertuvarını getirdi. Bir süre sonra ise, artık Antikçağ'dan alıntılarla yetinilmeyecekti.

• *XIX. ve XX. yy.* David ve Percier'nin etkisiyle İmparatorluk dönemi Fransa'sında, Antikçağ örneklerinde tam taklidi olan bir süsleme anlayışı gelişti. Romantizm, gotik üslubu tekrar canlandırmaya ve yenilemeye çalıştıysa da, bunu ancak yüzeysel bir biçimde yaptı ve derinliğine inemedi ("troubadour" ya da "katedral" üslubu). Bunun sonucu olarak çok geçmeden, Rönesans'tan XVIII. yy.'a, hatta islam, bizans vb.'ye kadar birbirinden çok değişik üsluplar taklit edilmeye başlandı.

İngiltere'de ise, John Ruskin, Burne Jones ve William Morris'in başlattıkları akım bu anlayışa karşı bir tepki yarattı, ama bunun bir sonucu olmadı. Bu konudaki düzeltmelere gidilmesine asıl, Léon de Laborde'un 1851 Evrensel sergisi (Londra) üzerine Fransa'da yayımladığı rapor yol açtı. Laborde, eski yöntemleri anımsatarak, eşyanın kullanım amacına uygun bir biçimi ve süslemeleri olmasını ve gerecin özelliklerinin göz önünde bulundurulmasını istiyordu.

Birçok sanatçı ve sanayici, 1900 Evrensel sergisi'nde "modern" bir biçim anlayışının ortaya konması için etkin bir biçimde hazırlanıyordu. Émile Gallé'nin çevresinde Nancy* okulu oluştu. Paris'te, önemli bir akılcı grubu, bünyesinde, Ch. Plumet, Sauvage, Louis Suë, Huillard, R. Lalique gibi sanatçıları toplamıştı. Hiçbir gruba katılmayan mimar ve dekoratör Guimard, Paris metrosu'nun girişlerini tasarlarken, belçikalı Horta ve Van de Velde'den öğrendiklerini yayıyordu. 1895'te, aralarında Eugène Gaillard, Georges de Feure ve Paul Iribe'in de bulunduğu bir grup araştırmacı, antikacı Bing'in salonlarında, bugün hareketin tümünü belirtmekte kullanılan Art* nouveau adı altında bir sergi açtı. 1900 Evrensel sergisi estetik alanda gerçekleşen bu reformu açığa çıkaracakken bazı biçimsel aşırılıklar ve halkın ilgisizliği yüzünden onun başarısızlığına tanık oldu. 1901'de Paris'te Süsleme sanatçıları derneği kuruldu. 1903'te düzenlenmeye başlanan Güz Salonları'nda Frantz Jourdain ve Yvanhoë Rambosson el sanatlarına geniş bir yer verdiler. O günlerde, ilginç sanatçılara, sanayide üretilip yaygınlaştırılabilecek yüksek nitelikli örnekler yaptırma eğilimi ağır basıyordu. E. J. Ruhlmann ve 1910'dan başlayarak yetiştirdiği sanatçılar bu savı benimsediler. Süsleme sanatlarını teknolojinin getirdiği

Lauros-Giraudon

Yunanistan
Leagros grubuna mal edilen siyah figürlü hydria
attike seramiği
İ.Ö. 530-520
Vivenel müzesi, Compiègne (Fransa)

Lauros-Giraudon

Roma: Pompei'de, Boscoreale villası'nda bulunmuş
saplı bir aynanın arkayüzü
gümüş, yaldız izleri
İ.Ö. I. yy. sonu - İ.S. I. yy.
(Louvre, Paris)

Ortaçağ: kutsal emanet sandığı
ağaç, altın varak üzerine tempera tekniğiyle yapılmış resimler (Son yemek ve İsa'nın mezara konuluşu)
meuse sanatı, XIII. yy.
(Güzel sanatlar müzesi, Besançon) [Fransa]

Lauros-Giraudon

Lauros-Giraudon

XIX. yy.: Empire üslubunda saat
(yaldızlı bronz ve mermer)
Malmaison şatosu'nun müzik salonu

L. L.

Maurice Pillard'ın (Verneuil denir) patronla yapılmak için tasarladığı süsleme örnekleri (1901)
özel kol.

Ader-Picard-Tajan

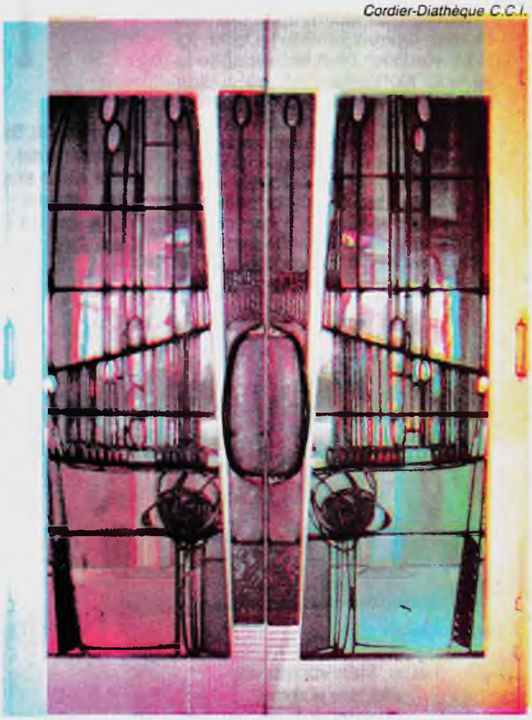
Art nouveau
Émile Gallé'nin gerçekleştirdiği lamba, çiçek motifleriyle süslü cam (1900'e doğr.)
özel kol.

sınırlardan kurtarma ve yeniliklere açmada Rus baleleri'nin de katkısı oldu.

Tüm bu araştırmalar 1925'te açılan ve yalnızca yeni çözümlerin kabul edildiği Modern süsleme ve endüstri sanatları sergisi'nde ("Art déco") somutlaştı. Bu sergide durağan biçimlere doğru belli bir eğilim ortaya çıktı. Bu eğilim, daha sonra Francis Jourdain ve Pierre Chareau gibi süslemede uzmanlaşmış mimarlar tarafından desteklenen pragmacı anlayışa geri dönülmesine neden oldu. 1937 Evrensel sergisi'nde Fransa'nın dünyadaki saygınlığından yararlanmaya yönelik lüks bir süsleme sanatını savunan bir başka eğilim kendini gösterdi. 1930'da kurulan, 1934'te manifestosu yayımlanan Modern sanatçılar birliği ise tersine, René Herbst' in öncülüğünde, süslemeye hiç yer vermeden, saf ve yalın biçimleri savundu; önemli olan, ev işlerinde kullanım amaçlarına uygun düşen nesneler üretmekti; estetik değerin işleve uygunluğun sonucu olarak ortaya çıkacağı düşünülüyordu. Ev eşyaları sergisi'nde de destek gören bu görüş *yararlı biçimler* hareketini oluşturdu. İlk olarak ABD'de uygulanan yeni uzmanlık dalı *sanayi estetiği*'nin yaratıcıları da aynı görüşü benimsediler. Sanayi estetiği, malın sunuluş biçimiyle ("styling") ilgileniyor, estetik uzmanı, mühendise ancak bir danışman olarak müdahalede bulunuyordu. İkinci Dünya savaşı sonrasının *tasarım** anlayışı, sanayi estetiğinden kaynaklanır; buna karşılık sanayide üretilen malların işlevleri, biçimsel özellikleri ve yapım yöntemlerinin sentezini yapmada daha ileri gittiğini savunur. Genel üretim içindeki payları büyük ölçüde azalan el sanatları (seramik, halıcılık vb.) yine de ilgi çekmeyi sürdürmektedir.

Art nouveau
Charles Rennie MacKintosh tarafından Glasgow'daki The Willow Tea Rooms için gerçekleştirilen camlı kapı (1903)

Cordier-Diathèque C.C.I.

• *İslam* sanatında gerek mimariye bağlı gerekse bağımsız olarak ele alınabilecek süsleme sanatlarının ana ilkelerinden biri her öğenin bütünün bir parçası olması, türdeşlik ve sonsuzluk düşüncesidir. Başlangıçta emevi sanatında gözlenen yunan, roma, bizans ve sasani sanatlarından devşirmecilik, zamanla disiplin altına alınmış ve islam süsleme sanatları öz benliğine kavuşmuştur. Süsleme öğelerinde önce doğa örnek alınırken, daha sonra gittikçe soyuta yönelinmiş, çizgilerin oyunu olarak nitelendirilebilecek olan arabesk böyle doğmuştur. İslam süslemesinde özellikle geometrik ve bitkisel motiflerle hattan yararlanılmıştır. (→ ARABESK. İSLAM.)

• *Türk* sanatında da süsleme mimariye bağlı taş, alçı, çini, ahşap ve maden sanatları ya da bağımsız küçük sanatlar olarak ele alınabilir. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde mimariye bağlı süsleme kullanıldığı yer, teknik ve yapım gereçleri olarak farklılıklar gösterir ancak süslemenin ölçülü olması ana özelliklerden biridir. En yoğun bezemeli selçuklu yapılarında bile süsleme tüm yüzeyi kaplayacak ölçüde uygulanmamıştır; taş bezeme dışta taçkapı ve çevresinde alçakkabartma ya da yüksekkabartma biçiminde yoğunlaşmış, içteyse mihrap ve duvarların bir bölümü ve örtü düzeni renkli sırlı tuğla ve çini mozaikle kaplanmıştır. Ayrıca kapı ve pencere kanatlarında, minberlerde çok nitelikli ahşap işçiliği dikkati çeker. Beylikler döneminde, özellikle Orta Anadolu'da Karamanoğulları selçuklu süsleme geleneklerini kimi küçük ayrılıklarla sürdürmüştür. Osmanlılar'da mimariye bağlı süsleme dış cephelerde en aza indirilmiştir. XV. yy. sonlarından başlayarak bezemenin dış cephelerde mimariyi destekleyen, güçlendiren öğeler olarak ele alındığı görülür; motiflerde ve kompozisyonlarda belirli formlara bağlı kalınmıştır. XVI. yy. ortalarından sonra süslemede daha özgürce bir anlayış egemen olmuştur. Özellikle iç mimaride kullanılan çinilerde görülen doğalcı çiçek motifleri taşa da işlenmeye başlamıştır. Çini ve taş süslemenin yanı sıra, ahşap işçiliği de (kapı ve pencere kanatları, vaaz kürsüleri, hünkâr ve müezzin mahfillerinin tavan ve parmaklıkları vb.) başlıca bezeme öğeleridir. Kapı ve pencerelerdeki maden işçiliği de üstün nitelikleriyle dikkati çeker. Daha sonraki dönemlerde Batı'nın barok, empire (ampir) ve rokoko üslupları bezemede de etkili olmuştur.

Türk süslemeciliğinde geometrik ve bitkisel motiflerin yanı sıra hat sanatından yararlanılmıştır. İslam sanatında olduğu gibi türk sanatında da figürlü bezeme sınırlı kullanılmıştır, insan ve hayvan figürlerin dinsel yapılarda ve dinsel konulu yapıtlarda kullanımından özellikle kaçınılmıştır; ancak minyatürlerde zaman zaman dinsel konulu resimlerin yapıldığı da bilinmektedir. Bunların dışında figürler başta minyatürler olmak üzere tüm dönemlerde kullanılmıştır. Figürlü kabartmalara özellikle selçuklu yapıtlarında sıkça rastlanır (selçuklu saraylarını süsleyen çiniler ve alçı kabartmaları). Elinde nar, mendil, kadeh tutan, bağdaş kurmuş oturan hükümdar

Giraudon

Giovanni della Robbia'ya mal edilen pişmiş toprak tabernaculum
Floransa Rönesans sanatı, XV. yy.
Louvre müzesi, Paris

Larousse

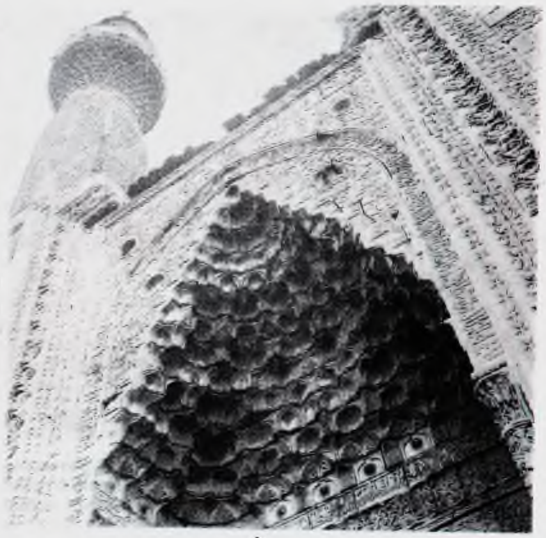

İsmail Zühtü'nün
leylek biçiminde besmelesi
XVIII. yy.
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Azapkapı sebili
(1733)
osmanlı taş işçiliği
İstanbul

Çifteminareli medrese
(1271)
Anadolu selçuklu taş işleme sanatı
Sıvas

motifinin çini, maden, alçı sanatlarında yaygın olarak değerlendirildiği görülür. Kimi hayvan figürleri ise simgesel özellikler kazanmıştır: kartal ve aslan gücün simgesidir. Kartal motifine camilerin dış cephelerinde bile rastlanır (Divriği Ulu camisi), bunlar çoğu kez çift başlıdır. Boğa, ejder, sfenks, kuş figürleri de çokça kullanılan motiflerdir. Geometrik şemalardan çok zengin motifler elde edilmiştir; tek eksen halinde gelişen zencirek, zik zak, aşık yolu, çok kollu yıldızlar, daire, kare, üçgen, çokgenlerin kesişmesiyle elde edilen bu motifler taştan, mermere, ahşaba, halıya ve tezhibe değin yaygın olarak değerlendirilmiştir. Bitkisel süslemeler başlangıçta çok stilize çiçek ya da ağaç motiflerinden oluşur. Geometrik motiflerin, palmetli-rumili bezemenin yeğlendiği selçuklu yapıtlarında bile bu tür süslemeye rastlanır. Kıvrıkdallar arasında stilize çiçeklerden meydana gelen bezemeler osmanlı süslemesinde yaygındır. Uzakdoğu'dan ve Orta Asya'dan etkiler taşıyan ve genel olarak hatayi* denilen süsleme biçiminde çiçekler tanınmayacak ölçüde üsluplaştırılmışır. Hatayiler özellikle XVI. yy. çinilerinde yaygındır. XVI. yy. ortalarından sonra daha doğalcı ve çeşitli çiçek motiflerinin kullanıldığı görülür. XVIII. yy. sonlarında bu kez Batı'nın barok ve rokoko etkileriyle daha farklı bir üsluplaşmayla karşılaşılır. İri kıvrımla yapraklar, çiçekli askıçelenkler, güllerle dolu sepetler, kurdele ve fiyonklar tezhipte, işlemelerde, maden sanatlarında yaygın olarak kullanılır. İslam sanatının ve özellikle de Anadolu sanatının sevilen motiflerinden biri de rumi*lerdir. Çeşitli biçimlerde stilize edilerek kullanılan palmet -lotus motifleri kimi zaman bir friz halinde, kimi zaman da rumilerle birlikte görülür. Türk süslemeciliğinin ana öğelerinden birini de hat sanatı oluşturur. Kuran'dan ayetler ve besmele süs öğesi olarak düşünüldüğünde okunabilir olması daha az dikkate alınmıştır. Selçuklular'da çiçekli kûfi, örgülü kûfi yazılar özellikle çinilerde frizler halinde uygulanmıştır. Osmanlı bezemelerindeyse bir satır kûfi, bir satır sülüs yazının kullanıldığı görülür. Ayrıca çok girift istifli aynalı yazılar da süs öğesi olarak değerlendirilmiştir.

—Güz. sant. ve Süslem. sant. Süslemeler uluslara ve çağlara göre değişir ve onların kimliğini yansıtır. Örneğin, papirüs sapları, lotus tomurcukları, uraeus'lar, kanatlı küreler vb. bazı eşyaların mısır kökenli olduklarını ya da bu ülkeyle yakınlıkları bulunduğunu gösterir. Yunanlılar üsluplaştırılmış akanthos yaprağını, yaprak sarmallarını ve âşıkyolu, dalgalar, yumurta ve oklar gibi sürekli süslemeleri kullandılar. İç içe geçmiş insan ve düşsel hayvan figürleri, iskandinav halklarının, İrlandalılar'ın ve roman sanatının süsleme zevkini yansıtır. XIII. yy. gotik üslubu, sütun başlıkları, tepe tomurcukları ve silmelerde doğal bitki motiflerinin kullanılmasıyla dikkati çeker. Rönesans döneminde bu motiflerden yararlanılmakla birlikte, süslemeler çoğu kez belirli kurallara bağlıdır. En çok kullanılan öğe insan ve hayvan figürleriyle iç içe geçmiş arabesk ve kıvrıkdallarla birlikte, roma tarzında akanthos yaprağıdır.

yazı çekmecesi (1732-33)
sedef ve bağa süsleme
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

tunç davul (1344)
artuklu maden sanatı
Türk-islam eserleri müzesi
İstanbul

Birgi ulu camisi
(1312)
Beylikler dönemi, ahşap işçiliği sanatı örneği
minber ayrıntısı, *İzmir*

bir Batı Anadolu halısından ayrıntı XV. yy.

firuzekâri altın kaplamalı demir ayna, XVI. yy. *Topkapı sarayı müzesi, İstanbul*

SÜSLEMECİ a. **1.** Süslemecilikle uğraşan kimse. **—2.** Süsleme örnekleri tasarlayan ve bunları derleyen desinatör, ressam ya da heykelci. **—3.** Süslemecilik dalında uzmanlaşmış heykelci ya da ressam.

SÜSLEMECİLİK a. Bir şeyi motiflerle, desenlerle, renklerle vb. süsleme sanatı.

SÜSLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyle) süslemek,* güzel görünmesini sağlayacak, özellikle bir bayram havası verecek öğeler eklemek: *Balkonu yeşil bitkilerle süslemek. Elbisenin yakasını dantelle süslemek. Cumhuriyet bayramında sınıfı süslemek.* **—2.** *Bir kimseyi süslemek,* bir tören, bir toplantı vb. için ona süslü giysiler giydirmek, makyaj yapmak, takılar, süsleyici öğeler takmak: *Gelini süslemek.* **—3.** *Bir şeyi süslemek,* bir şeyden söz ederken, bir başka şeyi güzelleştirmek, süs işlevi görmek: *Sofrayı bir gül demeti süslüyordu. Elbisenin yakasını bir karanfil süslüyor.* **—4.** *Bir nesneyi süslemek,* onu motiflerle, desenlerle, renklerle bezemek: *Porselen bir tabağı süslemek.*
—Mutf. Bir yiyeceğin üzerini düzenleme ve renk açısından iştah açıcı bir görünüm sağlayacak malzemelerle donatmak.

◆ **süslendirmek** ettirg. f. Süslenmesini sağlamak.

◆ **süslenmek** dönşl. f. Giyinip kuşanarak, makyaj yaparak, taranarak vb. hazırlanmak: *En güzel takılarını takıp süslenmek.*

◆ **süslenmek** edilg. f. *(Bir şeyle) süslenmek,* bezenmiş, donanmış olmak: *Çiçeklerle süslenmiş bir masa. Meydan bayram için bayraklarla, fenerlerle süslenmişti.*

◆ **süsletmek** ettirg. f. *Bir kimseyi, bir şeyi (bir şeyle) süsletmek,* süslenmesini sağlamak: *Tören için okul salonunu süsletmek.*
—ANSİKL. İsl. Kuran'da bu konuda "Onlara de ki: Allah'ın kulları için çıkarmış olduğu ziyneti (süsü), arı (pak) azıkları kim haram kıldı? Bunlar, dünyada yaşarlarken kıyamet gününe açıkyürekle inananlar içindir" (VII, 32); "Ey Ademoğulları, her secde yerine varışta süslerinizi de birlikte alın" (VII, 31) denir. Bu ayetlerden anlaşılacağı gibi, islam dinince süslenmek günah değildir. Ancak, hadislere göre kocası ölen bir kadının dört ay on gün süslenmesi yasaklanmıştır; bu yasağı yerine getirmeyen günah işlemiş sayılır.

SÜSLENDİRMEK → SÜSLEMEK.

SÜSLENME a. Kendini süslemek eylemi.

SÜSLENMEK → SÜSLEMEK.

SÜSLETMEK → SÜSLEMEK.

SÜSLEYİCİ sıf. ve a. Süslemeye yarayan.

SÜSLÜ sıf. **1.** Göze çarpacak biçimde süslenmiş olan; bezeli: *Süslü bir ev.* **—2.** Süslenmeye aşırı ölçüde düşkün olan kimse için kullanılır. **—3.** Sanat, hüner gösterme amacıyla ortaya konan anlatım için kullanılır: *Süslü bir anlatım. Süslü nesir.* **—4.** *Süslü püslü,* aşırı ölçüde süslenmiş şey ya da kimse için kullanılır.
—Bel. *Süslü dil, üslûp,* mecazların, eğretilemelerin ve karşılaştırmaların çok kullanıldığı dil ya da üslup.

Süslü hayatlar *(Splendeurs et misères des courtisanes),* H. de Balzac'ın romanı (1838-1847) [*Scènes de la vie parisienne*]. *Sönmüş hayaller*'in (Illusions perdues) devamı olan yapıt dört bölümden oluşur. Lucien de Rubempré, aralarında eşcinsellik bağı bulunan kürek mahkûmu Jacques Collin, diğer adı Vautrin ile bir anlaşma yapar: gelecekte tadacağı hazlar ve kavuşacağı olanaklar karşılığında, sosyetede onun aleti olmayı kabul eder. Kibar fahişe Esther Gobseck ve Lucien de Rubempré birbirlerini çılgınca severler. Ama, Vautrin'in planında Esther'i banker Nucingen'e satmak, Lucien'i soylu bir kadın olan Clotilde de Grandlieu ile evlendirmek vardır. Esther kendini zehirler, Lucien ve Vautrin tutuklanırlar. Lucien gerçeği itiraf eder ve hapiste kendisini asar. Vautrin yetkilileri kendisiyle anlaşmaya zorlar ve Emniyet müdürü olur.

SÜSLÜBÖCEKGİLLER a. Böcbil. PARLAKBÖCEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

SÜSMEK g. f. *Bir kimseyi süsmek,* boynuzlu bir hayvandan söz ederken, boynuzu ile vurmak, tos vurmak.

■ **SÜSPANSİYON** a. (fr. *suspension;* lat. *suspensio*'dan) Dy. Bir demiryolu taşıtıyla tekerlekleri arasında bağlantı sağlayan ve taşıtın ağırlığını dingillere aktararak yol engebelerinden kaynaklanan sarsıntıları sönümlemeye yarayan organların tümü (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bisikç. ASKI* DÜZENİ'nin eşanlamlısı.
—Cev. hazl. *Yoğun süspansiyon,* YOĞUN ASILTI*'nın eşanlamlısı.
—Fizs. kim. KATI ASILTI*'nın eşanlamlısı.
—Hidrol. ve Yerbil. ASILI* TAŞINMA'nın eşanlamlısı.
—Mak. san. ASKI* DONANIMI'nın eşanlamlısı.
—Oto. ve Dy. *Süspansiyon hareketi,* SALINIM'ın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Demiryolu taşıtlarında en basit süspansiyon, yalnızca yapraklı yayların kullanıldığı dingilli vagonlarda görülen süspansiyondur. Bir yaprak yayın orta köprüsü dingil kutusu yatağına dayanır ve vagon yükü, mafsallı süspansiyon halkaları ya da kelepçeleri aracılığıyla vagon şasisinden yaylara iletilir. Bunlar bir yandan yayın ana yaprak deliğine, diğer yandan süspansiyon ayağının alt kısmına bağlanır. Vagona daha iyi bir yol tutum sağlayan çift halkalı süspansiyon günümüzde daha sık kullanılmaktadır. Ağır vagonlar basit yapılı bojiler üzerine yerleştirilmiştir; böylece dingil sayısı (dolayısıyla taşıt için kabul edilebilir toplam ağırlık) artırılmış ve katarın kurbalara daha kolay girmesi sağlanmıştır.

Günümüzde yolcu vagonlarının tümü iki süspansiyon katlı bojilerle donatılmıştır. Şasi ile boji arasındaki bağlantı yalnız bir ana pimle sağlandığından lase hareketlerinin iletimi süspansiyonun daha rijit bağlantılarla gerçekleştirildiği iki dingilli bir taşıta oranla daha hafifletilmiştir. Eski tip iki dingilli bojilerde -örneğin bir zamanlar çok yaygın olan Pennsylvania bojisindebir *birincil süspansiyon* (birinci süspansiyon katı) bulunur: bu süspansiyon, genellikle, üzerine boji şasisinin dayandığı dört helisel yay grubundan oluşur; yanal salınım hareketi yapan ve biyelciklerle boji şasisine bağlı olan bir plaka *ikincil süspansiyon*'u (ikinci süspansiyon katı) oluşturan maşalı iki yay grubunu taşır; mil yuvası ile yanal kızaklardan oluşan oynar travers bu ikincil süspansiyona dayanır. Yeni tip bojilerde süspansiyonun iki katı çoğu kez amortisörlerle desteklenmiş helisel yaylarla, kimi zaman da burulma çubuklarıyla sağlamlaştırılmıştır. Kimi demiryolu taşıtlarında pnömatik süspansiyonlar da kullanılır. Kimi süspansiyonlardaysa kauçuk öğelerden yararlanılır; ancak bu öğelerin kullanımı, özellikle kasanın bojilere oranla enine geriçekme düzeneğinin gerçekleştirilmesinde bazı yapısal önlemler alınmasını gerektirir. Bu düzenek günümüzde *sandviç bloklar* adı verilen esnek bloklardan oluşur; bu bloklar kalıplanmış kauçuğun aralarında makaslanmayla çalıştığı iki metal armatürden meydana gelir. Düşey destek işlevi gören bu bloklar, demiryolu taşıtlarında ikincil süspansiyonu önemli ölçüde basitleştirmeye olanak vermiştir.

Eski tip lokomotifler dingillerine birçok noktadan oturur; *n* sayıda dingili olan bir lokomotifte süspansiyon yayları bağımsızsa, yoldan *2n* sayıda bağımsız tepkime gelecektir. Bu durumda *2n* noktada bir süspansiyon elde edilir. Yükleri tüm noktalara uygun biçimde dağıtabilmek için tüm devindirici dingiller, kendi aralarında uzunlamasına dengelikler yardımıyla yanlamasına birleştirilir; bundan başka bazen enine dengelikler de yerleştirilir. Böylece üç, dört ya da beş noktada askıya alınmış makineler elde edilir. Çok uzun olan eski tip lokomotiflerde çoğunlukla, devindirici dingillerden başka belli sayıda taşıyıcı dingil de bulunur; bu dingiller gerek bir dingil (bisseller), gerek iki dingil (bojiler) taşıyan bağımsız küçük şasiler üzerine yerleştirilmiştir. Bu yönlendirici öğelerin süspansiyon tasarımında çok kez, lokomotifin kurbalara girişini kolaylaştırmak ve alinyimana dönüşünü sağlamak için bir geriçekme kuvveti öngörülür.

Modern lokomotifler daima her biri iki ya da üç dingilli devindirici bojiler üzerine oturur. Bunlara *tam aderanslı* lokomotifler denir. Şasi-boji bağlantısı devindirici makinenin kararlılığını iyileştirmeye ve patinaja yol açan şahlanmayı önlemeye yarayan uygun düzeneklerle (biyeller ve biyelcikler, yanal dengeleyiciler, yaprak yaylar, yük traversleri, cer çubukları, üzengi süspansiyonlar vb.) sağlanır.

SÜSPANSUVAR a. (fr. *suspensoir;* lat. *suspensum, suspendere,* asmak'tan). Erbezi torbalarını desteklemeye yarayan sargı.

SÜSSMAYR (Franz Xaver), avusturyalı orkestra şefi ve besteci (Schwanenstadt 1766 - Viyana 1803). Salieri'nin öğrencisiydi. Dostu olduğu Mozart'ın *Requiem*'ini tamamladı. Birçok opera buffa'sı, birkaç enstrümantal ve dini parçası vardır.

SÜSSMİLCH (Johann Peter), alman nüfusbilimci (Berlin 1707 - *ay. y.* 1767). Brandenburg'da ve Prusya'nın çeşitli kent ve eyaletlerinin kilise çevrelerindeki doğum, evlilik ve ölüm kayıtları üzerinde çalışarak 1765'te, bütün Prusya'yı kapsamına alan bir ölüm çizelgesi yayımladı, elde ettiği sonuçları yorumladı ve birtakım nedenlere bağladı. *Die göttliche Ordnung* (İlahi düzen) [1741] adlı bir yapıtı vardır.

SÜSSÜZ sıf. **1.** Süslenmemiş, süsü olmayan kimse için kullanılır: *Süssüz bir kadın.* **—2.** Yalın, süsten, gösterişten uzak bir şey için kullanılır: *Süssüz bir anlatım.*

SÜST sıf. (fars. *süst*). *Esk.* **1.** Gevşek, zayıf, sağlam olmayan. **—2.** Yavaş, tembel. **—3.** Yumuşak. **—4.** Boş, anlamsız. **—5.** *Süst-azm,* zayıf iradeli. ‖ *Süst-baht,* şanssız, talihsiz. ‖ *Süst-endam,* zayıf vücutlu. ‖ *Süst-pay,* yavaş yürüyen. ‖ *Süst-peyman,* sözünde durmayan.

SÜSTİ a. (fars. *süst* ve *-i*'den *süsti*). *Esk.* **1.** Gevşeklik, tembellik. **—2.** Yavaşlık, ağırlık. **—3.** Değersizlik.

SÜT, -tü a. **1.** Kadının ve dişi memeli

hayvanların meme bezlerinden salgılanan, fildişi beyazı renginde saydam olmayan, tatlımsı bir sıvı: *Süt, tüm besleyici öğeleri dengeli biçimde içeren bir besindir.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Süte benzer sıvı: *Badem sütü. Hindistancevizi sütü.* **—3.** *Süt ana, süt anne* → SÜTANA, SÜTANNE. ‖ *Süt beyaz* → SÜTBEYAZ. ‖ *Süt baba* → SÜTBABA. ‖ *Süt çalmak,* süt, içen çocuğu hasta etmek. ‖ *Süt çekmek,* bir yönü, bir özelliğiyle akrabalarına benzemek. ‖ *Süt danası,* henüz süt emen ya da sütle beslenen dana. ‖ *Süt dökmüş kedi gibi olmak, süt dökmüş kediye dönmek,* işlediği suçu bilen, bunun korkusu ve çekingenliği içinde bulunan kimsenin durumu için kullanılır: *O konu açılınca, süt dökmüş kedi gibi hemen sinivermişti.* ‖ *Süt gibi,* çok beyaz, çok temiz şeyler için kullanılır. ‖ *Süt kardeş* → SÜTKARDEŞ. ‖ *Süt kesilmek,* bozulup pıhtılaşmak. ‖ *Süt kızı* → SÜTKIZI. ‖ *Süt kuzusu,* korunması gerekecek kadar küçük bebek; yavru; çok nazlı büyütülmüş, güçlük ve sıkıntı çekmemiş kimse. ‖ *Süt mavisi,* çok açık mavi. ‖ *Süt nine* → SÜTNİNE. ‖ *Süt oğlu* → SÜTOĞUL. ‖ *Süt vermek,* emzirmek. ‖ *Sütten ağzı yanmak,* bir olaydan ders almak, deneyim kazanmak. ‖ *(Bebeği) sütten kesmek,* onu artık emzirmemek. ‖ *Sütü bozuk,* kötü bilinen bir aileden gelen kimse için söylenir; mayası bozuk. ‖ *Sütü çekilmek,* meme bezlerinin etkinliği durmak. ‖ *(Bir işi birinin) sütüne havale etmek,* bir işi istenilen biçimde yapıp yapmamasını onun vicdanına bırakmak. ‖ *(Birinin) sütüne kalmak,* onun insanlığına, namusuna kalmak.

—Anat. *Süt bezi,* MEME'nin eşanlamlısı.

—Biyol. *Süt çocuğu,* doğumdan iki yaşına kadar olan çocuk, meme çocuğu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bot. *Bitkisel süt,* LATEKS'in eşanlamlısı.

—Çoc. hekim. *Süt unu,* çeşitli unlarla süttozunun karışımı ya da tanecikleri önceden kızartılmış ya da maltlaştırılmış una tam sütün eklenmesiyle elde edilmiş un.

—Çoc. hekim. ve Zootekn. *Sütten kesme,* küçük çocuğun ya da bir hayvan yavrusunun sütle beslenmesine son verilmesi. (*Memeden kesme* de denir) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Deric. ve Eldivc. *Süt kuzusu* → BAGNAK.

—Eczc. Görünüşü süte benzeyen preparat (müshil etkili magnezya sütü, suda çözünmeyen ilaçlar için sıvağ olarak kullanılan basit emülsiyon ya da badem sütü, haricen kullanılan emülsiyonlar olan deri sütleri vb.).

—Hidr. bağl. Kimi koşullarda beton yüzeyinde meydana gelen ve temelde çimentodan oluşan beyazımsı toz. ‖ *Sulandırılmış çimento.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kad. doğ. *Süt merkezi,* anne sütünün toplama ve dağıtım merkezi.

—Kâğ. san. *Kuşeleme sütü,* sıvı haldeki kuşeleme çözeltisi. ‖ *Tutkal sütü,* kâğıda belirli bir geçirimsizlik kazandırmak için kullanılan ve kolofanın ya da tal yağının suda çözünmesiyle elde edilen emülsiyon.

—Kozmet. Cilt bakımına (güzellik sütü) ya da makyaj silmeye (makyaj silme sütü) yarayan, genellikle parfümlü, az ya da çok kıvamlı kozmetik emülsiyon.

—Mutf. *Süt böreği,* yufkaları sütle ıslatarak yapılan börek. —Arasına süt kesmiği konularak yapılan börek. ‖ *Süt kebabı,* süt kuzusu etinden yapılan kebap. —Eti sütle terbiye ederek ya da pişme sırasında etin üzerine süt gezdirerek yapılan kebap. ‖ *Süt kuzusu,* kuzuya anne sütüyle beslendiği sürece verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

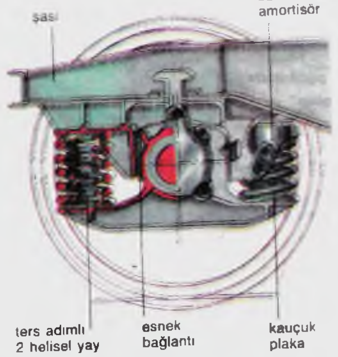
—Org. kim. *Süt asidi,* LAKTİK ASİT'in eşanlamlısı. ‖ *Süt mayaları,* LAKTİK MAYALAR'ın eşanlamlısı.

—Pastac. *Badem sütü,* şekerle ezildikten sonra sıcak sütte eritilip elek bezinden süzülerek jöle halinde sunulan soğuk yiyecek.

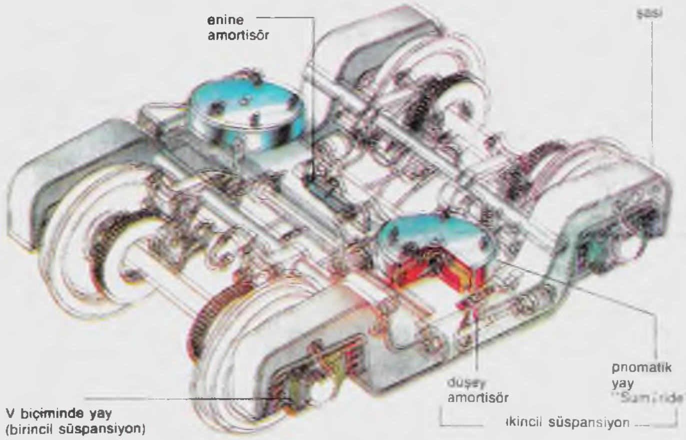
—Patol. *Süt ateşi,* yeni doğum yapmış kadınlarda, süt gelmesiyle ilgili olarak orta ya çıkan hafif ateş.

—Sütç. *Süt fabrikası,* gerek olduğu gibi tüketilmek üzere, gerekse çeşitli süt ürünleri (tereyağı, peynir, süttozu, konsantre süt) yapmak üzere sütün işlendiği fabrika. ‖ *Süt serumu,* peynir yapımı sırasında süzme işlemi sonunda pıhtıdan süzülen açık sarı sıvı. (Süt serumunda sütte çözünmüş elemanlar yer alır: laktoz, mineral tuzlar, çözünür proteinler. Süzülme kendiliğinden olabileceği gibi kesme, karıştırma, presleme, pıhtıyı pişirme yoluyla çabuklaştırılabilir de. Süt serumu hayvan beslenmesinde kullanılmak üzere derişikleştirilir ve kurutulur, bundan aynı zamanda laktoz ve proteinler de çıkarılır.) ‖ *Süt tozu* ya da *kuru süt* → SÜTTOZU. ‖ *Süt ürünleri,* tereyağı, peynir, kaymak, yoğurt vb. gibi sütten elde edilen besinler. ‖ *Anne sütüne benzetilmiş süt,* anne sütüne benzetilmek

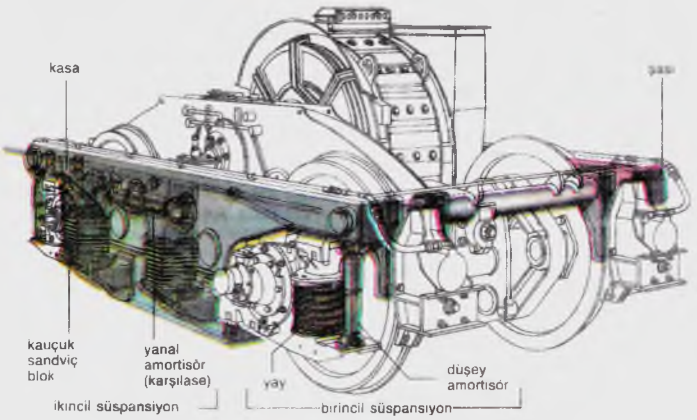
DEMİRYOLU SÜSPANSİYONLARI

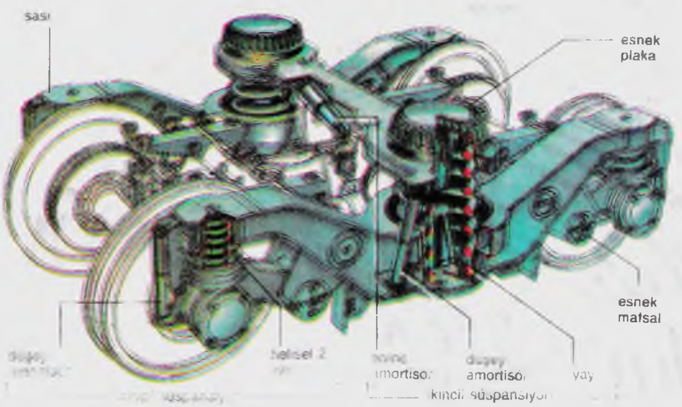
bir vagonun süspansiyonu (boji)

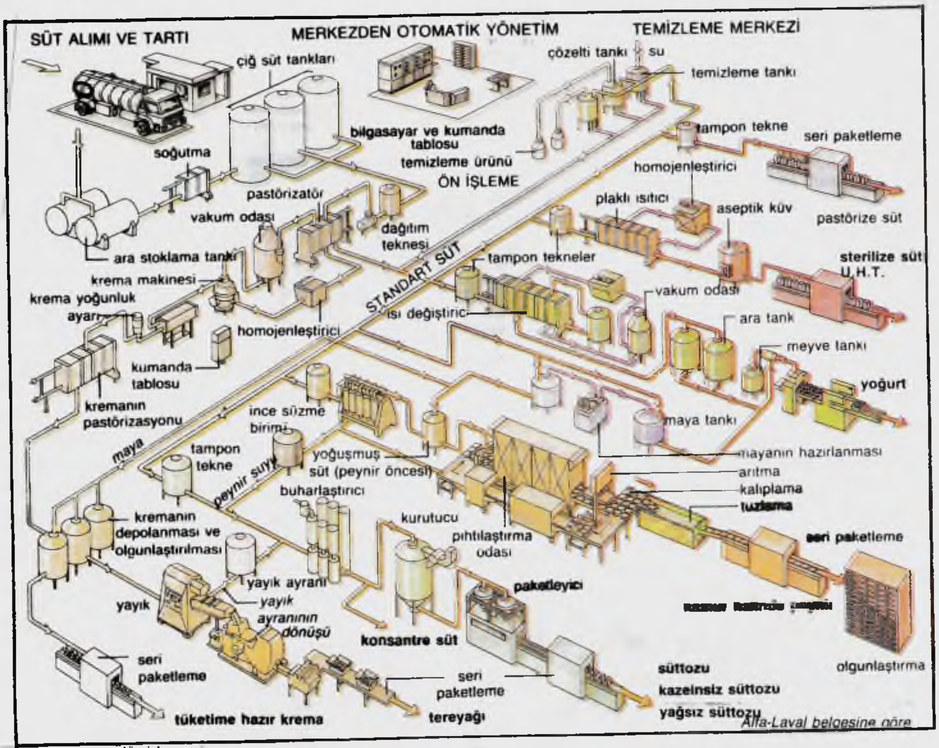
bir banliyö vagonun iki düzeyli süspansiyonu (boji)

BB 15000 tipi bir lokomotifin süspansiyonu (devindirici boji)

"Corail" tipi bir ananat vagonunun süspansiyonu (boji)

sütün işlenmesi (değişik mamuller üreten bir süt işleme fabrikası)

amacıyla laktoz katılması ve kazein miktarının azaltılması ile bileşimi değiştirilmiş inek sütü. || *Enstantane süt,* çözünürleştirme tekniğine göre hazırlanmış süttozu. || *Konsantre süt,* yaklaşık % 65 oranında suyu alınan ve gerektiğinde yeniden su katılabilen yoğun süt. (İşlenecek sütün taze olması gerekir; ön ısıtma ile yüksek sıcaklığa getirilir, sonra boşluklu bir buharlaştırıcıda derişikleştirilir, homojenleştirilir, soğutulur, sıkı kapalı metal kutulara konur ve sıcakta strilize edilir.) || *Mayalanmış sütler,* ısıyla mikroplarından arındırılmış, sonra içine mayalar, özellikle süt mayaları konmuş sütler. (Böylece, ya süzülmemiş bir pıhtı ya da az ya da çok gazlı bir içecek elde edilir.) || *Pelteleşmiş süt,* agar-agar, alginat, pektin gibi maddelerle yoğunlaştırılan, içine aroma katılabilen ve tatlı olarak yenilebilen süt. || *Şekerli konsantre süt* ya da *yoğuşturulmuş süt,* içine önemli miktarda şeker katılmış konsantre süt. (Böylece ortaya şurup kıvamında bir ürün çıkar. Ön ısıtmaya tutulan süte şeker katılır [% 17 ila 18 kadar], tek ya da çok etkili bir vakum aygıtında derişikleştirilir [yaklş. 55 °C'ta], soğutulur, kutulara, fıçılara ya da tüplere konur.)

—Tarım mak. *Süt pompası,* sağım tesisatında vakumlu basınç altındaki borularda bulunan sütü, atmosfer basıncı altındaki kaplara çekip doldurmaya yarayan pompa.

—Ted. *Süt diyeti,* sütün tek ya da başlıca besin olarak kullanıldığı besin rejimi. || *Süt önleyici,* süt salgısını önlemeye ya da ortadan kaldırmaya yarayan maddelere denir. (Bu amaçla özellikle idrar söktürücü maddeler, östrojen türevi hormonlar ve bromokriptin gibi antiprolaktin etkili maddeler kullanılır.)

—Zool. *Güvercin sütü,* yavrular yumurtadan çıktıktan sonra güvercinlerin kursağından salgılanan kaymak kıvamında besleyici salgı. Hayvanlar bu sütü ağızlarına getirerek yavrularını beslerler.

—Zootekn. *Süt danası,* et üretimi için beslenen, genellikle enenmemiş erkek dana. Bunlara doğumdan kesime kadar (15.-18. aya doğru) hızlı bir büyüme sağlamak için yoğun bir besi uygulanır. || *Süt ırkı,* özellikle süt üretimi için yetiştirilen evcil memeli hayvan (sığır, koyun, keçi) ırkı. || *Yapma süt,* genç evcil hayvanları (dana, kuzu, piliç) beslemek üzere yağı alınmış süte bitkisel yağlı maddeler karıştırılarak hazırlanan toz halinde yem. || *Yıllık süt verimi,* hayvanın süt verme dönemi süresince ürettiği süt miktarı.

—ANSİKL. Biyol. Süt çocuğunda hızlı ve önemli bir büyüme görülür. Doğumdaki ağırlığı 3 aylıkken iki katına, 1 yaşında üç katına çıkar. Boyu da 20 ile 25 cm uzar. Bütün dokuları, özellikle sinir ve sindirim borusu dokuları olgunluğa doğru gelişir.

Süt çocuğunun beslenmesi kısa zamanda çeşitlenmek ister. Meme verildikten sonra biberon içinde sebze püreleri verilmeye başlanır. Etin verilmesine 5 aylığa doğru yavaş yavaş başlanır.

—Diyet bilg. Anne sütü, kuru maddesindeki protein (% 15 ile 18), yağ (% 33) ve şeker (% 65-70) oranı bakımından çok dengeli bir besindir. İnek sütündeyse şeker daha az (% 47-52), protein daha çoktur (% 30-34); laktoz eklenip, kazein oranı azaltılarak anne sütüyle eşdeğer hale getirilebilir. A, D ve B_2 vitaminlerini sağlayan süt ve diğer sütlü besinler en önemli kalsiyum kaynağıdır. Ayrıca sütün kullanım değeri de mükemmeldir: % 95 ile 98. Bununla birlikte, inek sütü proteinlerine aşırıduyarlılık ender değildir ve bu aşırıduyarlılık duyarlılaşmış süt çocuklarında anaflaktik şoklara neden olabilir.

—Fizyol. Gebeliğin sonuna doğru ağız sütünün salgılanmasına karşın, kadında ilk süt salgısı doğumdan kırk sekiz saat sonra düzenli yerleşir ve meme başının emilmesi ve prolaktin sayesinde devam eder.

—Hidr. bağl. Bileşiminde % 5 ten daha az çimento bulunan *sulu beton sütleri* neden, kuyu ya da galeri açılan sulu arazilerin çimentolanmasında çok sık yararlanılır. Yoğun beton sütleri kâgir işlerinde çimento şerbeti kıvamında (cıvataların gömülmesi) ya da arazilerde çimentolama işlemlerinde açık çatlakları tıkamada kullanılır.

—Mutf. Süt kuzusunun ağırlığı 4-7 kg arasında değişir. Eti körpe ve lezzetlidir. Süt kuzusunun eti, but, pirzola, fileto, döş, kol ve baş olarak değerlendirilir; bu etten çeşitli kebap ve yemekler yapılır.

—ANSİKL. Çoc. hekim. Sütten kesme daha üçüncü aydan başlar ve daha yoğun bir beslenmenin başlamasıyla birlikte adım adım gerçekleştirilmelidir. Psikanalizcilerin ve özellikle M. Klein'ın çalışmaları, sütten kesmenin, çocuk yaşamında çoğu kez travma etkisi gösteren önemli bir kesinti olduğunu ve çocuğu büyük bir sıkıntıya soktuğunu gösterdi. Bu durum, anne sütünden yoksun kalmanın organizma üzerinde önemli bir biyolojik etkisi olmasından değil, ama annenin, bu önemli andaki davranışının, çocuğu, çok erkenden kendini savunmak zorunda kaldığı bir boğuntuyla yüz yüze getirmesindendir.

—Sütç. İnsan, özellikle inek, koyun, keçi ve manda gibi bazı evcil hayvan türlerinin sütünü kendi yararına kullanmayı başarmıştır (dünyanın başka yerlerinde kısrak, eşek, deve, rengeyiğinden de süt elde edilmektedir).

• *Süt üretimi.* Memede meydana gelen süt sağılarak elde edilir. Geleneksel olarak güğümlerde toplanan süt, günümüzde çoğunlukla çiftlikte, süt fabrikasına götürülmek üzere toplayıcılar tarafından alınıncaya kadar bir soğuk hava tankında saklanır.

• *Sütün bileşimi.* Beyaz, saydamsız, hafifçe tatlı, belli belirsiz özgün kokulu bir sıvı olan sütün özgül kütlesi litrede 1,03 kg'dır. Bileşimi hayvan türlerine göre çok değişkendir; inek sütünün bileşimi bile hayvana (ırk, birey), beslenme tarzına, süt verme evresine vb. göre bayağı değişiklik gösterir.

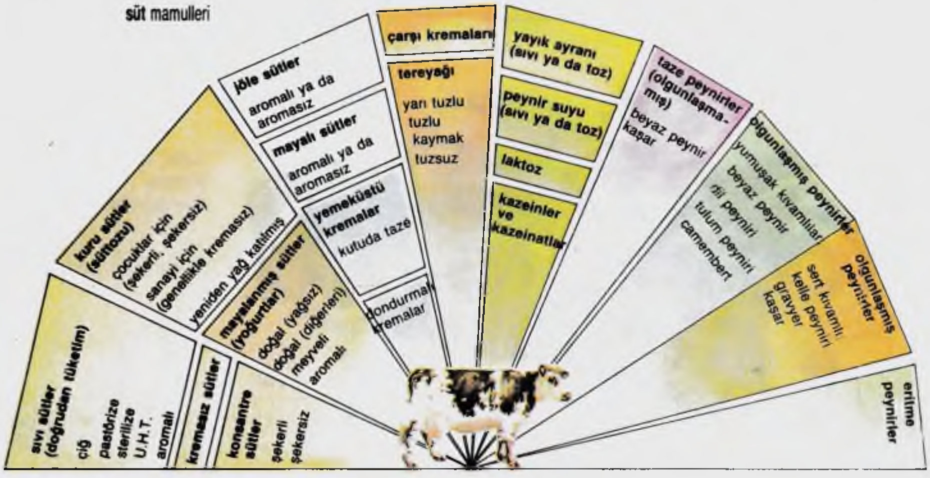
Ortalama olarak 1 kg inek sütü aşağıdaki maddeleri içeren 870 g sudan oluşur:

—çözelti halinde, laktoz (45 g), mineral tuzlar (9 g), azotlu maddeler (6 g);

—asıltı halinde, pıhtılaştırma ile ayrılabilen kazein miselleri (30 g);

—emülsiyon halinde, çöktürerek aktarma ile ayrılabilen yağlı madde topakları (40 g).

süt mamulleri

Ayrıca sütte vitaminler ve enzimler de yer alır.

• *Süt işleme teknikleri.* Klasik olarak çeşitlere ayrılır:

1. sütün bütün öğelerini koruyan ve çeşitli kategorilerde bitmiş ürünler veren teknikler:

—*sıvı sütler* (ya da tüketim sütleri), alelade soğutulmuş (çiğ süt) ya da bozulmasın diye ısıl işlemden geçirilmiş sütlerdir (pastörize süt, sterilize süt, çok yüksek sıcaklıktan geçirilmiş süt);

—*konsantre* ya da *kuru sütler,* suyun kısmen ya da tamamen giderilmesiyle elde edilmiş sütlerdir.

—*mayalanmış sütler* (örnek tipi yoğurttur), asitleştirici bir mayalanmadan geçmiş olup diyetetik erdemleri bilinen canlı bir mikrop florası içeren sütlerdir.

—*jelleştirilmiş sütler,* krema gibi koyulaştırılmış sütlerdir;

—*peynir mayalı sütler,* peynir mayası katılarak pıhtılaştırılmış sütlerdir.

Bu sütler şekerli ve aromalı olabilir;

2. kazeinin ayrılmasına dayanan teknikler: asitlendirici mayalanmayla ya da peynir mayası katılarak pıhtılaştırılan kazein, yağlı madde topacıklarını içeren pıhtıyı oluşturur. Arta kalan sıvının (süt serumu) süzülmesinden sonra pıhtı biçimlendirilir ve olgunlaştırılır. Bu tekniklerin sonunda, çeşitlilikleri pıhtılaştırma, süzme ve olgunlaştırma yöntemlerinden ileri gelen peynirler elde edilir;

3. yağlı maddenin ayrılmasına dayanan teknikler: kaymak çıkarma yağlı maddeyi kaymakta toplar ve diğer taraftan kaymağı alınmış süt elde edilir; kaymağın yayıkta çalkalanması, geride bir sıvı bırakarak (yayık ayranı) tereyağı ile son bulur. Daha ileri derecede bir ayırmanın sonunda sıvı tereyağı ("butteroil") elde edilir;

4. türev ürünleri değerlendirme teknikleri: kaymağı alınmış süt, yayık ayranı, süt serumu gibi ürünler eskiden fazla değeri olmayan "yan ürünler" olarak kabul edilirdi; oysa bugün, hayvan yemleri içine katılmak üzere konsantre edilmekte ve kurutulmaktadırlar. Son olarak süt serumlarını işleyen bir sanayi de gelişmektedir.

• Dünya süt üretimi yılda yaklaşık 460 Mt dolayındadır; bu miktarın 2/5'ini eski sovyet cumhuriyetleri ve AET ülkelerinde üretilir (1991'de eski SSCB'de 96 Mt, AET'de 107.5 Mt). ABD'nin üretimi 68 Mt dolayındadır. Bu ülkelerde üretimin % 90'ı inek sütü, % 6'sı manda, % 2'si koyun, yaklaşık % 2'si keçi sütüdür; ama Uzakdoğu'da manda sütü (% 50). Yakındoğu ve Afrika'da koyun ve keçi sütü üretimi de önemlidir (% 33 ve % 16).

Kişi başına düşen süt miktarı bakımından sanayileşmiş ülkelerle gelişme yolundaki ülkeler arasında büyük fark vardır. AET ülkelerinde yıllık süt üretimi 100 milyon tonun üstündedir (kişi başına ortalama 400 kg). Süt ve süt ürünleri üretimi, tüketimi hayli aştığı için AET ülkeleri son yıllarda süt üretimine kısıtlama getirmek zorunda kalmıştır.

• *Türkiye'de,* süt ve süt ürünleri üretiminde ilk sanayi tesisinin Kars ve Ardahan'ın rus işgali (1878) altında bulunduğu dönemde kurulan bir süttozu fabrikası olduğu bilinmektedir. Cumhuriyet döneminde kurulan ilk tesisler ise Atatürk* orman çiftliği süthanesi (1930), T. Şeker fabrikaları aş çiftlik süthanesi (Eskişehir, 1933), Ziraat fakültesi süthanesi (Ankara, 1933), Şahan süttozu fabrikası (Kars, 1934), Sayaş süttozu fabrikası (Bursa, 1935) oldu. Ancak, bu üretim dalındaki asıl sınai gelişme 1950'den sonra başladı; 1952'de, İstanbul'da (Beşiktaş) özel bir kuruluş ilk şişeli süt fabrikasını kurarken, aynı yıl kentin çeşitli semtlerinde Tikveşli, Atatürk orman çiftliği ve T. Şeker fabrikaları aş de süt ürünlerini değerlendirmek üzere birer fabrika açtılar. Bunları, 1955'te Ömür yoğurdu, 1957'de Çamlıca yoğurdu ve Haznedar yoğurdu fabrikaları ile Santral süttozu fabrikası; 1958'de Alemdağ tereyağı ve Zaroağa süt mamulleri fabrikaları; 1959 yılında İncesu süt mamülleri fabrikası ve 1960 yılında Wheith süttozu fabrikası gibi sanayi tesislerinin kuruluşu izledi. 1950-1960 yılları arasında işletmeye açılan Devlet üretme çiftliklerinde de, süt ve süt ürünleri üretiminde örnek sayılabilecek imalathaneler kuruldu. Bu dönemde, özellikle büyük kentlerde açık yoğurt satışları hızla azalarak, ağzı kapalı karton ve plastik ambalajlarda yoğurt satılmaya, peynir üretiminde mandıracılık hızla gelişmeye başladı. Bu imalathaneler sağlık açısından henüz gelişmiş teknikleri kullanmamakla birlikte, ülkedeki üretim hacminin önemli ölçüde artmasında etkili oldu. 1963 yılında, 277 sayılı yasayla kurulan Türkiye Süt* endüstrisi kurumu'nun (SEK), ülkede hayvancılığın ağırlıkta olduğu yörelerde açtığı işletmeler, bu sanayi kolunun yaygınlaşmasında etkin rol oynadı. 1973 yılında İzmir'de, Pınar süt işletmelerinin devreye girmesiyle kutu sütü biçiminde sterilize sütler üretilmeye başlandı. Bunu, aynı üretim biçimini benimseyen Mis süt işletmesinin açılışı izledi.

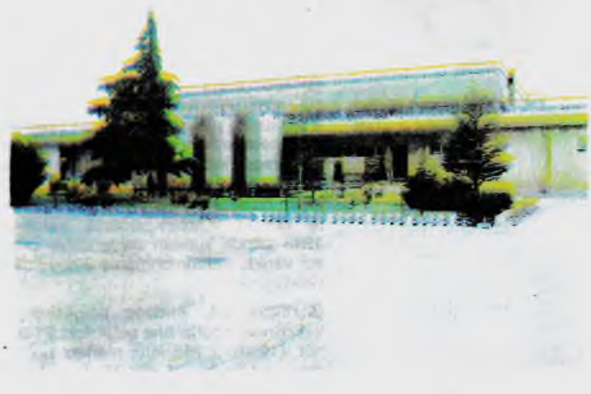
Ayrıca, Türkiye genelinde, geleneksel biçimde üretim yapan 900'e yakın mandıranın faaliyet gösterdiği ve bunların toplam çiğ süt işleme kapasitesinin 3 milyon ton dolayında olduğu tahmin edilmektedir. Bunun yanında, başta kırsal kesimler olmak üzere, evlerde de süt ürünleri üretilmekte ve halkın bir bölümü kendi gereksinimlerini kendi üretimleriyle karşılamaktadır.

1991 yılında toplam süt üretimi 10,24 milyon ton olarak gerçekleşen Türkiye'de, 220 000 ton işlenmiş içme sütü, 562 000 ton yoğurt, 150 000 ton beyaz peynir, 35 000 ton kaşar peyniri ve 198 000 ton tereyağ üretilmiştir. Gene aynı yıla ait verilere göre, süt ve süt ürünleri sanayisinde 8.5 milyar TL değerinde dışsatım, 33,9 milyar TL değerinde dışalım gerçekleştirilmiştir.

—Zootekn. Süt üretimi, süt veren hayvanların besin gereksinimlerinde büyük bir artışı gerektirir. Böylece, günde 30 kg süt veren bir inek için proteik, enerjetik ve mineral gereksinimlerden her biri 4,7, 3,7 ve 3,2 katına yükselir. Süt veren hayvanların beslenmesinin yakından izlenmesi zorunludur. Süt üretimi, doğumdan hemen sonra ağız sütünün salgılanması ile başlar. Süt veren inekte, üretim birinci ayın sonunda en yüksek dereceye erişir ve ondan sonra ayda yaklaşık olarak % 10 azalır ve onuncu ayın sonunda kesilir. Sütün bileşimi, süt verme süresi içinde değişir. Başlangıçta süt çok zengindir (litrede 250 g kuru madde); bunu izleyen haftalar içinde fakirleşir, daha sonra süt vermenin son aylarında tekrar zenginleşir. Pek çok neden (besinler, genetik vb.) sütün üretimini ve bileşimini etkiler.

• *Sütten kesme.* Vahşi türlerde sütten kesme, anne sütünün düzenli bir şekilde azalmasıyla yavaş yavaş gerçekleşir. Sürekli doğal sütle beslenmenin bir kural olduğu bazı evcil türlerde de, sütten kesme aynı biçimde gerçekleşir (örn. eti için beslenen cins danalar). Ama daha sık olarak bakıcının kendisi hayvanlarını sütten keser. Bu çok erken yapılmamalıdır. Çünkü, çok genç hayvanlara, ekonomik açıdan, süt kadar besleyici, sindirimi kolay ve süt kadar iyi tüketilen bir besin sağlamak olanaksız değilse bile çok güçtür. Beslenme kökenli düzensizliklerden kaçınmak için sütten kesme yavaş yavaş yapılmalıdır. Bu uyum ister dişi domuzda olduğu gibi doğal, isterse sağmal ineklerde olduğu gibi yapay olsun, süt verme sırasında yapılmalıdır. Bunun için de, giderek daha fazla miktarda sindirilebilir ve iştah açıcı besin verilmelidir. Geviş getirenler için tahıl küspe karışımı ve iyi cinsten kuru ot önemlidir. Suyun sürekli olarak bulundurulması da gerekir. Domuz yavrularının kesin sütten kesilmesi 3. ya da 4. haftalarda, kuzularınki 40. ve 90. günler arasında, besi sığırlarınınki 2. (sağmal türler) ve 6. ay (emziren türler) arasında, taylarınki 6. aya doğru gerçekleştirilmelidir.

Süt endüstrisi kurumu *(Türkiye)* [SEK], modern süt ve süt ürünleri sanayisinin oluşma ve gelişmesini sağlamak amacıyla kurulan tüzel kişiliğe sahip, çalışmalarında özerk ve sorumluluğu sermayesiyle sınırlı bir iktisadi devlet teşekkülü. Süt endüstirisi kurumu 1992 yılında özelleştirme kapsamına alınmıştır. 1963 yılında, sermayesinin tamamı devlet tarafından karşılanarak kuruldu. Kurumun başlıca görevleri, süt üreticilerinin ürettikleri sütü işlemek ve değerlendirmek için tesisler kurmak; özel kesim kuruluşlarını özendirmek amacıyla ona önderlik etmek; üreticinin desteklenmesi, ürün kalitesinin ve verimin yükseltilmesi için gerektiğinde avans vermek; üreticilerin kooperatifleşmesini özendirmek; laboratuvarlar kurmak; eğitim ve araştırma etkinliklerinde bulunmak; sağlığa uygun ve kaliteli olarak üretilen ürünleri satmak için ülke içinde ve dışında pazarlar sağlamak; dışsatım yapmak ve özel yasaların ve ilgili bakanlığın verdiği görevleri yerine getirmektir. Kurulun merkez kuruluşu Yönetim kurulu ve Genel müdürlük'ten oluşur. Ana hizmet birimleri İmalat daire başkanlığı, Tedarik ve pazarlama dairesi başkanlığı, İnşaat ve tesisler dairesi başkanlığı ve Süt alım dairesi başkanlığıdır. Kuruma bağlı işletmelerin kurulu kapasiteleri ve ülke içindeki dağılımları şöyledir: 27 000 ton/yıl kapasiteli

Süt endüstrisi kurumu İstanbul fabrikası

İstanbul, İzmir süt mamulleri işletmeleri; 15 000 ton/yıl kapasiteli Lalahan (Ankara), Balıkesir süt mamulleri işletmeleri; 12 600 ton/yıl kapasiteli Adana süt mamülleri işletmesi; 12 000 ton/yıl kapasiteli Bolu süt mamülleri işletmesi; 7 500 ton/yıl kapasiteli Yatağan (Muğla), Eskişehir, Afyon, Çan (Çanakkale), Amasya, Sinop, Ilıca (Erzurum), Aksaray, Yüksekova (Hakkâri), Adilcevaz (Bitlis), Adıyaman, Devrek (Zonguldak), süt mamülleri işletmeleri; 6 000 ton/yıl kapasiteli Burdur, Havsa (Edirne), Kastamonu, Diyarbakır, Muş, Van, Çankırı, Tunceli süt mamülleri işletmeleri. Çiğ süt işleme kapasitesi yılda toplam 308 100 ton olan kurumun, kapasite kullanım oranı % 50 dolayındadır. Süt endüstrisi kurumu'nun, Turhal süt ve yem sanayii aş, Konya ve civarı süt sanayii aş, Kars süt ürünleri ve gıda sanayii aş, Doğanşehir süt aş (Malatya) ve bir Pankobirlik kuruluşu Polsan'da (Polatlı, Ankara) katılımları vardır.

SÜTANA, SÜTANNE a. Bir çocuğun, annesi dışında sütünü emmiş olduğu kadın.

—Zootekn. Kendisininkinden başka bir ya da birkaç yavruyu emzirerek besleyen dişi hayvan.

SÜTANALIK, SÜTANNELİK a. Kendi çocuğu olmayan bir çocuğu emzirme.

sütlabi *(Mergus albellus)* **dişisi (üstte) ve erkeği**

SÜTAYNASI a. Zootekn. İnekte butların arasında, memenin arkasında butlardan inen kıllarla, apışarasından çıkan kılların ters yönde karşılaşmasıyla oluşan şekil.

SÜTBABA a. Sütannenin kocası.

SÜTBAŞI a. Kaynatılmış sütün yüzünde biriken kaymak tabakası.

SÜTBEYAZ sıf. Beyazı vurgulamak için kullanılır; bembeyaz.
—Camc. Kalay oksit ile donuklaştırılmış, porselen taklidi cam için kullanılır.

SÜTBORUSU a. **1.** Makineli sağım yerlerinde ve modern ahırlarda bulunan ve sütün sağım yerinden kabul yerine iletilmesini sağlayan iletim düzeni. (Sütboruları, paslanmaz çelik ya da Pyrex'ten yapılmış, 40 ila 50 mm çapında borulardır.) **—2.** Yoğun süt üretimi yapılan ülkelerde meralardan ovadaki mandıralara süt iletmek için dağlık bölgelerde kullanılan boruhattı.

SÜTÇÜ a. **1.** Süt satan kimse. **—2.** Sütlü tatlıların satıldığı dükkân; muhallebici. **—3.** *Sütçü beygiri gibi (ayakta uyumak),* tembel, uyuşuk ve miskin (olmak).

SÜTÇÜ İMAM ya da **HACI İMAM,** türk kurtuluş savaşı direnişçilerinden (Kahramanmaraş 1884 - *ay. y.* ?). Uzunoluk mahallesi camisinin müezziniydi. Mondros mütarekesi'nden sonra kentin fransız askerlerince işgal edilmesi üzerine, ayrılıkçı Ermeniler türk halkına karşı saldırılarını artırdılar, bu yüzden kentin çeşitli mahallelerinde bazı olaylar patlak verdi. Fransız askerlerine mihmandarlık yapan birkaç ermeni gencinin Uzunoluk mahallesindeki hamamdan çıkan kadınlara sarkıntılıkta bulunmaları ve kendilerine engel olmak isteyenleri ateş edip yaralamaları üzerine, Sütçü İmam da onlardan birini öldürdü, ortalığın karışmasından yararlanarak kaçıp dağa çıktı (31 ekim 1919). Sütçü İmam'ı yakalayamayan Fransızlar, bazı akrabalarını öldürdüler, ancak direnişin gelişmesi ve kendilerine büyük kayıplar verdirmesi karşısında, birkaç ay sonra kenti boşaltmak zorunda kaldılar. Sütçü İmam da işgalin sona ermesi üzerine kente döndü. Kahramanmaraş kentinde 1993 yılında kurulan üniversiteye onun adı verildi: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

SÜTÇÜLER, Akdeniz bölgesinin iç kesiminde Isparta iline bağlı ilçe; 21 957 nüf. (1990); 1 288 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 28 köy. Merkezi, Isparta'nın yaklaşık 100 km G.-D.'sunda *Sütçüler,* 4 062 nüf. (1990). Hayvancılık. Tahıl üretimi.

SÜTÇÜLÜK a. **1.** Sütçünün işi. **—2.** Süt ürünlerini elde etme işi.

Sütçülük federasyonu *(Uluslararası),* 30'dan fazla ülkeyi kapsayan ve merkezi Brüksel'de bulunan kuruluş. Sütçülük alanında bilgilerin artması ve yayılması, ayrıca standartlaşma için çalışır.

SÜTDİŞİ a. Çocuğun ya da memeli hayvan yavrusunun, yerini kalıcı dişlere bırakacak olan ilk dişleri.
—Karş. anat. *Sütdişi çıkarma,* memelilerde yavruların sütten kesilme zamanı, hatta bazen biraz daha önce ilk diş çıkarması. ‖ *Sütdişleri,* bu dönemde ilk çıkan ve sonra dökülerek yerlerini kalıcı dişlere bırakan dişler. (Doğrudan kalıcı dişleri çıkan balinagillerde, böcekçillerde ve yarasalarda süt dişi çıkmaz.)

SÜTHANE a. (*süt* ve fars. *ḫane*'den *sütḫane*). Süt ve süt ürünleri satılan, süt ürünleri üretilen yer.

SÜTİNİ mağarası, İzmir'in Selçuk ilçesi merkez bucağına bağlı Şirince köyü yakınında mağara; 1982'de Ege Üniversitesi'nce Doç. Dr. Erol Atalay yönetiminde gerçekleştirilen araştırmalarda, mağaranın içinde Bizans döneminden freskler ve yazıtlar bulundu.

SÜTKARDEŞ a. Öz kardeşin dışında aynı kadından süt emmiş çocukların birbirlerine göre aldıkları ad.

SÜTKIRI sıf. Beyaz renkli at donu; bu renk donu olan at için kullanılır.

SÜTKIZI a. Bir sütannenin emzirdiği kız çocuğu. (Bu çocuk kocasının da sütkızı olur.)

SÜTLABİ a. Avrasya'nın Arktika çevresi yörelerinde yaşayan, beyaz tüylü, gri testere gagalı, küçük bedenli ördek. (Bil. a. *Mergus albellus;* ördekgiller familyası; boyu 42 cm).
—ANSİKL. Tek tek ya da küçük sürüler halinde yaşayan sütlabi, Kuzey-batı ve Batı Anadolu kıyılarında kışlar. Küçük balıklar, su böcekleri ve omurgasızlarla beslenir.

SÜTLAÇ a. **1.** Mutf. Süt, pirinç ve şekerle yapılan bir tür tatlı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Fırında sütlaç,* pişirildikten sonra fırına konup üzeri kızartılan sütlaç.
—ANSİKL. Mutf. Sütlaç yapmak için ilkin pirinçler çok az tuz katılmış suda haşlanır. Lapa kıvamına gelince süt ve şeker ilave edilip helmeleninceye değin pişirilir. Koyu kıvamlı olması için içine biraz nişasta ya da pirinç sübyesi katılabilir. Piştikten sonra çukur kaplara konarak soğutulur. Anadolu'nun bazı yörelerinde şeker yerine tuz konup sıcak yemek olarak da hazırlanır.

SÜTLEĞEN a. Tek çiçek görünüşünde bir arada toplu bulunan küçük çiçekler açan, çiçeklerindeki bürgü yaprakları taçyapraklara benzeyen, yumurtalıkları uzun sapların ucunda sarkık duran ve üç kabuklu bir meyve veren bitki cinsi. (Bil. a. *euphorbia;* sütleğengiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Geniş bir cins olan sütleğen son derece çeşitli 600'den fazla tür içerir: biryıllık ya da çokyıllık, otsu ağacımsı ya da kaktüsümsü bitkiler. Ama hepsinde çoğunlukla zehirli olan beyaz bir süt (lateks) vardır. Türkiye'deki sütleğenlerin hepsi yapraklı ve çoğunlukla otsu bitkilerdir. Bir de kırmızı ya da beyaz renkte ve çok gösterişli bürgü yapraklarından dolayı süs bitkisi olarak "atatürkçiçeği" ya da "ponsetya" adı altında yetiştirilen *Euphorbia pulcherrima* türü yetiştirilir. Kaktüs biçimindeki türler ya kalın, az etli, dikensiz saplı ya da tam tersine Madagaskar' daki *E. splendens* gibi dikenli bitkilerdir, -bunlar da çoğunlukla süs bitkisi olarak yetiştirilir-, yahut *E. meloformis* gibi kalın ve çok etli türlerdir. Reçineli sütleğenden (*E. resinifera)* eskiden tıpta kullanılan zehirli bir zamk elde edilir; *E. ipecacuanha* ve *E. myrtifolia* türlerinin sütü kusturucu niteliktedir.
—Boyac. Sütleğen, doğal boyamacılıkta çok kullanılan ve çeşitli renkler veren bir bitkidir. Dallarından sarı ve kül rengi; yapraklarından kül rengi; çiçeklerinden sarı; saplarından kirli sarı, sarı ve yeşil boya elde edilir.
—Halk hek. Türkiye'de 80 kadar sütleğen türü yetişir (*Euphorbia aleppica,E. amygdaloides, E. chamaesyce, E. peplis, E. apios, E. helioscopia, E. lathyris* vb.). Sütleğenlerin sütü tahriş edici, tohumlarının yağı müshil niteliktedir. Eskiden sütü ve yağı müshil olarak kullanılırdı. Şimdi haricen siğile karşı kullanılmaktadır. Taze süt siğilin üstüne sürülür ve siğilin bir haftada kaybolduğu görülür.

SÜTLEĞEN a. İpekböcç. SÜTLEME'nin eşanlamlısı.

SÜTLEĞENGİLLER a. Çok uzun ve çok dallı borucuklar içinde genellikle tahriş edici ya da zehirli bir süt (lateks) içeren ot, çalı ya da ağaç biçiminde bitkiler familyası. (Yaprakları daima yalın, genellikle basit ve çoğunlukla da kulakçıklıdır. Bazı türlerde çok basit olan çiçekler, ortak bir bürüm içinde toplanmıştır. Meyveler tek kapsül içinde üçüzdür. Sütleğengiller [300 cins] bütün dünyada yaygın, çok geniş bir familya [10 000 tür] oluşturur. Başlıca türleri: kauçuk, keneotu, manyok, çeşitli sütleğenler vb.) [Bil. a. *euphorbiaceae.*]

SÜTLEĞENLER a. Sütleğengiller, şimşirgiller ve *callitrichaceae* familyalarını kapsayan bitki takımı. (Bil. a. *euphorbiales.*)

SÜTLEME a. İpekböcç. İpekböceğinde virüslerden ileri gelen birtakım hastalıkların ortak adı. (SÜTLEĞEN de denir.)
—ANSİKL. Sütlemenin belirtileri şöyledir: halkalarda şişme, sarı kanlı ırklarda renk koyulaşması, hücrelerde çokyüzlü cisimler (virüs içeren kristaller) oluşması. Bu cisimlerin yayılması yüzünden hastalık çok bulaşıcıdır. Gizli bir biçimde de sürebilir.

SÜTLENDİRMEK → SÜTLENMEK.

SÜTLENME a. Sütlenme olgusu.
—Fizyol. Sütün oluşması, salgılanması ve dışarı boşaltılması eylemlerinin tümü. (Sütlenme dört evrede gerçekleşir: meme oluşması [memenin gelişmesi], süt oluşması, süt salgılanması ve nihayet sütün memeden otomatik olarak belli aralıklarla boşaltılması.)
—Tarım. Tahıl tanelerinin irileşme dönemının tanedeki su miktarının sabitliğiyle belirgin kritik evresi. (Bu evre boyunca, tane besin yedeklerini oluşturacak maddelerin büyük bir kısmını toplar. Su alımında meydana gelecek herhangi bir dengesizlik özsu akışını engeller ve tohum iyi dolmaz: taneler cılız ve kof kalır.)

SÜTLENMEK gçz. f. **1.** Bir hayvandan söz ederken, sütü gelmek, sütü çoğalmak. **—2.** Kimi taneli bitkiler sözkonusuysa, taneleri süt dolmak.

◆ **sütlendirmek** ettirg. f. Sütünün çoğalmasını sağlamak.

SÜTLİMAN sıf. **1.** Durgun, sakin: *Bugün deniz sütliman.* **—2.** Gürültüsüz, olaysız: *Bugün ortalık sütlimandı.* **—3.** *Sütliman olmak,* ortalıkta çekişme, gürültü patırtı kalmamak: *O gelince ortalık sütliman oldu.*

SÜTLÜ sıf. **1.** İçine süt katılan ya da sütle yapılmış: *Sütlü çay. Sütlü tatlılar.* **—2.** Süt veren, sağmal: *Sütlü inek, koyun.* **—3.** Taneleri olgunlaşmamış, yumuşak taneli bitki (buğday, mısır vb.) için kullanılır: *Sütlü mısır.* **—4.** *Sütlü ot* → SÜTLÜOT.

◆ be. Süt katarak, süt katıldığı zaman: *Neskafeyi sütlü içmek.*
—Balıkbil. Cinsel yönden olgunlaşmış, sütünü dışarı atabilecek erkek balık için kullanılır.
—Bot. İncir, sütleğen, ipekotugiller gibi süte benzer bol miktarda bir özsu içeren bitkilere denir.
—Ekmekç. *Sütlü ekmek,* genellikle içinde süt bulunan küçük, lüks ekmek türü.
—Kabukl. Örtenek boşluğunda, olgunlaşmakta olan larvalar kapsayan istiridye için kullanılır. (Sayıları bir milyonu aşabilen larvalar, ilk günlerde süte benzeyen beyazımsı bir bütün oluşturur; sonra renkleri grileşir, altı hafta sonra dışarı atıldıkları sıradaysa siyahımsı bir renk alır.)
—Tarım. *Sütlü evre,* buğdaygillerde, özellikle tohumların olgunlaşma evresi. (Yedek besin iletip depolamanın sona erdiğini gösterir.)

SÜTLÜCE a. Yörs. Düğünçiçeği.

SÜTLÜCE, rumca **Psillatos,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

SÜTLÜCE, Tunceli'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 2 831 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Tüllük,* 238 nüf. (1990)

SÜTLÜOT a. Deniz kıyılarında yetişen, yaprakları salata gibi yenebilen otsu bitki. (Bil. a. *Glaux maritima;* çuhaçiçeğigiller familyası.)

SÜTNİNE a. Bir bebeği emzirmesi için parayla tutulmuş kadın.

SÜTOĞUL, -ğlu a. Bir sütannenin em-

zirdiği erkek çocuk. (Bu çocuk, kocasının da sütoğlu olur.)

SÜTOTU a. Rengârenk zigomorf çiçekli, biryıllık ya da çokyıllık odunsu ya da otsu bitki. (Bil. a. *polygala;* 260 tür [on, on beş kadarı Türkiye'de yetişir]; *polygalaceae* familyası.)
—ANSİKL. Sütotlarının yaprakları almaşık, basit, bütün ve sapsızdır. Çiçekleri mavi, pembe, beyaz ya da sarı renkli ve genellikle küçüktür. Her çiçekte birbirine eşit olmayan 5 çanakyaprak ve 3 taçyaprak bulunur; taçyaprakların alt taraftaki en büyüğü karina biçiminde eğri, parçalı ya da saçaklıdır. Meyveler iki gözlü kapsül biçimindedir. Üç sütotunun (acı sütotu, boyacı sütotu, Virginia sütotu) kökleri, içerdikleri heterozitlerden dolayı balgam söktürücü, kuvvetlendirici ve diüretik olarak toz, tentür, özüt ve şurup halinde kullanılır.

SÜTOTUGİLLER a. Sütotu *(polygala)* ile benzeri türleri kapsayan bitki familyası *(polygalaceae)*.

SÜTRE a. (ar. *sütre*). *Esk.* **1.** Örtü, perde. **—2.** *Sütre-i beyza,* beyaz örtü. || *Sütre-i hadra,* yeşil örtü ya da perde.
—Ask. Hedefe düz atışların yapıldığı bir atış alanında siper görevi yapan toprak yığını.
—İsl. Açık bir yerde namaz kılınan yerin önünde oluşturulan set. (Mescit, cami, ev gibi kapalı mekânlar dışında kılınan namazlarda, namaz kılınırken cemaatin önünden insan ya da hayvan geçerek namazın bozulmasını önlemek amacıyla bu yola başvurulurdu. Bu iş için 50 cm yüksekliğinde bir taş, sopa vb. bir şey, eskiden savaş sırasında da kılıç kullanılırdı.)

SÜTSÜLÜK a. Bot. Süte benzeyen bir sıvının niteliği.

SÜTSÜZ sıf. **1.** Süt katılmamış: *Sütsüz kahve.* **—2.** Az süt veren: *Sütsüz inek.* **—3.** Olgunlaşmış, sert taneli: *Sütsüz mısır.*
◆ be. Süt katılmadan: *Kahveyi sütsüz içmek.*
◆ sıf. ve a. Kötü bir aileden geldiği düşünülen kimse için kullanılır; sütü bozuk, soysuz.

SÜTSÜZLÜK a. **1.** Bir kadının ya da dişi bir memelinin sütünün az olması ya da hiç olmaması durumu. **—2.** Sütü bozukluk, soysuzluk; soysuz bir kimseye yakışır davranış.

SÜTTOZU a. Hemen hemen suyunun tümü yok edilmiş süt. (Önceden yaklaşık % 50 kuru maddeye kadar derişikleştirilen süt, büyük boyutlu bir kurutma kulesi içinde sıcak hava akımı içinde ince bir şekilde dağıtılır; sıvı damlacıkları hemen ansızın kururlar ve böylece kulenin dibinden toplanan bir toz elde edilir; toz, gideceği yere göre sıkı çuval ya da karton ya da metal kutular içine doldurulur. Hâlâ kullanılan bir diğer kurutma yönteminde buharla ısıtılan metal bir merdane üzerinde ince bir sıvı katmanı oluşturulur: bu film katmanı çok süratle kurur ve öğütülmeden önce kazıyıcı bir bıçakla merdaneden sıyrılır. [Hatmaker yöntemi].) [KURU SÜT de denir.]

SÜTUDE sıf. (fars. *sütūden*'den *sütūde*). *Esk.* **1.** Övülmüş. **—2.** Övülmeye değer. **—3.** *Sütude-sıfat, sütude-şiyem,* iyi karakterli.

SÜTUDEGİ a. (fars. *sütūde* ve *-i*'den *sütūdegī*). *Esk.* Övülmüşlük, övülmeye değer olma durumu.

SÜTUH sıf. (fars. *sütūh*). *Esk.* **1.** Yorgun. **—2.** Sıkıntılı, kederli. **—3.** Beceriksiz, şaşkın.

■ **SÜTUN** a. (fars. *sütūn;* yun. *stylos*'dan). **1.** Üzerinde genellikle bir başlık bulunan ve çoğunlukla bir tabana oturan, çembersel ya da çembere yakın kesitli bir gövdede oluşan ve bu öğeleriyle estetik açıdan gelişmiş bir bütün oluşturan düşey taşıyıcı. (Bk. *ansikl.* böl. Mim.) **—2.** Silindir biçimindeki destek. **—3.** Silindire benzer bir biçimde yükselen şey: *Bir duman sütunu. Bir alev sütunu.* **—4.** Düşey olarak alt alta sıralanmış şeyler dizisi: *Sözcükleri iki sütun halinde sıralayın.* **—5.** Bir sayfanın düşey bölümlerinden her biri; kolon: *Bu sütuna hiçbir şey yazılmayacak.* **—6.** Bir sayfanın düşey bölümlerinden birini oluşturan satırların tümü: *Bu yazı ancak iki sütun tutar.*
—Anat. *Betin sütunları,* böbrekte kabuk kısmını oluşturan maddenin piramitler arasına giren uzantıları. || *Kalbin etli sütunları,* kalp karıncıklarında bulunan kas lifi demetleri.
—Bot. *Boyuncuk sütunu,* çok meyve yapraklı bitkilerde birbirine kaynamış boyuncukların oluşturduğu sütun. (Orkidelerde boyuncuk sütunu [*ginostema*] boyuncuklu erkekorgan takımının [androseum] birleşmesinden meydana gelir.)
—Ceb. İki girişli bir tabloda (determinant, matris vb.), aynı bir düşey üzerinde bulunan elemanlar.
—Esk. Rom. Üzerinde genellikle bir yazıt bulunan küçük mezar ya da adak taşı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Horus sütunu* ya da *steli,* ön yüzü Horus-Harpokrates'i elinde yılan ve akreplerle iki timsahın üstünde ayakta dururken betimleyen bir yüksekkabartmayla süslü, akrep ve yılan sokmalarına karşı büyülü yazıtlarla kaplı mısır stel türü. (Horus sütunları oluklu bir taban üzerine yerleştirilirdi. Sütunun üzerine dökülen su, büyüsel bir güç kazanır ve alttaki olukta birikirdi. Toplanan su, akrep ya da yılanlar tarafından sokulmuş kişilere verilirdi. Geç İmparatorluk döneminde çok sık rastlanan Horus sütunları, XVIII. hanedan döneminden itibaren görülmeye başlanır. XXVI. hanedan döneminden başlayarak, "iyileştirici heykel" adı verilen bir erkek heykelinin üzerine de çeşitli büyü metinleri kazındı.) || *Rostral sütun,* bir deniz zaferinin anısına dikilen ve gövdesinde düşmandan alınan gemi pruvaları ya da bunların taşa işlenmiş tasvirleri bulunan sütun.
—Mad. oc. *Mineral sütunu,* bir damar içinde kıvrımlı bir sütun halinde uzanan cevher birikimi. (Damar bir düzlem halinde bulunuyorsa, sütun damar düzeyi çizgileriyle birlikte *göreli eğim açısı* denilen bir açı oluşturur. Damar işletilebilir biçimde yalnızca sütunlar içinde mineralleşir; bu sütunların dışında yalnızca kısır gang içerir.)
—Masonl. Bir mason locasında bulunan, "akıl", "kuvvet" ve "güzellik"i temsil eden sütun biçimindeki sembollere verilen ad.
—Mim. *Astronomik sütun,* tablası bir platform gibi yerleştirilen ve üzerine çıkılarak gökbilim gözlemleri yapılabilen anıtsal sütun. || *Burma sütun,* gövdesi bir vida gibi sarmal yivli olan sütun. || *Çıplak sütun,* gövdesi düz ve bezemesiz olan sütun. || *Demet sütun* ya da *deste sütun,* ikiden çok sütunun aynı taban üzerinde birleştirilmesiyle oluşan sütun. || *Dolgulu sütun,* dolgulu taş bir çekirdek çevresinde örülmüş öğelerden oluşan sütun. || *Gömme sütun,* bir bölümü duvar içine gömülmüş sütun. || *Halkalı sütun,* gövdesinde, belli aralıklarla taşkın silmelerden çemberler bulunan sütun. || *İkiz sütunlar,* birbirlerine çok yakın olarak ve ikişer ikişer yerleştirilmiş sütunlar. || *Kabartılı sütun,* kasnakları kabartılı olarak işlenmiş sütun. || *Karınlı sütun,* gövdesi orta bölümüne doğru şişkinleşen sütun. || *Kasnaklı sütun,* gövdesi, silindir biçiminde, tekparçalı, en az dört taşın üst üste getirilmesiyle oluşan sütun. || *Merdivenli sütun,* büyük anıtsal sütunların çoğunda olduğu gibi, gövdesi içinde sarmal bir merdiven bulunan sütun. || *Örme sütun,* gövdesi, taşlarla ya da tuğlalarla örülerek oluşturulmuş sütun. || *Parçalı sütun,* gövdesi, üst üste yerleştirilmiş iki ya da üç bloktan oluşan sütun. || *Rostral sütun,* Romalılar'ın bir deniz zaferinin anısına yaptıkları sütunları taklit eden ve gövdesinde gem pruvaları bulunan sütun. || *Rüstik sütun,* gövdesinde rüstik kabartılar bulunan sütun. || *Şişkin sütun,* profili, aşağıdan yukarıya doğru eksene yaklaşan, çoğu kez içbükey bir eğri olan sütun. || *Tekparça* ya da *yekpare sütun,* gövdesi tek bir bloktan oluşan sütun. || *Yapışık sütun,* tabanı ve başlığı, önünde yükseldiği duvara gömülen sütun. || *Yivli sütun,* gövdesine uzunlamasına yivler açılmış sütun.
—Sırk. *İnsan sütunu,* akrobatların birbirlerinin omuzlarına çıkmalarıyla gerçekleştirdikleri denge hareketi. || *Kırık sütun,* birbirlerinin omuzlarına çıkan üç akrobatın, eğik bir sütun oluşturduktan sonra, düşme anında çeşitli sıçrayışlarla sütunu kırdıkları denge hareketi.
—Süslem. sant. Silindir biçiminde destek ya da süsleme: *Bir yatağın sütunları.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tar. Bir kişinin, bir olayın vb. anısına dikilen silindir biçiminde anıt: *Zafer sütunu, Constantinus sütunu.* (Bk. *ansikl.* böl. Tar.)
—Yerbil. *Bazalt sütunları,* bazaltların soğumasıyla oluşan engebe biçimleri. (BAZALT PRİZMALARI da denir.)
◆ sıf. Sütun biçiminde olana denir.
—Bot. *Sütun ağaç,* dar ve uzun bir piramit biçiminde yükselen dik ve sıkı dallı ağaçlara denir (örneğin sütun servi).
—Ceb. *Sütun matris,* (*n.* 1) tipinden matris.
—ANSİKL. Esk. Rom. Bir sınırı, iki tarlayı ayıran çizgiyi, bir mezarı belirlemek için Romalılar, küçük sütunlardan *(cippus)* ya da dikdörtgen prizma biçiminde taşlardan yararlanırlardı. Düz ya da kabartmalarla süslü olabilen bu taşların üzerinde her zaman bir yazıt bulunurdu: yol işaretleri, mezar kitabesi vb. Mezarlara dikilen sütunların üzerinde sıkça rastlanan, rakamların izlediği *in fronte, in agrum* sözcükleri, taşın önünde ve arkasında uzanan toprağın ne kadarının mezara ait olduğunu gösterir. S, T, T, L harflerinin anlamı da *Sit tibi terra levis*'tir (üzerindeki toprak hafif olsun). *Noc monumentum heredes non sequitur* ise, mirasçıların mezarı kullanma ve satma hakkına sahip olmadığını belirtir.
—Mim. Bir kulübenin orta direği, bir döşemenin, bir galerinin taşıyıcı öğesi olan ayrık dikmenin büyüsel bir güç taşıdığı tarih boyunca kabul edilmiştir. Tıpkı ocak gibi bir ayın eşyası sayılan dikme, gerçekten de ataların gücünü temsil ediyordu. Daha kalıcı gereçlerle yapılan, böylece insan barınaklarından ayrılan tanrısal konutlarda sütun, hangi biçimde gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, gücünü korudu.
Kesiti (yuvarlak ya da pahlı; örülerek oluşturulan kare ya da karmaşık kesitli olanlarına *ayak* denir), yapısı (tekparça, kasnaklı, parçalı, dolgulu...), öğeleri (taban, gövde ve başlığa bir eteklik, bir yastık vb. eklenebilir) ve gereçleri için belirlenmiş kesin kurallar yoktur. Gövde düz ya da yivli, kabartılı, halkalı olabileceği gibi çeşitli biçimlerde bezenebilir. Sütun tek başına ayrık bir taşıyıcı ya da bir dizi biçiminde yinelenen, ikiz, gömme ya da yapışık bir öğe olabilir.
Üç bin yıl süren evrimi sırasında mısır sütunu çok farklı biçimlere girmiş, ancak hiçbir zaman sistemli bir sınıflandırmaya konu olmamıştır. Gövdesi düz, demet biçiminde, yivli olabilir ve basit bir tabla (protodorik) ya da gerçek bir başlık taşıyabilirdi. Genel uygulamaya göre sütun bitkilerden esinlenirdi: palmiye, lotus, papirüs biçimindeki gövde üzerine gonca gibi kapalı ya da çan gibi açık bir başlık yerleştirilirdi. Aynı zamanda, başlığında Hathor' un yüzü betimlenen sütunlar da yapılırdı.
Tuğla kullanımı, Mezopotamya'da, taşıyıcı dikmeyi, yuvarlak, çokrenkli dekoru olan basit bir ayağa dönüştürdü. Bununla birlikte, Asur'da ve Anadolu'da, heykel gibi işlenmiş ahşap gövdeleri ve taş tabanları bulunan sütunlar da yapıldı.
İran'da *apadanalar*'ın (taht odaları) çok sayıda sütunu vardır ve bu sütunlar belli kurallar gözetilerek yapılmıştır: çan biçiminde yüksek bir etek, çok narin yivli bir gövde, iki boğa protomesi yaslayarak kirişi sıkıştırmak için çatallı bir başlık.

parlak kırmızı çiçekli sütleğen *(Euphorbia milii splendens)*

reçineli sütleğen *(Euphorbia resinifera)*

kaktüs sütleğen *(Euphorbia characias)*

Giraudon

Roma'da, Traianus forumu'nda yükselen Traianus sütunu (İ.S. 113)

Yunanlılar, doğrusal bir saçaklığı taşımak için sütunlardan yararlandılar. Bu, önce tapınakların, ardından kamu yapılarının çevresini açmaya ve dolaşma galerileri yapmaya olanak verdi. (→ REVAK.) Taşıyıcılarla saçaklıkların oluşturduğu revaklı bütün, bir üslup için belirleyici olmaya başladı. Bu üslup, modüler orantıları ve insan vücudunu temel alan biçimleriyle henüz esnek sayılabilecek bir kurala bağlandı. (Dor erkek, ion dişi, korinthos ergen sayılıyordu.)

Romalılar'da sütun kullanımı öylesine yaygınlaştı ki kütlesel yapıların bile cephelerine kaplama gibi sütunlar yapıldı. Kimi durumlarda da, bu taşıyıcılar heykellere dönüştürüldü. Romalılar, yeni çeşitler (*toscana* ve *karma*) ekleme pahasına yunan üsluplarını dönüştürecek, daha dekoratif ve kullanımı daha esnek olan korinthos üslubunu ve dümdüz saçaklar yerine kemerleri yeğleyecektir.

Romalılar'ın sütuna yaptıkları katkıları Bizanslılar da benimsediler ve böylece bunları silinip gitmekten kurtardılar. Önce müslüman Doğu'da ve Hindistan'da, kemerlerden ve korinthos sütun başlığından türeyen pekçok biçim yaratıldı ve geliştirildi. Hıristiyan Ortaçağı'ysa, kıvrımlı ve dallı başlığın çeşitlerini artırarak ve bu çeşitleri bir kemerler oyunuyla birleştirerek, kemerle taşıyıcısını, sütunu ortadan kaldıran bir süreklilik içinde ele aldı.

Rönesans boyunca hümanistler, özellikle Roma'da henüz çok sayıda olan kalıntıların rölövelerini çıkararak, roma mimarlığının kurallarını keşfetmeye çalıştılar. Böyle bir çaba Vitruvius'un metinleri ışığında anlamlı ve yararlı sayılabilirdi, ama hümanistler, Eskiler'in *tür* demekle yetindikleri çeşitleri *düzen** adı altında birbirinden ayırmaya kalkışınca ölçüyü kaçırdıkları anlaşıldı. Vignola'nınkiler gibi kurallar ürettiğinden, bu dogmatik tutum genelleşmedi; baroklar ve fransız klasikleri, bu kurallarla sınırlı kalmayıp yeni araştırmalara giriştiler (XVI. yy.'da Ph. Delorme'un, XVIII. yy.'da Cl. N. Ledoux'nun, XX. yy.'da Jean-Louis Pascal ile Auguste Perret'nin "fransız düzeni" arayışına girmeleri).

Sanayi devrimi öncesinde yeniklasikçilik her türlü modernliği bir kenara itip, yunanlı kaynaklara dönerek ilk saflığı yakalamayı amaçladı; bu tutum, sonunda, biçimle işlevi birbirinden ayıracak kadar ileri gitti: kendi başına taşıyıcı olan yapılara dökme demir sütunlar giydirildi ya da ticari amaçlarla, saygınlık katıcı bir öğe olarak sütunlar kullanıldı.

Başlangıçta mutlak bir gücü simgeleyen, klasik dönemin buluşlarıyla yeniden yaratılmış bir dünyayı yansıtan sütun, sonunda, seçmeciliğin de olumsuz etkileriyle, en yılmaz savunucuları için bile hiçbir anlam taşımaz oldu.

• *İslam* mimarlığında çokça kullanılan sütunlar başlangıçta antikçağ yapılarından devşiriliyordu (Şam Ümeyye camisi, Kayrevan Sidi Ukba Ulu camisi). Ayaklarla almaşık biçimde kullanılan çeşitli renklerdeki yalın mermer sütunlar yapıların iç mimarisine zengin bir görünüm kazandırmıştır; Kubbetüssahra'da sekiz ayak arasına kenger yapraklı, kırmızı somaki ve yeşil mermerden sütunlar yerleştirilmiştir. Abbasiler döneminde İran'ın etkisiyle, sütunun yerine ayaklar yeğlenmiştir (Samerra El-Mütevekkil [Cami ül-kebir] ve Ebu Dulef camileri). Kahire Tolunoğlu camisi'ndeyse, ayakların köşelerinde stilize asma yaprağı biçiminde başlıklı, gömme mermer sütunlar vardır. Fatımi (Mehdiye camisi) ve memluk (Baybars camisi) yapılarında da genellikle antik ve bizans sütunları kullanılmıştır. Kurtuba camisi, dilimli kemerlerle bağlanmış, iki katlı sütunlarıyla bir sütun ormanını andırır.

Anadolu mimarlığında Selçuklular zengin bezemeli sütunları yağlemişlerdir (geometrik motifli, burmalı, zikzaklı). Osmanlılar ise güzelliği yalınlıkta aramışlardır; yalnızca taçkapı ve mihrap köşelerinde yer alan sütunçe ve sütunlar oymalı, burmalıdır. Barok ve empire (ampir) üslubun etkili olduğu yapılarda yivli sütunlar görülür (İstanbul Ortaköy camisi). Bu sütunlarda çeşitli biçimlerde başlıklar kullanılmıştır. (→ BAŞLIK.)

—Süslem. sant. Rönesans'tan başlayarak sütun (ya da sütunçe) süsleme repertuvarının bir parçası haline geldi. Mobilyacılıkta, destek olarak (masa, sandalye ayakları, yatak sayvanlarının dikmeleri) ya da salt süsleme amacıyla (dolapların, aynaların ön yüzlerinde) kullanıldı. Karolenj dönemi elyazmalarını süsleyen minyatürlerde, İnciller'deki çeşitli bölümleri birbirinden ayırmak için sütun motiflerinden yararlanıldı. Gravür çerçevelerinde ve duvar halılarının arasına yerleştirilen işlemeli panolarda da aynı motif kullanıldı.

—Tar. • *Zafer sütunları.* Roma'da, Cumhuriyet döneminde yaptırılan sütunlar çok büyük değildi: C. Maenius sütunu (Latium savaşları), C. Duilius sütunu (1. Pön savaşı), Roma'nın denizde kazandığı ilk zaferin anısına *comitium*'a dikilen ve gemi pruvalarıyla süslü rostral sütun, Minucius, Sezar sütunları. İmparatorluk döneminde dev boyutlu sütunlar dikildi.

Traianus sütunu, Traianus forumu'na, imparatorun Daçyalılar'a karşı kazandığı zaferlerin anısına 113'te dikildi. 29 m yüksekliğinde olan gövdesi, beyaz mermerden 2,50 m çapında on sekiz kasnaktan oluşur (başlık ve heykelle birlikte sütunun toplam yüksekliği 42,40 m'dir). Bir zamanlar imparatorun küllerini içeren ayaklık bölümü bir yazıt ve ganimet motifleriyle süslüdür, gövdenin çevresinde bir sarmal oluşturacak biçimde yirmi dört kez dönerek devam eden muazzam bir alçakkabartma yer alır (2 500 figür; toplam uzunluğu 200 m'ye ulaşır). Bergama örneklerinden esinlenen bu kabartmalar, ikonografi açısından çok önemli bir belge oluşturmaktadır. Bir iç merdiven dor düzenindeki başlığa kadar çıkar. Başlığın üzerinde yer alan Traianus heykeli, 1587'de aziz Petrus'unkiyle değiştirildi.

Antoninus sütunu, imparator Antoninus Pius anısına Campo Marzio'ya dikilmişti. 23 m yüksekliğindeki bu sütun 1705'te Monte Citorio'da bulundu. Sütunun, bir yazıt ve üç alçakkabartmayla (Antoninus ve Faustina'nın tanrılaştırılması) süslü küp biçiminde beyaz mermer bir ayaklığı, granitten düz bir gövdesi vardı. En tepede imparatorun heykeli yer alıyordu. Altlığı bugün Vatikan'dadır.

Marcus Aurelius sütunu (piazza Colonna'da), Marcus Aurelius'un Germenler ve Sarmatlar'a karşı kazandığı zaferlerin anısına, Senato tarafından İ.S. 180'e doğru Antoninus forumuna dikildi (30 m'ye yakın bir yükseklikte olan bu sütun beyaz mermerden, 28 bloktan oluşuyordu). Eskiden tepesinde Marcus Aurelius'un heykelinin yer aldığı gövde bölümü, Traianus sütunundan esinlenen askeri sahnelerle süslüdür. Bugün sütunun üzerinde aziz Paulus'un heykeli bulunmaktadır (1589' dan beri).

Phokas sütunu, aynı adı taşıyan Bizans imparatorunun onuruna 608'de Forum'a dikildi (Antikçağ'da Forum'a dikilen son anıttır).

Roma dışında, Pompeius tarafından Diocletianus onuruna İskenderiye'de yaptırılan *Pompeius sütunu*'ndan (28 m yüksekliğinde tek parça pembe granit) söz etmek gerekir. Geç Roma ve Bizans dönemlerinde İstanbul'da da birçok önemli sütun dikildi: *Burmalı* sütun* (Yılanlı sütun), *Çemberlitaş* sütunu* (Constantınus I sütunu), *Arcadius* sütunu, Gotlar* sütunu, Kıztaşı** (Marcianus) sütunu.

• *Diğer sütunlar.* Modern çağlarda Avrupa'nın çeşitli büyük kentlerinde sütunlar dikildi: Londra'da Wren'in, 1666'daki büyük yangının anısına 1671'de yaptığı 61 m yüksekliğindeki sütun; Marlborough'un anısına dikilen *Blenheim Park sütunu* (Londra yakınında Woodstock'ta); Paris'te Austerlitz savaşı anısına 1810'da Vendôme meydanı'na dikilen *Vendôme sütunu;* yine aynı kentte, Bastille meydanı'na dikilen *Juillet sütunu;* Leningrad'da Aleksandr I anısına dikilen ve tepesinde heykelci Orlovskiy'in yaptığı bir melek heykeli bulunan *Aleksandr sütunu* vb.

SÜTUNARASI a. Mim. İki sütun arasındaki serbest açıklık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Örg. *Sütunarası,* kabarık çizgili bir örgü modelinde aynı yüzdeki ilmik sütunları arasında kalan kısım.
—ANSİKL. Vitruvius sütunarası için beş değer kabul ediyordu: *pyknostylos* (sütunlar arasındaki uzaklık sütun çapının 1,5 katıdır), *systylos, eustylos, diastylos* ve *areostylos* (çapın 4 katına eşit açıklık).

SÜTUNATLAS a. **1.** Anayurdu olan Tropikal Amerika'da büyük boyutlara ulaşabilen, silindirimsi ya da yassı, dik ya da sürüngen gövdeli bazı kaktüs türlerine, özellikle *cereus* cinsinden olanlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Bodur sütunatlas,* sık tutamlar halinde büyüyen, yumuşak, kısa saplı, dikenli, çoğunlukla büyük ve çokrenkli çiçekli kaktüs cinsi. (Pekçok türü olan bu cins kimi botanikçilerce *cereus* cinsine bağlanır. Meksika kökenlidir ve seralarda süs için yetiştirilir. Bil a. *echinocereus;* kaktüsgiller familyası.)
—ANSİKL. Eskiden 200'e yakın türü bulunan *cereus* cinsi, sonradan başka cinslere bölündüğünden şimdi ancak otuz kadar türü kapsamaktadır. Oldukça büyük, çoğunlukla geçici, bazen gece açan çiçeklerinde taç uzun bir boru biçiminde,

çeşitli sütun türleri

taçyapraklar dar, sayıca çok ve tepede yaygındır. Altdurumlu yumurtalık etli bir meyve verir. Özellikle kuraklık bitkisi olan sütunatlaslar Amerika'da çöllerde yetişir ve çölleşmenin yayılmasına engel olur. Bu yörelerde aşılmaz çitler oluşturmaya yarar

SÜTUNÇE ya da **SÜTUNCUK** a. Mim. Gövdesi klasik düzenlerdeki sütunlara göre daha ince ve uzun olan küçük sütun.
—ANSİKL. Gotik kiliselerde sütunçeler, genellikle duvarlara ya da ayaklara yaslanır ve tonoz kemerlerini karşılar. Türk mimarlığında çoğunlukla taçkapı (Konya ve Sahipata camisi, İstanbul Bayezit camisi, Süleymaniye camisi), mihrap (Develi Ulu camisi, Gebze Çobanmustafapaşa camisi, İstanbul Sultanahmet camisi, Konya Aziziye camisi) köşelerde, çeşmelerde (Üsküdar Ahmet III çeşmesi, Tophane Abdülhamit çeşmesi) ve sebillerde (Laleli sebili) kullanılmıştır. Bu sütunçelerin bir bölümünde başlık ve kaideler kum saati biçiminde olduğundan bunlara *kum saati* de denir; kimileri de mukarnas başlıklıdır. Selçuklu sütunçeleri zengin bezemeli, osmanlı dönemi örnekleri ise yalındır.

Yan-Dieuzaide

ayrık ve gömme sütunçeler (XIII. yy.) İspanya'da Poblet manastırı

SÜTUNSAL sıf. Miner. Sütun biçiminde olan mineral için kullanılır.

SÜTUNSU sıf. Sütuna benzeyen.
—Metalürj. *Sütunsu yapı*, özel bir kristalografik yönlenmeye bağlı olarak katılaşma sırasında oluşan dendritsel yapı. (Sütunsu yapı, dökümle elde edilen ürünlerde [kalıp parçaları, külçeler], katılaşma cephesine hemen hemen dik olarak, birkaç milimetre çapında ve birkaç santimetre boyunda sütunsu uzun tanelerin yer aldığı bir bölge biçiminde bulunur.)

SÜTUR a. (fars. *sütūr*). *Esk.* Binek, yük hayvanı.

SÜTUR çoğl. a. (ar. *sitr*'in çoğl. *sütūr*). *Esk.* Perdeler, örtüler

SÜTURBAN a. (fars. *sütūr* ve *-ban*'dan *sütūrban*). *Esk.* Hayvan bakıcısı.

SÜTURDAN a. (ar. *sütūr* ve *-dan*'dan *sütūrdan*). *Esk.* Ahır.

SÜTÜR a. (fr. *suture;* lat. *sutura,* dikiş' ten). Yerbil. KENET* KUŞAĞI'nın eşanlamlısı.

SÜTÜRDE sıf. (fars. *sütürden,* tıraş etmek'ten *sütürde*). *Esk.* Yontulmuş, kesilmiş, tıraş edilmiş.

SÜTÜRE a. (fars. *sütüre*). *Esk.* Ustura.

SÜTÜRG sıf. (fars. *sütürg*). *Esk.* **1.** Büyük, muazzam, iri. **—2.** Kuvvetli. **—3.** Kızgın, öfkeli.

SÜTYEN → SUTYEN.

SÜTYOĞUNLUKÖLÇER a. Sütün yoğunluğunu ölçmeye yarayan aygıt.

SÜUL a. (ar. *sü'ul*). *Esk.* Et beni.

SÜVAR a. (fars. *süvar*). *Esk.* Binici; herhangi bir binek hayvanına ya da ata binmiş kimse.
◆ sıf. "Binen", "binici" anlamında bileşik sözcükler türetir: *ester-süvar* (katıra binen), *üşdür-süvar* (deveye binen) vb.

SÜVARİ a. (ar. *süvari*). **1.** Binici: *Süvarisini düşüren at.* **—2.** Atlı asker. **—3.** *Süvari alayı*, atlı askerlerden oluşan alay.
—Ask. At üstünde savaşan, başlıca işlevleri bilgi toplama, başarıyı değerlendirme ya da düşmanın eylemini geciktirme olan ve hareket yeteneği ve yarattığı anı etkiyle (saldırı) savaşa katkıda bulunan askeri birliklerin tümü. (Bk *ansikl.* böl.) || *Süvarı engeli*, dikenli tellerle donatılmış sivri çubuklardan oluşan geçit engeli. (XVI. yy.'ın sonunda İspanyollar tarafından Friesland'da geliştirilen bu engel türü özellikle süvarilere karşı çok etkili olduğundan Almanlar buna "ispanyol süvarisi" anlamına gelen *spanisher Reiter* adını vermişlerdi.) || *Hafif süvari*, giyim kuşamı önceleri macar süvarilerininkine benzeyen hafif süvari birliği askeri.
—Denizc. Gemi komutanlarına eskiden verilen ad. || Ticaret gemilerinde kaptan.
—İkt. tar. *Süvari mukabele kalemi* Osmanlı devletinde, kapıkulu süvarileriyle saray ağalarının maaş defterlerini denetlemekle görevli kalem. (Süvari mukabele kalemi, saraydaki çeşitli kuruluşların kalemleri tarafından tutularak bir kopyası maliye kalemine gönderilen maaş defterleriyle bu kalemde tutulan kayıtları karşılaştırırdı.)
◆ sıf. Esk. denizc. *Süvari kaptan*, osmanlı donanmasında, kapudane, patrona ve riyaleden sonra gelen kaptanlık rütbesi.
—Kur. tar. *Süvari kaptan*, osmanlı donanmasında kapudane, patrona ve riyale rütbesinin bir altında olan kaptan rütbesi. (Bu rütbedekiler yükselince riyale ya da liman reisi olurlar, donanmadaki gemilerde kaptan olarak görev yaparlardı.)
—ANSİKL. Ask. tar. *Antikçağ süvarileri.* Atın askeri amaçla kullanımının İ.Ö. III. binyıl başlarına kadar uzandığı sanılır. Gerçekten de, Elam'da, Sus'ta, bilinen en eski süvarı tasvirleri olan pişmiş toprak iki heykelcik ele geçirildi. Daha sonraları, Mısırlılar, Numidialılar, İskitler ve Parthlar'ın gerçek anlamda süvari birlikleri vardı. Buna karşılık Antikçağ'da yunan ve roma dünyasında süvariler ancak ikinci derecede bir rol oynadı. Büyük İskender'in 30 000 kişiden oluşan bir ordusunda yalnızca 400, 4 200 kişilik bir roma lejyonunda da 300 süvari bulunmaktaydı.
• *Ortaçağ süvarileri.* Erken Ortaçağ'ın başlarından itibaren, istilacı kavimlerin başarısı, süvarinin piyadeye üstünlüğünü kanıtladı. XI. yy.'da Araplar deve yerine at kullanmaya başladılar. Charlemagne döneminde eyer, üzengi ve gem ortaya çıkınca at giderek önem kazandı ve süvari birlikleri başlıca savaş araçlarından biri haline geldi.
• *Türk süvarileri.* Osmanlı devletinden önce türk devletlerinin ordularında süvari sınıfını oluşturan birlikler at üzerinde, taşıdıkları belirli silahlarla (mızrak, kılıç vb.) düşmanlarına karşı savaşırken, gerektiğinde attan inerek piyade gibi de dövüşürlerdi (yaya cenge inmek). Bu durumda atları sütre gerisinde "at tutucuları" tarafından bekletilirdi. Atın manevra ve hareket yeteneğinin yüksek oluşu Türkler'in yayılmalarında önemli rol oynadı. Zamanla daha büyük ordulara ulaşılması, buna karşılık yeterli at ve süvari bulunamaması, savaş taktiklerindeki gelişmeler gibi nedenler yüzünden türk devletleri piyade sınıfına da önem vermek zorunda kaldılar. Anadolu Selçuklu devletinin ordu kuruluşunda yer alan kapıkulu süvarileriyle tımarlı sipahiler denen toprak sahibi süvari sınıfı, osmanlı ordusunda da benzeri biçimde örgütlendi. Osmanlılar'da süvari sınıfı, Yeniçeri ocağı ortadan kaldırılana kadar (1826) yerli* kulu ve kapıkulu* süvarileri olmak üzere iki bölümden oluşmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüme döneminde önemli rol oynayan süvari sınıfı, Sipahi* ocağı'nın bozulmasıyla birlikte önemini yitirdi. Batılı orduların süvarileri öteki sınıflardaki gelişimlere koşut olarak düzenlenirken, aynı gereksinim Osmanlılar'da da kendini gösterdi. Selim III döneminde başlayan ordudaki düzenleme çabaları, Mahmut II tarafından da sürdürüldü. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra kurulan Asakiri* Mansurei Muhammediye ordusunda batılı ordulara benzer biçimde örgütlenmiş bir süvari sınıfı oluşturuldu (1827). 1839'da, her biri 1 600 atlıdan oluşan on beş süvari alayı vardı. Doksanüç harbi'nden (1877-1878 Türk-Rus savaşı) sonra Avrupa'dan getirilen askeri uzmanların önerileriyle her orduda bulunan süvari alayları birleştirilerek süvari tugayları, üç süvari tugayı birleştirilerek, süvari tümenleri kuruldu. Hamidiye* süvari alayları'nın kuruluşuyla (1890), süvari sınıfına güç katılmaya çalışıldı; İkinci meşrutiyet' ten sonra ise 1. Süvari tümeni'ne "Ertuğrul süvari alayı" eklendi. Ayrıca süvari alaylarının ateş gücünü artırmak için, her tümene dört topa sahip üçer süvari bataryasından oluşan "süvari topçu taburu" bağlandı. Birinci Dünya savaşı sırasında osmanlı ordusunun savaştığı çöl bölgelerinde develerden yararlanan "hecin süvar birlikleri" kuruldu.
Cumhuriyet'in kuruluş döneminde Türk silahlı kuvvetleri'nin muharip sınıfları arasında bulunan süvari sınıfı, askeri alandaki gelişmelere uyularak 1965'te kaldırıldı. Günümüzde Türk silahlı kuvvetleri'nde sembolik olarak ve sportif amaçlarla bir süvari birliği bulunmaktadır.

SÜVARİ (Adnan), türk futbolcu ve antrenör (İzmir 1926 - Kemer, Antalya, 1991). Futbola Göztepe'de başladı. Londra'da futbol antrenörlüğü kurslarını bitirdi. Türkiye'ye dönüşünde Göztepe futbol takımı antrenörlüğüne getirildi (1960). Antrenörlüğü döneminde Göztepe başarılı sonuçlar aldı. Bir süre milli takım antrenörlüğünü üstlendi (1966-1970). 1970'te antrenörlüğü bıraktı.

SÜVARİHALİL geçidi, D. Anadolu bölgesinin Hakkâri bölümünde, Beytüşşebap-Hakkâri karayolunun Altın dağları kütlesini aşmak için izlediği yüksek geçit (2 470 m).

SÜVARİLİK a. **1.** Binicilik. **—2.** Atlı askerlik. **—3.** Gemi kaptanlığı. **—4.** Pantolonun dizine ve arkasına konulan parça.
—Binc. Binicilerin külot pantolonlarının iç tarafına çizmeden yukarı konulan süet parça.

SÜVAYDA → SÜVEYDE.

SÜVE → SÖVE.

SÜVER çoğl. a. (ar. *süre*'nin çoğl. *süver*). *Esk.* Sureler.

Süver il-kevakib is-sabite, iranlı gökbilimci Abdurrahman* bin Ömer es-Sufi' nin yıldızlar ve burçlarla ilgili ünlü yapıtı (965). Sufi bu eserinde burçların yunan

Bk. resim sayfa 10956

verilerine ve arap söylentilerine göre sınıflandırılmasını yapmış, bunlara kendi gözlemlerini de eklemiştir. Kitabın Mardin'de hazırlandığı sanılan 1135 tarihli minyatürlü bir kopyası İstanbul Süleymaniye kütüphanesi'ndedir. Bu minyatürler selçuklu sanatına uygun olarak stilize üslupta çizilmiştir.

SÜVETER a. (ing. *to sweat*, terlemek, terletmek'ten, *sweater*). Genellikle bluz ya

Meksika'da yetişen bir sütunatlas ve gece açan çiçekleri

Süver il-kevakib is-sabite'den bir burç minyatürü Süleymaniye kütüphanesi (Pertev Paşa 375) *İstanbul*

da gömlek üzerine giyilen kolsuz açık yakalı örgü kazak

SÜVEYDA a. (ar. *süveyda*) *Esk.* **1.** Kalbin ortasında olduğu varsayılan kara benek. —**2.** Kalpteki gizli günah. —**3.** *Süveyda ül-kalb,* yürekte olan siyah benek.

—Esk. bot. Besidoku, besiözü.

SÜVEYDE ya da **SÜVAYDA,** G. Suriye'de, Havran volkanik kütlesinin B. yamacındaki bir vadide kurulu kent, 43 414 nüf. Petrol yatağı. —*Süveyde ili,* Cebel Druz'da uzanır, 5 550/km², 264 000 nüf. (1990). Ürdün sınırının yaklaşık 40 km K.'inde. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Suriye vilayeti Havran sancağına bağlı bir kaza merkeziydi.

—Arkeol. Kent, Antıkçağ kalıntıları, özellikle de Erken hıristiyanlık dönemine ait beş sahınlı bir bazilikayla (İ.S. IV.-V. y.) ünlüdür. Bazilikanın yan sahınları taş levhalarla, yüksek pencereleri bulunan orta sahnı ise ahşap bir çatıyla örtülüdür. Batı cephesinin iki yanında birer kule yükseliyordu. Kapıların üstünde hafifletme kemerleri yer alır; lentolar oldukça kaba bir biçimde yontulmuştur. Zemini süsleyen mozaiklerin bir bölümü -özellikle bir insan figürünün (Sergios) yer aldığı büyük pano- ortaya çıkarılmıştır.

SÜVEYDİYE → SAMANDAĞ

SÜVEYŞ, Mısır'da kent, Kızıldeniz kıyısında yönetim bölgesi, *Süveyş körfezi* kıyısında, kanalın güney ağzında: 392 000 nüf. (1986). Süveyş, her zaman Mısır'la Kızıldeniz arasındaki ilişkilerin anahtarı olarak çok önemli bir rol oynadı. Ancak Süveyş limanı, büyük teknelerin yanaşmasına elverişli değildir. Kanal şirketi, şimdi karaya bağlanan bir adacıkta, Port Tevfik limanını kurdu; devlet de bunun hemen yanında Port İbrahim limanını hizmete soktu. Bu liman kompleksinde bir petrol rafinerisi, bir kimyasal gübre fabrikası, bir iplik fabrikası ve bir prefabrik elemanlar fabrikası vardır. Süveyş Kahire'ye karayolu ve demiryoluyla bağlıdır. —*Süveyş yönetim bölgesi* (yerleşme alanını kaplar): 326 820 nüf. (1986).

Süveyş kanalı İsmailiye'nin güneyinde

Süveyş kanalı, Doğu Akdeniz'le Kızıldeniz arasında bağlantıyı sağlayan kanal. Mısır topraklarındadır, 1859-1869 arasında fransız Ferdinand de Lesseps yönetiminde yapıldı ve 1956'da Mısır tarafından ulusallaştırıldı.

Hemen hemen dümdüz olan kanal yolu, kıstağın düşük yükseltisinden ve tuzlu göllerin (Acı göller, Timsah gölü) kapladığı geniş alandan yararlandı. Kanalda eklüz yoktur; genişletme çalışmaları tamamlandıktan (1989) sonra genişliği 190 m, derinliği 20 m'dir. Boşken 370 000 toniluk, yüklüyken 150 000 t'luk gemilerin geçişine elverişlidir. 67 km'lik kısmında karşılıklı geçiş yapabilir. Geçidin geri kalan bölümünde gemiler konvoylar halinde gitmek ve karşılaşma halinde durmak zorundadırlar. Kızıldeniz ve Akdeniz'deki küçük kanalların düzenlenmesiyle, başlangıçta 161 km olan uzunluğu 195 km'ye çıktı. Bir demiryolu, kanal boyunca uzanır. 1981'de kanal altından bir karayolu tüneli açıldı. Kanal kıyısında birkaç büyük kent gelişti: Kızıldeniz'e açıldığı yerde Süveyş; yolun yarısında İsmailiye; Akdeniz ağzında Port Said ve Port Fuad.

1967 savaşı'yla kapanmasından ve Sina'nın İsrail tarafından işgal edilmesinden önce kanalın yıllık trafiği, 1966'da 242 Mt'a ulaşıyordu (194 Mt'u Kızıldeniz'den Akdeniz'e doğru [bunun 168 Mt'u petrol], 48 Mt'u da Akdeniz'den Kızıldeniz'e doğru). Bu rakam dünya deniz trafiğinin % 13'ünü, geçiş için ödenen para da Mısır'ın GSMH'nın % 5-6'sını oluşturuyordu. Kanal 1975'te yeniden açıldıktan sonra dünya filosunda meydana gelen yapı değişikliği (daha büyük petrol tankerlerinin yapılması), önceki trafik kapasitesinin yeniden sağlanmasına olanak vermedi. 1976'da açılan Süveyş-İskenderiye petrol boruhattının rekabeti nedeniyle, özellikle 1980'deki petrol trafiği 85 Mt'dan fazla değildi, oysa öteki mallar trafiğinde eski düzeye ulaşılmıştı. 1981'de, genişletme çalışmasından sonra geçiş parası hemen hemen iki kata çıkarıldı. 1989'da çalışmalar tamamlandı. 1991'de 18 326 gemi kanaldan geçiş yaptı. Aynı yıl gerçekleşen günlük tonaj 1 168 ton, yıllık tonaj ise 426 milyon tondu. Mısır 1991 yılında Süveyş kanalından 1,9 milyar dolar gelir elde etti.

—Tar. Süveyş kıstağında bir su yolu kurmayı amaçlayan ilk girişimler, İ.Ö. 600'e doğru firavun Neho tarafından yapımı başlatılan Nil, Timsah gölü ve Kızıldeniz arasındaki kanal ile Antikçağ'a kadar uzanır. İ.Ö. III. yy.'da Ptolemaios II'nin hükümdarlığında tamamlanan bu kanal, 776'da terk edildi. XIX. yy.'da kanal açma fikri yeniden ele alındı. Bonaparte'ın seferine katılan Lepère, İskenderiye-Süveyş arasında bir kanal açmayı tasarladı. Mehmet Ali Paşa'nın hizmetindeki mühendis Linant de Bellefonds, bu planın yerine İskenderiye'deki Fransa konsolosu tarafından da bilinen daha düz bir mecranın açılmasını tasarladı (1834-35). Saint-Simoncular'ın oluşturduğu inceleme kurulu (Talabot, Stephenson, Negrelli), 1848 devrimi'yle dağıldı. Lesseps'in dostane ilişkiler içinde olduğu Sait Paşa'nın başa geçmesiyle (1854) tasarı kesinleşti. Sait Paşa, kanalın açılmasına izin verdi. Sermayesi 200 milyon frank olan Compagnie financière de Suez kuruldu ve 30 kasım 1854 ve 5 ocak 1856 fermanlarıyla açılıştan itibaren 99 sene süreyle imtiyaz elde etti. Kârlar (tonilato ve yolcu başına geçiş parası) % 75 şirketin, % 15 Mısır'ın ve % 10 kurucuların olmak üzere bölüşülecekti. Fransızlar 207 000'den çok hisse senedi aldılar. Çalışmalar 1859 nisanında başladı, ama Hindistan yolu konusunda endişelenen İngiltere, çalışmaların durdurulmasını istedi. Kendisine 20 000 fellahın ücretsiz emeğini sağlayan Sait Paşa'nın desteğine güvenen Lesseps, bu karara aldırmadı. İsmail Paşa'nın başa geçmesi (1863), İngiltere'nin, angarya usulüyle çalıştırılma bahanesini ileri sürerek Mısır valisinin bağlı olduğu osmanlı padişahı sultan Abdülaziz'ın emriyle çalışmaların durdurmasını sağladı. Napoléon III'ün, emeğinin karşılığının ödenmesini ve makine kullanılmasını öneren arabuluculuğu, çalışmaların yeniden başlamasını sağladı (19 mart 1866 fermanı). Ek masraflar, hisse senetleri basılarak karşılandı ve kanal imparatoriçe Eugénie tarafından açıldı (17 kasım 1869). Kanalın işletilmesi, başlangıçta zor oldu ve iflastan kıl payı kurtulundu (1872). Para sıkıntısı çeken İsmail Paşa'nın hisselerini ingiliz hükümetine satmasıyla bu hükümet başlıca hissedar durumuna geldi (kasım 1875) ve bu olay, Britanyalılar'ın Mısır'a yerleşmelerine neden oldu (1882). Kanalın uluslararası statüsü, İstanbul antlaşması (29 ekim 1888) ile belirlendi: kanal gerek barışta, gerek savaşta bütün ülkelerin askeri ve ticari gemilerine açık olacaktı.

Süveyş kanalı bu tarihten başlayarak, Londra-Bombay yolunu % 44 kısalttı ve çok büyük bir iktisadi rol oynadı. Ayrıca, her iki dünya savaşı sırasında da, önemli bir stratejik rolü oldu. 1915 ve 1916'da İngilizlere karşı iki türk seferinin hedefi oldu. (→ KANAL SEFERİ.) Büyük Britanya, Süveyş yoluyla, ulaşımını ve petrol gereksiniminin karşılanmasını güvence altına almak için iki savaş arasında Yakındoğu'nun yeni devletleriyle (Irak, Maverai Ürdün vb.) bir askeri ittifak siyaseti izledi ve deniz üsleri kurmaya çalıştı. 1936'daki İngiliz-Mısır antlaşması'yla, yirmi sene süreyle, kanalın askeri kontrolünü elde etti. İkinci Dünya savaşı sırasında Süveyş kanalı, 1942'de Rommel'in Libya* saldırısı sıra-

Baumgartner-Explorer

sında Almanlar'ın hedefiydi, ama Montgomery'nin El-Alameyn'deki direnişi tehlikeyi bertaraf etti. 1945'ten sonra Mısır, 1936 antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesini istedi ve yedi yıl sonra 1954'te sonuçlanan antlaşma, yirmi ay içinde britanya birliklerinin çekilmesini ve savaş halinde kanaldaki üslerin İngiltere'nin hizmetine verilmesini öngördü (bu antlaşma 1957'de Mısır tarafından bozuldu). Son ingiliz askeri, kanalı 1956'da terk etti. 26 temmuz 1956'da kanalın Nasır tarafından millileştirilmesi birkaç ay sonra İsrail ve Mısır arasında bir çatışmaya yol açtı. Bu çatışma sırasında Fransa ve İngiltere, Port Said'den El-Kantara'ya kadar (El-Kantara hariç) kanalın kuzey kısmını askeri işgal altına alarak müdahale ettiler. Ama bu hareketleri SSCB'nin ve özellikle ABD'nin şiddetli muhalefetine yol açtı. Bu devletler bir ateşkes (kasım) uyguladılar ve kanaldaki fransız-ingiliz askerlerinin yerine Birleşmiş milletler tarafından örgütlenen milletlerarası bir polis kuvveti (Birleşmiş milletler acil kuvveti) yerleştirdiler. Harekât sırasında tıkanan kanal, altı ay uluslararası trafiğe kapalı kaldı. Roma antlaşması ile (nisan 1958) hisse senedi sahiplerine bir tazminat ödenmesi kararlaştırıldı.

1967'de, israil gemilerinin kanaldan transit geçmelerine mısır otoritelerinin izin vermeyi reddetmesi ve Eilat limanının ablukası, "altı gün" savaşına yol açtı. Süveyş kanalı bir kez daha kapandı. Savaş, Sina yarımadasının İsrail tarafından işgal edilmesiyle sonuçlandı. Tel-Aviv kanalın doğu kıyısında Mısır ve İsrail arasındaki "yıpratma savaşının" (1969-1970) alanlarından biri haline gelen savunma istihkâmları (Bar Lev hattı) kurdu. Kanal bölgesinin başlıca çarpışma alanlarından biri olduğu ekim 1973 savaşı'ndan sonra, Mısır-İsrail antlaşması'yla (18 ocak 1974) Süveyş kanalının iki yakası da yeniden Mısır egemenliği altına girdi (21 şubat 1974). Büyük ölçüde toprak boşaltma çalışmalarından sonra Süveyş kanalı 5 haziran 1975'te, deniz trafiğine resmen tekrar açıldı. Kurulduğundan beri gemilerine Süveyş kanalından geçme hakkı tanınmayan İsrail, deniz yolundan diğer yararlananlarla eşit haklara sahip olmadan (Mısır ve İsrail arasındaki 26 mart 1979 barış antlaşması ile) önce 1975 eylülünde, askeri olmayan yük gemilerini kanaldan transit geçirme hakkını elde etti.

SÜVEYŞ kıstağı, Mısır'da Kuzey-doğu Afrika'yı Batı Asya'ya bağlayan toprak şeridi; Alt Pliyosen'de Akdeniz'i Kızıldeniz'den ayırdı. 120 km genişliğinde, çakıllı ve kumlu, engebesiz Süveyş kıstağının hem Akdeniz yakınında hem de Kızıldeniz kıyılarında tam tıkanmamış denizkulakları uzanır. Kıstağın bir bölümü göllerle kaplıdır (Büyük Acı göl, Küçük Acı göl, Timsah gölü). 1869'dan beri Süveyş kanalı Akdeniz ile Hint okyanusu arasındaki deniz bağlantısını sağlar.

SÜVEYŞ körfezi, Kızıldeniz'i K.'de sona erdiren iki körfezden en batıda olanı; Mısır'ın Afrika bölümünü Sina yarımadasından ayırır. Uzunluğu 302 km, girişte genişliği 56 km'dir. Genişliği yavaş yavaş 23 km'ye iner. Süveyş kanalı bu körfeze açılır.

Süveyş-İskenderiye ya da **Sumed,** ham petrol boruhattı, 332 km uzunluğunda, Süveyş'i İskenderiye'ye (Akdeniz kıyısında) bağlar, yıllık taşıma kapasitesi yaklaşık 80 Mt.

SÜVÜM sıf. (fars. *se, si,* üç'ten *süvüm*). *Esk.* Üçüncü.

SÜYEK a. CEBİRE'nin eşanlamlısı.

SÜYUF çoğl. a. (ar. *seyf*'in çoğl. *süyûf*). *Esk.* **1.** Kılıç: *Bakıyet-üs-süyuf* (savaşta ölmeden kurtulabilenler). **—2.** *Süyuf-i meslul,* kınından çekilmiş kılıçlar.

SÜYUL çoğl. a. (ar. *seyl*'in çoğl. *süyûl*). *Esk.* Seller.

SÜYUTİ (Celalettin Ebülfazl Abdurrahman bin Kemalettin **ES-**), arap din bilgini, dilci, tarihçi (Kahire 1445 - *ay y.* 1505). Doğudan Bağdat'a gelmiş, oradan da Mısır'da Asyut'a yerleşmiş bir ailedendir. Annesi türk kökenli bir cariye, babası Kemalettin ise tanınmış bir fıkıh bilginiydi. Altı yaşında yetim kalınca babasının dostları tarafından korundu. İyi bir öğrenim gördü. Suriye, Hicaz, Yemen, Hindistan, Kuzey Afrika'da yolculuklar yaptı. Kahire'ye döndükten sonra Şeyhuni camisi'nde vermeye başladığı (1466) fıkıh dersleriyle ün kazandı. 1486'da zengin vakıf gelirleri bulunan Baybarsiye hankâhı şeyhliğine getirildi. Sultan Kayıtbay'ın ölümünden sonra kendisini çekemeyenlerin şikâyetleri sonucu görevinden uzaklaştırıldı.

Kansu Gavri'nin (hükümdarlığı 1501-1516) önerdiği görevi de kabul etmeyerek yaşamını Nil nehrindeki bir adacıkta bulunan evinde tamamladı. Sayısı 500'ü aşan yapıtlarından bazıları şunlardır: *Kitab üd-dürr ül-mensur fi't-tefsir il-me'sur* (Kuran tefsiri), *Müfhemat ül-akran fi müşhemat il-Kuran* (Kuran'ın anlaşılamayan bazı noktalarını aydınlatma amacını taşır), çok tutulan ve hocası (Celalettin Mahalli (öl. 1459) tarafından başlanıp kendisi tarafından tamamlanan *Tefsir ül-Celaleyn, el-İtkan fi ulum il-Kuran* (Kuran'la ilgili bilimleri konu edinir), *el-Cami üs-sagir min ahadis il-beşir ve'n nazir* (ünlü hadis kitaplarından derlenmiş kısa ve özlü hadislere alfabetik sırayla yer verir), *el-Leali ül-mesmua fi'l-ahadis il-mevzua* (uydurma hadislerden söz eder), *el-Muhzir fi ulum il-luga* (arapça dilbilgisiyle ilgili konular üzerinde durur), *Bugyat ül-vuat fi tabakat il-lugaviyyin ve'n nuhat* (arap dilbilginlerinin yaşamöyküleri), *Bedayi üz-zuhur fi vakayi id-duhur* (genel tarih), *Tarih ül-hülefa* (halifelerin yaşamöyküleri), *Hüsr ül-muhadara fi ahbari Mısr ve'l-Kahire* (Mısır tarihi).

SÜYÜM a. *Yörs.* İğneye geçirilen bir sap iplik.

-SÜZ → -SIZ.

SÜZDÜRME a. Süzdürmek eylemi.

SÜZDÜRMEK → SÜZMEK.

SÜZEBOLU → SOZOPOL.

SÜZEK a. Süzgeç.

—Sine. Işığın önüne konulan ince kumaş ya da tülden yarı saydam yayındırıcı.

—Tarım mak. Ezilmiş üzümlerin suyunu süzerek ayırmaya yarayan aygıt.

SÜZENİ → SUZENİ.

SÜZEREN a. ve sıf. (fr. *suzerain*). Ortaç. tar. Kendisine bağlı fiefleri olan bir fiefin sahibi. (Eşanl. METBU.)

—ANSİKL. Bir vasale fief veren kimseye "süzeren" denir. Vasal, aldığı fief karşılığında süzerenine sadaka yemini eder ve ona karşı çeşitli yükümlülükler altına girerdi. Bununla birlikte, bu terim uzun süre bütün senyörlerin üstündeki bir senyör için kullanılmış ve fief veren senyöre, vasalin *yakın senyörü* adı verilmiştir. (→ DEREBEYLİK.)

SÜZGEÇ a. **1.** Sıvıları süzmeye yarayan delikli araçlara verilen genel ad; filtre. **—2.** Demlikten boşaltılan çaydaki tanecikleri süzmeye yarayan metal araç. **—3.** Çiğ ya da pişmiş yiyecekleri, sıvıları ya da sıvı ezmeleri süzmeye yarayan metal ya da plastik mutfak eşyası. **—4.** Sıvıları tortularından arındırmak ya da yiyecekleri içinde piştikleri sıvıdan çıkarmak için kullanılan yassı ve delikli bir çemberle uzun bir saptan oluşan büyük kaşık. (*Delikli kepçe* de denir.) **—5.** *Bir şeyi süzgeçten geçirmek,* eleştirmek amacıyla onu kılı kırk yararcasına incelemek.

—Akust., Elektroakust., Elektron. ve Telekom. FİLTRE'nin eşanlamlısı.

—Arıc. *Bal süzgeci,* kabın içindeki,petek kırıntıları, arı ölülerini, arı parçalarını vb.

Süveyş kanalı halk duvar resmi

temizlemek için kullanılan yarımküre biçiminde tel süzgeç. (Deliklerin küçük mum parçacıklarıyla tıkanmaması için süzgeçler sıcak suyla değil soğuk suyla yıkanmalıdır.)

—Bahç. Musluğunun ucunda su saçmaya yarayan küçük delikli bir başlık bulunan saplı kova. || *Süzgeç başı,* suyun yağmur gibi saçılmasını sağlamak için süzgecin musluğuna takılan birçok küçük delikli genişçe metal parça.

—Dilbil. Üretici dilbilgisinde, kimi dizilerin yanlış kurulmuş cümlelere denk düşen bir yorumla değerlendirilmesini engellemek amacıyla yüzeysel yapı düzleminde devreye giren zorlayıcı kural.

—Elekt. ev eşy. Bulaşık ya da çamaşır makinesinde, kalıntıları tutarak boruların ve boşaltma pompalarının tıkanmasını önleyen, yerinden çıkarılabilir düzenek.

—Ev eşy. *Tel süzgeç,* et sularını ve sosları süzmek için kullanılan, yarım daire şeklinde çok ince metal bir ağdan yapılmış süzgeç.

—Foto. FİLTRE'nin eşanlamlısı.

—İnş. Çöplerin yağmur boruları içine girmesini önlemek için dere ya da oluklara yerleştirilen filtre.

—Kim. müh. *Burgaçlı süzgeç,* merkezkaçlayıcı çukur bir kaptan oluşan ve çelik çeperinin iç yüzeyinde süzücü dokuma parçasından ikinci bir çeper bulunan merkezkaç ayırıcı.

—Mak. san. Bir emme borusunun girişinde yabancı maddeleri tutmaya yarayan, içi boş ve delikli, küresel ya da silindirsel metal ya da plastik parça. || *Klapeli süzgeç,* bir geridönüş klapesiyle bir süzgeçten oluşmuş düzenek.

—Şekerc. *Cepli süzgeç,* su ya da şurupların üstüne çökelek maddeleri bıraktıkları bez torbalardan oluşan süzgeç. || *Kalınlaştırıcı süzgeç,* kuru bir küspe yerine çözünmez maddeler bakımından zengin bir çamur çıkartan alet. || *Kömürlü süzgeç,* renkaçıcı şurupların geçtiği, içinde hayvansal kömür bulunan sütunlar bütünü.

—Topol. Bir X kümesi için, $\mathcal{P}(X)$ in şu bağıntıları gerçekleyen $\mathcal{F}$ ailesi: 1. $\emptyset \notin \mathcal{F}$; 2. $B \in \mathcal{F}$ ve $B \subset A$ ise bu durumda $A \in \mathcal{F}$ dir; 3. $(A_1, A_2) \in \mathcal{F}^2$ ise bu durumda $A_1 \cap A_2 \in \mathcal{F}$ dir. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Topol. Birkaç süzgeç örneği verelim:

• B, X in boş olmayan parçası olduğuna göre $\mathcal{F}_1 = \{A \subset X / B \subset A\}$;

• X sonsuz olduğuna göre $\mathcal{F}_2 = \{A \subset X / X - A$ sonludur$\}$; $X = \mathbb{N}$ olması halinde $\mathcal{F}_2$ ye *Fréchet süzgeci* denir;

• X, bir topolojik uzaysa, bunun noktalarından birinin dolaylarının $\mathcal{F}$ kümesi bir süzgeçtir. Buna karşılık, $\mathcal{P}(X)$ in bir süzgeç olmadığı besbellidir.

SÜZGEÇGAGALI sıf. Gagasında suyu süzme olanağı veren çapraz yapracıklar bulunan, mikrofaj beslenen kuşlar (örneğin ördek) için kullanılır.

SÜZGEÇLİ sıf. Bir süzgeci bulunan. *Süzgeçli demlik.*

SÜZGÜ a. **1.** Delikli çanak; süzgeç. **—2.** Balıkçı kepçesi. **—3.** Fide sulamaya yarayan, tenekeden yapılan ve ucunda süzgeci olan kap.
—Seram. *Süzgü bezi,* Kütahya seramik atölyelerinde, seramik hamurunu, boyasını ve fırçasını süzmekte kullanılan sık delikli, ince dokuma.

SÜZGÜN sıf. **1.** Biraz zayıflamış, yüzü sararmış, süzülmüş kimse için kullanılır: *Biraz süzgündü ama çok iyi olduğunu söyledi. Süzgün yüzünde insana dokunan bir şey vardı.* **—2.** *Süzgün bakış,* gözlerini süzerek bakan bir kimsenin bakışı. || *Süzgün göz,* göz kapakları hafifçe kapalı olarak bakan göz.

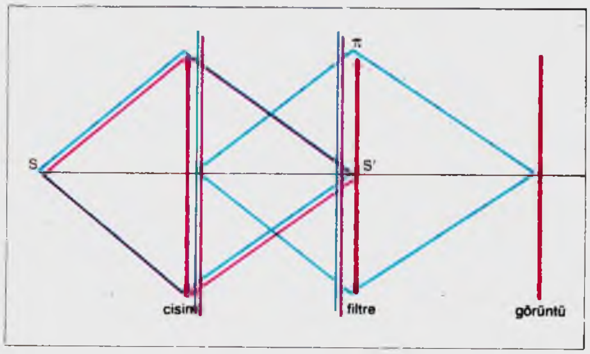
SÜZGÜNLEŞMEK gçz. f. Biraz zayıflamak, süzülmek ya da gözlerden söz ederken, gözkapakları hafifçe kapanmış olmak.

SÜZGÜNLÜK a. Süzgün olma durumu.

SÜZME a. **1.** Süzmek eylemi. **—2.** Sürekli bir evre (sıvı ya da gaz) ile bu evre içinde dağınık ve karışmış olarak bulunan bir başka evreyi (katı ya da sıvı) bir filtre yardımıyla ayırma işlemi. (Eşanl. FİLTRELEME.) [Bk. *ansikl.* böl. Kim. müh., Hidr. pnöm. ve Sağl. kor.] || *Özütlemeli süzme,* işlenecek maddeyle doldurulmuş hareketsiz bir yataktan tepkime sıvısının geçirildiği liçing yöntemi.
—Arıc. *Bal süzme,* balı petekten ayırma işlemi. (*Bal sızdırma* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Birac. Madensel ya da oganik bir bulanıklığı gidermek ve ışıkta saydam, hatta parlak olmasını sağlamak amacıyla bir sıvıya, bir içkiye (bira, şıra) uygulanan yöntem. (Bu işlem için kullanılan süzgeçler ya durulaştıran ya da sterilize edilen kieselgurlu tablalar, selülozlu mukavvalar, çok ince gözenekli zarlar, vakum altında dönen süzgeçlerdir.)
—Ev eşy. *Salata süzme sepeti,* hızlı bir dönme hareketiyle dönen ve silindir biçiminde bir kabın içinde salatanın suyunun süzülmesini sağlayan delikli sepet.
—Fiz. *Özütlemeli süzme geçişi,* bağlı bir bütünün bağları (tesadüfen) ortadan kalktığında gözlemlenen geçiş. (Örneğin, gözenekli bir katının kimi gözenekleri tesadüfen tıkandığında, öyle bir an gelir ki, katı, bir sıvıyı, makroskobik ölçekte geçirmemeye başlar; "özütlemeli süzme" sona erer.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Hidr. pnöm. *Süzme derecesi,* bir filtrenin tuttuğu en küçük katışkı maddelerinin mikrometre cinsinden belirtilen çapı.
—Isıt. havld. ve Isıbil. *Havayı süzme,* içindeki asıltıları gidermek için, havalandırmada kullanılan ya da dışarı atılan havaya uygulanan işlem. (Eşanl. FİLTRAJ).
—İstat. *Süzme yöntemi,* zaman dizilerinde dizgeli ya da belirleyici olmayan etkileri gidererek harmonik bileşenleri ayırmak için kullanılan herhangi bir yöntem.
—Kâğ. san. *Süzme valsi,* üzerinde metal bir elek bulunan, içi boş silindir. (Süzme valsi, ıslak yaprağın eperini düzeltmek ve gerektiğinde üzerine, oyuk olarak verje çizgileri *(verje valsi)* ya da bir filigran *(filigran valsi)* basmak için kâğıt makinesi tablası üzerine ıslak yaprakla temas edebilecek biçimde yerleştirilir.) [Eşanl. EGÜTÖR VALSİ.]
—Kim. Bir sıvıyı gözenekli ve geçirgen herhangi bir maddenin içinden geçirme. || *İleri süzme,* bir sıvı fazı, bir basınç değişiminin (gradyan) etkisi altında yarıgeçirgen (seçimli geçirgen) zarlardan geçirerek ayırma yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Opt. *Optik süzme,* bir cismin görüntüsünü mercekler, aynalar ve mercek toplulukları gibi bir optik bileşenler dizisi aracılığıyla değiştiren işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Seram. Kilin ya da kaolenin içinde bulunan kum birikintisinin suyla süzülerek daha sonra toplanması işlemi.
—Şekerc. Şekerlendirilmiş meyveleri ızgaralar üzerine yerleştirerek şurup fazlasını alma yöntemi.

◆ sıf. **1.** Süzülmüş olan, süzülerek elde edilen: *Süzme bal. Süzme yoğurt.* **—2.** *Arg.* Olumsuz bir niteliğin yoğun olarak kendisinde bulunduğu düşünülen kimse için kullanılır: *Süzme salak.*
—Halıc. *Süzme atkı* → BASTIRMA* İPLİĞİ.
—ANSİKL. Arıc. Sabit petekli kovanlarda balı süzmek için petekler kesilip bir eleğin üstüne atılır, bal alta konan bir kaba kendiliğinden süzülür. Çerçeveli kovanlarda bal süzme (sızdırma) aygıtı kullanılır; çerçevelerdeki petekler bozulmaz, yeniden kovana konur, böylece önemli ölçüde tasarruf yapılmış olur, çünkü arılar mum salgılamak için bal yemek zorunda kalmazlar.
—Fiz. Özütlemeli süzme geçişlerine doğada çok sık rastlanır. Makroskobik bir örnek verilecek olursa, bir ızgaranın gözleri, rasgele kesilsin ve kesilen gözlerin oranı q olsun. q belli bir kritik q_c değerinden küçük olduğunda ızgara hâlâ bağlı bir bütün oluşturur. Buna karşın, q, q_c'den büyükse, ızgara çöker; ancak küçük boyutlu parçalar kalır. Kare gözlü bir ızgara için q_c = % 50 dir.
Bu geçişlerin önemini ve genelliğini, ilk olarak ingiliz matematikçi Hammersley anlamıştır (1956). Giderek çok sayıda fiziksel uygulama ortaya çıkmıştır: özellikle, birbirinin yerine geçebilen *metal alaşımları* (A+B) alanında; burada iki atom tipi, dönemsel bir kafes üzerinde tesadüfen dağılmıştır. Örneğin A atomları p yüzdesinde bir yer kaplar. p küçük olduğunda her A atomu genellikle B atomlarıyla çevrilir ve bir tekli oluşur. Ama, daha büyük p için, yakın A atomu çiftleri, üçlüleri vb.'nin oluştuğu görülür. Son olarak, p belli bir p_c değerinden büyük olduğunda, "sonsuz bir A atomları yığını" belirir ve alaşımın kimi özellikleri şaşırtıcı biçimde değişebilir. Bir başka yeni uygulama alanı, makromoleküllerin aralarında kaynaşarak sonsuz bir yığın (jel) oluşturdukları sol -jel geçişidir.
Kasteleijn ve Fortuin'in önemli bir teoremi sayesinde, özütlemeli süzme yığınları kuramı çok gelişmiş ve evre değişimleri kuramına bağlanmıştır. Yığınların, özütlemeli süzme eşiği yakınındaki davranışı özellikle ilginçtir: bu bölgede kimi yığınlar çok büyüktür ve bunların istatistiksel dağılımı bilinir.
—Hidr. pnöm. Bir hidrolik devrenin sıvısı bir filtre yardımıyla süzülür. Süzme işlemi, yüksek basınç ağında, yani pompaların basma devresinde gerçekleştirilir; bu durumda akışkanın yalnız kullanılan bölümünde gerçekleştirilen kısmı bir süzme sözkonusudur. Bu yüzden süzme işlemi çoğunlukla alçak basınç ağında, gerek pompaların besleme devresinde (ya da duruma göre gavaj pompası ile ana pompalar arasında) gerek kullanılan sıvının hazneye dönüş devresinde yapılır. Son olarak, tesisatın çalışmasına bağlı olmayan sürekli bir süzme işlemi yapılmak isteniyorsa bir *süzme grubu* oluşturulur; bu grupta geri dönüş devrelerinin akışkanı bir birinci depoda toplandıktan sonra, bir dolaşım pompasıyla ana pompaların besleme deposuna gönderilir ve süzme dolaşım devresinde gerçekleştirilir.
—Kim. *İleri süzme.* Seçimli geçirgen bir zar, iki ortamı birbirinden ayırarak kimi kütlelerin bu ortamlar arasında seçimli olarak birinden ötekine aktarılmasını ya da kimi maddelerin diğerlerine oranla daha kolay geçmesini sağlayan bir engeldir. *Ters geçişme** ve ileri süzme zarları, molekülleri boyutlarına ve molekül kütlelerine göre ayırma özelliği taşır. Kopma eşiği, molekül kütlesi ölçeğinin altındaysa ters geçişme, daha yüksekse (çözücü boyunun yaklaşık 10 katı) ileri süzme zarı sözkonusudur.
İleri süzme yöntemi, ters geçişme yönteminden kısmen daha eskidir ve özellikle XIX. yy.'ın sonundan itibaren biyoloji laboratuvarlarında proteinleri deriştirmek ya da arılaştırmak üzere kullanılmaya başlanmıştır. Ancak son yıllara dek kullanılan zarlar, türdeş ve son derece kalın olduğundan yalnızca düşük debilerin geçmesine olanak vermekteydi. İleri süzme özellikle 1968'den sonra ABD'de Office of Saline Water'in atılımları sonucu, dikkati çekecek derecede çokdeğerli ve kimi üretim parametrelerini değiştirerek kopma eşiğinin yükselmesini sağlayan selüloz asetattan hazırlanmış bakışımsız zarların kullanılmaya başlanmasıyla önemli bir gelişme gösterdi. Bu aynı zamanda ileri süzme sanayisinin gelişiminin de bir başlangıcı oldu. Peynir suyu ve sütün ileri süzülmesi; sütçülük, kâğıtçılık, boyacılık ve sepicilikte atık akışkanların işlenmesi; enzimlerin ayrılması ve emülsiyonların işlenmesi, ileri süzme tekniğinin en önemli kullanım alanlarıdır.
—Kim. müh. Koşullara göre ya dağınık evreden elde geldiğince arındırılmış sürekli evre (havanın, suyun, motor yağının, sıvı besin maddesi vb.'nin süzülmesi) ya sürekli evre içinde dağınık olarak bulunan evre (çökeltinin, duman içinde bulunan değerli metal tozları vb.'nin gerikazanımı) ya da ekonomik bir yarar sözkonusuysa her iki evre birden elde edilmeye çalışılır. Süzme işlemi genellikle duman (gaz+katı), sis (gaz+sıvı), asıltı (sıvı+katı) ve emülsiyon (sıvı+karışmayan sıvı) durumlarında uygulanır. Bunların içinde en önemlisi asıltıların durumudur. Asıltılar ya bir süzgeç üzerinden ya da bir kütle içinden geçirilerek süzülür. Süzgeçten geçirilerek süzmede, süzülecek karışım ızgara, bez, zar vb. biçimindeki bir süzgeç üzerine dökülür; süzücüden geçemeyen tanecikler, süzgeç üzerinde giderek artan bir tortu oluşturur. Taneciklerin ve süzgecin dokusuna bağlı olarak az ya da çok arı bir süzüntü elde edilir. Kütle içinde süzmede ise asıltı, gözenekli bir maddenin (disk, silindir, mum vb. biçiminde topaklaştırılmış kum, ince çakıl ya da kâğıt katmanları) içinden geçirilir.
İçinde fazla miktarda katı madde bulunan asıltılar bir süzgeçten, az miktarda katışkı maddesi içerenlerse bir kütle içinden geçirilerek süzülür. Sürekli evrenin filtreden geçebilmesi için süzücü öğenin girişi ile çıkışı arasında bir basınç farkının bulunması gerekir. Bu basınç farkı ya yer çekimi, ya karışımın sıkıştırılmış bir gaz etkisiyle basınç altında gönderilmesi ya da bir pompa yardımıyla filtrenin çıkışından bir basınç düşüşü yaratılarak (vakum altında süzme) elde edilir.
—Opt. *Optik süzme.* Karmaşık bir işaret, değişik frekanslarda bir takım sinüzoidal işarete ayrıştırılabilir. Böyle bir işaret bir optik bileşenler dizisinden geçtiğinde farklı sinüzoidal işaretler, iletim yolunu oluşturan öğelerden hareket ederek hesaplanabilen belli bir yükseltme katsayısıyla iletilir; böylece, yüksek frekanslar alçak frekanslardan daha zayıf bir hale getirilebilir.
Aynı şekilde, optikte de bir cismin tek bir uzay değişkenine bağlı olarak (zamandan bağımsız), genliği ya da aydınlanması sinüzoidal olan bir takım öğelerden oluştuğu kabul edilebilir; bu sinüzoidal aydınlanma değişimine denk düşen frekansa "uzay frekansı" adı verilir.
Optik bir aygıt farklı uzay frekanslarını

optik süzme

değişik oranlarda ilettiği için bir cismin görüntüsü süzme işleminden her zaman etkilenir. Fakat tıpkı elektroakustikte olduğu gibi, cismin uzay frekanslarının dağılımını belirli ölçülerde değiştirmek olanaklıdır. Şekilde gösterilen düzen gerçekleştirilirse böyle bir sonuca ulaşılabilir. Kırınım kuramı, noktasal ve monokromatik S kaynağının görüntüsünün oluştuğu π düzleminde, cismin uzay frekanslarının dağılımının, daha kesin bir deyişle cismin Fourier dönüşümünün elde edildiğini göstermiştir. O halde, fotoğrafçılıkta olduğu gibi bu düzleme birkaç tane kaş yerleştirerek görüntünün değiştirilebileceği düşünülebilir. Böylece, bir cismi etkileyen optik ayar hatası düzeltilebilir ya da en azından azaltılabilir. Aynı şekilde bir cismin kimi ince ayrıntıları ortaya çıkarılabilir: bunun için S'nin geometrik görüntüsü olan S' noktasında ışığın önüne saydamsız bir disk yerleştirmek yeterlidir; bu koşullarda yalnız kırınmış ışık öbür yana geçebilir ve bu ışık yalnız ince ayrıntılar tarafından kırınıma uğratılmıştır. Böylece π düzleminde bu ince ayrıntıların bir görüntüsü oluşturulur. Bu yönteme "izgözlem" yöntemi adı verilir.

Kimi zaman da, bunun tam tersine, cisimdeki yararsız bir ayrıntı, örneğin bir tram yok edilebilir. Bunun için S' noktasına tramın kırınıma uğrattığı ışığı geçirmeyen küçük bir delik yerleştirmek yeterlidir. Aynı şekilde, cismin biçimi bilinen bir ayrıntısı da ortaya çıkarılabilir. Bunun için bağlılaşımdan yararlanılır; bu da π düzlemine, belirtilecek cismin Fourier dönüşümünü gösteren değişken yoğunluklu bir filtre yerleştirilerek elde edilir.

—Sağl. kor. *Su süzme* ya da *suyun süzülmesi. Yavaş süzme,* kum yataklarda, süzgecin yüzeyinde oluşan ve mikroskobik suyosunlarından meydana gelen "biyolojik zar" sayesinde gerçekleşir; buradaki yaşam rekabeti sayesinde, patojen mikroplar yok olur.

Hızlı süzme'de, bu biyolojik yöntem kullanılmaz, suya alüminyum sülfat eklenir; bu madde pislikleri ve mikropları hamurumsu bir jel halinde pıhtılaştırarak süzgecin üzerinde tutmayı sağlar.

Süzme bir *Chamberland süzgeci* kullanılarak musluklarda da yapılabilir; porselen bir kaptan süzülerek geçen su (saatte 3 ila 4 litre) temizlenmiş olur.

Sınai süzme yeterli temizleme yapamaz; onun için suya klor (klorlama) ya da ozon katılarak ayrıca kimyasal bir sterilizasyon uygulanmalıdır. Süzme, kullanılan yöntemlere göre, temiz suyun iyon oranını değiştirir.

SÜZMEK g. f. **1.** *Bir akışkanı süzmek,* onu bir süzgeçten geçirmek; süzgeçten geçirerek içindeki katı maddeleri ayırmak: *Suyu, sütü süzmek.* **—2.** *Bir şeyi (suyunu) süzmek,* süzgeçten geçirerek içinde bulunan sıvıyı akıtmak: *Makarnayı, pirinci süzmek.* **—3.** Pislikleri süzmek, süzgeçle onları ayırmak: *Şarabın tortusunu süzmek.* **—4.** *Işığı süzmek,* parıltısını ya da şiddetini azaltarak geçirmek. **—5.** *Bir kimseyi, bir yeri süzmek,* bir kimseye, bir yere inceleyerek bakmak: *Odadakileri teker teker süzdü. Etrafı süzdü, aradığını bulamamış olacak ki arkasını döndü gitti.* **—6.** *Gözünü, gözlerini süzmek,* gözlerini hafifçe kısarak anlamlı bir biçimde bakmak.

—Arıc. *Bal süzmek,* balı peteğinden ayırmak.

◆ **süzdürmek** ettirg. f. *Bir şeyi süzdürmek,* süzgeçten geçirtmek, suyunu akıtmak, suzerek pisliklerden arıttırmak.

◆ **süzülmek** dönşl. f. **1.** Yavaş yavaş akmak: *Gözlerinden yaşlar süzüldü. Sırtımdan ter süzüldü.* **—2.** Damla damla suyunu akıtmak: *Perdeleri suyunu sıkmadan asın, biraz süzüldükten sonra yerine takarız.* **—3.** Işıktan söz ederken, bir şeyin arasından sızarak geçmek, girmek: *Sabah panjurlardan süzülen ince bir ışık huzmesiyle uyanmak.* **—4.** Bir kuştan söz ederken kanatları geniş olarak görünmez bir hareketle, havada, kayarcasına uçmak: *Göklerde süzülen bir martı.* **—5.** Bir deniz taşıtından söz ederken, ses çıkarmadan, kayarcasına ilerlemek: *Durgun denizde süzülerek geçen bir iki yelkenli.* **—6.** Bir uçaktan (ya da planörden) söz ederken, motorları durmuş ya da yavaşlamış olarak ya da hava hareketlerinin yardımıyla uçmak. **—7.** Bir kimseden söz ederken, gizlice, ses çıkarmadan belli etmeden bir yere girmek ya da bir yerden çıkmak: *Gece karanlığında bir gölge aralık kapıdan içeri süzüldü.* **—8.** Nazlı nazlı, edalı bir biçimde hareket etmek; kurulmak: *Gelin gibi süzülmek.* **—9.** Gözle görünür biçimde zayıflamak: *Ateşi çok yüksekti, çocukcağız, bir gecede süzüldü.* **—10.** Gözden söz ederken, baygınlaşmak, mahmurlaşmak: *Gözlerin süzüldü, haydi git yat artık.*

◆ **süzülmek** edilg. f. Gözenekli, delikli bir şeyden, bir yerden geçirilmek: *Şarap süzüldükten sonra bir süre dinlendirilir.*

—Kim. Bir sıvı sözkonusuysa, toz ya da taneciklerden oluşan bir ortamdan geçmek.

SÜZÜCÜ sıf. **1.** Süzme işini yapan bir gereç, bir araç için kullanılır. **—2.** Süzme özelliği olan.

—Ceb. *Üstten, alttan süzücü sıralanmış küme,* içinde iki elemandan oluşan her altkümenin üstten, alttan sınırlanmış olduğu küme.

SÜZÜK sıf. **1.** Güçsüz, süzgün. **—2.** Süzülmüş; süzgünleşmiş: *Süzük bakışlar, gözler.*

SÜZÜLEBİLİRLİK a. Petr. san. *Süzülebilirlik deneyi,* Diesel motor yakıtları için, sınır süzülebilirlik sıcaklığını, yani motoru ya da aygıtı koruyan filtrelerin tıkanmasıyla arıza oluşturabilecek alt sınır sıcaklığı saptamayı sağlayan deney.

SÜZÜLME a. **1.** Süzülmek eylemi. **—2.** Bir kuşun kanat vurmadan yaptığı uçuş. **—3.** Bir uçağın motorunu boşa alarak ya da durdurarak gerçekleştirdiği uçuş.

—Arıc. *Bal süzülmesi,* bal sızdırma (süzme) makinesinden çıkan balın ayrı kaplara doldurulmadan önce, içindeki yabancı şeylerden kurtulması için özel bir aygıtta dinlendirilip arındırılması.

—Ask. havc. *Süzülme bombardımanı,* % 30'luk bir inişle gerçekleştirilen bombardıman.

—Havc. *Süzülme oranı,* bir kanadın ya da bir uçağın kaldırma ve sürüklenme katsayıları arasındaki oran. (Bk. *ansikl.* böl.) Bir planörün sakin havada süzülerek gittiği uzaklık ile fırlatılma yükseltisi arasındaki oran. || *Süzülme süresi,* bir planörün ya da motorları stop etmiş bir biçimde uçan bir uçağın havada süzülme süresi. || *Süzülme uçuşu,* bir kuşun, bir uçağın süzülerek gerçekleştirdiği uçuş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Havc. • *Süzülme oranı.* Süzülme oranı, hücum açısına bağlı olarak değişir. Maksimum süzülme oranı açısı, başlangıç noktasından kanadın ya da uçağın kutup eğrisine teğet çizilerek bulunur. Motorları stop etmiş bir uçağın süzülerek inişi, doğrudan 5 ile 20 arasında değişen süzülme oranına bağlıdır; bu oran planörlerde 40'a ulaşabilir.

• *Süzülme uçuşu.* Süzülme uçuşunda, uçağın havada tutunabilmesi için yeterli bir hıza ulaşması ve bu hıza göre inişe geçmesi gerekir. Süzülme uçuşuyla yapılan iniş, motor rejiminin zayıf ya da sıfır olmasına, uçağın yüküne ve tipine göre belli bir açıyla gerçekleştirilir. Sürtünme kuvvetli ne kadar zayıf olursa, iniş açısı da o kadar küçük tutulur. Süzülme oranı büyük, yani sürüklenmeye göre kaldırma kuvveti oranı yüksek olan uçaklar, çok uzun bir süzülme uçuşu yapabilir. Bu durum, özellikle yelken uçuşu yapan planörlerde görülür; bunların süzülme oranı, hava akımlarının etkisi olmadan, bulundukları yükseltinin 40 katı bir yatay uzaklığa gitmelerini sağlayabilir.

SÜZÜLMEK → SÜZMEK

SÜZÜLÜŞ a. Süzülmek eylemi ya da biçimi.

SÜZÜMLÜK a. Kim. müh. Süzme işleminden geçirilecek karışım.

SÜZÜNTÜ a. Süzülen bir sıvıdan kalan tortu.

—Kim. müh. Bir karışımın süzülmesi sonunda elde edilen az ya da çok arı sıvı.

Sv Ölçbil. *Sievert*'in simgesi.

SV/40, hiçbir belirti göstermeden taşıyıcı olabilen maymunların böbrek hücrelerinin kültüründen yalıtılarak elde edilen ve diğer memeli türlerinde kötücül urlar yaratma özelliği dolayısıyla, bazı kanserlerin virüs kökenli olabileceği konusunda sayısız araştırmalara temel olan virüs.

SVABİT a. (fr. *svabite*). Miner. Heksagonal sistemde yer alan, apatit grubundan fluorlu doğal kalsiyum arsenat.

SVAERDBORG, Danimarka'da Yontmataş sonrası katmanı, Sjaelland adasının güneyindeki bir turbalıkta. Burada küçük taş araçlar, balta ve yontma keser sanayisi ile bezekli kemikler ve kehribar pandantifler ortaya çıkarıldı.

Svaha → BHUR

SVALBARD, Kuzey Buz denizi'nde Norveç'e bağlı takımada, Norveç ile Grönland arasında, 76-80° K. enlemine doğru; 62 700 km²; 3 700 nüf. (2 400'ü Spitzberg'deki rus yurttaşları). Başlıca adaları: Spitzberg, Nordaustlandet (Kuzey-Doğu arazisi), Barents adası, Prins Karl adası, Kong Karl adası, Kvitøya ve Bear adası (Ayı adası).

—Tar. Adı "Soğuk Kıyı" anlamına gelen Svalbard 1194'te keşfedildi. Ama 1596 da W. Barents ve J. van Heemskerck adlı felemenkli kâşiflerce yeniden keşfedilene değin Avrupa da kimse varlığından haberdar değildi. XIX. yy. a doğru balina avcılığının gerilemesinin ardından adalardaki kömür madenleri önem kazandı. Günümüzde Rusya ve Norveç adaları dan kömür çıkarmaktadır. Madencilik dışında tek ekonomik etkinlik avcılıktır. K. kutup bölgesi'ne düzenlenen birçok seferde Spitzberg adası araştırma üssü olarak kullanılır. Bölgedeki bilimsel çalışmalar Oslo'daki Norveç kutup enstitüsü tarafından yürütülür. Yerli nüfusu olmayan adaların nüfusu mevsimden mevsime değişir. Yazın Advent fiyordundaki Hotellneset'e denizyoluyla turistler gelir. 1975'te bir havaalanı hizmete açılmıştır. Norveç'in 1977'de kıta sahanlığını 200 mile çıkarması üzerine Svalbard'ın çevresindeki sulardan geçen sınır konusunda Norveç ile Rusya arasında doğan anlaşmazlık henüz çözülmemiştir.

SVAMİ a. (*senyör, sahip,* anlamında sanskritçe sözc.). Özellikle hindu keşişlerine verilen unvan. Bu sıfat günümüz hinduculuğunda, kimi kez, dünyadan el etek çekmiş kadınlar için de kullanılır.

SVANBERG (Max Walter), isveçli ressam (Malmö 1912). 40'lı yıllarda, isveç gerçeküstücülüğünü temsil eden "imgelemci" ressamlar grubunun üyesi, 1953'ten sonra parisli gerçeküstücülere katıldı, yapıtlarında mitlerdeki kadın temalarını ve onun büyüsüne tümüyle kendini kaptırmış bir dünyanın (hayvansal ya da bitkisel) erotik simgelerine yer verdi. Gerçekleştirdiği desenler suluboya, tempera, "inci mozaikleri" (özellikle "Bir yıldızın portreleri" dizisi, 1952-1964) ve kolajlarda (1960'tan sonra) peri masalları öğelerine ağırlık verdi ve renkleri titizlikle kullandı.

Bk. resim sayfa 10960

SVANBERGİT a. (fr. *svanbergite;* isveçli kimyacı L. F. *Svanberg*'in adından). Romboedrik sistemde yer alan hidratlı doğal alüminyum ve stronsiyum sülfat ve fosfat.

SVANETÇE a. Elbruz'un güneyindek

Lauros-Giraudon

Max Walter Svanberg
Garip takımyıldızların G.'ye (sanatçının karısı) on evrede saygılarını sunmaları. 10. evre kolaj (1963-64) *Moderna Museet, Stockholm*

birkaç yüksek vadide yaklş. 35 000 kişi tarafından konuşulan güney kafkas dili.

SVANETYA, Gürcistan'da dağlık bölge; İnguri havzasında, Büyük Batı Kafkaslar'ın güney yamacını oluşturan ormanlık dorukları kapsar; yükseltisi Layla'da 4 008 metre.

SVANLAR, Gürcistan'da halk; sayılarının 35 000 kadar olduğu sanılır. Batı Gürcistan'da Svanetya dağları ile İnguri havzası bölgesinde yaşayan bu halk svan lehçeleri konuşur. Svanlar, köyün en yaşlısının otoritesi altında örgütlenmişlerdir; tahkim edilmiş köylerde otururlar; çeşitli tarım işleri ve hayvancılıkla uğraşırlar; belirli kurallara dayanan geniş aile yapısı içinde yaşarlar.

SVAPPAVAARA, İsveç'te (Norrbotten) yer, Laponya'da, Kiruna'nın G.-D.'sunda. Demir madeni.

SVARABHAKTİ a. (sanskritçe *svarabhakti*, ünlü parçası). Dilbil. Bir ünsüz öbeği içinde bir ünlünün gelişmesi.

SVARGA, *göksel cennet* ve özellikle İndra cenneti anlamında kullanılan sanskritçe sözcük. Hinduculuğa göre, kurbanlar sunarak ölümsüzlüğe ulaşan günahsızların kabul edildiği ölümsüzler yeri.

SVAZİLAND

SVAROG, slav mitolojisinin güneş ve ateşi kişileştiren tanrısı.

SVARTİSEN, Norveç'in kuzey kesiminde buzul, kutup çemberi yakınında, Mo'nun K.'inde.

SVARTÖ, İsveç'te (Norrbotten) yer, Lullå yakınında, Botten körfezi kıyısında. Madencilik limanı (demir dışsatımı).

SVASTİKA a. (sanskritçe *svastika*, uğurlu). Hindistan'da kullanılan gamalı haç biçiminde falcılık simgesi.
—ANSİKL. Eski hint yıldız biliminde bu işaret, kolları sağa dönük olduğu zaman 卐 erkek sayılır ve Güneş'in Oğlak dönencesinden geçişini temsil ederdi. Aynı işaret, kolları sola dönük olduğu zaman 卍, dişi sayılır ve sonbahar ve kış Güneş'ini temsil ederdi.

SVAT, Pakistan'da (Kuzey-Batı sınırı ili) bölge, Hindu Kuş dağlarının ön kollarını içine alır, Malakand geçidinin ötesinde. Meyve ve bal. Tekstil (el tezgâhları [halı]).
—Arkeol. Arkeolojik araştırmalar, Tunç çağı'ndan (İ.Ö. XII. yy.) Gazneli Mahmut tarafından fethine (İ.S. XI. yy.) kadar, bölgenin çok uzun dönemler halinde iskân edildiğini ortaya koymuştur. Ortaya çıkarılan birçok manastır ve stupa kalıntısı, budha keşişlerinin bölgedeki varlığına tanıklık eder. Butkara I kompleksi, en eksiksiz olanıdır; buraya Aşoka döneminde (İ.Ö. III. yy.) yerleşildiği sanılmaktadır.

SVATOPLUK (830'a doğr. 894), Büyük Moravya kralı (870-894). Amcası Rostislav'ı tahtından indirip Germen Ludwig'e teslim ettikten sonra onun yerine geçti (870). Germen vesayetinden kurtuldu (871), kendisine aziz Metodiy'i gönderen Roma'nın koruyuculuğu altına girdi ve krallığını oldukça genişletti; ama ölümünden az sonra Büyük Moravya çöktü.

SVAY RİENG ya da **SOAL RİENG,** Kampuçya'da kent, aynı adlı ilin merkezi; 13 766 nüf. —*Svay Rieng ili*, 2 966 km²; 354 000 nüf. (1986).

SVAZİ a. Svaziler tarafından konuşulan bantu dili.

SVAZİLAND, Afrika'nın G.'inde küçük krallık, Güney Afrika ile Mozambik arasında; 17 363 km²; 800 000 nüf. (1991). Başkenti *Mbabane*. Resmi dili *ingilizce*.
• COĞRAFYA. Etnik bakımdan çok mütecanis olan (% 92'si Svaziler) bu ülke nüfusu kuzey-güney doğrultusunda dört coğrafi bölgeye eşit olmayan bir şekilde dağılmıştır. Bölgelerin farklı doğal koşulları çok çeşitli üretime olanak verir: orta yükseltideki (1 300 m) Highveld, yüksek Transvaal platoları boyunca uzanır; Highveld'den Büyük Diklik'le ayrılan Middleveld (700 m) yüzölçümün yüzde 26'sını kaplar ve nüfusun yaklaşık yarısını kapsar; Lowveld (ortalama yükselti 200 m), sağlığa elverişsiz koşulları ve kuraklık nedeniyle yerleşmeye elverişli değildir: bunun yanında bölgeyi Mozambik kıyı ovasından ayıran Lebombo sıradağları ülke yüzölçümünün % 8'ini oluşturur. Yıllarca bir kenarda kalmıştır. Dış ticaret dengesi, tarım sektörüne dayalı dışsatım sayesinde (rafine şeker, kereste ve keresteden yapılan ürünler, turunçgiller, pamuk ve et toplam satışın % 85'ine yakındır) fazlalık verir. Tarım ürünlerinin ekonomideki belirleyici rolü nedeniyle, toprakta sömürgeciliğe son verilmesinin gerekliliğine ilişkin çoğu kez coşkulu açıklamalara rağmen Svaziland yetkilileri, bağımsızlığın ilanından beri, yabancıların elindeki tarım topraklarının (1978'de % 43'ü) geri alınmasında hiç de aceleci davranmadılar. *Swazi Nation Land*'ın 984 500 ha toprağı (68 500 ha'ı, 1968'den sonra geri satın alındı) kolektif mülkiyet haline getirildi. Ama bu geleneksel sektördeki verim düşüklüğüne ve kırsal kesimdeki toprakların kaygı verici genişliğine (hayvan başına 1,8 ha) rağmen ulusal bütünlüğü korumak için toprak reformu yerine geleneksel çerçevede yenileşme girişimleri tercih edildi. Ayrıca, nüfus artışı tarım nüfusunu, toprağı yoğun biçimde işlemek ya da işgücü fazlasının Güney Afrika'ya doğru göçmesi (1980'de 20 000 işçi) nedeniyle gelir getirici tarımsal faaliyetlere yönelmek zorunda bırakmadı. 1964'te, Bomvu Ridge demir filizini (bugün tükendi) nakletmek için Maputo yönünde bir demiryolunun döşenmesi ülkenin dışarıyla bağlantısını kolaylaştırdı (ihracatın % 85'i bu yolla yapılmaktadır); ama güney afrikalı komşusuna bağımlılığı sürmektedir: bu ülke, dışalımın % 90'ını, tüketilen enerjinin üçte ikisini karşılamakta, turizm ve gümrük birliği anlaşması sayesinde büyük miktarda döviz girdisi sağlamaktadır. Pretoria, ayrıca Kangwane homelandının Svaziland krallığı'na katılmasını istemektedir, böylece Kangwane'nin 750 000 "yurttaşı" Güney Afrika'nın zenci nüfusunu azaltmış olacaktır. Genişleyen Svaziland'a Natal'ın kuzeyinde Hint okyanusu'na doğrudan bir çıkış sağlayacak olan Güney Afrika, Mbabane'nin bugünkü kararsızlıklarını giderecek iktisadi baskı olanaklarına sahiptir.
• TARİH. Natal ile Mozambik arasındaki bölgeye yerleşmiş olan ve Zulular'ın yakınında bulunan Amangvaneler bantu grubu, XVI. yy.'da kralları Msvazi'nin adını aldı. 1820'den itibaren Zulular'ın denetimi altına giren kral Sobhuza I'in (1815-1836) yerini alan Msvazi II, sürekli bir ordu oluşturdu ve beyazlarla iyi ilişkiler kurdu; onlara birçok ayrıcalık verdi. Önce Transvaal'ın, Boerler savaşı'ndan sonra da Büyük Britanya'nın himayesine giren ülkenin yönetimi, Güney Afrika'daki yüksek komiserliğe bırakıldı (1906). Bu görev, 1961'den başlayarak Büyük Britanya'nın Güney Afrika büyükelçisi tarafından yürütüldü. Altın, kalay ve amyant madenlerinin ülkeye çektiği Avrupalılar'ın çıkarlarını bir konsey, yerli halkın çıkarlarını da bir Svazi ulusal konseyi temsil ediyordu. 1963'te seçime dayalı bir Yasama konseyi kuruldu. 1967'de de iç özerklik tanındı. Kralcı parti İmbokodvo National Movement Yasama meclisi üyeliklerinin tümünü kazandı. Parti başkanı Makhosini Dlamini Başbakanlığa getirildi.

Kral Sobhuza II, 6 eylül 1968'de ülkesinin bağımsızlığını ilan etti. 1972 seçimlerini İmbokodvo açık farkla kazandı, ama Güney Afrika'yla yakınlaşmaya karşı olan başlıca muhalefet partisi Ngwane Natio-

Durou-Kohler

Svat vadisinde kayalar içine oyulmuş heykel

nal Liberatory Congress, üç üyelik elde etti; nisan 1973'te Sobhuza II, Anayasa'yı kaldırdı ve siyasal partileri yasakladı. 1978'de Parlamento'nun yerine bir kabile meclisleri topluluğu *(tinkhundla)* kurdu. 1982'de ölünce, dul karılarından ikisi, kraliçe Dzelive ve Ntombi naiplik için çekiştiler. Ntombi, 5 eylül 1983'te resmen taç giydi. 1986'da Mswati III kral oldu.

SVAZİLER, Güney Afrika'da yaşayan, yaklaşık 700 000 nüfuslu bantu halkı. Tarım ve hayvancılıkla uğraşan Svaziler hayvanlarıyla mahallelere (kraallar) dağılmış aileler biçiminde yaşarlar. Fetihe, toprak bağlarına ve savaşçıların yaş sınıfları üzerine kurulmuş çok karmaşık bir devlet içinde yer alırlar. Soylular ve sıradan insanlar olarak iki sınıfa ayrılan bu toplumun başında tanrısal bir kral bulunur; bu kral, "ulusu güçlendirmek" için her yıl düzenlenen ve bir tür hasat bayramı olan incvala töreninde kutsanır.

Sveaborg → SUOMENLİNNA.

SVEALAND, İsveç'in orta kesimi, Dalarna, Mälaren gölü çevresinde Orta İsveç ovalarını ve K.'de Vänern ve Vättern göllerini içine alır. Stockholm bu bölgededir.

SVEDBERG (Theodor), isveçli kimyacı (Valbo 1884 - Kopparberg 1971). Uppsala Üniversitesi'nde fiziksel kimya profesörü oldu (1912), 1923'te Wisconsin Üniversitesi'nde bir kürsünün başına geçti. Kolloitler, yüksek molekül kütleli çözeltiler ve maddenin yapısı üzerine yaptığı çalışmalarıyla Nobel kimya ödülü'nü kazandı (1926).

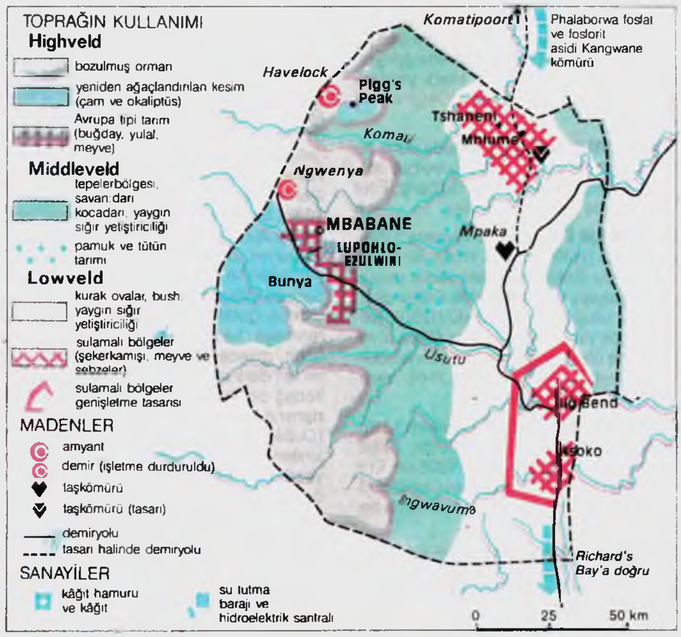
SVEN I Tveskägg ya da **SVEND I Tveskaeg** ("Çatal sakal") [960'a doğr. - Gainsborough 1014], Danimarka kralı (986-1014). Babası Harald II'nin yerine tahta geçti. Erik Segersäll tarafından tahttan uzaklaştırıldı (994'e kadar). Vikingler'in geleneğine uyarak İngiltere'ye geçmeyi başardı (1013), ama tam fetih sona erdiği sırada orada öldü.

SVEN II Estridsson ya da **SVEND II Estridsen** (1018'e doğr.-1074), Danimarka kralı (1047-1074), Büyük Knud'un kız kardeşi Estrid'in oğlu. İyi Magnus I'in hükümdarlığı sırasında da Danimarka'yı yönetiyordu; onun ölümünden sonra kral seçildi. İki kez İngiltere'yi fethetmeye kalkıştı, ama başaramadı. Kilise'yi örgütlemesi, para basması, hükümdarlığının önemli olaylarıdır. Başkent olarak Roskilde'yi seçti.

SVEN III Grade ya da **SVEND III Grathe** (1125 - Viborg yakınında 1157), Danimarka kralı (1146-1157), Jylland tarafından seçilmiş Knud III Magnusson'u öldürttü, sonra 1157'de tahtı Valdemar ile paylaşmak zorunda kaldı. Rakiplerini öldürmek istedi ama kendisi öldürüldü.

SVENDBORG, Danimarka'da kent, Fyn adasının güneyinde; 38 000 nüf. Sayfiye merkezi. Gemi yapımı. Besin sanayileri. Yat limanı.

SVENDSEN (Johan Severin), norveçli besteci ve orkestra şefi (Christiania, bugün Oslo, 1840 - Kopenhag 1911). Kemancıydı, Kuzey Avrupa'ya geziye çıktı, sonunda Leipzig'de karar kıldı ve üniversitenin bestecilik sınıfındaki dersleri izledi. Liszt ve Wagner ile arkadaş oldu. İlk büyük yapıtlarını (sekizli, 1866; birinci senfoni, 1867) bu dönemde verdi. Kısa bir süre için Oslo'ya döndü, sonra Paris'e gitti (1868-1870), Berlioz'a hayran kaldı. Bir süre Leipzig'de, sonra Bayreuth'te Wagner' in yanında kaldı. 1878'de gidip iki yıl kaldığı Paris'te orkestra şefi olarak ün yaptı. Kopenhag Krallık tiyatrosu orkestrası'nın şefliğini kabul etti (1883-1908). Christiania Müzik derneği'nin etkin bir üyesi olan Svendsen, E. Grieg ile norveç müzik okulunun öncülerindendir. Senfonik yapıtları arasında *Paris'te karnaval* (1872), *Norveç karnavalı* (1874), *4 Norveç rapsodisi* (1878), bir keman konçertosu (1870), bir

EKONOMİ

Boutin-Atlas-Photo

Svaziland
Usutu vadisi

çello konçertosu (1870) sayılabilir. Oda müziği parçaları ve melodileri de vardır.

SVERDLOV (Yakov Mihailoviç), rus devrimci ve siyaset adamı (Nijni-Novgorod 1881 - Moskova 1919). 1901'den beri RSDİP'nin üyesiydi; partinin merkez komitesine ve 1912'de rus bürosuna seçildi. 1913'te kuzey kutbu dairesinin yakınındaki Turuhansk'a sürgün edildi; şubat 1917 devrimi'nden sonra Petrograd'a geldi. Lenin'in nisan tezlerini destekledi ve merkez komite sekreterliğinin başına getirilince, partinin yeniden örgütlenmesinde Lenin'e yardımcı oldu. Lenin, 1917 ağustosunda Finlandiya'ya gittikten sonra, Sverdlov, partinin yönetimini Stalin'le birlikte üstlendi ve Ekim ayaklanmasını hazırladı. 1917 kasımından sonra Sovyet merkez yürütme komitesi (Tsik) başkanı ve parti merkez komitesi sekreteriydi.

SVERDLOVSK, Yekaterinburg kentinin 1924-1991 arasında taşıdığı ad.

SVERDRUP a. (H. U. *Sverdrup*'un adından). Denizbil. Akıntı debi birimi. (10^6 m^3'e eşdeğerdir.)

SVERDRUP (Johan), norveçli siyaset adamı (Jarlsberg şatosu, günümüzde Vestfold, 1816 - Christiania 1892). Millet-vekili (1851); radikal köylü partisini kurdu, Storting'e başkanlık etti (1871-1884), parlamenter rejimi savundu ve Oskar II'ye karşı krallık vetosunun iptali için yasa çıkarttı (1880). Başbakanlığı sırasında (1884 -1889) ılımlı tutumu, ilerici radikallerin hoşuna gitmedi, bunun üzerine görevinden çekildi.

SVERDRUP (Otto), norveçli denizci ve kâşif (Bindal, Helgoland, 1854 - Oslo 1930). Nansen'in çalışma arkadaşıydı. Nansen'in ayrılmasından sonra, *Fram*'a komuta etti. 1898'de yeniden bu geminin komutanı oldu. Jones boğazından başlayarak Ellesmere toprağını inceledi. 1901' de, daha batıda, Axel Heiberg adasını, 1902'de 100° boylamının ötesinde Amund ve Ellef Ringnes adalarını keşfetti. Kuzey kutbundaki takımadaların kuzey bölümüne ait ilk tam bilgileri Sverdrup'a borçluyuz.

SVERDRUP (Harald Ulrik), norveçli denizbilimci (Sogndal 1888 - Oslo 1957). Önce Scripps'e, sonra Norsk Polar İnstitutet'e (1948) yönetici oldu. Su-hava arası enerji

Editions dall' Oglio

İtalo **Svevo**

Pehr Evind **Svinhufvud**

alışverişi, dalgalar ve çalkantılar hakkın da pek çok yazı yazdı; M. W. Johnson ve R. H. Fleming ile birlikte, alanında çok yetkin sayılan bir denizbilim kitabı yazarak yayımladı (*The Oceans*) [Okyanuslar] (1942).

SVERDRUP adaları, Kanada arktik takımadalarının bir bölümü (Kuzey-batı arazisi). Başlıca adaları: Axel Heiberg, Ellef Ringnes ve Amund Ringnes.

SVERKER I Büyük (öl. Alvastra 1156), İsveç kralı (1130'a doğr. - 1156). Bir hanedan kurdu, Erikler'le sürekli iktidar mücadelesi yapan bu hanedanlık Folkunglar'ın tahta çıkışına kadar sürdü (1250). Kilise'ye çok yakın olan Sverker, Cîteaux rahiplerine ülkedeki ilk manastırları kurdurdu (Alvastra, 1143; Nydala, 1144; Varnhem, 1150'ye doğr.).

SVERKER II Genç (öl. Gestilren 1210), İsveç kralı (1196-1208). 1200'de, Kilise'ye ayrıcalık belgesi verdi. 1208'de Erık Knutsson tarafından krallıktan uzaklaştırıldı. Tekrar iktidara gelmeye çalıştı, ama başaramadı.

SVERRE Sigurdsson (Faerrøerne adaları 1151 - Bergen 1202), Norveç kralı (1178-1202). Norveç tarihinin en tanınmış kişiliklerinden biridir. Genç yaşta papaz oldu. Annesinden, gerçek babasının eski Norveç kralı II. Sigurd olduğunu öğrenince, taht üzerinde hak iddia etmek üzere 1174'te Norveç'e gitti. 1177'de Kral V. Magnus'un rakipleri olan Birchleglerin önderi durumuna geldi. Usta bir askeri önder olan Sverre, 1178'de Trondheim bölgesinde kral ilan edildikten sonra Magnus'un kuvvetlerini kesin olarak yenilgiye uğrattı (1179). Birliklerinin 1184'te Magnus'u yenerek öldürmesinden sonra Norveç'in tek hükümdarı oldu.

Sverre, Magnus'un destekçilerinden sürgündeki Norveç başpiskoposu Øystein Erlendsson'un 1183'te ülkeye dönmesinden sonra onunla barış yaptı. Ama piskoposların kral tarafından seçilmesi ve başpiskoposun kişisel ordusunu küçültmesi yolundaki talepleri, Øystein'ın ardılı Erik Ivarsson'la arasının açılmasına yol açtı. Sverre'ye taç giydirmeyi reddeden Ivarsson, 1190'da birçok piskoposla birlikte Danimarka'ya kaçtı. Ülkede kalan piskoposlar ise 1194'te Sverre'ye taç giydirdikten sonra Papa III. Innocentius tarafından kralla birlikte aforoz edildiler. Oslo piskoposu Nicholas Arnesson 1196'da sürgündeki başpiskopos Erik Ivarsson'la ittifak kurarak bir filoyla Norveç'e döndü ve iç savaş başladı. Norveç'in doğusunun büyük bölümünü denetimi altına alan ve köylülerle zanaatçıların desteğini kazanan Arnesson, başlangıçta kazandığı zaferlere karşın, 1199'dan sonra ağır yenilgilere uğradı. 1202'ye gelindiğinde Sverre, direnişi bastırmıştı. Ama iç savaş ölümünden sonra da sürdü. Sverre'nin yaşamı izlanda dilinde yazılmış *Sverris saga*'da anlatılır.

SVETİ STEFAN, Karadağ'da turizm merkezi, Adriya denizi kıyısında, kayalık bir adacıkta (kıyıya bağlanmıştır).

SVĚTLÁ (Johanna MUŽÁKOVÁ, kızlık adı ROTTOVÁ, **Karolina** — denir), çek kadın yazar (Prag 1830 - *ay. y.* 1899). G. Sand hayranı, gerçekçiden çok ahlakçı bir anlatıcıydı (kadın kahramanları yüce çıkar uğruna kendilerini feda ederler). Öykülerinde (*Krseby z Jeştedi*, 1880) ve romanlarında (*Vesnicky Roman*, 1867; *le Mécréant* [fr. çev.], 1873) Prag yaşamından, ama özellikle Kuzey Bohemya'nın kırsal kesiminden esinlendi.

SVETOZAREVO, Sırbistan'da kent, Kragujevac'ın D.'sunda, Morava yakınında; 28 000 nüf. Bir bağcılık bölgesinin ticaret merkezi. Bakır, alüminyum ve çelik tel yapımı. Müze.

SVEVO (Ettore SCHMİTZ, **İtalo** —denir), italyan yazar (Trieste 1861 - Motta di Livenza, Treviso, 1928). İtalyan psikolojik romanının öncüsü ve çağdaş italyan edebiyatının en önemli adlarından biridir. İlk romanı *Una vita* (Bir yaşam, 1892) etkileyici, ama dağınıktı; içe dönük, çözümleyici yapısı ve başarısızlığa mahkûm kahramanının acılarını betimleyişi bakımından roman türüne büyük yenilikler getirmesine karşın, fazla ilgi görmedi. Gene şaşkın, çaresiz bir kahramanı konu alan ikinci kitabı *Senilità* da (Yaşlılık, 1898) başarı kazanamadı. O sırada ticaret okulunda ders vermekte olan Svevo,bunun üzerine yazmayı bıraktı ve kayınpederinin işinde çalışmaya başladı. Sonraki yıllarda iş için sık sık İngiltere'ye gitmesi gerekti. Bu yüzden ingilizce öğrenmeye karar vererek 1907'de Trieste'de, geleceğin ünlü yazarı James Joyce'tan ders almaya başladı. İkisi yakın arkadaş oldular ve Joyce bu orta yaşlı işadamına, sonradan *Dublinliler* (1914) [*Dubliners*] adıyla yayımlayacağı öykülerden bazılarını gösterdi. Daha sonra yazdığı iki romanı Joyce tarafından çok beğenilince, Svevo yeniden yazmaya başladı. Bir hastanın psikiyatrına anlattıklarından oluşan en tanınmış romanı *Zeno'nun bilinci*'ni de (*La coscienza di Zeno*, 1923) diğer kitapları gibi kendi olanaklarıyla yayımladı. Önceleri bu kitabı da ilgi görmedi. Ama birkaç yıl sonra Joyce romanı, Valéry Larbaud ve Benjamin Cremieux adlı Fransız eleştirmenlere gönderince, Svevo bir anda üne kavuştu. Gene de şair Eugenio Montale'nin *L'Esame*'de çıkan (1925) övgü dolu eleştirilerine karşın, İtalya'da tanınması zaman alacaktı.

Svevo, *Zeno'nun bilinci*'nin devamı niteliğindeki bir roman üzerinde çalışırken bir otomobil kazasında öldü. Ölümünden sonra yayımlanan yapıtları arasında, iki öykü kitabı, önsözünü Montale'nin yazdığı *La novella del buon vecchio e della bella fanciulla, e altre prose inedite e postume* (Kibar yaşlı adamla güzel kızın öyküsü, 1930) ve ilk kez ölümünden sonra yayımlanan diğer düzyazılar; *Corto viaggio sentimentale a altri racconti inedite* (Kısa duygusal gezi ve diğer yayımlanmamış öyküler, 1949), *Saggi e pagine sparse* (Denemeler ve dağınık sayfalar, 1954) ve oyunlarını topladığı *Commedie* (Komediler, 1960) yer alır. Montale'yle yazışmaları *Lettere* (Mektuplar, 1960) adıyla yayımlanmıştır.

SVİLENGRAD, türkç. **Mustafapaşa,** G.-D. Bulgaristan'da Türkiye sınırı yakınında, Meriç kıyısında kasaba. Hasköy (bulgarca Haskovo) yönetim bölgesine bağlı; 15 000 nüf. Osmanlı döneminde D. Rumeli vilayetinin Hasköy sancağına bağlıydı. Sulu tarım. Meyve ve sebzeleri tüketime hazırlama. Pamuk ve tütün işleme. Peynir.

SVİNHUFVUD (Pehr Evind), finlandiyalı hukukçu ve devlet adamı (Sääksmäki 1861 - Luumäki 1944). 1907'de Muhafazakâr parti'den parlamentoya girdi, meclis başkanı oldu (1913). Ruslaştırmaya karşı çıktığı için Sibirya'ya sürüldü (1914). Devrim'de serbest bırakılınca (1917) senato başkanı oldu ve Finlandiya'nın bağımsızlığını ilan etti (aralık 1917). Kral naibi atanınca (mayıs 1918) Finlandiya tahtını prens Hessenli Friedrich-Karl'a sundu (ekim 1918), ama bu tasarının başarısızlığa uğraması üzerine görevden çekildi. 1930'da Başbakan, 1931'den 1937'ye kadar Cumhurbaşkanı oldu.

SVİR, Rusya'nın K.-B.'sında ırmak, Onega gölünü Ladoga gölüne bağlar (havzası 80 400 km²); 224 km. Hidroelektrik tesisler.

SVİŞTOV → ZİŞTOVİ

SVİT, Slovakya'da kent, Poprad kıyısında yer alır; 8 000 nüf. Tekstil ve kimya sanayileri.

SVİZZERA, İsviçre'nin italyanca adı.

SVOBODA (Ludvik), çek general ve siyaset adamı (Hroznatin, Moravya bölgesi, 1895 - Prag 1979). 1917'den 1920'ye kadar, rus cephesinde lejyoner olarak çarpıştı. 1938'de yarbay oldu. 1939'da Polonya'ya geçti, sonra 1943'te Sovyetler Birliği'nde ülkesinin kurtuluşunda görev alan bir çekoslovak tugayı kurdu. 1945'ten 1950'ye kadar Savunma bakanlığı yaptı, sonra bir köşeye itildi ve ancak 1968 martında yeniden ön plana çıktı. O tarihte Cumhurbaşkanı seçildi. İlkin "Prag ilkbaharı"ndan yana göründu, sonra 1969'da Dubček'in tasfiyesinde Husák'a yardım etti. 1975'te Cumhurbaşkanlığından ayrıldı.

SVOBODNIY, esk. **Alekseyevsk,** Rusya'da kent, Transsibirya demiryolunun üzerinde, Blagoveşçensk'in kuzeyinde; 63 000 nüf. Metalürji ve makine sanayileri. Demiryolu onarımı. Elektrikli gereçler.

SVOLVÆR, Norveç'te liman kenti, Austvågøy adasında (Lofoten takımadaları); 1 000 nüf. Balıkçılık merkezi. Morina ciğeri yağı üretimi. Kimyasal gübre. Gemi yapımı ve onarımı.

SVORONOS (Ioannis), yunan nümismat (Mykonos 1863 - Atina 1922). Postolakas'tan sonra Atina Sikkeler ve madalyalar dairesi'nin başına geçti. Girit, Ptolemaioslar ve Atina sikke ve madalya bilgisi üzerine klasik kitaplar yazdı. Sikke ve madalya arkeolojisi üzerine uluslararası bir dergi çıkardı.

SVYATOPOLK (1050-1113), Novgorod prensi (1078-1088), Turov prensi (1088 -1093), ardından Kiev veliki knyazı (1093 -1113). 1103, 1107 ve 1111'de Polovtsiler'e (ya da Kumanlar) karşı Vladimir Monomah tarafından düzenlenen seferlere katıldı.

SVYATOSLAV (öl. 972 ya da 973), Kiev veliki knyazı (945'e doğr. - 972 ya da 973). Annesi Olga (öl. 964) Kiev devletini yönetirken o da birçok sefer düzenleyerek Vyatiçler'e boyun eğdirdi (964-966). Hazar İmparatorluğu'nu yıktı, Volga ve Kama Bulgarları'yla dövüştü. 967'de Bulgaristan'ı ele geçirdi ve Tuna kıyısındaki Pereyaslavets'e yerleşti; ancak 970-971'de İoannes I. Tzimiskes'e yenilmesi sonucu bu bölgeden ayrılmak zorunda kaldı. Kiev'e dönerken Peçenekler'in saldırısına uğrayarak öldü.

Svyatoy Andrey nişanı, Rusya'daki eski şövalyelik nişanlarının en yükseği, 1698'de Büyük Petro tarafından ihdas edildi. Tek dereceli. Gökmavisi şerit. İki başlı kara kartal üstüne konan mavi Svyatoy Andrey haçı. Bu nişan, 1917'de çarlıkla birlikte ortadan kalktı.

Svyatoy Georgiy nişanı, 1769'da Yekaterina II tarafından kahramanca eylemleri ve uzun askerlik hizmetlerini ödüllendirmek için ihdas edilen rus nişanı. Beş sınıf ve üç siyah çizgili turuncu kurdele. 1917'de kaldırıldı.

Svyatoy Vladimir nişanı, sivil ve askeri hizmetleri ödüllendirmek için Yekaterina II tarafından 1782'de ihdas edilen rus nişanı. Dört sınıfı vardır. Kenarları siyah, koyu kırmızı kurdele. 1917'de kaldırıldı.

Svyatoya Anna nişanı, 1735'te ihdas edilen ve 1796'da şövalyelik nişanlarıyla birleştirilen rus nişanı. Daha çok yabancılara verilirdi. Dört sınıftır. Kenarları sarı şeritli kırmızı kurdele. 1917'de kaldırıldı.

Svyatoya Yekaterina nişanı, eşi Yekaterina I onuruna Petro I tarafından 1714'te ihdas edilen rus nişanı. Yalnız kadınlara verilir. İki sınıftır. Kenarları gümüşlü kırmızı kurdele.

SWADESH (Morris), amerikalı dilbilimci (Holyoke, Massachusetts, 1909 - Mexico 1967). Yapısalcılık akımı üyesi ve glottokronolojinin yaratıcılarından biri. Bu yöntemi kullanarak, Orta Amerika ve Güney Amerika kızılderili dillerinin yeni bir köksel sınıflamasını yaptı.

SWADOS (Harvey), amerikalı yazar (Buf-

falo 1920 - Holyoke, Massachusetts, 1972). Ulusal idealizmin, toplumsal bir yenilenme beklentisi olarak görüldüğü romanlarında (*Out went the Candle*, 1955; *False Coin*, 1959; *The Will*, 1963) amerikan tarzı bir insanlık komedisi sergilenir. Denemeleri, roman perspektifine sosyalizmden esinlenen bir düşünce katar (*A Radical's America*, 1962).

SWAEN (Michiel DE) → DE SWAEN.

SWAİNSONA a. Altı türü bahçelerin sıcak köşelerinde yetiştirilen Avustralya ve Yeni-Zelanda kökenli bitki. (Bunlar tek tüysü yapraklı, kırmızı, sarı ya da beyaz uzun salkım halinde toplu çiçekli çalı görünümünde, dibi odunsu bitkilerdir. Baklagiller takımı.)

SWAKARA a. (fr. *swakara*). Güney Afrika kökenli astraganın ticari adı. Bu derinin özelliği, hafif, tüylerinin parlak ve geniş dalgalı olmasıdır.

SWAKOPMUND, Namibya'da liman kenti, *Swakop* ırmağının Walvis Bay'in K.'inde denize döküldüğü yerde; 12 000 nüf. Sayfiye yeri. Müze.

Swallow şamandıraları. Denizbil. Derin akıntıları ölçmede kullanılan araç. (Değişik derinliklere daldırılan ve yer değiştirmeleri bir gemiden izlenen şamandıralardan oluşur. Sistemi, 1955'te ingiliz J. C. *Swallow* gerçekleştirmiştir.)

SWAMMERDAM (Jan), hollandalı doğabilimci (Amsterdam 1637 - *ay. y.* 1680). Tıp doktoru oldu. Böcek anatomisine ve böceklerin yaşamını incelemeye merak sardı. Ovizm ve önoluşum kuramının koyu bir taraftarı olarak böceklerdeki başkalaşma olayını akla yatkın biçimde açıklamaya çalıştı. Başlıca yapıtları: *De respiratione usuque pulmonum* (Akciğerle solunum) [1667], *Allgemeene verhandeling van de bloedloose dierkens* (Kandan yoksun hayvancıkların genel yaşamı) [1669] ve Thévenot'un tamamladığı *Biblia naturae sive Historia insectorum in certas classes redacta* (Bazı böcek sınıflarının doğal yaşamı ya da durumu) [1737-38].

SWAN (*sir* Joseph Wilson), ingiliz kimyacı (Sunderland 1828 - Warlingham 1914). Daha 1845'te akkor elektrik ampulünü tasarladı, ancak yeterli bir boşluk elde etmenin zorluğu yüzünden bu düşüncesini ancak 1878'de, Edison'dan bir yıl önce, karbonlaşmış karton bir şeritten oluşan filamanla gerçekleştirebildi. Daha sonra, Edison ile birlikte çalışmaya başladı ve 1888'de tantal filamanlı bir lamba tasarladı. Swan fotoğrafçılıkla da uğraştı, bir kolodyum fabrikası kurdu, kömürlü kâğıdı (1862) ve bromürlü kâğıdı (1879) icat etti. Ayrıca petekli plakalı kurşun akümülatörü yaptı.

SWANAGE, Büyük Britanya'da (Dorset) sayfiye yeri, Manş denizi kıyısında, Bournemouth'un G.-B.'sında.

SWAN İSLANDS, Antiller denizi'nde Honduras'a bağlı adalar (*Greater Swan* ve *Lesser Swan*), Honduras kıyısı açıklarında.

Swann antijeni, özel antijen.

Swann'ın aşkı → GEÇMİŞ ZAMAN PEŞİNDE.

SWAN RİVER ("Kuğu ırmağı"), Batı Avustralya'da ırmak, Perth'ten geçer ve Fremantle'da Hint okyanusu'na dökülür; 360 km.

SWANSCOMBE, Kent yönetim bölümünde (Büyük Britanya) yer, Thames kıyılarında. Burada, 1935-1955 arasında, acheul kültüründen kalma taş araç-gereçlerle birlikte bir insan kafatası kubbesi ve fosil hayvan kemikleri bulundu. 250 000 yıldan eski olan bu kafatası parçasının, uzun süre *Homo sapiens sapiens*'in bir atasına ait olduğu sanıldı, ama bugün daha çok Neandertal insanın atalarından birinin kafatası olduğu düşünülmektedir.

SWANSEA, welsh dilinde **Abertawe,** Büyük Britanya'da liman kenti, Wales'in (West Glamorgan) güneyinde, *Swansea körfezi* kıyısında; 187 000 nüf. (1986). Eski bir müstahkem mevki olan kentte, XIV. yy.'da yapılmış bir şatonun kalıntıları vardır. Liman, XIX. yy.'da kömür satım merkezi olarak gelişti. Metalürji ve makine yapımı, önemli sanayi etkinlikleridir.

SWANSON (Gloria SWENSON, **Gloria** — denir), amerikalı kadın oyuncu (Chicago 1897 - New York 1983). Cecil B. De Mille'in en büyük oyuncularından biriydi; 20'li yıllarda Paramount'un ünlü yıldızlarından biri oldu: *Male and Female* (C. B. De Mille, 1919), *Sadie Thompson* (R. Walsh, 1928), *Queen Kelly* (E. von Stroheim, 1928). Sesli sinemaya geçildiğinde mesleğine ara verdi, fakat 1950'de Billy Wilder'ın *Sunset bulvarı* (Sunset Boulevard) adlı filmiyle tekrar sinemaya döndü. Bu filmde sinir hastası olan bir sessiz sinema yıldızını canlandırdı.

SWAP a. (ing. sözc.). **1.** ÇAPRAZ KREDİ'nin eşanlamlısı. **—2.** *Swap oranı*, değiş tokuş edilen iki para arasındaki faiz farkı. (Swap oranı, bir paranın başka bir paraya oranla vadesiz kuruyla vadeli kuru arasındaki farkı gösterir ve iki banka arasında alıp verilen çapraz kredinin fiyatını belirtir.)

SWART (Pieter DE), hollandalı mimar (Breda 1709 ? - *ay. y.* 1773). Paris'te J. F. Blondel'in yanında yetişti, 1747'de stathouder Willem IV'ün mimarlığına atandı. Lahey'de Luther kilisesi'ni (1759) ve Lange Voorhout üzerinde birçok saray, 's Hertogensbosch'ta Gouvernementshuis'i (1768) yaptı.

SWART (Charles Robberts), güney afrikalı devlet adamı (Winburg, Orange, 1894 - Bloemfontein 1982). Orange National Party sekreteriydi (1919), daha sonra United Nationalist Party'nin başkanlığını (1940), bakanlık (1948), ardından Başbakan yardımcılığı (1954), genel valilik (1959) yaptı, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanlığına getirildi (1961) ve 1967'de siyasal yaşamdan çekildi.

SWARTH (Hélène), hollandalı kadın edebiyatçı (Amsterdam 1859 - Velp 1941). İlk iki şiir kitabını fransızca olarak kaleme aldı. (*Fleurs du rêve*, 1879; *Printanières*, 1882), sonra hollandaca özlem, yalnızlık ve üzüntü duygularını bir araya getiren önemli bir şiirsel yapıt yayımladı.

SWEATİNG-SYSTEM a. (ing. *to sweat*, terletmek ve *system*, sistem'den). İşçilerin işverenleri tarafından sömürülmesi. (Çalışma saatleri uzun, ücretler düşük ve işyeri sağlığa aykırıysa sweating-systemden söz edilir.)

SWEAT-SHİRT a. (ing. sözc.; *to sweat*, terletmek ve *shirt*, gömlek'ten). Pamuklu moltondan ya da havlu kumaştan yapılmış, bedenin uç kısmına ve kol ağızlarına ayrı bir kenar geçirilmiş pull-over ya da polo.

SWEDENBORG (Emanuel), isveçli teozof (Stockholm 1688 - Londra 1772). Felsefe doktoru (1709) oldu, Avrupa'yı dolaştı ve Uppsala'ya dönünce (1715), *Dœdalus hyperboreus* (Kuzey bulmacası) adlı bir bilimsel dergi kurdu. Maden ocakları kraliyet koleji'nde başkan yardımcısıydı, soyluluk unvanı aldı ve çeşitli büyük bayındırlık işlerinde görevlendirildi; çok sayıda bilimsel eser yazdı. 1743'te ilk olarak doğaüstü algılar ve görümler edindi. *Arcana coelestia quae in Scriptura sacra, Seu verbo Domini Sunt detecta* (Semai sırlar) adlı kitabını yayımladı [1749-1756]. Bunu pek çok sayıda yapıtı izledi ve seyahatleri sırasında Almanya, Fransa ve İngiltere'de öğretisini yaydı.

Yeni Kudüs öğretisi (yani, "eski kilise sonuna ulaştığı için Tanrı'nın şimdi kurmak zorunda olduğu Yeni Kilise için öğreti") denilen bu görüş, her şeyin manevi bir anlamı olduğunu ama bunu ancak Tanrı'nın kavrayabileceğini ileri sürer. Yaradılış'ın ve Çıkış'ın iç anlamı çok önemlidir ve Yaradılış'ın ilk bölümü, insanın yeniden doğuşunu ve yenilenmesini manevi açıdan açıklar.

Swedenborg'un ölümünden sonra, bir Swedenborg cemiyeti kuruldu. Daha sonra, 1788'de, Yeni Kilise'nin yönetiminde bir ilk ayin yapıldı. *Arcana coelestia*'dan sonra, *De coelo et inferno ex auditis et visis* (Yıldızların ve gezegenlerin topraklarında ki cennetle cehennemdeki harikalar) [1758] kaleme aldı.

Larousse

Emanuel Swedenborg

SWEDLUND (Nils), isveçli general (Gävle 1898 - Stockholm 1965). 1951-1961 arasında başkomutanlık yaptı, İsveç silahlı kuvvetlerini nükleer tehlikeye karşı korunabilecek bir duruma getirdi ve Ulusal savunma yüksek eğitim enstitüsü'nü kurdu (1952).

SWEELİNCK (Jan Pieterszoon), hollandalı besteci ve orgcu (Deventer 1562 - Amsterdam 1621). Amsterdam'da Oude Kerk kilisesi'nde orgcuydu (1577). Bütün dehasını, italyan ve ingiliz öncüllerinin katkılarını birleştiren org parçalarında gösterdi. Kimi "yankılı" olarak işlenen fantezilerinde bu biçimi füg biçimine yaklaştırdı. Yapıtları arasında birçok *ricercari*, *toccate*, çeşitleme dizileri yer alır. Vokal yapıtlarının (fransız şarkıları, madrigaller, fransızca metinler üzerine meseller, latin metinleri üzerine *cantiones sacrae*) çoğunlukla geleneksel çoksesli üslupta yazılmıştır. Vokal müziği birçok yüzyıllık çok sesli müziğin bir varış noktası olduğu gibi, klavye müziği de Bach ile doruk noktasına ulaşacak olan yeni arayışların müjdecisidir. Aynı zamanda ünlü bir pedagog olan Sweelinck, aralarında Samuel Scheidt'in de bulunduğu birçok öğrenci yetiştirdi. Tüm yapıtları Max Seiffert'in yönetiminde bastırıldı. —Oğlu DIRCK JANSZOON (Amsterdam 1591 - *ay. y.* 1652) onun yerine Oude Kerk'e orgcu oldu. İki parçası günümüze kalmıştır.

Larousse

Jan Pieterszoon Sweelinck
J. Muller'in bir gravüründen ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

SWEERTS (Michiel), hollandalı ressam ve gravürcü (Brüksel 1624 - Goa 1664). Uzun süre Roma'da çalıştı (1646-1654); il Caravaggio'nun ve Van Laer tarzında gündelik yaşam sahneleri yapan ressamların etkisinde kaldı. 1662'de dinsel bir görevle Doğu'ya gitti (İran, Goa), Sweerts, yoksulların yaşantısını ele almasıyla Le Nain'e yakın düşer. Yapıtları, hüzünlü bir ağırbaşlılıkla, resim tekniğinin ve renklerin ustalıklı kullanımıyla ayırt edilir (*Akademi*, Rijksmuseum, Amsterdam; *Dilenci* ve *İplik büken kadın*, Galleria Capitolina, Roma; *Muhabbet tellalı kadın*, Louvre; *Bir*

Rijksmuseum

Michiel Sweerts
Atölye
Rijksmuseum, Amsterdam

National Portrait Gallery

Jonathan Swift
Charles Jervas'ın yaptığı bir portreden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

National Portrait Gallery

Algernon Charles Swinburne
G. F. Watts'ın (1867) bir portresinden ayrıntı
National Portrait Gallery, Londra

çocuğun bitlerini ayıklayan kadın ve *Yıkananlar,* Strasbourg).

SWEET (Henry), ingiliz dilbilimci ve sesbilimci (Londra 1845 - Oxford 1912). Sözlükçülük, tarihsel dilbilim ve dilbilgisi ile ilgili çalışmalar (*A New English Grammar* [Yeni ingilizce dilbilgisi], 1892-1898, 2 cilt) yaptı. Özellikle sesbilgisi alanına önemli bir katkısı oldu: *A History of English Sounds* (İngilizcedeki seslerin tarihi, 1874), *A Handbook of Phonetics* (Sesbilgisi elkitabı, 1877).

SWERTİA ya da **SWERTZİA** a. (öz. a. *Swert*'ten). Eski Dünya'da, özellikle dağlarda biten biryıllık ya da çokyıllık dik otsu bitki. (Yapraklar, çokyıllık türlerde kökten sürer. Mavi ya da nadiren sarı olan çiçekler talkım ya da salkım halinde topludur. *Swertia perennis,* alkali turbalıklarda ya da bataklıklarda yetişir. 70 tür. Centiyangiller familyası.)

SWEYNHEİM (Konrad), alman matbaacı (öl. Roma 1477). Gutenberg'in atölyesi'nde yetiştiği sanılır. 1467'ye doğru Arnold Pannartz ile birlikte Roma'ya yerleşti ve ilk kez, daha sonraları "romen karakterleri" diye adlandırılan yuvarlak karakterleri kullandı. 1473'te kendini, Ptolemaios' un *Kosmographia* adlı yapıtının haritalarını kazımaya adadı.

ŚWİDNİCA, Polonya'da kent. Wrocław' ın G.-B.'sında, Südetler dağ eteğinin kenarında; 56 000 nüf. Ortaçağ'dan beri canlı bir elsanatları ve ticaret merkezi olan Świdnica, günümüzde bir sanayi kentidir (demiryolu gereçleri yapımı, elektroteknik ve makine).

ŚWİDNİK, Polonya'nın güney-doğusunda kent, 1950'den sonra Lublin yakınında gelişti; 31 000 nüf. Ulaşım gereçleri (helikopter, motosiklet).

SWİDRY KÜLTÜRÜ a. Swidry Wielkie'de (Polonya) ele geçirilen buluntularla tanımlanan Polonya ve Rusya Üst Yontmataş kültür evresi. (Çoğu kez ters vuruşlarla iki ucuna doğru inceltilmiş saplı bir uç türüyle [swidry ucu] ayırt edilen bu kültür, iki alt evreye ayrılır, bunlardan ilki Batı Avrupa'daki madeleine kültürüne denk düşer; ikincisindeyse mikrolit kullanımına bir eğilim gözlemlenir [IX.-VIII. binyıl].)

ŚWİECİE, Polonya'da kent, Aşağı Vistül kıyısında, Bydgoszcz'nin K.-D.'sunda; 22 000 nüf. Selüloz ve kâğıt.

SWİETEN (Gerard VAN) → VAN SWIETEN.

ŚWİĘTOCHŁOWİCE, Polonya'da kent, Yukarı Silezya'da, Katowice'nin B.'sında; 58 000 nüf. Kömür çıkarımı. Demir ve çinko dökümevleri.

ŚWİĘTOCHOWSKİ (Aleksander), polonyalı yazar (Stoczek 1849 - Gołotczyzna 1938). **Władysław Okoński** takma adıyla oyunlar (*Dramata,* 1879) yayımladı. Öyküler ve gerçekçi romanlar (*Nałęcze,* 1928), siyaset yazıları ve denemeler (*Poète tel un homme primitif* [fr. çev.], 1896; *les Utopies dans le développement historique* [fr. çev.], 1910; *Historja Chłopow Polskich,* 1924-1938) yazdı. Haftalık *Prawda* ("Gerçek") dergisini çıkaran, Varşova' daki olgucu hareketin öncüsü oldu.

ŚWİĘTOKRZYSKİE GÓRY → GÓRY SWIĘTOKRZYSKİE.

SWİFT (*Society for Worldwide İnterbank Financial Telecommunication S.C.* adlı, Dünya bankalararası finansal haberleşme örgütü'nün kısa adı), bankalar arasında hızlı ve güvenli bilgi iletişim ağı oluşturmak üzere Belçika'nın öncülüğünde kurulan uluslararası örgüt. SWİFT, Belçika yasaları çerçevesinde, üye kuruluşların birer pay sahibi olduğu, kooperatif niteliği taşıyan ve kâr amacı gütmeyen bir kuruluştur. Üye kuruluşların her mesaj ya da işlem başına 14 ile 38 Belçika frankı arasında değişen ödemeleri SWİFT'in gelirlerini oluşturur. SWİFT'e üye olan kuruluşların her birinin en az bir payı vardır, bu pay mesaj trafiğindeki artışa bağlı olarak artırılabilir, ancak, iş yükü ne kadar çoğalırsa çoğalsın hiçbir kuruluş SWİFT paylarının çoğunluğuna sahip olamaz. Günümüzde 90 ülkedeki 1 957 bankanın üye olduğu SWİFT, in 25 kişiden oluşan yönetim kuruluna, örgütün genel kurulunda, mesaj trafiğinin % 1,5 ve daha fazlasını gerçekleştiren üye kuruluşlar arasından aday gösterilebilir. Toplam mesaj trafiğinin % 6'sına ulaşan her üye kuruluş yönetim kurulu için aday gösterebileceği gibi, mesaj trafiği tek tek bu orana ulaşamayan kuruluşlar da kendi aralarında birleşerek % 1,5'e erişmek koşuluyla yönetim kuruluna ortak aday gösterebilirler ya da mesaj trafiği daha fazla bir üye ülkeden kendilerini temsil etmesini isteyebilirler. SWİFT üyeliğine aday olabilme koşullarını gerçekleştiren aday ülke ya da kuruluşların durumları örgütün yönetim kurulunda karara bağlanmakta, üyeliği olumlu karşılananlar için bir hazırlık dönemi verilmekte, bu süre içinde gerek teknik altyapı ve gerekse örgütlenme açısından SWİFT sistemini kullanabilecek duruma getirilmekte ve elemanlar eğitilmektedir. Bu evrelerden geçen kuruluşlar, gerçek bir üye olarak SWİFT ağından yararlanabilir. SWİFT, üyesi olan kuruluşlara müşteri transferi, döviz tediyeleri, kredi ve borç tediyeleri, raporlar, akreditifler, tahsiller, bankalar arası tahvil ve hisse senetleri ve bu işlemlerle ilgili günlük, haftalık dökümlerle mesaj iletişimleri vb. temel bankacılık işlemlerine ait hizmetler verir. Bir mesajı 20 saniye gibi çok kısa bir süre içinde iletebilen SWİFT sisteminde, başlangıçta günde ortalama 300 000 mesaj yollanabilirken, 1993'ün ilk 4 ayında gönderilen toplam mesaj sayısı 106 133 991'e ulaşmıştır.

Nisan 1993 itibariyle Türk bankacılık sistemi içinde yer alan 49 banka SWİFT sistemini aktif olarak kullanmaktadır.

SWİFT (Jonathan), irlandalı yazar (Dublin 1667 - *ay. y.* 1745). Doğuştan yetim kalmış, yoksulluk içinde yetişmiş ve amcaları tarafından hor görülmüş bir çocuk olan Swift, diplomalarını "özel bir lütufla" elde etti. 1688 ayaklanmasından kaçtı, annesinin uzaktan akrabası sir William Temple' in hizmetine girdi. Yaşamı, belli belirsiz bir hısım akraba kayırıcılığının yarattığı düş kırıklığıyla dolu uzun bir bekleyiş olmuştur. İrlanda'ya yeniden döndükten sonra anglikan din adamları sınıfına girdi (1695), ancak yaşadığı kasaba halkının kendisine düşmanca cephe alması üzerine, Surrey' de yaşayan sir William Temple'ın yanına döndü ve onun 1699'da ölümüne kadar da orada kaldı. Yeniler'e karşı Eskiler'den yana çıkan *The Battle of the Books* (1704) adlı yapıtını da orada yazdı. *The Tale of a Tub* (1704) adlı yapıtında Kiliseler'in uzlaştırılmasını savundu ve din duygusunu köstekleyen yapay bölünmelere neden karşı olduğunu açıkladı. Esther Johnson' ın eğitmeni olan Swift, onunla hiç kuşkusuz gizlice evlendi, ancak onunla birlikte yaşamadı. 1766-1768 yıllarında yayımlanmış olan *Journal to Stella*'nın mektupları onun için yazdı. Lord Berkeley sayesinde Na Midhe yönetim bölümünde Laracor ruhani çevresinin asil görevlisi oldu. Boyle'un görüşlerinin sert bir parodisi olan *A Meditation upon a Broomstick* (1710'da yayımlanmıştır) ve *Baucis and Philemon'* dan (1707) sonra parodi tekniğinin ilk sistemleştirilmesi olan *Argument To Prove that the abolishing of Christianity* (1708) ve olanaksız bir aşk ilişkisini yücelten *Cadenus and Vanessa* (1726) yayımlandı. Koruyucuları tarafından düş kırıklığına uğratılan Swift, Steele ile birlikte **İsaac Bickerstaff** takma adını paylaşarak ve yergi çalışmalarını çoğaltarak (*The Conduct of the Allies,* 1711) whigleri terk etti ve tory lerin saflarına geçti. Ödün[illegible]mezliğinden ya da düş kırıklığına uğradığından dolayı döneklik eden Swift, Dublin'de St Patrick kilisesi'ne başpapaz olarak atandı (1713). Umutları boşa çıkan sevgilisi Vanessa (1707'de tanıştığı Esther Vanhomrigh), 1723'te öldü. Ellisini aşan Swift, kendini halkın davasına adadı. *The Drapier's Letters* (1724) adlı yapıtında, İrlanda'da bastığı düşük kaliteli bakır paralarla haksız kazanç sağlayan Wood adlı birine verilen tekele karşı sert eleştiriler yöneltti. 1726'da, bir anti-Robinson Crusoe olan, *Gulliver'in* seyahatleri*'nde (Gulliver's Travels) dengeli bir yapı ortaya koydu ve belli belirsiz bir saflık cilası altında, hem dindişı hem de kutsal bir "doğal düzen" düşünü evrenselleştirdi ve insanın kafasızlığından doğan yırtıcılığıyla doğasına ihanet ettiğini ileri sürdü. Stella'nın ölümünden sonra (1728) yazdığı *A Modest Proposal for Preventing the Children of Poor People in İreland from being a Burden to their Parents or the Country and for making them beneficial to the Publick* (1729) adlı yapıtta Swift, dünyanın kutsallıktan sıyrılmasına karşı çıkar, ama kendi ileri sürdüğü insancıl kutsallığı da (iyilik, adalet, saflık), benimsemek istemediği püritenliğe çok yakın olduğu için sağlam bir temele oturtamaz. *Verses on the Death of Doctor Swift by himself* (1731), *Rhapsody on Poetry* (1733), *Directions to Servants* (1745) adlı yapıtları, engellenmiş cömertlik duygusunun kinizmini taşır gibi gözükürler. Otuz yılda, bu öfkeli, yaşlı adam İrlandalılar'ın taptıkları bir kimse haline gelmişti. İç kulak rahatsızlığına yakalanan, "vahşi öfkenin artık yüreğini parçalayamayacağı yere" ulaşmadan önce delilik tuzağına kısılan Swift, bütün servetini Avrupa'nın ilk "tımarhane"lerinden birinin kurulmasına adadı. Bu merhamet canavarı, bu saygınlık şehidi, bir çocuk kitapları yazarı olarak tanıtıldı.

SWİFT CURRENT, Kanada'da (Saskatchewan) kent, Regina'nın B.'sında; 14 300 nüf. Sanayi (dökümcülük, aletler,helyum çıkarımı) ve turizm (avcılık ve balıkçılık) merkezi. —Yakınında, petrol çıkarımı.

SWİNBURNE (Algernon Charles), ingiliz şair (Londra 1837 - *ay. y.* 1909). Bir amiralin oğluydu; önraffaelloцu hareketin kurucusu Dante Gabriel Rossetti'yle Oxford'da dostluk kurdu. Tarihsel dramlar (*The Queen Mother,* 1860; *Rosamonde,* 1860; *Chastelard,* 1865; *Mary Stuart,* 1881) yazdı. Fransız kültürünün ve önraffaelloculuğun etkisinde geniş bilgili ve verimli bir şair olarak, antik trajedisi *Atalanta in Calydon*'da (1865) ile başarıya ulaştı, ama aşırı duyarlığı, *Poems and Ballads*'ı (1866) da, cumhuriyetçiliğinden ve açığa vurduğu "anormal" ten zevkleri düşkünlüğünden dolayı skandal yarattı. Yarı erotik uzun romanı *Lesbia Brandon'* da (1878) ve 1889'da yayımlanan *Poems and Ballads*'ın diğer iki serisinde, başkaldırmaya çağrıyla cinsellikte kuralları yıkma çabası iç içedir. İnsancıl bir ülküyü, yani devrimin ve bağımsızlığın davasını yücelterek bu erotik ve marazı konulardan kurtulmaya çalıştı (*Songs before Sunrise,* 1871). Shakespeare, Jonson, Chapman, Hugo, C. Brontë ve Blake üstüne yazdığı denemelerde olsun, döneminin büyük yazarlarından ve edebi olaylarından esinlendiği şiirlerinde olsun, güçlü bir edebiyat eleştirmeni olduğunu gösterdi. Fransız edebiyatının büyük hayranı olarak, fransızca yazılmış önemli bir yapıt bıraktı. Nazım sanatının büyük bir müzisyeni olan Swinburne, politik ve cinsel sapkınlık arasında bağlantı kurarak başkaldırmanın libidoya dayanan özünü yüceltti.

SWİNDON, Büyük Britanya'da (Wiltshire) kent, Marlborough Downs'ın eteğinde; 91 000 nüf. Demiryolu merkezi. Lokomotif ve vagon yapımı. Makine sanayileri. Kimya. Tütün. Hazırgiyim.

SWİNEMÜNDE → ŚWINOUJŚCIE.

SW[illegible] a. (ing. *swing,* dalgalanma, *to*

swing, sallanmak'tan). Müz. **1.** Afrika-amerika müziğinin belirgin ritmik niteliği. (Müzikçilere, tarz ve dönemlere göre değişkenlik gösterir ama, bir yapıtın caz dünyasına özgü olmasındaki en önemli öğedir.) [Bk. *ansikl.* böl.] —**2.** Caz tarihinde, ABD'de 30'lu yıllarda ortaya çıkan müzik ve toplum olayı. ("Swing era" [Swing çağı], ilk amacı halkı dans ettirmek olan büyük orkestralarla belirginleşti. "Swing-music"in en ünlü ustaları Benny Goodman, Lionel Hampton, Count Basie, Duke Ellington ve Jimmie Lunceford'dı.) —Spor. Boksta, kolun yatay bir hareketiyle yandan vurulan darbe. || Golfte, oyuncunun topa vurmak için yaptığı hareket.

—ANSİKL. Müz. Swingi, temponun yumuşak ve düzenli olmasına indirgememek gerekir. Bazı müzikçiler, free jazz döneminde, geleneksel ölçü çizgilerine uymadan swingi yoğun bir müzik üretileceğini kanıtladılar. Swingi tanımlayan mutlak ölçütleri belirlemek olanak dışıysa da, Duke Ellington'ın da dediği gibi, bir "sıvı" gibi olmalıdır. Louis Armstrong, Lester Young, Charlie Parker ya da Sonny Rollins gibi büyük cazcıların öylesine bir iç ritimleri vardır ki, swing onlar için doğal bir olgudur. Bunun yanı sıra, teknik açıdan çok daha üstün birçok müzikçi, bunu beceremezler ve dinleyicilerde swing duygusunu uyandıramazlar.

SWİNGMAN a. İcrasında yoğun bir swing'e yer veren caz müzikçisi.

SWİNOUJSCİE, Polonya'da kıyı kenti, Almanya sınırı yakınında (alm. *Swinemünde*); 46 000 nüf. Szczecin denizkulağını (Odra [Oder] buraya açılır) Baltık denizi'ne bağlayan Swina'nın her iki yanında, iki ada (Uzman ve Wolin) üstünde yayılmıştır. Szczecin'in önlimanı. Yolcu trafiği (özellikle İsveç'e doğru), kömür ve ambalajsız yük taşıma limanı. Polonya'nın başlıca açık deniz balıkçılık üssü (konserve fabrikaları). Liman trafiği 10 Mt'dur. Aynı zamanda bir tedavi ve dinlenme yeridir (kıyıda ulusal park).

SWİNTON AND PENDLEBURY, Büyük Britanya'da yerleşme, Manchester yerleşme alanının kuzey-batı'sında; 40 100 nüf. Makine yapımı.

Swissair, 1931 yılında kurulmuş isviçre hava taşımacılığı şirketi. Büyük bir ulaşım ağına sahip olan şirket, 1991 yılında 60 uçak ile 7 293 yolcu taşımıştır.

SWİTCH a. (transfer anlamına gelen ing. sözc.). İkt. Bir A ülkesinin bir B ülkesinden satın aldığı bir mal karşılığında ona sattığı başka bir malın (trampa) bir üçüncü C ülkesine yeniden satılmasından oluşan uluslararası ticari işlem.

SWOLLEN-SHOOT a. (ing. *swollen, to swell*, şişmek, ve *shoot* sürgün, tomurcuk'tan). Kakao ağacında görülen virüs kökenli hastalık.

SYAGRİUS (Afranius), galya-romalı başkan (430'a doğr. -öl. 486). Babası Egidius'un ölümünden sonra, Galya'da Romalılar'a kalan toprakları yönetti (464-486). Yüz yıl sonra Franklar, onu "Romalılar'ın kralı" olarak adlandırdı. Gerçek bir krallık olmadığı için, Galya'daki roma egemenliğinin son temsilcisiydi ve gerçekte elinde mutlak bir iktidar bulunduruyordu. Clovis'in saldırısına uğradı, Soissons savaşı'nı kaybetti (486) ve Vizigotlar'ın kralı Alarik II'nin yanına sığındı; ancak Alarik onu Clovis'e teslim etti.

SYAGRUS a. Amazon kıyılarında yetişen ve hindistancevizine benzeyen palmiye. (Birçok türü sıcak seralarda yetiştirilir.)

SYANGELA. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde kent; Strabon'un Kallisthenes'ten aktardığına göre Mausolos döneminde Halikarnassos'a bağlanmayan iki leleg kentinden biriydi ve o dönemde *Theangela* adıyla yeniden kurulmuş, genişletilmişti. Bu yeni kent, Bodrum'un 15 km D.-K.-D.'sundaydı. Eski kentin ise Alazeytin'de ya da Kaplan dağında olduğu sanılmaktadır. Alazeytin'de sur, ev, agora, kutsal alan, kule, burç, resmi yapılardan kalıntılar vardır (İ.Ö. VII.-IV. yy.'lar). Üç tepeye yayılan yeni yerleşmeden sur, kule, sarnıç, mozaik kalıntıları bulunmaktadır; yörede ayrıca İ.Ö. V.-IV. yy.'larda vazo parçaları ele geçmiştir.

SYBARİS. Esk. coğ. İtalya yarımadasında (Bruttium) yunan kenti. *Sybaris* (bugün Coscile) ile Krathis'in (bugün Crati) birleştiği ve Taranto körfezine döküldükleri yerdeydi. İ.Ö. 720'de Akhalar'la Troizenliler'in kurduğu ve ticaretle zenginleşen kent, Büyük Yunanistan'ın en güçlü sitelerinden biri oldu. Ama aşırı zenginlik, kent halkını atasözlerine geçecek kadar yozlaştırdı ve zevk düşkünü yaptı. Oligarkheslerin kovulmasından ve Crotone'ye sığınmasından sonra Crotoneliler, İ.Ö. 510'da Sybaris'in büyük bölümünü yıktılar. Daha sonra atinalı kolonlar, biraz ötede *Thurioi* adıyla kenti yeniden kurdular. Elektronik bir aracın kullanılması sayesinde amerikalı arkeologlar, 1964'te kentin kesin yerini belirlediler; kent kalıntıları deniz seviyesinin 4,50 m altındadır. Kurutma yoluyla yapılan kazılarda, zor olmasına rağmen olağanüstü sonuçlar ve zengin bir malzeme elde edildi.

SYBEL (Heinrich VON), alman tarihçi (Düsseldorf 1817 - Marburg 1895). Alman Roma okulunu ve *Historische Zeitschrift* dergisini kurdu (1859), Berlin'deki Devlet arşivlerini yönetti (1875), milletvekilliği yaptı, birçok da yapıt yazdı. En önemli yapıtı: *Geschichte der Revolutionszeit 1789-95* (1789-95 Devrimci döneminin tarihi) [5 cilt, 1853-1879].

SYCOMORUS a. (lat. *sycomorus*, yun. *sykomoros*'dan). Yaşlandığında büyük bir alanı gölgelendirebilen firavunincirinin (*Ficus sycomorus*) bilimsel tür adı.

SYDENHAM, Londra'nın (Kent) güney banliyösünde yerleşme. 1851 Sergisi için inşa edilen Crystal Palace 1854'te buraya nakledildi; Crystal Palace 1936'da yandı.

SYDENHAM (Thomas), ingiliz hekim (Wynford Eagle, Dorset, 1624 - Londra 1689). Öğrenimini Oxford ve Cambridge'de tamamladıktan sonra Londra'da çalıştı. Sıtma nöbetlerine karşı ilaç olarak kınakına kullanmasıyla ve çocukluk çağı koresini (Sydenham koresi) tanımlamasıyla tanındı.

Sydenham koresi. Nörol. Romatizma ve streptokok kökenli akut kore.

SYDNEY, Avustralya'nın en büyük kenti, Yeni Güney Galler'in merkezi, 3 657 000 nüf. (1990). Cook'un keşfettiği Sydney körfezi, 1788'de kaptan Phillip tarafından ilk mahkûm kafilesini yerleştirmek için seçildi. Port Jackson'un G.'inde küçük bir koy kıyısındaki alanın seçilmesi sonucunda Sydney XIX. yy.'da hızla gelişti. Botany Bay'le tamamlanan limanı, dışsatım mallarının değeri bakımından (dışsatım, yün, et, buğday; dışalım, mamul madde ve petrol) Avustralya'nın en önemli limanıdır. Toplam trafik 35 Mt civarındadır (yarısı petrol ürünleri). Kent, birbirinden farklı birkaç mahalleye bölünmüştür: eski kent, büyük şirketlere ait gökdelenlerin, bankaların, resmi yapıların bulunduğu "iş merkezi"ne dönüşmüştür. Çoğunlukla bahçeli küçük evlerden oluşan konut semtleri göz alabildiğince uzanır. İki büyük köprü, çok sayıda feribotun gidip geldiği koyun kuzey kıyısına ulaşımı sağlar. Ünlü plajlar (Bondi) kıyı boyunca birbirini izler. Çok çeşitli sanayi faaliyetleri, özellikle güneyde (havalimanının bulunduğu Botany Bay'e doğru) ve batıda (Parramatta) toplanmıştır.

SYDNEY, Kanada'da liman kenti, Cape Breton (Nova Scotia) adasında; 30 600 nüf. Demir-çelik. Kömür çıkarımı gerilemektedir. Kereste sanayisi. Besin sanayileri.

SYDOW (Max VON), isveçli oyuncu (Lund 1929). Alf Sjöberg'in (*Bara en mor*, 1949) ve özellikle İngmar Bergman'ın gözde oyuncusu (*Yedinci mühür* [Det Sjunde İnseglet], 1956; *Ansiktet*, 1958; *Nattvardsgäterna*, 1962; *Vagtimmen*, 1967; *Temas* [Beröningen] 1970). 60'lı yılların ortasından bu yana meslek yaşamını uluslararası boyutta sürdürdü (George Stevens'in *The Greatest Story Ever Told*, 1963; Jan Troell'in *Utvandrarna* ve *İnvandrarna*, 1971-1973; John Boorman'ın *Excorcist II: The Heretic*, 1977).

SYDVARANGER, Norveç'in (Finnmark) kuzey ucunda madencilik (demir) merkezi, Varangerfjord (ve Rusya sınırı) yakınında.

SYEDRA. Tar. coğ. Anadolu'nun Taşlık Kilikia bölgesinde kent; kalıntıları Alanya'nın 15 km G.-D.'sunda Demirtaş bucağı yakınında, Asartepe mevkisindedir. Antik kaynaklarda adı geçen kentin tarihine ilişkin bilgi yoktur. Yalnızca Tiberius'tan Gallienus dönemine değin para bastığı bilinmektedir. Büyük, kare blok taşlardan örülmüş kent surlarının özellikle G.-D. kesimi sağlamdır. Çevrede ayrıca bir tapınağa ait temeller, büyük bir kilise, kule, kalıntıları ve yazıtlar vardır.

SYENE → ASUAN.

SYGKELLOS a. (geç yun. sözc.). Din. Bizans kilisesinde, bir piskoposun hem sekreterliğini, hem de danışmanlığını yapan rahip. (İstanbul patriğinin sygkellosu, genellikle onun ardılı oluyordu.)

Sykes-Picot anlaşmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması için Birinci Dünya savaşı sırasında İngiltere, Fran-

Yvan Travert

Sydney
limandan bir görünüm
(solda, planı Jørn Utzon tarafından yapılan Opera [1957-1973])

sa ve Rusya arasında imzalanan 3 anlaşmaya verilen ortak ad. Anlaşmalarla ilgili görüşmeleri Büyük Britanya adına sir Mark Sykes, Fransa adına Georges-Picot yürüttüğü için anlaşmalar onların adıyla anıldı. Daha çok mektup alıp verme biçiminde gerçekleşen anlaşmaların ilki Büyük Britanya ile Fransa arasında yapıldı (3 ocak 1916). İkinci anlaşmaya Rusya da katıldı (26 nisan 1916). Üçüncüsü yine Büyük Britanya ile Fransa arasında imzalandı (9-16 mayıs 1916). Anlaşmalarda Rusya'nın Erzurum, Van, Bitlis ile Van'ın güneyinde Fırat, Muş, Siirt arasında kalan topraklarla Trabzon'un batısında, daha sonra saptanacak, bir noktaya kadar Karadeniz kıyılarını alması; Fransa'ya Lübnan, Suriye, Kilikya (Adana) ile Antep, Urfa, Mardin, Diyarbakır ve Musul'un, İran'da Urmiye gölüne kadar olan toprakların verilmesi; İngiltere'nin de Güney Mezopotamya ile Akdeniz'de Akkâ ve Hayfa limanlarını elinde bulundurması kabul edildi. Fransız ve ingiliz toprakları dışında, bu devletlerin etki alanlarında bir arap devleti ya da arap devletleri federasyonu kurulacaktı. Filistin, kutsal yerler dolayısıyla, uluslararası bir rejimle yönetilecek, İskenderun serbest liman olacaktı. Bu gizli anlaşmanın hükümleri İngilizler'in Hicaz'da Türkler'e başkaldırması için Emir Hüseyin'e vermeyi vaat ettikleri toprakların çoğunu İngilizler'le Fransızlar arasında paylaştırıyordu. Rusya'da devrim olunca, sovyet hükümeti gizli anlaşmayı açıkladı. Araplar İngiliz ve Fransızlar'ın gizli pazarlıklarını öğrendiler. Türkiye'nin Kurtuluş savaşı'nı kazanması da Anadolu'nun paylaşılmasını engelledi.

Colette Masson

Ghislaine Thesmar ve Michaël Denard *la Sylphide*'de (P. Lacotte'un fransız televizyonu için çekilen [1971] düzenlemesi) [yayımı 1972]

SYKOPHANTES a. (yun. sözc., kaçak incir dışsatımını ihbar eden kimse anlamında). Esk. Yun. Atina ve öteki bazı kentlerde, profesyonel dava ihbarcı ve kışkırtıcılarına verilen ad. (Skyophantesler, özellikle kendilerini Atina'da yargılatmak zorunda olan müttefiklerin ve ayrıca halk mahkemesi karşısına çıkmaktan korkan zenginlerin en çok çekindikleri kişilerdi.)

SYLEPTA DEROGATA a. Afrika'da ve Asya'da bulunan, tırtılı pamuğa zarar veren kelebek. (Piralgiller familyası.)

SYLİ a. Gine Cumhuriyeti'nin para birimi.

SYLLA (Lucius Cornelius) → SULLA.

SYLLABE a. (yun. sözc.). Müz. DIATESSARON'un eşanlamlısı.

SYLLİS a. Bütün denizlerde bulunan çokkıllı halkalısolucan cinsi. (Vivipardır; skizogamiyle ve eşeysiz üremesiyle dikkati çeker. Geçiciçokkıllısolucanlar altsınıfı.)

SYLLOGEİS çoğl. a (yun. sözc.). Esk. Yun. Bule ve ekklesia oturumlarından önce halkı bir araya getirmekle görevli otuz atinalı magistratus.

yalı bülbülü (erkek) [*Sylvia atricapilla*]

diken çalı bülbülünün (*Sylvia communis*) erkeği (önde) ve dişisi

Sylow p-altgrubu. Ceb. *n nci basamaktan bir* G *grubunun Sylow p-altgrubu*, basamağı, *n* yi bölen en büyük kuvvetteki *p* olmak üzere G nin *p*-altgrubu.

Sylphide *(la)*, iki perdelik bale. Librettosu, Charles Nodier'nin bir hikâyesini uyarlayan Adolphe Nourrit'nin; müzik J. Schneitzhoeffer'in; koregrafi Filippo Taglioni'nin. Başrolde Marie Taglioni ile 1832'de Paris Krallık müzik akademisi'nde sahneye konuldu. "Pointe"ların kullanımını yaygınlaştıran ilk *beyaz bale*'dir (kadın balerinler beyaz muslinden tutular giymişlerdi).

Sylphides *(les)*, 1 perdelik bale. Müzik Chopin'in; orkestraya uyarlayanlar Sergey Taneyev, Anatoliy Lyadov, Nikolay Çerepnin ve İgor Stravinski; koregrafi Michel Fokine; dekor ve kostüm A. Benois. Dünya çapında ilk temsili 1909'da, Paris'teki Châtelet tiyatrosu'nda, Rus baleleri topluluğu tarafından düzenlendi. Baş oyuncular: Anna Pavlova, Tamara Karsavina, Vaslav Nijinski. Yapısı bakımından romantik bir bale olan *les Sylphides* bir yıl önce Petersburg'da *Chopiniana* adıyla sahneye konmuştu.

SYLPHUS a. Kelt ve germen inançlarına göre, görünmezler dünyasında cin ile peri arasındaki bir aşamada yer alan doğaüstü erkek yaratık. (Paracelsus, varlığından kuşkulandığı basit ruhları bu şekilde adlandırdı.)

SYLT, Kuzey denizi'nde Almanya'ya bağlı ada; Schleswig-Holstein kıyısı yakınında; karaya, üstünden bir demiryolu geçen Hindenburg-Damm bentiyle bağlıdır; 99 km². Turizm merkezi. Sayfiye yerleri (Westerland, Wenningstedt, Kampen, List).

SYLVANER a. Avusturya'da, Almanya'da, İsviçre'de, Alsace'ta ve Fransa'nın bazı illerinde yetiştirilen beyaz üzüm asması. (Bu güçlü ve sevimli asmadan orta derecede alkollü şaraplar elde edilir.)

SYLVESTER (James Joseph), ingiliz matematikçi (Londra 1814 - *ay. y.* 1897). Yahudi kökenli olduğu için öğrenimini zorlukla tamamladı, daha sonra Londra Üniversitesi'nde ders verdi (1838-1841), kısa bir süre Virginia Üniversitesi'nde kaldı (Charlottesville, 1841) ve Woolwich askeri okulu'nda (1855-1870), Baltimore'da Johns Hopkins üniversitesi'nde (1876-1883) ve Oxford'da (1883-1897) matematik profesörlüğü yaptı. 1855'te Londra'da *Quarterly Journal*'ı ve 1878'de, Baltimore'da *Journal of Mathematics*'i kurdu. 1850'den 1855'e kadar avukat olarak çalıştı; hukuk öğrenimi sırasında A. Cayley ile derin bir dostluk kurdu ve iki bilimadamı birlikte cebirsel değişmezler kuramının ve determinantlar kuramının temelini attılar Sylvester ikilenik biçimlerin eylemsizlik yasasının doğruluğunu açıkladı ve iki denklem arasındaki bir bilinmeyeni yok etme yöntemini buldu. Ayrıca şair ve çevirmen olan Sylvester, büyük bir matematik sözlüğü de hazırladı.

Sylvester determinantı. Ceb. İki denklem arasındaki bir eleme* yönteminde işleme karışan determinant.

Sylvester eylemsizlik yasası. Ceb. Eylemsizlik* yasasına kimi kez verilen ad.

Sylvester yöntemi, yapay solunum* yöntemi.

SYLVİA a. Avrasya'nın ılıman kesimindeki çalılıklarda yuva yapan, kulaması renkli ya da gri tüylü, böcekçil, güzel şarkılı ötücükuş cinsi. (Ötleğengiller familyası.)
—ANSİKL. *Sylvia* cinsindeki 18 türden 10'una Türkiye'de rastlanır. Diken çalı bülbülü ya da gri ötleğen *(Sylvia communis)* dikenli çalıların bulunduğu yerlerde, fundalıklarda, ormanların kenarlarında, bahçelerde, ormanların açıklık yerlerinde yuva yapar. Yalı bülbülü *(S. atricapilla)* insandan korkmaz, evlerin yakınında bile yuva yapmaktan çekinmez. Bahçe ötleğeni ya da şakrağı *(S. borin)* ise büyük parkları, ışıklı ormanları sever. Çit ötleğeni ya da şakrağı *(S. curruca)* daha çok çitlerde yaşamaktan hoşlanır. Maskeli ötleğen *(S. rüppelli)* ovalarda, dağlarda, suya yakın ormanlarda bulunur. Avrasya'da yaşayan bütün bu türler kışı Afrika'da geçirir.
Dağ ötleğeni *(S. subalpina)* bodur ağaçlı ormanlarda yaygındır. Kara başlı ötleğen *(S. melanocephala)* fundalıkları, meyve bahçelerini ve ormanları yeğler. Çizgili ötleğen ya da atmaca şakrağıysa *(S. nisoria)* Baltık denizi kıyılarında yuva yapar.

Sylvia, 2 perdelik ve 3 tabloluk bale. Librettosu, Tasso'nun *Aminta*'sına göre Jules Barbier ve baron de Reinach tarafından yazıldı; müzik: Léo Delibes; koregrafi: Louis Mérante. İlk oynanışı, Rita Sangalli (Sylvia) ve L. Mérante (Aminta) ile 1876'da Paris Operası'nda. Serge Lifar, Lycette Darsonval ile birlikte kendi düzenlemesini 1941'de oynadı.

SYLVİİDAE a. Zool. ÖTLEĞENGİLLER familyasının bilimsel adı.

SYLVİUS, Aıneias ile Lavinia'nın babasının ölümünden sonra doğan oğlu. Alba Longa kralı olarak Ascanius'un yerine geçti. Soyundan gelenler onun adını aldılar.

Sylvius atardamarı. Anat. BEYİN* ORTA ATARDAMARI'nın eşanlamlısı.

Sylvius kanalı. Anat. Beyinde III. karıncıkla IV. karıncığı birleştiren ependim boşluğu.

Sylvius sendromu. Nörol. Sylvius atardamarının dallarıyla beslenen beyin alanındaki lezyonlardan ileri gelen belirtilerin tümü (Sylvius yarığı dolayında yumuşamalar).

Sylvius yarığı. Nöroanat. Beynin dış yüzünün alt üçte birinde bulunan yarık. Yukarıdaki alın ve yankafa loplarının alttaki şakak lobundan ayırır. Beyin orta atardamarı (Sylvius atardamarı) bu yarığın içinden geçer.

SYME → SÖMBEKİ.

SYME (*sir* Ronald), ingiliz tarihçi (Eltham, Yeni-Zelanda, 1903 - Oxford 1989). Oxford'da ders verdi (1949-1970). *The Roman Revolution* (Roma devrimi) [1939] adlı yapıtında, Roma'da Cumhuriyet dönemine son veren "devrim"in toplumsal temellerini ortaya koymaya çalıştı. Suetonius, Ovidius ve *Historia Augusta* üzerine önemli incelemeler yazdı.

SYMEON o Metaphrastes,— o Logothetes denir; X. yy.'ın ikinci yarısında yaşamış bizanslı yazar, yunan menologionlarındaki azizlerin yaşamlarının başlıca yazarı ya da derleyicisidir.

SYMEON Yeni Tanrıbilimci, X.-XI. yy.'da yaşamış bizanslı çileci, tanrıbilimci ve şair. *Emmetroi threskeutikoi hymnoi* adlı mistik bir yapıtı vardır.

SYMEON Seth, XI. yy.'da yaşamış bizanslı devlet görevlisi ve yazar. Aleksios Komnenos'un yazıcısıydı, Doğu'dan esinlenmiş *Stephanitis kai İkhnelatis* adında bir romanı vardır.

SYMEON Stethatos, XI. yy.'da yaşamış bizanslı yazar. Ayin törenleri üzerine bir kitap yazdı.

SYMİ → SÖMBEKİ.

SYMMACHUS (Quintus Aurelius), romalı hatip ve devlet adamı (Roma 340'a doğr. -410'a doğr.). Quaestor ve sonra praetordu; Ren seferinde Valentinianus I'in yanında bulundu; imparatora övgüler yazdı ve Afrika'ya prokonsül oldu. Geleneğe sıkı sıkıya bağlı bir aristokrat olarak, pagan gericiliğin başına geçti. Senato'nun salonunda dikili duran Zafer sunağı'nın kaldırılmasını sağlayan aziz Ambrosius'la ünlü anlaşmazlıkta karşı karşıya geldi. Ama bu, Symmachus'un Roma praefectusu olmasını (384), konsüllük kazanma-

sını (391) engellemedi. Yönetimiyle ilgili *Relationes*'i, Genç Plinius'u taklit etmeye çalıştığı birçok mektubu ve söylevinin bazı bölümleri günümüze kalmıştır.

SYMMACHUS *(aziz)* [450'ye doğr. - Roma 514), papa (498-514). Anastasius II ölünce, iki rakip olan sardinyalı diyakoz Symmachus ve başdiyakoz Laurentius aynı zamanda seçildi. Ostrogotlar'ın kralı Theodorich, sorunu Symmachus yararına çözdüyse de çalkantı durmadı: dört yıl boyunca (501-505) papa, San Pietro'dan dışarı çıkamadı.

SYMMAKHİA a. (*syn* [ile] ve *makhe'* den [savaş], yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** İki devlet arasındaki ittifak (genel olarak savunma ittifakı). **—2.** Federe devletler topluluğu.
—ANSİKL. Symmakhia antlaşmasında tarafların dost ve düşmanlarının aynı olmaları öngörülüyordu ve bir *hegemon*'un ("savaş yöneticisi") seçilmesi gerekiyordu. Bu *hegemonya*'yı elinde bulunduran site, bu durumdan genellikle (askeri durum nasıl olursa olsun) yetkisini müttefiklerine kabul ettirerek ittifakı bir imparatorluk durumuna getirmek için yararlandı (Atina gibi).

SYMMETRODONTUS a. (yun. *symmetros*, benzer, ve *odus*, *-ontos* diş'ten). Avrupa ve Kuzey Amerika'nın Jura ve Kretase devri topraklarında fosiline rastlanan, *Pantotheria* altsınıfından memeli cinsi. (Bu hayvanlar yalnızca birkaç çene kemiğiyle bilinmektedir.)

SYMMORİA a. (yun. sözc. *symmoros'* tan ortak). Esk. Yun. Atina'da, bazı dinsel törenleri birlikte üstlenen ve bazı vergileri önceden vermek zorunda olan zengin yurttaşlar grubu.

SYMONDS (John Addington), ingiliz şair ve tarihçi (Bristol 1840 - Roma 1893). İtalya'da yaşadı, kendini tarih ve estetik çalışmalarına adadı (*Renaissance in Italy*, 7 cilt; 1875-1886). Ayrıca, *Shakespeare's Predecessors in the English Drama*'da (İngiliz tiyatrosunda Shakespeare'den önceki yazarlar) [1884] Victoria dönemi estetiğinin ustalarından biri olduğunu gösterdi.

SYMONS (Arthur), ingiliz şair ve edebiyat eleştirmeni (Milford Haven, Dyfed, 1865 - Wittersham, Kent, 1945). *Atheneum* (1891), *The Saturday Review* (1894), *The Savoy* (1896) dergilerini yönetti ve şiirleri (*Days and Nights*, 1889; *Love's Cruelty*, 1923), denemeleri (*The Symbolist Movement in Literature*, 1899) ve Baudelaire ile D'Annunzio'dan yaptığı çevirilerle şimgeciliği İngiltere'ye soktu.

Symphonie, uzay haberleşmesi tekniklerini deneylemeye ve göstermeye yarayan, fransız-alman uydu programı. Bu program fransız projesi Saros ile alman projesi Olympia'nın kaynaştırılmasından doğdu. Yereksenli iki uydunun fırlatılmasını ve deneysel olarak işletilmesini içerir: Symphonie 1, 19 aralık 1974'te ve Symphonie 2, 27 ağustos 1975'te, her ikisi de Thor-Delta 2914 amerikan füzeleri ile fırlatıldı. Bu uyduların her biri 237 kg ağırlığındaydı ve iki televizyon kanalı ya da 600 telefon devresi iletebiliyordu. Üç eksenli kararlılaştırma kullanılıyor ve elektrik enerjisi (300 W), açılabilen üç güneş panosundan sağlanıyordu. Deney yedi yıl sürdü.

SYMPHURUS NİGRESCENS a. Sıcak denizlerde, seyrek olarak da Akdeniz'de bulunan kemiklibalık. (*Cynoglossidae* familyası; boyu 15 cm'ye kadar.)

SYMPHYACANTHA a. (yun. *symphyes*, bağlı, tıkız, ve *akantha* diken). Üyelerinde orta kapsül bulunmayan, protoplazmadan oluşan bedenleri iki tabaka halindeki jelatinsi bir kılıfla kaplı olan ışınlı takımı. (İskeleti, ortada birleşen ışınsal dizili, bazen yıldız biçiminde olabilen yirmi iğnecikten oluşur. 9 cins içeren üç familyaya ayrılır. *Acantharia* sınıfı.)

SYMPHYLA a. (yun. *symphylos*, aynı ırktan'dan). 1 cm boyundaki üyeleri çok hareketli, ağ memeli olan ve bitkilerin köklerini yiyerek ekilen bitkilere büyük zarar veren çokbacaklılar takımı. (Üyeleri en ilkel kanatsız böceklere benzer.)

SYMPHYSODON a. (yun. *symphysis*, birlik, uyuşma, bağlantı, ve *odus*, *-ontos*, diş'ten). Amazon bölgesinde yaşayan, diskimsi ve yassı bedenli kemiklibalık cinsi. (Çok güzel renkleri nedeniyle akvaryumlarda yaygın olarak beslenirler. Yanlarında bulunan özel bezlerden salgıladıkları bir mukusla yavrularını korurlar. Sihlidgiller familyası.)

SYMPHYTA a. (yun. *symphytos*, aynı yapıda'dan). Üyelerinin karnının dip kesimi kalın, sapsız, zarkanatlılar alttakımı. (Ayaklı larvaları bitkilerle beslenir ve bazen çok zararlı olur.)

SYMPLEGADES → KYANEAİ.

SYMPLOCA a. Silures devrinden jura devrine kadar, belki de oluşumuna katıldığı, oolitli kalkerlerde bol miktarda bulunan, hatta bazı demir filizlerinde de görülen, kireçli ve delici fosil mavi suyosunu.

SYMPLOCOS a. (yun. *symploke*, birbirine dolaşmak'tan). Asya, Avustralya ve Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen ve almaşık, zarsı sert yaprakları kuruyunca sararan ağaç ya da ağaççık. (Yapraklar ve kabuk, boyacılıkta kullanılan sarı bir madde içerir. Carolina'da yetişen *Symplocos tinctoria* türüne *sweet-leaf* [tatlı yaprak] denir. *Styracaceae* familyası.)

SYMPLOKE a. (yun. sözc.; geç lat. *symploce*, birbirine geçme). Bel. Cümlelerin ya da birbirini izleyen cümle öğelerinin başında ya da sonunda, bir sözcüğün ya da sözcük topluluğunun yinelenmesinden oluşan figür (Örneğin "Bu yasayı koyan *kim? Rullus*. Roma halkının büyük kısmını oy hakkından yoksun bırakan *kim? Rullus*. Halk meclislerine başkanlık eden *kim? Rullus*" [Cicero].)

SYMPOLİTEİA a. (birkaç devletin konfederasyonu anlamında yun. sözc.). Esk. Yun. **1.** Bir sitenin daha güçlü bir komşu tarafından ilhak edilmesi. **—2.** Birkaç kentin bir tür konfederasyon biçiminde birleşmesi (Lykia tetrapolisi gibi).

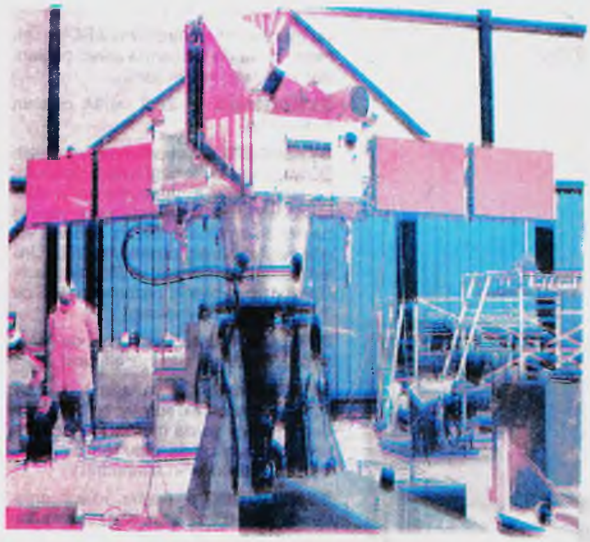
SYMPOSİON (yun. sözc., lat. *symposium*; yun. *sympinein*'den, birlikte içmek). Esk. Yun. Davetlilerin içki içtikleri bir eğlencenin ya da şölenin ikinci bölümü.
—ANSİKL. Yunanlılar'da symposion, akşam yemeğinin *(deipnon)* son bölümüydü. Toplumsal yaşamın önemli bir öğesi olan symposionda, her yaştan erkek, bir kulüpteymiş gibi bir araya gelir, neşeli konuşmalar, şarkılar, danslar, oyunlar boyunca, fahişelerle birlikte bol bol içilirdi. Symposiarkhoslar, davetlilere belli ölçüde içki dağıtırlardı.

Symposion, Platon'un yapıtı → ŞÖLEN.

SYNAGRA a. Sıcak ülkelerde yalnız yaşayan yabanarısı cinsi. (Evlerde yoğrulmuş topraktan yuvalar yaparak içini tırtıllarla doldurur. Duvarcıyabanarısıgiller familyası.)

SYNAKSİS a. (yun. sözc., geç kilise latincesinde *sunaxis*, toplantı, meclis). Din. **1.** Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarındaki Kilise' de hıristiyan meclisi. **—2.** Yunan kilisesi'nde, ister missalı (ayin düzenli synaksis) ister missasız (ayin düzensiz synaksis) olsun, dinsel toplantı. **—3.** *Aziz Synaksis*, Aynaroz dağındaki manastır temsilcilerinden oluşan ve bu manastırlar cumhuriyetinin hükümeti görevini üstlenen meclis.

SYNANCEİA VERRUCOSA a. (yun. *synagkeia*, bir vadinin kollara ayrılması'ndan) Hint okyanusu - Büyük Okyanus kıyılarında bulunan, korkunç görünümlü, zehirli dikenli (batması öldürücü olabilir) siğilli balık. (*Scorpaena*'lara yakındır. *Synanceidae* familyası; boyu 40 cm ya da daha büyük.)

Symphonie fransız-alman telekomünikasyon uydusunun iki örneğinden biri üzerinde deneyler

SYNANTHERALES a. (yun. *syn*, birlikte, ve *anthos*, çiçek'ten). İkieşeyli ve bitişiktaçyapraklı çiçeklerinde erkekorgan başçıkları boru biçiminde birleşerek boyuncuğu sıkıca saran bitkiler takımı.

SYNAOS. Tar. coğ. Simav*'ın Antikçağ' daki adı.

SYNAPSİDA a. (yun. *synapsis*, birlik, bağ). Tek şakak çukurlu fosil sürüngenler altsınıfı. (*Pelycosauria* ile memelilerin atası olan *Therapsida* takımlarını içerir.)

SYNAPTA a. (yun. *synaptos*, bağlı, birleşmiş'ten). Ayaksız, kazıcı, sürünerek ilerleyen, erdişi denizhıyarı cinsi. (Bazen çok derinlerde yaşar; örteneğinde çapa biçiminde, dikilgen, sert skleritler bulunur.)

SYNAPTOSAURİA a. (yun. *synaptos*, birleşmiş, ve *saura* kertenkele'den). Fosil sürüngenler altsınıfı. (Trias'ta yaşamış *Areoscelidia*'ları ve İkinci Zaman'da yaşamış *Sauropterygii*'leri [Nothosaurus'lar ve plezyozorlar] kapsar.)

SYNBRANCHİFORMES a. Üyelerinin bedeni yılanbalığına benzeyen, karın yüzgeci bulunmayan, pulsuz kemiklibalıklar takımı. (Solungaçları küçüktür ve havayı da soluma olanağı verir; solungaç kapakçığı delikleri boynun altında toplanır. Üyeleri tropiklerarası kuşaktaki tatlısularda ve acısularda yaşar.)

SYNCARİDA a. Tatlısularda yaşayan kabuklular üsttakımı. (*Syncarida* üsttakımı, Tasmanya ve Avustralya'da yaşayan birkaç türü sayesinde bilinen *Anaspidacea* takımını ve daha çok yeraltı sularında yaygın, birçok çeşidi bulunan *Bathynellacea* takımını kapsar.)

SYNCHLOE CALLİDİCE a. Kanatları siyah benekli, tırtılı turpgillerle muhabbetçiçekleri üzerinde yaşayan gündüzkelebeği. (Lahanakelebeğigiller familyası.)

SYNCHYTRİUM a. Bitkilerde iç asalak olarak yaşayan ilkel mantar. (*Synchytrium endobioticum* patates yumrularının üzerinde patates kanseri denen siğilimsi urlara neden olur.)

Syncom, yereksenli uyduların yörüngesi üzerinde, deneysel bir hizmet vermekle yükümlü amerikan haberleşme uyduları ailesi. 14 şubat 1963'te fırlatılan Syncom 1, arıza nedeniyle erken düştü. 26 temmuz 1963'te fırlatılan Syncom 2, ekvatora göre 33° eğik yereksenli bir yörüngeye oturdu; buradan telefon bağlantıları, veri iletimi olduğu kadar faksimile belge iletimi de sağladı. 19 ağustos 1964'te fırlatılan Syncom 3 yereksenli ilk haberleşme uydusu oldu. Özellikle, Tokyo olimpi-

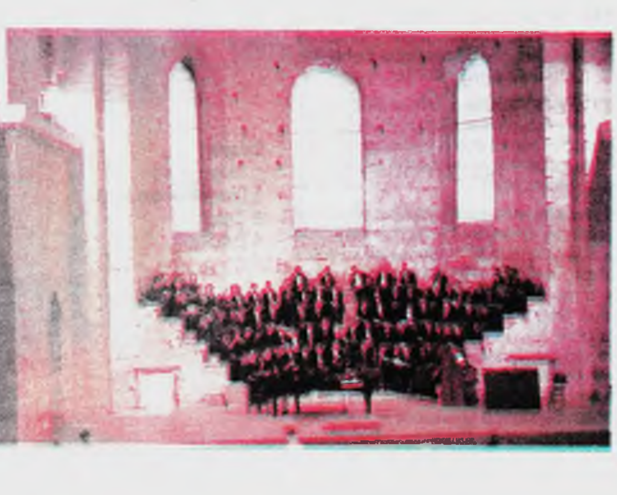
Synapta
1. Dikilgen sklerit;
2. Çapa levhasından ayrıntı;
3. Çapa;
4. Dokunaç.

İrlanda elçiliği, Paris

John Millington **Synge**
J. B. Yeats'in bir portresinden ayrıntı
National Gallery, Dublin

Ayairini kilisesi'nin **synthrononu**
İstanbul

yat oyunları'nın görüntülerini ABD'ye iletmeye, sonra da Vietnam'la askeri bağlantılar kurmaya olanak verdi.

SYNDESMİA a. Zool. ABRA cinsinin eşanlamlısı.

SYNDİCATE a. (amerikanca *syndicate*). Dünya gazetelerine çizgi roman dizileri satışı konusunda uzmanlaşmış ajans. (Desinatörler ya da dizilerle sözleşme yapmış başlıca iki syndicate, *Tarzan, Peanats* vb. gibi çizgi romanları pazarlayan UFS [United Features Syndicate] ve *Blondie, Flash, Gordon* vb. gibilerini pazarlayan KES'dir [King Features Syndicate].)

SYNECHTRA a. Termitler ya da karıncalarla beslenen avcı böcek cinsi.

SYNEDRİON a. (yun. sözc.). **1.** Esk. Yun. Bazı sitelerdeki konsey; bir birliğin federal konsey ya da meclisi (İkinci Atina konfederasyonu'nda olduğu gibi). **—2.** Esk. tar. Yahudiler'in sanhedrin'i.

SYNEGOROS a. (kamu avukatı anlamında yun. sözc., birini savunmak anlamına gelen *synagorein*'den). Esk. Yun. Atina'da, mahkeme karşısında kendini savunan birine, jürinin izniyle ondan sonra ikinci bir kez konuşarak yardımda bulunan kimse. (Bazen asıl önemli rolü synegoros oynuyordu; örneğin Demosthenes, Aiskhines'in Ktesiphon'a karşı açtığı dava sırasında, sanık birkaç sözden başka birşey söyleyemezken, uzun *Peri tu stephanu* [Çelenk üzerine] söylevini çekerek Ktesiphon'un synegorosluğunu yaptı.)

SYNEMA a. Örümcek cinsi. (Kırmızı karnı siyah lekeli, siyah ayakları sarı lekelidir. *Thomisidae* familyası.)

SYNERGİA a. (elbirliği, yardım anlamında yun. sözc.). İnayete ermek için her şeyden çok insan iradesinin katılmasına önem veren protestan öğreti. (Melanchthon tarafından savunulan synergia, lutherciler tarafından da, calvinciler tarafından da bir "sapkınlık" olarak görüldü.)

SYNESİOS ya da **SYNESİUS Kyreneli,** Ptolemais piskoposu, yeni platoncu filozof (Kyrene 370/375'e doğr. -Ptolemais 413/414'e doğr.). İskenderiye'de filozof ve matematikçi Hypatia'nın öğrencisi oldu. Sirenayka'da sözü geçen kişilerden biriydi; kentin çıkarlarını savundu ve Berberiler'in akınlarına karşı güvenliğini sağladı. 410'da, istemediği halde Sirenayka Ptolemais piskoposu seçildi. Piskopos seçilmeden önce kaleme aldığı incelemelerinde İskenderiye yeniplatonculuğunun etkisi duyulur. *Katastaseis* (Konuşmalar) adlı yapıtı ve mektupları zamanının tarihi ve düşüncesi açısından büyük önem taşır.

SYNGAMUS a. (yun. *syggamos*, evlilikle birleşmiş'ten). Kümes hayvanlarına çok zarar veren, kuşların trakelerinde ve soluk borusunda asalak yaşayan ipsisolucan cinsi. (*Syngamus* cinsi üyelerine, erkek ve dişinin [erkekten yaklaşık 3 kat büyüktür] eşey organı bölümünden birbirlerine sürekli yapışık durmaları nedeniyle bu ad verilmiştir.)

SYNGE (John Millington), irlandalı yazar (Rathfarnham, Dublin yakınında, 1871 - Dublin 1909). Paris'te uzun süre sürgün kaldıktan sonra 1898'de Aran adalarına yerleşti (*The Aran Islands*, 1907). Yurdunun folklorunun ve folklor törelerinin sevecen bir eleştirisine girişti. Bilinçliliğinin hizmetinde kullandığı şiirsel bir dille yazdığı oyunlar (*Riders to the Sea*, 1904; *The Well of the Saints*, 1905; *The Playboy of the Western World*, 1907; *Deirdre of the Sorrows*, 1910), irlanda aristokrasisinin çok tuttuğu halkçı idealleştirme geleneğini kırarak olay yarattı.

SYNGE (Richard Laurence Millington), ingiliz kimyacı (Liverpool 1914). Cambridge Üniversitesi kimya araştırmaları laboratuvarlarında, daha sonra Leeds yün sanayisi laboratuvarlarında çalıştı. Canlı maddenin proteinlerindeki aminoasitleri ayırmak için, 1944'te, A. J. P. Martin ile birlikte kâğıt üzerinde yapılan kromatografik çözümlemeyi buldu. İki bilim adamı 1952 Nobel kimya ödülü'nü aldı.

SYNGNATHİFORMES a. Zool. DENİZİĞNEMSİLER takımının bilimsel adı.

SYNGNATHUS a. Deniziğnesi ortak adıyla bilinen kemiklibalıkların cins adı.

SYNİSOMA a. (yun. *syniesthai*, birlikte kavuşmak, ve *soma, -atos*, beden'den). Eşayaklı kabuklu cinsi. (*İdothea*'lara yakındır.)

SYNNADA, bugün **Şuhut.** Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde kent. Efsaneye göre Theseus'un oğlu Akamas tarafından kurulmuştu (kent paralarının bir bölümü üzerinde Akamas'ın portresi vardır). Phrygia kökenli bir inanışa göreyse kentin kurucusu Thynnaros'tu. İ.Ö. 300' lerde gelişmeye başlayan kent, en parlak çağını Roma döneminde yaşadı; agora, stadion, tiyatro, Artemis ve Zeus tapınakları gibi yapılarla donandı (hiçbiri günümüze ulaşamadı). Kent özellikle mermer ocaklarıyla ünlüydü. Çevrede ele geçen buluntular Afyonkarahisar Arkeoloji müzesi'ndedir.

SYNODİDAE a. Zool. ZURNABALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

SYNODONTİS a. (yun. *synodontis, -idos*, tonbalığı çeşidi; *synodus*, sık dişli'den). Afrika'da tatlısularda yaşayan kedibalığı cinsi. (Genellikle karın yüzü yukarı gelecek biçimde yüzer. Ağzı, 4'ü dallı 6 bıyıkla çevrilidir. *Mochocidae* familyası.)

SYNODOS a. (yun. sözc.). Din. → SİNOD.

SYNOİKİSMOS a. (yun. sözc., sömürgeleştirme, birlikte oturma). Esk. Yun. Birçok köyün bir kent halinde bir araya gelmesi.

—ANSİKL. Theseus, Atina synoikismosunu, Attike ailelerinin tümünü "ortak" bir konsey salonunun (buleuterion) çevresinde toplayarak gerçekleştirdi. Rodos synoikismosu (İ.Ö. 409), yeni kurulmuş bir kente bağlanan Kameiros, İalysos, Lindos gibi eski kentlerin bağlanmasıyla oluştu. Synoikismosların bazıları (Megalopolis gibi), kısa ömürlü oldu. Hellenistik dönemde, bu sözcük, bir barbar kentinin yunan kenti evresine geçişini (Kudüs gibi) ya da yıkılmış bir kentin yeniden kurulmasını anlatmak için kullanıldı.

SYNSEPALUM a. Küçük bir zeytin biçiminde, koyu kırmızı kabuklu beyazımsı pembe etli bir meyve veren, Afrika kökenli ağaççık. (Meyvenin eti çiğnenince acı ya da ekşi olan her şey ağza tatlı ve şekerli gibi geldiğinden bu meyveye bazen "harika meyve" adı verilmektedir. Bil. a. *Synsepalum dulcificum; sapotaceae* familyası.)

SYNTHESİSER a. (ing. *synthesiser*). Müz. SİNTİSAYZIR'ın eşanlamlısı.

SYNTHRONON a. (yun. *synthronos*, birlikte tahta oturan). Genellikle erken hıristiyanlık ve bizans kiliselerinin absidasına yerleştirilen, din adamlarının oturması için yapılmış, birçok basamaklı, yuvarlak sıra. (İki kilisenin synthrononu bozulmadan günümüze kadar ulaşmıştır: İstanbul'da Ayairini ve Myra'da Aziz Nicolaus kiliseleri. Bir koridor, synthrononun altından geçmeyi sağlar ve *kyklon* adını taşırdı.)

Syntipas, *Yedi* alimler* adıyla bilinen hint ve İran kökenli efsanelerin bizans versiyonu.

SYNTOMİS a. Üyeleri çoğunlukla zarkanatlılara benzeyen, sıcak ülkelerde yaşayan kelebek cinsi. (*Syntomis* [*Amata*] *phegea* türü lavantalar üzerinde bulunur. *Syntomidae* ya da *Amatidae* familyası.)

SYNTRİCHİUM a. Patateste asalak yaşayan bir mantarın cins adı (*chytnidiales* takımı).

SYNZİPHOSURA a. Gövdesi üç bölüme ayrılan, fosil *Xiphosura* altsınıfından alttakım.

SYOKKULAM ya da **SOKKULAM,** Güney-doğu Kore'de, VIII. yy. ortalarında açılmış buddha mağarası. Burada yer alan büyük Şakyamuni buddhası (3,37 m) ve kayalara incelikle oyulmuş insan figürleri, biçimlendirmedeki duyarlıkla, kore heykelciliğinin Büyük Silla döneminde (668-935) eriştiği yetkinliğe tanıklık eder.

SYPHAX, Batı Numidia Masesiller kralı (öl. İ.Ö. Roma 203 ya da 202). Ülkesini yunanlılaştırmaya çalıştı. Önce, Kartaca' ya karşı Romalılar'ın tarafını tuttu, sonra karısı Sophonisba'nın etkisiyle, taraf değiştirdi. Scipio tarafından yenilgiye uğratıldı ve hapsedildi.

SYRA ya da **SYROS,** Kyklades takımadalarında yunan adası; 86 km². Merkezi *Hermupolis*, doğu kıyısında (Kyklades *nomos*'unun merkezi). Meyve bahçeleri ve bağlar.

SYRACUSE, ABD'de (New York) kent, Onondaga gölünün güney-doğu ucunda ve Erie-New York ve Oswego kanallarının birleştiği yerde; 171 100 nüf. Üniversite. Ticaret ve sanayi (takım tezgâhları, elektronik gereçler, porselen) merkezi.

SYRİAM, Birmanya'da liman, Rangoon ırmağının doğu kıyısında ve Pegu ırmağıyla birleştiği yerde. İ.Ö. VI. yy.'da kurulan Syriam, uzun süre Birmanya'nın başlıca limanı oldu: XVII. yy.'da Portekizliler, daha sonra Hollandalılar, İngilizler ve Fransızlar tarafından ticaret merkezi olarak kullanıldı. Kent, Rangoon'un gelişmesi için terk edildi, ama XIX. yy.'ın sonunda başkentin bir sanayi eklentisi oldu. Rafineri.

SYRİANOS, yunanlı filozof (İskenderiye 380'e doğr. - Atina 438'e doğr.). 431 yılına doğru, yeniplatoncu Plutarkhos'tan sonra Atina okulunun başına geçti. Öğrencilerinden biri Proklos'du. Yapıtlarından, Aristoteles'in *Metafizik*'inin (Meta ta physika) dört kitabı üzerine eleştirel bir açımlama ve retorikçi Hermogenes'in iki incelemesine ilişkin bir açımlama kalmıştır.

SYRİNGOPORA a. Birinci Zaman'da yaşamış, *Tabulata* alttakımından fosil polipöbeği.

SYRİNKS a. (lat. *syrinx-ingis*, yun. *syrigks, -iggos*, yontulmuş saz, flüt'ten). **1.** Eski Yunanlılar'ca Pan'ın flütüne verilen ad. **—2.** Eski Yunanlılar'ın Teb'de, Krallar vadisinde bulunan Mısır krallarının yeraltı gömütlerine verdikleri ad.

SYRİNKS. Yun. mit. Pan tarafından kovalanırken saza dönüştürülen arkadhialı peri; Pan bu sazlarla, *syrinks* ya da *panflüt* denilen flütü yaptı.

SYRİTTA a. (yun. *syridzein*, ıslık çalmak'tan). Larvası dışkıda yaşayan çok

yaygın sinek cinsi. (Süprüntüsineğigiller familyası.)

SYRLİN (Jörg), **Yaşlı** — denir, alman heykelci (Ulm 1425'e doğr. - *ay. y.* 1491). 1470 dolaylarında, Ulm katedrali'nde rahiplerin oturma yerlerini süsleyen oymaları gerçekleştirdi; bu yapıtlarda Leidenli Gerhaert'in etkisi görülür. —Oğlu JÖRG, **Genç** — denir (Ulm. 1455'e doğr. - *ay. y.* 1521), sunakarkalıkları ve kutsal emanet mahfazaları için desenler yaptı. Oberstadion'da yer alan Hans von Stadion'un mezarını (1489), Ochsenhausen sunakarkalığı'nı (heykeller Bellamont kilisesi'nde), Zwiefalten'deki Çile kabartmalarını (Stuttgart müzesi) gerçekleştirdi.

SYRMA a. (lat. *syrma;* yun. *syrma; syrein,* sürüklenmek'ten). Esk. Yun. **1.** Arkadan yere sarkan ve özellikle tiyatroda kostüm olarak kullanılan purpura ya da siyah khiton. **—2.** Sırta düşen saç örgüsü.

SYRNA. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde kent, Marmaris'in G.-B.'sında, Bozburun yarımadası üzerindeydi. Efsaneye göre Asklepios'un oğlu Podaleiros' un kurduğu yerleşmeye, onun karısı Syrna' nın adı verilmişti. Yörede ele geçen yazıtlardan burada bir Asklepios tapınağı (Asklepieion) bulunduğu anlaşılmaktadır. Kent İ.Ö. II. yy.'da Rodos Peraiası'na katıldı.

SYROKOMLA (Ludwik KONDRATOWİCZ, **Władysław** — denir), polonyalı şair (Smolhów 1823 - Wilno 1862). Konusunu günlük yaşamdan aldığı "sohbet" şiirleri yarattı (*Causeries et Poésies fugitives* [fr. çev.], 1853-1861). Şiirlerinin en ünlüsü *Urodzony Jan Dęboróg*'dur (1854).

SYROMASTES a. Elma gibi kokan, gri bedenli yarımkanatlı cinsi. (Saçataklıyarımkanatlıgiller familyası.)

SYROS → SYRA.

SYROVÝ (Jan), çek general (Třebíč, Moravya, 1888 - ? 1971). 1915'te rus ordusunda görev aldı, 1918-19'da Sibirya'da Kızıl ordu'ya karşı savaşan çek kuvvetlerinin komutanlığını yaptı. Genelkurmay başkanı (1927-1933) ve ordu müfettişi (1934 -1938) oldu. Kendisine büyük bir sevgi ve saygı duyan çek halkına Münih antlaşması'nı kabul ettirmek için 1938'de hükümetin başına getirildi. 1947'de yirmi yıl hapis cezasına çarptırıldı, 1960'ta affedildi.

SYRPHİDAE a. Böcbil. SÜPRÜNTÜSİNEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

SYRPHUS a. Larvası bitkibitleriyle beslenen sinek cinsi. (*Syrphus pyrastri*'nin larvası, gül, armut ve başka küçük ağaçlar üzerinde bulunur. Süprüntüsineğigiller familyasının örnek tipi.)

SYSSİTİA (yun. sözc.; birlikte yenilen yemek anlamında *syssition*'un çoğl.). Esk. Yun. Sparta ve Girit'te yurttaşların birlikte yedikleri yemek. Sparta'da, bu yemekte her gün *homoioi* (eşitler) on beşer kişilik gruplar halinde toplanırlardı; burada çorba içilirdi, herkesin belli bir payı (krallar için iki pay) vardı. Masrafları her ay mal olarak öderler, yoksulluk nedeniyle ödeme yapamazlarsa yurttaşlık hakkını yitirirlerdi. Girit'te birlikte yemekler, yüksek düzeydeki aileler arasında bir gelenekti.

System of Logic *(Mantık sistemi),* John Stuart Mill'in yapıtı (1843). Mill'e göre mantık, kanıt bilimidir. Bu düşünceden hareket edilince, tümevarım için de, tasımın kurallarına benzeyen mantık kuralları bulmak gerekir. Mantık, gerçeğe ilişkindir. Dolayısıyla, genel kavramlar, bu gerçeği özetleyen formüllerdir. Akılyürütmenin temeli, tikelden tikele yönelen çıkarsamadır. Tümevarımın özü, nedensellik ilişkilerini kavramaya ya da ortaya çıkarmaya yarayan yöntemlerdedir ve neden de, değişmeyen ve koşullanmamış bir öncülden başka şey değildir. Sözkonusu ilişkiler, uygunluk, fark, birlikte değişim ve tortu yöntemleriyle saptanır.

SYSTYLOS a. (lat. ve yun. *systylos*). Mim. İki sütun arasındaki uzaklığın sütun çapının iki katına (yani dört modüle) eşit olduğu sütunarası sistemi.

SZABELSKİ (Bolesław), polonyalı besteci ve orgcu (Radoryż, Łuków yakınları, 1896 - Katowice 1979). Szymanowski'den ders aldı, Katowice konservatuvarı'nda org ve beste dersleri verdi (1929-1939, 1954-1967). Yapıtlarında, hocasının yüklü ve çarpıcı orkestralama üslubunu sürdürdü, fakat biçim ve müzik dili açısından başlangıçta klasiköncesi, hatta zaman zaman polifonik müzikten (orkestra için *Toccata,* 1938) yararlandı, sonra dizisel müzik tekniklerine yöneldi. Başlıca yapıtları arasında 2 dörtlü ve 5 senfoni (1926, 1934, 1951, 1956, 1958) sayılabilir.

SZABÓ (Dezső), macar yazar (Kolozsvár 1879 - Budapeşte 1945). *Az elsodort falu* (1919) adlı romanıyla ünlendi. Öteki yapıtlarında acı ve şiddetli bir karamsarlık görülür (*Segitség,* 1925; *Miert?,* 1939).

SZABÓ (Lörinc), macar şair (Miskolc 1900 - Budapeşte 1957). Başlangıçta anlatımcılık etkisinde kalan şiirlerinde yerleşik düzene karşı isyanını dile getirdi (*Kalibán,* 1923; *Sátán müremekei,* 1926). *Különbéke* (1936) adlı yapıtında başkaldırının yerini düşkırıklığı aldı ve şiiri kimi zaman acı bir felsefi içerik kazandı. *Tücsokzene* (1947) çarpıcı ve coşturucu bir içtenlikle yazılmış şiirsel bir özyaşamöyküsüdür. Sone çevrimi *A Huszonhatodik dir év* (1957), trajik bir biçimde son bulan bir aşk anısından esinlenmiştir. Ayrıca, özellikle Beaudelaire ve Villon'dan birçok çevirisi vardır.

SZABÓ (Ferenc), macar besteci ve eğitici (Budapeşte 1902 - *ay. y.* 1969). Komünist olduğu için naziler tarafından sınırdışı edildi. 1932'den 1945'e kadar Moskova' da kaldı ve İkinci Dünya savaşı'nda Kızıl ordu'da subay olarak görev aldı. 1945'te Macaristan'a döndü, Budapeşte Müzik akademisi'nde besteleme kürsüsüne atandı, sonra da akademinin müdürü oldu (1958-1967). Başlıca yapıtları şunlardır: küçük orkestra için bir *Süit* (1936), *Vatana dönüş* (orkestra için konçerto, 1948), *Ludas Matyi* (senfonik süit, 1950), *Memento* (senfoni, 1952), oratoryolar, kantatlar, ihtilal ve proleter şarkıları, melodiler, film müzikleri.

SZABOLCS-SZATMÁR, Macaristan'ın kuzey-doğu ucunda yönetim bölgesi; 5 938 km^2; 570 000 nüf. (1990). Merkezi *Nyíregyháza.*

SZAFRAN (Sam), fransız ressam (Paris 1934). 60'lı yılların başından itibaren saplantılı temalar (iç mekânlar, atölyeler), gerçeğe kaygı verici bir yaklaşım (garip bakış açıları, eğik perspektifler) ve titiz bir teknikle (füzen ve özellikle pastel) ayırt edilen yapıtları, çağdaş resim sanatında özgün bir yer tutar.

SZAJBELYİT a. (fr. *szajbelyite;* macar K. *Szájbelyi*'nin adından). Miner. Ortorombik sistemde yer alan hidratlı doğal magnezyum borat; Macaristan'da bulunur.

SZÁLASİ (Ferenc), macar siyaset adamı (Kassa 1897 - Budapeşte 1946). Oklu haçlar faşist partisi'nin kurucusu ve lideri olarak, Horthy'nin uzaklaştırılmasından sonra, Macaristan'da, Hitler'in aracılığıyla iktidarı aldı (ekim 1944). Bir terör rejimi kurdu. Savaş suçlusu olarak idam edildi.

SZALAY (László), macar tarihçi (Buda 1813 - Salzburg 1864). Milletvekili seçildi (1843), Kossuth'un yerine *Pesti Hirlap*'ın redaktörlüğüne getirildi, Frankfurt parlamentosu'nda (1848), daha sonra Paris ve Londra'da Macaristan'ı temsil etti. Akademinin sürekli sekreteri oldu (1862), 1706' ya kadarki Macaristan tarihini yazdı: *Magyararszag Törtenete* (6 cilt).

SZALAY (Lajos), macar desinatör (Zemplén yönetim bölgesi 1909). Sırasıyla Budapeşte, Paris, Buenos Aires, New York ve tekrar Paris'te çalıştı. Cervantes, Dostoyevskiy, Baudelaire, İllyés, Steinbeck ve Villon'un yapıtlarını resimledi; ayrıca, Kutsal Kitap'tan, Antikçağ mitolojisinden ve çağdaş savaşlardan esinlendi. Giderek gravüre yakınlaşan bir teknikle, gerçeğin ötesinde yer alan, Mahşer'i andıran bir dünyayı canlandırdı.

SZAŁOWSKİ (Antoni), polonyalı besteci (Varşova 1907 - Paris 1973). 1931'den 1936'ya kadar Nadia Boulanger ile çalıştı ve Paris'e yerleşti. Fransız klasikçiliğiyle ülkesinin folklorunu birleştiren zarif ve renkli müziğiyle polonya yeniklasikçiliğinin önderi sayılır. En bilinen yapıtları *Uvertür*'ü (1936) ve *Sinfonietta*'sıdır (1940). *Yaylı çalgılar için müzik*'i de (1970) büyük ilgi gördü. Oda müziği parçaları ve baleleri de (*Büyülü han,* -1945) vardır.

SZAMOS, rumence **Someş,** Orta Avrupa'da ırmak, Transilvanya'nın kuzey-batı' sını akaçlar ve Macaristan'da Tisza'ya kavuşur; 411 km. İki koldan oluşur: Apuseni kütlesinden gelerek Cluj-Napoca'dan geçen Küçük Szamos (153 km) ve Maramureş kütlesinden doğan Büyük Szamos (118 km). Her iki kol Dej'de birleşir. Hidroelektrik tesisleri.

SZANİAWSKİ (Jerzy), polanyalı yazar (Zegrzynek 1886 - Varşova 1970). Tiyatroya 1917'de ilk oyunu *le Nègre* (fr. çev.) ile başladı, bunu *l'Amant en papier* (fr. çev.) [1920], *Ève* (fr. çev.) [1921], *l'Étourdi* (fr. çev.) [1923], *l'Oiseau* (fr. çev.) [1923] izledi. Büyük bir anlatım inceliği taşıyan ve gerçekçilik ile simgeciliğin sınırında bulunan oyunlarında, kısa öykülerinde ve denemelerinde, dünya gerçekleri üzerine görüşlerini, halk deyişlerine ve atasözlerine dayandırarak kısa ve özlü bir biçimde yansıttı (*le Navigateur* [fr. çev.], 1925; *l'Avocat et les Roses* [fr. çev.], 1929; *la Fille de la forêt* [fr. çev.], 1939; *le Forgeron, l'Argent et les Étoiles* [fr. çev.], 1948). En tanınmış oyunu *les Deux Théâtres*'da (fr. çev.) [1946] tiyatro içinde tiyatro türünü işledi. Ayrıca, dünyanın tuhaflığı karşısında şaşkına dönen ve onu ussallaştırmaya çalışan profesör Tutka kişisini canlandıran bir dizi ahlakçı öyküsü vardır (*Professeur Tutka* [fr. çev.], 1954).

SZAPOLYAİ → ZAPOLYA.

SZARZYŃSKİ (Mikołaj Sęp) → SĘP SZARZYŃSKİ (Mikołaj).

SZASZ (Thomas Stephen), macar asıllı amerikalı psikanalist ve psikiyatr (Budapeşte 1920). 1956 yılından başlayarak New York Eyalet üniversitesi'nde psikiyatri profesörlüğü yaptı; eyaletin ruh sağlığıyla ilgili müdürlüğü onu hastalık durumuna "inanmamak"la suçladı ve görevden aldı. Yapıtları, özgür kişinin bireyci ve insancıl bir anlayışından hareket ederek, psikiyatri kurumlarına yöneltilen bir eleştiridir. Szasz'a göre, yaşamsal zorlukları akıl hastalığı terimleriyle, psikiyatrik müdahaleleri de tıbbi tedavi olarak tanımlamakta ısrar edersek sonunda psikiyatrik tedavi görüntüsü altında gerçek bir siyasal zorbalığa düşeriz. Başlıca yapıtları: *The Myth of Mental İllness* (Akıl hastalığı masalı) [1961, 1974]; *The Ethics of Psychoanalysis* (Psikanaliz ahlakı) [1965]; *İdeology and İnsanity* (İdeoloji ve delilik) [1970]; *The Second Sin* (İkinci günah) [1973]; *Heresies* (Sapkınlıklar) [1977]; *Law, Liberty and Psychiatry* (Yasa, özgürlük ve psikiyatri) [1977]; *The Myth of Psychotherapy* (Psikoterapi efsanesi) [1978]; *Sex by Prescription* (Reçeteyle seks) [1980]; *Sex: Facts, Frauds and Follies* (Olaylar, yalan dolanlar ve çılgınlıklar) [1981]; *The Therapeutic State* (Tedavi devleti) [1984]; *İnsanity: The İdea and its Consequences* (Akıl sağlığını yitirme: Fikir ve sonuçlan) [1987]; *The Untamed Tongue: A Dissenting Dictionary* (Uysallaştırılamayan dil: Bir aykırılık sözlüğü) [1990]; *Our Right to Drugs* (İlaç kullanma hakkımız) [1992].

P. Joly-Vera Cardot

Pierre **Szekely**
Özgür insan
çokrenkli granit, 1978
(iki yılda bir Paris'te
düzenlenen
"Uluslararası sokak sanatları
sergisi"nde
1980'de sergilenen heykel)

SZÁZHALOMBATTA, Macaristan'da (Peşte yönetim bölgesi) kent. 16 000 nüf. 1961'de Budapeşte'nin 20 km G.'inde kurulmuş yeni bir kenttir. Termik santral. Petrol rafinerisi.

SZCZAWNİCA, Polonya Karpatları'nda turizm merkezi, Slovakya sınırı yakınında, Dunajec boğazlarının çıkışında, Pieninyler'in ortasında. XVIII. yy.'dan beri işletilen bir kaplıca, dinlenme ve tedavi merkezidir.

SZCZECİN, Polonya'da liman kenti, Odra (Oder) ırmağı ağzında, voyvodalık merkezi, 412 000 nüf. (1990). Ülkenin tarihi kentlerinden biri olan Szczecin bugün Batı Pomeranya'nın (Pomorze) en büyük kenti, ülkenin ikinci limanı (17 Mt) ve önemli bir ulaşım kavşağıdır. Konumunun merkezdışılığı, artülkeyle kurulan iyi bağlantılar sayesinde giderilmiştir (Silezya'ya doğru). Çok büyük bir denizkulağının 20 km yukarısında (Odra ırmağının iç deltası), alçak bir vadidedir, bu denizkulağı, Baltık denizi'ne ancak Uznam ve Wolin adaları arasındaki küçük bir kanalla bağlanır. İstif ve ambalaj gerektirmeyen yığma malların (kömür, madenler, gübre) taşındığı ticari bir liman olan Szczecin aynı zamanda transit (Çekoslovakya yönünde) ve balıkçılık limanıdır. Baltık denizi'ne açılan geçit kıyısında ayrıca uzmanlaşmış Swinoujscie önlimanı gelişmiştir. Sanayi faaliyeti önemli ve çeşitlidir: tersaneler, konserve fabrikaları, gübre ve sentetik iplik fabrikaları, dökümevleri, kâğıt fabrikaları, hazırgiyim. Çok geniş bir alana yayılan kentte, savaş sonrası Polonyası'nda yepyeni bir tarzda yeniden inşa edilen modern bir merkez vardır; kent, aynı zamanda önemini her zaman korumuş bir kültür merkezidir.

Szczecin voyvodalığı (9 981 km², ve 958 000 nüf. [1989] % 75'i kent nüfusu), sanayi faaliyetlerinin (duyarlı makine, gübre, tekstil) önemli bir bölümünü Szczecin çevresinde 25 km'lik bir yarıçap içinde kalan küçük kentlerde toplar. Geri kalan bölümde tarım ağırlıktadır: buğday, şekerpancarı, sığır ve domuz yetiştiriciliği; yalnızca buzultaşlarla kaplı bölgenin batı ucu tarım ürünleri bakımından zayıftır (çavdar ve patates).

—*Tar.* XII. yy'da Almanlar tarafından sömürgeleştirildi (alm. *Stettin*), Pomeranya düklerinin oturduğu bir fermanlı kent durumuna geldi (1243), ardından Hansa birliğine katıldı (1360) ve 1523'te Reform'u benimsedi. Otuz Yıl savaşı sırasında Gustaf Adolf un eline geçti (1630), İsveç'e bırakıldı (1648). Brandenburg Büyük Seçicisi tarafından ele geçirildi (1677), İsveç'e geri verildi (1679), Prusya'ya devredildi (1720), daha sonra 1806-1813 arasında Fransızlar tarafından işgal edildi. Rokosovskiy komutasındaki Ruslar'ın eline geçti ve bombardımanlarda yarı yarıya yıkıldı (26 nisan 1945). Potsdam antlaşmalarıyla Polonya'ya bırakıldı ve alman halkı Almanya'ya gönderildi.

SZCZECİNEK, Polonya'da kent, Pomeranya (Pomorze) göllerinin bulunduğu orta bölgede; 36 000 nüf. Elektroteknik. Kereste sanayisi.

SZÉCHENYİ (István), **Sarvar** kontu, macar siyaset adamı (Viyana 1791 - Döbling 1860). Habsburglar'ın hizmetinde görev aldı (1808-1815), Diyet'te milletvekili oldu (1825-1827). Macar bilimler akademisi'nin kurulmasına mali yardımda bulundu. Liberal aristokrat olarak, Kossuth'un demokratik programına karşı çıktı ve kitabında *Hitel* (Kredi) [1830] ortaya koyduğu programa uygun olan ekonomik gelişmeye bağlı kaldı. Tuna nehrinde bir buharlı gemi şirketi kurdu ve Budapeşte'de asma köprüsü'nü yaptırdı. 1832'den başlayarak köleliğin kaldırılmasını istedi, ama Avusturya'dan ayrılmayı kabul etmedi. İlk Batthyány hükümetinde bakandı (mart 1848) ve Viyana'dan ayrılma gerçekleştikten sonra görevinden çekildi.

SZEEMANN (Harald), isviçreli sanat tarihçisi ve müze yönetmeni (Bern 1933). Kunsthalle'nin ve Bern Belediye galerisi'nin müdürü (1961-1969) iken müzeyi birçok yönden öncü akımların yaratma ve araştırma anlayışı içinde dinamik bir araç gibi kullandı. Cüretli yan tutmaları (Christo tarafından Kunsthalle'nin "ambalajlanma"sı [1968] ve "When Attitudes Become Form" adındaki kavramcı, yoksul ve minimal sanat sergisi [1969]) onu Bern'deki görevlerinden ayrılmak zorunda bıraktı. 1970'te "sergilere, yayınlara ve etkinliklere hizmet etmek" üzere bir ajans kurdu, Kassel Documenta 5 böyle doğdu (1972).

SZEGED, türkç. **Segedin,** Macaristan'da kent, yönetim bölümü (113 km²) ve Csongrád yönetim bölgesinin merkezi, Tisza kıyısında, bu ırmağın Maros'la birleştiği yerin karşısında; 189 000 nüf. (1989). Üniversite. Ortaçağ'da kurulmuş olan, ama büyük bölümü 1879'daki su baskınından sonra yeniden inşa edilen Szeged, bir yönetim ve sanayi (tarıma dayalı besin sanayisi, tekstil) kentidir. Prefabrike yapı gereçleri.

—*Tar.* Tatarlar tarafından yıkılan (1241) kent kral Bela IV'ten yönetim ayrıcalıkları aldı ve serbest kent oldu (1498). 1526'da Belgrad'ın fethinin ardından Türkler'in eline geçti. 1552'de avusturya kuvvetleri, Szeged önünde ağır bir yenilgiye uğradılar. 1686'da İkinci Viyana kuşatması'nı izleyen savaşlar sırasında Türkler'in elinden çıktı. Kossuth, burayı geçici başkenti yaptı (1849). Tisza'nın yol açtığı bir taşkın kenti kısmen yıkıntı haline getirdi (1879).

Szeged antlaşması, 1439-1444 Türk -Macar savaşı'na son veren barış belgesi (12 temmuz 1444). Belgrad'ı kuşatan türk ordusunun başarısızlığa uğrayarak çekilmesinden (1441) sonra toparlanan Macarlar, ulusal kahramanları János Hunyadi komutasında ileri harekete geçip Türkler'i Hermanstad (1442), Vasag (1442) ve Niş'te (1443) ardı ardına üç kez yenerek Bulgaristan ve Trakya ovalarına egemen oldular. Daha sonra İzladi Derbendi savaşı'nı da zaferle sonuçlandıran macar ordusu ileri hareketini sürdürdüyse de Yalvaç (Yalowacz) savaşı'nı (1444) kazanan Murat II tarafından durduruldu. Ancak, Macarlar'ın yönetimindeki Balkan ittifakı'na katılmış olan Karamanoğlu İbrahim Bey, bu sırada Osmanlılar'a karşı ayaklanınca Anadolu'ya geçmek zorunda kalan Murat II, macar kralı László IV'e barış önerdi. Türk direnişinin giderek güçlenmesi, kış mevsiminin Balkanlar'a tüm şiddetiyle bastırması ve Avrupa'dan beklediği yeni kuvvetlerin gelmemesi yüzünden László padişahın barış isteğini kabul etti. Böylece Szeged kentinde Türkler'le Macarlar arasında 10 yıl süreli bir barış antlaşması imzalandı. Osmanlı devleti için çok ağır hükümler içeren bu antlaşma gereğince türk yönetimindeki Semendire ve başka birtakım kentler Sırbistan'a geri verildi; sırp kralı Brankovic'in krallığı onaylandığı gibi, rehine tutulan iki oğlu da kendisine gönderildi, Vlad Drakul'a geri verilen Eflak üzerinde Macaristan krallığı'nın yüksek egemenliği tanındı; sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın kardeşi olan ve Niş savaşı'nda Macarlar'a tutsak düşen Damat Mahmut Çelebi'nin fidyesi olarak Macaristan'a 70 bin duka altını ödendi. Uğradığı yenilgilerin neden olduğu Szeged antlaşması'nı kabullenmekten büyük üzüntü duyan Murat II, yeniçerilerin de güvensizlik göstermesi üzerine tahtı 12 yaşındaki oğlu Mehmet II'ye (Fatih) bırakarak Manisa'ya çekildi.

SZEKELY (Pierre), fransız uyruğuna geçmiş macar heykelci (Budapeşte 1923). 1946'dan bu yana Fransa'ya yerleşmiştir. Yalınlaştırılmış, güçlü biçimlerin (*Kozmik insan*, 1960, Picardie müzesi, Amiens), taş, beton gibi gereçlerin ve kentsel (*Kentin göstergesi*, 1968, Vernon, Eure) ya da doğal (*Göldeki kadın*, oyun-heykel, 1975, Evry) mekânın ilişkilerine ağırlık veren bir "gösterge-heykel" sanatı geliştirdi. Araştırmaları, mimarlık denemelerine girişmesiyle sonuçlandı (Saint-Saulve'daki Karmel kilisesi, 1963-1966; Beg-Meil tatil köyü 1965-1969). Estamplar, duvar halıları, madalyalar da yaptı.

SZÉKESFEHÉRVÁR, türkç. **İstolni Belgrad,** esk. **Albe Royale,** Macaristan'da kent, Fejér yönetim bölgesinin merkezi; 108 980 nüf. (1990). Gotik üslubunda bir kilisenin (XV. yy.) bulunduğu barok (XVIII. yy.) ve yeniklasik mimaride kent. Taş müzesi (Romalılar'dan kalıntılar, roman üslubunda yapılar). Pinakotek. Bir yönetim merkezi olan kent, Bakony dağları ile Vértes kütlesindeki linyit ve boksit yataklarına yakın olması sayesinde sanayileşti (alüminyum, makine ve elektrikli gereçler yapımı, hazırgiyim).

—*Tar.* Macaristan'ın ilk kralları gibi Szent János katedrali'ne gömülü aziz István tarafından kurulan Szekesfehervár, Arpad'ların taç giydikleri kenttir. 1543'te Türkler tarafından zaptedildi ve İstolni Belgrad adıyla Budin eyaletine bağlı bir sancak merkezi oldu. 1601'de Mercœur dükü'nün ele geçirdiği kaleyi, Türkler, 1602'de geri aldılar. Sonunda İkinci Viyana kuşatması'nı (1683) izleyen savaşlar sırasında, 1688'de türk egemenliğinden çıktı. İkinci Dünya savaşı sonuna doğru (ocak-mart 1945) Macaristan'daki alman cephesinin Budapeşte ile Balaton gölü arasındaki en güçlü noktası olan kent, şiddetli çarpışmalara sahne oldu. Kızıl ordu, 20 mart 1945'te kente girdi.

SZEKFŰ (Gyula), macar tarihçi (Szekesfehérvár 1883 - Budapeşte 1955). 1928 -1934 yılları arasında Hóman'la 1458'den 1914'e kadar bir Macaristan tarihi yayımladı. Sovyet işgali sırasında Moskova büyük elçisiydi; Macaristan Halk Cumhuriyeti Başkanlık konseyi üyeliğine getirildi.

SZEKSZÁRD, Macaristan'da kent, Tolna yönetim bölgesinin merkezi, Pécs'in K.-D.'sunda; 34 600 nüf. Bağlar.

SZELETA ENDÜSTRİSİ a. Bükk kütlesinde (Macaristan) yer alan Szeleta mağarasında ele geçen buluntulara göre tanımlanan Orta Avrupa Üst Yontmataş endüstri evresi. Châtelperron evresi ve aurignac kültürünün başlangıcıyla çağdaş olan bu endrüstri, Levallois taş yontma tekniğinin kullanılması ve iki yüzü de vuruşlarla düzeltilmiş oval bir uçla (szeleta ucu) ayırt edilir.

SZELL (George), amerikan uyruğuna geçmiş macar orkestra şefi (Budapeşte 1897 - Cleveland 1970). Strasbourg, Prag, Darmstadt, Düsseldorf, Berlin orkestralarını yönetti, 1940'ta Amerika'ya yerleşti ve Cleveland orkestrası'nın şefi oldu (1946 -1970). Repertuvarında daha çok alman senfonik müziğine (Haydn'dan R. Strauss'a kadar) yer verdi.

SZEMERE (Bertalan), macar siyaset adamı (Vatta 1812 - Peşte 1869), 1848-49 Macar devrimi ve bağımsızlık savaşının yöneticilerinden biri. 1848 nisanından eylülüne kadar İçişleri bakanı, 1849 mayısından, Világos teslim şartlaşmasının tarihi olan 13 ağustosa kadar Başbakan ve İçişleri bakanı; yenilgiden sonra yurtdışına gitti ve 1865'e kadar dışarda yaşadı.

SZENES (Arpad), fransız uyruğuna geçmiş macar ressam (Budapeşte 1897 - Paris 1985). 1925'te Fransa'ya yerleşti ve orada tanıştığı M. E. Vieira da Silva ile evlendi. Cézanne'ın, kübizmin ve gerçeküstücülüğün katkılarını özümseyerek figüratif resimden uzaklaştı ve sanatını yapılaşmış bir düzenlemeden akıcı ve soluk tonların ağır bastığı sezgisel bir resme doğru geliştirdi (*Üç Parkalar*, 1952, Güzel sanatlar müzesi, Dijon). Yapıtı, temel ritimlerini ve nesneleri uzama dönüştüren ışığını doğadan alır (*Deniz manzarası*, 1972-73, özel kol.).

SZENTENDRE, Macaristan'da kent, Tuna kıyısında, Budapeşte'nin yukarısında; 16 500 nüf. Barok üslubunda kiliseler. Eski bir roma kolonisiydi, bugün bir turizm merkezidir. —Kasaba, adını, Nagymaros ile ırmağın Budapeşte yerleşme alanına girişi arasındaki Tuna dirseğini kaplayan büyük adaya bu kentin adı verilmiştir.

SZENTES, Macaristan'da (Csongrád yönetim bölgesi) kent, Körös'ün bir kolu kıyısında, ırmağın Tisza'yla birleştiği yerin aşağısında; 34 300 nüf. Pamuk üretimi, tohum geliştirme ve deneme istasyonu.

SZENT-GOTTHÁRD, türkç. **Sengotar,** Macaristan'da kasaba, Avusturya sınırında, Feistritz ve Rába ırmakları kavşağında. Burada, Jean de Coligny'nin komutasındaki 6 000 fransız askeriyle takviye edilen Montecuccoli'nin imparatorluk kuvvetleri Köprülü Fazıl Ahmet Paşa komutasındaki osmanlı kuvvetlerini yendi (1 ağustos 1664).

Szent-Gotthárd savaşı, 1663-1664 Türk-Avusturya savaşı'nın son çarpışması (1 ağustos 1664). Yenikale'yi (Serinwar) fetheden sadrazam ve serdarıekrem Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa, Rába (Raab) suyunun sol kıyısındaki Yanıkkale'yi (Raab) ele geçirmek amacıyla ırmağın sağ kıyısında bulunan Szent-Gotthárd köyüne gelip burada ordugâhını kurdu (30 temmuz). Ertesi gün ırmağın karşı yakasına geçmek için aradığı elverişli geçidi bulan serdarıekrem, burada hafif bir yaya köprüsü kurdurdu. Öbür gün de köprüyü inceledikten sonra 100 bin kişilik ordusunun geçiş güvenliğini sağlamak üzere Bosna beylerbeyi Boşnak İsmail Paşa komutasındaki 10 bin askerini köprünün karşı yakasını tutmakla görevlendirdi (1 ağustos). Irmağın sol kıyısına geçen 10 bin kişilik türk kuvveti, pusuda bekleyen 40 bin kişilik düşman ordusunun saldırısına uğradı. Tam bu sırada yağmaya başlayan çok şiddetli bir yağmur ırmağın sularını kabarttığı ve köprü de sel sularına kapılıp yıkıldığı için Fazıl Ahmet Paşa karşıya yardım kuvveti gönderme olanağını bulamadı. Böylece sabah 9'dan ikindi vakti 4'e kadar 7 saat süren Szent-Gotthárd savaşı'nda önce düşmanı püskürtüp karargâhına kadar ilerlemeyi başaran türk birliği, zamanla giderek yıprandıkça kıyıya doğru çekilmeye başladı. İsmail Paşa ile yanındaki komutanlardan bazılarının şehit düşmesi üzerine bu geri çekilme bir bozguna dönüştü. Sonuçta geçit başına yığılan türk askerlerinden çoğu bu noktaya saldıran düşman tarafından öldürüldü ya da suda boğulup şehit oldu ve karşı yakaya geçen 10 bin kişiden ancak 2 bini sağ olarak beri kıyıya dönebildi. Szent-Gotthárd savaşı'ndan sonra Avusturya'nın barış istemesi üzerine Vasvar* antlaşması imzalandı (10 ağustos 1664).

SZENT-GYÖRGYİ (Albert), macar biyokimyacı (Budapeşte 1893 - Woods Hole, Massachusetts 1986). 1947'de ABD'ye göç etti. Organizmadaki kimyasal tepkimeler ve kas kasılmaları üzerinde çalışmalar yaptı. C vitamininin ya da askorbik asidin bulunmasını ona borçluyuz; bu buluş, ona 1937 Nobel tıp ödülü'nü kazandırdı.

Szent korona → KUTSAL TAÇ.

SZENTKUTHY (Miklós), macar yazar (Budapeşte 1908 - öl. 1988). Romanlarında (*Prae*, 1934; *Szent Orpheus breviáriuma* 1939; *Az egyetlen metafora felé* 1939) hem Joyce, hem Proust ile benzerlikler görülür. Ayrıca, yaşamöyküleri (Mozart, papa Silvester) vardır ve *Are és álarc* (1962) adlı yapıtı Goethe'nin yaşamının bir döneminden esinlenir.

SZEPTYCKİ (Stanisław, *kont*), polonyalı general (Galiçya 1867 - Kraków 1946). 1914'te Avusturya-Macaristan 2. kolordusunun komutanı. Piłsudski'nin Polonya lejyonuna gönderildi ve komutan oldu. 1919'dan 1920'ye kadar Litvanya'da ve Beyaz Rusya'da sovyet ordularına karşı yürütülen operasyonları yönetti; 1923'te Savaş bakanı, daha sonra ordu müfettişi oldu. Piłsudski ile şiddetli anlaşmazlıkları yüzünden 1926'da ordudan ayrıldı.

SZERB (Antal), macar yazar (Budapeşte 1901 - Balf, Sopron yakınında, 1945). Denemeci (*Jours ordinaires et Miracles* [fr. çev.], 1936), edebiyat tarihçisi ve romancı. Başlıca yapıtları *Légende de Pendragon* (fr. çev.) [1934], *le Voyageur et le Clair de lune* (fr. çev.) [1937] ve alaycılığa kaçan bir romantizmin izlerini taşıyan *le Collier de la Reine*'dir (fr. çev.) [1943]. Ayrıca *l'Histoire de la littérature hongroise* (fr. çev.) [Macar edebiyat tarihi] (1934) ve XX. yy. edebiyatını inceleyen *Histoire de la littérature universelle* (fr. çev.) [Dünya edebiyat tarihi] (1941) adlı yapıtları vardır.

SZERYNG (Henryk), Meksika uyruğuna geçmiş polonyalı kemancı (Zelazowa Wola 1918 - öl. Kassel 1988). 1946'dan bu yana Mexico'da keman öğretmenidir. Uluslararası çapta bir virtüoz olarak, kendisi için yazılmış çağdaş yapıtları (R. Halffter, Martinon, Chavez, Haubenstock-Ramati, Maderna, Penderecki) tanıttı.

SZEWİNSKA (İrena), kızlık adı **Kirzenstein,** polonyalı atlet (Varşova 1946). 100, 200 ve 400 m dünya rekorlarının sahibi oldu, ayrıca Avrupa şampiyonalarında (1966'da 200 m, uzun atlama, 4×100 m; 1974'te 100 ve 200 m yarışlarında) ve olimpiyat oyunlarında (1964 Tokyo'da 4×100 m; 1968 Mexico'da 200 m; 1976 Montréal'de 400 m dallarında) birçok dereceler elde etti.

SZİGETİ (József), amerikan uyruğuna geçmiş macar kemancı (Budapeşte 1892 - Luzern 1973). Jenő Hubay'dan ders aldı, ilk konserini Berlin'de verdi (1905). Birkaç yıl İngiltere'de kaldıktan sonra (1907-1913) Cenevre'ye yerleşti ve konservatuvarda öğretmenlik yaptı (1917-1924). Sonra ABD'ye göç etti (1940), tekrar İsviçre'ye döndü (1960). Rusya'ya gittiği sırada Prokofyev'in *Konçerto no 1*'ini ilk olarak seslendirdi (1924). Prokofyev'den başka Bartók da kimi yapıtlarını *(Rapsodi no 1, Contrastes)* onun için yazmışlardır.

SZİGLİGETİ (József SZATHMÁRY, **Ede** — denir), macar tiyatro oyuncusu ve yazarı (Váradolaszi 1814 - Budapeşte 1878). 114 piyes yazdı, Macaristan'da halk tiyatrosunun yaratacısıdır (*Szökött Katona*, 1843; *Rozsa*, 1843; *A Tronkereso*, 1868).

SZİLADYNUS a. Sığırsineği cinsi. (Bazı türlerinin dişisi insanı sokar. Sığırsinegiller familyası.)

SZİLÁGYI (Sándor), macar tarihçi (Kolozsvár 1827 - Budapeşte 1899). Macaristan Tarih kurumu'nun kurucusu. Transilvanya tarihi konusunda uzmanlaştı: *Monumenta comitialia regni Transylvaniae* (21 cilt, 1875-1899) ve *Recueil des sources hungaro-turques* (1862-1871; fr. çev.) [Macar-türk kaynakları derlemesi]; büyük bir tarih yazma girişiminde bulundu: *A Magyar Nemzet Törtenete* (10 cilt, 1895-1899) [Ulusal tarih].

SZİLARD (Leo), macar asıllı amerikalı fizikçi (Budapeşte 1898-La Jolla, San Diego yakınında, Kaliforniya, 1964). 1935'te Oxford Üniversitesi'ne geçti, daha sonra, 1938'de ABD'ye göç etti. Gamma ışınlarının berilyum üzerinde tepkimesini gerçekleştirdi; o günden beri, bu tepkimeden nötron üretiminde yararlanılmaktadır. Uranyumun parçalanması çalışmalarında ve ilk atom pilinin yapımında Fermi ile birlikte çalıştı.

Szilard-Chalmers etkisi, özgül etkinliği yüksek ürünler elde etmek için, radyonükleit üretiminde kullanılan etki. Bu etki, bir radyonükleitin (n, γ) tipi nükleer tepkimeyle (yani bir nötron alımı ve bir foton yayımıyla) oluştuğunda ortaya çıkar. Bu durumda foton yayımı, oluşan çekirdeğe, yeterli bir geriye tepme kinetik enerjisi verir, bu da ilk üründen hareketle elde edilen radyonükleiti kimyasal olarak ayırmaya ve bu radyonükleite göre daha zengin bir son ürün elde etmeye olanak verir.

SZİNYEİ MERSE (Pál), macar ressam (Szinye-Ujfalu 1845 - Budapeşte 1920). Münih'te kazandığı akademik eğitim anlayışından koparak, Macaristan'da açıkhava resminin öncüsü oldu (*Çayırda öğle yemeği*, 1873, Budapeşte Ulusal galerisi). Nagybánya okulu ressamlarınca beğeniyle karşılanan sanatçı, ancak 1900'den sonra üne kavuştu.

SZKLARSKA PORĘBA, Polonya'da turizm merkezi, Südetler'de, Karkonosze kütlesinin eteğinde. Kristal fabrikası. Kış sporları gereçleri.

SZLACHTA Tar. Polonya soyluluğunun adı. (Bazen yanlış olarak, yüksek soyluluğun, yani *mağnat*'ların karşıtı olan küçük ve orta polonya soylu sınıfını belirtmek için kullanılır.)

—ANSİKL. Szlachta, sayısal gücüyle, (XVIII. yy.'da, katolik Polonya halkının % 20'si, ülkenin toplam nüfusunun % 12'si) ve ayrıcalıkları (→ LİBERUM VETO) dolayısıyla politik planda oynadığı olağanüstü rolle Avrupa soyluları arasında dikkati çeker. Aristokratlardan, malikânelerin orta soylularına; soyluluğuyla bağdaşıp bağdaşmadığına bakmaksızın dönemin her türlü mesleklerinde çalışan küçük soylulara kadar toplumun her ekonomik sınıfından üyeleri vardır. Bunların bazıları "soylu köyler"de (özellikle *Nizina Podlaska** da) toplu halde yaşarlar; diğerleri tarım işçisidirler ve *golota* ("çıplak") soyluluğu oluşturarak, kentlerin çok yoksul "sokak" soylularıyla seçimlerde *magnat**'ları desteklerler.

SZOBER (Stanisław), polonyalı dilbilimci (Varşova 1879 - *ay. y.* 1938). Varşova'da profesör, lehçe yazım kitabı, modern lehçenin dilbilgisi ve 1958'de *Dictionnaire du polonais correct* (fr. çev.) [Doğru lehçe sözlüğü] adı altında yeniden basılan *Dictionnaire orthoépique*'i (fr. çev.) [Ortoepi sözlüğü] (1937) yazmıştır.

SZOKOLAY (Sándor), macar besteci (Kunágota 1931). 1957'den 1961'e kadar Budapeşte radyosu'nda müzik prodüktörü olarak çalıştı, *Kanlı düğün* (García Lorca'dan, 1964), *Hamlet* (1968) ve *Sámson* (1973) operalarıyla tanındı. Z. Kodály anısına bir yaylı çalgılar dörtlüsü ve *Aldatılan Peter* adlı radyofonik bir operası vardır.

SZOLNOK, Macaristan'da kent, *Szolnok yönetim bölgesi*'nin merkezi, Tisza kıyısında; 75 700 nüf. Ticaret merkezi. Demiryolu istasyonu. Teknik üniversite (demiryolları). Tarıma dayalı besin (şeker fabrikası), makine (demiryolu gereçleri, tarım makineleri, aletler) ve kimya (sodyum, gübre) sanayileri. Mobilya. Kâğıt fabrikası. İnşaat gereçleri. Kaplıcalar (romatizma). Görgey komutasındaki Macarlar mart 1849'da Windischgrätz komutasındaki Avusturyalılar'ı burada yendi.

SZOLNOK yönetim bölgesi, Macaristan'ın doğu kesiminde yönetim bölgesi, Alföld*ün ortasında; 5 608 km²; 430 000 nüf. (1990). Merkezi *Szolnok*.

SZOMBATHELY, Macaristan'da kent, Vas yönetim bölgesinin merkezi, Avusturya sınırı yakınında; 81 400 nüf. Macaristan'ın en eski kenti olan antik *Savaria*'dır (Roma döneminden önemli kalıntılar; örneğin İsis tapınağı). Gotik (fransisken manastırı) ve barok (kiliseler, evler) üslubunda anıtlar Arkeoloji müzesi. Besin sanayileri (şeker imalatevleri). Ayakkabı. Tekstil.

SZONDİ (Lipót), macar psikiyatr (Nyitra, Nitra, Slovakya, 1893 - öl. 1986). Kişinin yazgısını incelerken ulaştığı anlayışa göre, şimdiye kadar her türlü eşgüdümden uzak kalmış görüntüler olarak kişiyi hem genetik açıdan, hem de psikanalitik açıdan ele alıp değerlendirdi.

Keystone

Albert Szent-Györgyi

Lipnitzki-Roger-Viollet

Karol Szymanovski

Kendi adıyla anılan test bu iki açıyı temel alır. Başlıca yapıtı: *Liberté et Contrainte dans le destin des individus* (fr. çev.) [1968] (Bireylerin yazgısında özgürlük ve kısıtlama).

Szondi testi, 1947'de L. Szondi tarafından geliştirilen ve muayene edilen kişinin, anımsatıcı özellikleri nedeniyle, XIX. yy. sonu psikiyatri kitaplarından alınma altı seri yüz fotoğrafı arasından bir seçme yapma esasına dayanan dışavurum testi. Szondi, kişinin seçiminin kişisel eğilimlerini yansıttığını ve yönelimleri konusunda bilgi verdiğini savunur.

SZOPİENİCE, Polonya'da kent, Yukarı Silezya'da, Katowice bitişikkentinde; 53 000 nüf. Madenkömürü. Demirçelik. Çinko metalürjisi.

SZTÁLINVÁROS → DUNAÚJVÁROS.

SZYMANOVSKİ (Karol), polonyalı besteci (Tymoszówka, Ukrayna, 1882 - Lozan 1937). Varşova konservatuvarı'nda Moskovski'den ders aldı (1901), A. Rubinstein ile arkadaş oldu ve Szeluto, Karlowicz, Różycki ve Fitelberg ile Genç-Polonya topluluğu'nu kurdu (1905). Wagner, R. Strauss, Reger, Debussy, Skryabin Stravinski gibi birbirinden çok farklı bestecilerin etkisiyle romantizmin izlerini taşıyan üslubu karmaşıklığa ve belirsizliğe yöneldi. 1906 ile 1932 arasında 4 senfoni, 2 dörtlü, üçlüler ve piyano için birçok yapıt (etütler, çeşitlemeler, sonatlar, Paganini tarzında *Kaprisler, Maskeler* çevrimi) besteledi. Sık sık yolculuğa çıktı, arap müziğiyle islam medeniyetine hayran kaldı. Bu hayranlığın etkisi *Hafız'ın aşk şarkıları* (XIV. yy. iran şiirleri üzerine ezgiler çevrimi, 1914) ve 3. senfonisi (solocular, korolar ve orkestra için *Gecenin şarkısı*) gibi yapıtlarında görülür. 1919'da Varşova'ya yerleşti ve sık sık gittiği Zakopane'da (Yukarı Tatralar) folklordan hareket ederek onu aşan bir müziğe yöneldi: 2 keman konçertosu (1917, 1932); keman ve piyano için *Mitler* (1915). Sahne için iki opera (*Hagith,* 1913; *Kral Roger,* 1924), bir operet (*Erkekler lotaryası,* 1909), baleler (*Mandragora,* 1920; *Harnasia,* 1931) yazdı. Varşova konservatuvarı müdürlüğüne getirildi, fakat müfredatın modernleştirilmesi için yaptığı baskı yüzünden istifaya zorlandı. ABD ve Avrupa turneleri sırasında Rus baleleri'yle ilişki kurdu. Dinsel yapıtları arasında bir *Stabat Mater,* bir *Veni Creator* sayılabilir. Bir romanı (*Ephebos,* 1939) ve Chopin, çağdaş müzik ve müziğin öğretici rolü üzerine incelemeleri vardır.

SZYMBORSKA (Wisława), polonyalı şair (Bnin, Poznań yakınında, 1923). Şiire 1952'de başladı, ama lirik kişiliği *Sól* (1962) adlı şiir kitabından sonra ortaya çıktı: insan yaşamını evrensel bütünlüğü içerisinde göstererek klasik sadelikte bir üslupla alaycılığı ve dokunaklılığı kullandı (*Sto pociech,* 1967; *Wszelki wypadek,* 1972; *Wielka liczba,* 1976).

SZYMONOWİC (Szymon), lat. **Simonides,** polonyalı şair (Lwów 1558 - Czernięcin 1629). Kraków akademisi'nde öğrenim gördü, herkesi hayran bırakan kültürünü İtalya'da daha da yetkinleştirdi. Krallık şansölyesi Zamoyski tarafından korundu ve onunla birlikte çalıştı. Edebi yapıtlarında, onun politikasını destekledi ve hümanistlerden oluşan bir akademi kurmasına yardımcı oldu (1601). Latince şiirlerinde, Pindaros geleneğini sürdürür ve barok sanatı haber verir. Tarihsel ve övgü niteliğindeki şiirleri vardır. Latince şiirlerinden (*Poematia aurea,* 1619) dolayı papa Clemens VII tarafından "ödüllü şair" ilan edildi. Bununla birlikte, her şeyden önce lehçe yazılmış ve polonya şiirinin başyapıtlarından biri sayılan *Sielanki* (1614) ile tanınır.

KAYNAKÇA

Sabahattin Ali. T. Alangu, *Sabahattin Ali üzerine* (Değirmen, dağlar ve rüzgâr, İstanbul, 1965). —K. Sülker, *Sabahattin Ali dosyası* (İstanbul, 1968). —K. B. Çukurovalı, *Sabahattin Ali olayı* (Ankara, 1978). —Filiz Ali Laslo, A. Özkırımlı, *Sabahattin Ali* (İstanbul, 1979). —A. Bezirci, *Sabahattin Ali* (İstanbul, 1979).

Sachau (Eduard). G. Weil (haz.), *Festschrift Eduard Sachau zum siebzigsten Geburstage gewidmet von Freunden und Schülern* (Berlin, 1915).

sadaret. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilatından kapukulu ocakları* (Ankara, 1944). —M. Z. Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve sözlüğü* c. III (İstanbul, 1971). —E. Z. Karal, *Osmanlı tarihi* c. VIII (Ankara, 1983).

Sadullah İzzet Müderriszade. F. Bayramoğlu, *Hacı Bayram-ı Veli yaşamı, soyu, vakfı,* c. I (Ankara, 1983).

Sadullah Rami Paşa. İ. H. Uzunçarşılı, *Viyana büyükelçisi vezir Sadullah Paşa'nın intiharına dair* (Belleten, sayı 55, Ankara, 1950); *Merhum Sadullah Paşa'nın Safvet ve Cevdet paşalar ve Safvet-zade Refet Bey'le mektuplaşması* (Belleten, sayı 58, Ankara, 1951).

Safa (Peyami). C. S. Tarancı, *Peyami Safa hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1940). —Y. Hacaloğlu, *Sevenlerin kalemiyle Peyami Safa* (İstanbul, 1962). —V. Günyol, *Tereddütten hurafeye* (Dile gelseler, İstanbul, 1966) —E. Göze, *Peyami Safa -Nâzım Hikmet kavgası* (İstanbul, 1969).

Safeviler. W. Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd,* çev: T. Bıyıklıoğlu (Ankara, 1948). —L. Lockhart, *The fall of the Safavi dynasty* (Cambridge, 1958). —B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran siyasi münasebetleri 1578-1590* (İstanbul, 1962). —F. Sümer, *Safevi devletinin kuruluşu ve gelişmesinde Anadolu Türkleri'nin rolü* (Ankara, 1976)

Safiye Sultan. Ç. Uluçay, *Harem II* (Ankara, 1971); *Padişahların kadınları ve kızları* (Ankara, 1980).

Safranbolu. F. Yetman, *Safranbolu* (Mimarlık dergisi, sayı 68, İstanbul, 1969). —*Türkiye Turing ve otomobil kurumu belleteni, Safranbolu özel sayısı* (sayı 54/333, İstanbul 1976). —M. Sözen, *Safranbolu anıtları* (Türkiye Turing ve otomobil kurumu belleteni, sayı 54/333, İstanbul, 1976). —M. Emiroğlu, *Korunması gereken örnek bir kentimiz, Safranbolu* (Ankara, 1981). —R. Günay, *Geleneksel Safranbolu evleri ve oluşumu* (Ankara, 1981).

sahabe. H. Algül, *Ashab-ı kiram* (İstanbul, 1972). —M. N. Bursalı, *Sahabe-i kiram* (2 c, İstanbul, 1980). —A. F. Serhendi, *Ashab-ı kiram,* çev. H. H. Işık (İstanbul, 1980). —H. Ülkü, *Ashab-ı kiramın meşhurları* (İstanbul, 1982). —Faruk Ahmet, *Ashab-ı kiram* (İstanbul, 1984).

Sakarya. S. Erinç, *Sapanca gölünün derinlik haritası ve morfometrisi* (Türk coğrafya dergisi, sayı 9 -10, İstanbul, 1949). —T. Balcıoğlu, *Adapazarı tarihi ve coğrafyası* (İstanbul, 1952). —H. İnandık, *Adapazarı ovası ve çevresinde nüfus ve yerleşme* (İstanbul Üniversitesi coğrafya dergisi, sayı 7, istanbul, 1956); *Adapazarı bölgesinin iktisadi coğrafyası* (İstanbul Üniversitesi coğrafya enstitüsü coğrafi araştırmalar, sayı 2, İstanbul, 1958); *Sakarya deltası* (Coğrafya enstitüsü dergisi, sayı 13, İstanbul, 1963). —*Sakarya il yıllığı 1967 ve 1973.* —T. Tarkın, *İlimiz Sakarya* (Adapazarı, 1968). —S. Alpan, *Sakarya'nın fizik, beşeri ve iktisadi coğrafyası* (Sosyoloji konferansları, Yedinci kitap, İstanbul, 1967). —İmar ve iskân bakanlığı bölge planlama dairesi, *Marmara bölgesi, bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme düzeni* (Ankara, 1970). —Y. Dönmez, *Kocaeli yarımadasının bitki coğrafyası* (İstanbul, 1979). —B. Darkot ve M. Tuncel, *Marmara bölgesi coğrafyası* (İstanbul, 1981). —O. Yalçın, *Sakarya* (İstanbul, 1981). —M. Esendil, *Türlü yönleriyle Sakarya ili* (İstanbul, 1982). —Adapazarı Ticaret ve sanayi odası, *Sakarya vilâyeti iktisadi raporu 1981* (Adapazarı, 1982). —Devlet istatistik enstitüsü, *Genel nüfus sayımı 1985* (Ankara, 1985).

Sakarya meydan savaşı. İ. Çalışlar, *Sakarya meydan muharebesi'nde* (İstanbul, 1932). —H. Baykaç, *İstiklal savaşı'nda Sakarya meydan muharebesi* (İstanbul, 1944). —K. Samancıgil, *Sakarya meydan muharebesi* (İstanbul, 1944). —B. Vandemir, *Türk istiklal harbi'nde Sakarya'dan Mudanya'ya kadar* (İstanbul, 1946). —A. T. Yazman, *Sakarya'dan İzmir'e kadar Büyük taarruz'un öyküsü* (İstanbul, 1972).

sakiname. Mehmed Fevzi, *Kudsi üs-sirac fi nazm il-mirac* (İstanbul, 1307 [1889]). —E. Esin, *Uygur miracnamesi ve cennet tasvirleri* (Türk kültürü, sayı 47). —Z. Çıkman, *Mirac ve Hamidullah* (İstanbul, 1977). —M. Akar, *Türk edebiyatında manzum mi'râc-nâmeler* (Ankara, 1987).

Salcı (Vahit Lütfü). *Vahit Lütfü Salcı jübilesi* (Kırklareli, 1949). —M. H. Bayrı, *Vahit Lütfü Salcı* (Türk folklor araştırmaları, sayı 9, İstanbul, 1950). —C. Öztelli, *Vahit Lütfü Salcı'nın gizli hazinesi* (Türk folklor araştırmaları, sayı 31, İstanbul, 1952). —E. Ütük, *Vahit Lütfü Salcı* (Folklor ve etnografya araştırmaları 1984, İstanbul, 1984).

Saltuklular. O. Turan, *Doğu Anadolu türk devletleri tarihi, Saltuklular* (İstanbul, 1980).

Saltukname. F. İz (yay.), *Saltukname. Ebu'l-Hayr Rumi'nin sözlü rivayetlerden topladığı Sarı Saltuk menkıbesi* (7 c, Harvard, 1974 -1984). —F. İz, *Saltukname* (VII. Türk tarih kongresi. Kongreye sunulan bildiriler c. II, Ankara, 1973). —S. H. Akalın, *Saltukname* (2 c, Ankara, 1987-1988). —K. Yüce, *Saltukname. Tarihi, dini ve efsanevi unsurlar* (Ankara, 1987).

Salur. M. F. Köprülü, *Ortazaman türk devletlerinde hukuki sembollerdeki motifler* (Türk hukuk ve iktisat tarihi mecmuası, c. II, İstanbul, 1939). —Ebülgazı Bahadır Han, *Türklerin soy kütüğü. Şecere-i terakime,* çev. M. Ergin (İstanbul, 1974). —F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) tarihleri, boy teşkilatı, destanları* (İstanbul, 1980).

Samipaşazade Sezai. A. F. Oğuzkan, *Sami Paşazade Sezai hayatı, sanatı, eserleri* (İstanbul, 1954). —Z. Kerman, *Sami Paşazade Sezai'nin hikâye, hatıra, mektup ve edebi makaleleri* (İstanbul, 1981).

Samosata. M. Özdoğan, *Aşağı Fırat havzası 1977 yüzey araştırmaları* (İstanbul, 1977). —Ü. İzmirligil, *Samsat (Samosata) su yolu araştırması 1981* (IV. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983); *Samosata (Samsat) su yolu araştırması 1982* (Araştırma sonuçları toplantısı I, Ankara, 1984). —N. Özgüç, *Samsat kazısı 1982* (V. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984); *Samsat 1984 yılı kazıları* (VII. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1986); *1985 yılında yapılmış olan Samsat kazılarının sonuçları* (VIII. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1987).

Samsun (il). A. Tanoğlu, *Samsun şehri* (4. üniversite haftası: Samsun, İstanbul, 1944). —C. Gürsoy, *Samsun gerisinde Karadeniz intikal iklimi* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. 8, sayı 1/2, Ankara, 1950). —I. Yalçınlar, *Samsun bölgesinin neojen ve kuaterner kıyı depoları* (İstanbul Üniversitesi coğrafya enstitüsü dergisi, sayı 9, İstan-

bul, 1958). —MTA Enstitüsü, *Türkiye jeoloji haritası* (1: 500 000, Samsun paftası, Ankara, 1962). —H. Kansızoğlu, *Tarih boyunca Samsun* (Turizm dergisi, c. 6, sayı 11/23, Ankara, 1963). —İmar ve iskân bakanlığı bölge planlama dairesi, *Doğu Karadeniz bölgesi, bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme düzeni* (Ankara, 1972). —A. Köksal, *Bafra ovasının coğrafya etüdü* (Ankara, 1972). —M. Tuncel, *Türkiye'de yer değiştiren kentler* (İstanbul, 1978). —DİE, *Tarımsal yapı ve üretim* (Ankara, 1984); *Genel nüfus sayımı 1985* (Ankara, 1986).

Samsun (kent). K. Dilcimen, *Canik beyleri* (Samsun, 1940). —H. Umur ve A. Pasin, *Samsun'da müdafaa-i hukuk* (İstanbul, 1944). —K. Dilcimen, *Samsun tarihinde bazı olaylar* (Samsun, 1947). —Ö. Orhun, *Samsun tarih, coğrafya, ekonomi* (Samsun, 1949). —F. H. Dağlarca, *Samsun'dan Ankara'ya* (İstanbul, 1951). —M. Tosun, *Samsun ve ilçeleri tarihi araştırmaları* (İstanbul, 1954). —Y. Nadi, *Mustafa Kemal Paşa Samsun'da* (İstanbul, 1955). —A. Sarcan, *Samsun tarihi* (Ankara, 1967). —*Samsun il yıllığı 1967 ve 1973.* —*Samsun ve Samsun belediyesi* (Ankara, 1977). —*Bütün yönleriyle Samsun* (2 c, Ankara, 1978). —Sinan ve Mehmet Cembeloğlu, *Samsun kitabı* (Ankara, 1981). —R. Vadala, *Samsun mazisi, hali, istikbali*, çev. K. Sarıgöllü (Gaziantep, t. s.).

sancak. *Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye sancakları ile düvel-i ecnebiyye bandralarını havi albümdür* (İstanbul, 1328 [1913]). —F. Kurtoğlu, *Türk bayrağı ve ayyıldız* (Ankara, 1938). —Z. Ongun, *Osmanlı İmparatorluğu'nda tuğ ve sancak* (Tarih vesikaları, c. I sayı 1 ve 2, İstanbul, 1941-1942).

Sapanca gölü. C. Risch, *Der Sabanjasse und seine Umgebung* (Petermanns Mitteilungen, sayı 55, Gotha, 1909). —E. Lahn, *Türkiye göllerinin jeolojisi ve jeomorfolojisi hakkında bir etüd* (Ankara, 1948). S. Erinç, *Sapanca gölünün derinlik haritası ve morfometrisi* (Türk coğrafya dergisi, sayı 9/10, İstanbul, 1949).

Sardeis. H. C. Butler, *Excavations at Sardis, 1910-1914* (1922); *Temple of Artemis* (1925). —T. L. Shear, *Architectural terracottas* (1926). —G. M. Hanfmann, *Archaeological exploration of Sardis I-IV* (1971-1976). —G. Yüğrüm, *A guide to the excavations of Sardis* (1973). —C. H. Greenewalt, *Archaeological research of Sardis* (II. Kazı sonuçları toplantısı, 1981); *Sart'ta 1980'de yapılan arkeolojik araştırmalar* (III. Kazı sonuçları toplantısı, 1981); *Sardis: Archaeological works in 1981* (IV. Kazı sonuçları toplantısı, 1983); *Sardis: Archaeological research in 1983* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, 1985); *Sardis: Archaeological research in 1984* (VIII. Kazı sonuçları toplantısı, 1986); *Sardis: Archaeological research in 1985* (VIII. Kazı sonuçları toplantısı, 1987); *Sardis:Archeological research in 1986* (IX. Kazı sonuçları toplantısı, 1988). —E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (1983).

Sarı Abdullah Efendi. Bursalı Mehmed Tahir Bey, *Sarı Abdullah Efendi* (Sırat-ı müstakim, c. VI, sayı 154, İstanbul, 1911). —Mehmed Ali Ayni, *Hacı Bayram-ı Veli* (İstanbul, 1924). —Müstakimzade Süleyman Sadeddin, *Tuhfe-i hattatin*, yay. Mahmut Kemal İnal (İstanbul, 1928). —A. Gölpınarlı, *Melamilik ve melamiler* (İstanbul, 1931).

Sarı Saltık ya da **Saltık.** A. Gölpınarlı, *Yunus Emre* (İstanbul, 1936). —M. F. Köprülü, *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları* (Belleten, sayı 27, Ankara, 1943). —M. T. Okiç, *Sarı Saltuk'a ait bir fetva* (İlahiyat fakültesi dergisi, c. I, sayı 2-3, Ankara, 1952); *Bir tenkidin tenkidi* (İlahiyat fakültesi dergisi c. II, sayı 2-3, Ankara, 1953). —Y. Z. Yörükan, *Bir fetva münasebetiyle fetva müessesesi, Ebussuut Efendi ve Sarı Saltuk* (İlahiyat fakültesi dergisi, c. I, sayı 2-3, Ankara, 1952).

Sarkis Zeki. Ali Ulvi, *Halk şairi Zeki* (Türk yurdu, c. III, Ankara, 1328 [1912]). —M. F. Köprülü, *Türk edebiyatının ermeni edebiyatına tesiri* (Edebiyat araştırmaları, Ankara, 1966).

Saruhanoğulları. Ahmed Tevhid, *Saruhan ve Aydınoğulları* (Tarih-i Osmani encümeni mecmuası sayı 10, İstanbul, 1919). —Mükrimin Halil (Yınanç), *Düsturname-i Enveri* (İstanbul, 1930). —İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri* (Ankara, 1937); *Osmanlı devleti teşkilatına medhal* (İstanbul, 194.). —P. Wittek, *Menteşe beyliği*, çev. O. Ş. Gökyay (Ankara, 1944). —Ç. Uluçay ve İ. Gökçen, *Manisa tarihine genel bir bakış* (İstanbul, 1939). —M. Ç. Uluçay, *Saruhanoğulları ve eserlerine dair vesikalar* (2 c, İstanbul, 1940-1946). —İ. Gökçen, *Saruhan'da Yörük ve Türkmenler* (İstanbul, 1946); *Saruhan zaviye ve yatırları* (İstanbul, 1946); *Saruhan köyleri* (İstanbul, 1950).

Sâtı Bey ya da **Sâtı el-Husri.** N. Berkes, *Arap dünyasında islamiyet, milliyetçilik, sosyalizm* (İstanbul, 1969).

saya. K. Akan, *Ermenek'te saya* (Türk folklor araştırmaları, sayı 66, İstanbul, 1954). —M. F. Kırzıoğlu, *Türkler'de saya şenliği ve Kars'ta derlenen sayacı türküleri, I-II* (Türk folklor araştırmaları, sayı 115 ve 117, İstanbul, 1959). —A. Şerbetçi, *Biga ve Çanakkale'de sayacıya çıkmak* (Türk folklor araştırmaları, sayı 258, İstanbul, 1971).

Sayat Nova (Harutyun SAYADYAN, —denir). Mirali Seyidov, *Sayat Nova* (Bakü, 1954). —Y. Ramazanov, *Azerbaycan dilinde yazıp yaradan ermeni aşuğları* (Bakü, 1977).

sefaretname. *Dürri Mehmed Efendi'nin Paris sefaretnamesi* (Paris, 1820). —Mustafa Sami Efendi, *Avrupa risalesi* (İstanbul, 1256 [1840]). —Ahmed Resmi, *Sefinet ür-rüesa* (İstanbul, 1269 [1853]); *Prusya sefaretnamesi* (İstanbul, 1303 [1885]); *Viyana sefaretnamesi* (İstanbul, 1304 [1886]). —*Asar-ı Rifat Paşa* (İstanbul, 1275 [1858]). —Yirmisekizçelebi Mehmed Efendi, *Sefaretname-i Fransa* (İstanbul, 1283 [1866], Ş. Rado, İstanbul, 1970). —Mehmed Emin Nahifi (yay.), *Sefaretname-i Abdülkerim Paşa* (İstanbul, 1316 [1898]). —Moralı es-Seyyid Ali Efendi, *Sefaretname* (İstanbul, 1329 [1911]). —Abdurrahman Şeref Efendi, *Manzum bir sefaretname: Lehistan sefaretnamesi* (Tarih-i osmani encümeni mecmuası, cüz 12, İstanbul, 1911). —Ahmed Refik (Altınay), *Tarihi simalar* (İstanbul, 1331 [1913]); *Tesavir-i rical* (İstanbul, 1331 [1913]); *1311'de Viyana sefer-i izamı: İbrahim Paşa* (Tarih-i osmani encümeni mecmuası, sene VII, sayı 40, İstanbul, 1916). —Hayreddin Nedim (yay.), *Rasih Mustafa Efendi sefaretnamesi* (İstanbul, 1333 [1914]). —*Mehmed Refiğ, İran sefaretnamesi* (İstanbul 1333 [1914]). —Amedi Mehmed Said Galib Efendi'nin Fransa sefaretnamesi (Edebiyat-ı umumiye mecmuası c. I, sayı 10, 11, 12, 13, 15, İstanbul, 1916). —R. E. Koçu, *Osmanlı muahedeleri ve kapitülasyonlar* (İstanbul, 1934). —*Relation de voyage et de mission de Mouhibb Efendi* (Paris, 1920). —F. R. Unat, *Şehdi Osman Efendi sefaretnamesi* (Tarih vesikaları dergisi, sayı 1-5, İstanbul, 1942); *Kapıcıbaşı Nişli Mehmed Ağa'nın Moskova sefaretnamesi* (Tarih vesikaları dergisi, sayı 10, 11, 12, İstanbul, 1942-1943); *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri* (Ankara, 1968). —Ş. Altundağ, *Namık Paşa'nın Londra elçiliği* (Tarih vesikaları dergisi, sayı, 12, 14, 15, 1[16], İstanbul, 1943-1950). —E. Kuran, *Avrupa'da osmanlı ikamet elçiliklerinin kuruluşu ve ilk elçilerinin siyasi faaliyetleri 1798-1821* (Ankara, 1968). —M. Aktepe, *Mehmed Emin Beyefendi (Paşa)'nin Rusya sefareti ve sefaretnamesi* (Ankara, 1974).

Sehi Bey. Mehmed Şükrü (yay.), *Tezkire-i Sehi* (İstanbul, 1325 [1907]). —Mehmed Halid (Bayrı), *Sehi ve eseri* (Milli mecmua, sayı 110, İstanbul, 1928). —O. Rescher ve N. Lugal, *Türkische Dichterbiographien I: Sehî's Tezkere* (Tübingen, 1941). —G. Kut, *Heşt bihişt Sehi Bey tezkiresi* (Harvard, 1978); *Sehi divanı* (Çevren, yıl VI, no. 20, Priştine 1978). —Sehi Bey, *Tezkire Heşt Behişt*, haz. M. İsen (İstanbul, 1980).

Selahattin Eyyubi. C. W. Wilson, *The life of Saladin by Beha-ed-Din* (London, 1897). —W. Scott *Salahaddin-i Eyyubi ve Arslan yürekli Rişar* (İstanbul, 1942). —R. Şeşen, *Selahaddin devrinde Eyyubiler devleti* (İstanbul, 1983).

Selçuklular. İsmail Galib, *Takvim-i meskukât-ı Selçukiye* (İstanbul, 1309 [1891]). —F. Sarre, *Seldschukische Kleinkunst* (Berlin, 1909). —M. Fuat (Köprülü), *Selçukiler zamanında Anadolu'da türk medeniyeti* (Milli Tetebbular mecmuası, c. II, sayı 5, İstanbul, 1912); *Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları* (Belleten, sayı 27, Ankara, 1943). —H. Glück, *Die Kunst der Seldchuken* (Leipzig, 1920). —Mehmed Şerefeddin (Yaltkaya), *Selçukiler devrinde mezahip* (Türkiyat mecmuası, c. I, İstanbul, 1925). —M. H. Yınanç, *Anadolu'nun fethi* (İstanbul, 1934); *Anonim tarih-i âl-i Selçuk* (Tarih semineri dergisi, sayı I, İstanbul, 1937); *Türkiye tarihi. Selçuklular devri* (İstanbul, 1944). —A. S. Ünver, *Selçuklular'da resim, tezhip ve minyatür* (Ankara, 1934). —Müneccimbaşı, *Anadolu Selçukileri*, çev. H. F. Turgal (İstanbul, 1935). —Ş. Uzluk, *Selçukileri'n Konya sarayı* (Konya, 1936). —H. Z. Ülken, *Konya'da Anadolu Selçukileri devrinde ilim ve felsefe* (Konya mecmuası, sayı 8, Konya, 1937). —L. Rasonyi, *Selçuk adının menşeine dair* (Belleten, sayı 10, Ankara, 1939). —İbni Bibi, *Anadolu Selçuki devleti tarihi*, çev. M. N. Gençosman (Ankara, 1941); *el-Evamirü'l-Alâiyye fi'l-Umuri'l-Alâiyye*, yay. N. Lugal ve A. Erzi (Ankara, 1957). —Ş. Günaltay, *Selçuklular'ın Horasan'a indikleri zaman islam dünyasının siyasal, sosyal, ekonomik ve dini durumu* (Belleten, sayı 25, Ankara, 1943). —Nasır bin Ali el-Hüseyni, *Ahbarü'd-devleti's-Selçukiyye*, çev. N. Lugal (Ankara, 1943); —Muhammed el-Bundari, *Irak ve Horasan Selçukluları tarihi*, çev. K. Burslan (İstanbul, 1943). —Kerimüddin Mahmud Aksarayi, *Selçuklu devletleri tarihi*, çev. M. N. Gençosman (Ankara, 1943). —M. Altay Köymen, *Kirman Selçukluları tarihi* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. II sayı 1, Ankara, 1943); *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda oğuz isyanı 1153* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. V, sayı 3-4, Ankara, 1947); *Selçuklu devri türk tarihi araştırmaları* (Belleten, sayı 68, Ankara, 1953); *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşu* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi c. XV, sayı 1-3 ve 4; c. XVI, sayı 3-4, Ankara, 1957-1958); *Selçuki devri türk tarihi* (Ankara, 1963); *Selçuklu tarihinin devirlere taksimi meselesine dair* (Tarih araştırmaları dergisi, c. II, sayı 2-3, Ankara, 1964); *Selçuklu hükümdarı Toğan Şah* (Necati Lugal armağanı, Ankara, 1969). —Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac tarihi*, çev. Ö. R. Doğrul (2 c, Ankara, 1945-1950). —O. Turan, *Selçuk kervansarayları* (Belleten, sayı 39, Ankara, 1946); *Türkiye Selçukluları'nda toprak hukuku, miri topraklar ve hususi mülkiyet şekilleri* (Belleten, sayı 42, Ankara, 1948); *Selçuklular devrinde Sıvas şehri* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. IX, sayı 4, Ankara, 1951); *Türkiye Selçukluları hakkında resmi vesikalar* (Ankara, 1958); *Selçuklular tarihi ve türk-islam medeniyeti* (Ankara, 1969); *Selçuklular ve islamiyet* (İstanbul, 1971); *Selçuklular zamanında Türkiye* (İstanbul, 1971). —İ. Kafesoğlu, *Doğu Anadolu'ya ilk selçuklu akını 1015-1021* (Fuad Köprülü armağanı, Ankara, 1953); *Selçuklu ailesinin menşei hakkında* (İstanbul, 1955); *Selçuklu tarihi meseleleri* (Belleten sayı 75 ve 76, Ankara, 1955-1956); *Selçuk'un oğulları ve torunları* (Türkiyat mecmuası, c. XIII, İstanbul, 1958); *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun dünya tarihindeki yeri* (V. Türk tarih kongresi, Bildiriler, Ankara, 1960); *Büyük selçuklu imparatoru Melikşah* (İstanbul, 1973); *Selçuklu tarihi* (İstanbul, 1972). —B. Zakhoder, *Selçuklu devletinin kuruluşu sırasında Horasan*, çev. İ. Kaynak (Belleten, sayı, 76, Ankara, 1955). —C. Cahen, *Selçuki devletleri feodal devletler mi idi?*, çev. L. Güçer (İktisat fakültesi dergisi, c, XVII, sayı 1-4, İstanbul, 1956). —M. Z. Oral, *Selçuklu devri yemekleri ve ekmekleri* (Türk etnografya dergisi, sayı, 1 ve 2, Ankara, 1956-1957); Reşidü'd-Din, *Cami et-tevarih*, çev. A. Ateş (2 c. Ankara, 1957-1960). —Süleyman Ravendi, *Rahat üs-sudur ve ayet üs-sürur*, çev. A. Ateş (2, c. Ankara, 1957-1960). —H. W. Duda, *İbni Bibi'nin Selçuk tarihi*, çev. F. Işıltan (Şarkiyat mecmuası, sayı 2, İstanbul, 1959). —A. Sevim, *Sultan Melikşah devrinde Aksa ve Bahreyn karmatileri'ne karşı selçuklu seferi* (Belleten, sayı 94, Ankara, 1960); *Tutuş'un büyük selçuklu saltanatını ele geçirme teşebbüsü* (Belleten, sayı 107, Ankara, 1963); *Suriye Selçukluları* (Ankara, 1965). —O. Aslanapa, *Türk sanatı. Selçuklu ve osmanlı halıları, çini ve minyatür sanatı* (İstanbul, 1961). —K. Özergin, *Anadolu'da selçuklu kervansarayları* (Tarih dergisi, sayı 20, İstanbul, 1965). —M. Ç. Uluçay, *İlk müslü-*

man türk devletleri (İstanbul, 1965). —N. Kaymaz, *Anadolu Selçuklu devletlerinin inhitatında idare mekanizmasının rolü* (Tarih araştırmaları dergisi, c. IV, sayı 6-7, Ankara, 1966). —S. Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın taş tezyinatı* (Ankara, 1966). —A. Taneri, *Müsameret ül-ahbar'ın Türkiye Selçukluları devleti teşkilatı bakımından değeri* (Tarih araştırmaları dergisi, c. IV, sayı 6-7, Ankara, 1966); *Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda vezirlik* (Tarih araştırmaları dergisi, c. V, sayı 8-9, Ankara, 1967); *Türkiye Selçukluları kültür hayatı* (Konya 1977). —M. Akok, *Konya'da Alaeddin köşkü, selçuk saray ve köşkleri* (Türk etnografya dergisi, sayı 11, Ankara, 1968). —İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z-zaman fi tarihi'l-ayan*, yay. A. Sevim (Ankara, 1968). —G. Öney, *Anadolu selçuklu sanatında hayat ağacı motifi* (Belleten, sayı 25, Ankara, 1968); *Anadolu sanatında balık figürü* (Sanat tarihi yıllığı, c. II, İstanbul, 1968). —A. Kuran, *Anadolu medreseleri* (Ankara, 1969). —E. Honigman, *Bizans devletinin doğu sınırı*, çev. F. Işıltan (İstanbul, 1970). —M. Sözen, *Anadolu medreseleri Selçuklular ve beylikler devri* (İstanbul, 1970). —Ebu'l-Âla Mevdudi, *Selçuk tarihi*, çev. A. Genceli (İstanbul, 1971). —Ahmed bin Mahmud, *Selçukname*, haz. E. Merçil (2 c, İstanbul, 1974). —O. Çetin, *Selçuklu müesseseleri ve Anadolu'da islamiyetin yayılışı* (İstanbul, 1981). —İbnü'l-Adim, *Biyografilerle Selçuklular tarihi, Bugyet el-talip fi tarih-i Halep*, çev. A. Sevim (Ankara, 1982). —S. Mülayim, *Selçuklu süslemeciliğinde tematik sınıflama* (Atatürk'ün 100. doğum yılına armağan, Ankara, 1982).

• Güz. sant. A. Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie* (c. 1-2, 1931-1934). —A. Godard, *Les anciennes mosquées de l'Iran* (Athar-é İran, I, 1936); *Ardistan et Zaware* (Athar-é İran, I, 1936). —J. Sauvaget, *Observations sur quelques mosquées Seldjoukides* (Annales de l'Institut d Etudes Orientales d'Alger, s. 4, 1938). —E. Diez, *Türk sanatı* (1946); *İslamische Kunst* (1964). —H. E. Eldem, *Anadolu Selçukluları devrinde mimari ve tezyini sanatlar* (1947). —S. K. Yetkin, *İslam sanatı* (1954); *İslam mimarisi* (1959); *Türk mimarisi* (1970); *İslam ülkelerinde sanat* (1974). —C. E. Arseven, *Türk sanatı tarihi, menşeinden bugüne kadar, mimari, heykel, resim, süsleme ve tezyini sanatlar* (1955-1959); *Türk sanatı* (1970). —B. Ünsal, *Turkish islamic architecture* (1959). —K. Otto-Dorn, *İslamische Kunst* (1962); *Der seldschukische Moscheenbau in Kleinasien* (İnstitut für Auslands-Beziehungen, s. 2-3, 1962). —E. Kühnel, *Die Kunst des İslam* (2. basım, 1962). —K. Erdmann, *XIII. yy. Anadolu camilerinin özel durumu* (Milletlerarası birinci türk sanatları kongresi, 1962). —F. Akozan, *Türk han ve kervansarayları* (Türk sanatı tarihi araştırma ve incelemeleri, I, 1963). —T. Rice, *İslamic art* (1965). —O. Aslanapa, *Anadolu'da türk çini ve keramik sanatı* (1965); *Türk halı sanatı* (1972), *Türk sanatı* (c. I-II, 1984); *Türk sanatı* (1984). —S. Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın taş tezyinatı* (1966). —M. Katoğlu, *XIII. yüzyıl Anadolu türk mimarisinde külliye* (Belleten XXXI, 1967). —M. O. Arık, *Erken devir Anadolu türk mimarisinde türbe biçimleri* (Anadolu, XI, 1969). —İ. İlter, *Tarihi türk hanları* (1969). —G. Öney, *Anadolu Selçuklu ve Beylikler devri ahşap teknikleri* (Sanat tarihi yıllığı, III, 1969-1970); *Türk çini sanatı* (1976). —S. Dilaver, *Anadolu'daki tek kubbeli selçuklu mescitlerinin mimarlık tarihi yönünden önemi* (Sanat tarihi yıllığı, IV, 1971). —Ö. Bakırer, *Anadolu Selçukluları'nda tuğla işçiliği* (Malazgirt armağanı, 1972). —H. Züber, *Türk süsleme sanatı* (1972). —M. Sözen, *Anadolu medreseleri* (c. I-II, 1970, 1972); *Türk mimarisinin gelişimi ve Mimar Sinan* (1975); *Türk mimarisinin tarihsel gelişimi* (1980). —Ş. Yetkin, *Anadolu'da türk çini sanatının gelişmesi* (1972); *Türk halı sanatı* (1974). —C. Çulpan, *Türk taş köprüleri* (1975). —E. Grube, *İslam sanatında Türkler* (The Turkish contribution to İslamic arts) [1976]. —A. Ödekan, *Osmanlı öncesi Anadolu türk mimarisinde mukarnaslı portal örtüleri* (1977). —G. Öney, Ü. Erginsoy, *Anadolu selçuklu mimarisinde süsleme ve el sanatları* (1978). —Ü. Erginsoy, *İslam maden sanatının gelişmesi* (1978).

Selge. C. Lanckoronski, *Les villes de la Pamphylie et de la Pisidie I-II* (1890, 1893). —B. V. Head, *Historia Numorum, A Manuel of greek numismatics* (1911). —L. Robert, *Villes d'Asie Mineure* (1962). —A. Machatschek, *Selge* (Anatolian studies, XX. 1970). —G. Bean, *Turkey's southern shore* (1979).

Selim I. Feridun Bey, *Münşeat üs-selatin*, c. I (İstanbul, 1274 [1857]). —Hoca Sadeddin, *Tac üt-tevarih* (İstanbul, 1279 [1862]). —Müneccimbaşı, *Sahaif ül-ahbar*, c. III (İstanbul, 1285 [1868]). —Mehmed Celal, *Yavuz Sultan Selim-i evvel yahut afitab-ı satvet* (İstanbul, 1308 [1890]). —Yusuf Kenan, *Yavuz Sultan Selim ve ittihad-ı islam siyaseti* (İstanbul, t. s.). —E. Z. Karal, *Yavuz Sultan Selim'in oğlu şehzade Süleyman'ın Manisa sancağını idare etmesi için gönderdiği siyasetname* (Belleten, sayı 21-22, Ankara, 1942). —Namık Kemal, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul, 1968). —F. Dalsar, *Selim I'in Dubrovnik Cumhuriyeti ile yaptığı muahede* (Tarih vesikaları, c. II, sayı 12, İstanbul, 1943). —F. Gücüyener, *Yavuz Sultan Selim* (2 c, İstanbul, 1945). —K. Su, *Yavuz Sultan Selim* (İstanbul, 1950). —Ç. Uluçay, *Yavuz Sultan Selim nasıl padişah oldu* (Tarih vesikaları, c. VI-VII, sayı 9-10, İstanbul, 1954). —S. Tansel, *Yavuz Sultan Selim* (Ankara, 1969). —T. Ataöv, *Sultan birinci Selim'in kanunnamesi* (Siyasal bilgiler dergisi, c. XXIV, sayı 4, Ankara, 1970).

Selim II. Mustafa Selaniki, *Tarih* (İstanbul, 1281 [1864]). —Mehmed Celal, *Sultan Selim-i sani yahut muzafferiyet* (İstanbul, 1310 [1892]). —Safvet, *Kıbrıs fethi üzerine vesikalar* (Tarih-i osmani encümeni mecmuası, sayı 19, İstanbul, 1913). —Z. Ongun, *Selim II'nin kapudan-ı derya Kılıç Ali Paşa'ya emirleri* (Tarih vesikaları, c. II, sayı 2, İstanbul, 1943). —Ş. Turan, *Kanuni'nin oğlu şehzade Bayezid vakası* (Ankara, 1961).

Selim III. Mehmed Galib, *Selim-i salis'in bazı evamir-i mühimmesi* (Tarih-i osmani encümeni mecmuası, sayı 8, İstanbul, 1911). —E. Driault, *Selim-i salis ve Napolyon*, çev. M. F. Köprülü (İstanbul, 1331 [1913]). —Şerif Mehmed, *Sultan Selim Han-ı salis devrinde nizam-ı devlet hakkında mütalaa* (Türk tarih encümeni mecmuası, sayı 41-43, İstanbul, 1915). —İ. H. Uzunçarşılı, *Halil Hamid Paşa* (Türkiyat mecmuası, c. V, İstanbul, 1936); *Selim III'ün veliahd iken Fransa kralı Lui XVI ile muhavereleri* (Belleten, sayı 5-6, Ankara, 1938). —E. Z. Karal, *Selim III devrinde osmanlı bahriyesi hakkında vesikalar* (Tarih vesikaları, c. I, sayı 3, İstanbul, 1941); *Selim III'ün hatt-ı hümayunları* (Ankara, 1942); *Selim III'ün hatt-ı hümayunları Nizam-ı cedit 1789-1807* (Ankara, 1946). —T. Öz, *Selim III'ün sır kâtibi tarafından tutulan ruzname* (Tarih vesikaları, sayı 14, İstanbul, 1944). —A. C. Eren, *Selim III'ün biyografisi* (İstanbul, 1964).

Selimname. Ş. Tekindağ, *Selimnameler* (Tarih enstitüsü dergisi, sayı I, İstanbul, 1971). —A. Uğur, *The Reign of Sultan Selim I in the light of the Selim-name literature* (Leipzig, 1985).

sema. A. M. Schimmel, *Sema-ı semavi* (İlahiyat fakültesi dergisi, c. III, sayı 3-4, Ankara, 1954). —A. Gölpınarlı, *Mevlana'dan sonra mevlevilik* (İstanbul, 1953); *Mevlevi adab ve erkânı* (İstanbul, 1963). —T. Yazıcı, *Mevlana devrinde sema* (Şarkiyat mecmuası, c. V, İstanbul, 1964).

Sencer (Müzettin). Şerefettin (Yaltkaya), *Sencer ve Gazzali* (Darülfünun ilahiyat fakültesi mecmuası, c. I, sayı 1, İstanbul, 1924). —M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi* (Ankara, 1954); *Selçuklu devri türk tarihi* (Ankara, 1963). —O. Turan, *Selçuklular tarihi ve türk-islam medeniyeti* (Ankara, 1965).

Senedi ittifak. S. Özçelik, *Sened-i ittifak* (Hukuk fakültesi mecmuası, c. XXIV, sayı 1-4, İstanbul, 1960). —S. Feridun, *Anayasalar ve siyasal belgeler* (İstanbul, 1962). —H. İnalcık, *Sened-i ittifak ve Gülhane hatt-ı hümayunu* (Belleten, c. XXVIII, sayı 112, Ankara, 1964). —N. Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma* (Ankara, 1973). —R. G. Okandan, *Amme hukukumuzun ana hatları* (İstanbul, 1977). —E. Z. Karal, *Osmanlı tarihi*, c. V (Ankara, 1983). —H. Hazır, *Sened-i ittifakın kamu hukuku bakımından önemi* (Dicle üniversitesi dergisi, sayı 2, Diyarbakır, 1988). —B. Tanör, *Sened-i ittifak* (Bahri Savcı'ya armağan, Ankara, 1988).

Sergüzeşt. G. Dino, *Samipaşazâde Sezai Bey'in Sergüzeşt isimli romanında gerçekçiliğin payı* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. XII, sayı 1-2, Ankara, 1954). —K. Akyüz, *Sergüzeşt romanı üzerine* (Türk dili, c. V, sayı 55, Ankara, 1956). —M. Kaplan, *Sergüzeşt romanı* (Türk edebiyatı üzerinde araştırmalar, İstanbul, 1976).

sesbilgisi. V. V. Radlov, *Vergleichende Grammatik der nördlichen Turksprachen I. Phonetik* (Saint Petersburg, 1882). —G. Bergstrasser, *Türk fonetiği*, çev. Ş. Akkaya (İstanbul, 1936). —R. Özdem, *Tarihsel bakımdan öztürkçe ve yabancı sözlerin fonetik ayraçları* (2 fasikül, İstanbul, 1937-1938). —M. Tansu, *Eksperimental bakımdan türk fonetiği* (Ankara, 1941); *Durgun genel sesbilgisi ve türkçe* (Ankara, 1963). —T. Erem ve N. Sevin, *Milletlerarası fonetik işaretleriyle konuşma dilimiz* (İstanbul, 1947). —A. C. Emre, *Türk dilinin mukayeseli grameri I. Fonetik* (Ankara, 1947). —Z. Korkmaz, *Güney-batı Anadolu ağızları. Sesbilgisi* (Ankara, 1956); *Nevşehir ve yöresi ağızları I. Sesbilgisi* (Ankara, 1963).

sesbilim. M. Tansu, *Türk dilinin entonasyonu* (Ankara, 1941). —R. B. Lees, *The phonology of modern standard turkish* (London, 1961).

Sevr antlaşması. A. Ulusoy, *Sevr'den Lozan'a* (İstanbul, 1934). —S. N. İleri, *Sèvres Lausanne* (İstanbul, 1934). —A. G. Akçin, *Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası antlaşmalar rehberi* (Ankara, 1962). —F. H. Armaoğlu, *Siyasi tarih* (Ankara, 1964). —İ. Soysal, *Türkiye'nin dış münasebetleriyle ilgili başka siyasi antlaşmalar* (Ankara, 1964). —H. Bayur, *Birinci genel savaştan sonra yapılan barış antlaşmalarımız II. Sèvres antlaşması* (Belleten, sayı 117, Ankara, 1966). —S. L. Meray ve O. Olcay, *Mondros bırakışması, Sevr andlaşması ile ilgili belgeler* (Ankara, 1972). —O. Olcay, *Sèvres andlaşması'na doğru* (Ankara, 1981).

Seydi Ali Reis. Necip Asım (haz.), *Mirat ül-memalik* (İstanbul, 1313 (1895)]. —H. Örs ve M. N. Özön, *Hindistan'dan İstanbul'a seyahat* (Ankara, 1935). —A. Vanbery, *The travels of the Turkish admiral Sidi Ali Reis* (London, 1899). —İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, c. II (Ankara, 1949). —A. A. Adıvar, *Osmanlı Türkleri'nde ilim* (İstanbul, 1943). —K. Eraslan, *Seydi Ali Reis' in çağatayca gazelleri* (Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. XVI, İstanbul, 1968). —C. Orhonlu, *Seydi Ali Reis* (Tarih enstitüsü dergisi, sayı I, İstanbul, 1970).

Seyfülmülük hikâyesi. G. A. Tekin, *XVI. yüzyıl çağatay şairi Meclisi'nin Seyfelmülük adlı mesnevisi hakkında* (Journal of turkish studies, c. II, Harvard, 1987).

Seyrani Ispartalı. N. Kum, *Ispartalı Seyrani* (Türk yurdu, no. 31, Ankara, 1931); *Vaka-i hayriye destanı ve Ispartalı Seyrani* (Yeni türk, no. 47, İstanbul, 1936). —M. F. Köprülü, *Türk saz şairleri* (Ankara, 1962). —V. M. Kocatürk, *Saz şiiri antolojisi* (Ankara, 1963).

Seyrani Everekli ya da **Develi-li.** Everekli Müftizade Ahmet Hazım, *Sanihat-ı Seyrani* (İstanbul, 1921). —Yusuf Ziya, *Seyrani* (Ankara, 1933). —H. N. Okay, *Develili Seyrani* (İstanbul, 1953). —C. Öztelli, *Dertli-Seyrani hayatı, sanatı, şiirleri* (İstanbul, 1953). —Y. Köksal, *Seyrani* (İstanbul, 1960). —D. Ünlü, *Develili halk âşığı Seyrani Baba' nın hayatı ve şiirleri* (Kayseri, 1963).

Sıffin savaşı. S. M. Yurdatap, *Sıffin vakasının içyüzü, Hz. Ali Muaviye mücadelesi* (İstanbul, 1969). —A. C. Akıncı, *Hazreti Ali* (İstanbul, 1983). —B. Üçok, *İslam tarihi* (Ankara, 1983).

Sıvas (il). O. Turan, *Selçuklular zamanında Sıvas şehri* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi c.9, sayı 4, Ankara, 1951). —MTA enstitüsü, *Türkiye jeoloji haritası* (1: 500 000, Sıvas, Samsun paftaları, Ankara 1961/1962). —C. Alagöz, *Sıvas çevresi ve doğusunda karst olayları* (Ankara, 1967). —İmar ve iskân bakanlığı bölge planlama dairesi, *Orta Anadolu bölgesi, bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme düzeni* (Ankara, 1970). —DİE, *Tarımsal yapı ve üretim* (Ankara, 1984); *Genel nüfus sayımı 1985* (Ankara, 1986).

Sıvas (kent). Rıdvan Nafiz (Edgüer) ve İ. H. (Uzunçarşılı), *Sıvas şehri*

(İstanbul, 1928). —A. Cemal, *Sivas* (İstanbul, 1932). —Hasan Tahsin, *Sıvas vilayeti sıhhi ve içtimai coğrafyası* (İstanbul, 1932). —F. Başel, *Sıvas bülteni* (Sıvas, 1935); *Sıvas rehberi* (Sıvas, 1935). —V. Cem Aşkun, *Sıvas folkloru* (Sıvas, 1941). — A. Caferoğlu, *Sıvas ve Tokat illeri ağızlarından toplamalar* (İstanbul, 1941). —S. Çetintaş, *Sıvas darüşşifası 614-1217* (İstanbul, 1953). —K. Erdil, *Sıvas rehberi* (Sıvas, 1953). —O. Turan, *Selçuklular zamanında Sıvas şehri* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. IX, sayı 4, Ankara, 1954). —İ. Aslanoğlu, *Divriği şairleri* (İstanbul, 1961); *Sıvas tarihi* (Sıvas, 1964); *Sıvas halk şairleri bayramı* (Sıvas, 1965); *Her yönden Sıvas* (İstanbul, 1979). —*Sıvas ili yıllığı 1967 ve 1973.* —B. Karamağralı, *Sıvas ve Tokat'taki figürlü mezar taşlarının mahiyeti* (Selçuklu araştırmaları dergisi, c. II, Ankara, 1970). —Sıvas Ticaret ve sanayi odası, *Sıvas ili ekonomik raporu* (Sıvas, 1977). —N. Çubukçu, *Sıvas ili yakın çevre incelemesi* (Sıvas, 1979).

Sıvas kongresi. V. Cem Aşkun, *Sıvas kongresi* (Sıvas, 1945). —M. Goloğlu, *Sıvas kongresi* (Ankara, 1949). —U. İğdemir, *Sıvas kongresi tutanakları* (Ankara, 1969). S. Gümüş, *Sıvas kongresi* (Sıvas, 1974). —*Atatürk Sıvas'ta. Türk ulusal kurtuluş savaşı içinde Sıvas kongresi' nin yeri ve önemi* (Sıvas, 1983).

Side. C. Lanckoronski, *Die Städte Pamphyliens* (1890). —A. M. Mansel, *Side tiyatrosu* (Belleten, c. XXV, sayı 101, 1962); *Die Ruinen von Side* (1963); *Side kılavuzu* (1967). — M. Darga, *Side dili ve yazısı hakkında notlar ve Side Doğu şehir kapısında bulunan yazıt* (Belleten, c. XXXI, sayı 121, 1967). —J. İnan, *Roman copies of some famous greek statues from Side* (1969); *Roman sculpture in Side* (1975); *Side Apollon tapınağı (N,1) kazısı ve onarımı 1983 yılı çalışmaları* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, 1985); *Side Apollon tapınağı restorasyonu ve kazısı* (VII. Kazı sonuçları toplantısı, 1986); *Side Apollon tapınağı restorasyonu 1985 yılı çalışmaları* (VIII. Kazı sonuçları toplantısı, 1987); *Side Apollon tapınağı restorasyonu 1986 yılı çalışmaları* (IX. Kazı sonuçları toplantısı, 1988). — S. Atlan, *1947-1967 yılları Side kazıları sırasında elde edilen sikkeler* (1976). —G. E. Bean, *Turkey's southern shore* (1976). —E. Akurgal, *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (1983). —Ü. İzmirligil, *Side tiyatrosu kazı-onarım ve çevre düzenlemesi* (V. Kazı sonuçları toplantısı, 1984); *Side tiyatrosu ve çevresi kazı-onarım ve düzenleme çalışmaları 1983* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, 1985); *Side tiyatrosu ve çevresi kazı, onarım ve düzenleme çalışmaları* (VII. Kazı sonuçları toplantısı, 1986); *Side tiyatrosu ve çevresi kazı, onarım ve düzenleme çalışmaları 1985* (VIII. Kazı sonuçları toplantısı, 1987); *Side tiyatrosu ve çevresi kazı, onarım ve düzenleme çalışmaları* (IX. Kazı sonuçları toplantısı, 1988). —O. Atvur, *Side agorası küçük buluntuları* (II. Araştırma sonuçları toplantısı, 1985).

Siirt (il). MTA enstitüsü, *Türkiye jeoloji haritası* (1 : 500 000, Cizre, Erzurum, Diyarbakır paftaları, Ankara, 1961). —İmar ve iskân bakanlığı bölge planlama dairesi, *Doğu Anadolu bölgesi, bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme düzeni* (Ankara, 1970) —A. Gümüş, *Türkiye metalojenisi* (Ankara, 1970). — E. Göksu, *Cumhuriyet döneminde 47 yıllık petrol aramaları ve Türkiye'nin petrol olanakları* (Karadeniz teknik üniversitesi yerbilimleri dergisi, Trabzon 1982). —A. N. Sözer, *Güneydoğu Anadolu'nun doğal çevre şartlarına coğrafi bir bakış* (Ege coğrafya dergisi, sayı 2, İzmir, 1984). —DİE, *Tarımsal yapı ve üretim* (Ankara, 1984); *Genel nüfus sayımı 1985* (Ankara, 1986).

Siirt (kent). Ö. Atalay, *Siirt tarihi* (İstanbul, 1946). —C. Kılıççıoğlu, *Siirt* (İstanbul, 1966). —*Siirt il yıllığı 1967 ve 1973.* —N. Gürtanır, *Siirt ili dahilinde yetiştirilen tiftik keçilerinin lifleri ve bunların mamulleri üzerinde yapılan bazı teknolojik araştırmalar* (Ankara, 1972).

silahtar. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilatına medhal* (Ankara, 1941), —*Osmanlı devleti teşkilatından kapıkulu ocakları* (Ankara, 1944).

Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedrettin destanı. N. Gürsel, *Şeyh Bedrettin destanı üzerine* (İstanbul, 1978).

Simavnalı Bedrettin. F. Babinger, *Schejch Bedr-ed-Din* (Leipzig, 1921). —M. Şerefettin (Yaltkaya), *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul, 1924); *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin'e ait bir kitap* (Türkiyat mecmuası, c. III, İstanbul, 1935). —B. N. Kaygusuz, *Şeyh Bedreddin Simavi* (İzmir, 1957). — Z. Fındıkoğlu, *Şeyh Bedreddin* (İstanbul, 1965). —A. Cerrahoğlu, *Şeyh Bedreddin ve Türkiye'de sosyalizm hareketleri* (İstanbul, 1966). —A. Gölpınarlı ve İ. Sungurbey, *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (İstanbul, 1966); *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin manâkıbı* (İstanbul, 1967). —C. Yener, *Şeyh Bedreddin, Varidat inceleme ve çeviri* (İstanbul, 1970). —N. Kurdakul, *Bütün yönleriyle Bedreddin* (İstanbul, 1978). —İ. Z. Eyüboğlu, *Şeyh Bedreddin ve Varidat* (İstanbul, 1980). —V. Timuroğlu *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin ve Varidat* (İstanbul, 1982).

Sinan Paşa. İ. H. Uzunçarşılı, *Hızır Bey'in oğlu Sinan Paşa'nın vezir-i azamlığa dair çok kıymetli bir vesika* (Belleten, sayı 105; Ankara, 1963). —A. M. Tulum (yay.), *Tazarruname* (İstanbul, 1971). —E. Gürsoy-Naskali (haz.), *Tezkiretü'l-Evliya* (Ankara, 1987).

Sindbadname. A. Ateş, *Sindbâd-nâme Muhammed B. Ali az-Zahiri as-Samanqandi. Arapça Sindbad-nâme ile birlikte* (İstanbul, 1948).

Sinop (il). S. Erinç ve H. İnandık, *Les dépôts pléistocènes observés sur la côte nord de la Turquie* (Review of the geographical Institute, University of İstanbul, sayı 2, 1955). —H. İnandık, *Sinop-Terme arasındaki kıyıların morfolojik etüdü* (Türk coğrafya dergisi, cilt 12, sayı 15/16; İstanbul, 1956). —MTA enstitüsü, *Türkiye jeoloji haritası* (1: 500 000, Sinop paftası, Ankara, 1961). — İmar ve iskân bakanlığı bölge planlama dairesi, *Doğu Karadeniz bölgesi, bölgesel gelişme, şehirleşme ve yerleşme düzeni* (Ankara, 1970). —E. Aktan, *Sinop yarımadasının jeomorfolojisi* (Ankara, 1975). — DİE, *Tarımsal yapı ve üretim* (Ankara, 1984); *Genel nüfus sayımı 1985* (Ankara, 1986). —T. N. Norman ve M. E. Atabey, *İnceburun çevresindeki kıta sahanlığında jeomorfolojik gözlemler* (Jeomorfoloji dergisi, sayı 15, Ankara, 1987).

Sinop (kent). D. M. Robinson, *Ancient Sinope* (Baltemore, 1906). — Hüseyin Hilmi, *Sinop kitabeleri* (Sinop, 1923). —Mehmed Behçet, *Sinop ili kitabeleri* (Türk tarih encümeni mecmuası, sayı 99-101, İstanbul, 1929-1931). —H. Tarkan, *Sinop coğrafyası* (İzmir, 1941). —M. Ş. Ülkütaşır, *Sinop'ta Candaroğulları zamanına ait tarihi eserler* (Türk tarih arkeologya ve etnografya dergisi, sayı 5, İstanbul, 1949). —F. Dikmen, *Sinop tarihine ait derleme bilgiler* (İstanbul, 1958). —*Sinop il yıllığı 1967 ve 1973.* —O. Yalçın, *Sinop* (İstanbul, 1969). —M. Tunay, *Sinop* (Pirelli. sayı 131, İstanbul, 1971). — D. Tokgöz, *Sinop tarihi, turizmi ve eski eserler rehberi* (Ankara, 1973). —S. Yerli, *Harf devrimi ve Sinop* (Sinop, 1973). —B. Başoğlu, *Sinop ili tarihi* (Ankara, 1978).

Sivastopol kuşatmaları. M. Ş. Ülkütaşır, *Türk halk edebiyatında Sivastopol muharebesi* (Türk kültürü, sayı 15, Ankara, 1964). —N. Birinci, *1853-1856 Kırım savaşı'nı anlatan bir eser: Manzume-i Sivastopol* (Güney-doğu Avrupa araştırmaları dergisi, sayı 10-11, İstanbul, 1981-1982); *1853-1856 Kırım savaşı'nı anlatan bir eser* (Kubbealtı mecmuası, yıl 13, sayı 1, İstanbul, 1984).

siyasetname. Bursalı Mehmet Tahir, *Siyasete müteallik asâr-ı islamiye* (İstanbul, 1914). —A. S. Levend, *Siyaset-nâmeler* (Türk dili araştırmalar yıllığı - Belleten 1962, Ankara, 1963). —A. Uğur, *Osmanlı siyasetnameleri* (Ankara, 1984).

Smyrna. C. J. Cadoux, *Ancient Smyrna* (Oxford, 1938). —E. Akurgal, *Smyrna à l'époque archaïque et classique* (Türk tarih kurumu belleteni, sayı 37, 1946); *Die Kunst Anatoliens* (1961); *Ancient civilizations and ruins of Turkey* (İstanbul, 1983). —J. Cook, *Old Smyrna* (The Annual of the Biritish school at Athens, sayı 53-54, 1958-1959); *The Greeks in Ionia and the East* (1962). —G. E. Bean, *Aegean Turkey* (Londra, 1979).

sofi ya da **sufi.** Mehmet Ali Ayni, *Tasavvuf tarihi* (İstanbul, 1922). — Sadık Vicdani, *Sofi ve tasavvuf* (İstanbul, 1922). —C. Sunar, *Mistisizmin ana hatları* (Ankara, 1966). — M. İz, *Tasavvuf* (İstanbul, 1969).

Sokollu Mehmet Paşa. Ali Seydi, *Sokollu Mehmed Paşa* (İstanbul, 1325 [1909]). —Abdurrahman Şeref, *Sokollu Mehmed Paşa' nın evail-i ahvali ve ailesi hakkında* (Tarih-i osmani encümeni mecmuası, sayı 29, İstanbul, 1911). — Ahmet Refik (Altınay), *Sokollu Mehmed Paşa ve Lehistan intihabatı* (Tarih-i osmani encümeni mecmuası, sayı 35, İstanbul 1912); *Sokollu* (İstanbul, 1924). —C. Yener, *Sokollu Mehmed Paşa* (İstanbul, 1953).

sosyalizm. Sadrettin Celal (Antel), *Sosyalizm ve tekâmülü* (İstanbul, 1338 [1922]). —Z. F. Fındıkoğlu, *Sosyalizm* (İstanbul, 1949). — M. Duverger, *Siyasi rejimler*, çev. Y. Gürbüz (İstanbul, 1963). —M. S. Çapanoğlu, *Türkiye'de sosyalist hareketleri ve sosyalist Hilmi* (İstanbul, 1964). —C. Bettelheim, *Sosyalist planlama*, çev. K. Somer (İstanbul, 1965). —A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de sosyalizm* (4 c, İstanbul, 1965-1968). —R. Garaudy, *Sosyalizm ve ahlak*, çev. S. Hilav (İstanbul, 1965); *Sosyalizm ve islamiyet*, çev. D. Avcıoğlu ve E. Tüfekçi (İstanbul, 1965); *Sosyalizmin büyük dönemeci*, çev. İ. Banguoğlu ve K. Yargıcı (İstanbul, 1970). —B. Russel, *Sosyalizm*, çev. M. Belge (İstanbul, 1965). —R. Maublanc, *Sosyalizmin felsefesi*, çev. A. Bezirci (İstanbul, 1966). —F. Tevetoğlu, *Türkiye'de sosyalist ve komünist faaliyetler* (Ankara, 1967). —M. Eastman, *Sosyalizmin başarısızlığı üstüne düşünceler*, çev. Y. Gürkan (İstanbul, 1968). —H. P. Hatemi, *İslam açısından sosyalizm* (İstanbul, 1972). — M. Beer, *Sosyalizm ve sosyal mücadelelerin tarihi*, çev. G. Üstün (İstanbul, 1974). —F. Engels, *Ütopik sosyalizm ve bilimsel sosyalizm*, çev. Ö. Ünalan (Ankara, 1974). — L. Huberman, *Sosyalizmin alfabesi*, çev. A. Bilgi (Ankara, 1976). — Abidin Nesimi (Fatinoğlu), *Türkiye' de sosyalizmin teorik sorunları* (İstanbul, 1976). —M. Tunçay, *Sosyalist siyasal düşünüş tarihi* (Ankara, 1976); *Türkiye'de sol akımlar 1908-1925* (Ankara, 1978). —V. A. Günaydın, *Sosyalist ve radikal sol doktrinler* (İstanbul, 1977).

soy. S. Tezcan, *Dede Korkut kitabında boy boylamak soy soylamak* (Ömer Asım Aksoy armağanı, Ankara, 1978).

Söylev. *Okunuşunun 50. yılında Söylev özel sayısı* (Türk dili, sayı 314, Ankara 1977). —*Atatürk'ün büyük söylevi'nin 50. yılı semineri. bildiriler ve tartışmalar* (Ankara, 1980).

sözlük. J. Deny, *L'osmanlı moderne et le Türk de Turquie* (Philologiae Turcicae fundamenta I, Wiesbaden, 1959). —A. Caferoğlu ve Ö. Tanerinç, *Yeniçağ türk dili lûgatları* (Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. XIV, İstanbul, 1966). —M. S. Çöğenli, *Eski harflerle basılmış Türkiye türkçesi sözlükleri kataloğu* (Erzurum, 1987).

Stratonikeia. G. E. Bean, *Turkey beyond the Maeander* (1971). —Y. Boysal, *Stratonikeia* (II. Kazı sonuçları toplantısı, 1980); *Stratonikeia kazısı. 1980 yaz sezonu çalışmaları* (III. Kazı sonuçları toplantısı, 1981); *Stratonikeia kazısı 1981 çalışma raporu* (IV. Kazı sonuçları toplantısı, 1983); *Stratonikeia kazısı 1982 çalışmaları* (V. Kazı sonuçları toplantısı, 1984); *1984 yılı Stratonikeia kazısı* (VII. Kazı sonuçları toplantısı, 1986); *Stratonikeia kazısı 1986 yılı çalışmaları* (IX. Kazı sonuçları toplantısı, 1988). —R. Özgan, *Stratonikeia şehir kapısı yontu buluntuları* (V. Araştırma sonuçları toplantısı, 1988).

Sultan Velet (Bahattin Muhammet). A. Gölpınarlı, *Mevlana'dan sonra mevlevilik* (İstanbul, 1953). —M. Mansuroğlu, *Sultan Veled'in türkçe manzumeleri* (İstanbul, 1958). —Sultan Veled, *İbtidaname*, çev. A. Gölpınarlı (Ankara, 1976).

Suni. Ş. Elçin, *Halk edebiyatı araştırmaları* (Ankara, 1977).

Surname. Ö. Nutku, *IV. Mehmet' in Edirne şenliği 1675* (Ankara, 1972). —A. S. Levend, *Türk edebiyatı tarihi I* (Ankara, 1973). —M. And, *Osmanlı şenliklerinde türk sanatları* (Ankara, 1982). —M. Kızıltan, *Mehmed Hazin ve surnamesi* (Türklük araştırmaları dergisi, c. IV, İstanbul, 1989).

Süheyl ü Nevbahar. J. H. Mordmann, *Suheil und Nevbahar* (Hannover, 1925). —A. S. Levend, *Türk edebiyatı tarihi I* (Ankara, 1973).

Süleyman I. Halil [illegible] *Rodos fethinde Sultan Süley*[illegible]*edabir*[illegible]

siyasiyesi (İstanbul, 1324 [1908]). — Osman Ferid, *Süleyman Kanuni'nin vasiyetnamesi* (Tarih-i Osmani encümeni mecmuası, sayı 20, İstanbul, 1911). —Ahmet Refik (Altınay), *Sultan Süleyman Kanuni'nin son senelerinde İstanbul'un iaşe ve ahval-i ticariyesi* (Tarih-i Osmani encümeni mecmuası, sayı 37, İstanbul, 1913). —M. Hilmi, *Kanuni Süleyman'ın 1533-1535 Bağdat seferi* (İstanbul, 1932). —Ş. F. Gücüyener, *Kanuni Sultan Süleyman* (İstanbul, 1945). —R. Anhegger, *Eyyûbi'nin menakıb-ı Sultan Süleyman'ı* (Tarih dergisi, c. I, sayı 1, İstanbul, 1949). —F. Downey, *Kanuni Sultan Süleyman*, çev. E. B. Koryürek (Ankara, 1950). —K. E. Keskioğlu, *Kanuni'nin Bali Bey'e gönderdiği hatt-ı hümayun* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, c. VIII, sayı 1-2, Ankara, 1950). —H. G. Yurdaydın, *Bostan'ın Süleymannamesi* (Belleten, sayı 74, Ankara, 1955); *Kanuni'nin cülusu ve ilk seferleri* (Ankara, 1961); *Beyan-ı menazil-i sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han* (Ankara, 1976). —İ. H. Uzunçarşılı, *Babasından sonra saltanatı elde etmek için kardeşi Selim'le çatışan Bayezid'in Amasya'dan babası Kanuni Sultan Süleyman'a göndermiş olduğu ariza* (Belleten, sayı 36, Ankara, 1960). —R. Sertoli, *Muhteşem Süleyman*, çev. Ş. Turan (Ankara, 1963). —M. T. Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman* (İstanbul, 1967). —Türk tarih kurumu (haz.), *Kanuni armağanı* (Ankara, 1971). —F. Arıt, *Kanuni Sultan Süleyman* (İstanbul, 1971). —N. A. Asrar, *Kanuni Sultan Süleyman devrinde Osmanlı devletinin dini siyaseti ve islam âlemi* (İstanbul, 1972). —S. Eyice, *Avrupalı bir ressamın gözüyle Kanuni Sultan Süleyman* (Kanuni armağanı, Ankara, 1970); *Kanuni Sultan Süleyman'ın yeni bir portresi* (Belleten, sayı 138, Ankara, 1971). —Muhammed Yakub, *Mughul, Kanuni devri* (Ankara, 1987). —E. Atıl, *The Age of Süleyman the Magnificent* (New York, 1987).

Süleyman II. Naima, *Tarih*, c. IV (İstanbul, 1280 [1863]). —H. Bayur, *Osmanlı padişahı II. Süleyman'ın Gurkanlı padişahı I. Alemgir (Evzengib) e mektubu* (Belleten, sayı 54, Ankara, 1950). —İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, c. III/1, III/2 (Ankara, 1951). —A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty* (Oxford, 1956).

Süleyman Çelebi. A. Ateş, *Vesilet ün-necat* (Ankara, 1954). —A. Aymutlu, *Süleyman Çelebi ve mevlid-i şerif* (İstanbul, 1958). —T. Alangu, *Süleyman Çelebi, mevlut* (İstanbul, 1958). —M. T. Okiç, *Çeşitli dillerde mevlidler ve Süleyman Çelebi* (Atatürk Üniversitesi islami bilimler dergisi, sayı 1, Erzurum, 1975). —N. Pekolcay, *Süleyman Çelebi, mevlid* (İstanbul, 1980).

Süleyman Nazif. Ruşen Eşref (Ünaydın), *Diyorlar ki* (İstanbul, 1918). —M. F. Köprülü, *Bugünkü edebiyat* (İstanbul, 1924). —İbrahim Alaattin (Gövsa), *Süleyman Nazif* (İstanbul, 1933). —Ş. Kurgan, *Süleyman Nazif hayatı, sanatı, eserleri* (İstanbul, 1955). —H. Yücebaş, *Süleyman Nazif'ten hatıralar* (İstanbul, 1957). —N. Sefercioğlu, *Süleyman Nazif bibliyografyası* (Ankara, 1970). —B. Emil, *Edebiyatçı jöntürklerin mektupları. Ali Kemal, Süleyman Nazif'ten Mizancı Murat Bey'e* (İstanbul, 1982). —K. Akyüz, *Batı tesirinde türk şiiri antolojisi* (İstanbul, 1986).

Süleymaniye külliyesi. S. A. Ünver, *Süleymaniye külliyesi'nde darüşşifa, tıp medresesi ve darülakakire dair* (Vakıflar dergisi, sayı 2, 1942). —C. E. Arseven, *Türk sanatı tarihi* (İstanbul, 1955-1959). —D. Kuban, *Osmanlı dini mimarisinde iç mekân teşekkülü* (İstanbul, 1958). —K. E. Kürkçüoğlu, *Süleymaniye vakfiyesi* (Ankara, 1962). —C. Çulpan, *İstanbul Süleymaniye camisi kitabesi* (İstanbul, 1966). — K. İ. Gürkan, *Süleymaniye darüşşifası* (Kanuni armağanı, 1970). — Ö. L. Barkan, *Süleymaniye camii ve imareti inşaatı* (cilt 1-2, Ankara, 1972-1980). —M. Sözen, *Türk mimarisinin gelişimi ve Mimar Sinan* (İstanbul, 1975); *Sinan, architect of ages* (İstanbul, 1988). —O. Aslanapa, *Osmanlı mimarisi* (İstanbul, 1986). —A. Kuran, *Mimar Sinan* (İstanbul, 1986).

Süleymanname. A. S. Levend, *Gazavât-Nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-Nâmesi* (Ankara, 1956). —H. G. Yurdaydın, *Bostan'ın Süleymannamesi* (Belleten, c. XIX, sayı 74, Ankara, 1955); *Celâl-zade Salih'in Süleyman-nâmesi* (Ankara Üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi, c. XIV, Ankara, 1966). — E. Atıl, *Süleymanname the illustrated history of Süleyman the Magnificent* (New York, 1986).

Süleymanşah I. I. Mélikoff, *La geste de Mélik Danişmend* (Paris, 1940). —F. N. Uzluk (yay.), *Tarih-i âl-i Selçuk* (Ankara, 1952). —M. A. Köymen, *Selçuklular devri türk tarihi* (Ankara, 1963). —O. Turan, *Selçuklular tarihi ve türk islam medeniyeti* (Ankara, 1965).

Süleymanşah II. Halil Ethem (Eldem), *Kayseriyye şehri* (İstanbul, 1334 [1916]). —Aksarayi, *Müsâmeretü'l-ahbâr ve Müsâyeretü'l-ahyâr*, (yay. O. Turan, Ankara, 1944). —O. Turan, *Tarihi takvimler* (Ankara, 1954); *Türkiye Selçukluları hakkında resmi vesikalar* (Ankara, 1958).

Sümmani Narmanlı. N. Yağmurdereli, *Sümmani hayatı ve şiirleri* (İstanbul, 1939). —M. Uraz, *Narmanlı âşık Sümmani hayatı, şahsiyeti ve seçme şiirleri* (İstanbul, 1943). —M. Kardeş, *Meşhur saz şairi Âşık Sümmani hayatı ve şiirleri* (İstanbul, 1963). —H. N. Okay, *Âşık Sümmani hayatı ve şiirleri* (İstanbul, 1975).

Sünbül Sinan Efendi. M. A. Çalıkoğlu, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi'nin resimli hayat ve hüviyetleri* (İstanbul, 1965).

Sünbülzade Vehbi. İbrahim Alaeddin (Gövsa), *Sünbülzade Vehbi'ye nazaran terbiye ve tahsil* (Tedrisat mecmuası, no. 66, İstanbul, 1925). —Agâh Sırrı (Levend), *Edebiyat tarihi dersleri, c. I* (İstanbul, 1932). —A. C. Yöntem, *Hayriye-i Lütfiye* (İstanbul mecmuası, no. 31; İstanbul, 1945); *Sünbül-zâde Vehbi* (Türk dili ve edebiyatı mecmuası, c. I, no. 2; İstanbul, 1946).

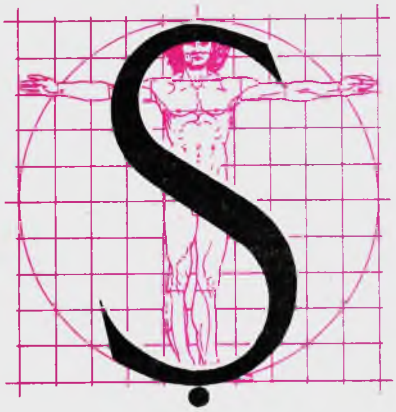
sünnet. F. Sezgin, *Buhari'nin kaynakları* (İstanbul, 1956). —Mustafa Sıbai, *İslam hukukunda sünnet*, çev. E. Gönenç (İstanbul, 1981).

Sürmeli Bey. O. Bahadırlıoğlu, *Sürmeli Bey* (Halk bilgisi haberleri, sayı 100, İstanbul, 1940). —F. Görgen, *Sürmelibey ile dilber Senem* (İstanbul, 1977).

sürre. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilatının kapıkulu ocakları* (Ankara, 1943); *Osmanlı devletinin saray teşkilatı* (Ankara, 1945); *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı* (Ankara, 1965); *Mekkei mükerreme emirleri* (Ankara, 1972).

Sûruri, asıl adı **Seyit Osman.** Muallim Naci, *Sûruri* (Mecmua-i muallim, no. 28-30, İstanbul, 1887-1888). —Ebüzziya Tevfik, *Sûruri müverrih* (İstanbul, 1305 [1887]). —Sadettin Nüzhet (Ergun), *Türk edebiyatı tarihi numuneleri* (İstanbul, 1931). —A. H. Çelebi, *Divan şiirinde İstanbul* (İstanbul, 1953).

Sûruri Silleli. Sadettin Nüzhet (Ergun), *Sille'li Sûruri* (İstanbul, 1933).

Ş a. **1.** Türk abecesinin yirmi üçüncü harfi. **—2.** Daraltıcı, dişeti damaksıl, ötümsüz ünsüz.

—ANSİKL. • *Sesbilgisi.* Türkçede sözcük başında seyrek bulunur. Başında *ş* sesi bulunan sözcüklerin bir bölümü, ses değişmesiyle sonradan ortaya çıkmıştır, bir bölümü ise yansımalı (onamatope) sözcüklerdir: *şakır şakır, şakırda-, şıpır şıpır, şıpırda-, şıkır şıkır, şıkırda-, şap şap, şapla-.* Eskiden aynı hecede *s* ve *ş* seslerini bulunduran kimi sözcükler de uzak benzeşme yoluyla önseste *ş-* bulundurmaktadırlar: *sış>şış>şış, sış->şiş-, saş->şaş-, seş->şeş-* "çözmek". Bu gelişme Anadolu ağızlarında bugün de yaygındır: *şemsiye>şemşiye, şose>şoşa.* Bugün *ş-* sesiyle başlayan türkçe sözcüklerin bir bölümü de *oş ~ uş* gösterme ünleminin türevlerinde başındaki ünlünün düşmesiyle ortaya çıkmıştır: *uş eyle>şeyle>şöyle, uş ol>şol, uş o>uşu>şu, uş imdi>şimdi.* İçseste ve sonseste ise daha sık görülür: *aş, baş, iş, diş, kaş, kuş, karış, aş-, düş-, pış-, kuşluk, kaşık, kaşı-, kaşağı, başlık, pişir-, düşür-.* Alıntı sözcüklerde başta, ortada ve sonda bolca görülür: *şeytan, şırınga, şahit, şebboy; aşk, âşık, münakaşa, paraşüt, bronşit; nakış, kuruş, korniş, sipariş, broş, varoş.*

• *Tarihsel sesbilgisi.* *-ç>-ş* gelişmesi eski türkçeden beri görülür: *içton>işton, içlik>işlik.* Bu gelişme Anadolu ağızlarında bugün de canlıdır: *üç kere>üş kere, saat üçte>saat üşte, uçtu>uştu, saçlar>saşlar, geçer>geşer.* Türkçe *yemiş* sözcüğünün de çuvaşçada *s'imes'* ve macarcada *gyümölcs* olmasına bakarak bir **yimülç* kökünden geldiği anlaşılmaktadır.

Lambdaizm adı verilen *-ş>-l* gelişmesi genel türkçeden çok erken bir dönemde ayrılan çuvaşçanın ayracı olması bakımından büyük önem taşır: *taş>çul, yumuş>sımıl "buyruk", kış>hel, tış> şıl* "diş", *altmış>utmıl, kuyaş >hevel* "güneş", *yaş>s'ul, tüş> tül* "düş", *kümüş >kemel* "gümüş", *kamış>hımıl* "kamış", *koş->kül-, beş>pillik, taş>tul* "dış".

Çuvaşçada *ş> s' gelişmesi de yaygındır: baş>pus', yapış->yavıs', bış->pıs'* "pişmek", *koş->hus', eniş>anıs'* "iniş".

Çuvaşçada sözcük başındakı ş'lerin çoğu *s-> ş-* gelişmesiyle ortaya çıkmıştır: *suv>şıv* "su", *süŋük>şımı* "kemik", *siŋek>şına, sırça> şırz'a, sası>şırjı* "kötü koku", *saz>şur* "bataklık", *sarıg>şurı* "sarı, beyaz". Çuvaşçadaki *ş-*'lerin bir bölümü de *ç->ş-* gelişmesiyle ortaya çıkmıştır: *çaylak>şalaŋı, çorak>şarak, çorba >şürbe.* Bunun yanında *t->ş-* gelişmesi de görülür: *tış>şıl* "diş", *toŋ->şım-* "donmak".

Çuvaşçada ıçseste *-ş->-j-* gelişmesi görülür: *eşgek>ajak* "eşek", *yaşıl>yejel* "yeşil", *yaşar->yejer-* "yeşermek", *kaşık>kajık, başak>pujah, tüşür-> tejer-* "düşürmek".

Yakutçada ıse sözcük sonunda *-ş>-s* olur: *aş>as, kemiş-> kebis-* "atmak", *kümüş>kömüs, kuyaş>kuyas* "güneş", *ış>ıs* "iş", *kaş>kas, kamış> hamus, taş>tas* "dış", *baş>bas, bêş>bies, yaş- >sas-* 'gizlemek'. Yakutçada *-miş* belirsiz geçmiş zaman eki *-ş>-t* gelişmesiyle *-mit/-bit/-pit* olur: *toŋmut* 'donmuş', *oynobut* "oynamış", *diebit* "demiş", *bısıllıbıt* "biçilmiş". Yakutçada seyrek olarak içseste *-ş->-h-* gelişmesi görülür: *aşa->aha-* "yemek", *kişi>kihi.*

Kazakçada sözcük başında, içinde ve sonunda *ç>ş* gelişmesi görülür: *çaga >şoğa* "çocuk", *çakır>şağır, saç>şaş, saç->şaş-, çıda->şıda-* "dayanmak", *çıkar->şığar-, çık->şık-, aç->aş-.* Bunun yanında *ş*'lerin de *s* olduğu görülür: *taşla->tasta-* "atmak", *eşik>yesik* "kapı", *beş>bes, taş>tas.* Bu gelişme karakalpakça, sagayca, koybalcada da görülür. Koybalcada ayrıca *-ş->-z-* gelişmesi de olur: *tişi>tizi* "dişi". Altay lehçelerinde *-ş->-j-* olur: *kişi>kiji, başak>majak, taşı->tajı-, töşe->töjö-* "döşemek", *aşır->ajır.*

ŞA ünl. Eskiden sporcular arasında "yaşa" ve "yaşasın" yerine üç kez yinelenerek söylenen sözcük.

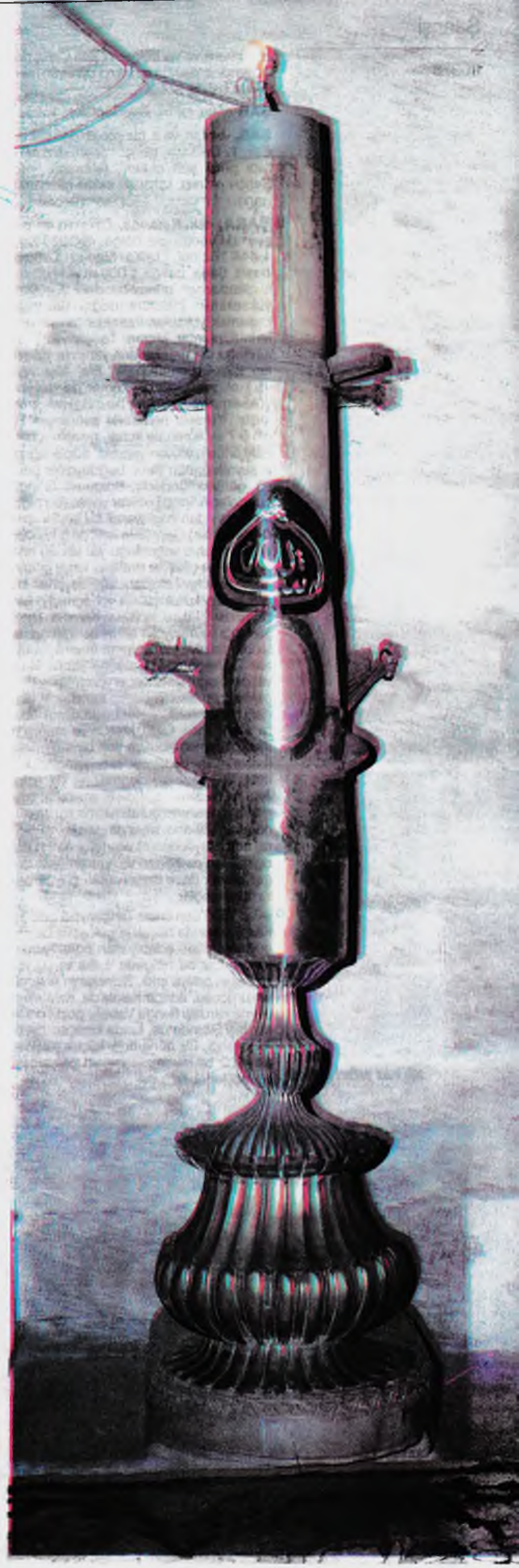
ŞAAB (EL-), Güney Yemen'in eski başkenti, Aden yakınında. Kent, 1967'den sora el-İttihat adıyla, Güney Arabistan federasyonu'nun merkezi oldu; 10 000 nüf.

ŞA'AMBİ *(Cebel el-)* → ŞAMBİ (Cebel).

ŞAANŞİ ya da **SHAANXİ,** Kuzey Çin'de il; 195 800 km^2, 32 882 403 nüf. (1990). Merkezi *Şi'an.*

Moğolistan'dan Sıçuan'a kadar 1 000 km boyunca K.'den G.'e doğru şu engebelere rastlanır: Sarı ırmak büklümünün lösüyle örtülü platolar (yaklş. 900 m); ilin beyni olan, Sarı ırmak'ın kolu Vei'nin çökmüş ovası; G.'de Yangzi Ciang'ın kolu Han Şuei'nin vadisini çevreden koparan Çin Ling sıradağı (3 000 m). Çin Ling sıradağı bir yana bırakılırsa iklim sert (oc.: −8 °C) ve çoraktır (450 mm'den az yağmur): bu özellikler tarımdaki verimi rastlantılara bırakırken aşındırma etkisi çok kalın lös tabakalarını kemirir. Orman kalkanları ve dikilen ağaçlar toprağın tutulmasına ve K.-B.'da Ordos'tan gelen kumların istilasının durmasına yardımcı olur. Vei vadisindeki en verimli topraklarda (kış buğdayı ve mısır), kökeni bin yıl eskiye dayanan, genişletilmiş ve modernleştirilmiş bir sulama ağı, hem yılda iki hasada olanak verir, hem de özellikle pamuk ekilen yüzeyleri artırır. Pamuk üretimi Şienyang ve Şı'an'da güçlü bir tekstil sanayisini besler. Tongçuan'da büyük kömür yatakları işletilir, Yençang'da petrol çıkarılır.

Büyük Şiciang demiryolunda Baoci'den ayrılan bir hat Sıçuan'ın G.'e doğru ulaşımını sağlar; K.'de, Şı'an'dan Baotou'ya (İç Moğolistan) giden başka bir hatsa,

şamdan
Süleymaniye camisi
İstanbul

bu iki kenti ve Vei bölgesini Batı Çin'in değerlendirilmesinde temel rol oynayan merkezler haline getirir.

ŞAB a. (ar. *şa'b*). *Esk.* Topluluk, kabile.

ŞAB, -bbı sıf. ve a. (ar. *şebab*'dan *şabb*). *Esk.* **1.** Delikanlı, genç: *"Şeyh idim Mihrabı şimdi şab oldum"* (Mihrabi). **—2.** *Şabb-ı emred*, sakalsız, sakalı çıkmamış genç.

ŞABA, esk. **Katanga,** Zaire'nin en güneyinde yönetimsel bölge; 496 965 km^2, 4 444 162 nüf. (1990). Merkezi *Lubumbashi*. Şaba, batıda 1 000 m yükseltideki platolardan güney-batıdaki 2 400 m yükseltideki platolara doğru basamak basamak yükselen topraklardan ve göllerin (Upemba, Moero, Tanganyika) bulunduğu derin çukurların yanında yükselen kütlelerden (Kibara, Bia, Marungu vb.) oluşur. Üçüncü Zaman'da gelişen yükselme ve kırılmalar bu çelişkileri artırmıştır. Yükselti nedeniyle serinleşen iklim 5-7 ay süren bir kurak mevsim içerir. Bitki örtüsü, yayvan yapraklı, küçük ağaçlı, seyrek orman ve bir buğdaygiller örtüsü görünümündedir. Bölgenin G.'inde Lundalar, K.'inde Lubalar yaşar. (Bu halklar XV. yy.'dan başlayarak bir krallık içinde birleştiler.) Genellikle km^2'de 5 kişiden az olan nüfus yoğunluğu yer yer 20 kişinin üzerine çıkar ve özellikle, kırsal göçün etkisiyle kökeni madenciliğe dayanan bir dizi kentin kurulmasına yol açmıştır: Lubumbashi, Likasi, Kolwezi, Kamina. Mısır, yerfıstığı ve manyoka temel besin maddeleridir; fasulye yerel olarak önemli rol oynar. Göllerde etkin balıkçılık yapılır. Hayvancılık (sığır) geleneksel yöntemlerle gerçekleştirilir. Ama Şaba'nın temel gelir kaynağı madenlerdir: bakır başta olmak üzere, manganez, kalay, kurşun ve uranyum (bu madenler oldukça ileri bir sanayinin [başta metalürji, kimya, yapı gereçleri, kumaş, un, biracılık] doğmasına yol açtı). Ana merkezlerin dışında olmasına ve bölgenin iç kesimde bulunmasına karşın (bu nedenle yabancı limanlar [Lobito ve Beira] aracılığıyla denize açılma yolları arandı) maden cevherleri ve konsantreler değer olarak Zaire dışsatımının büyük bölümünü sağlar.

—Tar. 1500'den önce, Tanganyika gölü ile Kasai arasında birçok küçük şeflik bulunduğunu, sözlü edebiyattan öğreniyoruz. XVI. yy.'da, bu bölgede, Luba ve Lunda krallıkları ortaya çıktı. Birincisinin efsanevi kurucusu, İlunga Kalala'dır. Kalala'nın yerine kardeşi İlunga Valvefu geçti; onun kardeşi Şibinda da, lunda kraliçesi Lueci ile evlendi. Bu dönemde, küçük şeflikler aleyhine bir merkezileşmenin gerçekleştiği söylenebilir.

Lunda krallığı, XVII. yy.'da batıya doğru genişledi. XVIII. yy.'da lunda kralları, Şaba'nın kuzeyini ele geçirdiler ve burasının yönetimi miras yoluyla geçen tabi bir sülale kuran askeri vali Kazembe'ye verildi. XIX. yy.'da krallık, 1898'de geri atılan Çokueler tarafından istila edildi, ama gittikçe gerilemeye devam etti.

XIX. yy.'ın yarısında gücünü hâlâ koruyan Luba krallığı, kral Kasongo Kalombo' nun ölümünden sonra patlak veren iç savaşta harap oldu ve daha sonra Msiri'ye vergi vermek zorunda kaldı. Nyamvezi halkından olan Msiri'ye Kazembe tarafından topraklarına yerleşme izni verildi. Msiri, Luapula'nın batısındaki bütün toprakları ele geçirdi ve bakır üretimi ile fildişi ticaretini geliştirerek Yeke krallığı'nı kurdu. Öldüğü zaman (1891) Kazembe topraklarının bir bölümünü yeniden işgal etti, ama artık, özgür Kongo devleti Katanga'da yerleşmişti.

Cecil Rhodes ve Léopold II, burada altın arattılar. Büyük Britanya, özgür Kongo devletinin Katanga (kâğıt üzerinde 1884'te ilhak edildi) üzerindeki haklarına karşı çıkmayınca, Léopold II, ülkeye birçok heyet gönderdi (ülkede daha önce Almanlar' dan Böhme ve Reichard [1884], Portekizliler'den Capello ve İvens ve daha sonra Le Marinel [1890], Delcommune [1891], Stairs [1891] ve bakır yataklarının önemli olduğunu saptayan Bia-Francqui-Cornet [1892] tarafından araştırmalar yapılmıştı). Özel bir Katanga komitesi, ülkenin yönetimini üstlendi ve birçok şirket kuruldu: elmas konusunda Tanganyika Concessions limited, Bas-Congo-Katanga (B.C.K.), kalay ve kömür konusunda Géomines ve daha sonra uranyum konusunda Union minière du Haut-Katanga (U.M.H.K.). Ama bunlar arasında en önemlisi 90 000 kişi çalıştıran bakır işletmesi Compagnie minière du Haut-Katanga'ydı (1906). Belçika devletinin kendi şirketleri vardı ve özel şirketlerin büyük bir kısmını da elinde tutuyordu. Katanga, İkinci Dünya savaşı'nda, özellikle uranyum konusunda, savaş çabasına büyük katkıda bulundu.

Kongo'nun bağımsızlığının ilanından (30 haziran 1960) sonra birçok beyazın yaşadığı Katanga, Moiz Çombe'nin çağrısına uyarak 11 temmuz 1960'tan, ocak 1963'e kadar bağımsızlık siyasetini benimsedi. Merkezi iktidarın, Katangalılar' ın ayrılıkçı tutumunu bastırması için Birleşmiş milletler'in gönderdiği kuvvetlerin yardım etmesi gerekti. Kongo'nun kamu kaynaklarının yarısını Katanga sağladığı için ekonomik çatışmalar Union minière ve Belçika ile sürüp gitti. 31 aralık 1966'da general Mobutu, Union minière'i millileştirdi ve yerine bir kongo şirketi geçirdi.

Mart-mayıs 1977'de, Angola'dan gelen rejime karşıt kuvvetler Şaba'ya girdi. Bir ay sonra, general Mobutu'nun çağrısı üzerine, fransız uçaklarının taşıdığı fas birlikleri, istilacıları geri attı. 12 mayıs 1978'de, Zambiya'dan gelen Front national de libération du Congo (Kongo Ulusal kurtuluş cephesi) kuvvetleri ise, Kolwezi maden kentine saldırdı. 19 mayısta kente indirilen bir fransız paraşüt taburu, Avrupalılar' ın kenti boşaltmasını sağlamak için müdahale etti. Durum sakinleşti. 1979'da enflasyon ve artan işsizlik huzursuzluğu yaygınlaştırdı. Moba'da çıkan ayaklanmalar (kasım 1984, haziran 1985) fransız birliklerinin yardımıyla bastırıldı. Hükümet olayların Tanzaniya'da üstlenen asiler tarafından çıkarıldığını ileri sürdü.

Şaba'da açık bakır madeni işletmesi

M. Huet-Hoa-Qui

ŞABAKA, "Etyopya" hanedanı da denilen XXV. Mısır hanedanına bağlı hükümdar (İ.Ö. 716-701). Önceli ve ağabeyi Piankhi'nin başlattığı işleri tamamladı, Delta'ya boyun eğdirdi ve krallığı, Amon başrahiplerinin vesayetinden kurtardı. Mısır tapınaklarının çevre duvarlarını onarttı, başta Teb olmak üzere birçok yerde tapınaklar yaptırdı.

ŞABAN a. (ar. *şa'ban*). Arabı ayların sekizincisi, müslümanların kutsal saydığı üç aydan ikincisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. ve a. *Arg.* Aptal, saf, şaşkın.

—ANSİKL. Şaban ayı, islam dininde ramazandan sonra en kutsal ay sayılır. Tanrı' nın müminleri bağışlayacağını bildirdiği için "Berat" adı verilen gece bu ay içinde yer alır (14/15 şaban gecesi). Hz. Muhammet ramazandan sonra en çok şaban ayında oruç tutar, bu ayın öneminden ve bu ayda tutulan orucun değerinden sık sık söz ederdi. Şaban ayının başka bir saygınlık nedeni de, kıblenin Mescid-i Aksa'dan Kâbe'ye çevrilmesi, ramazan orucunun farz kılınmasının bu ayda bildirilmesi gibi önemli gelişmelere sahne olmasıdır.

ŞABAN, Kalavun soyundan gelen Bahriye Memlukları'ndan iki sultanın adı. İlki el-Kâmil Seyfettin, 1345-1346, ikincisi el-Eşref Nasrettin, 1363-1377 yılları arasında hüküm sürdü. İkincisi Kilikia'yı ele geçirdi (1375). Her ikisi de tahttan indirildi ve boğularak öldürüldü.

ŞABAN EL-MELİK ÜL-EŞREF → EŞREF (el-Melik **ÜL-**).

ŞABAN EL-MELİK ÜL-KÂMİL (öl. 1346), Mısır Memlukları hükümdarı (1345-1346). Bahri kolundan sultan Melik ün-Nasır Muhammet'in küçük oğlu. Ağabeyi Melik üs-Salih İsmail'in ölümü üzerine tahta çıktı (1345). Bir baskı rejimi kurmaya kalkışarak önemli memurlukları para karşılığında satması, ülkede rüşvetle yolsuzluğun akıl almaz boyutlara ulaşmasına yol açtı, ayaklanan memluk emirleri tarafından öldürüldü.

ŞABAN KÂMİ Diyarbakırlı, türk şair (Diyarbakır? - *ay. y.* 1883). Diyarbakır' da öğrenim görerek bir süre ders verdi. Öğrencilerinin askere alınmasıyla ilgili anlaşmazlık yüzünden gittiği (1838) Mısır'da, rufai şeyhi İbrahim ül-Bacuri'ye bağlandı. Diyarbakır'da, kendi tekkesinde, bir süre bu tarikatın ayinlerini düzenledi. 1850'de Kerkük'te, kadiri şeyhi Abdurrahman Talabani'ye bağlandı. Erzurum ve Kars'ta 1854 Türk-Rus savaşı'na katıldı. 5 yıl İstanbul'da bulundu. *Divan*'ından (1863) başka *Münşeat, Mevlit, Fatih-i müşkilat* gibi yapıtları vardır.

ŞABAN NAKŞİBENDİ, türk tasavvuf adamı (Mudurnu? - İstanbul 1594). İstanbul'da medresede okudu. Emirbuhari zaviyesi'nde nakşibendiliği yaydı. Yapıtları: *Kaza ve kader, Meratib üs-sülük ve keşf.*

ŞABAN ŞİFAİ Ayaşlı, asıl adı **Ahmet bin Şaban,** türk hekim (öl. 1705). Süleymaniye medresesi'ndeki öğreniminden sonra Süleymaniye tıp medresesi'ne devam etti. Darüssaade ağası Yusuf Ağa' ya intisap etti ve Mehmet IV döneminde

hassa (saray) hekimi oldu (1671). Hekimbaşılık, Süleymaniye darüşşifası başhekimliği görevlerinde bulundu; müderrislik, kadılık yaptı. Mustafa II'nin tahta çıkmasından sonra hekimbaşı Giritli Nuh Efendi'nin çabasıyla gözden düştü ve Diyarbakır kadılığı göreviyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı. *Tedbir ül-mevlud* (1701) adlı yapıtı, doğumdan ve çocuk hastalıklarından söz eden ilk türkçe yapıt olması nedeniyle önemlidir. Basit ve bileşik droglardan söz eden, panzehirler ve özellikle kıymetli taşlar konusunda bilgi veren *Şifaiye fi't-tıbb* (1704) adlı yapıtı, batı dillerinden çevirmiştir. Farsçadan çevirdiği *Fezail-i âl-i Osman* adlı tarih kitabının yanı sıra Mehmet IV adına yaptığı *Kısas-ı enbiya tercümesi* adlı bir çevirisi daha vardır. Şaban Şifai'nin şuara tezkireleri ve mecmualarda *Şifai* mahlasıyla yazdığı çok sayıda şiiri de yer almaktadır.

ŞABAN-I VELİ, türk tasavvuf adamı, halvetiliğin şabaniye kolunun kurucusu (Kastamonu? - İstanbul 1568). İstanbul'daki medrese öğrenimini yarıda bıraktı. Bolu'da halvetiliğin cemaliye kolu halifelerinden Hayrettin Tokadi'nin yanında 12 yıl kaldı. Kastamonu'da Seyit Sünneti dergâhı'na girdi; bu dergâhın şeyhi oldu. Halifelerinden Ömer Fuadi, *Menakıpname*'sini derledi.

ŞABANİ → ŞHABANİ.

ŞABANİYE a. Halvetiye tarikatına bağlı cemaliyenin kollarından biri.
—ANSİKL. Kastamonulu Şaban-ı Veli (öl. 1568) tarafından kurulan şabaniye (*şabaniyei halvetiye* diye de anılır) halvetiye tarikatının en büyük kollarındandır. Karabaşiye, nasuhiye, çerkeşiye ve bekriye gibi daha az müridi bulunan kollardan ayrılır ve tarikatın şeyhi Şaban-ı Veli, "Hazret-i Pir" diye anılır. Tarikat adap ve erkânı, ibadet ve zikir konularında halvetilik ilkelerine bağlı sünni bir tarikattır. İstanbul, Kastamonu ve Anadolu'nun çeşitli yöreleri yanında tarikatın önde gelen halifeleri, özellikle Mustafa el-Bekri'nin çabalarıyla Kuzey Afrika ve Hicaz'da da yayılmıştır.

ŞABANLAŞMAK gçz. f. *Arg.* Aptal, şaşkın duruma gelmek.

ŞABANLIK a. *Arg.* Aptallık.

ŞABANÖZÜ, İç Anadolu bölgesinde Çankırı iline bağlı ilçe; 11 779 nüf. (1990); 590 km^2; 21 köy. Merkezi, Çankırı'nın 41 km G.-B.'sında *Şabanözü*, 3 002 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller üretimi. Hayvancılık. Asbest yatakları.

Şabanözü yazma, Çankırı'nın Şabanözü ilçesi ve çevresinde yapılan kalıp işi yazmalar. Boyutları genellikle 65 × 65'tir. Daha çok doğa motiflerinden oluşan desenler, tüm yüzeyi kaplar. (ENDAZE de denir.)

ŞABAŞ a. (fars. *şâd bâş*, şen ol'dan *şâbâş*). *Esk.* **1.** Beğenme, takdir etme: "*...hak uğrundaki gayretlerine ücret, mükâfat, şâbâş kabul etmezlerdi*" (Ömer Seyfettin). **—2.** *Şabaş-han,* takdir eden, beğenen.

ŞABAŞİ a. (fars. *şâbâş* ve *-î*'den *şâbâşî*). *Esk.* Alkışlama, "aferin" diye bağırma.

ŞABAŞİYE a. Karmatilerin aşırı bir kolu. (Basra ve Ahsa çevresinde uzun süre etkili oldular. Şabaşiye kolunun en belirgin özelliği, başkanlığın babadan oğula geçmesiydi. Ebülhasan Ali bin Fazl (öl. 1052) ve oğlu Selil el-Berekât, sünniler tarafından dinsizlikle suçlanmalarına karşın, Basra büveyhi emirinin veziri oldular. Dürziler bu iki veziri kendilerinden sayarlar.)

ŞABATAKA, Şabaka'nın oğlu ve ardılı, XXV. hanedanın üçüncü hükümdarı (İ.Ö. 701-689'a doğr.). Sanherib komutasındaki asur ordusunun ilerleyişini durdurmak amacıyla Piankhi*'nin oğlu olan yeğeni Taharka*'nın komutasındaki mısır ordusunu Filistin'e gönderdi; önce asur ordusunu Kudüs kuşatmasını kaldırmak zorunda bıraktı, ama Aşkelon ve Yafa arasında bozguna uğrayan Mısırlılar geri çekildiler. Şabataka, Mısırlılar'ın ardını bırakmayan asur ordusunu, aşağı mısırlı milislerin yardımıyla, Pelusium önlerinde durdurmayı başardı. Sonra, krallığın merkeziyetçi politikasını, Amon rahiplerinin etkisinden kurtararak devam ettirdi. Şabataka'yı öldüren yeğeni Taharka Mısır tahtını ele geçirdi.

ŞABBAT a. (ibranice sözc., lat. *sabbatum;* yun. *sabbaton*). Tanrı'ya adanan ve yahudiliğe göre kesinlikle uyulması gereken haftalık dinlenme günü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Giz. bil. Büyücü erkek ve kadınların toplantısı. Söylendiğine göre, bu toplantıda şeytan, her zaman bir teke olarak hazırdır, şeytana tapılırken aşırı cinsel davranışlarda bulunulur, çok fazla yiyilip içilir, hatta kan bile dökülür ve kutsallığa aykırı hareketler yapılır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tar. *Şabbat yılı,* yedi yıllık bir dönemin son yılı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Din tar. En eski tarih ve din metinlerine göre şabbat, haftanın ve ayın kutsal ritmine bağlı bir dinlenme günüdür. Bir bayram niteliği de taşıyan şabbatta, tapınağa gidilir ve günlük işler bir yana bırakılır. Süleyman tapınağı'nın yıkılmasından (İ.Ö. 587) sonra, şabbatın önemi daha da arttı ve kuralları daha kesinleşti. Sonunda, Talmud'da yer alan hahamcılık yasaları ortaya çıktı.
Yahudiliğe göre, şabbat cuma akşamı gün batarken başlar ve cumartesi günü gece bastırdığında sona erer. Bu süre içinde, sinagogda ve evde çeşitli törenler yapılır. Şabbat kurallarına uymanın iki yanı vardır: hiçbir iş yapmamak (Mişna*, yasaklanmış belli başlı otuz dokuz iş ayırt eder; bunlara bazı hahamcılık yasakları da eklenir) ve bazı özel ayinlerle, dua ile ve Torah'ın okunmasıyla şabbatın kutsallaştırılması.
—Giz. bil. Şabbat ayinleri, karmaşık izler taşıyan doğacı bir çoktanrıcılıktan ve tersine çevrilmiş bir hıristiyan ayin düzeninden ya da kara ayinden kaynaklanır. Şabbat, zamanla şeytansal bir nitelik kazandı. Ama çeşitli dönemlerinde şabbat konusunda anlatılanlar, cinbilimcilerin ve engizisyoncuların bir kurgusudur ve şabbatın gerçekten var olduğu konusunda elde hiçbir kanıt yoktur. Sanrı doğurucu ilaçların etkisiyle yaşanmış deneyleri hatırlayan büyücü erkek ve kadınların itiraflarda bulunmaları da, işkence ve bağışlama ile açıklanabilir.
—Tar. Musa dini kuralları gereğince, yedi yılda bir yıl, tarım çalışmaları bir yana bırakılıyordu. Topraklar nadasa terk ediliyor ve ürünleri de yoksullara ve hayvanlara veriliyordu. Bu yılda, ibrani kölelerin azat edilmesi ve borçların ertelenmesi gerekiyordu. Şabbat yılı, jübile (→ JÜBİLE) yılına bağlıydı ve yedi şabbat yılından sonra ve dolayısıyla her elli yılda bir kutlanıyordu. Bu yedi yıl dönemi ya da yedi yıllık yedi dönem, hiç kuşkusuz, Yaratılış'ta (bap I), dünyanın yedi günlük bir hafta içinde yaratılmış olduğunun açıklanmasına bağlıydı. Şabbat yılının, çok eski bir kural olmasına rağmen, İsrailliler tarafından, tarihleri boyunca ne ölçüde göz önüne alındığını İncil metinlerine dayanarak söylemek güçtür.

ŞABEZE a. (ar. *şa'beze*). *Esk.* **1.** Hokkabazlık. **—2.** *Şabeze-baz,* hokkabaz.

ŞABİ (Ebu Amr bin Şerahil **EŞ-**), arap hadis bilgini (Kûfe 641 - *ay. y.* 728). Kûfe'ye gelen emevi valisi Haccac'a kentle ilgili olarak verdiği bilgiler karşılığında Hemdam kabilesi reisliğine (arif) atandı. Emeviler'e karşı ayaklanan Eşas'a katıldı. Ayaklanma bastırılınca, Haccac'dan korkarak Horasan'a kaçtı. Orada Müslim bin Kuteybe'nin kâtibi oldu. Ancak Kuteybe onu Haccac'a teslim etti. Şabi, suçunu kabul edince Haccac tarafından bağışlandı. Daha sonra emevi halifesi Abdülmelik'in sarayına alındı, büyük saygı gördü. Elçi olarak Bizans'a ve Abdülmelik'in Mısır'daki kardeşi Abdülaziz'e gönderildi. Halifenin ölümü üzerine döndüğü Kûfe'de öldü.
En güvenilir ravilerden (hadis aktaran) biri sayılan Şabi, aktardığı 500 kadar hadisin yanında emevi tarihiyle ilgili önemli bilgiler de bıraktı. Aralarında Ebu Hanife'nin de bulunduğu birçok öğrenci yetiştirdi.

ŞABLON a. (alm. *schablone,* örnek, model'den). **1.** Belli bir kalıba, bir resme göre içi oyulmuş olan ve üzerinden basit bir fırça darbesi geçirmekle bu resmin boyanmasını sağlayan levha. **—2.** Bir tekstil, bir duvar kâğıdı vb. üzerine bir motif basmakta kullanılan kalıp. **—3.** Sandık, balya vb. üzerine boyayla harf yazımında kullanılan, bakır ya da mukavva levhalara oyulmuş harf. **—4.** Gözü kapalı, üzerinde hiç düşünmeden kabul edilen, öykünülen, çok kez yinelendiği için kanıksanmış, eskimiş basmakalıp model: *Ruhsal bunalımları belli şablonlarla açıklamaya kalkmak. Bir filmde şablonlarla verilmek istenen mesajlar.*
—Bür. ger. Üzerine çeşitli boyutlarda harfler, rakamlar ya da simgesel biçimler oyulmuş saydam plastik levha; çizilmek istenen biçim, projede uygun yerin üstüne gelecek biçimde yerleştirildikten sonra, genellikle rapidoyla oyuğun kenarları boyunca çizilir. Mimari çizimlerde en çok kullanılan şablonlar, harf, daire ve tefriş şablonudur.
—Ciltç. Giyotinde kırpma sırasında, sırtın ezilmesini önlemek için kitabın üzerine konulan karton blok. || KALIP'ın eşanlamlısı.
—İnş. Taşları kesmede, çıkıntılı ve oyuk bölümleri ayarlamada ve profiller çizmede kullanılan, üzerine çeşitli eğriler ve biçimler oyulmuş, karton, ahşap ya da metal levha. || Alçı silmeleri çekmede kullanılan ahşap ya da metal profil. || Çatı kaplama ve döşeme ustalarının kullandığı, çeşitli biçimlerde kalıplar.
—Mak. san. *Kopya şablonu,* KOPYA* MASTARI'nın eşanlamlısı.
—Marangl. Eğmeçli mobilya parçalarını (ayak, kayıt vb.) kesim sırasında markalamada kullanılan, karton ya da ahşap levhadan kesilmiş model.
—Matbaac. *Harf şablonu,* harfleri çizmeye yarayan plastik ya da metal kalıp.
—Teknol. Çeşitli makinelerin, gofreleme, delme, grenleme, markalama işlemlerinde kullanılan takımlarına verilen ad. || *Markalama şablonu,* ambalajları markalamada kullanılan şablon.

ŞABLONCU sıf. ve a. Bir modeli, özellikle bir öğretiyi gözü kapalı, üzerinde hiç düşünmeden kabul eden, savunan kimse için kullanılır.

ŞABLONCULUK a. Bir modeli, bir öğretiyi tartışmadan, düşünmeden benimseme ve savunma.

ŞABRAK ÇAKALI a. Güney ve Doğu Afrika'da yaşayan siyah sırtlı çakal. (Bil. a. *Canis melomelas;* köpekgiller familyası.)

ŞAÇI → YARKENT.

ŞAD sıf. (fars. *şad*). *Esk.* **1.** Neşeli, mutlu: "*Bulmuştu küçük aileyi şad, mübeşşer*" (Tevfik Fikret). **—2.** *Şad olmak,* sevinmek, mutlu olmak: "*Rûz-ı mahşerde meğer şâd ola ba-lutf-ı Huda*" (Nedim, XVIII. yy.). **—3.** *Şad-behr,* gönlü şen. || *Şad-kâm,* sevinçli: "*Dil-i mecrûhunun kanın içenler şâd-kâm olsun*" (Nedim, XVIII. yy.).

ŞADAN sıf. (fars. *şâd*'dan, *şâdân*). *Esk.* Sevinçli, neşeli.

ŞADANGA a. (sanskritçe sözc.). Her türlü 6 şeylik takım (6 uğurlu nesne, 6 Vedanga vb.).

Şaday, Kutsal Kitap'ta Tanrı'ya patrikler çağında verilen (ve büyük bir olasılıkla *Kadiri Mutlak* anlamına gelen) adlardan biri. Yukarı Mezopotamya kökenli eski bir tanrıya ait olan bu ad, İsrail'in ataları tarafından getirildi.

ŞADGELDİ HACI PAŞA → HACI ŞADGELDİ PAŞA.

ŞADIMAN ya da **ŞADMAN** sıf. (fars. *şād*'dan *şādmān*). *Esk.* Sevinçli, sevinmiş: *"Andıkça o devr-i şâdmânı, / Zından gö-rür oldum âsmânı"* (A. H. Tarhan).

ŞADIRVAN a. (fars. *şādurvān*). Mim. Camilerde aptes almak için yapılmış, genellikle iç avluda yer alan, havuz biçiminde bir haznenin çevresinde bulunan musluklardan oluşan, üstü kapalı ya da açık çeşme.

—ANSİKL. İslam ülkelerinde yaygın olan şadırvanlar, özellikle osmanlı mimarlığında caminin ayrılmaz bir öğesi olarak bağımsız bir yapı biçiminde gel[işmi]ştir (Anadolu dışındaki bağımsız yapı biçimine Kahire Sultan Hasan medresesi'nin şadırvanı örnek verilebilir). Ayrıca han, hamam ve imaret gibi yapılarda da şadırvanlar vardı. Genellikle dörtgen, çokgen ya da daire planlı olan bu yapılar kubbe, konik ya da piramit biçiminde külahla örtülüdür.

şadırvan
Ayasofya camisi avlusu
İstanbul

Örtü düzeni çoğunlukla sütunlara ve kemerlere oturur; bir bölümü geniş saçaklı (Ayasofya şadırvanı), bir bölümü de geniş, dalgalı saçaklıdır (Lüleburgaz Sokullu camisi şadırvanı). Muslukların önünde, şadırvanı dolanan, aptes alanların oturmaları için yapılmış ahşap ya da taş sekiler vardır. Mermer, taş ve maden işçiliğinin güzel örneklerini oluşturan, mimarileri ve üsluplarıyla dönemlerinin beğenisini yansıtan bu yapılar arasında İstanbul Fatih, Bayezit, Süleymaniye, Kadırga Sokullu, Tophane Kılıçalipaşa camileriyle, Yeni cami'nin, Amasya Bayezit, Edirne Selimiye, Aydın Cihanoğlu ve Kahire Mehmetalipaşa camilerinin şadırvanları belirtilebilir.

ŞADIRVANBAZ a. (*şādurvān* ve fars. *bāz*, oynayan'dan *şādurvān-baz*). Sey. oy. Şadırvandan akan suyla çeşitli gözbağcılık hünerleri sergileyen kimse.

ŞADİ a. (ar. *şadi*). *Esk.* Mahkeme mübaşiri.
—Kur. tar. Osmanlılar'da Acemi ocağı'na bağlı olanlara verilen ad. (*Torba oğlanları* da denirdi.)

ŞADİ a. (fars. *şād* ve *-î*'den *şādi*). *Esk.* Mutluluk, sevinç: *"Hey ne şâdidir ki dil bağın gülistan eyledi"* (Nedim, XVIII. yy.).

ŞADİ FİKRET → KARAGÖZOĞLU (Şadi Fikret).

ŞADLIK a. *Esk.* Sevinçli olma, mutluluk.

Laurent Maous-Gamma

ŞADLİ BİN CEDİD, cezayirli asker ve devlet adamı (Butelca, Annaba yakınında, 1929). Bağımsızlık savaşına katıldıktan sonra 1962'de, komutan olarak V. askeri bölgenin (Konstantin) başına getiril-

... (Oran) komutanlığını üstlenen ve haziran 1965'te, Ben Bella'yı deviren hükümet ... konseyi üyesiy-

di. 1969'da albay oldu; resmi görevlerle yabancı ülkelere gönderildi. Bumedyen'in ölümünden sonra Ulusal kurtuluş cephesi genel sekreterliğine getirildi; 1979'da Cezayir Cumhuriyeti Başkanlığına seçildi. 1984 ve 1988'deki seçimlerden sonra da görevi devam etti. 1989'da yeni Anayasa'nın kabulüyle çokpartili düzene geçildi. 1990'da Şadli, sürgündeki muhaliflerin ülkeye dönmelerine izin verdi. 27 aralık 1991 genel seçimlerinin birinci turunda FİS'in kazandığı başarı üzerine, 11 ocak 1992'de istifa etti.

ŞADMAN → ŞADIMAN.

ŞADMANİ a. (fars. *şadman* ve *-î*'den *şadmānî*). *Esk.* Sevinç: *"...yüz bir top endahtiyle izhar-ı şâdmâni kılındı* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

ŞADNAK sıf. (fars. *şād* ve *-nak*'ten *şadnāk*). *Esk.* Sevinçli.

ŞADR (Ivan Dimitriyeviç İVANOV, — denir), rus heykelci (Şadrinsk yakınında 1887 - Moskova 1941). Yapıtları gerçekçi olmakla birlikte, Lenin başta olmak üzere devrim kahramanlarını yücelten romantik çizgiler taşır.

ŞADRAPA, fenikeli tanrı. Adına ünlü bir Amrit steli dikildi.

ŞADRİNSK, Rusya'da kent, Batı Sibirya'da; 82 000 nüf. Otomobil sanayisi.

ŞADUPPUM, bugün **Tel Harmal**, Bağdat yakınında Eşnunna krallığı kenti (İ.Ö. XX.-XVIII. yy.). Burada bir tapınak ve birçok tapınma yerinin yanı sıra, aralarında *Eşnunna kanunları* ve matematik metinlerinin yer aldığı çivi yazılı 2 400 tablet ortaya çıkarıldı.

ŞAFAK a. (ar. *şafaḳ*). **1.** Güneş doğmadan az önce ufukta beliren aydınlık. **—2.** *(Birinde) şafak atmak*, birden güç ve önemli bir durumla karşı karşıya bulunduğunun ayrımına vararak kaygılanmak: *Gelenlerin çok olduğunu görünce bizimkilerde şafak attı.* || *Şafak sökmek*, sabaha doğru ortalık ağarmaya, karanlık aydınlığa dönüşmeye başlamak: *Şafak sökerken yola çıktılar.*
—*Esk.* **1.** Güneş battıktan sonraki alacakaranlık. **—2.** *Şafak-alud*, kırmızı. || *Şafak-gûn*, şafak renkli, kızıl. || *Şafak-nümun*, gurup rengi, kızıl.
—İsl. Müslümanlıkta Ebu Hanife'den aktarılan bir görüşe göre şafak, "güneşin batışından sonra ufukta beliren kırmızılığı izleyen hafif bir ağartı" anlamına gelir. Şafak kaybolunca, akşam namazının vakti bitmiş, yatsı vakti gelmiş olur.

Şafak *(Sunrise)*, yönetmenliğini Friedrich Wilhelm Murnau'nun yaptığı amerikan filmi (1927). Senaryocu Carl Mayer'in Hermann Sudermann'ın bir romanından yaptığı uyarlamaya dayanan film, Hollywood'da, yapımcı William Fox tarafından gerçekleştirildi. Murnau'nun *Son adam* (Der letzte Mann) adlı yapıtı Amerika'da olumlu eleştiriler alınca, Fox bu alman yönetmenden yararlanmak istedi ve filmin yönetmenliğini ona verdi. "Kadın-erkek ilişkisi"ni işleyen bu dokunaklı öykü (genç bir köylü, güzel bir kentli kadın tarafından baştan çıkarılır ve onun uğruna karısını öldürmeyi tasarlar; fakat bu düşüncesinden vazgeçer ve karısıyla bir gölde yaptıkları gezi sırasında ona karşı duyduğu sevginin yeniden alevlendiğini hisseder) sessiz sinemanın son önemli yapıtlarından biri oldu. Film, estetik değerine karşın, ticari başarısızlığa uğramaktan kurtulamadı.

ŞAFAK BALIKÇILI a. Zool. SIĞIRGÜDEN'in eşanlamlısı.

ŞAFAK TAVUĞU a. Latin Amerika'da yaşayan, uzun ve dar gagalı, uzun boyunlu, çokrenkli kanatlı bataklıkkuşu. (Nemli ormanlarda böcekler ve kurtlarla beslenir. Bil. a. ... familyası.)

ŞAFAKTAVUĞUGİLLER a. Latin Amerika'nın tropikal ormanlarında yaşayan şa-

faktavuğunu içeren familya. (Bil. a. *Eurypgidae*; bataklıktavukları takımı.)

ŞAFİ sıf. (ar. *şefāʿat*'ten *şāfiʿ*). *Esk.* **1.** Bir kimsenin suçunun bağışlanması için araya giren. **—2.** *Şafi-i ruz-ı ceza*, ceza gününde şefaat eden; Hz. Muhammet. || *Şafi-i yevm-i arasat*, arasat gününde şefaat eden; Hz. Muhammet.

ŞAFİ, ŞAFİYE sıf. (ar. *şifā*'dan *şāfi*, dişl. *şafiye*). *Esk.* **1.** İyileştiren, iyi gelen: *Edviye-i şafiye* (iyileştiren ilaçlar). **—2.** Yeterli olan, inandırıcı: *Cevab-ı şafi* (yeterli bulunan karşılık).

ŞAFİİ a. (ar. İmam *Şafii*'nin adından *şāfiʿî*). *Esk.* **1.** Şafiilik mezhebinden olan kimse. **—2.** *Şafii köpeği gibi titremek*, aşırı ölçüde üşüyerek çok titremek. || *Şafii köpeğine dönmek, benzemek*, yüzünü, göze batacak biçimde çok boyamak ya da yüzü gözü çok kirli olmak. || *Şafii köpeği yalasa temizlemez, doymaz*, bir kimsenin ya da bir şeyin çok kirli ve pis olduğunu belirtmek için söylenir.

ŞAFİİ (İmam ebu Abdullah Muhammet bin İdris **EŞ-**), şafii mezhebinin kurucusu (Gazze 765 - Fustat 820). Kureyş kabilesinin Haşimi kolundandır. Küçük yaşta yetim kaldı. Birlikte yaşadığı Bedeviler'den eski arap şairlerinin yapıtlarını öğrendi. Mekke'de Müslim üz-Zinci, Süfyan bin Uyeyne; Medine'de İmam Malik bin Enes'ten tefsir ve fıkıh bilgisi edindi. Görevli olarak gittiği Yemen'de Ali yanlılarının gizli eylemlerine katıldı ve zeydi imamı Yahya bin Abdullah'a bağlandı. Bu nedenle tutuklanıp götürüldüğü Rakka'da halife Harunurreşit tarafından bağışlandı (803). Tanıştığı hanefi fıkıh bilgini Muhammet bin el-Hasan üş-Şeybani'nin yapıtlarını inceledi. Bağdat'ta (810-814) ve Mısır'da (815-820) fıkıh okuttu. Kendi adıyla anılan islam mezhebini kurdu. (→ ŞAFİİLİK.) Ölünce Fustat'ta Mukattam semtinde gömüldüğü türbe bir ziyaret yeri oldu. Yazıları ve verdiği dersler öğrencileri tarafından *Kitab ül-Ümm*'de (bas. Kahire, 7 c, 1905-1909) derlendi. *Kitabü vasiyet iş-Şafii* adlı yapıtı, kendi inanç yolunu ve mezhebini açıklar. *Kitabü fıkh il-ekber* ise bir fıkıh kitabıdır.

ŞAFİİLİK a. Müslümanların ehl-i sünnet denilen kesiminin bağlı olduğu dört fıkıh mezhebinden biri.
—ANSİKL. Ebu Abdullah Muhammet bin İdris eş-Şafii (765-820) tarafından kuruldu. Mezhep, İmam Şafii'nin yaşamının son dönemlerini geçirdiği Mısır'da yayılmaya başladı; ayrıca Şafii, Irak'ta da uzun yıllar kaldığından mezhebinin ikinci kolu burada ortaya çıktı ve yayıldı.

Şafiilik, Abbasiler'in resmi mezhebi olan hanefilik ile uzun süre rekabet etti, sonunda Mısır'da yönetim Eyyubiler'in eline geçince Selahattin Eyyubi, Mısır baş kadılığına şafii mezhebine bağlı Abdülmelik bin Davvas'ı atadı; böylece Mısır'da şafii mezhebi egemen oldu.

Şafiilik Suriye, İran, Horasan, Merv ve Taşkent'e girdi. Günümüzde Mısır, Güneydoğu Anadolu, Azerbaycan, Kafkasya, Filipinler, Seylan, Malezya, Hindistan ve özellikle Endonezya'da güçlü bir mezhep olarak varlığını sürdürmektedir.

Şafiilikte, fıkıh (ibadet ve hukuk) sorunlarıyla ilgili olarak İmam Şafii'ye bağlanan görüşlerin çoğu, birbirinden ayrı ikili görüşlerdir. Bunun nedeni, Şafii'nin birbirinden oldukça farklı iki ayrı bölgede yaşamış olmasından kaynaklanır. İmam Şafii, Bağdat'tan Mısır'a gidince daha önceki birçok içtihatını gözden geçirmiş, yeni çevrenin sorunları, koşulları, gereksinimleri uyarınca yeni içtihatlarda bulunmuştur. Bu nedenle Bağdat'tayken ortaya koyduğu ve öğrencilerinden ez-Zeferani'nin topladığı içtihatlarına "Şafii'nin eski mezhebi" denilir. Aslında İmam Şafii, yeni bir ... açıkça söylemişse de, Bağdat'taki öğrencileri bu durumdan habersiz olduklarından eski görüşlerini yaymayı sürdürmüş-

ler, şafii bilginleri bu görüşlere göre fetva vermişlerdir. Bu nedenle yenilerinin yanı sıra mezhep uygulamalarında eski görüş ve içtihatları da geçerliliğini sürdürmüştür.

Öteki ehl-i sünnet fıkıh mezhepleri gibi şafiilik de hanefiliğin birçok görüşünü benimser. Bu mezhebe göre de *Kuran* ve *sünnet* (Hz. Muhammet'in söz, davranış ve onayları) islam hukukunun temel kaynaklarını oluşturur. Ayrıca *icma* ve *kıyas* da hukukun ana kaynakları arasında yer alır. Bununla birlikte, İmam Şafii, öteki mezheplerin tersine, Hz. Peygamber'in sahabilerden sonraki bilginler tarafından kabul edilen görüş ve uygulamalarını geçerli saymamış, bu uygulamaların yeni baştan hadislerle karşılaştırılması, uyuşmayanların düzeltilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle şafiilik, hadislere sıkı sıkıya bağlı bir mezheptir ve bu mezhebe göre Kuran'ın hadislerle çatışması düşünülemez. Bu nedenle öteki bazı mezheplerce Kuran'la uyuşmadığı gerekçesiyle sahih ve geçerli sayılmayan bazı hadisleri, şafiiler hüküm kaynağı kabul etmişler ve Kuran'ın, hadislerin ışığı altında yorumlanması gerektiğini belirtmişlerdir.

İmam Şafii, hadislere verdiği büyük önem dolayısıyla daha önce "bilginlerin görüş birliği" anlamına gelen *icma* yöntemini de eleştirmiş; aslında bilginlerin hiçbir konuda tam olarak görüş birliğine varamadıklarını savunarak bunun yerine "tüm müslümanların ortak görüş ve inancı" anlamına gelen icmayı kabul etmiştir. Çünkü, ona göre "islam cemaati yanlış üzerinde birleşmez". Bu nedenle Hz. Peygamber'in bütün hadislerinin müslümanlarca korunması, onların bu hadislerdeki hükümlerin doğru olduğu yolunda görüş birliği (icma) ettiklerini gösterir. Bu nedenle *mevzu* (uydurma) oldukları saptanmış olanların dışındaki bütün hadisler hüküm kaynağı olma değerindedir.

İmam Şafii'nin daha çok hanefiliğe yönelttiği bir başka eleştiri de *istihsan* ilkesiyle ilgilidir. İstihsan, yasayı alışılagelmişin dışında kişisel görüşe göre yorumlama; kıyas yoluyla ulaşılmış ve benimsenmiş bir hükümden vazgeçerek kişisel görüşe göre kıyasa aykırı hüküm verme anlamına gelir. Şafii, genel geçerliliği olan ilkelerden sapma ve gelişigüzel kararlar verme sonucunu doğuracağı kaygısıyla hanefilerin bu uygulamasına karşı çıkmıştır. Şafiilere göre Allah, Hz. Peygamber' den başka hiçbir kimsenin kişisel görüşlerinin hukuk kaynağı sayılmasına izin vermemiştir. İmam Şafii'nin istihsana karşı bu itirazları Gazali, Beyzavi gibi sonraki şafii bilginleri tarafından daha da ileri götürülmüştür.

İmam Şafii, ilk önce İmam Malik tarafından benimsenen ve "insanların yararlarını dikkate alarak hüküm verme yöntemi" diye tanımlanan *istıslah* ilkesi konusunda görüş belirtmemişse de başta Cüveyni ve Gazali olmak üzere sonraki birçok şafii bilgini bu yöntemi benimsemiştir. Gazali'ye göre bütün hukuksal kararlar insanların din, yaşam, akıl, soy ve mülkten oluşan beş temel konudaki yararlarını gözetme ve kollama amacına yönelik olmalıdır.

Şafiilik Müzeni, Maverdi, Şirazi, Cüveyni, Gazali, Nevevi, Rafii, İbn Hacer el-Askalani, Âmidi, Kadı Beyzavi gibi çok sayıda ünlü bilgin yetiştirdi. Mezhebin en önemli kaynakları arasında İmam Şafii'nin *el-Ümm*, Müzeni'nin *el-Muhtasar*, Nevevi' nin *Minhac üt-talibin*, Rafii'nin *Feth ul-aziz* adlı yapıtları başta gelir. (→ Kayn.)

ŞAFİİYE a. (ar. *şâfi'î*'den *şâfi'iyye*). *Esk.* **1.** Şafiilik mezhebi. **—2.** Şafii mezhebinden olan kimseler.

ŞAFİROV (Pyotr Pavloviç, *baron*), rus devlet adamı ve diplomat (1669-Petersburg 1739). Elçilikler prikazında çevirmen oldu, Büyük Petro'nun Batı Avrupa'ya yaptığı gezide "Büyük elçilik heyeti"ne katıldı (1697-98). Başbakan yardımcısı oldu ve baron unvanını aldı (1710). Prut seferinden sonra Türkler'le barış görüşmelerine oturdu (1711). Barış antlaşmasının bir güvencesi olarak Osmanlılar'a rehin bırakıldı. Büyük Petro tarafından *İsveç'le savaş üzerine düşünceler* adlı kitabı yazmakla görevlendirildi (1716). Nystad barış görüşmelerine katıldı (1721). Kendisini A. D. Menşikov'la karşı karşıya getiren saray entrikaları sonucu kamu fonlarından zimmetine para geçirmekle suçlandı, mahkûm oldu ve sürgüne gönderildi. Yekaterina I tarafından bağışlandı.

ŞAFİYE → ŞAFİ.

ŞAFŞAVAN ya da **CHECHAOUEN**, Kuzey Fas'ta kent, Rif'te il merkezi; 15 400 nüf. Kireçtaşlı sıradağlar ve Rif dağlarına bitişik yeşil bir havzada kurulmuş kent, ticaret ve el sanatları merkezidir. 1471'de Portekizliler'le yaptıkları savaşlar sırasında arap prensleri tarafından kuruldu; İspanya'dan kaçan Endülüsler XVII. yy.'da buraya yerleşti. *—Şafşavan ili*, 4 350 km^2; 350 000 nüf. (1988)

ŞAFT a. (ing. *shaft*). Mak. san. ve Oto. Bir motorun dönme hareketini çeşitli organlara aktaran dönel parça.
—Denizc. Gemi makinelerinin çevrimsel hareketini pervanelere ileten parça. ‖ *Şaft braketi*, çift pervaneli gemilerde, pervane şaftlarının uçlarını taşıyan, armut biçiminde dökülmüş parça. ‖ *Şaft deliği*, pervane şaftının geçmesi için, kıç bodoslamasının ön tarafına açılan delik. ‖ *Şaft göbeği*, şaftın ucuna, pervane monte edildikten sonra geçirilen ve pervanenin şafttan çıkmasını önleyen somun. ‖ *Şaft kovanı*, pervane şaftının geçmesi için kıç bodoslamasına açılan deliğin içine yerleştirilen kovan. ‖ *Krank şaftı*, makinenin almaşık hareketini çevrimsel harekete dönüştüren krankların bağlı olduğu parça. ‖ *Pervane şaftı*, pervanenin bağlı olduğu parçaların en gerisinde bulunan parça.

ŞAFUL a. (yun. *skaphi*, tekne'den). Ahşaptan küçük bal teknesi.

ŞAGAF → ŞEGAF.

ŞAGAL a. (fars. *şagâl*). *Esk.* Çakal.

ŞAGİL sıf. (ar. *şuğl*, iş'ten *şâğil*). *Esk.* **1.** İşgal eden, yer tutan. **—2.** Meşgul eden.
—Huk. *Fuzuli şagil*, bir taşınmazı sahibinin izni olmaksızın ve hiçbir hakka dayanmadan işgal eden kişi.

ŞAGİRD → ŞAKİRT.

ŞAGOM a. (fr. *chagome*) Chagas* hastalığının ilk lezyonu olarak mikroorganizmanın deriden giriş yerinde oluşan şankr.

ŞAGUNYAN (Marietta Sergeyevna), rus kadın şair (Moskova 1888 - *ay. y.* 1982). Başlangıçta simgeci bir şairdi (*Premières Rencontres* [fr. çev.], 1909). Kapitalizm karşıtı pastişlerden (*Mess Mend*, 1924) sonra, sanayileşmeyle ilgili büyük romanında (*Hydrocentrale* [fr. çev.], 1931) ve Lenin üstüne bir dörtleme olan *les Oulianov*'da (fr. çev.) [1938-1968] sosyalist bir çizgiye yöneldi.

ŞAĞRAN a. (esk. türkç. *sağrı*'dan). Bitkisel sepileme görmüş, dört yönde mantara vurma işleminden geçmiş doğal ve belirgin grenli keçi derisi. (Bugün şağran görünümü oymalı plakalar aracılığıyla çeşitli deriler [sığır ya da koyun] üzerine uygulanan baskı yöntemiyle elde edilir.)

ŞAH ya da **ŞEH** a. (fars. *şah* ya da *şeh*). **1.** Eskiden İran ya da Afgan hükümdarına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Bir şeyin şahı*, en iyisi, en büyüğü vb.: *Sen yalancıların şahısın.* **—3.** *Şah iken şahbaz olmak*, bir kimsenin kimi nedenler yüzünden çirkinliğinin artması ya da içinde bulunduğu kötü koşulların daha da kötüleşmesi durumunda alay yollu söylenir. ‖ *(Ben) şahımı bu kadar severim*, "bir kimse ya da bir şey için daha fazla özveride bulunamam" anlamında söylenir.
—Esk. *Şah-ı encüm*, yıldızların padişahı; Güneş. ‖ *Şah-ı geda-nihad*, kibirli olmayan hükümdar. ‖ *Şah-ı Kerbela*, Kerbela şahı, Hz. Hüseyin. ‖ *Şah-ı kevneyn*, iki dünyanın şahı, Hz. Muhammet. ‖ *Şah-ı Merdan*, *Şah-ı velayet*, *Şah-ı zulfikâr*, Hz. Ali. ‖ *Şah-ı Risalet*, Hz. Muhammet. ‖ *Şah-ı şir-çeng*, aslan pençeli padişah. ‖ *Şah-banu* ya da *şeh-banu*, kraliçelerin kraliçesi.
—Ed. Divan şiirinde güzellik ülkesinin hükümdarı sayıldığı, âşığın gönlüne hükmettiği için sevgiliye verilen ad: *"Ben gedâ sen şaha yâr olmak yok amma neyleyim / Arzu sergeşte-i fikr-i muhal eyler beni"* (Benim gibi bir dilencinin senin gibi bir sultana yâr olması düşünülemez ama arzumun çokluğu böyle olmayacak düşüncelerle başımı döndürüyor) [Fuzuli]. (Karşt. GEDA.)
—Oy. Satrançta, ele geçirilmesi oyunun galibini belirleyen temel taş. ‖ *Şah çekmek*, taşını, rakibin şahını alacak konuma getirmek.
—Tasav. Şiiliğe bağlı, halife Ali ve on iki imama saygı duyan tarikatlarda Ali ve bütün tarikat ulularına verilen unvan. (Şiiler, halife Ali'den sonra en büyük şah olarak İsmail Safevi'yi [öl. 1524] tanırlar ve bu nedenle kendisini genellikle *Şah İsmail* diye anarlar. Bazı tarikatlarda Tanrı'ya da "şah" denildiği olur. Bir anlayışa göre, Tanrı bütün evrenin eşsiz ve ortaksız yöneticisi olduğu için O, *Şah-ı mutlak*'tır.)

◆ ünl. Taşlardan birinin, rakibin şahını alacak konuma getirilmesi durumunda söylenmesi gereken uyarı sözü.

◆ sıf. Ed. *Şah beyit*, gazel ve kasidede en güzel beyte verilen ad.
—ANSİKL. Şah, farsça *hükümdar, padişah*, bazen *damat; geniş cadde* (şahrah), eski farsça *hôşay* (hüküm sürmek) mastarından türetilmiş *hşayasiya* (hükümdar) sözcüğünden gelir. Ahemeni hükümdarları (İ.Ö. 558 - İ.Ö. 323) kendilerine *hşayasiya* unvanını verirler, ayrıca *hşayasiya vezrka* (büyük kral) ve *hşayasiya hşayasiyanâm* (kralların kralı) unvanlarını da kullanırlardı. Orta farsçada *hşayasiya şah* biçimine, *hşayasiya hşayasiyanâm* da *şahan şah* biçimine dönüştü. *Şahan şah*, sasani hükümdarlarının (224-654) unvanlarında sık sık geçer. Sasani veliahtlarına da babalarının sağlığında herhangi bir eyaletin şahı olarak bu unvan verilirdi. Nitekim, daha hükümdar olmadan önce Behram III ve Behram IV *Saganşah* ve *Kirmanşah* unvanlarını taşıdılar. Farsçanın etkisi altında kalan ülkelerde de *şah*, her zaman hükümdar anlamında kullanıldığı gibi, sözcüğün hükümdar adlarıyla birlikte söylendiği de görüldü (Mısır Eyyubileri'nde *Turan Şah*, Moğollar'daki *Arap Şah* gibi).

ŞAH a. **1.** Atın ön ayaklarını yerden keserek arka ayakları üzerinde durması. **—2.** *Şaha kalkmak*, sözkonusu bir atsa, azgınlaşıp arka ayakları üstüne kalkmak; bir kimse ya da bir topluluksa, bir haksızlık karşısında ya da özgürlük uğruna baş kaldırmak, coşmak, kükremek.

ŞAH a. (fars. *şâh*). *Esk.* **1.** Dal, filiz. **—2.** Geyik vb. hayvanların boynuzu: *Şah-ı ahu*, (ceylan boynuzu). **—3.** *Şah-ı gül*, gül dalı; gül fidanı: *"Rakib ile salınırsın ben ah ettikçe / Çü şah-ı gül ki yel estikçe salınır bile hâr"* (Nasfi, XVI. yy.).

ŞAH a. Müz. **1.** Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.) **—2.** *Şah akordu*, diyapazonun verdiği (la) sesinin (sid) olarak kabul edildiği ahenk.

ŞAH (Racendra), gucarati dilinde yazan hintli şair (doğm. 1913). Modern şiirde gelenekçi eğilimin en iyi temsilcilerindendir. *Upanişad* felsefesinden esinlenen Şah, çeşitli imge ve simgelere başvurarak, insan ile doğayı birbirine bağlayan kozmik bağları ortaya koyar.

Şah Abbas nağılı, Şah Abbas* I ile ilgili olarak Azerbaycan Türkleri arasında yayılmış halk hikâyelerinden biri. Şah ile

veziri Isfahan'da derviş kıyafetinde gezerken, yoksul bir adamın evine konuk olurlar. Vezir, eve inen melaikeden adamın o gece doğan oğlu Mehmet'in büyüyünce şahın kızı Münevver Hanım'la evleneceğini öğrenir. Buna engel olmaya çalışan şah, kaderin önüne geçemez. Yıllar sonra Derzimin kentinde yeniden karşısına çıkan delikanlıya kızı gönül verir ve onunla evlenir. Hikâyede melaike gibi; ölmesi için kayadan fırlatılan bebeği bir maralın büyütmesi gibi fantastik öğelerin yanı sıra hükümdarın tebdil gezmesi, bir görüşte âşık olma vb. yaygın halk hikâyesi motifleri de yer alır. Himmet Alizade'nin derlediği hikâye, "Şahoğlu Şah Abbas'ın nağılı" adıyla yayımlandı (1929).

ŞAH ÂLEM, hint-türk hükümdarlarından ikisinin adı: —ŞAH ÂLEM I (1643 - Lahor yakınları 1712). Asıl adı Muhammet Muazzam'dır; Âlemgir'in ikinci oğludur. Babasının sağlığında Dekkan valisi olarak seferlere katıldıysa da Kutbşahiler elinde bulunan Golkonda kuşatması sırasında düşmanla haberleştiği gerekçesiyle hapsedildi (1687). Sekiz yıl hapiste kaldıktan sonra Âgrâ ve Kâbil'de valilik yaptı. Babasının ölümü üzerine kardeşi Âzam Şah'la savaşa tutuştu ve onu yenerek öldürdü (1707). Dekkan'da bağımsızlığını ilan etmek isteyen öteki kardeşi Kâmbahş'ı Haydarabad dolaylarında yenerek (1709) Bahadır Şah unvanıyla tahta geçti. Beş yıl kadar süren saltanatı sırasında Racputlar ve Sihler'le savaştı, ayrıca şiiliğe yakın olduğu için Lahor ve Ahmedâbad'da çıkan ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kaldı. —ŞAH ÂLEM II (Delhi 1728 - *ay. y.* 1806). Asıl adı Ali Cevher'dir; Âlemgir II'nin oğludur. Babasının ölümü üzerine (1759) kendisini padişah ilan etti, afgan hükümdarı Ahmet Şah Abdali de kendisini hükümdar olarak tanıdı. 1765-1771 arasında ingiliz koruması altında Allahâbad'da oturdu ve İngilizler'den aldığı yıllık bir gelir karşılığında Bengal, Bihar ve Orissa'nın vergilerini onlara bıraktı. Daha sonra Delhi'ye gelip Marathalar'ın başına geçti (1771). Racputlar'la Marathalar arasındaki savaşı Marathalar'ın kaybetmesi üzerine tahttan indirildi, Delhi yağmalanıp kendisinin de gözleri oyuldu (1787). İki yıl sonra Racputlar'ın yenilmesi üzerine yeniden tahta geçtiyse de, İngilizler'in Delhi'ye girmeleri karşısında onların egemenliğini tanımak zorunda kaldı ve kendisine bağlanan gelirle kukla hükümdar olarak yaşadı.

ŞAH CİHAN (Lahor 1592 - Âgrâ 1666), hint-türk hükümdarı (1628-1658). Cihangir'in oğlu; asıl adı Hürrem'dir. Şehzadeliğinde önemli görevlerde bulundu; Dekkan valisiyken Güney Hindistan'daki Nizamşah, Kutbşahi, Adilşah devletleri başta olmak üzere birçok devleti egemenliği altına almayı başardı ve "Şah Cihan" unvanını kazandı. Daha sonra babasına başkaldırdıysa da yenildi. Babasının ölümü üzerine çıkan taht kavgasında, kayınpederi Asaf Han'ın yardımıyla kardeşi Şehriyar'ı ortadan kaldırıp Âgrâ'da tahta oturdu (1628). Hükümdarlığının ilk yıllarında Özbekler'i Afganistan'dan uzaklaştırıp Nizamşahlar'ın elinde bulunan bazı gurkanlı toprakları geri aldığı gibi, kısa bir süre Nizamşahlar devletini de tamamen ortadan kaldırdı (1633). Bengal'in bazı kıyı kentlerini zapt etmiş olan Portekizliler'i yenip Kutbşahiler ve Adilşahlar'la imzaladığı antlaşma ile egemenliğinin bu iki devlet tarafından kabul edilmesini sağladı (1636). Yine bu sıralarda İran'a karşı Murat IV'ün işbirliğini sağlamak amacıyla İstanbul'a bir elçi göndermesine karşın, bu girişimi sonuçsuz kaldı. Ertesi yıl Küçük Tibet bölgesini boyunduruğu altına alarak, Keşmir'e yapılan akınları önledi. Kandehar'ı da geri alarak büyük bir orduyla Kâbil'e yürüdü, ama Özbekler'le bozuşmak istemediğinden İmam Kulu Han'a eski timurlu topraklarını fethetmek istemediğini bildirdikten sonra geri döndü. Ancak bir süre sonra İmam Kulu Han'ın yerine geçen özbek hükümdarı Nezir Muhammet döneminde ilişkilerin gerginleşmesi yüzünden oğlu Muratbahş'ın komutasında gönderdiği ordu Badahşan ve Belh'i alarak imparatorluğa kattı (1646). Bununla birlikte buraları yönetmenin zor olacağını düşünerek, kendi egemenliğini tanımaları koşuluyla her iki yeri de yeniden Özbekler'e geri verdi. 1649'da da İran şahı Abbas II Kandehar'ı ele geçirdi. Şah Cihan'ın Kâbil'de safevi ordularını yenmesine (1652) karşın, Kandehar yine İranlılar'ın yönetiminde kaldı. Bu olay, Kutbşahiler'le Adilşahlar'ın yeniden başkaldırmalarına yol açtı (1655). Oğlu Evrengzib harekete geçip onları buyruğu altına aldıysa da (1657), yaşlanmış olan Şah Cihan'ın ağır bir hastalığa yakalanması, oğulları Dara Şükûh, Şüca, Muratbahş ve Evrengzib arasında taht kavgalarının başlamasına yol açtı. Babası tarafından ardılı ilan edilen Dara ile kardeşleri öteki oğlu Evrengzib tarafından ortadan kaldırıldılar. İmparatorluk tahtına oturan (1658) Evrengzib, Şah Cihan'ı da Âgrâ sarayı'na kapattırdı. Hint-Türk İmparatorluğu, Şah Cihan'ın tahtta kaldığı otuz yıl boyunca tarihinin en parlak dönemini yaşadı. İyi bir komutan, güçlü bir devlet adamı olan Şah Cihan, bayındırlık ve tarım işlerine de önem vermiş, sömürgeci Avrupalılar'a karşı ülkesinin ticari çıkarlarını inatla korumuştur. Sivil ve askeri kurumlarda yaptığı düzenlemelerin yanı sıra geniş bir kanal şebekesi yaptırmak suretiyle tarımın gelişmesini sağlamış ve ülkenin refah düzeyinin artmasında etkili olmuştur. İmparatorluğun başkenti Âgrâ'da karısı Mümtaz Mahal adına inşa ettirdiği Tac Mahal'den başka birçok kale, saray, cami, türbe de onun zamanında yapıldı. Kendisi de ölümünden sonra Tac Mahal'e gömüldü.

ŞAH dağı → ZANGEZUR dağları.

ŞAH DARP a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (Otuz zamanlı olan bu usul eskiden kullanılmıştır. Günümüze ulaşmış örneği yoktur.)

■ **ŞAH İSMAİL** (Erdebil 1486/1487 - Serab, Azerbaycan, 1524), Safevi devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı (1501-1524). Şeyh Haydar ile akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızlarından Halime Begüm'ün oğlu. Babasının Şirvan şahı Ferruh Yesar'la yaptığı savaşta ölmesi (1488) üzerine annesi ve kardeşleriyle İstahr kalesine kapatıldı. Beş yıl kadar sonra akkoyunlu tahtına oturan Rüstem Bey, kendilerini serbest bıraktı. İsmail'in ağabeyi Ali, safevi tarikatının başına geçtiyse de Rüstem Bey'le arası açıldığı için öldürüldü (1494); İsmail ise müritleri tarafından Geylan hükümdarı Mirza Ali'nin yanına kaçırıldı; yedi yaşına geldiğinde de şeyh ilan edildi. On iki yaşına değin Lahican'da kalan İsmail, topladığı kuvvetin başına geçerek önce Erdebil'e, sonra Erzincan'a gitti (1500). Yöredeki aşiretlerden topladığı 7 000 kişiyle Şirvan'a yürüyüp Ferruh'u yendi ve idam ettirdi; ardından Nahçıvan yakınlarında akkoyunlu hükümdarı Elvend Mirza'yı yenerek Azerbaycan'a egemen oldu (1501). Tebriz'de şahlığını ilan etti ve On iki imam adına hutbe okuttu. Çok geçmeden Irak ve Fars hükümdarı akkoyunlu Murat Bey'i Hemedan'da yenerek (1503) Şiraz'ı, ardından Firuzkûh, Yezd, Isfahan ve Gazvin kentlerini aldı. Sınırlarını genişlettikçe buralardaki sünni halk üzerinde yoğun baskılar uyguladı; birçok kişiyi öldürttü. Murat Bey'in Dulkadıroğulları'na sığınmasını bahane ederek Dulkadıroğulları ülkesini yakıp yıkan Harput ve Diyarbakır kalelerini zapt eden (1507) Şah İsmail, Bağdat'ı da aldı. Özbek hanı Muhammet Şeybani'ye karşı Merv yakınlarında kazandığı zafer (1510) Horasan'ın safevi egemenliğine girmesiyle sonuçlandı. Bâbur'la dostluk kurup Horasan'da nüfuzunu sağlamlaştıran Şah İsmail gönderdiği halifeleri aracılığıyla Anadolu'da geniş bir şiilik propagandasına girişti ve karışıklıklar çıkardı. Yandaşlarından Şahkulu'nun Anadolu'da başlattığı ayaklanma güçlükle bastırılabildi (1511). [→ ŞAHKULU AYAKLANMASI.] Bir süre sonra Anaolu'ya gönderdiği Nur Ali, Koyulhisar'da topladığı kızılbaşlarla Tokat'ı alıp İsmail adına hutbe okuttu. Bu sırada osmanlı tahtına oturan (1512) Selim I, derhal harekete geçip ayaklanmayı bastırdı ve çok sayıda aleviyi öldürttü. Osmanlılar'la savaşın kaçınılmaz olduğunu anlayan Şah İsmail, Tebriz'e gelerek hazırlıklara başladı. İki ordu 23 ağustos 1514'te Hoy yakınlarındaki Çaldıran ovasında karşılaştılar. Selim I'in silah gücü yüksek ordusu karşısında fazla dayanamayan Şah İsmail hazinesini, ordugâhını, karısını ve yardımcılarını bırakıp kaçtı. Selim I Tebriz'e girdi, İsmail'in işgaline uğramış olan Anadolu toprakları da geri alındı.

Bu olaydan sonra Şah İsmail'in durumu sarsıldı. Ayaklanan Özbekler Horasan'ı yeniden ele geçirdiler. İsmail bir yandan Şirvan şahıyla barış antlaşması imzalarken bir yandan da Osmanlılar'a karşı batı ülkelerini kışkırtmaya çalıştıysa da başarı sağlayamadı. Son yıllarında kendini içkiye veren Şah İsmail Selim I'in ölümünden (1520) sonra da yeniden harekete geçecek kuvveti kendinde bulamadı. Serab'da öldü; cenazesi Erdebil'e götürülerek Şeyh Safi'nin yanına gömüldü. Bağnaz bir şii olan Şah İsmail, kan dökücülüğü ile tanınmıştı. *Hatayi* mahlasıyla söylediği şiirler azeri edebiyatının XVI. yy.'daki en güçlü ürünleri arasındadır. Bu şiirler Osmanlı İmparatorluğu'nda alevi-bektaşi toplulukları arasında yayılırken lehçe özelliklerinden hemen tümüyle uzaklaşmıştır. Aralarında yer alan gazeller aşk, ayrılık, özlem, dünyanın faniliği gibi konuları içtenlikli bir anlatım ve sade bir dille ele alır; nefesler ise bütünüyle alevi inancını yansıtır. Halk diliyle söylenmiş ve Yunus Emre geleneğini sürdüren bu ürünler Hz. Muhammet, Ali, On iki imam, özellikle de İmam Cafer'e bağlılığı, Mehdi'nin geleceğini, Yezid'e, Mervan'a karşı düşmanlığı, mürşide, pire bağlanma gereğini, tarikat erkânını, gönül ve sevginin değerini, bazı ahlak ilkelerini (namus, iyilik etme gerekliliği, gururun, kibirin, dedikodu ve insan çekiştirmenin kötülüğü vb.) anlatır. Konularını günlük yaşamdan görüntülere, halk inançlarına (sarı öküz, karşıki karlıca dağ, tuz-ekmek hakkı vb.) yer vererek işler. Yapıtlarından *Nasihatname* didaktik bir mesnevidir; *Dehname* ya da *Âşık ve maşuk* ise Ali hakkında övgüleri ve içli gazelleri kapsar. (→ Kayn.)

Şah İsmail

Halk resmi

Şah İsmail hikâyesi, türkülü halk hikâyesi. Kandehar padişahının oğlu Şah İsmail'in aşk serüvenlerini konu edinir. Türkmen beyinin kızı Gülizar, yedi kardeşi devlerle cenk ederken Şah İsmail'den

yardım gören Gülperi, savaşçı kimliğine bürünmüş Arap Özengi, delikanlının sevgilileridir. Gülizar'ın anasıyla Şah İsmail'in anası ve bu üç kıza göz koyarak oğlunun gözlerine mil çektiren babası padişah, sevgililerin birleşmesine engel olurlar. Güvercinlerin yol gösterdiği Şah İsmail, görme gücünü yeniden kazanır, babasını alt ederek üç kızla birden evlenir. Hikâyenin sade dille söylenmiş lirik türküleri alevi-bektaşi şiirinden izler taşır.

ŞAH KARTAL a. Zool. Türkiye, Doğu Afrika, Doğu Avrupa ve Güney İspanya'da yaşayan kartal. (Şahinden iridir. Ormanları ve bozkırları sever. Erkek ve dişi birlikte hareket ederek kazları avlar. Bil. a. *Aquila heliaca;* kartalgiller familyası.)

ŞAH MAHMUT NİŞAPURİ, iranlı hattat (Nişapur, ? - Meşhed 1574 ?). Genç yaşta Şah Tahmasp'ın hizmetine girerek saray kitaplığında hat sanatıyla uğraştı ve çok sayıda kitap kopya etti. Sultan Ali Meşhedi ve Mir Ali Herevi'nin geliştirdikleri nestalik yazı türünde ün kazandı, özellikle küçük nestalik yazıda ayrı bir üslup oluşturdu, bu alanda Meşhed'de birçok öğrenci yetiştirdi (en ünlüleri Selim Nişapuri, Mehmet Tebrizi, Mehmet Hüseyin Bâherzı, Sultan Mahmut Türbeti, Kutbettin Yezdi). Dünyanın çeşitli kitaplıklarında, müzelerinde ve İstanbul Üniversitesi kitaplığı ile Türk ve ıslam eserleri müzesi'nde yapıtlarından örnekler vardır. British Museum'daki *Hamse-i Nizami*'si bir başyapıt olarak nitelenir.

ŞAH-MUHAMMET BİN ABD MUHAMMET, iranlı tasavvuf adamı (Bedehşan 1584 - Lahor 1660). 11 yaşındayken geldiği Lahor'a yerleşti. Veli Miyan Mir'in müridi oldu. Zaman zaman Keşmir'de yaşadı. Hükümdar Şah Cihan'ın oğlu Dara Şükûh müritleri arasındaydı. Bir ara din yolundan ayrılmakla suçlanarak ölüm cezasına mahkûm edildi, daha sonra bağışlandı. *Tefsir-i Şah* adlı yapıtı yazdı.

ŞAH SULTAN, türk hanımsultan (Trabzon 1509 - İstanbul 1572). Yavuz Sultan Selim'in kızı, Kanuni Sultan Süleyman'ın kız kardeşi. Yanya sancakbeyi Lütfi Paşa ile evlendirildi (1523). Bu evlilikten Ahmet, Aptı, Mahmut adlı sultanzadeleri ve Esmehan Sultan adlı kızını dünyaya getirmesine karşın, çok sert ve katı yürekli bir kişi olan kocasıyla mutlu olamadı. Sadrazamlığı sırasında Lütfi Paşa'nın bir fahişenin kadınlık organını ameliyatla aldırarak cezalandırmasına çok üzülen Şah Sultan kocasını uyardı. Bunun üzerine eşine hançerle saldıran paşa, yetişen ağalar tarafından yaka paça edilerek saraydan dışarı atıldı. Kız kardeşine el kaldırılmasına öfkelenen Kanuni, eniştesini önce dövdürttü, sonra da sadrazamlıktan azlederek Dimetoka'ya sürdü ve Şah Sultan'la olan evliliğini bozdu (1541). Bundan sonra evlenmeyen Şah Sultan, Merkez Efendi'den izin alarak müritleri arasına katıldı; Mevlevihane kapısı dışındaki tekkeyi, Davutpaşa (1548) ve Eyüp'te (1556) kendi adıyla anılan camileri, Silivrikapı'da bir medrese ile mektep yaptırdı. Ölünce, babasının Selimiye'deki türbesinin yanına gömüldü.

ŞAH SULTAN KADIN, türk halk şairi (İsa köyü, Malatya, ? - Bozan köyü, Malatya, 1845). Malatyalı Derviş Mehmet'in (1755-1825) müritlerindendir. Alevi inancını dile getiren, ahlak öğütleri veren nefesler söyledi. Çıkarları için bu inanç yoluna bağlanmış görünenlere yöneltiği taşlamaları yüzünden, Derviş Mehmet'in ardından Divriği'nin (Sıvas) Anzahar köyüne göç etti, daha sonra Bozan köyüne (Malatya) yerleşti. Şeyhinin müritlerinden, Kayseri'de gurbette ölen köylüsü Ahmet Âşıki (1773-1821) ile birbirlerine sevgilerini dile getiren koşmaları vardır. (→ Kayn.)

ŞAH ŞÜCA (Celalettin bin Muhammet) [öl. Şiraz 1384], Muzafferiler hükümdarı (1364-1384). Babası Mübarizettin Muhammet'i tahttan indirerek (1364) Fars ve Kirman'a egemen oldu; ancak Isfahan'da bulunan kardeşi Mahmut'la mücadele etmek zorunda kaldı. Mahmut'un ölümünden (1375) sonra Isfahan'ı da ele geçiren Şah Şüca, Azerbaycan'daki Celayirliler üzerine bir sefer düzenledi, sınırlarını Tebriz'e kadar genişletti. Ancak bir süre sonra yeğeni Şah Yahya ile uğraşmak zorunda kalınca, Tebriz'i geri alan Celayirliler ile barış yaptı. Horasan'ı ele geçiren Timur'un egemenliğini kabul eden Şah Şüca, ölümünden önce ülkesini kardeşi Ahmet ve oğlu Zeynelabıdin arasında paylaştırdı; Ahmet'e Kırman'ı, Zeynelabidin'e Fars'ı ve başkent Şiraz'ı verdi.

ŞAH TURNA, asıl adı **Senem,** türk halk şairi (Gürün, Sıvas, 1951). Pir Sultan Abdal soyundan geldiği kabul edilen bir ailenin kızıdır. 3 yaşındayken çiçek hastalığına tutularak gözlerini yitirdi. Köyüne (Kaynarca köyü) uğrayan âşıklardan saz çalmayı, şiir söylemeyi öğrendi. Toplumsal sorunları konu edinen şiirleriyle tanındı. Bu yapıtları yüzünden kovuşturmalara uğradı.

ŞAH ZAMAN → ZAMAN ŞAH.

ŞAHA a. (fars. *şaha*). *Esk.* Boyunduruk.

ŞAHAB → ŞIHAB.

ŞAHABETTİN SÜLEYMAN, türk yazar (İzmir 1885 - Davos, İsviçre, 1919). Mülkiye'yi bitirdikten (1908) sonra Vefa idadisi'nde (1908-1910), 1911'den başlayarak da İstanbul ve Galatasaray sultanilerinde, Darülmuallimin'de fransızca, edebiyat, felsefe okuttu. Gazetecilik yaptı. Şair İhsan Raif Hanım'la (1877-1926) evlendikten sonra gittiği İsviçre'de ispanyol gribine yakalanarak öldü. Fecr-i âti topluluğunun kurucularındandı; bu topluluğun bağlı olduğu "sanat şahsi ve muhteremdir" ilkesi onun sözüydü. H. Taine, E. Faguet gibi batılı eleştirmenlerin kuramlarını türk edebiyatına uyguladı. Sanat ve edebiyat sorunlarını ele alan kitaplar (*Sanat-ı tahrir ve edebiyat* [1911], *Malumat-ı edebiye I-II* [F. Köprülü ile, 1912-1913]), edebiyat tarihleri (*Tarih-i edebiyat-ı osmaniye* [1910], *Yeni Osmanlı tarih-i edebiyatı I* [F. Köprülü ile, 1914]), yerleşik değer yargılarına karşı çıkan eleştiriler (*Namık Kemal-Karabela münasebetiyle* [1911], *Abdülhak Hamit-hayatı ve sanatkâr* [1911]) yayımladı. Öykü ve oyunlarında yer yer canlı gözlemlere ve toplumsal eleştiriye yer verdi. Bu tür yapıtlarından kadın eşcinselliği konusunu ele alan *Çıkmaz sokak* oyunu (*Resimli kitap* dergisinde yayını 1909; bas. 1911) ahlak dışı sayılarak sert eleştirilere hedef olmuş, yazar bu yüzden Vefa idadisi'ndeki görevinden uzaklaştırılmıştı. Baudelaire'den türkçeye ilk şiir çevirileri de onundur (*Seyyiat çiçekleri, Safahat-ı şiir ve fikir* dergisi, 1914). [→ Kayn.]

Şahabettin Süleyman

ŞAHADET, -ti a. (ar. *şahâdet*). *Esk.* **1.** Tanıklık, şahitlik. **—2.** Yüksek bir ülkü, özellikle de islam dini uğrunda ölme; şehit olma, şehitlik. **—3.** Bir şeyin doğruluğuna inanma. **—4.** İşaret, iz. **—5.** *Şahadet âlemi, âlem-i şahadet,* gözle görülen varlıkların tümü; dünya. || *Şahadet etmek,* herhangi bir konuda, bildiğini, gördüğünü söylemek, tanıklık etmek. || *Şahadet parmağı* → ŞAHADETPARMAĞI. || *Şahadete nail olmak,* şehitlik mertebesine ulaşmak, şehit olmak. || *Şahadette bulunmak,* tanıklık yapmak. || *Şahadet-i sûr,* yalancı şahitlik.

—Huk. → TANIKLIK'ın eşanlamlısı.

—İsl. *Şahadet getirmek,* "Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühu ve resulühu" diyerek Allah'ın varlık ve birliğini, Hz. Muhammet'in peygamberliğini onaylamak. (*Kelime-i şahadet getirmek* de denir.) [→ KELİME.] || *Şahadet mertebesi,* şehitlik makamı, şehitlik onuru. (→ ŞEHİT.)

—İsl. huk. Bir kimsenin, başkasının hakkını ispat etmek için hâkim önünde beyanda bulunması, tanıklık. (İslamiyette tek kişinin tanıklığı kabul edilmez. Bir sorunun kaç tanıkla ispat edileceği soruna göre değişir. Örneğin, zina için dört erkek şahidin şahadeti; hırsızlık, öldürme, evlenme gibi durumlarda iki erkek şahit ya da bir erkekle iki kadının şahitliği gerekir. Çocukların, delilerin, bunakların, kölelerin şahadeti kabul edilmez. Dilsizlerin ve görmeyenlerin şahadetleri geçerli değildir.) || *Şahadet aleşşahadet,* şahidin kendi yerine şahadette bulunması için bazı kişilere şahitlik görevi yüklemesi; şahadete şahadet. (Şahadet etmek için asıl şahidin mahkemeye önemli bir nedenle gidememesi durumunda, örneğin ağır derecede hasta olması halinde şahadete şahadet kabul edilir.)

ŞAHADETNAME a. (ar. *şahâdet* ve fars. *name*'den *şahadet-name*). **1.** Bir olgu ya da durumun kanıtı olmak üzere yetkili makamlarca verilmiş belge. **—2.** Diploma, sertifika.

—Tic. *Menşe şahadetnamesi* → MENŞE.

ŞAHADETPARMAĞI a. İşaretparmağı.

ŞAHAMET, -ti a. (ar. *şahm*'dan *şahamet*). *Esk.* Şişmanlık, semizlik.

ŞAHAN çoğl. a. (fars. *şah*'ın çoğl. *şahan*). *Esk.* Padışahlar: "*Hangi âyin-i devlet-i şâhândır ki mensî olub geçmemiştir*" (Ebüzziya Tevfık).

ŞAHAN (Nathan), ısrailli yazar (Tel-Aviv 1925). Palmah kuşağına bağlı bir militandı, romanlar (*Première Personne du pluriel* [fr. çev.], 1972, *Témoin de la Couronne* [fr. çev.], 1975; *Os contre os* [fr. çev.], 1981), öyküler (*Les dieux sont paresseux* [fr. çev.], 1949; *la Maison des anciens* [fr. çev.], 1958), tiyatro oyunları (*Ils arriveront demain* [fr. çev.], 1949) ve denemelerden oluşan yapıtlarında, İsrail gerçeği ile yahudi diaspora topluluklarının yaşamından esinlendi.

ŞAHANE sıf. (fars. *şah* ve *-âne*'den *şahane*). **1.** *Esk.* Hükümdara ilişkin, ona özgü. **—2.** Çok güzel, kusursuz, üstün nitelikli: *Şahane bir giysi. Şahane bir fikir. Şahane gözler. Şahane bir manzara.*

ŞAHAP a. (ar. *şihâb,* cesur, yürekli kimse'den). *Esk.* Akanyıldız, ağma.

ŞAHAP SITKI → İLTER (Şahap Sıtkı).

ŞAHBAL → ŞEHBAL.

ŞAHBANU a. İran şahının karısının unvanı.

ŞAHBAZ a. (fars. *şah* ve *baz*'dan *şah-baz*). Bir cins iri akdoğan.

◆ sıf. **1.** Yiğit, kahraman, cesur: "*Ne şâhbâz durur tir-i cân-şikârın kim*" (Vasfi, XVI. yy.). **—2.** Becerikli.

ŞAHBENDER → ŞEHBENDER.

ŞAHBENEK ya da **ŞAHIBENK** a. Esk. dokmc. Üzeri sırma tel ya da sarı ipek beneklerle desenlendirilmiş atlas kumaş. (Çiçek, yaprak vb. motiflerle benek oluşturularak dokunanları da vardı. XVI. yy.'da, özellikle İstanbul'da dokunan ve *Şahbeneki İstanbul* adı verilenleri ünlüydü.)

ŞAHBUDAK BEY, Dulkadıroğulları beyi (öl. Kahire 1489). Dulkadıroğlu Süleyman Bey'in oğlu. Ağabeyi Melik Arslan'ı öldürtmesine göz yuman memluk hükümdarı Kayıtbay tarafından beyliğin başına getirildi (1465). Ancak, bir kardeş katilini başlarında bey olarak görmek istemeyen dulkadırlı halkının başvurusu üzerine işe karışan Fatih Sultan Mehmet, Süleyman Bey'in öteki oğlu Şehsuvar'ı bey ilan edince (1466), Şahbudak Mısır'a kaçmak zorunda kaldı. Şehsuvar Bey, üzerine gönderilen mısır ordusuna yenildikten ve sığındığı Zamantı kalesinde uzun bir kuşatmanın ardından tutsak alınarak götürüldüğü Kahire'de öldürüldükten (1472) sonra, Kayıtbay beyliğin başına yeniden Şahbudak'ı getirdi. Ancak, Kayıtbay'a karşı Fatih'in desteğini sağlayan küçük karde-

şahin

şâhıs

şı Alaüddevle tarafından ikinci kez beylikten uzaklaştırıldı (1479). Bayezit II döneminde başlayan Türk-Mısır savaşı sırasında (1485-1491) kardeşi Osmanlılar'dan yüz çevirip Memluklar'a yanaşınca, bulunduğu Kahire'den İstanbul'a kaçtı; buyruğuna verilen ordunun başında Osmanlılar'a karşı Memluklar'la güçbirliği yapan Alaüddevle'nin üzerine yürüdü; yenilgiye uğrayarak tutsak alındı ve teslim edildiği Memluklar tarafından Kahire'de öldürüldü.

ŞAHCİHANÂBÂD, hint-türk imparatoru Şah Cihan'ın (yönetimi 1628-1658), kendi adına yaptırdığı başkenti (bugün Delhi'nin bir mahallesini oluşturur). Sultanın, Kırmızı kale (Lal kile) adıyla anılan, kırmızı kumtaşından inşa edilmiş sarayı 1639-1647 arasında tamamlanmıştı; yapının nakkarhane, divan-ı âm ve divan-ı has bölümleri, mimarileri ve süslemeleriyle ünlüydü. Ayrıca camiler (Büyük camı ya da Cami mescidi [1644-1658], İnci camisi ya da Moti mescit [1660'a doğr.]), istihkâmlar ve saraylar yaptırılmıştır. Avrupalı gezginler Şahcihanâbâd'ın çok geniş ve düzgün iki caddesi bulunduğunu bildirirler.

ŞAHCİHANPUR, Hindistan'da (Uttar Pradeş) kent, Luknov'un K.-B.'sında; 237 663 nüf. (1991). Kara ve demiryolu kavşağı. Besin ve kimya sanayileri. Halıcılık.

ŞAHDAMARI a. KAROTİS'in eşanlamlısı.

ŞAHDANE ya da **ŞEHDANE** a. (fars. *şâh, şeh* ve *dane*'den *şâh-dâne, şeh-dane*). *Esk.* **1.** İri ve parlak inci tanesi. **—2.** Kenevir tohumu.

ŞAHDAR sıf. (fars. *şah*, dal ve *dar*'dan *şah-dar*). *Esk.* **1.** Dallı boynuzları olan hayvan için kullanılır. **—2.** Dallı budaklı ağaç için kullanılır.

ŞAHDARU a. (fars. *şah* ve *daru*'dan *şah-dâru*). *Esk.* Şarap.

ŞAHENŞAH ya da **ŞAHENŞEH** a. (fars. *şâhân-şah*'tan *şâhen-şâh, şâhen-şeh*). *Esk.* Şehinşah, şahlar şahı: *"Sen bir şeh-i zî-şânsın şâhen-şeh-i devrânsın..."* (Nef'i, XVI. yy.).

ŞAHENŞAHİ ya da **ŞAHENŞEHİ** a. (fars. *şâhen-şâh, şahen-şeh* ve *-i*'den *şahen-şâhi, şâhen-şehi*). *Esk.* Yüce padişahlık.

ŞAHESER a. (fars. *şah* ve ar. *eser*'den *şâh-eser*). **1.** BAŞYAPIT'ın eşanlamlısı. **—2.** *Şaheserler yaratmak*, üstün bir yapıt ortaya koymak; çok önemli bir şey yapmak.

◆ sıf. Üstün nitelikli, çok güzel: *Şaheser bir film, bir oyun.*

ŞAHEYNAB, Sudan'da Hartum'un K.'inde tarihöncesi sit. Maden yatağında, içbükey ağızlı bir aydemir ve evcil keçi kemikleriyle belirginleşen bir yenitaş sanayisi ortaya çıkarıldı. Bununla birlikte av, hâlâ belirleyici bir rol oynuyor ve tarıma başlanmamış gibi görünüyordu (İ.Ö. 3500-3000).

ŞAHI ya da **SHAHE,** Kuzey-doğu Çin'de (Mançurya) ırmak, Liaohı'nın altkolu. Kuropatkin, 10-18 ekim 1904'te Port-Arthur'u ablukadan kurtarmak için son girişimlerde bulunarak muharebeye tutuştu *(Şahı muharebesi)* ama bir sonuç alamadı; bunun üzerine Ruslar Mukden'e çekildi. (→ RUS-JAPON SAVAŞI)

ŞAHI ZİNDE, asıl adı **Kasım ibni Abbas,** arap veli (öl. Semerkand 672). Hz. Muhammet'in yeğeni olduğu söylenir. Hakkındaki menkıbelere göre, islam dinini yaymak için çalıştı; Semerkand yakınlarındaki bir mağarada yaşadı. Düşmanları öldürmek üzere saldırınca kendi başını keserek eline aldı, girdiği mağarada kayboldu. Burada yapılan türbe ve çevresi kutsal ziyaret yeridir.

Şahı Zinde camisi ve türbeleri, Semerkand'da, Efrasiyab tepesine doğru gittikçe yükselen basamaklı bir yolun iki yanında yer alan türbeler ve camiden oluşan yapılar topluluğu. Timur'un ailesine ait olan ve dönemin önemli türbeleri arasında yer alan yapılar (XIV.-XV. yy.'lar), selçuklu camileri ve medreseleri gibi kubbeli ve taçkapılı oluşlarıyla dikkati çekerler. Turkuvaz mavisi, beyaz, siyah, sarı ve yeşil renkli çini mozaikler camiye zenginlik kazandırmıştır. Buradaki ilk türbenin Hz. Muhammet'in yeğeni olduğu öne sürülen Şah*ı Zinde'ye ait olduğuna inanılır.

ŞAHIBENK → ŞAHBENEK.

ŞAHIM, -hmı a. (ar. *şahm*). *Esk.* İçyağı: *"Baştan ayağa vücudu bir hafif şahm ile mestur olarak..."* (Namık Kemal, XIX. yy.). —Esk. kim. Donyağı. || *Şahm-ı madeni*, mineral yağ.

ŞAHIS, -hsı a. (ar. *şahṣ*). **1.** Herhangi bir kimse ya da adından söz edilmek istenmeyen kimse; kişi: *Bir haksızlığa uğrayan şahsın, devlete başvurma hakkı vardır. Bu şahısla daha önce hiç karşılaştınız mı? Tehlikeli bir şahıs.* **—2.** Bir kimsenin varlığı, kendisi: *Bu eleştiriyi şahsınıza yöneltmedim. Bu hakaretler doğruca şahsımı hedef alıyor.*

—Dilbil., Huk. KİŞİ'nin eşanlamlısı.

ŞÂHIS sıf. (ar. *şahṣ*'tan *şâhıs*, belirten). Topogr. Alidat olometrik ile birlikte kullanılan, 2,5 m boyunda, üç gözlem levhası (hedefesi) bulunan ve arazide uzaklık; yükselti ölçümünü sağlayan bir mira türü. (Eşanl. JALON.)

—ANSİKL. Genellikle üstteki gözlem levhası sabit, orta ve alttakiler ise hareketli olup çeşitli bazları oluşturmayı sağlarlar. Her üçünün de bir yüzünde beyaz zemin üzerine siyah, öteki yüzünde ise siyah zemin üzerine beyaz sınırlama çizgisi bulunur; gözlemcinin gözlem levhalarını en iyi şekilde seçebilmesi için arazi durumuna bağlı olarak ya ön yüz ya da arka yüz gözlemciye çevrilir. Aletin gözlem (nişan) eksenine dik tutulabilmesini sağlamak amacıyla şâhıs üzerine bir düzeç de takılabildiği gibi, kolay taşınabilmesi için birbiri üzerine katlanabilir şekilde iki parçadan da oluşabilmektedir.

ŞAHİ sıf. (fars. *şah* ve *-i*'den *şahı*). *Esk.* Şahla ilgili, şaha ait.

◆ a. **1.** Şah olma, şahlık. **—2.** Mermerşahinin kısa söylenişi.

—Esk. sil. Osmanlı ordusunda kullanılan bir tür uzun menzilli top. (Mehmet II'nin [Fatih] İstanbul'u almak için döktürdüğü büyük topa "şahı" adı verilmiş, daha sonra büyük toplar bu adla anılmıştır.)

—Mutf. Yumurta, nişasta, süt ya da su ve şekerle yapılan bir tür helva.

ŞAHİ a. Nümism. İran'da ve daha sonra Osmanlı döneminde Anadolu'da kullanılmış küçük bir sikke.

—ANSİKL. İran kökenli olan şahi, öncelери osmanlı egemenliğindeki Azerbaycan'da, ayrıca Arabistan ve Mısır'da da kullanılıyordu. Akçe karşılığı değeri yüksek olduğundan halk arasında tutulan bu sikke, imparatorluğun her yanına yayıldı. İran'a komşu bölgelerdeki darphanelerde (Bağdat, Basra, Halep, Amid, Van vd.) basımına izin verildi. Şahi, 1513'te gümüş sikke olarak bir miskal (4,608 g) ağırlığında, 6,5 akçe değerindeydi. Selim II Amid darphanesinde şahinin yerine selimi adıyla bir sikke kesilmesini emrettiyse de şahinin basımı da sürdü. 1583'te D. darphanelerinde basılan ayarsız ve bozuk vezinli şahiler toplattırıldı. 1588/1589'da İstanbul'da şahinin değeri, sekiz akçe olarak belirlendi. Tebriz beylerbeyi Cafer Paşa'nın geçerli olanın yarı değerinde ve ayarında şahi bastırması üzerine bu sikkeler halk tarafından tutulmaz oldu; ancak şahiler osmanlı para düzeninde XVII. yy.'da da varlığını sürdürdü (İbrahim döneminde, on akçe değerinde, bir dirhem ağırlığında gümüş İbrahim şahileri kullanıldı). İran'da XVII.-XVIII. yy.'larda şahiler gümüş sikkelerin en küçük birimiydi (1,17 g ağırlığında, bir abbasinin dörtte biri, mahmudinin yarısı değerindeydi). Feth Ali Şah döneminde (1797-1834) gerçekleştirilen para düzenlemesine göre yirmi şahi bir kran* değerindeydi.

ŞAHİ, İran'da (Mazenderan) kent, Sari'nin G.-B.'sında. Tekstil (pamuk) merkezi.

ŞAHİ, türk halk şairi (Diyarbakır XVI. yy.). İran'da, daha sonra İstanbul'da bulundu. Şah İsmail'e bağlılığı dolayısıyla *Şahı* mahlasını kullandı. Alevi inancını dile getiren nefesler söyledi. Şiirleri mecmualardadır.

ŞAHİD a. (fars. *şâhid*). *Esk.* **1.** Güzel, sevgili. **—2.** *Şahid-baz*, kulampara. || *Şahid-i bazar*, ortaya düşmüş kadın. || *Şahid-i devran*, ünlü güzel. || *Şahid-i ziba*, yakışıklı sevgili.

ŞAHİDE a. (ar. *şühûd*'dan *şahide*). *Esk.* Mezarların baş ve ayak ucuna diklemesine yerleştirilen, yazı ve çiçek motifleriyle süslü taş.

ŞAHİDİ, asıl adı **İbrahim,** türk şair, mutasavvıf (Muğla 1470? - *ay. y.* 1550). Muğla'daki Seyit Kemal halveti dergâhı şeyhi Hüdayi'nin oğlu. İstanbul'da Fatih medresesi'nde okudu. Mollaların bilgileriyle gururlanmaları yüzünden medreseden soğuyarak döndüğü Muğla'da vefayi dervişi oldu; daha sonra mevleviliği benimsedi. Kütahya'da tanıştığı Mevlana soyundan Divane Mehmet Çelebi'ye bağlandı. Onun ölümünden sonra Muğla'da mevlevihane yaptığı Seyit Kemal zaviyesi'nde yaşadı. Türkçe ve farsça tasavvufi şiirlerinden başka şu yapıtları vardır: *Tuhfe-i şahidi* (farsçadan türkçeye manzum sözlük, 1515, bas. 1858), *Gülşen-i tevhit* (*Mesnevi*'den seçilmiş 600 beyitle bunların 5'er beyitlik farsça açıklaması, 1529, bas. 1880), *Gülşen-i vahdet* (saç [âşık], yüz [sevgili], sakal [zahit] vb.'nin tasavvufi anlamlarını açıklayan mesnevi, 1536), *Gülşen-i esrar* (Divane Mehmet Çelebi'nin ve kendisinin yaşamı, mevleviliğin birçok özelliğiyle vb. ilgili farsça mesnevi, 1544). [→ Kayn.]

ŞAHİK sıf. (ar. *şahık*). *Esk.* Yüce, yüksek, ulu dağ, bina vb. için kullanılır.

ŞAHİKA a. (ar. *şahika*). *Esk.* **1.** Dağ tepesi; doruk, zirve: *"Meleklerin aşiyanesi mutlak bu cebel-i nurun şâhikasıdır"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). **—2.** Bir şeyin en üst noktası, en üst aşaması; doruk: *"Bizim kağnılı zaferin şâhikasına çıkışımız o cengin en çetin hakikatidir"* (Neyzen Tevfik).

ŞAHİN a. (fars. *şahin*). **1.** Kahverengi tüylü, açık renk benekli, güçlü gagalı ve zayıf cırnaklı, avladığı çok sayıdaki kemirici nedeniyle çok yararlı, iri gündüz yırtıcısı. (Bil. a. *Buteo buteo;* gündüzyırtıcısıgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Şahin bakışlı*, keskin, sert bakışlı kimseler için kullanılır. **—3.** *Arı şahini* → ARIŞAHİNİ.

◆ **şahinler** çoğl. a. ABD'de Vietnam savaşı'na katılmadan yana olanlara verilen ad. (ing. *hawk*.) [Bu savaşa katılmaya karşı olanlara da GÜVERCİNLER (*Doves*) deniyordu.] || Anlaşmazlıkların ve devletler arasındaki ilişkilerin çözümünde kuvvet kullanmadan yana olan kişi.

—ANSİKL. Şahin, Kuzey yarıküre'nin bütün ılıman bölgelerinde bulunan bir yerli kuştur. Dağlık yerlerde, ağaç dallarının çatallarında ya da kayalıklarda yuva yapar. Avına (tarlafareleri, küçük tavşanlar) saldırmadan önce, uzun daireler çizerek süzülür. Türkiye'de bulunan öbür iki şahin türü, paçalı* şahin ve kızıl* şahin'dir.

ŞAHİN, Tekirdağ'ın Malkara ilçesine bağlı bucak; 13 804 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Şahin*, 555 nüf. (1990).

ŞAHİN Galatalı, türk saat ustası (XVII. yy.). Lakabından, dönemin öteki saatçileri gibi Galata mevlevihanesi'nden yetiştiği anlaşılmaktadır. Topkapı sarayı müzesi'nde bulunan, zengin bezemeli, çalarlı, zemberekli ve tek ibreli, usturlaplı bir duvar saati onun imzasını taşır.

ŞAHİN (Doğan), türk yüzücü (İstanbul 1934). Yüzmeye Vefa lisesi'ndeyken (1949) başladı. Manş denizi'ni 14 saat 21 dakikada geçti (1953). Fransa'daki Loire Océan şampiyonası'nda Dünya amatörleri birincisi oldu (1954). 1956 Paris maratonunda 5., ertesi yıl Van Gogh maratonunda 6. oldu. Türkiye'de çeşitli parkurlarda uzun mesafeler yüzdü.

ŞAHİN (Osman), türk öykücü (Mersin 1938). Dicle köy enstitüsü'nü ve Gazi eğitim enstitüsü beden eğitimi bölümü'nü bitirdi (1961). Öğretmenlik yaparken yakından tanıdığı Fırat köylerinde halkın yaşamıyla ilgili gerçekleri, geçim, sağlık, eğitim sorunlarını, boş inançları, doğanın sert koşullarını, şıhların, ağaların etkilerini gerçekçi bir anlatımla sergiledi: *Kırmızı yel* (1971), *Acenta Mirza* (1974), *Ağız içinde dil gibi* (1980), *Acı duman* (1983), *Kolları bağlı doğan* (1988), *Ay bazen mavidir* (1989). Öykülerinden birçoğu filme alındı: *Fırat'ın cinleri* (Korhan Yurtsever, 1977), *Ayna* (Erden Kıral, 1984), *Gülüşan* (Bilge Olgaç, 1985), *Kurbağalar* (Şerif Gören, 1985), *Su (Erdoğan Kar, 1986) vd.*

ŞAHİN (Yusuf), mısırlı film yönetmeni (İskenderiye 1926). ABD'de film yönetmenliği ve oyunculuk tekniği öğrenimi gördü. Ülkesine dönüşünde ilk filmlerini (*Baba Emin* [1950], *İbn ün-Nil* [1951], *Nisa bila rical* [1953]) gerçekleştirdi. Yavaş yavaş ülkesinin en iyi yönetmenlerinden biri durumuna geldi: *Şeytan üs-Sahra* (1954), *Merkez ga-n* (Babül-hadid) [1957], *Cemilet ül-Cezairi* (1958), *an-Nasır Selahattin* (1963), *Fecrü yevmin Cedid* (1964), *Beyye'l-havatin* (1965). Daha sonra yaptığı *Toprak* (el-Ard) [1969], *el-İhtiyar* (1970), *Serçe* (el-Usfur) [1973], *Avdet ül-ibn id-Dall* (1976), *Niçin İskenderiye?* (İskenderiye lih?) [1978] ve *Bellek* (ez-Zakire) [1982], *Elveda Bonapart* (Adieu Bonaparte) [1984], *Altıncı gün* (le Sixième jour) [1986], *İskindiriah Kaman Oue Kaman* (1990) gibi filmleriyle dünya çapında ün kazandı.

ŞAHİN BEY, asıl adı **Mehmet Sait**, türk asker (Gaziantep 1890 - *ay. y.* 1920). Er olarak katıldığı Birinci Dünya savaşı'ndaki cesareti ve yiğitliğinden ötürü Yemen'de Ali Sait Paşa'nın (Abaytoğan) önerisiyle subaylığa terfi ettirildi. Savaşın sona ermesi üzerine Fransızlar tarafından işgal edilen Gaziantep'te Kuvayı milliye örgütünün kurulmasında önemli rol oynadı ve bu örgütün başına geçerek Kilis-Gaziantep karayolunu denetim altına aldı; ayrıca fransız ikmal kollarına da ağır kayıplar verdirtti. Kilis'ten yola çıkarılan (25 mart 1920) üç piyade taburu, iki süvari bölüğü, bir istihkâm bölüğü ve bir dağ bataryasından oluşan fransız birliğiyle Kızılburun bölgesinde çatışmaya girdi. Birkaç saat süren direnişten sonra Bostancık'a değin geri çekilmek zorunda kaldı. Kılıç Ali Bey'in komutasındaki müfrezenin gelmesine değin burada düşman kuvvetlerini oyalamaya çalışan Şahin Bey, ileriye atıldığı sırada makineli tüfek ateşiyle şehit oldu (28 mart); adına halk tarafından türküler yakıldı, destanlar söylendi.

ŞAHİN GİRAY, Kırım hanı (öl. Rodos 1787). Devlet Giray II'nin torunu, Topal Ahmet Giray Sultan'ın oğlu. Kardeşi Sahip Giray'ın hanlığı döneminde onun kalgaylarındandı. Küçük Kaynarca antlaşması'ndan (1774) sonra Babıâli, Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştı. Şahin Giray, Ruslar'ın desteğiyle gerçekleştirdiği bir darbe sonucu han oldu (1777). Ancak osmanlı hükümeti bunu kabul etmeyerek Kırım'a İstanbul'dan eski han Selim Giray III'ü gönderdi. Bu durum karışıklıklara ve iki taraf arasında ciddi çatışmalara yol açtı. Kırım'a geldikten birkaç ay sonra kaçmak zorunda kalan Selim Giray'ın yerine Şahin Giray yeniden yönetimi ele aldı. Osmanlı devletiyle Rusya arasında imzalanan Aynalıkavak tenkihnamesi'yle (1779) Şahin Giray'ın ömür boyu hanlıkta kalması ilke olarak kabul edilmesine karşın Kırımlılar, Şahin Giray'ı kovup Bahadır Giray'ı han ilan ettiler (1782). Bunun üzerine Ruslar Kırım'a girerek Şahin Giray'ı yeniden başa geçirdiler. Ancak çok geçmeden çariçe Yekaterina II, hanlığa son verip Kırım'ı rus topraklarına kattı (1783). Bu durumda işlevi ortadan kalkan Şahin Giray, Ruslar'ın kendisinden yüz çevirmesi üzerine Osmanlı devletine sığındı (1787). Gönderildiği Rodos'ta idam edildi.

ŞAHİN PAŞA Lala, türk asker ve yönetici (öl. Niş 1376). Anadolulu hıristiyan bir ailenin çocuğuyken devşirildi. Kirmasti'de (bugün Mustafakemalpaşa) yöneticilik yaptı, daha sonra Orhan Bey'in oğlu şehzade Murat'ı (Hüdavendigâr) yetiştirmekle görevlendirildi; Bursa ve İzmit sancakbeyliklerine atanan Murat'ın lalalığını yaptı. Süleyman Paşa'nın Rumeli'deki akınlarına da katıldı; Murat I tahta çıktıktan sonra Rumeli beylerbeyliğine getirildi (1362). Edirne'nin fethinde önemli rol oynadı; Eski Zağra ve Filibe'yi aldı (1364). Daha sonra İhtiman ve Samakov kalelerini ele geçirdi (1367) ve Porte Trajane (Kapulu Derbent) geçidini alarak (1368) türk egemenliğini Balkanlar'ın kuzeyine değin yaymayı başardı. Murat I'in Bizans üzerine yaptığı sefer sırasında Ferecik kalesini fethetti; Çirmen zaferinden sonra Gazi Evrenos ve Balaban beylerle Makedonya fethine katıldı, Niş kuşatması sırasında öldü. Edirne ilinde bugün Lalapaşa ilçesi adını taşıyan yer, 1361'de Şahin Paşa tarafından osmanlı topraklarına katılmıştır.

ŞAHİN PAŞA Kula, türk vezir (XV. yy.). Murat II döneminde Rumeli beylerbeyi olarak görev yaptı. Mezit Bey'in şehit olmasından (1442) sonra komutasındaki büyük bir kuvvetle Hunyadi János'un üzerine yürüdüyse de, Eflak'taki Yukarı Jalomica dolaylarında bozguna uğradı. Ordusu dağıldı ve en seçme beylerinden on beşini yitirdi, canını kurtarmak için Tuna gerisine çekilip savaştan kaçınca beylerbeyliğinden azledildi; yerine Kasım Paşa atandı. Bu olaydan cesaret alan batı devletleri Polonya ve Macaristan kralı László'nun komutasında bir haçlı ordusu oluşturup osmanlı topraklarına saldırdılar (1443-1444).

ŞAHİNBAŞ (İrfan), türk bilim adamı (İstanbul 1913 - Ankara 1990). Yükseköğrenimini Cambridge Üniversitesi'nde yaptı (1932-1937). Türkiye'ye döndükten sonra Dil ve tarih-coğrafya fakültesi ingiliz dili ve edebiyatı doçenti, 1950'den başlayarak amerikan edebiyatı kürsüsü profesörü oldu. Rockefeller vakfı bursuyla Harvard ve Pennsylvania üniversitelerinde amerikan tiyatrosu üstüne incelemelerde bulundu (1952-1953). Şubat 1983'te üniversitedeki görevinden emekliye ayrıldı.

Türk-ingiliz kültür derneği kurucularından olan ve 25 yıl bu derneğin başkanlığını yapan Şahinbaş, kraliçe Elizabeth II tarafından "Officer of the British Empire" nişanıyla ödüllendirildi. Milli eğitim bakanlığı tercüme kurulu, UNESCO ulusal komisyonu yönetim kurulu, Uluslararası tiyatro enstitüsü Türkiye icra konseyi üyeliklerinde bulundu, *İngiliz tiyatrosu tarihi* (1950) adlı bir yapıtı ve çeşitli yazarlardan yapılmış çevirileri vardır.

ŞAHİNBEY, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Gaziantep iline bağlı ilçe, anakent sınırları içinde yer alır; 422 671 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 75 köy. Merkezi *Şahinbey*, 384 510 nüf. (1990).

ŞAHİNCİ a. Kur. tar. Osmanlılar'da padişahların çıktıkları kuş avlarında kullandıkları şahinleri yetiştirip eğitenlere verilen ad.

ŞAHİNCİBAŞI a. Tar. Osmanlı sarayında, "şikâr halkı" denilen avcılardan şahincilerin amiri. (Şikâr ağalarından olan ve sarayın Birun erkânından sayılan şahincibaşının derecesi, çakırcıbaşı ile atmacacıbaşı arasındaydı.)

ŞAHİNCİYAN çoğl. a. (türkç. *şahinci* ve fars. *-an* çoğl. ekiyle *şahinciyan*). *Esk.* Şahin yetiştirenler.

—Kur. tar. *Şahinciyan-ı hassa*, Osmanlılar'da padişaha av için şahin yetiştiren ve padişahın yanında ava çıkanlara verilen ad.

ŞAHİNER (Çetin), türk atlet (Ankara 1934). Atletizme yüksek atlama dalında başladı (1954). Türkiye yüksek atlama rekorunu önce 1,92 m'ye, aynı yıl 1,98 m'ye çıkardı (1956). 1958'de 2,02 m atlayarak 2 m'yi geçen ilk türk atleti oldu. Balkan üçüncülüğünü (1955) ve Balkan birinciliğini (1958) elde etti. 110 m engelli yarışlarına da katılarak 14,5'lik derecesiyle Türkiye rekorunu kırdı. Atletizmi bıraktıktan (1968) sonra Beden terbiyesi genel müdürlüğü'nde görev aldı.

ŞAHİNKAYA (Tahsin), türk asker (Merzifon 1925). Kara harp okulu'nu bitirdikten (1943) sonra ABD'de pilot eğitimi (1944-1946) ve fotoğraf kursu (1949) gördü. Eskişehir Hava fotoğraf okulu'nu kurarak aynı kurumda öğretmenlik yaptı. Hava harp akademisi'ni bitirdi (1957); Hava kuvvetleri'nin çeşitli kademelerinde ve yurtdışı görevlerde çalıştı; orgeneralliğe yükseltildi; Hava kuvvetleri komutanı oldu (1978). Bu görevde bulunduğu sırada 27 aralık 1979'da Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e verilen muhtırayı imzaladı. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra Hava kuvvetleri komutanlığının yanı sıra Milli güvenlik konseyi üyeliğini de üstlendi. 3 aralık 1983'e değin sürdürdüğü bu görevden emekliye ayrıldı ve Anayasa'nın geçici ikinci maddesi uyarınca Cumhurbaşkanlığı konseyi üyeliği yaptı (1983-1989).

ŞAHİNLER, rumca **Masari**, KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

ŞAHİNOĞLU, türk halk şairi (XVII. yy.). Yeniçeri ocağı'ndan yetişti. 1645'te başlayan Girit seferine katıldı. 25 yıl süren bu seferden dönmedi. Zahmetli ve uzun geçen savaşı konu edinen şiirlerinin yanı sıra aşktan, dünyanın geçiciliğinden, azla yetinmek gerektiğinden vb. söz eden bestelenmiş şiirlerinden bazıları Ali Ufki'nin *Mecmua-yı saz ü söz*'ündedir.

ŞAHİNOTU a. Sarı çiçekleri sık bürgüler içinde toplu bulunan ve gövdesi, yünsü kıllarla kaplı olan, her mevsime dayanıklı, çokyıllık otsu bitki. (Meyvesinin tepesinde kirli beyaz bir tüy demeti bulunur. *Hieracium* cinsi; bileşikgiller familyası.) [Avrupa'da ve Asya'nın kuzeyinde 200 kadar türü yetişir; o kadar çok çeşidi vardır ki, bazen bunların aynı bitki olduğunu anlamak bile zordur. Çoğunlukla döllenmesiz ürerler. *Hieracium aurantiacum* türü bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.]

ŞAHİNŞAH → ŞEHİNŞAH.

ŞAHİT a. (ar. *şehādet*'ten *şahid*). **1.** Tanık: *Mahkemede şahitleri dinlemek. Çocuğu dövdüğüne ben şahidim. İki şahidin huzurunda evlendiler.* **—2.** *Şahit olmak*, bir olayı, görmek, bir şeyi duymak; tanık olmak. || *(Bir kimseyi) şahit göstermek*, bir kimsenin şahitliğine başvurulmasını istemek, tanık göstermek. || *Tanrı şahidimdir ki, ...* Tanrı adına söylüyorum...; yemin ederim ki....

—İsl. huk. Şahadet eden kişi, tanık. (Şahit olabilmek için gereken bazı koşullar şunlardır: 1. şahit, şahitlik edeceği olayı gözüyle görmeli ve kulağıyla işitmelidir; 2. ergin, mümeyyiz, özgür olmalıdır; 3. adil olmalıdır; 4. müslüman bir kişiye karşı tanıklık edecekse, müslüman olmalıdır; 5. iftira etmek nedeniyle kazf haddi ile cezalandırılmamış olmalıdır.) || *Şahid-i asıl*, asıl şahit. || *Şahid-i fer*, asıl şahit tarafından kendisinden şahitlik etmesi istenen kişi.

◆ sıf. "Tanrı'nın birliğine, emir ve yasalarına tanıklık eden" anlamında Hz. Muhammet için kullanılır.

ŞAHİTLİK a. **1.** Tanıklık, şahadet. **—2.** *Şahitlik etmek*, tanıklık etmek.

Şahkulu ayaklanması, Teke kızılbaş-

İrfan Şahinbaş (1972'de)

Tahsin Şahinkaya

larınca osmanlı yönetimine karşı girişilen başkaldırı hareketi (9 nisan - 12 temmuz 1511). Karabıyıkoğlu Hasan adlı safevi halifesi İran'dan Teke sancağına dönerek şii propagandasına başladıktan, özellikle 1508'den sonra, Antalya ve çevresi tam bir kızılbaş ocağına dönüştü. Öte yandan, Bayezit II'nin oğulları arasında başlayan (1509) taht kavgasında Teke sancakbeyi şehzade Korkut, İstanbul'a kardeşlerinden daha yakın olmak için Saruhan sancakbeyliğini kendiliğinden işgal etmek üzere Antalya'dan Manisa'ya doğru yola çıktı (29 mart 1511). Şehzadenin sancağın yönetimini başsız bırakarak askerleriyle ansızın çıkıp gitmesini padişahın ölümü nedeniyle tahtı ele geçirmek için İstanbul üzerine bir hareket olarak yorumlayan Teke kızılbaşları, şiilerce kutsal sayılan 10 muharrem günü (9 nisan) kendi aralarında toplandılar; yörede "Tekeli Baba" diye ün salmış olan safevi halifesi Karabıyıkoğlu Hasan'ı "Şahkulu" unvanıyla başlarına geçirdiler. Osmanlı devletindeki taht kavgası bunalımından yararlanarak tüm Anadolu'yu ele geçirmeyi amaçlayan Şahkulu, şehzadenin hareketinden sonra yola çıkarılan hazinesiyle ağırlıklarını Elmalı köyü yakınında yağmalatarak ayaklanmayı başlattı; ardından da yöredeki sünni köylerini basıp yıkıma uğratarak başkaldırı hareketini sürdürdü. Anadolu beylerbeyi Karagöz Paşa'nın kendisine karşı gönderdiği bir kuvveti yenip yok eden Şahkulu, şiiler dışında İstanbul hükümetinin tımar, haksızlık gibi bazı sorunlar yüzünden gücendirdiği birçok sipahinin ve yönetim karşıtının da saflarına katılmasıyla 20 bin kişiyi bulan ordusuyla ve bu ilk zaferinin verdiği güçle Kütahya üzerine yürüdü. Ayaklanmacıları Kütahya önlerinde karşılayan Karagöz Paşa da yenilgiye uğratılarak tutsak alındı ve Şahkulu'nun buyruğuyla hemen öldürüldü (16 mayıs). Bu ikinci zaferden sonra Kütahya dolaylarını yakıp yıkan kızılbaşlar, Bursa üzerine yürümek için Marmara kıyılarına kadar yayıldılar.

Bayezit II tarafından ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen sadrazam Hadım Ali Paşa, aslında Amasya sancakbeyi şehzade Ahmet'le birlikte Şahkulu'na karşı kazanılacak bir zafere dayanarak şehzadeyi İstanbul'a getirip tahta çıkarmak üzere kapıkulu askeriyle yola çıktı (14 haziran). Şehzade Ahmet'le Germiyan topraklarında buluştuktan sonra Teke'de Kızılkaya boğazına çekilen kızılbaşların üzerine yürüyen Ali Paşa, ayaklanmacıları bu dağlık çevrede kuşatmaya çalıştıysa da Şahkulu kuşatmayı yarıp çıkmayı başardı (2 temmuz). Ayaklanmacıların peşini bırakmayan Ali Paşa, sonunda onları Sıvas'ın Gökçay köyü yakınlarında sıkıştırarak savaşmaya zorladı. Gökçay savaşı'nda (12 temmuz 1511) sadrazam Ali Paşa gibi Şahkulu da vurularak ölünce, bozguna uğrayan ayaklanmacılar dağılıp kaçtılar. Kapıkulu askerlerinin önemli bir bölümüyle ihtiyatta bekleyen şehzade Ahmet, bozgun üzerine ayaklanmacıları izleyeceği yerde, orduyu ardına takıp Amasya'ya döndü; böylece meydanı boş bulan kılıç artığı kızılbaşlar da Anadolu'da yolları üzerindeki yerleri yağmalayarak İran'a geçtiler ve Şah İsmail'in hizmetine girdiler. (→ Kayn.)

ŞAHKULU BABA Tekeli, asıl adı **Karabıyıkoğlu Hasan,** Şahkulu ayaklanması adıyla anılan ayaklanmanın önderi (Antalya, Teke, 1459 - Gökçay, Sıvas, 1511). Küçük yaşta babasıyla birlikte Erdebil şeyhi Haydar Safevi'nin hizmetine girdi; onun bölgede şii mezhebini yaymasında önemli rol oynadı. Şeyh Haydar savaş alanında çarpıştığı Akkoyunlular tarafından öldürüldükten (1488) sonra onun oğlu Şah İsmail'e bağlandı. Şah İsmail İran'da hükümdarlığını ilan edip taç giyince (1501) Karabıyıkoğlu Hasan safevi halifesi olarak doğum yeri olan Teke sancağına döndü. Burada Antalya'nın Yalınlı köyü yakınlarında ibadetle ve şii propagandası yapmakla uğraştı; yörede, özellikle müritleri olarak 12 dilimli kızıl başlık giyen Teke kızılbaşları arasında "Tekeli Baba" adıyla büyük ün kazandı. Bayezit II'nin şehzadeleri arasında başlayan taht kavgasının Anadolu'da yarattığı huzursuzluktan yararlanarak çevresine çok sayıda adam topladı ve osmanlı yönetimine karşı ayaklandı (1511). Şahkulu* (Şeytankulu) ayaklanması adıyla anılan bu başkaldırı hareketi sırasında sadrazam Hadım Ali Paşa ile giriştiği Gökçay savaşı'nda vurularak öldü.

ŞAHLANDIRMAK → ŞAHLANMAK

ŞAHLANIŞ a. Şahlanmak eylemi ya da biçimi.

ŞAHLANMA a. Şahlanmak eylemi.
—Oto. *Şahlanma önleyici,* bir taşıtın kalkış ya da hızlanma sırasında şahlanmasını önleyen mekanik düzenek.

ŞAHLANMAK gçz. f. **1.** Bir attan söz ederken, şaha kalkmak. **—2.** Bir kimseden, bir topluluktan söz ederken, taşkınlık göstermek, coşmak ya da kızarak daha çok sözle saldırmak, kükremek: *O adamın lafı geçince hemen şahlanırdı.*
—Binc. Atın art ayakları üzerinde ön ayaklarını kaldırarak dikilmesi.

◆ **şahlandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir atı şahlandırmak,* şaha kaldırmak, şaha kalkmasına neden olmak. **—2.** *Bir kimseyi, bir topluluğu şahlandırmak,* onu coşturmak, onun taşkın davranışlarda bulunmasına yol açmak.

ŞAHLIK a. **1.** Şah olma durumu. **—2.** Şahın görevi, unvanı. **—3.** Bir şahın saltanat dönemi. **—4.** Şahın başta bulunduğu yönetim biçimi: *İran'da şahlığın sonu.*

ŞAHM → ŞAHIM

ŞAHMARAN → ŞAHMERAN

ŞAHMATOV (Aleksey Aleksandroviç), rus dilbilimci (Narva 1864 - Petrograd 1920). Fortunatov'un öğrencisi oldu. Ortaçağ kroniklerine dayanarak, yazınsal rus dilinin tarihsel gelişimini inceledi. Ayrıca rus lehçebilimi ve slav dillerinin karşılaştırmalı sesbilgisiyle de ilgilendi. En önemli yapıtları şunlardır: *Essai sur la période la plus ancienne de l'histoire de la langue russe* (fr. çev., 1915) [Rus dili tarihinin en eski dönemi üstüne deneme] ve ölümünden sonra yayımlanan *Syntaxe de la langue russe* (fr. çev., 1925) [Rusçanın sözdizimi].

ŞAHME a. (ar. *şaḥm*'dan *şaḥme*). *Esk.* İçyağı parçası.

ŞAHMELİK, Kayseri'nin Develi ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 1 436 nüf. (1990). Köyün 5 km kuzey-doğusundaki roma-bizans kalesi (Şahmelik kalesi) çok yıkıktır; surlar kare planlı kulelerle güçlendirilmiştir.

ŞAHMERAN ya da **ŞAHMARAN** a. (fars. *şah* ve *marān*'dan *şah-ı mārān,* yılanların şahı). Mit. Başı insan, gövdesi yılan biçiminde efsanevi canavar. (Yılanların hükümdarı olduğuna inanılan bu canavar, gömülere bekçilik eder, soluğu ve bakışıyla öldürürdü.)

Şahmeran hikâyesi → CAMASBNAME.

Şahmeran kalesi → YILANLI KALE.

ŞAHMERDAN a. Bayınd. **1.** Kazıkları çakmaya yarayan ve yükseltildikten sonra kazık başlarına düşürülen ağır bir kütleden oluşan makine. **—2.** Delici aleti bir kablo aracılığıyla kaldıran bir vinçten oluşan küçük sondaj aygıtı. (Toprağı delmek için sondaj işçisi ya da otomatik bir düzenek [tetikli şahmerdan] delici aleti belirli aralıklarla serbest bırakıp düşmesini sağlar.) **—3.** *Buharlı* ya da *sıkıştırılmış havalı şahmerdan,* tokmağı, buhar ya da sıkıştırılmış hava basıncıyla yükselen şahmerdan. ‖ *Şahmerdan kulesi,* kazık ya da palplanşların çakılmasında tokmağa kılavuzluk eden, ağaç ya da metal, piramit biçiminde yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Taşoc. Taşları kırmada kullanılan, bükülgen saplı demir kütle. Kayaçlar içine kamalar çakmaya yarayan ağır çekiç.
—Teknol. Düşen bir kütlenin etkisiyle metallerin biçim değiştirmesini sağlayan demirhane takım tezgâhı.
—ANSİKL. Bayınd. Şahmerdan kulesinin başlıca bölümü, tokmakları kılavuzlamaya ve kazık ya da palplanşları yönlendirmeye yarayan koşut iki raydır. Bu raylar üst bölümlerinde bir başlıkla birbirine bağlanmıştır. Kule, tekerlekler ya da makaralar yardımıyla yer değiştirir.
—Teknol. Bir şahmerdanda, üzerine üst kalıbın bağlı olduğu düşer kütle ana parçayı oluşturur. Birkaç kilogramdan birkaç tona kadar olabilen bu kütle makinenin yan dikmelerine bağlı iki kızak yolu arasında hareket eder. Bu kızak yollarının uzunluğu bir metreden birkaç metreye dek değişebilir. Alt bölümde, kütlesi düşer parçanın kütlesinin 10 ile 20 katı olan örs yatağı üzerinde yer alan ve üzerine alt kalıbın bağlı olduğu tabla bulunur. Bu makinelerde düşer kütle, ya kendisini kaldırmak için yalnız bir devrede etki yapan (serbest düşmeli ya da tek etkili şahmerdan), ya da aşağıya doğru fırlatılmasını sağlamak için diğer bir devrede de etki yapan (çift etkili şahmerdan) bir akışkanla (basınçlı hava, buhar ya da yağ) hareket ettirilir. Üst kısımda doğrudan doğruya kütleye bağlı olan kumanda mekanizması bulunur. Bu mekanizma ya çok basit (levhalı, kayışlı, çubuklu) ya da daha karmaşıktır (enerjisi programlanabilen krikolu).

Şahmerdanlar biçim değiştirme potansiyel enerjilerine göre sınıflandırılır. Değişik sanayi dallarında kullanılırlar; 50 daJ'den 250 daJ'e kadar olan küçük makine-

Delmag France

şahmerdan kulesi (tırtıllar üzerine monte edilmiş ve Diesel motoruyla çalışan bir tokmakla donatılmıştır)

Blogna demirhaneleri

alüminyum parçaların sıcak dövme kalıplamasında kullanılan şahmerdan

lere çivicilikte ve bıçakçılıkta rastlanır. Kesici aletler sanayisinde kullanılanlar 200 daJ'den 1 000 daJ'e kadar, kalıpta dövme işlerinde kullanılanlar 350 daJ'den 100 000 daJ'e kadardır.

ŞAHMİR ya da **ŞAHMİRZA SVATİ** (Şemsettin), Keşmir'de bir müslüman hanedanı (1346-1589) kuran yönetici (öl. Keşmir 1349). Hint kökenli bir aileden gelir. Keşmir'in yerli hükümdarı raca Sinha Deva'ya vezir oldu. Bir söylentiye göre raca onun etkisiyle müslümanlığı kabul etti. Raca ölünce racanın karısıyla evlenip kendi hükümdarlığını ilan etti (1346) ve *Şemsettin* lakabını aldı. Hindulara karşı hoşgörülü davrandı. Bu hoşgörü, torunlarından Sikender dönemine (1394-1416) kadar sürdü. Sikender, hindulara karşı çok sert davranarak tüm hindu putlarını kırdı ve bu nedenle *Bütşiken* unvanıyla anıldı. Sikender'in oğlu Zeynelabidin, hükümdarlığı döneminde (1420-1470) babasının sert siyasetini bıraktı. Dönemi, Keşmir'in altın çağı oldu, *Mahabharata** farsçaya çevrildi. Zeynelabidin'den sonra gelenlerin yeteneksizlikleri ülkede karışıklıklara yol açtı ve hanedan Çakk kabilesi tarafından ortadan kaldırıldı (1589).

ŞAHNAME → ŞEHNAME.

ŞAHNE ya da **ŞİHNE** a. (ar. *şahne*). Kur. tar. İran, Anadolu ve Mezopotamya'da devlet kurmuş bazı toplumlarda çeşitli devlet görevlilerinin ortak adı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—*Esk. Şahne-i bazar,* zabıta memuru. || *Şahne-i çeharüm,* dördüncü kanun düzenleyici; Hz. Muhammet. || *Şahne-i çeharüm-hisar,* güneş; İsa peygamber. || *Şahne-i çeharüm-kitab,* dördüncü kitabın sahibi; Hz. Muhammet. || *Şahne-i derya yı aşk,* aşk denizinin bekçisi; Hz. Muhammet. || *Şahne-i gavga-yı kıyamet,* kıyamet gününün adaletiyle ilgili memur; Hz. Muhammet. || *Şahne-i iklim-i adl ü dad,* adalet ülkesinin güvenliğini sağlayan; Halife Ömer. || *Şahne-i kişver-i sıdk,* halife Osman. || *Şahne-i Necef,* halife Ali. || *Şahne-i şeb,* gece bekçisi. || *Şahne-i şeb ü seher,* Hz. Muhammet.

—Esk. gökbil. *Şahne-i pencüm-hisar,* Merih gezegeni.

—ANSİKL. Vali, komiser, polis, kent ve köy yöneticisi, başkan, bekçi, harmandan öşür alan görevli, haraç görevlisi, müfettiş gibi çeşitli görevler için kullanılan bu sözcük, Büyük Selçuklular döneminde (1040-1157) Bağdat merkezindeki devlet işlerine bakan ve halifeyi denetleyen vali anlamına da gelirdi. Anadolu Selçukluları döneminde (1077-1308), devlet merkezinde yönetim ve güvenliği yerine getiren valiye *şahne* denirdi. Moğollar'ın ilk dönemlerinde Bağdat'ta büyük kağanı temsil eden moğol görevliye *şahne* adı verildiği gibi, Moğollar'ın egemenlikleri altındaki öteki ülkelerde devlet işlerini denetleyen görevliler de bu adı alırlardı. İlhanlılar'dan Gazan Han döneminde (1295-1304), harman sonu elde edilen ürünü ölçüp bundan devlet payını ayıran görevli de aynı adla anılırdı. Osmanlılar'da kentin güvenlik ve esenlik işleri ile uğraşan, özellikle gece bekçiliği yapan, meyhaneleri denetleyen, ahlak zabıtası görevini yürütenlere *şahne* denirdi. Ürünlerin onda birini (öşür) devlet adına alanlar da *şahne* adını taşırlardı. Bu son anlamıyla sözcük, Anadolu'nun bazı yerlerinde *şana* biçimine dönüşmüştü.

ŞAHNİŞİN ya da **ŞAHNİŞ** a. (fars. *şāh, şeh* ve *nişin*'den *şāh-nişin, şah-niş*). Mim. Geleneksel türk mimarlığında, odanın cephesinde yer alan, üç yanı pencereli küçük çıkma, cumba.

ŞAHNİŞLİ sıf. Cumbası, çıkması olan: *Şahnişli bir ev.*

ŞAHOVSKOY (Aleksandr Aleksandroviç), rus yazar (Bezzobotiy, Smolensk yönetim bölgesi, 1777 - Moskova 1846). İlk rus tiyatro dergisini kurdu (1808). Pek ilgi görmeyen çok sayıda oyun yazdı.

ŞAHPER → ŞEHPER.

ŞAHPUR → SALMAS.

ŞAHPUR I → ŞAPUR.

ŞAHRAH ya da **ŞEHRAH** a. (fars. *şah, şeh* ve *rah*'tan *şah-rah, şeh-rāh*). *Esk.* **1.** Anayol. **—2.** Doğruluğundan şüphe edilmeyen yol: *"Tebriz'e doğru çıktı sefer şâhrâhına / Ervah peyrev oldu cihan padişahına"* (Y. K. Beyatlı).

ŞAHRBARAZ ya da **ŞAHRVARAZ,** iranlı general (öl. İ.S. 629). Herakleios 622'de onu yenerek Kappadokia'yı ve Pontos'u boşaltmak zorunda bıraktı. 624'te hazırlıksız yakalandığı Herakleios'a bir kez daha yenildi. Ama 626'da Konstantinopolis'in (İstanbul) Avarlar tarafından kuşatılmasından yararlanarak Khalkedon'a kadar ilerledi. Ama Avarlar'dan kurtulan Herakleios, Pers İmparatorluğu'nun ortasına daldı. Şahrbaraz, Kappadokia'ya geri çekildi, sonra Arabissos'ta Herakleios'la bir görüşme yaptı (629); bu görüşmede Bizans topraklarından çekilmeye söz verdi ve İran tahtını ele geçirmesi için yapılan telkinlere uyarak genç Ardaşir III'ü tahttan indirdi, onun yerine geçti, ama iki ay sonra öldürüldü.

ŞAHREG ya da **ŞEHREG** a. (fars. *şāh, şeh* ve *reg,* damar'dan *şāh-reg, şeh-reg*). *Esk.* Şahdamar.

ŞAHREM ŞAHREM be. Bir şeyin, birçok yerinden yarılmış, parçalanmış olduğunu belirtmek için söylenir; parça parça: *Elleri şahrem şahrem çatlamıştı. Toprak kuraklıktan şahrem şahrem yarıldı.*

ŞAHRUD ya da **ŞEHRUD** a. (fars. *şāh, şeh* ve *rūd,* nehir'den *şāh-rūd, şeh-rūd*). *Esk.* Büyük nehir.

ŞAHRUD ya da **ŞEHRUD** a. Müz. Türk müziğinde XV. yy.'da kullanılmış telli bir saz. (Bazen yay ile çalınmıştır. IX. yy.'da Semerkandlı Halim tarafından icat edilmiştir.)

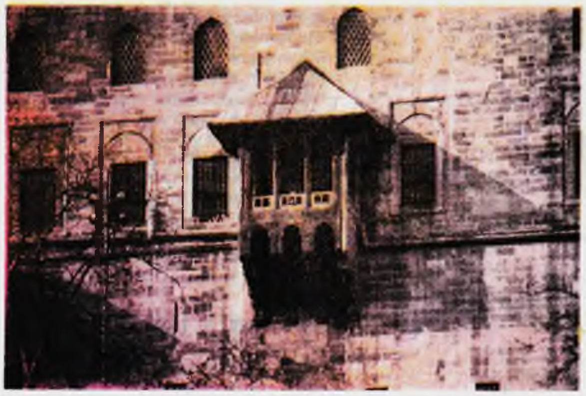
ŞAHRUD, K. İran'da aynı addaki ilin merkezi, kent; 39 783 nüf. (1985). Elburz sıradağlarının D. uzantılarının G. yamaçlarında, Tahran-Meşhed demiryolu üzerinde verimli bir tarım yöresinin ticaret merkezi.

ŞAHRUDİ → BİSTAMİ.

ŞAHRUH, Ebu el-Heyr soyundan gelen ve bağımsız Kokand Hanlığı'nın (1710'a doğr.-1722) kurucusu özbek Fergana prensi.

ŞAHRUH MİRZA (Semerkand 1377 - Fisaverd, Rey yakınında, 1444), timurlu hükümdarı (1405-1444). Timur'un dört oğlundan en küçüğü. Semerkand emirliğine (1394), Horasan ve Mazenderan genel valiliğine (1397) atandı. Babası ile birlikte batı seferine katıldı, özellikle Ankara savaşı'nda (1402) önemli rol oynadı. Timur'un ölümü (1405) üzerine Herat'ta bağımsızlığını ilan etti ve rakiplerini etkisiz duruma getirip başkent Semerkand'ı ele geçirdi (1409). Harizm'i zapt ettiği (1410-1411) gibi 1420'ye kadar Azerbaycan ve Mezopotamya dışında tüm timurlu ülkesinde egemenliğini kabul ettirmeyi başardı. Azerbaycan'a egemen olan Karakoyunlular'a karşı üç sefer düzenlediyse de bir başarı sağlayamadı. Timur'un son yıllarında sivrilen vezir Fahrettin ve yandaşlarını ortadan kaldırdıktan sonra babasının sert ve yıkıcı siyaseti yerine barışçı bir siyaset izledi. Merv'i yeniden inşa etti ve Herat'ta büyük bir kütüphane kurdu. Bilim adamlarını ve sanatçıları korudu.

ŞAHRVARAZ → ŞAHRBARAZ.

şahnişin
Topkapı sarayı, İstanbul

ŞAHSAR a. (fars. *şah,* dal ve *-sār*'dan *şāhsar*). *Esk.* Orman, ağaçlık yer: *"...alîl ve ra'şe-nümâ şâh-sâr-ı bî-berg / Şikest olur küçücük darbesiyle bir kanadın"* (Tevfik Fikret).

ŞAHSEN be. (ar. *şahs*'tan *şahsen*). **1.** Şahıs olarak; bizzat: *Bu olayla şahsen ilgileniyor. Şahsen ben bu işe girmek istemiyorum.* **—2.** Yalnızca dış görünüşle, kişiliğine ilişkin hiçbir bilgi olmaksızın, uzaktan: *Tanışmıyoruz, ama onu şahsen tanıyorum.*

ŞAHSEVEN, İran'da Safeviler'den bu yana birçok türk kabilesine ve boyuna verilen ortak ad.

Şah Abbas I'in (1587-1629) çağrısı üzerine Anadolu'dan *Şahseven* adlı bir kabile İran'a gelerek Erdebil'e yerleşti. Kabile reisi Yunsur Paşa, başlangıçta sünniyken Şah Abbas'ın etkisiyle kabilesi ile birlikte şiiliği kabul etti. Daha sonra yine Anadolu'dan gelen türkmen *İnallı* ve *Kurt Bey* boyları da Erdebil Şahsevenleri arasında yer aldılar. Erdebil Şahsevenleri'nden Yunsur Paşa boyu *Saru Han, Koca Bey, Bend Ali Bey* vb.; *Kurt Bey boyu, Talis, Mihailu, Halifelu* vb.; yine Anadolu'dan gelerek onlara katılan *İnallu* ve *Begdili* boyları ise *Pir Eyvatlı, Keleş, Kûr* vb. oymaklarından oluşuyordu. Yunsur Paşa öldükten sonra yerine Saru Han geçti, ancak, Saru Han'ın torunları daha sonraki yıllarda aralarında anlaşamadıklarından Şahsevenler ikiye ayrıldılar; *Erdebil kolu,* Nazar Ali Han'ın soyundan gelen ilbeylerine, *Mişkin kolu* ise Küçük Han'ın torunlarına bağlı kaldı.

Çarlık Rusyası kuvvetlerinin Kafkas ötesinde görünmesi Şahsevenler üzerinde

etkili oldu ve birkaç boy rus yönetimi altına girdi. Türkmençay antlaşması'ndan (1828) sonraysa Şahsevenler kışlaklarından yoksun kaldılar. Bu durum, Ruslar'la Şahsevenler arasında çeşitli çatışmalara yol açtı ve 1884'te rus sınırı Şahsevenler'e tümüyle kapatıldığı gibi rus sınırları içinde kalan Şahsevenler'in İran'a geçmeleri de yasaklandı. Bu tür önlemler bir kısım Şahsevenler'in yerleşik düzene geçmelerini hızlandırdı.

1914'ten önce Erdebil yönetim bölgesinde Şahsevenler 12 oymak ve 6 000 ocaktan fazlaydılar; yaşamlarını göçebelikle sürdürüyorlardı, toplam nüfusları ise 75 000 kadardı. Erdebil valileri Şahsevenler'i ancak 1910 ayaklanmasının bastırılmasının ardından bir ölçüde merkezi otoriteye bağlamayı başarabildiler. 1923'te Şah Rıza Pehlevi bu topluluğu silahsızlandırdı.

Şahsevenler, günümüzde (1989) Tebriz ile Erdebil arasında ve Gazvin'in güneyindeki geniş topraklarda büyük bir kabile olarak yaşamlarını sürdürmektedirler.

ŞAHSİ sıf. (ar. *şahış* ve *-i*'den *şahsi*). **1.** Bir kimseye ait olan şey için kullanılır; kişisel: *Şahsi eşyalar.* **—2.** Bir kimseye özgü olan şey için kullanılır; kişisel: *Bu sizin şahsi fikriniz.* **—3.** Genellikle bireyi ilgilendiren şey için kullanılır; kişisel: *Şahsi hürriyetler.*

—Huk. *Şahsi dava*, KİŞİSEL* DAVA'nın eşanlamlısı. || *Şahsi hak*, KİŞİSEL* HAK'kın eşanlamlısı. || *Şahsi irtifak*, KİŞİSEL* İRTİFAK'ın eşanlamlısı. || *Şahsi kusur*, KİŞİSEL* KUSUR'un eşanlamlısı. || *Şahsi teminat*, KİŞİSEL* GÜVENCE'nin eşanlamlısı.

—Med. huk. *Şahsi hal*, gerçek kişilerin hukuksal varlıklarıyla ilgili durum (doğum, evlenme, boşanma, ölüm vb.).

—Verg. huk. *Şahsı vergi*, vergi yükümlüsünün, yükümlülük yeteneğini değerlendirmeye yarayan bütün öğeleri, yani onun gelir kaynaklarıyla yükümlülüklerinin (örneğin ailesel) tümü göz önünde bulundurularak belirlenen vergi (Gelir vergisi gibi).

ŞAHSİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *şahsıyye*, *şahsiyyet*'in çoğl. *şāhsiyyāt*, kişilikler). *Esk.* **1.** Kişiye ait şeyler. **—2.** Bir kimsenin kişiliği, davranışları üzerine söylenen sözler. **—3.** *Şahsiyat yapmak, şahsiyata dökmek*, üzerinde durulan konuyu bir yana bırakarak kişilerin olumsuz yönlerini belirtmeye çalışmak: *Konuya dönün, lütfen şahsiyat yapmayın.*

ŞAHSİYE sıf. (ar. *şahsı*'nin dişl. *şahsiye*). *Esk.* Kişisel, şahsa ait: *"Bazı kere en büyük adamlarda bile menfaat-i şahsiye ile menfaat-i umumiye arasında şayan-ı teessüf iltibaslar hâsıl olabilir"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

ŞAHSİYET, -ti a. (ar. *şahs* ve *-iyyet*'ten *şahsiyyet*). **1.** Kişilik: *Güçlü bir şahsiyete sahip olmak.* **—2.** Kişi; özellikle de saygın, değerli kişi: *Şehrin ileri gelen şahsiyetleri.*

—*Esk. Şahsiyet-i hükmiye*, hükmi şahsiyet. (→ TÜZEL* KİŞİ.)

—Huk. KİŞİLİK'in eşanlamlısı.

—Med. huk. *Şahsiyet hakkı*, KİŞİLİK* HAKKI'nın eşanlamlısı.

ŞAHSİYETLİ sıf. **1.** Güçlü bir kişiliği olan tutarlı bir kimse, onun tutumu için kullanılır; kişilikli: *Şahsiyetli bir genç. Bu şahsiyetli bir davranış değil.* **—2.** Tutarlı, sağlam, kararlı olan bir şey için kullanılır: *Şahsiyetli bir dış politika izlemek.*

ŞAHSİYETSİZ sıf. **1.** Kişiliği güçlü olmayan, tutarsız bir kimse, onun tutumu için kullanılır; kişiliksiz: *Şahsiyetsiz bir insan.* **—2.** Tutarlı, kararlı olmayan bir şey için kullanılır: *Şahsiyetsiz bir dış politikanın acı sonuçları.*

ŞAHSÜVAR ya da **ŞEHSÜVAR** a. (fars. *şāh*, *şeh* ve *süvār*'dan *şāh-süvār*, *şeh-süvār*). *Esk.* Usta binici: *"Her yerde o şehsüvar-ı kaahir / Hurşîd gibi olurdu zâhir"* (A. H. Tarhan).

ŞAHTACI a. Almaşık yapraklı ve yalın saplı, soğanlı, otsu bitki. Çiçekler sarkık ve çan biçiminde bürgülüdür; yaprakların koltuğunda ya da sapın ucunda şemsiye biçiminde toplu bulunur. Süs bitkisi olarak da yetiştirilir. (Bil. a. *Fritillaria imperialis;* zambakgiller familyası.)

ŞAHTAR a. (fars. *şah* ve *tar*'dan *şah-tar*). *Esk.* Telli sazlarda çalgının ana teline verilen ad.

—Seram. Seramik hamuru ile sırının genleşme katsayıları birbirine uymadığı hallerde sırda oluşan çatlaklara verilen ad.

ŞAHTERE a. Parçalı yapraklı, türlere göre değişik renklerde (koyu firfiri, beyazımsı, pembe vb.) küçük, düzensiz çiçekli mavi-yeşil otsu bitki. (Bil. a. *Fumaria officinalis;* şahteregiller familyası.)

—ANSİKL. Şahtere Türkiye'de ve Avrupa'da boş tarlalarda yetişir. Gölgede kurutulmuş çiçekli ve yapraklı dalları tanen, potasyum tuzları, acı bir tat veren fumarik asit ve izokinolein sınıfından alkaloitler (fumarin vb.) içerir. Halk hekimliğinde infusyon halinde idrar söktürücü, yatıştırıcı, zayıflatıcı ve tansiyon düşürücü olarak kullanılır.

ŞAHTEREGİLLER a. *Şahtere, koridalis* ve *kızkalbi* gibi ikiçenekli bitkileri kapsayan familya. (Bazı botanikçiler sözkonusu bitkileri ayrı bir familya saymayıp gelincikgillerin arasına sokarlar.)

ŞAHTERSK, Ukrayna'da kent, Donetsk'in doğusunda, Rusya sınırı yakınında; 73 000 nüf.

ŞAHTIY, Rusya Federasyonu'nda kent, Donbas'ın doğu bölümünde; 224 000 nüf. (1989). Madenkömürü.

ŞAHTUR a. (ar. *şahtūr*). Esk. denizc. **1.** İnce* donanmayı oluşturan, çekeveleden küçük bir tür savaş gemisi. **—2.** Teknesi çok ince tahtadan yapılmış ve üzeri ziftle kaplanmış sivri biçimli kayık. (Bu kayıklar nehir taşımacılığında kullanılırdı.)

ŞAH-TURANGA a. Oy. VI. yy. sonlarına doğru ortaya çıkmış, dört kişiyle oynanan satranç oyunu.

ŞAHUAR, Hindu Kuş dağlarının Afganistan'daki kesiminde doruk, Vahan bölgesinde, Pianc vadisinin yanı başında; 7 116 m. Doruğa ilk kez 1964'te avusturyalı G. Gruber ve R. Pischinger tırmandı. Kuzeye bakan ürkütücü duvaraysa, fransız J. P. Paris yönetimindeki bir dağcılık ekibi tırmanmayı başardı (1969).

ŞAHUR a. (fars. *şāhūr*). *Esk.* Tandır, fırın.

Şah ü geda, Taşlıcalı Yahya'nın (öl. 1582) mesnevisi (bas. 1867). "Geda" adıyla anılan bilgin bir şairin, "Şah" adı verilen delikanlıyla ilişkisini konu edinir. Bu ilişki mecazi aşktan tanrısal aşka doğru gelişir. Yapıtta yerel yaşamı, İstanbul'a ait görüntüleri (Surlar, Ayasofya, güzellerin gezinti yeri olan Atmeydanı [Sultanahmet meydanı] vb.) canlandıran bölümler önem taşır.

ŞAHVAR → ŞEHVAR.

Şahveli ayaklanması → BOZOKLU CELAL AYAKLANMASI.

ŞAHZADE → ŞEHZADE.

ŞAİBE a. (ar. *şevb*'den *şāibe*). *Esk.* **1.** Kir, leke. **—2.** Eksiklik, noksanlık. **—3.** Bir şeyden kalan kötü iz. **—4.** *Şaibe-dar*, lekeli, kirlenmiş.

—Esk. gökbil. *Şaibe-i şemsiye*, Güneş'teki kara lekeler.

ŞAİBELİ sıf. *Esk.* Bir kusuru, bir eksiği, kuşkulu bir yönü olan kimse ya da şey için kullanılır: *Şaibeli bir insan. Şaibeli bir başarı.*

ŞÂİK sıf. (ar. *şevk*'ten *şā'ik*). *Esk.* İstekli, hevesli.

ŞÂİK sıf. (ar. *şevk*, diken'den *şā'ik*). *Esk.* Dikenli.

ŞAİKANE be. (ar. *şā'ik* ve fars. *-āne*'den *şa'ikāne*). *Esk.* İstekli bir biçimde, isteklice.

ŞAİR a. (ar. *şi'r*'den *şā'ir*). Şiirle uğraşan, dizeler oluşturan, düşüncelerini, duygularını sözlü ya da yazılı olarak koşuk biçiminde dile getiren sanatçı.

—*Esk. Şair-i azam*, şairlerin en büyüğü.

◆ sıf. Gerçekleri düşçü bir ülkücülükle ele alan, duyarlı bir kimse için kullanılır: *O, her an coşmaya hazır şair ruhlu bir insandır. Şair yaradılışlı bir genç.*

—ANSİKL. Din ve Ed. İlkel toplumlarda şair gizli güçlerin sahibi, bilinmezin açıklayıcısıydı; tanrısal esinle söylediği uyumlu sözler dinsel törenlere katılanları coşturturdu. Tunguzlar'ın şaman, Yakutlar'ın oyun, Altay Türkleri'nin kam, Kırgızlar'ın baksı adını verdiği şaire Oğuzlar ozan diyordu. Dede Korkut öykülerine adını veren kahramanın, "Oğuz'un tamam bilicisi" olduğu açıklanır. Dede Korkut kopuz çalarak şiirlerini söyler; gaipten haber verir, Oğuzlar güçlüklerle karşılaşınca ona danışırlar. Delikanlılara ad verir, anlaşmazlıkları çözer, oğuz beylerinin serüvenleriyle ilgili oğuznameleri düzenleyip çalar, söyler. Kopuz eşliğinde şiir söyleyen ozanın bazı nitelikleri saz şairi (âşık) tipinde devam etmiştir. Tanrısal esin saz şairinin düş görmesi motifinde kendini gösterir. Düşte erenlerin elinden bade içen âşık, onların himmetiyle şiir söylemeye başlar. *Kuran* hükümlerinin Tanrı sözü değil yalnızca şiir olduğunu ileri süren müşriklere ve hiciv yazan cahiliye şairlerine karşılık islam dininin ilk döneminde şairin kınandığı görülür (*"Şairlere gelince, onlara da sapıklar uyar"*, *Kuran*, XXVI, 224"; *"O [Kuran] bir şiir değildir"*, LXIX, 41; *"Biz Muhammet'e şiir öğretmedik ve ona şiir yakışmaz da"*, XXXVI, 69). Hz. Muhammet'in de şiiri kınayan hadisleri vardır: *"Şiir şeytanın araç olarak kullandığı çalgılardan biridir."* Ancak daha sonra islam dinine giren ve islamlık için çalışan Hassan bin Sabit için *"Tanrı seni Ruhülkudüs ile destekleyip güçlendirsin"* diyen Peygamber'in şu yolda bir hadisi de bulunduğu ileri sürülür: *"Tanrı'nın arş altında öyle hazineleri vardır ki bunların anahtarı şairlerin dilleridir."* Tekke şiirinde olduğu gibi tasavvufi divan şiirinde de şairin başlıca konusu tanrısal aşktır. Öte yandan laik nitelikli aşk ve şarap şiirinin, aşk mesnevilerinin sahibi olan şairler de genellikle anlattıklarının tanrısal aşk yönünde yorumlanması için ortam hazırlarlar. Servet-i funûn döneminin kılık kıyafetiyle çevresinden farklılaşmış, halka uzak, bireyci şair modeline karşılık Milli edebiyat akımı toplum sorunlarını dile getiren, coşkulu şair tipini yüceltir.

ŞAİR a. (ar. *şa'īr*). *Esk.* Arpa: *Hubz-ı şaîr* (arpa ekmeği).

—Kur. tar. *Şaîr emini* → ARPA* EMİNİ.

Şair aşkı *(Dichterliebe)*, H. Heine'ın *İntermezzo* adlı yapıtından alınmış şiirler üzerine Schumann'ın bestelediği 16 lied çevrimi (op. 48, 1840). Piyano prelüdleri ve postlüdleri, lirizmi ve birliğiyle eşlikli ezgi türüne yeni bir öğe getiren liedlerle bütünleşmiştir.

Şair evlenmesi, Şinasi'nin bir perdelik komedisi (1860). Türk edebiyatında batı tiyatrosu yolunda yazılmış ilk yapıttır. Abdülmecit'in Dolmabahçe sarayı'nda açtırdığı tiyatro için iki perde olarak yazılmaya başlanmış, ancak yayımlanırken "birinci faslının kaldırılması" gerektiği belirtilmiştir. Yapıt, önce *Tercüman-ı ahval* gazetesinde tefrika edilmiş, aynı yıl kitap halinde basılmıştır. Yazarın deyimiyle, "bilitizam lisan-ı avam üzere kaleme alınmış"tır. Aracı yoluyla evlenmeyi eleştiren bir töre komedisidir. Parasız hoppa şair Müştak Bey, arkadaşı Hikmet Efendi, sevgilisi Kumru Hanım, çirkin, yaşlı ablası Sakine Hanım, âşıklara aracılık eden Ziba Dudu, mahalle imamı Ebüllaklaka, yenge kadın, bekçi, çöpçü karagöz ve ortaoyunu geleneğinden beslenen kahramanlardır. Nitekim komedinin konusu da *Ters evlenme* adlı

geleneksel oyunu anımsatır. Yazar Batı tiyatrosu kuralları ve özellikleriyle (olay birliği, monolog, çifte komikler vb.) halk tiyatrosuna ait özellikleri birleştirmiştir. (→ Kayn.)

ŞAİRAN çoğl. a. (ar. *şāʿir*'in fars. çoğl. *şāʿirān*). *Esk.* Ozanlar.

ŞAİRANE sıf. **1.** Şaire yaraşır biçimde: *Şairane bir üslup.* **—2.** Şiir gibi hoş olan, güzel duygular uyandıran bir şey için kullanılır: *Şairane bir manzara.*

◆ be. Bir şair gibi: *Şairane yazmak.*

ŞAİRANELİK a. **1.** Şairane olan bir şeyin niteliği. **—2.** Anlatımda özgünlükten yoksun, süslü ve özentili olma durumu: *Yazı denemelerinde şairanelikten kaçınmak.*

ŞAİRE a. (ar. *şāʿir*'in dişl. *şāʿire*). *Esk.* Kadın şair.

ŞAİRLİK a. Şair olma durumu, şairin yaptığı iş.

Şairlik, bir karagöz oyunu. Şiire meraklı olan Çelebi, Hacivat'tan bir şairler yarışması düzenlemesini ister. Yarışmaya katılan Karagöz, saçma sapan şiirler söyler ve ötekileri döverek yarışmayı kazanır.

Kâni* kadim karagöz oyunlarından olan Şairlik, *Karagöz'ün şairliği, Karagöz'ün şairlerle imtihan olması, Karagöz'ün âşıklığı, Âşıklar* adlarıyla da bilinir.

ŞAİRNAME a. Ed. Halk şairlerinin yaşamlarını, yapıtlarını konu edinen halk şiiri türü.

—ANSİKL. Şairname, destan biçiminde söylenmiş bir halk şiiri türüdür. Dörtlüklerden oluşan bent sayısı 20-50 kadardır. Âşık Ömer, Suni, Hızri, Noksani gibi şairlerin bu türde yapıtları vardır. Bu yapıtlar, daha önce gelip geçmiş ya da şairin çağdaşı olan şairler hakkında bazı bilgiler verir; yetiştikleri yeri, kimlerden etkilendiklerini, sanatlarının bazı özelliklerini dile getirir. Bazen övgü, bazen taşlama yoluyla değer yargılarına varılır. Genellikle öznel yargılar sıralanır: Örn. *"Öksüz âşık deyişleri aseldir* (bal) */ Karacaoğlan ise eski meseldir* (söz) */ Ezgisi çığrılır keyfe keseldir* (uyuşukluk) */ Biz şair saymayız öyle ozanı"* (Âşık Ömer). [→ Kayn.]

ŞAK, -kkı a. (ar. *şakk*). *Esk.* **1.** Yarma; yarılma. **—2.** Yarık, çatlak. **—3.** *Şak etmek,* yarmak, parça parça etmek. **—4.** *Şakk-ı şefe,* ağzını açma, konuşma: *"Mahmut Bey'i yine arabasını alarak giderken yolda şakk-ı şefe etmez"* (Ali Fuat).

—Hat. *Şakk-ı kalem,* hattatların kullandıkları kamış kalemlerin ucunu, mürekkebi akıtmaması için dikine çatlatma.

—İsl. *Şakk-ul-kamer* → İNŞİKAK-I KAMER.

—Spor. *Şak kündesi* → KÜNDE.

ŞAK a. (yansıma sözc.). **1.** Kırbaç, tokat, vb. ile vurulduğunda çıkan kuru ve sert ses. **—2.** *Şak diye,* ansızın ve şaklayarak; büyük bir hızla, hemen: *Yüzüne şak diye bir tokat indi. Ne sorduysam şak diye bildi.*

ŞAK, ŞAKKA sıf. (ar. *şaka*'dan *şakk*, dişl. *şakka*). *Esk.* Sıkıntı veren, eziyetli: *Hidemat-ı şakka* (ağır ve kaba işler).

ŞAKA a. **1.** Gülmek, eğlenmek amacıyla söylenen söz, yapılan hareket: *Hoş bir şaka. Şakadan hoşlanmak, hoşlanmamak.* **—2.** *Şaka etmek, şaka yapmak,* bir kimseye kırıcı olmayan söz ya da davranışlarla takılmak; ciddiye alınmayacak bir söz söylemek: *Şaka ediyorsun herhalde, böyle düşünüyor olamazsın.* || *Şaka gibi gelmek,* bir şeyin olduğuna ya da olabileceğine bir türlü inanmamak, böyle bir şeye ihtimal vermemek. || *Şaka götürmemek,* sözkonusu bir iş, önemsenecek, ciddiye alınacak ya da dikkat gerektirecek bir türden olmak: *İşin şaka götürür bir yanı yok, sonra pişman olursun.* || *Şaka iken kaka olmak,* şaka olarak başlayan bir durum sözkonusuysa, çığırından çıkarak kavgaya dönüşmek (tkz.). || *Şaka kaldırmak,* el ya da dil ile yapılan şakaya katlanmak, dayanmak. || *Şaka maka,* farkına varmadan: *Şaka maka epey vakit kaybettik.* || *Şaka maka derken,* önce önemsenmezken sonra bir işe ya da duruma önem vermek gerektiğinin anlaşılması halinde söylenir: *Şaka maka derken adam hepimizden daha fazla kazanmaya başladı.* || *Şaka söylemek,* salt şaka yapmış olmak için söylemek, ciddi olarak söylememek. || *Şaka yollu,* ciddi bir şeyi şakaya vurarak, ona şakaymış gibi bir hava vererek: *Eleştirilerini şaka yollu dile getirir, söyleyeceklerini söylerdi.* || *Şakadan,* şaka olsun diye: *Şakadan ağlar gibi yaptı.* (→ ŞAKACIKTAN.) || *Şakası yok,* bir kimseden söz ederken, onun hatır gönül dinlemeden gerekeni yapacağını ya da bir durumun önem verilmezse tehlikelere yol açacağını belirtmek için söylenir: *Dikkat ve özen konusunda hiç şakası yoktur. Şakası yok, salgın hastalık bu.* || *Şakaya almak,* gerçekte ciddi olan bir şeyi şaka gibi göstermek ya da görmek. || *Şakaya boğmak, dökmek, bozmak,* üzerinde ciddi olarak durulan bir konuyu, giderek şakaya dönüştürmek: *Sıkışınca işi şakaya boğar, konudan uzaklaşırdı.* || *Şakaya gelmek,* şaka kaldırmak, şakaya katlanmak. || *Şakaya gelmemek,* sözkonusu bir kimse ise, şaka kaldırmamak; bir iş ya da durumsa, hafifseme götürecek bir yanı olmamak: *Yangın bu, şakaya gelmez.* || *Şakaya getirmek,* bir işi ya da konuyu karşısındakine doğrudan doğruya söyleme yerine şaka görüntüsü vererek söylemek. || *Şakaya vurmak,* ciddi bir şeyi şaka olarak kabul etmek. || *Şakayı kakaya çevirmek,* şaka olarak başlayan bir konuşmayı tatsız bir duruma sokmak (tkz.).

—Ed. Birini küçük düşürmeden, aşağılamadan söylenen, hafifçe eğlenme, takılma biçimindeki söz. (Esk. LATİFE.)

ŞAKA → SAKALAR.

ŞAKA ya da **ÇAKA** (1787-1828), zulu ulusunun kralı ve kurucusu (1816). Bu büyük savaş önderi, birliklerinin donatımını değiştirdi ve ilk kez düşmanlarına karşı bir kuşatma taktiği uyguladı. Amansız savaşlardan sonra, 1823'te bu bölgeye ulaşan ve kendileriyle barışçıl ilişkiler kurduğu avrupalı kolonların etkisiyle, kısa sürede bugünkü Natal'ın yöneticisi durumuna geldi. Kardeşi Dingaan tarafından öldürüldü.

ŞAKACI sıf. Yaptığı şakalarla çevresindekileri güldüren, insanlara takılmaktan hoşlanan bir kimse; bu kimsenin eğilimi, tutumu için kullanılır: *Şakacı ve güler yüzlü bir genç. Şakacı bir dostu ona sabahları işe geç kaldığını hatırlatmak için bu saati hediye etmiş. Şakacı bir tavırla elini uzattı.*

ŞAKACIKTAN be. **1.** Şaka olarak, şaka olsun diye, şakadan: *Şakacıktan gider gibi yapmak. Şakacıktan söylemek.* **—2.** Farkında olmadan; şaka maka derken: *Şakacıktan epey yol yürümüşüz.*

ŞAKACILIK a. Şakacı bir kimsenin özelliği: *Şakacılığıyla tanınmak.*

—Antropol. *Şakacılık ilişkileri, akrabalığı,* bireyleri, karşılıklı olarak teklifsizce davranmaya yönelten ilişkiler kategorisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Antropol. Birçok toplumda, bazı bireyler belli bir bireyler grubuna karşı soytarıca tavır almak durumundadır. Bu tavır, teklifsiz davranmaktan alaycılığa, hakarete ya da normal olarak yasaklanmış tutumlara (kişisel eşyayı zorla almak) kadar varabilir. Sözü geçen davranışlar, akrabalar arasında geçerlidir (örneğin, dayı ve yeğen ya da büyükbaba ve torun arasında). Aynı yaş sınıfından bireyler arasında da bu davranışlar zorunlu olabilir. Şakacılık ilişkileri, her akrabalık sisteminin kapsadığı zorunlu tutumların bir bölümünü de oluşturabilir. Bu durumda, sözü geçen tutumlar, kaçınma diye nitelenen tutumların karşıtıdır. A. R. Radcliffe-Brown ve M. Griaule, Mali Dogonları'nda, akrabalar, klanlar ve etnik altgruplar arasında şakacılık ilişkilerinin "arındırıcı" işlevini incelediler.

ŞAKAİK → ŞAKAYIK.

ŞAKAK a. **1.** Başta, alın, göz, yanak, kulak ve artkafa arasında kalan yan bölge. **—2.** *Şakakları ağarmak, beyazlaşmak,* şakaklarındaki saçlar ağarmak, kırlaşmak. || *Şakakları atmak,* şakaklardan geçen damarlardaki kan dolaşımındaki hızlanma belli olur duruma gelmek.

—Anat. *Şakak-ağız siniri,* altçene sinirinin uç dallarından biri. || *Şakak bölgesi,* kafatasının yan bölümünde, artkafa-alın bölgesinin altında ve gözçukurunun arkasında bulunan bölge. (Şakak aponevrozunun örttüğü şakak kasını içerir ve içinden yüzeysel şakak atardamarı geçer.) || *Şakak -çiğneme siniri,* altçene sinirinin uç dallarından biri. || *Şakak çukuru,* kafatasının yan kısmındaki girinti. || *Şakak kası,* şakak çukuruna tutunan ve lifleri altçenenin koronit çıkıntısına doğru yönelen çiğneme kası. || *Şakak kemiği,* kafatasının alt ve yan bölümünde, sabankemiğinin arkasında, yankafanın altında ve artkafanın önünde bulunan çok karmaşık yapılı kemik. (Bk. *ansikl.* böl. Anat. ve Vet.)

—Böcbil. Böceklerde başın gözle boyun arasında kalan yan bölgesi.

—Karş. anat. *Şakak-çene kemiği,* altçenenin arka üst ucuyla şakak kemiğinin pullu bölümünden oluşan kemik.

—Nöroanat. *Şakak kutbu,* şakak lobunun ön ucu. || *Şakak lobu,* Sylvius yarığının altında bulunan beyin lobu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nörol. *Şakak sendromu,* beynin şakak lobundaki bir lezyona bağlı belirtilerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zootekn. Dörtayaklı evcil hayvanların başında, bir yandan kulak ile göz, öte yandan ense, alın ve yanak arasında kalan bölge.

—ANSİKL. Anat. *Şakak kemiği.* Üç bölümde tanımlanır: 1. dış yüzünde elmacık çıkıntısının bulunduğu, düz yarım daire biçimindeki *şakak pulu;* burnun altında, şakak-altçene ekleminin yuvamsı boşluğu yer alır; üstüne de şakak kası yapışır; 2. dışkulak yolunun arkasında bulunan ve mememsi çıkıntıyla aşağıya doğru uzanan, *mememsi kısım;* 3. işitme aygıtını (ortakulak, içkulak) içeren ve içinden iç karotis atardamarıyla yüz siniri geçen, kafatası tabanına gömülü dörtgen piramit biçimindeki *kaya.*

—Nöroanat. *Şakak lobu.* Bir beyin yarımküresinin dış yüzünde şakak kıvrımlarının ancak ilk ikisi görülebilir; alt-iç yüzünde ise diğer üç kıvrım bulunur. Beşinci şakak kıvrımına denizatı adı verilir. Yalnız birinci şakak kıvrımı ya da Heschl girusunun işlevi iyi bilinmektedir: burası işitmeyle ilgili beyin korteksidir. Hücrelerin belirli bir yerleşime uygun olarak kesin biçimde saf seslere yanıt verdikleri sanılmaktadır: düşük frekanslı sesler ön-yan, yüksek frekanslı sesler ise arka-orta çizgiler üzerindedir.

—Nörol. *Şakak sendromu.* Şu belirtileri kapsar: 1. duyum bozuklukları: işitsel (beyin korteksiyle ilgili sağırlık, işitsel agnozi), kokusal (hipoosmi ya da anosmi) ve tatsal (agözi) bozukluklar; 2. ana belirtiyi oluşturan bir sözyitimi; olguya göre bir Wernicke sözyitimi ya da bir bellek yitimli sözyitimi sözkonusu olabilir; 3. işitsel, ko-

şakak kemiği

kusal ya da görsel halüsinasyonlar; 4. en çarpıcısı çengel krizi olan sara tipinde belirtiler (şakak lobu sarası).

En sık görülen nedenler şunlardır: damar bozuklukları (arka Sylvius yumuşaması, kanamalar) ya da urlar (gliyomlar, metastazlar), ayrıca travmalar, enfeksiyonlar (herpes kökenli ansefalit, apseler) ya da çoğu zaman bir afazi-apraksi-agnozi sendromuyla başlayan Alzheimer hastalığı başta olmak üzere yozlaştırıcı hastalıklar da sözkonusu olabilir.

—Vet. ve Zootekn. *Şakak kemiği.* Memelilerin şakak kemiği hem insanınkı kadar geniş değildir, hem de daha kalındır ve günümüz insanında bulunmayan çıkıntılı bir ibikle karşı taraftakiyle birleşir. İnsanınkinden çok daha güçlü olan ve *çiğneme kası*'yla birlikte, çeneleri kaldırmaya yarayan şakak ya da şakak-altçene kası bu kemiğin tüm yüzeyine tutunur. Çene hareketlerinin ekseni şakak eklemi olup organizmanın en önemli eklemlerinden biridir. Şakağın önünde, şakak çukuru yer alır.

ŞAKAKİLER, türkçe konuşan, ancak kökeni bilinmeyen bir kabile. Osmanlılar döneminde daha çok Halep vilayetinin Kilis kazası ve çevresinde oturuyorlardı. Akkoyunlu devletinin yönetimi sırasında değişik bölgelere dağıldılar. Bir bölümü Kafkasardı sınırında ve Mugan'da göçebe olarak yaşadılar. 1814'te, Tebriz-Zencan yolu boyunca sıralanan Haştarud, Germarud, Miyana idari bölgeleriyle Erdebil'de yaklaşık 50 000 şakaki ailesi vardı. Abbas Mirza'nın kurduğu yeni ordunun çekirdeğini Şakakiler oluşturdu. Bir bölümü de el -Cezire'de oturan dört savaşçı kabileden biridir. Türkçe konuşan Şakakiler, Şahsevenler'le yakın ilişkide olduklarından şiiliği benimsediler. İran ordusunda da görev aldılar.

ŞAKAKLIK a. Binc. Atın şakağından geçen kayış. (Eşanl. YANAK KAYIŞI.)

ŞAKALAŞMA a. Şakalaşmak eylemi.
—Ed. Yapılan şakaya aynı nitelikte bir sözle karşılık verme. || Şairlerin birbirlerine şiirle karşılıklı takılmaları. (Halk şiirinde atışma, divan şiirinde mülatefe denirdi.)

ŞAKALAŞMAK gçz. f. *Bir kimseyle şakalaşmak, (birbiriyle) şakalaşmak,* karşılıklı olarak birbirine şaka yapmak, şaka yollu birbirine takılmak: *Şakalaşırken ikisi birden havuza düştüler. Çocuklarla şakalaşmaktan hoşlanır.*

ŞAKALOZ a. Esk. sil. → ÇAKALOZ.

ŞAKAR (Arif Şakir), türk hekim (İstanbul 1888 - *ay. y.* 1961). Darülfünun tıp fakültesi'nin askeri bölümünü bitirdi (1910), Gülhane'de staj yaptı. Viyana Tıp fakültesi'nin hariciye ve ilkyardım servislerinde çalıştı (1912-1914). Birinci Dünya savaşı'nda ordu hıfzıssıhha müdürü Prof. Mühlens'in yönetimindeki bulaşıcı hastalıklarla mücadele çalışmalarına katıldı, Suriye ve Filistin'de bulundu. Dönüşte Tıp fakültesi'nin yeni kurulan Çocuk cerrahisi ve ortopedi kliniği'nde görev aldı, müderris muavini oldu (1927). Hamburg Tıp fakültesi hariciye kliniği'nde çalıştı (1927-1929). Dönüşünde Haydarpaşa hastanesi'nde kendi olanaklarıyla bir ortopedi servisi kurdu; müderris, ordinaryüs profesör oldu (1939), buradaki görevinden emekliye ayrıldı (1958). Şakar, Türkiye'de ortopedi bilim dalının kurucusu ve tanıtıcısıdır. Çapa tıp fakültesi'ndeki ortopedi kliniği' nin kurulmasına da büyük katkıları olmuştur. Başlıca yapıtları: *Komplike fraktürlerin tedavisine dair* (1935); *Açık kırıklarda ameliyat ile korumanın hayati önemi* (1935); *Kısaca hümanizma ve Doğu'nun geriliği* (1960). Bunlardan başka M. A. Sarpyener* ile birlikte yazdıkları çocuk cerrahisi, ortopedi ve spor hekimliğine ilişkin iki yapıtı daha vardır.

ŞAKASIZ be. Şaka yapmaksızın, ciddi bir biçimde: *Şakasız lafı yoktur.*

ŞAKAYIK a. (ar. *şaka'ik*). Büyük kırmızı çiçekli, parçalı ya da bütün yapraklı ve etli yumruca köklü çokyıllık otsu ya da çalımsı bitki. (Bil. a. *Paeonia;* düğünçiçeğigiller familyası.)
—Süslem. sant. XVI. yy. osmanlı çini ve seramiklerinde (mavi-beyaz) kullanılan bezeme motifi.
—ANSİKL. Şakayığın bilimsel adı *Paeonia,* yunanlı hekim Paeon'dan gelir. Homeros'a göre bu hekim cehennem tanrısı Pluton'un Herakles'ten aldığı yarayı tedavi etmek için bu bitkiyi kullanmıştır.

Şakayıklar Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da ormanlarda doğal olarak yetişen bitkilerdir.

Türkiye'de dağ ormanlarında yetişen beş türü vardır. Bunlara yöresel olarak ayıgülü, eşekgülü gibi adlar verilir.

Şakayığın çiçekleri 5'li tiptedir; erkekorganları pek çoktur ve katmerli çiçeklerde bunlar taçyaprağımsı biçime girer. Meyve 2 ila 5 gözlü ve çok çekirdeklidir. Bütün şakayık türleri bahçelerde süs için yetiştirilebilecek kadar güzel çiçekli bitkilerdir. Birkaç örnek: otsu türler arasında, değişik renkli, hoş kokulu Çin şakayığı ve bahçe şakayığı; odunsu türler arasında, *Paeonia moutan* ve sarı şakayık.

Şakayıklar genellikle kök sürgünleriyle çoğaltılabilen her mevsime dayanıklı ve her çeşit biteğen toprağa elverişli bitkilerdir. Tohumdan üretilen şakayıklar ancak beş altı yıl sonra çiçek açar.

Otsu şakayık türlerinden bazılarının (*Paeonia mascula* [*P. officinalis*] ve *P. peregrina* [*P. decora*] vb.) kurutulmuş kökleri halk hekimliğinde infusyon yapılıp içilerek peklik verici, sara nöbetlerine ve öksürüğe karşı yatıştırıcı olarak kullanılır.

Şakayığın kökleri ve çiçekleri Türkiye' nin ihraç ürünlerindendir, doğu ülkelerine satılır.

ŞAKAYIKBALIĞI a. Zool. Denizşakayıkları arasında yaşadıkları için bazen *Amphiprion** cinsi üyelerine verilen ortak ad.

Şakayık un-numaniye, Taşköprizade (Taşköprülüzade) Ebülhayr Isamettin Ahmet'in (1495-1561) arapça yaşamöykülери kitabı (Yapıtın tam adı: *eş-Şakayık un -numaniye fi ulema id-devlet il-osmaniye;* bas. 1882, 1892). Osman I döneminden başlayarak Süleyman I dönemi ortalarına (1557) dek Türkiye'de yetişen bilginlerin, şeyhlerin yaşamöykülerini konu edinir. Yapıt, Muhtesipzade Belgradlı Mehmet Haki (*Hadayık ür-reyhan,* 1560), Edirneli Mecdi (*Hadayık üş-şakayık,* 1586; bas. 1852), Amasyalı İbrahim bin Ahmet (*el -Hadayık,* 1590) tarafından türkçeye çevrildi. Taşköprizade'nin bıraktığı tarihten başlayarak yeni yaşamöykülerine yer veren zeyilleri yazıldı: *Tetimmet üş-şakayık un-numaniye* (Âşık Çelebi, arapça 1568), *el-Ikd ül-manzum fi zikri efadil ir-Rum* (Ali bin Bali, arapça, 1557-1583 yıllarını kapsar, bas. 1882, 1892), *Hadayık ül-hakayık fi tekmilet iş-şakayık* (Nevizade Atayi, arapça, 1557-1633 yıllarını kapsar, 1634, bas. 1851), Uşakizade Zeyli (Uşakizade Seyit İbrahim bin Abdülbaki [1644-1723], Atayi'nin yapıtına ek, 1633-1712 yıllarını kapsar), *Vakayi ül-fuzala* (Şeyhi Mehmet [1667 -1732], Atayi'nin yapıtına ek, 1633-1730 yıllarını kapsar), *Tekmilet üş-şakayık fi ahval il-hakayık* (Fındıklılı İsmet [1845-1904], Şeyhi'nin yapıtına ek, 1730-1896 yıllarını kapsar).

ŞAKILDAK a. Bir tür çocuk oyuncağı.
—ANSİKL. Şakıldak kendir, karaağaç ya da ıhlamur ağacından 2-2,5 m uzunluğundaki bir sopanın ucuna kendir eklenerek yapılır. İki yana sallandıktan sonra birden geriye doğru kuvvetlice silkince tabanca sesini andıran bir ses çıkarır. Daha çok Karadeniz bölgesinde, özellikle Ordu ve çevresinde kullanılan bir oyuncaktır.

ŞAKIMA a. Şakımak eylemi.

ŞAKIMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Bülbül, kanarya vb. ötücükuşlar sözkonusuysa, ezgili sesler çıkararak ötmek, şakramak: *Ağaçların arasında şakıyan kuşlar.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, şarkı, şiir söylemek ya da neşeli biçimde konuşmak.

ŞAKIRDAMA a. Şakırdamak eylemi.

ŞAKIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Şakırtı çıkarmak: *Derenin bu bölümünde sular şakırdayarak akıyordu.* **—2.** Yağmurdan söz ederken, şiddetli ve ses çıkararak yağmak: *Dışarda şakırdayan yağmurun sesini dinlemek.*

◆ **şakırdatmak** ettirg. f. *Şeyleri şakırdatmak,* birbirlerine değdirerek şakırtı çıkartmak: *Paraları şakırdatmak. Parmaklarını şakırdatmak.*

ŞAKIRDATMAK → ŞAKIRDAMAK.

ŞAKIR ŞAKIR be. (yansıma sözc.). **1.** Şakırdayarak (sürekli yağan yağmurun, ötüşen kuşların vb. çıkardığı tekdüze sesleri betimler): *Dışarda şakır şakır yağmur yağıyor.* **—2.** Büyük bir coşkuyla: *Sevinçten şakır şakır oynamak.* **—3.** Akıcı biçimde, hiç zorlanmadan, kolayca: *Artık ingilizceyi şakır şakır konuşuyor. Bu işi sen şakır şakır yaparsın.* **—4.** Çok parlak ve aşırı ölçüde aydınlatılmış biçimde: *Cadde şakır şakır ışıklanlandırılmıştı. Eve döndüğümüzde bütün lambaları şakır şakır yanar bulduk.*

ŞAKIR ŞUKUR be. Rahatsız edecek ölçüde şakırtı çıkararak.

ŞAKIRTI a. Birbirine çarpan cisimlerin çıkardığı sürekli ve çınlamalı ses: *Yere düşen bozuk paraların şakırtısı.*

ŞAKIT a. Zool. *Murana**'ya bazı yörelerde verilen ad.

ŞAKIYIŞ a. Şakımak eylemi ya da biçimi.

ŞAKİ sıf. (ar. *şekāvet*'ten *şaķi*). *Esk.* **1.** Haydut, eşkıya. **—2.** Talihsiz. **—3.** Haylaz, habis.

ŞAKİ sıf. (ar. *şikâyet*'ten *şaki*). *Esk.* Şikâyet eden, yakınan.

Şaki İbrahim destanı, Ziya Gökalp' ın ilk yapıtı (1908, yeni harflerle 1953). Abdülhamit II döneminde Milli aşireti reisi İbrahim Paşa'nın talanlarına karşı Diyarbakır halkının ayaklanmasını, telgrafhaneyi ele geçirerek Avrupa'dan Doğu'ya uzanan haberleşme ağının işleyişini 11 gün durdurmasını, sarayın boşa çıkan vaatlerini, halkın çıkarlarının ancak İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra korunabildiğini anlatır. Ayaklanan, saraya telgraflar gönderen halkın arasında şairin kendisi de yer almıştı. Hece vezniyle sade bir anlatımla yazılmış olan yapıtın sonundaki "Uhuvvet (kardeşlik) şarkısı"nda, ayrı dinlerden, ayrı mezheplerden olan imparatorluk halkının eşit haklara sahip bulunduğu dile getirilir.

ŞAKİK a. (ar. *şakk*'tan *şakik*). *Esk.* İkiye ayrılan bir şeyin her bir parçası.

ŞAKİKA a. (ar. *şakik*'ten *şakika*). *Esk.* **1.** Ortadan ikiye ayrılan şey. **—2.** Yarım başağrısı.
—İsl. huk. Ana baba bir kız kardeş.

ŞAKİKİYE a. (ar. *şakikiyye*). Esk. bot. Düğünçiçeğigiller. (XIX. yy.'da fr. *renonculacées* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

ŞAKİLE a. (ar. *şākile*). *Esk.* **1.** Yol, mezhep. **—2.** Huy, yaradılış.

ŞAKİLİK a. *Esk.* Haydutluk, eşkıyalık.

ŞAKİR sıf. (ar. *şükr*'den *şākir*). *Esk.* Şükreden, halinden memnun olan: *"Ben şâkirem ey dost benüm bu hünerümden"* (Vasfi, XVI. yy.).

ŞAKİR, asıl adı **Hüseyin,** türk tarihçi, şair (İstanbul ? - Halep 1745). Babası Mehmet Bey ulema sınıfındandı. Medrese öğreniminden sonra müderris oldu (1720). Damat İbrahim Paşa tarafından korundu. Mahmut Paşa mahkemesi naip-

liğinde bulundu. Vakanüvislik yaptı (1733 -1739; bu görevdeyken yazdıkları vakanüvis Sami [1730-1733] ve Suphi [1739-1744] tarihleriyle birlikte basıldı [1783]). Halep mollalığı sırasında valinin zulüm ve yolsuzluklarına engel olmak istediği için zehirletildiği söylenir. *Divan*'ı (Beyazıt devlet kütüphanesi, no. 5788) vardır.

ŞAKİR AĞA (Hacı İzzet) **Tanburi,** türk besteci (İstanbul 1779 - *ay. y.* 1840). Enderun'dan yetişti. Hammamizade İsmail Dede'den müzik dersleri aldı. Mahmut II döneminde hanende, besteci ve tanbur sanatçısı olarak ün yaptı. Padişaha musahip ve müezzinbaşı oldu (1821). Ferahnâk makamını icat etti. Bugün elde 64 yapıtı bulunmaktadır. Bunlardan 4 tanesi büyük formda, ötekileri ise şarkı formundadır. Tanınmış şarkıları: *Efsûn okur uşşâkına ol gamze-i câdû* (evcârâ şarkı-ağır aksaksemai), *Gelmiş değil böyle perî* (sabâ şarkı-aksak), *Ne yamandır dil-i bîçâreye olsa müşteri* (dügâh şarkı-aksak).

ŞAKİR AHMET PAŞA Hafız, türk vezir (Trabzon 1749 - İstanbul 1818). Müderris Mehmet Atıf Efendi'nin oğlu. Trabzon'dan İstanbul'a gelerek Enderun'a girdi. Tülbent ağası olarak dış hizmete çıkarıldı ve çeşitli görevlerde bulundu. Kör Yusuf Ziya Paşa'nın sadrazamlığı sırasında, vezir payesiyle sadaret kaymakamlığına getirildi (1810). Ertesi yıl sadrazamla birlikte azledilerek önce Anadolu (1811), sonra da Mora (1814) valisi oldu. Emekliye ayrılarak İstanbul'a döndü (1816). Dinsel içerikli bir manzum risalesi vardır.

ŞAKİR EFENDİ Hacı, türk hattat (İzmir 1865 - *ay. y.* 1905). Medrese öğrenimi sırasında Hafız Ali Haydar Efendi'den, İstanbul'a geldikten sonra da Bakkal Arif Efendi'den sülüs ve nesih yazı meşk etti. 1882'de bir süre vilayet muhasebe kaleminde çalıştıktan sonra İzmir'de yayımlanan *Hizmet* ve *Ahenk* gazetelerinin matbaalarında görev aldı; bu gazetelerin büyük puntolu yazılarını yazdı. Aklâm-ı sittede Hafız Osman okuluna bağlı kaldı. Sülüs ve nesih yazıların kurallarını gösteren *Meşk mecmuası* adlı küçük bir yapıtı vardır.

ŞAKİR PAŞA (Mehmet), türk asker ve tarih yazarı (Bursa 1853 - Afyonkarahisar 1916). Karahisarlı Asım Bey'in oğlu, sadrazam Ahmet Cevat Paşa'nın kardeşi, yazar Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın (Halikarnas Balıkçısı), ressam Fahrelnisa Zeid'le Aliye Berger'in babası, Nejat Devrim, Şirin Devrim, Füreya Koral ve Cem Kabaağaçlı'nın büyükbabasıdır. Harbiye'yi bitirdikten (1878) sonra çeşitli askeri görevlerde bulundu. Resmo komutanlığı, Atina elçiliği, Askeri teftiş komisyonu üyeliği yaptı. Emekliye ayrıldıktan (1908) sonra Galatasaray lisesi'nde bir süre tarih okuttu. Aralarında çıkan bir tartışma sırasında oğlu tarafından tabanca ile vurularak öldürüldü. Beş ciltlik *Yeni osmanlı tarihi*'nin yalnız iki cildi basılmış olup (1912) *Selahattin Eyyubi, Mısır tarihi* adlı yapıtları yayımlanmamıştır.

ŞAKİRD → ŞAKİRT.

ŞAKİRDAN çoğl. a. (fars. *şagird*'in çoğl. *şâgirdan*). *Esk.* **1.** Öğrenciler: *"...rüşdiyeler vardır ki şakirdânı üç dört lisan okur"* (Ebüzziya Tevfik). **—2.** Çıraklar.
—Kur. tar. *Şakirdanı ehli hiref,* osmanlı saraylarında "ehli hiref" denilen çeşitli dallardaki sanatkârların çıraklarına verilen ad.

ŞAKİRT a. (fars. *şagird*). *Esk.* **1.** Öğrenci: *"...zannederim ki, bir mekteb-i idâdi şakirdi bile böyle bir düşünceye mâlik olmaya utanırdı"* (Baha Tevfik). **—2.** Çırak, yamak.
—Esk. ida. Osmanlılar'da devlet dairelerinde staj yapan görevlilere verilen ad. (Şakirtler, gösterdikleri başarıya göre maaşa geçerlerdi. Bu yöntem İkinci meşrutiyet'e [1908] kadar uygulandı.)
—Kur. tar. Osmanlılar'da padişah sarayının harem dairesine yeni alınan cariyelere verilen ad. (Bu gibiler, "kalfa" denilen deneyimli harem görevlisi kadınlar tarafından eğitilip yetiştirilirdi.)

ŞAKİRTLİK a. (fars. *şagird*'den). *Esk.* **1.** Öğrencilik; çıraklık. **—2.** Çırağa verilen ücret.

ŞAKKA → ŞAK.

ŞAKKADAK be. (yansıma sözc.). Beklenmedik bir anda, ansızın, birdenbire: *Şakkadak düşüp bayılmak.*

ŞAKLABAN sıf. ve a. **1.** Sözleriyle, davranışlarıyla başkalarını eğlendirmekten, güldürmekten hoşlanan, bunun için gülünç durumlara düşmekten çekinmeyen kimse için kullanılır: *Ne şaklaban bir adam.* **—2.** Dalkavuk.

ŞAKLABANLIK a. **1.** Şaklaban bir kimsenin niteliği. **—2.** Güldürmeye, eğlendirmeye yönelik davranış: *Şaklabanlık etmek, yapmak.*

ŞAKLAMA a. Şaklamak eylemi.
—Sesbil. Özellikle Güney Afrika dillerinde (zulu, hottentot vb.) bulunan ve ses oluğunun iki kez kapanmasıyla gerçekleşen kapantılı ünsüz. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tıp. *Kapakçık şaklaması*, bir kalp atışı sırasında, kulakçık-karıncık kapakçıklarının kapanışıyla (1. ses) ve sigmoit kapakçıkların kapanmasıyla (2. ses) ortaya çıkan ses. (Dinlemeyle duyulan kalp sesleri bunlardır. Kapakçık şaklaması artabilir ve patlayıcı [örneğin mitral darlığında birinci sesin patlayıcılığı] olabilir.)
—ANSİKL. Sesbil. İlk kapantı ya dudaklarla (dudaksıl) ya dil ve dişler ya da sert damak (dişsil, dişyuvasıl vb) arasındaki ilişkiyle oluşur; ikinci kapantıysa dilin damak eteğine doğru kalkmasıyla gerçekleşir. İki kapantı arasında ortaya çıkan hava azalmasını izleyen eklemsel gevşeme, kendine özgü bir şaklama gürültüsüne yol açar; bu nedenle, kimi zaman bu ünsüzleri belirtmek için izlenimsel "şaklamalı" terimi kullanılır.

ŞAKLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Kuru ve sert bir ses çıkarmak: *Yüzünde şaklayan bu tokadın acısını hiçbir zaman unutmadı. Atların sırtında şahlayan kırbaç.*

◆ **şaklatmak** ettirg. f. *Bir şeyi şaklatmak,* şaklamasını sağlamak: *Parmaklarını şaklatmak. Kırbacını şaklatmak.*

ŞAKLAMALI sıf. Sesbil. Bir şaklamayı belirten izlenimsel terim.

ŞAKLATMA a. Dil birdenbire damaktan ayrıldığında çıkan kuru gürültü.
—Binc. *Dil şaklatma,* atı ileri gitmesi ya da istenileni yapması için dille ses çıkararak teşvik etme.

ŞAKLATMAK → ŞAKLAMAK.

ŞAKMA a. Güney Afrika'nın hemen hemen bütünüyle siyah postlu babuini. (*Çakma* ya da *ayı paviyan* adıyla da bilinir. Bil. a. *Papio porcarius;* uzunkuyruklumaymungiller familyası.)

ŞAKRAK sıf. (yansıma sözc.). **1.** Neşe, sevinç, mutluluk yansıtan gülme biçimi için kullanılır: *Evden şakrak kahkahalar yükseliyordu.* **—2.** Neşesi, canlılığı, davranışlarına, konuşma biçimine yansıyan, hayat dolu bir kimse için kullanılır (genellikle şenle birlikte): *Şen şakrak bir kadın.*

ŞAKRAKKUŞU a. Serçe iriliğinde, güçlü gagalı, siyah başlıklı, dişisi al ya da kırmızı gerdanlı, tohumcul, meyve bahçelerine büyük zarar veren ötücükuş. (Bil. a. *Pyrrhula pyrrhula;* ispinozgiller familyası.)
—ANSİKL. Gezici ve yerleşik bir kuş olan şakrakkuşu, Büyük Britanya'dan Japonya'ya kadar Avrasya'nın bütün ılıman kuşağına yayılır. Çiftler oluşturarak yaşar, tohumlarla beslenir: kış için yuvasına tohum depolar, ilkbaharda depoladığı yiyecekler bitince, meyve ağaçlarının tomurcuklarını yer. Yılda üç kez yavru çıkarır ve yavrularını küçük omurgasızlarla besler. Şakrakkuşu ırklarından *P. pyrrhula rossikowi* Kuzey Anadolu'da kuluçkaya yatar.

ŞAKRAKLIK a. Şakrak olma durumu.

ŞAKRAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Şakımak.

ŞAKRAVARTİN, *çarkı çalıştıran kişi* anlamına gelen ve "imparator", "hükümdar" anlamında krallar için kullanılan sanskritçe sözcük. Buddhacılar ve caynacılara göre, başlıca sıfatı dünya fethedilirken havaya fırlattığı disk *(şakra)* olan hemen hemen tanrısal nitelikte bir varlığın elde tuttuğu en yüksek cismani iktidarı simgeler.

ŞAKŞAK be. (yansıma sözc.). **1.** Alkış sesi. **—2.** Alkış, övgü. **—3.** Çoğunlukla hokkabazların kullandıkları, hafifçe vurulduğunda hızla vurulmuş gibi şaklayan tahta maşa.
—Müz. Bazı yörelerde *çalpara**'ya verilen ad.
—Sey. oy. Bazı seyirlik oyunlarda kullanılan maşa biçimli, bir yere vurulunca ses çıkaran alet. (İzleyicilerin ilgisini gösteriye çekmek, oyun kişilerine vurarak güldürü öğesi oluşturmak amacıyla ve gerektiğinde aksesuar olarak kullanılır. Hokkabaz gösterilerinin, ortaoyununun değişmez gereçlerindendir.) [Ortaoyununda *pastav** denir]
—Sine. Bir menteşeyle tutturulmuş ve üstünde çevrilecek çekim planlarının kaydedildiği bir tablo bulunan iki tahta levhadan oluşan araç. (Levhalar kamera önünde hızla birbirine çarpılır; bu anın hem ses, hem görüntüyle kaydedilmesi, daha sonra görüntü kuşakları ile ses eşlemesini sağlar.)

ŞAKŞAK dağı, Anadolu'da iki dağın adı: Güney-doğu Toroslar'ın Malatya dağları kesiminde, Bey dağından K.-D.'ya doğru uzanan dağlık kütle; 2 237 m. Malatya ovasını G.-D.'dan sınırlar. Yapısında en geniş yeri Üst Kretase oluşukları kaplar. — Doğu Anadolu'da Karasu-Aras sıradağlarının B. kesiminde, Erzurum'un G.-G.-B.'sında yükselen Karagöl dağları üzerinde doruk; 3 057 m. Ofiyolitlerden ve andezitlerden oluşur.

şakrakkuşu

ŞAKŞAKÇI sıf. ve a. **1.** Çıkarları için bir kimseyi aşırı ölçüde öven, bunu başkalarına da benimsetmeye çalışan kimse için kullanılır; dalkavuk, alkışçı. **—2.** Bir oyuncunun ya da oyunun başarı kazanmasını sağlamak amacıyla var güçleriyle alkışlamakla görevlendirilmiş seyirci ya da dinleyici grubunun üyesi. (Bk. *ansikl.* böl.).
—ANSİKL. Tiyat. Şakşakçılar Fransa'da XVIII. yy.'ın ikinci yarısında ortaya çıktı; ancak, bu uygulamanın başlangıcı, şarkı söylerken halkı coşturmak için bu yola başvurduğu sanılan Neron'a mal edilir. Şakşakçılık, XIX. yy.'da kurumlaştı; başı çeken kişi bu işte uzmanlaşmış kimselerden oluşan bir kadro topluyordu. Sık sık eleştirildiği ve yasaklandığı halde, bu uygulama tiyatrolardan ancak XIX. yy. sonuna doğru kaldırıldı.

ŞAKŞAKÇILIK a. Bir kimseye yaranmak için dalkavukça davranma; bu yoldaki davranış; dalkavukluk.

ŞAKTA, hinduculukta, şaktilere tapanları belirten sözcük. Şaktalar puranaların öğretisini izleyen ve erdişi Vişnu ya da Şiva'ya tapan *daksinamargi*'ler ("sağ ele bağlı olanlar") ile tantra kurallarına uyan ve yalnız şaktilere tapan *vama-margi*'ler ("sol ele bağlı olanlar") olarak iki tarikata ayrılır.

ŞAKTİ, sanskritçe sözc., *"güç, kudret, kutsal enerji"* anlamına gelir ve hinduculukta etkin kadın enerjisini belirtir. Büyük Tanrıça'nın *(Mahadeva)* görünüşleri olarak kabul edilen, tanrıların eşlerini ve özellikle Şiva'nınkileri (Kali, Durga, Uma, Parvati vb.) belirtmek için, bu terim Vedalar devrinden beri kullanılmaktadır. Şakti, ilişkili olduğu tanrının etkinlik ve enerjisini kişileştirir; bu, tanrının yaşam atılımı ve can-

sebze olarak kullanılan şalgamlar
1. Yassı;
2. Yarı-uzun;
3. Yuvarlak.

landırıcı ilkesidir. Şaktilere tapınma, erotik bir nitelik taşır. İkonografide, tek başlarına ve ölüm silahıyla donanmış ya da erkek tanrıya sımsıkı sarılmış olarak canlandırılırlar. Şakti tapınımı, özellikle VI. yy.'dan başlayarak gelişti ve sıkıca bağlı olduğu tantracılık yoluyla buddhacılık içinde yayıldı.

Yogada şakti, *kundalini*'ye benzetilmiştir. Kundalini omurganın alt kısmında çöreklenmiş yılandır ve bunun vücudun çeşitli sinir merkezleri arasından yukarıya doğru çıkışı ruhi uyanışla sonuçlanır.

ŞAKTİCİLİK a. Hindistan'da vişnuculuk, şivacılık ve tantracılık gibi bazı akımlara özgü ve yaratıcı kadın enerjisine *(şakti)* önemli bir yer veren dinsel öğreti.

ŞAKUHAÇİ a. (*1 ayak,8 parmak* anlamında japonca sözc.). Bambudan yapılan, kertikli düz japon flütü. (Ortalama uzunluğu 54,5 cm'dir. Heian [794-1185] döneminde Çin'den Japonya'ya getirildi. "Casus keşişler"in [*komuso*] en gözde çalgısıydı. Edo döneminde [XVII. ve XVIII. yy.], *sankyoku* denilen üç çalgılık toplulukta *kokyu*'nun [viyel] yerini aldı.)

ŞAKUL a. (ar. *şakūl*). İnş. ÇEKÜL'ün eşanlamlısı.

ŞAKULİ sıf. (ar. *şakūl* ve *-i*'den *şakūlī*). *Esk.* **1.** Çekülle ilgili. **2.** Çekül doğrultusunda olan.
—Esk. mat. Düşey.

ŞAKULLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi şakullemek*, çekülle düşey doğrultusuna bakmak. **—2.** *Bir şeyi (soyut) şakullemek*, onu yoklamak.

Şakuntala, *Mahabharata* adlı hint destanında kral ksatriya Vişvamitra ve apsaras Menaka'nın kızı. Keşiş Kanva tarafından bakıldı ve yetiştirildi. Kral Dusyanta ile evlendi ve Hindistan'a adını veren efsanevi hükümdar Bharata'yı dünyaya getirdi. —Bu ad aynı zamanda, bazen *Abhicnanaşakuntala* da denilen ünlü Kalidasa dramının da (yaklş. IV. yy.) adıdır. Şakuntala'da genç kadın ile kral Dusyanta'nın karşılaşmaları ve aşkları en ince duygusal ayırtılarla anlatılır. Bu dram ingilizce çevirisiyle (1899) Avrupa'da tanınan sankritçe ilk yapıtlardan biridir.

ŞAKYA, Himalaya'da, buddhacılığın kurucusu Şakyamuni'ye adını veren halk.

ŞAKYAMUNİ ("Bilge Şakya"), buddhacılığın kurucusu *Siddhartha Gautama* için genellikle kullanılan ad. (→ BUDDHA, BUDDHACILIK.)

ŞAL a. (fars. *şal*). **1.** Genellikle Hintliler' in İranlılar'ın türban, kemer olarak kullandıkları ya da omuzlarını örttükleri uzun kumaş parçası. **—2.** Omuzları örtmeye yarayan tek ya da çift katlı, kumaştan ya da örgüden üçgen biçimindeki atkı.
—Dokmc. Tiftik yünüyle dokunan ince bir tür kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.)
—El sant. Omuz ya da boyun atkısı olarak yapılmış yazma. || Üzerine şal deseni basılmış yazma.

Şale köşkü

—Folk. *Şal bağlamak*, gelinin beline *gayret** *kuşağı* sarmak. (Bu sırada "babanın evinden diri çıktın, kocanın evinden ölü çıkasın" sözleriyle evliliğin sürekli olması, ölene değin sürmesi dilenir.)
—Giy. *Çekin şalı*, bazı yörelerde, özellikle türkmen giyiminde alna bağlanan şal; şaldan yapılmış alın çatkısı.
—Süslem. sant. *Şal örneği*, boyalar üzerinde bir iğne ya da at kuyruğu kılı ile yapılan düzensiz ve dairemsi hareketlerle elde edilen ebrulara verilen ad.
◆ sıf. Giy. *Şal yaka*, önde, yaka açıklığından başlayarak yükselen ve uçları ensenin ortasında birleşen, yuvarlak biçimli, iki parçadan oluşan yaka.
—ANSİKL. Hindistan'ın kuzey kesiminde, çok eski zamanlardan beri, keçi kılından dokunmuş kaşmir şallar, XVIII. yy.'ın ikinci yarısında Avrupa'da tanındı. Gerçek şalların yerini, yavaş yavaş, dokuma ya da baskı taklit şallar aldı.
—Dokmc. Şal, genellikle Keşmir keçisinin yünüyle dokunur. İpek karıştırılarak dokunanları da vardır. Daha çok çubuklu olur, çubukların arasında çiçek, özellikle de badem motifi bulunur. En değerli şallar Hindistan ve İran'da üretilenlerdir. Bunlar dokunduğu yere göre *hint şalı, acem şalı, Lahor şalı, şalı Kaşan* vb. adlar alır. Anadolu'da Gürün şalları ünlüdür. Eskiden şal, dört arşın boyunda, iki endaze eninde top olarak yapılırdı. Daha kalınca olan Kirman şalları giysilik ve örtülük olarak kullanılır, serpme çiçekli Trablus şallarından kuşak yapılırdı. Gürün şalları düz olarak dokunur ve elbise yapımında kullanılırdı. En ince ve değerli olanı, Lahor şalıydı. Şal eski önemini yitirmekle birlikte bugün de üretilmekte ve en değerli kumaşlar arasındaki yerini korumaktadır.
—Esk. giy. Şaldan elbise, hırka, boyun ve omuz atkısı, kuşak, sarık yapılır, örtü, bohça vb. yapımında da kullanılırdı. Gelinlerin beline, sünnet çocuklarının çaprazlamasına omzuna şal bağlamak gelenektendi. XVIII. yy. sonu ile XIX. yy. başında şal kuşak ve şal sarık kullanmak moda olmuştu. Kalyoncular da şal sarık sararlardı. Mahmut II, 1811'de kalyoncular dan başkasının şal sarık sarmasını yasaklamıştı. Buna rağmen şal sarık kullanımı sürdü. Trablus şalları, kadın ve erkekler tarafından kuşak olarak kullanılıyordu. Efeler de Trablus kuşak sarardı.

ŞALAGRAMA, Vişnu'nun simgesi olan bir ammonitler konglomerasını ya da tek bir ammoniti *(Argonauta argo)* belirten sankritçe sözcük. Şalagrama, ev tanrısı olarak Vişnu imgelerinin yerini alır. Şalagrama ve vanalinga (Şiva'yı simgeleyen beyaz kuvars çakıl), rahibin kutsamasına gerek kalmadan kutsal olan simgelerdir.

ŞALAK a. *Yörs.* Henüz büyümemiş karpuz.

ŞALAKİ a. (fars. *şal* ve *-aki*, yun. küçültme eki'nden). Esk. dokmc. Şal taklidi kumaşlara verilen ad. (Değerli bir kumaş olan şal, pahalı olduğundan pek çok taklidi yapılıyor ve halk arasında ucuzluğu nedeniyle bu kumaşlar yeğleniyordu. Şalakiden kadın elbisesi, hırka vb. yapılıyor, özellikle yorgan yüzü olarak kullanılıyordu. *Lahoraki, buhurlu, çerkeziye* adı verilen çeşitleri vardı.)

Şalako, Zuñi yerlilerinin dinsel bayramı; aralık ayının başında kutlanan bu bayramın başlıca özelliği, gene "Şalako" adı verilen altı maskelinin gelişidir. Bu maskeliler, evlere her yıl zenginlik ve doğurganlık getiren ataları simgeler.

ŞALAZYON → KALAZYON.

ŞALE a. (fr. *chalet*, İsviçre'nin fr. konuşulan kesiminde *cala*, sığınak'tan). **1.** Galerileri ve taşkın saçaklı çatısı bulunan, alçak dağ konutu. **—2.** Rüstik gereçlerle yapılan, çoğu kez balkonları ve ahşap sayvanları bulunan villa ya da konut.

■ **Şale köşkü,** İstanbul'da Yıldız sarayı yapılar topluluğundan olan köşk; XIX. yy. osmanlı sivil mimarlığının en yetkin örneklerindendir. Yapı birbirine bitişik olarak farklı tarihlerde inşa edilmiş iki bölümden oluşur; birinci bölüm 1889'da bitirilmiş, *Merasim köşkü* olarak da tanınan ve mimar D'Aronco'nun eseri olduğu bilinen ikinci köşk ise 1898'de tamamlanmıştır. Alman imparatoru Wilhelm II'nin İstanbul'u ziyareti sırasında kalması için yaptırılan köşk, İsviçre ve Fransa'daki dağ evlerine benzeyen dış görünüşü nedeniyle bu adla anılmıştır. Yıldız sarayı yapılar topluluğu içinde bir devlet konukevi niteliği taşıyan köşkün önemli özelliklerinden biri de, Tören salonu'ndaki 400 m²'lik tek parça hereke halısıdır. 1984'te Milli saraylar sempozyumu'nun düzenlendiği Şale köşkü uluslararası toplantılar ve sanat etkinlikleriyle kültür turizmine açılmıştır.

■ **ŞALGAM** a. **1.** Turpa benzeyen ve hafif acımsı-tatlımsı kökü sebze olarak kullanılan tarım bitkisi ve bu bitkinin kökü. (Bil. a. *Brassica rapa* var. *rapa;* turpgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Yağ şalgamı*, tohumlarından yağ elde etmek için yetiştirilen, yembitkisi ve yeşil gübre olarak da kulanılabilen tarım bitkisi. (Bil. a. *Brassica rapa* var. *oleifera;* turpgiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Şalgam ikiyıllık bir bitkidir. Şişkin kökü ve sarı çiçekleriyle belirgindir. Çeşitleri kök biçimiyle (yassı, konik ya da silindirik) kök boynunun rengiyle (beyaz, mor ya da yeşil) kabuk rengiyle (beyaz, gri ya da siyah) etli kısmının rengiyle (beyaz ya da sarı) birbirinden ayrılır.

Şalgamlar kulanılışlarına göre de yem şalgamı (iri köklü) ve sebzelik şalgam diye başlıca ikiye ayrılır. Tarım bitkisi olarak en çok Sıvas, Erzincan, Erzurum gibi soğuk bölgelerde, çok az miktarda da öteki illerde yetiştirilir. Ama yaygın kullanışlı bir sebze değildir. En makbul çeşidi basık, yuvarlak köklü, beyaz etli, lezzetli, beyaz üzerine morumsu renkli olanıdır.

Patatesin yaygınlaşmasından önce Batı Avrupa'da insan beslenmesinde önemli yer tutan şalgam, şimdi bu ülkelerde yağlı etlerle (domuz, kaz, koyun) birlikte yenmekte ve hazır et sularının yapısına girmektedir.

• *Yağ şalgamı (Brassica rapa* var. *oleifera)* kolza ile aynı cinstendir. İğ biçimindeki kökü, dallı sapı, tüysüz ve mavi-yeşil yaprakları, kokulu çiçekleri, hemen hemen silindir biçimindeki uzun hardalsı meyveleri ile kolzadan ayırt edilebilir. Kolzaya göre soğuğa daha az, kuraklığa ve geç ekime daha dayanıklıdır. Ekim sistemi kolzanınkiyle aynıdır. Kış yağ şalgamı erken hasat edilebilir ve yembitkisi olarak kullanılabilir. İlkbahar yağ şalgamının yetişme süresi daha kısadır (yaklaşık 100 gün). Nisandan temmuza kadar ekilebilir. Kanada, Kuzey Avrupa'nın bazı ülkelerinde kolza gibi yağbitkisi olarak ilkbahar ürünü çerçevesinde yetiştirilir. Türkiye'de Trakya ve Bursa yörelerinde tohumlarından yağ elde edebilmek için ekilmektedir. Tohumlar sabit yağ (% 40) içerir. Şalgam yağında gliserit halinde erüsik ve linoleik asitler bulunur.

ŞALİ a. (fars. *şal* ve *-i*'den *şālī*). Esk. dokmc. **1.** Tiftik yünüyle dokunmuş, desen özellikleri şaldan farklı bir tür ince kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kaba şali*, seyrek dokunmuş şali. (En makbul bayraklık kumaşlardandır.)
—ANSİKL. Şali, şal gibi dokunmakla birlikte deseniyle ondan ayrılır. Genellikle düz ya da çiçekli olarak dokunur, şalın özelliğini oluşturan çubuklar şalide bulunmaz. Ankara'da dokunan ve Ankara şalisi adıyla bilinenleri ünlüdür.

Şaliden erkek ve kadın hırkası, elbise, şalvar, mintan vb. yapılırdı. Kuşak, sarık, boyun ya da omuz atkısı olarak da kullanılırdı.

ŞALİKOZ a. (fr. *chalicose;* yun. *khaliks*, taş, ve *-osis*, hastalık bildiren sonek'ten). Taş yontucularında, değirmen taşı işçilerinde, porselencilerde vb., kireç ya da si-

lis tozlarının solunum yoluyla alınmasına bağlı olarak gelişen akciğer hastalığı (pnömokonyoz). [Aslında bir silikozdur.]

ŞALLAK sıf. ve a. *Yörs.* **1.** Çıplak. **—2.** *Şallak mallak*, neredeyse çırılçıplak.

◆ a. Giy. Deniz kabuğu, boncuk, taş vb.'den yapılmış küçük süs eşyası, nazarlık, muska vb.

Şalom, Avram Levon tarafından kurulan (1947) ve İstanbul'da yayımlanan ibranice gazete. Türkiye'deki musevi topluluğunun sözcülüğünü yapan gazete, türkçe ve ibranice olarak haftada bir çıkmaktadır.

ŞALOM (Şalom Yosef ŞAPİRA, **Şin** — denir), israilli yazar (Parczew, Polonya, 1904). Filistin'e göç etti ve Kudüs'e yerleşti (1922), Celile bölgesindeki Roş-Pinna'da iki yıl kaldı (1928-1930), bu süreyi *Yoman ba-galil* (1932) adlı yapıtında betimledi. Kabala etkisinde hasidliği benimsemiş bir aileden gelen Şalom, şiirlerinde ana tema olarak, çağdaş yahudinin kişisel düzeyde olduğu kadar ulusal düzeyde de kurtuluşunu işledi (*Panim'el Panim*, 1941; *Adama*, 1942; *A-Ner lo kava*, 1952).

ŞALOPA a. (ital. *scialuppa*'dan). **1.** Küçük boyutlu, ambarsız, on iki top taşıyan yelkenli savaş gemisi. (İki direkli ve sübye donanımlı olan bu gemiler brik*ten küçük, ateş gemisinden büyüktü. Şalopanın mürettebatı, bir reis, bir yelkenci, iki reis yardımcısı, bir kâtip, bir çavuş, bir kılavuz, beş humbaracı, yedi topçu ve kırk üç kalyoncudan oluşurdu.) **—2.** *Top şalopası*, çıkarma ve savunma harekâtlarında kullanılan ve top bataryalarıyla donatılmış güverteli şalopa. (Demirden yapılan, buhar gücüyle çalışan bu tekneler XIX. yy. başına kadar kullanılmıştır.)

—Bayınd. ve Deniz yap. Sulu bölgelerde yapılan inşaatlarda gereçleri taşımaya ve / ya da yerleştirmeye yarayan yüzer araç. || *Dökme şalopası*, deniz yapılarının inşasında kullanılan, yanlarına kırmataş doldurularak, köprü üzerinde stoklanmış gereçlerin topluca kaymasını sağlayan sağlam bir dayanak oluşturan şalopa.

ŞALPAZARI, Doğu Karadeniz bölümünde Trabzon'a bağlı ilçe; 18 983 nüf. (1990); 24 köy. Merkezi, Trabzon'un 68 km B.'sında *Şalpazarı*, 3 665 nüf. (1990).

ŞALŞEPİK ya da **ŞALŞAPİK** a. (fars. *şāl* ve ar. *şebih*, bir şeyin benzeri, tıpkısı; *şāl-şebih*'ten). Dokmc. Siirt'in Eruh, Şirnak, Pervari ilçeleri ve çevresindeki el tezgâhlarında tiftikten dokunan elbiselik kumaş. (Genellikle yatay ya da dikey çubuklu ve tiftiğin doğal renklerindedir. Çeşitli renk ve desenlerde dokunanları da vardır.)

—Giy. Siirt ve çevresinde giyilen, şalşepikten yapılmış iki parçalı erkek giysisi. (Bol bir pantolon ve kol ağızları yırtmaçlı, yakasız bir üstlükten oluşur. Yörenin özgün giysilerinden olan şalşepik, bugün daha çok özel günlerde ve halk oyunu gösterilerinde kullanılmaktadır.)

ŞALTAK sıf. *Tkz.* Kavgacı, yaygaracı.

ŞALTER a. (alm. *Schalter*). Elektrotekn. → ANAHTAR.

ŞALÜMO a. (fr. *chalumeau*). Kaynakç. HAMLAÇ'ın eşanlamlısı.

—Müz. Aerofonlar ailesinden, tek çarpan dilli, silindirsel ses borulu, klarinetin atası olan eski müzik aleti.

ŞALVAR a. (fars. *şelvār*'dan). Giy. Vücudun belden aşağı bölümünü örten, bacaklara geçirildikten sonra bir uçkurla bele bağlanan, geniş ağlı ve bol giyim eşyası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. sil. Ok gövdesinde, göbekle ayak arasındaki bölüme verilen ad. (*Baldır* da denir.)

—ANSİKL. Şalvar, çok eski dönemlerden bu yana Anadolu'da kullanılan bir giyim eşyasıdır. Batı etkisinin yoğunlaştığı XIX. yy.'a değin her sınıftan kadın ve erkek tarafından giyilmiştir. Bugün de Anadolu'nun bir çok yöresinde yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Erkek şalvarları genellikle çuhadan ya da kaşmir, şali vb. yünlü kumaşlardan yapılır, uçkurla bele bağlanır. Eskiden şalvarbent* denen enli uçkurlar kullanılıyordu, bunların işli olanları da vardı. Kadın şalvarlarında ise her türlü kumaş kullanılır. Günlük şalvarlar, pazen, basma vb.'den, özel günlerde giyilenlerse daha nitelikli kumaşlardan yapılır. Anadolu'nun bazı yörelerinde kına gecesinde gelinin bol kesimli kadife şalvar giymesi gelenektendir. Kadınlar şalvarı peşli entari altına da giyerler ya da üzerine gömlek ve cepken giyerek kullanırlar. Ağının altta ya da yukarıda olması, genişliği, ayak geçecek yerlerin daralması ya da bilezikli, lastikli olması vb.'ye göre değişik şalvar kesimleri vardır. Kadın şalvarlarında uçkur yanında içten geçirilmiş lastik de kullanılmaktadır.

—ANSİKL. Tar. Bazı belgelere göre şalvarın ilk çıkış yeri İran'dır. Araplar'ın şalvarı, islamlığın ilk dönemlerinde ya da İran'ı ele geçirdikten sonra kullanmaya başladıkları öne sürülür. Bazı hadislere göre Hz. Muhammet de şalvar giyiyordu. İlk şalvar giyenin İbrahim peygamber olduğuna, Musa'nın da şalvar giydiğine ilişkin hadisler varsa da bu hadisleri doğrulayan belgeler bulunamamıştır. Abbasiler'in siyah, Fatımiler'in beyaz şalvar giydikleri bilinmektedir. İran'da ipek, Mısır'da beyaz keten şalvarlar değerli sayılırdı. Şalvar, kullanışlı olduğundan savaşçılar tarafından da giyildi. Emevi savaşçıları kaba bir kumaştan yapılan ve serafil denen bir tür şalvar giyerlerdi. Şalvar, fütüvvet kuruluşunda bir üniforma, şerefli bir giysi olarak görülür; bir üyenin esnaf kuruluşuna kabulü sırasında şalvar giydirme ve kuşak bağlama töreni yapılırdı.

ŞALVARBENT a. *Esk.* Şalvarı bele bağlamak için kullanılan uçkur. (Enlice olur, kimi zaman bağlandıktan sonra sarkan iki ucu işlenirdi. İşli olan uçları kuşağın altından sarkıtarak da kullanılırdı.)

ŞALVARLI sıf. Şalvar giymiş ya da şalvarı belirtilen nitelikle olan kimse için kullanılır.

ŞALYAPİN (Fyodor İvanoviç), rus şarkıcı (Kazan 1873 - Paris 1938). Çok iyi eğitilmiş olağanüstü bir bas-bariton sesi vardı. Çok genç yaşta panayır gruplarında şarkıcılığa başladı; daha sonra opera oyunculuğunu yapmacıktan kurtararak ve gerçekçiliği ön plana alarak opera sanatında bir devrim yaptı. Rus operasını ve özellikle *Boris Godunov*'u tüm dünyaya sevdirdi, Massenet'in *Don Quijote* rolünü yarattı (1910) ve Pabst'ın aynı konulu filminde oynadı (1933).

ŞAM a. (fars. *şam*). *Esk.* **1.** Akşam. **—2.** *Şam ü seher*, akşam ve sabah. || *Şam-ı gariban*, garipler akşamı; matem gecesi, İmam Hüseyin'in öldürüldüğü akşam. || *Şam-ı muğber*, keder ve üzüntü dolu akşam.

ŞAM, ŞAMME sıf. (ar. *şemm*'den, *şāmm*, dişl. *şamme*). *Esk.* Koku alan, koklayan.

ŞAM, ar. **Dimaşk üş-Şam,** Suriye'nin başkenti, Barada kıyısında, D. Anti-Lübnan'ın önsıradağlarından birinin (cebel Kasiyun) eteğinde; 1 361 000 nüf. (1989).

• COĞRAFYA. Badiyetüşşam'ın kenarındaki bu konaklama kenti yeşil guta üzerinde uzanır: Barada derivasyon kanallarıyla ve pompalamayla sulanan, bahçelerle ve meyve bahçeleriyle (zeytin, kayısı, nar) kaplı bir vahada tahıl da üretilir. Bu çok eski iş merkezi, kökü Kasiyun baskınına kadar inen ve dört bir yönde gelişen bir yayılma gösterdi. Emeviler'in başkenti, islamlığın kutsal kentlerinden Şam, mükemmel bir karayolu ağı ve iki demiryolu hattıyla Beyrut, Halep, Amman ve Bağdat'a bağlanır. Ticaret alanındaki önemli yeri uluslararası havalimanı sayesinde daha da önem kazanmaktadır. Ünlü kesici ve batıcı silahlar sanayisi ortadan kalktıysa da, halı, ipekli ve pamuklu kumaş, kokular, bakır ve tahta eşya, sıvı yağ vb. sanayiler varlığını sürdürür. Modern sanayi dalları (cam, tekstil, çimento) gelişmektedir. —*Şam ili* (kent dışında), 18 032 km²; 1 290 000 nüf. Suriye'nin güneyini kaplar (cebel Druz dışında).

• TARİH. Kervanların uğrağı olan bu zengin vahadan ilk söz eden, burasını ele geçiren (İ. Ö. 1482'ye doğr.) Thutmes II'dir. Deniz Halkları'nın buradan geçişine (İ. Ö. 1191) kadar Firavunlar'a bağlı olan Şam, daha sonra, Davut'a boyun eğen ve küçük bir krallık kuran (İ.Ö. XI. yy.'ın sonu) Aramiler tarafından işgal edildi. Burada bir sülale kuran Arami Hezion tarafından Süleyman'ın egemenliğinden kurtarılan Şam, Suriye'nin en güçlü devleti haline geldi. Bar-Hadad II, asurlu Salmanasar III'e karşı koalisyonlar gerçekleştirdi. Karkar'da durdurulan (İ.Ö. 853) Salmanasar III, Şam'a tekrar tekrar saldırdı. Ama bu kenti Aded-nirari III ele geçirdi (İ.Ö. 802 ?). Bu durum, İsrail'in Suriye'de ön plana geçmesine yaradı. Tiglatpileser III, bütün bölgeyi egemenliğine almaya girişince, Şamlı Razon, ona karşı durdu, ama asur-

Şam'dan genel görünüm

J. Guillard

Charmet

Fyodor **Şalyapin**
Boris Godunov rolünde
(1909'da *le Théâtre* dergisinde yayımlanan portre
bibliothèque des Arts décoratifs Paris

R. ve S. Michaud

Şam: Emeviler döneminden Ümeyye camisi'nin (yapımı 705) orta sahnı

lu kral kenti aldı ve son kralını öldürttü (I.Ö. 732). Siyasal işlevden yoksun kalan Şam, burada ünlü bir tapınağı bulunan Hadad' ın kutsal kenti olmaya devam etti. Roma' nın ilhakından önce, son Selefkiler, Nabati Aretas III ve Ermeni Tigranes arasında çekişme konusu olduğu İ.Ö. I. yy.'da önem kazanmaya başladı.

İ.Ö. 64'te Pompeius tarafından alınan Şam, kimi zaman Romalılar'a tabi bir prenslikti; kimi zaman da Suriye eyaletine bağlıydı. İ.S. II. yy.'da, Suriye'ye bağlılığı kesinleşti. "Şam yolunda hıristiyanlığı benimseyen" aziz Paulus tarafından hıristiyanlaştırılan Şam, çok geçmeden bir piskoposluğun merkezi oldu. Geç İmparatorluk döneminde Romalılar ile Persler arasındaki mücadelelerden büyük zarar gördü.

Halife Ömer döneminde, 635'te müslüman Araplar tarafından zapt edilen Şam bir yıl sonra elden çıktıysa da aynı yıl bizans kuvvetlerine karşı Yermuk'ta kazanılan zaferin ardından yeniden ele geçirildi. Şam valisi Muaviye'nin, halifeliği ele geçirmesi (661) üzerine Şam, Emevi halifeliğinin başkenti olarak islam uygarlığının başlıca merkezlerinden biri durumuna geldi. Emeviler'in son dönemlerindeki karışıklıklardan zarar gören kent, halifeliği ele geçiren Abbasiler tarafından kısmen tahrip edildi ve iktidarın yeni sahiplerinin, başkenti Bağdat'a taşımaları dolayısıyla siyasi önemini yitirdi. Mısır'da hüküm süren Tolunoğulları'nın, İhşidiler'in eline geçti ve karmatiler tarafından sık sık tehdit edildi. Şii Fatımiler'in yönetimine geçtikten (969) sonra da Mısır'a bağlılığı süren Şam, sık sık değişen fatımi valilerinin döneminde çeşitli ayaklanmalara sahne oldu. 1076'da büyük selçuklu emiri Atsız'ın zapt ettiği Şam'da hutbe yeniden abbasi halifesi adına okundu. Atsız, kenti onarttığı gibi eski temelleri üzerinde iç kaleyi de yeniden yaptırdı. Daha sonra Atsız'ın yerini büyük selçuklu sultanı Melikşah'ın kardeşi Tutuş aldı. Şam meliki olarak hüküm süren Tutuş'un oğlu Dokak'ın ölümünden sonra atabeyi Tuğtekin Şam'da Böriler hanedanını kurdu (1104). Böriler döneminde frank hücumlarına maruz kalan kent, 1154'te Halep atabeyi Nurettin Zengi tarafından ele geçirildi ve yeni bir gelişme dönemine girdi. Haçlılar'la süren savaş nedeniyle islamlığın ileri karakolu durumuna gelen kentin berkitilmesine özen gösterildi. Nurettin'in ölümünden sonra bir süredir Mısır'da hüküm süren Selahattin Eyyubi'nin eline geçen kent, 1260'taki moğol istilasına kadar Eyyubiler'in elinde kaldı. Selahattin Eyyubi ve ardılları, Nurettin döneminde başlayan imar etkinliklerini sürdürdüler; Şam bir medreseler kenti durumuna geldi.

Ayn Calut'ta Moğollar'a karşı kazandıkları zafer (1260), Mısır Memlukları'nı Suriye'nin ve Şam'ın sahibi yaptı. Devleti daha çok Şam'dan yöneten Baybars kentin surları ile iç kalesini onarttığı gibi, Kasrülablak adıyla anılan yeni bir saray yaptırdı. Baybars'tan sonraki memluk sultanları kente aynı özeni göstermediler. Memluklar arasındaki iktidar çekişmeleri kentin gerilemesine yol açtı. 1300'de Gazan Han'ın, 1400'de Timur'un tahripleri Şam için ağır birer darbe oldu. Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim Mercidabık'ta (1516) Memluklar'a karşı kazandığı zaferden sonra kendisine teslim olan kentin valisi Canberdi Gazali'yi yerinde bıraktı. Yavuz'un ölümünden sonra Şam'da bağımsızlığını ilan eden Canberdi Gazali, Kanuni Sultan Süleyman'ın üzerine gönderdiği kuvvetlerce öldürüldü (1521).

Osmanlı yönetiminde Şam eyaletinin (daha sonra Şam vilayeti) merkezi olan kent hac yolu üzerinde bulunması ve Batılılar'la ticaret nedeniyle zenginleşti; türk üslubunda yapılarla bezendi. 1832-1840 arasında ayaklanan Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın işgalinde kaldı. 1860'ta hıristiyanlarla müslümanlar arasında kanlı olaylara sahne olan Şam'da Keçecizade Fuat Paşa düzeni yeniden kurdu. (→ ŞAM OLAYI.) Birinci Dünya savaşı'nda bir süre 4. Ordu komutanı Cemal Paşa'nın karargâhı olan Şam, Yıldırım orduları grubu'nun Nablus meydan savaşı'nda uğradığı yenilginin ardından türk egemenliğinden çıktı (1918).

Mart 1920'de, Suriye'nin bağımsızlığı ilan edildi ve emir Faysal kral oldu. Ama nisan 1920'de, San Remo konferansı, Fransa'ya Suriye ve Lübnan üzerinde manda hakkı tanıdı. Faysal'a gönderilen bir ültimatomdan sonra kent, 25 temmuz 1920'de, Gouraud'nun komutasındaki fransız kuvvetlerince işgal edildi. Ekim 1925'te, cebel Druz seferi sırasında büyük bir ayaklanma oldu. Dentz birliklerinin kenti boşaltmasından sonra 1941'de Şam, hür fransız kuvvetlerinin merkezi haline geldi. Fransız birlikleri kenti, kesin olarak 1946'da terk ettiler.

• ARKEOLOJİ. Ortaçağ'ın en önemli kentlerinden olan Şam'da çeşitli dönemlerden birçok anıt bulunmaktadır. Ancak Ümeyye* camisi (Ulu cami), görkemiyle tüm öteki yapıları gölgeler. Emeviler döneminde Velit I'in yaptırdığı (705) bu büyük caminin yerinde daha önce Romalılar'ın İupiter tapınağı ve Bizanslılar'ın Aziz İoannes bazilikası bulunuyordu. İslam dünyasının ilk büyük mimari uygulamalarından olan bu yapının planında, önceki bazilikanın etkileri görülür: kıble duvarına koşut olarak uzanan üç sahın, dikey bir orta sahınla kesilmiştir; sahınların kesiştikleri yerde dört sütunu bağlayan kemerlere oturan kubbe bulunur. Yapının bezemeleri de bizans sanatından etkiler taşır. Uzun dikdörtgen biçimindeki avlu çift katlı revaklarla çevrilidir. Art arda birkaç kez yanan ve yıkıma uğrayan caminin mozaikleri uzun süre badana altında gizli kalmış, 1927'de yapılan çalışmalarla bir bölümü ortaya çıkarılabilmiştir (1966'da eski tapınağın bulunduğu kesimde kazı yapıldı). Nurettin Mahmut bin Zengi döneminde (1146-1174) surlar, kuleler ve kent kapıları onarıldı; iç kaleye Bab ül-Ferec kapısı ve bir cami yaptırıldı. Darülhadis, Maristan ve onun adıyla anılan Nuriye medresesi (mezarı da buradadır) de dönemin önemli yapılarıdır. Selahattin Eyyubi (türbesi Aziziye medresesi'ndedir) zamanında en parlak dönemlerinden birini yaşayan Şam bir medreseler kenti görünümü kazandı (İbni Cübeyr burada yirmi kadar medrese gördüğünü yazar); genellikle yalın yapılar olan bu medreseler çok yıkıktır. Selahattin Eyyubi'nin kardeşi Melik Adil Seyfettin Ebubekir'in yaptırdığı (1223) Adiliye medresesi büyük bir alanı kaplıyordu ve yapı ortası şadırvanlı büyük bir avlunun çevresinde yer alan mescit, kubbeli türbe, büyük ve küçük eyvanla odalardan oluşuyordu. Mısır mimarlığının etkili olduğu Memluklar döneminde, Baybars surları ve kaleyi onarttı; Bereda kıyısında Kasr ül-eblak sarayı'nı yaptırdı (bu sarayın Nasır bin Kalavun'un Mısır'daki sarayını örnek aldığı söylenir). Baybars Ümeyye camisi'nin B.'sındaki Zahiriye medresesi'ne bağlı türbede gömülüdür.

Savaşlarla ve Timur'un istilasıyla büyük yıkıma uğrayan Şam, Osmanlı döneminde önemli bayındırlık çalışmalarına sahne oldu. Kanuni Sultan Süleyman döneminde, hacıların yararlanabilmesi için Mimar Sinan'a yaptırılan Süleymaniye külliyesi (Tekkiye Süleymaniye) çifte minareli camisi, çok kubbeli bölümleriyle osmanlı mimarlığının İstanbul'da gelişen üslubunu yansıtır. Bereda kıyısında güç bir alana başarıyla yerleştirilen yapıları çevreleyen duvarlar bugün yıkılmıştır. Cami, imaret, tekke ve çarşıdan meydana gelen yapılar eski bir köprü ile karşı kıyıya bağlanır. Küresel bingili kubbeyle örtülü kübik caminin bazalt ve küfeki taşından örülü duvarları almaşık olarak siyah-beyaz dizilerden oluşur. Üç küçük kubbeli son cemaat yeri, sütunlar ve kemerlere oturan düz çatılı ikinci bir revakla çevrilidir. Caminin önünde, ortasında uzun dikdörtgen havuz bulunan avlunun iki yanında kubbeli revaklar ardında altışar mekân vardır. K.'deki imaretin D. ve B. köşelerinde altı paye ile iki bölüme ayrılmış kubbeli aşhaneler yer alır. D.'da bağımsız bir blok biçimindeki tekke, avlu çevresinde kubbeli revaklar ardına yerleştirilmiş hücrelerle G.'deki semahaneden oluşur. Bunun K.'inde tonoz örtülü dükkânlar sıralanır. Yapıların taçkapıları ve pencere alınlıklarında görülen şam işi çiniler külliyeye ayrı bir zenginlik kazandırır. Derviş Paşa'nın Dervişiye (1571) ve Sinan Paşa'nın Sinaniye (1585) camileri ile, ticaretin gelişimine koşut olarak yaptırılan hanlar ve kervansaraylar Osmanlı döneminin öteki anıtlarıdır. Önemli kişilerin oturduğu sarayların en ünlüsü Azm sarayı'dır (1749). 1938'de kurulan Milli müze islam sanatları açısından çok zengindir.

ŞAM a. (öz. a. *Şam*'dan). [Tamlayan olarak] Şam'a ilişkin, Şam ile ilgili şeyleri belirtir.

—Dokmc. *Şam alacası*, Şam'da dokunan alaca* türü bir kumaş; bu kumaştan yapılan giyim eşyası. ‖ *Şam kumaşı*, Şam' da dokunan pamuk, ipek karışımı bir tür kumaş. (Çizgilisine *Şam kitabisi* denirdi.)

—Esk. giy. *Şam hırkası*, bir tür uzun erkek hırkası. (Kolları bol, yaka kesimi açık, boyu dizkapağı hizasında olurdu. Daha çok Şam'da dokunan kumaşlardan yapıldığından bu ad verildi. Astarı ile yüzü arasına kalınca bir kumaş ya da pamuk konularak kapitone edilirdi.)

—Kuyumc. *Şam kakması*, bakır, tunç, pirinç vb. üzerine oyuklar açıp içine altın ya da gümüş tel kakma yöntemiyle yapılan süsleme. (*Dimaşki* ya da *Dımışki* de denir.)

—Seram. *Şam işi*, XVI. yy. ortalarında, İznik atölyelerinde üretilen çini ve seramiklere verilen ad. (Şam'daki kimi anıtların süslemesinde görüldüklerinden, yanlışlıkla bu adla anılırlar. Soluk mor ve zeytin yeşilinin egemen olduğu, sıraltı tekniğinde süslenmiş bu seramiklerin sırları hafif mattır; XVI. yy. çinilerinin doğalcı çiçek motifleri, zeminin büyük bölümünü iri desenler biçiminde doldurur. Bu grup, mavi beyazlarla, çokrenkli ve mercan kırmızılı çini ve seramikler arasında geçiş oluşturur.)

—Zool. *Şam keçisi* → SURİYE TİPİ KEÇİ.

ŞAM ATABEYLERİ → BÖRİLER.

Şam olayı, Şam'da hıristiyan halka karşı girişilen yağma ve katliam hareketi (27 mayıs 1860). Tanzimat ve Islahat fermanlarının Osmanlı devletinde hıristiyan halka eşit haklar tanıması, müslüman kamuoyunda büyük hoşnutsuzluk yarattı, Lübnan'la Suriye*'de karışıklıklar çıkmasına neden oldu. Hıristiyan marunilere karşı olan bu hareketler, çeşitli mezheplerden 20-25 bin hıristiyanın yaşadığı Şam'a da

sıçradı. Bir sokak kavgasından alevlenen olay, kısa sürede tüm kente yayıldı; silahlı müslümanlarla dürziler hıristiyan mahallelerini basarak buralarda yağma ve katliama giriştiler. Şam valisi ve Arabistan ordusu müşiri Nazır Ahmet Paşa, buyruğundaki askerle işe karışacağı yerde, subaylarının önerisine kapılarak konağına kapanınca, iyice büyüyen olayda amerikan ve hollanda konsolosları da öldürüldü. Ancak, Türkiye'ye sığınıp Şam'a yerleşmiş bulunan cezayirli mücahit Abdülkadir bin Muhittin, kendi adamları dışında Şam'daki Cezayir göçmenlerini de çevresine toplayarak hıristiyan mahallelerinde hemen koruyucu önlemler aldı; böylece fransız konsolosu başta olmak üzere 2 000 hıristiyanın canını kurtardığı gibi, olayın yatıştırılmasında da çok önemli rol oynadı.

Uluslararası bir nitelik kazanan Şam olayı üzerine Hariciye nazırı Keçecizade Fuat Paşa Babıâli tarafından sınırsız yetkilerle Suriye'ye gönderilirken, öteki Avrupa devletlerinin onayını alan Napoléon III de buraya sözde hıristiyanları korumak amacıyla general Beaufort d'Hautpoul komutasında 6 000 kişilik bir fransız birliği yolladı. Ancak, görevlerini kötüye kullandıkları gerekçesiyle Şam valisi Ahmet Paşa ile birlikte 5 yüksek rütbeli subayı kurşuna dizdirmek; katil zanlısı 56 kişi başta olmak üzere suçlu bulunan zaptiyelerden 111'ini daha astırmak; başka birtakım görevlilere de kürek ve sürgün cezaları vermek gibi aşırı sert önlemlere başvuran ve zarar gören hıristiyanlara 75 milyon kuruş tazminat ödeten Fuat Paşa, general d'Hautpoul'e yapacak iş bırakmadığı için fransız ordusu geldiği gibi gitmek zorunda kaldı. Böylece Şam olayı nedeniyle Suriye'ye yabancı müdahalesi önlenmiş oldu.

ŞAMA ya da **ŞEMA** a. (ar. *şamᶜa*). *Esk.* Parafinlenmiş ya da mumlanmış fitil.
—Esk. eşy. Resmi mektuplar üzerindeki kırmızı balmumu mühürü eritmekte kulanılan ince fitil. (Beyaz balmumuna batırılarak hazırlanır; yakılıp mühür üzerinde gezdirilince mühürü eritirdi.)

ŞAMALI sıf. (ar. *şamᶜa*'dan). *Esk.* Şamadan yapılmış; mumlu.

ŞAMAMA a. (ar. *şemm*'den *şamama*). **1.** *Esk.* Bir cins kokulu kavun. **—2.** *Şamama (gibi)*, ufak tefek, cana yakın, sevimli kimseler için kullanılır.

ŞAMAN a. (tunguzca *şaman*, rusça *şaman*'dan). **1.** Şamanlık inancında din adamlarına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Mistik bir yolculuğa çıkarak ilişki kurduğu doğaüstü bir güç yardımıyla vecde kapılan, kehanette bulunan, tıbbi tedavi yapan büyücü rahip. (Şamanlık, Kuzey Asya etnilerinin geleneksel dinlerine özgü olmakla birlikte, bazı Kuzey Amerika etnileri gibi başka toplumlarda da şamanlar vardır; geleneksel Afrika'daki, hatta daha başka bölgelerdeki bazı büyücüleri adlandırmak için de "şaman" terimi kullanılır.)
—ANSİKL. "Şaman" sözcüğünün tunguzca "şaman", sanskritçe "sramana" (ruhlarla desteklenmiş adam), pali dilindeki "samana" ya da Sibirya kaynaklı "kendinden geçmiş adam" anlamında başka bir sözcükten türetilmiş olabileceği yolunda çeşitli görüşler öne sürülür. Eski Türkler' in dinlerine, günümüzde Sibirya'da yaşayan halkın dininden yola çıkılarak şamanlık (şamanizm) adı verilmekteyse de, bu sözcüğün kökü olan ve "rahip", "kâhin" anlamına gelen "şaman" sözcüğü, Türkler tarafından kullanılmamıştır. Türkler, din adamlarına *kam* derlerdi.

İlkel kabilelerde dinsel ayin ve törenlerle uğraşan rahip ve sihirbaz hekimlerden başka, çoğu zaman kendilerinden geçip ruhlar âlemiyle bağlantı kurduğuna ve aracılık yaptığına inanılan kişiler de bulunur ve bunlara "şaman" denirdi. Şamanın büyülü olduğu kabul edilen bir davulu vardı. Bu davul üzerinde gökyüzünün ve yeryüzünün temsili resimleri bulunurdu. Şamanlar, bazı büyü uygulamalarıyla, ruhları bu davulun içine girmeye zorladıklarını öne sürerlerdi. Vecde gelip kendinden geçen şamanın, cennetleri ve cehennemi dolaştığına inanılırdı.
—Ed. Din adamı, büyücü, hekim olan şaman, şair değildir; ancak dualarında şiirsel öğeler bulunmaktadır. Çocukluğunda gösterdiği belirtiler üzerine yaşlı, deneyimli şamanın yanında yetiştirilmiş olan genç şaman, törenlerde davul eşliğinde özel duaları okuma becerisini de kazanmış olur. Doğaçtan söylenen bu duaların değişmez metinleri yoktur. İçlerinde anlaşılmaz sözcükler, anlamsız tümceler de yer alır. XIX. yy. sonu ve XX. yy. başında Verbitskiy, Radloff, Anohin gibi araştırmacıların yazıya geçirdiği şaman duaları dize sonunda ve başında uyak, ses yinelemesi, hece vezni, durak, dörtlüklerden oluşan nazım biçimi gibi hak şiirinin geleneksel yapı özelliklerinden izler taşır. Fakat bu izler dualarda ancak yer yer görülür. (→ Kayn.)

ŞAMAN (Haluk), türk siyaset adamı (İstanbul 1911 *-ay. y.* 1986). Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin oğlu. Mülkiye'yi bitirdi (1933), bir süre bankacılık yaptıktan sonra siyasete atıldı. 1950'de DP Bursa milletvekili olarak TBMM'ye girdi. 1958-1960 arası Devlet, Çalışma ve Turizm ve tanıtma bakanlıkları yaptı. 27 mayıs 1960 devrimi'nden sonra siyasetten çekildi.

ŞAMANDIRA a. Denizc. **1.** Seyir işaretlerini taşımaya, bir geçidi, bir tehlikeyi belirtmeye yarayan yüzer cisim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Yüzebilirliği artırmada kullanılan düzenek, hafif malzeme, hava sandığı vb. (Şamandıralar, işaret fenerlerini taşımada, batmış gemileri yüzeye çıkarmada, yüzer köprüler inşa etmede kullanılır.) **—3.** *Şamandıra atmak*, ŞAMANDIRALAMAK'ın eşanlamlısı. ‖ *Bağlama zinciri şamandırası*, üst bölümünde, gemilerin zincirlerini bağlaması için bir anele bulunan büyük, yuvarlak şamandıra. (Bağlama zinciri şamandıraları, tonoz demirlerine bağlanmış zincirler yardımıyla sabit bir mevkide durur.) ‖ *Düdüklü, çanlı şamandıra*, rüzgârın ya da dalga hareketlerinin etkisiyle çalışarak bir tehlikeyi haber veren bir işaret (düdük, çan vb.) taşıyan şamandıra. ‖ *Enkaz şamandırası*, bir enkazın yerini belirtmek için yerleştirilmiş yeşil ışıklı ve yeşil gövdeli şamandıra. ‖ *Gönder şamandırası*, sactan yapılan ve alt bölümündeki ağırlık nedeniyle sürekli olarak dikine duran, boru biçiminde, ince, uzun işaret şamandırası. ‖ *Işıklı şamandıra*, birkaç gün boyunca sönmeden yanmasını sağlayacak bir fener taşıyan şamandıra. ‖ *İşaret şamandırası*, seyir güvenliğini sağlamak için, sığlık, kayalık, batık gemi enkazı vb. denizaltı tehlikelerini belirtmede kullanılan ışıklı ya da ışıksız şamandıra. ‖ *Kablo şamandırası*, kablo ikmali yapmak için limana dönen kablo gemilerinin, kablo döşedikleri yeri kolayca bulabilmeleri için denize bıraktıkları şamandıra. ‖ *Konik şamandıra*, bir çıpanın, bir demirin yerini gösteren üst üste yapışık iki koni biçiminde şamandıra. (Genellikle küçük tekneleri bağlamada kullanılır.) ‖ *Palamar şamandırası*, deniz dibine zincirlerle bağlanmış ve üzerinde gemi palamarları için bir bağlama halkası taşıyan sızdırmaz sandık. ‖ *Parimalı şamandıra*, denize fundo edilen bir demirin yerini göstermek için bir iple bu demire bağlanarak atılan hafif şaman-

balık avında kullanılan çeşitli şamandıra tipleri

Météorologie nationale

okyanus-meteoroloji verilerini toplama ve iletmede kullanılan Marisonde C uzaktan ölçme şamandırası

çeşitli şamandıra tipleri

dıra. || *Silas şamandıra* ya da *yanar şamandıra*, üç kastanyola yatağı ve suyla temas edince alev alan kalsiyum fosforlu yüzer bir diski bulunan özel cankurtaran şamandırası. || *Sis şamandırası*, seyir halindeki bir savaş filosuna ait gemilerin, sisli havalarda aralarındaki uzaklığı koruyabilmeleri için kıç taraflarından denize bıraktıkları, 100-150 m uzunluğunda bir halata bağlı olarak su yüzeyinde sürüklenen şamandıra. || *Telefon şamandırası*, arızalanarak deniz dibinde kalan bir denizaltıdan otomatik olarak bırakılan ve sızdırmaz bölmesinde bir telefon taşıyan şamandıra. — Limanlarda demirli gemilerin mürettebatının telefon görüşmeleri yapabilmesi için üzerinde ana şebekeye bağlı bir telefon bulunan şamandıra. (Şamandıraya bağlı savaş ya da ticaret gemilerine bir liman hizmeti olarak sunulur.)

—Balıkç. Hem iğneyi belli bir düzeyde tutmaya yarayan, hem de balığın vurduğunu gösteren, oltaya takılan, hafif bir maddeden (mantar, tüy vb.) yapılmış küçük parça. || Ana şamandıra ile kamışın uç halkası arasına yerleştirilen, olta ipinin su yüzünde durmasını sağlayan, küçük, zeytin biçiminde yüzdürücü aygıt. || Olta ipini ya da ağı yüzdüren, küçük yüzdürücü aygıt.

—Denizbil. Dibe yerleştirilmiş aygıtlardan gelen bilgileri aktaran ara istasyon. (Platform biçiminde büyük şamandıralar, su kesiminin üstünde ve altında çeşitli düzeylere yerleştirilmiş birçok alıcıyla donatılmış gerçek laboratuvarlardır. Flip ya da Marsilya'nın güney kıyısı açığında demirli Borha 2 şamandıra laboratuvarı gibi bazılarında, insan da bulunur.)

—Havc. *Kanat şamandıra*, su yüzeyindeki kararlılığını artırmak için bir deniz uçağının gövdesi boyunca yerleştirilen, kanat profili biçiminde yanal şamandıra. || *Katamaran şamandıra*, sudan kalkması ya da suya inmesi için, bir deniz uçağının gövdesinin altına çift olarak yerleştirilen ve düz dipli kanolar gibi uzun bir biçimi olan, tahta ya da hafif metal sandıklardan her biri. (Bu deyim, şamandıraların, ince ve uzun kızılderili kanolarıyla olan benzerliklerinden dolayı kullanılır; bunların enine kararlılığı yalnız çift olarak birleştirilmelerine bağlıdır.)

—Hidr. pnöm. Bir sıvı yüzeyinde yüzebilmesi için özel olarak tasarlanmış cisim, düzenek, parça. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıl mot. *Karbüratör şamandırası*, yakıt düzeyini karbüratör haznesi içinde sabit tutabilmek için yakıt besleme iğnesinin hareketini ayarlayan, silindir biçiminde, sızdırmaz hafif parça.

—Petr. san. *Yükleme şamandırası*, petrol tankerlerine petrol yüklemede kullanılan şamandıra.

—ANSİKL. Denizc. Şamandıralar, sabit ve hareketli seyir işaretleriyle birlikte görünür haberleşme işaretlerini oluşturur. Tehlikeleri belirtir, geçitleri işaretler ve limanlarda gemilerin demirlemesi gereken mevkileri gösterir. Dibe bağlama araçları gibi biçimleri de değişiktir. Şamandıralar, *yelken yarışı* parkurunu sınırlamada da kullanılır. Bunlara parkur markaları da denir.

—Hidr. pnöm. Depolardaki su düzeylerini ve düzey cinsinden gösterilen çeşitli büyüklükleri (basınç, debi) belirtmek ve ayarlamak için şamandıralardan geniş ölçüde yararlanılır.

Bir deponun su düzeyi istenilenden yüksek ya da alçak olduğunda, bir klape yardımıyla sıvı girişini ya da çıkışını açıp kapatarak düzey sabit tutulabilir. Şamandıralar birçok aygıtta, örneğin su ayırıcılarında temel organ işlevi görür.

ŞAMANDIRALAMA a. Denizc. **1.** Şamandıralamak eylemi. **—2.** *Şamandıralama sistemi*, seyre ya da izlenecek rotaya engel oluşturan doğal ya da kaza sonucu oluşmuş tehlikeleri, şamandıralarla, görünür haberleşme işaretleriyle, fenerlerle ya da fener kuleleriyle görünür bir biçimde işaretleme sistemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Şamandıralama sistemlerine ait yönetmelikler, fener kuleleri dışında, seyre elverişli kanalların kenar ve merkez sınırları, doğal tehlikeleri, enkazları, kum tepeleri gibi deniz seyrine ilişkin kimi diğer noktaları belirtmeye yarayan sabit ya da yüzer bütün işaretlerle ilgilidir.

Dünya denizlerindeki şamandıralama sistemlerini tek bir sistem altında toplamak için ilk uluslararası antlaşma 1937'de Cenevre'de yapıldı ve bir *lateral sistem*, yani kenar sistemi (bir kanal ya da geçidin sancak ve iskele tarafını işaretleme) ile kıyılarda kullanılan bir *kardinal sistem*, yani anayön sistemi (kıyıları işaretleme) benimsendi. Bu özel işaretler, gündüz, konik iki tepeliğinin konumuyla ve şamandırasının dengiyle, gece, ışığının rengi ve yanıp sönme ritmiyle ayırt edilir.

1976'dan bu yana, Atlas okyanusu ve Baltık denizi kıyısındaki Avrupa ülkelerinde, bu sistemin yerine yeni bir şamandıralama sistemi (A sistemi) kullanılmaktadır. *Lateral işaretler* değişmemiştir (kırmızı: iskele; yeşil: sancak). *Kardinal işaretler*'de ise, iki konili klasik tepelikler ve şimşekli fenerler taşıyan, siyah ve sarı bantlı şamandıralar kullanılmaya başlamıştır. Ayrıca, *seyre emniyetli su işaretleri, tecrit edilmiş su işaretleri, özel işaretler* de vardır.

ŞAMANDIRALAMAK g. f. Denizc. Belli bir noktayı işaretlemek için bir şamandırayı demiri ve zincirleriyle birlikte suya bırakmak. (Eşanl. ŞAMANDIRA* ATMAK.)

ŞAMANLIK a. Eski Kuzey ve Orta Asya halklarında dinsel-büyüsel inanç ve uygulamalar bütünü. (Eşanl. ŞAMANİZM.)

—ANSİKL. Eski Türkler'in dinine günümüzde Sibirya'da yaşamakta olan türk kökenli kavimlerin dinleriyle ilgisinden dolayı *şamanlık* adı verilir. Oysa, Türkler'in dinlerinin adı olarak, ilk kez XIII. yy.'da kullanılan bu sözcüğün eski Türkler tarafından kullanılmadığı, yapılan araştırmalardan anlaşılmıştır. Türkler'in en eski dinleri hakkında hemen hemen hiçbir bilgi yoktur. Bugünkü bilgilerin tümüne yakını milattan sonraki dönemlerle ilgilidir.

Eski Türkler'de, özellikle imparatorlukların kuruldığu dönemlerde *Göktanrı* ibadeti ortak bir uygulamaydı. Büyük Göktürk İmparatorluğu'nun (VI-VIII. yy.) ilk dönemlerinde, Göktanrı hakkındaki inanç ve düşünceler oldukça gelişmişti: hakanları tahta çıkaran, Türkler'e zaferler kazandıran ve yıkımlardan koruyan, Göktanrı'ydı.

Orta Asya kavimlerinde Göktanrı ibadetiyle yakından ilgili olan *Güneş, Ay, yıldırım* ve *fırtına* ibadetleri de yer alır. Şamanlık inancına bağlı Altay kavimlerinde Güneş üzerine ant içilir. Onlara göre, Güneş ana, Ay atadır. Güneş'in yerdeki temsilcisi *ateş*'tir. Güneş ve Ay tutulmalarının nedeni, kötü ruhlarla Güneş ve Ay arasındaki savaştır. Altay kavimlerinde en büyük tanrı Göktanrı'nın adı *Ülgen* ya da *Kuday*'dır. Orta Asya türkçesinde ulu, büyük anlamına gelen Ülgen, iyilik tanrısıdır. Ülgen, Güneş ve Ay'ın ötesinde, yıldızların üstünde yaşar; ona giden yol, yalnızca erkek şamanlara, ayin sırasında açılır. Ancak, bu yolda yedi büyük engel vardır; erkek şaman bile beşinci engel olan *Kazık* yıldızına kadar varabilir ve oradan geri dönmek zorunda kalır. Ülgen'in yedi oğlu, dokuz kızı vardır. Hepsi de babaları gibi iyi olan oğullar göklerde bulunur. Şamanın esin perileri olan kızlara *Akkızlar* denir.

İyi ruhlar Ülgen'in hizmetindedirler. Kötü ruhların başında "güçlü" anlamına gelen *Erlik* yer alır Onun kötülüklerinden kurtulmak için kurban kesmek gerekir. Erlik'in yedi ya da dokuz oğlu, on dokuz da kızı vardır. Bu kızlar, Ülgen'e kurban kesmek için hazırlık yapan şamanı baştan çıkarmak amacıyla yataklarına çağırırlar.

Eski Türkler'de dağlar, göller, ırmaklar vb. hep canlı sayılır, özellikle orman ve ağaçlara kutsallık yüklenilir, Göktanrı'nın yanında yeryüzünde de *Yer-Su* tanrısına ve ruhlarına inanılırdı.

Altaylar'daki şamanlık inancına göre, dünyanın bir "son"u vardı; zamanla insanların sayıları azalacak, günah ve kötülükler artacak, iyi tanrı Ülgen, Dünya ile ilgisini kesecek ve kötülük tanrısı Erlik her şeye egemen olacaktır. Ayrıca insanlar Ülgen'i unutacak, iyi tanrılarla kötü tanrılar çarpışacak ve sonunda herkes öldükten sonra Ülgen tek başına kalacaktır. Daha sonra da Ülgen'in buyruğuyla tüm ölüler dirilecektir.

Sonraki yıllarda buddhacılık, müslümanlık ve hıristiyanlığı benimseyen eski türk, moğol ve tunguz kavimlerinde şamanlık inancının izlerine günümüzde de rastlanır. Bugün Asya'daki bazı türk, moğol ve tunguz halklarının yanı sıra, kutup bölgesindeki Laplar, Samoyetler, Koryaklar, Yeniseyliler, Eskimolar, Mançular, Kuzey Çin ve Kore halklarıyla bir kısım Kuzey Amerika yerli kabileleri ve Grönland Eskimoları şaman kültürünü sürdürmektedir.

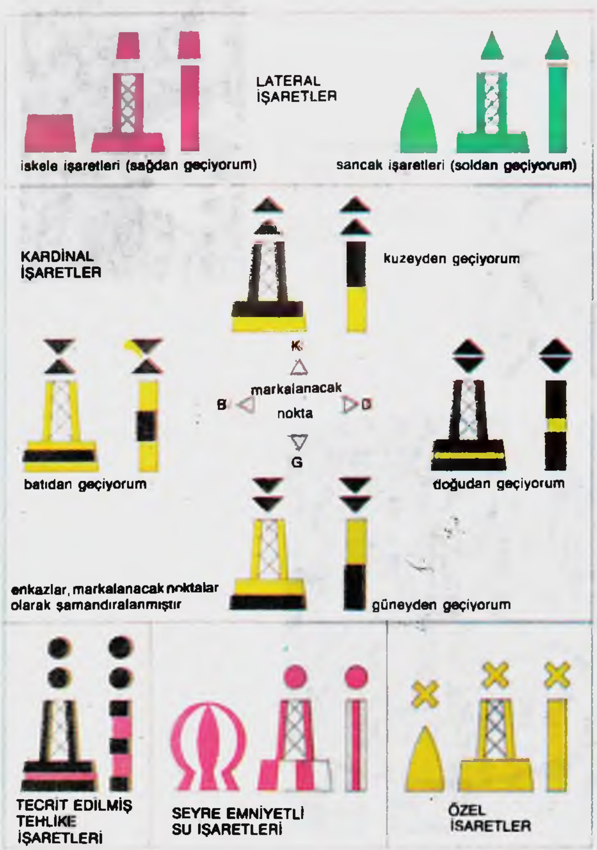
ŞAMAR a. **1.** Avuç içiyle yüze vurulan şiddetli tokat. **—2.** *Bir kimseye şamar atmak*, bir kimseye tokat atmak. || *Şamar gibi*, şiddetle, beklenmedik bir anda ve en etkileyici biçimiyle: *Gerçek, yüzüne şamar gibi indi.* || *Şamar oğlanı*, herkesin kolayca gelip çattığı, suçlayıp hıncını kendisinden aldığı kimse: *Ben onun şamar oğlanı değilim.*

ŞAMARLAMAK g. f. *Bir kimseyi şamarlamak*, ona şamarla vurmak; tokatlamak.

ŞAMAŞ, Mezopotamya'daki Samiler arasında, adalet ve kehanet işlerini düzenleyen güneş-tanrı. Utu ile bir tutulmakla birlikte, daha yüksek bir düzeyde yer alır. Kutsal kentleri Larsa ve Sippar'dır.

ŞAMAŞ-ŞUMA-UKİN (öl. Babil İ.Ö. 648), Babil kralı (669-648). Asarhaddon'un büyük oğlu. Küçük kardeşi Asurbanipal'in himayesinde hüküm sürdü ve ona karşı, isyancılar koalisyonunu örgütledi (652). Yenildi, ateşe verilen sarayında yanarak öldü.

denizde şamandıralama sistemi (1977'den bu yana kıyılarda kullanılan "A" sistemi)

ŞAMAT çoğ. a. (ar. *şame*'nin çoğl. *şamat*). *Esk.* Vücuttaki siyah benekler, benler.

ŞAMATA a. (ar. *şemātet*'ten). **1.** Gürültü, patırtı, yaygara: *Çocukların şamatasından kafam şiştı.* **—2.** *Şamata etmek, şamata koparmak,* gürültü patırtı yapmak, bağırıp çağırmak. || *Şamata kopmak,* birdenbire bir gürültü ve patırtı çıkmak.

ŞAMATACI sıf. Gürültü patırtı yapan; yaygaracı: *Ne şamatacı çocuksun sen böyle.*

ŞAMATALI sıf. Gürültülü, patırtılı.

ŞAMBABA a. **1.** → BABA* TATLISI. **—2.** *Tkz.* Yükümlülüklerini yerine getirmeyen, bu nedenle de kendisine gerekli saygı gösterilmeyen kimse. *Biz bu evde şambabası mıyız?*

ŞAMBAYAT, Adıyaman'ın Besni ilçesinde bucak; 8 501 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi *Şambayat,* 4 574 nüf. (1990).

ŞAMBİ *(cebel)* ya da **ŞA'AMBİ** *(cebel* **EL-**), Tunus'un en yüksek doruğu (1 544 m), Kasserine'nin B.'sında.

ŞAMBRİYEL a. (fr.*chambre à air*'den). Oto. ve Bisikç. İÇ LASTİK* in eşanlamlısı.

ŞAMCEBEL, Umman körfezinin G. kıyısındaki Hacar dağlarının en yüksek doruğu; 3 020 m. Maskat'ın G.-B.'sında.

şamdan
Süleymaniye camisi
İstanbul

şamdan
Türk ve islam eserleri müzesi
İstanbul

ŞAMDAN a. (ar. *şemᶜ*, mum ve fars. *-dān*; *şemᶜ-dān*'dan). **1.** Üzerine çeşitli boylarda mum yerleştirmek amacıyla yapılmış destek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Şamdan hokkası,* şamdanların tepesindeki oyuk bölüme takılan metal zarf. (İstenildiği zaman çıkarılıp temizlenen bu parça hokkaya benzediğinden bu adla anılır.) || *Şamdan külahı,* şamdanların mumlarını söndürmekte kullanılan ucu külahlı metal alet. (*Mum külahı* da denir.) || *Şamdan pulu,* şamdanın mum dikilen bölümünün altında yer alan, hafifçe dışa taşkın, metal ya da camdan yapılmış parça. (Eriyen mumun yere damlamasını önler.) || *Şamdan sofrası,* meşinden yapılmış, yuvarlak şamdan altlığı. || *Şamdan tepsisi,* üzerine şamdan ve mum makası konulan tepsi.
—Bahç. *Su şamdanı,* bir havuzun üstüne su püskürten çok kollu fıskiye.
—ANSİKL. Yunanlılar ve Romalılar zamanında çok yaygın olan şamdan, Ortaçağ ve Rönesans döneminde de başlıca aydınlatma aracıydı. Bir masa eşyası olarak, kimi zaman değerli maddelerden, genellikle bakır, pirinç ya da bronzdan yapılan şamdanlar, üzerine bir mumluk oturtulmuş ya da şişe benzer bir uç takılmış, fantastik bir hayvan ya da insan biçiminde olabilirdi. XVII ve XVIII. yy.'da, şamdan ve meşaleler, lüks maddelerden yapılmış olmaları ve oymalarının üstün niteliğiyle dikkat çekiyordu. (Thomas ve François Thomas Germain, Roettiers ve Cl. Ballin'in yapıtları). Fayans ve porselen sanatçıları, Moustiers, Saint-Cloud, Sèvres vb. yerlerde, kuyumculuk örneklerinden esinlenerek şamdanlar yaptılar.
Anadolu müzelerinde türk şamdanlarının çok değerli örnekleri yer almaktadır. Evlerde, cami, türbe, ziyaretgâh ve tekkelerde yaygın olarak kullanılan bu şamdanlar gümüş, tunç, bakır, tombak ve pirinç gibi madenlerden, dövme ve döküm teknikleriyle çok çeşitli formlarda yapılmış, çarpma, kazıma, ajur gibi tekniklerle bezenmiştir. Özellikle G.-D. Anadolu'da, Artuklu yöresinde XIII.-XIV. yy.'larda altın ve gümüş kakmalı, zengin motifli şamdanlar üretilmiştir. Camilerde mihrapların yanlarında yer aldıkları için *mihrap şamdanı* diye anılanlar, çoğunlukla 50-90 cm yüksekliğindedir (Edirne Selimiye, Bursa Ulu camisi, İstanbul Rüstempaşa, Süleymaniye, Sultanahmet camileri). Bunların bir bölümü çok gösterişli ve ağır oluşlarıyla dikkati çeker; kimilerinde saraya ait olduklarını gösteren yazıtlar vardır. XVI.-XVII. yy.'larda lale ağızlı şamdanlar yaygındı. Ahmet III'ün türbesinde bulunmuş, Abdülhamit II tuğralı, XIX. yy.'ın son çeyreğinden bir gümüş şamdan (Türk ve islam eserleri müzesi), iç içe tutturulmuş, dikey yivli ve bombeli dört parçadan meydana gelen formuyla ilgi çeker; gövdeyle boyun laleyi andırır. XVII. yy. başlarından murassa çifte şamdanlar (Türk ve islam eserleri müzesi), yuvarlak ve armudi bombeli gövdelidir, mumlukları lale formundadır. Şamdanların tüm yüzeyleri kazıma tekniğinde çiçekler ve yapraklarla, ajur tekniğinde rumilerle ve yakut, firuze, zebercet gibi değerli taşlarla süslüdür. Dönemin saray beğenisini yansıtan bu şamdanlar Sultanahmet türbesi'nde bulunmuştur. Çok kollu ve yüksek ayaklı, oymalı, yaldızlı, mumluklarında çiçek motifli cam fanuslar bulunan şamdanlar XIX. yy.'da osmanlı saray, konak ve varsıl evlerinde yaygındı.
—Din. Kutsal Kitap (Çıkış XXV, 31-37) Kudüs tapınağı'ndaki yedi kollu şamdan ya da *menora**'dan söz eder (bu şamdan Titus takının alçakkabartmalarında da görülür).
Katolik ayin düzenine göre de, kiliselerde üç tür şamdan vardır: sunak şamdanları; çömezlerin törenlerde taşıdığı şamdanlar; ve büyük paskalya mumunun takıldığı büyük şamdan. En güzel paskalya şamdanlarından biri 1771'de Philippe Caffieri tarafından yapılmış olan, Clermont Ferrand katedrali'ndeki bronz oyma şamdandır.

ŞAMDANCI a. Şamdan yapan ve / ya da satan kimse.
—Kur. tar. Osmanlı saraylarının aydınlatılmasıyla görevli olanlara verilen ad.

ŞAMDANCI KARA İBO, türk pehlivan (1861-?). Güreşe küçük yaşta başladı. Kısa sürede başarılı olarak Abdülaziz döneminde (1861-1876) saray başpehlivanı ve şamdancıbaşı oldu. En uzun ve yorucu güreşlerini Kel Aliço ile tutan Şamdancı Kara İbo, huzur güreşlerindeki başarılarıyla ünlendi.

ŞAMDANCIBAŞI a. Kur. tar. Osmanlı saraylarında şamdanları yakıp söndürmekle görevli olanların başı. (*Serşamdani* de denirdi.)

ŞAMDANİ a. (ar. *şemᶜ*, fars. *dān* ve *-ī*'den *şemᶜdānī*). **1.** Kur. tar. Osmanlılar' da Yeniçeri ocağı'nda "kârhanei şamdani" adı verilen şamdan yapım yerlerinde çalışanlara verilen ad. **—2.** Osmanlı saraylarında şamdanları yakıp söndürmek ve temizlemekle görevli olanlara verilen ad.

ŞAME a. (ar. *şāme*). *Esk.* Ten üstündeki siyah leke, ben.

ŞAME a. (fars. *şāme*). *Esk.* **1.** Başörtüsü. **—2.** *Şame-keş,* başörtüsüyle örtülü olan. || *Şame-küşa, şame-güşa,* başörtüsünü açan.

ŞAMFISTIĞI a. ANTEPFISTIĞI'nın eşanlamlısı.

ŞAMGÂH a. (fars. *şām* ve *-gāh*'tan *şāmgāh*). *Esk.* Akşam vakti, akşam zamanı.

ŞAMİ sıf. (ar. *şām* ve *-ī*'den *şāmī*). *Esk.* Akşama ait, akşamla ilgili.

ŞAMİ sıf. (*Şam* şehrinin adından *şāmī*). *Esk.* Şam kentiyle ilgili, Şam kentinden olan.
—Esk. sil. *Şami çomak,* ateşli silahların bulunuşundan önce kullanılan başı topuzlu bir çomak biçimindeki savaş aleti.
—Nümism. Osmanlı döneminden önce Şam ve çevresinde kullanılan gümüş sikke. (*Sikke-i şami* de denilen bu paralar, kırk osmanlı akçesi değerindeydi.)

ŞAMİH, ŞAMİHA sıf. (ar. *şemḫ*'ten *şāmiḫ*, dişl. *şāmiḫa*). *Esk.* **1.** Yüksek: *Cibal-i şamiha* (yüksek dağlar). **2.** Kibirli.

ŞAMİL sıf. (ar. *şümūl*'den *şāmil*). *Esk.* **1.** Bir şeyi içine alan, kapsayan. **—2.** *Şamil olmak,* kapsamak.

Şamil, Kars ve çevresinde oynanan bar türü bir halk oyunu. Şeyh Şamil için türk oyunlarına dayalı figürlerle, Hacı Üzeyr Beyli ve kardeşi Mecnun Bey tarafından kurgulanan oyunda Şeyh Şamil ve arkadaşlarının tutsak olması, Şeyh Şamil'in gösteri yapmak için kendisine verilen bıçakları arkadaşlarının önüne saplaması ve birlikte düşmana saldırarak özgürlüğe kavuşmaları temsil edilir. Ağır saplı bıçaklar tahtaya saplanarak oynanır. Başta bir niyaz bölümü vardır.

ŞAMİLE sıf. (ar. *şāmil*'in dişl. *şāmile*). *Esk.* İçine alan, kapsayan: *Kuvvet-i şamile* (bir şeyin içindeki, özündeki güç).

ŞAMİR (İzak), israilli siyaset adamı (Polonya 1915). Önce İrgun saflarına katıldı; 1940'ta "Stern grubu" denen İsrail Özgürlük savaşçıları örgütü'nü kurdu. 1946'da tutuklandı, Eritrea'ya sürüldü. İngiliz manda yönetimi sona erdikten sonra İsrail'e döndü. 1970'te katıldığı Herut partisi'nin başkanı oldu ve 1973'te Herut, diğer küçük partilerle birleşerek Likud cephesini oluşturdu. Şamir aynı yıl milletvekili seçilerek Knesset'e girdi. Begin'in istifasından sonra onun yerine hükümetin başına geçti (1983-1984). Eylül 1984'te Şimon Peres'le birleşerek kurdukları Ulusal birlik hükümetinde Başbakan yardımcılığı ve Dışişleri bakanlığı görevlerini üstlendi (1984-1986). Ekim 1986'da kurulan Ulusal birlik hükümetinde de bir yıl Başbakanlık yaptıktan sonra, 1988'de yeniden Başbakan oldu. Hazi-

Lauros-Giraudon

paskalya şamdanı
dökme bronz ve oymalı, XVIII. yy.'ın ikinci yarısı, ***Saint - Gervais kilisesi Paris***

Giraudon

Saint-Porchaire seramik şamdanı
XVI. yy.'ın ikinci yarısı
Petit-Palais müzesi, Paris

İzak Şamir (eylül 1983'te)

ran 1992 seçimlerinde Likud cephesinin mecliste çoğunluğu kaybetmesi üzerine, görevi İzak Rabin'e devretti.

ŞAMİR (Moşe), israilli yazar (Safed 1921). Bir kibutzda büyüdü, Hagana'ya, sonra İsrail devletinin kuruluşunu haber veren savaşa (1948) katıldı. Sırasıyla epik ve gerçekçi yapıtlarında İsrail toplumunu, çatışmaları ve başarılarıyla birlikte betimledi. Çoğunlukla kibutz yaşamından (*Kivsat Araş*, 1961; *Hu alah basadat*, 1968) ya da tarihsel dönemlerden (*Meleh basar va dam*, 1954) esinlenen romanlarının çoğu sahneye uyarlandı.

ŞAMİSEN a. (japonca sözc.). 3 telli (burma ipek ya da naylon) ve fildişi mızrapla çalınan japon lavtası.
—ANSİKL. Santal odunundan koşutyüzlü teknesi, ses tablasını oluşturan bir kedi derisiyle kaplıdır. Arkasında bir köpek derisi yer alır. Uzun, kaygan sapında perdelik yoktur. Tellerin en kalını eşiğe oturmaz, *savarı* denilen ve telin sapa değmesinden kaynaklanan apayrı bir ses verir. Çalgının ve mızrabın boyutları, şamisenin tipine göre değişir. Geleneksel şarkılara, anlatılara ve halk türkülerine eşlik etmek için kullanılan şamisen temel çalgılardan biridir, ve coruri üslubunda ya da gidayu üslubunda şarkılarla birlikte kukla, gösterilerine ve kabuki tiyatrosu oyunlarına eşlik eder. *Sankyoku* denilen üçlü çalgı topluğunda yer aldığı zaman *sangen* diye adlandırılır.

ŞAMİZADE MEHMET EFENDİ, türk yönetici (öl. Uyvar 1663). Şamlı bir aileden gelmedir. Beylikçilikten reisülküttaplığa getirildi (1651-1655 ve 1656-1663). On yılı aşkın bir süre bu görevde bulundu. Uyvar kuşatması sırasında Niğbolu valisi olan damadı vezir Kadızade İbrahim Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi için padişaha gizli bir mektup yazdığı gerekçesiyle, sadrazam Fazıl Ahmet Paşa tarafından damadıyla birlikte idam ettirildi. Zamanımıza değin gelmiş bir *Nişabürek nakış yürüksemaisi*'nin de bestecisidir.

ŞAMLI, Balıkesir'in merkez ilçesine bağlı bucak; 8 821 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Şamlı*, 1 294 nüf. (1990).

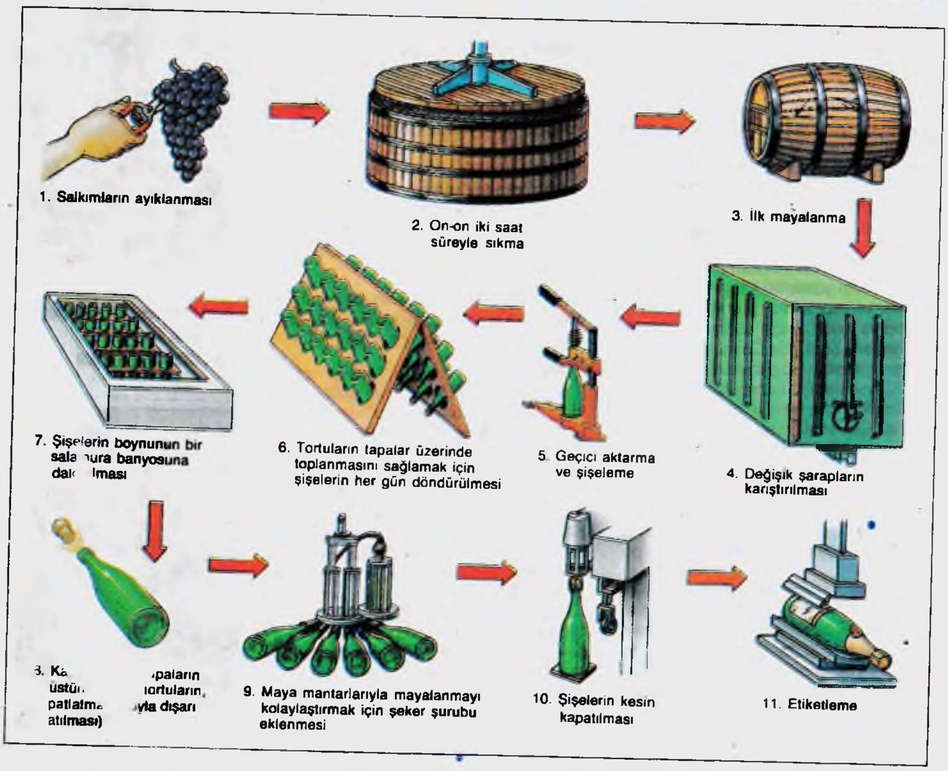
ŞAMMAR ya da **ŞEMMER,** güney arap kabilelerinden Tayyiler'in bir kolu olan ve Suudi Arabistan'da aynı adı taşıyan yaylada yaşayan aşiret. Oturdukları yayla, Nufud'un güneyinden başlar, vad -el-Rumme'ye değin uzanır. Daha çok bedevilerin yaşadığı, kervanlarla aşılabilen bir geçiş bölgesidir. Küçük bir grup dağların eteklerindeki birkaç vahada, özellikle Hail'de pamuk, arpa ve hurma tarımıyla geçinmektedir. Şammar aşireti, düşmanları olan kuzey arap kabilelerinden Esed'in kolu Anayzalılar'la uzun yıllar süren savaşlar yaptılar. Anayzalılar Şammar aşiretini bölmeyi başardı. Aşiretin büyük bir bölümü Fırat ırmağının ötesine geçmek zorunda kaldı. Ayrılan Şammar aşiretleri ayrı birer siyasi zümre oluşturdular. El-Cezire'dekiler İbni Cerbe'ye bağlıdırlar ve göçebe bir yaşam sürerler. Dolaştıkları bölge, Dicle ve Fırat ırmakları arasıdır. Deyrizor ve Nusaybin'de sayıca oldukça fazladırlar. Vahhabı mezhebine bağlanmışlardır.

şampanya şişelerinin mahzende döndürülmesi

Marc Garanger

şampanya yapımı

ŞAMMAY, yahudi ferisi bilgin (İ.Ö. I. yy.). Hillel*'in çağdaşı ve rakibi olan okulu, Şeriat'ın ve geleneklerin daha bağnaz bir yorumuyla dikkat çekti. İ.S. 66-70 yahudi ayaklanmasından sonra etkisi azaldı.

ŞAMME a. (ar. *şemm*'den *şamme*). *Esk.* Koklama, koku alma duyusu: *Kuvve-i şamme* (koku alma yetisi).

ŞAMME → ŞAM.

ŞAMO çölü → GOBİ çölü.

ŞAMOT a. (fr. *chamotte;* alm. *Schamotte*, kırılgan kil'den). **1.** Seram. Pişirilip değişik büyüklükteki taneler halinde ufalanan ve az çok büyük miktardaki bir hamura, yağını alması için katılarak, büyük parçaların kurumasını kolaylaştıran ve çatlakların oluşmasını önleyen seramik bileşim. **—2.** Metalürj. Kil ve silis oranı çok yüksek öğütülmüş kumdan hazırlanan, fırında yüksek sıcaklıkta pişirilerek elde edilen ateşe dayanıklı (1 650 °C'a dek) karışım; çelik dökümünde işe yarayan kalıplarda üst üste istiflenmiş parçalar biçiminde kullanılır.

ŞAMPANYA a. (fr. *Champagne* bölgesinin adından). **1.** Fransa'nın Champagne bölgesinde yapılan köpüklü beyaz şarap. **—2.** *Roze (pembe) şampanya*, çok az miktarda kırmızı şarap içeren şampanya. **—3.** *Şampanya patlatmak*, sevindirici ve mutlu bir olayı kutlamak için ya da bir kimsenin şerefine şampanya şişesini tıpasını ses çıkaracak biçimde açmak.
—ANSİKL. Şampanyanın şöhreti çok eskidir; fakat bu bölgenin bazı şaraplarında görülen köpürme eğiliminden XVII. yy.'ın sonuna kadar yararlanılmadı. Dom Pérignon, bu eğilimden akıllıca yararlanmasını bildi. Köpüklü şarabın sırrını bulamadı, ama hiç değilse yapımını geliştirdi. Çok geçmeden köpüklü şaraplar, Champagne bölgesinin beyaz, gri ve kırmızı şaraplarının şöhretini gölgeledi, "tapa-atan" şarap büyük bir rağbet kazandı ve bu rağbet hiç azalmadı. Bağcı Champagne bölgesi Marne, Aisne, Aube illerinden başka Seine-et-Marne ve Haute-Marne illerinin bazı yörelerini de kapsamaktadır. Ancak en ünlü şampanyalar, Marne ilinde ve özellikle Reims, Epernay ve Châlons-sur -Marne ilçelerinde elde edilir. Buralarda yetiştirilen üzümlerin hepsi, "pinot" çeşitleridir: Reims tepelerinde ve Marne vadisinde "kara pinot", Avize tepelerinde "pinot chardonnay" ve ikinci sınıf şampanyalar için de "pinot meunier" çeşitleri yetiştirilir.
• *Toplama ve yapım.* Devşirilen salkımlardaki kusurlu taneler ayıklanır, sonra en iyi şırayı elde etmek üzere kabul edilen normlara göre preslerde sıkılır. Elde edilen şıra, durultma işleminden geçirildikten sonra mayalanmaya bırakılır ve böylece sek şaraplar elde olunur. Bundan sonra bu sek şaraplar, birbirleriyle uygun şekilde harman edilerek şampanyalık bir şarap karışımı elde edilir. Şampanya elde edenlerin bütün ustalıkları ve tiplerin özgünlüğü, bu harmanın isabetine bağlıdır. Şişelere konmadan önce elde edilen şampanyalık şaraba, şeker şurubu ve özel bir saf maya kültürü eklenir, böylece hazırlanan şampanyalık şarap, şişelere doldurulur. Şişeler mantarla kapatılıp mantarı telle sıkıca bağlanır, 9-11 °C'taki derin mahzenlere yerleştirilir. Burada şişe içinde ikinci mayalanma olur, gaz ve köpük meydana gelir. Şişeler bundan sonra özel kerevetlere, boyunları kerevetlerdeki özel yuvalara girecek biçimde yerleştirilir ve belirli aralıklarla sarsılarak şişedeki tortunun, tıpa üzerinde toplanması sağlanır. Tortu, tıpa üzerinde ve şişe ağzında toplanınca, şişe usulüne göre açılarak tortunun dışarı atılması sağlanır. Tortusu atılan şişelere, istenen şampanya tipine göre (kaba, sek, dömi-sek, tatlı) üstün kaliteli bir şarap ve kamış şekerinden yapılmış bir likör eklenir, bazen bu liköre, konyak da katılır. Bu sefer şişe kesin olarak ve özenle seçilmiş bir mantarla kapatılır ve mantar çelik bir tel başlıkla iyice tespit edilir, eti-

ketlenir, süslenir ve etiketin üzerinde, yapımcı kuruluşan adı ve garantisi belirtilir. Bu bölgede ayrıca roze şampanya da yapılır.

ŞAMPANYALAŞTIRMA a. Köpüklü şarap elde etmek üzere şarabın, Champagne bölgesinde uygulanan usule göre işlem görmesi.

ŞAMPANYALAŞTIRMAK g. f. Köpüklü şarap elde etmek için şarapları, Champagne bölgesinde uygulanan yönteme göre işlemek.

ŞAMPIR a. Seram. Çeşni* deliğinden, çeşni malını almak için kullanılan ucu eğri demir çubuk.

ŞAMPİYON sıf. ve a. (fr. *champion;* klasik lat. *campus,* alan, ortaçağ lat. *campio*'nun aracılığıyla alm. *kampjo,* savaşçı'dan). **1.** Bölgesel, ulusal ya da uluslararası bir yarışmada birinci olan kimse ya da takım. **—2.** *Şampiyon olmak,* bir yarışmanın ya da bir ligin bitiminde ilk sırada yer almak.

ŞAMPİYONA a. (fr. *championnat*). Spor yarışması, kazananın şampiyon ilan edildiği turnuva.

—ANSİKL. Şampiyonanın, spor sayısı kadar tanımı vardır. Futbolda, ulusal şampiyonalarda mücadele eden takımlar tek bir grupta bir araya gelirler; takımlar daha önceden belirlenen bir sıraya göre biri kendi sahasında öteki rakip sahada olmak üzere iki kez karşılaşırlar. Yarışmanın sonunda bir puan cetveli ortaya çıkar; bu düzenlemede galibiyet, beraberlik ve yenilgi durumlarında verilecek olan puanlar daha önceden kararlaştırılmıştır (genellikle galibiyete 2 puan, beraberliğe 1 puan, yenilgiye 0 puan verilir). Bu sıralamanın birincisi şampiyon ilan edilir. Puan eşitliğini gidermek için gol averajı kavramına başvurulur. Bazı başka spor dallarında örneğin teniste, şampiyona, "eleme" yöntemine göre yapılır: her maçta yenilen elenir, yenen diğer maçın galibiyle karşılaşır, bu durum finale kadar aynı şekilde devam eder ve kazanan şampiyon ilan edilir. Atletizm, yüzme, kürek vb. yarışmalarında da aşağı yukarı aynı eleme uygulaması geçerlidir. Ulusal şampiyonalar dışında, birçok spor dalında kıtalararası şampiyonalar ve dünya şampiyonaları düzenlenir.

ŞAMPİYONLUK a. **1.** Şampiyon olma durumu: *Şampiyonluğu kısa sürdü.* **—2.** (Tamlayan olarak) şampiyonun belirlendiği yarış ya da yarışma: *Şampiyonluk karşılaşması.*

—ANSİKL. Türkiye'de spor dallarında şampiyonluk, belirli sistemlere göre yapılır. Tüm dallarda lig ve kupa şampiyonlukları düzenlenmesine karşın her dal için farklı uygulamalar sözkonusudur. Örneğin, futbolda profesyonel ve amatör takımlar kendileri için saptanan gruplarda fikstürlere göre karşılaşırlar. Her maçta yenen 3 puan alırken yenilene puan verilmez, beraberlik durumunda her iki takıma da birer puan verilir. Lig sonunda en çok puan toplayan takım şampiyon olur. En baştaki iki takımın puanları eşitse, gol averajı iyi olan şampiyon sayılır. En az puan toplayan takım ya da belli sayıdaki birkaç takım bir alt kümeye düşer. Basketbol, voleybol ve hentbolda şampiyonluk, play-off (oyun grubu) sistemine göre belirlenir. Bireysel sporlarda şampiyonluk ise eleme yöntemi ile saptanır.

ŞAMPUAN a. (ing. *shampooing;* ovmak anlamında *to shampoo*'dan). Kozmet. Genel olarak sıvı ya da krem (kıvamlı) durumunda bulunan, saçın yıkanmasını ve/ya da bakımını sağlayan gerilimetkin maddelerden elde edilen ürün.

—Ev ekon. Deterjan ve madensel tuzlardan yapılmış, yün ve kadife döşemelikleri, koltuk, sandalye vb. kumaşlarını temizlemeye yarayan madde.

Şamram kanalı, Urartu kralı Menua*'nın (İ.Ö. 810-785) Van ovasının su gereksinimini karşılamak üzere yaptırdığı 51 km uzunluğundaki kanal. Gürpınar ovasından Van ovasına uzanan bu kanalla sular kimi yerlerde sukemerleriyle, kimi yerlerdeyse büyük taş bloklardan örülmüş duvarlar üzerinden aktarılıyordu. Kanalın çeşitli yerlerinde on dört yazıt bulundu.

Şamramaltı höyüğü → TİLKİTEPE.

ŞAMRİ (Arie), yiddiş diliyle yazan israilli yazar (Kaluszyn, Polonya, 1907-Kibutz Ein Şemer, İsrail, 1978). Rusya ve İsrail'de yiddiş edebiyatı üstüne antolojiler yayımladı, şiirler (*Sur le parchemin vert* [fr. çev.], 1977) yazdı.

Şamşın höyüğü, Adana ilinde, Kadirli'nin 25 km kadar G.'inde, Ceyhan-Kadirli yolunun D.'sunda höyük; 1951'de yapılan yüzey araştırmalarında höyüğün tepesinde Yenitaş, Bakırtaş ve Hitit dönemlerinden çanak çömlek parçaları ele geçti.

ŞAMŞİ-ADAD, beş Asur kralının adı, en önemlileri şunlardır: **Şamşi-Adad I,** Asur (İ.Ö. 1813'e doğr. - 1781'e doğr.) ve Mari (İ.Ö. 1798'e doğr.-1781'e doğr.) kralı. Küçük Amurru devleti kralının oğluydu; Asur ve Mari krallıklarını art arda ele geçirerek tüm Yukarı Mezopotamya'yı kaplayan geniş bir imparatorluk kurdu. Onun dönemine ilişkin bir taş tablette Enlil tapınağı'nı yenilettiği bildirilmekte, bu kraldan Fırat ile Dicle arasındaki toprakların fatihi olarak söz edilmekte ve ününün büyük deniz (?) kıyılarına değin yayıldığı belirtilmektedir. Bu krallığın merkezi Şubat-Enlil idi (yeri bilinmiyor). İmparatorluğu onun ölümünden sonra yıkıldı. — **Şamşi-Adad V,** Asur kralı (İ.Ö. 823-810). Babası Salmanasar III tarafından vâris tayin edildi. Ağabeyinin başlattığı iç savaşı (İ.Ö. 827-822) zaferle sonuçlandırdı. Daha sonra Zagros ve Babylonia'ya seferler düzenledi. Bu kralın yıllıklarından birinde, asur ordusunun İ.Ö. 822'de Uşpina'nın (Urartu kralı İspuini'nin asur kaynaklarındaki adı) topraklarındaki 11 büyük, 200 kadar küçük yerleşme merkezini yağmaladığı ve yıkıma uğrattığı bildirilmektedir.

ŞAMÛN (Kâmil), lübnanlı devlet adamı (Deyr ül Kamer 1900 - Beyrut 1987). Maruni hıristiyandır. 1929'da Lübnan dağı bölgesinden milletvekili oldu, 1938'de Maliye, 1943-44'te İçişleri bakanlıklarında bulundu ve Birleşmiş milletler'e giden Lübnan heyetine başkanlık etti (1946). Daha sonra yeniden Maliye (1947) ve İçişleri bakanı oldu. 1952-1958 arasında Cumhurbaşkanlığı yaptı; Batı yanlısı bir politika izledi ve bundan ötürü müslüman halkın çoğunluğunu karşısına aldığı gibi, 1958'de ciddi bir iç bunalımın patlak vermesine de neden oldu. Irak'ta krallığın devrilmesinden (temmuz 1958) sonra, Kâmil Şamûn amerikan kuvvetlerine çağrıda bulundu ve onlar da Beyrut'a çıktılar. Şamûn, Liberal ulusal parti'yi kurdu (1958). Bu parti, Pierre Cemayel'in Katalb partisi ve Raymond Eddé'nin Ulusal blok grubuyla, 1968 seçimlerinden zafer kazanarak çıkan bir koalisyon gerçekleştirdi. Bunun üzerine Şamûn, Lübnan'da silahlı Filistinliler'in bulunmasına sert bir biçimde karşı çıktı. Lübnan savaşı'nın başlangıcında (mart-nisan 1975), Pierre Cemayel'le birlikte hıristiyan sağın en önemli kişisiydi. Temmuz 1975'te Raşit Kerami' nin kurduğu "kamu kurtuluşu" hükümetine girdi ve daha sonra Cumhurbaşkanı Franjiye tarafından Başbakan yardımcılığına ve Dışişleri bakanlığına (haziran 1976) getirildi. 1976'da vekâleten Başbakanlık yaptı ve Dışişleri, İçişleri ve Savunma bakanlıklarından sorumluydu. Bu görevleri aynı yılın aralık ayında bıraktı. Daha sonra Maliye, Konut ve kooperatifler bakanlığını üstlendi (1984-1985). Suriye' nin müdahalesine önceleri karşı çıkarken 1986'da bu müdahaleyi destekleme zorunda kaldı. 1987'de bir suikastı hafif yarayla atlattı.

ŞAMYAKİN (İvan Petroviç), beyaz rus yazar (Korma 1921). Yazılarında partizanların kahramanlıklarını işledi (*Bonheur anxieux* [fr. çev.], 1956-1966), günlük sorunları da açık bir şekilde ele aldı: tarımsal güçlükler (*Krinitsıy,* 1957), ahlak çatışmaları (*le Cœur sur la main* [fr. çev.], 1964; *Hivers de neige* [fr. çev.], 1970), kentleşme ve çevre sorunları (*Atlantes et Caryatides* [fr. çev.], 1974).

ŞAN a. (ar. *şe'n,* yeni oluşan, durum, hal'den). **1.** Ün, şöhret: *Bu yiğit adamın şanı yörede büyük bir hızla yayıldı.* **—2.** *Şan olmak,* bir olaydan ya da durumdan söz ederken, herkesçe duyulmak, öğrenilmek: *Şan olsun diye sen tut babandan kalan parayı herkese dağıt.* || *Şan vermek,* tanınmak, ün salmak. || *Şanından saymak,* bir şeyin, kendisinden beklenen, ona yakışır bir şey olduğunu düşünmek: *İkramda bulunmayı zengin olmanın şanından sayardı.* || *(Bir kimsenin) şanından olmak,* bir şeyden söz ederken, ona yakışan, onun için gerekli olan şeylerden biri olmak: *Sertlik, dayanıklılık yiğitliğin şanındandır.*

—*Esk.* **1.** Hal, durum. **—2.** Karakter, tebiat, huy. **—3.** Hak. **—4.** *Şan-ı insaf,* insafa yakışan şan.

ŞAN a. (fr. *chant*). İnsan sesiyle ezgili sesler çıkarma, müzik yapıtlarını seslendirme sanatı: *Şan dersleri almak. Şan resitali.*

ŞAN a. Tayca öbeğinden tibet-birman dili; Birmanya'nın kuzeyinde ve doğusunda (Şanlar) yaklaşık 3 milyon kişi tarafından konuşulur.

ŞAN ya da **ÇAN,** Gök'e de sunulan bir kurbanla *(fıng)* bağlantılı olarak Yer'e sunulan bir kurbanı adlandıran çince sözcük. Fıng ve şan kurbanlarının amacı, yeni bir hanedanın başarısını ilan etmekti. Tarihe geçen ilk kurban törenleri İ.Ö. 110' da Şandong'da imparator Vudi tarafından düzenlendi ve fıng kurbanı Tai Şan dağının tepesinde, şan kurbanı da bu dağın eteğinde sunuldu.

ŞANAY a. Çeşitli parçalardan oluşan ve bağlantı yerleri süs halkalarıyla gizlenen hint obuası. (Ağzı bakırdandır.)

ŞANCONG ya da **SHANZHONG,** Tayvan'da kent, Taibei'nin batı banliyösü; 370 957 nüf. (1990).

ŞANDAO ya da **SHANDAO,** VII. yy.'ın çinli büyük din adamı. Cingtu tarikatına göre buddha Amitabha'nın temsilcisidir. Cingtu sutrasının ünlü bir yorumunu kaleme aldı ve bunun yaygınlaşmasına büyük ölçüde katkıda bulundu.

ŞANDEL a. (fr. *chandelle*). Spor. Hemen hemen diklemesine atılan top.

—Havc. Düşey doğrultu boyunca hızla yükselmeye dayanan akrobasi hareketi.

ŞANDELLEMEK gçz. f. Spor. Şandel vuruşunu gerçekleştirmek.

ŞANDONG, D. Çin'de il; 153 300 km^2; 84 392 827 nüf. (1990). Merkezi *Cinan.*

Sarı ırmağın aşağı ovasıyla birlikte ili oluşturan billurlu tepeleri, kuzey-güney yönünde, 30-80 km genişliğindeki bir dehlizi aşar. Tepelerin en yüksek doruğu, Çin' in en ünlü kutsal dağı Tai Şan (1 545 m) batıdadır. İklimi, Kuzey Çin'de rastlanan en az sert (ocak ortalaması – 2 °C; temmuz ortalaması: 25 °C) ve çorak (K.'de 550 mm, G.'de 750 mm yağış) iklimdir. Bir yenitaş kültürünün geliştiği yer ve Konfuçius'un yurdu olan Şandong, Sıçuan'dan sonra, Çin'in en kalabalık (Hınan ile birlikte) ilidir ve ovalarda kırsal nüfusun sıklığı km^2'de 600 kişiyi bulur. Buradan Mançurya'nın bakir topraklarına doğru birçok insan göç etmektedir. Tarım zengin ve çeşitlidir; Şandong ülkenin en büyük yerfıstığı ve tatlıpatates üreticisidir; buna, ovada, mısır, soya, buğday, pamuk ve tütün, tepelerde ve kıyı taraçalarında ılıman iklim meyveleri ve ipekböcekçiliği de eklenir. İlde, kurşun, çinko, demir, çıkarıldığı yerde (Şıngli) işlenen petrol ve özellikle

de Tai Şan'ın her iki yanında kömür (2 000 Mt rezerv) üretilir. 1 200 km uzunluğundaki kıyıda 70 balıkçı limanı (en önemlisi eski ingiliz deniz üssü Veihai'dir) vardır ve il, avlanan balık miktarı bakımından Guangdong'tan sonra ikinci sırada yer alır. Başlıca kentleri: eski üs Çingdao (1949'dan önce yabancılar bu kenti çok sanayileştirmişlerdi) ve Sarı Irmak kıyısındaki il merkezi Cinan.

ŞANE a. (fars. *şāne*). *Esk.* **1.** Tarak. **—2.** *Şane-saz,* tarak yapan, tarakçı. ‖ *Şane-zede,* saçları taranmış. ‖ *Şane-zen,* baş tarayan; sorunları çözmesini becerebilen.

ŞANE a. (öncekiyle eşkökenli). Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'da kullanılıp sonra terk edilmiş bir saz.

ŞANEDAN a. (fars. *şāne* ve *-dan*'dan *şānedān*). *Esk.* Tarak kutusu.

ŞANG ya da **SHANG,** Çin'de hüküm sürmüş hanedan (İ.Ö. 1770'e doğr. - 1050'ye doğr.). Şang devleti Huang Hı ovasını kaplıyordu; merkezi, Anyang kazılarıyla bulunan bazı küçük kentlerin daha önce kurulmuş olduğu Hınan'ın kuzey-doğu bölgesiydi. Mezar vazolarından anlaşıldığına göre bronz sanatı o devirde doruğuna ulaşmıştı. Savaş arabalarına sahip olan Şanglar, güneye doğru yeni topraklar ele geçirdiler ve buraları sömürgeleştirdiler; yabancı ülkelerde, Huang Hı ve Vei havzalarında bir dizi prenslik kurdular. Daha sonraları, birbirini izleyen ayaklanmalar sonunda hanedan ortadan kalktı ve yerine Coular geçti.

ŞANGÇİU ya da **SHANGQİU,** Çin'de (Hınan) kent, Longhai demiryolu çevresinde; 151 000 nüf. (1990). Songlar'ın eskiden yaşadığı yer. Karayolu ve ticaret merkezi. Besin (yağcılık) sanayileri.

ŞANGHAY, Çin'in en büyük kenti, Huangpu kıyısında ve Yangzi Ciang'ın ağzında liman; 13 341 896 nüf. (1990). Pekin ve Tiencin gibi, belediyesi yaklaşık 6 000 km²'lik bir alan kaplar ve doğrudan merkezi hükümete bağlıdır. 1842 yılında Nankin antlaşması'yla yabancılara açıldığı sırada kent, japon korsanlarına karşı inşa edilmiş büyük bir tahkimli kasaba ve bir kabotaj ve balıkçılık merkezinden başka bir şey değildi. Bu antlaşmadan sonra Çin kentinin çevresinde, hükümetin tanıdığı "ayrıcalıklı topraklar" oluştu (her ulusun kendi askerleri kendilerine ayrılmış olan toprakları savunuyordu); öte yandan, hipodrom ile Huangpu'nun kolu Sucou ırmağı arasında anıtsal bir semt yükseldi ve yönetimsel, ticari binalar burada toplandı (eskiden bu semte "Bund" adı veriliyordu [günümüzde *Congşan lu*]. Nankin caddesi (Nancing lu) en canlı caddedir.

Denizden 2 850 km içerideki Vuhan'ın deniz ulaşımından yararlanmasına olanak veren Yangzi Ciang havzası (2 milyon km²; 250 milyon nüf.) Şanghay'ın artülkesini oluşturduğundan Şanghay bu olağanüstü konumundan yararlandı. Yangzi Ciang deltası da Kuzey ve Güney Çin'in birleştiği yerde ve Japonya'ya (Nagasaki) da yalnızca 800 km uzaklıktadır. Kent 1908'de demiryoluyla Pekin ve Nankin'e, daha yakın dönemdeyse Vuhan'a bağlandı. Huangpu'nun dibi sabittir (3 m'lik su düzeyi genliğine karşın) ve eni 700 m olduğu için liman, Yangzi Ciang'ın ağzında bulunmanın nimetlerinden yararlanmakta, ırmağın getirdiği alüvyonlardan da olumsuz yönde etkilenmemektedir. Bununla birlikte kavşak yerinde oluşan eşiği taraklamak gerekmektedir. Öte yandan, kentsel alanı ırmak ve deniz istilalarından korumak için birçok büyük bent yapmak gerekti.

Ticaret ve dışalım etkinliği, Taipingler' in ayaklanması, su basmaları ve açlıklar, yüzyıllık bir süre içinde çok büyük bir kırsal kesim kökenli çinli nüfusunun Şanghay'da toplanmasına yol açtı ve nüfus artışı, çok büyük olan ticari gelişmenin olumlu etkilerini yok etti. Nüfus bakımından 1871'de Kanton'u geride bırakan Şanghay, sanayi ana merkezi (özellikle pamuk sanayisi: 1939'da 3 milyon mekik; dışalımla sağlanan hammaddelere dayanan gemi yapımı ve yün sanayisi) haline gelerek 1937'de Çin'in en büyük bankacılık merkezi ve dünyanın sekizinci büyük limanı oldu. Sanayileşme batı firmalarının ve çin burjuva sınıfının çok etkin çabalarının sonucudur. Ticaret merkezinin çevresinde uçsuz bucaksız kenar mahalleler yayıldı ve burada iş yaşamının güvensizliği 1921'de Çin Komünist partisi'nin doğması için gerekli tüm koşulları hazırlıyordu.

1949'dan bu yana Şanghay'ın nüfusu ve etkinlikleri bütünüyle çinlileşti ve insan etkinliğinden çok şeyler yitirdi. Ne var ki geleneklerin ağırlığı ve altyapılar (örneğin burada toplanmış çok büyük kol gücü) sayesinde ticaret merkezi ülkenin en büyük sanayi merkezi olmayı sürdürdü. Kırsal kesim kantonlarının da Şanghay'a eklenmesi, hem "yenilenen semtleri" ve uydu ticaret merkezlerindeki bütün bu halkı (kırsal kesimden gelen göçleri durdurmak için gerçekleştirilen tüm resmi girişimlere karşın nüfus artmaya devam etmektedir) barındırma olanağı verdi, hem de, el sanatlarının canlılığını sürdürmesinin yanı sıra, devletin yeni eklediği sanayilerin (ağır metalürji, ağır kimya ve termik santrallar, makine sanayileri, taşıtlar ve bisikletler, demiryolu gereçleri ve tersaneler, ecza maddeleri, besin sanayileri) Şanghay'da toplanmasına yol açan uçsuz bucaksız bir belediye alanı yarattı.

—Tar. "Kültür devrimi", Şanghay'a birçok olaydan sonra, Paris komünü örnek alınarak Mao Zıdong'a bağlı on bir üyelik geçici komitenin yetkisine bırakılan "Şanghay komünü"nün kurulmasıyla (5 şubat 1967) girdi. Adı son kez 22 şubat 1967'de Çin basınında geçen Şanghay komününün yerini 23 şubatta devrim komitelerinin aldığı sanılır.

—Güz. sant. Müzesi çok zengindir. Eskiden surlarla çevrili olan Çin kenti, mandarın Yü'nun 1956'da restore edilen ünlü XVI. yy. bahçesi *Yüyüen*'i içerir.

Marc Garanger

Şanghay limanından bir görünüm

Şangu Narayan, IV. yy.'da Nepal'de, Katmandu'nun D.'sunda kurulan, XVII. yy.'da yeniden inşa edilen ve 1934'te ikikatlı pagoda tapınağı olarak onarılan, ülkenin en eski din ve sanat merkezi. Tapınakta birçok sanat yapıtı ve bu arada Vişnu'yu, kendi binek hayvanı Garuda üzerinde betimleyen bir IV. yy. kabartması vardır.

ŞANGIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Camdan, porselenden yapılmış şeylerden söz ederken, bir yere ya da birbirine çarptığında ya da kırılırken, çınlayıcı ve gürültülü bir ses çıkarmak: *Sarsıntıdan bütün camlar şangırdıyor.*

◆ **şangırdatmak** ettirg. f. Bir şeyin, şeylerin şangırdamasına neden olmak.

ŞANGIRDATMAK → ŞANGIRDAMAK.

ŞANGIR ŞUNGUR be. (yansıma sözc.) Büyük bir şangırtıyla: *Koca cam şangır şungur kırıldı.*

ŞANGIRTI a. (yansıma sözc). Camdan, porselenden vb. yapılan nesnelerin bir yere ya da birbirine çarptığında ya da kırılırken çıkardığı çınlayıcı ve gürültülü ses: *Hızla çarpan top koca vitrini büyük bir şangırtıyla yere indirdi.*

ŞANG YANG ya da **SHANG YANG, Vei Yang** da denir (İ.Ö. IV. yy.'ın ikinci yarısı), yasacılar okulundan çinli filozof; *Şangzi*'nin (Duyvendak tarafından ingilizceye *The Book of the Lord of Shang* adıyla çevrildi) yazarı olduğu sanılır; bu, gerçekte çeşitli tarihlerde yazılmış parçalardan oluşan bir yapıttır, ancak önemli bölümü bu kuramcının zamanından kalmadır. Ona göre devletlerin zenginliğinin iki kaynağı tarım ve savaştır. Çin'de feodal rejimi kaldırdığı ve büyük bir sertlikle yasayı egemen kıldığı sanılır.

Şanhaicing ya da **Shanhaijing** *(Dağların ve denizlerin kitabı),* geleneğe göre mitoloji kahramanı Büyük Yü'ye mal edilen, ama yazılış tarihi İ.Ö. IV. yy.'dan öncesine inmeyen eski bir çin yapıtı. Birkaç kez elden geçirilmiş olan bu yapıt, eski Çin'in efsanevi bir coğrafyası niteliğindedir. Son on üç bölüm Çin'in sınır komşusu olan ülkelere, ilk beş bölüm ise Çin ülkesine ayrılmıştır. Yapıtın bütünü, çin mitolojisini incelemek için birinci sınıf bir kaynak niteliğindedir.

ŞANHAİGUAN, ya da **SHANHAİGUAN,** Kuzey Çin'de (Hıbei) kent, Çinhuangdao'nun kuzey-doğu'sunda; 50 000 nüf. Çin Seddi'nin doğu ucunda Mançurya ile Çin arasında bir uğrak kentiydi.

Şanidar mağarası, Irak'ın kuzeyinde Yontmataş dönemi buluntu yeri. Burada, moustier kültürüne ait bir dizi tabakada, neandertal insan kemikleri içeren birçok mezar ortaya çıkarıldı (bunlardan biri çi-

çeklerle çevrelenmişti). Daha üst tabakalar, baradost (33 000-25 000) ve zerzi (10 000-8 500) evrelerine aittir.

ŞANİZADE ATAULLAH EFENDİ, türk bilim adamı ve tarihçi (İstanbul 1771 - Tire 1826). Medine mollası Elhac Mehmet Sadık Efendi'nin oğlu; büyükbabasının tarak işleriyle uğraşmasından ötürü "Şanizade" sanıyla tanındı. Öğrenimini Süleymaniye tıp medresesi'nde tamamladı; ayrıca Mühendishanei berri hümayun'da geometri ve gökbilim okudu. Müderrislik, kadılık gibi görevlerde bulunduktan sonra Mütercim Asım'ın ölümü üzerine vakanüvisliğe getirildi (1819). Latince olan tıp terimlerini türkçeleştirme çabaları, özellikle de çağdaş bilim anlayışından ödün vermeyen tutumu, sarayın hekimbaşısı Behçet Efendi'yle ters düşmesine ve onun etkisiyle de görevden alınmasına (1824) yol açtı. Çok geçmeden Yeniçeri ocağı'nın kaldırılması ve tekkelerin kapatılması sırasında, bektaşi olduğu gerekçesiyle Tire'ye sürgün edildi. Tire'deki mezarının başında anıtı bulunmaktadır. Askerlik, tıp, tarih konularında telif ve çeviri birçok yapıt bırakmış, *Ata* mahlasıyla yazdığı şiirlerini *Divan*'ında toplanmıştır. Başlıca yapıtları: *Mi'yar üt-etibba* (1819, italyancadan çevrilmiştir), *Kavanin-i -asakir-i cihadiye* (1819), *Kavanin-i cerrahin* (1828), *Istılahat-ı etibba, Tarih* (4 cilt, 1867-1875).

ŞANJAN → JANJAN.

ŞANJANLI → YANARDÖNER.

ŞANJMAN → ŞANZIMAN.

ŞANKAR (Ravi), hintli sitarcı ve besteci (Benares 1920). All-İndia Radio çalgı topluluğunu yönetti (1948-1956), sonra hint müziğini yaymak üzere uluslararası turnelere çıkmaya başladı. Bombay'da (1962), sonra da Los Angeles'te (1867) bir okul kurdu (The Kinnara School). Sitar için iki konçertosu (1971, 1981) ve baleleri (*İmmortal İndia, Discovery of İndia*, 1944; *Samanya Kşati*, 1961; *Çandalika*, 1962) en tanınmış besteleridir. Sinemacı Satyacit Ray'in üçlemesi ile R. Attenborough'un *Gandhi* adlı üçlemesinin müziğini yaptı. Bir kitap yayımladı (*My Music, my Life*, 1968).

ŞANKARA, hintli filozof (Kaladi ?, Kerala, 700'e doğr. -Kedarnath, Uttar Pradeş, 750'ye doğr.). Şankara'ya göre insanoğlu, göreli ve aldatıcı bir dünyada yaşar, oysa bunun tam tersine, onun olusabileceği biricik gerçeklik kendi benliğindedir. *Upanişadlar*'da sözü edilen evrensel ya da mutlak kendiliğe özdeş olan, bireysel kendiliktir. Bundan ötürü Şankara'ya göre iki ayrı gerçeklik yoktur, öğretisine "ikici olmayan" (advaita*) denmesinin nedeni de budur. İnsan, dünyadaki yaşamında, çeşitli bedenlerde yeniden doğar (samsara*) ve bundan sıyrılmak için, dünyanın aldatıcı yanını kendisine açıklayacak olan bu özdeşliği bilmek zorundadır. Şankara'nın, *Brahma Sutra*, veda *Upanişadlar*'ı ve *Bhagavad-Gita* konusundaki tutarlı yorumları, ilk hint filozoflarından biri olmasını sağladı.

ŞANKARADEVA, assamlı şair (öl. 1568). 12 yıl boyunca Çin'deki kutsal yerleri dolaştı ve vişnu okullarına devam etti. Dönüşünde, ibadetin herkese açıklığı üzerinde ısrarla durarak *(bhakti)* ödünsüz Vişnu-Krişna kültünü yaydı. *Bhagavata -Purana*'nın büyük bir bölümünü çevirdi ve *Ramayana*'dan öykülemeli şiir temaları aldı. Bengal, Orissa ve Bihar'daki vişnucuların kullandığı edebiyat dili *(bracbuli)* ile dinsel ezgileri *(bargit)* ilk kez o besteledi. Assam dilinde ilahiler (*Gunamala* ve *Kirtana Ghosa*) yazdı, diyaloglar, müzik, şarkı ve danslardan oluşan bütüncül tiyatro oyunları olan ilk tek perdelik piyesleri kaleme aldı.

ŞANKHA ya da **ÇANKHA,** brahmancılık mezhebinde tanrıyı uyandırmaya ya da dikkatini çekmeye yarayan kutsal mühreyi belirten sanskritçe sözcük. (Şankha, tanrı Vişnu'nun belirleyici simgesidir.)

ŞAN-KOBA, Kırım'ın (Ukrayna) G.-D. kıyısında kaya sığınağı. Burada, Üst Yontmataş ile Yenitaş dönemi başları arasında birbirini izleyen altı tabaka saptandı. IX. ve VIII. binyıl'lara tarihlenen en eski tabaka, batı azil evresine yakın düşen bir endüstriyle (tekyüzlü ve saplı uçlar) ayırt edilen bir kültür evresine *(Şan-Koba kültürü)* adını vermiştir.

ŞANKR a (fr. *chancre;* lat. *cancer, -cri,* yara'dan). **1.** Derinin ve mukozaların, *frengi şankrı, yumuşak şankr, karma şankr* ve *uyuzumsu şankr* gibi zührevi hastalık yaralarına verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl. Zühr. hast. bil.) **—2.** Cinsel temasla bulaşmayan bazı bulaşıcı hastalıklarda deri ya da mukozada, mikrobun organizmaya giriş yerinde oluşan lezyon (*deri veremi şankrı, cüzam şankrı, Chagas hastalığı şankrı* ya da *şagom*).

—Bitki patol. Ağaçların dallarında ve gövdesinde oluşan ve çoğu zaman çeşitli asalakların girdiği bir ilk yaralanmadan ileri gelen bir çeşit yara. (Şankr ortadaki bir çukuru çevreleyen nedbe halkalarından oluşur. Elma şankrının nedeni asklı bir mantar olan *Nectria galligena*'dır. Şankr, bazı cıvalı ve bakırlı ilaçlarla badana edilmek suretiyle tedavi edilir.)

—Pnömol. *Akciğer veremi şankrı*, akciğerde, organizmaya hava yoluyla girmiş verem basillerinin çok olduğu ilk nekrozlu lezyon (primoenfeksiyon). [Çoğu zaman onunla bir de adenopati görülür.)

—ANSİKL. Zühr. hast. bil. Tek başına alındığında "şankr" sözcüğünün kesin bir anlamı yoktur, çünkü değişik hastalıklarla ilgili birçok şankr tipi vardır. Bununla birlikte, başka bir nitelendirme yapılmaksızın şankrdan söz edildiğinde hepsinin en ağırı ve en sık görüleni olan frengi şankrı anlaşılır.

1. *Frengi şankrı.* Frenginin birinci döneminin belirgin özelliğidir. Genellikle cinsel temas yoluyla bulaşır ve bulaşmaya neden olan temastan ortalama üç hafta sonra ortaya çıkar. Hastalık etkeninin *(Treponema pallidum)* organizmaya girdiği yerde, en çok da üreme organlarında olur. Gerçek bir ülserleşmeden çok, temiz, hafif akıntılı, ağrısız yüzeysel bir sıyrık gibidir. En önemli özelliği, karton gibi sertleşmiş bir zemin üzerine oturmasıdır. Parmaklar arasında katlanamaz. Bu nedenle frengi şankrına *katı şankr* da denir. Boyu değişkendir: cüce şankrların (herpes lezyonlarıyla karıştırılabilen, bir topluiğne başı büyüklüğünde) yanı sıra çok büyük şankrlar da (3 cm ve daha fazla) bulunmaktadır. Genellikle tek olur, ama aynı anda ya da art arda belirmiş çok sayıda şankr da görülebilir. (*Körelmiş şankr,* tedaviyle ya da kendiliğinden, görünürde iyileşmiş bir şankrın nedbesi üzerinde gelişen bir şankrdır.) Şankrın beraberinde daima, iltihapsız ve ağrısız, özgül bir lenf bezi büyümesi de bulunur.

Bulunduğu yere göre şankr değişik görünümler alabilir: deri şankrı (kamış, erbezi torbası, kabaet) kabuklu ve ülserlidir; bademcik şankrı ülserlidir ve Vincent anjinini andırır; anus şankrı anus çatlağına benzer. Meslek hastalığı olarak nadiren ortaya çıkabilen ve "münasebetsiz" denilen üreme organı dışı şankrlar da vardır. (Ebelerde ve hekimlerde görülen ve dolamayı andıran parmak şankrı). Kimi şankrlar tesadüfi bir bulaşmanın sonucudur: "berber şankrı" denilen ve lenf bezi büyümesine neden olan çok kabuklu çene şankrı; "dişçi şankrı" denilen ve kesicidişler hizasında yarımay şeklinde beliren dişeti şankrı.

Tedavi görmezse şankr birkaç haftada iyileşir. Görünürdeki bu iyi huyluluğu frenginin daha da ağırlaşmasına neden olur, çünkü bu ağrısız ve kendiliğinden nedbeleşen soyulmaya dikkat etmeyen hasta hastalığın ikinci dönemine girecektir.

Bu tipik biçimlerinin dışında, şankrın, ağrılı, irinli, fistüllü lenf bezlerine neden olan iltihaplı biçimleri de görülebilir. Bu şankrlar eskiden ancak siyah ırktan hastalarda görülürdü. Şimdi beyaz nüfusta da sık rastlanmaktadır. Atipik şankrların teşhisi genellikle çok zordur. Bu nedenle (biçimi ne olursa olsun) bir şankrın frengiye bağlı olduğu kesin olarak söylenemez ve tedaviye ancak laboratuvar incelemelerinin sağladığı doğrulamadan sonra başlanmalıdır: şankr sıvısında ya da bazen iğneyle alınan lenf bezi özünde treponema bulunması; en önce sonuç verenleri immünofluoressans ve edilgen hemaglütinasyon yöntemleri olmak üzere, serum ve bağışıklık tepkimelerinin pozitifliği. (→ FRENGİ.)

2. *Yumuşak şankr.* Savaş döneminde sık görülen bu hastalık şimdi çok nadirdir ve ancak limanlar çevresindeki düşük sosyoekonomik ortamlarda görülmektedir. Frengi şankrının tersine, tamamen yerel bir hastalıktır. Yumuşak şankr bulaşmaya neden olan temastan üç ya da dört gün sonra üreme organları üzerinde belirir. Derin, pis, irinli, çok ağrılı, tek ya da çok sayıda bir ülserleşmedir. Onunla birlikte ağrılı iltihaplı bir adenopati ortaya çıkar, sonra o da fistülleşip ülserleşir (şankrımsı hıyarcık). Yumuşak şankr Ducrey basilinden ileri gelir; bu basil, lezyonlar doğrudan incelenerek, kültür yapılarak ya da koldan hastanın kendi kanı aşılanarak bulunabilir. Sülfamit ya da antibiyotik tedavisi hızlı bir iyileşme sağlar.

3. *Karma şankr.* İki mikrobun (Ducrey basili ve frengi treponeması) birlikte etkisinden ileri gelir. Önce yumuşak bir şankr ortaya çıkar ve on beş gün kadar sonra, bu şankr değişir ve frengi şankrının özelliklerini (katılaşma) alır.

4. *Poradenik* ya da *lenfogranülomatoz şankr.* Genellikle fark edilmeyen bu yüzeysel soyulma, Nicolas-Favre hastalığının ilk lezyonudur.

5. *Uyuz şankrı.* Uyuz sırasında, kamışın, özellikle kamış başının üzerinde döküntülü hafif yara biçiminde beliren bir lezyondur. (Bu adlandırma karışıklık yaratabilir, çünkü gerçek bir lezyon sözkonusu değildir.)

ŞANLAR EYALETİ, Birmanya'nın doğusunda eyalet; yaklaşık 160 000 km²; 3 716 841 nüf. Saluen kanyonunun aştığı, güçlü bir fay dikliğiyle Yukarı Birmanya ovasına egemen olan *Şan platosu,* kırıklı ve çok yarıklı Birinci Zaman kireçtaşlarından oluşur. Birmanya'nın en önemli etnik azınlığı olan Şanlar (tayca konuşurlar ve buddha dinine bağlıdırlar) yüksek yerleri çeşitli topluluklara (mon-khmer dili konuşan, haşhaş tarımı yapan Valar) bırakarak alçak kesimlerde yaşarlar, bambu evlerde otururlar, pirinç yetiştirirler ve aynı zamanda etkin biçimde ticaretle, kaçakçılıkla (haşhaş yetiştirmedikleri halde kısmen opium satarlar) uğraşırlar. Tekağacı, değerli taşlar ve gümüşlü kurşun (Bauduin' de çıkarılır) bölgenin başlıca gelir kaynaklarıdır.

—Tar. Şanlar, 1299'da Pagan'ı ele geçirdiler. XIV. ve XV. yy.'da Orta Birmanya'ya egemen oldular. Başkentleri Pyinya, Sagaing ve Ava'ydı. Ava Şan krallığı 1555'te çöktü. XIX. yy.'da İngilizler Birmanya'ya yerleştiklerinde, Şanlar'a yarı özerklik tanıdılar. 1948'de Birmanya bağımsızlığına kavuştuğu zaman Şanlar daha geniş bir özerklik kazandılar. 1959'da otuz dört prensliğin hükümdarları (Sobvalar) birleşik bir Şan devleti bünyesinde yer alarak ayrıcalıklarından vazgeçtiler. Yine de topraklar birbirleriyle sürtüşen klanlara bölünmüş olarak kaldı ve merkezi iktidara karşı mücadele devam etti. Birman ordusunun çabalarına rağmen çeşitli silahlı gruplar ayaklanma durumundadır. Bunların bazıları, "beyaz bayrak" adlı çin yanlısı komünist partiye bağlıdır.

ŞANLI sıf. **1.** Ünlü, tanınmış: *Anlı şanlı bir adam.* **—2.** Büyük, yüce, saygıya değer bir şey için kullanılır: *Tarihimizin şanlı*

J.-P. Leloir

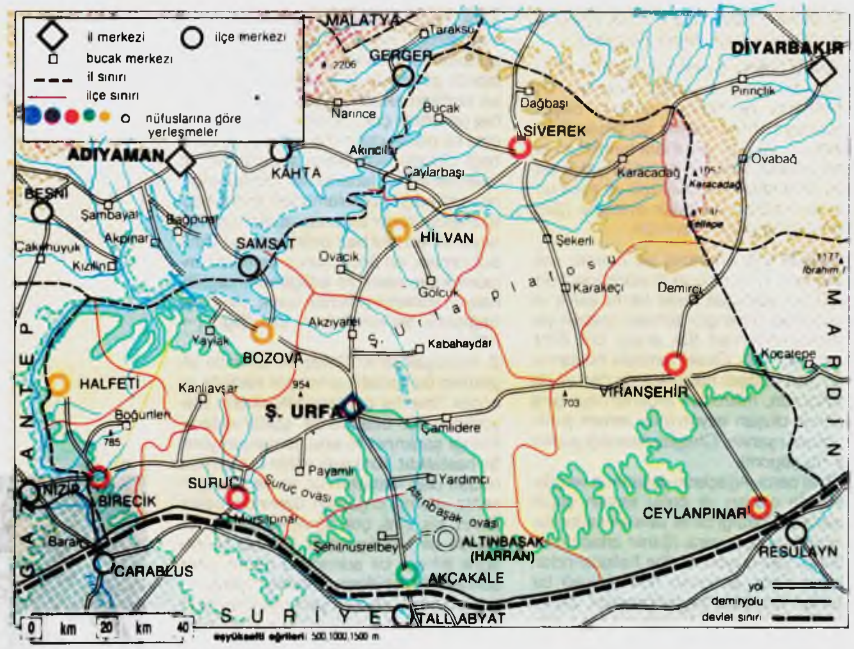

Ravi Şankar (1968'de)

P. Starosta

kestane ağacında şankr *(Endothia parasitica)*

Şanlıurfa

sayfaları. —**3.** *Şanlı şöhretli*, görkemli, etkileyici ve gösterişli olan.

■ **ŞANLIURFA** (63), esk. **Urfa**, Güneydoğu Anadolu bölgesinde il; 1 001 455 nüf. (1990); 18 584 km²; merkez ilçe dışında 9 ilçe, 20 bucak, 690 köy. Merkezi *Şanlıurfa*, 276 528 nüf. (1990).

İl toprakları D.'da kalkan biçimli bir volkan olan Karacadağ ile Diyarbakır havzasından ayrılır. B.'da Adıyaman ve Gaziantep illeri ile arasındaki sınırı Fırat nehri oluşturur. Yüzey şekilleri bakımından geniş bir plato alanıdır. K.'de 1 000 m'ye yaklaşan plato, G.'de Suriye'ye doğru hafif bir eğimle giderek alçalır ve Suriye sınırı yakınlarında yükseltisi 450-500 m'ye iner. Yüzeyi, Fırat nehri ve kolları tarafından hafif bir şekilde yarılmıştır. Yer yer de plato üzerinde biraz daha yüksek tepeler vardır. Fırat dışında akarsu yataklarının çoğu yazın kurur. Jeolojik yapı bakımından, kenar kıvrımları şeridinden Suriye platformunu kaplayan hafif kıvrımlı örtü tabakalarının yayılış alanıdır. En geniş yeri Eosen ve Oligomiyosen yaşta tortullar, özellikle kireçtaşları kaplar. Buna bağlı olarak yer yer karstik şekiller görülür (dolinler, mağaralar, karstik kaynaklar), G. kesiminde alüvyonlarla kaplı geniş, verimli ovalar vardır (Suruç, Harran). Bütün il toprakları yağış rejimi bakımından Akdeniz karakteri gösteren, ama şiddetli karasal bir iklimin etkisindedir. En soğuk ayın sıcaklık ortalaması 3-5°C arasındadır (Şanlıurfa 5,1°C, Viranşehir 5,6°C, daha iç kesimdeki Siverek 2,9°C); ama kış mevsiminde sıcaklık 0°C'ın çok altına inebilir (Şanlıurfa −12,4°C). Buna karşılık il toprakları yazın bütün yurdun en sıcak yöresini oluşturur. Temmuz ortalama sıcaklıkları 30°C'ın üzerindedir (Şanlıurfa 31,7°C, Viranşehir 30,9°C, Siverek 30,4°C); Türkiye'de sıcaklığın en çok yükseldiği alan da burasıdır (Şanlıurfa 46,5°C). Yıllık yağışlar 450-600 mm arasındadır (Şanlıurfa 473 mm, Siverek 549 mm, Viranşehir 566 mm); en çok yağış kışın düşer. Yazlar kuraktır ve yıllık buharlaşma 2 000 mm'yi aşar; bunun sonucunda il topraklarında yazın, uzun ve çok şiddetli bir kuraklık hüküm sürer. Bu koşullar nedeniyle il toprakları, ormandan hemen hemen yoksun bir bozkır alanıdır.

Şanlıurfa, nüfus sıklığının (km²'ye 54 kişi) düşük, fakat nüfus artışının çok yüksek (1985-1990 döneminde ‰ 46,16) olmasıyla dikkati çeker. Nüfusun yarısından çoğu (% 54,5) kentlerde yaşar; bunun da büyük kısmı il merkezinde ve bazı kalabalık kasabalarda (Siverek, Viranşehir, Birecik, Ceylanpınar) toplanmıştır. Kırsal yerleşmeler topludur ve genellikle su kaynaklarına bağlıdır. Köyler arasında geniş aralıklar vardır. Yarıkurak bir bölgede bulunmasına karşın, özellikle güneydeki verimli alüvyal topraklar ve sulama sayesinde, tarım alanlarının oranı yüksektir (il topraklarının % 43'ü). Tarımda karşılaşılan başlıca sorun, uzun ve şiddetli yaz kurağıdır. Günümüzde Ceylanpınar, Akçakale ve Suruç yörelerinde yeraltı suyu kullanılarak uygulanan sulama ile bir ölçüde çözümlenen bu sorun, GAP'ın gerçekleşmesiyle tümüyle çözümlenecek ve il toprakları büyük bir tarımsal kalkınmaya sahne olacaktır. Bugün bile Şanlıurfa, önemli bir tarımsal üretim alanıdır. Ekili toprakların en büyük kısmı (% 72,3) başta buğday (yıllık üretim 1 milyon tondan fazla) olmak üzere tahıllara ayrılmıştır. Kapladığı alan (ekili toprakların % 19'u) ve üretim miktarı bakımından baklagiller ikinci sırada yer alır. Baklagillere ayrılan alanın hemen tamamında mercimek üretimi yapılır (Türkiye mercimek üretiminin % 26 kadarı). Diğer önemli toprak ürünleri, pamuk, susam, antepfıstığı, çeşitli meyveler ve ilin B. kesiminde zeytindir. Hayvancılık ve hayvan ürünleri kırsal kesimin tarımla birlikte başlıca geleneksel gelir kaynaklarıdır. En çok koyun (1 milyon baştan çok) ve kıl keçisi beslenir. Sanayi, tarımsal ve hayvansal ürünleri işleyen bazı dallar (et kombinası, yem fabrikası, Ceylanpınar ve Siverek'te sütlü besin maddeleri üreten kuruluşlar ve iplik fabrikası) dışında gelişmemiştir. En önemli yeraltı kaynağı fosfat yataklarıdır. G.-D. Anadolu bölgesinin büyük merkezlerini birbirine bağlayan tarihi anayol il topraklarından geçer. Suriye'ye uzanan yollar da bu anayoldan ayrılır ve üç sınır kapısından (Ceylanpınar, Akçakale ve Suruç) Suriye'ye geçilir. Ayrıca il merkezi, havayoluyla da yurdun diğer bölgelerine bağlanmıştır. Güney demiryolu Suriye sınırı boyunca il topraklarını boydan boya izler (→ Kayn.)

Şanlıurfa'dan genel görünüm

■ **ŞANLIURFA,** esk. **Urfa,** antik **Edessa,** G.-D. Anadolu bölgesinde kent; aynı addaki ilin merkezi; 276 528 nüf. (1990). Karayolu ile Ankara'dan 824 km uzaklıkta, havayolu ile bölge merkezlere bağlı.

• COĞRAFYA. Tarihte "Verimli hilal" olarak bilinen bölgenin K.-B. kesiminde, hemen bütün yönlerden gelen önemli yolların kavşağında bulunan Şanlıurfa, kuruluşu tarihöncesi çağlara inen, efsanelere sahne olmuş ve bu nedenle "peygamberler kenti" de denilen çok eski bir yerleşmedir. Kent, yalçın kayalarla çevrili bir kalenin bulunduğu Topdağı adlı tepenin eteklerinden başlayarak hafif eğimli bir düzlük üzerinde yayılır. Çekirdeğini oluşturan eski mahalleler düzensiz planları, dar sokakları ve toprak damlı geleneksel taşevleri ile kentin yakın yıllarda hızla gelişen modern mahallelerinden çok farklıdır. Eski mahallelerdeki birçok tarihi yapı (kale, camiler, medreseler, hanlar) kentin parlak tarihi geçmişinin anıtlarıdır. Kentin G.-B.'sında, karstik kaynak suları ile beslenen Halilülrahman gölü ve bu gölün fazla sularının boşaldığı Ayn Zeliha gölcüğü yer alır. Bu iki göl, kutsal sayılan balıkları, oluşumuna ilişkin efsane ve Halilülrahman gölü yanındaki aynı adlı cami ile Şanlıurfalılar'ın gezi ve kente uğrayanların başlıca ziyaret yerleridir. Kent çevresinde kireçtaşları içindeki iki mağara da yine bazı efsanelerin sahnesidir. XX. yy. başlarında Halep vilayetine bağlı Urfa sancağının merkezi olan kent, yaklaşık 28 000 nüfuslu yerel bir ticaret merkeziydi. 1920'de Fransızlar tarafından işgal edildi; ama bu işgal, kent halkının karşı koyması üzerine çok kısa sürdü. Bu kahramanlık destanının anısını yaşatmak için kentin adı (Urfa) 12 haziran 1984 tarihli ve 3020 sayılı kanun'la Şanlıurfa olarak değiştirildi. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk sayımda (1927) 29 918 olarak saptanan kentin nüfusu bir süre yavaş bir artış göstererek 1950'de ancak 38 685'e yükselmişti. Bunu izleyen yıllarda ise Urfa büyük bir hızla gelişti, kalabalıklaştı. Nüfusu 1960'ta 59 863'e; 1970'te 100 654'e ulaştı; 1990'da 280 000'e yaklaşan nüfusu ile Güneydoğu Anadolu bölgesinin nüfus bakımından 3. büyük kentidir. 1988'de havaalanının hizmete girmesi ile iç havayolları ağına katıldı. Dokumacılık, geleneksel el sanatları, çimento fabrikası.

• TARİH. (1174'ten önceki tarihi için → EDESSA.) 1098'den beri Haçlılar'ın elinde bulunan kentin, 1174'te Musul atabeyi İmadettin Zengi tarafından zapt edilmesi, Avrupa'da büyük heyecan yarattı ve ikinci haçlı seferine yol açtı. 1146'da kenti geri alma girişiminde bulunan Franklar, kente girmeyi başardılar, ancak Nurettin Zengi, altı gün sonra kenti yeniden zapt ederek tahrip etti. 1182'de Selahattin Eyyubi'nin eline geçen kent, eyyubi melikleri tarafından yönetildi. 1234 haziranında Anadolu selçuklu sultanı Alaettin Keykubat'ın ele geçirdiği kenti, melik Kâmil dört ay sonra geri aldı. 1260'ta Hulagu'nun yönetimindeki Moğollar, Urfa'dan geçtiler. XIV. yy.'ın ilk yarısında kent, yıkık durumdaydı, XV. yy. başlarında yeniden imar edildi ve canlandı. 1399'da Timur'a boyun eğen kent, XV. yy. başlarında döğer amiri Dımaşk Hoca'nın egemenliğindeydi. 1404'te akkoyunlu Karayülük Osman Bey tarafından zapt edildi; 1514'te Safeviler'in eline ge-

çinceye değin akkoyunlu emirleri arasında çatışmalara konu oldu. 1517'de osmanlı egemenliğine geçen Urfa'da 1518' deki yazımına göre 3 cami, 12 mescit, 4 hamam, 2 kervansaray, 1 bedesten ve 1 darphane bulunuyordu. Osmanlı yönetiminde nüfusu artan ve gelişen Urfa, XVI. yy. sonlarında celali Karayazıcı'nın eline geçti, 1600'de geri alındı. Kimi zaman Diyarbakır kimi zaman Rakka eyaletine bağlı bir sancak olarak yönetilen kent, 1865'te Halep vilayetine bağlandı, İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra bağımsız sancak oldu. Birinci Dünya savaşı'nın sonunda, önce İngilizler (24 mart 1919) ardından da Fransızlar (30 ekim 1919) tarafından işgal edildi. İşgale karşı ayaklanan Urfalılar, 11 nisan 1920'de kenti kurtardılar. (→ Kayn.)

• GÜZEL SANATLAR. Şanlıurfa'nın 15 km kadar G.-B.'sındaki Kırk mağaralar'da Romalılar, Bizanslılar ve Süryaniler'den kalma çeşitli buluntular ve mozaikler ortaya çıkarıldı. İlçe merkezine 17 km uzaklıktaki Sultantepe*'de yapılan kazılarda Bakırtaş döneminden çanak çömlekler, Asur, Hellenistik ve Roma dönemlerinden zengin buluntular (seramikler, çivi yazılı tabletler, fildişinden insan ve hayvan heykelcikleri, Ay tanrısı simgeli taş stel vd.) ele geçti.

Yalçın bir kaya üzerinde yer alan kalenin yapımı Antikçağ'a değin inmektedir. Çeşitli dönemlerde de onarılarak kullanılan bu yapı iç kale ve dış kaleden oluşur. Daire planlı iç kalenin duvarları yirmi beş burçla güçlendirilmiştir. (1462/1463 tarihli onarım yazıtı vardır); içinde yirmi kadar ev, bir cami, cebehane, buğday ambarı, sarnıçlar bulunuyordu. Dörtgen planlı dış kale, Bey kapısı, Samsat kapısı, Harran kapısı ile dışa açılır. İç kale ile dış kale arasındaki alanda evler, saraylar (Tayyarmehmetpaşa, Molla, Gezerpaşa sarayları) yer alıyordu. Halk arasında "Mancınık" diye bilinen 17,25 m yüksekliğinde, 4,60 m çapındaki çifte sütun, Oshroene krallarınca yaptırılmıştı (sütunlardan biri yazıtlıdır).

Şanlıurfa'daki türk-islam anıtları, mimarileri ve süslemeleriyle Anadolu ve Suriye geleneklerini kaynaştırırlar. "Kızıl kilise" adıyla bilinen bir süryani kilisesinin yerine inşa edilen Ulu cami'nin (Mescidülhamra, Kızıl cami) yapım tarihi kimi kaynaklarda 1145 olarak belirtilmiştir; caminin D. duvarına bitişik Eyyubi medresesi' nin (günümüzde ilkokul) 1191'de Selahattin Eyyubi tarafından yaptırıldığını gösteren bir yazıtı bulunduğundan (ayrıca 1781/1782'de Nakibzade el-Hace İbrahim Efendi tarafından yapılan onarımla ilgili bir yazıtı daha vardır), bu yapının bu tarihten önce Zengiler döneminde inşa edildiği kesinlik kazanmaktadır. Caminin dikdörtgen ayaklara oturan on dört sivri kemerle avluya açılan son cemaat yeri çapraz tonoz örtülüdür. Dikdörtgen planlı ana mekân, mihrap duvarına koşut üç sahından oluşur; sahınlar çapraz tonoz örtülüdür. Orta eksenden yana kaymış olan mihrap, iç içe iki sivri kemerli niş biçimindedir. Mihrap önü tonoz bingilere oturan bir kubbeyle örtülüdür. Camiden kopmuş durumdaki kesme taştan, sekizgen kaideli ve gövdeli minare, aslında kilisenin çan kulesidir (saatli petek bölümü sonradan eklenmiştir). Avluda haçlı savaşlarında şehit düşen komutanların mezarları ve türbeleri vardır. Sivri kemerli taçkapı siyah-beyaz taş örgülüdür; yanlardaki sütunçeler girişe zenginlik kazandırır.

Halilülrahman gölünün G.-B.'sındaki, aynı adla anılan cami yörede Döşeme camisi olarak da bilinir. Bu yapının G.-D. köşesindeki medresenin, 1211/1212'de Melik Eşref Muzafferettin Musa tarafından inşa ettirildiğini gösteren yazıtı vardır. Kareye yakın dikdörtgen planlı cami kentteki öteki örnekler gibi mihrap duvarına koşut uzanan üç sahından meydana gelir; mihrap önü sahnı ortada kubbe, yanlarda çapraz tonoz örtülüdür. Mihrap iç içe iki niş biçimindedir. Özgün yapısıyla günümüze ulaşan, kare planlı minarenin gövdesi iki yatay kabartma friziyle üç bölüme ayrılmıştır, üst bölümde kemerli iki büyük pencere yer alır. B.'daki medrese odaları 1871/1872'de Urfa evkaf müdürü Mustafa Efendi ekletmiştir. Hazire ve türbeler (en eskisi tek kubbeli Şeyhalidede türbesi'dir) D.'dadır.

Sultanhasan (Hasanpadişah, Hasanpaşa) camisi iki bölümden oluşur: tek kubbeli, kare planlı bölüm Tokdemir adlı bir türk beyi, bitişiğindeki üç kubbeli, mihrap duvarına koşut üç sahınlı bölümse Uzun Hasan adına Şeyh Yakup tarafından yaptırılmıştır (XV. yy. ikinci yarısı). Sekiz sivri kemerli son cemaat yeri çapraz tonoz örtülüdür. Buradaki küçük mihrapların üzerinde 1574 ve 1586 tarihli onarım yazıtları vardır. Ayrıca caminin D. cephesinde de 1575/1576 tarihli bir onarım yazıtı bulunmaktadır. Avlunun D.'sunda ve K.'inde yer alan medrese odaları tümüyle yıktırılmıştır. K. -D.'daki kare kaideli, sekizgen gövdeli, kesme taştan minare yarım küre biçiminde bir taş külahla son bulur.

Planıyla Edirne Üçşerefeli cami'ye benzeyen Ak cami (Nimetullah camisi) altıgen şemalı camilerin G.-D. Anadolu'daki en önemli örneğidir. XVI. yy. başlarında Nimetullah Bey tarafından yaptırıldığı sanılan bu caminin ana mekânı, K. ve G.'den duvarlara, D. ve B.'dan T biçiminde birer ayağa oturan kubbeyle örtülüdür. Bu mekân küçük kubbeli bölümlerle yanlara doğru genişletilmiştir. Üç dilimli kemerli mihrap nişi, iç içe geçmiş sekizgenlerden oluşan geometrik bordürlüdür. Beş bölümlü son cemaat yeri ortada kubbe, yanlarda çapraz tonozludur. Son cemaat yerinin B.'sındaki kare kaideli, silindirik gövdeli minare, kentteki minarelerin en yükseğidir ve gövdesi burma motifli yatay frizlerle süslüdür. B. ve G.'deki kapılarla dışa açılan avlunun K.'inde medrese odaları ve türbe yer alır (türbenin yazıtından burada Nimetullah Bey [1521] ve Ali Bey bin Lütfi'nin [1594] yattığı anlaşılmaktadır).

Beylerbeyi camisi (XVI. yy.), Kadıoğlu camisi (XVII. yy.), Akkâ valisi Rızvan bin Ahmet Paşa'nın yaptırdığı Rızvaniye camisi ve medresesi (XVIII. yy. ilk yarısı), Gümrük hanı (XVI. yy.) belirtilmesi gereken öteki anıtlardır.

Anadolu geleneksel konut mimarlığında özel bir yeri olan Şanlıurfa evleri, kalın duvarları, düz damları ve tonoz-kemer düzenleriyle Mezopotamya-Suriye, dış sofa ve avlularıyla da türk etkilerini yansıtır. Küçük birer sarayı andıran bu evler harem ve selamlık bölümlerinin iki ayrı yapı olarak tasarlanmaları nın yanı sıra zengin bezemeleriyle de dikkati çeker (bir bölümü için koruma kararı alınmıştır).

Şanlıurfa müzesi, Şanlıurfa kentinde 1965'te kurulan (1968'de ziyarete açıldı) müze. İki salondan oluşan müzede Sultantepe kazılarının buluntuları, Şanlıurfa nekropolisinde ortaya çıkarılan yapıtlar, heykeller, sütun başlıkları, steller, sunaklar, seramikler, islam döneminden elyazmaları, halılar, kilimler, süs eşyaları, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinden yazıtlar sergilenmektedir.

ŞANO a. (ital. *scena*). Tiyatro sahnesi.

ŞANS a. (fr. *chance*, lat. *cadentia*, *cadere*, düşmek'ten). **1.** Bir olayın (özellikle mutlu bir olayın) olabilirliği, olasılığı: *Başarı şansınız çok az. İşe alınma konusunda fazla şansınız yok. Tasarısını gerçekleştirme şansı oldukça yüksek.* **—2.** Tümüyle rastlantısal ya da açıklanamayan kimi olayların nedeni olarak görülen güç; talih, kader: *Şans ona yardım etti. Bu araştırmada hiçbir şey şansa bırakılmadı.* **—3.** İyi şans: *Şansına güvenmek.* **—4.** Bir kimsenin iyi bir rastlantı sonucu kavuştuğu elverişli durum: *Ona rastlamam bir şans oldu. Ben o şansa sahip olamadım.* **—5.** *(Bir kimseye) şans gülmek*, şans ondan yana olmak. || *Bir kimseye şans dilemek, bol şans!*, onun başarılı olmasını dilemek. || *(Bir kimseye) şans getirmek*, uğur getirmek. || *Şans oyunu*, kazanılması rastlantıya bağlı oyunların (piyango, spor toto, loto vb.) genel adı; talih oyunu. || *Bir kimseye bir şans (daha) tanımak*, ona başarması için bir olanak (daha) vermek, bir fırsat (daha) tanımak: *Lütfen ona bir şans daha tanı.* || *Şansa kalmak*, olması, gerçekleşmesi için çok az bir umut ya da olasılık bulunmak. || *Şansın açık olsun*, şans senden yana olsun. || *Şansını denemek*, başarmaya, kazanmaya çalışmak. || *Şansı dönmek*, bir kimsenin talihi iyiyken kötü, kötüyken iyi gitmeye başlamak: *İkinci oyunda şansı döndü ve kazanmaya başladı.* || *Şansı yaver gitmek*, bir işte, bir girişimde şanslı olmak, onu başarmak: *Şansımız yaver gitti de ilk otobüste yer bulduk.*

—Astrol. *Şans noktası*, genellikle yükselen burç başlangıç kabul edilerek izdüşümü çıkarılan bazı yayların bitim noktası. (Manilius on iki şans noktası belirlerken, Ptolemaios tek bir şans noktasını, servet şans noktasını belirler ki, bu da yükselen burcu başlangıç kabul ederek, gezegenin yörünge hareketi doğrultusundaki ay uzanımını [hem gündüz, hem gece] bularak elde edilir. Bu astrolojik etken, girişimlerin somut sonuçları, kaynaklar ve koşullardaki değişmelerle ilgilidir.)

—Oy. *Şans oyunları*, kişisel beceri gerektirmeyen, yalnızca rastlantıya dayanan oyunlar (Barbut*, rulet*, kılıç*, tombala* vb. oyunlar birer şans oyunudur.)

ŞANSIZ sıf. Ünü olmayan; ünsüz.

ŞANSLI sıf. **1.** Şansı açık olan bir kimse için kullanılır; talihli: *Çok şanslı bir insan, her girdiği işte başarılı oldu.* **—2.** Herhangi bir konuda uygun, elverişli bir durumda olan kimse için kullanılır; talihli: *Böyle bir ailen olduğu için çok şanslısın.* **—3.** Şansın açık olduğu bir zaman dilimi için kullanılır; talihli: *Bu yıl tarım işçileri için şanslı bir yıl oldu.*

ŞANSLILIK a. Şanslı olma durumu.

ŞANSON a. (fr. *chanson*). Fransızca şarkı.

ŞANSONYE a. (fr. *chansonnier*'den). Kabarelerde, *şansonye tiyatroları* (Paris' te Caveau de la République, Dix-Heures vb.) adı verilen özgün tiyatrolarda ya da herhangi bir başka sahnede, hatta radyoda, televizyonda, şarkı söyleyen ya da çoğunlukla güncel konuları içeren kendi yazdığı hiciv ya da gülmece metinlerini seslendiren sanatçı.

ŞANSÖLYE a. (fr. *chancelier;* geç lat. *cancellarius*, mübaşir'den). **1.** Roma İmparatorluğu'nda adalet işlerine bakan yüksek görevli, mühürdar. **—2.** Büyük Britanya'da maliye bakanı *(Chancellor of Exchequer)*. **—3.** Almanya ve Avusturya' da hükümet başkanı. **—4.** Ortaçağ'da üniversitelerde yönetimle ilgili yüksek görevli, rektör. **—4.** Konsolosluklarda yazı işleri sorumlusu. **—5.** *Adalet şansölyesi*, eskiden Almanya'daki kimi eyaletlerde en yüksek adalet görevlisine verilen ad. **—6.** *Demir şansölye*, prens Bismarck'a takılan ad. || *Federal şansölye*, Almanya Federal Cumhuriyeti ile Avusturya'da hükümet başkanı. || *Hazine şansölyesi*, Büyük Britanya'da maliye bakanı. || *Légion d'honneur büyük şansölyesi*, Légion d'honneur nişanının yönetiminden sorumlu ve devlet başkanına bağlı olan yüksek devlet memuru. || *Üniversite şansölyesi*, Ortaçağ'da ve Fransa'da İmparatorluk döneminde üniversite ileri gelenlerinden birine (genellikle arşivle ve diplomaların imzalanmasıyla görevli) ve kilise üniversitelerinde dine bağlılık ve disiplin sorumlusuna verilen unvan. (Bugün her akademide bir üniversiteler şansölyeliği vardır, şansölye de rektördür).

ŞANSÖLYELİK a. Almanya ve Avusturya'da hükümet başkanlığı.

—Tar. Hükümdarın, devletin mührü basılarak bazı kararların onaylandığı yer. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tar. Şansölyelik, genellikle, bir şansölyenin başkanlığındaki yönetim dairelerini kapsar. Bu dairelerin görevi, dev-

let başkanının, sivil ya da dinsel yüksek bir görevlinin belgelerini yazmak, kopya etmek ve göndermektir. Bu arada, belgelerin daha önce mühürlenmesi gerekir. Roma İmparatorluğu, gerçek bir şansölyeliğe sahip ilk devletti. Claudius döneminde azat edilmiş kölelerin örgütlediği bu kuruluş, dört bürodan oluşuyordu: *ab epistulis* (yönetim yazışmaları), *a libellis* (imparatora sunulan dilekçelerin cevaplandırılması), *a cognitionibus* (imparatorluk mahkemesindeki davalar konusunda araştırmalar yapılması) ve *a studiis* (imparatora, karar verebilmesini sağlayacak belgelerin sunulması). II. yy.'da, özel bir hizmet bölümü olan şansölyelik, Hadrianus, bu büroların başına azatlı köleleri değil de şövalyeleri geçirince, bir devlet kuruluşu haline geldi. Sorumlulukların çoğaltılması ve devletin işin içine karışması, IV. yy.'dan başlayarak imparatorluk şansölyeliğinin, merkezi hükümetin temel bir organı durumuna gelmesine yol açtı. Bir *magister* ya da *proximus* tarafından yönetilen bürolar, devletin en yüksek görevlilerinden birinin, yani Officiumlar başkanı'nın otoritesi altında toplandı.

İstilalardan sonra, yabancı krallar, Roma imparatorlarınınkine benzer şansölyelikler kurdular. Merovenjler döneminde az sayıda bürodan oluşan şansölyelik, Charlemagne döneminde, bağımsız bir kuruluş olarak büyük ölçüde önem kazandı. Ama şansölyelik, kendisine personelini, yani *notarii*'yi (yazıcılar) sağlayan krallık capellasına yine de bağlıydı ve ancak kâtipler, resmi kararları yazmak için gerekli kültüre sahipti (kararları gönderenler de onlardı).

Bundan ötürü şansölyelik, baş *chapelain*'in yüksek otoritesi altındaydı (Fransa'da Reims başpiskoposu, Germanya'da, daha 965'te Mainz başpiskoposu), ama aslında şansölye*'nin fiili yönetimindeydi. İmparatorlukta, Germanya, İtalya ve Bourgogne gibi üç krallık bir arada bulunduğu için, daha XI. yy.'da üç yüksek şansölyelik (Mainz, Köln ve Besançon başpiskoposları) vardı. Ama şönsölyelik birliğini kaybetmemişti ve ancak, yüksek şansölyeliğin onayı, aynı daireden çıkan kararların arasında bir fark olduğunu belirtiyordu.

• *Gizli şansölyelik*, Büyük Petro tarafından boyarlar Duma'sının yerine 1700'de kurulmuş ve kralın yakınlarından oluşan bir konseydi. Daha sonraki çarların da sürdürdüğü bu kuruluş, ancak Nikolay I (1825-1855) döneminde önemli bir rol oynadı. Nikolay I, merkezi yönetimlere güvenmediği için bunları kişisel denetimi altına almak istedi ve *Majestelerinin gizli şansölyeliği*'ni köklü bir değişime uğratarak dört sürekli büro ve onlara bağlı geçici müdürlükler kurarak genişletti.

ŞANSSIZ sıf. **1.** Şansı açık olmayan, şansı kendisine elverişli bir durum yaratmayan kimse için kullanılır; talihsiz. **—2.** İşlerin ters gittiği bir zaman dilimi için kullanılır: *Takımımız için maçın en şanssız dakikası.*

ŞANSSIZLIK a. **1.** Kötü şans, bahtsızlık, talihsizlik: *Şanssızlık peşini bırakmıyor. Şanssızlık bu ya, o an kendisine yardım edecek hiç kimse yokmuş yanında.* **—2.** Aksilik, işlerin ters gitmesinden ortaya çıkan durum; talihsizlik: *Şanssızlık, hiç bilmediğim bir konu geldi.*

ŞANŞİ ya da **SHANXİ,** Kuzey Çin'de il; 156 000 km²; 28 759 014 nüf. (1990). Merkezi *Taiyüen.*

Büyük Ova ile Moğolistan arasında çok yükselmiş bir basamak ve yanı başında dağ sıraları (B.'da Lüliang Şan, D.'da Taiyüe Şan ve Taihang Şan, K.-D.'da Vutai Şan [2 900 m] Çin'in beş kutsal dağı arasında yer alır) yükselen bir platolar bütünü (ortalama yüksekliği 1 200 m) olan Şanşi, K.'den G.'e doğru çöküntü havzalarının art arda sıralandığı orta kesimindeki Fın Hı çöküntüsüyle dışarı açılır. İkliminin özellikleri biraz Moğolistan'ınkine, biraz da Büyük Ova'nınkine benzer (K.'de yaklş. – 12 °C; her yerde 500 mm'den az yağış). Çoğunlukla lösle kaplı platolar ekilip biçilirse de (kış buğdayı, yazın mısır -kaoliang) iyi sulanan alüvyonlu havzalar daha verimlidir (K.'de buğday, G.'de pamuk) ve nüfus yoğunluğu buralarda km²' de 300 kişiyi aşar.

Çin'deki kömür rezervlerinin üçte biri Şanşi'dedir (400 milyar t); kömür her yerde çıkarılırsa da daha çok K.'deki Datong'da, orta kesimdeki Yangçuan'da ve Pingding'te ve Taiyüen'de ve Çangci'deki havzalarda üretilir; kömür üretimi için sık bir demiryolu ağı çok eski tarihlerde kurulmuştur. Demir madeni (Yangçuan ve Yünçıng) metalürjinin gelişmesine yardımcı olmuştur. Datong ve Yangçuan 1950'den bu yana büyük sanayi merkezlerine dönüşmüş (demiryolu gereçleri ve tekstil, çimento fabrikaları), il merkezi Taiyüen ülkedeki ağır donanım gereçleri üretiminde ikinci sıraya yükselmiştir.

ŞANTAJ a. (fr. *chantage*). **1.** Birinden bir şey elde etmek amacıyla, korkutarak yaratılan baskı. (Bir kişinin namus ve onurunu zedeleyecek, itibarını sarsacak, onun şöhret ve servetine zarar verecek bir konuyu basın yoluyla açıklayan ya da açıklama tehdidiyle para ya da çıkar sağlayanlar ya da buna teşebbüs edenler, çeşitli hapis ve ağır hapis cezasıyla cezalandırılırlar [Türk cez. k. md. 192].) **—2.** Bir kimseden vermeyi reddettiği bir şeyi almak amacıyla onu tehdit etmek eylemi: *Şantaj işe yaradı, işten çıkarılacakları söylenince tümü de işbaşı yaptı.* **—3.** *(Bir kimseye) şantaj yapmak,* onu şantaj yoluyla korkutmak.

ŞANTAJCI a. Şantaj yapan kimse.

ŞANTAJCILIK a. Şantajcının yaptığı iş.

ŞANTARAKSİTA, bengalli buddhacı bilgin; VIII. yy. ortasına doğru, buddhacılığın yayılma alanını genişletmek için Tibet'e çağrıldı ve Tibet'e girişinden bir buçuk yüzyıl sonra 791'de buddhacılık, devlet dini durumuna geldi. Rahiplerinin giydikleri başlığın rengi dolayısıyla *Kızıl tapınak* adıyla tanınan bir dinsel örgüt oluşturdu ve XV. yy.'daki Tsong-khapa reformuna kadar varlığını sürdürdü. Tibet'te rahipleri atama geleneğini ve manastır disiplinini *(vinaya)* başlattı.

ŞANTİ → CHANTILLY.

ŞANTİ, *barış* anlamına gelen ve gerçeğe erişmiş kimsenin tutkulardan arınmışlığını ve bozulmaz dinginliğini belirten sanskritçe sözlük.

Şantiniketan (*Barış yurdu* anlamında sanskritçe sözc.), 1863'te bengalli şair Rabindranath Tagor'un babası Maharşi Debendranath tarafından Kalküta'nın 160 km G.'inde kurulan tefekkür merkezi. Rabindranath Tagor, bir okul ve özellikle sanat alanında çeşitli denemelerin yapıldığı bir laboratuvar ekleyerek bu kurumu geliştirdi. Üniversiteye dönüştürülen ve bugün de etkinlik gösteren bu laboratuvar, Hindistan'da geleneksel sanatların yenilenmesine büyük bir katkıda bulundu.

ŞANTİPUR, Hindistan'da kent, Batı-Bengal'de, Kalküta'nın K.'inde; 61 000 nüf.

ŞANTİYE a. (fr. *chantier*). **1.** Yapı gereçlerinin konduğu ya da hazırlandığı yer. **—2.** Onarım ya da inşaat çalışmalarının yapıldığı arazi ya da yapı. **—3.** Gemi tezgâhı. **—4.** *Şantiye şefi,* bir şantiyede, işlerin yürütülmesiyle, şantiyenin ve emri altındaki personelin yönetimiyle sorumlu mühendis ya da mimar.

—Mad. oc. Bir maden ocağında, bir ya da birçok işçinin üretim için gerekli olan farklı işlemleri (galeri sürme, kazı, tahkimat, yükleme, tavan denetimi) gerçekleştirdiği yer.

ŞANTOU ya da **SHANTOU,** Çin'de (Guangdong) liman kenti, Han Şuei havzasının sonunda; 526 800 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi (besin, tekstil, fotoğraf malzemeleri ve elektronik) merkezi. Tarım ve el sanatları ürünleri dışsatımı.

ŞANTÖR a. (fr. *chanteur*). Erkek şarkıcı.

ŞANTÖZ a. (fr. *chanteuse*'den). Kadın şarkıcı.

ŞANTUNG → ŞANDONG.

ŞANTUNG a. (Çin'de eyalet adı *Şandong*'dan). Tekst. İlk defa Çin'de dokunmuş, çok belirgin pütürlü ve kimi kez fitilli armürle de dokunan ipekli dokuma.

ŞANZIMAN ya da **ŞANJMAN** a. (fr. *changement*'dan). Oto. Motorlu taşıtlarda, genellikle vites kolu ve vites kutusundan oluşan bütüne verilen ad. (→ VİTES.)

ŞAOGUAN ya da **SHAOGUAN,** Çin'de (Guangdong) kent, Kanton demiryolunun üzerinde; 331 300 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi (çelik fabrikası, tungsten ve antimon metalürjisi, makine) merkezi. —Yakınında, kömür çıkarımı.

ŞAOŞİNG ya da **SHAOXİNG,** Çin'de (Ciciang) kent, Hangcou'nun G.-B.'sında; 174 000 nüf. (1990). İpek ve çay yetiştiriciliği ve ticareti. Çelik fabrikası.

ŞAOYANG ya da **SHAOYANG,** Çin'de (Hunan) kent, Hıngyang'ın B.-K. B.'sında; 234 600 nüf. (1990). Ticaret merkezi. Kereste ve kâğıt sanayisi.

ŞAP, -pı a. (ar. *şabb*'dan). **1.** Anorg. kim. Genel formülü

$$M_2SO_4 \cdot M'_2(SO_4)_3 \cdot 24H_2O$$

olan çift sülfatların genel adı; bu formülde M alkali bir metali ya da amonyumu, M' alüminyum, demir ya da krom gibi üçdeğerli bir metali gösterir. (Kimi şaplar aslında

$$M[M'(SO_6H_4)_2(H_2O)_2],\ 6H_2O$$

formülünde metal kompleksdir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Şap gibi,* ağza alınmayacak kadar tuzlu şeyler için kullanılır. || *Şap gibi donmak, şap gibi kalmak,* bir olay ya da durum karşısında aşırı ölçüde şaşırarak ses çıkaramaz bir hale gelmek (tkz.). || *Şap kesilmek,* sözkonusu bir yiyecek, bir içecekse, tadı keskinleşmek; bir kimseyse, şaşırıp donakalmak (tkz.). || *Şapa oturmak,* içinden çıkılması güç bir durumda kalmak, bir çıkmaza düşmek (tkz.).

—Yerbil. Halk dilinde Kızıldeniz'deki mercan resiflerine verilen ad. (Zenciler için tehlikeli olan bu resiflerden ötürü Kızıldeniz'e eskiden halk arasında Şapdenizi deniyordu. Kesinlikle olumsuz bir sonuçla karşılaşmak anlamına gelen "şap'a oturmak" deyimi de bundan türemiştir.)

—ANSİKL. Anorg. kim. Asıl şap,

$$K[Al(SO_6H_4)_2(H_2O)_2],\ 6H_2O$$

formülünde potasyum ve hidratlı alüminyum çift sülfattır. Kübik sistemde düzgün sekizyüzlüler biçiminde kristalleşen, şeker tadında, büzücü, renksiz bir katıdır. Sıcakta, soğuktakinden daha çok çözünür. Isıtıldığında kristal suyunda 91 °C'ta erir; bu durumda soğumaya bırakıldığında *kayaç şapı* denen camsı bir görünüm alır. 91 °C'tan itibaren ısıtılmaya devam edilirse suyunu tümüyle yitirerek kabarır ve *şap mantarı* denen süngerimsi bir kütle durumuna gelir. Böylece oluşan susuz tuz, *kalsine şap*'tır.

Şap, alüminyum hidroksidin boyarmaddeleri bağlama özelliğinden dolayı boyamacılıkta mordan olarak kullanılır. Çeşitli hayvansal maddelerin çözünmesini önlediğinden derilerin korunmasında işe yarar. Ayrıca kâğıt hamurunun tıkızlaştırılmasında, alçının sertleştirilmesinde kullanılır. Tedavide büzücü ve hafif antiseptik etkisinden dolayı şap çözeltilerinden yararlanılır. Arı kil üzerine sülfürik asidin etkimesi ya da alünitin 600 °C'ta kalsine edilmesi ve sülfürik asit içinde çözülmesiyle elde edilir. Şap, bileşimleri aynı olan, aynı biçimde kristalleşen ve eşyapılı (izomorf) olan hidratlı çift sülfatlar serisinin bir örneğidir. Belli başlı türleri, bileşiminde

amonyum bulunan renksiz *amonyum şapı*, pembe renkli *demir şapı* ve mor renkli *krom şapı*'dır.

ŞAP a. (fr. *chape*). İnş. Yüzeyi henüz yaş olan düzleme betonu üzerine dökülüp perdahlanan, çimento harcından yapılmış döşeme kaplaması.
—İnş. ve Bayınd. *Yüzer şap*, DONATILI BİTÜM*'ün eşanlamlısı.

ŞAP a. (erken alemanik *schappe*, floret garnitürü'nden). Tekst. *Şap ipliği*, doğal ipek artıklarını özel bir yönteme göre işleyerek elde edilen iplik. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Şap ipeği* → KAMÇIBAŞI. || *Şap iplikçiliği*, etkinlik alanı, şap ipliği üretimi olan sanayi kolu.
—ANSİKL. İpek çok pahalı olduğundan, artıklarının kullanılması düşünülmüş ve XVIII. yy.'ın sonunda da ingiliz Lister'in çalışmalarıyla bu artıklar sanayileştirilmiştir. Şap ipliği, bir dizi doğal ipek artığıyla beslenir: hurda ipek, kırpıntı ipek, tava dibi ipeği, hatalı kozalar vb. Bu artıklar önce, sabunlu su ve sodyum karbonat banyolarında işleme yoluyla zamk gidermeyi amaçlayan ve gerçek bir pişirme işlemi olan temizleme işleminden geçirilmelidir. En kaliteli malzemeleri işlemede hâlâ uygulanan eski bir tekniğe göre kurutulan artıklar dövülür, sonra sivri uçlarla donatılmış tamburlardan oluşan makinelerde çözülür. Ardından, yuvarlak biçimli özel bir tarama makinesinde taranır; ardışık birçok işlem halinde gerçekleştirilen tarama, uzunluklarına göre 1. çekim, 2. çekim, 3. çekim diye sınıflandırılan homojen elyaf grupları elde etmeyi sağlar (bu sınıflandırma, git gide azalan uzunluklara karşılık gelir). Bu şekilde taranan elyaf, kesintisiz bir şerit halinde bir araya toplanır, sonra iplikçilikte uygulanan klasik işlemlerden geçirilir: çekme makinelerinden geçirme, sabit vargellerde eğirme.
Daha sıradan malzemelerde, yün taramada ve penye yün iplikçiliğinde kullanılan makineye benzer bir makinede çalışılması yeğlenir: bu yöntem, öncekinden çok daha ekonomiktir. Şap ipliği, dokumacılıkta ve büyük düzgünlüğü ve doğal ipeğinkiyle aynı olan fiziksel özellikleri nedeniyle dikiş ipliği üretiminde kullanılır.

ŞAP a. (yansıma sözc.). **1.** Öperken dudaklardan çıkan ses. **—2.** Bir kimseye avuç içiyle vurulduğunda çıkan ses. **—3.** *Şap diye*, ses çıkararak: *Şap diye elini öptü.* || *Şap şap*, öpmek eyleminin üst üste ve ses çıkararak yapıldığını vurgular.

ŞAP a. Çift parmaklı hayvanların ağzında ve ayağında (en azından iki tırnak arasında) beliren ve özgül bir ültravirüsten ileri gelen son derece bulaşıcı ve salgın hastalık.
—ANSİKL. Şap hastalığı, ateşli bir durumla başlar, bunu ağız mukozası üzerinde, meme üzerinde ve tırnakların arasında kabarcıklı bir döküntünün belirmesi izler. Şap hastalığı genel olarak, evcil hayvanlardan sığır, keçi, koyun ve domuzlarda görülür. Hastalık bir çiftlikte ya da bir köyde patlak verdiği zaman duyarlı bütün hayvanları tutarak hızla yayılır. Ölüm oranı düşük olmasına rağmen, nekahat döneminin uzun sürmesi, büyük maddi zararlara yol açar.
Şap virüsü son derece dayanıklıdır, bulaştığı yerlerde bir yıldan fazla kalabilir; sudhidroksit ve formoldan başka dezenfektanlar onu etkilemez, bu nedenle epizooti durumunda ciddi sağlık önlemlerinin alınması gereklidir.
Sığırcılığın geliştiği sanayi ülkelerinde altı aydan yukarı yaştaki sığırlar her yıl aşılanmak zorundadır.
Şap resmen bulaşıcı ve salgın hastalık sayıldığından görülen olaylar hayvan sahipleri ve muhtarlar tarafından vakit geçirmeden bölgedeki veteriner hekimliğine duyurulmalıdır.

ŞAP denizi, Kızıldeniz'e eskiden halk dilinde verilen ad.

ŞAPÇI a. Şap yapan ve / ya da satan kimse.

ŞAPÇILIK a. Şapçının yaptığı iş.

ŞAPEL a. (fr. *chapelle*) → CAPELLA.

ŞAPENUPET, Teb'de üç Amon "Kutsal tapıcı"sının adı. Kral Osorkom III (XXIII. hanedan, İ.Ö. 754'e doğr.), büyük Amon rahipliğini oğluna, "Kutsal tapıcı" unvanını da kızı **Şapenupet I**'e vererek tebli din adamlarını büyük ölçüde etkisiz bıraktı. Bu durum, Napata'da Şeşonk* I'den başlayarak kurulan teokratik Amon krallığı'nın tehlikeli bir duruma gelmesine yol açtı. Gerçekten de Piankhi ve Etyopyalılar, Teb'i egemenlikleri altına alarak, İ.Ö. 751'e doğru XXV. hanedanı kurdular. Piankhi kız kardeşi Amenardis'in, Şapenupet I tarafından evlat edinilmesini sağladı ve Amenardis'in yerini, Piankhi'nin öz kızı **Şapenupet II** aldı. İlkin Etyopya hanedanına bağlı kalan Şapenupet II, sonunda 663'e doğru XXVI. hanedanı baştan Psamtik I'le birleşti ve onun kızı Nitokris'i evlat edindi. **Şapenupet III** adıyla onun yerini alan Nikotris, İ.Ö. 525'teki pers istilasından önce sondan bir önceki "Kutsal tapıcı" durumuna geldi.

ŞAPHANE a. (fars. *şap* ve *ḫāne*'den). Şap çıkarılan yer, şap ocağı.

ŞAPHANE, Ege bölgesinin İç Anadolu bölümünde Kütahya iline bağlı ilçe; 10 247 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi, Kütahya'nın 128 km G.-B.'sında *Şaphane*, 3 845 nüf. (1990).

ŞAPHANE dağı, İçbatı Anadolu'da, Şaphane ilçe merkezinin kuzeyinde dağlık kütle; 2 120 m. Daha dik olan G. ve D. yamaçları faylarla sınırlanmıştır.

ŞAPIRDAMA a. Şapırdamak eylemi.

ŞAPIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Yemek yerken ya da bir kimseyi öperken ağzından ses çıkmak.
◆ **şapırdatmak** ettirg. f. Yemek yerken ya da bir kimseyi öperken şapırtı çıkarmak: *Lütfen yemeğini ağzını şapırdatmadan ye!*

ŞAPIRDATMA a. Şapırdatmak eylemi.

ŞAPIRDATMAK → ŞAPIRDAMAK.

ŞAPIR ŞUPUR ya da **ŞAPIR ŞAPIR** be. (yansıma sözc.). Ağzını şapırdatarak; gürültülü bir şapırtı ile: *Boynuna sarılıp yanaklarını da şapır şupur öptü. Şapır şupur yemek yemek.*

ŞAPIRTI a. (yansıma sözc.). Yemek yerken ya da bir kimseyi öperken çıkan ses; şapırdama sesi.

ŞAPKA a. (rusça sözc.). **1.** Erkeklerin ve kadınların sokakta giydikleri fötrden ya da çeşitli maddelerden yapılmış değişik biçimlerde başlık. **—2.** Dışı kürk kaplı, dört parçalı, uçları kulakları, alnı, enseyi örten ve istenildiğinde kalkık giyilen başlık. **—3.** Şapkayı anımsatan ve bir şeyin tepesini örten her şey: *Soba bacasının şapkası. Lambanın şapkası.* **—4.** *Tkz.* Düzeltme işareti. **—5.** *Bir kimsenin önünde şapka, şapkasını çıkarmak*, onun üstünlüğünü, değerini ve gücünü anlayarak kabul etmek.
—Bot. Bazitli bir mantarda sporlu üreme organlarını (lam, borucuk, iğnecik) taşıyan ve genellikle mantarın tepesinde yatay bir disk biçiminde yer alan kısım. (Şapka dar anlamda, bir karpofordur.) || Bazı başka bitkilerde üreme organına verilen ad (örneğin ciğeryosunları sınıfından marchantia).
—Denizc. Bir direğin ya da bir bayrak gönderinin tepesine geçirilen ve üzerinde sancak savlolarının donatılması için makara dilleri bulunan mercimek biçiminde ağaç parçası.
—Marangl. Merdiven babası başlığı.
—Petr. san. *Gaz şapkası*, bir petrol ya da doğal gaz yatağının üst bölümünde, çok hafif gazların ve hidrokarbonların birikmesiyle oluşan katman.

Şapka devrimi, Atatürk tarafından çağdaşlaşma yolunda yapılan atılımlardan biri. Çağdaş bir toplum yaratmak için Batı'yı örnek alan Mustafa Kemal Paşa, Batı'nın kültürünü topluma benimsetmeye çalıştı. Bu yöndeki ilk atılımlardan biri Şapka devrimi oldu. Halkın, hıristiyanların simgesi saydığı şapkanın benimsetilmesi kolay olmadı. Önce donanmada fes yerine kep giyildi (mayıs 1925). Cumhurbaşkanlığı muhafız birliği, sonra da Kara kuvvetleri mensupları vizyerli kep (kasket) giymeye başladılar. Atatürk Kastamonu gezisinde (ağustos 1925) şapka giydi ve şapkanın çağdaş bir başlık olarak giyilmesini öğütledi. Bürokratlar bu örneği hemen benimsediler. 25 kasım 1925'te çıkarılan "Şapka iktisası hakkında kanun" ile TBMM üyelerinin, memur ve müstahdemlerin şapka giymeleri zorunlu oldu; şapka dışında başlık giyilmesi yasaklandı. Ancak bu kanunun açık bir yaptırımı yoktu. Buna karşılık ülkenin çeşitli yörelerinde (Erzurum, Rize, Sıvas, Maraş vb.) şapka giyilmesine karşı çıkanlar İstiklal mahkemeleri'nde irtica yanlışı olarak yargılandılar. Erzurum'da 3, Rize'de 8, Giresun'da 2, Maraş'ta 6, Ankara'da 2 kişi idama mahkûm edildi. Pek çok kişi 3 ile 15 yıl arasında hapis cezasına çarptırıldı. Şapkaya karşı gösteriler bastırıldı. Şapkadan başka bir başlık giymenin "itiyat" haline gelmesi, Ceza kanunu'nun 526. maddesinde yapılan bir değişiklikle ancak 1939 yılında, üç ay kadar hapisle, yaptırıma bağlandı. Daha sonra da 1960 ve 1982 anayasaları ile şapka devrimi güvence altına alındı.

Şapka devrimi
24 ağustos 1925'te Kastamonu'da ilk kez şapka giyen Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da karşılanışı

ŞAPKACI a. Şapka yapan ve / ya da satan kimse.

ŞAPKACILIK a. Şapka yapma ve / ya da satma işi.
—ANSİKL. Türkiye'de şapkacılık, 1925'teki Şapka devriminden sonra gündeme geldi. Bu döneme değin daha çok azınlıktan olanların kullandığı şapkalar ithal ediliyordu ve Fransa'nın şapka ithalinde önemli bir yeri vardı. Şapka, 1925'ten sonra azınlıktan kişilerce üretilmeye başladı; dönemin beğenisini yansıtan keçe (fötr), kumaş ve hasır şapkalar yapıldı. Küçük atölyeler halindeki bu kuruluşlar İkinci Dünya savaşı yıllarında göç, ekonomik zorluklar vb. nedenlerle kapandı, şapkacılık alanında boşluk doğdu. Sarıyer ve Kuruçeşme'deki keçe atölyelerinin kapanmasıyla fötr yapımına uygun keçeler yurtdışından ithal edilmeye başladı, yerli fötr imalatı durdu. Şapka, bugün küçük atölyelerde daha çok el emeğine dayanan üretim yöntemleriyle yapılmaktadır. Batılı bazı ülkelerde bir sanayi kolu haline gelmesine karşın Türkiye'de bugün de elle çalıştırılan presler, tahta ütü kalıpları vb. kullanılmaktadır.

Şapkalar ve **Takkeler,** 1738-1772 arasıda isveç meclislerinde iktidar için çekişen iki hizbin adı. *Takkeler*'in (daha doğ-

rusu *Gece takkeleri*) lideri Arvid Horn'du; bu grup Rusya'ya karşı ölçülü, ihtiyatlı ve barışçı bir politikadan yanaydı. Prestij tutkunu, daha genç unsurlardan oluşan *Şapkalar* ise Ruslar'ın ele geçirdiği toprakları geri almak istiyorlar ve askeri bir zafer düşlüyorlardı. Gustaf III'ün darbesi (1772) bu mücadeleye son verinceye kadar iktidar bu iki parti arasında sürekli el değiştirdi.

ŞAPKALI sıf. ve. a. **1.** Şapka takmış ya da şapkası belirtilen nitelikte olan kimse için kullanılır. **—2.** Üzerinde düzeltme imi bulunan ünlü için kullanılır: *Bu a şapkalı mı yazılacak?*

ŞAPKALIK a. Şapka koymak ya da asmak için yapılmış şey ya da ayrılmış yer.

◆ sıf. Şapka yapmaya uygun: *Şapkalık kumaş.*

ŞAPKALIMANTARLAR a. Üreme organları sapın tepesinde disk biçiminde yer alan mantarlar üsttakımı. (Bil. a. *hymenomycetales* ya da *hymenomycetes.*)

—ANSİKL. Şapkalımantarlarda "himenyum" denen bazit tabakası, bu tabakayı taşıyan organın daima dış yüzünde yer alır; öyle ki, sporlar olgunlaşınca serbestçe havaya saçılır. Himenyum, *agarius* cinsi mantarlarda lamların iki yüzünü, poliporlar ile boletuslarda borucukların çeperlerini, hydnumlarda iğneciklerin, clavarialarda şapkanın bütün yüzeyini kaplar.

ŞAPLAK a. *Tkz.* Ses çıkaran şiddetli tokat: *Ensesine bir şaplak indirdi.*

ŞAPLAK a. Seram. Kütahya çini ustalarınca büyük kahve fincanına verilen ad.

ŞAPLAMA a. Şaplamak eylemi.

—El sant. Yazmacılıkta, kumaşı şaplı eriyikle mordanlama* işlemine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. El sant. Şaplama işlemi için, ilkin kaynamakta olan suya şap konur ve karıştırılıp erimesi beklenir. Daha sonra kurşun tuzu (kurşun asetat) ilave edilerek beş dakika kaynatılır ve toprak kaplarda 24 saat dinlendirilir. Kitre patıyla kıvamı koyulaştırıldıktan sonra gerili bir bez üzerinden zemin kalıbıyla kumaş basılır, on iki saat açık havada bekletilir. Kuruyunca içinde amonyak dolu kaplar bulunan bir odada 24 saat; ya da bir ahırda 3-4 gün süreyle asılı durur. Daha sonra temiz su dolu havuzlarda 10 dakika bekletilip süzülür ve kaynatma* işlemine geçilir.

ŞAPLAMAK g. f. *Bir yeri şaplamak*, oraya şap dökmek; şapla sıvamak.

ŞAPLAMAK g. f. *Bir şeyi şaplamak*, onu şaplı suya yatırmak, şap emdirmek.

ŞAPLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Şap sesi çıkarmak.

◆ **şaplatmak** ettirg. f. **1.** Ses çıkartarak yemek, öpmek vb.: *Yemek yerken ağzını şaplatma.* **—2.** *(Bir kimseye) tokat, şamar vb. şaplatmak*, ona ses çıkaracak biçimde vurmak: *Çocuğa insafsızca bir tokat şaplattı.*

ŞAPLAŞMA a. Anorg. kim. Doğal ya da yapay yoldan şap oluşumu.

ŞAPLATMAK → ŞAPLAMAK.

ŞAPLI sıf. Bileşiminde şap bulunan bir madde için kullanılır.

—Deric. *Şaplı sepileme*, beyaz sepiciliğinde ve güdericilikte sepileme işlemi. (Hazırlama kapalı tahta dolaplarda gerçekleştirilir.)

—Hidr. bağl. *Şaplı alçı*, 600-700 °C'a kadar pişirilmiş ince toz halindeki alçıya şap emdirerek elde edilen alçı.

ŞAPOLYO (Enver Behnan), türk tarihçi (İstanbul 1900 - Ankara 1972). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi tarih bölümü'nü bitirdi, Ankara'da gazeteciliğe başladı (1922). *Öğüt, Hâkimiyet-i milliye, Tanin* vb. gazetelerde Kurtuluş savaşı'nı ve Cumhuriyet'i savunan yazılar yazdı; çeşitli okullarda tarih öğretmenliği yaptı. Başlıca yapıtları: *Ziya Gökalp, İttihat Terakki ve meşrutiyet tarihi* (1943), *Kemal Atatürk ve milli mücadele tarihi* (1944), *Türkiye Cumhuriyeti tarihi* (1950), *Kuvayı milliye tarihi* (1958), *Mustafa Kemal Paşa ve milli mücadelenin iç âlemi* (1965), *Kurtuluş edebiyatı tarihi* (1965).

ŞAPORİN (Yuriy Aleksandroviç), ukraynalı besteci (Gluhov, Çernigov ili, 1887 - Moskova 1966). Müziğe geç başladı. 1939'dan itibaren Moskova konservatuvarı'nda ders verdi ve 1952' de Besteciler birliği sekreteri oldu. Özellikle XIX. yy. rus müziğinden esinlenen bir üslupla vokal müziği geliştirdi. En ünlü yapıtı, Tolstoy'dan uyarlanan *Dekabristler* (Dekabristıy) adlı operasıdır (1953).

Fotohronika Tass

mareşal Şapoşnikov

ŞAPOŞNİKOV (Boris Mihailoviç), rus mareşal (Zlatoust, Ural, 1882 - Moskova 1945). Çar ordusunda albaydı (1917); Birinci Dünya savaşı'nda imparatorluk genelkurmayında görev aldı. Sovyet rejimini benimseyerek 1919-1921 arası Kızıl ordu genelkomutanı Kamenev'in Genelkurmay başkanlığını yaptı ve dolayısıyla iç savaşta bu ordunun zafer kazanmasında başlıca rolü oynadı. Sen-Petersburg ve sonra Moskova askeri bölge komutanlıklarına getirildi, genelkurmay için subay yetiştiren Frunze askeri akademisi'ni yönetti. 1930 yılında Komünist parti'ye girdi, ama askerlik görevlerinden başka şeyle uğraşmadı ve dolayısıyla, Stalin'in sovyet komutanlarını tabi tuttuğu korkunç tasfiyeden kurtuldu. 1937'de ordu genelkurmay başkanlığına getirildi ve sağlığı bozulana kadar bu görevde kaldı. Ama ölene kadar askeri danışmanı olduğu Stalin üzerindeki etkisini kaybetmedi. 1940'ta mareşalliğe yükseltildi ve Almanya karşısında savaşın yönetilmesinde önemli bir rol oynadı. Clausewitz'in izleyicisi ve seçkin bir stateji ustası olan Şapoşnikov, sovyet yüksek komutasına damgasını vurmuştu ve Jukov ile Vasilevskiy' nin hocasıydı. 1927 ile 1929 arasında yayımlanmış *Mozg Armii* (Ordunun beyni) adlı bir yapıtı vardır.

ŞAPPADAK be. (yansıma sözc.). *Tkz.* Ansızın, birdenbire: *Şappadak karşıma çıktı.*

ŞAPRAK a. Ask. tar. → ÇAPRAK.

ŞAPŞAL sıf. ve a. (yun. *sapsalos*, yumuşak, yıpranmış'tan). **1.** Aptal, alık: *Ne kadar şapşalmışım, olanı biteni hiç fark etmedim.* **—2.** Bol ve özensiz giysileriyle alık, aptal izlenimi veren kimse için kullanılır: *Bu elbise onu çok şapşal gösteriyordu.*

◆ sıf. **1.** Çok bol ve biçimsiz giysi için kullanılır: *Çıkar şu şapşal pantolonu üstünden.* **—2.** *Şapşal yaka*, genişçe tutulmuş, dökümlü yaka.

ŞAPŞALAK sıf. Özensiz, düzensiz kimse için kullanılır.

ŞAPŞALCA sıf. Şapşal bir kişinin yapabileceği, ona yakışır şey için kullanılır: *Şapşalca laflar etmek.*

◆ be. Şapşal bir kişiye yakışır biçimde: *Şapşalca davranmak.*

ŞAPŞALLIK a. Şapşal bir kimsenin niteliği; şapşalca davranış; aptallık, bönlük: *Şapşallığından bu işi de kaybettik. Şapşallık etmek.*

ŞAPTAŞI a. Kızıldeniz'den çıkarılan beyazımsı, pek çok dalı olan bir tür mercan.

ŞAPUR, İran'da Azerbaycan bölgesinde küçük kent; Urmiye gölünün K.-B. kıyısından yaklaşık 20 km uzaklıkta, Türkiye sınırından 25 km kadar ötede, Zola ırmağı vadisinde. Yerel yönetim ve ticaret merkezi.

ŞAPUR I, İran sasani kralı (241-272), Ardaşir I'in oğlu. Roma'ya karşı, babasının döneminde başlayan mücadeleyi sürdürdü. 241'de Antakya'ya (Antiokheia) kadar ilerledi, ama ertesi yıl imparator Gordianus III tarafından yenilgiye uğratıldı. Ne

B. N., Paris

Şapur I'in Roma imparatoru Valerianus'a karşı zaferi üç katmanlı sardoniks'ten kame sasani sanatı, İ.S. IV. yy. *(B. N., Paris)*

var ki, Marcus Julius Philippus ile bir barış antlaşması imzalayarak Mezopotamya'yı ve kuzeyindeki Roma topraklarını ele geçirmeyi başardı. 253'te Roma'dan yana olan Tiridates'i kovdu ve yerine bir vasal prens geçirdi; 260'ta, Edessa (Urfa) yakınında imparator Valerianus'u tutsak aldı (Nakş-i Rüstem'in kaya alçakkabartmaları bu zaferin anısını yaşatmak için yapılmıştır). Antakya'yı, Tarsus'u ve Kapadokia Kaisareia'sını aldı ve yağmaladı. Bu arada, Aşağı Mezopotamya'nın sulanmasını sağlayacak barajların ve köprülerin yapımında çok sayıda romalı tutsak çalıştırılıyordu. Ama Şapur, Suriye'nin ve Küçük Asya'nın fethinden vazgeçmek zorunda kaldı. Daha sonra, Palmira prensi Odenathus'a yenildi, ama Hatra kalesini yine de onun yıktığı söylenir. Şapur, Sus yakınında Beth-Lapat'ın eski yerinde Cündişapur'u kurdu. Eski Doğu'nun en dikkate değer anıtlarından biri olan Tak-ı Kisra'yı Ktesiphon'da onun yaptırdığı sanılmaktadır. (→ KTESİPHON.) Şapur döneminde Mani, manicilik diye bilinen evrensel dini kurmaya çalıştı. Mani'nin, kral ailesi içinde taraftarlar bulduğu sanılmaktadır, ama son anda rahipler tarafından öldürüldü. Şapur I'in yerine oğlu Hürmüz I geçti. Bir başka oğlu, yani Mihran, Gürcistan'da Hüsrev hanedanını kurdu.

ŞAPUR II, İran sasani kralı (310-379), Hürmüz II'nin ölümünden sonra doğan oğlu. Constantinus I'in hıristiyanlığı benimsediği sırada (325'e doğr.), İran İmparatorluğu, mezdekiliğe gittikçe daha fazla bağlanıyordu. Şapur II, 325'te bir ulusal din meclisi topladı ve bu kurul, Avesta'nın metnini kesin haline getirdi. Böylece, Doğu ile Batı Roma arasındaki mücadele, dinsel bir niteliğe büründü. Mezdeki kilisesi'nin baskısı altındaki İran hıristiyanları, doğal bir koruyucu olarak gördükleri Roma'ya yanaştılar. Bu durum İran piskoposlarının genel bir kırımdan geçirilmesi sonucunu doğurdu (340-379'a doğr.) Constantinus'un ölümünden (338) bir yıl sonra, iki imparatorluk arasında savaş patlak verdi. Savaşın nedeni, 288 ile 301 arasında hıristiyanlığı benimseyen Ermeniler'in sindirilmesiydi. Şapur II, Nisibis'i kuşattı (340); Ermeniler'in başına kendisinden yana birini geçirdi ve imparator Konstans II ile bir mütareke imzaladı. Ama çatışmalar çok geçmeden yeniden başladı; 363'te, imparator Julianus, Ktesiphon'a kadar İran içlerine girdi; ne var ki, ordusu bitkin düşmüştü ve kendisi de öldürüldü. Onun yerine geçen İovianus, acele bir barış yaptı ve İran'a, Diocletianus ve Galerius tarafından fethedilmiş dicleötesi beş eyaleti, Singara ve Nisibis ile birlikte Kuzey-doğu Mezopotamya'yı bıraktı. 368'de, imparator Valens, Afganistan'da Kuşana ile uğraşan Şapur II'nin karşılaştığı güçlüklerden yararlanarak, kendisinden yana bir prensi başa geçirmeye çalıştı, ama Ermeniler'le anlaşamadı.

ŞAPUR III, İran kralı (383-388), Şapur II'nin oğlu. Ardaşir II'nin ardılıydı, Roma imparatoru Theodosius I'le barış yaptı ve soylularla giriştiği kavgalar yüzünden

hiçbir şey yapamaz bir duruma düştü. Bir ayaklanma sırasında öldürüldü.

ŞAR a. (yansıma sözc.). **1.** Gür akan bir sıvının bir yerden akarken, dökülürken çıkardığı ses. **—2.** *Şar diye,* birdenbire ve çok miktarda: *Burnundan şar diye kan boşandı.* **—3.** *Şar şar,* bir sıvının gür ve çok ses çıkararak aktığını belirtmek için kullanılır: *Çeşme şar şar akıyor, duymuyor musun?*

ŞAR a. (fars. *şar*). *Esk.* Şehir.

ŞAR a. (ar. *şa'r*). *Esk.* **1.** Kıl. **—2.** *Şar-ı şarib,* bıyık kılı.

ŞAR a. Tar. Abbasi halifeliğine bağlı olarak Fergana ve Semerkand kentlerini yöneten samani emirlerinin unvanı. (Fergana emiri Ahmet Esed bin Saman [819 -864] bu unvanı taşıyan Samaniler'in ilkidir.)

-(Ş)AR → AR

ŞAR dağı, Makedonya'da dağ kütlesi; 2 702 m. Üsküp ile Prizren arasında G.-B.-K.-D. doğrultusunda uzanır. Billurlu kayaçlardan oluşmuştur. Doğu yamaçlarından Vardar nehri doğar.

ŞARABDAR a. (ar. *şarab* ve fars. *dar'* dan *şarab-dār*). Kur. tar. Şarap içilmesinin günah sayılmadığı doğu ülkelerinde hükümdarların ve üst düzey devlet yöneticilerinin şaraplarını sağlayıp saklayan, gerektiğinde onlara sunan görevlilere verilen ad. (Selçuklu saraylarında böyle bir unvan olmasına karşılık Osmanlılar'da yoktu. Ancak, bu görevi hakkâk, meddah, cerrah, hanende gibi saray görevlilerinden biri yerine getirirdi.)

ŞARABİ sıf. (ar. *şerāb* ve *-i'*den *şerabi*). Kırmızı şarap renginde olan; şarap rengi.
—Atç. Kızıla kaçan, kırmızı şarap rengini andıran renkli at.

ŞARABİYE → HAMRİ.

ŞARAKU → TOŞUSAI ŞARAKU.

ŞARAMPOL a. Karayollarının kenarında bulunan ve yol düzeyinden aşağıda kalan bölüm: *Araba şarampole yuvarlandı.*
—Ask. Kazıklarla bunlara sarılmış dikenli tellerden kurulu siper ya da engele verilen ad.

ŞARANA, *sığınak* anlamına gelen sanskritçe sözcük. Buddhacılıkta ve hinduculukta, kişinin ruhsal yolculuğu boyunca kendini tanrıya emanet etmesi.

ŞARANİ (Ebülmevahib Abdülvehhab bin Ahmet), arap mutasavvıf (? 1491 - Kahire 1566). Mesleği dokumacılıktı. Şazilik tarikatına girdi. Daha sonra şarevilik adıyla anılan kendi tarikatını kurdu. Muhittin Arabi'nin görüşlerinden büyük ölçüde yararlanarak şeriata karşı çıkmak yerine, tasavvufla fıkhı birleştirmeye çalıştı. Din ve tasavvuf konularının yanı sıra ansiklopedi, tıp, dilbilgisi konularında da yapıtları vardır: *el-Bahr ül-mevrud, el-Cevher ül-masun ve's-sır ül-merkum, Letaif ül -minen, Tabakat.*

ŞARAP a. (ar *şurb,* içme, ve *şerab,* içecek'ten). **1.** Üzümden ya da üzüm şırasından yapılan mayalı içki: *Kırmızı, beyaz, pembe (roze) şarap.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İçindeki şekerin bir kısmı ya da tamamı mayalanmayla alkole dönüşmüş bitkisel özsulara verilen ad: *Pirinç şarabı.* **—3.** *Şarap gibi,* eskidikçe değeri artan bir şey için kullanılır. ‖ *Şarap rengi,* koyu kırmızı renk; bu renkte olan. ‖ *Şarap tortusu,* şarap fıçılarında dibe çöken kırmızımsı kahverengi birikinti. ‖ *Şarap tortusu rengi,* mora çalan kırmızı; bordo.
—*Esk.* *Şarab-aşam, şarab-han,* şarap içen. ‖ *Şarab-dar,* kilercibaşı. ‖ *Şarab-hord,* şaraptan sarhoş olmuş. ‖ *Şarab-ı bi-gaş,* hilesiz, katıksız şarap. ‖ *Şarab-ı engür,* üzüm şarabı. ‖ *Şarab-ı ergavan, şarab-ı erguvan,* erguvan renkli şarap. ‖ *Şarab-ı kevser* → KEVSER. ‖ *Şarab-ı nab,* halis şarap. ‖ *Şarab-ı nuhi,* çok eski yıllanmış şarap. ‖ *Şarab-ı tahur,* şeriatça içilmesinde sakınca olmayan içecek.
—Din. Kudas ayininde, İsa'nın kanının kutsayıcı göstergesi. ‖ *Ayin şarabı,* roma ayin düzeninde kullanılan katkısız şarap.
—Eczc. *Tıbbi şarap,* etken maddelerin şarap içinde çözündürülmesiyle elde edilen ve içmek suretiyle kullanılan berrak sıvı ilaç. (İlacın yapımında alkol derecesi en az 11 olan kırmızı ya da beyaz şarap, tatlı şarap ya da 15-23 derecelik kuvvetli tatlı şarap kullanılabilir. Ofisinal şarap bir lityum tuzu içeren şarap olup uyarıcı olarak verilen kola şarabı hazırlanmasında kullanılır.)
—Ed. Divan edebiyatında sevgiliyle, aşkla ilgili benzetme öğelerinden biri, özellikle de tanrısal aşkın simgesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mutf. *Şarap listesi,* bir lokantada bulunan şarap çeşitlerini, fiyatlarıyla birlikte gösteren liste.
—Şarapç. *Şarap hastalığı,* bazı mikroorganizmaların etkisiyle şaraplarda meydana gelen bozulma. (Acılaşma, yağsılaşma, mannit ve dönme birer şarap hastalığıdır.) ‖ *Şarap sondası,* musluk takılmamış bir fıçıdaki şarabı çekmek ve tadına bakmak için kullanılan cam boru. ‖ *Aromalandırılmış şarap,* aperitif yapımında kullanılan şarap (vermut ve kınakına bu kategoriye girer). ‖ *Çıkış yeriyle adlandırılmış şarap,* yapım bölgesi, kullanılan üzümün çeşidi, hektara verim, en düşük alkol oranı bakımından belli ölçütlere uyan şarap. (Bunun denetimi için her ülkenin kendine göre denetleme ve adlandırma tescil kurum ve kuralları vardır.) ‖ *Doğal tatlı şarap,* doğal olarak en az % 14 alkol içeren ve tamamen misket vb. üzümlerden yapılan, ayrıca mayalanma sırasında % 5 -10 alkolle zenginleştirilmiş olan şarap. ‖ *Kahve şarabı,* cibre mayalanması 24 saatten az süren pembe şarap. ‖ *Kendiliğinden tatlı şarap,* mayalanma esnasında içindeki şekerin tümü alkole dönüşmemiş ve dışardan alkol eklenmemiş şarap. ‖ *Kupe şarap,* çeşitli bölgelerden gelen şarapların, şarap tüccarı tarafından sıradan tüketim şarabı elde etmek amacıyla karıştırılmasıyla elde edilen şarap. ‖ *Kuru üzüm şarabı,* kuru üzümlerin sıcak suya bastırılmasından sonra mayalanmayla elde edilen şarap. ‖ *Meyve şarabı,* meyveden elde edilen ve alkol eklenmiş olan şarap. ‖ *Pirinç şarabı,* pirincin buharla pişirilmesi ve sonra mayalanmasıyla elde edilen şarap. ‖ *Pışmiş şarap,* sıcakta koyulaştırılmış şıranın mayalanmasıyla elde edilen şarap. ‖ *Sıradan tüketim şarabı,* hiçbir özel rejime uyulmadan yapılan şarap. (Büyük ölçüde şarap tüketilen ülkelerde en çok tüketilen şaraplar bu kategoriye girer; örneğin Fransa'da yapılan şarapların % 62'si bu cinstendir.) ‖ *Şeker şarabı,* üstüne şekerli su eklenerek cibreden elde edilen şarap. ‖ *Taze şarap,* bağ bozumundan sonra, yapılır yapılmaz hemen piyasaya sürülen şarap. ‖ *Tortu şarabı,* tortunun preslenmesi suretiyle elde edilen şarap (tüketime elverişli değildir). ‖ *Üstün kaliteli şarap,* tüketiciye kalite garantisiyle sunulan şarap. (Bunun denetimi için her ülkenin kendine göre denetleme ve adlandırma tescil kurum ve kuralları vardır.)
—ANSİKL. • *Taze üzüm şarabı.* Kırmızı, pembe ya da beyaz olur. Şıranın mayalanmasıyla elde edilir. (→ ŞARAPÇILIK.) Bundan 150 yıl öncesine kadar şarapta sadece altı bileşen bulunduğu varsayılıyordu: asit, alkol, tartarat, özüt, aroma ve bir de renk maddesi. Oysa bugün teşhis edilen maddelerin sayısı beş yüz kadardır. Bunların belli başlıları şunlardır: organik asitler (tartarik, sitrik, malik, laktik, süksinik, asetik); şekerler (glukoz, froktoz ve pentozlar); alkoller (bunların en önemlisi etil alkol ve gliserindir); uçucu bileşikler (etil asetat ve diğer esterler ve asetaldehit); madensel maddeler (sülfatlar, klorürler, fosfatlar, potasyum, kalsiyum vb.); fenollü maddeler, şaraba renk veren ve tadını önemli ölçüde etkileyen maddeler (tanen); azotlu maddeler (amonyak ve proteinler); pektinler, zamklar ve vitaminler, özellikle "B" grubu vitaminleri.

Ayrıca şarap degüstasyonunda, özel bir kelime zenginliği oluşmuştur. Görünüşe göre, şarap berrak, parlak ve canlı olmalıdır; kokuda iki şeyi ayırmak gerek: aroma ve buke; aroma üzüm çeşidinden, mayalanmadan doğan koku maddelerinin toplamıdır; buke ise şarabın eskimesi esnasında meydana gelir. Bir şarap meyve tadında ya da yorgun olabilir. Tatta önce şarabın genel yapısı, bünyesi ve inceliği hakkında bir karar verilir: şarap bünyeli, nefis, dolgun, dengeli, zarif, soylu ya da tam tersine, dar, zayıf, alelade olabilir; bundan sonra tatlılık ya da sertlilik gelir: şarap dolgun, yumuşak, yuvarlak, akıcı, kadife gibi, ipek gibi, narin, yağ gibi ya da tam tersine, ekşi, yeşil, sert, buruk, sivri, ısırıcı olur; nihayet şarabın karakteri gelir: şarap sinirli, çarpıcı, sıcak, cömert, kuvvetli ya da tam tersine, tekdüze, gevşek, soğuk diye nitelenir.

Şarapta üzüm çeşidinden gelen bazı kötü tat ve kokular, şarabın temas ettiği kaplardan gelen kötü tatlar (fıçı tadı, mantar tadı, odun, küf, maden tadı) ya da kimyasal kökenli bozukluklar (bulanıklık), mikrop kökenli değişiklikler (ekşilik, sirkeleşme, dönme, bulanma, yağsı akıcılık, acılaşma) olabilir.

• *Çeşitli şaraplar.* Meyvelerden elde edilen şaraplara "meyve şarabı" denir. Genellikle meyve şarabının önemi çok azdır. Çünkü meyvelerden genellikle damıtık içki yapılır. Şarap yapılacak meyvelerin işlenmesinde de, taze üzümlere uygulanan yöntemler uygulanır. Bazı kuru meyvelerden de şarap yapılabilir, örneğin hurmadan ve kuru incirden. Bazı ülkelerde (örneğin Fransa) kuru üzümden şarap yapılması yasaktır.

Pirinç şarabı, Uzakdoğu'da oldukça yaygın bir içkidir. Pirinç önce kabuğundan ayrılır, yıkanır, sonra buharla pişirilir; büyük masaların üzerine serilerek ya da küvün dışından soğuk su geçirilerek soğutulur, sonra buna su ve maya katılır.

Kullanılan maya iki enzim içerir: pirinç küf mantarının *(Aspergillus oryzae)* çıkardığı birinci enzim, pirinçteki nişastayı hidroliz ederek mayalanabilir şekere dönüştürür, bir maya mantarının çıkardığı ikinci enzimse şekeri alkole dönüştürür. Mayalanmadan sonra meydana gelen şarap, sıkma yoluyla posadan ayrılır, küvlerde ya da küplerde eskimeye bırakılır. Aylar, hatta yıllar sonra, olgunlaşan şarap şişelere doldurulur.

• *Tağşiş.* Etiketin üzerinde yazılı olanlar dışında, şaraba hile için katılan başlıca maddeler su, adi şarap, şeker şarabı, kuru üzüm şarabı, diğer kuru meyve şarapları ve alkoldür. Bundan başka beyaz şaraba boya katarak onu kırmızı diye satmak, şaraba salisilik ve benzoik asit gibi koruyucular katmak, madeni asitler ya da tuzlar katarak rengi daha canlı hale getirmek, özel kokular katmak da yasaktır.

• *Dünya şarap üretimi.* 1991 yılında dünya şarap üretimi 29,2 Mt dolayında gerçekleşmiştir. En çok şarap üreten ülkeler (1991 rakamları): Fransa (6,2 Mt), İtalya (6 Mt), İspanya (3,3 Mt), başta Moldova (toplam üretimin % 25'i), Gürcistan ve Kazakistan olmak üzere eski sovyet cumhuriyetleri (toplam 2,1 Mt), Arjantin (2,1 Mt), ABD (1,6 Mt), Portekiz (1 Mt), Almanya (0,96 Mt), Güney Afrika (0,95 Mt), Romanya (0,6 Mt).

• *Türkiye'de şarap üretimi,* şaraplık üzüm.

üretim potansiyelinin yüksek, bağalanlarının oldukça geniş (dünyada beşinci sırada) ve bağcılığın geleneksel bir uğraş olmasına karşın çok sınırlı kalmıştır. Bunda dinsel inançların ve geleneklerin rolü olduğu gibi, üretilen üzümü değerlendirme biçimlerinin çok yönlü olmasının da önemli payı vardır; Türkiye'de, yaş üzümlerin yaklaşık üçte biri sofralık, üçte biri kurutmalık olarak kullanılmakta, geri kalanın büyük bölümü pestil, sucuk, pekmez vb. biçimlerde değerlendirilmekte, ancak % 1,5-2'si şarap üretimine ayrılmaktadır.

Anadolu, çok eski zamanlardan beri bağcılığın ve şarap üretiminin önemli merkezlerinden biri olmakla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu döneminde şarapçılık, müslüman olmayan azınlıkların yürüttüğü bir uğraş olmuştur. İmparatorluğun son dönemlerinde 300 dolayında şarap imalathanesinin bulunduğu, şarap dışsatımının önemli boyutlara ulaştığı bilinmektedir. Ancak 1871'de Fransa'dan gelen floksera, Türkiye bağcılığına zarar vererek şarap üretiminin gerilemesine yol açmış, Birinci Dünya savaşı ve onu izleyen Kurtuluş savaşı yıllarında üretim iyice düşmüş, 1924'te yürürlüğe giren Men-i müskirat kanunu'yla üretim tümüyle durmuştur. 1926'da uygulamaya konulan 790 sayılı yasayla ispirto ve ispirtolu içkilerin üretimi, dışsatımı ve satışı devlet tekeli altına alınmış, ancak, şarap üretimi tekel dışı bırakılmıştır. 1931'de kurulan Tekel genel müdürlüğü (o dönemdeki adıyla İnhisarlar idaresi) şarap sanayisinin kurulması ve gelişmesini desteklemek amacıyla şarap üreticilerine teknik ve mali yardımlarda bulunmak, yarışmalar düzenlemek, her bağ bölgesinde deneme şarap işletmeleri açmak vb. özendirici önlemlerle şarapçılığın ülke düzeyine yayılması için çaba göstererek öncü bir rol oynamıştır. Ancak, şarap sanayisine özel kesimin ilgi duyması 1940'lara kadar gecikmiş, bu dönem içinde kurulan modern şarap fabrikalarının büyük bölümü Tekel tarafından gerçekleştirilmiştir. Tekel'in kuruluşundan bu yana ülkenin çeşitli yerlerinde açtığı şarap fabrikalarının sayısı 21'i bulmuştur. Tekel genel müdürlüğü'ne ait şarap fabrikalarında üretilen şarabın bölgelere göre dağılımından % 45,4 payla Marmara ve Trakya bölgesi başta gelmekte, onu % 21,7 payla Orta Anadolu, % 16,6 payla Güney ve G.-D. Anadolu, % 16,3 payla Ege ve Batı Akdeniz bölgeleri izlemektedir. 4250 sayılı İspirto ve ispirtolu içkiler kanunu'na göre Türkiye'de şarap üreten işletmeleri denetlemek yetkisi Tekel genel müdürlüğü'ne verilmiştir. Aynı yasa gereğince şarap üretmek amacıyla kurulmuş özel şirketler, kuruluş tarihlerini, nerede, ne miktarda ve ne amaçla şarap üreteceklerini bir beyanname ile bildirmek zorunda tutulmuştur.

Tekel'in saptamalarına göre, 1992 yılında Türkiye'de özel kesime ait 86 şarap işletmesi faaliyet halindeydi. Bu sektörün önde gelen işletmeleri şunlardır: Kavaklıdere, Doluca, Sevilen, Yazgan, Aral ve Diren. 1992 yılı verilerine göre, Türkiye'de toplam olarak 64 933 098 litre şarap üretilmiş, bunun % 64'ü (41 505 233 litre) Tekel, % 36'sı da (23 427 805 litre) özel kesim kuruluşları tarafından imal edilmiştir. Aynı yıl Türkiye'nin şarap dışsatımı, Tekel % 41 payla 13 657 731 litre, özel kesim % 59 payla 19 719 858 litre olmak üzere toplam 33 377 589 litre olarak gerçekleşmiştir.

—Din. Kudas ayininde, ancak içinde hiçbir katkı maddesi bulunmayan şaraba izin verilir; yaygın olarak beyaz şarap kullanılmakla beraber, Doğulular'ın daha belirgin bir simgesel anlamı olduğu için yeğledikleri kırmızı şarabın da hiçbir sakıncası yoktur.

—Ed. Şarap, kırmızı rengi dolayısıyla sevgilinin dudağı yanağı, âşığın kanlı gözyaşıdır. Sevgilinin nazı, gururu şarabın kazandırdığı niteliklerdir. Parıltısı, gökyüzünde devretmesi dolayısıyla (şarap kadehi de rintlerin meclisinde elden ele dolaşarak döner) güneştir. Kadehi andıran biçimiyle lale, kırmızı rengiyle gül de şaraptır. Kadeh anlamına gelen cam, sagar, piyale, sagrak, ayak sözcükleri mecaz-ı mürsel yoluyla şaraba işaret eder. Zahidin bağlandığı cennet umudunun karşıtıdır: *"Zahit ölür gider gam-ı havz-ı behişten / Biz bir kadeh şarap ile def'i gam eyleriz"* (Nedim).

—İsl. Kuran'da "şarap" sözcüğü, genellikle sarhoşluk verici içkiler dışındaki içecekler için kullanılır. Kuran'da bildirildiğine göre, Tanrı'nın, kendisine inanan ve iyi işler yapanlara cennette vereceği nimetlerden biri de şaraptır: "Cennettekilerin üzerlerinde yeşil renkli ince ve kalın giysiler olacaktır; gümüş bilezikler takacaklar; Tanrı'ları onlara tertemiz bir içki (şarap) içirecektir" (LXXVI, 21). Kuran'da cehennemdeki içkiler için de "şarap" sözcüğü kullanılır: "Kâfirlere gelince, inkârcılıkları yüzünden (cehennemde) onlar için kaynar sudan bir içki (şarap) ve acıklı bir azap vardır" (X, 4).

Türkçedeki şarap ve genel anlamda içki karşılığı olarak Kuran ve hadislerde "hamr" sözcüğü kullanılmıştır. İçki içme, Cahiliye* devri Arapları'nda çok yaygın bir alışkanlık olduğundan, Kuran, bu alışkanlığın birden yasaklanması yerine, insanların belli bir süreç içinde içki alışkanlıklarını yenmelerini amaçlamış ve yasaklama noktasına dört aşamada varmıştır. İlk aşamada "Sizler, üzüm ve hurma meyvelerinden hem içki (seker) hem de güzel bir besin sağlarsınız" (XVI, 67) denilerek ilk kez içki konusu ele alınırken, burada "içki"nin "güzel besin"den ayrı tutulması ilgi çekicidir. İkinci aşamada "Sana içki (hamr) ve kumarla ilgili sorular sorarlar. De ki: onlarda büyük bir kötülük ve insanlara göre bazı yararlar vardır; fakat kötülüğü yararlarından daha çoktur" (II, 219) denilmiştir. Bu ayette içki yasaklanmamakla birlikte, ilk kez içkinin kötülüğüne dikkat çekilmiştir. Üçüncü aşamada "Ey inananlar, sarhoş olduğunuz durumlarda namaza yaklaşmayınız" (IV, 43) denilerek içki konusunda sınırlı ve dolaylı da olsa bir yasak getirilmiştir. Son aşamada içkiyi tümüyle yasaklayan ayetlerde şöyle denilmektedir: "Ey inananlar, içki, kumar, dikili taşlar (putlar) fal ve şans okları birer şeytan işi ve ağır kötülüklerdir. Bunlardan uzak durunuz ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla aranıza ancak düşmanlık sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?" (V, 90-91).

Bu son ayette "şarap" anlamına "hamr" sözcüğü geçmekteyse de, başka ayet ve hadislerde içki (seker) sözcüğünün kullanılması, bir hadiste "Her sarhoşluk verici şey (müskir) şaraptır ve her şarap haramdır" denilmesi, böylece yasaklama nedeninin sarhoşluk olması gibi gerekçelerle bütün islam bilginleri (ve şiilik de dahil olmak üzere bütün islam mezhepleri) tüm sarhoşluk verici içkilerin ve dolayısıyla uyuşturucu maddelerin haram olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bazı şii-alevi gruplarla bektaşilik gibi tarikatlarda içki ve afyon gibi uyuşturucu kullanma alışkanlığı dinsel temele dayanmaktan uzaktır.

—Tar. İbraniler'de bağcılık yaygındı; Yunanlılar ve Romalılar, ünü günümüze dek ulaşan şaraplar yapmayı biliyorlardı. Sakız, İstanköy, Tesalya, Phrygia, Trakya şarapları en çok beğenilenlerdi. Romalılar'ın da çok ünlü şarapları vardı. Ateşte pişirilen bu şaraplara sonra aroma (meyve ya da çiçek) katılır, ya da daha uzun süre muhafaza edilebilmeleri için birtakım maddeler (zift, reçine, bal vb.) karıştırılırdı.

Roma işgali, şarabın hem tüm Akdeniz kıyısına, hem de ülkenin iç kesimlerine bazı değişikliklerle yayılmasını sağladı: Domitianus'un 92'de getirdiği bağcılık kültürünü Probus 282'de kalkındırdı ve teşvik etti.

Şarap o tarihten sonra, hıristiyanlığın yayılmasına bağlı olarak gelişti: nitekim, her manastır kendi ayin şarabını ürettiği bir toprakla çevrildi ve papazlar bağcılığı teşvik ettiler. Fransa'da hâlâ çok sayıda bağ eski manastırların çevresinde toplanmıştır.

ŞARAPÇI a. Şarap yapan ve / ya da satan kimse.

◆ sıf. *Tkz.* Çok şarap içen, şaraba düşkün kimse için kullanılır.

ŞARAPÇILIK a. **1.** Şarap yapma ve / ya da satma işi; şarap yapma tekniği. **—2.** *Tkz.* Şaraba düşkünlük.

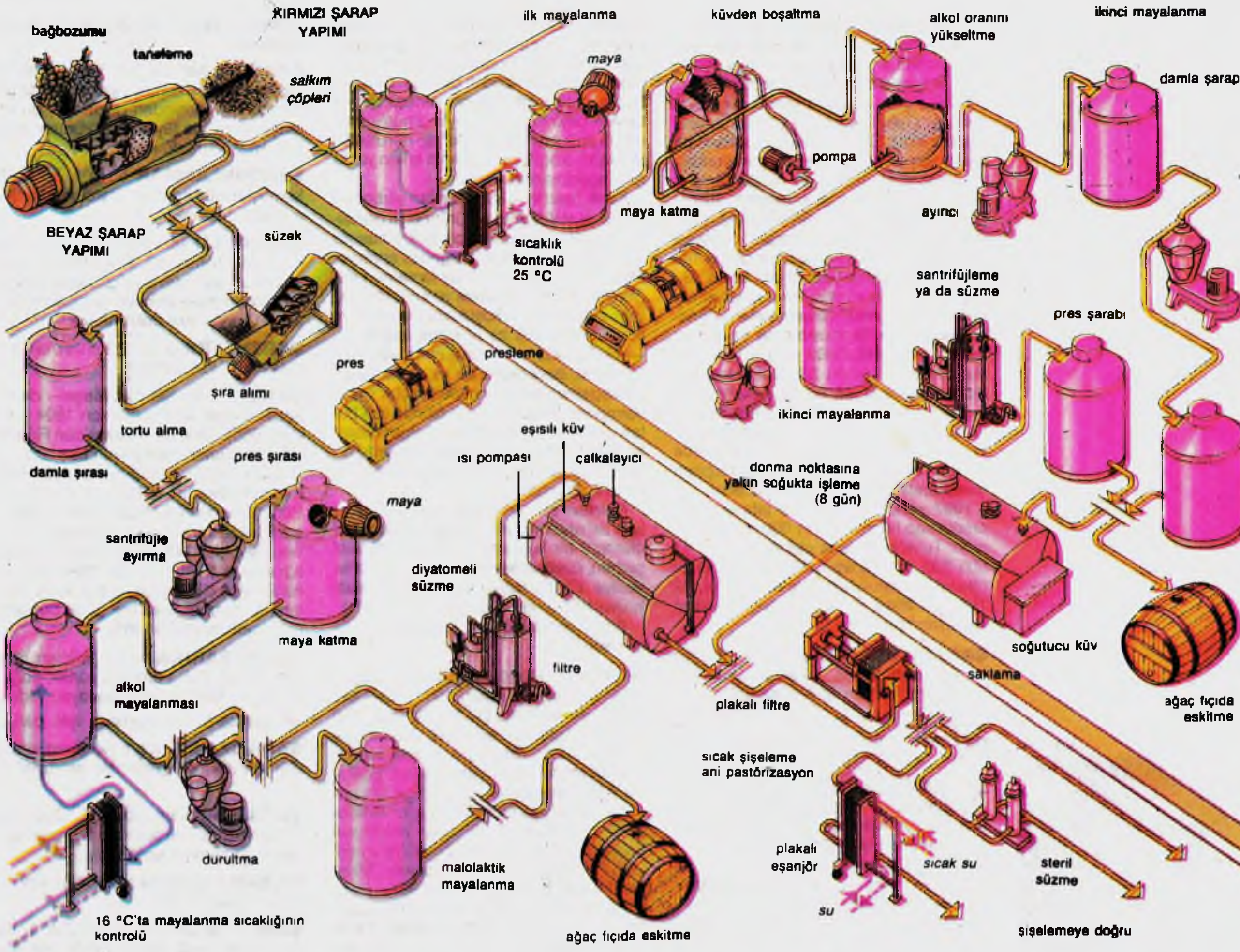
—ANSİKL. Uzun süre göreneğe ve geleneğe dayanılarak yapılan şarapçılık Pasteur'ün çalışmalarından sonra daha bilimselleşti. Bağbozumundan sonra şaraphaneye getirilen üzümler burada, yapılmak istenen şaraba göre (beyaz, kırmızı ya da pembe [roze]) birbirini izleyen çeşitli işlemlerden geçirilir.

Şarap yapma işlemleri üç bölüme ayrılabilir: üzümlere uygulanan mekanik işlemler; mayalanma; şarapların saklanması ve eskitilmesi.

Üzümlere uygulanan mekanik işlemlerin amacı, üzümün katı kısımları (salkım, sap, çekirdek) ile sıvı kısmı (üzüm şırası) arasındaki değiş tokuşu kolaylaştırmak, ya da tersine, azaltmak, hatta tamamen ortadan kaldırmaktır. Bu işlemler şunlardır: üzümün çatlatılması ve ezilmesi (üzüm değirmeninden geçirilmesi); üzüm tanelerinin salkımdan ayrılması, preslenmeden kendiliğinden akan şıra ya da şarabın ayrılması (ön şıra ya da ön şarap); sıkma şırası ya da şarap yapılmak üzere üzüm ya da cibrenin preste sıkılması.

Şıra mayalanmaya bırakılmadan önce, yasalarla saptanmış oranlara göre, şeker ya da asit katılarak iyileştirilebilir. Beyaz şarap yapmak için sıkılarak süzülmüş olan yalın şıra, kırmızı şarap yapmak için ezilmiş üzümün kabuğu içinde bırakılmış olan cibreli şıra, mayalanmaya bırakılır. Şaraplaşma maya mantarlarının etkisiyle gerçekleşir, istenirse dışardan maya da katılabilir. Mayalanma şıranın altüst edilmesiyle kolaylaştırılabilir. Alkol mayalanması genellikle iki aşamada gerçekleşir: önce kuvvetli ve hızlı bir mayalanma, sonra aktarmanın ardından daha yavaş tamamlayıcı bir mayalanma. Bu iki mayalanmadan sonra bazen, laktik asit bakterilerinin etkisi ile, üzümdeki malik asit laktik aside dönüştürülür (malolaktik mayalanma).

Mayalanma tamamlanınca, dibe çöken tortudan ayırmak için şarap bir ya da birkaç kez aktarılır ve sonra çeşitli işlemlere tabi tutulur: yükseltgenmeyi önlemek için önlem almak; paçal (harman) yapmak; durultma, süzme ya da santrifüjleme yoluyla berraklaştırmak. Tipine ve bileşimine göre, kısa ya da uzun bir süre eskitilen şarap, ondan sonra şişelenir. Bazı şaraplar yapımını izleyen yıl içinde piyasaya sürülür; bazı şaraplar ise satışa sunulmadan önce, fıçı ya da şişelerde uzun yıllar eskitilir (olgunlaştırma). Kırmızı şarap yapılmasında, ezilen kara üzümler bir küve (mayalanma havuzu) alınarak burada ilk mayalanma sağlanır ve şıra ile katı kısımlar arasında bir maserasyon oluşur. Bu mayalanmadan sonra "ön şarap", yani kendiliğinden akan şarap alınarak katı kısımlar, yani cibre, preslemeye gönderilir. Ön şarap ile presleme şarabı birbiriyle karıştırılarak tamamlayıcı mayalanmaya bırakılır. Beyaz şarap yapılmasında beyaz ve kırmızı üzümler şaraphaneye getirilerek değirmen ve sap ayırıcıdan geçirilir ve sonra hemen preslenir. Hafifçe kükürtlenen şıra, tortudan ayrılır ve mayalanmaya bırakılır. Pembe (roze) şaraplar ise çeşitli yöntemlerle elde olunur: bunun için çok koyu renkli kırmızı üzümler, beyaz üzüm gibi işlenir (gri şarap) ya da renkleri çok koyu olmayan kara üzümler, kırmızı şarap gibi işlenir, ancak cibre mayalanması çok kısa sürer (yirmi dört saat şa-

Alfa-Laval belgesine göre

şarapçılık
beyaz ve kırmızı şarap yapımının şeması

rabı, bir gece şarabı, kahve şarabı).

Karbondioksitle maserasyon tekniğinin esası şudur: üzümler ezilmeden, yani değirmenden geçirilmeden olduğu gibi küve konur ve üzerine karbondioksit gazı verilir. Maserasyon, tam durumdaki tanenin içinde gerçekleşir. Birkaç gün sonra üzüm taneleri çatlar ve akan şırada alkol mayalanması başlar. Yaklaşık yirmi gün sonra kendiliğinden akan şarap alınır, katı kısımlar preslenerek "pres şarabı" elde olunur Bu iki kısım, uygun oranlarda karıştırılır. Mayalanma oksijensiz (havasız) olarak yapılır. Bu aşamadan itibaren malik asidin kaybolduğu ve bunun sonucunda malolaktik mayalanma aşamasına gerek kalmadığı ve daha kısa bir sürede tüketilebilecek bir şarap elde olunduğu gözlenir. Ortamda oksijen (hava) bulunmamasının diğer bir yararı da, yükseltgenme (oksitlenme) tehlikesinin azalmasıdır. Ancak bu yöntemde gereksinim duyulan küv hacmi daha fazladır. Çünkü bütün üzüm taneleri, ezilmiş üzüm tanelerine göre, daha fazla yer tutar.

Üzümlerin ısıtma tekniğinin esası şudur: ezilen üzümler 20 dakika süre ile 60-80 °C sıcaklıkta bırakılır ve sonra kendiliğinden akan şıra ile presleme şırası elde olunur. Elde olunan şıralar soğuduktan sonra, mayalanmaya bırakılır. Bu yöntem, üzümdeki renk maddeleri ile koku ve tat maddelerinin, birkaç dakika içinde şıraya geçmesini sağlar. Halbuki geleneksel şarapçılıkta, bu iş için uzun günler gerekir; bu usulle aynı zamanda küflü üzümlerdeki oksidazlar da etkisizleştirilmiş olur.

• *Özel şarap yapım yöntemleri.* Sek şaraplar üzümdeki şekerin tamamının alkole dönüştüğü şaraplardır. *Tatlı şaraplar*'ın yapılmasında ise, şarapta belirli oranda şeker kalması için, mayalanmanın durdurulması gerekir. Bu şaraplar, omca üzerinde uzun süre kalmak, hasır ya da tahıl sapları üzerine sererek belirli bir süre bırakmak suretiyle şeker oranı yükseltilmiş olan üzümlerle yapılır. Mayalanma, birkaç kez tekrarlanan aktarma ve berraklaştırma yoluyla mayaların ayrılması ya da kükürtdioksit vermek ya da alkol katmak yolu ile durdurulur.

Köpüklü şaraplar ya kendiliğinden olur (bunun için kısmen mayalanmış ve çoğunlukla berraklaştırılmış şarapların şişelenmesi ve şişe içindeki şarapta kalmış olan şekerlerin yeniden mayalanması ve karbondioksit gazı meydana gelmesiyle elde olunur) ya da Champagne bölgesinde uygulanan yönteme göre yapılır. Bu usulle sek şarap, özellikle şeker ve mayadan oluşan tiraj likörü katıldıktan sonra şişelenip sıkıca kapatılır ve şişede yeniden mayalanmaya bırakılır.

Her iki halde de, aylarca süren şişe mayalanmasından sonra, şişeler, baş tarafları aşağı gelmek üzere, kerevetlerdeki özel yerlerine konur, mantar üzerinde toplanan tortu, usulüne göre alınır ve onun yerine şişeye, aynı şaraptan bir miktar ya da bir likör katılır. Bu tip köpüklü şaraplar, kapalı kaplarda, tanklarda da yapılabilir. Mayalanmasını kısmen bitirmiş şarap, hiç gaz kaçırmayan kapalı bir tanka konur. Böylece elde olunan köpüklü şarap, basınç altında süzülür, şişelere doldurulur.

• *Şarapçılığın yan ürünleri.* Şunlardır: cibredeki üzüm kabuklarından antosiyanik renk maddeleri, cibrenin mayalanması ve damıtılmasıyla alkol elde edilebileceği gibi, cibre hayvan yemi ve gübre olarak da değerlendirilebilir; çekirdeklerden yemeklik yağ elde edilebilir. Krem tartar, iyi bir tartarik asit kaynağıdır. Ayrıca dibe çöken tortu da damıtılabilir.

• *Türkiye'de şarapçılık.* Anadolu, bağcılığın anayurdu olarak kabul edilmektedir. Örneğin Hititler zamanında (İ.Ö. 2000-1230), Anadolu'da bağcılık ve şarapçılık hayli gelişmiş durumdaydı ve hitit mevzuatında bu iki konu hakkında çeşitli hükümler vardı. Alişar (Yozgat), Hirfanlı (Kırşehir) ve Alacahöyük (Çorum) kazılarında bulunan üzüm salkımı, at, geyik, koç ve boğa biçimindeki şarap içme kapları ve özellikle Alacahöyük'te bir kral mezarında bulunan som altından yapılmış şarap sürahisi ve ayaklı şarap bardağı bu bakımdan kayda değer.

Türkiye'de bugün de bağcılık önemli bir tarım koludur. Türkiye, 800 000 hektarlık bağ alanı ile, dünyada beşinci sıradadır. Yıllık üzüm üretimi, 3,6 (1991) milyon ton dolayındadır.

Diğer büyük bağcı memleketlerde elde edilen üzümün % 90-97'si şarapçılıkta kullanıldığı halde bu oran Türkiye'de % 2 kadardır. Ama şaraba işlenen üzümün azlığına karşılık, rakıya işlenen kuru üzüm miktarı 90 000 t dolayındadır. Bu kadar kuru üzüm, 360 000 t yaş üzümden elde edildiğine göre, rakıya işlenen yaş üzüm miktarı, elde edilen taze üzümün yaklş. % 11'ini oluşturmaktadır.

Türkiye'de şarap üretim ve tüketimi önemli bir gelişme göstermemektedir. Yemeklerde şarap içme alışkanlığı henüz pek yerleşmemiştir. Yabancı bağcı ülkelerin tersine, Türkiye'de damıtık içkilerden (rakı) alınan alkol miktarı, şaraptan alınanın 4-5 katıdır.

Türkiye'de yılda kişi başına tüketilen şarap miktarının 0,6 litre civarında olmasına karşın, bu miktar Fransa'da 73, İtalya'da 70, Portekiz'de 50, İsviçre ve İspanya'da 47, Avusturya'da 35, Yunanistan'da 33, Romanya'da 26 litredir (1990).

Keystone

Moşe Şaret (1955'te)

Türkiye şarap üretiminde şimdilik bir artış belirtisi gözlenmemekle birlikte, ilerde ihracatın artması ve turizmin gelişmesiyle artış göstermesi beklenebilir.

Türkiye'deki şaraphanelerin bir kısmı devlete (Tekel idaresi), bir kısmı özel sektöre aittir. Osmanlı devleti zamanında şarap yalnız müslüman olmayan yurttaşlar tarafından yapılır ve müslümanların şarap yapması çok ayıp sayılırdı. Birinci Dünya savaşı ve onu izleyen Kurtuluş savaşı'ndan sonra, müslüman olmayan yurttaşların önemli bir kısmının göç etmesi nedeniyle şarap yapımı çok azaldı. Bu nedenle Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında devlet, bazı örnek şaraphaneler kurmaya başladı ve özel sektör de yavaş yavaş bu işe katıldı. 1992 yılında Tekel şaraphanelerinin sayısı 22, özel sektör şaraphanelerininki ise 86 idi. Tekel'in aynı yıl bu 22 şaraphanede 41,5 milyon litre şarap üretmesine karşın, özel sektör aynı yıl ancak 23,4 milyon litre şarap elde etmiştir. Buna göre 1992 yılındaki toplam şarap üretimimiz 64,9 milyon litredir.

1992 yılında Tekel şarap fabrikalarının üretim kap hacmi 43 731 000 litredir. Aynı yıl Tekel'in üretmiş olduğu toplam 41 505 233 litre şarabın 29 308 848 litresi rakı ve kanyak üretiminde kullanılmış, 12 196 385 litresi iç ve dış şarap talepleri için ayrılmıştır.

ŞARAPHANE a. (ar. *şerāb* ve fars. *ḫane*'den *şerāb-ḫāne*). **1.** Şarap yapılan yer. **—2.** Şarap satılan ve / ya da içilen yer.

ŞARAPLI sıf. **1.** İçine şarap katılmış ya da şaraba batırılmış. **—2.** Şarap bulaşmış.

ŞARAPNEL a. (ingiliz mucidin adı H. *Shrapnel*'den). İçi demir bilyelerle dolu, havada patlayan top mermisi. (SHRAPNELL şeklinde de yazılır.)

—Esk.sil. *Şarapnel kutusu*, eski toplarda kullanılan, mermi ve demir parçaları taşıyan silindir biçiminde kap.

—ANSİKL. Sil. XVI. yy.'dan sonra, namlulara verdikleri zararı önlemek amacıyla, demir parçaları, silindir kutuların içine konulmuştu. XVIII. yy.'da Gribeauval, demir parçalarının yerine küre biçiminde dökme mermiler kullandı. Yivli toplarda ve süvari sınıfına karşı kullanılan şarapnel kutuları, dökme kükürtle karıştırılmış kurşun mermileri içeren çinko bir kaptan yapılmıştı. Bunlar son olarak Bange toplarında kullanılmıştır.

Günümüzde topçu mermileri ile bazı el bombaları yekpare olarak imal edilmektedir. Mermi hedef bölgesine düştüğünde içindeki patlayıcı maddenin etkisiyle parçalara ayrılır. Bu parçalardan her birine de "şarapnel" denilir.

ŞARBON a. (fr. *charbon*). **1.** Bir basilden (*Bacillus anthracis* [ya da Prévot sınıflandırmasına göre *Bacteridium anthracis*]) ileri gelen insan ve hayvan hastalığı. (Eşanl. KARAKABARCIK, KARAYANIK.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Belirtisel şarbon*, özellikle sığırlarda yaygın olan ve *Clostridium chauvei* adlı bakteriden ileri gelen hastalık. (Eşanl. YANIKARA.) [Bk. *ansikl.* böl. Vet.]

—ANSİKL. Tıp. Şarbon, hastalıklı hayvanların derisi üzerinde bulunan basilin dirençli biçimi olan sporların neden olduğu bir meslek hastalığıdır. Bulaşmış ürünleri (yün, deri, kıl vb.) işleyen kişilerin derilerindeki sıyrıklar sporlara giriş kapısı oluşturur. Bazı hallerde bulaşma hava yoluyla sporların solunmasıyla gerçekleşir.

İnsanda en sık görülen hastalık belirtisi kötücül püstüldür. Özellikle boyun, yüz ya da ellerde yerleşir. Kırmızı, kaşıntılı küçük bir leke ile başlar, sonra püstüle dönüşür ve siyahımsı bir kabukla kaplanır. Bu evrede, erken başlatılan bir antibiyotik tedavisi, lezyonun yerel yayılmasını ya da enfeksiyonun genelleşmesini önler. Kötücül ödem önceki biçimin sadece değişik bir türüdür. Başlıca belirtisi kabarcıklarla kaplı ödemdir. Yün tarayıcılarında görülen *akciğer şarbonu* ağır bir genel durum bozukluğu, boğucu bir bronkopnömoni biçiminde kendini gösterir. Bundan başka, hastalığın değişik yerleşimleriyle birlikte beyinle ya da beyin-omurilik zarlarıyla ilgili sinirsel belirtiler de görülebilir. Bunların prognozu tedavinin erken ya da geç başlamasına bağlıdır.

Klinik belirtilerle kuşkulanılan şarbonun teşhisi püstülde, kan kültüründe ya da balgamda *Bacillus anthracis* bulunmasıyla doğrulanır. Hastalığın prognozu antibiyotiklerin tedaviye girmesiyle tamamen değişmiştir. Erken başlamak ve en az on beş gün sürdürülmek koşuluyla penisilin ve streptomisin hızlı bir iyileşme sağlar.

—Vet. *Bacillus anthracis*'e en duyarlı hayvanlar, at, geviş getirenler ve domuzlardır. Geviş getirenlerde, önceden hiçbir belirti vermeden ortaya çıkan ve ölümle son bulan çok akut bir hastalıktır. Salgın hastalıklar arasında sayıldığından bir yerde ortaya çıkar çıkmaz resmi makamlara bildirilmesi zorunludur.

Belirtisel şarbon, kas dokusu ödemi ve kan zehirlenmesiyle belirgin çoğunlukla ölümcül bir hastalıktır. Gerçek belirtisel şarbon, özellikle sığırlarda yaygındır; ama yaraya *Clostridium chauvei* bulaşması başka hayvanlarda da olabilir.

Bu iki hastalıktan her yıl aşılama yoluyla sakınılabilir.

ŞARDAĞ (Rüştü), türk yazar, araştırmacı ve besteci (Halep 1917). Balıkesir Öğretmen okulu'nu (1936), Ankara Gazi eğitim enstitüsü edebiyat bölümü'nü (1938) bitirdi; Ortadoğu Amme idaresi enstitüsü'nde mastır yaptı (1960). Edebiyat öğretmeni olarak çalıştı; Ege Üniversitesi ile Manisa Gençlik ve spor akademisi'nde dersler verdi. İzmir belediyesi başkan yardımcılığından emekliye ayrıldı (1967). İzmir milletvekili olarak Millet meclisi'nde bulundu (1983-1987). Farsçadan çeviriler (*Ömer Hayyam'ın rubaileri*, 2. bas., 1960; *Perişan Baba Taher ve çift beyitleri*, 1966; *Şirazlı Hafız'dan gazeller*, 1970), divan şiiriyle ilgili incelemeler ve derlemeler (*Klasik divan şiirimiz*, 1976; *Şair sultanlar*, 1982), din ve tasavvufla ilgili yapıtlar (*Allah diyor ki*, 1976; *Her yönüyle Hacı Bektaş Veli*, 1983; *Itrî*, 2. bas. 1992) yayımladı. 20'yi aşkın bestesi (*Bahçende safa hükmediyorken solayım* [rast], *Bu kadar yürekten çağırma beni* [rast], *Uzun yıllar ötesinden hatırını sorayım mı* [hüzzam]) ve güfteleri vardır.

ŞARDAĞ (Handan), türk soprano (İstanbul 1929). İstanbul Belediye konservatuvarı'nda Lamia Anday'ın öğrencisi oldu. İstanbul Şehir operası'nda başlayan sanat yaşamını sonraki yıllarda İstanbul Devlet tiyatrosu'nda solist olarak sürdürdü. *Maskeli balo, Norma, Carmen, 4. Murat* vb. operalarda dramatik soprano rollerini yorumladı. Cumhuriyet'in 50. yılı dolayısıyla seslendirilen *Atatürk oratoryosu*'na soprano olarak katılan sanatçı, aynı yıl İstanbul festivali'nde italyan solistlerle *Aida* operası'ndaki Rahibe rolünü de italyanca söyledi. İstanbul Şehir operası'nda çalıştığı dönemlerde bazı operaların, ayrıca bazı balelerin kostümlerini çizdi.

ŞARDON a. (fr. *chardon*, dikenli tel'den). Tekst. *Şardon makinesi*, dokumaları şardonlama işleminde kullanılan apre makinesi. (Şardon makinesi, temel olarak, içlerine ya bitkisel ya da metal tellerin yerleştirildiği çerçeveleri taşıyan büyük bir döner tamburdan oluşur; işleme sokulacak kumaş bu tambura temas eder.) || *Yatık telli şardon makinesi*, belli sayıda bitkisel kıllı sabit fırçalar taşıyan ve kuru ya da ıslak olarak taranmış dokumaların tüylerini parlatarak bu dokumaların yüzey görünümünü iyileştirmede kullanılan mekanik apre makinesi.

ŞARDONLAMA a. Tekst. Kumaşların yüzeyini tüylendirmek için uygulanan apre işlemi.

ŞARDONLAMAK g. f. Tekst. Yünlü ya da pamuklu bir kumaşı, şardon ya da telli şardon makinesinden geçirerek, bu kumaşın yüzeyine tüylü bir görünüm ve tutum kazandırmak.

ŞARDONLANMAK edilg. f. Tekst. Bir kumaştan söz ederken, şardonlama işleminden geçmek.

ŞARDONLU sıf. Tekst. *Şardonlu dokuma*, tüylü görünümü, atkı ipliklerini açan ve dokumanın yün elyafını ortaya çıkaran bir şardon makinesinden geçirilerek elde edilen karde yün dokuma tipi.

ŞARENTYEN a. (fr. *charentien*'den) → CHARENTE ENDÜSTRİSİ.

ŞARET (Moşe ŞERTOK, **Moşe—** denir), israilli siyaset adamı (Kerson 1894 - Kudüs 1965). 1906'da Ukrayna'dan Filistin'e göç etti, *Davar* gazetesinin başyazarlığını yaptı (1925), Yahudi ajansı siyasal bölüm sekreterliğine (1931), ardından müdürlüğüne getirildi (1933). İsrail'in bağımsızlık bildirisini imzaladı, Knesset'e milletvekili seçildi (1948-1965), Dışişleri bakanlığı (mayıs 1948 - haziran 1956), Başbakanlık yaptı (1953-1955), daha sonra Uluslararası siyonist yürütme gücü başkanlığına getirildi (1956-1965).

ŞARIK, ŞARIKA sıf. (ar. *şark*'tan *şāriķ*, dişl. *şāriķa*). *Esk.* Parlayan, parlak, doğup parlayan: *Necm-i şarık* (parlayan yıldız).

◆ **şarıka** a. *Esk.* Aydınlık, ışık, parıltı.

ŞARILDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Gür akarak ses çıkarmak, şarıltıyla akmak.

ŞARIL ŞARIL be. (yansıma sözc.). Şarıldayarak, gür ve sesli olarak: *Şarıl şarıl akan bir derenin kenarında.*

ŞARILTI a. (yansıma sözc.). Gür akan bir suyun çıkardığı ses.

ŞARİ sıf. (ar. *şerᶜ*'den *şāriᶜ*). *Esk.* **1.** Kanun koyan. **—2.** *Şeriat sahibi*, Hz. Muhammet.

ŞARİ sıf. (ar. *şaᶜr* ve *-î*'den *şaᶜrî*). *Esk.* Kıl biçiminde olan, kılla ilgili.

—Esk. fiz. Kılcal.

ŞARİ a. (sanskritçe sözc.). Hindu dansında, yerde (yürüme, takla ve dönme) ve havada (sıçrama) yapılan bir hareketi gösterir.

ŞARİ, Afrika'da ırmak, 1 200 km. Orta Afrika Cumhuriyeti'nde doğar, ama büyük bölümü Çad'dadır. Önce sol yanından Orta Afrika Cumhuriyeti'nin yüksek kesimlerinden gelen bol akışlı kollar alır, sonra, sağ yanından Selamet'i aldığı Çad ovalarında, buharlaşma nedeniyle önemli ölçüde su kaybeder. Aşağıda sol yanından aldığı Logone'yle suları yeniden bollaşır. Her yıl taşarak çok büyük alanlar kaplayan suları, bir deltayla Çad gölüne dökülür. Irmağın suları haziran-kasım ayları arasında yükselir (3 400 m^3/saniye); suyun çekildiği dönemdeyse 200 m^3/saniyedir. Şari ırmağı, tarım (alüvyon birikintileri), hayvancılık (kurak mevsimde sürüler ırmağa doğru göçer) ve balıkçılık açısından son derece önemli rol oynar.

ŞARİB sıf. (ar. *şārib*). *Esk.* **1.** İçen, içici. **—2.** *Şarib-ül-leben*, süt içen. || *Şaribün leyl ve'n-nehar*, sabah akşam içen; alkolik.

ŞARİD sıf. (ar. *şürūd*'dan *şārid*). *Esk.* **1.** Kaçmış, başıboş dolaşan hayvanlar için kullanılır. **—2.** Çok tutulmuş, beğenilmiş, meşhur olmuş şiir için kullanılır. **—3.** Sapmış, aykırı.

ŞARİH sıf. ve a. (ar. *şerḥ*'ten *şāriḥ*). *Esk.* **1.** Bir kitabı açıklayan, bir kitaba açıklama yazan. **—2.** Bir yazı ya da konuyu açıklayan.

ŞARİYAJ a. (fr. *charriage*'dan). Yerbil. → SÜRÜKLENME'nin eşanlamlısı.

ŞARİYE sıf. (ar. *şaᶜr*'nin dişl. *şaᶜriye*).

Esk. Kıl gibi, kıla ait, kılla ilgili.
—Esk. anat. *Cümle-i şariye,* kan damarlarının arasında bulunan damarlar. ‖ *Eviye-i şariye,* kılcal damarlar.
◆ a. Şehriye.

ŞARİYET a. (ar. *şaʿr* ve *-iyyet*'ten *şaʿriyyet*). *Esk.* Kılcallık.

ŞARJ a. (fr. *charge*). **1.** Elekt. ve Elektrotekn. → YÜK. **—2.** *Şarj etmek,* bir şeyi anlamaya, kavramaya başlamak (arg.).
—Elekt. *Şarj aleti,* YÜKLEYİCİ'nin eşanlamlısı.
—Elektrotekn. *Şarj etmek,* DOLDURMAK'ın eşanlamlısı.
—Mad. oc. Bir lağım deliğine doldurulan patlayıcı madde miktarı.
—Spor. Topla yapılan sporlarda oyunculardan birinin rakibine sert bir biçimde yüklenmesi. (Şarjın kuralları yapılan spora göre değişiklik gösterir. Şarjın kurallara uygun olabilmesi için arkadan yapılmaması ve şarjın yapıldığı oyuncunun topa sahip olması gerekir.)
—Tekst. AĞIRLAŞTIRMA'nın eşanlamlısı.

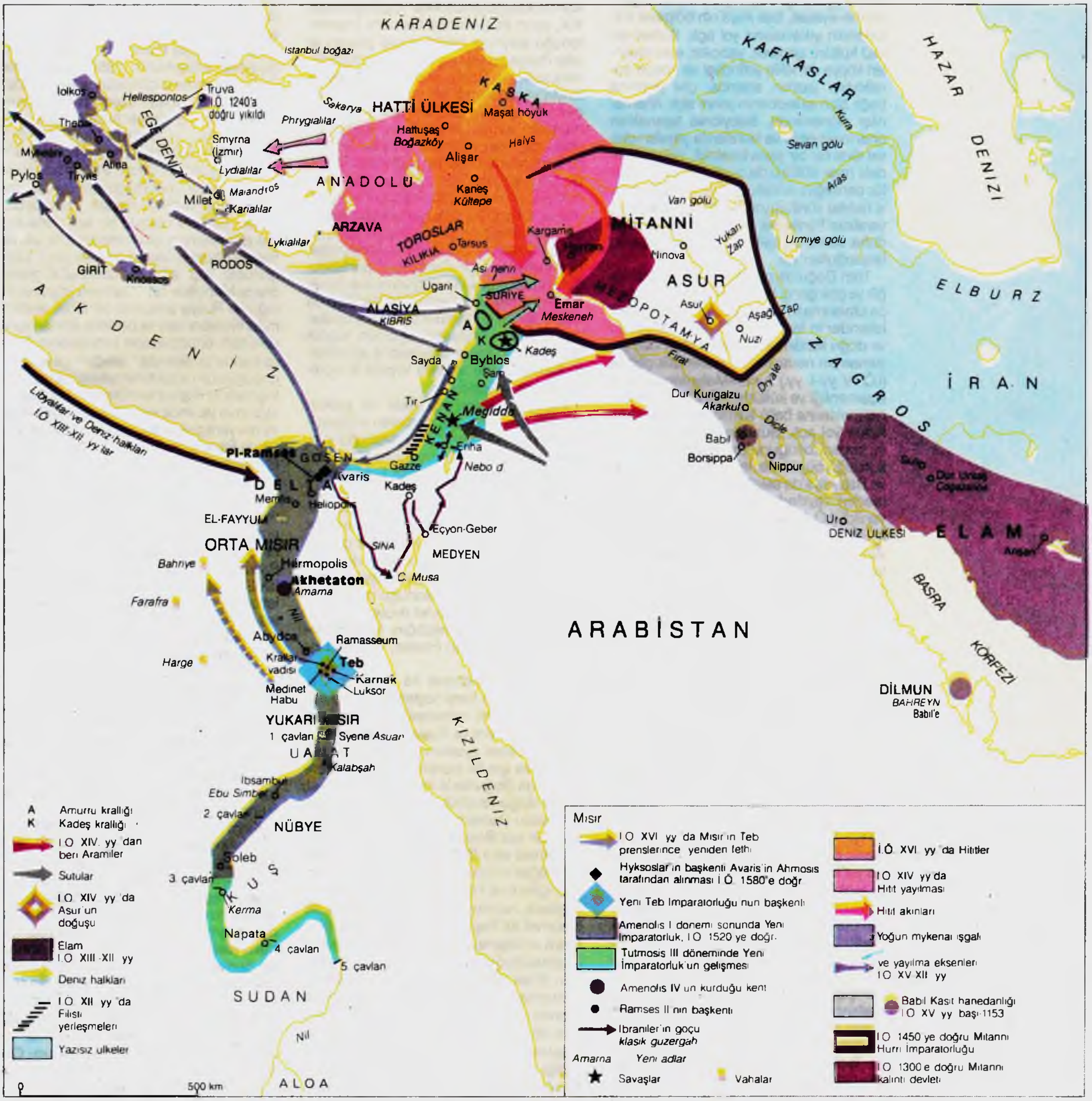
ŞARJÖR a. (fr. *chargeur*'den). **1.** Otomatik silahlarda, çeşitli sayıda fişek taşıyan ve bu fişekleri atım yatağının hemen yanından art arda silaha süren düzenek. **—2.** Av ya da savaş fişeklerini doldurmada kullanılan aygıt. **—3.** *Şarjör kutusu,* otomatik bir silahın mekanizma kutusu üzerine tespit edilen ve art arda atım yatağına sürülecek belli sayıda fişeği bir araya getiren metal kutu. ‖ *Şarjör yatağı,* YUVA'nın eşanlamlısı.

ŞARK, -kı a. (ar. *şarķ*). **1.** *Esk.* Doğu. **—2.** *Şark hizmeti,* kimi memurların, belirli sürelerle Türkiye'nin doğu illerinde yapmak zorunda oldukları hizmet.
—Esk. coğ. *Şark-ı cenubi,* güney-doğu. ‖ *Şark-ı karib,* Yakındoğu. ‖ *Şark-ı şimali,* kuzey-doğu.
—Esk. patol. *Şark çıbanı* → ÇIBAN.
—Tütünc. *Şark tütünü,* dünya tütün pazarında Türkiye, Yunanistan ve Bulgaristan tütünlerine verilen ad.
—Türkiye'de Doğu ve Güney-doğu Anadolu bölgesi tütünlerine verilen ad.

ŞARK *(Eski),* ilk uygarlıklara beşiklik eden, kent yaşamını ve yazıyı bilen bir ülkeler öbeğine (Mısır, Suriye koridoru, Anadolu, Mezopotamya, İran, Basra körfezi) tarihçilerin verdiği ad.

Çok erken bir Ortataş devrinden (XII. binyıl'dan bu yana) sonra Doğu'da, tarım ve hayvancılıkla geçinen en eski köyler ortaya çıktı (VIII. binyıl). Kentlerde yazının kullanılmaya başlaması, zaman boyunca sıralanan bölgesel kültürlerin birbirinden ayırt edilmesini sağlamaktadır: Sümer, Elam ve Mısır kültürleri (IV. binyıl'ın ikinci yarısı); İran, Suriye-Mezopotamya (örn. Ebla) ve Anadolu kültürleri gibi (III. binyıl). Mısır piramitleri ve Ur *kral mezarları* ile dikkati çeken İlk Tunç çağının doruğa ulaşmasından (III. binyıl) sonra, III. binyıl'dan II. binyıl'a geçişte, devletlerin geriledikleri görülür. Bu durum, göçleri (örn. Amurrular) kolaylaştırdı ve Nil deltasından Basra körfezine kadar etkili oldu. Orta Tunç çağının (XX.-XVIII. yy.) doruğunda, yeni krallıklar kuruldu (Orta Mısır İmparatorluğu; Babil krallığı). Daha sonra Doğu'nun bütün bölgelerinde etkili olan gerileme ise, savaşçı grupların göç etmelerine yol açtı (Hurriler, Kasitler, Hyksoslar) ve bunlar devletler kurdular. Çok geçmeden, Son Tunç çağının doruk noktasında, büyük devletlerin (Mısır, Babil, Mitanni, Asur, Hititler) anlaşmazlıklarına rağmen, her tür mübadele gelişti. Mısır kültürü, estetik üs-

ESKİ ŞARK
İ.Ö. XVI. yy.'dan XII. yy.'a kadar

tünlüğüne rağmen, ancak, Suriye koridorunun bir bölümünde yayıldı. Öte yandan, hiyeroglif, yalnızca Mısırlılar tarafından kullanıldığı halde Aşağı Mezopotamya dillerinin (sümerce, akkadca) yazılmasında kullanılan çivi yazısı, bütün krallıkların yazıcı yetiştiren okullarında öğretiliyordu. Akkadca, diplomasi diliydi ve bu dilin bilinmesi, sümer-akkad biliciliğinin, büyücülüğünün ve edebiyatının eşsiz hazinesinden yararlanmayı olanaklı kılıyordu.

Büyük devletler gerileme dönemine girdiklerinde, istilacılar (Deniz halkları, Aramiler), bu devletlere öldürücü darbeler indirdiler. Hitit krallığı ortadan kalktı, ötekiler de kendilerini savunma durumuna geçtiler. Bu karanlık dönemde, yalnızca Fenike siteleri gelişmelerini sürdürdü (XII. -X. yy.).

I. binyıl'da, başka siyasal yapılar da ortaya çıktı. Büyük devletler, birbiri ardınca, tüm Doğu'yu egemenlikleri altına almaya çalıştılar ve gittikçe büyüyen imparatorluklar kurdular: asur (IX.-VII. yy.), yenibabil (612-539), ahemeni pers (539-331) imparatorlukları gibi. Hükümdarlar, büyük binalar (saray, tapınak) yaptırdılar; Asur kralları tablet arşivleri kurdular. Ama fatihlerin uyguladığı başka yere topluca gönderme siyaseti, Batı Asya'nın bölgesel kültürlerinin yıkılmasına yol açtı. Sümer-akkad kültürü geriledi; yazıcılar, eski metinleri kopya etmekle yetindiler ve abece işaretleriyle yazılan aramca, çivi yazısına bağlı olan akkadcanın yerini aldı. Ahemeniler döneminde, Babylonia tapınakları onarılmaz oldu ve buralarda yapılan dinsel törenler bir yana bırakıldı. Nil vadisindeki mısır kültürü de canlılığını yitirdi. Kültür canlılığını ancak, Suriye koridorundaki halklar sürdürüyordu. Bunlar, abecenin yaratıcısı Fenikeliler ve önce tekputçuluğu daha sonra da tektanrıcılığı benimseyen İsrailoğulları'ydı.

Tüm Doğu'da görülen kültür güçsüzlüğü ve çok geniş bir imparatorluğun kolayca ufalanması, pers kralının yerine geçen İskender'in fetihlerindeki (334-330) hızın ve doğu kentlerinde hellen kültürünün yayılmasının nedenleridir. Hellenistik çağda (İ.Ö. IV. yy.-I. yy.) Yunan-Makedonyalılar'ın egemenliği ve kültürlerinin ağır basması, geleneklerine bağlı kalmış yerli halkın tepkisine yol açtı. Bundan ötürü, İskender'in, imparatorluğunu paylaşan ardıllarının kurduğu büyük devletler (Mısır'da Lagos ve Batı Asya'da selefki krallıkları) çok geçmeden zayıfladı ve Romalılar'a kolayca yenildi (İ.Ö. I. yy.). Roma egemenliğindeki ülkelerde Doğu'nun hellenleşmesi devam etti, ama hıristiyanlığın yayılması, geleneksel dinleri yıktı (İ.S. III.-VI. yy.) ve sami ağızları dil düzeyine yükseltti (süryanice, "kalde" dili); aynı şey, Mısır'da konuşulan bir ağız olan kıptice için de geçerliydi. Çivi yazısının (İ.S. I. yy.) ve hiyeroglifin bir yana bırakılması (İ.S. IV. yy.), büyük doğu kültürlerinin ürünü olan metinlerden, ancak Hellenistik dönem yunan bilginleri tarafından özümlenmiş olanların varlığını sürdürmesine yol açtı.

Champollion'un ve öteki asur uzmanlarının bu güç ve değerli metinleri okumalarına kadar, Eski Dünya'yı (IV. binyıl'dan I. binyıl'a kadar) aydınlatmış olan görüşlerden, İncil'de yer alan söylentilerden başka bir şey kalmamıştı.

Şark dram kumpanyası, İkinci meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da kurulan tiyatro topluluğu. Muhsin Ertuğrul'un ilk sahneye çıktığı (1909) topluluğun kadrosunda Burhanettin (Tepsi), Behzat (Butak), Otello Kâmil gibi genç oyuncular bulunuyordu. Türk-İtalyan savaşı'nın patlaması (1911) üzerine çalışmalarına ara veren kumpanya, 1912'de Ahmet Fehim'i de aralarına alarak yeniden faaliyete geçti. Daha sonra Kınar Hanım, Nıvart Hanım ve daha başka sanatçılar da onlara katıldı. Topluluk Birinci Dünya savaşı'na değin çalışmalarını sürdürdü.

Şark linyitleri işletmesi, Erzurum ilinin Aşkale ilçesinde 2,5 milyon ton rezervli linyit yataklarını işleten, Türkiye Kömür işletmeleri'ne (TKİ) bağlı kuruluş. 1953 ile 1958 arasında, merkezi Erzurum'da bulunan Şark linyitleri işletmesi limited şirketi tarafından çalıştırılan Aşkale-Kükürtlü linyit ocakları, 1968'de, TKİ'yi bağlı Şark linyitleri işletmesi'ne devredilerek 1969'da işletmeye açıldı. 1992 yılında 171 000 ton dolayında üretim yapan işletme, üretimini Aşkale-Kükürtlü dışında Horasan, Oltu-Duralar (esk. *Sütkans*), İspir-Karahan, Oltu-Balkaya ve Hınıs ocaklarında da sürdürmektedir.

Şark meselesi, Doğu sorunu da denir, Avrupa büyük devletlerinin, dağılma sürecine giren Osmanlı İmparatorluğu üzerinde giriştikleri üstünlük ve pay alma çekişmelerine Batılılar'ca verilen ad. İlk kez Viyana kongresi'nde (1815) Ruslar tarafından dile getirilen Şark meselesi'nin, 1798'de Napoléon'un İngiltere'yi en can alıcı yerinden vurmak için Mısır'ı işgal etmesiyle başladığı genellikle kabul edilir. Bu olay üzerine rus donanması tarihte ilk kez Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak halinde Boğazlar'dan geçerek Ege denizi'ne inmiş, İngiltere de donanmasını Nelson'un komutasında Mısır'a göndermişti. XIX. yy.'ın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu aleyhine genişlemeye çalışan iki ülke Rusya ve Fransa'ydı. Kuzey Karadeniz'e yerleşen Rusya, öteki Avrupa devletleriyle yarışabilmek için "sıcak denizlere" çıkmayı zorunlu görüyor; bunun için de mümkün olursa İstanbul ve Boğazlar'ı doğrudan ele geçirmek, olmazsa Boğazlar üzerinde özel haklar sağlamak istiyordu. Öte yandan XVIII. yy.'da sömürgelerini İngiltere'ye kaptıran Fransa, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'yu yayılma alanı olarak seçmişti. İngiltere ise, Rusya'nın Boğazlar'a, Fransa'nın Ortadoğu'ya yerleşmesini engellemek için Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasından yanaydı. Avusturya-Macaristan da Balkanlar'da genişleme siyasetini bırakarak Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü koruma siyasetine yönelmişti. Avusturya bu siyaseti Viyana kongresi'nde de savundu.

Fransız devrimi'nin etkisi ile balkan ulusları arasında baş gösteren milliyetçilik akımları, Osmanlı İmparatorluğu içindeki ortodoksların koruyucusu olarak ortaya çıkan Rusya tarafından kışkırtıldı ve desteklendi. 1821'de bağımsızlık için ayaklanan Yunanlılar'a Rusya'nın arka çıkması üzerine bağımsızlığını kazanacak Yunanistan'ın Rusya'nın nüfuzuna gireceği endişesiyle İngiltere ve Fransa da ayaklanmayı desteklediler. Yunan ayaklanmasında Osmanlı İmparatorluğu'na yardım etmeye çalışan tek devlet Avusturya oldu. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasının (1829) ardından Fransa, Cezayir'i işgal etti.

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı devletine karşı başlattığı ayaklanma (1831), bir Şark meselesi'ne dönüşerek Fransa, İngiltere ve Rusya'yı karşı karşıya getirdi. Fransa ayaklanmayı Ortadoğu'ya yerleşmek için bir olanak olarak görürken, Rusya da Boğazlar'a inmek için bir fırsat olarak değerlendirdi. Asi valisi karşısında aciz kalan Osmanlı devletinin çağrısı üzerine, bir rus filosunun Büyükdere'ye demirlemesi ve 5 000 kişilik bir rus kuvvetinin Boğaz'ın Anadolu yakasına çıkarılması, İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirdi. İngiltere, Avusturya ve Fransa, Babıâli ile Mehmet Ali Paşa'yı barışa zorladılar (Kütahya antlaşması, mayıs 1833). Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında imzalanan ittifak antlaşması (Hünkâr* iskelesi antlaşması, temmuz, 1833) İngiltere ve Fransa'nın sert tepkisi ile karşılaştı. Mehmet Ali Paşa ayaklanmasının ikinci aşaması ve osmanlı kuvvetlerinin Nizip'te uğradığı bozgun büyük devletleri yeniden harekete geçirdi. Mehmet Ali Paşa'yı destekleyen Fransa'yı dışarda bırakan İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya Mehmet Ali Paşa'yı Suriye'den çekilmek ve yalnızca Mısır'ın irsi valiliği ile yetinmek zorunda bıraktılar (1841).

Mısır sorununun çözümünden sonra, İngiltere'nin girişimiyle Osmanlı İmparatorluğu, İngiltere, Fransa, Rusya, Prusya, Avusturya arasında imzalanan "Londra Boğazlar sözleşmesi" ile Boğazlar'ın bütün devletlerin savaş gemilerine kapalılığı ilkesi uluslararası bir yükümlülük durumuna getirildi. Osmanlı devleti, Boğazlar sözleşmesi ile ulusal yetkisinde olan bir konuda büük devletleri de söz sahibi yapmasına karşın Rusya'dan gelecek tehlikeyi büyük ölçüde geriletmiş oluyordu. Avusturya'nın sözleşmeye, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığının ve bütünlüğünün ortak garanti altına almasına ilişkin bir hüküm konulması isteği ise Rusya'nın şiddetli itirazı üzerine reddedilmişti.

Londra Boğazlar sözleşmesi ile Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini kolaylıkla gerçekleştirme olanağını yitiren Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılması konusunda İngiltere ile anlaşmaya çalıştı. 1844'te İngiltere'yi ziyareti sırasında sorunu gündeme getiren çar Nikolay I'in bu yoldaki önerisi İngiltere tarafından kesinlikle geri çevrildi. Ancak osmanlı egemenliğinde bulunan Kutsal yerler sorunu dolayısıyla Fransa ile Rusya arasında çıkan anlaşmazlık (1852) giderek bir Doğu bunalımına dönüşünce Rusya, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini yeniden ele almak fırsatını elde etti. "Hasta adam"ın (Osmanlı İmparatorluğu) paylaşılması için İngiltere'ye yaptığı öneri (Eflak-Boğdan, Sırbistan, Bulgaristan Rusya'nın himayesinde bağımsız olacak, İngiltere Mısır ve Girit'i alacak, İstanbul bağımsız bir kent olacak) bir kez daha kabul görmeyince, Şark meselesi'ni yalnız başına çözmek üzere harekete geçti. Olağanüstü elçi sıfatıyla İstanbul'a gelen prens Menşikov'un "Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında bir ittifak antlaşması imzalanması ve osmanlı sınırları içindeki tüm ortodoksların himayesinin Rusya çarına bırakılması" isteğini içeren ültimatomunun reddi Kırım savaşı'na yol açtı. İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer aldığı bu savaş Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlandı. Savaşa son veren Paris antlaşması (30 mart 1856) ile Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa devletler topluluğunun bir üyesi sayılıyor ve toprak bütünlüğü Avrupa devletlerinin ortak güvencesi altına alınıyordu. Ayrıca Karadeniz tarafsızlaştırılıyor ve askerden arındırılıyordu. Öte yandan özerk Sırbistan'ın ve Paris antlaşması ile özerklik kazanan Eflak-Boğdan'ın özerkliklerinin Avrupa devletlerinin garantisi altına alınması bu eyaletleri Rusya'nın nüfuzundan çıkarırken Osmanlı devleti ile bağlarının zayıflaması sonucunu da doğuruyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, Paris kongresi sürerken, batılı devletlerin azınlıkları himaye bahanesiyle, devletin iç işlerine müdahale etmelerini önlemek amacını güderek Islahat fermanı'nı yayımladı. Batılı devletlerin baskısı sonucu ve onları tatmin etmek için ortaya çıkan bu fermanla Osmanlı devleti müslüman olmayan uyruklarına yeni haklar tanıyordu.

Kırım savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu Doksanüç harbi'ne (1877-1878 Türk-Rus savaşı) kadar olan dönemde zaman zaman batılı devletlerin müdahalesine yol açan iç sorunlarla uğraştı. Eflak ve Boğdan'ın tek bir prensin yönetiminde birleşmesi (1859), Paris antlaşması'nın hükümlerine karşın önlenemedi. Lübnan ve Suriye'de müslüman ve hıristiyanlar arasında çatışmalar, bütün devletlerin müdahalesine ve Lübnan'a özel bir statü verilmesine yol açtı (İstanbul protokolü, 1861). Sırbistan'da çıkan karışıklıklar ve büyük devletlerin müdahalesi sonucu Osmanlı İmparatorluğu, tüm Sırbistan'dan kuvvetlerini çekti. Böylece Sırbistan fiilen bağımsız duruma gelmiş oluyordu (1867).

Girit Rumları'nın Osmanlı devletine karşı ayaklanması (1866) Rusya için, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde harekete geçebilme fırsatı gibi göründü. Prusya'ya karşı Rusya'nın desteğini arayan Fransa'ya, Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki faaliyetlerinde serbest kalmak koşuluyla ittifak önerdi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler içinde bulunan Fransa buna yanaşmadı. Girit sorunu, Girit'e bir tür özerklik verilerek bir süre için yatıştırıldı.

Paris antlaşması ile eli kolu bağlanan Rusya, bu antlaşmanın getirdiği engelleri aşabilmek için "panslavcılık" politikasına ağırlık verdi ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde harekete geçebilme fırsatı kollamaya başladı. Fransa'nın Prusya karşısında aldığı yenilginin (1870) Avrupa'nın siyasi dengesini değiştirmesi Rusya'ya aradığı fırsatı verdi. Ekim 1870'te Paris antlaşması'nı imzalayan devletlere verdiği notalarla Paris antlaşması'nın Karadeniz'in tarafsızlığına ilişkin hükümlerini tanımadığını bildirdi. Bismarck'ın önerisi üzerine Londra'da toplanan konferans Karadeniz'in tarafsızlığına ilişkin hükümleri kaldırdı.

1875'te Hersek'te başlayan ayaklanmayı izleyen gelişmeler Şark meselesi'ni yeniden Avrupa diplomasisinin gündemine soktu. Ayaklanmanın kendi sınırları içindeki Slavlar'a da bulaşmasından korkan Avusturya-Macaristan, müttefikleri Almanya ve Rusya ile de görüştükten sonra Osmanlı İmparatorluğu'na bir nota verdi (Andrássy* layihası). Bir ıslahat programını içeren bu notanın Babıâli tarafından kabul edilmesi de ayaklanmayı durduramadı. Girişiminin sonuç vermemesi Avusturya'yı balkan siyasetini Balkanlar'da var olan durumu korumak yerine, nüfuzunu genişletme yönünde değiştirmeye yöneltti. Bu Balkanlar'da Rusya ile Avusturya çekişmesinin başlangıcı oldu. Ayaklanma bastırılamadığı gibi Bulgaristan'a da sıçradı. Selanik'te çıkan olaylarda alman ve rus konsoloslarının öldürülmesi (Selanik* olayı) Andrássy layihası'nı hazırlayan devletleri harekete geçirdi. Almanya, Rusya ve Avusturya tarafından hazırlanan Berlin memorandumu'na Fransa ile İtalya da katıldılar. İngiltere ise Osmanlı İmparatorluğu'nun hükümranlık haklarına aykırı bulduğu bu belgeye katılmadı. Ayrıca, Selanik olayı üzerine, donanmalarını Ege denizi'ne yollayan Almanya ve Rusya'ya karşılık Beşike limanına bir filo gönderdi. Sırbistan ve Karadağ'ın da Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmaları (temmuz 1876) Avusturya'yı endişelendirdi. Avusturya'yı tatmin etmedikçe Balkanlar'da serbest kalamayacağını anlayan Rusya ile Avusturya, Osmanlı İmparatorluğu'nun balkan topraklarını paylaşmak amacıyla bir anlaşma yaptılar (Reichstadt antlaşması, temmuz 1876). Osmanlı kuvvetlerinin Sırbistan'da üstünlük sağlamaları üzerine Rusya'nın bir ültimatom vererek Bâbıali'yi ateşkese zorlaması, Rusya'nın Balkanlar'a yerleşmesinden endişelenen İngiltere'yi harekete geçirdi. Balkanlar'daki durumu görüşmek üzere İngiltere'nin girişimiyle toplanan İstanbul konferansı, sonuçsuz kaldı. Osmanlı devletinin altı büyük devletin bu konuda hazırladığı teklifleri (Londra protokolü) reddetmesi 1877-1878 Türk -Rus savaşı (Doksanüç* harbi) ile sonuçlandı. Savaşın galibi Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na dayattığı Ayastefanos* antlaşması'nın Balkanlar'ı tümüyle rus nüfuzuna sokması, İngiltere ve Avusturya'nın itirazlarıyla karşılaştı. Şark meselesi'nin Avrupa barışını sarsmayacak biçimde çözülmesinden yana olan Bismarck'tan da aradığı desteği bulamayan Rusya, Ayastefanos antlaşması'nın gözden geçirilmesini kabul etmek zorunda kaldı. Bu amaçla Berlin'de toplanan kongre sonunda imzalanan Berlin* antlaşması (1878) ile Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlıkları onaylanırken Bulgaristan bağımsızlık yerine özerklik kazandı ve toprakları küçültüldü. Doğu Rumeli özerk bir eyalet durumuna getirildi ve Bosna-Hersek, osmanlı egemenliğinde kalmak üzere Avusturya-Macaristan'ın yönetimine bırakıldı. Rusya ayrıca Doğu Anadolu'da, Kars, Ardahan ve Batum'u aldı. Bu arada İngiltere, Doğu'dan gelecek bir rus tehlikesine karşı Osmanlı devletini korumak bahanesiyle Kıbrıs'ın kendisine bırakılmasını istedi. Ayastefanos antlaşması'nın hafifletilmesi için İngiltere'nin yardımına ihtiyaç duyan Babıâli, bu isteği kabul etmek zorunda kaldı.

1876 bunalımı ve onu izleyen Türk-Rus savaşı sırasında İngiltere, geleneksel politikasını izleyerek Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü savunmaya çalışmış, ancak, bunun yeterli olmadığını görerek Rusya'nın güneye sarkmasını önlemek için kendisi Kıbrıs'a yerleşirken, Avusturya'nın da Bosna-Hersek'e yerleşmesini sağlamıştı. Berlin antlaşması'ndan sonra İngiltere, Hint yolunun güvenliği bakımından önemli bulduğu osmanlı topraklarını ele geçirmek ve bu topraklar üzerinde kendisine bağlı devletlerin kuruluşu için tahriklerde bulunmak siyasetini benimsedi. Bu siyaset doğrultusunda 1882'de Mısır'ı işgal ettiği gibi, Ermeniler'i ve Araplar'ı kışkırtma çabasına girdi.

Berlin kongresi'nden sonra Avusturya da osmanlı toprak bütünlüğünün korunması biçimindeki siyasetini bırakarak Rusya ile Balkanlar'da nüfuz mücadelesine girdi. Ancak 1881'de Almanya, Avusturya ve Rusya arasında "ikinci Üç imparatorlar ligi"nin kurulması (1881) bu mücadeleyi yatıştırır gibi göründüyse de Doğu Rumeli vilayeti'nin Bulgaristan'a katıldığını açıklamasıyla (1885) yeniden su yüzüne çıktı.

Osmanlı İmparatorluğu Berlin kongresi sonrasında ortaya çıkan yeni durum karşısında, İngiltere'ye güvenemeyeceğini anlayınca, yeni destekler arama yoluna gitti. Bu destek hızla güçlenen Wilhelm II Almanyası oldu. 1899'da Bağdat demiryolu imtiyazının Almanya'ya verilmesi, bunun Hindistan, Ortadoğu, Mısır ve Afrika'daki yaşamsal çıkarlarına tehdit olarak değerlendiren İngiltere ile Almanya arasında bir bunalıma yol açtığı gibi İngiltere'deki Türkiye düşmanlığını da güçlendirdi. İngiltere ayrıca Abdülhamit II'nin Almanya tarafından da desteklenen islam birliği politikasından da endişe duyuyordu.

Rusya'nın, 1890'lardan başlayarak Uzakdoğu'ya yönelmesi Osmanlı İmparatorluğu'nun bir süre için rus baskısından kurtulmasını sağladı. İngiltere ise Uzakdoğu'da genişlemesini kendisi için daha tehlikeli bulduğu Rusya'nın ilgisini yeniden Yakındoğu'ya çekmeye çalıştı. 1907'de İngiltere ile Uzakdoğu'daki anlaşmazlıklarını çözen (Petersburg antlaşması) Rusya'nın, gözünü Balkanlar'a ve Boğazlar'a çevirmesi Şark meselesi'ne yeniden güncellik kazandırdı.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet'in ikinci kez ilanının (1908) ardından Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini açıklaması (ekim 1908), Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan ve Rusya'nın sert tepkisiyle karşılaştı. Babıâli'nin Avusturya ile bir antlaşma imzalayarak iki buçuk milyon lira karşılığında ilhakı tanımasına (ocak 1909) karşın Bosna-Hersek bunalımı Avrupa'da büyük bir bunalım yarattı ve Rusya'nın desteklediği Sırbistan ile Avusturya'yı savaşın eşiğine getirdi. Berlin antlaşması ile özerklik kazanan Bulgaristan da 6 ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etti. Babıâli bu oldubittiyi de kabul etmek zorunda kaldı. Bosna-Hersek bunalımı Rusya'nın Balkanlar'daki etkinliklerini artırdı, Bulgaristan da, Avusturya'dan yüz çevirerek Rusya'nın dümen suyuna girdi.

Öte yandan İtalya, Habeşistan (Etyopya) yenilgisinden sonra gözlerini Trablusgarp'a çevirmişti. İtalya eylül 1911'de Trablusgarp'a saldırdı. Trablusgarp savaşı'nı fırsat bilen Rusya, Boğazlar'ı açtırmak için girişimde bulunduğu gibi, balkan uluslarını da kışkırtmaya başladı. Balkanlar'daki durumdan endişelenen Almanya, Osmanlı devletine bir an önce İtalya ile barış yapmasını tavsiye etti. Yapılan barış antlaşması sonunda İtalya, Trablusgarp ve Oniki ada'ya yerleşti.

Trablusgarp savaşı sürerken Rusya'nın girişimiyle Osmanlı devletine karşı bir ittifak oluşturan balkan devletleri (Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan, Karadağ) savaş için bahane yaratmak amacıyla Makedonya'daki çete faaliyetlerine hız verdiler. İtalya ve Karadağ'ın kışkırttığı Arnavutluk ayaklandı (mayıs 1912). Balkanlar'daki durumun bir savaşa doğru gitmesi üzere büyük devletler, Rumeli'de ıslahat sorununu ellerine aldıklarını, buna karşın bir savaş çıkarsa Balkanlar'daki sınır değişikliklerini tanımayacaklarını bildirdiler. Osmanlı devleti avrupa devletlerinin aracılığını olumlu karşıladı ve Berlin antlaşması'nın Rumeli için öngördüğü ıslahatı yapacağını bildirdi. Ancak Karadağ, sınır anlaşmazlığı bahanesiyle Osmanlı devletine savaş açtı (5 ekim) ve onu öteki balkan devletleri izledi. Savaş sonunda Osmanlı İmparatorluğu, Avrupa'daki topraklarını Edirne'ye kadar kaybetti. (→ BALKAN SAVAŞI.)

Birinci Dünya savaşı öncesinde Babıâli, iki bloka ayrılmış Avrupa'da yalnızlıktan kurtulmak için müttefik arayışına girdi. İtilaf devletleri, parçalanmasına kendi aralarında karar verdikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun ittifak önerilerini geri çevirdiler. Sonunda Osmanlı İmparatorluğu Üçlü ittifak'a (ağustos 1914) katıldı; bir süre sonra da kendini savaşın içinde buldu (kasım 1914). Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştaki yenilgisi ve tarih sahnesinden çekilmesi ile birlikte "Şark meselesi" de sona erdi.

Şark meselesi, gerçekte bir doğu sorunu değil, bir avrupa sorunu, Avrupa'nın siyasi güç dengesinin ortaya çıkardığı bir sorundu. Batı devletlerinin hepsi Osmanlı İmparatorluğu'nun artık bir kuvvet olmaktan çıktığını ve kendi gücüyle ayakta duramayacağını biliyordu. Ancak uygun olmayan bir zamanda yıkılmasının kendi aralarında büyük çatışmalara yol açacağı endişesiyle zaman zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığının korunmasından yana oldular. Şark meselesi genel olarak XIX. yy.'ın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunması, ikinci yarısında Avrupa'daki topraklarının paylaşılması, XX. yy.'da da tüm topraklarının paylaşılması anlamında kullanıldı. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun iç ve dış siyasetteki bunalımları Avrupalılar'ca Şark meselesi başlığı altında değerlendirildi. (→ Kayn.)

Şark opereti ya da **Şark operet heyeti,** Muhlis Sabahattin (Ezgi) tarafından oluşturulan topluluk (1928). Zamanın önde gelen bazı operet oyuncularıyla meydana getirilen topluluk, yine M. Sabahattin'in yazdığı *Gençlik aşısı* adlı opereti ve daha başka müzikli oyunları temsil etti. Birkaç ay sonra dağıldı.

Şark sigorta taş, tüm sigortacılık dallarında etkinlik gösteren sigorta şirketi. 1923'te, % 98,5'ini italyan Rionione Adriatica di sicurtà (RAS) şirketi'nin karşıladığı, kalanını da türk ortakların tamamladığı 200 000 TL sermayeyle kuruldu. Merkezi, İstanbul'dadır. Başlangıçta yalnız yangın ve nakliyat sigorta dallarında etkinlik gösteren şirket, daha sonra, kaza ve hayat (1951), makine montaj (1967), tarım (1984) dallarında da sigortacılık yapmaya başladı. 1993 yılı itibariyle sermayesi 45 milyar TL olan firmanın başlıca ortakları ve ortaklık payları şöyledir: Koç holding % 43,40; RAS % 33,58; Tokio Marine (Japonya) % 10; Allinaz (Almanya) % 3,33; Destek reasürans % 2,84 ve diğer ortaklar % 6,82. Şark sigorta'nın sermaye katılımında bulunduğu başlıca kuruluşlar şunlardır: Tür-

kiye İş bankası, Rabak, Ereğli demirçelik işletmeleri, Koç yatırım ve sanayi mamulleri pazarlama aş, Döktaş, Otosan, Koçbank.

Şark tiyatrosu, Tanzimat döneminin önde gelen tiyatro topluluklarından biri. 1861 yılı sonlarında bir grup ermeni sanatsever tarafından kurulan ve Beyoğlu'ndaki Café oriental'de (şimdi Tokatlıyan iş hanının bulunduğu yer) temsillerine başlayan toplulukta Mardiros Mınakyan, Tomas Fasulyeciyan, Güllü Agop, Serovpe Benliyan vb. sanatçılar yer alıyordu. Ermenice piyeslerin yanı sıra türkçe piyesler de oynayan ilk topluluktur. Bazı anlaşmazlıklar nedeniyle kısa bir süre sonra dağıldı; 1866'da Simon Tıngıryan'ın girişimiyle yeniden çalışmalarına başladı, 1874'e değin temsillerini sürdürdü.

ŞARKA a. Taşçekirdekli meyve ağaçlarının yapraklarında halkamsı lekeler, meyvelerinde biçim bozuklukları, meyve ve çekirdekler üzerinde benekler yapan çok ağır virüs hastalığı. (Balkanlar'dan çıkan ve yaprakbitkileriyle ya da aşıyla kolayca geçebilen bu hastalık üretimi önemli ölçüde düşürür.)

ŞARKADAK be. (yansıma sözc.). Birdenbire ve büyük bir gürültüyle, şaklatarak: *Elindeki cetveli şarkadak masaya indirdi. Yüzüne şarkadak bir tokat indi.*

ŞARKALİ-ŞARRİ, Akkad kralı (İ.Ö. 2185'e doğr. - 2160), Naram-Sin'in oğlu. Elamlılar, Gutiler ve Amurrular'la savaştı. Öldürülmesini izleyen anarşiyle Akkad İmparatorluğu son buldu.

ŞARKAN be. (*şark*'tan *şarkan*). *Esk.* Doğu yönünden, doğusundan.

ŞARKI a. **1.** İnsan hançeresinin çıkardığı ve farklı tonlamalarla değişik duyumlar meydana getiren modülasyonlu ses dizisi: *Dokunaklı bir şarkı.* **—2.** Bir müzik yapıtını seslendirme sanatı; şan: *Şarkı dersi almak.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Ed. İnsan şarkısını ya da kuş ötüşünü taklit eden, anımsatan ses: *Dalgaların şarkısını dinlemek.* **—4.** Şarkı gibi söylenen şiir, ağızla söylenen ya da aletle çalınan müzik bestesi: *Halk şarkıları.* **—5.** *Şarkı söylemek, okumak,* seslendirmeyi şiddetlendirip çeşitlendirerek müziğe dönüştürmek.

—Ed. Divan edebiyatında kavuştaklı dörtlüklerden oluşan bir tür musammat. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. Bir bestede, genellikle tiz perdeye aktarılan ana melodiyi yüklenen parti. || Türk müziğinin dindışı sözlü ürünleri arasında en çok kullanılmış form. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Şarkı devrirevanı* → DEVRİREVAN.

—ANSİKL. Ed. Divan şiirindeki arap ve iran kökenli biçimlere (gazel, mesnevi vb.) karşın, halk şiirinin etkisiyle türk edebiyatında ortaya çıkmış yeni bir türdür. Dörder dizeli bentlerin üçüncü dizesi "miyan" ya da "miyanhane" diye adlandırılır. "Nakarat" adı verilen dördüncü dize, her bendin sonunda yinelenir. Genellikle uyak düzeni şöyledir: *aaab bbba* ... Şarkı, bestelenmesi için yazılmış bir şiir biçimidir. Bundan dolayı müzik usullerine uyan aruz kalıplarıyla (genellikle mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün [——·——·——·——]) yazılmıştır. Bent sayısı 2-5 kadardır; son bentte şiirin mahlası yer alır. Konusu genellikle aşk, ayrılık, içki ve eğlencedir. Aynı temayı işleyen gazelden anlatımca çok daha sadedir; bu yönüyle daha geniş topluluğun beğenisini okşar. XVII. yy.'da Naili, Nazim gibi şairlerin verdiği ilk örnekleri, Nedim'in şarkıları izledi. Onun divanındaki 28 şarkı daha kendi çağında bestelenmeye başladı. Daha sonra şarkı yazan şairler de Nedim'in serbest, coşkulu söyleyişini, yalın dilini örnek tuttular. En çok şarkı yazan divan şairi Enderunlu Vasıf oldu (211 şarkı). Türün son ustalıklı ürünleri ise Y. K. Beyatlı'nındır (*Eski şiirin rüzgârıyla,* 7 şarkı).

—Müz. Şarkı, her zaman ve her yerde, insanın, kendi diline ve kendi yaşam şartlarına sıkıca bağlı estetik ve ahlaki kaygılarını yansıtmıştır. Bir opera şarkıcısının olduğu kadar, bir raga şarkıcısının ses eğitimi de belli bir tekniğin öğrenilmesini gerektirir.

Avrupa müzik kültürü, erken Ortaçağ'dan başlayarak, belli bir gelişme derecesine ulaşmış bir şarkı tipinin doğmasına yol açtı. Roma kilisesi'nce öğretilen bu şarkı tipi, solocu seslerin doğruluğuna, kalitesine ve virtüozluğuna dayanıyordu. XVII. yy.'ın başında opera, Caccini'nin 1602'de açıkladığı bu ilkeleri benimsedi: istikrarlı ses çıkarma, geniş bir nüanslar yelpazesi, icrada büyük sürat, metnin anlaşılır bir biçimde okunması ve şarkının anlatımlı olması (tessitura ve ses uzatma kavramları hariç). Bu *buon modo di cantare* (daha sonra *bel canto* denildi), ses registerleri karışımını şarkının temeli yapan Tosi (1723) ve daha sonra ilk kez fizyolojik veriler üzerinde duran G. B. Mancini (1774) tarafından daha açık ve kesin hale getirildi.

İtalya, İngiltere ve Almanya, Mozart'a gelinceye kadar, bu italyan şarkı tarzına (hadım edilmiş şarkıcılarla doruğuna ulaşmıştı) bağlı kaldılar. Fransa ise, aksine, italyan tekniğini fransız şarkı türüne uydurmaya çalışan Pierre de Nyert'in ve öğrencisi Bénigne de Bacilly'nin (*Remarques curieuses sur l'art de bien chanter* [Güzel şarkı söyleme sanatı üzerine garip düşünceler], 1668) çabaları sonucu bu yabancı etkisinden kurtuldu. Lambert ve Lully, genellikle virtüozluğu bir yana atarak, alexandrin vezninin okunuşuna uydurulmuş geniş ve inşatlı bir şarkı türü oluşturdular. XVIII. yy.'da, Rameau ve opera -komik yazarları sayesinde, bir senteze doğru gidildi ve bu sentez, italyan Mingotti'nin *Méthode de chant du Conservatoire*'ında (Konservatuvar'ın şarkı yöntemi) [1803] somutlaştı. Rossini, 1830 devrimi arifesine kadar, soluma temposunda eşitliğe, esnekliğe ve virtüozluğa dayanan, güçlü tiz notaları reddeden bir güzel şarkı söyleme kültürünü sürdürmeye çalıştı; aynı ilkeleri, larengoskopun mucidi Manuel García da *Traité complet de l'art du chant*'ında (Şarkı sanatı üzerine eksiksiz bir inceleme) [1840] doğruladı. Manuel García'nın kuralları günümüzde de geçerliğini korumaktadır.

1830'dan sonra, şarkı, romatizmin etkisinde kaldı ve duyguların yüceltilmesi, güçlü bir etki uyandırma çabasına ve sesin tiz ve parlak perdelere doğru kaymasına yol açtı. Daha önceleri tenor Nourrit ve Rubini tarafından çıkarılan *falsetto* notaların yerini, Duprez, Enrico Tamberlick ve daha başkalarının "göğüsten" notaları aldı. Böylece, şarkı söyleme sanatında, onun estetik ve artistik amaçlarında, Wagner'in de yardımıyla, tam bir devrim meydana geldi.

O tarihten bu yana, şarkıda anlatım ve ses arılığı ikilemi, gelip geçen çeşitli okullar ve modalar aracılığıyla varlığını sürdürmeye devam etti; ses oluşumuyla ilgili bilimsel keşifler, geçmiş dönemlerin salt ampirizmine herhangi bir iyileştirme getirmedi.

• Türk müziği şarkı formunda 4-6 dizeli şiirler terennümsüz olarak bestelenmiştir. 3 dizeli şarkılar ise daha çok türkü türüne yakındır. Beste, ağırsemai, yürüksemai gibi büyük formdaki yapıtlardan belirgin ayrılıkları vardır. Aksak, curcuna, düyek, ağır aksak, senginsemai, yürüksemai, devrihindi, sofyan, türk aksağı, semai, müsemmen gibi küçük usullerle bestelenir. Frenkçin, lenkfahte usulleri, küçük usuller olduğu halde kullanılmamıştır. Aksaksemai, ağır aksaksemai, evsat, şarkı devrirevanı, raks aksağı, oynak, devrituran usullerinde şarkılar ise azdır. Şarkıda büyük formdaki yapıtlarda olduğu gibi uzun terennümler bulunmaz. Ancak kısa olarak ve genellikle "of" (*"Seni arzu eder bu didelerim"*, uşşak şarkı, Lemi Bey), "aman" gibi terennümleri olan şarkılar bestelenmiştir. Şarkı formu "zemin (a)/nakarat (b)/meyan (c)/nakarat (b)" şeklindedir. Bu bölümler arasında ve sonlarında aranağmeler bulunabilir. Zemin, nakarat ve meyanı birbirinden belirli biçimde ayrılmamış şarkılar (fantezi), XX. yy. başlarından beri bestelenmektedir. Belli bir bölümü tamamen serbest usulde bestelenmiş şarkılar da vardır. Güftesi aruzla ya da hece vezniyle yazılmış (6+5, 7+7) şarkılar olduğu gibi serbest şiire dayanan (*"İstanbul'da Boğaziçi'nde bir garip Orhan Veli'yim"*, hicaz değişmeli ve fantezi şarkı, Şekip Ayhan Özışık) şarkılar da görülmektedir. Hacı Arif Bey kendisinden çok önce kullanılmaya başlanmış şarkı formuna klasik biçimini kazandırdı. Ezgileri kulakta kalan, sanat değerini yitirmeden geniş topluluklara seslenebilen şarkılar onunla yaygınlaştı; çağdaşları ve daha sonra gelenlerin büyük çoğunluğu ondan etkilendi.

Şarkı Karib Çerkezleri temini hukuk cemiyeti (Yakındoğu Çerkezleri'nin haklarını sağlama derneği), Mütareke döneminde İzmir'deki yunan işgal kuvvetlerinin Çerkezler'e kurdurdukları bölücü dernek (ekim 1921). Dernek, Çerkezler'in Birinci Dünya savaşı'na zorla sokulduklarını, ittihatçıların türkleştirme politikasının çerkez milliyetçiliğini yok olmaya sürüklediğini, kemalistlere katılmaya zorlandıklarını ileri sürdü ve yunan ordusunu desteklemeyi çıkarlarına uygun buldu. Bu hareketi destekleyen İngiliz yüksek komiseri Sir Horace Rumbold, İngiltere Dışişleri bakanlığı'na gönderdiği raporda Çerkezler'in Karadeniz kıyısında belli bir yörede toplanmasını ve bu bölgede özerk olmalarını önerdi (aralık 1921); Çerkez kongresi'nin de bunu istediğini bildirdi. Cemiyetin kurucularından Maan Ali, Düzce isyanını başlattı. Çerkez Ethem hareketini de destekleyen dernek Kurtuluş savaşı'nın kazanılmasından sonra dağıldı. Elebaşıları 150'likler listesine alındı.

ŞARKICI a. Şarkı söyleyen ya da mesleği şarkı söylemek olan kimse: *Sokak şarkıcısı. Opera şarkıcısı.*

Alp şarkıcıkuşu (*Prunella collaris*)

ŞARKICIKUŞ a. Şarkıcıkuşgiller familyasından bazı türlerin ortak adı. (Böcekler ve tohumlarla beslenirler. Alp şarkıcıkuşu [*Prunella collaris*] dağlarda yaşar. Aynı cinsten çit serçesiyse [*P. modularis*] ormanları, dağları, tepeleri, kentlerin yakınındaki bahçeleri sever.)

ŞARKICIKUŞGİLLER a. Ötücükuşlar familyası. (Türkiye'de iki türü bulunur: alp şarkıcıkuşu [*Prunella collaris*], çit* serçesi. Bil. a. *Prunellidae.*)

ŞARKICILIK a. Şarkıcının mesleği.

ŞARKIŞLA, İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde Sıvas iline bağlı ilçe; 49 116 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 2 bucak, 93 köy. Merkezi, Sıvas'ın 80 km G.-B.'sında *Şarkışla,* 16 181 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı üretimi. Hayvancılık.

ŞARKİ sıf. (ar. *şark* ve *-î*'den *şarkî*). *Esk.* Doğu'ya ait, doğu ülkeleriyle ilgili: *Şarki Roma İmparatorluğu.*

—Esk. coğ. *Cenub-i şarki,* güney-doğu. || *Şimal-i şarki,* kuzey-doğu.

ŞARKİ (*cebel* **EŞ-**), Antilübnan'ın yerel adı. —Güney Suriye'de diklik, Şam'ın K.-D.'sunda.

ŞARKİ, Hindistan'da Caunpur'da hüküm sürmüş müslüman hanedan (1394 -1479). —MELİK SERVER hanedanın kurucusu (öl. 1399). Son Tuğluk hükümdarı Mahmut Şah II'nin (1393-1395, 1399-1413) hadımağası ve veziri. Oudh'u ele geçirip hinduların ayaklanmasını bastırınca Tuğluk sultanı kendisine *Melik üş-Şark* unvanını verdi. Hanedan, adını bu unvandan aldı. Caunpur'da bağımsızlığını ilan eden Melik Server, topraklarını kısa sürede genişletmeyi de başardı. —MÜBAREK ŞAH, Melik Server'in evlatlığı (öl. 1402). Asıl adı *Melik Karanfil* iken *Mübarek Şah* unvanını aldı. Kendi adına para bastırıp hutbe okutarak tam bağımsız bir hükümdar gi-

bi hareket etti. Ülke topraklarını Mahmut Şah II'nin saldırılarına karşı başarıyla korudu. —ŞEMSETTİN İBRAHİM, Mübarek Şah'ın kardeşi (öl. 1440). Döneminde Şarki hanedanı en parlak dönemini yaşadı, sarayında bilginleri ve sanatçıları korudu, ülkesinde önemli bayındırlık etkinliklerini gerçekleştirdi. —MAHMUT ŞAH, Şemsettin İbrahim'in oğlu (öl. 1457). Dönemi, çeşitli savaşlarla geçti. Delhi'yi ele geçirmek için Behlül Ludi ile giriştiği savaşlar sürerken öldü. —MUHAMMET ŞAH, Mahmut Şah'ın oğlu. Babasının ölümünden sonra tahta çıktıysa da, kısa süre sonra tahttan indirildi. —HÜSEYİN ŞAH, Mahmut Şah'ın oğlu. Önceleri hindulara karşı başarılı savaşlar verdiyse de Behlül Ludi'ye karşı giriştiği savaşı kaybetti ve Bengal'e sığınmak zorunda kaldı. Böylelikle Şarki hanedanı son bulmuş oldu (1479).

Şarki Anadolu Müdafaai hukuk cemiyeti, Anadolu'nun işgaline karşı halkın haklarını korumak için kurulan derneklerden biri. Dernek, Erzurum kongresi üyeleri tarafından ve onlar adına Heyeti temsiliye üyeleri Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), Rauf (Orbay), Trabzon eski mebusları Servet ve İzzet, Erzurum eski mebusu Raif, Bitlis eski mebusu Sadullah, nakşibendi şeyhi Feyzi, Beyrut eski valisi Bekir Sami (Günsav), Mutki aşireti reisi Hacı Musa tarafından 24 ağustos 1919'da kuruldu. Cemiyet, İstanbul'da Süleyman Nazif önderliğinde kurulan Vilayatı şarkiye müdafaai hukukı milliye cemiyeti'nin Dursunbeyzade Cevat (Dursunoğlu) tarafından Erzurum'da açılan şubesinin bir uzantısıydı. Zamanla İstanbul'daki merkezden bağımsız bir kişilik kazanan Erzurum şubesi, Mustafa Kemal ve Kâzım (Karabekir) paşaların desteğiyle güçlendi, etkisi yaygınlaştı. Kars Milli şura hükümeti'yle işbirliği sağlayan cemiyete Trabzon Muhafazai hukuk cemiyeti de katıldı. Alaşehir kongresi'ne de bir Müdafaai hukuk mesajı gönderildi. Cemiyet, Sivas kongresi kararıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaai hukuk cemiyeti'ne katıldı (eylül 1919).

Şarki Trakya cemiyeti → TRAKYA PAŞAELİ HEYETİ OSMANİYESİ.

ŞARKİKARAAĞAÇ, Akdeniz bölgesinin Göller yöresinde Isparta iline bağlı ilçe; 38 993 nüf. (1990); 27 köy. Merkezi, Isparta'nın yaklaşık 120 km kuzeydoğusunda *Şarkikaraağaç,* 12 253 nüf. (1990).

ŞARKİYAT → DOĞUBİLİM.

ŞARKİYATÇI → DOĞUBİLİMCİ.

ŞARKİYATÇILIK → DOĞUCULUK.

ŞARKİYE sıf. (ar *şarkî*'nin dişl. *şarkiye*). *Esk.* Şarkla ilgili, şarka ait: *Elsine-i şarkiye* (doğu dilleri).

ŞARKİYE (EŞ-), Aşağı Mısır'da, Nil'in D.'sunda il; 4 701 km²; 3 420 119 nüf. (1986). Merkezi *Zagazig.*
—Tar. Dekahliyye ilinin D.'su ile Kalyubiye arasında yer alan bu ilin, adını Nil'in büyük Reşit kolunun küçük kollarından Havf Şarki'den aldığı sanılmaktadır. Fatımiler döneminde Mısır'ın beş büyük eyaletinden biriydi. Bu dönemde eş-Şarkiye, Kahire doğrultusunda bugünkünden daha geniş bir alana sahipti ve 452 kasaba ve köyü kapsıyordu. 1315 arazi sayımında eş-Şarkiye'nin G.'i "Kalyubiye" adını aldı. Ortaçağ'da eyaletin başkenti Bilbeis idi. Osmanlılar döneminde türk yönetici (kâşif) burada oturuyordu. XIX. yy.'da Bilbeis'in yerini Zagazig aldı. XX. yy.'ın ilk çeyreğinde eyalet altı yönetim bölgesine ayrıldı. Savunma için gerekli doğal engellerden yoksun olduğundan, Mısır'a karşı girişilen tüm saldırılar eş-Şarkiye bölgesinden gerçekleştirilmiştir.

ŞARKİYÛN çoğl. a. (ar. *şarkî*'nin çoğl. *şarkiyyûn*). *Esk.* Şarklılar, doğu ülkesinde yaşayanlar, doğu halkı.

Şarkkromları-ferrokrom işletmesi müessesesi *(Etibank),* Elazığ ilinin Guleman ve Sori bölgelerinde bulunan krom yataklarını işleten Etibank'a bağlı kuruluş. Müessese, Guleman krom işletmesi ile Ferrokrom işletmesinden oluşmaktadır. Guleman yöresindeki ilk kromit yatakları, 1915'te Abdullah Guleman adlı bir kişi tarafından bulunmuş, 1936'da Etibank'a devredilmiş, 1939'da işletilmeye başlanmıştır. İşletmede parça ve konsantre krom üretilmektedir. Ferrokrom üretim tesisleri ise, Elazığ ilinin Palu ilçesi yakınında bulunmaktadır. Bölgede bulunan kromit cevheri rezervlerinin, 5 462 000 tonu görünür olmak üzere toplam 6 442 000 ton olduğu saptanmıştır.

ŞARKLI sıf. ve a. Doğulu.

ŞARKLI mağara, Gaziantep'in merkez ilçesine bağlı Dülük köyünde, Keber tepesi altında mağara; 84 m uzunluğunda, 17 m derinliğinde, 13 m yüksekliğindedir. Mağarada ilk kez 1971'de Enver Bostancı yönetiminde sondaj çalışması yapıldı. 1982'de gerçekleştirilen ikinci sondaj çalışmasında Üst Yontmataş dönemine değin inen on üç katman belirlendi (on üçüncü katman Üst Yontmataş ve Ortataş, on iki katman ise Tunç çağlarına aittir); Ortataş döneminden çeşitli aletler (uç kazıyıcılar, yan kazıyıcılar, yarım ay ve üçgen trapezler, kalemler). Mağaranın önündeki bağlarda da Alt, Orta ve Üst Yontmataş dönemlerinden aletler toplandı. (→ Kayn.)

ŞARKLILIK a. Doğululuk.

ŞARKÖY, antik **Tristasis,** Marmara bölgesinde Tekirdağ iline bağlı ilçe; 28 480 nüf. (1990); 481 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 27 köy. Merkezi, Tekirdağ'ın 88 km G.-B.'sında *Şarköy,* 11 425 nüf. (1990). Tahıl, üzüm, ayçiçeği. Yazlık dinlence yeri. Turistik kuruluşlar.

ŞARKÖY, Adana'nın Tufanbeyli ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 725 nüf. (1990). Çevrede Kappadokia Komana*sına ait kalıntılar vardır.

ŞARKÜTERİ a. (fr. *charcuterie*). **1.** Domuz eti yenen ülkelerde özellikle domuz etinden hazırlanan ürünlerin imalatı ve ticareti. **—2.** Şarküteri satılan dükkân. **—3.** Türkiye'de etten yapılan hazır ürünlerin satıldığı dükkân ya da bölüm. **—4.** Şarküstericinin uğraşı. **—5.** Şarküstericinin hazırladığı ürünlerin tümü.
—ANSİKL. Şarküteri sanayisi büyük ölçüde domuz eti tüketilen ülkelere özgü bir besin sanayisidir. Domuz eti yenmeyen ülkelerde, domuz eti yerine diğer kırmızı etler kullanılırsa da hazırlanan ürün sayısı çok sınırlıdır. Asıl şarküteri sanayisinde, domuzun (ya da kullanılan hayvanın) iskeleti dışında hemen hemen bütün vücut kısımları kullanılır. İçorganlar (yürek, karaciğer) ezme, kan ve bağırsak sucuğu yapımına yarar. Som etler taze (pirzola, biftek, kızartmalık) ya da işlenmiş olarak (jambon) satılır. Bu etler kıyılarak, gerektiğinde yağ da katılarak sucuk, sosis ve salam hazırlamakta kullanılır. Domuz etine, elde edilecek ürünlere göre başka etler (sığır, koyun, kümes hayvanları, tavşan) ve ilgili ürünün başarılı olması için gerekli katkı maddeleri katılır.
İmal edilen ürünler, çoğu, eti korumak için binlerce yıldır kullanılan çok eski tekniklerin uygulanmasıyla hazırlanır. Bunların başında tuz kullanımı gelir; *tuzlama* mutfak tuzuyla kuru kuruya ya da salamura (tuz ve su karışımı) halinde uygulanır; bu yöntem mikroorganizmaların üremesini frenler; bir başka uygulama da tuza sodyum nitrit (ya da güherçile) eklenmesidir; bu uygulama ete pembe bir renk ve hoş bir tat sağladığı gibi tehlikeli mikropların (botülizm) üremesini de güçleştirir. Diğer teknikler şunlardır: *olgunlaştırma* ve *kurutma* (ürün lezzet kazanır); *tütsüleme* (ürüne özel tat verir ve onu kurutmaya yarar) ve nihayet *pişirme.* Bileşenlerin doğasına ve çeşitli imalat usullerinin uygulanmasına getirilen değişiklikler, şarküteri ürünlerinin çok çeşitlenmesine yol açmıştır; bunlar çeşitli gruplarda toplanabilir.
Şarküteri ürünlerindeki yağ miktarı genellikle oldukça yüksektir (% 20-30 ya da daha fazla). Bu ürünler, içerdikleri hammaddeler ile ve katkı maddelerinin içeriği bakımından çok sıkı kurallara bağlanmıştır.
Şarküteri ürünleri ya büyüklüğü değişken sanayi işletmelerinde ya da çoğu, küçük imalathanelerde hazırlanır. Bu imalathaneler, kendi ürünlerinin ve başka besin maddelerinin perakende satışını kendileri yaparlar. Esas şarküteri etkinliği, bu imalathanelerde genellikle bir soğuk ve hazır yemek satıcısının etkinliğiyle tamamlanır.

Şarköy, Tekirdağ

ŞARLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Şarıldamak. **—2.** *Tkz. (Bir kimseye, yüzüne) şarlamak,* bağırıp çağırmak, azarlamak.

ŞARLATAN sıf. ve a. (fr. *charlatan;* ital. *ciarlatano*). Ağız kalabalığı yaparak malını ya da kendi bilgi ve hünerini satmak için karşısındakinin saflığından yararlanmaya çalışan, bu yolla onları dolandıran kimse için kullanılır: *Ne şarlatan adam. O şarlatanla bir daha hiç karşılaşmak istemem.*

ŞARLATANCA sıf., be. Şarlatan bir kimseye özgü; ona yakışır biçimde.

ŞARLATANLIK a. Şarlatan olma durumu; şarlatanca davranış; saflığından yararlanarak insanları kandırma.

ŞARLKEN → KARL V.

Şarlo, 1912'de Charlie Chaplin'in yarattığı film kahramanı. Melon şapkası, daracık ceketi, düşük pantolonu ve esnek bastonuyla, bütün dünyanın tanıdığı bu yoksul ve kurnaz, uzlaşmaz ve dik kafalı, serkeş ve duygusal "serseri" tipi yüze yakın filmde görüldü.

United Artistes Corporation (J.-L. Passek kol.)

Şarlo
yönetmenliğini Charlie Chaplin'in yaptığı *Şehir ışıkları* (1930) adlı filmde

ŞARLOT a. (öz. a. *Charlotte*'tan). **1.** Hafifçe pembeleştirilmiş ekmek içi dilimlerinin döşendiği bir kalıba, tereyağı katılarak etüvde pişirilmiş meyve dilimleri döşendikten sonra fırında pişirilen ve ılık sunulan tatlı. **—2.** Kedidili ya da bezeyle döşenmiş bir kalıp ile, kokulandırılmış şurup, jelatin ve çırpılmış krema katılarak kalıplanan ve soğuk sunulan tatlı.

ŞARM EL-ŞEYH, Sina yarımadasının güneyinde, Akabe körfezinin girişine egemen, Mısır'a ait kaleyle çevrili yer; İsrail'in Hint okyanusu'na açılışını sağlayan tek çıtak. 1956, 1967 ve 1973'teki arap-israil savaşlarında İsrailliler için stratejik önemi olan bir yer olmuştur.

ŞARMÖZ a. (fr. *charmeuse*'den). Tekst. Bir yüzü parlak, diğer yüzü mat, saten ya da ipekli dokuma.

ŞARNOKİT a. (fr. *charnockite;* Kalküta'yı kuran ve mezarı bir şarnokit levhası altında bulunan ingiliz lordu *Charnock*'un adından). Granit bileşimli, hipersten içeren ve ancak çok yüksek basınç ve sıcaklıklarda oluşan granoblastik dokuda kayaç.

ŞARNOKİTLİ sıf. Yerbil. *Şarnokitli kompleks,* kıta kabuğu tabanının ayırtedici özelliği olan ve granülitler, şarnokitler, gabbrolar, anortozitler ve periyoditlerden oluşan kompleks.

ŞARON, İsrail'de kıyı ovası, Mısır sınırındaki Karmel dağının 100 km kadar uzağında. Yer yer bahçeler ve bağlar da kapsayan çok büyük bir narenciye ve meyve üretim merkezidir.

ŞARON (Ariel), israilli general ve siyaset adamı (Kefar Malal, İsrail 1928). 14 yaşında Büyük Britanya'da yahudi direniş örgütüne girdi, 1948 savaşı'na katıldı. İkinci ve üçüncü israil-arap savaşlarında dikkati çekti ve daha sonra Likud'un kurulmasına katıldı. Kippur savaşı sırasında aynı yıl orduda görev aldı. Zırhlı tümen komutanı olarak düzenlediği gözüpek bir baskınla Süveyş kanalını aştı ve arap kuvvetlerini ikiye böldü. Siyasal yaşama dönen general Şaron, M. Begin'e katıldı; önce Tarım, sonra Savaş bakanı oldu (1981) ve İsrail'in Lübnan'a 1982'de yaptığı müdahaleyi düzenledi. Beyrut'taki filistinli kamplarında gerçekleştirilen kırımda sorumluluğu olduğu için şubat 1983'te Savunma bakanlığından çekilmek zorunda kaldı ve "Beyrut kasabı" olarak anıldı. Ama 1984'te, Peres-Şamir'in ulusal birlik hükümetinde Sanayi ve ticaret bakanlığına getirildi. İstanbul'daki sinagog baskınına karşı arap ülkelerinde misilleme yapılmasını istediği için Başbakan Peres ile çatıştı, bakanlıktan uzaklaştırıldı (kasım 1985). 1990'da Yapılanma ve emlak bakanlığına getirildi. 1989'da özyaşamöyküsünü *Warrior* (Savaşçı) adıyla yayımladı.

Şarpi (ya da *Sharpie*), yelkencilikte kullanılan altı düz, bordası su hattında keskin ve kıvrık, salma omurgalı, üç köşe yelken açılan, tek direkli spor ve yarış teknesi; bu tür teknelerle yapılan yarış dalı. Şarpi, 1931'den bu yana uluslararası yelken yarışmalarında kullanılan bir sınıftır. Teknenin uzunluğu 5,99 m, genişliği 1,43 m, ağırlığıysa 230 kg'dır. Tek direkli ve iki yelkenli olan şarpinin sınıf işareti 12 sayısıdır. Yelkenlerin toplam uzunluğu 12-14 m, dümen yekesi ise hilal biçimindedir.

ŞARRUKİN, bir akkad kralı ile iki asur kralının adı. (→ ŞARGON.)

ŞARRUMA. Mit. Hitit panteonunda Teşup ile Hebat'ın oğulları olan tanrı; Boğazköy'deki Yazılıkaya kabartmalarındaki tanrılar geçidinde annesinin arkasında ve onun gibi bir aslanın üzerinde betimlenmiştir. Yazılıkaya'daki bir başka kabartmada, Tuthalya IV'ü bir koluyla kavramış biçimde gösterilmesi, kralın onu koruyucu tanrı olarak seçtiğini gösterir.

ŞART, -tı a. (ar. *şarṭ*). **1.** Bir şeyin oluşması, gerçekleşmesi, yapılması için varlığı zorunlu olan durum, bağlam, dış gereklilik; koşul: *İyi bir tanıtım kampanyası, güzel bir ad; işte yayın girişimimizin başarıya ulaşması için gerekli iki temel şart. Başarının şartları.* **—2.** Bir eylemin gerçekleşmesi, bir olgunun ortaya çıkması için elverişli bir ortamın, etkinliğin, durumun çevresini oluşturan olayların tümü (genellikle çoğul olarak kullanılır): *Burada çalışma şartları çok ağırdır. Hava şartları uygun olursa yarın yola çıkacağız.* **—3.** Bir pazarlığın olabilmesi, bir şeyin gerçekleşebilmesi için gereken anlaşma, nitelik ya da temel öğe (genellikle çoğul); koşul: *Bir sözleşmenin şartları. İşe alınmak için gereken şartlara sahip olmak. Satış şartları.* **—4.** Kısıtlayıcı kayıt; koşul: *Öngörüşmelere hiçbir şart öne sürmeden başlamak.* **—5.** *Şart etmek*, "şart olsun" diyerek yemin etmek; bir koşula bağlamak, şart koşmak (esk.). || *Şart koşmak, şart koymak*, bir şeyin yapılmasını, yerine getirilip gerçekleştirilmesini önceden bir koşula bağlamak: *Çok ağır şartlar koşarsanız kimse istekli olmaz.* || *Şart olmak*, yapılması, yerine getirilmesi kaçınılmaz bir durum almak, gerekmek: *Artık işin başına geçmen şart oldu.* || *Şart olsun*, eskiden "nikâhım üzerine ant içerim ki doğruyu söylemiyorsam ya da söylediğimi yapmazsam karım boş olsun" anlamında söylenen bir söz. || *Şart şurt tanımamak*, hiçbir koşula bağlı olmaksızın dilediği gibi davranmak, bağımsız hareket etmek. || *Şarta bağlamak*, belirli bir koşulla sınırlandırmak. || *(Bir işin) şartı şurtu olmamak*, yapılması, yerine getirilmesi kesinlikle gerekmek, zorunlu olmak. || *Şartınca*, gereği gibi, gerektiği biçimde: *Her şeyi şartınca yapmış, denecek söz yok.*
—*Esk.* *Şart-ı azam*, mutlaka yerine getirilmesi gereken şart.
—Cez. huk. *Şartla salıverme* → SALIVERME.
—Dilbil. KOŞUL'un eşanlamlısı. || *Şart bileşik zamanı* → KOŞUL* BİLEŞİK ZAMANI.
—Huk. Bir hukuki işlemdeki özel hüküm. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bozucu* ya da *infisahi şart*, gerçekleşmesiyle hukuki işlemi geçersiz hale getiren şart. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Geciktirici* ya da *taliki şart*, gerçekleşmesiyle hukuki işlemi geçerli hale getiren şart. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. Bir hükmün oluşunda doğrudan doğruya etkili olmadığı halde, gerekli sayılan unsur. (Örneğin, tarafların rızaları evlilik sözleşmesini doğrudan doğruya etkiler. Ancak şahitlerin bulunması da şarttır. Şahitler bulunmadan yapılan nikâh geçerli olmaz.) || Kişinin, tarafların geçerli irade açıklamalarını hukukça belgeleyen yazı. || *Şartı batıl*, geçersiz olan şart. (Örneğin, vakıfnamede vakfın amacına aykırı ve faydası olmayan şartlar geçersizdir.) || *Şart-ı caiz*, sözleşmenin içeriğine ve emredici hükümlere aykırı olmayan şart. || *Şart-ı evvel* ya da *şart-ı mütekaddim*, vakıf senedindeki birbiriyle çelişen, birbirine aykırı şartlardan ilki. || *Şart-ı lağıv*, bir sözleşmede, özellikle satış sözleşmesinde tarafların kararlaştırdıkları ancak taraflara yararı ya da zararı olmayan şart. (Bu şart yok sayılır.) || *Şart-ı müfsit*, sözleşmede gerekli olmayan, taraflardan yalnız birine yarar sağlayan şart. (Şart-ı müfsitle yapılmış satış sözleşmesi bozuktur.) || *Şart-ı müteahhir*, vakıf senedindeki aykırı şartlardan sonra yer alan şart. (Müteahhir şart kural olarak önceki şartları geçersiz kılar.) || *Şart-ı müteariz*, vakıf senedinde birbirine aykırı anlamlı, çelişkili şartlar. (Bu şartların hepsinin yerine getirilmesi olanaksızsa, sonraki şart önceki şartın hükmünü ortadan kaldırır.) || *Şart-ı nasih*, vakıf senedindeki müteariz şartların sonuncusu. || *Şart-ı sani*, vakıf sözleşmesinde bulunan müteariz şartların ikincisi. (Şart-ı sani, ilk şartı ortadan kaldırır.) || *Şart-ı sarih*, vakıf sözleşmesinde birbirine atıf yapılarak kullanılan deyimlerden hemen sonra yer alan ve onların anlamını açıklayan şart. || *Şart-ı takyidi*, sözleşmenin yerine getirilmesini belli bir olayın gerçekleşmesine bağlayan, sınırlayıcı şart. || *Şart-ı vakıf*, vakıf yapan kişinin vakıf senedinde açıkladığı amaç, istek.
—ANSİKL. Huk. Şart bir hukuki işlemin hükümlerinin gerçekleşmesini ya da işlemeye başlayan hükümlerine son verilmesini, gelecekte ve gerçekleşmesi kuşkulu olaylara bağlar (Borçlar k. md. 149). Bir işleme şart olarak konulan olayın geçerli sayılabilmesi için bulunması gereken unsurlar şunlardır: 1. hukuki işlemin bir sonuç doğurması ya da doğurduğu sonuçların sona ermesi, şarta bağlanmalıdır; 2. şart hukuka, ahlak ve adaba uygun olmalıdır; 3. şart olarak ileri sürülen olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği bilinmemelidir; 4. olay, gelecekte gerçekleşmelidir; 5. şart, tarafların kendi iradeleriyle belirlenmelidir; 6. işlem şarta bağlanabilen işlemlerden olmalıdır. (Bazı hukuki işlemler [evlenme gibi] şarta bağlanamaz).
• *Bozucu şart*'ta hukuki işlem doğuşuyla hükümlerini yerine getirmeye başlar; ancak bu hükümlerin sona ermesi geleceğe ilişkin olarak doğması kuşkulu bir olayın gerçekleşmesine bağlanır. Şart gerçekleşince işlemin yapılmasıyla işlemeye başlamış olan hükümler kendiliğinden sona erer (Borçlar k. md. 152). Bozucu şartlarda bozulma geriye etkili olmaz. Bu nedenle bozucu şartın gerçekleşmesi o zamana kadar işlemiş hükümleri ortadan kaldırmaz.
• *Geciktirici şart*'a bağlı bir işlem, ancak kararlaştırılan şart gerçekleştiğinde hukuki sonuç doğurur. Şartın olumlu ya da olumsuz yönden kesinleşmesine göre borç ilişkisi sona erer ya da normal olarak hükümleri işlemeye başlar. Şart gerçekleşmedikçe alacaklı borcun yerine getirilmesini isteyemez. Ancak şarta bağlı olan bu hakkın tehlikeye düşmemesi için gerekli önlemleri aldırabilir.

ŞARTİ, ŞARTİYE sıf. (ar. *şarṭ* ve *-ī*'den *şarṭī*, dişl. *şarṭiye*). *Esk.* Şartlı, şarta bağlı, şartla ilgili.
—Esk. dilbilg. *Siga-yı şartiye*, şart kipi. || *Cümle-i şartiye*, şart cümlesi.

ŞARTLAMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi (bir şeye) şartlamak*, onu belirli bir biçimde davranmaya yöneltmek; koşullamak: *Çocuğu lütfen şartlama.* **—2.** *Bir şeyi şartlamak*, islam dini kurallarına göre, kirli sayılan bir şeyi en az üç kez sudan geçirerek yıkamak.

◆ **şartlanmak** edilg. f. **1.** *(Bir şeye, belirli bir biçimde davranmaya) şartlanmak*, çeşitli nedenlerle önceden belirlenmiş koşullar çerçevesinde tepki vermek; belirli bir biçimde davranmaya, düşünmeye yönelmek; koşullanmak: *O, bir kere olaylan böyle değerlendirmeye şartlanmış.* **—2.** Bir şeyden söz ederken, İslam dini kurallarına göre, en az üç kere yıkanmak.

◆ **şartlandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir topluluğu (düşüncelerini) şartlandırmak*, onu, onları belirli bir biçimde düşünmeye, davranmaya yöneltmek; koşullandırmak: *Reklamlar insanları tüketime şartlandırıyor.* **—2.** *Bir hayvanı şartlandırmak*, çeşitli yöntemler kullanarak onun belirli tepkiler vermesini sağlamak.

◆ **şartlaşmak** iştş. f. Bir konuda ileri sürülen bir ya da daha çok koşulu karşılıklı olarak kabul etmek.

ŞARTLANDIRMA a. Şartlandırmak eylemi; koşullandırma.
—Ruhbil. → KOŞULLAMA.

ŞARTLANDIRMAK → ŞARTLAMAK.

ŞARTLANMA a. Şartlanmak eylemi; koşullanma.

ŞARTLANMAK → ŞARTLAMAK.

ŞARTLAŞMA a. **1.** Şartlaşmak eylemi. **—2.** Şartname.

ŞARTLAŞMAK → ŞARTLAMAK.

ŞARTLI sıf. **1.** Bir koşula bağlanmış olan; koşullu: *Şartlı onay.* **—2.** Belirli bir yönde tepki vermeye koşullanmış olan; koşullu: *Şartlı kafalar.* **—3.** İslam dini kurallarına göre en az üç kere yıkanmış olan. **—4.** Eşini boşamak üzere yemin etmiş olan koca için kullanılır. **—5.** *Şartlı şurtlu*, aşırı ölçüde kurallara bağlanmış olan.

ŞARTNAME a. İda. huk. Kamu kuruluşlarının alım-satım, kira vb. sözleşmeler için hazırladıkları ve yapılacak işlerin genel, özel, teknik ve idari esas ve usullerini gösteren belge. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. *Nitelik şartnamesi*, bir gemi işletme şirketinin teknik servisi tarafından gemiyi inşa edecek tersaneye verilmek üzere hazırlanan ve geminin ayırtedici özelliklerini, oturma ve yatma yerlerinin detaylarını, kullanılması gereken malzemeyi, ölçüleri, örnekleri belirten, ayrıntılı durum listesi. (Ayrıca güverte ve makine şartnameleri de vardır.)
—İnş. ve Bayınd. *Fenni* ya da *teknik şartname*, bir inşaatın niteliğini, gerçekleştirilecek işleri ve kullanılacak gereçleri tüm ayrıntılarıyla tanımlayan belge.
—İş örgüt. İnceleme konusu olan ya da sipariş edilen bir malzemenin ya da daha genel bir deyişle bir teknik yapımın sahip olması gereken özellikleri belirten belge.
—ANSİKL. İda. huk. Şartnameler, 8 eylül 1983 tarih ve 2886 sayılı Devlet ihale k.'na göre düzenlenir. Bu yasaya göre, ihale konusu işlerin tüm özelliklerini belirten şartnameler idare tarafından hazırlanır. Bu şartnamelerde işin özelliğine göre konu-

lacak özel ve teknik şartlardan başka bulunması gerekli kayıtlar şunlardır: 1. işin niteliği, tür ve tutarı; 2. taşınmaz malların satışı, kiraya verilmesi, trampa edilmesi ve üzerlerinde mülkiyetten başka ayni hak kurulması durumunda tapu kayıtlarına göre yeri, sınır, yüzölçümü; varsa pafta, ada ve parsel numarası; 3. tahmin edilen bedeli, geçici teminat tutarı ve kesin teminata ilişkin koşullar; 4. işin yapılma yeri, teslim etme ve teslim alma şekil ve koşulları; 5. işe başlama ve işi bitirme tarihi gecikme durumunda alınacak cezalar; 6. isteklilerde aranılan koşullar ve belgeler; 7. ihaleyi yapıp yapmamakta ve uygun bedeli saptamakta idarenin serbest olduğu; 8. ihale kararının karar tarihinden başlayarak en geç on beş işgünü içinde ita amirince onaylanacağı ya da iptal edilebileceği; 9. vergi, resim ve harçlarla sözleşme giderlerinin kimin tarafından ödeneceği; 10. ödeme yeri ve koşuluyla avans verilip verilemeyeceği, verilecekse koşulları ve tutarı; 11. sözleşme konusu işlerin malzeme ya da birim fiyatlarındaki değişiklikler nedeniyle doğacak fiyat farkının ne biçimde ödeneceği; 12. süre uzatımı verilebilecek durumlar ve koşulları; 13. işin süresinden önce bitirilmesinde verilecek erken bitirme primi, tutarı, koşulları ve ödeme biçimi; 14. uyuşmazlıkların çözümü.

ŞARTSIZ sıf. Hiçbir ya da herhangi bir koşula bağlanmamış olan şey için kullanılır; koşulsuz.

ŞARTSE, Lhotse'nin doğu sırtında doruk, Himalayalar'ın Nepal'deki bölümünde; 7 502 m. Doruğa ilk tırmanışı avusturyalı ve alman dağcılar gerçekleştirdi (1974). K. Diemberger ve H. Warth.

ŞARYO a. (fr. *chariot*'dan). Büro. Yazı makinesinde arasına kâğıdın geçirildiği ve klavyeye her vuruşta hareket eden bölüm. (Elektrikli ya da el ile işleyen bir kumanda şaryonun satır başına geçmesini sağlar.)
—Sine. Kamerayla görüntü yönetmeni ve yardımcılarını taşıyan, travelling yapılmasını sağlayan ray üzerinde hareket eden seyyar platform.
—Tiyat. Yanlamasına hareket eden dekorları taşıyan ve tekerlekler ya da ray üstünde gidip gelen çatma.

ŞASE a. (fr. *sachet*). İçine mendil, gecelik vb. şeyler konulan, değişik büyüklükte kumaş bohça ya da kese.

ŞASİ a. (fr. *châssis*). Oto ve Dy. **1.** Bir taşıtın motorunu ve motor organlarını, tekerleklerini, askı donanımını (süspansiyonunu) ve karoserisini taşıyan yapı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Bileşik şasi*, şasi ile karoserinin tek bir bütün halinde birleşmesi. ‖ *Putrel şasi*, arabanın kasasının ve ana organlarını taşıyan kirişlerin bağlandığı çok büyük kesitli merkezi bir borudan oluşan şasi. ‖ *Yekpare şasi*, bileşik şasili ilk karoserilere verilen ad (Lancia 1921, Citroën 1934). —Yekpare gövdeli kasaların yaygınlaşmasından bu yana, yarış arabalarının kaynaklanmış ya da perçinlenmiş keson biçiminde yapısı.
—Elekt. TOPRAK'ın eşanlamlısı.
—Foto. Bir çekim, baskı ya da projeksiyon sırasında, bir filmi ya da bir fototipi konumlamaya yarayan aksesuar. ‖ *Negatif şasi*, bir fotoğraf makinesinin arkasına takılabilecek biçimde tasarlanmış, bir ya da daha çok plaka ya da film alabilen ve ışık geçirmeyen kutu. (Bir pencere, çekim sırasında duyarlı yüzeyin örtülmesini sağlar.) ‖ *Pnömatik şasi*, aynayla bez kaplı kauçuk bir örtü arasında boşluk oluşturulan şasi; pencere yerine geçen bu örtünün kenarları, çubuklarla aynanın kenarlarına sıkıştırılmıştır. ‖ *Taşıma şasisi*, stereoskobik bir aygıtla elde edilen klişelerin kopyasını kontakt yoluyla çıkarmaya yarayan bir tür baskı çerçevesi. ‖ *Taşıyıcı şasi*, sabit bir projeksiyon aygıtının yatağına yerleştirilerek projeksiyonu yapılacak görüntüleri, art arda ekrana yansıtmaya yarayan kızaklı düzenek.
—Karb. kim. *Karni şasisi*, kömür damıtma işleminin sürekli olarak uygulandığı kamaralı düşey fırınlarda karnilerden her birinin dibine yerleştirilen dökme demirden yapılmış kap; bu kaba yüklenen kok, daha sonra burgulu bir aktarma düzeneğiyle kok odasına boşaltılır. (Karniyi meydana getiren ateşe dayanıklı çeperler, bu şasi üzerine oturtulur.) ‖ *Oda şasisi*, damıtma işleminin kesikli olarak uygulandığı kamaralı düşey fırınlarda, damıtma odalarının ateşe dayanıklı çeperlerinin üzerine oturtulduğu uzunca bir çerçeve biçiminde metal yapı. (Oda şasilerinde damıtılan kömürün üzerinde taşındığı bir kapak tamponu bulunur.)
—Mak. san. Bir araya getirilmiş parçalardan oluşan ve bir mekanik bütünün çeşitli organlarını taşıyan gövde.
—Matbaac. *Kontak şasisi*, tipo, ofset ya da helyogravür tekniklerinde kullanılan filmlerin çoğaltılmasına yarayan ve bir cam şasi ile bir ışık kaynağından oluşan aygıt.
—Oto. ve Elekt. Bir arabada, tektelli donanımın elektrik devrelerinin bağlı olduğu metal bölüm. (Şasi, klasik elektrik donanımlarının "dönüş kablosu" denilen ikinci kablosunun yerini alır; avrupa arabalarında akünün eksi kutbu, amerikan arabalarında ise artı kutup şasiye bağlıdır.)
—Saatç. Saatin, üzerine mekanizma parçalarının, çarkların, baskıların vb. monte edildiği ana parçası.
—Teknol. *Şasi altı mesafesi*, yer yüzeyi ile bir aracın subasmanın ya da şasisinin en alt noktası (genellikle bir süspansiyon parçası) arasındaki düşey uzaklık.
—ANSİKL. Dy. Demiryolu taşıtlarında, şasi, tekerlek düzeni üzerine oturan ve bir motorlu trenin, bir yolcu ya da yük vagonunun kasasını taşıyan, çelikten rijit dikdörtgen şeklinde bir yapıdır. Bazı çağdaş tip taşıtlarda (elektrikli lokomotifler, yolcu ya da yük vagonları), şasi kasanın tamamlayıcısıdır; bu da kasaputrelin bükülmezliğini güçlendirmeye katkıda bulunur.
—Oto. Otomobil şasisi, uzun süre, soğuk çekmeyle biçimlendirilmiş çelikten yapılmıştır. Askı donanımı aracılığıyla tekerlekler üzerine oturan şasi, motoru, ona bağlı çeşitli organları ve karoseriyi taşırdı. Şasi, iki uzun kenarı şasi kollarından oluşan bağlama kuşağı görevi yapan traverslerle birbirlerine bağlanan ve köşeleri guselerle takviye edilen bir dikdörtgen ya da yamuk biçimindeydi. Bu tipe ait son şasilerin, X biçiminde çapraz bağlanmış dikdörtgen kesitli kesonlar oluşturmak için bir taban üzerine elektrik kaynağıyla tespit edilmiş U şeklinde öğeleri vardı. Bu teknik günümüzde, kamyonlara uygulanır, ancak özel arabalar ile otobüslerde bu şasinin yerini bileşik şasi almıştır.

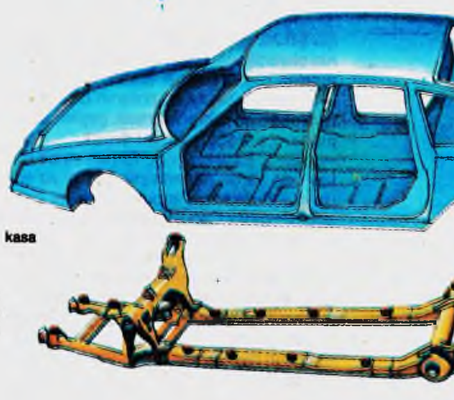
ŞASPOT a. (fr. *chassepot*). Balıkç. Tek parçalı, 4-6 m boyunda, dalgalı yerlerde avlanma olanağı veren, doğal bambudan yapılmış, büyük, fırlatmalı balıkçı kamışı.

ŞAST ya da **ŞEST** a. (fars. *şāst, şest*). *Esk.* Başparmak.
—Esk. sil. ZİHGİR'in eşanlamlısı.

ŞAST ya da **ŞEST** sıf. (fars. *şest*). *Esk.* Altmış.

ŞASTRA, *buyruk, öğüt* anlamına gelen ve bilimsel ya da dinsel bir nitelik taşıyan veda sonrası çeşitli yapıtları bir araya getiren hint öğreti ve kitaplarını belirten sanskritçe sözcük. Kautilya*'ya mal edilen *Arthaşastra* ya da yönetme bilimi adlı yapıt bunların en önemlilerinden biridir. *Silpaşastra* (mimarlık bilimi) ya da *Supaşastra* (aşçılık bilimi) gibi başka birçok kitap bu yapıttan türemiştir.

ŞASTRİ (Lal Bahadur), hintli siyaset adamı (Mughal Sarai, Benares bölgesi, 1904 - Taşkent 1966). Genç yaşta, işbirliği-yapmama hareketine katıldı ve İngilizler tarafından hapse atıldı. ŞASTRİ ("Kutsal yazılarda uzman") lakabını kazanmasını sağlayan din öğrenimi gördükten sonra, Kongre partisi'ne girdi ve birçok kez tutuklandı. Kongre'nin genel sekreteri olarak 1952 seçim başarısında rol oynadı; milletvekili seçildi ve 1952'den sonra birçok kez bakanlık yaptı. Başbakan ve Dışişleri bakanı olarak Nehru'nun yerine geçti (haziran 1964). Ama daha temmuzda, Dışişleri bakanlığını bıraktı. Büyük zorluklarla karşılaştığı Başbakanlığı sırasında Hindistan'ın, Nepal, Birmanya ve Seylan ile ilişkilerini düzeltti; Çin'in hint sınırı toprakları üzerindeki taleplerine karşı koydu. Bu sırada Hindistan, Keşmir dolayısıyla Pakistan'la savaş halindeydi (ağustos-eylül 1965). Şastri, bu çatışmayı sona erdirmek için Pakistan Devlet başkanıyla görüşmeyi kabul etti, ama çok geçmeden öldü.

otomobil şasisi ve kasası

çerçeve şasi (keson putrel)

ŞASU. Esk. coğ. Yeni İmparatorluk dönemindeki Mısırlılar'ın Suriye çölünde, Delta'nın doğu bölgesinde yaşayan yağmacı Bedeviler'e verdikleri ad.

ŞÂŞ → ÇAÇ.

ŞAŞAA a. (ar. *şaᶜşaᶜa*). **1.** Gösteriş, tantana. **—2.** *Esk.* Parıltı, parlaklık.

ŞAŞAADAR sıf. (ar. *şaᶜşaᶜa* ve fars. *-dār*'dan *şaᶜşaᶜadār*). *Esk.* Parlak, gösterişli, parıltılı.

ŞAŞAALI sıf. Gösterişli, görkemli: *Şaşaalı bir tören.*

ŞAŞAAPAŞ sıf. (ar. *şaᶜşaᶜa* ve *pāş*'tan *şaᶜşaᶜa-pāş*). *Esk.* Parıltılı, parıltı saçan.

ŞAŞAKALMAK gçz. f. Şaşkınlıktan ne yapacağını, nasıl davranacağını bilemez duruma gelmek, büyük bir şaşkınlığa uğramak.

ŞAŞALAMA a. Şaşalamak eylemi.

ŞAŞALAMAK gçz. f. Bir an için ne yapacağını bilemez duruma gelmek, şaşkınca davranışlarda bulunmak, şaşırmak: *Beni birdenbire karşısında görünce şaşaladı. Alacaklısı karşısında şaşalayan borçlu.*

◆ **şaşalatmak** ettirg. f. *Bir kimseyi şaşalatmak*, onu şaşkınlığa düşürmek.

ŞAŞALATMAK → ŞAŞALAMAK.

ŞAŞI sıf. **1.** Birbirine koşut olmayan, kayan, çarpık bakan gözler için kullanılır. **—2.** Gözleri, bakışı aynı doğrultuda olmayan kimse için kullanılır: *Şaşı bir çocuk.* **—3.** *Şaşı bakmak*, gözlerinden biri sağa, öteki sola doğru bakmak; otomobilin ön farlarından birisi kırılmış olmak (arg.). ‖ *Şaşı, çakır demektense kör de kurtul*, bir gerçeğin dolaylı yollarla anlatımı yerine doğrudan doğruya belirtmenin gerekliliğini vurgulamak için söylenir.

ŞAŞI HAFIZ OSMAN EFENDİ → HAFIZ OSMAN EFENDİ Şaşı.

ŞAŞILASI sıf. (*şaşılmak*'tan *şaşıl-ası*). Şaşılması gereken durum, olay vb.: *O kadar çalışmasına karşın başarılı olmaması şaşılası bir durum.*

ŞAŞILAŞMA a. Şaşılaşmak eylemi.

ŞAŞILAŞMAK gçz. f. Gözlerden ya da bir kimseden söz ederken, şaşı duruma gelmek; şaşı olmak.

Camera Press

Lal Bahadur Şastri

ŞAŞILIK a. Oftalmol. **1.** İki gözün görme eksenlerinin koşut olmamasından ileri gelen sürekli sapma. (Eşanl. EKOTROPİ.) **—2.** *Iraksak şaşılık*, sapmanın dışa doğru olduğu şaşılık. || Yakınsak şaşılık, sapmanın içe doğru olduğu şaşılık.
—ANSİKL. Şaşılıkta çoğu zaman ek bir dikey öğe vardır *(hipertropi)*. Şaşılık az ya da çok belirgin ve sapma az ya da çok önemli olabilir. Çocuklarda hemen hemen daima 4 yaşından önce ortaya çıkar: bu durumda, erişkinlerdeki felç şaşılığının (göz hareket kaslarından birinin felci) tersine, eşanlı bir şaşılık sözkonusudur.
Çocuk şaşılığıyla birlikte çoğu zaman sapan gözde körlük gelişir, yani kullanılmaksızın hep sapmış durumda kalan gözün görme keskinliği çok azalır. Önemli bir ışık kırma anomalisi (hipermetropi) ya da doğuştan bir göz kası felci dışında şaşılığın nedeni çoğu zaman belli değildir. İki gözle birden görme daima çok bozuktur.
Tedavi önce olası görme kusurunu düzeltme, kısıtlayıcı yöntemlerle (sabit bakan gözün kapatılması, gözlükler üzerine konan kısmi engeller) ambliyopi ile mücadele ve ortoptik alıştırmalarla çift gözle görmeyi düzeltme esasına dayanır. Prizmalardan da yararlanılabilir. Ancak birçok olguda, yalnız cerrahi girişim şaşılıkta net bir iyileşmeye olanak vermektedir.

ŞAŞILMAK → ŞAŞMAK.

ŞAŞIRIŞ a. Şaşırmak eylemi ya da biçimi.

ŞAŞIRMA a. Şaşırmak eylemi.
—Isıl. mot. *Supap şaşırması*, patlamalı motorlarda devir sayısının belirli bir değeri aşması durumunda supaplara kumanda eden iteceklerin kamlarından ayrılarak dağıtım düzenini bozmasından kaynaklanan tedirgin edici olay. (Supap şaşırmasına genellikle uygun olmayan biçimde takılmış supap yayları neden olur.)

ŞAŞIRMAK g. f. **1.** *Bir şeyi şaşırmak*, bir işin neresinden başlayıp, onu nasıl yapacağını, nasıl sonuçlandıracağını bilemeyecek duruma gelmek, içinden çıkamamak: *Çevresi kalabalıklaşınca yaptığı hesabı şaşırdı, bir türlü sonuca ulaşamadı. Heyecanlandığı zaman söyleyeceğini şaşırıyor.* **—2.** *Bir şeyi şaşırmak*, doğru, gerçek ve gerekli olanı bulamamak, yanılgıya düşmek: *Sis yüzünden yolunu şaşırmak. Kapıları şaşırıp komşunuzun zilini çaldım. Siz günü şaşırmışsınız, toplantı yarın yapılacak.*
◆ gçz. f. **1.** Beklenmedik bir durum karşısında ne yapacağını kestirememek, şaşkınlığa düşmek; hayret etmek: *Beni karşınızda bulursanız sakın şaşırmayın. Olaylar karşısında şaşırmış görünmek.* **—2.** *Şaşırıp kalmak*, çok şaşırmak, ne yapacağını bilemeyecek kadar şaşkınlığa düşmek, dona kalmak: *Onların bu sözü üzerine şaşırıp kalmıştı.*
◆ **şaşırtmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir topluluğu vb. şaşırtmak*, olağanüstü bir yönüyle ya da beklenmedik bir davranışla şaşmalarına neden olmak, onlarda şaşkınlık uyandırmak: *Başarılarıyla herkesi şaşırtmak istiyor. Ani tutum değiştirmesi arkadaşlarını şaşırttı. İçkiyi bırakması hepimizi şaşırtmıştı.* **—2.** *Bir kimseyi şaşırtmak*, onu kandırmak, yanılgıya itmek, yanlış bir değerlendirme yapmasına neden olmak: *Sizi şaşırtıp malın iyisini elinizden almak istiyorlar.* **—3.** *Bir kimseyi şaşırtmak*, dikkatini dağıtıp yanlışlık yapmasına yol açmak: *Çalışırken gürültü edip beni şaşırtmayın.* **—4.** Ağaç fidanını ya da çiçek fidesini, daha iyi yetişmeleri için, sökük başka bir yere dikmek.
—İnş. *Lataları şaşırtmak*, lataları her biri farklı merteklere rastlayacak biçimde çivilemek.
—Tarım. Şaşırtma yapmak.

ŞAŞIRTICI sıf. **1.** Garip, beklenmedik, alışılmadık bir yönüyle şaşkınlık uyandıran kimse ya da şey için kullanılır; tuhaf, acaip: *O, yaptıkları her zaman yankılar uyandıran, şaşırtıcı bir insandır. Ondan haber olmaması oldukça şaşırtıcı. Onun tutum değiştirmesi hiç de şaşırtıcı değil, herkes onun dönek olduğunu biliyor* **—2.** Olağanüstü, dikkate değer, ilgi çeken, hayranlık uyandıran kimse ya da şey için kullanılır; inanılmaz: *Onun şaşırtıcı bir belleği var.* **—3.** *Şaşırtıcı olmak*, şaşırtmak: *Bu cılız oğlanın, o güçlü kuvvetli adamı dövmesi, hepimiz için şaşırtıcı olmuştu.*

ŞAŞIRTMA a. Şaşırtmak eylemi.
—Ask. *Şaşırtma harekâtı*, düşmanın dikkatini, asıl harekâtın düzenleneceği arazinin dışına çekmek amacıyla yapılan harekât. (*Aldatma* ya da *gösteri harekâtı* da denir.)
—Bayınd. *Derzlerde şaşırtma*, parke yol yapımında ya da döşeme kaplamasında, birbirini izleyen iki sırada yer alan iki taşı ya da iki karoyu yanları birbirinin uzantısında olmayacak biçimde yerleştirme.
—İnş. *Şaşırtma örgülü duvar*, her taşı ya da tuğlası bir önceki sıranın dezlerini ortalayacak biçimde yerleştirilmiş kâgir duvar.
—Tarım. Fidelikte ya da fidanlıkta tohumdan yetişen ve çok sık olarak bir arada bulunan genç bitkilerin, serbest büyümelerini, daha iyi kök, gövde ve sürgün vermelerini sağlamak üzere ilk yataklarından sökülüp aralıklı olarak aşı ya da gelişme yerlerine dikilmesi işlemi.

ŞAŞIRTMACA a. Şaşırtmak, aldatmak amacıyla yapılan eylem ya da oyun, aldatmaca, kandırmaca: *Verdiği ipuçları birer şaşırtmacadır, sakın kanmayın!*

ŞAŞIRTMAK → ŞAŞIRMAK.

ŞAŞIRTMALI sıf. İnş. Bir sıradaki her öğe, alt sıradaki iki öğeyi ortalayacak biçimde yerleştirilmiş taş ya da tüğla duvar örgüsü için kullanılır.

ŞAŞİ ya da **SHASHİ**, Çin'de (Hubei) ırmak limanı, Yangzi Ciang'ın kıyısında, Yiçang ile Vuhan arasında; 261 000 nüf. (1990). Pamuk tarımı yapılan bir bölgenin ticaret merkezi. Tekstil sanayisi. Elektronik. Bisiklet. Elektrikli ev aletleri. Ölçü aletleri. Petrol yatağı.

ŞAŞİ FAHRÜLİSLAM, asıl adı **Ebubekir Muhammet bin Ahmet, Müstezhiri** de denir, arap din bilgini, şafii fıkıhçısı (Şaş, Taşkent, 1037- ? 1113). Ebu İshak Şirazi'nin yanında yetişti. Halife Müsterşit'in oğlu Umdetüddin için *el-Umde fi füru iş-şafiiye* adlı fıkıh kitabını yazdı. Öteki yapıtları: *et-Tergib fi'l-ilm, Şerh üş-şamil.*

ŞAŞİYE a. Birçok Afrika halkının taktığı ve Afrika'da, fransız yönetimine bağlı bazı yerli askeri birliklerin (zuhaflar, 1945'e kadar sipahiler, senegalli erat vb.), benimsediği silindir biçiminde, kırmızı kumaştan serpuş.

Larousse

şaşiyeli bir sipahi (1900) renkli bir levhadan ayrıntı *Askeri müze, Paris*

ŞAŞKALOZ ya da **ŞAŞKOLOZ** sıf. Arg. Kararsız, ne yapacağını bilemeyen ya da şaşı bir kimse için aşağılama ya da alay yollu kullanılır.

ŞAŞKIN sıf. ve a. **1.** Bir şeyden dolayı düşünceleri dağılmış, karışmış, ne yapacağını bilemez duruma gelmiş, hayrete düşmüş kimse için kullanılır: *Uğradığı felaket karşısında şaşkındı.* **—2.** Düşüncesizce davranan, çabuk unutan, dikkatsiz, dalgın bir kimse için kullanılır; sersem, akılsız: *O şaşkın, anahtarları yine arabada unuttu.* **—3.** *Şaşkın şaşkın*, çok şaşırmış olarak, şaşkın bir biçimde: *Şaşkın şaşkın bize bakıyordu.* || *(Birini) şaşkına çevirmek*, bir kimseyi iyice şaşırtarak ne yapacağını bilemez duruma düşürmek. || *Şaşkına dönmek*, beklenmedik bir durum ya da olay karşısında ne yapacağını kestirememek, şaşkınlaşmak.
◆ sıf. Şaşkınlığın belirtisini taşıyan şey için kullanılır: *Şaşkın bakışlarla etrafını seyretmek.*
—Elektromanyet. *Şaşkın iğne*, manyetik alanın, gerek doğal (manyetik fırtınalar), gerek yapay (sınai akımlar, demir kütlelerinin yer değiştirmesi vb.) ani değişimleri etkisiyle, ani ve düzensiz sapmalara uğrayan mıknatıslanmış iğne.

ŞAŞKINCA sıf. Şaşkınlık gösteren: *Şaşkınca bir bakış.*
◆ be. Şaşkın bir biçimde: *Kalabalığa şaşkınca bakmak.*

ŞAŞKINLAŞMAK gçz. f. Nasıl davranacağını, ne yapacağını bilemez bir duruma gelmek; şaşkın bir duruma gelmek: *Bu olaylardan sonra iyice şaşkınlaştı, sürekli karar değiştirip duruyor.*

ŞAŞKINLIK a. **1.** Garip, beklenmedik bir şey karşısında çok şaşırmış bir kimsenin durumu; şaşırma, hayret: *Gelen haber, onda hiçbir şaşkınlık uyandırmadı. Şaşkınlıkla, her şeyin yoluna girdiğini gördüm.* **—2.** Şaşkın bir insanın yapısı, sersemlik, dalgınlık, dikkatsizlik: *Şaşkınlığı, onu her yerde gülünç duruma düşürüyor.* **—3.** Şaşkınca davranış.
—Elektromanyet. Şaşkın bir mıknatıslanmış iğnenin durumu.

ŞAŞKOLOZ → ŞAŞKALOZ.

ŞAŞLİK a. (rusça sözc.). Baharatlı sirkeye yatırılmış koyun etinden yapılan şiş. (Gürcistan mutfağı).

ŞAŞMAK gçz. f. **1.** *(Bir şeye) şaşmak*, beklenmedik, umulmadık garip ya da olağanüstü bir olaydan şaşkınlık duymak, hayret etmek: *O yeteneksiz öğrencinin ünlü bir yazar olmasına hepimiz şaştık. Böyle bir hakaret karşısında sessiz kalmana şaşıyorum.* **—2.** *Bir şeyden (soyut) şaşmak*, (genellikle olumsuz ya da soru biçimiyle) olumlu bir özellikten, bir durumdan uzaklaşmak: *Doğruluktan, güzellikten şaşmamak.* **—3.** Doğru yoldan ayrılmak: *İnsanoğludur, o da şaşar.* **—4.** *Bir şeyden şaşmak*, (genellikle olumsuz ya da soru biçimiyle) amacından, tutumundan vazgeçmemek, onu değiştirmemek: *Boşuna konuşma onu ikna edemezsin, o bildiğinden şaşmaz. Babadan gördüklerinden şaşma. O hiç bildiğinden şaşar mı?* **—5.** Bir şeyden söz ederken, kendi yolunu, doğrultusunu değiştirmek: *Attığı kurşunların hiçbiri hedeften şaşmadı.*
◆ **şaşılmak** edilg. f. Herhangi bir durum karşısında nasıl davranılacağı bilinmemek, şaşkınlığa düşülmek.

ŞAŞMAZ sıf. **1.** Kesin, değişmez ya da değiştirilemez bir nitelik taşıdığı düşünülen şey için kullanılır: *Hayatta hiçbir zaman şaşmaz doğrular yok. Bu şaşmaz bir kural değil.* **—2.** Hata yapmadığı, yanılmadığı düşünülen şey için kullanılır: *Şaşmaz bir saat. Şaşmaz bir ölçü.*

ŞAT a. (ar. *şatt*). *Esk.* Büyük ırmak.

ŞAT a. (ar. *şat*). *Esk.* Koyun.

ŞAT a. Denizc. Seyre elverişli su yollarında ve limanlarda yük taşımada kullanılan, kamarasız, motursuz ve dümensiz, başı ve kıçı baltabaş, düz güverteli sac tekne. (Römorkörlerin ve motorlu teknelerin arkasına bağlanarak yedekte çekilir.)

ŞATAF a. PAH'ın eşanlamlısı.

ŞATAFAT, -tı a. Süs ve gösteriş: *Bir şeyin şatafatına aldanmak.*

ŞATAFATLI sıf. Gösterişli, süslü: *Şatafatlı bir düğün töreni. Şataflı bir giysi.*

ŞATAFATSIZ sıf. Gösterişsiz, süssüz.

ŞATELPERONYEN a. (fr. *châtelperronien*'den). → CHÂTELPERRON EVRESİ.

ŞATH → ŞATIH.

ŞATHİYAT a. (ar. *şathiyye*'nin çoğl. *şathiyyāt*). Ed. Bazı tekke şairlerinin şiirleri arasında bulunan şathiye*lerin oluşturduğu grup; bu şairlerin şiirlerini derleyen kitapta şathiyelerin yer aldığı bölüm: *Kaygusuz Abdal'ın şathiyatı.*

ŞATHİYE a. (ar. *şath*'tan *şathiyye*). Ed.

1. Halk edebiyatında saçmayı andıran, mantık dışı sayılabilecek sözlere, tekerlemelere yer verilen şiir türü. —**2.** Tekke şairlerinin tasavvuf konularını örtülü bir biçimde işledikleri, Tanrı'ya senli benli bir söyleyişle seslendikleri şiir türü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. Şathiyelerde dinsel inançlar konu edinilirken yer yer alaycı bir dil kullanılır. İlk bakışta saçma sanılan bu sözlerin, yorumlandığında tasavvufla ilgili türlü kavramlara değindiği görülür. Şeriata aykırı ya da anlamsız gibi söylenmiş şathiyeler, varlık birliği inancına bağlı türlü görüşleri yansıtır. Nitekim bu tür şiirleri açıklayan tasavvuf risaleleri yazılmıştır. Bazı şathileyerin uyak düzeni gazelde olduğu gibi *aa ba...* biçimindedir (*"Çıktım erik dalına anda yedim üzümü / Bostan ıssı kakıyıp der ne yersin kozumu / Gözsüze fısıldadım sağır sözüm işitmiş / Dilsiz çağırıp söyler dilimdeki sözümü"* [Yunus Emre]). Uyakları semai ve koşmadaki gibi düzenlenmiş şathiyeler de vardır: *abab cccb...* (*"Yeri göğü ins ü cini yarattın / Sen ey mimar başı eyvancı mısın / Ayı günü çarhı burcu var ettin / Ey mekân sahibi rahşancı mısın"* [Azmi Baba]). Şathiyelerin vezni, hecenin 14 (yukarda gazel uyaklı örnek), 11 (yukarda koşma uyaklı örnek), 8 (*"Kıldan köprü yaratmışsın / Gelsin kullar geçsin deyu / Hele biz şöyle duralım / Yiğit isen geç a Tanrı"* [Kaygusuz Abdal]) gibi kalıplarıdır.

ŞATIH ya da **ŞATH** a. (ar. *şaṭh*). *Esk.* Çılgınlık sırasında söylenen saçma sapan sözler.
—Tasav. Tasavvuf adamlarının coşkulu anlarında tanrısal esinle söyledikleri ve akla, şeriata aykırı görünen, gizli anlamını herkesin kavramayacağı kabul edilen söz. (Örn. Hallac-ı Mansur'un ölümüne neden olan *"Enel Hak* [Ben Tanrı'yım]" sözü.)

ŞATIR sıf. (*şeṭāret*'ten *şaṭır*). *Esk.* Hayat dolu, neşeli, keyifli.
◆ a. Yüksek mevki sahibi birinin atının yanında gitmekle görevli ağa.
—Kur. tar. Osmanlılar'da alay ve törenlerde padişahın yanında, solakların önünde yürüyen kapıkulu askerlerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bunlar, dibadan yapılmış giysi giyer, süslemeli kemer kuşanırlardı. Daha sonra (1666) bellerine pala da takmaya başladılar. Padişahın yanında yürürlerken ellerinde *teber* adı verilen bir balta da taşırlardı. Çok hızlı koşabilen, çevik kişiler arasından seçilen şatırlar bir ara (XVII. yy.'ın başları) kaldırıldıysa da, daha sonra yeniden görevlendirildiler.

ŞATIRBAŞI a. Kur. tar. Şatırların komutanına verilen ad.

ŞATIROĞLU (Veysel) → ÂŞIK VEYSEL.

ŞATİBE, İspanya'daki Játiva kentine Araplar'ın verdiği ad.

ŞATİBİ (Ebu Muhammet el-Kasım bin Firruh **EŞ-**), arap yazar (Játiva [Şatibe] 1144 - Kahire 1194). Öğrenimini doğduğu kentte tamamladı ve Şatibe camisi'nde vaizlik yaptı. Hacca giderken İskenderiye' de tanınmış bilgin es-Silafi'den yararlandı. Hacdan dönüşünde Kahire'de Kadı Fazl tarafından Fazliye medresesi'nin baş müderrisliğine atandı. Ülkesine döndükten sonra eski görevinde çalışırken öldü ve Karafa mezarlığında Kadı Fazl'ın yanına gömüldü. Başlıca yapıtları: kıraat bilgini ed-Dani'nin, kıraatla ilgili düzyazı yapıtının manzum hale getirilmiş şekli olan ve daha çok *Şâtibiyye* diye tanınan *Hırz ül-emânî ve vech üt-tehâni;* yine aynı konudaki manzum *Akilet ül-etrâb il-kasâ'id fî esne'l-makasid* (bu iki yapıt da, Burhanettin el-Caberi ve es-Sahâvi tarafından şerhedilmiş, Molla Gürani de bunlardan birincisinin şerhine eklemeler [talikat] yapmıştır).

ŞATİM sıf. (ar. *şetm*'den *şatim*). *Esk.* Sövüp sayan, küfreden.

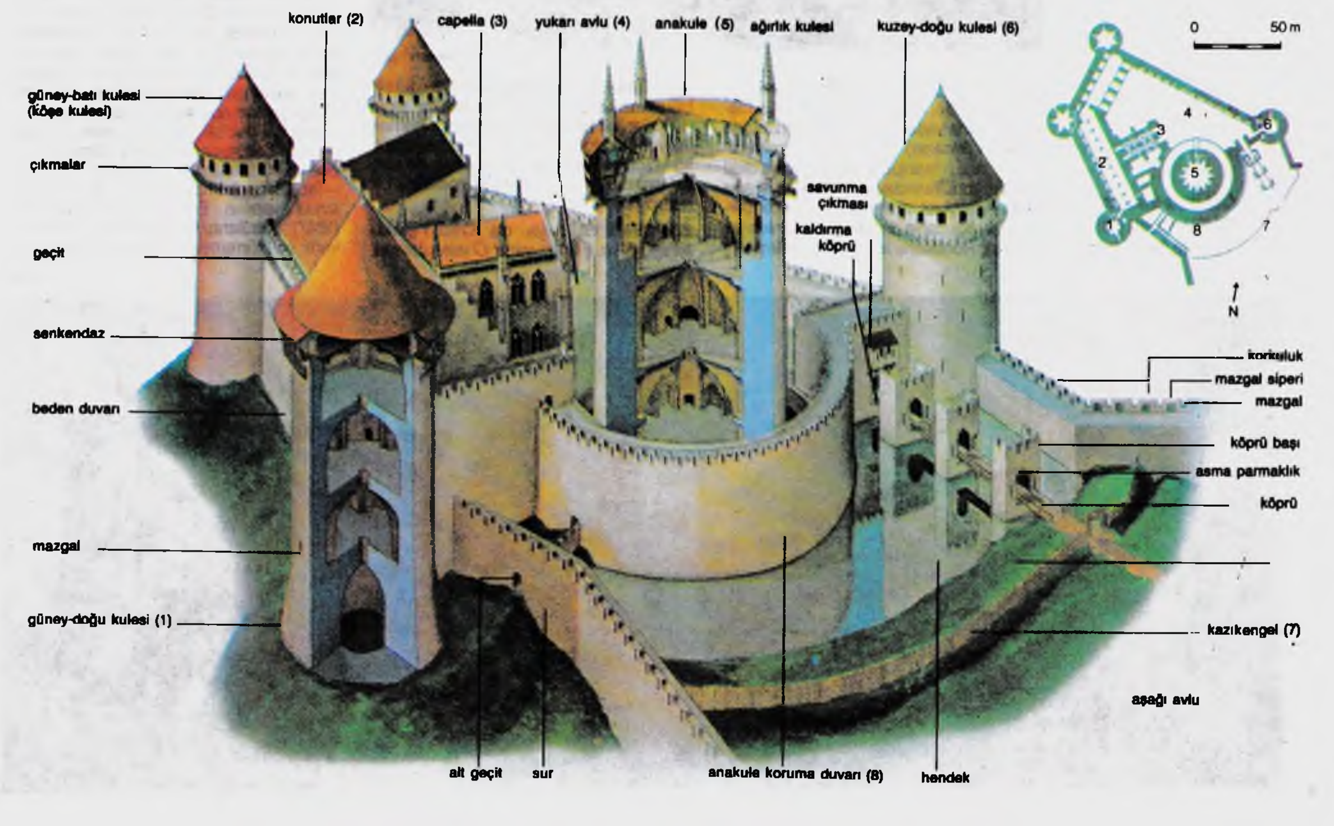
ŞATLIYK, Türkmenistan'da doğal gaz yatağı, Marıy'ın B.'sında.

ŞATO a. (fr. *château*, lat. *castellum*, kale'den). **1.** Batı ülkelerinde, senyörlük ya da krallık konutu. (Bu anlamda daha çok SARAY denir.) —**2.** Kent dışında büyük ve güzel sayfiye evi. —**3.** Eskiden, hendek, sur ve kulelerle korunan müstahkem derebeylik konutu. (Bk. *ansikl.* böl.) —**4.** *Şato gibi*, çok büyük, görkemli ve gösterişli yapılar için kullanılır: *Kentin girişine şato gibi bir ev yaptırmıştı.*
—ANSİKL. Roma İmparatorluğu'nun son dönemlerinde merkezi gücün zayıflaması, kişi malı geniş toprakların önemini artırmış, ekonomik ve hukuksal açıdan bağımsız, başlı başına bir birim olan tıpkı eski dönemlerin *oppidum*'u gibi istihkâm edilen *villa*, bir sığınma yeri durumuna gelmişti. Üstünlüklerini yitiren kentler, *castellum* ya da şatoyla güçlendirilmiş, sur duvarları içine çekilmişti. Bu şato, halkın son sığınma yeri ya da kimi durumlarda kendisini tehdit eden bir mevkiydi. Merovenjler ile birlikte bölük pörçük olan iktidar, mal varlığını artırarak gücünü korumaya çalıştı. Karolenjler'in yeniden bir yönetim kurma çabaları sonuç vermedi; norman istilalarıyla tüm toplumsal katmanların servet ve koşulları eşitlendi. X. yy.'da Galya, villayı andıran, müstahkem ahşap bir konuta yaslanmış tek tek hücrelerden oluşan bir mozaik görünümünü aldı. Bu konut, bir tepe üzerine kurulmuş anakuleydi. Anakulelerin birleşerek federasyon oluşturmalarıyla yavaş yavaş yeni bir derebeylik hiyerarşisi kuruldu.

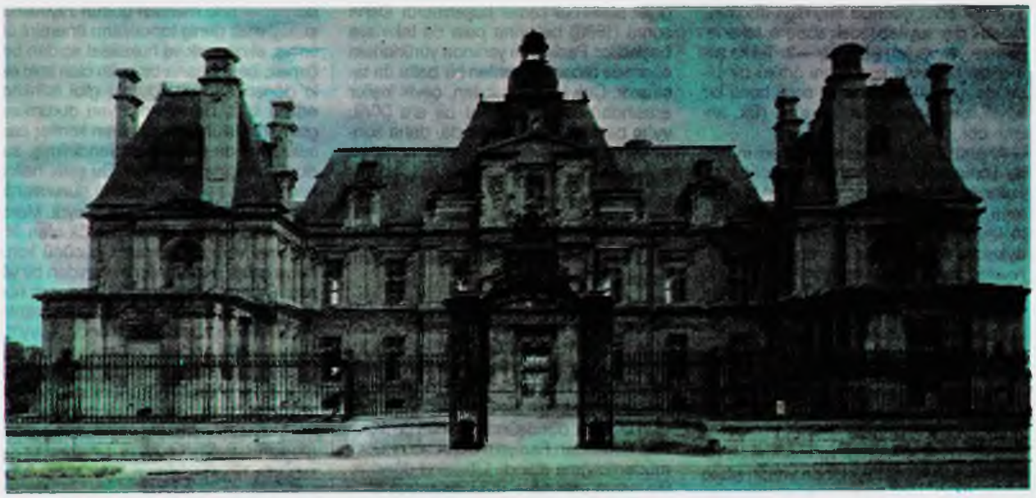
Senyörün ve tebaasının oturduğu, hazinenin saklandığı ve adaletin sağlandığı yer olan şato, anakuleden başka, çeşitli yapılar içeriyordu. XI. yy.'da, yapıları yangına karşı koruyabilmek için kâgir duvarlar örülmeye başladı. Şato, Templier ya da töton şövalyeleri için bir tür askeri manastıra dönüştü. XIV. yy.'da topçuluğun gelişmesiyle, şatolar savunma işlevlerini yerine getirmekte güçsüz kaldı. Böylece kale daha geniş bir alana yayılarak, Rönesans ile birlikte, bahçelere açılan bir sayfiye ve eğlence şatosuna dönüştü. Kentlerdeki şatolar da benzer bir evrim gösterdi; av eğlenceleri için kullanılan zengin sayfiye evleriyle bütünleşerek bir saray görünümünü aldı.

Önceleri kuşatma tekniklerine bağlı kalan şato düzenlemesi, daha sonra bir saygınlığı yansıtmak ve törensel bir hava taşımak zorunda kaldı. Fransız devrimi sırasında, soylulara özgü bir ayrıcalık sayılan şatoların çoğu yıkıldı. Bu arada, XIX. yy.'ın sanayicileri için inşa edilmiş görkemli konutlar da, yanlış bir kararla şato sayıldı.

Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde de Fransa'dakine benzer bir evrim yaşandı. Örneğin, güzel müstahkem şato örnekleri

şato
(Coucy şatosu'nun restitüsyon resmi [XIII.-XV. yy.])

Maisons-Laffitte şatosu (Yvelines) 1642-1651 arasında Mansart tarafından yapılmıştır

Lauros-Giraudon

bulunan Büyük Britanya'da toprağa daha bağlı kalan aristokrat sınıf, kimileri barok üslupta inşa edilmiş, çoğunlukla palladiocu villalardan esinlenen büyük konutlar yaptırdı. Rheinland'da, Bohemya'da, Macaristan'da, çoğunlukla bir tepe üzerine oturtulmuş eski feodal *Burg* ile klasik ya da barok, hatta rokoko dönemi konutu olan *Schloss* ayırt edilmeye başlandı. İspanya'da, Mağribliler ile hıristiyanların yan yana yaşamaları, doğu tarzındaki kalelerin *(alcazar)* çok sayıda yapılmasına yol açtı. Aranjuez ve la Granja'daki prenslik konutlarındaysa, fransız etkisi ağır bastı. Aristokrat sınıfın genellikle kentlerde yaşadığı İtalya'da saraylar ve hisarlar çoğaldı. Rönesans ise tahkim edilmemiş roma villasının yeniden canlandırılıp uygulanmasına olanak verdi (Palladio'nun Venezia ve Friuli'deki gibi düz arazide yaptığı villalar ya da Tivoli'deki Este villası, Lazio'daki Bagnaia'da villa Lante gibi engebeli topraklar üzerine kurulmuş villalar).

Şato *(Das Schloss)*, F. Kafka'nın 1926'da yayımlanan bitmemiş romanı. Gizemli bir bürokrasi ve bunun saçma baskısı altında ezilen bir kasaba halkıyla bütünleşmek isteyen yerölçümcü K.'nın çifte başarısızlığı: hiçbir toplumsal, ideolojik ya da dinsel yapıda yerini bulamayan, metafizik bir kadro dışı görevli.

Forlì'de (Romagna) Ravaldino şatosu *(rocca)* XIV.-XV. yy.

Seyrat-Rapho

ŞATOBRİYAN ya da **CHATEAUBRIAND** a. (fransız yazar *Chateaubriand*'ın [aşçısı Montmireil özel bir biçimde pişirdiği sığır filetosuna onun adını vermişti] ya da Fransa'nın Loire-Atlantique'teki *Châteaubriant* kentinin adından). Bearnez sosuyla ya da metrdotel usulü tereyağıyla sunulan ve yanında kızarmış patates ya da taze sebze bulunan ızgarada pişirilmiş kalın sığır filetosu dilimi.

ŞATR a. (ar. *şaṭr*). *Esk.* **1.** Bir şeyin yarısı, yarım. **—2.** Bölüm, kısım. **—3.** Yön, taraf. **—4.** Mısra.
—Ed. Yarıya bölünebilen mısraları ikiye bölmeye, yani yarısını hazf etmeye verilen ad. (Bu hale getirilmiş şiire de "meştur" denilir. Örneğin, dört "mefâîlün"lü bir mısrayı iki "mefâîlün" biçiminde iki mısra haline koymak gibi.)

ŞATRANÇ a. Ed. → SATRANÇ.

ŞATTARİYE a. Abdullah bin Şattar (öl. 1415 ya da 1428) tarafından Hindistan'da kurulan tarikat. (Hindistan, Cava, Sumatra gibi Uzakdoğu ülkelerinde yayıldı. İslam ilkelerine sıkı sıkıya bağlılığı ile tanınan şattariyenin özel tarikat ilkeleri ve tekkeleri vardır.)

ŞATTÜLARAP, Yakındoğu'da ırmak, Dicle ile Fırat'ın birleşmesiyle oluşur; 200 km. Şattülarap, Hur ül-Hammar bataklık bölgesini aşar, B.'ya yayılır, Basra, Hürremşehr ve Abadan'dan geçer, Karun'u alarak Fao yakınında Basra körfezine dökülür. Gelgit zamanında suları biraz yükselir. Kıyılarındaki çok büyük hurma bahçeleri sayesinde Şattülarap'ın havzası dünyanın en önemli hurma üretim merkezidir.
—Tar. Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasında yapılan Erzurum antlaşması'yla (1847), Şattülarap'ın doğu kıyısı, Abadan kenti ve Hürremşehr limanı (Huzistan'da)

Hatfield House (Hertfordshire) 1607-1611 arasında yapılmış Rönesans üslubunda şato

Fleming

İran'a verildi. Sınır konusunda Osmanlı İmparatorluğu ile İran arasındaki sürekli anlaşmazlıklar, kesin bir çözüm getiren Tahran (1911) ve İstanbul (1913) protokolleriyle 1914'te sona erdi. Irak krallığı, bu anlaşmalara karşı çıktı. Temmuz 1937'de, Bağdat ve Tahran, bir sınır antlaşması imzaladılar; ama Irak, bunu, sözkonusu etmeden uyguladı. Irak'ta krallığın devrilmesi (14 temmuz 1958), iki devlet arasında bir bunalımın patlak vermesine yol açtı. Bağdat'ta Baas partisi'nin iktidarı ele geçirmesi, bunalımı daha da şiddetlendirdi. 1969'da İran, 1937 sınır antlaşması'nı geçersiz sayarken, Irak da, Huzistan'daki İran toprakları üzerinde hak iddia etti. Cezayir'de İran şahı ile Irak devrimi komutanlık konseyi başkan yardımcısı Saddam Hüseyin arasında 6 mart 1975'te yapılan anlaşmaya kadar, sınır çatışmaları sürüp gitti. Bu anlaşma, 1914 antlaşması'na uygun olarak sınırların belirlenmesini ve ırmak sınırları için de talveg çizgisinin uygulanmasını öngörüyordu. Şattülarap anlaşmazlığı böylece, İran lehine geçici olarak sonuca bağlanmış oldu. Çünkü iki ülke arasındaki ırmak sınırı, eskiden olduğu gibi İran egemenliğindeki doğu kıyısını izleyecek yerde, kıstağın ortasından geçiyordu. Ama Şattülarap yine de anlaşmazlık konusu oldu ve nitekim Irak bu yüzden, eylül 1980'de İran'a karşı askeri saldırıya geçti. 1988'de imzalanan ateşkes antlaşmasından sonra da anlaşmazlık sürdüğü için barış antlaşması imzalanamadı.

ŞATTÜLEDHEM ya da **ŞATTÜLAZEYM,** D. Irak'ın orta kesiminde akarsu. Daha yağışlı Zagros dağlarının ön sıralarından doğan birkaç akarsuyun (Kerkük çayı, Tauk suyu) birleşmesiyle oluşur. Cebel Hamsin'i aşar; ova kesiminde bir süre Diyale ırmağına paralel olarak aktıktan sonra Bağdat'ın K.'inde Dicle nehrine dökülür.

ŞAUABTİ a. Eski Mısır'da, öbür dünyada ölüden istenen tarımsal işlerin yerine getirilmesinde onun yerini aldığına inanılan, bu nedenle de kimi zaman KEFİL adıyla anılan, ağaç, taş ya da pişmiş toprak mezar heykelciği. (Orta İmparatorluk'ta ortaya çıkan şauabtiler Roma dönemine kadar kullanılmaya devam edildi. Bazı zengin mezarlarında şauabtilerin sayısı, yılın her günü için bir tane olmak üzere 365'e kadar çıkabiliyordu.)

ŞAUL (*İstenen* anlamında ibranice ad), Benjamin kabilesinden ilk ibrani kralı (Gibea İ.Ö. 1030'a doğr. - Gilboa 1010'a doğr.).Peygamber Samuel tarafından krallığa layık görülen Şaul başlangıçta yerel bir şefti; İsrail'in düşmanlarına karşı kazandığı ilk başarılar, kabileler üzerinde otorite kurmasını sağladı. Kral olunca, sürekli bir ordu kurdu. Bu ordunun başlıca komutanları, oğlu Yonatan, general Abner ve muhafızlarının başında bulunan ve daha önce sarayda müzisyen olan ve çektiği sinir rahatsızlığını Şaul'a unutturmakla görevli olan Davut'tu. Ama tehlikeyi sezen Filistiler karşı saldırıya geçtiler. İsrail ordusu yenildi ve Şaul Gilboa savaşı'nda öldü. —İkonogr. Şaul, Milano San Ambrosio' nun kapılarında (IV. yy.), bir Auxerre vitrayında ve heykelinde ve birçok ortaçağ minyatüründe canlandırılmıştır. Rembrandt'ın bu konuda bir resmi (*Şaul'u yatıştırmak için arp çalan Davut* [Lahey]) ve bir gravürü (*Şaul'un harmanisinin ucunu kesen Davut*) vardır. S. Rosa (Louvre), B. West (Londra) ve W. Blake (Washington), Endor kâhininin Şaul'a gösterdiği kendi hayaletini canlandıran resimleri yaptılar. Şaul'un ölümü ise Chartres'ın bir vitrayında ve bir Brüksel halısında canlandırılmıştır (XVI. yy.).

ŞAULYAY, Litvanya'da kent; ülkenin kuzey kesiminde; 145 000 nüf. Demiryolu merkezi. Deri sanayileri (ayakkabıcılık). Besin. Mekanik.

ŞAUMYAN (Stepan Grigoriyeviç), ermeni bolşevik militan (Tiflis, 1878 - Bakü yakınları 1918). Tiflis'te Ermeni sosyal-demokrat birliği'ni (1902) ve *Proletarya* gazetesini kurdu. Avrupa'da öğrenimi sürdürürken rus sosyalizminin önde gelen kişileriyle karşılaştı. RSDİP'nin II. Kongresi'nde bolşevik gruba katıldı. Lenin'in sadık yandaşıydı. Kafkasya'daki ve özellikle Tiflis'te ve Bakü'deki işçi ve sosyal-demokrat hareketinde önemli rol oynadı. Bakü sovyeti başkanlığı yaptı, Bolşevik partisi merkez komitesi'ne seçildi (yaz 1917). Ekim devrimi'nden sonra Kafkasya olağanüstü komiserliği'ne atandı. Bakü Komünü halk komiserliği konseyi başkanı oldu (nisan 1918). Bu kentte İngilizler tarafından kurşuna dizilen 26 komiserden biridir. Erken ölümü, daha ileride, Beria'ya, etkinliklerini ve ününü Stalin'e mal etme olanağı verdi.

ŞAUMYAN (Sebastian Konstantinoviç), ermeni asıllı rus dilbilimci (? 1916). 1952 yılından itibaren, Rusya'da kuşkuyla karşılanan yapısalcı kuramları savundu. *Histoire du système des traits différentiels en polonais* (fr. çev., 1958) [Lehçedeki ayırıcı özellikler dizgesinin tarihi] adlı yapıtında, R. Jakobson, G. Fant ve M. Halle'in çalışmalarından esinlendi; 1962'de *Problemıy teoretiçeskoj fonologii*'yi (Kuramsal sesbilim sorunları) yayımladı. Daha sonra sözdizime yöneldi: *Strukturnaja lingvistika* (1965) [Yapısal dilbilim] adlı yapıtında dillerin betimlenmesini sağlayan iki düzeyli ("genotip", soyut nesne ve "fenotip", genotipi örten dış biçim) bir tür üstdil olan "uygulanır" (ya da "uygulayımsal") üretici modelini önerdi. Şaumyan çalışmalarında sık sık matematiksel mantığa başvurdu ve Carnap'ın çalışmalarına göndermeler yaptı. Düşüncesini, belli sayıdaki ilkelerini paylaşmakla birlikte eleştirdiği Chomsky'ninkine göre belirledi. Ayrıca *Fondements d'une grammaire générative du russe* (fr. çev., 1968) [Rusçanın bir üretici dilbilgisinin temelleri] ve *Questions philosophiques de linguistique théorique* (fr. çev., 1971) [Kuramsal dilbilimin felsefi sorunları] adlı yapıtları da vardır.

ŞAURASENİ a. Hint-Ganj ovasının batı kesiminde kullanılan prakrit; Batı Hindistan'daki modern diller (braj, hindi, pencabi ve bunların değişik lehçeleri) bu prakritten türemiştir.

ŞAUŞGA. Mit. Sami kökenli tanrıça Aştar*'ın (İştar), hurri dilindeki adı. Hitit panteonunda önemli bir yeri olan bu tanrıça, kimi zaman kanatlı bir kadın olarak, elinde bir kap, kutsal hayvanı aslanla birlikte betimlenir; kimi yerlerde de elinde balta tutan erkek biçiminde gösterilir (Yazılıkaya'da hem tanrılar hem de tanrıçalar arasında yer alması bu özelliğini doğrulamaktadır).

ŞAUŞTATAR, Mitanni kralı (İ.Ö. XV. yy.). Aralarında Arrafa ve Tel Açana kralları da bulunan birçok kralı egemenliği altına aldı.

ŞAVALAK a. Aptal, alık, budala.

ŞAVER (Ebu Şüca Mucirettin bin Nizar), fatımi vezir (öl. Kahire 1169). Son fatımi halifesi el-Adidlidinillah döneminde (1160 -1171) vezir el-Melik üs-Salih Talai tarafından Yukarı Mısır valiliğine atandı. Talai öldüğünde yerine geçen oğlu Ruzzik, Şaver'i görevinden alınca Ruzzik'i istemeyen halifenin de kışkırtmasıyla ona karşı ayaklandıysa da yenilip çöle kaçmak zorunda kaldı. Çölde çevresine topladığı kuvvetlerle yeniden harekete geçti ve Ruzzik'i öldürüp onun yerine vezir oldu (1163). Halife tarafından kendisine *emir ül -Cüyuş* (ordu komutanı) unvanı verildi. Ancak, halife üzerinde baskı kurmaya ve halka karşı da zalimce davranmaya kalkınca, halifenin komutanlarından, önceden onu desteklemiş bulunan Dergam ayaklandı; Şaver kaçmak zorunda kaldı ve Şam'da Nurettin Zengi'ye kapılandı. Eski görevini elde etmek için Mısır'ın gelirinin üçte birini vermek, askerlerinin masrafını karşılamak koşuluyla Nurettin'den destek sağladı. Nurettin, Şirkûh komutasındaki bir orduyu onunla birlikte Mısır üzerine gönderdi. Dergam, Franklar'dan umduğu yardım gelmeyince yenildi ve kaçarken öldürüldü, Şaver yeniden vezir oldu (1164). İstediğini elde ettiği halde Şaver Nurettin'e verdiği sözü tutmayınca Şirkûh' un tepkisi ile karşılaştı. Şaver bu kez de Şirkûh'a karşı Franklar'ın desteğini sağlayarak mevkisini korumayı başardı. Nurettin Suriye'de Haçlılar'ı yenince Şirkûh da Franklarda Suriye'ye döndüler ve Şaver daha da rahatladı. Ancak, kısa süre sonra ülkede yer yer kargaşalık ve ayaklanmalar başladı. Bu durumdan yararlanmak isteyen Şirkûh, Nurettin'in rızasını alarak Mısır üzerine yürüdü ve Kahire karşısında Cize'de karargâhını kurdu. Şaver, yine Franklar'dan yardım istedi. Frank kralı Amauri'nin kuvvetleriyle birlikte Şirkûh ile savaştıysa da yenilip Kahire'ye çekilmek zorunda kaldı. Şirkûh ise Suriye'ye dönerken uğradığı İskenderiye'de, Şaver'den Haçlılar ile işbirliği ettiği için nefret eden kent halkı tarafından coşku ile karşılandı. Şaver ile Amauri bu kez İskenderiye'yi kuşatma altına aldılar. Erzak azaldığından kentin savunmasını yeğeni Selahattin'e bırakan Şirkûh Yukarı Mısır'a çekildi. Selahattin'in güç durumda kalması üzerine barış önerdi ve önerisi kabul edildi. Şaver ise Mısır'ın savunmasını 100 000 dinar karşılığında Franklar'a bıraktıysa da Franklar'ın davranışları halk üzerinde kötü etki yarattığından bu kez Nurettin Zengi'ye yanaşmak istedi. Ancak, aynı günlerde frank kralı Amauri, Bizans'ın da desteğiyle Mısır'ı almak üzere harekete geçti (1168). Franklar Bilbays'a girerek genç yaşlı, kadın erkek demeden hemen tüm halkı kılıçtan geçirdiler. Amauri, ardından Kahire üzerine yürüdüyse de bir sonuç elde edemedi. Servet peşinde olan Amauri, 100 000 dinar fidye karşılığında Şaver' in kendisine tutsak düşmüş olan oğlu Kâmil'i serbest bıraktı. Kâmil, fatımi halifesi el-Adidlidinillah ile anlaşarak Franklar'a karşı Nurettin Zengi'nin yardıma gelmesini sağladı. Nurettin, yine Şirkûh komutasındaki bir orduyu Mısır'a gönderdi. Amauri, Şirkûh ile baş edemeyeceğini anlayınca kenti terk etti ve Şirkûh Kahire'ye girdi. Vezirliği artık sözde kalmış bulunan Şaver de birkaç gün sonra suriyeli subaylar tarafından öldürüldü.

ŞAVİBETOL a. (fr. *chavibetol*). Eczc. Tenbul (karabibergiller) esansının bileşiminde bulunan fenolik eter. (Koku verici olarak kullanılır.)

ŞAVİKOL a. (fr. *chavicol*). Eczc. Tenbul (karabibergiller) esansının ve mersin meyvesi (mersingiller) esansının başlıca bileşeni.

ŞAVİYE a. Avras'ta (Cezayir) ve Fas'ta Şaviyeler'in konuştuğu berberi lehçesi.

Réunion des musées nationaux

Seti I'in **şauabtisi**
sırlı pişmiş toprak
Yeni İmparatorluk, XIX. hanedan
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Davut kral Şaul'a Calut'un başını sunarken
Rembrandt'ın yapıtı
Kunstmuseum, Basel

ŞAVİYE (EŞ-), Batı Fas'ta bölge; B.'sında Atlas okyanusu, G.'inde Um er-Rebia, K.-D.'sunda Zaırler platosu vardır; iç kesimde, Meseta'nın G.'indeki kireçtaşlı platolarda devam eder.

• G.-D.'da, "Fosfat platoları" adı da verilen *Yukarı eş-Şaviye* uzanır; burada henüz yerleşik düzene tam geçmemiş Şaviyeliler çadırlarıyla, koyun sürüleriyle dolaşır ve biraz arpa üretirler. Settet, Uved Zem ve Bujed büyük tahıl ve koyun suklarıdır; fosfatlar Hurıbga'dan çıkarılır. Bu kesim, bölgenin K.-B.'sında bir diklikle son bulur: Settet yalıyarı.

• *Aşağı eş-Şaviye,* peneplenlenmiş, yeni tortullarla örtülmüş eski sert tabandan oluşur (burada küçük kalıntı kütlelerine, yani *Shurlar*'a rastlanır). Yaşamaya elverişsiz kıyı kesimi, kumlu Sahil tepeleriyle sınırlanır; Sahil tepelerini, iç kesime doğru, genellikle toprakları verimli bir kıyı ovası olan Ulca izler. Bu kesimdeki halk yerleşik düzene geçmiş, eskiden çobanlık yapan Şaviyeliler çiftçi olmuşlardır; kıyıda yapılan bostan tarımı içerilere doğru yerini büyük bir tahıl üretimine bırakır. Bu kesimdeki nüfus yoğunluğu km²'de 70 kişiye yaklaşır.

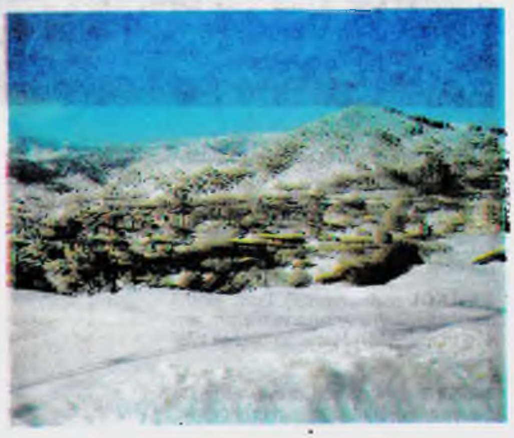
ŞAVİYE, Araplar'ın Mağrib'de yaşayan berberi topluluklarına verdikleri ad. Şaviyeler büyük topluluklar halinde Atlas dağları eteklerinde yaşıyor, koyun yetiştiriyorlardı. Araplar tarafından hor görülüp ezilince Mağrib'in her yöresine yayılarak güçlerini yitirdiler. Bir bölümü de (Zeneta, Huvare gibi) Araplar'la kaynaştı. Fas'ta yaşayan Tamasnalar ve Cezayir'de yaşayan Avraslılar da Şaviye adıyla anılırlar. Tamasnalar Ummur Rabi ırmağının güneyinde, Fezare limanına değin uzanan geniş ve verimli topraklarda otururlar. Merini hükümdarları tarafından buraya yerleştirilen Baraguatalar ile Muvahhitler sultanı Yakup ul-Mansur'un Ifrıkıye'den getirip yerleştirttiği araplaşmış Zeneta ve Huvareler'in karışmasıyla ortaya çıkmıştır. Avras Şaviyeleri'yse Konstantin idari bölgesinin güneyinde, Batna ile Biskra arasındaki Avras sıradağlarında otururlar.

ŞAVK, -kı a (ar. *şevk*'ten). **1.** Işık, aydınlık, parlaklık. **—2.** *Bir şeye (bir şeyin) şavkı vurmak,* ışığı bir şeyin, bir yerin üstüne düşmek.

ŞAVKIMAK gçz. f. Işık saçmak, parlamak, aydınlatmak.

ŞAVLI (Ali Şükrü), türk hekim (Sinop 1892 - İstanbul 1980). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1914). Birinci Dünya savaşı yıllarında çeşitli cephelerde bulundu, askeri hastanelerde çalıştı (1914-1920). Berlin'de çocuk sağlığı ve hastalıkları ihtisası yaptı (1920-1922). Dönüşte Darülaceze çocuk yuvası (1924) ve Haseki hastanesi çocuk hastalıkları kliniği'ni kurdu (1930). Başlıca yapıtları: *Süt çocuklarının terbiyesi* (1930), *Raşitizm ve tedavisi* (1931), *Çocuk bakımı* (1939), *Sağlam olmak için nasıl yemek yemeli* (1943).

Şavşat
arkada Efkâr tepesi
Artvin

ŞAVŞAT, Doğu Karadeniz bölümünde Artvin iline bağlı ilçe; 33 315 nüf. (1990); 1 317 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 62 köy. Merkezi, Artvin'in 63 km K.-D.'sunda *Şavşat,* 4 850 nüf. (1990). Tahıl, üzüm, sebze üretimi. Hayvancılık.

ŞAVT a. (ar. *şavt*). *Esk.* **1.** Bir şeyin etrafını dolanma. **—2.** *Şavt-ı batıl,* herhangi bir delikten girerek karşı duvara vuran ve çevresinde döner gibi görünen güneş ışığı.

—İsl. Tavaf sırasında Kâbe'nin çevresini dolaşma. (Kâbe'nin çevresinde Haceriesvet'ten başlayıp yine orada biten ve hızlı adımlarla yapılan bir dolaşmaya şavt, bu işlemin yedi kez yapılmasına tavaf* denir. Safa ile Merve arasındaki "say*"ın her bir turuna da "şavt" adı verilir.)

ŞAVUL a. (ar. *şakul*'den). *Halk.* Çekül, şakul.

ŞAVULLAMAK a. *Halk.* **1.** *Bir şeyi şavullamak,* çekülle düşey doğrultusunu kontrol etmek; şakullemek. **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi şavullamak,* bir kimseyi, duygularını, davranışlarını yoklamak ya da kollamak. **—3.** *Bir işi şavullamak,* onu özen göstermeden, baştan savma yapmak.

ŞAYAK a. (yun. *şakkakı, sagi*'den). Tekst. Dimi örgüyle dokunan, dayanıklı kaba kumaş. (Şayak, atkısında kalın numara yün ipliği, çözgüsünde ise genellikle pamuk ipliği kullanılan ucuz bir kumaş tipidir. Beyaz olarak dokunur. Dinkleme işleminden sonra, top boyama yöntemiyle siyah, koyu kahverengi ve lacivert gibi renklere boyanır. Daha kaliteli şayaklarda, hem atkıda, hem de çözgüde yün ipliği kullanılabilir.)

◆ sıf. Bu kumaştan yapılmış şey için kullanılır: *Şayak ceket, şayak pantolon.*

ŞAYAN sıf. (fars. *şayan*). *Esk.* **1.** Uygun, yaraşır: *Dikkate, hayrete, takdire şayan.* **—2.** *Şayan-ı dikkat,* dikkate değer. ‖ *Şayan-ı hayret,* şaşmaya değer, şaşmaya uygun. ‖ *Şayan-ı takdir,* takdire değer.

ŞAYANTER sıf. (fars *şayan* ve *-ter*'den *şayanter*). *Esk.* En uygun olan, daha layık, daha uygun.

ŞAYEGÂN → ŞAYGÂN

ŞAYENLER → CHEYENNELER

ŞAYESTE sıf. (fars. *şayesten,* yakışmak'tan *şayeste*). *Esk.* Uygun, yakışır olan; layık.

ŞAYESTEGİ a. (fars. *şayeste* ve *-i*'den *şayestegi*). *Esk.* Uygunluk, yakışırlık, yakışma.

ŞAYET bağ. (fars *şayesten,* layık olmak'tan *şayed*). Koşul cümlelerinin başına getirilerek koşulu güçlendirmekte kullanılır; eğer: *Şayet bu işi kabul etmeyeceksen, hemen bildir, yerine başkasını bulalım.*

ŞAYGÂN ya da **ŞAYEGÂN** sıf. (fars. *şaygan*). *Esk.* **1.** Yaraşır, yakışır, uygun. **—2.** Bol, çok.

—Ed. Aynı anlamdaki hecelerden (örn. fars. çoğul eki *-an*) oluştuğu için kusurlu sayılan uyak.

ŞAYGÂNİ a. (fars. *şaygan* ve *-i*'den *şaygani*). *Esk.* **1.** Bolluk, çokluk. **—2.** Uygunluk.

ŞAYİ sıf. (ar. *şüyu*'dan *şayi*'). *Esk.* **1.** Herkesçe işitilmiş, duyulmuş. **—2.** Herhangi bir şeyin her noktasıyla ilgili bulunan. **—3.** Paylaşılmamış, ortak. **—4.** *Şayi olmak,* duyulmak, herkesçe bilinmek.

—İsl. huk. *Şayi hisse,* müşterek mülkiyette maliklerden her birine ait olan mülkiyet payı. ‖ *Şayi mal,* müşterek mülkiyet.

ŞAYİA a. (ar. *şayi'a*). *Esk.* Ağızdan ağıza dolaşan, doğruluğu tartışılır yaygın söylenti: *Ortalıkta bazı şayialar dolaşıyor. Bu şayiaların kaynağını bulamıyoruz.*

ŞAYİAN be. (ar. *şayi'*'den *şayi'an*). *Esk.* **1.** Müşterek, ortak. **—2.** Yayılıp herkesçe duyularak.

—İsl. huk. *Şayian tasarruf,* miri araziye birden çok kişinin müştereken tasarruf etmeleri.

ŞAYİAT çoğl. a. (ar. *şayi'a*'nın çoğl. *şayi'at*). *Esk.* Söylentiler.

ŞAYKA a. Esk. denizc. ÇAYKA'nın eşanlamlısı.

Şaym, Batı Sibirya'nın (1965), Krasnoturinsk'in D.-K.-D.'sunda yer alan, en eski petrol yataklarından biri.

ŞAZ, ŞAZZE sıf. (ar. *şezz*'den *şazz,* dişl. *şazze*). *Esk.* **1.** Kuraldışı, uyumsuz. **—2.** Çok seyrek kullanılan.

ŞAZAR (Şneor Zalman RUBAŞOV, **Zalman** —denir), ısraıllı devlet adamı (Mır, Beyaz Rusya, 1889 - Kudüs 1974). 1924'te Filistin'e yerleştikten sonra, *Davar* gazetesini yönetti (1931-1933). Mapai'den milletvekilliğine seçildi (1947-1957), Eğitim ve kültür bakanlığı (1949-1951); Yahudi ajansı başkan yardımcılığı ve 1963-1973 arasında Cumhurbaşkanlığı yaptı.

ŞAZELİ → ŞAZİLİ

ŞAZELİYE a. Ebülhasan Takiyüttin Ali bin Abdullah eş-Şazeli tarafından kurulan sünni tarikat.

—ANSIKL. XII. yy. sonlarında Mısır'da ortaya çıkan tarikat, sünni ilkelere, ibadetlere ve zikre verdiği büyük önemle tanınır. Zikirler şeyhin yönetiminde, toplu olarak ve açıktan (celi) yapılır. Tarikatın beş temel ilkesi şöyle sıralanır: 1. gizli ve açık, her yerde Allah'tan korkarak kötülükten sakınmak; 2. söz ve davranışlarda Hz. Muhammet'in sünnetine sıkı sıkıya bağlanmak; 3. zenginlik ve yoksullukta, iyi ve kötü günlerde her zaman Tanrı'dan hoşnut olmak (rıza); 4. bütün işlerde ve tam olarak Tanrı'nın iradesine teslimiyet; 5. sevinçte ve kederde Tanrı'yı düşünmek ve O'na sığınmak.

Kısa sürede birçok islam ülkesine (Fas, Tunus, Cezayir, Sudan, Suudi Arabistan) yayılan tarikatın İstanbul'un çeşitli semtlerinde tekkeleri vardı. Tarikat daha sonra vefaiye, zerukiye, bekriye, cezuliye, raşidiye, hanefiye, gaziye, nasıriye, afifiye, iseviye, ilmiye, mustariye, fuadiye, şerefiye, mürsiye, madaviye adlarıyla on altı kola ayrıldı.

ŞAZİLİ ya da **ŞAZELİ** (Ebülhasan Ali bin Abdullah), faslı mutasavvıf, tarikat kurucusu (Şazile, Tunus, yaklş. 1196 - Humeysire 1258). Okuma düşkünlüğü yüzünden ağır bir göz hastalığı geçirdikten sonra kendini bütünüyle tasavvufa verdi. Şazeliye* tarikatını kurdu. Halk üzerindeki etkisi dolayısıyla Tunus'ta kovuşturmaya uğradığı için İskenderiye'ye yerleşti. Birkaç kez hacca gitti; son hac yolculuğu sırasında öldü. Tarikatının törenlerinde okunan zikirleri, üstün etkileri olduğuna inanılan duaları *(Ahzab),* müritlerine yol gösteren *Vasiye*'si günümüze ulaştı.

ŞAZİLİ (Saadettin **EL-**), mısırlı general (Kahire 1922). 1948 İsrail-Arap savaşı'na katıldı ve 1956'daki harekâtta bir paraşütçü bölüğüne komuta etti. 1967'deki "altı gün savaşı"nda Sina'da başarı kazanan bir tümenin başında görev aldı. Mayıs 1971'de Cumhurbaşkanı Sedat tarafından Mısır kuvvetleri genelkurmay başkanlığına getirildi. 1972'de Arap birliği askeri sorunlarla görevli genel sekreter yardımcısı oldu ve bu sıfatla arap orduları genelkurmay başkanları toplantılarına başkanlık etti. Dördüncü İsrail-Arap savaşı sırasında mısır kuvvetlerinin komutanıydı, ama 1974'te görevden alınarak yerine general Gamassi geçirildi. Londra (1975) ve Lizbon (1976) elçilikleri yaptıktan sonra yurtdışında Cumhurbaşkanı Sedat'ın İsrail'e karşı güttüğü siyasete karşı çıkan arap ülkelerinin oluşturdukları "red cephesi"ne katıldı. Cezayir'e yerleşti. Ulusal cephe partisi'ni kurdu (1980), gazete çıkardı.

ŞAZZE → ŞAZZ

ŞÇAPOV (Afanasıy Prokofiyeviç), rus tarihçi ve gazete yazarı (Anga, İrkutsk yönetim bölgesi, 1831 - İrkutsk 1876). Rusya'nın devlete karşı çıkma geleneklerinin, eski müminler tarikatının *(raskol)* ve kırsal toplulukların tarihçisi. Kazan Üniversitesi'nde profesör (1860-61) oldu; Bezdna köylülerinin ayaklanması (1861) bastırılırken öldürülenleri saygıyla andı. Petersburg'da muhabirken çeşitli muhalefet dergilerinde yazılar yayımladı ve 1864'te Sibirya'ya sürüldü. Olgucu felsefeden etkilendi. İrkutsk'ta etnografya ve tarih çalışmalarını sürdürdü.

ŞÇEDRİN → SALTIYKOV (Mihail Yevgafoviç).

ŞÇEDRİN (Semyon Fyodoroviç), rus ressam (Petersburg 1745 - *ay. y.* 1804). Önce Petersburg akademisi'nde, sonralarıysa Roma ve Paris'te (F. G. Casanova'nın yanında) eğitim gördü, saray ressamı oldu, Petersburg çevresini yansıtan güzel manzaralar yaptı.

ŞÇEDRİN (Fyodosiy Fyodoroviç), rus heykelci (Petersburg 1751 - *ay. y.* 1825), Semyon Fyodoroviç Sçedrin'in kardeşi. 1773-1785 arasında İtalya ve Fransa'da öğrenim gördü. Petersburg'a döndüğünde Amirallik binasının giriş kapısı için iki heykel grubu yaptı *(Gökküreyi taşıyan karyatidler).*

ŞÇEDRİN (Silvester Fyodosiyeviç), rus ressam (Petersburg 1791 - Sorrente 1830). Fyodosiy Fyodosiyeviç Şçedrin'in oğlu. 1818'de İtalya'ya yerleşti (Roma ve Napoli) ve döneminin en iyi avrupalı manzaracılarından biri oldu (romantik bir büyüsü olan küçük resimleri Moskova ve Leningrad'da bulunmaktadır).

ŞÇEDROVSKİY (İgnatiy Stepanoviç), rus ressam ve taşbaskıcı (Litvanya 1815 - Moskova 1870). *Rus halk yaşamından manzaralar* başlıklı taşbaskı albümüyle ünlüdür.

ŞÇEKİNO, Rusya Federasyonu'nda kent, Tula'nın güneyinde; 72 000 nüf. Kimya sanayisi.

ŞÇELKOVO, Rusya'da kent, Moskova'nın K.-D.'sunda; 100 000 nüf. —Yakınında doğal gaz rezervi.

ŞÇEPKİN (Mihail), rus tiyatro oyuncusu ve yönetmeni (Kursk bölgesi 1788 - Yalta 1863). En büyük rus oyuncu olarak kabul edilir. Toprak kölesiydi, yeteneği sayesinde halkın desteğiyle azat edildi (1821). Bulvar tiyatrosuna özgü mimikleri ve bağırıcasına söylenen tumturaklı sözleri reddeden Sçepkin sade ve doğal bir oyun tarzı benimsedi. Genellikle dar bir vodvil repertuvarına bağlı kaldı; kahramanın yerine sıradan insanı koyarak bu sınırlı malzemeyle insani tipler yaratmayı başardı. Sahnede uyumlu bir bütün oluşturmak amacıyla yıldız anlayışına karşı çıktı ve kendini öbür oyunculardan ayrı tutmadı. Değerli oyuncular yetiştiren bir okul kurduğu için, Malıy tiyatrosuna "Şçepkin Evi" de denmiştir Stanislavskiy, Puşkin ve Gogol'ün dostu olan Şçepkin'i gerçek ustası olarak kabul eder.

ŞÇERBA (Lev Vladimiroviç), rus dilbilimci (Sen-Petersburg 1880 - Moskova 1944). Baudouin de Courtenay'nin öğrencisi oldu. 1912'de sesbirim kavramının bir çözümlemesini ortaya koydu: *les Voyelles russes au point de vue qualitatif et quantitatif* (fr. çev.) [Nitelikleri ve nicelikleri bakımından rusçadaki ünlüler]. Roman dilleri, özellikle de fransızca uzmanı olarak bir *Rusko-Frantsuzskiy slovar* (Rusça-fransızca sözlük) hazırladı.

ŞÇERBATOV (Mihail Mihailoviç, *prens* —), rus tarihçi ve gazete yazarı (Moskova 1733 - ? 1790). Senatörlük yaptı (1779-88), büyük soyluluğun çıkarlarını savundu. Büyük Petro'nun reformlarını kınadı ve *O Povrojdenii Nravov v Rosii* (Rusya'da ahlakın çöküşü) [1786-1789] adlı yergisinde, XVIII. yy. imparatoriçelerinin yanlışlarını betimledi. *İstoriye Rossiyskaya ot Drevneyşih Vremen*'de (1770-1791), 1610'a kadarki Rusya tarihini anlattı.

ŞÇİPAÇEV (Stepan Petroviç), rus yazar (Sçipaçi, bugün Yekaterinburg, 1899 - Moskova 1979). Lirik (*Vers d'amour* [fr. çev.], 1949), toplumsal ve felsefi (*Pavlik Morozov*, 1950; *À mes compagnons de vie* [fr. çev.], 1972) şiirler yazdı.

ŞÇORS (Nikolay Aleksandroviç), rus subay (Snovsk, Çernigov bölgesi, 1895 - Korostan 1919). Alman işgaline karşı savaşmak üzere, Ukrayna'da ilkin partizan birlikleri, ardından bir Kızıl ordu birliği kurdu.

ŞÇUKİN (Stepan Semenoviç), rus ressam (Petersburg 1758 - *ay. y.* 1828). D. G. Levitskiy'in ve Paris'te J. B. Suvée'nin öğrencisi oldu. 1797'de akademi üyeliğine alındı, özellikle portre çalışmaları yaptı.

ŞÇUKİN (Sergey İvanoviç), rus koleksiyoncu (1854-1936). İvan Aleksandroviç Morozov gibi, hatta ondan daha fazla, modern fransız resmine ilgi duydu ve bu resim anlayışını Rusya'ya soktu. Paris'te Monet, Cézanne, Gauguin ve nabilerin, sonra fovların, Matisse (aralarında *Dans** ve *Müzik*'in de bulunduğu 37 tablo) ve Picasso'nun (40 tablo) birçok yapıtını satın aldı. 1918'de devletleştirilen bu koleksiyon bugün Moskova'daki Puşkin müzesi ile Sen-Petersburg'daki Ermitaj arasında paylaşılmıştır.

ŞÇUKO (Vladimir Alekseyeviç), rus mimar (Tambov, Berlin, 1878 - Moskova 1939). Moskova'da Lenin kitaplığı binasını (1928), Rostov'da Gorki tiyatrosu'nu vb. yaptı. Önce seçmeci olan üslubu, konstrüktivizmin etkisiyle daha sadeleşti.

ŞÇUSEV (Aleksey Viktoroviç), rus mimar (Kişinev 1873 - Moskova 1949), Moskova'da, Kızıl meydan'daki Lenin Mozolesi'nin (1924-1930) mimarı. Devrimden önce, Moskova'da, Kazan garı düzenlemesini yönetmişti. Üslubu, seçmecilikten çok ölçülü bir konstrüktivizme doğru gelişmiştir.

ŞEAİR çoğl. a. (ar. *şa'ir*'in çoğl. *şe'a'ir*). *Esk.* Töreler, âdetler.
—İsl. huk. *Şeair-i vakf*, vakfın amacına uygun olarak işlemesi için gerekli olan kişiler, araçlar, görevliler.

ŞEAMET a. (ar. *şe'amet*). *Esk.* Uğursuzluk.

ŞEAMETLİ sıf. *Esk.* Uğursuz.

ŞEB a. (fars. *şeb*). *Esk.* **1.** Gece. **—2.** *Şeb ü ruz*, gece ve gündüz. ‖ *Şeb-âra*, geceyi süsleyen. ‖ *Şeb-aviz* → ŞEBAVİZ. ‖ *Şeb-diz* → ŞEBDİZ. ‖ *Şeb-efruz*, geceyi aydınlatan. ‖ *Şeb-gerd*, gece bekçisi; hırsız; ay. ‖ *Şeb-gir*, gece uyumayan, gece öten kuş; kervan; sabahın erken saatleri. ‖ *Şeb-gûn*, siyah, gece rengi. ‖ *Şeb-hengam*, gece vakti. ‖ *Şeb-hiz*, gece kalkıp iş yapan. ‖ *Şebistan* → ŞEBİSTAN. ‖ *Şeb-külah* → ŞEBKÜLAH. ‖ *Şeb-nem* → ŞEBNEM. ‖ *Şeb-pere* → ŞEBPERE. ‖ *Şeb-reng*, gece rengi, siyah. ‖ *Şeb-rev* → ŞEBREV. ‖ *Şeb-tab* → ŞEBTAB ‖ *Şeb-ta-be-seher*, bütün gece, sabaha kadar. ‖ *Şeb-zinde-dar* → ŞEBZİNDEDAR. ‖ *Şeb-i aşk*, aşk gecesi. ‖ *Şeb-i deycur*, karanlık gece. ‖ *Şeb-i firak*, *şeb-i hicran*, ayrılık gecesi. ‖ *Şeb-i matem*, matem gecesi. ‖ *Şeb-i tarik*, karanlık gece.
—Ed. *Şeb-i yelda* (yılın en uzun gecesi), divan edebiyatında kara rengi ve uzunluğu dolayısıyla sevgilinin saçı için kullanılan benzetme öğesi; sevgilinin özlemi ya da vuslatıyla geçen gece: "*Şeb-i yeldada uzar fecre kadar kıssa-i aşk / Ta kı Mecnun bitirir nutkunu Leyla söyler*" (Y. K. Beyatlı).
—Tasav. *Şeb-i arus*, mevlevi tarikatında Mevlana Celalettin-i Rumi'nin ölüm yıldönümü gecesinde (17 aralık) yapılan anma töreni. (İkindi namazından sonra Kuran okunarak başlanan bu törenin yapıldığı geceye *leyle-i arus* [düğün gecesi] da denir. Sufilere göre, ölüm gerçek sevgili olan Allah'a kavuşma ve dolayısıyla mutlu bir olay sayıldığından mevleviler Mevlana'nın ölümünü düğün gecesi gibi kutlarlar.)

ŞEBAB ya da **ŞEBABET** a. (ar. *şebab*, *şebabet*). *Esk.* Gençlik, tazelik.

ŞEBABİK çoğl. a. (ar. *şübbake* ve *şebbke*'nin çoğl. *şebabık*). *Esk.* **1.** Kafesler. **—2.** Balık ağları, ağlar.

Rus müzesi

Silvester Fyodosiyeviç **Şçedrin**
Deniz kenarında taraça (1827)
Rus müzesi, Sen-Petersburg

Novosti Press

Aleksey Viktoroviç **Şçusev**'in Moskova'da yaptığı metro istasyonu (1952'de açıldı)

sarı şebboy
(Cheirantus cheiri)

kırmızı şebboy
(Matthiola incarna)

ŞEBAH a. (ar. *şebah*). *Esk.* Görünüm, biçim, cüsse.

ŞEBAHET a. (ar. *şebahet*). *Esk.* Benzerlik, benzeme, benzeyiş.

ŞEBALİN (Visaryan Yakovleviç), rus besteci (Omsk 1902 - Moskova 1963). Moskova konservatuvarı'nda Miyaskovskiy'in öğrencisiydi, bu kurumun müdürlüğüne getirildi (1942-1948) ve müzikologluk mesleğinde de başarı kazandı (Musorgskiy'in *Soroçinski tuarı* gibi birçok partisyonun eleştirel yayını ve / ya da tamamlanması). Başlıca yapıtları: 5 senfoni (1925-1962 arasında), *Lenin* dramatik kantatı (1931), 9 yaylı çalgılar dörtlüsü (1923-1963) ve aralarında *Hırçın kız* (1957) adlı operanın da yer aldığı operalar.

ŞEBAN sıf. (ar. *şib'* 'den *şeb'an*). *Esk.* Tok, doymuş.

ŞEBAN çoğl. a. (fars. *şeb*'in çoğl. *şeban*). *Esk.* Geceler.

ŞEBANE sıf. (fars. *şeb* ve *-ane*'den *şebane*). *Esk.* **1.** Gece olan, geceye ait, geceyle ilgili. **—2.** Geceden kalma; bayat. **—3.** *Şebane-ruz* ya da *şeban-ruz*, gece ve gündüz, günün tamamı, 24 saat.

ŞEBANGÂH ya da **ŞEBANGEH** a. (fars. *şeban*, *-gah* ve *-geh*'ten *şebangah*, *şebangeh*). *Esk.* **1.** Gece vakti. **—2.** Gece konaklanacak yer.

◆ be. Geceleyin.

ŞEBANKARE, İran'da bir kürt kabilesi, bu kabilenin oturduğu bölge (Basra körfezi, Fars ve Kirman ile çevrili) ve hanedan (1056-1355). Bu ad, bazı islam kaynaklarında *Şavankare*, Marco Polo'da ise *Soncaro* biçiminde geçer. Çobanlık, hayvancılıkla geçinen ve savaşçılıkları ile ün yapan Şebankare kabilesi, XII. yy. başlarında İsmaililer, Ramaniler, Karzaviler, Mesudiler, Şekâniler olmak üzere beş kola ayrılmıştı. Kabileyi yönetenler Sasani devletinin kurucusu Ardaşir-i Papekan'ın ve efsanevi kral Minuçihr'in soyundan gelmekle övünürlerdi. Gazneli Mesut döneminde (1030-1040) Mesut'un komutanı Taşfarraş, kabileyi Isfahan'dan uzaklaştırınca Büveyhiler'in egemen oldukları topraklara çekilmek zorunda kaldılar. Ancak, Büveyhiler de kendilerini istemeyince Darabgird'e göç ederek bu bölgeye yerleştiler. Şebankare hanedanı XIV. yy.'ın ortasına kadar varlığını korudu. Fadluye'nin (1056-1067) kurduğu hanedanın başına onun ardından Nızamettin Yahya bin Hasan geçti (1067). Bu hükümdardan sonra gelen on üç hükümdar arasında pek azının saltanat süreleri bellidir. Son hükümdar Melik Ardaşir (1341-1355) Muzafferiler'e yenilince hanedan da ortadan kalkmış oldu.

ŞEBAVİZ a. (fars. *şeb* ve *aviz*'den *şeb-aviz*). *Esk.* İshak kuşu. (Başaşağı asılarak öttüğü için.)

ŞEBBAZ a. (fars. *şeb*, gece ve *-baz*, oynayan'dan *şeb-baz*). Sey. oy. Gölge oyununda tasvirleri oynatan usta. (→ HAYALBAZ, HAYALİ, KARAGÖZCÜ.)

şebeke
Süleymaniye camisi'nin mermer parmaklıkları
İstanbul

ŞEBBOY a. (fars. *şebbu*'dan; *şeb*, akşam ve *bu*, koku). Değişik cinsten, güzel çiçekli ve genellikle hoş kokulu birkaç süs bitkisinin ortak adı. (Turpgiller familyası.)

—ANSİKL. Sarı şebboy *(Cheirantus cheiri)* dar yapraklı, turuncu sarı çiçekli, çokyıllık otsu bir bitkidir. Karanfil kokulu çiçekleri ya da tohumları eskiden kalp yatıştırıcı, idrar ve âdet söktürücü olarak kullanılırdı. Günümüzde çiçeklerinin yağı parfümcülükte kullanılır. Bahçe şebboyu, kırmızı şebboy ya da kış şebboyu *(Matthiola annua ve M. incarna)* sarı-kırmızı çiçekli çokyıllık otsu bir bitkidir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Gene süs bitkisi olarak yetiştirilen mor şebboy *(M. longipetala)* özellikle geceleyin çok kokar. Bu nedenle buna yöresel olarak (Gaziantep) "gece-gündüz çiçeği" de denir. Çok kokulu sarı çiçeklerinden dolayı sarı nergis de denen yabani şebboy *(Anchonium elichrysifolium)* Doğu Anadolu dağlarında yetişir (6 tür). Bunun çiçekleri yöresel olarak iplik boyamakta kullanılır.

ŞEBÇERAĞ a. (fars. *şeb* ve *çerağ*'dan *şeb-çerağ*, gece parlayan). *Esk.* Bir çeşit değerli taş.

—Mit. Bir tür parlak inci. (İran efsanelerine göre, Gâv-ı bahri adlı bir deniz hayvanı, geceleri otlamak üzere kıyıya çıktığında bu parlak inciyi ağzından çıkararak onun aydınlığında otlanır.)

ŞEBDİZ sıf. (fars. *şeb* ve *diz*'den *şeb-dız*). *Esk.* Karayağız at için kullanılır.

◆ a. **1.** İran edebiyatında Husrev-i Perviz'in çok sevdiği yağız atının adı. (Tak-ı bustan'da Husrev-i Perviz'i bu at üzerinde gösteren bir kabartma vardır). **—2.** Abbasiler'den Mütevekkil'in Samerra'da yaptırdığı köşkün ve Tak-ı bustan'ın öteki adı. **—3.** Barbed'in Husrev-i Perviz'in aynı addaki atı adına bulduğu musiki makamının ve Nizami'nin *Hüsrev ü Şirin* mesnevisinde yer verdiği müzik makamlarının on beşincisinin adı.

ŞEBEH a. (ar. *şebeh*). *Esk.* Benzeyiş, benzerlik.

ŞEBEK a. **1.** Uzunkuyruklumaymungiller familyasından babuin*'lerin (Papio cinsi üyeleri) eşanlamlısı. **—2.** Çok çirkin kimse için söylenir.

ŞEBEK a. (ar. *şabbak*'tan). XVII. ve XVIII. yy.'larda Akdeniz'de kullanılmış yelkenli hafif tekne.

—ANSİKL. Büyük bir olasılıkla arap kökenli olan şebek, bir ticaret gemisine dönüşmeden önce korsanlar tarafından kullanılmış ve XIX. yy.'ın başında ortadan kalkmıştır. İlk biçimiyle şebek, latin yelkenleri ve bir flokla donatılmış üç direkli (mızana direği öne doğru eğik), çok narin ve çok hızlı bir gemiydi. 10 ile 20 arasında top taşıyor, iki sıra kürekçiyle seyredebiliyor, bu da geminin her türlü havada yol almasını sağlıyordu. Latin yelkenlerinin yerini kare yelkenlerin alması yla şebeğin hızı düştü.

ŞEBEK, Musul ve çevresinde yaşayan, bazı kaynaklara göre kürt oldukları öne sürülen bir topluluk. Komşuları olan yezidilerin her türlü toplantılarına ve törenlerine katılır, belirli günlerde ziyaretlerine giderlerdi. Bazı kaynaklar Şebekler'in Ali' ye bağlılık gösterdiklerini öne sürer. Bunun doğruluğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Şebekler muharremin onuncu günü aşure pişirip dağıtır, özel törenler düzenlerler. Tüm dini işlerini yöneten ve yetkileri kendinde toplamış bir şeyhleri vardır. Şebekler'in Bacoran adlı kolu peygamber olarak İsmail'e saygı gösterir, onun kurban edilme olayını özel törenlerle anarlar. Bu törenlerde, tüm günahlarını açıklayanlar yumurta yiyebilir, açıklamayana yumurta verilmez. Şarli kolundan olanlarsa birden çok kadınla evlenmeyi ve boşanmayı kabul ederler. Şebekler ve kollarında, erkekler bıyıklarını kesmez, yemeğe bulaşması için başlarının üstüne doğru toplarlar.

ŞEBEKE a. (ar. *şebeke*). **1.** Bir ülkenin ya da coğrafi bir bölgenin her tarafına yayılmış olan bağlantılar bütünü; ağ (genellikle bir tamlayanla kullanılır): *Demiryolu şebekesi. Bir kentin elektrik şebekesi.* **—2.** Üyeleri birbirlerine bağlı olarak çalışan, ortak bir eylemi sürdüren gizli, yasadışı örgüt ya da kişiler topluluğu: *Casus şebekesi. Bir hırsız şebekesi ortaya çıkarıldı.* **—3.** Yüksekokul öğrencilerine verilen kimlik kartı.

—Ask. Aralarında ulaşım ve iletişim kurabilen aynı tür ve nitelikteki hat ve yolların tümü. (Hava destek şebekeleri gibi, bazı şebekeler de belli alanlarda etkinlik gösterirler) || *Manevra şebekesi*, bir ülke toprakları üzerinde ulaştırma manevralarına olanak sağlayan ulaşım yollarını (ateş hattı içinde) tümü.

—Elektrotekn. Elektriğin taşınmasını, bölüşümünü ve dağıtımını sağlayan, aralarında irbirine bağlı devreler kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bölüşüm şebekesi*, elektrik enerjisini aynı bölgenin çeşitli noktaları arasında bölüştürmeye yarayan şebeke. || *Dağıtım şebekesi*, elektrik enerjisini, bu enerjiyi kullanan sanayi donanımlarına dek iletmeye yarayan şebeke. || *Radyal şebeke*, her noktanın ancak tek bir hattan beslenebileceği biçimde oluşturulmuş şebeke. || *Ring şebeke*, her noktanın iki ayrı hattan beslenebileceği biçimde oluşturulmuş şebeke. || *Taşıma şebekesi*, bir elektrik santralını bir bölüşüm şebekesine bağlayan şebeke.

—İnş. *Tesisat şebekesi*, tesisat borularının yapı içinde izlediği yol.

—Mim. Osmanlı yapılarında metal ya da mermerden yapılmış, kafes biçiminde, bezemeli korkuluk, parmaklık. || *Taş şebeke*, bir pencerede, vitrayların, bezeyici bir kafes oluşturan taş donatısı (özellikle gotik sanatta).

—Ormanc. *Yol şebekesi*, bir ormanda ağaç yetiştirmeyi ya da ormanın işletilmesini, bu amaçla, özellikle motorlu araçların dolaşmasını kolaylaştırmak için açılmış olan ulaşım yolları sistemi.

—Su işler. *Dağıtım şebekesi*, suyu üretim yerinden, abonenin özel hattına götürmeyi sağlayan boruhatlarının tamamı. || *Yağmur suyu şebekesi*, sel sularının boşaltım şebekesi. (Atık sular ve sul suları aynı boruhatlarına gidiyorsa, yerleşim yeri şebekesine "birleşik" denir; bunun tersi durumda şebeke "ayırıcı" adını alır.)

—Süslem. sant. KAFES* OYMA'nın eşanlamlısı.

—Tarım. *Sulama şebekesi*, sulama ya da akaçlama suyunun getirilmesini ve boşaltılmasını sağlayan kanal ve çukurların toplamı.

—Teknol. Belli sayıda aygıt ve bunları birleştiren devrelerden oluşmuş bütün.

—Topruhbil. *İletişimler şebekesi*, bir grup içindeki iletişim araçlarının tümü (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Elektrotekn. Elektrik enerjisi, öbür enerji biçimlerine (örneğin mekanik ve kimyasal) göre, çok iyi verim ve güvenirlik koşullarında, uzak mesafelere taşınabilme üstünlüğünü gösterir. Bu olanağı 1882'de ilk kez, yüksek gerilimde çalışmanın yararını ortaya koyan Marcel Deprez deneysel olarak göstermiştir. Gaulard ve Gibbs'in 1884'te transformatörü bulmaları, G. Ferraris ve N. Tesla'nın 1885'te çokfazlı sistemleri geliştirmeleri üçfazlı alternatör ve transformatörlerden ve kullanıcıları beslemek için gerekli şebekelerden oluşan elektrik santrallarının kuruluşunu hızlandırdı.

Günümüzde enterkonekte olan bu şebekelerin başlıca şu türleri vardır:

1. büyük santralların bağlı olduğu çok yüksek gerilimli (225kV - 735 kV) *taşıma şebekeleri;*
2. daha küçük santralların bağlı olduğu ve transformatörler aracılığıyla taşıma şebekeleri tarafından beslenen yüksek gerilimli (45-90 kV) *bölüşüm şebekeleri;*
3. yine transformatörler aracılığıyla, bölüşüm şebekeleri tarafından beslenen, orta gerilimli (3-30 kV) *dağıtım şebekeleri;*
4. elektrik enerjisini kullanıcılara götüren *alçak gerilim şebekeleri* (220/380 V).

Bu çeşitli şebekeler arasındaki bağlantı enterkoneksiyon ve dönüştürme postalarıyla sağlanır.

Uygulamada elektrik enerjisi depolanamadığından, şebekelerin yönetiminde oldukça büyük sorunlar ortaya çıkar; bunun için kullanıcıya hizmet sürekliliği ve dalgalanmaları yüzde birkaçı aşmayan bir gerilim ve frekans (Türkiye'de 50 Hz) değişmezliği de sağlayarak, üretimi her an tüketime uyarlamak yoluna gidilir. Dolayısıyla, bölgesel olduğu kadar ulusal (ve ulusal şebekelerin birçoğu komşu ülkelerinkiyle enterkonekte olduğundan hatta uluslararası) planda, ilerideki gereksinimlere yönelik, olabildiğince kesin bir tahmin yapmak kaçınılmazdır. Bu tahmin yalnız karşılanması gereken enerji miktarlarını (yıllık ya da günlük) değil, aynı zamanda talep edilen güçteki değişimleri de kapsamalıdır. Bu amaçla önce geçmişteki gözlem ve saptamalardan yararlanılır ve gereklrse, genel eğilim, genel siyasal ve iktisadi çevreye bağlı olarak yönlendirilir. Öte yandan, bu hesaplamalar, tüketimin her sektörüne (konut, sınai, üçüncül) özgü tahmin modellerinden yararlanılarak geliştirilir. Şebekeyi bu tahminlere göre işletmek ve hesapta olmayan tedirginliklere karşı koymak için, dispeçinglerden yararlanılır.

Bir dispeçing iki sayısal bilgisayarla donatılmıştır ve şu öğelerden oluşur:
1. şebekenin ve posta ve santral aygıtlarının topolojisini gösteren, posta çubuklarında gerilim olup olmadığını belirten ve ışıklı göstergeler aracılığıyla, transit olarak gönderilen güç akılarını bildiren bir özet şema;
2. önemli elektriksel büyüklüklerin evrimini, duyarlıkla izlemeye olanak veren kayıt aygıtları ve göstergeler;
3. eşik aşımlarını belirten ve bilgisayarlardan biriyle bağlantılı olarak çalışan katot ışınlı ekranlar;
4. tüketim ve üretim durumunu sürekli olarak görüntüleyen ve bunlarla tahminler arasındaki farkı gösteren bilgisayarın kumanda ettiği bir eğri çizicisi;
5. yine bilgisayarla kumanda edilen ve gerçekleştirilen manevraları belirten, işletimin ayırtedici nitelikteki büyüklüklerinin değerlerini kaydeden yazı makineleri.

—Topruhbil. *İletişimler şebekesi.* Bir şebekede, grubun bütün etkinliği, alınan ve gönderilen mesajlarda kendini gösterir ve her üyenin rolü, gönderdikleri ve aldıklarıyla ölçülür. A. Bavelas, iletişimler şebekesini, grubun davranışının değil, grup davranışını iletişimler şebekesinin belirlediğini ileri sürdü. C. Flament ise, bir grubun etkinlik yapısı ile iletişimler şebekesi arasındaki bağıntıyı deneysel olarak gösterdi (1958).

ŞEBEKİ sıf. (ar. *şebeke* ve *-î*'den *şebekî*). *Esk.* Ağ gibi, ağ biçiminde olan.
—Esk. anat. Ağsı.
—Süslem sant. Balık ağı biçiminde kafesli bezeme.

ŞEBELİ, Etyopya ve Somali'de ırmak, orta kesimdeki kütleden doğar; yaklş. 1 900 km. Önce K.-D.'ya, sonra G.-D. ve G.'ye doğru akar; Mukdişo'nun yakınında, G.-B.'ya doğru bir dirsek oluşturur ve kıyıya paralel akarak Çuba'nın denize döküldüğü yerin yakınındaki bataklıklarda yok olur.

ŞEBELİNKA, Ukrayna'da kent, Harkov'un G.-G.-D.'sunda. Doğal gaz.

ŞEBENEK → ŠIBENIK.

ŞEBENGİZ a. (fars. *şeb* ve *engiz*'den *şeb-engiz*). *Esk.* Yarasa, gece kuşu.

ŞEBEŞ a. Binc. Koruyucu yastığı olan ince bir kayışla burun üstünden ve zincirle ağız altından bağlanan ağızlıksız kantarma.

Şebeş savaşı, 1788-1791 Türk-Avusturya savaşı'nın bir evresini oluşturan çarpışma (21 eylül 1788). Türk-Rus savaşı (1787-1792) başladıktan bir yıl sonra Osmanlı devletine karşı Rusya'nın yanında savaşa giren Avusturyalılar, Sırbistan ve Bosna cephelerinde hemen saldırıya geçtiler. İmparator Joseph II komutasındaki asıl büyük avusturya ordusunun Belgrad'ı kuşattığını haber alan sadrazam ve serdarıekrem Koca Yusuf Paşa, 100 bin kişilik kuvvetiyle kenti kurtarmak üzere harekete geçti. Türk ordusunun yaklaştığını öğrenen imparator, kuşatmayı kaldırarak Belgrad'dan daha korunaklı bir konum olan Şebeş (Szasz-Sebes) kasabasına çekildi. Ordusunu Tuna'nın karşı yakasına geçiren Koca Yusuf Paşa, vezir Çerkez Hasan Paşa'yı 30 bin kişilik bir kuvvetle önden gönderdi. Hasan Paşa başarılı bir hareketle Şebeş çevresinde düşman ordusunun gerisini tehdit eden tepeleri tuttu. Yusuf Paşa ordusu gece başlattığı şiddetli genel saldırı sonunda Avusturyalılar'ı siperlerinden söküp attı ve sabaha karşı da Şebeş'e girdi. Öte yandan, bozulan düşman birliklerini izleyen Çerkez Hasan Paşa kuvvetleri, 75 bin kişilik avusturya ordusunun büyük bölümünü yok ederken, imparator canını güçlükle kurtarabildi. Türk zaferiyle sonuçlanan Şebeş savaşı, avusturya ve rus ordularının birleşmesini engelledi; ayrıca, bu parlak zafer üzerine Abdülhamit I'e "Gazi" unvanı verildi.

ŞEBGİR sıf. (fars. *şeb* ve *gîr*'den *şeb-gîr*). *Esk.* Bütün gece uyanık duran ya da sabaha kadar çalışan.

◆ a. **1.** Sabah çok erken vakitte yola çıkan kervan. **—2.** Geceleri öten bülbül. **—3.** Sabahın erken saatleri, sabah.

ŞEBGİRİ a. (fars. *şeb-gîr* ve *-î*'den *şeb-gîrî*). *Esk.* Uykusuzluk, gece uyuyamama.

ŞEBHAN a. (fars. *şeb* ve *ḫân*'dan *şeb-ḫân*). *Esk.* Geceleri öten bir cins bülbül.

ŞEBHANE a. (fars. *şeb* ve *ḫâne*'den *şeb-ḫâne*). *Esk.* Yoksul kimselerin geceleri yatabilecek yer bulmak için hayır sahipleri tarafından yaptırılan yer.

ŞEBHİZ sıf. (fars. *şeb* ve *ḫîz*'den *şeb-ḫîz*). *Esk.* Geceleri çalışmak ya da ibadet etmek için kalkan.

ŞEBHUN a. (fars. *şeb* ve *ḫûn*'dan *şeb-ḫûn*). Gece baskını, geceleri yapılan yağma, çapulculuk.

ŞEBİB BİN YEZİT, haricilerin önderi (Musul 646 - Ahvaz, İran, 697). Haricilerin önderi Salih bin Muserrah'ın komutasında Musul'da, Emeviler'in Irak valisi Haccac bin Yusuf'un kuvvetlerine karşı çarpışırken, savaşta Salih'in ölmesi üzerine bozgunu önlemek için ordunun komutanlığını üstlendi ve düzenli bir biçimde çekilmeyi başardı (695). Haccac'ın peşinden gönderdiği Sait bin Mücellit komutasındaki kuvvetleri pusuya düşürerek yendi; tutsak aldığı Sait'i öldürttü ve Küfe önlerine kadar ilerleyip kenti kuşattı. Ancak, Haccac'ın büyük bir orduyla kenti kurtarmaya geldiğini öğrenince, kuşatmayı kaldırıp Seylehun'a çekildi. Burada Haccac'ın Kindi komutasında üzerine gönderdiği birliği yenerek Küfe'yi yeniden kuşattı. Haccac'ın, bu kez Süfyan bin Abrel Kelbi komutasında yolladığı suriyeli askerlerden oluşan düzenli orduya Küfe önlerinde yenilince Nehrevan'a çekildi. Ancak, kendisini izleyen Süfyan'dan kurtulmak için çekildiği Ahvaz'da sıkıştırılınca, halife ordusuyla savaşmak zorunda kaldı ve bozguna uğrayan kuvvetleri dağıldı. Kaçarken Duceyl ırmağında atından düşerek boğuldu.

ŞEBİH a. (ar. *şibh*'ten *şebîh*). *Esk.* **1.** Bir şeyin aynısı, benzeri: *"Zindana şebih olunca dünya / Zindancı da filozof olur ya!"* (A. H. Tarhan). **—2.** İnsan resmi. **—3.** *Şebih yazmak,* insan resmi çizmek.

ŞEBİHNÜVİS a. (ar. *şebîh* ve fars. *nüvis*'ten *şebîh-nüvis*). İnsan resmi yapan sanatçı.

ŞEBİNKARAHİSAR, Doğu Karadeniz bölümünde Giresun iline bağlı ilçe; 39 897 nüf. (1990); 1 378 km²; 55 köy. Merkezi, Giresun'un 108 km G.'inde *Şebinkarahisar,* 23 330 nüf. (1990). Tahıl üretimi. Hayvancılık. Alünit, fluorit ve linyit yatakları.

—Tar. Pompeius'un Colonia adıyla kurduğu kent, İustinianus II tarafından tahkim edildikten sonra önem kazandı. Malazgirt savaşı'nın (1071) ardından yaklaşık 1074'te Türkler'in eline geçen kente Danişmentliler yerleştiler. Daha sonra kent, Saltuklular'ın eline geçti; 1201'den başlayarak Anadolu Selçukluları'na bağlı Mengücükler'in merkezlerinden biri oldu. Anadolu Selçukluları'nın çöküşünden sonra, Eretnaoğulları'nın, Kadı Burhanettin'in, Karakoyunlular'ın, Akkoyunlular'ın elinde kaldı; 1473'te Fatih Sultan Mehmet tarafından osmanlı topraklarına katıldı. Erzurum eyaletine bağlı bir sancak merkezi olan kent, XIX. yy.'da Sıvas'a bağlandı.

—Mim. Meryemana manastırı, ilçenin 15 km D.'sunda, Kayadibi köyündedir. Çok yıkık olan Şebinkarahisar kalesi'nin yapım tarihi bilinmemektedir; VI. yy.'da İustinianos, 1201'de Mengücükler döneminde Behramşah tarafından onarılan yapı, iç kale ve dış kaleden oluşuyordu. Evliya Çelebi, kalenin yedi köşeli olduğunu ve 70 burcu bulunduğunu yazar. XII. yy. sonları-XIII. yy. başlarında Muzafferettin Mehmet'in, babası Behramşah adına yaptırdığı Fahrettin Behramşah camisi onarımlarla özgünlüğünü yitirmiştir. Kalenin B. eteğindeki Taş mescit Eretnalılar döneminde yaptırıldı (1352). Mehmet II'nin (Fatih) Trabzon seferi sırasında inşa edilen Fatih camisi birkaç kez yanmış, XIX. yy.'da yapılan altı kubbeli cami de Erzincan depreminde zarar gördükten sonra onarılmıştır. 1587 tarihli Kurşunlu cami, 1968'de elden geçirilmiştir. Bu camiye vakıf olarak yaptırılan (1652) Kurşunlu hamamı'nın yalnızca kubbesi toprak üstündedir.

ŞEBİSTAN a. (fars. *şeb* ve *-istân*'dan *şebistân*). *Esk.* **1.** Bir evin ya da konağın kadınlara ait bölümü. **—2.** Oda, daire. **—3.** Yatak odası. **—4.** Gece vakti ibadet edilen yer.

ŞEBİSTERİ (Şeyh Sadettin bin Abdülkerim), iranlı sufi ve şair (Şebister, Tebriz, ? - *ay y.* 1320). Yaşamı ile ilgili pek az bilgi vardır. Yapıtlarından iyi bir öğrenim gördüğü anlaşılır. Gençlik yıllarında Hicaz ve Mısır'da bulunduktan sonra yurduna döndü. Mezarı, halkın ziyaret yeri oldu. Başlıca yapıtları: Mir Hüseyin Sadat'ın (öl. 1319) Tebriz bilginlerine yönelttiği felsefe ve tasavvufla ilgili sorulara yanıt niteliğindeki *Gülşen-i râz* (bu yapıt hakkında birçok şerh yazıldı. Bu şerhlerin en ünlüsü Şemsettin Muhammet el-Lâhici'nin *Mefâtîh ül-i' câz fî şerhi Gülşen-i râz* adlı yapıtıdır. *Gülşen-i râz*'a ayrıca farsça ve türkçe nazireler de yazıldı. Bunların sonuncusu

Şebinkarahisar'dan bir görünüm (arka planda Şebinkarahisar kalesi) *Giresun*

Pakistan'ın milli şairi İkbal'in *Gülşen-i râz-ı cedid*'idir. *Gülşen-i râz* türkçe, almanca ve ingilizceye çevrilmiştir), tasavvufla ilgili *Sadetname*.

ŞEBKÜLAH a. (fars. *şeb*, gece ve *külâh*'tan *şeb-külâh* ya da ar. *şibh*, benzeyen'den *şibh-külâh* > *şeb-külâh*). **1.** Esk. giy. Keçeden yapılmış bir tür külâh. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Çavuş şebkülahı* → ÇAVUŞ.

—ANSİKL. Şebkülah adının, genellikle siyah keçeden yapılması nedeniyle geceye benzetilmesinden ya da şibh-külâh (külaha benzeyen) sözcüğünün halk ağzında değişmesiyle ortaya çıktığı öne sürülür. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde Rumeli'den devşirilenleri anlatırken "...başlarına kırmızı keçeden karagöz şebkülahı gibi külahlar giydirip İstanbul'a getirirler" demektedir. Bu da sözcüğün "şibhkülah"tan kaynaklandığını doğrular niteliktedir.

ŞEBNEM a. (fars. *şeb* ve *nem*'den *şeb-nem*). *Esk.* Çiy.

ŞEBNEMYAPRAK a. İspanya, Portekiz ve Fas'ta kıyı kumulları üzerinde yetişen böcekçil bitki. (Şebnemyaprağın yaprakları böcekkapanınki gibi hareket yeteneğine sahip değildir, ama avladığı böceklerin yapışıp kaldığı yapışkan bir maddeyi bol miktarda salgılar. Bil. a. *drosophyllum;* böcekkapangiller familyası.)

ŞEBPERE a. (fars. *şeb* ve *pere*, uçan'dan *şeb-pere*). *Esk.* **1.** Yarasa. **—2.** Cahil, gözü kapalı.

ŞEBREV sıf. (fars. *şeb* ve *rev*'den *şeb-rev*). *Esk.* **1.** Gece yolculuk eden, gece giden. **—2.** Gece ibadet eden. **—3.** Hırsız.

◆ a. Gece bekçisi.

Şebsafahatun camisi, İstanbul'un Zeyrek semtinde, Atatürk bulvarı üzerinde cami; 1787'de Abdülhamit I'in kadını Şebsafa Hatun yaptırdı. Barok üsluptaki cami aslında bir külliye içinde yer alıyordu (yolun genişletilmesi sırasında bu yapıların bir bölümü yıktırıldı). Tek kubbeli yapının duvarları almaşık olarak taş ve tuğla dizilerinden oluşur. Öndeki beş bölümlü son cemaat yeri, üzerindeki mekânla dikkati çeker. Yüksek kare kaideli, barok üslupta taş külahlı minare son cemaat yeri revakının D.'sunda çıkıntı yapar. Caminin solunda tonoz örtülü, geniş bir mekândan oluşan mektebin duvarları da almaşık taş-tuğla örgülüdür.

ŞEBTAB a. (fars. *şeb* ve *tâb*'dan *şeb-tab*). *Esk.* Ateşböceği.

ŞEBUYEV (Vasiliy Kozmiç), rus ressam (Kronştadt 1777 - Petersburg 1855). Petersburg Güzel sanatlar akademisi'nde profesör, sonra da rektör oldu (1842).

ŞEBVE, antik **Sabattha,** Arabistan yarımadasının G. kesiminde Güney Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti sınırları içinde terk edilmiş himyeri kenti. Eski çağlarda D. ve G.-D. Asya'dan gelen ticari malların Roma'ya taşındığı yol üzerindeydi.

Şebsafahatun camisi
Zeyrek, İstanbul

ŞEBZİNDEDAR sıf. (fars. *şeb*, *zinde* ve *dâr*'dan *şeb-zinde-dâr*). *Esk.* **1.** Gece uyanık kalan, geceyi uyanık geçiren. **—2.** Geceleri çalışan, geceleri iş yapan. **—3.** Gece vakti ibadet eden.

◆ a. Gece bekçisi.

ŞEC, -cci a. (ar. *şecc*). *Esk.* Baş yarma.
—İsl. huk. Bir kimsenin başını, yüzünü yaralama. (Yaralayan kişiye hükümet'i adl cezası uygulanır.)

ŞECAAT, -ti a. (ar. *şecâ'at*). *Esk.* Cesaret, yiğitlik, yüreklilik.
—İsl. fels. İnsanın temel ruhbilimsel tepkilerinden biri olan öfke (gazap) duygusunun ılımlı düzeye indirilmesiyle kazanılan ahlaksal erdem. (İslam düşünürleri Platon felsefesinden kaynaklanan bir anlayışla, temel ahlaksal erdemleri *hikmet*, *şecaat*, *iffet* ve *adalet* biçiminde sıraladılar. Şecaat, öfke gücünün aşırılığı anlamına gelen saldırganlık [tehevvür] ile zayıflığı anlamına gelen korkaklığın [cübün, cebanet] ortasıdır.)

ŞECCE a. (ar. *şecce*). *Esk.* Vücudun belli bir yerine vurarak açılan yara.
—Esk. tıp. *Şecce-i amme*, üst beyin zarının yırtılması. ‖ *Şecce-i bazıa*, derisi kesilen yara. ‖ *Şecce-i damia*, kan çıktığı halde iltihabı akmayan yara. ‖ *Şecce-i harısa*, deri yırtıldığı halde kan akmayan yara. ‖ *Şecce-i muvazaha*, kemiği ortaya çıkmış yara. ‖ *Şecce-i münakkale*, kemiğin kırılmasıyla yerinden oynayan yara. ‖ *Şecce-i simhak*, kemik üzerindeki zar gibi olan tabakaya kadar yırtılan yara.

ŞECEN a. (ar. *şecen*). *Esk.* Dal, kol, budak.

ŞECER a. (ar. *şecer*). Esk. bot. **1.** Ağaç. **—2.** *Şecer-i ketira*, geven. ‖ *Şecer-i lisan-ı usfur*, serçe dili ağacı; dişbudak ağacı. ‖ *Şecer-i mişmiş*, kayısı ağacı. ‖ *Şecer-i Süleyman*, katran ağacı. ‖ *Şecer-i tin*, incir ağacı. ‖ *Şecer-ül-bellut*, meşe ağacı. ‖ *Şecer-ül-bunduk*, fındık ağacı. ‖ *Şecer-ül-kubz*, ekmek ağacı. ‖ *Şecer-ül-hûr*, kavak ağacı. ‖ *Şecer-ül-levz*, badem ağacı. ‖ *Şecer-ün-neb*, kayın ağacı. ‖ *Şecer-üs-sınar*, çınar ağacı. ‖ *Şecer-üt-tuffah*, elma ağacı.

ŞECERAT çoğl. a. (ar. *şecere*'nin çoğl. *şecerât*). *Esk.* Şecereler, soyağaçları.

ŞECERE a. (ar. *secere*'den). Bir soyun zincirlemesini gösteren çizelge; hayatağacı, soyağacı, soykütüğü: *Bir kimsenin şeceresini çıkarmak. Bir atın şeceresi.*
—*Esk.* **1.** Tek bir ağaç. **—2.** Ailelerin kökenini, dallarını araştıran bilim dalı.
—Esk. anat. *Şecere-i hayat*, hayat ağacı.
—Tar. Bireyin, ailenin ya da bir sülalenin ilk atasından başlayarak yaşadığı güne kadar tüm kollarını belirleyen soyağacı çizelgesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tar. Şecere düzenlemek, islamlığın doğuşundan sonra müslümanlar arasında, özellikle Hz. Muhammet'in soyundan gelenler için görev niteliğinde bir uğraşı oldu. Kendileri için şecere düzenleten mezhep ve tarikat ulularì, soylarını genellikle Peygamber'e ya da sülalesine bağlatarak saygınlık kazanırlardı. Osmanlı devletinde de sarayda, paşa konaklarında ve varlıklı çevrelerde şecere düzenleme merakı vardı. Ancak, Osmanlılar'da soyu erkeğin yürüttüğü ilkesi benimsendiği için, şecereye kadınların alınması büyük bir önem taşımazdı. Bugün bazı eski ve büyük ailelerde, özellikle miras sorunları bakımından, şecere düzenleme geleneği zorunlu olarak sürdürülür.

ŞECERECİ a. Şecere tutan kimse.

ŞECERELİ sıf. Şeceresi olan, şeceresi uzak atalarına kadar çıkarılabilen.

ŞECERENAME a. (ar. *şecere* ve fars. *nâme*'den *şecere-nâme*). *Esk.* Soyağacını belirten kitap ya da yazı.

ŞECERİSTAN a. (ar. *şecer* ve *-istân*'dan *şeceristân*). *Esk.* Ağacı bol yer, koruluk, orman.

ŞECERÜDDÜR ya da **ŞECERETÜDDÜR** (öl. Kahire 1257), Mısır Memlukları'nın tek kadın sultanı (1250). Türk kökenlidir. Mısır eyyubi meliki Necmettin Eyüp'ün eşiydi. Kocasının saltanatı sırasında devlet işlerinde etkili oldu. Haçlılar'la savaş sürerken ölen kocasının ölümünü üvey oğlu Turanşah, Hısnıkeyfa'dan gelip tahta çıkıncaya değin ustalıkla gizledi. Fransa kralı Louis IX'un Mensure'de yenilmesinde ve esir alınmasında Şecereddür'ün memlukları başlıca rolü oynadılar. Bir süre sonra deneyimsiz Turanşah'la arası açılan Şecerüddür, onun kötü davrandığı Bahriye Memlukları tarafından öldürülmesi üzerine sultan seçildi. Louis IX ile barış yaparak Dimyat'ı geri aldı ve Haçlılar'ın ülkeyi terk etmelerini sağladı; ağır vergileri kaldırdı ya da hafifletti. Bir kadının sultan olmasına karşı çıkan Suriye Eyyubileri'nin ve halifenin baskısı karşısında tahttan ayrılmak zorunda kaldıysa da, yerine geçen atabeyi Aybek'le evlenerek ülkedeki nüfuzunu sürdürdü. Ancak iktidar tutkusu Aybek'le sürtüşmesine yol açtı. Aybek'in Musul atabeyi Bedrettin Lülü'nün kızıyla nişanlanması üzerine, Halep meliki el-Melik ün-Nasır'ı kendisiyle evlenmeye ve Mısır tahtına davet etti. Cevap alamayınca korkuya kapılarak Aybek'i sarayın hamamında öldürttü. Ama, Bahriye Memlukları Aybek'in eski karısından olan oğlu el-Melik ül-Mansur'u tahta çıkardılar. Tutuklanan Şecerüddür, bir süre sonra yeni sultanın annesi tarafından öldürtüldü. Günlerce kale dibindeki hendekte kalan cesedi 1250/51'de yaptırdığı Şecerüddür camisi'ndeki türbeye gömüldü. Şecerüddür'ün yaşamı Circi Zeydan'ın romanına (*Şeceretüddür*, 1914) ve Mahmut Bedevi'nin oyununa (*Şeceretüddür*, 1933) konu oldu.

ŞECİ sıf. (ar. *şecâ'at*'ten *şecî'*). *Esk.* Yiğit, cesur: *Merd-i şeci* (yürekli adam).

ŞECİC sıf. (ar. *şecic*). *Esk.* Başı yaralı olan.

ŞED, -ddi (ar. *şedd*). *Esk.* **1.** Sıkı sıkı bağlama, sıkılaştırma. **—2.** *Şedd-i rihal*, yola çıkmak için hayvanı semerleme.
—Tar. ve Tasav. Fütüvvet-ahi kuruluşlarına girenlerin (talip) törenle bellerine bağlanan kuşak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bu kuşak, tarikata girenin ahiliğe verdiği önemin, ona bağlılığın bir simgesi sayılırdı. Fütüvvet yoluna girenlere bu kuşak, ayrıntılı kuralları olan bir özel törenle bağlanırdı. İnanıldığına göre, böyle bir kuşak ilk olarak Hz. Muhammet tarafından amcasının oğlu ve damadı halife Ali'nin beline bağlandı. Aynı kuşağı Hz. Peygamber'in buyruğu ile Ali, on yedi sahabenin daha beline bağladı. Bu geleneği Ali'nin buyruğuyla Selman Farisi de sürdürdü. Fütüvvet yoluna girenler bu kuşağa bağlamakla tarikata da bağlanmış sayıldılar. Kuşağın, Hz. Muhammet'e Cebrail tarafından getirildiğine de inanılır.

Kuşak bağlama töreninde önce Kuran'ın Fetih suresinin 10. ayeti olan *biat ayeti* okunur. Bu ayetin meali şöyledir: "Sana Hüdeybiye'de biat edenler yok mu, onlar aslında Allah'a biat etmişlerdir. Allah'ın eli onların üstündedir. Ahdini bozan, kendi zararına bozmuş olur. Kim Allah'a olan ahdini yerine getirirse, Allah ona büyük ödül verecektir." Törende daha sonra İsra suresinin şu mealdeki 22.-39. ayetleri okunurdu: "Sakın Allah ile birlikte başkasını tanrı edinme, yoksa yerilir ve tek başına bırakılırsın. Senin Rabbin, kendisinden başkasına tapmayın, ananıza babanıza iyi davranın buyurdu. Eğer onlardan biri ya da her ikisi senin yanında kocayacak olursa, onlara sakın of bile deme. Sakın onları azarlayıp paylama, onlara tatlı söyle. Onlara acı da alçakgönüllülüğünün kanatlarını yerlere kadar indir. Şöyle de: Rabbim, onlar beni küçükken nasıl yetiştirdilerse sen de onları öyle esirge. Yakınlarına, yoksullara, yolda kalanlara hakkını ver, yardım et. Ama malını sakın saçıp savurma. Çünkü saçıp savuranlar şeytanların

yoldaşları olmuşlardır, şeytan ise Rabbine karşı en büyük kötülüğü yapmıştır. Rabbinden umduğun esirgeyicilik sana ulaşıncaya kadar yardım edemeyecek durumda olsan bile, hiç olmazsa onlara tatlı sözler söyle. Elini ne sıkı tut, ne de büsbütün aç. Yoksa hem dile düşersin, hem de eli boş kalırsın. Rabbin kimi dilerse onun azığını bollaştırır, kimi dilerse onun azığını azaltır. Çünkü O, kullarını bilici ve görücüdür. Sakın çocuklarını yoksulluk korkusuyla öldürme. Onlara da sana da azığını verecek olan Rabbindir. Sakın nikâhsız yaklaşmada bulunma, çünkü bu çirkin bir iştir, kötü bir yoldur. Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı kimseyi sakın öldürme. Öksüz, erginlik çağına erişinceye kadar onun malına el sürme, meğer ki iyilik için ola. Verdiğin sözü tut, söz vermek sorumlu olmak demektir. Ölçerken doğru ölç, tartarken de doğru tart. Bilmediğin bir işin ardına düşme. Çünkü kulak, göz, yürek bunların tümü sorumlu tutulacaktır. Kurula kasıla yürüme. Çünkü yeri yaratamazsın, dağları aşamazsın. Bütün bu kötülükler Rabbinin istemedikleridir. Bunları senin gönlüne Allah'ın bildiriyor."

Böylelikle esnaf loncalarına üstün ve erdemli bir ahlaksal yol çizilmiş olduğuna, şed kuşanan talibin belinin ve karnının haramdan, dilinin dedikodu ve gereksiz sözlerden, elinin çevresindekileri incitmekten, ayağının Allah'ın razı olduğu yerlere gitmekten bağlandığı; eliaçıklığının, alçakgönüllülüğünün arttığına inanılırdı.

Şed bağlama törenleri, sonraları yerini esnaf loncalarında ustaların çıraklarına peştamal kuşatma törenlerine bıraktı.

ŞED ya da **ŞET** a. Müz. Bir diziyi ya da bir makamı, aralıklarını aynen koruyarak karar verdiği perdeden bir başka perdeye göçürme.

ŞEDAİD çoğl. a. (ar. *şedid*'in çoğl. *şedā'id*). *Esk.* Eziyetli durumlar, belalar, sıkıntılar.

ŞEDARABAN a. Müz. Türk müziğinde bir şed makam. (Zirgüleli hicaz makamı dizisinin yegâh [re] perdesi üzerine göçürülmüş şeklidir. Makam inici olarak kullanılmıştır. Kararı yegâh [re]; güçlüsü nevâ [re], 2. derecede rast [sol]; donanımı si bakiye bemolü [si♭], mi bakiye bemolü [mi ♭], fa bakiye diyezi [fa #], do bakiye diyezi [do #]; yedeni kaba nim hicazdır [do #, do bakiye diyezi]. Bugün elde 250 kadar şedaraban yapıt bulunmaktadır.)

şedaraban makamı dizisi

ŞEDDAD, Yemen'de, Âd kavminin efsanevi hükümdarı. Yaptırdığı görkemli binalar ve cennet benzeri *İrem bağı* ile ün kazandı. Ancak Hud'un peygamberliğine inanmadığından, Tanrı'nın gazabına uğrayarak kavmi ile birlikte yok edildi.

ŞEDDADANE be. (ar. *Şeddad* ve fars. *-āne*'den *şeddādāne*). *Esk.* Şeddad'ın yaptığına uygun, o yolda yapılmış anlamında genellikle sağlam yapılar hakkında kullanılır.

ŞEDDADİ sıf. (ar. *Şeddad* ve *-ī*'den *şeddadī*). *Esk.* Çok büyük, çok sağlam, yapı için kullanılır.

ŞEDDADİLER ya da **BENİ ŞEDDAD,** Arran'da ve Ani çevresinde hüküm süren kuzey iranlı sülale (951-1174). Sülalenin kurucusu olan Muhammet bin Şeddad, çevresine topladığı birtakım dağlı kabilelerle Müsafiriler'in yönetimindeki Divin kentini denetimi altına alarak bağımsızlığını ilan etti (951). Bizanslılar'ın yardımını sağlamasına karşın, deylemli Müsafiriler'in Divin'i yeniden ele geçirmelerini engelleyemedi (960). Babasını öldürerek yerine geçen Ali Leşkerı bin Muhammet (971-978), Alamut İsmaililer'inin de desteğiyle Müsafiriler'i Divin kentinden ve Arran'dan (Güney Kafkasya'nın Kür ve Aras ırmakları arasındaki bölge) sürüp çıkarmayı başardı. Onun kardeşi ve ardılı olan Merzuban bin Muhammet (978-985), Arran'daki Gence'yi de alarak burasını Şeddadiler'in yönetim merkezi yaptı. Merzuban'ı tahta çıkma sırasıyla izleyen kardeşi Fazl bin Muhammet (985-1031), onun oğlu Ebul Feth Musa (1031-1034) ve Ali Leşkerı II (1034-1049), bunun oğlu Anuşirvan bin Leşkeri (1049) döneminde Gürcüler, Bagratiler ve Bizanslılar'la savaşan Şeddadiler, daha sonra Kafkaslar üzerinden aşıp Alanlar ve slav kavimlerine karşı akınlar düzenlediler. Yeğeni Anuşirvan'ı bir av sırasında öldürüp tahtı ele geçiren Ebulensar Şavur bin Fazl (1049-1067), özellikle bölgede hıristiyanlara karşı seçkin bir islam savaşçısı olarak ün kazandı. Oğlu ve ardılı Fazl bin Şavur (1067-1073) bölgeye giren güçlü Selçuklular'a bağlanmak zorunda kaldı. Malazgirt savaşı'ndan (1071) sonra Bagratiler'in merkezi olan Ani'yi ele geçiren Alp Arslan, kentin yönetimini Şavur'un küçük oğlu Menucihr bin Şavur'a bıraktı (1072). Böylece, Şeddadiler'in Ani kolu, Büyük Selçuklular'a bağlı özerk bir emirlik olarak sülalenin son mensubu Şahinşah bölgeyi istila eden Gürcüler'ce yakalanıp öldürülene kadar (1174) varlığını sürdürürken, Gence ve Divin'deki ana kol Fazl bin Fazl döneminde Arran'ı ele geçiren selçuklu hükümdarı Melikşah'ın komutanlarından Savtigin tarafından ortadan kaldırıldı (1075).

ŞEDDE a. (ar. *şedde*). Esk. dilbilg. Arapça ya da farsçadan bir harfin çift okunması gerektiğini bildiren işaret (ـّ).

ŞEDDELİ sıf. (ar. *şedde*'den). **1.** Arap abecesinde üzerinde şedde işareti bulunan harf ya da yan yana iki tane imiş gibi okunan ünsüz için kullanılır. **—2.** *Şeddeli eşek*, çok kaba, çok görgüsüz ve yeteneksiz kimseler için söylenir (kaba).

ŞEDİDE sıf. (ar. *şedid*'in dişl. *şedide*). *Esk.* **1.** Sert, şiddetli, zorlu. **—2.** Katı, sıkı.

◆ a. *Esk.* Bela, musibet, sıkıntı.

ŞEDİT sıf. (ar. *şedid*). *Esk.* **1.** Sert, şiddetli, zorlu. **—2.** Sıkı, katı.

ŞEDİT a (fr. *cheddite;* öz. a. *Chedde*'den). Klorat tanelerinin bir yağ ya da yağ kıvamında bir malzemeyle kaplanması sonunda elde edilen kloratlı patlayıcı.

ŞEF a. (fr. *chef*). **1.** Bir yeri, bir grubu belli yetki ve sorumluluklarla yöneten kimse (genellikle bir tamlayanla): *Ekip, şantiye, istasyon, atölye, bölüm vb. şefi.* **—2.** Bir toplumu, bir topluluğu yönlendiren kimse; önder, lider: *Milli şef.* **—3.** Aşçıbaşı: *Şefin seçtikleri.*

—Dy. *Depo şefi*, bir lokomotif deposunun teknik yönetiminden ve servislerin personel ve personele bağlı malzeme arasında dağılımından sorumlu görevli. || *Gar şefi*, bir bölge şefinin emri altında olan, gardaki tüm servislerin yönetiminden sorumlu görevli.

—İşl. ikt. *Proje şefi*, piyasaya yeni ürünler sürmek, var olan ürünlerin yönetimini daha iyi duruma getirmek ve fiyat politikasını gözetmekle görevli kişi. || *Reklam şefi*, bir işletmede, bir örgütte reklam işlerine bakan kişi. || *Reyon şefi*, bir reyonun başında bulunan ve yönetiminden sorumlu olan kişi. || *Satış şefi*, bir satıcılar ekibinin başında bulunan ve satışlardan sorumlu olan kişi. || *Ürün şefi*, bir ürünle ya da bir ürünler kümesiyle ilgili işlerin, özellikle de satışların yönetiminden sorumlu olan kişi.

—Petr. san. *Posta* ya da *vardiya şefi*, bir arıtma tesisinin yönetiminden sorumlu, işçi, ustabaşı ya da mühendis.

—Tar. *Ebedi şef*, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Atatürk için, ölümünden sonra kullanılan unvan. (Önce basında kullanılan bu unvan, İsmet İnönü'yü "milli şef" sıfatıyla değişmez genel başkan seçen CHP olağanüstü kurultayında vurgulandı.) || *Milli şef*, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye CHP'nin 26 aralık 1938'de toplanan olağanüstü kurultayında değişmez genel başkanlıkla birlikte verilen unvan. (Çokpartili siyasal yaşama geçilirken, 10-11 mayıs 1946'da toplanan olağanüstü kurultayda İnönü'nün önergesi üzerine, değişmez genel başkanlıkla birlikte kaldırıldı.)

—Tıp. *Servis şefi*, bir hastane servisinin yönetimiyle görevli hekim.

ŞEFA → ŞUFA.

ŞEFAAT, -ti a. (ar. *şefā'at*). *Esk.* **1.** Bir kimsenin suçunun bağışlanması ya da bir dileğinin gerçekleşmesi için özellikle Tanrı ile kul arasında yapılan aracılık. **—2.** *(Birine) şefaat etmek, şefaatte bulunmak*, bir kimsenin suçunun bağışlanması ya da isteğinin gerçekleşmesi için yardımcı olmak, aracılık etmek.

—İsl. Hz. Muhammet'in ve iyi kulların Allah'tan bazı günahkâr müminleri bağışlamalarını dilemeleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. telm. *Şefaat ya Resulullah!* kendi anlatımına göre, Evliya Çelebi bir gece rüyasında Peygamber'i görür ve ondan dileğinin yerine getirilmesi için "şefaat ya Resulullah" diyecekken, dil sürçmesi sonucu "seyahat ya Resulullah" deyiverir. Böylece yaşamının sonuna kadar yerinde oturamaz, sürekli gezilere çıkar. Telmih, bu yüzden halk arasında, özellikle eskiden, gerçek dileğini söyleceği yerde, dil sürçmesinden ötürü başka bir istekte bulunanları tanımlamak amacıyla kullanılırdı.

—ANSİKL. İslam inancına göre, peygamberler ve daha başka iyi kullar bir günahkâr müminin bağışlanması için Allah'tan dilekte bulunabilirler ve her mümin bunlardan kendisi için şefaatçı olmalarını dileyebilir. Ancak, "Allah'ın izni olmadıkça O'nun huzurunda şefaat edebilecek hiçbir kimse yoktur" (Kuran, 11, 225).

Her ne kadar mutezile mezhebi Allah'ın günahkârları bağışlamasının adalet ilkesine aykırı olduğu yolundaki temel görüşünden yola çıkarak şefaatin olanaksızlığını, günahkârlara bir yarar sağlamayacağını savunursa da ehl-i sünnet mezhebi, Mutezile'nin bu görüşünü kesinlikle reddeder, bağışlanmanın adalete aykırı olmadığını, insanların da bağışlamayı bir erdem saydıklarını, Allah'ı böylesi bir erdemden yoksun kabul etmeye kalkışmanın tümden yanlış bir düşünce ve dolayısıyla şefaatin hak olduğunu belirtirler. Kuran'ın özellikle iki ayetinde (11, 48, 123) ahrette şefaatin yarar sağlayamayacağı belirtilmekteyse de, başka ayetlere göre bu durum yalnızca kâfir ve müşrikler için sözkonusudur (LXXXIV, 48; II, 254). Ayrıca Kuran, şefaatin müminlere yarar sağlamasının da Allah'ın izin ve rızasına bağlı olduğunu, bu nedenle gerçekte şefaat edenin de şefaati kabul edenin de Allah olduğunu bildirir (II, 255; VI, 51, 70).

ŞEFAATÇİ sıf. Bir kimse için şefaatte bulunan, ona şefaat eden kimse için kullanılır.

—Din. Tanrı katında müminlerin günahlarının bağışlanmasına aracılık eden. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İslam inancına göre, başta Hz. Muhammet ve öteki peygamberler olmak üzere melekler, şehitler ve iyilikleriyle Tanrı sevgisini kazanmış kullar (salihler) günahkâr müminlerin bağışlanması için şefaat edebileceklerdir. Ancak, Kuran'da açıkça bildirildiğine göre, Tanrı'nın izni olmadıkça hiç kimsenin şefaati yarar sağlayamayacaktır (II, 225).

Hıristiyanlık inancına göre ise, başta İsa ve Meryem olmak üzere, genellikle Kilise kurumu şefaat ve bağışlama yetkisine sahiptir ve bu bağış kesinlikle geçerlidir.

ŞEFAATLİ, İç Anadolu bölgesinde Yozgat iline bağlı ilçe; 36 246 nüf. (1990); 833 km^2; 44 köy. Merkezi, Yozgat'ın 63 km G.'inde *Şefaatli*, 13 171 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı, baklagiller üretimi. Hayvancılık. Fluorit yatakları.

ŞEFAKAT a. (ar. *şefakat*). *Esk.* **1.** Şefkat, esirgeyerek sevme. **—2.** *Şefakat-nisar*, şefkatli. || *Şefakat-i übüvvet*, babalık şefkati.

ŞEFE a. (ar. *şefe*). *Esk.* **1.** Dudak: *Bint-üş-şefe* (dudak kızı; söz). *Şakk-ı şefe* → ŞAK. **—2** *Şefet-ül-erneb*, tavşan dudağı; yukardan aşağı yırtık dudak.

ŞEFELA ovası, İsrail devletinde ova, Yahudiye'nin aşağı kesiminde ama kıyı ovasının yukarısında, Tel-Aviv - Yafa'nın G.'inde uzanır (yüksl. 200 - 300 m). Yahudiye kireçtaşlı dikbayırlarının eteğinden birçok kaynak fışkırır; tahıl, zeytin ve badem yetiştiriciliğine elverişlidir.

ŞEFETAN ya da **ŞEFETEYN** a. (ar. *şefe*'nin ikili çoğl. *şefetān, şefeteyn*). *Esk.* İki dudak, alt ve üst dudak.

ŞEFEVAT çoğl. a. (ar. *şefe*'nin çoğl. *şefevāt*). *Esk.* **1.** Dudaklar. **—2.** Kenarlar.

ŞEFEVİ, ŞEFEVİYE sıf. (ar. *şefe* ve *-ī*'den *şefevī*, dişl. *şefeviye*). *Esk.* Dudakla ilgili, dudağa ait.

ŞEFFA, Cezayir'de (El-Buleyde ili) kent, Mitica ovasının güneyinde, *Şeffa boğazı*'nın ağzında; 14 000 nüf. Parfüm sanayisi. —Şeffa boğazları El-Buleyde Atlası'nı aşar; Cezayir-Lemdiya (Médéa) karayolu Şeffa boğazından geçer.

çiçekler

şefkatçiçeği

ŞEFFAF sıf. (ar. *şeff*'ten *şeffāf*). **1.** Arkasındaki cisimleri gösteren bir cisim; az çok ışık geçiren bir malzeme için kullanılır; saydam. **—2.** Arkası görünecek kadar ince bir kâğıt, bir kumaş, bu kumaştan yapılan giysi için kullanılır. **—3.** Saydam izlenimi veren şey için kullanılır: *Şeffaf bir teni olmak.* **—4.** *Şeffaf yönetim,* bir yönetimin herkesin görüşüne ve denetimine açık olduğunu belirtmek için kullanılır.
—Bank. *Şeffaf bankacılık,* bankaların mali durumunun izlenmesini ve değerlendirilmesini sağlamak amacıyla bilançolarının kolaylıkla anlaşılabilecek berraklıkta olması.

ŞEFFAFLAŞMA a. Şeffaf bir duruma gelmek eylemi, saydamlaşma.

ŞEFFAFLAŞMAK gçz. f. Şeffaf duruma gelmek; saydamlaşmak.

◆ **şeffaflaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi şeffaflaştırmak,* onu şeffaf duruma getirmek; saydamlaştırmak.

ŞEFFAFLAŞTIRMA a. Şeffaflaştırmak eylemi; saydamlaştırma.

ŞEFFAFLAŞTIRMAK → ŞEFFAFLAŞMAK.

ŞEFFAFLIK a. Şeffaf olma durumu, niteliği; saydamlık.
—İkt. Karakteristik verileri eksiksiz olarak bilinen bir piyasanın, bir işletmenin niteliği.

ŞEFGARSON a. BAŞGARSON'un eşanlamlısı.

ŞEFİ sıf. (ar. *şefā'at*'tan *şefī'*). *Esk.* Bir suçun affı için kefillik ya da aracılık eden kimse.
—İsl. *Şefi-i müznibin,* günahkârların şefaatçisi; Hz. Muhammet. ‖ *Şefi-i ruz-i ceza,* kıyamet gününde şefaat edecek olan; Hz. Muhammet. ‖ *Şefi-ül-ümem, şefi-ül-vera,* bütün insanlara şefaat edecek olan; Hz. Muhammet.
—İsl. huk. Şüf'a hakkı sahibi.

Şefik Bey'in bir celi sülüs yazısı (1869) *Sabancı kol.*

ŞEFİF sıf. (ar. *şefīf*). *Esk.* Saydam.

ŞEFİK, ŞEFİKA sıf. (ar. *şefkat*'ten *şefīk*, dişl. *şefīka*). *Esk.* Merhametli, şefkatli, sevecen.

ŞEFİK, asıl adı **Masrafzade Mehmet,** türk tarihçi, yazar (İstanbul ? - ay. y. 1715). Saray mutfaklarının hesabını tutmakla görevli bir kâtibin (musarrif) oğlu. Bazı vezirlerin divan kâtipliğinde bulundu. Divanı hümayun hacegân topluluğunda görev aldı. Vakayii harbiye kâtipliği sırasında Karlofça antlaşması'yla (1698) ilgili görüşmelere katıldı. Aynı görüşmelerdeki başmurahhas Rami Mehmet Paşa sadrazam olunca vakanüvisliğe getirildi (1703); Mustafa II'nin tahttan indirilmesi, Rami Mehmet Paşa'nın görevini kaybetmesi, Ahmet III'ün tahta çıkmasıyla sonuçlanan ayaklanmayı (Edirne vakası), *Şefikname** (bas. 1865) adlı yapıtında anlattı. *Emsal-i arap u acem* adlı yapıtında ise arap ve iran atasözlerini derledi. Bazı şiirleri bir yazma mecmuadadır (Topkapı sarayı, Revan ktp. 1503).

ŞEFİK ALİ PAŞA, türk vezir (öl. İstanbul 1867). Sadaret mektubi kalemi'nde yetişti; Amedi odası'na geçti. Mabeyin kâtipliğinden buranın başkâtipliğine getirildi (1843). Tersane nazırı (1845) ve vezir payesiyle Evkaf nazırı (1848) oldu. Azledilerek Hazinei hassa nazırlığına atandı (1850). Tersane müsteşarlığından (1855) ikinci kez Evkaf nazırlığına (1860) getirildi. Maliye nazırı olarak görev aldı (1862). Üçüncü kez atandığı Evkaf nazırlığından (1864) emekliye ayrıldı (1866).

ŞEFİK BEY (Mehmet), türk hattat (İstanbul 1819 ? - ay. y 1879). Ali Vasfi Efendi'den sülüs ve nesih yazı meşk etti. Onun ölümü üzerine, dönemin ünlü hattatı Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den ders aldı. Mustafa İzzet Efendi'nin ikinci imamlığa tayini sırasında, kendisi de Muzikayı hümayun ve Hademeyi hümayun'da yazı hocalığına atandı. Bir ara Abdülmecit'in Sakız adasında yaptırdığı caminin yazılarını hazırlamak üzere oraya gitti; 1855 depreminde zarar gören Bursa Ulu camisi'nin yazılarının onarımı için Abdülfettah Efendi ile birlikte Bursa'da çalıştı. Her tür yazıda başarılı olan sanatçı, Ali Haydar Bey'den de nestalik yazı öğrendi; aklâm -ı sittede Hafız Osman'ın, bu yazıların celisinde Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin, nestalikte Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin okullarına bağlı kaldı. İki Kuran, sekiz Delail-i hayrat yazdı. Müze ve özel koleksiyonlarda bulunan yapıtlarının yanı sıra, İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt meydanı yönündeki dışkapısı üzerindeki yazılarla, iç cephede iki yanda yer alan yazılar onun ürünüdür. Mezarı Yahyaefendi türbesi'nin haziresindedir.

ŞEFİK EL-MÜEYYET, arap milliyetçi (öl. Şam 1916). İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Şam mebusu seçildi. Mutedil hürriyetperveran fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı (1909), daha sonra Hürriyet ve İtilaf fırkası'na katıldı. Meclis'te İttihat ve Terakki'ye yönelttiği sert eleştirilerle tanındı. Birinci Dünya savaşı sırasında, Osmanlı devleti aleyhine etkinliklerde bulundu; Aliye divanı harbi kararıyla idam edildi.

ŞEFİK HÜSNÜ → DEYMER (Şefik Hüsnü).

ŞEFİKA → ŞEFİK.

Şefikname, tarihçi Şefik Mehmet'in (öl. 1715), Feyzullah Efendi ya da Edirne* vakası diye bilinen olayla (1703) ilgili tarihçesi (bas. 1866). Yazar, İstanbul'daki isyancıların yeni sadrazam ve şeyhülislam seçerek Edirne'ye yürümesi, Ahmet III'ün tahta geçirilmesi, şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin kanlı bir şekilde öldürülmesi gibi olayların yakın tanığı olmuştur. Kitabını yazarken olaylara karışan kişilerle görüşmüş, divanda korunan defterlere dayanmıştır. Ancak eski, süslü düzyazı yolunun aşırı bir örneği olan yapıt bu yönü dolayısıyla, sadelikten yana olan Tanzimat yazarlarınca pek çok eleştirilmiştir. Anlaşılması çok güç olan *Şefikname* için şerhler yazılmıştır: *Şerh-i Şefikname* (Abdullah Muhammet bin Ahmet, 1710, bas. 1872), *Ravzat ül-kâmilin* (Mahmut Celalettin Paşa, 1873). Yazarın kendisi de tarihçesini daha sade bir dille ikinci kez kaleme almıştır: *Muvazzah Şefikname.*

ŞEFKAT, -ti a. (ar. *şefkat*). Yumuşak davranışlar ve incelikli, sıcak bir ilgi ile açığa vurulan sevgi; sevecenlik: *Benden hiçbir zaman şefkatini esirgememiştir. Şefkat dolu bir insan. Anne şefkati.*
—*Esk.* *Şefkat-kârane,* acıyarak, şefkat göstererek. ‖ *Şefkat-nisar,* esirgeyen, acıyan, şefkat saçan.

Şefkat nişanı hümayunu ya da **Şefkat nişanı,** Abdülhamit II döneminde, savaşlarda, deprem, su baskını, yangın vb. doğal afetlerde yararlılıkları görülen kadınlara verilmek üzere çıkarılan nişan (1878); altından bastırılmıştı ve üç dereceliydi. Beş kollu yıldız biçimindeki nişanın ortası göbekliydi ve bunun üzerinde Abdülhamit II'nin tuğrası bulunuyordu. Tuğrayı çevreleyen çember üzerinde "insaniyet, muavenet, hamiyet" yazıları yer alıyordu. Birinci dereceden olan nişanlar murassaydı ve bunların üzerinde on kırat ağırlığında yüz on beş pırlanta ile bir kırat, yarım buğday ağırlığında elli beş yakut bulunuyordu. Beratla verilen nişanların üç derecesi de şemseliydi. Bu nişan, sahibinin ölümü halinde, takılmamak üzere vârislere geçiyordu.

ŞEFKATÇİÇEĞİ a. Afrika ve Avustralya kökenli, bazıları bütünüyle beyaz, bazıları beyaz-mavi karışık renkte çok güzel çiçekli otsu bitki. (Bil. a. *agapanthus,* zambakgiller familyası.)

ŞEFKATLİ sıf. **1.** Başkalarına şefkatle yaklaşan, şefkat dolu kimse için kullanılır; sevecen, müşfik: *Şefkatli bir insan. Şefkatli bir el başını okşadı.* **—2.** Şefkat belirten: *Şefkatli bir sesle çocuğa ağlamasını söyledi.*

ŞEFKATLİLİK a. Şefkatli olma durumu; sevecenlik.

ŞEFKATSİZ sıf. Şefkat, sevgi göstermeyen, başkalarına karşı katı davranan kimse için kullanılır.

ŞEFKATSİZLİK a. Sıcaklıktan, yumuşaklıktan, sevgiden yoksunluk, katıyüreklilik.

ŞEFLERYA a. Tropikal bölgelerde yetişen ve bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilen bileşik el ayası yapraklı, şemsiye ya da demet halinde toplu çiçekli çalı. (150 tür; bil. a. *schefflera;* aralyagiller familyası.)

ŞEFLİK a. **1.** Şef olma durumu. **—2.** Bir şef tarafından yürütülen daire; şefin makamı: *İstasyon şefliği.*

ŞEFTALİ a. Ilıman bölgelerde yetişen meyve ağacı. (Bil. a. *Prunus persica;* gülgiller familyası.)
—ANSİKL. Ağ. yet. Çin kökenli olan şeftali, dik ya da yaygın, bazen sarkık dallı ve 3-5 m yükseklikte bir meyve ağacıdır. Kenarları dişli ve sapında 2 ila 5 balözü bezi bulunan temren biçiminde yapraklarla kaplıdır. Beşli tipte olan pembe çiçeklerinde büyük (gül çiçekler) ya da küçük (çan çiçekler) taçyaprakları vardır. Değişinim ürünü kırmızı ya da beyaz renkte katmerli ya da yalın çiçekli süs şeftalileri de vardır. Çiçekler kendilerini döllleyebildikleri gibi birbirini de dölleyebilirler. Çapraz tozlaşma böceklerle sağlanır.
Hazirandan eylüle kadar değişik zamanlarda olgunlaşan birçok çeşidi vardır. Batılı üretici ülkelerde uygulanan melezleme programları sayesinde çeşitlerin yenilenmesi çok hızlıdır. Şeftali çoğu zaman rüzgâra açık yerlerde kâse, direk ya da Y biçiminde yetiştirilir.
Türkiye'de, en çok Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde yetişir. Doğu Karadeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde de

yetiştirilir. Şeftali çeşitleri toprağın özelliğine göre, tohumdan yetişme şeftali fidanına (geçirgen, asit topraklar), erik fidanına (asit ya da kalkerli, killi topraklar) şeftali -badem melezlerine (geçirgen, kireçli topraklar) aşılanır. Bahçeye bir çeşit ağaç dikildiğinde meyvelerin hepsi birden olgunlaşır. Ürün alımını geniş bir zamana yaymak için erken, orta ve geç olgunlaşan 3 -4 çeşidi bir arada yetiştirmek daha doğrudur.

Şeftalinin başlıca hastalıkları, yaprak kıvrıklığı, külleme, bakteriyozdur. Düşmanları yaprakbitleri ve yaprakbüken böceklerdir.

— Boyac. Şeftali ağacının yapraklarından doğal boyamacılıkta da yararlanılır. Yapraklar kaynatılarak sarıya çalan yeşil bir boya elde edilir; bu boyayla ipek, pamuk ve yün elyaflar boyanır. Genellikle mordan olarak göztaşı (bakır sülfat) kullanılır. Elde edilen renk sabittir, güneşten ve yıkanmaktan solmaz.

—Eczc. Şeftalinin çiçek ve yaprakları, infusyon şeklinde, laksatif ve hafif yatıştırıcı etki gösterir. Şeftali çiçeği şurubu müshil etkilidir. Çekirdeğinin içi acı ve zehirlidir.

ŞEFTALİ a. Şeftali ağacının çekirdekli, tatlı ve hafif mayhoş meyvesi.

—ANSİKL. Şeftali, sarı, krem ya da yeşil üzerine morumsu kırmızı renkli, az ya da çok tüylü ince kabuklu, etli, lifli, tek çekirdekli bir meyvedir. Beyaz, kırmızı (kanlı) ya da sarı olan eti, sulu, şekerli ve kokuludur. Çekirdek ya serbest ya da özellikle erken olgunlaşan çeşitlerde ete yapışık olur. Eti çekirdeğine yapışık olanlara *et şeftalisi*, yapışık olmayanlara *yarma şeftali* denir. Şeftali şeker, organik asit, A provitamini bakımından zengindir. Hazirandan eylüle kadar toplanır.

Çeşitli doğal değişinimler sayesinde değişik görünüş ve biçimde meyveler elde edilmiştir. Tüysüz kabuklu ve yassı biçimli şeftaliler de vardır.

Türkiye'nin yıllık şeftali üretimi 350 000 ton dolayındadır (1991). Şeftali tohumu sabit yağ ve amigdalin denilen bir glikozit içerir. Halk hekimliğinde karın ağrısına ve diyabete karşı kullanılır.

—Mutf. Şeftaliden dondurma, reçel, komposto, marmelat, şurup yapılır. Bazı jöle, pasta ve turtalarda garnitür olarak da kullanılır.

ŞEFTALU a. (fars. *şeftālū*). *Esk.* **1.** Şeftali. **—2.** Öpücük.

ŞEFTREN a. (fr. *chef de train*'den). Bir trenin yönetiminden sorumlu görevli.

ŞEGAF ya da **ŞAGAF** a. (ar. *şeġaf, şaġaf*). Esk. anat. **1.** Kalp zarı: *İltihab-ı şegaf* (kalp zarı iltihabı). **—2.** *Şegaf-ı dahil-ı kalb*, iç yürek zarı. ‖ *Şegaf-ı haric-i kalb*, dış yürek zarı.

ŞEGAL a. (fars. *şeġāl*). *Esk.* Çakal.

ŞEGER BAZAR, Suriye'de, Habur'un bir kolu üzerinde, M. Mallowan tarafından kazılan (1935-1937) arkeolojik yer. Burada ortaya çıkarılan 15 tabakadan 10'u Tarihöncesi'ne (ilk tabaka buranın yaklş. İ.Ö. 6000'de iskân edildiğini gösterir), Şamşi -Ahad I (II. İ. Ö. 1781'e doğr.) dönemi tabletlerinin ele geçtiği 5'i de tarih çağlarına denk düşer. Şeger Bazar, tel Brak ile birlikte, el-Cezire'nin Suriye'de kalan bölümü üzerine bilgi veren en önemli iki yerleşmeden biridir.

ŞEH → ŞAH.

ŞEHA ünl. (fars. *şeh, şāh* ve *-ā*'dan *şehā*). *Esk.* "Ey padişah, ey şah" anlamında kullanılan hitap sözü.

ŞEHABETTİN AHMET SIVASI (Sivas ? - Ayasuluğ [Selçuk] 1445). Sivas'ta medrese öğrenimi gördü. Zeyniye tarikatı şeyhlerinden Muhammet Efendi'ye bağlandı. Şeyhiyle birlikte Ayasuluğ'a yerleşti; onun ölümünden sonra da yerine geçti. Yapıtları: *Risalet ün-necat min şerr is -sıfat, Uyun üt-tefasir, Riyaz ül-ezhar fi celail il-ebrar.*

ŞEHABETTİN AHMET BEY → AHMET BEY Şehabettin.

ŞEHAMET a. (ar. *şehāmet*). *Esk.* Cesaret, yiğitlik, akıllılık.

ŞEHAMETLİ ya da **ŞEHAMETLÜ** sıf. (ar. *şehamet*'ten). *Esk.* Kudretli.

—Esk. ida. Osmanlı padişahları ile başta İran hükümdarları ve öteki doğu devletleri hükümdarları arasındaki resmi yazışmalarda kullanılan unvanlardan biri.

ŞEHARE, Arabistan yarımadasında küçük kent, Yemen'de, başkent Sanâ' nın yaklaşık 110 km kuzey-kuzey-batısında yer alır.

ŞEHBA sıf. (ar. *eşheb*'in dişl. *şehbā'*). *Esk.* Akçıl, kır, kül renkli: *Haleb-üş-şehba* (kır renkli görünen; Halep şehri).

ŞEHBAL ya da **ŞAHBAL** a. (fars. *şeh, şah* ve *bāl*'dan *şeh-bāl, şah-bāl*). *Esk.* **1.** Kuşun kanadındaki en uzun tüy. **—2.** Büyük kanat.

Şehbal, 1 mart 1909'dan başlayarak Hüseyin Saadettin tarafından İstanbul'da yayımlanan on beş günlük dergi. Başlığının altında "Her şeyden bahseder risalei musavvere" ifadesi bulunan dergi, yalnız İstanbul'a değil taşraya da yönelik yazı, haber ve yorumlarıyla magazin dergiciliğine yenilik getirdi. Dünya haberlerine de önem verdiği gibi, kadın ve sağlık sorunları üstünde de titizlikle durdu. Oldukça modern sayfa düzeni ve her sayfada ortalama beş fotoğraf basması nedeniyle geniş bir okur kitlesine açılmayı başardı. Yüzüncü sayıda kapandı.

ŞEHBAZ → ŞAHBAZ.

ŞEHBENDER ya da **ŞAHBENDER** a. (fars. *şeh, şāh* ve *bender*'den *şah-bender, şeh-bender*). *Esk.* Konsolos.

—Kur. tar. Osmanlılar'da Ticaret nezareti'nin kuruluşundan önce, ticaret işlerini yönetmek ve tüccarlar arasındaki anlaşmazlıkları çözümlemekle görevli kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mahmut II döneminde (1808 -1839) müslüman tüccarlara *hayriye tüccarı*, olmayanlara *avrupa tüccarı* denilerek ticaretle uğraşanlar ikiye ayrıldı. Devlet, hayriye tüccarlarını korumak amacıyla kendilerine bazı ayrıcalıklar tanıdı. Yerli tüccarlar, aralarındaki anlaşmazlıklarda hakemlik yapmak üzere birini seçerek *şehbender* adını verdiler. Sonraki yıllarda "şehbender" sözcüğü, osmanlı ülkesinin yabancı ülkelerde ticari çıkarlarını izleyip koruyan resmi devlet görevlisi, konsolos anlamına kullanıldı. Bu görevliler, en yükseğinden başlayarak *baş şehbender, şehbender, şehbender vekili* ve *şehbender memuru* diye dört sınıfa ayrılıyordu. İkinci meşrutiyet'ten (1809) sonra şehbenderlere *konsolos* denilmeye başlandı.

ŞEHBENDERHANE a. (fars. *şeh, bender* ve *ḫāne*'den *şeh-bender-ḫāne*). *Esk.* Konsolosluk, konsolosluk binası.

ŞEHBENDERLİK a. (fars. *şeh-ben-der'* den). *Esk.* Konsolosluk.

ŞEHBENDERZADE AHMET HİLMİ, türk yazar, felsefeci (Filibe 1865-İstanbul 1913). Şehbender Süleyman Bey'in oğlu. Galatasaray sultanisi'ni bitirerek Düyunu umumiye'de memur oldu. Beyrut'ta görevliyken Abdülhamit II yönetimine karşı çıkarak Mısır'a kaçtı. Terakkii osmani cemiyeti'ne girdi. İstanbul'a dönünce (1901) Fizan'a sürüldü. Orada tasavvufla ilgilenerek arusi tarikatına girdi. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'da *İttihad-ı İslam* gazetesini, haftalık (1911'de günlük) *Hikmet* gazetesini çıkardı. İttihat ve Terakki yönetimine muhalefeti yüzünden gazetesi ve kurduğu Hikmet matbaai islamiye'si kapatılarak Bursa'ya sürüldü. Döndükten sonra kısa bir süre *Coşkun kalender* adlı haftalık mizah gazetesini çıkardı. Maddeci felsefeye ve batılılaşma hareketine karşı İslamiyet kaynağına dayanan düşünce ve siyaseti savunuyordu. Ruhsal olayların maddeyle açıklanamayacak nitelikte olduğunu ileri sürüyordu. Temelde tasavvufa bağlıydı. Başlıca yapıtları: *Tarih-i islam* (2 c., 1910-1912), *Öksüz Turgut* (roman, 1910, yeni bas. 1972), *İstibdadın vahşetleri* (oyun, 1910), *Üss-i islam* (1916), *Huzur-i akl ü fende maddiyun meslek-i dalaleti* (1916), *Amak-ı hayal*, yeni bas. 1974).

ŞEHD a. (ar. *şehd*). *Esk.* Bal.

ŞEHDAB a. (ar. *şehd* ve *āb*'dan *şehd -āb*). *Esk.* Bal şerbeti.

ŞEHDAMİZ sıf. (ar. *şehd* ve fars. *āmiz'* den *şehd-āmiz*). *Esk.* **1.** Balla karışık. **—2.** Bal karıştırılmış, bal gibi tatlı.

ŞEHDANE → ŞAHDANE.

ŞEHDİYE a. Esk. denizc. ÇITIHA'nın eşanlamlısı.

ŞEHDKÂM a. (ar. *şehd* ve *kām*'dan *şehd-kām*). *Esk.* Tadı damağında kalmış.

ŞEHEVAT çoğl. a. (ar. *şehvet*'in çoğl. *şehevāt*). *Esk.* **1.** Cinsel arzular, şehvetler. **—2.** *Şehevat-ı nefsaniye*, nefis düşkünlükleri.

ŞEHEVİ sıf. (ar. *şehvet*'ten *şehevī*). *Esk.* Şehvet uyandıran; erotik: *Şehevi arzular.*

ŞEHİDİ EVVEL → MUHAMMET BIN MEKKİ ED-DIMIŞKİ.

ŞEHİDİ SALİS → NURULLAH (es-Seyit bin es-Seyit Şerif el-Maraşi eş-Şuşteri).

ŞEHİDİ SANİ → ZEYNETTİN BIN ALİ BIN AHMET BIN MUHAMMET.

ŞEHİK a. (ar. *şehīḳ*). *Esk.* **1.** Ağlarken, iç çekerken çıkan hıçkırık. **—2.** Soluk alma. **—3.** *Şehik ü zefir*, soluk alıp verme. ‖ *Şehik-i tenhayi*, yalnızlık nefesi.

ŞEHİM sıf. (ar. *şehīm*). *Esk.* Akıllı ve kurnaz; yiğit.

ŞEHİNŞAH ya da **ŞEHİNŞEH** a. (fars *şāhān* ve *şāh; şāhān-şah*'tan, *şehin-şah, şehin-şeh*). *Esk.* Şahlar şahı anlamında İran hükümdarlarının unvanı.

ŞEHİNŞAH (1097-1118), Anadolu selçuklu hükümdarı (1110-1116). Kılıç Arslan I'in büyük oğlu. Habur suyu kıyısında yapılan savaşta babasının ırmağa düşerek boğulması üzerine (1107), Musul'a giren emir Çavdar tarafından yakalanıp büyük selçuklu hükümdarı Mehmet Tapar'a gönderildi. Anadolu'da durumun kötüye gittiğini gören Tapar'ın yaklaşık 3 yıl sonra salıverdiği Şehinşah, Konya'ya gelerek babasından boşalmış olan tahta çıktı (1110). Konya önlerine kadar ilerleyen Bizanslılar'la savaşa tutuşan ve onları gerilemek zorunda bırakan selçuklu hükümdarı, kayınpederi Danişmentli Emir Gazi ile birleşen kardeşi Mesut'un kendisine karşı taht kavgasına girişmesi üzerine (1113) imparator Aleksios'la ağır koşullar içeren bir barış antlaşması imzaladı. Yedi yıl süren bu taht kavgası sonunda kendi komutanları, Konya'yı kuşatan Mesut ve Emir Gazi'nin saflarına katılınca, başkentten kaçmak zorunda kaldı, İstanbul'a sığınmak için yola koyuldu. Ancak, Konya' ya giren ve Mesut I unvanıyla tahta çıkan kardeşinin ardına taktığı adamlar tarafından Akşehir yakınlarında yakalandı; götürüldüğü Konya'da gözlerine mil çekilerek kör edildi ve zindana atıldı (1116). Daha sonra adamlarının ihanetinden kuşkulanan Mesut I, onu yay kirişiyle boğdurttu.

ŞEHİNŞAH, selçuklu şehzade (öl. Eğridir 1176). Mesut I'in küçük oğlu. Babasının Danişmentli Yağıbasan'dan aldığı Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Kayseri bölgelerinin emirliğine getirildi (1142). Mesut I'in ölümü üzerine (1156) tahta çıkan ağabeyi Kılıç Arslan II, öteki kardeşi Dolat'ı boğdurtunca korkuya kapılan Şehinşah, babasının kendisine bıraktığı Ankara ve Çankırı bölgelerine çekildi; savaşıma giriştiği selçuklu hükümdarına karşı Yağıbasan ve onun yeğeni Zünnun'la birleşerek güçlü bir cephe oluşturdu. Bu sıkı güçbirliği karşısında bir süre sinen Kılıç Arslan II, Yağıbasan öldükten (1164) sonra hemen harekete geçerek Danişmentliler'e

Şehir müzesi
Yıldız sarayı
İstanbul

art birçok yeri, kardeşinin yönetimindeki Ankara ve Çankırı bölgelerini ele geçirdi. Bunun üzerine Şehinşah ile Zünnun, Suriye atabeyi Nurettin'e sığındılar (1169). Suriye atabeyinin koruması altına giren Zünnun'a Sıvas ve yöresini bırakmayı, onunla kalacak olan kardeşinin de canını bağışlamayı kabul eden Kılıç Arslan, Nurettin ölünce (1174) Danişmentliler'in üzerine yürüdü; ortadan kaldırdığı bu beyliğin topraklarını kendi ülkesine katınca Zünnun'la Şehinşah bu kez de İstanbul'a kaçarak Bizans imparatoruna sığındılar (1175). Onları korumasına alan imparator, Zünnun'la Şehinşah'ı buyruklarına verdiği bir kuvvetle Anadolu içlerine saldı. Ancak, Niksar yakınlarında yenilgiye uğrayan işbirlikçiler, yeniden İstanbul'a dönmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine imparator Manuel'in 100 bin kişilik bir orduyla çıktığı Anadolu seferine katılan Zünnun ve Şehinşah, Myriokephalon* savaşı'nda (1176) bozulan bizans birliklerini toplamaya çalışırken vurularak öldüler.

ŞEHİNŞAH, türk şehzade (Manisa 1467-Konya 1511). Bayezit II ile Karamanoğulları'ndan Nasuh Bey'in kızı Hüsnüşah Hatun'un oğlu. Babası tahta çıkınca (1481), Manisa sancakbeyi oldu. Ağabeyi şehzade Abdullah'ın ölümü üzerine (1483), Manisa'dan Karaman sancakbeyliğine atandı. Eceliyle öldü ve Bursa'da Murat II türbesinin yanına gömüldü. Oğlu şehzade Mehmet, yerine Karaman sancakbeyliğine getirildi.

ŞEHİNŞEH → ŞEHİNŞAH.

ŞEHİR, -hri a. (fars. *şehr*). **1.** Halkı çeşitli profesyonel etkinliklerde bulunan (özellikle hizmet kesiminde) önemli büyüklükte yerleşim alanı; kent. **—2.** Bu yerleşim alanında oturanların tümü: *Olay şehri ayağı kaldırdı.* **—3** *Şehir eşkıyası,* kent içinde yol kesen, soygun yapan, kan döken haydut. || *Şehir hatları,* kent içi yollar ve kent içi iletişimi. || *Şehir rehberi,* kentin belli başlı yerlerini gösteren, açıklamalı ve haritalı kılavuz.

—*Esk. Şehr-âra,* şehri süsleyen, şehre güzellik katan. || *Şehr-azub,* şehri karıştıran; ortalığı birbirine katan. || *Şehr-i Siyam,* Siyam kenti.

—Ask. *Açık şehir,* savaş zamanında savunulmayan şehir.

—Esk. ida. *Şehir beyi,* Osmanlılar'da bir kenti yönetmekle görevli kurulun başında bulunan kimseye verilen ad. || *Şehir kethüdası,* Osmanlılar'da kentlerde parasal ve yönetsel işlere bakmakla görevli kimsenin unvanı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Şehir naibi,* Osmanlılar'da eyalet ve sancaklardaki görevlilerden birine verilen ad. (Bunlar Anadolu ve Rumeli kazaskerlerinin vekili durumundaydı. Kentteki divanlara katılırlardı.)

—Huk. *Şehir meclisi* → BELEDİYE* MECLİSİ.

—Telekom. *Şehir kod numarası,* şehirlerarası otomatik telefon konuşmalarında her kent için belirlenen numara. (Örneğin, İzmir'in kod numarası 51'dir; İzmir'deki 84 22 28 numaralı abone ile şehirlerarası otomatik telefon görüşmesi yapmak isteyen kişi, önce 9'u, sonra 51 kod numarasını ve arkasından 84 22 28 numarayı çevirmelidir.)

—ANSİKL. Esk. ida. *Şehir kethüdası,* "cemaat usulü" denilen genel vergileri cemaate bildirir ve toplardı. Şehir kethüdalığı, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) kuruldu ve başlangıçta çok yararlı oldu. Ancak, giderek rüşvet, görevi kötüye kullanma gibi nedenlerle, şehir kethüdaları halk arasında hoşnutsuzluk yarattı. Çoğu, sağladıkları haksız kazançlarla mal varlıklarını artırıp güçlendiler. Bu durumu önlemek amacıyla, önceleri atama ile göreve getirilen şehir kethüdalarının halk tarafından seçilmeleri yoluna gidildi. Ancak, bu önlemden de olumlu bir sonuç alınamayınca, şehir kethüdalığı Mahmut II döneminde (1808-1839) kaldırıldı.

ŞEHİR sıf. (ar. *şöhret*'ten *şehîr*). *Esk.* Ünlü, şöhretli: *"Böyle bir şehr-i şehîr, ne kadar tahsîn ü tathîr ve ne kadar tezyîn ü tenvîr olursa şâyestedir"* (Ebüzziya Tevfik).

ŞEHİR adası, G.-B. Anadolu'da Menteşe kıyılarında küçük ada. Gökova (esk. Kerme) körfezinin G. kıyısının D. kesiminde, kıyının hemen önünde. Marmaris'in kuşuçuşu 17 km K. -K. -B.'sında; üzerinde antik Kedreai kentinin kalıntıları.

■ **Şehir müzesi** *(İstanbul belediyesi),* İstanbul'da Yıldız sarayı'nın ikinci avlusunda ve Hasbahçe içinde yer alan "Güzel sanatlar" yapılarında ve Marangozhane'de açılan müze (ekim 1988). Şaraçhanebaşı'ndaki Gazanferağa medresesi'nde kurulan İstanbul* Belediye müzesi'nde sergilenen, İstanbul'a ilişkin çok çeşitli eserler buraya aktarıldı ve çağdaş müzecilik anlayışına uygun bir düzen içinde ziyarete açıldı. Sergilenen yapıtlar arasında, yabancı ve türk ressamların İstanbul manzaraları, hat sanatından örnekler, Yıldız porselenleri, İstanbul'un değişik esnaf gruplarınca kullanılan çeşitli aletler, alemler, ev eşyaları, çiniler bulunmaktadır. Müzenin ayrıca uluslararası standartlarda bir sanat galerisi vardır.

Şehir operası → İSTANBUL ŞEHİR OPERASI.

Şehir tiyatroları *(İstanbul),* Darülbedayi*'nin 1934 yılından sonraki resmi adı. 1930'lu yılların başlarına değin, hayli sarsıntılı dönemler geçiren, zaman zaman dağılma ve kapanma tehlikesiyle karşı karşıya kalan Darülbedayi, 1930'da Belediyeler yasası'nın yürürlüğe girmesi üzerine İstanbul belediyesi'ne resmen bağlandı; 1 aralık 1949'da yürürlüğe giren yeni yönetmeliğe göre de, katma bütçeli bir kurum haline dönüştürüldü. Bu tarihten sonra faaliyetlerini genişleterek Tepebaşı'ndaki Dram ve Komedi bölümlerinin yanı sıra Eminönü halkevi'nde, Lale sineması'yla Yeni komedi adını alan eski İpek sineması'nda uzun süre temsiller verdi. 1935-1936 döneminde Çocuk oyunları bölümü çalışmalarına başladı. Eskiliği nedeniyle 1958'de yıktırılan Komedi bölümü'nden sonra Dram bölümü de 1970 ve 1971 yıllarında çıkan yangınlar sonucu enkaz haline geldi. 1960'lı yılların başında Kadıköy'deki Süreyya sineması'nın üst katında, 1961'de Fatih (şimdiki Reşat Nuri tiyatrosu) ve Üsküdar (şimdiki Musahipzade Celal tiyatrosu) semtlerinde yerleşik düzende temsiller verilmeye başlandı. Tiyatronun "halkın ayağına götürülmesi" ilkesini benimsemiş olan Muhsin Ertuğrul, bu arada Şehir tiyatroları'nın çalışmalarını Zeytinburnu, Gültepe, Bayrampaşa, Zincirlikuyu vb. semtlerde de yaymaya çalıştı. 1970'te Harbiye'de, sergi pavyonu olarak kullanılan bir yapıyı 650 kişilik bir salona dönüştüren (şimdiki Muhsin Ertuğrul tiyatrosu), idari ve teknik birimlerini de buraya taşıyan Şehir tiyatroları, aynı yıl Kadıköy Halk eğitimi merkezi'nde perdelerini yeniden açtı. Belediyenin ödenek vermemesi nedeniyle burası 1981'de bırakıldı. 1975'te yanan Dram bölümü'nün marangozhanesi onarılarak açıldıysa da, 1981'de kapatıldı. Muhsin Ertuğrul tiyatrosu'nun üst fuayesinde düzenlenen Cep tiyatrosu, 25 şubat 1988'de perdesini açtı. Şehir tiyatroları bünyesinde kurulan Tiyatro araştırma laboratuvarı (TAL) 1988'de faaliyete geçti. Aynı semtte Kadıköy Haldun Taner tiyatrosu ise, İÜ devlet konservatuvarı'nın da bulunduğu eski hal binasında, 4 mart 1989'dan başlayarak hizmete girdi. 10 kasım 1991'de Gaziosmanpaşa tiyatrosu hizmete girdi. Ağustos 1992 - ocak 1993 arasında Muhsin Ertuğrul tiyatrosu'nda geniş çapta bir onarım yapılarak, sahne genişletildi ve teknik donanım elden geçirildi.

ŞEHİRCİ a. Kentleri, daha genel bir deyişle tüm insan yerleşmelerini düzenleme ve bölge planlamasına ilişkin sorunları çözme konusunda uzmanlaşmış teknik kişi; kent plancısı. (Eşan. KENTBİLİMCİ.) [Önceleri, mimarlık öğrenimi görmüş ve şehircilik konusunda uzmanlaşmış kişiler kent plancısı olarak çalışırken, mimarlık fakültelerine bağlı özel şehir ve bölge planlama bölümlerinin kurulmasıyla şehircilik ayrı bir bilim dalı durumuna geldi.]

■ **ŞEHİRCİLİK** a. **1.** İnsan yerleşmelerini düzenleme ve örgütleme sanatı. (Eşanl. KENTBİLİM.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** En geniş anlamıyla kentsel ya da kırsal mekânı (konut, iş, eğlence yapıları, dolaşım ağları) en iyi işleyecek ve toplumsal ilişkileri iyi-

Meauxsoone-Pix

1699'dan başlayarak Vauban'ın kurduğu Neuf-Brisach (Alsace). Burçlu sur duvarı içinde, merkezi bir meydan çevresinde geniş dörtgenler halinde bölmelenmiş sekizgen planlı bir yerleşmedir.

leştirecek biçimde düzenleme sanatı. —**3.** Kamu güçlerinin kent ortamında arazi kullanımını denetlemelerine olanak veren hukuk kurallarının tümü.

—ANSİKL. Çatalhöyük (VII. binyıl) kazılan, birbirinden ayrı ama sıkı sıkıya ilişkili dörtgen planlı evleri gün ışığına çıkardı. Sokak düzeni bulunmadığı için bu evlere seyyar bir merdiven kullanılarak çatıdan inilirdi. Üç binyıl sonra, Mezopotamya'nın site-devletleri bir tapınak-sarayın çevresinde düzenlenerek surla çevrildi. Merkezi avlulu evler, bir sokakla bağlantılı çıkmaz bir geçite açılırdı. Dar sokakların belirsiz bölmelenmeleri içinde her parsel, her ada, şebekenin tam ortasında toplanmış zenginlikler için etkili bir savunma oluşturur, arazinin doğal engebeleri de bu savunmayı kolaylaştırırdı. İlk bakışta gelişigüzel ve karmaşık gibi görünen bu düzenleme, Antikçağ'da ve Ortaçağ'da gelişen Delos, Isfahan, hatta Cezayir gibi Doğu kentlerinin yapısını büyük ölçüde etkiledi.

Daha yoksul ya da daha barışçı başka merkezlerde, parsellerin sınırını çizen yollarıyla düzenli şehir planları yapıldı. İndus vadisi kentleri, II. binyıl'da, din ve tören ayinleri için düz ve geniş yollar yapıyordu. Bu iki sistemi kaynaştırmak da mümkündü. Babil'de, tören alaylarının geçtiği yollar, sur kapılarından başlayarak, tepe-tapınak'ın düşey ekseni çevresinde kesişirdi. Bir nöbetçi kulübesinin kapattığı bu yollar, öteki küçük sokakların kargaşasından ayrılırdı. Törenlerin düzenlendiği büyük eksenler yapma ihtiyacı, Mısır'da, Nil'in kral yolunu eklemlemek için de kendini duyurdu. Firavunun sarayı, memurların evleri, sınırları tapınaklarla belirlenmiş bir tarım kadastrosu içinde konumlandırılırdı; Teb, bir şehir olmaktan çok, dev bir manastırdır. Çok daha ileri tarihlerde, aynı durum bazı Asya teokrasilerinde de görüldü; bunların en gelişmiş örneklerinden birini Angkor sunmaktadır. Bu doğu tasarımlarında zenginliklerin bir yerde toplanmasının bir dönüşüm sanayisi yaratması durumunda bile, kutsal olan ağır basmaktadır; Delos'un hellenistik limanı bunu kanıtlamaktadır.

Batı'da ise durum çok farklıdır; Yunanlılar kale-saraylar yapmış olsalar da, çok erken dönemlerde, dinsel ve siyasal kurumlarını bölgesel tek bir çatı altında toplamışlardır. Başlangıçta *polis* ya da site bütün bölgeyi kapsardı; ne var ki, çoğu kez akropoliste bulunan toplantı, panayır ve geçici savunma yeri (Galya'nın *oppidum*'u), tanrıların ve ölülerin koruması altında, topluluğun en önemli mekânı olacaktı. Gerçekten de, klasik dünyada Çin'de olduğu kadar önemli bir yer tutan atalar kültü, mülkiyetin aktarılmasında etkili oluyordu. Bir kent kurulmadan önce kâhinin görüşlerine başvurulurdu. Tanrıların seçimiyle, sokakların birbirini dik kesmesiyle ortaya çıkan dama tahtası planlı yapı adalarında, eş parseller kura sonucu sahiplerini bulurdu. Bu da, çoğu kez, doğal ışığın (Olynthos'ta avluların bakışımsız konumu, V. yy.), hatta arazi şekillerinin (Priene) dikkate alınmamasına yol açardı. Ionialılar (Miletoslu Hippodamos) bu kareleme sistemini öğütledilerse de, gökbilimci Meton, yıldız biçiminde bir planı yeğledi. İlk "hayalci" şehirci sayılan Platon ile geometri kuramları zafer kazandı. Daha gerçekçi olan Aristoteles, eski planlarla yenilerini birleştirerek, sağlık ve estetik konuları üzerinde de durdu. Toplumsal bir sözleşmenin yansıması olan hellenistik şehir, siyasal toplantı (agora, buleuterion) ya da şenlik (gymnasion, tapınak ve tiyatrolar) mekânlarına bağlı olarak biçimlendi.

Bu nitelikler, tümüyle kadastro edilmiş sömürge toprakları olan roma sitesi *civitas*'ta da varlığını sürdürdü. Askeri kamplar örnek alınarak karelenmiş kent çekirdeği, Roma'da, örümcek ağı biçimli bir yol şebekesiyle kente, *Urbs*'a bağlanırdı. İmparatorluk, dal budak sarmış bir organizmaya dönüştü; yönetimdeki aksamalar

Brian Brake-Rapho

İ.S. 100'e doğru Traianus'un kurduğu Timgad (Cezayir) roma askeri şehirciliğinin kusursuz bir örneğidir. Karelenmiş kent çekirdeği forum çevresinde eklemlenmekte, kentin iki ana ekseni olan *cardo* (Kuzey-Güney) [Timgad'da bir bölümü iki koldan oluşmaktadır] ile *decumanus* (Doğu-Batı) [fotoğrafta soldan sağa doğru görünen bu yol, Traianus kemerinin altından geçmektedir] forum yakınında kesişmektedir.

ya da kişisel çıkarlar, doğu ideolojilerinin etkisiyle tartışma konusu yapılan ilk tasarımlara baskın gelince, imparatorluk büsbütün hantallaştı. Kentlerin temsil etme niteliği iyice belirginleşti: forumlar, tapınaklar ve zafer yolları, tiyatrolar, amfitiyatrolar ve özellikle de, ısıtma, su getirme ve boşaltma tekniklerinin gelişmesiyle Aristoteles'in toplumsal refah idealinin gerçekleştiği hamamlar.

III. yy.'da, tehdit altındaki kentler çekirdeklerine doğru kapanıp, bir sur ve *castellum*'un eteğinde anıtsal görünümlerini yitirdiler. Artık şebekeler çalışmıyordu; barbar yasalarının geçerli olduğu bir dünyada derebeylik düzeni kendi bağlılık hiyerarşisini kurdu. Yüzyıllar boyunca kırsal kesim ağır bastı. Kralla önde gelenlerin yararlandığı geniş araziler ve manastırlar için Roma villası örnek alındı. Roma iktidarını ellerinde tutan din adamları, tüm diocesis için geçerli hukuk, eğitim ve konukseverlik kurallarını kendi kentlerinde korumasalardı, her türlü bölgesel şebeke ortadan kalkacaktı. Bulunduğu bölgenin ölçülerine göre yeniden inşa edilmeden önce katedral, bir sığınma yeri durumuna geldi ve meslek adamlarına, feodal boyunduruktan kurtulma ve ayrı bir düzeni, burjuvaziyi kurma olanağını verdi. Bu yeni düzende din ya da savaş kaygılarının yerini sanayi almıştı. Daha sonraları kent, kendi ekonomik işlevinde uzmanlaşarak, ülkenin etkinlerini eşgüdüm içinde düzenledi.

Roma surunu ve dama planlı sokakları miras alan ortaçağ kenti farklı bir biçimde oluştu. Eski kapılardan başlayan yollar, az çok yuvarlak bir sur içinde, yeni mahallelerin ışınsal iskeletini oluşturdu; kentin genel planı örümcek ağı biçimindeydi. Öte yandan, bazı yeni kentlerin parsellere ayrılmasında dikgen plan ve dörtgen surlar benimsendi. Bir başka ilginç gelişme de, kent dokusunun kâgir inşaata göre daha az kütlesel olan ahşap yapılara bağlı olarak tasarlanmasıydı. Artık kurucu öğe, atölyelerle pencerelerin baktığı toplu bir avlu olan sokaktı. Ortak duvarlar arasında parsel uzunlamasına yarılmakta ve adanın tam ortasında bir bahçe oluşmaktaydı. Merkezi mahallelerdeyse, sokağa bakan yapının gerisinde ikinci bir yapı bulunabilirdi. Yapı adaları içinde oluşan bu boş arazi, günün birinde, tıpkı antik *domus* gibi kendi içine dönük olan özel bir konağı barındıracaktı.

Kentlerde parsellerin böylesine dar olması, veraset paylaşımlarıyla daha da ağırlaşan bir arazi bölme usulünden kaynaklanmaktadır. Bu, ortaçağ topluluğunun yaşama biçimiyle öylesine bağdaşır ki, yeni çözümler arama ve bunları benimseme gereği hiç duyulmaz. Belediye yönetimi, XVI. yy.'dan başlayarak, cephe türlerini yönetmeliklerle belirleyip kenti ıslah etmek ve genel görünümünü değiştirmek için büyük çaba göstermiş, ancak kent dokusuna müdahale edememiştir. Buna karşılık, dümdüz uzanıp giden ve karşı karşıya gelen yapılarıyla bir tiyatro sahnesini andıran sokak çerçevesinde, ölçek değişmeden kalmıştır. Topları yerleştirmek için genişletilmiş, alçak bir suru çevreleyen ağaçlandırılmış gezinti yolları ve meydanlar, kente, iktidarın gücünü yansıtmak isteyen görkemli bir hava vermektedir. Bu dekorun arka yüzüyse hiç de iç açıcı değildir. Susuz ve altyapısız kent hastalık saçmaktadır.

XIX. yy.'da ayrıcalıkların ortadan kalkmasıyla, kentle taşra bölgeleri arasındaki farklar yok olacak mıdır? Sanayi hamlesi, aşırı nüfusa, toplumsal parçalanmaya, işçi sınıfının acımasızca sömürüldüğü fabrika banliyölerinin başıbozuk gelişmesine yol

C.Delu-Explorer

Mougins (Provence), müstahkem ortaçağ kentleri gibi, kapıları tahkim edilmiş bir surun gerisinde örümcek ağı bir plana sahiptir (XIII.-XIV.yy.)

açarak, kent manzarasının aldığı yaraları artıracaktır. Hâlâ Roma'nın güzelliklerini düşleyen, açık kent kavramını bile akıllarına sığdıramayan yöneticiler, eski yapılarla yeni işlevler arasında bağ kuran geçiş öğeleri yaratmayı düşünecek, demiryollarının kurulmasına bağlı olarak birkaç yeni yol açılacaktır.

Bazı hümanistlerin düşünceleri farklıdır. Onlar, yunanlı filozofları örnek alarak, Rönesans'tan beri, ideal kentler kurmayı düşlemektedir. Sanayi çağının insanlıkdışı yaşam koşulları, Fourier'nin falansterinden E. Howard'ın bahçekentine dek uzanan insani çözümler önerilmesine yol açmıştır. Bir yandan da, bu aşırı çözümlerle XIX. yy. sonunda bol bol yapılan işçi konutu denemeleri arasında çeşitli bireşimler gerçekleştirilmiştir. R. Unwin İngiltere'de Howard'ın ilkelerini uygularken, Soria y Mata İspanya'da doğrusal kentler kurmuş, Fransa'da T. Garnier, *Cité industrielle* (Sanayi kenti) [1904] adlı yapıtıyla, sağlık ve temizlik koşullarına, dolaşıma, arazi kullanımına, sanayi bölgesi kurulmasına ve eski çekirdeğin korunmasına ilişkin bir dizi çözüm önermiştir.

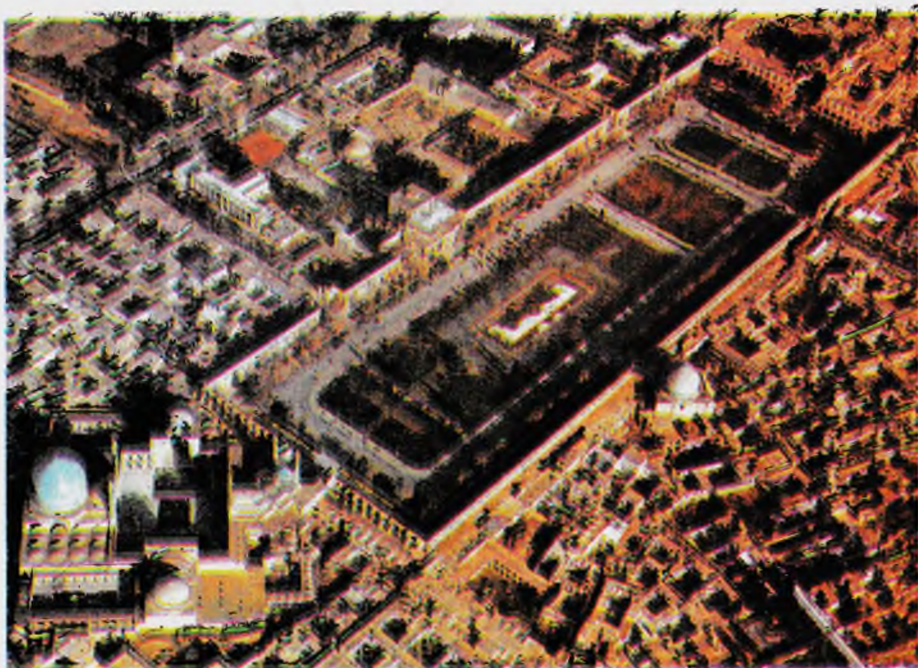
Germen ülkelerinde *Städtebau* (1880'den sonra J. Stübben, sonra C. Sitte), anglosakson ülkelerde *town planning* (Unwin, P. Geddes), Fransa'da *urbanisme* adı verilen yeni bir kentler bilimi artık oluşmuştur. J. Greber'in ABD'de, H. Prost'un Fas'ta kazandığı başarılar, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra yıkılan kentleri yeniden kurma girişimlerinin fiyaskoyu örtbas edemez. Le Corbusier'nin düşünceleriyle yetişmiş yeni bir mimarlar kuşağı, bahçekentle Amerika'nın yüksek yapılı kentleri arasında bir bireşim kurmaya çalışmıştır. Sokak ve hâlâ temsil ettiği etkinlikler, yerini yüksek ya da dizi evlerin oyununa bırakmış, bu soyut geometri, izleyen yıllarda gerçekleştirilen uydu kentlerde ya da yeni kentlerde de ağırlığını duyurmuştur. Bakir topraklar üzerinde kurulan ve bir karayolu ağına saplanan yeni kentler, herşeyden önce yatakhane kentlerdir.

Kırsal dünyayla çeşitli boy ve nitelikteki kent merkezleri arasındaki eski organik denge, bir yandan aşırı ya da yetersiz ekonomik gelişme, öte yandan megapolis ve vahşi kentleşme karşısında tehdit altındadır. Planlı bölge düzenlemesi, denetimsiz ve başıboş kentleşmenin önünü almak zorundadır. Ulaşım ağlarının ve bilişim sistemleriyle donatılmış bilgi aktarımının kazandığı önem, artık, konut darlığını giderek, kenti, düzenleme işlevlerine indirgemeye olanak vermektedir.

Platon'un zamanında olduğu gibi günümüzde de, şehircilik toplumsal yapıyı yoğurup biçimlendirmektedir. İşte bu yüzden, şehircilik, altyapı ya da mimarlık tekniklerine indirgenemez. Tam tersine, çeşitli disiplinlerden uzmanlar, coğrafyacı ile tarihçi, çevrebilimci ile hukukçu arasında ortak bir çalışmanın ürünü olmalıdır. Gerçekten de, mevzii bile olsa her düzenleme, kişisel ya da toplumsal özgürlüklere, doğal dengeye, geçmiş kuşakların yarattığı değerlere zarar verebilir. Yaşayan bir topluma mekân tasarlamak, bürokratik yönetmeliklerin ya da yasakların çok daha ötesine uzanmaktadır.

• *Türkiye*'de kent plancılığı alanında Ankara, İkinci Dünya savaşı'na kadar bütün ülke için önderlik yaptı. 1925'te çıkarılan özel bir yasayla, yeni Ankara'nın kurulmuş olduğu yaklaşık 4 milyon m²'lik toprağın çok düşük bedellerle kamulaştırılması sağlandı. 1928'de de, yine özel bir yasayla Ankara İmar müdürlüğü kuruldu. Müdürlüğün açtığı uluslararası plan yarışmasını kazanan alman şehircilik uzmanı Prof. Dr. Hermann Jansen, 1938'e kadar danışman sıfatıyla planın uygulanmasını izledi. 1933'te 2290 sayılı Belediye yapı ve yollar kanunu çıkarıldıysa da, şehircilik hareketlerine yön vermede etkili olamadı. 1957'de 6785 sayılı İmar kanunu yürürlüğe girdi. Bu kanun, belediyelerin yapacağı nâzım planların ve uygulama planlarının ilke ve kurallarını tanımlıyordu. 1958'de İmar ve iskân bakanlığı'nın, 1964'te Köy işleri bakanlığı'nın, 1960'ta Devlet planlama teşkilatı'nın kurulmasıyla, kent planlarının hazırlanması ve uygulanması için örgütlü çalışmalar başlatıldı.

—Huk. Türk hukukunda şehircilikle ilgili olan yasalardan bazıları şunlardır: Belediyeler k.; Gecekondu k.; Kıyı k.; Çevre k.; İmar k. Bu kanunlarla planlı şehirciliği yerleştirmek için hükümler konmuştur. Şehir planlarının amacı, kent yaşamını herkes için daha kolay, rahat ve mutlu kılacak bir çevrenin yaratılmasıdır. Türkiye'de yerleşim yerlerinin halihazır haritalarının ve nüfusu on bini aşan yerleşme yerlerinin de imar planlarının bulunması gerekir. İmar planları belediye sınırları içinde kalan yerlerde ilgili belediyelerce, belediye ve mücavir alan dışında kalan yerlerde ise valiliklerce yaptırılır. Bayındırlık ve iskân bakanlığı, toplu konut uygulaması ve Gecekondu kanunu'nun uygulanması gibi durumlarda belediye ve idarelerle işbirliği yaparak imar ve yerleşme planları hazırlamaya, bunları değiştirmeye ya da onaylamaya yetkilidir (İmar k. md. 9). İmar planlarında okul, yol, yeşil alan vb. genel hizmetlere ayrılan yerler kamuya ait taşınmazlardansa bedelsiz olarak belediyelere terk edilir. Özel kişilere ait taşınmazlarsa, kamulaştırılır. İmar planlarının yapılması ve uygulanması sırasında İller bankası, belediyelere parasal ve teknik bakımdan yardımcı olur.

İran'ın eski başkenti Isfahan, İslamı simgeleyen zengin anıtların sivrildiği kendiliğinden bir düzenleme gösterir (burada, Meydanı Şah ve Mescidi Şah [XVII. yy.] görülmektedir).

G. Gerster-Rapho

ŞEHİRİÇİ sıf. Telekom. Bir kent içindeki aboneler arasında yapılan telefon görüşmesi için kullanılır.

ŞEHİRLERARASI sıf. **1.** Birçok şehir arasında kurulmuş şey için kullanılır; kentlerarası: *Şehirlerarası iletişimler.* **—2.** *Şehirlerarası telefon,* şehirden şehire iletişim kurmaya olanak veren telefon.

◆ a. Şehirlerarası telefon.

—Telekom. *Şehirlerarası konuşma,* farklı kentlerde bulunan aboneler arasındaki telefon görüşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Telekom. Şehirlerarası telefon konuşması, iki şekilde yapılabilir: otomatik ve kayıt. Otomatik görüşme için, önce 9 rakamı çevrilir, değişik ikinci bir "çevir" sesi alınınca, istenen kentin kod numarası ile abonenin numarası çevrilir. Kayıt yoluyla konuşmak için, 131 rakamı çevrilir, cevap veren memura konuşma yapmak isteyenin numarası bildirilir, sonra istenen kentin adı ve oradaki abonenin telefon numarası söylenir. Konuşmanın normal, acele, yıldırım, davetli, ödemeli, ihbarlı türlerinden hangisiyse belirtilerek telefon kapatılır. İlgili memur bağlantıyı sağlayınca, konuşma yapmak isteyen aboneyi arayarak görüşmeyi yaptırır.

ŞEHİRLEŞME a. KENTLEŞME'nin eşanlamlısı.

ŞEHİRLEŞMEK gçz. f. **1.** Şehir yerleşmesi, şehir bölgesi durumuna dönüşmek; kentleşmek. **—2.** Bir ülkeden, bir bölgeden söz ederken, kent sayısı giderek artmak; kentleşmek.

ŞEHİRLİ sıf. ve a. Kırsal kesimde, kasabada yaşayanlara karşıt olarak, şehirde oturan kimse için kullanılır; kentli.

Şehirli kız → ARLEZYEN.

ŞEHİRLİLEŞME a. Şehirlileşmek eylemi.

ŞEHİRLİLEŞMEK gçz. f. Kırsal kesimden kente göçmüş insanlar sözkonusuysa, kente özgü değer yargılarına, yaşama ve davranış biçimlerine uyum sağlamak; kentlileşmek.

ŞEHİRLİLİK a. Şehirli olma durumu.

ŞEHİT a. (ar. *şehâdet*'ten *şehîd*). **1.** Dinsel inançları ya da kendini adadığı bir dava uğruna savaşırken ölen kimse: *Kurtuluş savaşı şehitleri.* **—2.** *Şehit düşmek, şehit olmak,* ülkesi ya da inancı uğruna savaşırken ölmek. || *Bir kimseyi şehit etmek,* ülkesi ya da inancı uğrunda savaşmakta olan bir kimseyi öldürmek.

—*Esk. Şehid-i Kerbela,* Hz. Hüseyin.

—İsl. Kutsal inanç ve değerler uğruna savaşırken ölen müslüman kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *Şehid-i hükmi,* boğularak, yanarak, deprem, salgın hastalık vb. nedenlerle ölen kişi.

—ANSİKL. Müslümanlığın ilk yıllarından başlayarak din, ülke, namus, mal ve müslümanların egemenliği gibi kutsal ve dokunulmaz sayılan maddi ve manevi değerlerin düşman saldırısına uğraması durumunda bunların savunulması en büyük görev sayıldı; bu uğurda savaşmalarına karşı hayatta kalanlar *gazi,* ölenler ise *şehit* diye adlandırıldılar. Hz. Muhammet, çeşitli hadislerinde şehitliğin yalnız din uğruna değil, belirtilen öteki değerler uğruna ölenleri de kapsadığını çeşitli neden-

lerle açıkladı. Şehitlerin Tanrı katındaki derecelerinin yüceliği konusunda pek çok ayet ve hadis vardır. Kuran, şehitlere "öldü" denilmesini bile yakışıksız bulur ve onların Tanrı katında "diri" olduklarını belirtir (II, 154; III, 170); değerlerinin üstünlüğü dolayısıyla peygamberlerle birlikte cennette onurlandırılacaklarını bildirir (IV, 69). Şehitler, Tanrı katındaki bu üstünlükleri dolayısıyla yıkanmadan ve savaştaki giysileriyle birlikte gömülürler.

Bazı hadislerde boğulma, yangın, salgın hastalık gibi yıkımlardan dolayı ölenlerin de şehit sayılacakları belirtilir. Ancak bunlar, yalnızca ahret hükümleri bakımından şehit sayıldıklarından cenazeleri yıkanır ve kefenle gömülürler.

ŞEHİT ALİ PAŞA → ALİ PAŞA Damat, Şehit (Silahtar).

ŞEHİT NÂZIM BEY → MEHMET NÂZIM BEY.

ŞEHİTKÂMİL, Güneydoğu Anadolu bölgesinde Gaziantep iline bağlı ilçe, anakent sınırları içinde; 267 177 nüf. (1990); 72 köy. Merkezi Şehitkâmil, 218 924 nüf. (1990).

ŞEHİTLER, esk. **Atlılar,** rumca **Aloa,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy. Türk şehitliği.

ŞEHİTLER geçidi, Doğu Karadeniz bölümünde Giresun kentini Şebinkarahisar ilçe merkezine bağlayan karayolunun Giresun dağlarını aşmak için izlediği geçit (2 475 m).

ŞEHİTLİK a. **1.** Şehit olma durumu. — **2.** Şehitler için ayrılmış mezarlık.

ŞEHİTNUSRETBEY, Şanlıurfa'nın Akçakale ilçesine bağlı bucak; 10 603 nüf. (1990); 29 köy. Merkezi *Şehitnusretbey* (esk. *Nusretiye*); 153 nüf. (1990).

ŞEHİY, ŞEHİYE sıf. (ar. *şehvet*'ten *şehiyy*, dişl. *şehiyye*). *Esk.* İsteklendiren, iştah uyandıran: *Etime-i şehiye* (iştah verici yemekler).

ŞEHKA a. (ar. *şehka*). *Esk.* Hıçkırık, çığlık: *Şehka-yı büka* (ağlayış hıçkırığı).

ŞEHKÂR a. (fars. *şeh* ve *kâr*'dan *şeh-kâr*). *Esk.* Şaheser, üstün eser, başyapıt: *"Risalemizin bir başka sahifesindeki şeh-kârlarına dikkat buyurulsun"* (Cenap Şahabettin).

ŞEHLA sıf. (ar. *eşhel*'in dişl. *şehlâ*). Hafifçe kayan ve bu biçimiyle hoşa giden göz için kullanılır: *Şehla gözlü bir kız.* —*Esk.* **1.** Ela ya da koyu mavi göz için kullanılır: *Ayn-ı şehla, çeşm-i şehla* (koyu mavi göz). —**2.** Ela gözlü kadın için kullanılır.

ŞEHLEVENT sıf. ve a. (fars. *şeh* ve *levend*'den *şeh-levend*). *Esk.* Yiğit; yakışıklı genç: *"Zamanın deyimine pek çok benzeyen şehlevend duruş ve yürüyüşü eşsiz olan bu delikanlının..."* (Ahmet Rasim).

ŞEHM sıf. (ar. *şehm*). *Esk.* **1.** Zeki, kurnaz. —**2.** Yiğit, cesaretli.

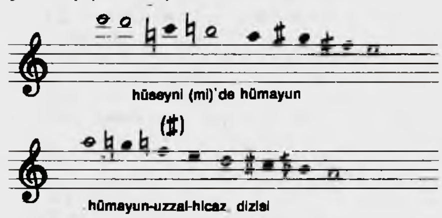
ŞEHNAME ya da **ŞAHNAME** a. (fars. *şeh* ve *name*'den *şeh-name*). Ed. ve Tar. Padişahların yaşamöyküsünü, seferlerini kahramanlık destanı biçiminde anlatan genellikle manzum yapıt. (*Şehenşahname, şahenşehname* de denir.) [Bk. *ansikl. böl.*]

—ANSİKL. Ed. ve Tar. İran sarayında görevli şehnameciler hükümdarların yaşamını, savaşlarını övgülerle süsleyerek anlatan şehnameler yazıyordu. Bunlar Firdevsi'nin *Şehname**'sinden büyük ölçüde etkilendi. Osmanlı sarayında da Mehmet II' den Murat IV dönemine kadar şehnameler yazıldı. Bu yapıtlardan bazıları özenli minyatürlerle süslenerek padişahlara sunuluyordu. Bazı şehnameler konu edindiği padişahın adını taşır (ör. Firdevsi-i Rumi'nin [öl.1508'den sonr.] *Süleymanname*'si). Mehmet II'nin emriyle Şehdi'nin yazdığı 4 000 beyitlik yapıt bugün kayıptır. Şehnameci Fethullah Arif'in özellikle Selim I'in kahramanlıklarını konu edinen 8 000 (ya da 6 000) beyitlik farsça yapıtı ve şehnamecilikte onu izleyen (1562-1569) Eflatun Şirvani'nin yapıtı da günümüze ulaşmadı. 1569-1596 tarihlerinde görev yapan şehnameci Seyit Lokman, Mehmet III dönemini anlatan *Şahenşehname*'yi (1577) ve *Şahname-i âl-i Osman* (1590) adlı manzum osmanlı hanedanı kroniğini yazdı. Şemsi Ahmet Paşa'nın (öl. 1580) *Şahname-i Sultan Murat*'ı (Murat III), Ganizade Nadir'in (öl.1626) şehnamesiyle Taşköprizade'nin (1552-1621) kayıp yapıtı Osman II'nin emriyle yazılmıştı. Murat IV' ün emriyle İbrahim Mülhemi'nin (öl.1650) yazdığı farsça yapıt bu padişahın doğumundan Bağdat seferi dönüşüne kadar gelen dönemi konu edinir. Şehnamelerin yerini 1663'ten sonra vakanüvis* tarihleri aldı.

Şehname ya da **Şahname,** Firdevsi*'nin yazdığı manzum iran ulusal destanı (tamamlanarak son biçimini alması 1018'den sonra). İnsanın (Keyumers) yaratılışından arap egemenliğinin başlamasına (X. yy.) kadar İran'ın destansı ve gerçek tarihiyle ilgili bilgileri kapsar. Başlıca kaynakları arasında sözlü gelenekle birlikte sasani hükümdarı Hüsrev I'in (Nuşirevan) döneminden (531-579) kalma bir tür resmi iran tarihi olan *Hüdayname* (Yezdigerd II döneminde [631-637] Dehkâni-i Danişver ve daha başka bilginlerce yeniden yazılarak tamamlandı), düzyazıyla (Ebül Müeyyed el-Belhi'nin *Gerşasbname*'si, Tus hükümdarı Ebu Mansur Muhammed bin Abdürrezzak'ın 4 yazara hazırlattığı [957] yapıt) ve manzum (Mesudi-yi Mervezi ve Dakiki'nin yapıtları) metinler yer alır. Destansı niteliği gerçek tarih olaylarını gölgede bırakan yapıt İran'ın birbirini izleyen 4 hükümdar soyunu (Pişdadiler, Keyaniler, Eşkâniler, Sasaniler) konu edinir. Kalabalık kahramanlar kadrosunu Cemşit, Dahhak, onunla mücadele eden demirci Gâve, Feridun, 7 güç işi başaran Zaloğlu Rüstem, turan hükümdarı Efrasiyap, Keykâvus, Keyhüsrev, İsfendiyar, Zerdüşt, Dara, İskender vd. oluşturur. Hükümdarların savaşları, kahramanlıkları anlatılırken savaş sahneleri ve doğa çok canlı olarak tasvir edilir. Kahramanların serüvenleri arasında aşk öyküleri de (Bijen ile Menije'nin aşkı) yer alır. Mesnevi biçiminde yazılmış olan yapıtın vezni (mütedarik bahri: feûlün feûlün feûl) genellikle destan niteliğindeki mesnevilerin değişmez vezni oldu ve bu vezin "şehname vezni" adını aldı. Farklı yazmaları 48 000-52 000 beyit tutan *Şehname*, Bundâri tarafından XII. yy.'da düzyazıyla arapçaya çevrildi (bas. 1932). Türkçe çevirilerinin en eskisi 1450 tarihli düzyazı çeviridir. Diyarbakırlı Şerif (öl. 1514) manzum çevirisini Mısır' da Kansu Gavri'ye sundu. Düzyazıyla son türkçe çeviri Necati Lugal tarafından yapıldı (1945-1955). Birçok divan şairi yapıttan esinlendi (örn. Ahmedi, *İskendername*, 1390); canlandırılan kahramanlar divan şairlerinin yapıtlarında (örn. Nefi'nin kasideleri) sık sık konu edinildi. Yapıtın bölümlerinden antolojiler düzenlendi (*Müntehabat-ı Şehname-i Firdevsi-i Tusi*, Hasan Hayri Paşazade Yusuf Ziya, 1889), metnin iyi anlaşılması için sözlükler hazırlandı (*Lügat-ı Şahname*, Abdülkadir el-Bağdadi [öl. 1682]; *Glossar zu Firdosis Schahnama*, 1935). Yapıtın minyatürlerle süslü çok değerli yazmaları bulunmaktadır; Topkapı sarayı'ndaki bu tür 16 yazmadan seçilen minyatürler "İran tacının 2 500. yıldönümü" dolayısıyla yayımlanan albümde (1971) yer alır. (→ Kayn.)

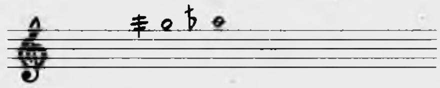
Şehnamei Nadiri, Ganizade Nadiri'nin, Osman II'nin saltanatının ilk yıllarından başlayıp Hotin seferinden İstanbul'a dönüşüne değin geçen olayları anlatan, türkçe manzum eseri (XVII. yy. başı). Bu yapıtta yer alan ve saray nakkaşhanesinde hazırlanan yirmi minyatürden ikisi, dönemin ünlü minyatürcüsü Ahmet* Nakşi'nindir.

ŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Yerinde dügâh [*la*], hicaz, uzzal, hümayun dizilerinden biri ile, hüseyni [*mi*] perdesine göçürülmüş hicaz, hümayun dizisinin karışmasından oluşmuştur. Karanı dügâh [*la*]; güçlüsü nevâ [*re*] 2. derecede hüseyni [*mi*]; donanımı si bakiye bemolü [*si* ♭], do bakiye diyezidir [*do* #]. Ayrıca, hüseynideki [*mi*] hümayun dizisi içinde sol bakiye diyezi ve fa koma diyezi nota içinde gereken yerlerde kullanılır. Elde çeşitli formda 150'den fazla şehnaz yapıt vardır.)

şehnaz makamı

ŞEHNAZ PERDESİ a. Müz. Türk müziğinde tiz sekizlinin 17. perdesi. (Gerdaniye [*sol*] notuna bir küçük mücennep diyezi ya da muhayyer [*la*] notasına bir bakiye bemolü konularak elde edilir.)

şehnaz perdesi

ŞEHNAZAŞİRAN a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Şehnaz makamı dizisine, pest tarafta hüseyniaşiran [*mi*] perdesinde bir uşşak dörtlüsü eklenerek oluşur. Elde bulunan tek örnek, Murat IV' ün peşrevidir.)

ŞEHNAZBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Şehnaz makamı dizisine, yerinde dügâh [*la*] perdesinde bir buselik beşlisi ya da buselik makamı dizisinin bir bölümü eklenerek karar verilir. Karanı dügâh [*la*]; *güçlüsü nevâ* [*re*], 2. derecede hüseyni [*mi*]; donanımı si bakiye bemolü [*si* ♭], do bakiye diyezi [*do* #]' dir. Öteki değiştirme işaretleri ölçüler içinde kullanılır. Bugün elde 100'den fazla şehnazbuselik yapıt bulunmaktadır.)

ŞEHNAZBÜZÜRG a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Şehnaz ile büzürg makamlarının birleştirilmesiyle oluşur. Karanı, rast [*sol*] perdesidir. Murat II döneminde yapılmıştır. Günümüze ulaşmış örneği yoktur.)

ŞEHNAZHAVERAN a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (XV. yy.'da şehnazırak adıyla yapılmıştır. XIX. yy.'da ise bu ad altında şehnazhaveran diye kullanılmaya başlanmıştır. Şehnaz dizisinin pest tarafına ırak dörtlüsü ya da bu makamın dizisinin bir bölümünün eklenmesiyle oluşur. Durağı ırak [*fa* #] perdesidir.)

ŞEHNAZHİCAZ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ŞEHNAZHÜSEYNİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ŞEHNAZIRAK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (XIX. yy.'dan sonra *Şehnazhaveran* olarak anılmıştır.)

ŞEHNAZKÜÇEK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ŞEHNAZKÜRDİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Eyyubi Ali Rıza Şengel tarafından yapılmıştır. Bestecinin bu makama örnek üç şarkısı vardır.)

ŞEHNAZNEVA a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Örneği günümüze ulaşmamıştır.)

ŞEHNAZRAST a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Karanı rast [*sol*] perdesidir. Örneği günümüze ulaşmamıştır.)

ŞEHNAZREHAVİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Kararı rast [*sol*] perdesidir. Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ŞEHNAZUŞŞAK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ŞEHNAZZENGULE a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ŞEHNİŞİN → ŞAHNİŞİN.

ŞEHPER ya da **ŞAHPER** a. (fars. *şeh, şāh* ve *per*'den *şeh-per, şāh-per*). *Esk.* **1.** Kuş kanadının en uzun tüyü. **—2.** Büyük kanat: *"Şehper açsun bu gazel Cennet-i Âlâ'ya kadar"* (Y. K. Beyatlı).
—Esk. giy. Kavuk ya da sarıkların önüne takılan sorguçlardaki en büyük tüy. (Şehper takma geleneği, Selçukulular'a değin uzanır. İran mitolojisine göre, gölgesi kimin başına düşerse onu mutluluğa eriştiren hüma kuşunu yakalayanın her dileğinin gerçekleşeceğine inanıldığı için, kavukların önüne takılan kuş tüylerinin bu inanıştan kaynaklandığı öne sürülür.)

ŞEHR a. (ar. *şehr*). *Esk.* **1.** Ay, otuz günlük zaman dilimi. **—2.** Yeni ay. **—3.** *Şehr-i arabi,* arap ayı: *"Girecek şehr-i arabinin yedisi cuma ertesi tesadüf etmeyeceğini hesapladıktan sonra on kulaç uzunluğundaki kalın ipi..."* (H. Z. Gürpınar). ‖ *Şehr-i haram,* islamiyetten önce Araplar'ın savaşmadıkları ay. ‖ *Şehr-i ramazan, şehr-i savm,* ramazan ayı.

ŞEHR → ŞEHİR.

ŞEHRAH → ŞAHRAH.

ŞEHRAYİN a. (fars. *şehr* ve *āyīn*'den *şehr-āyīn*). *Esk.* Şenlik, donanma: *"Kadınların mücevherleri bir şehrâyin gibi pırıl pırıl ışıldarken..."* (H. Z. Uşaklıgil).
—Tar. Toplumca önemli sayılan bir olayı kutlamak için kentin belli yerlerini ışıklandırarak yapılan şenlik, donanma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bu tür şenliklerin islam ülkelerine İran'daki ateşperestlerden geçtiği kabul edilir. Şehrayin, islam ülkelerinde dinsel ya da siyasal amaçlarla düzenlenirdi. Hz. Muhammet döneminde ilk şehrayin, Hz.Peygamber Mekke'den Medine'ye göç ettiğinde (622) Medineliler tarafından yapıldı. Giderek, dinsel bayramlarda, kutsal günlerde camileri, mescitleri, bazı resmi yapıları vb. ışıklandırmak, yüksel tepelerde geceleri ateşler yakmak gelenekselleşti. Bu gelenek Emeviler ve Abbasiler döneminde de sürdü. Osmanlılar'da padişahların tahta çıkışlarında (cülus) ve tahta çıkış yıldönümlerinde, bayramlarda, şehzadelerin sünnetlerinde, saraylıların düğünlerinde özellikle Bursa, Edirne ve İstanbulda görkemli şehrayinler düzenlendi. Tekkeler ve zaviyelerde de kutsal geceleri kutlamak amacıyla bu yola başvurulurdu. Bunların dışında ulusal bayramlarda, önemli bir zaferin yıldönümünde askeri birlikler tarafından şehrayin niteliğinde fener alayları düzenlenir, kandiller, fenerlerle donatılmış birlikler caddelerde geçit resmi yapar, bazı binalar ve gemiler aydınlatılırdı.

Şehrazat, *Bin bir* gece masalları*'nda, bu masalları anlatan kişi.

Şehrazat, A. Benois'nın librettosuna göre düzenlenen 1 perdelik bale. Rimskiy-Korsakov, Bakst ve Fokine'in adlarını bir araya getiren bu bale 1910'da Paris operası'nda, Diaghilev yönetimindeki Rus baleleri tarafından yorumlandı. Sindbad'ın yolculuk ve batışını canlandıran senfonik şiire Aleksandr Benois, *Bin bir gece masalları*'ndan aldığı bir harem dramını uyarladı.

ŞEHREG → ŞAHREG.

ŞEHREMANETİ a. **1.** Esk. ida. Osmanlılar'da günümüzdeki belediye zabıtasının görevini yapan, kentin temizlik ve güzel bir görünüm kazanması için uğraş veren yerel yönetim. **—2.** Günümüzdeki belediye örgütünün Türkiye'de kurulan ilk biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Osmanlılar'da belediye* işleri uzun süre kadılar tarafından yürütüldü; ihtisap ağaları ve çeşitli görevliler belediyeye yardımcı oldular. Uzun yıllar sonra (1854) bu görev kadılardan alındı ve İstanbul'da oluşturulan şehremaneti adlı kuruma verildi. (→ ŞEHREMİNİ.) Kurum, bir şehremininin başkanlığında, iki yardımcısı, İstanbul halkı ve esnafının önde gelenlerinden oluşan karma bir şehir meclisiyle yönetiliyordu. Görevi, kentin güvenliğini ve temizliğini sağlamaktı. Sonraki yıllarda İstanbul gibi Anadolu'nun çeşitli kentlerinde de şehremaneti örgütleri kuruldu; örgütün yetki ve görevlerini belirleyen çeşitli yasalar çıkarıldı. 1912'den sonra şehremaneti kurumları kaldırıldı ve yerini belediyeler aldı.

ŞEHREMİNİ a. Esk. ida. **1.** Osmanlılar'da İstanbul'daki saraylara, devlete ait yapılara bakıp bunların onarımıyla ilgilenen, saraylar için gerekli olanları satın alan görevli. **—2.** İstanbul'un belediye teşkilatı niteliğindeki şehremaneti* kurulduktan (1854) sonra bu kurumun başındaki görevliye verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Şehreminleri, Divan hocaları arasından seçilir, Fatih kanunnamesi'ne göre, teşrifatta reisülküttaptan önce, defter emininden sonra gelirlerdi. Eski ve Yeni saraylar ile Galatasarayı ve İbrahimpaşa saraylarının her türlü gereksinimlerini karşılamak ve adı geçen sarayların vekilharçlığını yapmak görevleri arasındaydı. XVI. yy.'ın ortalarına kadar yabancı elçilerin osmanlı sınırından içeri girişlerinden İstanbul'a ulaşıncaya kadar yaptıkları harcamalar da şehreminleri tarafından sağlanırdı. Padişahlar sefere gittiklerinde şehreminleri gitmezler, İstanbul'da kalarak sadaret kaymakamının divanlarına katılırlardı. Padişahlar, uzun süre kalmak üzere İstanbul'dan Edirne'ye gittiklerinde, yanlarında şehreminlerini de götürürlerdi. 1831'de, şehreminliği ile mimarbaşılık birleştirilerek Ebniye-i hassa eminliği kuruldu ve şehreminliği kaldırıldı.

ŞEHREMİNİ, İstanbul'un Fatih ilçesinde, Turgut Özal caddesi (1993'e kadar Millet caddesi) boyunca Çapa ile Topkapı arasında uzanan semt. Çapa tıp fakültesi, Çapa kan merkezi, Çapa yüksek öğretmen okulu, Denizabdal camisi, Pazar tekkesi bu kesimdedir. Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan Şehremini (Ereğli) camisi 1950-1953'te yenilenmiş, 1957'de yol açımı sırasında yıktırılmıştır. Büyüksaray ve Küçüksaray meydanları alışveriş merkezleridir.

ŞEHREMUZTEPE. Arkeol. Adıyaman'ın Samsat ilçesinde tarihöncesi buluntu yeri. Aşağı Fırat kurtarma projesi kapsamında Dr. M. Özdoğan (1977), Prof. H. Müller-Beck, İ. Yalçınkaya, G. Albrecht (1979), daha sonra gene M. Özdoğan'ın (1982) yörede gerçekleştirdikleri yüzey araştırmalarında, özellikle Alt ve Orta Yontmataş dönemlerinden çeşitli çekirdek ve yonca aletler toplandı.

ŞEHRENGİZ a. (fars. *şehr* ve *engīz*'den *şehr-engīz,* şehir karıştıran). Ed. Divan edebiyatında bir kentin güzellerini, güzelliklerini konu edinen manzum yapıt.
—ANSİKL. Şehrengizler genellikle şairin yaşadığı ya da gezip gördüğü şehrin güzelliklerini konu edinir. Azizi'nin (öl. 1585) İstanbul şehrengizinde anlatılan güzeller genç kızlardır; öteki yapıtlarda ise delikanlılar sözkonusudur. Bu yapıtlarda yer yer müstehcen bölümler görülür. Şair çeşitli güzelleri tanıtır, onlara gönlünü kaptırdığını anlatır ve bu yüzden işlediği günahı bağışlaması için Tanrı'ya yakarır. Birçok yapıtta bir kentin ünlü yapıları, gezinti yerleri canlandırılır, yerel yaşamdan izler yansıtılır. Lamii'nin Bursa şehrengizinde (1522) güzeller değil, gezilip görülecek yerleri, mevsimleri, doğası ile kent anlatılmıştır. Bazı şehrengizlerde (Enderunlu Fazıl'ın *Hubanname*'si [1792] vd.; Cafer Çelebi'nin *Hevesname*'si [1493]) canlandırılan güzeller bir öykü çerçevesi içinde yer alır. Genellikle güzellerin adı sanı, soyu sopu, gözalıcı yanları birkaç beyitte türlü cinaslarla anlatılır. Türün ilk örnekleri 1512'den biraz önceye ait olduğu sanılan Mesihi'nin ve Zati'nin Edirne şehrengizleridir. XVI.-XVIII. yy.'larda belirli kültür merkezlerini konu edinen öteki şehrengizlerden başlıcaları şu yazarlarındır: İstanbul-Kâtip, 1513; Taşlıcalı Yahya, 1522; Fakiri, 1534 ya da daha öncesi; Tab'i İsmail (öl. 1636 ?). Bursa-Kılıçzade İshak Çelebi (öl. 1537); Mani (öl. 1599); Nazik Abdullah (öl. 1686); Beliğ, 1707. Edirne-Kerimi, 1544; Neşati (öl. 1674). Gelibolu-Vechi, 1551'den önce; Âli (öl. 1599). Manisa-Ulvi, 1556. Rize-Cefayi; Sinop-Beyani, XVI. yy. Antakya-Siyami, XVI. yy. Belgrad-Hayreti (öl. 1534). Yenicevardar-Usuli (öl. 1538). Yenişehir-Rahmi (öl. 1567); Vahit Mahtumi (öl. 1732). Siroz-Cemali (öl. 1583). [→ Kayn.]

ŞEHRİ sıf. (fars. *şehr* ve *-ī*'den *şehrī*). *Esk.* **1.** Şehirli. **—2.** İstanbullu. **—3.** Kibar, nazik.

ŞEHRİ sıf. (ar. *şehr* ve *-ī*'den *şehrī*). *Esk.* Ayla ilgili, ayda bir kez, aylık.

ŞEHRİNAZ → ŞEHRNAZ.

ŞEHRİR a. (fars. *şehrīr*). **1.** Takvim. İran takviminde 6. ay. (Eski adı *şehrirvar* olan bu ay, öteki iran ayları gibi 30 gün çeker.) **—2.** İran takviminde her ayın 4. gününe verilen ad. (Gün ve ay şehrirlerini birbirinden ayırt etmek için, sözcüğün sonuna *ruz* [gün] ya da *mah* [ay] sözcükleri eklenir.)

ŞEHRİRGÂN a. (fars. *şehrīr*'in çoğl.) Takvim. İran takviminde 6. ayın 4. gününe verilen ad.

ŞEHRİSTAN a. (fars. *şehr* ve *-istān*'dan *şehristān*). *Esk.* Büyük şehir.
—ANSİKL. Sözcük, ayrıca kent ve özellikle berkitilmiş (tahkim edilmiş) kent, başkent ve bir kentin çekirdek bölümü anlamlarını da içerir; aynı zamanda birçok kent ve köyün özel adı olmuştur. İran'da Horasan, Fas ve Taberistan'da üç kent; Sicistan ve Hemedan'da iki köy Şehristan adını taşımaktadır.

ŞEHRİSTANİ, asıl adı **Ebülfeth Tacettin Muhammet bin Abdülkerim,** arap din bilgini (Şehristan, Horasan, 1076 - *ay. y.* 1153). Şehristan'da başlayan öğrenimini Nişapur ve Harizm'de sürdürdü. Bağdat'ta Nizamiye medresesi'nde ders verdi (1117-1120). Selçuklu sultanı Sencer'in veziri Ebülkasım Muhammet bin el Muzaffer'in hizmetine girdi; *el-Milel ve'n-nihal* yapıtını ona sundu. Yaşamının son yıllarını Şehristan'da geçirdi. Tefsir, ibadet, kelam, dinler ve mezhepler tarihiyle ilgili konularında, öykülerle süslenmiş vaazlarını derleyen yapıtları 20 kadardır. En ünlü yapıtı *el-Milel ve'n-nihal* bir dinler tarihi kitabıdır. İslamlıkta ortaya çıkmış farklı görüşleri yan tutmaksızın açıklar; yahudilik, hıristiyanlık gibi tek tanrılı dinleri; manicilik, buddhacılık gibi öteki Asya dinlerini; Platon, Aristoteles, Pythagoras gibi yunan felsefecilerini konu edinir. *Nihayet ül-ikdam fi ilm il-kelam* yapıtında islam mezheplerinin ilkelerini, amaçlarını belirtir; anlaşılamayan yanlarını açıklar. *el-Musarra*'da (*Musarrat ül-felasife*'de) ise, İbni Sina'nın yapıtlarında ilahiyatla ilgili bazı konulara yöneltiği 7 karşı görüş yer alır.

ŞEHRİYAR a. (fars. *şehr* ve *yār*'dan *şehr-yār*). *Esk.* Padişah, hükümdar: *"Şehriyârâ buldu âlem devletinde itidâl"* (Nedim, XVIII. yy.).

ŞEHRİYARAN çoğl. a. (fars. *şehr-yār*'ın çoğl. *şehr-yārān*). *Esk.* Hükümdarlar, imparatorlar.

ŞEHRİYARANE bz. (fars. *şehr-yār* ve *-āne*'den *şehr-yārāne*). *Esk.* Padişaha yakışacak biçimde.

ŞEHRİYARİ sıf. (fars. *şehr-yār* ve *-ī*'den *şehr-yārī*). *Esk.* Padişahla ilgili: *Damad-ı hazret-i şehriyari* (padişah damadı).
◆ a. Padişahlık, şehriyarlık.

ŞEHRİYARLIK a. (fars. *şehr-yār*'dan). *Esk.* Padişahlık, hükümdarlık.

ŞEHRİYE a. (ar. *şa'r*, kıl, *şa'riyye*, kıla ait, kıl gibi ince olan'dan). Mutf. **1.** Buğday unundan yapılmış hamuru çeşitli biçimlerde kesip kurutarak yapılan hamur işi. (Biçimine göre *tel şehriye, arpa şehriye, yıldız şehriye* adı verilen türleri vardır. Çorbalara ve kavrularak pilava konur. Bazı tatlıların yapımında da kullanılır.) **—2.** *Şehriye çorbası*, şehriyeyle yapılan bir tür çorba. (Kaynamakta olan salçalı ve yağlı suya şehriye atılarak yapılır. Terbiyeli olarak da hazırlanabilir.) || *Şehriye pilavı*, pirinç yerine arpa şehriye kullanılarak yapılan pilav. || *Şehriye tatlısı*, kavrulmuş tel şehriyenin üzerine şerbet dökülerek yapılan tatlı.

ŞEHRİYE a. (ar. *şehr* ve *-iyye*'den *şehriyye*). *Esk.* Şehre ait, kentle ilgili.
—İkt. tar. *Şehriye-i dekâkin*, Osmanlı devletinde kazanç (temettü) vergisine verilen ad. (Bu vergi, esnaftan bir aylık bir de günlük hesabıyla alınır; aylık hesabıyla alınanlara "şehriye-i dekâkin" günlük hesabıyla alınanlara ise "yevmiye-i dekâkin" denirdi. Tanzimat'tan sonra bu vergiye "temettü vergisi" adı verildi.)

ŞEHRİZOR, Kerkük vilayet ve sancağının eski adı.

ŞEHRNAZ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Mahur makamı dizisine, hüseynide [mi] çargâh makamı dizisinin eklenmesiyle oluşur. Kararı hüseyni [mi] perdesidir. Örneği günümüze ulaşmamıştır.) [*Şehrinaz* da denir.]

ŞEHRUD → ŞAHRUD.

ŞEHSUVAR BEY, Dulkadıroğulları beyi (öl. Kahire 1472). Süleyman Bey'in oğlu. Memluk sultanı Kayıtbay'ın yardımıyla Dulkadıroğulları beyliğinin başına geçen Şah Budak'ın beyliğini tanımadı. Osmanlılar'ın yardımıyla Şah Budak'ı Mısır'a kaçmak zorunda bıraktı ve beyliğin başına geçti (1466). Memluklar ve onların müttefiki Ramazanoğulları'na karşı başarıyla savaştı; Darende'yi (1468), ardından Kozan ve Payas kentlerini ele geçirdi. Zamantı kalesini kuşatan memluk kuvvetlerine tutsak düştü ve Kahire'ye götürülerek idam edildi.

ŞEHSUVAROĞLU (Bedii Nuri), türk tıp tarihçi (İstanbul 1914 - *ay. y.* 1977). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'ni bitirdi (1939). Kolera ile mücadele amacıyla kurulan heyetin başında Mısır ve Hicaz'da çalıştı (1947). Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı müfettişi oldu (1948). Rockfeller vakfı'nın davetlisi olarak Amerika'ya gitti (1949). İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi tıp tarihi ve deontoloji kürsüsüne asistan olarak girdi (1950); profesör oldu (1962). Özellikle ilk türkçe tıp yazmaları üzerindeki çalışmalarıyla tanındı. Klasik bibliyografyalara geçmemiş birçok türkçe tıp yazmaları belirledi. Tıp tarihi ve öteki konularda düzenlediği arşiv dosyaları İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi deontoloji anabilim dalı ve tıp tarihi bilim dalı'ndadır. Başlıca yapıtları: *Şair ve hekim Ahmedi* (hayatı ve eserleri [1954]), *Hazain üs-saadet* (1961), *Eczacılık tarihi ve dersleri* (1970), *Eczacı yarbay neyzen Halil Can* (1974), *Tibbi deontoloji dersleri* (1950), *Atatürk'ün sağlık hayatı* (1981), *Türk tıp tarihi* (A. Demirhan ve G. Cantay ile [1984]).

ŞEHSÜVAR → ŞAHSÜVAR.

ŞEHTEL (Fyodor Osinoviç), alman asıllı rus mimar (Petersburg 1859 - Moskova 1926). Daha çok Moskova'da çalıştı: Morozov konağı (1893), Ryabuşinskiyler'in bankası (1900), Yaroslav garı (1903-1904). Moskova Stroganov okulu'ndaki profesörlüğü sırasında (1896-1926), 1917'den sonra, imar hareketlerinin örgütlemesine etkin olarak katıldı.

ŞEHVAH sıf. (ar. *şehvān*). *Esk.* **1.** Çok şehvetli. **—2.** İştahlı, hırslı.

ŞEHVANİ sıf. (ar. *şehvān* ve *-ī*'den *şehvānī*). *Esk.* Şehvetle ilgili, kösnül.

ŞEHVANİYE sıf. (ar. *şehvānī*'nin dişl. *şehvāniye*). *Esk.* Şehvetle ilgili: *Temayülat-ı şehvaniye* (kösnül eğilimler).

ŞEHVANİYET, -ti a. (ar. *şehvān* ve *-iyyet*'ten *şehvāniyyet*). *Esk.* Kösnüllük, erotizm.

ŞEHVAR ya da **ŞAHVAR** sıf. (fars. *şeh*, *şāh* ve *-vār*'dan *şehvār*, *şāhvār*). *Esk.* Hükümdara yakışan.
◆ a. İri taneli kıymetli inci.

ŞEHVARİ Erzurumlu, asıl adı **Ahmet Şükrü,** türk halk şairi (Erzurum 1862 - İstanbul 1914). Babası Erbabi (1805-1833) de halk şairiydi. Aşk, ayrılık konularını işleyen şiirlerinde, yer yer divan edebiyatından etkilendi; aruz vezniyle de ürünler verdi.

ŞEHVET, -ti a. (ar. *şehvet*). **1.** Cinsel istek; kösnü. **—2.** Bir şeye, bir şey yapmaya duyulan aşırı istek: *Önündeki yemeği büyük bir şehvetle yemek.*
—İsl. fels. İnsan nefsinin sahip olduğu üç temel güçten biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İsl. İslam dini insandaki şehvet duygusunu onun doğa yapısının temel bir niteliği olarak kabul eder. Bu nedenle evlenmenin bekâr yaşamadan daha iyi olduğu Hz. Muhammet tarafından pek çok kez açıklanmıştır. Şu var ki, islam dini insanların cinsel gereksinimlerini dinsel ve ahlaksal yasalara uygun biçimde karşılamaları için düzenlemeler getirmiştir. Kuran'da "...hoşlandığınız kadınlarla evleniniz" (IV, 3) denilir. Şehvette aşırılığa kaçma, cinsel konularda şeriatın belirlediği kuralların dışına çıkmak da kesinlikle yasaklanmıştır.

Bazı sufiler, şehvet duygusunu kökünden öldürmetikçe en yüksek erdeme ve ruhsal yetkinliğe ulaşılamayacağını ileri sürmüşlerdir. İlk sufilerden Malik bin Dinar, kendisine "Daha evlenmeyecek misin?" diye sonralara "Elimden gelse nefsimi de boşayacağım" yanıtını vermiştir. Ancak, gerek ılımlı sufiler, gerekse tüm islam bilginleri şehveti öldürmeye kalkışmanın Hz. Muhammet'in sünnetine, Tanrı tarafından düzenlenen insan doğasına ve insan soyunun yaşatılması gerektiği yönündeki şeriat ilkesine aykırı olduğunu belirtmişlerdir.
—İsl. fels. İslam filozoflarının Platon felsefesinden aldıkları görüşe göre, insanın doğuştan sahip olduğu üç temel güç, *bilme ve düşünme gücü* (kuvve-i nutkiye), *öfke gücü* (kuvve-i gazabiye) ve *arzu gücü* (kuvve-i şeheviye) biçiminde sıralanır. Bu son gücün ileri derecede işleyişi (ifrat) yeme, içme ve cinsel isteklere aşırı düşkünlük (şereh), azlığı (tefrit) iktidarsızlık adı verilen ahlaksal kötülükler (rezilet), ılımlı olması ise dört temel erdemden biri olan "iffet"i doğurur.

Şehvet çocuğu (*Il Piacere*), G. D'Annunzio'nin romanı (1889). Bu ilk romanında işlediği profesyonel âşık tipine, yazarın daha sonraki tüm yapıtlarında rastlanır.

ŞEHVETENGİZ sıf. (ar. *şehvet* ve fars. *engīz*'den *şehvet-engīz*). *Esk.* İstek uyandıran, isteklendiren.

ŞEHVETLİ sıf. **1.** Cinsel hazlara düşkün, aşırı istekli kimse için kullanılır. **—2.** Bu hazzı, bu isteği gösteren bir şey için kullanılır: *Şehvetli bir gülümseme.*

ŞEHVETPEREST sıf. (ar. *şehvet* ve fars. *perest*'ten *şehvet-perest*). *Esk.* Cinsel arzulara aşırı düşkün, kösnül.

ŞEHZADE a. (fars. *şeh* ve *zāde*'den *şeh-zade*). Padişah soyundan gelen erkek çocuklara verilen san.
—Ed. Masallarda, halk hikâyelerinde, mesnevilerde serüvenleri konu edinilen başlıca kişilerden. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kur. tar. *Şehzade alayı*, Osmanlılar'da sancak beyi olarak görevlendirilen şehzadelerin başkentten görev yapacakları sancağa giderlerken düzenlenen tören. || *Şehzade hocası*, Osmanlılar'da şehzadelerin eğitim ve öğrenimiyle görevli kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Şehzade lalası*, sancakta görevlendirilen şehzadelerin maiyetlerindeki danışman niteliğindeki görevli. (Bunlar, padişahın güvenini kazanmış, deneyimli kişiler arasında seçilirdi. Devlet yönetimi, askerlik vb. konularda şehzadelere bilgi vererek, onların bu konuda eğitilmelerine çalışırlardı.) || *Şehzade sancakları*, Osmanlılar'da şehzadeler tarafından yönetilen sancaklar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. Çoğunlukla, uzun yıllar çocuğu olmayan padişah, bir dervişin yardımını görür; şehzade bundan sonra dünyaya gelir. Delikanlılık çağında düşüne giren ya da resmini gördüğü, cadıların, devlerin kaçırdığı padişah kızına, güvercin, kurbağa vb. biçimine girmiş peri kızına ya da olağanüstü güzel ve akıllı halktan bir kıza gönlünü kaptırır; sevgilisine kavuşuncaya kadar uzun serüvenler geçirir. Bazen, üvey ana ya da acımasız baba tarafından başarılması güç işler için gönderilir. Bazen, üç kardeşin en küçüğüdür, ağabeylerinden kötülük görür; insanların, hayvanların yardımına koştuğu için yardım görerek güçlüklerin üstesinden gelmeyi başarır.
—Kur. tar. *Şehzade hocası.* 5-6 yaşına gelen şehzade, kendisi için atanan hocadan eğitim ve öğrenim görmeye başlardı. Devlet önde gelenlerinin bulundukları *bed'i besmele* denilen törende şeyhülislam tarafından önce elifba (abece) okutulur, daha sonra şehzade Darüssaade ağası'nın dairesinde hocasından gerekli dersleri görmeye başlardı. Sancakta görevlendirilen şehzade, yanında hocasını da götürürdü. Şehzade, şimşirliğe kapatılırsa hocasının görevi de son bulurdu. Tahta geçen şehzadenin hocası da padişah hocası olurdu.
• *Şehzade sancakları.* Bunlar, Anadolu'da Konya, Manisa, Trabzon, Kastamonu, Kütahya, Çankırı, Aydın, Amasya ve Teke'ydi. Kefe, Anadolu dışındaki tek şehzade sancağıydı. (Tek istisna, şehzade Selim [Yavuz Sultan Selim] babasına karşı ayaklandığında kendisine yasa ve geleneklere aykırı olarak Rumeli'de Semadirek sancakbeyliği verilmiş olmasıydı.) Sancakbeyliğine atanan şehzadeler, başkentten *şehzade alayı* denilen görkemli bir törenle uğurlanır, yanlarında aralarında lala, silahtar, mirialem, kapıcıbaşı, imrahor, solak, peyk gibi kapı halkını da görev yapacakları yere götürürlerdi. Şehzadeler, sancakta kendi adlarına para bastırma dışında tuğra çekmek, dirlik vermek, hüküm yazmak gibi padişahın bütün yetkilerini ellerinde bulundururlar; ancak yaptıkları atamaları, verdikleri dirlikleri merkeze bildirirlerdi. Ödenekleri 1-2 milyon akçe arasında değişirdi. Mehmet III (1595-1603) sancağa çıkan ve sancaktan gelerek tahta oturan son osmanlı padişahı oldu. Bu tarihten sonra Osmanlılar'da şehzadelerin sancağa çıkma geleneğine son verildi.
—Tar. Osmanlı padişahlarının erkek çocukları, Çelebi Mehmet dönemine (1413-1421) kadar *çelebi*, bu tarihten sonra *şehzade* ya da *sultan*, Tanzimat'tan (1839) sonra *efendi* lakaplarıyla anıldılar. XVII. yy.'dan başlayarak şehzadelerin doğumları bir hattı hümayunla sadrazama bildirilir, üst düzey devlet yöneticileri saraya gelerek padişahı kutlarlardı. Padişahların ilk oğullarının ve öteki oğullarının doğuşları nedeniyle birkaç gün süren donanma şenlikleri düzenlenirdi. "Usta" adı verilen 20 kadar genç kız, yeni doğan şehzadenin bakım ve yetiştirilmesini, şehzadenin annesinin gözetiminde yerine getirirlerdi. Şehzade, bir yaşında sütten kesildikten

şehzade
Atatürk kitaplığı
İstanbul

sonra, en kıdemlisine *baş lala* denilen, has odadan üç kişi tarafından bakılıp yetiştirilirdi. Şehzade beş-altı yaşına gelince, eğitim-öğrenimi için kendisine bir hoca atanır ve derslere özel bir törenle başlardı. Şehzadelerin sünnet düğünlerinde de görkemli törenler yapılırdı. Sünnet olan ve 13-14 yaşına gelen şehzadeye ayrı bir daire verilir, buraya annesiyle kız kardeşlerinin dışında başka bir kadın giremezdi.

Osmanlı şehzadeleri, başlangıçta, devlet yönetiminde deneyim kazanmaları için sancakbeyi olarak, genellikle eski beyliklerin merkezleri olan Kütahya, Kastamonu, Manisa, Konya vb. sancaklara gönderilirlerdi. Geniş bir maiyetle ve bir ya da birkaç "lala"nın gözetiminde sancaklara gönderilen ve "çelebi sultan" adıyla anılan bu şehzadeler, adlarıyla tuğra çekerler, hüküm yazarlar, ancak adlarına para bastıramaz ve hutbe okutamazlardı. Mehmet II'nin yasalaştırdığı kardeş katli geleneği, XVI. yy. sonlarına kadar bazı şehzadelerin babalarına ya da kardeşlerine karşı ayaklanarak taht kavgasına girişmelerine yol açtı. Bu nedenle Selim II'den başlayarak, yalnızca veliaht şehzadeler sancağa gönderilmeye başlandı, Mehmet III döneminde (1595-1603) bu uygulama da kaldırıldı. Şehzadeler, sarayın *Şimşirlik** denilen bölümünde, sıkı bir gözaltında yaşamaya başladılar. Cariyelerden çocuk yapmaları yasaklandı; doğan çocuklar, kız erkek ayrımı yapılmaksızın öldürüldü. Yasaklardan bir tanesi de şehzadelerin sakal bırakmalarıydı. Hasta olan şehzadelerin yanına hekimler ancak padişahın özel izni ile girebilirlerdi. Şehzadelerin Şimşirlik dairesindeki bu yaşamları XVIII. yy.'ın son yıllarına kadar sürdü. Bu tarihten sonra padişahlar kardeşlerinin ve yeğenlerinin özgürce yaşamalarına izin verdiler. *Kafes* de denilen Şimşirlik, Tanzimat'tan (1839) sonra ortadan kaldırıldıysa da Abdülhamit II döneminde (1876-1909) Osmanlı şehzadeleri çeşitli saray ve konaklarda çok sıkı bir göz hapsi altında yaşamlarını sürdürdüler. İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra ise osmanlı şehzadelerine geniş bir özgürlük tanındığı gibi eğitimlerine de önem verildi.

Şehzade külliyesi, İstanbul'da Şehzadebaşı'nda cami, türbeler, medrese, imaret, tabhane, kervansaray, sübyan mektebi ve muvakkithaneden oluşan yapılar topluluğu. Kanuni Sultan Süleyman'ın genç yaşta ölen oğlu şehzade Mehmet için Mimar Sinan'a yaptırdığı (1543-1548) bu külliye, Sinan'ın büyük boyutlardaki ilk yapıtı olması açısından önemlidir. Sinan'ın "çıraklık dönemi eserim" diye nitelendirdiği külliyenin camisi, büyüklüğü ve yüksekliğiyle tüm yapılara egemendir. Caminin 38×38 m ölçülerindeki kare mekânı dört büyük ayağa oturan, yaklaşık 19 m çapında 37 m yüksekliğinde büyük bir kubbeyle örtülmüş, yanlara dört yarım kubbe, köşelere de küçük kubbeler yerleştirilmiştir. Bu örtü düzeni, osmanlı mimarlığında yeni denemelere sahne olan merkezi kubbe şemasına yeni bir boyut kazandırmıştır. Kubbenin görkemli görünüşü dışta da sürer; köşelerde dilimli kubbeli dört ağırlık kulesi vardır. Sinan caminin dış mimarisinde daha önce görülmeyen yeni öğelere başvurmuş, hareketli örtü düzeniyle cephelerin kütleselliği arasındaki çelişki, D. ve B. cephelerine eklenen kubbeli, tonozlu revaklarla giderilmeye çalışılmıştır (bu öğeler Süleymaniye ve Selimiye camilerinde de değerlendirilmiştir). Avlu duvarıyla giriş cephesinin birleştiği köşelere yerleştirilen ince, uzun (41,5 m) görünümlü, ikişer şerefeli iki minare, kürsü ve gövde bölümlerindeki renkli, zengin süslemeleri, özellikle gövdedeki kabartma örgü motifiyle dikkati çeker.

Caminin mermer mihrap ve minberi, klasik üslubun başyapıtları olarak nitelendirilir. Yüksek mihrap nişi mukarnas dolgulu, minber geometrik motiflidir. Hünkâr mahfili kenarlarda ikişer mermer, ortada dört ahşap sütunu bağlayan kemerlere oturmakta, bir köşesi ile duvar payelerine yaslanmaktadır. Bursa kemerli müezzin mahfili de mermerdendir.

Caminin K.'indeki avlu, on sekiz sütuna oturan on altı kubbeli revakla çevrilmiştir (avlunun ortasındaki, sekiz mermer sütunlu, sivri kubbeli şadırvan Murat IV döneminde eklenmiştir). Palmet biçiminde tepeliklerle son bulan, zengin mukarnas nişli, mermer avlu taçkapısının yer aldığı cephe, girişin yanlarında bulunan küçük kubbeler ve iki kat halinde düzenlenmiş kemerli pencerelerle anıtsal bir görünüm kazanmıştır.

1543 tarihli Şehzade türbesi mimarisi, çinileri, nakışlı pencereleriyle türbe mimarlığının başyapıtlarındandır. Küfeki, mermer, yeşil ve pembe porfirden, sekiz köşeli, dilimli kubbeli yapının önünde, dört porfir sütunlu bir giriş revakı vardır. Dıştaki renkli, anıtsal görünüm içte çokrenkli XVI. yy. çinileri ve vitraylı camlarla sürdürülmüştür. Türbenin önemli bir öğesi de şehzade Mehmet'in sandukası üzerindeki taht biçiminde ahşap kafestir (türbe mimarlığında tek örnek). 3,35 m yüksekliğinde, altıgen motiflerle süslü bu kafes, fildişi kakmalı, geometrik motifli dört ayağa oturur. Şehzade Mehmet'in türbesinin solundaki sekiz köşeli, kubbeli türbe Rüstem Paşa'ya aittir. Mimar Sinan'ın 1561'de tamamladığı bu türbe de celi yazılı çinileri ve bezemeleriyle dikkati çeker. Dış avludaki hazirede Bosnalı İbrahim Paşa'nın, şehzade Mahmut'un, Hatice Sultan'ın, Fatma Sultan'ın, Destari Mustafa Paşa'nın ve şeyhülislam Bostanzade Mehmet Efendi'nin türbeleri ve dönemin önde gelen kişilerinin mezarları vardır.

Külliyenin D.'sunda yer alan medrese, dikdörtgen bir avluyu U biçiminde çevreleyen odalardan ve G.'deki büyük kubbeli dershaneden oluşur. Cami avlusunun D. duvarına bitişik L planlı imaretin yanındaki tabhane duvarlara ve üç ayağa oturan sekiz kubbeyle örtülüdür.

Vefa lisesi'ne giden yol üstündeki kervansaray, bir avlunun iki yanında dizili, kubbeli, dikdörtgen ya da kare planlı mekânlardan meydana gelmiştir. Kervansarayın yanındaki sübyan mektebi, kubbeli tek bir oda biçimindedir. Üç bölümlü muvakkithane cami avlusunun B. duvarına bitişiktir.

Şehzade külliyesi camisi
İstanbul

ŞEHZADEBAŞI (Mustafa Adil) → MUSTAFA ADİL.

ŞEHZADEGÂN çoğl. a. (fars. *şeh-zāde*'nin çoğl. *şeh-zādegān*). *Esk.* Şehzadeler.

Şehzadegân mektebi, Topkapı sarayı'nda osmanlı şehzadelerinin eğitim ve öğretimlerinin yapıldığı okul. Sarayın harem dairesinde, darüssaade ağasının bulunduğu binanın üst katındaydı. Okulun sorumlu yöneticisi de darüssaade ağasıydı. Bu okulda, şehzadelere Kuran okutulur, namaz sureleri ezberletilir ve yazı öğretilirdi. Okula başlayan şehzadeler için önde gelen devlet adamlarının da katıldıkları bir tören düzenlenirdi.

ŞEHZADELİK a. Şehzade olma durumu.

ŞEK, -kki (ar. *şekk*). *Esk.* Kuşku, zan: *"Der idim ey dil getirme hiç derd ehline şek / Tā seni hem salmaya bir derde devran-ı felek"* (Fuzuli, XVI. yy.).
—İsl. huk. Bir şey, bir olay hakkında kişinin şüpheye, tereddüde düşmesi. (Şek karşısında, yani varlığından şüphe edilen durumlarda, görülen ve bilinene göre karar verilir.)

ŞEKA a. (ar. *şeḳā'*). *Esk.* **1.** Bedbahtlık, talihsizlik. **—2.** Rezillik, alçaklık.

ŞEKÂİM çoğl. a. (ar. *şekīme*'nin çoğl. *şekā'im*). *Esk.* **1.** Dayanmalar, mukavemet edişler. **—2.** Gemler.

ŞEKÂK ya da **ŞEKKÂK,** İran'da yaşayan bir kürt kabilesi. Birinci Dünya savaşı'ndan önce yoğun olarak Urmiye gölünün batısında bulunan bu kabilenin en önemli kolları Kerdar, Delam ve özellikle Avoiler'dir. XX. yy.'ın başlarında İran'da 2 000 kadar Şekâk ailesi vardı. Yerel siyasette önemli bir rol oynayan Avoiler'in ataları Urmiye yörelerine 1700'de geldi. Bir süre sonra Avarlar'ın baskısı karşısında kuzeyde Cehrik'e çekildiler. Başlarındaki kabile reisi Cafer Ağa, bazen sınır bekçiliği yaptığı, ancak sık sık da ayaklandığı için İran hükümeti tarafından idam edildi. Yerine geçen kardeşi Simko (İsmail), Türkler'e, Ruslar'a ve İranlılar'a karşı zaman zaman barışçı, zaman zaman da savaşçı bir siyaset güderek bağımsız gibi yaşadıysa da, adamlarının cinayet işlemeleri ve eşkıyalık yapmaları üzerine İran hükümetince yakalanmak istenirken Türkiye'ye kaçtı (1922).

ŞEKAVET, -ti a. (ar. *şeḳāvet*). *Esk.* **1.** Eşkıyalık, haydutluk. **—2.** Bahtıkara olma, talihsizlik.
—İsl. huk. Eşkıyalık etme, yol kesme, adam kaldırma gibi suçlar.

ŞEKEL a. **1.** İsrail'in para birimi. **—2.** Tar. Mezopotamya kökenli ağırlık birimi. (Babil'de 1 şekel 8,4 g'dı. Ayrıca, Babil'de altmış şekel, Hititler'deyse kırk şekel bir mina* ediyordu.)

ŞEKER a. (fars. *şeker*). **1.** Bilimsel adı sakkaroz olan, şekerpancarı ile şekerkamışından elde edilen ve çok yaygın olarak kullanılan kristal durumunda tatlı besin maddesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu maddeden kalıplanarak elde edilen parça: *Çaya iki şeker koymak.* **—3.** Ağdalaşmış şekerle ya da çikolata ile yapılan küçük tatlı yiyicek: *Konuklarına şeker ikram etmek. Bayram şekeri. Akide şekeri.* **—4.** Şeker hastalığı: *Şekeri var, çabuk acıkıyor.* **—5.** Kanda normal sayılabilecek şeker oranı: *Şekeri yükselmek. Şekeri düşmek.* **—6.** Kanda normalin üstünde bulunan, şeker oranı: *Kanda şeker çıktı.* **—7.** *Şeker değilsin ya,* yağmurda ıslanmaktan çekinenlere söylenen takılma sözü. ‖ *Şeker gibi,* güzel, cana yakın, sevimli: *Şeker gibi bir kız.* ‖ *Şeker hastalığı* → DİYABET. ‖ *Şeker hastası* → DİYABETİK. ‖ *Şekeri kestirmek,* şeker şerbetine limontuzu ya da limon suyu katıp kaynatarak billurlaşmasını önlemek. ‖ *Şekerim,* sevgi belirten hitap sözü. ‖ *Şekerin suya mı düştü,* "bu denli telaşlanmana ne gerek var" anlamında söylenir. (Nazımda vezin gereği ŞEKKER biçiminde de kullanılırdı.)
—*Esk.* *Şeker-âb* → ŞEKERÂB. ‖ *Şeker-âviz,* güzel şey; Mevlevi dervişlerin taktıkları gevşek sarık. ‖ *Şeker-bar* → ŞEKERBAR. ‖ *Şeker-güftar,* tatlı dilli. ‖ *Şeker-hande* → ŞEKERHANDE. ‖ *Şekeristan* → ŞEKERİSTAN. ‖ *Şeker-kand,* şekerleme. ‖ *Şeker-leb*

→ ŞEKERLEB. || *Şeker-renk*, ŞEKERRENK. || *Şeker-riz* → ŞEKERRİZ. || *Şeker-şiken*, tatlı söz söyleyen.

—Biyokim. Sakkaroza yakın kimyasal yapıda olan cisim, glusit, karbonhidrat.

—Din. *Şeker bayramı* → BAYRAM.

—El sant. *Şeker ipi*, devenin döş kolanıyla kasık kolanını, alttan birbirine bağlayan ince ip. (Eşanl. ÇEKER İPİ.)

—Folk. *Mevlit şekeri* → MEVLİT. || *Nişan şekeri* → NİŞAN.

—Kim. *Malt şekeri*, MALTOZ'un eşanlamlısı.

—Nörol. *Beyin-omurilik sıvısında şeker azlığı*, normalde litrede 0,40-0,60 g arasında olan şeker miktarının bunun altına düşmesi. (Beyin-omurilik sıvısının duru olduğu menenjit vakalarında tüberküloz menenjitinin belirtisi sayılır.)

—San. *Şeker fabrikası*, şekerpancarından ya da şekerkamışından şeker yapan fabrika.

—Şarapç. *Şeker katma*, mayalanmadan önce üzüm şırasına şeker katmak işlemi. (Bazı ülkelerde bazı şaraplar için izin verilirse de Türkiye'de tamamen yasaktır.)

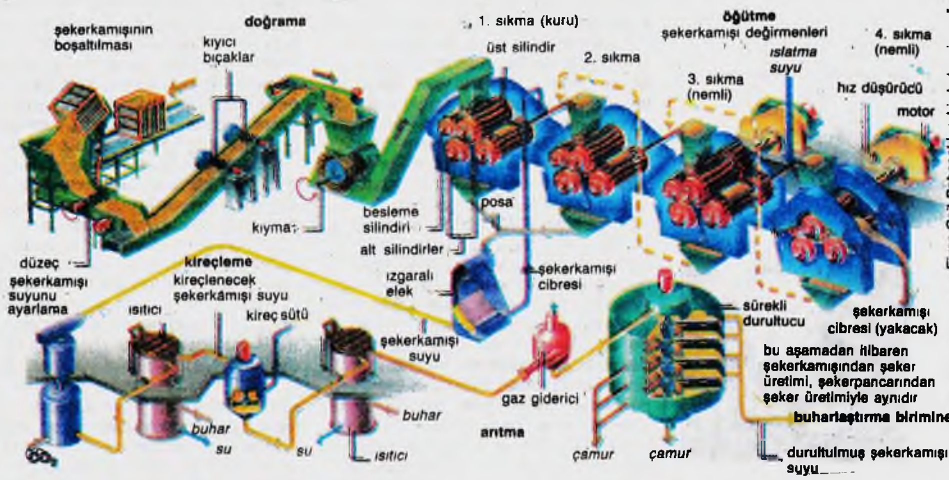
—Şekerc. *Akçaağaç şekeri*, şeker akçaağacı *(Acer saccharum)* besisuyunun ısıtılarak derişikleştirilmesi sonunda elde edilen kıvamlı şurup. || *Badem şekeri* → BADEMŞEKERİ. || *Beyaz şeker*, bileşimindeki katışkı maddelerinden arındırılmış şeker. || *Çubuk şeker*, sakkaroz ve glukozdan elde edilen, kokulu ve mayhoş bir tadı olan çubuk biçiminde camsı şeker macunu. || *Elma şekeri* → ELMAŞEKERİ. || *Esmer şeker*, çok ince melas pulcuklarıyla kaplı kristallerden oluşan şeker. || *Granül şeker*, kristal şekerin elenmesiyle elde edilen ve küçük kristal taneciklerinden oluşan şeker. || *Ham şeker*, şekerkamışından elde edilen rafine edilmemiş şeker. || *Horoz şekeri* → HOROZŞEKERİ. || *Kelle şeker* → KELLE. || *Kesme* ya da *küp şeker* → KESMEŞEKER. || *Kestane şekeri* → KESTANEŞEKERİ. || *Kristal şeker*, sanayisel bir süreç sonunda şekerpancarı ya da şekerkamışından elde edilen çok küçük kristal durumunda şeker. || *Mısır şekeri*, mısır tanelerinde bulunan nişastanın hidroliziyle hazırlanan kıvamlı şurup. || *Pişmiş şeker*, ağartma işleminden geçirilmemiş hafifçe sarı renkli şeker. || *Pudra şeker* → PUDRAŞEKER. || *Rafine şeker*, arıtma işleminden geçirilmiş şeker. || *Sıvı şeker*, Kimi sanayilerde (şekerlemecilik, içit sanayisi) kristal şeker yerine kullanılan az ya da kısmen evirtilmiş derişik sakkaroz şurubu. || *Toz şeker* → TOZŞEKER.

—Verg. huk. *Şeker vergisi*, şeker üretim ve tüketiminden alınan vergi. (Türkiye'de 29 mayıs 1941 tarih ve 4041 sayılı yasa'yla Şeker istihlak vergisi adı altında gider vergileri kapsamı dışında uygulanmıştır. Değer üzerinden değil, kilo üzerinden alınan bu vergi, 31 ekim 1984 tarih ve 3065 sayılı yasa'yla yürürlükten kaldırılmıştır. Günümüzde şeker tüketimi vergisi Katma değer vergisi içinde bütünleştirilmiştir.)

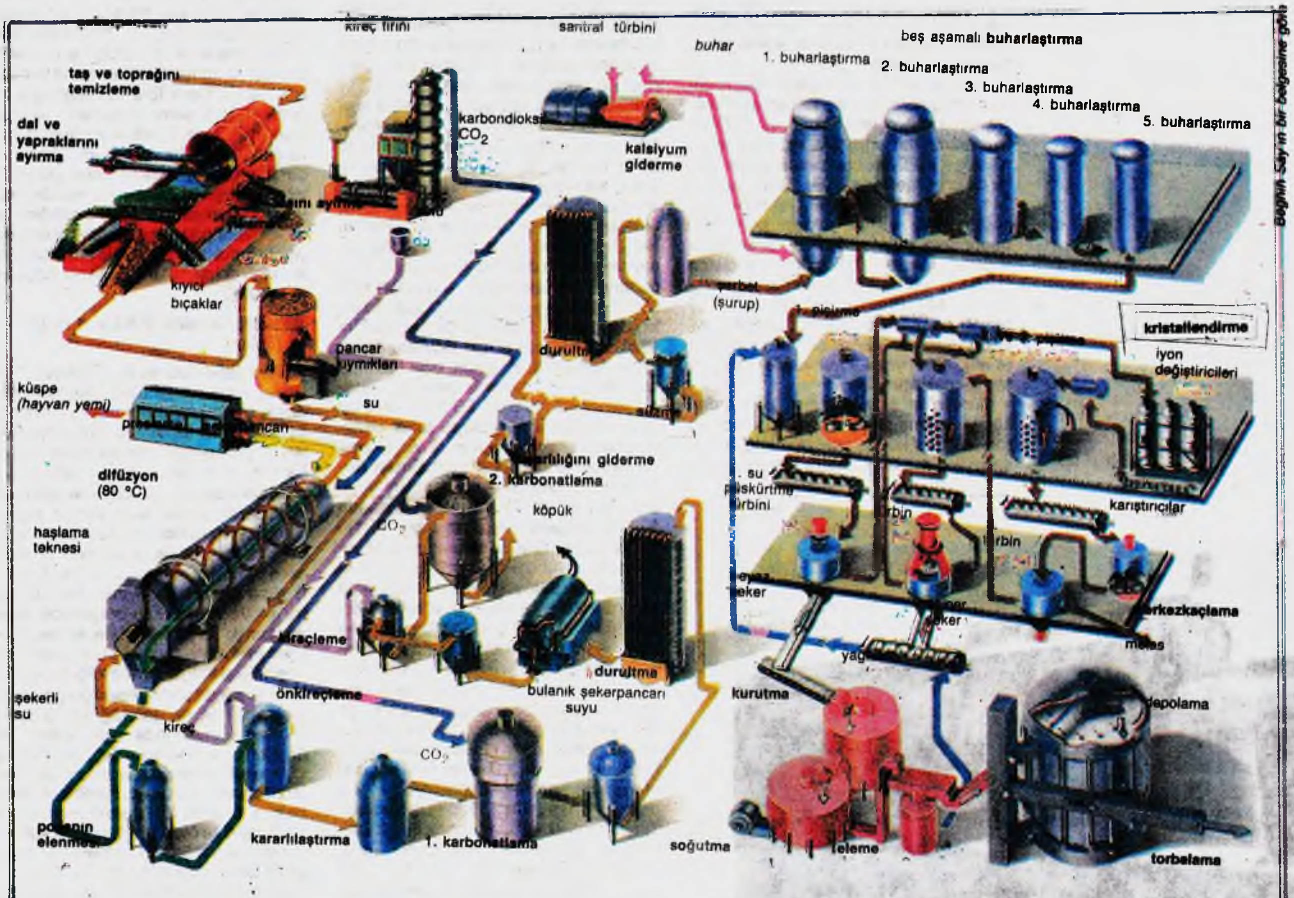
◆ sıf. **1.** Tatlı, cana yakın, sevimli kimse için kullanılır: *Çok şeker bir kız.* **—2.** Yumuşak, şefkatli bir kimse için kullanılır; tatlı: *Çocuklarına karşı çok şeker bir baba.*

—ANSİKL. Şeker pek çok bitkide bulunur; örneğin şekerpancarı, şekerkamışı, kimi palmiye türleri ile akçaağacın besisuyunda bulunan şekere *sakkaroz;* tahıl tanelerinden çıkarılan şekere *maltoz;* üzüm, mısır ve patatesten özütlenen şekere *glukoz* adı verilir; ancak şeker sanayisinin gereksinimi temel olarak şekerpancarı ve şekerkamışıyla karşılanır. • *Şekerpancarı şekeri.* Şeker, sürekli çalı-

ŞEKERKAMIŞINDAN ŞEKER ÜRETİMİ

ŞEKERPANCARINDAN ŞEKER ÜRETİMİ

şan bir aygıtta kıymıklar halinde rendelenen pancar köklerinden difüzyon yoluyla elde edilir. Şekeri özütlenen kıymıklar yani "küspe", kurutularak hayvan yemi olarak kullanılır. Difüzyonla elde edilen ham şerbete, bileşimindeki katışkı maddelerini çöktürmek üzere kireç katılır; ham şerbet daha sonra karbondioksitle iki aşamada yansızlaştırılır; katışkı maddeleri, durusunu alma ya da süzme yoluyla ayrılır. Böylece arındırılan ham şerbet, buharlaştırma yoluyla derişikleştirilerek şerbete dönüştürülür. Vakum altında belli bir yönteme göre buharlaştırmayla daha da derişlirilen bu şerbet, kristalleştirilerek beyaz şeker ile melasa ayrılır. Kristalleştirilmiş şeker günümüzde daha çok doğrudan kullanılmaktadır; eski arıtma yöntemlerine özellikle kesmeşeker, kelle şeker, pudraşeker vb. gibi değişik ürünlerin hazırlanması amacıyla başvurulur.

• *Şekerkamışı şekeri.* Şekerkamışı şekeri özel değirmenlerde ezme-öğütme yoluyla özütlenir. Geride kalan lifsi artık (şekerkamışı cibresi), fabrikada yakıt olarak kullanılır. Şekerkamışı suyu kireçle arıtılarak şurup kıvamında deriştirilir ve pancar şekeri üretiminde olduğu gibi işlenir. Ancak bu yolla elde edilen ürün genellikle "ham" yani ağartılmamış bir şekerdir; daha sonra arıtma işlemlerinden geçirilir.

• *Dünya şeker üretimi,* XVIII. yy. sonlarından bu yana birkaç on bin tondan günümüzde 100 Mt'a yükseldi. Başlangıçta yalnızca şekerkamışından yapılan şeker, XIX. yy.'dan sonra daha çok şekerpancarından yapılmaya başlandı. Kıta ablukası sırasında ve XIX. yy.'ın son yıllarında Avrupa devletlerinin uyguladıkları siyasetler sayesinde şekerpancarı Avrupa'ya yayıldı ve pancardan üretilen şeker, kamıştan üretilenin iki katına ulaştı. Ne var ki bu gelişmeler 1902 Brüksel konferansı'ndan ve daha sonra da Birinci Dünya savaşı'ndan sonra durdu. Aşırı üretimin yarattığı bir bunalım 1937'de Londra konferansı'nın toplanmasına yol açtıysa da İkinci Dünya savaşı sırasında çok büyük bir şeker darlığı (özellikle de pancardan elde edilen şeker bakımından) ortaya çıktı.

O tarihlerden bu yana şeker üretimi sürekli arttığından zaman zaman aşırı üretim bunalımları patlak verdi ve 1977'de uluslararası bir antlaşma imzalanmış olmasına karşın yeni bunalım tehlikeleri gene de görülmektedir. 1991 yılında toplam 111,9 mt'luk dünya şeker üretiminin (kamıştan elde edilen şekerin payı hâlâ pancardan elde edilenden biraz daha fazladır) önemli bölümünü Hindistan (12,5 Mt), eski SSCB ülkeleri (toplam olarak 8,7 Mt), Brezilya (8,7 Mt), Çin (7,8 Mt), Küba (7,3 Mt), Amerika Birleşik Devletleri (6,6 Mt), Fransa (4,7 Mt), Tayland (4 Mt), Almanya (3,9 Mt) ve Meksika (3,8 Mt) gerçekleştirmiştir.

• *Türkiye'de şeker üretimi,* pancardan küp ve kesme şeker üretimi ile küspe ve melaslı kuru küspe gibi yan ürün üreten sanayileri kapsar. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Müşir Necip Paşa (1840), Dimitri Efendi (1840), İstanbul Fenerler idaresi müdürü Michel Paşa (1879), Yusuf Bey (1890), Hassa müşiri Topal Raif Paşa (1898) vb. kişilerce şekerpancarı yetiştirmek ve şeker fabrikası kurmak için bazı girişimlerde bulunuldu; ancak çeşitli nedenlerle başarılı olunamadı. 1913-1914 yıllarında Çanakkale, Bursa, Sıvas, Kastamonu, Ankara, Elazığ ve Uşak'ta Almanya'dan getirtilen tohumlarla pancar yetiştirme denemelerinden olumlu sonuçlar alınmakla birlikte, Birinci Dünya savaşı'nın başlamasıyla bu girişim de sonuçsuz kaldı. Cumhuriyet döneminde, devletin, özel kesimi sanayi yatırımlarına özendirmek amacıyla çıkardığı ilk yasa olan 8 nisan 1925 tarihli ve 601 sayılı "Şeker fabrikalarına bahşolunan imtiyaz ve muafiyet hakkında kanun"un Türkiye'de şeker sanayisinin kurulması konusunda büyük etkisi oldu. Bu yasaya göre özel şirketlere birbirine komşu beş ilin sınırlarını aşmamak ve bölge gereksinimini karşılayacak şekerpancarının sürekli olarak yetişmesine elverişli büyüklükte bir alanı kapsamak üzere, Ticaret bakanlığı'nın saptayacağı bölgeler içinde, 25 yıl süreyle şeker fabrikaları kurma ve işletme hakkı veriliyordu. Bu fabrikalar, belirtilen süre içinde, 1913'te çıkartılan Teşviki sanayi kanunu'nun sağladığı kolaylıklardan yararlanacaklar, üretilen şekerden 8 yıl süreyle istahlak vergisi alınmayacak, üretilen pancarın şeker fabrikalarına satılması koşuluyla, pancar ekim alanları arazi vergisinden bağışık tutulacak, fabrikalara kömür ve kireç sağlayan ocaklardan herhangi bir resim alınmayacak, fabrika kurulacak alanlar için hazine toraklarından bedelsiz olarak 1-5 ha'lık alan tahsis edilecek, fabrikalara gelen hammaddeler ya da üretilen ürünler kamu taşıtlarınca 1/3 oranında indirimli olarak taşınacak, fabrikada çalışanlardan 10 yıl süreyle "temettü vergisi" alınmayacaktı. Buna karşılık, önemli kolaylıklar sağlayan bu yasadan yararlanmak isteyen kişi ve kuruluşlar, şeker fabrikası kurabilecek ve işletebilecek sermayesi ve personeli olduğunu kanıtlamak zorundaydılar. Bu yasanın çıkışından sonra, 1925'te kurulan iki şirket, şeker fabrikası kurma hakkını elde ettiler. Bu şirketlerden, 500 bin TL olan kuruluş sermayesinin % 68'i İş bankası, % 10'u Ziraat bankası ve Trakya illeri özel idaresi, % 22'si özel kişilerce karşılanan "İstanbul ve Trakya şeker fabrikaları taş" Alpullu şeker fabrikası'nı; Nuri Bey'in (Nuri Şeker) öncülüğünde, Sanayi ve maadin bankası, Çekoslovak Skoda şirketi ve özel kişiler tarafından 600 000 TL sermaye ile kurulan "Uşak Terakkii ziraat taş" Uşak Şeker fabrikası'nı 1926'da işletmeye açtılar. Böylece, Türkiye'de devletin desteğinde, özel kesimce kurulan bu iki fabrikayla şeker sanayisinin temeli atılmış oldu. 25 ocak 1926'da çıkartılan 724 sayılı yasayla şeker dışalımı devlet tekeline alındı ve devlet ülkede üretilen şekeri tümüyle satın almayı üstlendi. Bu korumalar altında kurulan "Anadolu şeker fabrikaları taş" tarafından 1933'te Eskişehir Şeker fabrikası, 1934'te Turhal şeker fabrikası olmak üzere iki yeni fabrika daha açıldı. Ancak, bu kuruluşlar devletin sağladığı bütün desteklere karşın, üretime geçtikleri ilk yıllardan başlayarak ülkeye yeni giren pancar tarımına karşı üreticilerin deneyim eksikliği, bu tarıma karşı gösterdiği isteksizlik, parasal sıkıntılar vb. sorunlarla karşılaştı. Şeker üretiminin yeterli düzeye ulaşamamasının da etkisiyle hükümet, bu dört şeker fabrikasını bir şirketin çatısı altında toplamak, ülkenin her yerinde tek şeker fiyatı uygulamak, şeker üretimini rasyonelleştirmek vb. amaçlarla, 6 temmuz 1935'te İş bankası, Ziraat bankası ve Sümerbank'ın eşit katılımlarıyla 22 milyon TL sermayeli "Türkiye Şeker fabrikaları taş"yi kurdu. Daha sonra ülkenin giderek artan şeker talebini karşılamak üzere 1953'te Adapazarı; 1954'te Amasya, Konya ve Kütahya; 1955'te Burdur, Susurluk, Kayseri; 1956'da Erzurum, Erzincan, Malatya ve Elazığ; 1962'de Ankara; 1963'te Kastamonu; 1977'de Afyon; 1982'de Muş ve Ilgın; 1983'te Bor; 1984'te Ağrı ve 1985'te Elbistan şeker fabrikaları kuruldu.

Türkiye'de şeker üretimi 1927 yılında 600 ton iken, 1950'de 137 400 tona, 1970'te 591 600 tona, 1980'de 1 048 621 tona yükselmiştir. 1991 yılındaysa Türkiye'de 1 887 880 ton şeker üretilmiş, 64 800 ton dışsatım yapılmıştır. Aynı yıl, şeker sanayisinin yan ürünlerinden olan ve ispirto sanayisinin temel girdilerinden birini oluşturan melas üretimi 680 689 ton; hayvan yemi olarak kullanılan yaş küspe üretimi ise 5 556 000 ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye şeker sanayisi, hammaddesinin bir sanayi bitkisi olması nedeniyle tarıma dayalı bir sanayi koludur. Tarımsal verimin artışında ve özellikle de besi hayvancılığının gelişmesinde önemli bir yeri olan şekerpancarı tarımı, Türkiye'de, sözleşmeli çiftçiler eliyle 3 ve 4'lü dönüşümlü ekim uygulanarak yapılmaktadır. Şeker sanayisinde etkinlik gösteren işletmelerin tarım örgütleri, şekerpancarı üreticilerine her türlü teknik bilgi, tarımsal araç ve makineler, gübre, tohum, zararlılara karşı çeşitli tarım ilaçları vb. yardımlar yapmakta, ayni ve nakdi krediler sağlamaktadırlar. Bu hizmetlerin bir bölümü de üreticilerin kurduğu "Pancar ekicileri istihsal kooperatifleri" ve onların üst kuruluşları olan "Pankobirlik" tarafından karşılanmaktadır. Türkiye şeker sanayisinin kuruluşları bu işlevlerinin yanı sıra, hükümet tarafından "yağlı tohum projesi" ve "besi projesi" hazırlamak ve bu projeler gereğince ayçiçeği, soya ekimi vb. yağlı tohumların ekimini; ve sığır yetiştiriciliği başta olmak üzere besi hayvancılığını özendirmek ve geliştirmekle görevlendirilmiştir.

Şekerci Cemil Bey

Şeker fabrikaları aş
Bor şeker fabrikası

ŞEKER (Nuri) **Mollazade,** türk tarımcı ve sanayici (Uşak 1857 - *ay. y.* 1958). Uşak'ta medrese öğrenimi gördükten sonra çiftçiliğe başladı. Yöresinde, bitkisel yağ sanayisinin kurulmasına, şekerpancarı tarımının başlatılmasına öncülük etti. 1923'te Uşak Terakkii ziraat taş'yi kurarak Türkiye şeker sanayisinin ilk tesisi olan Uşak Şeker fabrikası'nın kurulmasında (1926) etkin bir rol oynadı. 1930'a kadar fabrikanın yöneticisi olarak çalıştı. Bu tarihte tesislerin Sanayi ve maadin bankası'na devredilmesi üzerine çiftliğine çekildi. Ölümünden sonra, türk şeker sanayisinin kurulması yolundaki öncü çalışmalarından dolayı TÜBİTAK hizmet ödülü verildi (1975).

ŞEKER AHMET PAŞA → AHMET PAŞA (Şeker).

■ **Şeker fabrikaları aş** *(Türkiye)* [Türkşeker], tüzel kişiliği olan, çalışmalarında özerk, sorumluluğu sermayesiyle sınırlı bir iktisadi devlet teşekkülü. Kalkınma planları ve yıllık programlar çerçevesinde şeker üretimi ve yan ürünlerin değerlendirilmesi konularında kuruculuk ve işletmecilik yapmak; üretim, satış, yatırım, dışalım ve dışsatım politikalarını belirlemek ve bu çalışmalarını kârlılık ve verimlilik ilkelerine göre yürütmek amacıyla 1935'te kuruldu. Başlıca görevleri şunlardır: her türlü şeker üretmek, gereken bölgelerde şekerpancarı ile şeker üretilebilecek başka bitkileri ve tohumlarını ve bu ürünlerin dönüşümlü ekiminin gerektirdiği öteki ürünleri, yapılacak sözleşmeler çerçevesinde ürettirmek ya da gerektiğinde üretmek; üretim aşamalarında elde edilen yan ürünlerin ve artıkların değerlendirilmesi için gerekli çalışmalarda bulunmak; şeker fabrikalarının kuruluşu, işletilmesi, tevsii, bakımı, onarımı için gerekli makine imalat sanayisi ile öteki yan sanayileri kurmak; var olan tarım örgütü ile Bakanlar kurulu ya da Bakanlıkça görevlendirildiği ölçü ve biçimler içinde bitkisel yağ ve yağlı tohumlar üretmek, yem üretimini geliştirmek, damızlık hayvan üretimi ve besicilikle uğraş-

mak, her tür afyon alkoloidi üretmek; sözleşmeli olarak çiftçilere tohum, kimyasal gübre, tarım mücadele ilaçları, tarım alet ve makineleri ve damızlık hayvan ile ürettiği temel ve yan ürünleri ayni kredi olarak vermek ya da avans ve öteki yollarla yardım etmek. Ana hizmet birimleri; Makine imalat dairesi, Şeker üretim dairesi, Bakım onarım ve enerji dairesi, İnşaat dairesi, Tarımsal üretim dairesi, Tarımsal proje ve tesisler dairesi, Tarımsal mekanizasyon ve üretim araçları dairesi, Tarımsal işletmeler ve hayvancılık dairesi, Proje ve yeni tesisler dairesi, Pazarlama ve satınalma dairesi ve İştirakler dairesi başkanlıklarından oluşur. Türkiye Şeker fabrikaları aş'ye bağlı kuruluşlar ise şunlardır: Afyon, Ağrı, Alpullu, Ankara, Bor, Burdur, Çarşamba, Çorum, Elazığ, Elbistan, Erciş, Ereğli, Erzincan, Erzurum, Eskişehir, Ilgın, Kastamonu, Malatya, Muş, Susurluk, Turhal, Uşak Şeker fabrikaları; Afyon, Ankara, Eskişehir, Erzincan, Turhal Makine fabrikaları; Eskişehir, Malatya, Turhal, Erzurum İspirto fabrikaları; Elektromekanik aygıtlar fabrikası (Ankara); Kizelgur fabrikası (Ankara); Tohum işleme fabrikası (Ankara); Şeker enstitüsü (Ankara); İstanbul alım-satım bölge müdürlüğü; Sarmısaklı tohum üretme çiftliği (Lüleburgaz/Kırklareli). Türkiye Şeker fabrikaları aş'nin, aralarında Adapazarı, Amasya, Kayseri, Konya ve Kütahya Şeker fabrikaları anonim şirketleri; Pancar ekicileri birliği aş, Pancar motor sanayi ve ticaret aş, Şekerbank taş, Şeker sigorta aş, Tat konserve sanayii aş, Tohum ıslah ve üretme aş, Türkiye Gübre sanayii aş (Tügsaş), Türkiye Elektromekanik sanayi aş (Temsan) ve Türkiye Kalkınma bankası aş de bulunan toplam 29 anonim şirkette ve sayıları 28'e ulaşan sınırlı sorumlu pancar ekicileri istihsal kooperatifinde ortaklığı vardır. Bunlardan Adapazarı, Amasya, Kayseri, Konya ve Kütahya Şeker fabrikaları anonim şirketleri özel hukuk hükümlerine göre kurulmuş birer şirket olmakla birlikte, yönetim bakımından Türkiye Şeker fabrikaları aş'ye bağlı olarak faaliyet gösterir. 1991'de Türkiye'nin 500 büyük sanayi kuruluşu sıralamasında 4 trilyon 72 milyar TL'lik satışla 5. sırada yer alan Türkiye Şeker fabrikaları aş'nin, aynı yıl, satış hâsılatı 4 trilyon 388 milyar 500 milyon TL, öz sermayesi 1 trilyon 625 milyar TL (bilanço kârı hariç), dışsatım tutarı 185 milyar 45 milyon TL (38 786 000 dolar) olarak gerçekleşmiştir. (→ TÜRKİYE ŞEKER* SANAYİSİ.)

ŞEKER GENÇ, asıl adı **Feridettin Mesut,** hintli islam velisi (? 1173 - Ecvedhan, Multan, 1265). Hace Kutbettin Bahtiyar Kâki'nin müridiydi. Sürekli olarak oruç tutardı. Söylentiye göre, açlığını gidermek için ağzına aldığı taş toprak, şeker haline gelirdi. Bundan dolayı Şeker Genç (şeker hazinesi) diye anıldı. Türbesi her yıl 5 muharremde müslümanlarca ziyaret edilir; bu törende yalnız o gün açılan Behişti dervaze (Cennet kapısı) adlı dar bir kapıdan geçilir. Şeker Genç'in görüşleri, menkıbeleri müritlerinden Bedrettin İshak'ın derlediği *Esrar ül-evliya*'da anlatılır.

ŞEKERÂB a. (fars. *şeker* ve *āb*'dan *şeker-āb*). *Esk.* İki kişi arasındaki dargınlık, kırgınlık: *"Fethi Paşa mukaddemleri Reşit Paşa ile hem-efkâr iken muahheren aralan şeker-âb oldu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

Şekerbank taş, her türlü bankacılık işlemleri yapmak ve ana sözleşmesinde belirtilen ticari etkinliklerde bulunmak üzere kurulan, özel sermayeli ticaret bankası. 1953'te, Pancar kooperatifleri bankası adıyla Eskişehir'de kuruldu. 1956'da, Genel merkezi Ankara'ya taşındı ve Şekerbank adını aldı. Bankanın başlıca görevleri: her türlü bankacılık işlemlerinin yanı sıra sanayi, tarım ve madencilikle ilgili girişimlerde bulunmak; temsilcilik, taşımacılık, sigorta ve acentalık işleriyle uğraşmak; hazine bono ve tahvilleri, hisse senetleri alıp satmak; pancar kooperatifleri ve ortaklarının şeker fabrikaları, bankalar ve başka kuruluşlarla olan kredi işlemlerinde aracılık etmek vb. Bir milyon dolayında şekerpancarı üreticisi ortağı olan bankanın, 1990 sonu itibariyle özkaynakları toplamı 136,5 milyar TL, toplam mevduatı 666,3 milyar TL, dağıttığı krediler toplamı ise 669,2 milyar TL olmuştur. 185 yurtiçi, 1 yurtdışı şubesi ve 5 şanj (döviz alım-satım) bürosu olan bankada, aynı tarihte 3 630 kişi çalışmaktaydı.

ŞEKERBAR sıf. (fars. *şeker* ve *bar*'dan *şeker-bar*). *Esk.* Tatlı, lezzetli.

ŞEKERCİ a. **1.** Şeker ve şekerleme yapan ve/ya da satan kimse. **—2.** Şeker ve şekerleme satılan dükkân.

ŞEKERCİ CEMİL BEY, türk besteci (İstanbul 1867 - Kahire 1928). Çocuk yaşında hafız oldu. Mabeyinci Basri Bey'den ut dersleri aldı. Kadıköylü Enderuni Ali Bey'den dindışı müzik parçaları geçti. Şehzadebaşı'nda şekerciliğe başladı, sonra dükkânını Kadıköy'e taşıdı. Abdülmecit'in kızlarından Mediha Sultan'ın dairesine imam oldu. 1898'de Muzikayı hümayun'a girdi. 1911'de emekliye ayrıldı. Mısır hıdivi Abbas Hilmi Paşa'nın çağrısı üzerine Mısır'a gitti. Hıdiv ailesine müzik öğretmenliği yaptı. Şekerciliği Kahire'de de sürdürdü; bu yolda ün kazandı. Bu arada "sultaniicedit" adını verdiği bir makam icat etti, 40'tan fazla yapıtının notası elde bulunmaktadır.

Yvan Tavert-Atlas-Photo

Banfora'da (Burkina Faso) şekerkamışı toplanması

ŞEKERCİBOYASI a. Kuzey Amerika kökenli, genellikle kırmızımsı saplı, 2-3 m boyunda çokyıllık bitki. (Bil. a. *phytolacca;* şekerciboyasıgiller familyası.)
—ANSİKL. Şekerciboyasının yaprakları, saplı, tam, çıplak ve yeşil renklidir. Meyvesi kırmızımtırak siyah nohut büyüklüğündedir. Avrupa ve Türkiye'de oldukça yaygın bir bitkidir. Adi şekerciboyası (*Phytolacca americana* ya da *Ph. decandra*) türünün kurutulmuş kökleri, çeşitli saponinler, reçine ve şekerler içerir. Kokusu ve tadı zayıftır. Tahriş edici, kusturucu ve müshil etkileri vardır. Olgun meyvelerin sıkılmasından elde edilen sıvı, bazı gıda maddelerinin boyanmasında kullanılır. Toros şekerciboyası (*P. pruinosa*) çiçeklerinin bireşeyli olmasıyla adi şekerciboyasından ayrılır. Toros dağlarında, Kıbrıs'ta ve Suriye'de yetişir.

ŞEKERCİBOYASIGİLLER a. Üst yumurtalıklı, taçyapraksız ikiçenekli bitkiler familyası. (Bil. a. *phytolaccaceae.*) [Şekerciboyasıgiller familyası, ıspanaklar takımında yer alır. Bunlar yakın yapraklı, erdişi ya da bireşeyli bileşik çiçekli (başak ya da salkım) ağaç, ağaççık ya da odunsu otsu bitkilerdir. Meyveleri etli ve ufak çekirdeklidir.]

ŞEKERCİKUŞ a. Tropikal Amerika ormanlarında yaşayan, çatallı ve saçaksı dilli, balözüyle beslenen ötücükuş. (Şekercikuşgiller familyası.)

ŞEKERCİKUŞGİLLER a. Tropikal Amerika'da ve Antil adalarında yaşayan, balözüyle beslenen ötücükuş familyası. (Bil. adı *Cœrebidae.*)

ŞEKERCİLİK a. Şeker yapma ve/ya da satma işi.

ŞEKERHAB a. (fars. *şeker* ve *ḫāb*'dan *şeker-ḫāb*). *Esk.* Tatlı uyku, şekerleme.

ŞEKERHANDE a. (fars. *şeker* ve *ḫande*'den *şeker-ḫande*). *Esk.* Tatlı gülüş: *"Gördükçe bendeni bu şeker-handeler nedir"* (Nedim, XVIII. yy.).

ŞEKERİ sıf. (fars. *şeker* ve ar *-ī*'den *şekerī*). *Esk.* Şekerle ilgili, şekere ilişkin.

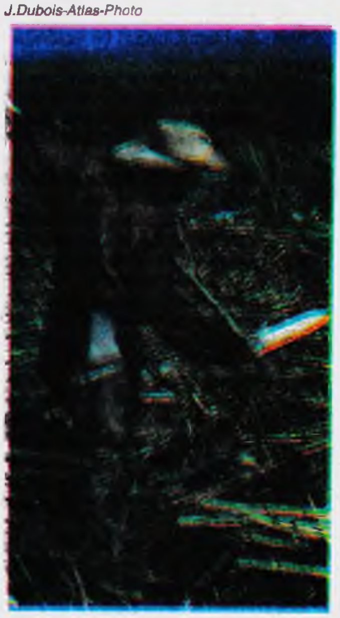
ŞEKERİN sıf. (fars. *şeker*'den *şekerīn*). *Esk.* Şekerli, tatlı.

ŞEKERİSTAN a. (fars. *şeker* ve *-istān*'dan *şekeristān*). *Esk.* Şekerkamışı yetiştirilen yer.

ŞEKERKAMIŞI a. Sapından şeker elde etmek için yetiştirilen tropikal bitki. (Bil. a. *Saccharum officinarum;* buğdaygiller familyası.)
—ANSİKL. Bot. ve Tarım. Şekerkamışı Melanezya kökenlidir, ama genetik farklılaşma Çin'de ve Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Ekilen türleri genellikle "soylu" şekerkamışı (*Saccharum officinarum*) ile "yabani" şekerkamışları (*S. spontaneum, S. barberi, S. robustum*) arasındaki melez-

And dağlarının eteklerinde Jijuy'da (Arjantin) şekerkamışı hasadı

J.Dubois-Atlas-Photo

şekercikuş

olgun şekerkamışı

şekerkamışı

sap parçası

leme ürünleridir. Şekerkamışı Doğu'dan Batı'ya doğru yayılmış, Araplar sayesinde Yakındoğu'ya, Afrika'nın doğu kıyılarına ve Akdeniz kıyılarına ulaşmıştır. XV. yy.'dan sonra Avrupalılar tarafından Afrika'nın batı kıyılarına, Antiller'e, Amerika kıtasına, Mascareignes adalarına ve XVIII. yy.'da Avustralya'ya girmiştir.

Şekerkamışı kuzey ve güney 30. paraleller arasında, özellikle nemli bir mevsimi kuru bir mevsimin izlediği tropikal iklimde yetiştirilir;yetişme döngüsü bir yılda tamamlanır. Ekimi saplardan alınan çeliklerle yapılır. Kamış sonbaharda çiçek açar, kuru mevsimde 3 ila 6 ay boyunca hasat edilir. Yeşilken ya da kuruyan yapraklar yakıldıktan sonra kamışlar elle ya da makinelerle dipten kesilir; saplar fabrikaya götürülmeden önce uçtaki çiçek demetleri ve yapraklar ayıklanıp atılır. Üretim koşullarına göre, fabrikada işlenebilecek şekerkamışı verimi 12 ayda hektar başına 50 ila 100 ton, şeker oranı ise % 9-% 12 arasındadır. Uçlardan kesilip atılan kısımlar hayvan yemi olarak kullanılabilir. Ekili ya da yabani şekerkamışı hasat edildikten sonra toprakta kalan çotuklar daha birçok defa filizlenerek ürün verebilir. Özsuyu çıkarıldıktan sonra geriye kalan sap artıklarına *bagassa* denir.

ŞEKERKARAN (Kâmil), türk flütçü (İzmir 1930). İstanbul Tıp fakültesi'ni (1961) bitirdi. Özel flüt ve piyano dersleri aldı. 1949'dan itibaren İstanbul Şehir orkestrası'nda, kısa süre Ankara Devlet opera orkestrası'nda birinci flütçü olarak görev yaptı. İstanbul İl radyosu müdürlüğünde bulundu (1965-1971). ABD'de psikiyatri uzmanı oldu. 1975'ten sonra İstanbul Devlet opera orkestrası'nda flüt grup şefliği yaptı. 1983'e değin İstanbul Belediye konservatuvarı ve Atatürk eğitim enstitüsü'nde müzik tarihi ve flüt dersleri verdi. 1976'dan beri çeşitli gazete ve dergilerde (*Hürriyet, Güneş, Dünya*) müzik yazıları yayımlanmaktadır.

ŞEKERLEB sıf. (fars. *şeker* ve *leb*'den *şeker* [illegible]*b*). *Esk.* **1.** Şeker dudaklı. **—2.** Tatlı söz [illegible].

ŞEK[illegible]RLEME a. **1.** Şekerle tatlandırmak eylem[illegible]. **—2.** Şeker şerbetinde kaynatılarak ü[illegible]ri şekerle kaplanmış meyve vb.; bonb[illegible]. **—3.** Derin olmayan, kısa süreli uyku. **—4.** *Şekerleme yapmak*, oturduğu yer[illegible]e hafif bir uykuya dalmak; kestirmek.

ŞEK[illegible]RLEMECİLİK a. Şekerleme elde edilm[illegible]si için şekerin, uygun yöntemlerle işlen[illegible]si tekniği.

—AN[illegible]KL. Çeşitli şekerleme türleri, şeker ve g[illegible]koz şurubunun pişirilerek plastik bir şek[illegible] hamuru haline getirilmesiyle elde edili[illegible] Bu hamur, uygun bir sıcaklığa kadar [illegible]utulur, işlenir, içine aroma maddeler[illegible]lır, mekanik olarak şekil verilir. Bu te[illegible]şeker hamuruna, karamelalar için sı[illegible]ızda çiğnenebilir şekerlemeler için je[illegible] sakızlı şekerler için arapzamkı kat[illegible]

[illegible]erin pişirilmesi, küçük işletmelerde [illegible]iksel tavalarda ve açık ateş üzerin[illegible]da aralıksız çalışan endüstriyel işle[illegible]de vakumda ya da atmosfer bas[illegible]ında yapılır. Şekerin, invert şeker ha[illegible] dönüşmesini önlemek için atmosfer[illegible]basınç altında yapılan uygulama, 6-8 saniye gibi çok kısa bir sürede yapılır. Böylece hazırlanıp içine katkı maddeleri de ilave edilen şeker hamuru, şekil verme kısmına gönderilir. Şekil verme işi ya alçak bir yere yerleştirilmiş oyuklu silindirlerde ya da çemberli (plaklı) preslerde yapılır. Bu preslerde her bir çember ya da pla[illegible]a, ayrı bir şekerleme çeşidi konur. Şekerleri nemden korumak için, soğuyunca üzerlerine ince bir sakkaroz zarı kaplanır.

İçleri krema, meyve, bal, likör ve benzeri maddelerle doldurulan şekerlemeler elde etmek için, pişmiş şeker hamuru, içi boş bir boru etrafına sardırılır ve içine bir tulumba yardımı ile istenen dolgu maddesi pompalanır. Dolgu maddesi, sıvı veya katı halde verilebilir.

İçleri belirtilen dolgu maddeleri ile doldurulmuş olan şekerlemeler, istenirse duru şeker (camsı) ya da mat şeker (çırpılmış) şeker şurubu ile ya da her ikisi birden kullanılarak hafif mayhoş hale getirilebilir. Açıklanan fabrikasyon aşamalarından geçen ve soğutulan şekerlemeler, otomatik makinelerde kâğıtla sarılır, tartılır ve ambalajlanır.

ŞEKERLEMEK g. f. *Bir şeyi şekerlemek*, içine şeker koymak; şekerle tatlandırmak.

◆ **şekerlenmek** dönşl. f. Şekerli bir eriyik sözkonusuysa, içindeki şeker ayrışarak billurlaşmak: *Bal şekerlenmiş. Şekerlenen reçelleri yeniden kaynatmak gerekir.*

ŞEKERLENME a. Şekerlemek eylemi.

—Arıc. Balın kristalleşmesi. (Bal kovandan çıkarıldıktan sonra er ya da geç mutlaka granül halinde şekerlenir. Şekerlenmenin birkaç günden birkaç yıla kadar farklı olmasının nedeni balın derlendiği çiçeklerin cinsine, kovandan alınma zamanına, saklandığı yerin sıcaklığına ve nemine bağlıdır. Örneğin kolza, ayçiçeği, pamuk, piren, yonca, tırfıl gibi bitkilerin çiçeğinden yapılan bal birkaç hafta ya da ay içinde mutlaka şekerlenir.)

ŞEKERLENMEK → ŞEKERLEMEK.

ŞEKERLEŞME a. Nişastalı maddelerin enzim ya da anorganik asitlerin etkisi altında mayalanabilir şekerlere dönüşmesi.

—ANSİKL. En çok kullanılan şekerleştirme biçimi, maltlaştırma yöntemidir. Bu yöntemde tahılların çimlenmesi sırasında meydana gelen amilazlardan yararlanılır: biracılıkta, önceden malt haline dönüştürülen arpa işlenir. Bu malt önce öğütülür, sonra ıslatılarak yaklaşık 60-75 °C'ta ısıtılır; şekerleşme sırasında bu sıcaklıkta, % 80 mayalanabilir madde (maltoz, glukoz) ile % 20 mayalanmayan dekstrinler meydana gelir. Sıcaklık 60-65 °C'ta tutulursa, maltoz bakımından zengin bir şıra elde edilir; sıcaklık 70-75 °C'a yükseltildiğinde daha fazla destrin oluşur. Şıra süzüldükten sonra enzimlerin yok edilmesi ve dekstrinlerin hidrolizinin önlenmesi için kaynatılır.

Buna karşılık damıtımevlerinde yüksek bir alkol oranına ulaşabilmek için, olabildiğince tam bir şekerleşmenin meydana gelmesi istenir; bu nedenle nişastanın büyük bölümü mayalanabilir şekere dönüştürülür. Tahıl taneleri ya da patates, bileşimlerindeki nişastanın sıvılaştırılması amacıyla genellikle pişirilir. Böylece elde edilen kola, büyük boyutlu bir kap içine dökülür ve karıştırılarak ısıtılır; daha sonra üzerine malt sütü ilave edilir. Şekerleşme 61-63 °C'ta iki saat içinde meydana gelir. Yatırma sonunda 20 °C'ta hızla soğutulur. Amilaz pişirilmez ve böylece alkol mayalanması sırasında dekstrinlerin hidrolizi devam eder. Damıtımevlerinde ve diğer maya sanayilerinde şekerleşme kimi zaman bazı küf türlerinden *(Aspergillus oryzae)* özütlenen enzimlerle ya da nişasta çözeltilerine seçilerek katılan küf kültürleriyle (*Mucor rouxii* ya da *Rhizopus amylomyces*) gerçekleştirilir (amilo yöntemi). Bu mantarlar hem ucuz, hem de mükemmel bir verim sağlar.

Nişastalı maddelerle çalışıldığında anorganik asitlerle (hidroklorik asit, sülfürik asit) yapılan hidroliz yöntemi çok daha az uygulanır; oysa selülozlu maddeler durumunda bu yöntemden geniş ölçüde yararlanılır; selülozlu maddelerle çalışıldığında oda sıcaklığında ya derişik hidroklorik asit (Bergius yöntemi) ya da genellikle yüksek sıcaklıkta ve basınç altında daha düşük verim sağlayan, ama masraflı ek tesislerin kurulmasını gerektirmeyen seyreltik asit kullanılır. Asitlerle işleme durumunda şekerleşmiş şıra, mayalanmadan önce amonyak, sodyum hidroksit ya da kalsiyum karbonat gibi bazlarla yansızlaştırılır.

ŞEKERLEŞMEK gçz. f. Giderek sevimli, canayakın olmak: *Büyüdükçe çok şekerleşti.*

—Kim. ve Biyokim. Şekere dönüşmek.

ŞEKERLEŞTİRİCİ a. Biracılıkta ve damıtımevlerinde kullanılan, tahıl ya da kök nişastasının glukoza dönüştürülmesine yarayan aygıt.

ŞEKERLİ sıf. **1.** İçinde şeker bulunan ya da içine şeker katılmış olan: *Şekerli besinler.* **—2.** Şekeri fazlaca olan: *Şekerli kahve.* **—3.** Şeker hastası olan kimse için kullanılır.

—Eczc. *Şekerli ilaç*, içindeki etkin maddelerle birlikte yüksek oranda şeker içeren ilaç. (Tadı hoş olan şeker, ilaçlar, şurup, pastil, tablet ve şekerli granülleri kapsar.)

ŞEKERLİ, Şanlıurfa'nın Siverek ilçesine bağlı bucak; 9 291 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Şekerli,* 1 857 nüf. (1990).

ŞEKERLİK a. İçine şeker konulmak üzere yapılmış kap.

◆ sıf. Şeker üretimine elverişli olan: *Şekerlik pancar.*

—ANSİKL. Şekerlikler tahta, metal, seramik, porselen, altın, gümüş vb. malzemelerden yapılabilir. Üstten saplı, yandan saplı, tas biçimli, oval, yanda tutacak yerleri olan vb. biçimleri vardır. İçine çikolata, bonbon, karamela vb. konularak konuklara ikram edilen misafir şekerlikleri daha değerli ve süslüdür. Gündelik kullanılanlarda genellikle nem geçirmeyecek biçimde kapaklı olanları yeğlenir. Kesmeşeker ve tozşeker koymaya yarayan çeşitli türde şekerlikler de vardır. Tozşeker konan bazı şekerliklerde baş aşağı tutulduğunda bir miktar şeker akmasını sağlayan bir düzenek bulunur.

ŞEKEROBA, esk. **Akçakoyunlu,** Kahramanmaraş'ın Türkoğlu ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 919 nüf. (1990).

Şekeroğlan, Bursa ve çevresinde yaygın bir türkü ve bu türkü eşliğinde oynanan karşılama türü halk oyunu. (Yalnız kadınlar tarafından ya da kadın erkek birlikte oynanan hareketli bir oyundur.)

ŞEKERÖLÇER a. Kim. Şekerin, ışığın polarma düzlemini döndürme gücünden yararlanarak şekerli sıvıların derişimini belirlemeye yarayan polarimetre. (Eşanl. SAKARİMETRE.)

—ANSİKL. Şekerölçer, çözeltideki etkin maddelerin, özellikle de şekerin neden olduğu ışığın polarma düzleminin dönmesini ölçmeye yarar. Şekerölçer, bir polarizör ile bir çözümleyiciden oluşur: bu polarizör ile çözümleyicinin arasında bir aydınlatma sisteminin gözlem borusu, bir dengeleme sistemi ve nişan dürbünü, alanı iki bölgeye ayıran ve ölçüm duyarlığını artıran bir yarıgölge sistemi bulunur. Şekerölçer polarimetreden, bir döndürme açısı yerine şekerölçüm derecelerinden oluşan ve okumaya elverişli olan bir dereceleme sisteminin bulunmasıyla ayrılır.

Dönme, ya çözümleyicinin döndürülmesi ya da daha iyisi çözümleyici ile polarizör arasına, ışığın polarma düzlemini sola çeviren kuvars kamaların yerleştirilmesiyle dengelenir; bu kamaların yer değiştirmesi, araya konan kuvarsın kalınlığını değiştirir; bu da dolayısıyla dereceleri etkiler (güneş ışığı denkleştiricisi). Bu denkleştiriciyle beyaz ışıkta da çalışılabilir; çünkü etkin maddenin hem dönmesini hem de dönmeyle ilgili dağılımını aynı anda dengeler.

Böylece tanımlanan ve denkleştirme dengesinin gözlemci tarafından skalada analojik olarak okunduğu optik şekerölçerler yerine günümüzde otomatik aygıtlar kullanılmaktadır; sayısal okuma yapan bu aygıtlarda denge, gözlemcinin gözünün yerini alan ve bir ışılçoğalcının kullanılmasına dayanan elektronik bir sistemle sağlanır.

ŞEKERÖLÇÜM a. Kim. Şekerli çözeltilerde şekerin niceliğini belirleme yöntemi. (Eşanl. SAKARİMETRİ.)

—ANSİKL. Belirli bir ışınım için l uzunluğunda bir çözeltinin neden olduğu ışığın polarma düzleminin α dönüşü, bu çözeltinin derişimiyle doğru orantılıdır: $\alpha = Klc$. *Özgül döndürme gücü* olan K, bileşiminde cm^3 başına 1 g etkin madde bulunan bir çözeltinin 1 dm'lik sütununun oluşturduğu döndürmedir. K ve l bilindiğinde c, yani çözeltinin birim kütlesinde bulunan şeker oranı saptanabilir.

Sakarozun niceliğini belirleme, şeker fabrikaları ile arıtımevlerinde sürekli olarak uygulanan bir işlemdir. İncelenecek örnekten $M_0=20$ g alınır, $V_0=100$ m^3 suda çözündürülür; uzunluğu $l_0=2$ dm olan bir tüp içinde sodyum tayf çizgisi D için α dönüşü ölçülür; örneğin bileşiminde 100 cm^3 başına X g kadar şeker varsa, çözeltideki şeker derişimi $\frac{M_0X}{100V_0}$ bağıntısıyla bulunur: $\alpha = \frac{KM_0l_0X}{100V_0}$, $X = \frac{100V_0}{KM_0l_0}\alpha$.

Şekerölçer (sakarimetre) üzerinde, her bölmesi $\frac{KM_0l_0}{100V_0}$ açısını gösteren ve *şekerölçüm ölçeği* denen bir dereceleme vardır; döndürme bu derecelemenin n kadar bölmesine denk düşüyorsa $X=n$ olur.

Şekerölçüm ölçeği okunarak çözümlenmiş örneğin şeker oranı % X olarak doğrudan bulunur.

ŞEKERPANCARI → PANCAR.

ŞEKERPARE a. **1.** Sarımtırak turuncu renkte, kokulu ve tatlı, yarma kayısı çeşidi. (İri, toparlakça; kabuğu hafif havlı, ince, ete yapışık; eti turuncu sarı, bol sulu, aromalı.) **—2.** Bir tür hamur tatlısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bes. san. Sığır budunun en arka bölümündeki etlerden yapılan pastırma. (Oldukça yağsız bir pastırma türüdür ve birinci sınıf pastırmalardandır.)

—El sant. Şekerpare tatlısının görünümünü andıran işleme motifine, halk arasında verilen ad. (Yuvarlak motif sarma işiyle doldurulduktan sonra ortasına daha koyu ya da açık renkte bir nokta ya da rokoko koyarak yapılır.)

—ANSİKL. Mutf. Şekerpare un, yağ, yumurta, limon kabuğu rendesi ve şekerle yapılır. Pudra şekeri ya da tozşeker yağla, beyaz bir renk alıncaya değin karıştırıldıktan sonra içine yumurta, limon kabuğu rendesi ve un katılıp yoğurulur. Elde edilen hamur küçük parçalara ayrılıp biçimlendirilir, ortasına birer fındık konur. Fırında pişirildikten sonra üzerine soğuk şerbet dökülür.

ŞEKERRENK sıf. **1.** Bir ilişkinin yolunda gitmediğini, bozuk olduğunu belirtmek için kullanılır: *Bugünlerde araları şekerrenk.* **—2.** *Esk.* Sarıya çalan renk; bu renkte olan şey için kullanılır.

ŞEKERRİZ sıf. (fars. *şeker* ve *rīz*'den *şeker-rīz*). *Esk.* **1.** Çok tatlı, şeker saçan. **—2.** Sevinçten ötürü gelen gözyaşı.

ŞEKERSİ sıf. Yerbil. Kristalleşmiş şeker görünümünde kayaçlar için kullanılır.

ŞEKERSİZ sıf. **1.** İçinde şeker bulunmayan ya da içine şeker katılmamış olan: *Şekersiz besinler.* **—2.** Şekeri az, fazla tatlandırılmamış olan.

◆ be. Şekersiz olarak: *Çayı şekersiz içmek.*

ŞEKERŞİKEN sıf. (fars. *şeker* ve *şiken'* den *şeker-şiken*). *Esk.* Tatlı, güzel söz söyleyen.

ŞEKEVAT çoğl. a. (ar. *şekve*'nin çoğl. *şekevāt*). *Esk.* Şikâyetler.

ŞEKİ ya da **ŞEKKİ,** Azerbaycan'ın D. kesiminde bölge. Kafkas dağlarının D. uzantısının G. yamaçlarında Kura nehrine kadar uzanır; B.'da Alazar, D.'da Kaşka ırmakları ile sınırlanır. Antikçağ'da, "Albania" adı ile bilinen tarihi bölgenin G. kesimini oluşturur.

—Tar. Zaman zaman ermeni, gürcü, iran ve türk egemenliğine giren bölge, Antikçağ'da 26 ayrı dili konuşan kabilelerin bir arada yaşadığı Albania'nın bir bölümünü oluşturuyordu. Bu kabilelerden yalnızca biri (Udi) günümüze kadar gelebildi. Araplar, bölgede Sasaniler'in yeni kentler yaptıklarını yazarlarsa da, aslında Sasaniler yalnızca eski kentleri yeniden imar etmişlerdir. Ptolemaios tarafından sözü edilen Kabala kentinin kalıntıları da bu bölgededir. Kent, halife Osman döneminde (644-656) Araplar'ın eline geçti. Sonraları Kabala dirlik ve düzenliği bozuk bir kent durumuna girdi; Şeki'de yaşayan hıristiyanların sayısı arttı. IX. yy.'da her iki kent de fazla gelişmiş değildi. Şeki bölgesi Şirvan şahlar ile Gürcüler arasında zaman zaman el değiştirdi. Celalettin Harizmşah, Şirvanşah Feriburz'un isteği üzerine Şeki'yi Gürcüler'den aldı. Safeviler döneminde yeniden harekete geçen Gürcüler'e karşı Şah İsmail'den yardım isteyen bölge valisi gürcü kuvvetleri ile giriştiği savaşta öldürüldü. Tahmasp I döneminde (1524-1526) Şeki iran egemenliğine girdi. Lala Mustafa Paşa, Şeki'yi Osmanlı İmparatorluğu'nun bir sancağı yaptı (1578). Sonraki yıllarda bölge ve kent Safeviler (1606), Ruslar ve yerli hanedanlar arasında el değiştirdi; 1813 Rus-İran antlaşması'yla Ruslar'a bırakıldı. 1824'te 9 000 km^2 genişliğindeki bölgede 98 000 kişi (80 000'i Türk, 15 000'i Ermeni) yaşıyordu. 1846'da Nuha ve Areş yönetsel bölgelerine ayrılan Şeki, Gence genel valiliğine bağlandı. 1917'den sonra Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bırakıldı.

ŞEKİB ya da **ŞİKİB** a. (fars. *şikīb*). *Esk.* Dayanma gücü, sabır.

ŞEKİBA sıf. (fars. *şikīb*'den *şikībā*). *Esk.* Sabırlı, sabrı geniş.

ŞEKİBAİ a. (fars. *şikība* ve *-ī*'den *şikībā'ī*). *Esk.* Sabırlılık.

ŞEKİL, -kli a. (ar. *şekl*). **1.** Bir nesnenin çevre çizgilerinin düzeni, görünümü, dış görünüşü; biçim: *Odanın, şöminenin şekli. Yürek şeklinde bir yüz.* **—2.** Bir şeyi açıklamak amacıyla çizilmiş resim: *Şekilde görüleceği üzere. Geometrik şekiller.* **—3.** Bir kimsenin davranış biçimi, bir şeyin oluş biçimi; tutum, yol, tarz: *Benimle bu şekilde konuşamazsın. Birkaç şekilde yerleştirilebilen bir oda takımı.* **—4.** Bir şeyin maddeleşmiş durumu; hal, biçim: *Doğada bileşik şekilde bulunan madenler.* **—5.** Bir şeyin, bir eylemin var olma, gerçekleşme biçimi, yöntemi; çeşit, tür: *Bir devletin idare şekli. Bir borcun ödenme şekli.* **—6.** Bir şeye, bir yere verilen düzen; model, biçim: *Saç şeklini değiştirmek. Divan, odanın şeklini bozdu.* **—7.** Özellikle MUHTEVA'ya karşıt olarak bir şeyi dile getirme tarzı; biçim. **—8.** Bir şeyin, özellikle de bir yapıtın gerçekleşmesinde izlenen model; biçim: *Gazel şeklinde yazılmış bir şiir.* **—9.** *Şekil almak,* belli bir biçime girmek, biçim kazanmak, biçimlenmek. ‖ *Şekil şekil,* türlü türlü. ‖ *Şekil ve şemail,* görünüş. ‖ *(Bir şeye) şekil vermek,* belli bir biçime girmesini sağlamak, biçim kazandırmak, biçimlendirmek. ‖ *Şekle önem vermek,* dış görünüşe, belli kural ve kalıplara sıkı sıkıya bağlı olmak, onların dışına çıkmamak. ‖ *(Bir) şekle sokmak, koymak,* uygun bir biçime girmesini, uygun bir biçim almasını sağlamak; bir sorun ya da işten söz ederken, herhangi bir sonuca ulaştırmak.

—*Esk.* **1.** Beniz, yüz, çehre. **—2.** Tasvir. **—3.** *Şekl-i irtisam,* çizilme biçimi.

—Ağ. yet. *Şekil vermek,* budamak suretiyle ağaca istenilen biçimi vermek.

—Eczc. İlacın hastaya verilebilmek için hazırlanmış durumu. (Ampul, kapsül, kaşe, tablet, şurup vb. gibi dahilen kullanılan, liniment ve merhem gibi haricen kullanılan şekiller vardır.)

—Geom. Bir desen yardımıyla çoğu kez görselleştirilmiş temel şekillerin birleşimi; bu desen, bir tanıtlamayı izlemeye ya da ortaya koymaya yararsa da hiçbir halde tanıtlama yerine geçmez. ‖ *Temel şekil,* doğru parçaları, yarıdoğrular, doğrular, eğri yayları, yüzey parçaları vb. gibi tüm somut araçlar dışında göz önüne alınmış biçim. (Bir çokgen çizgi, bir çokgen ya da çokyüzlü, bir düzlem ya da uzay kesmesi birer temel şekildir; aralarından özel durumdakı birkaçının özellikleri bir kez bilinince, daha karmaşık matematiksel varlıkların özellikleri bunlar yardımıyla çıkartılabilir.)

—Ger. day. *Şekil değiştirme;* BİÇİM* DEĞİŞTİRME'nin eşanlamlısı.

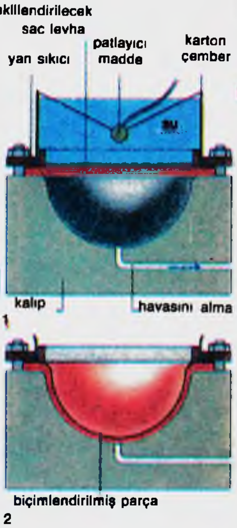
—Huk. Bir hukuki işlemin yapılmasıyla ilgili olarak taraf iradelerinin açıklanma biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mant. Orta terimin öncüllerdeki yerine bağlı olan tasım biçimlerinin her biri.

—Metalürj. *Soğuk şekil verme,* otomatikleştirilmiş mekanik preslerde soğukta teli dövme yoluyla gerçekleştirilen küçük parçaların seri üretimi (somun-cıvata yapımı).

—Müz. *Nota şekli,* bir müzik sesinin süresini gösteren grafik betimleme. (7 nota şekli vardır: yuvarlak, beyaz, siyah, sekizlik, on altılık, yirmi dörtlük ve altmış dörtlük.)

—ANSİKL. Türk hukukunda, kural olarak, şekil serbestliği vardır; hukuki işlemin geçerli olması için, iradenin belli bir biçimde açıklanması gerekmez. Ancak kimi hukuki işlemlerde yasa, şekil zorunluluğu koymuştur. Ayrıca taraflar da, aralarında yapacakları hukuki işlemin belli bir biçimde olmasını kararlaştırabilirler. Tarafların iradelerini açıklama biçimini yasa belirliyorsa kanuni şekil sözkonusudur. Yasanın şekle bağlı kılmadığı bir sözleşmenin, tarafların kendi istek ve iradeleriyle bir şekle bağlı kılınması ise iradi şekildir. Bir sözleşmenin geçerli sayılması için uyulması gereken biçime "geçerlilik şekli" denir. Yasanın öngördüğü ya da tarafların kararlaştırdıkları şekil, geçerlilik şeklidir. Bir hukuki işlemin geçerliliği için değil, yalnızca kanıtlanması için belli bir şekilde yapılması gerekiyorsa buna da "ispat şekli" denir. İspat şartı olarak şekil, usul hukukuyla ilgilidir. Örneğin, bir alım satım sözleşmesinden doğan alacak mahkemede ancak bir senetle kanıtlanabilir. Türk medeni kanunu'nun ve Borçlar kanunu'nun geçerlik şekli olarak öngördüğü şekiller şunlardır: yazılı şekil, resmi şekil. Yazılı şekil, tarafların elyazısıyla, daktiloyla vb. biçimde bir senet düzenleyerek bu senedi imzalamalarıyla gerçekleşir. Alacağın temliki, bağışlama taahhüdü, kefalet, ömür boyu gelir sözleşmesi gibi bazı sözleşmeler Borçlar kanunu'nun yazılı şekle bağlı tuttuğu hukuki işlemlerdir. Yazılı şeklin iki öğesi vardır: metin ve imza. Metin, tarafların irade açıklamalarını içeren belgedir. Taraflar bu belge üzerinde karşılıklı olarak anlaşmaya vardıkları konuları belirtirler. İmza, tamamlayıcı öğedir. Yazılı şeklin tamamlanması için, metnin borç altına giren kişi tarafından imzalanması gerekir (Borçlar k. md. 13/1). Tek tarafa borç yükleyen bir sözleşmede borç altına girenin imzasının bulunması yeterlidir; ayrıca alacaklının imzalaması gerekmez. Örneğin, kefalet sözleşmesinde senedin sadece borç altına giren kefil tarafından imzalanması gibi. İmza, genel olarak metnin sonuna atılır. Resmi şekil, hukuki işlemin noter, tapu memuru gibi yetkili resmi bir makam önünde yapılmasıyla gerçekleşir. Bu makamların düzenledikleri senetlere, "resmi senet" denir. Resmi senetlerin içeriğinin, aksi kanıtlanıncaya kadar doğru olduğu kabul edilir (Türk med. k. md. 7). Türk medeni kanunu ve Borçlar kanunu'na göre resmi şekle bağlı kimi hukuki işlemler şunlardır: evlenme sözleşmesi, resmi vasiyetname, miras sözleşmesi, taşınmaz satışı vb. Yasaca yazılı ya da resmi şekle bağlı tutulan hukuki işlemler bu şekillere uygun biçimde yapılmamaları durumunda geçersiz sayılırlar.

SNECMA'nın bir belgesine göre

patlamayla şekillendirme
1. patlamadan önceki konum;
2. işlemin sonucu.

ŞEKİLBİLGİSİ a. Biyol. MORFOLOJİ'nin eşanlamlısı.
—Dilbil. BİÇİMBİLİM'in eşanlamlısı.

ŞEKİLCİ sıf. Dış görünüşe önem veren, alışılmış, belli kurallara, kalıplara sıkı sıkıya bağlı kimse için kullanılır; formaliteci.

ŞEKİLCİLİK → BİÇİMCİLİK.

ŞEKİLDEĞİŞİMİ a. Biyol. Dönüşüm.

ŞEKİLDEŞ sıf. Şekilleri aynı olan; eşbiçimli.

ŞEKİLDEŞLİK a. Şekildeş olma durumu; eşbiçimlilik.

ŞEKİLLENDİRME a. Şekillendirmek eylemi; biçimlendirme.
—Metalürj. Bir sac ya da bir metal plakayı biçimlendirme işlemi. (En çok kullanılan şekillendirme yöntemleri soğuk çekme, katlama, bükme ve sıvamadır.) [Eşanl. BİÇİMLENDİRME.] (Bk. *ansikl.* böl.) || *Elektrolitik şekillendirme,* işlem sonunda sökülebilen bir model kullanarak metal ya da metal olmayan bir eşyayı elektrolitik biçimlendirme yoluyla üretmeye ya da kopyasını çıkarmaya dayanan yöntem. (Bir eşyanın kopyasını çıkarabilmek için bu eşyanın öncelikle ters biçimli bir modeli elde edilir; başka bir deyişle kopyası çıkarılacak eşyanın negatifi hazırlanır. Modelin bir bölümü [mandren], kaplama içinde gömülü olarak kalabilir; buna "saplama" denir. Elektrolitik şekillendirme yöntemi plastik madde kalıpları, radyoelektrikteki baskılı devreler ve dalga klavuzları gibi bakır ya da nikel parçaların üretiminde kullanılır. Önceleri bu yöntemden elektrolitik metal kaplama (galvanoplasti) adı altında heykel ve diğer sanat yapıtlarının yapımında yararlanılırdı. Günümüzde mücevhercilikte kimi parçaların üretiminde hâlâ kullanılmaktadır.) || *Sıcak şekillendirme,* bir metal ya da alaşımın sıcakta, yani mutlak bir T$\geqslant$0,5 sıcaklığında (T*f*=mutlak erime başlangıç sıcaklığı) biçimini değiştirme işi. (Haddeleme, sıcak dövme kalıplama, fışkırtma kalıplama [ekstrüzyon] vb. gibi yöntemlerle uygulanan sıcak şekillendirme, bir yandan ürüne ilk biçimini verirken, öte yandan hem ham döküm malzemesinin homojenleşmesini sağlar, hem de metalin mikroyapısıyla ilgili değişmelere neden olur.) || *Sıcak şekillendirme katsayısı,* bir külçenin ilk kesitinin son kesitine olan oranı. (Bu sayı doğrudan metalin uğradığı biçim değiştirmeye bağlıdır.) || *Sıvıyla şekillendirme,* levha ya da sacları basınçlı bir sıvı etkisi altında biçimlendirme yöntemi.
—Teknol. Belli biçimde bir ürün elde etmeye olanak veren işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Metalürj. • *Yüksek enerjiyle şekillendirme.* Çok hızlı bir enerji açığa çıkışını gerektiren bu yöntemin değişik uygulama biçimlerinde, metal, çok kısa bir süre içinde çok yeğin bir kuvvet altında kalarak büyük bir hızla biçim değiştirir. İşlem süresi hemen her zaman saniyenin kesri kadar, hatta kimi zaman yalnızca birkaç milisaniyedir. Yüksek biçim değiştirme hızına bağlı olarak metallerin sünekliği gelişir, hatta kırılgan kimi metaller bile bu yolla belli bir süneklik kazanır. Ayrıca esneklik sınırı ve kopmaya karşı dayanım artar. Aynı şekilde biçim değiştirme sürecinde karıştırmanın da önemli bir payı vardır. Ekonomik bakımdan bu yöntem belli üstünlükler taşır. Gerçekten de başlangıçta büyük yatırımları gerektirmez; çünkü ani olarak açığa çıkan enerji çok ucuzdur ve kullanılan kalıplar da son derece basittir. Üstelik çok büyük miktarda enerji açığa çıktığı için en büyük preslerin gabarisini aşan çok büyük boyutlu parçaların biçimlendirilmesi bile olanaklı hale gelir. Kullanılan enerji biçimleri elektrik boşalması, bir patlayıcı madde ya da bir manyetik kuvvet alanıdır.
• *Elektrik boşalmasıyla şekillendirme.* Bu yöntemde, bir kondansatör bataryasının boşalması sırasında suya daldırılmış iki elektrot arasında meydana gelen kıvılcım enerjisinden yararlanılır. Bu kıvılcımın etkisiyle suyun bir bölümü buharlaşarak bir basınç dalgası oluşturur. Bu basınç dalgası, suyun etkisiyle kalıp üstüne uygulanacak saca iletilir.
• *Patlamayla şekillendirme.* Genel olarak sanayide, özellikle de uzay havacılığı sanayisinde giderek daha yaygın biçimde kullanılan bu yöntemden temel olarak, klasik yöntemlerle soğuk çekimi çok zor olan az sünek malzemelerin (özel çelikler, titan alaşımı, yüksek ısıya dayanıklı alaşımlar vb.) şekillendirilmesinde yararlanılır. Patlayıcı bir maddenin patlaması, yerel olarak çok büyük miktarda ve çok yüksek basınçta gaz açığa çıkarır; süratle genişleyen bu gaz, dik cepheli bir şok dalgasının oluşumuna yol açar. Bu dalga, patlama merkezini çevreleyen ortamda her yöne doğru ses hızıyla yayılır; dolayısıyla bu çok yüksek basınç altındaki gazın genişlemesi, patlama bölgesi yakınına yerleştirilen çeperler üzerinde büyük bir itme etkisi yaratarak çeperin biçiminin değişmesini sağlar. Şok dalgasıyla yaratılan bu genişlemenin etkisiyle pres altındaki soğuk çekmede olduğu gibi yavaş biçim değiştirme yoluyla elde edilenlere oranla çok daha üstün nitelikli ve kopmasız uzamayla sağlanan biçim değişiklikleri oluşturulur.
Belirli bir malzeme üzerinde sağlanan etki, kuşkusuz bu malzemenin yapısına, ağırlığına, biçimine ve kullanılan patlayıcının yerleştirilme konumuna göre değişir. Ayrıca patlayıcıyı çevreleyen ortam da çok önemlidir. Ortam hava olduğunda genişleme hızı çok yüksek, içerde oluşan basınç çok düşüktür. Ortam su olduğunda genişleme hızı daha düşük, ama basınç önemli ölçüde yüksek olur. Bu genişlemenin malzeme üzerine yaptığı maksimum basınç, patlayıcı malzemeyle şekil verilecek parçanın yüzeyini ayıran uzaklığa da bağlıdır. Bu uzaklık ne kadar büyükse, maksimum basınç doğal olarak o kadar düşüktür. Patlamayla şekillendirilmesi gereken malzeme, nispeten daha basit ve ucuzdur. Kullanılan takımlar azçok soğuk sac çekmede kullanılan takımlara benzer; bununla birlikte, çoğu zaman olabildiğince en ucuz malzemeden (beton, pekiştirilmiş plastik çelik vb.) yapılmış bir kalıp kullanılır; çünkü burada zımbanın yerini, patlamanın meydana geldiği ortamın genişlemesi alır. Kimi özel durumlarda patlayıcı madde, biçimlendirilecek malzemeyle temas edecek biçimde yerleştirilir. bu durumda çok daha yüksek bir basınç elde edilir. Sacla temas halinde yerleştirilen yaprak biçimindeki bir patlayıcıyla metal kaplamalar gerçekleştirilebilir. Daha karmaşık geometrik biçimli patlayıcılarla parçalar delinebilir ve kesilebilir (bir füze kademesinin ayrılması).
Patlamayla şekillendirme, malzemeye genellikle üstün mekanik özellikler kazandırır. Buna karşılık üretim hızı görece daha düşüktür. Bundan dolayı bu yöntem, tek tek ya da küçük seriler halinde üretilen parçaların biçimlendirilmesinde kullanılır.
• *Manyetik şekillendirme.* Bu yöntemde, biçim verilecek manyetik bir saca karşı yerleştirilen, düzgün ve biçim değiştirebilen bir sarımın içinden uygun bir elektrik akımı geçirilir. Böylece oluşan manyetik kuvvetler alanı, matrisin üzerine yapışıncaya dek sacın biçimini değiştirir.
• *Hidrolik* ya da *akışkanla şekillendirme.* Bu yöntemde yalnız dişi kalıp kullanılır; erkek kalıp ise, basınç altındaki bir sıvıdır (su ya da yağ). Zımbanın olmamasının dışında da bu yöntemin bir başka üstünlüğü de basıncın sac levha üzerinde eşit biçimde yayılmasının sağlanabilmesidir. Böylece klasik yöntemlere göre daha büyük bir hızla ve daha karmaşık çekme işlemleri uygulanabilir.
Bu yöntemin bir başka biçimi de *Guérin yöntemi*'dir; bu yöntemde kullanılan takım, metal üzerine oldukça büyük bir hidrostatik gerilim uygulayarak onun kalıp üzerine iyice yapışmasını sağlayan kauçuk bir bloktan meydana gelir.
—Teknol. • *Metalleri şekillendirme. Dökümcülük,* bitmiş ya da hemen hemen bitmiş (kalıplama) ürünleri ya da *yarımamul'*leri (külçeler, sürekli döküm yassı kütük ya da blumları) şekillendirmeye olanak verir. *Plastik biçim değiştirme*'yle şekillendirme, haddeleme (sıcakta ya da soğukta), dövme (sıcakta ya da soğukta), ekstrüzyon, çekme, tel çekme gibi çeşitli yöntemleri kapsar; kimi yöntemler özellikle saclara ve levhalara ilişkindir: özellikle bükme ve katlama, presleme, soğuk çekişleme, sıvama, makasla kesme, kesme. Buraya kadar belirtilen yöntemlerin tümünde, ilke olarak, malzeme kaybı sözkonusu değildir. Buna karşılık diğer hallerde şekillendirme, malzeme kaldırılarak gerçekleştirilir: işleme adı verilen bu alanda kesme (frezeleme, tornalama, delme vb.), aşındırma ile işleme (taşlama, rektifiye etme vb.) ve fizikokimyasal işleme (sesötesi titreşimlerle, kimyasal, elektrokimyasal laserle vb.) yöntemleri ayırt edilir. Bir başka yöntem grubunda, değişik öğelerin bir araya getirilmesi sözkonusu olur: gerektiğinde yüksek basınçta gerçekleştirilen sinterleme (izostatik tıkızlaştırma), çeşitli kaynak ve daha modern yapıştırma işlemleri için durum böyledir.
• *Plastik maddeleri şekillendirme.* Ekstrüzyonla çeşitli bitmiş ürünler elde edilir: borular, levhalar, filmler, profiller vb. Preslemede bir plastik madde levhası, bir zımba ile bir dişi kalıbın birleşik etkisi altındadır. Erimiş polimer, bir kalıp içine de enjekte edilebilir (elektrikli ev aletleri, oyuncaklar). Bu arada, metallerin haddelenmesi işleminin benzeri olan kalenderlemeden ve son olarak tekstil sanayisinde, erimiş ya da çözünmüş haldeki polimerlere uygulanan çekme işlemlerinden söz edilebilir.

ŞEKİLLENDİRMEK → ŞEKİLLENMEK.

ŞEKİLLENME a. Şekillenmek eylemi; biçimlenme.

ŞEKİLLENMEK gçz. f. Kendine özgü bir şekil, bir yapı, bir görünüm kazanmak; biçimlenmek.

◆ **şekillendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (somut) şekillendirmek,* ona şekil vermek; biçimlendirmek: *Hamuru şekillendirmek.* **—2.** *Bir şeyi (kafasında, zihninde) şekillendirmek,* onu tasarlamak, oluşturmak, biçimlendirmek. **—3.** *Bir kimseyi şekillendirmek,* onu herhangi bir yolda eğitmek; biçimlendirmek.

ŞEKİLLİ sıf. Belli bir şekli olan.
—Anat. *Şekilli maya,* şekilsiz mayalar olan enzimlerin tersine, bazı mayalanmaları sağlayan canlı öğe (bakteri ya da maya mantarı). || *Şekilli öğe,* şekilsiz yapıların tersine, mikroskopta görülebilen özgün bir biçimi olan öğe.
—Hematol. *Şekilli kan elemanları,* normal kanda bulunan çeşitli hücreler.
—Tıp. *Şekilli dışkı,* makattan çıktıktan sonra, gödenbağırsağının silindir biçimini koruyan sert kıvamlı dışkı.

ŞEKİLPEREST a. (ar. *şekl* ve fars. *perest*'ten *şekl-perest*). *Esk.* Formaliteci, biçimci kimse, görünüşe çok önem veren kimse.

ŞEKİLSİZ sıf. **1.** Belirli bir görüntüsü, kesin bir şekli olmayan: *Bahçede şekilsiz bir karaltı dolaşıyor.* **—2.** Görünümü güzel olmayan; çirkin, çarpık biçimsiz: *Şekilsiz bir ev. Şekilsiz bir vücut, kafa.*

ŞEKİLSİZLİK a. Şekilsiz olma durumu; biçimsizlik.

ŞEKİME a. (ar. *şekm*'den *şekime*). *Esk.* **1.** Gem. **—2.** Dirénme, dayanma: *Kaviy-üş-şekime, şedid-üş-şekime* (büyük bir dayanma ve direnme gücü olan).

ŞEKİP Tokadizade, türk şair (İzmir 1871 - *ay. y.* 1932). İzmir rüştiyesi'ni bitir-

di. Özel ders alarak arapça ve farsça öğrendi. Bazı devlet dairelerinde memurluk yaptı. Abdülhamit II döneminde bir jurnal üzerine Abdülhalim Memduh, Tevfik Nevzat gibi yazarlarla birlikte Bitlis'e sürüldü (1897). Yedi sekiz ay sonra bağışlanarak İzmir'e döndü. Son Osmanlı meclisi mebusan'ında Manisa temsilcisi olarak bulundu. Kurtuluş savaşı'nda İzmir Müdafaa-i hukuk cemiyeti'nin kuruluşunda görev aldı. Oğlunun ölümünden duyduğu acıyla intihar etti. Divan şiiri geleneğine bağlı ürünleri yanında bireysel duygularını dile getiren yeni tarz şiirleri de vardır. Başlıca yapıtları: *Neşide-i vicdan, Derviş sözleri, Reşehat, Huzur-ı hilkatte.*

ŞEKKÂK → ŞEKÂK.

ŞEKKER → ŞEKER.

ŞEKKERİN sıf. (fars. *şekkerin*). *Esk.* Şekerli, şeker gibi olan.

ŞEKKİ → ŞEKİ.

ŞEKL → ŞEKİL.

ŞEKLEN be. (ar. *şekl*'den *şeklen*). **1.** Şekil bakımından, dış görünüşü ile: *Bina şeklen bir küpe benziyor.* **—2.** Yalnızca görünüş olarak: *Durum şeklen bizim aleyhimizde olmakla beraber mahkemeye sunacak çok güçlü şahitlerimiz vardı.*

ŞEKLİ sıf. (ar. *şekl* ve *-î*'den *şeklî*). *Esk.* **1.** Biçime ait, şekille ilgili. **—2.** Biçimsel.

ŞEKLİYAT, -tı a. (ar. *şeklî*'den çoğl. *şekliyyât*). Esk. dilbil. Biçim bilgisi, morfoloji.

ŞEKM a. (ar. *şekm*). *Esk.* **1.** Sertlik. **—2.** Güç, kuvvet.

ŞEKSNA, Rusya'da ırmak, Volga'nın sol kıyıdan kolu; 139 km. Çerepovets yakınında yapılan bir baraj, en az 4 m'lik bir derinlik sağlayarak Volga-Baltık su yolunu iyileştirmiştir.

ŞEKÛR sıf. (ar. *şekûr*). *Esk.* **1.** Tanrı'nın verdiği nimetlere şükreden. **—2.** İbadet edip doğru yolda gidenleri koruyan, Tanrı.

ŞEKVA a. (ar. *şekvâ*). *Esk.* Şikâyet, sızlanma, yakınma.

ŞEKVACI sıf. (ar. *şekvâ*'dan). *Esk.* Şikâyetçi.

ŞEKVE a. (ar. *şekve*). *Esk.* Şikâyet.

ŞEKVEKÂR sıf. (ar. *şekve* fars. *-kâr*'dan *şekvekâr*). *Esk.* Sızlanan, şikâyet eden.

ŞEKVERİZ sıf. (ar. *şekve* ve fars. *riz*'den *şekve-riz*). *Esk.* Sızlanan, şikâyet eden.

ŞELALE a. (ar. *şellale*). ÇAVLAN'ın eşanlamlısı.

—Verg. huk. *Şelale türü vergilendirme* → YAYILI' SATIŞ VERGİSİ.

ŞELEHOV, Rusya Federasyonu'nda kent, İrkutsk'un güney-batısında. Alüminyum metalürjisi.

ŞELEK a. *Yörs.* **1.** Sırtta taşınan yük. **—2.** Boynuzlarından biri kırılmış olan hayvan.

ŞELEKÇİ a. *Yörs.* Yük taşıyan kimse.

ŞELEL a. (ar. *şelel*). *Esk.* Çolaklık, el kol tutulması.

—Esk. anat. Gözün ağtabakısının en hassas olduğu nokta. ‖ *Şelel-i semi*, işitme beneği.

—Esk. bot. *Şelel-i intaşiye*, çimlenme beneği.

—Esk. fizyol. Ciltte oluşan leke. ‖ *Şelel-i asfar*, sarı benek.

ŞELENG ya da **ŞELENK** a. (fars. *şeleng*). *Esk.* Atlayıp zıplama, perende atma, soytarılar gibi hoplama.

ŞELEPİN (Aleksandr Nikolayeviç), rus siyaset adamı (Voronej 1918). 1952'de Rus Komünist parti Merkez komitesine girdi, 1952-1958 arasında Komsomol Merkez komite birinci sekreterliği yaptı. Parti Merkez komite sekreterliğine (1961-1967), Prezidyum ve Politbüro üyeliğine (1964-1975) getirildi, 1967 ile 1975 yılları arasında Sendikalar merkez konseyi'ne başkanlık etti.

ŞELEST (Pyotr Yefimoviç), ukraynalı siyaset adamı (Andreyevka, Harkov yönetim bölgesi, 1908). 1956'da Ukrayna Komünist partisi merkez komitesi üyeliğine seçildi ve parti birinci sekreteri oldu (1963-1972). Ancak, ukrayna milliyetçiliğini dile getirdiği *Bizim Sovyet Ukraynamız*'ın yayımlanmasından (1970) sonra, Ukrayna Komünist partisi yönetimindeki görevlerinden ayrılmak zorunda kaldı. 1972-1973'te Rusya Bakanlar Kurulu başkan yardımcılığı yaptı. 1961-1976 arasında Rusya Komünist partisi merkez komitesi üyeliğinde bulundu.

ŞELEST (Alla Yakovlevna), rus dansçı (Smolensk 1919). Yetiştiği Kirov tiyatrosu bale okulunda, Agrippina Vaganova'yla çalıştı. 1937'de bu okulu bitirdi ve Kirov topluluğuna katıldı (1937-1963). *Giselle*'de, *Bahçesaray çeşmesi*'nde (Bahçisarayskiy Fontan) büyük bir yetenek olduğunu gösterdi, L. Jacobson'ın *Spartacus*'unu (1956) yorumladı. Parlak bir başarı kazanarak, Galina Ulanova'yla başrolü paylaştı. Sen-Petersburg konservatuvarı'nda öğretmenlik (1965-1970), çeşitli rus tiyatrolarında koregraflık yaptı.

ŞELF a. (ing. *shelf*, raf, sahanlık'tan). Jeomorfol. Kıyı çizgisi ile kıta yamacının üst kenarı arasında yer alan hafif eğimli zahanlık biçimindeki sığ deniz tabanı. (*Kıta sahanlığı* da denir.)

—ANSİKL. Jeomorfolojik anlamda kıta sahanlığı şelften daha geniştir ve gerek asıl şelfi, gerekse karaların bir hipsografya eğrisi üzerinde sahanlık biçiminde görünen 1 000 m'den daha alçak kesimini kapsar. Şelf karaların deniz altında kalmış, sığ sularla kaplı doğal uzantısıdır. Açıklara doğru sınırını, kıta yamacının başladığı belirgin eğim artışı meydana getirir. Şelfin dış kenarı denilen bu eğim kırıklığının erişildiği derinlik, belli sınırlar içinde olmakla beraber, bir bölgeden ötekine değişir. Dünya ortalamasına göre şelfin dış kenarının derinliği – 135 m'dir, ama Türkiye çevresindeki denizlerde ve okyanusların büyük bir kesiminde bu sınıra – 90 ya da – 100 m dolayında erişilir. Bu derinlik, okyanusların son buzullaşma sırasındaki alçak düzeyine uyar ve bu nedenle şelfin oluşumu bakımından büyük anlam taşır. Oysa, uluslararası deniz hukuku sözleşmesinde, eski bir sığ deniz tanımına uyularak şelfin 200 m derinliğe kadar uzandığı kabul edilmiştir. Şelfin başlıca özellikleri, üzerinde gerek kara, gerek deniz kökenli çökeller ve şekiller bulunması (turba, fosil toprak, karasal çökeller ve karasal hayvan iskeletleri, vadiler ve kanyonlar, eski kıyı setleri, akıntılarla oyulmuş oluklar vb.) ve eğiminin genellikle az (ortalama 0,002 dolayında) olmasıdır. Şelfin oluşumu bakımından, yerine göre üç süreç sözkonusudur; son buzullaşmayı izleyen ısınma döneminde yükselen deniz sularının (Flandre transgresyonu) karaların alçak kesimlerini örtmesi (Türkiye çevresindeki şelf alanları bu yolla oluşmuştur); yerkabuğunun tektonik nedenlerle alçalan kıyı kesimlerinin sular altında kalması; bazı bölgelerde (örneğin K. Amerika'nın D. kıyıları) kıtaların kenarında biriken kalın tortullardan oluşan bir birikim platformunun meydana gelmesi.

Şelf alanları dünya denizlerinin besin maddeleri bakımından en zengin; biyolojik verimliliğin genellikle en yüksek kesimlerini oluşturduğu gibi, ayrıca bazı bölgelerde (Basra, Meksika ve Venezuela körfezleri ve Kuzey denizi gibi) çok zengin petrol yatakları içermeleri bakımından da büyük ekonomik ve siyasal önem taşır.

ŞELGUM EL-AYİD, esk. **Châteaudun-du-Rhumel,** sonra **Şelgum Layid,** Cezayir'de kent, Konstantin'in G.-B.'sında; 37 200 nüf. —Yakınında (Meştelarbi) Tarihöncesi dönemden kalma buluntu yeri.

ŞELGUNOV (Nikolay Vasiliyeviç), rus devrimci militan (Petersburg 1824 - *ay. y.* 1891). 1858-1859 arasında, bir yurtdışı seyahati sırasında A. Herzen ile ilişki kurdu. Döndüğünde Çernışevskiy'in *Sovremennik* (Çağdaş) adlı gazetesine girdi. 1861'de bu gazetede yayımladığı *İngiltere ve Fransa'da proletarya* başlıklı makalede Friedrich Engels'in *İngiltere'de emekçi sınıfların durumu* (Die Lage der arbeitenden Klasse in England) adlı kitabını özetledi. Aynı yıl M. Mihaylov ile birlikte *Gelecek kuşaklara* başlıklı bir bildiri yazdı. 1863-1864 arasında Petersburg'daki Petropavlovsk kalesinde hapsedildi, sonra Sibirya'ya sürüldü.

ŞELGUNOV (Vasiliy Andreyeviç), rus devrimci militan (Slavkoviçi, Pskov yönetim bölümü, 1867-1939). Petersburg'da maden işçisiydi. Çok genç yaşta marxçı çevrelerle ilişki kurdu, 1895'te tutuklandı ve Arhangelsk bölgesine sürgüne gönderildi, 1896'da Petersburg'da İşçi sınıfının kurtuluşu için Mücadele birliği'ne üye oldu ve 1900'de Rusya Sosyal demokrat işçi partisi'ne girdi. Aralık 1905'te tutuklandı. Serbest bırakıldıktan sonra 1908'de siyasal etkinliklerini yeniden sürdürmeye başladı. *Zvezda* (yıldız) gazetesinde yazarlık yaptı (1910), *Pravda* gazetesinin kuruluş çalışmalarına katıldı (1911). Birçok yılını geçirdiği hapishanede kör oldu. 1912-1916 arasında Kafkasya'da sürgün yaşadı, 1917'de Petrograd'da, 1918'de Moskova'da, 1918-1920'de Kafkasya'da militan olarak çalıştı. Sonra Eski Bolşevikler derneği'ne üye oldu.

ŞELİF, Cezayir'in en uzun ırmağı; 700 km. Nehr Uassel ve Tuil uvedlerinden oluşan ırmak, Titteri dağlarını aşar ve batıya doğru ani bir dirsek yaptıktan sonra Dahra ve Uarsenis dağları arasına girer, birçok küçük ova dizisi (ya da havza) açtıktan sonra Mestganem'in (Mostaganem) K.'inde Akdeniz'e ulaşır. Birçok baraj ırmağın çığırını (debisi yüksek değildir) düzenler ve yer yer sulama olanağı verir.

ŞELİF (EŞ-), esk. **Orléansville,** sonra **el-Asnam,** Cezayir'de kent, Eş Şelif vilayetinin merkezi, Şelif vadisinde; 129 976 nüf. (1987). Kenti 1843'te Bugeaud, Romalılar'ın *Castellum Tingitanum*'unun yerinde kurdu. Burada, 324'te yapılmış bir hıristiyan bazilikası (yapım tarihi belirlenmiş en eski Kuzey Afrika kilisesi) bulundu. Bir tarım (turunçgiller, tahıl) bölgesinin yönetim ve ticaret merkezi. 1954'teki depremde yıkılan, sonra yeniden yapılan kent, ekim 1980'de yeni bir depremle (binlerce insan öldü) yerle bir oldu. — *Eş-Şelif vilayeti*, 8 677 km^2; 885 200 nüf.

ŞELİYA *(cebel)*, Cezayir'in en yüksek doruğunu kapsayan dağ, Avras kütlesinin kuzeyinde; 2 328 m. Sedir ormanları.

ŞELLA, Fas'ta yer, Rabat'ın banliyösünde. Eski ribat'ı (tahkimli manastır) Merinîler (XIII.-XIV. yy.) krallık mezarlığına dönüştürdüler. Üç kapılı (birinin yanlarında sekizgen iki kule vardır), ünlü bir surla çevrilidir. İçeride, bir zaviye ve bir cami yıkıntısı bulunur; el dokunulmadan günümüze kadar gelmiş, aşıboyalı güzel taşlarla yapılmış ve görkemli biçimde süslenmiş Kara Sultan türbesi.

ŞELLAK a. (ing. *shellac*, lastik, laka'dan). Kim. Çok küçük pulcuklar biçiminde bulunan, alkolde çözünmesine karşın suda çözünmeyen tutuşkan doğal reçine (gomalak); cila ve vernik yapımında kullanılır.

ŞELLÂL, Yukarı Mısır'da yer, Asuan'ın G.'inde. Nil aşağı vadisine giden demiryolunun son istasyonu.

ŞELLOLİK sıf. (ing. *shellac*'tan). Org. kim. *Sellolik asit*, formülü $C_{15}H_{20}O_6$ olan, sedrolu andıran ve hint lakını meydana getiren seskiterpenik asit.

ŞELMO → ULAŞLI.

ŞELOMO → SÜLEYMAN.

ŞELVAR a. (fars. *şelvar*). *Esk.* Şalvar.

ŞEM a. (ar. *şemᶜ*). *Esk.* **1.** Mum. **—2.** Balmumu. **—3.** *Şem-i âlem-tab, şem-i felek, şem-i sabah, şem-i seher,* güneş. || *Şem-i asel,* balmumu. || *Şem-i cihan-efruz,* dünyayı aydınlatan mum; sevgili. || *Şem-i efruhte,* yanan mum. || *Şem-i ikbal,* talih ışığı. || *Şem-i ilahi,* Kuran. || *Şem-i kâfur, şem-i kâfuri,* kâfurdan yapılmış beyaz mum. || *Şem-i külbe-i ahzan,* üzüntüler evininin mumu; Yusuf peygamber. || *Şem-i küşte,* söndürülmüş mum. || *Şem-i meclis-âra,* toplantıya renk katan güzel. || *Şem-i şam-efruz,* geceyi aydınlatan güzel. || *Şem-i şeb-âra,* geceyi süsleyen ışık; güzel. || *Şem-i şebistan,* gece kandili, gece mumu.

ŞEM, -mmi a. (ar. *şemm*). *Esk.* Koku alma, koku duyma, koklama: *Hiss-i şem* (koku alma duyusu).

ŞEMA a. (fr. *schéma;* lat. *schema, -atis;* yun. *skhema, -atos,* oluş biçimi, biçim, şekil'den). **1.** Bir aracın, bir aygıtın, karmaşık bir bütünün vb. ana öğelerini ve yapılışını, işleyişini gösteren çizim: *Bir motorun şeması. İnsan bedeninin şeması. Bir kitaba açıklayıcı şemalar koymak.* **—2.** Bir tasarının, bir yapıtın vb. genel çizgilerinden, ana noktalarından oluşan taslak, plan: *Yazacağım öykünün şemasını çıkardım.*

—Dilbil. *Cümle şeması,* oluşturucularının birleşim kurallarıyla tanımlanan cümle türü.

—Elektrotekn. *Bağlantı şeması,* bir elektrik donanımını ya da donanımın bir bölümünü, devrelerin yerlerini olduğu kadar kimi çalışma koşullarını da belirtecek biçimde gösteren resim.

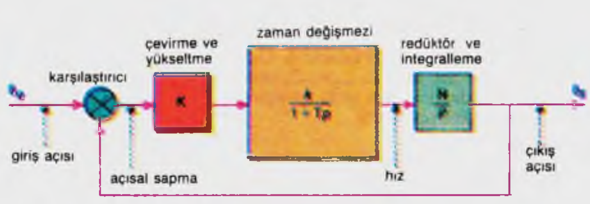
—Fels. Aklın sağladığı araçlarla bir gerçekliğin birbiriyle uyuşmaz öğelerini özetleyerek, bu gerçekliğe ilişkin bir imge edinilmesini olanaklı kılan kavramların tümü. || Leibniz'de monatların temel ilkesi. || *Transsendental şema,* Kant'ta, anlığın kategorilerini görüngülere-uygulamayı olanaklı kılan imgelem tasarımı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İnş. *Mimari şema,* bir mekânın mimari özelliklerini, döşenmiş ya da döşenecek tesisat öğelerinin ve bunların kumandalarının yaklaşık yerlerini ve gereğinde, bu öğeler arasındaki bağlantıyı gösteren kabaca çizilmiş desen.

—Mant. *Belitler şeması,* üstdillilik değişkenleri içeren formül. Bu değişkenlerin yerine, uygun tipteki simge topluluklarının konması, bir belit sağlar (bu belite, sözkonusu şemanın "üsteleme"si adı verilir). [A → (B → A) belitler şeması, A ve B harflerinin yerine göz önünde bulundurulan kuramın formülleri konduğu zaman, çok sayıda "sonuç-alıcı" belit sağlar.]

—Ruhbil. J. Piaget'ye göre, öznenin eylemleriyle gerçekleştirdiği, arama ve denemeler sonunda kurduğu ve başka durumları kapsayacak biçimde de genelleştirilebilen düzen. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hareketsel şema,* kinestezik imgelerin ve duyumların tümü.

—Siber. *Fonksiyonel şema,* doğrusal ya da doğrusal olmayan bir sistemin dinamik özelliklerinin, yönlü bir graf biçiminde grafik gösterimi; bu grafın, genellikle dikdörtgenlerle temsil edilen dalları ve düğümleri, sırasıyla değişkenleri ve bunlar arasındaki bağıntıları gösterir. (Doğrusal bir sistem sözkonusu olduğunda, dikdörtgenler içinde değişkenler arasındaki transmitanslar yer alır. Fonksiyonel bir şemanın yapısı bir akış diyagramınınkine benzer.)

ikinci basamaktan eşzamanlı bir uzaktan kumandanın fonksiyonel şeması

K: açısal sapmanın yükseltilme çarpanı; *k*: mekanik bölümün yükseltilme çarpanı; T: zaman değişmezi; *p*: Laplace karmaşık değişkeni; N: servomotorun miliyle çıkış mili arasında yer alan redüktörün oranı. Paydadaki (1 + T*p*) binomu, açısal sapmadaki bir değişimle bundan kaynaklanan hız değişimi arasındaki gecikmeyi belirtir; paydadaki *p* değişkeni çıkış açısının, yaklaşık N çarpanıyla, servomotorun açısal hızının integrali olduğunu belirtir.

—Tek. res. *Açılım şeması,* her makinenin ya da her aygıtın çeşitli organlarının, çizim olabildiğince seçik olacak biçimde ayrıldığı, yayıldığı ya da art arda sıralandığı teknik resim. || *Etüd şeması,* bir donanımın incelenmesini ve anlaşılmasını kolaylaştırmaya yarayan ve çalışmada sözkonusu olan bütün aygıt öğelerini, bütün iletkenleri ve bütün mekanik bağlantıları gösteren teknik resim. || *Fonksiyonel şema,* çeşitli makine öğelerini ve bunların bağlantı devrelerini uzlaşmalı grafik simgelerle, çeşitli öğelerin çalışma özelliklerini belirtebilen matematiksel ifadelerle gösteren teknik resim. || *Prensip şeması,* bir donanımın öğelerini gösteren etüd resmi.

—Yerbil. *Yapısal şema,* jeolojik bir bütünün çeşitli yapısal birimlerini ortaya çıkarmaya yarayan basitleştirilmiş harita gösterimi.

—ANSİKL. Fels. *Transsendental şema.* Kant şöyle yazar: "Anlığın kavramları, deneysel ve hatta genellikle duyusal sezgilere göre tamamen türdeştir ve rasgele herhangi bir sezgide bulunamaz. Öyleyse, sezgilerin bu kavramların kapsamına girmesi ve dolayısıyla kategorinin görüngülere uygulanması nasıl gerçekleşebiliyor? [...] Besbelli ki burada, bir yandan kategoriye, öte yandan görüngülere türdeş olan ve birincinin ikinciye uygulanmasını olanaklı kılan bir üçüncü terimin var olması gerekir. Bu aracı tasarımın, katışıksız olması (içinde hiçbir deneysel öğe bulunmaması) gerekiyor, ama bir yandan düşünsel ve öte yandan duyusal olması da gerekiyor. *Transsendental şema* işte böyledir" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1, 1, 2).

—Ruhbil. Bir şema, örgütlenmiş bir bütünselliktir ve bir yandan öteki şemalara bağlı öğeleri özümleyebildiği ya da gittikçe daha karmaşıklaşan bir sistem oluşturmak için onlarla birleşebildiği gibi, öte yandan, yeni özellikler taşıyan nesnelere uyarlanmak için farklılaşarak bu durumlara uygun hale de gelebilir. İçerikleri ne olursa olsun (algısal, duyusal-hareketsel, işlemsel), şemaların özellikleri aynıdır. Kalıtsal refleks şemaları, daha doğuştan işlevseldirler, ama yinelemelerin etkisiyle yetkinleşebilir dış çevreye gittikçe daha fazla uyarlanabilirler ve en sonunda duyusal-hareketsel şemalara dönüşebilirler.

ŞEMA → ŞAMA.

ŞEMAGER a. (ar. *şemᶜa* ve fars. *ger*'den *şemᶜa-ger*). *Esk.* Mumcu.

ŞEMAGERAN çoğl. a. (fars. *şem'a-ger'* in çoğl. *şemᵓagerān*). *Esk.* Mumcular, mum yapanlar.

—Kur. tar. *Şem'ageranı hassa,* Osmanlılar'da saraylarda mum yapmakla görevli olanlara verilen ad. (Bu görev XIX. yy.'dan sonra kaldırıldı.)

ŞEMAİL çoğl. a. (ar. *şemile*'nin çoğl. *şemāᵓil*). *Esk.* **1.** Bir kimsenin dış görünüşündeki özellikler. **—2.** Huylar, karakterler.

—İsl. Hz. Muhammet'in bedensel ve ahlaksal nitelikleri; onun bu niteliklerini, günlük yaşamını ve toplumsal ilişkilerini anlatan kitapların ortak adı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Daha çok *şemail-i şerife, şemail-i nebi, şemail-i resul* gibi deyimlerle dile getirilmiş olan Hz. Muhammet'in kişisel nitelikleri, aynı adları taşıyan kaynaklarda şu biçimde gösterilir: Hz. Muhammet, orta boylu olmakla birlikte insanda saygı uyandıran bir vücut yapısı vardı. Teni buğday renginden biraz daha açık ve parlaktı. Siyah, gür ve hafif dalgalı saçlarını çok zaman ortadan ayırıp iki yana tarar ve çok temiz tutardı. Saçları kulak memelerini örterdi. Son derece güzel ve aydınlık yüzü çevresindekilerde sevgi ve güven duygusu uyandırırdı. Halife Ebubekir bir şiirinde onun yüzünü dolunayın berraklığına benzetir. Alnı geniş, hilal biçimindeki kaşlarının arası açıktı. Siyah ve iri gözlü, uzun kirpikliydi. Burnu orta büyüklükte, dişleri seyrek ve parlak, dudakları inceydi. Son derece hoş bir gülümsemesi vardı. Gür sakalını uzatır, bıyığını kısaltırdı. Omuzları geniş ve yüksekti. İki kürek kemiği arasında "peygamberlik mührü" denilen iri bir ben vardı. Vücudunun organları birbiriyle son derece uyumluydu.

Hz. Muhammet çok düzgün konuşurdu. Çeşitli bölgelerin lehçelerini bilir, bu bölgelerden gelenlerle kendi lehçeleri ile söyleşirdi. Sözcükleri çok iyi seçer; ancak, yerinde ve gerektiği kadar konuşurdu. Bu nedenle konuşmaları çok etkili olur, peygamberliğini tanımayanlar bile konuşmaları karşısında aciz kalırlardı. Vaaz ve irşatlarında karşısındakilerin bilgi ve kültür düzeyine göre konuşmayı değişmez ilke edinmişti. Hz. Muhammet yaşamı boyunca yalnızca gerçeği söylemiş ve söylediklerini kendi yaşamına da uygulamaya büyük özen göstermiştir. Her zaman güler yüzlü ve hoşgörülü olmuş, bununla birlikte sözlerini saygıyla dinletmeyi ve uygulatmayı da başarmıştır.

Hz. Muhammet toplulukla yemek yemeyi severdi. Yemeğe besmele ve kısa bir dua ile başlar, sağ eliyle yer, yemeği çok soğuk ve çok sıcak yememeye dikkat eder, tıka basa doymadan sofradan kalkar, yemekten önce ve sonra ellerini yıkardı. Sağlığa zararlı ve dince yasak olan ya da kokusuyla çevresindekileri rahatsız edenler dışında hiçbir yemek için "sevmiyorum" demezdi. Suyu yavaş yavaş içerdi. Sofra kurallarına titizlikle uyar, bu konuda çevresindekileri de gerekirse incitmeden uyarırdı.

Hz. Muhammet yeşil ve beyaz renkli giysilerden hoşlanır, ipekli giysi giymez, altın yüzük takmazdı. Giyimde temizlik ve sadeliğe önem verir, pejmurdelikten hoşlanmazdı. Kötü giyimli birini görünce, bu kişi varlıklıysa "Tanrı'nın nimetini üzerinde göster" diyerek onu uyarır, yoksulsa ona giysi sağlardı. Lüks ve gösterişe önem vermez, geçici sıkıntıları tasa etmez, hayata iyimser bir gözle bakılmasını öğütlerdi. Gönlü boldu; bağışlamayı sever, insanların kusurlarını yüzüne vurmaz; eleştirilerini ad vermeden yapardı. Arkadaşlarının bildirdiğine göre müslümanların sıkıntılı dönemlerinde Hz. Muhammet bir öğünlük yemeğini, yemeği olmayana verdiği için aç sabahladığı geceler çok olmuş; ne var ki, kendisi ve ailesi açlığın sıkıntısını iyilik yapmanın verdiği mutlulukla alt etmeyi bilmişlerdi.

Hz. Muhammet yeri gelince eşsiz bir yiğit, yeri gelince son derece ağırbaşlıydı. Adaleti titizlikle korur; özellikle yoksulların, kimsesizlerin, hastaların, yaşlıların, güçsüzlerin, çocukların daha çok ilgiye gereksinim duyduklarını bilir ve buna göre davranırdı. Kibirlenmekten nefret eder, düşmanları karşısında da kesinlikle ezilmezdi. Otoritesini kabul ettirmek, sürdürmek için zoraki ve yapay yol ve yöntemlere başvurmaz, kendisine bir Tanrı gözüyle bakılmasına ise hiçbir şekilde izin vermez, kendisinin de bir insan olduğunu, hatadan uzak kalamayacağını ve sık sık tövbe ettiğini içtenlikle söylerdi. Halk arasına katılır, toplumsal ilişkilerini sıradan bir insan gibi sürdürür, müslümanların acı ve tatlı günlerini paylaşırdı.

Hz. Muhammet'in aile yaşamı son derece uyumluydu. Eşlerine karşı saygı duyar, onların haklarını gözetir, geceleri nafile ibadet edeceği zaman bile yanındaki eşinden izin alma inceliğini gösterirdi. Aile bireyleriyle sohbeti ve şakalaşmayı sever, onların çok az görünebilen tatsız davranışlarını sabır ve anlayışla karşılardı.

Bütün müslümanlar, geri ve cahil bir toplum içinde, ana baba ilgisinden bile yoksun büyümüş olan Hz. Muhammet'in bu üstün niteliklerinin ancak Tanrı vergisi olabileceğine inanır ve onu yaşamın her alanında eşsiz bir örnek olarak kabul ederler.

ŞEMAİLNAME a. (ar. *şemāᵓil* ve fars. *nāme*'den *şemāᵓil-nāme*). *Esk.* Herhangi bir kimsenin görünümündeki özellikleri anlatan eser.

ŞEMAİM çoğl. a. (ar. *şemīme*'nin çoğl. *şemā'im*). *Esk.* Güzel kokular.

Şemakievi, Bursa'nın Yenişehir ilçesinde, Şemakizadeler'e ait konak; XVIII. yy. türk konut mimarlığının günümüze ulaşan özgün örneklerindendir. İki katlı yapının odaları ve üst kattaki L planlı sofası yaşmaklı ocaklar, ahşap oymalı dolaplar ve kent resimleriyle süslüdür. Günümüzde bu konak, onarılarak müzeye dönüştürülmüştür.

ŞEMALAŞTIRMA a. Fels. İnsanın, duyarlık aracılığıyla ve deneysel sezgiden hareket ederek gerçekliğin öğelerini soyutlamasını ve yeniden kurmasını sağlayan süreç.
—ANSİKL. Şemalaştırma, duyusaldan kavranabilire, duyusal verilerden kavramlara geçişle ilgili bir algı ve bilgi sorunudur. Kant, bu sorunu, transsendental imgelemin, yani şemanın üretimini ileri sürerek çözer. Ona göre, şema, anlığın katışıksız (salt) kategorilerini, deneysel sezginin görüngülerine (fenomenlerine) uygular. Bu çözüm, kategorilerin var olması koşuluna dayanır. Ama biçim* kuramcıları, salt algısal düzeyde ve sanatsal yaratışa ilişkin olarak, örneğin gözün yaratıcı olduğunu gösterdiler. Yani gözün, yalın imge ile kavram arasında yer alan bir modele, bir örüntüye (pattern) göre gördüğünü saptadılar. Ama bu modelin bir şema mı yoksa bir simge mi olduğu sorulabilir. Bu soruya verilecek cevap, anglosakson mantıkçılarının çözümleyici bakış açısından dil ile eylem arasındaki bağıntılar sorununa verilen cevaba bağlıdır.

ŞEMALAŞTIRMAK g. f. *Bir şeyi şemalaştırmak,* onu şema halinde göstermek.

ŞEM AMEFORAŞ (ibranice *şem,* ad ve *meforaş,* ifadesi, söylenmesi imkânsız). Giz. bil. Tanrı'nın özel adı. Tanrı, Musa'ya kendini bu adla bildirmişti. Tanrı'nın var olduğu ve yaşadığı anlamına gelen bu ad, Tevrat'ta 6 823 kez, ama yalnızca sessiz harflerle (JHVH ya da daha çok YHVH) yazılmış olarak geçer. Bu dört harf, aralarına Adonay (Rab) kelimesinin seslileri (a, o, a [çeviriyazımı e, a, o] konularak yazılır ve böylece Jahovah ya da Yehovah (→ YEHOVA) okunur, ama bu doğru bir okunuş değildir. Bu ad, Tanrı'nın bir yerde varlığını gösterir; Tanrı'nın bilgisinin anahtarını verir ve mucizeler yaratmayı sağlar. Bu yüzden, bazı yahudi mistik akımları ve özellikle kabalacılar bu ada büyük ilgi göstermişlerdir. Aynı ilgiye hıristiyan kabalacılarda ve genellikle batılı gizli bilimcilerde de rastlanır. Kutsal tetragram*'a gösterilen bu ilgi, Tanrı'nın birçok sıfatını onun özel adıyla birleştiren (harfler, sözcükler, bunların rakam olarak karşılıkları ve Tevrat'ın bazı ayetleri üzerinde oynayarak) bir araya getiren on iki, kırk iki ve yetmiş iki harflik kutsal adları da kapsar. Bir sürü spekülasyonlara ve işlemlere elverişli olan bu bileşik adlara, çoğu kez, kapsam genişletme yoluyla *şem ameforaş* denir. Bu adlarla ilgili olarak, *şem ameforaş*'ın kısmen bilinebilir, kısmen de gizli olduğu söylenir. Buna göre, Tanrı'nın adını oluşturan harfler herkes için gizlidir, bileşik adları oluşturan harflerse herkesçe bilinebilir.

ŞEMARİH çoğl. a. (ar. *şimrāḫ*'ın çoğl. *şemāriḫ*). *Esk.* **1.** Asma ya da hurmanın budak ve salkımları. **—2.** Dağ tepeleri.

ŞEMATET a. (ar. *şemātet*). *Esk.* Bir kimsenin kötü duruma düşmesine sevinme.

ŞEMATİK sıf. (fr. *schématique*). **1.** Şema biçiminde gösteren şey için kullanılır: *Kulağın şematik bir kesiti.* **—2.** Yalınlaştırılmış, ana çizgilere indirgenmiş bir şey için kullanılır: *Fazla şematik bir özet.*

ŞEMATİZM a. (fr. *schématisme*). Fels. Kant'ın transsendental felsefesinde kategorilerin görüngülere uygulanması (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft]). [Şematizm, bu uygulamayı olanaklı kılan şemanın kategoriler arasında ilişki kuran ve hem kategorilerle, hem de görüngülerle türdeş bir öğe olmasına dayanır. Anlığın, bir kavrama imgesini vermesini sağlayan bu zihin işlemine Kant, "anlığın yöntemi" der. Şematizm, bir imgede tasarımdır ve hem şemayı hem de imgeyi üreten imgeleme bağlıdır. Yani şema işlemseldir ve kavramı temellendirir, imge ise deneysel sezgi düzeyinde kalır.]

ŞEMDİNLİ, Doğu Anadolu bölgesinde Hakkâri iline bağlı ilçe (Türkiye'nin en doğudaki ilçesi); 30 219 nüf. (1990); 1 652 km²; 22 köy. Merkezi, Hakkâri'nin 123 km G.-D.'sunda *Şemdinli,* 7 001 nüf. (1990). Hayvancılık.
—Tar. Arap kökenli Şeyh Şemsettin'in başında bulunduğu Şemsettinli aşireti otlak sorunu yüzünden sürekli savaştığı Şemmar aşiretine yenilip yaylak ve kışlağını yitirince (XV. yy.), Şemdinan dağlarına sığındı. Böylece adını Şemsettinli aşiretinden alan kent, dağlık bir bölgede kurulmuş olduğundan, çevresindeki Osmanlılar ve Safeviler gibi büyük devletlerin uzun süre eline geçmedi. Çevre düzlükteki köylerle kasabalara sürekli baskınlar düzenleyerek yağmalayan Şeyh Ubeydullah döneminde (1870-1883), birkaç kez türk ve iran kuvvetlerince alınmaya çalışılan Şemdinli, sonunda Osmanlılar'ın egemenliğine geçti; yakalanan Şeyh Ubeydullah Mekke'ye sürüldü. Osmanlı yönetiminde 4 nahiyenin (Zerzan, Humaru, Herki ve Girdi) bağlı olduğu bir mutasarrıflık konumuna getirilen Şemdinli, bugün Hakkâri ilinde, Türkiye'nin güney-doğu sınırına en yakın ve nüfus yoğunluğu en az olan ilçe merkezidir.

ŞEMİ sıf. (ar. *şemᶜ* ve *-ī*'den *şemᶜī*). *Esk.* **1.** Mumla ilgili, muma ait. **—2.** Mum cinsinden olan. **—3.** Mum yapan ya da satan.

ŞEMİ, asıl adı **Ahmet,** türk halk şairi (Konya 1783 - ?). Belirli bir öğrenim görmedi. Okuma yazmayı da 20 yaşından sonra öğrendi. Helvacılık yaptı; su memurluğu, çarşı ağalığı görevlerinde bulundu. Konya'da Mevlana türbesi yakınındaki âşıklar kahvesini işleten halk şairi Dertli'nin yakın dostuydu. Bu kahvede doğaçtan söylediği şiirler, hazırladığı muammalar, katıldığı atışmalar ona ün kazandırmıştı. Birkaç kez İstanbul'a giderek ününü geniş çevrelere yaydı. Selim III'ün önünde şiirlerini okudu. Birçok kez basılan *Divan*'ında koşma, destan vb. geleneksel halk şiirleri olduğu gibi, gazelleri de vardır. Birçok şiirinde Mevlana sevgisini dile getirir. (→ Kayn.)

ŞEMİ, asıl adı **Mehmet,** *Meşrepzade Damadı* da denir, türk şair, tarihçi (Kahramanmaraş 1808 - İstanbul 1883). Kadılık yaptı, Anadolu kazaskeri (1875), Rumeli kazasker vekili (1878) oldu. *Esmar ül-hudayık* (1850; genişletilmiş biçimi *Esmar üt-tevarih,* 1878) adlı yapıtında peygamberler, 12 imam, emevi, abbasi, selçuklu, osmanlı hükümdarlarının; sadrazam, şeyhülislam gibi görevlilerin yaşamlarıyla ilgili kısa bilgilere yer verdi. Gazelleri, manzum tarihleri vardır.

ŞEMİM sıf. (ar. *şemm*'den *şemīm*). *Esk.* **1.** İyi kokulu, güzel kokan. **—2.** *Şemim-i cibal,* dağların hoş kokusu. ‖ *Şemim-i kâkül,* sevgilinin kâkülünün kokusu.
◆ a. Güzel koku.

ŞEMİME a. (ar. *şemm*'den *şemīme*). *Esk.* Güzel kokulu şey.

ŞEMİR BİN ZÜL-CEVŞEN, arap komutan (VII. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Sıffin savaşı'nda halife Ali'nin yanında çarpıştı. Kerbela'da ise Ali'nin oğullarına karşı cephe aldı; Hüseyin ile emevi komutanı Ubeydullah'ın anlaşmalarına engel oldu. Böylece Kerbela faciası meydana geldi.

ŞEML a. (ar. *şeml*). *Esk.* **1.** Kavrama, içine alma. **—2.** Bürüme, örtme, sarma. **—3.** Cemaat, topluluk.

ŞEMLE a. (ar. *şeml,* içine alma, kavrama'dan *şemle*). Esk. giy. **1.** Büyük baş örtüsü; bundan yapılmış sarık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Elbise.
—ANSİKL. Şemleyi kadınlar baş örtüsü olarak kullanırlar, erkekler bundan sarık yaparlardı. Peştamal olarak da kullanılırdı. Düz ve siyah renklileri, osmanlı sarayında bir matem belirtisiydi. Padişah öldüğü zaman tüm saray halkı başlarına birer kara şemle atar, devlet erkânı şemle sarık ya da kavuklarının üzerine attıkları şemleyle cenaze törenine katılırlardı. Üç gün süren matemden sonra yeni padişahın buyruğuyla şemleler çıkarılırdı.

ŞEMMAHİ, asıl adı **Ebu Sakin Âmir,** arap din bilgini, yazar (öl. Trablusşam 1389). Ebu Aziz bin İbrahim'in müridiydi. Metivan'da fıkıh okuttu (1342-1355); daha sonra İfren vahası'na yerleşti. Yapıtları: fıkıhla ilgili bilgi ve yorumlarını kapsayan *Divan* (4 c, eksik), akaitle ilgili *Akide; Kaside fi'l-ezmine.*

ŞEMMAHİ, asıl adı **Ebül Abbas Ahmet,** arap din bilgini, yazar (öl. Trablusşam 1522). Akait (*Akide* şerhi), fıkıh (*Kitab ül-adl ve'l-insaf* şerhi), yaşamöykusü (*Kitab üs-siyer*) kitapları vardır. Ebu Yahya Zekeriya bin İbrahim el-Hevvari, müritlerindendi.

ŞEMMAME a. (ar. *şemmame*). *Esk.* **1.** Hoş, güzel koku. **—2.** Hoş kokulu, fakat yenmeyen bir kavun türü.

ŞEMMAS a. (ar. *şemmās*). *Esk.* **1.** Tepesi tıraşlı olan papaz. **—2.** Kilise kandilcisi.

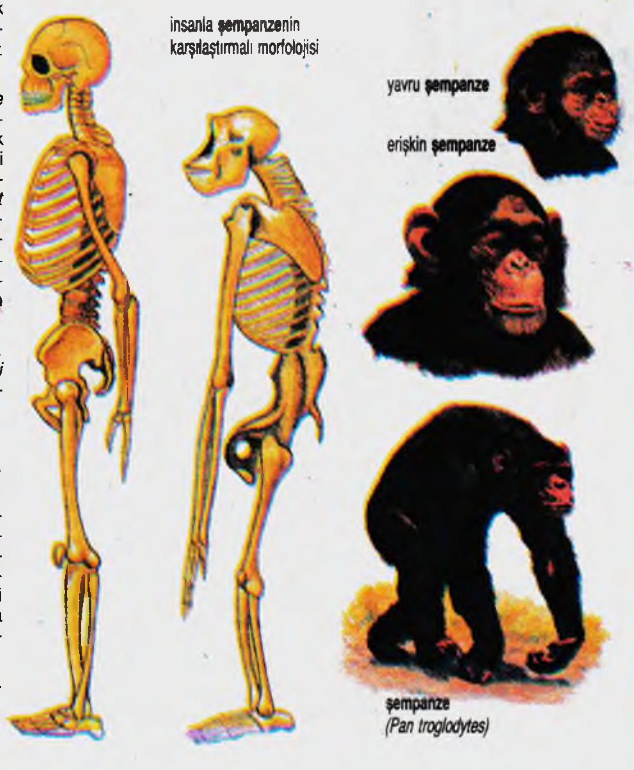
ŞEMMASLIK a. (ar. *şemmās*'tan). *Esk.* Şemmas olma durumu.

ŞEMME a. (ar. *şemm*'den *şemme*). *Esk.* **1.** Bir kere koklama. **—2.** Çok az şey, az miktarda.

ŞEMMER → ŞAMMAR.

ŞEMMİ sıf. (ar. *şemm* ve *-ī*'den *şemmī*). *Esk.* Koklamaya ait, koklamayla ilgili.

ŞEMPANZE a. İnsansımaymungiller familyasının insansılar öbeğinden iki maymun türünün ortak adı: şempanze *(Pan troglodytes)* cüce şempanze ya da bonobo *(P. paniscus).*
—ANSİKL. Asıl şempanzenin erkeğinin boyu 1,60 m'yi, ağırlığı 70 kg'ı, dişisininkiyse 1,30 m ve 50 kg'ı bulur; şempanze, irilik bakımından orangutan ile goril arasında yer alır. Şempanze, Ekvator Afrikası'

insanla şempanzenin karşılaştırmalı morfolojisi

yavru şempanze

erişkin şempanze

şempanze
(Pan troglodytes)

nın sık ormanlarında ya da savan bölgesindeki galeri ormanlarında yaşar, genellikle bitkilerle, bazen de böcek ya da etle beslenir. Daha çok yerde ve dörtayaklı (ama elinin ayasını değil üstünü yere yaslar) yürür. Tehlike sözkonusu olunca ya da geceyi geçirmek için (her gün yeni yuva yapar) ağaca çıkar. 6-8 yaşında cinsel olgunluğa ulaşır; gebelik 7-8 ay sürer. Toplumsal yaşamı çok karmaşıktır: bir egemen erkek çevresinde toplanan birkaç dişi, birkaç boyun eğmiş erkek ve yavrulardan oluşan yaklaşık bir düzine şempanzeden oluşan bir topluluk. Şempanzenin eli çok gelişmiştir; baş parmak öbür parmakları karşılayabilir; şempanze elinden her an yararlanır, eliyle aletler (sopalar, taşlar) kullanır. Zeka düzeyi ilgi çekicidir: sözgelimi yavru şempanzeler iki yaşına kadar aynı yaştaki çocuklardan daha zekidir. Serombilimsel incelemeler ve bulaşıcı hastalıklara karşı gösterdiği dayanıklılık sayesinde şempanze insana en yakın maymun sayılmaktadır.

ŞEMS a. (ar. *şems*). *Esk.* **1.** Güneş: *Ke-ş-şems* (güneş gibi). *Ke-ş-şems fi vasat-in-nehar* (gün ortasındaki güneş gibi; çok belirgin besbelli, apaçık). *Gurub-i şems* (güneşin batışı). **—2.** *Şems ü kamer,* güneş ve ay. || *Şems-i füruzan, şems-i münir, şems-i rahşan, şems-i dırahşan,* parlak güneş. || *Şems-i hakikat,* hakikat güneşi.

ŞEMS → OSMAN ŞEMS.

Şems suresi, Kuran'ın 91. suresi. 15 ayettir, Mekke'de inmiştir. Adı, ilk ayette geçer.

Güneş'e ve öteki bazı doğa varlık ve olaylarına dikkat çekmek için, bunlara ant içen ayetlerle başlayan surede Allah'ın insanın ruhsal yapısına (nefs) hem iyilik hem de kötülük yapma yetenekleri verdiği, bu nedenle kötülükten arınanların kurtuluşa ereceği, "ruhunu kötülükle kirletenler"in kendisine yazık etmiş olacağını belirtir. Eski kavimlerden Semut'un, peygamberleri Salih'i yalanlamaları, ona karşı inkârcı ve düşmanca tutumları yüzünden cezalandırılmaları da surede özetle anlatılır.

ŞEMSABAD a. (ar. *şems* ve fars. *âbad*'dan *şems-âbâd*). *Esk.* Bol güneşli yapı, günlük güneşlik yer.

ŞEMSE a. (ar. *şems*'ten *şemse*). *Esk.* Yazma kitapların cildine ve ilk sayfaların üst bölümüne, kumaşlara ya da kapı, pencere gibi yerlere işlenen ve güneşi andıran bir motif.

—ANSİKL. Şemseler, çoğunlukla, kitabın sağ kapağına yapılır (iki kapağı, iç kapağı ya da miklebi şemseli citler de vardır). Bu tür citlere *şemseli kap* denir. Anadolu Selçukluları'nda ve XV. yy. osmanlı ciltlerinde genellikle yuvarlak, dilimli ve az da olsa oval şemseler kullanılmıştır. XVI. yy.'dan başlayarak oval ve salbekli (şemsenin alt ve üst ucundaki uzantı süsleme) şemseler yaygınlaşmıştır. Şemse, salbek ve köşebentler, bir kenarsuyu ile çevrilidir. Klasik ciltlerde şemse ile köşebentlerin arası genellikle bezemesiz bırakılır. Şemselerde rumiler, hatayiler, geometrik motifler yaygındır. Bu motifler genellikle S biçiminde gelişir ve ters bir bakışıklık gözlenir. Şemseler, kitabın tümünü kaplayan meşin üzerine yapılabileceği gibi *(yekpare* şemse),* cildin ortası oyularak buraya ayrı bir parça halinde de yerleştirilebilir *(parçalı* şemse).* Oyma biçiminde ya da kızdırılmış kalıpla deri üzerine işlenen, bir merkezden ya da vazodan çıkan küçüklü büyüklü çiçekli dallardan oluşan *buketli şemse*ler de vardır. Ayrıca *ayırma* şemse* (alttan ve üstten ayırma), *gömme* şemse, kabartma* şemse, köşeli* şemse, mülemma* şemse, müşebbek* şemse, müleven* şemse, mürgdar* şemse, rumi* şemse, sıvama* şemse, soğuk* şemse, yapıştırma* şemse, yazma* şemse* ve *zincirli* şemse* gibi türleri bulunmaktadır.

Kelamı vekayii Ali Paşa adlı yazma yapıtın cildindeki şemse (XVI. yy.) Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

ŞEMSEFRUZ a. *Müz.* Türk müziğinde bir bileşik makam. (XIX. yy.'da kullanılmıştır. Tek örneği Mandoli Artin'in sazsemaisidir.)

ŞEMSETTİN, türk yazar (İstanbul 1849 - *ay y.* 1894). Çeşitli devlet memurluklarında bulundu. Son görevi Karantina kâtipliğiydi. Dönemin gazetelerinde yazıları yayımlandı. *Külliyat-ı lügat* adlı bir sözlüğü vardır.

ŞEMSETTİN AHMET BİN İSMAİL → MOLLA GÜRANİ.

ŞEMSETTİN AHMET PAŞA, türk yönetici (Aydın ? - *ay. y.* 1633 ya da 1634). Divanı hümayun'da yetişti; müteferrika, subaşı, şehremini oldu. 1596'dan başlayarak Anadolu defterdarlığı, şıkkı sani defterdarlığı gibi görevlerde bulunduktan sonra Cigalazade Sinan Paşa'nın İran serdarlığı sırasında ordu defterdarlığına getirildi. 1604'te vezir rütbesiyle Diyarbakır valisi, aynı zamanda İan cephesinde serdarıekrem kaymakamı oldu. Cephede başarılı olamayınca İstanbul'a çağrılarak emekli edildi. Yaşamının geri kalan bölümünü Aydın'da geçirdi.

ŞEMSETTİN CÜVEYNİ → CÜVEYNİ (Şemsettin Muhammet bin Muhammet).

ŞEMSETTİN EFENDİ Kadızade → AHMET ŞEMSETTİN EFENDİ Kadızade.

ŞEMSETTİN FENARİ Molla → MOLLA FENARİ.

ŞEMSETTİN İTAKİ Şirvanlı, türk hekim (XVII. yy.). İtaki, şiirlerinde kullandığı takma addır. Tıp konusunda İbni Sina'nın görüşlerini benimsedi; teşhis ve tedavide onun yöntemlerine kimi yenilikler getiren deneysel bir yol izledi. Murat IV'ün sadrazamlarından Recep Paşa adına yazdığı, anatomi bilgileri içeren *Teşrih ül-ebdan ve tercüman-ı kıbale-i feylesofan* adlı yapıtı, pek çok anatomi teriminin türkçe olarak verilmesi ve çeşitli kaynaklardan alınmış otuz kadar anatomi şeması içermesi bakımından önemlidir.

ŞEMSETTİN KARAMANİ (Derviş Şemsettin Muhammet ibni Ahmet), türk bilim adamı (XV. yy.). Dinsel nitelikte *İrşadun li-ul el-ilbab ila Ma'rifet is-sevab* adlı yapıtının yanı sıra farsçadan çevirdiği Ayasofya ile ilgili bir yapıtı da vardır.

ŞEMSETTİN MEHMET Akşehirli, türk yazar (Akşehir ? - Medine 1338). Yaşamıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Bilgisini artırmak için Kuzey Afrika ülkelerine gittiği belirtilir. Günümüze *Cennet ül-firdevs, mensek ül-kasıd iz-zâ'ir* gibi arapça yapıtları kaldı.

ŞEMSETTİN MEHMET BEY, Sahipataoğulları beyi (öl. 1278). Sahip Ata'nın torunu, Nusrettin Hasan Bey'in oğlu. Babası Karamanoğulları'na karşı savaşırken ölünce (1277) beyliğin başına geçti. Beyliği süresince Denizli bölgesinin egemenliği için Germiyanoğulları ile çekişti. Germiyanoğulları'nın bir saldırısını önlemek üzere giriştiği savaşta öldü. Oğlu Nusrettin Ahmet, ardılı oldu.

ŞEMSETTİN MEHMET BİN YUSUF, türk yazar (Konya ? - Şam 1483). Konya'da başlayan öğrenimini Şam'da sürdürdü. Şerh (*Şerhü telhis ül-miftah* vb.), özetleme *(İhtisarü mufassal üz-Zemahşeri)* niteliğinde arapça yapıtlar kaleme aldı. *Dürer ül-bihar* adlı yapıtına, Buharalı Mehmet şerh yazdı (1446).

ŞEMSETTİN MUHAMMET EL-BEKRİ EL-MISRİ → BEKRİ (Muhammet bin Muhammet bin Ebüssurur).

ŞEMSETTİN MUHAMMET ISFAHANİ → FAHRİ (Şemsettin Muhammet bin Fahrettin Said-i Isfahani).

ŞEMSETTİN MUHAMMET ISFAHANİ, selçuklu vezir (öl. Konya 1249). Selçuklular'ın Kösedağ* savaşı yenilgisinden (1243) sonra, Amasya kadısıyken vezir Mühezzibüttin Ali ile birlikte değerli armağanlarla galip ordunun komutanı Baycu Noyan'ın karargâhına gidip Moğollar'la bir barış antlaşması yapmayı başardı. Bu antlaşmanın onaylanması için bir elçilik heyetinin başında, yine değerli armağanlarla Batı Moğolları hükümdarı Batu Han'a gönderildi; bu görevini tamamlayıp yurduna döndüğünde, ölen Mühezzibüttin Ali'nin yerine vezirliğe getirildi (1244). Kilikia bölgesini yeniden selçuklu topraklarına katmak için çıktığı sefer sırasında Tarsus'u kuşattı. Selçuklu hükümdarı Gıyasettin Keyhüsrev II'nin ölüm haberi üzerine (1246), kenti alamadan kuşatmayı kaldırıp Konya'ya dönmek zorunda kaldı. Keyhüsrev'in, ölmeden önce üç oğlundan Alaettin Keykubat'ı veliaht ilan etmiş olmasına karşın, ağırlığını koyarak İzzettin Keykâvus II'nin tahta çıkmasını sağladı, ayrıca sultanın annesi Berduliye Hatun'la evlenip konumunu güçlendirdi; buna karşı çıkan beylerbeyi Şerefettin Mahmut başta olmak üzere, tüm rakiplerini ortadan kaldırarak devlet yönetimine tam anlamıyla egemen oldu (1247). Moğolistan'a giden Rüknettin Kılıç Arslan'ın oradan sultan olarak dönmesi üzerine, ona karşı bir sefere çıkmaya hazırlandıysa da bu girişimi deneyimli devlet adamlarından Celalettin Karatay tarafından engellendi. Ancak, Moğollar'ca vezirliğe atanan Bahattin Tercüman, bir süre sonra buyruğuna verilen moğol askerleriyle Konya'ya girdi ve kaçmaya çalışan Şemsettin Isfahani'yi yakalatıp öldürdü.

ŞEMSETTİN MUHAMMET TEBRİZİ, Şems-i Tebrizi denir, iranlı tasavvuf adamı (Tebriz ? - Konya 1247). Babası, Melikdad oğlu Ali'dir. Çağının bilimlerini öğrendi. Tebriz'de sepetçilikle geçinen Şeyh Ebubekir Selebaf'a mürit oldu. Onun yanından ayrıldıktan sonra birçok yer gezdi; Bağdat'ta Evhadettin Kirmani, Şam'da Muhittin Arabi ile tasavvuf konuları üzerinde görüşmeler yaptı. Tanrı, din, ibadet konularını şeriat yolundan farklı biçimde yorumladı. Akla dayanan, aklın kabul etmediklerini yadsıyan felsefecilere karşı çıktı. "Hakikat"e ulaşmanın ancak aşkla sağlanabileceğini savundu. Bilginin amaç değil, insanın gerçeği anlamadaki aczini gösterecek bir araç olduğunu öne sürdü. 1244'te geldiği Konya'da coşkulu sözleri, taşkın davranışlarıyla Mevlana Celalettin Rumi üzerinde etkili oldu. Onunla yakın dostluğu, Mevlana'nın aşk ve cezbeye yönelerek dersi, vaazı, fetva vermeyi bırakmasına yol açtı. Öğrencilerin, müritlerin tepkileri yüzünden Şems, Konya'dan ayrılarak (1246) Halep'e, daha sonra Şam'a gitti. Onu getirmek üzere Mevlana'nın gönderdiği oğlu Sultan Velet'le birlikte geri döndü (1246). Mevlana'nın evlatlığı Kimya Hatun ile evlendi. Onun ölümünden sonra da aralarında Sultan Velet'in kardeşi Alaettin'in bulunduğu bir grup tarafından gizlice öldürüldü (1247). Mevlana'nın *Divan-ı kebir* adlı yapıtına düşünceleri, Konya'dan ayrılışı, ölümü esin kaynağı oldu. Görüşleri, Mevlana ve başka tasavvuf adamlarıyla söyleşileri, öğütlü öyküleri, farsça *Makalat* adlı yapıtındadır.

ŞEMSETTİN PAŞA, türk yönetici (Kafkasya 1855 - İstanbul 1917). Dağıstanlı bir aileden gelen Hacızade Osman Bey'in oğlu. Dağıstan ulusal kurtuluş hareketinin çarlık tarafından bastırılması üzerine ailece geldikleri İstanbul'da Galatasaray'ı, Mülkiye'yi bitirdi. Mabeyini hümayun kâtipliği, şehbenderlik dairesi müdürlüğü gibi görevlerde bulundu. 1892'de Bükreş'e, iki yıl sonra vezir payesiyle Tahran'a elçi olarak gönderildi. Muzafferettin Şah'ın mutlak yönetimine karşı olduğu ve halkı demokrasi yolunda kışkırttığı gerekçesiyle Tahran'dan sınırdışı edilmesi üzerine görevden alındı. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra yeniden devlet hizmetine girdi. Uşi antlaşması nedeniyle padişahın özel temsilcisi olarak, naibüssultan unvanıyla Libya'ya gönderildi (1912). Türk-İtalyan savaşı'nın başlaması üzerine Türkiye'ye döndü.

ŞEMSETTİN SALİH, artuklu atabeyi (öl. Mardin 1364). Artuklular'ın Mardin kolu emiri Necmettin Gazi'nin küçük oğlu. Babasının ölümü üzerine (1312) onun yerini alan ağabeyi İmadettin Ali Alpı'yı aynı yıl öldürterek beyliğin başına geçti. Bağlı bulunduğu İlhanlı devletinin çöküşünden (1353) sonra Mısır ve Suriye Memlukları'na bağlanarak beyliğinin varlığını sürdürdü. Ölümü üzerine oğlu Ahmet el-Mansur ardılı oldu.

ŞEMSETTİN SAMİ, türk yazar, dilci (Fraşer, Yanya, 1850 - İstanbul 1904). Fraşer'e yerleşmiş tımar beylerinin soyundandır. Yanya'daki Zossimaia rum lisesi'ni bitirdi (1871). Rumca, eski yunanca, italyanca, fransızca gibi batı dillerinin yanı sıra, Yanya medresesi hocalarından arapça, farsça öğrendi. İstanbul'da Matbuat kalemi'nde başlayan (1872) resmi görevinin yanı sıra Ebüzziya Tevfik'in *Hadika* gazetesinde çalışmaya başlayarak basın hayatına girdi. Aynı yıl türkçede batı roman sanatı yolundaki ilk ürün olan ve gençlerin istemedikleri kimselerle evlendirilmesinin sakıncalarını sergileyen *Taaşuk*-ı Talat ve Fitnat*'ı (yeni bas. 1964) yayımladı. *Hadika*'nın kapatılması (1873) üzerine gene Ebüzziya Tevfik'in çıkarmaya başladığı kısa ömürlü *Sirac* gazetesinde çalıştı. *Vatan* yahut Silistre* oyununun sahnelenmesini izleyen olaylar yüzünden Namık Kemal ve arkadaşlarının sürgüne gönderilmesi üzerine gazeteciliğe ara verdiği dönemde Arnavutluk'taki halkın gelenek-göreneklenyle ilgili *Besa* (1874) trajedisini yazdı. Bunu Endülüs tarihiyle ilgili *Seydi Yahya* (1874), iran mitolojisinden kaynaklanan *Gâve* (1875) trajedileri izledi. Bir yıl Trablusgarp'ta türkçe-arapça il gazetesini çıkardı. İstanbul'a döndükten sonra *Sabah* (1876), *Tercüman-ı şark* (1878) gazetelerinin başyazarlığını yaptı. Berlin kongresi'ni (1878) izleyen dönemde Arnavutluk topraklarının komşu ülkeler arasında paylaşılması konusuna karşı çıktı. Bu sırada Arnavut cemiyet-i ilmiyesi'nin kurucuları arasında yer aldı (1879). Arnavutçanın latin harflerine dayanan abecesini düzenledi, bu dilin gramerini kaleme aldı. Ortodoks Joan Vreto Postenani ve katolik Pashko Vasa ile birlikte Prizren birliği'ni kurdu. Bu yoldaki çalışmaları (*l'Albanie, ce qu'elle est, ce qu'elle a été, ce qu'elle sera*, 1899) dolayısıyla Arnavutluk rönesansının öncüsü sayıldı. Bu dönemde ağabeyi Abdül Bey'le (Abdullah Hüsnü) birlikte, "Arnavutluk ittihadı" akımı içinde etkin bir yer aldı. Aynı yıllarda Abdülhamit II tarafından Mabeyin'de kurulan Teftiş-i askeri komisyonu'nda görevlendirildi (1880). Yaşamının sonuna kadar süren bu görevi sırasında verimli yayın çalışmalarında bulundu: *Aile* (1880), *Hafta* (1881-1882) dergilerini çıkardı. Çeviriler yaptı (*Sefiller* [1880], *Robenson* [1884]). Cep kütüphanesi adlı öğretici küçük kitaplar dizisini sürdürdü: *Gök* (1879), *Yer* (1879), *Medeniyet-i islamiye* (1879), *Kadınlar* (1879), *Usul-i tenkit ve tertip* (noktalama işaretleriyle ilgili türkçe ilk yapıt, 1886). Kendisinden sonraki hemen bütün fransızca-türkçe sözlüklere kaynak oluşturan *Kamus-ı fransevi* (1882-1883, 1885) yapıtını ansiklopedi, sözlük niteliğinde başka yayınları izledi: *Kamus ül-âlâm* (1888-1899) yapıtında batı ve doğu kaynaklarından yararlanarak coğrafya ve tarihle ilgili özel adları, ünlü kişilerin yaşamöykülerini konu edindi. *Kamus-ı türki* (1899-1901) adını verdiği türkçe sözlüğü Osmanlı İmparatorluğu'nun konuşma ve yazı dilini türkçe diye adlandıran ilk yapıt oldu. Bu çalışmasında türkçenin Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında, Orta Asya'daki köklerine yöneldi. Osmanlıca, çağatayca gibi terimlere karşı çıkarak bu tür adları geniş bir coğrafya üzerindeki ana türkçenin kolları olarak niteledi. Türkçenin osmanlıcadan önce de var olduğunu savundu ve onu islamlıktan önceki geçmişiyle birlikte bir bütün olarak ele aldı. Bu görüşle eski türkçenin yazılı ürünlerini (*Kutadgu bilig* [1902], *Orhun abideleri* [1903]), eski lehçeleri (*Lehçe-i Türkiye-yi memalik-i Mısır* [1904]) konu edindi. Türkçeye ilk *İlyada* çevirisini yapan çağdaş arnavut yazı dilinin kurucularından Naim Fraşeri'nin kardeşidir. (→ Kayn.)

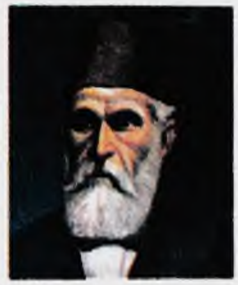
ŞEMSETTİN SIVASİ, türk tasavvuf adamı, halvetiliğin şemsiye kolunun kurucusu (Sıvas 1520 - *ay. y.* 1597). İstanbul' da medrese öğrenimi gördükten sonra sahn müderrisliğine kadar yükseldi. Eğri seferine katıldı. Hanefi fıkhıyla ilgili konular üzerinde durdu. Şiirleri ve ilk dört halifeyle ilgili *Menakıb-ı çehar-yar-ı güzin* adlı yapıtı vardır.

ŞEMSETTİN YAMAN CANDAR, Candaroğulları beyliğinin kurucusu (öl. Eflani 1309). Anadolu selçuklu hükümdarı Gıyasettin Mesut II'nin komutanlarındandı. Mesut II ikinci saltanatı döneminde (1284-1293) Kastamonu emiri Muzafferettin Yavlak Arslan'la birleşerek kendisine karşı ayaklanan ve sultanlığını ilan eden kardeşi Rüknettin Kılıç Arslan'a yenilip tutsak düşünce, Şemsettin Yaman Candar' ın arkadan gelen kuvvetleri Mesut'u kurtarıp Kılıç Arslan'la Yavlak Arslan'ı öldürdü. Bunun üzerine Mesut II, Kastamonu ve yöresinin yönetimini, bu ayaklanmanın bastırılmasında önemli rol oynayan Şemsettin Yaman Candar'a verdi. Böylece Candaroğulları beyliği de kurulmuş oldu (1392). Ancak, Yavlak Arslan'ın oğlu Hüsamettin Mahmut'un denetimindeki Kastamonu'yu alamayan Yaman Candar, Eflani ile yetinmek zorunda kaldı. Oğlu Süleyman Paşa ardılı oldu.

ŞEMSETTİN ZİYA BEY, türk besteci (İstanbul 1882 - *ay. y.* 1925). Mahmut Celalettin Paşa'nın oğlu. Galatasaray lisesi' ni bitirdi. İlk müzik derslerini annesinden aldı. Tanburi Cemil Bey'den usul, tanbur ve kemençe çalmasını öğrendi. Birçok devlet memuriyetinde bulundu. İstanbul vilayet mektupçuluğundan emekliye ayrıldı. Elde 20'ye yakın bestesi vardır. Sözleri de kendisinin olan *Ey gonca açıl zevkini sür fasl-ı bahârın* (şedaraban şarkı-senginsemai), *Ne bahtımdır ne yâr-ı bî amandır* (hicaz şarkı-curcuna) tanınmış besteleri arasındadır.

ŞEMSİ sıf. (ar. *şems* ve *-î*'den *şemsî*). *Esk.* Güneşli, güneşle ilgili.
—Takvim. *Şemsi yıl*, İran'da kullanılagelen takvim yılı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bu takvimin hangi dönemde başlayarak kullanıldığı hakkında bilgi yoktur. Güneş esasına dayanan takvim, her biri 30 gün çeken 12 aydan oluşur; her yıl sonunda ayrıca 5 gün eklenmesiyle 365 güne ulaşır. Takvimin önceleri belirli, değişmez bir başlangıcı yoktu, yeni bir hükümdarın tahta çıkması ile başlar ve sürerdi. İran'da müslümanlıkla birlikte takvimin başlangıcı olarak Hz. Muhammet'in Mekke'den Medine'ye hicreti kabul edildi. Büyük selçuklu sultanı Melikşah, bu takvimi esas alarak *celali* takvimi*'ni oluşturdu. Günümüzde de kullanılan şemsi yılı, miladi yıla çevirmek için şemsi yıla 621 sayısını eklemek gerekir.

ŞEMSİ AHMET PAŞA İsfendiyaroğlu, türk vezir (İstanbul 1492 - *ay. y.* 1580). Son Candaroğulları ya da İsfendiyaroğulları beyi Kızıl Ahmet'in torunu, Mirza Paşa'nın oğlu. Selim I'in hizmetine girdi; Çaldıran* savaşı'na (1514) avcıbaşı, Mercidabık* (1516) ve Ridaniye* (1517) savaşlarına bölükağası olarak katıldı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde sipahiler ağası ve sadrazam Kehleiikbal Rüstem Paşa' nın yakın adamı olarak padişahın büyük oğlu şehzade Mustafa'yı öldürtmesinde önemli rol oynadı (1553). Vezir payesiyle Anadolu beylerbeyliğine atandı (1555). Rumeli beylerbeyi olarak Kanuni'nin son seferi olan Zigetvar* seferi'ne (1566) katıldı; ağabeyi beşinci vezir Kızıl Ahmetli Mustafa Paşa ile birlikte Bobofca (Babocsa) kalesini fethetti. Selim II'nin cülusunu tebrik için Edirne'ye gelen iran elçisi Şahkulu Han'ı burada osmanlı güç ve görkemini gösterecek bir tantanayla karşıladı (1568). Murat III tahta çıkınca (1574) kendi deyimiyle, "İsfendiyaroğulları'nın ocağını söndüren" Osmanoğulları'ndan atalarının öcünü almak üzere, padişahın para hırsından yararlanarak ona 40 bin altınlık bir rüşvet kabul ettirdi. Böylece osmanlının artık rüşvetsiz yapamayacağını ve rüşvete alışmış kişilerce yönetilen bir devletin de yıkımdan kurtulamayacağını yakınlarına büyük bir mutlulukla açıkladı. Ayrıca, Murat III üzerindeki etkisini de kendi çıkarına kullanıp tarihçi Hoca Sadettin Efendi, defterdar Kara Üveys Paşa, Rumeli kazaskeri Kadızade Şemsettin Efendi, babüssaade ağası Gazanfer Ağa, Şeyh Şüca gibi bazı devlet ve saray adamlarını çevresinde toplayarak devletin temel direklerinden biri olan sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'ya karşı bir cephe oluşturdu. Böylece Sokullu'nun öldürülmesinde (1579), silik kişiliğine karşın ikinci vezir Ahmet Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesinde ve Lala Mustafa Paşa'nın Doğu serdarlığından azledilerek yerine üçüncü vezir Koca Sinan Paşa'nın atanmasında da önemli rol oynadı (1580). Ölümü üzerine Üsküdar'da kendi yaptırdığı Şemsipaşa camisi yanındaki türbesine gömüldü.

Şemsettin Sami

ŞEMSİ EFENDİ Muallimzade, türk din adamı (İstanbul 1543 - *ay. y.* 1602). Selim II'nin hocası Ataullah Efendi'nin oğlu. Medrese öğreniminden sonra müderrislik yaptı. Galata (1580), Bursa (1582-1586), Edirne (1587), İstanbul (1592-1595) kadılıklarında bulundu. Anadolu kazaskerliğine getirildi (1601).

ŞEMS-İ TEBRİZİ → ŞEMSETTİN MUHAMMET TEBRİZİ.

ŞEMSİCEMAL a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (XVIII. yy.'da kullanılıp sonra bırakılmıştır. Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

Şemsipaşa kasrı, İstanbul'da Üsküdar iskelesi yakınında Şemsi Ahmet Paşa'nın yaptırdığı (XVI. yy. sonları) kasır. Murat III'e armağan edilen yapının yerine, daha sonra Şerefâbâd* sahilsarayı inşa edildi.

Şemsipaşa külliyesi, İstanbul'da, Üsküdar iskelesinin sağında deniz kıyısında, cami, medrese ve türbeden oluşan yapılar topluluğu. İsfendiyaroğulları'ndan Şemsi Ahmet Paşa'nın Mimar Sinan'a yaptırdığı (1580) bu küçük külliye 1938-1940'ta onarılmış, medrese 1953'te kitaplık olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

İçi kalem işleriyle süslü, kesme taştan caminin ana mekânı sekiz köşeli kasnağa oturan tonoz bingili bir kubbeyle örtülüdür. Mermer mihrap ve ahşap minber yalındır. Minare tek şerefelidir. Caminin D. duvarına bitişik olan türbe tonoz örtülüdür. Düz çatılı revaklar ardındaki küçük kub-

Şemsipaşa külliyesi camisi
Üsküdar-İstanbul

beli mekânlardan ve kubbeli büyükçe bir dershaneden meydana gelen medrese, avluyu L biçiminde sarar. Türbenin duvarları kesme taş, medresenin ise bir sıra taş, bir sıra tuğla örgülüdür.

ŞEMSİYE a. (ar. *şemsî* nin dişi. *şemsiyye*, Güneş'e ait, Güneş'le ilgili). **1.** Yağmurdan, bazen de güneşten korunmak için kullanılan, bir sapın üzerindeki esnek ve katlanabilir tellere gerili, su geçirmez kumaştan yapılmış, taşınabilir eşya. **—2.** Bir desteğe takılan büyük bir şemsiye biçimindeki güneşlik: *Plaj şemsiyesi.*

—Ask. *Nükleer şemsiye*, nükleer silahlar üreten büyük bir gücün müttefiklerine sağladığı destek.

—Bot. Çiçeksapının aynı noktasından çıkan ve uçları aynı hizada bulunan sapçıklara bağlı çiçeklerden oluşan bileşik çiçek durumu (basit şemsiye). [Eğer ikinci derecedeki saplar, ışınsal sapçıklar vermeden önce birkaç sapa ayrılırsa bunların her birine *şemyisecik* denir. Genellikle ana şemsiyede sekiz bürgü yapraklı bir bürüm, şemsiyelerdeyse birer bürümcük bulunur.] (Eşanl. UMBELLA.)

—Denizc. *Şemsiye demiri*, dibi çamurlu mevkilerde, şamandıra, yüzer havuz ve pontonları demirlemede kullanılan bir demir çeşidi.

—Esk. dilbilg. *Huruf-ı şemsiye* → HURUF.

—Havc. *Şemsiye kanat*, gövdenin üzerine yerleştirilen ve buraya bir çatıyla bağlanan kanat tipi.

—Zool. Medüzlerin bedeninde ana maddeyi oluşturan jelatinimsi, ama sertçe saydam kütle. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Zool. Şemsiye, dışderiyle içderi arasında bulunan ve bol sulu dokusuz bir madde olan mezogleadan oluşur. Disk ya da çan biçimindedir, çevresinde dokunaçlar, ortasında "sap" ya da manubriyum, onun ucunda da ağız bulunur. Şemsiyenin altındaki boşluk kısmen bir velumla kaplıdır (krespedonlu medüzler) ya da kaplı değildir (kraspedonsuz medüzler). Şemsiyenin kenarında dev sinir liflerinden çepeçevre bir halka yer alır; bunun görevi, hareket için kasderisel hücrelerin düzenli kasılmasını sağlamaktır.

ŞEMSİYE a. Tasav. Halvetiye tarikatının kollarından biri.

—ANSİKL. Kurucusu Şeyh Şemsettin Sıvasi'nin (öl. 1598) adından dolayı bu adı alan tarikat önceleri *sıvasiye* diye de anılırdı. Daha sonra aynı tarikata bağlı Abdülhamit Nuri Sıvasi tarafından geliştirilen kola *sıvasiye* denilmesi üzerine, Şemsettin Sıvasi'nin tarikatı *şemsiye* adıyla tanındı. Tarikatın silsilesi geriye doğru Seyit Yahya Şirvani'ye kadar iki koldan devam eder; ondan önce ise Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar tek kol izler. Sözkonusu iki koldan biri Müslihittin Halife, öteki ise Abdülmecit Şirvani'den başlar.

Şemsiye tarikatı bağlıları sarı yünden yapılan ve üç ayrı parçadan oluşan şemseli bir taç giyerlerdi. Zikir, açıktan (celi) yapılır; riyazet, halvet ve mücahedeye önem verilirdi. Halvetiye mezhebindeki esma-i seb'aya (La ilahe illallah, Allah, Hu, Hak, Hay, Kayyum, Kahhar) ek olarak Allah'ın beş adı daha (Kadir, Kavi, Cebbar, Malik, Vedud) zikir sözcükleri arasına alınmıştı. Tarikat bağlıları sabah namazından sonra *yasin* ve *aşr-i şerif* ile *vird*'ler okur, daha sonra *işrak* ve *istiaze* namazları kılarlardı. Tarikat uygulamaları arasında *devran** da vardı.

Şemsiyenin İstanbul'da Aksaray semtindeki Zıbın-ı Saadet ya da Zıbın-ı Dergâh-ı Şerif denilen tekkesinin son postnişini Dağıstanlı Mir Kasım Efendizade Şeyh Yusuf Ziyaettin'di. Bu tekke 1925'te kapatılmış ve 1943'te harap olduğu için yıktırılmıştır.

ŞEMSİYE ÇAMI a. Ilıman bölgelerde de yetişebilen Japonya kökenli, 10 ila 30'u bir arada çevrem yapraklı, kozalaklı büyük ağaç. (Bil. a. *Sciadopitys verticillata;* çamgiller familyası.)

ŞEMSİYECİ a. Şemsiye yapan, satan ve / ya da onaran kimse.

ŞEMSİYECİK a. Bileşik şemsiyeyi oluşturan kimi şemsiyelerin her biri.

ŞEMSİYECİLİK a. Şemsiye yapma, satma ve / ya da onarma işi.

ŞEMSİYELİK a. Şemsiyelerin konduğu ve altında şemsiyelerden sızan suyun toplanması için uygun bir kutu bulunan yer.

◆ sıf. Şemsiye yapmaya uygun kumaş vb. için kullanılır.

ŞEMSİYEMSİ sıf. Bot. *Şemsiyemsi salkım*, armut, erik ve kirazda olduğu gibi, bir ana çiçek sapının üzerinde değişik boylarda sapçıkların ucunda birçok çiçeğin, hep aynı üst düzlemde sona erdiği toplu çiçek durumu tipi. (Bazen kömeçlerden oluşan bileşik şemsiyemsi salkımlara da rastlanır: civanperçeminde olduğu gibi.)

Şemsiyetepe. Arkeol. Elazığ'ın Baskil ilçesi Aydınlar bucağına bağlı Bilaluşağı köyü yakınında höyük; köyün 500 m kadar G.'inde, Fırat nehri kıyısındaki Kumlu mevkisindedir. İlk kez Aşağı Fırat kurtarma projesi kapsamında, İstanbul Üniversitesi prehistorya kürsüsü'nce araştırıldı (1977). Prof. Dr. Muhibbe Darga yönetiminde 1978'de başlatılan sondaj ve kazı çalışmaları 1986'ya değin sürdürüldü. Bu çalışmalarda Keban-Altınova İlk Tunç çağ kültürleriyle benzerlikler gösteren yapı kalıntıları ve Karaz türü seramikler ele geçti. İlk Tunç çağ, Orta Tunç çağ, katmanları üzerinde bir urartu yerleşmesi ve roma kalesi saptandı. İlk Tunç çağ evleri bitişik düzende, bir ya da iki odalıdır. Odalarda at nalı biçiminde ocaklar vardır. En ilginç buluntulardan biri, İlk Tunç çağ III evresinde ele geçen 10 cm boyunda, pişmiş topraktan kadın heykelciğidir.

ŞEMSPARE a. (ar. *şems* ve fars. *pare*' den *şems-pāre*). *Esk.* Güneş parçası.

◆ sıf. Çok parlak.

ŞEMSSİPER a. (ar. *şems* ve fars. *siper*' den *şems-siper*). *Esk.* **1.** Güneşlik ya da şapka siperi. **—2.** Başı güneşten korumak için yapılmış beyaz başlık.

ŞEMSÜDDEVLE (Ebu Tahir bin Fahrüddevle), büveyhi emiri (X. yy. sonları - XI. yy. başları). Rey, Hemedan ve Isfahan'ın valisi olan babası Fahrüddevle ölünce, annesi tarafından Hemedan ve Kirmanşah valiliğine atandı. Babasının valilik yaptığı yerlere atanan kardeşi Mecdüddevle'yi uzaklaştırarak yerine geçti (1006). Ancak, Mecdüddevle ertesi yıl buralara yeniden egemen olunca, Hemedan valiliğine döndü. Kendisine bir ara yardım eden kürt şeyhi Bedr öldürülünce (1014), onun topraklarını da kendininkilere kattı. Kendisine karşı harekete geçen Bedr'in torununu da tutsak aldı. Sultanüddevle'nin üzerine yolladığı Hilal bin Bedr'i yenerek Rey'i ele geçirdi. Bu sırada Türkler'in başlattığı ayaklanmayı güçlükle bastırdı. Ölümünden (1022) sonra oğlu Semaüddevle emir oldu.

ŞEMSÜDDİN a. (ar. *şems* ve *din*'den *şems-üd-din*). *Esk.* Dinin güneşi.

ŞEMSÜLEİMME EBU MUHAMMET → ABDÜLAZİZ BİN AHMET EL-HELVANİ.

ŞEMSÜLEİMMET İS-SERAHSİ → SERAHSİ.

ŞEMSÜLMÜLK (Ebül Hasan Nasr bin İbrahim) [öl. Buhara 1080], Batı Karahanlılar devleti hükümdarı (1068-1080), İbrahim I'in büyük oğlu. Babasının ölümü üzerine tahta çıktı (1068). Önce ülkesinde kendisine karşı çıkan ayaklanmaları bastırdı. Bu karışıklıklardan yararlanarak babasının ele geçirdiği yerleri geri almaya çalışan Doğu Karahanlılar'la bir barış yaptı. Büyük selçuklu hükümdarı Alp Arslan'ın ölümünü (1072) fırsat bilerek, aynı yıl Tirmiz'i ele geçirdi; Belh'e kadar ilerledi. Ancak selçuklu hükümdarı Melikşah, babasının ölümü üzerine ortaya çıkan taht kavgasını kazanıp Tirmiz'i geri alarak Semerkand üzerine yürüyünce (1074), ona karşı koyamayacağını anlayan Şemsülmülk, selçuklu veziri Nizamülmülk aracılığıyla barış istedi; bu isteği kabul edildi. Melikşah'ın kız kardeşi Ayşe Hatun'la evlenerek iki hanedan arasında yakınlık kurdu ve Selçuklular'ın egemenliğini tanıdı (1075). Ölümünden sonra kardeşi Ebu Şuca el-Hızır ardılı oldu.

ŞEMŞİR ya da **ŞİMŞİR** a. (fars. *şem-i şir*, aslan tırnağı'ndan *şemşir*). *Esk.* **1.** Kılıç. **—2.** *Şemşir-be-dest*, eli kılıçlı. || *Şemşir-ger, şimşir-ger* → ŞEMŞİRGER. || *Şemşir-zen, şimşir-zen*, kılıç çeken. || *Şimşir-baz*, iyi kılıç kullanan, kılıçla oyun yapan. || *Şimşir-i Hindi*, Hindistan'da yapılan bir çeşit kılıç. || *Şemşir-i zulm*, zulüm kılıcı.

ŞEMŞİRBAZ a. (fars. *şemşir* ve *-baz*, oynayan'dan, *şemşir-bāz*). Sey. oy. Kılıçlarla tehlikeli gösteriler yapan sanatçı.

ŞEMŞİRGER a. (fars. *şemşir* ve *-ger*' den *şemşirger*). *Esk.* Kılıç yapan kimse, kılıççı.

ŞEMŞİRGERAN çoğl. a. (fars. *şemşirger*'in çoğl. *şemşirgerān*). *Esk.* Kılıççılar, kılıç yapan kimseler.

—Kur. tar. Osmanlı saraylarında görevli, *erbabı hiref* denilen zanaatkârlardan, kılıç yapımıyla uğraşanlara verilen ad.

ŞEMTU, Tunus'un K.-B.'sında, antik Simitthu'nun bulunduğu yer. Önemi, tüm Akdeniz havzasında mimarlıkta kullanılan bir tür renkli mermerin çıkarıldığı ocaklardan kaynaklanır. İ.Ö. I. yy. başlarından kalma mısır tarzında süslenmiş numidia tapınağı, lejyon ordugâhı biçiminde düzenlenmiş işçi kulübeleri ve Mecerda'nın sularıyla işletilen hidrolik bıçkıevi.

ŞEMUEL → SAMUEL.

ŞEN sıf. **1.** Sevinçli, neşeli, güler yüzlü kimse için kullanılır: *Şen, güler yüzlü insanlar.* **—2.** Neşe belirtisi gösteren; neşe veren: *Şen bir kahkaha. Şen şarkılar.* **—3.** *Esk.* Bayındır. **—4.** *Şen olasın Halep şehri* → İŞTE* GELDİK GİDİYORUZ ŞEN OLASIN HALEP ŞEHRİ. || *Şen şakrak, şen şatır*, çok neşeli, dertsiz tasasız.

ŞEN a. (ar. *şe'n*). *Esk.* **1.** İş. **—2.** Yeni iş, son durum.

ŞEN a. (çevrelemek, kuşatmak anlamında mısır dilinde sözc.). Antik. Öncesiz sonrasızlığı simgeleyen, kendi üstüne kıvrılmış ve kesişen iki ucu bir bağcıkla birbirine tutturulmuş bir bitki sapından oluşan mısır nazarlığı. (Mısır kralının adlarından ikisini çevreleyen süste biçimiyle karşılaşılan güneş çevrimi simgesi.)

ŞEN (Bimen) → BİMEN ŞEN.

ŞEN (Hikmet), türk atlet (Bulgaristan 1944). Bulgaristan'da spor enstitüsünü bitirdi. Türkiye'ye göç ederek Fenerbahçe takımına girdi (1971). Oslo'daki şampiyonada 5 000 m'de 13,58 dk ile Türkiye rekorunu kırdı; 10 000 m'de ise Muharrem Dalkılıç ve Şükrü Saban'ın 29,17'lik rekorlarını egale etti.

ŞEN (Bilge), türk tiyatro oyuncusu (İzmir 1945). Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nü bitirdi (1963); aynı yıl Arena tiyatrosu'nda başladığı oyunculuğunu Gen-ar, Ulvi Uraz, Devekuşu kabare, Dostlar, Gülriz Sururi-Engin Cezzar vb. topluluklarda sürdürdü. 1979'da Devlet tiyatrosu'na girdi. Önce Ankara'da, sonra İstanbul'da sahneye çıktı. *Gölge ustası*'ndaki rolüyle Avni Dilligil en iyi kadın oyuncu ödülü'nü aldı (1982).

ŞEN (Ali), türk sinema ve tiyatro oyuncusu (Adana 1918 - İstanbul 1989). Sanat yaşamına Adana Halkevi tiyatrosu'nda başladı. Sadi Tek tiyatrosu'nda profesyonel oldu (1940). *Ahretten gelen adam* filmiyle sinemaya geçti (1953). Çoğunlukla hırçın, ailesi ve çevresiyle iletişim kur-

makta zorluk çeken baba rollerinde oynadı. Sinema oyuncusu Şener Şen'in babasıdır. Başlıca filmleri: *Yılanların öcü* (1962), *Muradın türküsü* (1965), *Deli Yusuf* (1975), *Köşeyi dönen adam* (1978), *Gırgır hafiye* (1986).

ŞEN (Şener), türk sinema ve tiyatro oyuncusu (İstanbul 1942). Uzun süre İstanbul Belediyesi şehir tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Sinemaya önceleri küçük rollerde oynayarak girdi. Daha sonra Kemal Sunal ve İlyas Salman'ın filmlerinde ikinci adam olarak gözüktü. "Hababam" serisindeki oyunuyla popüler oldu. Ertem Eğilmez'in *Namuslu* (1984) filmiyle başrol oynamaya başladı. Kısa sürede toplumsal içerikli güldürülerle duygusal komedilerin beğenilen oyuncusu oldu. Antalya Film festivali'nde 1978'de *Çöpçüler kralı* ile en iyi yardımcı erkek oyuncu, 1987'de ise *Muhsin Bey* filmindeki rolüyle en iyi erkek oyuncu seçildi. Bazı filmleri: *Hababam sınıfı* (1975), *Banker Bilo* (1980), *Çıplak vatandaş* (1985), *Âşık oldum* (1985), *Züğürt ağa* (1985), *Zengin mutfağı* (1988), *Arabesk* (1989), *Aşk filmlerinin unutulmaz yönetmeni* (1990), *Gölge oyunu* (1993).

Şen dul *(Die lustige Witwe)*, Henri Meilhac'ın komedisi *Attaché d'ambassade*'a dayanarak V. Léon ile L. Stein'ın hazırladıkları libretto üzerine Franz Lehár'ın yazdığı 3 perdelik operet (Viyana, 1905). Fransızca libretto R. de Flers ve G. de Caillavet'nindir. Johann Strauss tarzındaki Viyana geleneğini izleyen bu operetle Lehár kendini kabul ettirdi. Bu yapıtta leitmotiv işlevi gören vals ("Eşsiz saat") günümüzde de sık sık çalınır.

Şen ses opereti, 1943-1954 yılları arasında "Ses" ve "Yeni ses" tiyatrosu adıyla çalışan topluluk, 1954-1955 dönemi başlarında Rasim Day'ın yönetimi altında "Şen ses opereti" adıyla çalışmalarına başladı. Zeki Alpan'ın *İstanbul-Paris* operetiyle perdelerini açan toplulukta Zeki Alpan, M. Baki, Tevhit Bilge, Renan Fosforoğlu, Salih Tozan, Belkis Fırat vb. sanatçılar yer alıyordu.

ŞENAAT, -ti a. (ar. *şenāʿat*). *Esk.* Alçaklık, kötülük, fenalık, iğrençlik.

ŞENAR a. (ar. *şenār*). *Esk.* Utanç, ayıp.

ŞENAYİ çoğl. a. (ar. *şeniʿa*'nın çoğl. *şenāyiʿ*). *Esk.* Kötü, yakışıksız, iğrenç işler.

ŞENBAY (Nüzhet), türk tiyatro oyuncusu ve öğretmeni (İstanbul 1910 - *ay.y.* 1991). Ortaöğrenimini tamamladıktan sonra Ankara'da memurluk yaparken Halkevi tiyatro kolu'nun temsillerinde sahneye çıktı. Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirdi (1941). Hükümet tarafından gönderildiği Paris konservatuvarı'nda Prof. Georges Le Roy'nun ses eğitimi ve diksiyon derslerini izledi. 1946'dan başlayarak otuz üç yıl Devlet konservatuvarı'nda diksiyon öğretmenliği yaptı, ayrıca Hacettepe üniversitesi güzel sanatlar fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. Devlet tiyatroları genel müdürlüğü'nün onur belgesine layık görüldü. Yapıtları: *Diksiyon sanatı el kitabı* (1954), *Alıştırmalı diksiyon sanatı* (1972), *Herkes için diksiyon sanatı* (1973), *Gençler için söz ve diksiyon sanatı* (1982).

ŞENBİH a. (fars. *şenbih*). *Esk.* **1.** Gün (*Yekşenbih* [pazar], *düşenbih* [pazartesi], *şeşenbih* [salı], *çârşenbih* [çarşamba], *pençşenbih* [perşembe].) **—2.** Cumartesi.

ŞENDERE a. **1.** Kaplamacılıkta kullanılan bir tür ince tahta. **—2.** Fıçı kaburgası.

ŞENDİL (Sadık), türk oyun ve senaryo yazarı (İstanbul 1913 - *ay. y.* 1986). Boğaziçi lisesi'ni bitirdikten sonra Tekel'de ve Ziraat bankası'nda memurluk yaptı. 1940'lı yılların ortalarından başlayarak birçok müzikli oyun (*Yedi kocalı Hürmüz, Kanlı Nigâr, Çılgın yenge, İhtilal var* vb.) ve operet (*Fuar yıldızı, Festival, Kuyruklu yıldız* vb.) yazdı. *Cem ve Cemile* adlı oyunu dizi halinde radyoda yayımlandı. 1952 yılında *Beklenen şarkı* filminin senaryosuyla sinema alanına yöneldi; *Yuvanın bekçileri, Kalbimin efendisi* (1970), *Sev kardeşim* (1972), *Oh olsun* (1974) filmlerinin senaryosuyla Antalya Film festivali'nde, üç kez en iyi senaryo yazarı seçildi.

ŞENEL (Suna), türk balerin (Zonguldak 1941). Ankara Devlet konservatuvarı bale bölümü'nü bitirerek (1959) Devlet opera ve balesi'nde çalışmaya başladı. Dame Ninette De Valois'nın çağrılısı olarak gittiği Londra'da, koregrafi öğrenimi gördü. Londra'da John Benesh'in yardımcısı olarak bir süre çalıştı, ayrıca Kraliyet ve White Lodge bale okullarında öğretmenlik yaptı. Ankara Devlet balesi'nde yirmiye yakın balenin ve çok sayıda halk dansının koregrafik yazısını yazdı (1964-1980). Halen çalışmakta olduğu İzmir Devlet opera ve balesi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı ve burada *Çeşmebaşı, Uyuyan güzel, Çoban yıldızı* vb. baleleri sahneye koydu.

ŞENELMEK gçz. f. **1.** Issız, boş bir yerden söz ederken, insanların yerleşmesiyle yurt durumuna gelmek; meskûn olmak. **—2.** Keyiflenmek, şenlenmek, sevinmek. **—3.** Bir bitkiden söz ederken, gelişmek, büyümek.

◆ **şeneltmek** ettirg. f. *Bir yeri şeneltmek*, orayı yurt durumuna getirmek; meskûn kılmak.

ŞENELTMEK → ŞENELMEK.

ŞENER (Sevda), türk tiyatrobilimci (İstanbul 1928). Ankara Üniversitesi DTCF ingiliz dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1950). Aynı kurumda öğretim üyeliğine başladı. Tiyatro enstitüsü'nde profesör Kenneth Macgowan'ın seminerlerine katıldı. Görevini, 1964'te kurulan Tiyatro kürsüsü'nde doçent, sonra profesör (1973) olarak sürdürdü. Prof. Melahat Özgü'nün emekliye ayrılması üzerine üstlendiği tiyatro bölümü başkanlığı görevini 1993'e kadar sürdürdü. Yapıtları: *Musahipzade Celal ve tiyatrosu* (1964), *Çağdaş türk tiyatrosunda ahlak, ekonomi, kültür sorunları* (1971), *Çağdaş türk tiyatrosunda insan* (1972), *Ahmet Kutsi Tecer'in "Köşebaşı" adlı oyunu ve türk tiyatrosunun ayırıcı özellikleri* (1972), *Dünden bugüne tiyatro düşüncesi* (1982), *Oyundan düşünceye* (1993).

ŞENEVİKSİT a. (fr. *chenevixite*). Miner. Hidratlı doğal demir ve bakır arsenofosfat.

ŞENFERA (EŞ-), arap şair (öl. yaklş. 525). Aşağı doğru sarkan kalın dudakları (şenfera) olduğundan kendisine bu lakap verildi. Cahiliye devrinin bu ünlü şairi, hızlı koşmaları ve tenlerinin karalığı nedeniyle "arap kargaları" denilen topluluk içinde yer alır. Çocuk yaşta Kays Aylan kabilesinin bir kolu olan Şebabe bin Fehm tarafından tutsak edildi. Bir süre sonra Beni Seleman kabilesindeki bir tutsak ile değiştirildi. Beni Seleman kabilesinde kaldığı süre içinde bu kabileden bir kıza âşık oldu. Aşkına karşılık görmemesi, kızın babasının kendisini aşağılaması üzerine eski kabilesi Şebabe'ye döndü ve Seleman kabilesinden yüz kişi öldüreceği yolunda ant içti. Gerçekten de şair Taabbata Şerren ile birleşerek çevresine korku ve dehşet saçtı, düşmanlarından 99 kişiyi öldürdü. Çok geçmeden pusuya düşürülerek yakalandı ve işkence ile öldürüldü. Şiirlerinin tamamını içeren *Divan*'ı günümüze kadar ulaşmadı. Günümüze ancak yiğitlik ve kahramanlıklarını anlattığı *el-Mufaddaliyat* ve *Lâmiyet ül-arap* adlı kasideleri kaldı. Bu iki kaside yayımlanmış ve bazı batı dillerine çevrilmiştir.

ŞENG sıf. (fars. *şeng*). *Esk.* Neşeli, şen, kıvrak.

◆ a. Haydut, eşkıya, hırsız.

ŞENGARET ya da **ŞENGARE** a. (ar. *şengāre, şengāret*). *Esk.* Kötü huyluluk, kötü karakter.

ŞENGEL (Ali Rıza), türk besteci (İstanbul 1880 - *ay. y.* 1953). İlk müzik bilgilerini babasından öğrendi. İsmail Hakkı Bey'e öğrenci oldu. Musiki-i osmani cemiyeti'nin Eyüp'te açtığı şubesinde müzik dersleri vererek birçok öğrenci yetiştirdi. İstanbul Belediye konservatuvarı türk musikisi icra heyetinde uzun yıllar şeflik yaptı. Şehnazkürdi ve tahirkürdi makamlarını terkip etti, şehnazhaveran makamını da yeniden canlandırdı. Çeşitli formlarda bestelediği 100'den fazla yapıtı vardır.

ŞENGERF a. (fars. *şengerf*). *Esk.* Zincifre.

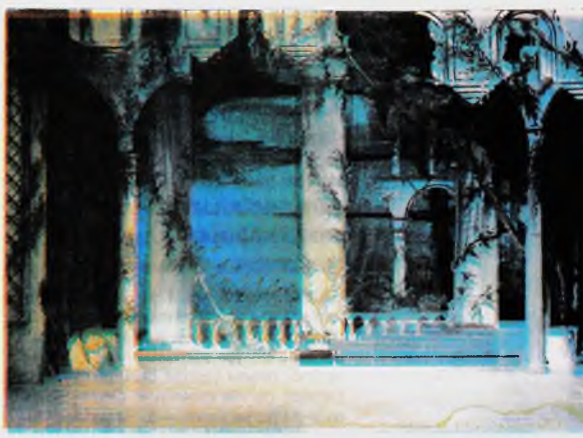
ŞENGEZER (Osman), türk sahne ve kostüm tasarımcısı (İstanbul 1941). Ortadoğu teknik üniversitesi ve DTCF'de okudu. 1962'den başlayarak Devlet tiyatrosu'nda, Devlet opera ve balesi'nde çalıştı. Mesleğiyle ilgili konularda İngiltere'de Covent Garden ve Kraliyet opera ve balesi'nde incelemeler yaptı (1967), ayrıca Institute of international education adlı kuruluşun çağrılısı olarak ABD'de bulundu. 1979'da düzenlediği dekor ve kostüm çalışmalarını içeren bir sergi, daha sonra yabancı ülkelerde de açıldı. Görevini İstanbul Devlet opera ve balesi'nde sürdürmekte olan sanatçı, ödenekli ve özel tiyatrolarda sahnelenen bazı oyunlara ilişkin dekor ve kostüm tasarımlarıyla Ankara Sanatsevenler derneği (1967, 1972, 1978), Ankara Sanat kurumu (1985) Avni Dilligil (1983, 1987) ve Nisa Serezli en iyi tiyatrocu (1993) ödüllerini kazandı. *Dekor kostüm Osman Şengezer* adlı kitabı, 1989'da yayımlandı.

ŞENGİL (Salim), türk yazar, yayımcı (Selanik 1913). Ankara lisesi'ni bitirdikten (1938) sonra bir süre banka memurluğu yaptı. *Seçilmiş hikâyeler* (1947-1957), *Dost* (1957-1973) dergilerini çıkardı. Çağdaş türk yazarlarının yapıtlarını yayımladı; geleneksel türk sanatlarını yabancı ülkelerde tanıtmaya yönelik yayınlar yaptı. Gerçekçi gözlemlerle beslenen öyküleri *Es be Süleyman es* (1980), *Güzel bir oyun* (1983), *Savrulup gidenler* (1987), anıları *Anılarda kalan portreler* (1991) adlı kitaplarındadır.

ŞENGÖR (Ali Mehmet Celal), türk jeolog (İstanbul 1955). Amerika Birleşik Devletleri'nde jeoloji öğrenimine başladı; 1978'de lisans diplomasını aldı, master yaptı (1979) ve doktor unvanını kazandı (1982). İTÜ maden fakültesi jeoloji bölümü'nde asistan (1981), doçent (1986) ve profesör (1992) oldu. Türkiye, Alp orojenik kuşağı ve yeryuvarın diğer birçok bölgelerinin tektoniği konusunda yayınlar yaptı. 1976'da Geological Society of America'nın ve Geological Society of Houston'un, 1984'te Geological Society of London'ın President's award ödüllerini,

Şener Şen

Osman Şengezer
Kuğu gölü
sahne tasarımı (1989)

1986'da TÜBİTAK bilim ödülü'nü kazandı. Başlıca yapıtları: *Orogeny* (A. Miyashiro ve K. Aki ile birlikte, New York, 1982; aynı adla Rusya, Almanya ve Çin'de de yayımlanmıştır); *The Cimmerid Orogenic System and the Tectonics of Eurasia* (Geol. Soc. America, 1984); *Die Alpiden und die Kimmeriden: die verdoppel te Geschichte der Tethys* (Geol. Rundschau, 1986); *Plate techtonic and Orageny-a Tethyan Perspective* (Fu Dan University, Şangay, 1992).

ŞENGÜN (Atıf), türk zoolog (Denizli 1915). Berlin Üniversitesi tabii ve riyazi ilimler fakültesi'ni bitirdi (1939). İstanbul Fen fakültesi zooloji enstitüsü'nde asistan olarak başladığı (1943) meslek yaşamını 1956'dan sonra profesör olarak sürdürdü. Genel zooloji kürsüsü başkanı (1959), Fen fakültesi dekanı (1960-1962) oldu. TÜBİTAK'ın kurucu üyeleri arasında yer aldı; Küçükçekmece nükleer araştırma ve eğitim merkezi'nde radyobiyoloji bölümünün kurulmasında rol oynadı. Sitogenetik konusundaki araştırmalarından ötürü TÜBİTAK bilim ödülü'nü aldı (1975). Fen fakültesi genel biyoloji anabilim dalı başkanlığından emekliye ayrıldı (1983). Başlıca yapıtları: *Hücre ve yapısı* (1954), *Evolusyon I, Evolusyonun ispat materyali* (1966), *Evolusyon II, Evolusyona sebep olan faktörler* (1969), vb.

ŞENGÜN (Ziya), türk futbolcu ve spor yazarı (Ankara 1944). Futbola Ankara'da PTT kulübü'nde başladı (1958). Soliç mevkisindeki başarılı oyunuyla dikkatleri çekti. Fenerbahçe'ye transfer oldu (1964). Futbolu bıraktığı 1975'e kadar bu takımda oynadı; bu süre içinde 20 kez milli oldu.

ŞENİ sıf. (ar. *şen*ᶜ'den *şeni*ᶜ). *Esk.* Utanç verici, çok çirkin: *Fiil-i şeni, hareket-i şeni* (utanç duyulacak davranış).

ŞENİ sıf. (ar. *şe*ʾ*n* ve *-i*'den *şe*ʾ*ni*). Esk. fels. Gerçek.

ŞENİA a. (ar. *şeni*ᶜ'den *şeni*ᶜ*a*). *Esk.* İğrenç, kötü iş.

◆ sıf. İğrenç, kötü, çirkin.

ŞENİY a. (fr. *chenille*'den). Tekst. **1.** Az ya da çok uzun tüylerı olan ve kimileri halı üretiminde kullanılan çokkatlı bükülü iplik. **—2.** Bu iplikle üretilmiş halı. **—3.** İplik uçları kısa olduğunda *kadife*, uzun olduğunda da *peluş* görünümü veren bir işleme yapmada kullanılan ve pamuk ya da ipek ipliklerine verilen her bükümde elde edilen iplik uçlarıyla oluşturulan fantezi iplik. **—4.** XVII. yy.'ın sonundan itibaren işlemeli dokumalarda atkı olarak kullanılan, tarazlanmış ve kendi üzerine bükülmüş dar bir ipek şeritten yapılan kurdele. (Şeritçiler tarafından üretilen şeniy, XVIII. yy.'ın ikinci yarısında, elbise yapımında ve döşemecilikte çok rağbetteydi.)

ŞENİYET a. (ar. *şe*ʾ*n* ve *-iyyet*'ten *şe*ʾ*niyyet*). *Esk.* Gerçeklik, realite.

ŞENKAYA, Doğu Anadolu bölgesinde Erzurum iline bağlı ilçe; 33 115 nüf. (1990); 1 466 km²; merkez bucağı dışında 3 bucak, 67 köy. Merkezi, Erzurum'un 190 km K.-D.'sunda *Şenkaya,* 3 033 nüf. (1990). Tahıl, sebze. Hayvancılık. Kayatuzu. Bakırlı pirit yatakları.

ŞENKÖY, Hatay'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 10 415 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Şenköy,* 1 559 nüf. (1990).

ŞENLENDİRİLMEK → ŞENLENMEK.

ŞENLENDİRMEK → ŞENLENMEK.

ŞENLENME a. Şenlenmek eylemi.

ŞENLENMEK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, neşelenmek, sevinçli, mutlu olmak: *Onun gelmesi herkesi şenlendirdi.* **—2.** Bir yer sözkonusuysa, duyulan sevinci, neşeyi yansıtır duruma gelmek; hareket, canlılık kazanmak: *Onun gelmesiyle evimiz şenlendi.* **—3.** Bir yerleşim birimi sözkonusuysa, canlanmak, bayındır duruma gelmek: *Kasaba kısa sürede şenlendi ve zenginleşti.*

◆ **şenlendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, kimseleri, bir ortamı şenlendirmek,* onlara, oraya neşe katmak, neşelendirmek. **—2.** *Bir yeri şenlendirmek,* orayı bayındır hale getirmek.

◆ **şenlendirilmek** edilg. f. Şen, bayındır duruma getirilmek.

ŞENLİK a. **1.** Şen olma durumu, özelliği. **—2.** Eğlenti: *Bu gece mahallede şenlik var.* **—3.** Bir bayram, bir kutlama dolayısıyla düzenlenen tören ve eğlentilerin tümü: *23 Nisan çocuk şenliği.* **—4.** Belli bir sanat ya da sanatçıya ayrılmış gösteri dizisi; festival: *Cannes Film şenliği.* **—5.** *Tkz.* Kavga, gürültü, patırtı: *Bizim komşularda dün gece şenlik vardı.* **—6.** *Şenlik görmemiş,* kaba, görgüsüz, terbiyesiz kimse için kullanılır.

—ANSİKL. Güz. sant. ve İkonogr. Rönesans döneminde İtalya ve Fransa'da düzenlenen büyük şenliklerin anısı genellikle günümüze ulaşmıştır (Callot'nun Floransa şenliklerini konu alan gravürleri). XVII.-XVIII. yy.'larda, Fransa'da Le Brun, İtalya'da Bernini, Flandre'da Rubens gibi sanatçılardan görkemli şenlikler düzenlemeleri istendi. Genç Cochin ya da Van Thulden'in gravürleri bu şenliklere tanıklık eder. Fransa'da David önce devrim şenliklerini, sonra da imparatorluk şenliklerini hazırlayıp yönetti.

Şenlikler aynı zamanda sanatçılar için zengin ve çeşitli ikonografi temaları sunuyordu. Dua kitaplarında da (*Adelaide di Savoia'nın* [Chantilly], *Louis de Laval'in* [Bibliothèque nationale], *René II de Lorraine'in* [Arsenal] *dua kitapları*) bu konu ele alındı. Saray şenlikleri, minyatürlerde (*Très Riches Heures du duc de Berry,* Chantilly), duvar halılarında (Valois duvar örtüsü, Uffizi, Floransa), özellikle de gravürlerde (İsräel Silvestre'in *Gösterili süvari geçidi* [1662] ve *Büyülü adanın zevkleri* [1664]; Genç Cochin'in Louis XV dönemi şenlikleri ve cenaze törenleri) canlandırıldı. En parlak dönemlerde ressamlar, özellikle de venedikli sanatçılar (Gentile Bellini, Carpaccio, Guardi, Canaletto, Tiepolo) bu temayı seve seve işlediler. David ise İmparatorluk'un şatafatını gözler önüne serdi (*Napoléon'un taç giymesi,* Louvre).

Hollanda'da, Baba Bruegel, Teniers, Rubens, Van Ostade, Steen gibi birçok ressamın sıkça işlediği bir konu olan köy şenlikleri ve kermesler daha canlıdır.

Federasyon şenlikleri (Hubert Robert, Versailles) ve daha sonraları izlenimcileri (*Argenteuil şenliği,* Monet özel kol., ABD; *14 temmuz günü Point-du-Jour'da Sen* ve *Marly-le-Roi'da 14 temmuz,* Sisley, özel kol., Londra) ya da Van Gogh'u (*Paris'te 14 temmuz,* özel kol., Winterthur) canlılıklarıyla esinleyen şenlikler de halk şenlikleridir. [→ KARNAVAL.]

—Sine. Sinema şenlikleri, üretici küçük ülkelerden ya da çalışmaları az tanınan ya da dağıtımı kötü yapılan sinemacılardan dünya pazarına ulaşan filmlerin artmasıyla bağlantılı olarak 50'li ve 60'lı yıllarda büyük bir gelişme gösterdi. Festivaller yarışma amacı güdebilir ya da gütmeyebilir, uzun ya da kısa metrajlı filmlerle -bazen ikisi birden-, belli bir sinema türündeki filmlere ayrılmış ya da yeni filmlerin bulunmasına ya da retrospektif gösterilere yönelmiş olabilir. Bazı uluslararası şenliklerin düzenlenmesi Uluslararası film yapım dernekleri federasyonu tarafından belirli kurallara bağlanmıştır.

Yedinci sanatın dünya çapındaki büyük gösterileri arasında özellikle şu şenlikleri anmak gerekir: Cannes (1964'ten beri), Berlin (1951'den beri), Venedik (1932'de yapılmaya başlandı, 1975'te "askıya alındı" ve 1979' da yeniden gündeme geldi), San Sebastián (1954'ten beri), Moskova (1959'dan beri), Moskova şenliği'nin yapılmaya başlamasında sonra bu şenlikle dönüşümlü olarak iki yılda bir gerçekleştirilen Karlovy Vary (1946'dan beri), Locarno (1946'dan beri).

Daha az önem taşıyan, ama nitelikli filmlerin dünyanın çeşitli ülkelerine yayılması açısından oynadıkları rol genellikle daha büyük olan gösteriler arasında şu şenlikleri saymak gerekir: canlandırma sineması için Annecy, Zagreb, Ottawa; kısa metraj için Oberhaussen, Kraków, Lille; belgesel için Leipzig ve Nyon (İsviçre); fantastik sinema için Avoriaz; bilim-kurgu için Trieste şenlikleri; daha geniş bir film yelpazesine açık şenliklerden bazılarıysa şunlardır: ABD'de Los Angeles (Filmex), New York, Chicago, Denver ve Telluride; İngiltere'de Londra ve Edinburgh; Fransa'da Hyères, Poitiers, La Rochelle, Nice, Nantes, Deauville, Biarritz, Orléans, Sceaux; İtalya'da Pesaro, San Remo, Porretta Terma, Taormina, Floransa; Almanya Federal Cumhuriyeti'nde Mannheim, Hof; İspanya'da Benalmádena, Valladolid, Huelva; Portekiz'de Figueira da Foz; İrlanda'da Corcaigh; Hollanda'da Rotterdam; Yunanistan'da Selanik; Avustralya'da Sydney ve Melbourne; Hindistan'da Yeni Delhi (ya da Kalküta); Tunus'ta Kartaca; Türkiye'de İstanbul; Hongkong.

ŞENLİK Çıldırlı Âşık, asıl adı **Hasan,** türk halk şairi (Çıldır, Ardahan, 1853 - *ay.y.* 1912). Karapapak-Terekeme boyundandır. Okur-yazar değildi. 14 yaşındayken düş görerek hak âşığı olduğu anlatılır. 19 yaşında, 6 ay kadar Âşık Nuri adlı halk şairinin yanında saz çalmayı öğrendi. Kars, Şavşat, Ahıska, Tiflis, Gümrü, Revan yörelerinde dolaşarak şiirlerini söyledi; Posoflu Zülali, Sümmani gibi şairlerle karşılaşmaları oldu. Revan'da bir düğünde yerel şairleri alt ettiği için zehirlenerek hastalandığı, dönüşte Akbaba'nın Hozu köyünde, kızının evinde öldüğü anlatılır. 20 kadar âşık yetiştirdi. Oğlu Âşık Kasım da bunlardan biriydi. Kars'ta bir anıtı bulunmaktadır. Şiirlerinde, yerel söyleyişi kullanarak doğa, yurt ve ulus sevgisi, sevgi konularını işledi. 1876'da düzenlediği özgün türkülü hikâyesi "Latif Şah" geniş çevrelere yayıldı, sevildi. "Selman Bey", "Cihanşah" diye iki hikâyesi daha vardır. (→ Kayn.)

ŞENLİKLİ sıf. **1.** Eğlenceli, neşeli, şen: *Şenlikli bir gün geçirmek.* **—2.** Canlı, hareketli, bayındır bir yer için kullanılır.

ŞENLİKSİZ sıf. **1.** Eğlencesiz, neşesiz. **—2.** Kalabalık, canlı, bayındır olmayan yer için kullanılır.

ŞENNAR a. (ar. *şennār*). *Esk.* Ayıp, utanç.

ŞENOL, soyadı **Birol,** türk futbolcu (İstanbul 1938). Sarıyer takımında yetişti, Beşiktaş'ta santrafor mevkisinde ünlendi. Fenerbahçe'ye transfer oldu. Sekiz kez milli formayı giydi. Futbolu Karşıyaka'da bıraktı (1969). Sert şutları ve golcülüğü ile tanındı. Beşiktaş ve Fenerbahçe'de forvet hattında yan yana oynadığı soliç Birol Pekel ile sağladığı uyum ve çıkardıkları güzel oyun uzun yıllar futbol taraftarlarının dilinden düşmeyen "Şenol-Birol-gol!" sloganının doğmasına yol açtı.

ŞENOL, soyadı **Güneş,** türk futbolcu (Trabzon 1953). Futbola Trabzon amatör takımlarında başladı. Bir süre Trabzon' un Sebat gençlik takımında kalecilik yaptıktan sonra Trabzonspor'a geçti (1972). 27 kez milli oldu. Trabzonspor'un ve milli takımın kaptanlığını yaptı. Futbolu 1987' de bıraktı ve antrenör olarak bazı takımları çalıştırdı.

ŞENOZAN (Şükrü Osman), türk bestecі (İstanbul 1874 - *ay. y.* 1954). Mektebi tıbbiyei şahane'yi bitirdi. Çeşitli belediye ve hükümet doktorluklarında bulundu. Zekâi Dede'nin oğlu Ahmet Irsoy'dan, Enderuni Ali Bey'den ve İzmirli Santo Şikari'den meşk etti. TBMM 5. dönem Kastamonu milletvekilliği yaptı. Marş ve şarkılar besteledi. *Mübtelâyı derd olan diller devâdan geçtiler* (suznâk şarkı-devrihindi), *Köpürsün bâdeler peymâneler fevvâreler gelsin*

(neveser şarkı-yürüksemai), *Gönül harareti sönmez şarab-ı kevserle* (buselik şarkı-düyek) tanınmış besteleri arasındadır.

ŞENPAZAR, esk. **Şarbana,** Kastamonu'nun Cide ilçesine bağlı bucak; 9 165 nüf. (1985); 22 köy. Merkezi *Şenpazar;* 2 439 nüf. (1985).

ŞENPAZAR, Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu iline bağlı ilçe; 8 950 nüf. (1990); 23 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 129 km K.-B.'sında *Şenpazar,* 2 887 nüf. (1990).

ŞENSOY (Ferhan), türk tiyatro yönetmeni, oyuncu ve yazar (Çarşamba, Samsun, 1951). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ndeki öğrenimini bırakarak Fransa'ya gitti. Strasbourg'daki Ecole supérieure d'arts dramatiques'i bitirdi (1971). Bir süre Magic Circus'ün yönetmeni Jérôme Savary'nin yardımcılığını yaptı ve bu topluluğun turnelerine katıldı. Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli topluluklarda çalıştı; 1980'den başlayarak Küçük sahne'de Ortaoyuncular topluluğu'nu kurdu ve yönetti. Kendi yazdığı *Şahları da vururlar* oyunuyla Avni Dilligil' jüri özel (1980), *İstanbul'u satıyorum* oyununun rejisiyle Ulvi Uraz (1988) ödüllerini kazandı, ayrıca Levent Kırca'yla Ankara Sanat kurumu jüri özel ödülü'nü paylaştı (1988). Ortaoyununun geleneksel kavuğu Münir Özkul tarafından kendisine devredildi (1989). Ferhan Şensoy, kullanılmayan Ses tiyatrosu'nu onararak "Ses 1885" adıyla gösterilere açtı (1989). Mizah aracılığıyla siyasal ve güncel olaylara eleştirel bir yorum getirmeyi amaçlayan Şensoy'un yazdığı, uyarladığı ve yönettiği yapıtlardan başlıcaları: *Kahraman bakkal süpermarkete karşı* (1981), *Anna'nın yedi günahı* (1982), *Hayrola karyola* (1984), *Afitab'ın kocası İstanbul* (1984), *Ferhangi şeyler* (1987), *İçinden tramvay geçen şarkı* (1987), *Keşanlı Ali Destanı* (1988, İstanbul Şehir tiyatrosu), *İstanbul'u satıyorum* (1988), *Soyut padişah* (1989), *Hoş geldin Victory* (1989), *Güle güle Godot* (1992).

ŞENYAPILI (Önder), türk gazeteci, yazar (Ödemiş 1940). ODTÜ mimarlık fakültesi'ni bitirdi. Lisansüstü eğitimini ABD' de yaptıktan sonra Türkiye'ye dönerek çeşitli dergi ve gazetelerde köşe yazarlığı, yazı işleri müdürlüğü, istihbarat şefliği gibi görevlerde çalıştı. TRT bilim ve sanat ödülleri yarışması deneme dalında başarı (1970), Yunus Nadi yarışması'nda *Ellinci yılda türk basını* adlı incelemesiyle birincilik (1973), Karacan yarışması'nda *TV'nin türk toplumuna etkileri* ve *Kentlileşen köylüler* adlı incelemeleriyle birincilik (1976 ve 1977) ödüllerini kazandı. Daha sonra basılan bu iki çalışmasından başka *Toplum ve iletişim* (1981), *Kentleşemeyen ülke* (1981) vb. kitapları bulunmaktadır.

ŞENYURT, esk. **Kisha,** Erzurum'un Tortum ilçesine bağlı bucak; 18 380 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi *Uncular;* 3 022 nüf. (1990). Belediye.

ŞENYURT, esk. **Derbesiye,** Mardin'in Kızıltepe ilçesine bağlı bucak; 7 826 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi *Şenyurt;* 3 385 nüf. (1990). Belediye.

ŞENYURT, Tokat'ın Turhal ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 382 nüf. (1990). Belediye.

ŞENYURT kapısı, G.-D. Anadolu bölgesinde, Mardin'e bağlı Kızıltepe ilçesinin 13 km G.'inde Türkiye ile Suriye arasında sınır kapısı; Türkiye topraklarında Şenyurt bucak merkezi ile Suriye'de Derbesiye kasabası arasında.

ŞEOL a. (ibranice sözc.). İncil'de ve ibrani edebiyatında ölenlerin gittiği yer.

ŞER, -rri a. (ar. *şerr*). **1.** Kötülük: *Bir kimsenin şerrinden korkmak, şerrinden kurtulmak. Hayır ve şer.* **—2.** *(Bir kimsenin) şerrine lanet,* kötü bir kimseyle uğraşılmak istenmediği zaman söylenir.
—*Esk.* **1.** Arabozukluğu, çekişme, kavga. **—2.** *Şerr ü fesad,* kötülük ve arabozuculuk.
—İsl. Din tarafından yasaklanmış olan söz, tutum, davranış; kader gereğince insanın başına gelen bela, musibet, felaket. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İslam kelam biliminde şer genellikle insan iradesine bağlı olan (iradi) ve olmayan (semavi) olmak üzere iki bölüme ayrılır. Tüm kelam mezheplerine göre semavi şerler Allah'tan olup, insanın kendi yazgısı olan bu şerri önlemesi elinde değildir. İradi şerler konusunda ehl-i sünnet ile mutezile mezhepleri farklı görüş belirtmişlerdir. Mutezileye göre insanın kendi söz, iş ve eylemlerinin de içinde bulunduğu iradi şerlerin kaderle ilgisi yoktur. Bunlar, tümüyle insanın kendi istek ve iradesine bağlıdır ve bunlardan dolayı insan sorumludur. Bu şerlerin hem tanrısal yazgılar olduğunu, hem de insanların bunlardan sorumlu bulunduklarını düşünmek, Tanrı'nın adaletsizlik yaptığı anlamına gelir ki, bu hem akla hem de dinsel ilkelere aykırıdır. Ehl-i sünnet mezhebiyse bazı şerleri ve insanın kötü olan eylemlerini Allah' ın iradesi dışında tutmanın, O'nun irade ve gücünü sınırlama anlamına geleceğinden kaygı duyulacağı için mutezilenin görüşüne karşı çıkar; insanın kendi kötü eylemlerinde kendisinin sınırlı (cüz'i) iradesinin de etki ve katkısı bulunmakla birlikte bunların aynı zamanda Allah'ın irade ve gücünün etkisiyle gerçekleştiğini belirtir. Cebriye* mezhebi ise, insanın hiçbir etkisi ve katkısı bulunmaksızın bütün şerlerin yalnızca Allah'ın irade ve gücüyle gerçekleştiğini savunur.

ŞER, -rri sıf. (ar. *şerr*). *Esk.* **1.** Kötülük yapan. **—2.** Çok kötü, fena. **—3.** *Şerr-ün -nas,* insanların en kötüsü, zararlısı.

ŞER a. (ar. *şerʿ*). *Esk.* **1.** Şeriat: *Hâkim -üş-şer* (şeriat mahkemesi başkanı; kadı). **—2.** Büyük, geniş cadde ya da yol. **—3.** Kanun. **—4.** *Şer-i şerif,* islam şeriatı.

-(Ş)ER → -(Ş)AR.

ŞERAFET, -ti a. (ar. *şerafet*). *Esk.* **1.** Soyluluk, şereflilik. **—2.** Şeriflik, imam Hasan yoluyla, Hz. Muhammet'in soyundan gelme. **—3.** *Şerafet-i Mekke-i Mükerreme,* Mekke şerifliği.
—İsl. Halife Ali'nin oğlu Hasan yoluyla Hz. Muhammet'in soyundan gelme onuru. (→ ŞERİF.)

ŞERAFETTİN MAĞMUMİ, türk siyaset adamı (öl. Kahire, 1908'den sonr.). Tıbbiye'de öğrenciyken gizli İttihat ve Terakki cemiyeti'ne katıldı, siyasal faaliyetinden ötürü bir süre tutuklu kaldı. Daha sonra Avrupa'ya kaçtı, cemiyetin Paris şubesinin yönetim kurulunda yer aldı; Ahmet Rıza Bey'le anlaşmazlığa düşerek cemiyetten ayrıldı. Mısır'a yerleşti, hekimlik yaptı.

ŞERAH → UZUNGÖL.

ŞERAİF çoğl. a. (ar. *şerife*'nin çoğl. *şerāʾif*). *Esk.* Mutlular.

ŞERAİR çoğl. a. (ar. *şerire*'nin çoğl. *şerāʾir*). *Esk.* Kıvılcımlar.

ŞERAİT çoğl. a. (ar. *şart* ve *şerita*'nın çoğl. *şerāʾit*). *Esk.* Koşullar, şartlar.
—İsl. huk. *Şerait-i istibdal,* vakıfnamede öngörülmediği halde vakfın şartlarının değiştirilmesini gerektiren durumlar. (Vakıf binalarının kullanılmaz duruma gelmesi, onarım için gerekli gelir bulunmaması, hâkimin izni vb. durumlarda vakıf şartlarında değişiklik yapılabilir.) || *Şerait-i vakf,* vakıfnamede, vakıf yapan tarafından öngörülen istekler, kurallar.

ŞERAN be. (ar. *şerʿ*'den *şerʿan*). *Esk.* **1.** Şeriat bakımından, şeriatça. **—2.** *Şeran ve kanunen,* şeriat ve kanun bakımından.

ŞERARE a. (ar. *şerāre*). *Esk.* **1.** Kıvılcım. **—2.** *Şerare-figen* ya da *şerare-fiken,* kıvılcım saçan.
—Esk. fiz. *Şerare-i elektrikiye,* artı ve eksi uçların birbirine değmesi sonucunda oluşan kıvılcım.

ŞERARET, -ti a. (ar. *şeraret*). *Esk.* Fenalık, kötülük.

ŞERASET, -ti a. (ar. *şeraset*). *Esk.* **1.** Geçimsizlik. **—2.** Kötü huyluluk. **—3.** Huysuzluk, titizlik.

ŞERAT a. (ar. *şerat*). *Esk.* **1.** İz, işaret, belirti. **—2.** Herhangi bir şeyin en değersizi.

ŞERAYİ çoğl. a. (ar. *şerīʿat*'ın çoğl. *şerāyiʿ*). *Esk.* **1.** Şeriatlar; şeriat hükümleri. **—2.** İsl. *Şerayi-i salife,* Hz. Muhammet' ten önceki peygamberlerin şeriatları.

ŞERAYİN çoğl. a. (ar. *şiryān*'ın çoğl. *şerāyin*). Esk. anat. **1.** Atardamarlar. **—2.** *Şerayin-i harkafiye,* uyluk kemiğinin iç ve dış tarafından geçen siyah kan damarları. || *Şerayin -i kilyevi,* böbreklere kan getiren damarlar. || *Şerayin-i masarikiye,* bağırsaklara kan getiren damarlar.

Ferhan Şensoy

ŞERAZET, -ti a. (ar. *şerāzet*). *Esk.* **1.** Sert olma. **—2.** Haşinlik, kabalık.

ŞERAZİM çoğl. a. (ar. *şirzime*'nin çoğl. *şerāzim*). *Esk.* Küçük topluluklar, gruplar.

ŞERBET a. (ar. *şürb*'den *şerbet*). **1.** Şekerle kaynatılmış meyve suyundan yapılan içecek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Belli olaylar nedeniyle konuklara sunulan şekerli içecek: *Mevlit şerbeti. Lohusa şerbeti.* **—3.** *Esk.* İlaç, genellikle de müshil olarak kullanılan sıvı ilaç. **—4.** Kimi katı maddelerin sulandırılmış, suda eritilmişi: *Çimento şerbeti. Gübre şerbeti.* **—5.** *Şerbet gibi,* yumuşak, güzel ve ılık hava için kullanılır. **—6.** *Bal şerbeti,* balı sulandırarak ya da şeker yerine bal kullanılarak yapılan şerbet. || *Meyankökü şerbeti* → MEYANKÖKÜ. || *Mümessek şerbet,* misk vb. maddelerle kokulandırılmış şerbet.
—Arıc. Zayıf kovanları beslemek için kullanılan şekerli sıvı. (Bir ölçü suya 2 ölçü, 1 ölçü ya da 1/2 ölçü şeker katılarak koyu, orta ya da sulu şerbet yapılır. Bir taşım kaynatıldıktan sonra 35-40 °C sıcaklıkta arılara verilir.)
—Deric. *Sepi şerbeti,* derileri sepilemekte kullanılan bitkisel tanen çözeltisi.
—Folk. *Şerbet içme,* Anadolu'nun bazı yörelerinde nişanın ertesi günü kız evinde düzenlenen tören. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Hidr. bağl. Çimento, kil gibi gereçlerin su içinde asıltı haline getirilmesiyle elde edilen ve kâgir bir yapıyı homojenleştirmek için bu yapının derzleri ya da oyukları içine serbestçe girecek kadar akışkan olan harç ya da hamur. (Çimento şerbetleri dar boşluklara kolayca girebildiği için derzleri tıkamada ya da çeşitli öğeleri birbirine bağlamada kullanılır.) || *Püskürtme şerbet,* çimento, su ve gereğinde ince kum ve çeşitli katı maddelerinden oluşan çok akışkan karışım. (Püskürtme şerbetler özellikle inşaat ya da bayındırlık alanında kullanılır.)
—Şek. san. *Kuvvetli şerbet,* şekerin yıkanması (durultma) sonucunda elde edilen sıvı. || *Zayıf şerbet,* merkezkaçlamayla ayrılan ve kristalleşecek olan ana sıvı.
—Tarım. *Gübre şerbeti,* yığılmış mayıstan sızan ve biraz yem kırıntısıyla birlikte sidik ve dışkı karışımından oluşan koyuca sıvı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Gübre şerbeti çukuru,* yere kazılan, çevresine duvar çekilerek sızdırmaz hale getirilen ve gübre şerbetini toplamaya yarayan çukur.
—ANSİKL. Şerbet yapmak için vişne, çilek, nar, kayısı, kızılcık, koruk, frenküzümü vb. meyveler şekerli suda kaynatılır, taneleri ezilip süzüldükten sonra soğutulur. Menekşe, portakal kabuğu, gül yaprağı vb.'den de şerbet yapılır. Kokulandırmak için içine tarçın, karanfil vb. baharat atılabilir.
—Folk. Nişanın ertesi günü kızın ailesi haberci çıkartarak ailenin yakınlarına ve

komşulara nişanı haber verir ve şerbet içmeye davet eder. Evliliğin tatlı bir düzeni olması dileğiyle şerbetler içilir, kıza armağanlar verilir. Bazı yörelerde nikâhtan, sünnetten, doğumdan sonra da şerbet içilir.

—Tarım. Gübre şerbeti koyu bir sıvı olmakla birlikte pompalanmaya elverişlidir. Önemli miktarda ot, saman kırıntısı içerse ve çok koyu olsa bile çukurdan alınması, taşınması ve tarlaya yayılması için uygun araçlar yapılmıştır. Bitkisel kırıntıların daha da ufalanması ve şerbetin fıçılara yüklenmesi için türbinli pompalar icat edilmiştir. Bu iş için kullanılan çok büyük fıçılar, şerbeti homojen hale getirecek karıştırma takımı ve boruyla püskürtecek pompa düzeneği ile donatılmıştır.

Gübre şerbeti verimi artırıcı mineral maddeler içerdiğinden çok değerli bir gübredir. Ancak ürün tarlada büyümekteyken bu gübrenin verilmesi, kirlenme ve pis koku nedeniyle tavsiye edilemez. Ayrıca konutların ve su toplama yerlerinin yakınında kullanılması da sakıncalıdır. Binlerce hayvanın beslendiği yerlerde gübre şerbetinin olduğu gibi toplanıp yayılması teknik açıdan kabil değilse, şerbetin daha küçük hacme indirilmesi için de fiziksel -kimyasal yöntemler vardır.

ŞERBETÇİ a. **1.** Şerbet yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** Şerbet satılan dükkân.

ŞERBETÇİLİK a. Şerbet yapma ve satma işi.

ŞERBETÇİOTU a. Kozalakçıkları bira yapımında kullanılan, tırmanıcı, aromatik, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Humulus lopulus;* kenevirgiller familyası.)

—ANSİKL. Şerbetçiotu, Avrupa'da kendiliğinden yetişen bir bitkidir; Türkiye'de Kuzey Anadolu bölgesinde nadiren rastlanır. Çokyıllık çotuğundan her yıl tırmanıcı sarılgan dallar sürer ve bunların uzunluğu 5-10 m'ye varabilir. Dalların üzerinde, asma yapraklarına benzeyen, parçalı, saplı yapraklar bulunur; dallar yapraklarıyla birlikte kışın ölür. Bitki ikievciklidir: yalnız dişi çiçekli bitkilerin tarımı yapılır ve yumurtamsı kozalakçıkları açılmadan önce toplanır; bunların bürgü yaprakları sarı ve kokulu lupulin taneciklerini salgılar. Biraya özgün acılığı ve aromayı vermek için kullanılan madde işte bu lupulindir (reçine ve esans karışımı).

Şerbetçiotu bira sanayisi için Avrupa'da geniş çapta üretilir. Türkiye'de de Bilecik ve Bursa yöresinde bu amaçla yetiştirilmektedir. Şerbetçiotu, zengin toprak, ılıman iklim ister; dallarının sarılıp tırmanması için de yüksek sırıklar ve demir tellerden oluşan bir düzeneğe ihtiyaç gösterir.

—Halk hek. İnfusyon halinde (% 10-15'lik dozda) kullanılan şerbetçiotu kozalakçıkları iştah açıcı ve kuvvetlendirici etki gösterir. Daha yüksek dozlarda uyutucu ve yatıştırıcı etkisi yaratır. Kozalakçıklar, idrar söktürücü olarak da kullanılabilir ve ürik asit atılmasını kolaylaştırır. Kozalakların yapısında östrojen bulunduğu da saptanmıştır.

ŞERBETÇİOTU YONCASI a. Çok küçük sarı çiçekli, küçük boylu yonca türü *(Medicago lupulina).*

ŞERBETHANE a. (ar. *şerbet* ve fars. *ḫāne*'den *şerbet-ḫāne*). Osmanlılar döneminde meyhanelere verilen ad.

—İkt. tar. *Şerbethane gediği,* Osmanlılar döneminde, alkollü içki satmak için verilen izin ve ayrıcalık. (Şerbethaneler gedikli olurdu. Gedik, tekel hakkı verir ve gedikli şeyleri ancak gedik sahibi olanlar satabilirdi. Gediksiz meyhane açılmasına sonradan izin verildi.)

ŞERBETLEME a. Şerbetlemek eylemi.

—Seram. Sırlı fırınlama sırasında meydana gelen sır bozukluklarını gidermek amacıyla, seramikler üzerine ikinci bir sır çekme.

ŞERBETLEMEK g. f. **1.** *Bir kimseyi şerbetlemek,* onu, zehirli bir hayvan, özellikle yılan sokmasına karşı ya da soktuğunda zehirin etkisiz kalması için afsunlamak. **—2.** *Bir bitkiyi şerbetlemek,* toprağın verimini artırmak için bitkiye gübre suyu vermek.

◆ **şerbetlenmek** edilg. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, zehirli hayvan, özellikle yılan sokmasına karşı afsunlanmak. **—2.** Bitkiden söz ederken, gübre suyu verilmek.

ŞERBETLENME a. Şerbetlenmek eylemi.

ŞERBETLENMEK → ŞERBETLEMEK.

ŞERBETLİ sıf. **1.** İçine şerbet katılmış olan şey için kullanılır. **—2.** Zehirli hayvan, özellikle yılan sokmasına karşı afsunlanmış kimse için kullanılır. **—3.** Şerbet verilmiş bitki için kullanılır. **—4.** Kötü işler yapmayı, kötü davranmayı huy edinmiş kimse için kullanılır: *Yalana şerbetlidir.* **—5.** Kendisine kötü davranılmasına alışkın olan kimse için kullanılır: *Bu tür hakaretlere şerbetliydi.*

ŞERBETLİK sıf. Şerbet yapmaya uygun ya da şerbet yapmak için ayrılmış olan şey için kullanılır: *Şerbetlik üzüm.*

ŞERBETSİZ sıf. **1.** Şerbet katılmamış, şerbeti olmayan. **—2.** Yılan, akrep vb. sokmasına karşı afsunlanmamış. **—3.** Şerbet verilmemiş olan bitki için kullanılır.

ŞERCE, Birleşik Arap Emirlikleri'nden biri, Basra körfezi kıyısında (Hint okyanusu kıyısında iç toprakları da vardır); 2 600 km²; 260 000 nüf. (1991). Başkenti *Şerce.* Hidrokarbon kaynakları sınırlı olduğundan limanlarını geliştirdi; Halid, konteynerler için donatıldı, Hor Fakkan'ın Hint okyanusu kıyısında kurulmasıyla en büyük gemilere giriş olanağı sağlandı ve böylece de Hürmüz boğazını aşmaktan kurtulundu. Diğer etkinlikleri: bankacılık (borsa), sanayi (kimya, makine, çimento) ve turizm (Hint okyanusu kıyısı). Eğitim ve radyo yayınları merkezi.

ŞERÇ a. (ar. *şerc*). Esk. anat. Anus.

ŞEREF a. (ar. *şeref*). **1.** Kişinin, kendine ve başkalarının ona duyduğu saygıyı yok edecek bir davranışta bulunmasını engelleyen manevi değerlerin tümü; onur: *Şerefini korumak. O, şerefine düşkün bir insandır.* **—2.** Üstün niteliklerle ve erdemle kazanılmış ad, şöhret: *Ailesinin şerefini lekelemek.* **—3.** Başkalarının saygısını kazanmaktan kaynaklanan doyum; onur, gurur: *Bu ödül benim için büyük bir şeref. Şeref duymak.* **—4.** Ayrıcalık, lütuf: *Kızlarıyla evlenme şerefine eriştiğim bu aile.* **—5.** *Şeref konuğu, şeref misafiri,* varlığıyla, kişiliğiyle bir toplantıya değer katacağı düşünülerek çağrılan, konuklar arasında özel bir yeri olan ve en çok önemsenen kimse. ‖ *Şeref salonu,* havaalanı, terminal, saray vb. büyük yapılarda, yalnızca önemli kişilerin alınıp ağırlandıkları ya da önemli törenlerin yapıldığı yer. ‖ *Şeref sözü,* namus üzerine verilen söz. ‖ *Şeref tribünü,* stadyum, hipodrom gibi açık seyir yerlerinde devlet başkanlarıyla, yüksek dereceli kamu görevlileri ve kumandanlar için ayrılmış özel yer. ‖ *Şeref üyesi,* saygınlığıyla bir dernek ya da kuruluşa onur vereceği düşüncesiyle seçilen üye; onur üyesi. ‖ *Şeref vermek,* onur duymasına neden olmak: *Gelişinizle evimize şeref verdiniz.* ‖ *Şerefe,* kadehler kaldırıldığında söylenen kalıp söz. ‖ *Şerefiyle,* adını kirletmeden, namusuyla: *Bu işten şerefimle ayrıldım.* ‖ *Bir kimsenin, bir şeyin şerefine,* bir kimseye saygı göstermek, bir olayı kutlamak amacıyla: *Bir kimsenin şerefine yemek vermek. Askerden dönüşünün şerefine içiyoruz.*

—*Esk. Şeref bulmak,* şeref kazanmak. ‖ *Şeref-bahşa* → ŞEREFBAHŞA ‖ *Şeref-han,* şeref sağlayan, şeref dileyen. ‖ *Şeref-pezir,* şeref kazanan. ‖ *Şeref-resan* → ŞEREFRESAN. ‖ *Şeref-riz* → ŞEREFRİZ. ‖ *Şeref-sadır* → ŞEREFSADIR. ‖ *Şeref-sanih, şeref-sünuh,* şerefle hatırlanan; padişah buyruğu. ‖ *Şeref-tevarüd, şeref-verid, şeref-vasıl, şeref-vürud, şeref-vusul,* şerefle gelen. ‖ *Şeref-yab* → ŞEREFYAB. ‖ *Şeref-zahir, şeref-zuhur,* mevki ve rütbenin verdiği, kazandırdığı şeref, büyüklük. ‖ *Şeref-i arizi,* rütbe ya da makamdan ileri gelen saygı. ‖ *Şeref-i zati,* insanın yaradılıştan sahip olduğu özelliklerden ve erdemlerden doğan şeref. ‖ *Şeref-üd-din,* dinin şerefi. ‖ *Şeref-ül-mekân bil-mekin,* bir yerin şerefi onda oturana bağlıdır.

—Ask. *Şeref kıtası,* Cumhurbaşkanı, Genelkurmay başkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı, İçişleri bakanı ile yabancı Devlet başkanları, Başbakanlar, Genelkurmay başkanları ve NATO Başkomutanının birlik, karargâh, kurum ve kışlalarla garnizonları ziyaretlerinde yapılan karşılama ve uğurlama törenlerini yürütmekle görevli, özel kuruluştaki bölük ve bandodan oluşan kıta. (→ TÖREN.)

—Mim. *Şeref avlusu,* bir şatonun, bir sarayın vb. ana avlusu.

şeref kıtası Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'i selamlarken solda, başbakan vekili Erdal İnönü ve cumhurbaşkanının eşi Nazmiye Demirel
Atatürk havalimanı, İstanbul (1993)

ŞEREF, soyadı **Has,** türk futbolcu (İstanbul 1936). Futbola Beyoğluspor'da başladı. Kısa sürede hem savunma alanındaki başarılı oyunu, hem de golcülüğü ile tanındı ve Fenerbahçe'ye geçti. 39 kez milli formayı giydi, 10 kez milli takımın kaptanlığını yaptı.

ŞEREF BEY (Ahmet Şerafettin, — denir), türk spor yöneticisi (İstanbul 1890 - *ay. y.* 1933). Uzun yıllar öğretmenlik yaptı. Bir süre futbol oynadı, yurtiçinde ve yurtdışında futbol hakemliği yaptı. Valideçeşme'de kurduğu futbol takımının Beşiktaş jimnastik kulübü'ne katılmasını sağladı. Şeref stadı'nın ve Beşiktaş'ın Akaretler'deki eski kulüp binasının yapılmasında etkin rol oynadı. Türkiye İdman cemiyetleri ittifakı ve Futbol federasyonu'nun kuruluşlarında görev aldı. Futbol federasyonu genel sekreterliği yaptı. Adı, ölümünden sonra açılan Şeref stadı'na verildi. Her futbol sezonunun açılışından önce Hüsnü Bey ile birlikte Şeref Bey'in mezarlarının beşiktaşlı futbolcular ve yöneticiler tarafından ziyaret edilmesi gelenek halini almıştır.

ŞEREF HAN, Bitlis emiri ve tarihçi (Kerehrud, İran, 1543 - Bitlis 1604). Irakeyn seferi sırasında Kanuni'ye karşı geldiği için emirliği elinden alınan Şemsettin Han'ın İran'a sığındıktan sonra (1535) evlendiği Muslu türkmen oymağı beylerinden Kayıtmış Bey'in kızından olan oğludur. Dokuz yaşında safevi sarayına alındı, 3 yıl sonra şah Tahmasp I tarafından Muhammetabad valiliğine atandı (1554). Daha sonra İran'ın çeşitli eyaletlerinde yine vali olarak görev yaptı. İsmail II tahta çıkınca (1576) çağrıldığı Gazvin'e giderek şahın saray hizmetine girdi. Ancak, şahın gözünden düşünce Nahçıvan valiliğiyle Gazvin'den uzaklaştırıldı (1577). Türk-İran savaşı (1578-1590) sırasında Doğu serdarı Lala Mustafa Paşa'nın kendisine önerdiği, atalarının Bitlis emirliğini kabul ederek askeriyle birlikte Safeviler'den ayrılıp osmanlı hizmetine girdi (1578). Bunun üze-

rine Bitlis sancağına ek olarak Muş'un yönetimi de kendisine verildi. Daha sonra, yönetimi oğlu Şemsettin'e bıraktı ve yaşamının geri kalan bölümünü *Şerefname* (1596) adlı tarih yapıtının yazımıyla geçirdi.

ŞEREF HANIM, türk şair (İstanbul 1809 - *ay. y.* 1861). Vakanüvis Halil Nuri' nin torunu, müderris, şair Mehmet Nebil' in kızıdır. Mevlevi tarikatındandı. Sadrazam Âli Paşa tarafından aylık bağlanarak korundu. *Divan*'ı (1867) vardır.

Şeref kurbanları, Abdülhamit II'nin baskıcı rejimine karşı çıktıkları için tutuklanarak 1897'de Şeref vapuru ile Trablusgarp'a sürülen 78 kişilik Jön Türk kafilesine verilen ad. Bunlardan aralarında Yusuf Akçura, Ahmet Ferit (Tek), Ali Fahri, Mahir Sait gibi ünlü Jön Türkler'in de bulunduğu bazıları Avrupa'ya kaçmayı başardılar.

Şeref madalyası *(Medal of Honor)*, en yüksek ABD nişanı. 1862'de ihdas edilen bu nişan, Kongre adına verilir. Birliğin imgesini taşıyan, yapraklarla çevrili beyaz yıldız. Beyaz yıldızlarla süslü gök mavisi bir kurdeleyle boyna asılır.

Şeref stadı, İstanbul'da, Beşiktaş ile Ortaköy semtleri arasında, Boğaziçi sahilinde stadyum. Çırağan* sarayı'nın yalı bahçesi Şeref* Bey'in çabaları ile süresiz olarak Beşiktaş kulübü'ne kiralandı (1932). Yapılan düzenleme ve tribün eklentileriyle 1934'te Şeref Bey'in adı ile açıldı. Burada, 1947'de İnönü stadyumu açılıncaya kadar çeşitli futbol ligi karşılaşmaları yapıldı. Bu tarihten 1985'e kadar, Beşiktaş futbol takımının antreman sahası olarak kullanıldı. 1986'da hükümet tarafından yabancı bir şirkete 49 yıllığına kiralanan arsada, beş yıldızlı bir otel inşa edildi. Restore edilen Çırağan sarayı'nı da bünyesine alan Çırağan palas 1991'de hizmete açıldı.

Şerefabat sahilsarayı, İstanbul Üsküdar'da, bugün Şemsipaşa ile Harem arasında Ahmet III döneminde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan (1728) saray (yerinde, daha önce Şemsipaşa* kasrı bulunuyordu). Sarayın arkası koruluktu. 1718'de Doğancılar'da yaptırılan bir maksemle buraya ve Üsküdar'a su verilmişti. 1742, 1775 yıllarındaki onarımlardan sonra 1816'da Mahmut II tarafından empire (ampir) üslupta yenilenen saray, XIX. yy.'ın ikinci yarısında yıkıldı.

ŞEREFBAHŞA sıf. (ar. *şeref* ve fars. *baḫşā*'dan *şeref-baḫşā*). *Esk.* Şereflendiren, şeref bağışlayan.

ŞEREFE a. (ar. *şerefe*). Mim. Minarelerde, müezzinin ezan okuduğu, minare gövdesini çepeçevre dolanan, korkuluklu, dışa taşkın balkon benzeri yapı öğesi.
—ANSIKL. Mim. Anadolu dışındaki, yukarıya doğru küçülen birkaç katlı kule biçimindeki minarelerde ayrıca şerefe bulunmaz (Kayrevan Sidi Ukba Ulu camisi, Marakeş Kutubiyye camisi). Memluk minareleri ince sütunların taşıdığı çatıyla örtülü, şerefe altları mukarnaslı, zarif oymalı korkuluklu şerefeleriyle dikkati çeker (Kahire Sultan Hasan medresesi, Kayıtbay camisi). Safeviler döneminden, Isfahan'daki Mescidi Şah'ın da şerefeleri bu türdendir Dünyanın en görkemli minarelerinden Delhi Kutb Minar, beş şerefeli oluşuyla özgün bir örnektir.
Anadolu Selçukluları ve Beylikler dönemlerinde minareler tek şerefelidir; şerefe altları zengin mukarnas süslemelidir (Konya Alaettin camisi, İnceminareli medrese, Sahipata camisi, Sivas Gökmedrese, Antalya Yivliminare vd.). Kahramanmaraş Ulu camisi ile Hatuniye camisi'nin ve Adana Ulu camisi'nin şerefeleri ince sütunlara oturan çatıları, zengin mukarnas süslemeleriyle memluk etkisini yansıtırlar. İlk osmanlı camilerinde de minareler tek şerefelidir ve bunların da altı mukarnas bezemelidir (İznik Yeşil cami, Bilecik Orhan camisi, Bursa Hüdavendigâr camisi, Ulu cami vb.). Edirne'deki Üçşerefeli cami'de ilk kez üç şerefe ile karşılaşılır. Bundan sonra iki, üç şerefeli minare yapımı gelenekselleşmiştir. Özellikle klasik osmanlı mimarlığında şerefeler zengin mukarnas dizilerinin yanı sıra, mermer ya da taş oymalı parmaklıklarla çevrilmiştir. Edirne Selimiye camisi'nde üç şerefeye de birbirini görmeyen merdivenlerle çıkılır. Sultanahmet camisi'nde dört minare üçer, ikisi de ikişer şerefelidir. Yeni cami'nin iki minaresi de üçer şerefelidir. XVIII. yy.'dan başlayarak barok üslupta yapılan minarelerde, şerefe altları bilezikler ve boğumlarla bezenmiştir (İstanbul Nuruosmaniye camisi, Laleli camisi, yeni Fatih camisi). Empire (ampir) üsluptaki minarelerde şerefe altları kenger yapraklıdır (İstanbul Hırkaişerif camisi, Dolmabahçe ve Ortaköy camileri). Kimi minarelerdeyse memluk üslubunda, ince sütunlara oturan çatıyla örtülü şerefeler kullanılmıştır (İstanbul Mecidiye, Konya Aziziye camileri).

ŞEREFETTİN ALİ YEZDİ, iranlı tarihçi, yazar ve şair (Yezd ? - *ay. y.* Teft 1454). Köklü bir öğrenim gördü, bilgisi ve resmi mektup yazmadaki (inşa) yeteneği ile uzun süre Timurlular'dan Şahruh ve oğlu Mirza İbrahim'in nedimi ve münşisi olarak görev yaptı. 1446'da Uluğ Bey'in tutsak ettiği moğol hanının oğlu Yunus Han'ın eğitimi kendisine bırakıldı. Irak-ı acem valisi Mirza Sultan Muhammet'in çıkarttığı ayaklanmaya karıştığı gerekçesiyle Şahruh tarafından idama mahkûm edildiyse de, gözlemevinde ondan yararlanmak isteyen Uluğ Bey'in oğlu Abdüllatif'in araya girmesiyle affedildi ve Semerkand'a gönderildi (1446). Şahruh ölünce (1447) Yezd'e döndü ve burada Teft köyünde öldü. Başlıca yapıtları: Timur'un savaşlarını anlatan *Zafername-i Timuri* ya da *Zafername-i Yezdi*, edebiyattaki muamma* ve lugaz* sanatlarıyla ilgili *Hulel-i mutarraz, Kaside-i bürde* şerhi.

ŞEREFETTİN HÜSEYİN KÜRDİ, türk tarihçi (Tebriz 1578 - İstanbul 1640). Tebriz'de öğrenim gördü. İstanbul'a gelerek medresede öğrenimini tamamladı. İlmiye sınıfının kendine özgü aşamalarından (müderrislik) geçtikten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerinde kadılık yaptı. Üsküdar kadılığından emekliye ayrıldı (1636). Farsça olarak yazdığı 6 bölümden oluşan *Enfes ül-ahbar* adlı tarihi (1617-1622) başlıca yapıtıdır. "Hilkat" (Yaratılış); "Müluk-i Fars" (İran hükümdarları); "Hulefa" (Halifeler); "Müluk-i moğol" (Moğol hükümdarları); "Emir Timur"; Âl -i osman" (Osmanlı hanedanı), yapıtın bölümlerini oluşturur.

ŞEREFETTİN PAŞA (Hüseyin), türk asker ve matematikçi (öl. Kandiye 1898). Harbiye'yi bitirdi (1877), askeri görevlerin yanı sıra Nafia nezareti'nde çalıştı. Erkânı harbiye dairesi birinci şube müdürüyken Girit'te Jandarma tensikat komisyonu başkanlığı yaptı (1898). *Faiz-i mürekkeb ve taksit mesailine dair düstur ve cetveller, Nazari ve ameli demiryollar, Hesabat-ı maliye* adlı kitapları vardır.

ŞEREFHANE, K.-B. İran'da Doğu Azerbaycan'da yerleşme; 1 436 nüf. Tebriz -Tahran demiryolu üzerinde.

ŞEREFİHAMİDİ → ŞEREFNÜMA.

ŞEREFİYE a. (ar. *şeref* ve *-iyye*'den *şerefiyye*). İda. huk. İdarenin, yaptığı bayındırlık hizmetleri nedeniyle komşu özel hukuk kişilerine ait taşınmazlarda meydana gelen değer artışlarından aldığı bir tür vergi. (26 mayıs 1981 tarih ve 2464 sayılı Belediye gelirleri k. şerefiyeyi kaldırarak, yerine harcamalara katılma adı altında yeni bir gelir kaynağı getirdi.)

Şerefiye, Başar Sabuncu*'nun iki perdelik oyunu. Bir trikotaj fabrikasında gece bekçisi olan Sabri'nin, fabrikayı soyma girişiminde bulunan bir hırsızı yakalaması üzerine patronla karısı onun yaşadığı gecekonduya gelerek ufak bir gümüş tabak armağan getirirler, ama giderken degeçim sıkıntısı çeken ailenin altı yaşındaki kızını evlatlık edinmek gerekçesiyle alıp götürürler. Bir süre sonra yeniden gelen patron, kızın kaçırıldığını söyleyip bu olay yüzünden ortalığı velveleye vermemelerini ve firmanın saygınlığına gölge düşürmemelerini ister. İşçi-işveren ilişkilerini, yoksul ve varlıklı sınıflar arasındaki dengesizlikleri göstermeyi amaçlayan yapıt, Devlet (1968) ve Dormen (1970) tiyatrolarında oynandı; Ankara Sanatsevenler (1968) ve İlhan İskender (1970) ödüllerini kazandı.

ŞEREFİYE, Sıvas'ın Zara ilçesine bağlı bucak; 4 745 nüf. (1990); 22 köy. Merkezi *Şerefiye*, 2 040 nüf. (1990).

ŞEREFLENDİRMEK → ŞEREFLENMEK.

ŞEREFLENMEK gçz. f. Şeref kazanmak, onurlanmak.
◆ **şereflendirmek** ettirg. f. *Bir yeri, ordaki kimseleri şereflendirmek*, saygı duyulan bir kimseden söz ederken, varlığıyla oraya, oradakilere onur vermek; onurlandırmak (nezaket kalıplarında kullanılır): *Bu akşam aramızda bulunmakla bizi şereflendirdiniz. Evimizi şereflendirdiğiniz için çok teşekkür ederiz.*

ŞEREFLİ sıf. **1.** Saygınlığı olan, saygınlığı herkesçe bilinen bir kimse için kullanılır; onurlu, haysiyetli: *O şerefli bir insandır, böyle karalayamazsınız.* **—2.** Saygı ve takdir uyandıran, saygınlığı olan bir şey için kullanılır; onurlu: *Şerefli bir hayat. Şerefli bir vazife.* **—3.** *Esk.* Bayındır, şenlikli bir yer için kullanılır.

Şerefliçiftlik. Arkeol. Tekirdağ'ın Marmara Ereğlisi ilçesi merkez bucağına bağlı Yeniçiftlik beldesi yakınında buluntu yeri. D. H. French tarafından yapılan araştırmalarda, Truva I ile çağdaş (İlk Tunç çağ) çanak çömlekler ele geçti.

ŞEREFLİKOÇHİSAR, İç Anadolu bölgesinde Ankara iline bağlı ilçe; 60 701 nüf. (1990); 2 453 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 50 köy. Merkezi, Ankara'nın 136 km G.-D.'sunda *Şereflikoçhisar*, 37 534 nüf. (1990). Tahıl üretimi. Hayvancılık. Tuz üretimi.

Şerefname, Bitlis emiri Şeref* Han bin Şemsettin tarafından 1596'da farsça yazılan kürt tarihi. Menlek bin Ahmet Mirza yapıtı ilk kez 1667'de türkçeye çevirdi. Farsça metnin tamamı fransızca çevirisiyle birlikte V. Veliaminov-Zernov tarafından yayımlandı (2 c, 1860-1862). Arapça (1958) ve başka dillere de çevrilen yapıtın kısaltılmış türkçe bir çevirisi de vardır (2 c, 1971).

ŞEREFNÜMA a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Hicaz + aşiran'da, bayati + yegâh'ta rast terkibindedir. S. Arel, F. Alnar ve B. Uysal kullanmışlardır. Eski adı *şerefihamidi* olan bu makama 1910 yıllarında şerefnüma denilmeye başlanmıştır.)

ŞEREFRESAN sıf. (ar. *şeref* ve fars. *resān*'dan *şeref-resān*). *Esk.* Onur veren, şerefli.

ŞEREFRİZ sıf. (ar. *şeref* ve fars. *riz*'den *şeref-riz*). *Esk.* Şeref veren, şeref saçan.

ŞEREFSADIR sıf. (ar *şeref* ve *ṣādır*'dan *şeref-ṣādır*). *Esk.* Şerefle çıkan padişah buyruğu için kullanılır.

ŞEREFSİZ sıf. **1.** Şerefini yitirmiş bir kimse için kullanılır; onursuz: *Şerefsiz bir insan.* **—2.** Saygınlıktan yoksun bir şey için kullanılır; onursuz: *Şerefsiz bir hayat.*

ŞEREFSİZLİK a. Şerefsiz bir kimsenin durumu; şerefin yitirilmesi; onursuzluk, haysiyetsizlik: *Sözünden dönmek, şerefsizliktir.*

ŞEREFYAB sıf. (ar. *şeref* ve fars. *yāb*' dan *şeref-yāb*). *Esk.* **1.** Şeref kazanan, şereflenen. **—2.** *Şerefyab olmak*, onur kazanmak, onurlanmak.

Turgay Şeren

ŞEREH a. (ar. *şereh*). Esk. **1.** Açgözlülük, hırs. **—2.** Oburluk, aşırı iştah. **—3.** *Şereh-alud,* haris, aşırı derecede obur.

ŞEREMET sıf. (fars. *şir-merd,* yürekli kişi'den *şeremet*). *Esk.* **1.** Şamatacı, edepsiz. **—2.** Rahvan at için kullanılır.

Şeremetyevo, başkentin K.-K.-B.'sında, Moskova havalimanı.

ŞEREMETYEV, rus soylu ailesi. Bu aileden gelen boyarlar ve (1706'dan sonr.) kontlar, XVI.-XX. yy. arasında Rusya'da çok önemli rol oynadılar. Şeremetyev ailesi, Romanov hanedanı gibi, Andrey İvanoviç Kobıyla'nın (1347'de adı geçer) en küçük oğlunun soyundan gelir. Rusya'nın en zengin toprak sahipleri olan Şeremetyevler, XVIII.-XIX. yy.'larda İvanovo bölgesinde dokuma sanayisinin kurulmasına öncülük ettiler. —İVAN VASİLİYEVİÇ (öl. 1577) voyvoda (askeri şef) ve İvan IV'ün danışmanı oldu. FYODOR İVANOVİÇ (öl. 1650) Godunovlar'a karşı çıktı, çar Vasiliy Şuyskiy'e, sonra çar Władysław IV Vasa'ya (1610-1612) hizmet etti. Sonra Mihail Romanov'un yandaşlarına katıldı ve 1633 -1645 arasında onun başdanışmanı oldu. —Şeremetyevler'in en ünlüsü BORİS PETROVİÇ (1652 - Moskova 1719), kont, feldmareşal ve diplomat olarak Büyük Petro' ya hizmet etti. Azak seferleri sırasında (1695-96) Kırım Tatarları'na karşı akınlar düzenledi. Kuzey savaşı'nda zaferler kazandı; Erestfer (1701) -o sırada feldmareşalliğe atandı-, Hummelshof (1702); sonra Dorpat'ı aldı (1704). Astrahan isyanının ezilmesinden sonra 1706'da kont yapıldı, Poltava savaşı'na katıldı (1709), Riga'yı aldı (1710) ve Prut kıyılarında savaştı (1711). —PYOTR BORİSOVİÇ (1713-1788), generalken Yelizaveta Petrovna ve Yekaterina II dönemlerinde senatör oldu. Kuskovo ve Ostankino saraylarını yaptırdı, bir tiyatro ve serflerden korolar oluşturdu, değerli sanat eşyası koleksiyonları topladı.

ŞEREN (Turgay), türk futbolcu (Ankara 1932). Spora, öğrenim gördüğü Galatasaray lisesi'nde voleybolla başladı; bir süre lise futbol takımında santrfor oynadıktan sonra kalecilik yapmaya başladı ve futbolu bırakıncaya kadar bu mevkide kaldı. 1948-1968 arası aralıksız 20 yıl Galatasaray kalesini korudu. Ceza alanına ve hava toplarına hâkimiyeti, iyi yer tutuşu, boyunun uzunluğundan gereğince yararlanmasıyla tanındı ve en iyi türk kalecilerinden biri olarak kendisini kabul ettirdi. Galatasaray'ın, 10 yıl 51 kez milli formasını giydiği milli takımında 33 kez kaptanlığını üstlendi. 50'nin üstünde milli oluşu nedeniyle, Futbol federasyonu'nca altın madalyayla ödüllendirildi. Futbolu bıraktıktan sonra bir süre antrenörlük yaptı. Günümüzde spor yazarı olarak yaşamını sürdürüyor.

ŞERER çoğl. a. (ar. *şerâre, şerere*'nin çoğl. *şerer*). *Esk.* **1.** Kıvılcımlar. **—2.** *Şerer-feşan, şerer-nak,* kıvılcım saçan.

ŞERGİ (*şot* **EŞ-**), Cezayir'in batısında kapalı çöküntü; uzunluğu 150 km. Yüksek ovaların yüzeyinde oyulmuştur. Az derin bir suyla örtülüdür. Boyutları değişkendir.

ŞERGİ (Zahrez), Cezayir'in yüksek ovalarında, Bussaade'nin B.'sında bataklık çöküntü.

ŞERGİL sıf. (ar. *şerr* ve fars. *gir*; *şerr -gir*'den). *Esk.* Yaramaz, haylaz, haşarı.

ŞERGİR sıf. (ar. *şerr* ve fars. *gir*'den *şerr -gir*). *Esk.* **1.** Asi. **—2.** Saldırgan.

ŞERH a. (ar. *şerḥ*). **1.** Bir metnin anlaşılmasına yarayan yorum, notlar; açımlama. **—2.** Bir dildeki anlamı bulanık kimi sözcükleri daha kolay anlaşılır sözcüklerle açıklama. **—3.** Herhangi bir konuyu açıklamak için yazılmış kitap. **—4.** *Esk.* Yarma, açma. **—5.** *Şerh etmek,* bir metni en ince noktalarına kadar açıklayarak anlatmak, açımlamak. ‖ *Şerh düşmek,* metin içinde anlaşılmadığı düşünülen bir noktaya açıklık getirmek.
—Dilbil. Kimi elyazmalarında, satır aralarına ya da sayfa kenarına eklenen ve okuyucuya anlamı bulanık olduğu düşünülen sözcüğü ya da bölümü anlatmayı amaçlayan ayrıntılı açıklama. (Kimi zaman, bu açıklama metnin içine katılır.)
—Huk. Tapu vb. resmi sicillere yapılan kimi kayıtlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. İslam uygarlığı içinde ürün vermiş arap, iran, türk yazarları bu uygarlığın ortak ana kitaplarına haşiye (çıkma), izah (açıklama), şerh (açımlama), tefsir (yorum), telhis (özet), talikat (ekler) yazdılar. Bu türlerden bazılarına metnin yer aldığı yazmanın sayfa kenarında yer verilirdi. Bunlardan bazıları asıl metinden daha çok tanınmış, okunmuştur. Edebi, tasavvufi bir metnin açıklanması yolunda yazılmış yapıtlara örnek olarak Sarı Abdullah Efendi'nin (1584-1660) *Mesnevi şerhi* anılabilir. Günümüzde bir divan edebiyatı metnini bu doğrultuda açıklayan bir yapıt, Prof. Dr. A. N. Tarlan'ın *Fuzuli divanı şerhi'dir* (I-III, 1985).
—Huk. Tapu siciline yapılabilecek şerhler kimi kişisel haklara, malikin tasarruf yetkisinin sınırlarına ve geçici tescile ilişkin olabilir. Kişisel hakların tümü için şerh yoluna başvurulamaz. Yasaya göre, sözleşmeden doğan önalım, alım ve geri alım hakları, kira gibi kişisel haklar, yasanın açıkça gösterdiği durumlarda, tapu siciline şerh edilebilir. Bunlar tapuya şerh verilmekle, taşınmaz üzerinde sonradan hak sahibi olanlara karşı ileri sürülebilir (Türk med. k. md. 919). Kimi taşınmazların başkasına devri hakkına yasayla getirilmiş sınırlamalar için de tapu siciline şerh verilebilir (Türk med. k. md. 920). Bir hakkın tapu siciline tescilinin olanaksız olduğu durumlarda da geçici tescilin şerhine olanak tanınmıştır. Yasaya göre bunun koşulları şunlardır: 1. ayni bir hak iddiasının varlığı; 2. belgelerin eksik olması (Türk med. k. md. 921). Bunların dışında, Noterlik k.'na göre, taşınmazlara ilişkin satış vaadi sözleşmelerinin de tapu siciline şerh edilebileceği kuralı vardır.

ŞERHA a. (ar. *şerḥa*). *Esk.* **1.** Dilim, parça. **—2.** Yara. **—3.** *Şerha şerha,* parça parça, dilim dilim.

ŞERHAN sıf. (ar. *şereh*'ten *şerhân*). *Esk.* Açgözlü, aşırı hırslı.

ŞERİ sıf. (ar. *şer'* ve *-i*'den *şer'î*). *Esk.* Şeriata ait, şeriatla ilgili.
—İkt. tar. *Şeri hâsılat,* Osmanlılar döneminde şeriye mahkemelerince alınan resimler. (Eskiden, kadılarla yanlarında çalışan kâtip ve memurlara devlet maaş vermediği için, mahkemelerin aldığı resimlerin bir bölümü bunlara verilir, bir bölümü de merkezde bulunan kazaskerlere gönderilirdi. İkinci meşrutiyet'ten sonra, alınan resimler devlet bütçesine verilerek kadılarla kâtiplere ve öteki memurlara maaş bağlandı.)

ŞERİ. Mit. Hitit panteonunda Fırtına tanrısı Teşup'un arabasına koşulu iki boğadan biri; "gün"ü simgeler. Ötekisi ise "gece"yi simgeleyen Hurri*'dir.

ŞERİA → ÜRDÜN.

ŞERİAT, -tı a. (ar. *şer'*'den *şerî'at*). **1.** Kuran'a dayanan islam hukuku. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Esk.* Doğru yol. **—3.** Tanrı buyruğu, ilahi kanun. **—4.** *Şeriat-ı garra,* islamiyet. ‖ *Şeriat-ı Iseviye,* İsa peygamberin ilettiği ilahi buyruklar; İsa peygamberin şeriatı. ‖ *Şeriat-ı islamiye, şeriat-ı Muhammediye, şeriat-ı Ahmediye,* islam şeriatı. ‖ *Şeriat-ı Museviye,* Musa peygamberin ilettiği ilahi buyruklar, Musa peygamberin şeriatı.
—İsl. Allah'ın, insanların eylemlerine ilişkin hükümlerinin bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Sözcük, genellikle islam dini, dinin buyruk ve yasaklarının tümü ve daha özel olarak Allah'ın Hz. Peygamber aracılığıyla insanların eylemlerini düzenlemek için koyduğu yasalar anlamına gelir. Ayrıca, daha çok çoğul (şerai) olarak hükümler anlamına da kullanılır.

Kuran'da şeriat sözcüğü bir tek ayette (XLV, 18) "din işlerinde uyulması gereken yol" anlamında geçer. Ayrıca bir ayette (V, 48) aynı anlamda (şir'a), bir ayette (XLII, 13) "şeriat yaptı" anlamında tekil (şeraa), bir ayette de (XLII, 21) "şeriat yaptılar" anlamında çoğul (şeraû) biçiminde fiil olarak kullanılır.

Önceleri "şeriat" ve "şer" sözcükleri genellikle islam dini, tanrısal buyruklar ve yasakların bütünü anlamına kullanılırken, VIII. yy.'dan başlamak üzere, giderek akaid ve ahlak konularına ilişkin buyruk ve yasaklar, ayrı alanlar durumuna geldi ve şeriat, özel olarak "muamelat"ı (ibadet ve hukuk konuları) içeren bir disiplin oldu. Şeriat konularını inceleyen bilime de *fıkıh** adı verildi. Şeriatın bir parçası olarak ibadet, yükümlülük koşullarını taşıyan müslümanların Allah ile ilişkilerini, hukuk ise öteki insanlar ve eşya ile olan ilişkilerini düzenler. Her iki durumda da şeriat, nesnel (objektif) bir kurum olarak kişiyi, iç dünyası, duygu, niyet ve tasarıları bakımından kendi haline bırakır ve öncelikle kişinin eylemlerinin biçimsel yönden yasalara uyup uymadığını göz önüne alır. Ancak bu durum, giderek katı bir biçimciliğin doğmasına yol açmış; bu nedenle özellikle sufiler, "ehl-i zahir", "ulemayı rüsum" (biçimci bilginler) dedikleri şeriat bilginlerini, dinin biçimsel yanına ağırlık vererek ahlaksal özünü ihmal ettikleri gerekçesiyle şiddetle eleştirmişlerdir. Şeriat bilginlerinin tam tersine, kendilerini "hakikat ve batın ehli" sayan Hallac-ı Mansur, Rabiat ül -Adeviye, Hamdun el-Kassar gibi bazı sufiler, ahlaksal özden yoksun şeriatçılığı gereksiz, hatta zararlı bir biçimcilik sayarlar. Bunlardan başka Hariş-i Muhasibi, Ebu Talip el-Mekki, Kuşeyri, Gazali gibi hem şeriat hem de tasavvuf alanlarında otorite sayılan kişiler, biçimsel yanlarıyla birlikte dinin ahlaksal özünü de korumak gerektiğini savunarak uzlaşmacı bir yol izlemişlerdir.

Şeriat bilgisi temelde Kuran ve hadislerden elde edilir. Bu nedenle özellikle yöntembilimsel açıdan özel bir bilim dalı olan tefsir ve hadis de şeriat bilimi anlamına gelen fıkıh için yardımcı disiplinlerdir. Şeriatta sorunların çözümü, öncelikle Kuran ve hadislerde aranır. Eğer, bu iki ana kaynakta ortadaki sorunla ilgili açık bir hüküm bulunamazsa, hakkında hüküm bulunan başka bir benzer soruna *kıyas* yapılarak çözüm aranır. Bu nedenle kıyas, şeriatta önemli bir yöntem oluşturur. Şeriatta fıkıh otoritesine *müçtehit* denir. Müçtehit, şeriata ilişkin bir sorunun çözümü konusunda Kuran ve hadislerden hüküm bulup çıkartmak için olanca gücüyle çalışır (istinbat); ancak, çözüm bulamaması durumunda, yine bu temel kaynakların genel ilkelerine aykırı düşmemesi koşuluyla, kendi *içtihad*'ı ile yeni bir çözüm getirir. Bu yöntemlerle saptanan hükümler üzerinde fıkıh bilginlerinin (fukaha) görüş birliğine varmalarına ya da şafiiliкteki anlayışa göre, müslümanların uygulama birliğine gitmelerine "icma-ı ümmet" ya da kısaca "icma" denir. Ne var ki, tüm fıkıh bilginleri Kuran ve hadislerin temel kaynaklar olduğu konusunda görüş birliği etmişlerse de kıyas, içtihat ve icmanın geçerliliği, sınırları, koşulları ve değeri gibi konularda fıkıh mezhepleri farklı görüş ve uygulamalara gitmişlerdir. Bu nedenle tüm müslümanların ortaklaşa benimseyip uyguladıkları bir tek şeriattan söz etmek olanaksızdır. Bir mezhebin şeriat doktrini öteki mezheplerden her zaman az çok farklı olmuş ve bu görüş ayrılıkları sorunlara değişik açılardan yaklaşmaya, değişik çözümler önermeye olanak verecek değerde zengin bir şeriat literatürünün doğmasına yol açmıştır. Özellikle son yüz yıl içinde bazı müslüman bilginlerinin uzlaştırma girişimlerinden de söz etmek gerekir.

Şeriat, yalnızca kesin buyruklar ve kesin yasaklar biçiminde hükümler koymakla yetinmez; ayrıca yapmaya ya da yapmamaya (vazgeçmeye) özendirici hükümleri de içerir. Bu açıdan şeriat hükümleri beş ana başlık altında incelenir: 1. *farz* ya da *vacip*, işlenmesi ödüllendirme, işlenmemesi cezalandırma sonucu doğuran işlere ilişkin kesin buyurucu hüküm; 2. *haram*, işlenmesi cezayı gerektiren hüküm; 3. *sünnet, müstahap, mendup*, işlenmesi öğütlenen ve ödüllendirilen, ancak, işlenmemesi cezalandırma sonucu doğurmayan işlere ilişkin hüküm; 4. *mekruh*, şeriatça hoş görülmeyen, bununla birlikte cezayı gerektirecek kadar da kötü sayılmayan işlere ilişkin hüküm; 5. *mubah*, yapılması ya da yapılmaması tümüyle serbest olan işlere ilişkin hüküm.

Şeriatta farz ya da haram hükümlerini taşıyan eylemlerden, özellikle ibadetlere ilişkin olanlarının çoğunun hukuksal yaptırımı yoktur; buna karşılık insanlar arasındaki ilişkileri (insanın insan, insanın eşya ile olan) düzenleyen farzlarla haramların hem dinsel (âhiret azabı ya da ödülü) hem de hukuksal yaptırımı vardır. Sünnet ve mekruhların yaptırımlarıysa tümüyle dinsel ve ahlaksaldır.

Eylemler, şeriatta medeni hukuk açısından *sahih, batıl* ve *fasit* olmak üzere başlıca üç bölüme ayrılır. Kurallara (erkân) uygun ve tüm gerekli koşulları taşıyan işlem sahih, kurallara aykırı işlem batıl, koşullarında eksiklik bulunan işlem fasittir. Bu eksiklik sonradan tamamlanırsa işlem sahih, tamamlanmazsa batıl olur.

Şeriatı uygulayan kişiye *kadı* denir. Kadının resmi görevi yargıçlıktır ve verdiği kararlar bağlayıcıdır. Bunun dışında bir de *müftü* (müfti) vardır ki, onun kararlarının bağlayıcılığı yoktur. Müftü, yalnızca isteyen müslümanların sorunlarını resmi olmayan yoldan çözümlemelerine olanak sağlar; ayrıca kadı yalnız hukuksal sorunlara bakarken müftü ibadet ve itikat konularında da fetvalar verir. Müftü, şeriata ilişkin olayların ahlaksal özüne de önem verdiğinden, bazı durumlarda kadının hükmü ile müftünün fetvası çelişik olabilir. Bu nedenle şeriatta *kaza* ve *fetva* ayrılığından söz edilir.

ŞERİATÇI sıf. ve a. Şeriat yasalarının uygulanmasını isteyen kimse için kullanılır.
—Esk. ida. Osmanlılar'da fetvahanelerde şeriatla ilgili karar ve hükümleri, kurallara uygun olarak yazılı belge durumuna getiren görevli.

◆ sıf. Şeriatçılıktan kaynaklanan: *Şeriatçı görüşler.*

ŞERİATÇILIK a. **1.** Laik kanunlar yerine şeriatın uygulanmasını isteyen siyasi tutum. **—2.** Bu tutumdaki bir kimsenin eylemi.
—Anayas. huk. ve Siyas. bil. Devletin sosyal, ekonomik, hukuksal ya da siyasal yapısını dinsel kurallara dayandırmayı savunan öğreti. (Anayasa'ya göre Türkiye laik bir devlettir. Ceza yasası, laikliğe aykırı olarak devletin sosyal, ekonomik, siyasal ya da hukuksal düzenini dinsel esas ve inançlara uydurmak amacıyla dernek kurmayı ve bu konuda propaganda yapmayı yasaklamıştır [Türk cez. k. md. 163].) [→ LAİKLİK.]

ŞERİATULLAH FERAİZ, hintli tasavvuf adamı, feraiziye mezhebinin kurucusu (XIX. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Kurduğu tarikatın etkili toplumsal yönü vardı. Toprak mülkiyetine karşı çıkıyor, insanın yalnız kendisi için çalışmasını, başkası tarafından çalıştırılmamasını öngörüyordu. İlkelerini benimseyen yoksul Hintliler'in çıkardığı karışıklıklar yüzünden, yaşadığı Navabari kentinden kovuldu.

ŞERİF sıf. (ar. *şeref*'ten *şerîf*). *Esk.* **1.** Kutsal: *Camii şerif.* **—2.** Soylu, yüksek.
—İsl. Hz. Muhammet'in torunu, halife Ali' nin oğlu Hasan'ın soyundan gelenlere ve Mekke emirlerine verilen unvan. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tar. Osmanlı devletinde Mekke valisinin unvanı.
—ANSİKL. Başlangıçta genellikle soylu, yüksek, saygın kişi anlamında kullanılan *şerif* deyimi sonradan Mekke'nin yönetimini elinde bulunduranların unvanı oldu. Mekke'de yönetim Hasan'ın soyundan gelenlerin eline geçince, bunlar da şerif unvanıyla anıldılar. Buna karşılık halife Ali' nin öteki oğlu Hüseyin'in soyundan gelenlere *seyit* denildi. Ancak, genellikle halife Ali'nin soyundan gelenlere hem *şerif* hem de *seyit* denildiği görüldü. Bu sülaleye ayrıca *ehl-i beyt, ehl-i abâ* gibi saygı ifade eden başka adlar da verilmiştir.

ŞERİF a. (ing. *sheriff*). **1.** Büyük Britanya'da her kontlukta krallığı temsil eden idare memuru. **—2.** ABD'de seçimle göreve getirilen, sınırlı adli yetkilere sahip memur.

ŞERİF HALİL PAŞA, türk vezir (öl. Bosna 1752). Defterhane'de yetişti. Cizye muhasebeciliğinden (1735) sadaret kethüdalığına (1736) getirildi. Belgrad* antlaşması'yla (1739) sona eren 1736-1739 Türk-Rus ve 1737-1739 Türk-Avusturya savaşlarına katıldı. Savaştan sonra defter emini (1739) ve baş muhasebeci (1741) olarak görev yaptı. Vezir payesiyle Aydın valiliğine atandı (1743). Trabzon (1746), İnebahtı (1747), Belgrad (1748), Eğriboz (1750) ve sonunda Bosna (1751) valisi oldu.

ŞERİF MEHMET EFENDİ, türk din adamı (İstanbul 1552 - *ay. y.* 1631). Müderrislik yaptı. Halep (1604), Galata (1606), Şam (1608), Mekke (1610), Edirne (1615), Mısır (1616), İstanbul (1618) kadılıklarında bulundu. Anadolu kazaskerliğine getirildi; emekliye ayrıldı (1621). Bir kadıyı döven veziriazam Mere Hüseyin Paşa' ya karşı meydana gelen ayaklanmaya (Fatih camisi vakası, 7 haziran 1623) katıldığı için, arpalığı geri alınarak Bursa'ya sürüldü. Murat IV tahta geçince bağışlandı. Yeniden Anadolu kazaskerliğine getirildi (1624). Nakibüleşraf, daha sonra da Rumeli kazaskeri oldu (1625).

ŞERİF MEHMET PAŞA, türk vezir (öl. Girit 1823). Bükreş* antlaşması'yla (1812) sona eren 1806-1812 Türk-Rus savaşı sırasında Trabzon valisi ve Karadeniz kıyıları seraskeri olarak görev yaparken, Çıldır valisi Selim Paşa ile anlaşmazlığı yüzünden Faş (Poti) kalesinin rus kuvvetlerince işgal edilmesine neden olduğu gerekçesiyle (1809) azledilerek açığa alındı. Bir süre sonra affedilip Kars valiliğine gönderildi (1812). Halep valiliğinden (1816) Kandiye muhafızlığına (1819) atandı. Mora'da başlayan yunan ayaklanmasının Girit'e de sıçraması üzerine (1821), Girit ordusu serdarlığına getirildi. Bu görevi sırasında öldü.

ŞERİF MEHMET PAŞA, türk vezir (Yemen 1748 - Cidde 1803). Arpacılar kâtibiyken (1771), haremeyn muhasebecisi (1773), defterdar mektupçusu (1775), teşrifatçı (1777), kethüda kâtibi (1779) ve ordu defterdarı (1790) oldu. Baruthane nazırı (1792), baş muhasebeci (1793) ve sadaret kethüdası (1794) olarak görev yaptı. Azledilerek defter eminliğine (1797), rikabı hümayun defterdarlığına (1798) ve tersane eminliğine (1799) atandı. Mısır defterdarlığından (1801) vezir payesiyle Habeş eyaleti beylerbeyliğine (1803) gönderildi.

ŞERİF MEHMET RAUF PAŞA → RAUF PAŞA (Şerif Mehmet).

ŞERİF MUHİTTİN, soyadı **Targan,** türk ut virtüozu ve besteci (İstanbul 1892 - *ay. y.* 1967). Mekke şerifi vezir Ali Haydar Paşa'nın oğlu, ses sanatçısı Safiye Ayla'nın eşi. Hukuk ve edebiyat fakültelerini bitirdi. Çok küçük yaşta piyano ve ut çalmasını öğrendi. 13 yaşında *Hüzzam sazsemaisi*'ni besteledi. Ayrıca viyolonsel, viyola, lavta ve keman da çaldı. New York' ta viyolonsel ve ut ile solo konserler verdi. Bağdat konservatuvarı'nı kurdu (1934). İstanbul Belediye konservatuvarı bilimsel kurul başkanı oldu (1948). Besteciliğinde batı müziğinin etkileri görülür. İcrası büyük teknik gerektiren fantezi saz eserleri son derece özgündür. Başlıca yapıtları: *Ferahfeza sazsemaisi* (1926), *Uşşak sazsemaisi* (1939), *Kapris I* nim sofyan, *Koşan çocuk* çok sesli ile *Kapris II* nim sofyan (1924) ut etütleri.

ŞERİF MUSA EFENDİ, türk din adamı ve tarihçi (XVII. yy.). Doğum yeri olan Terme'de müftülük yaptı. Murat IV'ü, Revan (1635) ve Bağdat (1638) seferleri nedeniyle abartılı bir biçimde övmek göklere çıkaran *Şems üt-tevarih* adlı tarih yapıtının yazarıdır.

ŞERİF PAŞA, mısırlı asker ve siyaset adamı (Kahire 1823 - Graz, Avusturya 1887). Mısır'da askeri eğitim gördü. Fransa'ya giderek Saint Cyr harp okulu'nu bitirdi (1845). Fransız ordusunda görev yaptı. Yurduna dönüp mirliva (paşa) rütbesiyle mısır ordusuna katıldı. Askerlikten ayrılarak hariciye nazırı (1857) ve hükümet başkanı (1878) oldu. Hazırladığı yeni anayasayı hıdiv Tevfik Paşa geri çevirince görevden ayrıldı (1879). Ordunun gerçekleştirdiği hükümet darbesi sonunda ikinci kez hükümeti kurmakla görevlendirildi (1881). Anlaşmazlığa düşerek istifa ettikten kısa bir süre sonra üçüncü kez hükümet başkanlığına getirildi (1882). Ancak, mısır ordusunun Sudan'ı boşaltmasını isteyen ingiliz yönetimine karşı çıktığından, kendisine yapılan baskıya dayanamayarak istifa etmek zorunda kaldı (1884); siyasal yaşamdan ve yurdundan ayrılıp ailesiyle birlikte gittiği Avusturya'ya yerleşti.

ŞERİF PAŞA Boş herif, türk siyaset adamı (İstanbul 1865 - Kahire 1944). Şûrayı devlet reisi Kürt Sait Paşa'nın oğlu. Galatasaray lisesi'ni, Paris'te Saint Cyr harp okulu'nu bitirdi. Brüksel, Paris askeri ataşeliklerinde, Stockholm büyükelçiliğinde bulundu. Elçiliği döneminde Jön Türkler'i destekledi. İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra istediği Londra büyükelçiliğine atanmayınca İttihat ve Terakki'den istifa ederek (1909) muhalefete geçti. Gittiği Paris'te Islahatı esasiyei osmaniye fırkası'nı kurdu, *Mécheroutiette* gazetesini çıkardı; İttihat ve Terakki'yi eleştiren broşürler yayımladı *(Mücahede-i vataniye -Muhalefet-i İttihat ve Terakki).* Mahmut Şevket Paşa suikastından sonra gıyabında idama mahkûm edildi (1913). Sorunlar yaratarak İttihat ve Terakki ile Fransa' nın arasını açmaya çalıştı. Mütareke'den sonra Paris'te kürt davasının savunuculuğunu üstlendi. Yakışıklı oluşu dolayısıyla kendisine takılan fransızca "Beau Şerif" (Güzel Şerif) adı, karşıtları tarafından "Boş herif"e çevrilmişti. Süleyman Nazif, Şerif Paşa'yı yermek için *Boş herif* adlı bir risale yazmıştır.

ŞERİF PAŞA (Mehmet) → MEHMET ŞERİF PAŞA.

ŞERİF RADİ (Ebülhasan Muhammet EŞ-), arap şair ve yazar (Bağdat 970 - *ay. y.* 1016). Halife Ali'nin soyundan ve Musa Kâzım'ın torunu olan Şerif Radi ve kardeşi Ali el-Murteza, bu nedenle *Musevi* nisbesini de almışlardır. Erken yaşta şiir yazmaya başlayan Şerif Radi, sonradan yalnız Ebu Talip soyundan gelenlerin (Talibiyun) değil, tüm Kureyş kabilesinin en büyük şairi kabul edildi. Babasının yerine Hz. Peygamber soyundan gelenlerin nakibliğine atandı. Kendisini bu göreve atayan Büveyhiler'den Bahaüddevle'ye bir teşekkür mektubu yazınca, Bahaüddevle de ona *şerif* lakabını verdi. Şerif Radi, çok duyarlı bir yapıya sahip olmasına karşın, gerçekçi şiirler yazdı. Şiirlerine özel aile durumlarını, çektiği sıkıntıları, başından geçen ilginç olayları konu edindi. Başlıca yapıtları: bütün şiirlerini içeren *Divan*, Kuran tefsiri ile ilgili, ancak günümü-

ze kadar gelmemiş olan *el-Mecazat ül -Kuran* ve *Maâniyyül Kuran.*

ŞERİFİ a. Nümism. → EŞREFİ.

ŞERİFİ Karamanlı, asıl adı **Mustafa,** türk şair (Karaman XVI. yy.'ın 2. yarısı - ? XVII. yy.'ın 1. yarısı). Medreseden yetişerek Konya medreselerinde ders verdi. Âşık Ömer'in hocasıydı. Halk edebiyatı yolundaki şiirlerinin yanı sıra aruz veznini, divan edebiyatı anlatımını kullanan ürünler verdi. Bu sonuncular Âşık Ömer' in şiiri üzerinde de etkili oldu.

ŞERİFLER, ŞURFA ya da **ŞUREFA,** son iki sözcük arapça "şerif" sözcüğünün çoğulu olup, birincisi bu tekil sözcüğün Mağrib'deki ikincisi ise, klasik arapçadaki biçimleridir. Ortaçağ'ın sonlarından başlayarak Fas'ta önem kazanan Şerifler, Abdullah el-Kâmil yoluyla Hasan bin Ali' ye bağlanan Hasaniler ve Musa bin Cafer es-Sadık yoluyla Huseyn bin Ali'ye bağlanan Hüseyniler olmak üzere iki kola ayrılır. Bunlardan birincisi İdrisiler, Kadiriler, Sadiler ve Felaliler K. Afrika'da; ikincisi, kökeni Ali er-Radi'nin kardeşi İbrahim el-Murtaza'ya çıkan Irakıyun (Iraklılar) ise Irak'ta yaşamışlardır. Şeriflerin soy ve yaşamları ile ilgili başlıca yapıtlar şunlardır: Ebu Muhammet Abdüsselam'ın Fas şerifleri ailesi ile ilgili *ed-Dürr üs-senî fî ba'zi menbi-Fas min ehl in-neseb il-Hasani* ile Irak şeriflerinden söz eden *Matla' ül-işrak fi'l-eşrâf il-vâridîne min el-Irâk.*

Şerifler yalısı → ABDULLAH PAŞA YALISI.

ŞERİHA a. (ar. *şerḥ*'ten *şeriḥa*). *Esk.* **1.** İnce bir et dilimi. **—2.** Vücuttan kopan et parçası.

ŞERİK, -ki a. (ar. *şirket*'ten *şerîk,* dişl. *şerike*). *Esk.* **1.** Ortak. **—2.** Arkadaş. **—3.** Okul, medrese arkadaşı. **—4.** *Şerik-i cürm,* suç ortağı.

—Cez. huk. Birden çok kişinin aralarında anlaşıp suç işlemeleri durumunda suça katılanlardan her biri. (→ İŞTİRAK.)

ŞERİ E sıf. ve a. (ar. *şerik*'in dişl. *şerike*). *E* Ortak olan, arkadaş.

ŞERİ İK a. (ar. *şerîk*'ten). *Esk.* Arkadaşlık ortaklık.

ŞERİ sıf. ve a. (ar. *şerr*'den *şerîr*). *Esk.* Kötü, h yırsız kimse, fesat: *"Aranılan şerir eks ya buraya gelir"* (Neyzen Tevfik).

ŞERİ LİK a. Kötülük yapacak nitelikte olan kimsenin durumu; niteliği.

ŞER İ (Ebülabbas Ahmet bin Abdülmüm ., arap kökenli endülüslü yazar (Şeriş ? 222). Hariri'nin *Makamat*'ına şerhleriyl anınır. Bu yapıtı edebiyat ve dil yönlerin n ele alan biri kısa üç şerhi vardır. El-F 'nin *el-İzah,* ez-Zeccaci'nin *el -Cu* adlı yapıtlarına da şerhler yazdı.

Şİ a. (ar. *şerît*). **1.** Süs olarak kullanıl ssı, dar ve uzun kumaş, deri, kâğ parçası: *İpek şeritlerle süslenmiş t ise. Çocuklar, odalarını süslemek iç ğıtlardan şeritler kesiyorlardı.* **—2.** E bükülgen bir maddenin dar, ince, uz parçası: *Daktilo şeridi. Plastik şerit.* **—3.** Boylu boyunca uzanan ve bir şerit görünümünde olan her şey (genellikle bir tamlayanla): *Kıyı şeridi.* **—4.** *Şerit metre,* bezden yapılmış, sarılmaya elverişli metre.

—Anat. ve Nöroanat. Biçimlerinden ötürü bazı organlara ya da organ bölümlerine verilen ad. || *Görme şeritleri,* görsel çaprazın arka köşelerinden çıkıp yan dizsi cisme doğru giden ve sinir liflerinden oluşan beyaz kordonlar. || *Kalça-tarak şeridi,* kalça kemerinden ilye kemiğine uzanan ve kalça halkasını dıştan sınırlandıran lifsi kalınlaşma. || *Kalınbağırsak şeritleri,* kalınbağırsağın boyunca uzanan, bir santimetre genişlikte, uzunlamasına kas kalınlaşmaları. || *Yarı-dairesel şerit,* görme alanı-striatum oluğundan geçerek bölme çekirdeklerini beyin bademciğine ve denizatı çengeline birleştiren beyaz lif demeti.

—Asalbil. TENYA'nın eşanlamlısı.

—Bilş. ve İletiş. *Delikli şerit,* üzerine veri ya da mesajları gösteren işaret elemanları dizilerinin delikler halinde kaydedildiği kâğıt ya da plastik şerit. (Bir şeridin delikleri, şeride, daha sonra değişik bilişim ve delgi makineleri tarafından okunabilecek bilgilerin kesin bir biçimde kaydedilmesini sağlar.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Bür. ger. Yazı makinelerinde, fişli hesap makinelerinde, yazar kasalarda kullanılan, yağlı mürekkebe batırılmış karbon kâğıdından ya da kumaştan (ipek, naylon, pamuklu) yapılmış ince bant. (Baskı düzeneğiyle kâğıt arasına takılan bu bant her vuruşta otomatik olarak bir ölçü yer değiştirir.)

—Cerr. ve Eczc. Vücudun bazı kısımlarını sarmaya yarayan kumaş parçası. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizbil. *Kum şeridi,* birçok hektometre ya da kilometre boyunca uzanan, sabit aralıklı, az kalın (1 m), dar (5-10 m) tortul kuşağı. (Kum şeritlerine özellikle kıta platformunda sık rastlanır. Ayrıca bazı katı şevlerindeki [ABD'nin Atlas okyanusu kenarı, Cadiz körfezi] kumlarda ve çamurlarda dip akıntılarının biçimlendirdiği şeritler de bulunur. Şeritler, ters yönde dönen, düşey ve paralel burgaçların birbiriyle karşılaştığı yerler boyunca uzanır.)

—Dokubil. *Kas şeridi,* çizgili kas lifçiğinin, ışığı bir yönde kıran ve güçlükle boyanan, eşyönlü, açık renkli kısmı. (Onunla birlikte çizgili görünümü yaratan koyu renkli diskin karşıtıdır.) || *Tıkayıcı şeritler,* prizma hücreli epitelyumlarda hücrelerarası boşlukların uçlarını kapatan çerçeve. (Bu çerçeve bir tablanın ya da titrek bir kenarın altında bulunur.)

—Elektrotekn. *Mikalı şerit,* taşıyıcı bir ortam (kâğıt, pamuklu bez, ipekli bez ya da cam elyafı) üzerinde çökeltilmiş ve topaklaştırılmış mika dilinimlerinden elde edilen ve ürüne gerekli mekanik dayanımı vermeye yarayan yumuşak yalıtkan şerit.

—Fıçıc. Fıçının, fıçı diplerini çepeçevre kesmede kullandığı dar ağızlı testere.

—Genet. *Kromozom şeridi,* kromozomlar üzerinde görünen enine şerit. (Bazı sinek larvalarında, interfazdaki bazı hücre çekirdeklerinde [tükürük bezleri] renklerinin koyuluğu ile ötekilerden ayrılan enine şeritlerin varlığı ile belirgin politen denilen kromozomlar görülebilir. Kromozomların tümünde, buna benzer binlerce şeride rastlanabilir. 70'li yılların başından beri üstün yapılı organizmaların kromozomlarında, özellikle insan kromozomlarında aynı tip şeritler ortaya çıkarılabilmiştir. Bu şeritler çeşitli kromozomların çok özgül biçimde tanınmasını sağlayan birer işaret yerine geçer.)

—Geom. Bir düzlemin koşut iki doğruyla sınırlanan parçası.

—İnş. *Jaluzi şeridi,* bir jaluziyi oluşturan, yönlendirilebilir ahşap, plastik ya da alüminyum öğelerden her biri.

—Jeomorfol. ve Denizbil. *Kıyı şeridi,* kıyı sapmasının bir kumlanın yüksek bölümü üzerine yığdığı kırıntılı malzemelerden (kumlar, yuvarlak çakıllar) oluşan ve koşut demetler biçiminde kıyıya uzanan doğal dolgu. (Kıyı şeridi kıyıya dayanabilir ya da serbest olabilir [bir körfezi tıkayan ve bir lagün oluşturan ok].) [Eşanl. KIYI KORDONU.]

—Mak. san. *Aşınma* ya da *sürtünme şeridi,* kayarak ya da dönerek sürtünen bir parçanın üzerine, bunu aşınmadan korumak için bağlanan, sökülüp takılabilir bölüm.

—Metalürj. Hadde makinelerinde elde edilen, genişliği normal bir levhadan daha dar olan ince demir sac.

—Mim. *Lombardia şeritleri,* bir duvarın rijitliğini ve taşıma gücünü artırmak için bu duvarın dışına yapılan, üst bölümlerinde kemerlerle birleştirilmiş, taşkın olmayan destekleme öğeleri.

—Mobc. Dikiş yerlerini ya da çivileri gizlemek için kullanılan ensiz parça.

—Nöroanat. *İşitme* ya da *omurilik şeridi,* dördüncü karıncığın tabanındaki soğansı bölümün üzerinden geçen miyelinli lif. (Derinde, beyin sapındaki kemerli çekirdekten beyinciğe giden lifler işitme şeridine tebakül eder.)

—Romatol. *Kenar şeridi,* kıkırdaktan yoksun bir omurun kenarının ön-yan kısmı. (Burası eklem epifizi sayılabilir. Büyüme döneminde meydana gelen epifizitlerde kemikteki süngerdoku ile omur gövdesinin geri kalan kısmı arasına girerek serbest epifizler yaratabilir.)

—Sil. Atış gücü yüksek otomatik silahları doldurmada kullanılan, fişek birleştirme düzeneği. (Tırnaklı sert metal şeritler [Hotchkiss makineli tüfeği], esnek bez şeritler, eklemli metal şeritler ve her fişeğin menteşe kenedi görevi yaptığı, sökülebilir plastik ya da metal baklalı şeritler vardır.)

—Şarapç. *Kükürtlü şerit,* erimiş kükürde daldırıldıktan sonra fıçı tütsüleme işleminde kullanılan bez ya da amyant şerit.

—Tarönc. *Şerit bezeme fasyesi,* eski ve orta yenitaş kültür evresi (Tuna akımı); adını, pişirilmeden önce çizilen kurdele ve helezon biçimdeki şerit motifli süslemeden alır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tekst. İplik çekim işlemleri sırasında, yalnız sürtünmeyle birbirine tutunan tekstil liflerinin bant haline gelmiş biçimi. (Şerit, birbirlerine doğal kıvrımlarıyla tutunan, tamamen bükümsüz ve hemen hemen koşut tekstil liflerinden oluşur.) || Belli genişlikte dokunmuş ya da yapıştırma işlemiyle tekstil elyafından elde edilmiş bant. || *Şerit elde etme,* taranmış keten iplikçiliğinde, keten tutamlarını devamlı bir şerit haline dönüştürmek için uygulanan ilk işlem. (Bir yayıcı üzerinde gerçekleştirilir.)

—Telekom. *Delikli şerit,* üzerine telgraf işaretleri ya da veri işaretlerinin delik dizileri biçiminde kaydedildiği ve otomatik bir verici çalıştırmaya yarayan şerit. (Delikli şerit, bir klavyeyle kumanda edilen ya da bir teleme bağlı bir şerit deliciden hazırlanır.)

—Terz. Giysileri süslemede kullanılan, değişik malzemelerden yapılmış hazır ya da el örgüsü dar ve uzun dokuma. (Sırma, sim, renkli iplikler, merserize vb. malzemelerden yapılır; tek başına ya da çeşitli işleme iğneleriyle bezenerek giysilerin yaka, kol, göğüs, etek vb. yerlerini süslemede kullanılır.)

—Ulaş. Karayolunda, taşıtların bir dizi halinde güvenle seyredebilmeleri için taşıt yolunun ayrılmış bir bölümü. || *Emniyet şeridi,* bir otoyolda, arıza ya da kaza durumunda, taşıtları kenara çekip park etmeyi sağlayan yan yol.

◆ sıf. Şerit biçiminde olan şey için kullanılır.

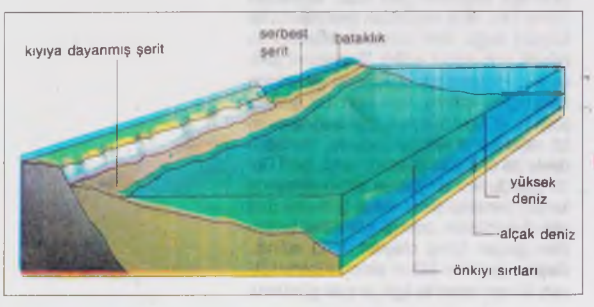
—Ask. *Şerit rozet* → ROZET.

—Bayınd. *Şerit çizme,* beton ya da asfalt karayolu kaplamaları üzerinde boyayla çizgiler oluşturma.

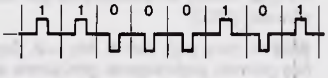
—Bot. *Şerit suyosunu,* talı şerit biçiminde olan suyosunu. || *Şerit yaprak,* dar ve uzun yaprak.

—Dantelc. *Şerit gipür,* incecik şeritlerle, ek dantellerin motifleri ve desenleri ilerek işlenen dantel. (Bk. *ansikl.*

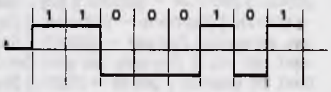
kıyı şeriti

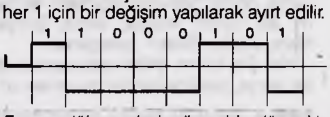
—Mim. *Şerit silme,* bir ya da iki oluk silmeyle birlikte ya da iki koşut silme arasında kullanılan, taşkın, yassı silme.
—ANSİKL. Bilş. • *Bilgi kayıt tekniği.* Manyetik şeritler, kaydedilen bilgi silinip yeniden yazılabildiğinden, kalıcı olmayan belleklerdir. Birçok kayıt tekniği vardır.
Sıfıra dönüşlü kodlama'da bir akım darbesi 0 yazmak için bir yönde, 1 yazmak için zıt yönde kullanılır.

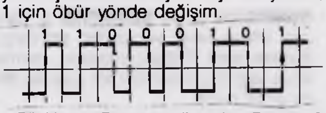
Sıfıra dönüşsüz kodlama'da her darbe bir ikili hücrenin bütün genişliğini kaplar. Seri halindeki ikili rakamlar için değişim yoktur. Değişim 0'dan 1'e ya da 1'den 0'a geçildiği zaman ortaya çıkar.

Ters sıfıra dönüşsüz kodlama'da 1 0'dan her 1 için bir değişim yapılarak ayırt edilir.

Faz modülasyonlu kodlama'da, (öncekilere göre daha güvenilir ve yüksek kayıt yoğunlukları için kullanılan her ikili bilgiye bir işaret denk düşer: 0 için bir yönde, 1 için öbür yönde değişim.

• *Bilgi kaydı.* Bir manyetik şeritte, 7 ya da 9 paralel kayıt pisti bulunur. Bir bilgi karakteri şeridin boyuna dik olarak kaydedilir. Kayıt sırasında 7 pistli şeritler için 6 bitlik DCB (ikili kodlanmış ondalık), 9 pistli şeritler için 8 bitlik EBCDIC *(Extended Binary Coded Decimal İnterchange Code)* kodları kullanılır 7 ya da 9 bit bir ***eşlik kontrol*** bitidir.
Karakterler *öbek* ya da ***fiziksel kayıt*** adı verilen bilgi öbekleri halinde gruplanır. Bunlar birbirlerinden, bilgi aktarmadığı zaman manyetik şeridin durma noktalarına denk düşen arakayıt boşluklarıyla ayrılır. Kayıtların uzunluğu değişebilir. Kaydedilen ve aktarılan bilginin niteliğini doğrulayarak garantilemek için her kayıda eşlik ya da çevrim kontrol karakterleri eklenir. Manyetik şeritler çoğu kez, bilgisayarlar arasında bilgi alışveriş ortamı görevi görür; bunun için kayıt tekniklerinde kesin uyarlılık ölçülerine uyulur. Manyetik şeritler, manyetik şerit sürücülerinde okunur ve yazılır. Şeritlik adı verilen dolaplarda kartuşların içinde ayrı ayrı saklanır. Şerit sürücüsüne kullanımcıların isteği üzerine bilişim sistemini işleten operatör tarafından takılan şerit, kullanımları bittiği zaman, yani içerikleri manyetik diske aktarıldığı (okunan şerit) veya tam tersi olduğunda (yazımdaki şerit) sürücüden çıkarılır.
• *Manyetik şeritlerin işlemsel özellikleri.* Manyetik şeritlerin çalışma özellikleri, sürücülerin performansına ve yine manyetik şeritlerin özgün özelliklerine bağlıdır. Günümüzde kullanılan kayıt yoğunlukları 200, 556, 800, 1 600, 3 200, 6 200 bpi' dir (bits per inch ya da parmak başına bit). 1 600 bpi ile kaydedilmiş 700 m'lik bir bantta yaklaşık 40 milyon karakter bulunur. Okumadaki ya da yazımdaki bilgi debileri saniyede 10 000 karakterden 1 200 000 karaktere dek değişebilir. Manyetik şerit büyük bilgi hacimlerinin biriktirimi için en ekonomik kayıt ortamıdır. Yine de kullanımı, bir operatörün elle takıp çıkarmasını gerektirdiğinden, gerçek zamandaki kullanım performansı sınırlıdır. Ayrıca şeritteki bir bilgiye erişim, şeridin ortalama yarısının okunmasını, yani zaman olarak onlarca saniyeyi gerektirir. Sonuç olarak bir bilgisayarın bellek sıralamasında (önbellek, merkezi bellek, diskli bellek, sonra manyetik şeritler) şeritler en düşük maliyetli, ama en zayıf performanslı kayıt ortamlarıdır.
—Cerr. ve Eczc. Değişik en (3-30 cm) ve boyda (3-10 m) olan şeritlerin, boyutlarına ve yapı malzemesine göre çok sayıda kullanım alanları vardır: pansumanları yaraların üstüne tespit etmek, belirli bir duruşta kol ya da bacağı sabitleştirmek, sıkıştırıcı ya da bastırıcı bir etki elde etmek. Bileşimlerine giren elemanlar istenilen işleve göre değişiktir. Sentetik lifler, pamuk, keten, yün, kauçuk kullanılır. Örneğin esnek, elastik şeritler bir lastik ve pamuk ipliği karışımı ile dokunur. Esneklik ipliklerin ters döndürülmesi ve burulmasıyla da elde edilebilir, bu da kumaşa krep görünümü verir. Esneklik tek ya da iki taraflı uygulanabilir. 1 cm^2'ye dönüşen çözgü ve atkı ipliklerinin sayısına göre bezin cinsi anlaşılır: gaz bezi 9/10, tarlatan 12/10 ve sık gaz bezi 14/10. Kemik kırıklarının yerine konmasında kullanılan alçılı şeritler çabuk donan cerrahi alçıyla doldurulmuş özel bir tür kumaş parçasıdır. Yapıştırıcı şeritler çoğunlukla antiseptik ve yara iyileştirici ilaçlar taşıyan pansumana destek olurlar. Alerji yapmamaları yeğlenir. Bu tür şeritlerin büyük bir bölümünün kenarlarında, rengi dokumada kullanılan malzemenin cinsi hakkında bilgi veren ince bir çizgi bulunur (kırmızı: yün; mavi: pamuk.)
—Dantelc. Şerit gipür, gerçek dantellerle makine dantellerini ustaca taklit eden bir ara üründür. En ünlüsü, *rönesans* işidir. Bu dantelin yapımında pamuk ya da keten ipliğinden ince şeritler kullanılır. Şerit gipürler mat ve dayanıklıdır; bazılarının bir ucunda yer alan incecik pirinç tel istenilen motife göre bükülerek kıvrımlar ve gülçeler oluşturulur. Bazıları hafif ve saydamdır, kenarları düz ya da dişli olabilir; bazı örneklerinde ayrı ayrı kesilebilecek madalyonlar ya da badem biçiminde motifler yer alır. Bu motifler özellikle tül üzerine aplike işinde kullanılır.
—Tarönc. İnsan toplulukları, V. binyıl'ın ikinci yarısında Orta Avrupa ormanlarında açtıkları yerlerde tarıma elverişli bölgelere yerleştiler. Bylany sitinde (Çekoslovakya), arpa ve buğdaya dayalı ("çevrimsel" denen) yarı göçebe bir tarım yerleşmesi bulundu. Hayvancılık, ekonomide ancak ikinci derecede rol oynuyordu. Ortak barınaklar büyük yapılardan oluşuyordu. Macaristan ve Polonya'dan Belçika'ya kadar yayılan ve Orta Avrupa yenitaş kültürünün en eski uygarlığı sayılan *şerit bezeme uygarlığı* V. ve IV. binyıl arasında gelişti. Alsace'ta çok uzun zamandır bilinen bu kültür akımı daha yakın bir tarihte Aisne vadisinde de (Cuiry-lès-Chaudardes) ortaya çıkarıldı.

ŞERİTA a. (ar. *şarṭ*'tan *şerīṭa*). *Esk.* Antlaşma ya da sözleşme maddelerinden her biri.

ŞERİTBALIĞI a. Zool. KURDELEBALIĞI' nın *(Regaleus glesne)* eşanlamlısı.

ŞERİTÇİ a. Süs şeridi yapan ve/ya da satan kimse.
—Tekst. Mekanik tezgâhta şerit üreten işçi.

ŞERİTÇİLİK a. **1.** Tekst. Şeritçinin mesleği; şerit üretimi. **—2.** Kurdele ve şerit üretme sanatı.

ŞERİTKENT a. Şehirc. DOĞRUSAL KENT*'in eşanlamlısı.

ŞERİTLEME a. Şeritlemek eylemi.
—Elektrotekn. Yalıtkan kâğıtlı yeraltı kabloları üretiminde, iletkenleri çevreleyen yalıtkan kâğıt şeritleri yerleştirme.

ŞERİTLEMEK g. f. *Bir giysiyi, bir bölümünü vb. şeritlemek,* bir giysiyi, bir bölümüne şerit geçirerek süslemek.

ŞERİTLER a. Şerit biçiminde ve çoğunlukla bölütlü bedenli, bir tutunma organı ya da skoleksle donanan, asalak yassısolucanlar sınıfı. (Bil. a. *Cestodes.*) [Eşanl. TENYALAR.]
—ANSİKL. Örnek tipi şerit ya da tenya olan şeritler sınıfı üyelerinin sindirim boruları yoktur; bedenleri kalın bir kutikulayla korunur. Çekmenlerle ya da *tutunma organı*'yla ve/ya da *yalancı tutunma organı* adı verilen oyuklar ya da çukurlarla donanan bir tutunma organı olan skoleksin arkasında, "halkaların" ya da boğumların (her biri boyuna sinir iplerinin ve protonefridyum kanallarının devamını içerir) ve karmaşık bir erdişi üreme sisteminin oluştuğu bir büyüme alanı bulunur; erdişi üreme organının işlev açısından, ön bölümü erkek, skolексten uzak kesimleriyse dişidir. Yumurtalarla dolu son halkalar (proglottis'ler) konağın bağırsağında şeridin bedeninden ayrılır ve dışkıyla konağın bedeni dışına atılır. Bir arakonağın yuttuğu bu yumurtalar, bir onkosfer embriyonun oluşmasına yol açar; bu larvalarsa, genel dolaşım sayesinde bir kasa ya da bir içorgana ulaşarak keseli larvaya dönüşür. Asıl konak keseli larvayı yutunca erişkin bir asalak kurdun gelişme olanağı doğar. Şeritler sınıfı 9 takıma ayrılır; bunlardan ikisi (*Cyclophyllidea* ve *Pseudophyllidea*) insanda asalak yaşayan türleri kapsar.

ŞERİTLİ sıf. Zool. Enlemesine düz ya da dalgalı şeritler taşıyan bir hayvan organı için kullanılır.
—Biyocoğ. *Şeritli çayır,* Sahra'nın G.'indeki (13° - 15°K.) Sahil bölgelerine özgü, kumtaşlı platolarda geniş alanlar kaplayan görünüm biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. *Şeritli kayaç,* kesiti, farklı renklerde yatakların almaşık olarak bir araya gelmesinden oluşan kayaç.
—ANSİKL. Şeritli çayır, çıplak arazi şeritleriyle birbirinden ayrılan, gerçek birer labirent görünümünde, farklı uzunluklarda (1 ya da 2 km), dar (en çok 50 m) ve kıvrıla kıvrıla uzanan ağaçlı şeritlerden oluşur. Çok yaygın olan bu olay, iklimdeki çoraklaşma ve sınırlı su kaynakları (yağmur mevsiminde düşen ve çıplak arazilerce toplanan sudan, kumlu toprakların daha kalın olduğu, biraz humuslu ve aşındırmaya karşı korunmuş orman şeritleri yararlanır) nedeniyle bitki kuşaklarında meydana gelen daralmanın sonucudur.

ŞERİTLİ EĞRELTİ a. *Asplenium* cinsinden bazı eğreltilere yapraklarının şerit gibi uzun oluşundan dolayı verilen ad.

ŞERİTLİ HOROZBİNA a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin en sığ kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Gözünün üstündeki dokunacı iyi gelişmiş ve dallıdır. Dokunaçların arkasında oldukça derin bir çukur bulunur. Bil. a. *Blennius gattorugine;* horozbinagiller familyası; boyu 25 cm'ye kadar.)

ŞERİTLİK a. Bilş. Birtakım fişlikler, veriler ya da programlar içeren ve bir hesap merkezinde, bir bilgisayar ortamında korunmak ya da işletilmek üzere saklanan manyetik şeritler kümesi.

ŞERİTMETRE a. Topogr. İçinde, sarılmış biçimde 10, 20 ya da 50 m'lik derecelenmiş bir şerit bulunan ve uzaklıkları ölçmeye yarayan daire biçiminde kutu.

ŞERİYÂT çoğl. a. (ar. *şer'ī*'den çoğl. *şer'iyyāt*). *Esk.* Şeriatla ilgili işler ya da durumlar.

ŞERİYE sıf. (ar. *şerī*'nin dişl. *şer'iyye*). *Esk.* Şeriatla ilgili, şeriata ait.
—İsl. huk. *Şeriye mahkemeleri,* Osmanlı devletinde fıkıh esaslarına göre yargılama yapan mahkemeler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tanzimat'tan önce müslüman halk arasında çıkan evlenme, boşanma, mal, miras vb. her türlü uyuşmazlıklarla, osmanlı vatandaşları arasındaki medeni hukukla ilgili olmayan ihtilaflara şeriye mahkemelerinde bakılır ve hüküm verilirdi. Kadıların başkanlık ettiği bu mahkemeler kazalarda ve büyük eyaletlerde bulunurdu. Tanzimat'tan sonra şeriye mahkemelerinin yanı sıra, ceza, ticaret ve hukuk mahkemeleri kuruldu ve şeriye mahkemelerinin yetkileri daraltıldı. Türkiye Cum-

S. Vaucher

Belloy-sur-Somme'da bulunan şerit bezeme üsluplu dar ağızlı ve kulplu vazo *Abbeville müzesi*

huriyeti'nin kurulmasından sonra 8 nisan 1924 tarih ve 469 sayılı "Mehakimi şer'iyenin ilgasına ve mehakım teşkilatına ait ahkamı muadil kanun"la bu mahkemeler kaldırıldı.

ŞERİYET a. (ar. *şer'* ve *-iyyet*'ten *şer'iyyet*). *Esk.* Şeriata uygunluk.

ŞERKAVE, Fas'ta bir murabıt topluluğu. Topluluk, aynı zamanda şaziliye-cezuliye tarikatı ile de ilgilidir. Şerkave'nin ana zaviyesi, Tadla bölgesinde yer alan Bujad' dır (Ebülcad). XVII. yy.'dan sonra önem kazanan bu zaviye, kalabalık mürit topluluklarınca ziyaret edilmektedir. Topluluğun önde gelenlerinden başlıcaları şunlardır: Bujad'ı kuran Muhammet (öl. 1601), torunlarından *el-Murakkı fi zikri bazı manakib il-kutb Seyyidi Muhammet eş-şarki* adlı yapıtın yazarı Ebu Muhammet Abdülhalik bin Muhammet ve en sonuncusu Muhammet el-Mu'ta.

ŞERKÂVİ (Abdurrahman **EŞ-**), mısırlı yazar (Menufiye ili 1920). Uzun süre *Rose el-Yusuf* dergisinde müdür olan Şerkâvi, klasik dili halk lehçesiyle karıştırarak, çağdaş toplumun çelişkileriyle çatışma halindeki halkı canlandıran romanlar yazdı (*la Terre* [fr. çev.], 1954; *Cœurs vides* [fr. çev.], 1957; *les Chemins détournés* [fr. çev.], 1959; *le Paysan* [fr. çev.], 1967). Ayrıca şiirler, siyasal denemeler ve tiyatro oyunları kaleme aldı (*le Jeune Mahrân* [fr. çev.], 1965; *Husayn le pur* [fr. çev.], 1969; *Husayn le martyr* [fr. çev.], 1969; *Saint-Jean-d'Acre, ma patrie* [fr. çev.], 1970).

ŞERM a. (fars. *şerm*). *Esk.* **1.** Utanma. **—2.** *Şerm-alud*, utangaç.

ŞERM a. (ar. *şerm*). Denizbil. Mercan kayalıklarının bulunduğu yerlerde rastlanan uzun, girintili çıkıntılı ve büklümlü koy.

ŞERMENDE sıf. (fars. *şermiden*, utanmak'tan *şermende*). *Esk.* **1.** Utangaç. **—2.** Utanılacak bir şey yapan, mahcup duruma düşen.

ŞERMENDEGİ a. (fars. *şermende* ve *-i*'den *şermendegi*). *Esk.* Mahcupluk, utangaçlık.

ŞERMGİN sıf. (fars. *şerm* ve *-gin*'den *şermgin*). *Esk.* Utangaç.

ŞERMİ, asıl adı **Ali,** türk halk şairi (öl. Mora 1715). Cebeci ocağı'nda askerdi. Damat Ali Paşa komutasında Venediklilerle yapılan, Mora ve çevresinin geri alındığı savaşta öldü. İyi saz çalardı; usta bir ses sanatçısıydı. Koşmalarından bazıları bestelenmişti. Aruzla şiirleri de vardır.

ŞERMNAK sıf. (fars. *şerm* ve *-nâk*'tan *şermnâk*). *Esk.* Utangaç, utanmış.

ŞERMSAR sıf. (fars. *şerm* ve *sar*'dan *şerm-sâr*). *Esk.* Utanmış, utangaç.

ŞERMSARİ a. (fars. *şerm-sar* ve *-i*'den *şerm-sari*). *Esk.* Utanma, mahcupluk.

ŞERPALAR, Nepal'da, "başkent"leri Namçe Bazar çevresindeki Khumbu'nun yukarı vadisinde oturan dağlı halk. Tibet'teki moğol kavimlerin soyundan gelen Şerpalar XVII. yy.'da Nepal'a gelmiş olabilirler. Sayıları 90 000 dolayındadır; tam belirgin etnik bir grup sayılmazlar ve belki Bhotialar ile akrabadırlar. Adları "doğuda yaşayan halk" anlamına gelir; tibet dilini ve kültürünü benimsemişlerdir. Babasoylu dıştanevli klanlar biçiminde örgütlenmişlerdir. Buddhacı, lamacı olan Şerpalar'da çokkocalılık ve çokkarılılık aile düzeni geçerlidir. Patates, tahıl ve yak yetiştiriciliğiyle geçimlerini sağlarlar.

Avrupalı dağcılar onların dağcılık yeteneğini anladıklarından Şerpalar Himalaya doruklarına çıkılmasında önemli ölçüde görev aldılar. E. Hillary 1953'te Şerpa Tenzing Norgay ile birlikte Everest'e tırmandı.

şet çatı

ŞERRAH sıf. (ar. *şerh*'ten *şerrâh*). *Esk.* Açıklayan, yorumlayan.

ŞERRAT, asıl adı **Ebu Abdullah Muhammet,** arap tasavvuf adamı (Fas 1625 - *ay y.* 1697). İspanyollar'la savaşta şehit düşmüş bir mücahidin oğludur. Kendini tasavvufa verdi. XVI.-XVII. yy.'larda yaşamış 99 faslı velinin menkıbelerini derleyen yapıtıyla (*er-Ravz ül-atir ül-enfas bi ahbar is-salihin min ehli Fas*) tanınır.

ŞERRİ sıf. (ar. *şerr* ve *-i*'den *şerri*). *Esk.* Kötülüğe ait, kötülükle ilgili.

ŞERSUF a. (ar. *şersuf*). Esk. anat. Kaburga kemiklerinin ön uçlarında bulunan kıkırdak.

ŞERŞEL, Cezayir'de (El-Buleyde [Blida] vilayeti) kent, Akdeniz kıyısında, Cezayir kentinin B.'sında; 36 800 nüf. Juba II zamanında yapılan tiyatro, daha sonra onarıldı. Şerşel'de olağanüstü nitelikli ve zengin bir heykel koleksiyonu vardır. Bazıları (kral portreleri gibi) Juba döneminden kalmadır. Amfitiyatro, kaplıcalar, liman tesisleri ve tapınaklar harabe halindedir. Kente birkaç kilometre uzaklıktaki krallık anıtkabrinin İ.Ö. I. yy.'da yapıldığı sanılmaktadır.

—Tar. Kent, tarihte, Hercules sütunları'na giden yol üstünde bir Kartaca uğrağı olarak *Iol* adıyla ortaya çıktı. Augustus, Moritanya'ya egemen olmak için, kral Juba II'yi Antonius ile Kleopatra VII'nin kızı Kleopatra Selena ile evlendirerek oraya yerleştirdi; o da kente *Caesarea* adını verdi (İ.Ö. 25). Kent, Roma tarafından ilhakından (İ.S. 42) önce, onu "koloni" derecesine yükselten Claudius'un principatusluğu zamanında bir yunan ve latin kültür merkezi oldu. Mauretania Caesariensis' in başkenti olarak Afrika filosunun üssü durumuna geldi ve büyüdü.

IV. yy.'daki karışıklıklardan, özellikle V. yy.'daki vandal istilasından çok zarar gördü. VI. yy.'da kentle sınırlı kalan Bizans fethi kente ancak geçici bir rahatlık sağladı. Araplar VIII. yy.'ın ilk yıllarında aldıkları kente bugünkü Şerşel adını verdiler. Kent XVI. yy.'da İspanyollar'a (1511'de haraç ödedi), sonra Türkler'e boyun eğdi. 1520'de Barbaros Hayrettin tarafından ele geçirildi ve Cezayir eyaletine katıldı. Korsanların etkinliği Şerşel'e yeniden sınırlı bir refah dönemi sağladı, ama bu dönem kısa sürdü. 1738 depremi kentin yıkımını tamamladı. Fransızlar 1840'ta işgal ettiklerinde burası çok küçük bir kent durumundaydı.

1942'de (21 ve 22 ekim) Şerşel'de, 8 kasımda Kuzey Afrika'ya yapılacak müttefik çıkarmasını hazırlamak üzere amerikalı general Clark, bakan Murphy ve fransız general Mast arasında gizli bir görüşme yapıldı. Saint-Cyr yüksek askeri okulu, 1943-1945 arasında burada yeniden örgütlendi; İkinci Dünya savaşı'ndan sonra bu okulun yerini, yedek subay öğrenci yetiştirme okulu aldı.

ŞERUB → KERUBİ.

ŞERVETİT a. (fr. *chervetite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan kurşun pirovanadat.

ŞERZE sıf. (ar. *şerze*). *Esk.* Kudurmuş, kuduruk.

ŞEST → ŞAST.

ŞESTAKOV (Viktor Alekseyeviç), rus dekoratör (Orel 1898 - Moskova 1957), Meyerhold tiyatrosu için yaptığı konstrüktivist biçimlendirmeleriyle ünlüdür (Fayko'nun, *Lul gölü*, Ostrovskiy'in *Dohodnoye mesto*'su, 1923; vb.).

ŞESTOV (Lev İsaakoviç ŞVARTSMAN, **Lev** — denir), rus yazar ve filozof (Kiev 1866 - Paris 1938). Her şeyden önce din üzerine eğilen bir düşünür olan Şestov, aklın ve ahlakın sınırlamalarına karşı çıktı ve onların yerine trajiğin ve saçmanın bilincini koydu: *İdeja dobra u L. Tolstogo i F. Niçşe* (Tolstoy ve Nietzsche'de iyilik düşüncesi) [1900].

ŞEŞ sıf. (fars. *şeş*). *Esk.* **1.** Altı. **—2.** *Şeşi beş görmek*, şaşkınlaşarak görüşünde aldanmak, yanlış görmek anlamında alay yollu söylenir. **—3.** *Şeş ü beş, şeş-beş* → ŞEŞBEŞ. ‖ *Şeş-cihet*, altı yön; her taraf; dünya. ‖ *Şeş-cihar, şeş ü cihar* → ŞEŞCİHAR. ‖ *Şeş-der* → ŞEŞDER. ‖ *Şeş ü dü* → ŞEŞİDÜ. ‖ *Şeş ü se* → ŞEŞÜSE. ‖ *Şeş ü yek* → ŞEŞYEK. ‖ *Şeş-hane* → ŞEŞHANE. ‖ *Şeş-pa*, altı ayaklı.‖ *Şeş-per* → ŞEŞPER. ‖ *Şeş-sad*, altı yüz. ‖ *Şeş-sale*, altı yıllık ömrü olan; altı yaşında. ‖ *Şeş-ta* → ŞEŞTA. ‖ *Şeş-tar* → ŞEŞTAR.

—Esk. gökbil. *Şeş-arus, şeş-banu*, altı gelin, altı hanım; Merkür, Venüs, Dünya, Mars, Jüpiter, Satürn gezegenleri.

—Hat. *Şeş kalem*, aklâm-ı sitte denilen altı tür yazıya, özellikle İranlılar'ca verilen ad.

ŞEŞ a. Sahra'da takılan bir tür büyük başörtü. (İkinci Dünya savaşı'nın sonuna kadar Afrika ordusunda ve motorlu araçlarla donatılmış birliklerde kullanılıyordu.)

ŞEŞBERK ya da **ŞEŞBERG** a. (fars. *şeş*, altı ve *berg*, yaprak'tan *şeş-berg*). Süslem. sant. Fildişi oymalarda, kakmalarda, tezhipte kullanılan altı yapraklı stilize çiçek motifi.

ŞEŞBEŞ a. (fars. *şeş*, altı ve *beş*'ten). Oy. Tavla oyununda zarlardan birinin altı, ötekinin beş noktalı yüzünün üste gelmesi.

ŞEŞCİHAR a. (fars. *şeş*, altı, *çehâr*, dört'ten *şeş-çehâr*). Oy. Tavla oyununda zarlardan birinin altı, ötekinin dört noktalı yüzünün üste gelmesi.

ŞEŞDER a. (fars. *şeş* ve *der*'den *şeş-der*). *Esk.* **1.** Üstünde tavla oynanan tahta. **—2.** Dünya.

ŞEŞGÂH a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze örneği ulaşmamıştır.)

ŞEŞHANE ya da **ŞİŞANE** a. (fars. *şeş* ve *hâne*'den *şeş-hane*). Esk. sil. Mücefi altı yivli top ve tüfeklere verilen ad. (Mücefi düz toplara ise, "kaval" topu" ya da "ağızdan dolma" deniyordu.)

—Süslem. sant. *Şeşhane nokta*, Kuran'da ayet aralarındaki altıgen biçimli noktalara verilen ad.

Şeşhaneli (Şişaneli) tüfek madalyası, şeşhane denilen tüfeklerin osmanlı ordusunda kullanılmaya başlanması nedeniyle, Abdülaziz döneminde çıkarılan altın ve gümüş madalya (1862). Nizamnamesi ve beratı bulunmayan bu madalyanın önyüzünde defne dalları arasında Abdülaziz'in tuğrası ile üstünde yedi yıldız vardır. Arkayüzdeyse madalyanın bastırılışla ilgili yazı ve tarih yer alır. Yazılar hattat Abdülfettah Efendi'nindir.

ŞEŞİDÜ a. (fars. *şeş*, altı ve *dü*, iki, *şeş ü dü*'den). Oy. Tavlada zarlardan birinin altı, ötekinin iki noktalı yüzünün üste gelmesi.

ŞEŞONK, libya asıllı beş Mısır hükümdarının adı (XXII.-XXIII. hanedanlar). Ramses III'ün saltanatının sona ermesinden sonra Libya'dan gelen Maşauaşlar Nil deltasına yerleştiler ve yabancı koloniler mısır ordusuna paralı asker verdiler. Önderleri öylesine önem kazandı ki, bunlardan biri olan **Şeşonk I,** İ.Ö. 950'ye doğru (ve 929'a kadar), Psusennes'in ölümü üzerine iktidarı ele geçirerek XXII. hanedanı başlattı. Başkent edindiği Bubastis'ten ha-

reketle Teb üstüne yürüdü ve bir kâhini aracı kullanarak öz oğlunu Amon başrahibi ilan ettirdi. Amon rahiplerinin Napata'ya göçmesi de aynı tarihe rastlar. Önceki hükümdarın Asya'da hegemonya politikasını sürdüren Şeşonk I, Süleyman'ın ölümü üzerine, Roboam ile Yeroboam'ı ayıran (ve İsrail ile Yahuda arasında bölünmeye yol açan) bunalımdan yararlanarak Kudüs'e saldırdı, kenti ele geçirdi ve yağmaladı; bunun üzerine Fenike'de büyük bir saygınlık kazanan Şeşonk I, Kızıldeniz ile Tir arasındaki deniz ulaşımının yönünü Mısır'a çevirdi, Nil deltasını Suriye'ye ve tüm Ön Asya'ya bağlayan kervan yollarının denetimini ele geçirdi, böylece Mısır'ın ekonomik bunalımına geçici olarak son verdi. Karnak tapınağı'nın önündeki büyük bir revakta İsrail ve Yahuda' da Mısır'a boyun eğen sitelerin adları okunabilir. —**Şeşonk II** (847), Osorkon* II'nin oğlu, önce Teb'de Amon baş kâhini, sonra tahtta babasına ortak oldu, babasından önce öldü. —**Şeşonk III** (823-772) uzun süre saltanat sürdü, ama ekonomik sorunlar ve Teb rahipleriyle anlaşmazlık yüzünden iktidarı zayıfladı. Saltanatı sırasında Tanis'te Pedubastis*'in başlattığı (817'e doğru) rakip bir hanedan (XXIII) ortaya çıktı. Pedubastis, İ.Ö. 730'a kadar iktidarı, Bubastisli Şeşonklar ile paylaşmak zorunda kaldı. —**Şeşonk IV** (763-757) ve **Şeşonk V,** (767-730) gerçek otoritesi olmayan çağdaş ve rakip krallardı. Şeşonk V, İ.Ö. 730'a doğru Sais prensi Tefnakht* tarafından tahttan indirildi (XXIV. hanedan).

ŞEŞPER a. (fars. *şeş* ve *per*'den *şeş -per*). Esk. sil. Altı dilimli (kanatlı) topuzdan oluşan, kısa saplı savaş aracı. (*Soğancık* da denilen şeşperler demirden, pirinçten yapılırdı [gümüşten olanlarına da rastlanır]. Vurucu gücü yüksek olan memluk, iran ve türk şeşperleri, biçim olarak birbirine benzer.)

ŞEŞTAR ya da **ŞEŞTA** a. (fars. *şeş*, altı ve *tar*, tel'den *şeş-tär*). Müz. Türk müziğinde eskiden kullanılan, altı çift telli ve perdeli bir saz. (Telleri mızrapla değil, parmakla çekilerek çalınırdı.)

ŞEŞTARİ a. (fars. *şeştâri*). Esk. dokmc. Pamuk ipliğiyle ya da pamuk ipek karışımı dokunan, üzerinde altı ayrı renkte yollar bulunan bir tür kumaş. (Daha çok Hindistan ve Şam'da dokunurdu. Erkek gömleği, elbise vb. yapımında kullanılan şeştarinin *bal kaymak*, *çitari* gibi türleri vardı.)

ŞEŞÜM sıf. (fars. *şeş*, altı'dan *şeşüm*). *Esk.* Altıncı: *Mah-ı şeşüm* (altıncı ay).

ŞEŞÜSE a. (fars. *şeş*, altı ve *se*, üç'ten *şeş ü se*). Oy. Tavlada zarlardan birinin altı, ötekinin üç noktalı yüzünün üste gelmesi.

ŞEŞYEK a. (fars. *şeş*, altı ve *yek*, bir'den *şeş ü yek* > *şeşyek*). Oy. Tavlada zarlardan birinin altı, ötekinin tek noktalı yüzünün üste gelmesi.

ŞET → ŞED.

ŞET, -tti a. (ar. *şett*). *Esk.* Dağınık olma, ayrı ayrı durma.

ŞET a. (ing. *shed*, hangar). İnş. *Şet çatı*, dik eğimli, kuzeye bakan camlı bir yüzeyle, ışık geçirmeyen, daha düşük eğimli bir başka yüzeyden oluşan, profili testere dişi biçiminde çatı. (Doğal ve düzenli bir aydınlatmanın gerekli olduğu sanayi yapılarını örtmede kullanılır.) [Eşanl. TESTERE DİŞİ ÇATI.]

ŞETA, Aşağı Mısır'da Nil deltasında Menzele gölünün B.'sında kent.

ŞETARET, -ti a. (ar. *şeţaret*, şaklabanlık'tan). *Esk.* Neşe, sevinç, coşku: *"Eski İstanbul'un lehçesinden şetaretine kadar bütün ruhuna vâris olan tâbîler sesleriyle ortalığı çınlatıyorlar"* (Y. K. Beyatlı).

ŞETARETLİ sıf. (ar. *şeţāret*'ten). *Esk.* Neşeli, keyifli, şen: *"Bu hayvancağızın istikbalde de pek şetaretli, sevimli, akıllı ve keyif ehli kalacağına zahip olabilir"* (R. N. Karay).

ŞETERİ → DAĞYOLU.

ŞETİM, -tmi a. (ar. *şetm*). *Esk.* **1.** Sövme, küfretme. **—2.** *Şetim etmek*, dövmek: *"Maraş'da İngiliz tüccarından olup bir aralık konsolos vekili olan şahıs bir mürafaa zımnında hâkim-i beldeye şetm etmekle ahali birikip merkumun hânesine hücüm ettikte..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** *Şetm ü darb*, sövme ve dövme. ‖ *Şetm ü lan*, sövme ve lanet okuma. ‖ *Şetm-i galiz*, kaba küfür.

ŞETİM, ŞETİME sıf. (ar. *şetm*'den *şetim*, dişl. *şetime*). *Esk.* **1.** Kendisine küfredilmiş olan. **—2.** Kötü görünüşlü.

◆ **şetime** a. Sövgü.

ŞETİT, ŞETİTE sıf. (ar. *şett*'ten *şetit*, dişl. *şetite*). *Esk.* Dağınık, karışık: *Eşya-yı şetite* (dağınık eşyalar).

ŞETLAND → SHETLAND.

ŞETM → ŞETİM.

ŞETR a. (ar. *eşter*, gözünün alt kapağı düşük kimse'den). Ed. Aruz vezninde mefâîlün (·——) kalıbından fâilün (—·—) kalıbının elde edilmesi. "Mefâîlün" ün arap abecesiyle yazılışında (mim-fe-elif -ayın-ye-lam-nun), mim ve ye harflerinin kaldırılmasıyla (fe-elif-ayın-lam-nun) ortaya çıkar.

ŞETTA sıf. (ar. *şetit*'ten *şetta*). *Esk.* Dağınık ve çeşitli şeylerden oluşmuş: *Mevadd-ı şetta* (çeşitli maddeler). *Ulum-ı şetta* (çeşitli bilimler).

◆ a. Gazetelerin siyasi konuların dışında kalan kısmı.

ŞETTAM sıf. (ar. *şetm*'den *şettam*). *Esk.* Çok küfreden.

ŞEV a. (fars. *şib*'den *şev*). *Esk.* İnişli yer, bayır.

—Bayınd. Bir karayolu ya da demiryolu platformunun yanlarında, kazma ya da doldurma yoluyla yaratılan ya da eğimli bir bölgenin doğal dengesinden kaynaklanan eğimli arazi yüzeyi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizbil. *Kıta* ya da *ada şevi*, kıta (ya da ada) eğiminin dibinden derin deniz bölgelerine kadar bağlantıyı sağlayan, hafif eğimli, tortul eğik düzey. (Kıta şevi, ortalama 4 000 - 5 000 m derinlikler arasında bulunan pekleşmiş kıta kenarlarının eteğini kaplar. Ortalama eğimi 1°'nin altındadır. Kıtasal ve okyanusal yapıların yan yana gelişini gizleyen kalın bir döküntü gereci yığışmasından oluşur. Denizaltı kanyonlarının çıkışında, kıta şevi derin deniz konisi [ya da yelpazesi] biçimini alır.) [Eşanl. KITA YAMACI.] ‖ *Mercan kayalığı şevi*, mercan kayalığının dış bölümünde bulunan, topografyası birbiçimli, hafif eğimli düzlük. (Gevşek substratumu, organojen taşlaşmaların plakajıyla sağlamlaşmıştır.)

—İnş. Bir duvarın, içten dışa ve yukarıdan aşağıya doğru eğimli yüzeyi. ‖ *Şev mastarı*, bir duvarda, şev eğimini ayarlamak için kullanılan bir tür ahşap gabarı. ‖ *Açıt şevi*, bir açıtın açılmasıyla, duvar kalınlığı boyunca kalan boş bölüm. ‖ *Işık şevi*, kanatların açılmasını kolaylaştırmak ya da daha çok ışık girmesini sağlamak için, bir açıt şevinin yanlarına verilen verevlik; şevli açıtın eğik yanlarından her biri.

—İstihkc. Tahkim edilmiş bir yapıyı koruyan hendeğin iç kenarı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Karşı şev*, bir tahkimat hendeğinin dış kenarı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstihkc. ve Bayınd. *Şev kademesi*, bir şevin çökmesini ya da çalkantı nedeniyle bozulmasını önlemek için bu şevi kesen, oldukça dar, yatay platform ya da sahanlık. (Çalkantı nedeniyle bozulmanın önüne geçmek için, kademe, şevin su altında kalan bölümünde düzenlenir.)

—Jeomorfol. Eğimi düzenli ve hafif olan (10°'den az) ve egemen bir engebeye dayanan düzlem. (Bu terim yalnızca, oluşumsal bir yorum konusunda hiçbir önyargıyı içermeyen betimsel bir anlamda kullanılabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Zootekn. Gevişgetiren hayvanların kesici dişlerinin önden arkaya doğru eğik arka yüzü. (Bunun incelenmesi hayvanın yaşı hakkında bilgi sağlar.)

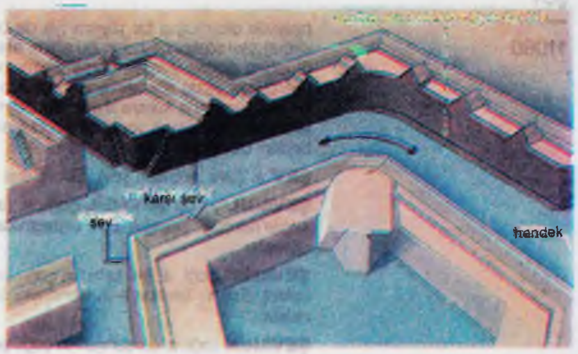
◆ sıf. Meyilli

—ANSİKL. Bayınd. Doğal ya da yapay şevlerin eğimi, arazinin özelliklerine (kohezyon, iç sürtünme açısı) bağlıdır. Kararlı yapıdaki kayalık bir arazide, şev düşeye yaklaşabilir. Özellikle yeni oluşturulmuş şevlerin yüzeyi, çok çabuk aşınır: bu yüzeyi, hiç zaman geçirmeden bitki örtüsüyle (çimen, çok su emen bitkiler, derin kökleri olan ağaçlar) korumak gerekir. Aşınma tehlikesini azaltmanın bir başka yolu da, platformdan ya da üstteki doğal araziden gelen suları şev üzerinde düzenli aralıklarla açılmış kâğir iniş kanallarında toplamaktır. Kararsız yapıdaki gereçlerden oluşan şevlerin eteğine koruma ağları ya da taş bloklarının düşebileceği konusunda uyaran düzenekler yerleştirilir.

—İstihkc. Önceleri yüksek ve düşey olan ve eski tahkimatların surlarına benzeyen şevler, Vauban döneminden 1885'e kadar giderek alçaldı. Çok köşeli sistemde hendeği yanlardan korumayı amaçlayan tek ya da çift yollu irtibat hendekleriyle bağlantılı olacak biçimde, duvarlarla iksa edilen şevler, daha sonra, duvarın hendeğe doğru çökmesini önlemek için iksa edilmemiş bir duvar haline getirildi. Şev duvarının bu durumu, hendekleri yandan koruyan silahların karşı şevdeki oyuklara aktarılmasını gerektirirken, engelin (hendek) böylece azalan gücü, şevin eteğine yerleştirilen tel ve ağ engelleriyle desteklendi.

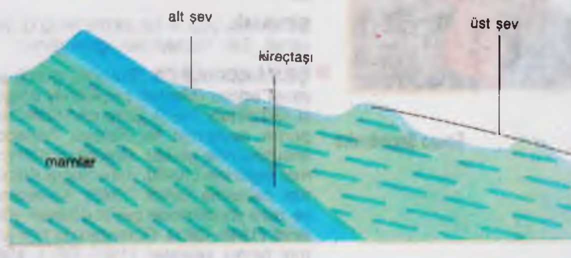
• Şevin tersine, karşı şev, engelin (hendek) etkili olabilmesi için elden geldiğince dik tutulmalıdır. Dolayısıyla karşı şevler, doğrudan darbelere karşı kaya kütleleriyle desteklenir. Çokköşeli tahkimatta (1859), karşı şevler şev duvarları için birer sütre oluştururlar. Mermili obüslerin icadından (1885) sonra şevler, lağımları, daha sonra da hendekleri yandan korumak için açılmış karşı şev oyuklarını yerleştirmek için kullanıldı ve dışarıyla bağlantısı, önünde gizli bir yol bulunan ya da bulunmayan bir eğimli zeminle sağlandı.

—Jeomorfol. Şev, çökel ya da bozulma ürünleri gibi yumuşak kayaçları ayırıyorsa *yüzden erime şevi*, kütlesel kayaçları yontarak biçimlenmişse pediment adını alır. Bir şevin topografyası bir birikimin te-

karşı Şev

yüzden erime şevi

pesinde oluşmuşsa bir *yayılım* (ya da *birikme*) *şevi* sözkonusu olur; bu eğim, aşağı çığıra doğru yüzden erime biçimi bir uzantı verir ya da egemen engebeyi yaran bir vadi üzerinde kollara ayrılır. Bu biçimlenmeler, akarsuların yanal bir etkinliğinin baskın olduğunu belirtir.

ŞEV a. (fars. *şeb*'den *şev*). *Esk.* Gece.

ŞEVAGIL ya da **ŞEVAGİL** çoğl. a. (ar. *şağile*'nin çoğl. *şevağıl*). *Esk.* Uğraşmalar, uğraşılar.

ŞEVAHİD çoğl. a. (ar. *şahıd*'in çoğl. *şevâhid*). *Esk.* **1.** Tanıklar. **—2.** Kanıtlayıcı örnekler.

ŞEVAHİK çoğl. a. (ar. *şahika*'nın çoğl. *şevâhik*). *Esk.* Yüksek yerler; dağ dorukları.

ŞEVAHİN çoğl. a. (fars. *şahin*'in ar. çoğl. *şevâhin*). *Esk.* Şahinler, doğanlar.

ŞEVAİ çoğl. a. (ar. *şâyi*''in çoğl. *şevâ'i*'). *Esk.* Yayılmış bulunanlar.

ŞEVAİB çoğl. a. (ar. *şa'ibe*'nin çoğl. *şeva'ib*). *Esk.* **1.** Ayıplar, kusurlar: *"Tahavvülatı zamanın, şevaibi dehrin"* (Neyzen Tevfik). **—2.** Eserler, izler. **—3.** Kuşkular: *"... bütün hayat-ı zihniye ve asabiyesinin şevaibini dağıtır."* (H. E. Adıvar).

ŞEVAİL çoğl. a. (ar. *şu'le*'nin çoğl. *şeva'il*). *Esk.* Alevler.

ŞEVAKİL çoğl. a. (ar. *şakile*'nin çoğl. *şevakil*). *Esk.* **1.** Mezhepler. **—2.** Meslekler. **—3.** Yaradılışlar. **—4.** Yollar.

ŞEVAMİH çoğl. a. (ar. *şamiha*'nın çoğl. *şevamih*). *Esk.* Yüksek şeyler, yüksek tepeler.

ŞEVAMİL çoğl. a. (ar. *şamile*'nin çoğl. *şevâmil*). *Esk.* Kaplayanlar, içine alanlar.

Edvard Şevardnadze

ŞEVARDNADZE (Edvard), gürcü siyaset adamı (Mamati Leçkutskiy bölgesi, Gürcistan, 1928). Gürcistan Komünist partisi okulu'nda ve Kutaysi Pedagoji enstitüsü'nde okudu. Gürcistan Komsomol örgütüne (1946), daha sonra Komünist partisi'ne katıldı (1948). Komsomol ve parti yönetiminde çeşitli görevler yüklendi (1946-1961). Gürcistan'da Komsomol birinci sekreteri (1957-1961), Merkez komitesi üyesi (1958-1964), Bakan yardımcısı (1964), Gürcistan Kamu düzeni bakanı (1965) ve Gürcistan komünist partisi birinci sekreteri (1972) oldu. 1976 yılında SSCB Komünist partisi merkez komitesi'ne, 1978'deyse Yüksek sovyet'e seçildi. Temmuz 1985'te Mihail Gorbaçov tarafından SSCB Dışişleri bakanlığına getirildi ve politbüro üyesi oldu. Genel sekreter Gorbaçov'un izlediği uluslararası yumuşama politikasının uygulayıcısı olarak, ABD Dışişleri bakanı George Shultz ile silahsızlanma görüşmelerine yeniden başlanmasını, ABD ile SSCB arasında zirve görüşmelerinin gerçekleştirilmesini sağladı. Afganistan ve Pakistan'da yaptığı görüşmelerle Afganistan'dan rus askerlerinin çekilmesi için ortamı hazırladı; Cenevre'de Afganistan'la Pakistan arasında varılan anlaşmaya, ABD Dışişleri bakanıyla birlikte garantör olarak imza koydu. Şubat 1989'da Çin'e giderek SSCB-Çin zirve toplantısının hazırlıklarını yaptı. SSCB'nin geçmiş yıllardaki dış politikasını eleştiren Şevardnadze, parti içinde düştüğü anlaşmazlıklar nedeniyle aralık 1990'da Dışişleri bakanlığından ayrıldı. Temmuz 1991'de de Komünist partiden istifa etti. Gürcistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, mart 1992'de Gürcistan devlet başkanı seçildi.

ŞEVARIK çoğl. a. (ar. *şarika*'nın çoğl. *şevarık*). *Esk.* Aydınlıklar.

ŞEVARİ çoğl. a. (ar. *şari*''in çoğl. *şevari*'). *Esk.* Yollar, caddeler.

ŞEVARİB çoğl. a. (ar. *şarib*'in çoğl. *şevarib*). *Esk.* Bıyıklar.

ŞEVARİD çoğl. a. (ar. *şaride*'nin çoğl. *şevarid*). *Esk.* Dağınık şeyler.

ŞEVAROY dağları, Hindistan'da (Tamil Nadu) dağlık kütle, Salem'in kuzeydoğusunda yer alır. Ortalama yüksekliği 1 500 metre olan bu kütlede kahve ve turunçgil işletmeleri bulunur. Boksit yatakları.

ŞEVÇENKO, Kazakistan'da liman kenti, Mangışlak yarımadasının ucunda, Hazar denizi'nin doğu kıyısında yer alır; 159 000 nüf. (1989). Nükleer santral. Sulama için deniz suyunu arıtma tesisi.

ŞEVÇENKO (Taras Grigoriyeviç), ukraynalı şair (Morintsıy, bugün Zvenigorod, Çerkassi bölgesi, 1814 - Petersburg 1861). Eski bir toprak kölesi olan Şevçenko, 1838'de özgürlüğüne kavuşunca resim dersleri almaya başladı. Halka özgü ve duygusal bir anlatımla, Ukrayna ve geçmişiyle ilgili anılarını dile getirdiği ilk şiirlerinde (*Kobzar*, 1840; *Hajdamaki*, 1841) bile toplumsal bir eleştiri sezilir. Toplumsal ve ekonomik gerçeklerin etkisiyle düşüncesi köktencileşti; köleliğe ve ulusal baskıya karşı çıkıp (*Son, Naymıyçka, Kavkaz*, 1844-45) slav halklarını başkaldırmaya çağıran şiirleri (*Jeretik, Testament* [fr. çev.], 1845) ancak elyazması halinde elden ele dolaşabildi. (*Trois Ans* [fr. çev.], 1845). "Kiril ve Metodıy" adlı gizli derneğin üyesi olduğundan 1847'de tutuklanıp Orsk'a, sonra da Novopetrovsk'a sürüldü; ancak bildiğinden caymadı ve özlemini dile getirip otokrasiyi kötüledi (*Les Rois* [fr. çev.], 1848) ve özyaşamöyküsel hikâyeler (*Hudozik*, 1856) yazdı. Aftan yararlandığında (1857) sağlığı iyice bozulmuştu. Demokrat cepheye katıldı, çektiği işkenceyi dile getirdi (*Neofit*, 1857), köleliğin kaldırılmasını savundu ve parlak bir geleceği haber verdi. Ukrayna ulusal edebiyatının babası olarak bilinir.

Çizginin yalınlığıyla gözlem yetisinin birleştiği resim ve gravürlerinde büyük bir ustalık görülür.

ŞEVÇENKO (Aleksandr VASİLYEVİÇ), rus ressam (Harkov 1883 - Moskova 1948). 1913'te "yeniilkecilik"in kuramcısı oldu. Kısa bir luçizm döneminden sonra, figür ve süsleme öğelerinin egemen olduğu bir kübizme yöneldi.

ŞEVENDE sıf. (fars. *şüden*, olmak, gitmek'ten *şevende*). *Esk.* **1.** Var olan, hazır bulunan. **—2.** Giden.

ŞEVHER a. (fars. *şevher*). *Esk.* **1.** Koca, erkek eş: *"Ümm-i ikbale püser silmi-i caha şevher"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Şevherdar*, kocası olan kadın için kullanılır. ‖ *Şevher-dide*, koca görmüş, eskiden kocası olmuş kadın.

ŞEVİREV (Stepan Petroviç), rus yazar ve gazeteci (Saratov 1806 - Paris 1864). Edebiyat tarihçisiydi. 1835'te *Histoire des théories poétiques des peuples anciens et modernes* (fr. çev.) [Eski ve yeni halkların şiir kuramlarının tarihçesi] adlı bir yapıt yayımladı, *Moskova* dergisini yönetti ve slav yanlısı tezleri savundu.

ŞEVK, -ki a. (ar. *şevk*). **1.** Bir şeye karşı duyulan aşırı istek, heves: *Bu olaydan sonra bütün şevki kırıldı.* **—2.** Sevinç, neşe: *Her sabah uykudan yaşama şevkiyle uyanmak.* **—3.** *(Bir kimseye) şevk vermek*, onu herhangi bir konuda isteklendirmek. ‖ *Şevke gelmek*, bir işe, istekle, heyecanla sarılmak; büyük bir neşeyle dolmak. ‖ *(Bir kimseyi, bir topluluğu vb.) şevke getirmek*, onun, o topluluğun bir işe büyük istekle, heyecanla sarılmasını sağlamak.
—*Esk. Şevk ü tarab*, sevinç ve coşkunluk. ‖ *Şevk-alud* → ŞEVKALUD. ‖ *Şevk-aver*, istek uyandıran, neşelendiren. ‖ *Şevk-aver-i derun*, kalbe sevinç veren. ‖ *Şevk-i dil*, gönül sevinci. ‖ *Şevk-i hüsn*, bir güzellik karşısında duyulan sevinç.
—Tasav. İnsan gönlünün Tanrı sevgisinden kaynaklanan coşkusu, aydınlanması.

ŞEVK a. (ar. *şevk*). *Esk.* Diken.

ŞEVKALUD sıf. (ar. *şevk* ve fars. *alud*'dan *şevk-alud*). *Esk.* Sevinçli, neşeli.

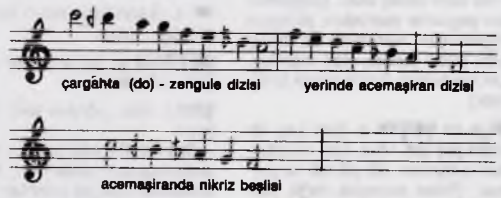
ŞEVKANİ → MUHAMMET BİN ALİ EŞ-ŞEVKANİ.

ŞEVKÂVER a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (XVIII. yy.'ın sonlarında Arif Mehmet Ağa tarafından yapılmıştır. Elde pek az örneği bulunan bu makam, çargâh [*do*] perdesinde rast, nihavent ve acemaşiran makamı dizilerinin birleştirilmesiyle meydana gelmiştir.)

ŞEVKBAHŞ sıf. (ar. *şevk* ve fars. *bahş*'tan *şevk-bahş*). *Esk.* Neşelendiren.
◆ a. Bir lale cinsi.

ŞEVKE a. (ar. *şevk*, diken'den *şevke*). *Esk.* **1.** Tek bir diken. **—2.** Dikenli bitki. **—3.** Dikene benzeyen şey.
—Esk. bot. Devedikeni.

ŞEVKEFZA a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Selim III tarafından yapılmıştır. Çargâh [*do*] perdesinde zirgüle dizisine yerinde acemaşiran dizisi ve yine acemaşiranda nikriz beşlisi eklenerek oluşturulmuştur. Zengin anlatımlı, ifade kabiliyeti yüksek şevkefza çok kullanılmış bir makamdır. Bazı yapıtlarda nikriz beşlisi kullanılmaksızın, sadece acemaşiran ile karar verildiği görülür. Bugün elde yaklaşık 200'den fazla şevkefza yapıt bulunmaktadır.)

ŞEVKEFZA KADIN, Abdülmecit'in ikinci kadını (öl. İstanbul 1889). Murat Efendi'yi (sonradan Murat V) [1840] ve Aliye Sultan'ı (1842) dünyaya getirdi. Çok hırslı bir kadın olarak bir an önce haremin başına geçmek için oğlunun padişah olmasını istediğinden, Abdülaziz döneminde (1861-1876) Pertevniyal Valide Sultan'la sürekli çekişti ve her zaman padişahı kötüledi. Murat V'in 93 günlük saltanatı sırasındaki valide sultanlığından sonra tahttan indirilen oğluyla birlikte Çırağan sarayı'na kapatıldı. Ali Suavi'nin Çırağan* vakası'nda (1878) önemli rol oynadığının saptanması sonucu bu olaydan sonra dışarıyla bağlantısı kesildi. Yeni cami'deki Validesultan türbesi'ne gömülmüştür.

ŞEVKENGİZ sıf. (ar. *şevk* ve fars. *engiz*'den *şevk-engiz*). *Esk.* Eğlenceli, neşelendiren.

ŞEVKENGİZ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze ulaşan örneği yoktur.)

ŞEVKER a. (ar. *şevk*, diken'den). El sant. Yazmacılıkta, boyama işlemi sırasında yazmaları kazana atmaya ve çıkarmaya yarayan ucu sivri ağaç sopa.

ŞEVKERAN a. (fars. *şevkeran*). Esk. bot. **1.** Baldıran otu. **—2.** *Şevkeran-ı mai*, su rezenesi, küçük baldıran.

ŞEVKET, -ti a. (ar. *şevket*). *Esk.* **1.** Padişahların ululuğu, yüceliği: *"O zamanlar altı yüz senelik şan ve şevketin azameti altında ezilen devleti, halkı, payitahtı Anadolu barika-i dehasile kurtarmak istidadını gösteriyordu"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). **—2.** *Şevket ve iclal ile, şevket ve ikbal ile*, şerefle, itibarla. ‖ *Şevket-makrun, şevket-masir*, hükümdarla ilgili; muazzam, harikulade. ‖ *Şevket-meab* → ŞEVKETMEAP ‖ *Şevket-penah* → ŞEVKETPENAH. ‖ *Şevket-vaye*, padişaha ait.
—Esk. bot. *Şevket-ül-yahud*, salepgiller-

den, tekçenekli ve çiçeklerinin zarifliğiyle ünlü bir bitki.

ŞEVKET BEY, Galatalı Şevket de denir, türk asker (İstanbul 1881 - *ay. y.* 1956). Harp okulu'nu (1900), Harp akademisi'ni (1904) bitirdi. İttihat ve Terakki cemiyeti' ne girdi. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katıldı. Mondros mütarekesi'nden sonra Çanakkale müstahkem mevki komutanı atandı. Kurtuluş savaşı'nın başlangıcında İstanbul'da Heyet-i temsiliye adına Anadolu'ya silah ve personel kaçırılmasında önemli görevler üstlendi. Karakol cemiyeti yöneticileri arasında yer aldı. Kurtuluştan (1922) sonra askerlikten albay rütbesindeyken ayrıldı. Bir süre İzmir'de ticaret yaptı.

ŞEVKET EFENDİ (Mahmut), türk şehzade (İstanbul 1872 - *ay. y.* 1899). Abdülaziz ile Nesrin Kadın'ın oğlu. Fatma Ruyinaz Hanım'la olan evliliğinden Mehmet Cemalettin Efendi adlı bir oğlu dünyaya geldi.

ŞEVKET PAŞA (Mustafa) → MUSTAFA ŞEVKET PAŞA.

ŞEVKET PAŞA, türk asker (İstanbul 1823 - İşkodra 1873). Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın üvey oğlu. Harbiye'yi erkânıharp (kurmay) binbaşı olarak bitirdi (1859). Fransa'da Saint-Cyr harp okulu'nda öğrenimini tamamladı. Kaymakam (yarbay) rütbesiyle yurda döndü. Kısa sürede miralaylığa (albaylık), sonra da mirlivalığa (paşalık) yükseldi. Dârı şûrayı askeri üyeliğine getirildi (1869). Askeri okullar ve Harbiye mektebi nazırı oldu (1872). Islahat amacıyla harbiyeli birçok öğrenciyi alaya çıkarması sonucu azledilerek İşkodra askeri valiliğine atandı (1873). Atıyla geçmeye çalıştığı ırmağa düşerek boğuldu.

ŞEVKET PAŞA (Mehmet), türk maliyeci (İstanbul 1824 - *ay. y.* 1890). Mektebi irfan'ı bitirdikten sonra Maliye kalemi'ne girdi. Bağdat (1854), Erzurum (1857), İzmir (1861) defterdarı ve İzmir Rüsumat nazırı (1868) olarak görev yaptı. Rüsumat meclisi başkanı oldu (1773). Vezir payesiyle Şûrayı devlet üyeliğine getirildi (1880). Maliye nazırı Kâni Paşa ile birlikte yeni gümrük nizamnamesini hazırladı.

ŞEVKET PAŞA, türk asker (öl. İstanbul 1911). Harbiye'yi erkânıharp (kurmay) yüzbaşı olarak bitirdikten sonra ordunun çeşitli kademelerinde görev yaptı. Mirliva (paşa) rütbesiyle Abdülaziz'in baş mabeyinciliğine getirildi (1874). Sırbistan ve Karadağ harekâtına katıldı (1876); Doksanüç harbi'nde (1877-1878 Türk-Rus savaşı) Gazi Osman Paşa'nın komutası altında Plevne'yi savundu. Yıldız* mahkemesi'nin (1881) ilk oturumu sonunda Abdülaziz'in tahttan indirilmesi olayına karışmış olabileceği gerekçesiyle, 5. Fırka komutanlığına atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldı. Aynı yıl emekliye çıkarılıp önce Şam, ardından da Beyrut'ta oturmaya zorunlu tutuldu. Ancak İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra İstanbul'a dönebildi ve Âyan meclisi üyeliğine seçildi.

ŞEVKET TURGUT PAŞA, türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1857 - *ay. y.* 1924). Harbiye'yi erkânıharp (kurmay) yüzbaşı olarak bitirdikten (1880) sonra ordunun çeşitli kademelerinde görev yaptı. İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra, mirliva (tuğgeneral) rütbesiyle Kosova ordusu kurmay başkanlığına atandı. Arnavut ayaklanması sırasında (1910) Harbiye nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın komutasında Arnavutluk harekâtına katıldı. Balkan* savaşı'nda (1912-1913) kolordu komutanı olarak Bulgarlar'a karşı dövüştü. Birinci Dünya savaşı'nda (1914-1918) Kafkasya ve Filistin-Suriye cephelerinde çarpıştı. Mondros* mütarekesi'nin imzalanmasından (1918) sonra İstanbul'a döndü. Bu dönemde ikinci ve üçüncü Damat Ferit Paşa hükümetinde Nafıa (1919), dördüncü ve beşinci Damat Ferit Paşa kabinesinde Harbiye (1920) nazırı olarak görev aldı. Kuvayı* milliye'den yana olan tutumu yüzünden istifaya zorlanarak birinci ferik (orgeneral) rütbesiyle emekliye ayrıldı (1921).

ŞEVKETİBOSTAN a. *Yörs.* Mübarekdikeni.

ŞEVKETİYE, Balıkesir'in Manyas ilçesine bağlı bucak; 8 111 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Şevketiye,* 600 nüf. (1990).

ŞEVKETLÛ ya da **ŞEVKETLİ** sıf. Büyüklük, güç ve yücelik sahibi anlamında padişahlara verilen san.

ŞEVKETMEAP sıf. (ar. *şevket* ve *me'ab*'dan *şevket-me'ab*). *Esk.* Padişaha hitap ederken ya da ondan söz ederken büyüklüğün bulunduğu yer anlamında kullanılır: *"Şevketmeab efendimize arz ediniz..."* (H. Z. Uşaklıgil).

ŞEVKETPENAH sıf. (ar. *şevket* ve fars. *penâh*'tan *şevket-penâh*). *Esk.* Padişah için şevketin, büyüklüğün bulunduğu yer anlamında kullanılır.

ŞEVKİ, ŞEVKİYE sıf. (ar. *şevk* ve *-î*'den *şevkî*, dişl. *şevkiye*). *Esk.* **1.** Dikenle ilgili. **—2.** Dikensi.
—Esk. anat. Omur. || *Asab-ı şevkiye,* omurların yan deliklerinden çıkıp bedene yayılan sinirler. || *Mihver-i dimağî-i şevkî,* beyin-omurilik ekseni. || *Nütu-yı şevkî,* omurların yan ve ön taraflarındaki dikensi çıkıntılar.
—Esk. patol. *İltihab-ı muhh-i şevki-ı had,* müzmin omurilik iltihabı. || *İltihab-ı sehaya -yı dimağî-i şevkî,* menenjit.

ŞEVKİ, ŞEVKİYE sıf. (ar. *şevk* ve *-î*'den *şevkî*, dişl. *şevkiye*). *Esk.* **1.** Neşeyle, sevinçle, istekle ilgili. **—2.** Neşeyle, şevkle dolu.

ŞEVKİ (Ahmet), mısırlı şair (Kahire 1868 - *ay. y.* 1932), takma adı **Melik üş-şuara** (Şairlerin prensi). Kozmopolitliğini ülkesinin siyasal ve kültürel yenilenmesine uyguladı ve tüm şiir türlerini başarıyla denedi (*eş-Şevkiyat,* 1925-1943). Tiyatro yapıtları pek fazla ilgi görmedi (*Hiye Emûret ül -Endülüs,* 1919; *Ali bik el-Kebir,* 1932). Yeniklasik arap okuluna bağlı kuşağın önderidir.

ŞEVKİ BEY, türk besteci (İstanbul 1860 - *ay. y.* 1891). Ticaret ve nafıa nezareti kâtiplerinden Necmettin Bey'den müzik öğrenmeye başladı. Rüştiyeyi bitirdikten sonra Müzikayı hümayun'a hanende olarak girdi. Burada Hacı Arif Bey'e öğrenci oldu. Bir süre sonra saraydan ayrılarak Rüsumat (Gümrük) nezareti'ne geçti. Yaşamının sonuna kadar gümrükte kâtiplik yaptı. Kısa süren yaşamında 1 000'den fazla yapıt besteledi. Ancak çoğu notaya alınmadığı için kayboldu. Sadece uşşak makamında 200'den fazla bestesi olup, bunların 65 kadarı eldedir. Günümüze ulaşan yapıtları 265 kadardır. Şarkılarında anlatım genellikle hüzünlü, zaman zaman da liriktir. Aşk temasını zarif bir şekilde işlemiştir. Şarkılarının kimisinde açıkça belli olan monotonluk, Şevki Bey'in bestecilik kudretini gölgelemez. Bestelerinden örnekler: *Afv eyle suçum ey gül-i ter başıma kakma* (hicaz şarkı-devrihindi), *Bağlanıp zülf-i hezârân tâbına* (hicaz şarkı-aksak), *Dil yaresini andıracak yare bulunmaz* (hicaz şarkı-aksak).

ŞEVKİ BEY (Hasan), türk hattat ve şair (İstanbul 1832 - *ay. y.* 1903). Mahmut II' nin rikâbdarı Abdurrahman Bey'in oğludur. Hat hocasının kim olduğu bilinmemektedir. Genellikle nestalik yazıda yapıtlar verdi. 1892'de Hazinei hümayun kethüdalığına getirildi. Hizmetlerinden ötürü Mecidi ve Osmani nişanlarının yanı sıra, altın ve gümüş imtiyaz madalyaları ile ödüllendirildi. Gazellerinden bir bölümü, *Tercümanı hakikat* gazetesinde yayımlandı. Üsküdar'daki Atikvalidesultan camisi'nde, 1871 tarihli bir nestalik levhası vardır.

ŞEVKİ EFENDİ (Mehmet), **Seyit,** türk hattat (İstanbul 1783 - *ay. y.* 1864). 1804'te Baş muhasebe kalemi'ne girerek zamanla önemli görevlerde bulundu; 1814'te Ceyb-i hümayun kâtipliğine, 1823'te hâcegânlık rütbesiyle Küçükkale kâtipliğine, daha sonra Darphane-i âmire ve ticaret müsteşarlıklarına getirildi. Arapça ve farsça biliyor, matematik ve geometri ile ilgileniyordu. Kimden öğrendiği bilinmeyen hat sanatının yanı sıra cilt, tezhip ve dokuma işlerinde de ustaydı.

ŞEVKİ EFENDİ (Mehmet), türk hattat (Seyitler köyü, Kastamonu, 1829 - İstanbul 1887). Prof. Süheyl Ünver'in dedesidir. Küçük yaşta İstanbul'a geldi ve dayısı Hulusi Efendi'den sülüs ve nesih yazı meşk etti; on iki yaşında icazetname aldı. Aklâm-ı sittede, özellikle de nesih yazıda ün kazandı. Yaşamı boyunca Harbiye nezareti'ne bağlı Menşe-i küttab-ı askeri'de hat hocalığı yaptı. Ayrıca Yıldız'da, şehzadeler ve dönemin önde gelenlerinin çocukları için açılan okulda ve evinde ders verdi. Nesih yazıda Hafız Osman okuluna bağlı kaldı; bu alanda kendisi de küçük bir okul oluşturdu. Celi aklâm-ı sittede ise Mustafa Rakım Efendi'nin okulunu izledi. En ünlü öğrencisi Bakkal Hacı Arif Efendi'dir. Müzelerde (Topkapı sarayı müzesi, İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi) ve özel koleksiyonlarda (Ekrem Hakkı Ayverdi) yapıtları bulunmaktadır.

ŞEVKİ EFENDİ (Mehmet), türk hattat (Safranbolu 1851 - İstanbul 1948). Safranbolu'da sıbyan okulunda öğrenim görürken, hattat Ahmet Efendi'den sülüs ve nesih yazı meşk etti. On yaşında Kuran yazmaya başladı. 1876'da İstanbul'a geldi ve Hasan Rıza Efendi'den ders aldı. Müneccimbaşı Tahir Efendi'nin kâtipliğini yaptığı sırada, Bayezit camisi'nde Tokatlı Ahmet Efendi'nin derslerine devam etti. İstanbul'da açtığı dükkânında hat dersleri verdi ve isteyenler için çeşitli eserler yazdı. 103 Kuran'ı, 3 şifa-i şerifi ve çok sayıda delaili vardır.

ŞEVKİ PAŞA (RUSÇUKLU MUSTAFA — denir), türk haritacı (Rusçuk ? - İstanbul 1912). Harbiye'yi erkânıharp yüzbaşı rütbesiyle bitirdikten (1885) sonra bir süre askeri okullarda öğretmenlik yaptı. Askerlik ile ilgili başlıca yapıtları: askeri keşifler konusundaki *İstikşâfât-ı askeriye,* deneysel jeolojiyi konu edinen *Ameli ilm-i arz,* yapı malzemeleri hakkındaki *Malzeme-i inşaiye,* askeri demiryollarını incelediği *Askeri şimendöfer,* topografya konusundaki *Mükemmel topografya.*

ŞEVKİ PAŞA Haritacı, türk asker (İstanbul 1866 - *ay. y.* 1927). Harbiye'yi erkânıharp (kurmay) yüzbaşı olarak bitirdi (1889); öğrenimini tamamlaması için Fransa'ya gönderildi. Orada Askeri mühendis yüksekokulu'ndan diplomasını aldıktan (1891) sonra, Ordu coğrafya dairesi'nde jeodezi ve astronomi stajı gördü. Türkiye' de miralay (albay) rütbesinde bir harita subayı olarak Türkiye haritalarının pafta projeksiyonuna ilişkin hesaplarını hazırladı (1912). Daha sonra mirliva (tuğgeneral) rütbesiyle Harp akademisi ve İstanbul Mühendis mektebi'nde jeodezi dersi verdi; bu arada jeodezi, astronomi ve topografyayla ilgili hesaplamalara dayalı yeni harita teknik yöntemleri geliştirdi. Korgeneralliğe yükseltilerek yeni kurulan Harita genel müdürlüğü'nün başına getirildi (1926). Başlıca yapıtları: *Yüksek geodezi* (1911), *On senelik haritacılık hülasai tarihiyesi* (1918).

ŞEVKİ YUSUF, türk şair, tarihçi (Edirne XV. yy. sonu - İstanbul XVI. yy. başı). Bayezit II döneminde (1481-1512) divan kâtipliği görevinde bulundu. Yapıtları: *Tarih-i âl-i Osman, Divan* (türkçe, arapça, farsça şiirler), *Avamil-i farisi* (farsçanın dilbilgisi kuralları).

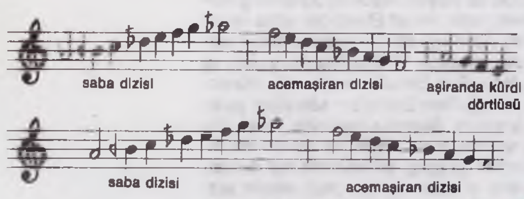
ŞEVKİCEDİT a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Arabankürdi makamının aynıdır. Zevkutarab makamı seyri de ayrı bir özellik göstermediğinden, arabankürdi makamının değişik zamanlarda şevkicedit ve zevkutarab adlarıyla da kullanıldığı görülmüştür.)

ŞEVKİDİL a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Rast ile suzinak makamlarının dizilerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur.)

ŞEVKİSERAB a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Suzidil, buselik [hisarbuselik] ile aşiran perdesine uşşak dörtlüsünün birleşimidir. 1967'de kemençe sanatçısı Haluk Recai [Haldun Menemencioğlu] tarafından yapılmıştır. Elde sadece kendisinin yapıtları bulunmaktadır. Başkası tarafından kullanılmamıştır.)

ŞEVKİYE → ŞEVKİ.

ŞEVKUTARAB a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Selim III tarafından yapılmıştır. Makam, aynı adla iki ayrı biçimde kullanılmıştır: 1. saba makamı dizisi acemaşiran, hüseyniaşiranda kürdi dörtlüsünün birbirine eklenmesiyle oluşturulmuştur. Bazen acemaşiran kullanılmaz, o zaman makam aşiran [*mi*] perdesinde sabazemzeme gibi kalır. Kararı [*mi*] hüseyniaşiran perdesidir. Makam inici-çıkıcıdır. 2. saba makamı dizisine acemaşiran makamı dizisinin eklenmesiyle oluşmuştur. Kararı [*fa*] acemaşiran perdesidir. Makam inici-çıkıcıdır. Şevkutarab makamından elde 60'a yakın yapıt bulunmaktadır.)

şevkutarab makamı

ŞEVLENDİRMEK g. f. İnş. Bir kapının, bir pencerenin açıt şevini, genellikle dıştan içe doğru genişletmek.

ŞEVLİ sıf. İnş. *Şevli örme*, kimi duvarlarda, her taş sırasını geriye çekerek örme.

ŞEVROTİN a. (fr. *chevrotine*). Büyük av hayvanlarını avlamada kullanılan iri saçma ya da küçük mermi.

ŞEVVAL, -li (ar. *şevval*). Kamer takviminin ramazan (şeker) bayramı ile başlayan onuncu ayı.
—ANSİKL. Esk. takvim. Şevval, ramazan ayından sonra gelir; şeker bayramı bu ayın ilk üç günü kutlanır. Bu nedenle tüm müslüman dünyası için önemli sayılan bir aydır. Ayın ilk günü oruç tutulmaz. Ancak, ikinci ve üçüncü günleri nafile ya da kaza oruçları tutulabilir.

ŞEVYOT a. (fr. *cheviotte*'dan). Tekst. Şevyot koyununun yünü; bu yünle dokunan hafif, esnek ve yumuşak tutumlu kumaş. (Kumaş dinklendikten sonra hafif bir şardonlama işleminden geçirilir ve apre sırasında kumaşın tutumu ve açık dokusu korunur. Parlak renkte ve çeşitli desenlerde üretilen şevyot elbiselik, ceketlik ve paltoluk olarak kullanılır.)

ŞEY a. (ar. *şey*). **1.** Herhangi bir nesneyi, somut ya da soyut bir varlığı, bir olayı, bir sözceyi belirtir: *Dostluk az bulunur şeydir. Her yaptığı şeyi iyi yapar. Her şeyin bir zamanı vardır. Başına çok tuhaf bir şey gelmiş. Size bir şey söyleceğim.* **—2.** Canlı varlıklara karşıt olarak cansız varlık; nesne. **—3.** Konuşma sırasında hatırlanamayan bir sözcüğün yerinde kullanılır: *Şeyi gördün mü? Şu şeyi versene.* **—4.** *Bir şey*, herhangi bir şey: *Bir şey söyle, bir şey yap, öyle durma!* ‖ *Bir şey değil*, "teşekkür ederim"e karşılık olarak "teşekküre değmez" anlamında kullanılır. ‖ *Bir şeye* ya da *bir işe yaramamak*, yararsız olmak: *O kadar uğraşmamız bir şeye yaramadı.* ‖ *Bir şeyler*, tuhaf, anlaşılmaz şeyler: *Ona bugünlerde bir şeyler oldu, sanki dünyayla ilişkisi kesildi.* —Fels. Var olabilen, düşünülebilen, bir olumlama ya da olumsuzlamaya konu olabilen her türlü varlık. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kendinde şey*, hakkında hiçbir düşünce ileri sürülemeyen, hiçbir fikir edinilemeyen bir "herhangi şey"in yine de var olduğunu paradoksal bir biçimde öne süren varsayım. ‖ *Tikel şey*, bağımsız bir varlığı bulunmayan, onu kapsayan dış ya da yabancı bir öğe göz önüne alınarak düşünülmesi gereken düşünce nesnesi.
—ANSİKL. Fels. Felsefede tikel şey, ancak, genellikle tikel şeye karşıt olan kendinde şey'e başvurularak tasarlanabilir.

Spinoza'ya göre tikel şey "sonlu ve belirlenmiş bir varoluşa sahip şey"dir (*Etika* 2, tanım 7). Tekil şeylerin özü, varoluşu içine almaz, yani tikel bir şeyin varlığı, ancak başka tikel şeylerle açıklanabilir.

Kant'a göre kendinde şey, kendinde olduğu haliyle nesnedir ve onun karşılığı olan hiçbir duyusal sezgi yoktur. Dolayısıyla Kant, şey ile kendinde şey'i (*Ding* ve *Ding an sich*) karşıtlaştırır: "Bize hiçbir sezgiyle verilmemiş olan nesneler, işte bundan ötürü, duyular olmayan nesnelerdir" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1, 1, 2).

Hegel, bizim "şey" dediğimizi belirtmek için almancada bulunan iki farklı terimi kullanır: *Ding* ve *Sache*. Ding "dolayımsız varolan"dır, "genel anlamda herhangi şeyin bir teki"dir (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Öz", 1, 2, 1). Bu durumda şey, "şeylik"in (*Dingheit*) tözsel birliğinde bir araya getirilmiş bir özellikler bütününden oluşmuştur. Her türlü ilke kavranamazlığını -bilgiye yönelen zihin için ulaşılmaz olan kantçı "kendinde şey"i- bir yana iten şey, özün içselliğini dışsallıkta somut olarak var kılan "fenomen"de kendini gerçekleştirir. Daha bütünleyici bir anlam taşıyan *Sache* terimi ise, maddesel bireyselliği içindeki şeyden çok, insanın deneyiminde taşıdığı önem bakımından şeye işaret eder. Özellikle de, "şeyin kendisi" *(Sache selbst)* kategorisi, "tinsel özselliği ifade eder [...]; bu durumda bir şey, kendinin bilincinin *kendisinin* olarak ürettiği bir nesnedir, ama buna rağmen özgür ve gerçek bir nesne olmaktan da geri kalmaz (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Akıl").

Nietzsche'ye göre, Kant'ın kendinde şey çözümlemesini derinleştirmek ve şeyleri bilme konusundaki duygumuzun bir yanılsamadan başka şey olmadığını göstermek gerekir: "Bugüne kadar uydurulmuş en büyük masal, bilgi masalıdır. *Kendinde şeyler*'in yapısının ne olduğu bilinmek isteniyor, oysa kendinde şeyler yoktur. Bir "kendinde", bir mutlak olduğunu varsaysak bile, sırf bu yüzden onu bilmemize olanak yoktur". Koşullanmamış bilinemez, çünkü bilinemez olmasaydı koşullanmamış olmayacaktı. Bilmek, her zaman, "herhangi bir şeyle ilişkiye girmektir" (*Der Wille zur Macht* [Güçlülük istenci]).

ŞEYATİN çoğl. a. (ar. *şeytan*'ın çoğl. *şeyatin*). *Esk.* Şeytanlar.

ŞEYB a. (ar. *şeyb*). *Esk.* **1.** Saç ve sakala kır düşmesi. **—2.** İhtiyarlık.

ŞEYBA sıf. (ar. *şeyb*'den *şeybâ*'). *Esk.* Beyaz saçlı kadın için kullanılır.
◆ a. **1.** Ayın son gecesi. **—2.** Gerdek gecesi.

ŞEYBAN HAN, Cengiz Han'ın torunu, Cuci'nin oğlu ve Batu Han'ın kardeşi. Ural'ın doğusundaki bir yurtluğun başına getirildi, Şeybaniler adı ondan gelir.

ŞEYBANİ (Ebu Amr İshak bin Mirar), arap dilbilgici (Kûfe 720 - ? 828). Yaşamı konusunda çeşitli kaynaklardaki bilgiler çelişkili ve yetersizdir. Beni Şeyban'dan birinin azatlısı olduğu, kendinden önce yaşamış arap şair ve yazarlarının yapıtlarını ve sözlerini topladığı bilinmektedir. Bu nedenle kendinden sonra gelenler arap dili ve edebiyatı üstüne yaptıkları çalışmalarda ondan büyük ölçüde yararlanmışlardır. Başlıca yapıtları: *Kitabü eş'ar ül-kabail, Kitab ül-cim, Garib ül-hadis, Kitabü halk ül-insan.*

ŞEYBANİ, asıl adı **Ebu Abdullah Muhammet bin Hasan,** arap din bilgini, hanefi fıkıhçısı (Vâsıt 749 - Rey 805). Şeyban oğullarının azatlısıydı. Kûfe'de yetişti. Ebu Hanife'nin fıkıh derslerini izledi. 20 yaşındayken Kûfe camisi'nde ders vermeye başladı. Medine'de 3 yıl süreyle Malik bin Enes'ten hadis öğrendi. Ebu Yusuf'un yanında fıkıh bilgisini derinleştirdi. Rakka (796), Horasan (805) kadılıklarına atandı. Hanefi mezhebinin yayılmasına önemli katkısı oldu. Yapıtları: *Kitab ül-asl fi'l-füru (el Mebsut), Kitab ül-cami ül-kebir, Kitab ül-cami-üs-sagir, Kitab üs-siyer ül-kebir, Kitab ül-âsâr.*

ŞEYBANİ HAN (Muhammet), **Şeybek Han** da denir (öl. Merv yakınında 1510), özbek hanı (1500-1510). 1468'de ölen dedesi Ebülhayr'ın yerini alan babası Şah Budak Kazaklar tarafından öldürüldü. Etrafında küçük bir kuvvet kalan Şeybani Han, babasının öcünü almak için Kazaklar'la mücadeleye girişti; yenilerek önce Buhara'ya, sonra Semerkand'a kaçtı. Topladığı kuvvetlerle yeniden Kazaklar'ın üstüne yürüdü, bu kez de yenilerek Harizm'e sığındı. Ölen çağatay hanı Yunus'un taht için mücadele eden oğullarından Mahmut Han'ın hizmetine girdi, Türkistan kentini yurtluk olarak aldı. Timurlular'ın elinde bulunan Maveraünnehir'i ele geçirdi (1495-1500) ve Semerkand'da hükümdarlığını ilan etti. Babur'u bir ara ele geçirdiği Semerkand'dan çıkardı. Eski koruyucusu Mahmut Han'ı, Fergana'da yendi, Taşkent ve Şahruye'ye elkoydu (1502/3). 1505'te Harizm'i, 1507'de Timurlular'dan Belh ve Herat'ı alarak tüm Horasan'ı ele geçirdi. Batı Türkistan, Maveraünnehir, Fergana ve Horasan'ın egemeni olarak Özbekler'i Orta Asya'nın en büyük gücü durumuna getiren Şeybani Han, İran'da bir devlet kuran şii Şah İsmail'e Merv yakınlarında yenildi ve bu savaşta aldığı yaralardan etkisiyle öldü. Sert yaradılışlı hatta zalim olduğu halde güzel sanatlarla da yakından ilgiliydi. Bilginleri, sanatçıları korurdu. Ahmet Yesevi yolunda hece vezniyle dörtlüklerden oluşan tasavvufi şiirleri vardır. Gazellerinde geleneğe uygun olarak içkili eğlenceleri, aşkı konu edinmiş, bu arada Buhara, Türkistan, Semerkand gibi türk kentlerinin güzelliklerini dile getirmiştir. *Divan*'ında *Bahr ül-Hüda* adlı dinsel-ahlaksal bir mesnevi de yer alır. Fıkıhla ilgili düzyazı bir yapıtı bulunmaktadır.

ŞEYBANİLER ya da **EBÜLHAYRİLER,** Orta Asya'da Ebülhayr tarafından kurulan ve Muhammet Şeybani tarafından yeniden canlandırılan özbek hanedanı (1450'ye doğr.- 1599). Maveraünnehir'de egemenlik kuran ve Semerkant'ı başkent edinen bu aileden gelen prensler sık sık bölündüler (Buhara, Taşkent prensleri), ama çok sıkı olmasa da, birliği korumayı başardılar. Babur'u püskürttüler (1512); Babur, Hindistan'a yöneldi. Ama Abdullah bin İskender'in saltanatından (1583-1598) sonra hanedan, İranlılar'ın saldırıları sonucunda ortadan kalktı. Ailenin başka bir kolu olan Astrahanlılar ya da Canoğulları, Özbekler'in başına geçti. (→ ÖZBEKLER.)

ŞEYBE a. İsl. Kâbe'nin bakım ve temizliğini yürütenlere verilen genel ad.
—ANSİKL. Kâbe'nin kapısının açılıp kapatılmasını (hicabe), temizlik ve bakımının yürütülmesi (sidane) görevlerini üstlenen bu kişiler, *şeybiyun* ya da *beni şeybe* diye de anılırlar. Görevleri Kâbe ile sınırlıdır; Kâbe'yi çevreleyen Mescidi Haram ile Zemzem suyunun bakımı görev alanlarının dışında kalır.

Müslümanlar Mekke'yi fethettikleri sırada (630) Kâbe'nin bakımı görevi Hz. Muhammet'in atalarından Kusay'ın soyundan gelen Osman bin Talha'da bulunuyordu. Hz. Muhammet, Osman'dan Kâbe'nin anahtarını alarak kapıyı kendi eliyle açtı; içeriye girdi ve iki rekât namaz kıldıktan sonra anahtarı yeniden Osman'a ver-

di ve bundan sonra da görevi onun yürütmesini istedi. Böylece bu görev aralıksız aynı aile tarafından yürütüldü.

Beni Şeybe'nin başlıca görevleri arasında Kâbe'nin temiz tutulması, çevresinin bakımı, hac zamanları için gerekli hazırlıkların yapılarak önlemlerin alınması, eski Kâbe örtüsünün kaldırılarak yerine yenisinin konulması, Kâbe'nin iç örtülerinin bakımı, dünyanın çeşitli ülkelerindeki müslümanların Kâbe'ye armağan ettikleri altın, gümüş gibi değerli eşyanın, değerli taşlarla süslenmiş lambalar vb. araçlarla süs eşyasının korunması, Kâbe anahtarının saklanması gibi işler yer alır. Bu işleri yürütenlerin başında *zaim* ya da *şeyh* denilen yöneticiler bulunur. Kâbe'nin anahtarı zaim tarafından saklanır; kapıyı o açıp kapar. Kâbe'nin eski örtüsü indirilip yerine yenisi takılınca Beni Şeybe bu eski örtüyü düzgün parçalara ayırır, sırmalı ve işlemeli olan değerli parçaları devlet büyüklerine armağan eder. Öteki parçalar, eskiden Beni Şeybe kapısı denilen Bab üs-Selam önündeki dükkânlarda ziyaretçilere satılırdı.

Kâbe ile ilgili belirtilen görevler, yeni koşullar ve gereksinmelere göre daha düzenli bir duruma getirilmiş olarak günümüzde (1989) sürdürülmektedir.

ŞEYBEK HAN → ŞEYBANİ HAN.

ŞEYBİYE a. (ar. *şeybiyye*). Esk. bot. Likenler. (XIX. yy.'da fr. *lichenées* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

ŞEYCİ sıf. Şeyciliğe ilişkin ya da şeycilik yanlısı.

ŞEYCİLİK a. Şeylerin varoluşunu ve betimlenmesini temel alan felsefe.

ŞEYDA sıf. (fars. *şeyda*). *Esk.* Aşk yüzünden aklını kaçırmış, çılgın; divane: *"O Anadolu'nun ormanlarında şeyda bülbüller şakır"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

ŞEYDA Molla, iran kökenli hintli yergi şairi (Fethpur Sikri, Âgrâ, ? - Keşmir 1642). Han-ı hanan Mirza Abdullah Rahim'in arkadaşıydı. Cihangir'in oğlu emir Şehriyar'ın hizmetinde bulundu. Son yıllarında Şah Cihan'ın bağladığı aylıkla Keşmir'de yaşadı. Şiirlerinin 100 000 beyti bulduğu ileri sürülür. Çağdaşı Kudsi'nin bir kasidesinin yanlışlarını sayıp döken *Kaside*'si, *Devlet-i bidar* adlı mesnevisi, Talip, Mir İlahi gibi şairler için yergileri vardır; birçok şair de ona yergiler yöneltmiştir. Acmer'de Şeyh Firuz'la atışmaları (*Münazara*, 1615) ünlüdür.

ŞEYDA ABDÜRRAHİM DEDE EFENDİ Hafız → ABDÜRRAHİM KÜNHİ DEDE (Şeyh).

ŞEYDALIK a. (fars. *şeyda*'dan). *Esk.* Divanelik, çılgınlık.

ŞEYDAYİ a. (fars. *şeyda* ve *-i*'den *şeydayi*). *Esk.* Şeydalık, divanelik.

ŞEYH a. (ar. *şeyhuhet*'ten *şeyh*). **1.** Tarikat kurucusuna, bir tekke ya da zaviyede müritlerine reislik eden kişiye verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Tekkelerde tarikat şeyhlerinin oturduğu post. **—3.** Araplar'da kabile ve aşiret başkanı. **—4.** *(Ben) şeyhimi bu kadar severim* → BEN ŞAH'IMI BU KADAR SEVERİM. || *Şeyhin kerameti kendinden menkul,* bir kimsenin büyük işler, başarılar kazandığını, önemli işler başardığını öne sürmesi durumunda ortada bir tanıt ya da kanıt yok, nasıl inanalım anlamında alay yollu söylenir.

—*Esk.* **1.** Yaşlı kimse. **—2.** *Şeyh ü şab,* yaşlı ve genç. || *Şeyh-i ekber* ya da *şeyh-ül-ekber,* Muhittin Arabi'nin unvanı. || *Şeyh-ül-harem,* Medine şehrinin güvenliğiyle görevli kimse. || *Şeyh-ül-islam* → ŞEYHÜLİSLAM.

—Esk. ida. *Şeyh ül-harem,* Mekke'de halife tarafından görevlendirilen kişi. (*Şeyh ül-haremi nebevi* de denir. Hac yolu üzerinde bulunduğu için Şam valileri için de eskiden aynı deyim kullanılırdı.) || *Şeyh ül-vüzera,* en yaşlı vezir.

—Esk. sil. *Şeyh ül-meydan,* Osmanlılar'da Okçular tekkesi'nin yöneticisi durumundaki kişiye verilen ad. (*Bin iki yüzcü şeyhi* diye de anılırdı. İlk dönemlerde rikâb-ı hümayun atıcıbaşı şeyh ül-meydan olurdu. Daha sonra yaşlı kemankeşlerin menzil sahibi olanları arasından seçilmeye başlandı. Yaşam boyu süren bu görev günümüzdeki kulüp başkanlıklarına benzerdi.)

—Hat. *Şeyh ül-hattatin,* yaşayan hattatların en yaşlısına verilen san. (Tüm yazılarda usta olan hattatlara ise, *reis ül-hattatin* deniyordu.)

—Kur. tar. *Şeyhi imaret,* bir imareti yöneten kişi.

—ANSİKL. Müslümanlığın ilk dönemlerinde arap geleneklerini canlı tutmak isteyen hükümdarların yanında çalışan üst düzeydeki görevlilere, hanedan kurucularına, yine yüksek düzeydeki din görevlilerine (şeyhülislam gibi), din bilginlerine, müderrislere, yaş farkı gözetilmeksizin tarikat kurucusu ya da reislerine bu unvan verilmiştir. Tarikat kurucu ve şeyhleri kendilerine uğur (bereke) verilmiş, Tanrı ile kul arasında bir aracı olarak kabul edilir. Şeyhin, tarikatla ilgili bilgilerin vârisi olarak kendi istencinin (iradesinin) Tanrı'nın istenci ile doymuş duruma gelmesi demek olan "sır"ra sahip olduğuna inanılır.

Kuzey Afrika tarikatlarında şeyhler, görevlerine göre, istenci Tanrı istenci ile kaynaşan ve yanında müridin ruh ve ceset olarak kabul edildiği *şeyh ül-irade;* kendisine uyulan, yaptıkları ve sözleri taklit edilen *şeyh ül-iktida;* uğurundan (bereketinden) yararlanmak amacıyla ziyaret edilen *şeyh ül-bereke;* müridin kapılandığı ve onun sayesinde tarikata kabul edildiği *şeyh ül-intisap,* her müride okuyacağı virdi (dua) dağıtan manevi öğretici *şeyh ül-telkin,* müritlerin eğitimi ile ilgilenen *şeyh üt-terbiye* adlarını alırlar.

Her tarikat şeyhinin bir zaviyesi vardır. Bu zaviyede kendisine hizmet eden halife ve naip dışında, tarikat topluluğunun yerel yöneticisi, tarikatın yayıcısı ve kılavuzu (mukaddim), şeyhin ya da mukaddimlerin yazdıkları bildirileri taşıyan *rakıb* ya da çavuş, tarıkata bağlı kabileler arasında sadaka toplayan *sayyaf* bulunur. Bunlardan sonra *ihvân, fakir, ashab, kadim* ya da *derviş* adını alan tarikat bağlıları gelir.

—Tar. Arap kavimleri arasında bu unvan, uzun süre *seyit* unvanı ile birlikte kullanıldı. Sonraları, bir topluluğu, birliği yönetip önderlik edene "şeyh" denildi; tüm islam dünyasında sözcük aynı anlamı taşıdı; tarikatların başında bulunanlar da bu unvanla anıldı. Daha sonraları özellikle Tunus'ta, kabile reislerine çalgı eşliğinde kaside okuyan şairlere de *şeyh* denildi.

ŞEYH (*cebel* **EŞ-**) → HEREMUN.

ŞEYH (tel **ES-**). Arkeol. Amik ovasının B.'sında höyük. Burada yapılan kazılarda Yenitaş ve Bakırtaş dönemlerinden çeşitli buluntular ortaya çıkarıldı. Bunlar arasında özellikle Ubeyd ve Tel Halef türü seramikler dikkati çeker.

ŞEYH ABDÜRRAHİM KÜNHİ DEDE → ABDÜRRAHİM KÜNHİ DEDE (Şeyh).

ŞEYH ADİ BİN MİSAFİR → ADİ BİN MÜSAFİR EL-HAKKARİ.

Şeyh Bedrettin ayaklanması, osmanlı devlet düzenine yönelik bir başkaldırı hareketi (1420). [→ SİMAVNALI BEDRETTİN.]

ŞEYH CELAL → BOZOKLU CELAL AYAKLANMASI.

Şeyh Celal ayaklanması → BOZOKLU CELAL AYAKLANMASI.

ŞEYH EDEBALİ → EDEBALİ (Şeyh).

Şeyhedebali ve Malhatun türbeleri, Bilecik kalesi'nin B.'sında, kayalık bir tepe üzerinde, Orhangazi camisi'nin karşısında iki türbe. Bir avlu içinde yer alan yapılar, dergâh ve mescit bölümleriyle küçük bir külliye oluşturur. Şeyhedebali türbesi ortada kubbeli, mihraplı, büyük bir oda biçimindeki mescit ile, bunun bir yanındaki kubbeli türbe (içinde Şeyh Edebali ve yakınlarına ait sandukalar vardır) ve öteki yanındaki iki odadan oluşur. Mescidin tavanı XIX. yy.'da empire (ampir) üslupta yenilenmiştir (1889 tarihli, Abdülhamit II tuğralı yazıt, bu onarımla ilgilidir). Bunların D.'sunda bir kaya üzerinde, Malhatun'un dörtgen planlı, kubbeli küçük türbesi yer alır.

Şeyh Eşref ayaklanması, Hart olayı da denir, Bayburt ve yöresinde bir tarikat kuran Şeyh Eşref'in başkaldırması (26 ekim - 24 aralık 1919). Eşref'in Bayburt'un Hart (günümüzde Aydıntepe) bucağında şeriatın uygulanmasını isteme gerekçesiyle halkı kışkırttığı, Ermeniler'e karşı birliği, bütünlüğü bozduğu İstanbul hükümetine bildirilmişti. Dahiliye nezareti'nin yaptığı soruşturma sırasında Eşref, ifadesinin alınması için Bayburt'a çağrıldı. Şeyh gelmeyeceğini bildirdi; kendisini çağıranların dinsiz olduğunu ileri sürdü. Çevresindeki müritlerine güvenerek direneceği anlaşıldığından Hart'a 50 kişilik bir birlik gönderildi. İyi karşılanan bu birlik Hart'ta ağırlanmak üzere evlere alındı, silahları toplanarak tutsak edildi (6 aralık). 9 aralıkta Hart'a yollanan 60 kişilik piyade birliği de baskına uğrayarak tutsak edildi. Bu durum şeyhin çevredeki etkisini artırdı, müritlerini şımarttı. İstanbul hükümeti af yoluna gidilmesi, olayın kapatılması için emir verirken, İstanbul hükümetiyle bağlarını koparan Mustafa Kemal Paşa, giderek büyüyen tehlikenin zaman kaybetmeden bastırılmasını istiyordu. Kâzım Paşa (Karabekir) yeni birliklerin bölgeye sevki için zaman kazanmak üzere, İstanbul hükümetinin önerdiği gibi, bir heyeti şeyh ile görüşmeye gönderdi. Eşref gelenlere karşı çıktı. Gerekirse savaşmaya hazır olduğunu söyleyince harekât başladı. Dört piyade taburu (600 er), iki süvari bölüğü (100 atlı) ve dört toplu bir obüs bataryası Hart'a geldi. Kuşatılan kasaba önce birliklere karşı koydu. Ancak şeyhin top ateşiyle ölmesi üzerine müritlerin direnci kırıldı, teslim oldular.

ŞEYH GALİP, asıl adı **Mehmet,** türk şair (İstanbul 1757 - *ay. y.* 1799). Mevlevi tarikatından Mustafa Reşit'in oğlu. Babasından *Tuhfe-i Şahidi* adlı yapıtı okuyarak farsça öğrendi. Din, tasavvuf, edebiyat bilgisini mevlevi tarikatı çevresinde geliştirdi, özellikle *Mesnevi* ve şerhlerini okudu. Mevlevi şair Neşet'ten (öl. 1808) yararlandı. İlk şiirlerinde onun verdiği "Esat" mahlasını kullandı, 1784'te "Galip" mahlasını aldı. Konya'da Mevlana dergâhında başlayan 1 001 günlük çilesini babasının isteği doğrultusunda İstanbul'da tamamladıktan (1787) bir süre sonra Galata mevlevihanesi şeyhliğine getirildi (1791). Ölümüne dek bu makamda bulundu. Mevleviliği benimseyen sanatsever, yenilikçi padişah Selim III'ün yakın ilgisini, desteğini gördü. Bazı iran şairlerinin (özellikle

Şeyh Galip türbesi
Tünel, İstanbul

Şevket-i Buhari'nin [öl. 1699]) uyguladığı zengin çağrışımlarla beslenen, derin hayalleri zincirleme tamlamalar kullanarak anlatan, ahenge büyük önem veren sebk*-i hindi akımının türk edebiyatındaki önemli temsilcisidir. Bu anlatım yolunu yeni ve yerli öğelerle zenginleştirdi. Eski mazmunları yepyeni biçimlerde kullandı. Tardiye, şarkı gibi ürünlerinde söyleyiş bakımından dönemi için önemli ölçüde sadelik uyguladı (*"Gizlesem de âşıkâr etsem de canımsın benim"*); türki*-i basit adı verilen yolda türkçe sözcükler kullanarak denemeler yaptı (*"Döktü omuzdan puşu saçağını/Açtı gönüller deli bayrağını"*). Mevlana'ya ve mevleviliğe bağlılığını gösteren birçok şiirin yer aldığı *Divan*'ında (bas. 1836) en önemli tema aşktır. Bu temayı derinleştirerek işlerken insanoğluna en büyük değeri veren, onu yücelten bir görüşün temsilcisi oldu (*"Hoşça bak zatına kim zübde-i âlemsin sen / Merdüm-i dide-i ekvan olan âdemsin sen"* [Kendine bir hoşça bak; âlemin özüsün sen, varlıkların gözbebeği olan insanın sen]). Ünlü mesnevisi *Hüsn ü Aşk* (1783, yeni bas. 1968), Nabi'nin o dönemde çok beğenilen *Hayrabat* (1705) mesnevisinden daha başarılı bir yapıt ortaya koyma savının ürünüdür. Bu yapıt Aşk adlı delikanlıyla Hüsn adlı genç kızın aşk serüvenini anlatırken mecazi aşktan gerçek aşka geçişi, tasavvuftaki seyir ve sülûk aşamalarını gösterir. Masal öğeleri (cinler, cadılar, devler) yanında zengin alegorilere (Molla-yı Cünun [Molla Cinnet] adlı öğretmen, İsmet [Erdem] adlı dadı, Gayret adlı lala, Diyar-ı kalb [Kalb ülkesi] vd.) dayanır. Öteki yapıtlarından *Şerh-i Cezire-i Mesnevi*, Yusuf-i Sineçâk'in (öl. 1546) *Mesnevi*'den seçmelere yer veren *Cezire-i Mesnevi*'sinin şerhidir. Kösec Ahmet Dede'nin (öl. 1781) *es-Sohbet üs-safiye*'sine talikat yoluyla kaleme aldığı arapça *er-Risalet ül-behiye fi tarikat il-mevleviye*, mevlevilikle ilgili önemli bilgileri kapsar. Esrar Dede'nin mevlevi şairleri konu edinen *Tezkire-i şuara-yı mevleviye*'si de Şeyh Galip'in yazmaya başladığı ve tamamlaması için yazara verdiği malzemeye dayanır. (→ Kayn.)

ŞEYH HALİM EFENDİ, türk tanbur ve ney sanatçısı (İstanbul 1824 - *ay. y.* 1897). Ney sazını Deli İsmail Dede'den, tanburu da Tanburi Oskiyan'dan öğrendi. Şeyh Hüseyin Fahrettin Dede, Hafız Ahmet Irsoy, Cemal Dede müzik bilgisi yönünden Şeyh Halim Efendi'den yararlandılar. Odabaşı rufai tekkesi şeyhi Abdullah Vehbi Efendi'den icazet aldı. Erenköy Kozyatağı'nda, kendi parasıyla yaptırdığı tekkesinde yaşamının sonuna kadar şeyhlik etti. Bestecilikte ün sahibi olmayan Halim Efendi'nin elde bulunan tek yapıtı, ısfahan makamındaki sazsemaisidir.

ŞEYH HAMDULLAH → HAMDULLAH Amasyalı.

ŞEYH İLAHİ-İ NAKŞİBENDİ → ABDULLAH İLAHİ-İ SİMAVİ.

Şeyh Melik Müeyyet camisi, Kahire'de, Memluklar döneminde Şeyh Melik Müeyyet'in yaptırdığı (1420) cami. Ana mekân mihrap duvarına koşut üç sahınlıdır. Avlu üç yandan iki sıra revaklarla çevrilidir, iki uçta kubbeli türbeler yer alır. Bu türbelerin varlığı dinsel mimarlıkta bir aşama olarak nitelendirilir.

ŞEYH SAFFET EFENDİ, soyadı **Yetkin,** türk mutasavvıf ve siyaset adamı (Urfa 1866 - ? 1950). Medresede okudu. Halveti dergâhı postnişini oldu. Meclisi mebusan'da (1908-1912, 1915-1918) ve TBMM'de (1923-1927) Urfa milletvekili olarak yer aldı. Hilafetin ilgası ve osmanlı hanedanının Türkiye dışına çıkarılması için kanun teklifini elli arkadaşıyla birlikte TBMM'ye sundu (3 mart 1924).

ŞEYH SAİD, Arabistan yarımadasında küçük arazi, Babülmendeb boğazı kıyısında, Perim adasının karşısında. Yemen Arap Cumhuriyeti topraklarındadır. Şeyh Said arazisini Şeyh Ali Tabatt, 1868'de Marsilya'daki Bazin-Rabaud ve Cie şirketi'ne verdi. Fransa büyükelçisiyle osmanlı vezirazamı arasında İstanbul'da karşılıklı olarak verilen bir mektupla (1870) Fransızlar'ın Şeyh Said'deki hakları tanındı ve burası kömür deposu olarak kullanıldı. Ama bölgede fransız varlığını istemeyen İngiltere, Şeyh Said'i Osmanlı İmparatorluğu'nun malı saymaya devam etti. Birinci Dünya savaşı'nda İngilizler Türkler'i Şeyh Said'den çıkararak yerine yemenli İmam Yahya'nın askerlerini yerleştirdiler (1918), ama Fransızlar'ın iktisadi çıkarlarına dokunulmadı. 1939'da Fransa ile Yemen arasında imzalanan bir protokolle Fransızlar bu topraklar üzerindeki bütün iddialarından vazgeçtiler ve Şeyh Said Yemen hükümdarlığına girdi.

ŞEYH SAİT (Mehmet), nakşibendi şeyhi ve kendi adıyla anılan ayaklanmanın elebaşısı (Palu 1865 - Diyarbakır 1925). Medrese öğrenimi gördü ve babası Şeyh Mahmut'un ölümünden sonra şeyh oldu. Palu'dan ayrılıp Erzurum'un Hınıs ilçesine yerleşti. Müritlerinin dinsel duygularını sömürerek büyük bir mal varlığı elde ettiği gibi Suriye'ye koyun satarak kendisine önemli gelir sağladı. Koyun satışı nedeniyle sık sık Halep'e giderken bölgedeki aşiretler arasındaki saygınlık ve ünü arttı. Kürtçülük akımını benimseyerek bölücülük etkinliklerine girişti. Zaza aşiretinin önderi durumuna geldi. Oğlu Ali Rıza'yı birkaç kez İstanbul'a göndererek oradaki Kürtler'le ve bu akımı destekleyen İngilizler ile ilişki kurdu. Kendi adıyla anılan ayaklanmayı başlattı. Yandaşlarıyla birlikte yakalanarak Şark İstiklal mahkemesi tarafından idama mahkûm edildi ve Diyarbakır'da hüküm yerine getirildi. (→ ŞEYH SAİT AYAKLANMASI.)

Şeyh Sait ayaklanması, Türkiye'nin doğu bölgesinin bir kesiminde Şeyh* Sait tarafından çıkartılan ayaklanma (1 şubat -15 nisan 1925). Ayaklanma, Elazığ'ın Eğil bucağı Piran köyünde gizlenen mahkûmları aramaya gelen bir jandarma birliğine ateş açılmasıyla başladı ve kısa sürede yayıldı. Şeyh Sait'in yönettiği ayaklanmada bölgedeki telefon ve telgraf telleri kesildi, Genç ilinin merkezi Drahnı ayaklanmacıların eline geçti (16 şubat 1925). Kendisine katılan dört aşiret kuvvetleriyle birlikte Şeyh Sait Diyarbakır, Muş ve Çapakçur'da hükümet kuvvetlerine karşı cephe açtı ve bir piyade alayını Diyarbakır'a çekilmek zorunda bıraktı (19 şubat 1925). Hükümet kuvvetlerinin yaptığı karşı saldırıdan bir sonuca ulaşılamadığı gibi, ayaklanmacılar bir süvari alayını pusuya düşürüp tutsak alarak Hani'ye girdiler (22 şubat 1925). Şeyh Sait yandaşları bu arada Muş ve Elazığ'da çeşitli yağma olaylarına başlarken Şeyh Abdullah'ın yönettiği ayaklanmacılardan bir grup Varto'yu ele geçirip Erzurum üzerine yürüdü. Şeyh Sait'in buyruğundaki 5 000 kişilik bir kuvvet de Diyarbakır'a dört cepheden saldırdı (7 mart 1925). Şeyh Sait bir yandan da bölgede "Din elden gidiyor. Hiçbir halife sınırdışı edilemez. Yolumuz din yoludur, hükümet dinsizdir. Okullarda dinsizlik kol geziyor. Kadınlar çıplaktır. Şeriattan ayrılmayın" yolunda bildiriler dağıtarak yoğun bir propaganda etkinliğine girişti. Diyarbakır halkının da desteğini alan hükümet kuvvetleri şiddetli çarpışmalardan sonra ayaklanmacıları geri püskürtüp izlemeye başladı (8 mart 1925). Öte yandan doğu illerinde ilan edilmiş (2 mart 1925) seferberlik uyarınca hükümet güçlerinden önemli bir bölümü Diyarbakır'a ulaşarak (9 mart 1925) ayaklanmacılara karşı geniş ve ayrıntılı bir temizlik harekâtına başladı. Harekât sonucu ayaklanmacıların ellerindeki yerler bir bir alındı; Şeyh Sait ve maiyetindekiler Varto yakınlarındaki Carpuh köprüsü'nde sıkıştırılarak yakalandı ve ayaklanma bastırılmış oldu (15 nisan 1925). Ayaklanmayı destekleyen eski Şûrayı devlet reislerinden Kürdistan teali cemiyeti reisi Seyit Abdülkadir ve 12 arkadaşı İstanbul'da tutuklanarak yargılanmak üzere Diyarbakır'a getirildiler. Yargılanma sonucu Seyit Abdülkadir ve 5 arkadaşı ölüme mahkûm olarak idam edildiler (27 mayıs 1925). Yapılan kovuşturma sonucu, giydikleri yabancı üniformalardan, üzerlerinde çıkan yabancı paralardan ve dağıttıkları bildirilerin dışarda basılmış olmasından, ellerindeki silah ve cephanenin türk ordusuna ait olmayışından, ayaklanmacıların İngiltere tarafından kışkırtılıp desteklendiği ortaya çıkarıldı. Şark istiklal mahkemesi Diyarbakır'daki duruşmalar sonunda Şeyh Sait ve 47 ayaklanmacıyı ölüme mahkûm etti. Hüküm, Diyarbakır'ın Siverek kapısında yerine getirildi (29 haziran 1925).

Şeyh Sanan hikâyesi, tasavvufi aşkı konu edinen bir öykü. Mekke'de 400 müridi olan Şeyh Sanan'ın Rum ülkesindeki bir hıristiyan kızına gönül verip din yolundan ayrılmasını, ancak müritlerinin duası, Hz. Peygamber'in şefaati ile bağışlanmasını, şeyhe âşık olan kızın da islam dinine girmesini anlatır. Abdürrezzak Sanai adlı şeyhle ilgili olduğu ileri sürülen öyküyü, Gazali, *Nasihat ül-mülûk ve tuhfet ül-mülûk* adlı yapıtında konu edindi; ondan yararlanan Attar, bu serüvene *Mantık ut-tayr* adlı yapıtında yer verdi. Öykü Ali Şır Nevai'nin *Lisan ut-tayr*'ında da anlatılmıştır.

ŞEYH SERVET → AKDAĞ (Şeyh Servet).

Roger-Viollet

Şeyh Şamil'in 1 ekim 1859'da *Illustration*'un ilk sayfasında yayımlanmış portresi (şeyhe tutsak düşen bir rus prensesin 1855'te yaptığı bir desene göre)

ŞEYH ŞAMİL, dağıstanlı mücahit, askeri ve dinsel önder, halk kahramanı (Gimri, Dağıstan, 1797/98 - Medine 1871). Avar kökenli bir ailenin oğlu. Dağıstan'da Ruslar'a karşı direniş hareketinin önderi olan Gazi Muhammet'in (Kazı Molla) yanında yetişti; onun siyasal ve dinsel görüşlerinden etkilendi. Gazi Muhammet'in buyruğundaki mücahitlerle birlikte Ruslar'la işbirliği yapan avar beylerinden Hacı Murat'ın savunduğu Hunzak kentine yaptığı saldırı başarısızlıkla sonuçlandı (1830). Mücahitlerin Hacı Murat'a karşı giriştikleri savaşlar ertesi yıl da sürdü. Yardımına gönderilen rus kuvvetlerinin de desteğiyle Hacı Murat, Tarkun'u ele geçirdi; Derbent ve Kızlar'ı kuşattı (1831). Gimri önlerinde Ruslar'la yapılan savaşta Gazi Muhammet öldü, Şeyh Şamil de ağır yaralandı (1832). Gazi Muhammet'in ardılı olan imam Hamza bir süre sonra Hacı Murat tarafından öldürülünce (1834) Şamil "Şeyh" unvanıyla imamlığa getirildi. Müslümanlar arasındaki kan davası, ırk, dil, mezhep ayrılıkları gibi pürüzleri kaldırmak için büyük çaba gösteren Şeyh Şamil, güvenlerini kazanarak çevresine topladığı çeçen, çerkez ve abaza halklarıyla birlikte general İveliç komutasındaki rus kuvvetlerini Aşılta'da ve Buçkiyev'in birliklerini de Ahulgo'da yenilgiye uğrattı (1837). Bu başarılar üzerine, daha birçok kafkas kabilesi ve halkı Şeyh Şamil'e katıldı. Ancak, Aşılta'yı geri alan Ruslar, iki tarafın da üstünlük sağlayamadığı Tilitl savaşı'ndan sonra mücahitlerle bir ateşkes antlaşması yaparak Hunzak'a çekildiler (1838). Bu arada, Şeyh Şamil egemenliği altındaki bölgelerde kavimler arası eşitliğe dayalı islami bir yönetim kurdu; dinsel ve dinsel olmayan öğretimle birlikte askeri eğitime de öncelik verilmesini sağladı. Öte yandan, ateşkesi bozarak büyük kuvvetlerle yeniden saldırıya geçen Ruslar, Arguvan ve Ahulgo'yu işgal ettiler (1839). Şamil'in oğlu Cemalettin'in rehine olarak Ruslar'a verilmesiyle iki taraf arasında yeni bir barış antlaşması yapıldı. Daha sonra Hacı Murat'la birlikte Avarlar'ın da kendisine katılması sonucu gücünü artıran Şeyh Şamil, bağımsızlık savaşımını tüm Dağıstan'a yaydı; Ahulgo başta olmak üzere 4 rus kalesi ele geçirildi; Kafkasya'daki rus ordusu komutanı Vorontsov'un Şamil'in karargâhı olan Darga'ya düzenlediği iki büyük saldırı püskürtüldü (1843). Ancak, daha sonra 20 bin kişilik bir kuvvetle saldırarak

Darga'yı ele geçiren Vorontsov, burasını yakıp yıktı ve yerle bir etti (1845). Bunun üzerine dağlara çekilen ve savaşımını oradan sürdüren Şamil, anlaşmazlığa düştüğü Hacı Murat'ın kendi yanından kaçıp Ruslar'a sığınması ve Avarlar'ın büyük çoğunluğunun da onu izlemesi yüzünden gücünü önemli ölçüde yitirdi (1851). Denetiminde olan Çerkezistan'ın Kabartay bölgesinden sürülüp çıkarıldı (1852). Kırım* savaşı başlayınca (1853), Kafkasya'daki rus kuvvetlerinin azalmasından yararlanan Şeyh Şamil, Gürcistan üzerine yürüyerek burada iki gürcü prensesini tutsak aldı, onlarla Ruslar'ın elinde bulunan oğlu Cemalettin'i değiştirdi. Kırım savaşı'nı yitiren çar Aleksandr II, Kafkasya'da kazanılacak bir zaferle bu yenilginin acısını çıkarmayı düşünerek prens Baryatinskiy'i Kafkas orduları komutanlığına getirdi (1856). Şamil'in egemen olduğu bölgenin güney sınırını denetim altına alan Baryatinskiy, mücahitlerin Türkiye ile İran'dan silah ve cephane sağlamalarını engelledi; ardından 160 bin kişilik ordusuyla Çeçenler'in üzerine yürüyerek çok şiddetli savaşlardan sonra tüm Çeçenistan'ı, Şeyh Şamil'in sığındığı Vedeno kalesini işgal etti (1859). Yanındaki 400 mücahitle son barınağı olan Gunib'e çekilen Şamil, burasını kuşatan üstün rus kuvvetlerine karşı umutsuz bir direnişe girişti. Ancak, dayanma gücünün tükenmesi üzerine sağ kalan 100 adamı ve iki oğluyla birlikte Baryatinskiy'e teslim olmak zorunda kaldı (1859). Petersburg'a götürülen ve orada çar Aleksandr II tarafından iyi karşılanan Şeyh Şamil, ailesiyle birlikte Moskova yakınlarındaki Kaluga'ya yerleştirildi. Hac görevini yerine getirmesine izin verilince (1869) gittiği Hicaz'dan bir daha dönmeyerek Medine'de kaldı ve orada öldü.

ŞEYH ŞUAYB → LAVAN.

ŞEYH UTMAN, Yemen'de kent, Aden'in kuzey banliyösü; 35 000 nüf.

■ **Şeyh ül-Beled** ("köy muhtarı"), yüksek görevli Ka-aper'i canlandıran, IV. Hanedan döneminden (Eski İmparatorluk) kalma ağaç heykel (Kahire müzesi). Eski mısır heykelciliğinin en ünlü başyapıtlarından biridir. Heykeli bulan işçiler, canlı yüz ifadesini ve vücudunun cüssesini köylerinin muhtarına benzetmişlerdi.

ŞEYH-ABDULGURNA, Mısır'da köy. → TEB.

ŞEYHAN a. (ar. *şeyḫ*'in ikili çoğl. *şeyḫan*). Hanefi bilginlerince mezhebin kurucusu İmam Ebu Hanife ile öğrencisi İmam Yusuf hakkında "iki şeyh, iki büyük kişi" anlamında kullanılan deyim. (Bunun dışında, hadis kitaplarında en büyük hadisçi olarak tanınan İmam Buhari ile İmam Müslim'e; islam tarihinde halife Ebubekir ile halife Ömer'e de *şeyhan* ya da *şeyheyn* denir.)

ŞEYHEYN → ŞEYHAN.

ŞEYHİ Germiyanlı, asıl adı **Yusuf Sinanettin,** türk şair (Kütahya, yaklş. 1371 ile 1376 arası - *ay. y.*, yaklş. 1429 ile 1438 arası). Kütahya'da başlayan öğrenimini İran'da sürdürdü. Tasavvuf ve tıp öğrendi. Hocaları arasında şair Ahmedi de bulunuyordu. Hacı Bayram Veli'ye bağlanarak Şeyhi mahlasını aldı. Germiyan beyi Yakup II'nin musahibi ve özel doktoru oldu. Karaman seferi sırasında Ankara'da rahatsızlanan Mehmet I'i tedavi ettiği (1415) için Tokuzlu köyü kendisine tımar olarak verildi; oraya giderken tımarın eski sahiplerinin saldırısına uğraması üzerine *Harname* adlı manzum mizah yapıtını kaleme aldı. Bu mesnevide ineklerin rahat yaşamına özenip onlar gibi olmaya çalışırken kulağı kesilen (boynuz umup kulaktan olan) bir eşeğin öyküsünü anlatır. Nizami'nin aynı addaki farsça mesnevisinden yararlanarak *Husrev ile Şirin* (bas. 1980) adlı aşk mesnevisini yazdı. *Divan*'ında (bas. 1942) yer alan şiirler çağdaşları ve onu izleyenlerce beğenilmiş, pek çok şair (Ahmet Paşa, Necati, Bakı, Fuzuli, Nabi, Nedim) ona nazireler yazmıştır. (→ Kayn.)

ŞEYHİ MEHMET EFENDİ, türk yazar (İstanbul 1667 - *ay. y.* 1732). Edirnekapı dışındaki Emir Buhari dergâhı şeyhi Hasan Feyzi Efendi'nin oğlu. Medrese öğrenimini bitirip mülazım oldu. Babası öldükten sonra müderrisliği bırakarak onun yerine geçti. Atayi'nin *Hadâik ül-hakaık fi tekmilet iş-şakaık* adlı kitabına *Vakayi ül-fuzalâ* adıyla üç ciltlik bir zeyl yazdı (Beyazıt devlet kütüphanesi, no. 2362). Atayi'nin bıraktığı yerden başlayarak 1730 yılına dek gelen yapıt, padişahlara göre bölümlere (tabaka) ayrılmıştır. Her padişah dönemindeki bilginlerin, şeyhlerin, şairlerin yaşamöyküleri verilmiştir. Ayrıca bilginler bölümünün ingilizce bir değerlendirmesi yayımlanmıştır (1986). Kâtip Çelebi'nin *Takvîm üt-tevârih*'ine de bir zeyli vardır. (→ Kayn.)

ŞEYHİLİK a. Din. İran'da Ahmet Ahsai'nin (1744-1828) kelam bilimiyle ilgili olarak ileri sürdüğü görüşler.
—ANSİKL. Şianın kollarından birini oluşturan şeyhilik sonraları mezhep ve siyaset alanında önemli bir konuma gelecek babailik* akımını hazırlamıştır. Şeyhiliğe göre, Hz. Muhammet'e bağlanan hadislerin olağanüstü fazlalığı, bunların tümünün onun olmayabileceği kuşkusunu doğurmaktadır. Bu nedenle, hadislerin doğruluğunun yeniden incelenmesi gerekir. Ayrıca, On iki imam dünyadaki her şeyin yaratılış nedenidir. On iki imam, Tanrı iradesinin yeryüzündeki temsilcileridir. Tanrı'nın sınırsız ve aşkın varlığı, insanın bilgi ve akıl gücünü aştığı için, O'nun varlığı ancak tanrısal tözler (cevherler) olan imamlar aracılığıyla anlaşılabilir.

ŞEYHİYE a. Tasav. Şaziliye tarikatının kollarından biri.
—ANSİKL. Halife Ebubekir'in soyundan Abdülkadir bin Muhammet eş-Şeyhi (1544-1615) tarafından kuruldu. Daha çok Cezayir'in G.'indeki Fas kenti yörelerinde yayıldı. Adap ve erkânı şaziliye tarikatının aynıdır. Ancak, XIX. yy.'da kendisini Abdülkadir bin Muhammet eş-Şeyhi'nin vekili sayan Bû Amame adlı bir tarikat önde geleni yeni zikir ve dualarla tarikatın törelerini geliştirmiştir.

ŞEYHLİ, Samsun'un Lâdik ilçesine bağlı bucak; 3 651 nüf. (1990); 10 köy. Merkezi *Şeyhli* (esk. *Şıhlı*), 754 nüf. (1990).

ŞEYHLİ, Kayseri'nin Develi ilçesi Taşlı bucağına bağlı belde; 1 955 nüf. (1990). Belediye.

ŞEYHLİ gölü, yeni **Gölyüzü,** Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat-Van bölümünde, Büyük Ağrı dağının güneybatısında yer alan ve Doğubayazıt ovasının en çukur yerini kaplayan sığ iki gölden güneyde olanı. Fazla sularını İran Azerbaycanı'nda Zengimar çayı adını alan Sarısu'ya boşaltır.

ŞEYHLİK a. Şeyh olma durumu.

ŞEYHOĞLU SADRETTİN MUSTAFA, türk şair (? 1340-? 1409'dan önce). Germiyanoğulları'nın saray çevresine yakın bir ailedendir. Medrese öğrenimi gördü. Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın defterdarlık, nişancılık hizmetlerinde bulundu; onun ölümünden sonra osmanlı sarayında, Mehmet I'e bağlandı. Şeyh Necmettin Razi'nin farsça bir siyasetname olan *Mirsad ül-ibad*'ının bir bölümünü ekleme ve değişiklikler yaparak *Kenz ül-kübera ve mihekk ül-ulema* adıyla türkçeye çevirdi (1401). Siyasetname türündeki *Kabusname* ile öğüt verici hayvan hikâyeleri kitabı olan *Marzubanname* de farsçadan çevirdiği yapıtlardandır. Süleyman Şah adına yazmaya başlayıp onun ölümü üzerine Bayezit I'e sunduğu *Hurşitname* ya da *Hurşit ü ferahşat* adlı mesnevisinin kaynağı, *Şehname*'dir. Ancak bu yapıtı türk tarihinden, yerel geleneklerden, halk inançlarından da derin izler taşır. Germiyan sarayında birlikte bulundukları, zaman zaman ona sert eleştiriler yöneltmiş olan Ahmedi ile birlikte Anadolu'da türkçe edebiyat dilinin oluşup gelişmesine, farsça ile yarışacak duruma gelmesine katkıda bulunmuştur. (→ Kayn.)

ŞEYHUHET a. (ar. *şeyḫuḫet*). *Esk.* **1.** Şeyhlik. **—2.** Yaşlılık: *"Şu hal-i şeyhûhet-de hatıra getiremediği..."* (Ali Fuat).

ŞEYHÜL MAHMUDİ (Melik ül-Müeyyet Seyfettin Haseki), Mısır memluk hükümdarı (öl. 1427). Sultan Berkuk'un hükümdar (1382-1389, 1390-1399) olmadan önce satın aldığı bir çerkez kölesiydi. Berkuk hükümdar olunca, onu önce azat etti, sonra muhafız alayına ve ardından hasekiler arasına aldı. Berkuk ölünce (1399), yerine geçen oğlu Ferec tarafından Trablusşam valiliğine atandı. Timur ile yaptığı savaşı kaybedip bir süre tutsak kaldıktan sonra serbest bırakılıp eski görevine döndü. Hükümdarın emirler tarafından düşürülmesi sırasında bulunduğu Kahire'de devlet dairelerine kendi adamlarını atadı. Ferec'in yerini almış bulunan halife Abbas bin Muhammet de düşürülünce, emirler tarafından tahta çıkarıldı (1412). Kendisine karşı olanları ortadan kaldırarak durumunu güçlendirdi. Bir süre sonra sağlık durumu bozulunca, bir buçuk yaşındaki oğlunu veliaht atadı (1421) ve ülke üç naip tarafından yönetildi; kendisi de altı yıl sonra öldü (1427).

ŞEYHÜLEKBER → MUHİTTİN ARABİ.

ŞEYHÜLİSLAM a. (ar. *şeyḫ* ve *islam*'dan *şeyḫ-ül-islâm*). Tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilmiye sınıfının başı olan en yüksek din görevlisi.
—ANSİKL. Şeyhülislam, islam dünyasında IV. yy.'ın ikinci yarısından başlayarak, sufiler ve ulema, özellikle fıkıh bilginlerine verilen bir şeref unvanıydı. Şeyhülislam unvanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul müftüsüne verilmeye başlandıktan sonra resmi bir biçim aldı ve öteki islam ülkelerinden farklı olarak çok büyük bir dinsel ve siyasal önem kazandı. Daha önce "müftilinam" unvanını taşıyan başkent müftülerinin giderek önemlerinin artması, bu makama atanan kişilerin saygınlığı ile açıklanmaktadır. Fatih kanunnamesi'nde müftü ve şeyhülislam unvanları bir arada geçer. Şeyhülislamlık, özellikle Zembilli Ali Cemali Efendi'nin bu makama atanmasıyla önem kazanmış, ardılları Kemalpaşazade (İbni Kemal) ve Ebussuut Efendi, makamın saygınlığını sürdürmüşlerdir.
Şeyhülislam, devletin en yüksek dinsel görevlisi olarak, saltanat vekili sayılan sadrazamla eş tutulmuştu. Şeyhülislamların bayramlarda, yeni padişahlara biat ve kılıç kuşatma törenlerinde, padişahların cenaze namazlarında ayrıntılarıyla saptanmış önemli görevleri vardır. Genellikle öteki ilmiye mensupları gibi "efendi" diye anılan şeyhülislamların bazılarının "bey efendi" diye anılması, paşa çocuğu ya da torunu olmaları dolayısıyladır.
Adalet örgütünün en üst aşaması olan rumeli kazaskerliğinde bulunmak, şeyhülislam olmanın en önemli biçimsel koşuluydu. Seyrek olarak Anadolu kazaskeri ya da mazullerinden, rumeli kazaskerliği payesini alıp da bu görevi fiilen yapmamış olanlardan, şeyhülislam atandığı da görülmektedir. Başlangıçta, bu göreve ömür boyu kaydıyla atanan şeyhülislamların, XVI. yy.'ın sonlarından başlayarak azledilmelerine başlandığı, aynı kişinin bir kaç kez şeyhülislamlığa atandığı görülmektedir. Ulemanın genellikle idam cezasının dışında tutulmasına karşın, osmanlı tarihinde idam edilmiş üç şeyhülislama (Ahizade Hüseyin Efendi, Hocazade Mesut Efendi, Hacı Feyzullah Efendi) rastlanmaktadır. Şeyhülislam unvanının iki kez gerçekte bu görevi yapmayan kişilere, bir şeref unvanı olarak verildiği görülmektedir (Daha sonra fiilen şeyhülislam olan Ka-

R. Roland-Ziolo

Şeyh ül-Beled
IV. Hanedan döneminden (Eski İmparatorluk) kalma ağaç heykel
Kahire müzesi

raçelebizade Abdülaziz Efendi ve şeyhülislam Hacı Feyzullah Efendi'nin oğlu Fethullah Efendi).

Siyasal bakımdan şeyhülislamın önemi, siyasal ve kamuya ilişkin konularda fetva verme yetkisiyle ilgilidir. Ali Cemali Efendi'nin müslüman bir ülke olan Mısır'a, Ebussuut Efendi'nin aradaki antlaşmaya karşın Venedik'e savaş açılması için verdikleri fetvalar, siyasal bakımdan tartışmalı fetvalardı. Padişahların tahttan indirilmesinin (hal) şeyhülislamların fetvasını gerektirmesi, bu makamın siyasal önemini artıran başka bir etkendi. Ayrıca önemli siyasal sorunlarda şeyhülislamların görüşlerinin alınması gelenektendi. Bazı şeyhülislamlar, siyasal kavgaları kışkırtmaktan da geri durmamışlardır. XIX. ve XX. yy.'larda şeyhülislamların siyasal rollerinin azalmasına karşın, 1914'te "cihat" ilanında, 1920'de Anadolu'daki ulusal harekete karşı fetva almada şeyhülislamlık kurumuna başvurulmuştu.

1826'ya kadar şeyhülislamlar kendi konaklarında çalışırlar, fetvalarını orada hazırlarlardı. Yeniçeri ocağı kaldırıldıktan sonra, yeniçeri ağasının konutunun (Ağakapısı) şeyhülislama verilmesi, bir şeyhülislamlık dairesinin (Babımeşihat) kuruluşu bu makamın bir devlet dairesi durumuna gelmesi yolunda ilk adım oldu. XIX. yy.'da kabine sistemi oluştuğunda, şeyhülislam hükümet üyesi sayıldı ve görev süresi, üyesi bulunduğu hükümetin ömrüyle sınırlanmış oldu. Son osmanlı hükümetinin istifasıyla şeyhülislamlık kurumu da tarihe karıştı. (→ Kayn.)

şeyhülislamlar

• *Murat I dönemi:* Molla Şemsettin Fenari (1424-1431, **ölüm**); Molla Yegân (1431-1436, **ölüm**).
• *Murat II* ve *Mehmet II dönemi:* Molla Fahrettin Acemi (1436-1460/61, **ölüm**).
• *Mehmet II dönemi:* Molla Husrev (1460/61 - 1480, **ölüm**).
• *Mehmet II* ve *Bayezit II dönemi:* Molla Gurani (1480-1488, **ölüm**).
• *Bayezit II dönemi:* Molla Abdülkerim (1488-1495, **ölüm**); Alaettin Çelebi (1495-1496, **ölüm**); Efdalzade Hamidettin (1496-1503, **ölüm**).
• *Bayezit II, Selim I, Süleyman I dönemi:* Zenbilli Ali Efendi (1503-1526, **ölüm**).
• *Süleyman I dönemi:* Kemalpaşazade Ahmet Şemsettin Efendi (1526-1534, **ölüm**); Sadullah Sadi Efendi (1534-1539, **ölüm**); Çivizade Muhittin Mehmet Efendi (1539-1542, **azil**); Hamidi Abdülkadir Efendi (1542-1543, **istifa**); Fenarizade Muhittin Efendi (1543-1545, **istifa**).
• *Süleyman I* ve *Selim II dönemi:* Ebussuut Efendi (1546-1574, **ölüm**).
• *Selim II* ve *Murat III dönemi:* Hamit Mahmut Efendi (1574-1577, **ölüm**).
• *Murat III dönemi:* Kadızade Ahmet Şemsettin Efendi (1577-1580, **ölüm**); Malulzade Mehmet Efendi (1580-1582, **istifa**); Çivizade Hacı Mehmet Efendi (1582-1587, **ölüm**); Müeyyetzade Abdülkadir Efendi (1587-1589, **azil**); Bostanzade Mehmet Efendi (1589-1592, **azil**); Bayramzade Hacı Zekeriya Efendi (1592-1593, **ölüm**).
• *Murat III* ve *Mehmet III dönemi:* Bostanzade Mehmet Efendi (1593-1598, **ölüm**) [ikinci kez].
• *Mehmet III dönemi:* Hoca Sadettin Efendi (1598-1599, **ölüm**); Hacı Mustafa Sunullah Efendi (1599-1601, **azil**); Hocasadettinzade Mehmet Çelebi Efendi (1601-1603, **azil**); Hacı Mustafa Sunullah Efendi (1603, **azil**) [ikinci kez].
• *Mehmet III* ve *Ahmet I dönemi:* Ebülmeyamin Mustafa Efendi (1603-1604, **azil**).
• *Ahmet I dönemi:* Hacı Mustafa Sunullah Efendi (1604-1606, **azil**) [üçüncü kez]; Ebülmeyamin Mustafa Efendi (1606, **ölüm**) [ikinci kez]; Hacı Mustafa Sunullah Efendi (1606-1608, **azil**) [dördüncü kez]; Hocasadettinzade Mehmet Çelebi Efendi (1608-1615, **ölüm**) [ikinci kez].
• *Ahmet I, Mustafa I, Osman II* ve *Mustafa I'in ikinci saltanatı dönemi:* Hocasadettinzade Mehmet Esat Efendi (1615-1622, **azil**).
• *Mustafa I* ve *Murat IV dönemi:* Zekeriyazade Yahya Efendi (1622-1623, **azil**).
• *Murat IV dönemi:* Hocasadettinzade Mehmet Esat Efendi (1623-1625, **ölüm**) [ikinci kez]; Zekeriyazade Yahya Efendi (1625-1632, **azil**) [ikinci kez]; Ahızade Hüseyin Efendi (1632-1634, **idam**).
• *Murat IV* ve *Sultan İbrahim dönemi:* Zekeriyazade Yahya Efendi (1634-1644, **ölüm**) [üçüncü kez];
• *Sultan İbrahim dönemi:* Esatpaşazade Ebu Sait Mehmet Efendi (1644-1646, **azil**); Muid Ahmet Efendi (1646-1647, **ölüm**).
• *Sultan İbrahim* ve *Mehmet IV dönemi:* Hacı Abdürrahim Efendi (1647-1649, **azil**).
• *Mehmet IV dönemi:* Bahai Mehmet Efendi (1649-1651, **azil**); Karaçelebizade Abdülaziz Efendi (1651, **azil**); Esatefendizade Ebu Sait Mehmet Efendi (1651-1652, **azil**) [ikinci kez]; Bahai Mehmet Efendi (1652-1654, **ölüm**) [ikinci kez]; Esatefendizade Ebu Sait Mehmet Efendi (1654-1655, **azil**) [üçüncü kez]; Hüsamzade Abdurrahman Efendi (1655-1656, **istifa**); Memikzade Mustafa Efendi (1656, **azil**); Hocazade Mesut Efendi (1656, **azil** ve **idam**); Hanefi Mehmet Efendi (1656, **azil**); Balizade Mustafa Efendi (1656-1657, **azil**); Bolevi Mustafa Efendi (1657-1659, **azil**); Esiri Mehmet Efendi (1659-1662, **azil**); Sunizade Seyit Mehmet Emin Efendi (1662, **azil**); Minkarizade Yahya Efendi (1662-1674, **azil**), Çatalcalı Ali Efendi (1674-1686, **azil**), Ankaravi Mehmet Emin Efendi (1686-1687, **ölüm**).
• *Mehmet IV* ve *Süleyman II dönemi:* Debbağzade Mehmet Efendi (1687-1688, **azil**).
• *Süleyman II dönemi:* Hacı Feyzullah Efendi (1688, **azil**), Debbağzade Mehmet Efendi (1688-1690, **azil**) [ikinci kez].
• *Süleyman II* ve *Ahmet II dönemi:* Ebusaitzade Feyzullah Feyzi Efendi (1690-1692, **azil**).
• *Ahmet II dönemi:* Çatalcalı Ali Efendi (1692, **ölüm**) [ikinci kez]; Ebusaitzade Feyzullah Feyzi Efendi (1692-1694, **azil**) [ikinci kez].
• *Ahmet II* ve *Mustafa II dönemi:* Sadık Mehmet Efendi (1694-1695, **azil**).
• *Mustafa II dönemi:* İmam Mehmet Efendi (1695, **azil**); Hacı Feyzullah Efendi (1695-1703, **azil** sonra **idam**) [ikinci kez]; Paşmakçızade Seyit Ali Efendi (1703, **göreve başlamadı**).
• *Mustafa II* ve *Ahmet III dönemi:* Yekçeşm Hüseyin Efendi (1703, **azil**).
• *Ahmet III dönemi:* İmam Mehmet Efendi (1703-1704, **azil**) [ikinci kez]; Paşmakçızade Seyit Ali Efendi (1704-1707, **azil**) [ikinci kez]; Sadık Mehmet Efendi (1707-1708, **azil**) [ikinci kez]; Ebezade Abdullah Efendi (1708-1710, **azil**); Paşmakçızade Seyit Ali Efendi (1710-1712, **ölüm**) [üçüncü kez]; Ebezade Abdullah Efendi (1712-1713, **azil**) [ikinci kez], Mehmet Ataullah Efendi (1713, **azil**); İmam Mahmut Efendi (1713-1714, **azil**); Mırza Mustafa Efendi (1714-1715, **azil**); Menteşzade Abdürrahim Efendi (1715-1716, **ölüm**); Ebu İshak İsmail Naim Efendi (1716-1718, **azil**); Yenişehirli Abdullah Efendi (1718-1730, **azil**).
• *Ahmet III* ve *Mahmut I dönemi:* Mirzazade Şeyh Mehmet Efendi (1730-1731, **istifa**).
• *Mahmut I dönemi:* Paşmakçızade Abdullah Efendi (1731-1732, **azil**), Damatzade Ebülhayr Ahmet Efendi (1732-1733, **azil**); Ebuishakzade İshak Efendi (1733-1734, **ölüm**); Dürri Mehmet Efendi (1734-1736, **azil**); Seyit Mustafa Efendi (1736-1745, **ölüm**); Pirizade Mehmet Sahip Efendi (1745-1746, **azil**); Hayatizade Mehmet Emin Efendi (1746, **azil**); Seyit Mehmet Zeynelabidin Efendi (1746-1748, **azil**), Ebuishakzade Mehmet Esat Efendi (1748-1749, **azil**); Mehmet Sait Efendi (1749-1750, **azil**).
• *Mahmut I* ve *Osman III dönemi:* Seyit Murtaza Efendi (1750-1755, **azil**).
• *Osman III dönemi:* Abdullah Vassaf Efendi (1755, **azil**); Damatzade Feyzullah Efendi (1755-1756, **azil**); Dürrizade Mustafa Efendi (1756-1757, **azil**).
• *Osman III* ve *Mustafa III dönemi:* Damatzade Feyzullah Efendi (1757-1758, **azil**) [ikinci kez].
• *Mustafa III dönemi:* Mehmet Salih Efendi (1758-1759, **azil**); Çelebizade İsmail Asım Efendi (1759-1760, **ölüm**); Hacı Veliyettin Efendi (1760-1761, **azil**); Tirevi Ahmet Efendi (1761-1762, **azil**); Dürrizade Mustafa Efendi (1762-1767, **azil**) [ikinci kez]; Hacı Veliyettin Efendi (1767-1768, **ölüm**) [ikinci kez]; Pirizade Osman Sahip Efendi (1768-1770, **ölüm**); Mirzazade Seyit Mehmet Sait Efendi (1770-1773, **istifa**).
• *Mustafa III* ve *Abdülhamit I dönemi:* Şerifzade Seyit Mehmet Şerif Efendi (1773-1774, **azil**).
• *Abdülhamit I dönemi:* Dürrizade Mustafa Efendi (1774, **azil**) [üçüncü kez], İvazpaşazade İbrahim Bey Efendi (1774-1775, **azil**); Salihzade Mehmet Emin Efendi (1775-1776, **azil**); Vassafzade Mehmet Esat Efendi (1776-1778, **azil**); Mehmet Şerif Efendi (1778-1782, **istifa**); Seyit İbrahim Efendi (1782-1783, **ölüm**); Dürrizade Seyit Mehmet Ataullah Efendi (1783-1785, **azil**); İvazpaşazade İbrahim Bey Efendi (1785, **azil**) [ikinci kez]; Arapzade Ahmet Ataullah Efendi (1785, **ölüm**); Dürrizade Seyit Mehmet Arif Efendi (1785-1786, **azil**); Müftizade Ahmet Efendi (1786-1787, **azil**); Mekki Mehmet Efendi (1787-1788, **azil**),
• *Abdülhamit I* ve *Selim III dönemi:* Seyit Mehmet Kâmil Efendi (1788-1789, **azil**).
• *Selim III dönemi:* Mehmet Şerif Efendi (1789, **azil**) [ikinci kez]; Hamitzade Mustafa Efendi (1789-1791, **azil**); Seyit Yahya Tevfik Efendi (1791, **ölüm**); Mekki Mehmet Efendi (1791-1792, **azil**) [ikinci kez]; Dürrizade Seyit Mehmet Arif Efendi (1792-1798, **azil**) [ikinci kez]; Mustafa Aşir Efendi (1798-1800, **azil**); Ömer Hulusi Efendi (1800-1803, **azil**); Salihzade Ahmet Esat Efendi (1803-1806, **azil**).
• *Selim III* ve *Mustafa IV dönemi:* Şerifzade Mehmet Ataullah Efendi (1806-1807, **azil**).
• *Mustafa IV dönemi:* Ömer Hulusi Efendi (1807, **azil**) [ikinci kez]; Şerifzade Mehmet Ataullah Efendi (1807-1808, **azil**) [ikinci kez].
• *Mustafa IV* ve *Mahmut II dönemi:* Arapzade Mehmet Arif Efendi (1808, **azil**).
• *Mahmut II dönemi:* Salihzade Ahmet Esat Efendi (1808, **azil**) [ikinci kez], Dürrizade Seyit Abdullah Efendi (1808-1810, **azil**), Ömer Hulusi Efendi (1810-1812, **azil**) [üçüncü kez]; Dürrizade Seyit Abdullah Efendi (1812-1815, **azil**) [ikinci kez]; Mehmet Zeynelabidin Efendi (1815-1818, **azil**); Mekkizade Mustafa Asım Efendi (1818-1819, **azil**); Hacı Halil Efendi (1819-1821, **azil**); Yasincizade Abdülvehhap Efendi (1821-1822, **azil**); Sıtkızade Ahmet Reşit Efendi (1822-1823, **azil**); Mekkizade Mustafa Asım Efendi (1823-1825, **azil**) [ikinci kez]; Kadızade Mehmet Tahir Efendi (1825-1828, **azil**); Yasincizade Abdülvehhap Efendi (1828-1833, **azil**).
• *Mahmut II* ve *Abdülmecit dönemi:* Mekkizade Mustafa Asım Efendi (1833-1846, **ölüm**) [üçüncü kez];
• *Abdülmecit dönemi:* Ahmet Arif Hikmet Bey Efendi (1846-1854, **azil**); Meşrepzade Mehmet Arif Efendi (1845-1858, **ölüm**);
• *Abdülmecit* ve *Abdülaziz dönemi:* Seyit Mehmet Sadettin Efendi (1858-1863, **azil**).
• *Abdülaziz dönemi:* Atıfzade Ömer Hüsamettin Efendi (1863-1866, **azil**); Hacı Mehmet Refik Efendi (1866-1868, **azil**); Hasan Fehmi Efendi (1868-1871, **azil**); Ahmet Muhtar Molla Bey Efendi (1871-1872, **azil**); Turşucuzade Ahmet Muhtar Efendi (1872-1874, **azil**); Hasan Hayrullah Efendi (1874, **azil**); Hasan Fehmi Efendi (1874-1876, **azil**) [ikinci kez].
• *Abdülaziz, Murat V, Abdülhamit II dö-*

nemi: Hasan Hayrullah Efendi (1876-1877, **azil**) [ikinci kez].
• *Abdülhamit II dönemi:* Kara Halil Efendi (1877-1878, **azil**); Ahmet Muhtar Molla Bey Efendi (1878, **azil**) [ikinci kez]; Uryanızade Ahmet Esat Efendi (1878-1889, **ölüm**); Hacı Ömer Lütfi Efendi (1889-1891, **azil**); Mehmet Cemalettin Efendi (1891 -1908, **istifa**); Mehmet Cemalettin Efendi (1908-1909, **istifa**) [ikinci kez]; Mehmet Ziyaettin Efendi (1909, **istifa**).
• *Abdülhamit II* ve *Mehmet V dönemi:* Mehmet Ziyaettin Efendi (1909, **istifa**) [ikinci kez].
• *Mehmet V dönemi:* Pirizade Mehmet Sahip Molla Bey Efendi (1909, **istifa**); Çelebizade Hüseyin Hüsnü Efendi (1910, **istifa**); Musa Kâzım Efendi (1910-1911, **istifa**); Musa Kâzım Efendi (1911, **istifa**) [ikinci kez]; Abdurrahman Nesip Efendi (1911-1912, **istifa**); Mehmet Cemalettin Efendi (1912, **istifa**) [üçüncü kez]; Mehmet Cemalettin Efendi (1912-1913, **istifa**) [dördüncü kez]; Mehmet Esat Efendi (1913, **istifa**); Mehmet Esat Efendi (1913 -1914, **istifa**) [ikinci kez]; Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi (1914-1916, **istifa**); Musa Kâzım Efendi (1916-1917, **istifa**) [üçüncü kez].
• *Mehmet V* ve *Mehmet VI dönemi:* Musa Kâzım Efendi (1917-1918, **istifa**) [dördüncü kez].
• *Mehmet VI dönemi:* Ömer Hulusi Efendi (1918, **istifa**); Haydarizade İbrahim Efendi (1918-1919, **istifa**); Haydarizade İbrahim Efendi (1919, **istifa**) [ikinci kez]; Mustafa Sabri Efendi (1919, **istifa**); Mustafa Sabri Efendi (1919, **istifa**) [ikinci kez]; Mustafa Sabri Efendi (1919, **istifa**) [üçüncü kez]; Haydarizade İbrahim Efendi (1919-1920, **istifa**) [üçüncü kez]; Dürrizade Abdullah Bey Efendi (1920, **istifa**); Mustafa Sabri Efendi (1920, **istifa**) [dördüncü kez]; Medeni Mehmet Nuri Efendi (1920-1922, Osmanlı saltanatının sona erişi ve son osmanlı hükümeti ile birlikte istifa).

ŞEYHÜLİSLAM YAHYA, türk şair (İstanbul 1561 - *ay. y.* 1644). Şeyhülislam Ankaralı Bayramzade Zekeriya'nın oğlu. Medrese öğreniminden sonra İstanbul'da müderrislik yaptı (1586-1595). Halep, Şam, Mısır, Bursa, Edirne, İstanbul kadılıklarından (1595-1604) sonra Anadolu, 3 kez de Rumeli kazaskeri oldu. 20 yıl şeyhülislamlık makamında bulundu (1622 -1623, 1624-1631, 1633-1644). Çağdaşları ve daha sonra gelenler şiirlerinden özellikle gazellerini beğendiler. Din adamı olmasına karşın aşk ve rintlik konularını işleyen bu ürünler söz oyunlarına kapılmayışı, sadeliğiyle dikkati çeker. *Divan'*ından (bas. 1918) başka *Sakiname'*si, Muhsin Kayseri'nin *Feraiz* manzumesine şerhi, İbn-i Kemal'den *Nigâristan* çevirisi vardır.

ŞEYHZADE a. Tasav. Tarikat şeyhinin ölümünden sonra, yerine geçecek olan en büyük erkek çocuğu. (Bazı tarikatlarda şeyhin yerine halifesi geçer ya da tarikatın ileri gelenlerinden biri seçilirdi.)

ŞEYLEŞME a. Fels. Toplumsal bir ilişkinin, insani bir bağın somut olarak bir "şey"e, yani bu sürecin, ilişkili olduğu kişilerden bağımsız gibi görünen bir sisteme dönüşmesi.
—ANSİKL. Fels. Şeyleşme kavramını Marx ortaya koydu, ama onu geliştiren ve derinleştiren özellikle Lukács oldu. Marx'ta bu kavram meta fetişizmi* biçiminde belirir. Onun görüşleri Lukács'ın savlarına bir çıkış noktası sağladı. Marx'a göre, değiştirimin (mübadelenin) genelleşmesi, yalnızca meta üzerinde değil, üreten ve satın alan kişiler üzerinde de etkili olur; öyle ki "bunların bireysel emeklerinin birbiriyle ilişkisi, gerçekte olduğu gibi [...] emek harcayan kişilerin dolaysız toplumsal ilişkileri olarak değil de, daha çok, şeyler arasındaki toplumsal ilişkiler olarak görünür" (*Kapital*, 1,1,1,4).
Lukács bu çözümlemeden hareket eder ve şöyle der: "Ticari yapının özüne birçok kez parmak bastık; bu özün dayandığı olgu şudur: kişilerarası bir ilişki, bir bağıntı, bir şey özelliği ve böylece de bir "aldatıcı nesnellik" özelliği kazanır; bu nesnellik, kendine özgü yasaları olan, tutarlı, tamamen kapalı ve görünüşte akla uygun sistemiyle, temel özünün tüm izlerini, yani insanlar arası ilişkileri gizler" (*Geschichte und Klassenbeusstsein* [Tarih ve sınıf bilinci], 4,1). Lukács'a göre, şeyleşme (alm. *Verdinglichung*) olgusu, kapitalizm geliştikçe artar ve insan bilincinde yer eder: "Kapitalist sistem, iktisadi bakımdan, daha yüksek bir düzeyde, kendini sürekli olarak nasıl üretir ve yeniden üretirse, şeyleşme yapısı da, kapitalizmin evrimi boyunca, gitgide daha derinlemesine ve daha temellendirici bir biçimde insanların bilincinde yer eder (*ay. ypt.* 4,1). Lukács burada, proletaryanın şeyleşme karşısındaki özel durumuna dikkati çeker: "Proletarya kapitalist toplumsal düzenin bir ürünü olarak ortaya çıkar. Onun yaşam biçimleri öyledir ki [...] şeyleşme, insanlıktan alabildiğine uzak bir durum yaratarak onun yaşamında en çarpıcı ve en derin tarzda, kendini ifade etmek zorundadır" (*ay. ypt.* 4, 3). Lukács proletaryanın bu özel durumundan yararlanarak şeyleşme evresini aşacağını düşünür: "Şeyleşme süreci, işçinin bir meta haline dönüşmesi, bunlara karşı bilincinde bir isyan uyanmadığı sürece, onu hiç kuşkusuz yok eder; "ruh"unu köreltir ve bozar, ama ruhsal ve insani özünü meta haline dönüştürmez. Demek ki işçi özyaşamı karşısında kendisini içsel olarak ondan tamamen ayırabilir, oysa bürokraside ve benzer alanlarda şeyleşmiş kişi, daha da şeyleşir, mekanikleşir ve bu şeyleşmeye isyan etmesini sağlayabilecek biricik organlarına varıncaya kadar bir meta haline gelir" (*ay. ypt* 4, 3).

ŞEYLEŞTİRME a. Fels. **1.** Kavramları, kuramları, varsayımları vb. somut nesnelere, gerçekliklere dönüştürme. **—2.** Bir kişinin, hareketli, canlı bir şeyi, hareketsiz, durağan bir şey haline getirmesi.

ŞEYLİK a. Fels. Şeyin ne ise o olmasını sağlayan ayırtedici özellik.

ŞEYN a. (ar. *şeyn*). *Esk.* Leke, ayıp, hata: *"Ateş ve kanla boğar, bir gün ordumuz lekeyi / Bu insanoğluna şeyn olan Mütâreke'yi"* (Y. K. Beyatlı).

ŞEYPUR a. Müz. Eski İran ve arap müziklerinde kullanılan basit bir nefesli saz.

ŞEYTAN a. **1.** Din kitaplarına göre Tanrı'ya başkaldıran meleklerin, kötü ruhların başı olarak nitelenen varlık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bizi kötülüğe yönlendirdiği düşünülen dürtü: *İçindeki şeytan onu bu çılgınlıkları yapmaya itiyordu.* **—3.** *Şeytan aldatmak,* iradesini kullanamamak, nefsine uymak; uyku sırasında cinsel boşalıma uğramak, düşü azmak. ‖ *Şeytan azapta gerek,* kendisinden hoşlanılmayan biri sıkıntılı bir durumda kaldığında "o buna layıktır" anlamında söylenir. ‖ *Şeytan bezi,* erkek elbisesi yapımında kullanılan kadife dokunuşlu bir tür pamuklu kumaş. ‖ *Şeytan çarpmış keçi yavrusu gibi titremek,* aşırı ölçüde korkmak. ‖ *Şeytan çekici,* akıllı, yaramaz, her şeyin üstesinden gelen, hareketli ve sevimli çocuk. ‖ *Şeytan diyor ki,* yapılmaması gerekli kötü bir işi yapma isteği duyulduğunda ya da böyle bir eğilim belirdiğinde söylenir: *Şeytan diyor ki çevir şu adamı bir güzel döv.* ‖ *Şeytan dürtmek,* durup dururken uygun olmayan, kötü bir iş yapıvermek ya da kötü sonuç doğuran bir davranışta bulunmak: *Sanki şeytan dürttü, kalkıp o sandığı kırdım.* ‖ *(Birinden) şeytan elini çekmiş,* bir kimsenin kötülük yapamayacak, kötü şeyler düşünemeyecek ölçüde yaşlanmış olduğunu vurgulamak için söylenir. ‖ *Şeytan geçmiş gibi,* konuşmanın kesilmesi, ortalığa derin bir sessizliğin çökmesi durumunda söylenir. ‖ *Şeytan gibi,* kurnaz, zeki, becerekli kimse için kullanılır. ‖ *Şeytan görsün yüzünü,* hoşlanılmayan, kendisiyle karşılaşılmak bile istenmeyen kimse için söylenir. ‖ *Şeytan kulağına kurşun,* işlerin iyi gitmemesi düşünülürken, bunun tam tersi olması durumunda "şimdilik her şey iyi, aman nazar değmesin" anlamında söylenir: *Şeytan kulağına kurşun, bizim kız şimdiye kadar sınıfta kalmadı.* ‖ *(Bir kimsede) şeytan tüyü olmak,* bir kimsenin herkesçe sevilmesini sağlayan bir özelliği bulunmak. ‖ *Şeytan uçurtması,* kâğıttan bükülerek yapılmış küçük uçurtma. ‖ *Şeytana külahı ters giydirmek,* kurnazlığıyla ünlenmiş olan kimseleri bile aldatacak kadar kurnaz olmak. ‖ *Şeytana parmak ısırtmak,* kötü bir işi şaşılacak ölçüde kurnazca ve zekice yapmak. ‖ *Şeytana uymak,* doğru yoldan ayrılarak kötü bir iş yapmak. ‖ *Şeytanın art ayağı,* çok zeki, afacan çocuk için kullanılır. ‖ *Şeytanın ayağını, bacağını kırmak,* bir türlü gidememiş olduğu bir yere gitmek ya da başlayamadığı bir işe başlamak; talihsizliği ve uğursuzluğu, aksiliği kırmak, yenmek. ‖ *Şeytanın işi yok,* "kötü talih yüzünden" anlamında kullanılır. ‖ *Şeytanın kıç bacağı, şeytanın art ayağı,* çok akıllı, ele avuca sığmaz, afacan çocuk için söylenir. ‖ *Şeytanın yattığı yeri bilmek,* hiç kimsenin aklına, hatırına gelemeyecek şeyleri bilmek, kurnazlık ve açıkgözlülükte bir benzeri daha olmamak.
—Arkeol. *Şeytan duvarı,* Germenler'in imparatorluk topraklarını istila etmesini önlemek amacıyla Romalılar'ca yaptırılan koruma duvarı *Limes raeticus'*a Almanya'da verilen ad *(Teufelsmauer).*
—Denizc. *Şeytan kilidi,* iki tel halatı birbirine eklemede ya da tel halatlara geçici kasa yapmada kullanılan, uçları, somun geçirmek için kılavuzlu, U biçiminde kilit.
—Din. Yahudilik-hıristiyanlık geleneğinde, iblislerin "şeytan" olarak da adlandırılan efendisi.
—Güz. sant. *Şeytan betimlemesi,* şeytan ya da ortaklarının göründüğü sahnelerin grafik ya da plastik betimlemesi.
—İsl. *Şeytan taşlama,* hac ibadeti sırasında hacıların Mina*'daki üç taş yığınına kurban bayramının ilk üç gününde yedişer taş atmaları geleneği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. ve Tasav. *Şeytana uyma* → İĞVA.
—Koşumc. *Şeytan terbiyesi,* uçları gem ve sadanka halkalarına bağlanan, hamut halkasından geçirilen ve atın başını yere eğmesini önleyen kayış.
—Mutf. *Şeytan sosu,* beyaz şarapla, sarmısaklı, karabiberli sirke karıştırılarak ve yağlı, salçalı dana etsuyuyla kıvama getirilen sos.
—Sey. oy. *Şeytan dolabı* → CİNCİLİK.
—Zool. *Şeytan eli* → ŞEYTANELİ. ‖ *Şeytan kuşu* → ŞEYTANKUŞU. ‖ *Şeytan tükürüğü* → ŞEYTANTÜKÜRÜĞÜ. ‖ *Cava şeytanı,* bazen Cava pangolini'ne verilen ad. ‖ *Keseli şeytan,* siyah zemin üzerine beyaz çizgili postlu, gececi, daha çok yerde yaşayan etçil keseli. (Sürüngenleri, küçük memelileri ve leşleri yer. Bil. a. *Sarcophilus harrisi;* keselisansargiller familyası.)

keseli şeytan

◆ sıf. ve a. **1.** Çok kurnaz kimse için kullanılır: *O ne şeytan adamdır bilemezsiniz.* **—2.** *Tkz.* Çok zeki, afacan çocuk için kullanılır: *Bizim şeytan bugün ortalıkta görünmüyor.*
—ANSİKL. Ed. Tanrı'nın güven verici ve koruyucu bütünlüğü, birliği karşısında, şeytan kılıktan kılığa girer, her taşın altından çıkan karmaşık ve çoğul bir yaratık olarak görünür ve değişik adlarla karşımıza çıkar: Lucifer, İblis, Baal Zebub, Mefistofeles vd. Bu adlar arasında şeytanın en sevdikleri "kara çalan" anlamına gelen *diabolos* ve ibranice *aşatan'*dan, yani "hasım"dan türeyen *Satan'*dır. Kutsal Kitap'ın Yaratılış bölümünde (1, 3) baştan çıkarıcı bir yılan olarak görünen şeytan, insanlık tarihini, Tanrı'ya karşı giriştiği amansız bir savaşımın mekânı ve vesilesi olarak ele alır ve insanoğlunu Tanrı'dan koparır, ken-

Giraudon

lanetlileri cehennemin alevlerine atan **şeytan** küçük portatif bir sunağın panosu Memling okulu, XV. yy. *Güzel sanatlar müzesi, Strasbourg*

Cehennemde **şeytanlar** ve lanetliler *Très Riches Heures du duc de Berry* için Limbourg kardeşlerin yaptığı minyatür (1413-1416) *Condé müzesi, Chantilly*

Giraudon

di lanetli dünyasına çekmek ister. Isa'yı baştan çıkarmak için yeryüzünün bütün iktidarını ve nimetlerini terazinin kefesine yığar ama, gene de bir insan yüreğinin ağırlığını dengeleyemez (Matta, IV, 1-11). Buna karşılık şeytan Ortaçağ insanlarının hayalinde daha bir başarılı olmuş ve Roger Bacon'dan Galilei'ye, Paracelsus'tan Giordano Bruno'ya kadar bilimin ve düşüncenin en seçkin düşünürlerinde şeytanla yapılan uzlaşmaya yer verilmiştir. Bu uzlaşmayı bozabilecek tek şey, hıristiyan geleneğine göre Meryem Ana'nın müdahalesi ya da Faust efsanesinde olduğu gibi, aşktır. Rönesans'ta, sonra da aydınlıklar döneminde şeytanın iki yönlü bir evrim geçirdiğini görürüz: "fizik" görünümünde bir iyileşme başlamış ve bir dereceye kadar dişileşmiştir (katedral ve tezhiplerdeki o boynuzlu çatal ayaklı canavarın yerini Cazotte'un *le Diable amoureux*'sündeki [1772] Biondetta'nın büyüleyici güzelliği alır); bu fiziksel değişikliğin yanı sıra kişiliği de başka bir yöne doğru gelişmiş, başkaldıran meleklerin o zorba önderi yerini yenik kahramanın vakur yalnızlığına bırakmıştır. İzlerine Milton'da (*Paradise Lost,* 1667) rastladığımız bu değişiklik Blake (*The Marriage of Heaven and Hell,* 1793) ve daha çok Byron ile (*Cain,* 1825) romantizmin başlıca temalarından biri olmuş, sonunda ise Sartre ile (*Le Diable et le Bon Dieu,* 1951) kesinlikle olumlu bir anlam kazanmıştır. Metafizik esinli birçok şair için bir barışma ve bozuşma (Hugo, *la Fin de Satan,* 1886) etkeni olan şeytan, kara romanın kalıpçı dünyasında -Lewis'in *The Monk*'undan (1796) Frédéric Soulié'nin *les Mémoires du diable*'ına (1838) kadar- ya da fantastik hikâyelerin alaycı ve kuşkucu dünyasında (E. T. A. Hoffman, *Die Elixiere des Teufels,* 1816; Mac Orlan, *Malice,* 1923) daha geleneksel ve melodramatik bir yaşama layık görülmüştür. Şeytan, Anatole France'ta tarihin başlıca etkenlerinden biri olarak karşımıza çıkarken Bernanos ve Julien Green'de daha karışık ve aynı zamanda daha gerçek bir görünüm alır. André Gide *Dostoievsky* (1970) üzerindeki düşüncelerini şöyle bağlar: "şeytanın işbirliğine dayanmayan hiçbir gerçek sanat eseri yoktur".

—Güz. sant. Ortaçağ'da, tezhiplerde, italyan fresklerinde, sütun başlıklarında, kiliselerin cephelerinde sık sık rastlanan şeytan betimlemeleri şeytan ve iblislerin çeşitli görünümlerini sergiler (Son yargı, cehennem, keşiş Theophilus'un efsanesi...). Resim ve gravür sanatında, aziz Antonius'un şeytana kapılması gibi temalarda, Kuzey okullarından olan sanatçıların yapıtlarında (Schongauer, Bosch, J. Bruegel, Teniers vb.) görülür.

—Hırist. Katolik ve hıristiyan tanrıbiliminde öğretildiğine göre, Tanrı'nın sevgili kulları olan melekler, Tanrı'ya başkaldırınca bütün ayrıcalıklarını yitirerek cehenneme düşüp şeytana, iblise dönüştüler. Bu düşkün meleklerin başı Şeytan'a hıristiyanlar değişik adlar verirler: Satan, Lucifer, Azazel, Baal Zebub. Meleklerin düşüşü teması geç yahudilikte doğmuş, hıristiyan geleneğince de benimsenmişti. Düşkün melekler, Tanrı'nın inayetinden yoksun kalmakla birlikte kimi yeteneklerini korudukları için gene de insandan üstündürler, dolayısıyla da dünya üzerinde çeşitli yollarla etkilerini sürdürürler: 1. insanları azdırır ve kötülüğe iterler; 2. insanları çarpar, saplantılara sürükler, insan yetilerini altüst ederler; 3. madde dünyası üzerinde de etkileri olduğu için akıl almaz olaylara neden olurlar.

Ortodoks protestanlar da Şeytan'ın kişiliği öğretisini benimserler. Luther, Şeytan'ın fiziksel gücünü çok gerçekçi bir anlamda ele alırdı. Liberal protestanlık Şeytan'a ancak simgesel bir değer verir.

—İkonogr. Batı Ortaçağı'nda kötülük çeşitli biçimlerde gösterilir: yılan, kurbağa, antik tanrılar ve tanrıçalar, canavarlar, efsane hayvanları vb. Ortaçağ'da en yaygın şeytan tipi XII. yy.'da ortaya çıkmıştır: insan gövdeli, kıllı, sivri kulaklı, çatal ayaklı bir yaratık; başında boynuzları, arkasında da uzun bir kuyruğu vardır (Chartres'daki vitraylar, Paris, Reims, Amiens vb. katedrallerindeki heykeller). Son Yargı gününü gösteren resim ve kabartmalarda şeytanın büyük bir rolü vardır: günahlarla sevapların tartıldığı sahnede, aziz Mikâil bir kefeye günahları, öbür kefeye sevapları koyarken, şeytanı ağır bassın diye günahlar kefesine asılırken görürüz. (→ İBLİS.)

Giraudon

Antonios'a eziyet eden **şeytanlar** Vézelay (Fransa) bazilikası sahın sütunları başlığı (XII. yy.)

—İsl. Kuran'a göre şeytan insan ve melekten farklıdır. İnsan topraktan, melek nurdan, şeytansa ateşten yaratılmıştır. Allah, Âdem'i yaratınca şeytana (iblis) ve meleklere Âdem'e secde etmelerini buyurdu; melekler bu buyruğa uydukları halde şeytan buyruğu dinlemedi; buna gerekçe olarak da Âdem'in topraktan, kendisininse ateşten yaratıldığını, bu nedenle ondan daha üstün olduğunu ileri sürdü. Bu karşı koyuşu nedeniyle cennetten ve Tanrı'nın rahmetinden uzaklaştırılan şeytan, tümüyle insan soyunun düşmanı oldu. Kuran, şeytanı insanoğlunun en tehlikeli düşmanı, bütün kötülüklerin nedeni sayar ve insanları şeytanın kötülükleri ve aldatıcılığı karşısında sürekli uyarır. (→ İBLİS.)

• Şeytan taşlamaya *rem-i cemerat,* taşların atıldığı üç taş yığınına *cemre-i ula, cemre-i vusta,* ve *cemre-i akabe* denir. Hac ibadetinin vaciplerinden olan şeytan taşlama sırasında "Bismillah Allahü ekber" denilerek üç taş yığınından her birine yedişer taş atılır.

İnanışa göre bu gelenek İbrahim peygamberden kalma bir uygulamadır. Buna göre, İbrahim, oğlu İsmail'i kurban etmeye götürürken şeytan burada karşılarına çıktı; İbrahim peygamber yerden aldığı taşları atarak şeytanı kovaladı ve böylece şeytan taşlama geleneği yerleşti.

ŞEYTAN dağı, Antalya körfezinin D.'sunda, B. Toros sıradağlarında, Beyşehir gölünün yaklaşık 35 km G.'inde dağ; 2 450 m. Üzerinde karst şekillerinin görüldüğü kütle İkinci Zaman kireçtaşlarından oluşmuştur. B.'sında Kemboz polyesi yer alır.

ŞEYTAN dağları, D. Anadolu bölgesinde Karasu-Aras sıradağlarının bir kesimi (Haliltepe doruğu 2 839 m); Kığı ile Karlıova arasında yaklaşık 70 km boyunca D.-B. doğrultusunda uzanır. Peri suyunun kaynak kolları tarafından çevrilen kütlenin yapısında andezitler ve ofiyolitler en geniş yeri kaplar.

Şeytan köprüsü (alm. **Teufelsbrücke**), XIII. yy.'da İsviçre'de Reuss (Schöllenen) nehri boğazları üzerinde inşa edilmiş köprü. Göschenen ve Andermatt arasında Sankt Gotthard geçidine daha kolay ulaşılmasını ve böylece Alpler'i kuzey -güney yönünde aşan önemli bir yolun açılmasını sağlayan Şeytan köprüsü, Helvetia konfederasyonu'nun kurulmasına katkıda bulundu. Reuss (Waldstätten) yakınlarında yaşayan çoban toplulukları XIV. yy.'da Mittelland kentleriyle (Luzern, Zürich, Bern) ittifak kurmaya sevkederek Konfedere devletlere, Sankt Gotthard yolu üzerindeki egemenliklerini ve Habsburglar'dan bağımsızlıklarını Avusturya'ya kabul ettirmek olanağı sağladı. Göschenen ve Airolo arasında Sankt Gotthard geçidi altından bir karayolu tünelinin açılmasından sonra Şeytan köprüsü (1955'te daha yukarısına başka bir modern köprü yapıldı), artık kullanılmamakla birlikte,

özellikle turistik bakımdan ilgi çekici olmaya devam etmektedir.

ŞEYTAN MAYMUN a. Zool. TAKKELİ MAYMUN'un eşanlamlısı.

ŞEYTANARABASI a. **1.** Kimi bitkilerin havada uçuşan uzun ve ince tüylü tohumuna verilen ad. **—2.** Bisiklet.

ŞEYTANBALIĞI a. Zool. KULAKLIFOLYABALIĞI'nın eşanlamlısı.

ŞEYTANCA be. Şeytana yaraşır bir biçimde; kurnazca.

◆ sıf. Şeytana yakışan, ona ilişkin, şeytani: *Şeytanca bir fikir.*

ŞEYTANELİ a. Etli ve parmak parmak girintili çıkıntılı kolonilerinden ötürü *Octocorallia* sınıfının *Alcyonidea* takımından bazı türlere verilen ortak ad. (Başlıcaları: *Alcyonum digitatum, A. palmatum.*)

ŞEYTANET, -ti a. (ar. *şeytanet*). *Esk.* Şeytanlık, kurnazlık.

ŞEYTANETKÂR sıf. (ar. *şeytanet* ve fars. *kar*'dan *şeytanet-kar*). *Esk.* İşi gücü şeytanlık olan.

ŞEYTANİ sıf. (ar. *şeytan* ve *-i*'den *şeytani*). Şeytanla ilgili, şeytana yakışır; şeytanca: *Şeytani bir iş. Şeytani bir zekâ.*

ŞEYTANKULU → ŞAHKULU AYAKLANMASI.

ŞEYTANKUŞU a. Zool. Nal burunlu yarasaya *(Rhinolopus ferrum-equinum)* bazen verilen ad.

ŞEYTANLIK a. **1.** Bir kimsenin, bir şeyin şeytansı özelliği: *Bu sözlerdeki şeytanlığı o zaman henüz anlamamıştım.* **—2.** Kötü ve şeytansı bir kurnazlıkla düzenlenen eylem, çevrilen dolap: *Onun aklından geçen şeytanlıkları sen anlayamazsın.* **—3.** Yaramazlık: *Bu küçük yaramaz kimbilir yine ne şeytanlıklar düşünüyor.*

ŞEYTANMİNARESİ a. Kimi deniz böceklerinin koni biçimindeki kabuklarına verilen ad.

ŞEYTANOTU a. Nemli yerlerde biten, mavi çiçekli, çokyıllık uyuzotu türü. *(Scabiosa ukranica).*

ŞEYTANÖRÜMCEĞİ a. Öğle sıcağında havada örümcek ağı gibi tel tel görünen güneş ışığına verilen ad.
—Zool. Ördüğü ağı rüzgâra salarak onunla uzaklara gidebilen örümcek.

ŞEYTANSAÇI a. *Yörs.* Küsküt.

ŞEYTANSÜPÜRGESİ a. Avrupa, Asya, Afrika ve Kuzey Amerika'da yetişen otsu bitki ya da çalı (60 tür). [*Bupleurum fruticosum* çoğunlukla parklarda yetiştirilen bir çalıdır. *B. stellatum* ve *B. angulosum* ise çiçek bürgülerinin büyüklüğü bakımından ilgi çekici süs bitkileridir.]

ŞEYTANŞALGAMI a. Avrupa'da, Akdeniz bölgesinde ve Kanarya adalarında, özellikle çitlerde ve hendeklerde yetişen sürüngen ve tırmanıcı, çokyıllık otsu bitki. (Şeytanşalgamının etli meyvesi ve yumru kökleri son derece zehirlidir; ama az miktarda ve doktor gözetiminde müshil olarak kullanılabileceği gibi homeopatide de kullanılabilir. Türkiye'de bu bitkilerin kökü akasma kökü adı altında satılır ve halk hekimliğinde dahilen idrar artırıcı ve müshil olarak kullanılır. Taze kökler haricen romatizma ağrılarına ve basur memelerine karşı da kullanılmaktadır. Bu bitkilere yöresel olarak beyaz yabankabağı, binkulaç, itkabağı, semizkabak, ülüngür de denir.) [Bil. a. *Bryonia alba, B. dioica;* kabakgiller familyası.]

ŞEYTANTERSİ a. **1.** Parçalı yapraklı, sarı çiçekli, kalın köklü otsu bitki. (Bil. a. *Ferula assa-foetida;* maydanozgiller familyası.) **—2.** Bu bitkinin kökleri çizilerek sızdırılan zamk.
—ANSİKL. Şeytantersi Afganistan dağlarında yetişir ve zamkı İran yoluyla Türkiye'ye gelir. Köklerinden elde edilen zamk, sıcakta yumuşayan, soğukta sertleşen, sarmısağımsı keskin kokulu, acı ve batıcı lezzetli, sarımsı ya da esmer kırmızımtırak renkli parçalar halinde satılır. Bileşiminde uçucu yağ, reçine, zamk ve organik asitler bulunur.
Şeytantersi sinirleri yatıştırıcı, sindirimi kolaylaştırıcı, gaz söktürücü, kurt düşürücü olarak toz halinde kullanılır. Bazı ülkelerde (Hindistan, Pakistan, İran vb.) baharat olarak kullanılırsa da ter, soluk ve idrarla çok fena bir koku yayılır. Adı bu fena kokudan gelir.

ŞEYTANTIRNAĞI, -nı a. Tırnağın yanında oluşan, sertleşerek kalkmış olan rahatsız edici üst deri.

ŞEYTANTIRNAĞI a. Bot. Kalınca kazıkköklü, uzun yaprak saplı, üst yaprakları dar ve sapsız, çokyıllık otsu bitki. (Çok küçük olan çiçekleri, küçük yumaklar ya da sık başaklar halinde topludur; meyvesi kapsül biçimindedir. Çançiçeğigillerden olan şeytantırnağının [*phyteuma*], Avrupa, ılıman Asya ve Akdeniz çevresinde yetişen 50 kadar türü vardır.)

ŞEYTANTÜKÜRÜĞÜ a. Larvası Avrupa'da birçok bitkinin üzerinde bulunan ve "şeytantükürüğü" adıyla bilinen köpüksü bir maddeyle bedenini çevreleyen eşkanatlı böcek. (Bil. a. *Philaenus spumarius;* tükürüklüyarımkanatlıgiller familyası.) [Eşanl. SALYABİTİ.]

ŞEYYAD sıf. ve a. (ar. *şeyd*'den *şeyyad*). *Esk.* **1.** Sıva yapan, sıvacı. **—2.** Riyakâr, ikiyüzlü.

◆ sıf. Kendini helâk eden.

ŞEYYAT ya da **ŞEYYAD** a. (ar. *şeyd*'den *şeyyad*, birini yüksek sesle aşırı biçimde öven ya da yeren). Ed. ve Tasav. İlahi okuyan mevlevi dervişi, gezici derviş; kıssahan.
—ANSİKL. Ed. ve Tasav. Şeyyat adıyla anılan şairlerin (Şeyyat Hamza, Şeyyat İsa) yaşamöyküleri dolayısıyla şeyyat sözcüğünün anlamı üzerinde durulmuş, ancak kesin sonuca varılamamıştır. XIII.-XIV. yy.'larda mevleviler arasında şeyyat adıyla anılan kimseler (Şeyh Abdurrahman-ı Şeyyat) bulunduğu bilinmektedir. Mevlana'nın halifesi Çelebi Hüsamettin'in dergâhındaki şeyyadan (şeyyatlar) adlı sınıfın ilahi okumakla görevli olduğu sanılmaktadır. Daha sonraları gezgin bazı dervişlere bu ad verilmiştir. XVI. yy.'da sözcük, "naralar atarak abartmalı bir biçimde Ali ve Hamza cenklerini anlatan kıssahan" diye tanımlanmıştır (*Risale-i Fakiri*, 1534).

ŞEYYAT HAMZA, türk şair (Akşehir XIII. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Lamii'nin *Letaif*'inde anlatılan iki fıkraya göre Nasrettin Hoca'yla çağdaştır. Akşehir mezarlığındaki kızına ait olduğu öne sürülen mezar taşına dayanılarak kendisinin de buralı olduğu varsayılmaktadır. Günümüze ulaşan yapıtları arasında Yunus Emre'nin ilahilerini anımsatan dörtlüklerden oluşan hece vezniyle bir şiiri, naatları, gazelleri yer almaktadır. Dinsel-ahlaksal nitelikli bu ürünlerden başka iki de mesnevisi (*Yusuf ile Züleyha*, Gaznelı Mahmut'la yoksul bir dervişin söyleşisini anlatan *Dasitan-ı Sultan Mahmut*) bulunmaktadır. Aralarında doğu türkçesiyle bir gazeli de bulunan yapıtları eski Anadolu türkçesinin ses ve biçim özelliklerini yansıtması dolayısıyla önem taşır. (→ Kayn.)

ŞEYYAT İSA, türk şair (XIII. yy. ?). Anadolu'da gelişen türk edebiyatının ilk temsilcilerinden. Hz. Ali'nin Salsal adlı devle cengini konu edinen, yer yer manzum *Salsalname*'si günümüze ulaşmamıştır. Bundan yararlanarak kendi yapıtını kaleme almış olan İbni Yusuf tarafından adı anılır.

ŞEZLONG a. (fr. *chaise longue; chaise*, sandalye ve *longue*, uzun'dan). Eklemli iki tahta ya da metal çerçeve arasına geçirilip gerilmiş bezden oluşan, istendiğinde üzerine uzanılacak biçimde ayarlanabilen, katlanabilir koltuk.

ŞEZRE a. (ar. *şezr*'den *şezre*). *Esk.* **1.** İşlenmiş, ham altın parçası. **—2.** Süs için kullanılan, takılan altın ya da inci.

ŞHEM. İbr. tar. Samiriye'de, Gerizim dağı ve Ebal dağı arasındaki tel Balata'da bulunan kenan kenti. Kutsal Kitap patrikleri döneminde (İ.Ö. XIX. yy.) insanların yaşadığı bu kent, Mısır'ı Suriye-Fenike'ye bağlayan ticaret yolunu denetliyordu. İ.Ö. 1800'den başlayarak stratejik bir kent durumuna geldi ve ibrani halkının tarihinde önemli bir rol oynadı. İ.Ö. 1000'e doğru Kudüs'ün başkent olarak ilan edilmesinden önce krallığın en önemli kentiydi. Yeroboam ayrılığından sonra İsrail krallığı'nın ilk başkenti durumuna geldi ve İ.Ö. 880'e doğru Omri Samiriye'yi kurana kadar da başkent olarak kaldı. Babil Esareti'nden dönüştü (İ.Ö. 538'den sonr), sürgünden dönen Yahudiler topluluğu tarafından reddedilen Samiriler'in sapkın anakentliğini yaptı; İ.Ö. 128'de Hırkan I tarafından yıkıldı, küçük bir köy durumuna geldi ve imparator Vespasianus, Flavia Neapolis'i (bugün Nablus) bu köyün yanında kurdurdu.
—Arkeol. Tel Balata'da 1913-1926 arasında ve 1934'te Almanlar, özellikle de 1956'dan bu yana Amerikalılar kazı çalışmaları yaptılar. Bir kapısı bulunan ve yer yer hâlâ 10 m yüksekliğinde korunmuş olan kyklops örgülü sur duvarı büyük bir olasılıkla İ.Ö. XVIII. yy.'dan kalmadır. D.'da ortaya çıkarılan diğer bir kapı, İ.Ö. XVI. yy.'da ilk sur duvarının içerisinde yapılmış ikinci bir savunma sistemine aittir. İ.Ö. XVII. yy.'dan kalma kalın duvarlı bir kenan tapınağının yerine, daha geç bir tarihte bir erzak deposu yapılmıştır (deponun İ.Ö. VIII. yy.'da kullanılmakta olduğu saptanmıştır).

ŞI, ÇÖ ya da **ÇÖ-MİN,** Çin'de (Fucien, Guangdong, Anhuei, Ciangşi, Cıciang) yaklaşık 230 000 yerliden oluşan (1959) azınlık. Başlangıçta miao-yao ailesinden bir dil kullanan Şılar, günümüzde, çince konuşurlar. XIV. ve XVII. yy. arasında Mingler'den kaçan eski yao grubundan gelirler. Gittikçe çinlileşen Şılar, 1957'de etnik gruplar halinde köylere yerleştiler ve Hanlar (Çinliler) tarafından eritildiler. Şılar'ın büyük bir çoğunluğu çiftçidir.

Şıci ya da **Shiji** (*"Tarihsel anılar"*), İ.Ö. II. yy.'a doğru Sıma Çien tarafından kaleme alınan büyük tarihsel derlemenin başlığı. Yapıt, çin tarihini ilk Han sülalesine kadar getiren "Yıllıklar"dan, kronoloji çizelgelerinden, monografi biçimindeki incelemelerden, derebeylik sülaleleriyle ilgili öykülerden ve de özyaşamöykülerinden oluşur.

ŞIK, -kı sıf. (alm. *Schick*, biçim, düzen'den). **1.** Zevkle seçilmiş, hoş, güzel, zarif bir giysi ve giyim için kullanılır; zarif: *Şık bir ayakkabı. Şık bir takım giyiyordu.* **—2.** Zarif, hoş, güzel giyimli bir kimse için kullanılır; zarif: *Yeni elbisesiyle o gece çok şıktı.*

◆ be. Zarif, güzel, hoş: *Şık giyinmek.*

ŞIK, -kkı a. (ar. *şıkk*). **1.** Bir seçim durumunda, seçilebilecek yolların, alınabilecek kararların her biri; seçenek, alternatif: *Önümüzde fazla şık yok. Birinci sorunun doğru yanıtı a şıkkıydı.* **—2.** *Esk.* İkiye ayrılmış bir şeyin parçalarından her biri.
—İstat. Nitel bir özelliğin gösterebileceği değişke.
—Kur. tar. *Şıkkı evvel* → BAŞ* DEFTERDAR. ‖ *Şıkkı sani* → ANADOLU DEFTERDARI.

ŞIKINOZ → SİKİNOS.

ŞIKIRDAMA a. Şıkırdamak eylemi.

ŞIKIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Genellikle küçük metal parçalardan söz

şeytanşalgamı
(Bryonia dioica)

ederken, birbirine çarparak ses çıkarmak, şıkırtı çıkarmak. **—2.** Işığı yansıtarak parlamak.

◆ **şıkırdatmak** ettirg. f. **1.** *Metal nesneleri şıkırdatmak,* onların şıkırdamasına yol açmak; şıkırtı çıkartmak: *Paraları şıkırdatmasana!* **—2.** *Tkz.* Nesnesiz olarak kullanıldığında, bir kimseye para vereceğini sezdirmek: *Biraz şıkırdattın mı her işin görülür.*

ŞIKIRDATMA a. Şıkırdatmak eylemi.

ŞIKIRDATMAK → ŞIKIRDAMAK.

Şıkırdım havası → ANA* USULLER.

ŞIKIR ŞIKIR be. (yansıma sözc.). **1.** Şıkırtı sesi çıkararak. **—2.** Bir şeyin parlaklığını, pırıltısını ya da bir yerin çok aydınlık olduğunu belirtmek için kullanılır: *Lambalar şıkır şıkır yanıyordu. Caddeler şıkır şıkır ışıklandırılmıştı.* **—3.** *Şıkır şıkır oynamak,* zille şıkırtı çıkararak, canlı ve hareketli biçimde oynamak; bir şeye aşırı ölçüde sevinmek: *Haberi alınca şıkır şıkır oynadı.*

ŞIKIRTI a. (yansıma sözc.). Genellikle küçük metal nesnelerin birbirlerine sürtünmesiyle, çarpmasıyla çıkan ses; şakırdama sesi: *Para şıkırtısı.*

ŞIKKEYN a. (ar. *şıkk*'ın ikili. çoğl. *şıkkeyn*). *Esk.* İki şık: *"Şıkkeynden hangisi işlerine elverir ise hemen vakit geçirmeksizin icrası.."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—İkt. tar. *Şıkkeyn efendiler,* Osmanlılar döneminde, Maliye nazırı (şıkkı evvel defterdarı ya da başdefterdar) ve yardımcısına (şıkkı sani defterdarı) verilen ortak ad. (Bu deyimler, Tanzimat'a kadar kullanıldı.)

ش

şın

ŞIKLAŞMAK gçz. f. Şık giysiler giyinmeye başlamak, giyimi ince bir beğeniyi yansıtır duruma gelmek: *Her geçen gün biraz daha şıklaşıyor.*

ŞIKLIK a. Bir kimsenin ya da giyiminin zarifliği, inceliği, güzelliği: *O kadının şıklığına hayran oldum. Elbisenin şıklığı dikkatleri çekiyordu.*

ŞIKŞIK a. Bir halkaya ya da sapa takılı çıngırağı olan ve sallayınca ses çıkaran bebek oyuncağı.

ŞILDIR ŞILDIR be. (yansıma sözc.). Canlı, parlak, ışıl ışıl.

ŞILLIK sıf. ve a. *Tkz.* Çok bayağı bir biçimde boyanmış, süslenmiş, bayağı tavırları olan bir kadın için hakaret yollu kullanılır.

ŞILYAK a. Gökbil. ÇALGI'nın eşanlamlısı.

ŞIMARIK sıf. Gösterilen aşırı ilgi, sevgi vb. nedeniyle kapris yapmaya başlayan kimse için kullanılır: *Bu ne şımarık bir çocuk.*

Şımarık kız *(la Fille mal gardée),* J. Dauberval'in 1789'da Grand-Théâtre'da (Bordeaux) sahnelenen 2 perdelik balepantomimi . En eski bale oyunlarından biri olan *Şımarık kız,* birçok kez yeniden sahnelendi (Jean-Pierre Aumer, 1828; Filippo Taglioni, 1864; Marius Petipa ve Lev İvanov, 1885; Bronislava Nijinska, 1940; Aleksandra Balaşova, 1947) ve bu arada birçok besteci (Delibes, Minkus, Pugni, Rubinstein), Hérold'un bilinen ilk aranjmanıyla Hertel'in daha sonraki aranjmanı üzerine değişiklikler ve eklemeler yaptılar.

ŞIMARIKÇA sıf., be. Şımarık bir biçimde: *Şımarıkça tavırlar Şımarıkça davranmak.*

ŞIMARIKLIK a. Şımarık olan bir kimsenin niteliği, bu kimseye özgü davranış: *Onun şımarıklıklarına artık tahammül edemiyorum. Şımarıklık etmek.*

ŞIMARIŞ a. Şımarmak eylemi ya da biçimi.

ŞIMARMA a. Şımarmak eylemi.

ŞIMARMAK gçz. f. Kendisine gösterilen aşırı ilgiden, sevgiden ya da verilen değerden yüreklenerek kapris yapmaya başlamak: *Ünü arttıkça şımarıyor Ona bu kadar yüz verirsen elbette şımarır.*

◆ **şımartmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi şımartmak,* ona aşırı ölçüde sevgi, ilgi göstermek, onu övgülere boğmak, sevdiği şeyleri gereğinden çok vermek: *Bu davranışlarınla beni şımartıyorsun.* **—2.** *Bir çocuğu şımartmak,* onun her istediğini yapmak, ona son derece hoşgörülü davranmak.

◆ **şımartılmak** edilg. f. Aşırı ölçüde ilgi, sevgi gösterilmek, her istediği yapılmak.

ŞIMARTILMA a. Şımartılmak eylemi.

ŞIMARTILMAK → ŞIMARMAK.

ŞIMARTMAK → ŞIMARMAK.

ŞIN a. (ar *şın*). Arap abecesinin on üçüncü, osmanlı abecesinin on altıncı harfi. Ebcet hesabında üç yüz sayısının karşılığıdır.

-ŞIN. Yapım eki. Renk bildiren kimi sözcüklerin sonuna gelerek onlardan adlar ve sıfatlar türetir: *Akşın* (ak-şın), *sarışın* (sarı-şın), *karaşın* (kara-şın) vb.

ŞIN ya da **SHEN,** bütün tanrısal kişilikler için kullanılan çince ad. Gök ruhları ya da gök tanrıları olan Şın'ları, filozoflar, ölülerin (insanların) ruhları olan *guei*'lerin ve Yer ruhları ya da Yer tanrıları olan *çi*'lerden ayırt ederler. *Guei şın* deyimiyse, güç ya da köken ayrımı yapmaksızın tanrısal güçlerin tümünü adlandırır.

ŞINA a. Arabac. *Şına demiri,* at arabası tekerleğinde, espitler üstüne takılan demir.

ŞINCIN ya da **SHENZHEN,** Çin'de (Guangdong) kent; 280 000 nüf. (1990). Sanayi serbest bölgesi.

ŞIN COU ya da **SHEN ZHOU,** çinli manzara ressamı (Sucou 1427 - 1509). Değerli bir aydın, şair ve hattat, Vu okulu'nun en önde gelen sanatçısıydı. Yapıtlarında renk değerlerinin doğal uyumu, ışık ve dışa vurulmayan duyarlıkla dingin bir bakışı ve kozmik bir manzara anlayışını ortaya koydu. Günümüze ulaşan çok sayıda büyük rulo ve albüm yapraklarında, olağanüstü bir yumuşaklık görülür.

ŞINDAO ya da **SHENDAO,** *ruh yolu* anlamına gelen ve iki yanında memur ve hayvan heykelleri uzanan, imparatorların ve çin ulularının mezarlarına giden yolu belirten çince terim.

ŞIN FU ya da **SHEN FU,** çinli yazar (Sucou 1763-1809). Heyecan, lirizm ve şiir dolu özyaşamöyküsel bir yapıt *(Fou şing liu ci)* kaleme aldı.

ŞINGIL a. Küçük üzüm salkımı; cıngıl.

ŞINGIRDAMA a. Şıngırdamak eylemi.

ŞINGIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Birbirlerine değerek ya da çarparak bir şıngırtı sesi çıkarmak: *Pakete bardakları iyi yerleştirmemişsin, sallandıkça şıngırdıyorlar.*

ŞINGIR ŞINGIR be. (yansıma sözc.). Şıngırdayarak.

ŞINGIRTI a. (yansıma sözc.). Metalden ya da camdan küçük nesnelerin birbirine çarparken çıkardığı ses; şıngırdama sesi.

Şıngli ya da **Shengli,** Huang Hı deltasında, Çin petrol yatağı.

ŞIN NONG ya da **SHEN NONG** *(Tanrısal çiftçi),* Çin'in efsanevi kişisi. Geleneğe göre krallık hanedanlarından önce gelen Vu Di'lerden (Beş hanedan) önce iktidarı elinde bulunduran San Vang'lardan (Üç Ulu) biri olarak görülür. Tarımı icat eden adam olarak kabul edilir. Gövdesi insan, başı öküz olan Şın Nong, çoğu zaman Yın Di (Alev saçan hükümdar) ile özdeşleştirilir. Tarla açmak için orman yakan tanrıdır ve simyacıların fırınlarına, mutfaklardaki fırınlara göz kulak olur. Tıbbın koruyucularından biridir.

ŞINYANG ya da **SHENYANG,** esk **Mukden,** K.-D. Çin'de kent, Liaoning ilinin merkezi; 3 520 200 nüf. (1990).

Liao Hı'nın kolu Hun Hı kıyısında kurulmuş Şınyang, 1625'te Mançular'ın eline geçti ve adı Mukden'e dönüştürüldü; Dajin-Harbin demiryolunun geçtiği, büyük madenkömürü ve demir yataklarının yakınında bulunan kenti Japonlar, 1932'den sonra Mançukuolar'ın el sanatları merkezi haline getirdiler. Bundan sonra kent hızla büyüdü. Günümüzde Şınyang, Şanghay ve Pekin'den sonra Çin'in üçüncü büyük kenti, bütün kuzeydoğu kesiminin beyni, en büyük üniversite merkezi ve başlıca demiryolu kavşağıdır. Uçsuz bucaksız sanayi ve konut semtleri mançu iş merkezini kuşatır.

Şınyen ya da **Shenyan,** tantracı buddhacılığa *(vacrayana)* bağlı felsefi ve içrek çin okulu. Çang'an sarayı'nda parlak bir dönem yaşadı. Tang hanedanının devrilmesinden (907) sonra ortadan kalktı. Bazı ayinlerini benimseyen öteki buddhacı çin tarikatlarını etkiledi ve *Şingon* adıyla Japonya'da benimsendi.

ŞINZONG ya da **SHENZONG,** Ming hanedanından olan ve 1573-1620 arasında Vanli* adıyla hüküm süren Çin imparatoru.

ŞIP a. (yansıma sözc.). **1.** Düşen su damlasının çıkardığı sesi betimler. **—2.** *Şıp diye,* hemen, çabucak: *Söylediklerini şıp diye anlıyor;* beklenmedik bir anda, birdenbire: *Dönemecin orada şıp diye karşımıza çıktı.* **—3.** *Şıp şıp,* şıp sesi çıkararak.

ŞIPIDIK a. (yansıma sözc.). Ökçesi ve arkalığı olmayan terlik. (*Şıpıdık terlik* de denir.)

ŞIPINİŞİ be. Hemen, çabucak, kolayca: *Tamiri şıpınişi yapıverdi.*

ŞIPIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Şıpırtı sesi çıkarmak, şıpırtı çıkararak akmak.

ŞIPIR ŞIPIR be. Bir sıvının, sürekli ve birbirini izleyen damlalar halinde akışını betimler: *Dışarda şıpır şıpır yağmur yağıyordu. Gözlerinden şıpır şıpır yaşlar dökülüyordu.*

ŞIPKA a. Denizc. Çeşitli amaçlarda kullanılmak için tel ya da halatlardan örülerek yapılmış ağ.
—Ask. denizc. *Şıpka mataforası,* eskiden, savaş gemilerini torpidolara karşı korumak için bordalardan belli açıklıkta sarkıtılan şıpkaları askıda tutmada kullanılan matafora.

ŞIPKA, Bulgaristan'da (Stara Zagora yönetim bölümü) kent, Şıpka geçidinin güney eteğinde; 4 000 nüf. —*Şıpka geçidi,* 1 333 m yükseltide Koca Balkan'ı keser. Plevne kuşatması sırasında (temmuz-aralık 1877) Türkler'le Ruslar arasında şiddetli çarpışmalara sahne oldu.

ŞIPKA KAHRAMANI SÜLEYMAN PAŞA → SÜLEYMAN PAŞA.

ŞIPPADAK be. (yansıma sözc.). Beklenmedik bir anda ve birdenbire: *Uzun bir süre görünmedi, sonra bir gün şıppadak çıkageldi.*

ŞIPSEVDİ sıf. ve a. Kolayca âşık olan kimse için kullanılır: *Şıpsevdinin biridir, her gördüğüne tutulur.*

ŞIPSEVDİLİK a. Şıpsevdi olma durumu, niteliği.

ŞIPŞIP a. (yansıma sözc.). Ökçesiz ve arkalıksız terlik (*şıpşıp terlik* de denir); şıpıdık.

ŞIRA a. (fars. *şire*'den). **1.** Mayalanmamış üzüm suyu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Meyve ya da bitki sularının mayalanma-

sıyla elde edilen ve likör yapımında kullanılan sıvı. **—3.** Bira fabrikasında öğütülmüş maltın mayşe kazanında su ile karıştırılıp ısıtılması ve malttaki enzimlerin etkisiyle nişastanın şekere dönüşmesi sonucunda süzülerek elde edilen sıvı. **—4.** *Arg.* Süzülmüş afyon.

—Birac. *Şıra toplama kabı*, presli filtre ya da süzme kazanının yanında bulunan açık şıra kabı. (Şıra buradan, şerbetçiotu ile kaynatma kazanına akar.)

—İçit. san. *Şıra ısıtıcısı*, mayalanmadan önce şarap ya da bira şırasını ısıtmaya yarayan aygıt. || *Şıra kazanı*, üzüm, meyve ve bira şıralarının, çeşitli amaçlarla (mayalanma, kaynatma, durultma vb.) biriktirildiği ya da işlendiği büyük kap.

—ANSİKL. Şıra ya da üzüm suyu, şarapçılığın hammaddesidir. Şıranın bazı öğeleri, mayalanma sırasında değişikliğe uğrar ve bu sırada birtakım yeni maddeler ortaya çıkar. 1,05 ile 1,13 arasında olan şıralar % 70-85 su ve litrede 140-225 g şeker içerir; glikoz ve fruktozdan oluşan bu şeker, mayalanma sırasında alkole dönüşür; şıradaki organik asitler, asit sülfürik cinsinden litrede 3-9 g arasındadır ve esas itibariyle tartarik ve malik asitlerden oluşur. Malik asidin miktarı, ham üzümlerde, olgun üzümlere göre daha fazladır. Bu asitler şırada serbest ya da özellikle potasyum tuzları halinde bulunmakla birlikte, kalsiyum, magnezyum, sodyum ve eser miktarda diğer birçok element bulunur ki, bunlardan demir ve bakır, özellikle şaraphanelerde kullanılan kap kacak ve aletlerden geçer ve şaraplarda "kırılma"lara neden olur. Kırmızı şaraplarda, beyazların on katı kadar bulunan tanen, proteinleri çökertme etkinliği gösterir. Şırada ayrıca renk maddeleri, amonyak ve protein halinde azotlu bileşikler; zamklar, pektinler vb. bulunur. Gözlem ve deneyimlerle üzümün olgunluk derecesini kestirmek olanağı vardır, ama gene de en iyisi, üzümün kalitesini belirlemek için, şıranın şeker zenginliğini ölçmek, ayrıca asitliğini değerlendirmek, olgunluk derecesini daha iyi anlamaya yarar.

ŞIRACI a. **1.** Şıra yapan ve / ya da satan kimse. **—2.** Şıra satılan yer.

ŞIRAK a. (yansıma sözc.). **1.** Bir şeyin başka bir şeye şiddetli biçimde ve birdenbire çarptığında çıkan sert sesi betimler. (İki kez yinelendiğinde, bu sesin sürekliliğini belirtir.) **—2.** *Şırak diye*, aniden ve sert bir biçimde: *Yüzüne şırak diye bir tokat attı.*

ŞIRAKKADAK be. (yansıma sözc.). Ansızın, birdenbire; şakkadak: *Şırakkadak düşüp bayılmak.*

ŞIRALI sıf. Tadı ve suyu bol üzüm için kullanılır.

ŞIRAÖLÇER a. Şıranın yoğunluğunu ölçmeye yarayan ve üzeri 0,970'ten 1,130' a kadar derecelendirilmiş olan özel yoğunlukölçer.

ŞIRFINTI sıf. ve a. *Kaba.* Bayağı, aşağılık kadın için kullanılır.

ŞIRILDAMA a. Şırıldamak eylemi.

ŞIRILDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Şırıltı çıkarmak; hafif bir şırıltı sesi çıkararak akmak: *Bir ağaç altında oturarak şırıldayan derenin sesini dinlemek.*

ŞIRIL ŞIRIL be. (yansıma sözc.). Genellikle suyun azar azar ve sürekli aktığını betimler, şırıldayarak: *Şırıl şırıl akan bir dere.*

ŞIRILTI a. (yansıma sözc.). Sürekli ve hafif hafif akan ya da dökülen bir şeyin (genellikle suyun) çıkardığı ses; şırıldama sesi.

ŞIRINGA a. (lat. *syringa;* yun. *syrigks, -iggos*, kamış, düdük'ten). **1.** Doğal boşluklara ya da dokulara sıvı sokmaya ya da onlardan sıvı çekmeye yarayan ve bir pistonla ucu iğne takmaya elverişli bir pompadan oluşan aygıt. (Eşanl. ENJEKTÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Şırınga etmek*, organizmaya bir gaz ya da sıvıyı sokmak. (Eşanl. ENJEKSİYON.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Şırınga yapmak*, vücuda şırıngayla ilaç vermek; iğne yapmak.

—Mutf. eşy. *Krema şırıngası*, madeni, plastik vb. maddelerden yapılmış, bir yiyeceği, kıvamlı bir terkiple süslemek için kullanılan şırınga.

—ANSİKL. Şırıngalar camdan, plastikten ya da metalden olabilir. Hacmi çeyrek milimetre küpten 500 cm^3'e kadar değişebilir. Plastik maddeden yapılan ve piyasada steril olarak satılan şırıngaların tek defa kullanılması 1983 yılından beri zorunlu kılınmış ve kaynatılarak yeniden kullanılabilen cam şırıngaların satımı yasaklanmıştır. Şırınga etme, organizmanın doğal boşluk ya da kanallarına (dölyolu, dölyatağı, idrar torbası, üretra, kulak, burun vb.) sıvı, yağ ya da gaz vermektir. Teşhis ya da tedavi amacıyla yapılır. Dokulara bir madde şırınga etmek için şırınganın ucunda bir iğne bulunması gerekir. Tam steril hale getirilmemiş şırınga ya da iğne ile bulaşan enfeksiyonlar şırınga patolojisi diye adlandırılır.

ŞIRLAĞAN a. (fars. *şire*, öz, usare ve *revğan*, yağ; *şire-i revğan*'dan). *Yörs.* Susamyağı.

ŞIRLAĞAN a. *Yörs.* Akıntı, akma.

ŞIRLAĞANLI sıf. *Yörs.* Akıntılı, akan: *Şırlağanlı göz.*

ŞIRLAMA a. **1.** Şırlamak eylemi. **—2.** Gaz ya da sıvının dar bir delik ya da kanaldan geçmesi sırasında duyulan ses.

ŞIRLAMAK gçz. f. Sızarken şırıltılı bir ses çıkarmak.

ŞIRLANYAĞI a. *Yörs.* Susamyağı.

ŞIRNAK (73), Doğu Anadolu bölgesinde, topraklarının batı kesimi Güneydoğu Anadolu bölgesinin Dicle bölümüne taşan il; 262 006 nüf. (1990); 7 172 km^2; merkez ilçe dışında 6 ilçe; 5 bucak; 243 köy. Merkezi *Şırnak*, 25 059 nüf. (1990). Güney yönünde Suriye ve Irak topraklarıyla sınırlanan ilin, doğu ve kuzey-doğusunu dağlar, batı ve güney-batısını düzlükler kaplar. Dağlık kesimlerde güney-doğu Toroslar sistemine bağlı yüksek kütleler vardır. Yer yer 3 000 m'yi aşan bu dağlar üzerindeki doruklar, kuzey-doğudaki Karacadağ (3 275 m, eski adı 'Termo dağı') ve doğudaki Altın dağı'dır (3 358 m). Çok yüksek olmamakla birlikte ilin dağları arasında Cudi dağı'nın özel bir yeri vardır: İslam inancına göre Tufan'dan sonra Nuh'un gemisinin indiği Cudi dağı, Şırnak kentinin güneyindedir. Elips biçiminde bir dağ olan Cudi dağı'nın üzerinde 2 000 m'yi aşan doruklar vardır. Bu dorukların en yükseği 2 114 m'ye ulaşır. Cudi dağı'nın doruklarından biri de Nuhpeygamber ziyareti (2 017 m) adını taşır.

İlin batısındaki ve güney-batısındaki düzlükler Suriye sınırına doğru alçalır ve bu sınırın ötesinde de uzanır.

İlin Doğu Anadolu bölgesi'nde kalan kesimlerinde kışları sert bir iklim, G.-D. Anadolu'da kalan kesimde kışları daha ılık, ama yazları aşırı sıcak bir iklim hüküm sürer. Örneğin Cizre'de en soğuk ay ortalaması 6 °C, en sıcak ay ortalaması 33,7 °C'dir. Bu kentte, bugüne değin ölçülen en düşük sıcaklık -9 °C (18 ocak 1973), en yüksek sıcaklık 48 °C'dir (17 temmuz 1978).

Şırnak orman örtüsü açısından yoksuldur. Düz alanların doğal bitki örtüsünü otsu bozkır bitkileri oluşturur. Güney-doğu Toroslar üzerinde yer yer bozuk karakterli meşeliklere rastlanır. Söz konusu dağların daha yüksek kesimlerinde ardıç toplulukları yer alır. Bu dağların belli yüksekliklere kadar olan kesiminde yabani fıstık ("bıttım") ağaçları da görülür.

İlin suları Dicle ırmağı'nda toplanır. İl topraklarını K.-B.-G.-D. doğrultusunda kesen Dicle, Cizre'yi geçtikten sonra bir süre de Türkiye-Suriye sınırını çizer. Dicle'nin önemli kollarından olan Habur çayı'ysa bir süre Irak'ta Şırnak ili (aynı zamanda Türkiye) arasında sınır oluşturur.

Şırnak ilinde ortalama nüfus yoğunluğu km^2'de 37 kişidir. İlin az engebeli kesimlerinde (yani G.-D. Anadolu bölgesi'nde), bulunan ilçelerinde nüfus yoğunluğu yüksek (Silopi'de km^2'ye 58, Cizre'de km^2'ye 138), çok engebeli olan, yani D. Anadolu bölgesi'nde kalan kesimlerinde düşüktür (Beytüşşebap'ta km^2'ye 13 kişi). İl nüfusunun % 43'ü nüfusu 10 000'i aşan dört kentte yaşar: Cizre (50 023), Şırnak (25 059), Silopi (23 430), İdil (12 905).

Şırnak ilinin ekonomisinde tarım, hayvancılık ve sınır ticareti önemli bir yer tutar. Tahıl türleri arasında buğday ve arpa, baklagiller arasında mercimek başta gelir. İlin G.-D. Anadolu bölgesinde kalan kesimlerinde, özellikle Cizre ve Silopi ilçelerinde tarımsal üretim çeşitlilik gösterir. Buralarda sanayi bitkilerinden pamuk ekimi yaygındır. Yükseltisi 450 m'nin de altında olan bu kesimlerde zeytin ağaçları da vardır. Cizre ve Silopi ilçelerinde çeşitli meyveler (özellikle yüksek nitelikli nar ve üzüm) yetişir. Meyvecilikte, son yıllarda "bıttım"ların (yabani fıstık) aşılanıp geliştirilmesiyle elde edilen fıstığın özel bir yeri vardır. Hayvancılık, kışı ilin alçak kesimlerinde geçiren, yazın ise yükseklerdeki dağlara çıkan "göçer"lerin işidir. En çok kılkeçisi, koyun ve yöreye özgü kahverengi tüylü tiftik keçisi beslenir.

Şırnak ilinde yeraltı kaynağı olarak, Şırnak-Cizre arasındaki asfaltit ve Şırnak

kenti yakınındaki linyit yatakları önemlidir. İlde sanayi gelişmemiştir. Geleneksel uğraşlar, kilim, halı ve heybe dokumacılığıdır. Koyun ve keçi tüylerinden Şırnak şalları dokunur. Beytüşşebap ilçesinin kilimleri ünlüdür.

ŞIRNAK ya da **ŞİRNAK,** GüneyDoğu Anadolu'da kent, aynı addaki ilin merkezi; 25 059 nüf. (1990).

Şırnak, aynı adlı ilin Cizre'den sonra ikinci büyük kentidir. Mardin'i Hakkâri'ye bağlayan yolla, Siirt'i Hakkâri'ye bağlayan yolun kesiştiği yerde eğimli bir yüzeyde kurulmuştur. Güneydoğu Toroslar'a dahil Namaz dağı (1 990 m) adlı bir dağın güney-batıya bakan yamaçlarında, 1 350 m yükseltide yer alan Şırnak kentinin yukarı mahalleleri 1 400 m'yi de aşar. Kent, Nuh'un gemisinin Tufan'dan sonra konduğuna inanılan Cudi dağı'na yakın bir yerde kurulduğundan önceleri "Şehr-i Nuh" (Nuh'un kenti) adıyla anılmıştır. Ad zamanla bozularak "Şemah" biçiminde söylenmeye başlamış, daha sonra da "Şırnak"a dönüşmüştür.

Şırnak'ın 1927'de 2 962 olan nüfusu 1940'ta 5 000'i geçmiş (5 033), daha sonra 4 000'in altına düşmüş (1955'te 3 278), ama 1975'te 10 000'i aşmıştır (10 587), 1990'da, 3647 sayılı yasayla kurulan aynı adlı ile merkez olmuş, aynı yılın sonunda yapılan sayımda nüfusunun 25 000'i aştığı görülmüştür (25 059 nüf.).

ŞIRPADAK be. Şıppadak, birdenbire.

ŞIVGIN a. **1.** Ağaçlardaki büyük sürgün; çıvgın. **—2.** Fırtınayla birlikte yağan sert yağmur; çıvgın. **—3.** Direk ve seren yapmakta kullanılan bir tür çam ağacı. **—4.** Kamçı, kırbaç gibi kullanılan ince, esnek değnek.

ŞİA a. (ar. *şi'a*). *Esk.* **1.** Müslümanlıkta Hz. Ali'nin yandaşları. **—2.** Şiilik. **—3.** Taraftarlar topluluğu: *"Her kişverinde kırmağa zencir-i şiayı / Azmetti askerin ulu kişver-küşaları"* (Y. K. Beyatlı).

ŞİA ya da **XİA,** Çin'deki krallık hanedanlarının ilki (III. binyıl sonu - İ.Ö. 1770'e doğr.); efsane kahramanı Büyük Yü tarafından kuruldu. İ.Ö. 1800'e doğru, başlıca özelliği tuncun ortaya çıkışı ve gezici bir tarımdan yerleşikliğe geçiş olan tarihöncesi bir uygarlıkla örtüştüğü sanılmaktadır.

ŞİAB çoğl. a. (ar. *şi'b*'in çoğl. *şi'āb*). *Esk.* Dar yollar, keçiyolları.

ŞİAGUAN ya da **XİAGUAN,** Çin'de (Yünnan) kent, Dali'nin yakınında, Kunming-Tibet ve Birmanya karayollarının kavşağında; 500 000 nüf. Bir tarım bölgesinin (pirinç, çay, sığır yetiştiriciliği) merkezi. Çay işleme.

ŞİA GUEİ ya da **XİA GUİ,** çinli ressam (Çuiantang, Cıciang, yaklş. 1190-1225 arasında etkinlik gösterdi). Hangcou'da Güney Songlar akademisi üyesiydi. Ma Yüen ile birlikte Ma Şia okulu'nu kurdu. Peyzaj uzamını bağlantıları kopuk, cüretli, yoğun çağrışımlara açık bir çizimle işledi ve boşluğu, içten bir sezgiyle yakaladığı doğayla görüntüledi. Çinli aydınların dışladığı Şia Guei'nin Japonya'da büyük bir etkisi olmuştur

Şia Guei
"açık ve uzak dağlar ve ırmak görünümü" yatay bir rulodan bölüm
Saray müzesi, Taibei

ŞİAİ a. (japonca sözc.). Savaş teknikleri ve özellikle judoda dövüş, karşılaşma.

ŞİAMIN → AMOY.

ŞİAN çoğl. a. (ar. *şe'n*'in çoğl. *şi'an*). *Esk.* İşler; yeni ortaya çıkan durumlar, olaylar.

Şİ'AN ya da **Xİ'AN,** Çin'de kent, Şaanşi'nin merkezi, Vei Hı'nın verimli havzasında; 1 884 900 nüf. (1990). Bu yerleşim bölgesinde Han ve Tang sülaleleri zamanındaki Çin'e başkentlik eden Çang'an bulunmaktaydı. Tekstil sanayileri, kimyasal gübre, plastik maddeler, makine sanayileri ve elektrikli gereçler yapımı. —1936'da Şi'an'da Çankayşek bir grup mançulu asker tarafından kaçırıldı ve çinli komünistlerin müdahalesinden sonra serbest bırakıldı. Bu olay Çin-Japon savaşı sırasında, bazı siyasal güçlerin gruplaşmasına yol açtı.

—Arkeol. ve Güz. sant. Erken dönemde tarih çağına geçmiş olan Şi'an, görkemli kalıntılarıyla, Pekin'den sonra Çin'in en güzel ikinci kenti sayılır ve Çin tarihine ilişkin pek çok kanıtın yer aldığı Vei ırmağı vadisinin merkezini oluşturur.

Şi'an'ın D.'sunda, Banpotsun*'da 1953'te, Yangşao* kültürüne bağlı en önemli Yenitaş kalıntılarından biri ortaya çıkarıldı. Daha İ.Ö. XII. yy.'da Coular, başkentleri *Hao*'yu Şi'an'ın bugünkü yerinde kurmuşlardı. Çinler ve Batı Hanlar dönemlerinde başkent, Şienyang*'a taşındı. 1974'te Lintong'da, Çin Şi* Huangdi'nin mezarına bağlı olan ve pişmiş toprak heykelciklerden oluşan bir ordu içeren bir çukurun bulunması, şaşırtıcı Şienyang kazıları, 1965'te de Maoling'de, imparator Han Vudi'nin tümülüsü yakınında, iki yanında hayvan heykelleri dizili bir yolla birlikte general Han Huo Çubing'in mezarının ortaya çıkarılması, Çinler ve Hanlar dönemi Şienyang'ı üzerine önemli bilgiler sağladı. Ama Şi'an en görkemli dönemini, *Çangan* adıyla, Tang hanedanı zamanında yaşadı. Dikgen plana göre tasarlanmış olan kentte o dönemde, buddha, tao, nesturi ve islam dinsel yapıları vardı. Kazılarda çin, arap ve bizans sikkeleri ele geçirildi. Günümüze bu dönemden birkaç yapı ulaşmıştır.

ŞİANG ya da **XİANG** a. Çincenin bir lehçesi; Hunan'da konuşulur.

ŞİANG CİANG ya da **XİANG JİANG,** Çin'de ırmak, Hunan ilinin temel eksenini oluşturan Dongting gölüne dökülen en büyük ırmak; 800 km.

ŞİANGFAN ya da **XİANGFAN,** Çin'de kent, Hubei'nin kuzeyinde, Han Şuei kıyısında; 373 700 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı ve ticaret merkezi. Besin sanayileri. Tekstil. Camcılık.

ŞİANGTAN ya da **XİANGTAN,** Çin'de (Hunan) kent, Şiang Ciang kıyısında; 423 200 nüf. (1990). Geleneksel ırmak limanı (pirinç, çay, sıvıyağ, kâğıt). Sanayi (metalürji, elektrik donanımı, tekstil ve kimya sanayileri) merkezi.

ŞİAOTANGŞAN ya da **XİAOTANGSHAN,** Çin'de, Şandong ilinde arkeolojik buluntu yeri; burada, Batı Hanlar'a (İ.Ö. I. yy.) mal edilen, üzerlerine insan figürleri ve motifler kazınmış taş levhalar ele geçirildi.

ŞİAOTUN → ANYANG.

ŞİAOZONG ya da **XİAOZONG,** Ming'ler hanedanından Çin imparatoru (1488-1506). Yönetimi döneminde bozuların ve hadımların etkisi azalmaya başladı. 1497'de *Daiming*'in *(Büyük Ming imparatorluk hanedanının yasalar, gelenekler ve görenekler derlemesi)* gözden geçirilmesi buyruğunu verdi ve 1502'de Çin'in sayımına girişti.

ŞİAR a. (ar. *şi'ar*). *Esk.* **1.** İz, belirti. **—2.** Ayırıcı özellik: *"Kokuya hassas olmak medenî adamın ihmal edemeyeceği bir şiardır"* (R. H. Karay). **—3.** İlke.

—Ask. Askerlerin savaş sırasında birbirlerini düşmandan ayırt edebilmek için kullandıkları her türlü işaret (parola, nişan, flama vb.).

—İsl. Mekke'de hac ibadeti sırasında yapılan uygulamalardan her biri. (Bu uygulamaların hepsi için söylenen "şeair" deyiminin kullanımı daha yaygındır.)

◆ sıf. "Sahip olan", "kazanan" anlamında bileşik sözcükler yapar: *merhamet-şiar* (acıyan), *şöhret-şiar* → ŞÖHRET, *zafer-şiar* (zafer kazanan) vb.

ŞİA YEN (ŞIN DUANŞİEN) ya da **XİA YAN** (SHEN DUANXIAN), çinli yazar (Hangcou 1900). Oyunlar (*Sous les auvents de Shanghai* [fr. çev.], 1936) yazdı, 1949'dan sonra kendini sinemaya adadı. Kültür bakanı yardımcılığı yaptı (1954-1965). Kültür devrimi sırasında eleştirildi. *Quelques problèmes sur le scénario* (fr. çev.) [1978] adlı yapıtında sinema ile ilgili görüşlerini dile getirdi. Son yapıtları: *Lanxun Jiumeng Lu* (1985), *Xiayan Wenji* (seçilmiş yazılar, 4 cilt, 1988).

ŞİB a. (ar. *şi'b*). *Esk.* **1.** Dar yol, keçi yolu. **—2.** Küçük ırmak yatağı. **—3.** Kabile.

ŞİB a. (fars. *şib*). *Esk.* **1.** İniş, meyil. **—2.** Servet kaybı. **—3.** *Şib ü firaz,* iniş ve yokuş.

ŞİB a. (ar. *şib'*). *Esk.* Doyma, tokluk.

ŞİB → ŞİP.

ŞİBAK çoğl. a. (ar. *şebeke*'nin çoğl. *şibāk*). *Esk.* Tuzaklar, kafesler; şebekeler.

ŞİBANE a. (fars. *şebane,* bekçi'den). Esk. denizc. Osmanlılar döneminde, Dicle nehrinde kullanılan devlete ait teknelerde çalışan denizcilere verilen ad.

ŞİBANOĞULLARI → ŞEYBANİLER.

ŞİBH a. (ar. *şibh*). *Esk.* **1.** Benzeyiş, benzerlik. **—2.** Bir şeyin benzeri, eşi. **—3.** Bir şeye benzeyen.

—Esk. anat. *Şibh-i beşere,* üstderimsi. || *Şibh-i cild,* tenimsi.

—Esk. bot. *Şibh-i cezri,* kökümsü. || *Şibh-i necliye,* buğdayımsı.

—Esk. coğ. *Şibh-i cezire,* yarımada.

—Esk. dilbilg. *Şibh-i cümle,* cümlemsi; cümlenin anlamını tamamlayan ünlem.

—Esk. ed. *Şibh-i hüsn-i talil,* içinde benzetme öğesi bulunan hüsn*-i talil.

—Esk. fiz. *Şibh-i zıl,* yarıgölge.

—Esk. geom. *Şibh-i münharif,* yamuk.

—Esk. kim. *Şibh-i kalevi,* alkaloit. || *Şibh-i maden,* madenimsi, ametal. || *Şibh-i zülal,* albüminoit.

—Esk. zool. *Şibh-i beşer, şibh-i insaniye,* insana benzeyen hayvanlar.

—Huk. *Şibh akit* → AKİT* BENZERİ.

ŞİBİN EL-KOM, Mısır'da kent, Aşağı Mısır'da, Kahire'nin kuzey-kuzey-doğusunda, Menufiye ilinin merkezi; 132 751 nüf. Tarım pazarı.

ŞİBİRGAN, Kuzey Afganistan'da kent; 57 000 nüf. Ticaret ve el sanatları merkezi. Doğal gaz (Duşanbe'ye satılır). Kimyasal gübre.

ŞİBL a. (ar. *şibl*). *Esk.* Aslan yavrusu.

ŞİBLİ, asıl adı **Ebubekir Dulaf bin Cahdar,** arap tasavvuf adamı (Bağdat 861

- *ay. y.* 945). Bir süre memurluk yaptı; Demavend'de vali (ya da naip) olarak bulundu. 40 yaşından sonra Cüneyd'in dostlarından Hayr Nessac'ın etkisiyle tasavvufa yöneldi. Yakınlarından olduğu Hallac'ın öldürülmesinden sonra onun görüşlerini yadsıdı. Ancak kendisi de taşkın davranışları, aykırı sözleri yüzünden bir süre akıl hastanesinde kaldı. Bazı sözleri, yadırganan davranışları şathiyat mecmualarında yer alır.

ŞİBLİ, asıl adı **Siracettin ebu Hafs,** arap fıkıh bilgini (Şiblıye, Maveraünnehir, 1314 - Kahire 1371). Fıkıh, hadis bilimlerini öğrendi. Mısır'da baş kadı Cemalettin Türkmani'nin naibi (1339), daha sonra kazasker oldu. Cemalettin'in ölümünden sonra onun yerine getirildi (1367). Yapıtları: fetvalarını derleyen *Mecmua, eş-şamil fi'l-fıkh, el-gurre ül-münife fi tercihi mezhebi ebu Hanife, Kitabü fi fıkh il-hilaf* vd. Birçok yapıta şerhleri vardır: *el-Hidaye* (Merginani), *Bedi ün-nizam fi usul il-fıkh* (İbn üs-Saati), *el-Cami ül-kebir* (eş-Şeybani) vd.

ŞİBLİ (Muhammet Numani), hintli bilgin ve yazar (Bendul, Azamgerh, 1857 - Haydarabad 1914). Dini öğrenimini bitirdikten sonra gittiği Gazipur'da farsça alanında büyük bir bilgin olan Muhammet Faruki-yi Ceryakuti'den ders aldı. 25 yaşındayken Aligarh üniversitesi'nde arapça ve farsça profesörü oldu (1882). Bir süre sonra Haydarabad'da Nedvet ül-Ulema adlı ilahiyat fakültesinin dekanlığına getirildi. Fakültede yapmak istediği düzenlemeler büyük tepkilere yol açtı. 1905'te iran edebiyatı ile ilgili *Şi'r ül-acem* adını verdiği yapıtını yazmaya başladı. Çeşitli alanlardaki uğraşları nedeniyle, yapıtın 1913'e kadar ancak dört cildini yayımlayabildi. Beşinci cildi ise, öğrencisi Süleyman Nedvi bastırdı. Urduca yazılan bu beş cilt de farsçaya çevrilip yayımlandı. Şibli'nin din, edebiyat ve tarihle ilgili yapıtları olduğu gibi farsça güzel şiirleri de vardır.

ŞİBLİZADE AHMET ÇELEBİ → AHMET ŞİBLİZADE.

ŞİBLÜDDEVLE (Ebu Kâmil Nasr bin Salih bin Mirdas) [öl. Latmin 1038], Mirdasi hükümdarı (1029-1038). Hanedanın kurucusu babası Salih'in Ukhuvana savaşı'nda ölmesi üzerine kardeşi Simal ile birlikte Halep ve yöresine egemen oldu. Bizans'ın Antakya valisi Spondil'in saldırılarını püskürttü (1029). Bu durum karşısında Bizans imparatoru Romanos III güçlü bir ordu ile Halep üzerine yürüdü. Kardeşi Simal ile birleşen Şiblüddevle, Halep yakınlarında ordugâh kuran Romanos'u vurkaç yöntemiyle öylesine rahatsız etti ki, Bizans imparatoru önemli ölçüde ganimet bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Şiblüddevle, Bizans ile barış yaparak Kuzey'den gelebilecek tehlikeyi atlatmış oldu. Bizans'tan kalan ganimetin bir bölümünü Mısır fatımi halifesine vererek onunla da barış sağladı. Ancak eski düşmanı türk kökenli fatımi komutanı Anuş Tigin ile giriştiği Latmin savaşı'nda öldürüldü. Halep bir süre için Fatımiler'in eline geçti.

ŞİBR a. (ar. *şibr*). *Esk.* Karış.
—Esk. gökbil. Bir derecelik yay.

ŞI CİANG ya da **XI JİANG** ("Batı ırmağı"), Güney Çin'de ırmak, Yünnan, Gueicou, Guangşi ve Guangdong'u sular; yaklş. 2 000 km. Denize döküldüğü yerde, büyük bir delta oluşturur ve birçok kola ayrılır. Kollarından birinin kıyısında ("İnciler ırmağı") Kanton kurulmuştur.

ŞİCİACUANG ya da **SHİJİAZHUANG,** Çin'de (Hıbei) kent, pamuk tarımı yapılan bölgede, Pekin-Hankou yolunun ve D.-B. geçişini sağlayan yolun kavşağında; 1 020 900 nüf. (1990). 1925'ten sonra tekstil sanayisi sayesinde genişledi. Gübre fabrikası. Çelik fabrikası ve dökümevi. —Yakınında, kömür çıkarımı.

Şicing ya da **Shijing** (*Şiir klasiği* ya da *Od kitabı* ya da *Dizeler klasiği*), ilk çin şiir antolojisi. İ.Ö. VI. ve II. yy.'lar arasında kaleme alınmış 311 şiiri içerir. Şiirlerin seçimini Konfuçius'un yaptığı sanılır. Yapıt tükenmez bir esin ve başvuru kaynağı niteliğindedir.

ŞİÇANG ya da **XİCHANG,** Çin'de dağlık bölge, Sıçuan'ın güney-batı'sını oluşturur.

ŞİÇİFUKUCİN, yedi japon Mutluluk tanrısı. Adları Ebisu, Daikoku, Benten, Fukurokucu, Bişamon, Curocin ve Hotei olan ve değişik kökenlerden (Japonya, Hindistan ve Çin) gelen bu tanrılar, XVII. yy. başında Tokugava İeyasu'nun isteği üzerine bir öbekte birleştiler.

ŞİDAD çoğl. a. (ar. *şedid*'in çoğl. *şidad*). *Esk.* Sertler, katılar, şiddetliler.

ŞİDDET, -ti a. (ar. sözc.). **1.** Bir olgunun gücü, yoğunluğu, sertliği; yeğinlik: *Işığın şiddeti. Depremin şiddeti ve merkez üssü belirlenemedi.* **—2.** Yoğun, sert ve çoğu zaman yıkıcı bir güçle kendini ya da etkisini gösteren bir şeyin özelliği: *Bir çarpmanın, bir darbenin şiddeti.* **—3.** Soyut bir şeyin gücü, yoğunluğu: *Şiddeti gün geçtikçe artan ekonomik bir bunalım yaşamak.* **—4.** Beden gücünün kötüye kullanılması, silahlı etkinlikler ve aşırı bir saldırganlık özelliği taşıyan ilişkilerle belirginleşen edimlerin tümü; kaba kuvvet: *Şiddete başvurmak. Şiddet kullanmak. Şiddetten nefret etmek.* (Bk. *ansikl.* böl. Fels.) **—5.** Bir duygunun aşırılığı, taşkınlığı: *Tutkuların şiddeti.* **—6.** *Şiddet göstermek,* sert ve kaba bir biçimde davranmak. || *Şiddet olayı,* ortalığa korku ve yılgı salmak, çevredekileri sindirmek için yapılan her türlü silahlı eylem; tedhiş.
—*Esk. Şiddet-i basar,* görme gücü, görüş keskinliği. || *Şiddet-i hal,* durumun, şartların ağırlığı. || *Şiddet-i havas,* duyum keskinliği. || *Şiddet-i şehvet,* tutkunun fazlalığı, yoğunluğu. || *Şiddet-i tazyık,* baskının gücü.
—Akust., Elekt., Fizs. mekan. YEĞİNLİK'in eşanlamlısı.
—Jeofiz. Bir yer sarsıntısının özel bir ölçekle (genellikle Richter ölçeğiyle) ölçülen kuvveti.
—Nörobiyol. *Şiddet/süre eğrisi,* sinirsel bir elemanın uyarılma eşiği ile bir doğru elektrik akımının geçişi arasındaki değişimleri gösteren deneysel eğri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Başlama şiddeti,* sinirsel bir akım elde etmek için gerekli etkili şiddetlerle etkisiz olanlar arasındaki sınır. (Sabit bir değer değildir, akımın çeşidiyle değişir. Ani verilen doğru akım sözkonusu olduğunda reobaz adını alır.)
—Opt. YEĞİNLİK'in eşanlamlısı.
—Siyas. bil. *Şiddete başvurmama öğretisi,* şiddeti siyasal bir araç olarak kullanmayı reddeden öğreti. (Şiddete başvurmama çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilir: şiddete başvurmadan yapılan itaatsizlik, açlık grevi, gönüllü olarak tehlikeye göğüs germe, saldırgan olmayan gösteri. Şiddete başvurmama, özellikle, XX. yy.'da, Gandhi ve Martin Luther King tarafından uygulandı.)
—ANSİKL. Fels. Şiddeti, bir girişimin başarısını sağlayan temel erdem durumuna getiren Machiavelli, idealist davranış ve zoru karşı karşıya getirir. Şöyle der: "Burada bir noktaya iyice dikkat etmek gerekir. Yenilik getirmek isteyenlerin ya bu işin altından kalkabilecek güçleri vardır ya da başkalarına dayanarak böyle bir işe girişirler. Yani bu girişimlerini sonuçlandırabilmek için ya rica ve yalvarma yoluna ya da zora başvuracaklardır. Rica ve yalvarma yolundan hiçbir sonuca varılamaz. Ancak yalnız kendi gücüne dayanarak zor (ital. *forza*) kullanabilirse, başarısızlık olasılığı son derece azalır" (*Hükümdar* [il Principe], 6).
Hobbes geleneğini izleyen Marx, şiddet ya da kaba güç kavramıyla devlet kavramını birleştirir. Şöyle der: "Kapitalist dönemin ortaya çıkardığı çeşitli ilk birikim yöntemleri önce, az çok kronolojik bir sırayla birbirini izler [...]. Bu yöntemlerin bazıları kaba güç *(brutalste Gewalt)* kullanımına dayanırlarsa da istisnasız hepsi, kapitalist iktisat düzenine geçişi zorla hızlandırmak ve geçiş evrelerini kısaltmak için toplumun bir elde toplanmış ve örgütlenmiş gücü olan devlet iktidarını kullanır. Gerçekten de zor, dönüşmekte olan her eski toplumun ebesi ve iktisadi bir etkendir (*Kapital* [Das Kapital], 1, 3, 31). Buna göre marxçı kuramda şiddetin (alm. *Gewalt*) bir yergi ya da övgüsü değil, tüm dönemler için geçerli olduğu ileri sürülen bir saptama vardır. Engels şöyle der: "Şiddet [...] tarihte [...] devrimci bir rol oynar, bağrında yeni bir toplum taşıyan her eski toplumun ebesi, şıddettir" (*Anti-Dühring*, 2, 4).
—Nörobiyol. Kurbağada siyatik sinirin şıddet/süre eğrisi Lapicque tarafından tanımlanmıştır (1909). Sinirsel bir elemanın uyarılabilmesi için gerekli en düşük akım şiddeti (akımın geçiş süresi çok uzun olduğu zaman) reobaz adını alır; kronaksi ise reobazın iki katı bir uyarım elde etmek için akımın geçmesi gereken süredir.

ŞİDDETLENDİRME a. Şiddetlendirmek eylemi.

ŞİDDETLENDİRMEK → ŞİDDETLENMEK.

ŞİDDETLENME a. Şiddetlenmek eylemi.

ŞİDDETLENMEK gçz. f. Daha şiddetli, daha yoğun duruma gelmek, şiddeti giderek artmak: *Fırtına şiddetleniyor. Şiddetlenen toplumsal çalkantı.*

◆ **şiddetlendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (duyum, duygu) şiddetlendirmek,* onu daha yoğun, daha şiddetli duruma getirmek, şiddetini artırmak: *Bu ilaç acısını dindireceğine şıddetlendiriyor.* **—2.** *Bir eylemi şiddetlendirmek,* yoğunluğunu artırmak: *Alınan sert önlemler genel hoşnutsuzluğu daha da şıddetlendirdi.*

ŞİDDETLİ sıf. **1.** Etkisini çok güçlü ve sert bir biçimde hissettiren şey için kullanılır; zorlu, yeğin: *Şiddetli bir fırtına. Şiddetli bir darbe. Şiddetli bir gök gürültüsü.* **—2.** Oldukça ani ve aşırı yoğun bir şey için kullanılır: *Şiddetli bir heyecan. Şiddetli bir öfke. Şiddetli bir arzu.* **—3.** Aşırı, incitici, kırıcı olan şey için kullanılır: *Şiddetli geçimsizlik.*

ŞİDE a. Kuyumc. Kuyumcuların kullandığı külçe kalıbı.

Sadık Şide

■ **ŞİDE** (M. Sadık), türk sendikacı (Eskişehir 1928). Eskişehir Sanat enstitüsü'nü bitirdi, şeker fabrikasında çalışmaya başladı. Eskişehir Şeker fabrikası işçileri sendikası başkanlığına seçildi (1962). Şeker-İş sendikası başkanı (1967), Türk-İş yönetim kurulu üyesi (1969) oldu. Türk-İş genel sekreterliğine getirildi (1974). 12 Mart ara rejiminin, 1974 sonlarında kurulan Sadi Irmak başkanlığındaki hükümetinde Sosyal güvenlik bakanı oldu. Bu görevi bir yıl sürdü. 1978'de Ecevit hükümetiyle işçiler adına Toplumsal* anlaşma imzaladı. 12 Eylül 1980 ara rejiminde, yine Türk-İş genel sekreterliğini yürütürken, Bülent Ulusu hükümetinde Sosyal güvenlik bakanlığına getirildi. Şide, sendika çevrelerinde tartışma konusu olan bu ikili görevi, 1980-1983 yılları arasında sürdürdü. 1983'ün ikinci yarısında Türk-İş genel sekreterliği görevinden izinli sayıldı. Bakanlığının sona ermesiyle yeniden Türk-İş genel sekreterliğine seçildi. 1986 Türk-İş genel kurulunda yeterli oy alamayınca genel sekreterlik görevi sona erdi. Bu tarihten itibaren çeşitli kurum ve kuruluşlarda yönetici ve danışman olarak görev alan Şide, ASİAD (1992) ve TÜMSİAD (1993) şeref başkanı ve danışmanıdır.

ŞİDO a. (japonca sözc.). Judoda hafif bir kural ihlalinde yapılan uyarı. (Bu durum

Lauros-Giraudon

laka şifoniyer
Louis XV dönemi
Carnavalet müzesi, Paris

karşı oyuncuya *koka* denilen teknik bir üstünlük sağlar.)

ŞİE HI ya da **XİE HE,** çinli ressam ve kuramcı (500'e doğru etkin). Günümüze tümüyle ulaşabilen, resim üstüne en eski kitap olan *Guhua Pinlu*'sunda, çin resim kuramının köşe taşını oluşturan "altı resim kuralı"'nı açıklar.

ŞİE LİNGYÜN ya da **XİE LİNGYUN,** çinli şair (385-433). Hem konfuçiusçuluğu, hem taoculuğu benimsedi. Doğayı dile getirdiği şiirleriyle ya da düşünce yazılarıyla ünlüdür.

ŞİEN Dİ ya da **XİAN Dİ,** doğulu Hanlar hanedanından son Çin imparatoru (190-220); Vei, Vu ve Şü Han krallıkları arasındaki üçlü paylaşıma yol açan "Sarı sarıklar" ayaklanmasından sonra Tsao Pei tarafından tahttan indirildi.

ŞİENFING ya da **XİANFENG** (1831-1861), Çin imparatoru (1851-1861). Babası Daoguang'ın yerini aldı. Taipingler ayaklanması ve 1858-1860 ingiliz-fransız seferleri (Pekin antlaşması) egemenliğini sarstı. Gelecekteki imparatoriçe Tsişi'yi gözde olarak seçmişti.

ŞİENG HUANG, Laos'ta kent, il merkezi, Jarres ovasının yakınında; 4 000 nüf. —*Şieng Huang ili*, 19 500 km²; 203 000 nüf.

—Tar. XIII. yy. sonunda Şieng Huang bölgesinde kurulan bir krallık, fransız protektorası gerçekleşinceye kadar Lan Şang karşısında, ardından Taylar ve Vietnamlılar karşısında bağımsız kalmaya çalıştı. Ağaç yontu işleriyle süslü Şieng Huang tapınakları obruklaşmış çok büyük damlarla örtülüydü. Son yıllardaki savaşlar, kente büyük zararlar verdi.

ŞİENYANG ya da **XİANYANG,** Çin'de (Şaanşi) kent, Vei Hı ırmağı kıyısında, Şi'an'ın K.-B.'sında; 326 000 nüf. (1990). Ticaret merkezi. Tekstil.

—Arkeol. Şienyang önce Çin İmparatorluğu'nun kurucusu Çin Şi Huangdi'nin (öl. İ.Ö. 210), sonra da Hanlar'ın (İ.Ö. 23'e dek) başkenti oldu. Bu olgu, arkeoloji alanında yapılan iki önemli keşifle doğrulanmıştır. Bunlardan ilki, 1965'te, Yangciavan denilen yerde Han dönemi nekropolisine ait birkaç mezarın, özellikle de başvezir Cou Po'nun (öl. İ.Ö. 169) mezarıyla bağlantılı olan 11 çukurun ortaya çıkarılmasıdır. Bu çukurlarda, boyları 48-55 cm arasında değişen 2 548 pişmiş toprak heykelcikten oluşan bir ordu ele geçirildi (bu olağanüstü buluntuların tümü Şienyang müzesi'nde sergilenmektedir). İkinci önemli keşif ise, 1974'te, Lintong yönetim bölgesinde, Çin Şi* Huangdi'nin tümülüsüyle bağlantılı bir çukurun gün ışığına çıkarılmasıdır.

ŞİEYİ ya da **XİEYİ,** *bir düşünce yazmak* anlamına gelen ve sanatçının öznel görüşüne büyük yer verdiği bir çin resim üslubunu belirten çince terim.

ŞİF a. *Yörs.* **1.** Pamuk kozası. **—2.** Sebze, meyve, özellikle de şırası alınmış üzüm posası.

ŞİFA a. (ar. *şifa'*). **1.** Bir hastalıktan kurtulma, iyileşme, sağlığa kavuşma: *Bir kimseye acil şifalar dilemek.* **—2.** *Şifa bulmak,* iyileşmek. ‖ *Şifa niyetine,* bir şeyi yıl içinde ilk kez yerken ya da bir kimseye ilaç verilirken "yarar sağlaması dileğiyle" anlamında söylenir. ‖ *Şifa vermek,* iyileştirmek, sağlığına kavuşturmak. ‖ *Şifalar olsun,* bir kimse aksırdığı ya da ilaç içtiği zaman söylenen iyi dilek sözü. ‖ *Şifayı bulmak, şifayı kapmak,* sözkonusu bir kimseyse, hastalanmak, hastalığı artmak: *İyi giyin, yoksa bu soğukta şifayı bulursun;* herhangi bir şeyse, iyice bozulmak.
—*Esk. Şifa-bahş* → ŞİFABAHŞ. ‖ *Şifa-pezir* → ŞİFAPEZİR. ‖ *Şifa-resan* → ŞİFARESAN. ‖ *Şifa-saz* → ŞİFASAZ. ‖ *Şifa-yab* → ŞİFAYAB. ‖ *Şifa-yı acil,* hastalıktan hemen kurtulma. ‖ *Şifa-yı sadr,* gönül rahatlığı.
—Ekmekç. *Şifa suyu,* fırına konacak ekmeğin üzerine, kabuğunun parlak olması için sürülen su. (Yumuşak bir fırçayla hamurun üzerine sürülen bu su [nişastalı da olur] ekmeğin kabuk renginin parlak olmasını sağlar.)

ŞİFABAHŞ sıf. (ar. *şifa'* ve fars. *bahş*'tan *şifa'-bahş*). *Esk.* İyileştiren, deva veren.

ŞİFAH çoğl. a. (ar. *şefe*'nin çoğl. *şifah*). *Esk.* Dudaklar.

ŞİFAHANE a. (ar. *şifa'* ve fars. *hane*'den *şifa'-hane*). *Esk.* **1.** Hastane. **—2.** Tımarhane. **—3.** *Şifahane-i mesturan,* kadın hastanesi.

ŞİFAHEN be. (ar. *şifah* ve *-en*'den *şifahen*). Sözlü olarak, ağızdan: *Meselenizi ona şifahen anlattı.*

ŞİFAHİ sıf. (ar. *şifah* ve *-i*'den *şifahi*). *Esk.* Ağızdan, sözlü: "... *şifahi halk edebiyatı ile tarih-i edebiyatın başlıca mevzua tedkikini teşkil eden...*" (F. Köprülü).
—Huk. *Şifahi muhakeme usulü* → SÖZLÜ* YARGILAMA USULÜ.

Şifaiye medresesi → ÇİFTE MEDRESE.

ŞİFALI sıf. Şifa veren, sağlığa yararlı: *Şifalı otlar, bitkiler. Şifalı sular.*
—Bot. *Şifalı otlar,* yabani olarak yetişen ve bazıları bahçelerde yetiştirilen, bir kısmı ta Antikçağ'dan beri tedavi amacıyla kullanılan bitkiler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Şifalı otların tıpta kullanımı insanlık kadar eskidir. Çin'de 5 000 sene önce kullanılan denizüzümü *(Ephedra distachia),* ispanyol istilasından önce İnkalar'ın kullandığı kınakına kabuğu örnek gösterilebilir. İnsanlığın binlerce yıldan beri keşfettiği şifalı ot sayısı, bilinmeyenlerin yanında oldukça sınırlıdır. Dünyanın çeşitli yörelerinde yetişen 800 000 - 1 000 000 kadar bitki türünün ancak 500 000 kadarı derlenip sınıflandırılmıştır. Buna her yıl 2 000 kadar tohumlu bitki türü tanımlanıp eklenmektedir. Besin elde etmek için yetiştirilen bitki türleri 3 000 dolayındadır. Tedavi amacıyla kullanılan bitkilerin miktarı Antikçağ'dan beri devamlı bir artış göstermektedir. Mezopotamya'da bitkisel drog miktarı 250 dolayındaydı. Eski Yunan'da 650 kadar şifalı bitki tanınıyordu. Arap-Fars uygarlıklarında bu sayı 1 000'e yükselmiş, XIX. yy.'ın başlarında 13 000'e ulaşmıştır. Günümüzde bu miktar 20 000 dolayındadır. Türkiye'de tıbbi amaçla kullanılan şifalı bitki miktarı en az 500 kadardır.

Bitkilerdeki etkin maddelerin birçoğunun sentez yoluyla elde edilmesi bitkilerin kullanım alanını oldukça daraltmışsa da yeni buluşlar bitkisel eczaların yeniden değer kazanmasına yol açmıştır. Şifalı otlar tüm iklim ve bölgelerde, çok çeşitli ortamlarda yetişir: sıcak ve kurak yerlerde rezene, kekik, biberiye, adaçayı, devedikeni vb.; dağlık yerlerde boğanotu, öküzgözü, kızıl kantaron, güzelavratotu, ayıüzümü vb; deniz kıyılarında, tuzlu topraklarda deniz pelini, sukerevizi, adasoğanı, vb.; dere kenarlarında hatmi, nane, kaşıkotu, sıracaotu, kediotu vb., yamaçlarda manisalalesi, yabankekiği vb.; taşlı ve çakıllı bölgelerde yüksükotu, kibritotu, katırtırnağı vb.; çit kenarlarında ve çalılıklarda ebegümeci, yabaneriği, cezayirmenekşesi vb.; ağaçlık yerlerde, ormanlarda inciçiçeği, çobanpüskülü, ardıç, mührüsüleyman vb.; kırlarda, otlaklarda çiğdem, kurtpençesi vb.; sulak yerlerde baldıran vb.; suda nilüfer, tere vb.

Şifalı otlardan hekimlikte infusyon, dekoksiyon, toz, merhem, tıbbi yağ, kokulu yağ, tentür ve çeşitli özütler halinde yararlanılır. Bir kısmı parfümeride de kullanılan şifalı otlardan bazıları Türkiye'nin ihraç ürünlerindendir.

ŞİFAOTU a. Yalın kömeçler ya da demetler halinde toplu çiçekler açan ve küçük bir saraypatına benzeyen otsu bitki; dilsi çiçekleri mavi, pembe, turuncu ya da beyaz olur. (50 tür; bil. a. *Erigeron;* bileşikgiller familyası.)

ŞİFAPEZİR sıf. (ar. *şifa'* ve fars. *pezir*'den *şifa'-pezir*). *Esk.* İyileşebilir, tedavi edilebilir hastalık için kullanılır.

ŞİFARESAN sıf. (ar. *şifa'* ve fars. *resan*'dan *şifa'-resan*). *Esk.* İyileştiren, iyi eden.

ŞİFASAZ sıf. (ar. *şifa'* ve fars. *saz*'dan *şifa'-saz*). *Esk.* İyileştiren, şifa veren.

ŞİFAYAB sıf. (ar. *şifa'* ve fars. *yab*'dan, *şifa'-yab*). *Esk.* İyileşmiş, şifa bulmuş: "*Validelik onların şifâyâb olmalarını itmâm eder*" (H. C. Yalçın).

ŞİFFA → ŞEFFA.

ŞİFLEMEK g. f. *Yörs. Pamuğu, mısırı şiflemek,* pamuğu kozasından; mısırı koçanından ayırmak.

ŞİFNE, İzmir'in Çeşme ilçesi merkez bucağına bağlı yerleşme. Deniz kenarında kaplıca, dinlence yeri.

ŞİFON a. (fr. *chiffon,* paçavra'dan). İpek iplikle dokunmuş, ince, şeffaf kumaş.

◆ sıf. Bu kumaştan yapılmış olan: *Şifon bir gece elbisesi.*

ŞİFONİYER a. (fr. *chiffonnier*'den). Üst üste çekmeceleri bulunan, yüksekliği eninden daha büyük çamaşır dolabı. (Louis XV. devrinin gösterişli bir mobilyasıdır.)

ŞİFONÖZ a. (fr. *chiffon*'dan). Tekst. PAÇAVRA* DİDİCİ'nin eşanlamlısı.

ŞİFRAJ a. (fr *chiffrage*). Müz. RAKAMLAMA'nın eşanlamlısı.

ŞİFRE a. (fr. *chiffre*). **1.** Gizli haberleşmede, her tür mesajı başkaları tarafından anlaşılamayacak biçimde düzenlemeye ve çözmeye yarayan yöntem ve imlerin, kullanılan kodların tümü. **—2.** *Şifre anahtarı,* bir şifreyi çözmek için kullanılan imlerin anlamlarını gösteren çizelge.
—Ask. Türleri ne olursa olsun (telgraf, telefon telsiz vb.) tüm mesajların şifrelenmesine ve şifrelerinin çözülmesine yarayan yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kriptografide* ANAHTAR'ın eşanlamlısı. ‖ *Şifre servisi,* bir bakanlığın (Savunma, Dışişleri) şifreli dilde yazışmasını yürüten özel servis. ‖ Kriptografide içinde şifreleme ya da şifreyi çözmekte kullanılan karşılık çizelgelerinin bulunduğu belge. ‖ *Şifre açmak, çözmek,* anahtarı bilinen ve şifre uzmanınca uygulanan dönüştürme yöntemini ters yönde kullanarak, şifrelenmiş bir metni ilk durumuna getirmek. ‖ *Şifreyi çözmek,* anahtarı bilinen bir kodlamayla anlaşılmaz hale getirilmiş bir metni anlaşılır bir metne dönüştürmek.
—Biyol. *Şifre çözümü,* azotlu bazlar ile aminoasitler arasındaki uygunluk yasalarını çözme eylemi. —Bir embriyon hücresinden söz ederken, nükleik asitlerinde "kod" (şifre) halinde kayıtlı olan genetik programı uygulayarak farklılaşmış bir embriyonu yapılandırmak eylemi.
—Genet. GENETİK KOD*'un eşanlamlısı.
—Kilitç. Bir kasanın, kilidinin açılmasını sağlamak için önceden belirlenmiş bir konuma getirilmesi gereken mekanik iç düzeneği ‖ *Şifreli asmakilit,* harflerin ya da rakamların şifrelenmesiyle açılıp kapanan asma kilit türü.
—Radiletiş. *Q şifresi,* Q KOD*U'nun eşanlamlısı.
—Sirk. Bir hokkabazın seyircinin dikkatini çekmeden yardımcısına bir cümleyi, bir tarihi, bir ezgiyi bildirmesini sağlayan anlaşmalı sözcük. Sonra yardımcı bunları yüksek sesle tekrarlar. (Eşanl. KOD.)
—Telekom. *Şifre çözme,* şifreli olarak yazılmış bir metnin ya da mesajın anlamının yeniden ortaya çıkarılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tic. Satış sırasında malların maliyet fiyatını kolayca bulmak için bazı işletmelerce kullanılan ve anlamı yalnız kendilerince bilinen işaretlerin tümü.
—ANSİKL. Ask. Tüm şifre işlemleri iki ilkeye dayanır: şifrelenecek mesajın temel unsurlarını koruyacak, sınırlı bir biçimde sıralarının değiştirildiği yer değiştirme ve uygun bir koda göre temel unsurların yerine başka unsurların konulduğu yerine koyma. Bu ilkelerin uygulanması, *şifrele-*

me yöntemleri denilen basit ya da karma yöntemlere göre yapılır. Basit, çift ve geliştirilmiş yer değiştirme, kafes yöntemi vb. bu şekilde bulunur. Yerine koymanın da çeşitli yolları vardır: basit yerine koyma, çok yönlü yerine koyma, çift anahtarlı yerine koyma vb.

Yerine koyma işlemlerinde kullanılan birim çeşitlilik gösterebilir ve yazılı mesaj olarak örneğin bir harf, çift harf, hatta şifreleme kodlarında ya da sözlüklerinde olduğu gibi bir kelime ya da bir cümle öğesi olabilir. Aynı biçimde telgraf mesajları ve veriler için yerine koyma, temel "bit", telgraf abecesi "simgesi", "paket" ya da simge grubu vb. üzerinde kurulabilir. Kısaca, sözcük gibi örneklemeli işaretler için yerine koyma, sesli işaretin çözümlenmesiyle elde edilen temel işaretlere dayanabilir.

Karmaşıklıkları göz önüne alınarak, şifreleme ve şifre çözme işlemleri şifre makineleriyle gerçekleştirilir. İlk uygulamalar mekanik olmuştur ve İkinci Dünya savaşı'nda kullanılmıştır. Günümüzde elektronik makineler çok büyük verim sağlar. (→ KRIPTOGRAFİ.) Haberleşenlerin arasındaki sözlü ya da yazılı uzlaşmalı işaretlere "anahtar" denir. Çeşitli yöntemlerin şifre olarak bir değer taşıyabilmesi için bu anahtarın gizli bulunması gerekir.

—Telekom. Şifre çözme işlemi, şifreli olarak yazılmış metinde özgün mesajın şifreleme sırasında korunmuş olan ayırtedici öğelerinin ortaya çıkarılmasıyla gerçekleştirilir.

Şifreleme işlemi *devrilim* yöntemiyle yapıldıysa, yani metnin harfleri oldukları gibi bırakılıp yalnızca yerleri belli bir kurala göre değiştirildiyse, şifreyi çözmek için harflerin olası ve olası olmayan bir araya gelme biçimlerinin incelenmesi gerekir.

Şifreleme işlemi *ornatma* yöntemiyle gerçekleştirildiyse, yani her harf ya da hece belirli bir koda göre bir başkasıyla değiştirildiyse şifreyi çözmek için harflerin, özellikle de harflerin ikili ya da üçlü gruplarının o dildeki göreli kullanılma olasılıklarının göz önüne alınması gereklidir.

Özgün metnin dönemli ya da sözde-rastlantısal bir kurala göre şifrelenmesi, devrilim ya da ornatma yöntemlerine göre daha gelişmiş bir şifreleme yöntemidir. Bu şekilde şifrelenmiş metinlerin çözülmesi oldukça zordur ve indislerin kullanılmasına dayanan çok sayıda deneme yapılmasını gerektirir.

Aynı zorluk, sözlük ya da repertuvar yöntemlerinin kullanılması halinde de sözkonusu olur. Bu durumda benzer harf ya da şifre gruplarının ne zaman yeniden kullanıldıklarını incelemek gerekir. Bu yöntemlerin hepsinde de şifrenin çözülmesi, geçersiz harf ya da şifrelerin ve kısaltmaların kullanılmasıyla ya da iki ayrı şifreleme yönteminin (örneğin ornatma ve devrilim, çift devrilim vb.) birlikte uygulanmasıyla daha da zorlaştırılabilir.

Bu şifre çözme yöntemleri doğal olarak yalnızca pek karmaşık olmayan, elle ya da mekanik makinelerle şifrelenmiş metinler için geçerli olabilir. Ayrıca bu yöntemleri kullanarak şifre çözen kişilerin çözümleme ve görü yeteneklerinin, farklı dillerin ayırtedici özelliklerine, olasılık hesaplarına ve bilişim donanımlarının kullanımına ilişkin ileri düzeyde bilgilerin yanı sıra geniş deneyimlerinin de olması gerekmektedir.

Elektronik *şifreleme makineleri*'nin gelişmesi, şifre çözme yöntemlerinin kökten değişime uğramasına yol açmıştır. Bu makinelerle gerçekleştirilen şifreleme yöntemleri o denli karmaşıktır ki şifrenin çözülmesi neredeyse olası bütün anahtarların denenmesiyle olanaklıdır. Bu sistematik deneme işleminin gerçekleştirilmesi ise olası anahtarların sayısı göz önüne alınırsa, genellikle olanaksızdır. (Örneğin "DES" olarak adlandırılan ve Amerika Birleşik Devletleri'nde 1977 yılında standartlaştırılan ilk özel kullanımlı donanımda 2^{56}, yani yaklaşık 6×10^{16} farklı anahtar bulunmaktadır.)

ŞİFRECİ a. Kriptografide, metinleri şifrelemek ve çözmekle görevli kişi.

ŞİFRELEME a. Şifreli metin haline getirme işi.

—Ask. Haberleşmede gizliliği sağlamak amacıyla, "açık mesaj" denilen yayımlanacak mesajı, üçüncü bir kişi tarafından anlaşılmayacak ve "şifreli mesaj" denilen başka bir mesaj biçimine dönüştürmeyi amaçlayan işlem.

—Telekom. *Çevrim dışı şifreleme* ya da *yörel şifreleme*, kriptografide, iletim yoluna bağlı olmayan mesaj şifreleme yöntemi. || *Çevrim içi şifreleme*, kriptografide, iletim yoluna bağlı ve iletimle eşzamanlı şifreleme yöntemi.

—Topbil. İstatistik bir anketle ilgili soru kâğıtlarının değerlendirilmesi için bir kodlama uygulama.

ŞİFRELEMEK g. f. *Bir mesajı şifrelemek*, "anahtar" denilen çözme yöntemini bilmeyen kişilerce anlaşılmamasını sağlamak amacıyla onu şifre durumuna getirmek.

ŞİFRELİ sıf. **1.** Gizli bir koda göre düzenlenmiş. *Şifreli telgraf. Şifreli emir.* **—2.** Gizli bir kodla çalışan bir düzeneği bulunan şey için kullanılır: *Şifreli kasa. Şifreli çanta. Şifreli kilit.*

—Telekom. *Şifreli dil, mesaj*, gizli bir kodun kullanıldığı dil, mesaj.

ŞİFRİYER a. (fr. *chiffrier*'den). Muhs. Yardımcı defterlere işlenen kayıtların doğru olup olmadığını denetlemek üzere, her gün aynı kayıtların geçirildiği çift kolonlu cetvel. (İşlemler fişlerden deftere, defterden şifriyere geçirildikten sonra şifriyerin borç ve alacak kolonları toplanarak balans cetvelindeki rakamlarla karşılaştırılır. Şifriyer rakamları ile balans rakamları farklıysa, ya balansın ya da yardımcı defterin kayıtlarında yanlışlık yapıldığı anlaşılır ve bu yanlışlık araştırılarak düzeltilir. Rakamlar birbirini tutuyorsa balansın ilgili hesap kenarı parafe edilir.)

ŞİFTE sıf. (fars. *şifte*). *Esk.* **1.** Deli, kaçık. **—2.** Tutkun, çılgın.

ŞİFTEGİ a. (fars. *şifte* ve *-ī*'den *şiftegi*). *Esk.* **1.** Aklını kaçırma, delirme. **—2.** Tutkunluk, çılgınlık.

ŞİFTİNG a. (ing. *shifting*, yer değiştirme'den). Denizc. *Gemi şiftingi*, limandaki bir geminin, herhangi bir nedenle ilk yanaştığı mevkiden kaldırılıp başka bir mevkiye yanaştırılması. (Kimi kez, yükleme -boşaltmaya kolaylık sağlamak amacıyla, geminin bağlı olduğu rıhtımda halatlar yardımıyla ileri geri yer değiştirmesine de bu ad verilir.)

ŞİGA, Japonya'da il, Honşu'nun güneyinde, Biva* gölü çevresinde; 4 016 km²; 1 208 000 nüf. (1989). Merkezi *Otsu*.

Şiga basili (japon bakteriyolog *Şiga* Kiyoşi'nin [1870-1957] adından), basilli dizanterinin başlıca mikrobu (amipli dizanteriden ayırt etmek için). Bugünkü bilimsel adı *Shigella dysenteriae*'dır. (Eşanl. CHANTEMESSE ve WİDAL BASİLİ.)

ŞİGA NAOYA, japon yazar (İşinomaki, Miyagi ili, 1883 - Şizuoka yönetim bölgesi 1971). Soylular okulundan devre arkadaşlarıyla birlikte idealist bir edebiyat dergisi olan *Şirakaba*'nın kuruluşuna yardımcı olduktan sonra, başlangıçtaki başkaldırıyı bırakarak dünyayla nasıl uyum sağladığını, büyük ölçüde özyaşamöyküsel içerikli *Vakai* (1917) ve *Anya koro* (1922 -1937) gibi yapıtlarında ortaya koydu.

Şigaraki ya da **Shigaraki,** XVI. yy. ortalarından itibaren etkin olan, Kyoto yakınlarındaki japon seramik merkezi. Süslemesiz, yalın parçalar, pürtükleri, pişirme aksaklıklarının olduğu gibi bırakılması (derin çatlaklar) ve katı esmer, yeşilimsi sırlarıyla belirlenirlerse de İga seramiklerinden ayırt edilmeleri güçtür.

ŞİGAZE → ÇİGATSE.

ŞİGELLOZ a. (fr. *shigellose*). Shigella cinsinden bir mikroba bağlı enfeksiyon. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Vet. *Tay şigellozu*, yenidoğan taylarda görülen ölümcül septisemisi.

—ANSİKL. Şigelloz bir bağırsak enfeksiyonudur. Sözkonusu mikrop *Shigella dysenteriae* ise ağır dizanteri sendromlarına, ateş ve su kayıplarına neden olur. Öteki tip şigellalar çok zaman basit ishaller ve ateş yapar. Teşhis, dışkıdan yapılan mikrop kültürü ile ve bu yoldan şigella tipinin belirlenmesiyle konur.

ŞİGİL ya da **ŞİĞİR** a. (fars. *zih-gir*, kemankeşlerin parmaklarına taktıkları yüzük biçimi şey'den). *Esk.* **1.** Halka. **—2.** Halka biçiminde taşsız yüzük.

ŞİGİR, Ural bölgesinde arkeolojik buluntu yeri; burada, -III.-II. binyıl'da yaşayan ve gereç olarak ağaç ve kemiğin kullanıldığı çok özgün bir heykel sanatı uygulayan avcı-balıkçı topluluklarına bağlı büyük bir uygarlığın izlerine rastlandı.

ŞİHAB ya da **ŞAHAB** a. (ar. *şihab*, *şahab*, cesur, yiğit). *Esk.* **1.** Alev, kıvılcım: *"Sevdaların biraz şihaba benziyor"* (R. N. Güntekin). **—2.** Meteor. **—3.** *Şihab-ı sakıb*, parlak ateş parçası. || *Şihab-üd-din*, dinin ışığı. (*Şahabettin* biçiminde erkek adı olarak kullanılır.)

ŞİHAB (Fuat), lübnanlı subay ve devlet adamı (Gezir 1902 - Cuniye 1973). Maruni hıristiyanlardandı; Lübnan ordusu kurulunca (1946) başkomutanlığa getirildi, aynı zamanda İçişleri ve Milli savunma bakanlığı gibi siyasal görevler üstlendi. 1958 iç savaşı sırasında oynadığı ılımlı rol sonucu Cumhurbaşkanlığına seçildi (eylül 1958). Aralık 1961'de, Suriye Halk partisi'nin kışkırttığı bir hükümet darbesi girişimini başarısızlığa uğrattı. Eylül 1964'te yerine Charles Helou Cumhurbaşkanı seçildi.

ŞİHAB BEŞİR II, 1788-1840 arasında Lübnan emiri (Gezir 1767 - İstanbul 1851). Babası hıristiyanlığı benimseyen Beşir, Maruniler'e dayandı. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanan Mısır vâlisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın yanında yer aldı; Suriye ve Lübnan'da Mısırlılar'ın zulüm aleti oldu. Suriye Mehmet Ali'den geri alınırken 1840'ta görevden alındı, önce Malta'ya, ardından Türkiye'ye sevk edildi, Anadolu ve İstanbul'da sürgün hayatı yaşadı.

ŞİHABETTİN AHMET BİN MACİT, arap denizci ve yazar (XV. yy.). Kızıldeniz, Basra körfezi, Hint okyanusu ve Güney Çin denizcileri için yelkencilik el kitapları kaleme almış olan Şihabettin'in yaşamı hakkında az bilgi vardır. Yapıtlarından babasının da kendisi gibi denizci olduğu anlaşılır. 1498 Hindistan seferinde Afrika'nın doğu kıyısında Malindi'de kılavuz olarak Vasco da Gama'ya katıldı. Geniş denizcilik bilgisi ile Gama'ya büyük ölçüde yardımı oldu. Bir bölümü düzyazı, büyük bir bölümü de manzum olmak üzere denizcilikle ilgili otuzu aşkın yapıt kaleme aldı; başlıcaları: türk denizci Seydi Ali Reis'in *Muhit* adlı yapıtını yazarken geniş ölçüde yararlandığı *Kitâb ül-feva'id fi usuli ilm il -bahr ve'l-kavaid* (mıknatıstan söz ettikten sonra Hint okyanusu ve Çin denizi ile ilgili bilgiler verdiği bu yapıtından Seydi Ali Reis *Muhit*'inde hep *Feva'id* diye söz eder), yine Seydi Ali Reis'in *Muhit*'inde adı *Hâviye* olarak geçen *Hâviyet ül-ihtisar fi -usuli ilm il-bihar* (bu kitapta karaya yaklaşıldığının nasıl anlaşılacağı hakkında bilgi verildikten sonra, Ay evreleri, rüzgâr kerteleri gibi konular üzerinde durulur). Bu iki büyük yapıtının dışında, aruz vezninin recez kalıbı ile yine denizcilikle ilgili çeşitli konularda yapıtları olan Şihabettin Ahmet bin Macit'in ünü yüzyıllar boyu sürdü ve kendisi veli mertebesine yükseltildi.

ŞİHABETTİN MERCANİ EFENDİ → MERCANİ (Şahabettin ya da Şihabettin).

ŞİHABÜDDEVLE → MEVDUT (Ebülfeth Şihabüddevle).

ŞİHNE → ŞAHNE.

ŞİHR, Yemen'de liman, Mukella'nın K.-D.'sunda. Balıkçılık.

■ **Şİ HUANGDİ, SHİ HUANGDİ** ya da **ÇİN Şİ HUANGDİ,** Çin'in ilk imparatoru (öl. İ.Ö. 210). Çin ülkesinin kralı Çıng, İ.Ö. 221'de parlak fetihlerden sonra Çin'i dize getirdi ve bütünüyle birleştirdi. Kendisine "İlk Yüce Hükümdar" (Şi Huangdi) [Huangdi sözü imparator" anlamına gelir] denmesine karar verdi. Şan, şeref ve kudret düşkünüydü; kendini büyüye verdi ve göksel ruhlarla görüşmek için kutsal Tai Şan dağına tırmandı. İmparatorluğunun dört bir yanında, yaptıklarının tarihsel büyüklüğünü öven taş yazıtlar diktirdi. Adı, yüzyıllar boyu aydınları lanetlemesiyle birlikte anıldı, çünkü İ.Ö. 213'te bakan Li Si'nin kışkırtmasıyla klasik kitapların imhasını emretmişti. İsteğine uygun olarak devasa bir tümülüsün altına gömüldü. Mezarına, karılarından bazıları ve hazinesini buraya taşımış olan işçiler de kapatıldı.

1974'te, Şienyang yakınında, imparatorun tümülüs altındaki mezarının eklentisi olan bir gömütün bulunması modern Çin arkeolojisinin en çarpıcı buluşlarından biri oldu. Bu gömüt, her biri 200 m uzunluğunda, 3 m genişliğinde ve birbirine paralel 11 kulvara sıralanmış 6 400 piyadeden oluşan bir orduyu içeriyordu. Her biri ayrı kişilikte ve doğalından biraz büyük (1,78-1,96 m) olan bu savaşçılara, pişmiş polikrom topraktan atları ve savaş arabaları (bazılarında hâlâ daha birkaç renk izi vardı) eşlik ediyordu. Ölen imparatora gelecekteki yaşamında eşlik etmekle görevlendirilmiş olan bu ordu, o çağda sık başvurulan etkili bir askeri taktiğe göre bir dağın doğuya bakan yamacında sıralanmıştı. Dahası, yakındaki bir başka gömütte de bronzdan, daha küçük boyutlu önemli bir ordu keşfedildi. Bunların bin kadarı ve altı tane de dört atlı, iki tekerlekli savaş arabası çıkarıldı. Bazıları, kazı yeri müzesinde sergilendi. 47 m yüksekliğindeki tümülüs ve asıl mezar henüz kazılamadı.

Şienyang (Şaanşi ili) civarında imparator Şi Huangdi'nin mezarı yakınındaki bir gömütte bulunan pişmiş topraktan yapılmış 6 400 heykelden birkaçı

Ed. du. Tournesol-Xinhua News Agency

Şİİ sıf. ve a. (ar. *şî'a*'dan *şî'î*). Şiilik mezhebinden olan.

ŞİİLİK a. Hz. Muhammet'ten sonra Ali bin Ebu Talip'in nas* ve vasiyet yoluyla halife olarak atandığına (nasp) inanan Ali yandaşlarının oluşturdukları mezhep.

—ANSİKL. Şiilik, islam dünyasında ortaya çıkan ilk dinsel ve siyasal nitelikli mezheptir. Hz. Muhammet'in ölümü (632) üzerine, Ebubekir'in halife seçilmesine karşı çıkan, Ömer ve Osman'ın seçilmelerinde de aynı tutumu sürdüren şiiler, ilke olarak halifeliğin Ali'den başlamak üzere her dönemde ehl-i beytten seçilmesi gerektiğini savundular. İslam tarihi boyunca en etkin mezheplerden olan ve güncelliğini hiçbir zaman yitirmeyen bu akım, siyasal ve dinsel görüş ve anlayış ayrılıkları nedeniyle kendi içinde yüzlerce kola ayrıldıysa da bunların ortak noktası ileri derecede Ali bağlılığı ve sevgisi olduğundan hepsine birden şiilik ve alevilik* denildi.

Mezhepler tarihi kaynaklarında şiiliğin temel ortak görüşleri şöyle sıralanır: 1. Ali, Hz. Muhammet'ten sonra insanların en erdemlisi ve en üstünüdür; 2. imamet (halifelik), çözümü halka bırakılabilecek kamu işlerinden olmayıp namaz, oruç, zekât gibi dinsel bir iştir. Bu nedenle Hz. Muhammet, kendisinden sonra gelecek imamı, adını ve niteliklerini açıklayarak belirlemiştir. Bu kişi, Ali, ondan sonra da onun oğulları ve torunlarıdır; 3. nas (dogma) ile belirlenip seçilen (nasp) bu imamlar, küçük ve büyük günahlardan korunmuştur (masum imam); 4. başta ilk üç halife olmak üzere, Ali ve onun soyundan gelenler dışında halifelik makamına geçmiş olanlar zulüm ve haksızlık yapmış kişilerdir. Onlardan ve onların halifeliğini tanıyanlardan (bey'at) ilgiyi kesmek (teberri) gerekir; 5. şiiliğin (şia) en önemli kesimini oluşturan imamiye ve zeydiyeye göre, büyük günah işleyen kişi tövbe etmeden ölürse sonsuza dek cehennemliktir.

İlk dönemde şiilik dinin inanç ve uygulamalarına ilişkin hükümlerinde Kuran ve hadisler ile imamların görüşlerinden ayrılmadı. Ancak kelam biliminin, özellikle mutezile* mezhebinin gelişmesi üzerine şiilik akait konularında mutezilenin etkisinde kaldı. Aşırı şii kesimler bir yana, şiiliğin iki büyük kolunu oluşturan zeydiye ve imamiye, akait konularının çoğunda mutezileye uydular; ancak imamlık (halifelik) ve halifeliğe bağlı konularda kendi görüşlerine bağlılığı sürdürdüler.

İlk dönem şiileri fıkıh konularında da dinsel dogmalara ve imamların görüşlerine ağırlık vererek görüş (rey) ve içtihattan kaçındılarsa da sünnilik gibi bu mezhepte de giderek kıyas, içtihat, istihsam vb. akılcı yöntemler ağırlık kazandı.

Şiiliğin önemli kollarının fıkıh konularıyla ilgili görüşleri büyük ölçüde hanefilik ve şafiilik görüşleriyle aynıdır. Ancak şiiler, bu sünni mezheplerden farklı olarak, geçici ve süreli evlilik sözleşmesi demek olan "Müt'a nikâhı"nı geçerli sayarlar. Ezan metnine bazı sözler eklerler. Çıplak ayak üzerine meshetmeyi, özürsüz olarak öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını birleştirip (cem) dört vakti iki vakitte kılmayı caiz görürler. Miras uygulamalarıyla ilgili bazı konularda da sünnilerden ayrılırlar.

Siyasal ağırlıklı bir mezhep olması nedeniyle, islam dünyasında zaman zaman ortaya çıkan ve bazıları hem inanç hem de eylem bakımından son derece aşırı ve anarşist tutumlarıyla islam dünyasının başına ciddi sorunlar açan birçok akım kendilerini şii olarak tanıttılar; mutezile bilginlerinden Ebülhüseyin el-Hayyat (öl. 910) gibi bazı yazarlar, ilk zamanlar bu aşırı kesimlere bakarak şiiliğe şiddetli ve çoğu haksız eleştiriler yönelttiler. Ancak ehl-i sünnet ve mutezile bilginlerinin büyük çoğunluğu bu önemli ve en yaygın olan imamiye ve zeydiye gibi asıl şii mezheplerini tartışmasız olarak islam cemaati içinde göstermişlerdir.

ŞİİNA RİNZO, japon yazar (Himeci, Hyogo ili, 1911 - ? 1973). Genç yaşta Komünist parti'ye katıldı, tutuklandı ve hapsedildi. Dostoyevskiy, Kierkegaard ve Nietzsche'yi keşfetti. Savaştan sonra yayımlanan ilk yapıtlarından *Şin'ya no Şin'en*'de (1947) varoluşun anlamını sorguladı. Bir özyaşamöyküsü niteliğindeki *Kaiko* (1952) ve *Utsukuşii Onna* (1955) adlı yapıtlarında "proletarya" edebiyatı denen edebiyatın sorunlarını ele aldı. 1951'de hıristiyanlığı benimsedikten sonra, protestanlık ile japon kültürü arasındaki ilişkilere ilgi duydu.

ŞİİR a. (ar. *şi'r*). **1.** Seslerin, ritimlerin, armonilerin yoğun bir biçimde birleştirilmesiyle, özellikle de dizelerle en canlı duyumları, izlenimleri, heyecanları uyandırmak ya da sezdirmek sanatı. **—2.** Şiir türü: *Lirik, epik şiir. Dramatik şiir.* **—3.** Bir şaire, bir ülkeye, bir döneme özgü dize kurma sanatı: *Orhan Veli'nin şiiri. Türk şiiri. Divan şiiri.* **—4.** Dizelerden oluşan, fazla uzun olmayan yapıt: *Tevfik Fikret'in şiirleri. Şiir derlemesi.* **—5.** Ed. Özellikle insanın hayal gücüne, gönlüne seslenen, coşturan, duygulandıran, heyecanlandıran, büyüleyen bir şeyin özelliği: *Gün batımındaki şiiri duymak.* **—6.** *Şiir gibi,* bir şiir kadar güzel duygular uyandıran bir şey için kullanılır: *Şiir gibi bir tablo, bir film.*

—Müz. Bazı bestecilerin, edebi ve hatta duygusal etkiler uyandırmak amacıyla besteledikleri yapıtlara verdikleri ad (İndy'nin piyano için *Dağların şiiri*; Chausson'un keman ve orkestra için *Poeme*'i; Skryabin'in orkestra için *Vecd şiirleri* ve *Ateş şiiri*). || *Senfonik şiir,* metni önceden yazılmış ya da yazılmamış müzikdışı bir konudan esinlenilerek orkestra için bestelenmiş serbest biçimli parça. (Senfonik şiir, dayandığı bu müzikdışı temel metnin gereklerine göre bestelendiğinden, anlaşılması bakımından sözkonusu metnin bilinmesinde yarar vardır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Şiirin yunanca karşılığı olan *poiesis*'in etimolojisinde bile, şiir olgusunun bir yorumu vardır: gerçekten de poiesis "yaratma" anlamına gelir. Önceleri şarkıcı *(aoidos)* olarak bilinen şair, gerçek bir sanatçı, bir yaratıcı sayılıyordu, çünkü şair bir yandan değişmeceleri ve ritmiyle dili yaratırken, bir yandan da, şiirin mimarisinde yer alması gereken, dilin nesnesini de yaratıyordu. Böylece şiir kavramı başlan-

gıçta vezin, prozodi kavramlarıyla bağlantılıydı, bu da şiirle müziğin aynı kökten geldiklerini gösterir. Yalnızca biçimsel açıdan bakılırsa, şiir, şarkıya yakın ritim ve sesuyumu içinde bir dil olması bakımından düzyazıdan ayrılır. Ayrıca gerçek nesneleri adlandırmaya, onlar arasındaki belirgin bağlantıları ifade etmeye, eylemin amaçlarını ve yollarını belirlemeye yönelen mantıksal ve pratik söylemden de farklıdır. Ancak, bir dil olarak aynı zamanda bir söylem olduğundan şiirde her zaman düzyazıya doğru bir kayma olasılığı vardır; buna karşılık düzyazı da her zaman şiir düzeyine yükselebilir. Böylece, düzyazı-şiir karşıtlığı az çok belirsiz kalır, çünkü uyaksız dizeden de anlaşıldığı gibi, dizenin ölçüsü şiir için her zaman ayırtedici bir özellik değildir, hatta düzyazıya dolaylı olarak şiirsel bir biçim verilebilir (düzyazı şiir). Nihayet, edebi düzyazının okunması, örneğin bir romanın okunması, gerçeğe göndermeler sistemi gevşemiş ya da terk edilmişse, şiirsel okumaya engel değildir.

Biçimsel bakımdan şiir, Platon'un görüşlerini sistemleştiren Diomedes'in sınıflamasından sonra, genellikle üç kategoriye ayrılır: tarihi ve efsaneyi konu alan ve yazara da, kişilere de aynı ölçüde söz hakkı tanıyan epik şiir; anlatıyı eyleme dönüştüren ve yalnızca kişilere söz hakkı tanıyan dramatik şiir; duyguları doğrudan dile getiren ve yalnızca yazara söz hakkı tanıyan lirik şiir. Buna karşılık Goethe, daha yalın bir biçimde, diyeceğini açıkça diyen taşkın heyecan şiiri ile öznele yönelik şiir arasında bir ayrım yapıyordu. Görüldüğü gibi, bu farklı sınıflamalarda aslında söylemin kişileri sözkonusudur: *o* (destan), *ben* (lirik şiir), *sen* (dram). Bu ayrımlar zamansal bölümlemelerle (lirik-şimdi, epik-geçmiş, dramatik-gelecek) ya da gerçeklik karşısında belli bir tutumla (*heyecanlanma* [lirik], *toplubakış* [epik], *gerilim* [dramatik]) da birleştirilebilir. Aslında bu çeşitli üçlemeler metnin yapısal verileriyle her zaman uyuşmayabilir. Lirizmin kesinlikle şiirin özü olduğunu öne sürmek, bir yandan, Vergilius'un *Aeneis*'ini, Dante'nin *İlahi komedya*'sını, Hugo'nun *les Comtemplations*'unu ve Apollinaire'in *Alcools*'ünü aynı anlatım biçimine bağlayan bir okuma etkisini tanımlamak, öte yandan da, nazım biçiminde kaleme alındıkları ve şiir olarak adlandırıldıkları halde Voltaire ve Pope'un felsefi şiirlerini şiir saymamak olur.

Bu duraksamalardan da anlaşıldığı gibi, şiirin özünde, söylem biçimleri arasındaki basit bir ayrımı aşan başka bir şey, dil ve dünya karşısında özgün bir tavır vardır. Her iki durumda da yorumların iki uç arasında gidip geldiği söylenebilir: şiir ya bir yapaylık olarak görülür ya da uzlaşmayı da, hesabı da dışlamayan bir ilk sözle özdeşleştirilir. Rimbaud'nun "betimleyici ya da öğretici özelliklerden yoksunluk" olarak tanımladığı şiirsel yaratıcılığın ayırtedici özelliği, Michel Deguy'nin de belirttiği gibi, "kendini özgün olarak duyurarak duymaya çalışan" insanın durumudur. Burada betimlemeye ya da herhangi bir öğretmeye yer yoktur, çünkü özgünlüğün sesi kendi başına bir anlama ve anlaşılma yoludur.

Platon'a göre şiirsel yaratıcılık coşkuya, Tanrı'yla bütünleşmeye bağlıdır: "Şair kanatlı ve kutsaldır, esinlenmeden, kendinden geçmeden ve aklını yitirmeden yaratamaz". Şiir bir kehanete benzer: Tanrı'nın sözüdür. Tektanrılı dinlerde de şair bir havaridir, Tanrı'nın sözcüsüdür. Hintli filozoflara göre şiir en yüce biçimini bulduğu zaman, bilge kişinin vecdiyle bütünleşir: şair, Sarasvati'nin inayetiyle yüce söze erişir ve onu anlar. Romantik dönemden başlayarak birçok şiir anlayışı bu sav üzerine kurulmuştur. Bu durumdaki bir şairin elbette sözleri de egemen olacaktır. Bu söylem şairin esinini Tanrı'dan alması gerektiğini göstermez, şiirsel girişimin kendini ben ile dünya arasındaki temel bir söylem olarak ortaya koyduğunu gösterir. Lirizm, *ben*'in sözü, kendi ayrıcalığı içinde bir bütün insanlığa dönüştür. Bu da şiirin kendine özgü anlatımını ancak birtakım özellikler ve ölçülerle bulacağını gösterir; ne var ki bu özellikler ve ölçüler yalnızca birer kalıp, birer uzlaşma değil, bireysel ile evrenselin uyuşmasını yansıtan bir ritim düzenidir. Aristoteles'e göreyse şiir, tersine, konusu (kahramanlıkla ya da yergiyle ilgili) ve biçimi (dramatik, lirik ya da epik) ne olursa olsun, taklit sanatlarındandır. Şair de bir tarihçi gibi anlatsa bile, şairin konusu apayrıdır: tarihçi yaşanmış olanla ilgilenir, şu ya da bu insan ya da şu ya da bu olay gibi özel bir gerçekliği ele alır ve anlatır; buna karşılık şair, gerçeksiliği ve mantıksal zorunluluğu gözeterek, gerçeği taklit eden olasılık alanına yönelir: şiir, yalın tarihsel kesinlikten daha felsefi ve daha genel bir doğrunun alanıdır. Buna göre masal tarihin anlamlı bir taklididir; ve her şiirsel kurgu, gücünü, hem hayali, hem akla uygun bir yorumunu yaptığı doğadan alır. Aristotelesçi kuram, şiirsel güzelliği bir süs ve doğrunun bir genellemesi sayarak klasik estetikçilere esin kaynağı olmuştur: bu estetikçilerin şiirden bekledikleri, insana özgü olduğunda *doğal* diye adlandırdıkları seçkin ve ortalama bir doğayı akla yakın ve zarif bir biçimde yansıtmasıydı. Horatius şiiri resme yaklaştırır. Boileau ise şiirsel işlemi akılsal bir işlem olarak görür.

Platon'dan Aristoteles'e, şiir üzerine çeşitli karma öneriler vardır: Baudelaire bilinçliliği de yazarın çabasını da küçümsemez; Valéry esine de, bir hesap meselesi olan şiirsel yaratıya da yer verir. Aslında her zaman herhangi bir mutlakla bir ilişki sözkonusudur: doğrudan doğruya Tanrı'ya ya da şairin yaşantısını aşan herhangi bir gerçekliğe bağlanan ya da söz üzerinde araştırma açısından ele alınan dilin mutlaklığı. Ama her durumda şiir var olan dildir ve bir çeşit kendi içinde var olmadır. Bu var olmaya inanmak çağdaş yaratıcılığın ayırtedici özelliğidir: herhangi bir kurama dayansa da dayanmasa da, vurguladığı tek şey, her şeyden önce, dünyanın ve varlığın özü saydığı sözcüğün kendi başına bir mutlak olduğudur. Apollinaire, Ungaretti, Montale gibi şairlerin hepsinde bu vardır. Şiir hem varlıktan hem addan, hem sözden hem yazıdan, hem anlatıdan hem şiirden yanadır. Bu bakımdan temel bir gramer sayılabilir; sözcüklerle sürdürülen bu alışveriş aynı zamanda sözcüğün kendi özüne bir dönüştür. Bu bakımdan da, nesnelere, sözcüklere bağımlılıktan kurtulmayı amaçlayan bir çabadır; bir anı yakalamak isteğidir. Platon ve Aristoteles'in şiir kuramlarında bile bunu görmek olanaklıdır: hakikat yapıttan hareketle ortaya konabiliyorsa, yaratılması ve kurallara bağlanması için başvurulan yollar ne olursa olsun, bu durum, yapıtın kendi içinde saydam ve dolaysız olduğunu gösterir.

Bir anın yakalanmak istendiği açık açık belirtilmiş olabilir: Larbaud dünyadan görüntüler vermenin, Whitman da yolun açık olduğunu söylemenin yeterli olduğuna inanırlar. Bu bir anın yakalanması kendi başına bir etken de olabilir: otomatik yazının dadanın kendiliğinden yaratıcılığı. Bir anın yakalanması şiiri, her zaman eylem halinde olan sese yaklaştırmak ve onu eylem halinde bir söylemde eritmek ister -her söz eylemseldir ve her tasarım bir göstermidir (Charles Olson). Böylece şiir söylem ve edebi anlatım türleri içinde, hepsini kateden, dolayısıyla onlardan herhangi birine dayanarak açıklanamayan bir değişken haline gelir. Şiirin söze, dile gelmemesi edebiyatı aşma gücünü doğrular ve yazının temeldeki kapsamını vurgular: şiir varlığı ve temel grameri ortaya koyarak her şeyi düzenleyebilen bir güçtür.

Bu kapsam şiirin metafizik özelliğini belirler. Varoluşun temelinde varlığı oluşturan odur. Heidegger'in tezine göre, dili dünyanın konumuyla eşit düzeyde insanın konumuna dönüştürür. Sözcüğü ölçüyü de ölçüsüzlüğü de, yereli de evrenseli de belirlemeye yatkın kılan bu kaynaşma, şiirin taşıdığı mutlağı belirler.

Bu mutlak, anlatımını dolaylı bir biçimde, Nerval'den gerçeküstücülere sık sık kullanılmış olan metafizik ürpertide, kozmik gizemde bulabilir. Ama dolaylılık, pratik açıdan, bir retorik değişmecesidir. Dilin, bir araç dil olmaktan çıktığında her şeyin, hem her nesnenin hem de her varlığın özünü kavradığını belirtir. Şiir bir buluşsa, kendi ritim uzlaşmalarıyla bir ayrıcalığın, bir ayırtediciliğin gizli belirleniminden de kurtulamaz; şiirin bu ayırtedici yanı herhangi bir doğrulamaya gereksinim duymayan bir edebi anlatım yolu olmasındandır; çünkü şiir, dili kullanırken kendi başına bir tür dünyayı bilme yolu olan bir kaypaklığı, bir çokanlamlılığı seçmiştir. Şiir dilinin böylesine bir merkezde yer alması çeşitli tanımlara yol açar: simgecilik Baudelaire'in benzeşimleri, Mallarmé'nin yalınlığı, Pound'un güncelden sıyrılması. Şiir dilinin tam anlamıyla dilbilimsel bir koşulu vardır: şiir ister Boileau'nun akılcılığına göre kurulsun, ister çağdaş akımların kurgudan kaçınma çabasını gütsün, sürekli bir anlamsal eşbiçimciliğe dayanır; bu anlamsal eşbiçimcilik ise iç ile dış ilintilerini yansıtan bir benzetmeler ve eğretilemeler düzeninden başka bir şey değildir.

• Türk şiirinin halk ağzından derlenmiş en eski ürünlerinden bazıları *Divanü lügat it-türk*'tedir (1074). Çuçu adlı bir türk şairinin adının da anıldığı bu kaynaktaki şiirler aşk, doğa, kahramanlık, ahlaksal öğütler gibi dünya şiirinin en eski ve yaygın konularını kapsar. Burada verilen örnekler hece vezniyle söylenmiş uyaklı dörtlüklerden oluşur. VIII.-XIII. yy.'lardan kalan manici ve buddhacı Uygurlar'a ait şiirler koşuğ, küğ gibi adlar taşır. Bazılarının adları (Aprınçur Tigin, Sıngku Seli Tutung) da bilinen bu dönem şairlerinin ürünlerinde hece vezni ve uyak gibi öğeler yanında dize başındaki uyaklardan, dize yinelemelerinden, aliterasyondan da geniş biçimde yararlanılmıştır. Şölen, sığır, yuğ gibi dinsel törenlerde kopuz eşliğinde söylenen eski türk şiiri islam dininin benimsenmesinden sonraki türk halk şairlerinin (âşık) ürünlerinin prototipidir. Şiirin tanrısal bir esinle (ilham) meydana geldiğine uzun süre inanılmıştır. İslam uygarlığı çerçevesinde din, tasavvuf konularını ele alan şiir yanında aşk, şarap temalarını işleyen dindışı şiirin de esin sonucu oluştuğuna inanılmıştır. Halk şiirinin heceyle söylenmiş dörtlüklerine karşılık aruz vezniyle beyit birimine dayanılarak oluşturulan divan şiirinde iran şiiri aracılığıyla alınan biçimler yanında yerli biçimler de (tuyug, şarkı) görülür. Şiirin kapalı olmaması, kolay anlaşılması daima istenmiştir (*"Şiirde sözün ruşen ola, açık ola ve sakın ki gamız söylemeyesin, yani örtülü söylemeyesin"* [*Kâbusname*, çev. Mercimek Ahmet]). Büyük ölçüde anlatım ustalığına dayanan eski şiirin bilgi kaynağından da beslenmesi gerektiği ileri sürülmüştür (*"İlimsiz şiir esası* [temel] *yok duvar gibi olur ve esassız duvar gayette biitibar olur"* [Fuzuli]). Bu yoldaki görüşlere karşın divan şiiri ve XVIII. yy.'dan itibaren ondan derin biçimde etkilenen halk şiiri gerçek yaşamdan, toplumdan alabildiğine uzaklaştı. (*Divanlarımızdan biri okunurken insan onun içerdiği hayalleri zihninde canlandırsa, çev-*

resini maden elli, deniz gönüllü, ayağını Zühal'ün tepesine basmış, hançerini Merih'in göğsüne saplamış övülenler; gökyüzünü tersine çevirmiş de kadeh diye önüne koymuş, cehennemi alevlendirmiş de dağ diye göğsüne yapıştırmış, bağırdıkça arş-ı âlâ sarsılır, ağladıkça dünya kan tufanlarına boğulur âşıklar; boyu serviden uzun, beli kıldan ince, ağzı zerreden ufak, kılıç kaşlı, kargı kirpikli, geyik gözlü, yılan saçlı sevgililerle dolu göreceğinden kendini devler, gulyabaniler âleminde sanır" [Namık Kemal]). Milli* edebiyat akımı ve konuşma diline, günlük yaşama, sokaktaki adamın serüvenine yönelen Garip* şiiri ve daha sonraki hareketler şiirde vezin, uyak, söz ve anlam sanatları gibi doğallığa aykırı anlatım öğelerini adım adım geride bıraktı. (→ Kayn.)

• *Şiir sanatı*. Şiir sanatını açıklayan incelemelerin en eskisi, özellikle trajediyi irdeleyen Aristoteles'inkidir. Horatius'un *Şiir sanatı*'na ve Avrupa'da Rönesans'ta ve klasik çağ süresince yayımlanacak olan tüm "şiir sanatları"na örnek oluşturur. Kimi şiir okulları öğretilerini ünlü bildirilerle belirlemişlerdir: bunların arasında du Bellay'nın kaleme aldığı *Défense et illustration de la langue française*, V. Hugo'nun *Préface de Cromwell*'i, Moréas'ın *Manifeste du symbolisme*'i, A. Breton'un *Manifestes du surréalisme*'leri sayılabilir. Yazınsal yaratıcılığın ve türlerin bilimi ve kuramı olarak anlaşılan şiir sanatı, günümüzde insan bilimlerinin, özellikle de dilbilimin gösterdikleri gelişmelerden etkilenmiştir.

• Türk edebiyatında zaman zaman divanlara yazılan önsözler (dibace), "söz", "sühan" (söz), "kalem" rediflı kasideler, gazeller eski şairlerin şiiri nasıl algıladığını, değerlendirdiğini ortaya koyar. Sayıları 40'ı aşan divan önsözleri *Kuran*'da ve hadislerde şiirle ilgili değerlendirmeleri aktarır; şiirin tanrısal esinle ilişkisine değinir; dinsel inanca karşı çıkan, haksız övgüde, haksız yergide bulunan insanları ahlakdışı yollara iten ürünleri kınar. Tanzimat'tan sonra şiirin halk kaynağından, gerçeklerden beslenmesini, toplumsal içerik kazanmasını amaçlayan yazarlar şiirle ilgili yenilikçi görüşlerini makalelerinde, kitaplarının önsözünde, hatta konuyla ilgili kitaplarında dile getirdiler. (Namık Kemal: Lisan-ı osmaninin edebiyatı hakkında bazı mülahazatı şamildir, *Bahar-ı danış* mukaddemesi, Mukaddeme-i *Celal*; Ziya Paşa: Şiir ve inşa; Abdülhak Hamit Tarhan: *Makber* mukaddemesi; Ahmet Haşim: Şiir hakkında bazı mülahazalar; Orhan Veli Kanık: *Garip* önsözü; Salah Birsel: *Şiirin ilkeleri* vd.)

—Müz. Senfonik şiir, "program" müziği alanına girer ve şiir, edebiyat, felsefe, resim ya da davranışla ilgili bir fikirden hareket eder. Genellikle, birkaç bölüme ayrılan tek bir parça halinde bestelenir. Senfonik şiir betimsel (birbirini izleyen tablolar); hikâye edici, olayları canlandırıcı (savaşlar, av partileri, fırtınalar); psikolojik (duygular, simgeler ve kişilerle ilgili) olabilir. Senfonik şiirin kökleri, ilkesi, en az barok çağına kadar uzanmakla birlikte (Kuhnau'nun *Musicalische Vorstellung einiger biblischer Historien*'i, Marais'nin *Opération de la taille*'ı, J. S. Bach'ın *Capriccio sopra la lontananza del suo fratello dilettissimo*'su), asıl gelişme dönemi XIX. yy.'a rastlar ve XX. yy. başlarına kadar gelir. Senfoni türünün evriminden (Beethoven'in "Pastoral" senfonisi, Berlioz'un "Fantastik" senfonisi), bir dramı özetleyen uvertür'den ve birlikte icra edilen dans-demek olan baleden hız alan senfonik şiir, ayrıca orkestra çalgılarının kişilik kazanmasından da teşvik gördü. Liszt bütün bu çabaları, türünün en yetkin örnekleri sayılan 13 senfonik şiirlik bir dizide billurlaştırdı. (*Prometheus, Orpheus, Prelüdler, Hunların savaşı, Die Ideale*). Liszt'in girişimini, ondan esinlenerek, Rusya'da Musorgskiy (*Çıplak dağda bir gece*), Borodin (*Orta Asya steplerinde*), Rimskiy-Korsakov (*Antar, Şehrazat*), Çaykovskiy (*Hamlet, Romeo ve Juliet*); Fransa'da C. Franck (*le Chasseur maudit, Psyché*), Saint-Saëns (*Omphale'in çıkrığı, İskeletlerin dansı*), Dukas (*Büyücünün çırağı*); Orta Avrupa'da Smetana (*Ma Vlast*, 5 senfonik şiirden oluşan dizi); Almanya'da, R. Strauss (*Don Juan, Tod und Verklärung, Till Eulenspiegels lustige Streiche, Also Sprach Zarathustra*), Finlandiya'da Sibelius (*Finlandia, Tapiola*) sürdürdüler.

şiitake

şapkadan ayrıntı

Şiir ve hakikat (*Dichtung und Wahrheit*). Goethe'nin özyaşamöyküsel yapıtı. Dört kitaptan (ilk üçü 1809 ve 1814 arasında yazılmış ve 1811 ve 1814 arasında yayımlanmış, dördüncü kitap ise 1816 ve 1831 arasında kaleme alınmış ve 1833'te yayımlanmıştır) oluşan yapıtta şair gençlik yıllarını ve 1775'e kadar olan başarılarını sıralarken bir yandan kişisel gelişiminin öyküsünü, bir yandan da çağdaşlarını ve onların düşüncelerini anlatır.

ŞİİRSEL sıf. **1.** Şiire ilişkin, şiire özgü olan: *Şiirsel dil*. **—2.** Özgün nitelikleri, güzelliğiyle duyarlılığı, düşgücünü harekete geçirebilen şey için kullanılır: *Şiirsel bir görünüm*.

—Dilbil. Gündelik dilde, sözceye süslü bir nitelik kazandırma amacının dışında, kullanılmayan bir sözcük, yapı ya da deyiş için kullanılır (örn. *gökyüzü* yerine *sema*'nın, *deniz* yerine *derya*'nın kullanımı). || *Şiirsel işlev*, bildiriyi oluşturan kişinin bildirisini kendi içinde ve kendisi için tasarlaması. (Bu durumda dil bir üslup konusu olarak ele alınır.)

ŞİİTAKE a. (japonca *şiitake*, kokulu mantar). Japonya'da ve bazı Asya ülkelerinde yetiştirilen bazitlimantar. (*Polyporaceae* familyası.)

—ANSİKL. Şiitake (*Lentinus edodes*), diri etli, hoş kokulu ve çok lezzetli mükemmel bir mantardır. Dağ ormanlarında çeşitli ağaçların ölü gövdelerinde biter. Yetiştirilmesi çok eski zamanlara dayanan bu bitki, bugün bilimsel yöntemlerle üretilmektedir. Şiitake taze tüketilir, ama çoğunlukla kurutulduktan sonra yenir. Protein bakımından zengin bir besindir. Bu mantar Japonya'da oldukça bol miktarda üretilmektedir.

ŞİİYET a. (ar. *şi'i*'den *şi'iyyet*). *Esk*. Şiilik.

ŞİK, Cahiliye devrinde yaşamış olduklarına inanılan, efsanevi iki arap kâhininin ortak adı. —ŞIK, Araplar'ın ilk kâhini olduğuna inanılır. Alnının ortasında bir tek göz (ya da alev) vardı. Lavlar püskürten volkanik bir adada zincire vurulmuş olarak yaşardı. Deccal, bu kâhinin soyundan gelmişti. Eski Anadolu efsanelerinden Kyklops'a (Tepegöz) benzemesi nedeniyle bu efsanenin Araplar'a başka uluslardan geçtiğini öne sürenler vardır. —ŞIK EL-YEŞKERİ, ilki gibi bu kâhin de Cahiliye devri efsanelerinde önemli bir yer tutar. Döneminin öteki ünlü kâhini Satih bin Rebid'in kardeşiydi. Efsaneye göre anneleri Yemen'deki su seddinin yıkılacağını önceden haber veren Tureyfe adlı kadın kâhindi. Tureyfe, ölmeden önce iki oğlunun da ağızlarına tükürmek yoluyla onlara kâhinlik öğretti. İki kardeş kâhin, Güney Arabistan'ın Habeşler tarafından alınacağını, sonradan bu topraklardan çıkarılacaklarını, bu kez kısa bir süre iran egemenliğinde kaldıktan sonra Hz. Peygamber'in eline geçeceğini önceden haber verdiler.

Şikler'in, şeytan türünden yaratıklar olduklarına, bir el ve bir ayakları bulunduğuna, gövdelerinin yarım insan gövdesi görünümü taşıdığına inanılırdı.

ŞİKÂF sıf. (fars. *şikaften*, yırtmak, yarmak'tan *şıkaf*). *Esk*. "Yaran", "çatlatan" anlamında bileşik sözcükler yapar: *can-şikâf, dil-şikâf* (gönlü yaran; üzücü), *mu-şikâf* (kıl yaran, titiz), *saf-şikâf* (safları, dizileri, sıraları yaran, bozan) vb.

◆ a. Yarık, çatlak: *Şikâf-ı divar* (duvar çatlağı). *Şikâf-ı came* (elbisenin yırtığı).

ŞİKÂFE a. (fars. *şikafe*). *Esk*. **1.** Mızrap. **—2.** *Şikâfe-zen*, çalgıcı.

—Süslem. sant. Özellikle elyazmalarında yaldızla boyanın birlikte kullanılmasıyla yapılan süsleme. (Halkârın hafif renklendirilmiş biçimidir; daha çok sayfa kenarlarında görülür.) || Oyma savat. (Bu tür savatlamada, savatlanan yüzey, asıl yüzeyden aşağıda kalacak biçimde oyulmuştur.)

ŞİKAGO → CHICAGO.

ŞİKAK a. (ar. *şakk*'tan *şikak*). *Esk*. Anlaşmazlık, uyuşmazlık, bozuşma.

ŞİKAN a. (fr. *chicane*). Oy. Briçte oyunculardan birinin elinde, çağrılan renkte hiçbir kâğıt olmaması.

ŞİKANG ya da **XİKANG,** Çin'de dağlık bölge. Sıçuan'ın batısında; adı bir ile de verilmiştir.

Şİ KANG ya da **Xİ KANG,** çinli filozof ve şair (223-262'de idam edildi). Denemelerinde taocu felsefeyi dinsel bir sistemle birleştirdi.

ŞİKÂR a. (fars. *şikar*). *Esk*. **1.** Av. **—2.** Avlanan hayvan. **—3.** Ganimet. **—4.** Ender bulunan şey. **—5.** *Şikâr-ı suret*, görünüşe aldanma.

—Kur. tar. *Şikâr ağaları*, ava çıktıklarında osmanlı padişahlarının maiyetinde yer alan avcıların (şikâr halkı) amirlerine (şahincibaşı, çakırcıbaşı, doğancıbaşı, atmacacıbaşı) verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Şikâr halkı*, osmanlı saraylarında görevli avcılara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. *Şikâr ağaları*'ndan doğancıbaşı* sarayın enderun halkından; çakırcıbaşı, atmacacıbaşı ve şahincibaşı ise birun halkındandı. Avlanma sırasında hükümdara en yakın olan, doğancıbaşı idi. Doğancıbaşı saraydan çıkarsa, XV. yy.'da sancakbeyliğine, daha sonraki yıllarda beylerbeyliğine ya da vezirliğe atanırdı. Çakırcıbaşı da saraydan çıktığında beylerbeyi olur; çakırcıbaşının yerine şahincibaşı, şahincibaşının yerine de atmacacıbaşı getirilirdi.

• *Şikâr halkı*. Bunların sayısı XVII. yy. başlarında 30'u doğancı, 45'i atmacacı, 271'i çakırcı, 276'sı şahinci olmak üzere 622 idi. Bunlar ulufeliydi; ayrıca vergi bağışıklığı tanınan avcılar da vardı. Yaptıkları göreve göre şikâr halkı *yuvacı, yavrucu, götürücü, görünçcü* ve *sayyat* gibi adlarla anılırdı. Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli yerlerinde doğan, atmaca, şahin vb. kuşlar bakılıp yetiştirildikten sonra İstanbul'a getirilerek avcıbaşına verilirdi. Mahmut II döneminde (1808-1839) saraya bağlı avcı teşkilatı kaldırıldı.

ŞİKARA a. Denizc. Keşmir'deki göl ve nehirlerde kullanılan bir tür büyük gondol.

ŞİKÂRGÂH a. (fars. *şikar* ve *-gah*'tan *şıkargah*). *Esk*. Avlak, av yeri, avı bol olan yer.

—Tar. Padişahlara özgü av yeri, avlak. (Padişahlar, genellikle, Kâğıthane, Üsküdar, Istranca ya da Sarıyer sırtlarında avlanırlardı. Yalnız Mehmet [Avcı] IV, çoğunlukla "şikargâh"ını Edirne ve çevresinde kurdururdu.)

ŞİKÂRİ sıf. (fars. *şikar* ve *-i*'den *şikari*). *Esk*. **1.** Avla ilgili, avlanmada kullanılan. **—2.** Avcı.

◆ a. Av kuşu.

—Tar. Av sırasında padişaha hizmet eden saray görevlisi.

ŞİKÂRİ (Ahmet), türk tarihçi ve şair (öl. 1584). Mora beyi Hasan Bey'in oğlu. Ava meraklı olduğu için Şikâri mahlasıyla ün saldı, şiirlerinde bu mahlası kullandı. Karamanoğlu Alaettin Bey, Dehhani'nin farsça *Selçuklular şehname*'sini görerek, kendi hanedanı için de böyle bir şehname yazmaya sarayındaki şairlerden Yarcani'yi görevlendirdi. Şikâri de bu manzum farsça şehnameyi XVI. yy.'da türkçeye çevirdi, bir kopyası Konya Yusuf Ağa kütüphanesi'ndedir (no. 4543). Yapıt daha son-

ra *Şikârî'nin Karamanoğulları tarihi* adıyla yayımlandı (1946). Kitap Karamanoğulları tarihinden başka bazı Anadolu beyliklerinin tarihiyle Selim II dönemine ait olayları kapsar. Alman konsolosu J. H. Löytved Konya'da bulduğu bir nüshasını kopya ettirip bazı bölümlerini almancaya çevirdi (Berlin Devlet kütüphanesi no. 3129 a). Hasan Çelebi *Tezkire*'sine göre Şikârî'nin tamamlayamadığı bir *Yusuf ile Züleyha* mesnevisi vardır.

ŞİKÂRİSTAN a. (fars. *şikar* ve *-istān*'dan *şikāristān*). *Esk.* Avı bol olan yer, avlak.

ŞİKÂRİYE sıf. (fars. *şikār* ve ar. *-iyye*'den *şikāriyye*). *Esk.* Avla ilgili, ava ait.

◆ a. Ed. Nesip bölümü, övülen kişinin avda gösterdiği başarıyı konu edinen kaside.

ŞİKÂRİZADE AHMET EFENDİ → AHMET EFENDİ (Şeyh, Hacı) Şikârizade.

ŞİKÂRPUR, Pakistan'da kent, Sind'in kuzey-doğusunda; 141 168 nüf. Sindhu vadisini Bolan geçitleriyle Afganistan'a bağlayan eski kervan yolunda ticaret merkezi. Etkin el sanatları (halıcılık, kuyumculuk, sepetçilik). Tekstil sanayileri.

ŞİKÂYAT çoğl. a. (ar. *şikâyet*'in çoğl. *şikayat*). *Esk.* Sızlanmalar, şıkâyetler.

ŞİKÂYET, -ti a. (ar. *şikayet*). **1.** Hoşnutsuzluğunu belirten söz ya da yazı, yakınma, sızlanma: *Doktor önce hastanın şikâyetlerini dinledi. Bu tür şikâyetlerinle hepimizi üzdüğünün farkında mısın?* **—2.** Tedirginlik veren, rahatsızlık yaratan bir olay ya da durumu ilgili yerlere, kimselere bildirme; bunu bildiren söz ya da yazı: *Şikâyetini geri almak. Şikâyetinizi sözlü olarak değil, yazıyla yapın.* **—3.** *(Bir şeyden) şikâyet etmek,* ondan yakınmak, sızlanmak: *Parasızlıktan, ilgisizlikten şikâyet etmek.* **—4.** *(Bir kimseyi) şikâyet etmek,* bir kimsenin yanlış bir davranışını ya da doğru olmayan bir işini ilgililere söz ya da yazıyla iletmek. **—5.** *Şikâyet kutusu,* kimi durumlarda, kamu hizmeti görülen yerlerde görevin yürütülmesi ya da görevlilerle ilgili şikâyetlerin yazılı olarak iletilmesi amacıyla belirli yerlere konulmuş kutu. || *Şikâyet mektubu,* bir görevlinin yanlış ve kötü eylemleriyle davranışlarını ilgili ve yetkili makama bildiren yazı. || *(Bir yerinden) şikâyeti olmak,* bir organıyla ilgili bir rahatsızlığı bulunmak: *Midesinden şikâyeti var.* || *Şikâyetin, şikâyetiniz nedir?,* bir rahatsızlığın, sorunun, yakınmanın nedenini öğrenmek için kullanılan kalıp söz. || *Şikâyette bulunmak,* şikâyet etmek.
—Anayas. huk. *Şikâyet hakkı* → DİLEKÇE* HAKKI.
—Ask. Silahlı kuvvetlere mensup her rütbedeki personelin, hizmete ve özlük işlerine ilişkin olarak yasa ve yönetmeliklerin kendisine tanımış bulunduğu hakların herhangi bir nedenle zedelendiği kanısına vardığı zaman, hakkını aramak üzere ilgili makamlara başvurması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Cez. us. huk. Suçtan zarar gören kişinin yetkili adli makamlara başvurması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İc. ifl. huk. İcra ve iflas dairelerinin hukuka aykırı işlemlerine karşı, bunların iptali ya da düzeltilmesi için, icra tetkik merciine yapılan başvuru. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. Şikâyet söz ya da yazıyla ilk amire yapılır. Eğer ilk amir şikâyet edilecekse bu makam atlanarak onun üstündeki amire başvurulur. Silahlı kuvvetler personelinin toplu olarak şikâyeti İç hizmet kanun ve yönetmeliği'ne göre yasaktır. Aynı konuda herkes ayrı ayrı şikâyet hakkını kullanır. Yapılan şikâyet reddedilirse şikâyetçiye bu nedenle ceza verilmez. Ancak şikâyetçi şikâyet ederken bilerek ya da bilmeyerek suç işlemişse ayrıca sorumlu tutulabilir. Yapılan şikâyetler mutlaka soruşturularak bir karara bağlanır.
—Cez. us. huk. Bir suçun işlenmesi durumunda, kural olarak, devlet doğrudan doğruya soruşturma yaparak sanık hakkında kamu davası açar. Bu durumda suçtan zarar gören kişinin şikâyette bulunmasına gerek yoktur. Buna karşılık kimi suçların kovuşturulması suçtan zarar görenin şikâyetine bağlıdır. Suçtan zarar gören kişinin açtığı ceza davasına kişisel dava denir. Kovuşturulması şikâyete bağlı olan suçlar Ceza muhakemeleri usulü k.'nda belirtilmiştir (md. 344). Kural olarak şikâyetin dilekçeyle yapılması gerekir. Şikâyet dilekçeleri mahkemeye ve savcılığa yapılabileceği gibi zabıtaya ve mülki amirlere de verilebilir. Şikâyet hakkı suçtan zarar gören kişiye aittir. Bu hakkın kullanılması için bir süre vardır. Bu süre, şikâyet hakkı olan kişinin, zarar verici eylemle zarar veren kişiyi öğrenmesinden başlayarak, altı aydır (Türk cez. k. md. 108). Suçtan zarar gören kişi, bu süre geçtikten sonra şikâyet ederse, kovuşturma yapılamaz.
—İc. ifl. huk. Şikâyetin konusu icra ve iflas dairelerinin işlemleridir. İcra ve iflas k.'na göre şikâyet nedenleri şunlardır: 1. işlemin yasaya aykırı olması; 2. işlemin olaya uygun olmaması; 3. bir hakkın yerine getirilmemesi; 4. bir hakkın sürüncemede bırakılması. İcra memurunun yaptığı işlemden zarar gören herkes şikâyet yoluna başvurabilir. Şikâyet, kural olarak, bu işlemlerin öğrenildiği tarihten başlayarak yedi gün içinde yapılır. Ancak, bir hakkın yerine getirilmemesinden ya da sebepsiz sürüncemede bırakılmasından dolayı her zaman şikâyet yoluna başvurulabilir (md. 16). Şikâyet, kendiliğinden icrayı durdurmaz. İcra tetkik mercii, şikâyet üzerine yapacağı inceleme sonucunda bunun süresi içinde yapılmadığı ya da haklı nedenlere dayanmadığını görürse şikâyetin reddine karar verir. Tetkik mercii şikâyeti kabul ederse üç şekilde karar verebilir: 1. işlemin bozulması; 2. işlemin düzeltilmesi; 3. işlemin yapılmasını emretme.

ŞİKÂYETÇİ sıf. ve a. Şikâyet eden, şikâyeti olan, yakınan: *Bu durumdan çok şikâyetçiyiz.*

ŞİKÂYETNAME a (ar. *şikâyet* ve fars. *name*'den *şikâyet-name*). *Esk.* Bir görevlinin kötü, yanlış, haksız eylemleri bildirmek üzere yetkili bir makama yazılan yazı; şikâyet mektubu.
—Kur. tar. Osmanlılar'da bir devlet görevlisinin yasadışı, yanlış ve kötü davranış ve eylemlerini ilgili makama bildiren yazı.

Şikâyetname, Fuzuli'nın nışancı Celalzade Mustafa Çelebi'ye mektubu. Şairin Evkaf dairesi'nde uğradığı haksızlığı konu edinir; memurların kötü davranışlarını yergili bir dille anlatır. Süleyman I'in Bağdat'ı alması (1534) üzerine Fuzuli padişaha bir kaside (*"Geldi burc-i evliyaya padişah-ı namdar"* [Veliler burcu olan kente, ün sahibi padişah geldi]) sunmuş, caize olarak kendisine Bağdat vakıflarının gelirinden 9 akçe gündelik bağlanmıştı. Ancak Divanı hümayun'dan gönderilen beratta paranın vakıf geliri zevayidinden (bütün ödemelerden sonra geriye kalan miktar) verilmesi emrediliyordu. Evkaf mütevellisi elde artan para bulunmadığını ileri sürerek ödemeyi yapmadı. Fuzuli durumu anlatan şikâyet dilekçesinde vakıf memurluğunun parayla satın alındığını, kâtiplerin rüşvet düşkünlüğünü (*"Selam verdim rüşvet değildir diye almadılar"*) vakıf kalemindeki haksızlıkları sayıp döker. Anlatımda ince bir yergicilik düzyazı ustalığına eşlik eder.

ŞİKE a. (fr. *chique*). **1.** Spor. Spor karşılaşmalarında, sonucu önceden belirleme; anlaşmalı karşılaşma; danışıklı dövüş. **—2.** Haksız bir çıkar sağlamak amacıyla bir işin sonucunu gizli ve önceden yapılan bir anlaşmayla belirleme. **—3.** *Şike yapmak,* bir spor karşılaşmasında, bir yarışta önceden ve gizlice anlaşarak sonucu belirleyen ve bu yolla haksız çıkar sağlayan bir durum yaratmak; haksız bir çıkar sağlamak için sonucu belirleyen bir anlaşma yapmak.

ŞİKELİ sıf. Şike bulunan; anlaşmalı, danışıklı: *Şikeli bir maç.*

ŞİKEM a. (fars. *şikem*). *Esk.* **1.** Karın: *Ehl-i şikem, erbab-ı şikem* (obur, boğazına düşkün). **—2.** *Şikem-derd,* karın ağrısı. || *Şikem-rev,* ishal.

ŞİKEMBE a. (fars. *şikembe*). *Esk.* İşkembe.

ŞİKEMBENDE sıf. (fars. *şikem* ve *bende*'den *şikem-bende*). *Esk.* Obur, pisboğaz.

ŞİKEMPEREST sıf. (fars. *şikem* ve *perest*'ten *şikem-perest*). *Esk.* Obur, boğazına düşkün.

ŞİKEMPERVER sıf. (fars. *şikem* ve *perver*'den *şikem-perver*). *Esk.* Boğazına düşkün, obur.
—Mutf. *Şikemperver çorbası,* bir tür sebze çorbası. (Havuç, patates, kabak, lahana, domates, biber, dereotu, sarmısak, et suyu ve gravyer peyniriyle yapılır.)

ŞİKEN a. (fars. *şiken*). *Esk.* **1.** Kıvrım, büklüm. **—2.** *Şiken-i kâkül,* saç büklümü.

ŞİKEN sıf. (fars. *şikesten*'den *şiken*). *Esk.* "Kıran, kırıcı" anlamlarıyla bileşik sözcükler yapar: *büt-şiken* (put kıran), *dil-şiken* (gönül kıran), *hatır-şiken* (gönül kıran), *haysiyet-şiken* (haysiyet kırıcı), *peyman-şiken* (sözünde durmayan) *saf-şiken* (saf yaran, saf kıran), *sipeh-şiken* (bir orduyu yenen, kıran) vb.

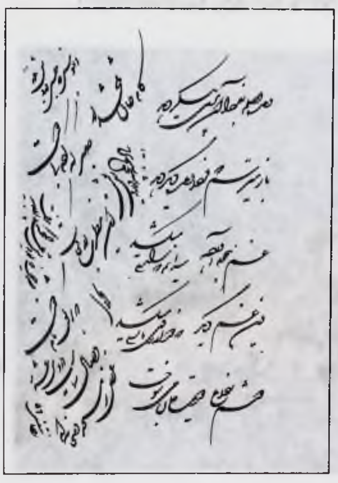
ŞİKENC a. (fars. *şikenc*). *Esk.* **1.** Büklüm, kıvrım. **—2.** Hile, düzen, aldatmaca. **—3.** Nağme, ezgi, melodi. **—4.** *Şikenc-i gisu, şikenc-i turra, şikenc-i zülf,* saç kıvrımı, büklümü.

ŞİKENCE a. (fars. *şikence*). *Esk.* İşkence.

ŞİKEST a. (fars. *şikesten*'den *şikest*). *Esk.* **1.** Kırma, kırılma. **—2.** Bozgun, yenilgi.

◆ sıf. Yenilmiş, kırık.

ŞİKESTE ya da **İŞKESTE** sıf. (fars. *şikesten*'den *şikeste*). *Esk.* **1.** Kırık, kırılmış. **—2.** Bozguna uğramış, yenilmiş: *Leşker-i şikeste* (yenilmiş asker). **—3.** Üzgün, kederli, gücenmiş: *Hatır-şikeste* (gücenmiş, gönlü kırılmış). **—4.** *Şikeste-bal* → ŞİKESTEBAL || *Şikeste-bazu,* kolu kırılmış; etkisi, gücü bitmiş, kuvveti kalmamış. || *Şikeste-bend,* kırık ya da yarayı tedavi eden, kırıkçı; sargı bezi. || *Şikeste-beste* → ŞİKESTEBESTE. || *Şikeste-dil* → ŞİKESTEDİL. || *Şikeste-hal* → ŞİKESTEHAL. || *Şikeste-pa,* ayağı kırılmış. || *Şikeste-tali,* talihsiz. || *Şikeste-zeban* → ŞİKESTEZEBAN
—Hat. Nestalik yazının hattat ve kâtipler tarafından hızlı ve kurallara uyulmadan yazılan biçimine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

şikeste (şikeste nestalik) ile hat örneği

Lauros-Giraudon

Khacuraho'daki (Hindistan) Laksmana tapınağı'nın şikharası X.-XI. yy.

—ANSİKL. Hat. *Şikeste nestalik* de denilen bu yazı XVII. yy.'da Safeviler döneminde İran'da ortaya çıkmıştır ve İran ile Afganistan'da günümüzde de az da olsa kullanılmaktadır. Osmanlılar'da uygulanım alanı bulmayan bu yazının çok yalın biçimine yalnızca şeyhülislamlık dairesindeki kimi belgelerde rastlanmaktadır; bunlar da daha çok nestalik yazıya yakın örneklerdir.

ŞİKESTEBAL sıf. (fars. *şikeste* ve *bal*'dan *şikeste-bal*). *Esk.* **1.** Kanadı kırık. **—2.** Üzgün, kederli.

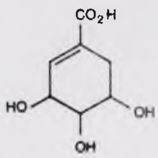
ŞİKESTEBESTE sıf. (fars. *şikeste* ve *beste*'den *şikeste-beste*). *Esk.* Değersiz, kırık dökük.

ŞİKESTEDİL sıf. (fars. *şikeste* ve *dil*'den *şikeste-dil*). *Esk.* Kederli, mahzun, üzgün.

ŞİKESTEGİ a. (fars. *şikeste* ve *-i*'den *şikestegi*). *Esk.* Güceniklik, kırıklık.

ŞİKESTEHAL sıf. (fars. *şikeste* ve ar. *hal*'den *şikeste-hal*). *Esk.* Durumu kötü, üzüntülü.

ŞİKESTEZEBAN sıf. (fars. *şikeste* ve *zeban*'dan *şikeste-zeban*). *Esk.* **1.** Peltek. **—2.** Ucu kırık kalem için kullanılır.

şikimik asit

ŞİKHARA a. (*tepe, taç* anlamında sanskritçe sözc.). Güz. sant. Hint mimarlığında, dağla özdeşleştirilen cella ya da tapınağın toprak üstünde yükselen ve zirveyi canlandırdığı düşünülen bölümü. (Yazılı kaynaklarda farklı biçim ve yükseklikte çok sayıda şikhara türü tanımlanmaktadır. Kuzey'e özgü olan eğrisel çizgili yüksek çatılar [Bhubanesvar, Khacuraho vb.], Batı'da ve Birmanya'da [Pagan'da Mahabodhi tapınağı] benimsenmiştir.)

Şile'den genel görünüm
İstanbul

ŞİKI ya da **SHİKE,** çinli ressam (X. yy.'da Sıçuan ilinde etkinlik gösterdi). Çan buddhacılığına bağlıydı; zorlamasız, doğal çan yaratıcılığıyla yüklü *yipin* üslubuyla özellikle Japonya'da beğeni kazandı.

ŞİKİMİ a. (japonca *shikimi*). Japonlar'ın kutsal ağacı. (Bil. a. *Illicium religiosum*; manolyagiller familyası); "japon anasonu" denilen, az kokulu ve zehirli meyvesi, "çin anasonu" ile *(I. verum)* karıştırılmamalıdır. (Eşanl. SKİMMİA.)

ŞİKİMİK sıf. (fr. *shikimique*). Org. kim. *Şikimik asit*, formülü $C_7H_{10}O_5$ olan, pek çok bitkiden özütlenen, glusitlerden (fenilalanin, tirozin, triptofan, flavonoitler, alkaloitler) itibaren benzenden türemiş doğal bileşiklerin biyosentezinde çok önemli bir rol oynayan asitalkol.

ŞİKİB → ŞEKİB.

ŞİKİTEİ SAMBA, japon yazar (Edo 1776 - *ay. y.* 1822). Genç yaşta kitap ticaretiyle uğraşırken, bir yandan da yazarlığa başladı ve 1795'ten başlayarak güldürücü ya da açık saçık türlerde yapıtlar yayımladı ve özellikle kokkei-bon* ya da "komik kitap" türünde tanındı; *Ukiyoburo* (1809-1813) ve *Ukiyodoko* (1813-14) adlı yapıtlarında edolu küçük insanların dili ve davranışlarını konu alan başarılı tablolar çizdi.

ŞİKKEN a. (iktidar görevlisi anlamında japonca sözc.). Tar. Bir şogunun yardımcısı. (Bu görev ilk Kamakura şogunlar tarafından ihdas edildi [XII. yy.]. 1199'da bu görev, Hocolar ailesine düştü. İlkin bu görevin babadan oğula geçmesini sağlayan Hocolar, daha sonra bu sıfatla Kamakura şogunları yerine yönetmeye başladılar.)

ŞİKOKU ("Dört Ülke"), dört büyük japon adasının en küçüğü (18 778 km^2) ve en az nüfuslusu (4 200 000 nüf.); nüfus yoğunluğu km^2'de yalnızca 223 kişidir (ulusal ortalamanın dörtte biri). Ada dört ile ayrılır: Kagava, Ehime, Tokuşima, Koçi. İl merkezleri (Takamatsu, Matsuyama, Tokuşima, Koçi) ve bu merkezleri çevreleyen ovalar kıyının yanı başındadır. Gerçekte ada çok dağlıktır ve D.'dan B.'ya uzanan bir kırılma çizgisiyle birbirinden ayrılan iki bütünden oluşur: K.'de yarılmış ve parçalanmış granitli tepeler, Japon denizi kıyısında çok girintili çıkıntılı kıyılar ve iki büyük yüksek burun (Sanuki ve Takanava) oluşturur; G.'de daha kütlesel yüksek topraklar, en yüksek doruğu İşizuçi (1 981 m) olan çok kapalı bir yöre uzanır; burada, Büyük Okyanus kıyısındaki Muroto ve Aşizuri burunları Tosa körfezini sınırlar.

Adadaki iki bölge arasındaki farklılık iklimde de kendini gösterir ve G.'de tropikal iklime çok yakın özellikler taşır (ocak: 5,4 °C; ağustos: 27 °C; Koçi'de 2 660 mm'lik yağışa karşılık Takamatsu'da 1 200 mm yağış); tayfunlar burada ortalığı kasıp kavurur ve burası yerel olarak yılda iki kez pirinç hasadı yapılabilen tek japon bölgesidir. İnsan coğrafyasında da çok büyük çelişkiler görülür: büyük kentleri (Takamatsu, Matsuyama), sanayi merkezleri (Sumitomo şirketi merkezinin de bulunduğu Niihama'da bakır metalürjisi ve petrokimya; Matsuyama'da petrokimya) kapsayan Japon denizi kıyısındaki kuzey kesimi, daha az nüfuslu, büyük bölümünde kırsal kesimin ve el sanatlarının ağır bastığı, Tokuşima'da gelişmekte olan yeni denizcilik sanayisine karşın daha az gelişmiş iş merkezli (Koçi, Uvacima) güney kesimle karşıtlaşır. Avaci adasının iki yanındaki iki büyük asma köprü Şikoku'yu Kobe bölgesine bağlar.

ŞİLE a. MERCANKÖŞK'e halk arasında verilen ad.

ŞİLE, Marmara bölgesinin Çatalca-Kocaeli bölümünde İstanbul iline bağlı ilçe; 25 372 nüf. (1990); 736 km^2; merkez bucağı dışında 3 bucak, 52 köy. Merkezi, İstanbul'un yaklaşık 66 km K.-D.'sunda, Karadeniz kıyısında *Şile*, 7 872 nüf. (1990). Balıkçılık. Odun ve odun kömürü. Şilebezi üretimi. Dinlence yeri. Turizm.

ŞİLEBEZİ a. (*Şile*, yer adından). Dokmc. Kıvrak adı verilen çok bükümlü pamuk ipliğiyle bezayağı örgüde dokunan bir tür ince kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Bu kumaştan yapılmış olan: *Şilebezi gömlek*.

—ANSİKL. Şilebezi, adını bugün şilebezi ticaretinin ve el dokumacılığının önemli merkezlerinden olan İstanbul'un Şile ilçesinden almıştır. Bir görüşe göre, Rize'de dokunan feretiko*'nun taklididir; bir görüşe göreyse ilkin bu ilçede dokunmuştur. Anadolu'nun başka yerlerinde özellikle Denizli'nin Buldan ilçesinde de aynı tür kumaşlar dokunmaktadır.

Şilebezi 20/1 kıvrak adı verilen pamuk ipliğiyle dokunur. İplik unlu suda (çiriş) ıslatıldıktan sonra kurutulup çile yapılır ve dokuma işlemine geçilir. Dokunan kumaş deniz kıyısında kireç kaymağına yatırılır, daha sonra deniz suyuyla yıkanarak kurutulur. Bürümcüğe benzer bir görünümü vardır, pamuklu olduğundan teri emmesi ve bükümlerinin arasından hava geçirmesi nedeniyle bugün önde gelen yazlık kumaşlardandır. Cumhuriyet öncesinde peşkir, havlu, erkek çamaşırı vb. yapımında kullanılan şilebezinden bugün özellikle giysi yapımında yararlanılmakta, başta Amerika, İsviçre, Almanya olmak üzere çeşitli ülkelere ihraç edilmektedir.

ŞİLEM a. (ing. *to slam*, ezmek'ten). **1.** Briçte kontratı üzerine alan bir ekibin karşı tarafa ancak bir el vererek çıkarmayı üstlendiği oyun. (→ BRİÇ.) **—2.** *Şilem yapmak*, şilem kontratını gerçekleştirmek.

ŞİLEP a. (alm. *schleppen*, sürüklemek, çekmek'ten, *Schlepp*). Denizc. Yük taşımacılığında kullanılmak üzere düzenlenmiş gemi.

ŞİLEPÇİLİK a. Şilep işletmeciliği.

ŞİLHAK-İN-ŞUŞİNAK, Elam kralı (İ.Ö. 1150'ye doğr. - 1125). Şutruk-Nahhunte'nin ikinci oğlu. Zagros ve Orta Dicle arasındaki bölgenin büyük bir bölümünü ele geçirerek Asur devletini güçten düşürdüyse de Babylonia'nın kuzeyindeki egemenliğini koruyamadı.

ŞİLİ, isp. **Chile,** Güney Amerika'da devlet. Büyük Okyanus kıyısında 17° ve 56° G. enlemleri arasındaki 4 300 km boyunca uzanır; 757 000 km^2; 13 173 000 nüf. (1990). Başkenti *Santiago*. Resmi dili *ispanyolca*.

COĞRAFYA
doğal çevre

• *Yüzey şekilleri.* Görünümü K.'den G.'e değişen üç kesim görülür. D.'daki Andlar yüksek (Llullaillaco ve Ojos del Salado gibi doruklar 6 000 m'yi geçer) bir settir ve kütlede çöküntülere, yüksek havzalara ender rastlanır. K.'de, birçok maden kapsayan karlı yanardağlarıyla, Altiplano'nun bölümleriyle, tuzlu denizkulaklarıyla (Salar de Atacama) Peru ve Bolivya sıradağlarını devam ettirir. Orta kesimde, çok geniş alanları verimsizleştiren sel ve yanardağ çökellerinin bulunduğu derine gömülmüş vadileriyle sarp bir yamaç görünümündedir. Santiago'nun G.'inde, Andlar'a ulaşım olanağı veren buzul vadileriyle, 47° G. enleminin ötesindeyse mecralarla kesilen inlandsislerle (Macellan boğazı ve Beagle kanalı [Arjantin'in bu boğaz üzerinde hak iddia etmesiyle çıkan anlaşmazlık 1979'da iki ülkeyi savaşın eşiğine getirdi]) yükseklik genellikle 4 000 m'nin altına düşer. B.'da, kıyı sıradağları, kuzeyi sarp yalıyarlarla (1 500 - 3 000 m), geri kalan kesimlerde tepeler ve 1 500 m'yi bulmayan basamaklı platolarla bir horst görünümünü alır. İki sıradağ arasında, kesintili ve parçalanmış bir tektonik çukur uzanır; tektonik çukurun K.'i nitrat bakımından zengin çorak pampalarla (pampa del Tamarugal) ve tuzlu kapalı çökün-

tülerle *(salares, bolsones)* kaplıdır. Orta kesimde, Andlar'dan inen ırmaklar (Huasco, Elqui, Aconcagua, Maipo, Rapel, Maule, Bío-Bío), az çok verimli yanardağ çökellerinin ya da Dördüncü Zaman milleriyle kaplı alüvyonların ve püskürtü oluşuklarının yığışmasına neden olmuştur. G.'de buzullar buzultaşları bırakmış ve adaları (Chiloé) çevreden koparan kanalları ve gölleri oymuştur.

• *İklim ve bitki örtüsü*, 4 300 km boyunca kıtanın batı cephesine özgü iklimler art arda sıralanır; ne var ki, ülkenin denizden gelen hava kütlelerine açık olması ve Andlar'ın karasal etkilere karşı oluşturduğu set sayesinde, ısı ya da yağış bakımından ani farklılıklar olmaksızın bir iklimden diğerine geçilir. K. kesimi çöldür (yıllık sıcaklık ortalaması 17 °C; 10 mm'den az yağmur); burada, Humboldt soğuk su akıntısının yarattığı kıyı sisleri ve birkaç otlağın bulunmasına izin veren cordillera'daki kar yağışlarına rastlanmaz. Bu içakışlı çanaklarda ne bitki örtüsüne ne de ırmaklara (Loa dışında) rastlanır. Kuraklık, guanonun korunmasına ve nitratlar içeren kabukların oluşmasına olanak vermektedir.

Coquimbo'dan Concepción'a kadar uzanan Orta Şili'de kışları yağışlı (Santiago'da yılda 360 mm yağış, ortalama 14 °C sıcaklık; Concepción'da 1 500 mm yağış) akdeniz iklimi görülür. Yöreye özgü bitki örtüsü matorral (makiler) ve espinaldir (akasyalı ve kaktüslü çalı). Andlar'dan inen ırmaklar sayesinde yapılan sulamayla tahıllar, bağlar, meyve ağaçları, yapay çayırlar yetiştirilir. Bío-Bío'nun oluşturduğu iklim ve bitki sınırının ötesinde okyanus iklimi ve ormanlar başlar. Yağışlar çok boldur (Valdivia'da 2 500 mm, güneyde 8 m'ye kadar yağış), iklim serindir (Punta Arenas'ta 6,6 °C), rüzgârlar serttir. Orman, sık, hepyeşildir; Dördüncü Zaman'dan kalma bir floraya (arokaryalar, yalancı kayın) rastlanır ve G.'de buzullar denize kadar iner.

nüfus ve ekonomi

Bağımsızlığını kazanmasından (1818) sonra, Şili'ye pek çok göçmen geldi (İspanyollar, Almanlar, Ruslar vb.) ve bu göçmen akımının yüksek bir doğum oranıyla birleşmesi sonucunda, ülke nüfusu 2,9 M'dan (1900) 5 M'a (1940) yükseldi. Merkezi Şili'nin çevresine yeni yeni topraklar katıldı: 1883'ten sonra Peru ve Bolivya'dan alınan Büyük Kuzey maden havzası (guano, nitrat, bakır ve demir); Bío-Bío'nun güneyi (1862-1883 arasında Araukanlar'ın topraklarının silah zoruyla alınması ve burada sığır ve davar yetiştirimine ve buğday ekimine dayalı koloniler kurulması). Bu yeni Şili'nin eskisinden farkı, özellikle kırsal bölgelerde nüfus yoğunluğunun azlığı, yabancı kökenliler oranının yüksekliği, kentleşmenin yeterince yaygın olmaması, başkentle bağlantıların güçlüğü ve genelde henüz öncü durumunda olan dışsatıma dönük bir ekonomidir.

1930'dan sonra, devletin rolünü arttırarak ithal ikamesi sağlayacak sanayileri geliştirmek (özel sermayeye ve özellikle yabancı sermayeye başvurmaktan geri kalmaksızın) eğilimi kendini gösterdi. Bu siyasete Başkan Frei (1964-1970) ve özellikle Allende (1970-1973) zamanında hız verildi. Büyüme hızı nüfus artışına oranla düşük olan ve özellikle kentlerin beslenmesini sağlamakta yetersiz kalan tarımın sorunlarını çözebilmek için bir toprak reformu zorunlu görünüyordu. 1965'te, 1 000 ha'dan büyük işletmeler, toplam işletmelerin % 1,3'ünü oluşturdukları halde, tarım alanlarının (özellikle otlakların) üçte ikisini ellerinde bulunduruyorlardı. Büyük çiftliklerin birçoğu ya kendi haline terk edilmiş durumdaydı ya da bunlarda *inquilino*'lara (toprak sahibine hizmet sunmakla yükümlü yarıcılar) dayanan feodal ilişkiler egemendi. Küçük toprak sahiplerinin (10 ha'dan küçük işletmeler, toplam işletmelerin % 62'sini oluşturduğu halde, tarım alanlarının yalnızca % 1,8'ine sahipti), engebeli ve genellikle kurak iklimli bir ülkede toprak ve su bulma olanakları çok sınırlı ve gelirleri düşüktü, istihdam eksikliği ise önemli boyutlardaydı. Orta Şili'de tarım üretimi, buğday, üzüm ve meyve ağaçlarına ve sulanan çayırlarda entansif hayvancılığa dayanıyordu. Güneyde, mısır ve şekerkamışı tarımıyla süt ve et hayvancılığı gelişmişti. 1967 toprak reformu, özellikle Allende zamanında, 80 ha sulu toprak ya da bununla eşdeğerde arazıden fazlasına sahip latifundiaların (toplam 3 400 tarım işletmesi ve 5,4 Mha toprak) istimlakini sağladı. *Asentamiento campesino*'lar (kooperatif-köyler) ve devlet üretim merkezleri kuruldu, ama besin maddeleri dışalımı azaltılamadı.

Yabancı şirketler (özellikle kuzey amerikalı) tarafından işletilen çok büyük rezervlere sahip madenler, 1971'de ulusallaştırıldı. Dışsatımın yarısından fazlasını bakır sağlar (1989'da 4 milyar dolarlık dışsatım; dünyada birinci sırada). Başlıca maden yatakları Chuquicamata, La Exótica, El Salvador, Copiapó ve El Teniente'dedir. Kuzeyde yapılan nitrat üretimi gerilemiştir (1929'daki 3,2 Mt'a karşılık 1985'te 0,87 Mt). Atacama'dan çıkartılan demir, Chañaral, Caldera ve Huasco'dan (pelet konsantrasyon fabrikası) dışa satılır. Kuzey; kükürt, tuz, altın, gümüş, cıva ve manganez bakımından hâlâ zenginliğini korumaktadır. Güneyde, Lota ve Arauco kömürü sayesinde (2,1 Mt; 1990), 1950'de Huachipato demir-çelik merkezi ve bunun yakınında Talcahuano petrokimya tesisleri kuruldu. Ne var ki, bu tesisleri besleyen Ateş ülkesi petrol yatakları, ülke gereksinimlerini karşılamak bakımından yetersiz kalmaktadır (1990'da 0,9 Mt).

Sanayide devlet, korumacılık ve CORFO (Corporación de Fomento de la producción, [1939'da kuruldu]) sayesinde özel işletmeler ve kamu işletmeleri kurulmasını kolaylaştırdı. Kamu işletmeleri kilit kesimleri kapsıyordu: elektrik enerjisi ve petrol, demir-çelik, petrokimya, şeker, odun ve selüloz işletmeleri (1973'te, CORFO 460 fabrikayı denetliyordu). Kentlerde tüketim malları sanayileri kuruldu: özellikle Santiago (ülkenin sanayi üretiminin yarısından fazlasını sağlar); Valparaíso, Concón ve Las Ventanas bakır rafinerileri, çimento fabrikaları; Concepción, Huachipato demir-çelik fabrikası, tersaneler, petrokimya, selüloz, çimento, şeker. Mineralleri işleyen fabrikalar, kuzeydeki balık unu fabrikaları (Arica, Iquique), güneydeki süt (Valdivia) ve orman sanayileri önemlidir. Boyu eninden çok uzun bir ülke olan Şili'de, bölgeler arasında bütünlük sağlanması bakımından ulaşım yolları büyük önem taşır. 8 400 km demiryolu, 72 400 km karayolu (kıyıya paralel ana arterler ve Bolivya ve Arjantin'le enlemesine bağlantılarla birlikte) bulunmaktadır.

Nüfusun dağılımı ekonominin evrimini yansıtır. Tarihi gelişme koşulları nedeniyle Şilililer'in % 75'i, km²'ye 50 kişiden fazla düşecek yoğunluklarda olmak üzere, Aconcagua ile Bío-Bío arasında (ülke yüzölçümünün 1/6'dan azı) toplanmıştır. Buna karşılık, G.'de ve K.'de nüfus yoğunluğu km²'de 5 kişinin altındadır. Nüfusun % 81'i kentlerde oturur. Başkent Santiago, nüfusça ezici bir üstünlüğe sahiptir. Diğer kentlerden yalnız Valparaíso, Viña del Mar ve Copcepción'un nüfusu 300 000 kişiyi bulur. Ölüm oranının düşmesi (1987'de ‰ 5,6) ve doğum oranının görece yüksek bir düzeyde (1987'de ‰ 22,3) kalması nedeniyle, nüfus artışı oldukça yüksektir (% 1,5; ama yine de Şili, Latin Amerika ülkeleri içinde nüfus artışı en düşüklerden biridir). Okumazyazmazlık oranı çok azalmışsa da (yetişkinlerde % 5,5; 1989), çocuk ölümleri oranı ‰ 61'dir ve kötü beslenme sık rastlanan bir durumdur. Gelir dağılımında büyük bir eşitsizlik görülür. Bu durum birçok köylüyü, kentlerin, yaşam koşulları kötü

kenar mahallelerine yığılmaya ya da Arjantin'e göçmeye zorlamaktadır.

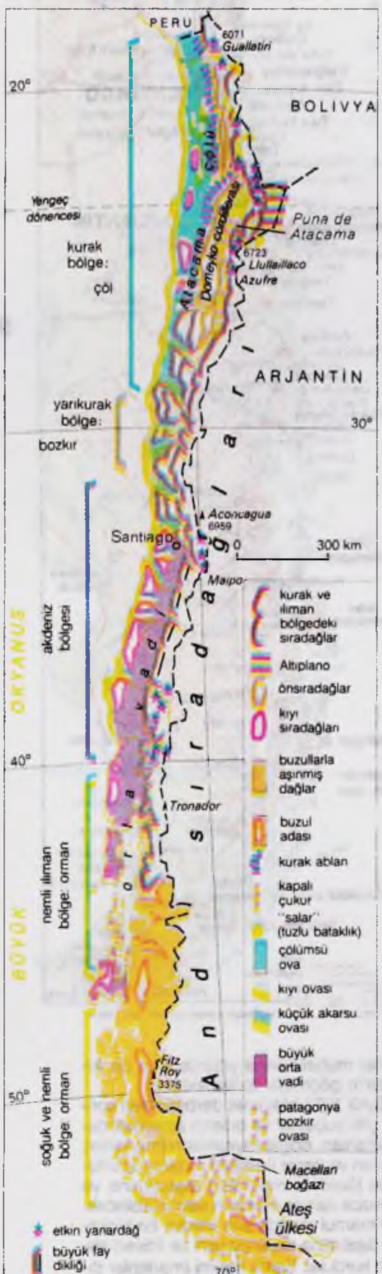
Eylül 1973 hükümet darbesinden sonra, şilili subaylar ve onların amerikalı danışmanları, doğal kaynakların (madenler, orman ve deniz ürünleri) ve tarım ürünlerinin (özellikle meyveler) dışsatımına ve yalnızca zengin sınıfların satın alabilecekleri mamul maddelerin kitlesel bir biçimde dışalımına dayanan yeni bir iktisadi sistem kurdular. Kamu kesimi (madenler dışında) dağıtılarak, CORFO işletmeleri ve

toprak reformuyla köylülere tahsis edilen büyük çiftlikler eski sahiplerine geri verildi; sağlık, eğitim ve konut konularında devletin sosyal politikasına son verildi. Dış borçlanma büyük ölçülere vardı ve enflasyon yükseldi. Toplumsal farklılıklar yeniden şiddetlendi. Nüfusun dörtte biri (sanayilerin ve kamu hizmetlerinin etkinliklerini kısmak zorunda kaldıkları kentlerde daha da fazlası) işsizliğe düştü. Halen bakır, ekonomide ağırlığını korumakta, bunun yanı sıra tarım (% 9,4) ve imalat sanayisi (% 21), gayri safi yurtiçi hâsılanın oluşumuna zayıf bir katkıda bulunmaktadır. Bakır satışları, en başta ABD ve Arjantin ile ticaret yapan Şili'nin dış ticaret dengesini sağlamaya yetmemektedir.

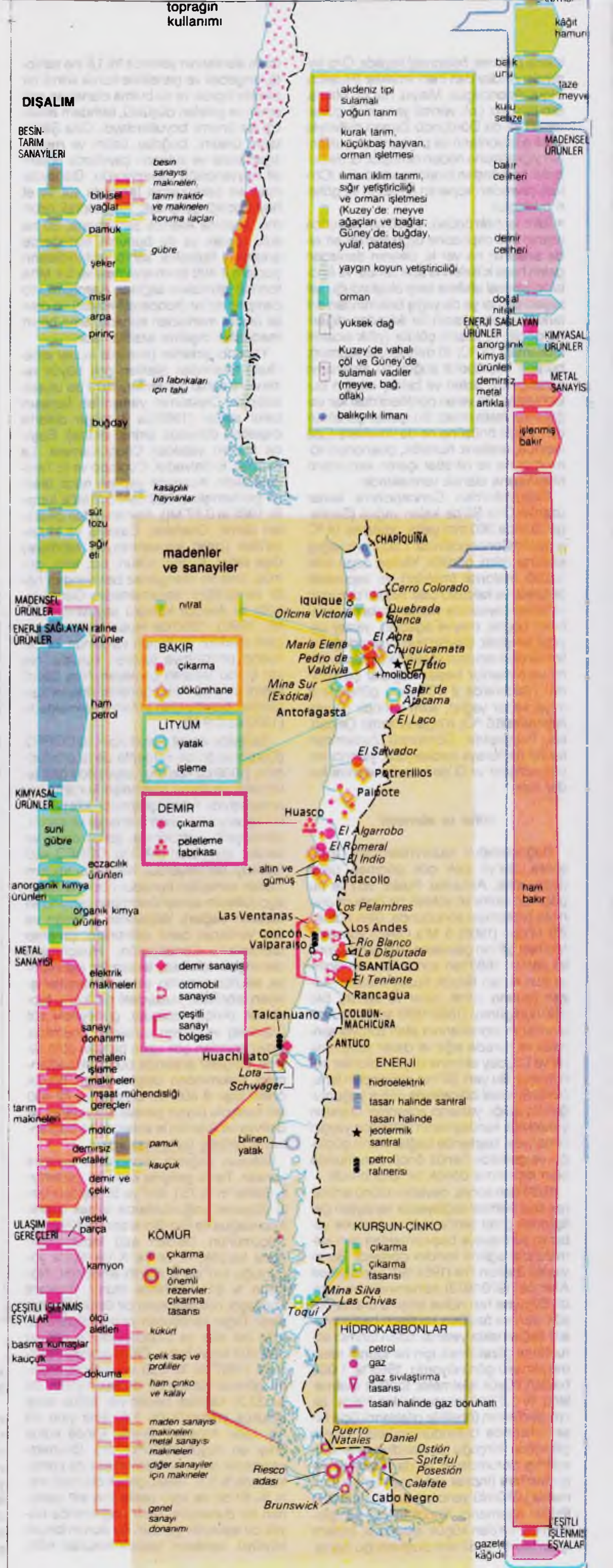
TARİH
sömürge dönemi

Şili'nin kalbi olan Büyük orta vadi'de önce İnkalar'ın (XV. yy. ortası), sonra İspanyollar'ın (XVI. yy. başı) istilasına uğrayan Araukanlar oturuyorlardı. Araukanlar, birinci istilayı ancak bugünkü Santiago ilinin G.'inde rio Rapel kıyısında durdurabildiler ve hiç kuşkusuz onlara her yıl al-

YÜZEY ŞEKİLLERİ VE İKLİM

sağda
ŞİLİ'NİN EKONOMİSİ

tın olarak haraç ödemek zorunda kaldılar; ikinci istilaya ise XIX. yy.'ın sonuna kadar direndiler.

Avrupalılar'ın ülkeye girişi, Diego de Almagro'nun Peru'dan Şili'yi fethe girişmesiyle başladı (1535); Almagro 1536'da Copiapó ve Coquimbo'yu işgal etti, ama Pizarro'nun elinden almak üzere Peru'ya geri döndü. 1540'ta Pizarro'nun Pedro de Valdivia yönetiminde düzenlediği ikinci kuvvet Araukanlar'ı rio Bío-Bío'nun G.'ine püskürttü ve Santiago (1541) ile Concepción'u (1550) kurdu. Ama Pedro de Valdivia, Tucapel'de öldürüldü (1553) ve kurduğu tesisler, Araukanlar'ın Lautaro (1557' de Mataquito savaşı'nda öldürüldü) ve Caupolicán'ın (ikinci vali García Hurtado de Mendoza tarafından esir alındı) yönetimindeki bir genel ayaklanması sırasında yıkıldı. Bu vali durumu yeniden, ama kısa bir süre için düzeltebildi, çünkü 1598 de yeni bir ayaklanma İspanyollar'ı río Bío-Bío'nun güneyine attı. XVII. ve XVIII. yy.'da isyanlar birbirini kovaladı (1654, 1723); 1724'te İspanya, Araukanlar'ın bağımsızlığını fiilen tanıdı, ama barışın sağlanması ancak 1773'te kesinleşebildi.

İspanyollar, fethettikleri bu yerlere *Yeni Extremadura* adını verdiler Peru genel valiliğine bağlı bir eyalet olan Şili ancak 1778'de, ülkenin hıristiyanlaştırılmasına yardımcı olan cizvitlerin Carlos III'ün buyruğuyla sınırdışı edilmelerinden sonra bir genel valilik olabildi.

Ticareti yalnız İspanya'ya bağlı olan (Lima'dan zorunlu transit) ve birkaç büyük kolon ailesi (kreoller ya da yeni ispanyol göçmenleri) tarafından sömürülen Şili, coğrafi konumu nedeniyle dış dünyadan kopuk kaldı. Yalnızca kıyıları, bazen ya kıyıların açığındaki adalara yerleşmiş korsanların, ya hollanda ve ingiliz (Drake) korsanlarının akınlarıyla tehdit ediliyordu. XVIII. yy.'ın başında, İspanya Veraset savaşı çerçevesinde ve Güney Amerika'nın maden zenginliklerini işletmek amacıyla, fransız armatörler gerek Concepción, gerekse Valparaíso'da tüm güney denizlerinin trafiğini denetliyordu. Aslında, bu limanlar uzun bir deniz yolculuğundan sonra birer varış noktası olmaktan çok, Peru yolu üstünde birer uğrak yeriydiler, çünkü Şili'nin değerli maden zenginlikleri az işletilmişti. Buradaki uygarlık, geniş haciendaların, *encomienda* rejimine göre kolonlar ve yerli işgücü tarafından işletilmesine dayalı gelişmiş bir tarım ve çoban uygarlığıydı.

Bununla birlikte ispanyol sömürü sistemi, nüfus artışıyla birlikte kendi kendine çöktü; XVII. yy.'da 100 000 olan nüfus XVIII. yy.'ın sonunda yarım milyona çıktı. Bunun 300 000'i mestizolar ya da melezlerdi. 1778'de Şili'ye İspanya ile ticaret yapma özgürlüğü verildi. 1788'de İrlanda asıllı yeni vali Ambrosio O'Higgins (1788-1796) encomienda rejimini kaldırdı, yollar (Santiago-Valparaíso) ve anıtlar inşa ettirdi ve düşünsel gelişmeyi teşvik etti.

bağımsızlık ve XIX. yüzyıl

Şilililer'in İspanya'ya karşı hoşnutsuzluğu, ABD'nin bağımsızlık ilanı (1776), fransız devrimci düşüncelerinin ülkeye girmesi, İngilizler'in ekonomik ve askeri müdahaleleri Şili'de ulusal düşüncenin doğuşunu kolaylaştırdı. Napoléon tarafından tahttan indirilen (1808) İspanya kralı Carlos IV'ün düşmesi bu düşüncenin somut olarak gerçekleşmesine olanak verdi; o sırada kamuoyu iki kampa ayrılmıştı: bir taraf, İspanya'nın Fransızlar tarafından kesinlikle işgal edilmesi durumunda Şili'yi bağımsız bir devlet yapmak, diğer taraf-sa Bourbon monarşisine bağlı kalmak istiyordu.

Santiago belediye meclisi üyelerinden Martínez de Rozas ve Bernardo O'Higgins'in (Ambrosio'nun oğlu) girişimleriyle bir hükümet meclisi kuruldu; bu meclis, Şili'nin fiilen bağımsız bir devlet olmasını sağladı (18 eylül 1810) ve ülkeyi uluslararası ticarete açtı (şubat 1811). Peru genel valisinin gönderdiği ordu, 1811'de kendini diktatör ilan eden genç bir devrimci (José Miguel Carrera) ile O'Higgins'in komutasındaki şilili isyancıları Rancagua'da yendi (1814); galipler şiddetli bir bastırma hareketine giriştiler. Arjantin'e sığınan O'Higgins, birliklerini San Martín'inkilerle birleştirdi, onunla birlikte Andlar'ı aştı ve kralcıları Chacabuco'da (1817), sonra da Maipú'da yendi (1818). Bunun üzerine, her iki önder Peru'ya geçtiler ve Callao'nun emrindeki ispanyol donanmasını teslim alan ingiliz amiral Cochrane'in de yardımıyla Lima'yı ele geçirdiler (1821).

Bu zaferden sonra kurulan Şili Cumhuriyeti uzun bir barış dönemi yaşadı, ardından önemli maden zenginliklerinin (bakır, nitrat) işletilmesi ve tarımın gelişmesi sayesinde hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girdi.

O'Higgins (1817-1823) ve Freire (1823-1826), yüksek yönetici olarak atandılar. Kısa bir karışıklık döneminden sonra, general Joaquín Prieto'nun başkanlığı (1831-1841) sırasında 25 mayıs 1833'te tutucu bir anayasa ilan edildi. Manuel Bulnes (1841-1851), İspanya'nın ülkenin tam bağımsızlığını tanımasını sağladı (1844). Montt (1851-1861) Medeni kanun'u çıkardı (1857), ama ciddi bir ekonomik bunalımla karşılaştı. José Joaquín Pérez'in başkanlığı sırasında (1861-1871) İspanya ve Peru'ya karşı savaşa karıştı, bu durum 1866'da Valparaíso'nun topa tutulmasına yol açtı. 1879'da, nitrat bakımından zenginliği keşfedilen Atacama çölü üstündeki karşılıklı hak iddiaları yüzünden Pasifik savaşı patlak verdi. Savaş, Peru ile yapılan süresiz bir antlaşma (1883), Bolivya ile süresiz bir ateşkesle (1884) ve Şilililer'in büyük üstünlüğüyle sona erdi. Şili, Tarapacá ilini ve 10 yıl süreyle Tacna ve Arica yönetim bölümlerini aldı. Bu yerlerin kime ait olacağı ancak 1929 anlaşmasıyla kesinlik kazandı; Şili sözkonusu anlaşmayla Tacna'ı geri verdi, Arica'yı alıkoydu. Bolivya'ya gelince denizle her türlü bağlantıyı kaybetti. Bununla birlikte 1904'te Şili, La Paz'ı Arica limanına bağlayan demiryolunu Bolivya'nın kendi hesabına yapmasını kabul etti.

1886'da seçilen Cumhurbaşkanı Balmaceda'nın görev süresi, Kongre'nin Cumhurbaşkanına üstünlüğünü kabul ettirmesine yönelik devrim patlak verdiği zaman sona erdi (1891). Kongre bir meclis rejimi kurdu ve Jorge Montt'u Cumhurbaşkanlığına getirdi (1891-1896); onu Federico Errázuriz (1896-1901) ve Germán Riesco (1901-1906) izlediler. Riesco'nun başkanlığı sırasında, kasım 1902'de, İngiltere kralı Edward VII'nin bir hakemlik kararıyla, Şili ile Arjantin arasındaki Andlar sınırı anlaşmazlığı geçici olarak sona erdi.

XX. yüzyıl

Daha sonra Pedro Montt (1906-1910), Ramón Barros Luco (1910-1915), J. L. Sanfuentes (1915-1920) ve Arturo Alessandri'nin (1920-1925) Cumhurbaşkanlıkları sırasında geleneksel siyasal sistem tıkanma belirtileri gösterdi: parlamentoculuğun aşırılıkları, işçilerin toplumsal hareketi, Recabarren'in Sosyalist işçi partisi ve Arturo Alessandri'nin Liberal ittifak'ı gibi halk tabanı olan yeni partilerin ortaya çıkması.

Birinci Dünya savaşı sırasında nitrat sayesinde sağlanan ekonomik gelişmeden sonra savaş sonu bunalımı, 1920'de Alessandri'yi Cumhurbaşkanlığına getirdi. Ama Senato, Cumhurbaşkanının reform programını durdurdu. 1924'te ordunun bir kanadı tarafından devrilen Alessandri, 1925'te ordunun başka bir kanadınca yeniden iktidara getirildi. Alessandri plebisite başvurarak başkanlık rejimini yeniden kurdu ve sosyal yasaların oylanmasını sağladı. Alessandri'nin üçüncü başkanlık döneminden (1932-1938) sonra Halk cephesi Pedro Aguirre Cerda'yı (1938-1941), sonra Juan Antonio Ríos'u (1942-1946) ve Gabriel González Videla'yı (1946-1952) iktidara getirdi; Videla ileri sosyal yasalar çıkardı; Güney Amerika'da ilk kez komünistler Halk cephesi zamanında hükümete katıldılar, ama 1948'de Komünist parti yasadışı ilan edildi. Videla'nın ardılı Carlos Ibáñez del Campo da (1952-1958), enflasyon ve işsizliğinin pençesindeki ülkeyi bunalımdan kurtarmaya çalıştı.

1958'de muhafazakâr Jorge Alessandri, sosyalist Salvador Allende'yi yenerek Cumhurbaşkanı oldu. Alessandri, ABD'nin desteğiyle, sanayi işçilerini sıkıntıya sokan katı bir mali politika izledi. Bu gergin durum 1964 başkanlık seçimlerine yansıdı; bu seçimlerde solun desteklediği Allende ile hem merkezin, hem sağın oylarını alan, hıristiyan demokratların adayı Eduardo Frei karşılaştılar. Seçimleri kazanan Frei "özgürlük içinde devrim" programını uygulamaya koydu, tarım reformunu ve bakır işletmesinin denetimini ele almaya başladı.

4 eylül 1970 seçimlerinde üç aday karşı karşıya geldi: Halkın birliği'nde bir araya gelen Sosyalist parti, Radikal parti, Komünist parti ve hıristiyan demokratlardan ayrılan küçük grupların desteklediği Allende; sağın desteklediği Alessandri; hıristiyan demokratların adayı Tomic. Hiçbir aday salt çoğunluk sağlayamadı (Allende, % 36,3; Alessandri, % 34,9; Tomic % 27,8) ve Cumhurbaşkanını belirleme Kongre'ye kaldı. Hıristiyan demokratların desteğiyle Allende 24 ekimde Cumhurbaşkanı seçildi ve Halk birliği programını uygulamaya koydu. Madenler millileştirildi, bazı bankalar devlet denetimine geçti, büyük topraklar kamulaştırıldı ve kooperatiflere dönüştürüldü. Ekonomik durum, ücretlerdeki hızlı artışın yol açtığı kısa bir ferahlık döneminden sonra hızla bozuldu: üretimde gerileme, enflasyon, dış ticaret dengesinin bozulması, yatırımlarda düşme vb. Bu durum, amerikan bankaları ile Dünya bankası'nın kredileri kesmesi üzerine daha da ağırlaştı. Siyasal gerginlik had safhaya ulaştı; aşırı sol (bu arada MIR-Devrimci sol hareket) tam bir devrim öngörürken CIA, rejime yönelik komploları teşvik etti. Hıristiyan demokrat parti, 1971'de muhalefete geçti. Halkın birliği, ne belediyelerde, ne meslek kuruluşlarında, ne de Parlamento'da çoğunluğu sağlayabildi (mart 1973'te oyların ancak % 43,3'ünü elde etti). Nakliyecilerin (1972 ve 1973'te) ve madencilerin (1973'te) büyük çaptaki grevleri hükümeti zor durumda bıraktı, Allende birkaç kez değişiklik yaparak hükümette askerlere de yer verdi. 11 eylül 1973'te ordu başkomutanı general Augusto Pinochet'nin yönettiği bir askeri ayaklanma hükümeti devirdi, Cumhurbaşkanı Allende ordunun kuşattığı Başkanlık sarayı'nda yaşamını yitirdi.

Parlamento dağıtıldı, direnme denemeleri sert bir biçimde bastırıldı ve sorgusuz sualsiz yargılamalar, öldürmeler ve işkenceler sonucu pek çok kişi yaşamını yitirirken, çok sayıda Şilili ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Her türlü siyasal etkinlik, yalnızca Halkın birliği partilerini değil, darbeden yana olan Hıristiyan demokrat ve Ulusal parti'yi de kapsayacak biçimde yasaklandı. Ülkeyi yöneten askeri cunta liberal ekonomiye dönüşü övgüyle kabul etti, birçok işletmeyi yeniden özelleştirdi ve ülkeyi yabancı yatırımlara açtı. Çok büyük ekonomik güçlüklerle geçen birkaç yıldan sonra, 1973'te yüzde 700 olan enflasyon 1979'da yüzde 25'e düştü, ama bu durum ücretlerin katı bir biçimde sınırlanması ve işsizliğin artması pahasına sağlandı.

Siyasal bakımdan, general Pinochet 1974'te "ulusun yüce önderi" ilan edildi; her türlü siyasal etkinlik yasağı sürdü. 1979'da, uzun bir sessizliği bozan eski Başkan Frei temel özgürlüklerin yeniden sağlanmasını istedi. 11 eylül 1980'de referandumla kabul edilen yeni bir Anayasa 1990'da seçimlerin yapılmasını öngörürken, general Pinochet'nin otoritesini ve

olağanüstü duruma başvurma yetkisini de onayladı. Anayasa mart 1981'de yürürlüğe girdi; Pinochet de 8 yıl süreyle Cumhurbaşkanı oldu.

Muhalefet üzerinde baskılar sürdürüldü. Sendikalar ve siyasi önderler Pinochet'nin ayrılmasını, sivil yönetime dönülmesini istediler; protesto gösterileri sürdü (1983). Ekonomik koşullar da hükümeti zor durumda bırakıyordu. Dış borçlar ödenemediği için moratoryum ilan edildi. İMF'den kredi sağlandı. Resmi rakamlara göre % 20 olduğu ilan edilen işsizlik gençler arasında % 50'yi buluyordu. Gösteriler artınca tekrar sıkıyönetim ilan edildi (kasım 1984 - haziran 1985). Sıkıyönetim kalktıktan sonra da olağanüstü hal sürdü. 11 siyasal partinin yöneticileri "Tam demokrasiye geçiş için bildiri" yayımladılar. Hükümet bu bildiriyi reddetti. Gösterilere karşı Pinochet, 1989'da tekrar aday olacağını açıkladı (temmuz 1986). Pinochet'ye karşı suikast girişiminde bulunulması üzerine (eylül 1986), yeniden sıkıyönetim ilan edildi. Nisan 1987 başında papa Şili'yi ziyaret etti. Belirli grupları desteklemekten kaçınarak uzlaşma gerektiğini vurguladı. Kilise ise papa ayrıldıktan sonra yayımladığı bir raporda hükümeti insan haklarına aykırı uygulamaları sürdürmek, işkence yaptırmakla suçladı. Kilise-Devlet ilişkileri yeniden bozuldu. Pinochet'nin, BM işkence yasağı sözleşmesi'ni imzalaması (eylül 1987) uluslararası kamuoyunda güvensizlikle karşılandı. Ağustos 1988'de olağanüstü hal kaldırıldı. Pinochet, ülkede gezilere çıkarak demokratik bir ortamın gerçekleşmekte olduğu izlenimini vermeye çalıştı. Ekim 1988'de yapılan plebisitte halkın % 53'ü Pinochet'nin bir dönem daha aday olmasını istemediğini belirtti. Pinochet, bu yenilgi ve yoğunlaşan istifa istemleri karşısında, aralık 1989'da yapılacak Cumhurbaşkanı seçimine kadar iktidardan ayrılmamaya kararlı olduğunu ancak tekrar aday olmayacağını belirtti. 14 aralık 1989 başkanlık seçimlerinde, Hıristiyan demokrat parti lideri Patricio Aylwin Azocar, oyların % 55,2'sini alarak başkan seçildi. 30 temmuzda yapılan halkoylamasında seçmenlerin % 85,7'si yapılması öngörülen anayasa değişikliklerini destekledi. Aylwin Azocar, 11 mart 1990'da, 8 yıl için genelkurmay başkanlığı görevini üstlenen Pinochet'nin yerine başkanlık görevine başladı; 1973'teki darbeden beri süren askeri yönetim sona erdi. 1970 yılında başkanlığa seçilişinin yıldönümü olan 4 eyül 1990'da Allende'nin cenazesi Santiago'da yeniden toprağa verildi. Bu törenle eski başkanın saygınlığı geri verilmiş oldu. Allende yandaşlarının cesetlerinin bulunduğu yüzlerce gizli mezar ortaya çıkarıldı ve Yüksek mahkeme bu cinayetlerle ilgili adli soruşturma açılmasını emretti. Pinochet döneminde yolsuzluk yapıldığı iddiasıyla silahlı kuvvetler hakkında soruşturma açıldı (1991). Başkan Aylwin tarafından kurulmuş olan Gerçek ve uzlaşma komisyonu raporuna göre, 2 279 ölüm olayı belgelendi. Raporun sonuç bölümünde yasadışı bir örgüt olarak tanımlanan askeri gizli polisin 1973-1977 yılları arasında sistemli bir yok etme politikası yürüttüğü belirtiliyordu. Pinochet, yaptığı bir konuşmada komisyonu taraf tutmak ve delilleri çarpıtmakla suçladı.

23 mayıs 1993'te gerçekleşen başkanlık önseçimlerinde oyların % 61'ini alan Eduardo Frei, aralık 1993'te gerçekleşmesi planlanan başkanlık seçimlerinde radikallerin, sosyalistlerin ve hıristiyan demokratların destekleyecekleri aday olarak seçildi.

EDEBIYAT

Fethi, ispanyol dilindeki en güzel destanlardan birine, Alonso de Ercilla'nın *La Araucana*'sına (1569) konu olan Şili'de edebiyat, ilk şili gazetesinin (*La Aurora de Chile*, 1812) kurucusu olan peder Camilo Henriquez ile (1769-1825) birlikte başladı. Bunun ardından Şili, bağımsızlık savaşlarının ertesinde, arjantinli Domingo Faustino Sarmiento ve Juan Bautista Alberdi ve özellikle şili yurttaşlığını benimseyerek genç ulusun düşünsel oluşumu üzerinde büyük bir etkide bulunan venezuelalı Andrés Bello (1781-1865) gibi kıtanın en seçkin aydınlarını bağrına bastı. Romantik dönemde José Joaquín Vallejo (1809 -1858), Jotabeche takma adıyla pitoresk taşra gelenekleri tabloları çizerken, José Victorino Lastarria (1817-1888), çağdaşlarını halktan kaynaklanan ulusal bir edebiyat yaratmaya çağırdı. Aynı dönemde siyasal deneme, Francisco Bilbao (1823 -1864) ve tarih Miguel Luis Amunátegui, Diego Barros Arana ve büyük düzyazı ustası Benjamín Vicuña Mackenna (1831 -1886) tarafından geliştirildi. XIX. yy.'da şiirin yetersiz bir gelişme göstermesine ve şiir alanında yalnızca Guillermo Blest Gana (1829-1904) adının anılabilmesine karşılık roman, şairin "şilili Balzac" olmayı amaçlayan kardeşi Alberto Blest Gana (1830-1920) sayesinde büyük bir atılım kazandı. Ondan sonra gelen Daniel Barros Grez (1834-1904), madencilerin yaşamı üzerindeki hikâyelerinde (*Sub terra*, 1904) Zola'nın etkisinde kalan Baldomero Lillo (1867-1923), Santiago yüksek burjuvazisini betimleyen (*Casa grande*, 1908) Luis Orrego Luco (1866-1948) ve Federico Gana (1867-1926) da konularını ulusal gerçeklikten aldılar. Kentlerdeki yoksul insanlar, Augusto d'Halmar'ın (1882-1950) *Juana Lucero* (1902), Eduardo Barrios'un (1884 -1963) *Un perdido* (1918) ve Joaquín Edwards Bello'nun (1887-1968), *El roto* (1920) adlı yapıtlarında çarpıcı bir açıklıkla betimlendi. Buna koşut olarak, Mariano Latorre'nin (1886-1955) önderlik ettiği (*Zurzulita*, 1920) "criollista" okulunun Rafael Maluenda (1885-1963), Fernando Santiván (1886-1973) ve Luis Durand (1895 -1954) gibi romancı ve öykücüleri de ülkenin görünüm ve geleneklerinden esinlendiler. Ayrıca şiir de yazan Pedro Prado (1886-1952) salt kurgu ve alegoriyi (*Alsino*, 1920), Jenaro Prieto (1889-1946) ise *El socio* (1928) adlı romanında mizah ve hicvi yeğlediler.

Şiirde çağdaşçılık, 1886-1888 arasında Rubén Darío'nun Şili'de yaşamasına rağmen, ülkede önemli bir gelişme göstermedi ve Francisco Contrerras (1877-1932), ince duygulu Manuel Magallanes Moure (1878-1924), Max Jara (1886-1965) ve Juan Guzmán Cruchaga'dan (doğm. 1895) başka bu alanda adı anılabilecek bir şair çıkmadı. 20'li yıllardan başlayarak, üç büyük şairin ortaya çıkmasıyla birlikte lirizm, büyük bir gelişme gösterdi. Hemen hemen aynı zamanda ortaya çıkan bu üç büyük şair, şunlardı: dadacılığı ülkesine sokan Vicente Huidobro (1893-1948), 1945 barış ödülü'nü alan Gabriela Mistral (1889 -1957), Şili'ye ikinci Nobel ödülü'nü (1971) kazandıran ve tüm çağdaş ıspanyolca şiiri etkileyen Pablo Neruda (1904-1973). *Canto* general* yazarının yanında, ateşli Pablo de Rokha (1894-1968) ile birlikte, Rosamel del Valle (1901-1965) ve Humberto Díaz Casanueva'nın (doğm. 1905) adlarını da anmak gerekir. Ayrıca dinsel esinli Angel Cruchaga Santa María (1893 -1964), tümtanrıcı bir hava taşıyan Juvencio Valle (doğm. 1900) ve Julio Barrenechea'yı (doğm. 1910) da sayabiliriz. Roman ve hikâye, özellikle sıradan insanların yaşamını betimleyen José González Vera (1897-1970) ve Alberto Romero (doğm. 1896), denizin ve limanların romanlarını yazan Salvador Reyes (1899-1970) ve Juan Marín (1900-1963), büyük bir dramatik yoğunluk taşıyan anlatıların yazarı Marta Brunet (1901-1967), pampayı betimleyen Daniel Belmar (doğm. 1906), güney bölgelerini canlandıran Francisco Coloane (doğm. 1910) ve Benjamín Subercaseaux (1902-1973) gibi romancı ve hikâyecilerin yapıtlarıyla gerçekçi bir yapı kazandı. Ancak yapıtı anglosakson romancılarının anlatı tekniklerine çok şey borçlu olan (*Hijo de ladrón*, 1951) Manuel Rojas (1896-1973), hepsinin en büyüğü olarak kaldı. Buna koşut olarak öteki yazarlar, gizem dolu anlatılarındaki María Luisa Bombal (doğm. 1910) gibi, gerçeklikten kaçmayı yeğlediler.

1938'de Halk cephesi'nın zaferiyle birlikte, zamanın toplumsal kaynaşmasının etkisine kapılan yeni bir yazarlar kuşağının ortaya çıktığı görüldü. Bu "1938 kuşağı", en yoksul katmanların yaşam ve savaşımlarını betimleyen Nicomedes Guzmán (1914-1964), özellikle kırsal proletaryaya yönelen Reinaldo Lomboy (doğm. 1910), daha çok başkent varoşlarında yaşayan proletaryayla ilgilenen Juan Godoy (doğm. 1911) ve anlatılarına siyasal hak isteklerini de katan Volodia Teitelboim (doğm. 1916) ve Fernando Alegría (doğm. 1918) gibi edebiyatçılardan oluşuyordu. Aynı zamanda düzyazı da yazan Oscar Castro (1910-1947) gibi bazı şairler de bu halkçı akım içinde yer alırlarken, öteki şairler 1938'de Braulio Arenas'ın kurduğu gerçeküstücü *Mandragora* grubuna katıldılar. Başlangıçta bu gruba bağlanan Gonzalo Rojas (doğm. 1917), bugünkü şili şiirinin en yoğun seslerinden biri ve kötümserliğini dile getirdiği "karşışiir"lerinde dizeyi paramparça eden Nicanor Parra (doğm. 1914) en özgün ozanlarından biri durumuna geldiler. Miguel Arteche (doğm. 1926), Enrique Lihn (doğm. 1929), Efraín Barquero (doğm. 1931), Armando Uribe Arce (doğm. 1933) ve Jorge Tellier (doğm. 1935) ise, bir sonraki kuşaktan çıktılar.

Romancılık alanında Carlos Droguett (doğm. 1912), zengin bir düzyazıyla ve uzun iç monologları içinde kendi ölüm saplantısını ortaya koyarken, eski ayrıcalıklı sınıfların çöküşünü göstermeye çalışan yeni bir anlatıcılar dalgası ortaya çıktı. José Donoso (doğm. 1925) [*Casa de campo*, 1974], Enrique Lafourcade (doğm. 1927) [*Frecuencia modulada*, 1968] ve Jorge Edwards (doğm. 1931), bu romancılar arasındaydı. Aynı zamanda Claudio Giaconi (doğm. 1927), Jorge Guzmán (doğm. 1930) ve şair ve romancı (*Zoom*, 1971), Hernán Valdés (doğm. 1934) de bunlar arasında sayılabilir.

Eylül 1973 darbesinden sonra, Cunta'ya karşı olan yaratıcıların çoğu ya susmak, ya da ülke dışına kaçmak zorunda kaldı. Allende hükümetinin kanlı sonu, "1938 kuşağı"'nın Fernando Alegría (*El paso de los gansos*, 1975) ve Guillermo Atías (doğm. 1917) gibi bugün sürgünde olan iki seçkin anlatıcısını esinledi. Gene sürgünde yaşayan günümüzün en iyi düzyazıcılarından biri olan Antonio Skármeta da (doğm. 1940), Halk birliği'nin ve uyandırdığı umutların yıkılması üzerine bir roman yazdı (1975).

Fernando Debesa (doğm. 1921), Elizado Rojas (doğm. 1927), Luis Alberto Heiremans (1928-1964) ve Alejandro Sieveking (doğm. 1934) ile konularını ülke tarih ya da folklorundan aldıktan sonra tiyatro, Sergio Vodanovic (doğm. 1927), *Los invasores* (1963) yazarı Egon Wolff (doğm. 1926), Jorge Díaz (doğm. 1930), son yapıtları açık bir Brecht etkisi taşıyan (*Los papeleros*, 1963), İsadora Aguirre (doğm. 1919) ve en gençler arasında Victor Torres (doğm. 1935) ile, toplumsal gerçekliğe gitgide daha çok bağlanan ve genellikle teşhir edici bir dramatik betimlemeye yöneldi. Allende döneminde olağanüstü bir gelişme gösteren tiyatro (o dönemde ülkede yaklaşık 600 amatör topluluk vardı), darbeden sonra etkinliğini yeraltında ya da sürgünde sürdürmek zorunda kaldı.

Günümüzde şili şiiri de büyük ölçüde bir sürgünler ve bir yeraltı şiiridir. En önemli güncel şairler olarak Óscar Hahn (doğm. 1939), Waldo Rojas (doğm. 1944) ve Gonzalo Millán (doğm. 1946) sayılabilir. Ancak bugün Şili'nin en özgün ve en

yaratıcı anlatım aracı, şarkıdır. Halkçı bir içerik taşıyan şarkı, 60'lı yıllardan başlayarak gelişmesini, bırçok şiiri şarkılaştırılan Neruda ile büyük bir besteci ve folklorcu olan Violeta Parra'ya (1917-1967) borçludur. Violeta Parra'nın çocukları Angel ve İsabel Parra, Victor Jara (1938 -1973), Avrupa'da en çok tanınan *Quilapayún* (1965'te kuruldu) ve *İnti İllimani* (1967'de kuruldu) grupları, bu halk kültürü biçiminin en parlak temsilcileri arasında yer almaktadır.

ŞİLİ akıntısı, Peru akıntısının güney bölümü.

ŞİLİ BİTKİKESENKUŞU a. Güney Amerika'da yaşayan ötücükuş. (Yelvelere benzer. Diş diş çıkıntılı gagasıyla kestiği tomurcuklar ve ağaç yapraklarıyla beslenir. Bil. a. *Phytotoma rara;* bitkikesengiller [*Phytotomidae*] familyası.)

ŞİLİ ÇİĞDEMİ a. Genellikle süs bitkisi olarak yetiştirilen soğanlı, otsu bitki. (Bil. a. *tecophilea;* nergisgiller familyası.)

ŞİLİ çukuru, Güney Büyük Okyanus'ta büyük çukur (8 066 m) Nazca levhasının güney bölümünün Güney Amerika levhası altına dalması sonucu olmuştur.

ŞİLİ sırtı, Nazca (K.'de) ve Antarktika (G.'de) levhalarını birbirinden ayıran ve Doğu Büyük Okyanus sırtını (Paskalya adaları) Güney Şili kıta kenarına (Chonos takımadaları) bağlayan okyanus sırtı.

Şili'de av, Orhan Asena'nın iki perdelik oyunu. Konusunu Şili'de halkın oyuyla iktidara gelmiş olan Allende'nin askeri cunta tarafından devrilişi olayından alan yapıt. Allende yanlısı yedi gencin gecekondular semtinde sığındıkları Domingo adlı bir papazın evinde geçirdikleri birkaç saatı anlatır. Dünyada Allende olayını, dolayısıyla Şili halkının dramını ilk kez sahneye getiren yapıt, Dostlar tiyatrosu'nda oynandı (1974), İsmet Küntay ödülü'nü kazandı, ayrıca bazı yabancı dillere çevrildi.

ŞİLİN a. (alm. *Schilling*). → SCHILLING.

ŞİLİN a. (ing. *shilling*). → SHILLING.

ŞİLKA, Rusya'da ırmak, Doğu Sibirya'da; 555 km. Çita'nın doğusunda, Onon ile İngoda'nın birleşmesinden oluşur. Argun ile birleştikten sonra bu ırmağa Amur adı verilir.

ŞİLLONG, Hindistan'da kent, Megalaya'nın merkezi, *Şillong platosu*'nda; 87 700 nüf. Ticaret ve tarım merkezi. Tıp araştırmaları merkezi.

ŞİLLONG platosu, Hindistan'da doğal bölge, Bengal deltasıyla Brahmaputra vadisi arasında. 1 500 - 1 900 m yüksekliğindeki domuzsırtlarını kapsayan bu plato, çok sarp yamaçlı, yerbilimsel açıdan Dekkan'dan ayrı bir parçadır. Bengal deltasına dökülen ırmaklardan Meghna platoyu akaçlar. Eskiden Assam'a bağlı olan Şillong platosu bugün Hindistan'ın eyaletlerinden biridir: Meghalaya.

ŞİLLUKLAR, Güney Sudan'da, yaklaşık 200 000 kişiden oluşan ve sudan dillerinin nilotik dalından bir dil konuşan halk topluluğu. Şilluklar, nilotik göçebelere (Nuerler) yakın olmakla birlikte tarımla ve yerleşik hayvancılıkla geçinirler. Babasoylu ve babayerli olan Şilluklar, soysop esasına göre bölünmüş bir düzende yaşarlar. Törenle öldürme geleneğine dayalı kutsal krallıklarıyla ünlüdürler. Yüz kadar Şilluk topluluğunun başında yer alan tanrısal kral (ret) -başkenti Faşoda'ydı (bugünkü Kodok)- halkının huzur ve rahatının kefilidir; hastalık belirtileri gösterdiğinde ya da talihi yaver gitmediği zaman ölüme mahkûm edilirdi.

Şiloah (kanal anlamında ibranice sözc.), Kutsal Kitap'a göre, Kudüs'deki kaynaklar arasında, içinde sürekli su bulunan tek sarnıç. Suyu, olası bir asur ablukası düşünülerek, Ezehyel tarafından kazdırılan 530 m'lik bir yeraltı kanalı aracıyla Kidron vadisindeki Gihon kaynağından getiriliyordu. Aziz Yuhanna'nın İncil'inde de yer alan eski söylentilere göre (anadan doğma körün iyileşmesi, IX, 7-11), Şiloah'ın suları şifalıydı. 1880'de, Ezehyel zamanında kazınmış ve iki kazma ekibinin kavuştukları anı yücelten altı satırlık ibranice bir yazıt bulundu.

ŞİLOMİKRON a. (fr. *chylomicron*). Biyokim. Bol yağlı bir yemekten sonra kanda ortaya çıkan ve % 80'i trigliseritlerden oluşan dev lipoprotein molekülü. (Protein oranının çok düşük ve trigliserit oranının çok yüksek oluşu nedeniyle şilomikronlar lipoproteinlerin en hafifidir. Kandaki oranlarına göre plazmaya saydamsız ya da sütümsü bir görünüm verir.)

ŞİLPA, bir sanat yapıtını çeşitlendirme, bezeme, süsleme sanatını ve ya da tüm sanatsal elişlerini ya da el sanatlarını belirten sözcük (çekici kılmakla ilgili 64 "uygulama" sanatı ve 64 "gizli" sanat). *Şilpa-şastra*, en geniş anlamıyla, mimari bilimini belirtir.

ŞİLPİN, *bir sanata bağlı olan* ya da *onu uygulayan* anlamına gelen sanskritçe sözcük. Birçok sınıfa dağılmış olan şilpinler çoğunlukla ayrıcalıklı bir konuma sahiptiler.

ŞİLT a. (ing. *shield*, kalkan'dan). Spor yarışmalarında kazanan sporcu ve takımlara ya da bir görevin, bir başarının anısı olarak bir kimseye verilen, üzerine kurum, kuruluş adı, sembolü, tarihi vb. kazılmış, kalkan biçiminde metal levha: *Meslekte yirmi yılını dolduranlara birer şilt verilecek. Başarılı sporcular şiltlerini aldılar.*

ŞİLTE a. Üstünde oturmak ya da yatmak için kullanılan içi yün, pamuk vb. ile doldurulmuş döşek.
—Koşumc. *Hamut şiltesi*, hamutun doldurulmuş üst bölümü. (Eşanl. HAMUT YASTIĞI.)
—Tıp. *Almaşık şilte*, almaşık olarak art arda şişip sönen, yan yana dizi halinde sucuk gibi iki sıra boşluktan oluşan havalı şilte. (Havalı şilteler yatakta kalmak zorunda olan hastalarda yaralar açılmasına engel olur.) || *Kavkı şilte*, küçük polistiren bilyalarla doldurulan ve havası boşaltıldığında sertleşerek vücudun kalıbına giren şilte. (Hastayı hiç kıpırdatmadan blok halinde bir yerden bir yere taşımaya ya da bazı ameliyatlar sırasında istenen duruşta tutmaya yarar.)

ŞİMABARA yarımadası, Kyuşu (Japonya) adasında yarımada. 1637'de Matsukura ve Terazava daimyolarına bağlı 30 000'i aşkın insan burada ayaklandı. Hıristiyanlığı kabul etmiş samurayın emrindeki ayaklanmacıların hepsi, iki aylık bir kuşatmadan sonra öldürüldü (14 nisan 1638); bu tarihten sonra hıristiyanlık Japonya'da örgütlü bir din olmaktan çıktı.

ŞİMAL a. (ar. *şimal*). *Esk.* **1.** Kuzey. **—2.** Sol taraf. **—3.** *Şimal-i garbi*, kuzey-batı. || *Şimal-i şarki*, kuzey-doğu.
—İsl. *Ashab üş-şimal*, Kuran'da ahrette amel defterleri sol yanlarından verileceği bildirilen günahkârlar kesimi.

ŞİMALEN be. (ar. *şimal*'den *şimalen*). *Esk.* **1.** Kuzey tarafından, kuzeyden. **—2.** Sol taraftan.

ŞİMALİ sıf. (ar. *şimal* ve *-i*'den *şimali*). *Esk.* Kuzeye ait, kuzeyle ilgili: *Kutb-ı şimali*, kuzey kutbu.

ŞİMANE, Japonya'da (Honşu) il, Japon denizi kıyısında; 6 627 km^2, 789 000 nüf. (1989). Merkezi *Matsue*.

ŞİMAZAKİ TOSON (Şimazaki Haruki, — denir), japon yazar (Magome, Nagano ili, 1872 - Oiso, Kanagawa ili, 1943). Yedi çocuklu bir ailenin en küçük oğluydu, ailesi kuşaklar boyu Kiso yolu üzerinde bir menzil olan Magome köyünün yöneticisiydi. 1887'de Tokyo'da, Meici dönemi yeniliklerinden doğan amerikan kökenli hıristiyan okul Meici Gakuin'e girdi. Ertesi yıl vaftiz edilerek hıristiyanlığı kabul etti. Genç hıristiyan şair Kitamura Tokoku'nun dostluğu (1868-1894) kariyerini seçmesinde etkili oldu. İlk şiirlerini sözkonusu hıristiyan okulun yayımladığı *Bungakukai* dergisi için yazdı. 1897'de çıkan *Vakana-şu* (Körpe otlar) adlı ilk şiir kitabı onun "romantik" bir şair olarak tanınmasını sağladı. Doğduğu yere yakın dağlık bölgede birkaç yıl kaldıktan sonra düzyazıya yöneldi ve 1906'da *Hakai* adıyla yankı yaratan bir roman yayımladı: japon toplumunun paryaları olan eta'yı işledi. Bunu *Haru* (1908), *İe* (1911) ya da *Şinsei* (1919) gibi özyaşamöyküsel romanlar, öyküler, denemeler ve çocuk hikâyeleri izledi. 1932-1935 arasında, kendi ailesinin parçalanmasını konu ederek Meici dönemindeki yenilikler sonucunda çöken bütün bir toplumun dağılışını anlattığı başyapıtı, geniş boyutlu tarihsel fresk *Yoake-mae*'yi (1929-1935) yayımladı.

ŞİMDENGERÜ be. (*şimdiden* ve *geru*, geri'den) *Esk.* Bundan sonra, bundan böyle.

ŞİMDİ be. **1.** İçinde bulunulan anı belirtir, şu anda: *Şimdi onu yerinde bulamazsın. Bu işi şimdi yap, sonra çok geç olacak.* **—2.** İçinde bulunulan dönemi belirtir; günümüzde, bugün: *Şimdi kimsenin kimseye saygısı kalmadı.* **—3.** Az sonra, birazdan, yakında: *Şimdi kardeşin okuldan gelir.* **—4.** Az önce, demin: *Evden şimdi çıktılar.* **—5.** Bir kesinlemeden sonra ortaya konan yeni bir durumu, bir kanıyı gösterir; bundan böyle, bu duruma göre: *Evini de satmış, şimdi nerede oturacak? O görevini bitirdi, şimdi her şeyden sen sorumlusun.* **—6.** *Şimdi şimdi*, daha yeni, hemen şimdi || *Şimdiye kadar, şimdiye dek*, şu ana değin. || *Şimdi yaya kaldın tatar ağası* → YAYA* KALDIN TATAR AĞASI.

ŞİMDİCİK be. Hemen şimdi, şu anda: *Şimdicik mi aklına geldi?*

ŞİMDİDEN be. **1.** İçinde bulunulan zamandan başlayarak, şu andan itibaren: *İlk tomurcuklar şimdiden açmış.* **—2.** Şu anda, henüz: *Şimdiden bir açıklama yapamam.* **—3.** *Şimdiden tezi yok*, hiç durmadan, hiç vakit geçirmeksizin, hemen: *Şimdiden tezi yok işe başlayalım.*

ŞİMDİKİ sıf. İçinde bulunulan anda var olan, yer alan şey ya da kimse için kullanılır; bu zamandaki: *Doların şimdiki değeri ne kadar?*
—Dilbil. *Şimdiki zaman*, fiilin belirttiği eylemin konuşulan anda gerçekleştiğini ya da zamandan, süreden bağımsız olarak ele alındığını gösteren zaman. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ **şimdikiler** çoğl. a. Yeni kuşak, şimdiki gençler, yeniler.
—ANSİKL. Dilbil. Konuşucunun, konuştuğu ana ilişkin sezgisinin dilsel anlatımı; şimdiki zaman, kronolojinin oluştuğu ve sürenin tanımlandığı işaret noktasıdır (sıfır noktası). Şimdiki zamanla kullanılan olgular ya sözcenin üretildiği dönemle eşanlamlıdır: *Ali yürüyor*, ya da sözceleme anını içeren, bu anı varış ya da çıkış noktası olarak tasarlayan daha geniş bir güncellikte yer alır: *Bir haftadır yağmur yağıyor Hemen geliyorum. Erken kalkıyor* cümlesinde de şimdiki zaman, olguların doğruluğunun tüm sözceleme anlarında geçerli olduğunu ya da *Yarın geliyor* cümlesinde gelecekte gerçekleşmesi tasarlanmış ya da kesinleşen bir eylemi belirtir.

Türkçede şimdiki zaman, fiil kök ve gövdelerine *-(i)yor* eki getirilerek yapılır. Bu ek, ünlü uyumu kuralına aykırıdır. Fiil kök ve gövdelerinin sonundaki geniş ünlüleri daraltır: *Bekle / bekliyor, iste / istiyor* Darlaşan bu ünlüler, iki yuvarlak ünlü arasında kalırsa yuvarlaklaşır: *Söyle / söylüyor, kokla / kokluyor.*

Şimdiki zaman, iş yapılırken, olurken söylenir. Ancak daha önce başlamış olay-

Hikmet Şimşek

Bilal Şimşir

şimşir

erkek çiçek

lar da şimdiki zamanla anlatılır: *Üç yıldan beri bir sözlük üzerinde çalışıyor. Yıllardır yabancı dil öğrenmeye çalışıyor..* gibi.

ŞİMDİLİK be. Şimdiki duruma ya da zamana göre, şu an için: *Şimdilik size söyleyebileceklerim bunlar. Şimdilik bir tehlike sözkonusu değil.*

ŞİME a. (ar. *şime*). *Esk.* Karakter, tabiat, huy.

ŞİMENDİFER a. (fr. *chemin de fer*'den). **1.** Demiryolu. **—2.** Demiryolu katarı; tren. —Oy. Bir tür bakara oyunu. (→ BAKARA.)

ŞİMENTABLA a. (fr. *chemin de table*'dan). Masa üzerine yayılan, ince uzun işlenmiş kumaş.

ŞİMİZ → OĞUZ

ŞİMİZU, Japonya'da liman kenti, Honşu (Şizuoka ili) adasında, Tsuruga koyunun kıyısında; 241 542 nüf. (1990). Balıkçılık. Besin ve tekstil. Motorlu bisiklet. Tersaneler. Çay ve narenciye dışsatımı.

Şimka, Kars ve çevresinde, alaca diziyle ve eşli olarak oynanan bir halk oyunu. (Figürleri kadına duyulan saygıyı ve aşkı temsil eder. Bir kafkas oyunu olduğu öne sürülür.)

ŞİMODATE, Japonya'da kent, Honşu (İbaraki ili) adasında; 61 300 nüf. Tekstil.

ŞİMOGA, Hindistan'da (Karnataka) kent, Tunga kıyısında; 178 882 nüf. (1991). Besin sanayileri. Pamuk işleme. Manganez metalürjisi.

ŞİMONİ, Kenya kıyısında turizm merkezi.

ŞİMONOSEKİ, Japonya'da liman kenti, Honşu adasının (Yamaguçi ili) G.-B. ucunda, Şimonoseki boğazının kıyısında; 262 643 nüf. (1990). Tsuşima boğazı ile Japon denizi (Seto Naikai) arasında yer alan kent, boğazı aşan 1 km'lik bir tünelle Kyuşu adasına bağlanmıştır (1942). Balıkçılık limanı, aynı zamanda ticaret ve sanayi (demir-çelik, besin sanayileri) merkezi. Üniversite.
—Tar. İmparator Komei'nin, yabancıları 25 haziran 1863 günü ülkeden çıkarmaya karar vermesi üzerine Çoşu daimyosu amerikan, fransız ve hollanda gemilerini topa tutturdu (25 haziran - 11 temmuz) ve bu olay kentin, sözkonusu devletlerin gemileri tarafından bombalanmasına yol açtı (16-20 temmuz). Çin-Japon savaşı'ndan sonra Hongcang, İto Hirobumi ve vikont Mutsu arasındaki barış görüşmeleri bu kentte yapıldı (19 mart - 17 nisan 1895). Kore'nin bağımsızlığını kabul eden Çin, Liaodong yarımadasını, Formoza ve Pescadores'i Japonya'ya bıraktı, birçok limanını açtığı bu ülkeye Yangzi Ciang üzerinde, Çongçing ve Yiçang arasında gemicilik yapma özgürlüğü tanıdı ve 200 milyon taellik bir tazminat ödedi. Bu antlaşma Cifu'da (Yentai) onaylandıysa da (8 mayıs), Rusya, Almanya ve Fransa'nın protestoları üzerine gözden geçirildi (8 kasım 1895) ve 30 milyon taellik ek bir tazminat karşılığında Japonya, Liaodong'u geri verdi.

ŞİMOSFER a. (fr. *chimosphère*). Jeofiz. Çok sayıda kimyasal tepkimenin meydana geldiği atmosfer katmanına verilen ad. (Şimosfer stratosferin üst kısmını, mezosferi ve termosferin alt kısmını kapsar.)

ŞİMRAH a. (ar. *şimrāh*). *Esk.* **1.** Üzüm salkımı ya da dalı. **—2.** Dağ tepesi, doruk.

ŞİMŞAD a. (fars. *şimşād*). Esk. bot. **1.** Şimşir ağacı. **—2.** Vücudu düzgün ve biçimli olan kimse.

Şimşat kalesi, Elazığ'ın Palu ilçesi merkez bucağına bağlı Örencik (esk. Hıraba) köyü yakınında kale kalıntısı. Burasının antik *Arsamosata** olduğu sanılmaktadır.

ŞİMŞEK a. **1.** Bir sağanak sırasında atmosfer elektriğinin gözle görülebilir boşalmasına denk düşen parlak ışık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Parıltı, parlak ışık. **—3.** *Şimşek çakmak*, şimşek oluşmak, meydana gelmek: *Önce bir şimşek çaktı, ardından gök gürültüsü duyuldu.* || *Şimşek gibi*, çok hızlı, büyük bir çabuklukla, ok gibi. || *Şimşekleri üstüne çekmek*, başkalarının en ağır eleştirilerine konu olmak. || *Gözlerinde şimşekler çakmak* → GÖZ
—Meteorol. *Isı şimşeği*, atmosferde görülebilen elektrik boşalması; bu boşalma sırasında gök gürültüsü duyulmaz. (Isı şimşeği uzakta bulunan ve gökyüzünün bulutsuz bir yerinde gözlemlenebilir.)
—Tıp. *Şimşek gibi ağrı*, çok şiddetli, fakat kısa süreli ağrı.
—ANSİKL. Şimşek, atmosferin ayrı iki noktası (bulut ve yer ya da iki bulut) arasındaki elektrik gerilimi yüksek bir değere ulaştığı zaman meydana gelir. Elektrik yüklerinin pozitif yükler üstte, negatif yükler altta olmak üzere ayrıldığı cumulonimbuslarda genellikle bu durum gözlenir. Çeşitli elektrik yüklerinin dağılımı burada yağışlar çerçevesinde gerçekleşir (su damlacıkları elektriklenmiştir: düşerken damlacıklardan kimilerinin parçalanması, kimilerininse olduğu gibi kalması zıt yüklere neden olur). Kendine özgü değişik biçimleri (dallı, kıvrımlı vb.) olan ve farklı (inen, çıkan, bulut ve toprak arasında gidip gelen) yollar izleyebilen şimşek, art arda gerçekleşen ve sayısı 3 ile 40 arasında değişen kısmi elektrik boşalmalarından oluşur. Çok kısa zaman aralıklarıyla birbirini izleyen bu boşalmalar sonucu ortaya çıkan şimşek olayı ise toplam olarak yarım saniye kadar sürer.

ŞİMŞEK (Hikmet), türk orkestra yöneticisi (Siirt 1924). Harp okulu'ndan ayrılarak Ankara Devlet konservatuvarı'na girdi (1946). H. F. Alnar, E. Zuckmayer ve A. Saygun ile çalıştı. Besteleme sınıfını birincilikle bitirdi (1953). Aynı okulda öğretmenliğe atandı. Orkestra yöneticiliğinde gösterdiği başarı üzerine, ikişer yıllık sürelerle iki kez Almanya'ya gönderildi. Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası yönetici yardımcılığına getirildi (1959). Ayrıca Ankara Devlet konservatuvarı'nda koro, orkestra ve bando bölümlerinin öğretmenliğini ve yöneticiliğini üstlendi. Ankara radyosu oda orkestrası ve çoksesli koronun kuruluş çalışmalarına katıldı. İzmir Devlet senfoni orkestrası'nın kurucuları arasında yer aldı. Cumhurbaşkanlığı senfoni orkestrası şefliğinden istifa ederek (1986) Kültür bakanlığı sanat danışmanlığına atandı. Yirmiyi aşkın ülkede birçok konseri yönetti. Plak çalışması yapan ilk türk şefi olan sanatçının bu çalışmalarından ikisi, 1985'te Fransız akademisi plak ödülü'nü kazandı.

ŞİMŞEKLENMEK gçz. f. **1.** Şimşek çakmak. **—2.** Güçlü parıltılar saçmak.

ŞİMŞEKLİ sıf. **1.** Sık sık ya da aralıklı olarak şimşek çakan hava için kullanılır. **—2.** Yanıp sönerek işaret veren: *Şimşekli fener.*

ŞİMŞEKTAŞI a. Göktaşı.

ŞİMŞİR a. Kuzey yarıküre kökenli, her mevsime dayanıklı ya da yarı dayanıklı, hepyeşil ağaççık. (Bil. a. *buxus;* şimşirgiller familyası.)

◆ sıf. Şimşirden yapılmış şey için kullanılır: *Şimşir tarak. Şimşir kaşık.*
—ANSİKL. Adi şimşir *(Buxus sempervirens)* kurak ve çorak yerlerde, daha çok kalkerli bölgelerde yetişen 1 ile 5 m yüksekliğinde güzel bir ağaççıktır. Çiçekleri küçük ve sarı, odunu sarımsı ve çok serttir. Avrupa'nın güneyinden Hindistan'a kadar yaygındır. Türkiye'de daha çok Karadeniz bölgesinde yetişir. Batı ve Güney Anadolu'da da bulunur.
Çok ince ve çok homojen dokulu sert odunu (yoğunluğu 0,9 ila 1,06) sertlik skalasında abanozdan sonra ikinci sırada yer alır. Torna ve yontu işlerine çok elverişlidir. Mekik, kaşık, havan, tuzluk, ağırlık gibi ev eşyası ya da bilezik, kolye gibi süs eşyası yapmakta kullanılır. Anadolu şimşiri bu bakımdan değerli olduğundan eskiden beri dış ülkelere ihraç edilir.
Çok dallı, cüce bir çeşidi (*Buxus sempervirens* var. *suffruticosa*) bahçelerde tarh kenarlığı olarak kullanılır. Uzun yapraklı şimşir *(B. longifolia)* Akdeniz yöresinde, küçük yapraklı şimşir *(B. microphylla)* Japonya'da yetişir. Bütün şimşir türleri park ve bahçelerde süs için yetiştirilir. Şimşir odununun suyu dekoksiyon halinde başa sürülerek saç çıkartıcı olarak kullanılır. Yapraklarının ve kök kabuğunun idrar artırıcı, safra söktürücü, ateş düşürücü, terletici ve kurt düşürücü etkisi varsa da zehirli olduğundan kullanılması tehlikelidir.

ŞİMŞİR → ŞEMŞİR.

ŞİMŞİR (Bilal), türk tarihçi ve diplomat (Osmanpazarı, Bulgaristan, 1933). Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi, aynı fakültede siyasi tarih asistanlığı yaptı. Dışişleri bakanlığı hizmetine geçti, büyükelçi olarak çeşitli dış görevlerde bulundu. Başlıca yapıtları: *Fransız belgelerine göre Mithat Paşa'nın sonu* (1970), *İngiliz belgelerinde Atatürk 1918-1938* (4 cilt, 1973-1984), *Malta sürgünleri* (1976), *Dış basında Atatürk ve türk devrimi* (1981), *The Genesis of the Armenian Question* (1983), *Rumeli'den türk göçleri* (1986), *Ankara... Ankara, bir başkentin doğuşu* (1988).

ŞİMŞİRGİLLER a. Şimşir gibi basit yapraklı ağaç ya da ağaççıkları kapsayan bitki familyası. (Sütleğengillere yakın küçük bir familyadır. Bil. a. *buxaceae.*)

ŞİMŞİRLİ, Trabzon'un Maçka ilçesi merkez bucağında köy; 573 nüf. (1990). Köyün yakınındaki Gregorius Peristera manastırı (Hızırİlyas manastırı olarak da anılır), bir kaya üzerinde, kutsal bir mağaranın ve ayazmanın çevresine kurulmuştur. VIII. yy.'da yaptırıldığı sanılan bu manastır 1203'te yağma edilmiş, 1393'te yenilenmiş, 1904 yangınından sonra yeniden inşa edilmiştir. Şatoyu andıran, dört katlı çok pencereli manastıra bağlı biri büyük iki kilise ile mağaraya oyulmuş bir kilisecik vardır (büyük kilise yıkılmıştır).

ŞİMŞİRLİK a. **1.** Kur. tar. Osmanlılar'da, babaları ölen şehzadelerin Topkapı sarayı'nda yaşamak zorunda oldukları yer. (*Kafes* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Şimşir ağaçlarıyla kaplı yer.
—ANSİKL. Şimşirlik, çok sayıda odadan oluşan, harem dairesine bitişik, 12 dairelik bir mekândı. Yüksek duvarlar ve şimşir ağaçlarıyla çevriliydi; ortasında ufak bir bahçesi de vardı. Şehzadelerin buradaki yaşamları hücre hükümlülerinden farksızdı, sıkı bir gözetim ve denetim altında tutulur, kimseyle görüşemez ve yazışamazlardı. Kendi aralarında bile görüşmeleri yasaktı. Hastalandıklarında, hekim yanlarına ancak padişahın izni ile girebilirdi. Anneleri de (valideler), yine padişahın izni ile ve sık sık olmamak koşuluyla oğullarıyla görüşebilirlerdi. Padişah, yalnızca bayram dolayısıyla yapılan törende şimşirlikteki şehzadeleri huzuruna kabul ederdi. Her şehzadenin 10-12 kadar cariyesi, Enderun, Seferli ve Kiler koğuşlarından seçilmiş ağaları vardı. Babası ölüp şimşirlikte yaşamaya başlayan şehzadenin öğrenimi yarıda kesilir, bunlar ancak okuryazar bir cariyeden öğrenimlerini sürdürebilirlerdi. Şimşirlikte herhangi bir cariye doğum yaparsa, doğan çocuk erkek ya da kız olduğuna bakılmaksızın derhal öldürülürdü. Mahmut II, şimşirlik uygulamasına son verdi (1808).

ŞİMŞON → SAMSON.

ŞİNA ya da **ŞİNAB** a. (fars. *şinā, şinab*). *Esk.* Yüzme, suda yüzme.

ŞİNAH a. (fars. *şinah*). *Esk.* **1.** Yüzme. **—2.** *Şinah etmek*, yüzmek.

ŞİNAHTE sıf. (fars. *şinahten*'den *şinahte*). *Esk.* Herkesçe bilinen, tanınmış.

ŞİNANAY ünl. **1.** *Halk.* Bir olay ya da durum karşısında duyulan sevinç ve mutluluğu belirtir. **—2.** Kimi türkülerde nakarat olarak kullanılır. **—3.** *Arg.* "Yok, tükendi" anlamında kullanılır.

◆ a. *Esk.* İdare lambası.

◆ sıf. Süslü, cicili bicili.

ŞİNANO, Japonya'da ırmak, Honşu adasında; 370 km. Japon denizi'ne dökülür. Adanın ortasındaki *Şinano platosu*'ndan doğar ve Niigata da denize dökülür. Japonya'nın en büyük ırmaklarından biridir.

ŞİNAS sıf. (fars. *şinahten*'den *şinas*). *Esk.* "Tanıyan, anlayan, bilen" anlamlarıyla bileşikler yapar: *ahter-şinas (müneccim), hakikat-şinas* (gerçekleri bilen, anlayan), *hak-şinas* (doğruyu bilen, haktanır), *hatır -şinas* → HATIRŞİNAS, *kadır-şinas* → KADİRŞİNAS, *kâr-şinas* (uzman, usta, işten anlayan), *merdüm-şinas* (antropolog), *musiki-şinas* → MUSİKİŞİNAS, *tarih-şinas* (tarihten anlayan) vb.

ŞİNASİ (İbrahim, — denir), türk yazar (İstanbul 1824 ile 1827 arası - *ay. y.* 1871). Ruslar'ın Şumnu kuşatmasında şehit düşmüş (1829) bir topçu yüzbaşısının oğlu. Tophane müşirliği'ndeki bir kalemde çalışırken burada görevli İbrahim Efendi'den arapça, Bursalı Şeyh Zaik'ten farsça, Tophane'de uzman fransız kökenli Reşat Bey'den (Châteauneuf) fransızca öğrendi. Devletçe gönderildiği (1849) Paris'te maliye öğrenirken sözlük yazarı E. Littré, türkolog Pavet de Courteille ile yakınlığı oldu; Asya araştırmalarını sürdüren Société Asiatique'e üye olarak kabul edildi (1851). İstanbul'a döndükten (1854) sonra Meclis-i maarif üyeliğine getirildi. Koruyucusu Reşit Paşa'nın ardından sadrazam olan Âli Paşa döneminde sağlık nedeniyle sakalını kestirmiş olması bahane edilerek azledildi (1856). Yeniden sadrazam olan Reşit Paşa'nın yardımıyla eski görevine geldi. Kasidelerinde "bilgisizlik ve bağnazlığa karşı uygarlık ve erdem cephesinin önderi" diye övdüğü Reşit Paşa'nın ölümünden (1858) sonra Yusuf Kâmil Paşa tarafından korundu. Yoğun yazı ve yayın çalışmalarını sürdürdüğü bu dönemde fransız şairlerinden (Racine, Lamartine, La Fontaine vd.) türkçeye ilk şiir çevirilerini derleyen *Tercüme-i manzume*'yi (1859) yayımladı. Agâh Efendi'nin 22 ekim 1860'ta çıkarmaya başladığı ilk özel türk gazetesi *Tercüman-ı ahval*'ın yayımına önemli katkısı oldu; bu gazetede yerli öğelere ve halk diline dayanan batı edebiyatı yolundaki ilk türk tiyatro yapıtı *Şair* evlenmesi*'ni (1860) ve makalelerini yayımladı. Daha sonra kendi basımevini kurdu, bu basımevi için *Courrier d'Orient* gazetesi sahibi matbaacı dostu Jean Pietri'den teknik yardım görerek Yesarizade İzzet yazısıyla yeni harfler döktürdü. 28 haziran 1862'de *Tasvir-i efkâr* gazetesini çıkarmaya başladı. Burada yayımladığı devlet işleriyle ilgili eleştirileri, şehzade Murat (Murat V) ile yakınlığı gibi nedenlerle Abdülaziz'in isteğine uyularak Meclis-i maarif'teki görevinden uzaklaştırıldı. Gazetesinde siyaset, ekonomi, toplumsal sorunlar üzerine yayınlar yaptı. Kültür ve sanatla ilgili yapıtlar (Kâtip Çelebi'nin *Düstur ül -amel*'i [1863], *Mizan ül-hak*'ı [1864] vd.) yayımladı. *Ruzname-i ceride-i havadis* gazetesiyle arapça "mebhuset ün-anha" tamlamasının doğru olup olmadığı yolunda çıkan tartışmadan (sayı: 249-260, 20 kasım - 29 aralık 1864) sonra yeniden Fransa'ya gitti. 1867'de kısa bir süre İstanbul'a döndüğü bu dönemde (1864-1869) türk dilinin büyük bir sözlüğünü hazırlama yolunda çalışmalar yaptı. Yaşamının son yıllarında İstanbul'da, Babıâli karşısındaki basımevinde kitaplarının yeni basımlarını hazırladı; Cihangir'deki evinde kurmaya çalıştığı yeni basımeviyle ilgili hazırlıkları ise sözlük çalışması gibi genç yaştaki ölümü yüzünden sonuçlanamadı. Tanzimat* edebiyatı diye anılan yenilik hareketinin başlıca öncülerindendir. Düzyazının sadelik, doğallık kazanmasında etkili oldu; gazete ve makale dilinin bu yönde gelişmesini sağladı. Tanrı'nın ululuğunu divan edebiyatının kalıplaşmış mazmunlarına başvurmadan kendi düşündüğü ve duyduğu gibi dile getiren Münacat'ı Namık Kemal'in eski edebiyat anlayışından uzaklaşmasını sağlamıştı. Böylece *Tasvir-i efkâr* yazı ailesine katılan Namık Kemal, Şinasi'nin Fransa'ya gitmesinden sonra gazeteyi çıkarmayı sürdürdü; Namık Kemal, Ebüzziya Tevfik, Ahmet Rasim gibi basın adamları türk gazeteciliğinin ve yeni türk edebiyatının büyük ölçüde Şinasi'ye borçlu olduğunu sık sık dile getirdi. "Safi türkçe" diye adlandırdığı örnekler ("*Gören saçın arasından saçın parıltısını / Sanır ki kara bulutun içinde gün doğmuş*") veren Şinasi'nin şiirinde yabancı sözcükleri, arapça ve farsça tamlamaları hiç kullanmayan denemeler (Karakuş yavrusu ile karga) görülür. Birçok şiirinde (Reşit Paşa'ya kasideler) siyaset, hukuk, toplumsal yaşam konularındaki akılcı görüşleri yansıtır. İçeriğiyle eski kasidelerden büyük ölçüde ayrılan bu ürünlerde şiirin amacı artık salt güzelliği değil toplumsal düşünceleri ele almaktı. Yaratıcı sanat yönünün çok güçlü olmamasına karşın şiir, özellikle de düzyazı diline getirdiği sadelik dolayısıyla çağdaş türk edebiyatının kurucusu sayılır. (→ Kayn.)

ŞİNASİ HAKKI PAŞA → HAKKI ŞİNASİ PAŞA

ŞİNAVER sıf. (fars. *Şinaver*). *Esk.* **1.** Yüzen, yüzücü. **—2.** Yüzgeç.

ŞİNAVER a. Muz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Küçük Mehmet Ağa'nın peşrevi ile Küçük Hatib'in bu makamda sazsemaisi olduğu ileri sürülür.)

ŞİNCİANG ya da **XİNJİANG BAĞIMSIZ ÖZERK UYGUR BÖLGESİ,** türkç. **Doğu Türkistan,** Çin'in kuzeybatısında bölge; 1 646 800 km²; 15 156 000 nüf. (1990). Merkezi *Urumçi.* Çin yüzölçümünün yaklş. 1/6'sını kaplayan Şinciang, D.'dan B.'ya doğru uzanan üç bütünden oluşur. Ortada, 1 500 km uzunluğunda, yaklş. 300 km genişliğinde ve 4 000 - 5 000 m yüksekliğindeki Tien Şan dağ sistemi iki geniş havzayı birbirinden ayırır: K.'deki, kışları sert (oc. -15°C; tem. 20 °C) ve az yağışlı (yılda 275 mm yağmur) Çungarya (yaklaşık 400 000 km²); G.'de, daha az soğuk (oc. −8 °C; tem. 26 °C) ama daha kurak (özellikle Takla -Makan çölünün [370 000 km²] ve Tarim' in sularını toplayan Lob Nor [3 000 km²] bataklık çanağının bulunduğu orta kesim) Tarim havzası. Şinciang'da bir düzine kadar halk yaşar: 3 500 000 Uygur, 500 000 Kazak, 125 000 Hui, 68 000 Kırgız, 60 000 kadar Moğol ve Uygurlar'la birlikte bölgenin tek yerleşik halkı olan Çinliler. Şinciang büyük bir hayvancılık bölgesidir: çoğu davar olmak üzere 25 milyon baş hayvan beslenmektedir. Eski İpek yolu'nun çeşitli dalları boyunca sıralanan vahaları Uygurlar ekip biçer; burada, sulama sayesinde tarım alanları (özellikle Tarim havzasında ve Tien Şan'ın kuzey ve güney eteklerinde) 3,5 Mha'a ulaşmıştır.

Bölgede altın, bakır, kurşun ve çinko çıkarılmaktadır; Tien Şan'ın doğusunda ve Urumçi yakınlarında madenkömürü yatakları vardır. Ama en büyük yeraltı zenginliği petroldür. 1955'te Urumçi'nin 300 km K.-B.'sında ortaya çıkarılan ve 1958'den bu yana işletilen Karamay petrol yatağından yılda 5 Mt petrol çıkarılmaktadır; ham petrol, borularla Duşanzi'ye getirilerek burada arıtılmaktadır. Urumçi'de, Liutaovan'da çıkarılan kömürle ve Tien Şan'ın doğu bölgelerinde çıkarılan demir sayesinde çalışan bir demir -çelik kompleksi kurulmuştur. Kaşgar, Yining, Hami gibi başka vahalarda da birkaç sanayiye rastlanır. Urumçi 1959'dan beri demiryoluyla Pekin'e bağlıdır (bu demiryolu Lancou ve Şi'an'dan geçer).

—Tar. → TÜRKİSTAN

—Güz. sant. Şinciang, yaklaşık İ.S. I.-X. yy.'lar arasında, önemli bir buddhacı kültür ve sanat merkezi oldu. Bölgeyi baştan başa kateden İpek yolu'nun iki güzergâhı -kuzey ve güney- boyunca sıralanan manastırlarda gelişen sanat, çeşitli dış katkılara rağmen, çok geçmeden özgün bir nitelik kazandı. İ.S. VII. yy.'a kadar ağır basan akdeniz dünyası, hindistan ve iran katkılarına, VIII. yy.'dan başlayarak çin etkileri de eklendi. Batı'dan Doğu'ya başlıca arkeolojik buluntu yerleri, güney güzergâhı üzerinde Hotan, Dandan-Uilik, Revak ve Miran (en eskisi İ.S. III. yy.), kuzey güzergâhı üzerinde de Tumçug, Kızıyıl, Kumtura, Şorçuk, sonra da Bezeklik'tir (en yeni yerleşmelerden biri, VII.-X. yy.). Çin sınırında, Dunhuang kaya kompleksinde (IV. -X. yy.) bir çin taşra sanatı gelişti.

Orta Asya'da inşa edilmiş ya da kayalara oyulmuş manastırlarda, Hindistan'da gelişmiş olan ikonografi gelenekleri, buddhacılığın çeşitli biçimlerine bağlanan yapıtlar aracılığıyla varlığını sürdürdü. Bölgede taş ve ağaç ender olduğundan, mimarlıkta, mimari süslemelerde ve heykelcilikte en çok kullanılan gereç kildi. Heykelcikler ve alçakkabartmalar kalıplanmış ve boyanmış yalancımermerden yapılıyor, duvarlar fresklerle süsleniyordu.

Eski mezarlarda ele geçen çeşitli buluntular arasında, Çin'den ya da Sasaniler'in İran'ından gelme dokumalar da vardır (Lulan, İ.S. III. yy.; Astana, İ.S. VII.-VIII. yy.). Büyük kentleri koruyan surlar ortaya çıkarılmıştır. Manici freskler ve minyatürler yaklaşık İ.S. IX. yy.'da yapılmıştır (Bezeklik). Müslümanlara ait birkaç yapı kalıntısıyla (dindar kişilerin türbeleri) daha geç bir döneme tarihlenir.

ŞİN ÇİCİ ya da **XİN QİJİ,** çinli şair (Şandong eyaleti 1140-1207). Doğayı, siyasal olayları ve doğduğu kente (Güney Song'a bağlandı) özlemini dile getirdiği *ci*'lerle ün yaptı.

ŞİNDİEN ya da **XİNDİAN,** Tayvan'da kent; 216 757 nüf. (1990).

ŞİNDO KANETO, japon film yönetmeni (Hiroşima 1912). Sinemacılığa 1935'te dekorcu ve senaryo yazarı olarak başladı. Savaş sona erince *Onna no isşo* (1952) adlı filmde Mizoguçi'nin asistanlığını yaptı. İlk filmini *(Gembaku no ko)* 1952'de gerçekleştirdi, ama uluslararası ününe ancak 1961'de *Hadaka no şima* ile ulaştı. Bazı filmleri: *Onibaba* (1965), *Yabu no naka no kuroneko* (1968), *Çikuzan hitori tabi* (1977).

ŞİNEL a. (fr. *chenille*'den). *Esk.* Yakası kürklü ve kolsuz kaput.

ŞİNEV sıf. (fars. *şeniden*'den *şinev*). *Esk.* Dinleyen, işiten: *Dûr-şinev* (uzağı işiten; telefon).

ŞİNGEİK ZOM, Hindu Kuş kütlesinde doruk, Pakistan'da; 7 291 m. Doruğa ilk defa bavyeralı bir dağcılık takımı tırmandı: İ. Trübswetter ve K. Holch (1966).

ŞİNGON, Buddha mezhebi *şınyen**'in japonca adı.

ŞİNGTAİ ya da **XİNGTAİ,** Çin'de (Hıbei) kent, Şiciacuang'ın G.'inde; 291 600 nüf. (1990). Ticaret merkezi.

ŞİNHAİLİEN → LIENYÜNGANG.

ŞİNİD a. (fars. *şeniden*'den *şinid*). *Esk.* Dinleme, işitme: *Güft ü şinid* (dinleme ve söyleme; karşılıklı konuşma).

ŞİNİDE sıf. (fars. *şeniden*'den *şinide*). *Esk.* Duyulmuş, işitilmiş: *Nev-şinide* (yeni duyulmuş).

Şinasi

ŞİNİK a. (yun. *soinike*'den). Tahıl ölçmede kullanılan bir ölçek.

ŞİNİKLEMEK g. f. Şinikle ölçmek, tartmak.

ŞİNİNG ya da **XİNİNG,** Çin'de kent, Çinghai'nin merkezi, Çinghai gölünün D.'sunda; 536 700 nüf. (1990). Ticaret merkezi. Yün ve deri işleme. Demir-çelik.

Şinkansen (kelimesi kelimesine "kurşun gibi hızlı tren"). Kentler arasında yüksek süratli ulaşımı sağlayan japon demiryolları şebekesi. Günümüzde, işletilen hatlarının uzunluğu 1 804 km'yi bulur ve bunlara katedilen bölgenin adı verilir: Tokyo ve Hakata arasında Tokaido (açılışı 1964) ve Sanyo (açılışı 1972 ve 1975); Omiya ve Morioka arasında (465 km) Tohoku (açılışı haziran 1982); Omiya ve Niigata arasında (270 km) Joetsu (açılışı kasım 1982). Merkez hat Omiya-Tokyo (31 km) 1986'da tamamlanmıştı. Normal genişlikteki bu hatlar ticari hizmette azami 210 km/saat olan elektrikli otomotrisler tarafından katedilmektedir.

Şin-kokin-şu (*şin-kokin vakaşu*'nun [Eski ve yeni vakaların yeni derlemesi] kısaltması), yüzyılın başında, imparatorun buyruğu üzerine Fucivara no Sadaie başkanlığında bir komisyon tarafından derlenen ve 1205'te tamamlanan 20 ciltlik, sekizinci japon şiir antolojisi. Bir araya getirilmiş olan şiirlerin simgeciliği ve estetiği öylesine özgün bir yapıdadır ki, tıpkı *Manyo* ya da *Kokin* derlemelerinde olduğu gibi, bir "*Şin-kokin* üslubu"nun varlığından söz edilir.

ŞİNO ya da **SHİNO,** XV. yy.'ın sonundan itibaren çay töreninde kulanılan bir tür japon seramığini belirten japonca sözcük. Bazen bir izlenimci ya da çizgisel resim üzerine vurulmuş beyaz ya da gri krakele sırla kaplı bir tür *seto*'dur.

ŞİNRAN, buddhacı japon rahip (Kyoto 1173 - *ay. y.* 1262). Önce Tendai tarikatındandı, sonra amidacı Codo tarikatına ("Saf toprak tarikatı") girdi ve Honen'in tilmizi oldu. Honen'in ölümünden (1212) sonra, Codo Şinşu ("Gerçek Codo tarikatı") adıyla ayrılıkçı bir hareket başlattı. Bu hareket, Honen'in kuramlarını daha ileriye götürüyordu: *nembutsu* (Amida'nın adının sürekli tekrarlanması) uygulaması Şinran'a göre, bütün öteki dinsel uygulamalar dışında, kurtuluşa erişmek için yeterli bir yoldu. Şinran, öteki tarikatların kendisine yöneltti̇ği saldırılara rağmen, son derece etkili oldu, çünkü öğretileri zenginlere olduğu kadar fakirlere, okumuşlara olduğu kadar cahillere de hitap ediyordu. Şinran'ın tarikatı, 1272'de, Japonya'nın en çok ziyaret edilen tapınaklarından biri olan Hongan-ci (Kyoto) tapınağı'nı kurdu.

ŞİNŞİANG ya da **XİNXİANG,** Çin'de (Hınan) kent; 447 900 nüf. (1990). Pekin-Hankou demiryolu kentten geçer. Tekstil ve besin sanayileri.

ŞİNŞİLYA a. (isp. *chinchilla; chinche,* tahtakurusu'ndan). Zool. ÇİNÇİLYA'nın eşanlamlısı.

ŞİNŞİLYAGİLLER a. (isp. *chinchilla,* çinçilya ve türkç. *-giller*). Zool. ÇİNÇİLYAGİLLER familyasının eşanlamlısı.

ŞİNTO a. (japonca sözc.). Japonya'nın ulusal dini.

—ANSİKL. "Şinto" deyimi, İ.S. VI. yy.'a doğru, buddhacılık rakip bir din olarak ülkeye girdiği zaman, eski japon animist dini için kullanılmaya başladı. Şinto'da tanrılar, doğal güçlerin kişileştirilmiş şekilleridir: Güneş *(Amaterasu),* Fırtına *(Susanoo),* Ay *(Tsukiyomi)* vb. Ataların ruhlarına da tanrı gözüyle bakılır *(kami).* İlk şinto törenleri, özellikle yıkanıp temizlenme ve arınmalardan oluşuyordu. VI. yy.'dan başlayarak şinto ile buddhacılık arasındaki temaslar, her iki dini de büyük ölçüde değişikliğe uğrattı: buddhacılar, panteonlarına şinto tanrılarını da kattılar ve şintonun dinsel uygulamalarını, iç aydınlanmaya ulaşmayı sağlayabilecek yollar olarak gördüler. Bazı filozoflar bu iki dinin aynı bir hakikatin farklı ifade biçimlerinden başka bir şey olmadığını ileri sürdüler: bu bağdaştırmacılık, *ryobu-şinto* adıyla tanınır. Ancak XVII. yy.'da yeni şintocu mezhepler, yabancı bir dinle her türlü uzlaşmayı reddettiklerini açıkladılar. 1868'de, imparatorla halkı arasındaki bağları güçlendirmek isteyen Meici hükümeti, şintoyu öteki dinlerden resmen ayırarak, onu bir tür devlet dini haline getirdi (özelliği tanrı-imparator'a tapınmak ve japon ırkının yüceliğine inanmak olan *kokka şinto* ya da imparatorluk şintosu). 1945 yenilgisinden sonra ulusal şinto dini terk edildi ve halk, mezheplere bölünmüş geleneksel inançlarını yeniden benimsedi. Günümüzde şinto dini, aslında, bu mezheplerden oluşan bir bütündür.

ŞİNTZ a. (hintçe sözc.). Tekst. Kalenderden geçirildikten sonra uygulanan özel bir apre işlemiyle kaygan bir parlaklık kazandırılmış, boyalı ya da emprime ve oldukça ince pamuklu bez. (Bu parlaklık, şintzin kimi kez PARLAK PERKAL olarak adlandırılmasına neden olur.)

ŞİOGAMA, Japonya'da (Honşu) kent, Büyük Okyanus kıyısında, Sendai'nin K.-D.'sunda; 61 000 nüf. Balıkçı limanı.

ŞİONGNU ya da **XİONGNU,** Asya Hunları'na Çinliler tarafından verilen ad. (→ HUNLAR.)

ŞİP ya da **ŞİB** a. (ar. *şi'b*'den). Esk. dokmc. İnce gümüş teller ve ipek iplikle dokunan bir tür değerli kumaş. (Giyim eşyası, yastık örtüsü vb. yapımında kullanılırdı.)

ŞİPAL (Kâmuran), türk öykücü, çevirmen (Adana 1926). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi alman dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1955); bu üniversiteye bağlı Yabancı diller okulu'nda okutmanlık yaparak emekli oldu. Öyküleri orta tabakadan insanların günlük yaşamlarını, iç dünyalarını sergiler: *Elbisеciler çarşısı* (1964, Sait Faik armağanı), *Buhurumeryem* (1971) vd. Franz Kafka'nın bütün yapıtlarını ve onunla ilgili bazı incelemeleri türkçeye çevirdi; çağdaş alman yazarlarından çeviriler yaptı.

ŞİPBALIĞI a. Zool. Kuzey yarıküre'nin ılık ve oldukça serin denizlerinde 150 m'ye kadar inen kıyı bölgeleriyle ırmak içlerinde yaşayan kemiklibalık. (Bızbalığı adıyla da bilinen bu balığın başında, sırtında ve yanlarında sivri uçlu, geniş tabanlı kemik levhacıkları bulunur. Bedeni hemen hemen 5 köşelidir. Dudakları etlidir ve ağzıyla burnu arasında 4 tek bıyık vardır. Etçildir. Bil. a. *Acipenser nudiventris;* mersinbalığıgiller familyası; boyu 2 m'ye kadar.)

ŞİPİR a. (lat. *spiraea*'dan). Ilıman bölgelerde yetişen, basit ya da bileşik yapraklı, kırmızı, pembe ya da beyaz çiçekli, otsu bitki, çalı ya da ağaççık. (*Spiraea filipendula, S. aruncus* ve *S. ulmaria* batılı ülkelerde halk hekimliğinde kullanılmaktadır. Bu bitkilerin bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilen birçok kültivarı vardır. Gülgiller familyası.)

ŞİPŞAK be. (yansıma sözc.; *şip* ve *şak*' tan). Tkz. Hemen, çabucak: *Düşünmeden, şipşak alınmış bir karar.*

ŞİPŞAKÇI a. Tkz. Sokakta çektiği resimleri birkaç dakika içinde hazırlayıp veren gezici fotoğrafçı, sokak fotoğrafçısı.

ŞİPŞANDLER a. (ing. *ship-chandler,* gemi levazımcısı'ndan). Denizc. Limanlarda, gemilerin kumanya ve malzeme ikmalini yapan resmi komisyoncu.

ŞİPŞİRİN sıf. (*şirin*'den pekiştirilerek). Çok sevimli, çok hoş bir kimse ya da bir şey için kullanılır: *Şipşirin bir çocuk. Küçük, şıpşirin bir ev.*

ŞİR a. (ar. *şi'r*). Esk. Kavrama, anlama.

ŞİR a. (fars. *şir*). Esk. **1.** Süt. **—2.** *Şir-i mader,* ana sütü. || *Şir-i mürg,* kuşsütü; bulunması olanaksız şey.

ŞİR a. (fars. *şir*). Esk. **1.** Aslan. **—2.** *Şir-i hüda, şir-i yezdan,* halife Ali. || *Şir-i jiyan,* kükremiş, kızgın aslan; kahraman, yiğit kimse. || *Şir-i mâde,* dişi aslan. || *Şir-i ner,* erkek aslan; cesur kimse. || *Şir ü hurşid,* İran bayrağındaki simge ve İran'ın en büyük nişanı.

◆ sıf. Yiğit, cesur, kahraman.

—Esk. gökbil. *Şir-i asuman, şir-i çerh, şir-i felek, şir-i gerdun,* Aslan burcu. || *Şir-i sipihr,* Aslan burcu, Güneş.

—Esk. patol. *Şir-pençe* → ŞİRPENÇE.

ŞİR ALİ, Afganistan kralı, Dost Muhammet'in oğlu (öl. Mezâr-ı Şerif 1879). Babası ölünce (1863), iktidarı ele geçirebilmek için kardeşlerine karşı altı yıl savaşmak zorunda kaldı. Rus-afgan sınırını belirleyen (Bedahşan ve Vâhan tampon bölgeler olarak Afganistan'a bırakılıyordu) 1873 İngiliz-Rus anlaşması'ndan kaygıya kapılan Şîr Ali Rusya'ya yöneldi ve sir Nevil Chamberlain başkanlığındaki ingiliz misyonuna kapılarını kaparken Rusya'dan misyonlar kabul etti. Bu tutumu İngiltere'nin saldırıya geçmesine yol açtı (İkinci Afgan savaşı, 1878). Şîr Ali yenildi ve Kâbil'den kaçtı.

ŞİR ŞAH (Feridettin), Hindistan'da, Delhi'de Sur devlet ve hanedanının kurucusu (öl. Kalincar 1545). Hindistan'a yerleşmiş afgan kökenli Hasan Han'ın oğlu. Caunpur'da öğrenimini tamamladıktan sonra babasına ikta edilen yerlerin yönetimini üstlendi ve bu nedenle maliye alanında geniş bilgi sahibi oldu. Bu özelliği yüzünden Babur'a gönderildiyse de, kendisine iyi davranılmadığı için saraydan kaçtı. Bengal sultanına karşı giriştiği savaşlardaki başarıları Bihar'da bağımsız bir devlet kurmasını sağladı. Babur'un oğlu Hümayun'un saldırılarına karşı koyduğu gibi, onu temmuz 1539'da, ardından mayıs 1540'ta yendi ve Delhi'ye girdi. İran'a kaçmak zorunda bıraktığı Hümayun'un topraklarına elkoyarak Kuzey ve Doğu Hindistan'a egemen oldu, 1544'te racput racasını yendi, Kalincar kalesini kuşattığı sırada yaralanarak öldü. Kurduğu Sur hanedanı ölümünden sonra çok yaşamadı. İslam Şah adıyla tahta çıkan oğlu Salim, 1554'e kadar hüküm sürdüyse de torunu Sikender Şah'ı yenen Hümayun 1555'te imparatorluğunu yeniden ele geçirdi. — Sasaram'da bulunan ve geniş bir havuzun ortasında yükselen sekizgen türbesi (1540'a doğr.) bir başyapıt sayılır (teraslar, kubbe, köşkler, maksure).

ŞİRA a. (ar. *şirâ'*). Esk. **1.** Satın alınma, satın alma. **—2.** Satış.

—İsl. huk. *Bey-i şira,* alım satım. (→ BEY'.)

ŞİRA a. (ar. *şi'râ*). Esk. gökbil. **1.** İki yıldız. **—2.** *Şira-ül-yemani* ya da *şira-yı yemani,* Büyük Köpek burcunun ve gökyüzünün en parlak yıldızı. || *Şira-üş-şami* ya da *şira-yı şami,* Küçük Köpek burcunun en parlak yıldızı.

ŞİRA a. (ar. *şirâ*). Esk. **1.** Gemi yelkeni. **—2.** Bir müzik aletinin teli. **—3.** *Şira-küşa,* yelken açan.

ŞİRACGANC, Bangladeş'te kent, Yamuna kıyısında, (sağ kıyıda), Dakka'nın K.-B.'sında; 106 774 nüf. Puro fabrikası.

ŞİRAKAVA TENNO (1053-1129), 72. Japonya imparatoru (1073-1086). Buddha cılığa sağladığı sonsuz destekle tanındı. *Yukaku* adını alıp kendisi de tarikata katıldı ve tahtı oğlu Horikava'ya bıraktı.

ŞİRALYEV ya da **ŞİRALİOĞLU** (Mehemmetağa), azerbaycanlı türkolog (Şamahı 1909). Bakü'de Azerbaycan Devlet üniversitesi doğubilimleri fakültesi dilcilik bölümü'nde okudu (1927-1931). Öğrenimini Azerbaycan Devlet pedagoji enstitüsü'nde sürdürdü; bu enstitüde azeri türkçesi okuttu. Azerbaycan Devlet üniversitesi'nde profesör oldu (1943). Azerbaycan SSCB Bilimler akademisi dil enstitüsü'nün müdürlüğünü yaptı. Sofya Üniversitesi türk filolojisi bölümü'nde ders verdiği sırada (1953-1954) bu enstitünün öğrencileri için *Türk diyalektolojisi ve dilbilimine giriş* yapıtını yayımladı. Öteki yapıtları: *Azerbaycan diyalektolojisi (I-II), Bakü ağzı ve azeri diyalektolojisinin esasları* (1962).

ŞİRAN, Doğu Karadeniz bölümünün iç kesiminde Gümüşhane iline bağlı ilçe; 26 881 nüf. (1990); 992 km^2; 72 köy. Merkezi, Gümüşhane'nin 76 km G.-B.'sında *Şiran* (esk. *Karaca*), 7 592 nüf. (1990). Tarım ve hayvancılık.

ŞİRANE be. (fars. *şir* ve *-âne*'den *şirane*). *Esk.* **1.** Kahramanlıkla, cesaretle. **—2.** Aslana yakışır biçimde, aslanca: *Hamle-i şirane* (aslanca saldırış).
◆ sıf. Kahramanlık ve cesaretle yapılan.

ŞİRAR ya da **ŞİRARE** → ŞERARE.

ŞİRATORİ (Kurakiçi), japon sinolog, türkolog, moğol dili ve tarihi uzmanı (1865-1939). Çin kaynaklarından eski türk ve moğol kavimleriyle ilgili bilgileri derledi. Hun dili üzerindeki araştırmalarıyla tanındı: *Sinologische Beiträge zur Geschichte der Türk-Völker II. Über die Sprache der Hiung-nu und der Tunghu-Stämme* (Türk kavimlerinin tarihine sinoloji katkıları II. Hun ve Tunghu kabilelerinin dili üzerine, 1902). Çin kaynaklarında geçen hunca sözcüklerin büyük bölümünü türk dili yardımıyla açıklamaya çalıştı; böylece Asya Hunları'nın türk oldukları yolundaki eski ve yaygın inancı yeni kanıtlarla destekledi; ancak daha sonra eski görüşünü bırakarak çin kaynaklarının verilerini moğolcanın yardımıyla açıklamayı denedi. Göktürkçe unvanlar üzerinde durdu: *A Study on the Titles Kaghan and Katun* (Kağan ve hatun unvanları üzerine bir çalışma, 1926).

ŞİRAZ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Küçük Mehmet Ağa'nın peşrev ve sazsemaisi, eldeki tek örnektir.)

ŞİRAZ, İran'da kent, Fars ilinin merkezi; 848 289 nüf. Zagros dağları arasındaki bir havzada, 1 500 m yükseltide, yarı çorak bir kesimdedir; ne var ki bol su kaynakları verimli bir sulu tarıma (bağlar, iranlı ozanların övdüğü gül bahçeleri) olanak verir. Şiraz, bölge merkezi olarak ancak müslümanlık döneminde VIII. yy.'da ortaya çıktı. Burada yakın dönemde Huzistan petrol alanından gelen doğal gazla enerji gereksinimini karşılayan bir kimya sanayisi (gübre) kuruldu.
—Güz. sant. Kentte birçok ünlü anıt yer alır. Cami-i Atik IX. yy.'ın ikinci yarısına, Yeni Cami XII. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenir. XIII. yy.'da yapılmış olan Şahçerağ türbesi, XIX. yy.'da büyük ölçüde onarım görmüştür. Burmalı sütunlarıyla kentin en güzel yapısı olan Mescid-i Vekil (XVIII. yy.), yüzyıllardır İran'da kullanılmayan sahınlı plan şemasına göre inşa edilmiştir. Aynı dönemden kalma ya da daha yeni olan yapılar arasında şato, kapalı çarşı, canlı süslemelere sahip saraylar, XIII. ve XIV. yy. şairleri Sadi ve Hafız'ın sonradan yapılmış türbeleri vardır. Kentin bahçeleri de ünlüdür.

ŞİRAZ a. (İran kenti *Şiraz*'dan). Fars yöresinin, genellikle yün halısı. (*Hamse*, *kaşkay, afşar, abadi* çeşitleri vardır.)

Şiraz okulu, islam minyatür sanatının, özellikle XIV.-XV. yy.'larda büyük gelişme gösteren belli başlı okullarından biri. (→ MİNYATÜR.)

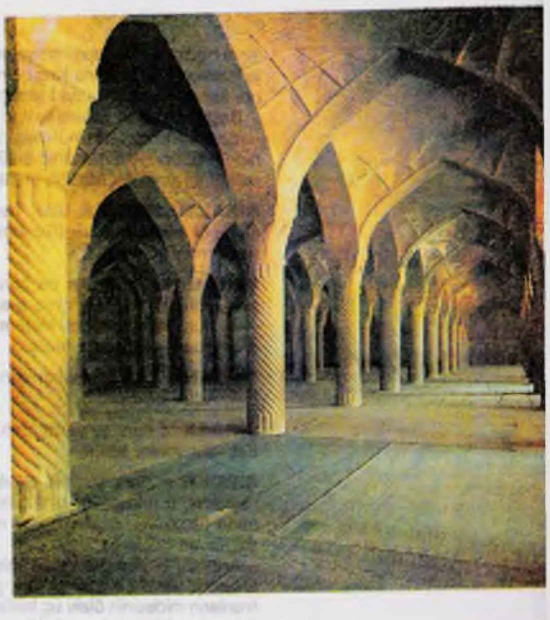
ŞİRAZE a. (fars. *şirâze*). **1.** Ciltç. Klasik ciltlerde kitabın yapraklarını birbirine bağlayan ve düzgün durmalarını sağlayan örgülü bir tür ibrişim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Düzen. **—3.** *Şirazeden çıkmak*, ruhsal dengesini yitirmek. || *Şirazesinden çıkmak*, düzenini yitirmek, çığırından çıkmak.
—*Esk. Şiraze-gir*, şıraze yapılmaya uygun kitap için kullanılır. || *Şiraze-keş*, çiltçi.
—Spor. Yağlı güreşte giyilen kispetin paçası.
—ANSİKL. Kitabın formaları alttan ve üstten, iki renk örgülü şiraze ile isteğe ve zevke göre değişik biçimlerde (sıçandişi, sağ sol yolu, tek baklava, çift baklava, geçmeli, alafranga) birbirine dikilir. *Kanat* denilen uçlar uzun bırakılarak kitabın cilt kapağına tutturulur. Şirazenin atmalı*, nişanlı* ve saplama* gibi türleri vardır. Yeni ciltlerde şiraze taklidi olan yapıştırma şeritler kullanılmaktadır.

ŞİRAZEBEND sıf. (fars. *şirâze* ve *bend*'den *şiraze-bend*). *Esk.* Düzenleyen, düzene koyan.

ŞİRAZİ → KUTBETTİN ŞİRAZİ.

ŞİRAZİ (Ebül Hüseyin Abdülmelik), iran asıllı arap matematikçi (XII. yy. ortaları). Yaşamı üstüne fazla bilgi yoktur. Daha çok konikler konusuyla ilgilendiği, Pergeli Apollonios'un arapçaya yapılmış çevirisini inceleyerek koninin kesitine ilişkin yeni görüşler ortaya attığı anlaşılmaktadır. Apollonios'un *Konika* adlı yapıtından başka, Ptolemaios'un *Almagest*'inin de özetini çıkarıp farsçaya çevirdi.

ŞİRAZİ (Sadrettin Muhammet bin İbrahim), iranlı felsefeci (Şiraz ?-Basra 1640). *Molla Sadra, Sadra, Sadr ül-Müteelkhin* (Tanrı'yı bilenlerin öncüsü) ve *Allammet üs-sani* gibi unvanlarla da tanınır. Gençliğinde gittiği Isfahan'da tanınmış felsefeci Mirdamat'tan felsefe, Şeyh Bahaettin-i Âmilî'den din bilimleri öğrendi. Öğrenimini bir süre Kum'da sürdürdükten sonra Şah Abbas I'in isteği üzerine doğduğu yer olan Şiraz'a döndü. Yedi kez hacca gitti ve son seferinde Basra'da öldü.
Şirazi, işrak, meşşâi (gezinimci) ve Muhittin Arabi'nin tasavvuf felsefesinden yararlanarak bunların sentezinden yeni bir felsefe sistemi oluşturdu. Geçmişteki felsefecilerden süregelen sorunları kendisine özgü bir biçimde çözümledi. Varlıkları birbirinden ayrı gerçekler olarak gören gezinimcilerin tersine, her şeyin aslı ve gerçeği olan varlığı tek bir biçim, tek bir nitelik (mahiyet) olarak kabul etti. Ona göre, Tanrı bir nurdur; bu nurdan gelen ışıklar ise O'nun bireyleridir. Eşyadaki cevher (öz) de, bu varlığın bireysel ışınlarıdır. Şirazi'nin kendine özgü bir görüşü de cevherde hareketliliği kabul etmiş olmasıdır. İbni Sina, hareketin cismin kendisinde değil, arazında (bir nesneye zorunlu olarak bağlı olmayan, onun özünde bulunmayan; ilineksel; demirin yüzeyindeki pas gibi) olduğunu söyler. Şirazi ise, cismin kendisinde de hareketin bulunduğunu öne sürer. Ona göre, bu hareketlerin etkisi ile cevherde meydana gelen değişme, gittikçe güçlenen ve gelişen bir harekettir ve cismin aslını etkilemez. Bu kuramdan da bazı sonuçlar çıkarır; bunlardan biri "mead" (dönüş) sorunudur. Kendisinden önceki felsefeciler dönüşü (meadı) yalnızca ruhsal bakımdan ele almışlardır. Şirazi'ye göreyse ruh, kıyamet gününde insanın cismin maddeleri olan sabit cevher ve asli çekirdeğine bağlanır. Böylece insan kıyamet gününde hesap vermek için, cismi ile ikinci kez dirilir.
Şirazi, bağnaz çevrelerin tepkisinden çekindiği için felsefe konusundaki görüş-

M. Levassort

Şiraz
Mescid-i Vekil'in içinden bir görünüm
XVIII. yy.

Şiraz
kentten genel görünüm
ve Sahcerağ türbesi (XIII. yy.)

lerini hadislerle bağdaştırmaya ve şeriatla felsefenin birbirlerine karşıt olmadıklarını kanıtlamaya çaba sarf etmiştir.
Başlıca yapıtları: felsefe ile ilgili *Esfâr ül-erbaa fil'l-hikme, Kitab ül-meşâ'ir, Şevâhid ür-rubûbiyye fi menâhic is-sülûkiyye;* sufiliği savunduğu *Mefâtîh ül-gayb.*

ŞİRAZSÜNBÜLE a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze ulaşan örneği yoktur.)

ŞİRB a. (ar. *şirben* ya da *şurben*'den *şirb*). İçilecek su payı; içme sırası.
—İsl. huk. *Şirb-i has*, belli kişilere ait olan akarsudan yararlanma hakkı.

ŞİRBAN sıf. (fars. *şir* ve *-ban*'dan *şirbān*). *Esk.* Aslan bekçisi.

ŞİRDAR sıf. (fars. *şir* ve *dar*'dan *şir-dār*). *Esk.* Süt veren, sütlü.

ŞİRDEN a. (fars. *şirdān*). Gevişgetiren hayvanların midesinin, sütü pıhtılaştıran mide özsuyunu, özellik peynir mayasını salgılayan bölümü.
—ANSİKL. Şirden kıstak ile midekapısı arasında yer alır. Kıstak şirdeni, gevişgetirenlerin midesinin öteki üç bölümünden (işkembe, börkenek ve kırkbayır) ayırır; midekapısı da onu onikiparmakbağırsağına birleştirir. Bu duruma göre şirden, gevişgetirenlerde diğer memelilerin midesinin tipik yapısına sahip olan ve bütün mide enzimlerini salgılayan biricik sindirim kesesidir. Kalın çeperinde sarmal kıvrımlar yer alır. Şirden buzağının da tek sindirim kesesidir; işkembenin diğer üç bölümü sonradan ortaya çıkar ve gevişgetirmeye yarar.

ŞİRDİL sıf. (fars. *şir* ve *dil*'den *şir-dil*). *Esk.* Cesaretli, aslan yürekli.

ŞİRE a. (fars. *şire*). *Esk.* **1.** Şıra. **—2.** *Şire-i engür*, şarap, üzüm suyu: *"Sanman bizi kim şire-i engûr ile mestiz"* (Ruhi, XVI. yy.).

ŞİREN be. (ar. *şi'r*'den *şi'ren*). *Esk.* Şiir yoluyla, şiir biçiminde.

ŞİRGİR sıf. (fars. *şir* ve *gir*'den *şir-gir*). *Esk.* **1.** Aslan avlayacak kadar cesur olan. **—2.** Yarı sarhoş, çakırkeyif.

ŞİRGSÜNBÜLE a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze ulaşmış örneği yoktur.)

ŞİRHAR sıf. (fars. *şir* ve *har*'dan *şir-har*). *Esk.* Süt emen, süt içen.
—Ask. tar. Acemi ocağı'na alınamayacak kadar küçük yaştaki çocuk esirler.

ŞİRİ, ŞİRİYE sıf. (ar. *şi'r* ve *-i*'den *şi'ri*, dişl. *şi'riye*). *Esk.* Şiirsel, şiirle ilgili.

ŞİRİ, asıl adı **Bektaş Çelebi,** türk halk şairi (öl. Kırşehir 1761). Yaşamıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Bektaşi tarikatından olduğu, ölümüne kadar çelebilik postunda kaldığı bilinmektedir. Şiirleri (devriye vd.), bektaşi inancını dile getirir.

Vahram Şirinyan (1934'te)

ŞİRİN sıf. (fars. *şirin*, tatlı'dan). **1.** Sevimli, hoş, cana yakın kimse ya da hoş, sevimli bir şey için kullanılır: *Yaramaz fakat çok şirin bir oğlan. Parkın bitişiğinde tek katlı şirin bir ev.* **—2.** *(Bir kimseye) şirin görünmek*, (onun) beğeneceği biçimde davranmak.
—*Esk. Şirin-avaz*, tatlı sesli, sesi güzel. || *Şirin-cemal* → ŞİRİNCEMAL. || *Şirin-eda* → ŞİRİNEDA. || *Şirin-güvar*, içimi güzel, içimi hoş. || *Şirin-güftar, şirin-kelam, şirin-sühen*, hoşsohbet. || *Şirin-kâm* → ŞİRİNKÂM. || *Şirin-kâr* → ŞİRİNKÂR. || *Şirin-tab*, yumuşak tabiatlı. || *Şirin-ter* → ŞİRİNTER. || *Şirin-zeban* → ŞİRİNZEBAN.

ŞİRİN a. Müz. Türk müziğinde bir büyük usul. (44 zamanlı ve 22 vuruşlu olan bu usul, Abdülbaki Nasır Dede tarafından yapılmış ve Selim III'e sunulmuştur. Elde örneği yoktur.)

ŞİRİN, *Hüsrev* ü Şirin* (mesnevi), *Ferhat* ile Şirin* (halk hikâyesi) gibi yapıtların kadın kahramanı. Özverisi, sevgilisine bağlılığı, canına kıymasına kadar varır. Mesnevide ona olan aşkı yüzünden intihar eden Ferhat'ın yasını tutar; ancak asıl bağlılığı Hüsrev'edir (Hüsrev II Perviz) ve onunla evlenir. Üvey oğlunun Hüsrev'i öldürmesi üzerine genç kadın canına kıyar. Halk hikâyesinde Şirin'e olan aşkı uğruna canını veren Ferhat ölünce Şirin de kendini öldürür. Karagöz oyununda ise Ferhat ile Şirin, türlü engellerin ortadan kalkmasından sonra birbirlerine kavuşur.

ŞİRİN, Özbekistan'da kent, Taşkent'in güneyinde. Doğal gazla çalışan termik santral.

ŞİRİNCEMAL sıf. (fars. *şirin* ve *cemāl*'den *şirin-cemāl*). *Esk.* Güzel yüzlü, sevimli yüzlü.

ŞİRİNEDA sıf. (fars. *şirin* ve *edā*'dan *şirin-edā*). *Esk.* Hareketleri göze hoş, güzel görünen.

ŞİRİNEVLER, rumca **Aghios Ermolaos,** KKTC'de Girne ilçesine bağlı köy.

ŞİRİNİ a. (fars. *şirin* ve *-i*'den *şirini*). *Esk.* Sevimlilik, tatlılık.

ŞİRİNKÂM sıf. (fars. *şirin* ve *kām*'dan *şirin-kām*). *Esk.* Tadı damağında kalmış.

ŞİRİNKÂR sıf. (fars. *şirin* ve *kar*'dan *şirin-kār*). *Esk.* Güzel, iyi, hoş davranan.
—Sey. oy. Ortaoyunu, tuluat, karagöz gibi seyirlik oyunlarda, lafı açan, karşıdakine nükte yapma fırsatı vererek konuşan kişiye verilen ad. (Ortaoyununda Pişekâr; kukla ve tuluatta İhtiyar; karagöz oyununda da Hacivat bu kapsama girer.) [*Letaif-endiş, şetaret-pişe* de denir.]

ŞİRİNKÖY, rumca **Varisia,** KKTC'de Lefkoşa ilçesine bağlı köy.

ŞİRİNLİK a. Şirin olma durumu; sevimlilik, cana yakınlık.

Şirinnar, Gaziantep ve çevresinde oynanan, ağır halay türü bir halk oyunu.

ŞİRİNTER sıf. (fars. *şirin* ve *-ter*'den *şirinter*). *Esk.* Daha sevimli, daha tatlı.

ŞİRİNYAN (Vahram), türk tenisçi (Adapazarı 1904 - İstanbul 1992). Türkiye'de tenis sporunun öncüleri arasındadır. 11 yıl arka arkaya Türkiye tek erkekler tenis şampiyonluğunu elde etti (1925-1936). *Tanin* gazetesi tarafından düzenlenen Çalenç kupası'nın üst üste 4 yıl sahibi oldu (1924-1927). Balkan şampiyonası'nda çift erkeklerde S. Erkoğlu ile birlikte birinciliği elde etti (1931). Türkiye Cumhurbaşkanlığı türk sporu şeref belgesi'ne değer görüldü (1970). Uzun yıllar tenis öğretmeni olarak çalıştı (1950-1983).

ŞİRİNZEBAN sıf. (fars. *şirin* ve *zebān*'dan *şirin-zebān*). *Esk.* Tatlı dilli, güzel konuşan.

ŞİRİSTAN a. (fars. *şir* ve *-istān*'dan *şiristān*). *Esk.* **1.** Bolca aslan bulunan yer. **—2.** Cesur insanların bulunduğu yer.

ŞİRİYE → ŞİRİ.

ŞİRK, -ki a. (ar. *şirk*). Tanrı'ya ortak koşma, Tanrı'dan başka bir tanrı bulunduğuna inanma.
—ANSİKL. Müslümanlığın ilk yıllarında inen ayetlerde putlara tapan, Hz. Muhammet'in peygamberliğini ve bildirdiği Allah inancını benimsememekte direnen Mekke Arapları'nın bu tutumları "şirk" olarak adlandırıldı ve kendilerine "müşrikler" denildi. Sonraki ayetlerde "şirk" teriminin içeriği giderek genişledi ve Allah'tan başka herhangi bir şeyin kutsallaştırılması, bu şeylere tanrısal nitelikler yüklenilmesi ve onlara Tanrı imişler gibi saygı gösterilmesi de "şirk" sözcüğü ile dile getirildi.
Kuran, ilke olarak insanın inanan varlık olduğunu göz önüne alarak inançsızlıktan çok yanlış inanışlar üzerinde durur ve bütün yanlış inanışları "şirk" olarak değerlendirir. Tanrı'nın birliği (tevhit) müslümanlığın birinci inanç ilkesidir ve islam dini bütün öteki dinler içinde bu ilkeye en çok ağırlık ve önem vermiş din olarak tanınır. Kuran, yahudi ve hıristiyanların Üzeyir, İsa gibi bazı peygamberlere tanrısal nitelik tanımalarını eleştirir ve onlara "Ey ehl-i kitap, gelin, sizinle bizim aramızda ortak olacak şu ilkede birleşelim; Allah'tan başkasına tapınmayalım ve Allah'ın dışında aramızdan bazılarını tanrı edinmeyelim" (III, 64) der.

ŞİRKET, -ti a. (ar. *şirket*). Ticari amaçlı ortaklık.
—Denizc. *Şirket mukavelesi*, bir denizcilik şirketinin, gemi kiralama ya da yük taşıma konusunda uluslararası deniz taşımacılığı kurallarına uygun olarak taşıtan ya da kiralayanla yaptığı anlaşma. || *Denizcilik şirketi*, yük ya da yolcu taşımacılığı alanlarında etkinlik gösteren ticari denizcilik kuruluşu. || *Klas şirketi*, SINIFLANDIRMA* ŞİRKETİ'nin eşanlamlısı.
—Huk. ORTAKLIK'ın eşanlamlısı.
—İkt. *Şirketler topluluğu* → HOLDİNG.
—İsl. huk. Bir şeyin birden çok kişiye ait olması, birden çok kişinin bir şeyden birlikte yararlanması. || *Şirket-i akd*, kâr sağlamak amacıyla en az iki kişinin kurduğu ortaklık. || *Şirket-i amal*, en az iki kişinin emeklerini sermaye olarak birleştirdikleri ve kazançlarını paylaşmak üzere kurdukları şirket. (*Şirket-i ebdan, şirket-i sanayi* ve *şirket-i tekabül* de denir.) || *Şirket-i ayn*, belli bir mala ortaklaşa sahip olanların meydana getirdiği şirket. (Yararlanma kısmen ya da sırayla olur.) || *Şirket-i cebriye*, ortakların iradesiyle gerçekleşmeyen, yasa hükmü ya da bir fiil gereği kurulan şirket. (Örneğin, mirasçıların ortaklığı, şirket-i cebriyedir.) || *Şirket-i deyn*, birden çok kişinin borçludan olan ortak alacakları nedeniyle ortaya çıkan şirket. || *Şirket-i emval*, birden çok kişinin sermaye olarak bir miktar mal koydukları şirket. || *Şirket-i ibaha*, denizlerdeki su, ormanlardaki hayvanlar gibi kimsenin malı olmayan şeylerden ortak olarak yararlanma. || *Şirket-i ihtiyariye*, ortakların iradeleriyle meydana gelen şirket. || *Şirket-i inan*, ticaret yapma amacıyla kurulan şirket. (Birden çok kişi farklı sermaye paylarıyla ticaret yapma amacıyla şirket-i inanı kurabilirler.) || *Şirketi mudarebe*, bir tarafın emek, öteki tarafın sermaye koyarak oluşturdukları şirket. || *Şirket-i muvazaa*, ortakların eşit oranda sermaye koydukları, tasarruf ve çıkarları eşit, her ortağın ötekine vekil ve kefil olduğu şirket. || *Şirket-i mülk*, satın alma, hibe, miras gibi nedenlerle birden çok kişinin bir maldaki ortaklıkları. || *Şirket-i müfavaza*, ortaklar arasında tam bir eşitlik olan, ortakların sermaye paylarıyla kârdan aldıkları payların eşit olduğu şirket. || *Şirket-i vücuh*, birden çok kişinin sermaye koymadan veresiye mal alıp peşin satarak elde edilecek kârı paylaşmak amacıyla kurdukları şirket.
—Tar. *Ticaret ve denizcilik şirketleri*, avrupa devletlerine bir anlaşmayla bağlı ve kolonilerin işletilmesi, ticareti ve iskânıyla ilgili bir programı gerçekleştirmek üzere bazı ayrıcalıklarla donatılmış sürekli kuruluşlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tar. *Ticaret ve denizcilik şirketleri.* İlk şirketler, XVI. yy.'da, birtakım tüccarlar arasında kurulmuş bir ortaklık biçiminde ortaya çıkan, süresi ve mali olanakları bakımından belirli bir amacın gerçekleştirilmesiyle (seyahat, ticaret) sınırlı kuruluşlardı. İngiltere'deki "regulated Companies" ya da açık şirketler (Maceracı tüc-

carlar gibi), Moskova Şirketi, Baltık Şirketi, bu tür şirketlerdi.

Ticaret ve denizcilik şirketleri, XVII. yy.'da Hollanda, Fransa ve İngiltere'nin büyük sömürge imparatorluklarının kurulmasında ve gelişmesinde temel nitelikli bir rol oynadılar. XIX. yy. başında liberalizm bunların tekellerini sınırlandırdığından güçleri giderek azaldı. Bununla birlikte XIX. yy. sonunda, avrupa devletlerinin son sömürgeci yayılmacılığında önemli bir rol oynamaktan geri kalmadılar (Büyük Britanya'da "chartered Companies; Yeni Gine, Güney Batı Afrika, Doğu Afrika alman şirketleri).

ŞİRKÛH (Ebülharis Esedüttin bin Şazi), Selahattin Eyyubi'nin amcası, Nurettin Zengi'nin komutanı ve fatımi halifesi el-Adid'in veziri (öl. Kahire 1169). Kardeşi Eyüp, abbasi valisi olarak Tekrit'teyken, bir cinayet işleyen Şirkûh, kentten kaçarak Halep hükümdarı İmadettin Zengi'nin, onun ölümünden sonra da oğlu Nurettin Zengi'nin hizmetine girdi. Komuta ettiği kuvvetlerle Nurettin Zengi adına Şam kentini ele geçirince, bu başarısına karşılık Humus kendisine ıkta olarak verildi. Mısır'daki fatımi veziri Şaver, Nurettin Zengi'den yardım isteyince, Şırkûh Mısır üzerine yürüdü ve Şaver'in rakibi Dırgam'ı yendi (1163). Ancak, bir süre sonra Şaver ile arası bozuldu ve Kahire yakınlarındaki çarpışmada onu da yendi. Şaver, Haçlılar'ı yardıma çağırınca kuvvetlerini Mısır'dan çekti. 1167'de, Haçlılar'la ittifak halindeki Şaver ile mücadele etmek için ikinci kez Mısır'a girdi. Düşmanlarını Babeyn'de yendi, ama küçük bir kuvvetle işgal ettiği ve yeğeni Selahattin Eyyubi'ye bıraktığı İskenderiye'yi boşaltarak Suriye'ye döndü. Bir süre sonra Haçlılar Kahire'yi kuşatınca, halife el-Adid'in isteği üzerine yine Mısır'a yürüdü; Haçlılar'ı yenerek çekilmek zorunda bıraktı. Halifenin emri ile öldürülen Şaver'in yerine vezir oldu (1169), iki ay sonra da öldü.

ŞİRMERD sıf. (fars. *şir* ve *merd*'den *şir-merd*). *Esk.* Gözü pek, cesur, aslan yürekli.

◆ a. İnsanların yargılamasına aldırmayan kutsal kişi.

ŞİRMERDAN çoğl. a. (fars. *şir-merd*'in çoğl. *şir-merdân*). *Esk.* Kahramanlar, kutsal kişiler.

ŞİRMERİT a. (fr. *schirmerite*). Miner. Kübik sistemde yer alan doğal bizmut, kurşun ve gümüş sülfür.

ŞİRNAK → ŞIRNAK

Şiro, Malatya yöresinde, özellikle Pötürge ilçesi ve çevresinde oynanan halay türü bir halk oyunu. (Oyun, adını Pötürge'nin eski adından [Şiro] alır.)

ŞİRPENÇE a. (fars. *şir*, aslan ve *pence*'den *şir-pence*). Patol. Deride kanlı irin içeren kan çıbanları topluluğu, antraks. (Halk arasında *Kızılyara* da denir.) [→ ANTRAKS.]

ŞİRRET, -ti sıf. (ar. *şirret*, kötülük, hiddet'ten). Huysuz, geçimsiz, kavga çıkarmaktan hoşlanan kimse için kullanılır: *Şirret bir adamdır, onunla anlaşamazsınız. Şirret kadın.*

ŞİRRETÇE be. Şirret bir kimseye yakışır biçimde.

ŞİRRETLEŞMEK gçz. f. Şirretçe davranmaya başlamak; bu biçimde davranmak, edepsizleşmek.

ŞİRRETLİK a. (ar. *şirret*'ten, *şirret-lik*). **1.** Şirret bir kimsenin durumu, niteliği. **—2.** Şirret bir kimseye özgü davranış; edepsizlik: *Şirretlik etmek.*

ŞİRRİR sıf. (ar. *şerr*'den *şirrir*). *Esk.* Kötü karakterli, kötülükçü.

ŞİRVAN, Güney Kafkasya'da, günümüzde Azerbaycan topraklarının doğu kesiminde, Kura nehrinin aşağı çığırı ile Hazar denizi arasında yer alan tarihi bölge. Antik Albania'nın bir kesimine karşılık gelen bölge doğu Kafkaslar'ın güney yamaçları ile Kura havzası arasında yayılır. Bazı kaynaklara göre eskiden bölgenin merkezi Şaberan kenti iken, sonradan Şamahı kenti olmuştur.

—Tar. Bu eski Şirvanşahlar ülkesi, şah Tahmasp I döneminde (1524-1576) Safeviler tarafından istila edilerek iran egemenliğine girdi. Bölgenin sünni mezhebinden olan yerlileri fırsat buldukça şii safevi yönetimine başkaldırdılarsa da bu ayaklanma hareketleri, her seferinde iran kuvvetlerince şiddetle bastırıldı. Kendisini yardıma çağıran Şirvanlılar'ın sesine kulak veren Murat III'ün Şirvan ve Gürcistan seferi serdarlığına atadığı Lala Mustafa Paşa, tüm bölgeyi ele geçirerek osmanlı topraklarına kattı (1578). Türk-İran barışıyla (1590) Safeviler'in Osmanlı devletine bıraktıkları Şirvan, merkezi Şamahi olmak üzere 14 sancaklı bir eyalet oldu. 1603-1612 Türk-İran savaşı'nda bir ara safevi egemenliğine geçen bölge, Nasuhpaşa antlaşması (1612) gereğince yine Osmanlı devletinde kaldı. Murat IV döneminde Kasrışirin* antlaşması'yla (1639) İran'a verildi. 1723-1732 Türk-İran savaşı sonunda Dağıstan ve Gürcistan'la birlikte yeniden osmanlı yönetimine geçti. Ancak, 1743-1746 Türk-İran savaşı sonunda Şirvan bir kez daha osmanlı egemenliğinden çıktı ve İran'da avşar hanedanının kurucusu olan Nadir Şah' ın denetimine girdi. Nadir Şah'ın ölümünden (1747) sonra yerel beylikler arasında bölüşülen bölgeyi XIX. yy. başlarında istilaya girişen Ruslar, önce Derbent ve Bakü'yü (1806), ardından da geriye kalan kesimlerini ele geçirdiler (1820). Dağıstanlı Şeyh Şamil'ın 27 yıl süren (1832-1859) bağımsızlık savaşımı da Şirvan'ı rus boyunduruğundan kurtaramadı. Bu arada merkez, şiddetli deprem yüzünden yerle bir olan Şamahı'dan Bakü'ye taşındı (1859). Birinci Dünya savaşı'nın sonlarına doğru Rusya'nın Brest-Litovsk* antlaşması'yla (1918) savaştan çekilmesi üzerine bölge bir süre türk ordusu tarafından işgal edildi. Daha sonra burasını denetimi altına alan Sovyetler Birliği, Şirvan adını kullanımdan kaldırarak bölgeyi Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağladı.

ŞİRVAN a. (Azerbaycan'daki *Şirvan* kentinin adından). El sant. Şirvan yöresinde dokunan ince ve çok kaliteli halılara verilen ad. (Kafkas halıları içinde ilme sıklığı ve özgün renk uyumuyla önemli bir yeri vardır. Bugün de geleneksel desen ve renk karakteri korunarak dokunmakta olan Şirvan halılarının oldukça eski bir geçmişi vardır.)

ŞİRVAN ya da **ŞİRVANİ** a. (Kafkasya'nın D.'sundaki *Şirvan*'dan). Esk. mim. **1.** Osmanlı mimarlığında, çatı arasında ya da dükkânların üstünde yer alan alçak tavanlı asma kat. **—2.** Osmanlı saraylarında taht ve yatakların üstündeki bezemeli ahşap sundurma.

ŞİRVAN, Siirt ilinin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 26 138 nüf. (1990); 1 015 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 51 köy. Merkezi, Siirt'in 25 km K.-K.-D.'sunda *Şirvan*, 5 459 nüf. (1990).

ŞİRVANİ → ŞİRVAN

ŞİRVANİZADE AHMET HULUSİ → AHMET HULUSİ EFENDİ Şirvanizade.

ŞİRVANİZADE MEHMET RÜŞTÜ PAŞA, türk sadrazam (Amasya 1828 - Taif, Hicaz, 1874). Halveti tarikatı şeyhlerinden mutasavvıf Mevlana İsmail Siracettin'in oğlu. Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra Amasya Evkaf müdürlüğüne atandı (1853). İstanbul'a gelerek Babıâli'de Âli Paşa'nın yönetimindeki Arazi komisyonu'nda çalıştı. Şam* olayı üzerine (1860) sınırsız yetkilerle oraya gönderilen Hariciye nazırı Keçecizade Fuat Paşa ile birlikte gitti. Dönüşte Meclisi vâlâ üyeliğine seçildi (1861). Vezir payesiyle Suriye valisi (1863), Evkaf nazırı (1865), Hazinei hassa nazırı (1867) oldu. Yeni kurulan Dahiliye nezareti'nin başına getirildi (1869). Azledilerek Adliye nazırlığına atandı (1870). Mahmut Nedim Paşa'nın sadrazam olması üzerine (1871), Âli ve Fuat paşaların yetiştirmelerinden olduğu için azledilip rütbesiyle nişanları da alınarak Amasya'ya sürüldü (1871). Mithat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında (1872) affedilerek rütbe ve nişanları geri verildikten sonra, önce Orman ve maadin, ardından da Maliye nazırlığına getirildi. Serasker Hüseyin Avni ve Mithat paşaların azlettirdiği Sakızlı Esat Paşa'nın yerine sadrazam oldu (1873). Ancak, padişahın tahttan indirilmesi ve Meşrutiyet'in ilanı gibi konularda kendileriyle işbirliğine yanaşmadığını gördüklerinden yine bu ikilinin karşıt etkinlikleriyle görevden alınarak önce Halep, sonra da Hicaz valiliğiyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı (1874). Salgın sırasında yakalandığı tifodan öldü.

ŞİRVANLI AHMET HAMDİ, türk din bilgini (Şirvan 1831 - İstanbul 1890). Medrese öğrenimi görerek müderris oldu. Encümen-i teftiş'te üyelik, başkanlık, Meclis-i maarif'te üyelik yaptı. Görevle Hindistan'a gitti (1887), dönüşte anılarını, *Hindistan ve Suat ve Afganistan seyahatnamesi* (1883) adlı kitapta topladı. Telif ve tercüme pek çok yapıtından bazıları şunlardır: *Usul-i coğrafya* (1866), *Teshilü'l-aruz ve'l kavafi ve'l-bedayi* (1872), *Tercümei-makamat-ı hariri* (1873), *Hülasa tü'l-Feraiz fi halli'l-gavamiz* (1874), *Belagat-ı Lisan-ı Osmani* (1876), *Türkçe muhtasar mantık* (1882), *Türkçe muhtasar usul-i fıkh* (1884).

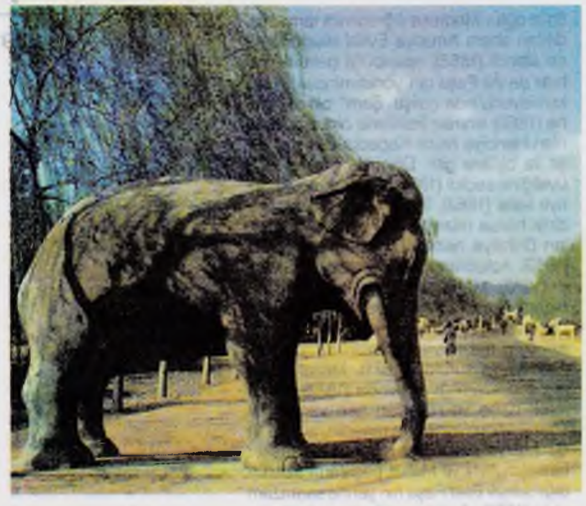
ŞİRVANŞAH a. Tar. Şirvan hükümdarlarının unvanı.

ŞİRYAN a. (ar. *şiryan*). Esk. anat. **1.** Atardamar **—2.** *Şiryan-ı adudi*, pazı üstündeki damarlar. || *Şiryan-ı ebher*, kalpten vücuda temiz kanı pompalayan büyük atardamar. || *Şiryan-ı iklili*, kalbi besleyen damar. || *Şiryan-ı kuberi*, bilek damarı. || *Şiryan-ı nazil*, aşağı inen atardamar. || *Şiryan-ı rievi*, akciğerlerin içine dağılmış ve kanı dağıtan damar. || *Şiryan-ı said*, kalpten çıkan atardamar. || *Şiryan-ı sübati*, şahdamar. || *Şiryan-ı şezen*, soluk borusu. || *Şiryan-ı taht-et-terkova*, köprücük altındaki damar. || *Şiryan-ı veridi*, ciğer atardamarı. || *Şiryan-i zülaki*, mideye giden damarların tümüne verilen ad.

ŞİRYANİ sıf. (fars. *şiryan* ve ar. *-i*'den *şiryani*). *Esk.* Atardamarla ilgili, atardamara ilişkin.

ŞİRZİME a. (ar. *şirzime*). *Esk.* **1.** Herhangi bir şeyin küçük parçası. **—2.** Küçük topluluk, grup.

ŞİS ya da **ŞİT,** peygamber; Âdem ile Havva'nın 3. oğlu. Dinsel kaynaklarda onunla ilgili olarak verilen bilgiler şöyledir: Kabil'in öldürdüğü Habil'in yerine, Tanrı'nın bir armağanı olarak dünyaya geldi; (Yaradılış, IV, 25; V, 3-8), doğduğunda, babası 130 yaşındaydı. Âdem ona günün saatlerini, yalnızlığa çekilerek ibadet etmeyi öğretti, Tufan'ın meydana geleceğini bildirdi. Mekke'de yaşadı, taş ve çamur kullanarak Kâbe'yi yaptı. Âdem'e ve kendisine gönderilen tanrısal buyrukları bir araya derledi. 912 yıl yaşadı, kız kardeşi Hazura ile evlendi. Ebu Kubeys dağındaki mağarada, Âdem ile Havva'nın yanına gömüldü. Habil'in çocuğu olmadığı, Kabil'in oğlu Tufan'da kaybolduğu için bütün insanlar onun soyundan türedi.

M. Mathelin

Şisanling son Ming imparatorlarının mezarlarına giden iki yanında hayvan heykelleri bulunan yol

Kuran'da Şis'ten söz edilmez. *Taberi tarihi*'ne göre Şis ya da Şit sözcüğünün aslı "şaş" ya da "şâş"tır ve "bedel, Tanrı armağanı" anlamına gelir.

Şisanling ya da **Shisanling,** son on üç Ming imparatorunun mezarlarının bulunduğu, Pekin yakınlarında 1403'te Yonglı tarafından kurulan Çin nekropolisi. Yalnızca 1424'te ölen Yonglı'nın mezarı Çangling ile 1620'de ölen Vanli'nin mezarı Dingling kazılmıştır.

ŞİSPAR, Karakurum'da doruk, Batura Mustagh öbeğinde, Pakistan'da; 7 619 m. Doruğu, J. Kurczab yönetiminde bir alman-polonya dağcılık takımının üyeleri 1975'te fethetti.

ŞİST a. (fr. *schiste;* lat. *schistos;* yun. *skhistos,* yarık'tan). **1.** Yapraklar halinde parçalanabilen her tür kayaç, özellikle de ince taneli (lütitler sınıfı) ve yapraksı yapıda kayaç. (Şistler, kilin az ya da çok kuvvetli bir başkalaşım sonucu yapraklar halinde parçalanmasından türer. Yeni mineraller oluşmadıkça ve başlangıç yataklığı zarar görmedikçe, bu kayaçlar tortul kayaç olarak kabul edilir. Arduvazlı ve bitümlü şistler böyle oluşur. Yeni minerallerin ortaya çıkmasıyla birlikte bu kayaçlar başkalaşım kayaçları sınıfında yer alır.) **—2.** *Kristalli şist,* kimilerince serisitli şistleri, mikaşistleri ve gneissleri bir araya getiren grubu belirtmek için zaman zaman kullanılan terim.

—Mad. oc. Kömürle karışmış her tür kısır malzemeye verilen ad. || *Şist ayırıcı,* cevher içindeki şistleri ve öbür kısır malzemeleri ayırmaya yarayan aygıt. || *Ayıklama* ya da *yıkama şisti,* ham kömürün ayıklanması ya da yıkanmasıyla elde edilen artık malzeme.

—Petr. san. *Şist yağı,* bitümlü şistlerden çıkarılan mineral yağ. || *Bitümlü şist,* ısıl işlemeyle petrole benzer bir yağ veren, organik madde (kerojen) bakımından yüksek derişimli şist. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. *Kloritli şist,* klorit bakımından zengin ve bu yüzden yeşil renkte yapraklanmış başkalaşım kayacı. (Eşanl. KLORİTOŞİST.)

—ANSİKL. Petr. san. Bitümlü şist yatakları, basınç altında dönüşüme uğramamış ve klasik bir petrol yatağının oluşumu için gerekli yüksek sıcaklıklara ulaşmamış, olgunluk derecesi düşük yataklardır. Dönüşüm ve göç gerçekleşmediğinden, hidrokarbonlar killi ana kayaç içinde kalır ve bu da, zamanla, bitümlü şistleri oluşturur. Bu yataklar (özellikle Wyoming-Corado'daki Green River, Brezilya'daki Parana), bilinen klasik petrol rezervinin birkaç katına eşit stratejik hidrokarbon rezervleri oluşturur. Ayrıca, lağım atma yoluyla ve şist kütlesini, kerojene uygulanan piroliz işleminin optimal sıcaklığı altında, yani yaklaşık 500 °C'ta ısıl işlemden geçirerek şist yağı elde etme, ham petrolün sıvı rezervlerinin yavaş yavaş tükenmesiyle, büyük ölçüde yeniden verimli bir şekilde işletilmeye başlanacaktır. Bununla birlikte, şist yağı asfaltlı kum*ların rekabetiyle karşılaşacaktır.

ŞİSTLEŞMEK gçz. f. Bir tabaka sözkonusuysa, içine karışan moloz oranının çokluğu nedeniyle işletilemez duruma gelmek.

ŞİSTLİ sıf. Yerbil. Şistlerden oluşmuş olan.

ŞİSTLİLİK a. Yerbil. **1.** En büyük basınca hemen hemen dikey olan koşut yapraklar halinde parçalanmayla sonuçlanan tektonik süreç. (Bir kayaçta birçok şistlilik olabilir. Kaba kırılma şistliğinin karşıtı, daha girintili çıkıntılı akış şistliliğidir. İçinde yaşıt şistli başkalaşım minerallerinin geliştiği bir şistlilik ise yapraklanmadır.) **—2.** Kimi kayaçların ayırtedici özelliği olan ve bunları bölünebilir duruma getiren yapraklı hal. **—3.** *Şistlilik düzlemi,* şistli bir kayacın koşut ince levhalar halinde ayrıldığı düzlem. (Bu düzlem kimi kez katmanlaşma ile çakışır, kimi kez bundan ayrılır.)

şistlilik (sola doğru uzayan bir katmanlaşmayı kesen altdüşey şistik parçalanma) [Corbières'de (Fransa) Mouthoumet kütlesinin Silures devri]

C. Lepvrier-J. Ceyssant

ŞİSTOKARP sıf. (fr. *schistocarpe*). Bot. Diyasporları (tohumlar ve sporlar) meyvenin ya da sporkesesinin yarılarak açılmasıyla boşalan bitkilere denir.

ŞİSTOVA (Nina), rus kadın dansçı (Moskova 1931). 1942'de girdiği Bolşoy tiyatrosu okulu'nu 1951'de bitirdi ve Bolşoy balesi'ne katılıp 1957'de solist oldu. İnce, uzun boylu bir kadın olan Şistova, tüm romantik repertuvarı yorumladı, ancak özellikle *Tunç süvari*'deki Paraşa rolüyle dikkat çekti (1957).

ŞİSTOZ a. (fr. *schistose*). Pnömol. Büyük bir kısmı bol silikatlı şist parçacıklarından oluşan arduaz tozlarının solunum yoluyla alınmasından ileri gelen ve arduaz işçilerinde görülen iyicil pnömokonyoz.

ŞİSTOZOMİYAZ a. (fr. *schistosomiase*'dan). Çeşitli asalak bilharzia türlerinin neden olduğu sığır hastalığı. (Asalak, mukoza-altı dokularda nodüllerin oluşmasına neden olur.)

ŞİSTOZOMÜL a. (fr. *schistosomule*). Bilharziyozun deri evresinde fürkoserkerin dönüşümünden sonraki bilharzia biçimi.

ŞİSTSİ sıf. Yerbil. Şist görünümünde ya da şist özellikleri taşıyan.

ŞİŞ sıf. Şişmiş olan: *Sol ayağım çok şiş, ayakkabı ayağıma olmuyor. Şiş karınlı, çelimsiz bir çocuk.*

◆ a. Şişmiş olan yer: *Ayağındaki şişi doktora gösterecek.*

—Kad. doğ. *Seroza-kan şişliği,* doğum sırasında kolayca biçim değiştirebilen ve deri ile aponevroz arasında, serozada kanın toplanmasına bağlı şiş. (Hiçbir anlamı olmayan fizyolojik bir olaydır.)

—Vet. Atlarda travmadan, sürtünmeden ya da doğuştan olan, yumuşak ya da sert, çeşitli çıkıntılara verilen ad.

ŞİŞ a. **1.** Metalden yapılmış, bir ucu sivri, silah olarak da kullanabilen ince uzun çubuk: *Şişle adam yaralamak.* **—2.** Örgü örmeye yarayan, iki ucu sivri ya da bir ucu top biçimde metalden, tahtadan ya da plastikten bir çift uzun çubuk; bu çubuklardan her biri. (Geniş ve açık bir halka oluşturan yuvarlak şişler de vardır): *Bu örgü için üç numara şiş kullanmalısınız. Şişim kırıldı.* **—3.** Kebap yapmak, kızartmak üzere, üzerine et geçirilen ve ateşin üstünde yavaş yavaş döndürülen metal ya da ağaçtan çubuk: *Etleri şişe geçirmek.* **—4.** Şişkebap. **—5.** *Tavuk, piliç, vb. şiş,* şişe geçirilerek pişirilmiş tavuk, piliç vb.

—Mutf. *Şiş çevirme düzeneği,* bir yay ya da ağırlık yardımıyla saat ibresi yönünde dönen bir mekanizmayı ya da bir elektrik motorunun yardımıyla kızartma şişini çeviren düzenek. || *Şiş kebap* → ŞİŞKEBAP. || *Şiş köfte* → ŞİŞKÖFTE.

—Nalbantl. *Ocak şişi,* yanarak topaklaşan kömür parçalarını birbirinden ayırmakta kullanılan sivri uçlu, uzun demir çubuk.

—Tekst. Epengle ya da fitilli kadifelerin üretiminde kullanılan yuvarlak ya da yassı demir çubuk.

—Tüt. *Tütün şişi,* tütün yaprağı keskin bir aletle sapından koparıldığı zaman yaprak sapına yapışık kalan sap parçası.

ŞİŞABANOMA, GOSAİNTHAN ya da **ŞİŞA PANGMA** (tibet dilinde "bulutların üstündeki sırt"), Himalayalar'ın Tibet topraklarında kalan doruğu; 8 012 m. Doruğa ilk defa 1964'te çinli Şiu Cing yönetimindeki çinli dağcılar kuzey-batı sırtından tırmandı. İkinci tırmanışsa ancak 1980'de, Çin'in yabancı dağcılara sınırlarını açmasından sonra alman dağcılar tarafından gerçekleştirildi. Dağcılık teknikleriyle güney yamacından ilk tırmanışı ingiliz dağcılar başardı (1982); R. B. Jones, A. MacIntyre ve D. Scott.

ŞİŞAÇUNDAO → PARACEL adaları.

ŞİŞANE a. Esk. sil. → ŞEŞHANE.

ŞİŞA PANGMA → ŞİŞABANGMA.

ŞİŞBURUN BABUİN a. Batı Afrika'da yaşayan, burnu mandrilinki gibi şiş, kıç nasırları kiremit kırmızısı renginde babuin. (Bil. a. *Papio leucophaeus;* uzunkuyruklumaymungiller familyası.)

ŞİŞE a. **1.** İçine bir sıvı, özellikle de içecek doldurulan, genellikle camdan yapılmış, dar boğazlı uzunca kap. **—2.** Gaz lambasında, alevin daha fazla ışık vermesini, dış etkenlerden korunmasını, düzgün yanmasını sağlayan, ortası şişkin, yukarı doğru darlaşan cam koruyucu. **—3.** Şişe çekmekte kullanılan, küçük, yuvarlak ağzı keskin olmayan kap. **—4.** *Şişe çekmek, şişe vurmak,* eskiden ağrıyı dindirmek ya da akciğerin kan yükünü hafifletmek için bu işe özgü şişenin havasını alevle boşaltarak sırta yapıştırmak.

—*Esk.* **1.** Sırça, cam. **—2.** *Şişe-i haccam,* hacamat şişesi. || *Şişe-i hunab,* gökyüzü. || *Şişe-i rindan,* kadeh. || *Şişe-i saat,* kum saati.

—Balıkç. Trolün daha iyi yüzmesini sağlayan çelik ya da cam küre. || *Zoug şişesi,* balık yumurtalarını olgunlaştırmada kullanılan cam kap. (Bu iş için, çoğunlukla, ters çevrilmiş, dipsiz bir şişe kullanılır.)

—Birac. *Şişe kılıfı,* güneş ışığından korumak amacıyla küçük bira şişelerine sarılan alüminyum yaprağından kılıf.

—Denizbil. *Nansen şişesi,* fiziksel, kimyasal ya da biyolojik parametrelerini ölçmek için, belli bir derinlikten deniz suyu örneği almaya yarayan aygıt. (Bazı nansen şişelerine, belli bir derinlikten hem örnek almak, hem de sözkonusu düzeydeki su sıcaklığını ölçebilmek amacıyla takla attırarak döndüren bir düzenek eklenebilir.)

—Ev ekon. *Şişe fırçası,* şişe, biberon ve benzeri şeylerin yıkanıp temizlenmesin-

de kullanılan silindir biçiminde fırça.
—Marokenc. *Şişe kılıfı,* şişelerin korunması ya da ticari açıdan sergilenmesi için yapılmış deri mahfaza.
—Nük. müh. *Manyetik şişe,* termonükleer kaynaşma araştırmaları alanında, *plazma*'yı korumak için kullanılan özel manyetik alan dağılımlı düzenek.

◆ sıf. *Sayı sıf.* + *şişe,* belirtilen sayıda şişenin alabileceği miktarda: *Üç şişe şarap.*
—Seram. *Şişe seramik,* şişe biçiminde olan ve eskiden tonoslar ya da tonoslu tabanlar yapmakta kullanılan pişmiş topraktan parça. (Birbirinin içine geçirilen şişeler, dış bükey bir beton kalıbının üstüne dizilip yan yana ya da üst üste sıralanan kemerler oluşturacak biçimde örülürlerdi.)
—ANSİKL. Camc. Sanatsal nitelikteki bazı yapımların dışında ağızla üfleyerek şişe yapımı mekanik üretim karşısında tamamen ortadan kalkmıştır.
Şişe makineleri camın alınış tarzına göre iki sınıfa ayrılır. Emişli denen türlerde (Owens makineleri) cam doğrudan fırından alınır; diğerleri (Lynch, O'Neil ve Roirant I. S. makineleri), eskiden bir işçinin fırından aldığı cam şarjlarını (Boucher makinesi) bir dağıtıcı aygıttan *(feeder)* alırlar. Şişe önce birinci kalıpta taslak biçimini alır, sonraki kalıpta son biçimine kavuşur.

ŞİŞE a. Tavan tahtalarının aralıklarını kapamak için çakılan ince çıta.

Şişe ve cam fabrikaları aş *(Türkiye),* şişe ve cam sanayisinde etkinlik gösteren şirketler topluluğu. 17 şubat 1934 tarihli ve 2/162 sayılı Bakanlar kurulu kararı ve tümü Türkiye İş bankası'nca ödenen 1 milyon TL sermayeyle kuruldu. Türkiye'de cam sanayisini kurmak ve geliştirmekle görevlendirilen kuruluş ilk fabrikasını 1935'te, Paşabahçe*'de (İstanbul) açarak şişe ve cam eşyası üretiminde başladı. Türkiye'de cam sanayisinin temelini oluşturan bu önemli girişimi, 1961'de, düzcam üretmek üzere Çayırova'da (İstanbul) ikinci bir fabrikanın işletmeye açılışı izledi. Bu tarihten sonra hızlı bir gelişme gösteren kuruluşa bağlı olarak açılan işletmeler ve ürettikleri ürün türleri şöyledir: Topkapı* şişe sanayii aş (cam kaplar); Teknik* cam sanayii aş (ısıya dayanıklı cam ev eşyası, cam laboratuvar araç ve gereçleri, cam boru, cam çubuk, cam kürecik); Cam elyaf sanayii aş (sürekli cam elyafından keçe ve fitiller, fibrocam [cam tülü], CPT boru); Soda* sanayii aş (ağır ve hafif soda, rafine sodyum bikarbonat, sodyum silikat, sodyum bikromat vb.); Anadolu* cam sanayii aş (düzcamlar ve cam kaplar); Rastaş reform ambalaj sanayi ve ticaret aş (düz ve bombeli oto emniyet camları, ısıtmalı arka cam, baskılı ve baskısız fırın camları); Ferro döküm sanayi ve ticaret aş (sfero, pik ve özel alaşımlı demir dökümler); İstanbul Porselen sanayii aş (porselen ev eşyası); Sinop Cam sanayii aş (soda camı ve kristal camdan el imalatı eşyası); Trakya* cam sanayii aş (düzcamlar); Kırklareli Cam sanayii aş (soda camından otomatik ev eşyası); Camiş ambalaj sanayii aş (ofset ve flesko baskılı kâğıt-karton tüketici ambalajı, taşıma ambalajı); Maden işletmeleri (silis kumu, kalker, dolomit, kil, kaolen, kolemanit, alçıtaşı, kuvars, kalsit, cam kırığı vb.); Cam işleme tesisi (düz ve bombeli oto camları, kapı camı, yalıtım camı [ısıcam], fırın camı, kurşuna dayanıklı cam, ısıtmalı arka camı, ayna [flotal], emaye cam); Makine ve kalıp fabrikası (cam kap ve cam ev eşyası üretimi için kalıplar, çeşitli makine ve yedek parçalar), Bursa otocam fabrikası (otomobil camı). Topluluk ürünlerinin iç ve dış pazarlama işlemlerini Paşabahçe perakende satışlar limited şirketi, Cam pazarlama aş, Paşabahçe ticaret limited şirketi, Derya dış ticaret aş, Caminter-Şişe-Cam Internationale Handelsgesellschaft mbH. Inter-mar-international marketing Inc., Camiş Jersey limited aracılığıyla yürütmekte; topluluğa bağlı mali bir kuruluş olan Camiş menkul değerler aş ise sermaye piyasasında menkul değerler alım ve satımı yapmaktadır. 1992 sonu itibariyle 11'i cam sanayisinde olmak üzere toplam 18 sanayi kuruluşu; 12 ticaret ve finans kuruluşu olan topluluğun, aynı yıla ait verilere göre ödenmiş sermayesi 2 trilyon 934 milyar TL, aktifinde yer alan iştiraklerin kayıtlı değeri, 1 trilyon 28 milyar 382 milyonu topluluk içi iştirak, 63 milyar 922 milyonu topluluk dışı iştirak olmak üzere toplam 1 trilyon 92 milyar 304 milyon TL'dir. Özkaynakları 1 trilyon 165 milyar TL, bilanço kârı 83 milyar 461 milyon TL olan kuruluşun toplam satışları 13 trilyon 500 milyar TL, dışsatımı 355 milyon 595 000 dolar olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl, 492 495 tonu düzcam, 430 963 tonu cam ev eşyası olmak üzere toplam 923 458 tonluk üretim yapmış olan Türkiye şişe ve cam fabrikaları aş'de, 12 502 kişi çalışmaktadır.

ŞİŞEBAZ a. (fars. *şişe* ve *-bāz,* oynayan' dan *şişe-bāz*). Sey. oy. Şişelerle çeşitli denge gösterileri yapan sanatçı.
—ANSİKL. Şişebazların en yaygın gösterileri, başlarına aldıkları bir testinin üzerindeki tablaya su dolu şişeler dizerek dansetmekti. Testinin üzerine birkaç kat tabla ve şişe koyarak da aynı gösteriyi yaparlardı.

ŞİŞECİ a. Şişe alan ve/ya da satan kimse.

ŞİŞEK a. **1.** Bir ile iki yaş arasındaki koyun. **—2.** Kuzulama dönemine girmiş ya da yeni doğurmuş koyun.

ŞİŞEKLEMLİLER a. Paleosen ve Eosen devri topraklarında fosillerine rastlanan, toynaklıların atası oldukları sanılan fosil memeliler takımı. (Özellikle ilkel, dişleri hepçil tipindedir. Ayakları beşparmaklı ve tırnaklıdır. Örnek tipi *Phenacodus.* Bil. a. *Condylarathra.*)

ŞİŞEKLİ (Edib), **Edip Çiçekli** de denir, suriyeli subay ve devlet adamı (Hama, Suriye, 1901 - Ceres, Goiás eyaleti, Brezilya, 1964). Aralık 1949'da, Irak yanlısı Sami Hinnavi'yi iktidardan düşürdü (19 aralık 1949). Bir karışıklık döneminden sonra, Parlamento'yu dağıttı, anayasal hükümeti feshetti, Arap kurtuluş hareketi adıyla bir tek parti kurarak (ağustos 1952) diktatörlük yetkileri kullandı. Yeni bir Anayasa ilan ettikten sonra kendisini Cumhurbaşkanı seçtirdi (temmuz 1953). Bir askeri ayaklanmayı bastırdıysa da, ülkesini Irak'ın silahlı müdahalesinden kurtarmak için sürgüne gitmek zorunda kaldı (şubat 1954). 1960'ta Brezilya'ya yerleşti ve orada öldürüldü.

ŞİŞELEME a. Şişelemek işi.

ŞİŞELEMEK g. f. *Bir sıvıyı şişelemek,* onu şişelere doldurmak.
◆ **şişelenmek** edilg. f. Şişelere doldurulmak: *Fıçıdaki şarap şişelendikten sonra satışa sunulacak.*

ŞİŞELENMEK → ŞİŞELEMEK.

ŞİŞELİK a. **1.** Bir buzdolabı kapısının iç tarafında bulunan ve üzerine konan şeylerin düşmesini önleyen bir çubuğu olan raf. **—2.** Şişe koymak için, üst üste dizili rafları bulunan çerçeve (şasi). **—3.** Şişeleri dik olarak taşımak için içinde bölmeleri bulunan sepet.
—Seram. Kütahya seramik fırınlarının ana gövdesindeki ikinci raf aralığı. (Öteki raflardan daha yüksek olan [40-50 cm] bu aralığa şişe, vazo, sürahi vb. seramikler yerleştirilir.)

ŞİŞEMSİ sıf. Şişeye benzeyen.
—Biyol. Şişe biçiminde olan.
—Zootekn. *Şişemsi meme,* inek memesinin, dört bölümünün birbirinden ayrı ve uzantılarının birbirine yakın olmasıyla belirgin tipine denir.

Şişlang ci ya da **Xixlang ji** *(Batı pavyonu),* XIV. yy. başlarında Vang Şifu tarafından yazılan beş perdelik çin oyunu. Genç aydın Cang ile toplumsal uzlaşımları ve çıkarı yenmeyi başaran bakan Tsai Yıngying'in kızının temiz aşklarını anlatır.

ŞİŞİNMEK → ŞİŞMEK.

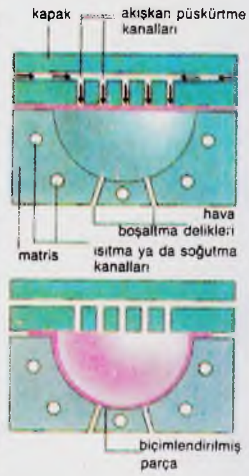
ŞİŞİRİCİ sıf. Kim. Şişmeyi sağlayan ya da kolaylaştıran bir etken için kullanılır.

ŞİŞİRİLMEK → ŞİŞMEK.

ŞİŞİRİŞ a. Şişirmek eylemi ya da biçimi.

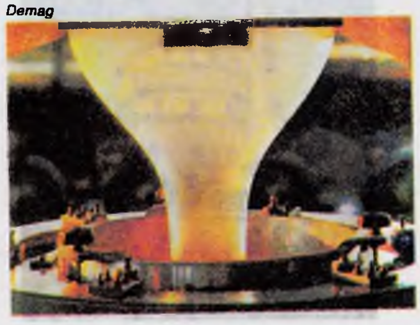
ŞİŞİRME a. Şişirmek eylemi.
—Ask. → SU* ŞİŞİRMESİ.
—Kasapl. Kasaplık hayvanları, kestikten sonra, derinin kolay yüzülmesi için, deri altına hava üfürmek işlemi.
—Metalürj. Bir parçaya, yandan uzunlamasına dövme yoluyla uygulanan biçimlendirme işlemi. (Bu işlemden sıcakta dövmede yassılaşabilirlik deneyi, soğukta sıkıştırmada haddelenmiş ürünlerin yüzeysel özürlerini belirleme deneyi olarak yararlanılır.) || *Şişirme altlığı,* şişirme işlemi uygulanacak parça ya da çubuğun yerleştirildiği dökme demirden kütle. || *Şişirme kalıbı,* metal bir parçaya şişirme işlemi uygulamakta kullanılan takım. || *Şişirme makinesi,* kızıl dereceye dek ısıtılmış bir metali işlemeye yarayan yatay dövme presi.
—Polim. *Şişirme kalıplama,* önceden ısıtılarak yumuşatılmış termoplastik bir maddeyi hava basıncı etkisi altında biçimlendirme tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Fışkırtmayla şişirme,* fışkırtmanın ardından uygulanan şişirme kalıplama yoluyla plastik maddelerden içi oyuk eşyalar üretmekte kullanılan biçimlendirme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Şarapç. Doldurmadan önce şarap fıçılarının çeperlerine şarap emdirme.

◆ sıf. **1.** Kötü, baştan savma, aceleye getirilmiş şey için kullanılır: *Şişirme bir örgü.* **—2.** Şişirilerek kullanılabilen: *Şişirme bot. Şişirme yatak.* **—3.** Abartılmış: *Şişirme haber.*
—ANSİKL. Polim. • *Bir akışkanın doğrudan basıncıyla şişirme kalıplama.* Önbiçim genellikle bir levha, kimi zaman bir borudur; bu önbiçim, ısıtılarak yumuşatıldıktan sonra bir kalıbın iki parçası arasına sıkıştırılır. Kalıbın kapaklarındaki deliklerden üflenen sıcak hava, levhanın dişi kalıp (matris) üzerine yapışmasını sağlar. İşlem, kalıbın iki parçası arasına bir ya da iki levha yerleştirilerek uygulanır; böylece ya daha sonra birbirine kaynaklanarak birleştirilen yarım bir gövde ya da tam bir gövde elde edilir. Tam bir gövdenin elde edilmesi sırasında hava, doğal olarak önbiçimin iki levhası arasından üflenir.
• *Diyaframla şişirme kalıplama.* Bu yöntemde hava basıncı, A kapağı ile plastik maddenin B levhası arasına yerleştirilmiş esnek bir diyafram yardımıyla uygulanır. Diyaframın biçim değiştirmesi, levhaya iletilir; bir önceki yöntemde olduğu gibi levha matrisin üzerine yapışarak matrisin biçimini alır.
• *Fışkırtmayla şişirme.* Fışkırtıcıdan çıkan boru, derhal iki parçalı bir kalıba alınır. Kalıp kapatıldıktan sonra sıcak borunun uç-

bir akışkanın doğrudan basıncıyla plastik bir maddeyi şişirme kalıplama
1. Şişirme kalıplamadan önceki konum;
2. İşlem sonundaki konum.

Demag

fışkırtmayla şişirme yoluyla plastik zarf yapımı (zarın kalınlığı, halka biçimindeki fışkırtma kalıbından çıkan kabarcığın aynı anda çekilerek şişirilmesiyle elde edilir)

larından biri kapatılır, açık ucundan hava üflenir; böylece henüz yumuşak durumda bulunan plastik maddenin kalıbın iç çeperlerine yapışması sağlanır. Plastik maddenin kalıp içindeki bölümüne *kalıplama hamur*'u denir. Kalıplama hamuru, şişirme işleminden sonra kalıp hizasından kesilir.

Fışkırtmayla şişirme yoluyla içi oyuk pek çok ürünün, özellikle de plastik şişelerin üretilmesi sağlanır. Elde edilen kapların boyutları, küçük ilaç şişelerinden 5 000 litrelik mazot depolarına kadar değişir.

Fışkırtmayla şişirme tekniği ayrıca plastik zarf, boru ve çuval yapımında kullanılır; bu amaçla malzeme, fışkırtma kalıbından çıkışta belli bir uzaklıkta sıkıştırılır ve fışkırtma kalıbının ekseninden içine sıcak hava üflenir. Elde edilen ürünlerin çapı kimi zaman 3,5 m'ye kadar varabilir.

ŞİŞİRMECE sıf. Kötü, baştan savma yapılmış bir iş için kullanılır; şişirme.

ŞİŞİRMEK → ŞIŞMEK.

ŞİŞİRTMEK → ŞIŞMEK

ŞİŞKA → SISAK.

ŞİŞKARIN a. Bal deposu görevi yapan karın bölümü çok geniş, iri işçi arı. (Örneği *Myrmecocystus*'lar.)

ŞİŞKEBAP a. Mutf. Şişe geçirilmiş kuşbaşı eti ateşte pişirerek yapılan kebap.
—ANSİKL. Şişkebap, daha çok yağsız koyun etinden, budun tranş ya da yumurtalık tarafından yapılır. Etlerin yumuşak olması için en az 5-6 saat, zeytinyağı, soğan suyu, tuz ve biber karışımında ya da soğan suyu ve süt karışımında bekletilmesi gerekir. Daha sonra şişlere geçirilen et, ateşte biraz çevrilerek renginin solması sağlanır ve bu durumda bir saat bekletildikten sonra pişirilir. Etlerin arasına domates, defne yaprağı, yeşil biber vb. geçirilerek de yapılır.

ŞİŞKİN sıf. Şişmiş, şişirilmiş.
—Gökbil. Görünür aydınlık yüzeyi diskin yarısından fazlasını kaplayan ve Güneş sistemi içinde yer alan bir gökcisminin görünümü için kullanılır. (Yerdeki bir gözlemci için Ay, ilk dördün ile dolunay arasında ve dolunay ile son dördün arasında şişkin evrede görünür; Mars gezegeninin ise her zaman şişkin bir görünümü vardır.)

ŞİŞKİN (İvan İvanoviç), rus ressam (Elabuga 1832 - Petersburg 1898), Geziciler grubundandı, natüralist orman manzaralarıyla ün kazandı.

ŞİŞKİNLİK a. **1.** Şişkin olma durumu. **—2.** Kabarıklık, şişlik.
—Anat. *Jugular toplardamar şişkinliği*, arka yırtık delik dolayında iç jugular toplardamarın başlangıcındaki geniş bölüm. (Kafatası sinüsleri buraya boşalır.)
—Astrofiz. Bir gökcisminin, kendi çekim alanının bölgesel genişlemesiyle ortaya çıkan heterojenliği.
—Fizyol. Kanın duraklamasıyla bir doku ya da organın hacminin artması (örneğin aşırı çaba ya da öksürük vb. sırasında toplardamarların şişmesi).
—Mim. Mimarı bir öğenin, bir vazonun, bir mobilyanın vb. az çok eğrisel olan profili, dış çizgisi.
—Patol. Nedeni (klinik nedeni) ne olur olsun, bir vücut parçasının hacmini artırması. || Sahici bir urun neden olduğu hacim artışı karşıtı olarak, iltihaptan ötürü meydana gelen hacim büyümesi.
—Tıp. Sindirim kanalında gaz birikmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Gazların neden olduğu gerginlikle karnın patolojik olarak az ya da çok kabarması.
—ANSİKL. Tıp ve Patol. Sindirim kanalında biriken gazların büyük bir kısmı hava yutmaktan ileri gelir. Bir yandan midenin gerginliği bazı solunum ve kalp bozukluklarına neden olur. Öte yandan karında şişme ve büyüme görülür. Şişkinlik, sindirim bozukluğu, bağırsak tıkanması olanlarda, inatçı kabızlarda vb. görülür. Karın duvarına vurulduğu zaman tınlamalı bir ses duyulur.

ŞİŞKO sıf. ve a. (*şışmek*'ten). "Çok şışman" anlamında alay yollu kullanılır: *Şişko bir adam. Şişko bugün okula gelmedi mi?*

ŞİŞKOLUK a. Şişko olma durumu, şişmanlık.

ŞİŞKOV (Aleksandr Semyonoviç), rus amiral ve yazar (1754 - Petersburg 1841). "Rus dilinin dostları derneği"ni kurdu ve yazınsal dil olarak slavoncanın kullanımını öğütleyerek Karamzin'in yenilikçilik çabalarına karşı geleneği savundu (*Rasujdeniye o starom i Novom sloge Rasıyskogo yazıyka*, 1803).

ŞİŞKOV (Vyaçeslav Yakovleviç), rus romancı (Bjetesk, bugün Tver bölgesinde, 1873 - Moskova 1945), Sibirya ve Sibirya köylüleri (*Tayga*, 1916), Sibirya'nın kapitalist hanedanları (*Ugryum-Reka*, 1933) üzerine anlatılar ve *Yemelyan Pugaçev* üzerine renkli bir tarihsel fresk (1938-1945) yazdı.

ŞİŞKÖFTE a. Şişte pışırilmiş köfte.

ŞİŞLEME a. Şişlemek eylemi.
—Bayınd. ve İnş. Betonu, metal bir çubuk yardımıyla kalıplar içine yerleştirme. (Eşanl. PİKAJ.)

ŞİŞLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi şişlemek*, ona şiş batırmak, şiş saplamak. **—2.** *Arg. Bir kimseyi şişlemek*, onu şiş, kama vb. bir şeyle yaralamak: *Adamı bacağından şişlemişler.*

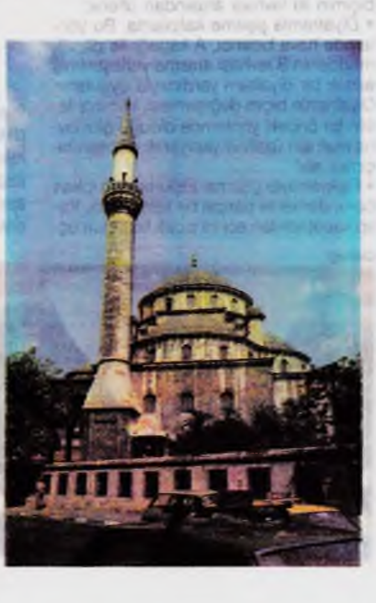
◆ **şişlenmek** edilg. f. **1.** Şiş batırılmak. **—2.** Şiş, kama vb. ile yaralanmak.

ŞİŞLENMEK → ŞİŞLEMEK.

ŞİŞLİ, Marmara bölgesinde İstanbul anakent sınırları içinde ilçe ve semt; 250 478 nüf. (1990). İstanbul'un nüfus yoğunluğu en yüksek ilçelerindendir; özellikle 1950 sonrası hızlanan konut yapımı ve gecekondulaşma Şişli ilçesinin yerleşim alanını çok genişletmiştir.

Şişli semtinin ana eksenini oluşturan Halaskârgazi caddesi boyunca ve Şişli meydanı çevresinde çokkatlı apartmanlar, seçkin mağazalar, işyerleri ve bankalar yer alır. Geçmişte özellikle azınlıkların ve varsıl kesimin oturduğu semt, günümüzde canlı bir ticaret ve alışveriş merkezidir. Şişli* camisi de bu kesimdedir.

Şişli atölyesi, Birinci Dünya savaşı sırasında, ulusal duyguları kamçılamak amacıyla, İstanbul Şişli'de savaş resimleri yaptırılmak üzere kurulan atölye. Harbiye nazırı Enver Paşa'nın emriyle kurulan atölyede 1914 kuşağı ressamları (Sami Yetik, Hikmet Onat, Ali Sami Boyar, Ruhi Bey, Mehmet Ali Lâga, Ali Cemal) konuları savaş ve askerler olan çeşitli resimler gerçekleştirmişlerdir. Bunlar 1918'de Galatasaraylılar yurdunda sergilenmiş, ardından da Viyana ve Berlin'e gönderilmiştir.

Şişli camisi
İstanbul

Şişli camisi, İstanbul'da Şişli meydanında cami; Vakıflar baş mimarı Vasfi Egeli başkanlığındaki bir kurul tarafından hazırlanan plana göre gerçekleştirildi (1945-1949). Cami ve tek şerefeli minaresi kesme küfeki taşındandır. Klasik üslupta yapının ana mekânı üç yandan yarım kubbelerle desteklenmiş büyük bir kubbeyle örtülüdür. Önünde altı sütuna oturan beş kubbeyle örtülü son cemaat yeri vardır. İç mekân kalem işleriyle süslüdür. Caminin yazıları ve levhaları dönemin ünlü hattatları Hamit Aytaç, Macit Ayral, Ahmet Refet'in ürünüdür.

Şişli terakki lisesi →TERAKKİ VAKFI ÖZEL ŞİŞLİ TERAKKİ LİSESİ.

ŞİŞLİK a. **1.** Şiş olma durumu. **—2.** Şişmiş olan yer.
—Patol. Kanın, serozanın ya da kendi salgıladığı sıvının birikmesi ile bir organın şişmesi sonucu hacminin artması.
—Tıp. Genellikle yuvarlak ve sert, bazen deri altına gömülü anormal oluşum. (Eşanl. NODOZİTE.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Tıp. Özellikle bacaklarda yerleşen *düğümlü eritem* gibi şişlikler, diz, bilek ve omuz çevresinde 24 ya da 48 saat süre ile görünen yerel *romatizma şişlikleri*, alın ve kafatasında görülen *firiol* ve *Meynet şişlikleri* akut, kırmızı ve sıcaktır. Bazı şişlikler ise subakuttur, haftalar ve aylarca yerlerinde kalabilirler: sarkoitler, tüberkülitler, lepromlar, frengi, verem ve mantarlardan ileri gelen gomlar gibi. Örneğin yağlı bir maddenin şırıngasından sonra şırınga yerinde meydana gelen şişlik (oleom) gibileri süreğen olabilir. Ellerde görülen *Heberden* şişlikleri* ve *Bouchard* şişlikleri* artroza özgü şişliklerdir.

ŞİŞLİK sıf. Şiş yapmaya, şiş olmaya elverişli olan: *Şişlik et.*

ŞİŞMAN sıf. **1.** Gövdesi aşırı derecede yağ bağlamış kimse için kullanılır: *Şişman bir kadın. Şişman çocuklar spor yapmakta güçlük çekerler.* **—2.** *Bir kimseyi şişman göstermek*, bir giysi sözkonusuysa, o kimsenin şişman görünmesine neden olmak: *Bu elbise seni şişman gösteriyor.*

ŞİŞMANLAMA a. Şişmanlamak eylemi.

ŞİŞMANLAMAK gçz. f. Kilo almak, yağ bağlamak, şişman duruma gelmek: *Bir ayda beş kilo alıp şişmanladı. Yaşlandıkça şişmanlıyor.*

◆ **şişmanlatmak** ettirg. f. *Bir kimseyi şişmanlatmak*, onun şişmanlamasını sağlamak, onu şişman duruma getirmek.

ŞİŞMANLAR, Bulgaristan krallığı (1323-1371) ve Tirnovo prensliği (1371-1393) hanedanı.

ŞİŞMANLATMAK → ŞİŞMANLAMAK.

ŞİŞMANLIK a. Şişman olan kimsenin durumu.
—ANSİKL. Dar anlamda şişmanlık, vücutta yağ birikiminin artmasıyla kuramsal ağırlığın yaklaşık olarak % 15 aşılmasıdır. Şişmanlıklar çeşit çeşittir: *yaygın şişmanlıklar*, genellikle çocuklarda ve yeniyetmelerde görülür, çoğunlukla yapısaldır; *kadınsı şişmanlıklar*, kadınlarda daha fazla görülür ve vücudun alt taraflarında (kalça, kabaet) daha belirgin olur; *erkeksi şişmanlıklar*, daha fazla erkeklerde görülür ve yağ birikimi boyunda, omuzlarda, göbek üstü bölgesinde belirir. Damar ve metabolizma ihtilatları (şeker hastalığı, tansiyon yüksekliği, hiperlipidemi) bu sonuncu tür şişmanlıkta daha sık görülür.

Yağ dokusunun mikroskopta incelenmesi *hipertrofik şişmanlıklar* (adiposit hacminin artması) ile *hiperplazik şişmanlıkları* (adiposit sayısının artması) ayırt etmeye yarar. Çocuklarda ve yeniyetmelerde görülen şişmanlıklar bu ikinci türden şiş-

manlıklardır. *Karma şışmanlıklar,* yani hiperplazik ve hipertrofik olanların bir arada olanları sonuçları bakımından daha kaygı vericidir.

• *Çocuk şişmanlıkları.* Olguların % 30' unda şişmanlık çocuklukta ya da yeniyetmelik çağında başlar; olguların % 80'inde bir ya da iki taraflı ailevi şişmanlık, olguların % 25'inde ailevi diyabet vardır. Çocukta şişmanlık, kızlarda biraz daha fazla olmak üzere, % 8 ila % 12 düzeyindedir. Çok erken çağda başlar, beş çocuktan üçü beş yaşından önce şişmanlar. Çok ender olarak bir içsalgı sendromu sözkonusu olabilir (Hipotalamus merkezlerindeki organik bir lezyona bağlı adiposo -genital sendrom, Laurence-Moon-Biedl -Bardet sendromu). Çoğu zaman kan şekerinin düzenlenmesinde bozukluk, ensülin salgısında artma, şişman çocukların normal ağırlıktaki çocuklardan daha hızlı gelişmelerine rağmen, büyüme hormonu salgısında azalma görülür.

• *Şişmanlığın nedenleri.* Şişmanlık çoğu zaman, lenfoit bir organda (adenoitler, bademcikler, apandis) [% 8], yapılan bir ameliyattan, bir beslenme değişikliğinden (% 30), ruhsal bir şoktan (% 33), gebelikten (% 45) sonra ortaya çıkabilir. İç salgıya bağlı şişmanlıklar çok nadirdir (aşağı yukarı % 1); başlıca neden pankreastaki ensülin-salgılatıcı bir urdur. Erkeksi şişmanlıklarda bazen böbreküstü bezi kabuğunun aşırı çalışması sözkonusu olabilir; hipotiroidi bazen teşhis sorunları doğurabilirse de bunlar hormon dozajları ile çözümlenebilir. Menopoz ve östrojenlerle gebeliğin önlenmesi, önceden şişmanlık varsa daha da ağır sonuçlar doğurur. Spor yapmayı kesmek, sigarayı bırakmak, çoğu zaman, şişmanlığın başlama nedeni olabilir. Nihayet bazı ilaçlar (kortizon, izoniazit, antidepresörler) ya doğrudan doğruya kendi etkileriyle ya da iştahı artırarak ağırlık kazanmaya neden olabilirler.

• *Şişmanlığın ihtilatları.* 1. *Metabolizma ihtilatları.* Karbonhidratlara dayanıklılık anomalileri (kimyasal diyabet) sık görülür, ama bu anomaliler zayıflama ile gerileyip ortadan kalkabilir. Pankreas salgısına çok uzun süre gereksinmeyle de gerçek bir diyabet oluşabilir. Şişmanların beşte biri diyabet olurlar. Kanda yağların, özellikle trigliseritlerin anormal arttığı görülür. Gut (nikris) krizlerine, pankreatitlere, safra taşlarına bu alanda rastlamak olasılığı daha fazladır.
2. *Damar ihtilatları.* Erkeksi şişmanlıklarda çok görülür. Tansiyon yüksekliği, normal ağırlıktaki kimselere göre daha fazladır. Tansiyon yüksekliği başka tehlikeli etmenlerle (diyabet, kanda trigliserit yüksekliği) birlikte olursa kalp ya da koroner yetmezliğini daha da kolaylaştırır. Beyinde ortaya çıkan damar bozuklukları ender değildir. 20 kiloluk bir ağırlık fazlalığı damar bozukluğu rizikosunu 24 kat artırır.
3. *Solunum ihtilatları.* Şişman insan, kanın oksijen doyumundaki azalma nedeniyle yaşam gücünde eksikliğe uğrar, bu da onu bronş enfeksiyonlarına karşı dayanıksız kılar. Çok ileri durumlarda da Pickwick* sendromu ortaya çıkabilir.
4. *Kemik-eklem ihtilatları.* Şişmanlık, kalça ve diz artrozlarını ağırlaştırır. Ağırlıkta bir kilo artış, yürümede bu eklemlere yüklenen basıncı dört kat artırır.
5. *Toplardamar ihtilatları.* Kadınsı şişmanlıklarda ve menopozdan sonra daha sık görülür. Toplardamarlardaki bozukluklarda, kapakçık yetmezliğine kanın geri dönüşünde zorlanma eklenir; ameliyat sonrası trombozların ve bacaklardaki ülserlerin sıklığı bu yüzdendir.
6. *Cerrahi ihtilatlar.* Şişmanlık ameliyattaki rizikoları artırır.

• *Şişmanlığın tedavisi.* Beslenme rejimi kesin olarak düşük kalorili olmalı, ama temel aminli asitleri sağlayacak proteinlerden kilo başına en az 1 g bulunmalıdır. Yağlar, özellikle doymuş yağlar azaltılmalıdır. Hızla kana geçen yalın şekerler ve alkollü içkiler yasaklanmalıdır.

Ilımlı beden hareketleri önerilmeli, fakat ileri derecedeki şişmanlıklarda, sık görülen solunum yetersizliği ve koronerlerin elverişsiz durumu yüzünden spor yasaklanmalıdır.

İlaçlara gelince, şişmanlıkta su tutulması olmadığından kalp ve böbrek ihtilafları dışında idrar söktürücüler tümüyle gereksizdir. İştah kesiciler çok zaman merkez sinir sistemi uyarıcısı olduklarından, ruhsal bakımdan zayıf olan kimselerde alışkanlık yapma tehlikesi ile karşılaşılabilir. Bununla beraber, tedavinin başlangıcında kısa süreli olmak koşulu ile yararlı olabilir.

ŞİŞME a. Şişmek eylemi.
—Deric. Hafif asit ve alkalili bir suya batırılan bir derinin hacimce büyümesi.
—Dişç. cerr. *Dişeti şişmesi,* dişeti ve ağız mukozası hücrelerinde, çoğunlukla bir diş enfeksiyonu odağının neden olduğu doku iltihabı.
—Fizs. kim. Gevşek durumdaki polimer örgülerinin kimi çözücüleri soğurarak hacım bakımından genişlemesi. (Kauçuk, benzenle temas ettiğinde şişer.)
—Karb. kim. *Şişme indisi,* bir kömürün kaliteli bir kok verip veremeyeceğine ilişkin ayırtedici özelliği. (Şişme indisi, laboratuvarda işlenen kömürden elde edilen kok kalıntısının hacmine ve görünüşüne göre belirlenir.)
—Metalürj. Metallerin yapısında çözünmüş olarak bulunan gazların basıncıyla yer yer metal yüzeylerinde beliren kabarma. ‖ Amonyağın % 85'in üzerinde ayrıştırılmasıyla gerçekleştirilen nitrürlenmiş yüzeylerde görülen kabarma.
—Pedol. ve Bayınd. Monmorilonit gibi kimı toprak killerinin, kristal yapılarının yapraklarında kalan boşluklara büyük miktarda su soğurma özelliği. (Kimi killi topraklar, nemli dönemde % 500 oranında su içerebilir, sonra hızla kurur ve gözalıcı biçimler alarak ufalır; kabartılı mikroengebeler ve vertisollerde vertisollerin yanık ağları ya da siyah killi tropikal topraklar bununla açıklanır. Bu özellik temel çalışmalarında düzensizliklere yol açar. Buna karşılık, bentonitler ve monmorilonitler gibi yüksek derecede şişme özelliği gösteren killer, kimi arazilerde bulunan boşlukları doldurmakta ve bunları sızdırmaz duruma getirmekte kullanılır.)
—Polim. Özel bir sıvıyla temas ettiğinde kimi makromolekülli bileşiklerin hacimlerinin büyümesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sil. *Namlu şişmesi,* ateşli bir silahın namlusunda, aşırı basınç nedeniyle oluşan genleşme.
—Su işler. *Çamur şişmesi,* "ipliksi" adı verilen bakterilerin varlığı sonucu etkinleşmiş çamurun kıvamının değişmesi. (İngilizcede "builking" adıyla bilinen bu olay sırasında çamur, durultucunun dibinde birikecek yerde su yüzünde kalır. (Son derece tedirgin edici olan bu olayın nedenleri ve çözümleri konusunda pek çok araştırma yapılmaktadır.)

◆ sıf. İnş. *Şişme yapı,* depolama, sergileme, spor çalışmaları gibi etkinliklerin yapılmasına elverişli, kötü hava koşullarından etkilenmeyen, ara taşıyıcıları olmayan, hafif bir örtüsü bulunan ve şişirildiğinde bükülmezlik kazanan esnek kılıf. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İnş. Şişme yapıların çeşitli türleri vardır: bir ağla güçlendirilip tespit edilmiş ve iç boşluğun yüksek basıncıyla ayakta duran, tümüyle kapalı kılıf; aynı biçimde taşınan, çepeçevre zemine tespit edilmiş kılıf; şişme bir iskelete tespit edilmiş örtü. İç mekânında yüksek basınç bulunmayan son örnek bir yana bırakılırsa, şişme yapılara giriş, ikili kapı ya da döner kapıyla sağlanır. Şeritler halinde dikilmiş ya da kaynaklanmış film ya da kumaş şeritleri yardımıyla gerçekleştirilen bu tür yapılar, 50 m'lik açıklıkları geçmeyi sağlar; bir ağla bağlanıp güçlendirildiklerinde, geçilen açıklık, kuramsal olarak 20 katına ulaşır. Ömürleri 12-15 yılla sınırlı olan şişme yapıların ayakta durması için sürekli hava pompalanması gerekir. 1917'de İngiltere'de ortaya çıkan bu yapılar,1950'li yıllarda amerikan radarlarını korumak için geliştirilmiştir.
—Polim. Şişme sınırlı olabilir, yani hacimsel büyüme ürünün dağılmasına yol açmaz ya da tam tersine sınırsız olabilir; bu durumda tam bir çözülme sözkonusudur.

Makromoleküllü bir yapıya bir sıvının sızması, yapıdaki zincirlerin birbirlerinden uzaklaşmasına yol açtığından maddede sınırlı bir şişme gözlenir; ancak aralarındaki ortak değerlikli (ağlaşık madde) ya da ikincil bağların (örneğin poliamitlerin hidrojen bağları) bulunmasına bağlı olarak zincirler yine de birbirlerinden tümüyle kopmaz. Ağlaşık ya da ısılsertleşir bir maddede her zaman sınırlı bir şişme gözlenir.

Genel olarak iki tür şişme vardır;
1. *ağdışı şişme.* Ağdışı şişme yalnız amorf bölgeler için sözkonusudur; bu bölgelerdeki moleküllerarası etkileşim, örgütlenmenin olmaması yüzünden son derece zayıftır;
2. *ağiçi şişme*'de şişirici sıvı, kristalli bölgelere dek sızabilir. Bu durumda şişme, aynı maddenin X-ışınları tayfını değişikliğe uğratır.

Kimi durumlarda şişme (selüloz nitratın aseton etkisiyle şişmesi), kristalli yapının tersinmez bir biçimde bozulmasına yol açar; buna *jelatinleşme* denir.

Şişmenin yeğinliği, makromoleküllü zincirde bulunan işlevsel gruplar ile şişirici sıvının türü, zincirler arasındaki etkileşimlerin şiddeti, polimerin kristallilik derecesi gibi çeşitli parametrelere bağlıdır. Şişme sıvısına kimi etkenlerin katılması, sıvının sızma gücünü önemli ölçüde artırır. Örneğin arı suyla çok az şişebilen selüloz, suya kalsiyum tiyosiyanat gibi kimi tuzla katıldığında aşırı bir şişme gösterir.

Bir malzeminin, kimi sıvılarla temas ettiğinde şişmesi, bu malzemeden yapılan nesnelerin biçim ve boyutlarını büyük oranda değiştireceğinden ciddi bir kusur olarak kabul edilir. Bununla birlikte kimi sıvıların şişirici etkisi, makromoleküllü maddenin başka türlü erişilmesi mümkün olmayan bölümlerinde kimyasal tepkimeleri başlatabilmesi bakımından oldukça önemlidir Nitekim birbirlerine olan ilgileri son derece zayıf olan selülozа hidrokarbon bu yolla sokulur; bu amaçla selüloz önce, bir tuzun katıldığı suyla şişirilir; sonra bu parça, kısmen kurutularak madde içinde suyun yerini alacak olan piridine daldırılır; aynı işlem istenilen bir başka hidrokarbonla yinelenir. Buna, *araya koyma* işlemi denir.

ŞİŞMEK gçz. f. **1.** İçi boş ve esnek bir şeyden söz ederken, bir gazla, bir akışkanla dolarak oylumu büyümek, genişlemek: *Bu lastik bir türlü şişmiyor, patlak olmasın?* **—2.** İçine bir sıvı emerek, bir akışkanla dolarak kabarmak, genişlemek: *Balkon kapısı yağmurdan şişmiş, kapanmıyor. Rüzgârdan şişen yelkenler.* **—3.** Bedenin bir bölümü sözkonusuysa, o bölümde bir şişkinlik oluşmak: *Çok yürümekten ayaklarım şişti. Ağlamaktan yüzü, gözü şişmek. Yüzün bayağı şişmiş, derhal bir dişçiye git.* **—4.** Çok yemek yiyerek rahatsız olacak derecede doymak: *Çok şiştim, bir lokma daha yiyemem.* **—5.** Çok yorulup koşamaz duruma gelmek, nefes nefese kalmak: *Ne çabuk şiştin, daha koşuya yeni başladık. At şişti, artık koşamaz.* **—6.** *Tkz.* Gururlanmak, kibirlenmek. **—7.** *Tkz.* Şişmanlamak. **—8.** *Arg.* Utanacak bir duruma düşmek; bozulmak, bozum olmak.

◆ **şişinmek** dönşl. f. Böbürlenmek, gururlanmak.

◆ **şişirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir şeyle) şişirmek,* onu bir gazla, bir akışkanla doldurarak oylumunu genişletmek: *Bisikletin lastiğini şişirmek.* **—2.** *Bir şeyi şişirmek,* bir akışkandan, bir sıvıdan söz ederken, o şeyin oylumunu büyütmek: *Rüzgâr yelkenleri şişiriyordu.* **—3.** *Ciğerlerini, bir kasını şişirmek,* derin soluk alarak göğüs kafesini genişletmek, bir kası kasarak ortaya çıkmasını sağlamak: *Göğsünü şişirmek. Pazularını şişirmek.* **—4.** *Bir kimse-*

yı, *midesini şişirmek*, bir yiyecekten, bir içecekten söz ederken, midesinde şişkinlik oluşturma: *Bira midemi şişirdi.* **—5.** *Bir işi şişirmek*, onu baştansavma yapmak, ona gereken özeni göstermemek: *Camları iyi temizle, şişirme sakın.* **—6.** *Bir sözü ya da yazıyı şişirmek*, onu gereksiz katmalarla uzatmak. **—7.** *Bir şeyi (soyut) şişirmek*, kapsamını, etkisini çok büyütmek, abartmak: *Ne çok para kazandığını şişirerek anlatıyordu.* **—8.** *Bir hesabı, harcamaları şişirmek*, gerçekte olduklarından daha çok, daha kabarık göstermek. **—9.** *Bir kimseyi (bir kimseye karşı) şişirmek*, onu (ona karşı) kışkırtmak amacıyla öfkesini artırıcı telkinlerde bulunmak: *Babasını iyice şişirmişler ki, eve gelince kıyameti kopardı.*

—El sant. Kasnak biçimindeki bakırı, içeriden çekiçleyerek toparlaklaştırmak.

—Graf. sant. Satır ya da sayfa sayısını artırmak için, dizginin satır aralarını olanaklar oranında açmak, seyrekleştirmek.

—Kasapl. *Bir hayvanı şişirmek*, ona şişirme yöntemini uygulamak.

—Metalürj. Bir parçanın ilk (başlangıç) kesitini artırmak için dövme işlemi uygulamak.

—Şarapç. Doldurmadan önce yeni şarap fıçısına sıcak şarap emdirmek.

◆ **şişirilmek** edilg. f. Şişirmek eylemine konu olmak.

◆ **şişirtmek** ettirg. f. *Bir şeyi (araç tümleci +) [bir kimseye] şişirtmek*, şişirmek, gazla ya da bir akışkanla dolmak eylemini (o kimseye) yaptırmak: *Az ilerde lastikçi var, yedek lastiği ona şişirtelim.*

ŞİT → ŞİS.

ŞİT (Bayram), türk güreşçi ve antrenör (Acıpayam, Denizli, 1930). Uzun yıllar karakucak ve yağlı güreş yaptıktan sonra minder güreşine geçti. 1951 yılında yapılan İskenderiye Akdeniz oyunları'nda grekoromen dalında 63 kg'da altın, 1954 Tokyo Dünya şampiyonası'nda gümüş ve 1956 İstanbul Dünya kupası'nda bronz madalya kazandı. Fransa'da antrenörlük kursu gördükten sonra, 4 yıl Fransız milli takımını çalıştırdı. 1972 yılında Türk milli takımına da kısa süre antrenörlük yaptı. Bir süre grekoromen milli takımını çalıştırdı.

ŞİTA a. (ar. *şitā*). *Esk.* Kış: *Mevsim-i şita* (kış mevsimi).

—Ed. Divan edebiyatında acımasız, adil olmayan bir hükümdar olarak canlandırılır: *"Şitanın ettiği bidadı mülk-i gülşende/ Efendi binde birin söylesem dolar defter"* (Kışın gülşen ülkesinde yaptığı adaletsizliklerin binde birini yazsam efendi, defter dolar) [Nedim]. Lamii, *Münazara-i sultan-ı bahar ba şehriyar-ı şita* adlı alegorik öyküsünde şita adlı şehriyarla bahar adlı sultanın süregiden savaşını, doğaya sırayla egemen olduklarını anlatır.

ŞİTAB a. (fars. *şitab*). *Esk.* Sürat, çabukluk, acele.

ŞİTABAN sıf. (fars. *şitābān*). *Esk.* **1.** Acele eden, aceleyle giden. **—2.** *Şitaban olmak*, acele etmek, acele gitmek.

ŞİTAİ sıf. (ar. *şitā'* ve *-ī*'den *şita'i*). *Esk.* Kışla ilgili, kışa ait.

ŞİTAİYE a. (ar. *şita* ve *-iyye*'den *şitā'iyye*). Ed. Nesip bölümü kış mevsimini konu edinen kaside. (Örn. Taşlıcalı Yahya'nın Semiz Ali Paşa'ya sunduğu şitaiye: *"Cihan içinde bürudet bıraktı fasl-ı şita / Biribirine soğuk deprenir zemin ü sema"* (Kış mevsimi cihanda soğukluk bıraktı. Yerle gök biribirine soğuk davranmakta.)

Şİ TAO ya da **SHİ TAO,** çinli keşiş DAO Ci'nin resimlerinde kullandığı ad (Guangşi ili 1641 - 1720'ye doğr.). Ming imparatorluk ailesindendir; akademici ortodoksluğa karşı savaşım veren Çing "bireyciler"inin en ünlülerinden biridir. Şaşırtıcı bir çağdaşlıkta olan pek çok yapıtı vardır. Yalnızca birkaç mürekkep lekesiyle, albüm sayfalarında evrensel doğayı yansıtmayı bilmiştir. Resim üzerine kaleme aldığı inceleme kitabında, bu sanatın sınırlarını aşarak estetik konusundaki düşüncelerini dile getirir.

ŞİTEVİ, ŞİTEVİYE sıf. (ar. *şitā* ve *-ī*'den *şitevi*, dişl. *şiteviyye*). *Esk.* Kışla ilgili, kışa ait.

—Esk. gökbil. *İnkılab-ı şitevi* → İNKILAP.

Şİ-TSANG, Tibet'in çince adı.

ŞİU. Mit. Hititler'de ışık tanrısı. Hititler'in Anadolu'ya göç ederken getirdikleri tanrılardandır. *Anitta* metni*'nde "bizim tanrımız Şiu" olarak anılır. Daha sonra başlı başına bir tanrı olmaktan çıkmış, "tanrı" sözcüğünün yerine kullanılmıştır.

ŞİU YİNG → ÇİU YİNG.

ŞİVA, saygınlıkta tanrı Vişnu'yla yarışan hindu tanrı. Birçok şiva halk tarikatı gibi seçkin hindular da Şiva (Koruyucu), Şambhu (Hayırhan), Paşupati (İneklerin tanrısı), Maheşa (Büyük tanrı), Mahadeva (Ulu tanrı) vb. çeşitli adlar altında ona tapar. İnananlara göre en son gerçekliğin görünümü ya da brahman olan Şiva, genellikle beyaz renkte ya da küllerle kaplı bir gövde, dünyaları yok edebilecek bir zehir içeren mavi bir gerdanlık, bir ay ve Ganj ayçasıyla süslü örülmüş saçlarıyla canlandırılır. Mitolojiye göre, bu nehir dünya üzerine dökülürken Şiva, düşüşünü hafifletmek ve dünyanın fazla sarsılmasını önlemek için onu başı üzerine almıştır. Şiva aynı zamanda üç gözlü olarak da gösterilir ve genellikle kapalı olan üçüncü gözünün, bir iç görme sağlamakla birlikte, üzerine açılacağı her türlü dış nesneyi yok edeceği ileri sürülür. Ölü yakma yerlerinde dolaşır, simgeleri arasında bir kafatası tacı ve bir yılan da bulunur. Kimi zaman da bir üçlü çatal, bir geyik derisi, bir davul ve bir gürz tutan dört eli vardır. En yaygın biçimlerinden biri, hareketleri dünyayı yaratan Dans kralı *(nataraca)* biçimidir. *Yoni*'yi (vajina) simgeleyen bir oturtmalık üzerinde dikilmiş fallus simgesi *linga* biçimiyle de tapınma konusudur. Uma, Sati, Durga ve Kali adlarıyla da bilinen karısı Parvati ve oğulları altı başlı Skanda ve fil başlı Ganeşa'yla birlikte Kailasa dağında oturur. Ganeşa'nın yanındaki bineği boğa Nandi'nin, bütün şiva tapınaklarının giriş ya da yakınında heykelleri bulunur.

Şiva tapması, Antikçağ'a kadar uzanır. Fırtına tanrısı yırtıcı ve yıkıcı Rudra, Vedalar'da genellikle Şiva'nın sıfatının örtmecesi olan koruyuculukla donatılmıştır. Şiva'nın simgesi doğrudan doğruya, kendisine başka bazı tanrıların özelliklerinin de eklendiği tanrı Rudra'nın simgesinden başlayarak gelişmiştir. Şiva mitinin, öteki yerli kültürlerden alınma öğelerle zenginleşmiş olması da olasıdır. Nitekim şivacı dikilmiş fallus imgesiyle Harappa'nın kovası üzerinde yoga duruşunda simgelenen dikilmiş falluslu adam imgesi arasında bir benzerlik kurulabilir. Ne olursa olsun, Şiva simgesi yüzyıllar boyunca yaratıcı-yıkıcı, haz düşkünü despot ve katıksız çileci, öç alıcı ve koruyucu gibi birçok çelişkin niteliği somutlaştırmıştır.

Giraudon

Şiva
taştan yontu
Hindistan, İ.S. V. yy.
Vadodara müzesi

ŞİVACI, Marathalar İmparatorluğu'nun (1627-1680) kurucusu. Birçok kez yenilgiye uğrattığı Evrengzib'den, Dekkan'ın bir bölümünü aldı.

ŞİVACILIK a. Hinduculuktan gelen Şiva'ya tapınmayı öngören ve birçok mezhebin kaynaklandığı din akımı.

ŞİVANANDA (Svami), hindu çilеci (1887-1963). Bir süre hekimlik yaptıktan sonra mesleği bıraktı ve dünyadan el etek çekti. 1932'de, Himalaya'nın eteklerindeki Rişikeş'te, bir aşram kurdu. Bugün de hâlâ onun adını taşıyan bu aşram, birçok Batılı için, hinduculuğun önemli bir buluşma yeri durumuna geldi. Şivananda ayrıca "Divine Life Society"yi kurdu (1936). Bu kuruluş çok yoğun bir toplumsal etkinlik gösterdi ve birçok yapıt yayımladı.

ŞİVARATRİ ("Şiva'nın gecesi"), magha ayının (ocak-şubat) on dördüncü gecesinde kutlanan ve o gece için süslenen Şiva'nın *linga*'sına tapınılan Şiva bayramlarından biri.

ŞİVAT. Mit. Hitit panteonunda gece tanrısı. (Bu sözcük ayrıca "gece" kavramını da belirtir. *İşpant** ise gün tanrısıydı.)

ŞİVAZ a. (ar. *şivāz*). *Esk.* **1.** Dumanı olmayan ateş. **—2.** Susama.

ŞİVE a. (fars. *şive*). **1.** Söyleyiş özelliği: *Şivesi bozuk.* **—2.** Bir dilin sınırları içinde, bölgelere ve sınıflara göre değişen söyleyiş özelliği, ağız: *Rumeli şivesiyle konuşmak. İstanbul şivesi.* **—3.** *Esk.* Naz, eda.

—*Esk.* *Şive-baz* → ŞİVEBAZ. || *Şiveger* → ŞİVEGER. || *Şive-kâr* → ŞİVEKÂR. || *Şive-i dilber*, güzelin nazı, cilvesi. || *Şive-i lisan*, dilin tarzı. || *Şive-i reftar*, yürüyüş edası, tarzı.

—Ed. *Şive taklidi*, gerçekçi edebiyatta halkın konuşma özelliklerine yer verme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Yerel söyleyiş, halk edebiyatında daima varlığını sürdürmüştür. Aydınların yapıtlarında ise, bu özellikler gerçekçi edebiyatın benimsenmesinden önce de zaman zaman görülmüştür. Örneğin, Türk Galip diye tanınan Abdülhalim Galip Paşa (öl. 1876), kastamonu ağzıyla köy yaşamını konu edinen bir divan *(Mutayebat-ı Türkiye)* kaleme almıştı. Ancak bu yapıtta ya da İstanbul'da türlü tiplerin ve halk topluluklarının (külhanbeyi, anadolulu, köylü, laz, arnavut vb.) farklı konuşma özelliklerini yansıtan karagöz ve ortaoyununda şive taklidi yalnızca bir gülmece öğesidir. Tanzimat'tan sonra ilk roman (*Taaşşuk-i Tal'at ve Fitnat*, Şemsettin Sami, 1872), ilk gerçekçi köy romanı (*Karabibik*, Nabizade Nâzım, 1890) gibi yapıtlarda, şive taklidine yer verildi. Köy kökenli gerçekçi yazarlar (Yaşar Kemal, Fakir Baykurt vb.) bu anlatım olanağından geniş biçimde yararlandılar. Halk dilinden alınma sözcükler, halkın konuşmasındaki farklı sesbilgisi, biçimbilgisi özellikleri şive taklidinin ortak yazı dilinden ayrılan yanlarını oluşturur. Bu uygulamada sesbilgisi öykünmelerine karşı çıkan ve aşırıya kaçmadan bazı sözdizimi özellikleriyle yerel konuşma dilinin yansıtılabileceğini kabul eden yazarlar (Kemal Tahir) da olmuştur.

ŞİVEBAZ sıf. (fars. *şive* ve *bāz*'dan *şive-bāz*). *Esk.* Cilveli.

ŞİVEGER sıf. (fars. *şive* ve *-ger*'den *şiveger*). *Esk.* İşveli, cilveli.

ŞİVEKÂR sıf. (fars. *şive* ve *kar*'dan *şive-kār*). *Esk.* Cilveli, işveli.

ŞİVEKÂR a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Âdem Hoca'nın peşrev ve sazsemaisi eldeki tek örnektir.)

ŞİVEKEŞ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Tulum Abdi'nin peşrevi ile Hafız Ali'nin sazsemaisi eldeki tek örnektir.)

ŞİVELİ sıf. **1.** *Esk.* Nazlı, edalı, işveli. **—2.** ... *şiveli*, söyleyişinde belirtilen özellik bulunan: *Bozuk şiveli bir adam sizi sordu.*

◆ sıf. ve be. *Esk.* Güzel bir anlatım; güzel bir anlatış biçimi için kullanılır.

ŞİVEN a. (fars. *şiven*). *Esk.* Sızlama, matem, yas.

ŞİVENGÂH a. (fars. *şiven* ve *-gāh*'tan *şivengāh*). *Esk.* Matem evi, yas yeri.

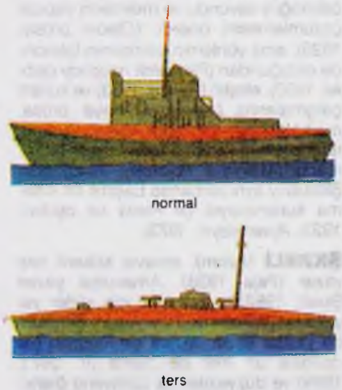
ŞİVENÜMA a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Saba makamı dizisini ile ferahfeza makamı dizisinin birbirlerine eklenmesiyle oluşmuştur. İnici-çıkıcı olarak kullanılmıştır. Kararı yegâh [*re*], güçlüsü çargâh [*do*] ve dügâh [*la*], donanımı [*si*♭] segâh, [*re* ♯] hicazdır.)

ŞİVESİZ sıf. Söyleyişi kusurlu, bozuk olan.

ŞİVESİZLİK a. Söyleyiş bozukluğu.

ŞİVİNİ. Mit. Urartular'da güneş tanrısı. (Urartu panteonunda üçüncü sırada yer alıyordu. Simgesi, kanatlı güneş kursuydu.)

ŞİYAR ya da **ŞİYER** a. (ing. *sheer,* kavis, çalım'dan). Denizc. **1.** Bir gemi güvertesine, baş ve kıç arasında verilen boylamasına eğrilik. (Güverte, merkezde alçalıyor, baş ve kıç tarafa doğru yükseliyorsa *normal şiyar;* merkezde yükseliyor, baş ve kıç tarafa doğru alçalıyorsa *ters şiyar* denir.) [Eşanl. BORDA ÇALIMI.] **—2.** *Şiyar kalıbı,* tekne inşası sırasında, güvertenin belli bir eğimle ve düzgün olarak yapılabilmesi için şiyara uygun olarak önceden çıkarılan kalıp. ‖ *Şiyar sacı* ya da *kaplaması,* güvertenin üzerine şiyar tipine uygun olarak yerleştirilen kaplama.

şiyar

ŞİYARLI sıf. Denizc. *Şiyarlı gemi,* şiyarı çok belirgin gemi.

ŞİYEM çoğl. a. (ar. *şime* nin çoğl. *şıyem*). *Esk.* Karakterler, huylar.

ŞİYENLER → BETELER.

ŞİYER → ŞIYAR.

Şiyou ci ya da **Xiyou ji,** çinli yazar Vu Çıng'ın (1500-1582) romanı. Hindistan'da Buddha'nın kutsal kitaplarını arayan bir keşişe eşlik eden, doğaüstü güçlerle donatılmış bir maymunun düşsel serüvenleri çerçevesinde, insanın doğası ve yazgısı üzerine, mizah ve düşgücü yönünden zengin bir üslupla kaleme alınmış kapsamlı bir mesel niteliğindedir.

ŞİZ. Tar. coğ. İran Azerbaycanı'nda, Urmiye gölünün G.-B.'sında yerleşme. Eski coğrafyacıların verdikleri bilgilere göre, bir surla çevrili olan kentte derin bir göl ve önemli bir ateşgede bulunuyordu. İnanışa göre, bu ateşgedenin ateşi 700 yıldan beri kül bırakmadan yanıyordu ve İran hükümdarları buraya değerli armağanlar sunuyorlardı. Tahtı Süleyman kalıntılarının bu kentle ilişkili olduğu sanılmaktadır (H. Rawlinson'un çektiği Tahtı Süleyman resminde, kale surlarının ortasındaki göl ve tapınak kalıntıları görülmektedir).

ŞİZANG ya da **XİZANG,** Tibet'in çince adı.

ŞİZO-, fr. *schizo,* yun. *skhidzein,* yarmak, bölmek, ayırmak'tan, birçok terimin bileşimine girer.

ŞİZOANALİZ a. (fr. *schizo-analyse*'den). Psikan. Aktarımın ve yorumun değeri olmadığını ileri sürerek isteği bireylere indirmeyi reddeden bilinçdışı süreçler incelemesi.
—ANSİKL. Şizoanaliz, G. Deleuze'in ve F. Guattari'nin *Anti-Œdipe**'teki çalışmalarından kaynaklanır. Psikanalizin temeli olan mitosçu Oidipus yapısının karşısına istek mekanizmalarını çıkaran şizoanaliz, bu yolla ben yanılsamasını ve oidipusçu öğeleri (kabahatlilik, hadım edilme) ortadan kaldırmak ister (bu, bilinçaltının oidipus durumundan kurtarılmasıdır).

Şizoanalize göre, paranoya biçiminde uygulanan ya da düzeyi düşürülen toplumsal yatırımlar, ailesel yatırımlardan daha önemlidir.

Bundan ötürü her hezeyan, öncelikle bir toplumsal, ekonomik, siyasal, ırksal, pedagojik ve dinsel alan yatırımının sonucudur. Dolayısıyla, her yatırım kolektiftir ve her fantazma, grup fantazmasıdır. Paranoya-şizofreni ayrımı da, toplumsal yatırımlar düzeyinde gerçekleşir. Paranoya, toparlayıcı bir yön izleyerek büyük topluluklara ve yığın fenomenlerine yönelir; kişilerin istekleri bastırıma uğratır ve toplumsal molekülleri kendine bağımlı kılan "kitleler" kurar. Paranoya, boyun eğmiş grubun yatırımına dayanır.

Şizofren ise, bütünlere ve bireyleşmiş kişilere karşı çıkarak yalnızca dalgaları ve parçacıkları, akışları ve tek tek nesneleri görür; bu yatay çoğullukların düzeyinde etkinlik gösterir ve isteği bir molekül fenomeni olarak kendinde taşıyarak bir özne-grup yatırımı geliştirir. Şizoanalize göre istek, üretim düzeyinde yer alır ve her üretim hem isteyendir hem de toplumsaldır. Psikanaliz, üretim düzeyini tasarıma ve göstergeye indirerek bu boyutu inkâr eder ve bilinçdışı olayları, yalnızca tasarımlar, göstergeler olarak kavrar ve bir toplumsal, maddesel, verilmiş alana göndermeler olarak hiçbir zaman göz önünde tutmaz. Böylece psikanaliz, üç yoldan (yorum, yatırım, ailecilik), isteğin ezilmesine yönelen bir politika haline gelir.

Şizoanalizin görevi, öznenin ya da sorunsalın (estetik üretim, toplumsal olgu, vb.) düzeyinde, her yorumdan bağımsız olarak bu özel mekanik düzenlenmeleri ortaya çıkarmaktır. Bundan ötürü, her durum için bir bilinçdışı haritası yapmak zorundadır.

ŞİZOFREN sıf. ve a. (fr. *schizophrène*). Şizofreniye tutulmuş kimse.

ŞİZOFRENİ a. (fr. *schizophrénie;* alm. *Schizophrenie;* yun. *skhidzein,* ayırmak, yarmak ve *phren, phrenos,* düşünce'den). Psik. **1.** Süreğen ya da zaman zaman ortaya çıkan psikozlar grubu. Bu hastalıklar, düşüncedeki, heyecan yaşamındaki ve dış dünya ile kurulan bağıntıdaki bozuklukla belirginleşir. (Şizofreni kavramı, alman ve anglosakson psikiyatrisinde, paranoya dışında bütün süreğen hezeyanları kapsar; fransız psikiyatrisinde ise daha dar anlamda kullanılır.) [Eşanl. ÇÖZÜCÜ PSİKOZ ve ERKEN BUNAMA.] **—2.** *Çocukluk şizofrenisi,* anglosakson psikiyatrisinde geç ortaya çıkan (5-6 yaşa doğru) çocuk psikozu.
—ANSİKL. XX. yy.'ın ortasından bu yana, psikiyatrların çoğu, zihin hastalığının tek olmadığını düşünmeye yöneldiler ve çeşitli zihin hastalıklarını, aralarındaki farkları göz önüne alarak betimlemeye başladılar. Bu hastalıklar arasında, süreğen hezeyanlar grubunu ötekilerden ayırdılar ve sınıflandırmalarını, hezeyan temalarına (kıyım, büyüklük, gizemcilik vb.) değil de, hezeyan mekanızmalarına (yorum, sanrı, imgelem, tutku) ya da hastalığın gelişme tiplerine dayandırdılar. Sonuncu durumda, bir tür zihin yetersizliğine ("bunama") ulaşan süreğen hezeyanlar sorunu ortaya çıktı. Alman psikiyatri geleneğinde E. Kraepelin, erken bunama terimi altında, paranoya hezeyanları bir yana, bu tarzda gelişen bütün hastalıkları topladı ve hebefreniyi, katatoniyi ve paranoid hezeyanı birbirinden ayırt etti. Fransız psikiyatrisinde ise Ph. Chaslin zekânın bu bozulmasının, yaşlılık bunamasında görülen bozulmadan farklı olduğunu belirtmek için *uymazlık* sözcüğünü kullandı. 1911'de E. Bleuler, eskimiş olan erken bunama deyimi üzerinde E. Kraepelin'in yaptığı sentezi *şizofreniler grubu* diye adlandırdı ve çeşitli klinik hastalık türlerinin ortak noktası olan bozulma temelini belirtmek için de Ph. Chaslin'in uymazlık terimini kullandı.

Şizofreninin başlangıcı, kişilere göre değişiklik gösterir, ama şizoit* bir karakterin fark edilmeyen ağır bir gelişimi olduğu gibi, bir yetişkinde, etkin ve parlak bir düşünsel yaşamdan duygu ilişkilerinin, kültür yatırımlarının ve temel davranışların bozulmasına götüren parçalanmanın sonucu da olabilir. Bu durumda hasta, sinir çöküntüsü içindedir ve tutarsız bir davranış gösterir. Bundan sonra belli bir durum ortaya çıkar. Bu durumun özelliği, kişisel, cinsel, mesleksel ve duygusal ilişkilerdeki garipliktir. Ama yaşanmış deneyimlerdeki bozukluğun (işitsel ve seneztezik sanrılar, zihinsel otomatiklik, kişiliksizleşme) yanı sıra, dağınık, çokşekilli, çelişkili ve tutarlı bir anlatım içine giremeyen temalar da görülür. Daha dikkatli bir klinik araştırma, E. Bleuler'in *birincil işaretler* dediği şeyin varlığını da ortaya koyabilir. Bunlar, tıkanmalar ve silinmeler ile kendini gösteren düşünce akışı bozuklukları, öznenin birliğinin kaybolması, çelişkili duygusal yaşam, kapanım (zengin ya da yoksul bir iç yaşamın dış dünyaya oranla ağır basması) ve hem düşünsel hem de duygusal açıdan iki anlamlılıktır. Şizofreni süreci, böylece, dilde bozulmalarla (skizofaziler) kendini gösterir. Hastaya ve tedaviye göre değişiklik gösteren hastalık evrimi süreğendir, ama kimi zaman bir aşırı rahatsızlık döneminden sonraki karakter özgüllükleri, kimi zaman özel, ama apaçık zihinsel yetersizlik ve çoğunlukla da sürekli bir rahatsızlık biçiminde ortaya çıkar.

Klinik görünümlerde de çeşitlilik vardır. Nitekim betimleme tipi olarak kullanılan paranoid hezeyanın yanı sıra, hebefreni (erken ortaya çıkan ve hızla gelişen zihinsel yetersizlik), katatoni (katalepsi ile birlikte nöbetler ve aralıklar, hareketsel beklenti ve yineleme), basit ve zaman zaman ortaya çıkan paradoksal ruhsal bozukluk dönemleri ve heboydofreni de sözkonusudur.

E. Bleuler, şizofreniler grubunun türdeş olmadığını ileri sürüyor, birincil işaretleri belirleyen bir süreci kabul ediyor ve belirtibilimin geri kalan bölümünü, hastanın, psikoz etkisine tepki göstermesinin sonucu olarak açıklıyordu. Aslında hiç kimse, şizofreninin tek bir nedeni olduğunu ileri sürmüyor ve sakınganlık ve nedenlerin birden fazla olduğu düşüncesi, biricik doğru bilimsel tutum olarak görünüyor. Bazı psikanalizciler, üremöncesi eski kayıtlara dönmenin önemi üzerinde duruyorlar (Melanie Klein'ın şizoparanoid kavramı) ve bazıları da, atılma'nın (bastırıma karşıt olarak), özgül bir mekanizma olduğunu vurguluyorlar. Hem karşıpsikiyatriyi hem de davranışçılığı etkileyen Palo Alto okulu ise, çok ünlü olan bir iletişim bozukluğu, yani *double bind* üzerinde duruyor. Genetikçiler ise, bu hastalıkta, genetik bir etkenin tartışmasız etkili olduğunu, ama bu etkenin nasıl etki gösterdiğinin ve çevreyle olan bağıntılarının hâlâ yeterince bilinmediğini belirtiyorlar. Nörokimyasal araştırmalar ise, tam anlamıyla nedensel bir etkenden çok, ileticilerin bozulması durumu (dopaminli aşırı etkinlik ile şizofreni arasındaki karşılıklı ilişki) üzerinde duruyor.

Başlangıçta ele alınan bir şizofreni sürecini durdurabilen sismoterapi ve ensülin tedavisi bugün eski bir yöntem olarak görülüyor. Nöroleptik tedaviler, hastanede kalma süresinin kısaltılmasını sağlıyor ve özellikle uzun sürede etkili nöroleptiklerin kullanılması, büyük sayıda gerçek şizofrenin bağımsız bir kişisel ve toplumsal yaşam sürmesini olanaklı kılıyor. Kemoterapi ile birlikte ya da ondan önce psikanaliz yöntemlerinin uygulanması da bazı ayrıcalıklı durumlarda, iyiye doğru bir evrimi gerçekleştirebiliyor. Davranışçı tedavilerin de bu hastalıkta olumlu sonuçlar doğurduğunu söylemeliyiz. Hastalığın bazı çeşitlerinde, ara kurumlara, gündüz hastanelerine, bunalım merkezlerine ve aile yanına vermeye başvurmak da günlük yaşamın daha başarılı olmasını sağlıyor.

ŞİZOFRENLEŞME a. Psik. Şizofreninin oluşturduklarına benzer tutum ve savunmalardaki evrim.

ŞİZOGAMİ a. (fr. *schizogamie*). Biyol. Özellikle halkalısolucanlarda, bölünme ya da sisiparlık yoluyla eşeysiz üreme tarzı.
—ANSİKL. Şızogamiye çokkıllı solucanlarda rastlanır. Vücudun ön tarafında, bir dizi art elemanlar (stolon) tomurcuklanır, döl hücreleri bunlara göç eder. Stolonlar bireşeylidir, gametlerini olgunlaştırır, sonra vücuttan kopup ayrılır, gövde işe karışmadan eşeyli üremeyi sağlar. Böylece eşeysiz çoğalma çok sayıda üretici bireyin oluşması ile sonuçlanır. Şizogamiden, art eşeysel bölümlerin ön gövdeden ayrılmadığı epitoki*ye geçilir.

ŞİZOGENEZ a. (fr. *schizogenèse*'den). Biyol. Bazı çokkıllılarla solucanlarda ve bazı türbelarlarda görülen, bölünmeyle eşeysiz üreme tarzı.
—ANSİKL. Bu üreme tarzında, bir birey belirli bir sınır boya ulaştığında, enlemesine bölünerek parçalara ayrılır ve her bir parçaya *şizozoit* denir. Üreme ya *arkitomi* yoluyla olur, kopup ayrılan parçaların her biri gelişerek tam bir birey verir ya da *paratomi* yoluyla olur; bu durumda, her şizozoit farklılaşmaya başlar ve son yapı evresine kavuştuktan sonra ana bireyden ayrılır; böylece en son ayrılan zoitler zinciri oluşur. Şızogeneze türbelarların tricla-da grubundan bazı hayvanlarda, *ctenodrilus* gibi çokkıllılarda ve daha çok, lumbricula gibi lığal solucanlarda rastlanır.

ŞİZOGONİ a. (fr. *schizogonie*). Biyol. Sporluların ve protozoa grubundan daha bazı canlıların eşeysiz çoğalma süreci.
—ANSİKL. Sitoplazma bölünmediği halde, çekirdek ve hücre organitleri art arda birçok kez bölünür; bunun sonucunda çok enerjitlı organızmalar ortaya çıkar. Sitoplazma da, ne kadar çekirdek varsa o kadar parçaya bölünür. Sporlularda bu parçalara şızozoit denir; şizozoitler de şizogonı yoluyla yeniden eşeysiz çoğalmaya başlar ya da gamet meydana getirirler.

ŞİZOGONİK sıf. (fr. *schizogonique*). Biyol. Bazı birhücrelilerde, özellikle *Plasmodium malariae* (sıtma mikrobu) ve koksidilerde görülen almaşık üreme döngüsünün ya da çevriminin bir bölümüne denir. (Sıtma mikrobu için, şizogonik döngü insanda ve sporogoni döngüsü ise anofilde meydana gelir.)

ŞİZOİT sıf. (fr. *schizoïde*'den). Psik. Şizoıtlikle ilgili.
◆ sıf. ve a. Şizoitlik belirtileri gösteren kişi.

ŞİZOİTLİK a. Psik. Kendine dönüklükle belirgin yapı. (Kretschmer tarafından tanımlanan şizotimiye benzer.)

ŞİZOKU a. Meici dönemi Japonyası'nda, eskı savaşçılar sınıfı.

ŞİZOLİT a. (fr. *schizolite*). Miner. Bir tür manganezli pektolit olan doğal silikat.

ŞİZOMANİ a. (fr. *schizomanie*'den). Psik. Şizofreninin bir türü. Bu rahatsızlık genellikle ağırlaşmaz, ruhsal bütünlüğün bozulduğunu gösteren açık belirtileri yoktur ve nevroz çerçevesinde ortaya çıkan tipik olmayan heyecan bunalımlarıyla belirginleşir. (Hastalığın bu betimlemesi XX. yy.'ın birinci yarısında fransız psikiyatri okulu ve özellikle Claude tarafından geliştirildı.)

ŞİZOMETAMERLİK a. Biyol. Bazı çokkıllı ve azkıllı halkalısolucanların bölütlü tomurcuklanma yoluyla eşeysiz üreme tarzı. (Bu sisiparlık tipi tatlısularda yaşayan bazı solucanlarla [*lumbriculus*] ve çokkıllılarda [*ctenodrilus, dodecaceria*] görülür. Solucan, bölütlerini tane tane döker, ve bunların her biri yeniden bir ya da daha çok birey verir.)

ŞİZONG ya da **SHİZONG,** Ming hanedanından Çin imparatoru (1522-1566). Moğollar'ın ve japon korsanlarının akınlarına karşı savunmaya geçmek zorunda kaldı. Avrupa tarzında dökülmüş toplar kullandı. Krallığı sırasında Portekizliler Ningbo'ya, ardından Lampakao'ya, en sonunda da Makao'ya yerleştiler (1557).

ŞİZONG, TİENÇİ ya da **XİZONG,** Ming hanedanından olan Çin imparatoru (1621-1627). Ülkesinin üstüne çöken felaketleri çaresizlik içinde izledi: Hollandalılar Formoza'ya yerleştiler (1624), Mançular Lıaodong yarımadasına kadar yayılıp (1625) Kore'yi ele geçirdiler.

ŞİZONT a. (fr. *schizonte*). Biyol. Sporluların eşeysiz gelişme evresi. (Şizontlar bölünmeyle mezozoitleri içerir.)

ŞİZO-PARANOİD sıf. (fr. *schizo-paranoïde*). Psikan. *Şizo-paranoid durum*, yarılma süreçlerinin ve paranoid boğuntuların ağır bastığı yaşamın ilk üç ayının ayırtedici özelliği olan ve parçasal nesnelerle sınırlı bulanan belli bir ilişkiler tipi.
—ANSİKL. S. Freud, ölüm dürtüsüyle yüz yüze kalan benin, bunun bir bölümünü saldırganlığa dönüştürdüğü, bir bölümünü de dış bir nesneye yansıttığı bir mekanizmadan söz etmişti. Melanie Klein, bu yarılmış ve memeye yansıtılmış ölüm dürtüsünün, ilkin, öznenin dışında ve sonra içeatım yoluyla içinde, zulmedici olarak algılanan bir meme ortaya çıkardığını ileri sürdü. Nesnede ve bende böyle bir yarılmanın gerçekleşmesi, bebeğin heyecan ve duyu izlenimlerinin karmakarışıklığına ilk olarak bir düzen verir.
Paranoid tipin, bu durumdaki temel boğuntusu, zulmedici nesnenin benin içine girerek ideal nesneyi yok etmesi korkusundan kaynaklanır. Bu durumdan, zulmedici nesne ne kadar korkunçsa, öznenin ideal nesneye bağlanması da o kadar şiddetlidir. İdeal nesneyi korumak için, şizo-paranoid durum boyunca bu iki nesne arasındaki yarılma en yüksek noktasına ulaşır. Böylece ben, sözü geçen durumun boğuntularına karşı gelebilmek için daha güçlü olmaya çalışır. Bu sırada üstben özellikle zulmedicidir; dişe diş yasasına göre kesinlikle bir cezalandırma ister. Yansıtmalı özdeşleşmeye, içeatımlı özdeşleşmeye, yarılmaya, idealleştirmeye dayanan savunmalar başarılı olmayınca, ben, zulmedicileri ve yok edilen fantazmaları uzaklaştırmak için sınırsız gücü olan büyülü yadsımaya başvurabilir. Bu sonuncu savunma da işe yaramazsa, ben, çözülür, ufalanır ve küçücük parçalara bölünür. Bir ideal nesnenin sağlamca kurulmasını engelleyen aşırı bir istek, şizo-paranoid durumun ya da çökűntülü durumun gerçekleşmesini büyük ölçüde tehlikeye düşürebilir ve böylece şizofreni ya da paranoyak tipinden bir psikoz ortaya çıkabilir.

ŞİZOPROZOPİ a. (fr. *schizoprosopie*). Biyol. Tavşan dudağı yarığının yukarıya doğru uzayarak yüzün büyük bir kısmını bölmesi.

ŞİZOSEFAL a. (fr. *schizocéphale*). Biyol. Başı dikey olarak ikiye bölünmüş ucube.

ŞİZOSİT a. (fr. *schizocyte*). Hematol. Bazı zehirlenmelerin ya da mekanik nedenlerin (kalp içi protezler, vücut dışı dolaşım vb.) ileri gelen kan erimelerinde rastlanan parçalanmış alyuvar. (Bu alyuvarlar damla, üçgen, başlık gibi çok çeşitli şekillere girebilir.)

ŞİZOTİMİ a. (fr. *schizothymie*'den). Psik. Kretschmer'in tiplemesinde leptozom beden yapısına bağlı olan mizaç.
—ANSİKL. Şizotimi, duyarlık ile umursamazlık arasında gidip gelen duygu hallerine dayanır. Şizotim mizaçlılar, bazı uyartılara büyük bir duyarlıkla cevap verirler, ama bazı başka uyartılardan hiç etkilenmezler; çok şiddetle duydukları izlenimlerini güçlükle dışlaştırabilirler ve gerçeklikten uzak bir iç dünyada yaşarlar. Bu eğilimlerin abartılı biçimlerine, şizofrenide rastlanır.

ŞİZOZOİT a. (fr. *schizozoïte*). MEROZOİT' in eşanlamlısı.

Şİ ZU ya da **SHİ ZU,** Kubilay Han'a, ölümünden sonra Çinliler tarafından verilen ad.

Şizuelşan ya da **Shizuishan,** Çin'in (Ningşia) kuzey-batı'sında madenkömürü merkezi.

ŞİZUOKA, Japonya'da kent, Honşu adasında, il merkezi, Suruga koyunun batı kıyısı yakınında; 472 199 nüf. (1990). Sengen'in ünlü kutsal yerlerinde birçok tapınak vardır; çevresinde XVI. yy.'dan kalma Rinzaici tapınağı'nda Kano Tanyu'nun yapıtları vardır. Ticaret (çay), sanayi (elektrik malzemesi) ve üniversite merkezi. Kent, birinci şogun'un (1607) konut yeri oldu. —*Şizuoka ili,* 7 772 km^2; 3 652 000 nüf. (1989).

ŞKLOVSKİY (Viktor Borisoviç), rus yazar ve eleştirmen (Sen-Petersburg 1893 - Moskova 1984). OPOYAZ'a ve LEF'e bağlı, biçimciliğin kuramcısı Şklovskiy, şiır dilinin özerkliğini savundu ve metinlerin yapısal çözümlemesini önerdi. (*Oteorii prosıy,* 1925), ama yöntemin sınırlarının bilincinde olduğundan (*Pamiatnik nauçnoy oşibke,* 1930), eleştiri (*Tolstoy,* 1963) ve kuram çalışmalarına (*Hondojestvenıya prosa, razmıyşleniya,* 1970) çok kişisel biçimde, tarih etkenini yeniden kattı. Özgün bir romancı (*Mninin z Pojarskıy,* 1940) olan Şklovskıy aynı zamanda başarılı bir sinema kuramcısıydı (*İli Pısda ne oljubvi,* 1923; *Ayzenştayn,* 1973).

ŞKRELİ (Azem), arnavut kökenli sırp yazar (Peja 1938). Arnavutça yazan Şkreli, 1952'de çocuklar için şiirler yayımlamaya başladı; *Yeni yaşam* dergisinde yazılar yazdı, ayrıca şiir kitapları (*Je connais un mot de pierre* [fr. çev.], 1969) ve düzyazılar (*la Caravane blanche* [fr. çev.], 1961; *les Yeux d'Ève* [fr. çev.], 1965) kaleme aldı.

ŞLAM a. (alm. *Schlamm,* çamur'dan). Cev. hazl. Bir malzemenin ya da bir cevherin, su içinde asıltı halinde bulunan çok ince bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mad. oc. *Şlam eleği*, su çiseleyerek, şlamı daha büyük parçalardan ayırmada kullanılan çok ince elek.
—ANSİKL. Şlam, küçültme işlemleriyle (kırma, öğütme) elde edilebilir ya da çeşitli kimyasal işlemlerin (çökeltme, elektroliz) artıklarıyla oluşturulabilir. Kısır malzemelerden meydana geliyorsa baraj ya da bentlerin arkasına stoklanarak ortadan kaldırılır. Değerli elementler (mineraller ya da metaller) içeriyorsa, kıvamlaştırma ve kurutma ya da kimi kez ince parçacıkları topaklaştıran ve özütlenmelerini kolaylaştıran topaklaştırıcı katkı maddeleriyle yüzdürme işlemlerinden geçirilir.

ŞLOK a. (sanskritçe *sloka,* 8'er hecelik 4 dizeden oluşan kıta [ya da 16'şar hecelik 2 dizeden oluşan beyit]).
—Ed. Buddhacı Uygurlar'ın şiir anlamında kullandığı sözcüklerden biri: *"Öğe alkayu inçe tip şlok sözletiler"* (Övüp alkışlayarak şöyle bir şiir söylediler) [*Altın yaruk*]. (→Kayn.)

Erde
Avraham Şlonski

ŞLONSKİ (Avraham), ibranice yazan israilli yazar (Krememştug, Ukrayna, 1900 - Tel-Aviv 1973). Daha 1912'de ailesi tarafından bir yıllığına Tel-Aviv'e gönderildi. Rusya'ya dönüşünde ilk şiirini yayımladı (1918) ve rus modernistlerinin etkisinde kaldı. İsrail'e döndü (1921) ve 1922'de kesin olarak Tel-Aviv'e yerleşti, burada bir şairler grubunun başında Bialik'in ve okulunun hegemonyasına başkaldırdı. Paris'te kaldığı günlerde simgeci şiirle yakınlık kurdu (1925) ve art arda yazıişleri müdürlüğünü yaptığı birçok edebiyat dergisinde *(Ketuvim, Turim, Orlogin)* yeni şiir anlayışını geliştirdi. Dâhi yenilikçi, cinas ve yeni sözcük kullanma ustası Şlonski, geleneksel yahudi edebiyatından ve yahudi ayin törenlerinden simgeler ve imgeler aldı. Anlatımcı şiiri, yaşadığı çalkantılı ve trajik dönemleri dile getirir (*Daabay,* 1924; *Ba-galgal,* 1927; *En ces jours* [fr. çev.], 1930; *Pierres de la désolation* [fr. çev.], 1934). 1947'den başlayarak yapıtları toplumcu gerçekçiliğe yöneldi, ama *Pierres*

brutes (fr. çev.) [1960], *les Poèmes du long couloir* (fr. çev.) [1968] ve *le Livre des échelles* (fr. çev.) [1972] adlı yapıtlarında yeniden çağdaşlarıyla diyaloğa başladı ve yaratmayla geçen bir yaşamın dökümünü çıkardı.

ŞLUH a. Fas'ın güneyinde (Yukarı Batı Atlas, Anti-Atlas) konuşulan berberi lehçeleri grubu. (Eşanl. TAŞELHIT.)

ŞLYAPNİKOV (Aleksandr Gavriloviç), rus devrimci militan (Murom 1883 - öl. 1937 [ya da 1943]). Bir grev sonucu işten çıkarıldı, Nijni-Novgorod sosyal demokratlarıyla ilişki kurdu (1901). ocak 1905 Kızıl pazar katliamından sonra ülkede patlak veren protesto eylemlerine katıldı. 1908'de sürgün edildi, nisan 1914'te Rusya'ya döndü, Lenin ve Zinovyev'le ilişki kurdu. Nisan 1917 devrimi'ne katılarak, 3 nisanda Lenin'i Finlandiya sınırında karşıladı ve Petrograd'a onunla birlikte geldi, temmuzda Petrograd metalürji işçileri tüm Rusya sendikası başkanlığına getirildi ve bu sendika üyelerinin bolşevik görüşleri benimsemelerini sağladı. Haziran 1918'de Merkez komite tarafından Stalin'le birlikte Güney Rusya'ya gönderildi. II. Kongre'den sonra Çalışma, ardından Ticaret ve sanayi halk komiserliğine getirildi. Mart 1918'de (VII. Kongre) Merkez komite'ye seçildi. Norveç'e gitti. IX. Kongre'de sendikanın, iktidar karşısında tek sorumlu organ ve iktisadi yaşamın düzenleyici örgütü olduğu tezini savundu. 1920 sonunda, "işçi muhalefeti" tezini desteklemeye başladı. Lenin'in kesin buyruğu üzerine Frunze tarafından Merkez komite'den atılmakla tehdit edildi. Şubat 1921'de tezlerini savunmak için Enternasyonal'in hakemliğini istediyse de martta sert bir biçimde eleştirildi (X. Kongre). Ayrıca işçi muhalefeti de son buldu. XI. Kongre'de (nisan 1922) Şlyapnikov, artık Merkez komite üyesi değildi. Anılarını yazmaya girişti, 1930'da özeleştirisini yapmak zorunda kaldı. 1933'te partiden çıkarıldı, tutuklandı ve cezaevinde öldü.

ŞNAVZER a. (alm. *schnauzer*). Grifona benzeyen, siyah ya da kırçıl renkli, sert ve dik kıllı alman köpeği. Net duruşlu başı bol kıllı bir sakal ve bıyıkla süslüdür. Kulaklar ve kuyruk kesik olur. Üç çeşidi vardır: orta, iri ve cüce.

ŞNEUR (Zalman), ibranice yazan rus kökenli yazar (Şklov, Beyaz Rusya, 1887 - New York 1959). Önce basında yiddiş dilinde yayımlanan ve sonra kendisince ibraniceye çevrilen halk şarkıları ve romanlar yazdı (*les Juifs de Chklov* [fr. çev.], 1929; *les Ignorants* [fr. çev.], 5 cilt, 1938-39; *l'Empereur et le rabbin* [fr. çev.], 5 cilt, 1944-1952).

ŞNORKEL a. (alm. *Schnorchel*'den). **1.** Diesel motorlarıyla donatılmış bir denizaltının su altında uzun süre seyretmesini sağlayan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir tankın aynı ilkeye göre bir nehri aşmasını sağlayan düzenek. (AMX 30 tankı bu yolla, 4 m derinliğindeki bir su düzlemini geçer.) **—3.** Başı su altında tutarak yüzmeyi sağlayan soluk alma borusu. (Şnorkel, alt ucunda yüzücünün dişleri arasında sıktığı bir emzik, üst ucunda da su girmesini önleyen bir düzenek bulunan kauçuk, metal ya da plastikten 50-60 cm uzunluğunda bir borudur.)
—ANSİKL. Şnorkel, bir denizaltı kulesinden su yüzeyine düşey olarak çıkarılabilen 8-10 m uzunluğunda ve 30-40 cm çapında içeri alınabilir bir borudur. Biri temiz hava girişini, diğeri egzos gazlarını boşaltmayı sağlayan iki borudan oluşur. Denizaltı dalmış durumda seyrederken düzenek hafifçe su yüzeyine çıkarılır; bu da, denizaltının kolayca tespitine olanak verir, ancak bir antiradar düzeneği bu sakıncayı ortadan kaldırır. Hollanda kökenli olan şnorkel 1943 sonundan itibaren özellikle Almanya tarafından benimsenmiştir. Düzenek, denizaltıya yüzeyden ve hava tehdidinden kurtulma olanağı sağlar. Gemi, periskop dalışında, Diesel motorlarıyla hemen hiç fark edilmeksizin seyredebilir ve elektrik motorlarının sınırlı olanaklarından kurtulur. Son savaştan bu yana, şnorkel, Diesel elektrik itmeli bütün klasik denizaltılarda kullanılmaktadır.

ŞOA → ÇOA.

ŞODO ŞİMA, Japon deniz'inde Japonya'ya bağlı ada, Takamatsu'nun K.-D.'sunda; 155 km². Buddhacıların hac yeri. Turizm. Temeli soya fasulyesine dayanan besin sanayisi.

ŞOFBEN a. (fr. *chauffe-bain*). Bir ya da birkaç kişinin yıkanması için gerekli sıcak suyu ısıtan aygıt. (Elektrikle, havagazı ya da butan gazıyla çalışan tipleri vardır.)

ŞOFÖR a. (fr. *chauffeur*'den). **1.** SÜRÜCÜ'nün eşanlamlısı. **—2.** *Şoför mahalli*, kara taşıtlarında sürücünün oturduğu ön koltuk. ‖ *Şoför muavini*, genellikle otobüs, minibüs, kamyon gibi kara taşıtlarında yolculara ve şoföre yardım eden kimse.
—Trafik. *Şoför okulu*, sürücü belgesi (ehliyet) alacak adaylara araba kullanmayı öğreten okul.

Şoförler ve otomobilciler federasyonu *(Türkiye)*, 507 sayılı Esnaf ve küçük sanatkârlar yasası'na dayanılarak kurulmuş olan (1953) ve esnaf statüsündeki motorlu araç sahipleriyle sürücülerinin üye bulunduğu yerel dernekleri bünyesinde toplayan kuruluşun adı. Şoförler ve otomobilciler federasyonu'nun merkezi Ankara'dadır.

ŞOFÖRLÜK a. **1.** Şoför olma durumu. **—2.** Şoförün işi, uğraşı.

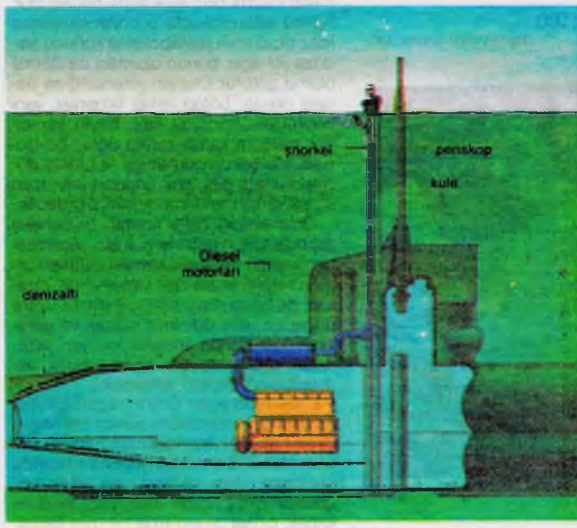
ŞOFVEN a. (fr. *chauffe-vin*). Damıtma aygıtından çıkan alkol ve su buharlarının, damıtılmak üzere kazana giden şarabı ısıtmasını sağlayan ısı değiştirici (eşanjör).

Şogakukan, 1922'de Tokyo'da kurulan japon yayınevi. Gençlik kitapları, güzel sanatlar ve tarih kitapları yayımlar. Japonya'nın ilk aylık çocuk magazininin de sahibi olan kuruluş, çeşitli alanlarda 36 süreli yayın çıkarmaktadır.

ŞOGORİ, dünyanın en yüksek ikinci doruğu olan K2'nin diğer adı.

ŞOGUN a. (general anlamında japonca sözc.) **1.** Başlangıçta, Aynular'a karşı savaşan japon askeri önder. **—2.** 1192-1867 arasında, Japonya'nın askeri diktatörü.
—ANSİKL. Heian dönemi boyunca (794-1185), "şogun" unvanı imparator tarafından bir savaş süresince veriliyordu. 1192'de Minamoto ailesinin başı Yoritomo, yaşam boyu ve hemen hemen babadan oğula geçecek biçimde şogun unvanını elde etti. Japonya'da sırayla üç şogun hanedanı kendini kabul ettirdi: Minamotolar, Aşikagalar ve Tokugavalar.

ŞOK, -ku a. (fr. *choc*). **1.** Değişik kökenli (ameliyat, kaza vb.) akut dolaşım yetersizliği biçiminde ortaya çıkan, hızla yaygın bir hücresel sıkıntıya dönüşen ve çırpınma ya da güçsüzlükle birlikte dalgınlık, el ve ayaklarda soğuma, deride yer yer morarma, hızlı ve biteviye nabız, idrar azlığı ve tansiyon düşüklüğü ile belirginleşen klinik sendrom. (Ölümü önlemek için acil tedaviyi gerektiren akut bir durumdur.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Şiddetli ve beklenmedik heyecan, birdenbire ortaya çıkan ruhsal darbe: *O ikisini birlikte görmek benim için bir şok oldu. O korkunç haberin şokundan hâlâ kurtulamadım.*
—Ask. tar. ve Ask. Göğüs göğse gelinceye kadar düşmana yaklaşmak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fizs. mekan. Klasik mekanikte, ÇARPIŞMA'nın eşanlamlısı.
—Meteorol. *Çevre şoku*, yıldırımın, düştüğü yerin çevresinde yarattığı dolaylı etki.
—Patol. *Enfeksiyon* ya da *septisemi şoku*, bir bakteri enfeksiyonunun neden olduğu birdenbire gelişen dolaşım yetersizliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

şnorkel

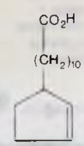
şnorkel kafasının ayrıntısı

—Psik. *Şok tedavileri*, bazı hastalarda denge sağladığı ileri sürülen bir kriz doğurmak için psikiyatride kullanılan araçların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Reanim. *Acil şok tedavisi*, şok halinde uygulanacak acil tedavi. (Yaşamsal organların çalışmasını [solunum yardımı, monitoraj, kalp uyarımı vb.] ve suyuk dengesinin kurulmasını [perfüzyon] sağlamaya yarayan çeşitli teknikleri uygular; ağır hasta ve yaralılarda yapılan her türlü girişimin ön aşamasıdır.)
—Ruhbil. Yansıtmalı ruhbilimde, bir deneğin, yansıtmalı bir teste cevap verirken bir an şaşkınlığa düşmesi. Bu davranış, ruhbilimcinin istediklerine cevap vermekte çektiği anlık ya da daha sürekli bir güçlük olarak kendini gösterir. (Şok, genellikle, testin içeriğinin doğurduğu ve deneğin üstesinden gelemediği bir çatışma karşısındaki zayıflığının göstergesi olarak yorumlanır.)
—ANSIKL. Ask. tar. ve Ask. Ordular Antikçağ'dan bu yana ya sık ve derin saflar biçiminde oluşan yaya birliklerin saldırısını ya da süvarilerin, hayvanların (fillerin) veya savaş arabalarının saldırısını kullanarak düşmanı vurucu güçle yok etmeye çalıştılar. Savaş alanlarında, önce topların, daha sonra taşınabilir ateşli silahların ortaya çıkması, yukarıda belirtilen savaş yöntemine kısıtlayıcı bir etki yaptı; bu yöntem, bundan sonra, az rastlanır biçimde birbirini izleyen hareket, ateş ve darbeyle belirlenen üç işlemle sağlanmaya başladı.
—Patol. • *Şok durumu*. Hemodinamik bakımdan her şok durumu, kalbin yetersiz çalışmasıyla kendini belli eder. Kalbin çalışması, karıncıkların dolma basıncı ile çalışma yeteneklerine bağlıdır. Böylece salt değer olarak azalmış olabilir, ama çevre gereksinmelerinin çok arttığı hallerde gene salt değer olarak normal, hatta artmış bile olabilir.
Şok durumunun kaynağı olan hemodinamik bozukluklar üç türlü olabilir:
—bir sıvı kaybına (kanama, su kaybetme), bir damar felcine ya da bazı bol damarlı bölgelerde (dalak) kan birikmesi yüzünden nispi hipovolemiye bağlı ikincil bir dolma basıncı düşüşünden doğan hipovolemi şoku; anafilaksi, endotoksin, nörojen kökenli şoklar belki de bu son iki mekanizmanın ürünüdür:
—karıncıkların çalışma yeteneklerindeki azalmadan doğan kalp kökenli şok. Bu tür şok, kalp ritminin bozukluğuna ya da kalp kasının yetersizliğine (miyokart enfarktüsü), yahut kapakçıklardaki bir lezyona (akut aort yetersizliği) bağlı akut bir kalp yetersizliğidir;
—akciğer ambolisi ya da tamponlama* gibi karıncıkların dolmasındaki bir engelden ileri gelen şok.
Şok, hızla genel sonuçlar doğuracak

11100
Roger-Viollet (Viollet kol.)

Şolem Aleyhem

şolmogrik asit

Hensky-Parimage

Mihail Aleksandroviç Şolohov

Türkân Şoray

metabolizma bozukluklarına neden olur. Kansız kalan dokuda, hücreler oksijensiz kalır, bu durum metabolizma sonucu asidoza yol açar, bunun uzaması da derhal ölüme götürür. Oksijen yetersizliğine paralel olarak, bütün temel organlar, yani böbrekler, akciğerler, kalp, beyin, karaciğer, sindirim kanalı zarara uğrar, bu bozukluklar şokun gerilemesi ile birlikte düzelebileceği gibi, şok ortadan kalktıktan sonra kendi başlarına da sürüp gidebilir.

Önlenebildiği haller (cerrahi müdahale) dışında şokun tedavisi çok acil yapılması gereken bir tedavidir, hemen çağrılan uzman ekipler tarafından yapılmalıdır. Yaralı ya da hasta, başı aşağıda olmak üzere önceden yere yatırılmış olacak ve gerekirse (kusuyorsa) güvenlik için yan yatırılacak, solunum yolları açık tutularak, verilebiliyorsa oksijen verilecektir.

• *Enfeksiyon şoku.* Gram negatif basillerin yaptığı bir septisemi sürecinde ortaya çıkar, hatta bu enfeksiyonun haberci belirtisi olabilir. Bakterilerin erimesi sırasında meydana çıkan, serbest hale gelen, endotoksinlere bağlıdır. İdrar yolu, sindirim kanalı, cinsel organlarda bir giriş kapısının varlığına sık rastlanır.

Hastada çoğu zaman ileri derecede tansiyon düşüklüğü, hızlı ve biteviye nabız, el ve ayaklarda soğuma ve morarma, idrar azalması ya da yokluğu görülür. Biyolojik yönden, asit baz dengesinde bozuklukla (metabolizma asidozu) birlikte su ve elektrolit bozuklukları ve pıhtılaşma bozuklukları görülür. Böyle bir tablo karşısında kan kültürü yapılması zorunludur.

Tedavi acil bir tedavidir ve normalde hastanın bir reanimasyon servisine götürülmesini gerektirir. Yapılacak başlıca işlemler şunlardır: damarları doldurma, yani dolaşımdaki yararlı kan hacmini artırma; kalbi kuvvetlendirici ve damarları devindirici ilaçlar kullanma; oksijen vererek, gerekirse yapay havalandırmaya başvurarak savaşma; asidozu düzeltme; böbrek yetersizliği ile savaşma (yapay böbrek kullanmayı gerektirebilir); pıhtılaşma bozukluklarının tedavisi; antibiyotik tedavisi; varsa mikrop giriş kapısının tedavisi.

—Psik. *Şok tedavileri.* Psikiyatri tedavileri alanında çeşitli araçlarla, deneysel bir biçimde, ansızın organik sarsıntılar yaratma yöntemi, ancak XX. yy.ın başında gelişti. Wagner von Jauregg'in sıtma tedavisi (1917) bu dönemin başlangıcıdır. Bunun ardından, damar içine ensülin verilmesiyle (ensülin tedavisi) hipoglisemik koma hallerinin meydana getirilmesi, von Meduna'nın önerdiği kardiyazolik şoklar (1932) ve Cerletti ile Bini'nin elektroşokları geldi. Nöroleptiklerin kullanım gereklerini sınırlamasına rağmen, elektroşokların ve Sakel kürünün, bu sonuncuların başarısız olduğu yerlerde (hezeyanlı melankoli vb.) kullanılmasına devam edilmektedir.

ŞOKE sıf. (fr. *choquer,* sarsmak, şaşırtmak'tan). *Bir kimseyi şoke etmek,* onu sarsmak, şaşırtmak. ‖ *Şoke olmak,* sarsılmak, şaşırmak.

ŞOKOLA a. (fr. *chocolat,* çikolata'dan). Çikolata (ya da kakao), şeker, su ya da sütle yapılan içecek. (SICAK ÇİKOLATA da denir.)

ŞOL sıf. (*şu* ve *ol*'dan *şol*). "Şu" işaret sıfatının eski biçimi.

ŞOLAPUR, Hindistan'da (Maharaştra) kent, Dekkan platosunda, Bombay'ın G.-D.'sunda; 603 870 nüf. (1991). Kara ve demiryolu kavşağı. Tarım (pamuk) ve ticaret merkezi. Tekstil sanayileri.

ŞOLEM ALEYHEM (Şolom RABINOVIÇ, —denir), yiddiş dilinde yazan romancı (Pereyaslav, Ukrayna, 1859 - New York 1916). Aydınlanma çağı yazarlarının eleştiri anlayışı ve hasidlik felsefesinin sofuluğuyla yoğrulan Şolem Aleyhem, Orta Avrupa gettolarındaki yaşamı anlatarak Yahudiler'in içerisinde bulundukları koşulların destanını halk için, halkın diliyle yazdı (*Damdaki kemancı* [Tevie der milkhiguer], 1899-1911).

ŞOLMOSÜLFON a. (fr. *chaulmosulfone*). Eczc. Diafenilsülfon ile şolmura asidi karıştırılarak yapılan ilaç. (Cüzam tedavisinde kullanılır.)

ŞOLMUGRA a. (ing. *chaulmoogra;* bengali dilinden). İçindeki şolmugrik ve hidnokarpik asitler ile türevlerinin tedavi edici niteliklerinden yararlanmak üzere kullanılan krem kıvamında beyaz yağ. Aynı adı taşıyan on beş kadar bitki türünden elde edilir; bunların içinde en etkilisi, tohumları kullanılan Birmanya şolmugrasıdır (*Taraktogenos kurzii*).

—ANSİKL. Şolmugra yağı cüzam (lepra) tedavisinde kullanılır. Damla, merhem, fitil ve deri altı yolu ile verilir.

ŞOLMUGRAT a. (fr. *chaulmoograte*). Eczc. *Etil şolmugrat,* şolmugradaki toplam yağ asitlerinin etil esteri. (Şolmugra yağı ile aynı etkiyi gösterir ve zehir etkisi daha azdır.)

ŞOLMUGRİK sıf. (fr. *chaulmoogrique*). Org. kim. *Şolmugrik asit,* formülü $C_{18}H_{32}O_2$ olan, şolmugra yağından özütlenen asit.

ŞOLOHOV (Mihail Aleksandroviç), rus yazar (Veşenskaya, Ukrayna, 1905 - *ay.y.* 1984). Kazak asıllıydı; daha 1922'de moskovalı proleter yazarlara katıldı ve kendi çevresindeki kızıllarla beyazların savaşımını anlatan *Don hikâyeleri*'ni (Donskiye raskazıy, 1926) yayımladı. Ülkeye dönüşünde (1924), karmaşık yapısı içerisinde kazak dünyasının, 1912'den 1922'ye kadar olan dönemde çatışmalarla dolu evrimini dile getirdiği geniş kapsamlı fresk *Ve* durgun akardı Don*'a (Tihi Don, 1928-1940) başladı. *Uyandırılmış toprak* (Podniyataya tzelina, 1932-1960) adlı romanında kolektifleştirmeyle birlikte, hatalar ve trajediler pahasına yeni toplumsal ilişkilerin doğuşunu anlattı. *Vatan için dövüştüler*'in (Oni srajalis zo rodinu, 1943, yeni basım 1969) asker olmaya zorlanmış işçileri ve özellikle kahramanının yaşadığı kötü deneyimlere rağmen, yapıtın bütününden bir bilinçlenme ve insanlık dersi çıkan hikâyesi *İnsanın kaderi*'nin (Sudba Çeloveka, 1957) kahraman tiplerini savaş muhabiri olarak yaşadığı olaylardan esinlendi. Rus edebiyatının önemli adlarından olan Şolohov, 1965 Nobel edebiyat ödülü'nü aldı.

ŞOM sıf. (fars. *şūm*'dan). **1.** Uğursuz. **—2.** *Şom ağızlı,* her şeyi kötüye yoran, hep kötü şeylerin olacağını söyleyen, söylediklerinin gerçekleşmesinden korkulan kimse için kullanılır: *Şom ağızlının biridir o, dinlemeyin.*

ŞOMBURGİYA a. (öz. a. R. *Schomburgk*'un adından). Orta Amerika'da bulunan, uzun yapraklı, salkım çiçekli epifit orkide. (13 tür; bunların birçoğu sıcak seralarda yetiştirilir.)

ŞOMU TENNO (699-756), Japonya imparatoru (724-748) ve Mommu tenno' nun oğlu. Gyogi, Dosen ve Ryoben adlı keşişler sayesinde buddhacılık gelişti ve birçok tapınak yapıldı. Yönetim yeniden örgütlendi. Şomu tenno tahtı kızı Koken'e bırakıp keşiş oldu.

ŞONACA a. Bantu dili; Şonalar tarafından konuşulur.

ŞONAGON a. Eski Japonya'da Yüksek konsey ast üyesi.

ŞONALAR ya da **ÇONALAR,** Zimbabve ve Mozambik'in 6 milyon nüfuslu (1992) bantu halkı. Tarım yapan Şonalar, yerel bir babasoyluluk bölümüne karşılık düşen dağınık köycükler biçiminde yaşarlar. Başında tanrısal bir kral bulunan bir devlet biçiminde örgütlenmişlerdir.

ŞORAN a. (ing. *short-range,* kısa erimli'nin kısaltması). Bir geminin ya da bir hava taşıtının, yanıtlayıcı iki biykın kullanarak konumunu saptamasını sağlayan düzenek. (Gemi ya da hava taşıtı ardışık olarak iki biykını sorgular ve bu biykınların her birine olan uzaklığını öğrenir. Biykınlardan elde edilen öğelere dayanarak çizilen iki çemberin arakesiti, geminin ya da hava taşıtının bulunduğu konumu verir.)

ŞORAY (Türkân), türk sinema oyuncusu (İstanbul 1945). Fatih kız lisesi'nin orta kısmından ayrıldı. Türker İnanoğlu'nun yönettiği *Köyde bir kız sevdim* filmiyle sinemaya geçti (1960). Türk sinemasında en uzun süre zirvede kalan ilk oyuncu oldu. Önceleri kendini kimi koşullarla sınırlayan Şoray, *Mine* filmiyle bu koşulları ortadan kaldırarak popülerliğini günümüze dek sürdürdü. Oyunculuğunun yanı sıra *Dönüş* (1972), *Azap* (1973), *Bodrum hâkimi* (1976) ve *Yılanı öldürseler* (1981) filmleriyle yönetmenlik yaptı. 1964'te *Acı hayat,* 1968'de *Ölüm tarlası,* 1987'de *Hayallerim, aşkım ve sen* filmleriyle en iyi kadın oyuncu dalında üç kez Altın portakal, *Mahpus* (1973) ile Altın koza, *Soğuktu ve yağmur çişeliyordu* (1992) ile 8. Bastia Akdeniz sinema festivali en iyi kadın oyuncu ödüllerini kazandı. Başlıca filmleri: *Ekmekçi kadın* (1965), *Bir dağ masalı* (1968), *Cemo* (1972), *Selvi boylum al yazmalım* (1977), *Hazal* (1979), *Mine* (1982), *Gramofon avrat* (1987), *On kadın* (1988), *Ölü bir deniz* (1989), *Berdel* (1990). *Tatlı Betüş* adlı TV dizisinde de rol aldı (1993).

ŞORİS (Louis), rus ressam (Yekaterinoslav, bugün Dniepropetrovsk, 1795 - Veracruz'da öldürüldü 1828). Otto von Kotzebue'nin gemiyle yaptığı büyük yolculuğa katıldı (1815-1818), *Neue Reise um die Welt* adlı yapıtı resimledi ve *Vues et paysages des régions équinoxiales* [fr. çev.] (Ekinoks bölgelerinden görünümler ve peyzajlar) [1825] adlı bir yapıtla *Recueil de fêtes et de costumes des habitants de la Russie* [fr. çev.] (Rusya halklarının bayramları ve giysileri derlemesi) adlı bir başka yapıt yayımladı.

ŞORL a. (alm. *Schorl*). Miner. Romboedrik sistemde yer alan, demir bakımından zengin, siyah turmalin türü.

ŞORLAMAK gçz. f. (yansıma sözc. *şor*' dan). Akan bir şey (genellikle su) sözkonusuysa, gürül gürül akmak.

ŞORLAR, Rusya'da yaşayan, Hakaslar'a bağlı bir türk boyu. Teles gölü ile Tom ırmağının çıktığı bölgelerdeki ormanlık dağlarda yaşarlar. Tom-kişi, Mıras-kişi, Pisas-kişi gibi, kıyısındaki yerleştikleri ırmakların adlarıyla anılırlar. Geçimlerini büyük ölçüde avcılıkla sağlarlar.

ŞORLOMİT a. (fr. *schorlomite*). Miner. Doğal kalsiyum ve demir silikotitanat; bileşiminde titan bulunan melanit grena türüdür.

ŞOROLO sıf. ve a. *Arg.* Eşcinsel erkek için kullanılır.

ŞOROLOP be. (yansıma sözc.). **1.** *Halk.* Birdenbire ve hırsla yutmayı belirtir. **—2.** *Arg.* Yalan.

ŞORT a. (ing. *short,* kısa'dan). Bazı sporları yaparken ya da tatil kıyafeti olarak giyilen çok kısa pantolon.

ŞOSE a. (fr. *chaussée;* halk lat. *calciata via,* belki de klas. lat. *calx,* kireç'ten). Taş kırıkları üzerine kum dökülüp silindir geçirilerek yapılan yol.

ŞOSET a. (fr. *chaussette*). Bilek hizasında kalan kısa çorap.

Şosoin, VIII. yy. ortasında, Nara'daki Todai-ci'"nin duvarları içinde, çaplanmış ağaç gövdelerinden kazıklar üzerine yapılan pavyon. Todai-ci tapınağı kutsama törenleri sırasında kullanılan nesneleri ve tapınağı kuran imparator Şomu'nun koleksiyonlarını saklamak için yapıldı. Buradaki nesneler (paravanlar, maskeler, seramik eşya, kuyumculuk işleri, mobilyalar,

müzik aletleri, kumaşlar vb.), Tang dönemi sanat yapıtlarının en güzel ve önemli örnekleri arasında yer alır.

ŞOSON a. (fr. *chausson*). Ayakkabı üstüne geçirilen ve kardan, nemden, soğuktan koruyan, kauçuktan yapılmış bir tür kılıf.
—Koregr. BALE AYAKKABISI*'nın eşanlamlısı.
—Pastac. İçine elma püresi doldurulan, ikiye katlanmış yuvarlak katmerli hamur parçası.
—Spor. Bazı sporları (jimnastik, eskrim vb.) yaparken giyilen yumuşak tabanlı, hafif ve düz altlı bir tür ayakkabı.

■**ŞOSTAKOVİÇ** (Dmitriy Dmitriyeviç), rus besteci (Sen-Petersburg 1906 - Moskova 1975). Doğduğu kentin konservatuvarında Steinberg ve Glazunov'un öğrencisi oldu ve bir dizi öncü yapıtla adını duyurdu: piyano için parçalar (*Aphorismes*, 1927), baleler (*Altın çağ*, 1930), senfoniler (*Symphonie d'octobre*, 1927; *Bir Mayıs*, 1931), operalar (*Burun*, 1928; *Katerina İsmailova* olarak değiştirilen *Mtsensk'li Lady Macbeth* [1932-1963]). Bu son yapıtı, sonra da *4. Senfoni*'si, "yenicilik"leri yüzünden, yönetici çevreler tarafından, şiddetli bir biçimde eleştirilmesine neden oldu. Ancak, *5. Senfoni*'si (1937), özellikle de 1941'de kuşatılan kentte yazdığı, *Leningrad* denen *7. Senfoni*'si ya da Jdanov'un bildirisinden esinlenen *le Chant des forêts* (1949) oratoryosu ile yeniden göze girdi. Buna karşın, telli çalgılar için bestelediği harika on beş dörtlü dizisinin (1938'den 1974'e) ve on beş senfonisi (1926'dan 1972'ye) arasından, Yevtuşenko'nun şiirleri üstüne solo bas ve erkekler korosu için olan bestelediği *13. Senfoni*'sinin ya da ölümün kol gezdiği metinler üstüne 2 solist sesi ve 19 çalgı (telli ve vurmalı) için yazdığı *14. Senfoni*'sinin kanıtladığı gibi, Şostakoviç yalnızca resmi bir müzikçi olmadı. Viyolonsel için yazdığı, gizemli *2: Konçerto*'su (1966) çoğunlukla sanatçının özgürlük savaşımını konu alan birçok ezgi dizisi için de aynı şey sözkonusudur. Bu partisyonların yanı sıra, "Anılar"ının (1979) yayımlanması, Şostakoviç'in, ölümüne kadar gençliğin ateşini koruyan uluslararası bir besteci olduğunu gösterir.

ŞOSTKA, Ukrayna'da kent, Briansk'ın güneyinde; 64 000 nüf.

ŞOŞİDAİ a. Kyoto İmparatorluk sarayı'ndaki şogun temsilcisi. (1575'e doğru Oda Nobunaga'nın ihdas ettiği bu görev, Tokugava döneminde büyük bir önem kazandı.)

ŞOŞONİT a. (fr. *shoshonite*; Wyoming'te, *Shoshone* ırmağının adından). Potasyum bakımından zengin bazalt (bu durum, kristalleri arasında ortoz ve leusit bulunduğunu gösterir).

ŞOŞONİTİK sıf. (fr. *shoshonitique*'ten). **1.** Kimi bazaltların potas karakteri. **—2.** *Şoşonitik dizi*, potasyum bakımından zengin bir magmadan türemiş kayaçların tümü.

ŞOT a. (ar. *şatt*, kıyı'dan). Kuzey Afrika'da, bir sebhayı çevreleyen tuzlu toprak. (Terimin anlamı daha sonra genişleyerek sebhanın yer aldığı her çeşit çöküntü alanını belirtmeye başladı.)
—ANSİKL. Tigri, Garbi, Şergı şotları ve Hodna şotu, Doğu Fas ve Batı Cezayir yüksek ovalarında bulunur. Tunus'un ve Doğu Cezayir'in güneyinde, şotlar çöküntüsü, Gabes körfeziyle Avras eteği arasında 350 km boyunca uzanır: B.'dan D.'ya doğru Melgir, Garsa ve Cerid şotları.

Şota Rustaveliy, koregrafisi Serge Lifar'a; müziği A. Honegger, T. Harsanyi ve A. Çerepnin'e; dekor ve kostümleri Şşervaşidze ve C. Nepo'ya ait olan 4 perdelik bale. Monte-Carlo tiyatrosu'nda dünya çapında bir gösteriyle sahneye konduğunda (1946), başrolleri Yvette Chauviré, Janine Charrat, Renée Jeanmaire, Yuliy Algarof, Vladimir Skuratof, Alexandre Kalioujny ve Boris Traïline paylaştılar. Gürcü şair Şota Rustaveliy*'in *Vep Rhıs tkaosani* adlı şiirinden esinlenilerek ortaya konan bu bale, kraliçe Tamara ile şairin efsanevi kişiliklerini çağrıştırır.

■**ŞOTOKU TAİŞİ** (573-622), japon imparatoru Yomei'nin ikinci oğlu prens **Umayado**'ya ölümünden sonra verilen unvan; 600-622 arasında naiplık yaptı. Özellikle buddhacılığın yayılmasında oynadığı rolle japon tarihinin en büyük kişilerinden biri oldu. Şotoku Taişi, Japonya'yı Çin kültürünün yörüngesine sokarak japon uygarlığının gelişmesine son derece büyük bir katkıda bulundu. O dönemin yönetici sınıfına, yani takımadaların merkez eyaletleri üzerinde egemenlik süren imparatorluk çevresine hitap eden, buddhacılıktan esinlenmiş birtakım ahlakı emirleri içeren 17 maddelik bir yasa hazırladı. Bu yasa, ancak onun ölümünden sonra ilan edilebildi. Şotoku Taişi, birçok tapınak yaptırdı. Bunlardan biri de, günümüze kadar gelmiş en eski buddha manastırı olan Horyu-ci*'dir. 624 yılı sonunda, Japonya'da yaklaşık 1 500 rahibi barındıran 46 tapınak ve manastır bulunuyordu. Şotoku Taişi, ayrıca, dini törenleri kurallara bağladı ve bir dini takvim hazırladı. 607'de ilk kez Çin'e bir elçi gönderdi. *Tenno-ki* ve *Koku-ki* adlı iki tarihi yapıt yayımladı ve bir yıl sonra da öldü.

ŞOTYA a. Güney Afrika'da yetişen sert dallı, almaşık, tüysü yapraklı, başak ya da koçan biçiminde kırmızı çiçekli çalı. (Bil. a. *schotia*; erguvangiller familyası.)

ŞOU ya da **SHOU**, *uzun ömür* anlamına gelen çince sözc. Mutluluğun üç şeklinden biri olarak görülen uzun ömür'ün başlıca simgeleri turna kuşu ve kaplumbağadır. Genellikle, kafatası yüksek bir ihtiyar kılığında temsil edilir.

ŞOV a. (ing. *show*, gösteri; *to show*, göstermek'ten). **1.** Bir sanatçının, bir yıldızın ön planda yer aldığı eğlendirici nitelikteki gösteri: *Televizyon için şov hazırlamak*. **—2.** *Şov yapmak*, karşısındakileri aldatmak için kendisini olduğundan farklı gösterecek yapay davranışlarda bulunmak.

ŞOVA TENNO → HIROHITO.

ŞOVEN sıf. ve a. (fr. *chauvin*; öz. a. [Nicolas] *Chauvin*'den). **1.** Aşırı, körükörüne, katı ya da saldırganlığa varan bir yurtseverlik gösteren kimse ve onun tutumu için kullanılır: *Şoven bir politika izlemek*. **—2.** Kendi memleketine ve hemşerilerine büyük bir hayranlık duyan bir kimse için kullanılır: *Konuk futbol takımına saldıran şoven izleyiciler*.

ŞOVENLİK a. Ulusal olan her şeye kayıtsız şartsız hayranlık gösterip yabancı olan her şeyi bağnaz bir biçimde karalayan aşırı yurtseverlik ya da ulusçuluk.

ŞOVİNİZM a. (fr. *chauvinisme*). → ŞOVENLİK.

ŞOYO DAİŞİ, japon keşişi **Dogen**'in (1200-1253) ölümünden sonraki adı. Sezgici *zen* buddhacılığın yayıcılarından biriydi. Bu dinin ilkelerini Çin'den dönüşünden sonra 1223'te vaaz etmeye başladı. Aynı zamanda yüksek nitelikli bir şair olarak da beğenildi.

ŞÖFÖR → ŞOFÖR.

ŞÖHRE sıf. (ar. *şöhret*'ten). *Esk.* **1.** Ünlü, şöhretli. **—2.** *Şöhre-i afak*, dünyaca tanınmış, dünyaca meşhur. || *Şöhre-i şehr*, bütün şehirde ünü bilinen.

ŞÖHRET, -ti a. (ar. *şehr*, yaymak'tan *şöhret*) **1.** Herkesçe bilinme, tanınma durumu; ün: *Şöhretin mutsuz kıldığı insanlar*. **—2.** Bir şeyin, bir kimsenin geniş bir halk kitlesinde bıraktığı izlenim: *Şöhretine gölge düşürmemek için davranışlarına çok dikkat eder*. **—3.** Tanınmış, ünlü kimse: *Her iki şöhreti aramızda görmek bizleri sevindirdi. Pek yakında bir şöhret olarak onu alkışlayacaksınız*. **—4.** *Şöhret bulmak*, *şöhret kazanmak*, ünlenmek, herkesçe bilinir, tanınır duruma gelmek: *Son yıllarda şöhret bulan birkaç şarkıcıdan biri de oydu*. || *Şöhret sahibi*, üne ulaşmış, ünlenmiş kimse. || *Şöhret salmak*, ünü her yere yayılmak, adı her yerde bilinir olmak: *Güzelliği ile şöhret salmıştı*. || *Şöhreti dünyayı tutmak*, çok ünlenmek, tanınmak.
—*Esk.* *Şöhret-gir* → ŞÖHRETGİR. || *Şöhret-şiar* → ŞÖHRETŞİAR. || *Şöhret-yab* → ŞÖHRETYAB. || *Şöhret-i afak*, her yerde meşhur. || *Şöhret-i kâzibe*, yalancı şöhret.
—Ask. tar. *Şöhret defteri*, Yeniçeri ocağı'nda yeniçerilerin adlarının yazılı bulunduğu deftere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. tar. Orta kâtipleri her ortada bulunan personelin adlarını, şöhretlerini ve geldikleri vilayetleri bu deftere yazarlardı. Bu defter aynı zamanda orta ya da bölüğün ana kayıt defteri sayılırdı.

ŞÖHRETGİR sıf. (ar. *şöhret* ve fars. *gir*'den *şöhret-gir*). *Esk.* Ün salmış, ünlü, şöhret kazanmış.

ŞÖHRETLİ sıf. Herkesçe tanınmış, ünlü kimse için kullanılır; meşhur: *Şöhretli bir sporcu*.

ŞÖHRETSİZ sıf. Herkesçe tanınmamış, ünlü olmayan: *O zamanlar henüz şöhretsiz bir yazardı*.

ŞÖHRETŞİAR sıf. (ar. *şöhret* ve *şi'ar*'dan *şöhret-şi'ar*). *Esk.* Ünlü, şohretli.

ŞÖHRETYAB sıf. (ar. *şöhret* ve fars. *yab*'dan *şöhret-yab*). *Esk.* Şöhret bulan, ünlü.

■**ŞÖLEN** a. **1.** Eğlenmek ya da bir olayı kutlamak amacıyla çağrılıların özenli yemek ve içkilerle ağırlandığı toplantı, ziyafet: *Düğün şöleni* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir amaç gözetilerek düzenlenen eğlence. **—3.** Seçkin yapıtların sunulduğu sanat gösterimi: *Konser, gerçek bir şölendi*. **—4.** Topbil. Din töreni niteliğinde yemek toplantısı. **—5.** *Şölen vermek*, *şölen çekmek*, şölen düzenlemek, ziyafet vermek.
—ANSİKL. İkonogr. Ortaçağ'dan günümüze, *Berry dükünün şöleni* (*Très Riches Heures*, Chantilly) ya da İmparator Karl IV'ün şöleni (*Grandes Chroniques de France*, Bibliothèque nationale, Paris) gibi, hükümdarların verdiği şölenleri canlandıran yapıtlar kalmıştır. Cornelisz Van Haarlem ya da Frans Hals'ın XVII. yy.'da betimledikleri lonca yemek ve şölenleri değişik bir nitelik taşır. Mitolojiden esinlenen temalar da sıkça işlenmiştir: Giovanni Bellini'nin

Lipnitzki-Viollet

Dmitriy Şostakoviç (1958'de)

L. L.

Şotoku Taişi ve iki oğlu ipek üzerine yapılmış bir portreden ayrıntı *özel kol.*

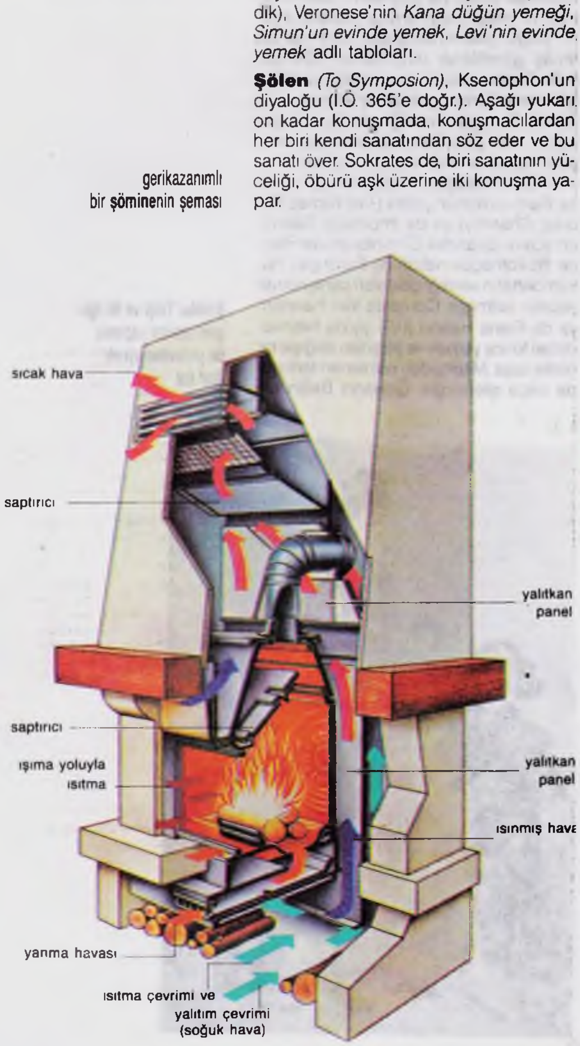
J.-P. Leloir

mimar André Stern'in 1976'da gerçekleştirdiği merkezi **şömine** (sac, amyant ve sertleştirilmiş füme cam; dökme demir taban)

Tanrıların şöleni (1514, Washington) ya da XVII. yy.'da Hendrik Van Balen'in tabloları. Kutsal Kitap'ta sözü edilen şölenler de ele alınmıştır: Rembrandt, Lievens (Raleigh) ya da Pieter Jozef Verhagen'in (1783, Dijon) *Herodes'in şöleni;* Rembrandt (Londra) ya da Verhagen'in (Brüksel) *Baltazar'ın şöleni;* çeşitli yemek sahneleri, şölen anlayışıyla görkemli bir biçimde işlenmiştir: il Tintoretto'nun *Son yemek* (Venedik), Veronese'nin *Kana düğün yemeği, Simun'un evinde yemek, Levi'nin evinde yemek* adlı tabloları.

Şölen *(To Symposion)*, Ksenophon'un diyaloğu (İ.Ö. 365'e doğr.). Aşağı yukarı on kadar konuşmada, konuşmacılardan her biri kendi sanatından söz eder ve bu sanatı över. Sokrates de, biri sanatının yüceliği, öbürü aşk üzerine iki konuşma yapar.

gerikazanımlı bir **şömine**nin şeması

National Gallery, Washington

Tanrıların **şöleni** (1514)
Giovanni Bellini'nin yapıtı
National Gallery, Washington

Şölen *(To Symposion)*, Platon'un diyaloğu (İ.Ö. 385'e doğr.); şair Agathon'un, dostlarına verdiği bir şölende aşktan ve güzellik biliminden söz edilir. Davetlilerden her biri aşkı öven bir konuşma yapar. Platon'un, Aristophanes'in ağzından aktardığı aşk kuramına göre, her varlık tamamlayıcısı olduğu ve çok eski dönemlerde, birlikte aynı varlığı oluşturduğu başka bir varlığın özlemini duyar. Sonra Sokrates, konuşmasının büyük bir bölümünde, bir Mantineia rahibesi olan Diotima ile yaptığı söyleyişiyi aktarır. Ona göre aşk, güzelliğe duyulan aşk ve güzellik içinde çoğalmadır; ve aşk, güzel bedenlerden güzel ruhlara, daha sonra insanlığın güzel yapıtlarına ve nihayet bilimlere yükselir; bu yükselişin son aşamasında da kusursuz, benzersiz ve sonsuz Güzellik'i keşfeder. Diyalog Sokrates'in Alkibiades tarafından övülmesiyle son bulur ve ideal aşk kuramını şu sonuca bağlar: en iyi âşık, gerçek filozoftur.

ŞÖLYEN sıf. ve a. (fr. *chelléen*). Tarönc. CHELLES KÜLTÜRÜ'nün eşanlamlısı.

ŞÖMİNE a. (fr. *cheminée*; yun. *kaminos*'tan, geç lat. *caminata, caminus*, fırın, ocak). **1.** Bir ocaktan, bir çekme ve gaz uzaklaştırma bacasından ve çeşitli aksesuarlardan oluşan kâğır düzenek. (Bk. *ansikl.* böl. İnş.) **—2.** Bir oda içinde bu bütünün görünen bölümü ve dekoratif kaplaması: *Şöminenin kenarına yaslanmak.*

—ANSİKL. Şöminenin başlıca iki türü bulunur: özellikle tek katlı ahşap binalarda, mekânın ortasında yer alan şömine ve çok katlı yapılarda bir duvara yaslanan şömine. Antikçağ'da ilk örnekleri yapılan bu iki tür (V. yy.'da Olynthos'ta [Yunanistan] ikisi arası bir tür de denenmiştir), Ortaçağ'dan başlayarak büyük ölçüde geliştirilmiş ve IX. yy.'da, hypocaustonlar ve seyyar ocaklarla birlikte kullanılmaya başlanmıştır. İskandinavya'da, dağ evlerinde ve Büyük Britanya'da, merkezi ocaklara günümüzde de rastlanmaktadır. Bir duvara yaslanan ocak, uzun yıllar yuvarlak bacalı yapılmış, daha sonra, bacaların yan yana getirilmesiyle, geniş ve yassı bir öğeye dönüşmüştür: bu, ayakların ya da konsolların taşıdığı büyük bir davlumbaz altında, odaya doğru taşan ateşliği, ateşe dayanıklı gereçlerle kaplanmış ya da dökme demir sırtıyla büyük gotik şöminedir ve hem pişirme, hem de ısıtma işlevlerini yerine getirmek üzere taşra evlerinde varlığını sürdürmüştür.

Buna karşılık, kentlerde şömine gitgide küçülmüş, bir ısıtma ve havalandırma aracına dönüşmüştür. XVII. yy.'da bacanın duvar içine gömülmesiyle kapladığı alan büsbütün azalan şömine, aynası, tableti ve pervazıyla (ahşap, mermer ya da yalancı mermer), dökme demir ya da bronz aksesuarlarıyla, yine de dekoratif öğelerin başında geliyordu. Dökme demirden yansıtıcı öğelerin çoğaltılmasına ve hava delikleri, kanal başında bir boğaz ve bacanın üst ucunda bir külahla çekişi iyileştirme girişimlerine rağmen, ısıl verim oldukça düşüktü. XVIII. yy.'da sac ya da dökme demir ısıtıcılar, şömineyle birlikte kullanılmaya başlandı ve XIX. yy.'da, bir perdeyle kapatılan şömine önemini yitirdi. Kapalı bir bacaya dönüşerek havalandırma işlevini yitiren şömine, sonunda, merkezi ısıtmanın gelişmesiyle neredeyse tümüyle silinip gitti.

ŞÖMİZ a. (fr. *chemise*). Bank. Bankalarda, özellikle, imzalanmak ve ilgili yere gönderilmek üzere hazırlanan dekont ve mektupların içerisine konulduğu kap, kılıf. —Ciltç. GÖMLEK'in eşanlamlısı.

ŞÖMİZYE a. (fr. *chemisier; chemise*, gömlek'ten). **1.** Biçkısı, kesimi erkek gömleğinden esinlenerek yapılmış kadın gömleği. **—2.** *Şömizye elbise*, belden yukarısı erkek gömleğini andıran, düz elbise. || *Şömizye yaka*, erkek gömleklerinin yakasına benzeyen düz ve sivri uçlu yaka.

ŞÖNT sıf. ve a. (ing. *shunt; to shunt*, yolunu, yatağını değiştirmek'ten). Elektrotekn. **1.** Bir elektrik devresinin bir bölümüne paralel bağlanan ve bundan geçecek akımın bir kısmının kendi üzerinden akmasını sağlayan iletken düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Şönt motor*, indükleyici sargısı, indüvi sargısının uçlarına paralel bağlı olan motor.

—Manyet. *Manyetik şönt*, bir manyetik devrenin bir bölümüne paralel bağlanan ve bundan geçen akının bir kısmının kendi içinden geçmesini sağlayan, manyetik malzemeden yapılmış düzenek.

—Patol. ve Cerr. Atardamar devresi ile toplardamar devresi arasında sağlanan birleştirme ya da kısa devre; tedavi amacıyla böyle bir birleşmeyi gerçekleştirme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Şönt etkisi*, bazı pato-

lojik durumlarda, akciğerde, kanın dolaştığı, fakat havalandırmanın olmadığı bölgelerde görülen olgu. (Bu durumda kan akciğerden çıktığı zaman yetersiz oksijenlenmiş olur.)

—ANSİKL. Elektrotekn. I ölçülecek akım, S şöntün direnci, R galvanometrenin direnci, *i* galvanometreden geçen akım olduğunda, I=*i*x (S+R)/S bağıntısı elde edilir. I'yi elde etmek için ölçü aletinden okunan *i* akımını *şönt katsayısı* adı verilen değişmez bir çarpanla çarpmak gerekir.

Şöntler sayesinde galvanometre ve ampermetreler, doğrudan ölçebileceklerinden çok daha büyük akımları ölçmede kullanılabilir. Öte yandan diferansiyel bir galvanometreden yararlanılarak ve şöntler yardımıyla çok büyük ya da çok küçük dirençler de ölçülebilir.

—Patol. ve Cerr. Şönt olgusu birçok şekilde görülebilir:
1. kalpte kulakçıklar ile karıncıklar arasında bölme yokluğu: kan genellikle, basıncın yüksek olduğu sol boşluklardan, basıncın alçak olduğu sağ boşluklara geçer;
2. kanın atardamardan doğrudan doğruya toplardamara geçmesini sağlayan damar bozuklukları: örneğin atardamar-toplardamar anevrizması (travma sonrasında oluşabilir). Kan doğrudan doğruya aorttan akciğer atardamarına geçebilir: atardamar kanalının varlığını sürdürmesi.

Kalp cerrahisi, ameliyat süresince, kalbi dolaşımdan ayrı tutabilmek için, geçici olarak atardamar-toplardamar bağlantılarına gereksinme gösterir. İnatçı asit olgularında periton boşluğu ile jugular toplardamar arasında şöntler gerçekleştirilebilir. Nefrolojide, böbrek dışında temizleme yapabilmek amacıyla atardamar ve toplardamar arası şöntler yapılabilir.

ŞÖNTLEME a. Elektrotekn. Şöntlemek eylemi. Doğru akımla çalışan değişmez besleme gerilimli bir elektrik lokomotifinde hız, motor indükleyicilerinin bir bölümü şöntlenerek, manyetik akının azaltılması ve akımın eşanlı olarak artırılmasıyla sağlanır.

ŞÖNTLEMEK g. f. Elektrotekn. Bir şönt takmak, bağlamak.

ŞÖPİT a. (fr. *schœpite*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan, hidratlı doğal uranyum oksit ($4UO_2$, $9H_2O$), rengi sarıya çalar.

ŞÖVALE a. (fr. *chevalet*). Güz. sant. SEHPA'nın eşanlamlısı.
—Deric. AYAKLIK'ın eşanlamlısı.

ŞÖVALMAN a. (fr *chevalement*). Bir maden ocağı kuyusu üzerine kurulan ve üzerinden çıkarma halatının geçtiği moletleri taşıyan metal ya da beton çatkı.

ŞÖVALYE a. (fr. *chevalier*). **1.** Ortaçağ'da şövalye sınıfına kabul edilmiş soylu kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir askeri tarikatın üyesi: *Malta şövalyeleri*. **—3.** Fransız hükümetinin verdiği onur belgesi ve nişanı; bu nişanı olan kimsenin sanı. **—4.** Barondan bir derece aşağıda olan soylu. **—5.** *Şövalye yüzüğü*, kaşı iri ve köşeli bir tür yüzük. (*Şövalye yüzük* de denir.) || *Birini şövalye yapmak*, olağan törenleri uygulayarak onu şövalye tarikatına kabul etmek. || *Gezgin şövalye*, dünyayı dolaşarak serüven arayan, turnuvalarda dövüşen, haksızlıkları düzelten şövalye.

—Esk. tar. Atina'da, süvari gücünü oluşturan varlıklı bir toplumsal sınıfın üyesi yurttaş. (Bk. *ansikl.* böl.) || Sparta'da, kralların muhafız gücü niteliğindeki seçkin bir birliğin üyesi. || Roma Cumhuriyeti'ndeki üç sınıftan ikincisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tar. • *Yunanistan'da şövalyeler.* Süvari olarak hizmet görecek yurttaşlar genellikle ayrıcalıklı bir sınıftan seçilirdi. Yunanca *hippeis* (şövalyeler) sozcüğü, aynı zamanda hem süvari gücünü, hem de oldukça yüksek bir toplumsal sınıfı, hatta Tesalya'da olduğu gibi gerçek bir aristokrasiyi belirtiyordu. Atina'da şövalyeler, Solon'dan sonra, en az 300 medimnos buğdaya eşit yıllık geliri olan ikinci toplumsal sınıftan yurttaşlardı; kendi atlarını ve donanımlarını sağlamakla yükümlüydüler.

• *Roma şövalyeleri.* Şövalye (*eques*), Servius Tullius tarafından kurulduğu sanılan census düzeninden kaynaklanan 18 atlı centuria'dan birinin üyesi olan kişiydi. Atını, bir onur işareti olarak devletten alırdı (kendisine *eques equo publico* denirdi). Şövalyeler, *nobilitas*'ın en seçkin üyeleriydi. Censorlar tarafından, 1 milyon as'lık (400 000 sestertius) servet sahipleri arasından seçilirlerdi. Cumhuriyet'in sonlarına doğru senatör çocukları, evvelce devletten at almış kimselerin çocukları, bir patronun tavsiyesiyle, altın halka (şövalyelik alameti) tevcihi yoluyla, praefectus'luk, askeri tribunus'luk, yargıçlık ve hatta belki publicanus'luk (101'den sonra) görevleri dolayısıyla bu sınıfa girme olanağını bulmuş genç ya da ergin plebler de şövalye olmaya başladılar. Fakat, şövalyelik, magistratuslar tarafından verilen bir şeref payesi olmaya devam etti. İ.Ö. II. yy.'ın sonunda, senatörler artık atlı centuria üyesi olmak hakkına sahip değildiler. O tarihte, şövalyelerin sayısı 3 000 olarak sınırlandırılmıştı.

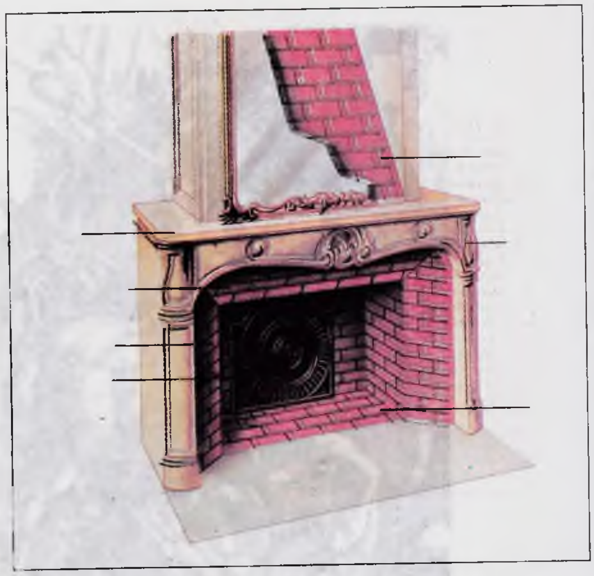
Şövalyeler, site içindeki görevler uzmanlıkları ve haklarıyla senatörlerden ayrılıyorlardı. Büyük toprak sahipleri olan şövalyeler, aynı zamanda kamu (*publica*) ihaleleri alan şirketlerde, mali işlerde ve serbest meslek dallarında (jurisconsultuslar, hatipler) önemli bir rol oynamaktaydılar. Caius Gracchus, dürüst yargıçlar aradığında, bunları mali hiyerarşinin zirvelerinden, atlı centurialar arasından devşirmiş (123'te) ve içlerinden 450'sini, Senato üyesi olmamak koşuluyla, muvazzaf jüriliğe ayırmıştı. Böylece, ilk kez şövalyelerle senatörler birbirinden açıkça ayrılmış oluyordu. Daha sonra, iç savaşlar sırasında ve bu jüriliklerin sağladığı çıkarlara dayanarak şövalyeler, site içinde ayrı bir sınıf oluşturmanın bilincine vardılar.

Augustus, şövalyeler sınıfına resmiyet kazandırdı. Artık şövalye olabilmek için en az 400 000 sestertius'luk bir servete sahip olmak ve bir özel listeye (*album*) kayıtlı bulunmak gerekiyordu. Yavaş yavaş imparatorlar, şövalyelere ülkenin yönetiminde önemli görevler vermeye başladılar: Roma'da (*a rationibus*) ve eyaletlerde mali görevler, saray görevleri (imparatora bağlı büroların başında), imparatorluğun küçük eyaletlerinin (hiçbir lejyonun bulunmadığı eyaletler) yönetimi, Mısır'ın yönetimi (praefectus unvanıyla), büyük praefectus'luklar (annona, vigil, praetorium praefectus'lukları). Her görevliye yıllık bir maaş bağlanıyordu (altmış bin, yüz bin, iki yüz bin, üç yüz bin sestertiusluk görevler). Şövalye sınıfı, ilk üç yüzyıl boyunca imparatorluk yönetiminin esas kadrosunu oluşturdu.

• *Ortaçağ şövalyeleri.* Latince metinlerde *milites* terimiyle anılan şövalyeler, başlangıçta atlı savaşçılardı (piyadelerin karşıtı olarak). Şövalyelik* müessesesinin ortaya çıkmasından sonra, "şövalye" sözcüğünün kapsamı sınırlandı ve törenle zırh kuşanmış kişi anlamına geldi. Şövalyenin toplumsal durumu, zaten soylu bir kişiyse, şövalyeliğe girmekle değişmiyor, ne ise yine o olarak kalıyor, ama ayrıca savaşçılar sınıfının üyesi haline gelerek bu sınıfa özgü bazı yükümlülükler altına giriyordu. Feodal ordu, gerçekte, küçük birliklere bölünmüş şövalyelere dayanıyordu (bir sancak çevresinde toplanmış beş şövalyeden oluşan *constabularia* gibi). Bu savaş grupları saldırır, manevralar yapar, yeniden toplanır, araziyi savunurlardı; savaş birliklerini ya da daha önemli birimleri oluştururlar da bunlardı. Başlangıçta şövalye, bir senyörün maiyetinde yaşayıp karnını doyurabiliyordu. Daha sonraları, o dönemde ancak toprak tahsisiyle sağlanabilen bir gelire sahip oldu. Büyük ya da küçük bir senyörlüğe değilde de, genellikle bir tür "tımar"a sahipti, yani hizmetine karşılık olarak bir senyörden ömür boyu intifa hakkına dayalı küçük bir toprak parçası alabilir ve bunu hür köylülere işlettirebilirdi; bu yoldan elde ettiği gelir, onun geçim kaynağını oluştururdu. Bu olay, özellikle Limousin ve Saintonge'da (Fransa) belgelenmiştir. Başka bölgelerdeyse, şövalyenin geçimini sağlayan fief, törelerce asgari bir büyüklükte belirlenmişti: bu *şövalye fiefi*, anglonorman feodalitesinin özgün yanlarından birini oluşturur. Nitekim Normandiya'da, İskandinavlar'ın buraya yerleşmesinden kısa bir süre sonra, birtakım önemli senyörler ya da başı çekenler *şövalye fiefleri*'ne bölünmüş topraklar elde ettiler. Bunlar, dükün hizmetine belli bir miktar atlı savaşçı sunmakla yükümlüydüler. İngiltere'ye Fatih William tarafından sokulan bu sistem kral-düke, seferberlik ilan ettiğinde, ordusu için kaç savaşçıya bel bağlayabileceğini tam olarak bilmek olanağını sağlıyordu. Daha sonraları, şövalye fiefi, büyük senyörlerin vasallerini şahsen askerlik yapmaktan kurtarmak için ödemek zorunda oldukları verginin (bu vergi aynı zamanda krala feodal ordudan daha esnek bir ücretli askerler ordusunu finanse etmek olanağını sağlıyordu) hesaplanmasında esas alınmaya başladı. Şövalye fiefleri sistemi, Bretagne'a girdi: XII. yy.'ın sonunda, *Assise au comte Geoffroy* (Geoffroy kontu mahkemesi) bu fieflerin parçalanmasını yasakladı. Fransa krallığı'nda askerlik teşkilatı, temelde şövalyeliğe dayanmayı sürdürdü. Philippe Auguste, dolaysız vasallerinin, özellikle çevrelerinde küçük birlikler halinde değişik sayıda savaşçılar bulunduran şövalyelerin, kendisine olan hizmet yükümlülüklerini inceden inceye hesaplattı. XIV. yy.'da, Fransa kralının yönetimindeki şövalyeler ordusu, ingiliz paralı askerleri karşısında birçok kez yenilgiye uğradı. XV. yy.'da, şövalyeler ordusunun yerini muvazzaf birlikler, Charles VII tarafından kurulan meslekten askerler aldı. Bununla birlikte şövalyelik daha uzun süre varlığını korudu ve yavaş yavaş soyluluğun aşama düzeninde bir derece haline geldi.

• *Şeref şövalyeleri.* XIII. yy.'da, *saray şövalyeleri, kral şövalyeleri* de denen şeref şövalyeleri, özellikle kralın şahsına bağlıydılar. Bunlara *hassa şövalyeleri* de denirdi. Kral gibi, kraliçenin ve büyük senyörlerin de kendilerine bağlı şövalyeleri vardı. XVI. yy.'dan önce hiç rastlanmayan bu deyimin, turnuvalarda şeref kazanmak için yarışan şövalyelerden gelmiş olduğu sanılır.

Şövalye, Ölüm ve Şeytan, Dürer'in kazıma kalemiyle bakır üzerine gravürü (1513). Dürer, büyük bir olasılıkla Leonar-

bir kat şöminesi

Brown Boveri

Ruhr havzasında (Almanya) bir maden ocağı kuyusunun üzerine kurulmuş **şövalman**

Lauros-Giraudon

Şövalye, Ölüm ve Şeytan (1513) Albrecht Dürer'in kazıma kalemiyle bakır üzerine gravürü *Petit Palais kitaplığı, Paris*

do da Vinci'nin esinlediği bir at etüdünden yola çıkarak ve belki de Erasmus'un *Enchiridion militis christiani* (1503) adlı kitabından yararlanarak, ölüm ve iğva karşısında gözü pek olan bu hıristiyan şövalyesi alegorisini yaratmıştır.

ŞÖVALYEBALIĞI a. Karayibler denizi'nde yaşayan, parlak renkli, yırtıcı ve göçmen kemiklibalık. (İlk sırt yüzgeci çok uzundur. Bil. a. *Eques lanceolatus;* gölgebalığıgiller familyası.)

Fleming

şövalyelik simgeciliği şövalyeye tolga, kalkan ve flama takılmış mızrak veren iki kadın *Psautier Luttrell*'den (Luttrell mezamir kitabı) bir minyatür (İngiltere, 1340'a doğr.) *British Museum, Londra*

ŞÖVALYELİK a. **1.** Soylular sınıfına özgü ve üyeleri dinsel olarak kutsanan feodal askeri kurum. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Şövalyenin bağlı bulunduğu derebeylik kurumu. **—3.** Gereğinden çok mert ve yürekli davranış.

—ANSİKL. Tar. Frank döneminin başlangıcında her özgür erkek, kesinlikle asker sayılırdı. Ancak askerlik sanatının, vasallığın yayılmasına bağlı gelişmesi (VIII. yy.), daha sınırlı bir meslekten savaşçılar grubunun oluşmasına yol açtı. Bu savaşçılar, geçimlerini sağlayan ve genellikle, hiç değilse XI. yy.'dan başlayarak kendilerine ömür boyu bir topraktan yararlanma hakkı veren bir şefe bağlıydı. Başlangıçta herkese açık olmakla birlikte, gitgide yalnız pahalı süvari donatımıyla donanabilmeye gücü yeten kişiler olan toprak sahipleri arasından toplanmaya başlayan bu grup, yavaş yavaş kendini silahsız halktan ayıran şeyin açık bir bilincine vardı ve şövalyeliği gitgide belirginlik kazanan bazı yasalara bağlı bir çevre durumuna getiren ayrıcalıklar ve yaşam kurallarıyla, toplumsal bir sınıfa dönüştü. Askeri eğitimini tamamlayan delikanlı, daha XI. yy.'da bir törenle şövalyeler sınıfına (lat. *milites*) resmen kabul ediliyordu. Kökeni belki de eski Germenler'e kadar uzanan sözkonusu tören sırasında bu delikanlı, güç ve ustalığını kanıtlamak zorundaydı (*adoubement*). Çok geçmeden kast içinde, kutsal bir öğe ve ahlaki bir ülkü gelişti ve kilise, adoubement ayinlerine karışmaya başladı. Ancak birçok durumda bu ayin, genç şövalyelerin laık vaftiz babası, hatta kendi babası (kral oğulları sözkonusu olduğunda) tarafından yapılıyor, yani donatım belgeleri genç şövalyeye bu kişiler tarafından veriliyor ve genellikle tören, bir savaş öncesinde ya da bir zaferden sonra düzenleniyordu.

Şövalye adayının donatılmadan önce dua etmek ve düşünmekle geçirdiği "son hazırlık" akşamı, herhalde istisnai bir uygulamaydı. Ancak güç ve ustalığı kanıtlama ayininin *(adoubement)* kutsal niteliği hep sürdü ve Kilise bu ayine her zaman katıldı. Soylu sınıf üzerindeki etkisini Kilise, bu ayindeki varlığıyla geliştirdi. Çünkü şövalyelik bir tür kutsama durumuna gelmekle birlikte, kutsanan kişiye bir yaşam kuralı ve ahlaki ödevler yüklüyordu. Şövalyenin ülküsü doğruluk, yiğitlik, bağlılık, kadına saygı, güçsüzlerin (dul ve yetim) korunması ve imanla Kilise'nin savunulmasıydı. Gerçi bu ülkünün tümüne ancak ender olarak erişildi, birçok şövalye her zaman fazla bir titizlik göstermeden davrandıysa da, bu ahlak kuralları gene de herkesçe kabul edilen bir erek olmaktan geri kalmadı ve bu kurallara uymayanlar, çoğunluğun kınamasıyla karşılaştı. Manevi bir ortam doğmuştu ve bu ortam davranışların dönüşümü üzerinde derin ve sürekli bir etkide bulundu. Bu biçimde kurumlaşan şövalyelik, birçok yönde gelişti. Kutsal niteliği, savaşçı yaşamda önerdiği hıristiyan yetkinlik ülküsü ve özellikle iman için savaşmak yükümlülüğü, askeri tarikatların kurulmasıyla daha da gelişti. Bu tarikatların hem din adamı, hem de savaşçı üyeleri, kendilerini hıristiyan olmayanlara karşı hıristiyanların korunmasına veriyorlardı. Bu tarikatların en ünlüleri, Templier ve Saint-Jean şövalyeleri tarikatlarıdır. Bunlar hıristiyan yaşam kaygısını, kasta ve verasete dayanan bir toplum planına uygun bir örgütlenmeyle birleştiriyorlardı. Marc Bloch, kast bağlarının güçlenmesi yönünde, özellikle 1130-1250 arasında belirginlik kazanan bir eğilim saptadı. 1250'den başlayarak Templier disiplini, tarikata şövalye olarak soylulardan başka kimseyi kabul etmemeye zorladı. Oluşmasına yol açtığı bu dinsel kolun yanında laiklerin şövalyeliği de gelişmesini sürdürdü ve yüklediği görevler, gitgide daha belirgin bir biçimde bir düzene kondu. Bir yandan şairler, öte yandan kilise adamları, iyi bir şövalyenin erdemlerini göklere çıkarırlarken, ortaçağ zihniyetinde çok güçlü bir yer tutan simgecilik, *adoubement* ayinlerini gitgide daha çok egemenliği altına alıyor ve tüm bu gelişme sonucu XIV. ve XV. yy.'larda, zamanla karışık ve çılgınca incelikler biçiminde yozlaşacak karmaşık bir onur yasası oluşuyordu. XII. yy. sonunda tam bir şövalye dürüst, senyörüne ve yeminine bağlı, ancak akıllı uslu bir adamken, XIV. yy. sonunda, şövalyelik romanlarının da etkisiyle, gerçeklikten uzakta, değerini kanıtlamak için en büyük çılgınlıkları yapabilecek bir efsane kahramanı durumuna geldi. Barış zamanında şövalyenin en büyük uğraşı olan turnuvalar, olağanüstü bir lüks ve şatafat taşıyan şenliklere dönüştü. Gerçekte bunun nedeni, bu arada, ve kadın saygısını moda durumuna getiren ilk şövalyelik ülküsünün de etkisiyle, Kilise'nin şövalyeye aşılamaya çalıştığı sert ilkeleri değiştiren şövalye aşkının ortaya çıkmasıydı. Artık ahlak temizliği kaygısı olmayan şövalyenin, bir kadının aşkı uğruna, en ipe sapa gelmez marifetleri göstermesi gerekiyor ve kendine egemenliğin yerini hüner alıyordu. François I'in simgelediği incelmiş, ama ahlak bakımından çok serbest bir şövalyelik ülküsüne varıldı. Ancak şövalyeliğin en özgün gelişimi, onu soylular kastıyla özdeşleştiren gelişmeydi. Kuramsal olarak şövalyeliğe girmek, adayın savaşçı değerini kanıtlaması koşuluyla herkese açıktı. Bununla birlikte, eğitimleri nedeniyle yalnız soyluların şövalyeliğe girme şansları vardı ve XIII. yy.'da kast, gitgide kapanma eğilimi gösterdi. Hükümdarlar fermanlar çıkararak soylu olmayanların şövalyeliğe alınmalarına karşı çıktı. Oysa bazı dönemlerde kent ileri gelenlerinin oğulları, geniş ölçüde şövalyeliğe alınmışlardı.

Gelişmenin son aşaması, şövalyeliğin bir soyluluk derecesine dönüşmesiydi. Bu dönüşüm, askerlik sanatındaki gelişmenin şövalyeliğin, savaşın gidişi üzerindeki belirleyici rolünü kesinlikle yitirmesine yol açtığı bir dönemde gerçekleşti (XVI. yy.'ın başı). Sonunda şövalye ve hizmetindeki delikanlı, soylu toplum hiyerarşisinde değişken bir yere oturtuldu. Son olarak gerek bu gelişme, gerekse dinsel ve askeri tarikatların varlığı, Yeniçağ'da şövalyelik sınıflarının oluşturulmasına yol açtı. Bu sınıfların üyeleri, örneğin Saint-Louis şövalyeleri ve daha yakın bir dönemde, Bonaparte'ın ihdas ettiği Légion d'honneur sınıfının üyeleri gibi, nişan takılmış bir askerler sınıfından başka bir şey değildi.

ŞÖVALYEYILDIZI a. Çok büyük soğanlı, içi boş saplı, dar ve uzun yapraklı çokyıllık otsu bitki. (Çok büyük [10-15 cm] olan parlak renkli çiçekleri şemsiye biçiminde topludur, çiçek örtüsünün altı parçası dipte kısa bir boru halinde birleşerek huni biçimini alır. Güney Amerika'da 50 türü bilinir. Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *hippeastrum;* nergisgiller familyası.)

ŞÖYLE göst. sıf. Şunun gibi, şuna benzer: *Bu gömleğe şöyle bir kravat daha iyi gider. Şöyle bir araban olsun istemez misin?* ◆ be. **1.** Şu biçimde, şu yolda, şu türlü: *Ben bu konuda şöyle düşünüyorum. Arkalarından şöyle seslendi.* **—2.** Şuraya, şu yere: *Sizi şöyle alalım. Şöyle buyrun.* **—3.** *Şöyle bir,* rasgele, gelişigüzel: *Yolun başında, şöyle bir durdu.* ‖ *Şöyle bir bakmak, şöyle bir göz atmak,* önemsemeden, kısaca bakmak: *Başlıklara şöyle bir baktı, okumadı;* korkutucu ve öfkeli bir biçimde bakmak: *Adama şöyle bir bakınca sesini kesti.* ‖ *Şöyle böyle,* ne iyi ne kötü, orta halli: *Dersleri şöyle böyle;* yaklaşık olarak, aşağı yukarı, hemen hemen: *Aradan şöyle böyle yedi yıl geçti.* ‖ *Şöyle dursun,* "söyleneni bir yana bırakalım, o olanaksız olduğu gibi" anlamında kullanılır: *Yardım etmesi şöyle dursun, bir de bizden para bekliyor.* ‖ *Şöyle ki,* bir savı, bir düşünceyi açıklama amacıyla söylenen sözlerin başına getirilen bağlaç: *Söylediğiniz yanlış, şöyle ki, konunun...*"

ŞÖYLECE be. Tam şöyle, tam şu biçimde: *Dolabın kapağını şöylece tutar mısın?*

ŞÖYLEMESİNE be. Şu biçimde, şöyle, şöylesine: *Televizyonu şöylemesine koyalım.*

ŞÖYLESİNE be. Şu biçimde, şöylemesine.

ŞPAGAT a. (alm. *spagat*'tan). Koregr. ve Spor. Bacakların iki karşıt yöne ayrılarak (gövdeye göre öne ve arkaya, sağa ve sola [*düz* ya da *yan şpagat*]) boylu boyunca yere değdikleri hareket. (Şpagat, ayakta duruştan başlayıp, bacakları yavaş yavaş ayırarak ve ayakları yerde kaydırarak yapılır. Bazen çağdaş balede uygulanan bu esneme ve akrobatlık hareketi varyete numaralarında sık sık ve sıçramalarla tekrarlanır)

şpagat

düz şpagat

ŞPAYS → SPEISS.

ŞPİGEL → SPIEGEL.

ŞRAGA, esk. **Cheraga,** Cezayir'de kent, Cezayir kentinin B.'sında; 32 500 nüf. Ayakkabı. Metalürji.

ŞRİ, veda sanskritçesinde *refah, iyi talih* anlamına gelen ve daha sonraki metinlerde bir tanrıça biçiminde kişileştirilen sözcük. Bu tanrıçaya ilişkin mit, genellikle tanrıça Laksmi'ye bağlanır. Genellikle şri sözcüğünün, her tür kitap ve edebiyat yapıtının başında, giriş kapılarının üstünde vb. uğur terimi olarak yazıldığı görülür.

ŞRİKSETRA, Birmanya'da, bugünkü Hmavza köyü yakınında, Prome'nin 8 km G.'inde arkeolojik yer. En parlak dönemini V.-IX. yy.'lar arasında yaşayan Pyular'ın eski başkentinden günümüze elips biçiminde bir sur duvarı ve çeşitli buddha yapıları kalmıştır. Yüksek stupaların yalnızca biri, başlangıçtaki silindiri andıran biçimini korumuştur (Bavbavgyi); küçük tapınaklar (Bebe, Lemyethna ve Doğu Zegu'su), sonraları Pagan*'da daha da geliştirilecek olan plan şemalarına göre yapılmıştır. Çok sayıda taş stelin üzerinde Buddha'nın yanı sıra bodhisattva Avalokiteşvara ve kimi hindu tanrılarının (Garuda'ya binmiş Vişnu, Laksmi) tasvirleri yer alır. Kentte ayrıca altın, gümüş, bronz heykelcikler, çarpma-çakma tekniğiyle işlenmiş metal kutsal emanet mahfazaları, pali dilinde ve sanskritçe yazıtlar ele geçmiştir.

ŞRİNATHA, telugu diliyle yazan hintli yazar (1365-1440). Üretken ve usta bir yazar olan Şrinatha, tüm şiir yarışmalarında birinci geldi, dinsel şiirler (*Haravilasa* ve *Sivaratri Mahatmya*) yazdı. Mizah öğesini kullanarak gerçekçi bir üslupla Palnad kahramanlarının seferlerini ve kardeş katliamlarını anlattığı *Palanati vira caritra*'da balad üslubunu benimsedi. Kral Harsa'nın (590'a doğr. - 647) bir aşk şiirinden yola çıkarak yazdığı başyapıtı *Naisadha* özgün bir yapıttır.

ŞRİVİCAYA ya da **ÇRİVİCAYA.** Tar. Başkenti önceleri Palembang'da bulunan Güney-doğu Asya takımadaları krallığı. Kralık yavaş yavaş Cava'nın batısına, Sumatra ve Malay yarımadasına yayıldı ve egemenliğini VII. yy.'ın sonunda XIV. yy.'a kadar sürdürdü IX. ve XI. yy.'lar arasında Şailendra* hanedanlığının yönetiminde kaldı. XI. yy.'da Şrivicaya'nın Cava'daki egemenliği sarsıldı ve sonra Karnatik Çolalar'ı krallığı kendilerine bağladılar (1030-1070). XIII. yy.'da Taylar yarımadayı ele geçirirken Cava'nın batısını alan ve daha sonra tüm Sumatra'ya koruyuculuklarını zorla benimseten Tumapel ve Macapahit egemenleri 1377'de Şrivicaya'yı ortadan kaldırdılar.

—Güz. sant. ve Arkeol. Sumatra'da, özellikle de eski Palembang'ın bulunduğu sanılan yerde pek az yapı günümüze ulaşabilmiştir. Musi ırmağı yakınında ele geçen ve genelde o dönemdeki cava sanatıyla büyük yakınlık gösteren heykeller, Şailendra dönemine tarihlenir. XI.-XII. yy.'a doğru mimarlık (Muara Takus, Padang, Lavas, Kota Cina) ve heykelcilik daha özgün bir üsluba kavuştu, kimi zaman Çola etkisi ağır bastı. Tayland yarımadasında (bu bölgenin VIII-XIII. yy.'lar arasındaki sanatına "Şrivicaya sanatı" adı verilir), büyük bir bölümü sonradan onarım görmüş birkaç yapı günümüze ulaşmıştır (Çaiya, Nakhon Si Thammarat); dikkat çekici heykeller (özellikle mahayanayla ilgili), V.-VI. yy.'a kadar bile uzanabilecek bir etkinliğe tanıklık eder.

ŞTAYNBERG (Maksimilyan Oseyeviç), rus besteci (Vilna 1883 - Sen-Petersburg 1946). Rimskiy-Korsakov'un önce öğrencisi, sonra damadı oldu, rektörlüğünü de üstleneceği (1934-1939) Sen-Petersburg konservatuvarı'nda beste dersleri verdi (1917-1931). D. Şostakoviç onun öğrencisidir. 5 senfoni (*Turksib* denen 4.'sü, Transsibirya'yı anımsatır), baleler, oda müzikleri, melodiler, koro yapıtları besteledi.

ŞTEMENKO (Sergey Matveyeviç), rus general (Uryupinsk 1907 - Moskova 1976). İkinci Dünya savaşı'nda tümen komutanlığı yaptı. 1948'de Savunma bakanı yardımcısı oldu. Stalin'in ölümünden sonra uzun süre gözden düştü. 1963'te kara ordusu kurmay başkanlığına, 1965'te SSCB orduları kurmay başkanlığı yardımcılığına, 1968'de Varşova paktı orduları kurmay başkanlığına getirildi. 1968'de, Stalin'in 1941-1945 arası harekâtların gerçekleştirilmesinde oynadığı rolü savunan bir kitap yayımladı.

ŞTETEL ya da **ŞTEL** (yiddiş dilinde sözc.; *stot*, kent'ten), musevi kentli topluluğu; nüfusu 20 000'i bile bulabilirse de genellikle daha az olur; kültür ve yoğun sevgi bağları topluluğun temel özelliğidir; Şteteller İkinci Dünya savaşı'na kadar Avrupa'da varlığını sürdürdü. (Ştetel, Polonya ve Litvanya Musevileri'nin özelliğiydi; XIX. yy.'da Rusya'ya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na yayıldı. Soykırım'dan sonra ortadan kalktılar.)

Ştunda (almanca *Stunde*'den [saat] rusça sözc.). XIX. yy. protestan rus cemaati. Odesa bölgesinde yaşayan alman kolonlar arasında doğdu. Cemaatin üyeleri Çarlık zulmüne uğrayan incil derneklerinde akşam saatlerinde (adı da buradan kaynaklanır) toplanırlardı.

ŞU, -nu göstm. sıf. **1.** BU ve O'ya karşıt olarak, uzaklıkça ikisi arasında yer alan bir varlığı, bir şeyi ya da sözü edilen bir şeyi belirtir: *Şu yolun sonundaki eski konakta oturuyorlar. Şu kitabı bana verir misiniz? Şu sizin dava ne zaman sonuçlanacak?* **—2.** İçinde bulunulan zamana gönderir: *Şu saatte onu evde bulamazsınız.* **—3.** Bir kimseye karşı kızgınlık, aşağılama anlamı taşır: *Şu adam yine neler saçmalıyor.* **—4.** *Şu günlerde, şu sırada,* çok uzak olmayan bir zamanda: *Şu günlerde bekliyoruz, gelir,* içinde bulunduğumuz günlerde: *Şu günlerde işler hiç iyi gitmiyor.* ‖ *Şu halde,* bana göre, sonuç olarak, bu durum karşısında, öyleyse: *Şu halde para vermeyeceğiz.*

◆ göstm. adl. **1.** BU ve O'ya karşıt olarak, ikisi arasında biraz uzakta olan bir varlığı, bir şeyi ya da sözü edilmiş olanı belirtmek üzere bir adın, ad öbeğinin ya da bir cümlenin yerine kullanılır: *Şu hepsinden güzel. Senin gördüğün şu muydu? Şu ne anlama geliyor?* ‖ *Şunu,* şu adılının belirtme durumu: *Şunu, biraz daha kısaltabiliriz.* ‖ *Şuna,* şu adılının yönelme durumu: *Şuna bir bakar mısın?* ‖ *Şunda,* şu adılının bulunma durumu: *O makine sağlam, arıza şunda.* ‖ *Şundan,* şu adılının çıkma durumu: *Şundan bir tane daha almak istiyorum.* ‖ *Şunun,* şu adılının tamlayan durumu: *Şunun çalımına bak!* **—2.** *Şu bu,* birtakım kişiler, nesneler: *Şu bu beğenmiyor diye işi mi bırakayım? Şu bu derken bir yığın şey almışım.* ‖ *Şu kadar ki,* ne var ki. ‖ *Şuna bak,* önemsememe, kınama, küçük görme anlamında söylenir: *Şuna bak, başından büyük işlere kalkışıyor.* ‖ *Şundan bundan,* belirli olmayan şeyler. ‖ *Şundan bundan konuşmak,* belirli ve önemli bir konuda değil, rasgele konulardan konuşmak: *Yatıncaya değin şundan bundan konuştuk.* ‖ *Şunu bunu bilmemek,* "mazeret gösterme, itiraz kabul etmem" anlamında söylenir: *Şunu bunu bilmem, bu akşam bizimle geleceksin.* ‖ *Şunun şurası,* bir yerin uzaklığından söz ederken, küçümseme belirtir: *Şunun şurası iki saatlik yol.* ‖ *Şunun şurasında,* "istenilene erişmeye çok kısa bir süre kaldı" anlamında kullanılır: *Şunun şurasında iki gün kaldı babanın gelmesine.*

ŞU ya da **ŞUY** sıf. (fars. *şüsten*'den *-şū, -şūy*). *Esk.* "Yıkayan", "temizleyen" anlamıyla bileşikler yapar: *came-şūy* (çamaşır yıkayan), *mürde-şuy* (ölü yıkayan) vb.

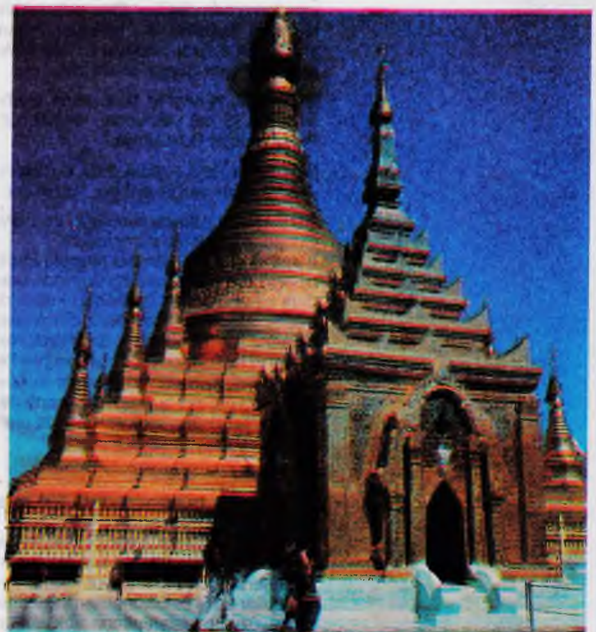
◆ a. *Esk.* Arıtma, yıkama: *Şüst ü şu* (yıkama, temizleme).

ŞU a. (fr. *chou*). Mutf. ve Pastac. *Şu hamuru,* önceden kaynatılmış tereyağlı suya un katarak elde edilen hamur. Homojen bir kıvama gelene kadar ateşte karıştırılan bu hamura sonradan yumurta eklenir. (Mutfakta tuzlu, pastacılıkta şekerli olarak kullanılan bu karışım, ikinci bir kez fırında [peynir turtası, ekler], suda [Paris usulü gnocchi] pişirilir ya da tavada kızartılır [akıtma].)

ŞU, mısırlı Hava tanrısı. Heliopolis güneş tanrıbiliminde, hem kız kardeşi, hem de karısı olan Tefnut'la birlikte, demiurgos Atum'un yarattığı ilk tanrısal çiftti. Geb (Yer) ve Nut'un (Gök) arasına girerek onları ayırdığına inanılan Şu, gökkubbenin dayanağıydı. Hava tanrısı olarak aynı zamanda, Orta İmparatorluk lahitlerindeki metinlere göre hayat soluğunu ve ışığı da simgeliyordu. Leontopolis'te (bugün Tel ül -Mukdem) tapılan Şu'nun kutsal hayvanı, aslandı.

ŞUA a. (ar. *şuʿāʿ*). *Esk.* Işın, ışık kaynağı: *Hayt-üş -şua* (güneşin iplik iplik olan ışınları).

—Esk. mat. Vektör.

Lauros-Giraudon

Şriksetra yaldızlı stupadaki pagodalardan biri

—Tıp. *Şua tedavisi,* elektrik, röntgen, radyum, morötesi ışınlarla yapılan tedavi.

ŞUAB çoğl. a. (ar. *şuʿbe*'nin çoğl. *şuʿāb*). *Esk.* Şubeler, dallar.

ŞUABAT çoğl. a. (ar. *şuʿbe*'nin çoğl. *şuʿabāt*). *Esk.* Bölümler, dallar, kollar.

ŞUAİ sıf. (ar. *şuʿāʿ* ve *-ī*'den *şuʿāʿī*). *Esk.* Işın özelliği taşıyan, ışınla ilgili, ışınla ilişkili.

ŞUAİYE a. (ar. *şuʿāʿ* ve *-iyye*'den *şuʿāʿiyye*). Esk. zool. Işınlılar.

ŞUARA çoğl. a. (ar. *şāʿir*'in çoğl. *şuʿarā*). *Esk.* **1.** Şairler. **—2.** *Şuara meclisi,* şairler toplantısı. ‖ *Şuara-yı cahiliye,* islam dininden önce Hicaz'da yaşayan arap şairleri. ‖ *Şuara-yı muhdesun,* modern şairler.

—Esk. gökbil. *Şuara-yı yemani,* Sirius.

Şuara suresi, Kuran'ın 26. suresi. 227 ayettir. Mekke'de inmiştir. 224.-226. ayetlerinde şairlerden (şuara) söz edildiğinden bu adla anılır.

Surede Hz. Muhammet'in, kâfirlerin inkârcılıkta direnmelerinden duyduğu üzüntü dile getirildikten sonra Musa peygamber ile firavun arasında geçen olaylar, Musa'nın, gösterdiği mucizelerle firavunun si-

hirbazlarını yenilgiye uğratması ve sihirbazların imana gelmeleri geniş olarak anlatılır. Daha sonra İbrahim, Nuh, Hud, Salih, Lut ve Şuayb peygamberlerden her birinin inkârcı kavimlerine karşı verdikleri savaşımlar, inançsızlık ve kötülükte direnenlerin uğradıkları yıkımlar ayrı ayrı belirtilir ve her olayın ardından "Bunda bir ibret vardır; ama yine de çokları mümin olmazlar. Kuşkusuz senin Tanrı'n, işte O' dur; gerçekten hem güçlü hem merhametli olan..." mealindeki ayetler yinelenir.

Surede ayrıca Kuran'ın açık seçik bir arapça ve Cebrail aracılığıyla Hz. Muhammet'in kalbine indiği anlatılır ve buna inanmayanlar kınanıp eleştirilir. Hz. Muhammet ve onun kişiliğinde müslümanlara yakınlarını uyarmaları, müminlere kanat germeleri, Allah'a dayanıp güvenmeleri buyrulur. Sure, azgınlara önder olan ve yapmadıkları işlerin sözünü eden şairleri eleştirdikten sonra inanıp iyi işler yapanların onlara benzemediğini belirten ayetlerle son bulur.

ŞUAYB, peygamber. Lut'tan sonra geldi; kızlarından biri Musa'nın eşi oldu. Halkını, ölçme ve tartmada doğru davranmaya çağırdı. Yaşadığı Medyen kentinden gitmesini isteyen sapkınlar, meydana gelen depremde öldüler. Onu yalancılıkla suçlayan Eykeliler ise, buluttan yağan ateşte yok oldular. Halkıyla birlikte Mekke'ye yerleşen Şuayb orada öldü.

ŞUAYBE, Kuveyt'te kent, Mina el-Ahmedi'nin (G.'de) yakınında; 10 200 nüf. Petrol arıtma. Petrokimya.

ŞUBAN a. (fars. *şubān*). *Esk.* **1.** Çoban. **—2.** *Şuban-ı verdi-i eymen,* Hz. Musa.

ŞUBARA a. (slavca *shubara*). Esk. giy. Çuhadan yapılmış, dilimli başlık.
—ANSİKL. İlk kez Alemdar Mustafa Paşa'nın kısa süren sadrazamlığı sırasında Sekbanı cedit askerleri tarafından kullanıldı (1808). Altı, yedi ya da sekiz dilimli olur, tepesine süslü bir düğme vb. dikilirdi. Neferlerinki takke, çavuşlarınkiyse kalpak biçimindeydi. Kenarlarının şeritlerle süslendiği, tepesine inci takıldığı, çevresine değerli kumaşlardan sarık sarıldığı da olurdu.

ŞUBARU → SUBARU.

ŞUBAT, -tı a. (süryanice sözc.). Yılın ikinci ayı.
—ANSİKL. Şubat roma yılının, ölülerin hatırlandığı ve tanrılara şarap sunulan (lupercalia şenliği) on ikinci ayıydı. Şubat ayı, artık yıllar da (4 ile bölünebilen yıllar artık yıldır; yüzyılı başlatan yılların artık yıl olup olmadığı da 400 ile bölünebilmelerine bağlıdır [örn. 1200, 1600, 2000 vb.]) 29, diğer yıllarda da 28 çeker. Şubatı uğursuz sayan Romalılar bu ayı diğerlerinden daha kısa tutmuşlar ve bu gelenek modern takvimlerde de devam etmiştir.

Şubat 1917 devrimi → RUS DEVRİMİ (1917).

Şubat olayı (21/22), Harp okulu komutanı albay Talat Aydemir*'in askeri darbe girişimi (1962).

27 Mayıs 1960 devrimi'nden sonra yapılan ilk genel seçimlerin (1961), koalisyon hükümetleri kurulmasını gerektirmesi, Silahlı kuvvetler'in üst kademelerinde hoş karşılanmadı ve bir istikrarsızlık unsuru olarak görüldü. Bu nedenle İstanbul'da, aralarında bazı üst düzey komutanların da bulundukları yüksek rütbeli subaylar yeni seçilen TBMM toplanmazdan önce en geç 25 ekim 1961'e kadar bir askeri müdahalenin gerçekleştirilmesini protokole bağladılar (21 ekim protokolü). Ancak, bu protokol uygulanamadı. Daha sonra Genelkurmay başkanının başkanlığında düzenlenen, yüksek rütbeli subayların katıldıkları bir başka toplantıda, Harp okulu komutanı Talat Aydemir, Jandarma okulu komutanı albay Necati Ünsalan ve öteki bazı komutanlar askeri müdahalenin kaçınılmaz olduğunu savundular (19 ocak 1962). İstanbul'da Balmumcu'da toplanan 54 general ve albaydan 37'sinin askeri müdahalenin 28 şubata kadar gerçekleştirilmesi yolunda imzaladıkları protokole Talat Aydemir de sonradan katıldı (9 şubat 1962). Hükümet durumu öğrenince protokolcüleri caydırmaya çalıştı; başaramayınca Hava kuvvetleri'nin, bir önlem olarak, 21 şubat 1962 gecesi alarma geçirilmesi kararlaştırıldı. Kararı el altından öğrenen Talat Aydemir 20 şubat gecesi Harp okulu'na gidince, Hava kuvvetleri ile Ankara'daki Meclis muhafız taburu alarma geçirildi. Bu arada Harp okulu yakınlarındaki tank taburu ile binbaşı Fethi Gürcan komutasındaki Cumhurbaşkanlığı Muhafız alayı süvari grubu da hükümete bağlı kuvvetlere karşı alarma geçtiler, tanklardan bir kısmı sabaha karşı Ankara'nın varoşlarına kadar sokuldu. Talat Aydemir'in bu harekâtla ilgisi olmadığını söylemesine karşın 21 şubat sabahı Genelkurmay, darbe girişimcisi üç albayın görevlerinden başka yere atandıklarını açıkladı (albay Aydemir, Necati Ünsalan ve Selçuk Atakan). Kararı kabul etmeyen Aydemir, Genelkurmay'a karşı koşullar öne sürüp Harp okulu'na döndü. Genelkurmay bu kez de aralarında Talat Aydemir, Necati Ünsalan, Dündar Seyhan, Selçuk Atakan, Emin Arat, İhsan Erkan, Haldun Doran ve Şükrü İlkin'in de bulunduğu subayları görevlerinden alıp başka görevlere getirmeyi kararlaştırdı. Albay Aydemir ise Genelkurmay'a gönderdiği muhtırada bu kararın da uygulanmamasını, Kara kuvvetleri komutanının durumunun gözden geçirilmesini, Hava kuvvetleri komutanlığının alarm komuta heyetine üniformalarıyla katılan Milli birlik komitesi üyelerinden Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat'ın cezalandırılmalarını istedi. Aydemir, o yıl Harp okulu'nu bitirme döneminde bulunan 600 kadar asteğmeni toplayarak kendileriyle konuştu ve okula yeni atanan komutanı Harp okulu'na gelir gelmez tutuklayarak göz altına aldırdı. Böylelikle ayaklanma başlamış oldu. Polatlı'daki topçu birliklerinden ve Çubuk'taki 230. Piyade alayı'ndan bazı kuvvetler Aydemir'e karşı Ankara'ya getirildilerse de bunlarla birlikte Meclis taburu da darbeci albayın buyruğuna girdi. Güçlendiğini gören Aydemir, TBMM'nin derhal kapatılmasını ve atamaların durdurulmasını istedi. Çankaya'da Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in başkanlığında yapılan, Başbakan, parti genel başkanları, Genelkurmay başkanı ve kuvvet komutanlarının katıldıkları toplantıda Aydemir'in isteklerinin kabul edilmemesine, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ile Başbakan İsmet İnönü'nün radyodan yatıştırıcı konuşmalar yapmasına karar verildi. YTP genel başkanı ve Aydemir'in akrabası Ekrem Alican'ın Harp okulu komutanı ile yaptığı arabulucuk görüşmesinde de bir sonuca varılamadı. Gürsel, Mürted hava üssü'ne, İnönü ve parti liderleri o zamanlar Radyoevi binasının arkasında yer alan Hava kuvvetleri karargâhına gittiler. Darbeci subaylardan Fethi Gürcan'ın, Çankaya'dan ayrılmadan önce Cumhurbaşkanı ve Başbakan'ın tutuklanmaları yolunda yaptığı öneriyi Aydemir kabul etmedi. Kendisine bağlı birlikler radyonun Etimesgut'taki verici istasyonunu ele geçirince yayın durdu. İnönü, birkaç saat sonra Esenboğa havaalanındaki verici aracılığı ile konuşmasını yapabildi. 22 şubat saat 01.00 sularında Aydemir'e Genelkurmay tarafından gönderilen bir kurul, kan dökülmeden harekâtı durdurursa kimseye ceza verilmeyeceğini bildirdi ve bu konuda İnönü'nün güvence veren mektubu kendisine iletildi. Aydemir'in atamaların durdurulması yolundaki ısrarını İnönü kabul etmedi. Ancak, saat 03.30'da Aydemir alarmı kaldırdığını bildirdi ve evine döndü. Ertesi gün tutuklandı ve Genelkurmay başkanlığı'nda gözaltına alındı. Harp okulu öğrencileri ise memleketlerine gönderildi. Başlarında Aydemir'in bulunduğu 73 subay emekliye sevk edildi. TBMM, 30 nisan 1962'de ayaklanmaya karışanların ceza kovuşturmasına uğramamasına ilişkin yasayı kabul etti.

ŞUBE a. (ar. *şu*ʿ*be*). **1.** Bir kurum ya da kuruluşun alt aşamadaki işyerlerinden her biri, dal, kol: *Banka şubesi. Askerlik şubesi.* **—2.** Okullarda aynı düzeydeki bir sınıfın ayrılan bölümlerinden her biri: *Lise son sınıf fen şubesi.* **—3.** *Esk.* Bölük, kısım, takım. **—4.** *Esk.* Dal, budak.
—Biyol. Hayvanlar ya da bitkiler âleminin en büyük bölümlerinin her biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Biyol. 1812'de Cuvier hayvanları dört şubeye ayırdı: omurgalılar, yumuşakçalar, eklemliler, ışınlılar. Birkaç yıl sonra, 1817'de, Pyrame de Candolle, bitkileri, birhücreli kriptogamlar, damarlı kriptogamlar ve fenerogamlar olmak üzere şubelere böldü. Ancak, hücrebilimi ve biyokimyanın ilerlemesiyle şube sayıları da çoğaldı ve günümüzde yirmiye yaklaştı. Bundan dolayı, birçok şubeyi daha üst bir birim altında toplamak gerekti ve bu birime dal* (kladus) denildi. Dalın tanımı tümüyle soyoluşsaldır. Kara bitkileri protostomia ya da deuterostomia dalları kolaylıkla fark edilebilecek ortak bir özellikleri olmadığı halde, ortak bir atadan geldikleri varsayılan canlıları kapsar. Aynı dalın şubeleri (yosunlar, eğreltiler, çiçekli bitkiler) yalnızca organlaşma dereceleri açısından farklılık gösterir. Bu sözcükteki anlam kayması açıktır: varsayılan soyağacının kalın dalı *dal*'dır, bu dalın yalnızca bir bölümü şubeyi oluştururken, diğerleri (yumuşakçalar), ikincil dalları ve hatta "ağaç"ın gövdesini (suyosunları) oluşturur. Günümüzde yalnız uygulama açısından yarar taşıyan şube kavramının hiçbir iç tutarlığı yoktur.

ŞUBEDE a. (ar. *şu*ʿ*bede*). *Esk.* Elçabukluğu, hokkabazlık.

ŞUBEDEBAZ a. (fars. *şu*ʿ*bede* ve *-bāz*' dan, *şu*ʿ*bede-bāz*). Sey. oy. Gözbağcılık yaparak çeşitli hünerler sergileyen sanatçı; hokkabaz.

ŞUBİN (Fyodor İvanoviç), rus heykelci (Arhangelsk ili 1740 - Petersburg 1805). Petersburg akademisi'nde N. Gillet'nin öğrencisi oldu; daha sonra Paris'e yollandı ve bu kentte Pigalle'in etkisinde kaldı. Rusya'ya döndükten sonra, yalnızca portreler yapması yüzünden akademiciler tarafından küçümsendi ve yoksul kaldı. Bazı büstleri (*Yekaterina II,* Ermitaj müzesi) Houdon'un çalışmalarını hatırlatır.

ŞUBUN → TENŞO ŞUBUN.

ŞUDRA, dört hindu kastından *(varna)* sonuncusunu belirten sanskritçe sözc. Rigveda'nın Purusa-sukta'sında (X, 90,12) anılan ilk kasttır. Sanıldığına göre, şudra, başlangıçta Ariler'in egemenliği altındaki Ari olmayan dasa klanlarından oluşmuştu. Veda toplumu içinde yer almaktaydı, ancak üyeleri, "iki kez doğmuş" brahmanların dinsel törenlerine katılma hakkını taşımıyordu. Hindistan köylerinde sudralar hâlâ "el sürülmez" sayılırlar ve genellikle en aşağılık işlerle geçinmeye ve köy dışında yaşamaya zorlanırlar. Şudraların durumunu iyileştirmek için çok çaba göstermiş olan Gandhi, onlara "harican", yani "Tanrı'nın halkı" adını veriyordu.

ŞUDRAKA, IV. yy.'da (?) yaşamış hint kralı. Sanskritçe yazılmış olan *Mriccakatikam* (Pişmiş topraktan yapılma savaş arabası) adlı yapıt ona mal edilir.

ŞUEİ ya da **SHUİ,** Çin'de Guangşi (Cuang özerk bölgesi) ve Gueicou'da (Şuei özerk bölgesi) yaşayan azınlık. Yaklş. 300 000 (1990) kişi olan Şueiler, yakın tarihte yazılı duruma gelen, kökeni tartışmalı (kadai? tayca?) bir dil konuşur. İlk dinleri, tanrısal çevrimlere ve khton tanrılara yönelik tümtanrıcılıktı. Hemen de feodal bir yapıya sahip köylerin yerini, komünler biçiminde kolektifleştirmeye dayanan günümüzdeki örgütlenme al-

dı. Çinlileşmiş tarımcılar olan Şueiler, hem çin hem tay geleneklerine bağlıdırlar (mimarlık).

ŞUFA → ŞÜFA.

Şugakuin, XVII. yy. ortasında, Kyoto yakınında, Hieizan tepesinin eteğinde, imparator Go-Mizuno-o için yapılan japon imparatorluk villası. Üç geniş bahçesi ve üç çay pavyonu ünlüdür.

ŞUGL a. (ar. *şuġl*). *Esk.* **1.** Meşgul olunacak iş, meşgale. **—2.** Dert.
—Müz. Türk müziğinde arapça güftelerle bestelenmiş ilahilere verilen ad.

ŞUGNAN, Amu Derya nehrinin yukarı çığırında, nehrin iki yakasında yer alan bölge. Amu Derya'nın sağ yakasındaki kesimi Tacikistan'a, sol yakasındaki kesimi Afganistan'a aittir.
—Tar. Bölgede Çinliler'in kurmuş olduğu Şekini krallığı, VIII. yy. başlarında Toharistan hükümdarlarına bağlandı (718). Daha sonra bölgeyi istila eden Bermekiler' in ateşperest reisi olan Ferhat Rev, Alamut İsmailileri'nin reisi Nurettin Muhammet' in üzerine gönderdiği Seyit Şah Meleng'e yenilerek aşırı şiiliği benimsedi ve onun egemenliği altına girdi (1209). Şirazlı bir dâi olan Şah Hamus, Şugnan'da Meleng sülalesinin varlığına son vererek, yerine kendi Hamus soyunun kurucusu oldu (1266); ismaili mezhebinden olmayanları öldürttü ya da bölgeden sürdü; egemenliğini Bedehşan ve Citral'e kadar genişletti. Afganistan emiri Şir Ali Han, onun sülalesinden Yusuf Ali Şah döneminde Şugnan'a saldırdı (1871). Uzun süren savaşlardan sonra bölgeyi ele geçiren Afganlılar'a karşı Şugnan halkı Ruslar'dan yardım istedi (1882). Rus ve afgan kuvvetleri arasında yapılan Yeşilgöl savaşı'ndan (1892) sonra Afganlılar Amu Derya'nın kuzey kıyılarını boşaltmak zorunda kaldılar. Bu bölge daha sonra eski SSCB topraklarına katıldı (1920). Bugün Şugnan'ın Amu Derya ırmağının güney kıyısındaki kesimi Afganistan, kuzeydeki bölümü de Tacikistan sınırı içindedir. Büyük çoğunluğunu Tacikler'in oluşturduğu bölge halkı, şiilerin ismaili kolundandır.

ŞUH sıf. ve a. (fars. *şūh*). Serbest davranışlı, işveli, neşeli kadın için kullanılır.
◆ sıf. Neşeyi, işveyi gösteren bir şey için kullanılır: *Şuh bir kahkaha.*
—*Esk. Şuh-çeşm, şuh-ru,* küstah, utanmaz. ‖ *Şuh-meşreb, şuh-tabiat,* şen, oynak. ‖ *Şuh-zeban,* ağzına geleni söyleyen, utanmaz. ‖ *Şuh-ı cefa-cu,* cefa çektiren güzel.

ŞUHİ a. (fars. *şūh* ve *-ī*'den *şūhī*). *Esk.* Şuhluk, oynaklık.

ŞUHLUK a. Şuh olan bir kimsenin, bir şeyin özelliği.

ŞUHUBİ (Erdoğan), türk bilim adamı (İstanbul 1934). Haydarpaşa lisesi'ni (1951), İTÜ İnşaat fakültesi'ni (1956) bitirdi. Bir süre aynı kurumda Mekanik ve genel mukavemet kürsüsü asistanı olarak görev yaptı. ABD'ye giderek Purdue Üniversitesi'nde araştırmacı, Princeton Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak çalıştı. 1971'de profesör ve Temel bilimler fakültesi mekanik kürsüsü başkanı oldu. 1975'te Science Research Council'in çağrısı üzerine, bu kuruluşta çalışmalar yaptı. Aynı tarihlerde ingilizce olarak yayımlanmaya başlayan *Elastodynamics* adlı yapıtı, lineer ve non-lineer dinamik esnekliğinin matematik kuramı konusundaki geniş kapsamlı ve kesin bir kaynak olarak kabul edilen Erdoğan Şuhubi, bu alandaki çalışmalarıyla TÜBİTAK bilim ödülü'nü kazandı (1976). 1983-1985 arası TÜBİTAK temel bilimler araştırma enstitüsü başkanlığı yaptı. TÜBİTAK Gebze araştırma merkezi başkanı oldu (1985-1986). Bazı yapıtları: *Sürekli ortamların lineer olmayan mekaniğine giriş* (1965), *Akışkanlar mekaniği* (1968), *Thermoelastic solids* (A. C. Eringen ile, 1975), *Rijid cisimler dinamiği* (1981).

ŞUHUM çoğl. a. (ar. *şaḥm*'ın çoğl. *şuḥūm*). *Esk.* İçyağları, don yağları.

ŞUHUS çoğl. a. (ar. *şaḫṣ*'ın çoğl. *şuḫūṣ*). Εσκ. (αη σλαρ.

ŞUHUT, Ege bölgesinin İçbatı Anadolu bölümünde Afyonkarahisar iline bağlı ilçe; 48 260 nüf. (1990); 1 182 km²; 37 köy. Merkezi, Afyonkarahisar'ın 26 km G.'inde *Şuhut* (antik *Synnada*), 12 982 nüf. (1990). Şekerpancarı, baklagiller, tahıl üretimi. Hayvancılık.

ŞUİLİNGİT a. (fr. *schuilingite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan, mavi renkte, hidratlı kurşun, bakır ve kalsiyum karbonat.

ŞUKAYRİ (Ahmet), arap diplomat ve siyasetçi (Akkâ 1908 - Amman 1980). 1948' de Birleşmiş milletler'de Filistin heyetine başkanlık etti, sonra Birleşmiş milletler'e Suriye delegesi olarak atandı (1950). 1964' te Filistin Kurtuluş örgütü'nün başkanlığına getirilmeden önce BM'de Arap birliği genel sekreter yardımcısı ve Suudi Arabistan sürekli temsilcisi oldu. 1967 haziran yenilgisinden sonra Filistin Kurtuluş örgütü içindeki otoritesi sert bir biçimde yadsındı ve Şukayri aralıkta istifa etti.

ŞUKEİ SESSON, japon ressam (1504'e doğr. - 1589'dan sonr.). Sesşu'nun en iyi manevi mirasçısı olan Şukei Sesson, Honşu'nun kuzeyinde, yalnız başına yaşayarak sanatını derinleştirdi. Katı bir teknikle ortaya koyduğu manzaralarına, çin tarzının japon ruhuna uyarlanmasının ender bir dokunaklılığa ulaştığı ateşli bir coşkuyla canlılık kazandırdı.

ŞUKKA a. (ar. *şaḳḳ*'tan *şuḳḳa*). *Esk.* **1.** Kumaş ya da kâğıt parçası. **—2.** Yazı, küçük tezkere.

ŞUKŞİN (Vasiliy Makaroviç), rus yazar, oyuncu ve film yönetmeni (Srostki, Volgograd yakınında, 1929 - Kletskaya, Volgograd yakınında, 1974). Yapıtlarında, canlılık ve doğallıklarını beğendiği kırsal kesimden insanları gözalıcı bir biçimde anlattı ve kısa hikâye ve filmlerinde çoğunlukla kentten gelen gözü pek idealistlerle katı biçimciler karşı karşıya getirdi. Ayrıca tiyatro oyunları ve Stenka Razin üstüne tarihsel bir roman yazdı.

ŞUKUK çoğl. a. (ar. *şaḳḳ*'ın çoğl. *şuḳūḳ*). *Esk.* Çatlaklar, yarıklar.

ŞULE a. (ar. *şuᶜle*). *Esk.* **1.** Alev, yalım. **—2.** Işık, parıltı. **—3.** Atın beyaz tüylerden oluşan yelesi. **—4.** *Şule-bar* → ŞULEBAR. ‖ *Şule-dar* → ŞULEDAR ‖ *Şule-gir* → ŞULEGİR ‖ *Şule-hiz,* parıltılı, ışık saçan. ‖ *Şule-nüma* → ŞULENÜMA. ‖ *Şule-perver* → ŞULEPERVER. ‖ *Şule-puş* → ŞULEPUŞ. ‖ *Şule-renk* → ŞULERENK. ‖ *Şule-riz* → ŞULERİZ. ‖ *Şule-ver* → ŞULEVER. ‖ *Şule-zen,* ışıklı, parıltılı. ‖ *Şule-i cemal,* yanan çubuğu havada çevirmek suretiyle yapılan ateş çemberi. ‖ *Şule-i cihan-suz,* dünyayı yakan ateş.

ŞULEBAR sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *bār*'dan *şuᶜle-bār*). *Esk.* Bol ışıklı, alev saçıcı.

ŞULEDAR sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *dār*' dan *şuᶜle-dār*). *Esk.* Alevli, parlak.

ŞULEGİR sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *gīr*'den *şuᶜle-gīr*). *Esk.* Tutuşan, alevlenen, alev alan.

ŞULENÜMA sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *nümā*'dan *şuᶜle-nümā*). *Esk.* Alevli, parlak, alev görünüşlü, ışıklı.

ŞULEPERVER sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *perver*'den *şuᶜle-perver*). *Esk.* Işıklandıran, alevlendirici.

ŞULEPUŞ a. (ar. *şuᶜle* ve fars. *pūş*'tan *şuᶜle-pūş*). *Esk.* Alevle kaplanmış, alevle örtülü.

ŞULERENK sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *reng*' den *şuᶜle-reng*). *Esk.* Alev renginde, alev renkli.

ŞULERİZ sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *rīz*'den *şuᶜle-rīz*). *Esk.* Işıldayan, alev saçan.

ŞULEVER sıf. (ar. *şuᶜle* ve fars. *-ver*'den *şuᶜlever*). *Esk.* Yanan, alevlenen, ışıklı, aydınlık.

ŞULGİ, III. hanedandan Ur kralı (İ.Ö. 2094-2046). Ur-Nammu'nun oğlu ve ardılı. Tapınakların üzerindeki yönetim denetimini düzenledi ve birçok sunak yaptırdı. Orta Dicle'de bulunan kentler ve Zagros'ta oturan halklarla savaştı.

ŞULİDE sıf. (fars. *şūlīden*'den *şūlīde*). *Esk.* Karmakarışık.

ŞULİNKATTE. Mit. Hitit panteonunda savaş ve salgın hastalık tanrısı.

ŞULMANUAŞARED → SALMANASAR.

ŞULTENİT a. Miner. (fr. *schultenite*). Monoklinik sistemde yer alan kurşun arsenat.

ŞUM sıf. (fars. *şūm*). *Esk.* Som, uğursuz.

ŞUMNU, bulgarca **Şumen,** esk. **Kolorovgrad,** Bulgaristan'da kent, yönetim bölümü merkezi, Dobruca'ya komşu havzalarda; 107 973 nüf. (1989). Sofya Üniversitesi'nin kolu. Bulgaristan'daki türk topluluğunun merkezi (cami, XVII. yy.). Tarım ve sanayi (bira, unculuk, konservecilik, damıtım evi; tütün, kamyon montajı, kimya) merkezi. —*Şumnu yönetim bölümü,* 3 331 km²; 255 945 nüf. (1987).
—Tar. Balkanlar'da Bizanslılar'dan kalma önemli bir bulgar ticaret merkezi olan kent, Murat I döneminde, sadrazam Çandarlı Ali Paşa tarafından fethedilerek osmanlı topraklarına katıldı (1388). Burasını almakta çok zorluk çektiğinden paşanın "Şumlu" adını verdiği kent, sonradan "Şumnu" ya dönüşerek, Rumeli beylerbeyliğine bağlı bir sancak merkezi yapıldı. Uzun yıllar Osmanlı devletinin Tuna boylarındaki ordugâhlarından biri olarak, özellikle Türk-Rus savaşlarında önemli rol oynadı; doğal bir kale niteliğinde olduğundan kuzeyden gelen rus saldırıları karşısında askeri açıdan büyük değer kazandı. 1768-1774 Türk-Rus savaşı sırasında sadrazam ve serdarıekrem Muhsinzade Mehmet Paşa, Balkan geçitlerini koruyan bir konumdaki Şumnu'yu iyice berkitip tam bir ordu merkezi ve harekât üssü durumuna getirdi. 1806-1812 Türk-Rus savaşı'nda Şumnu kalesine saldıran düşman kuvvetleri yenilgiye uğratılarak püskürtüldü (1810). 1828-1829 Türk-Rus savaşı'nda Tuna'yı geçen rus ordusu, sadrazam ve serdarıekrem Benderli Selim Sırrı Paşa' nın sığındığı Şumnu'yu kuşattıysa da ele geçiremedi. Kırım* savaşı'nın (1853-1856) başlarında Dobruca'yı istila eden Ruslar, yine Şumnu üzerine yöneldilerse de bu girişimlerinde de başarılı olamadılar. Doksanüç harbi'nde (1877-1878 Türk-Rus savaşı) rus kuvvetlerinin işgaline uğrayan kent, Berlin* antlaşması'yla (1878) kurulan Bulgaristan prensliğine verilerek osmanlı yönetiminden çıktı.

ŞUN ya da **SHUN,** efsanevi Çin'de Vu Di'lerden (Beş Egemen) biri. Geleneğin anlattığına göre bakanı olduğu Yao'nun yerine geçti; ardılıysa bakanı Büyük Yü oldu. Bir bilge ve anababa sevgisinin bir örneği olarak gösterildi. Şucing'in ilk parçalarının en uzun bölümü Şun efsanesini anlatır.

ŞUNCA sıf. (şu adılının eşitlik durumu, *şu-n-ca*). Oldukça çok; şu kadar: *Şunca adam içinde olayı gören bir tek kişi yok.*

ŞUNCACIK sıf. **1.** Minicik, çok küçük: *Şuncacık bir çocukla ne diye uğraşıyorsunuz?* **—2.** Şu kadarcık, azıcık: *Şuncacık bir şey için ta buralara gelinir mi?*

ŞUNCİ ya da **SHUNZHİ,** çinli imparator Şizu'nun (1638-1661) saltanatı sırasında (1644-1661) kullandığı ad. Saltanat dönemi Koşinga'ya ve Güney Çin'e sığınmış olan Ming yandaşlarına karşı gerçekleştirilen mücadeleyle belirginleşir. Bu dönemde çin takvimi cizvit misyoner Adam

Garofalo-Paris-Match

Ahmet Şukayri (Kahire, 1967)

Schall'ın yardımıyla yeniden düzenlendi ve 1656'da Pekin'de ilk rus büyükelçisi kabul edildi.

ŞUNDI ya da **SHUNDİ,** moğolcada **Togan Temür** (1320-1370), moğol (Yüen) hanedanlığının son çinli imparatoru. 1333'ten 1368'e kadar saltanat sürdü. Hükümdarlığı sırasında Beyaz Lotus mezhebine ve askeri ayaklanmalara karşı savaşmak zorunda kaldı. Kendisine dört fransisken papazı gönderen (1342) papa Benedictus XII ile ilişki içindeydi.

ŞUNE a. (ar. *şūne*). *Esk.* Ambar, depo.

ŞUNGA, *müstehcen resim* anlamına gelen ve *ukiyo-e* ile birlikte gelişen erotik sahneli estamplar türünü belirten japonca sözcük.

ŞUNMAN KUBO, asıl adı **Kubota Yasubei** olan japon baskı ustası (Edo 1757 - öl.1820). Resimler ve kitap resimlemeleri dışında, ender ve yalın renklere katılan gümüşümsü grilerle derin siyahların uyumu içinde birçok *surimono** yaptı.

ŞUNŞO, asıl adı **Katsukava** olan japon baskı ustası (Edo 1726 - *ay. y.* 1792). Oyuncu ve *sumo* (japon güreşi) güreşçileri portreleriyle ünlüdür. Harunobu'nun esinlediği incelikten Şaraku'yu haber veren ruhsal bir gerçekçiliğe yöneldi. Atölyesinde, takma adları hep "Şun" ile başlayan sayısız sanatçı yetiştirdi.

ŞUNYA ya da **ŞUNYATA,** *boşluk, değersizlik* anlamına gelen ve buddhacılıkta nitelenmesi olanaksız son gerçekliğin doğasını betimleyen, özellikle gelişmiş bir kavramı adlandıran sanskritçe sözcük. İ.Ö. II. yy. dolaylarında bu öğreti (*şunyavada*, boşluk öğretisi), Nagarcuna tarafından son derece desteklendi. Ona göre, "yaratık" ve "yaratık olmayan" bütün varlıkların en son özü "boşluk"tu, kişilik diye bir şey yoktu, her insan fiziksel ve zihinsel *(skandha)* alanla ilgili beş öğeden oluşan bir bütündü ve tümüyle "boşluk"a indirgenen evren, buna göre "ikil olmayan" bir şeydi.

ŞUP a. Zool. ÇAMAŞIRCI AYI'nın eşanlamlısı.

ŞUPPİLULİUMA I, hitit kralı (İ.Ö. 1371 - 1345'e doğr.); Tuthalya III'ün oğlu ve ardılıdır, Hitit İmparatorluğu'nun kurucusu olarak kabul edilir. Yaşamına ilişkin bilgiler, oğlu ve ardılı Mursilis II'nin yıllıklarında ayrıntılı olarak yer alır. Daha prensliği döneminde Hatti topraklarının büyük bir kesimini ele geçiren düşmanlarla savaşmaya başladı, askeri faaliyetlerde babasını temsil ettiğinden, kral olunca deneyimli ve yetenekli bir komutan olarak Kaşkalar'la yaptığı savaşlarda başarılı oldu; sınır bölgelerinde kaleler ve tahkimat yaptırdı. Hattuşaş (Boğazköy) yeniden kuruldu (anıtsal surların onun döneminden olduğu sanılmaktadır). Azzi-Hayaşa ve Arzava'ya başarılı seferler düzenledi. İşuva ülkesi ile (Aşağı Murat) çatıştı (İ.Ö. 1365'e doğr.), ardından Mitanni kralı Tuşratta ile Kuzey Suriye'nin istilası için savaştı, ancak başarılı olamadı. Bu arada iç karışıklıkları yatıştırmak zorunda kaldı, Hayaşa kralı Hukkana ile bir antlaşma imzalayarak kızını onunla evlendirdi. Siyasal gücünü artırmak amacıyla Kizzuvatna kralı Şunaşşura ile anlaştı ve böylece Mitanni ile arasında bir tampon bölge oluşturdu. Bundan sonra Kuzey Suriye üzerine yürüdü, Mitanniler'in başkenti Vaşuganni'yi ele geçirdi. Mısır'ın egemenliğindeki topraklara girerek Ugarit, Kadeş ve Amurru krallıklarına hitit egemenliğini kabul ettirdi. Bu yüzden çıkan ve aralıklarla süren çatışmalar sırasında firavun Tutankhamon'un ölümü (İ.Ö. 1352) üzerine, Mısır kraliçesi "kullarından" biri ile (bir mısırlı ile) evlenemeyeceğini bildirerek, Şuppiluliuma'dan, oğullarından birini kendisine eş olarak göndermesini istedi. Ancak, babası tarafından Mısır'a gönderilen prens Zannanza daha yolda iken öldürüldü. Bu olay sert bir tepkiye ve sonunda Kadeş antlaşması'nın imzalanacağı, yıllarca süren savaşlara yol açtı. Öte yandan, Şuppiluliuma Tuşratta'nın öldürülmesi sonucu Mitanni tahtına geçen Artatama ile bozuştu. Tuşratta'nın kendisine sığınan oğlu Mattivaza ile anlaştı ve kızını onunla evlendirerek Mattivaza'yı Mitanni kralı yaptı. Bu sırada ülkede başgösteren veba salgını sırasında öldü. Şuppiluliuma I askeri yeteneklerinin yanı sıra, merkezi yetkeyi güçlendirmiş ve ele geçirdiği ülkelerin başına kral soyundan yöneticiler atayarak kendisine bağlamayı bilmişti.

ŞUPPİLULİUMA II, son hitit kralı (İ.Ö. 1210-1191'e doğr.). Kardeşi Arnuvanda III'ün vâris bırakmadan ölmesi üzerine tahta çıktı. Yönetimi Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünü hazırlayan kargaşa ve ekonomik güçlüklerle geçti. Bir belgeye göre Alaşiya'yı (Kıbrıs) ele geçiren düşmanlarla savaştı ve onları yenilgiye uğrattı. Ancak kısa süre sonra Hitit devleti Deniz halkları'nın saldırılarıyla ortadan kalktı.

ŞUPRİA. Tar. coğ. Anadolu'nun G.-D.'sunda bölge; Diyarbakır'ın K.-D.'sunda Hazro ve Siirt yörelerini kapsadığı sanılmaktadır. Şupria, Asur ile Urartu devletleri arasında huzursuz bir sınır bölgesiydi.

ŞUR sıf. (fars. *şūriden*'den *şūr*). *Esk.* **1.** Tuzlu, çorak yer için kullanılır. **—2.** *Şur -baht*, şanssız, bahtsız. || *Şur-çeşm*, kıskanç. || *Şur-efgen*, kargaşalık çıkaran, ortalık karıştıran. || *Şur-engiz*, gürültü koparan. || *Şurgâh*, kargaşalık, kavga yeri.

◆ a. Gürültü, yaygara, şamata.

ŞURA göstm. adl. (*şu*'dan *-ra* yön gösterme ekiyle). **1.** Şu yer: *Şurayı da temizler misiniz? Şuraya otur ve beni dinle! Şurada (şurda) eski bir kulübe vardı. Şuradan (şurdan) bir kurtulabilsek.* **—2.** (İyelik ekiyle) bir kimsenin bedeninde işaret edilen yer: *Şuram ağrıyor. Şuranda bir şişlik var, farkında mısın?* **—3.** *Şurada burada*, değişik yerlerde; birçok yerde; rasgele, her yerde: *Şurada burada tek tük evler var.* || *Şuradan buradan*, birçok yerden, her yerden: *Şuradan buradan derlenmiş belgeler;* her konudan: *Şuradan buradan konuşurken o da gelip katıldı bize.* || *Şuralarda*, şu yakınlarda, şu civarda: *Şuralarda bir pınar olacaktı.* || *Şuraya buraya*, birçok yere: *Şuraya buraya yazdık, bir sonuç alamadık.*

—Dilbilg. *Şura* adılı, bulunma ve çıkma durumunda orta hece düşmesiyle *şurda, şurdan* biçiminde de kullanılır.

◆ **şurası** göstm. adl. **1.** Şura, şu yer: *Şurası da satılacak. Şurasını kimseye göstermiyorlar.* **—2.** Şu nokta, şu husus: *Şurasını hemen belirtelim ki. Şurasını unutmamalı.* **—3.** *Şurasına burasına*, gelişigüzel bir biçimde, rasgele: *Kocaman bahçenin şurasına burasına serpiştirilmiş bodur ağaççıklar.*

ŞÛRA a. (ar. *şūra*). Bir konuyu görüşüp tartışmak, kararlar almak amacıyla ilgili ve yetkililerce yapılan toplantı; danışma meclisi: *Milli eğitim şûrası. Askeri şûra.*

—Ask. *Yüksek askeri şûra,* Türk silahlı kuvvetleri'nin yurt savunmasına ilişkin sorunlarını ele alan kurul. (Çıkacak askeri yasalar için öneriler ortaya koyar, albay, general ve amirallerin terfi, atama, emeklilik işleri hakkında karar alır. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay başkanı, Milli savunma bakanı, kuvvet komutanları ile orgeneral ve oramirallerden oluşur. Yılda iki kez, olağanüstü durumlarda daha sık toplanır. Şûraya, Cumhurbaşkanı, onun bulunmadığı durumlarda Başbakan başkanlık eder.)

—İsl. Hz. Muhammet'in ölümünden (632) sonra, onun yerine geçecek halifeyi seçmekle yetkili kurul.

—Tar. *Şûrayı saltanat*, Osmanlı devletinde, olağanüstü durumlarda devlet adamlarının, komutanların, ilmiye ileri gelenlerinin katılmasıyla padişahın başkanlığında yapılan toplantı.

—ANSİKL. Tar. Mütareke döneminde, Meclisi mebusan'ın kapalı olması dolayısıyla toplanan iki şûrayı saltanat özellikle önemlidir. Birinci şûrayı saltanat İzmir'in işgalinden (15 mayıs 1919) sonra, ülkenin içinde bulunduğu durumu görüşmek üzere veliaht Abdülmecit Efendi'nin önerisine uyan padişah Mehmet VI'nın (Vahdettin) çağrısı üzerine Yıldız sarayı'nda toplandı (26 mayıs 1919). Hükümet ve Âyan üyeleri, eski bakanlar ile Darülfünun, İlmiye; siyasi parti ve derneklerin temsilcilerinin katıldığı şûrayı saltanat, seçimle kurulmuş bir meclisin oluşturulması konusunda birleşti. İkinci şûrayı saltanat, Spa konferansı'nda bir araya gelen Müttefikler'in 27 temmuz 1920 günü gece yarısına kadar Sevr antlaşması imzalanmadığı takdirde gerekli önlemleri alacaklarını bildirmeleri üzerine toplandı (22 temmuz 1920). Hükümet üyelerinin yanı sıra devlet ileri gelenlerinden 46 kişinin katıldığı toplantıda, çekimser kalan topçu feriki Abdülkerim Paşa'nın dışındakiler antlaşmanın imzalanmasından yana oy kullandılar. Bu şûrayı saltanatta anlaşmanın imzalanmasından yana oy kullananlar Ankara'daki TBMM tarafından "vatan haini" ilan edildiler.

Şûra hükümetleri, Birinci Dünya savaşı bitiminde, çarlık orduları çekildikten sonra Doğu Anadolu'da kurulan geçici yerel hükümetler. 14 kasım 1918'de Kars'ta Türk, Rus, Ermeni ve Rumlar'dan oluşan Kars Milli islam şûrası merkezi umumisi adıyla bir hükümet kuruldu. Daha sonra Büyük Kars kongresi kararıyla (17 -18 ocak 1919) bu idare önce Cenub-i garbi Kafkas hükümeti muvakkati milliyesi, 25 martta Cenub-i garbi Kafkas hükümeti cumhuriyesi adını aldı. 12 nisan 1919'da ingiliz işgal kuvvetlerince bu hükümete son verildi. Oltu şûra hükümeti 25 mayıs 1919'da kuruldu. 17 mayıs 1920'ye kadar yöreyi bu bağımsız hükümet yönetti, daha sonra İngilizler'ce tutuklanan bu yöneticiler Malta adasına sürgün edildiler.

Şûra suresi, Kuran'ın 42. suresi. 53 ayettir. Mekke'de inmiştir. 38. ayette müminlerin işlerinin çözümünde görüşme ve dayanışmaya (şûra) başvurmalarının gerektiği belirtildiğinden bu adla anılır.

Peygamberleri seçen ve onlara vahiy gönderenin Allah olduğunu belirten ayetlerle başlayan surede Allah'ın gücü ve yüceliği kanıtlarla anlatılır. Hz. Muhammet'ten Allah'a dua ve ibadet etmesi buyrulduğu gibi, dosdoğru olması, nefsinin kötü isteklerine uymaması; Allah'ın kitabına inandığını, insanlara adaletli davranmakla yükümlü kılındığını ilan etmesi istenir. Müşriklerin ve inkârcıların kötülüklerini ve ahrette uğrayacakları cezaları anlatan ayetleri de içeren surede, ayrıca Allah'ın bağışlayıcılığı ile sonsuz nimetlerinden örnekler dile getirilir. Sure, peygamberlere vahyin nasıl geldiğini anlatan ayetle sona erer.

ŞURAB a. (fars. *şūr* ve *āb*'dan *şūr-āb*). *Esk.* Tuzlu su; gözyaşı.

ŞURACIK göstm. adl. Yakın ve belirli bir yeri daha yakın göstermek için söylenir: *Geldik sayılır, bak, hemen şuracık!*

◆ **şuracıkta** be. Hemen şurada: *Şuracıkta bekle.*

ŞURALI sıf. **1.** Şu yerin halkından, şu yöreli. **—2.** *Şuralı buralı*, bir yerden değil, türlü yerden olan: *Şuralı buralı birtakım kişilerle bu iş yürümez.*

ŞURAT çoğl. a. (ar. *şurta*'nın çoğl. *şurat*). İsl. Haricilerin bir koluna verilen ad.

—ANSİKL. İslam dünyasında ahret yaşamı için dünya yaşamından vazgeçen kişilere VII. yy.'ın ortalarından sonra *şurat* denildi. Halife Ali, Nuheyle savaşı'nda bu aşırı haricilerin çoğunu kılıçtan geçirdi. Bunlar, Ali ile Muaviye arasında geçen Sıffin savaşı'ndaki "Hakem olayı"ndan dolayı Ali'den ayrılmışlardı ve çoğunluğu Rabia adlı kabiledendi. Bazı harici fıkıhçılara da *şurat* denilir. Günümüzde (1989) Filipinler'de haricilerin şurat kolundan olan müslümanlar vardır.

Şûrayı ümmet, Birinci Jön Türk kongresi'nin ardından muhalefette kalan Ahmet Rıza Bey grubu tarafından yayımlanan siyasal gazete 10 nisan 1902'den başlayarak, yazıları Mısır'da dizilip Paris'te basılan *Şûrayı ümmet,* kısa zamanda Jön Türk gazeteleri içinde en etkililerden biri oldu. Başyazıları, genellikle Ahmet Rıza ve Samipaşazade Sezai beyler tarafından yazılıyordu. Grubun 1906'da Osmanlı İttihat ve Terakki cemiyeti adını benimsemesi üzerine, *Şûrayı ümmet* de bu cemiyetin sözcüsü olarak yayınını sürdürdü. İkinci meşrutiyet'ten sonra İstanbul'da çıkmaya başladı. 31 Mart olayı sırasında gericiler tarafından basılan yönetim yerinin yağmalanması sonucu yayın yaşamı sona erdi.

ŞÛRAYIDEVLET a. (ar. *şūra* ve *devlet*'ten *şūra-yı devlet*). Devlet şûrası, Danıştay.
—Tar. Osmanlılar'da, üst derecede idari yargı ve danışma organı. 1868'de kuruldu. (→ DANIŞTAY.)

ŞURDUM (İhsan), türk ressam (Konya 1930). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'ni bitirdi (1954). Balıkesir Güzel sanatlar galerisi müdürlüğünde bulundu. 1965'ten beri İstanbul Resim ve heykel müzesi uzmanlığı yapan Şurdum, müzenin tablo restorasyonu atölyesinin de kurucusudur. İlk kişisel sergisini 1975'te açtı, 1976'da Devlet resim ve heykel sergisi başarı ödülü'nü kazandı. Doğayı figürcü bir anlayışla işleyen sanatçı renk ve lekeyi ustalıkla kullanır.

ŞURE sıf. (fars. *şūre*). *Esk.* **1.** Verimsiz, çorak toprak için kullanılır. **—2.** Tuzlu. **—3.** *Şurezar,* çorak yer.
◆ a. **1.** Güherçile **—2.** *Şureger,* güherçile yapan.

ŞURFA ya da **ŞUREFA** → ŞERIFLER.

ŞURİ a. Müz. **1.** Türk müziğinde bir bileşik makam. (Eskiden kullanılmıştır. Günümüzde azeri türk müziğinde kullanılmaktadır.) **—2.** *Şuri perdesi* → DIK ŞEHNAZ.

ŞURİDE sıf. (fars. *şuriden*'den *şuride*). *Esk.* **1.** Karışık, karman çorman bir durumda. **—2.** Ümitsiz âşık için kullanılır. **—3.** *Şuride-baht,* talihsiz, kötü kaderli. || *Şuride-dil,* gönlü perişan. || *Şuride-hal,* durumu kötü, perişan. || *Şuride-hatır,* zihni karışmış olan.

ŞURİDEGİ a. (fars. *şuride* ve *-i*'den *şūridegi*). *Esk.* **1.** Kargaşa, karışıklık. **—2.** Tutkunluk, düşkünlük.

ŞURİSTAN a. (fars. *şūr* ve *-istān*'dan *şuristan*). *Esk.* Verimsiz, çorak, tuzlu yer.

ŞURİŞ a. (fars. *şūriş*). *Esk.* Ayaklanma, kargaşa, karışıklık.

ŞURİŞGÂH a. (fars. *sūriş* ve *-gāh*'tan *şūrişgāh*). *Esk.* Kargaşalık, karışıklık, kavga yeri.

ŞURRAH çoğl. a. (ar. *şāriḥ*'in çoğl. *şurraḥ*). *Esk.* Yorumcular, bir edebiyat eserini şerh edenler.

ŞURŞİT a. (fr. *churchite*'ten). Miner. Monoklinik sistemde yer alan hidratlı itriyum fosfat.

ŞURTA a. (ar. *şurṭa*). *Esk.* **1.** Çarkacı askeri; ön saflarda savaşan asker. **—2.** Yelkene uygun rüzgâr.
—ANSİKL. Tar. Şurta sözcüğü *muhafız birliği, polis, polis görevlisi* anlamlarına da gelirdi. Tek bir polis görevlisine *şurti* ya da *şureti,* muhafız birliği komutanına *sahib üş-şurta* denilirdi. Sözcük, ortaçağ islam dünyasında ise, bir eyalet ya da kentte hem dinsel hem de yönetsel yetkileri elinde bulunduran vali anlamında kullanılırdı. Abbasiler'de (758-1258) şurtanın görevi günümüzdeki emniyet müdürleri gibi kentte güvenlik ve esenliği sağlayan örgütü yönetmekti. Abbasiler'de, Endülüs Emevileri'nde, Mağrib ve Mısır'da şurta, elinde bir kanıt belgesi olmasa bile herhangi bir kişiyi cezalandırma yetkisine sahipti. Bu bakımdan yetkisi kadıdan daha genişti. Endülüs'te büyük ve küçük olmak üzere iki tür şurta vardı. Büyük şurta yüksek görevlerde bulunanların, küçük şurta ise halkın işleriyle uğraşırdı. Sahib üş-şurta'ya XIV. yy'da *sahib ül-medine,* Tunus'ta *hâkim,* Mısır'da *vali* denildi. Sözcük, Endülüs'te *cellat, Bin bir gece masalları*'nda ise *harami, düzenbaz, haylaz* gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

ŞURUP a. (ar. *şurb,* içmek'ten *şurūb*). **1.** Çok kaynatılarak koyulaştırılmış bol şekerli sıvı, koyu şerbet; *Kadayıfın şurubu hazır mı?* **—2.** Tedavide kullanılan sıvı preparat biçimi. (Ağırlığının üçte ikisini oluşturan şeker, şurubun dayanıklılığını, kıvamını sağlar ve ona hoş bir lezzet verir.) [Bk. *ansikl.* böl. Eczc.]
—Polim. Bir önpolimerden ya da bir monomer içinde çözünmüş bir polimerden oluşan az-çok ağdalı sıvı. (Birinci duruma örnek olarak sertleşmemiş fenoplastlar [resoller] ya da aminoplastlar, ikinci duruma ise stiren içinde çözündürülen doymamış poliyesterler verilebilir. Şurup, cam doku gibi ya taşıyıcı bir malzemeye emdirilir ya da odun tozu gibi çok ince maddelerin topaklaştırılmasına yarar ve genel olarak pişirme tekniğiyle sertleştirilir.)
—Şek. san. Şeker fabrikalarında şeker yapmakta kullanılan derişik şekerpancarı ya da şekerkamışı şırası. || *Şurup tutucu,* buharla sürüklenen şekerli sıvı damlacıklarını tutmak için, buharlaştırma kazanlarına, pişirme aygıtlarına yerleştirilen zikzaklı çubuk takımı.
—ANSİKL. Eczc. Basit şurup, yanı şekerli şurup kullanılacağı yere göre ya soğukta ya da sıcakta hazırlanır. Yoğunluğu 20 °C'ta 1,32'dir. Meyve sularının, etken maddelerin ya da konsantre bitki özütlerinin katılmasıyla bileşik şurupların hazırlanmasında kullanılır.
—Şek. san. Şuruplar soğuk ya da sıcak olarak hazırlanır; sade ya da bileşik olmak üzere iki çeşidi vardır. Şurup yapımında rafine kesme şeker ya da toz şeker kullanıldığı gibi, bu ikisinden biri glikoz eklenmiş olarak da kullanılabilir. Şeker şurubu % 55-75 şeker içeren derişik bir çözeltidir. Kamıştan şeker yapımı sırasında ara ürün olarak *bakir şurup* denen bir şurup hazırlanır. Şeker rafinelerinde yeşil şuruplar işlenir.

ŞURUPLAMAK g. f. Ekmekç. Bisküvi hamuruna ya da piştikten sonra kabarmış hamura şurup emdirmek.

ŞURUPÖLÇER a. Kim. Bir şurubun şeker oranını, dolayısıyla pişme derecesini belirlemeye yarayan 0-45 arasında derecelenmiş yoğunlukölçer.

ŞURUPPAK, bugün **Fara,** Nippur'un G.-D.'sunda sümer kenti (İ.Ö. 3300'e doğr. -İ.Ö. 2000). Babil anlatısına göre Tufan bu kentte olmuştur. Burada üç yerleşim tabakası saptandı, ancak ana toprağa ulaşılmadı: Cemdet-Nasr dönemi (IV. binyıl sonu), çok sayıda tabletin ve mühür baskısının ele geçtiği (bu yüzden, benzerlik gösteren bir grup Mezopotamya mühürü kentin adıyla anılır) ilk hanedanlar dönemi (III. binyıl ortası) ve III. Ur hanedanı dönemi (III. binyıl sonu) tabakaları.

ŞU-SUENNA, III. hanedandan Ur kralı (İ.Ö. 2037-2028). Şulgi'nin küçük oğlu. Amurrular ile savaştı ve onların akınlarını durdurmak amacıyla bir duvar yaptırdı.

ŞUŞAN → SUSA.

ŞUŞE a. (fars. *şūşe*). *Esk.* **1.** Gümüş, altın külçesi. **—2.** Kum yığını. **—3.** Mezar taşı.

ŞUT a. (ing. *shoot*). **1.** Hentbol, basketbol ve özellikle de futbol gibi takım oyunlarında hedefe doğru yapılan vuruş ya da atış: *Uzaktan ve sert şutlarıyla tanınmış bir futbolcu. Güzel bir kafa şutu. İsabetli şutlarla sayı farkını artırmak.* **—2.** *Şut atmak, çekmek,* topa hedefe doğru ayakla vurmak.

ŞUTBEZİ a. Dokmc. Kenevir ipliğinden bezayağı örgüyle dokunan bir tür kaba kumaş. (Rize ve çevresindeki el tezgâhlarında dokunan şutbezi, havsız ve dayanıklı olması, su tutmaması nedeniyle özellikle çay yapraklarını kurutmada yaygı olarak kullanılır.)

ŞUTERİKİ (Dimiter), arnavut yazar (Elbasan 1915). Şiirler (*O Ptolémée* [fr. çev.], 1944; *Sur les ailes dorées de la paix* [fr. çev.], 1975) yazdı, Arnavutluk edebiyatında romana toplumcu gerçekçiliği soktu (*les Libérateurs* [fr. çev.], 1952). Ayrıca bir seçme öyküleri, arnavut edebiyatı ve folkloru üzerine denemelerini topladığı *À travers les siècles littéraires*'i (fr. çev.) [1973] ve öykü kitapları (*Lorsque la lune voguait sur les nuages* [fr. çev.], 1982) vardır.

ŞUTLAMAK g. f. **1.** Şut çekmek, şut atmak. **—2.** *Arg.* Bir kimsenin işine son vermek ya da uzak bir yere atamak; bir kimseyi yanından uzaklaştırmak.

ŞUTÖR a. (ing. *to shoot,* atmak'tan *shooter*). Spor. Futbolda her mesafeden sert ve yerini bulan şut atan oyuncu.

ŞUTRUK-NAHHUNTE I, Elam kralı (İ.Ö. 1185-1158'e doğr.). Babylonia'ya saldırdı ve Akkad kentlerini ele geçirerek buradan, günümüzde Louvre'da bulunan heykel ve stelleri (Naram-Sin steli, Hammurabi kanunu vb.) Sus'a taşıdı. Babil kralı Zababa-şuma-iddina'nın düşmesini (1156'ya doğr.) sağladıktan sonra ele geçirdiği ülkenin yönetimini oğlu Kutir-Nahhunte'ye bıraktı.

İhsan **Şurdum**
Natürmort (1988)
özel kol.

ŞUUB çoğl. a. (ar. *şaʿb*'ın çoğl. *şuʿūb*). *Esk.* **1.** Cemaatler, topluluklar, halklar. **—2.** Kızıldeniz'den çıkarılan taşlar.

ŞUUBİYE a. (ar. *şuʿūb* ve *-iyye*'den *şuʿubiyye*). Araplar'ın kendilerinden üstün olmadığını savunan ve onları küçümseyen arap olmayan müslümanların (daha çok iranlı) oluşturdukları siyasal akım.
—ANSİKL. Bu akımın ortaya çıkmasına arap kökenli müslümanların Emeviler döneminde (661-750) öteki müslümanları küçük görmeleri ve onlara baskı yapmaları neden oldu. Müslümanlığı kabul eden öteki uluslar, Kuran'ın Hucurat suresi'nin 13. ayetine dayanarak kendilerinin Araplar'dan üstün olduklarını öne sürdüler, kendi uygarlıklarının onlardan daha gelişmiş olduğunu savundular. Şuubiye akımının yayılmasında ve güçlenmesinde müslümanlığı kabul eden kavim ve uluslara Abbasiler'in gösterdikleri yakınlık da önemli rol oynadı. İran kökenli birçok yazar, arap olmayan müslümanların arap müslümanlardan daha üstün olduğunu dile getiren yapıtlar kaleme aldılar. Şuubiye akımı, müslümanlar arasında zaman zaman çatışmalar çıkmasına yol açtı. Şuubiye, müslümanlığın çok sayıda ulus ta-

rafından benimsenmesinden sonra giderek etkinliğini yitirdi ve günümüzde bu akımdan iz kalmadı.

ŞUUN → ŞÜUN.

ŞUUR a. (ar. *şu'ur*). *Esk.* **1.** Kişinin kendi varlığına ve davranışlarına ilişkin doğrudan edindiği sezgisel ve düşünsel bilgi; bilinç. **—2.** Bir şeyin varlığına, gerçekliğine ilişkin temel düşünce; bilinç: *Tarih şuuru.*

ŞUURALTI a. Bilinçaltı.

ŞUURLU sıf. Neyi, niçin yaptığını bilen bir kimse, o kimsenin tutumu için kullanılır; bilinçli.

ŞUURSUZ sıf. **1.** Şuuru yerinde olmayan. **—2.** Neyi niçin yaptığının ayrımında olmayan bir kimse için kullanılır. **—3.** Şuursuzluğu gösteren bir şey için kullanılır: *Şuursuz bir cevap.*

ŞUURSUZLUK a. Şuursuz olma durumu, şuursuzca davranış, bilinçsizlik.

ŞUVALOV, rus aile. En ünlü üyeleri şunlardır: PYOTR İVANOVİÇ (1710 - Petersburg 1762), kont, feld-mareşal. Yelizaveta Petrovna'nın tahta çıkmasını sağlayan komploya katıldı ve sarayda Bestujev-Ryumin'e karşı fransız yanlısı partiyi yönetti. Senatör ve kont (1746) oldu, ekonomik etkinliği canlandırmak için iç gümrüklerin kaldırılması dahil olmak üzere çeşitli önlemler aldı (1753-54). Orduyu ve özellikle topçu kuvvetlerini modernleştirdi; —İVAN İVANOVİÇ (Moskova 1727 - Petersburg 1797), öncekinin kuzeni. Yelizaveta Petrovna'nın gözdesiydi, sarayda fransız yanlısı partiyi yönetti. Lomonosov'u korudu ve onunla birlikte Moskova Üniversitesi'ni (1755), ayrıca Petersburg Güzel sanatlar akademisi'ni kurdu. Yekaterina II tarafından saraydan uzaklaştırıldı, Batı Avrupa'da dolaştı, 1777'de tekrar Rusya'ya dönmesine izin verildi; —ANDREY PETROVİÇ, kont (1744 - Petersburg 1789). Voltaire'in dostuydu, Yekaterina II tarafından kurulan (1767) Yasama komisyonu üyesi oldu ve çariçenin iktisadi ve kültürel çalışmalarına katkıda bulundu; —PYOTR ANDREYEVİÇ (Petersburg 1827 - *ay. y.* 1889). Gericiydi, toprak köleliğinin kaldırılmasına karşı çıktı, imparatorluk şansölyeliğinin güvenlikle görevli üçüncü bölümünü yönetti (1866-1874); PAVEL ANDREYEVİÇ (Petersburg 1830 - Yalta 1908), öncekinin kardeşi. Berlin'de büyükelçilik yaptı (1885-1894), alman-rus ticaret antlaşması görüşmelerini yönetti.

ŞUY a. (fars. *şüy*). *Esk.* **1.** Koca, eş. **—2.** *Şuy-dide,* koca görmüş, evlenmiş kadın.

ŞUY → ŞU.

ŞUYA, Rusya'da kent, İvanovo'nun güney-doğusunda; 72 000 nüf. Kimya sanayisi.

ŞUYSKİY, XV.-XVII. yy.'larda Rusya'da soylu aile. Aile, Aleksandr Nevskiy'in oğlu Andrey aracılığıyla Nijni-Novgorod-Suzdal prenslerinden gelir. Ailenin prens ve boyarları Rusya'da aristokratik bir iktidar kurmayı denediler. Vasiliy III döneminde etkili olan Şuyskiyler, İvan IV'ün azınlık saltanatı sırasında (1553-1547) Belskiyler ile birlikte iktidarla mücadele ettiler. İvan IV tarafından iktidardan uzaklaştırılan ve işkencelere uğrayan Şuyskiyler, İvan IV'ün ölümünden sonra kendilerini yeniden kabul ettirdiler ve Vasiliy* Şuyskiy çar oldu (1606-1610).

ŞÜBBAN çoğl. a. (ar. *şābb*'ın çoğl. *şübban*). *Esk.* **1.** Yiğitler, delikanlılar, gençler. **—2.** *Şübban-ı vatan,* vatanın gençleri, yiğitleri.

ŞÜBEH çoğl. a. (ar. *şübhe*'nin çoğl. *şübeh*). *Esk.* Kuşkular, şüpheler.

ŞÜ BEİHONG ya da **XU BEİHONG,** Avrupa'da **Jupéon** adıyla tanınan çinli ressam (Yişing, Ciangsu, 1896 - Pekin 1953). Şanghay, Pekin ve Berlin'de öğrenim gördükten sonra, Nankin'de ders verdi ve 1947'de Pekin Ulusal akademisi'nin müdürü oldu. Yapıtlarında (ağaçlar, kuşlar, özellikle de atlar) yağlıboyayla mürekkep resimlerinin bir bireşimine ulaşma girişimi gözlenir.

ŞÜCA sıf. (ar. *şecā'et*'ten *şücā'*). *Esk.* Cesur, yiğit.

◆ a. Bir cins yılan.
—Esk. gökbil. *Eşşüca,* Hydre yıldız kümesi.

ŞÜCA, hint-türk hükümdarı Şah Cihan'ın oğlu (öl. 1661). Babasının hükümdarlığı sırasında Bengal valisiydi. Taht kavgasına giriştiği kardeşi Evrengzib tarafından öldürüldü.

ŞÜCAETTİN İLYAS RUMİ, türk din bilgini (Dimetoka ? - İstanbul 1504). Edirne'de müderrislik yaptı. Sağırlığı yüzünden emekliye ayrılarak İstanbul'a yerleşti. Yapıtları: Seyit Şerif Cürcani'nin yapıtlarına (*Tecrit, Metali* vd.) şerhler, *Haşiye alâ haşiyet ül-Hayali.*

ŞÜCAETTİN İNANÇ BEY, İnançoğulları beyi (XIV. yy.). Germiyanoğlu Yakup I tarafından Denizli, Ladik ve yöresinin yönetimiyle görevlendirildi.

ŞÜCAETTİN SÜLEYMAN PAŞA → SÜLEYMAN PAŞA (Şücaettin).

ŞÜCAN çoğl. a. (ar. *şecī'*'nin çoğl. *şüc'ān*). *Esk.* Yiğitler, yürekliler.

ŞÜCAÜLMÜLK, Afganistan hükümdarı (1803-1809, sonra 1839-1842). Şüca Peşaver kentinde Kâbil emiri Mahmut'a karşı ayaklanarak 1803'te emirin başkentini ele geçirdi; fakat büyük bir karışıklık döneminden sonra Hindistan'a sığınmak zorunda kaldı (1809). 1839'da İngilizler tarafından tahta çıkarılan Şücaülmülk 1842'de öldürüldü. Saltanatı sırasında Afganistan ve Avrupa ilişkileri başladı (Elphinstone heyeti).

ŞÜCEA çoğl. a. (ar. *şecī'*'nin çoğl. *şüce'a*). *Esk.* Yiğitler, cesurlar.

ŞÜ CIMO ya da **XU ZHİMO,** çinli şair (Şiaşi 1896 - Cinan yakınında, Şandong eyaleti, 1931). ABD'de ve Cambridge'de öğrenim gördü, Hilal derneği'nin kurucuları arasında yer aldı (1928). Şiirleri çalkantılı idealizmini dile getirir (*Promenade dans les nuages* [fr. çev.], 1931).

ŞÜCİAHUEİ → ZİKAVEİ.

ŞÜCOU ya da **XUZHOU, Süçov** da denilir, Çin'de (Ciangsu) kent, Longhai ve Tienciu-Pukou demiryollarının kavşağında; 1 100 000 nüf. Kömür üretilen bir bölgenin merkezi. Takım tezgâhları. Pamuk işleme.

ŞÜCUN çoğl. a. (ar. *şecen*'in çoğl. *şücūn*). *Esk.* Dallar, budaklar.

ŞÜD a. (fars. *şüd*). *Esk.* **1.** Gidiş, gitme, hareket. **—2.** "Öbür dünyaya gitti, öldü" anlamında kullanılır. **—3.** *Amed şüd* ya da *Amed ü şüd* → AMED.

ŞÜ DAONİNG ya da **XU DAONİNG,** çinli ressam, (Hıcien, Hıbei, XI. yy.'ın birinci yarısında etkin). İlk önce Çang'an'da (bugün Şi'an) kökçülük yapıp başlangıç döneminde Lı Çıng'ın üslubunda çalıştı, sonra da çok özgün bir yapısı olan, çorak ve sarp tepeli manzaralarında daha büyük bir yalınlığa ulaştı.

ŞÜDE sıf. (fars. *şüden*'den *şüde*). *Esk.* **1.** Gitmiş, giden. **—2.** Ölmüş.

ŞÜDEGAN çoğl. a. (fars. *şüd*'ün çoğl. *şüdegān*). *Esk.* Geçmişler, gidenler.

ŞÜEİTONGKOU ya da **SHUİTONGKOU,** Çin'de Ordos yaylasının B.'sında, Huang Hı vadisinin yakınında yer alan tarihöncesi buluntu yeri. Taş endüstrisi, batı yontmataş endüstrisinin üst ve orta evrelerini anımsatır. Tümü "ordos kültürü"ne aittir.

Şüenhı huapu ya da **Xuanhe huapu** (*Şüenhı çağının resim kataloğu*), önsözü 1120'de yazılan, çinli imparator Huetzong'un resim koleksiyonunun büyük anonim kataloğu. Belki de kaleme alınışında ressam Mi Fu'nun da katkısı olmuştur.

ŞÜENHUA ya da **XUANHUA,** Çin'de (Hıbei) kent, Pekin'in K.-B.'sında; 200 000 nüf. Demir-çelik.

ŞÜEN ZANG ya da **XUAN ZANG,** Eski Hindistan'ı ziyaret eden en ünlü buddhacı çinli gezgin. 629'da yürüyerek Hindistan'a gitmek için yola çıktı, Orta Asya'yı ve sonra neredeyse tüm Hindistan'ı katetti. Bir süre kral Harsa'nın yanında kaldıktan sonra 645'te kara yoluyla Çin'e döndü. Gezi anlatıları Eski Hindistan tarihi konusunda en değerli kaynaklardan biridir. Bu bilgiler bize, kendi yazdığı *Datang şiyu ci* adlı yapıt ve iki tilmizinin ustalarının yaşamını anlatan çalışmasıyla ulaşmıştır.

ŞÜENZONG ya da **XUANZONG,** Tang hanedanından çinli imparator. Ününü daha çok saltanat döneminde (712-756) yaşamış ressam ve yazarlara borçludur. İmparatoriçe Vu'nun döneminde buddhacılığın yararlandığı olağanüstü ayrıcalıklara bir tepki olarak Şüenzong, konfuçiusçuluğun yararına buddhacılığı engelledi ve gizemcilikle taoculuğa yöneldi. Orta Asya'da yeniden yayılma siyasetine dönüldü, fakat 721'de Doğu Türkleri'nin kağanıyla barış yapıldı. Saltanatının sonunda iç savaş tüm yenilikçi ilerlemeleri engelledi.

ŞÜFA ya da **ŞUFA** a. (ar. *şüf'a*). *Esk.* Bir mal ya da mülkü, sahibine mal olduğu fiyata satın alma.
—Huk. *Şüfa hakkı,* ONALIM* HAKKI'nın eşanlamlısı.

Nelson-Atkins Museum of Fine Arts

Şü Daoning "bir dağ ırmağında balık avı" ipek üstüne mürekkeple boyanmış bir tomardan bölüm *Nelson-Atkins Museum of Fine Arts, Kansas City*

ŞÜFEA çoğl. a. (ar. *şefî*'nin çoğl. *şü-fe'a*). *Esk.* Şefaat edenler, herhangi bir suçun bağışlanması için aracı olanlar.

ŞÜFRE a. (ar. *şüfre*). *Esk.* **1.** Yassı bıçak. **—2.** Kılıç ağzı. **—3.** Kirpik biten yer.

ŞÜHEDA çoğl. a. (ar. *şehîd*'in çoğl. *şü-hedâ*). *Esk.* Şehitler.

ŞÜHUD çoğl. a. (ar. *şâhid*'in çoğl. *şü-hûd*). *Esk.* Tanıklar, şahitler.

ŞÜHUD a. (ar. *şühûd*). *Esk.* **1.** Hazır bulunup tanık olma, görme. **—2.** Var olma, görünür durumda olma: *Âlem şühud* (görülen âlem, bu dünya). **—3.** *Şühud ehli*, tanık olanlar, mucize olarak her şeyi görenler.

ŞÜHUDİ sıf. (ar. *şühûd* ve *-î*'den *şühû-dî*). *Esk.* Tanık olunan, görülen.
—Esk. dilbilg. *Şühudi-mazi, mazi-i şühidi* → MAZİ.

ŞÜHUR çoğl. a. (ar. *şehr*'in çoğl. *şühûr*). *Esk.* **1.** Aylar. **—2.** *Şühur-ı kameriye*, kameri ya da arabi aylar. || *Şühur-ı selase*, üç aylar; recep, şaban, ramazan.

ŞÜKÂT çoğl. a. (ar. *şâkî*'nin çoğl. *şü-kât*). *Esk.* Şikâyet edenler, şikâyetçiler.

ŞÜKR → ŞÜKÜR.

ŞÜKRAN a. (ar. *şükr*'den *şükrân*). *Esk.* İyilik bilme, gönül borcu, minnettarlık.

ŞÜKRANE a. (ar. *şükr* ve fars. *-âne*'den *şükrâne*). *Esk.* İyiliğin değerini bilme belirtisi.

ŞÜKRANİYET a. (ar. *şükrân* ve *-iy-yet*'ten *şükrâniyyet*). *Esk.* Memnunluk, şükran duyma.

ŞÜKRAVİZ a. (ar. *şükr* ve fars. *-âviz*'den *şükr-âviz*). Tarikat ehlinin başa giyilen taç üzerine sardıkları parça. (*Risale* de denir.)

ŞÜKRETME a. Şükretmek eylemi.

ŞÜKRETMEK gçz. f. (*şükür etmek* > *şükretmek*). **1.** *Tanrıya şükretmek*, tanrıya minnet duygusunu sunmak: *Şu durumuna bakıp tanrıya şükretmelisin.* **—2.** *Bir kimseye şükretmek*, ona minnet duymak, gönülden borçlu olmak: *Sen arkadaşına şükret, seni o kurtardı.*

ŞÜKR-İ BİTLİSİ, türk tarihçi (Bitlis XVI. yy.). Bitlis'deki yerli beylerdendi. Hocası olduğu Elbistan sancakbeyi Dulkadıroğlu Ali Bey'in hizmetinde bulundu. Selim I'in seferlerine katılan Ali Bey'in isteği üzerine onun verdiği bilgilere dayanarak manzum *Selimname*'sini yazdı. Ali Bey'den sonra yerine geçen Selim I'in eski kapıcıbaşılarından Koçi bin Halil'den aldığı bilgilere dayanarak yapıtını düzeltmelerle yeniden kaleme aldı (1530). Sadrazam İbrahim Paşa aracılığıyla Süleyman I'e sunduğu kitabı için caize olarak kendisine bir tımar bağışlandı. Tarihsel olayların görgü tanıklarından yararlanan *Selimname* daha sonraki tarihlere de kaynak oldu.

ŞÜKRULLAH, türk yazar, tarihçi (? 1388 -? 1464 ?). Murat II döneminde osmanlı sarayı hizmetine girdi (1409). Karamanoğlu İbrahim Bey ile Karakoyunlu beyi Cihanşah'a elçi olarak gönderildi. Murat II için müzik yapıtları yazdı. Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa'ya sunduğu *Behçet üt-tevarih* adlı genel tarih yapıtında coğrafya, gökbilim, etnografya ve din konularını da işledi. Bu yapıt, 1407'den sonraki olaylar bakımından osmanlı tarihi için önemli bir kaynak niteliğini taşır. Din konusunda *Menhec ür-reşad* (1460) ve *Cami üd-daavat* (1464) adlı iki yapıtı da vardır.

ŞÜKRÜ, soyadı **Ersoy,** türk futbolcu ve teknik direktör (İstanbul 1931). Futbola Fenerbahçe genç takımında kaleci olarak başladı. Vefa, Fenerbahçe ve Avusturya'nın Salzburg takımlarının kalelerini korudu. 8 kez milli formayı giydi. Almanya'da kurs görerek teknik direktör oldu ve Fenerbahçe, Altay, Trabzonspor, Denizlispor takımlarını çalıştırdı.

ŞÜKRÜ BEY (Ahmet) → AHMET ŞÜKRÜ BEY Sağır.

ŞÜKRÜ BEY (Ali) → ALİ ŞÜKRÜ BEY.

ŞÜKRÜ BEY Kaptan, türk denizci ve tarihçi (İstanbul 1855 - *ay. y.* 1910). Mektebi bahriye'yi bitirdi (1877). Donanmada görev yaptı. Bahriye mektebi'nde tarih ve deniz hukuku dersleri verdi; denizcilik tarihi üzerinde incelemeler de bulundu. Başlıca yapıtları: yalnız birinci cildi basılmış olan ve Abdülhamit I döneminin sonuna kadar (1779) osmanlı deniz savaşlarını içeren 2 ciltlik *Esfar-ı bahriye-i osmaniye* (1888), *Osmanlı tarihi* (1891), *Bahriyemizin tarihçesi* (1895), *Hukuk-ı düvel-i bahriye ve merasim-i teşrifat* (1903).

ŞÜKRÜ BEY, türk siyaset adamı (Kastamonu 1875 - İzmir 1926). İstanbul Yüksek muallim mektebi'ni bitirdi. Çeşitli okullarda görev aldı; maarif müdürlüklerinde bulundu. İttihat ve Terakki cemiyeti'ne katıldı. Dahiliye nezareti mektupçuluğu, Trabzon valiliği yaptı. Kastamonu mebusu seçildi (1914-1918). Maarif nazırlığı sırasında (1913-1918) kız okullarının açılması, Darülfünun ve öğretmen okullarının daha ileri bir düzeye getirilmesi için çalıştı. Almanlar'ın, Birinci Dünya savaşı sırasında kapatılan fransız okullarını devralmak istemeleri karşısında, kapitülasyonların kaldırıldığını, birer dini misyon okulu olan bu okulların artık açılmayacağını, osmanlı hükümetinin amacının dinsel eğitim yerine laik eğitimi gerçekleştirmek olduğunu açıkladı. Bir süre, Maarif nazırlığıyla birlikte Posta-telgraf nazırlığını da (1915-1917) üstlendi. Cumhuriyet döneminde Kocaeli milletvekili seçildi (1923). Terakkiperver cumhuriyet fırkası kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı (1924). İzmir suikastı davasında bir grup ittihatçıyla birlikte yargılandı, idam edildi.

ŞÜKRÜ EFENDİ, türk denizci, gemi mühendisi (? 1858 - ? 1890). Bahriye mektebi'ni bitirdikten (1875) sonra Bahriye fabrikası resimhanesinde görev aldı. Ayrıca, Bahriye mektebi'nde fizik, kimya ve matematik dersleri verdi. Torpido yapımı konusunda çalışmalarda bulunmak üzere Avrupa'ya staja gönderildi (1886). Türkiye'ye döndükten sonra, Torpido resimhanesi ve Torpido komisyonu'nda görevlendirildi. Yaptığı ilk torpidonun İzmit körfezi'ndeki denemeleri başarıyla sonuçlandı.

ŞÜKRÜ NAİLİ PAŞA → GÖKBERK (Şükrü Naili).

ŞÜKRÜ PAŞA (Mustafa), türk asker (öl. İstanbul 1912). Mühendishanei berrii hümayun'u bitirdi. Ordunun çeşitli kademelerinde istihkâm subayı olarak görev yaptı, paşalığa yükseldi. Pozitif bilimleri konu edinen *Müntehabat-ı fünun* adlı bir yapıtı vardır.

ŞÜKRÜ PAŞA (Mehmet), türk asker (Erzurum 1858 - İstanbul 1916). Kolağası Ayabakanzade Mustafa Efendi'nin oğlu. Harbiye'yi topçu subayı olarak bitirdikten (1880) sonra öğrenimini Almanya'da tamamladı. Yurda dönüşünde Mühendishane'de almanca, topçuluk ve matematik dersleri verdi. Miralay (albay) rütbesiyle padişah has yaverliğine getirildi. Mirliva (general) olarak Tuna ordusu topçu komutanlığına atandı (1894). Ferik (korgeneral) rütbesiyle Redif müfettişliği ve birinci ferik (orgeneral) olarak Çanakkale bölgesi komutanlığı görevlerinde bulundu. Müşir (mareşal) oldu (1907). İkinci meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra yapılan tasfiyede rütbesi ferikliğe indirildi. Balkan* savaşı çıkınca (1912), birinci ferik olarak Edirne müstahkem mevki komutanlığına getirildi. Kenti bulgar-sırp birleşik ordusuna karşı Plevne* savunması'nı anımsatan bir özveriyle 155 gün kahramanca savundu. Sonunda açlık, yokluk ve hastalık yüzünden Edirne ile birlikte teslim olmak zorunda kaldı (1913). Edirne'ye gelen bulgar kralı Ferdinand, teslim ettiği kılıcını ona askeri törenle geri verdi. Londra* antlaşması (1913) üzerine serbest bırakılan ve 100 gün süren tutsaklıktan sonra İstanbul'a dönen Şükrü Paşa, işbaşındaki ittihatçı yönetim tarafından çok soğuk karşılandı; emekli edildi. Değeri ancak öldükten sonra anlaşılan paşanın cenazesi büyük bir askeri törenle kaldırıldı ve Merkezefendi mezarlığına gömüldü.

ŞÜKÛFE a. (fars. *şükûfe*). *Esk.* **1.** Çiçek. **—2.** Meyve ağacı filizi. **—3.** *Şükufezar*, çiçeklerle dolu bahçe, ağaçları filizlenmiş bahçe.
—Süslem. sant. Tezhipte kullanılan, üsluplaştırılmış bitkisel motiflerden oluşan bezeme; altın üzerine üstübeçle yapılırdı. || *Şüküfe üslubu*, osmanlı sanatında özellikle XVIII.-XIX. yy.'larda görülen bir süsleme biçimi. (Bu üslupta doğal ya da üsluplaştırılmış çiçek motifleri kullanılıyordu. Bunlar çiçek minyatürleri ya da demet, buket, vazolu ya da vazosuz çiçeklerden ve tek çiçekten oluşuyordu. En sık görülen çiçek türleri gül, karanfil, lale, sümbül, horozibiği, hanımelidir. Ali Üsküdari ve Abdullah Buhari'nin çiçek çalışmaları bu türün önemli örnekleridir.)

ŞÜKÛFE NİHAL → BAŞAR (Şükûfe Nihal).

ŞÜKÛFEDAN a. (fars. *şükûfe* ve *-dan*'dan *şükûfedân*). İçine çiçek konulan, ince boyunlu sürahi biçiminde vazo. (Çini, porselen, toprak, cam ile altın, gümüş gibi değerli metallerden yapılmış örnekleri vardır.)

Şükûfezar, 1885-1886'da Arife Hanım tarafından İstanbul'da yayımlanan dergi. İlk sayısı "Erkekliği kadınlığa, kadınlığı da erkekliğe üstün tutmadan çalışma ve iş görme yolunda yılmadan adımlar atacağız" açıklamasıyla çıktı. Bu yönden Türkiye'de yayımlanmış ilk feminist dergi niteliğindedir.

ŞÜKÛH a. (fars. *şükûh*). *Esk.* Azamet, ululuk, büyüklük.

ŞÜKUK çoğl. a. (ar. *şekk*'in çoğl. *şükûk*). *Esk.* Şüpheler, zanlar, kuşkular.

ŞÜKÛFTE sıf. (fars. *şükûften*, açılmak'tan *şükûfte*). *Esk.* Açılmış: *Âlem şükûfte bağ müferrih hava latif* (Cevri, XVII. yy.). *Gül-i şükûfte* (açılmış gül). *Nev-şükûfte* (yeni açılmış).

ŞÜKÛFTEGİ a. (ar. *şükûfte* ve *-î*'den *şü-küftegî*). *Esk.* Açılma, açılmış olma durumu.

ŞÜKÜR, -krü a. (ar. *şükr*). **1.** Mutlu bir olay ya da durumdan, görülen bir iyilikten duyulan hoşnutluğu bildirme. **—2.** Bağışladığı nimetlerden ötürü Tanrı'ya duyulan minneti dile getirme. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Şükürler olsun, çok şükür*, duyulan hoşnutluğu belirtmek için söylenir: *Şükürler olsun, sağlığımız yerinde.* **—4.** *Şükür etmek* → ŞÜKRETMEK.
—*Esk. Şükr-güzar*, iyilik bilir, iyilik bilen.
—ANSİKL. İslam inancına göre nereden ve nasıl sağlanırsa sağlansın, ilke olarak tüm nimetlerin gerçek sahibi ve onları kullarına bağışlayan Allah'tır. O, insanlara gereksinimleri için hafsalalarının alamayacağı ölçüde bol nimet vermiştir (Kuran, XIV, 34). Bu nedenle her türlü nimet ve olanağı Allah'tan bilmek ve O'na şükretmek dinsel ve ahlaksal bir yükümlülüktür.
Müslüman ahlakçı ve sufilere göre Allah'a şükür vecibesi üç türlü yerine getirilir: 1. *kalp ile şükür*, Allah'ı tanıyıp O'na gönülden sevgi ve minnet duymak; 2. *dil (söz) ile şükür*, Allah'ı saygı, övgü ve teşekkürle anmak; 3. *amel ile şükür*, Allah'a kulluk etmek, saygılı davranmak ve O'nun bağışladığı nimetleri, hoşnutluğuna uygun bir biçimde doğruluk ve iyilik yollarına harcamak.
Şükür sözcüğü Kuran'da hem *sözlü teşekkür* hem de *iyilik etme* anlamında kullanılır (II, 158).

ŞÜMAR a. (fars. *şümâr*). *Esk.* **1.** Sayı, hesap. **—2.** Hesaplama. **—3.** Hesap al-

ma, hesap verme. **—4.** Kıyamet günü hesap verme, yargılanma.

◆ sıf. "Sayan" anlamıyla bileşik sözcükler yapar: *hatve-şümar* (adım sayan), *lokma-şümar* (lokma sayan), *sitare-şümar* (yıldız sayan; uykusu gelmeyen).

ŞÜMARENDE sıf. (fars. *şümärende*). *Esk.* Sayıcı, hesap eden, sayan.

ŞÜMARİDE sıf. (fars. *şümürden*, saymak'tan *şümāride*). *Esk.* Hesaplanmış, sayılmış.

ŞÜMU çoğl. a. (ar. *şemᶜ*'in çoğl. *şümūᶜ*). *Esk.* Mumlar.

ŞÜMUL, -lü a. (ar. *şümūl*). *Esk.* Kapsama, içine alma.
—Esk. mant. Kaplam.

ŞÜMULLENDİRMEK g. f. *Bir şeyi şümullendirmek*, onun kapsamını, etkisini, çevresini genişletmek, onu yaymak: *Bir tasarıyı şümullendirmek.*

ŞÜMULLÜ sıf. *Esk.* Kapsamı geniş olan, kapsamlı.

ŞÜMUS çoğl. a. (ar. *şems*'in çoğl. *şümūs*). *Esk.* Güneşler.

ŞÜMÜRDE sıf. (fars. *şümurden*, saymak'tan *şümürde*). *Esk.* Hesaplanmış, sayılmış.

ŞÜNZİ ya da **XUNZİ,** çinli filozof (İ.Ö. 298'e doğr. - 235'e doğr.). Doğmakta olan konfuçiusçuluk üzerinde, kendisinden daha genç çağdaşı Mencius'tan belki daha da etkili oldu. İlk konfuçiusçu ustalar arasında Şünzi'nin birçok öğrencisini sayabiliriz. Bunlar, klasik yazarları nakletmeye ve yorumlamaya çalıştılar.

ŞÜPHE a. (ar. *şübhe*). **1.** Bir kimse, bir olay, bir şey için zihnin kesin yargıya varamayıp duraksaması, kuşku; *O konuda hiç şüphen olmasın.* **—2.** Bir kimse hakkında kesin verilere dayanmayan olumsuz düşünce, kuşku: *Üzerindeki şüpheleri gidermek için çaba harcıyor.* **—3.** *Şüphe bırakmamak*, kuşkuya yol açmayacak kadar kesin ve açık olmak. || *Şüphe etmek*, kuşkulanmak. || *Şüphe götürmek*, kuşkuya yol açacak kimi noktalar bulunmak. || *Şüphe kurdu*, kişinin içini kemiren, onu tedirgin eden kuşku. || *Şüphe yok, şüphe mi var, ona ne şüphe,* "başka türlü olamaz" anlamında söylenen onaylama sözü. || *Şüpheye düşmek*, kuşkulanmak. || *Şüpheye düşürmek*, kuşkulandırmak.
—İsl. huk. Bir şeyin helal ya da haram olduğu hakkında kesin bir yargıya varılamaması. || *Şüphe-i akd* ya da *şüphe-i nikâh*, kocanın yapılan nikâhın geçerli olup olmadığı hakkında şüphesi. (Böyle bir şüpheyle yapılan, örneğin, tanıksız yapılan bir nikâha karşın karısıyla cinsel ilişkide bulunan kocaya hadd cezası uygulanmaz. Ancak bunun haram olduğunu bilerek davranmışsa, tazir cezası verilir.) || *Şüphe-i ibaha*, bir şeyin alınmasının haram olduğu hakkında şüphe. (Şüphe-i ibaha ile bir müstemin tarafından bir müslümanın ya da bir müslüman tarafından bir müsteminin malı çalınırsa, hadd cezası uygulanmaz.)

ŞÜPHECİ sıf. ve a. **1.** Her şeyden şüphelenen, her şeye şüpheli gözle bakan kimse, onun davranışı için kullanılır, kuşkucu, septik: *Çok şüpheci bir adam, kimseye inanmıyor. Bu şüpheci tutumunuz hiç de doğru değil.* **—2.** Fels. → KUŞKUCU.

◆ sıf. Şüpheciliğe özgü: *Şüpheci felsefe.*

ŞÜPHECİLİK a. Fels. KUŞKUCULUK'un eşanlamlısı.

ŞÜPHELENDİRMEK → ŞÜPHELENMEK.

ŞÜPHELENME a. Şüphelenmek eylemi.

ŞÜPHELENMEK gçz. f. **1.** *Bir kimseden, davranışlarından, bir şey yaptığından vb. şüphelenmek*, o kimse hakkında kesin verilere dayanmayan olumsuz düşünceler taşımak; ona tam olarak güvenmemek; kuşkulanmak: *Kim ne derse desin ben o çocuktan şüpheleniyorum.* **—2.** *Bir şeyden şüphelenmek*, onun gerçeğe uygunluğundan, gerçekliğinden emin olmamak; bir olasılığı göz önünde bulundurmak; kuşkulanmak: *Sabotaj ihtimalinden şüphelenmek. Doktorlar kanserden şüpheleniyorlar.*

◆ **şüphelendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi şüphelendirmek*, onun şüphelenmesine neden olmak, onu şüpheye düşürmek; kuşkulandırmak: *Sizi şüphelendiren noktalar nelerdir?*

ŞÜPHELİ sıf. **1.** Şüphe uyandıran, normal karşılanmayan bir eylem, bir durum, bir olgu için kullanılır; kuşkulu: *Şüpheli bir ölüm.* **—2.** Şüphe edilen, birtakım engeller ya da nedenlerle gerçekleşmesi kesin olmayan şey için kullanılır; kuşkulu: *İlk uçağa yetişebilmeniz şüpheli.* **—3.** Güvensizlik, kuşku belirtisi taşıyan şey için kullanılır: *Şüpheli gözlerle bizi süzüyordu.* **—4.** Güven vermeyen, kuşku uyandıran kimse için kullanılır: *Orada görmeye alışık olmadığım şüpheli bir adam.*
—Muhs. *Şüpheli alacaklar*, bir işletmenin ya da bankanın alacakları arasında bulunan, ancak, tahsil edilmesi kuşkulu bir duruma gelmiş, ödenme olasılığı çok az olan alacaklar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tıp. Henüz gizli, ortaya çıkmamış bir hastalığın varlığı kuşkusunu uyandıran belirtiler gösteren kişiye ve bu belirtilere denir.

◆ sıf. ve a. İktidarın bir muhalif, bir hasım olarak gördüğü kişiye denir.
—ANSİKL. Cez. us. huk. Şüpheli ölümün yetkili makamlara bildirilmesi, yasal bir zorunluluktur. Bir ölümün doğal nedenlerden ileri gelmediği kuşkusunu verecek durumlarda ya da kim olduğu bilinmeyen birinin ölüsü bulunduğunda, zabıta ve belediye memurları ya da köy muhtarları, durumu C. savcılığına ya da sulh hâkimliğine bildirmekle yükümlüdürler (Ceza muh. us. k. md. 152).
—Muhs. Vergi usul k. dava ve icra aşamasına gelmiş bütün alacakları, yazı ile bir kereden fazla istenmiş ya da protesto edilmiş olmasına rağmen ödenmeyen senetsiz alacakları, vadesi üç kez uzatıldığı halde tahsil edilmemiş senetli alacakları şüpheli alacak olarak kabul eder. Bu tür alacaklar kayıtlı oldukları hesaplardan çıkarılarak "şüpheli alacaklar hesabı"na geçirilir. Borçlu olarak açılan ve borçlu olarak sürdürülen bu hesabın alacağına tahsil edilen miktarlar geçirilir. Hesabın bakiyesi, henüz zarar olarak gösterilmeyen ancak, başka bir hesaba da aktarılmayan "şüpheli alacaklar"ın tutarını gösterir. Bankalarda ve büyük işletmelerde, şüpheli alacaklar, bir ana hesap olan "tasfiye" olunacak alacaklar" hesabı içinde yer alır.

ŞÜPHESİZ be. Şüpheye yer bırakmayacak biçimde, kesin olarak, kuşkusuz: *Bu davranışın şüphesiz onu çok mutlu edecek. Sonuçları açıkça belli olmayan her prensibin anayasada bir belirsizlik unsuru olacağı şüphesizdi.*

◆ sıf. Şüpheye yer bırakmayan, kesin, kuşkusuz: *Halam şüphesiz bize karşı çok büyük bir haksızlık etmişti.*

ŞÜRB a. (ar. *şürb*). *Esk.* **1.** İçme. **—2.** *Şürb-i hamr*, içki içme. || *Şürb-i müdam*, sürekli içme. || *Şürb-i yahud*, gizli şarap içme.

ŞÜREFA çoğl. a. (ar. *şerif*'in çoğl. *şürefāᶜ*). *Esk.* **1.** Şerifler. **—2.** Hz. Ali'nin oğlu, Hz. Hüseyin'in vasıtasıyla peygamber soyundan olanlar. (→ ŞERİF.)

ŞÜREFAT çoğl. a. (ar. *şerefe*'nin çoğl. *şürefāt*). *Esk.* Minarede ezan okunan yerler, şerefeler.

ŞÜREKÂ çoğl. a. (ar. *şerik*'in çoğl. *şürekā*). *Esk.* Ortaklar.

ŞÜREYH BİN HARİS, arap din bilgini, kadı (öl. Kûfe 705). Kinde boyundandı. Halife Ömer tarafından Kûfe kadılığı-60 yılı aşkın süreyle kadılık yaptı. Şiirleri de vardır.

ŞÜRFE a. (ar. *şürfe*). *Esk.* Şerefe.

ŞÜRU a. (ar. *şürūᶜ*). *Esk.* **1.** Başlama. **—2.** *Şüru etmek*, başlamak.

ŞÜRUD a. (ar. *şürūd*). *Esk.* Kaçma, firar.

ŞÜRUH çoğl. a. (ar. *şerḥ*'in çoğl. *şürūḥ*) *Esk.* Açıklananlar.

ŞÜRUR çoğl. a. (ar. *şerr*'in çoğl. *şürūr*) *Esk.* Kötülükler, fenalıklar.

ŞÜRUT çoğl. a. (ar. *şarṭ*'ın çoğl. *şürūṭ*) *Esk.* Koşullar, şartlar.

ŞÜRÜNBÜLALİ EBÜLBEREKÂT, asıl adı **Hasan bin Ammar,** arap din bilgini, hanefi fıkıhçısı (Şübrabul, Mısır 1583 - Karafei Kübra, Mısır, 1658). Kahire'deki Ezher medresesi'nde verdiği dersleriyle ün kazandı. Molla Hüseyin'ir *Dürer ül -hükkâm*'ına *Gunyetü zevi'l ahkâm fi bugyeti dürer il -hükkâm* adl haşiyeyi yazdı. Diğer yapıtları: *Nur ül izah*, bu yapıtın şerhi olan *Meraki ül-felah* (1862).

ŞÜST a. (fars. *şüsten*, yıkamak'tan *şüst*). *Esk.* **1.** Yıkama. **—2.** *Şüstü şu, şüst ü şuy*, yıkama, temizleme. **—3.** *Şüst ü şu etmek, şüst ü şuy etmek*, arıtmak, yıkamak.

ŞÜSTE sıf. (fars. *şüste*). *Esk.* Yıkanmış.

ŞÜŞ a. (fars. *şüş*). *Esk.* **1.** Akciğer. **—2.** *Şüş-pistan*, memesi sarkık kadın için kullanılır.

ŞÜŞİ sıf. (fars. *şüş* ve ar. *-ī*'den *şüşī*). *Esk.* Akciğerle ilgili.

ŞÜŞTERİ (Ebülhasan Ali bin Abdullah), endülüslü sufi ve şair (Guadix 1203 - Tina, Dimyat, 1269). Dönemin ünlü bilginlerinden İbni Seruka'dan ders gördü. Şihabettin Sühreverdi'nin tasavvufla ilgili *Avârif ül-me ârif* adlı yapıtını okudu ve bu yapıt kendisini önemli ölçüde etkiledi. Medeniye tarikatına girdi. Bir süre Rabat, Meknes ve Fas kentlerinde yaşadıktan sonra doğu gezisine çıkarak Şam'a geldi (1252). Burada ünlü şair Necm bin Israil (öl. 1277) ile tanıştı. Gittiği Mekke'de felsefeci İbn Seb'in'den hırka giydi (1253). İbn Seb'in tutuklanınca dört yüz kadar müridiyle birlikte Mısır'a geçti ve orada öldü. Mensur yazılarında halk arapçasını kullandı ve bu özelliğiyle, kendinden sonra gelenleri derinden etkiledi. Şiirlerinde eski arap halk edebiyatı geleneğini sürdürdü: "muvaşşak" denilen süslü, sözcük oyunlarına ağırlık veren şiirler yazdı. Şiirleri eski arapça üzerinde araştırmalar yapanlar açısından önemli bir kaynak sayılır. Başlıca yapıtları: halk arapçasıyla yazılmış *Muvaşşahat, Divan, el-Risalei ül-Bağdadiye.*

ŞÜT a. (fr. *chute*). Sine. Çekim ya da kurgu sırasında kullanılmayan kısa ya da uzun film parçası.

ŞÜTUM çoğl. a. (ar. *şetm*'in çoğl. *şütūm*). *Esk.* **1.** Sövüp saymalar, küfürler. **—2.** *Şütum-i galiza*, kaba küfürler.

ŞÜTÜR a. (fars. *şütür*). *Esk.* **1.** Deve. **—2.** *Şütür-ban*, deve bakıcısı; deve sürücüsü. || *Şütur-beçe, şütür-peçe*, deve yavrusu. || *Şütür-dil*, deve yürekli; kinci, korkak. || *Şütür-gürbe*, deve ve kedi; iyi ve kötü gibi birbirine uymayan, birbirine zıt. || *Şütür-hu* ya da *şütür-huy*, kinci. || *Şütür -kürre*, deve yavrusu; kabarık dalga. || *Şütür-leb*, deve gibi sarkık dudağı olan. || *Şütür-mur*, mitolojik karınca. || *Şütür -süvar*, uzun yola giden; deve binicisi. || *Şütür-süvari*, uzun yolculuğu dolayısıyla oruç tutmak zorunluluğu olmayan. || *Şütür -zühre*, korkak.
—Esk. bot. *Şütür-gaz*, devedikeni; sinir ilacı yapımında kullanılan kötü kokulu bir bitki. || *Şütür-giyah, şütür-har*, devedikeni. || *Şütür-pa*, kekikotu.

—Esk. zool. *Şütür-gâv, şütür-gâv-peleng*, zürafa. ‖ *Şütür-mürg*, devekuşu.

ŞÜTÜRBANAN a. (fars. *şütür* ve *ban*, bakıcı'dan *şütür-bānān*). Kur. tar. **1.** Osmanlılar'da has ahırlardaki deve bakıcılarına verilen ad. (Çift hörgüçlü develere bakanlara *şütürbananı lök* denirdi.) **—2.** *Şütürbanan ortaları*, Osmanlılar'da Yeniçeri ocağı'nda *cemaati şütürbanan* da denilen deveci ortalarına verilen ad.

ŞÜTÜREK a. (fars. *şütür* ve *-k*, küçültme ekinden, *şütürek*). *Esk.* **1.** Küçük deve. **—2.** Çocukları güldürmek, eğlendirmek için deve taklidi yapan. **—3.** Dalga.

ŞÜTÜRİ a. (fars. *şütür* ve *-i*'den *şütüri*). *Esk.* Kincilik, deve gibi kinci olma.

ŞÜUN ya da **ŞUUN** çoğl. a. (ar. *şe'n*'in çoğl. *şü'ūn*). *Esk.* **1.** Hadiseler, işler, olaylar. **—2.** Aktüalite.

ŞÜ VEİ ya da **XU WEİ,** çinli ressam (Şaoşing, Cıciang, 1521-1593). Hattat, şair, oyun yazarı ve ressam olan Şü Vei, özgünlüğü ve hareketli yaşamıyla XVII. yy.'daki bireycilerin ve XVIII. yy.'daki eksantriklerin atasıdır. Şiddeti, yabanıl bolluğun barokun sınırına yaklaştığı bambularda, muz ağaçlarında, üzüm bağlarında kendini ortaya koyar.

ŞÜYU, -u a. (ar. *şüyū'*). *Esk.* **1.** Yayılma, herkes tarafından bilinme. **—2.** *Şüyu bulmak*, yayılmak, herkes tarafından duyulmak.
—İsl. huk. Hisseli, hisseleri ayrılmamış mal. ‖ *Şüyu-i asli*, sözleşme yapıldığı sırada var olan şüyu. ‖ *Şüyu-i tarı*, sözleşme yapıldığı zaman bulunmayan, sonradan ortaya çıkan şüyu.

ŞÜYUH çoğl. a. (ar. *şeyḫ*'in çoğl. *şüyūḫ*). *Esk.* **1.** Şeyhler. **—2.** Yaşlılar. **—3.** Bir meslekte eski ya da usta olanlar.

ŞÜZUR çoğl. a. (ar. *şezre*'nin çoğl. *şüzūr*). *Esk.* **1.** Madenlerden ayrıştırılan altın parçaları. **—2.** Takı ya da süs olarak kullanılan altın, inci parçaları.

ŞÜZUZ a. (ar. *şüzūz*). *Esk.* Kuraldışı, kurala uymayan.

ŞÜZUZEN be. (ar. *şüzuz*'dan *şüzūzen*). *Esk.* Kuraldışı kalarak, kurallara uymayarak.

ŞVARTS (Yevgeniy Lvoviç), rus yazar (Kazan 1896 - Sen-Petersburg 1958). Peri komedileri (*le Trésor* [fr. çev.], 1933; *le Roi nu* [fr. çev.], 1934; *l'Ombre* [fr. çev.], 1940) ve antifaşist piyesler (*le Dragon* [fr. çev.], 1944) yazdı. Bu yapıtlarında ahlaksal ve siyasal araştırmalarda olağanüstü ile söz oyunlarına başvurur. Daha sonraları psikolojik oyunlar (*les Jeunes époux* [fr. çev.], 1958) da yazdı.

ŞVARZENBERGİT a. (fr. *schwarzenbergite*). Miner. Doğal kurşun kloroiyodür.

ŞVATZİT a. (fr. *schwatzite*). Miner. Cıva bakımından zengin raedrit.

Şvayk (Josef), çek yazar Jaroslav Hašek'in hikâyelerinde, özellikle de *Aslan asker Şvayk* (Dobrý vojak Švejk, 1921 -1923) adlı romanında işlediği edebiyat kişisi. Avusturya ordusuna alınmış olan praglı bu köpek hırsızı "doğuştan aptal", kinik ve her zaman memnun bir soytarı ve emirlere harfi harfine itaat eden, çenesi düşük biridir. Askeri mekanizmayı, bürokrasiyi, her türlü köleleştirici gücü felce uğratır. Oysa evrensel bir halk tipidir, yani kahraman tipinin karşıtıdır.

ŞVERNİK (Nikolay Mihailoviç), rus devlet adamı (Sen-Petersburg 1888 - Moskova 1970). 1905'ten başlayarak RSDİP üyesiydi, 1917'de Samara sovyeti başkanlığına getirildi, iç savaş sırasında Doğu ve Güney cephelerinde siyasal komiserlik yaptı (1918-1920). 1925'te Komünist parti Merkez komitesine girdi, SSCB Yüksek sovyet başkanlık divanı başkan yardımcılığına (1944), ardından başkanlığına getirildi (1946-1953). Parti başkanlık divanı üyeliği (1952-1953 ve 1957-1966), Sendikalar merkez konsey başkanlığı yaptı (1953-1956).

ŞVETAMBARA, *beyaz giyinmiş* anlamına gelen ve çırılçıplak gezen, dünyadan el etek çekmişleri adlandıran "gökyüzünü giyinmiş" *digambara*'nın tersine, basit beyaz giysiler giyen cayna ermişlerini adlandıran sanskritçe sözcük. Kadınlar şvetambara tarikatına kabul edilmekle birlikte, digambara* tarikatına kabul edilmiyorlardı. Bu iki tarikat da daha cayna tarihinin başlarında, şvetambaralara göre İ.S. 83'te ortaya çıktı. Bununla birlikte kesin şvetambara yasası, ancak VI. yy.'da ortaya kondu.

KAYNAKÇA

şafiilik. N. Çağatay ve İ. A. Çubukçu, *İslam mezhepleri tarihi* (Ankara, 1965). — Muhammet Ebu Zehra, *İslamda fıkhi mezhepler*, çev. A. Şener (Ankara, 1968). — *İmam Şafii*, çev. O. Keskioğlu (Ankara, 1969).

Şahabettin Süleyman. N. Polat, *Şahabettin Süleyman* (Ankara, 1987).

Şahidi. Ali Enver, *Semahane-i edeb* (İstanbul, 1309 [1891]). — A. Gölpınarlı, *Mevlana'dan sonra mevlevilik* (İstanbul, 1983).

Şah İsmail. B. Çobanzade, *Hatai dili ve edebi yaradıcılığı* (Bakü, 1920). — V.B. Minorski, *The poetry of Shah İsmail I.* (London, 1942). — H. Araslı, *Şah İsmail Hatai* (Bakü, 1946). — S. N. Ergun, *Hatai divanı* (İstanbul, 1946). — A. Gölpınarlı, *Kaygusuz Abdal, Hatayi, Kul Himmet* (İstanbul, 1953). — T. Gencei, *II conzoinere di Şah İsmail Hatai* (Napoli, 1959). — Mirza Abbaslı, *Şah İsmail Hatai, seçilmiş eserleri* (Bakü, 1964); *Şah İsmail Hatai sazım, koşmalar, bayatılar, gazeller* (Bakü, 1973). — Azizağa Memmedof, *Şah İsmail Hatai eserleri* (2 c, Bakü, 1966-1973); *Şah İsmail Hatai, eserleri* (2 c, Bakü, 1975-1976).

Şah Sultan Kadın. R. A. Sevengil, *Yüzyıllar boyunca halk şairleri* (İstanbul, 1965).

Şahkulu ayaklanması. Ahmed Refik (Altınay), *Osmanlı devrinde rafızilik ve bektaşilik* (Darülfünün edebiyat fakültesi mecmuası, c. VIII, sayı 2, İstanbul, 1932). — S. Tansel, *Sultan II. Bayezid'in siyasi hayatı* (İstanbul, 1966). — Ş. Tekindağ, *Şahkulu Baba Tekeli isyanı* (Belgelerle türk tarih dergisi, c. I, sayı 3, İstanbul, 1967).

Şair evlenmesi. M. N. Özön (haz.), *Şair evlenmesi* (İstanbul, 1940). — C. Kudret (haz.), *Şair evlenmesi* (İstanbul, 1959).

şairname. Ş. Elçin, *Şairnameler ve Suni'nin şairnamesi* (Türk folklor araştırmaları belleteni 1974, Ankara, 1975); *Hızri'nin şairnamesi* (Türk folklor araştırmaları belleteni, 1976, Ankara, 1977); *Halk edebiyatı araştırmaları* (Ankara, 1977).

şaman. A. İnan, *Tarihte ve bugün şamanizm, materyeller ve araştırmalar* (Ankara, 1954).

Şanlıurfa (il). M. Bengisu, *Urfa ilinin coğrafyası* (1968). — Başbakanlık devlet istatistik enstitüsü, *Tarımsal yapı ve üretim* (Ankara, 1986). — V. Cuinet, *La Turquie d'Asie II* (Paris, 1891). — DSİ, *Atatürk barajı özel sayısı* (Ankara, 1983).

Şanlıurfa (kent). Şefik Arif, *Türkiye'nin sıhhi ve içtimai coğrafiyesi Urfa vilayeti* (İstanbul 1341 [1925]). — *Urfa hakkında tabii, coğrafi, içtimai, tarihi, mülki malumatı cami salname* (İstanbul, 1927). — *Urfa'nın kurtuluşu 11 Nisan 1920* (Urfa, 1931). — K. Fırat, *Urfa savaşı'ndan yapraklar* (Gaziantep, 1932); *Urfa kahramanları* (Gaziantep, 1944). — K.E. Kürkçüoğlu, *Urfa ağzı* (İstanbul, 1945). — M. Bengisu, *Urfa ilinin coğrafyası* (t.s.). — H. R. Tanışıklı, *Urfa ili yakın çevre incelemesi* (t.s.). — M.H. Dolapönü (yay.), *Miladi 298-514'e kadar Urfa, Emed, Mardin, Dara ve Nusaybin aralarında olan vekayiname* (Mardin, 1959). — Mar Yeşua, *Vekayiname 494-507 yıllarına ait Urfa, Amid ve Güneydoğu Anadolu vakaları*, ingilizceden çev. M. Yanmış (İstanbul, 1958). — *Urfa il yıllığı 1967 ve 1973*. — A. N. İpek, *Şiirlerde Urfa* (Urfa, 1969). — F. Işıltan, *Urfa bölgesi tarihi* (İstanbul, 1960). — I. Demirkent, *Urfa haçlı kontluğu tarihi* (İstanbul, 1974). — G. Öztan, *Urfa iklimi* (Ankara, 1974). — Ü. Serdaroğlu, *Aşağı Fırat havzasında araştırmalar 1975* (Ankara, 1977). — Y. Doruk, *Urfa'dan derlenmiş türküler ve oyun havaları* (Ankara, 1977). — M.E. Ergin, *Urfa'dan derlenen hoyratlar, maniler* (Urfa, 1981); *Urfa ağzı sözlüğü* (Urfa, 1982). — S. Gezer, *Urfa tarihçesi* (İstanbul, 1982). — S. Ak, *Şanlıurfa* (İstanbul, 1988).

Şark meselesi. Ali Kemal, *Mesele-i şarkiye* (Mısır, 1900). — Ahmed Saib, *Şark meselesi* (İstanbul, 1327 [1911]). — E. Driault, *Şark meselesi*, çev. Mehmed Nafiz (İstanbul, 1328 [1912]); *Napolyon'un şark siyaseti*, çev. F. Köprülü (İstanbul, 1329 [1913]). — M. Silberschmidt, *Venedik menbalarına göre şark meselesi*, çev. Ahmet Cemal (İstanbul, 1930). — R. Karadağ, *Şark meselesi* (İstanbul, 1971).

Şarklı mağara. E. Bostancı, *Dülük Taş devrinde insan evrimi ve mezolitik şarklian kültürü üzerinde bir araştırma, Şarklı mağara kazısı* (V. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984).

Şehname. Muallim Cevdet (İnançalp), *Şark ilyadası Şehname* (İstanbul, 1928). — *Şehname*, çev. N. Lugal, düzenleyen K. Akyüz (4 c, İstanbul, 1945-1955). — A. Karahan, T. Yazıcı, A. Millani (haz.), *Topkapı sarayı müzesi'ndeki Şehname yazmalarından seçme minyatürler* (İstanbul, 1971).

şehrengiz. A. S. Levend, *Türk edebiyatında şehrengizler ve şehrengizlerde İstanbul* (İstanbul, 1958).

Şem'i, asıl adı **Ahmet.** F. Halıcı, *Âşık Şem'i, hayatı ve şiirleri* (Ankara, 1982).

Şemsettin Sami. M. N. Özön, *Son asır türk edebiyatı tarihi* (İstanbul, 1941). — A. S. Levend, *Şemsettin Sami* (Ankara, 1969).

Şenlik, Çıldırlı Âşık. N. Birdoğan, *Şenlik* (Türk folklor araştırmaları, sayı 57, İstanbul, 1962). — İ. Aşıkoğlu, *Âşık Şenlik* (Türk folklor araştırmaları, sayı 162, İstanbul, 1963); *Âşık Şenlik'in şiirleri I-IV* (Türk folklor araştırmaları, sayı 168, 170, 175, İstanbul, 1963-1964). — M. F. Kırzıoğlu, *Çıldırlı Âşık Şenlik 1853-1912* (Türk folklor araştırmaları, sayı 210, İstanbul, 1967). — E. Aslan, *Çıldırlı Âşık Şenlik* (Erzurum, 1975).

Şeyh Galip. A. Gölpınarlı, *Şeyh Galip, hayatı, sanatı, şiirleri* (İstanbul, 1953). — *Hüsn ü aşk* (İstanbul, 1968); *Şeyh Galip seçmeler* (İstanbul, 1971). — S. Yüksel, *Şeyh Galip, eserlerinin dil ve sanat değeri* (Ankara, 1963).

Şeyhi Germiyanlı. A.N. Tarlan, *Şeyhi divanını tetkik* (2 c, İstanbul, 1934-1936). — F. K. Timurtaş, *Şeyhi hayatı ve eserleri* (İstanbul, 1968); *Şeyhi'nin Harname'si* (İstanbul, 1971); *Şeyhi ve Husrev ü Şirin'i* (İstanbul, 1980).

Şeyhi Mehmet Efendi. Ali Uğur, *The Ottoman Ulema in the mid 17th century. An analysis of the Vakf'ül-Fudala of Mehmed Şeyhi Efendi* (Berlin, 1986).

Şeyhoğlu Sadrettin Mustafa. Z. Korkmaz, *Kabusname ve Marzubanname çevirileri kimindir* (Türk dili araştırmaları yıllığı-Belleten 1966, Ankara, 1967); *Marzubanname tercümesi* (Ankara, 1973). — H. Ayan (yay.), *Hurşidname* (Erzurum, 1979).

şeyhülislam. Rifat, *Devhat ül-meşayih ma zeyl* (İstanbul, t.s.). — *İlmiye salnamesi* (İstanbul, 1334 [1915]). — İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı* (Ankara, 1965). — V. Ertan, *Meşhur şeyhülislamlar* (İstanbul, 1969). — İ. H. Danişmend, *Osmanlı devleti erkânı* (İzahlı osmanlı tarihi kronolojisi c. V, İstanbul, 1971). — A. Altınsu, *Osmanlı şeyhülislamları* (Ankara, 1972).

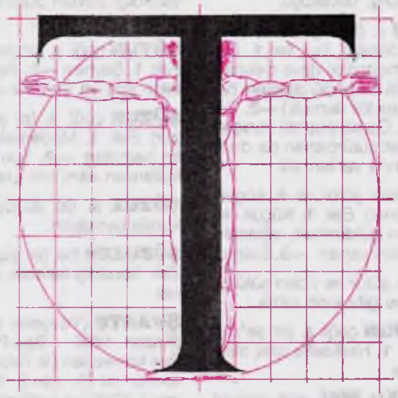
şiir. R. R. Arat, *Eski türk şiiri* (Ankara, 1965). — *Türk şiiri özel sayısı* (Türk dili, sayı 415-416-417, Ankara, 1985-1986).

Şinasi. Ahmet Rasim, *Matbuat tarihine methal: İlk büyük muharrirlerden Şinasi* (İstanbul, 1927). — H. Dizdaroğlu, *Şinasi hayatı, sanatı, eseri* (İstanbul, 1954). — Şinasi, *Müntahabat-ı eş'ar*, haz. S. Beken (Ankara, 1960); *Terceme-i manzume*, haz. S. Beken (Ankara, 1960); *Makaleler*, haz. F. A. Tansel (Ankara, 1960). — K. Bilgegil, *Şâir Şinasi, hal tercümesi üzerinde küçük bir araştırma* (İstanbul, 1972).

şiok. R. R. Arat, *Eski türk şiiri* (Ankara, 1965).

Kamerun'da termit yuvası

T 1. Türk abecesinin yirmi üçüncü harfi. **—2.** Kapantılı, uç dişetsil, ötümsüz ünsüz. —ANSİKL. Mısır ve fenike abecelerinde (fenike dilindeki adı *tau* "gösterge", "belirti" anlamına gelir) ilk kez görülen haç biçimli gösterge, kısa sürede yunancada, en azından büyük harfte hemen hiç değişmedi. Küçük ve işlek yazıdaki *t*'nin geçirdiği değişimler daha çoktur.

• *Sesbilgisi. t* harfi yazıda kapantılı, uçdişyuvasıl ve ötümsüz [*t*] ünsüzünü belirtir. Bu ünsüz dil ucunun dişyuvalarına değmesiyle söylenir. Akustik açıdan [*t*] şu özelliklerle tanımlanabilir: [+ ünsüz, + kesintili, + dağınık, + tiz, —titreşimli].

• *Tarihsel sesbilgisi.* Türkçede sözcük başında, içseste ve sonseste bulunur. Alıntı sözcüklerde de her üç durumda bolca görülür. Bugün dilimizde *d-* ile başlayan bütün sözcükler eski ve orta türkçe döneminde *t-* ileydi. Eski Anadolu türkçesinde ince ünlü bulunduran sözcüklerde *t->d-* gelişmesinin bugünkünden daha ileri olduğunu görüyoruz: *ter>der, terle->derle-, türlüg>dürlü* 'türlü', *tüken->düken-, tü>dü* 'tüy' gibi bugün de *t*-li biçimleri kullanılan sözcüklerde de eski Anadolu türkçesinde *t->d-* gelişmesi görülür. Önce ince ünlülü sözcüklerde başlayan bu gelişme daha sonra kalın ünlü bulunduran sözcüklere de geçmiştir. XIII.-XIV. yy. metinlerinde *doprak* 'toprak', *dart-<tart-* 'çekmek', *dırnaḥ* 'tırnak', *dut-* 'tutmak' gibi bugün *t-* li biçimleri kullanılan sözcüklerde de *t->d-* gelişmesi saptanmaktadır. XV. yy.'dan sonra yazım, söyleyişten uzaklaşarak kalıplaştığından *t-* ya da *d-* söylenişine bakılmaksızın bütün kalın ünlü bulunduran sözcüklerde (ط) yazılmaya başlanmıştır. Bu durum, XIX. yy. sonlarına dek sürmüş, bu dönemde fonetik bir yazı dizgesi kurmak istenerek *d-* telaffuz edilen yerlerde arapça dal harfi kullanılmaya başlanmışsa da yazımda tam bir birlik sağlanamadığından bu karışıklık 1929'da latin kökenli türk abecesinin kabulüne değin sürmüştür.

Eski Anadolu türkçesinde *t->d-* gelişmesi canlı olduğundan, zaman zaman halk dilinde doğru biçimi sanılarak yanlış kullanışlar ortaya çıkmıştır; bunlardan bir bölümü yazı diline geçerek günümüze kadar gelmiştir: *taġla-<daġla-* (fars. *dāġ*' dan), *tane<dane* (fars.), *taya<dāye* (fars.), *terzi<derzi* (fars.), *testere<dest erre* (fars.), *tellal<dellāl* (ar.), *tabak<debbāġ* (ar.), *tarçın<dārçin* (fars.), *tezgâh<destgāh* (fars.), *testi<desti* (fars.). Buna karşılık *t-* sesi bulunduran kimi alıntı sözcükler de *t->d-* gelişmesine uğramışlardır: *tabl* (ar.)>*davul, ṭūṭi* (fars.)> *dudu, timoni* (ital.)>*dümen, tara* (ital.)>*dara.* Bunların yanında ikili bir biçimde kullanılarak gelenler de vardır: *def* ve *tef, dantela* ve *tentene* gibi.

Eski Anadolu türkçesinde, eski ve orta türkçede sonseste *-t* bulunan kimi sözcüklerin *-d* ile yazıldığı görülür: *at>ad* 'ad, isim', *ḳurt>ḳurd, ḳanat>kanad, bulıt>bulıd, ṭat->ṭad-, yat>yad* gibi.

Anadolu ağızlarında *t->d-* gelişmesi bugün çok ilerlemiştir. İç ve Güneydoğu Anadolu ağızlarında hemen hemen *t-* ile başlayan bütün sözcüklerde bu gelişme görülür: *daş, dak-, duz, dok*... Karadeniz ağızlarında ise genellikle *t-* ler korunur: *tiş, til, tik-, tur-*...

Çağataycada *t-* sesi korunmakla birlikte birtakım sözcüklerde ikili durum görülür: *turur* ve *durur, dağı* ve *taḳı, digrü* ve *tigrü* 'kadar', *di-* ve *ti-*.

Anadolu ağızlarında hece sonunda iki ünsüzün yan yana bulunduğu yerlerde sonda bulunan *t* sesinin düştüğü görülür: *çift>çif, dost>dos, ast>as, dürüst>dürüs.* Bunlardan standart dile geçenler de vardır: *rastla->rasla-, ābdest>aptes.*

Türkiye türkçesinde iki ünlü arasında *-t->-d-* gelişmesi görülür: *git-er>gider, et-er>eder, yarat-an>yaradan.* Bu kurallı bir gelişme değildir. Kimi sözcüklerde *-t-* korunur: *bit-er, at-ar, yat-ar*...

Oğuz ve kıpçak lehçelerinde ve bu lehçelerin etkisiyle yakın lehçelerde sporadik olarak *t->d-* gelişmesi görülmekle birlikte bütün doğu ve kuzey türk lehçelerinde *t-* sesi korunmuştur. Çuvaşçada ise kimi sözcüklerde *t->ç-* gelişmesi görülür: *taş>çul, tirig>çere* 'diri'. Buna karşılık pek çok sözcükte *t-* korunmuştur: *tamuġ>tamık* 'cehennem', *talaḳ* 'dalak', *tar* 'ter', *te-* 'demek', *tıhır* 'dokuz', *tıpra* 'toprak' vb. Çuvaşçada yabancı sözcüklerde bulunan *d-* lerin *t-* olduğu görülür: *derd>tert, devlet>tivlet.* İki ünlü arasında ise *-t-, -d-* gelişmesi görülür: *etük>edik, katıġ>hıdı̧* 'katı', *satıġ>sụdı* 'satılan şey', *otuz>vı̧dı̧r, kurtul-> hı̧dıl-, utan->vı̧dan-.*

Yakutçada sözcük başında seyrek olarak *t->d-* gelişmesi olur: *taḳı>daġanı* 'dahi', *ti->die-* 'demek', *tigrü>diyeni* 'dek, değin', *teriŋ>diriŋ* 'derin'. Genel olarak *t-* korunmuştur: *tabıskan* 'tavşan', *tammalā-* 'damlamak', *tara, tarāh* 'tarak', *tas* 'dış', *tüörd* 'dört' vb. Yakutçada iki ünlü arasındaki *-t-* ler de korunur. Eski türkçedeki *ḍ* sesinin yakutçada *-t-* ye dönüştüğü görülür: *aḍaġ>atah* 'ayak', *yaḍaġ>satı* 'yaya', *aḍġır>atır* 'aygır', *uḍı->utuy-* 'uyumak', *keḍ->ket-* 'giymek', *ḳıḍıġ>ḳıṭı* 'kıyı', *ḳaḍın>hatın* 'kayın ağacı', *ḳuḍruḳ, ḳuturuḳ* 'kuyruk', *küḍegü>kütüö* 'güveyi', *edgü>ütüö* 'iyi'.

Yakutçada *s>t* gelişmesi görülür: *ısıġ>iti, esir->itir-* 'sarhoş olmak', *ısır->ıtır-, ḳısġaç>ḳıtaġas* 'kıskaç'. Yakutçada ayrıca *l>t* gelişmesi görülür: *atlan->attan-* 'ata binmek', *emle->emtie-* 'te-

davi etmek', *bıçakla->bısahta-, atlığ>attāh* 'atlı', *oklar>ohtor, kızlar>kıstar, etler>etter.*

-T [-IT, -İT, -UT, -ÜT]. Yapım eki. **1.** Fiillerden soyut ve somut anlamlı adlar türetir: *Anıt* (an-ıt), *geçit* (geç-it), *kanıt* (kan-ıt), *yapıt* (yap-ıt). **—2.** Adlardan adlar yapar: *Boyut* (boy-ut), *karşıt* (karşı-t), *eşit* (eş-it), *yaşıt* (yaş-ıt).

t Fiz. Zamanı belirtir.
—İstat. Student-Fisher olasılık dağılımı gösteren değişken. || *t dağılımı*, STUDENT YASASI'nın eşanlamlısı. || *T testi*, sıfır varsayımı doğru olduğunda, yararlanılan gözlemlerin fonksiyonunun *t* dağılımı izlediği test. (Bu test, gözlenen bir örnek ortalamasına dayanılarak, bir normal dağılımın ortalamasının belirli bir değere eşitliğinin ya da iki bağımsız örnek ortalamasına dayanılarak değişkesi [variyansı] aynı olan iki normal dağılıma ilişkin ortalamaların eşitliğinin testidir. Her iki durumda da değişke, örneğe dayanarak hesaplanır.)
—Ölçbil. Kütle ölçüsü birimi *ton*'un simgesi.

T Anorg. kim. *Trityum*'un simgesi.
—Ask. denizc. *Bir gemiyi* ya da *bir filoyu T'ye almak*, yapılacak top atışı, düşman gemisini ya da filosunu uzunluğu yönünde etkileyecek biçiminde yer almak. (Yelken döneminde, bu savaş taktiği genellikle korkunç sonuçlar yaratıyordu. T düzeninde, bir uçtan bir uca bütün bataryalarla yapılan top atışı, düşman gemilerinin direk takımına büyük hasarlar veriyor ve mürettebatın çoğunu öldürüyordu. Günümüzde de, bu taktik filo ya da filotila savaşlarında uygulanır. Düşman gemilerini T'ye alan bir filo bütün toplarını kullanabildiğinden atış üstünlüğüne sahiptir.)
—Bağışıkbil. *T lenfositi*, timustan türeme lenfosit. ("Hücre aracılıklı" denen [dolaşımdaki antikorların katılma zorunluğu olmadan] bağışıklık tepkimelerine ve antijen tanıma, bağışıklık yaratıcı başka hücreleri etkinleştirme, bağışıklık yanıtlarını bazen olumlu yönde [*helper* hücreleri] bazen olumsuz yönde [*süpresör* hücreler] değiştirme işlevleriyle antikor etkinliğine katılan bir lenfosit türüdür.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Çekird. fiz. Radyoaktif bir çekirdeğin yarı-ömrünü belirtir.
—Dalga ve titr. Dönemsel bir olayın dönemini belirtir.
—Elektron. *Sihirli T*, kimi hiperfrekans ölçüm düzeneklerinde kullanılan ve biçimi T harfini andıran dalga kılavuzu öğesi.
—Elektron. ve Telekom. *T filtre*, şeması T harfi biçiminde olan yüksekgeçiren, alçakgeçiren ya da bantgeçiren filtre.
—Havc. *T* ya da *iniş te'si*, zemine yerleştirilen ve uzun kolu iniş doğrultusunu gösteren T biçiminde işaret.
—Hematol. *Anti-T antikoru*, T antijenini tanıyan ve insan serumlarının hepsinde bulunan İgM niteliğinde antikor. || *T antijeni*, bir bakteri nöroaminidazının yarattığı çok yönlü aglütinasyona elverişli alyuvar antijeni. (Bu olgu kana birçok mikrop karıştığı zaman in vitro görülebilir; bu T değişimi bir enfeksiyon sendromu sırasında in vivo olarak da gözlenebilir.)
—Nöroanat. *T nöronu*, TEK* UZANTILI NÖRON'un eşanlamlısı.
—Ölçbil. *Tera* önekinin simgesi. || Manyetik indükleme birimi *tesla*'nın simgesi.
—Tem. parç. Eşspini belirtir.
—Termodin. Termodinamik sıcaklığı gösterir.
—ANSİKL. Bağışıkbil. *T lenfositleri*, B lenfositleri gibi embriyolojik kökenli hücrelerdir; morfolojik bakımdan, ilikte meydana gelen ana hücrelerden ayırt edilemezler, sonradan timüste bir farklılaşma evresi geçirirler. Bu organ T lenfositlerinin ana kaynağıdır ve onun erken çıkarılması bağışıklığı azaltır. Timusun doğuştan yokluğu (insanda Di George sendromu; farede "Nude" değişinimi) antikor üretimini ille de bozmaz, ama greflerin reddi gibi hücre aracılıklı bağışıklık tepkimelerinin yokluğuna, gecikmiş tipte aşırı duyarlılık tepkimelerine, yalnız antikorların etkisine duyarsız mikrop ya da asalaklara direnç göstermeye neden olur.
T lenfositleri kanda ve lenfte dolaşan lenfositlerin çoğunluğudur. Retiküloendotelyal sistem organlarında, timus bağıntılı denen, B lenfositlerininkinden ayrı bölgelere yerleşirler.
Bağışıklık mekanizması içinde T lenfositlerinin çeşitli işlevleri olduğu kabul edilir: bazı antijenlerin tanınmasında ve tahribinde (timus bağıntılı antijenler) helper etkisi; bazı bağışıklık tepkimelerini ortadan kaldırma etkisi; bazı antijenlerle yüklenmiş olan hücrelere karşı hücre zehirliliği etkisi (gref hücreleri, ur hücreleri, mikroplu hücreler vb.); ayrıca hematopoyezin düzenlenmesinde de rol oynarlar.

TA be. **1.** Geçmişte, geride kalan uzak bir noktayı vurgular: *Ta medrese döneminden kalma yanlış uygulamalar. Bu olay ta 1555'lerde olmuş* (ünlüsü uzun söylenebilir). **—2.** Bir eylemin başlangıcına, bitimine, yerine uzaklık ve yakınlık bakımından "en son, en uç" anlamını katar: *Bataklıklar ta Akdeniz'in kıyısından başlar. Yürüyerek dağın ta tepesine çıktık.* **—3.** Dek, değin, kadar ya da beri gibi ilgeçlerle birlikte kullanıldığında bir eylemin başlangıcını ya da sonunu zaman ve uzaklık bakımından abartılı bir biçimde vurgular: *Yağmur ta İstanbul'dan beri dinmedi. Diş ağrısından ta sabaha değin uyumadım. Top sesleri ta akşama kadar sürdü.* **—4.** *Ta kendisi*, bir kimseden söz ederken, sözü edilenin o olduğunu belirtmek için söylenir: *Yanılmadınız, ta kendisi* (ta kısa söylenir). || *Ta ki*, amaç belirten cümlelerin başına getirilerek, "yeter ki, sonunda" anlamında kullanılır: *İstediğini yapıyorum, ta ki sen üzülmeyesin.*

TA a. (ar. *tā*). **1.** "Te" harfinin arapça adı. **—2.** *Ta-yı fevkaniye, ta-yı müsennat*, iki noktalı te. || *Ta-yı gird*, yuvarlak te. || *Ta-yı meftuha*, (e) okunan (te) harfi. || *Ta-yı tavil*, uzun te.

TA a. (fars. *tā*). *Esk.* Kat, büklüm: *Dü-ta* (iki kat, iki büklüm). *Kadd-i dü-ta* (iki büklüm olmuş boy). *Yek-ta* (tek kat, tek, birinci).

TA' a. (ar. *ṭā'*). **1.** "T" harfinin arapça adı. **—2.** *Ta-yı mühmele*, noktasız "tı" ("*zı*" harfinden ayırmak için bu ad verilmiştir).

TÂ ilg. (fars. *tā*). *Esk.* "Kadar", "değin", "dek" anlamında bileşik sözcüklerin oluşumunda yer alır (Sözcük başında *be*-ekiyle birlikte yer alır. İki sözcüğün arasında *-te-* biçiminde de kullanılabilir): *tâ-be-ebed* (sonsuza dek), *tâ-be-ferda, tâ-be-kıyamet, tâ-be-mahşer* (kıyamet gününe kadar), *tâ-be-key* (ne zamana kadar), *tâ-be-sabah, tâ-be-seher, tâ-be-subh* (sabaha dek), *ser-tâ-ser* ya da *ser-te-ser* (baştan başa), *ser-tâ-pa* (baştan ayağa; tamamen).

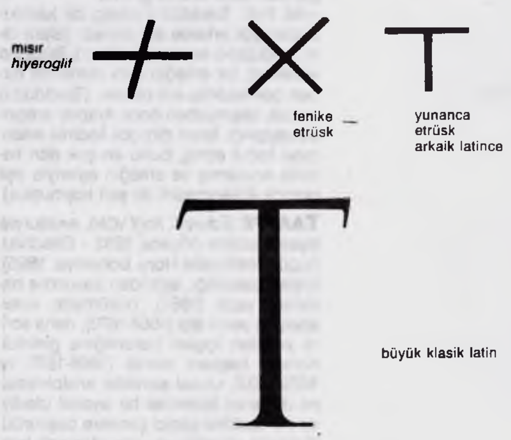
-TA → -DA.

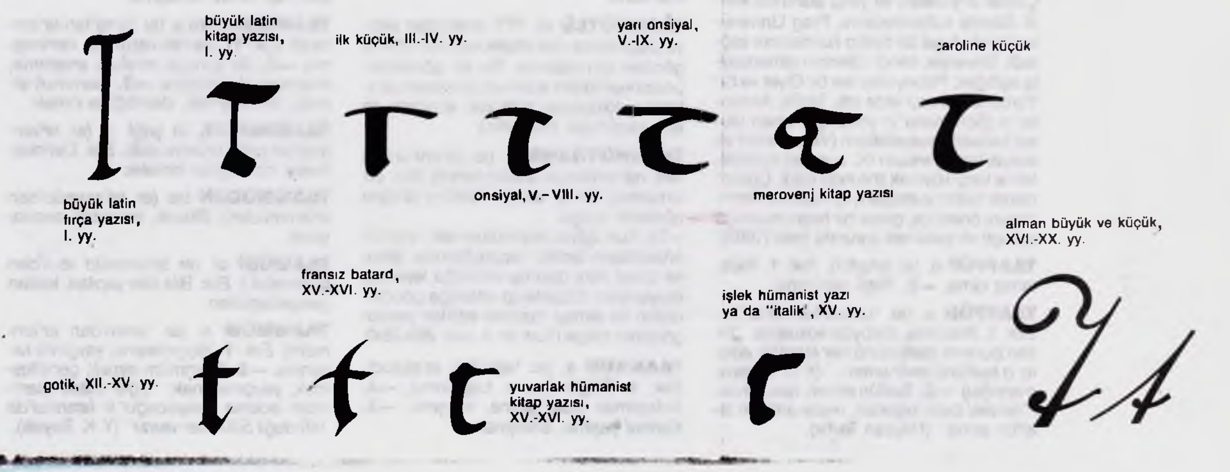
Ta Anorg. kim. *Tantal*'ın simgesi.

TAAB a. (ar. *ta'ab*). *Esk.* **1.** Yorgunluk: *"Sabahleyin uyandığı vakit bir taab-ı fikri ve cismani ile yorganlarının arasına sokularak soğuk havalarda yatakta hissedilen bir hazz-ı tenperveri içinde duruyordu"* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** Sıkıntı, eziyet: *"Cevri gönlümdür çeken gözdür gören ruhsârını / Allah Allah kâm olan kimdir çeken kimdir taab"* (Fuzuli, XVII. yy.). **—3.** *Taab-aver*, yorgunluk veren.
—Esk. tıp. Sinir zayıflığı nedeniyle adalelerde, bedenin çeşitli yerlerinde duyulan sancı. || *Taab-ül-ayn*, göz yorgunluğu.

TAABBÜD a. (ar. *'abd*'den *ta'abbüd*). *Esk.* **1.** İbadet etme, tapınma. **—2.** *Taabbüd etmek*, tapınmak: *"... sahih-ül-bünye olmak şartile seksen yaşını geçirenlere taabbüd ederler"* (F. Köprülü).

T HARFİNİN EVRİMİ

TAABBÜS a. (ar. ᶜ*ubūset*'ten *taᶜabbūs*). *Esk.* Surat asma, somurtma.

TAACCÜBKÜNAN be. (ar. *taᶜaccüb* ve fars. *künān*'dan *taᶜaccüb-künān*). *Esk.* Şaşkın şaşkın, şaşarak.

TAACCÜL a. (ar. ᶜ*acele*'den *taᶜaccül*). *Esk.* Acele etme, acelecilik.

TAACCÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜaccül*'ün çoğl. *taᶜaccülāt*). *Esk.* Acele etmeler, acelecilikler.

TAACCÜP a. (ar. ᶜ*aceb*'den *taᶜaccüb*). *Esk.* **1.** Şaşırma, hayret etme: *"Misafirler türlü taaccüb nidaları çıkarmaya başladılar"* (R. N. Güntekin). **—2.** *Taaccüb etmek,* şaşmak, hayret etmek: *"Velhasıl hiçbir şeye şaşmaz, taaccüb etmezdi"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.).

TAADDİ a. (ar. ᶜ*adüv*'den *taᶜaddī*). *Esk.* **1.** Birinin hakkına ya da bir şeye saldırma: *"Ne zaman bir tedib eli, yahut bir taaddi pençesi bana doğru teveccüh etse..."* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** Adaletsizlik, zulüm: *"Ezkiyanın vefatında yerine geçen oğlu, zulm ve taaddi eder oldu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Bir yerden başka yere geçme.
—Esk. dilbilg. Fiilin geçişli olması.
—Esk. mat. *Taaddi hassa, iştiraki hassa,* geçişlilik.
—İsl. Şeriatın belirlediği sınırları aşma.
—İsl. huk. Vedia sözleşmesinde emanet alanın, kira sözleşmesinde ise kiracının, mal sahibinin izin vermediği bir şeyi yapması.

TAADDİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜaddī*'nin çoğl. *taᶜaddiyāt*). *Esk.* Adaletsizlik, zulümler, saldırılar: *"... istirahat-i mahalliyenin muhafazasına memur olmak mülabesiyle def-i taaddiyata memur olacaklar ..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

TAADDÜT a. (ar. ᶜ*aded*'den *taᶜaddüd*). *Esk.* **1.** Artma, birden çoğalma. **—2.** *Taaddüd etmek,* çoğalmak, sayıca artmak. **—3.** *Taaddüd-i ilah,* çoktanrıcılık.
—Esk. tıp. *Taaddüd-i basar,* bir şeyi olduğundan fazla olarak görme.
—İsl. huk. *Taaddüd-ü ezvaç,* bir kadının birden çok erkekle evli olması. (İslam dini, taaddüd-ü ezvacı yasaklar.) || *Taaddüd-ü zevcat,* bir erkeğin aynı zamanda birden çok kadınla evli olması. (Taaddüd-ü zevcat, islamiyetten önce Araplar arasında yaygındı. İslam dini çok kadınla evlenmeyi kabul etmiş, bunu en çok dört kadınla sınırlamış ve erkeğin eşleriyle eşit oranda ilgilenmesini de şart koşmuştur.)

TAAFFE (Eduard, *kont* VON), avusturyalı siyaset adamı (Viyana 1833 - Ellischau, bugün Nalžovske Hory, Bohemya, 1895). İçişleri bakanlığı, ardından Savunma bakanlığı yaptı (1867), hükümette Auersperg'in yerini aldı (1868-1870), daha sonra yeniden İçişleri bakanlığına getirildi. Konsey başkanı olarak (1868-1870 ve 1879-1893), ulusal azınlıklar aristokrasisine dayanan federalist bir siyaset izlediyse de, özellikle geçici çarelere başvurdu. Çekler'in yönetim ve yargı alanında kendi dillerini kullanmalarını, Prag Üniversitesi'ni ve ulusal bir tiyatro kurmalarını sağladı; Slovenler, kendi dillerinin almancayla eşitliğini, Polonyalılar ise bir Diyet ve bir Yürütme konseyi elde etti. Taaffe, Almanlar'ın (Schönerer'in yönettiği Alman ulusal hareketi), sosyalistlerin (Victor Adler) ve sosyal hıristiyanların (K. Lueger) muhalefetine karşı koymak zorunda kaldı. Çözüm olarak bütün yurttaşlara oy hakkının tanınmasını önerince, genel bir hoşnutsuzluğa yol açtı ve çekilmek zorunda kaldı (1893).

TAAFFÜF a. (ar. *taᶜaffüf*). *Esk.* **1.** İffetli, temiz olma. **—2.** İffetli görünme.

TAAFFÜN a. (ar. ᶜ*ufūnet*'ten *taᶜaffün*). *Esk.* **1.** Bozulma, çürüyüp kokuşma: *"İnsan buranın taaffününü her teneffüs edişte, o taaffünü tevlit eden..."* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** *Taaffün etmek,* kokuşmak: *"Yerdeki balık kılçıkları, meze artıkları taaffün etmiş"* (Neyzen Tevfik).

TAAHHÜDAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜahhüd*'ün çoğl. *taᶜahhüdāt*). *Esk.* Yapılacağına söz verilen, yüklenilen işler.

TAAHHÜT a. (ar. *taᶜahhüd*). **1.** Bir yükümlülüğü, bir sorumluluğu, bir şey yapmayı üstüne alma, onları yerine getireceğine ilişkin söz verme; verilen söz: *Taahhütlerini yerine getirmek. Taahhüt altına girmek.* **—2.** *Bir şeyi taahhüt etmek,* onu üstlenmek, yüklenmek.
—Bors. ve Huk. *Hisse senedi satış taahhüdü,* bir şirketin kurulması ya da sermayesinin artırılması sırasında bir hisse senedi alıcısına verilen sertifika. (Daha önceden kurulmuş ve eski hisse senetleri borsada kote edilmiş olan bir şirket sözkonusu olduğunda, satış taahhüdü sertifikaları -alıcılara, sermaye artırımının kesinlik kazanması koşuluyla verildikleri haldesermaye artırımıyla birlikte hemen alınıp satılabilir duruma gelirler.)
—Huk. *Taahhüt işlemi,* borç doğuran hukuksal işlem; borçlandırıcı işlem. (Bu tür işlemler, tasarruf* işlemlerinden farklı olarak, bir hakka doğrudan doğruya etki yapmaz, yalnızca yükümlülük getirirler.)
—Kamu mal. Bütçede öngörülen bir harcamanın geçmesi zorunlu olan dört aşamadan (taahhüt, tahakkuk, ödeme emri ve ödeme) ilki. (Taahhüt, bütçede ödeneği olan bir kamu hizmetinin yapılmasını karar altına alan ve devleti borçlu duruma koyan bir olgudur.) || *Taahhüt edilen harcamaların denetimi,* harcama kesin olarak ödeme emrine bağlanmadan önce, bu harcama ile ilgili ödeneğin olup olmadığının araştırılması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Taahhüt etmek,* bir kamu harcamasını gerçekleştirme taahhüdü altına girmek.
—Muhs. Üçüncü kişilere olan borçların tümü. || *Taahhüt hesabı,* işletmenin mal varlığını bozmadan sonuçlandırılabilen hukuksal bağlantılar dolayısıyla yerine getirilen işlemlerin geçirildiği hesap. || *Vadesiz taahhütler,* alacaklıların hemen ödenmesini isteyebilecekleri vadesiz borçlar.
—ANSİKL. Kamu mal. Türkiye'de taahhüt edilen harcamaların denetimi Sayıştay ve Maliye bakanlığı tarafından yapılır. Maliye bakanlığı bünyesinde bu görev Bütçe ve mali kontrol genel müdürlüğü tarafından gerçekleştirilir. Sayıştay'ın denetimi ise icradan önce ve sonra olmak üzere iki biçimdedir. 1260 sayılı yasa'nın 30. maddesi uyarınca Sayıştay kendi denetimine bağlı daire ve kurumların harcamaya ilişkin olarak yaptıkları sözleşmelere, her türlü bağıtlara, genel ve katma bütçeli dairelerin kadro ve ödenek dağıtım işlemlerine vize uygulayarak kamu harcamalarına ilişkin taahhütlerin önceden denetimini gerçekleştirir. İcradan sonraki denetim ise masrafçı daireler tarafından yapılan sözleşmelerin tescil edilmek üzere Sayıştay'a gönderilmesiyle başlar. Sayıştay, sözleşmelerde bu işin bütçedeki tertibine uygun olup olmadığını, yeterli ödeneğin bulunup bulunmadığını ve taahhüt işlemlerinin yasa ve nizamlara uygunluğunu denetler. Sonuç olumlu ise tescil işlemi tamamlanır.

TAAHHÜTLÜ sıf. PTT tarafından alıcıya ulaştırılması özel olarak taahhüt edilmiş gönderi için kullanılır. (Bu tür gönderiler postaneye teslim edilirken gönderen tarafından doldurulan makbuz, alınırken de alıcı tarafından imzalanır.)

TAAHHÜTNAME a. (ar. *taᶜahhüd* ve fars. *name*'den *taᶜahhüd-name*). *Esk.* Bir kimsenin, bir işi, bir şeyi üstüne aldığını gösteren belge.
—Tic. huk. *İştirak taahhütnamesi,* anonim ortaklıkların tedrici kuruluşlarında, iştirake davet ilanı üzerine ortaklığa katılmak isteyenlerin düzenleyip ortaklığa gönderdikleri ve almayı taahhüt ettikleri payları gösteren belge (Türk tic. k. md. 283-284).

TAAKKUD a. (ar. ᶜ*akd*'den *taᶜakkud*). *Esk.* **1.** Düğümlenme, bağlanma. **—2.** Anlaşılmaz hale gelme, karışma. **—3.** Kontrat yapma, anlaşma.
—Esk. tıp. *Taakkud-ı ema,* bağırsak düğümlenmesi. || *Taakkud-ı mafsal,* eklem kilitlenmesi.

TAAKKUL a. (ar. ᶜ*akl*'dan *taᶜakkul*). *Esk.* **1.** Anlama, kavrama: *"Onu senin gibi idraki gevşek ve mahfaza-i mağzı nümune -nüma-i dünbelek olanlar taakkul ü izan edemezlerse mazurdurlar"* (Ebüzziya Tevfik). **—2.** Hatırlama, anımsama: *"... müsellesat düsturlarından birer düstur olduğu yek nazarda taakkul ve teferrüs olunamadığı..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

TAAKKULAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜakkul*'un çoğl. *taᶜakkulāt*). *Esk.* Anlamalar, akıl erdirmeler; hatırlayışlar.

TAAKKÜS a. (ar. ᶜ*aks*'ten *taᶜakküs*). *Esk.* Yansıma, aksetme.

TAAL, Filipinler'de göl, Luzon adasında; 270 km². Göl ortasında volkanik adacık.

TAALİ → TEALİ.

TAALLİ a. (ar. ᶜ*ulüvv*'den *taᶜallī*). *Esk.* Yükselme, yükseklik.

TAALLUK, -ku a. (ar. ᶜ*alaḳ*'tan *taᶜalluḳ*). *Esk.* **1.** Asılı olma, asılma. **—2.** Bir şeyle ilgili, bağlantılı olma, ona ilişkin bulunma; ilgi, ilişki; bağlantı: *"Hayatımın bu hayaletle bir taalluku var"* (Tevfik Fikret). **—3.** *Bir şeye taalluk etmek,* onunla ilgili bulunmak, bağlantısı olmak: *"Onun ruhuna taalluk eden bir şey kalmamıştı"* (H. E. Adıvar).
—Tasav. Dünya ilgisi, nefsin dünyaya bağlılığı.

TAALLUKAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜalluḳ*'un çoğl. *taᶜalluḳāt*). *Esk.* **1.** Bir şeyle ilgili olanlar, bağlantısı bulunanlar. **—2.** Akrabalar, yakınlar: *Akraba ve taallukat* (akrabalar, hısımlar).

TAALLÜL a. (ar. ᶜ*illet*'ten *taᶜallül*). *Esk.* Yalan bahanelerle bir işten kaçınma, yapmamak için bahaneler uydurma: *"Âşık-ı divanelik ayn-ı ta'allüldür bana"* (Yahya Bey, XVI. yy.).

TAALLÜM a. (ar. ᶜ*ilm*'den *taᶜallüm*). *Esk.* Öğrenme, okuyarak, ders görerek bilgilenme.

TAALLÜMAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜallüm*'ün çoğl. *taᶜallümāt*). *Esk.* Öğrenmeler, bilgilenmeler.

TAALLÜN a. (ar. ᶜ*alen*'den *taᶜallün*). *Esk.* Ortaya çıkma, açıklık kazanma.

TAAM a. (ar. *ṭaᶜām*). *Esk.* **1.** Yemek, aş: *"Sevdikleri ta'am hangileridir ?"* (H. R. Gürpınar). **—2.** *Taam etmek,* yemek yemek.

TAAMİYE a. (ar. *ṭaᶜām* ve *-īyye*'den *ṭaᶜāmīyye*). **1.** Kur. tar. Osmanlı devletinde hastane, medrese, tekke gibi kuruluşlara bağlı vakfiyelerde konuklarla yoksullara dağıtılan aş ve verilen geçimlik erzakla para. **—2.** Savaş sırasında ya da olağanüstü herhangi bir durumda askere dağıtılan iaşe bedeli.

TAAMMİ a. (ar. ᶜ*amā*'dan *taᶜammī*). *Esk.* Kör olma, körleşme.

TAAMMUK, -ku a. (ar. ᶜ*umḳ*'tan *taᶜammuk*). *Esk.* **1.** Derinlik kazanma, derinleşme. **—2.** Bir konuyu etraflıca araştırma, o konuda derinleşme. **—3.** *Taammuk etmek,* derinleşmek, derinliğine inmek.

TAAMMUKAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜammuḳ*'un çoğl. *taᶜammuḳāt*). *Esk.* Derinleşmeler, derinliğine inmeler.

TAAMMÜDEN be. (ar. *taᶜammüd*'den *taᶜammüden*). Bilerek, önceden tasarlayarak.

TAAMMÜDİ sıf. (ar. *taᶜammüd* ve *-ī*'den *taammüdī*). *Esk.* Bile bile yapılan, kasten gerçekleştirilen.

TAAMMÜM a. (ar. ᶜ*amm*'dan *taᶜammüm*). *Esk.* **1.** Yaygınlaşma, yaygınlık kazanma. **—2.** *Taammüm etmek,* genelleşmek, yaygınlaşmak: *"Eğer bizde taammüm ederse anlayacağız ki İstanbul'da 140 değil 500 eser vardır"* (Y. K. Beyatlı).

TAAMMÜT a. (ar. *ᶜamd*'dan *taᶜammüd*). Bir işi, bir suçu bilerek, isteyerek önceden tasarlayarak yapma.
—İsl. huk. *Taammüden cürüm*, bile bile işlenen, had* ya da tazir* cezasını gerektiren suç.
—ANSİKL. Cez. huk. Türk ceza kanunu, taammüdü genel olarak düzenlememiş, yalnızca kimi suçlarda (md. 450/4, 457/3) cezayı ağırlaştırıcı neden saymıştır. Bir suçun taammüden işlenip işlenmediği saptanırken, failin suç işlemeye niyet ettikten sonra, bu niyeti ile hareketi arasında, işleyeceği suçu soğukkanlılıkla düşünebilmiş olup olmadığına bakılır. Eğer bu şekilde düşünebildiği halde vazgeçmeyerek suçu işlemişse, taammüdün varlığı kabul edilir.

TAAN sıf. (ar. *ṭaᶜn*'dan *ṭaᶜān*). *Esk.* Çok küfür eden, çok söven.
—İsl. huk. Şahitliğin geçerliliğine ya da şahitliğe engel neden. || *Taan etmek*, şahitliğin geçerliliğine engel nedenleri ileri sürmek. || *Taan-i şuhut*, aleyhinde şahitlikte bulunulan kişinin şahidin, şahadetine engel bir durumunun olduğunu ileri sürmesi. (Örneğin, şahidin davacının ortağı, kefili vb. olduğunu söylemesi.)

TAANAK, Megiddo yakınında eski Filistin kenti (İ.Ö. III.-I. binyıl). Bir kenan krallığının başkentiydi, burada İ.Ö. XV. yy. ve XII. yy.'dan kalma tabletler bulundu.

TA-ANGLAR → PALAUNGLAR.

TAANNİ a. (ar. *ᶜanā*'dan *taᶜannī*). *Esk.* **1.** Bir şeye emek verme, zahmet çekip gayret etme. **—2.** Birinin başına dert açma, belaya sürükleme.

TAANNÜF a. (ar. *ᶜunf*'tan *taᶜannüf*). *Esk.* Azarlama, paylama.

TAANNÜT a. (ar. *ᶜinād*'dan *taᶜannüd*). *Esk.* **1.** Ayak direme, inat etme. **—2.** *Taannüt etmek, eylemek*, inatlaşmak, direnmek: "*...çık deyü ilhâh ettiklerinde taannüd eylemiş ise de...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

TAANNÜT, -tü a. (ar. *ᶜanet*'ten *taᶜannüt*). *Esk.* **1.** Başkasında hata arama, herkesin yanlışını yakalamaya çalışma. **—2.** Eziyet etme, zahmet çektirme.

TAARRİ a. (ar. *ᶜuryān*'dan *taᶜarrī*). *Esk.* **1.** Soyunma, çıplaklaşma. **—2.** Bir şeyden, bir işten uzak olma, uzak durma, onu yüklenmeme.

TAARRUB a. (ar. *ᶜarab*'dan *taᶜarrub*). *Esk.* Araplaşma, arap yaşam tarzını, giyimini benimseme.
—Esk. dilbilg. Bir sözcüğün arapça kurallara uydurulması, arapçalaşması.

TAARRUK -ku a. (ar. *taᶜarruk*). *Esk.* Terleme.
—Esk. tıp. *Taarruk-ı dem*, cilt gözeneklerinden ter yerine kan çıkması.

TAARRUZ a. (ar. *ᶜırż*'dan *taᶜarruż*). **1.** Bir bölgeyi ele geçirmek, düşmanı yok etmek, yararlandığı kaynakları tahrip etmek gibi amaçlardan bir ya da birkaçını başarmak için yapılan harekât. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Sataşma, takılma, saldırı: *Muhalifleri taarruza geçmekte gecikmediler.* **—3.** Bir rakibi geriletmek amacıyla yapılan ileri hareket: *Barış taarruzu.* **—4.** *Taarruz etmek*, saldırmak; sataşmak.
—Ask. *Taarruz ateşi*, taarruz eden birliğe yardımcı olmak, onu korumak için ateş destek birliklerince açılan ateş. || *Taarruz çıkış hattı*, taarruz edecek birliklerin belirli bir zamanda geçmeleri emredilen ve arazi üzerinde belirlenmiş hat. || *Taarruz emri*, taarruzu gerçekleştirecek birliklerin, destek kıtalarıyla eşgüdüm içerisinde hareketlerini sağlayacak bilgileri açıklayan emir. || *Taarruz istikameti*, bir komutanın bir hedefe yönelik taarruzu sırasında izlemeyi tasarladığı ideal hat. (Bir birliğin taarruz istikametlerinin, bu birliği verilen istikamette tutmaya yardımcı olması gerekir.) || *Taarruz mevzisi*, taarruzu gerçekleştirecek birliklerin, taarruz çıkış hattına ulaşmadan önce son hazırlıklarını yapmak için işgal ettikleri mevzi. || *Taarruzda ön alma*, savaşın kaçınılmaz olduğunun anlaşılması durumunda karşı tarafın gücünü kırmak amacıyla, ona indirilen ilk darbe. || *Taarruz planı*, taarruzun hedefinin, birliklerin cephe boyunca bölünüşünün, ateş destek etkinliğinin ayrıntılı olarak belirtildiği plan. (Genellikle "ateş destek planı" ile "manevra planı"nı kapsar.) || *Taarruz zamanı*, en ileri uçtaki manevra unsurlarının, taarruz çıkış hattını geçecekleri zaman. (Üst komutanlık tarafından saptanır.) || *Karşı taarruz*, savunan tarafın çıkacak fırsatları değerlendirerek, sınırlı kuvvetlerle belli bölgelerde, taarruz eden tarafa yaptığı taarruz harekâtı.
—ANSİKL. Ask. Her türlü saldırı taktiğinin amacı taarruzdur. Taarruz her zaman güçlüden zayıfa doğru gerçekleştirilir. Eskiden taarruz, piyadenin, hat düzeninde ya da kol düzeninde derinlemesine tertiplenmiş taburlar halinde düşman mevzisine saldırmasıydı. Ancak, açılmış düzende klasik taarruz biçimleri, 1914-15'te hazırlanan sağlam mevziler karşısında etkisiz kalınca, cepheyi yarmak için, Birinci Dünya savaşı boyunca gücü sürekli artan topçu ateşine başvuruldu. Piyade, daha önce topçularla dövülen düşman mevzilerine küçük gruplar sızdırarak taarruz ediyordu ("topçu fetheder, piyade işgal eder" deniyordu). Gene de, 1917-18'de yarma harekâtını ancak tanklar gerçekleştirebildi. Yıldırım savaşını benimseyen alman sistemindeyse (1939-1941), taarruzun başarısı, uçak ve tank ikilisinin hız ve gücüne bağlıydı. Cepheler sabitleşince, piyade ve topçu yeniden önem kazandı. Bir süre sonra da, taarruz, bu iki sınıfın, zırhlı araçlar, helikopterler ve destek uçaklarıyla sıkı bir işbirliği yapmasıyla gerçekleşti. Modern savaşta saldırı harekâtının temel unsuru olan taarruz, artık yalnızca ateş ve hareket bütünlüğü ile belirli bir düşmanı imha etmeyi değil, aynı zamanda bu düşmana olabildiğince kayıp verdirerek onu, işgal ettiği bölgelerden kovmayı amaçlar. Bu durumda ortaya iki tür taarruz çıkar: —güçlü ve yoğun bir ateşle düşmanı imha etmeyi ya da en azından etkisiz kılmayı ve sonra da zırhlı ve mekanize birlikleri harekete geçirerek elde edilen sonuçları tamamlamayı amaçlayan *cephe taarruzu;* —derinlemesine sızmalarla düşmanı dağıtıp bozmayı ve hareketsiz bırakmayı, sonra da geride ve ayrı kalan unsurları imha etmeyi amaçlayan *esnek taarruz.*

TAARRUZAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜarruż*'un çoğl. *taᶜarrużāt*). *Esk.* Saldırılar; sataşmalar.

TAARRUZİ, TAARRUZİYE sıf. (ar. *taᶜarruż* ve *-ī*'den *taᶜarrużī*, dişl. *taᶜarrużiye*). *Esk.* Saldırıyla ilgili: *Hareket-i taarruziye* (saldırma hareketi).

TAARÜF ya da **TEARÜF** a. (ar. *ᶜirfan*' dan *teᶜārüf*). *Esk.* **1.** *Bir şeyin herkes tarafından bilinmesi.* **—2.** Tanıma, tanışma.

TAARRÜS a. (ar. *ᶜaras*'tan *taᶜarrüs*). *Esk.* Kocanın, eşine sevgi göstermesi.

TAASİNGE, Danimarka'ya bağlı takımada, Fyn adasının G.'inde; 70 km²; 5 000 nüf. Köprülerle Fyn ve Langeland'a bağlıdır.

TAASSUP a. (ar. *ᶜaṣab*'dan *taᶜaṣṣub*). Bir düşünceye, bir inanışa körü körüne bağlanma, başka düşünceleri, başka inançları bütünüyle yadsıma; bağnazlık.
—*Esk.* **1.** Birine, bir düşünceye taraftarlık etme, ondan yana olma. **—2.** *Taassub-kâr*, aşırı tutucu, fanatik. || *Taassub-ı barid*, çirkin taassup: "*Bu âdem ise taassub-ı barid eshabından bir mecnun-ı âkil-nüma olub...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

TAASSÜF a. (ar. *ᶜasf*'tan *taᶜassüf*). **1.** Eziyet etme, zahmet verme. **—2.** Doğru yoldan sapma.

TAASSÜR a. (ar. *ᶜusr*'dan *taᶜassür*). *Esk.* Güçleşme, güç hale gelme.

TAAŞŞİ a. (ar. *ᶜaşy*'den *taᶜaşşī*). *Esk.* Akşam yemeği yeme.

TAAŞŞUK a. (ar. *ᶜışḳ*'tan *taᶜaşşuḳ*). *Esk.* **1.** Âşık olma. **—2.** *Taaşşuk etmek, eylemek*, âşık olmak, sevdalanmak: "*Âşıklara ikilik dürür reyb / Zeyb ile ta'aşşuk eylemek ayb*" (Halife, XVI. yy.).

Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat, Şemsettin* Sami'nin yapıtı; türk edebiyatının roman türündeki ilk ürünü (1872; yeni bas. 1964). İstanbul'da yaşayan bir genç kızın (Fitnat), sevdiği delikanlı (Talat) yerine başkasıyla (öz babası olduğu sonradan anlaşılan ve bunu öğrenince çıldıran Ali Bey) evlendirilmesinin yol açtığı olayları konu edinir. Rastlantı, intihar, ölüm gibi olaylar gerçekliğin sınırlarını zorlarken dönemin yerel renkleri (Aksaray ve Şehzadebaşı'ndaki evler, Aksaray'dan Beyazıt'a çıkan caddede Hacı Mustafa'nın tütüncü dükkânı) yansıtılır. Kahramanların (tunuslu arap dadı Ayşe Kadın) konuşmalarında yer yer şive taklidine yer verilir.

TÂAT, -ti a. (ar. *ṭāᶜat*). *Esk.* **1.** İbadet etme, Allah'ın emirlerine uyma: "*Ne tâat var ne salât, ne zikr var ne tesbih*" (Sait Emre, XIV. yy.). **—2.** *Taat-güzin*, ibadet eden, Allah'ın emirlerini yerine getiren.

TÂÂT çoğl. a. (ar. *ṭāᶜat*'ın çoğl. *ṭāᶜāt*). *Esk.* İbadetler, Allah'ın buyruklarına uyma; şeriatın belirlediği kurallara göre davranma.

TÂATDAR sıf. ve a. (ar. *ṭāᶜat* ve fars. *dār*' dan *ṭāᶜat-dār*). *Esk.* Dindar.

TÂATGÂH a. (ar. *ṭāᶜat* ve fars. *-gāh*'tan *ṭāᶜatgāh*). *Esk.* İbadet edilen yer, tapınak.

TAATTUF a. (ar. *taᶜaṭṭuf*). *Esk.* **1.** Acıma, şefkat gösterme. (XIX. yy.'da, fr. *sympathie* karşılığı olarak kullanılmıştır.) **—2.** *Taattuf etmek*, acımak.

TAATTUL a. (ar. *ᶜaṭalet*'ten *taᶜaṭṭul*). *Esk.* **1.** İşsiz kalma, boşta olma. **—2.** İşlemez olma.

TAATTUR a. (ar. *ᶜıṭr*'dan *taᶜaṭṭur*). *Esk.* Güzel kokular sürünme.

TAATTUS a. (ar. *ᶜaṭse*'den *taᶜaṭṭus*). *Esk.* Hapşırma.

TAATTUŞ a. (ar. *ᶜaṭş*'tan *taᶜaṭṭuş*). *Esk.* **1.** Susama. **—2.** Çok susamış görünme.

TAAVVUK a. (ar. *ᶜavḳ*'tan *taᶜavvuḳ*). *Esk.* Oyalanma, geç kalma, gecikme.

TAAVVUZ a. (ar. *ᶜivaż*'dan *taᶜavvuż*). *Esk.* **1.** Bir şeye karşılık olarak bir şey alma, bedel isteme. **—2.** Bedel olarak alınma.
—Esk. tıp. *Taavvuz-ı tams*, kadınların âdet görmesi.

TAAVVÜC a. (ar. *ᶜivec*'den *taᶜavvüc*). *Esk.* Eğrilme, eğrilik.

TAAVVÜD a. (ar. *ᶜadet*'ten *taᶜavvüd*). *Esk.* **1.** Âdet edinme, alışkanlık haline gelme. **—2.** Hasta ziyaretine gitme.

TAAVVÜZ a. (ar. *ᶜıyaż*'dan *taᶜavvüz*). *Esk.* "Euzübillah" deme, Allah'a sığınma.

TAAYYÜN a (ar. *ᶜayn*'dan *taᶜayyün*). *Esk.* **1.** Belirme, ortaya çıkma. **—2.** Değer kazanma, saygınlık kazanma: "*Evet, insan ki doğmadan / ölmekle uğraşır, ve bu takdirde katlanır. / Mâzide bir taayyünü haiz midir?... Hayır*" (Tevfik Fikret). **—3.** *Taayyün etmek*, meydana çıkmak, belirmek: "*Kalbinde taayyün etmeye başlayan o hakikati nefsine itiraf etmek istemiyordu*" (H. Z. Uşaklıgil).
—İsl. huk. *Taayyün-ü sani*, ihale edilen işin, ihaleye katılanlardan hangisi tarafından yaptırılacağının belirlenmesi.
—Tasav. Varlık türlerinin ilk varlık (el-vücud ül-evvel) olan Tanrı'nın özünden doğarak belirli varlıklar durumuna gelişi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Sufilere göre Tanrı, bütün oluşun ilk nedeni ve kaynağıdır. Oluş, tanrısal zekâda bulunan bütün varlıkların (âyân-ı mevcûde), ışığın güneşten doğması gibi, tanrısal özden doğarak varlık

alanına çıkması ve tek tek varlıklar olarak belirli yapı ve bireysellikler kazanmasıdır (taayyün). Aslında evrendeki her varlık ve oluş, Tanrı'nın adları (esma) ve niteliklerinin (sıfat) belirli varlık ve oluşlar biçiminde tecellilerinden başka bir şey değildir.

TAAYYÜŞ a. (ar. *ʿiş*'ten *taʿayyuş*). *Esk.* **1.** Yaşama, geçinme: *"... istihsal-i ta'ayyüşde tabii olan meşâk ü mihenden kaçınarak bu yola sulûk edenler..."* (Ebüzziya Tevfik). **—2.** *Taayyüş etmek*, yaşamak, geçinmek.

TAAYYÜŞGÂH a. (ar. *taʿayyüş* ve fars. *-gah*'tan *taʿayyüşgāh*). *Esk.* Yaşama, geçinme yeri.

TAAZUM a. (ar. *ʿazamet*'ten *taʿazum*). *Esk.* Gözünde büyüme, olduğundan büyük görünme.

TAAZZİ a. (ar. *ʿużv*'dan *taʿażżi*). *Esk.* Organlaşma, organları ortaya çıkma.

TAAZZUM a. (ar. *ʿazamet*'ten *taʿazzum*). *Esk.* Kibirlilik, burnu büyüklük: *"Başka türlü mümtaz bir muameleye müstahak addettiren taazzumu geldikçe bu kanaat teeyyüt ediyor"* (H. Z. Uşaklıgil).

TAAZZUV a. (ar. *ʿużv*'dan osm. *taʿażżuv*). *Esk.* **1.** Organlaşma. **—2.** *Taazzuv etmek*, organlaşmak: *"Bir cemiyet ancak kendisi de taazzuv etmiş bir şahs-ı müşterek olmak şartiyle bir cemiyetin uzvu olabilir"* (Menemenlizade Ethem).

TAAZZÜB a. (ar. *ʿazeb*'den *taʿazzüb*). *Esk.* Bekâr kalma, evlenmeme.

TAAZZÜL a. (ar. *ʿuzlet*'ten *taʿazzül*). *Esk.* Bir şeyden uzak durma, çekinme.

TAAZZÜR a. (ar. *ʿözr*'den *taʿazzür*). *Esk.* **1.** Özür beyan etme, mazeret gösterme. **—2.** Zorlaşma, güçleşme.
—İsl. huk. Güçlük, imkânsızlık; cümlede geçen bir kelimenin sözlük anlamıyla açıklanamaması. (Bu durumda sözcük, mecaz anlamda kullanılmış olur.) ‖ *Taazzür-ü örfi*, kelimenin gerçek anlamının halk arasında kullanılmaması nedeniyle terk edilmiş olması. ‖ *Taazzür-ü şer'i*, kelimenin gerçek anlamının şeriatça kullanılmaması.

TAAZZÜZ a. (ar. *ʿizzet*'ten *taʿazzüz*). *Esk.* **1.** Azizleşme, aziz mertebesine ulaşma. **—2.** Kendini üstün görme.

TAB a. (fars. *tāb*). *Esk.* **1.** Güç, kuvvet, derman. **—2.** Sıcaklık, hararet: *"Pervane olur tâb ü ziyadan mütelezziz"* (Namık Kemal, XIX. yy.). **—3.** Kıvrım, büklüm: *Tab-ı gisu* (saç büklümü). *Tab-ı zülf* (perçem kıvrımı). **—4.** Aydınlık, parıltı: *"Yavaş yavaş azalan tab-ı talatiyle kamer"* (Tevfik Fikret). **—5.** Sıkıntı, keder. **—6.** Öfke, kızgınlık. **—7.** Tazelik. **—8.** *Tab ü fer*, ışık ve parıltı: *"Gâh alsa da incilâ kamerden / Gündüzlere dönse tab ü ferden / Hali olamaz yine kederden"* (Tevfik Fikret). ‖ *Tab u takat*, *tab ü tüvan*, güç kuvvet. ‖ *Tab-aver* → TABAVER. ‖ *Tab-ı çalak*, tezcanlılık. ‖ *Tab-ı Hurşid*, güneşin sıcaklığı.

İznik çini tabakları XVI. yy. *Tevfik Kuyaş kol.*

TAB sıf. (fars. *tabiden*, parlamak, aydınlatmak'tan *tāb*). *Esk.* "Parlayan", "aydınlatan" anlamında bileşik sözcükler oluşturur: *Âlem-tab, cihan-tab* (dünyayı aydınlatan) vb.

TAB → TABI.

TAB a. Müz. Mağrib makam sistemini belirten arapça sözcük. (Notaların ıskalasını, yapısını, ayrıcalıklı ezgisel formülleri ve bunların insanda uyandırdıkları psikofizyolojik tepkileri belirler.)

T.A.B. Tıp. Tifo aşısı. (*Salmonella typhi* ve *S. paratyphi A* ve *B*'ye karşı bağışıklık sağlar.)

TABA a. (fr. *tabac*'dan). Kuru tütünün rengini andıran kızılımsı kahverengi.
◆ sıf. Bu renkte olan şey için kullanılır.

TABA a. (ar. *tabʿa*). *Esk.* **1.** Bir defa basılma. **—2.** *Taba-yı ula*, birinci baskı.

TABAAT, -tı a. (ar. *tabʿ*'dan *ṭabaʿat*). *Esk.* Kitap basma, basımcılık.

TABABET, -ti a. (ar. *ṭıbb*'dan *ṭababet*). *Esk.* Tıp bilimi; doktorluk: *"Zavallı halka karşı merhamet yoktur tababette"* (Neyzen Tevfik).
—ANSİKL. Huk. 11 nisan 1928 tarih ve 1219 sayılı, Tababet ve şuabatı sanatlarının tarzı icrasına dair kanun'a göre hekimlik, dişçilik, ebelik, sünnetçilik ve hastabakıcılık, ancak yetkili kişiler tarafından yapılabilir. Hiçbir çıkar karşılığı olmasa da, diplomasız ve izinsiz olarak bu meslekleri yapanlar çeşitli cezalara çarptırılır.

TABACHNİK (Michel), isviçreli besteci ve orkestra yöneticisi (Cenevre 1942). Darmstadt'ta Stockhausen'in, sonra da Pousseur'ün öğrencisi oldu ve asistanlıklarını yaptığı Pierre Boulez ve İgor Markevitch ile birlikte orkestra yönetiminde çalıştı. Özellikle piyano için bestelediği *Frise* (1968); orkestra için *Fresque* (1970); orkestra için *Mondes* (1970-1972); *Sillages* (1972); *les Perséides* (1976) gibi yapıtlar verdi. Lizbon'daki Gülbenkyan vakfı'nın orkestrasını (1973-1975), Paris'teki Çağdaş müzik avrupa topluluğu'nu (1976-77) ve Lorraine filarmoni orkestrası'nı (1975-1981) yönetti.

TABAHAT, -ti a. (ar. *ṭabḫ*'tan, *ṭıbahat*'tan). *Esk.* Aşçılık.

TABAİ, bugün **Tavas**. Tar. coğ. Anadolu'da Karia, Phrygia ve Pisidia bölgeleri sınırında kent. Tabai'nin adına ilk kez Manlius Vulso'nun Galatia seferinde rastlanır (İ.Ö. 189). Kent, Pontos kralı Mithridates VI'ya karşı Romalılar'ın yanında yer aldığından Sulla tarafından ödüllendirildi (Tavas'ta buna ilişkin bir yazıt ele geçti).

TABAK a. (ar. *ṭabak*). **1.** İçine yiyecek koymaya yarayan yayvan ya da derince yuvarlak tek kişilik kap: *Porselen tabak takımı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir tabağın içeriği: *Fasulyeden iki tabak yedi.* **—3.** *Esk.* Tabaka, yaprak. **—4.** *Tabak gibi*, her tarafı açık olan, dümdüz yer için kullanılır; çok açık olarak, gizlemeksizin: *Düşüncelerini tabak gibi ortaya koymaktan çekinmezdi.*
—Çoc. bak. *Isıtıcı tabak*, sıcak suyla dolu bir nihalenin üstüne konmuş ya da ısıyı tabağın altında toplayan bir kütleye bağlı elektrik direnciyle donatılmış tabak.
—Seram. *Tabak yazmak*, seramik tabak üzerine süsleme yapmak. ‖ *Dilimli tabak*, kenarları çeşitli biçimlerde dilimli tabak. (Bektaşi biçiminde dilimli olanlarına *bektaşi* çanak* denir.) ‖ *Gemili tabak* → GEMİLİ TABAK. ‖ *Göbekli tabak*, ortası madalyon motifli tabak. ‖ *Ters tabak*, ortası çukur yerine yüksek olarak yapılmış tabak.
◆ sıf. *Say. sıf. + tabak*, belirtilen sayıda tabak ölçüsünde: *Bir tabak salata.*
—ANSİKL. Tabak, XVI. yy.'dan başlayarak Ortaçağ'da kullanılan çanağın yerini aldı. Bu dönemde, kalay, mineli kalay ya da değerli metallerden yapılıyordu. Fayans tabak XVII. yy.'ın sonunda, dökme altın ve gümüş sofra takımlarının üretildiği dönemde ortaya çıktı. Porselen tabak, XIX. yy.'a kadar yalnızca varlıklı kesimde alıcı buluyordu. Bugün, tabak yapımında cam ya da plastik gibi başka maddeler kullanılmaktadır.
Sofra takımı, fayans, porselen, cam ya da kimi zaman metalden üretilen üç tür tabaktan oluşur; *düz* tabağın derinliği azdır, sıvı olmayan yiyecekler için kullanılır; *çukur* tabak ya da *çorba* tabağı, sıvı ya da yarı sıvı yiyecekler içindir; *tatlı* tabağı, çapı diğerlerinden küçük, düz bir tabaktır. Ayrıca, salyangoz, istiridye gibi belirli yiyeceklerin içlerine teker teker oturtulduğu özel çukurları bulunan tabaklar; oval balık tabakları ya da belirli bir yaşam biçimine uygun olarak üretilmiş tabaklar vardır; örneğin alüminyum, plastik ya da kartondan yapılmış piknik tabakları, kırılmaz ve hafiftir.

TABAK a. (ar. *debbāġ*'dan). SEPİCİ'nin eşanlamlısı: *Tabak sevdiği deriyi taştan taşa çalar* (atasözü).
—Tekst. *Tabak yünü*, KASAPBAŞI* YÜNÜ'nün eşanlamlısı.

TABAKA a. (ar. *ṭabaḳa*). **1.** Birbiri üzerine yığılmış, sıralanmış öğelerden her biri; kat, katman: *Atmosferin tabakaları.* **—2.** Bir yüzeye aşağı yukarı aynı kalınlıkta sürülen ya da yayılan katman; kat: *Pastanın üzerine bir tabaka krema sürmek. İnce bir toz tabakası *mobilyaların üstünü kaplamıştı.* **—3.** Örten ya da koruyan şey: *Kentin üstüne kalın bir sis tabakası çökmüştü.* **—4.** Belli boyutlarda kesilmiş kâğıt parçası: *Kaç tabaka kâğıt istiyorsunuz?* **—5.** Yaşam koşullarının benzerliği nedeniyle bir türdeşlik oluşturan ve başkalarından ayrılan bireylerin tümü; zümre: *Bu hastalık, yoksul tabakalar arasında daha kolay yayılıyor.*
—Bayınd. KATMAN'ın eşanlamlısı.
—Biyol. *Yüzey tabaka*, hava-su ara yüzeyine biyologların verdiği ad. (Ayaklarındaki susavar kıllar sayesinde bazı böcekler bu tabaka üzerinde yürüyebilirler.)
—Bot. Bitkilerin merkezinden çevresine doğru eşmerkezli olarak yerleşmiş madde kalınlıklarına verilen ad.
—Boyac. Bir yüzey üzerine bir ya da birkaç kat boya, vernik ya da benzeri preparat sürülmesiyle meydana gelen ve bir boya sisteminin bütününü ya da bir bölümünü oluşturan ince katman. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizbil. *Yayındırıcı tabaka*, bir sondanın yaydığı sesötesi dalgalarının yayınık bir yansımasını meydana getiren su tabakası. (Bir sığ diple karşı karşıya bulunulduğu sanısını uyandıracak kadar açık ve seçik gerçekleşen yankı, deniz organizmalarının [örn. kabuklular] yoğun biçimde bulunmasının sonucudur. En iyi bilinen yayındırıcı tabaka, *derin yayındırıcı tabaka*'dır [ya da *DSL (deep scattering layer)*]; DSL, günlük bir salınım hareketinin [gündüz birçok yüz metreye ulaşırken gece yok olur] sonucu oluşur.)
—Denizbil. ve Hidrol. *Sıçrama tabakası*, farklı özelliklerdeki iki su kütlesi arasındaki kopukluk kuşağı. (Eşsıcaklık ve izohalin eğrilerinin çok sıklaşmasıyla belirtilir. Denizlerde ve göllerde bulunur ve termoklin ve haloklin olarak tanımlanır.) ‖ *Su tabakası*, belli bir hızla yer değiştiren ve özgül özelliklerini (sıcaklık, tuzluluk) oldukça uzaklara kadar koruyan su kütlesi.
—Matbaac. *Baskı tabakası*, boyutları bir kitabın (basılı bir yapıtın) forma boyutuna ya da katlarına denk gelen kâğıt tabakası. (Baskı tabakasının yalnızca tek yüzüne basılabildiği gibi [örneğin afişler], 4 [2 sayfa önde, 2 sayfa arkada], 8 [4+4], 12, 16, 24, 32 ve hatta 64 sayfalık formalar oluşturmak amacıyla iki yüzüne de basılabilir. Baskı tabakası birçok formayı, farklı birçok konuyu, hatta kimi zaman birden fazla siparişi de bir araya getirebilir.) ‖ *Mürekkep tabakası*, bir zemin üzerine

baskı yoluyla aktarılan mürekkep katmanı.
—Ormanc. *Bitki tabakası,* tepeleri aynı hizada olan bitkilerin topluluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. *Odunsu tabaka,* tekstil bitkilerinin, özellikle de ketenin, elyafın arka kısmında yer alan ve kırma-sıyırma işlemi sırasında küçük parçacıklar halinde ufalanan odunsu bölümleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Boyac. Bir boya, vernik ya da benzeri preparat tabakası, temel olarak, şu belirleyici özelliklerle tanımlanır: yüzeye yapışma, esneklik, dayanıklılık, kalınlık, kuruma süresi, renk, örtme gücü, parlaklık, darbelere dayanıklılık, havaya bağlı etkenlere ve biyolojik kirlenmelere dayanıklılık, ısı, yanma vb. kimyasal etkenlere dayanıklılık vb. Bütün bu özellikler, tabakalar üzerinde gerekli denemeleri yapma olanağı veren çeşitli aygıtlarla ölçülebilir; bu denemeler, tabakaların birbirinden farklı yıpranma dönemlerinde uygulanır.
—Ormanc. Bir bitki topluluğu tek tabakadan oluşuyorsa ona "basit bitki topluluğu" denir. Fakat, çoğu zaman, düzgün bitki topluluklarında bile, bitkiler, özellikle ağaçlar farklı yüksekliklerde olabilir. Bu nedenle ormanın birçok tabakadan oluştuğu söylenir: tepeleri tam ışık alan *başat tabaka;* tepeleri bir öncekilerin altında kalan *başat altı tabaka;* kesinlikle bu öncekilerin altında yer alan, ama hepsi orman ağaçlarından oluşan *alt-tabaka* ve bunun altında yer alan odunsu bitkiler tabakası (ağaççıklar ve çalılar) ile odunsu olmayan bitkiler tabakası (dikenli çalılar, katırtırnakları, eğreltiler, fundalar vb.).
—Tekst. Bu yanürün, ağaçla gerçekleştirilemeyecek boyutlarda çok sağlam yığma levhaların üretiminde kullanılır. Ayıklanan ve kurutulan odunsu tabaka sentetik reçineyle ıslatılır ve çok güçlü bir pres altında, sıcakta şekillendirilir. Ayrıca bu üründen hayvanları beslemede de yararlanılır. İyi kalori verme özelliği (en az kalori gücü: 4 000) nedeniyle, bu biyokütle enerji oluşturabilir.

TABAKA a. (isp. *tabaco;* ital. *tabacco,* tütün'den). Cepte taşınabilecek boyutlarda tütün ya da sigara kutusu.

TABAKALAŞMA a. Yerbil. KATMANLAŞMA'nın eşanlamlısı.

TABAKALI sıf. Tabakalardan oluşan.
—Bayınd. *İki tabakalı,* her biri hidrokarbonlu bir bağlayıcı üzerine serilen mıcırın sıkıştırılmasıyla elde edilmiş iki katmandan oluşan bir karayolu kaplaması için kullanılır.
—İnş. *Tabakalı moloz taş,* yatakları yer yer işlenmiş moloz taş.

TABAKAT, -tı çoğl. a. (ar. *tabaka*'nın çoğl. *tabakat*). *Esk.* **1.** Katlar, katmanlar: "*Tabakat-ı belâgatın en alâ derecesinde bulunan*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Sınıflar, kitleler. **—3.** *Tabakat-ül-arz* ya da *ilm-i tabakat-ı arz,* yerbilim. ‖ *Tabakat-üs-sema,* gök katları.
—Tar. Araplar'da ve İranlılar'da hükümdar ailelerinin tarihini *(Tabakat-ı Nasıri),* din bilginlerinin *(Tabakat-ı fukaha),* tasavvuf adamlarının *(Tabakat-ı sofiye),* şairlerin *(Tabakat-ı şuara)* vb. yaşamöykülerini derleyen yapıt.

Tabakat ül-memalik ve derecat ül-mesalik, Celalzade* Mustafa Çelebi'nin (1494/1495-1567) tarih yapıtı. Kitabının önsözünde yazar, yapıtlarında yalnızca olaylara yer verdikleri için eski tarihçileri eleştirir; kendisinin olaylarla birlikte devlet kurumları ile ilgili bilgiler de vereceğini belirtir. Yapıt, osmanlı kurumlar tarihi, devlet örgütü, ordunun kuruluş ve yapısı, sancaklar, kaleler, madenler ve toprak ürünleri hakkında önemli bilgileri içerir. Yapıtta ayrıca Kanuni dönemi (1520-1566) olayları ayrıntılarıyla dile getirilir. 30 tabakadan (bölüm) oluşan yapıtın yazma bir nüshası (Süleymaniye kütüphanesi, Fatih bölümü no. 4423'te) bulunmaktadır.

Tabakat-ı Nasıri, delhili tarihçi Kadı Minhacettin Ebu Ömer ibni Siracettin Cüzcani'nin (öl. 1261/62) tarih yapıtı (1260). Delhi hükümdarı Nasrettin Mahmut Şah I'in (1246-1266) buyruğu üzerine yazılan ve hint-islam hanedanlarının tarihçesini kapsayan yapıt, 23 bölümden oluşur. Gazneliler, Gurlular, Moğollar'ın; Delhi, Bengal, Keşmir, Gucerat, Caunpur sultanlarının tarihi bakımından büyük önem taşıyan yapıt, Kalküta'da yayımlandı (1864); ingilizceye çevrildi (1881); Kâbil'de 2 cilt halinde taşbasması olarak basıldı (1949).

TABAKÇE a. (ar. *tabak* ve fars. *-çe* küçültme eki'nden *tabakçe*). *Esk.* Küçük tabak.

TABAKÇI a. **1.** Tabak alıp satan kimse. **—2.** Tabak, çatal, kaşık ve bıçakları yıkamakla görevli bulaşıkçı.

TABAKHANE a. (ar. *debbâğ,* fars. *hâne, debbâğ-hâne*'den). **1.** Derilerin sepilendiği yer. **—2.** *Tabakhaneye bok mu yetiştiriyorsun, götürüyorsun?,* işi çok önemliymiş gibi aşırı acele eden kimselere alay yollu söylenir (kaba.).
—ANSİKL. Deric. Tabakhanelerin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemekle birlikte, derinin giyim eşyası olarak kullanılmasından çok sonra olduğu kabul edilir. Derilerin sepilenmesinde, tabakhanelerin kuruluşuna değin çeşitli yöntemlerin (tuzlama, toprağa gömme vb.) kullanıldığı da bilinmektedir. Osmanlılar döneminde, dericiliğin ilerlemiş olduğu XVII. ve XVIII. yy.'larda, hayvancılıkla uğraşan yörelerde çok sayıda tabakhane vardı. Buralarda büyükbaş hayvan derilerinden taban astarı, kayışlık kösele, vaketa vb.; küçükbaş hayvan derilerinden sahtiyan, astarlık, meşin, eldiven vb. yapılıyor ve derinin işlenmesi tümüyle el emeğine dayanıyordu. Tabakhanelerin en yoğun olduğu yer İstanbul'du; bununla birlikte, Anadolu'da işlenen bazı deriler de ün kazanmıştı ve dışsatımı yapılıyordu. Özellikle Isparta'daki tabakhanelerde üretilen ve Isparta sarısı denen sarı sahtiyan, çeşitli ülkelerde ün kazanmıştı ve daha çok devlet erkânının giydiği çediklerin yapımında kullanılıyordu. XIX. yy. başında Mahmut II, Beykoz deresi kıyısındaki bir tabakhaneyi, ordunun deri ve kösele gereksinimi için satın aldı. Batı'da geliştirilen yeni sepileme yöntemleri tabakhanelerin bir çöküş dönemine girmesine neden oldu. Tabakhanelere devlet desteği ve ortak bir çalışma ortamı sağlanması amacıyla 1873'te esnafın başvurusuyla Debbağlar esnafı şirketi kuruldu ve desteklendi. Bununla birlikte geleneksel yöntemlerle çalışan tabakhaneler Batı'daki gelişmelere ayak uyduramadılar ve giderek yerlerini çağdaş yöntemlerle sepileme yapan tabakhanelere bıraktılar.

TABAKLAMA a. SEPİLEME'nin eşanlamlısı.

TABAKLAMAK g. f. *Deriyi tabaklamak,* onu sepilemek.
◆ **tabaklanmak** edilg. f. Tabaklamak eylemine konu olmak; sepilenmek.

TABAKLANMAK → TABAKLAMAK.

TABAKLIK a. Tabak koymaya yarayan, üst üste birkaç kattan oluşan, duvara asılı raf.

TABAKLIK a. SEPİ'nin eşanlamlısı.

TABAKSALYANGOZU a. Tatlısularda yaşayan, düz sargılı, akciğerli, tabaksalyangozugiller familyasından karındanbacaklıların ortak adı. (İnce bedenli olan tabaksalyangozunun gözleri dokunaçların alt iç kesimindedir; üç çenesi vardır; kavkısı çok yassı, disk biçiminde, boynuzsu ve bütünüyle kahverengidir. 4 000 m yükseltiye kadar her yerde bulunur. Tropikal bölgelerde yaşayanlar yassısolucanlara konaklık ettiklerinden insanda bilharziyoza yola açar.)

tabakhanede sıkma işlemi *Zeytinburnu, İstanbul*

TABAKSALYANGOZUGİLLER a. Akciğerli, karındanbacaklı yumuşakçalar familyası. (Üyelerinin çoğunlukla disk biçiminde olan kavkısı bazen oldukça yüksek olur; küre biçiminde, sarmal olan kavkılara da rastlanır; kavkının ağzı oval ya da yuvarlaktır. Boynuzsu testumu tek renkli, çizgili ya da kafes kafestir. İnce bedenli hayvan, kavkısının içine, derinlere çekilebilir. Üst Kretase dönemi topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır. Başlıca cinsleri: *Planorbarius, Planorbis, Anisus.* Bil a. *Planorbidae.*)

TABAKSI sıf. Bot. Cezayirmenekşesinde olduğu gibi, oldukça uzun çiçek borusu düz ya da içbükey olarak genişleyen düzgün bitişiktaçyapraklı taca denir.

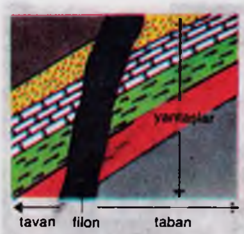
TABAL Tar. coğ. Anadolu'da Kappadokia bölgesinin G. kesimi (kabaca Kayseri, Niğde, Nevşehir ve Ürgüp yöresi) ve burada kurulan geç hitit federasyonu. Tabal krallığı'na ve kral adlarına ilişkin bilgilere Asur yıllıklarında çokça rastlanır. Salmanasar III döneminde Tabal krallığı yirmi kadar küçük prenslikten oluşuyordu. Salmanasar III bölgeye yaptığı seferde (İ.Ö. 837), Tabal kralının kendisine haraç vermeyi kabul ettiğini ve prenslikleri egemenliği altına aldığını bildirmektedir. Urartu kralı Argişti de İ.Ö. 785'te Tabal'a seferler düzenlemişti. Sargon II'nin kızıyla evlenen Ambaris Muşki kralı Mita ve Urartu kralı Rusa I ile anlaşarak Asurlular'a ihanet edince (İ.Ö. 715), bölge Sargon II tarafından işgal edilmiştir. Daha sonra Tabal Kimmer akınlarına uğramış (İ.Ö. 706), bu akınlar da Sargon II tarafından püskürtülmüştür (İ.Ö. 705). Tiglatpileser III ve Salmanasar III ile ilgili yazıtlarda da Tabal krallarının adlarına rastlanmaktadır.

boynuzlu **tabaksalyangozu** *(Planorbarius corneus)*

TABALA. Tar. coğ. Anadolu'da, Lydia bölgesinde kent; Uşak'ın Kula ilçesi merkez bucağına bağlı Yurtbaşı (esk. Davala) köyünün yerinde olduğu sanılmaktadır (yakınındaki Aktaş köyünde Tabala ile ilişkili kabartmalı bir adak steli ele geçmiştir). Kent sikkeleri üzerinde Hermos (Gediz) ırmağının betimleri yer alır.

TABAN a. **1.** Ayağın alt yüzü. **—2.** Ayakkc. Basılan yerle doğrudan temas eden ve ayakkabının alt yüzünü oluşturan dayanıklı bölüm: *Ayakkabının tabanı delinmiş.* (→ DIŞTABAN.) **—3.** Bir yapıda üzerinde dolaşılan, ayak basılan yüzey, zemin: *Odanın tabanını seramikle kaplamak.* **—4.** Bir şeyin alt bölümü: *Tencerenin tabanı.* **—5.** Bir şeyin üzerine oturtulduğu yüzey: *Bir sütunun tabanı.* **—6.** Bir şeyin en alt düzeyi, daha aşağısına inilemeyecek en alt sınırı: *Ücretlerin taban ve tavanını saptamak.* **—7.** Yöneticilere karşıt olarak, bir partide, bir sendikada üyelerin; bir ortaklıkta, bir kuruluşta çalışanların oluşturduğu kitle: *Tabanın sesine kulak vermek. Tabanda birliği sağlamak.* **—8.** *Tkz.* Cesaret: *Bu işi yapmaya taban ister.* **—9.** *Esk.* Kılıç, bıçak vb. yapımında kullanılan iyi cins demir. **—10.** *Taban tabana zıt, ters,* biri ötekine bütünüyle karşıt olan şeyler

taban bir filonda (üstte) ve bir yatakta (altta)

L. Y. Loirat-Explorer

Atina Akropolisi'ndeki Erekhtheion'un kuzey revakındaki bir sütunun ion üslubundaki **tabanı**

M. Cambazard-Explorer

Carenac'taki (Fransa) Saint-Pierre kilisesi'nin avlusunda köşelerinde tırnaklar bulunan roman üslubunda **tabanlar**

C. Santos

Senlis'deki (Fransa) Notre-Dame katedrali'nin bir ayağında geç gotik üslubunda **taban**

için kullanılır: *Düşünceleri benimkilere taban tabana zıt.* || *Taban tepmek, taban patlatmak,* bir iş için yaya olarak uzun yol yürümek ya da bir yere çok gidip gelmek; binecek bir şeyin bulunmadığını, yürümekten başka çare olmadığını belirtmek için söylenir. || *Tabana kuvvet (kaçmak),* büyük bir hızla koşarak (kaçarak): *Beni görünce tabana kuvvet kaçmaya başladı.* || *Tabanları yağlamak,* uzak bir yere yürüyerek gitmek için gücünü toplayarak yola koyulmak; büyük bir hızla koşmaya, kaçmaya başlamak: *Polisler gelince tabanları yağlamışlardı.* || *Tabanı, ayağı yanmış it gibi dolaşmak,* bir yerde kalmayıp sürekli biçimde gezip durmak.

—Al. tak. BAŞ'ın eşanlamlısı.

—Anat. Ayağın alt yüzeyi. || Vücudun bazı kısımlarının bağlantı noktası ya da en geniş bölümü. || *Ağız tabanı,* altçene kemiği ile dilkemiği arasındaki kas ve aponevroz oluşumu. || *Kalp tabanı,* bu organda büyük damarların çıktığı geniş üst kısım. || *Leğen tabanı,* alttan küçük leğeni kapayan ve içinden rektum, uretra ve kadında dölyolu geçen kas ve aponevroz oluşumu.

—Arit. *Bir sayılama sisteminin tabanı,* keyfi olarak seçilmiş, tamsayıları yazmaya yarayan ve sayılama sisteminin bağlı olduğu 1'den sıkı büyük doğal sayı.

—Ayakkc. Ayakkabının içine, ökçe kısmına, ortopedik ya da estetik bir amaçla yerleştirilen, yanlamasına kesilmiş mantar parçası.

—Bank. Bir bankanın, TC Merkez bankası nezdinde bulundurmakla yükümlü olduğu devlet tahvillerinin en az miktarı. (Bankalar, Türk Tic. k. ve Bankalar k. gereğince ayırdıkları kanuni yedek akçelerine karşılık gelen bir tutarı, yıllık bilonçolarının genel kurullarınca oylanmasını izleyen 15 gün içinde kanuni karşılık olarak TC Merkez bankası nezdinde Hazine adına açılacak "Kanuni yedek akçeler karşılığı devlet tahvili hesabı"na yatırmak zorundadırlar. Bu hesapların bağlı olacağı koşullar ve uygulama esasları Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı'nca saptanır ve ilan edilir.)

—Bayınd. Bir parke taşının zemine konulması gereken yüzü. || Karayolunun ve ek bölümlerinin kapladığı alan. (Dolgu ve kazı şevlerinin zeminle arakesiti, tabanın sınırlarını çizer.) || *Taban genişliği,* enine profile göre, bir yolu oturtmak için gerekli genişlik. || *Galeri tabanı,* kazılmış bir galeri kesitinin zemini. || *Koruyucu taban,* suların aşındırıcı etkisine karşı ırmak dibinde yapılan koruyucu kaplama.

—Belgl. ve Bilş. *Veri tabanı,* kitaplar, süreli yayınlar, basın yayınları gibi birincil belgesel birimlere gönderilen otomatikleştirilmiş kaynakça verileri kümesi. (Örneğin *New York Times*'ın basın verileri tabanı, C.N.R.S. İnformascience'ın Pascal kaynakça verileri tabanı. Veri tabanını *veri bankaları*'ndan ayırt etmek ve bunlarla karşılaştırmak gerekir.)

—Bilş. Bir bilgisayar belleğinde, bir programın komut ya da veri konumlarının kendisine bağlı olarak hesaplandığı konum.

—Bot. Bir uzantının bağlı olduğu eksene yakın bölgesi.

—Camc. *İçe itilmiş taban,* ana kabın dibine bir başka parça üflenerek bunun kabın içine doğru itilmesiyle oluşan taban halkası. || *Yastık taban,* cam kabın dibine yapıştırılan sıcak bir cam parçasının dışa doğru açılmasıyla elde edilen taban. || *Yay taban,* kalın cam ipliğinin (yay) kabın dibine halka biçiminde eklenmesiyle meydana gelen taban.

—Ceb. *Bir E cebirinin değişmeli bir K cismi üzerinde tabanı,* E nin, K üzerindeki kendi vektör uzayı yapısıyla donatılı tabanı. || *Bir E vektörel K-uzayının tabanı,* E nin doğurucu ve serbest parçası. (Bu durumda E nin her x elemanı, bir tek biçimde, taban vektörlerinin doğrusal devşirimi olarak yazılır. $B = (e_i)_{1 \leq i \leq n}$ E nin tabanı ise, E nin x elemanı bu durumda: $x = \sum_{i=1}^{n} \alpha_i e_i$ biçiminde yazılır, buradaki K nin elemanları olan α_i *lere,* x in B tabanına göre koordinatları denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Tamamlanmamış taban teoremi,* L ve G bir vektörel K-uzayının sırayla bir serbest parçası ve bir doğurucu parçası ise, bu durumda L ∪ H, E nin bir tabanı olacak biçimde, G nin bir H parçasının var olduğunu ifade eden teorem. (Bu teorem DEĞİŞTİRME TEOREMİ adıyla da bilinmektedir.)

—Çamaşır san. *Çorap tabanı,* kadın ya da erkek çorabında ayak kısmının alt yüzeyi.

—Denizbil. *Mercan tabanı,* bir mercan yapısı eğiminin mahmuz bölgesi altında kalan en derindeki bölümü. (Hafif eğimli, çok bol ve sesil bir fauna ve florayla kaplı bir düzlem oluşturur.) || *Ses kırılma tabanı,* deniz dibinin altında yer alan ve ses dalgalarının tamamını yansıtan topraklar bütünü. (Okyanuslarda, ses kırılma tabanı tabaka 2'nin çatısıyla çakışır.)

—Denizc. Dikili duran direk, çubuk, seren vb. donanımların gemi döşemesine basan alt başı.

—Dilbil. Bir sözcüğün en önemli sayılan bölümü. (Artzamanlılık açısından bu, temel öğe köktür; eşzamanlılık açısındansa, ekleri taşıyan öğe kökendir.) || Üretici dilbilgisinde dildeki cümlelerin derin yapısını betimleyen sözdizimsel oluşturucu bölümü. (Taban da, bir sözlükçe ve bir kurallar dizgesi içerir: kategori oluşturucusu.) || *Taban cümlesi,* olumlu ve etken bildirme cümlesi; çözümlemede çıkış noktası olarak ele alınır. Üretici dilbilgisinde tabanın ürettiği yalın cümle.

—Ekmekç. Hamur halindeki ekmeğin pişirilmek amacıyla üzerine konulduğu fırın levhası. || Bir fırında, aynı anda pişebilecek ekmek sayısı: *Fırıncı bugün beş taban ekmek çıkardı.* || *Taban tutmak,* ekmeğin dibi tutmak, altı yanmak.

—El. sant. *Taban halısı* → HALI. || *Taban kazığı* → BURGU* AĞACI. || *Taban örgüsü,* halının yüzeyini oluşturmak üzere ilme atılarak yapılmış örgü.

—Elektrikli ev. eşy. *Ütü tabanı,* ütünün, bir ucu sivri bir levhadan oluşan alt bölümü.

—Elektron. Bir tranzistorda, kumanda elektrodu olarak kullanılan ara elektrot. (Verici ile toplaç arasında yer alan taban ne kadar inceyse, tranzistorun yükseltebildiği ya da salınım üreteci olarak kullanıldığında oluşturabildiği frekanslar o denli yüksektir.) [Eşanl. BAZ.] (Bk. *ansikl.* böl.) || Üzerinde bir elektriksel ya da elektronik düzeneğin baskı devresi ve bu düzeneğin çeşitli devre öğeleri bulunan ve karma devreler oluşturmakta kullanılan yalıtkan maddeden yapılmış taşıyıcı ortam. || *Zaman tabanı,* bir kullanıcının seçtiği değişmez bir sıklıkla işaretler üreten ve bir donanımda, bir osiloskop ekranının taranması gibi bir işlevi eşzamanlamaya yarayan elektronik devre.

—Esk. sil. Kesici bir silahın kesmek ve delmek işlevini gerçekleştiren en önemli parçası. || *Taban ağzı,* tabanın kesme işlevini sağlayan, balçaktan taban ucuna kadar olan keskin yüzüne verilen ad. || *Taban sırtı,* kesici silahlarda, tabanın keskin olmayan enli yüzü.

—Ev eşy. *Fırın tabanı,* ısıgeçirmez bir fırın çeperinin ısıtıcı bir elemanla donanmış alt bölümü.

—Geom. Bir çokgenin özgüleştirilen kenarı. (Örneğin bir ikizkenar üçgenin ya da ikizkenar yamuğun tabanı.) || Bir katı cismin özgüleştirilen yüzü. (Örneğin bir koninin ya da bir piramitin tabanı.) || Bir çokgenin ya da bir katı cismin özgüleştirilen kenarının ya da yüzünün ölçüsü. || Bir silindir ya da koni yüzeyinin doğrultmanı. || Kinematikte, bir düzlemin bir düzlem üzerindeki deviniminde, anlık dönme merkezinin, değişmez düzlemde doğurduğu eğri. || Bir B kümesi, öyle ki B üzerinde kimi işlemlerle göz önüne alınan uzay yeniden kurulabilir; bu küme kimi kez minimal seçilir. || *Bir eğri teğetlerinden oluşan doğrusal demetin taban eğrileri* ya da *doğruları,* demetin bütün eğrilerinin ortak teğetleri olan eğriler ya da doğrular. || *Eğrilerden oluşan bir doğrusal demetin taban noktaları,* demetin bütün eğrilerinde ortak olan sonlu ya da sonsuz uzaklıktaki, gerçek ya da sanal noktalar.

—Isıbil. *Fırın tabanı,* bir fırında, üzerine ısıtılacak parçaların yerleştirildiği, ateşe dayanıklı yatay bölüm.

—İnş. Herhangi bir öğenin alt yüzü. || Ahşap bir çatkıyı ya da bir kafesi, zeminden yalıtmaya ve nemden korumaya yarayan altlık. || *Taban ahşabı,* bir dikmenin, bir payandanın ayağında yastık işlevi gören yatay ahşap parça ya da bir çatıda makas kirişini taşıyan bir tür damlalık aşığı. || *Taban onarımı,* bir duvarın, bir yapının temellerini askıya alarak gerçekleştirilen onarım. || *Ahşap taban,* temel işlerinde kullanılan ahşap pabuç. || *Bir havuzun tabanı,* bir havuzun temelini oluşturan beton kütle. || *Limon kirişi tabanı,* bir merdivende, limon kirişini taşımak ve ona taban oluşturmak için, iskelet altına aynı yatay düzlemde yerleştirilen ahşap parça. || *Merdiven tabanı,* bir merdivende basamakları taşıyan taş kiriş parçası. || *Taş taban,* bir dikmeyi zeminden yalıtmak ve alttan aşınmasını önlemek için bu dikmenin altına yerleştirilen taş. || *Üst taban,* açık bir çatı arasında dikmeler üzerine yerleştirilmiş damlalık aşığı.

—Jeomorfol. ve Dağc. *Taban çığı,* toprak yüzeyini tümüyle ortaya çıkaran çığ tipi.

—Kâğ. san. *Taban kâğıdı* ya da *kartonu,* üzerine alüminyum, plastik vb. gibi bir malzemeden yapılmış bir katman yerleştirmek için kuşelenerek ya da emprenye edilerek kullanılan kâğıt.

—Koregr. *Taban üstü,* demi-pointe ya da pointe'a başvurulmadan bir ayakla düz bir biçimde yere basılarak yapılan tüm hareketlerin uygulanışına denir.

—Mad. oc. Bir galerinin alt bölümü. || Cevher yatağı altındaki yantaş. (Tabaka halindeki filon altında yer alan taban devrik durumların dışında mineralleşmeden daha yaşlıdır; filon (damar) tipi cevherleşmede, filon tarafından kesilen yantaşlar (tavan ya da taban taşları) daima filondan daha yaşlıdır.) || *Beton taban,* geçirgen bir arazide açılan bir kuyuda taban kayaçlarından gelebilecek suların sızmasını önlemek için kuyu dibine yerleştirilen, genellikle beton kapak. || *Yalancı taban,* cevher kütlesinin hemen altında yer alan, ana taban katmanından ayrılmış kayaç kütlesi.

—Mak. san. Genellikle kâgir bir destek üzerine yatay olarak oturan ve bir makinenin gövdesini ya da bir makine parçasını desteklemek için kullanılan çoğu kez dökme demirden yapılmış temel levhası. || *Taban açısı,* takımın taban yüzünün işlenen yüzeyle yaptığı dar açı. || *Taban açısı vermek,* freze bıçağı, kılavuz vb. gibi takımların dişlerini, radyal bileme sırasında bunların profilleri ve kesme açıları değişmeyecek biçimde gerçekleştirmek. —Bir takıma, çalışma sırasında işlenen yüzeye bakan yüzü bu yüzeye sürtünmeyecek şekilde bir biçim vermek. || *Taban sürtmesi,* bir takımın işlenen parçaya, kesici ağızdan başka bir bölümüyle değmesi. || *Taban yüzü,* bir takımın, işlenen yüzeye temas eden yüzü.

—Mat. çözlm. *Bir üslü fonksiyonun, bir logaritmanın tabanı,* üslü fonksiyonun $y = a^x$ ifadesinde, bir de bunun ters fonksiyonu olan $y = \log_a x$ ifadesinde işleme karışan pozitif a sayısı.

—Metalürj. Geçişli ısılişlem fırınında işlenecek parçaların konduğu metal altlık. || Şahmerdanda, dikmelerin bağlanmasına yarayan, vurucu kütlenin kumanda aygıtı ile bu kütlenin takıldığı düzeneği taşıyan bölüm. || Üzerine kaplama yapılacak malzeme. || *Yolluk tabanı,* bir ya da daha çok yatay dağıtım kanalını besleyen düşey yolluğun aşağısındaki yolluk sisteminin bölümü.

—Mim. Sütun, gömme ayak, ayaklık gibi öğelerin alt bölümünde yer alan taşıyıcı parça. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Alınlık tabanı,* alınlığın yatay kornişi. || *Kesik taban,* yalnız gömme ayağın yanlarında profillendirilmiş taban. || *Sürekli taban,* bir dizi taşıyıcıyı birleştiren taban.

—Mim. ve Heykc. Bir ya da birkaç taşıyıcıyı (sütun, gömme ayak vb.), bir heykeli ya da heykel grubunu yükseltmeye yarayan düz ya da silmeli kütle. (Bir sütunun, bir heykelin silmeli tabanına AYAKLIK denir. Bir yapının uzun tabanı OTURTMALIK ve sütunlu bir tapınak sözkonusuysa STİLOBAT adını alır.)

—Nalbant. *Taban temizlemek ve havalandırmak*, delikli alaturka nallara dolan pisliği çıkarmak ve deliksiz olanlarda ayağın hava almasını sağlamak.

—Sil. Bir tank, bir taşıt kasasının yatay iç bölümü. (Bk. *ansikl.* böl. Sil.)

—Spor. *Taban basma*, yağlı güreşte güreşçinin bir ayağı ile rakibinin kasnağına basarak eliyle çenesinden ya da omuzlarından tutup çevirmesi. || *Kayak tabanı*, kayağın karda kaymayı sağlayan yüzü.

—Tarım. *Taban suyu*, toprak altında, yüzeye yakın oluşan su birikimi. (Toprak yüzeyine çok yakın olması halinde ya da derine inen köklü bitkiler dikilmesi halinde bitkilerde kök çürümelerine yol açarak tarımı sınırlandırır. Taban suyunun çok yüksek olduğu yerlere, ya okaliptüs ağacı dikilerek ya da akaçlama kanalları açılarak su azaltılmaya çalışılır.)

—Tarım. mak. *Taban demiri*, pullukta, payandalarla oka bağlı olan ve ucunda uçdemiri ile kulak bulunan yatay parça. (Çiftçinin elle tutarak kullandığı pulluk modellerinde, pulluk kolları bu demire bağlıdır. Pulluk ilerlerken, taban demirinin ökçesi toprağın üzerinde, karşıt tabandemiri ise toprağın yamacı boyunca kayar.)

—Tarônc. *Kulübe tabanı*, günümüzde ancak yapı izleri, direk delikleri, ocak taşları, organik ya da diğer maddelerin oluşturduğu mutfak kalıntılarından ve toprağın bu maddeler yüzünden siyahımsı bir renk almasından tanınabilen tarihöncesi dönem kulübe kalıntısı.

—Teknol. Bir parçanın, bir mobilyanın, bir aletin vb.'nin bir başka parçaya destek, dayanak görevi yapan bölümü. || Bir havuzun, bir deponun dibi.

—Topol. *Bir topolojinin tabanı*, bir $\mathfrak{T}$ topolojisinin $\mathfrak{B}$ parçası, öyle ki $\forall V \in \mathfrak{T}, x \in V$ ise bu durumda $\exists W \in \mathfrak{B} / x \in W \subset V$ dir. || *Süzgeç tabanı*, bir $\mathfrak{F}$ süzgecinin, şu üç özelliği gerçekleyen boş olmayan parçası: 1. $\varnothing \notin \mathfrak{B}$; 2. $\mathfrak{F}$ nin her elemanı $\mathfrak{B}$ nin bir elemanını içerir; 3. $\mathfrak{B}$ nin iki elemanının kesişimi $\mathfrak{B}$ nin bir elemanını içerir. (Bir $\mathfrak{F}$ süzgeci $\mathfrak{F}$ nin bir taban süzgecidir.) || (E, $\mathfrak{T}$) nin bir x *elemanının dolaylar tabanı*, *x* in dolaylar kümesinin $\mathfrak{B}$ parçası, öyle ki *x* in her dolayı $\mathfrak{B}$ nin bir elemanını içerir. (Bu, bir süzgeç tabanı özel halidir. Bir metrik uzayda $B(x, r)$ yuvarlarının kümesi, *x* in bir dolaylar tabanıdır.)

—Yerbil. Jeolojik bir oluşumun alt yüzeyi. || Sürüklenmiş bir birimin tabanında, örtünün yer değiştirmesini sağlamaya elverişli plastik, yumuşak bir malzemeden oluşan bölüm.

—Yumş. bil. *Ayak tabanı*, ayak altının oluşturduğu, birçok yumuşakçaya desteğine tutunma olanağı veren, çoğunlukla yürümeye de yarayan geniş yüzey. (Örneğin salyangozda ayak tabanı yapışkan bir mukusla kaplıdır ve arkadan öne doğru kasılarak hayvanın ilerlemesini sağlar.)

◆ sıf. En alt sınırda olanı belirtir: *Taban fiyat.*

—Elektron. *Taban tabaka*, üzerinde, kimi N ya da P bölgelerinin katkılanmasıyla bir tüm devre oluşturulmuş yarıiletken kristali. (Bu kristal, etkin bölgelerin gerçekleştirilmesine yaramasından başka mekanik taşıyıcı ortam ve ısıl enerji soğurucusu görevleri de yapar.)

—ANSİKL. Ceb. Boyutu sonlu olan her vektör uzayı bir taban kabul eder. Zorn teoremi bu sonucu, boyutu sonsuz olan vektör uzayları haline genişletmeye olanak sağlar. Boyutu sonlu olan bir vektör uzayının bütün tabanlarının aynı sayıda elemanı vardır: bu sayıya "vektör uzayının boyutu" denir ve E, vektörel bir K-uzayı olduğuna göre, $\dim_K E$ biçiminde gösterilir. K cismi üzerinde tanımlı bir K^n vektör uzayı için,

$$e_1 = (1, 0, \dots 0),\ e_2 = (0, 1, 0, \dots 0),\ \dots,\ e_n = (0, 0, 0, \dots 1)$$

vektörlerinden oluşmuş *kanonik taban* denen özel bir taban ayrımı yapılır. Katsayılarını bir K cismi içinden alan polinomların K[X] vektör uzayı için, $1, X, X^2, \dots X^n \dots$ polinomları K[X] *in kanonik tabanı* denen bir taban oluşturur. Kimi kez E nin bir (a_i) tabanından, E nin bir (b_i) tabanına geçmek gerekli olur, bunun için taban değiştirimi denen yöntem izlenir. Bir U vektörünün (a_i) tabına göre koordinatları X sütun matrisiyle, aynı vektörün (b_i) tabanına göre koordinatları Y sütun matrisiyle verilirse, bu durumda (a_i) den (b_i) ye *geçiş matrisi* denen $X = PY$ ve $Y = P^{-1}X$ olacak biçimde bir P matrisi vardır (P evirtilir matris). P, sırası *i* olan sütun olarak, b_i nin (a_i) tabanındaki koordinatlarını almakla elde edilen matristir. Önemli bir hal, dikdüzgülü bir tabandan, başka bir dikdüzgülü tabana geçişe olanak sağlayan dikgen geçiş matrisleri halidir.

Bir E vektörel K-uzayından, bir F vektörel K-uzayına tanımlanmış doğrusal bir uygulamayla, E nin tabanının görüntüsünün incelemesi U yu ayırt etmeye olanak verir. Gerçekten $(U(e_i))_{i \in I}$, F nın bır tabanı ise U birebir örtendır; $(U(e_i))_{i \in I}$, F nin bir doğurucu parçası ise U örtendir, $(U(e_i))_{i \in I}$, F nin serbest bir parçası ise U birebirdir.

Bir E vektör uzayı için, E nin bir tabanının seçimi E uzayını yönlendirmeye olanak sağlar. (→ DOĞRU.)

—Elektron. Tranzistorda taban, triyot tüpünün ızgarasına benzer bir görev yapar. Bir tranzistorun toplaç-taban eklemi normal olarak tıkalıdır, ama tabana, taban-verici ekleminde bir akım oluşturabilecek bir gerilim uygulandığında iletken hale gelir; bu da, kimi sınırlar arasında taban-verici akımıyla orantılı olan toplaç-verici akımını doğurur; bu iki akım arasındaki orana akım kazancı adı verilir ve β harfiyle belirtilir.

—Mim. Mısır sütunlarının tabanı çok yalındır. Dor sütununun Yunanlılar'daki uygulamalarında tabana hiç yer verilmemiştir. En basit taban, kare kesitli taş bir kütledir. Bu öğe, sonradan kaval, düz ve boyunsak silmelerle zenginleştirilmiştir. Toscana tabanı, yuvarlak bir eteklikten ve bir kaval silmeden oluşur. İon tabanına bir eteklik, iki bilezikle birbirinden ayrılmış iki boyunsak silme ve büyük bir kaval silme bulunur. Korinthos tabanıysa, "attike" tabanı gibi iki kaval silme, ion tabanı gibi iki bilezik ve iki boyunsak silme içerir. Karma tabanı korinthos tabanından ayıran tek özellik, genellikle bir tek bileziği bulunmasıdır.

İlkçağ tabanları Karolenjler dönemine kadar taklit edilmiştir. Roman döneminin eşiğinde, XI. yy.'da, tabanlar büyük bir çeşitlilik gösterir; orantıları belli kurallara bağlı değildir. XII. yy.'da, korinthos düzeninden esinlenen taban yeniden rağbet gördü. XIII. yy. boyunca profiller gelişip çeşitlendi; üstteki kaval silme küçüldü, boyun ortadan kalkacak kadar uzadı, alttaki kaval silme yassılaştı ve eteklikten dışarı taştı; kimi zaman da, köşelerde tırnaklarla etekliğe bağlandı.

XVI. yy.'da, antikçağ mimarlığının biçimleri yeniden taklit edilmeye başlandı.

—Sil. Tank tabanı, mürettebatı ve mekanik organları mayınların etkisine karşı korur. Tabanda genellikle bir kapakla kapatılmış "tahliye deliği" denilen ve zorunlu durumlarda çıkış kapısı olarak kullanılan bir delik bulunur.

TAB'AN be. (ar. *ṭabᶜ*'dan *tabᶜan*). *Esk.* **1.** Yaradılış bakımından, huyca. **—2.** Yaradılıştan.

TÂBÂN a. (fars. *tabiden*, parlamak'tan *tāban*). *Esk.* Parlak, parıltılı: *Mah-ı tâbân* ya da *meh-i tâbân* (parlak ay). *Necm-i tâbân* (parlak yıldız). *Ruy-ı tâbân, vech-i tâbân* (parlak yüz).

şarjörlü, hava soğutmalı, ani geri tepmeli yarı otomatik MKE Kırıkkale yapısı **tabanca**

ayırtedici özellikler

çap: 7,65 mm
maksimum erim: 300 m
etkili erim: 25 m
merminin çıkış hızı: 240-260 m/sn
ağırlık: 670 g
mermi atış hızı: dakikada 20-21 mermi
şarjördeki mermi sayısı: 7

TABANCA a. (fars. *tabānçe*, el ayası'ndan). **1.** Kısa namlulu ve hafif ateşli bireysel silah. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Biçimi tabancaya benzeyen ve genellikle elle sıkılarak çalıştırılan bazı araçlara verilen ad.

—Bayınd. Sıkıştırılmış havayla ya da bir sıvı etkisiyle çalışan bir delici alete tespit edilmiş metal bir çubuktan oluşan ve kayaçları parçalamaya yarayan alet. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Boyac. *Tabancayla boyama*, boyanacak yüzeyi bir boya tabancasıyla boyama işlemi. || *Boya tabancası*, boya ya da verniği, son derece ufak zerreler halinde boyanacak yüzeye püskürtmeye yarayan aygıt. (Eşanl. PİSTOLE.)

—Elektron. *Elektron tabancası*, çok büyük bir hızla hareket eden yeğin bir elektron demeti üreten elektrotlar bütünü. (Eşanl. ELEKTRON TOPU.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—İnş. *Gömme tabancası*, sert bir gereç içine kenet ya da çivi çakmada kullanılan, patlayıcı kartuşlu alet. || *Kenet tabancası*, bir duvara saplama ya da uç yerleştirmek için kullanılan el aleti.

—Kuyuc. *Çamur tabancası*, bir küre mafsal üzerine monte edilen ve arıtma havuzlarında çamuru şiddetli bir biçimde geri püskürtmeyi sağlayan boru.

—Mad. oc. Maden ocaklarında, gevşek kayaç, özellikle de kömür kazısında kullanılan darbeli kırma aygıtı. (Bu aygıtlarda darbe hareketi pnömatik, hidrolik ya da elektriksel olarak çalışan takım taşıyıcı bir çubukla sağlanır.)

—Metalürj. *Kaynak tabancası*, hamlaçla aynı işlevi gören, ancak biçimi bakımından bir tabancaya benzeyen aygıt. || *Metal püskürtme tabancası*, erimiş metali çok ince damlacıklar halinde püskürterek kaplama yapmaya yarayan takım. (Metal püskürtme tabancası, kullanılan kaynak dolgu malzemesine [tel, çubuk, toz vb.] ve

boya tabancası

Atlas Copco belgesine göre

tabancalar
XVII. yy.
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

belçika yapısı
9 mm'lik otomatik
bir tabancanın kesiti
(horoz kalkık)

F. N.-Herstal belgesine göre

-Herstal belgesine göre

belçika yapısı 9 mm'lik
otomatik tabanca

Studio 9-silah müzesi, Liège

C- H. Devillers'in
Liège'de 1730'a doğru
gerçekleştirdiği
çakmaklı tabanca
Silah müzesi, Liège

1990'larda kullanılan başlıca tabancalar

ke	Fransa	ABD	İsviçre	Rusya	Almanya
ip	MAC 50	kolt 1911	SİG P210	makarov	walther P1
çap	9 mm	11,43 mm	9 mm	9 mm	9 mm
rlık ı)	0,9	1,36	1,4	1	0,960
li erimi (m)	50	50	50	50	50
şarjör fişek	9	8	8	8	8

uygulanan yönteme [ark, alev, plazma vb.] göre değişir. Bu yolla elde edilen kaplamanın, korozyona karşı korumanın yanı sıra dolgu yapma ve süsleme gibi değişik işlevleri vardır.) || *Saplama kaynak tabancası*, saplamaları ya da benzer parçaları birbirine tutturmaya ya da kaynaklamaya yarayan takım.

—Seram. Kütahya fırınlarında, fırınlanacak seramikleri istif etmekte kullanılan destek.

—Sil. *Tabanca topu*, bir revolverin fişeklerinin yerleştirildiği yuvalardan oluşan silindir biçiminde fişek yatağı. (Tabanca topu, namlu eksenine koşut bir eksen çevresinde hareket eder; fişek namluya girmeden önce art arda ateşleme iğnesinin karşısına gelir.) || *İşaret* ya da *aydınlatma tabancası*, işaret ya da aydınlatma fişeklerini atmada kullanılan tabanca. || *Makineli tabanca*, tek kişi tarafından kullanılan, seri atışlı, hafif ve otomatik, yakın muharebe silahı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Otomatik tabanca*, tek kişi tarafından kullanılan ve namlunun gaz basıncı altında geri tepmesiyle çalışan, otomatik doldurmalı, tek tek atış yapabilen silah. (Gerçekte, sözkonusu olan yarı-otomatik bir silahtır.)

—Spor. Bazı yarışlarda (bisiklet, atletizm) starterin, başlama işareti vermesine yarayan ateşli silah. (Elektrikli kronometrenin kullanıldığı durumda tabanca varış noktasına yerleştirilmiş olan kronometreleri otomatik olarak çalıştırır.)

—Tarım mak. *Özdevinimli tabanca*, araba ya da kızak üzerine yerleştirilen ve hidrolik bir motorla çalışan döner sulama aygıtı. || *Pnömatik tabanca*, pnömatik püskürtücülerin yönlendirilebilir tek memesi; aygıtın kendisi. || *Sulama tabancası*, otomatik sulama sistemlerinde suyu 40 ila 50 m'lik bir yapıçap içerisinde püskürtebilen büyük delikli ve yüksek basınçlı (7 ila 8 bar), yönlendirilebilir meme.

—ANSİKL. Tabanca, XVI. yy.'ın ortasında, kabzası göğse dayandırılarak ateş edilen bir yarı arkebüzdü. Osmanlı İmparatorluğu'nda tabanca kullanımı XVII. yy.'a rastlar. Osmanlı tabancaları, mekanizma bakımından avrupa tabancalarıyla aynı gelişimi göstermekle birlikte, yapı ve biçim olarak bu tabancalardan çok farklı özellikler taşıyordu. Bu farklılık XIX. yy.'ın başına kadar sürmüş, ancak bu tarihten sonra İstanbul'da başlayan seri tabanca üretimiyle birlikte osmanlı tabancaları geleneksel biçimlerinden ayrılarak, avrupa tabancalarına benzemeye başlamıştır.

Bugüne kadar değişik tipte tabancalar üretilmiştir: Avrupa'da kadınların el kürkleri için küçük modeller, erkek paltoları için daha uzun modeller yapılırken, yunan, türk ve arap silahçılar duyarlı bir mekanizmaya sahip, özenli süslerle donatılmış gerçek birer sanat yapıtı niteliğinde tabancalar üretmişlerdir. Osmanlı tabancalarının en eski örneklerinde, namlu ya da mekanizma üzerinde çeşitli yazılara rastlamak mümkündür. Bu yazılar kontrol damgaları, sahip ve usta adları ya da tarih biçiminde karşımıza çıkar. Ayrıca padişah tuğraları ve saltanat armaları da vardır. XIX. yy.'da Tüfenkhanei âmire adıyla, İstanbul'da, Tophane'de silah üretimine geçilmesiyle bu döneme ait tabancalarda Tüfenkhane-i âmire damgasını da görmek mümkündür. Osmanlı tabancalarındaki süsler genellikle bitkisel motiflerden oluşur. Süsleme tekniği olarak da kabartma, altın ve gümüş kakma ya da telkâri gibi teknikler benimsenmiştir. Ayrıca bağa, mercan taşı ve akik gibi kıymetli taşlar da tabanca süslemesinde kullanılmıştır. Osmanlı tabancalarının her parçası ayrı bir ustanın elinden çıkmış olmasına karşın, üzerlerindeki süs ve motifler bir üslup bütünlüğünü gösterir.

1840-1850 yılları arasında, tabancanın gücü, namlu sayısının artırılmasıyla iyileştirildi. Yine bu yıllarda, Samuel Colt, klasik tabancaya son veren toplu tabancayı, yani *revolver*'i (1835) yaptı. Metal fişek kovanı ve güçlü modern barutlar otomatik doldurmalı tabancanın (otomatik tabanca) ortaya çıkmasını sağladı. Kovan dibine gaz basıncının uygulanmasıyla, kullanılan iki çalışma ilkesi geliştirildi: sabit namlu ve eklemli hareketli kama (borchardt-luger, mavzer) ya da kamanın geri tepmesi sırasında, buna bağlı olarak namlunun çok kısa süren geri tepmesi (browning, kolt ve bunların türevleri). Otomatik tabancalarda, silahın kabzasındaki şarjörlerle sağlanan doldurma çabukluğu, tek kişi tarafından kullanılan bu tabancaların orduda, revolverlere yeğlenmesini sağlarken, polis örgütü, büyük isabet duyarlığı ve gücü nedeniyle revolverleri benimsemiştir.

Günümüzde, Türk silahlı kuvvetleri'nde, çeşitli tip ve markada tabancanın yanı sıra, türk yapımı Kırıkkale marka tabancalar da kullanılır.

• *Makineli tabanca.* Otomatik tabancanın gelişmiş bir biçimi olan makineli tabanca, daha güçlü ve seri olarak uzağa ateş edebilir ve iki elin kullanımını gerektirir. Çalışma ilkesi, hareketli kamanın çalışma ilkesidir, kullanılan cephane otomatik tabancanın cephanesiyle aynıdır. İlk makineli tabanca Birinci Dünya savaşı sırasında ortaya çıkmıştır (italyan yapısı villalar-perosa, 1915), ancak alman yapısı 1917 modeli schmeisser-bergmann günümüzde kullanılan modellerin gerçek habercisidir. Bunu, otomatik kolt tabancasıyla aynı fişeği (11,43 mm) kullanan ve ağır ve etkili bir silah olan amerikan yapısı 1921 modeli thompson izler. Bu silah, 1930-1940 yıllarının polisiye filmleri sayesinde camembert tipi şarjörleriyle büyük bir ün kazanmıştır. Makineli tabanca, özellikle İkinci Dünya savaşı sırasında, piyadeler, paraşütçüler ve gerillalar tarafından bir saldırı silahı olarak kullanıldı. Savaştan hemen önce Fransa MAS 38'leri üretti, Büyük Britanya değişik sten (9 mm) modelleri geliştirdi. Almanya MP 40 ile üstün bir silaha kavuştu, Rusya düz ya da camembert tipi şarjörlü (PPD, PPSh, PPS) birçok model yaptı. 1945'ten sonra makineli tabanca büyük bir gelişme gösterdi: soğuk çekme işleminden geçirilmiş çelikten yapılan, kullanışlı ve cephane olarak 9 mm'lik parabellum mermisi atan bu silah, fransız yapısı MAT 49, israil yapısı UZİ, amerikan yapısı M3 markalarıyla dikkati çeker. Günümüzde, makineli tabancanın görevi, rus yapısı AK 47, amerikan yapısı M16 ya da fransız yapısı FAMAS 5,56 gibi seri ya da tek tek atış yapabilen daha etkili, daha isabetli saldırı tüfeklerinin gösterdiği gelişme nedeniyle ciddi bir biçimde yeniden gözden geçirilmektedir.

—Bayınd. Tabancanın uçlarından biri, delici alet pistonunun üzerine vurduğu bir saptan, öteki ucu da darbe yoluyla zemini parçalayan bir kesici ağızdan oluşur. Kesici ağzın etkisini artırmak için, her vuruştan sonra alet hafifçe döndürülür. Tabanca dolu ya da boşluklu olabilir. Boşluklu olması durumunda, ekseni boyunca bir oluk bulunur; bu oluk kesici ağzı soğutmak için hava ya da su püskürtülmesine ve özellikle de, delme sırasında ortaya çıkan molozu uzaklaştırmaya yarar. Tabanca, tekparçalı ya da seyyar ağızlı (eklenmiş ya da vidalı) olabilir.

—Boyac. Tabancayla boyama çeşitli tiplerde, elle çalışan ya da otomatik çeşitli boya tabancalarıyla gerçekleştirilir: boyanın aygıt içine kendi ağırlığıyla ya da basınçla girdiği, boya sisinin basınçlı havayla elde edildiği tabanca; boyanın yüksek basınçla tabancaya gönderildiği ve tabancanın memesinden çıkarken genleşerek toz haline geldiği tabanca; ince damlalar halinde parçalanmış boyanın uygun bir elektrotla elektriksel olarak yüklendiği ve ters işaret taşıyan boyanacak cisme yönlendiği elektrostatik tabanca.

—Elektron. Elektron tabancasında elektronları yayan dolaylı ya da dolaysız ısıtmalı sıcak bir katot ile, katoda göre pozitif gerilime getirilmiş ve amacı elektronları hızlandırmak olan bir ya da birçok anot bulunur; katot elektron tüplerinin ilişkin elektroduyla benzetme yapılarak, kimi zaman "ızgara" diye adlandırılan ve demetin yoğunluğunu ayarlamaya yarayan "Wehnelt silindiri" denen bir silindirle çevrilidir. Ayrıca anotlar, biçimleri ve kendilerine uygulanan özel gerilimlerden dolayı, elektron akısını dar bir eksensel demet halinde yoğunlaştırabilen bir elektrik alanı da yaratabilir. Bununla birlikte, bu yoğunlaştırma ya da odaklama, bir manyetik akımla da sağlanabilir.

TABANÇE a. (fars. *tabānçe*). *Esk.* **1.** El ayası. **—2.** Tokat.

TABANIYASSI MEHMET PAŞA → MEHMET PAŞA Tabanıyassı.

TABANİDAE a. Böcbil. SIĞIRSINEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

TABANİYE a. (ar. *tabʿan* ve *-iyye*'den *tabʿaniyye*). Esk. fels. Doğalcılık, natüralizm.

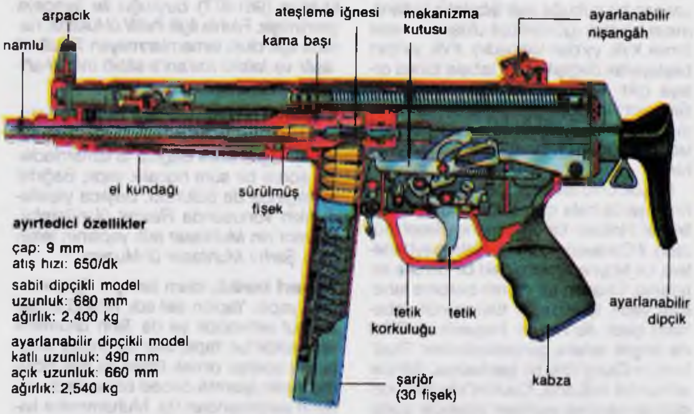
TABANKEŞ sıf. (türkç. *taban* ve fars. *keş*'ten). *Esk.* Yaya yürüyen, taban tepen.

TABANKILIÇ a. Eskiden Levant'ta yapılan, ancak XIX. yy.'ın başından itibaren Avrupa'da da üretilmeye başlanan çok ince metal kılıç. (Eşanl. DIMIŞKÎ.)

TABANLI sıf. **1.** Tabanı olan. **—2.** *Sıf.* + *tabanlı*, tabanı belirtilen nitelikte ya da sayıda olan şey için kullanılır: *Geniş tabanlı bir koalisyon. Üç tabanlı çelik tencere.* —Bot. *Birleşik tabanlı*, dipten birleşik olan karşıt organlara, özellikle yapraklara denir (hanımeli). [Yapraklarda sap sanki bir yaprağı deliyormuş gibi görünüyorsa, birleşik kınlı sıfatı tercih edilir.]

—Ev eşy. *Çift tabanlı*, iki kat alüminyum (ya da başka bir metal) arasına yerleştirilmiş bir bakır tabakasından oluşan tencere ya da tava.

Heckler und Koch belgesine göre

Heckler-Koch ayarlanabilir dipçikli MP5 makineli tabancasının kesiti (Almanya)

TABANLIOĞLU (Hayati), türk mimar (Ankara 1927). İstanbul Teknik üniversitesi mimarlık fakültesi'ni bitirdi (1950). Aynı yıl Almanya'ya giderek Hannover'de Prof. G. Graubner'in yanında çalıştı ve doktora yaptı; Zürih'te Eidgenossische Technische Hochschule'ye devam etti. Yurda dönüşünde Bayındırlık bakanlığı yapı işleri genel müdürlüğü'nde görev aldı (1956). Bu arada İstanbul Teknik üniversitesi ve İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi'nde ders verdi; 1974'te doçent oldu. İstanbul belediyesi'nce yaptırılan Kültür sarayı'nın (daha sonra Atatürk kültür merkezi adını aldı) Bayındırlık bakanlığı'na devredilmesinden sonra inşaatı yürütmekle görevlendirildi. Bireysel ve ortak çalışmaları arasında Erzurum Atatürk üniversitesi kampüsü, Koç holding merkez yapısı, Ankara Türk eğitim vakfı, İstanbul Atatürk havalimanı, terminal yapısı, teknik blok ve kontrol kulesi belirtilebilir. 1987'de İstanbul'da Ataköy turizm merkezi'ni gerçekleştirdi ve aynı yıl Karadeniz teknik üniversitesi'nce fahri doktorluk payesiyle ödüllendirildi. Atatürk havalimanı kompleksine ilişkin projesiyle de Sedat Simavi vakfı mimarlık ve kent düzenleme ödülü'nü kazandı (1983).

TABAN LO LİYONG, ugandalı yazar (Gulu 1938 ya da 1939). Birçok şiir kitabıyla (*Frantz Fanon's Unevenribs,* 1971; *The Uniformed Man,* 1971; *Another Nigger Dead,* 1972) bir öykü (*Fixions and Other Stories,* 1969), bir de edebiyat eleştirisi yapıtı vardır.

TABANSIZ sıf. Tabanı olmayan.

◆ sıf ve a. Korkak, ödlek, yüreksiz kimse için kullanılır.

TABANSIZLIK a. **1.** Tabanı olmama durumu. **—2.** Korkaklık, ödleklik; korkakça, ödlekçe davranış.

TABANUS a. Sıcak ülkelerde yaygın, sokucu büyük bedenli sinek cinsi. (Sığırsineğigiller familyası.)

—ANSİKL. *Tabanus* cinsi üyelerinin kısa ve kalın bir hortumu vardır; bununla memeli büyük hayvanların derisini delerek kanlarını emerler. Yalnız dişiler sokucudur. Sığır sineği (*Tabanus bovinus*) Türkiye'de de yazın, hazirandan eylüle kadar çok bulunur ve bu aylarda sığır sürülerini hırpalar.

Bk. resim sayfa 11124

Tabanus'un bazı tropikal türleri hayvan tripanozomiyazlarının ya da insan filaryozlarının bulaşmasında taşıyıcıdır.

TABANVAY a. (*taban*'dan *tramvay*'a benzetilerek). *Tkz.* "Bir yere yürüyerek gitmek" anlamında şaka yollu kullanılan *tabanvayla gitmek* deyiminde geçer.

TABARA EL-AKRAD. Arkeol. Hatay'da, Amik ovasının D.'sunda höyük. Burada gerçekleştirilen kazılarda Orta ve Son Bakırtaş dönemleriyle İlk Tunç çağa ilişkin yedi yapı katı saptandı. İlk Tunç çağ katmanlarında Hirbet Kerak çanak çömleği ile yuvarlak planlı evler ortaya çıkarıldı.

TABARKA, Kuzey Tunus'ta (Beca ili) liman kenti, sayfiye ve turizm merkezi, el -Kebir uvedinin Cezayir sınırı yakınında Akdeniz'e döküldüğü yerde; 5 000 nüf. Balıkçılık. Yaz festivali. Kartaca ve Roma ticaret merkezi *Thabraca*'nın kalıntıları.

TABARNA → LABARNA.

TABASARANCA a. Lezgi öbeğinden kafkas dili; Tabasaranlar tarafından konuşulur.

TABASARANLAR, Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nin G.-D. bölgelerinde yaşayan, yaklaşık 55 000 nüfuslu halk. Katı bir hiyerarşiye dayanan, derebeylik yapısında klancı bir toplum oluştururlar. Mahallelere bölünmüş köylerinde, dıştanevlenme ağır basar. Sünni mezhebindendirler.

elektron tabancasının renkli televizyon tüpü içindeki yerleşimi

1990'larda kullanılan başlıca makineli tabancalar

ülke	Fransa	ABD	Almanya	Rusya	İsrail
tip	MAT 49	kolt komando	heckler koch	PPSh 41	UZİ
çap	9 mm	5,56 mm	9 mm	7,62 mm	9 mm
toplam ağırlık (kg)	4,76	3,23	3,2	5,45	4,13
etkili erimi (m)	200	200	135	200	200
şarjör (fişek sayısı)	32	30	30	71	25

Heckler-Koch sabit dipçikli MP 5 makineli tabanca (Almanya)

Heckler und Koch belgesine göre

MAT 49 makineli tabanca (Fransa)

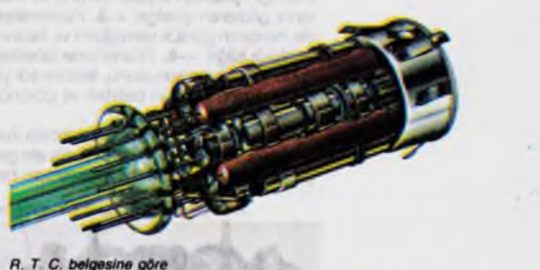
TABASBUS a. (ar. *başbaşa*'dan *tabasbuş*). *Esk.* **1.** Yaltaklanma, dalkavukluk: *"Riya ve tabasbus daima uzağından geçmişti"* (Neyzen Tevfik). **—2.** *Tabasbus etmek*, yaltaklanmak. **—3.** *Tabasbus-ı kelbi, tabasbus-ı kelbane*, köpek gibi yaltaklanma.

TABASCO, Meksika'da eyalet, Guatemala ile Meksika körfezi arasında; 24 661 km²; 1 501 183 nüf. (1990). Merkezi *Villahermosa*. Eyaletin temel gelir kaynağı tarım etkinlikleriyle petrol ve doğal gaz çıkarımıdır.

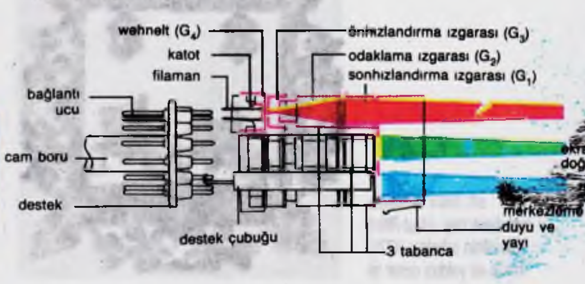
TABASSUR a. (ar. *başar*'dan *tabaşşur*). *Esk.* Dikkatle bakıp inceleme, ileriyi görme, bir şeyin esasını kavrama.

TABAŞİR a. (fars. *tebâşir*, bambu şekeri'nden). **1.** Şekerkamışından sızan şeker. **—2.** Bambu düğümlerindeki silisli katı madde.

BİR ELEKTRON TABANCASININ ÇALIŞMA ŞEMASI VE DIŞ GÖRÜNÜŞÜ

R. T. C. belgesine göre

Tabanus

meyve

çiçekler

tabebuya

TABÂVER sıf. (fars. *tāb* ve *āver*'den *tāb-āver*). *Esk.* **1.** Dayanıklı, dayanan. **—2.** *Tabâver-i mukavemet*, karşı koyabilen.

TABAYİ çoğl. a. (ar. *ṭabi'at*'in çoğl. *ṭabayi'*). *Esk.* **1.** Yaradılışlar, huylar: *"İşte bu da galebe edilmesi lâzım gelen tabayi-i muzırreden biridir"* (Baha Tevfik). **—2.** *Tabayi-i ahali-i âlem*, dünya halkının yaradılışları. || *Tabayi-i zi-ruh*, insanların yaradılışları.

TABBAH a. (ar. *tabh*'tan > *tabbah*). Kur. tar. **1.** Osmanlı devletinde hastane, imaret, tekke gibi kuruluşlarda çalışan aşçı. **—2.** *Tabbahini hassa*, saray aşçılarının tümü. (Bunların bir bölümü padişahın yemeğini pişirirken, ötekiler de saraylıların yemeğiyle ilgilenirlerdi.)

TABBAL a. (ar. *tabl*'dan > *tabbāl*). Kur. tar. Osmanlı devletinde Mehterhane takımı'nda davul çalan 16 davulcudan her biri.

TABBULA a. (ar. sözc.). Suda bekletilmiş çok ince bulguru, ince kıyılmış soğan, domates, maydanoz, salatalık, taze nane ile karıştırıp üzerine zeytinyağ ve limon suyu dökerek hazırlanan ve marul yapraklarıyla sunulan yiyecek. (Lübnan mutfağı. Türk mutfağında *kısır* diye bilinir.)

TABDADE sıf. (fars. *tab* ve *dāde*'den *tab-dāde*). *Esk.* **1.** Parlatılmış. **—2.** Alevlendirilmiş.

TABDAR sıf. (fars. *tab* ve *dar*'dan *tab-dār*). *Esk.* **1.** Parlak, parıltılı: *Didar-ı tabdar* (parlak yüz). **—2.** Sıcak, yakıcı. **—3.** Büklümlü, bükülmüş: *Gisu-yı tabdar* (bükülü saç).

TABDİH sıf. (fars. *tab* ve *dih*'ten *tāb-dih*). *Esk.* **1.** Parlayan, ışık veren. **—2.** Sıcaklık yayan. **—3.** Güçlendiren. **—4.** Büken, kıvıran.

◆ a. İplik büken kimse.

TABE a. (fars. *tābe*). *Esk.* **1.** Tava. **—2.** Saç. **—3.** *Tabe-i tabdan*, pencerenin kanadını kaplayacak büyüklükte cam, kumaş ya da kâğıt. || *Tabe-i zer*, altın tava; Güneş.

TÂBE → TÂ.

TABEBUYA a. Acemborusuna benzeyen, Orta ve Güney Tropikal Amerika'da yetişen, yalın ya da bileşik yapraklı ve çoğunlukla tırmanıcı ağaççık. (60 tür; bil. a. *tabebuia;* acemborusugiller familyası.)

TÂBEL ya da **TÂBİL** a. (ar. *tābel, tabil*). *Esk.* Yemeklere konan bahar.

TABELA a. (ital. *tabella*'dan). **1.** Üzerinde bir amblem, tanıtıcı bir yazı, işaret, resim vb. bulunan, tahtadan, metalden vb. levha. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Toplu olarak yemek verilen kuruluşlarda (okul, hastane, askeri birlik, kuruluş vb.) günlük yemek için çıkarılan erzakın türünü ve miktarını gösteren çizelge. **—3.** Hastanelerde, hastanın günlük yemeğinin ve ilacının yazıldığı kâğıt. **—4.** *Ticarethane tabelası*, işyerinin çalışma konusunu, işletme adı ya da unvanını, sahibini belirten ve görünür bir yerde bulunan yazı.

—ANSİKL. Güz. sant. Romalılar tabela kullanırlardı. Pompei'de birkaç tabela ele geçirildi. Bunlar, dükkânda satılan erzakı betimleyen ya da zanaatçının etkinliğini çağrıştıran mumlu boyayla yapılmış resimler, taş ya da pişmiş toprak alçakkabartmalardır. Ortaçağ'da her evin, diğerlerinden ayırt edilmesini sağlayan bir tabelası vardı. Ticari tabelaların kullanılmasına XIII. yy.'ın sonlarında başlandığı sanılmaktadır. Bunlar genelde yapının ön cephesine oyuluyor, bazen köşe direğine dahil ediliyor ve her zaman canlı renklerle boyanıyordu.

Fransa'da Ortaçağ'ın sonundan itibaren, dükkânının önünde, sokağa doğru uzanan bir çubuğa asılı tabelalar kullanılmaya başladı (günümüze ulaşan en eski örnek XVII. yy.'dan kalmadır). XVII. yy.'dan başlayarak değişik ticari tabela türleri ortaya çıktı. Watteau'nun gerçekleştirdiği *Gersaint*'in tabelası*, dükkânın kapı sundurmasına eğik olarak asılan dar ve uzun tabela türünün en tanınmış örneklerinden biridir.

Birçok ünlü sanatçı, gençlik dönemlerinde ya da hatır için tabelalar gerçekleştirdiler: Holbein bir öğretmene (Basel müzesi), il Caravaggio ve Fr. Hals meyhanelere, Le Moyne Amiens'deki bir peruka satıcısına, Chardin bir cerrah-berbere tabelalar yaptı. Greuze bir tütüncünün tabelasını çizdi: *Au Huron*. Hogarth ve Gillot da birçok tabela gerçekleştirdiler. Prud'hon'un Cluny'deki bir şapkacıya, Géricault'nun bir nalbanta, Courbet'nin de Nyon'daki bir hancıya yaptıkları tabelalar günümüze ulaşmıştır. *Deux Pierrots* tabelası Gavarni'nin, Meudon'daki bir hanın tabelası da Millet'in yapıtıdır. Millet ise, Notre-Dame-de-Lorette sokağındaki *À l'Assomption* mağazasının tabelasını yaptı.

XX. yy.'da ışıklı tabelalar bazen cephenin tümünü kaplar.

Amis de l'histoire des P.T.T. d'Alsace

atlı posta servisinin İssenheim'daki (Haut-Rhin) menzilinin tabelası (1775) boyalı ve yaldızlı demir işi

TABELACI a. Tabela yazma işiyle uğraşan kimse.

TABELLİO a. (geç lat. *tabellio*, noter; klas. lat. *tabella*, tablet'ten). Roma'da akit ve kontratları kaleme almakla görevli hukukçu. (Başlangıçta bir tür halk yazıcıları olan tabellioiar, Ulpianus döneminde resmi bir kimlik kazandılar ve Forum'a yerleştirildiler. Satır başına ücret alıyorlardı.)

TABENDE sıf. (fars. *tābende*). *Esk.* Parlayan, parlak: *"Mehtâb idi, sanki nîm-mehtab, / Tâbende idi o, hem de bitâb..."* (A. H. Tarhan).

TABENDEGİ a. (fars. *tābende* ve *-i*'den *tābendegi*). *Esk.* Parlaklık.

TABERANİ (Ebülkasım Süleyman bin Ahmet el-Lahmi **ET-**), arap hadis bilgini (Taberiye 873 - Isfahan 970). Irak, Hicaz, Yemen, Mısır gibi islam ülkelerinde 32 yıl dolaşarak hadis derledi. Bunlara *Mucem-i kebir, Mucem-i evsat, Mucem-i sagir* adlı üç kitabında yer verdi.

TABERİ (Muhibüttin Ebülabbas Ahmet bin Abdullah **ET-**), arap hadis bilgini ve şafii hukukçusu (Mekke 1218 - *ay y.* 1924). Mecdettin Kuşeyri'nin öğrencilerindendi. Bir ara Yemen'de bulundu. Başlıca yapıtları: *Kitab ür-riyaz ün-nazire fi fezail il-aşere* (2 c, bas. 1911), *Kitab üz-zehair ül-ukba fi menakıbı zevi'l-kurba* (bas. 1937), *Ehadisü müşkile* (bas. 1883), *Hülasatü siyer Seyyid ül-beşer* (1927).

TABERİ (Ebu Cafer Muhammet bin Cerir bin Yezit **ET-**), İran kökenli arap tarihçi (Amul 839 - Bağdat 923). İlk öğrenimini doğduğu kentte yaptı. Ondan sonraki öğrenimlerini Rey ve Bağdat'ta tamamladı. Döneminde geçerli olan tefsir, fıkıh, hadis gibi dinsel, tarih, dil, edebiyat, tıp ve matematik gibi din dışı bilimler alanında geniş bilgi sahibi olduğu eserlerinden anlaşılmaktadır. Kısa bir süre Suriye'de hadis derlemekle uğraştıktan sonra, Mısır'a gitti (876). Birkaç yıl sonra Bağdat'a döndü ve ölünceye kadar burada kaldı. Zamanını ders vermek ve yazmakla geçiren Taberi, şafii mezhebinde olmakla birlikte, uygulamada ondan ayrılıyordu. Bu nedenle onun bu sistemine *Ceririye* adı verildi ise de, kısa sürede unutuldu. Hanbeli mezhebinin kurucusu Ahmet bin Hanbel'i de mezhep kurucusu olarak değil, sadece bir hadis bilgini olarak göstermesi, hanbelileri kızdırdı ve onların saldırısına uğradı. Onu bu saldırılarından ancak güvenlik kuvvetleri kurtarabildi. Başlıca yapıtları: Genel tarih niteliğindeki *Kitâbu ahbâr ir-rusul ve'l-mülûk* ya da öbür adıyla *Târih ül-ümemi ve'l-mülûk:* tefsirle ilgili otuz ciltlik *Câmi ül-beyân an Te'vîl il-Kur'ân* ya da halk arasındaki kısa adı ile *Tefsir-i Taberî*. Bu tefsir Samanîler'den Mansur bin Nuh'un (961-977) buyruğu ile farsçaya çevrilmiştir. Fıkıhla ilgili *İhtilâf ül-fukahâ;* hadisle ilgili olup, tamamlanmayan *Tehzîb ül-âsâr ve tefsîlü me'ani's-sâbiti min el-ahbâr.*

TABERİ (Ebüttayyip Tahir bin Abdullah), şafii mezhebi fıkıhçısı (Amul 959 - Bağdat 1058). Öğrenimini Bağdat'ta tamamladıktan sonra bir süre hocalık yaptı; Bağdat kadılığında da bulundu. Başlıca yapıtları: fıkıh konusunda *Ravzat ül-münteha*, Muzeni'nin *Muhtasar* adlı yapıtının tefsiri olan *Şerh-i Muhtasar ül-Muzeni.*

Taberi tarihi, islam tarihçisi Taberi'nin ünlü yapıtı. Yapıtın asıl adı, *Kitâbü ahbâr ir-rusul ve'l-mülûk* ya da *Tarih ül-ümemi ve'l-mülûk*'tur. Yapıt, islamlık öncesi ve islamlık sonrası olmak üzere iki ana bölüme ayrılır. İslamlık öncesi bölümünde evrenin yaratılışından Hz. Muhammet'e kadar yaşamış peygamberlerle rum, fars, arap, yahudi kavimleri anlatılmaktadır. İslamlık sonrası bölümündeyse peygamberin yaşamı, savaşları, Hulefai Raşidin ve 914 yılına değin islam dünyasının büyük devletleri ve önemli olayları üstüne bilgiler bulunmaktadır.

TABERİSTAN, İran'ın Mazenderan* eyaletinin eski adı.

—Tar. "İspehbaz" unvanıyla anılan özerk valilerce yönetilen bölge, Sasani devletinin halife Ömer'in İran üzerine gönderdiği arap orduları tarafından yıkılmasından (642) sonra tam bağımsızlığını kazanan Taberistan hükümdarlarının egemenliğine girdi. Emevi halifesi Süleyman bin Abdülmelik döneminde (715-717) haraca bağlanan Taberistan, abbasi halifesi Harunurreşit döneminde (786-809) doğrudan İslam devletinin topraklarına katıldı. Halife el-Mustain döneminde şiiliğin yaygın olduğu Taberistan'ı denetimi altına alan Ali soyundan Muhammet bin Zeyd'in kurduğu Seydiler sülalesi (862), bölgede egemenliğini IX. yy. sonlarına kadar sürdürdü. XI. yy. başlarına kadar Samaniler'in yönetiminde kalan bölge, daha sonra Karahanlılar ya da Gazneliler'e bağlı olarak hüküm süren Tahiriler, Ziyariler, Bavendiler gibi yerli sülalelerce yönetildi. Bu yerli sülaleler kimi zamanla ortadan kaldırıldı, varlığını sürdürenler de sırasıyla Büyük Selçuklular'ın (1075), Harizmşahlar'ın (1201) ve Moğollar'ın (1231) egemenliğini kabul ettiler. İlhanlı devleti parçalandıktan (1353) sonra Celayirliler, Muzafferiler, Serbedariler gibi birbirine düşman yerli emirlikler arasında el değiştiren Taberistan, ardından Timurlular'ın istilasına uğradı (1395). Bütünleşmeyi yeniden sağlamayı başaran Safeviler tarafından Mazenderan eyaleti adıyla iran birliğine katıldı (1511).

TABERİYE, İsrail'de kent, Taberiye gölünün batı kıyısında; 29 000 nüf. Radyoaktiviteli sıcak su kaynakları.

—Tar. İ.S. 18'e doğru tetrarkhos Herodes Antipas'ın kurduğu kente, imparator Tiberius'un onuruna Taberiye adı verildi. Kinneret ya da Genesaret gölünün kuzey kıyısında yer alan kent, İ.S. 70'te Tapınak'ın ve Kudüs'ün yıkılmasından sonra, yahudi ulusunun dinsel ve düşünsel yaşamının başlıca merkezlerinden biri durumuna geldi. Mişna*, Talmud* ve eleştirel kutsal kitap metinleri son biçimlerini, II. yy.'da son Sanhedrin merkezi olan bu kentte aldı. Sasaniler'in Bizanslılar'dan aldığı kent (614), halife Ömer döneminde İs-

lam devletinin topraklarına katıldı (635). Birinci Haçlı seferi sırasında (1096-1099) haçlı ordularınca işgal edilerek Trablus kontu Raymond'un yönetimine verildi. Bundan böyle yaklaşık 200 yıl hıristiyanlarla Eyyubiler arasında sürekli el değiştirdi. Memluklar'ın egemenliği altına girdi (1293). Mercidabık* savaşı'nı (1516) kazanan Yavuz Sultan Selim tarafından Suriye ve Filistin'le birlikte osmanlı topraklarına katılarak Beyrut eyaletinin Akkâ sancağına bağlı bir kaza merkezi oldu. Mısır'ı aldıktan sonra Suriye seferine çıkan Napoléon Bonaparte'ın birliklerince işgal edildiyse de Fransızlar'ın Akkâ yenilgisi üzerine yeniden Türkler'in eline geçti (1799). Birinci Dünya savaşı'nın sonlarında (1918), Akkâ ile birlikte ingiliz kuvvetlerince alınan kent türk yönetiminden çıktı. Bugün İsrail devletinde ılıcalarıyla ünlü bir dinlence kentidir.

TABERİYE ya da **GENESARET gölü** ya da **CELİLE denizi,** Filistin'de (İsrail) göl. Gor çukurunun en derin bölümünde, deniz düzeyinin 212 m altındadır; uzunluğu 20 km, genişliği 10 km'dir. Ürdün ırmağının aştığı bu göl tuzlu su kaynaklarıyla da beslenir. Göl sularının bir bölümü pompalanarak Necef'e taşınır.

TABERNA a. (lat. sözc.). Esk. Rom. Bir roma kentinde, foruma ya da bir sokağa açılan atölye ve dükkân.

TABERNACULUM a. (çadır anlamına gelen lat. sözc.; kulübe anlamına *taberna*'nın küçültülmesi). **1.** Süleyman'ın Tapınağı'nın inşasından önce İbraniler'in dinsel törenlerinin merkezini oluşturan ve ahit sandığını barındıran seyyar tapınak. **—2.** Katol. Sunağın ortasına tespit edilmiş olan ve içinde kutsal ekmek ve şarap bulunan ciborium'un konulduğu dolap.

TABERNÆMONTANA a. Madagaskar'da yetiştirilen, karşıt yapraklı, beyaz ya da sarımsı çiçekli, tropikal bölge ağaç ya da ağaççığı. (*Tabernæmontana utilis* kauçuk içeren sütlü bir özsu verir; 150 tür; zakkumgiller familyası.)

TABERNÆMONTANUS (Jakob Theodor), alman hekim ve botanikçisi (Berg -Zabern 1515 - öl. 1590). Uzun süre kendi alanında tek kitap sayılan büyük bir botanik kitabının yazarıdır: *Yeni tam herbaryum* (1588).

TABERNAKL a. (fr. *tabernacle*). İnş. Yere gömülü bir musluğu kolayca açıp kapatabilmek için çevresinde düzenlenen kâgir duvarlı boşluk.

TABERNANTİN a. (fr. *tabernanthine*). Org. kim. *Tabernanthe Iboga*'dan (zakkumgiller) özütlenen *ibogain*'in bir izomeri olan, serotoninle aynı aneljezik (ağrı duyumsuzluğu yaratan) ve antagonist (bir başka maddenin etkilerini ortadan kaldıran) özellikleri taşıyan $C_{20}H_{26}N_2O$ formüllü alkaloit.

TABES a. (lat. *tabes*, çürüme, kokuşma). Nörol. Özellikle sırt bölgesindeki omurilik arka kordonları ile arka köklerinin atrofisiyle belirgin frengi kökenli hastalık *(tabes dorsalis)*. [Bu hastalık klinikte, Romberg belirtisi ile birlikte ataksi, kemik-eklem reflekslerinin yok olması, şiddetli ağrılarla birlikte duyularda bozukluklar, derin duyularla epikritik dokunma duyusunun yok olması, ağrı ve ısı duyusunun yerinde kalması (tabes ayrışması), trofik bozukluklar (eklem hastalıkları) ile kendini belli eder. Erken ortaya çıkan bir körlüğe neden olabilir (amorotik tabes).]

TABESERAH ünl. (ar. *tābe*, temiz olsun ve *şerāh*, onun toprağı'ndan *tābe-şerāh*). *Esk.* "Toprağı temiz olsun" anlamında ölüler için edilen dua.

TABESLİ sıf. **1.** Tabesi olan. **—2.** *Tabesli ayak*, ayakta tabesin neden olduğu eklem hastalıklarından ileri gelen biçim bozukluğu.

◆ sıf. ve a. Tabesli kişi.

TABET a. (fr. *tapette*'ten). Tekst. Atkı kadifeleri dokumada kullanılan tezgâhların, bir disk üzerine takılan ve tezgâhın gücü çerçevelerini ayakçalar yardımıyla harekete geçiren oluklu tablaları oluşturan bölümlerinden her biri.

TABETME a. Tabetmek eylemi.

TABETMEK g. f. (*ṭabᶜ etmek* > *tabetmek*). *Bir kitabı, yazılı bir metni vb. tabetmek*, basmak.

TABGAÇ DEVLETİ, Kuzey Çin'de hüküm süren güçlü bir kabileler topluluğu (386-581). Çin kaynaklarına göre, Topa başbuğlarından Yüen Vei, parçalanan Hun İmparatorluğu'nu oluşturan kabilelerden yaklaşık 120'sini (90 moğol, 20 sienpi ve 7 gavçığ) çevresine toplayarak Kuzey Çin'i denetimi altına aldı (386-409). Tabgaç devletinin ya da Topa birliğinin başkenti önceleri Pingçang iken, daha sonra Loyang'a taşındı. Yüen Vei sülalesinin yerini alan Si Vei soyu (538-556), Çangnang kentini hükümet merkezi yaptı. Daha sonra, Tong Vei sülalesi tahtı zorla ele geçirdi (556-560). Ancak, Çin kökenli Peitzi soyu bunları devirerek ülkeye egemen oldu ve kısa sürede devleti çinlileştirdi (560-581). Sienpi soyundan Pei Çu, bu çinlileşmiş Tabgaç devletinin varlığına son verdi.

TABH a. (ar. *ṭabḫ*). *Esk.* **1.** Pişirme: *"Misafir için tabh olunan yemekten hane sahibi yemez"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** İlaç kaynatıp hazırlama.

TABHANE a. (ar. *tabᶜ* ve fars. *ḫane*'den *ṭabᶜ-ḫāne*). *Esk.* Matbaa, basımevi.

—Tar. *Tabhane-i amire*, Ahmet III döneminde, İbrahim Müteferrika tarafından kurulan devlet matbaası. (XIX. yy.'da *Matbaa-i amire* adını aldı.)

TABHANE a. (fars. *tāb* ve *ḫane*'den *tab-ḫāne*). *Esk.* **1.** Kış odası. **—2.** Darüşşifaların yanında hastaların nekahat dönemlerini geçirdikleri binalara verilen ad. (*Tavhane* de denirdi) *"...vaktiyle aceze için bunca tâbhâne ve imâret ve dâr-üş-şifâlar yapılmıştır"* (Ebüzziya Tevfik). **—3.** Camilerin, imaret ya da aşhanelerin yanında yapılmış, gezginlerin, yoksul kişilerin kaldığı konukevleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Mim. XIV.-XV. yy.'larda toplumsal gereksinimlere ve ahi örgütünün etkinliğine bağlı olarak doğan ve gelişen tabhanelerde kalan gezginler, garipler, yoksul kişiler, yakındaki imaretlerde, aşhanelerde beslenirlerdi. Çok işlevli ilk osmanlı camilerinde de, ana ibadet mekânının yanlarında tabhaneler bulunurdu (Bursa Yeşil cami, Bursa ve Edirne Muradiye camileri vd.). Bu camiler *ters T, zaviyeli* ya da *tabhaneli* camiler olarak anılır. Bu mekânların konukevi ve toplantı yeri olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Dinsel ve din dışı işlevlerin cami yapısı içinde bütünleşmesinde etkili olan bu mekânlar, XVI. yy.'dan sonra ibadet işlevinin öne çıkmasıyla ortadan kalktı, tabhaneler bağımsız yapı özelliği kazandı. Tabhane yapılarının ilk ve önemli anıtsal örneklerinden biri İstanbul'da Fatih külliyesi'nin tabhanesidir. Hemen hemen her büyük külliyeye bağlı bir tabhane vardır (Bayezit, Şehzade, Atikvalidesultan, Süleymaniye, Sultanahmet külliyeleri).

Tabh-ı etime, Mehmet bin Mahmut Şirvani'nin XV. yy.'da *Kitab üt-tabih* adlı yapıttan çevirdiği öne sürülen elyazması yemek kitabı (Millet kütüphanesi, Ali Emiri kitapları no. mtf. 143).

TABHİ sıf. (ar. *ṭabḫ* ve *-ī*'den *ṭabḫī*). *Esk.* Pişirmeyle, kaynatmayla ilgili.

TABI ya da **TAB** a. (ar. *tabᶜ*). *Esk.* **1.** Huy, karakter, mizaç. **—2.** Damga basma, mühürleme. **—3.** Kitap basma, yayımlama. **—4.** *Tab etmek* → TABETMEK. **—5.** *Tab-ı ateşin, tab-ı ateşnâk*, ateşli karakter. || *Tab-ı şairane*, şairce karakter.

—Ed. Şiir söyleme yeteneği.

arap abecesiyle yazılmış tabelaların yeni türk abecesiyle değiştirilişi (1929)
Beyoğlu, İstanbul

TABIK → BAYDARA.

TABILBAZ a. (ar. *tabl* ve fars. *bāz*, oynayan'dan *tabl-bāz*). **1.** Esk. müz. Davul çalan kimse, davulcu. **—2.** Bir tür büyük boy nakkare*.

TABİ sıf. (ar. *tebᶜ*'den *tābiᶜ*). **1.** *Bir kimseye, bir yönetime, bir topluluğa tabi*, onun yönetimi, denetimi, egemenliği altında olan; bağımlı: *Osmanlı yönetimine tabi ülkeler, topraklar.* **—2.** *Bir kimseye tabi*, kendini onun iradesine bırakmış olan kimse için kullanılır; bağımlı: *Nasıl isterseniz, ben size tabiyim. Hiç kimseye tabı olmak istemem.* **—3.** *Bir şeye, bir kimseye tabi*, gerçekleşmesi onun sağlayacağı bir koşulu gerektiren; onun koşullarıyla sınırlanmış olan; bağlı: *O evde her şey merasime tabiydi. Satış işlemleri, yönetmeliğe tabidir.* **—4.** *Tabi olmak*, bir kimsenin emrine girmek; bir şeye ya da kimseye bağımlı olmak. || *Tabi tutmak*, bağımlı kılmak.

—*Esk. Tabi ve metbu*, tabi olan ve tabi olunan kimse.

◆ a. Esk. mat. Fonksiyon. || *Tabi-i asli*, ilkel fonksiyon ya da integral. || *Tabi-i müsellesati*, trigonometrik fonksıyon.

—Esk. coğ. ve Hidrol. KOL'un eşanlamlısı.

—İsl. Müslümanlığı kabul ederek Hz. Muhammet'le görüşmüş olmaları nedeniyle kendilerine *ashap* ya da *sahabe* denilen kişilerden en az biriyle tanışıp görüşmüş olan ikinci kuşak müslümanlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İslam tarihinde ikinci kuşaktan olan müslümanlar genellikle *tabiin* ya da *tabiun* diye adlandırılır. Hz. Muhammet' in bir hadisinde "Ümmetimin en hayırlısı benim çağdaşlarımdır; sonra bunların ardından gelenler, sonra da onları izleyen kuşaktır" denilir. Bu nedenle bütün islam tarihçileri ve özellikle hadis araştırıcıları sahabilerden sonra en erdemli ve hadis rivayeti bakımından en güvenilir kuşağın tabiin olduğunda görüş birliği etmişlerdir. Bununla birlikte sahabiler arasında oldu-

ğu gibi erdemlilik ve güvenirlilik bakımından tabiin arasında da bir sınıflama yapılmışsa da, farklı ölçütler kullanıldığından sınıflamalar da değişik olmuştur.

Hadis bilginlerinin çoğunluğuna göre tabiinin en erdemlileri ve büyükleri Hasan-ı Basri, Sait bin Müeyyep, Veysel el-Karani, Ata bin Ebu Rebah gibi çoğu bilgin olan kişilerdir. Hadis bilginleri, Hz. Muhammet tarafından övülen üçüncü kuşak müslümanları da *tebeut-tabiin* ya da *etbaut-tabiin* diye adlandırırlar.

TABİ sıf. (ar. *ṭabᶜ*'dan *ṭabiᶜ*). *Esk.* Kitap basan ya da bastıran.

◆ a. Basıcı, yayımlayan.

TABİ MUSTAFA EFENDİ, türk besteci şair ve hattat (İstanbul ? - *ay. y.* 1770 ?). Osman III'ün baş müezzinliğini yaptı. Kardeşinin yerine sarayda kapıcılar kâtipliğine atandı. Eğrikapılı Rasim'den yazı dersleri aldı. Sülüs ve nesih yazı türlerinde başarı gösterdi. Şiirlerinde "Tabi" mahlasını kullandı. Bazı bestelerinin güftelerini kendisi yazdı. Günümüze 23 yapıtı kalmıştır. *Çıkmaz derûn-i dilden efendim muhabbetin* (bayati nakış ağırsemai), *Ben gibi sana âşık-ı üftâde bulunmaz* (hüseyni nakış yürüksemai).

TABİAT, -tı a. (ar. *tabiᶜat*). **1.** Fiziksel dünya, evren, varlıkların ve nesnelerin tümü; doğa: *Bir tabiat mucizesi. İnsanoğlunun tabiattaki yeri.* **—2.** Dünyada var olanların, dünyanın, varlığın kökeninde bulunduğu düşünülen güçlerin bütünü; ilke, doğa: *Tabiat kanunları.* **—3.** Dış dünyada (özellikle kente karşıt olarak) insan tarafından (çok fazla) değiştirilmemiş olan ve hayranlıkla ele alınan şeylerin tümü; doğa: *Tabiatı sevmek.* **—4.** Canlıları, kendine özgü kılan özelliklerin, niteliklerin tümü; doğa: *İnsan; hayvan tabiatını incelemek.* **—5.** Bir kimsenin temel kişiliğini oluşturan özellikler, eğilimler bütünü; huy, karakter: *Bu tür davranışlar onun tabiatına aykırıdır.* **—6.** Cinsel yaşam, içgüdü, cinsel çekim; doğa: *Tabiatın çağrısına uymak.* **—7.** Bir şeyin iç zorunluluğu; doğa: *Bu, eşyanın tabiatına aykırıdır.* **—8.** Güzeli ayırma yetisi, zevk, beğeni: *Tabiat sahibi bir insan.* **—9.** Bir kimsenin dışkı çıkarabilmedeki kolaylığı ya da zorluğu.

—*Esk. Tabiat-ı beşeriye,* insan tabiatı. ‖ *Hüsn-i tabiat* → HÜSÜN. ‖ *Kanun-ı tabiat,* doğa yasası.

—Fels. → DOĞA.

—Öğr. *Tabiat bilgisi,* ortaokullarda doğayı ve doğa olaylarını öğretmek için okutulan dersin adı. (Konusu canlı ve cansız doğa: hayvan, bitki ve insan bedenidir. Günümüzde fizik, kimya dersleri ile birlikte *Fen ve tabiat bilgisi* adıyla okutulmaktadır.)

—Tıp. tar. Hipokrat tıbbında YAPI'nın eşanlamlısı. (Dört suyuğun karışımından oluşur. Galenos'a göre dört suyuğun [kan, sümük, atrabil ve safra] dengesi kişinin yapısını ve karakterini belirler.)

Tabiat tarihi müzesi, Ankara'da MTA'nın, Ortadoğu teknik üniversitesi yakınındaki yapılarında kurulan müze (1968); paleontoloji ve petrografi bölümlerinden oluşur ve 3 500 m²'lik bir alanı kaplar. Müzede, Anadolu ile ilgili çok çeşitli minerallerin ve fosil örneklerinin yanı sıra, Fransa'dan armağan edilen Mastodon mulajı, ABD'den satın alınan Allosaurus (Antrodemus) mulajı, Ankara yakınlarında bulunmuş Mastodon ve dev kara kaplumbağası fosili, Manisa yakınlarında Kula'da yanardağ tüfleri içinde saptanmış 25 000 yıllık insan ayağı izleri sergilenmektedir.

TABİATIYLA be. Doğal olarak: *Gecikince, tabiatıyla treni kaçıracaktı.*

TABİATLI sıf. *Sıf.* + *tabiatlı,* huyu, yaradılışı belirtilen nitelikte olan kimse için kullanılır: *Aksi, yumuşak, hırçın tabiatlı bir insan.*

TABİATSIZ sıf. **1.** Beğenisi gelişmemiş kimse için kullanılır; zevksiz. **—2.** Hırçın, aksi huylu kimse için kullanılır.

TABİATSIZLIK a. **1.** Zevksizlik. **—2.** Hırçınlık, huysuzluk.

TABİATÜSTÜ sıf. Doğaüstü: *Tabiatüstü varlıklara inanmak.*

TABİB (Mordekay), yemen asıllı israilli yazar (Rişon-Leziyon 1910 - Tel-Aviv 1979). İkidilli (ibranice-arapça) *Mifgaş-Lika* (Rastlantı) dergisinin yayın kurulunda görev aldı. XX. yy.'ın ilk yarısında yemenli topluluğun İsrail'e göçünü betimledi ve romanlarıyla öykülerinde doğulu Yahudiler'in bir batı modeline göre düzenlenmiş bir toplumda birleşmeleri çağrısında bulundu (*Keesev -hasadeh,* 1948; *Dereh Şel'afar,* 1954; *Comme la bruyère dans la lande* [fr. çev.], 1957; *Voyage vers le grand pays* [fr. çev.], 1969).

Tabib-i aşk, Molière'in *l'Amour médecin* adlı komedisinin Ahmet Vefik Paşa tarafından uyarlaması. Türk yaşamının, tiplerinin, gelenek ve göreneklerinin büyük bir ustalıkla sahneye getirildiği oyun, 1870'te Güllü Agop yönetimindeki Osmanlı tiyatrosu'nda oynandı.

TABİDZE (Galaktyon Vasilyeviç), gürcü şair (Çkviisi, Kutaysi yakınında, 1892 - Tiflis 1959). Gözüpek bir biçim ve ritim ustasıdır, "Tsisperi Kantsebi" grubu simgeciliğinin etkisinde kaldı. Derin bir lirizmin ardından, 1917'den sonra toplumsal dönüşümün ilk savunucularından biri oldu ve dönemin şiiri üzerinde önemli bir etki yarattı (*John Reed,* 1924; *Géorgie révolutionnaire* [fr. çev.], 1931; *Demi-Siècle* [fr. çev], 1959).

TABİH, TABİHA sıf. (ar. *ṭabh*'tan *ṭâbih,* dişl. *ṭâbiha*). *Esk.* Aşçı, yemek pişiren.

—Esk. tıp. Yüksek ateş yapan: *Humma-yı tabih* (ateşli sıtma).

TABİİ sıf. (ar. *ṭabiᶜat*'tan *ṭabiᶜî*). **1.** DOĞAÜSTÜ'ne karşıt olarak doğaya ait olan, maddi dünyaya özgü olan şey için kullanılır; doğal: *Tabii olaylar.* **—2.** Doğadan, maddi dünyadan kaynaklanan, insan elinden çıkmayan şey için kullanılır; doğal (Karşt. YAPAY, SUNİ): *Tabii gaz.* **—3.** Dünyanın maddesel biçimine, yapısına ilişkin şey için kullanılır; doğal: *Bir bölgenin tabii sınırları.* **—4.** İnsanın fiziksel yapısına, organizmasının işlevlerine ilişkin olan şey için kullanılır; doğal: *Tabii ihtiyaçlar.* **—5.** Bir kimsenin ya da bir şeyin fiziksel, gerçek doğasına uygun olan şey için kullanılır; doğal. *Saçlarını boyatarak tabii rengini değiştirmek.* **—6.** Bir şeyin gerçek yapısını anımsatan ya da bir şeyin, bir kimsenin doğasına uygun düşen şey için kullanılır: *Tabii bir saç boyası. Makyajı son derece tabii.* **—7.** İçinden geldiği gibi davranan kimse; yapmacıklıktan, çekingenlikten uzak davranış için kullanılır; doğal, içten: *Son derece tabii bir insan. Tabii bir gülümseme.* **—8.** Gerçek, doğru, yalın olduğu izlenimi veren anlatım için kullanılır; doğal: *Tabii bir anlatım.* **—9.** Şeylerin olağan düzenine, sağduyuya, mantığa uygun şey için kullanılır; doğal: *Sözleşmede bu ölçüde dikkatli olmanız çok tabiidir. Bu koşullarda olmasından daha tabii bir şey düşünemiyorum.* **—10.** *Tabii afetler,* deprem, sel vb. gibi büyük yıkımlara yol açan doğa olayları.

—Ask. *Tabii engel,* askeri harekâtın yürütüldüğü bölgede manevra yapılması olanağını azaltan ya da yok eden nehir, göl, bataklık, sık orman, sarp tepe vb. engeller. ‖ *Tabii yan,* merminin havada ekseni çevresinde dönerek gidişi sırasında, çeşitli etkilerle (havanın karşı koyması, yer çekimi) yönünden ayrılması. (*Doğal yan* da denir.)

—Biyol. *Tabii bilimler,* DOĞA BİLİM*LERİ'nin eşanlamlısı.

—Huk. *Tabii hukuk* → DOĞAL HUKUK*'un eşanlamlısı. ‖ *Tabii semere* → SEMERE.

—Siyas. bil. *Tabii senatörlük,* 1961 Anayasası'nın 13 aralık 1960'ta Milli birlik komitesi başkan ve üyesi olanlara tanıdığı yaşam boyu Cumhuriyet senatosu üyeliği. (İlk Milli birlik komitesi'nde yer alan ve sonradan komiteden çıkarılan 14'ler tabii senatör olamadılar. Bir siyasal partiye katılan tabii senatörlerin üyelikleri, partiye girişlerini izleyen ilk Cumhuriyet senatosu seçiminde, sona eriyordu. 12 Eylül 1980 harekâtıyla Cumhuriyet senatosu dağıtılınca tabii senatörlüğe de son verildi.)

◆ be. Elbette, doğal olarak: *Tabii ben de gideceğim. Tabii seviyorum.*

TABİİLEŞMEK gçz. f. Bir şeyden, bir kimseden söz ederken, doğal durumuna gelmek.

TABİİLİK a. Doğal olma durumu; doğal olan bir şeyin niteliği; doğallık.

TABİİN çoğl. a. (ar. *tâbiᶜ*'in çoğl. *tâbiᶜîn*). **1.** Hz. Muhammet'i ve yakınlarını görmüş, onlarla konuşmuş olanlar. **—2.** *Tebei tabiîn,* tabiînle tanışmış ve sonların söylediği hadisleri aktarmış olan. (*Etbaı tabiîn* de denir.)

TABİİYAT, -tı a. (ar. *ṭabiᶜiyye*'nin çoğl. *ṭabiᶜiyyat*). *Esk.* Doğa bilimleri, tabiatla ilgili bilimler.

TABİİYE a. (ar. *ṭabiᶜî*'den *ṭabiᶜiyye*). *Esk.* Doğa tarihi, tabiat bilgisi, biyoloji.

—Esk. fels. Doğalcılık.

TABİİYECİ a. (ar. *ṭabiᶜiyye*'den). *Esk.* Tabiat bilgisi öğretmeni, uzmanı.

TABİİYET, -ti a. (ar. *tâbiᶜ* ve *-iyyet*'ten *tâbiᶜiyyet*). *Esk.* **1.** Bir şeye ya da kimseye bağlılık, bağımlılık. **—2.** Bir devletin tebasından olma, uyrukluk. **—3.** *Tabiiyet-i asliye,* bir kimsenin doğumundan itibaren bulunduğu tabiiyet. ‖ *Tabiiyet-i meksube,* sonradan girilen, kabul edilen uyrukluk.

—Esk. ida. *Tabiiyet kalemi,* Osmanlılar'da imparatorluk sınırları içindeki yabancıların kayıtlarını tutan, Hariciye nezareti'ne bağlı resmi daire.

—Uluslarar. huk. → VATANDAŞLIK.

TABİİYETLİ sıf. *Ülke adı + tabiiyetli,* belirtilen ülkenin uyruğu olan kimse için kullanılır.

TABİİYETSİZLİK → VATANSIZLIK.

TABİİYÛN çoğl. a. (ar. *ṭabiᶜî*'nin çoğl. *ṭabiᶜiyyûn*). *Esk.* **1.** Doğa bilimleriyle uğraşanlar. **—2.** Natüralistler. **—3.** *Tabiiyûn mezhebi,* natüralizm.

TÂBİL → TÂBEL.

TABİLİK a. Kitap basımcılığı.

TABİNŞVETİ (Tungoo 1512 -Pegu 1550), Birmanya kralı (1531-1550). Ardılı olan kayınbiraderi Bayinnaung'un yardımıyla İravadi deltasını fethetti (1535), 1541'de Pegu'da Aşağı Birmanya kralı, daha sonra Pagan'da, Yukarı Birmanya hükümdarı olarak (1544) taç giydi. 1546'da, Pegu'da, Birleşik Birmanya kralı ilan edildi.

TABİP a. (ar. *ṭabib*). HEKİM'in eşanlamlısı.

—Ask. → ASKERİ* TABİP.

—Kur. tar. *Tabib-i ruhani-i hassa,* saray hekimlerinden birinin unvanı. (Görevi saraylıları okuyarak iyileştirmekti.)

Tabipler birliği (*Türk Tabipleri birliği*), tıp mesleğinin kamu ve kişiler yararına uygulanıp gelişmesini, üyelerinin hak ve çıkarlarını, mesleki dayanışmayı sağlamak ve korumak, tıp mesleği ile ilgili sorunların çözümlenmesinde resmi makamlarla işbirliği yapmak amacıyla kurulmuş, tüzel kişiliği olan, kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşu. 1953 yılında kurulan birliğin merkezi Ankara'dadır. İl sınırları içinde 200 tabip bulunan her ilde, birliğe bağlı bir tabip odası kurulur. Yakın illeri de içine alan 42 tabip odası vardır. Odalar, birliğin amacına ve görevlerine uygun etkinliklerde bulunur.

TABİPLİK a. Tabibin mesleği; hekimlik.

—İda. *Hükümet tabipliği,* eskiden ilçelerde Sağlık bakanlığı'nın temsilcisi olan resmi daire. (Şimdi aynı görev sağlık ocağı hekimliğince yapılmaktadır.)

TABİR a. (ar. *ᶜubûr,* geçme, geçiş'ten *taᶜbîr*). **1.** Deyiş biçimi, anlatım, ifade: *Daha açık bir tabirle, bu yaptığınız kabalıktır.* **—2.** Deyim: *Halk tabirleri.* **—3.** *Esk.* Terim: *İlmi tabirler* **—4.** Bir düşü yorumlama; düş

Chris Kushara

el-Tabka barajı Suriye'de

yorumu: *Rüya tabirleri.* **—5.** *Bir düşü tabir etmek,* bir düşe anlam vermek, onu yorumlamak. || *Tabir etmek,* adını vermek, demek: *Ellik diye tabir ettikleri bir aygıtla çalışıyorlar.*
—*Esk. Hüsn-i tabir* → HÜSÜN.
—İsl. Düş yorma; dinsel bir metni (ayet ya da hadis) açıklama, yorumlama. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İslam inancına göre peygamberlerin düşleri her zaman gerçek anlamlar taşır ve uyanıkken yaşanmış gibi bilgi kaynağı oluşturur. İslam geleneğinde düşler *rüyayı sadıka* (doğruluk payı taşıyan düş) ve *rüyayı kazibe* (yalancı, asılsız düş) diye ikiye ayrılır. Rüyayı sadıka, doğru tabir edilmesi durumunda bazı gerçekleri yansıtabilir. Ancak, bu tür rüyaları görenin inançlı, temiz bir kişi olması, ayrıca rüyayı tabir edecek kişinin de dini bütün, bilgili ve zeki olması gerekir.

TABİRAT çoğl. a. (ar. *taᶜbir*'in çoğl. *taᶜbirāt*). *Esk.* Terimler, deyimler, tabirler.

TABİRNAME a. (ar. *taᶜbir,* fars. *nāme*'den *taᶜbir-nāme*). Düşlerle ilgili yorumları içeren kitap.
—ANSİKL. Düşlerle gelecekteki olaylar arasında bağlantı kurma, öteden beri gerek doğu, gerek batı ülkelerinde çok ilgi gören ve önem verilen bir konuydu. Bu nedenle düşlerin neleri simgelediği ve hangi olayları haber verdiğin ayrı bir çalışma alanı oldu, çeşitli tabirnameler yazıldı. Bunlar arasında resimli, elyazması ya da basma olanları vardı (*Tabirname* [1853, 1862, 1858], *Tabirname-i Muhyiddin-i Arabi* [1854], *Tabirname-i Hüseyni* [1917] vd.).
—İsl. İslam dini; peygamberlerin düşleri ve onların yaptığı yorumlar dışındaki düşleri ve yorumları kesin bilimlerin (ilm el-yakin) alanı dışında sayar. Bu yüzden onlara dayanılarak islam diniyle ilgili hükümler ispat edilemez ve çürütülemez. Bununla birlikte tasavvuf adamları düşlere ve bunların yorumlanmasına büyük önem vermişlerdir.

TABİSTAN a. (fars. *tāb* ve *-istān*'dan *tābistān*). *Esk.* Yaz.

TABİSTANİ sıf. (fars. *tab, -istān* ve ar. *-ī*'den *tabistānī*). *Esk.* Yazla ilgili, yaza ait, yazlık.

TABİŞ a. (fars. *tābiden,* parlamak'tan *tābiş*). *Esk.* **1.** Parlayış, ışık, parıldayış. **—2.** Bir şeyin parlaması ya da alevlenmesi sonucunda ortaya çıkan sıcaklık.

TABİŞGEH a. (fars. *tābiş* ve *-geh*'ten *tābişgeh*). *Esk.* Parıltı yeri.

TABİÛN çoğl. a. (ar. *tabiᶜ*'in çoğl. *tabiᶜūn*). *Esk.* Tabi olanlar, bağlı bulunanlar.

TABİYE a. (ar. *taᶜbiyye*). *Esk.* Yerleştirme, hazırlama.
—Ask. tar. *Tabiye üc-ceyş,* osmanlı ordusunda birliklerin başarıya ulaşmak amacıyla en etkin biçimde kullanılması işine verilen ad. (Günümüzde "tabiye" yerine, "taktik" sözcüğü kullanılmaktadır.)

TABİYECİ a. (ar *taᶜbiyye*'den). *Esk.* Taktik bilimiyle uğraşan kimse, stratejist.

TABKA (EL-), Fırat üzerindeki bir hidroelektrik tesisinin yeri, Suriye'de, Rakka'nın yukarı kesiminde. Böylece yaratılan baraj gölü (Esed gölü) 600 000 ha'lık alanı sulama olanağı verir. El-Tavra kenti gölün doğu ucunda kuruldu.

TABL a. (ar. *ṭabl*). *Esk.* **1.** Davul (şekil ve büyüklük bakımından pek çok çeşidi vardır: *tabl-ı türki* [türk davulu], *tabl-ı şami* [şam davulu], *tabl-ı bebdi* [mısır davulu]): "... *Osman'a alamet-i istiklal olarak tabl ü alem irsali ile emaret-i müstakille unvanını tevcih eyledi"* (Ahmet Mithat, XIX. yy.). **—2.** *Tabl-baz, tabl-zen,* davulcu.
—Esk. anat. Kulak zarı.
—Kur. tar. *Tabl ü alem-i hassa,* Osmanlılar'da padişahın mehterhanesine verilen ad. || *Tabl ü alem-i hassa mehterleri,* Osmanlılar'da padişahın mehterhanesindeki mehterlere verilen ad. (→ MEHTERHANE.)

TABLA a. (ar. *tabl*'dan). **1.** Üzerine çeşitli nesneler, genellikle de yiyecekler konulan tahta tepsi: *Simitçi tablası.* (Bk. *ansikl.* böl. Tar.) **—2.** Soba, mangal vb. altına konan, metal, mermer ya da tahtadan altlık. **—3.** İçine sigara ya da puro külünün silkelendiği ya da artıklarının içinde söndürüldüğü, piponun boşaltıldığı cam, metal vb.'den kap: *Kristal sigara tablası. Tablaları boşaltmak.* **—4.** Bir şeyin düz, geniş ve yassı bölümü: *Bir aygıtın tablası.* **—5.** *Esk.* Yuvarlak, düz ve geniş olan şey; kurs: *Güneş tablası. Nişan tablası.*
—Aktar. *Kaldırma tablası,* bir yükün tümünü ya da bir bölümünü istenilen düzeye kaldırmaya ya da indirmeye yarayan düzenek.
—Arabac. At arabası çatkısının üstüne çakılan büyük dikdörtgen tahta parçası.
—Arıc. *Kovan tablası,* üzerine kovanların yerleştirildiği geniş tabla.
—Bot. Sapın altında bulunan ve soğanın eksenini oluşturan kısa ve şişkin kısım. || Bileşikgillerden bazı bitkilerin (ayçiçeği) kömeçlerinin geniş ve düz altlığı.
—Camc. Camın fırından biçimlendirme aracına doğru üzerinde aktığı düzenek. (Daha çok düz cam üretiminde kullanılan bu düzenek, ayarlanabilir bir destek üzerine yerleştirilmiş düz ve profilli, ısıya dayanıklı parçalardan oluşur.)
—Denizc. Makaraların dış yüzeylerini oluşturan bölüm.
—Elektroakust. Bir pikapta, üzerine plak konulan ve plağın çalınması sırasında bir motor tarafından düşey bir eksen etrafında düzgün bir hareketle döndürülen bölüm. || *Teyp tablası,* bir teypteki manyetik bant sürme düzeneğinin, manyetik kafaların ve bunlara ilişkin kumanda düğmelerinin bulunduğu bölüm.
—Ev eşy. *Sigara tablası,* KÜLLÜK'ün eşanlamlısı.
—Hidr. bağl. *Darbe tablası,* ardışık olarak uygulanan darbelerin etkisiyle betonu ağır kalıplara dökmek için kimi zaman önüretimde kullanılan aygıt. || *Sarsma tablası,* kesik koni şeklindeki bir kalıba bir tabla üzerinde 15 saniyede 15 darbe uygulayıp kalıbın tabla üzerinde yayılmasıyla bir harcın ya da betonun plastikliğini ölçmede kullanılan aygıt. || *Titreşimli tabla,* özellikle önüretimde, vibratörlerle donatılmış bir tablaya tespit edilen kalıplara beton dökmek için kullanılan makine.
—Hidr. pnöm. Pnömatik bir makinede, üzerine havası boşaltılacak kapların yerleştirildiği bölüm.
—İnş. Bir şömine pervazının, bir pencere, bir parmaklık dayanmalığının, bir marangozluk yapıtının üst bölümüne yatay olarak yerleştirilen, mermer, taş, ahşap vb. yassı parça.
—İnş. ve Bayınd. *Kenarlı harç tablası,* biri dik açı oluşturacak biçimde ötekine çivilenmiş iki levhadan oluşan ve harcı bir kazı çukurunun dibine indirmede kullanılan bir tür tekne.
—İşlem. Bir takım tezgâhında, üzerine doğrudan ya da bir işleme montajı aracılığıyla işlenecek parçanın bağlandığı bölüm. || *Döner tabla,* bir takım tezgâhı tablasının üzerine işlenecek parçanın bağlandığı ve çoğu kez dairesel bir hareket yapan bölümü.
—Kâğ. san. *Düz tabla,* uzun elekli kâğıt makinesinde, sürekli kâğıt yaprağının oluşması için üzerine lifli katı asıltının yayıldığı yatay bölüm. (Eşanl. ELEK MASASI, FORMASYON MASASI.)
—Kim. müh. Petrol ürünlerinin ya da benzer başka maddelerin bölümsel damıtma yoluyla işlenmesinde kullanılan bir damıtma kolonunun iç ana parçası; suyla karışması istenen buharı kolon içinde karşı akımla dolaştırır ve böylece tabla üzerinde açılan deliklerden çıkan buharla sıvı-buhar temasını sağlar. (Fanuslu, klapeli, jetli ve delikli olmak üzere çeşitli tabla türleri vardır.)
—Kuyuc. Bir sondaj aygıtının, üzerinde genellikle petrol donanımının temel organları (döner tabla, çıkrık) bulunan çalışma platformu. || *Döner tabla,* bir sondaj aygıtında, merkezine dört köşe bir delik açılmış yuvarlak tabla. (Bu delikten, çubuk takımını döndüren köşeli çubuk geçer.)
—Mad. oc. *Tabla çıtası,* ağır mineral parçacıklarının suyla sürüklenmelerini durdurmak ya da yavaşlatmak için ince cevherleri konsantre etmekte kullanılan kimi

Société nouvelle d'Albret-O'Shughrue

bir kamyon üzerine monte edilmiş kaldırma tablası

aygıtların dip bölümüne yerleştirilen oluk ya da çubuk. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mantarbil. Üstün yapılı mantarlarda himenyumu taşıyan ve sporları içeren kısım.
—Marangl. Enine ve boyuna göre kalınlığı oldukça az ahşap levha. || Düz levhalardan yapılmış bir mobilyanın ana bölümleri (yan, alt ve üst bölümler). || Bir masanın üst bölümü. || Kapı aynası.
—Metalürj. *Kaldırıcı tabla,* bir hadde makinesinde merdanelerin her iki ucuna monte edilmiş makaralarla donatılan, haddelenecek ara ürünü birinci pasodan sonra kaldırarak yeni bir paso için merdanelerin üzerine koymaya yarayan tezgâh.
—Mim. Bir duvarın yüzünde, genellikle taşkın olan dikdörtgen biçiminde yüzey. || *Taçlı tabla,* üst bölümünde bir korniş bulunan tabla.
—Mobc. Bir masanın bir ya da birkaç ayak üzerine oturtulmuş düz bölümü.
—Müc. Bir mücevher taşının üst bölümünde yatay olarak yontulmuş façeta; bu üst bölümün kendisi.
—Oto. *Baskı tablası,* kavrama konumunda, üzerine sürtünme diskinin dayandığı çembersel plaka. || *Fren tablası,* fren mekanizması ile pabuçlarını taşıyan plaka. || *Ön tabla,* motorlu bir taşıtın ön camı altında, sürücünün hemen önünde yer alan ve taşıtın çalışma ve hareket kumanda organları (gösterge tablosu) ile taşıtı sürmeye yardımcı aygıtları taşıyan karoseri öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Sil. *Kapsül dip tablası,* metal fişeklerin amorsunu örten küçük kapsül.
—Tarım mak. Biçerdöverde, biçme çubuğunun önüne yerleştirilen ve kesilmiş bitkileri toplamaya yarayan sac tekne. || *Biçme tablası,* bir biçerdöverde, biçme kirişi, sap ayırıcı ve elavatörden oluşan parçaların tümü. (Biçme tablası, makinenin diğer bölümlerinden kolaylıkla ayrılabilir.)
—Tekst. *Bıçak tablası,* mekanik armürlerde ya da jakar makinelerinde bıçağı ya da bıçakları taşıyan ve yapılan seçime göre çengelleri indirip kaldırarak hareket ettiren parça.
—Uz. havc. *Fırlatma tablası,* bir uzay aracını taşıyan ve fırlatılana kadar uzay aracını alt bölümünden tutan düzenek.
—ANSİKL. Mad. oc. Bir sarsıntılı masadaki koşut tabla çıtaları, cevherin tabla üzerinden geçiş süresini uzatarak iyi bir ayrım yapmaya olanak verir. Hafif malzeme suyla birlikte çıta üzerinden geçerek dışarı taşar; ağır malzemeyse tablaya verilen sarsıntıların etkisiyle çıta kenarından masayı terk eder. Tabla çıtaları, altın içeren toprakların yıkandığı oluklarda da kullanılır.
—Oto. *Ön tabla.* Ön tabla, ilk otomobillerde tahtadandı. Tamamen çelik kullanımının ve ayrıca yekpare şasi yapımının ortaya çıkışı, günümüzde otomobilin ön bölümünü taşıyan karoseri kirişiyle desteklenmiş ön kaporta kaplamasının önemli bir parçasını oluşturan ön tabla kavramını değiştirmiştir. Ön tablanın görevi yalnız gösterge tablosu ile aygıtlarını taşımak değil, aynı zamanda otomobilin ön kirişini korumak ve gizlemektir. Ayrıca, ön oturma mahallinin pasif güvenliğini sağlamalı ve böylece de, yolcuları koruyarak, onların çarpmalardan etkilenmesini önlemelidir. Bu nedenle, ön tabla, biçim, boyut ve kopma yükü bakımından tam bir sayısal standarda bağlıdır. Termoplastik malzeme ve dolgu köpüğü sanayisindeki gelişmeler, rezilyansın ve işlevsel bükülmezliğin zorlayıcı nitelikleriyle, genellikle aynı malzeme içinde oluşturulan merkezi bir konsola bağlanan ve üzerinde radyo, kül tablası ve torpido gözü için yerler bulunan bu tablanın, birçok yeni işlevinden kaynaklanan karmaşık biçimlerini bağdaştırmayı sağlamıştır.
—Tar. Osmanlılar'da yemekler matbahtan alınarak tablalar üzerine konulur, üstü bezle örtüldükten sonra baş üzerine yerleştirilerek gideceği yere taşınırdı. Saray matbahında pişen ve hazırlanan yemekler, yemek zamanı birun, enderun ve harem kısımlarındaki şehzadelere, sultanlara, efendilere ve kıdemli kalfalara tablakârlar tarafından dağıtılırdı. Saraylarda yemeklerin tabla ile dağıtılması yöntemi Mehmet V tahta çıktıktan (1909) sonra kaldırıldı.

TABLA a. (hintçe sözc.). Zarlı çalgılar ailesinden vurmalı hint çalgısı. (Eller ve bilekle vurulan tek derili bir davuldan [*tabla*] ve küçük bir timbalden [*baya*] oluşur. Un ve zift karışımı bir hamur sayesinde davul zarının ortasının titreşmesi engellenir; böylece de kesin ve parlak bir ses elde edilir.)

TABLAKÂR a. (ar *ṭabla,* fars. *kār*'dan *ṭabla-ḳār*). Başkası hesabına gezerek satış yapan satıcı, seyyar satıcı.
—Kur. tar. Osmanlılar'da harem ya da selamlık dairesine matbahtan tabla ile yemek taşıyan görevli.

TABLALI sıf. **1.** Tablası olan. **—2.** Tepesi düz, geniş ve daire biçiminde olan şey için kullanılır: *Tablalı kadın şapkası.*

TABLARUKA a. Marangl. Çerçeve çatkılı masif işlerin aynalarına pahlı lamba açmakta kullanılan, ağaç gövdeli lamba rendesi.

TABLAS (Las), Panama Cumhuriyeti'nde kent, Los Santos ilinin merkezi; 3 600 nüf.

TABLATURA a. (lat. *tabula,* masa'dan). Müz. Yazılma yöntemi, nota okumasını bilmeden çalgı çalmaya olanak veren çalgı partisyonu.
—ANSİKL. Çalgıda, teller, borudaki delikler, klavyenin tuşları gibi parmakların basılacağı yerlerin grafik bir şema üzerinde rakam ve harflerle belirtilmesi ilkesine dayanır; rakam ve harflerin dağılımı notaları değil de parmakların yerini ve ritmi gösterir. İlk tablaturaların ortaya çıkması XVI. yy.'da çalgısal müziğinin doğuşuyla aynı zamana rastlar. Çağlara, ülkelere ve çalgılara göre birçok tablatura türü vardır. XVIII. yy.'ın sonundan başlayarak sanat müziğinde terk edilen tablatura sistemi amatör çalgıcılar (gitarcılar) tarafından hâlâ kullanılmaktadır.

TABLDOT, -tu a. (fr. *table d'hôte; table* masa, sofra ve *hôte,* konuk'tan). **1.** Bir lokantada, bir otelde, bir pansiyonda vb. sürekli müşterilerin hep birlikte belirli saatlerde ve sabit bir fiyatla yedikleri yemek. **—2.** Bazı işyerlerinde birçok kişinin erzak giderlerine katılarak, yemek pişirtmek için kurdukları ortaklık.
—Ask. denizc. *Tabldot subayı,* askeri gemilerde haftalık yemek listesini saptayan ve tabldot harcamalarıyla ilgilenen subay ya da astsubay.

TABLE koyu, ing. **Table Bay,** Güney Afrika'nın (Cape ili) batı kıyısında koy. Adı, düz doruklu, körfezin yanında yükselen (1 087 m) *Table dağı*'ndan gelir. Cape ili koyun güney kenarındadır.

Table ronde *(la),* 1948'de, aralarında R. Aron, A. Camus, A. Malraux, Th. Maulnier, F. Mauriac, J. Paulhan ve J. Roy'nın bulunduğu bir grup yazar tarafından kurulan edebiyat dergisi. 1969'da yayını sona erdi. 1970'ten 1972'ye kadar *la Nouvelle Table ronde* yayımlandı, onu da *les Cahiers de la Table ronde* (1973-1976) izledi.

Tableau économique, fiziyokratlar okulunun önderi F. Quesnay'in 1758'de yayımlanan temel yapıtı. *Tableau économique,* iktisadi etkinliklerin işleyiş biçimi; yatırılan sermayenin yeniden üretimi ve gelirlerin çiftçiler, sanayiciler, tüccarlar ve toprak sahipleri arasındaki dolaşımının rakamlara dayanan bir açıklamasını sunma yolunda yapılmış ilk girişimdir.
Tableau économique, aynı zamanda, iktisadi çevrimin, iktisadi etkinlikler arasındaki karşılıklı bağlılığın ve gelirlerin bölüşümünün ilk açıklamasıdır. Quesnay, tarımın nasıl bir "net hâsıla" verdiğini ve bu hâsılanın toplumun çeşitli sınıfları arasında nasıl dağıldığını gösterir. Toplum üç sınıfa ayrılır: tarımcılardan oluşan üretici sınıf; doğal düzenin temelini oluşturan toprak sahipleri sınıfı; ve sanayici, tüccar vb.'den oluşan kısır sınıf. Yalnızca toprak, dolayısıyla birinci sınıf üretkendir, yani maliyetlerin üstünde bir verim sağlar. Öteki sınıflar, malları çoğaltmadan değişikliğe uğratırlar. Quesnay, bundan sonra, bu net hâsılanın toplumsal yapıda nasıl dolaştığını ve ona nasıl can verdiğini anlatır.
Tableau économique'le birlikte iktisat bilimi de doğmuş oldu. Daha sonra, Lozan okulu, Walras'la, iktisadi etkinlikler arasındaki karşılıklı bağımlılık görüşüne yeniden döndü; XX. yy.'da, milli muhasebe ve sanayi ilişkilerinin rakamlara dayanan iktisadi tablolar aracılığıyla çözümlenmesi, Quesnay'in kullandığı yöntemlerden çıkarıldı; toplumsal gruplar arasındaki global miktarlar dengesinin incelenmesi, 1936'dan sonra, Keynes tarafından yeniden ele alındı.

TABLET, -ti a. (fr. *tablette*). **1.** Yassı ve düz biçimde kalıplanmış yiyecek maddesi: *Çorbaya bir etsuyu tableti atmak.* **—2.** Arkeol. Eski Önasya uygarlıklarında ve Ortaçağ'da, üzerine kazı kalemiyle yapılmış resim, yazı ya da çizimler bulunan küçük levha. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bilş. *Grafik tablet,* bir bilgisayarda, giriş organlarından biri. Grafik tabletler, bir çizimi izleyecek biçimde hareket ettirilen bir kalemin ardışık konumlarının koordinatlarını bilgisayara vermeye yarar. (Grafik tabletlerin yardımıyla bir çizim, bilgisayar belleğine yüklenebilir. Kalemin koordinatları kalemin tablete bastırılması sonucu oluşan direnç, sığa ya da ses etkilerinden yararlanılarak saptanır.)
—Eczc. Değirmi biçimde yassı hap. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Arkeol. Mezopotamya'da İ.Ö. 3500'e doğru yazının bulunuşundan sonra, taze yumuşak kil levhalar kullanılmaya başlandı. Bu tabletler daha sonra güneşte kurutulur ya da önemli belgelerin yazıldığı parçalar fırınlanarak sertleştirilir, böylece bozulmaları önlenirdi. Genellikle elde tutulacak büyüklükteki bu levhaların bir bölümü hafifçe dışbükeydi; kenar uzunlukları 2-30 cm arasında değişiyordu. Yazıcılar ucu sivri (piktogramlar), daha sonra da pahlı (çivi yazısı) bir kamış kalemle, yumuşak kil yüzeye bastırarak yazıyorlardı. Önasya ve Yakındoğu'daki yüzlerce buluntu yerinde arşiv (Mari'deki krallık sarayında odaların zemininde, ekonomik ve yasal metinlerden, diplomatik yazışmalardan oluşan on binlerce çivi yazılı tablet bulundu) ya da kitaplık (Ninova'da *Asurbanipal kitaplığı* olarak anılan yapıda yirmi binden fazla tablet ele geçti) olarak toplanmış yüz binlerce tablet ortaya çıkarıldı. Sümerce, akkadca, babil ve asur dillerinde yazılmış metinlerden oluşan bu tabletlerin kimileri birkaç satırdan, kimileri de birçok yazı sütunundan meydana geliyordu. Edebi ve dinsel metinleri, mektupları, sözleşmeleri, yasaları, ekonomik, toplumsal ve siyasal yaşamla ilgili bilgileri içeren bu tabletler, eski toplumların uygarlıklarının tanınmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.
Anadolu'nun ilk yazılı belgeleri 1882'de Th. G. Pinches'in ortaya çıkardığı ve bulundukları bölgenin adıyla anılarak "Kapadokia tabletleri" diye adlandırılan çivi yazılı kil tabletlerdir. Çek bilgini Hrozný, 1925'te Kültepe'de yaptığı kazılarda bunlara yenilerini ekledi ve bu tabletler üzerinde yapılan çalışmalar sonucu bu belgelerin Asur ticaret kolonileri çağına ait oldukları kesinleşti (İ.Ö. II. binyıl başı). Asurlu tüccarlarla Anadolu'nun yerli halkı arasındaki ticarete ve ekonomiye ilişkin bu belgelerle dönemin siyasal ve toplumsal yaşamı önemli ölçüde aydınlanmıştır. Asur ticaret kolonileri çağını yaşamış ve Hititler'e yüzlerce yıl başkentlik yapmış olan Boğazköy'de de, Chantre ve Schaeffer tarafından yapılan kazılarda (1894), çok sa-

yıda çivi yazılı kil tablet ele geçmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen çalışmalarla yaklaşık 40 000 çivi yazılı kil tabletten oluşan büyük bir devlet arşivi ortaya çıkarıldı. Bu arşiv Hititler'in kültürünün, tarihinin, kral adlarının, seferlerin, antlaşmaların, toplumsal ve ekonomik yaşamlarının, yasalarının, bayramlarının, dinlerinin ve dillerinin ayrıntılı olarak aydınlanmasını sağladı. Ayrıca Alişar'da, Maşat höyük'te (Tapigga) pek çok tablet bulundu. 1986'da, Peter Neve'nin Boğazköy'de yaptığı kazılar sırasında, Sfenksli kapı yakınında bronz bir tablet bulunması, olaya yeni bir boyut kazandırdı (o güne değin bulunanların tümü kildendir). 35×23,5 cm büyüklüğünde, 8-10 cm kalınlığındaki bu tabletin iki yüzü de yazılıdır ve Tuthalya IV ile Tarhuntassa kralı arasında yapılan bir antlaşmayı belgelemektedir.

Kıbrıs'ta, Mykenai'de ve Girit'te de üzerlerinde çoğu kez ideografik işaretler bulunan tabletler ele geçmiştir.

Mısır'da, Tis döneminden kil yerine taş ya da abanozdan, üzerleri hiyeroglifli tabletler ortaya çıkarılmıştır; genellikle dinsel ayinlerle ilgili olan bu levhalar, önemli olayları anmakta kullanılıyordu.

Yunan-roma dünyasında, papirüsün yanı sıra, üzerine balmumu sıvanmış, küçük ağaç levhalar da kullanılıyordu. Bu levhalara, bir ucu sivri, ötekisi küt bir kalemle yazılıyordu (sivri uçla yazılıyor, küt uçla da balmumu düzleştirilerek yazılar siliniyordu). Bu levhaların birkaç tanesi birleştirilerek bir tür kitap elde ediliyordu.

Üzerine kötülük yapılmak istenen kişilerin adlarının yer aldığı, genellikle kurşundan yapılmış levhalar olan *tabellae defixionum,* değişik bir tablet türüdür. Bunların kimilerinde adın yanına, kişinin silüeti de çizilir, çevresine de büyülü sözcükler yazılırdı. Bunlar genellikle latince idi, ancak Ampurias'taki nekropoliste ele geçirilen İ.Ö. III.-I. yy.'lardaki örnekler gibi yunanca olanları da vardı.

Paskalya adası'nda da ağaç tabletler ele geçmiştir. Bunların üzerlerine anlamı bugüne değin çözülememiş bir takım işaretler kazınmıştır.

—Eczc. Birçok ülkede komprime denilen hazır ilaçlara ülkemizde tablet denir. Fransız farmakopesi ise, pastil de denilen ve ana maddesi şeker olan, bir ya da daha fazla etken madde ve bağlayıcı müsilaj içeren preparatları tablet olarak adlandırır. Bu preparatlar özellikle ağız ve mide mukozasına etki göstermek üzere hazırlanır. Ağırlıkları 1 gram kadar olup, uygun bir esans ile koku verilmiş ve bazen de renkli olacak şekilde hazırlanmış, katı bir ilaç şeklidir.

TABLETİMSİ sıf. Miner. Kristalleri tablet biçiminde olan mineral için kullanılır.

TABLHANE a. (ar. *ṭabl* ve fars. *ḫāne*'den *ṭabl-ḫāne*) → MEHTERHANE.

TABLIBAZ a. Müz. Bir tür davul. (Büyükçe bir kasnağı olup üzerine deve derisi geçirilmiştir. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinden XVII. yy.'da İstanbul'da yüz kadar tablıbaz çalan profesyonel olduğunu öğreniyoruz.)

TABLİ sıf. (ar. *ṭabl* ve *-ī*'den *ṭablī*). *Esk.* Davula ait, davulla ilgili.

—Esk. anat. Kulak zarıyla ilgili.

TABLİGBO, Togo'da yer, Lomé'nin 80 km K.-D.'sunda. Yakındaki kireçtaşlarını işleyen ve bir demiryoluyla Lomé'ye bağlanan çimento fabrikası.

TABLİNUM a. (lat. *tablinum,* galeri). Esk. Rom. Roma evinde atriumu peristylondan ayıran bölüm.

TABLİYE a. (fr. *tablier*). Bayınd. Bir köprüde, kara ya da demiryolunu taşıyan kaplamayı ve kaplamanın hemen altında yer alan, yataya yakın tüm taşıyıcı öğelerini içeren bölüm.

—ANSİKL. Yanal ana kirişli metal bir köprüde, tabliye şu bölümlerden oluşur: kaplama, enleme kirişleri, ikincil kirişler ve yanal anakirişler dışında kalan köprü parçaları. Karayolu altında çok sayıda düz kiriş (metal, betonarme ya da öngerilmeli beton) içeren bazı köprülerde tabliye bu kirişleri ve kaplama plağını da kapsar. Kemer tablalarının arası doldurulmuş eski kâgir köprülerin bazılarında gerçek anlamda tabliye bulunmaz.

TABLO a. (fr. *tableau*). **1.** Tahta ya da başka bir maddeden yapılmış bir levha, bir kasnakla gerilmiş ya da genellikle çerçevelenmiş bir tuval vb. üzerine yapılmış resim. (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant.) **—2.** Açık ve sistemli bir biçimde düzenlenmiş bilgiler, veriler dizisi: *Kronolojik tablo. Daha geniş bilgi için tablo üçe bakınız.* **—3.** Kolayca bakılabilecek, incelenebilecek biçimde (çoğunlukla derleme biçiminde) sunulmuş sayısal veriler bütünü: *Çarpım tablosu. Logaritma tablosu.* **—4.** İnsanda bazı etkiler yaratan görünüm; manzara: *İkisi birlikte ne kadar dokunaklı bir tablo oluşturuyorlar.* **—5.** Bir durumun sözlü ya da yazılı olarak betimlenmesi; bu betimlerin kendisi: *Uluslararası durumun iyimser bir tablosunu çizmek.*

—Bank. ve Bors. *Bileşik faiz tablosu,* bileşik faizlerin ve yıllık faizlerin hesaplanmasında kullanılan tablolar.

—Bilş. Bir bilgisayar belleğinde ardışıl olarak düzenlenmiş ve her öğenin yeri, sıra numarasıyla ya da indisle saptanabilen, yapılandırılmış bilgiler kümesi. (Tablonun, her birine bir indisin denk düştüğü bir ya da birçok boyutlu bir yapısı olabilir; tabloların boyutu, bunların kullanıldığı programın başında belirtilmelidir.) || Bellekte art arda yerleştirilmiş aynı tip bilgiler kümesi. (Bu bilgilerin her biri ya göreli konumuyla ya da kendine özgü bir etiketle tanıtılır.) || *Tablo programı,* etkileşimli olarak, görüntülenmiş sayısal tabloları oluşturmaya ve işlemeye yarayan program.

—Binc. *Yarış tablosu,* at yarışlarında düz koşularda kullanılan bilgi tablosu. Burada bir çizgi üzerinde, soldan sağa doğru atın numarası, jokeyin adı, çıkışta atın bulunduğu yer belirtilir. (Ayrıca programdaki bütün değişiklikler belirtilebilir. Bu bilgiler kesinleşince, tablonun üstünde kırmızı bir ışık yanar. Bu bilgiden sonra bahis işlemleri başlayabilir.)

—Denizc. *Alt dağıtım tablosu,* ana dağıtım tablosundan beslenen ve geminin bir bölümündeki aygıtların bağlı olduğu kumanda tablosu. || *Ana dağıtım tablosu,* geminin elektrik donanımı için gerekli kontrol, eşleme, güvenlik ve kumanda aygıtlarının bir arada bulunduğu tablo.

—Dy. *Optik kontrol tablosu,* bir makas kumanda masasında, bu makasın kumanda alanı içinde bulunan yolların coğrafi şemasını (gara bağlı yollar, gar, hat bölgesi) gösteren ve üzerinde, dolu hatlar ile makas ve işaretlerin konumları ışıklı göstergelerle kontrol edilen tablo.

—Elektrotekn. *Dağıtım tablosu,* üretici istasyonlarda ya da altistasyonlarda kullanılan ve çıkışların korunmasını sağlayan tablo. || *Elektrik tablosu,* elektrikli düzeneklere kumanda etmeye, durumlarını kontrol etmeye ya da korumaya yarayan donanımı içeren bütün. || *Gösterge tablosu,* birçok farklı yerden yapılan çağrıların kaynağını ayırt etmeye yarayan optik ya da ışıklı göstergeler kümesi. || *Kontrol tablosu,* kullanıcıdaki iç donanım girişine yerleştirilen tablo.

—Eşy. *Kumanda tablosu,* üzerinde elektrikli bir ev eşyasının kumanda düzeneğinin toplanmış olduğu levha.

—İstat. → ÇİZELGE.

—İşl. ikt. *Finansman tablosu,* işletmede çeşitli mali giriş ve çıkış akımları hakkında bilgi veren ve nakit para, döner sermaye vb. durumları, gerektiğinde değiştirmeye yarayan mali çözümleme aracı. || *Yönetim tablosu,* yönetime çeşitli servislerin iyi işleyip işlemediğini denetleme olanağı veren istatistik, grafik ve bilgilerin tümü. || *Zaman tablosu,* bir üretimin birbirini izleyen aşamalarını, çalışma saatlerinin başlangıcını ve bitimini gösteren tablo.

—Küm. kur. *Bir iç bileşim yasasıyla donatılı sonlu bir kümenin tablosu,* kümenin ikişer ikişer alınmış bütün elemanlarının bileşkelerini veren tablo.

—Mat. Satırlara ve sütunlara göre dizilmiş ya da buna eşdeğer olarak, karelenmiş bir dikdörtgenin gözlerine yerleştirilmiş elemanların oluşturduğu küme.

—Mil. muhs. *Girdi-çıktı tablosu,* bir yıl içinde ekonomideki kesimler ya da sanayiler arasındaki ilişkileri, özellikle, mal ve hizmet akımlarını sistemli ve tutarlı bir biçimde gösteren tablo. (Bu tabloya "input-output akım tablosu" ya da "sanayiler arası işlemler tablosu" adları da verilir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *İktisadi işlemler tablosu,* bir yıl içinde iktisadi karar birimleri (sütun) tarafından yapılmış olan işlemleri (satır) gösteren ulusal hesapların bir arada gösterildiği tablo. (İktisadi işlemler tablosu, gayri safi yurtiçi hâsılada [GSYİH] katma değerler bütününün ne biçimde üretildiğini, bölüştürüldüğünü ve kullanıldığını, ayrıca mal ve hizmetler konusunda bölüşüme ve mali işlemlere ilişkin dengelerin nasıl gerçekleştiğini gösterir. Bu tablo, iktisadi bütçe ve planların hesaplanmasına yarayan bir muhasebe çerçevesidir.) || *Mali işlemler tablosu,* iktisadi karar birimlerinin alacakları ve borçları konusunda var olan istatistiksel verilerin tümünü bir araya toplayan tablo. (Mali işlemler tablosunun amacı, ekonomi için gerekli mali kaynakların yaratılış, toplanış ve işletiliş yol ve araçlarının sergilenmesidir. Bu tablo, iktisadi karar birimlerinin borç ve alacaklarını gösterir.)

—Ormanc. *Hacim tablosu,* dikili bir ağacın, yerden 1,30 m yüksekliğe ve çevresine ya da çapına göre hacmini gösteren tablo.

—Oy. Üzerinde, banko bakara oynanan bir oyun masasının iki bölümünden her biri. || Üstüne, oyuncuların paralarını koydukları bir oyun masasının iki bölümünden her biri.

—Tıp. *Klinik tablo,* bir hastada görülen belirti ve alametlerin tümü.

—Tiyat. Perde/sahne sisteminden farklı olarak bir dramatik yapıtın ya da oyunun ara birimi. (Tablo, sık sık dekor değişikliğiyle, yeni bir atmosfere girişle belirlenen mekânsal bir birimdir.) || *Canlı tablo,* sahnede oyuncuların bir resim ya da heykeli canlandırmak için hareketsiz ya da donmuş biçimde yerleşmeleri.

—ANSİKL. Güz. sant. Ortaçağ'da ve XVI. yy.'ın sonuna dek, çeşitli türden ikonaları belirtmek için "tablo", terimi kullanıldı. Sedef, fildişi, akik ya da lacivert taşı üzerine de tablolar yapıldı. XVIII. yy.'ın sonunda bağa üzerine tablolar, XIX. yy.'da da mozaik tablolar ve ipekten dokunmuş tablolar moda oldu.

Gerçek anlamda tablolar, yani "boyalı tablolar" XII. yy.'dan başlayarak Avrupa'da gerçekleştirildi. Bunlar önceleri sunakları süslemede sabit bir biçimde kullanılıyordu. XIII. yy.'da İtalya'da, XIV. yy.'da da diğer ülkelerde tablolar, süslü çerçevelere konularak, duvarlara serbestçe asılmaya başlandı. Çokkanatlılarsa, seyahate ya da savaşa giderken birlikte götürülen gerçek mobilyalardı. Tablo koleksiyonu yapma ve onları özel salonlarda ya da bir galeride sergileme alışkanlığı XVI. yy.'dan başlayarak gelişti.

XVII. yy.'da Hollanda'da, genellikle bir saat mekanizmasına takılan "hareketli" ya da "mekanik tablolar" modası doğdu. XVIII. yy.'daysa, lamalar üzerine boyanan ya da cama kazınan ve seyircinin bakış doğrultusuna göre konusu değişen "değişken tablolar" yaygınlaştı. XX. yy.'ın kimi öncü akımlarında, özellikle de kinetik sanatta, bu tür "hareketli" yapıtlar yeniden ilgi gördü. (→ RESİM.)

—Mil. muhs. *Girdi-çıktı tablosu.* Girdi-çıktı modeli ilk kez Wassily Leontief tarafından formüle edilip *The Structure of the Ame-*

rican Economy 1919-1939 (1919-1939 arasında Amerikan ekonomisinin yapısı) [1941] adlı kitabında amerikan ekonomisine uygulanmıştır. Ancak, Fransa'da Quesnay *Tableau économique* kitabında bugünkü girdi-çıktı çözümlemesinin başlangıcı sayılabilecek bir şema veriyordu. Daha sonra L. Walras'ta da benzer çalışmalara rastlanmaktadır.

• *Bir girdi-çıktı tablosunun yapısı.* Böyle bir tablo üç kadrandan oluşur. Bu kadranlar, bir yandan üretici karar birimleri arasında, öte yandan da üretici karar birimleriyle nihai kullanıcılar arasında dolaşan iktisadi akımları gösterir. Örneğin, bir üretim sisteminin n kadar dala (j) ayrıldığı ve bu dalların n kadar k malı ürettiği kabul edilirse (böyle bir varsayım, hiç olmazsa kuramsal olarak, üretim dallarıyla ürünler arasında "birebir"lik bir uyum sağlar) bir girdi-çıktı tablosu aşağıdaki biçimi gösterir:

—*A bölmesi, k* ürünlerinin, j dalları tarafından ara tüketimlerini belirleyen kare matrisi: satır üzerinde, çeşitli etkinliklere sağlanan k miktarları; sütun üzerinde her j dalı tarafından üretim süreci içinde kullanılan çeşitli k malları miktarları okunur;

—*B bölmesi*, her mal için, işlem tiplerine göre ayrıştırılmış nihai taleple (yatırım, tüketim, dış alışverişler) karar birimleri kategorilerini (aileler, işletmeler vb.) gösterir;

—*C Bölmesi*, her üretim dalı için, *katma değer*'i oluşturan öğeleri (ücretler, kârlar, dolaysız net vergiler) ve öteki kaynakları (ticari marjlar, mali daire ve kurumların satışları; dışalım; dışalım üzerinden vergi, resim ve harçlar) bir araya getirir.

Böylece, toplama yoluyla girdi-çıktı tablosu marjlarında şunlar elde edilir:

—her üretim dalı için, her malın toplam kaynakları;

—her mal için, bütün ara talep sahipleriyle nihai talep sahiplerinin kullanımlarının toplamı.

Bir girdi-çıktı tablosunun genel görünümü şematik olarak aşağıda verilmiştir:

• *Teknik ve mahreç katsayıları matrisi.* Tablonun yapısı gereği, her mala ait kaynaklarla kullanımlar zorunlu olarak denge durumundadır: dolayısıyla, her üretim dalı için, kaynaklar toplamıyla kullanımlar toplamı birbirine eşittir. Öte yandan, bir girdi-çıktı tablosu, satır ya da sütun olarak okunmasına göre, iki tip ilişki kurulmasını olanaklı kılar:

—bunlardan biri, her mala ait kullanımları ara kullanımlar ve nihai kullanımlar olarak ayrıştıran ilişkidir (üretimle nihai talebin parasal değeri sırasıyla X ve Y ile gösterilirse):

$$(1) \quad \forall k,\ 1 \leq k \leq n,\ \sum_{j=1}^{n} x_{kj} + Y_k = X_k\ ;$$

—ötekiyse her üretim dalının kaynaklarını, ara mallar ve üretim etmenleri girdilerine ve başka kaynaklara göre ayrıştıran ilişkidir (ara tüketimler dışındaki kaynaklar R ile gösterilirse):

$$(2) \quad \forall j,\ 1 \leq j \leq n,\ \sum_{k=1}^{n} x_{kj} + R_j = X_j\,.$$

—Bu iki denklem sanayiler arası değişimlerin muhasebe dengesini gösterir. Her malın üretim fonksiyonuyla ilgili bir varsayım kurulmak yoluyla bir iktisadi dengeye geçilir: Leontiefi izleyerek ara tüketim akımlarıyla toplam üretimler arasında istikrarlı bir ilişki bulunduğu kabul edilir (bu ise, üretimlerin herhangi bir doğal sınırlamayla karşılaşmamasını, yani bir talep değişikliğinin teknik tercihleri değiştirmeye yol açmamasını gerektirir. Ayrıca, bu çözümleme ancak statik bir değer taşır, teknik ilerlemeleri hesaba katmaz). Böylece, girdi-çıktı tablosuna iktisadi bir yapı veren iki tür sabit katsayı tanımlanabilir:

—*teknik katsayılar:* bir j dalına ait ara tüketimlerin (x_{kj}), onun üretim değerine X_j bölündükten sonra

$$a_{kj} = x_{kj}/X_j$$

genelleştirme yoluyla elde edilir:

$$A = [a_{kj}]_{j=1\ldots n}^{k=1\ldots n}$$

Burada A, teknik katsayılar matrisini temsil eder. Bu matris, her daldaki üretimin, nihai talepteki belirli değişime ayak uydurabilmek için ne ölçüde değişmesi gerektiğini hesaplamayı sağlar (kesimlerarası bütün karşılıklı bağlılıklar hesaba katılmak koşuluyla). Bu nedenle matris notasyonunda, 1 no.'lu denklem: AX+Y=X ya da n basamaklı birim matrisi I ile gösterilerek $X=(I-A)^{-1}Y$ biçiminde yazılır.

—*Mahreç katsayıları:* x_{kj} akımları, varış kutupları üretimleriyle ilişkilendirilebileceği gibi, çıkış kutupları üretimleriyle de ilişkilendirilebilir. Böylece, katsayıları hesaplanır. Bunlar, j dalına ihraç edilen k malının üretim payını temsil eder. Mahreç katsayılarına dayanan bu yaklaşım, girdi-çıktı sistemini, üretim ve talep değişikliklerine göre çözümlemekte kullanılır: böylece, nihai talebe ait değişikliklerle, bunun yol açtığı üretime ait değişiklikler arasında ilişki kuran aşağıdaki ifade elde edilir:

$$\frac{\Delta X}{X} = (I - D)^{-1}\,\frac{\Delta Y}{Y}\,.$$

• *Girdi-çıktı tablolarının kullanımı.* Bu tabloların iki tipi vardır: 1. ulusal ekonominin üretim yapılarının incelenmesinde kullanılan geriye bakışlı girdi-çıktı tabloları; 2. iktisadi politikalarda ve planlamada kullanılan ileriye bakışlı ya da prospektif girdi-çıktı tabloları. Geriye bakışlı incelemelerde, genellikle sözkonusu olan şey, çeşitli üretim dallarının teknolojik yapılarının karşılaştırılması (katma değerin ya da onun çeşitli öğelerinin üretimdeki göreceli payı, çeşitli ara tüketimlerin ağırlığı), teknik katsayıların uzun dönemli evrimleri içinde teknolojik değişikliğin genişlik derecesinin ortaya çıkarılması ve özellikle, etkinlik dallarının üretim sistemi içinde kapladıkları stratejik ya da stratejik olmayan yere göre hiyerarşik bir sıralamasının yapılması: böylece, bir üretim dalının yalnızca niceliksel önemini (üretim hacmi, dışa satılan üretim miktarı vb.) hesaba katan bir ölçüte dayalı bir hiyerarşinin yerine, üretim dalları arasındaki değişimlerin yol açtığı dolaylı ve dolaysız etkilerin tümünü ve bu etkilerin yayılış biçimini göz önünde bulunduran bir hiyerarşi konulabilir.

Prospektif görüş açısından, bu çözümleme teknikleri, alternatif iktisadi siyaset önlemlerinin sonuçlarını ve etkinlik derecelerini önsel olarak incelemeyi sağlar: enerji maddeleri fiyatlarındaki bir yükselişin uyandıracağı tepkiler, vergi ya da vergi benzerlerinde (parafiskalite) bir değişikliğin etkisi, faiz oranlarındaki bir düşüşe karşı duyarlılık vb. Burada da bir hiyerarşinin önemi kendini belli eder, çünkü bir açılım ya da enflasyona karşı mücadele sözkonusu olduğundan, uygulanacak politikaların belirlenmesi beklenen etkileri en iyi ve / ya da en hızlı ya yacak etkinlik dallarının seçilmesine dayanır.

Ulusal çerçevede güçlü bir çözümleme aracı olan girdi-çıktı tablo modeli, günümüzde bölgesel, bölgelerarası ve uluslararası ilişkilerin incelenmesinde de kullanılmaya başlanmıştır: örneğin, Avrupa topluluğu için girdi-çıktı tabloları düzenlenmiş bulunmaktadır. Nihayet, başka bir yönde yapılan araştırmalar da W. Leontief ve W. İsard'ın çalışmalarını sürdürerek, sanayi ilişkilerini çevreyle bütünleştirmeyi hedef almaktadır. Bir girdi-çıktı tablosu bütün olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

• *Türkiye'de* girdi-çıktı tablo çalışmalarına 1959'da sanayiler arası işlemler tablosu yapılarak başlanmış, daha sonra 1963, 1967, 1968 ve 1973 yıllarına ait dört tablo hazırlanmıştır. Girdi-çıktı tabloları hazırlanırken, önce kesim sayısı, kesimlerin nasıl sınıflandırılacağı, nihai talebin nasıl bölüneceği vb. konuları kapsayan tablo planının oluşturulması gerekir. Bu açılardan bakıldığında Türkiye'de yapılan girdi-çıktı tablolarında, 1959'da, 15 kesim ele alınmış 1963 ve 1967 tabloları 37, 1968 tablosu 50, 1973 tablosuysa 64 kesimli olarak hazırlanmıştır. 1973 tablosu hem homojenlik, hem de sanayiler arası yapı hakkında ayrıntılı bilgiler vermek açısından ötekilerden daha üstündür. Nihai talep bakımından, 1959 tablosu özel tüketim, kamu tüketimi, özel yatırım, kamu yatırımı, stoklar, dışsatım ve negatif değerleri içeren rakip dışalım olmak üzere 7'ye bölünmüşken; 1963, 1968 ve 1973 tablolarında bir önceki son kalem çıkarılmış ve 6'ya bölünmüştür. Kullanılan fiyatlar bakımından incelendiğinde 1959 yılı tablosunda alıcı fiyatları kullanılmışken 1963, 1967, 1968 ve 1973 tablolarında satıcı fiyatlarının temel alındığı görülmektedir. Bu durum son yıl tablolarını 1959 tablosuna oranla daha üstün kılmaktadır. Girdi-çıktı tablolarının hazırlanmasında dolaylı vergiler ayrı bir önem taşımaktadır. 1959 tablosunun hazırlanmasında dolaylı vergilerle ilgili herhangi bir çalışma yapılmamış, ötekilerdeyse katma değer bölümünde ayrı bir sırada "vasıtalı vergiler" başlığı altında yer verilmiştir. Ancak bu vergiler kesimlerin çıktı satışları içinde vergi paylarını belirtmekte, her kesimin başka kesimlerden aldığı girdilere isabet eden dolaylı vergi miktarları belirtilmemektedir. Planlama açısından önemli konulardan biri de tablolar düzenlenirken sanayiler arası modelde kullanılacak katsayıların bulunmasıdır. Yeni sanayilerin kurulması, üretim tekniklerinde değişiklikler vb. nedenlerle katsayı matrisinin olası değişikliklere göre düzenlenmesini gerektirir. Örneğin, Türkiye'de I. Plan çalışmalarında 1959 tablosu bu yönde bir düzeltme yapılmadan kullanılmış, II. Beş yıllık planda, 1963 tablosundaki katsayılar olası değişikliklere göre düzeltilerek alınmıştır. III. Beş yıllık plan çalışmalarında da 1967 tablosu temel alınmakla birlikte 1973 ve 1977'ye göre bir revizyona tabi tutularak elde edilen yeni katsayı ve ters matris, matris çözümünde kullanılmışır. IV. Beş yıllık plan modelinin çözümündeyse 1973 yılı tablosundaki girdi katsayıları, 1977 ve 1982'ye göre düzeltilerek kullanılmıştır.

TABNAK sıf. (fars. *tāb* ve *-nāk*'tan *tābnāk*). *Esk.* Parıltılı, parlak.

TABNİT, Sidon kralı (İ.Ö. VI. yy. sonları - V. yy.), kral Eşmunazar'ın (lahdi Louvre müzesi'ndedir) babası. Sidon (Sayda) nekropolisinde, 1887'de ortaya çıkarılan diyorit lahdi, günümüzde İstanbul Arkeoloji müzeleri'nde sergilenmektedir. Antropoit for-

		Üretim dalları				Nihai talep	Toplam kullanımlar
		1	2	...j	...n		
Ürünler	1	x_{11}	$x_{1.}$	...x_{1j}	...x_{1n}	Y_1	X_2
	2					Y_2	
	k	x_{k1}	x_{k2}	...x_{kj}	...x_{kn}	Y_k	X_k
	n	x_{n1}	x_{n2}	...x_{nj}	...x_{nn}	Y_n	X_n
Katma değer ve öteki kaynaklar		R_1	R_2	...R_j	...R_n		
Toplam kaynaklar		X_1	X_2	...X_j	...X_n		

A bölmesi →

B bölmesi

C bölmesi →

mundaki lahdin yüz hatları mısır üslubundadır, omuz ve göğüs kazıma bezemeli gerdanlıkla kaplıdır. Lahdin iki yazıtı bulunmaktadır: bacak üzerindeki hiyeroglif yazıt lahdin ilk sahibi mısırlı general Peneftah, bunun altında ayak üzerindeki fenikece yazıt ise Tabnit'e aittir.

TÁBOR, Çek Cumhuriyeti'nde (Güney Bohemya) kent; 32 000 nüf. 1420'de XIII. yy.'da yapılmış bir şatonun yıkıntıları üzerinde kurulan kent, radikal bir husçu hareketin destekçisi oldu. Tahkimli bir tarihsel merkezdir.

TABOR dağı, ar. **Cebel Tur,** İsrail devletinde kireçtaşlı dağ, Ürdün ırmağıyla Taberiye gölünün B.'sında; 588 m. Celile platosuna egemendir. Eski İbraniler'ce (İ.Ö. XIII. yy.) kutsal bir dağ sayılan bu yer, Hellenistik dönemde bir müstahkem mevkiydi: Flavius Josephus Romalılar'a karşı bu müstahkem mevkiden yararlandı. Bir hıristiyan efsanesine göre (III. yy.'dan eski değildir), Markos'un incilinde yer adı verilmeden belirtilen İsa'nın Görünmesi Tabor dağında gerçekleşti.

TABORA, Tanzaniya'da kent, il merkezi; 214 000 nüf. Darüsselam, Mvanza ve Kigoma demiryollarının kavşağında ticaret merkezi. —*Tabora ili,* 76 150 km^2; 1 036 293 nüf. (1988).

TABORLULAR çoğl. a. Tar. Jan Žižka çevresinde toplanan radikal husçular.
—ANSİKL. Dört Prag Maddesi dolayısıyla husçular bölününce (1420), aynı yıl Tábor'da kendi topluluklarını kuran en uzlaşmaz unsurlar adlarını da bu kentten aldılar. Ilımlılar'a *(calixtinler)* karşı on dört maddelik bir inanç açıklaması yayımlayarak geleneği, ayin törenlerini, azizlerden yardım beklemeyi, kutsal emanet ve görüntüleri eleştirdiler. 1434'te Lipany'de, katolikler ve ılımlı husçular tarafından yenildiler.

TABSIRA a. (ar. *başar*'dan *tabşıra*). *Esk.* Görüşü ve anlayışı artıran güç.

Tabsıra, Mahmut II döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk "hariciye", daha sonra da ilk "dahiliye" nazırı Âkif* Paşa'nın düzyazı yapıtı (Matbaa-yı âmire'de tarihsiz bas. 1882'de yeniden bas.). *Ceride-i havadis* gazetesini çıkaran ingiliz uyruklu Churchill'in Kadıköy'de avlanırken bir çocuğu yaralaması (1836) üzerine ortaya çıkıp gelişen olayları konu edinir. Bu olay sonucunda görevinden uzaklaştırılmış olan Âkif Paşa yapıtında, siyasal rakibi Pertev Paşa'ya sert eleştiriler yöneltir. Konuyu ele alırken geleneksel divan düzyazısını geride bırakarak biçim yerine içeriğe önem veren çağdaş düzyazının bir uygulamasını ortaya koyar.

Tabsırat ül-edille, Ebülmuin Meymun bin Muhammet en-Nesefi'nin (1037-1114) akaid ve kelam konularına ilişkin yapıtı. Bu yapıt, matüridilik* mezhebinin İmam Muhammet el-Matüridi'nin (öl. 944) *Kitab üt-tevhid*'inden sonra en değerli kaynağı sayılır. Henüz basılmamış olan yapıtın Kayseri Raşit Efendi kitaplığı no. 496'da kayıtlı elyazma nüshası 278 yapraktır. Bundan başka Süleymaniye, Fatih, Carullah, Kılıçalipaşa, Nuruosmaniye, Aşirefendi kitaplıklarıyla Mısır'daki çeşitli kitaplıklarda da elyazması nüshaları vardır.
Yapıtın içerdiği konular Matüridi'nin *Kitab üt-tevhid*'i ile büyük bin benzerlik taşır. Bilgi (ilim) ve bilginin tanımı, kaynakları, değeri, Allah'ın sıfatları, insanın güç ve iradesi ile bunların tanrısal sıfatlarla ilişkisi, insanın yükümlülük ve sorumluluğu ve imamet (devlet başkanlığı) yapıtın başlıca konularıdır. Yapıtta ayrıca *seneviye, mecusilik* gibi ikici eski iran dinleri de incelenip eleştirilir.

TABSİR ya da **TEBSİR** a. (ar. *başar*' dan *tabşîr, tebşîr*). *Esk.* **1.** Açıklama. **—2.** Zihnine yerleştirme. **—3.** Dikkatli olmasını sağlama.

TABU a. (ing. *taboo;* polinezya dilinde yasak, kutsal anlamına gelen *tabu* sözcüğünden). **1.** Bazı toplumlarda bir nesne, bir kişi ya da bir davranışın, onları topluluk üyelerine yasak ya da tehlikeli olarak gösteren özellikleri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Toplumsal, dinsel, kültürel baskılar yüzünden bir sözcüğün kullanımına konan yasak. **—3.** Söz edilmemesi gereken, toplum ve ahlak kurallarına göre çağrıştırılması, anımsatılması yakışıksız, uygunsuz sayılan şey: *Tabuları yıkmak. Cinsellik artık tabu olmaktan çıktı.*
◆ sıf. Dinsel bir yasağı olan, tabu sayılan şey için kullanılır.
—ANSİKL. XIX. yy.'dan başlayarak antropoloji, tabu kavramını, özellikle totemcilikle olan bağıntıları bakımından derinliğine inceledi; çünkü totem hayvanlar ya da nesneler, yasaklara bağlanmıştı. Frazer, Durkheim ve Mauss'tan sonra tabu, hatta dinin ya da kutsallık düşüncesinin temeli olarak bile kabul edilebildi. Bu kavram altında, çok değişik olaylar bir araya getirildi. Bu nedenle antropologlar, eskiden tabu adıyla bir araya getirilen şeyleri adlandırmak için, "yasak" terimini yeğlemeye başladı. Daha yansız ve daha kapsayıcı bir nitelik taşıyan bu terim, yasaklama olaylarının karmaşıklığını daha iyi açıklıyordu. Yasaklamada, toplumsal bir kurallar ve yaptırımlar alanıyla, bu kural ve yaptırımların daha çok "mistik" ya da "büyüsel-dinsel" bir nitelik taşıdığı bir başka alan arasında bir ayrım yapmak genellikle çok güçtü. Örneğin yakınıyla yatma konusundaki evrensel yasakta (eskiden tabu deniliyordu) durum, böyleydi. Yakınıyla yatma yasağının Lévi-Strauss, her türlü değiş tokuşun, dolayısıyla her türlü toplumun kurucusu olma özelliği taşıdığını ortaya koymuştu. Ancak Françoise Héritier, bütün toplumlar için yakınıyla yatma yasağının, yerel kişi (kan, ruhlar vb.) ve toplumsal ve "mistik" kalıtım kuramlarıyla sıkı bağlılaşımını da ortaya koydu.
Nitekim *Taboo* (1956) adlı yapıtında etnolog Franz Steiner, tabu kavramıyla son derece benzeşmez nesnelerin adlandırıldığını ileri sürdü ve bunları şöyle sıraladı: 1. bir ayin anlamı taşıyan bütün saygı gösterme mekanizmaları; 2. tehlikeli durumlarda gösterilmesi istenen özgül ve kısıtlayıcı davranışlar; 3. bu tehlikedeki bireylerin korunması; 4. bu tehlikedeki, dolayısıyla tehlikeli (antropolog Mary Douglas' ın gösterdiği gibi, kirlenme durumunda) bireyler toplumunun korunması.
Tabu kavramı, aslında polinezya dünyasına uygun bir kavramdır. Polinezya toplumunda her yerde, değişik biçimler altında bu terimle (kaptan Cook'un betimlediği gibi, *tabu, tapu, tafu*) karşılaşılır. Kaldı ki sözkonusu alanda da bu kavram, son derece çokanlamlı bir kavramdır. Örneğin, B. Malinowski'nin betimlediği Trobriandlılar arasında, tabu teriminin üç anlamı vardır: 1. kutsal, yasak; 2. soy büyükleri, atalar, totemler; 3. babanın kız kardeşi ve anlam genişlemesiyle cinsel ilişkilerde bulunmaya izin verilen kadın. Öteki polinezyalı toplumlarda, tabu kavramının paradigması olarak başkanın kişiliği kabul ediliyordu. Edmund Leach'in Trobriandlılar konusunda ortaya koyduğu gibi, mantığını yakınıyla yatma ve dıştanevlilikle ilgili yerel kurallara dayandıran ve bugün de birçok antropolojik tartışmaya yol açan bu kavramın, büyük bir karmaşıklık taşıdığı görülmektedir.

TABUAERAN, esk. **Fanning,** Line* İslands'dan biri, Büyük Okyanus'ta; 434 nüf. (1990). Kiribati'ye bağlıdır.

TABUÇİ YASUKAZU (Yasse denir), japon ressam (Fukuoka 1921). 1951'de Fransa'ya yerleşti ve lirik soyutlamaya yakın bir anlayışta yapıtlar verdi. Avrupa sanatına özgü (Matisse, Cobra) bir renk yeğinliği geleneği içinde kalarak yaşamdan ("Ziyafetler" dizisi, 1965-66) ve doğadan ("Çiçekler" ve "Yanardağlar" [1968-1970], "Gökyüzleri" ve "Kapılar" [1972], "Ağaçlar" [1977], "Bitmemiş mevsimler" [1980-81] dizileri) alınan motiflerin plastik ve simgesel imgeler haline dönüştürüldüğü zengin bir sanata yöneldi.

Tabulae İguvinae, bir bölümü özel bir abeceyle (etrüsk abecesinin değişik bir türü), bir bölümü de latin abecesiyle yazılmış yazıtlarla kaplı olan, 1444'te İtalya'daki Gubbio (lat. *İguvium;* Ortaçağ'da *Eugubium*) kenti yakınlarında bulunmuş büyük boy yedi bronz levhaya (bugün Gubbio'da korunmaktadır) verilen ad. Bunlar umbria dilini en iyi tanıtan belgelerdir. Ayrıca, bir rahipler loncasının *(Atiedii)* yaptığı işlemleri içeren metin, eski İtalya'daki ayin düzeni konusunda bilgi verir. Levhaların İ.Ö. II.-I. yy.'lardan kaldığı sanılmaktadır.

Tabula rasa, insan zihninin deney edinmeden önce, üzerine hiçbir şey yazılmamış bir tabletten farksız olduğunu belirtmek için deneyci filozofların (onlara göre bilginin bütün içeriği deneyden gelir) kullandıkları latince deyim.

TABULARİUM a. (lat. sözc. *tabula,* tablet'ten). Antik Rom. Capitolium'un güney-doğu'sundaki resmi arşivler.

TABULAŞMAK gçz. f. Bir şey sözkonusuysa, tabu durumuna gelmek, tabu olarak kabul edilmeye başlanmak.
◆ **tabulaştırmak** ettirg. f. *Bir şeyi tabulaştırmak,* onu tabu durumuna getirmek: *Cinselliği tabulaştırmak.*

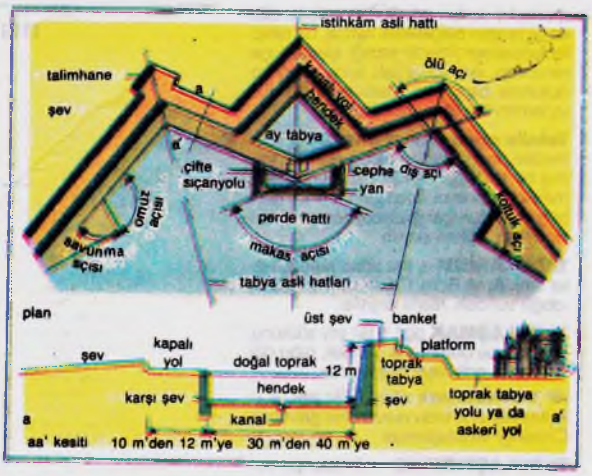
TABULAŞTIRMAK → TABULAŞMAK.

TABULATA a. Birinci Zaman'da koloni halinde yaşamış fosil polip alttakımı. (Boruları yatay levhalarla kesilir. Mercanlar sınıfı.)

TABUN a. (fr. *tabun*'den). Org. kim. Siyanofosfonik asidin, $NC{-}PO(OC_2H_5){-}N(CH_3)_2$ formülünde bir türevi; kolinesterazın etkinliğini durdurduğundan savaş gazı olarak kullanılmak istendi. (İnsan için öldürücü doz, kg başına 0,01 mg'dır.)

TABUN, Hayfa (İsrail) kentinin G.'inde, Karmel dağının Akdeniz'e bakan yamacında mağara. En eski yerleşim tabakaları Alt Yontmataş dönemine (clacton endüstrisi ?) ve acheul kültürüne ait olabilir. Moustier endüstrisi tabakasında Neandertal'e yakın iki insan kalıntısı ele geçirildi. En yeni buluntular Tunç çağına aittir.

TABUR a. (esk. türkç. *tapkur*'dan). **1.** Silahlı kuvvetler içerisinde, özellikle kara kuvvetleri kuruluşunda bulunan alaydan küçük, bölükten büyük taktik birliğe verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Düzgün biçimde art arda sıralanmış insan topluluğu. **—3.** *Tabur görev kuvveti,* bir harekât ya da görevin başarılması için piyade, mekanize piyade ve tank taburları emrine çeşitli sınıf ve silahlar verilerek kurulan geçici gruplandırma.
—Antik Yun. *Kutsal tabur,* Gorgidas tarafından 300 soyludan oluşturulan, masraflarını hazinenin üstlendiği ve birbirlerine zafer kazanma ya da ölme andıyla bağlanmış thebai taburu.
—Ask. denizc. Gemi mürettebatının, belli zamanlarda, güvertede ya da geminin herhangi bir yerinde üç sıralı saflar halinde toplanması. (Tabur, personel mevcudunu almak ve insan, silah ve mazlemede bir vukuat olup olmadığını anlamak için yapılır.) ‖ *Tabura alma,* genellikle sabah, akşam ve gece yoklama almak için mürettebatı bir araya toplama. (Tabura alma, nöbetçi subay tarafından yapılır ve mevcut gemi komutanına iletilir) ‖ *Akşam taburu,* mevcut ve vukuat raporlarını almak için saat 16.30' da yapılan tabur. (Bu taburdan sonra, izinli vardiya subay ve astsubayları gemiden ayrılabilir.) ‖ *Gece taburu,* arma brandadan önce, yoklama mevcudu almak için gemi nöbetçi subayı tarafından yapılan tabur. (Mevcut gemi ikinci komutanına iletilir ve sonra erat yatırılır. Gemi komutanı lüzum gördüğü ve istediği zaman ayrıca yoklama yaptırabilir.) ‖ *Müracaat ve eğitim taburu,* günlük eğitime başlamadan önce, bölüm subayları tarafından, personelin kılık, kıyafet ve temizlik denetimlerini yapmak için toplanan tabur. (Gemi subayları ile bütün personel bu taburda bulunur. Bu tabur, seyirde ve fırtınalı havalarda, üst üste üç günü aşmayacak biçimde ertelenebilir.) ‖ *Sabah taburu,* günlük vakit cetvel*ine göre, nöbetçi subayı tarafından yapılan mevcut alma. (Nöbetçi subayı bölümlerin kıdemli astsubayından mevcut aldıktan sonra personeli temizlik yerlerine dağıtır, bölüm subayları da bataryalarını dolaşarak denetlerler.)
—ANSİKL. Ask. Binbaşı ya da yarbay rütbesindeki bir subay tarafından sevk ve idare edilen tabur, piyade sınıfı içerisinde

bir tabyanın planı ve kesiti

temel taktik birliktir. Genellikle üç ya da dört piyade bölüğü (topçu taburunda batarya), karargâh ve destek bölüğünden oluşur.

TABURCU sıf. **1.** Hastaneden çıkmasına karar verilmiş hasta için kullanılır: *Geçmiş olsun, önümüzdeki hafta taburcusunuz.* **—2.** *Bir hastayı taburcu etmek*, iyileştiği ya da hastanede bakıma gerek kalmadığı için bir hastayı hastaneden çıkarmak. || *Taburcu olmak*, iyileşerek hastaneden çıkmak, taburcu edilmek.

TABURE a. (fr. *tabouret*). **1.** Kolluksuz ve arkalıksız iskemle. **—2.** *Ayak taburesi*, bir koltukta otururken, üzerine yalnızca ayakların uzatıldığı küçük mobilya. || *(Amerikan) bar taburesi*, bir barın tezgâhına yetişebilmek için oturulan, yüksek ayaklı tabure. || *Piyano taburesi*, bir piyanistin, kollarını tuşların düzeyinde istediği gibi tutabilmesi için yükseltilip alçaltılabilen tabure.

TABUT, -tu a. (ar. *tābūt*). **1.** Ölünün mezarlığa götürülürken içine konulduğu uzun sandık. **—2.** *Yörs.* İçine yumurta konan uzunca sandık.

—İsl. Müslümanlığın ilk dönemlerinde ölüleri tabutsuz gömme geleneği vardı. Böylelikle ölenin çıktığı toprağa kavuşması amaçlanırdı. Müslümanlıkta ilk tabut Hz. Muhammet'in kızı, halife Ali'nin eşi Fatma için kullanıldı. Tabutun din yönünden ölüyü taşımasından başka bir önemi yoktur.

Pietro Tacca
Floransa'da Annunziata meydanı'ndaki çeşmelerden biri (bronz, 1629)

Scala

Müslümanlarda tabuta sade bir örtü örtülür, tabutun süslenmesi geleneği yoktur.

TABUTLUK a. **1.** Cami avlusunda tabutların konulduğu yer. **—2.** Ancak bir kişinin ayakta durabileceği işkence bölmesi.

TABÜLATÖR a. (fr. *tabulateur*). **1.** Bir yazı makinesinde, aynı duruş yerlerini her satırda otomatik olarak bulmayı sağlayan düzenek. **—2.** *Ondalık tabülatör*, bir büro makinesinde rakamların dikey kolonlar halinde sıralanmasını kolaylaştıran düzenek.

TÄBY, İsveç'te kent, Stockholm'un K.'inde; 42 500 nüf. Konut merkezi. Deniz kuvvetleri akademisi. XIII. yy.'da yapılmış kilise (freskler).

TABYA a. (ar. *ta'biye*, hazırlama'dan). Ask. **1.** Sürekli olarak savunmaya hazır bulundurulması gereken stratejik ya da taktik açıdan önemli görülen bir yerde, barış zamanında yapılan berkitilmiş mevzi. **—2.** Müstahkem mevkilerin etki alanını genişletmek, orayı düşmanın kara ateşinden korumak üzere, aralıklı olarak yapılmış, çevresi kapalı tesis. **—3.** Surların üzerinde, iki ön ve yan cephesi olan ve tabyalı sistemin ana öğesini oluşturan çıkıntı biçiminde çok köşeli istihkâm. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstihkc. *Basık tabya*, simetrik olmayan tabya. || *Çatal tabya*, çıkıntılı tabya. || *Düz tabya*, iki cephesi 180° lik komşu açı oluşturan tabya.

—Ansikl. 1500 yıllarına doğru, kale surlarında uzaktan gedikler açmaya olanak veren madeni güllenin ortaya çıkışı, Rönesans mühendislerince tasarlanan ve Vauban tarafından geliştirilen tahkim profilinin ve tabya planının yapılmasına neden oldu. Bir tabya, iki ön ve iki yan cepheden oluşur. İki tabya, bir perde hattıyla birbirine bağlanır. Tabya cephelerinin ve perde hattının üzerinde sıralanan savunucular, silahlarıyla, şevde bulunan düşmanları geri püskürtürler. Tabyalar, asli hattındaki ölü açılar, perde hattını örten ay tabyalardan dövülürler. Savunma topları üstü açık olarak tabyalara yerleştirilir. Tabya planı, tüm ölü açıları ortadan kaldırmıştır. Tahkim profili ise saldıranların ateşinden korunan ve hendekten çıkan toprak yığınını destekleyen toprak şevi duvarıyla, düşman toplarına karşı direnebilmek için yeterince dayanıklıdır. Savunan tarafın "tabyalı tahkimat" denilen tahkimat biçimini değiştirmeye zorlamak için yivli topların ortaya çıkması gerekti. Yandaki şekil, birinci tarz denilen (Rocroi ve Lille, 1667; Maubeuge, 1678; Toulon, 1679; Strasbourg, 1681) Vauban "tabyalı tahkimatı"nı göstermektedir. Bu istihkâmları arazinin güçlüklerine uyarlamak için ve savunmalarını geliştirmek için Vauban, sisteminin ikinci (Belfort, 1684; Landau, 1688) ve üçüncü (Neufbrisach, 1698) tarzlarına doğru ilerleme göstermiştir. Bunların özellikleri, tabyanın ayrılması, orta ve gerideki ay tabya istihkâmlarının düzenlenmesi, ikinci bir surun oluşturulması vb.'dir.

TACAN a. (ing. *tac[tical] a[ir] n[avigation]*'un kısaltması). Havc. Desimetrelik dalgalar bölgesinde çalışan bir vericiden yararlanan hava radyoseyir sistemi; bu sistemde verici, güney açısı ile uçağın vericiye olan uzaklığını gösteren işaretler yayımlayarak uçaktan gelen sorgulayıcı işarete yanıt verir. (Bütün tacan vericileri, ayrıca kendilerini tanıtmak için düzenli aralıklarla Mors işaretleri yayımlar.)

TACANÁ, Guatemala'da yanardağ, Büyük Okyanus'un yanı başında yükselen yanardağ kütlesinin kuzey-batı ucunda; 4 064 m.

TACANALAR, özellikle Batı Bolivya ve Peru topraklarında yaşayan ve aravak dilini konuşan Güney Amerika'daki kızılderili gruplar topluluğu. Balıkçılık ürünleri, çeşitlendirilmiş bir yiyicek maddeleri tarımı ve yabani meyve toplamacılığıyla beslenen Tacanalar, başlarında bir tanrının ("Baba-buada") yer aldığı bir tanrısal nesneler panteonuna tapıyor ve bitkilere ruhsal güçler atfediyorlardı. Başlıca tacana grup ve alt grupları, özellikle Araonalar, Capecheneler, Caviñalar, Tiatinagualar, Maropalar, Toromohalar, Mabenarolar ve Tacanalar olarak adlandırılmışlardır.

TACAVER a. (ar. *tāc* ve fars. *āver*'den *tāc-āver*). *Esk.* Hükümdar, padişah, taç sahibi.

TACAVERANE be. (ar. *tāc*, fars. *āver* ve *āne*'den *tāc-āverāne*). *Esk.* Hükümdara, padişaha yakışır biçimde.

TACAVERİ a. (ar. *tāc*, fars. *āver* ve ar. *-ī*'den *tacāverī*). *Esk.* Krallık, hükümdarlık.

TACAVERİ sıf. (ar. *tāc*, fars. *āver* ve ar. *-ī*'den *tācāverī*). *Esk.* Hükümdarla ilgili.

TACCA a. (lat. *tacca;* malayca *takah*, tırtıklı'dan). Tropikal bölgelerde yetişen birçenekli çokyıllık otsu bitki. (Kökten süren yaprakları geniş ve saplıdır. Sapçıklı, kahverengi, dört bürgülü ve bunlara bağlı uzantılı ilginç çiçekleri sık şemsiye biçiminde topludur. *Tacca pinnatifida* türünün köklerinden bir çeşit tapyoka ya da Tahiti ararotu yapılır. *Taccaceae* familyasının örnek tipi.)

■ **TACCA** (Pietro), italyan heykelci (Carrara 1577 - Floransa 1640). Giambologna' nın öğrencisi ve yardımcısı; Floransa'da, Cosimo I'in at üzerindeki heykelini süsleyen alçakkabartmaları gerçekleştirdi. Ustası onu, Paris'te Pont-Neuf'e dikilecek olan Henri IV'ün heykelini tamamlamakla görevlendirdi. Diğer yapıtları arasında, Floransa'da, Annunziata meydanı'ndaki çeşme, Madrid'de Felipe IV'ün atlı heykeli, Livorno'da Ferdinando I anıtını çevreleyen bronzdan dört köle heykeli sayılabilir.

TACCARDİA LACCA a. Asya'da çeşitli ağaçlarda yaşayan koşnil. (Ağaçlarda zamk reçine oluşmasına yol açar.) [Eşanl. COCCUS LACCA.]

TACDAR sıf. ve a. (ar. *tāc* ve fars. *dār*'dan *tāc-dār*). *Esk.* Başında taç bulunan; hükümdar, padişah.

TACDARAN çoğl. a. (fars. *tāc-dār*'ın çoğl. *tāc-daran*). *Esk.* **1.** Başında taç bulunanlar, hükümdarlar. **—2.** *Tacdaran-ı zaman*, devrin hükümdarları.

TACDARANE be. (ar. *tāc*, fars. *dār* ve *-āne*'den *tāc-dārāne*). *Esk.* Hükümdarca, hükümdara yakışır biçimde.

TACDİH sıf. ve a. (ar. *tāc* ve fars. *dih*'ten *tāc-dih*). *Esk.* Taç giydiren, hükümdar, prens.

TACDUZ sıf. ve a. (ar. *tāc* ve fars. *dūz*'dan *tāc-dūz*). *Esk.* Derviş takkesi diken.

TACE a. (ar. *tāc* ve fars. *-çe*'den *tāce*). *Esk.* Küçük taç.

—Esk. zool. Horoz ya da kuş ibiği.

TACEK a. (ar. *tāc* ve fars. *-k*'den *tācek*). *Esk.* Küçük taç.

TACET a. (lat. *tacet*, susuyor'dan). Müz. Vokal ya da çalgısal bir bestenin bölümlerinden birindeki uzun es.

TACETTİN BEY, canik emiri (öl. 1386). Alaettin Savcı Bey'in torunu, Tacettinoğulları beyliğinin kurucusu Doğan Şah Bey'in oğlu. Doğan Şah Bey'in ölümünden sonra bey oldu. Kadı Burhanettin'le savaştı. 1381'de Trabzon rum imparatoru Aleksios III Komnenos'un kızı Eudoksia ile evlendi. Türkmen emiri Hacı Emirzade Süleyman Bey'le tutuştuğu bir savaşta öldürüldü. Alp Arslan Bey, Kılıç Arslan Bey, Süleyman Bey ve Mahmut Çelebi adlı dört oğlu bulunuyordu. Ölümünden sonra yerine Mahmut Çelebi geçti.

TACETTİN PERVANE, Anadolu selçuklu emiri (öl. Ankara 1238). 1236'da Amid'i kuşatan selçuklu kuvvetlerine komuta etti. Alaettin Keykubat I'in ölümünden (1237) sonra, Gıyasettin Keyhüsrev II' nin tahta çıkarılmasında etkili oldu. Büyük nüfuz kazanan Saadetin Köpek'in kendisini ortadan kaldıracağı korkusuyla iktaı olan Ankara'ya giderek merkezden uzaklaştı. Ancak, Sadettin Köpek onu zina yaptığı iddiasıyla taşlatarak (recm) öldürttü.

TACETTİNOĞULLARI, Anadolu Selçuklu devletinin dağılmasından sonra Kelkit yöresinde hüküm sürmüş bir beylik

(1308-1415). 1335'e değin İlhanlılar'a, daha sonra Eretnaoğulları, Kadı Burhanettin ve Osmanlılar'a tabi olan Tacettinoğulları beyliğinin merkezi Niksar'dı. Beyliğin asıl arazisi Kelkit'le Yeşilırmak'ın Tokat'ı sulayan parçası arasındaki topraklardı. Zaman zaman Amasya, Samsun, Ordu ve Sıvas'ın bir bölümünü de içine alacak kadar genişlediği bilinmektedir. Beyliğin kurucusu, Alaettin Savcı Bey'in oğlu Doğan Şah'tır. Doğan Şah'tan sonra sırasıyla Tacettin Bey, Mahmut Çelebi ve Hasan Bey başa geçti. Hasan Bey, 1425-1427 yıllarında Osmanlılar'ın yönetimine geçen beyliğini geri almaya çalıştıysa da sonunda osmanlı hizmetine girdi ve Gümülcine'de sancakbeyliği yaptı. Tacettinoğulları beyliği, kısa süren yaşamında Anadolu tarihinde etkili bir rol oynamamıştır.

TACGÂH a. (ar. *tāc* ve fars. *-gāh*'tan *tācgāh*). *Esk.* Hükümdar sarayının bulunduğu yer; başkent.

TACHÂH sıf. ve a. (ar. *tāc* ve fars. *ḫāh*'tan *tāc-ḫāh*). *Esk.* Hükümdar olmak isteyen.

TACHING → DAÇİNG.

TACHİNİDAE a. Böcbil. TIRTILSİNEĞİGİLLER familyasının bilimsel adı.

TACHİNUS a. Ağaçların yaralarında, mantarlarda ve çürümüş organik maddelerde yaşayan kınkanatlı cinsi. (Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

TÁCHİRA, Venezuela'nın güney-batısında eyalet, Andlar'da; 11 100 km²; 855 469 nüf. (1990). Merkezi *San Cristóbal*.

TACHYDROMİA a. Larvası ormanda yerde yaşayan, böcekçil ortoraf sinek cinsi. (Dansçısinekgiller familyası.)

TACHYGLOSSİDAE a. Zool. KARINCAYİYENGİLLER familyasının bilimsel adı.

TACHYORYCTES a. Zool. Köstebek sıçan ortak adıyla bilinen hayvanlardan bir bölümünün cins adı.

TACHYPORUS a. Geniş kınlı, kaygan ve parlak bedenli kınkanatlı cinsi. (Kısakanatlıböcekgiller familyası.)

TACHYTES a. Avrupa'da yaşayan zarkanatlı cinsi. (Yuvasına peygamber devesi, *Empusa* cinsi üyeleri ya da çekirge larvaları depolar. Kazıcıyabanarasıgiller familyası.)

TACİB a. (ar. *ᶜucb*'dan *taᶜcīb*). *Esk.* Hayrete düşürme, şaşkınlığa uğratma.

TACİK sıf. ve a. Tacikistan halkından olan.

◆ sıf. ve a. (Tamlayan olarak) Tacikler'e ya da Tacikistan'a ilişkin.

TACİKÇE a. Farsçanın bağımsız evrim geçirmiş özel bir biçimi; özellikle Tacikistan'da 4 milyonu aşkın insan tarafından konuşulur. (1933'ten beri kiril abecesiyle yazılmaktadır.)

TACİKİSTAN, Orta Asya'da, Çin ve Afganistan sınırında devlet; 143 100 km²; 5 200 000 nüf. (1990). Başkenti *Duşanbe*. Resmi dili *tacikçe*.

COĞRAFYA

Halkının çoğu Tacikler (% 63) ve Özbekler'den (% 23) oluşan Tacikistan'da büyük bir nüfus dinamizmi görülür; son 20 yıl içinde ülke nüfusu bir misli artmıştır.

Tacikistan bir yüksek dağlar ülkesidir: topraklarının büyük bölümünün yükseltisi 2 000 m'nin üzerindedir. Doğudaki Yukarı Bedahşan, yükseltisi 4 000 m'yi bulan yüksek platoların yanında yükselen Pamir kütlesinde uzanır. 8 000 km²'lik alan kaplayan buzullar (Fedçenko buzulu) Pianc ve Vahş'ı oluşturan selsularını besler. İklimi sert, ulaşımı çok güç olan bu bölgenin nüfusu seyrektir; burada Tacikler, vadi dipleriyle yüksek platoların otlakları arasında göçebe hayvancılıkla uğraşırlar. Batı Tacikistan, Türkistan sıradağlarının, Zerefşan'ın ve Hisar'ın güneyinde, batıdan doğuya doğru uzanan, Vahş'a ve Kafirnigan'a (bunlar G.'de Pianc'a ulaşırlar) açılan geniş vadiler kapsar. K.'de, Fergana vadisinin bir bölümü de Tacikistan sınırları içine girer.

Halkın çoğu ve iktisadi etkinliklerin büyük bölümü havzalarda ve vadilerde toplanmıştır. Su kaynaklarının düzenlenmesi sulu tarımın gelişmesine yol açmıştır. Ekilen toprakların % 40'ı uzun elyaflı pamuk ekimine ayrılmaktadır; bu pamuğun yüksek verimi (hektar başına 30 kile), ülke ekonomisine dışsatım yoluyla önemli gelir sağlar. Yem bitkileri ve tahıl ekiminin yanı sıra meyve bahçeleri ve bağlar da önemli yer tutar.

Nurek santralının ve Regar alüminyum kompleksinin yapımı, hâlâ kırsal özellikler taşıyan bir ekonomide, sanayi gelişmesinin yeni bir evresini işaret eder. Nüfusun yalnızca üçte biri kentlerde yaşar. Ülkenin geri kalan bölümünden kopuk olan Kuzey Tacikistan'ın odağı, besin ve tekstil (ipek, pamuk) sanayileriyle canlılık kazanan Hocent'tir. Güney Tacikistan'ın kent ağı Duşanbe'nin etkisindedir. Küçük sanayi merkezleri Kulyab ve Kurgan-Tyube, aynı zamanda yönetim merkezi görevini yüklenirler.

TARİH

Sakalar, Toharlar, Baktrialılar, Soğdaklar gibi iran kökenli etnik gruplardan oluşan Tacikler, ilk ve orta çağlarda uzun süre türk ve moğol egemenliği altında yaşadılar. Tacikler'in yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden Şugnan ve Cürcan önce Safeviler'le Özbekler (XVI.-XVII. yy.'lar), sonra da Afganistan ile Buhara ve Kokand hanlıkları (XVIII.-XIX. yy.) arasında sürekli savaşlara yol açtı. Öte yandan, Buhara hanlığı'nı egemenlikleri altına alan (1868), Kokand hanlığı'nı ortadan kaldıran (1876) ve Pamir yaylasını topraklarına katan (1895) Ruslar, böylece tacik ülkesinin büyük bölümünü ele geçirdiler. Afganlılar'ı da Şugnan'da Amu Derya'nın güney kıyılarına çekilmek zorunda bırakan Ruslar, ırmağın kuzey kesiminde kalan Tacikler'i kendi denetimlerindeki Buhara hanlığı'na bağladılar.

1917 devriminden sonra Taciklerin yaşadığı toprakların bir bölümü nisan 1918'de kurulan Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlandı. Bugünkü Tacikistan topraklarının büyük bölümünü kapsayan Buhara Hanlığı'nda ağustos 1920'de yönetime el koyan devrimciler, aynı yıl ekim ayında Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti'ni kurdular. Bunu 1921 başlarında Duşanbe ve Kulyab'ın Kızıl ordu'nun eline geçmesi izledi. Yeni yönetime karşı 1922'de başlayan Basmacı ayaklanması 1923'te denetim altına alındı. Ancak İbrahim Bek komutasındaki ayaklanmacılar Doğu Buhara'daki etkinliklerini 1931'e değin sürdürdüler.

1924'te Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti'yle Türkistan ÖSSC'ye bağlı tacik toprakları birleştirilerek Tacikistan ÖSSC kuruldu. Yönetsel olarak Özbekistan SSC' nin bir parçası olan Tacikistan ÖSSC'ye, 1929'da birlik cumhuriyeti statüsü verildi. Tacikistan'da 1928 ve 1929'da uygulanan tarımsal kolektifleştirme programları güçlü bir direnişle karşılaştı. Sonraki yıllarda, parti örgütü ve bakanlar kurulunda sık sık temizlik hareketlerine gidildi.

Tacikistan 1990'da, diğer birlik cumhuriyetleri gibi, güçlü milliyetçi hareketlere sahne oldu. Ağustos 1990'da egemenliğini ilan etti. Tacikistan Komünist partisi adını Sosyalist parti'ye çevirdiyse de çok geçmeden gene eski adını aldı. Yapılan ilk serbest seçimleri komünistler kazandı. Şubat 1990'da muhalefetle Komünist partisi arasında başlayan küçük çatışmalar giderek yayıldı. Yeraltı faaliyetlerini açığa vuran ve daha çok özerk Yukarı Bedahşan bölgesinde toplu halde yaşayan mollalar muhalefetle birleştiler ve Yukarı Bedahşan'a özerk cumhuriyet statüsü tanınmasını istediler. Bu siyasal çatışmalara bir de kuzey-güney bölünmesi eklendi: Komünist partisi kadrolarını sağlayan kuzeydeki Hocent ile islamcıların egemen olduğu güneydeki Kulyab yöresi (Kulyab kenti hariç) karşı karşıya geldi. 19 temmuz 1991'de yapılan ve başarısızlığa uğrayan Moskova darbesinden sonra iktidardaki Komünist partisinin başkanlığına Rahman Nabiev getirildi. Nabiev aralık 1991'de yapılan başkanlık seçimlerini kazanarak (% 58 oy) cumhurbaşkanı oldu. Muhalefet seçime hile karıştırıldığını öne sürerek gösterilere girişti. Gösteriler mayıs 1992'de silahlı çatışmaya dönüştü. Ülkedeki rus ordusu işe karışmadı. Muhalefet başarı sağlamakla birlikte kuzeyin ayrılmasından korkarak islam cumhuriyeti ilan etmekten kaçındı. Özbekistan'la sorun çıkmaması için, İran da uzlaşmadan yana çıktı. Mayıs 1992 sonunda bir koalisyon hükümeti kuruldu ve Rahman Nabiev cumhurbaşkanı olarak kaldı. Fakat uzlaşma devam etmedi, gittikçe şiddetlenen çatışmalar çok geçmeden iç savaşa dönüştü. Cumhurbaşkanlığı sarayı silahlı muhalefet kuvvetleri-

nin eline geçti. Başkan Nabiev saraydan ayrılarak rus askeri kışlasına sığındı, yerine Ali Rahmanov başkanlığa getirildi. Duşanbe'de olağanüstü hal ilan edildi. İslamcılara karşı, özellikle afgan sınırını kapatmak üzere rus birlikleri de tacik hükümet kuvvetlerine yardımcı oldular. 1993 başlarında hükümet yandaşı silahlı milislerin de desteğiyle R. Nabiev ve komünist yandaşları islamcı güçleri ezerek egemenliği sağladılar.

EDEBİYAT

İran halklarının doğu kolu olan Tacikler, İranlılar ile bir ölçüde *Avesta*'da izine rastlanan bir islamöncesi mitoloji geleneğini paylaşırlar ve kültürlerinin temelinde Rudeki, Dakiki, Ö. Hayyam, Nasır-ı Husrev, Firdevsi, Cami gibi büyük iranlı şairlerin bulunduğunu ileri sürerler. XVI. yy.'da İran topraklarından kopmuş olan Tacikistan'da edebiyat, önce hint "özenticiliğinin" etkisinde kaldıktan sonra zanaatçı çevrelerden çıkmış şairlerin (Vasifi, Müşfiki [1525-1588], Saydo Nesefi [XVII. yy. sonu]) yapıtlarında özgün toplumsal öğeleri işler. XIX. yy.'da filozof A. Doniş (1827-1897) İranlı Bedil'in getirdiği kapalılığa tepki olarak Tacikistan'ı modern düşünceye açmaya başladı. Ayni (1878-1954) ve iranlı şair Lahuti'nin (1887-1957) temelini attıkları XX. yy. tacik edebiyatında şiir, M. Rahimi (1901-1968), P. Suleymoni (1899-1933), Mirşakar (doğm. 1912), M. Dursunzade (doğm. 1911), M. Kanoatov (doğm. 1932) ile ilerledi, ardından da düzyazı ve tiyatro gelişti: Dikrami (doğm. 1909), A. Dehoti (1911-1962), R. Celil (doğm. 1909), S. Ulugzade (doğm. 1911), F. Muhammedyev (doğm. 1928).

ARKEOLOJİ

Eski Baktria ve Soğd'un doğu kesiminde yer alan Tacikistan'da, Yontmataş (30 buluntu yeri saptanmıştır) ve Yenitaş dönemlerine ait pek çok kalıntı vardır. Pamir'deki saka mezarlarının yanı sıra bölgede, baktria kentlerinin kalıntıları (Kei-Kobadşah, İ.Ö. III.-I. yy.) ve ilk kuşana göçebelerine ait mezarlıklar (Tulhar, İ.Ö. II.-I. yy.) ortaya çıkarılmıştır. "Oxus (Amu Derya) hazinesi"nin, Tacikistan topraklarında yer alan Taht-i kobad'dan geldiği sanılmaktadır. Acina-tepe manastırı (İ.S. VII. yy.), buddhacılığın varlığına tanıklık eder. Zerefşan vadisindeki Pencikent* kalıntıları ise, bölgede zengin bir soğd uygarlığının gelişmiş olduğunu gösterir.

TACİKLER, bir iran dili konuşan, Orta Asya'nın G.-D. kesiminde ve K. ve Orta Afganistan'da yaşayan halk. Toplam nüfusları yaklaşık 7,5 milyon kişi olan Tacikler'in 3,5 milyonu Tacikistan'da, yaklaşık 4 milyonu Afganistan'da yaşamaktadır. Şinciang'ın batı kesiminde ve Kuzey Pakistan'da da küçük tacik toplulukları vardır. 1924'te kurulan, 1929'da federe bir cumhuriyet durumuna gelen ve 1990'da bağımsızlığını kazanan Tacikistan Cumhuriyeti, Tacikler'in Orta Asya'daki ulusal devletidir. Orta Asya'nın eski yerleşik halkını simgeleyen Tacikler, çoğunlukla hanefi mezhebinden sünni müslümanlardır. Afganistan'da isna aşeriye şii ve Pamir'de (Yukarı Bedahşan özerk bölgesi) ismaili şii Tacikler vardır.

TACİL a. (ar. *ʿacele*'den *taʿcil*). *Esk.* **1.** Acele etme; acele ettirme. **—2.** Çabuklaştırma. **—3.** *Tacil etmek,* hızlandırmak, çabuklaştırmak.
—Esk. dilbilg. *Tacil fiili,* tezlik fiili.

TACİLAT çoğl. a. (ar. *taʿcil*'in çoğl. *taʿcilat*). *Esk.* Hızlandırmalar, çabuklaştırmalar, acele ettirmeler.

TACİM a. (ar. *ʿacm*'den *taʿcim*). *Esk.* Noktalama, noktalatma.

TACİN a. (ar. *ʿacn*'den *taʿcin*). *Esk.* Yoğurma, hamur haline getirme.

TACİN a. **1.** Kuşbaşı doğranmış koyun, tavuk etini ya da sebzeleri, soğan, yeşil ya da kırmızı biber, erik vb. ile sıvı yağda kendi buharında çok az suyla pişirerek hazırlanan yemek. (Tunus ve Fas mutfağı.) **—2.** Bu yemeğin pişirildiği güveç.

TACİR a. (ar. *ticaret*'ten *tacir*). *Esk.* Ticaretle uğraşan kimse; tüccar.
—Tar. *Tacir-üs-sultani,* Kafkaslar'dan memluk sultanları adına köle toplayarak Mısır'a gönderen özel görevlilere verilen ad. (XIV.-XVI. yy.).
—Tic. huk. Bir ticari işletmeyi kendi adına işleten kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tacir yardımcıları,* tacirin ticari nitelikteki işlerine yardımcı olan kişiler. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tic. huk. Tacir sıfatının kazanılmasında esas alınan ölçü ticari işletme çalıştırmaktır. Yasaya göre bir ticari işletmeyi, kısmen dahi olsa, kendi adına işleten kişi tacir sayılır. Gerçek kişilerin tacir sayılabilmeleri için şu iki koşulun bulunması gerekir: 1. bir ticari işletmenin varlığı; 2. kişinin bu işletmeyi kendi adına işletmesi. Tüzel kişiler de tacir olabilirler. Ticaret ortaklıklarıyla amaçlarına ulaşmak için ticari bir işletme çalıştıran dernekler ve kendi kuruluş yasalarına göre özel hukuk kuralları içinde yönetilmek veya ticari şekilde işletilmek üzere devlet, il, belediye gibi kamu tüzel kişileri tarafından kurulan kurumlar da tacir sayılırlar (Türk tic. k. md. 18).
Tacir olmanın kimi hukuksal sonuçları vardır: 1. iflasa ilişkin kurallar yalnız tacirlere uygulanır; 2. tacirler bir ticaret unvanı seçmek ve bu unvanı kullanmak zorundadırlar; 3. tacirler ticari defter tutmak zorundadırlar; 4. ticari örfe ilişkin kurallar tacirler hakkında mutlak olarak uygulanır.
• Tacir yardımcıları iki gruba ayrılır: tacire bağımlı olarak çalışanlar (ticari mümessil, ticari vekil, gezici tacir memurları) ve bağımsız çalışanlar (acenta, komisyoncu, tellal). Tacire bağımlı olan yardımcılarla tacir arasındaki temsil ilişkisi vekâlet sözleşmesine dayanır. Bu tür yardımcılar için rekabet yasağı vardır; tacire bağımlı yardımcılar bağlı oldukları tacirin yaptığı türden bir işle uğraşamazlar (Borçlar k. md. 455).

TACİRHANE a. (ar. *tacir* ve fars. *ḫane*'den *tācir-ḫāne*). Osmanlılar döneminde İstanbul'da Mercan semtinde sahtiyan tacirlerinin loncalarının bulunduğu yere verilen ad. (İmparatorluğun çeşitli yerlerinden getirilerek İstanbul'da işlenen sahtiyan, kösele, meşin ve öteki ayakkabı malzemeleri, resimleri ödenip Tacirhane'de esnafa satılırdı.)

TACİTUS (Publius [ya da **Caius**] Cornelius), latin tarihçi (İ.S. 55'e doğr. -120'ye doğr.). Büyük bir olasılıkla Galya kökenliydi; quaestorluk, praetorluk (88), consul suffectusluk (97), Asya prokonsüllüğü (110'a doğr.-113) gibi curcus honorum görevlerini yaptı. 77'de C. Julius Agricola'nın kızıyla evlendi. Genç yaşta büyük bir hatip olarak ünlendi ve daha sonra kendini tarihe verdi. 102'ye doğru yazdığı *Dialogus oratoribus* (Hatiplerin diyalogu) adlı (kimin yazdığı bazen tartışılan) yapıtında, zamanının belagat ve şiirin değerlerini karşılaştıran ve belagatın gerileme nedenlerini araştıran hatiplerini konuşturdu. *De vita et moribus Julii Agricolae* adlı ve Domitianus'a karşı bir saldırıyla birlikte kaynatasının tarihsel övgüsünü yaptığı yapıtının başlıca konusu, Bretagne'daki askeri harekâtların öyküsüydü (98'de yazıldı). *Germania** (De Origine et situ Germaniae) [Germenler'in kökü ve ülkesi üstüne] adlı yapıtında, germen geleneklerini ayrıntılı bir biçimde inceledi. *Tarihler** (Historiae) adlı yapıtı (Neron'un düşüşünden Nerva'nın çıkışına kadarki tarih), ilk dört kitap ve beşinci kitabın başlangıcı, yani 69-70 yılları arası olmak üzere, ancak kısmen korunabildi. Çok sonradan (115'e doğr.-117) yazdığı *Yıllıklar** (Annales) adlı yapıtında, Augustus'un ölümünden Neron'un düşüşüne kadar uzanan daha önceki dönemi ele aldı. Günümüze bu yapıttan yalnızca, bütün ya da parça olarak, I-V ve ve XI-XVI. kitaplar kalmıştır. Tacitus bu yapıtı Augustus, Nerva ve Traianus'un yaşamlarıyla tamamlamak istiyordu, ancak zaman bulamadı.
Tacitus, yazdıklarından hiçbir zaman hoşnut kalmayan bir üslupçuydu. Birçok belge toplar, yararlandığı resmi arşivleri açıklar ve daha önceki tarihçilere başvururdu. Birçok sözlü bilgi topladı, söylentileri bile kaydetti, ancak gene de romalı tarihçilerin klasik yoluna saparak, kahramanlarına kendi istediği şeyleri söyletti. Aynı şekilde, başka birçokları gibi, o da kendi *dignitas*'ına saygı gösterilmesini isteyen senatörlerin kaygılarını yansıttı ve antik özgürlük ve özlemlerin nostaljik esiniyle yazdı. Tiberius'u da, Domitianus'u da övmedi, ancak principatus ile özgürlüğü birleştirmesini bilen Nerva'ya yakınlık gösterdi. Bir ahlakçı olarak, imparatorların ve sarayın ruhsal durumunu çok iyi incelemiştir.

TACİTUS (Marcus Claudius), Roma imparatoru (275-276) [Amiternum 200'e doğr. - Tyana 276]. Büyük tarihçinin soyundan geldiğini iddia ediyordu. 273'te konsül oldu. Ordunun, Aurelianus'a bir ardıl seçilmesini istemesi üzerine, Senato onu imparator ilan etti. Küçük Asya'da yabancı halklara karşı başarılı olmasına karşın birkaç ay sonra askerleri tarafından öldürüldü.

TACİZ a. (ar. *ʿacz*'den *taʿciz*). **1.** Bir kimsenin canını sıkma, rahatını kaçırma, onu tedirgin etme. **—2.** *Esk.* Bir kimseyi acze düşürme, güçsüzleştirme. **—3.** *Bir kimseyi taciz etmek,* onu tedirgin etmek, sıkmak, ona rahatsızlık vermek.
—Ask. *Taciz ateşi* → ATEŞ. || *Taciz harekâtı,* muharebede düşmanın derlenip toplanmasına engel olmak, hareketini güçleştirmek, ona kayıp verdirmek amacıyla kesin bir sonuç beklemeden, genellikle düzensiz olarak yürütülen askeri etkinlikler. || *Taciz mayın tarlası,* düşmanın ilerleyişini geciktirmek, moralini bozmak amacıyla değişik yerlerde, gelişigüzel hazırlanan mayın tarlaları.
—İsl. huk. *Taciz-i mükatep,* kölenin mükatebe sözleşmesiyle yüklendiği kitabet bedelini ödeyememesi üzerine, köle sahibinin talebiyle durumun hâkim tarafından saptanıp sözleşmenin bozulmasına karar verilmesi.

TACİZAT çoğl. a. (ar. *taʿciz*'in çoğl. *taʿcizat*). *Esk.* Tedirginlikler, tedirgin etmeler, rahatsızlıklar.

TACİZLİK a. **1.** Bir kimseyi tedirgin etme, ona rahatsızlık verme. **—2.** *Tacizlik getirmek,* tedirgin eden bir kimseden, bir şeyden yakınmak, usanmak. || *Tacizlik vermek,* tedirgin etmek, usandırmak.

TACKLE a. (palanga, takım anlamında ing. sözc.). Balıkç. Olta bedeninin iğne ya da iğneler ve ağırlıkla donatılmış uç düzeneği.

TACLOBAN, Filipinler'de liman kenti, Leyte adasında, San Juanico boğazının girişinde; 138 000 nüf. (1990). Abaka, kopra ve kereste ticareti.

TACLU HATUN, Şah İsmail I'in başkadını (XV.-XVI. yy.). Çaldıran* savaşı'nı (1514) kazanan Osmanlılar, kaçan şahın ordugâhını ele geçirdiklerinde, onun öteki kadını Bihruze Hatun'la birlikte güzelliği dillere destan olan başkadını Taclu Hatun'u da tutsak aldılar.

Tac Mahal, hint-türk imparatoru Şah Cihan'ın, karısı Mümtaz Mahal (Ercüment Banu Begüm) için, Âgrâ'da, Yamuna nehri kıyısında yaptırdığı (1631/1632-1643, tüm binaların tamamlanması ise 22 yıl sürmüştür) görkemli türbe; yapısal özellikleri, mimari ve bezemelerinin uyumlu güzelliğiyle hint-türk sanatının başyapıtı olarak nitelenir. Planı Hindistan, İran, Orta Asya ve başka yerlerden çağrılan mimarların oluşturduğu bir kurulca hazırlanmış olan yapının mimarının anadolulu ya da şirazlı

olduğu sanılan Üstat Muhammet İsa olduğu kabul edilir, ancak bu anıt çok sayıda sanatçının katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Gözalıcı bezemeleriyle dikkati çeken anıt geniş bir bahçe içinde yükselir. Yapı biri kırmızı kumtaşından, 110×250 m boyutlarında, 1,30 m yüksekliğinde, ötekisi beyaz mermerden, 109×109 m boyutlarında, 6 m yüksekliğinde iki kaide üzerinde yer alır. Üstteki kare kaidenin köşelerinde 39 m yüksekliğinde, üçer şerefeli, dantel gibi işlenmiş dört minare bulunur. Köşeleri kesik kare biçimindeki sekizgen türbe dünyanın en yüksek kubbelerinden biriyle örtülüdür (üst kaideden yüksekliği 75 m, kasnağa kadar olan yükseklik 39 m, kasnaktan kubbe tepesine olan yükseklik 36 m). Türbenin her yüzünde, şişkin sivri kemerli, mukarnaslı nişler vardır. Taçkapıları G.'dekinden başlayıp, B. ve K.'dekini dolanıp D.'dakinde son bulan celi yazıt çevreler. İç mekânda duvarlar değerli taşlar kakılarak oluşturulmuş çiçek motifleriyle süslüdür. Ortada sekizgen biçiminde, 2 m yüksekliğinde, değerli taşlarla bezenmiş, mermer oymalı parmaklıkla çevrili iki lahit vardır.

Türbenin beyazlığını vurgulamak için iki yana, bakışık düzende, kırmızı kumtaşından iki kanat (biri cami) eklenmiştir.

TACNA, Peru'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Batı Cordillerası'nın eteğinde; 150 200 nüf. (1990). Peru'nun en güneydeki vahasında turizm ve ticaret (bağlar, tütün, pamuk, şekerkamışı) merkezi. — Yakınında, kurşun ve çinko yatakları. — *Tacna yönetim bölgesi*, 14 767 km²; 210 000 nüf. (1990).
—Tar. Arica gibi daha önce Peru'ya bağlı olan Tacna, Ancón antlaşması'yla bu ülkeden geri alınmıştır. Lima antlaşması'yla (1929) Tacna Peru'ya, Arica Şili'ye katıldı.

TACOMA, ABD'de (Washington) liman kenti, Puget Sound'un kollarından birinin kıyısında; 176 660 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı ve sanayi (metalürji, kereste ve besin) merkezi. Üniversite.

TACONEOS a. (isp. *taconeos, taconear,* topuklarını vurmak'tan). Flamenko dansında, topukları yere vurarak tutulan ritimler.

TACORA, Andlar'da yanardağ, Peru ve Şili sınırında; 5 988 m. Kükürtlüdür. Arica -La Paz demiryolu, yanardağ eteğindeki geçitten (yükseltisi 4 100 m'den çok) geçer.

TACSONİA a. Tropikal Amerika'da yetişen ve çarkıfeleğe çok benzeyen tırmanıcı ağaççık. Çarkıfelekten ancak borumsu uzun çiçek çanağı ile ayrılır (30 tür; çarkıfelekgiller familyası).

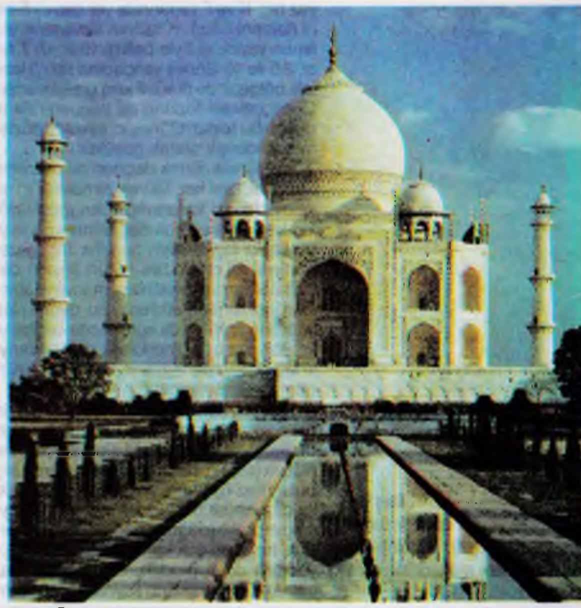
TACURA körfezi, Cibuti Cumhuriyeti'nde körfez, Aden körfezine açılır, Babülmendeb boğazının G.'inde. Körfezin ortasında Muça adaları vardır. —*Tacura* limanı, körfezin kuzey kıyısındadır; liman eskiden, içerden gelen kervanların ulaştığı son menzildi; Cibuti'nin gelişmesi üzerine önemini yitirdi. Madensuyu şişeleme. Sepicilik.

TACÜDDEVLE → TUTUŞ

Tac üt-tevarih, Şeyhülislam Hoca Sadettin Efendi'nin tarihi (bas. 2 c, 1862; sadeleştirilmiş bas. 1974-1979). Osmanlı devletinin kuruluşundan Selim I'in ölümüne kadar gelen dönemi ele alır. Son bölümünde sözkonusu dönemin bilgin, şair, din ve tasavvuf adamlarının yaşamöykülerine yer verir. Murat III'e (1574-1595) sunulan yapıtta daha önceki kaynaklardan (Âşıkpaşazade, İdris-i Bitlisi, Neşri'nin kitapları vd.) yanlışlık, abartma, çelişki ve yan tutmalar ayıklanarak yararlanılmıştır. Yapıtta Selim I döneminin önemli bir kaynağı, bu padişahın hizmetinde bulunan ve yazarın babası olan Hasan Can'ın anlattıklarıdır. Sergilediği ayrıntılı olaylar ve dayandığı eleştirel görüş bakımından değer taşır; anlatım ve dil bakımından ise süslü, secili eski nesrin güç anlaşılan örneklerindendir.

TACVER a. (ar. *tâc* ve fars. *-ver*'den *tacver*). *Esk.* Taç giyen, tacı olan; padişah, hükümdar.

TAÇ a. (fars. *tâç*). **1.** Bir seçkinlik, bir üstünlük, bir ödül simgesi olarak başa takılan çiçekten ya da yapraklardan oluşmuş başlık: *Zeytin dallarından bir taç.* (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant. ve İkonogr.) **—2.** İktidar, güç, yetki simgesi olarak giyilen değerli bir metalden yapılmış, değerli taşlarla süslü başlık: *İmparatorluk, krallık tacı.* (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant. ve İkonogr.). **—3.** Süs için başa geçirilen çiçeklerden ya da yapraklardan zincir biçiminde örülmüş ya da değerli taşlarla bezenmiş bir metalden yapılan başlık: *Bir taç örmek. Güllerden, sarmaşıklardan örülmüş bir taç. Başına bir taç takmak.* **—4.** Krallık hanedanı, bir kralın iktidarı: *Bir kralın tacına göz dikmek.* **—5.** Kimi yapıların ya da mobilyaların üst kısımlarında yer alan oymalarla süslü, girintili çıkıntılı tepelik. **—6.** *Taç giymek,* tahta çıkmak, hükümdar olmak; bir yarışmada kral ya da kraliçe seçilmek: *Güzellik kraliçesi törenle taç giyecek.*
—*Esk. Tac u serir,* taç ve taht. || *Tac-bahş,* taç veren, taç bağışlayan. || *Tac-ı firuze,* gökyüzü; Keyhüsrev'in tacı. || *Tac-ı gerdun,* Güneş. || *Tac-ı gül,* gülden yapılmış taç. || *Tac-ı ser,* baştacı; onurlandırılan, onur verilen. || *Tac-ı şem,* mum ışığı.
—Anat. Dişin, çene kemiği dışında kalan, mine ile kaplı diş bölümü. (Boyun ile ayrıldığı kökün devamıdır.)
—Bağc. Bir asma kütüğünün meyveli dalları ve dalcıkları.
—Bot. Kapalıtohumlularda, tam bir çiçeğin dıştan içe doğru ikinci çevremi. (Tacın parçaları taçyapraklardır.) [Eşanl. KOROLLA.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Din. *Dikenli taç.* Pilatus'un emrindeki askerlerin alay etmek için İsa'nın başına taktıkları dikenli saz ve dallardan örülmüş çember. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Üçlü taç,* papalık tiarası.
—Ed. *Taç beyit,* kasidede, şairin kendi adını andığı beyit. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektrotekn. Bir kolektörlü makinede, makine gövdesi ya da kaidesi üzerinde yer almadığında, üzerine fırça yıldızının takıldığı organ.
—Esk. giy. *Ahi tacı,* kadiriye tarikatının ahi kolundan olanların giyidiği sekiz dilimli taç. (Beyaz çuhadan yapılır, üzerine yeşil sarık sarılırdı. Bektaşiler de giyerdi.) || *Alevi taç,* bektaşilerin giydiği on iki dilimli taç. (Beyaz yünden yapılır, babalar üzerine beyaz sarık sararlardı.) || *Elifi taç* → ELİFİ. || *Eşrefi taç* → EŞREFİ. || *Ethemi taç,* bektaşi tarikatından olanların giydiği elifi taca benzer dört dilimli taç. (Elifi taçtan farkı, daha kısa oluşuydu.)
—Hayvc. Bukağılığın alt kısmı ya da toynağın üst yanındaki derili kısım. (Tabanı bu boynuzsu kutunun dışında kalan ikinci parmak kemiği ile üçüncü parmak kemiğinin uzantısı olan iki kıkırdaktır.)
—Koregr. Ellerin, ayakların beşinci pozisyonuna denk gelen pozisyonu. (Yukarı kaldırılıp esnekçe kemer biçimi verilen kollar, eller hafif ayrı tutularak ve omuzlar yatay kalarak, yüz düzleminin önüne geçirilir.)
—Meteorol. Kimi zaman Güneş'in ya da Ay'ın çevresinde görülen renkli halka. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müc. Bir pırlantanın tabla ile kenarı arasında bulunan façetalarının tamamı. (Taç üç tür façetayı kapsar: sekiz yıldız, sekiz bezel ve sekiz alefi.)
—Nöroanat. *Reil ışınsal tacı,* beyin kortekşinden çıkan ya da ona gelen bilgileri taşıyan ve akmadde içinde beyin sapına doğru yakınlaşarak ışınsal bir kütle oluşturan getirici ya da götürücü liflerin tümü. (İç kapsül bu oluşumun kapsamına girer.)
—Ormanc. Bir ağacın geniş üst başı, tepesi. || Ağaçta gövdenin birçok dala ayrıldığı bölüm.
—Seram. *Taç çinisi,* mihrap, minber vb. yerlerdeki çini kaplamalarında kullanılan, dilimli ya da tepelik biçiminde çini. || *Taç kesme,* çini plakaları dilimli ya da tepelik biçiminde kesme. (Çini plakalar, bisküvi fırınlamasından önce, sivri bir bıçakla belirlenen formlarda kesilir.)
—Tasav. Tarikatlarda dervişlerin giydikleri başlık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Astrofiz. Antikçağ'dan bu yana, tam tutulmalar* sırasında ortaya çıkan ve gözlemlenen Güney tacı, tam tutulmanın başından itibaren Güneş çevresinde parlak bir hale biçiminde görünür. 1930'da Bernard Lyot, tacın, tutulmalar dışında, koronograf* yardımıyla gözlemlenebileceğini ortaya çıkardı. Taç, Güneş'in, 10^6 K dan yüksek bir sıcaklığa sahip, çok az yoğun bir plazmadan oluşan en dış atmosferidir. X ışınlarından radyoelektrik dalga boylarına kadar, bütün elektromanyetik tayf bölgesinde gözlemlenebilir. Taç, aşırı derecede iyonlaşmış atomlardan oluşur. Tayfın görünür bölgesindeki en parlak yayım çizgileri, dokuz kez iyonlaşmış Fe X (λ=6 374 Å) demir çizgileri, on üç kez iyonlaşmış Fe XIV (λ=5 303 Å) demir çizgileri ve on dört kez iyonlaşmış Ca XV (λ=5 694 Å) kalsiyum çizgileridir. Ayrıca tacın içinde argon, silisyum, nikel ve manganez de vardır. Tutulmalar boyunca Güneş'in çevresinde çıplak gözle gözlemlenen *beyaz taç,* çok sayıda ince oluşumların gökyüzüne yansımasıyla meydana gelmiş fazla homojen olmayan bir bölge biçiminde görünür. Bu oluşumların en yaygın ve en çok sayıda olanları, değişken yoğunluğa ve parlaklığa sahip, radyal görünümlü ince ya da geniş *taçsal fışkırmalar* biçimindedir. Kimileri, tacın kenarından 5 ya da 6 Güneş yarıçapına kadar uzanır. Bunlar genellikle Güneş fışkırmaları*yla ilişkilidir. Diğerleri, yoğun ve çok parlak kubbeler gibi *taçsal yoğuşmalar* olarak görünür ve genellikle ışıkküre*nin etkin ve lekeli bölgeleriyle ilişkilidir. Tacın genel görünümü, Güneş etkinliğinin çevrimiyle değişir: lekelerin en fazla olduğu dönemde çok çembersel ve düzenli, yalnız ekvator kuşağında görülen fışkırmaların etkisiyle lekelerin en az olduğu dönemde ise aşırı uzundur. 1956'dan bu yana yapılan radyogökbilim gözlemleri ve 1970'ten sonra X ve EUV (aşırı morötesi) bölgelerinde yapılan uzay gözlemleri, bu teknikler ışıkküre ve renkküre ışımasına karşı duyarsız olduğundan, ilk kez Güneş tacını disk üzerine yansımış durumda incelemeyi sağladı. Ama bu gözlemler, yalnız her birinin yayım düzeyleri hakkında sınırlı

Everts-Rapho

Tac Mahal (1631/1632-1643)
Âgrâ (Uttar Prades, Hindistan)

bilgiler (yoğunlukla, sıcaklıkla vb.'yle eleme) verir. Bununla birlikte, bu gözlemler taçsal bölgelerin yeni görünümlerini ortaya çıkarmıştır: taçsal delikler, günlük parlak noktalar, manyetik kemer ve sıra kemerler vb.

Çok yaygın olarak, ışıkküre üzerinde 15 000 ile 200 000 km arasında yer alan bölgelere *iç taç*, 200 000 km'nin yukarısındaki bölgelere de *dış taç* denir. Uzay deneyleri, Güneş tacının, kenardan 10 Güneş yarıçapına yani 7 milyon km'ye kadar uzandığını ortaya koymuştur. Güneş kenarındaki bu bölgelerin tayf çözümlemesi, bu bölgelerin parlaklığının birçok değişik bileşenden kaynaklandığını keşfetmeyi sağlamıştır: *a) K tacı* (iç taç) bu tacın aşırı polarlanmış tayfı, serbest elektronların etkisiyle ışıkküre ışımasının yayınımından kaynaklanan sürekli bir zemin üzerindeki yayım çizgileriyle belirginleşir. İç taç, ışıkkürenin üstünde, yaklaşık 75 000 km'de, aşağı yukarı $2 \cdot 10^6$ K sıcaklığa ulaşır. Parçacıkların ortalama yoğunluğu $3 \cdot 10^8$ elektron/cm^3 düzeyindedir. Çok heterojendir ve gözlemlenen değişik "yapılar"ın kaynağıdır; *b) F tacı* (dış taç), bu bölgede, Güneş çevresi toz parçacıklarının etkisiyle, aynı ışıkküre ışımasının yayınımından kaynaklanan ve Fraunhofer* tayfı denilen, renkkürenin normal tayfı bulunur. Bu taç gezegenlerarası ortama kadar uzanır ve burçlar* kuşağı ışığına yol açar. Beyaz taç, K ve F taçlarında yer alır; *c) E tacı* (tekrenkli taç), K tacının devamına eklenen yayım tayfıyla belirginleşir; *d) T tacı*, 3,5 ile 10 Güneş yarıçapına sahip kızılaltı bölgesinde ($\lambda = 2{,}2\ \mu m$) gözlemlenen Güneşçevresi tozların ısıl yayımına denk düşer. Bu tozlar, Güneş'in ekvator düzleminde derişik olarak gözükür.

Taç, sürekli olarak değişen bir ortamdır. Dengesi, kimi kez, Güneş atmosferinin alt katmanlarının kararsızlığından *(püskürtüler)* kaynaklanan şok dalgalarının geçişiyle *(geçici taç)* aniden bozulur. Taç, gezegenlerarası ortamdaki bütün önemli değişimlerden ve ışıkküresel manyetik alanların ilişkisinden etkilenir. Bu değişimler, yapıların anlık ya da sürekli ortaya çıkışıyla, yok oluşuyla, morfolojik değişimleriyle taç düzeyinde algılanır. Taç Güneş* rüzgârının iletim aracıdır.

—Bot. Taç, normal olarak halkavari ya da bazen sarmal sıralanmış taçyapraklardan oluşur. Çoğunlukla renkli olan taç yeşil de olabilir (asma), hatta bazı familyalarda hiç bulunmaz (gürgen, meşe...). Taçyapraklar dibe kadar birbirinden ayrı ise taca *ayrıtaçyapraklı* (düğünçiçeği, bezelye); tersine, az ya da çok kaynaşmışsa *bitişiktaçyapraklı* denir (hodan, tütün, ballıbaba, asma). Taçyaprakların kaynaştığı alt kısım bu durumda *borumsu*'dur; serbest olan üst kısma *taç ayası* denir; boru aya *boyun* ile birbirinden ayrılır. Bir eksene göre bakışım varsa taca *düzgün* (ya da *ışınsal bakışımlı*) [düğünçiçeği, hodan, tütün]; bir düzleme göre bakışımlı ise *düzgün değil* denir (*zigomorf* çiçekler) [ballıbaba, bezelye]. Taç, gül gibi *katmerli* olan çiçek çeşitlerinde birçok parçadan oluşur.

—Din. *Dikenli taç*. Hıristiyan kutsal emanetlerin en ünlülerinden biri. İnciller'de (Aziz Luka İncili dışında) romalı askerlerin, alay olsun diye İsa'nın başına bir dikenli taç koydukları anlatılır. 1100'de İstanbul İmparatorluk capellası'nın kutsal emanetleri arasında bu taç da vardı. 1239'da bu taç, Saint Louis'nin eline geçti. Büyük kutsal emanet, İstanbul Sarayı naiplik konseyi tarafından, büyük bir istikrazı güvence altına almak üzere, zengin bir Venedikli'ye (N. Quirino) rehin olarak verilmişti. Kral, parayı ödemeyi önerdi, ancak dikenli tacın kendisine verilmesini istedi ve onu korumak için Sainte-Chapelle du Palais'yi yaptırdı. 1791'e kadar Dikenli taç burada kaldı. Bu tarihten sonra sırasıyla Saint-Denis'ye, mahfazasının çalındığı l'Hôtel des monnaies'ye ve cabinet des Médailles'a taşındı (1793-1804). Buradan da alınarak Paris başpiskoposuna verildi. O zamandan beri Notre-Dame de Paris'nin hazinesinde korundu. Dikenler çeşitli kiliselere dağıtıldığı için, burada dikensiz bir saz çember kaldı.

Bu kutsal emanetin ululanması üzerine en eski tanıklık, Paulin de Nola'nın 409'a doğru yazdığı bir mektubunda görülür.

—Ed. Taç beyit, gazeldeki mahlas beytinin kasidedeki karşılığıdır. Daha çok övgü ile dua bölümleri arasında yer alır. Şair bu beyitte kendisinden söz eder, övünür ya da övdüğü kişi karşısındaki durumunu alçakgönüllülükle dile getirir ve uygun bir biçimde duaya başlangıç yapar: *"Başla şimden sonra ey Nef'i duaya sıdk ile / Ta kabul ede duanı Hazret-i Rabb ül-ibad"* (Ey Nef'i, şimdi doğruluk içinde duaya başla da ibadet eden kulların Tanrı'sı duanı kabul etsin) [Nef'i].

—Güz. sant. *Mezopotamya*. Sümer'de, kimi kadın heykellerinin başına yüksek ve sert bir başlık giydirilmiştir; ancak bu işi çoğu kez de, eski hanedanlık dönemi rahip-krallarından kalma basit bir çatkı görür. Elamlılar'da ve Akkadlılar'ın bazı krallık taçlarında da bu türe rastlanır. Bir ya da birkaç boynuzla süslenmiş olan ve Asur'da tanrıları simgeleyen sivri başlıklar, bazen kanatlı cinlerin ya da insan başlı boğaların da başını süsler.

• *Mısır*. Mısır'da da tanrı ve krallığın alameti olan taçlar, simgelerle ve sihirli güçlerle doludur. Tanrı taçları, bazen tanrıların geldikleri yeri belirtir: tanrıça Neith Aşağı Mısır tacını, Nehbet Yukarı Mısır tacını, Osiris de Atef tacını (iki yanında birer devekuşu tüyü, üzerinde de bir güneş kursu bulunan Yukarı Mısır başlığı) giyer. Savaş çığlığı Hemhemet, aynı adı taşıyan taçla (iki uraeusla bezenmiş koç boynuzlarının üzerine üst üste yerleştirilmiş üç Atef) kişileştirilmiştir.

En sık rastlanan krallık taçları şunlardır: soğan biçiminde, şişkin bir bölümle sona eren ve firavunun Yukarı Mısır üzerindeki egemenliğini simgeleyen beyaz taç; tepesi sivri, ön tarafında ucu kıvrık bir tür asa bulunan ve firavunun Aşağı Mısır üzerindeki egemenliğini simgeleyen kırmızı taç.

Uraeusla bezeli *pskhent*, yukarıda adı geçen iki tacın birbirine geçmiş halidir ve firavunun iki krallığa birden egemen olduğunu simgeler. Şatafatlı bir krallık tacı olan *nemes*, kulaklarının arkasından geçerek başı saran çizgili bir kumaştır; kumaş ön tarafta, yuvarlak uçlu iki parça halinde omuzlara doğru sarkar, arkada ise bir düğüm oluşturur; alnın üzerinde yine uraeus yer alır. Başka bir tören tacı da Yeni İmparatorluk'tan az önce ortaya çıkan *hepreş* ya da *mavi* (ender olarak da siyah) *taç*'tır. Yanlış bir biçimde savaş tolgası olduğu öne sürülmüş olan bu başlık sarı beneklerle bezelidir ve uraeusu vardır.

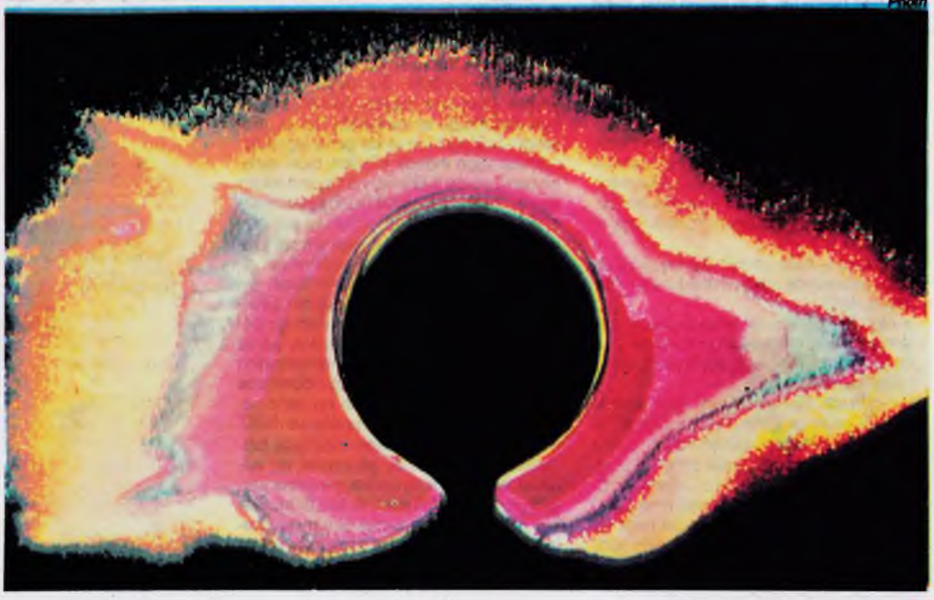
• *Eski Yunan ve Roma*. Başlangıçta Eski Yunan'da taç yapımında yalnızca bazı yapraklardan yararlanıldı (Athena için zeytin, Zeus için meşe, Apollon için defne, Aphrodite için mersin ağacı, Dionysos için asma ya da sarmaşık yaprakları); altın ya da metal daha geç dönemde kullanılmaya başlandı. Taçların yalnızca dinsel bir işlevi vardı; bunlar kurbanı kesen rahibe ya da kurban edilecek hayvana takılırdı. Taçlar cenaze törenlerinde de kullanılırdı. Kimi yarışmalarda kazananlara (şair, oyuncu, atlet...) ödül olarak da verilebilirdi. Görev başındaki arkhonların ya da bu onursal simgeyi hak eden yurttaşların başını süslediği zaman taç kutsal niteliğini sürdürüyordu.

Roma'da taç, başlangıçta siyasal bir anlam taşımayan askeri bir ödül ya da dinsel bir simgeydi. Askeri taçlar, duvarlı, gemili gibi türlere ayrılırdı; en şerefli taç, bir yurttaşı kurtarmış olan kişilere verilen meşeden yapılmış yurttaş tacıydı. Dinsel taçlar arasında en önemlisi, yunan usulündeki kurban törenleri sırasında giyilen ve galip gelen kişiye takılan defne tacıydı. Augustus döneminden başlayarak, yurttaş tacı ve defne tacı imparatorluk işaretleri haline geldi; bunlar çoğu kez metal-

bazı çiçekli bitkilerde taç

Photri

Güneş tacı
Skylab yörünge laboratuvarındaki koronografla elde edilmiş ve sonradan renklendirilmiş resim

den yapılırdı. Bununla birlikte IV. yy.'dan önce imparator, hellenistik kralların hükümdarlık tacını giymemiştir. Buna karşılık, İupiter'i simgeleyen kıyafeti giydiğinde, imparator başına bu tanrının altın tacını takar. Uzun dikenleri olan ışınlı taç Güneş'i simgeler; bu taç, öldükten sonra ya da ender olarak -fakat Augustus döneminden başlayarak- yaşarken tanrılaştırılan imparatorların tasvirlerini süsler. İmparatorluk kültü rahipleri, imparatorun tasvirini taşıyan bir madalyayla süslü bir yaprak

I. Luckert-Antikenmuseum, Batı Berlin

altın yunan taçı (Hellenistik dönem)
Antikenmuseum Staatliche Museen Preussischer Kulturbesitz, Batı Berlin

Scala

kraliçe Teodolinda'nın taçı
damlataşlarla bezeli altın
lombardia sanatı *(Duomo hazinesi, Monza)*

Meyer

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu taçı
"Charlemagne'ın tacı" denir (X. yy.)
altın, inci, damlataşı, mineli plaklar
İmparatorluk sarayı hazinesi, Viyana

Lauros-Giraudon

Atak Philippe II'nin cenaze taçı
yaldızlı metal, damlataşlar; gotik sanat, XV. yy.
Güzel sanatlar müzesi, Dijon

tacı (ya da bunun metal taklidini) giyerlerdi.

• *Ortaçağ ve modern çağlar.* Günümüze ulaşabilen en eski imparator taçları arasında Monza'daki Demir* taç, Kutsal* taç, (Szent Corona) gibi XI. yy.'a uzanan ve alman imparatorlar tarafından 1792'ye dek kullanılmış olan taç sayılabilir. Üç taçlı papalık tiarası XIV. yy.'dan kalmadır. Kapalı, bir üst bölümü bulunan taçlar ancak XIV. yy.'dan sonra sık sık görülmeye başlandı; sekiz zambak çiçeği ve iki yüz yetmiş üç inciyle süslü Fransa tacı bu türdendir.

Zırh başlığı üzerine taç yerleştirme uygulaması sonucu taç armalarda da yer almaya başladı. Armalarda yer alan taçlar soyluluk derecesine göre değişir: papanın üç taçlı ve iki sarkıtlı tiarası; imparatorun taçlı ve iki sarkıtlı ortası açık bonesi; kralların kapalı tacı; düklerin yedi tomurcukla süslü (bunların üçü tümüyle, ikisi de yarım olarak görülür) tacı; markilerin altı tomurcukla süslü ve yonca biçiminde üçer üçer kümelenmiş altı incisi olan tacı; kontların, on altı incili (bunların dokuzu görülür) tacı; vikontların dört büyük, dört küçük incili tacı; baronların, inci dizisiyle sarılmış bonesi vardır. Soylu kişiler yalnızca tolgalarıyla ayırt edilir.

İnnocentius X, kardinallerin armalarında taç figürünü kullanmalarını yasakladı; Fransa'da bu yasağa uyulmadı.

XVIII. yy.'dan başlayarak armalarda taçların kötüye kullanılması arttı. Kiliselere adak taçları asıldı. Bu yapılara aydınlatma amacıyla asılan taç biçimindeki avizeler, gökteki Kudüs'ün simgesi olarak kabul edildi ve bunlar kapı ve kulelerle süslendi.

—İkonogr. Antikçağ'da şenlik ve zaferi simgeleyen defne dallarından ya da çiçeklerden yapılma taç, doğal bir biçimde hıristiyanlık döneminde, hıristiyanın ölüm ya da kötülük üzerindeki zaferinin ve cennetteki mutluluğun simgesi haline geldi. Martyrler bu tür taç ellerinde tutarlar ya da Tanrı eliyle bu taçlar onlara verilir. Mezar yazıtlarının üzerinde yer alan İsa'nın simgesi (→ HAÇ), çoğu kez bir çelenk içine yerleştirilmiştir. Hatta bazı mezar yazıtları da simgesel olarak bir çelengin içinde yer alır. Heykel, mozaik ve resimlerde de haç ya da İsa'yı simgeleyen harfler çoğu kez bir tacın içindedir. Bu tür geleneksel taçların yanı sıra, kuyumculuk sanatında, imparatorluk tacını ya da Antikçağ yarışlarını kazananlara verilen taçları taklit eden taçlara rastlanır.

• *İslam.* Taç, islam dünyasına İran kanalıyla girdi. İslam öncesi iran sikkelerinde hükümdarlar başlarında taçlarıyla resmedilmişlerdir. İran hükümdarları kendilerine bağlı olan arap krallarına, bu bağlılığın bir belirtisi olarak taç gönderirlerdi. Buna karşın Abbasiler'e (750-1258) kadar arap hükümdarları taç giymediler. Abbasiler birçok devlet kurumunu İranlılar'dan örnek aldılar ve bu arada halifeler iran hükümdarları gibi taç giymeye, ayrıca vezir ve valilerine de taç göndermeye başladılar. Osmanlı sultanları başlarına taç yerine kavuk, sarık vb. başlıklar giyerlerdi. Osmanlılar'da birçok krallık ve imparatorlukta olduğu gibi hükümdarların tahta çıkışlarında taç giyme geleneği yoktu; onun yerine kılıç kuşanırlardı.

• *İmparatorların taç giymesi.* Fildişi bir bizans kabartmasında (Paris, cabinet des Médailles), İsa'nın, Doğu Roma imparatoru Romanos II ile karısına taç giydirmesi betimlenmiştir. Aynı biçimde, Bari' de S. Nicola'da bulunan mineli bir levha, Sicilya kralı Ruggero'yu aziz Nicolaus'un elinden taç giyerken gösterir. Mainz katedrali'ndeki başpiskopos Siegfried von Eppstein anıtı (XIII. yy.), başpiskoposu iki imparatora taç giydirirken canlandırır.

• *Dikenli tacın giydirilmesi.* İsa'nın çilesiyle ilgili bu sahne XIV.-XV. yy.'lardan başlayarak ele alındı: Giotto (Padova'da Arena), Fra Angelico (Floransa'da San Marco), Albrecht Bouts ve Hieronymus Bosch (National Gallery); Almanya'da Lyversberg Çilesi ustası ve *Aziz Florian'ın yaşamı* sunakarkalığında Altdorfer bu konuyu işledi. Daha sonraki yapıtlar arasında Tiziano'nun *Dikenli taç giyen İsa*'sı, Valentin, il Caravaggio, Van Dyck'ın tuvalleri, XIX. yy. için ise Decamps'ın *İsa mahkemede* (Louvre) adlı tablosu sayılabilir. [→ ALAY'A ALINMA, ECCE HOMO.]

• *Meryem'in taç giymesi.* Bu tema çeşitli biçimlerde işlendi. Meryem'e tacını bazen melekler, bazen İsa, bazen de Tanrı ya da Teslis'teki üç kutsal varlık giydirir. Bu, Ortaçağ'da çok yaygın bir konuydu: Fransa'daki birçok gotik katedralde (Senlis katedrali'nin alınlık tablası vb.) ele alındıktan sonra, tezhipçiler, fildişi oymacıları ve pano ressamları tarafından benimsendi. Enguerrand Quarton'un yapıtında (Villeneuve-lès-Avignon düşkünlerevi) Meryem'e, Teslis'in kutsal varlıkları, Moulins ustası'nın tablosundaysa iki melek taç giydirir. Konu İtalya'da da yaygın bir biçimde işlendi: Torriti (Roma'da S. Maria Maggiore'daki mozaik), Giotto (Padova'daki Arena), Fra Angelico (Floransa'daki S. Marco ve Louvre), Filippo Lippi (Floransa Güzel sanatlar akademisi), Botticelli (Uffizi), Bellini (Pesaro sunakarkalığı), Crivelli (Brera), Raffaello (Vatikan), Veronese (Venedik). Almanya'da, İmhoff sunakarkalığı ustası bu temayı yapıtının ağırlık noktası yaptı. Tirollü Pacher Meryem'in taç giymesi sahnesini iki kez işledi: Sankt Wolfgang'daki heykel ve Münih'teki tablo (Alte Pinakothek). El Greco, *Meryem'in taç giymesi*'ne mistik bir hava, Velázquez ise eşsiz bir soyluluk kazandırdı.

—Kuyumc. Kuyumcu işi olarak taç, beşinci bin yılda Ur krallarının mezarları ile Mısır kraliçelerinin mezarlarında ortaya çıktı. Yunan dünyasındaysa, taçlar, Mykenai ve Truva mezarlarında bulundu. Hellenistik ve Roma çağında, kadınlar saçlarında, gergef işi, inciler, taşlarla süslenmiş alınbağları taşıyorlardı. Taç, asıl anlamıyla "alınbağı", bir erkek süsüdür. Satrapların ve pers krallarının saç tuvaleti olan, başın arkasına düğümlenen bu beyaz yün kurdele, İskender ve onun yerine geçenlerce de krallık simgesi olarak kabul edildi. Roma imparatorları da, çoğu kez, başlarında bir alınbağıyla temsil edildiler.

—Meteorol. Taç genellikle, eşmerkezli renkli halkalardan oluşur; bu halkalar dışa doğru kırmızı, içe doğru yeşildir. Taç olayı, hemen hepsi aynı çapta, çok küçük sıvı ya da buz parçacıklarından oluşan ince bir bulutun ışığı kırındırmasından kaynaklanır. Bu parçacıklar ne kadar küçükse halkalar da o kadar büyük olur. Damlalarının çapı farklı olan bulutlarla, bu kez bir gökcisminin çevresinde, yalnızca ışıklı beyaz bir ayla gözlemlenir. Taç'ın yarıçapı hale*ninkinden çok daha küçüktür ve renk düzeni tersinedir.

—Tasav. Tasavvuf inancına göre Hz. Muhammet miraç* sırasında Kudüs'e gidip, oradan da göklere çıkarılmadan önce Cebrail kendisine dilimli (terkli), tepesi yayvan ve kubbemsi, üzerinde çaprazlama sarık sarılmış bir taç giydirmiştir. Bu nedenle tarikatlarda değişik renkte ve çeşitli sayıda dilimlerden oluşan taç giyilmesi sünnet sayarlar. Allah'ın birliğini göstermesi için tek dilimli, dünya ve ahret ikiliğini anımsatarak dünyayı bırakmayı sağlaması için iki dilimli, beş vakit namazı belirlemesi için beş dilimli, imanın altı şartını göstermesi için altı dilimli, On iki imam'ı simgelemesi için on iki dilimli olan taç türleri vardır.

Taçların değişik renk ve biçimleri olduğu gibi üzerindeki sarık da çeşitli renkte olabilir ve değişik biçimde sarılabilir. Hal-

TAÇLAR

kapalı krallık tacı

veliaht tacı

açık krallık tacı

dük tacı

marki tacı

kont tacı

vikont tacı

baron tacı

papaz yardımcısı tacı

duvarlı taç

denizcilik tacı

havacılık tacı

Giraudon

Auxerre'deki (Yonne) Saint-Étienne katedrali'nin batı cephesi **taçkapı**larından biri XIII.-XIV. yy.

Lauros-Giraudon

Châtres kilisesi'nin (Cognac yakınında, Charente) çokdilimli **taçkapısı** saintonge roman sanatı XI. yy. sonu

vetiye ve öteki bazı tarikatlarda birkaç türlü taç vardır.

TAÇ a. (ing. *touch*, dokunmak'tan). **1.** Futbolda topun bir oyuncu tarafından ayak ya da kafa ile oyun alanının yan çizgilerinden dışarı çıkarılması. **—2.** *Taç atışı yapmak* ya da *taç atmak*, rakip takım oyuncularından biri tarafından taca çıkarılan topu oyun alanına sokmak. (Bunun için tacı atacak oyuncu, ayakları oyun çizgisinin dışında, yüzü oyun alanına dönük olarak durur, iki eliyle tuttuğu topu başının arkasından geçirip sahaya fırlatır.) *Taç çizgisi*, futbolda oyun alanını boylamasına sınırlayan çizgi. || *Taca atma*, futbolda topun bir oyuncu tarafından istenerek taç çizgisi dışına çıkartılması. || *Taca çıkma*, futbolda topun istenmediği halde taç çizgisinin dışına çıkması.

Taç nişanları, sivil ve askeri olağanüstü hizmetleri ödüllendirmek için verilen çeşitli nişanların adı. En tanınmış Taç nişanları:
Belçika Taç nişanı, 1897'de Kongo için ihdas edildi, 1908'de belçika nişanı oldu. Beş sınıf, narçiçeği muare kurdele;
İtalya Taç nişanı, 1868'de ihdas edildi. Beş sınıf, orta şeriti beyaz kırmızı kurdele;
Lüksemburg Taç nişanı *(meşe Taç madalyası nişanı)*, 1841'de ihdas edildi. Dört sınıf, üç düşey yeşil çizgili, turuncuya çalan sarı kurdele;
Prusya Taç nişanı, 1861'de ihdas edildi. Beş sınıf, koyu mavi kurdele;
Romanya Taç nişanı, 1881'de ihdas edildi. Beş sınıf, kenarlarına yakın iki gümüş çizgi bulunan mavi kurdele;
Yugoslavya Taç nişanı, 1929'da ihdas edildi. Üç sınıf, lacivert kurdele;
Demir Taç nişanı, 1805'te İtalya krallık tacını giyen Napoléon I tarafından ihdas edildi. Üç sınıf, yeşil kenar çizgili turuncu kurdele.

TAÇİ a. (japonca sözc.). Derebeylik döneminde kullanılmış japon kılıcı.

TAÇİBANA MOROE, japon siyaset adamı ve yazar (VIII. yy.). İmparator Şomu döneminde birçok kez bakanlık yaptı. *Manyo-şu* (On bin sayfalık derleme)* adlı resmi şiir antolojisinin yazımına katıldığı sanılmaktadır. Büyük reformcu Şotoku Taişi'nin soyundandı.

TAÇİKAVA, Japonya'da kent (Honşu), Tokyo'nun batı banliyösü; 152 817 nüf. (1990).

TAÇİNG → DAÇİNG.

TAÇKAPI a. **1.** Büyük bir anıtın cephesinde düzenlenen ve bir ya da birkaç kapıdan oluşan anıtsal giriş. (Eşanl. PORTAL.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu girişi oluşturan bezemeli kapılardan her biri.
—ANSİKL. Fransa'daki ortaçağ kiliselerinin büyük taçkapıları üzerinde genellikle bir lento ve bir kemer tablası bulunur; aylamanın art arda gelen ruloları, heykeller ve oymalı madalyonlarla bezenmiş şevler üzerine düşerek lentoyu ve kemer tablasını korur. Bir ayak, lentonun ağırlığını orta bölümünde hafifletebilir.

Roman döneminde yapılmış birçok örnekte, cephe öğeleri içinde taçkapı, üst bölümündeki kemerler ya da iki yanındaki kör kemerlerle aynı önemdedir. Hatta kimi zaman taçkapı, ana cepheye değil, sahnın yan cephelerinden birine açılmıştır.

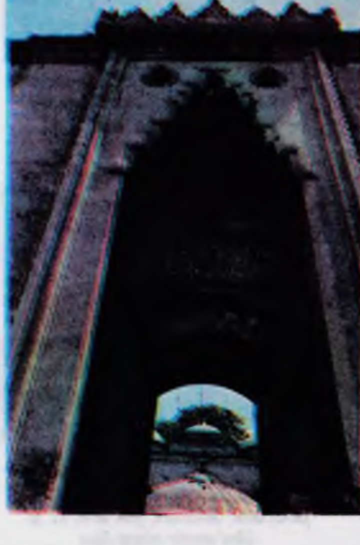
Gotik dönemde, ikonografik heykellerin önemli bir bölümü, çoğu kez resimlerle bezenerek, taçkapılarda yoğunlaştırılır. Bunlara, kimi zaman öykülü kabartmalar, bitkisel bezemeler de eşlik eder. Bu taçkapılar, güçlü ve açık seçik bir biçimde cephenin genel çizgileriyle bütünleşir. XIII. yy.'da kemer tablası, taşları figürlerle süslenmiş aylamaların çevrelediği büyük kabartmalarla süslenir. Girintili çıkıntılı yapılan aralama ayağı ve şevlere heykeller bitiştirilmiştir. Daha XII. yy.'ın ortasında Chartres'da ve Saint-Denis'de, ardından bunlardan türeyen tüm taçkapılarda uzun ve dümdüz heykel-sütunlar, iki gotik taçkapıların temel öğelerinden birini oluşturur. XIII. yy. başında birçok katedralde bu heykeller daha kıvraklaşmıştır. Her büyük kapı önünde bir sundurma bulunabilir ya da üstünde heykellerle zenginleştirilmiş oymalı bir tepelik yer alabilir. Alevli gotik dönemde açıtlar, üzerinde bir kaş kemer de bulunabilen sepet kulpu bir kemerle örtülür; eğrilerden ve terseğrilerden oluşan bir ağ, tablaları ve tepelikleri süsler.

Rönesans, önce beşik kemeri yeniden kullanmaya başlamış ve italyan esinli süsleme motiflerini benimsemiştir; ana taçkapı üzerine bir alınlık, yanlarına sütunlar ya da gömme ayaklar yerleştirilerek, bazı cephelere bir zafer takı görünümü verilmiştir. Klasik dönemde taçkapı düzenlerin üst üste getirildiği bir bütün içinde değerlendirilmiş, XVIII. yy. sonunda, bir revakla girilen kiliselerde tümüyle ortadan kalkmıştır.

İslam mimarlığında da taçkapıların anıtsal örnekleri bulunmaktadır (Isfahan Mescidi Şah, Âgrâ Tac Mahal, Kahire Sultan Hasan medresesi vd.). Anadolu-türk mimarlığında cami, medrese, darüşşifa, kervansaray, türbe gibi yapıların en önemli öğelerinden birini taçkapılar oluşturur. Özellikle ilk beylikler ve Anadolu Selçukluları'nda taçkapı yapının en zengin bezemeli bölümüdür ve dönemin taş işçiliğini yansıtan önemli örneklerdir (Kayseri Kölük camisi, Divriği Ulu camisi ve darüşşifası, Konya Alaettin camisi, Malatya Ulu camisi, Kayseri Hacıkılıç camisi, Konya Sahipata camisi, Erzurum Çifteminareli medrese, Sıvas Çifteminareli medrese ve Gökmedrese, Konya Karatay medresesi, Sultan han, Tercan Mamahatun kümbeti, Konya Gömeçhatun türbesi vd.). Bu kapılar özellikle ön cephenin en ayırtedici öğesini oluşturur. Dönemin taçkapıları çoğunlukla büyük sivri kemerli, mukarnas dolgulu niş biçimindedir; niş içinde daha küçük ve basık kemerli ikinci bir kapı yer alır. Büyük niş dıştan geometrik ve bitkisel motifler ya da yazıt kuşaklarından meydana gelen bir ya da birkaç sıra bordürlüdür. Köşelerde sütunçeler yer alır. Beylikler dönemi ve ilk osmanlı taçkapıları da büyük ölçüde selçuklu geleneğini sürdürür (Niğde Akmedrese, Selçuk İsabey camisi, Bursa Ulu camisi, Bursa Yeşil cami). Klasik osmanlı mimarlığında, yapının öteki öğeleri gibi taçkapılar da yalın, ancak görkemli bir görünüm kazanmış, çoğunlukla mermer olan bu örneklerde silmeler, alınlıklar ve tepeliklerle yetinilmiştir (İstanbul Bayezit, Şehzade, Süleymaniye, Sultanahmet, Edirne Selimiye camileri).

TAÇKEMER a. Mim. Bir kemerde, bir üzengiden ötekine kesintisiz uzanan aylamaların oluşturduğu bütün.
—ANSİKL. Vignola'ya göre, toscana taçkemerinde yalnız bir silme şeridi bulunur; dor düzeni iki, ion ve korinthos düzenleri üç silme şeridi içerir. Antikçağ taçkemeri, kimi zaman bir konsolla bezenir. XII. yy.'da, roman taçkemerlerinin dekorasyonunda, testere dişi, kaval kesmesi, elmastıraş, gülçe, kurs gibi bezeme öğelerine, antik sanat geleneklerinin varlığını sürdürdüğü yörelerdeyse, yumurta, kıvrıkdal, diş

Hatuniye medresesi **taçkapısı**
Karaman

gibi motiflere rastlanır. Duvarların kalın olduğu kilise taçkapılarında, taçkemer çoğu kez birçok kemertaşı sırasından oluşur.

TAÇLANMAK gçz. f. **1.** Bir kimseden söz ederken, taç giymek. **—2.** Bir bitki sözkonusuysa, taç oluşmak.

TAÇLI sıf. Tacı olan.
—Avc. *Taçlı geyik*, boynuzları taç biçiminde olan yaşlı geyik.

TAÇLI BAĞIRTLAK a. Zool. Ortadoğu, ve Güney Asya'da bulunan bağırtlak. (Erkeğinin tüyleri daha canlı renklerde olur. Çölleri, bozkırları sever. Bil. a. *Pterocles coronatus;* çöltavuğugiller familyası.)

TAÇOTU a. Bazen süs bitkisi olarak da yetiştirilen otsu bitki ya da çalı. (Bil. a. *Coronilla;* kelebekçiçekligiller familyası.)

TAÇSAL sıf. Gökbil. Güneş'in ya da herhangi bir yıldızın tacına ilişkin.

TAÇSIZ sıf. **1.** Tacı olmayan. **—2.** *Taçsız kral* ya da *kraliçe,* alanında büyük başarı kazanarak ünlenmiş kimse: *Futbolun taçsız kralı. Sinemamızın taçsız kraliçesi.*

TAÇYAPRAK a. Bir çiçekte tacı oluşturan parçaların her biri. (Eşanl. PETAL.)
—ANSİKL. Dar anlamda taçyaprak, ancak çiçek örtüleri farklı renk ve görünümde iki çevrem halinde bulunan bitkilerde, yani çoğunlukla ikiçenekli kapalıtohumlularda bulunur. Bu durumda içteki renkli yapraklar sırasına "taçyapraklar" denir. Taçyapraklar genellikle yeşil değil, başka güzel renkte olurlar, ayrıca bütün öteki çiçek parçalarından daha büyüktürler ve çiçek açtığında yayılıp açılırlar. Birbirinden bağımsız olduklarında o bitkiye *ayrıtaçyapraklı* denir; kısa bir kısmı bile kaynaşmışsa o bitki *bitişiktaçyapraklı* sayılır.

Serbest bir taçyaprak çiçektablasının üzerine genellikle dar bir "tırnak" ile bağlanır. Dışta bir mahmuz (hasekiküpesi) ya da içte bir balözü bezi taşıyabilir.

Çiçekte bir tek koruyucu çevrem varsa, bu parçalar renkli dahi olsalar o çiçek *taçyapraksız* sayılır. Taçyaprakların en önemli işlevi, renkleri ve kokuları sayesinde tozlaştırıcı böceklerin ilgisini çekmektir denebilir.

Çiçek örtüsünü oluşturan iki çevremin ikisi de taçyaprağımsı ve benzer parçalardan oluşuyorsa bunlara çanaktaçyaprak denir.

TAÇYAPRAKSIZ sıf. Bot. **1.** Eskiden bir tek çiçek örtüsü olan bitkilere denirdi. (Bu terim sınıflandırmada artık kullanılmamaktadır.) **—2.** Tacı olmayan her çiçeğe denir.

◆ a. Taçyapraksız çiçek, bitki.
—ANSİKL. Az çok eski bazı botanik sınıflandırmaları, çiçekleri yalnız bir çiçek örtüsü olan ya da hiç çiçek örtüsü bulunmayan bitkileri belirlemek ve gruplandırmak için "taçyapraksız" terimini kabul etmişlerdir. Belli başlı taçyapraksız familyalar şunlardır: ısırgangiller (ısırgan, rami), kenevirgiller (şerbetçiotu, kenevir), karaağaçgiller (karaağaç, çitlembik), karabuğdaygiller (kuzukulağı), ıspanakgiller (ıspanak), tırtılsı bileşik çiçekli bitkiler (meşe, gürgen, fındık, kayın, akçaağaç, ceviz, söğüt, kavak) ve bazı asalak bitkiler (loğusaotugiller, *rafflesiaceae,* ökseotugiller ve *balanophoraceae*).

TADACCU ya da **TAZACCU** a. (ar. *ḍuccʿ*'dan *taḍaccuʿ, tażaccuʿ*). *Esk.* Üşenme, gevşeme, ihmalcilik.

TADACCUR ya da **TAZACCUR** a. (ar. *ḍucret*'ten *taḍaccur, tażaccur*). *Esk.* Yüreği daralma, içi sıkılma.

TADADU a. (ar. *daʿdaʿ*'dan *tadaʿdūʿ*). *Esk.* **1.** Hakir olma. **—2.** Aklını yitirme. **—3.** Alçakgönüllülük etme.

TADAT a. (ar. *ʿaded*'den *taʿdād*). *Esk.* **1.** Sayım, sayı sayma. **—2.** Sayıp dökme. **—3.** *Tadat etmek,* saymak. **—4.** *Tadad-ı nakış,* eksik sayım.
—Esk. mat. Sayılma ya da sayma.

TADCİR a. (ar. *ḍucret*'ten *taḍcīr*). *Esk.* Can sıkma, yürek daraltma, sıkıntı verme.

TADDEİ (Giuseppe), italyan şarkıcı (Cenova 1916). 1936'da Roma'da sahneye çıktı, savaştan sonra, kendini Mozart ve Rossini'ye adayan, komedi türünde yetenekli bir bariton olarak parlak bir sanat yaşamına atıldı. *Tosca'*daki Scarpia ya da Falstaff rollerinin unutulmaz yorumcusudur.

TADDEO Dİ BARTOLO, italyan ressam (Siena 1362'ye doğr. - *ay. y.* 1422). Kendine özgü ve nitelikli bir üslubu vardır; San Giminiano (piskoposluk kilisesi), Pisa (S. Francesco kilisesi) ve Siena'da (Palazzo pubblico: *Meryem'in yaşamından sahneler,* 1406-1408, sonra alegorik konular) freskçi olarak çalıştı. Pano üzerine yaptığı resimler arasında, Siena pinakoteki'ndeki *Meryem ve azizler üçkanatlısı* ile bir *Haç* sayılabilir.

TADEMAYT platosu, Cezayir Sahrası'nda bölge, Batı Büyük Ergi'nin G.'inde ve İn Salah'ın K.'inde. Bu plato kireçtaşlı, çok çorak, Mya uvedi vadisine doğru alçalan hamadalardan oluşur.

TADICI sıf. Patol. *Çay tadıcıları hastalığı,* bazı bakterilerin (sıcağa dayanıklı aktinomisetler) solunumundan ileri gelen ve çay tadıcılarında görülen bronkopnömopati.

TADIM a. Tadına bakmak için bir şeyden ağza alınan miktar.

TADIMLIK sıf. Bir şeyin tadını anlamaya yetecek miktarını belirtir.

TADİD a. (ar. *ʿaded*'den *taʿdīd*). *Esk.* **1.** Numaralama, sayma. **—2.** Kullanıma sunulur biçime getirme, hazırlama.

TADİL a. (ar. *ʿad,* doğruluk'tan *taʿdīl*). *Esk.* **1.** Doğru hale getirme, düzeltme. **—2.** Değiştirme; değişiklik. **—3.** *Tadil etmek,* düzeltmek; değiştirmek.
—Denizc. *Tadil etme,* bir gemiyi genel bir yenileştirme işleminden geçirme, modernleştirme.
—Esk. ed. *Tadil ma beyn es-satreyn,* metinde açıklayan, düzelten, karşıt anlam veren sözcük ya da tümce değişiklikleri yapma; bu yolda eklemelerde bulunma.
—Esk. gökbil. *Tadil-i zaman,* düzensiz hareket eden gerçek Güneş ile düzenli hareket ettiği kabul edilen hayali Güneş arasındaki fark.
—Esk. mat. *Tadil-i mabeyn,* içdeğer biçme.
—İsl. *Tadil-i erkân,* namazı kuralları uyarınca kılma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. *Tadil-i şuhud,* şahitlik eden kimselerin, şahadete ehil, güvenilir ve dürüst kimseler olduğunun belirlenmesi. (Bunun için hâkim önce gizli, sonra da açık olarak iki ayrı araştırma yapar.)
—ANSİKL. İsl. Namaz sırasında gerek ayet ve duaları okurken, gerekse rükû, secde oturma (kade) gibi kurallar (erkân) yerine getirilirken acele etmemek, eksik ve yarım yapmamak, her kuralı ibadet ciddiyetine uygun bir biçimde uygulamak fıkıh kitaplarında üzerinde önemle durulan konulardandır. Tadil-i erkân, İmam Ebu Hanife ve İmam Muhammet'e göre vacip, İmam Ebu Yusuf'a göre ise farzdır.

TADİLAT, -tı a. (ar. *taʿdīl*'in çoğl. *taʿdīlat,* değişiklikler). Değişiklik: *Tadilat nedeniyle ucuzluk.*
—ANSİKL. Huk. Bir yapı önemli bir tadilat gerektiriyorsa ve tadilat sırasında yapıda oturmak ya da çalışmak olanaksızsa, kira sözleşmesi sonunda, kiralayan tahliye davası açabilir. Tadil edilen yapıyı yeniden kiralama konusunda eski kiracının öncelik hakkı vardır. Eski kiracı bu hakkını bir ay içinde kullanmak durumundadır. Tadilat nedeniyle tahliyeden sonra, kiralayan, yapıda gerekli tadilatı yapmazsa, eski kiracı tercih hakkını kullanmadan yeniden kiraya verilemez.

Lauros-Giraudon

Aulnay-de-Saintonge kilisesi'nin (Charente-Maritime) güney taçkapısında **taçkemerler** poitou roman sanatı 1135-1170 dolayları

TADİNAE ya da **TAGİNAE.** Tar. coğ. Umbria'da yer; via Flaminia buradan geçiyordu (günümüzde *Gualdo Tadino*). Totila komutasındaki Ostrogotlar, burada bizans generali Narses'e yenildi (552).

TADİYE a. (ar. *taʿdiye*). *Esk.* Aşırma, geçirme, tecavüz ettirme.
—Esk. dilbilg. Geçişsiz bir fiili geçişli yapma. ‖ *Edat-ı tadiye,* geçişsiz bir fiilin geçişli hale gelmesini sağlayan edat.

TADİYET, -ti a. (ar. *taʿdiyet*). Esk. mat. GEÇİŞLİLİK'in eşanlamlısı.

TADLA, Batı Fas'ta ova. Um er-Rebia'nın orta çığırının geçtiği ovanın güney-doğusunda Orta Atlaslar yer alır. Tadla ovası eski bir göl çanağıdır. Orta Atlaslar'ın eteğinde, güzel tarım işletmeleriyle kaplı yeşil bir dir bulunur; ne var ki ovanın büyük bir bölümü koyun otlağıdır, komşu dağlardan inen sürüler kışı burada geçirir. Uved el-Abid üzerindeki büyük Bin el-Viden barajından sulamada yararlanılır (pamuk ekimi).

TADLİL ya da **TAZLİL** a. (ar. *ḍalālet*'ten *taḍlīl, tażlīl*). *Esk.* **1.** Doğru yoldan çıkarma, saptırma. **—2.** Günah işlemek ya da doğru yoldan sapmakla suçlama.

TÆDİUM VİTÆ a. (*yaşamdan bıkkınlık* anlamında lat. sözc.). Psik. Genellikle normal olarak kabul edilen bir toplumsal meslek yaşamı süren öznelerde, görünür bir neden, bir özsuçlama ya da iç darlığı olmaksızın ortaya çıkan yaşamdan sürekli bıkkınlık. (Psikastenik ya da şizoid eğilimleri yansıttığı sanılmaktadır.)

Ta Eksapla, Origenes'in yapıtı. İskenderiyeli yazarın Kutsal Kitap'ın ibranice metnini, yunan harf çevirisiyle ve o zamanlar kullanılmakta olan dört yunan versiyonuyla (Ebdomekonta, Akila, Symmakhos ve Theodotion) birbirine koşut altı sütunda karşılaştırdığı tümüyle özgün bu yapıtın büyük bölümü kaybolmuştur. 213 -243 arasında yazılan bu yapıt Kutsal Kitap yorumu tarihinde önemli bir aşamadır.

TAEL a. **1.** Eskiden Uzakdoğu'da kullanılan ağırlık birimi. **—2.** Eski çin para birimi.

TAENİA a. Zool. Tenya'nın cins adı.

TÆNİOCOMPA a. Ağaçlarda yaşayan kukumavpervane cinsi.

TÆNİODONTA a. (yun. *tainia,* şerit ve *odus, -ontos,* diş'ten). Kuzey Amerika'da Eosen devri topraklarında üyelerinin fosillerine rastlanan memeli takımı. (Silindir biçimli dişleri sürekli büyüyordu; güçlü pençeli ayakları üçparmaklıydı. Yalnızca ot yediği sanılmaktadır.)

TÆNİOPTERİS a. (yun. *tainia,* şerit, ve *pteris,* eğrelti). Birinci ve İkinci Zaman tabakalarında bulunan şerit yapraklı fosil eğrelti.

TAEUBER-ARP (Sophie TAEUBER ya da), isviçreli kadın ressam (Davos 1889 - Zürich 1943). Uygulamalı sanatlar ala-

nında eğitim gördü, dada hareketine katıldı (1921'de evlendiği Hans Arp ile birlikte), 1915-16'dan sonra, salt plastik açıdan ele aldığı temel biçim (dikdörtgenler, üçgenler, ardından, eğriler ve çemberler) ve renklerden yola çıkarak, aşırı bir soğukluğa kaçmayan bir geometrik soyutlamaya yöneldi. 30'lu yıllarda Cercle et Carré grubu'na, daha sonra da Soyutlama-Yaratma hareketi'ne katıldı. Yapıtları, yağlıboya ve guvaş resimler, kolajlar, gereç olarak kumaşın kullanıldığı çalışmalar ve ağaç kabartmalardan oluşur (*Dört haçlı altı mekân*, yağlıboya, Bern müzesi).

TAFADDUL → TAFAZZUL.

TAFAHHUS a. (ar. *fahş*'tan *tafahhus*). *Esk.* Bir işin ya da bir durumun gerçek nedenlerini araştırma.

TAFARİ MAKONNEN → HAİLE SELASİYE I.

TAFASSASSET TENERESİ → TENERE.

TAFATTUN a. (ar. *fetanet*'ten *tafattun*). *Esk.* Sezme, anlama, fark etme.

TAFATTUR a. (ar. *fıtr*'dan *tafattur*). *Esk.* Yarılma, ayrılma, açılma.

TAFAWA BALEWA (*sir* Abubakar), nijeryalı devlet adamı (Tafawa Balewa 1912 - Lagos 1966). Northern People's Congress'in liderlerinden biriydi, 1957'den başlayarak federal başbakanlığa getirildi. 1963 seçimlerinde kuzeyci partinin çok açık bir başarı kazanmasına rağmen A. Tafawa Balewa, artan siyasal huzursuzluk karşısında bir ulusal birlik hükümeti kurmayı uygun buldu. 15 ocak 1966'da, askeri bir hükümet darbesi sırasında öldürüldü.

TAFAZZUL ya da **TAFADDUL** a. (ar. *fazl*'dan *tafazzul*, *tafaddul*). *Esk.* **1.** Üstün olma, üstünlük. **—2.** Üstünlük taslama. **—3.** İyilik yapma.

TAFDİH a. (ar. *fadahat*'tan *tafdih*). *Esk.* Kötülükleri ortaya çıkarma, rezil etme.

TAFDİL a. (ar. *fadl*, *fazl*'dan *tafdil*). *Esk.* **1.** Bir şeyi ya da bir kimseyi diğerinden üstün tutma, tercih etme. **—2.** *Tafdil etmek*, üstün görmek, tercih etmek.

TAFDİLAT çoğl. a. (ar. *tafdil*'in çoğl. *tafdilât*). *Esk.* Üstünlükler.

Harlingue-Roger-Viollet

William Howard Taft

TAFLAN a. Anavatanı Kuzey İran, Karadeniz'in doğu kıyıları ve Balkanlar olan ve kışın yaprağını dökmeyen ağaççık ya da çalı. (Bil. a. *Prunus laurocerasus;* gülgiller familyası.) [Eşanl. KARAYEMİŞ.]
—ANSİKL. Taflan bodur bir ağaçtır, boyu en çok 5-6 m olabilir. Uzunca ve büyük olan yaprakları, kısa saplı, sivri uçlu tam kenarlı ya da düzensiz seyrek dişlidir. Üst yüzleri parlak koyu yeşil, alt yüzleri açık renkli ve tüysüzdür. Çiçekleri beyaz, 5-10 cm boyunda bir eksen üzerinde salkım halinde topludur. Meyvesi 8-10 mm boyunda zeytinsi bir meyvedir. Önceleri yeşilken olgunlaşınca siyahımsı bir renk alır. Karayemiş ve laz kirazı da denir ve Kuzey-doğu Anadolu'da yenir. Taflan makasla istenilen biçimde budanabildiği için süs bitkisi ve çit oluşturmak için yetiştirilir. Taflanın bu ana türden başka parkçılıkta kullanılan çeşitleri de vardır: örneğin ince yapraklı taflan, koyu yeşil yapraklı taflan, bol çilekli taflan vb.

Taflanın taze ve genç yaprakları yalnız taflan suyu elde etmek için kullanılır. Taflan suyu halk hekimliğinde yatıştırıcı, öksürük kesici, bulantı ve karın ağrılarını dindirici olarak kullanılır. Taze meyveler aynı amaçla yenilebileceği gibi fırında kurutularak, acıbadem tohumu gibi toz haline getirilerek diyabete karşı da kullanılır ve idrar söktürücüdür.

TAFLAN, Samsun'un merkez ilçesine bağlı bucak; 10 412 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *Taflan*, 2 940 nüf. (1990).

TAFNA (ET-), Batı Cezayir'de ırmak, Oran causse'unda, bir yeraltı ırmağının (16 km) yüzeye çıktığı yerde doğar. Beni Bahdel barajının (sulamada ve Oran kentinin tatlısu gereksiniminin karşılanmasında yararlanılır) yapıldığı büklümlü boğazlardan sonra, Tafna verimli bir ovaya girer; burada İsser'i alır, Trara dağlarını aşar ve Akdeniz'e dökülür. —Bugeaud ile Abdülkadir arasında 30 mayıs 1837'de imzalanan antlaşmaya "Tafna antlaşması" adı verilir.

TAFONE a. (korsika dilinde sözc.). Jeomorfol. Kristalli ya da kumtaşlı kayaçların çıplak bir yüzeyinde açılan, desimetre ile metre ölçeğinde yuvarlak oyuk. (Bu oyuklar, etkin bir çözülme ve ince ekaylar halinde soyulmayla içten ve yukarıya doğru büyür. Bütün enlemlerde görülen tafonelere daha çok deniz kıyılarında ve çok kurak bölgelerde rastlanır.)

TAFONİMİ a. (fr. *taphonomie*). Canlı varlıkların fosilleşme sürecinin (gömülme, madenleşme vb.) bilimsel yöntemlerle incelenmesi.

TAFRA a. (ar. *tafra*). **1.** Aşırı bir gururla kendi değerini büyütme, böbürlenme, çalım satma, yüksekten atma: *Son günlerde tafrasından geçilmiyor.* **—2.** *Tafra satmak*, büyüklük taslamak, böbürlenmek, büyüklenmek.
—*Esk.* **1.** Yukarı sıçrama. **—2.** *Tafra-endaz, tafra-füruş*, yüksekten atan.
—Kur. tar. Osmanlılar'da ilmiye sınıfında belli aşamadan bir rütbe atlayarak yükselme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bu yöntemin uygulanmasına Ebussuut Efendi'nin şeyhülislamlığı döneminde (1545-1574) başlandı. Mevalizade ya da mollazade denilen yüksek düzeydeki ulemanın oğulları, babalarının makam ve mevkilerinden yararlanılarak, birden miftah, kırklı, hariç ve dahil müderrisliklere getirildiler. Zamanla mollazadelerin bu ayrıcalıkları daha da genişledi. Bu gibiler yeteneklerine bakılmaksızın rütbeler atlayarak çeşitli müderrisliklere atandılar. Küçük çocuklara bile rüus verildiği oldu. Bu durum medreselerin yozlaşıp bozulmasına yol açtı.

TAFRACI sıf. Böbürlenen, çalım satan kimse için kullanılır.

TAFSİL a. (ar. *fasl*'dan *tafsil*). *Esk.* **1.** Ayrıntılı, geniş olarak açıklama. **—2.** Parçalara bölme, ayırma. **—3.** *Tafsil etmek*, ayrıntılı, kapsamlı anlatmak.
—Esk. mant. *Tafsil-i mürekkeb*, ayrık yargılı ya da bölünmeli mantık hatası.

TAFSİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tafsil*'in çoğl. *tafsilat*). **1.** Bir olayın, bir konumun vb. ayrıntıları: *Tartışmanın tafsilatını daha sonra anlatırım.* **—2.** *Tafsilat vermek*, bir şeyi en ince ayrıntılarıyla, uzun uzadıya anlatmak: *İşin son durumuyla ilgili olarak bana tafsilat ver.*

TAFSİLATLI sıf. En küçük ayrıntılarına kadar açıklanmış, belirlenmiş şey için kullanılır; ayrıntılı: *Bana son gelişmelerle ilgili tafsilatlı bir mektup yazar mısın?*

TAFSİLEN be. (ar. *tafsil*'den *tafsilen*). *Esk.* Eksiksiz, uzun uzadıya, ayrıntılı olarak.

TAFT (William Howard), amerikalı devlet adamı (Cincinnati 1857 - Washington 1930). Yargıçlık (1892-1900) ve Filipinler valiliği yaptı (1901-1904). Savunma bakanlığına getirildi (1904) ve Roosevelt tarafından Küba ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi (1906). Roosevelt'ten sonra Birlik başkanlığına seçildiyse de, onun gibi cumhuriyetçi olmakla birlikte, aldığı gümrük önlemlerini eleştiren cumhuriyetçilerin ilerici fraksiyonunun saldırısına uğradı. Demokrat Wilson'a yenilince (1912), Yale Üniversitesi'nde anayasa hukuku profesörlüğüne, ardından Yüksek mahkeme başkanlığına getirildi (1921).

TAFT (Robert Alphonso), amerikalı siyaset adamı (Cincinnati 1889 - New York 1953). Avukat (1913), Ohio'dan cumhuriyetçi senatör (1938, 1944 ve 1950). Sendika fonlarını denetim altına alan Taft-Hartley yasası onun girişimi üzerine çıkarıldı. Bu yasa, memurların grev yapmasını engellediği gibi Başkana, bir grevi 80 gün erteleme yetkisini veriyor, ancak bu sürenin bitiminde Kongre'ye başvuru hakkı doğuyordu.

TAFTA a. (fars. *tâfte*, dokunmuş, örülmüş'ten). Tekst. **1.** Dokuma işlemlerinde kullanılan çok basit bir örgü armürü tipi; bu armür tipinde, almaşık olarak ipliklerin yarısı iner yarısı kalkar, yani bir tek sayılı iplikler, bir çift sayılı iplikler inip kalkar. **—2.** Bezayağı örgüde, sık dokunmuş ipekli kumaş. (Elbiselik ve astarlık olarak kullanılır. Çözgüye oranla, daha kalın ve sık atkı kullanılarak, bir çözgü pikesi etkisi oluşturulur. Ayrıca atkı ve çözgüde karşıt renkler kullanılarak ışığa göre renk değiştiren janjanlı tipleri de gerçekleştirilir.)
◆ sıf. Taftadan yapılmış: *Tafta elbise.*
—ANSİKL. Tafta ilk defa Çin'de üretilmiştir. Ayrıca çok eski tarihlerde Türkler ve Araplar tarafından ferace, çarşaf, elbise yapımında kullanılmıştır.

TAFTE a. (fars. *tâfte*). *Esk.* Tafta.
◆ sıf. **1.** Bükülmüş, katlanmış, dürülmüş. **—2.** Yanmış, yanık. **—3.** Aydınlık, ışıltılı, parlak. **—4.** Üzgün. **—5.** *Tafte-ciğer*, ciğeri yanmış, âşık, sevdalı.

TAFTEGİ a. (fars. *tâfte* ve -*i*'den *tâftegî*). *Esk.* **1.** Yorgunluk. **—2.** Şeklini bozma, bükme, değiştirme.

TAFTİNG a. (ing. *turf*, çimen; *tuft*, tutam, püskül'den). Tekst. **1.** Çok iğneli bir tafting makinesinde iğneleme, dikme ya da dikme-örme yöntemiyle gerçekleştirilen halı ya da kilim gibi zemin kaplaması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tafting makinesi*, tafting üretiminde kullanılan makine. (Bk. *ansikl.* böl.) || *El taftingi*, tek iğneli bir tafting makinesiyle, gergin bir zemin doku üzerine, üst yüzeyi oluşturacak hav ipliklerini uygun desene göre olabildiğince sık bir şekilde dikerek üretilen tafting.
—ANSİKL. Taftinglerin kökeni, ilmik havlı tekstil yüzeylerinin üretimine dayanır. 1900 yılına kadar yatak örtüleri ve çarşaflık olarak üretilen taftingler, bu tarihten sonra banyo döşemelikleri, peluş, zemin kaplamaları gibi değişik biçimlerde üretilmeye başlamıştır.

Modern anlamda tafting üretimi XVIII. yy.'ın sonlarında, ilk kez yatak örtüleri üretimi biçiminde ortaya çıktı. 1940'ta, amerikalı Joe ve Albert Cobble kardeşler çok iğneli bir tafting makinesi yaptılar ve patentini aldılar. 1950 yılı ortalarına kadar halı üretimi yalnız dokuma tekniğiyle belli boyutlarda yapılıyordu ve zemin kaplama ya da duvardan duvara deyimi bilinmiyordu. İlk kez tafting tekniğiyle uzun metreler halinde geniş halıların üretilmesiyle, oda ve salonları duvardan duvara döşeme olanağı doğdu ve böylece tafting halılar inşaat sektörüne girdi.

Günümüzde poliamid elyafı, tafting üretiminde ilk sırayı alır. Poliester, poliakrilnitril ve polipropilen gibi diğer lifler ise daha az oranda, ancak gitgide artan bir şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca kimi ülkelerde tafting üretiminde viskon elyafı da kullanılır.

• *Tafting makinesi.* Tafting makinesi iki bölümden oluşur: *cağlık* ve *ana makine.*

Üst yüzeyi oluşturacak hav iplikleri önceden silindirsel ya da konik çapraz bobinlere sarılır ve genellikle makinenin arkasında bulunan cağlıklara takılır. Cağlıklara takılan bobinlerden alınan hav iplikleri plastik ya da metal borulardan geçirilerek tafting makinesine iletilir. Makinedeki her iğne için 2 bobin vardır ve bu bobinler üst üste takılıdır. Bir bobinin sonu ile diğer bobinin bazı özel yapıştırıcılarla ya da eritilerek birleştirildiğinden, bobin bitişlerinden dolayı makine duruşları ortadan kaldırılmıştır. Makinenin ana bölümünde zemin dokusunun bulunduğu,

yarı-mamul tafting yüzeyin sarıldığı ve kontrol edildiği ve hav ipliklerinin iğnelere sevk edildiği bölümler vardır. İğnelerin hareketi ana hareket miline bağlı bir eksantrikle sağlanır. Yarı-mamul tafting yüzey, birinin üzeri zımpara kaplı iki silindir tarafından ileriye sevk edilir. Bütün iğneler yukarıdan aşağıya doğru hareket eder. Tafting makineleri üretilecek malın cinsine göre çeşitli genişliklerde (genellikle 30 -202 inç) olabilir. Bu makinelerde dar enli bantlar da elde edilebilir.

TAFZİH a. (ar. *fażḥ*'tan *tafżiḥ*). *Esk.* Birinin kötü yanlarını ortaya çıkarma, birini rezil etme.

TAFZİHAT çoğl. a. (ar. *tafżiḥ*'ın çoğl. *tafżiḥat*). *Esk.* Rezil etmeler, kötülüğü açığa çıkarmalar.

TAFZİZ a. (ar. *fiżża*, gümüş'ten *tafżiż*). *Esk.* Gümüşle süsleme, gümüş kaplama.

TAGADDİ a. (ar. *ġıdā*'dan *tagaddi*). *Esk.* **1.** Gıda alma, beslenme. **—2.** *Tagaddi etmek*, yemek yemek, beslenmek, gıda almak.

TAGADDİYAT ya da **TAGAZZİYAT** çoğl. a. (ar. *taġaddi, taġazzi*'nın çoğl. *taġaddiyyat, taġazziyyat*). *Esk.* Gıdalanmalar, beslenmeler.

TAGAFFÜL a. (ar. *ġaflet*'ten *taġaffül*). *Esk.* Düşüncesizlik etme, gaflet gösterme, dalgın anına gelme.

TAGALCA → TAGALOGCA.

TAGALLUT, -tu a. (ar *ġalaṭ*'tan *taġalluṭ*). *Esk.* Yanılma.

TAGALLUTAT, -tı çoğl. a. (ar. *taġalluṭ*'un çoğl. *taġalluṭat*). *Esk.* Yanılmalar, aldanmalar.

TAGALLÜF a. (ar. *ġılaf*'tan *taġallüf*). *Esk.* Kılıflanma, kılıfa bürünme.
—Esk. tıp. *Tagallüf-i ema*, bağırsakların birbirine dolaşması.

TAGALLÜP a. (ar. *ġalebe*'den *taġallüb*). *Esk.* **1.** Zorbalık yapma, zorbalıkla yönetme. **—2.** *Tagallüp etmek*, zorla hüküm sürmek, birini baskı altında bulundurmak.

TAGALOGCA ya da **TAGALCA** a. Endonezya dili; Filipinler'in resmi dilidir. (Eşanl. PİLİPİNO.)
—ANSİKL. Tagalogca, Manila'da, Marinduque ve Mindoro adalarında yaklaşık 18 milyon kişi tarafından anadil olarak konuşulur. Cebuanodan sonra Filipinler'in ikinci önemli dil öbeğini oluşturur, ancak coğrafi konumu ve kültürel önemi nedeniyle 1946'da devletin üçüncü resmi dili (ispanyolca ve ingilizceyle birlikte) olarak benimsenmiş, 1959'da da pilipino adıyla tek resmi dil konumuna gelmiştir. Kitle iletişim araçlarının ve eğitimin gelişmesiyle, bu alanlarda hâlâ ingilizceyle rekabet içinde bulunmasına karşın, tagalogcanın ikinci dil olarak kullanımı yaygınlaşmıştır (toplam konuşan 38 milyon kişi). Sesçil açıdan, diğer endonezya dillerinden yoksul olan tagalogca tüm sözlüksel aktarımların söyleyişlerini değiştirir. Önek, sonek ve içeklerle bir bitiştirme dizgesi vardır. Çok karmaşık olan bu dizge tagalogcayı eski cava diline yaklaştırır ve düşünce anlatımına büyük bir kesinlik kazandıran sonsuz sayıda bileşim olanağı yaratır. Sözlük ispanyolcanın etkisinde kalmıştır.

TAGALOGLAR, Luzon adasının (Filipinler) asıl nüfusunu oluşturan malay kökenli halk. Çin, Japonya ve Hindistan ile kurdukları ticaret ilişkileri, tarım, balıkçılık (denizde ve ırmakta) ve hayvancılıkla geçinirler. Bir başkan tarafından yönetilen çeşitli bağımsız birimleri temsil eden ve ortak bir atadan gelen birçok büyük aile, siyasal iktidarı elinde tutar. Toplumsal örgütlenmeleri üç sınıf (son ikisi birinciye bağımlı aristokrasi, özgür insanlar ve azatlı köleler, köleler) biçiminde bir katmanlaşma içerir ve ikiyanlı bir soyzincirine bağlı tekeşli, yeniyerli konutlu geniş aileye dayanır. İslamın etkisine giren, İspanyollar tarafından (1521-1898), ardından amerikan etkisiyle (1898-1949) hıristiyanlaştırılan Tagaloglar'ın, eski animist ayinleri de kapsayan belli bir bağdaştırmacılık özelliği taşıyan dinsel görenekleri vardır.

TAGAMGUM a. (ar. *ġamġama*'dan *taġamġum*). *Esk.* Anlaşılmaz, anlamsız bir biçimde konuşma.

TAGAMMÜD a. (ar. *ġamd*'dan *taġammüd*). *Esk.* Sarınma, örtünme, bürünme.

TAGANNİ → TEGANNİ.

TAGANNÜC ya da **TEGANNÜC** a. (ar. *ġanc*'dan *taġannüc, teġannüc*). *Esk.* Cilveli, şuh tavır takınma, nazlanma.

TAGANROG, Rusya'da kent, Azak denizi'nin kuzey kıyısında; 291 000 nüf. (1989). Donbas ve Rostov'a demiryoluyla bağlanan liman. Metalürji. Tarım araç ve gereçleri. Takım tezgâhları. Besin sanayileri. Ayakkabıcılık. 1698'de Büyük Petro'nun kurduğu Taganrog'u 1855'te bir fransız-ingiliz filosu bombaladı.

TAGANT, Moritanya'da bölge; 93 000 km²; 80 000 nüf. (1987). Merkezi *Ticika*. *Tagant*, Moritanya Adrarı'nı G.'e doğru devam ettiren kumtaşlı bir platodur.

TAGAR, Yenisey ırmağında ada, Minusinsk yakınlarında, Güney Sibirya'da. Tagar'ın adı bu bölgedeki ilk Demir çağı uygarlığına (İ.Ö. VII.-II. yy.) verildi. Bölgede yaşayan yerleşik halklar el sanatlarında ileriydi, hayvan motifleriyle süslü, hem İskitler'in hem de Çin Seddi yakınlarında yaşayanlarınkine benzeyen bronz silahlar yapıyorlardı.

TAGARRÜD ya da **TEGARRÜD** a. (ar. *ġared*'den *teġarrüd*). *Esk.* Güzel ya da nağmeli kuş ötüşü.

TAGARRÜR a. (ar. *ġurur*'dan *taġarrur*). *Esk.* **1.** Gururlanma. **—2.** Kendini tehlikeye atma. **—3.** Borçlanma.

TAGASSÜL ya da **TEGASSÜL** a. (ar. *ġusl*'den *teġassül*). *Esk.* Yıkanma, vücudun her tarafını yıkama.

TAGASTE ya da **THAGASTE.** Tar. coğ. Romalılar'ın Afrika'daki topraklarında Municipium, Numidia'da, aziz Augustinus'un yurdu. Günümüzde *Suk Ahras*.

TAGAŞŞİ a. (ar. *ġişa*'dan *taġaşşi*). *Esk.* Bürünme, örtünme.

TAGAUNG, Birmanya'da arkeolojik sit, Mandalay'ın K.'inde. Kroniklere göre kökeni İ.Ö. VI. yy.'a dayanan Tagaung'da Pagan döneminden kalma bazı kalıntılar doğal çevresi içinde durmaktadır.

TAGAVA, Japonya'da kent, Kyuşu adasının kuzeyinde (Fukuoka ili); 61 000 nüf. Eski madencilik merkezi. Çimento fabrikası.

TAGAVVUL a. (ar. *ġul*'den *taġavvul*). *Esk.* **1.** Cadı gibi olma, cadı tavrı takınma. **—2.** Renkten renge girme, çeşitli görünüşlere bürünme. **—3.** Kapris yapma, kaprisli olma.

TAGAVVUR a. (ar. *ġavr*'dan *taġavvur*). *Esk.* Bir nesnenin ya da konunun derinine inme.

TAGAYYUZ ya da **TAGAYYÜZ** a. (ar. *ġayẓ*'dan *taġayyuẓ*). *Esk.* **1.** Son derece öfkelenme, büyük bir öfkeye kapılma. **—2.** Öfke.

TAGAYYÜB a. (ar. *ġayb*'dan *taġayyüb*). *Esk.* **1.** Gözden uzaklaşma, ortalıkta görünmeme. **—2.** *Tagayyüb etmek*, görünmemek, gözden kaybolmak.

TAGAYYÜM a. (ar. *ġaym*'dan *taġayyüm*). *Esk.* Bulutlanma.

TAGAYYÜR a. (ar. *ġayr*'dan *taġayyür*). *Esk.* **1.** Değişme, başkalaşma. **—2.** Bozulma: *"Yetmiş seneden beri alışmış olduğu halin bu surette tagayyüründen pek ziyade müteessir olmuş"* (Ahmet Rasim). **—3.** Renk değiştirmek. **—4.** *Tagayyür etmek*, değişmek, başkalaşmak.

TAGAYYÜRAT, -tı çoğl. a. (ar. *taġayyür*'ün çoğl. *taġayyürat*). *Esk.* Başkalaşmalar, değişmeler.

TAGAYYÜZ → TAGAYYUZ.

TAGAZZİYAT → TAGADDİYAT.

TAGAZZUB a. (ar. *ġażab*'dan *taġażżub*). *Esk.* Öfkelenme, kızma.

TAGAZZÜL → TEGAZZÜL.

TAGBİLARAN, Filipinler'de liman kenti, Tagbilaran boğazı kıyısında, Bohol adasının güney-batı'sında; 33 000 nüf.

TAGBİR a. (ar. *ġubar*'dan *taġbir*). *Esk.* **1.** Toza bulanma, tozlanma. **—2.** Gücendirme, darıltma.

TAGDİYE a. (ar. *ġıdā*'dan *taġdiye*). *Esk.* **1.** Besleme, yedirme. **—2.** *Tagdiye etmek*, yedirmek, beslemek: *"Her çocuk günde on iki buçuk kuruş gibi zavallı bir para ile ancak tagdiye ediliyor"* (Y. K. Beyatlı).

TAGES, etrüsk cini. Efsaneye göre, bir çiftçinin gözleri önünde toprak keseğinden doğdu. Etrüskler'e kehaneti öğretti, kâhinlerin bilgisini aktardı ve aynı gün kayboldu. Bu bilgiler daha sonra *Libri Tagetici* ("Tages'in Kitapları") adlı kitapta toplandı.

Tages-Anzeiger, İsviçre'de çıkan günlük gazete. 1893'te W. Girardet tarafından Zürich'te kurulan bu almanca gazete İsviçre'de abone sayısı en yüksek gazetedir.

TAGESGRAD a. (alm. *Tag*, gün, ve lat. *gradus*, derece). Su ür. kül. Balık yumurtalarının belirli bir sıcaklıkta olgunlaşabilmesi için gerekli gün sayısı ve ısı derecesi.
—ANSİKL. Olgunlaşma ya da kuluçka süresi, yani yumurtaların döllenmesiyle yavruların yumurtadan çıkışı arasında geçen zaman, türlere ve suyun sıcaklığına göre değişir. Bu süre tagesgrad olarak belirtilir. Örneğin dağalasının yumurtaları için kuluçka süresi 450 derece-gün, yani 15 °C sıcaklıkta 30 gün ya da 10 °C sıcaklıkta 45 gündür. Sazan için tagesgrad 90, alabalık için 400-410'dur.

TAGFİL a. (ar. *ġaflet*'ten *taġfil*). *Esk.* Avlanma, gafil avlama.

TAGGARD (Geneviève), amerikalı kadın yazar (Waitsburg, Washington eyaleti, 1894 - New York 1948). *For Eager Lovers* (1922), *Words for the Chisel* (1926), *Not Mine to finish* (1934), *Calling Western Union* (1936), *Slow Music* (1946) adlı şiir kitapları esin açısından olduğu kadar üslup açısından da metafizik bir özellik taşır.

TAGİ, TAGİYE sıf. (ar. *tuġyan*'dan *taġi*'nın dişl. *tagiye*). *Esk.* **1.** Azgın, azmış. **—2.** Asi, isyancı.

TAGİNAE → TADİNAE.

TAGİYE → TAGİ.

TAGİZADE ya da **TAĞIZADE** (Niyazi), azeri besteci ve orkestra şefi (Azerbaycan 1912 - Bakü 1984). Ünlü besteci Üzeyr Hacıbekov*'un yeğeniydi, ilk müzik derslerini de ondan aldı. Rusya'da ve dünyanın birçok başka ülkesinde, ayrıca Ankara ve İstanbul'da senfoni ve opera orkestralarını yönetti. *Hüsrev ile Şirin, 20. yıl* gibi operaları, *Çıtra, Savaşta, Hatıra, Ateş içinde* gibi orkestra yapıtlarıyla pek çok ulusal ödüle layık görüldü.

TAGLİACOZZO, İtalya'da kent, Abruzziler'de (Aquila ili), Avezzano'nun B.'sında; 6 300 nüf. Sicilya kralı Anjoulu Carlo I, rakibi Konrad V'i (Konradin), burada yenilgiye uğrattı (1268).

TAGLİAMENTO, İtalya'da ırmak, Venezia Giulia'yı aşarak Adriya denizi'ne dökülür; 172 km. Carnia Alpleri'nden doğar, önce D.'ya doğru akar. Tolmezzo'dan sonra, eklüzlerle Önalpler'i aşar; kireçli döküntülerin birikmesi sularının büyük ölçüde yeraltına sızmasına yol açar. Buzultaşları geçip ovaya girince ve alüvyonlarla dolu vadide sızma iyice artar: bu kesim-

de ırmak çoğunlukla kurur. Codroipo'nun aşağısında, birçok yerde yeniden yüzeye çıkan sular ırmağa daha güçlü bir debi sağlar. Bundan sonra ırmak, denizkulakları ortasında yer alan deltasına kadar büklümler çizerek ilerler.

—Tar. Irmağın kıyılarında Bonaparte 1797'de, Masséna 1805'te askeri başarılar kazandılar. Bu sağlam savunma hattında Cadorna ekim 1917'de avusturya-alman saldırısını durdurmaya çalıştıysa da geri çekilmek zorunda kaldı.

TAGLİAMENTO yönetim bölgesi, İtalya krallığı'nda eski yönetim bölgesi (1806-1814); merkezi Treviso'ydu ve Trevisan ile Friuli'nin bir bölümünden oluşuyordu.

TAGLİATELLE a. (ital. sözc.; *tagliare,* parçalara ayırmak'tan). Yaklaşık bir parmak eninde kesilmiş şeritlerden oluşan erişte türündeki italyan hamur işi; genellikle rendelenmiş peynirle (parmigiano) sunulur.

TAGLİAVİNİ (Luigi Ferdinando), italyan orgcu ve müzikbilimci (Bologna 1929). Bologna konservatuvarı'nda kütüphaneci olarak çalıştı (1953-1960), 1965'te Freiburg Üniversitesi'nde müzik tarihi dersleri vermeye başladı, diğer yandan da virtüoz olarak sanatsal yaşamını sürdürdü. 1956'da hazırlamış olduğu doktora tezi J. S. Bach'ın kantatları üzerinedir.

TAGLİB, eski arap kabile. Kabilenin adı ilk kez sasani hükümdarı Şapur II'nin Mezopotamya seferi sırasında (361) duyuldu. Suriye ve Tihane bölgelerinde konargöçer bir yaşam biçimi sürdüren Taglib kabilesi, Besus savaşı'nda yenilince Kinde devletinin egemenliği altına girdi. İustinianos I döneminde (527-565), Suriye'ye sarkan Bizanslılar'la temasa gelen kabile, hıristiyanlığı kabul etti. Bu nedenle islamlığın Arabistan'da yayılması sırasında yeni dini benimsemedikleri gibi, karşı çıkmaktan da geri kalmadılar. Harunurreşit döneminde (766-809) Suriye'de yönetime karşı çıkan bir ayaklanmaya katıldılar ve çok ağır kayıplara uğradılar. Abbasiler'in sürekli baskısı yüzünden Suriye çöllerine çekilen kabile, moğol istilası sırasında (XIII. yy.) büyük ölçüde yok olmaktan kurtulamadı; geriye kalanlar çeşitli kabile topluluklarına katıldılar ya da küçük gruplar halinde Necd ve Hicaz tarafına göçtüler. Bundan böyle kabilenin adı ortadan kalktı.

TAGLİF a. (ar. *ġılāf*'dan *taġlīf*). *Esk.* **1.** Kılıflandırma, kına yerleştirme. **—2.** *Taglif-i süyuf,* kılıçları kınına sokma; barış.

TAGLİK, -ki a. (ar. *ġalḳ*'tan *taġlīk*). *Esk.* **1.** Kilitleme, kapama, kapatma. **—2.** *Taglık-i ebvab,* kapıları kilitleme, kapama.
—Ed. Edebiyat yapıtında sözü anlaşılamayacak derecede kapalı, karışık duruma getirmek.

TAGLİONİLER, XVIII. ve XIX. yy.'larda yaşamış italyan dansçı ve koregraf ailesi. —CARLO, XVIII. yy. ortalarında Torino'da doğdu. Oğullarından biri olan SALVATORE (Palermo 1789 - Napoli 1868), yetkin bir dansçı oldu. Fransız Louis Henry (1766-1836) ile birlikte 1812'de, Napoli Krallık bale okulu'nu kurdu ve ellinin üstünde bale ortaya koydu. —İlk oğlu FİLİPPO (Milano 1777 - Como 1871) babasının öğrencisi oldu ve çok genç yaşta Pisa'da sanat yaşamına atıldı. Paris'te, oğlu Antonio ile birlikte "romantik" üslubun öncülerinden olan Jean-François Coulon'un derslerini izledi. 1803'te Stockholm Krallık tiyatrosu'nun baş dansçısıyken oyuncu ve şarkıcı Cristoff Karsten'in kızı olan isveçli bir kadınla evlendi; Maria ve Paul adında iki çocuğu oldu. Viyana'da koregraflık yapmaya başladı, ardından Jérôme Bonaparte'ın öğretmeni olduğu Kassel'de çalıştı. Koregraflığı, kızının dansçılık kariyeriyle birlikte sürdürdü; sonra bir süre yalnız çalışıp 1852'de Como'ya çekildi. —MARİA (Stockholm 1804 - Marsilya 1884) dans yeteneğinden kuşkusu olan Coulon ile çalıştı. F. Taglioni, tüketici "dersler" sayesinde geleceğin yıldızını yarattı ve kendi yapıtı olan *Réception d'une jeune nymphe à la cour de Terpsichore* adlı divertimento ile ilk kez Viyana'da bir başlangıç yapmasını sağladı (1822). Bu tarihle, *Sylphide*'in sahneye konduğu 1832 yılları arasında Maria, Münih'te, kısa bir süre Paris'te, sonra da Stuttgart'ta sahneye çıktı. Bu dönemden itibaren dans etme tarzıyla romantik üslubu başlattı. 1828'de Paris operası'na girdi. *Robert le Diable*'ın (müzik: Meyerbeer, 1831) "lanetlenmiş rahibeler" balesinde sahneyi doğaüstü bir aydınlığa boğan (bir gaz meşaleleri düzenine dayanan) gerçek bir ışık oyunu eşliğinde ve P. L. C. Ciceri'nin hazırladığı dekorun yarattığı, romantik zevke tümüyle uygun bir havada sahneye çıktı. *Sylphide*'den sonra Maria, Paris'te olduğu gibi, babasıyla gittiği Rusya'da da onun kendisi için bestelediği *la Fille du Danube* (1836), *la Gitane* (1838) ve *l'Ombre*'u (1839) yorumladı. 1847'de bir kez sahneden çekildikten sonra yeniden Paris operası'na girdi ve 1858'den başlayarak burada eğitimci oldu. —PAUL ya da PAOLO (*Büyük Paul* denir) [Viyana 1808 - Berlin 1884], dansçı olarak ablası ve karısı dansçı Amalia Galster ile birlikte büyük başarı kazandı. Büyük teknik nitelikleri bulunan ve babasının aradığı hafif biçemi iyi kavramış olan Paul ünlü bir koregraf oldu. Elektrik ışığının kullanıldığı ilk baleyi (*Elektra,* 1849) sahneye koydu. —Kızı *Genç* MARİA (1833-1891) da tanınmış bir dansçı oldu.

TAGLİP ya da **TAGLİB** a. (ar. *ġalebe*'den *taġlib*). Esk. ed. İki ya da daha çok kişiden, varlıktan birini anma yoluyla ötekileri de belirtme. (Örn. arapçada tesniye* adı verilen ikili çoğul biçimindeki sözcükler: *Hasaneyn* [Hasan ile Hüseyin], *Haremeyn* [Mekke ile Medine].)

TAGLİS a. (ar. *taġlis,* gecenin sonunda namaz kılmak, suya gitmek'ten). İsl. Kurban bayramının ilk günü Müzdelife'de bulunan hacıların o günün sabah namazını fecirden hemen sonra, ortalık daha ışımadan kılmaları.

TAGLİT, -ti a. (ar. *taġlit*). *Esk.* **1.** Yanıltma, aldatma. **—2.** Yanlışını çıkarma, hatasını söyleme. **—3.** *Taglit etmek,* yanıltmak.
—İsl. huk. Bir kimseyi yanlışlıkla yargılama ve hüküm verme.

TAGLİYE a. (ar. *ġaleyan*'dan *taġliye*). *Esk.* **1.** Kaynatma. **—2.** Pahalılaştırma.

TAGLİZ a. (ar. *ġılẓet*'ten *taġlīẓ*). *Esk.* **1.** Bir şeyi kabalaştırma. **—2.** Kaba bir biçimde söyleme.
—Esk. kim. Bir maddenin kıvamını koyulaştırma.

TAGMEM a. Dilbil. Pike'ın dizgesinde (tagmemik), temel dilbilgisel birime verilen ad. Bu birim "bir dilbilgisel işlevin ya da yerin, o yerde bulunan birbirleriyle değiştirilebilen öğeler sınıfıyla olan bağlılaşımı" diye tanımlanır.

TAGMEMİK a. Dilbil. ABD'li dilbilimci K. L. Pike tarafından geliştirilen, yapısalcılıktan esinlenmiş dilbilimsel çözümleme kuram ve yöntemi.

◆ sıf. Tagmeme ya da tagmemik'e ilişkin olan.

—ANSİKL. Davranışçılıktan esinlenen tagmemik, anlamsal işleve sözdizimsel işlev kadar önem vermesiyle Bloomfield'in dolaysız kurucu incelemesinden ayrılır. İncelemenin temel birimi olan tagmem, hem sözcedeki yeri ve dağılımsal sınıfı, hem de dilbilgisel işlevi (özne, yüklem, nesne vb.) ve anlamıyla tanımlanır. Tagmemik çözümleme çeşitli dillerin betimlenmesi için kullanılmıştır (Amerika yerli dilleri, Afrika, Endonezya ve Yeni Gine dilleri).

TAGNİYE a (ar. *ġınā*'dan *taġniye*). *Esk.* Zenginleştirme, birinin zengin olmasına olanak sağlama.

TAGOR (Rabindranath), hintli yazar (Kalküta 1861 - Santiniketan, Batı Bengal, 1941). Kültürlü ve sanatçı bir ailenin on dördüncü çocuğuydu, çok genç yaşta okul baskılarına karşı çıktı. Daha on bir yaşında, babasının Santiniketan'da yaptırdığı evde inzivaya çekildi ve 1878'de hukuk öğrenimi görmek üzere ilk kez İngiltere'ye gitti, burada daha çok avrupa edebiyatı ve müziğini öğrendi. Kardeşlerinden ikisinin 1876'da kurduğu edebiyat dergisi *Bharati*' de bu geziyle ilgili anılarını *Yurop-Pravasir Patra* (1881) adıyla yayımladı. *Le Génie de Valmiki* (fr. çev.) ve *la Chasse tragique* (fr. çev.) [1882] adında iki müzikli oyun ve bir dizi şiir (*les Chants du crépuscule* [fr. çev.], 1882) yazdı. Bir tarihsel romanı (*la Foire de la reine nouvelle épousée* [fr. çev.], 1883) bitirdiği sırada, kendisine *Chants de l'aurore* (fr. çev.) [1883] adlı kitabında yer alan "Çağlayanın uyanışı" şiirini esinlendiren gizemli bir serüven yaşadı. Yine 1883'te kendi kastından 10 yaşında bir kız çocuğuyla evlendi ve babasından ailenin yönetimini devraldı. Bundan sonra vaktinin büyük bölümünü sık sık çıktığı Bengal yolculuklarına ayırdı, 1890'da bir süre İngiltere'de kaldı. *Çitra* (1896), *Ksanika* (1900) adındaki şiir kitaplarıyla *Kacha et Devayani* (fr. çev.) [1894] adlı dramı bu dönemden kalmadır.

1901 aralığında, düşünce özgürlüğü ve uyumlu eğitim düşünü kuran Tagor, Santiniketan okulu'nu açtı. Ama karısının (1902), kızlarından birinin (1903), en iyi tilmizi şair Satir Çandra Roy'un (1904), babasının (1905), en küçük oğlunun (1907) art arda gelen ölümleri onu çok etkiledi. Bununla birlikte, Hindistan'ın bağımsızlığı konusunda düşüncelerini açığa vurarak siyasal tutumunu belirtmekten de kaçınmadı (*Svadeşi Samac,* 1904). 1910'da bir romanı (*Gora*) çıktı ve 1912'de *Gitanjali* adlı kitabı Londra'da ingilizce olarak yayımlandı: André Gide bu kitabı *l'Offrande lyrique* (1913) adıyla hemen fransızcaya çevirdi. Ünü gittikçe artan Tagor (1913'te Nobel edebiyat ödülü'nü aldı) İngiltere ve ABD'de konferanslar verdi (*Sadhana,* 1912; *la Religion de l'homme* [fr. çev.], 1930). Birinci Dünya savaşı, siyasal düşüncesinin kesinlik kazanmasını (özellikle Japonya gezileri sırasında sakıncalarını gördüğü aşırı bir milliyetçilikten kuşku duyuyordu) sağladı. 1921 sonunda Santiniketan'da uluslararası Visva Bharati üniversitesi'ni kurdu. O zamandan sonra yaşamının büyük bölümünü çeşitli ülkelerde yaptığı çok sayıda yolculukla geçirdi, bu arada pek çok edebiyat ürünü verdi, romanlar, dramlar (*le Cycle du printemps* [fr. çev.], 1916; *Muktadhara,* 1922), şiirler (*The Fugitive,* 1918), çocukluk anıları (*En ce temps-là* [fr. çev.], 1940) yazdı.

Nou-Larousse

Rabindranath Tagor

TAGOS a. (çoğl. *tagoi*) [*başkan, komutan* anlamına yun. sözc.]. Esk. Yun. Tesalya konfederasyonu'nda, savaş zamanı federal birlikleri yönetmek üzere ömür boyu seçilen en yüksek görevli. (En ünlü tagos, görevini sürekli bir yüksek görevlilik durumuna getirmek isteyen Pheraili Jason'du. Bölgedeki federal yapıların yerini siteler alınca, sitelerin başlıca yüksek görevlileri [tutuculuk nedeniyle] *tagoi* olarak adlandırıldı.)

TAGRİB ya da **TAĞRİB** a. (ar. *gurbet*'ten *taġrib*). *Esk.* **1.** Gurbete yollama, gurbete gönderme. **—2.** Sürgün etme. **—3.** Kovma. **—4.** Garip bir biçime sokma.

TAGRİD a. (ar. *ġared*'den *taġrid*). *Esk.* Güzel ötme.

TAGRİK, -ki a. (ar. *ġarḳ*'tan *taġrik*). *Esk.* **1.** Daldırma, suda boğma. **—2.** Birini çok fazla, aşırı derecede sevindirme.

TAGRİM a. (ar. *ġarm*'dan *taġrim*). *Esk.* Ödenmesi gereken bir borcu ödeme.

TAGRİR a. (ar. *ġarr*'dan *taġrir*). *Esk.* Müşteriyi kandırma, aldatma.
—İsl. huk. Aldatma, hile yapma. (İslamiyette doğruluk şarttır; bu nedenle tagrir, iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde fesih nedenidir.)

TAGRİS a. (ar. *ġars*'tan *taġris*). *Esk.* Ağaç dikme.

TAGŞİŞ → TAĞŞİŞ.

TAGŞİYE a. (ar. *ġışā*'dan *taġşiye*). *Esk.* **1.** Bürüme, örtme. **—2.** Kendinden geçirme.

TAGTİYE a. (ar. *ġıṭā*'dan *taġṭiye*). *Esk.* Örtme, örtülmesine yol açma.

TAGUATİNGA, Brezilya'da kent, federal yönetim bölümünde, Brasília'nın K.-K.-D.'sunda; 110 000 nüf.

TAGUT a. (ar. *ṭaġūt*). **1.** Büyücü. **—2.** Şeytan. —İslamlıktan önce Kâbe'deki Lat ve Uzza putlarına verilen ad.
—İsl. İnsanlar için sapkınlık nedeni olan varlık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tagut sözcüğü Kuran'da sekiz ayette geçerse de bunların hiçbirinde belirli bir varlığın adı olarak kullanılmış değildir. Kuran tefsircileri sözcüğü azgınlık, sapkınlık anlamlarına gelen "tuğyan" kökünden türetildiğini belirtmekle birlikte ne anlama geldiği konusunda farklı görüşler ileri sürerler. Buna göre sözcük *şeytan, kâhin, büyücü, putlar, sapkınlık nedeni olan her türlü varlık* gibi anlamlara gelir.

TAGYİR → TAĞYİR.

TAGYİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *taġyīr*'in çoğl. *taġyīrāt*). *Esk.* Bozmalar, değiştirmeler.

TAGYİZ a. (ar. *ġayẓ*'dan *taġyīẓ*). *Esk.* Kızdırma, öfkelendirme.

TAĞIZADE (Niyazi) → TAGİZADE.

TAĞMAÇ (Memduh), türk asker (Erzurum 1904 - Ankara 1978). Harbiye'yi (1928), Harp akademisi'ni (1938) bitirdi. Harp akademileri'nde öğretmenlik, kıta ve karargâh görevleri yaptı. 1956'da tuğgeneral, 1966'da orgeneral oldu. Genelkurmay ikinci başkanlığı (1961-1964), 1. Ordu (1966-1968), Kara kuvvetleri (1968-1969) komutanlıkları yaptıktan sonra Genelkurmay başkanlığına getirildi (1969). Bu görevde bulunduğu sırada öteki kuvvet komutanlarıyla birlikte imzaladığı 12 Mart muhtırası'nı, dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a vererek Adalet partisi genel başkanı Süleyman Demirel başkanlığındaki parlamenter düzene dayalı hükümetin istifasını sağladı. "Sosyal gelişmenin ekonomik gelişmenin önüne geçtiği" anlayışı ile, Parlamento'yu zorlayıp partilerüstü ve daha çok teknokratlara dayanan Nihat Erim hükümetini kurdurdu. 1961 Anayasası'nı büyük ölçüde sınırlayan değişiklikler yaptırdı. Sıkıyönetim ilan ettirerek ordu, işçi ve gençlik kesimlerinde büyük tasfiyeler gerçekleştirdi. Kuvvet komutanları arasındaki dengelerin değişmesi üzerine, 1972'de yaş haddinden emekliye ayrıldı.

TAĞRİB → TAGRİB.

TAĞŞİŞ a. (ar. *ġışş*'dan *taġşīş*). *Esk.* **1.** Bir maddeye başka bir madde karıştırma, katıştırma. **—2.** Bir hikâyenin aslını bozma. **—3.** İmrenme. **—4.** *Tağşiş etmek*, karıştırmak.

TAĞYİR a. (ar. *ġayr*'dan *taġyīr*). **1.** Başkalaştırma, değiştirme. **—2.** Bozma. **—3.** *Tağyir etmek*, bozmak, değiştirmek. **—4.** *Tağyir-i ifade*, ifade değiştirme. ‖ *Tağyir-i mevzi*, yer değiştirme. ‖ *Tağyir-i şekl*, biçim değiştirme.
—Med. huk. Bir kimsenin kendisine ait olmayan taşınır eşyayı işlemesi ya da başka hale getirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Med. huk. Tağyir, taşınır eşya üzerinde mülkiyet hakkı elde etmenin yollarından biridir. Bir kimsenin kendi malı olmayan bir şeyi işlemesi veya başka bir biçime getirmesi halinde, emeğin değeri o eşyanın değerinden daha çoksa, işleyenin, aksi halde eski malikin olur. İşleyen iyi niyetli değilse, emeğin değeri eşyanın değerinden çok olsa bile, yargıç yeni şeyin mülkiyetini eski sahibine bırakabilir (Türk med. k. md. 699).

Taha suresi, Kuran'ın 20. suresi. 135 ayettir Mekke'de inmiştir. Adı, ilk ayette geçer. Hz. Muhammet'e Kuran'ın indiriliş nedenlerini açıklayan ayetlerle başlayan surede Allah'ın bilgi ve gücünün genişliği; Musa peygamberin Mısır'a göç edişi sırasında Tanrı'dan aldığı vahiyler, Musa'nın firavunu hak dinine çağırmakla görevlendirilmesi ve ikisi arasında geçen olaylar, Musa'nın mucizeleriyle firavunun büyücülerini alt etmesi, firavunun Kızıldeniz'de boğulması ve sonraki gelişmeler anlatılır. Daha sonra kıyametin kopması sırasında dağların ufalanıp savrulacağı, yeryüzünün dümdüz ve bomboş olacağı belirtilir. 109. ve sonraki ayetlerde ahrette Allah'ın izin verdiklerinin dışında kimsenin şefaate uğramayacağı açıklanır; dünyada haksızlık yapanların, Tanrı'nın huzurunda perişan olacakları, inanmış ve iyi işler yapmış olanların hiçbir haksızlığa uğramaksızın mutlu kılınacakları dile getirilir. Surede daha sonra Âdem'in günah işlemesi ve Havva ile birlikle cennetten çıkarılışları anlatılır. 115. ayette Âdem'in yasak meyveyi unutkanlığından yediğine ve günah işlemekte kararlı olmadığına değinilir. 120. ayette Âdem'i aldatarak günah işletenin Havva değil şeytan olduğu açıkça belirtilerek Kutsal Kitap'ta öne sürüldüğünün tersine, ilk günahın nedeninin kadın (Havva) olmadığı açıklanır. 122. ayette ise Tanrı'nın Âdem'in tövbesini kabul ettiği, ona doğru yolu bulduğu ve onu seçkin kıldığı belirtilerek hıristiyanlıktaki "asli günah" inancı temelden reddedilir.
Taha suresi müşriklerin baskıları karşısında Hz. Peygamber'e sabırlı olmasını öğütleyen ve yakında doğru yolda olan ile olmayanın anlaşılacağını belirten ayetle sona erer.

TAHAA, Fransız Polinezyası'nda ada. (Société takımadaları), Tahiti'nin B.-K.-B.'sında 3 513 nüf.

TAHACCÜM a. (ar. *ḥacm*'dan *taḥaccüm*). *Esk.* İrileşme, büyüme.

TAHACCÜR a. (ar. *ḥacer*'den *taḥaccür*). *Esk.* **1.** Taşlaşma, taş kesilme. **—2.** Katılaşma. **—3.** *Tahaccür etmek*, katılaşmak, taşlaşmak.
—Esk. tıp. Kabuk bağlama.

TAHADDUR ya da **TAHAZZUR** a. (ar. *ḫiẓr*'dan *taḫażżur, taḫaḍḍur*). *Esk.* Yeşerme.

TAHADDÜB a. (ar. *ḥadb*'dan *taḥaddüb*). *Esk.* **1.** Kamburlaşma, kamburluk. **—2.** Dışbükeylik.

TAHADDÜR a. (ar. *ḫadr*'dan *taḫaddür*). *Esk.* Örtünme.

TAHADDÜS a. (ar. *ḥudūs̱*'tan *taḥaddüs̱*). *Esk.* Yokken oluşma, sonradan ortaya çıkma.

TAHADDÜS a. (ar. *ḥads*'tan *taḥaddüs*). Esk. ruhbil. Sezgi.

TAHADDÜSİ sıf. (ar. *taḥaddüs̱* ve *-ī*'den *taḥaddüs̱ī*). *Esk.* Sezgili.

TAHADDÜSİYE a. (ar. *taḥaddüs̱* ve *-iyye*'den *taḥaddüs̱iyye*). Esk. ruhbil. Sezgicilik.

TAHAFFUZ a. (ar. *ḥıfẓ*'dan *taḥaffuẓ*). *Esk.* Korunma, sakınma.

TAHAFFUZHANE a. (ar. *taḥaffuẓ* korunma ve fars. *ḫāne*'den *taḥaffuẓ-ḫāne*). *Esk.* Sefer sırasında yolcu ve gemi adamları arasında bulaşıcı hastalık görülen gemilerin karantina sürelerini geçirmeleri için büyük limanlara yakın kıyılarda kurulmuş sağlık tesisi; karantina yeri. (Burada gerekli önlemlerin alınmasının yanı sıra hastalara tedavi hizmeti de verilirdi.)

TAHAFFUZİ sıf. (ar. *taḥaffuẓ* ve *-ī*'den *taḥaffuẓī*). *Esk.* Korunma ile ilgili.

TAHAFFUZKÂR sıf. (ar. *taḥaffuẓ* ve fars. *-kār*'dan *taḥaffuẓkār*). *Esk.* Savunan, kendini koruyan, dikkatli.

TAHAFFUZKÂRANE be. (ar. *taḥaffuẓ*, fars. *-kar* ve *-ane*'den *taḥaffuẓkarane*). *Esk.* Kendini korumak ya da savunmak amacıyla.

TAHAFFÜF a. (ar. *ḫiffet*'ten *taḫaffüf*). *Esk.* **1.** Hafif olma, hafifleme, hafifleşme. **—2.** *Tahaffüf-i bar, tahaffüf-i hamule*, yükün hafiflemesi. ‖ *Tahaffüf-i ızdırab*, acının azalması.

TAHAKKUK, -ku a. (ar. *ḥaḳḳ*'tan *taḥaḳḳuḳ*). **1.** Gerçekleşme: *Hayallerin tahakkuku.* **—2.** *Tahakkuk etmek*, gerçekleşmek, gerçek olduğu anlaşılmak.

TAHAKKÜM a. (ar. *ḥükm*'den *taḥakküm*). **1.** Baskıyla, zorbalıkla bir kimseye, bir topluluğa hükmetme. **—2.** *Bir kimseye tahakküm etmek*, onu baskı altında tutmak, ona hükmetmek.

TAHALLİ a. (ar. *ḫalā*'dan *taḫallī*). *Esk.* **1.** Boşalma, boş kalma. **—2.** Yalnız olma. **—3.** Kendini bir işe verme.

TAHALLİ ya da **TEHALLİ** a. (ar. *ḥaly*'den *taḥallī*). *Esk.* Süslenme, süs eşyası takma, donanma.
—Tasav. Tanrı'yı niteleyen ve Kuran'da da yer alan güzel adlarını (esmayı hüsna) alma.

TAHALLUK, -ku a. (ar. *ḫulḳ*'tan *taḫalluḳ*). *Esk.* Huy edinme.

TAHALLUS a. (ar. *ḫalāṣ*'tan *taḫalluṣ*). *Esk.* **1.** Kurtulma. **—2.** Mahlas kullanma. **—3.** *Tahallus etmek*, mahlasını almak.

TAHALLUT, -tu a. (ar. *ḫalṭ*'tan *taḫalluṭ*). *Esk.* Karışık olma, karışma.

TAHALLÜF a. (ar. *ḫilāf*'tan *taḫallüf*). *Esk.* **1.** Geride kalma, arkada bırakılma. **—2.** Uymama, uygun gelmeme. **—3.** Değişme. **—4.** *Tahallüf etmek*, geri kalmak, gecikmek.

TAHALLÜL a. (ar. *ḥall*'den *taḥallül*). *Esk.* **1.** Parçalara, bölümlere, kısımlara ayrılma. **—2.** *Tahallül etmek, eylemek*, ayrılmak, ayrışmak.
—Esk. kim. Ayrışma.

TAHALLÜL a. (ar. *ḫalel*'den *taḫallül*). *Esk.* **1.** Bozulma. **—2.** Araya girme. **—3.** Sirkeleşme, ekşime.

TAHAMMUZ a. (ar. *ḥamż*'dan *taḥammuż*). *Esk.* Ekşime.
—Esk. kim. Asitleşme.

TAHAMMÜL a. (ar. *ḥaml*'den *taḥammül*). **1.** Bir kimsenin güç, yıkıcı etkileri kaldırabilme; yıpratıcı koşullara katlanabilme, sessizce dayanabilme gücü: *Artık bu baskıya tahammülü kalmamıştı. Tahammülü güç bir insan. Beni, açıklamalarımı büyük bir tahammülle dinledi.* **—2.** Bir nesnenin, bir şeyin değişik dış etkilere karşı direnme, dayanma özelliği; dayanma. **—3.** *Bir şeye tahammül etmek*, bir güçlüğe, acıya vb. dayanmak, katlanmak.
—*Esk.* **1.** Yükü sırtına alma, yüklenme. **—2.** *Tahammül-fersa*, dayanılmaz: *'Hasib beyin tahammülfersa ukalalığı yanında Ömer beyin hoppalıkları insana birer dahiyane hareket gibi görünüyordu."* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *Tahammül-geza*, dayanma gücünü tüketen. ‖ *Tahammül-güdaz*, dayanma gücünü yok eden. ‖ *Tahammül-suz*, dayanma gücü bırakmayan.

TAHAMMÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥammül*'ün çoğl. *taḥammülāt*). *Esk.* **1.** Katlanmalar, dayanmalar. **—2.** Yüklenmeler.

TAHAMMÜLLÜ sıf. Güç, yıpratıcı etkilere, yıpratıcı koşullara dayanabilen, sabırlı kimse için kullanılır.

TAHAMMÜLSÜZ sıf. Güç, yıpratıcı etkilere, yıpratıcı koşullara dayanamayan, sabırsız kimse için kullanılır.

TAHAMMÜR a. (ar. *ḫamr*'dan *taḫammür*). *Esk.* **1.** Mayalanma, ekşime. **—2.** Şarapla sarhoş olma. **—3.** Yalnız gözlerin görünebileceği biçimde peçe örtme. **—4.** *Tahammür etmek, eylemek*, mayalanmak; örtünmek, bürünmek, gizlenmek.

TAHANNÜN a. (ar. *ḥanīn*'den *taḥannün*). *Esk.* Acıklı seslerle yavrusunu arama.

TAHAR a. Tekst. **1.** TAHARLAMA'nın eşanlamlısı. **—2.** *Tahar planı,* ÇÖZGÜ* PLANI'nın eşanlamlısı. || *Tarak taharı,* bir tarağı dokuma tezgâhına monte etmek eylemi.

TAHARCI a. Tekst. Taharlama işlemini gerçekleştiren işçi.

TAHARET, -ti a. (ar. *ṭahāret*). **1.** Temiz olma durumu, temizlik. **—2.** Aptes yaptıktan sonra yapılan temizlik. **—3.** *Taharet almak,* taharetlenmek. || *Taharet bezi,* taharet aldıktan sonra kurulanmaya yarayan küçük bez. || *Taharet kâğıdı,* tuvalet kâğıdı.
—İsl. Bazı ibadetlerin yerine getirilebilmesi için gereken maddi ve manevi temizlik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İbadetlerin yerine getirilmesine engel olan pislikler fıkıh kitaplarında *necaset* (maddi pislik) ve *hadis* (manevi pislik) diye ikiye ayrılır. Beden, giysi ve ibadet yerlerinin maddi pisliklerden temizlenmesine *necasetten taharet;* aptes bozma, cünüplük, kadınlar için loğusalık ve aybaşı kanamalarından sonraki temizlenmeye *hadesten taharet* denir. Bu sonuncu temizlik aptes almakla yapılır.

TAHARETLENME a. Taharetlenmek eylemi.

TAHARETLENMEK gçz. f. Aptes yaptıktan sonra temizlenmek.

TAHARKA, XXV. hanedandan Mısır firavunu (İ.Ö. 689-663). Fatih Piankhi'nin oğlu. Kardeşi Şabataka'dan sonra başa geçti. Filistin hanedanlarını desteklediği için Asurlular ile çatıştı ve Asurlular, Mısır'ı birkaç kez istila ettiler: önce Sanherib, sonra Memfis'i ele geçiren Asarhaddon, ardından Teb'e kadar ilerleyen ve kenti yıkan Asurbanipal.

TAHARLAMA a. Tekst. **1.** Dokumacılıkta, her çözgü ipliğini, küçük bir kanca yardımıyla dokuma tezgâhının çerçevelerindeki gücü gözlerinden tek tek geçirmeye dayanan ilk işlem. (Taharlama, üretilecek dokuma türüne göre saptanan bir düzen için gerçekleştirilir.) [Eşanl. TAHAR.] **—2.** Bir dokumanın bütün çözgü ipliklerini, değişik çerçevelerdeki gücü gözlerinden art arda geçirme.

TAHARLAMAK g. f. Tekst. Çözgü ipliklerini belli bir düzene göre gücü çerçevelerindeki gücü gözlerinden geçirmek.

TAHARRİ a. (ar. *ḥary*'den *taḥarri*). *Esk.* **1.** Arama, bir şeyin ya da bir konunun aslını araştırma. **—2.** Herhangi bir şeyi bulmaya çalışma. **—3.** *Taharri etmek,* araştırmak, aramak. **—4.** *Taharri memuru,* sivil polis. **—5.** *Taharri-i hakikat,* gerçeği arama.

TAHARRİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥarri*'nin çoğl. *taḥarriyyāt*). *Esk.* Araştırmalar.

TAHARRÜK a. (ar. *ḥareket*'ten *taḥarrük*). *Esk.* Kımıldama, kıpırdama, hareket etme, oynama.
—Esk. dilbilg. Bir harfin harekelenmesi, hareke ile okunması.
—Esk. tıp. *Taharrük-i asab,* sinirleri oynatan, tik veren hastalık.

TAHARRÜKİYET, -ti a. (ar. *taḥarrük* ve *-iyyet*'ten *taḥarrükiyyet*). *Esk.* Hareketlilik.

TAHARRÜŞ a. (ar. *ḥarş*'tan *taḥarrüş*). *Esk.* Hırpalanma, örselenme, tahriş olma.
—Esk. biyol. Vücutta bir yerin dış etkilerle kan toplayıp şişmesi.

TAHARRÜZ a. (ar. *ḥırz*'dan *taḥarrüz*). *Esk.* Sakınma, çekinme, korkma: *"... Bir kimse tarîk-i amda hayvanına râkib olup giderken mümkin-ül-taharrüz olmayan zarar ve ziyanını zamin olmaz"* (*Mecelle-i ahkâm-ı adliye*'den [1913]).

TAHASSUL a. (ar. *ḥuṣūl*'den *taḥaṣṣul*). *Esk.* **1.** Sonuç olarak ortaya çıkma. **—2.** *Tahassul etmek, eylemek,* ortaya çıkmak.

TAHASSUN a. (ar. *ḥışn*'dan *taḥaṣṣun*). *Esk.* **1.** Korunmak için bir yere çekilme, sığınma. **—2.** *Tahassun etmek,* sığınmak, korunmak için bir yere çekilmek.

TAHASSUS a. (ar. *ḥuṣūṣ*'tan *taḥaṣṣuṣ*). *Esk.* Bir şeye ya da bir kimseye ait olma, özel olma.

TAHASSÜR a. (ar. *ḥasret*'ten *taḥassür*). *Esk.* **1.** Hasret çekme, kavuşmak istenilen şey ya da kimse için üzülme, özlem. **—2.** *Tahassür etmek,* özlemek, hasretini çekmek.

TAHASSÜRAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥassür*'ün çoğl. *taḥassürāt*). *Esk.* Hasretler, özlemler.

TAHASSÜS a. (ar. *ḥiss*'ten *taḥassüs*). *Esk.* Duygulanma, hislenme.

TAHASSÜSAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥassüs*'ün çoğl. *taḥassüsāt*). Duygulanmalar.

TAHAŞŞÜN a. (ar. *ḥuşūnet*'ten *taḥaşşün*). *Esk.* **1.** Sertleşme, sert davranma. **—2.** Katılaşma.

TAHAŞŞÜR a. (ar. *ḥaşr*'dan *taḥaşşür*). *Esk.* Dirilme, mezardan çıkma.

TAHAŞŞÜT a. (ar. *ḥaşed*'den *taḥaşşüd*).*Esk.* **1.** Yığılma, birikme: *"Ne hayasızca tahaşşüt ki ufuklar kapalı"* (M. A. Ersoy). **—2.** *Tahaşşüt etmek, eylemek,* birikmek, yığılmak.

TAHAT, Hoggar'ın en yüksek doruğu, Tamanrasset'in K.'inde; 2 918 m.

TAHATTİ a. (ar. *ḫatve*'dan *taḫaṭṭī*). *Esk.* **1.** Yürüme, bir şeyi aşıp geçme. **—2.** Saldırma, hücum etme. **—3.** *Tahatti etmek, eylemek,* saldırmak.

TAHATTİAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḫaṭṭī*'nin çoğl. *taḫaṭṭi'āt*). *Esk.* **1.** Saldırışlar, hücumlar. **—2.** *Tahattiat-ı âdâ,* düşman hücumları, saldırıları.

TAHATTUR a. (ar. *ḫuṭūr*'dan *taḫaṭṭur*). *Esk.* **1.** Hatırlama: *"Tahattur ile uyanan halet-i taliye dahi muzarrardır"* (Baha Tevfik). **—2.** *Tahattur etmek,* hatırlatmak: *"Nasıl olduğunu iyi tahattur edemiyorum"* (H. Z. Uşaklıgil).

TAHATTÜM a. (ar. *ḫatem*'den *taḫattüm*). *Esk.* Parmağına yüzük takma.

TAHAVİ (Ebu Cafer Ahmet bin Muhammet), mısırlı hanefi fıkıhçısı (Yukarı Mısır'da Taha 853 - Karafe 933). Ataları Yukarı Mısır'a yerleşmiş, halife Memun'a başkaldıran dedesi Selame Fustat'ta idam edilmişti (818). İmam Şafii'nin ünlü bir öğrencisi olan dayısı Ebu İbrahim İsmail el -Muzani'den (öl. 878) ders alarak ondan eş-Şafii'nin *Müsned*'ini okudu. Daha sonra Ebu Cafer bin ebi İmran'dan hanefi fıkhını öğrendi. Suriye, Kudüs, Gazze, Eskelan'da hanefi fıkhı ileri gelenleriyle görüştü (881-882). Mısır baş kadısı Muhammet bin Abde tarafından korundu. Baş kadı adına verdiği hükümlerde doğruluktan ayrılmayışıyla ün yaptı; bu yüzden rakiplerinin suçlaması sonucu bir ara hapis yattı. Kadı ebu Ubeyd bin Harb'ın emrinde çalıştı. Düzenlediği hukuk bakımından kusursuz anlaşmalar ünlüdür. Mısır kadısı Temimi, Kurtubi, Zahiriler'in başı Davudi, kadı ebi'l Avvam, *Mucem* yazarı Teberani onun öğrencileri ve onunla görüşüp bilgisinden yararlananlar arasındadır. Yapıtları: *Meani'l-âsar* (bas. 2 c, 1885-1887), *İhtilaf ül-fukaha, el-Muhtasar fi'l-fıkh* (bas. 1951), *Kitab ül-şurut ül-kebir, Beyanü müşkil ül-âsâr, Risale fi usul id-din* (bas. 1893) vd.

TAHAVVÜF a. (ar. *ḫavf*'tan *taḫavvüf*). *Esk.* Ürkme, korkuya düşme.

TAHAVVÜL a. (ar. *ḥāl*'den *taḥavvül*). **1.** Bir halden başka bir hale dönüşmek. **—2.** *Tahavvül etmek,* değişmek.

TAHAVVÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥavvül*'ün çoğl. *taḥavvülāt*). *Esk.* Dönüşmeler, değişmeler: *"... Zerdüştlüğe girerken epeyce tahavvülata uğramış..."* (F. Köprülü).

TAHAYYÜL a. (ar. *ḫayal*'den *taḫayyül*). **1.** Bir şeyin imgesini, görüntüsünü zihinde canlandırma, imgeleme. **—2.** *Bir şeyi tahayyül etmek,* onu hayalinde canlandırmak, imgelemek.

TAHAYYÜLAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḫayyül*'ün çoğl. *taḫayyülāt*). *Esk.* Hayalde canlandırmalar, hayalde kurmalar: *"Bu tahayyülat Hasan'la müşterek olan geçmiş heyecanların bazılarını hafızasında parlattı"* (H. E. Adıvar).

TAHAYYÜLİ sıf. (ar. *taḫayyül* ve *-ī*'den *taḫayyülī*). *Esk.* Hayalle, hayal kurmayla ilgili.

TAHAYYÜR a. (ar. *ḥayret*'ten *taḥayyür*). *Esk.* Şaşma, hayrete düşme, şaşırma.

TAHAYYÜRAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥayyür*'ün çoğl. *taḥayyürāt*). *Esk.* Hayrete düşmeler, şaşırmalar.

TAHAYYÜZ a. (ar. *ḥayz*'dan *taḥayyüz*). *Esk.* **1.** Yer tutma, yer alma, bir yeri olma. **—2.** İtibarı artma, önem kazanma.
—Esk. fiz. Cisimlerin boşlukta yer alması.

TAHAZZUR → TAHADDUR.

TAHAZZÜB a. (ar. *ḥizb*'den *taḥazzüb*). *Esk.* Birikme, gruplaşma.

TAHAZZÜN a. (ar. *ḥüzn*'den *taḥazzün*). *Esk.* Hüzünlenme, kederlenme.

TAHAZZÜR a. (ar. *ḥazer*'den *taḥazzür*). *Esk.* Korunma, sakınma, çekinme.

TAHCİL a. (ar. *ḫacl*'den *taḫcīl*). *Esk.* Utandırma.

TAHCİL a. (ar. *ḥacle*'den *taḥcīl*). *Esk.* **1.** Gerdeğe sokma, gerdeğe koyma. **—2.** *Tahcil-i arus,* gelini gerdeğe sokma.

TAHCİR a. (ar. *ḥacer*'den *taḥcīr*). *Esk.* **1.** Bir yere taş yığma, taş koyma. **—2.** Hayvanı dağlayarak nişan koyma.
—İsl. huk. Araziye başka kimselerin elkoymalarını önlemek amacıyla çevresini taş, ağaç vb. şeylerle kuşatıp sınırını belirleme.

TAHDİB a. (ar. *ḥadeb*'den *taḥdīb*). *Esk.* **1.** Kamburlaştırma. **—2.** Kubbelendirme.

TAHDİB → TAHZIB.

TAHDİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥdīd*'in çoğl. *taḥdīdāt*). *Esk.* Sınırlamalar, kısıtlamalar.

TAHDİK, -ki a. (ar. *ḥadeka*'dan *taḥdīk*). *Esk.* Gözünü dikip dikkatlice bakma.

TAHDİR a. (ar. *ḫadr*'dan *taḫdīr*). *Esk.* Örtülü bulundurma, örtme.

TAHDİS a. (ar. *ḥudūs*'tan *taḥdīs*). *Esk.* **1.** Anlatma, hikâye etme, rivayet etme. **—2.** Teşekkür etme, şükretme.

TAHDİŞ a. (ar. *ḫadş*'ten *taḫdīş*). *Esk.* **1.** Tırnakla incitme, tırnaklama. **—2.** Karıştırma, kurcalama. **—3.** *Tahdiş-i ezhan,* zihinleri karıştırma, bulandırma.

TAHDİT a. (ar. *hadd*'den *taḥdīd*). **1.** Bir şeye sınır koyma, sınırlama: *Sürat tahdidi.* **—2.** *Bir şeyi tahdit etmek,* sınırlandırmak.

TAHERT. Tar. coğ. Rüstemiler'in başkenti. 761'de kurulan Tahert'i Fatımiler yıktı (909). Günümüzdeki *Tihert*'in yakınında harabeleri durmaktadır.

TAHFİF a. (ar. *ḫiffet*'ten *taḫfīf*). *Esk.* Hafifletme: *... onları tahfif ve teskin içün bir şey yapmazlarsa bütün validelerin pek meyus olacakları şüphesizdir"* (H. C. Yalçın).

TAHFİFİ, TAHFİFİYE sıf. (ar. *taḫfīf* ve *-ī*'den *taḫfīfī,* dişl. *tahfifiye*). *Esk.* Hafifletici, hafifletmeyle ilgili.

TAHIL a. Taneleri, özellikle un haline getirildikten sonra insanların ve evcil hayvanların beslenmesinde kullanılan buğdaygillere ve bazı başka familyalardan bitkilere verilen ad. (Eşanl. HUBUBAT.)
—İkt. *Tahıl yasaları* → CORN* LAWS.

—Tic. *Tahıl fiyatı bülteni*, bir pazarda satılan zahirenin resmi fiyatlarını gösteren bülten.
—Ansikl. Tahıllar çoğunlukla tarımı yapılan buğdaygillerdir. Gıda amacıyla ekimi yapılan belli başlı tahıllar şunlardır: buğday, pirinç, mısır, darı, yulaf, arpa, kocadarı; karabuğday da tahıl sayılır.

Tahıllar, günümüzden binlerce yıl önce, tarımın başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Yetiştirilmeleri ve kullanılışları ekonomik büyümenin bir göstergesidir: yoksul ülkelerde tahıllar beslenmenin temelini oluştururken, gelişmiş ülkelerde hayvancılıkta ve sanayide (bira, alkol, nişasta) daha çok kullanılmaktadır.

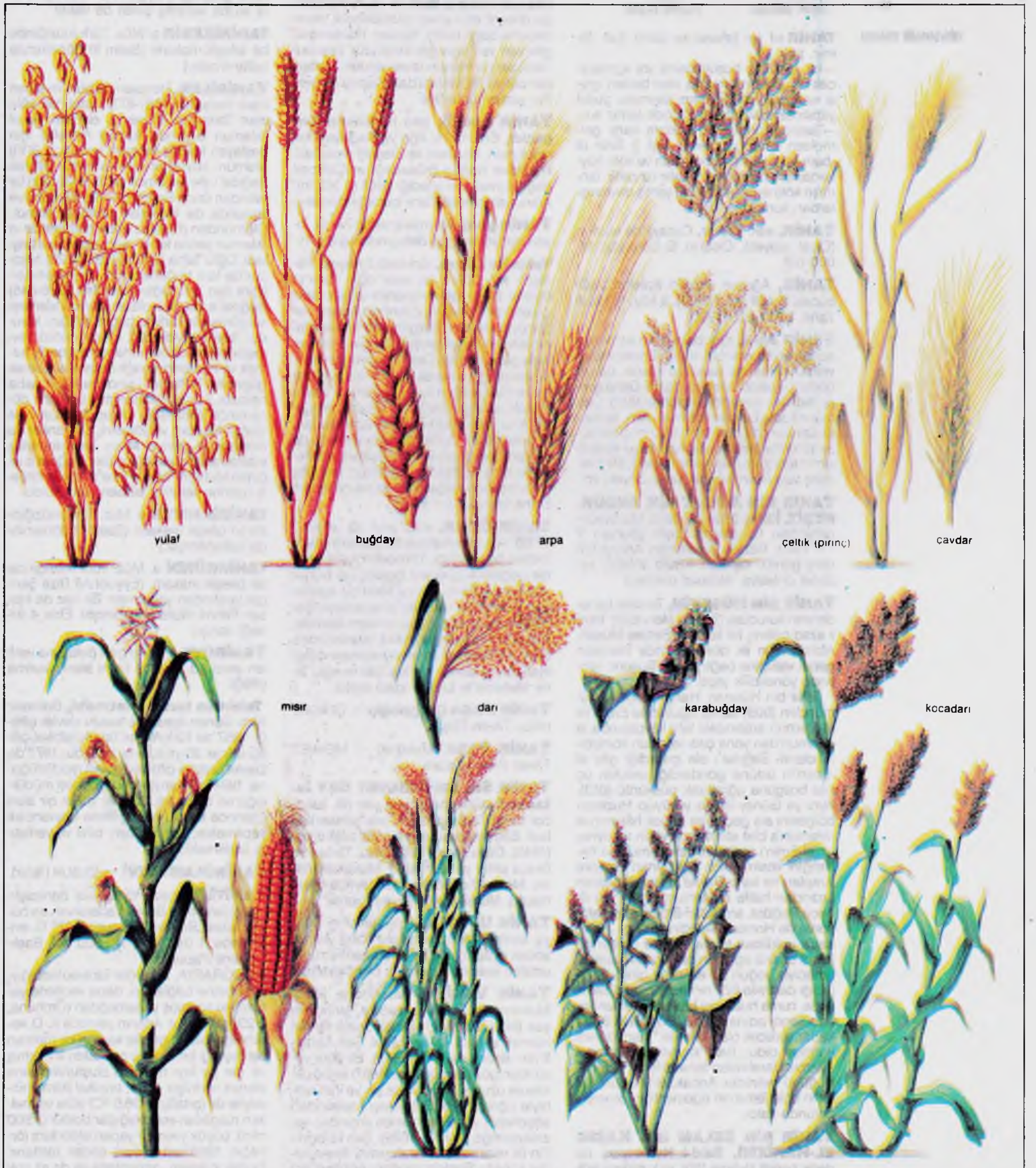
Dünya tahıl üretimi, XX. yy.'ın başından beri altı mislinden fazla artmıştır (1900 yılında yaklaşık 300 Mt, 1991'de 1 865 Mt). Bu artışı tarım alanlarının yaygınlaşmasına ve özellikle verimin artışına borçluyuz. Verim artışı birçok etmene bağlanabilir: çok yüksek verimli kültivarların yaratılmasını sağlayan bitki ıslahı; yüksek oranda azotlu gübre kullanılması ve tahılların hastalıklara ve asalaklara daha dirençli hale getirilmeleri. Belirleyici etmenler arasına şunlar da eklenebilir: gübrelemenin daha akıllıca yapılması; gübrelemeye ve ekimi zamanlamaya dayanan tarım tekniklerinin gelişmesi; bitki sağlığını koruma yöntemlerinin uygulanması; yabancı otlarla savaş; iklime ve toprağa daha uygun türlerin seçimi.

Tahıllar, oldukça değişik tarım işletmelerinde üretilir. Çok büyük işletmelerde tarım tamamen makineleşmiştir. Üretim maliyetinin azalması ve esnekliği de (tahıl satışı, tahıl ya da yeşil bitki silajı) tahıl üretimini küçük işletmeler ya da hayvancılık yapan çiftlikler için elverişli hale getirmiştir.

• Türkiye'de tahıl üretimi. Türkiye'nin toplam yıllık tahıl üretimi 31 Mt dolayında gerçekleşir (1991). Bu miktarın üçte ikisini buğday oluşturur (1991 yılında 20 400 Mt). Onu epeyce uzaktan diğer tahıllar izler: arpa 7,8 Mt, mısır 2,18 Mt, çavdar 256 000 ton, yulaf 255 000 ton ve pirinç 124 000 ton.

TAHİLE a. (ar. *hill*'den *tahille*). *Esk.* **1.** Edilmiş olan yeminden kurtulmak amacıyla verilen kefaret. **—2.** *Tahillet-ül-kasem*, yemin kefareti.

BAŞLICA TAHILLAR

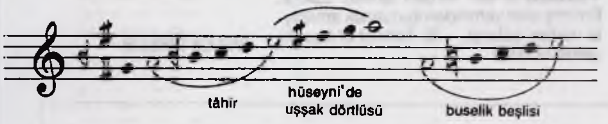

TAHİN a. (ar. *ṭaḥin*). **1.** Koyu sıvı kıvamda öğütülmüş susam. **—2.** *Esk.* Öğütülmüş tahıl. **—3.** *Esk.* Darı unu. **—4.** *Tahin rengi*, kirli, koyu sarı renk; bu renkte olan şey için kullanılır.
—Mutf. *Tahin-pekmez*, tahinle pekmezi karıştırarak yapılan tatlı.

TAHİNE a. (ar. *ṭaḥine*). Esk. anat. Azı dişi.

TAHİNHELVASI → HELVA.

TAHİNİ sıf. (ar. *ṭaḥin* ve *-î*'den osmanlıca *ṭaḥini*). *Esk.* Kirli koyu sarı renkte olan; tahin rengi.

tahirbuselik makamı

TAHİR sıf. (ar. *ṭaharet*'ten *ṭahir*). *Esk.* Temiz, pak, arı.
—İsl. İbadetin bozulmasına yol açmayacak ölçüde temizlenmiş olan beden, giysi ve ibadet yeri. ‖ Aptes alınması, gusul yapılması caiz olacak ölçüde temiz su.
—Tasav. Tanrı'nın buyruklara karşı gelmekten koruduğu temiz kişi. ‖ *Tahir ül-batn*, içini yanlış inançlardan ve kötü huylardan arındırmış kişi. ‖ *Tahir uz-zahir*, Tanrı'nın kötü eylemlerden ve yanlış davranışlardan koruduğu kişi.

TAHİR, esk. **Taher,** Cezayir'de komün (Cicel vilayeti), Cicel'in G.-D.'sunda; 35 000 nüf.

TAHİR, Ağrı'nın Eleşkirt ilçesine bağlı bucak; 6 408 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *Tahir*, 1 570 nüf. (1990).

TAHİR AĞA, türk besteci ve kemençe sanatçısı (öl. İstanbul 1828). Enderun'dan yetişti. Kemençe sanatçısı olarak başarı gösterip Hasoda'ya girdi (1815). Daha sonra Yedikule dizdarlığına atandı (1819). Ölümüne kadar bu görevde kaldı. Aynı zamanda tambur da çalan Tahir Ağa'nın günümüze 15 kadar bestesi ulaşmıştır: *Seyr eyleyip sîmin teni* (hicazkâr şarkı, düyek), *Bir nevreste taze fidan* (sûznâk şarkı, düyek) vb.

TAHİR BİN AHMET BİN ABDÜRREŞİT, İftiharüttin de denir, Maveraünnehir'deki hanefilerin şeyhi (Buhara ? - ? 1147). Babası Kıvamettin Ahmet'ten ders gördü. Yapıtları: *Nisab ül-fakih, Hızanet ül-fetava, Hülasat ül-fetava.*

TAHİR BİN HÜSEYİN, Tahiriler hanedanının kurucusu (? 775 - Merv 822). İranlı azad edilmiş bir köleydi. Babası Musab, Abbasiler'in ilk dönemlerinde Horasan genel valiliğine bağlı olarak Buşenc kentinde yöneticilik yaptı.
Tahir bin Hüseyin, Harunurreşit'in ölümünden (809) sonra oğulları el-Emin ile el-Memun arasındaki taht kavgasında el-Memun'dan yana çıktı ve onun komutanı olarak Bağdat'ı ele geçirdiği gibi el-Emin'in üstüne gönderdiği orduları üç kez bozguna uğratarak püskürttü (813). Aynı yıl Güney Irak'a yürüyüp Huzistan bölgesini ele geçirerek birçok hâkimin el-Memun'a biat etmesinde etkin rol oynadı; el-Emin'i öldürterek el-Memun'un halifeliğini kesinleştirdi. Ayaklanan Elcezire Arapları'na karşı Rakka'yı savunmasının ardından halife el-Memun tarafından ilk önce Bağdat, ardından Elcezire ve daha sonra da Horasan valiliğine atandı. Horasan'a geldikten sonra kent ve yöresinde kendi başına egemen bir yönetim kurmak amacıyla yoğun bir etkinliğe girişti. Sağladığı destekle 822'nin ilk aylarında camilerde, cuma hutbesini halife el-Memun yerine kendi adına okuttu. Böylelikle 873'e kadar sürecek olan Tahiriler* hanedanını kurmuş oldu. Bazı kaynaklar halife el-Memun tarafından zehirletilerek öldürüldüğünü belirtirler. Ancak, el-Memun, Tahir'in oğlu Talha'nın egemenliğini tanımak zorunda kaldı.

TAHİR BİN SELAM BİN KASIM EL-HARİZMİ, Said-i Nemetpuş da denir, hanefi fıkıhçısı (XIV. yy.). *Hidaye* adlı yapıta *Kifaye* adlı haşiyeyi yazan Seyit Celalettin'den ders gördü. Hicaz ve Türkiye'de bulundu. Mısır'a giderek *Cevahir ül-fıkh* (1369) adlı yapıtını yazdı.

TAHİR EFENDİ Halifezade, türk besteci (İstanbul ? - *ay. y.* 1774). Dini ve dindışı eserler besteledi. Şiirler de yazan Tahir Efendi'nin günümüze 7 eseri kalmıştır: *Ey dil sev ol peri veş'i bu hüsn ü ân ile* (güfte kendisinin, hüseyni nakış ağırsemai) vb.

TAHİR EFENDİ (Mehmet) **Kadızade** → MEHMET TAHİR EFENDİ Kadızade.

TAHİR EFENDİ Seyit Elhac Mehmet, türk hattat (? - İstanbul 1845). Yaşamına ilişkin çok az bilgi vardır. Celi sülüste ayrı bir okul kurmuş olan Mahmut Celalettin Efendi'nin en usta öğrencisiydi ve özellikle bu alanda ün kazandı. Bir ara Abdülmecit'e yazı hocalığı yaptı ve onun eğitiminde önemli rol oynadı (Abdülmecit onun okuluna bağlı kaldı). Yazıları, hocasınınki gibi sert ve haşin görünüşlüdür. İstanbul Üsküdar'da Harem iskelesindeki Defterdar camisi ile, Galata'daki Kapıiçi camisi' nin yazıları onundur.

TAHİR gediği, yeni haritalarda **Saç geçidi**, Erzurum'u Ağrı'ya bağlayan karayolunun, Horasan ile Eleşkirt arasındaki yüksek dağları (Kösedağı ve Çakmak dağı) aşmak için izlediği geçit (2 315 m). Adını, yakınındaki Tahir bucağından alır.

TAHİR gölü, Marmara denizi'nin G. kıyısında Gönen çayı deltasında sığ lagün.

Tahir ile Zühre, türk halk hikâyesi. Padişah kızı Zühre ile vezir oğlu Tahir'in ölümle biten aşk serüvenini anlatır. Sevgililerin birleşmesini Zühre'nin annesi var gücüyle engeller. Sürgüne gönderilen Tahir, sevgilisi başkasıyla evlendirileceği sırada gizlice döner. Delikanlının öldürülmesi üzerine genç kız da kendini öldürür. Mezarlarında yetişen iki gül fidanı ve aralarındaki karaçalı, yaşanan olayları simgeler. Anadolu'da olduğu gibi Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan vb. yerlerde de yaygın olan bu türkülü hikâyenin motiflerinde bazı değişiklikler görülür; karagöz ve ortaoyunu dağarcığında sevgililer birbirine kavuşur. (→ Kayn.)

TAHİR ÖMER, arap şeyh (öl. Akkâ ? 1775). Akkâ muhafızıyken Osmanlı hükümetine başkaldırdı. Yöredeki birçok kenti ele geçirerek bunların başına vali olarak oğullarını getirdi. Ayrıca Mısır'da ayaklanan Bulutkapan Ali Bey'le de anlaştı. Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın komutasındaki türk donanmasının Akkâ kalesini bombardıman etmesi üzerine kaçmaya çalıştıysa da yakalandı; kardeşi Sait ve oğlu Tahir Mehmet'le birlikte idam edildi.

TAHİR PAŞA Çengeloğlu → ÇENGELOĞLU TAHİR PAŞA.

TAHİR PAŞA (Mehmet) → MEHMET TAHİR PAŞA Macarlı.

TAHİR SELAM MEHMET BEY İstanbuli, türk yönetici ve şair (öl. İstanbul 1844). Sadaret kalemi'nde göreve başladı. Baş muhasebeci, Meclisi vâlâ üyesi (1840). Dava nazırı (1843) oldu. Türkçe ve farsça şiirler yazdı. *Kuduri, Makamat-ı hariri, Mizanü'l-edeb* çevirileri, ayrıca basılmamış *Münşeat*'ı ve *Divan*'ı vardır.

TAHİR USTA Deli, türk tespihçi (XIX. yy. sonları). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur; ancak eyüplü olduğu ve döneminin ünlü ustaları arasında sayıldığı bilinmektedir.

TAHİR VAHİT (İmadüddevle Mirza Muhammet), iranlı vezirazam, tarihçi ve şair (öl. 1700). Vezir kâtibi olarak devlet hizmetine girdi. Divan kâtibi, Şah Abbas II'nin vakanüvisi oldu (1645). Bir iftira yüzünden gözden düşünce (1667) evine çekilerek uzun süre yalnızca şiir ve iran tarihiyle uğraştı. Şah Süleyman I tarafından affedilerek vezirliğe, hemen ardından veziriazamlığa getirildi (1689). Şah Hüseyin I'in ilk veziriazamı olarak yerini ölene kadar korudu. Başlıca yapıtları: Abbas II'nin dönemini yansıtan *Abbasname* ya da *Tahir-i şah Abbası sani;* devletin resmi yazışmalarına ilişkin *Münşeat;* toplu şiirlerini içeren *Divan.*

TAHİRBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Selim III döneminde Küçük Mehmet Ağa tarafından yapılmıştır. Tahir makamına buselik makamının eklenmesiyle oluşmuştur. Karanı dügâh [*la*], güçlü neva [*re*], ikinci derecede hüseyni [*mi*]' dir; donanımı [*si* ♭] segâh ve [*fa #*] evc olarak yazılır. Karardan önce yeden perdesi ise [*sol #*] nim zirgüledir Tahirbuselik makamında bugün elde 150 kadar örnek vardır.)

TAHİRİ Niğdeli, türk halk şairi (Bor, Niğde, 1812 - Tahtaköprü, Tarsus, 1882). Bor ve Kayseri medreselerinde okudu. Vaizlik, memurluk yaptı; ticaretle uğraştı. Halk edebiyatı geleneğine uygun ürünlerinin yanı sıra aruzla yazılmış şiirleri de vardır.

TAHİRİKEBİR a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Selim III döneminde kullanılmıştır.)

TAHİRİLER, Horasan'da hüküm süren iranlı hanedan (821-873). İranlı bir köle olan Tahir bin Hüseyin, el-Emin ile el-Memun arasında abbasi halifeliği için başlayan kardeş kavgası sırasında (810) Memun kuvvetlerinin komutanı olarak Bağdat'ı ele geçirince (813) el-Memun tarafından önce Bağdat, sonra Elcezire ve sonunda da Horasan valiliğine atandı. Ölümünden (822) az önce hutbelerde el-Memun yerine kendi adını okutmaya başladı. Oğlu Talha bin Tahir (822-828) Nişapur'da tam bağımsızlığını ve hükümdarlığını ilan etti. Oğlu Abdullah (828-845) Bağdat'a düzenli olarak haraç ödemeyi sürdürmekle birlikte bağımsızlığını korudu. Tahir II (845-862), Hazar denizi çevresindeki şii dâilerini denetim altında tutmak ve Horasan'a bağlı Sistan'da giderek güçlenen Saffariler'i sindirmek için çaba harcadı. Ancak, Muhammet bin Tahir döneminde (862-873) Yakup bin Leys es-Saffar Nişapur ve yöresini, Samaniler de Horasan'ın geriye kalan kesimini istila ederek aralarında bölüştüler. Bağdat'a sığınan Muhammet bin Tahir'in orada ölmesi üzerine Tahiriler sülalesi son buldu.

TAHİRİSAGIYR a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Selim III döneminde kullanılmıştır.)

TAHİRKÜRDİ a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Eyyubi Ali Rıza Şengel tarafından yapılmıştır. Bir kez de Hasan Fehmi Mutel kullanmıştır. Elde 4 örneği vardır.)

TAHİROVA, Gönen çayı deltasına verilen yerel ad. Önemli tarım alanı; üretme çiftliği.

Tahirova tarım işletmesi, Balıkesir ilinin Gönen ilçesinde kurulu devlet çiftliği. 1957'de Türk-Alman örnek tatbikat çiftliği olarak 20 yıl süre ile kuruldu, 1977'de Devlet üretme çiftlikleri genel müdürlüğü' ne, 1984'te Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'ne bağlandı. 12 800 da'lık bir alan üzerinde kurulu olan çiftlikte hayvancılık yapılmakta; yem bitkileri, tahıl ve yerfıstığı üretilmektedir.

TAHİRÜLMEVLEVİ → OLGUN (Tahir).

TAHİTİ, Fransız Polinezyası denizaşırı topraklarının ve Société adalarının en büyük adası, Büyük Okyanus'ta, 17° G. enleminde; 1 042 km²; 115 820 nüf. Başlıca kenti *Papeete.*

• COĞRAFYA. Ada, dar Taravao kıstağıyla birbirine bağlanan, derin vadilerle yarılmış iki sönmüş yanardağdan (Orohena, 2 237 m) oluşur. Adanın yalnızca K.-D. kesiminde, birkaç geçitle kesilen bir mercan set kayalığı bir lagünü çevreden koparmış ve dar bir kıyı ovasının oluşturulmasına olanak vermiştir. İklim, tropikal iklim tipindeyse de (ortalama 26,6 °C) alize ve meltem rüzgârları eser. Yağışlar boldur (1 900 mm); büyük yıkımlar yapan siklonlara (örneğin 1983'teki siklon) ender rastlanır. Dağlık iç kesim, ormanlarla ya da az çok gerilemiş çalılıklarla örtülüdür ve ıssızdır.

Halk, ekilip biçilen toprakların bulunduğu kıyılarda toplanırsa da, çoğunlukla hindistancevizi alanlarına önem verilmemiş, kentleşme plansız olarak çok genişlemiştir: büyük bir yönetim ve ticaret merkezi olan Papeete yerleşme alanı sürekli genişlemektedir ve ada halkının üçte ikisi burada yaşamaktadır. Fransız Polinezyası'ndaki bütün takımadalardan Papeete'ye Polinezyalılar akın etmiştir; Çinliler'in ve Avrupalılar'ın da çoğu burada yaşamaktadır. Tahitililer genellikle iyice melezleşmiştir ve "Demiler" ülke yaşamında temel rol oynamaktadır. Ülke için gerekli mamul malların dışalımını gerçekleştiren modern bir limanın yapılması, Faaa havalimanının açılması (1961), turistik otellerin yapılması (1982'de 113 924 turist) ve özellikle de 1964'te kurulan Büyük Okyanus deneme merkezi, adanın iktisadi ve stratejik önemini artırmıştır.

• TARİH. Samuel Wallis adaya 1767'de ayak bastı ve buraya *King George* III adası adını verdi, Bougainville bir yıl sonra bunu Yeni Kythira olarak değiştirdi. 1769'da ve daha sonraki yolculuklarında Cook buradan geçti. Nihayet 1788'de de W. Bligh'ın *Bounty* gemisi adaya uğradı. Halkının yumuşaklığı ve sevimliliği "iyi vahşi" efsanesini doğurdu. 1797'de London Missionary Society, ada halkını hıristiyanlaştırmaya çalıştı. Bu amaçla Pomaré* ailesinin tüm adayı denetimi altına almasına yardım etti. Pomaré* II öteki kabile şeflerine egemen oldu; püritenliğe dayanan gerçek bir misyoner krallık kurmak amacıyla hıristiyanlığı benimsedi. İngiliz konsül ve misyoner Pritchard'ın kışkırtmasıyla kraliçe Pomaré IV iki Picpus rahibini adadan kovdu (1836). Bunun üzerine fransız hükümeti, rahiplerin tekrar adaya alınmasını sağlamak için amiral Dupetit-Thouars'ı görevlendirdi. Pritchard ve Pomaré IV'ün önerilen protektora yönetimini reddetmeleri üzerine amiral adayı ilhak etti (1843); Pritchard ve Pomaré IV Tahiti'den ayrılmak zorunda kaldılar (1844). İngiliz konsül Londra hükümetinin, Dupetit-Thouars da Guizot'nun gözünden düştüler. Tahiti halkı kraliçelerinin adaya dönmesine kadar Fransa'ya karşı cephe aldı. Kraliçe dönünce yeni bir protektora görüşmesi yaptı (1847). Pomaré V'in Tahiti üstündeki haklarını ve bağlı topraklarını Fransa'ya bırakması üzerine 1880'de sömürge yönetimi kuruldu. Bu yeni statü dini çekişmelere, saray entrikalarına ve donanma subaylarının aşırı denetimine son verdi. Papeete, Polinezya'daki fransız sömürge kuruluşlarının merkezi oldu. 1940'tan ve Özgür Fransa'ya bağlanmasından sonra Tahiti, pek sıkıntı çekmeden Bora-Bora amerikan üslerinin yakınlığından yararlandı. 1959'da ada Fransız Polinezyası denizaşırı topraklarına katıldı; bazı özerklik taleplerini karşılamak üzere bu toprakların statüsü 1977'de, sonra 1984'te daha esnek bir duruma getirildi.

• GÜZEL SANATLAR → POLİNEZYA.

TAHİTİ DİLİ a. Tahiti'de konuşulan Polinezya dili. Fransız Polinezyası'nda lingua franca görevi görür.

TAHİTİLİ sıf. ve a. Tahiti'de yaşayan.
—ANSİKL. Etnogr. Avrupalılar gelmeden önce, çok hiyerarşili bir toplumsal örgütlenme içinde yaşayan ada, bölgelere bölünmüştü. Özerk bir toplumsal-siyasal birim olan her bölge, erkek soyundan gelen bir başkan (kral ya da Arii Rahi) tarafından yönetiliyordu. Başkanın, toprak aristokrasisini temsil eden vasal başkanlar (Arii) üzerinde büyük bir otoritesi vardı. Vasal başkanlar da alt sınıfları yönetiyor, sosyo-ekonomik ve dinsel tören yükümlülüklerinin yerine getirilmesini denetliyorlardı. Başlarında yaratıcı bir tanrı (Taaroa) bulunan birçok tanrıya inanan ve büyücülük yapan Tahitililer'in çoğu, Avrupalılar geldikten sonra hıristiyanlaştırıldı.

TAHİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *tahiyye*'nin çoğl. *tahiyyāt*). *Esk.* Tanrı'dan uzun ömür vermesini dilemeler.

J. Bottin

Tahiti kıyılarından bir görünüm

TAHİYE ya da **TAHİYET** a. (ar. *tahiyye, tahiyyet*). *Esk.* **1.** "Allah ömür versin" biçiminde selamlama. **—2.** Mülk, mülkiyet.
—İsl. *Tahiyet ül-mescit*, camide vakit namazları dışında, mabede saygıyı göstermek ve Tanrı hoşnutluğunu kazanmak amacıyla kılınan, en az iki rekâtlı nafile (fazladan) namaz.

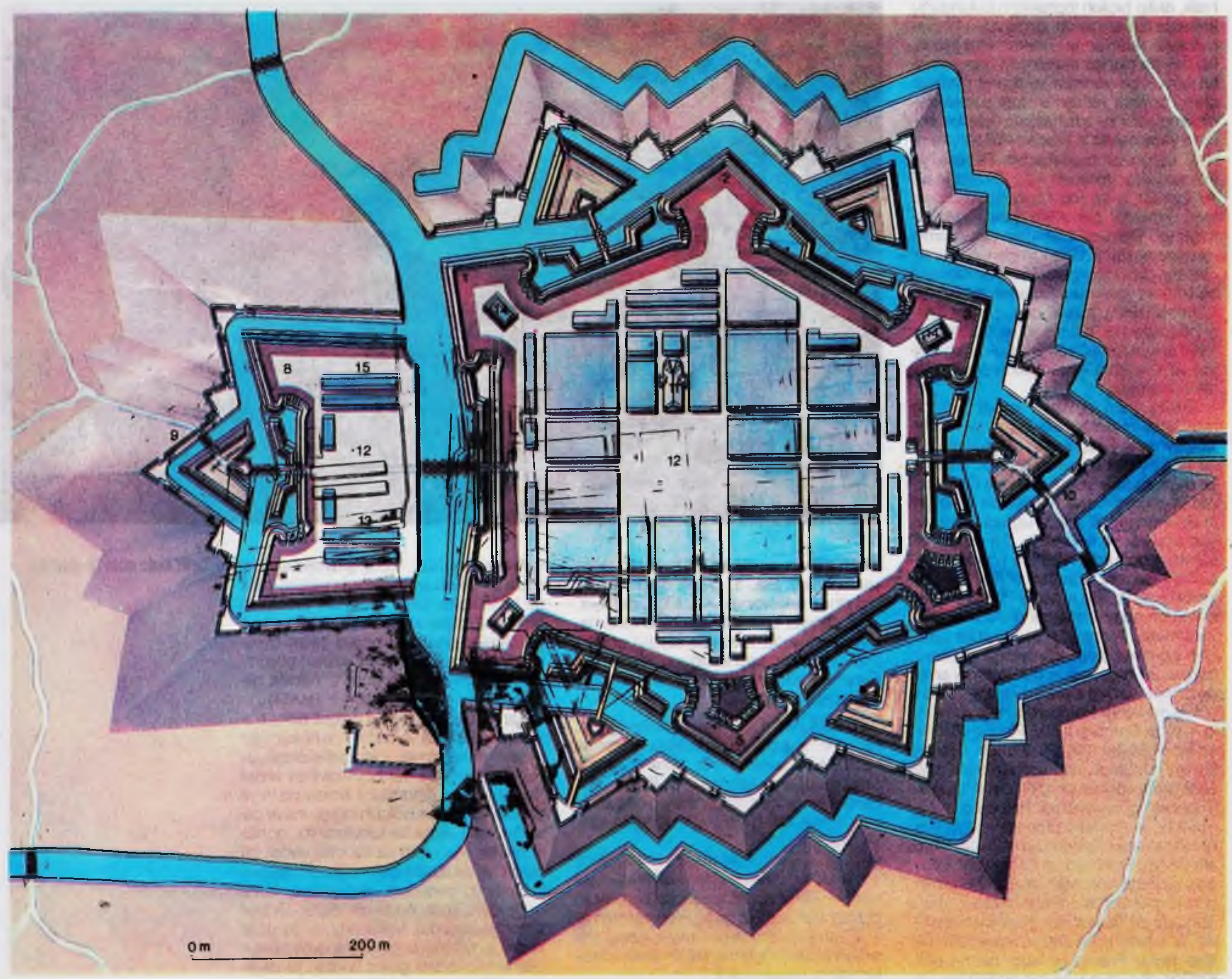
TAHKİK, -ki a. (ar. *hakk*'tan *tahkīk*). **1.** Bir şeyin doğru olup olmadığını araştırma ya da soruşturma. **—2.** *Tahkik etmek*, araştırmak, soruşturmak. || *Tahkik ehli*, gerçekleri ayrıntılarıyla açıklayıp ortaya koyan kimse, fen bilimleriyle uğraşan kimse (esk.).
—İsl. huk. Bir hukuki olayın, Kuran, sünnet ya da icmayla belirtilen hükmünün asıl neden ve maksadının benzeri bir hukuki olayda var olup olmadığının araştırılması. (Tahkik-i menatla bir kuralın geçerliliği ortaya çıkar. Araştırma yapılmazsa, kurallar yanlış uygulanabilir.)
—Tasav. Sufinin ibadet ve her türlü dinsel konuların özündeki gerçeği kavraması. (Tasavvufta dinsel uygulamaların görenek dayalı olarak yapıldığı aşamaya "taklit mertebesi", uygulamaların nedenlerini ve amaçlarını, eylemlerin özündeki gerçeği kavrama aşamasına da "tahkik mertebesi" denir).

TAHKİKAN be. (ar. *tahkik*'ten *tahkikan*). *Esk.* **1.** Araştırıp soruşturarak. **—2.** Emin olarak, kesinlikle.

TAHKİKAT, -tı a. (ar. *tahkik*'in çoğl. *tahkikat*). Özellikle adli bir makamca bir iddiayı, bir olayı aydınlatmak için yürütülen araştırmalar; soruşturma: *Olayın aydınlatılmasına yönelik tahkikat büyük bir gizlilikle sürüyor.*
—Huk. SORUŞTURMA'nın eşanlamlısı.

TAHKİKİ, TAHKİKİYE sıf. (ar. *tahkik* ve *-i*'den *tahkiki*, dişl. *tahkikiyye*). *Esk.* Araştırma, inceleme ile ilgili.

TAHKİM a. (ar. *hükm*'den *tahkim*). **1.** Bir şeyi daha sağlam, daha dayanıklı bir duruma getirme, berkitme, sağlamlaştırma: *Mevzilerin tahkimi.* **—2.** *Esk.* Bir anlaşmazlığın çözümü için hakem seçme. **—3.** *Tahkim etmek*, sağlamlaştırmak, pekiştirmek.
—*Esk.* Herhangi bir dava için hakem seçme.
—Kamu mal. Kısa vadeli bir borcun orta ya da uzun vadeli bir borçla değiştirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tahkim etmek*, kısa vadeli bir borcu, uzun ya da orta vadeli bir borca dönüştürmek.
—Med. us. huk. Bir uyuşmazlığın hakem denen kişiler tarafından çözümlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tahkim sözleşmesi*, tarafların uyuşmazlığın çözümünü hakeme bıraktıklarına ilişkin sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İş. huk. Toplu iş uyuşmazlıklarında tarafların anlaşmasıyla tahkim yoluna başvurulur. Grev ve lokavt yasağının bulunduğu işlerde ya da yerlerde toplu iş görüşmesi sırasında ortaya çıkan uyuşmazlıklar zorunlu tahkim yoluyla çözümlenir. Zorunlu tahkim görevi, Yüksek hakem kurulu'na verilmiştir. (→ HAKEM.)
—Kamu mal. Önemli bir dalgalı borç, Hazine'nin dengesi ve bazen de hükümetin rahat hareket etmesi için tehlike oluşturur. Hükümeti yönetenler böylece kısa vadeli (ya da vadesi gelmiş) bir borcu uzun ya da orta vadeli bir borçla değiştirmeye çalışırlar. Kısa vadeli bir tahvil sahibi, gönüllü olarak onu uzun ya da orta vadeli bir borçla ya da sürekli gelir sağlayan devamlı bir borç senediyle değiştirirse, buna *doğrudan konsolidasyon* denir. *Dolaylı konsolidasyon*'sa, halka orta ya da uzun vadeli tahvillerin satışı sağlanarak bunun gelirleriyle vadesi gelen borcun ya da kısa vadeli borcun bir bölümünün ödenmesidir.
—Med. us. huk. Tahkimde, taraflar aralarındaki bir uyuşmazlığın çözümünü mahkemeye değil hakem* denen özel kişilere bırakırlar, aralarında yaptıkları sözleşmeyle hakemlerin vereceği kararlara uymayı kabul ederler. Hakemlerin resmi bir nitelikleri yoktur. Hiç kimse hakem olmayı kabul etmek zorunda değildir. Tahkim ihtiyari tahkim ve zorunlu tahkim olarak ikiye ayrılır. İhtiyari tahkimde taraflar kendi istekleri ile tahkim yoluna başvururlar. Zorunlu tahkimde ise taraflar uyuşmazlığın çözümü için mahkemeye değil hakeme başvurmak zorundadırlar. İhtiyari tahkim iki ayrı sözleşmeden oluşur. Bu sözleşmeler şunlardır: 1. tahkim sözleşmesi; 2. hakem sözleşmesi. Tahkim sözleşmesi, tarafların hakeme başvurmak için aralarında yaptıkları sözleşmedir. Bu sözleşme yazılı şekilde yapılır. Tahkim sözleşmesi, tarafların iradesine bağlı uyuşmazlıklar için yapılabilir. Tarafların dava konusu üzerinde serbestçe tasarruf edemeyecekleri durumlarda (örneğin boşanma) takime başvurulamaz. Hakem sözleşmesi ise taraflarla hakemler arasında yapılan, hakemlerin uyuşmazlığı çözmeyi kabul ettikleri sözleşmedir. Tahkimde, hakemler altı ay içinde karar vermek zorundadır. Bu süre içinde hüküm verilmemişse hakemlerin yaptıkları tüm işlemler geçersiz olur; davaya yetkili ve görevli mahkeme tarafından bakılır. Tahkim süresi geçtikten sonra karar verilmiş olması temyiz nedenidir. Tahkim yoluyla uyuşmazlıkların çözülmesinde hakemler adalet ve nasafet esaslarına göre karar verirler. Tahkim sözleşmesiyle kendilerine verilen yetki dışında karar veremezler. Yani her iki tarafın iddiaları hakkında karar vermekle yükümlüdürler. Ken-

Vauban sistemine göre Saarlouis (Saarlautern) kenti tahkimatı. 1.2.3.4.5. ve 6. Tabyalar; 7. Köprü ve Sarre alavere havuzu; 8. Almanya kapısı boynuz tabyası; 9. Almanya kapısı; 10. Fransa kapısı; 11. Kilise; 12. Talimhane; 13. Kışlalar; 14. Barut depoları; 15. Hastane.

dilerinden istenmeyen şeyler hakkında karar veremezler. Tahkim sonunda verilmiş ve kesinleşmiş hakem kararları kesin hüküm sayılır. Kesinleşmiş hakem kararları, kesinleşen bir mahkeme kararının sonuçlarını doğurur.

TAHKİMAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥkîm*'in çoğl. *taḥkîmât*). *Esk.* Sağlamlaştırmalar.
—Ask. Çeşitli türdeki askeri tesis, istihkâm, engeller ve bunlara benzer yollarla bir bölgenin savunmasını düzenleme işi ya da sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.) || Askeri savunma amacıyla inşa edilmiş yapı. || *Doğal tahkimat*, savunmayı destekleyen ve kolaylaştıran doğal unsur.
—Mad. oc. Yeraltında açılan bir üretim boşluğunun çeperlerini gerek ağaç ya da demir bağlar, domuz damı, beton, demir direklerle, gerek halat, cıvata gibi kayaç içine yerleştirilen gereçlerle sağlamlaştırmaya yarayan destek düzeneği. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ağaç tahkimat*, maden ocağı galerilerinde ve şantiyelerde beton ve çelik tahkimat dışında ağaçtan yapılan tahkimat. || *Yürüyen tahkimat*, hidrolik direklerden oluşan ve hidrolik olarak ilerletilebilen tahkimat tipi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. • *Temel ilkeler.* Tahkimat, daha güçlü bir düşmana karşı savaşı kolaylaştırmak için araziyi en iyi biçimde kullanma ve arazi şekillerini yapay olarak değiştirme sanatıdır. Tahkimatlar her zaman inşa edilmiş; yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir. Gözetilen temel kurallarsa askerlik sanatını ilgilendirir: gözetleme yerlerini, aktif ve pasif sığınakları, ulaştırma ve muharebeyi gerektiren *güç;* uzaktan ve yakından gözetlemeyi, doğal ve yapay engelleri gerektiren *güvenlik;* yandan tahkimli istihkâmların ("yoğun" ya da "dağınık" sistem) az ya da daha çok kullanımdan kaynaklanan *güç tasarrufu.* Bu tahkimatın sürekli ya da geçici biçimleri her zaman birlikte bulunmuşlardır. Klasik olan birinci biçim, silahların önceden kestirilebilir gelişimine karşın değerlerini koruyan uzun, önemli ve masraflı çalışmaları kapsar. Geçici ya da "arazinin düzenlenmesi" denilen ikinci biçim, bir yerde tutunmak için savaş birliklerince yapılan çalışmaları kapsar; düşman baskısıyla gerçekleştirilir, düşman ateşine, hatta hava koşullarına karşı duyarlıdır.

Günümüzde ülkenin yaşamsal yerlerini hava, kara ya da nükleer saldırılara karşı korumakla ilgili sorunlar da tahkimat içinde düşünülür.

• *Teknik ve taktik gelişim.* Doğrudan doğruya taaruz yöntemlerinin gelişmesiyle ilgilidir: "topun zırha karşı savaşı" diye nitelenen bu süreç, kronolojik bakımdan dört önemli bunalıma bağlı olarak gelişti: madeni güllenin (XV. yy.'ın ortası), yivli topun (1858), torpil topunun (1885), nükleer silahın (1945) keşfi.

Başlangıcından XV. yy.'a kadar tahkimat, genellikle bir engel (hendek) ile onun gerisindeki bir korugandan (önceleri toprak bir şev, sonra, yüksekliği gittikçe artan dikey bir duvar) oluşuyordu. Çin* seddi ve roma limes*'leri antikçağ tahkimatlarının en ünlüleridir. Ortaçağ'da surlar diş biçiminde çıkıntılarla son bulur, yatay olarak kulelerle, düşey olarak da tahkimatın eteğini ateş altına alma olanağı veren senkendaz (XII. yy.) ve çıkma mazgallarla (XIV. yy.) korunurdu. XIV. yy.'ın sonlarında tahkimat, büyük bir gelişme göstermeyen kuşatmaya üstün durumdaydı; ancak, XV. yy.'ın ortasında ortaya çıkan ve taşlara çarpınca kırılmayan ve surları parçalayan madeni gülle her şeyi değiştirdi. Yarım yüzyıl kadar süren bir arayış döneminin ardından, 1520'ye doğru İtalyanlar tarafından geliştirilen, Speckle (1589), Errard de Bar-le-Duc (1594), de Ville (1628) ve Pagan (1650) tarafından yetkinleştirilen tabyalı sistem (ölü açısız geometrik plan —engebelerin azaltılması — hendekten çıkarılan toprakla meydana getirilen toprak siper) doğdu. Ama 1668-1698 arasında bu sisteme ideal biçimini kazandıran ve sisteme derinliğine bir dizilişin (2. sistem, 1687) yanı sıra, akla uygun bir kuşatma yöntemi de ekleyen Vauban oldu. Ondan sonra, resmi öğreti, Montalembert'in devrimci önerilerine (dikey ya da çokkenarlı tahkimat, 1776) karşın kuramsal görüşlerin dışına çıkamadı ve XIX. yy.'ın ortalarına kadar yerinde saydı. 1858'de ortaya çıkan yivli toplar (döküm tahrip topları — menzilin ve isabetin artışı) kapalı surların yerini, Fransa'da 1874'ten beri uygulanan, yalın *çokköşeli sistem*'e göre (alçak kazamat ya da üstü açık sıçanyolu istihkâmları, toprak tahkimli, duvardan sığınaklar) inşa edilmiş, birbirinden ayrı kalelerinalmasına yol açtı. Bundan on yıl sonra torpil topunun (çelik top mermisi -yüksek güçte kimyasal patlayıcılar- çift etkili tapa) neden olduğu bunalım betonla (1888) daha sonra da betonarmeyle güçlendirmeyi (1897) ve zırhları artırmayı gerektirdi. Birinci Dün-

Tyne ırmağının ağzından Solway körfezine kadar uzanan (118 km) roma askeri istihkâmı Hadrianus surlarının kısmi görünüşü (Northumberland, Büyük Britanya) İ.S. 122-126/127'ye doğr.

Fransız kömür işletmeleri

bir maden ocağı galerisinde ağaç tahkimat

ya savaşı'nın ardından Verdun'da yapılan incelemelerden sonra *yeraltı tahkimatlı istihkâmlar*'a yönelmek düşüncesi önem kazandı; toprağın üzerine yalnızca küçük boyutlu aktif *bloklarla* çıkan ve zırhlı kuleler ve mazgalarla (Maginot hattı, 1929 -1938) donatılmış bu istihkâmlara İkinci Dünya savaşı öncesinde ve sırasında inşa edilen tüm tahkimli savunma hattı sistemlerinde (Stalin hattı, Atlantik duvarı, Metaksas hattı) rastlanır. 1939'dan sonra keşfedilen uçak bombaları, çukur imla hakkı, tapalı mermi, özellikle de nükleer silah (1945) yeni bir tartışmaya yol açtı: her zamankinden daha çok korunması gerektiği kesin olmakla birlikte, yeni tip bir tahkimatın biçimi ve yapım yöntemi henüz belirlenememiştir.

—Mad. oc. Maden ocağı işletmelerinde, derinliği ne olursa olsun üretim boşluğunun, üzerindeki arazinin tüm ağırlığını taşıması olanaksızdır: 100 m derinliğindeki bir üretim boşluğu tavanının her m²'si üzerinde 250 t ağırlığında kayaç yükü vardır. Bu büyük yükün çevre kayaçlara (topuk ya da yantaşlar) dağılmasında üretim boşluğunun şekli önemlidir. Dolayısıyla, kullanılan farklı tahkimat tiplerinin ana işlevi, kayaç kütlesinin tüm yükünü taşımak yerine, yalnızca kazı boşluğunun bir çeperindeki kayaçların kohezyonunu koruyarak kayaç kütlesinin bir bütün olarak biçim değiştirmesini sağlamaktır.

Gerek galerilerde, gerek şantiyelerdeki tahkimatlarda ağaç malzeme her zaman kalas ya da direk biçiminde kullanılır. *Galeri*'lerde bu tahkimat genellikle 1'er m aralıklarla ve kurulan bir sarma ve iki direkten oluşan bağlar şeklinde yapılır. Ayrıca ayaklarda ya da üretim yerlerinde arazinin tutulmasının güç olduğu durumlarda da uygun ağaç tahkimatlardan yararlanılabilir, hatta kimi durumlarda dolgu dilimleri içinde bile geçici olarak ağaç tahkimat bulundurulur. Ağacın en büyük üstünlüklerinden biri de arazi basınçlarına ve biçim değişikliklerine karşı çok duyarlı olmasıdır (çatırdaması ve bükülmesi).

Bununla birlikte, ağaç tahkimat öğeleri günümüzde yerlerini, sökülüp yeniden kullanılabilen rijit ya da geçmeli metal tahkimat öğelerine bırakmıştır. Galerilerle kullanılan *metal bağ**lar, arazinin biçim değişikliklerine daha iyi karşı koymak için genellikle geçmeli olarak yapılan, çeşitli biçimlerdeki profil demirlerden oluşur. Yüksekliği az olan *şantiye*'lerde, *teleskopik demir* direkler* (sürtünmeli ya da hidrolik) düzensiz üretim boşluklarına kolayca uygulanabilir.

Ayak içinde, hidrolik direkler grubundan oluşan *yürüyen tahkimatlar* kullanılır; bu tahkimat sisteminde direkler hidrolik si-

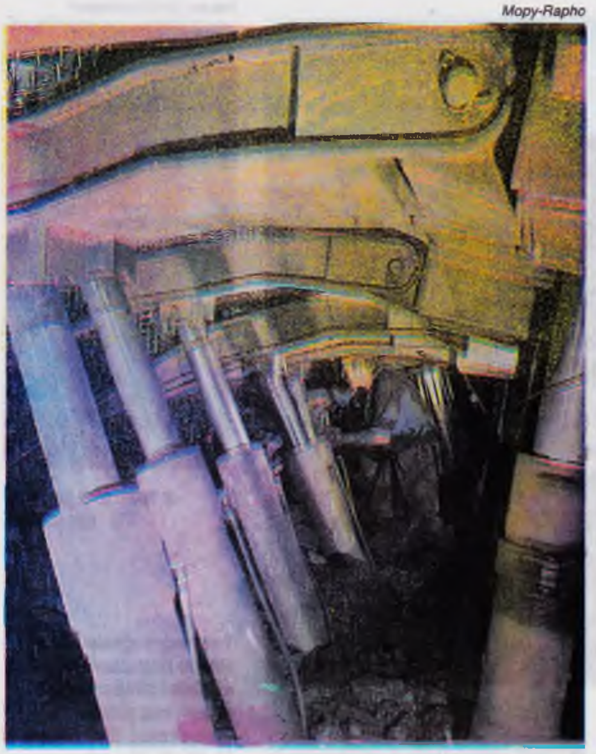
TAHKİMAT

Larousse

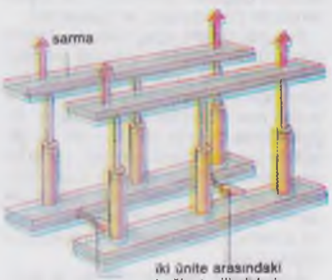

XIII. yy.'dan kalan, uzunluğu 8 400 m'yi bulan, 3 kale ve 146 kuleden oluşan Alanya selçuklu surları (Antalya)

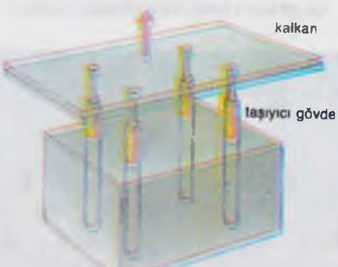
Mopy-Rapho

bir kömür ocağında teleskopik demir direkli **tahkimat**

yürüyen **tahkimat** (üç direkli)

monoblok gövdeli yürüyen **tahkimat**

çift direkli kalkan **tahkimat**

çok mafsallı kalkan **tahkimat**

lindirlerle hareket ettirilir. Uzun ayaklar dışındaki üretim yerlerinde yapılan en yaygın tahkimat sistemlerinden biri de *cıvatalama** yöntemiyle yapılan tahkimattır; bu yöntemde kazılan boşluk çevresinde tutarlı bir arazi halkası oluşturulur ve bu halka, kayacın derinliğine biçim değiştirmesini önler. *Püskürtme beton* yöntemi de buna çok benzeyen bir tahkimat yöntemidir; püskürtme beton, tahkimat işlevinin yanı sıra galeri çeperlerini dış etkenlerden de korur.

Açık işletmelerde, kimi durumlarda basamak çeperlerini tahkim etmek gerekebilir; bunun için cıvatalar yerine, aynı işlevi gören ancak onlardan çok daha uzun olan çelik *halatlar* kullanılır.

• *Yürüyen tahkimat.* Uzun ayaklarda kullanılan en yaygın tahkimat sistemlerinden biridir. Hidrolik silindirlerin düzenine ve sarmaların biçimine göre başlıca şu yürüyen tahkimat tipleri ayırt edilir:

1. *İki ya da üç hidrolik direkli yürüyen tahkimat*'larda, hidrolik direkler, ayak arınına dik olarak tek sıra halinde yerleştirilir; bir sıradaki direklerin tümü aynı sarmayı taşır ve aynı tabla üzerine oturur;
2. *monoblok gövdeli yürüyen tahkimat* birbirine rijit olarak bağlı olan ve aynı sarmayı taşıyan iki hidrolik direk dizisinden oluşur;
3. *çift direkli kalkan tahkimat*'ta, sarma eklemli bir kolla bağlıdır ve yüksekliği bir silindirle ayarlanır;
4. *çok mafsallı kalkan tahkimat*'ta, sarma yüksekliğinin ayarlanması sırasında sarma ile arın arasındaki uzaklık sabit kalır; bu yüzden bu tahkimat tipi farklı yüksekliklere kolayca uygulanabilir;
5. *kalkan sarmalı yürüyen tahkimat*'ın ayak arkasına doğru sıralanan öğeleri, göçertme sonucu akan tavan kayacının ayak içine ve arkasına yayılmasını önler;
6. *alttan çekmede kullanılan yürüyen tahkimat,* değiştirilmiş ve sağlamlaştırılmış bir kalkan sarmalı yürüyen tahkimat tipidir; arka çelik plakasında bulunan bir açıklık göçertmeyi denetim altına almaya ve tavan cevherini bu açıklıktan çekmeye (alttan çekme) olanak verir.

TAHKİMLİ sıf. Sağlam, dayanıklı bir duruma getirilmiş, tahkim edilmiş.

arka pencereli yürüyen **tahkimat** (alttan çekme için)

arka pencereli, çok mafsallı yürüyen **tahkimat** (alttan çekme için)

—Ask. *Tahkimli bölge* ya da *tahkimli mevzi,* beklenen bir düşman saldırısına karşı düzenlenen, genişliğine ve derinliğine, çeşitli silah mevzileri, koruganlar, siperler ve engellerle oluşturulan savunma sistemi. || *Tahkimli hat,* tek bir çizgi üzerinde, yeterli bir derinlikte, bitişik tahkimli mevziye verilen ad.|| *Tahkimli kuşak,* derin bir hat halinde, çeşitli yeraltı tesisleriyle güçlendirilmiş savunma şeritlerine verilen ad. || *Tahkimli mahal* ya da *tahkimli yer,* öteki savunma tesisleriyle bağlantısı bulunmayan ve yalnızca belirli bir yerin çevresini sararak güçlendirilen, tahkimli kuşaklarla hatlardan oluşmuş savunma grupları. (Bu tür gruplara *direnek* de denir.)

TAHKİMNAME a. (ar. *taḥkim* ve fars. *name*'den *taḥkim-name*). *Esk.* Bir anlaşmazlığın giderilmesi için tarafların yaptıkları yazılı anlaşma.

TAHKİR a. (ar. *taḥḳir*). **1.** Bir kimseye, bir şeye hakaret etme, o kimseyi, o şeyi aşağılama, alçaltma: *Çeşitli tahkirlere hedef olmak.* **—2.** *Bir kimseyi tahkir etmek,* hakaret etmek, aşağılayıcı, onur kırıcı davranışlarda bulunmak. **—3.** *Bir şeyi tahkir etmek,* ona hakaret etmek, aşağılamak: *İlgili yasa uyarınca bir kurumun manevi şahsiyetini tahkir ve tezyif etmekten yargılamak.* **—4.** *Tahkire uğramak,* aşağılanmak, hakarete uğramak.

TAHKİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥḳır*'in çoğl. *taḥkirat*). *Esk.* Hakaret etmeler, küçük ve hor görmeler.

TAHKİYE a. (ar. *ḥikaye*'den osm. *taḥkiye*). *Esk.* **1.** Anlatma, hikâye etme. **—2.** Anlatış düzeni. **—3.** *Tahkiye etmek,* öykülemek.

TAHKİYELİ sıf. (osm. *taḥkiye*'den). *Esk.* Hikâye edilmiş, öykülü.
—ANSİKL. Güz. sant. Efsanevi ya da tarihsel kişilerin resimleriyle süslü kumaş, örtü ve halılarla, sütun başlıkları vb.'ye *tahkıyeli halı, tahkiyeli sütun başlığı* deniyordu. Ortaçağ sanatında kutsal kitaplardan alınmış öykülerle bezenmiş sütun başlıkları *öykülü* sütun başlığı* ya da *anlatılı sütun başlığı* olarak anılır. Av ve savaş sahneleri, insan ve hayvan figürleriyle süslü iran halı, kumaş ve örtüleri tahkıyeli türün örnekleridir.

TAHLİ a (ar. *ḥal*'ʼdan *taḥli*'). *Esk.* Koparma, çıkarma, sökme.

TAHLİF a. (ar. *ḥalf*'ten *taḥlif*). *Esk.* **1.** Ant içirme, yemin ettirme. **—2.** *Tahlif etmek,* ant içirmek, yemin ettirmek.
—İsl. huk. Davacıya ya da davalıya yemin ettirme. || *Tahlif-i şühud,* şahitlere doğru söyledikleri konusunda yemin ettirme.

TAHLİF a. (ar. *ḥalef*'ten *taḥlif*). *Esk.* Birini kendi yerine bırakma.

TAHLİFAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥlif*'in çoğl. *taḥlifat*). *Esk.* Yemin ettirmeler, ant içirmeler.

TAHLİFLİ sıf. (ar. *taḥlif*'ten). *Esk.* Yeminli, yemin etmiş, ant içmiş.

TAHLİL a. (ar. *ḥall*'den *taḥlil*). **1.** Bir maddeyi, incelemek amacıyla kendisini oluşturan öğelere ayırmak eylemi. (Eşanl. ÇÖZÜMLEME.) **—2.** Bir yapıtı, bir metni ana öğelerine ayırarak inceleme, bu incelemelerin sonucu, çözümleme: *Şiir, roman tahlili.* **—3.** *Tahlil etmek,* çözümlemek.
—*Esk. Tahlil-i hurdebini,* mikroskobik tahlil, mikroskopla yapılan tahlil.
—Esk. fiz. *Tahlil-i elektriki,* elektroliz.
—Esk. kim. *Tahlil-i hacmi,* hacim analizi. || *Tahlil-i kemmi,* nicel analiz. || *Tahlil-i keyfi,* nitel analiz. || *Tahlil-i unsuri,* elemanter analiz. || *Tahlil-i vezni,* tartı analizi.
—Esk. ruhbil. *Tahlil-i ruh,* piskanaliz, ruh tahlili.
—Ruhbil. → ÇÖZÜMLEME.

TAHLİL a. (ar. *ḫall*'den *taḫlil*). *Esk.* Sirkeleştirme, ekşitme.

TAHLİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥlil*'in çoğl.

tahlilat). *Esk.* Çözümlemeler, analizler.

TAHLİLİ sıf. (ar. *tahlil* ve *-i*'den *tahlili*). *Esk.* Çözümsel, çözümlemeli.

TAHLİS a. (ar. *hulus*'tan *tahlis*). *Esk.* **1.** Kurtarma. **—2.** *Tahlis-i giriban,* yakayı sıyırma, kurtulma.

TAHLİSİYE a. (ar. *tahliş* ve *-iyye*'den *tahlisiyye*). *Esk.* Can kurtarma: *"...adeta hakiki bir tahlisiyye hizmeti görür"* (H. C. Yalçın). ‖ *Vesait-i tahlisiye,* can kurtarma araçları.

—Denizc. Kazaya uğrayan gemilerin yolcu ve mürettebatını kurtarma işi. ‖ *Tahlisiye botu,* İMDAT SANDALI*'nın eşanlamlısı. ‖ *Tahlisiye istasyonu,* can kurtarma amacıyla kıyıların belirli noktalarına kurulan ve tahlisiye işlemi için gerekli araç, gereç ve uzman personelle donatılan istasyon.

Tahlisiye ya da **Tahlis-i can madalyası,** Abdülmecit döneminde yangın, deprem, deniz kazası vb. olaylarda yararlılıkları görülenlere verilmek üzere gümüş ve bakır (bastırılmadı) olarak hazırlanan madalya (1859/1860); 7,5 dirhem (yirmi gr'dan fazla) ağırlığında, 36 mm çapındaydı. Ön yüzünde nakışların ortasında sultanın tuğrası bulunuyordu. 1892'de çıkarılan yeni bir nizamnamede bu madalyaya hak kazananlar belirtilmişti. Madalya sahibi öldüğünde takılmamak koşuluyla vârislere geçiyordu.

TAHLİT a. (ar. *halt*'tan *tahlit*). *Esk.* **1.** Birbirine karıştırma, katıştırma. **—2.** *Tahlit etmek,* karıştırmak, katıştırmak.

TAHLİYE a. (ar. *hala*'dan *tahliye*). **1.** Bir yerin içindeki şeyleri, kimseleri dışarı çıkartma; boşaltma: *Su deposunun tahliyesi. Kiracılar evin tahliyesini geciktiriyorlar.* **—2.** Tutuklu bir kimseyi salıverme, serbest bırakma: *Ne zaman tahliye olacak?* **—3.** *Bir yeri tahliye etmek,* orayı boşaltmak, boş duruma getirmek. **—4.** *Bir tutukluyu tahliye etmek,* salıvermek, serbest bırakmak.

—Esk. *Tahliye-i sebil,* bir tutukluyu salıverme.

—Ask. Muharebe alanındaki hasta ve yaralıların tahliye zincirine uygun biçimde gerilere taşınması işlemi. —Hizmete elverişsiz malzemenin toplanarak yenilenme, bakım ve son işlem tesislerine gönderilmesi. —Personel, doküman, araç ve gerecin düşman işgalindeki bölgeden çıkartılması. —Bir bölgenin ya da sanayi tesisinin güvenlik nedeniyle (özellikle nükleer savaş ortamında) boşaltılması. ‖ *Tahliye ekseni,* personel ya da malzemenin geriye doğru tahliye edildiği yol. ‖ *Tahliye zinciri,* muharebe alanındaki hasta ve yaralılarla, savaş tutsakları vb.'nin tahliye edilmelerinde kullanılan yollar ve tesisler dizisi. ‖ *Sıhhiye tahliye istasyonu,* askeri birliklerin, ilkyardım postaları tarafından getirilen yaralıların muharebe meydanından çıkarılmaları ile tedavi, ameliyat vb. sağlık işlemlerinin yapılması amacıyla gruplandırılarak, gerideki hastanelere gönderilmelerini sağlayan küçük sıhhiye istasyonu. ‖ *Yaralı tahliyesi,* yaralıların bir savaş bölgesi ya da kaza yeri dışına taşınması. (Bu taşıma işi ambülans, uçak, helikopter ve sıhhiye treni ile yapılabilir.)

—Cez. huk. *Meşruten tahliye,* ŞARTLA SALIVERME*'nin eşanlamlısı.

—Denizc. Bir ticaret gemisinin yükünü boşaltma. ‖ *Tahliye günü,* liman yetkililerince, bir ticaret gemisine yükünü boşaltması için verilen gün. (Tahliye işlemi tespit edilen süre içinde bitirilmezse, her geçen gün için belli bir ücret ödenir.)

—Huk. *Tahliye davası,* kiraladığı taşınmazı gerektiğinde boşaltmayan kiracıya karşı kiraya veren tarafından açılan dava. (→ KİRA.)

TAHLİYE a. (ar. *haly*'den *tahliye*). *Esk.* Bezeme, donatma, süsleme.

TAHMASP I (Isfahan 1514 - Gazvin 1576), İran şahı (1524-1576). Safevî hükümdarı Şah İsmail I'in oğlu. Babasının ölümü (1524) üzerine on yaşında tahta çıktığında ülke yönetiminde şeyhler ve aşiret liderleri etkili olmaya başlamış, bazı kabileler savaşa tutuşmuşlardı. Ayrıca Horasan, Özbekler'in; batı sınırları ve Tebriz ise Osmanlılar'ın tehdidi altındaydı. 1528'de Özbekler'le yaptığı savaşı kazanan Tahmasp, Musullu Zülfikâr Bey'i de yenerek Bağdat'ı ele geçirdi. Bu arada Ulama Paşa'nın Osmanlılar'a sığınması, Bitlis beyi Şeref Han'ın Safeviler'e yakınlaşması Osmanlılar'la çatışmayı kaçınılmaz hale getirmekteydi. Nitekim çok geçmeden Doğu Anadolu'ya gelen sadrazam İbrahim Paşa, 1533'ten başlayarak bölgedeki önemli kaleleri fethetti, Van'ı ve Tebriz'i aldı. 1534 ortalarında padişah Kanuni Sultan Süleyman da cepheye gelerek Tebriz'de bir süre kaldı; daha sonra Sultaniye, Hemedan, Kasrışirin üzerinden geçip Bağdat'a girdi. Kanuni'nin kışı Bağdat'ta geçirmesinden yararlanan Tahmasp Tebriz'i tekrar ele geçirdi ve Van'a doğru yürüdü. 1535'te ordunun başında harekete geçen Kanuni, ikinci kez Tebriz'e girdikten sonra İstanbul'a döndü. Safeviler daha sonra Tebriz'i geri aldılar, ama Bağdat Osmanlılar'da kaldı. Osmanlı tehlikesinin atlatılmasından sonra Horasan'a yürüyen Tahmasp, 140'a değin bölgedeki safevi egemenliğini sağlamlaştırmaya çalıştı; Özbekler'i sindirdi. Şirvan ve Gülistan kalelerini de aldıktan sonra Şirvanşah'ın önde gelen kişilerini öldürterek beyliği ortadan kaldırdı (1538).

Osmanlılar'ın Avrupa'da ve Arabistan yarımadasında meşgul olmasını fırsat bilerek gürcü beylerini egemenliği altına aldı; osmanlı topraklarının doğu bölgelerini tehdide başladı. Venedikliler'le (1540) ve Avusturyalılar'la (1546) birer barış antlaşması imzalayan Kanuni Sultan Süleyman, Tahmasp'ın kendisine sığınan kardeşi Elkas Mirza'yı da yanına alarak nisan 1548'de İran seferine çıktı. Safeviler Anadolu'daki osmanlı topraklarını bırakıp geri çekilmek zorunda kaldılar. Aynı yılın temmuz sonlarında Tebriz savaşsız alındı. Tahmasp, Kanuni'nin karşısına çıkmaya cesaret edemedi, ancak padişah Van'ı alıp geri dönerken artçı birliklere saldırdı, birçok kasabayı yağmalayıp ateşe vererek Erzincan'a değin ilerlediyse de, osmanlı ordusunun geri dönebileceğini düşünerek Karabağ'a çekildi. Bu sırada emrine verilen kuvvetlerle üstüne gelmekte olan kardeşi Elkas Mirza'yı zehirleterek öldürttü, ardından gürcü meliklerini ortadan kaldırıp Gürcistan'ı kendi topraklarına kattı (1551). Yeniden harekete geçen Kanuni, Nahçıvan, Erivan, Karabağ'ı ele geçirdi. Padişah'ın Safeviler'ce kutsal sayılan Erdebil'e yürüyeceğini haber alan Tahmasp barış istedi. Amasya antlaşması'ndan (1555) sonra da ölünceye değin Osmanlılar'la iyi geçinmeye özen gösterdi. Kendisine sığınan şehzade Bayezit'i bile sonunda Gazvin'e gelmiş olan heyete teslim etmek zorunda kaldı (1562).

Kanuni'nin ölümünden (1566) sonra da yerine geçen Selim II ile de görünüşte iyi ilişkiler içinde oldu, ancak Karl V, papa Pius V, Elizabeth I gibi yabancı hükümdarlarla, özellikle de Hint denizi'ne egemen olmayı amaçlayan Portekizliler'le Osmanlılar aleyhine gizli ittifaklar içine girmeye çalıştıysa da önemli başarılar elde edemedi.

Yaşamının son iki yılını ağır bir hastalıkla geçiren Tahmasp I, ölümünden önce veliahtlık sorununu çözmeyi başaramadı. Zaten Osmanlılar'ın başkent Tebriz'i sürekli tehdit altında bulundurmaları nedeniyle devlet merkezini Gazvin'e taşımış ve hükümdarlığının son on yılında buradan dışarı çıkmamıştı.

Tahmasp I, tahta çıkışından şehzade Bayezit'in İran'a sığınmasına değin geçen süre içindeki olayları, aynı zamanda kendi yaşamöyküsü niteliğinde de olan *Tezkire-i Şah Tahmasb* adlı bir kitapta topladı.

TAHMASP II (? 1704 - Sebzevar 1740), İran şahı (1722-1731). Safevî hükümdarı Şah Hüseyin'in dördüncü oğlu. Afgan ordusunun Isfahan'ı kuşatması sırasında güçsüz kaldığı görülen Şah Hüseyin'in yerine şehzade Muhammet ve Safi Mirza'dan sonra veliahtlığa getirildi. Önce Kaşan, sonra Gazvin'de asker ve yiyecek toplamaya çalışırken Isfahan'ın düştüğü, babasının da tahtı Gılzey kabilesinin başı olan Mir Mahmut'a bırakarak çekildiği haberi geldi. Bunun üzerine Gazvin'de safevi tahtına oturtulan Tahmasp II, Şah Mahmut tarafından Amanullah Han'ın komutasında üstüne gönderilen afgan kuvvetlerine yenilerek Tebriz'e kaçtı. Başkent Şiraz'ın kuşatılması sırasında da Şah Mahmut'la baş edemeyince komşu devletlerden yardım istemek zorunda kaldı. Bu amaçla Berhudar Han'ı elçilikle osmanlı padişahına gönderdiyse de, şiilere başkaldıran Şirvanlılar'ı korumayı yeğleyen Babıâli, elçiyi Erzurum'da alıkoyarak geri dönmesini engelledi. İkinci elçi Murteza Kuli Bey de eli boş döndü. Osmanlılar'dan yardım göremeyince rus çarına başvuran Tahmasp, Afganlar'ın İran'dan çıkartılması ve kendisinin Isfahan tahtına oturtulmasının karşılığı olarak rus işgalinde bulunan Derbend ve Bakü'den başka Gilan, Mazenderan ve Esterabad'ı da onlara bırakmayı önerdi (1723). Çar Petro'nun Reşd'de bir kale yaptırmaya başlaması, Osmanlılar'ın Gürcistan harekâtını hızlandırmalarına, ayrıca Gence, Tebriz ve Hemedan'ı ele geçirmeye yönelik İran seferini açmalarına fırsat verdi. Tahmasp Osmanlılar karşısında art arda bozguna uğrar ve Azerbaycan, Mazenderan, Luristan bölgeleri Türkler'in denetimi altına girerken, sağlık durumu gittikçe kötüleşen Şah Mahmut'un yerine Afganlar'ın amcasının oğlu Eşref'i tahta çıkardılar (1725). Yeni şah Ruslar'a ve Osmanlılar'a karşı birlikte hareket edilmesini Tahmasp'a önerdi ve onunla görüşmek istediğini bildirdi. Ancak, bunun bir tuzak olduğunu anlayan Tahmasp, Eşref'le tutuştuğu savaşta yenilerek Mazenderan'a sığındı. Bu kez, Esterabad Kaçarları'nın reisi Feth Ali Han'ı Afganlar'a karşı gönderdiyse de, Veramin yakınlarında meydana gelen savaşta Afganlar Feth Ali Han'ın kuvvetlerini püskürttükleri gibi, Tahran, Gazvin, Save ve Kum'u da ele geçirdiler. Feth Ali Han ise Tahmasp II'yi bir kukla gibi oynatmak istedi. Tahmasp II, Feth Ali Han'dan kurtulmak için Nadir'den (Şah) yardım istedi. Nadir onun bu isteğini kabul etti. Tahmasp II'nin ordusu ile Meşhed'i kuşattı, Feth Ali Han'ı öldürttü. Tahmasp bütün askeri yetkileri Nadir'e bıraktı, bu arada da Afganlar'a karşı Osmanlılar'dan bir kez daha yardım istedi. Osmanlılar'a tabi bir devlet olarak kalmayı kabul edeceğini bildirdi. Ancak gene olumlu bir yanıt alamadı. Tahmasp, bundan böyle tam olarak Nadir'in denetimine girdi. Onun istediği savaşlara katıldı. Bir ara Nişapur'a çekildi, devlet işleri ile uğraşamaz hale geldi. Nadir'den kurtulmak için yaptığı bütün girişimleri sonuçsuz kaldı. Nadir'in Isfahan'ı alması üzerine, buraya gitti ve tahta oturdu (1729). Osmanlılar'la olan ilişkileri de Nadir'in etkisi altındaydı. Böyleyken bile Nadir istemediği halde, Osmanlılar'ın elinde bulunan Revan kalesini kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı. Gazvin'e çekildi, Osmanlılar'ın izlemeleri karşısında kaçmak zorunda kaldı. Hemedan civarında osmanlı ordusu ile çarpışan kuvvetleri yenildiler (15 ağustos 1731). Bu yenilgiler yüzünden etrafındakilerin güvenini kaybetti. Kendi yerine getirileceğini öğrendiği kardeşi İsmail'i öldürttü. Osmanlılar'la barış antlaşması yapıldıysa da (1732) gerek Osmanlılar'dan Mahmut I, gerekse Nadir antlaşmayı onaylamadılar. Nadir Isfahan'da Tahmasp'la görüştüğünde, Tahmasp II Osmanlılar'la yapılan antlaşmayı bozmamasını söyledi. Nadir'in buna yanıtı çevresindekileri şah aleyhine kışkırtmak oldu. Onlar da şahlığın Nadir'e yakıştığını söyleyerek onu heveslendirdiler. Ancak o Sa-

fevi hanedanının henüz saygınlığını koruduğu görüşünde olduğundan önce Tahmasp'ın üç aylık oğlu Şah Abbas III'ü tahta çıkardı, kendisi de ona vekil oldu. Tahmasp da Meşhed'de Musa er-Rıza türbesinde ibadete çekildi; bir süre sonra Şah Abbas Gazvin'e gönderildi. Nadir 8 mart 1736'da kendisini şah ilan etti. Tahmasp'ı Sebzevar'da öldürttü. Böylece Safevi hanedanı son bulmuş oldu.

TAHMİD a. (ar. *hamd*'dan *tahmid*). *Esk.* Şükretme, "elhamdülillah" deme.

TAHMİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *tahmid*'in çoğl. *tahmidat*). *Esk.* Şükretmeler.

TAHMİL a. (ar. *haml*'den *tahmil*). *Esk.* **1.** Mal, eşya gibi şeyleri bir yere yükleme. **—2.** Bir işi bir kimsenin üstüne atma, bırakma. **—3.** *Tahmil etmek*, yüklemek. **—4.** *Tahmil olunmak*, yüklenmek, üstünde kalmak. **—5.** *Tahmil-i minnet*, bir kimseyi minnet altında bırakmak. || *Tahmil-i zahmet*, bir kimseye güç bir iş yüklemek.

TAHMİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tahmil*'in çoğl. *tahmilat*). *Esk.* Yükletmeler, yüklemeler.

TAHMİN a. (ar. *tahmin*). **1.** Kimi verilere dayanarak gelecekte olabilecek bir şeyi kestirme; kestirilen şey: *Hava tahminleri. Tahminlerinde yanılmak.* (Bk. *ansikl.* böl. Meteorol.) **—2.** Olasılıklara dayanan ancak olgularla denetlenemeyen varsayım: *Davranışlarının nedenini anlayamıyoruz; yalnızca tahmin yürütüyoruz.* **—3.** Bir şeyi yaklaşık olarak değerlendirme; oranlama. **—4.** *Bir şeyi, bir şeyin olacağını tahmin etmek*, bazı verilere dayanarak onu kestirmek; olabileceği kanısına varmak ve olasılığını göz önüne alarak hazırlıklı olmak: *Hafta sonunda hava durumunda belli bir düzelme olacağı tahmin ediliyor. Yasa koyucular böyle bir suç işlenebileceğini tahmin etmemişlerdi.* **—5.** *Bir şeyi* (nicelik) *tahmin etmek*, oranlayarak kestirmek.

—İkt. Az ya da çok uzak bir gelecekteki iktisadi durumu değerlendirmeyi amaçlayan tekniklerin tümü. (Tahmin, kısa, orta ve uzun vadeli olabilir: kısa vadeli tahminlere projeksiyon, orta vadeli tahminlere programlama, uzun vadeli olanlarına da prospektif adı verilir.)

—İstat. KESTİRİM'in eşanlamlısı.

—Kamu mal. *Götürü tahmin yöntemi*, Restauration döneminde Villèle tarafından ortaya konulan, vergi gelirlerini bir önceki yıl bütçesi temel alınarak tahmin yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ormanc. *Hacim tahmini*, bir ağacın ya da bir ağaç topluluğunun hacminin belli ölçütlere göre hesaplanarak belirlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kabuksuz hacim tahmini*, gerek kabuk soyulduktan sonra, gerek kabuğun kalınlığı dikkate alınıp göz kararı düşüldükten sonra ağacın hacminin belirlenmesi. || *Kabuklu hacim tahmini*, kabuğu soyulmamış tomruğun hacminin belirlenmesi.

—Ruhbil. Bir değişkenin alabileceği değeri, başka bazı önbildirici değişkenlerin değerlerine bakarak kestirmeye çalışmak eylemi.

—ANSİKL. Kamu mal. Vergi gelirlerinin götürü tahmini, bütçe tasarısı hazırlandığı sırada, uygulanmış bütçenin sonuçları temel alınarak yapılır. Bu hazırlık, bir önceki mali yıla ait bütçenin uygulanması sırasında yapıldığından, tahmin işlemlerine temel olarak sonuncudan önceki bütçe, yani hazırlanmakta olan bütçeye oranla "sondan bir önceki yıl" bütçesi alınır. Fiyatların istikrarsızlığı ve enflasyon, bu kuralın yavaş yavaş bırakılarak, onun yerine doğrudan tahmin sistemi uygulamasının benimsenmesine yol açtı.

—Meteorol. *Hava tahmini.* Hava tahminleri çok kısa süreli (0-1 gün), kısa süreli (1-4 gün), orta süreli (4 gün-2 hafta) ve uzun süreli (2 hafta-1 yıl) olarak yapılır. Çok kısa süreli ve kısa süreli tahminler günümüzde bilimsel olarak büyük bir isabetle yapılabilmektedir. Çözülmesi gereken sorun bu tahminde kullanılacak maddi araçlar sorunudur.

Havayı tahmin etmek atmosfer dinamiğinin evrimini tahmin etmek demektir. İmdi, böyle bir dinamiğin tahmini hem evrimin hareket noktası olan bugünkü durumu, hem de atmosfer dinamiğini yöneten kuralları iyi bilmeyi gerektirir. Bu zorunlulukların henüz tümüyle denetim altına alınamamış olması tahmin gücünü zaman ve uzamda sınırlamıştır. Orta süreli tahminlerde karşılaşılan güçlükler kısa süreli tahminlerdekinden daha büyüktür. Belli bir yerdeki hava durumunu tahmin etmekte karşılaşılan güçlükler, yeryüzünün daha geniş bir bölgesini kapsayan tahminlerde karşılaşılan güçlüklerden daha fazladır. Bu güçlükler özellikle orta vadeli tahminlerde ortaya çıkar.

Kısa süreli tahminler zaman boyutu handikapını ortadan kaldırır. Uzun süreli tahmine gelince, bu hiç değilse kısmen uzam etkeninin rolünü hesaba katmaz; çünkü büyük bir alanda, belli bir döneme ilişkin tahminlerde gerekli olan, özellikle önceki yılların ortalamalarına göre belirlenen sapmalardır. Böylece, birtakım işaretlerden yararlanılarak herhangi bir sapma tahmin edilebilir. Ama, bu işaretler ile tahmin edilecek sapmalar arasındaki bu tür bağıntıları ille de nedensel bir bağ gibi görmemelidir. Bu bağlantıların bir anlam taşıması beklenen sonucun gerçekleşme şansı olduğunu göstermeye yeter. Bu bağıntılar birbirinden uzak olgular arasında da kurulabilir (uzaktan bağlantılar).

Günümüzde üzerinde en çok durulan orta vadeli tahmindir. Bu alanda matematik modeller kullanılır ve bunlara deneysel modeller de eklenir. Deneysel modeller arasında en önemlilerinden biri Ch. P. Péguy'nin "olasılık takvimleri"dir. Aynı şekilde, uzun vadeli tahminler için de, daha çok okyanus-atmosfer sınırını inceleyerek önemli çalışmalar yapılmaktadır.

Her durumda, hava tahmini ister günlük, ister aylık ya da yıllık olsun insan için birinci derecede önemli bir amaçtır (toplumsal ve ekonomik etkinlikler). Bu nedenle her türlü araca başvurulmaktadır (gerekli bilgileri toplamak için gözlem ve iletişim şebekesi, bilişimden ve yapay uydulardan yararlanma).

—Ormanc. • *Dikili ağaçlarda hacim tahmini.* Ağaç kesildikten sonra tomruğun hacminin ne olacağı belirlenmeye çalışılır. Bunun için ağacın insan yüksekliğine yakın, yani yerden 1,30 m yükseklikte çevresi ya da çapı ölçülür. Yükseklik "ağaçölçer" denen araçlarla, çevre ya da çap şerit metre ya da ormancı kompasıyla ölçülür. Sonra yerden 1,30 m yükseklikteki çevre uzunluğuna ya da çapa göre önceden hazırlanmış ölçü cetvellerine bakılarak yüksekliğe göre ağacın hacmi tahmin edilir.

• *Kesilmiş ağaçlarda hacim tahmini.* Ağacın tepe bölümünden elde edilecek *yakacak odun* ile, gövdeden, yani ilk kalın dalların altında kalan tomruktan elde edilecek *yapacak odun* ayrı hesaplanır. Yakacak odun *ster* olarak, yapacak odun *metre küp* olarak tahmin edilir. Tomruk, yarı uzunluğundaki çapa göre bir silindir sayılır. Bu şekilde elde edilen hacim gerçek hacimdir ve yöntem tomruğun düzgün bir biçimde olduğunu varsayar. Tomruk kusurlu ise düzgün bölümlere ayrılarak hesap yapılır.

Dikili ağaçların ya da tomrukların gerçek hacmi, biçildikten sonraki, *kullanılabilir* (ya da *ticari*) *hacim* denen hacimden fazladır. Ticari hacmi hesaplamak için, ağaç türüne ve öngörülen kullanım alanlarına göre değişen bir indirim katsayısı uygulanır. Günümüzde, *ticari* hacmi bulmak için şu formüller uygulanmaktadır:

$$V = \frac{C^2H}{4\pi} \quad \text{ya da} \quad V = \frac{\pi D^2H}{4}$$

burada H, tomruğun uzunluğu; C, tomruğun ortadan ölçülen çevre uzunluğu; D, ortadan ölçülen çapıdır.

TAHMİNEN be. (ar. *tahmin*'den *tahminen*). Kimi verilerden kalkarak bir tahminde bulunulduğunu belirtir; yaklaşık olarak, aşağı yukarı: *Yolculuğumuz tahminen bir hafta sürer.*

TAHMİNİ sıf. (ar. *tahmin* ve *-i*'den *tahmini*). Bir tahmine dayanarak belirlenen bir şey için kullanılır: *Maliyetler hususunda tahmini bir rakam verebilir misiniz?*

—Denizc. *Tahmini enlem, tahmini boylam*, tahmini punt tayiniyle elde edilen noktanın koordinatları. || *Tahmini mevki*, bir geminin, tahmini punt tayiniyle elde edilen öğelerden yararlanarak hesaplanan mevki ya da konumu.

—İkt. Tahminlere dayanan şeye denir: *Tahmini bütçe.*

—Muhs. *Tahmini maliyet*, geçmiş dönemlerde elde edilen sonuçlara ve ileride olabilecek gelişmelere göre, istatistik yöntemlerle, bir satınalma ya da üretim aşamasının sonunda ortaya çıkabilecek fiili maliyetlerden önce saptanan maliyet.

TAHMİR a. (ar. *hamr*'dan *tahmir*). *Esk.* **1.** Mayalandırma. **—2.** Yoğurma. **—3.** *Tahmir etmek*, ekşitmek; yoğurmak.

TAHMİS a. (ar. *hams*'ten *tahmis*). *Esk.* **1.** Kahve, leblebi vb. şeyleri kavurma. **—2.** Kahve kavrulan ve satılan yer.

—Ed. Gazelin her beytinin başına aynı vezinde üçer dize eklenerek oluşturulan muhammes*. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tahmis-i mutarraf* → TAŞTİR.

—İkt. tar. *Tahmis usulü*, Osmanlı devletinde, toprak ürünlerinden alınan bir tür vergi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Tahmisin birinci bendinde yeni eklenmiş dizelerin uyağı, matla* beytinde yinelenen uyaktır. Öteki bentlerde gazelin ikinci ve daha sonraki beyitlerinin ilk dizelerindeki uyaklar kullanılır. Böylece şu uyak düzeni ortaya çıkar: aaa(aa) -bbb(ba) vd. Makta* beytine eklenen dizelerden birinde tahmisi yazan, kendi adını da anar. Tahmis genellikle başka bir şairin gazeline dayanır, kendi gazelinden tahmis meydana getiren şairler de vardır. Tahmiste ek dizelerin asıl gazelle yoğun anlam ilişkisi içinde olması beklenir. Gazelin kullandığı temayı derinleştiren, gazel şairiyle bir tür söyleşiye giren ustalıklı ürünler arasında şunlar anılabilir: Baki'nin Fuzuli'ye tahmisi, Naili'nin Bahai'ye, Yahya Kemal'in Neşati'ye tahmisi.

—İkt. tar. Osmanlılar'da, toprak ürünlerinden alınan aşarın toplanması işi açık artırma ile mültezimlere satılırdı. Mültezimlerin köylülere yaptıkları haksızlıklar yüzünden şikâyetler çoğalınca, Tanzimat'ın ilanından az sonra, bazı yerlerde ihaleden vazgeçilerek, aşar doğrudan doğruya devlet eliyle halktan alınmaya başlandı. Ancak, istenen sonuç elde edilemediği için yeniden ihale yöntemine dönüldü.

Tahmis, kârı kadim bir karagöz oyunu. Başlıca tiplemeleri Karagöz, Hacivat, Arap ve Beberuhi'nin oluşturduğu oyunda, Çelebi'nin tahmisini kiralayan Arap'ı kandırıp onun yerine geçen Karagöz'ün başından geçenler canlandırılır. Durumu anlayan Arap'ın Karagöz'le kavga etmesi ve kahve dövmek isteyen Beberuhi'yle Karagöz'ün atışması, oyunun başlıca güldürü öğelerini oluşturur.

Aynı adı taşıyan ve oyunla ilgili olarak perdeye yansıtılan bir de göstermelik vardır.

TAHMİSÇİ a. (ar. *tahmis*'ten). *Esk.* Kurukahveci.

TAHMİSHANE a. (ar. *tahmis* ve fars. *hane*'den *tahmis-hane*). *Esk.* Kahvenin dövülüp satıldığı yer.

—İkt. tar. *Tahmishane müdürü*, tahmishanenin başında bulunan görevli. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İkt. tar. İstanbul'da kahvehanelerin giderek çoğalması ve büyük ilgi görmesi üzerine, halkın işinden gücünden olacağı endişesine kapılan hükümet bu

yerleri kapatma, hatta 1930-1931 yıllarında yıktırma kararı aldı. Ancak, bir sonuç alamadı. Bunun üzerine kahve satışını tekel altına almak, gümrük resmi ve resmi bidat adıyla okka başına ayrı bir vergi koymak, birçok yerde tahmishaneler açarak bu vergilere ek olarak hem kavurma ve dövme ücreti hem de inhisar resmi almak, kahveyi devletin saptadığı bir fiyattan satmak gibi ekonomik ve mali önlemlerle kahvehane sayısını sınırlamaya çalıştı. Tahmishane müdürlüğü de bu sırada kuruldu. Bu müdürlük bir ara Tahmishane eminliği adıyla da çalıştı.

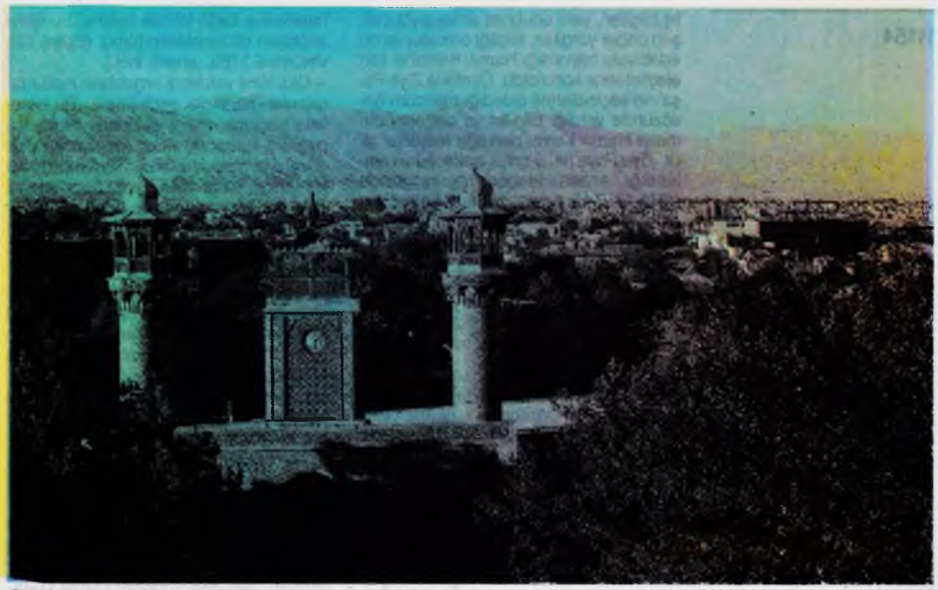
TAHMURAS, Avesta*, Şehname* gibi İran efsanelerinde adı geçen mitoloji kahramanı; Pişdadi hanedanının ikinci hükümdarı. Avesta'da *Tahma-Urupa* adıyla anılır, sanı Divbend'dir (dev bağlayan). Huşeng'den sonra hükümdar olan Tahmuras, devlerle yaptığı savaşı kazandı. Onun döneminde büyük bir kıtlık baş gösterdi, bu yüzden zenginlerin yiyeceklerini yoksullarla paylaşmalarını buyurdu. Böylece zengin ya da yoksul tüm halkı günde yalnızca bir kez yemek yedi. Efsaneye göre insanlara halı dokuma ve avlanma sanatını öğretti.

TAHN a. (ar. *ṭaḥn*). *Esk.* Öğütülme, öğütme.

TAHNİK, -ki a. (ar. *ḥunk*'tan *taḥnīk*). *Esk.* Boğma.

TAHNİT, -ti a. (ar. *ḥınatet*). Bozulmaması için cesedi ilaçlama. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Vet. *Hayvan tahniti,* omurgalı hayvanları bozulmayacak şekilde ilaçlayıp içini doldurarak aslına benzer hale getirme sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Eski uygarlıklarda tahnit, katran (fenoller) ve balsamlı maddeler kullanılarak yapılırdı. Herodotos'un anlattığı Mısır usulü tahnitte, içorganlar cesedin böğründe açılan bir delikten çıkarılır, kafatasının içi, madeni bir çengelle burun deliklerinden boşaltılır, boşluklar önce kokulu maddelerle yıkanır, sonra mirra, sinameki ve baharatla ya da toz haline getirilmiş kokulu maddelerle doldurulur ve delikler dikilirdi. Bundan sonra tüm beden yetmiş gün süre ile sodyum karbonat banyosuna daldırılır, kurutulur, cilalanır, bitümle sıvanır ve nihayet zamklı şeritlerle sarılırdı. Yakınlarına bu haliyle geri verilen ceset, bitümlü ya da bitümsüz olarak, kokulu bir tahta sandığa yerleştirilir ve dikine ayakta durmak üzere mezar odasına konurdu. Başka uluslarda cesetler basit bir şekilde kurutularak ve sonradan zift, zamk ya da kokulu maddelere bulanmış şeritlerle sarılarak saklanırdı.
Bugün, atardamarların içine çinko sülfat ya da çinko klorür, fenollu eriyikler, süblime gibi antiseptik maddeler şırınga edilerek tahnit yapılır. Variot galvanoplasti yöntemleri önermiştir. Eski tahnit yöntemlerinde içorganlar ve beyin çıkarılırdı. Bugün, organların bozulmaz hale getirilmesi atardamar içine, başka koruyucu maddelerin eklendiği formollu eriyiklerin şırıngası ile sağlanabilmektedir.
Tahnit, resmi izne bağlıdır ve kullanılacak olan maddeler yasal düzenlemelerle saptanmıştır.
—Vet. Tahnitin en önemli işlemi hayvanın içini boşaltıp olduğu gibi alıkoymak ve sonra içini doldurup aslına benzer hale getirmektir. Bunun için hayvanın derisi yüzülür; kafatası, altçenesi ve bacakları yerinde bırakılır, deri temizlendikten sonra arsenikli bir koruyucu maddeyle ilaçlanır. Montaj için, içteki bütün kısımları tutmaya ve hayvanı bir desteğe bağlamaya yarayan demir telden bir iskelet yapılır, bunun içi ve üstü üstüpü ve pamukla doldurulup kaplanır, sonra post ya da deri bunun üzerine geçirilir. Gözkapaklarının altına göz yerine emaye ya da camdan yapılmış gözler yerleştirilir.

TAHNİTÇİ a. **1.** Mesleği ölüleri tahnit etmek olan kişi. **—2.** Ölü hayvanları canlıymış gibi görünür hale getirerek saklamak üzere tahnit edip içini samanla dolduran kişi.

Ch. Lenars

Tahran'dan bir görünüm

TAHOE gölü, ABD'de göl, Kaliforniya ile Nevada sınırında, Sierra Nevada'da, 1 900 m yükseltide. Turizm.

TAHOUA, Nijer'de kent, Tahoua yönetim bölgesinin merkezi; 60 000 nüf. (1987). Adar Doutchi geliştirme programının merkezi. —*Tahoua yönetim bölgesi,* 150 000 km²; 1 306 652 nüf. (1989).

TAHRA ya da **TARA** a. Ağaç budamakta kullanılan demir saplı eğri bıçak.

TAHRAN, İran'ın başkenti, Elburz sıradağlarının güney dağeteğindeki şevde, 1 100 m yükseltide; 6 042 000 nüf. (1986). Önceleri Rey kentinin kuzey banliyösünde bahçe tarımıyla uğraşan büyük bir köy olan Tahran, XII. yy.'da moğol istilaları nedeniyle Rey'in yıkılmasından (günümüzde Tahran yerleşme alanının güney kesimi içinde kalır) sonra gelişti. Kaçarlar sülalesi, büyük bir olasılıkla stratejik nedenlerden ötürü kenti başkent yaptığında (1788; bu sırada, Hazar denizi'nin B.'sından gelen rus ve D.'sundan gelen türkmen tehdidi İran için tehlike oluşturuyordu Tahran'ın nüfusu on beş bin kadardı. XIX. yy. boyunca ve XX. yy. başında (1922'de 200 000 nüf.) çok yavaş olan nüfus artışı, ancak 1925'ten sonra Rıza Şah döneminde hızlandı. Tahran işte bu dönemde bir başkentin bütün işlevlerini yüklendi. Kent, bu tarihten başlayarak, hem dama tahtası planına uygun olarak çok genişledi, hem de eski çekirdeğe birçok büyük ekler yapıldı. K.'de, Elburz'un eteğinde, saraylıların ve halkın yazı geçirmek için gittikleri eski köyler, günümüzde zarif konut semtlerine dönüştü; buna karşılık, çöle doğru, dağlardan inen akarsulara (uzun süre yalnızca yeraltı akaçlama dehlizlerinden ve Kerec ırmağı sularını kentin K. kesimine getiren kanallar sayesinde su gereksinimi karşılandı; kanallarla getirilen sular bir harklar ağıyla dağıtılıyordu) uzak, tozlu topraklı G. bölümü halk tabakasından insanları çekiyordu. Su gereksiniminin karşılanmasında ortaya çıkan güçlükler, Tahran'ın uzun süre sanayileşememesine, yalnızca siyasal ve yönetimsel alanda oynadığı rolle ve ülkeyi yöneten sınıfların oturduğu kent olarak önemini korumasına yol açtı. Bununla birlikte, yakın geçmişte, kentin B. kesimine doğru, Gazvin karayolu üzerinde önemli bir sanayi bölgesi gelişti. 1960'a kadar yalnızca ülkenin K.'inden ve K.-B.'sından göçmen çeken Tahran'a, bu tarihten sonra Zagros'un hemen her yanından ve Horasan'ın B.'sından göçmenler gelmeye başladı, bununla birlikte güney (Fars), doğu ve güney-doğu (Belucistan) illerinden gelenlerin sayısı hâlâ çok azdır.
—Güz. sant. Tahran oldukça yeni bir kent olduğundan, Isfahan, Tebriz gibi kentlerin yanında, tarihsel anıt açısından zengin değildir. Kentin ilk parlak dönemi Tahmasp I'in yaptırdığı uzun surlarla başlar (1553-1554). Bu surların 114 kulesi ve 4 kapısı bulunuyordu. Tahran asıl önemini Kaçarlar döneminde kazandı. Aka Muhammet Şah döneminde hisarda yaptırılan imparatorluk sarayının Talar-ı taht-ı mermer salonu, Kerim Han'ın Şiraz'daki sarayından getirilmiş mermer sütunlar, aynalar ve tablolarla süslendi. Ayrıca birçok saray ve köşk inşa edildi: İşretâbâd, Kasr-ı Kaçar, Şems ül-Emareh, Gülistan sarayı (dünyanın en görkemli saraylarındandır, günümüzde müze), Baharistan sarayı (daha sonra meclis binası) vd. Baharistan sarayı'nın yanındaki Sipahsalar camisi kentin en görkemli dinsel yapısıdır (1878-1890), medresesi 1884 tarihlidir. Ayrıca Mescidi Şah (1807, Schindler 1840'ta tamamlandığını yazar), İmamzade Zeyd camileri belli başlı yapılardır. İran'ın en büyük müzeleri de Tahran'dadır: Müze-i İran-ı Bastan, şahlarla ilgili değerli eşyaların ve onlara gönderilen armağanların sergilendiği Müze-i Kâh-i Gülistan, içinde süsleme sanatlarıyla ilgili yapıtların bulunduğu Müze-i Hünerhay-i tezyini, Müze-i Merdumşinasi (antropoloji müzesi).

Tahran konferansı, 28 kasım - 2 aralık 1943'te Roosevelt, Churchill ve Stalin arasında yapılan konferans. Stalin, 1944 ilkbaharı için öngörülen Overlord tasarılarının onaylanmasını sağladı ve Churchill'in Balkanlar ile ilgili tasarısına karşı çıkarak ABD'nin Provence çıkarması planına katıldı. Konferansta Almanya'nın işgali konusu incelendiyse de, bu ülkenin parçalanması konusunda bir anlaşmaya varılamadı; bununla birlikte, Polonya sınırı Oder üstüne kaydırıldı. BM üstüne yapılan tartışmada Roosevelt SSCB, ABD, İngiltere ve Çin'e uluslararası polis yetkileri verilmesini önerdi. İran'la ilgili bildiride, bu ülkenin bağımsızlığı garanti edildi.

TAHRİBAT, -tı a. (ar. *taḥrib*'in çoğl. *taḥribāt*). Yıkma, harap etme, oraya büyük zarar verme: *Patlama, çevrede büyük tahribata yol açtı.*

Tahrib-i harabat, Namık Kemal'in Ziya Paşa tarafından düzenlenmiş *Harabat* (1883-1874) adlı antoloji dolayısıyla divan şiiri konusundaki görüşlerini dile getiren yapıtı. Ziya Paşa'nın divan şiiriyle ilgili yan-

lış bilgileri, yeni edebiyat anlayışıyla çelişen değer yargıları, seçtiği örnekler ve bu edebiyata hayranlığı Namık Kemal'in sert eleştirilerine konu oldu. Özellikle Ziya Paşa'nın seçmelerine eklediği manzum önsözünde verdiği bilgiler ve değerlendirmeler Namık Kemal'den ağır eleştiriler aldı. Ziya Paşa'nın 3 ciltlik antolojisi yayımlandığı sırada Magosa'da sürgünde (1873-1876) bulunan Namık Kemal bu eleştirel yapıtın o sırada yayımlama olanağı bulamadı. İstanbul'a gönderdiği kopyaları edebiyat çevrelerinde okunan, Ziya Paşa'nın da eline geçen yapıt daha sonraları *Mecmua-i Ebüzziya*'da tefrika edildi (1880-1881); ancak Namık Kemal' in ölümünden sonra kitap haline getirildi (1886). [→ Kayn.]

TAHRİC a. (ar. *ḫurūc*'dan *taḫric*). *Esk.* **1.** Çıkarma. **—2.** Öğrenciye diploma vererek mezun etme. **—3.** Hz. Muhammet'in sözünü ilk rivayet edeni bulma.
—İsl. huk. Kuran'dan ya da başka şeri kaynaklardan yararlanarak bir hukuk kuralı ortaya koyma. || *Tahric-i menat,* kıyas nedenini, yani Kuran, sünnet ve icma ile belirlenen hukuki hükümlerin nedenini ve amacını belirleme.

TAHRİCİYE a. (ar. *taḫric* ve *-iyye*'den *taḫriciyye*). İkt. tar. *Tahriciye resmi,* Osmanlılar döneminde Hicaz'da ulaşım amacıyla kullanılan deve ve katır gibi yük hayvanları için belirli bir oranda alınan vergi. (31 temmuz 1884 tarihli Şûrayı devlet kararıyla konulan bu vergi, 1911'de Bütçe kanununun 5. maddesinde yer aldı.)

TAHRİF a. (ar. *ḥarf*'ten *taḥrif*). *Esk.* **1.** Bir sözün anlamını değiştirme. **—2.** Bir sözcükte harflerin ya da bir harfin yerini değiştirme, bozma. **—3.** *Tahrif etmek,* değiştirmek, bozmak: *Sözlerimi tahrif ediyorsun.*
—Hat. *Tahrif-i kalem,* kalem değiştirme ya da bozma. (XIII. yy. başlarına değin hattatlar, düz ağızlı kalem kullanıyorlardı. Abbasi halifesi Mustasım Billah'ın saray hattatı Yakut-ı Mustasımi'nin ucu eğri kesilmiş kalemi buluşuyla, aklâm-ı sittenin yazımında kolaylık sağlandı.)
—İsl. Dinsel bir metnin aslını bozma, değiştirme. (Sözcük, islam literatüründe daha çok *Tevrat* ve *İncil*'in tarih boyunca geçirmiş olduğu değişiklik ve aslının bozulmasını anlatmak için kullanılır.)

TAHRİFAT, -tı a. (ar. *taḥrif*'in çoğl. *taḥrifāt*). Bir şeyin aslını bozma, değiştirme: *Evrak üzerinde tahrifat yapılmış.*

TAHRİK, -ki a. (ar. *ḥareket*'ten *taḥrik*). **1.** *Esk.* Bir şeyi hareket ettirmek, kımıldatmak, yola çıkartmak eylemi. **—2.** Bir kimseyi kışkırtmak, onu kınanacak bir davranışta bulunmaya, şiddet kullanmaya, yasaları çiğnemeye itmek eylemi; bu amaçla yapılan hareket: *Tahriklere kapılmamak. Suçu ağır tahrikler sonucu işlediği için cezası indirildi.* **—3.** Duyguları, cinsel isteği uyarmak eylemi. **—4.** *Bir kimseyi tahrik etmek,* onu kınanacak bir şeyi yapmaya itmek; meydan okuyan davranışlarla, sözlerle onu şiddet kullanmaya, yasaları çiğnemeye yöneltmek, kışkırtmak: *Köy halkını tahrik ederek tatsız olaylara neden olmak;* duygularını, cinsel isteğini uyarmak, kışkırtmak, kamçılamak: *Kıskançlığını tahrik etmek.* **—5.** *Bir şeyi tahrik etmek,* onu harekete geçirtmek, kımıldatmak (esk.).
—*Esk.* **1.** Yola çıkarma. **—2.** Uyandırma. **—3.** *Tahrik-amiz,* kışkırtıcı. || *Tahrik-i sevda,* sevda uyandırma.
—Cez. huk. *Haksız tahrik,* haksız bir eylemle bir kimseyi suç işlemeye yöneltme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektrotekn. Elektrik motoruyla bunun çalıştırdığı makine ya da elektrik üreteciyle, bunu çalıştıran motor arasındaki bağlantı biçimi için kullanılır: *Tahrik kayışı.*
—Esk. dilbilg. Bir harfi harekelendirme ya da hareke ile okuma.
—Mak. san. Kumanda edilen bir organın hareketini, buna kumanda eden organın hareketine bağlı kılmak eylemi; bu işlevi sağlayan düzeneklerin tümü. (Eşanl. DEVİNDİRME.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Oto. Kimi yardımcı organların motor tarafından harekete geçirilmesi. (Bu harekete geçirme işlemi, eskiden, yalnız, supaplara kumanda eden kamlı milin dişli düzeniyle gerçekleştirildi. Günümüzde bu kumanda, ya germeli sessiz zincirlerle ya da donatılı ve çentikli plastik kayışlarla yapılır: bu durum, özellikle başlıklı kamlı mil ya da miller ve yağ pompası gibi yardımcı organlar için geçerlidir.)
—ANSİKL. Cez. huk. Bir kimse haksız tahrikin yarattığı öfke ya da üzüntünün etkisi altında bir suç işlerse cezası hafifletilir; suç ölüm cezasını gerektiriyorsa ömür boyu ağır hapis cezasına, ömür boyu ağır hapis cezasını gerektiriyorsa yirmi dört yıl ağır hapis cezasına mahkûm edilir. Öteki durumlarda suçun cezasının dörtte biri indirilir. Bir kimseyi suç işlemeye yönelten tahrik çok şiddetli olursa cezadaki indirim artar; ölüm cezası yerine yirmi dört yıl ağır hapis, ömür boyu ağır hapis cezası yerine on beş yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası verilir. Öteki cezaların yarısından üçte ikisine kadarı indirilir (Türk. Cez. k. md. 51). Bir suçta haksız tahrikin kabulü ve bu nedenle cezada indirim yapılabilmesi için şu koşulların bulunması gerekir: 1. tahrike neden olan bir eylemin bulunması; 2. tahrikin haksız olması; 3. suçun bu haksız tahrikin yol açtığı öfke ve üzüntünün etkisiyle işlenmesi; 4. suçun haksız tahriki yapana karşı işlenmiş olması.
—Mak. san. Bir dönme hareketini iletmek için, miller birbirine yakınsa, dişli düzenleri, öbür durumlarda ise bir zincir, bir kayış ya da bir transmisyon mili kullanılır. Bir dönme hareketini doğrusal bir harekete dönüştürmek için bir vida ve bir somun ya da bir kam kullanılır. Biyel-manivela sistemi, bir dönme hareketini, almaşmalı doğrusal bir harekete dönüştürmeye ya da bunun tersine olanak verir. Son olarak bir mil üzerine bağlı organları tahrik etmek için, kamalar, tırnaklar, başsız vidalar vb.'den yararlanılır. Bir takım (freze bıçağı ya da rayba) ise bir fırdöndü aracılığıyla tahrik edilir.

TAHRİKÂT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥrik*'in çoğl. *taḥrikāt*). *Esk.* Kışkırtmalar, ayaklandırmalar.

TAHRİL a. (ar. *taḥrir*'den osm. *taḥril*). *Esk.* Çizik, çizgi.

TAHRİLLİ sıf. *Esk.* **1.** Çizgili. **—2.** Renkli kısmında açıklı koyulu çizgiler olan göz için kullanılır.

TAHRİM a. (ar. *ḥarām*'dan *taḥrim*). *Esk.* **1.** Herhangi bir şeyi dini açıdan kutsal sayıp ona yaklaşmayı yasak etme. **—2.** Haram sayma, haram kılma.

Tahrim suresi, Kuran'ın 66. suresi. 12 ayettir. Mekke'de inmiştir. Birinci ayette Hz. Muhammet'in bazı yiyecekleri kendisine haram kıldığından (tahrim) söz edildiği için sure bu adı almıştır.

Surede Hz. Muhammet'in, Tanrı hoşnutluğunu kazanmak için bile olsa Tanrı' nın helal kıldığını haram saymaya yetkili olmadığı belirtilir. Hz. Muhammet'in eşlerine verdiği bazı öğütlerin yer aldığı surede bütün müminlerin aile bireylerini cehennem azabına götürecek davranışlardan korumaları istenir. Ahrette kâfirlerin özür ileri sürmelerinin kendilerine yarar sağlamayacağı anımsatıldıktan sonra müminlere, ahret kurtuluşunu kazanabilmeleri için *tövbe-i nasuh* (kesin tövbe) etmeleri buyrulur. Son ayetlerde iyi ve kötü kadınlardan örnekler verilir. Buna göre Nuh ve Lut peygamberlerin eşleri hem iman etmemişler, hem de eşlerine karşı nankörce davranmışlardır. Buna karşılık firavunun eşi (Asiye) ise kocasının kötülüğüne karşın Allah'a inanmış ve kulluk etmiştir. Sure, Meryem'in bir iffet örneği olduğunu belirten ayetle son bulur.

TAHRİMAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥrim*'in çoğl. *taḥrimāt*). *Esk.* Yasaklamalar, haram saymalar.

TAHRİME a. (ar. *taḥrim*'den *taḥrime*). İsl. Namaza "Allahü ekber" diyerek başlama, iftitah (başlama) tekbiri.

TAHRİMİ, TAHRİMİYE sıf. (ar. *taḥrim* ve *-i*'den *taḥrimi*, dişl. *taḥrimiyye*). *Esk.* Harama ait, haramla ilgili: *Kerahet-i tahrimiye* (haram sayılmayan, ama harama yakın davranış).

TAHRİP a. (ar. *ḫarāb*'dan *taḫrib*). **1.** Bir şeyi yıkma; yıkık, harap duruma getirme: *Patlama çevrede büyük tahribe neden oldu.* **—2.** *Bir şeyi tahrip etmek,* onu yıkmak, bozmak, kırıp dökmek: *Patlayan bomba çevredeki binaları tahrip etti.*
—Ask. Düşmana karşı zaman kazanmak, onun etkisini azaltmak ve zarar vermek amacıyla tesis, araç, silah ve yapıları işe yaramaz duruma getirmek. || *Tahrip ateşi,* düşmanın canlı olmayan hedeflerini işe yaramaz duruma getirmek için açılan ateş. || *Tahrip emniyet kıtası,* bir hedefin tahribi için mevzilendirilmiş yerel kuvvet. || *Tahrip müfrezesi,* her tür tesis, yapı ve malzemenin teknik açıdan işe yaramaz duruma getirilmesiyle görevli ekip.
—Ask. cez. huk. *Askeri hizmete ayrılmış eşyayı tahrip.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. cez. huk. Milli savunmaya zarar vermek amacıyla, savunma araçlarından birini ya da bir tesisi tahrip eden, yok eden ya da kullanılamıyacak duruma getirenler, 8 yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılır (Ask. cez. k. md. 59). Eylem, seferberlikte yapılmış ya da devletin savaş hazırlıklarını ve savaş gücünü tehlikeye sokmuş ise, faile ölüm cezası verilir. Askeri hizmete ayrılmış ve değeri 15 bin lirayı geçmeyen eşyayı tahrip etmek de bir disiplin suçudur. Bu tür eylemde bulunanlar iki aya kadar oda ya da göz hapsi ile cezalandırılır. (477 sayılı Disiplin mahkemeleri kuruluşu, yargılama usulü ve disiplin suç ve cezaları hakkında k. md. 52).

TAHRİPKÂR sıf. (ar. *taḫrib*, fars. *-kār*' dan *taḫrib-kār*). Yıkıcı, yıkan, zarar veren; tahrip eden.

TAHRİPKÂRLIK a. Tahripkâr olan şeyin, kimsenin durumu, niteliği; yıkıcılık.

TAHRİR a. (ar. *ḥürr*'den *taḥrir*). *Esk.* **1.** Yazı yazma. **—2.** Bir eser meydana getirme. **—3.** Kaydetme, kayıt ya da tescil, deftere geçirme. **—4.** Ülkenin nüfusunu ya da yüzölçümünü kaydetme. **—5.** Köle ya da cariye azat etme. **—6.** *Tahrir etmek,* yazmak, kaleme almak; köle ya da cariye azat etmek; tapu, nüfus vb.'ye kaydetmek. **—7.** *Tahrir heyeti,* yazı işleri kurulu. || *Tahrir-i emlak,* emlak kaydı.
—Ed. KOMPOZİSYON'un eşanlamlısı.
—El sant. İşlenmiş motifin etrafına, koyu renk ya da siyah iplikle çerçeveleyerek yapılan kenar çizgisi.
—Esk. ida. Osmanlılar'da nüfus ve toprak ile ilgili olarak tutulan kayıtlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tahrir-i nüfus,* nüfus sayımı.
—İkt. tar. *Tahrir defteri,* Osmanlı döneminde, arazi kayıtlarının tutulduğu defterlere verilen ad. (Bu defterlerin biri arazinin alanı, sınırları, sahibinin adı vb. bilgilerin yer aldığı "mufassal defter", öteki de özet bilgileri kapsayan "mücvel defter" adı verilen iki çeşidi vardı.)
—İsl. huk. *Tahrir-i rakabe,* köleyi ya da cariyeyi azat etme. (Özellikle Allah rızası için yapılan azatlarda kullanılır.)
—Seram. Çini ve seramikler üzerindeki motiflerin çevresine siyah seramik boyası ve fırça ile çekilen ince çizgi.
—Süslem. sant. Elyazmalarında, levhalar-

da yazıları çevreleyecek biçimde sayfa ve cetvel*lerin kenarlarına çekilen değişik renkte çizgi. (Boya ve altınla işlenen motiflerin çevrelerine daha koyu renkte ve çoğunlukla mürekkeple çizgi çekilir.) ‖ *Tahrir çekmek,* yazıların, motiflerin ya da satır aralarına yapılan yaldızların çevresine mürekkep ve fırça ile çizgi çekmek.

—ANSİKL. Esk. ida. Osmanlılar'da ele geçirilen topraklar devletin atadığı görevliler tarafından bir kütüğe geçirilirdi. Bu işler, "tevkii" denilen nişancı nezaretinin gözetim ve denetiminde yapılır, arazi kayıtları olsun, emlak kayıtları olsun düzenli bir biçimde tutulur; kütüğe her köyün korusu, merası, ormanı, kışlağı, yetiştirilen ürünlerin yıllık tutarları ve bunlar için verilen vergiler işlenirdi. Tahrir, 80-100 yılda bir ya da daha kısa sürelerde yinelenirdi. Tahrir sonuçlarının geçirildiği deftere *mufassal* adı verilir, bu deftere göre hazırlanan ve köy adlarıyla idari teşkilatı ve yıllık geliri gösteren deftere ise *icmal defteri* denirdi. Has, tımar ve zeametlerin dağıtımlarının yazıldığı defterlere *derdest* ve *ruznamçe* (sonradan *tahvil*) defterleri adı verilirdi.

TAHRİRAT a. (ar. *taḥrir*'in çoğl. *taḥrirat*, yazışmalar). Esk. ida. **1.** Osmanlılar'da resmi daireler ve yabancı ülkelerin resmi makamları arasındaki yazışmalara verilen ad. **—2.** *Tahrirat kalemi,* resmi dairelerde yazı işleri ile uğraşan kalem. (Nezaretlerde ve il merkezlerinde yazı işlerini *mektupçu* denilen görevliler yönettiğinden bu kaleme *mektubi kalemi* denirdi.) ‖ *Tahrirat kâtibi,* kazalarda kaymakamın ya da kaza müdürünün yazı işlerini yürüten görevli. ‖ *Tahrirat kesesi,* Osmanlılar'da resmi dairelerde yazılan yazıların taslaklarının konulduğu zarflara verilen ad. ‖ *Tahrirat müdürü,* sancaklardaki tahrirat kaleminin âmirine verilen ad. ‖ *Tahrirat-ı saniye,* sadrazam ile İstanbul dışındaki resmi makamlar arasındaki yazışma. ‖ *Tahrirat-ı varide,* gelen mektuplar.

TAHRİREN be. (ar. *taḥrir*'den *taḥriren*). *Esk.* Yazı ile, yazılı olarak.

TAHRİRİ sıf. (ar. *taḥrir* ve *-i*'den *taḥriri*). *Esk.* Yazılı, yazı ile ilgili.

TAHRİRİYE sıf. (ar. *taḥriri*'nin dişl. *taḥririyye*). *Esk.* Yazıyla ilgili: *Heyet-i tahririye* (yazıişleri).

TAHRİRKEŞ sıf. ve a. (ar. *taḥrir* ve fars. *keş*'ten, *taḥrir-keş*). *Esk.* **1.** Yazar. **—2.** Elyazması kitapları tezhipleyen, süsleyen.

TAHRİRLİ sıf. (ar. *taḥrir*'den). *Esk.* Çizgili, çizgilerle süslenmiş.

—El sant. Motiflerinin kenarları koyu renk ya da siyah iplikle çerçevelenerek (tahrirlenerek) yapılmış işleme.

—Süslem. sant. *Tahrirli halkâr* → HALKÂR.

TAHRİS a. (ar. *taḥriṣ*). *Esk.* Hırslandırma, tutkulandırma.

TAHRİŞ a. (ar. *ḥarş*'tan *taḥriş*). **1.** Cildi ya da bir organı yakıp kaşındırma; bunun sonucu oluşan kızarıklık, hafif yara ya da iltihap vb. **—2.** *(Cildi, bir organı) tahriş etmek,* bir etkenden söz ederken, ciltte, bir organda vb. kaşıntılar, kızarıklıklar vb. oluşturmak: *Cildi tahriş eden bir deterjan. Deniz suyu gözlerimi tahriş etti.*

—*Esk.* Tırmalama, hırpalama.

—Patol. *Tahriş edici diken,* kendisinden uzakta patolojik bir olaya neden olan ya da onun sürüp gitmesini sağlayan yerel lezyon.

TAHRİŞAT çoğl. a. (ar. *taḥriş*'in çoğl. *taḥrişat*). *Esk.* **1.** Tırmalamalar. **—2.** Yarayı azdırmalar.

TAHRİZ a. (ar. *ḥırż*'dan *taḥriż*). *Esk.* Teşvik etme, yüreklendirme.

TAHRİZAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥriż*'in çoğl. *taḥrizāt*). *Esk.* Kışkırtmalar.

—Ask. tar. Osmanlı ordusunda askeri savaşa özendirmek amacıyla, komutan tarafından verilen ve askerin savaştan sonra elde edeceği kazançları yazılı olarak açıklayan belge.

TAHSİL a. (ar. *ḥuṣūl*'den *taḥṣil*). **1.** Bir borcu, bir vergiyi alma, toplama: *Bir alacağın tahsili.* **—2.** Öğrenim: *Tahsil hayatı son derece başarılı geçti.* **—3.** *Bir borcu, vergiyi vb. tahsil etmek,* onları toplamak. **—4.** *Tahsil etmek,* öğrenim yapmak: *Tıp tahsil etti.*

—*Esk.* **1.** Elde etme, ele geçirme. **—2.** *Tahsil-i huruf-ı muamma,* bilmecede gerekli harfi yerine koyma.

—Bank. ve Bors. Parayı ya da kıymetli evrakı alma ve elinde tutma; bir kıymetli evrakın (poliçe, çek, faiz ya da temettü kuponu vb.) temsil ettiği tutarı alma. ‖ *Tahsil bordrosu,* tutarları ödeyicilerden alınmak üzere bankaya verilmiş olan senet ya da kıymetli evrakı gösteren liste ya da cetvel. ‖ *Tahsil fişi,* borcunu ödemek üzere başvuran bir müşterinin, borcunun niteliğini ve miktarını gösteren ve ilgili servislerce hazırlanarak vezneye gönderilen fiş. ‖ *Tahsil komisyonu,* bankaların müşterileri tarafından kendilerine verilen senet ve alacakların tahsili için yaptıkları hizmet karşılığı aldıkları para. (Bu komisyonların alt ve üst sınırları Merkez bankası kredileri tanzim komitesi'nce günün ekonomik koşulları göz önünde tutularak saptanır ve bankalara bildirilir.) ‖ *Tahsil masrafı,* bir bankanın, bir alacak ya da senedin tahsili için yaptığı (haberleşme, damga resmi, tahsil edilen paranın havale acyosu vb. giderler) gerçek harcamalar. ‖ *Tahsil senetleri,* bankalara, bedelini vadesinde borçludan tahsil etmeleri için müşterileri tarafından devredilen senetler. (Bunlar vesikalı ya da vesikasız ticari senetler, adi senet ya da fatura olabilir. Banka, bu işte vekil ya da aracı durumundadır. Bankanın bulunduğu yerde tahsil edilecek senetlere "şehir içi tahsil senetleri", başka bir yerde tahsil edilecek senetlere de "şehir dışı tahsil senetleri" denir.)

—Bank. ve Tic. huk. *Tahsil cirosu* → CİRO.

—Kamu mal. *Tahsil dairesi,* kamu alacaklarını izlemek ve tahsil etmekle görevli daire. (Amme alacaklarının tahsil usulü hakkında k. md. 5'e göre, kamu alacaklarının takibatı, alacaklı kamu idaresinin yerel tahsil dairesince yapılır. Borçlu ya da malları başka yerde bulunduğu takdirde, borçlunun ya da mallarının bulunduğu yerde yapılacak takipleri, o yerdeki aynı türden bir başka kamu idaresinin yerel tahsil dairesi yapar.)

—Tic. huk. *Tahsil yetkisi,* bir kimsenin kendi adına para tahsil etmesi için başkasına verdiği yetki.

—Verg. huk. *Vergi tahsili,* vergi borcunun yükümlü tarafından vergi dairelerine ödenmesini sağlamaya yönelik işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Verg. huk. Günümüzde veriler genellikle doğrudan doğruya devlet ya da devletin verdiği vergilendirme yetkisine sahip bazı kamu tüzel kişileri tarafından tarh ve tahsil edilir. Bu tür vergi tarh ve tahsiline *emanet usulü* denilmektedir. Oysa, eskiden birçok vergi özel kişiler eliyle tahsil edilirdi. Özel kişilerin vergi toplamaları maliye tarihinde çeşitli uygulamalar geçirmiştir. Bunların başlıcaları halk temsilcileri eliyle tahsil, iltizam usulüyle tahsil ve ihale usulüyle tahsil yöntemleridir. *Halk temsilcileri eliyle tahsil yöntemi*'nde, vergiler vergi yükümlülerinin seçtiği temsilciler tarafından toplanarak hazineye yatırılır. Bu yöntem, bazen iltizamla yan yana uygulanmış, bazen de onun yerini almıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, iltizama verilmeyen vergiler uzun süre imam ve muhtarlar tarafından tahsil edilmiş, Abdülhamit döneminde, bunlardan tarh işlemleri alınmakla birlikte tahsil işlemleri 1903'e kadar ellerinde kalmıştır. *İltizam* yöntemi*'nde, vergi tarh ve tahsili mültezim denilen özel bir kişiye verilir. Bunlar belirli bir bedel karşılığında vergiyi tarh ve tahsil eder, hazineye ödediği bedelle tahsil ettiği vergi tutarı arasındaki fark mültezimin kazancını oluşturur. *İhale yöntemi*'nde ise, mültezim durumunda olan kişi, devlet ad ve hesabına vergi tahsil eder ve tahsil ettiği vergi tutarının belirli bir yüzdesini alır. Özel kişiler eliyle vergi tarh ve tahsil yöntemi, bazı ülkelerde XVIII. yy.'a, bazılarında XIX. ve XX. yy.'a, Türkiye'deyse 1925 yılına kadar sürmüştür.

Günümüzde, vergi tahsilinde başlıca dört yöntem kullanılmaktadır:

• *Verginin yükümlünün kendisi tarafından ödenmesi:* bu durumda, vergi, ya bu işle görevlendirilmiş tahsildarlar aracılığıyla toplanır (bu yöntem artık çok az uygulanmaktadır) ya da yükümlü, vergi tutarını vergi dairesine getirmek ya da göndermek suretivle ödemede bulunur. Bazı durumlarda yükümlünün borcunu posta ya da ba havalesiyle ödemesi kabul edilmektedir.

• *Verginin bir ara ödeyici tarafından ödenmesi:* bu durumda vergi borcu, asıl yükümlü tarafından değil, onun ad ve hesabına ödemekle sorumlu tutulmuş üçüncü kişilerce ödenir (maaş ve ücretlerin vergilerinin işverenlerce ödenmesi gibi). Buna *kaynak**ta tevkif* ya da *stopaj* yöntemi adı verilir.

• *Verginin pul* ya da *bandrol yapıştırmak, kıymetli kâğıt kullanmak biçiminde ödenmesi:* bu yöntem damga resmi ve harçlardan başka birçok tüketim vergisinde de kullanılmaktadır. Bu biçimde alınan vergilerde, ödeme, kıymetli kâğıdın (örneğin basılı ve damgalı kira sözleşmeleri) kullanılması, pul ya da bandrolün yapıştırılmasıyla anında tahakkuk etmiş olur. Bu tür vergilere "tahakkuku tahsile bağlı vergiler" denir.

• *Tescil yöntemi:* özellikle hukuksal işlemlerin vergilendirilmesinde kullanılır. Bu işlemlerin belirli bir sicile kaydı zorunluluğu konulur ve tescil sırasında vergi alınır.

Türk vergi sisteminde, her verginin (gelir vergisi, emlak vergisi, kurumlar vergisi gibi) kendi yasasında, verginin ne zaman ve nasıl ödeneceğine ilişkin hükümler vardır. İlgili vergi yasalarında hüküm olmadığı durumlarda, vergiler, Amme alacaklarının tahsil usulü hakkında kanun (AATUHK) hükümlerine göre tahsil edilir. Bu yasanın 55. maddesine göre, kamu alacağını vadesinde ödemeyenlere 7 gün içinde borçlarını ödemeleri ya da mal bildiriminde bulunmaları gereği "ödeme emri" ile bildirilir. Bu bildirimde borcun ve fer'ilerinin niteliği ve miktarı, nereye ödeneceği, süresinde ödenmediği ya da mal bildiriminde bulunulmadığı takdirde borcun zorla tahsil ve borçlunun mal bildiriminde bulununcaya kadar üç ayı geçmemek koşuluyla hapisle cezalandırılacağı belirtilir. Yükümlüye ödeme emri gönderilebilmesi için verginin tarh ve tahakkuk ettirildiği halde vadesinde ödenmemiş olması gerekir. Yine bu yasaya göre, vergi borcunun ödeme süresi içinde ödenmeyen bölümüne vade gününü izleyen günden başlayarak bir aylık süre için % 10, sonraki her ay için % 4 gecikme zammı uygulanır. Gecikme zammının borçluya önceden bildirilmesi gerekmez. Borcun aslının ödenmiş olması gecikme zammının tahsiline engel olmaz.

TAHSİLAT, -tı a. (ar. *taḥṣil*'in çoğl. *taḥṣilat*). Ödenmesi gereken paraların, alacakların toplanması.

TAHSİLDAR a. (ar. *taḥṣil*, fars. *-dar*'dan *taḥṣildār*). **1.** Bir kimse ya da kurum adına alacakları toplayan kimse: *Elektrik tahsildarı.* **—2.** Eskiden dolaysız vergileri toplamakla görevli memur. (Eşanl. ALIMCI.)

—Bank. Vadesi gelmiş bir ticari senedi ya da başka herhangi bir kıymetli evrakı, borçluya göstermek ve tutarının ödenmesi karşılığında ona teslim etmekle görevli banka memuru. (Tahsildar, bazen senetleri muhataba kabule sunmakla da görevlendirilebilir.)

—Kamu mal. ve Verg. huk. Devlet gelirlerini tahsil etmekle görevli kişi.

TAHSİLDARLIK a. Tahsildarın görevi.

TAHSİN a. (ar. *ḥüsn*'den *taḥsin*). *Esk.* **1.** Güzel bulma, beğenme: *"Aynı zamanda*

bu kadar büyük takdir ve tahsinlere ve o kadar sert itirazlara sebeb olması da bu yüzdendir'' (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya). **—2.** Güzelleştirme: *Tahsin-i lafz* (sözü güzelleştirme).
—Esk. eğit. Osmanlılar'da okullarda öğretmenlerin başarılı öğrencilerine verdikleri, bu başarılarını belirleyen notlarından biri. (Öğretmen, tahsin alan öğrencinin defterine ve karnesine bu durumu yazar, başarılı öğrenciye okul yönetimi tarafından ayrıca bir belge [*tahsin* ya da *aferin*] verilirdi. İki tahsin, bir aferin yerine geçerdi.)

TAHSİN a. (ar. *ḥışn*'dan *taḥşin*). *Esk.* **1.** Sağlamlaştırma. **—2.** *Tahsin etmek*, sağlamlaştırmak.

TAHSİN, asıl adı **Muhammed Hüseyin Ata; Murassa Rakım** da denir, hintli yazar, hattat (İtava ? - Feyzabad ?). Sevk mahlasıyla tanınan Bekir Han'ın oğlu; yazar, müzikçi Kasım Ali Han'ın babası. Hindistan'da görevli ingiliz generali Smith'in, nevvap Şücaettin Devle (öl. 1775), onun oğlu Asaf üd-Devle'nin (hükümdarlığı 1775-1797) hizmetinde bulundu. Farsça *Kıssa-i çehar derviş* adlı öyküler derlemesinden çevirdiği *Nevtarz-ı Murassa* (1780), hindistan edebiyatının örnek yapıtlarından sayılır. Öteki kitapları: farsça *Zevabit-i engrizi* (ingilizce dilbilgisi), *Tevarih-i Kasımı.*

TAHSİN EFENDİ (Mehmet), türk yönetici (öl. İstanbul 1808). Rusçuk yâranından. Bir süre müderrislik yaptı; hacegân rütbesiyle sadaret mektupçuluğuna getirildi. Selim III'ü yeniden tahta çıkarmak için Alemdar Mustafa Paşa'nın çevresinde toplanan yenilikçiler (Rusçuk yâranı) arasında yer aldı. Mahmut II döneminde Baruthane nazırı, daha sonra baş defterdar oldu. Bir ay kadar kaldığı bu son görevi sırasında patlak veren Alemdar vakası'nda öldürüldü.

TAHSİN EFENDİ (Hasan), türk yönetici (öl. İstanbul ? 1830). Döneminin meslekten yetişmiş maliyecilerindendi. 1802 ve 1807'de iki kez baş defterdar olduysa da bu görevleri kısa sürdü. Nişancılık, muhasebecilik, deftereminliği gibi görevlerde bulunduğu da bilinmektedir.

TAHSİN EFENDİ, asıl adı **Elhac Hafız Hasan Tahsin Hilmi Efendi,** türk hattat (İstanbul 1847 - *ay. y.* 1912). Kılıçalipaşa camisi baş devrhanı Kırımlı İbrahim Ağazade Hafız İsmail Efendi'nin oğludur. Çubukçular sıbyan mektebi'nde okudu; Tophane müftüsünden ders aldı. Hattat Şefik Bey'den aklâm-ı sitte meşk etti, Sami Efendi'den de nestalik yazı öğrendi. Çeşitli okullarda yazı hocalığı yaptı. Aklâm-ı sittede Hafız Osman, nestalikte Yesarizade Mustafa İzzet Efendi'nin okullarına bağlı kaldı. Cağaloğlu'ndaki Mahmutnedimpaşa türbesi'nin yazıları onundur.

TAHSİN EFENDİ (Elhac Hafız Hasan), türk hattat (Tokat 1851 - İstanbul 1916). Medrese öğrenimi için İstanbul'a geldi. Muhsinzade Abdullah Bey'den aklâm-ı sitte meşk etti, ayrıca Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den yararlandı. Uzun yıllar süren Yakupağa camisi imamlığından sonra, Beyazıt kütüphanesi müdürlüğüne getirildi ve bu görevi ölümüne değin sürdü. Müzik ve şiirle de uğraştı. Özel koleksiyonlarda ve İstanbul Üniversitesi kitaplığı İbnülemin Mahmut Kemal İnal bölümü'nde yapıtları vardır.

TAHSİN EFENDİ → HOCA TAHSİN EFENDİ Yanyalı.

TAHSİN NAHİT, türk şair ve tiyatro yazarı (İstanbul 1887 - *ay. y.* 1919). Ortaöğrenimini yarıda bıraktı, aralıklı olarak çeşitli devlet hizmetlerinde çalıştı. 1909'dan başlayarak Fecri ati topluluğu içinde yer aldı. Ahmet Haşim'in etkisini taşıyan, ama bir yenilik getirmeyen şiirlerini *Çocuk bahçesi, Serveti funun, Resimli kitap* dergilerinde yayımladı, bazılarını *Ruh-i bîkayd* adlı kitabına aldı (1910). Yine aynı tarihlerde oyunlar da yazdı: *Hicranlar* (1908), *Jön Türk* (Ruhsan Nevvare [Ebüzziya Hadiye Selimoğlu] ile, 1909), *Firar* (1910), *Kösem Sultan* (Şahabettin Süleyman'la, 1911), *Osmanı sani* (1913) vb. Darülbedayi için bazı piyesleri uyarladı *(Bir çiçek iki böcek, Rakibe).*

TAHSİN PAŞA, Abdülhamit II'nin mabeyn başkâtibi (öl. İstanbul 1910). Dahiliye kalemi'nden yetişti. Çeşitli devlet hizmetlerinde çalıştı. Süreyya Paşa'nın ölümünden sonra Abdülhamit II'nin özel kaleminde başkâtip olarak görevlendirildi, daha sonra görevini paşa ve vezir sanı ve rütbesiyle sürdürdü. Meşrutiyet'in ilanı üzerine san ve rütbesi geri alınarak görevine son verildi, yoksulluk içinde öldü. Anıları, *Abdülhamit ve yıldız hatıraları* (1931) adıyla basıldı.

TAHSİNHAN sıf. (ar. *taḥsin* ve fars. *ḫān*'dan *taḥsin-ḫān*). *Esk.* Beğenen, güzel bulan.

TAHSİNHANİ a. (ar. *taḥsin*, fars. *ḫān* ve *-î*'den *taḥsin-ḫanî*). *Esk.* Alkışlayıcılık.

Tahsini hüner ve marifet madalyası, Abdülmecit döneminde, hüner sahibi kişilere verilmek üzere altın, gümüş ve bakır olarak hazırlanan madalya (1859). 36 mm çapındaki madalyaların ön yüzünde nakışlı bir çerçeve içinde sultanın tuğrası vardı. Nizamnamesi yoktur.

TAHSİNNAME a. (ar. *taḥsin* ve fars. *nā-me*'den *taḥsin-nāme*). *Esk.* Takdirname.
—Esk. ida. Osmanlılar'da işlerinde gösterdikleri başarıdan dolayı, devlet görevlilerine amirleri tarafından verilen takdirname.

TAHSİR a. (ar. *ḥasret*'ten *taḥsir*). *Esk.* Hasret kalmasına neden olma, hasret bırakma.

TAHSİS a. (ar. *ḫuṣūṣ*'tan *taḫṣiṣ*). **1.** Bir şeyi, bir kimse ya da bir şey için ya da bir yerde kullanmak üzere ayırma: *Bu paranın bina tamiratına tahsisi uygun görüldü.* **—2.** *Esk.* Bir kimseye aylık bağlama. **—3.** *Tahsis etmek*, bir şeyi, bir kımseye, bir şeye ayırmak: *Size bu odayı tahsis ettiler.* ‖ *Tahsis edilmek, tahsis olunmak*, bir şeyden söz ederken, bir şeye, bir kimseye ayrılmak: *Tahsis edilen ödenek bu iş için yeterli değildi.*
—Esk. ida. *Tahsisi gayri sahih*, Osmanlılar'da devlet hazinesinin, bir bölüm gelirini, hazine giderleri dışındaki bir amaç için ayırması. (Genel devlet bütçesi dışında kendi bütçeleri olan [medrese gibi] bağımsız ve özerk kurumlara hazinenin ödenek ayırması *tahsisi gayri sahih*'tir. Buna, *irsadı gayri sahih* de denirdi.) ‖ *Tahsisi sahih*, hazinenin, gelirlerinden bir bölümünü, bu gelirlerin sağlanması için gerekli giderleri karşılamak amacıyla ayırması. (Tekel'den [inhisar] sağlanan gelirlerin bir bölümünün sigara fabrikası yapılması için ayrılması *tashihi sahih*'tir. Buna, *irsadı sahih* de denirdi.)
—Huk. Bir geliri, bir kişi, topluluk ya da kurumun yararına ayırmak; bu kişi, kurum ya da topluluğa vermek. ‖ Bu amaç için ayrılmış fon.
—İda. huk. Kamu tüzel kişiliğine ait bir malı herkesin yararlanmasına açan ya da kamu hizmetine bağlayan idari işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. Üretim etmenlerinin, gelirlerin ya da kredilerin önceden tasarlanan sonuçlar doğrultusunda dağılımı. ‖ *Kaynakların tahsisi*, var olan kaynakları bir ekonomik girişimin yada bir iktisadi kesimin yararına ayırma.
—Kamu mal. *Tahsis yapılamama kuralı*, gelirler genel tutarının, giderler genel tutarına bölünmeden, tümüyle tahsis edilmesi gerektiği kuralı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İda. huk. Tahsis, kamuya ait bir malı, kamu hizmetinin bir aracı haline getirir ve onu herkesin yararlanmasına açar. Bu işlem kamu kuruluşlarına ait özel bir malın ona mal ya da hizmet malı durumuna getirilmesi biçiminde olabileceği gibi, daha önce bir kamu hizmetine ayrılmış malın, başka bir kamu hizmetine aktarılması biçiminde de olabilir. Tahsis kararı, ister özel emlakin kamu emlaki haline getirilmesi biçiminde, ister bir hizmetten başka bir hizmete aktarılması biçiminde olsun, idari bir işlemdir. Tahsis işleminin konusu, malın ya orta malı haline getirilmesi ya da onun kamu hizmetine bağlanmasıdır. Tüm idari işlemlerde olduğu gibi, tahsis işleminde de kamu yararı koşulunun bulunması gerekir. Bir arsanın park ya da çocuk bahçesi haline getirilmesi, tahsis işleminin örneği olabilir.
—Kamu mal. Gelirlerin özel olarak tahsis edilemezliği kuralı, bütçenin genelliği ilkesinin bir yönüdür. Hiçbir gider, öteki giderlere oranla ayrıcalıklı bir durumda olamaz. Belirli bir gelir, herhangi bir giderin tekeline verilerek, bu gidere bir öncelik hakkı verilemez. Türkiye'de bu kuralın istisnaları İktisadi devlet teşekkülleri ile döner sermaye hesaplarıdır. Bu kuruluşlar kendi gelirlerini giderlerinde kullanabilirler, gelirleri giderlerini aşarsa aradaki fark bütçeye gelir yazılır.

TAHSİSAT, -tı a. (ar. *taḫṣiṣ*'in çoğl. *taḫṣi-ṣāt*). Bütçeleri düzenleyen makamlarca, herhangi bir iş için ayrılmış para; ödenek.
—Esk. ida. *Tahsisat kabilinden vakıf*, Osmanlılar'da devlet hazinesinden alacaklı olan bir kişiye, kuru mülkiyeti hazinenin olan bir mülk toprağın yararlarının bırakılması. ‖ *Tahsisat-ı mesture*, örtülü* ödeneğe eskiden verilen ad.
—İkt. tar. Osmanlı devletinde, fetihler sırasında zapt edilen ve cizre (azizler) evkafı ile savaşta yararlık gösteren gazilere bağışlanan arazı. (Savaşlarla elde edilen arazilerin gelirleri "dirlik" adıyla sipahilere, zaimlere, eminlere ve vezirlere; "araplık" adıyla sancak beylerine, kale dizdarlarıyla muhafızlarına; "tahsisat" adıyla gazilere ve cizye evkafına verilir, bir bölümü de Havası hümayun adıyla devlete kalırdı.) ‖ *Tahsisatı seniye*, padişahların devlet hazinesinden aldıkları aylık.

TAHSİSEN be. (ar. *taḫṣiṣ*'ten *taḫṣiṣen*). *Esk.* **1.** Ayırarak, ayırma yoluyla. **—2.** Hele, en çok.

TAHSİSLİ sıf. **1.** Bir şeye ayrılmış, ona özgü kılınmış. **—2.** *Tahsisli yol*, kentlerde belediyeye ait toplu taşım araçlarının gidiş gelişleri için ayrılmış yol şeridi.

TAHŞİD a. (ar. *ḥaşed*'den *taḥşid*). *Esk.* **1.** Yığma, biriktirme, mevzilendirme. **—2.** *Tahşid etmek*, yığmak, mevzilendirmek.

TAHŞİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḥşid*'in çoğl. *taḥşidat*). *Esk.* Asker yığmalar, mevzilendirmeler: *"Tahşidat daha hitama ermemiş; askerin bir kısmı orada, bir kısmı burada..."* (Y. K. Karaosmanoğlu).

TAHŞİYE a. (ar. *ḥaşy*'den *taḥşiye*). *Esk.* Bir metne haşiye yazma, açıklayıcı notlar ekleme.

TAHT, -tı a. (fars. *taḫt*). **1.** Hükümdarın resmi görevlerini törensel bir biçimde yerine getirirken oturduğu yüksekçe yer, koltuk. **—2.** Hükümdarlık yetkisi: *Tahta göz diken küçük şehzade.* **—3.** *Tahta çıkmak, tahta geçmek, tahta oturmak*, hükümdar olmak. ‖ *Bir hükümdarı tahttan indirmek*, tahtını elinden almak, hükümdarlığına son vermek.
—*Esk. Taht-nişin* → TAHTNİŞİN. ‖ *Taht-ı âc*, fildişi taht; gündüz; beyaz şey. ‖ *Taht-ı abnusi*, abanoz taht; gece. ‖ *Taht-ı firuze*, firuze taht; gökyüzü. ‖ *Taht-ı nerd*, tavla tahtası. ‖ *Taht-ı revan* → TAHTIREVAN. ‖ *Taht-ı Süleymani*, Süleyman peygamberin havada uçtuğuna inanılan tahtı.
—Kur. tar *Taht kadısı*, Osmanlılar'da imparatorluğa başkentlik etmiş Bursa, Edirne ve İstanbul kadılarına verilen unvan. (Taht kadılığına Fatih medresesi'nde müderrislik yapanlar atanırdı. Taht kadılarının en büyüğü İstanbul kadısıydı.) ‖ *Taht odası*, Osmanlılar'da Divanı hümayun'da alınan kararların Topkapı sarayı'nda padişahın bilgi ve görüşüne sunulduğu oda, arz

odası. || *Taht salonu,* Osmanlılar'da sarayda törenler için kullanılan büyük salon.
—Müz. Geleneksel arap orkestrası. (Bir ut, bir kanun, bir ney, bir kemençe ve 2-3 vurmalı çalgıdan [bazen nakkarelerden] meydana gelir. Nevbetlerden oluşan repertuvarı seslendirir).
—Tar. *Tahta iclas etmek,* osmanlı padişahlarının hükümdarlık makamına çıkmaları; tahta çıkmak.

TAHT be. (ar. *taht*). *Esk.* **1.** Alt, aşağıda, altında. **—2.** *Taht-el-arz* → TAHTELARZ. || *Taht-el-bahir* → TAHTELBAHIR. || *Taht-el-hıfz* → TAHTELHIFZ. || *Taht-eş-şuur* → TAHTEŞŞUUR. || *Taht-ez-zemin* → TAHTEZZEMIN. || *Taht-ı emniyet,* güvenlikte: *"İşte bu suretle çocukların hem itimadı hem taht-ı emniyette bulunmaları hissi artar"* (H. C. Yalçın). || *Taht-ı esaret,* esirlik altında. || *Taht-ı himaye,* koruma altı, korumada: *"Fakat buralarda taht-ı himayeye alınan genç kızlardan ..."* (H. C. Yalçın). || *Taht-ı hükm,* hükmü altında, egemenliğinde: *"Oyun masası tamamıyla bizin taht-ı hükmümüzde olmalı ..."* (Baha Tevfik). || *Taht-ı işgal,* işgal altında. || *Taht-ı karar,* karar altı: *"... güzel bir ev yaptırmayı taht-ı karara almış idi"* (H. Z. Uşaklıgil). || *Taht-ı muhafaza,* muhafaza altında, korumada. || *Taht-ı müzakere,* görüşme halinde, görüşülen. || *Taht-ı nikâh,* nikâh altı, nikâhlama. || *Taht-ı temin,* güven altı; güvenlikte. || *Taht-ı terbiye,* eğitiminde. || *Taht-ı tesir,* etki altı; etkisinde: *"Bu fikir taht-ı tesirinde hareket etmek ..."* (Baha Tevfik).
—Esk. anat. *Taht-ı beşerevi,* üstderi altı. || *Taht-ı edimme-i dahiliye,* içderi altı. || *Taht-ı rahe,* küçük parmağın avuçiçiyle birleştiği yerdeki çıkıntı.
—Esk. biyol. *Taht-el-cild,* derialtı.
—Esk. bot. *Taht-ı fasıla,* alt familya. || *Taht-ı sınıf,* alt sınıf. || *Taht-ı şube,* alt şube.
—Esk. coğ. *Taht-ı medar,* astropika. || *Taht-ı medari,* astropikal.
—Esk. mant. *Taht-ı mütezad,* altkarşıt.
—Esk. mat. *Taht-ı mekân,* ALTUZAY'ın eşanlamlısı. || *Taht-ı mümas,* TEĞETALTI'nın eşanlamlısı. || *Taht-ı nâzım,* NORMALALTI'nın eşanlamlısı.

TAHTA a. (fars. *tahte*'den). **1.** İnşaatlarda, ev için hazırlanan dolap, raf gibi mobilyalarla kimi eşyaların yapımında kullanılan yassı, uzunca biçilmiş kereste. (Bk. *ansikl.* böl. Marangl.) **—2.** Bu biçimde biçimlenmiş parçalardan oluşan yüzey: *Odanın döşemesi tahta. Satranç tahtası.* **—3.** Üzerinde kimi yiyeceklerin kesme, kıyma, parçalama işleminin yapıldığı tahta yüzey (genellikle bir tamlayanla): *Ekmek tahtası. Et tahtası. Soğan tahtası.* **—4.** Bahçelerde sebze yetiştirmek için ayrılan bölümlerden her biri. **—5.** Üzerine tebeşirle yazı yazılan duvar aracı; karatahta: *Tahtaya kalkmak. Tahtayı silmek.* **—6.** Üzerine çeşitli yazılar, duyurular asılan pano (bir tamlayanla): *İlan tahtası.* **—7.** *Tahta gibi (göğüs),* göğüsleri aşırı ölçüde küçük olan kadın (tkz.). || *Tahtası eksik,* dengesiz, kaçık, budala kimseler için şaka yollu kullanılır. || *Bir öğrenciyi tahtaya kaldırmak,* sözlü sınav için onu karatahta önüne çağırmak. || *Tahtaya vurmak,* uğursuz sayılan bir şeyden uzak kalmak için, tahtadan olan şeyi parmakla tıklatmak.
—Denizc. *Tahta bağı,* direk, baca, borda vb. yerlerde çalışan gemicilerin kullandığı ızbarço tahtasını yerine asmak için yapılan bağ.
—Foto. *Objektif tahtası,* kutunun gövdesine takılan ve üzerine objektif taşıyıcı rondelanın tutturulduğu sökülebilir levha.
—Halıc. *Yan tahtası,* tezgâhın her iki yanına yerleştirilen ve leventleri taşıyan ağır tahtalardan her biri.
—İnş. *Parke tahtası,* birleştirilince parke döşeme kaplamasını oluşturan, zıvana lambalı ahşap lama.
—Kur. tar. Osmanlılar'da, Kubbealtı'nda Divan'ın toplandığı yerin dışındaki iki kubbe arasında bulunan, reisülküttap ile kâtiplerin oturdukları yere verilen ad.
—Marangl. ve Orm. san. *Göbek tahtası,* tomruğun özüne yakın bölümünden çıkarılan tahta. || *Kapak tahtası,* tomruklar biçilirken çıkan, bir yüzü düz, kenarları alınmamış tahta. || *Sırt tahtası,* göbek tahtası ile kapak tahtası arasından alınan tahta. || *Suni tahta,* yonga ve talaş haline getirilmiş ağacın ya da keçeleşme özelliği gösteren bitkilerin odunlaşmış bölümlerini buharla yumuşatarak elde edilen ürüne tutkal katılarak oluşturulan levha (örneğin odunlif* levha, yonga* levha, sunta*).
—Matbaac. Tarama gravürde, baskı yapmaya yarayan plan.
—Mutf. *Ekmek tahtası,* üzerinde ekmek kesilen, kalınca ve saplı tahta. || *Et tahtası,* üzerinde et kesilen kalın tahta. || *Hamur tahtası,* üzerinde hamur açılan yuvarlak tahta. (Ayaklı olur ya da altına bir ayaklık yerleştirilerek kullanılır. Kimi yörelerde yer sofrası işlevi de görür.)
—Müz. Orkestrada, telli ve vurmalı çalgılar arasında, ahengin içindeki "küçük ahenk"i oluşturan titreşimli hava çalgılarını belirten genel terim. (Tahtalar *obua*'ları, *ingiliz kornoları*'nı, *klarinet*'leri, *fagot*'ları, çoğu zaman metalden olmalarına rağmen *flüt*'leri ve her zaman metalden yapılan *saksofon*'ları içerir.) || *Ahenk tahtası,* üzerinden çalgı tellerinin geçtiği, tahtadan ya da deriden ince yüzey. (Eşiğin ilettiği titreşimleri alıp sesleri yükseltir, eşitler ve yayar. Saplı çalgılarda bir iki göğüs deliği olan ve bazen boyanmış bezeklerle süslü bir armoni çubuğuyla pekiştirilir).
—Spor. *Sörf tahtası,* bir direğe bağlanmış bir yelkeni olan, yarış ya da eğlence amacıyla kullanılabilen, yarı sert ve suda batmayan malzemeden yapılmış gereç; bu gereçle yapılan spor. (Amerikalı Schweitzer tarafından bulunan bu "yelkenli sörf" en az 3,50 m uzunluğunda, 15 ile 20 kg ağırlığındadır; gerecin dengesini güçlendiren su altında kalan portatif bir dümeni ve enlemesine kaymasını önleyecek bir arka kanadı bulunur. Bu spor 1984'te olimpiyatlara kabul edilmiştir. (Eşanl. SÖRF.) || *Yüzme tahtası,* Yüzmede, ayakları çalıştırmaya yarayan mantar ya da plastikten dikdörtgen gereç.
—Tarım. Bazı sürüm yöntemleriyle bir tarlada geniş şeritler halinde meydana getirilen hafif yükseklik. (Tahtalar, tarlaya dalgalı bir görünüm verir.)
—Tek. res. *Çizim tahtası,* teknik ressamın, üzerine kâğıdını tespit ettiği, olabildiğince düz ağaç yüzey. (Çoğu kez sert ağaçtan olan kenarlar, T cetvelinin dayanacağı kıyılarda dik açılar oluşturmak amacıyla çok düzenli olarak yükseltilmiştir.)
—Tekst. *İğne tahtası,* jakar makinesinin ve mekanik armürlerin iğnelerinin geçmesi için üzerine delikler açılmış tahta. || *Küpeteli tahtası,* küpetellerinin geçmesi için üzerinde delikler bulunan tahta. || *Malyon tahtası,* jakar makinesinin malyonlarını taşıyan gücü tellerinin geçmesi için üzerine beşli kümeler halinde delikler açılmış tahta.

Kanuni Sultan Süleyman, tahtında Transilvanya prensini kabul ederken
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

◆ sıf. **1.** Tahtadan yapılmış şey için kullanılır: *Tahta masa. Tahta eşya.* **—2.** *Tahta perde,* iki yeri birbirinden ayıran tahtadan yapılmış bölme.
—Deric. *Tahta çivi,* deriyi kurutmak amacıyla çerçeveye çakmaya yarayan, tahtadan bir başı olan özel çivi.
—El sant. *Tahta kalıp,* yazmacılıkta, kumaş üzerine desen basmakta kullanılan ağaçtan yapılmış şablon. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bür. ger. Başlangıçta, kayağantaştan ya da tahtadan yapılan siyah duvar tahtaları, bugün giderek çeşitli maddelerden ve farklı renklerde yapılmaktadır. Kâğıt yapraklarından *(paper-board)* oluşan tahtaların yanı sıra, üzerine harfler, maketler, şemalar tutturulan keçeli ya da mıknatıslı tahtalar da vardır.
—El sant. Yazmacılıkta kullanılan kalıplar daha çok ıhlamur, armut ağacı ya da sarı çamdandır. Kalıp yapılacak tahtanın kuru ve fırınlanmış olması gerekir; aksi halde ıslanınca bozulur. Tahta, üzerine motif oyulmadan önce sıcak balmumuna batırılarak kolay oyulması ve dayanıklı olması sağlanır. Desen, kabartma olarak özel bıçaklarla oyulur. Bugün Tokat gibi geleneksel yöntemlerle yazma üretilen bazı yöreler dışında tahta kalıpların yerini giderek film baskı tekniği almaktadır.
—Marangl. Tahta geniş bir kullanım alanı olan bir ağaç ürünüdür. İnşaatlarda kalıp, perde, kiremit altı, tavan ve taban döşemesi; marangozlukta kõrağaç, masif mobilya gereci, duvar kaplaması olarak kullanılır.
TSE'nin saptadığı tahta ölçüleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Ch. Petit-Wind-Vandystadt

sörf tahtası

	kalınlık (mm)	*genişlik (cm)*	*boy (m)*
iğne yapraklı ağaç tahtası	15-20-25-28 30-32-35	8-10-12-15-17 20-25-28-30	uzun 5,50 ve daha uzun normal 3,00-5,40 kısa 2,00-2,90 çok kısa 1,00-1,90
meşe tahtası	20-25-30-40	6-40 1'er cm artarak	normal 1,80-6,00 kısa 1,00-1,70 çok kısa 0,40-0,95
kayın tahtası	20-25-30-40	8-40 1'er cm artarak	normal 1,80 ve daha uzun 10'ar cm artarak kısa 1,00-1,70 10'ar cm artarak çok kısa 0,50-0,95 5'er cm artarak

Ilıman iklim tahtaları ve kullanıldıkları yerler

(tablodaki yerli sözcüğü Türkiye'nin doğal ağaçlarını gösterir)

türkçe adı	*anayurdu*	*ortalama yoğunluk*	*görünüş*	*başlıca kullanma yerleri*
Acıceviz	ABD	0,7	diriodunu pembemsi, özodunu kahverengi	kayak, mekik, golf sopası, alet sapı
Akçaağaç (şeker akçaağacı)	Kuzey Amerika	0,7	genellikle kırmızıya çalan krem beyazı	kaplama işleri (benekli akçaağaç), kaplama mobilya, tornacılık
Akçaağaç (çınar yapraklı)	Yerli	0,7	sarımsı beyaz	kaplama işleri, kaplama mobilya, kakmacılık, sedefçilik, tornacılık, müzik aleti
Ardıç (Virginia ardıcı)	ABD	0,5	pembeden esmer kırmızıya kadar	kurşunkalem
Armut	Yerli	0,8	açık pembe	masif ve kaplama küçük marangozluk işleri, renkli dekoratif kaplamacılık, gravür, ufak yontu işleri, büro ve resim gereçleri
Atkestanesi	Yerli	0,5	sarımsı beyaz	ambalaj sandığı
Ceviz	Asya ve Kuzey Amerika	0,6	diriodunu açık renkli, özodunu gri-esmer, siyah damarlı	kaplamacılık, masif ve kaplama mobilya, kakmacılık, silah dipçiği, nalın
Çam (Halep çamı)	Yerli	0,6	diriodunu beyaz, özodunu açık sarı	marangozluk, sandık yapımı
Çam (Korsika karaçamı)	Avrupa	0,7	sarı-kırmızı, bol reçineli	dış doğrama, gemi inşaatı
Çam (sahil çamı)	Güney-batı Avrupa	0,6	diriodunu sarımsı beyaz, özodunu damarlı kırmızımsı, çoğunlukla bol reçineli	silme işleri, parke ve lambri, sandık, maden direği, demiryolu traversi, latalı pano ve kontrplak iskeleti, talaş levha, kâğıt hamuru
Çam (Monterey çamı)	Kuzey Amerika	0,4	sarımsı beyaz	sandık, ambalaj, kâğıt hamuru
Çam (Avusturya karaçamı)	Avrupa	0,5	diriodunu sarımsı beyaz, özodunu esmerimsi sarı	sandık, maden direği, talaş levha, kâğıt hamuru
Çam (sarıçam)	Yerli	0,5	diriodunu sarımsı beyaz, özodunu kırmızımsı	marangozluk, lambri, doğrama sandık, kontrplak, talaş levha, kâğıt hamuru
Çam (Weymouth çamı)	Kuzey Amerika	0,4	diriodunu sarımsı beyaz, özodunu damarlı turuncu	sandık, talaş levha, kâğıt hamuru
Çam (Amerika sarıçamı ya da piçpayn)	Kuzey ve Orta Amerika	0,8	diriodunu soluk renkli, özodunu esmer-kırmızı (çoğunlukla bol reçineli)	gemi inşaatı, dış doğrama, fıçı, mobilya
Çınar	Yerli	0,7	açık kırmızımsı esmer ve esmer benekli	marangozluk, dekoratif kaplama, masif ve kaplama mobilya, tornacılık, silah dipçiği
Çitlembik	Yerli	0,7	yeşilimsi gri beyaz	ağaç dirgen, tornacılık, alet sapı, hamut, yontu, müzik aleti
Dişbudak	Yerli	0,7	sedef beyazı, bazen pembemsi	çember, alet sapı, baston, şemsiye sapı, sandık, silah dipçiği, kayık küreği, bilardo sopası, kayak, iskemle-koltuk, merdiven korkuluğu, dekoratif kaplamacılık
Duglas (Duglas göknarı)	Kuzey Amerika	0,5	diriodunu belirgin sarı, özodunu pembe sarıdan kırmızımsı esmere kadar, damarlı	silme işleri, lambri, marangozluk, doğrama, kontrplak, talaş levha, kâğıt hamuru
Elma	Yerli	0,7	açık pembe-sarı	küçük masif ve kaplama ağaç eşya, dekoratif kaplamacılık, yontu, büro eşyası, resim çerçevesi, nalın
Funda	Yerli-Akdeniz çevresi		kırmızımsı	ince torna işleri, pipo (küçük boy)
Göknar	Yerli	0,5	mat beyaz, diriodunu yok (açık seçik değil), lifleri çok düz	silme işleri, kereste, iç marangozluk, sandık, telefon-telgraf direği, ambalaj için odun yünü ya da elyafı, talaş levha, kâğıt hamuru
Göknar (Kanada göknarı)	Kuzey Amerika	0,4	soluk sarımsı griden kirli beyaza kadar	sandık, kaplamalık ince levha, kâğıt hamuru
Gürgen	Yerli	0,8	beyaz	torna işleri, nalın, ayakkabı kalıbı, kasap kütüğü, yakacak
Hemlock	Kuzey Amerika	0,5	koyu damarlı açık esmer	kereste, marangozluk, kontrplak, sandık
Huş (Kanada ya da Amerika huşu)	Kuzey Amerika	0,7	diriodunu beyaz, özodunu soluk kırmızı	kontrplak
Huş (Avrupa huşu)	Avrupa	0,6	sarımsı beyaz, parlak	torna işleri, kaplamalık için levha, kâğıt hamuru, yakacak odun

Ihlamur	Yerli	0,5	beyaz, bazen pembeli	model, yontu, çerçeve çıtası, kurşunkalem, makara, alet sapı, ince kaplamalık levha
Işığan	Yerli	0,9	beyaz	tornacılık, alet sapı, baston, kakmacılık (boyalı kaplama), gravür
Karaağaç	Yerli	0,7	diriodunu beyazımsı, özodunu açık esmer, kırmızımsı esmer	dekoratif kaplama, masif ve kaplama küçük eşya, kakmacılık, çember, arabacılık, tornacılık temel kazığı
Kavak	Yerli ve çeşitli melezleri	0,4	az ya da çok kirli beyaz, kimisi hafif damarlı	hafif ambalaj, kibrit, sandık, latalı pano ve kontrplak iskeleti, mobilya, marangozluk, kâğıt hamuru
Kayın	Yerli	0,7	soluk esmer kırmızıdan pembeye kadar	mobilya ve iskemle-kanepe, tornacılık, ölçü aletleri, nalın, tahta oyuncak, sandık, çember, parke ve kaplama, demiryolu traversi, kâğıt ve yapay ipek hamuru, yakacak odun
Kestane	Yerli	0,6	kızıl sarı esmer	kereste, parke, ortopedik kalıp, çember, kazık, alet sapı, masif marangozluk, sepi yongası, maden direği, talaş levha, kâğıt hamuru, yakacak odun
Kızılağaç	Yerli	0,6	kırmızımsı	model, makara, yakacak odun
Kızılcık	Yerli	1	diriodun kırmızımsı beyaz, özodunu kırmızı	alet sapı, merdiven, baston, şemsiye sapı
Kiraz	Yerli	0,6	açık pembemsi esmer ya da parlak bal sarısı	dekoratif kaplama, iskemle, lambri, müzik aleti, tornacılık (flüt, pipo vb.)
Ladin (çıralı)	Avrupa	0,4	parlak hareli pembemsi beyaz, diriodunu belli belirsiz, lifleri çok düzgün	kereste, iç marangozluk, müzik aleti, maden direği, talaş levha, ambalaj yünü ya da elyafı, kâğıt hamuru
Lale ağacı	Kuzey Amerika	0,4	yeşilimsi sarı	mobilya, pano iskeleti, kontrplak
Mazı	Kuzey Afrika	0,8	kırmızımsı esmer	dekoratif kaplama, ince marangozlukta kaplama ve kakma ya da gömme işleri
Melez	Avrupa	0,6	diriodunu çok ince, sarımsı beyaz, özodunu oldukça koyu kırmızı-esmer, damarlı	kereste, dış doğrama
Meşe (mantar meşesi)	Güney-batı Avrupa	0,2	—	mantar, plaka ya da sıkıştırılmış yalıtma gereci
Meşe (pırnal)	Yerli	0,9	kırmızımsı esmer	alet sapı, sepi yongası, yakacak odun
Meşe (kızıl meşe)	Kuzey Amerika	0,7	donuk esmer-kırmızı	kereste, marangozluk
Meşe	Yerli	0,8	açık esmer-sarı	dekoratif kaplamacılık, masif ve kaplama mobilya, kereste, dış doğrama, fıçı tahtası, parke, demiryolu traversi, talaş levha
Meşe (ak meşe)	Kuzey Amerika	0,8	soluk beyaz-sarı, kimisi biraz pembe	masif mobilya, marangozluk
Okaliptüs	Avustralya	0,9	kırmızı-esmer	parke, hidrolik işler
Persimmon	ABD	0,8	esmer-kırmızı	mekik
Piçpayn → ÇAM				
Porsuk	Yerli	0,8	morumsu kırmızı, damarlı	dekoratif kaplamacılık
Primavera	Meksika ve Orta Amerika	0,5	sarı, çoğunlukla ışınsal	ince marangozluk, dekoratif kaplamacılık
Salkım ağacı (yalancı akasya)	Kuzey Amerika	0,8	açık sarı	arabacılık, kazık ve herek, temel kazığı, fırça tahtası, ağaç takoz, merdiven basamağı, tornacılık, parke
Sedir	Yerli	0,6	pembemsi sarı, kokulu	sandık, marangozluk, yontu
Sekoya	Kuzey Amerika (Kaliforniya)	0,4	diriodunu beyaz, özodunu kiraz kırmızısı	iç ve dış marangozluk, çatı ve dış duvar kaplaması, silme işleri, dekoratif kaplama
Sekoya (sahil sekoyası)	Kuzey Amerika (Büyük Okyanus kıyısı)	0,35	diriodunu beyazımsı, özodunu esmerimsi	silme işleri, dış kaplama, dış doğrama, çatı örtüsü
Servi	Yerli	0,6	çok soluk esmer-sarı, kokulu	kaplamacılık, ince marangozluk, nadiren kereste, doğramacılık
Şimşir	Yerli	1	limon sarısı	ufak eşya, gravür
Üvez	Yerli	0,9	esmerimsi kırmızı	cetvel, gravür, yontu, silah dipçiği, alet sapı, tornacılık, müzik aleti
Yabani Kiraz	Yerli -Kuzey Amerika	0,6	açık pembemsi kahverengi ya da parlak yaldızlı bal sarısı	masif ve kaplama marangozluk, iskemle-sandalye, dekoratif kaplamacılık ve dekoratif lambri, müzik aleti, küçük torna işleri (flüt, pipo vb.)
Zeytin	Yerli	1	esmer damarlı, saman sarısı	tornacılık, yontu, kakmacılık, gravür

Bazı tropikal tahtalar ve kullanım yerleri

türkçe adı	*anayurdu*	*ortalama yoğunluk*	*görünüş*	*başlıca kullanma yerleri*
Abanoz	Afrika Tropikal Asya	1,1	siyah ya da damarlı	mobilya, kakmacılık, müzik aleti, torna işleri
Afzelia	Afrika	0,9	esmer-kırmızı	marangozluk, parke, merdiven, fıçı, su kazığı
Aiele	Afrika	0,5	beyaz-gri	marangozluk, sandık, kontrplak
Ako	Afrika	0,5	beyaz-sarı	marangozluk, sandık, kontrplak
Andiroba	Tropikal Amerika	0,6	açık kırmızı	mobilya, kaplamacılık
Aningeria	Afrika	0,6	soluk esmer	kaplamacılık
Assamela	Afrika	0,8	zeytuni sarı	marangozluk, parke, merdiven, gemi inşaatı
Avodire	Afrika	0,6	som beyaz	marangozluk
Azobe	Afrika	1,0	kahverengi	köprü, temel kazığı, bent tahtası, vagon tabanı, parke
Bahia	Afrika	0,6	pembemsi gri	marangozluk, silme işleri, kaplamacılık
Balsa	Tropikal Amerika	0,1	beyaz	sıcaklık ve ses yalıtımı, konut modelleri
Bete	Afrika	0,7	morumsu esmer	marangozluk, mobilya, dekorasyon, silah dipçiği
Bilinga	Afrika	0,8	turuncu-sarı	köprü, liman tesisleri, travers
Bosse	Afrika	0,6	pembemsi esmer	marangozluk, mobilya, sandal, kayık
Brosimum	Tropikal Amerika	1,1	koyu kırmızı	kakmacılık, keman yayı
Bubinga	Afrika	0,9	kırmızımsı esmer	mobilya, torna işleri, yontu
Cedro	Tropikal Amerika	0,5	pembe-kırmızı	marangozluk, kontrplak, kaplamacılık, puro kutusu
Çam (Parana çamı)	Tropikal Amerika	0,5	pembemsi krem	kereste, marangozluk, silme işleri, lata
Çitola	Afrika	0,7	esmer-kırmızı	marangozluk, mobilya, sandık, kaplamacılık, kontrplak
Dibetu	Afrika	0,5	esmer-gri	marangozluk, mobilya, kaplamacılık
Dicorynia	Tropikal Amerika	0,8	esmer-kırmızı	kereste, marangozluk, parke, merdiven, köprü, fıçı
Duabanga	Tropikal Asya	0,5	açık esmer	marangozluk, kontrplak
Ekune	Afrika	0,6	turuncu-sarı	marangozluk, sandık, silme işleri, kontrplak
Framire	Afrika	0,6	sarımsı beyaz	marangozluk, mobilyacılık, silme işleri
İlomba	Afrika	0,5	bejimsi beyaz	marangozluk, çubuk, silme işleri, kontrplak
İroko	Afrika	0,7	kızıl sarı esmer	kereste, marangozluk, parke, gemi inşaatı, fıçı
Jakaranda	Amerika Tropikal Asya	0,9	morumsu	mobilya, kakmacılık, fırça, torna işleri, kaplamacılık
Kapur	Tropikal Asya	0,8	esmer-kırmızı	kereste,parke, karoseri
Keruing	Tropikal Asya	0,8	esmer-kırmızı	kereste, travers
Kosipo	Afrika	0,7	esmer-kırmızı	marangozluk, mobilya, kaplamacılık
Kotibe	Afrika	0,8	esmer-kırmızı	marangozluk, mobilya, torna işleri, kaplamacılık
Koto	Afrika	0,6	parlak beyaz	marangozluk, mobilya, kaplamacılık
Kuali	Tropikal Amerika	0,6	açık kırmızı	kereste, kontrplak
Limba	Afrika	0,5	beyazımsı ya da damarlı	marangozluk, kereste, silme işleri, kaplamacılık
Longhi	Afrika	0,7	beyazımsı	marangozluk, parke, mobilya, kaplamacılık
Makore	Afrika	0,7	pembemsi esmer	marangozluk, mobilya, kaplamacılık
Maun	Afrika Tropikal Amerika	0,6	esmer-kırmızı	marangozluk, mobilya, dekorasyon
Menkulang	Tropikal Asya	0,7	soluk pembeden esmere kadar	marangozluk, parke, karoseri, kontrplak
Meranti	Tropikal Asya	0,7	soluk sarı kırmızı	marangozluk, kontrplak
Merbau	Tropikal Asya	0,8	esmer-kırmızı	kereste, marangozluk, parke, karoseri, travers
Moabi	Afrika	0,9	kırmızımsı esmer	marangozluk, parke, mobilya, torna işleri, kaplamacılık
Mor odun	Tropikal Amerika	0,9	siyah damarlı mor	mobilya, kakmacılık, kaplamacılık
Movingui	Afrika	0,7	limon sarısı	marangozluk, parke, dekorasyon, fıçı, torna işleri, kaplamacılık
Mutenye	Afrika	0,8	sarımsı esmer	marangozluk, parke, mobilya, torna işleri, kaplamacılık
Naga	Afrika	0,7	kızılımsı esmer	marangozluk, kaplama, kontrplak
Niangon	Afrika	0,7	pembemsi esmer	marangozluk, silme işleri, köprü korkuluğu
Niove	Afrika	0,9	aşıboyası kırmızı	marangozluk, parke, köprü döşemesi, hidrolik işler
Okume	Afrika	0,5	turuncu-pembe	kontrplak, marangozluk, silme işleri
Ovengkol	Afrika	0,8	esmer-gri	mobilya, parke
Ozigo	Afrika	0,6	pembemsi gri	kontrplak, sandık, marangozluk
Paduk	Afrika	0,7	mercan kırmızısı	kereste, marangozluk, mobilya, kaplamacılık
Peltogine	Tropikal Amerika	1,0	morumsu	marangozluk, mobilya, kakmacılık, parke
Pembe odun	Tropikal Amerika	0,8	pembe damarlı sarı	mobilya, kakmacılık, kaplamacılık
Ramin	Tropikal Asya	0,6	soluk sarı	marangozluk, mobilya, silme işleri, kontrplak
Samba	Afrika	0,4	krem beyazı	silme işleri, sandık, kaplamacılık, kontrplak
Sapelli	Afrika	0,7	esmer-kırmızı	marangozluk, mobilya, kaplamacılık
Sipo	Afrika	0,7	esmer-kırmızı	marangozluk, mobilya, kontrplak, kaplamacılık
Tamanu	Okyanusya	0,6	pembemsi esmer	kereste, marangozluk, mobilya, kakmacılık, kaplamacılık
Tiama	Afrika	0,6	esmer-kırmızı	marangozluk, kaplamacılık, kontrplak
Tikağacı	Tropikal Asya	0,8	esmer-taba	mobilya, gemi inşaatı
Tola	Afrika	0,5	pembemsi bej	marangozluk, silme işleri, kontrplak
Vakapu	Tropikal Amerika	0,9	koyu esmer	marangozluk, mobilya, parke, kakmacılık, bıçak sapı
Venge	Afrika	0,8	siyahımsı esmer	mobilya, fırça, kaplamacılık
Zingana	Afrika	0,8	sarımsı esmer	mobilyacılık, kaplamacılık

TAHTA, Mısır'da kent, Yukarı Mısır'da (Sohag ili), Sohag'ın yukarı kesiminde; 40 000 nüf. Pamuk, darı ve buğday üreten bir bölgede önemli bir tarım pazarı (büyükbaş hayvan). Pamuklu dokuma.

TAHTABALIĞI a. Zool. **1.** Bütün sıcak ve ılık denizlerin 400 m derinliğe kadar inen kıyı kesimindeki kayalık, taşlık diplerinde yaşayan kemiklibalık. (Ağzı bedenin tam ucundadır. Etçildir. Boyu 15 cm'ye ulaşmış yavrularına *Kaçikoroz* denir. Bil. a. *Diplodus sargus; Sparidae* familyası; boyu 40 cm'ye ulaşabilir.) **—2.** Doğu Avrupa ve Asya'da yaşayan, kuyrukaltı yüzgeci çapakbalığınınkinden daha uzun olan tatlısu kemiklibalığı. (Bil. a. *Abramis ballerus;* sazangiller familyası; boyu 35 cm.)

TAHTABİTİ a. Böcbil. TAHTAKURUSU' nun eşanlamlısı.

TAHTABİTİ a. Kuzey Amerika kökenli otsu süs bitkisi. Kızgözüne çok yakın olan bu bitkilerde yapraklar çok parçalı, çiçekler çok büyük boru biçiminde ve güzel sarı renklidir. Hızla büyüdükleri için birçok türü bahçelerin süslenmesinde kullanılır (Bil. a. *Leptosyne;* bileşikgiller familyası.)

TAHTABOŞ a. (fars. *tahte* ve *pūş*'tan *tahte-pūş*). **1.** Mim. Anadolu'nun kimi yörelerinde, türk evlerinde hayat, divanhane ya da sergâhın bahçeye doğru çıkma yapan balkonumsu bölümüne verilen ad. **—2.** Eski İstanbul evlerinde çatının döşemesi tahta, üstü çinko çatılı bölümü. (Oturmak ya da çamaşır asmak için kullanılırdı.) **—3.** Kimi Anadolu evlerinde, sofa, mutfak, kiler gibi yerlerde, meyve, sebze kurutmak için direkler üzerine yapılmış, çevresi parmaklıklı, musandıra benzeri mekân.

TAHTABÖCEĞİ a. Böcbil. *Anobium** cinsi üyelerine bazı bilim adamlarının verdiği ortak ad.

TAHTACI a. Anadolu'da yaşayan bazı alevi-türkmen topluluklarına ve bu topluluktan olanlara verilen ad. (→ TAHTACILAR.)

TAHTACILAR, Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yaşayan alevi-türkmen topluluğu. Reşidettin'in *Cami üt-tevarih* adlı yapıtında adı geçen ve Tahtacılar'la aynı özellikleri taşıyan Ağaçeriler'in soyundan oldukları öne sürülür. Bu görüşe göre Ağaçeriler ilkin Türkistan'dan Anadolu'ya göç etmiş, moğol istilası üzerine Suriye ve Irak'a geçmiş, bir bölümü yeniden Anadolu'ya dönerek Tahtacılar topluluğunu oluşturmuştur. Bu dönemde daha çok Malatya ve Kahramanmaraş yöresinde yaşayan Tahtacılar daha sonra Kayseri, Sıvas ve Çukurova'ya yayıldılar. Dulkadıroğulları, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Anadolu Selçukluları'yla siyasi ilişkiler kuran Tahtacılar, Osmanlılar döneminde öteki alevi toplulukları gibi Safeviler'e bağlılık gösterdiler. Bu nedenle bir bölümü Rumeli yöresine sürüldü. XIX. yy. sonlarında sürgünden ve sünnilerle bir arada askerlik yapmaktan kurtulmak için bazıları İran pasaportu aldı, bazıları da kıptı nüfusuna geçti. Osmanlı kaynaklarında XVI. yy.'dan sonra *Cemaat-ı tahtacıyan* olarak adları geçer. Bugün daha çok Kahramanmaraş, Adana, İçel, Antalya, Denizli, Muğla, Isparta, Burdur, Balıkesir, Aydın ve İzmir yörelerinde yaşayan Tahtacılar ormanlık bölgelerde oturur ve ağaç işleriyle uğraşırlar. Oğuz Türkmenleri içinde etnik özelliklerini en iyi koruyan topluluk olarak kabul edilirler. Başlıca Yanın Yatır ve Şehepli (Sehepli) kollarından ve bunlara bağlı oymaklardan oluşurlar. İnanış olarak aleviliği benimsemekle birlikte bağlı oldukları ocak, dede ve pir farklıdır. Bugün giderek göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçmekte ve temel uğraşları olan ağaç işlerinin yerini yeni uğraşlar almaktadır. (→ Kayn.)

Tahtahöyük, Adana ilinde, Ceyhan'ın 4 km kadar G.-B.'sında höyük; yüzey araştırmalarında Demir çağı, Hellenistik ve Roma dönemlerinden kalıntılara rastlandı.

TAHTAKALE a. (ar. *taḥt* ve *ḳal'a*; *taḥt-el-ḳal'a*'dan). Kale dışı, kale altı. (Türk kentlerinin çoğunda, surla çevrili alanın dışında kalan yerleşmeler için kullanılmış ve zamanla yer adı olmuştur, İstanbul'daki Tahtakale gibi.)

Tahtakale hamamı, İstanbul'un Eminönü semtinde, Rüstempaşa camısı yakınında hamam; Mimar Sinan tarafından Rüstempaşa camisi ile birlikte yapılmıştır (1561). Çifte hamam planındaki yapının erkekler bölümü kubbeli bir soyunmalık, soğukluk, sekizgen sıcaklıktan, kadınlar bölümüyse soyunmalık, ıkı kubbeli soğukluk ve sıcaklık bölümlerinden oluşur.

TAHTAKILIÇ (Ahmet), türk siyaset adamı (Uşak 1909). Hukuk fakültesi'ni bitirdi. İçişleri bakanlığı'nda çeşitli görevlerde bulundu. 1946'da Demokrat parti'ye katıldı. Kütahya'dan milletvekili seçildi (1946-1950). DP'den ayrılarak Millet partisi'nde, daha sonra da Cumhuriyetçi millet partisi kadrosunda yer aldı. 1960'ta CKMP'den Kurucu meclis'e girdi. 2. Cemal Gürsel hükümetinde Çalışma (ocak-mart 1960) ve Milli eğitim bakanlığı (mart-kasım 1960) yaptı. Uşak (1961-1965), İstanbul (1965-1969) milletvekili seçildi. 1973'te CHP'ye geçti; Uşak senatörü oldu (1975-1980). 12 Eylül 1980'den sonra serbest avukatlık yapmaya başladı. *Dönüşü olmayan yol* (1989) adlı bir yapıtı vardır.

TAHTAKÖPRÜ, Bursa'nın İnegöl ilçesinde bucak; 9 550 nüf. (1990); 19 köy. Merkezi *Tahtaköprü*, 2 284 nüf. (1990).

Tahtaköprü barajı, Gaziantep ilinde, Karasu üzerinde kurulu baraj. 1975'te işletmeye açıldı. Sulama ve taşkından koruma amaçlarıyla yapılan barajın gövdesi toprak dolgu tipinde, normal su kotunda (405,50 m) su toplama hacmi 200 milyon m^3, göl alanı 23,40 km^2, sulama alanı 11 575 ha'dır.

TAHTAKURDU a. Böcbil. Tahta eşyalara zarar veren böcek. (Bil. a. *Anobium punctatum; Anobiidae* familyası.) [→ ANOBIUM.]

TAHTAKURUSU a. Evlerde yaşayan ve insanların ya da hayvanların kanını emen, ezildiğinde pis bir koku yayan çeşitkanatlı böceklerin ortak adı. (Eşanl. TAHTABİTİ.) —ANSİKL. Tahtakurusugiller familyasının örnek tipi olan yatak ya da ev tahtakurusu *(Cimex lectularius)* pis kokusu ve soktuğu zaman neden olduğu acı ve kaşıntı yüzünden evlerde hiç istenmeyen bir böcektir. Hiçbir hastalık bulaştırmadığı sanılmaktadır. Evlerde mobilyaların, ağaç döşemenin, karyolaların yarık ve çatlaklarına gizlenerek yaşar.

TAHTAKURUSUGİLLER a. Ev tahtakurusu (cımex) ile benzerlerini kapsayan derimsiyarımkanatlı böcekler familyası. (Bil. a. *Cimicidae*.) [Eşanl. DERİMSIYARIMKANATLIGİLLER.]

TAHTALI sıf. **1.** Tahtası olan. **—2.** *Tahtalı köy*, mezarlık (arg.). ‖ *Tahtalı köyü boylamak*, ölmek (arg.). ‖ *Bir kimseyi tahtalı köye yollamak*, öldürmek (arg.).

TAHTALI a. Arktika kesimi dışında bütün Avrupa'da, Batı ve Orta Asya'da, Kuzey Afrika'da bulunan, başı ve sırtı gri-mavi, boynunun yanları ve kanatları beyaz şeritli, iri güvercin. (Bil. a. *Columba palumbus;* güvercingiller familyası.) —ANSİKL. "Alaboyun" adıyla bilinen tahtalı, önceleri ormanlarda yaşarken, günümüzde ekili tarlalarda, bahçelerde, kentlerdeki parklarda da bulunmaktadır. Etçil beslenirse de daha çok tohumları, taze sürgünleri, ender olarak da böcekleri yer; bu nedenle tarıma zararlı bir kuştur. Yılda üç kez kuluçkaya yatar; yavrusunu ilk üç gün "güvercin sütü" ile (ana ile babanın kursak salgısı) besler. Orta Toroslar'da ve Kuzey Anadolu'nun yükseltisi 900 m dolayındaki kesimlerinde kuluçkaya yatar. Çok hızlı uçtuğundan tahtalıyı, genellikle pusuya yatarak avlamak gerekir.

TAHTALI dağı, Akdeniz bölgesinde dağlık kütle (2 366 m). Antalya körfezinin B. kıyılarının orta kesiminde, Kemer'in G.-B.'sında İkinci Zaman-Üçüncü Zaman kayaçlarından oluşan kütle ofiolitler de içerir.

TAHTALI dağları, Seyhan nehrinin kolları olan Zamantı ve Göksu ırmaklarının orta ve yukarı çığırları arasında yaklaşık 100 km boyunca uzanan sıradağ. Orta kesiminde Doğu ve İç Anadolu bölgeleri ve İç Anadolu ile Adana bölümü arasındaki sınırları oluşturur. Yaşları çok değişik (Birinci Zaman, İkinci Zaman, eski Üçüncü Zaman) oluşukların şeritler halinde uzandığı çok karmaşık ve kıvrımlı bir yapısı vardır. Bazı dorukları 3 000 metreye yaklaşır, hatta aşar (orta kesimde Bey dağı 3 075 m).

TAHTANİ, TAHTANİYE sıf. (ar. *taḥt*'tan *taḥtani*, dişl. *taḥtaniye*). *Esk.* Aşağıda olan, alttaki: *Daire-i tahtaniye* (alt daire). —Esk. dilbilg. Noktası altta bulunan harf için kullanılır.

TAHTAPAMUK a. Terzilikte ve özellikle döşemecilikte dolgu malzemesi olarak kullanılan, enli şerit biçimine getirilmiş yassı pamuk. (Terzilikte erkek ceketleri, palto vb.'nin omuzlarına konur; kapitone yapmak için kumaş altına yerleştirilir. Döşemecilikte başlıca dolgu malzemelerindendir.)

TAHTAPUL a. Geleneks. mim. Tahta kiremit. (→ HARTAMA.)

TAHTASENK a. (fars. *taḫte* ve *seng*'den *taḫte-seng*). Süslem. sant. Tezhip işlerinde kullanılan boyaların üzerinde ezildiği ince, küçük mermer levha. (Havan eli biçimindekilere *destesenk** denir.)

TAHTAVARİ sıf. (tahta, ve fars. *-vari*, benzer, gibi'den). Tarım. *Tahtavari sürme*, dar ya da geniş tahtalar halinde balıksırtı sürme. —ANSİKL. Tahtavari sürme ıkı şekilde uygulanır. İlk çizgi parselin tam ortasında açılır ve parsel başlarında hep sağdan dönülürse, ilk iki toprak şeridinin parselin ortasında sırt sırta gelmesinden ötürü boydan boya balıksırtı biçiminde bir tümsek meydana gelir. Yandaki parsel de aynı şekilde sürülünce ikisinin arasında bir açık çizi meydana gelir. Açık çiziler arasında kalan bölümlere *tahta* denir.

TAHTE a. (fars. *taḫte*). *Esk.* Tahta.

TAHTELARZ a. (ar. *taḥt* ve *arż*'dan *taḥt-el-arż*). *Esk.* YERALTI'nın eşanlamlısı.

TAHTELBAHİR, -hri a. (ar. *taḥt* ve *baḥr*'dan *taḥt-el-baḥr*). *Esk.* DENİZALTI'nın eşanlamlısı.

TAHTELHIFZ be. (ar. *taḥt* ve *ḥıfz*'dan *taḥt-el-ḥıfz*). *Esk.* Koruma altında, korunarak: *"Evvel zaman içinde birgün beni, tahtelhıfz değilse de resmî usulde, resmi bir makamdan çağırdılar"* (R. H. Karay).

TAHTEREVALLİ a. (*tahtırevan*'dan). Ağırlık merkezi bir destek noktasına dayanan ve iki ucuna oturan iki kişinin karşılıklı olarak yükselip inmesini sağlayan tahta kalas.

TAHTEŞŞUUR sıf. ve a. (ar. *taḥt* ve *şu'ur*'dan *taḥt-eş-şu'ur*). BİLİNÇALTI'nın eski eşanlamlısı.

TAHTEZZEMİN a. (ar. *taḥt* ve *zemin*'den *taḥt-ez-zemin*). *Esk.* Toprakaltı.

TAHTGÂH ya da **TAHTGEH** a. (fars. *taḫt* ve *-gāh, -geh*'ten *taḫtgāh, taḫtgeh*). *Esk.* **1.** Tahtın bulunduğu yer. **—2.** Başkent.

TAHTIE → TAHTİE.

TAHTIREVAN ya da **TAHTIRAVAN** a. (fars. *taḫt* ve *revan*'dan *taḫt-ı revan*). Dört kişinin omuzlarında ya da at, katır, deve, fil gibi hayvanların sırtlarına yerleştirilerek taşınan, üstü örtülü, içi kumaş kaplı taşıt. —ANSİKL. Tahtırevanların ilk örneklerine Mısır resimlerinde ve Mezopotamya kabartmalarında rastlanmaktadır. Persler tarafından kullanılan bu taşıt araçları Doğu'da da yaygındı. Eski Roma'da tahtırevanlar *(sedia gestatoria)* imparatoriçelerin ve senato üyelerinin eşlerinin imtiyazındaydı.

Bk. resim sayfa 11162

Bu taşıt Aztekler'ce de biliniyordu. XVI. yy.'dan sonra Avrupa'da görülmeye başlandı; yaylı arabaların çıkışıyla kullanılmaz oldu. Osmanlılar'da son dönemlerde, sürre alayında, sürre emini bir gelenek olarak tahtırevanla Hicaz'a gider, Kâbe'ye ve Hz. Muhammet'in mezarına değerli armağanlar götürürdü. Çeşitli büyüklükte olan tahtırevanların on iki kişi tarafından taşınan ve iki bölümden oluşan türleri de vardı.

TAHTİE, TAHTIE ya da **TAHTİYE** a. (ar. *taḫṭi'e*). *Esk.* **1.** Bir kimsenin yanlışını çıkarma. **—2.** Kınama, azarlama. **—3.** *Tahtie etmek*, birinin yanlışını çıkarmak; kınamak: *"Yunan efkâr-ı umûmiyesi Atina hükûmetini Ankara ile doğrudan doğruya uzlaşamadığı için tahtie etmesin ..."* (Y. K. Beyatlı).

TAHTİM a. (ar. *ḫatm*'dan *taḫtim*). *Esk.* **1.** Mühürleme. **—2.** *Tahtim etmek*, mühür basmak.

tahtalı
(Columba palumbus)

baştan ayrıntı

Ahmet Tahtakılıç

Tahtakale'den bir görünüm
İstanbul

TAHTİT a. (ar. *ḫaṭṭ*'tan *tahṭīṭ*) *Esk.* **1.** Çizgiyle belirtme, çizme. **—2.** Çizgi. **—3.** *Tahtit-i arazi*, topografya.

TAHTİYE → TAHTIE

TAHTNİŞİN a. (fars. *taḫt* ve *nişin*'den *taḫt-nişin*). *Esk.* Tahtta oturan kimse; padişah.

TAHULL, İspanya'da köy, Katalonya'da (Lérida ili), Bohi vadisinde. 1123'te yapılmış S. Clemente ve S. María kiliseleri hâlâ ilk Güney roman sanatının izlerini taşır. Duvar resimleri Barcelona'daki Katalonya* Sanatı müzesi'ne götürülmüştür.

TAHURVAİLİ, hitit kralı (İ.Ö. XV. yy. başı). Telibinu fermanında adı geçer. Hitit devletinin kargaşa döneminde, Telibinu'dan sonra tahta çıktığı sanılmaktadır. Boğazköy kazılarında bu krala ait, çok güzel işçilikte bir mühür baskı bulunmuştur.

TAHVİF a. (ar. *ḫavf*'tan *taḫvīf*) *Esk.* Korkutma: *"Bu karanlıkta bir vücud-ı nahif / Eğilip kalkıyor, telaş ediyor; onu bir nefha eyliyor tahvif"* (Tevfik Fikret).

TAHVİFEN be. (ar. *taḫvif* 'ten *taḫvifen*). *Esk.* Korkutarak.

TAHVİL a. (ar. *tahvil*) *Esk.* **1.** Bir durumdan başka bir duruma çevirme, değiştirme. **—2.** *Bir şeyi bir şeye tahvil etmek*, onu, o şeye dönüştürmek: *Bu başarılarını, seçimde oya tahvil etmek istiyorlar.*
—Esk. mat. DÖNÜŞÜM'ün eşanlamlısı.
—Bors. İstikraz girişiminde bulunan bir şirket ya da kamu kuruluşuna faizle verilen ödünç paranın bir bölümünü temsil eden ve alınıp satılabilen alacak senedi (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kur. tar. Osmanlı devletinde boşalan herhangi bir memurluğa bir başkasının atanması işlemi. —Vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, kadı, tımar ve zeamet sahibi vb. kişilerin genel olarak atanma, bağışlanma ve gönderilme işlemlerinin tümü. || *Tahvil hükmü*, boşalan tımar ve zeametlerin bir başkasına devredilmesine ilişkin verilen belge. || *Tahvil kalemi*, Divanı hümayun'a bağlı olarak tüm tahvil işlemlerini yapan daire. || *Tahvil kalemi mümeyyizi*, kalemin başı olan tahvil kesedarının yardımcısı. || *Tahvil kesedarı*, tahvil kaleminin başı.
—Tic. huk. Anonim ortaklıkların borç para sağlamak için çıkardıkları, nominal (itibari) değerleri eşit borç senedi. (Eşanl. OBLIGASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Bors. Devlet, kamu kuruluşları ya da bir işletme sermayeye gereksinim duyduklarında, istikrazda bulunmak için tahvil çıkarabilirler. Bu işlem, kısa zamanda kaynak bulmanın bir çaresidir. Türkiye'de devlet, tahviller ya da bonolar çıkarır. Kamu şirketleri ve özel şirketler, tahvil çıkarırlar. Bunlar, aynı bir nominal değer için, bütün hamillerine aynı hakları tanıyan alınıp satılabilir kıymetlerdir (kıymetli evrak). Tahvil sahibi olmak, bu tahvili çıkaran işletmenin yönetimi üzerinde kişiye hiçbir hak sağlamaz (hisse senedi sahibi olmak, tersine, bu hakkı sağlar).

atla taşınır harem tahtırevanı
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

Bir istikraz tahvilinin niteliği onun süresi, ödeniş biçimi, nominal faiz oranı, emisyon oranı ve vergi durumuyla belirlenir. Bir tahvil nominal değerinin altında bir fiyatla çıkartılırsa, onun ihraç fiyatıyla nominal fiyatı arasındaki fark, bir ihraç primi ("iç" prim) oluşturur. Nominal değer asgari geri ödeme değeridir; ama geri ödeme tutarı, nominal değerin üzerinde olabilir; bu durumda, aradaki fark, geri ödeme primini ("dış" prim) belirtir.

Anonim şirketlerin çıkaracakları tahvillerin toplam tutarı Genel kurulca onaylanmış son bilançolarındaki ödenmiş sermayeden varsa zararlar düşüldükten sonra kalan miktara, bilançoda görülen yedek akçelerin toplamı eklenmek suretiyle saptanır. Son üç yıl bilançosunu kârla kapatmış bulunan şirketler, sözkonusu ölçütler çerçevesinde hesaplanan limitlerin altı katına kadar tahvil çıkarabilir. Öte yandan, çıkarılan tahvillerin tümü satılmadıkça ve satılamayanlar iptal edilmedikçe yeni tahvil çıkarılamaz. Şirketlerin tahvil ihracı Sermaye piyasası kurulu'nun iznine bağlıdır ve satışa çıkarılacak tahvillerin miktar, faiz ve koşullarının saptanmasında Türkiye Cumhuriyet Merkez bankası'nca alınmış kararlara ve düzenlemelere uyulması zorunludur. Kamu kuruluşlarının tahvil çıkarmalarında yalnızca Kurul'a bilgi verilmesi yeterlidir. Özel kesim tahvillerinin vadesi 2 yıldan az, 7 yıldan çok olamaz. Satış süresinin son günü vadenin başlangıç tarihidir. Tahvillerin anaparası vade bitiminde bir kerede ödenir. İki yıldan uzun vadeli tahvillere ait anaparanın ilk taksidi vadenin başlangıç tarihinden itibaren en erken ikinci yıl sonuna, son taksidi ise tahvil vadesinin bitim tarihine rastlayacak bir biçimde, yıllık eşit taksitlerle de ödenebilir. Bu durumda itfa (amortı) edilecek tahviller noter huzurunda çekilecek kura ile belirlenir. Faiz ödemeleri yıllık, altı aylık ya da üç aylık dönemler itibarıyle yıllık, altı aylık ya da üç aylık kuponlara bağlı olarak yapılabilir. Aynı tertip içinde farklı serilerdeki tahviller için değişik faiz ödeme tarihleri saptanabilir. Tahvil çıkaran şirket, seçtiği ödeme biçimini tahvilin arka yüzünde açıkça belirtmek zorundadır. Tahvil sahiplerine, nakdi ikramiyeli çekilişler de içinde olmak üzere ne ad altında olursa olsun faiz dışında bir çıkar sağlanamaz. Anapara ve faiz ödeme vadesi henüz sona ermemiş tahviller, hamilleri tarafından menkul kıymet alım ve satımıyla uğraşan aracı kurumlar ve bankalar aracılığıyla paraya çevrilmek istendiğinde, varsa borsa değerleri göz önüne alınarak cari tahvil piyasa faiz oranları çerçevesinde iskontoya tabi tutulur. İkincil piyasa koşullarına bağlı olarak bu işlemleri yapan banka ve aracı kurumlar, tahvillerin alım ve satım değeri üzerinden en çok % 1 komisyon alabilirler. Ayrıca, gerçekleştirdikleri bu işlemleri, Borsa'ya tescil ettirmek ya da Menkul kıymetler tanzim fonu'na bildirmekle yükümlüdürler. Tahviller nama ya da hamiline yazılı olarak çıkarılabilir. Sağladıkları yararlar bakımından başlıca tahvil türleri şunlardır:
Başabaş tahviller. Nominal değeri ile satış fiyatı aynı, yani üzerinde yazılı olan değerle satışa çıkarılan tahvillerdir.
Primli tahviller. Başabaş tahvillerin tersine, ihraç primi uygulamasıyla nominal değerinden daha aşağı bir bedelle satışa çıkarılan tahviller.
İkramiyeli tahviller. Satışı kolaylaştırmak için para ikramiyesi konan tahviller. Tahvilin itfa tablosunda yer alan toplam faiz tutarının içinde bulunan ikramiyenin dağıtımı, bu tutarın bir bölümünün alıkonularak ya itfanın tamamlanmasına kadar eşit taksitlerle ya da bir kerede olmak üzere kura ile kazanan tahvil sahiplerine vermek biçiminde yapılabilir.
Hisse senediyle değiştirilebilir tahviller. Taşıyıcılarına belli bir süre içinde tahvilleri çıkartan şirketin hisse senetleriyle, hisse senetlerinin nominal değeri ya da primli değeri üzerinden değiştirme hakkını veren tahviller.
Kâra iştirakli tahviller. Asgari sabit bir faiz ve buna tahvil için belirlenen kâr payı yüzdesine göre hesaplanan tutardan tahvile düşecek payın eklenmesi ya da belirli bir faiz öngörülmeksizin çıkarılan tahviller için saptanan kâr payı oranına göre bulunan miktardan tahvile düşen payın ödenmesi biçiminde çıkartılan tahviller. Bu tür tahviller yalnızca vade sonu anapara ödemeli olarak çıkarılabilir.
Döviz endeksli tahviller. Nominal değeri yabancı paralar (dolar, mark vb.) türünden olan ve bu dövizlerin cari efektif alış kurlarına göre hesaplanan türk lirası tutarı üzerinden satışa çıkarılan kamu tahvilleri (Türkiye'de, bu tahviller ilk kez haziran 1986'da ihraç edilmiştir).

Tahviller faiz ödeme yöntemleri bakımından ise ikiye ayrılırlar: *Değişken faizli tahviller*, banka mevduat faizlerine koşut olarak faiz oranları değişebilen tahviller. *Sabit faizli tahviller*, itfa oluncaya kadar faiz oranları değişmeyen tahviller.

Tahviller borçluları bakımından da üçe ayrılır: *Devlet tahvilleri:* Kalkınma istikrazı tahvilleri, Savunma borçlanması tahvilleri, İç borçlanma tahvilleri gibi devlet tarafından çıkarılan tahviller. *Banka tahvilleri:* Türkiye'de faaliyet gösteren bütün bankaların çıkarabildiği tahviller. Devlet yatırım bankası ve Türkiye Emlak bankası gibi kamu bankalarının çıkardığı tahviller devlet tahvili niteliği taşır. *Şirket tahvilleri:* Çeşitli anonim şirketler tarafından, günün koşullarına göre değişik faiz oranlı ve vadeli olarak çıkarılan tahviller.

—Tic. huk. Tahvil çıkarma yetkisi, özel hukuk alanında yalnızca anonim ortaklıklara tanınmıştır. Öteki ticaret şirketleri ve gerçek kişi tacirler tahvil çıkaramazlar. Bunun yanında, özel yasalarla kimi kamu tüzel kişilerine de tahvil çıkarma yetkisi tanınmıştır. Anonim ortaklık tahvilleri nama (ada) ya da hamiline yazılı olarak çıkarılır. Hamiline yazılı tahvillerin elden ele geçmesi daha kolay olduğu için bu tür tahviller daha yaygındır. Tahvilin üzerinde yazılı olan değerine nominal (itibari) değer denir. Bu değer değişmez. Buna karşılık tahvillerin piyasadaki satış değerleri değişir. Bu değerler (piyasa değeri) nominal değerlerin altında olabileceği gibi üstünde de olabilir.

TAHVİLAT, -tı çoğl. a. (ar. *tahvil*'in çoğl. *tahvilat*). *Esk.* **1.** Tahviller. **—2.** Dönüşümler, değişimler: *"... halkın zevk-i bediiyesini bile birçok tahvilata uğratmıştı"* (F. Köprülü).

TAHYİB a. (ar. *ḫiybet*'ten *taḫyib*). *Esk.* Mahrum etme.

TAHYİL a. (ar. *ḫayal*'den *taḫyil*). *Esk.* **1.** Hayal kurma. **—2.** Hatırlama, akla getirme. **—3.** Kötüye yorma.

TAHYİR a. (ar. *ḫayr*'dan *taḫyir*). *Esk.* **1.** Bir kimseyi iki tercih arasında bırakma. **—2.** Bir kimseyi istediği şeyi seçmekte serbest bırakma.
—İsl. huk. *Tahyir-i vecibe*, borçlunun seçimlik borçlarından birisini seçerek bunu ifa etmesi.

TAHZİB a. (ar. *ḫizb*'den *taḫzib*). *Esk.* Gruplandırma, gruplar halinde toplama.

TAHZİN a. (ar. *ḫazine*'den *taḫzin*). *Esk.* Hazineye koyma, hazinede saklama.

TAHZİN a. (ar. *ḥüzn*'den *taḥzin*). *Esk.* **1.** Kederlendirme. **—2.** Hüzünlü bir biçimde Kuran okuma.

TAHZİR a. (ar. *ḥazer*'den *taḥzir*). *Esk.* Bir kimseyi önleme, sakındırma.

TAİ ya da **TAYİ** sıf. (öz. a. *Tayy* ve ar. *-i*'den *ṭaʾī, ṭayi*). *Esk.* Tayy kabilesiyle ilgili; bu kabileden olan.

Tai, Fildişi Kıyısı'nda, Sassandra ve Liberya akarsuları arasında bulunan milli park.

TAIARAPU yarımadası, Tahiti'nin güney doğu bölümü; en yüksek doruğu

Roniu dağı'dır (1 323 m). Adadaki iki komüne yarımadanın adı verilir: *Doğu Taiarapu* (4 361 nüf.) ve *Batı Taiarapu* (2 856 nüf.).

TAİB, TAİBE sıf. (ar. *tevbe*'den *ta'ib*, dişi. *ta'ibe*). *Esk*. Tövbe eden.

TAİBA, Senegal'de yer, Thiès'in K.'inde. Fosfat.

TAİBE → TAİB.

TAİBEİ, Tayvan'ın başkenti; yerleşme alanında yaklş. 5 milyon nüf. 1708'de çinli göçmenlerin kurduğu, Japonlar'ın modernleştirip sömürgelerine merkez olarak seçtikleri Taibei, 1895'ten bu yana sürekli büyüdü. Kentin sanayisi daha çok kentle Cilong limanı arasında bulunur. Halkın üçte ikisi hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. Taibei, 1967'den beri doğrudan doğruya hükümete bağlı bir "özel belediye"'dir. Bir bölgesel gelişme planı, 1949'dan sonra da hızla sürmekte olan gelişmenin eksenlerini belirlemeye çalışmaktadır. Zengin ulusal sanat müzesi.

TAİ-CHİ-CHUAN → TAI-ÇI-ÇUAN.

TAİCİ ya da **TAİJİ** a. Çin yenikonfuçiusçuluğunun, evrenin başlangıç ilkesini temsil eden evrendoğumsal simgesi. (Bu simge, içinde biri siyah, öteki beyaz iki karşıt virgül bulunan bir dairedir.)

TAİCONG ya da **TAİZHONG,** Tayvan'da kent, adanın batı bölümünde; 746 780 nüf. (1990). Yönetim ve ticaret merkezi. Serbest sanayi bölgesi.

TAİ-Çİ-ÇUAN, TAİÇİ ya da **TAİ-CHİ-CHUAN** a. (çince *tai*, en son, en uç, en yüce, *ci*, sınır ve *çuan*, yumruk dövüşü, kavga, eylem). Çin'de çok eski zamanlardan beri yapılan ve taoculukla ilişkisi bulunan, sürekli bir dizi halinde, ağır ve son derece kesin beden hareketleri. (Tai-çi-çuan, başlangıçta dövüş amacıyla yapılıyordu, ama bir başka amacı da, eylem ve düşüncenin birliğini gerçekleştirmekti, yin ve yang'ın çatışıp birleştiği büyük oyundu. Bu düzenli idmanın, ruhsal dengeyi sağladığı, evrenin hareketlerini insan benliğiyle bütünleştirdiği ve böylece derinlerde gizli bir enerjiyi serbest bıraktığı düşünülüyordu.)

TAİF sıf. (ar. *tavaf*'tan *ta'if*). *Esk*. Tavaf eden, bir şeyin etrafında dönen.

TAİF, Suudi Arabistan'da yerleşme, Hicaz'da, Mekke'nin doğusunda; 300 000 nüf. Platoda, 1 630 m yükseltide, bağlar, kayısı ve nar bahçeleri ortasında kurulmuş olan Taif, Hicaz'ın yazlık merkezidir: Mekke ile Cidde'nin varlıklıları yazı Taif'te geçirirler.

—Tar. Hicret'ten önce Batı Arabistan'ın Mekke'den sonra ikinci önemli kenti olan Taif, islamlığın Arabistan sınırları dışına yayılmaya başlamasıyla eski önemini yitirerek Mekke'ye bağlı bir amillik durumuna geldi. Emeviler döneminde (661-750) yeniden önem kazandı. Ancak, Taif halkının Emevi hanedanını tutması yüzünden bu kente karşı düşmanca bir tavır takınan Abbasiler, Taif'i bir küçük şehir durumuna getirdiler. Ridaniye* savaşı'ndan (1517) sonra Yavuz Sultan Selim tarafından tüm Hicaz bölgesiyle birlikte osmanlı topraklarına katılan kent, Mekke şerifleri'nin yönetimine bırakıldı. Bir çöl devleti kuran Vahhabiler'in eline geçerek yağmalandı ve yıkıma uğradı (1803). Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu Tosun Paşa komutasındaki mısır ordusunun Vahhabiler'den geri aldığı kent, yeniden osmanlı toprağı olarak Mekke şerifleri'nin yönetimine geçti (1813). Abdülhamit II tarafından buraya sürülmüş olan Mithat ve Damat Mahmut Celalettin paşalar, Taif zindanında boğularak öldürüldü (1884). Birinci Dünya* savaşı sırasında osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Mekke şerifi Hüseyin bin Ali'nin denetimine giren kent (1916), savaşın bitiminde İngilizler'in yardımıyla kurulan Hicaz melikliğinin topraklarına katıldı (1918). Hüseyin'i Taif'ten kovan Vahhabiler'in eline geçti (1924). Bugün Suudi Arabistan krallığı'nın Hicaz eyaletine bağlı bir yayla kentidir.

TAİFALLER, Gotlar'ın uydusu göçebe halk. Bir bölümü, 375'ten itibaren, Roma İmparatorluğu'na göç eden Vizigotlar'ı izledi. Diğer bir bölümü, Alboin ile birlikte 568'den başlayarak İtalya'ya yerleşti. Poitou'ya yerleşenler de oldu.

TAİFE a. (ar. *ṭa'ife*). *Esk*. **1.** İnsan topluluğu. **—2.** Kavim, kabile: *"Kureyş taifesi fikr ü endişeye dûçâr oldu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.) **—3.** Tayfa. **—4.** *Taife-i bagiye*, isyankârlar. ‖ *Taife-i cemile, taife-i nisa* ya da *taife-i nisvan*, kadınlar. ‖ *Taife-i zükûr*, erkekler.
—Esk. zool. Familya.

Taiheiki *(Büyük barış kroniği)*, Japonya'nın 1318-1367 arasında yaşadığı elli yıllık kargaşa ve iç savaş dönemini anlatan destansı anlatı. Olayları romansal olmaktan çok tarihsel ve ahlaksal bir yaklaşımla ele almasına karşın, daha önceki japon ve çin yapıtlarına oldukça sık başvurduğu ve büyük ölçüde *Heike* monogatari*'nin etkisi altında kaldığı görülür. Günümüze kadar ulaşan ve 1372'de tamamlandığı sanılan kırk cildin, büyük bir olasılıkla birkaç yazarın elinden çıktığı söylenebilir.

TAİHOKU → TAIBEI.

TAİHU, Çin'de göl, Yangzi Ciang'ın aşağı kesimi yakınında, Ciangsu ile Cıciang sınırında; 2 200 km². Birçok ada.

TAİJİ → TAICI.

Taika, Japonya'da, 645 yılından başlayarak idare alanında gerçekleştirilen reform; bu reform ülkeyi Tanglar döneminde Çin'in kültürel etki alanına soktu. Bölge yönetimleri tarafından atanmış olan taşradaki senyörlerin, bu reformla malikâneleri ve serfleri ellerinden alındı; yol ve posta şebekesi kuruldu; ilk kez nüfus sayımı yapıldı; nüfus sayımının ve toprakların yeniden dağıtılmasından sonra yeni bir vergi getirildi ve bununla büyük topraklar yüksek memurların eline geçti. Japonya'da, daha çok taşra yönetiminde gerçekleşen bu reformu "Taiho dönemi reformu" diye anılan ve merkezi hükümet içinde önemli değişiklikler yapan reform izledi (702).

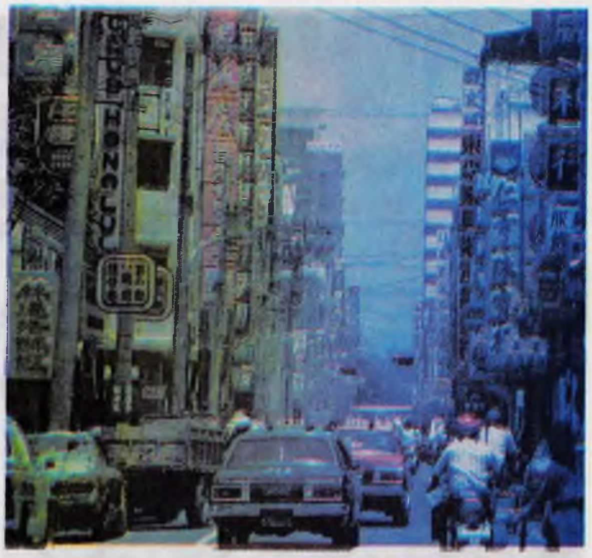
TAİKO a. (japonca sözc.). Genellikle görevden ayrılan japon krallık naiplerine verilen unvan. Bu unvan özellikle Toyotomi Hideyoşi (1536-1598) için kullanıldı. (Portekizli cizvitler Toyotomi'yi *Taikosama* [Bay Taiko] diye anarlardı.)

TAİLLE a. (fr. sözc.). Eskiden (Devrim'den önce) Fransa'da soylu olmayanlardan alınan bir tür vergi.

TAİLLEFERRE (Germaine), fransız kadın besteci (Saint-Maur-des-Fossés 1892 - Paris 1983). Ch. Kœchlin'in yol gösterdiği Tailleferre, 1917'de E. Satie ile karşılaştı ve Altılar topluluğu'nun üyesi oldu. Sayısız enstrümantal parçanın dışında, *Il était un petit navire* (1951) adlı opera-komiği, *Marchand d'oiseaux* balesini (1923), *la Cantate du Narcisse*'i (P. Valéry, 1937), yüksek ses ve orkestra için *Concerto de la fidelité*'yi (1981) besteledi.

TAİNAN, Tayvan'da liman kenti, adanın güney-batısında, Tayvan'ın eski başkenti; 675 685 nüf. (1990). XVII. yy.'da Hollandalılar'ın kurduğu kent (Fort Providence) bir ticaret ve sanayi (tekstil, kauçuk, şeker rafinerisi, elektrikli gereçler, besin sanayileri) merkezidir.

TAİNARON. Tar. coğ. Yunanistan'da burun ve kent, Peloponisos'un güney bölümünde. Günümüzde *Matapan** adıyla bilinen Tainaron burnu, Taughetos sıradağlarının ucundadır: yüksek bir doruk *(Metopon)* deniz üzerinde yükselir. Poseidon'a adanan bu burun denizciler için bir şâhıs noktasıydı. Yalıyarın eteğindeki bir mağaradan kükürtlü dumanları gören eski Yunanlılar, burasını, Cehennem'in sayısız giriş yerlerinden biri olarak yorumlamışlardı. Orpheus ile Herakles'in buradan geçtiği sanılır. İ.Ö. IV. yy.'da Tainaron, ülkenin dört bir yanından gelen tüccarların toplanıp yeni ticaret anlaşmaları yaptıkları bir yerdi.

S. Held

Taibei'den bir görünüm

TAİNAT *(tel)* → TEYNET *(tel)*.

TAİNE (Hippolyte Adolphe), fransız filozof ve tarihçi (Vouziers 1828 - Paris 1893). Nevers, Poitiers ve Besançon'da felsefe dersleri verdi, ilk yazılarını *Journal des débats* ve *Revue des Deux Mondes*'da yayımladı. 1853'te La Fontaine'in masalları üzerine edebiyat doktora tezini verdi. Daha sonra yolculuk hikâyesi, felsefe incelemesi, Fransa tarihi ve sanat ve edebiyat tarihi gibi çeşitli alanlarda yapıtlar verdi. École des beaux-arts'da (Güzel sanatlar okulu) verdiği derslerden oluşan *Philosophie de l'art* (Sanat felsefesi) [1882] adlı yapıtının başlıca özelliği, olguculuğudur. Taine'in hem bilimsel hem toplumbilimsel bir nitelik taşıyan estetiği, Spinoza'nın ve doğal bilimlerin (Linné, Darwin) felsefi belirlenimciliğinin etkisini taşır; nitekim botanik ve biyolojide kullanılan yöntem, manevi bilimlerde de örnek alındı. Taine'e göre, "sanat yapıtlarının türünü, kendine uygun düşen türleri kabul edip öteki türleri uzaklaştıran çevre, yani törelerin ve ruhların genel durumu belirler". Böylece Taine, sanat yapıtlarının yaratılışını ırk (bireysel etken), çevre (coğrafi etken) ve dönem (toplumbilimsel etken) olmak üzere üç etken kuramıyla açıklar. Kendi sanat felsefesini Taine, egemen sanat özelliklerini sergileyen kuralcı bir estetikle tamamlar. Öteki yapıtları: *Voyage aux Pyrénées* (Pireneler'e yolculuk), 1855; *Essais de critique et d'histoire* (Eleştiri ve tarih denemeleri) [1858]; *Histoire de la littérature anglaise* (İngiliz edebiyatı tarihi) [1864-1872]; *Voyage en Italie* (İtalya'ya yolculuk) [1866]; *Vie et opinions de Thomas Graindorge* (Thomas Graindorge'un yaşam ve düşünceleri) [1867]; *De l'intelligence* (Zekâ üzerine) [1870]; *Origines de la France contemporaine* (Çağdaş Fransa'nın kökenleri) [1875-1894] ve *Derniers Essais de critique et d'histoire* (Son eleştiri ve tarih denemeleri) [1892]. (Fr. akad., 1878).

musée de l'Homme

Tainolar sanatı
Porto Riko kaynaklı
siyah bazalt kafa
(koruyucu cin?)
musee de l'Homme, Paris

TAİNOLAR, XII. ve XVI. yy.'lar arasında şimdiki Dominik Cumhuriyeti, Haiti, Porto Riko, Doğu Küba ve bir bölüm Jamaika toprakları üzerinde yaşayan Aravak Kızılderilileri. Tarımla uğraşan Tainolar, köylerde oturuyorlardı; köylerin meydanı, törenlerin ve toplumsal etkinliklerin yapıldığı merkezdi. Günlük yaşamlarında ve dinsel törenlerinde kullandıkları eşyalar, Tainolar'ın sanat anlayışına tanıklık etmektedir. Taionalar, taş (putlar, boyunduruklar, havanlar, süsler) ve tahta (putlar, tören sandalyeleri) işçiliğinde ustaydılar. Öteki orta amerikalı halklar gibi top oyunları düzenlerlerdi.

S. Held

Taironalar'ın kültürü sierra Nevada'da (Santa Marta) bir site kalıntısı

TAİPİNG, Malaysia'da kent, Malezya'da, Maxwell's Hill'in eteğinde; 146 000 nüf. Kalay madeni. Kauçuk. Pirinç.

Taiping ("Büyük Barış"), 1851-1864 arasında Çin'i sarsan siyasal ve dinsel hareket. Kurucusu Hong Şiuçuan, o tarihte tam bir çöküş içinde bulunan Çin'i kurtarmak istiyordu. Hoşnutsuzları, Guangşi köylülerini, liman işçilerini ayaklandırdı ve mançu hanedanına karşı olan gizli derneklerce (Üçlü derneği gibi) desteklendi. Hong, kendisini izleyenler için, çok eski çin geleneklerini Kutsal Kitap'tan alınmış kimi bilgilerle kaynaştıran "Tanrı hayranları" mezhebini kurdu. Ocak 1851'de Büyük Barış göksel imparatorluğunun (Taiping tien guo) kurulduğunu açıkladı ve imparatorluk sıfatıyla birlikte Tien Vang ("Göksel kral") unvanını aldı. Kadınlara haklar verdi, bir tür tarımsal kolektivizm kurdu, mandarinlerin iktidarına son verdi, memurları Kutsal Kitap'tan sınav vermeye zorladı. Disiplinli ordusu, Yangzi Ciang'ın aşağı vadisini fethetmesini (1852 sonu-1853 başı) ve Nankin'i kendisine başkent yapmasını (1853) sağladı. Ama yardımcıları arasında ayrılık çıktığı için Kuzey Çin'i ele geçiremedi. Tien Vang, Üçlü'yü mahkûm etti ve sonunda tüm kilit mevkilere yakın akrabalarını getirdi. Taiping hareketi, bu akımı kendi dinlerinin kötü bir kopyası olarak gören katolik misyonerlerin ve zayıf mançu hanedanını desteklemeyi yeğleyen fransız ve ingiliz tüccarların düşmanlığına yol açtı. 1862'de Şanghay'ı tehdit eden Taipingler'e karşı bir genel saldırı başlatıldı; avrupalı serüvencilerin de ("amerikalı Ward ve ingiliz Gordon'un "her zaman muzaffer ordu" su) yardımıyla imparatorluk birlikleri Nankin'i aldı (19 temmuz 1864), bunun üzerine Tien Vang intihar etti. Geri kalan ayaklanmacılar Tonkin'e sığındılar.

A. Thomas-Explorer

El Tajín klasik dönem (600-950) sonundan kalma Nişler piramidi

TAİP OSMANZADE → OSMANZADE AHMET TAİP.

TAİR sıf. (ar. *ṭayerān*'dan *ṭā'ir*). *Esk.* Uçan, uçucu: *"Unvan ve şanınız diyardan diyara tair olub..."* (Yusuf Kâmil Paşa, XIX. yy.).

◆ a. Kuş: *Tair-i bahri* (deniz kuşu). —Esk. gökbil. *Nesr-i tair* → NESR.

TAİRA, imparator soyundan gelen japon asker aile; XI. ve XII. yy.'da çok güçlüydü ve Minamotolar ailesiyle rekabete girdi. Bu iki aile arasındaki mücadeleler, bütün japon Ortaçağı'na damgasını vurdu. 1156'da, **Taira no Kiyomori,** imparator Go-Şirakava tarafından büyük bir payeyle onurlandırıldı ve kısa süre sonra Fucivara ailesinden güçlü naipleri saf dışı bırakarak imparatorluğu dilediği gibi yönetmeye başladı. Ne var ki, Tairalar'ın yarı diktatörce yönetimi, büyük toprak klanlarının hoşnutsuzluğuna yol açtı; bunlardan biri olan Minamoto klanı, Tairalar'a karşı açık bir savaşa girişti. Bu savaş, 1185'te Tairalar'ın kesin yenilgisiyle sonuçlandı.

TAİRA YOŞİHİSA, japon besteci (Tokyo 1938). Tokyo'da, sonra da Paris'te öğrenim gördü ve 1971'de Lili Boulanger ödülü'nü kazandı. Yapıtları arasında özellikle *Hiérophonie I-V* (1969-1975), *Sonomorphie I-III* (1970-1976), orkestra için *Chromophonie* (1973), 5 solist için *Pentalpha* (1974), flütçü ve orkestra için *Érosion I* (1981), 12 çalgı için *Delta* (1982), orkestra için *Moksa Vimoksa* (1983) sayılabilir.

TAİRO a. (japonca sözc.) Tar. Tokugavalar döneminde (1600-1868) şogunun başbakanı.

■ **TAİRONALAR,** Kolombiya*'nın K.-D.'sunda, sierra Nevada'da gelişmiş bir kültüre adını veren kolomböncesi kızılderili kabile. Taironalar, bir konfederasyon oluşturan köylerde ve hatta kentlerde yaşıyorlardı. Birçok şey inşa ettiler: birbirine merdivenlerle bağlı ve üzerinde oturdukları binalar bulunan yapı etekleri, dayanıksız malzemeden birçok yapı. Seramiklerinin (ölü külü kapları), taş ve altından süs eşyalarının da gösterdiği gibi zanaatta çok ustaydılar.

TAİ ŞAN ya da **TAİ SHAN,** Çin'de eski kütle, Şandong yarımadasında. En yüksek doruğu 1 500 m'yi aşar. Vahşi boğazlarla kesilen ormanlık bir dağdır. Adı "Doğu'nun kutsal sivri tepesi" anlamına gelir; bütün ülkeye yayılmış bir kültü vardır ve yamaçlarına birçok tapınak yapılmıştır.

TAİŞO a. (japonca sözc.). Tar. Bir ordunun başkomutanı.

TAİŞO TENNO (Yoşihito, — denir) [Tokyo 1879 - Hayama 1926], Japonya imparatoru (1912-1926). Babası Meici tenno'nun yerine geçti. "Taişo devri" (Büyük Doğruluk) diye anılan saltanat dönemi, ekonomik gelişme, seçim reformu (1918) ve Japonya'nın Birinci Dünya savaşı'na katılmasıyla önem kazandı. Sağlık nedeniyle, oğlu Hirohito'yu saltanat naibi yaptı (1921).

TAİTAO yarımadası, Şili Patagonyası'nda yarımada, Chonos takımadasıyla Peñas körfezi arasında.

TAİYE a. (ar. *ṭāiyye*). Ed. Divan edebiyatında kafiyesi "t" ile biten kasidelere verilen ad.

TAİYÜEN ya da **TAİYUAN,** Çin'de kent, Şanşi'nin merkezi, Fın Hı ırmağının, verimli bir havzasında; 1 452 000 nüf. (1990). İkinci Dünya savaşı öncesinde pamuk iplikçiliği ve metalürjiden oluşan sanayi, 1949'dan sonra köklü dönüşümler geçirdi; demir-çelik sanayisi birinci sıraya yükseldi. Kimya sanayisi. Çimento fabrikası. Teknoloji araştırma merkezi

TAİZ, Yemen'de kent; 150 000 nüf. (1986). XIV. yüzyılda Yemen'in başkenti olan kent, günümüzde bir tarım (darı, bağlar, meyve ağaçları, kahve) bölgesinin merkezidir. Tekstil, el sanatları. Yapı gereçleri. Alüminyumdan mallar.

TAİZHONG → TAİCONG.

TAİZO-KAİ ("Döl yatağının öğeleri"), sanskritçe *Garbhadhatu* deyimiyle aynı anlama gelen çince ve japonca deyim. Taizo-kai, içrek buddhacılığa mensup japon Şingon mezhebine göre, evrenin dinamik öğesini oluşturur ve onun ideal yanı olan Kongo-kai'nin (sanskritçe *Vacradhatu*) karşıtıdır.

Taizong ("Büyük Ata"), bazı Çin imparatorlarına ölümlerinden sonra verilen unvan. Bunların en ünlüsü Li Şimin'dir.

■ **TAJİN (EL),** Meksika'da (Veracruz eyaleti) eski tören merkezi (İ.S. 250-950 arasındaki klasik dönemde). Yaklaşık yüz kadar tepecikten oluşur (büyük bölümü henüz araştırılmamıştır). En ünlü yapı, 365 nişle bezenmiş Nişler piramididir. Ayrıca on kadar top oyunu ortaya çıkarılmıştır. Teotihuacánlar'ın, Totonaclar'ın ve hatta Toltekler'in etkisinde kalmış El Tajín'i kimlerin kurduğunu belirlemek güçtür.

TAJİRİ (Shinkichi), japon kökenli amerikalı heykelci (Los Angeles 1923). 1948'de Avrupa'ya yerleşti (Paris'te, Zadkine ve Léger'nin yanında öğrenim gördü), Cobra hareketine katıldı; 60'lı yıllarda, ilk metal yapıtlarındaki (çelik, bakır, bronz) anlatımcı biçimlerden yola çıkarak, daha sağlam bir yapıda heykeller, acımasız robot-insanlar (*Made in USA*, 1965, Stedelijk Museum, Amsterdam) ya da küp biçiminde, düğümlü, basit biçimler (alüminyum, polyester vb.) ortaya koydu. 1970'ten başlayarak, yeni iletişim araçlarını denedi: fotoğraf, film, video.

■ **TAJO,** portekizce **Tejo,** İber yarımadasının en uzun ırmağı; 1 120 km (275 km'si Portekiz'de). Akdeniz'e 150 km uzaklıkta doğan (Montes Universales) Tajo, D.'dan B.'ya doğru hemen hemen bütün yarımadayı aşarak Atlas okyanusu'na dökülür; ne var ki, yalnızca Abrantes'in aşağı kesiminde ulaşıma elverişlidir: çünkü Portekiz'e girdiği yer olan Alcántara'da ortalama debisi sadece 124 m³/sn'dir. 80 947 km²'lik havzası, Aragón'un bir bölümünü, Castilla Mesetası'nı (Cordillera central ile Toledo dağları arasındaki kesim) ve mar de Palha'nın iç körfezine kadar uzanan alanı akaçlar; Aranjuez, Toledo, Talavera de la Reina ve Lizbon'dan geçer. Başlıca kolları (çoğu sağ kıyıdan), Jarama, Tiétar, Alagón, Zêzere'dir. Yazın sularının azalmasından sonra, aşağı vadisinde kışın meydana gelen kabarma büyük boyutlara ulaşabilir (şubat 1979'daki taşkınlar); belli yerlerdeki modüller arasında şunlar sayılabilir: Sacedón'da 4,9 l/sn/km², Alcántara'da 2,5 l/sn/km², Vila Velha da Ródão'da 5,9 l/sn/km². Hidroelektrik tesisleri, iklim koşullarını yer yer değiştirme olanağı verdi: Alcántara barajı 10 000 ha'ı aşan, uzunluğu yüz kilometreyi bulan bir su örtüsü (yani 3 milyar m³'ü aşan bir kapasite) oluşturdu. Entrepeñas ve Buendía barajları sayesinde meydana gelen "Castilla denizi", hem ırmağı düzenler, hem bir nükleer santrala soğuma için gerekli suyu sağlar, hem de turistik bir yer olarak (Madrid yakınlarında) hizmet verir.

TAJUMULCO, Guatemala'da yanardağ, Büyük Okyanus'un yanında yükselen yanardağ kütlesinin doğu bölümünde; 4 210 m. Burası Orta Amerika'nın en yüksek doruğudur.

TAK a. (yansıma sözc.). **1.** Bir yere, sert bir şeyle, özellikle de tahtayla vurulduğunda ya da silah patladığında çıkan sert ve tok ses. **—2.** *Tak tak,* tok ve sert bir ses çıkararak: *Gecenin geç bir vaktinde tak tak kapı çalındı.* || *Tak tuk,* sert bir şeye vurulduğunda çıkan ve hoşa gitmeyen sesi

betimler: *Aşağıdan tak tuk sesleri geldikçe, tüyleri diken diken oluyordu.* || *Canına tak etmek* → CAN.

TAK, -kı a. (ar. *tak*). Ulusal bayramlarda ya da önemli bir olayı anmak için düzenlenen şenliklerde geçit resmi yapılacak caddelere geçici olarak kurulan, yazılarla, çiçeklerle vb. süslenen kemer.
—*Esk.* **1.** Yapılardaki kemer. **—2.** Kapı, pencere gibi yerlerin üstündeki kubbeli kısım. **—3.** Kubbe, kümbet. **—4.** Kat, tabaka: *Nüh-tak* ((dokuz kat gök). **—5.** *Tak-ı baziçereng*, küreler; talih, kader. || *Tak-ı ebru*, kemer gibi kavisli kaş. || *Tak-ı ezrak, tak-ı firuze, tak-ı hazra, tak-ı laciverdi, tak-ı kenli, tak-ı nilüfer, tak-ı tarem*, gökyüzü. || *Tak-ı mukarnas*, Süleyman'ın tahtı; gökyüzü. || *Tak ü turum*, debdebe, tantana. || *Tak-ı zafer* → TAKIZAFER.
—Mim. *Zafer takı*, unutulmaz bir olayın anısını, bir kahramanın zaferini vb. kutsallaştırmak için inşa edilmiş, alçakkabartmalar ve yazıtlarla bezeli büyük bir kemer oluşturan anıt. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Mim. Tam anlamıyla Roma kökenli olan ilk taklar (bunlar, sürekli anıtlar olmadan önce seyyar yapılardı), dinsel ayinlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Bu yapıların büyük bir bölümüne zamanla, bir zaferin anısını yaşatıp ölümsüz kılmak gibi bir anlam yüklenmişse de, kimi taklar girişini süsledikleri sitenin amblemleriyle donatılmış, bazılarıysa İstria'daki Pula zafer takı gibi, ileri gelen bir ailenin onuruna yapılmıştır.
En basit biçimiyle zafer takı, bir beşik tonozla birbirine bağlanmış, dikdörtgen kesitli iki büyük ayaktan oluşur. Tonozun üst bölümünde, heykelleri taşıyan dörtgen bir kütle -attike- bulunur. Ayaklar üzerine, tonozu çevreleyen bir saçaklıkla birbirine bağlanmış sütunlar eklenmiştir. Üç açıtlı zafer takları da vardır (Roma'da Septimius Severus takı; Orange; Reims'da "Mars kapısı"; Tımgad'da Traianus zafer takı...). Bunlarda, büyük ayaklara, orta açıttan daha alçak geçitler açılmıştır. Her biri bir karenin yüzlerinden biri üzerine yerleştirilmiş olan ve merkezi mekânın üstünü örten bir kubbeyle birbirlerine bağlanan tek açıtlı dört kemer gibi tanımlanabilecek taklar da bulunur (Roma'da Janus takı; Tebessa' da Caracalla takı; Trablus zafer takı).
En eski zafer takı, Roma forumu'nun girişinde, Kutsal yol üzerinde, Divius Julius tapınağı'nın G.'inde inşa edilmiş olan ve Actium zaferinin anısını yaşatan taktır. Bu anıt, Cumhuriyet döneminin geniş açıklıklı kemerlerinden türemişti, ancak boyutları daha büyüktü ve bu kemerlerde bulunmayan sütunları ve saçaklıkları vardı. On yıl sonra, bu anıtın yerine, Licinius Crassus'un Roma sancaklarını Parthlar'ın elinden kurtarmasının anısına, iki yanında düz saçaklıklı iki kapı bulunan yeni bir tak yapıldı.
Zafer taklarının tek bezemesi heykeller değildir: çoğunlukla ayaklar üzerine, attikenin yanlarına ya da açıtların iç yüzüne uygulanan alçakkabartmalar da bu anıtları süsler. Bazı konulara, hemen hemen tüm zafer taklarında rastlanır: kemer köşeliklerinde uçan zafer tanrısı figürleri, daha Forum'daki Augustus takında bile görülür. Bazı konularsa, tekil örneklerde karşımıza çıkar: örneğin, Palatinus'un eteğindeki Titus takı, bu imparatorun Yahudiler'e karşı kazandığı zaferi betimler; Capitolium'un eteğindeki Septimius Severus takı Parthlar'a karşı yapılan savaşı canlandırır; Benevento'daki Traianus takı, hükümdarın siyasetini konu alır; Constantinus takıysa, Traianus,Hadrianus ve Marcus Aurelius anıtlarından alınmış kabartmalarla bezenmiştir.
Rönesans boyunca İtalya'da, antikçağ taklarını taklit eden birkaç anıt yapılmışsa da (Napoli'de Castel Nuovo kapısı, 1445'e doğru; aynı kentte porta Capuana, Milano ve Ancona takları), tak yapma geleneği, klasik dönemde ve XIX. yy.'a kadar özellikle Fransa'da yaygınlaşmıştır: Paris'te Saint-Denis kapısı (1671-72), Saint-Martin kapısı (1674), Carrousel takı (1806-1808) ve Etoile takı (1806-1836); Montpellier'de Peyrou kapısı (1691); Lille'de Paris kapısı (1682). Başka birçok Avrupa başkentinde de taklar yapılmıştır: Madrid'de (puerta da Alcalá, de Toledo), Londra'da (Marble Arch), Leningrad'da (Narva ve Moskova kapıları), Münih'te (Siegestor), Berlin'de (Brandenburg kapısı).
Etoile zafer takı, bu türün en dikkate değer anıtıdır. Yapımına 1806'da başlanan ve 1836'da açılışı yapılan anıt 49,54 m yüksekliğinde, 44,82 m genişliğindedir. Birçok ünlü sanatçının heykelleriyle süslüdür. İmparatorluk savaşlarına katılmış, çoğu general 660 subayın adlarını ve *Meçhul asker*'in mezar taşını taşır.
Bezeme yönünden çok zengin olan bir başka anıt Paris'teki Carrousel zafer takıdır. Percier ile Fontaine'in planlarına göre gerçekleştirilen ve Roma'daki Septimius Severus ve Constantinus taklarını andıran yapı, mermer heykeller ve alçakkabartmalarla süslüdür.

TÂK a. (fars. *tak*). *Esk.* Üzüm kütüğü, asma.

TAKA a. (ar. *ṭaka*). Mim. **1.** Kimi yörelerde, odalarda tavana yakın kemerli pencerelere verilen ad. **—2.** Duvar içinde kemerli, küçük niş.

TAKA a. Denizc. Doğu Karadeniz bölgesine özgü olan, beş tarafı göğüslü, kıçı aynalıklı, yelken ya da motorla yürütülen küçük ağaç tekne. (Genellikle balıkçılık ve taşımacılıkta kullanılır, 100 ya da 200 tonluk olanları vardır.)
—Tekst. El dokuma tezgâhlarında, seyyar mekiği harekete geçiren küçük düzenek. || Dokuma tezgâhlarında vurucu kolun ucuna yerleştirilen ve vurucu kolun hareketiyle mekiğe çarparak, onu tezgâhın bir ucundan öteki ucuna fırlatan, deri ya da sentetik malzemeden yapılmış koşutyüzlü küçük parça. (El dokuma tezgâhlarında, takalar genellikle ağaçtandır.)

taka

TAKA a. Bangladeş'in para birimi.

TAKABBUZ a. (ar. *takabbuż*). *Esk.* **1.** Büzülme, kasılma. **—2.** Kabızlık, peklik.

TAKABBÜL a. (ar. *takabbül*). *Esk.* **1.** Kabul etme, kabullenme. **—2.** Üstüne alma, benimseme.

O. Wertheimer

Tajo'nun Lizbon'daki görünümü

TAKACI a. Taka işleten kimse.

TAKACILIK a. Takacının işi.

TAKADDESE ünl. (ar. *taḳaddese*). *Esk.* **1.** "Mukaddes olsun" anlamında dua sözü. **—2.** *Takaddese ve teala*, "kutsal ve yüce" anlamında Tanrı'dan söz ederken kullanılır.

Giraudon

Orange zafer takının güney cephesi (İ.Ö. 20'ye doğr.)

TAKADDÜM a. (ar. *kadem*'den *takaddüm*). *Esk.* **1.** İleride, önde bulunma: "*...Fuad Paşa'nın cerbeze-i nutku ve fart -ı zekâsı hasebiyle âtîde Ali Paşa'ya takaddüm edeceğini ashab-ı dikkat daha ol vakit istihrac ediyordu*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Önce davranma: "*...urbanın yanlarında yalnız bir kazan bulunmağla pilav tabhında takaddüm iddiasına düşüp...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Protokol açısından önde bulunma, öne geçme.

—İsl. huk. Doğabilecek bir zararın giderilmesi için ilgililere önceden yapılan tavsiye ve ihtar. ‖ *Takaddüm-i ahd,* bir olaydan sonra işlem yapılmadan belli bir sürenin geçmesi, zamanaşımının doğması. (Takaddüm-i ahd süresinin geçmesi, davaya bakılmasına ve şahit dinlenmesine engel olur.) [*Takaddüm-i zaman* da denir.]

TAKADİYASTAZ a. (fr. *takadiastase*'dan). Biyokim. Guaninin bulunduğu bağlantı hizasında RNA'yı özgül olarak koparan ribonükleaz. (Eşanl. RİBONÜKLEAZ T_1.)

Takahama, Japon denizi'nde, Vakasa körfezindeki Honşu adasında japon nükleer santralı.

TAKAHE a. Güney Zelanda'daki balta girmemiş ormanlarda yaşayan iri kuş. (Uçamaz. Uzun süre soyunun tükendiği sanıldıysa da yaşayan üyeleri bulunarak koruma altına alındı. Bil. a. *Notomis hochstetteri;* sutavuğugiller familyası.)

TAKÂK BİN OSMAN, türk mimar (XIII. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur; Diyarbakır'daki Ambarçayı köprüsü'nü yaptığı (1223) ve Malabadi köprüsü'nün onarımında çalıştığı (1245/1246) sanılmaktadır.

TAKAKAZU → SEKİ KOVA.

TAKALİ (Şivaşankara Pillai), malayalam dilinde yazan hintli yazar (doğm. 1914). Tabuları ve düzenle uyuşmayı reddederek ana temaları sınıf mücadelesi, kastlar çatışması ve proletaryanın sömürülmesi olan yapıtlarla yeni bir çığır açtı (*Randidankali,* 1949; *Cemmi,* 1956).

TAKALLÜB a. (ar. *ḳalb*'den *taḳallüb*). *Esk.* **1.** Bir yandan diğer bir yana dönme. **—2.** Başka kalıba girme, başkalaşma: "*Bu tagallüb ve takallüb üzerine Krunos' un saltanatı başladı*" (Mehmet Tevfik).

TAKALLÜBAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḳallüb*'ün çoğl. *taḳallübat*). *Esk.* **1.** Yön değiştirmeler. **—2.** Değişimler.

TAKALLÜD a. (ar. *ḳald*'den *taḳallüd*). *Esk.* **1.** Bir şeyi boyuna geçirme, takma. **—2.** Kılıç vb. kuşanma: *Takallüd-i süyuf* (kılıçları kuşanma). **—3.** Bir işi üstlenme, sorumluluğunu alma.

TAKALLÜS a. (ar. *ḳuluṣ*'tan *taḳallüṣ*). *Esk.* **1.** Büzüşme, çekilme, kasılma: "*Çehremiz takallüsler içinde iken bir fena rüya halinde uzaklaşan o yas, o nedâmet veya hasret hatıratı yok mu?*" (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** *Takallüs etmek,* kasılmak, büzülmek: "*Bütün varlığı bu kadının bir sene içinde iktisap ettiği kudrete karşı nefretle, hasetle takallüs ediyordu*" (H. E. Adıvar).

TAKAMAK a. Çeşitli protium türlerinden elde edilen reçine. (*Burseraceae* familyası.)

TAKAMA-NO-HARA, "*Yüksek gökler ovası*" anlamında japonca sözcük. Kişileştirilmiş kutsal güçlerin, yani kamilerin ikametgâhını gösterir. Gökle yerin yaratıldığı yer orasıdır. İzanagi ve İzanami adındaki iki tanrı Japonya'yı yarattıkları zaman orada kalıyorlardı.

TAKAMATSU, Japonya'da kent, Şikoku adasında, Kagava ilinin merkezi, Japon denizi kıyısında; 329 695 nüf. (1990). Bu eski derebeylik kenti bir turizm merkezidir. Yönetimsel ve ticari etkinlikler ağır basar. Araç gereçler, kâğıt, mobilyalar, besin sanayileri.

TAKAMATSU-ZUKA, Japonya'da, Nara'nın G.'inde, Asuka belediyesi sınırları içinde arkeolojik yer. 1972'de burada, büyük bir tümülüsün altında, VII. yy. sonu ya da VIII. yy.'a tarihlenen kofun* tipinde bir mezar ortaya çıkarıldı. Duvarları resimli taş levhalarla kaplı olan mezar odasında, lake ağaçtan bir lahit bulunuyordu. Bu mezar, Nara bölgesinde bugüne dek bilinen resimlerle süslü tek örnektir. On renk kullanılarak (Kyuşu'da yalnızca 4 renkten yararlanılmıştır) gerçekleştirilmiş karmaşık dekorlarda, Tanglar dönemi Çinliler'i gibi giyinmiş kadınlar, bir erkek ve hizmetkâr grubu ile dört ana yönü simgeleyen ve böylece (Çin ve Kore kuramlarına göre) gökyüzünü temsil eden hayvanlar betimlenmiştir. Takamatsu-zuka mezarı, Japonya'da tümülüs altında yer alan mezarların tarihlenmesi ve japon resim sanatını bu dönemde etkileyen üslupların (Tang, Altı Hanedan'ın arkaizmi, Kore) incelenmesi açısından büyük önem taşır.

TAKANAK a. **1.** Alacak, borç; takıntı. **—2.** İlişki.

TAKANOBU FUCİVARA → FUCİVARA.

TAKANOBU KANO → KANO.

TAKAOKA, Japonya'da kent, Honşu'nun ortasında, Toyama körfezi yakınında; 176 000 nüf. (1990). Otomobil, tekstil. Kâğıt. Kimya sanayisi. Alüminyum. El sanatları (lake ve bronz eşyalar).

TAKARAZUKA, Japonya'da kent, Honşu adasında (Hyogo ili), Osaka yakınında; 201 863 nüf. (1990). Kaplıca, eğlence ve ünlü tiyatro merkezi.

TAKARİZ çoğl. a. (ar. *taḳriẓ*'in çoğl. *taḳariẓ*). *Esk.* Takrizler.

TAKARRUH a. (ar. *ḳarḥ*'tan *taḳarruḥ*). *Esk.* **1.** Yara alma, yaralanma. **—2.** Yaranın derinleşip azması.

TAKARRÜP a. (ar. *ḳurb*'dan *taḳarrüb*). *Esk.* **1.** Yaklaşma, yanına gelme: "*...hakayıka takarrübden korkuyormuş gibi...*" (H. C. Yalçın). **—2.** Yakınlaşma, vakti gelme: "*Günler aylar uçup gittikçe ben de hayat yükünü yokluğa fırlatacak zamanın takarrübüyle sarhoş oluyorum*" (H. E. Adıvar). **—3.** *Takarrüp etmek,* yaklaşmak; yakınlaşmak: "*Güneş ufka takarrüp ettikçe etraftaki bulutlar yükselmeğe başlar*" (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.).

—Esk. mat. *Takarrüp etmek,* yakınsamak; yaklaşmak.

—Esk. yerbil. *Takarrüb-ile-l-arz,* yere yönelme, jeotropizm.

TAKARRÜR a. (ar. *ḳarar*'dan *taḳarrür*). *Esk.* **1.** Yerleşme, bir yerde karar kılma. **—2.** Kararlaştırma; karar verme. **—3.** *Takarrür etmek,* bir yere yerleşmek, kararlaştırılmak: "*Bugün senin medeniyet, müsalemet, saffet / Adalet isteyen âvâz-ı hak -nümununla / Takarrür eyliyecektir huzur-ı istikbal*" (Tevfik Fikret). "*Bu planlar uzun müzakereler sonunda takarrür eder*" (Y. K. Karaosmanoğlu).

TAKAS a. (ar. *ḳaṣṣ*'tan *taḳaṣṣ*). **1.** Bir şeyi başka bir şeyle değiştirme; değiştirerek ödeşme, değiştokuş, mübadele. **—2.** *Takas etmek, takas tukas etmek,* karşılıklı olarak değiştirmek, değiştirerek ödeşmek; sayışmak.

—Bank. ve Bors. Alış ve satışların, para ya da kıymetli evrak hareketi olmaksızın, karşılıklı virmanlarla tesviye edilmesi. ‖ *Takas kuru,* borsa acentalarınca her tasfiye işleminden sonra ayrıca saptanan itibari kur (bir değerin, bir önceki aydaki alıcı ya da satıcıları, bir sonraki ayda da bu kur üzerinden onun alıcısı ya da satıcısı olmayı sürdürürler). ‖ *Takas odası,* banka temsilcilerinin bir araya gelerek kendileri ya da müşterileri hesabına tahsil etmeleri gereken senet ve çekleri aralarında değiştirdikleri yer. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Cari işlemde takas,* bir müşterinin bir bankadan aldığı ve hesabı bulunan başka bir bankaya verdiği bir çekin bu iki banka arasında değiştirilmesi.

—Bors. *Takas işlemi* → BLOK* SATIŞ YÖNTEMİ.

—Huk. İki kişi arasında, aynı cinsten ve vadesi dolmuş karşılıklı iki alacağı sona erdiren işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. ikt. → KLİRİNG.

—ANSİKL. Bank. ve Bors. Daha Ortaçağ'da bile bankerler ve tüccarlar, kentten kente nakit para transferlerinden kaçınmak amacıyla, büyük fuarlar kurulduğunda takas işlemleri yaparlardı. Ama, aynı kentin bankerleri arasında alacak ve borçların takas edilmesi sistemi, ilk kez XVIII. yy.'da Londra'da ortaya çıktı. Bu yoldaki girişim, bankaları ayrı ayrı dolaşacak yerde her gün aralarında toplanıp karşılıklı olarak alacaklarını birbirine göstermeyi gelenek haline getiren londralı banka memurlarından geldi. Londra'daki *clearing*-house* takas odalarının atası sayılır.

Takas odasına doğrudan ya da ikinci elden katılan bankalar, her gün burada toplanarak gişeleri üzerinde ödemeli bütün senetleri (çekler, poliçeler vb.) birbirlerine gösterirler. Her banka, aynı yerde kurulu bütün öteki bankalardan olan alacakları ile onlara olan borçlarını ayrı ayrı toplar; sonunda ortaya çıkan alacaklı ya da borçlu bakiye, virman* yoluyla tesviye edilir. Takas odasının ve her bankanın Merkez bankası'nda açılmış bir hesabı vardır; borçlu bankalar, kendi hesaplarından takas odasının hesabına virman yaparak borçlarını temizlerler; alacaklı bankalarsa, takas odası hesabından kendi hesaplarına yapılan bir virmanla alacaklarını alırlar; alacaklı bakiyelerin toplamı, borçlu bakiyelerin toplamının tam tamına karşılar; takas odasının hesabı, yalnızca bir aracı rolü oynar ve bakiyesi her gün sıfırlanır.

—Huk. Takas, borcu sona erdiren nedenlerden biridir. Birbirlerine aynı cinsten borçları olan kişiler, takas işlemiyle bu borçlarını sona erdirirler. Takas, en az iki alacağı gerektirir. Bu alacakların aynı cinsten olması ve vadelerinin de dolmuş bulunması gerekir. Örneğin, her iki tarafın borcunun konusu para olmalı ve ödeme zamanı da gelmiş olmalıdır. Bu durumdaki karşılıklı alacak ve borç, takas işlemiyle ortadan kalkar. Karşılıklı alacaklar birbirine eşit değilse, takas işlemi ancak daha az olan alacak oranında borcu sona erdirir. Örneğin, taraflardan birinin alacağı 500 000 TL, ötekinin alacağı 200 000 TL ise, takas işlemi borcu daha az olan alacak kadar (200 000 TL) sona erdirir; 500 000 TL alacağı olan tarafın bu takas işleminden sonraki alacağı 300 000 TL'ye düşer.

TAKASAKİ, Japonya'da kent, Honşu'nun (Gumma ili) ortasında; 236 463 nüf. (1990). Demiryolu kavşağı. Besin ve kimya sanayileri. Makine sanayileri.

TAKASUGİ ŞİNSAKU, samuray (1839-1867). Çoşu daimyosu'nun hizmetine girdi. 1868 restorasyonundan önce şoguna karşı savaştı. *Ronin*'lerden (efendisiz samuray) ve köylülerden oluşan bir vurucu birlik *(kiheitai)* meydana getirdi, onu avrupa tarzında silahlandırdı ve eğitti; 1864-65 seferleri sırasında zamanının en büyük askeri dehası olduğunu kanıtladı.

TAKASUR a. (ar. *taḳaṣur*). *Esk.* Bir işi bile bile yapmama.

TAKAŞŞUR ya da **TAKAŞŞÜR** a. (ar. *taḳaşşur*). *Esk.* Kabuk bağlama, kabuklanma.

TAKAT, -tı a. (ar. *ṭaḳat*). **1.** Bir işi yapabilme, başarabilme gücü; derman, güç. **—2.** *Takat getirmek,* bir güçlüğe, sıkıntıya katlanmak, dayanmak. ‖ *Takatı kalmamak, takatı kesilmek, takatı tükenmek,* gücü, kuvveti bitmek, güçsüz kuvvetsiz bir duruma düşmek.

—*Esk. Takat-fersa,* dayanılmaz, katlanılmaz: "*Ekmek pahasına koşmak bir derd-i*

takat-fersa idi" (H. Z. Uşaklıgil). || *Takat-güdaz*, gücü kuvveti eriten. || *Takat-şiken*, takatı tüketen: *"Bir sabah evde, bütün bir şeb-i takat-şikenin..."* (Tevfik Fikret).

Ta kath'Hero kai Leandron *(Hero ile Leandros'un hikâyesi)*, yunan şairi Musaios'un (İ.S. V. ya da VI. yy.) 340 heksametros halinde yazılmış şiiri. Abydoslu Leandros, Artemis rahibesi Hero'ya âşık olur ve her gece, sevgilisine kavuşmak için Hellespontos'u yüzerek geçer. Bir gece Hero'nun Leandros'a yol göstermek için tuttuğu meşale söner ve delikanlı boğulur. Umutsuzluğa kapılan Hero intihar eder. Doğallık ve çekicilikle dolu bu şiir, pek çok yazara esin kaynağı olmuştur.

TAKATLI sıf. Gücü, kuvveti yerinde olan; güçlü.

TAKATSIZ sıf. Gücü, takatı kalmamış olan kimse için kullanılır; güçsüz, dermansız.

TAKATSIZLIK a. Güçsüzlük, dermansızlık.

TAKATSUKİ, Japonya'da kent (Honşu), Osaka'nın K.-D.'sunda; 359 867 nüf. (1990). Sanayi (elektrikli gereçler, kimya ve ecza) merkezi. Üniversiteler.

TAKATTUR a. (ar. *takattur*). *Esk.* **1.** Damlama, damlayış. **—2.** *Takattur etmek*, damlamak.

TAKATUKA a. (yansıma sözc.). Gürültü patırtı.

—Matbaac. Bir tipografi kalıbının şasisinde, hepsini aynı düzeye getirmek amacıyla karakterlerin üzerine vurmakta kullanılan ağaç parçası. || *Takatuka makinesi*, takatukalamaya yarayan makine.

TAKATUKALAMA a. Matbaac. Türdeş yığınlar yapmak ve böylece baskı, kesme ya da kırma işlemlerinin belirlenmiş ölçülerde yapılmasını sağlamak amacıyla kâğıt yapraklarını basımdan önce, giyotinde tıraştan önce ya da makinede kırımdan önce eşit hale getirmek işlemi.

TAKATUKALAMAK g. f. Matbaac. Bir takatuka yardımıyla, bir tipografi kalıbının tüm baskı parçalarını eşit düzeye getirmek.

TAKAUCİ AŞİKAGA → AŞİKAGA.

TAKAUT a. (berberice sözc.). Ilgın çiçekleri üzerinde beliren mazı. (Tefilalet'te [Fas] bol olur. Keçi ve koyun derilerinin sepilenmesine yarar. % 40 tanen içerdiği kabul edilir.)

TAKAVİM çoğl. a. (ar. *takvim*'in çoğl. *takāvim*). *Esk.* Takvimler.

TAKAVVİ a. (ar. *kuvvet*'ten *takavvi*). *Esk.* Güç kazanma, kuvvetlenme.

TAKAVVÜS a. (ar. *kavs*'ten *takavvüs*). *Esk.* Yay biçimini alma, kavislenme.

TAKAYAMA, Japonya'da (Honşu) kent, Gifu'nun K.-K.-D.'sunda; 63 800 nüf. Turizm merkezi. Çubu-Sangaku ulusal parkına gidenlerin ulaşım noktası. Müze. Lake ve kereste sanayisi.

Takayaşu hastalığı (1908'de bunu tanımlayan japon göz hekimi *Takayaşu* Migito'nun [1860-1938] adından), aortu ve belli başlı dallarının çıkıntı yerlerini bölgesel olarak ilgilendiren ve nedeni bilinmeyen iltihaplı hastalık. Özellikle genç kadınlarda görülür (olguların % 85'i). Kalp-damar belirtileri şunlardır: çevre damarlarındaki atışların birinde ya da birçoğunda atış genliğinde azalma, daralmalardan ileri gelen sistolik üfürümler, tansiyon yüksekliği, kalp yetersizliği ve koroner atardamarların hastalanması yüzünden göğüs ağrıları. Bunlardan başka belirtiler de görülebilir: başağrıları, görme bozuklukları, senkoplar. Tedavi, kortikoitlerle ve gerektiğinde kan sulandırıcılarla yapılır.

TAKAYYÜDAT, -tı çoğl. a. (ar. *takayyüd*'ün çoğl. *takayyüdāt*). *Esk.* Dikkatli davranmalar, özenler.

TAKAYYÜH a. (ar. *kih*'ten *takayyüh*). Esk. tıp. Yara vb.'nin irinlenmesi.

TAKAYYÜT a. (ar. *kayd*'dan *takayyüd*). *Esk.* **1.** Bağlı olma, bir şeye bağlanma; bağlılık: *"Aramızda mevcut büyük yaş mesafesini gözetmekten haz olan zarif bir takayyütle..."* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** Özen gösterme, dikkatli davranma: *"İhtiyarlar, kalbleri artık aşka, şiire bîgâne kaldığı için, başkalarının kalbindeki aşkı, fikrindeki şi'ri bir takayyüd-i mahsus ile muayene ederler"* (H. Z. Uşaklıgil).

TAKAZA a. (ar. *takāzā*). **1.** Bir kimseyi azarlama, bir şeyi onun başına kakma, ona serzenişte bulunma. **—2.** *Esk.* Borcunu ödemesi için borçluyu sıkıştırma. **—3.** *Takaza etmek*, azarlamak; başa kakmak, serzenişte bulunmak.

TAKAZZE, Kuzey-doğu Afrika'da ırmak, Atbara'nın kolu (sağ kıyıdan); yaklş. 800 km. Etyopya'da doğar, Sudan'a girdikten sonra *Setit* adıyla anılmaya başlar.

TAKBİH a. (ar. *kubh*'tan *takbih*). *Esk.* **1.** Kınama, beğenmeme. **—2.** *Takbih etmek*, ayıplamak, kınamak: *"Çocukların-da kendi baharlarının tekrar doğduğunu gören ebeveynin birçoğu onları takbih etmek kuvvetini bulamazlar"* (H. C. Yalçın).

TAKBİHAT, -tı çoğl. a. (ar. *takbih*'in çoğl. *takbihāt*). *Esk.* Kınamalar, beğenmemeler.

TAKBİL a. (ar. *kabl*'den *takbil*). *Esk.* **1.** Öpme: *"Ali Paşa'nın yevm-i vefatında ayaklarını takbil ile mevtini temenni ve niyaz etmiş..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *Takbil etmek*, öpmek: *"Yüz sürüp zeyline takbil ederek / Kıl şefi-i ümeme arz-ı niyaz"* (H. Z. Uşaklıgil).

TAKÇE ya da **TAKÇA** a. (ar. *tāk* ve fars. *-çe*, küçültme eki'nden *tākçe*). Mim. *Esk.* **1.** Zafer takının iki yanındaki küçük kemerlere verilen ad. **—2.** Küçük pencere. **—3.** Kapı ya da pencere kemeri. **—4.** Geleneksel türk evlerinde, duvara oyulmuş, kemerli niş. (Çoğunlukla ocağın iki yanında yer alan bu nişler ahşap ya da kâgir olabilirdi. Bunlara kimi yörelerde TAKÇAGÖZ de denirdi.)

TAKDİM a. (ar. *kıdem*'den *takdim*). **1.** Bir şeyi bir başkasına karşılıksız olarak verme; sunma. **—2.** Bir kimseyi bir başkasına tanıtma, onunla tanıştırma. **—3.** *Esk.* Bir şeyi öne, önceye alma. **—4.** *Bir kimseyi bir kimseye takdim etmek*, karşılaştıklarında tanıtmak ve özellikle bu karşılaşma sırasında kim olduğunu söylemek: *Size iş arkadaşımı takdim edeyim.* **—5.** *Bir kimseyi, bir yapıtı, bir filmi, bir yayımı vb. (bir topluluğa) takdim etmek*, onu, onları, haklarında kısa bir açıklama yaparak tanıtmak; sunmak: *Konuşmacıyı dinleyicilere takdim etmek.* **—6.** *Radyoda, televizyonda bir yayını takdim etmek*, onu sunmak. **—7.** *Bir işi takdim etmek*, o işi öne almak, öncelemek (esk.). **—8.** *Takdim olunmak*, sözkonusu bir kimseyse bir başkasıyla tanıştırılmak. || *Takdim tehir*, bir sözü oluşturan iki öğenin yer değiştirmesi (esk.).

—Muhs. *Takdim tehir*, rakamların yer değiştirmesi. (Herhangi bir tutar rakamla yazılırken, rakamlar yanlışlıkla yer değiştirmişse [örneğin, 46 yerine 64] bu bir takdim tehir hatası sayılır.)

TAKDİMAT, -tı çoğl. a. (ar. *takdim*'in çoğl. *takdimāt*). *Esk.* Takdimler, sunulan şeyler.

TAKDİMCİ a. Radyoda, televizyonda vb. bir yayını bir eğlence yerinde programı sunan kimse; sunucu.

TAKDİMCİLİK a. Sunucunun işi; sunuculuk.

TAKDİME a. (ar. *takdim*'den *takdime*). *Esk.* Bir büyüğe, önemli bir kişiye sunulan hediye.

TAKDİR a. (ar. *kader*'den *takdir*). **1.** Bir kimseyi beğenme, onu beğendiğini gösterme, ona değer verme: *Arkadaşlarının takdirini kazanmak. Biz takdir beklerken, tekdir aldık.* **—2.** Bir eylemin, bir şeyin değerini, önemini, gerekliliğini anlama, kavrama: *Bu konuyu sizin takdirinize bırakıyorum.* **—3.** Bir şeyin değerini belirleme, ona değer biçme: *Takdir komisyonu.* **—4.** Tanrının isteği, yazgı. **—5.** *Bu, şu, o* ya da *f.* + *dığı takdirde*, belli bir koşul ya da durum karşısında bir saptamayı ya da nasıl davranılacağını, ne yapılacağını belirtir: *Bu takdirde benden yardım beklemeyin. O geldiği takdirde ben gelmem.* **—6.** *Bir kimseyi takdir etmek*, onu yapıp ettiklerinden, çabalarından vb. dolayı beğenmek: *Bu çocuğu çok takdir ediyorum, hem çalışıyor, hem okuyor.* || *Bir şeyi takdir etmek*, o şeyin önemini, değerini, gerekliliğini vb. kavramak, anlamak: *Çabalarınızın sonuçlarını elbette takdir ediyoruz.* || *(Bir şeye) bir fiyat takdir etmek*, onun değerini fiyat olarak belirlemek, değer biçmek: *Siz kaç lira takdir ederseniz, onu öderiz.* || *Takdir böyleymiş*, ölüm ya da başa gelen kötü bir durum karşısında söylenen teselli sözü. || *Takdir eylemek*, takdir etmek. || *Takdir olunmak*, sözkonusu bir kimseyse, beğenilmek; bir şey, bir durum, bir kimse vb. ise, önemi, değeri anlaşılmak; gerekli olduğu ortaya çıkmak; bir şeyse, değer biçilmek: *Takdir olunan fiyat gerçek değerinin çok altında.* || *Takdir toplamak*, beğenilmek. || (Bir kimsenin) takdirini toplamak, bir kimsenin beğenisini kazanmak, onun tarafından beğenilmek.

—Huk. *Takdir hakkı*, yargılama sırasında ortaya çıkabilecek kimi özel durumları değerlendirebilmek ve daha adil bir karar verebilmek üzere yasaların yargıca tanıdığı yetki. (Yasalar yaşam içindeki tüm olayları ayrıntılarıyla önceden göremezler. Yargıca tanınan takdir hakkı, yasa kurallarının somut koşullara uydurularak uygulanması olanağı sağlar.) || *Takdir yetkisi*, bir işlemin yapılması konusunda yasaların belirli bir kural koymadığı durumlarda idare organlarının sahip oldukları yetki. (Bir işlemin idare organlarının takdir yetkisine giren kısımları yargı denetimine bağlı değildir.)

—İsl. *Takdir-i ilahi*, evrendeki tüm varlık ve olaylara ilişkin yasaların Tanrı tarafından düzenlediği inancı. (→ KADER.)

—Ormanc. *İhtiyat takdiri*, orman işletme yöntemine bağlı olarak bazı ormanlarda amenajmancının istediği zaman bir süre için kesilmesini geciktirebileceği orman bölümünün belirlenmesi; genel anlamda işletilmesi ileri bir zamana bırakılan orman bölümünün belirlenmesi.

TAKDİR ALİSCAHBANA (Sutan), endonezyalı yazar (Natal, Kuzey Sumatra, 1908). *Poedcangga Baroe* dergisini kurdu (1933) ve bir şiir kitabı (*Éparpillement de nuages* [fr. çev.], 1936) ve yazarın toplumsal sorumluluğunu sorgulayan romanlar (*Accablés par le sort* [fr. çev.], 1929; *Toutes voiles déployées* [fr. çev.], 1936) yayımladı. Savaştan sonra, ulusal dilini zenginleştirmeye, modernleştirmeye ve standartlaştırmaya çalışarak felsefeye ve dilbilime yöneldi. Ayrıca ülkesindeki siyasal gelişmeler karşısında duyduğu kaygıyı dile getiren bir roman üçlemesi (*Grotta Azzurra, histoire d'amour et d'idéal* [fr. çev.], 1970-1971) ile yine aynı konuyu işlediği *Défaite et Victoire* (fr. çev.) adında bir romanı vardır.

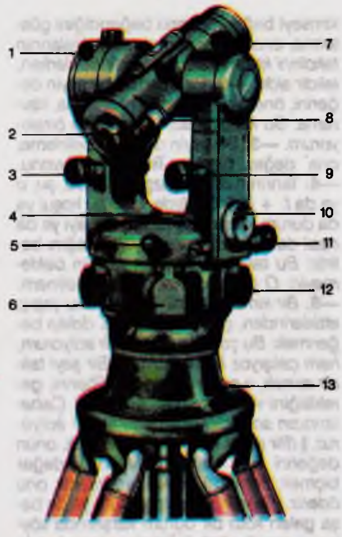
TAKDİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *takdir*'in çoğl. *takdirāt*). *Esk.* **1.** Beğenmeler, beğeniler. **—2.** Alınyazıları.

TAKDİREN be. (ar. *takdir*'den *takdiren*). *Esk.* Takdir ederek, değerini bilerek.

TAKDİRİ sıf. (ar. *takdir* ve *-i*'den *takdiri*). *Esk.* Takdirle, kaderle ilgili.

—Esk. dilbilg. Görünürde olmayıp öyle denilen.

TAKDİRKÂR a. (ar. *takdir*, fars. *-kār*'dan *takdirkār*). **1.** Takdir eden, beğenen kimse için kullanılır. **—2.** Takdir içeren bir şey için kullanılır: *Takdirkâr bir konuşma.*

Kern belgesine göre

takeometre
1 Yönlendirme düzeci;
2. Okuma gözmerceği;
3. Yönlendirme düzeci sabitleme vidası;
4. Yataylık kontrol düzeci
5. Eksenel dönmeyi kilitleme vidası;
6. Yatay daireyi yönlendirme kumandası;
7. Okuma gözmerceğini sabitleme vidası;
8. Ayar tamburu;
9. Gözmerceği sabitleme ince ayar vidası;
10. Mikrometre kumandası;
11. Eksenel dönme ince ayar vidası;
12. Yataylık ayar düğmesi;
13. Sacayak düzeneği.

TAKDİRNAME a. (ar. *takdir*, fars. *name*'den *takdir-name*). Bir başarıyı, yapılan bir işin beğenildiğini belirten yazılı belge: *Okuldan takdirname alarak mezun olmak.* —Ask. *Savaş takdirnamesi*, muharebenin gidişini değiştirecek ya da sonucuna etkide bulunacak kadar yararlı olan subay ve astsubaylara, komuta zincirine uygun olarak verilen takdir belgesi. (Bu belge, silahlı kuvvetler komutanının önerisi üzerine Milli savunma bakanı ve Başbakan'ın imzalayacağı, Cumhurbaşkanı'nın onaylayacağı bir kararname ile verilir.)

TAKDİS a. (ar. *kuds*'ten *takdis*). **1.** Bir kimseyi kutsamak için yapılan tören; kutsama. **—2.** *Esk.* Tanrı'ya şükretme. **—3.** Bir kimseyi, bir şeyi ululama, yüceltme, ona, o şeye büyük saygı gösterme. **—4.** *Bir kimseyi, bir şeyi takdis etmek*, onu kutsamak.

TAKDİSAT, -tı çoğl. a. (ar. *takdis*'in çoğl. *takdisat*). *Esk.* Takdis etmeler, kutsamalar.

TAKEDA İZUMO, japon tiyatro adamı (Edo 1691 - Osaka 1756). Osaka'daki kukla tiyatrosu Takemoto-za'nın yönetimini babasından devraldı, kukla gösterisinin dramatik kaynaklarını geniş ölçüde kullandı, bu arada bir başka yazarla ortaklaşa yazdığı *Kanadehon Çuşingura* (1748) adlı piyesi bunlardan özellikle en ünlü olanıdır.

TAKEFU, Japonya'da kent, Honşu adasının ortasında (Fukui ili); 67 100 nüf. Bıçakçılık. İpekçilik. Petrokimya. Elektrikli gereçler.

TAKELOT, Mısır'da XXII. ve XXIII. sülalelerden Libya kökenli üç firavuna verilen ad: **Takelot I** (İ.Ö. 893-870), **Takelot II** (847-823), **Takelot III** (748'e doğr.).

Tak-ı Bostan
yaban domuzu avı sahnesi ikinci salondaki bir alçakkabartmadan ayrıntı
sasani sanatı, VI. yy.

P. Koch-Rapho

TAKEMİTSU TORU, japon besteci (Tokyo 1930). İlk önce kendi kendini yetiştirdi, sonra Kiyose Yasuci ile çalıştı ve Webern'in, Messiaen'in, Debussy'nin, son olarak da Varèse'in etkisiyle, kendisine batı ve japon kültürlerinin kavşağında, seçmeci ve esnek bir üslup yarattı. Elektronik gibi çağdaş teknikleri kullandıktan sonra (*Relief statique*, 1955; *Vocalism A. I*, 1956; *Mizu no kyoku*, 1960), küçük orkestra için bestelediği *Solitude sonore* (1958) ile geleneksel çalgılara döndü ve japon çalgıları için, avrupa tarzında besteler yaptı (*biva* için *Eclipses*, 1966). Yaylı çalgılar için yaptığı *Requiem*'i (1957) ve *Textures* adlı senfonik parçası (1964) başyapıtlarıdır. New York Filarmoni orkestrası'nın 125. yıldönümü için bestelediği *November Steps II* (1967) ile dünya çapında bir üne kavuştu. Kobayaşi'nin *Harakiri*'si (1962) ve Oşima'nın *Gişiki*'si (1971) gibi filmlerin de müziğini yaptı.

TAKEMOTO GİDAYU, japon tiyatro sanatçısı (Osaka 1651 - *ay. y.* 1714). Kukla tiyatrosu anlatıcısıydı, 1684'te Takemoto-za adında bir salon açtı ve oyun yazarı Çikamatsu Monzaemon ile birlikte çalıştı, böylece *ningyo-coruri*'yi kurdu.

TAKEO, Kampuçya'da kent, il merkezi, Mekong'un B.'sında; 8 888 nüf. —*Takeo ili*, 3 563 km²; 574 000 nüf. (1986).

TAKEOGRAF a. (fr. *tachéographe*). Haritc. 1898'de Schrader tarafından icat edilen ve eskiden harita ve plan çiziminde kullanılan aygıt.

TAKEOMETRE a. (fr. *tachéomètre*'den). Topogr. **1.** Eğik poligon ve yükselti ölçümleri yöntemiyle plan alımlarında kullanılan topometri aleti. **—2.** *Takeometre çokgeni*, takeometre yardımıyla ölçülen çokgen. || *Elektronik takeometre*, uzaklığı, yatay ve düşey açıları ölçmeye ve kaydetmeye yarayan alet. || *Otoredüktör takeometre*, sarkaçlı ya da sıvı prizmalı kompansatörüyle konum noktalarından kaynaklanan düzeç kaymalarını engelleyerek düşey açılarını ve eğim açılarını okumaya yarayan takeometre.

—ANSİKL. Takeometre, sabit açılı bir stadimetre ve bir pusulayla donatılmış az duyarlı bir teodolittir. Bu aletle uzaklıklar, yatay ve düşey açılar ölçülür. Gözlemci aletini istasyon noktasındaki kazığın düşeyine denk gelecek biçimde kurar ve yöneltir, bir yardımcının tuttuğu ve aldığı komutlara göre yerini değiştirdiği bölüntülü miranın ardışık konumlarında yatay ve düşey doğrultularını ölçer, stadimetre yardımıyla da gözlenen her noktanın uzaklığını bulur. Böylece, çok basit ışınsal ölçme hesaplarıyla, yüzey akım için gerekli bütün ayrıntı noktalarını, uzaklığı, yükseltiyi ve doğrultuyu belirleyebilir. Takeometre, Porro'nun icat ettiği, Moynot ve Goulier'nin geliştirdiği üstün bir ölçüm aletidir. Eğik uzaklığı ölçen basit takeometreler ve yatay uzaklığı doğrudan veren *otoredüktör takeometreler* vardır. Günümüzde kullanılan takeometrelerin çoğu anallatik dürbünlüdür. Bunların bazılarında stadimetrenin yerini bir diastimometre ya da diasporametre almıştır; takeometre, açıları yüzde bir dakika duyarlıkta ölçebilmektedir. *Elektronik takeometre*'de, uzaklıkları ölçmek üzere bir jeodimetre ya da uzaklıkölçer, gözlem doğrultusunun ucuna yerleştirilmiş bir yansıtıcı üzerinde noktanın yön ve konum ayarının yapılmasını sağlayan bir dürbünle donatılmış alıdat, ışılelektrik taramalı bir mikrometreyle donatılmış bir yatay, bir de düşey dereceli daire bulunur. Uzaklık, yatay ve düşey açı değerleri tüplü bir okuma sisteminden okunabildiği gibi, delikli şerit üzerine doğrudan da kaydedilebilir.

TAKEOMETRİ a. (fr. *tachéométrie*). Topogr. Takeometreyle plan alımı tekniği.

TAKEŞİTA (Noboru), japon siyaset adamı (Şimane 1924). İkinci Dünya savaşı'nda kamikaze pilotu olarak eğitildi. Savaştan sonra lise öğretmenliği, Şimane il meclisi üyeliği yaptı (1951-1957). 1958'de milletvekili seçildi. Daha sonra Bakanlar kurulu sekreter yardımcısı (1964) ve sekreteri (1971-1972) olarak çalıştı. Maliye bakanlığına atandı (1979-1980,1982-1985). Temmuz 1986'da Liberal demokrat parti genel sekreterliğine getirildi. Başbakan Nakasone onu ardılı seçti. Parti başkanı (ekim 1987) ve Başbakan (6 kasım 1987) oldu. Üç bakanla birlikte adının karıştığı Recruit borsa yolsuzluğu nedeniyle nisan 1989'da istifa etti.

Taketori monogatari, ay prensesi Kaguyahime'nin yeryüzündeki serüvenini anlatan yedi masaldan oluşmuş japon yapıtı (IX. yy. sonu ya da X. yy. başı).

TAKEY be. (fars. *ta* ve *key*'den *ta-key*). *Esk.* Ne zamana kadar.

TAKFİL a. (ar. *kufl*'dan *takfil*). *Esk.* Kilitleme.

TAKFİYE a. (ar. *kafiye*'den *takfiye*). *Esk.* Kafiyeli söyleme; kafiye bulma, kafiyeleme: *"Bazan her dört mısraın da takfiye edildiği vardır"* (Hüseyin Danış).

TAKHTSİS (Kostas), yunanlı yazar (Selanik 1927 - Atina 1988). İki şiir kitabının (*la Symphonie du Brésilien* [fr. çev.], 1954; *le Café Byzantium* [fr. çev.], 1955) ardından, yapısı ve üslubuyla savaş sonrası düzyazısının en önemli yapıtlarından biri olan bir roman (*le Troisième Anneau* [fr. çev.], 1962) yayımladı. Atina'nın kenar mahallelerinde geçen çocukluğunu anlatan bir öykü kitabı (*la Monnaie* [fr. çev.], 1972) vardır.

TAKI a. Genellikle değerli metallerden, taşlardan yapılan bilezik, kolye, yüzük vb. şeylerin tümü: *Geline takı takmak. Takıları çalınmak. Geleneksel takılar.*
—Dilbil. Ek. || Dilbilgisel işlevi olan eklere verilen ad.
—El sant. *Takı oyaları*, takı olarak kullanılmak üzere yapılmış genellikle üç boyutlu oyalar. (Yaka, şapka süsü, kolye, kemer vb. olarak kullanılmak üzere, daha çok çiçek, meyve, yaprak vb. motiflerle örülür; örgüde boncuk, pul vb. de kullanılabilir.)

Tak-ı Bostan, İran'da Kirmanşah yakınında, sasani krallarının sarayı; kayaya oyulmuş biri büyük, ötekisi küçük iki salondan oluşur. Salonların duvarları sasani krallarıyla ilgili alçakkabartmalarla süslenmiştir. Bunlardan birinde Ardaşir II'nin (379-383) tahta çıkışı betimlenmiştir ve kabartmada Ahuramazda saltanat tacını krala armağan ederken gösterilmektedir; yanlarında başı haleli Mitra görülür. Bir başka kabartma Şapur I ve Şapur II ile ilişkilidir. Büyük salonun duvarlarından birinin üst bölümünde Hüsrev II'nin (Perviz) taç giyişi işlenmiştir, solunda Ahuramazda, sağında Anahita bulunmaktadır. Alt bölümdeyse Hüsrev II'nin ünlü atına binmiş, silahlı bir kabartması yer alır. Bir başka duvarda, bu kral bir yaban domuzu avında görülmektedir.

Tak-ı Kisra ("Hüsrev takı"), Ktesiphon'da, Dicle kıyısında, sasani hükümdarlarının ünlü sarayı; yapımı çoğunlukla Hüsrev I'e (VI. yy.) mal edilir, ancak yörede kazılar yapan alman arkeolog ve mimar E. Herzfeld, Şapur I döneminden (III. yy.) olabileceğini de öne sürer. 400×300 m'lik bir alanı kaplayan yapıların özellikle kralın toplantı salonu olan ve elips biçiminde, 28-29 m yüksekliğinde bir tonozla örtülü büyük ana sahnı (63,25 × 72,43 m boyutlarında) dikkati çeker. 1880'e değin önemli bir bölümü ayakta olan saray, büyük bir yer sarsıntısı sonucu yıkılmıştır. Yapı *Eyvan-ı Kisra* ("Hüsrev'in eyvanı") olarak da tanınır.

TAKILDAK a. (yansıma sözc.). Değirmen, su dolabı gibi araçların işleyişini, çıkardığı sesten kontrol etmeye yarayan hareketli parça; çakıldak.

TAKILGAN sıf. Başkalarına takılmayı, on-

lara şaka yaparak kızdırmayı seven kimse için kullanılır; muzip.

TAKILGANLIK a. Takılgan bir kimsenin niteliği, davranışı; muziplik.

TAKILI sıf., be. *Bir şeye, bir yere takılı,* (bir şeye, bir yere) takılmış, iliştirilmiş olan şey için kullanılır: *Pencereye takılı perdeler. Takılı durmak.*

TAKILMA a. Takılmak eylemi.
—Psikan. Libidonun, üremsellik öncesi evrelere özgü nesne, imge ve libido doyumu çeşitleriyle kurduğu tercihli ilişki. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Saatç. Bir kol ya da duvar saatinin, eşapman çarkının maşa tarafından tutulması sonucunda durması.
—ANSİKL. Psikan. Libido evrimine ilişkin dinamik ve genetik anlayışa göre, genellikle gerileme kavramına bağlı olan takılma kavramı, hangi koşullar içinde bir yetişkinin, yitirilmiş bir nesneye bağlı doyumları aramakta direndiğini belirlemeye yarar (örneğin, saplantılı nevrozda görülen anal evreye takılma gibi). Daha genel olarak, dürtüsel dinamizme bağlı bazı tasarımların (temsilci-tasarımlar, gösterenler) takılmasından söz edilir (bunların bilinçdışına yerleşme tarzını belirtmek için).

TAKILMAK → TAKMAK.

TAKIM a. **1.** Bir işte, bir işletmede, bir fabrikada vb. kullanılan ya da bir etkinlik için gerekli olan nesnelerin, araçların, aygıtların tümü: *Kamp takımı. Yemek takımı. Takım tezgâhları arızalandı. Yazı takımı.* **—2.** Aynı meslekle, aynı etkinlikle uğraşan kimselerin tümü: *Politikacı takımı. Gazeteci takımı. Yazar takımı.* **—3.** Birbiriyle uyum içinde olan, birbirlerini tamamlayan öğeler dizisi, bütünü: *Çanta, fular ve ayakkabılar güzel bir takım oluşturuyor.* **—4.** Bir yarışa katılmak, bir karşılaşma yapmak için işbirliği yapan ya da aynı safta yer alan oyuncuların tümü; ekip: *Takımımız oyunuyla göz doldurdu. Takım oyunu.* (Bk. *ansikl.* böl. Spor.) **—5.** *Tamlayan + takımı,* aşağılanan, sövülen bir topluluğu belirtir: *Serseriler takımı. Hırsız takımından olmak.* **—6.** Sigara ağızlığı*. **—7.** *Tkz.* Aynı ilgi alanının, ortak uğraşın ya da etkinliklerin bir araya getirdiği insan topluluğu: *Ben kendi takımımı kendim seçerim. Üçü bir arada ne güzel bir takım oluşturdular.* **—8.** *Takım takım,* küçük topluluklar halinde: *Meydanda toplananları takım takım ayırdılar.* || *Takım taklavat,* parçalarıyla birlikte, hepsi. || *Takım tutmak,* spor klüplerinden birinin yandaşı olmak. || *Takım yatmak,* bir işte ya da bir girişimde topluca başarısızlığa uğrandığını belirtmek için söylenir. || *Takımı yatırmak,* birlikte yapılan bir işin başarısızlığa uğramasına yol açmak (arg.). || *Bu takım,* bu türden, bu gibi: *Bu takım işlerden nefret ederim.*
—Ask. Topçu sınıfında bataryayı, hava ordusunda ve piyade, istihkâm, muhabere gibi diğer kara sınıflarında bölüğü oluşturan en küçük temel birlik. (Takım genellikle teğmen ya da üsteğmen tarafından komuta edilir.) || *Takım komutanı,* bir takıma komuta eden subay ya da astsubay.
—Balıkç. Bir oltada yer alan olta iğnelerinin tümü.
—Bilş. *Deneme takımı,* özel bir uygulamayı istatistiksel olarak gösteren ve çeşitli bilgisayarların ve bunların işletim sistemlerinin yetkinliklerini test etmek, ölçmek ve karşılaştırmak amacıyla kullanılan bilişim programları kümesi. || *Karakter takımı,* bir bilgi işlemde, bir dilin tanımlanmasında vb.'de kullanılan tanımlı karakterler kümesi. || *Program takımı,* özel bir probleme özgü bilişim programları kümesi.
—Çamaşır san. *Yatak takımı,* yatak çarşafı, yorgan çarşafı, bir uzun yastık kılıfı ya da bir örnek iki yastık kılıfından oluşan takım.
—Denizc. *Takım dolabı,* sandal ve filikaların baş ya da kıç taraflarında giyecek ve yiyeceklerin saklandığı bölme. —Gemilerde, el takımlarının ve malzemelerin saklandığı dolap. || *İşaret sancakları takımı,* gemiler arasında işaretleşmede kullanılan sancak ve flamaların tümü.
—Dilbil. TAMLAMA'nın eşanlamlısı.
—Elektrotekn. *Bara takımı,* bir dönüştürme postası, bir altistasyon vb.'de hat giriş ya da çıkışlarının kesme ve koruma aygıtları aracılığıyla bağlı olduğu bükülmez iletkenler kümesi.
—Ev eşy. *Sofra takımı,* sofra ile ilgili eşyaların tümü (tabak takımı, cam eşya, gümüş eşya). —Belirli bir servise ayrılmış sofra eşyalarının tümü (çay takımı, kahve takımı, likör takımı vb.).
—Giy. Aynı kumaştan yapılmış iki ya da daha çok parçadan oluşan giysi. || Aynı kumaştan yapılmış pantolon, ceket ve bazen yelekten oluşan erkek giysisi. (*Takım elbise* de denir.) || *Pantolon takımı,* bir pantolon ve uygun bir ceket ya da tünikten oluşan iki parçalı giysi.
—Kur. tar. Osmanlı devletinde, özellikle İstanbul'da "Sandık" denen mahalle tulumbasının altına giren tulumbacılar topluluğu. (Takım, 4 kişiden oluşur ve her semtin tulumbacıları birinci, ikinci, üçüncü vb. olarak bu topluluğun sayısınca takımlara bölünürlerdi. Birinci takım, en ustalarla en güçlüler ve en iyi koşanlardan kurulur, bunu sırasıyla ötekiler izlerdi.) || *Takım kovmak,* bir yangın sırasında, sandık koşturan mahalle tulumbacılarının geçit yerlerinden ve dönemeçlerden büyük bir hızla geçmelerine ilişkin halk deyimi. (Takım kovmak, tulumbacılar topluluğunun özellikle birinci ya da ikinci takımına düşen bir görevdi.)
—Kuyuc. *Sondaj* ya da *kuyu açma takımı,* matkap ve sondaj çubuklarından oluşan bütün.
—Mak. san. Belirli bir işlemi gerçekleştirmek için, elle ya da bir makine üzerinde kullanılan imalat ürünü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Matbaac. *Hurufat takımı,* belli bir harf yüksekliğinde normal bir tipo dizgisi yapmak için gerekli harf ve işaretlerin tümü. (Örneğin yedi puntoluk, sekiz puntoluk hurufat takımı.)
—Metalürj. *Takım çeliği,* genellikle kesme takımlarının yapımında kullanılan çelik. (Bu çelikler normalleştirilmiş durumda kolayca şekillendirildikten sonra "suverme" yoluyla sertleştirilip menevişlenerek kullanılır. Son sertlik dereceleri 60 RWC'nin üzerine çıkarılır. Bu çeliklerden yapılan takımlar, genellikle kesme, presleme vb. gibi işlemlerde kullanılır.) || *Takım tezgâhı,* uygun kuvvetlerin etkisi altında uygun biçimde hareket ettirilerek bir takımın yardımıyla bir malzemeyi işlemeye yarayan makine. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müc. Birlikte takılmak üzere hazırlanmış, birbirine uygun düşen mücevher grubu.
—Müz. Bir çalgının üzerine gerilen tellerin tümü. || Bir klavsende, bir dizi mızrap çubuğu tarafından vurulan teller topluluğu. (Modern bir klavsende, pedallerle hareket ettirilen altı takım vardır: birinci klavyede, bir 16 ayak, bir 8 ayak, bir 4 ayak; ikinci klavyede, bir 8 ayak; ve her klavyede 8 ayaklık bir lavta takımı. Takımlar, zıt tını ve şiddet değişiklikleri elde etmeye yarar.) || *Org takımı,* aynı tınıya denk düşen boru sırası ya da dizisi.
—Oto. *Lastik takımı,* bir taşıtı donatan lastiklerin tümü. || *Motor takımı,* silindir blokundan, krank milinden ve hareketli donanımlardan (biyeller, pistonlar ve segmanlar) oluşan standart yedek motor bloku. || *Ön takım, arka takım,* klasik dingilin yerini tutan öğelerin tümü. (Bu öğeler, özellikle tekerlek desteklerini yapıya, yapı eteğine ya da ağır taşıtlarda şasiye bağlayan bağlantılar, askı donanımı ve tekerlek kumandalarıdır [fren, direksiyon ve transmisyon].)
—Pedol. Kimi toprak sınıflandırmalarının üst birimi (örn. amerikan sınıflandırması). [Takım, bir ya da hatta iki ayırtedici katla belirginleşen aynı evrim ya da farklılaşma türünden toprakların tümünü bir araya getirir.]
—Petr. san. İki ya da üç sondaj çubuğunun birleştirilmesiyle elde edilen bütün.
—Polim. Çok baskılı bir enjeksiyon kalıbında, memeye bağlı besleme kanallarından gelen malzemeden döküm yoluyla bir defada elde edilen çok sayıda parça.
—Sey. oy. → HAYAL* SANDIĞI.
—Spor. *Takım halinde sıralama,* atletizm, güreş vb. bazı bireysel sporlarda, takımlardaki sporcuların birkaçının ya da tümünün elde ettikleri sonuçlara göre yapılan, bireysel sıralamanın karşıtı sıralama. || *Takım kaptanı,* boks, güreş vb. bireysel sporlarda takımın reisi; futbol, hentbol vb. takım sporlarında oyun sırasında takımı yönetip yönlendiren ve takımını hakeme karşı temsil eden oyuncu. (Tenis gibi bazı oyunlarda takım kaptanı oynamayabilir; ancak molalar dışında oyunculara karışma ve onları yönlendirme hakkı yoktur.) || *Takım oyuncusu,* bir takımın elemanı. || *Takım oyunu,* bir takımın tamamının uyum içinde ya da bir takımdaki bir grubun aynı biçimde, bireysellikten uzak oynaması.
—Teknol. Bir meslekte, bir işte gerekli olan ve özellikle bir parçanın ya da mekanik bir bütünün yapımında kullanılan ya da bir makineyi ya da bir iş postasını donatan aletler ya da aygıtlar kümesi; donanım. (Eşanl. AVADANLIK.) || *Takım bakım servisi,* bir fabrikada, takımları ve takım tezgâhlarını hazırlamakla yükümlü servis. || *Takım sanayisi,* takımların üretildiği sanayi dalı.
—Tekst. *Çerçeve takımı,* bir dokuma tezgâhına monte edilmiş çerçevelerin oluşturduğu bütün. || *Gücü takımı,* bir dokuma tezgâhı üzerine monte edilen, taharlanmış komple ayak. (Eşanl. TAKIMAYAK.) || *Tezgâh takımı,* şerit ya da gaze dokuma tezgâhına monte edilmesi gereken avadanlığın tümü.
—Zool. ve Bot. Bir sınıfın ayrıldığı bölümlerin her biri. (Takım da bazen alttakımlara bölünür. Buna karşılık birkaç takım da bir araya getirilerek bir üsttakım ya da bir altsınıf oluşturulabilir. Hayvanbilimde takım adları çoğu zaman türkçe adlarda -imsiler ve -ler, latince bilimsel adlarda *-formes* ve -da takılarıyla belirtilir [örneğin sazanımsılar *(Cypriniformes)* takımında şu familyalar yer alır: sazangiller, yayınbalığıgiller, *Characinidae, Gymnotidae* vb. familyaları yer alır. Botanikte, ad ekleri türkçe adlarda -ler, -lar, latince bilimsel adlarda -ales ile belirtilir, örneğin güller [*Rosales*].)
—ANSİKL. Mak. san. Makine sanayisinde kullanılan takımlar üç türdür: 1. metalleri yontmada kullanılan kesme takımları; 2. aşındırmayla çalışan takımlar (taşlama taşları); 3. malzemeyi sıcakta ya da soğukta biçimlendirmek için kullanılan takımlar (zımbalar, matrisler, paftalar vb.).
—Metalürj. Bir takım tezgâhı, ya malzemeden talaş kaldırma, ya malzemenin biçimini değiştirme ya da malzemede fiziksel bir değişiklik oluşturma ilkesine göre çalışır. Talaş kaldırma ilkesine göre çalışan takım tezgâhları malzemeyi ister parçanın *(torna),* ister takımın *(freze tezgâhı, matkap* tezgâhı, delik* işleme tezgâhı, taşlama* tezgâhı, bileme* tezgâhı, biçme* tezgâhı* vb.) sürekli çembersel hareketine ya da gerek parçanın *(vargel* tezgâhı)* gerekse takımın *(planya* tezgâhı, dik planya*, tığ* çekme tezgâhı)* almaşık doğrusal hareketine göre işleyebilir.
Malzemenin biçimini değiştirme ilkesine göre çalışan takım tezgâhları genellikle biçimini değiştirdikleri *(soğuk çekme* presi, merdane, sac bükme* makinesi, sac* kıvırma tezgâhı)* ya da kestikleri *(kesme* presi, makas, zımba)* yarı bitmiş ürünlerin (saclar, çubuklar, borular, profiller) işlenmesinde kullanılır. Üçüncü olarak kimi takım tezgâhları, malzemede bir durum değişikliğine yol açacak biçimde çalışır: ergitme (oksijenle* kesme, kaynak* yapma, laserle, işleme*), çözündürme ya da iyon durumuna geçirme (elektrokimyasal* işleme, elektroaşınma*yla işleme).
Tüm takım tezgâhları, özellikle hareketleri bakımından (ilerleme, dalma vb.) çe-

şitli derecelerde otomatik duruma getirilebilir ve çoğu kez mekanik bir çalışma düzeneğiyle donatılabilirler. Ayrıca hareketlerinin ardışıl olarak birbirini izlemesi ya yapım sırasında (sabit çevrimli makineler) ya da kullanan kimsenin isteğine göre düzenlenebilir (programlanabilir makineler, sayısal kumandalı makineler, işleme merkezleri, robotlar). Takım tezgâhları evrensel olabildikleri gibi, belirli bir üretim için tüm parçaları ayrı ayrı tasarlanabilirler *(özel tezgâhlar);* ayrıca standart işleme birimleri bir araya getirilerek monte edilebilirler *(aktarmalı takım tezgâhları)* ya da belli bir üretim tipine yönelik bir makine parkı oluşturabilirler (esnek üretim birimi).
—Spor. Futbol,hentbol, basketbol vb. takım sporlarında karşılaşmalara katılan esas takıma *A takımı,* ikinci dereceden oyunculardan oluşan takımına *B takımı* denir. 18 yaş grubunun altındaki takımlar *genç takım,* 16 yaş grubunun altındakiler *yıldızlar takımı* ya da *junior takım,* daha ufak yaş gruplarından oluşan takım ise *minikler takımı* diye adlandırılır. Hiçbir resmi unvanı olmayan, mahalle ya da semtlerde kurulmuş, federe olmamış takımlara halk arasında *mahalle takımı* denir.

TAKIMADA a. Az ya da çok geniş bir deniz yüzey üstünde öbek biçiminde yerleşmiş bütün ada topluluklarına verilen genel ad. (TAKIMADALAR da denir.)
—Uluslarar. huk. *Takımada suları,* takımadaları çevreleyen ve hukuksal rejimi karasularınınkine benzeyen deniz alanı.

TAKIMAYAK a. Tekst. GÜCÜ TAKIM'ı'nın eşanlamlısı.

TAKIMERKİ → OLİGARŞİ.

TAKIMLAŞTIRMA a. Gökbil. Gökküresi üzerinde birbirine yakın olan ve belli bir kurala bağlı olmaksızın bir şekil çizen yıldızları gruplaştırmak, çevredeki yıldızları kolayca bulmayı sağlar. (Eşanl. ASTERİZM.)

TAKIMYILDIZ a. Gökbil. **1.** Gökküresi üzerinde belirgin uzlaşımsal bir şekil çizen ve çizdikleri şekle göre özel bir ad alan, birbirine yakın yıldızlar grubu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Takım yıldız bölgesi,* bu yıldız grubunun yer aldığı gökyüzü bölgesi.
—ANSİKL. Gökbil. Çok az hareket etmeleri nedeniyle, yıldızlar, gökküresi üzerinde birbirlerine göre sabit konumlarını uzun süre koruyormuş gibi görünürler ve yerleşimleriyle kimi kez çok ilginç şekiller çizerler. Yıldızlar, Antikçağ'dan bu yana *takımyıldızlar* halinde gruplandırılmış ve her gruba, biçimine az ya da çok uyan bir ad verilmiştir. Gerçekte yıldızların gökyüzündeki konumu bir perspektif etkisidir. Birbirine yakın gibi görünen yıldızlar, çok büyük uzaklıklarda bulunabilirler ve aralarında hiçbir ilişki olmayabilir. Bundan da anlaşıldığı gibi yıldızları takımyıldızlar halinde gruplandırmak hiçbir gökbilimsel gerçekliğe dayanmaz, ama bu yöntem gökyüzündeki yıldızları bulmak ve hemen tanımak için çok elverişli bir yoldur.

Önceleri, yıldızların kendilerinin de özel adları vardı, en ilgi çekici olanlar günümüzde hâlâ bu adları taşır. Daha sonra, her takımyıldıza ait yıldızlar, ilke olarak, azalan parlaklık sırasına göre yunan abecesinin art arda gelen harfleriyle belirtilmiştir, ama gökbilimci J. Bayer tarafından 1603'te yapılan bu sınıflandırma her zaman gerçeğe uymaz.

Örneğin Büyük Ayı'nın en parlak yıldızı α değil ε'dur. Aynı şekilde, İkizler takımyıldızı'nın β yıldızı (Polluks) α yıldızından (Kastor) biraz daha parlaktır. Ayrıca başlangıçta, kimi kez, azalan parlaklığa göre yapılan sınıflandırmadan farklı bir kural da uygulanmıştır. Yunan abecesinin harfleri tükenince, önce latin abecesi, sonra da sayılar kullanıldı. Ancak böylelikle takımyıldızların en parlak yıldızları belirlenebildi.

Bugün bilinen takımyıldız sayısı 88'dir (Yılan takımyıldızının bitişik olmayan Baş ve Kuyruk bölümü bir sayılmak koşuluyla). Yanda, 1922'den bu yana kullanılması kabul edilmiş *latince* adların alfabetik listesi bulunmaktadır. Takımyıldızın adının önünde yer alan K ya da G harfleri, takımyıldızın ortalama noktasının +30° ile –30°'lik yükselim daireleriyle sınırlı Kuzey ya da Güney kutup takkesine ait olduğunu gösterir. E harfi ise, bu iki küçük daireyle tanımlanan ekvator kuşağına denk düşer.

Ayraç içinde genitifin oluşum kuralı ve karşısında da takımyıldızın latince adının genelde kabul edilmiş türkçe karşılığı verilmiştir. Köşeli ayraçlar [ ] içinde yer alan bilgi, Uluslararası gökbilim birliği'nce kabul edilen resmi kısaltmalardır.

Uluslararası gökbilim birliği'nin Cambridge (1925) ve Leiden (1928) genel toplantılarında, takımyıldızların yeri, meridyen ve paralel daireleriyle kesin bir biçimde sınırlandı. Ancak sorun son derece karmaşıktı, çünkü her şeyden önce, önemli yıldızların (özellikle *değişken* yıldızların) ad-

88 takımyıldız

K	*Andromeda (ae) [And]*	Andromeda
G	*Antlia (ae) [Ant]*	Pompa
G	*Apus (odis) [Aps]*	Cennetkuşu
E	*Aquarius (ii) [Aqr]*	Kova
E	*Aquila (ae) [Aql]*	Kartal
G	*Ara (ae) [Ara]*	Sunak
E	*Aries (ietis) [Ari]*	Koç
K	*Auriga (ae) [Aur]*	Arabacı
E	*Bootes (is) [Boo]*	Çoban
G	*Caelum (i) [Cae]*	Çelikkalem
K	*Camelopardlis (is) [Cam]*	Zürafa
E	*Cancer (cri) [Cnc]*	Yengeç
K	*Canes (um) Venatici (orum) [C Vn]*	Avköpekleri
E	*Canis (is) major (is) [C Ma]*	Büyük Köpek
E	*Canis (is) minor (is) [C Mi]*	Küçük Köpek
E	*Capricornus (i) [Cap]*	Oğlak
G	*Carina (ae) [Car]*	Karina
K	*Cassiopeia (eiae) [Cas]*	Koltuk
G	*Centaurus (i) [Cen]*	Erboğa
K	*Cepheus (ei) [Cep]*	Sefe
E	*Cetus (i) [Cet]*	Balina
G	*Chamaeleon (ontis) [Cha]*	Bukalemun
G	*Circinus (i) [Cir]*	Pergel
G	*Columba (ae) [Col]*	Güvercin
E	*Coma (ae) Berenices [Com]*	Berenike'nin saçı
G	*Corona (ae) Australis (is) [Cr A]*	Güneytacı
K	*Corona (ae) Borealis (is) [Cr B]*	Kuzeytacı
E	*Corvus (i) [Crv]*	Karga
E	*Crater (eris) [Crt]*	Kupa
E	*Crux (cis) [Cru]*	Güneyhaçı
K	*Cygnus (i) [Cyg]*	Kuğu
E	*Delphinus (i) [Del]*	Yunus
G	*Dorado (us) [Dor]*	Kılıçbalığı
K	*Draco (onis) [Dra]*	Ejderha
E	*Equuleus (ei) [Equ]*	Tay
E	*Eridanus (i) [Eri]*	Irmak
G	*Fornax (acis) [For]*	Ocak
E	*Gemini (orum) [Gem]*	İkizler
G	*Grus (uis) [Gru]*	Turna
K	*Hercules (is) [Her]*	Herkül
G	*Horlogium (ii) [Hor]*	Saat
E	*Hydra (ae) [Hyd]*	Suyılanı
G	*Hydrus (i) [Hyi]*	Küçük Suyılanı
G	*İndus (i) [İnd]*	Hintli
K	*Lacerta (ae) [Lac]*	Kertenkele
E	*Leo (nis) [Leo]*	Aslan
K	*Leo (nis) minor (is) [L Mi]*	Küçük Aslan
E	*Lepus (oris) [Lep]*	Tavşan
E	*Libra (ae) [Lib]*	Terazi
G	*Lupus (i) [Lup]*	Kurt
K	*Lynx (cis) [Lyn]*	Vaşak
K	*Lyra (ae) [Lyr]*	Çalgı
G	*Mensa (ae) [Men]*	Masa
G	*Microscopium (ii) [Mic]*	Mikroskop
E	*Monoceros (otis) [Mon]*	Boynuzluat
G	*Musca (ae) [Mus]*	Sinek
G	*Norma (ae) [Nor]*	Cetvel
G	*Octans (antis) [Oct]*	Sekizlik
E	*Ophiuchus (i) [Oph]*	Yılancı
E	*Orion (is) [Ori]*	Orion
G	*Pavo (onis) [Pav]*	Tavus
E	*Pegasus (i) [Peg]*	Kanatlıat
K	*Perseus (ei) [Per]*	Kahraman
G	*Phoenix (icis) [Phe]*	Ankakuşu
G	*Pictor (oris) [Pic]*	Ressam
E	*Pisces (ium) [Psc]*	Balıklar
G	*Piscis(is)Austrinus(i) [Ps A]*	Güneybalığı
G	*Puppis (is) [Pup]*	Pupa
G	*Pyxis (idis) [Pyx]*	Kumpas
G	*Reticulum (i) [Ret]*	Ağcık
E	*Sagitta (ae) [Sge]*	Okçuk
E	*Sagittarius (ii) [Sgr]*	Yay
E	*Scorpius (ii) [Sco]*	Akrep
G	*Sculptor (oris) [Scl]*	Yontar
E	*Scutum (i) [Sct]*	Kalkan
E	*Serpens (tis) [Ser]*	Yılan
E	*Sextans (tis) [Sex]*	Altılık
E	*Taurus (i) [Tau]*	Boğa
G	*Telescopium (ii) [Tel]*	Dürbün
K	*Triangulum (i) [Tri]*	Üçgen
G	*Triangulum (i) Australe (is) [TrA]*	Güney üçgeni
G	*Tucana (ae) [Tuc]*	Tukan
K	*Ursa (ae) major (is) [U Ma]*	Büyükayı
K	*Ursa (ae) minor (is) [U Mi]*	Küçükayı
G	*Vela (orum) [Vel]*	Yelken
E	*Virgo (inis) [Vir]*	Başak
G	*Volans (antis) [Vol]*	Uçanbalık
E	*Vulpecula (ae) [Vul]*	Küçüktilki

larını değiştirmeden eldeki atlaslara mümkün olduğu kadar uymak gerekiyordu. Bu görüşe uygun olarak hazırlanan atlas 1930'da E. Delporte tarafından yayımlandı. (→ GÖK haritası.)

TAKINAK → SAPLANTI.

TAKINAKLI → SAPLANTILI.

TAKINMAK → TAKMAK.

TAKINTI a. **1.** Bir şeyle, bir durumla ilişkili olan başka bir şey ya da durum. **—2.** *Tkz.* Bir kimseyle kurulan ilişki, genellikle de aşk ilişkisi. **—3.** Miktarı küçük borç. **—4.** *Tkz.* Bütünlemeye kalınan ders: *Takıntın var mı?* **—5.** *Yörs.* Takı.

TAKINTILI sıf. **1.** Küçük miktarda borcu olan kimse için kullanılır. **—2.** Herhangi bir dersten bütünlemeye kalmış olan öğrenci için kullanılır: *Üç dersten takıntılıyım.*

TAKINTISIZ sıf. **1.** Hiç borcu bulunmayan ya da bütünlemesi olmayan öğrenci için kullanılır.

TAKIR a. (Orta Asya'dan alınma türkçe terim). Jeomorfol. ve Pedol. Çöl bölgelerinde bazı çukurların tabanını kaplayan çoğunlukla tuzlu, killi toprak. (Çöl iklimi bu toprakların yüzey kesiminde, çokgen yarıklarla ayrılmış, tabak biçiminde bükülmüş yongalardan oluşan bir kabuğun oluşmasına yol açar.)

TAKIRDAMA a. Takırdamak eylemi.

TAKIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Tak tak diye kuru, sert, kaba bir ses çıkarmak: *Ayağımızın altında buzlar takırdıyordu.*

◆ **takırdatmak** ettirg. f. *Bir şeyi takırdatmak,* onun takırtı sesi çıkarmasına yol açmak.

TAKIRDATMA a. Takırdatmak eylemi.

TAKIRDATMAK → TAKIRDAMAK.

TAKIRDAYAN KUYRUKKAKAN a. Zool. BAĞRIKARA'nın eşanlamlısı.

TAKIR TAKIR be. (yansıma sözc.). **1.** Takırdayarak ya da takırdatarak: *Titreyen dişleri takır takır birbirine vuruyordu.* **—2.** Çok sert ve kuru biçimde: *Ekmek takır takır olmuştu. Her taraf takır takır donmuştu.*

◆ sıf. Sert ve kuru bir şey için kullanılır: *Takır takır bir ekmek.*

TAKIRTI a. (yansıma sözc.). Bir şeyin çıkardığı gürültüyü andıran kaba, kuru, sert ses: *Gece yarısına doğru mutfakta bir takırtı duydum. Leyleklerin takırtıları.*

TAKIR TUKUR be. Kaba bir takırtı sesi çıkararak: *Takunyalarla evin içinde takur tukur yürümek.*

TAKIRTUKUR dağları, G.-D. Anadolu'da, Karacadağ volkan kütlesinin B.'sında, kalker oluşumlu tepeler; 1 222 m yüksekliğindedir.

TAKISIZ sıf. Takısı olmayan.

TAKIŞMAK → TAKMAK.

TAKIŞTIRMAK g. f. Bilezik, yüzük, küpe vb. süs eşyasını çokça takmak. (Genellikle *takmak* fiiliyle kullanılır: *Takıp takıştırmak.*)

TAKIZAFER a. (ar. *ṭaḳ* ve *ẓafer*'den *ṭaḳ-ı ẓafer*). Zafer takı.

TAKİ HAN Mirza, iranlı yönetici (1806 -1851). Öğrenimini vezir Mirza Ebülkasım'ın yanında yaptı, onun kâtibi oldu. Azerbaycan ordusuna girdi; ordu defterdarlığı, 1844'te Erzurum'da toplanan sınır komisyonunda üyelik yaptı. Azerbaycan'a döndükten sonra şehzade Nasrettin Mirza'nın Tahran'da tahta çıkmasında rol oynadı. 1848'de genelkurmay başkanlığına, ardından sadrazamlığa getirildi. Bu görevde bulunduğu süre içinde posta örgütünü kurdu, yönetim ve orduda reformlar gerçekleştirdi, ayrıca gazeteciliğin ve üniversitenin temellerini attı. Ancak reform girişimleri ve özellikle de babilere karşı tutumu bazı çevrelerde hoş karşılanmadığından sadrazamlıktan azledildi, çok geçmeden de öldürüldü.

TAKİ KÂŞİ (Mir Takiyettin Muhammet), iranlı yazar (Kâşân 1536'dan sonr. - Dekkan 1607). Öğrenimini doğduğu ilde Muhteşemi Kâşâni'nin yanında yaptı. İran'a, Hindistan'a gitti. Yaşamının son yıllarını Bicapur'da geçirdi. En önemli yapıtı *Hulasat ül-as'ar ve zubdat ül-efkâr* adlı tezkeresidir. 1571'de yazmaya başladığı ve ölümünden kısa bir süre önce tamamlayarak koruyucusu İbrahim II Adilşah'a sunduğu yapıt, eski şairlerden aldığı örnekler ve onlar hakkında verdiği bilgiler bakımından önemlidir. Ayrıca hocası Muhteşemi'nin manzum ve mensur yapıtlarını da yeniden düzenleyerek, bunlara bir de önsöz yazmıştır.

TAKİARİTMİ a. (fr. *tachyarythmie*). Patol. Kalp ritminin düzensiz ve aynı zamanda anormal hızlı olduğu durum. (Takiaritmi kulakçık fibrilasyonunda görülür.)

TAKİBAT, -tı a (ar. *taᶜḳib*'in çoğl. *taᶜḳibat*). **1.** Bir suç işlenmesi üzerine adli organların yürüttükleri işlemler; kovuşturma: *Olayın takibatı sürüyor.* **—2.** *Takibata geçmek,* kovuşturmaya başlamak: *Hemen takibata geçmelisiniz.*

—Verg. huk. Vergi dairesinin, tarh ve tahakkuk ettirildiği halde vadesinde ödenmeyen kamu alacaklarının cebren tahsilini sağlamak için giriştiği eylem.

TAKİBEN be. (ar. *taᶜḳib*'den *taᶜḳiben*). Ardından, izleyerek: *Soğuk dalgasını takiben havaların ısınacağı tahmin ediliyor.*

TAKİD a. (ar. *taᶜḳid*). *Esk.* Düğümleme.

—Esk. ed. Sözü kolay anlaşılmaz, karışık, kapanık duruma getirme; bunun sonucunda ortaya çıkan anlatım bozukluğu. ‖ *Takid-i lafzi*, sözcüklerin yerli yerinde kullanılmamasından doğan anlatım bozukluğu. ‖ *Takid-i manevi*, sözcükler doğru kullanıldığı halde anlamı kapanık, karışık duruma getiren anlam bozukluğu.

TAKİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *taᶜḳid*'in çoğl. *taᶜḳidat*). *Esk.* Düğümlemeler.

TAKİFAJİ a. (fr. *tachyphagie*). Patol. Hızlı yeme eylemi.

TAKİFEMİ a. (fr. *tachyphémie*). Psik. Bazı mani ve boğuntu hallerinde rastlanar çabuk konuşma.

TAKİHİDRİT a. (fr. *tachyhydrite*). Miner. Hidratlı doğal kalsiyum ve mangnezyum klorür. (Stassfurt maden yataklarında bulunur.)

TAKİLİT a. (fr. *tachylite*'den). Petrogr. Kristalit bakımından zengin, bazalt bileşimli cam. (Ya toprak yüzeyindeki ya da damar çeperlerindeki bir magmanın hızlı soğumasıyla oluşur.)

TAKİM a. (ar. *ᶜaḳāmet*'ten *taᶜḳim*). *Esk.* **1.** Kısırlaştırma. **—2.** Mikroptan arındırma, sterilize etmek. **—3.** *Takim etmek,* kısırlaştırmak; mikroptan arındırmak.

TAKİMETRE a. (fr. *tachymètre*'den). Bir makinenin açısal dönme hızını sürekli olarak gösteren aygıt.

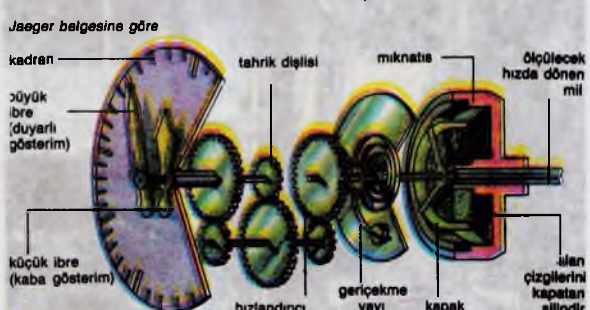
—ANSİKL. Takimetreyle, bir milin dönme hızını ölçmek için, hıza bağlı olarak değişim yasası bilinen fiziksel bir büyüklükten yararlanılır. Watt'ın ağırlıklı regülatörü, merkezkaç kuvvetin kullanıldığı bir mekanik takimetreden başka birşey değildi. Günümüzde, arabaların hız göstergelerinde yaygın olarak kullanılan Foucault akımlı takimetlerde, bakır (ya da alüminyum) bir disk (ya da bir silindir) yakınında dönen bir mıknatısın, buna uyguladığı tahrik kuvvet çiftinden yararlanılır; devindirici kuvvet çifti sarmal bir yayla dengelenir ve diskin denge konumu hızı belirtir. Öte yandan, hızla hemen hemen orantılı bir doğru elektrik gerilimi veren sürekli mıknatıslı dinamolar ya da frekansı hızla kesin olarak orantılı bir alternatif gerilim veren alternatörler de kullanılır. Her devirde, dönen parçanın üzerine yapıştırılmış bir geriyansıtıcı malzemeden yansıyan bir ışık demeti yayımlayan takimetreler de vardır; bunlarda, bir ışıkelektriksel algılayıcı, frekansı, dev/sn cinsinden açısal hıza eşit olan dönemsel bir işaret üretir.

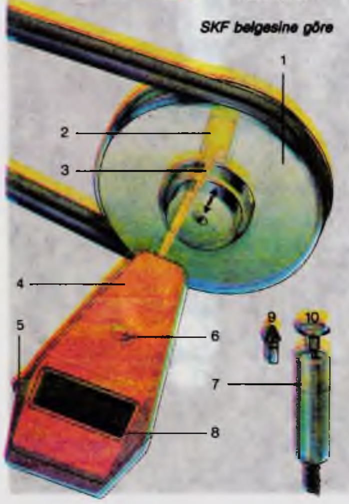
TAKİN a. Birmanya ve Güney Çin dağlarındaki ormanlarda yaşayan, tıknaz gövdeli, yana yatık yassı boynuzlu, tümsek cıdağılı, kısa ve kalın bacaklı yabanıl keçi. (Yazın sürüler halinde, kışın daha bir başına yaşar. Bil. a. *Budorcas taxicolor;* boynuzlugiller familyası; *Caprinae* oymağı; boy cıdağı da 300 kg için 1,20 m.)

TAKİNA. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia ya da Pisidia bölgesinde kent; Burdur'un Yeşilova ilçesi merkez bucağına bağlı Yaraşlı köyünün yakınında, Bozçay'ın (antik Lysis) B.'sındaydı. Burada ele geçen bir yazıtta adına rastlanan kent, yüksekçe bir tepe üzerinde kuruluydu ve sursuzdu. Kimi temel kalıntıları, kayalara oyulmuş lahitler başlıca buluntulardır.

TAKİP a. (ar. *taᶜkib*). **1.** Bir kimseyi, bir hayvanı izlemek, onlara ulaşmak, yetişmek ya da yakalamak amacıyla arkalarından gitmek eylemi; izleme: *Zorlu bir takipten sonra hırsız yakalandı.* **—2.** Bir kimsenin arkasından gitme ya da gelme: *Bu ısrarlı takiplerinden artık usandım.* **—3.** Bir olay ilgili olarak adli organlarca yürütülen işlemler; kovuşturma, takibat. **—4.** Başlanılan bir işin peşini bırakmama, onu kovalama, sonuçlandırmaya çalışma: *İş takibi.* **—5.** Bir kimsenin, bir şeyin (soyut) izinden gitme, onu izleme, ona uyma: *Bu ilkelerin takibi gerekir.* **—6.** *Bir kimseyi, bir havyanı, bir taşıtı takip etmek,* onlara ulaşmak, onları yakalamak amacıyla izlemek, kovalamak: *Polis suçluyu takip ediyordu. Arabayı takip eden motosikletli.* **—7.** *Bir şeyi, bir kimseyi takip etmek,* zaman, uzam ya da belli bir sıraya göre düzenlenmiş bir küme içinde onların arkasında yer almak, arkalarından gelmek, izlemek: *Salı, pazartesiyi takip eder.* **—8.** *Bir kimseyi, bir hayvanı, bir şeyi takip etmek,* onların arkasından giderek aynı yolu izlemek, aynı yoldan geçmek: *Önden gidin, ben sizi takip ederim. Fener alayını takip etmek. Anaç tavuğu takip eden civcivler.*

manyetik bir takimetrenin şeması

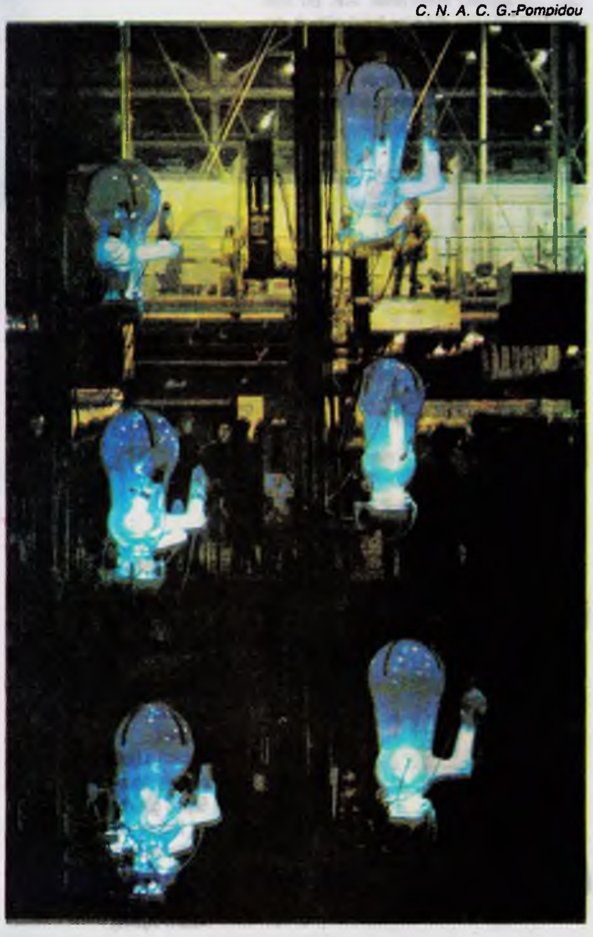
sayısal takimetre

1. Dönen parça;
2. Yansıtıcı şerit (hedef);
3. Işık ışını;
4. Takimetre;
5. Adaptör bağlantı çıkışı;
6. Çalıştırma ve durdurma düğmesi;
7. Mekanik adaptör (temasla ölçme);
8. Sayısal görüntülemeli ışık kadranı (devir sayacı);
9. Temas merkezi (açısal hızların ölçümü);
10. Temas tekerciği (doğrusal hızların ölçümü).

—**9.** *Bir kimseyi takip etmek*, kendisinin haberi olmadan gidiş gelişlerini denetlemek, izlemek: *Bir gangsteri takip eden polis. Kocasını takip etmesi için bir dedektif tuttu.* —**10.** *Bir kimseyi takip etmek*, her gittiği yerde ona eşlik edip göz kulak olmak: *Koruyucusu onu her yerde takip ediyor;* daha sonra ardından gitmek: *Oraya yerleştikten iki ay sonra ailesi onu takip etti.* —**11.** *Bir yolu, bir yönü takip etmek*, bir kimseden, bir taşıttan söz ederken, belli bir yola, yöne doğru ilerlemek; izlemek: *Yolu dönemece kadar takip edip sağa dönün.* —**12.** *Bir şeyi, bir yönü takip etmek*, bir yoldan bir hattan söz ederken başka bir yöne koşut bir yön izlemek: *Sınırı takip eden ırmak.* —**13.** *Bir şeyi (soyut) takip etmek*, düşüncesini, tutumunu ona uydurmak, o yönde hareket etmek: *Bir düşünceyi, bir planı takip etmek. Biz sadece yönetmeliği takip ettik. Müziği takip etmek.* —**14.** *Bir kimseyi takip etmek*, onu onaylayarak, eylemini desteklemek, onunla aynı biçimde, aynı yönde hareket etmek: *İyice anlatmazsanız, sizi bu eyleminizde kimse takip etmez. Tasarıya önce o karşı çıktı, diğer öğrenciler de onu takip etti.* —**15.** *Bir şeyi (hareketi) takip etmek*, özdeş bir gelişme göstermek, aynı zamanda, aynı nitelikte, aynı biçimde değişmek; izlemek: *Kollar yana doğru açılacak, bacaklar onları takip edecek.* —**16.** *Bir şeyi takip etmek*, akışı, gelişimi, geçirdiği aşamalar sırasında onunla ilgili sürekli bilgi edinmek, onunla ilgili hiçbir şeyi gözden kaçırmamak: *Bu işi çok iyi takip ettiniz. Son siyasi gelişmeleri takip etmek. Konuşmaları takip etmek. Televizyondaki diziyi takip ediyor musun?* —**17.** *Bir dersi takip etmek*, onu anlamak, geri kalmamak: *Matematik dersini iyi takip eden bir öğrenci.* —**18.** *Bir kimseyi takip etmek*, onunla ilgilenmek, özellikle sağlığına, eğitimine ve gelişmesine uzunca bir süre dikkat etmek, onu yakından izlemek: *Çok iyi bir hekimdir, hastalarını tedavileri bittikten sonra bile takip eder. Okula başladığından bu yana ondaki gelişmeyi dikkatle takip ediyorum.* —**19.** *Bir öğretimi, bir etkinliği takip etmek*, onu katılmak, onda yer almak, düzenli ve devamlı bir biçimde ona uymak: *Dersi hiç takip etmiyorsunuz. Bu filmi gerçekleştirmek için yoğun bir çalışma programı takip ettik.* —**20.** *Bir kimseyi, bir şeyi (gözleriyle, bakışlarıyla) takip etmek*, gözlerini, hareket eden bir kimseden, bir şeyden ayırmamak: *Ufukta giderek küçülen gemiyi dürbünle takip etmek.*
—Ask. Bozguna uğrayan düşmana karşı, düzenli bir direnme gösteremediği ve düzensiz bir şekilde geri çekildiği zaman başvurulan yöntem.
—Cez. huk. *Takibi şikâyete bağlı suç*, dava açılabilmesi suçtan zarar gören kişilerin şikâyetine bağlı olan suç. (→ ŞİKÂYET.)
—Huk. *Takip hakkı*, bir eşya üzerinde ayni hak sahibi olan kişinin bu eşyayı elinde bulunduran herkese karşı bu hakkını ileri sürebilmesi; eşyanın kendisine teslim edilmesini isteyebilmesi.
—İc. ifl. huk. *Takip talebi*, borcun yerine getirilmesi için alacaklının icra dairesine yaptığı başvuru. (Başvuru yazılı ya da sözlü olarak yapılır. Takip talebinde alacaklı ve borçlunun ad ve adresleri; alacağın niteliği ve tutarı; senet, senet yoksa borcun nedeni; takip yollarından hangisinin seçildiği belirtilir.) [→ İCRA.] || *İcra takibi* → İCRA.
—İş. örgüt. *Takip fişi*, üretim sırasında bir parçaya iliştirilen ve onun referanslarını ve hangi üretim aşamasında bulunduğunu gösteren etiket.
—Spor. *Takip yarışı*, pist üzerinde (amatörler için 4 km, profesyoneller için 5 km) yapılan bisiklet yarışı. (Bu yarışta ikişer ya da dörder yarışçıdan oluşan iki ekip, pistin tam olarak karşıt noktalarından hareket ederek birbirlerine ulaşmaya çalışırlar.)
—Tiyat. *Takip ışığı* → TARAMA* IŞIĞI.

Takis
Totemler (1981)
cıva buharlı
katot küpü
C. N. A. C. Georges-Pompidou
Paris

C. N. A. C. G.-Pompidou

TAKİPÇİ sıf. ve a. Bir kimseyi, bir işi, takip eden kimse için kullanılır: *Bu iş için bir takipçi bulman gerekecek.*
—Spor. Takip yarışına katılan bisikletçi.

TAKİPNE a. (fr. *tachypnée*). Tıp. Birçok akciğer, kalp ve sinir hastalıklarında görüldüğü gibi solunum hızlanması.

TAKİPSİZ sıf. Gelişimi, akışı, yolunda gidip gitmediği üzerinde durulmayan; takip edilmeyen iş vb. için kullanılır.
◆ be. Takipsiz olarak: *İşleri takipsiz bırakmamak gerekir*

TAKİPSİZLİK a. Takipsiz olma, takip edilmeme durumu.
—Cez. us. huk. *Takipsizlik kararı*, kamu davasının açılmasına gerek olmadığına ilişkin karar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Cez. us. huk. Takipsizlik kararı, hazırlık soruşturması sonunda, kamu davasının açılması için yeterli kanıt bulunamaması ya da durumun kovuşturmaya değer görülmemesi halinde, C. savcılığı tarafından verilir. Bu karar, sanığa ve suçtan zarar gören kişiye bildirilir. Suçtan zarar gören kişi kararın kendisine tebliğinden başlayarak on beş gün içinde, kararı veren C. savcısının bağlı olduğu ağır ceza mahkemesine en yakın ağır ceza mahkemesinde itiraz edebilir. Ağır ceza mahkemesi, itirazı haklı görürse kamu davasının açılmasına karar verir. C. savcılığı bu karara uymak zorundadır. Takipsizlik kararı sanık için bir hak doğurmaz; önce böyle bir karar verilmiş olmasına karşın sonra ortaya çıkarılan bulgulara dayanarak bu karar kaldırılabilir ve sanık hakkında dava açılabilir.

TAKİR a. (ar. *ʿakr*'den *taʿkīr*). Esk. tıp. Bir organı tehlikeli bir biçimde kesme.

TAKİS a. (ar. *ʿaks*'ten osm. *taʿkis*). Esk. mat. İnversiyon'un eşanlamlısı.

TAKİS (Panayiotis VASİLAKİS, —denir), yunanlı sanatçı (Atina 1925). İlk heykel denemelerinden ve Fransa'ya yerleşmesinden (1955) sonra, "Sinyaller" dizileriyle, teknolojiden esinlenen yeni bir şiirselliğe yöneldi, manyetik güçlerin fiziksel olmakla birlikte özdeksel olmayan gerçekliğini ortaya koymaya çalıştı. Sanayi makinelerinin çeşitli parçalarını kullanarak gerçekleştirdiği "Elektromanyetik heykeller" (1958'den başlayarak), "Teleheykeller", "Müzikli heykeller" (1965'ten başlayarak ve özellikle 70'li yıllardan sonra), "Hidromanyetik heykeller" (1969'dan başlayarak) ile, enerjileri, bunların etkilerini (ışık, hareket, ses) ve yol açtıkları duyguları vurguladı.

TAKİSİSTOLİ ya da **TAŞİSİSTOLİ** a. (fr. *tachysystolie*). Patol. Kulakçıkların kasılma ritminin dakikada 150-250 arasında kasılacak kadar anormal hızlanması. (Bu tür ritim bozukluğuna özellikle aşırı digitalin yüklenmelerinde rastlanır.) [Eşanl. KULAKÇIK TAŞİKARDİSİ.]

TAKİSTOSKOP a. (fr. *tachistoscope;* yun. *takhistos*, çok hızlı ve *-skopein*, incelemek, bakmak'tan). Ruhbil. Genellikle beyaz bir zemin üzerinde, görsel bir uyarıyı çok kısa ve önceden belirlenebilen bir süre içinde vermeyi sağlayan aygıt.

TAKİSTOSKOPİK sıf. (fr. *tachistoscopique*). Ruhbil. **1.** Takistoskopla ilgili olan ya da takistoskop kullanan. —**2.** *Takistoskopik yöntemler*, takistoskop kullanımına (genellikle bir zaman eşiği belirlemek amacıyla) dayanan yöntemler. (En çok kullanılan yöntem olan artırma yönteminde, uyarı önce çok kısa, denek tarafından ancak algılanabileceği bir süre boyunca verilir, sonra bu süre her seferinde biraz daha artırılarak uyarının niteliği denek tarafından belirleninceye kadar sürdürülür. Çeşitli değişkenlere göre eşiklerin karşılaştırılması, deneysel ve bilişsel ruhbilimde çok kullanılan bir yöntemdir.)

TAKİYE a. (ar. *ṭāḳ*'tan *ṭāḳiyye*). *Esk.* Takke.
—Esk. mat. *Takiye-i küre* ya da *küre takkesi*, küre kapağı.

TAKİYE a. (ar. *taḳiyye*). *Esk.* **1.** Sakınıp çekinme. —**2.** Bir kimsenin mensup olduğu mezhebi gizlemesi.
—İsl. Bir müslümanın, kalbinin derinliğinde inancını koruması koşuluyla, zorlayıcı bir neden karşısında dinini inkâr etmesini, gizlemesini mazur gösteren uygulama. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bu uygulama Kuran'daki "Gönlü inançla doluyken, *zorlananlar bir yana*, her kim Allah'a inandıktan sonra tanımazlık ederse, bir de gönlünü tanımazlığa kaptırırsa işte bu gibiler Allah'ın öfkesine uğrayacaklardır, onlar için acıklı bir azap vardır" (XVI, 106) mealindeki ayetine dayanır. Taberi, ayeti şöyle tefsir eder: "Bir kimse zorlanırsa ve düşmanlarından kurtulmak için, kalbi karşı çıktığı halde, diliyle küfrü kabul ederse ona ceza gerekmez, çünkü Allah kullarını yüreklerindeki inanca göre yargılar."
Şiilerde hâlâ *kitman* (sır) diye anılan takiye uygulaması, şiilerin Emeviler ve Abbasiler döneminde sık sık uğradıkları kanlı baskıların bir sonucudur.

TAKİYETTİN, türk gökbilimci ve matematikçi (Kahire 1526 - İstanbul 1585 ?). Mısır'ın tanınmış bilginlerinden Muhammet bin Maruf'un oğlu. Doğduğu kentte müderrislik, Tennis'te kadılık yaptı. XVI. yy.'ın ikinci yarısında İstanbul'a geldi; Mustafa Çelebi'nin ölümünden sonra da müneccimbaşılığa getirildi (1571). Uluğ Bey'in ziccini düzeltmek ve tamamlamak üzere Tophane sırtlarında bir gözlemevi yaptırdı (1575). Tarihsel kaynaklarda Doğu'nun ve Batı'nın en mükemmeli olduğu öne sürülen gözlemevi, bir kuyrukluyıldızın görünmesi ve onu izleyen bir veba salgını nedeniyle uğursuz sayılarak Murat III'ün buyruğuyla yıktırıldı (1579 ya da 1580), içindeki aygıtlar da parçalandı. O dönemden kalma *Şehname ve şemailname* adlı yazmadaki bir minyatürden anlaşıldığına göre gözlemevinde bir us-

turlap, iki kadran, iki delikli araç, bir mekanik saat, bir kum saati, bir gök küresi bulunmaktaydı ve bunların hepsi yerli olarak yapılmış, çağının en ileri düzeydeki gözlem aygıtlarıydı. Takiyettin'in *Alat-ı rasadiyei zic-i şehinşahiye* ve *Sidret ül -müntehâ* adlı iki de yapıtı bilinmektedir.

TAKİYETTİN, birçok siyaset adamı ve yazar yetiştirmiş, Şuf kökenli lübnanlı aile. —EMİN (1884-1937), yeniklasık şair, geleneksel değerleri ve yurt sevgisini yücelten şiirler yazdı. —AHMET (1888-1935) tiyatro oyunları (*Ahmet Hasaneyn Paşa; le Bâtard du désert* [fr. çev.]) yazdı. —SAİT (Beaklin 1904 - Kolombiya 1960), Suriye Halk partisi üyeliğine seçildi (1951), Filipinler'in fahri konsolosu oldu (1943-1948). Tiyatro oyunları (*Sans l'avocat* [fr. çev.], 1924; *Une poignée de vent* [fr. çev.], 1947), öyküler (*la Forêt de camphre* [fr. çev.], 1951; *le Printemps de l'automne* [fr. çev.], 1954) ve toplumsal-siyasal içerikli denemeler (*la Poussière du lac* [fr. çev.], 1956) yazdı. —HALİL (Beaklin 1906), Moskova'da, sonra Stockholm'da ve Londra'da büyükelçilik yaptı, öyküler, tiyatro oyunları (*l'Exécution* [fr. çev.], 1940) ve toplumsal romanlar (*Tamara*, 1955; *l'Histoire du revenant* [fr. çev.], 1968) yazdı. —BEHİC (Beaklin 1909 - Beyrut 1980), avukatlık, birçok kez milletvekilliği ve bakanlık yaptı, denemeler ve kronikler bıraktı. —MÜNİR (doğm. 1912), gazeteci ve deneme yazarı, siyasal incelemeler (*la Naissance de l'Indépendance* [fr. çev.], 1953; *l'Évacuation* [fr. çev.], 1956) ve iç savaş üzerine düşüncelerini (*Liban, qu'as-tu?* [fr. çev.], 1979) kaleme aldı.

TAKİYETTİN EBUTAYYİP MUHAMMET → FASİ (el-Muhammet bin Ahmet bin Ali Ebutayyip Takiyettin).

TAKİZAVA KAİ → BAKİN.

TAKKADAK be. (yansıma sözc.). Ansızın, birdenbire, hemencecik: *Adamı tabancayı çekip takkadak vurmuş.*

TAKKE a. (ar. *ṭāḳiyye*'den). **1.** Genellikle ince kumaştan yapılan ve başa geçirilen başlık. **—2.** *Takke düştü, kel göründü*, bir kimsenin eksikliklerini, çirkinliklerini gizleyen şeyin ortadan kalkması, bunların anlaşılması durumunda söylenir.
—Coğ. *Buzul takkesi*, kutup bölgelerinde, özellikle Antarktika'da ve Grönland'da buzlarla örtülü toprakları topluca belirten terim. (Alp dağlarındaki bazı dağların [Mont Blanc vb.] yuvarlaklaşmış doruklarını oluşturan kar kütlelerini belirtmek için de kullanılır.)
—Giy. *Gecelik takkesi*, başın üşümemesi için gece yatarken giyilen, genellikle ak renkte bez ya da örgü takke. || *Kel takkesi*, alnı, kulakları ve enseyi örtecek biçimde yapılmış takke.
—Gökbil. *Kutup takkesi*, gökküre üzerindeki ya da bir gökcismi yüzeyindeki bir kutbu çevreleyen bölge.
—İnş. Yarım küre biçimindeki bir tonoz ya da kubbenin üst bölümü. || Mahyayla iki eğik mahya ya da dört eğik mahya arasında bağlantı kurmayı sağlayan ve alt bölümünde kertikler bulunan, kavisli, pişmiş toprak çatı aksesuarı.
—Kur. tar. *Takke akçesi*, Yeniçeri ocağı' na giyim bedeli içinde dağıtılan başlık parası. (Elbiselik kumaş, koğuşlara yılda bir kez dağıtılır; eğer bu para olarak verilecekse, üç ayda bir olmak üzere 4 taksitte ödenirdi.)
—Tar. *Azat takkesi*, Eski Yunan ve Romalılar'da, kölelerin azat edilmesi ve galip komutanın zafer töreni sırasında serbest bırakılan esir tarafından giyilen koni biçimindeki takke. (Bundan dolayı özgürlüğün simgesi durumuna geldi: Brutus takkeyi Sezar'ın ölümünden sonra basılan denariusların üzerine iki hançer arasına koydurttu.) || *Phrygia takkesi*, Anadolu kökenli başlık, (Mithra, Attis...), Fransız devrimi'nde halk tarafından kırmızı takke adıyla benimsendi. (1789'da ortaya çıktı ve 1791' de moda oldu. 15 ağustos 1792'de resmen benimsendi ve Paris komünü üyelerinin başlığı durumuna gelerek tüm resmi belgelerin, pulların, mühürlerin vb. üzerinde yer aldı. 9- Thermidor [27 temmuz 1794] gününden sonra yavaş yavaş terk edildi.)
—Yumş. bil. Ahtapotun karın kısmı. (Ahtapotu öldürmek için takkesi ters çevrilir.) [Eşanl. CEP.]
—ANSİKL. İslam töresine göre erkekler, namaz sırasında, mevlit ya da Kuran okunurken vb. durumlarda takke giyerler. Takkeler kullanıldığı yere göre gecelik takkesi, namaz takkesi vb.; yapıldığı kumaş ve dikiş özelliğine göre kemha takke, dikişli takke vb. adlar alır. Kimi takkelerin içi ince bir pamuk tabakasıyla kaplanıp astarlanır. Örgü takkeler de vardır. Bazı kadın başlıklarına da (hotoz) takke adı verilir.

TAKKELİ MAYMUN a. Zool. Ekvador, Peru ve Guyana'nın kurak ormanlarında yaşayan maymun. (Ağaçlarda akıl almaz sıçrayışlar yaparak dolaşır. Akbaş maymun, saki, kukuletalı saki adlarıyla da bilinir. Bil. a. *Pithecia monachus;* yenidünyamaymunugiller familyası.) [Eşanl. ŞEYTANMAYMUN.]

TAKLA, TAKLAK a. **1.** Başı ve elleri yere dayadıktan sonra bedenin alt bölümünü havaya fırlatarak yapılan, kendi üzerinde dönme hareketi. **—2.** Bir şeyin, özellikle de bir taşıt aracının havaya fırlayarak devrilip yuvarlanma hareketi: *Üç takla attıktan sonra dereye uçan otomobil.* **—3.** Uçak vb. bir hava aracının havada uzunlamasına ya da yanlamasına kendi çevresinde dönme hareketi: *Gösteri uçuşunda takla atarken çarpışan uçaklar.* **—4.** *Takla atmak*, aşırı ölçüde sevinmek: *İstememek ne demek, sevincinden takla bile atar;* bir kimsenin hoşuna gidecek davranışlarda bulunarak ona yaranmaya çalışmak, dalkavukluk etmek. || *Takla attırmak*, bir kimseye istediği her şeyi yaptırmak, onunla dilediği gibi oynamak.
—Sirk. Sirkte bir taklacı tarafından gerçekleştirilen akrobasi hareketi. || *Ölüm taklası*, hava akrobatlarının bir trapezden bir taşıyıcıya ya da bir trapezden başka bir trapeze atlayarak gerçekleştirdikleri takla (*salto mortale*).
—Uz. havc. Bir uzay taşıtının, kendi ağırlık merkezi çevresinde yaptığı kontrol dışı hareket.

TAKLA, çok sayıda gazeteci ve siyaset adamı yetiştiren lübnanlı aile. —BİŞARE (1852-1901) ve SELİM (1849-1892) 1876'da Kahire'de günlük *el-Ehram* gazetesini kurdular. —CİBRİL (1890-1943) kendinden öncekilerin işini sürdürdü. —SELİM (Zuk Mihail 1894-1945), bağımsızlıktan sonra Dışişleri bakanlığı yaptı (1943), Kahire'de Arap birliği'nin kurulmasında birinci derecede rol oynadı (1945).

TAKLABÖCEĞİ a. Sırt üstü dururken bir yay gibi sıçrayarak ayakları üstüne düşen birçok böcek türünün ortak adı. (Ekintelkurdugiller familyası.)
—ANSİKL. Taklaböceğinin larvaları çok uzun bedenlidir. Toprakta dört yıl süren yaşamları boyunca tahıllara, patatese ve genç bitki köklerine bazen büyük zarar verir. Tarla ikinci kez çapalanarak, yabani otlar temizlenerek, kuru böceköldürücü ilaçlar serpilerek bu zararlı böcekle mücadele edilir.

TAKLABÖCEĞİGİLLER a. Prosternumları ortasternumdaki bir boşlukta bulunan bir uçla (böcek sırtüstü düştüğünde bu uç bir yay görevi yaparak böceğin fırlayıp ayakları üstüne düşmesini sağlar) devam eden, taklaböceği gibi birçok tür içeren kınkanatlılar familyası. (Bil. a. *Elateridae*). [Eşanl. DEMİRBÖCEKGİLLER, EKİNTELKURDUGİLLER.]
—ANSİKL. Taklaböceğigiller çeşitli boylarda, kanatlı, başları nerdeyse bütünüyle göğse gömülmüş böceklerdir. Uzun, silindir biçimli, dayanıklı örtenekli böcekler olan taklaböceğigillerin larvaları çeşitli bitkilerin saplarında ve odunlarında yaşar; bazı türleri yaşamlarını toprakta sürdürürler ve bitki kökleriyle beslenirler; türlerin çoğu etçildir. Yetişkinleri yapraklar ve çiçekler üstünde tutunur. Binlerce türü kapsayan bu familyadaki böcekler dünyanın dört bir yanına yayılır; ekvatora yaklaşıldıkça üyeleri irileşir ve daha parlak renkli olur, *Pyrophorus phosphorescens* gibi bazı türleriyse fosforışıldır.

TAKLACI a. Takla atar gibi uçan, ufak boyda süs güvercini tipi. (Taklacıların sevimli bir karakteri vardır; uçuşlarındaki çeviklik çok çarpıcıdır. Bu güvercinlerin birçok ırkı vardır: alman, avusturya, belçika, fransız, hint ingiliz taklacıları vb.)

TAKLAK → TAKLA.

TAKLAMAKAN çölü, Çin'de (Şinciang) çöl, Tarim havzasında; yaklş. 400 000 km². Bütün Orta Asya'da ısı genliğinin en yüksek olduğu yerlerden biridir.

TAKLAVAT a. "Hepsi, tümü" anlamında kullanılan *"takım taklavat"* deyiminde geçer.

TAKLİB → TAKLİP.

TAKLİBAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḳlīb*'in çoğl. *taḳlibat*). *Esk.* Değişmeler, değişimler.

TAKLİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḳlīd*'in çoğl. *taḳlīdāt*). *Esk.* Taklitler, benzetmeler.

TAKLİDEN be. (ar. *taḳlīd*'den *taḳlīden*). *Esk.* **1.** Bir şeye öykünerek, taklit ederek. **—2.** Gülünç tarafını ortaya koyarak.

TAKLİDİ sıf. (ar. *taklīd* ve *-ī*'den *taklīdī*). Benzetilerek yapılan.
—Esk. dilbilg. *Savt-ı taklidi* → SAVT.

TAKLİL a. (ar. *ḳıllet*'ten *taḳlīl*). *Esk.* **1.** Kısıtlama, azaltma, indirme: *"Kanun fena ve haksız olabilir; lakin umumiyet ve mücerrediyet tarikiyle vaz edilmiş olunca bu tehlike hadd-ı asgarîye taklîl edilir"* (Menemenlizade Ethem). **—2.** *Taklil-i masarif*, harcamaları azaltma.

TAKLİP a. (ar. *taḳlīb*). *Esk.* **1.** Döndürme, çevirme. **—2.** Değiştirme, başkalaştırma.
—Esk. tıp. Ters gelen bebeği, doğumu kolaylaştırmak amacıyla döndürme, çevirme.
—İsi. huk. *Taklib-i hükümet*, bir ülkede siyasal yetkileri zor kullanarak ele geçirme, hükümet darbesi.

TAKLİT a. (ar. *ḳald*'dan *taḳlīd*). **1.** Bir kimseye özgü hareketlerin belirgin özelliklerini aynen canlandırmak ya da bir sesle, bir hareketle bir şeyin (ses, gürültü vb.) benzerini ortaya koymak, onu anımsatmak eylemi; bu eylemin sonucu: *Kekeme taklidi. Hayvan taklitleri. Onun özel bir taklit yeteneği var.* **—2.** Bir kimseyi kendine örnek almak, bu örnekten ya da onun yapıtından (sanatsal, edebi vb.) esinlenmek eylemi, öykünme: *En iyi yazarlar bile taklitten kaçınmazlar.* **—3.** Bir sanatçının türünde, üslubunda ya da başka bir yapıttan doğrudan esinlenilerek, ancak alınan örneğe göre belirli bir özgünlük de katılarak gerçekleştirilmiş sanat yapıtı; kopya, pastiş: *Molière'in "Cimri"si Plautus'un bir yapıtının serbest taklididir. Ünlü tabloların taklitleri.* **—4.** Bir şeyin benzeri, kopyası: *Sanat, doğanın taklidi değildir.* **—5.** Bir maddenin, değerli bir eşyanın benzerini, sahtesini yapmak eylemi; bu biçimde yapılmış eşya: *Mermer taklidi. Antika taklidi. Bunlar taklit olduklarından pahalı de-*

taklaböceği
(Ctenicera virens)

taklaböceği
(Ampedus cinnabarinus)

taklaböceğinin sıçrayışı

ğiller. **—6.** Bir madde adıyla birlikte kullanıldığında, taklidi yapılan maddeyi belirtir: *Deri taklidi çanta.* **—7.** *Bir kimseyi, bir hayvanı, bir şeyi taklit etmek,* o kimsenin davranışlarının, konuşma biçiminin aynısını, o hayvanın ya da o şeyin hareketlerinin, çıkardıkları seslerin tıpkısını yapmak; o kimseyi, o hayvanı, o şeyi (çoğunlukla birini güldürmek amacıyla) seslerle, jestlerle, mimiklerle canlandırmak: *Politikacıları taklit eden bir komedyen. Baykuşun ötüşünü, trenin düdüğünü taklit etmek.* **—8.** *Bir kimseyi taklit etmek,* onun yaptığı şeyi aynen onun gibi yapmaya çalışmak, ona öykünmek: *Belli bir yaştaki çocuklar büyüklerini taklit ederler.* **—9.** *Bir yapıtı, bir metni vb. taklit etmek,* sahtekârlık amacıyla onu kopya etmek: *Müdürün imzasını taklit etmek. Usta ressamların tablolarını taklit eden bir sahtekâr.* **—10.** *Bir şeyi taklit etmek,* bir şeyden söz ederken, o şeyin bir benzeri, bir kopyası olmak: *Sanat, doğayı taklit etmez.* **—11.** *Bir kimseyi, onun eylemini vb. taklit etmek,* onu örnek almak, ona benzemeye çalışmak ya da davranışlarında ondan esinlenmek: *Ünlü bir ses sanatçısının saç modelini taklit etmek. Amerika'yı, Amerikalılar'ı taklit eden bir ülke.* **—12.** *(Bir şey ya da kimse) taklidi yapmak,* bir kimsenin ya da bir şeyin çıkardığı seslerin, yaptığı hareketlerin benzerini çıkarmaya, yapmaya çalışmak: *Kedi taklidi yapmak. Kimi sesleri yutup göçmen taklidi yapıyordu.* **—13.** *(Birinin) taklidini yapmak,* bir kimsenin söz ve davranışlarını yineleyerek eğlenmek: *Haşarı öğrenci öğretmenin arkasından taklidini yapıyordu.*

—*Esk.* Takma, asma, kuşanma: *Taklid-i hamail* (muska takma).

—Fels. Kimi filozoflara göre, bir sanat yapıtını sıkı sıkıya ve yalnızca doğaya bağlı kalarak yaratmaya dayanan sanatsal yaratma süreci. (Bk. *ansikl.* böl. Ed. ve Fels.)

—Güz. sant. Bir yapıtın ya da bir nesnenin hileye başvurularak yapılan kopyası ya da benzeri.

—İsl. Dinsel bir görüşü kanıtsız olarak benimseme, uygulama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *Taklid-i emaret,* bir kimseye emirlik görev ve yetkisinin verilmesi.

—Kâğ. san. *Kraft taklidi,* görünüşü ve rengi kraft kâğıdına benzeyen, ancak dayanımı daha az olan ambalaj kâğıdı.

—Kur. tar. Osmanlılar'da bazı devletlere bağlı aşiret ve boyların reislerine gönderilen berat ve beylik alametlerine verilen ad. || *Taklidi kaza,* kazanın (yargı erki), niyabet yöntemiyle başkasına yaptırılması için, o kişiye gönderilen kadılık alametleri ve hüküm. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Taklidi seyf,* osmanlı padişahlarının tahta çıkmalarında, hükümdarlık alameti olarak düzenlenen kılıç kuşanma törenlerine verilen ad.

—Müz. Bir partiden ötekine aynı ezgi örneğini yinelemeye dayanan yazma yöntemi. (Kontrapunto üslubunun temelini, taklit oluşturur. Füg'de taklit, az ya da çok serbest bir biçimde kullanılır. Taklidin en belirgin biçimi kanondur.)

—Ruhbil. ve Genet. Bir mimiğin, bir jestin, bir duruşun, bir olayın ya da olaylar dizisinin yeniden oluşturulması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sey. oy. Sanatçının (meddah, karagözcü, tuluatçı, tiyatrocu vb.) sergilediği oyun sırasında bilinen bir kişinin davranışlarını ya da konuşmasını tekrarlaması ya da çeşitli lehçeler kullanarak (laz, kürt, rumelili vb.) konuşması. (*Taklit çıkarmak* da denir.)

—Topbil. Bir kimseyi model olarak almak, onun ortaya koyduğu örnekten ya da yapıttan (sanat, edebiyat vb. yapıtı) esinlenmek eylemi: *En iyi yazarlar bile taklide başvurmuşlardır.*

◆ sıf. Bir şeyin taklidi olan şey, eşya için kullanılır; sahte: *Taklit mücevher.*

—Dilbil. *Taklit sözcük,* kimi zaman doğal dünyanın seslerini yaklaşık biçimde aktaran yansıma sözcük için kullanılır (örn. *miyav*).

—ANSİKL. Ed. Edebi yaratma açısından taklit sorununun iki yönü vardır: görünüşün taklidi ile, bu görünüşün Platon'un görüşlerine ve büyük bir tutarlılığa sahip olan *mimesis** kuramına göre, varlıkla ilişkisi ve bir yazarın bir başka yazar tarafından taklidi. Sözkonusu ikilik, bu iki sorunun, hiç olmazsa klasik dönem açısından benzerliğini göz ardı etmemelidir. Eskiler'i taklit, görüleni yanılgıdan olabildiğince kaçınarak yansıtmayı başarmış sanatçıları taklit etmek demektir, onları gerçeğe götüren birer yol gösterici saymamız da bundandır. Ancak burda da, en az öbürü kadar önemli bir yanlış anlama, taklit ile güzelin birbirine karıştırılması sözkonusudur. Taklit edilecek nesne ve taklidin yöntemleri sorununaysa henüz değinmedik. Bu durum doğa gibi oldukça belirsiz bir son terime başvurmayı gerektirir. Platon'dan Boileau ve Young'a kadar -bu arada Aristoteles, Horatius ve Longinus'u da anmalıyız-, tartışmanın temel noktaları kültürel tercihlere göre saptandı ve yinelendi. Romantiklerle birlikte taklidin önemi kalmadı: kendi özerkliği içinde estetik -edebi etkinliğin özgünlüğü, varlık ile oynanan bir oyun sayılmaktan çıkarak, gösterge ile simgenin sözkonusu edildiği bir sorunsala bağlandı.

—Fels. Platon'a göre taklit *(mimesis)* sanatsal etkinliğin ilkesidir. Buradan sanatı değersizleştiren bir sonuç çıkar: şair duyulur şeyleri taklit eder yalnızca; bu duyulur şeyler de tek gerçekliğin, İdealar*'ın gerçekliğinin bozulmuş yansılarından başka bir şey değildir. Aristoteles bu konuda daha az idealist ve daha esnek savlar öne sürmüş ve *Poetika* adlı yapıtında şunu savunmuştu: şiirin kaynağını, insanları benzerleri tarafından yapılan taklitleri beğenmeye yönelten çok eski bir içgüdüde aramak daha doğru olur. Aristoteles ayrıca çeşitli taklit türleri arasında, özellikle de destanın ayırtedici özelliği olan anlatıya özgü taklit ile, eylemin söylemle değil de, gene eylemle taklit edildiği (dramın ayırtedici özelliği budur) bütünüyle drama özgü taklit arasında bir ayrım yapar.

—İsl. Taklit terimi müslümanlıkta çeşitli anlamlarda kullanılmıştır: 1. Cahiliye* devri inanç ve geleneklerine körü körüne bağlanma (bu anlamdaki taklit, Kuran'da birçok kez eleştirilmiştir); 2. din işlerindeki bilgi ve yetkisiyle tanınan kişilerin uygulamalarını hiç değiştirmeden benimseme ve sürdürme; 3. fıkıhta müçtehit* olan bir bilginin ortaya koyduğu hükümlerin müçtehit düzeyinde olmayan öteki bilginlerce kanıtlara dayanmaksızın benimsenmesi. (Kanıtları bilerek benimsemeye *ittiba* denir.)

Halkın, din konularında yetkili kişilerin görüş ve uygulamalarını taklit etmelerinin yerinde olduğu bütün fıkıh bilginlerince kabul edilir. Ancak, bir bilginin kendisi kanıtlara dayanmaksızın başka bir bilginin görüş ve içtihadını taklit etmesinin caiz olup olmadığı fıkıhta önemli tartışmalara yol açmıştır. Ilımlı görüşe göre, içtihat yapma güç ve yetkisinde olan kişinin kendi görüş ve içtihadına göre, bu düzeyde olmayanların ise müçtehitlerin vardıkları sonuçlara göre hüküm vermeleri ve uygulamaya gitmeleri gerekir.

—Kur. tar. Müslümanlığın ilk dönemlerinde kaza* Hz. Muhammet tarafından yürütüldü. Bu işi daha sonra dört halife (Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) yürüttüler. Ancak, islam devletinin toprakları ve nüfusu büyüyüp işler çoğalınca, gerek devlet merkezinde gerekse merkez dışında taklidi kaza yöntemi ile kaza işi başkalarına da yaptırıldı. Osmanlılar döneminde de bu yöntemin uygulanması sürdürüldü.

—Ruhbil. ve Genet. J. Piaget'nin belirttiği gibi taklit, çocuğun gelişmesinde ve özellikle semiyotik işlevde ön planda rol oynar. Duyu-hareket döneminde (II. ve III. alt evreler) bebek, yetişkin kişinin karşısında yaptığı jestleri taklit eder. Fakat yetişkin kişinin jestlerinin bu kopyası, bir taklitten çok, görüntülerin ekopraksi yoluyla bebeğin kendine özgü şemalarına (yani onun repertuvarını oluşturan jestlere) indirgenmesidir. Bununla birlikte, bebek, kısa zamanda yeni yeni jestler kopya etmeyi başarır, ama bunu ancak vücudunun görülebilen bölümleriyle (eller, ayaklar) yapar. Daha sonra, taklit işlemi vücudun görünen ve görünmeyen bütün kısımlarına yayılır.

İki buçuk yaşına doğru çocuk, tanık olduğu bir sahneyi birkaç saat ya da birkaç gün sonra tekrarlayabilir duruma gelir: *gecikmeli taklit.* J. Piaget, gecikmeli taklidi, bir şeyi düşüncede tasarlamanın, gösterenle gösterilen arasındaki farklılaşmanın başlangıcı olarak görüyordu. Resim, simgeleme oyunu (benzerini yapma), zihinsel imaj ve gecikmeli taklit doğrudan doğruya taklide bağlıdırlar. Zihinsel imge, içten yapılmış bir taklidi temsil eder; simgeleme oyunu ve resimle de eylem, genelleştirilebilir bir simgeye dönüşür. Üçüncü yılda, arkadaşının tavırlarını taklit etme çocuğun, kendi benzerleriyle ilişkiye girmekte kullandığı en değerli araçlardan biridir.

—Topbil. Bazı toplumbilimcilere göre, bilinçli ya da bilinçsiz taklit olayları, bireylerin davranışlarındaki toplumsal kökenli benzeşmeleri açıklar ve toplumsal yaşamın temel süreçlerinin yinelenmesini aydınlatır. Ruhsal olgular bireysel alandan bireylerarası alana geçerek bireylerarası ruhbilimi yaratırlar. Bu tezler, Tarde (*les Lois de l'imitation* [Taklit yasaları], 1890; *la Logique sociale* [Toplumsal mantık], 1894) ve Baldwin tarafından geliştirildi.

TAKLİTÇİ sıf. ve a. Bir şeyin benzerini yapmaya, bir kimseye benzemeye çalışan kimse için kullanılır; öykünmeci.

◆ sıf. Taklitçiliğe dayanan: *Taklitçi bir siyaset. Taklitçi eğilimler.*

◆ a. Bir kimsenin ya da bir şeyin davranışlarını taklit ederek kendisini izleyenleri eğlendiren kimse; mukallit.

TAKLİTÇİLİK a. Bir şeye, bir kimseye benzemeye çalışma.

TAKMA a. Takmak eylemi.

—Denizc. *Dümen takma,* dümen yelpazesini dümen iğneciklerine geçirerek, dümeni yerine oturtma.

—Foto. ve Sine. *Film takma,* bir fotoğraf makinesine, bir kameraya, bir projektöre film yerleştirme. (Kimi durumlarda, özellikle amatör fotoğrafçılıkta ya da sinemacılıkta, makineye bir kaset takmak yeterlidir. Buna karşılık, profesyonel bir sinema projektörüne film takılması dakikalar alabilir.)

—Metalürj. *Maça takma,* bir döküm kalıbının belli bir yerine, örneğin bir cıvatayla bir maçayı tutturma.

◆ sıf. **1.** Gerçeğinin taklidi olan yapay bir nesne için kullanılır: *Takma sakal. Takma saç. Takma bacak.* **—2.** Ed. *Takma ad,* bir yazarın kimliğini gizlemek, okur üzerinde etki yaratmak gibi nedenlerle yazılarında kullandığı ikinci ad: *Nam-ı müstear* (müstear ad), mahlas. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *İçten takma motor,* teknelerin içine yerleştirilen sabit motor. || *Kıçtan takma motor,* küçük teknelerin ve kimi yarış teknelerinin kıç aynalıklarının dış tarafına yerleştirilen sökülüp takılabilir motor. || *Kıçtan takma motorlu tekne,* bu tür bir motorla itilen hafif tekne. (Kıçtan takma motorlu teknelerin gövdesi ya V biçimindedir ya da katamaran tipindedir; bu da, bu

kıçtan takma motorlu yarış teknesi

Lacz-Lemoine

teknelerin saatte 200 km'nin üstünde hızlara ulaşmasını sağlar. Kıçtan takma yarış motorları, motorun 175 cm³ ile 2 000 cm³ arasında değişen silindir hacmine göre on kategoriye ayrılır.)
—Dilbil. *Takma simge*, üretici dilbilgisinde, tabanın ürettiği son dizilerde, bir sözlüksel birimin (biçimbirim, sentagma ya da cümle) katılması gereken yeri belirten simge (Δ ile gösterilir). Bu yer kendisine egemen olan sınıfsal simgenin özelliklerini taşır. (Örneğin, Δ'ya A egemense, katılması gereken öğenin bir ad olması zorunludur.)
—Dişç. *Takma diş*, istendiğinde çıkarılıp takılabilen tam ya da parça halinde diş protezi.
—ANSİKL. Ed. Divan şairleri kimlik, kişilik ve sanat anlayışlarına uygun birer ad (mahlas*) seçer, yapıtlarında bu adı kullanırdı. Aynı gelenek halk şiirinde de sürdü; âşıklar şiirlerinde mahlas ya da tapşırma dedikleri ikinci adlarını andılar. Tanzimat'tan sonraki türk edebiyatında ve basında ise bu gelenekten daha farklı nedenlerle takma adlar kullanıldı. Kimi yazarlar devlet memuru oldukları için edebiyat yapıtlarını takma adlarla imzaladı: A. Nadir (Ali Ekrem Bolayır), İbrahim Cehdi (Süleyman Nazif), H. Nâzım (Ahmet Reşit Rey) vd. Türkçülük akımının etkisiyle kimi yazarlar öztürkçe takma adlar aldı: Gökalp (Ziya Gökalp), Aka Gündüz (Enis Avni), Atsız (Nihal Atsız) vd. Siyasal nedenle kimliklerini gizlemek için takma ad kullanan yazarlar oldu: Hasan Tahsin (Osman Nevres), Orhan Selim (Nâzım Hikmet Ran) vd. Edebiyat alanı dışında siyasal polemiklerini takma adla yayımlayanlar görüldü: Kavafoğlu (Nurullah Ataç). Gazete ve dergilerde yazarların tutumunu belirleyecek, gülmeceli takma adlara yer verildi: Kirpi (Refik Halit Karay), Topluiğne (Nurettin Artam), Çamdeviren (Faruk Nafiz Çamlıbel), Fitne Fücur (Adalet Cimcoz) vd. Askerlik görevini yapmakta olan ya da cezaevinde bulunan gazeteciler bu süre içinde yazılarını takma adlarla yayımladı: Ali Hikmet (Hilmi Yavuz), S. Lütfü (Ali Sirmen) vd. Kimi yazarlar sanat kaygısı gütmedikleri yazılarını takma adlar altında sundu: Server Bedi (Peyami Safa), Ali Kaptanoğlu (Attila İlhan) vd. Kimi yazarlar kişiliklerini, yansıttıkları dünyayı dile getirecek takma adları benimsedi: Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı) vd.
—Rom. tar. *Takma ad*. Romalılar ad ve soyadlarına, çoğu zaman kazanılmış bir başarıdan ya da kişisel bir seçkinlikten kaynaklanan bir ya da birkaç takma ad *(cognomina)* eklerlerdi (Scipio'nun aldığı *Africanus*, Manlius'un aldığı *Torquatus* adı gibi). Eskiden takma ad, bazı bedensel ya da ahlaki özellikler dolayısıyla verilen bir lakaptı: *Pulcher* (Güzel), *Maximus* (Çok Büyük), *Brutus* (Ahmak), *Dentatus* (İri Dişli) vb. Takma ad, adın ardından gelir ve onun gibi tam olarak yazılırdı. Cumhuriyet dönemiyle birlikte, büyük zaferler kazanmış kişileri onurlandırmak için onlara genellikle ikinci bir takma ad daha verilmeye başlandı: *Africanus, Asiaticus, Numidicus* gibi. İ.S. II. yy.'da, belirsiz sayıda takma ad alma âdeti çıktı.

TAKMAK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir şeye takmak*, onu bir çengele, bir kancaya vb. geçirmek; bir kanca, bir çengel vb. aracılığıyla bir şeye tutturmak: *Şapkayı bir çiviye takmak. Trene ek bir vagon takmak.* **—2.** *Bir şeyi (bir yere) takmak*, onu oraya gerektiği gibi yerleştirmek: *Vidayı yuvasına takmak. Musluğa lastik takmak. Kapı kanadını kasaya takmak.* **—3.** *Bir şey takmak*, bir giyeceği ya da kişisel bir eşyayı kendi üzerine geçirmek: *Fular takmak. Siyah gözlük takmak.* **—4.** *Bir kimseye, yüzük, bilezik, para vb. takmak*, yüzük, bilezik vb. değerli şeyleri, onun parmağına, boynuna vb. geçirerek, giysilerine iliştirerek armağan olarak vermek: *Oğlan tarafı geline on tane bilezik taktı. Genç çifte düğünde çok para taktılar.* **—5.** *Bir kimseye ad, lakap vb. takmak*, onu bir özelliğinden ya da yaşamından esinlenerek başka bir adla çağırmak, ona başka bir ad koymak: *Tarihçiler, İstanbul'a fethettiği için, I. Mehmet'e "Fatih" adını takmışlardı. Zayıflığı yüzünden ona "çiroz" adını takmıştık.* **—6.** *Tkz. (Bir kimseye) borç takmak*, (ona olan) borcunu ödememek, borç bırakmak: *Mahalle esnafına epey borç takıp ortalıktan kaybolmuş. Üç aylık kirayı takıp gitti.* **—7.** *Bir şeyi kafasına, aklına takmak, aklını, kafasını birşeye takmak*, onu bir saplantı haline getirmek, sürekli onu düşünmek, onunla ilgilenmek: *Bu sorunu taktı kafasına bir kere, sonuçlandırmadan rahat edemez. Aklını böyle şeylere takma.* **—8.** *Bir kimsenin peşine, arkasına bir kimseyi takmak*, onu bir kimseye izlettirmek, takip ettirmek: *Polis, peşine adam takmış.* **—9.** *Tkz. Peşine, ardına, arkasına bir kimseyi takmak*, onu beraberinde götürmek, yanına almak: *Kendisi yetmiyormuş gibi peşine üç beş kişi daha takıp gecelemeye gelmiş.* **—10.** *Tkz. Bir dersten takmak, bir sınıfta takmak*, bir dersten başarısız olmak; bir sınıfı geçememiş olmak: *Bu yıl da matematikten taktı. Lise sonda taktı.* **—11.** *Tkz. Bir kimseyi, bir şeyi takmak*, onu önemsememek, ona değer vermemek (olumsuz kullanılır): *Hiç kimseyi takmaz. Kuralları takmayan asi bir genç. Geç olmuştu ama hiç kimsenin saati taktığı yoktu.* **12.** *Arg. Bir kimseyi takmak*, onu geçmek, geride bırakmak. **—13.** *Tkz. (Bir kimseye) takacak kulp bulamamak*, hiçbir eksik ve kusur bulamamak. ‖ *Takıp takıştırmak*, özene bezene, inceden inceye süslenmek.
—Cerr. *Protez takmak*, bir kişiye ya da vücudun bir yerine protez yerleştirmek.

◆ gçz. f. *Tkz. Bir kimseye takmak*, sürekli onunla uğraşmak, sürekli ona kötülük yapmaya çalışmak: *Bu öğretmen, çocukcağıza fena takmış, onu mutlaka sınıfta bırakacak.*

◆ **takılmak** edilg. f. **1.** Bir şeye iliştirilmek, tutturulmak: *Römork bu arabaya takılabilir mi? Lambalar hâlâ takılmamış.* **—2.** Bir kimsenin üzerine iliştirerek, geçirilmek; ona armağan olarak verilmek: *Geline çok güzel takılar takıldı.*

◆ **takılmak** dönşl. f. **1.** Bir şeye, bir yere ilişip ya da dokunup kalmak: *Çapaya takılan yosunlar. Mantonun eteği çiviye takıldı. Plağın iğnesi sık sık takılıyor. Boğazına bir şey takıldı.* **—2.** Bir yerde, bir şeyde kalmak, daha ötesine gidememek, geçememek: *Üçüncü soruda takıldım.* **—3.** Gözlerden, bakışlardan söz ederken, ısrarla bir şeyde durmak, sabitleşmek: *Gözü her nedense ona takılmıştı.* **—4.** *Bir kimseye takılmak*, kötü bir amaç gütmeksizin onu kızdıracak, sınırlendirecek şeyler söyleyerek ya da yaparak eğlenmek: *Kardeşine takılmaktan vazgeç, sonunda onu ağlatacaksın. Çocukcağıza sürekli takılıp onu çileden çıkarır.* **—5.** *Tkz. Bir yere, bir kimseye takılmak*, genellikle sık sık oraya gitmek, o kimseyle birlikte olmak, orada oyalanmak ya da eğleşmek: *Hafta sonu grupça bu lokale takılırız. Geciktiğim için özür dilerim, yolda bir arkadaşa takıldım.* **—6.** *Bir şeye (soyut) takılmak*, bir şeyin üzerinde ısrarla durmak ya da o şeyin eksik, aksayan bir yönünü görerek üzerinde durup düşünmek: *Bu konuya bu kadar takılmamalıydın. Denetçilerin takıldığı noktalar oldu mu?* **—7.** Bir kimsenin peşinden gitmek, onu izlemek: *Biz de onun arkasına takıldık.* **—8.** *Takılıp kalmak*, sözkonusu bir kimseyse, bir yerde uzun süre oyalanmak: *Kahvede arkadaşlarına takılıp kalmış, eve çok geç dönmüştür;* bakış, düşünce vb. ise bir noktaya saplanmak, oradan ayrılmamak: *Düşünceleri o olaya takılıp kalmıştı.*
—Denizc. Bir demirden söz ederken deniz dibinde iki kaya arasına sıkışıp kalmak.
—Spor. Bisiklet sporunda çalıştırıcıyı ya da daha önden giden diğer yarışçıları yakından izlemek: *Kümeye takılmak.*

◆ **takınmak** dönşl. f. **1.** Bir şeyi kendine takmak: *Değişik, rengârenk yüzükler takınmış.* **—2.** Davranışlarına belli bir nitelik vermek: *Biraz ciddiyetini takınırsan iyi olur.*

◆ **takışmak** işt. f. Anlaşmazlığa düşmek, araları bozularak ağız kavgası yapmak: *Onunla yine takıştık, bu iş yürümeyecek.*

◆ **taktırmak** ettirg. f. Takmak eylemini yaptırmak; takılmasını sağlamak ya da buna yol açmak: *Kırılan camı taktırmak. Eteğini masanın çivisine taktırmak. Bir kimsenin arkasına adam taktırmak. Nişanda yüzükleri enişteye taktıracağız.*

TAKNİN a. (ar. *ḳanūn*'dan osm. *taḳnin*). *Esk.* **1.** Kanun koyma. **—2.** *Taknin olunmak*, kanunlaşmak.

TAKOMETRE a. Filmlerin uzunluğunu ölçmeye yarayan sayaçlı aygıt.

TAKONİK sıf. (fr. *taconique*). Yerbil. Kaledonya çevriminin yaklaşık 435 milyon yıl önce, ordovices ve silures sistemleri arasında yer alan ve Taconic dağlarında (ABD) görülen tektonik evresi için kullanılır.

TAKORADİ, Gana'da liman kenti, Sekondi yakınında; 200 000 nüf. (1988). [Sekondi ile birlikte]. Teknik nedenlerden ötürü liman olarak kuruldu. Dışsatım (kakao, kereste, manganez) limanı olan Takoradi bir sanayi (çimento, besin sanayileri) merkezi haline geldi.

TAKOZ a. (yun. *takos*, küçük tahta parçası'ndan). Bir eşyanın altına kıpırdaması, dik durması vb. bir amaçla yerleştirilen ağaç kama.
—Al. tak. *Takoz keskisi*, duvarcılıkta, tamponların ve pimlerin takıldığı delikleri açmaya yarayan, ucu sivriltilmiş çelik çubuk.
—Arabac. At arabalarında makasla bağlama arasına konulan tahta parçası.
—Ask. denizc. *Yara takozu*, savaş gemilerinde, gemi bordasında açılan delikleri geçici olarak tıkamada kullanılan, değişik çaplarda, kesik koni biçiminde yapılmış ağaç takoz.
—Dağc. Dik kayalık bir bölgede kullanılan çelik ya da özel alaşımdan yapılmış avadanlık. (Sikke görevini gören takoz bir kaya çatlağına yerleştirilir ve gerilme etkisiyle sıkışır. Gerektiği gibi yerleştirildiğinde etkin bir güvenlik sağlar ve sikkenin tersine kayaya zarar vermez.)
—Denizc. Kızaktaki bir geminin oturtulduğu ağaçlardan her biri. ‖ *Gönye takozu*, eski gemilerde, dümenin dalgaların etkisiyle yukarı kalkarak iğneciklerden kurtulmaması için üst iğneciğin üzerine vurulan ağaç takoz.
—Dy. Ray tabanı ile cebire arasına sıkıştırılan ve ray contasına daha iyi bir bükülmezlik sağlayan küçük çelik lama. ‖ *Ağaç takoz*, raydan çıkmış demiryolu taşıtlarını tekrar raylar üzerine yerleştirmeye yarayan, farklı boyutlarda ağaç parçası. ‖ *Durdurma takozu*, bir demiryolu taşıtının hareket etmesini önleyen düzenek. ‖ *Kayma takozu*, tekerleklerin yuvarlanma kuvvetinin etkisiyle rayların yer değiştirmesini önlemek için kullanılan takoz.
—El sant. Halıcılıkta kullanılan dikey tezgâhlarda, leventin (bazı) dönmesini engelleyen ve kol demirine destek sağlayan ağaç parça.
—İnş. Bir duvara çivi çakmak ya da vida sokmak için kullanılan, çoğunlukla ahşap dubel.
—Kuyumc. Hadde makinesinde küçültülmüş altın ya da gümüş külçesi.
—Mak. san. Bir mekanizmada durdurma dayanağı. ‖ Bir gövde üzerine tespit edilen ve hareketli bir öğenin kursunu ya da oynama miktarını sınırlamaya yarayan çıkıntılı küçük parça. ‖ *Takoz koymak*, hareketli bir parçayı tespit etmek ya da hareket yolu üzerine bir takoz yerleştirmek.
—Marangl. Bir başka parçayı (raf, çekmece, lata vb.) desteklemeye, sabitleştirmeye, sıkıştırmaya yarayan, küçük kesitli ağaç parçası.

Valla-Diatec

takoz

—Matbaac. Baskı makinesinin tezgâhından daha küçük bir tipografi kalıbının şasisini yerinde tutmak için kullanılan çelik ya da döküm parça. || Baskı makinelerinde, kâğıdın asansörden alınıp baskı tezgâhı üzerinden düzenli bir biçimde baskı presine aktarılmasını sağlayan öğelerden her biri. (*Cephe takozları* ve *yan takozları* olmak üzere iki grup takoz vardır; yan takozlar, hareketli olmaları ve itmeleri ya da çekmeleri durumunda, *düzeltici takozlar* adını alırlar.)
—Metalürj. Dökme demirden, pirinçten, bronzdan ya da alüminyum alaşımından hazırlanan, tornada küçük ya da orta boyutlu parçaların yapımında hammadde olarak kullanılan silindir kesitli parça.
—Müz. Telli ve saplı bir çalgının içindeki yanlıkları bir arada tutmaya yarayan büyük tahta parçası. (Sap düzeyinde ve çalgı ayağında birer takoz vardır.) || Keman teknesinde, C biçimindeki oyuntuları içerden destekleyen küçük tahta parçası.
—Nalbantl. → TOP.
—Saatç. Çalar masa ve duvar saatlerinin vuruşlarını sınırlandırmak için, bir eksen etrafında dönen ve bir tırnak yardımıyla zil çarkına dayanan dişli parça.
—Sil. Muyluların bulunuşuna kadar, XVI. yy.'a dek kullanılmış, kamanın arkasından geçirilerek kundağa dayanan ve topların geri tepmesini durduran sistem. || *Tekerlek takozu*, bir topun geri tepmesini azaltmak için tekerleklerin altına yerleştirilen ağaç parça.
—Taşoc. *Kama takozu*, eğik bir düzlemle sınırlanan bir silindir parçasından ouşan alet. (Silindir iki kama takozu ve bir kamadan oluşur. Büyük ve çatlaksız bloklar elde etmek için, kayada açılmış deliklere iki kama takozu yerleştirilir ve kama bunların arasına sokularak üzerine vurulur.)
—Teknol. Bir eşyanın altına ya da yanına, buna düşey ya da belirli bir konum vermek için yerleştirilen parça. || Tespit edilmek istenen bir nesneyi, bir desteği, bir mobilya parçasını vb.'yi geçici olarak yerinde tutmaya yarayan küçük tahta kama.

TAKOZKAVKILIGİLLER a. Büyük ayaklı, örtenek kenarları papillalı, iki sifonlu ve çok eşitsiz solungaçlı, üçgenimsi kavkılı, üstderili, ama sedefsiz, eşitçenetli kavkılı, ikiçenetli yumuşakçalar familyası. (Üst Kretase dönemi topraklarından başlayarak fosillerine rastlanır; günümüzde bütün denizlerde yaygındır. Bil. a. *Donacidae*.)

TAKOZLAMA a. Takozlamak eylemi.
—Tekst. Boyama sırasında sertleşen ipeği, istenilen yumuşaklığa getirmek, aynı zamanda parlatmak ve zenginleştirmek amacıyla gerçekleştirilen işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Takozlama makinesi*, takozlamadan önce, üzerinde ipek çilelerinin hazırlandığı, takozlarla donatılmış aygıt.
—ANSİKL. Tekst. Takozlamada, ipek çileleri iki takoz arasına yerleştirilir ve kendi eksenleri üzerinde dönen bu takozlar çileleri döndürür, aynı anda başka bir takoz da çilelere hafif bir büküm verecek şekilde yer değiştirir.

TAKOZLAMAK g. f. Takoz koymak.
—Matbaac. Bir baskı (tipografi, ofset, helyogravür) presi üzerine baskı kalıbını yerleştirmek.
—Tekst. İpeği, takozlama işleminden geçirmek.

TAKRAK a. El sant. Küçükbaş hayvanların boynuna takılan çan.

TAKRİBEN be. (ar. *takrib*'den *taḳrīben*). Yaklaşık olarak, aşağı yukarı: *Orası takriben üç yüz kilometre uzaklıktadır. Takriben yüz kilo gelir.*

TAKRİBİ sıf. (ar. *taḳrib* ve *-ī*'den *taḳrībī*). Yaklaşık: *Takribi 20 km sonra şehre gireceğiz.*

TAKRİN a. (ar. *ḳarn*'dan *taḳrīn*). *Esk.* Yaklaştırma, yanında bulundurma.

TAKRİP a. (ar. *ḳurb*'dan *taḳrīb*). *Esk.* **1.** Bir şeye yaklaştırma: *"... onları bu itibarla birbirine takribe çalışmak manasız olur"* (F. Köprülü). **—2.** Tahmin, kıyaslama. **—3.** Bahane.

TAKRİR a. (ar. *ḳarar*'dan *taḳrīr*). *Esk.* **1.** Bir yere yerleştirme, orada bulundurma. **—2.** Sağlamlaştırma, sabitleştirme. **—3.** Anlatma, anlatış: *Hüsn-i takrir* (amacı açıkça anlatma). **—4.** Anayas. huk. ÖNERGE'nin eşanlamlısı. **—5.** *Takrir etmek*, anlatmak, bir ders vermek: *"Bu rüzgâr estiği vakit bilmem gençlere nasıl hissiyat takrir eder"* (H. Z. Uşaklıgil). **—6.** *Takrir vermek*, önerge vermek; bir malı sattığını sözle belirtmek. **—7.** *Takrir-i kelam*, söyleme, anlatma, konuşma.
—İsl. huk. *Takrir-i nebiy*, Peygamber'in kendisine inananların dinen yasak olmayan bir iş ya da davranışları karşısında susup bir şey söylememesi.
—Kur. tar. Osmanlılar'da sadrazamlık makamına resmi dairelerden gönderilen yazı. || *Takriri âli*, Osmanlılar'da padişaha sadrazam tarafından yazılan yazı. || *Takriri şifahi*, Osmanlı devletine patrikhaneden ve elçiliklerden imzasız olarak verilen takrir.
—Med. huk. Bir taşınmaz sahibinin taşınmazını başkasına devrettiğine ilişkin irade açıklaması.

TAKRİRAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḳrīr*'in çoğl. *taḳrīrāt*). *Esk.* Anlatılan şey.

TAKRİREN be. (ar. *taḳrīr*'den *taḳrīren*). *Esk.* Anlatarak.

TAKRİRLİK a. (ar. *taḳrīr*'den). Esk. Takrir yazımında kullanılan büyük boy, iyi cins kâğıt. (Osmanlılar'da kullanılan bu kâğıt 22 × 34 cm boyutlarındaydı. Çoğunlukla tek yaprak halinde olan bu kâğıtların çift yapraklılarına *çifte takrirlik* denilirdi.)

TAKRİZ a. (ar. *ḳarż*'den *taḳrīż*, ödünç verme). Ed. Yapıtın başına konulmak üzere yazılmış, yapıt sahibini iyi tanıyan, yapıtta ele alınan konuyu bilen bir yazarın kaleme aldığı övücü sunuş yazısı.
—ANSİKL. Tanzimat ve Servet-i fünun edebiyatlarında, edebiyat yapıtlarında manzum ya da mensur takrizlere yer verilmesi moda olmuştu. Ancak bu yazılarda, yapıtın ve yazarın nesnel bir tanıtımı, değerlendirilmesi yer almaz, abartmalı övgüler sıralanırdı. Örneğin Nevres-i cedit *Divan*'ına Ziya Paşa bu yolda süslü nesirle bir takriz yazmıştı. İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son asır türk şairleri* adlı yapıtına da Hamamizade İhsan, Mehmet Selim İnal, Tahir Nadi, Ahmet Remzi Akyürek ve Tahir Olgun manzum takrizler yazmışlardır.

TAKRİZAT a. (*taḳrīż*'in çoğl. *taḳrīżāt*). Esk. ed. Bir yapıtta (örn. *Safayi tezkiresi*), o yapıt için yazılmış övgülü sunuş yazılarının (takriz) yer aldığı bölüme verilen ad.

TAKRUR → TEKRUR.

TAKSA ya da **TAKSE** a. Denizc. Deniz rizikosu sigortasında, tarafların anlaşarak sigorta değerini belirli bir ölçüde para olarak saptaması.
—Postc. *Taksa pulu*, ücreti hiç ödenmemiş ya da eksik ödenmiş olan posta gönderilerinin alıcı veya göndericilerinden alınan ücretlerin ödenmesinde kullanılan pul.

TAKSE → TAKSA.

TAKSEOPOT sıf. (fr. *taxéopode*; yun. *taksis*, düzenli konum, ve *podos*, ayak'tan). Fillerin ve damanların, bilek, tarak ve parmak kemikleri paralel diziler halinde bulunan bazipatu için kullanılır.

TAKSİ a. (fr. *taxi; taximètre*, taksimetre'den). Ücretle yolcu taşıyan, taksimetreli otomobil.

TAKSİ a. (fr. *taxie*). Etol. Genetik programa uygun olarak, dış ortamdan gelen bir uyarıyla başlatılıp sürdürülen yönelme hareketi. (Eşanl. GÖÇÜM.)
—ANSİKL. A. Kühn'ün önerdiği bu terimin anlamını, dar anlamda taksi kavramını içgüdüsel hareket kavramından ayıran N. Tinbergen belirledi (1951). Buna göre taksi, belirli bir yöne doğru bireysel yönelme hareketi demektir; örneğin kurbağa bir av yakaladığı zaman yaptığı hareket iki eylemden oluşur: bedenin ava doğru dönmesi (yönelme) ve tam bir içgüdüsel hareket olarak dilin fırlatılması (yakalama). İçgüdüsel denen eylemlerin çoğu içgüdüsel hareketle taksinin bileşimidir ve bunları birbirinden ayırt etmek her zaman kolay değildir.
Bir hareket tepkisi olan "yönelim" terimi, birçok ülkede bilim adamlarınca taksi ile eşanlamlı kullanılmaktadır.

TAKSİARKHOS a. (yun. sözc.). Esk. Yun. Atina'da piyade kuvvetlerini doğrudan yöneten on komutandan her birine verilen ad; bu komutanlar, her yıl halk meclisi (ekklesia) tarafından her kabileden bir kişi olmak üzere seçilirlerdi. (Taksiarkhoslar'ın Peloponisos savaşı sırasında ortaya çıktıkları sanılır. Kırmızı khlamyslerinden tanınırlardı.)

TAKSİCİ a. Taksi şoförü.

TAKSİLA, Pakistan'da sanayi merkezi ve arkeolojik sit, Ravalpindi'nin K.-B.'sında. Metalürji. Tekstil. Şeker fabrikası.
—Arkeol. Doğu Gandhara'nın merkezi olan Taksila (sanskritçe Taksaşila), eski Hindistan'ın başlıca kentlerinden biridir. Yapılan kazılar ve havadan çekilen fotoğraflar sonucu, art arda kurulmuş üç kent saptandı. Bunların ilki, demir kullanımı belirtilerine rastlanan Bhir Mund'dur (İ.Ö. VI. - II. yy.); düzensiz bir şehirleşme gösteren bu yerleşmede buddha yapıları bulunmaz. İkinci kent ise, Hellenistik döneme özgü düzenli bir şehircilik anlayışına göre kurulmuş olan surlarla çevrili Sirkap'tır (İ.Ö. II. yy. - İ.S. II. yy.); surun içinde ve dışında birçok buddha yapısı (Aşoka'ya mal edilen ve daha sonraları genişletilmiş olan Dharmaracika stupası, absidalı tapınak vb.) yer alır; burada ele geçen çok sayıda buluntu, Persler, Yunanlılar ve Parthlar'la ilişkilerin varlığına tanıklık eder. Üçüncü kent Sirsukh (İ.S. II.-V. yy.) bugüne dek kazılmamıştır, ancak yakınlarında önemli buddha manastırları (İ.S. I.-V. yy.) vardır.

TAKSİM a. (ar. *ḳısm*'dan *taḳsīm*). **1.** Bir şeyi paylaştırma amacıyla parçalara bölme, bölüştürme: *İşgalci güçlerin vatanı taksimine razı olacak mıyız?* **—2.** *Taksim etmek*, bölmek, paylaştırmak: *Pastayı herkese eşit olarak taksim et;* bölüşmek, paylaşmak: *Şimdi değil, sonra taksim ederiz.*
—*Esk.* **1.** Akarsuların ya da şehre gelen suyun dağıldığı, kollara ayrıldığı yer, savak. **—2.** *Taksim-i amal*, iş bölümü: *"Mihaniki bir suretde taksim-i amal ve ihtisas hareketleri doğarak..."* (F. Köprülü). || *Taksim-i miyah*, suların dağıtılması.
—Esk. fels. → BÖLME.
—Esk. mat. BÖLME'nin eşanlamlısı.
—Huk. *Taksim davası*, birden çok kişinin müşterek ya da iştirak halinde mülkiyeti altında bulunan taşınır ve taşınmaz malların paylaştırılması için pay sahiplerinden biri tarafından açılan dava. (→ İZALE*İ ŞUYU.) || *Mirasın taksimi* → MİRAS*IN PAYLAŞTIRILMASI.
—Müz. Türk müziğinde bir saz ya da bir ses sanatçısının herhangi bir usul çerçevesi içinde olmayan, fakat bir makama bağlı olarak doğaçtan yaptığı solo. (Türk müziğinde taksim türleri özelliklerine ve icra edildikleri yere göre adlandırılır.) || *Karşılıklı taksim*, bir ses ile bir saz sanatçısının ya da iki ve ikiden fazla saz sanatçısının karşılıklı ve birbirlerini izleyerek yaptıkları taksim. || *Son taksim*, mevlevi ayini icrası sırasında son yürüksemainin okunmasının hemen bitiminde mutribden bir sazın (genellikle ney ya da tambur) yaptı-

ğı taksim. || *Ara taksimi*, fasıl arasında, ayrıca koro ve solo programlarda da icra edilen yapıtların arasında yapılan taksim. || *Baş taksimi*, peşrev, iki beste, ağır ve yürüksemaiden oluşan klasik fasılda, peşrevden önce bir sazın yaptığı ve icra edilecek faslın makamında karar veren taksim. || *Geçiş taksimi*, solo ve koro programlarında ayrı ayrı makamlardan oluşan yapıt grupları arasında yapılan taksim. (Türk müziğinde ayrıca taksim sırasında, bir ya da birkaç makamın seyrini göstermek için *gezinti* de yapılır.)

—Terz. *Malzeme taksimi*, giysi dikimi için gerekli malzemenin ayrılması. —Konfeksiyon sanayisinde giysi için gerekli malzemenin ilgili kişilere dağıtılması. (*Malzeme regulası* da denir.) || *Parça taksimi*, konfeksiyon sanayisinde ve terzilikte giysilerin dikimi için gerekli parçaların ilgili kişilere dağıtılması. (*Parça regulası* da denir.)

TAKSİM, İstanbul'un Beyoğlu ilçesine bağlı semt ve kentin başlıca alanlarından biri; adını XIX. yy.'da burada kurulan su dağıtım şebekesinden alır. İstiklâl, Cumhuriyet, Sıraselviler ve Gümüşsuyu caddeleri Taksim (Cumhuriyet) alanı'na açılır. 1988-1989'da İstanbul Anakent belediyesi'nce gerçekleştirilen çalışmalarla yeni bir görünüm kazanan alanın ortasında italyan heykelci Canonica'nın Cumhuriyet* anıtı (1928) yükselir. Alanın çevresinde Atatürk* kültür merkezi, geniş bir parkı kapsayan Taksim gezisi, büyük oteller (The Marmara), bankalar, işyerleri bulunmaktadır.

Taksim Cumhuriyet anıtı → CUMHURİYET ANITI.

Taksim hastanesi, İstanbul'da, Sıraselviler caddesi üzerinde hastane. 1879' da kuruldu. Başlangıçta fransız rahiplerin dispanseri olarak hizmet verdi. 1919'da operatör Nazım Hamdi Bey tarafından İmdadı sıhhi merkezi haline getirildi. İstanbul'un işgal edilmesi üzerine fransız askerlerince boşaltıldı; ilkin Çapa'ya, sonra da (1924) Şişli'ye nakledildi. 1948'de bugünkü yeri olan eski İngiliz hastanesi binasına taşındı; yatak sayısı artırıldı ve yeni bölümler eklendi. Günümüzde ilkyardım hizmeti veren hastanelerin önde gelenlerindendir.

Taksim stadı, İstanbul'da, Taksim'de futbol stadyumu. Günümüzdeki Taksim gezisi'nin bulunduğu yerde kurulmuş, Türkiye'nin ilk futbol stadyumudur. Türkiye'nin ilk spor spikeri Çelebizade Sait Tevfik Bey (Sait Çelebi), Taksim'deki topçu kışlasını kiraladıktan sonra kışlanın avlusunu futbol sahası haline getirdi. İşletmesi M. Bork adlı bir maltalı tarafından üstlenilen stat, 1923 sonbaharında hizmete açıldı. İlk milli maç Türkiye-Romanya arasında bu statta yapıldı (26 ekim 1923). 1940'a kadar kullanılan stat, bu tarihte İnönü gezisi'nin (Taksim gezisi) açılması üzerine ortadan kalktı.

TAKSİMAT, -tı çoğl. a. (ar. *taksim*'in çoğl. *taksimat*). *Esk.* Bölmeler, bölümler, bölüntüler: *Arazi taksimatı.*

TAKSİMETRE a. (fr. *taximètre*'den). Taksilere takılan ve katedilen kilometreye, ilk açma tarifesine, beklemede geçen süreye ve arabanın kullanıldığı saate (gündüz ya da gece) göre hesaplayıp müşterinin ödeyeceği ücreti açık bir şekilde gösteren özel sayaç. (Eskiden tamamen mekanik olan bu sayaç, aygıtın bir parçasını oluşturan küçük metal bir kolun indirilmesiyle çalışmaya başlardı. 1970'ten bu yana, hem sayaçlı, hem de sayısal görüntülemeli aygıtlar kullanılmaktadır.)

TAKSİN a. (fr. *taxine*). Org. kim. Adi porsuk ağacında *(taxus baccata)* bulunan, zehirleyici özellikler taşıyan taksisin esterlerinin genel adı.

TAKSİR a. (ar. *kasr*'dan *taksir*). *Esk.* **1.** Kısaltma. **—2.** Bir işi eksik yapma, yapabilecekken çekinip yapmama, kusur işleme. **—3.** Suç, günah, kusur: *"Ben neyliyeyim büyükse devran? / Taksiri nedir küçükse insan?"* (A. H. Tarhan). **—4.** *Taksir etmek, eylemek*, kısmak, kısaltmak; kusur işlemek: *"Başa dem düşdükçe taksir eylemez, eyler meded"* (Fuzuli, XVI. yy.).

—Huk. Dikkatsizlik, tedbirsizlik, meslekte acemilik ya da kurallara aykırılıktan doğan kusurluluk. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Taksirle adam öldürme* → ÖLDÜRME.

—İsl. huk. Emanet ya da kira sözleşmelerinde, emanet alanın ya da kiracının elindeki malı korumada kusurlu davranması. (Örneğin, emanet şeyi açıkta bırakıp çalınmasına ya da bozulmasına neden olması bir taksirdir.)

—ANSİKL. Huk. Taksir istisnai bir kusurluluk türüdür. Taksirli bir hareketin bir yaptırımla karşılanması için yasada bunun açıkça belirtilmesi gerekir. Taksirde failin kasıtlı bir eylemi olmadığı halde kusurlu olduğu kabul edilmektedir. Failin buradaki kusuru doğacak zararlı sonucu kestirememiş olmasıdır. Taksiri kasıttan ayıran nokta birincisinin yalnız harekete ikincisinin ise hem harekete hem de sonuca ilişkin olmasıdır. Taksirle suç işleyen kişi yaptığı hareketi istemiş olmasına karşın doğan sonucu istememiştir. Kural olarak "cürümde kasdın bulunmaması cezayı kaldırır" (Türk cez. k. md. 45). Ancak, taksirle adam öldürmede olduğu gibi, yasada açıkça öngörülen kimi durumlarda, suç taksirle işlenmiş olsa bile faile ceza verilir.

TAKSİRAT, -tı a. (ar. *taksir*'in çoğl. *taksirat*). **1.** *Esk.* Kusurlar, suçlar, günahlar: *Tanrı taksiratını bağışlasın.* **—2.** *Halk.* Alın yazısı, kader, yazgı: *Taksiratta ne varsa o olur.*

TAKSİRATLI sıf. Kusurlu, hatalı.

TAKSİRLİ sıf. (ar. *taksir*'den). *Esk.* Kusurlu, suçlu.

TAKSİRSİZ sıf. (ar. *taksir*'den). *Esk.* Suçsuz, masum.

TAKSİS a. (fr. *taxis*). Ted. Bir organı bulunması gereken boşluğa yerleştirmek amacıyla yapılan manevra. (Örneğin bir fıtığı elle geriye itmek için yapılan düzenli bastırma hareketlerine denir.)

TAKSİSİN a. (fr. *taxicine*). Org. kim. Formülü $C_{20}H_{30}O_6$ olan, esterlerine *taksin* adı verilen diterpensel polialkol.

TAKSİT, -ti a. (ar. *kıst*'tan *taksit*). **1.** Belli aralıklarla ödenme koşuluna bağlanmış bir borcun, ödenecek bölümlerinden her biri: *Televizyonun taksitleri henüz bitmedi. Arabanın borcu eşit on iki taksitte ödenecek.* **—2.** *Taksit ödemek, taksit vermek*, ödenmesi belirli bir süreye bağlanmış bir borcun bir bölümünü ödemek. || *Taksit taksit*, taksitle; az az, bölüm bölüm: *Parasını düşünmeyin, taksit taksit ödersiniz.* || *Taksite bağlamak*, bir şeyi taksitler halinde ödeme koşuluyla almak ya da satmak.

—Huk. *Taksitle satış* → SATIŞ.

TAKSİTÇİ a. **1.** Taksitle satış yapan esnaf. **—2.** Taksitle alışveriş yapan kimse.

TAKSİ-UÇAK a. İstek üzerine özel bir taşıma için kiralanabilen uçak.

TAKSİYOLU a. Havc. Bir havaalanında, uçak park yeri ile uçuş pisti arasında bulunan ve uçağın park yerinden uçuş pistine ya da uçuş pistinden park yerine gidişinde kullanılan beton yol. (Eşanl. TAXIWAY.)

TAKSON a. (fr. *taxon*). Biyol. Sistematikteki yeri, düzeyi ve adı bakımından, sınıflandırmanın herhangi bir birimini (familya, cins, tür vb.) tanımlayan terim.

TAKSONOMİ a. (fr. *taxonomie*). → SINIFLANDIRMA.

TAKŞİR a. (ar. *kışr*'dan *takşir*). *Esk.* Kabuğunu soyma.

TAKŞİSİSTOLİ → TAKİSİSTOLİ.

TAKŞUT a. (türkç. *tak-*, tutmak, dizmek' ten). Ed. Şiir, nazım, beyit, manzume. Eski türkçede, özellikle de buddhacı uygur çevresinde, genellikle de şlok (nazım, şiir) sözcüğüyle birlikte kullanıldı. (→ Kayn.)

Taksim meydanı
İstanbul

TAKT a. (fr. *tact*; lat. *tactus, tangere*, dokunmak'tan). **1.** Başkalarıyla olan ilişkilerinde ölçülü olma, yerinde konuşma ve davranma; incelik. **—2.** *Takt sahibi*, nasıl davranacağını bilen: *O takt sahibi bir insandır, kesinlikle pot kırmaz.*

TAKTAKLAR çoğl. a. Parapsikol. Bir ispritizma iletişiminin belirtisi sayılan vuruşlar.

TAKTAKLI sıf. (kuru bir gürültüyü dile getiren *tak* yansımasından). Koregr. Genellikle pointe'lar üzerinde yorumlanan hızlı, kısa ve belirli adımlarla belirginleşen yerlebir, çevik ve canlı akademik dans üslubu için kullanılır.

TAKTIRMAK → TAKMAK.

TAKTİ, -i a. (ar. *kat'*'den *takti'*). *Esk.* **1.** Kesme, parçalama. **—2.** *Takti etmek*, parçalamak.

—Ed. Aruz vezninde dizeleri kalıbın parçacıklarına ayırarak okuma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Aruzla yazılmış şiirlerde dizeler, kalıpları oluşturan parçacıklarına ayrılarak okunurken sözcükler zaman zaman anlamı bozacak biçimde bölünür. Örn. *"Onlar ki - verir lâf i - le dünyâya - nizâmat / Bin türlü -teseyyüp bu - lunur hâne-lerinde"* (Mef'ûlü mefâîlü mefâîlü feûlün [—— · · —— · · —— · · ——]) [Ziya Paşa]. Heceyle söylenmiş şiirlerde ise dizeyi veznin parçacıklarına ayıran durak*, sözcüğü ortasından bölemez: *"Sarı zeybek -şu dağlara- yaslanır"* (4-4-3) [halk türküsü].

TAKTİAT, -tı çoğl. a. (ar. *takti'*'in çoğl. *takti'at*). *Esk.* Aruz vezniyle yazılmış şiirleri duraklı okumalar.

TAKTİK a. (fr. *tactique*; yun. *taktike*'den). **1.** Eskiden "meydan" savaşlarında kanatlardaki aşmaları önlemek amacıyla, genellikle düşmana koşut bir biçimde ve eşit uzunlukta bir hatta birlikleri düzenleme sanatı. **—2.** Kesin bir sonuca ulaşmak amacıyla çeşitli savaş araçlarının ve silahların gücünü manevra ile birleştirerek kara, de-

1923'te hizmete açılan
Taksim stadı'nda
bir futbol karşılaşması
İstanbul

niz ya da hava savaşını yönetme sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** İstenilen sonucu almak için başvurulan yolların, kullanılan yöntemlerin tümü; strateji: *Bu onun her zamanki taktiğidir. Muhalefet partisinin seçim taktiği.*
—Fels. Marxçılığa göre, eylem yollarının ya da belirli konularda ve geçici ittifakların tümü. (Lenin'e göre, taktik programı tartışma konusu yapmaz; yalnızca konjonktürel eylemlerle ilgilidir.)
◆ sıf. Taktikle ilgili.
—Ask. *Taktik akın,* bilgi toplamak, tutsak ya da malzeme ele geçirmek, bir hedefi bombalamak vb. amaçlarla bir birlik tarafından bilinmeyen bir bölgeye ya da düşman topraklarına yapılan kısa süreli saldırı. || *Taktik işaretler,* askeri harita ve planlar üzerinde birlik, silah ve karargâhların vb. belirtilmesi için kabul edilmiş simgesel özel işaretler, şekiller.
—Polim. Ardışıl tek yönlü bir düzenlenmede, bileşen makromoleküllerin tek bir biçimlenme motifi yardımıyla tanımlanabildiği bir polimer için kullanılır.
—ANSİKL. Ask. tar. • *Kara savaşı taktiği.* Silahların teknik gelişimine bağlı olarak ilerledi. Topların kullanılmasına dek süren göreli durgunluğun nedeni budur. Süvari birlikleri, savaş filleri, savaş arabaları, savaşçıyı koruyan çeşitli madeni araçlar, fırlatıcı silahlar tahkimatın önemli bir yer tuttuğu taktiklerin ortaya çıkmasına neden oldu. Göçebe kavimlerin düzensiz kuvvetleri, hafif ya da ağır süvari birlikleri, dama düzeni ve hızla yer değiştirmesi sayesinde, daha esnek olan roma lejyonu ya da bitişik düzende çarpışan piyade falanjı çeşitli değişikliklere uğradılar. Yüzyıl savaşlarında ortaya çıkan ve yavaş yavaş gelişen topçu sınıfı, Napoléon döneminin sonuna dek, taktik alanındaki en önemli değişikliklere zemin hazırladı. Taktiğin temel kuralı, zayıfa karşı güçlü durumda (yani üstünlüğü kurarak), en iyi zaman ve en iyi yerde savaşmaktır; bu da zamanı, ateş gücü, şok etkisi ve hareket arasında en iyi biçimde kullanmayı gerektirir. Yıldırım Bayezit, Kara Prens ve Guesclin, Tilly ve Wallenstein, Fazıl Ahmet Paşa, Condé ve Turenne, maréchal de Saxe ve Friedrich II gibi birbirinden çok farklı, ama başarılı komutanların ortak özellikleri bu kuralı uygulamalarıydı. Zaten Folard, Bourget, Guibert gibi kuramcılar da Napoléon'un ustalıkla uyguladığı daha genel, daha çabuk ve kesin bir savaşın yolunu hazırladılar. Daha sonra, ateşin artan gücü karşısında "meydan" savaşları gittikçe azaldı, buna karşılık cepheler, "büyük taburlar"ın olanakları sayesinde yüzlerce kilometrelik bir alana yayıldı ve düzenlendi. Uluslararası savaşların önem kazanması ve acımasızlığı, ulaşımda (demiryolu, hava taşıma birlikleri) ya da donanımda (top mermileri, uçaklar, tanklar) sağlanan bir yenilik savaşan taraflardan birine böylece ortaya çıkan olanakları en iyi biçimde kullanarak kesin bir avantaj elde etmeyi sağlamadığı sürece, taktik, genellikle kanlı ve kesin sonuç getirmeyen çarpışmalara (1914-1918'de olduğu gibi cephe çarpışmaları) yol açtı. örneğin, tank ile pike yapan bombardıman uçağının oluşturduğu ikili, yıldırım savaşının bir süre için (1939-1942) başarılı olmasını sağladı.

1945'ten beri gerçekleşen sınırlı çarpışmalara bakarak, klasik taktiğin, günümüzde, elde bulunan araçlara ve özellikle tarafların hazırlandığı çarpışmanın türüne çok daha büyük ölçüde bağlı olduğu söylenebilir. İster uzun süreli devrimci savaş ya da özgürlük savaşı, ister yıldırım savaşı ya da yaygın gerilla savaşı sözkonusu olsun, taraflar var olan ya da varsayılan uluslararası ortamda sahip olduklarına inandıkları mühleti göz önüne almalıdırlar. Gittikçe güçlenen uçak ve tanklar, kişisel silahlar, tanksavar ya da uçaksavar silahları, deneyimli, ama az sayıda profesyonel savaşçıdan ya da çok sayıda, bağnaz, ama deneyimsiz savaşçıdan oluşan ordular, çok geniş bir seçenekler yelpazesi sunmakla birlikte, bunlara dayanarak geliştirilebilecek varsayımlara pek güvenilemez. Toptan imha tehdidi ile düşmanın zayıf olduğu noktada yığınak yapma (yani düşmandan sayıca üstün duruma geçme) ilkesi birbiriyle o kadar çelişmektedir ki, böyle bir durumda nükleer bir taktiğe başvurmak hem zordur, hem de sınırlı bir sonuç verir.

• *Deniz taktiği.* Kadırga savaşı, düşmana iyice sokulduktan sonra aniden dönerek mahmuzlarını birbirlerinin bordasına geçirmeye çalışan iki cephenin çarpışmasıydı (Actium savaşı, İ.Ö. 31). Daha sonra, kadırgalar mancınık ve saldırı köprüleriyle daha da ağırlaştı ve böylece taktiğin tek amacı savaş gemilerini savaş yerine götürmek oldu. Ön tarafa yerleştirilen ve ilerleme yönünde ateş eden topların ortaya çıkışıyla iki cephenin çarpışmasını gerektiren eski taktiğe dönüldü. Ama toplar bataryalar halinde yan bordalardan ateş edebilecek duruma gelince her şey değişti; çarpışma, birbirini topa tutan iki cephenin aynı ya da ters yönde ilerlediği bir geçide dönüştü. XVII. ve XVIII. yy.'da deniz savaşları bu biçimde gerçekleşti. Gene de XVIII. yy.'dan sonra, Hawke ve Suffren gibi amiraller, düşman hattını bozarak borda bordaya savaşı amaçlayan yeni bir taktiği ilk kez uyguladılar (Trafalgar, 1805). Buharlı savaş gemileri önceleri mahmuz (Lissa, 1866) kullanıyorlardı, ama bunların savaşı kısa zamanda iki cephenin karşılıklı top ateşine dönüştü. Birinci Dünya savaşı'nda zırhlılar, kruvazörlerin kılavuzluğunda ve torpidoların denizaltı koruması altında sıkı saf düzeninde ilerliyorlardı. İkinci Dünya savaşı'nda taktik düzenler daha gevşek tutuldu; bir ya da iki büyük savaş gemisi tarafından korunan uçak gemisi grupları oluşturuldu, bunların tümü hafif gemilerin koruması altındaydı. Deniz savaşı birbirinden o kadar uzak filolar arasında gerçekleşiyordu ki, topçular çoğu kez müdahale bile edemiyordu; bu durumda savaş, uçaklarla düşman uçak gemileri arasında, bunlar batınca ya da savaş dışında kalınca, hava örtüsünden yoksun büyük gemiler arasında oluyordu (Coral ve Midway [1942], Leyte [1944] deniz savaşları).

Savaş gemilerine yerleştirilen füzeler ve nükleer silahların ortaya çıkışıyla, filo ya da kafileler daha dağınık bir düzende yol almak zorunda kalırken, deniz taktiğinde öncelik daha çok denizaltısavar savaşına verildi. Nükleer motorlu denizaltılarının hizmete sokulmasından bu yana (hızları 40 deniz miline ulaşabilir) bu taktik, tespit araçları ve gittikçe daha çok gelişen silah sistemleri gerektirmektedir. Ancak, günümüzde donanmalar, hava tehdidine daha çok önem verirler. Falkland savaşı, denizden havaya füzelerin kesin bir savunma sistemi oluşturmadığını, buna karşılık klasik bombayla savunmanın hâlâ olağanüstü sonuçlar elde edebildiğini gösterdi.

• *Hava taktiği.* Hava savaşı konusunda 50'li yıllarda ortaya çıkan değişiklikler, bilinen kavramları kökten değiştirdi. Bu değişim, parça ve motor teknolojisinden, donanım ve elektroniğe kadar, değişik alanlarda gerçekleşen gelişmelerle mümkün oldu. Bu gelişmeler o kadar gözalıcıdır ki, hava savunma araçlarının artan etkisi hava kuvvetleri yetkililerini, tarafların sürekli olarak birbirini aşmaya çalıştıkları bir yarışa zorlar. Böylece havada ikmal, yeni kullanım ufukları açarken, uçakların hareket sahası ve özerkliğinin de artmasına olanak verdi. Karşı önlem, karşı önleme karşı koyma araçları ve karıştırma sistemleriyle düşmanın elektronik araçlarını etkisiz kılmayı amaçlayan elektronik savaş da bu değişime katkıda bulundu. Çok alçaktan uçan, böylece kara radarlarıyla saptanamayan düşman uçaklarını bulmaya ve onların üzerine takip uçakları göndermeye olanak tanıyan AWACS tipi hava gözetleme araçları için de durum aynıdır. Kullanımı sınırlı olsa da küçük platformlarda dikey olarak havalanan ve iniş yapabilen uçaklar, ateş hattı yakınında etkinlik gösterme yetenekleriyle, klasik kavramların değişmesinde rol oynadılar. Bazı uzmanlara göre, savaşta beton pistlerin tahrip olması durumunda yalnızca bu uçaklar etkili olabilecektir.

Hava savaşında, havadan havaya füzelerin kullanılması bazı hava kuvvetlerini 50'li yılların ikinci yarısından sonra bu silahlara öncelik vermeye yöneltti. 60'lı ve 70'li yıllarda patlak veren sınırlı savaşlar, sık sık yinelenen çarpışmalarda (4. İsrail-Arap savaşı, Vietnam savaşı, Hint-Pakistan savaşı) topun önemini ortaya koydu. Kısa mesafeli atış için tasarlanan havadan havaya füzeler bu tür çarpışmalara yeni boyutlar getirecektir.

Elektronik savaşın gelişimi, yüksekte uçarken tespit ve yakalanma olasılığı (hava savunma uçakları ve karadan havaya füzeler) fazla olan bombardıman uçağının önemini azalttı. Böylece en son modeller, özgün elektronik donanımlar sayesinde (engelleri ve karadan gözlenmeyi önleyen radarlar), gerektiğinde elektronik aldatma araçları kullanarak toprağa yakın bir yükseklikte manevra yapabilirler. Bu uçakların birkaç yıl öncesine kadar kara tespit istasyonlarından kaçabilmeleri günümüzde kullanılan hava gözetleme uçaklarından (amerikan yapısı Boeing E-3A AWACS, rus yapısı Tupolev Tu-126 Moss ve İngiliz yapısı AEW Nimrod) da kurtulacakları anlamına gelmez. Özel radarlarla donatılan bu uçaklar gerçekten de, karadan gönderilen parazit sesler arasında bir uçağı saptayacak güçtedir.

Günümüzün taarruz uçakları çeşitli parametrelere bağlı olarak (hedefin özelliği ve uzaklığı, üstünden geçilen engebeler, taşınan donanım) farklı yaklaşma taktikleri kullanırlar: lo-lo-lo (low-low-low, alçakta gerçekleştirilen tam görev); lo-lo-hi (low-low-high, alçaktan taarruz ve yaklaşma, daha sonra yüksekten taarruz ve dönüş); son olarak da hi-lo-hi (yüksekten yaklaşma, alçaktan taarruz ve daha sonra yüksekten dönüş).

TAKTİKLİK a. Polim. Bir makromolekülde biçimlenme motiflerinin art arda düzenli olarak sıralanması. (Sıralanma ne kadar düzgünse, polimerin taktikliği o kadar yüksektir.)

TAKTİL a. (ar. *ḳatl*'den *taḳtil*). *Esk.* Öldürme.

TAKTİR a. (ar. *ḳaṭra*'dan *taḳṭir*). *Esk.* **1.** Damla damla akıtma. **—2.** Damıtma; imbikten geçirme. **—3.** *Taktir etmek,* damlatmak; damıtmak: *"Gül der ki yüzüm kadar güzel yüz yokken / Taktîr edenin ettiği işkence neden"* (Y. K. Beyatlı).
—Esk. kim. *Taktir-i tedrici,* ayrımsal damıtma. || *Taktir-i yabis,* kuru damıtma.

TAKTİZM a. (fr. *tactisme*). Etol. Bazı çevre etmenlerinin, hayvanlarda bir yönelme davranışı ve bir hareket tepkisi yaratan çekim ya da itim olgusu. (Yalnız polarma ve gradyan yaratacak şiddetteki etmenler taktizm olayına neden olabilir [sıcaklık, ağırlık, elektrik akımı vb.]. Taktizmler preferendumlu davranışlarda kendini gösterir.)

TAK TUK be. (yansıma sözc.). Sert bir şeye vurulduğunda çıkan kuru ve gürültülü sesi betimler: *Rüzgârdan kapılar tak tuk ediyordu.*

TAKUNYA a. (yun. *takuni*). Tabanı tek parça tahtadan yapılan ve üstte ayağa geçirilen deri bir tasması bulunan ayakkabı; nalın.

TAKUNYACI a. Takunya yapan ve / ya da satan kimse.

TAKVA a. (ar. *taḳva*). *Esk.* **1.** Günah işlemekten kaçınma, sakınma: *"Anda fetva ile cem etti Hüda takvayı"* (Nergisi, XVII. yy.). **—2.** *Züht ü takva* → ZÜHT.
—ANSİKL. İsl. Kuran'da takva sözcüğü ve türevleri 200'den fazla ayette geçer ve bu ayetlerde takvanın bütün dinsel ve ahlaksal erdemlerin temelini oluşturduğu açık-

ça görülür. Bakara suresinin 177. ayetinde müslümanlıkta başlıca inanç, ibadet ve ahlak-ilkeleri sıralandıktan sonra bu ilkelere uyanların gerçek anlamda iyi ve takva sahibi oldukları belirtilir. Kuran, insanoğlunun yaradılışından kaynaklanan kötülük eğilimlerini "fücur", iyiliğe olan eğilim ve yatkınlıklarını da "takva" kavramı ile dile getirir (XCI, 8). Başka bir ayete göre insanların Allah katında en değerlisi "takvaca en üstün olanıdır" (XLIX, 13). Bütün eylemlere değer katan ahlaksal içerik de takvadır: "Kurbanlarınızın etleri ve kanları Allah'a ulaşmaz; ancak sizin takvanız ona ulaşır" (XXII, 37). İnsanın Tanrı'ya doğru olan yolculuğunda "en değerli azığı takvadır" (II, 197). Müslümanların aralarındaki dayanışma "günah ve düşmanlık duyguları üzerine" değil, "iyilik ve takva erdemlerine" dayanmalıdır (V, 2). Bağışlama, adalet, mabet yapımı gibi dinsel ve ahlaksal eylemler, takvaya yakınlıkları ölçüsünde değer kazanır (II, 237; V, 8; IX, 108-109). Takva, davranışların biçimsel yanından çok gönüldeki Tanrı saygısıdır: "Allah'ın ilkelerini yüceltmek gönüllerin takvasından gelir" (XXII, 32).

TAKVİM a. (ar. *takvim*). **1.** Dünya'nın Güneş ya da Ay'ın Dünya çevresindeki dönüşlerini tamamlama süresine bağlı olan ve günleri, haftaları, ayları, yılları ayırmaya yarayan sistem: *Miladi takvim. Hicri takvim. Rumi takvim.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir yıldaki günleri, haftaları, ayları gösteren ve bazı ek bilgileri veren (dini ve resmi bayramlar, tarihi yıldönümleri vb.) kimileyin gökbilimsel açıklamalar yapan (Ay'ın evreleri, Güneş'in doğuş ve batış saatleri, Güneş ve Ay tutulmaları, gelgit olayları vb.) çizelge ya da defter: *Duvar takvimi. Takvimden bir yaprak daha koparmak.* **—3.** Bir tamlayanla ya da sıfatla kullanıldığında, zaman çizelgesi, program anlamına gelir: *Bir meclisin toplantı takvimi. Bu yıl yoğun bir çalışma takvimim var. İş takviminizi yaptınız mı?*

—*Esk.* **1.** Düzeltme, doğrultma. **—2.** *Takvim-i şal*, içinde bulunulan yılın takvimi. || *Takvim-ül-büldan*, coğrafya ve topografya kitabı. || *Ahsen-i takvim, hüsn-i takvim*, en güzel, en doğru tertip, düzen; insan.

—Arkeol. Günümüze ulaşabilmiş ilk roma takvimleri taş üzerine kazınmıştı. Bunların en eskisi, İ.Ö. I. yy.'ın ortasına tarihlenen Antium takvimidir: takvimde her ay bir sütuna denk düşer; günlerin niteliği bir harfle belirtilmiştir. Takvim ayrıca *calendae, idus* ve bayramları da gösterir. I. yy.'ın sonundan başlayarak, boyalı ya da kazılı takvimler yerlerini, gökbilim ve astrolojiye ilişkin bilgilere de yer veren papirüs tomarlarına bıraktı. Yine aynı dönemde, bazıları mozaik ya da kabartmalarda betimlenmiş resimli takvimler görülmeye başladı. Bu tür tasvirler arasında özellikle, Zliten (Trablus), Saint-Romain-en-Gal (bugün Saint-Germain müzesi'nde) ve El-Cem'de (Byzacium) bulunan "aylar" mozaikleri ve Reims takı'nın kabartmaları sayılabilir. Özellikle Galya'da, mevsimlere göre gündüz ve gecelerin uzunluğunu gösteren bronz kurs biçiminde takvimler vardı. Çivili takvimlerde, haftanın yedi gününü simgeleyen tanrıların tasvirleri, ayın günlerini belirten sayılar ve gösterge çivinin istenen yere sokulabilmesi için delikler yer alıyordu. IV. yy.'da takvimler, genelde kitaplar gibi defter (kodeks) biçimini aldı. İ.S. 354'e ait bu tür bir takvim, Ortaçağ'da çıkartılan kopyaları sayesinde günümüze kadar ulaşmıştır. H. Stern bu belgenin, geç roma uygarlığının tanınmasında taşıdığı önemi ortaya koymuştur.

—Saatç. Saatlerde, genellikle o günkü tarihi kimi zaman da günü ve ayı gösteren mekanik ya da elektronik düzenek. (Görüntüleme genellikle bir takvim penceresinde yapılır. Elle müdahaleyi gerektirmeden ayların farklılığını gösteren takvimlere, *sürekli* ya da *programlı takvim* denir. Kimi ek düzenekler, ayın evrelerini vb. de gösterebilir.) || *Takvim düzeneği*, bir saatte, tarihi gösteren düzenek. || *Takvim penceresi*, özellikle tarihi ve günü görüntülemek için kadran üzerine açılmış delik.

—Takvim. *Takvim günü*, ortalama Güneş gününe eşit olan ve gece yarısından başlayarak sayılan gün. || *Takvim yılı*, günlük yaşamı kolaylaştırmak için kullanılan ve başlangıcı 1 ocak olan yıl. || *Takvim zamanı*, on iki saat artırılmış ortalama Güneş zamanı.

—ANSİKL. Gelmiş geçmiş çağların vakayinamecileri tarafından kullanılan takvimler büyük bir çeşitlilik gösterir ve yılların başlangıç noktaları nadiren aynı olduğu, süreleriyse hiçbir zaman aynı olmadığı için, tarihlerin bir takvimden başka bir takvime çevrilmesi bazen oldukça nazik bir iştir.

• *İlkel takvimler.* Sümerler'de takvim yoktu, her yıla ayrı bir ad verilirdi. Mısır ve Babil'de her saltanat döneminin yılları ayrıca sayılırdı. Yunanistan'ın ilk çağında zaman birimi olarak yıldan daha uzun bir süre, kuşak süresi kullanılırdı; kuşak, 27 yılı (Halikarnassoslu Dionysios) ya da daha uzun bir süreyi kapsardı.

Yunan *olimpiyatlar* takviminde, tarihleri ifade etmek için, yürürlükteki olimpiyatın (4 yıllık dönem) içinde bulunulan yılının sayısı ile kabul edilen başlangıç noktasından (İ.Ö. 776) beri geçmiş olimpiyatların sayısı belirtilirdi. Olimpiyatlara dayalı bu hesaplama tarzı Yunanlılar'da ve Romalılar'da uzun süre kullanıldı, hatta Olimpiyat oyunlarının Theodosius tarafından resmen kaldırılmasından (394) sonra bile devam etti.

Hellenistik dönemde takvimler çoğaldı. Yıllar, hanedan önderinin iktidara geçiş tarihinden başlayarak sayılıyordu. Örneğin, *Selefkiler takvimi* İ.Ö. 312 tarihinde (Selekos'un Gazze zaferinden sonra törenle Babil'e girişi) başlar. Bu takvim türü, arap hâkimiyetine kadar Asya'da yerel olarak kullanılmaya devam etti. Aynı takvim türüne çeşitli adlar altında rastlanır: Yahudiler'de *sözleşmeler takvimi;* hıristiyan Suriyeliler'de ve Araplar'da *rumi takvim* ya da *İskender takvimi;* Araplar'da *iki boynuzlu adam takvimi* (İskender'in nümismatik başresminde görülen Amon boynuzlarına telmih), vb. Daha az kullanılan bazı takvimler de *Arsakiler, Sasaniler* ve *Yezdigird III* takvimleridir. Birçok belgede, Selefkiler takvimi ile Arsakiler takvimi (İ.Ö. 250'den başlar) birlikte kullanılırdı. Sasaniler takvimi, İ.Ö. 224'ten başlar. Yezdigird III, hanedanın son hükümdarıdır: ondan sonra da, onun tahta çıkış tarihine (İ.S. 632) göre tarih belirtilmesine devam edildi ve böylece ortaya yeni bir takvim çıkmış oldu. Coğrafyacı ve gökbilimci Ptolemaios, İ.S. II. yy.'da, Nabunasır *(Nabonassar)* takvimini kurdu; Nabunasır, Ptolemaios'un kendi kronolojik cetvellerinde geriye doğru ulaşabildiği en eski hükümdardı. Bu Babil kralı, İ.Ö. 747'de iktidara gelmişti. Gerek bu takvim, gerekse Philippos III Arrhidaios (İskender'in ardıllarından biri) takvimi denen ve Nabunasır'ınkiyle (İ.Ö. 324) tıpatıp uyan bir diğeri, yalnızca tarihçiler tarafından kullanıldı. İ.Ö. 45'te ihdas edilen *Julius* (Sezar'dan) takvimi de bunlara benzer bir takvim olmakla beraber, uygulamada kullanılmadı; Romalılar'ın, Roma'nın kuruluşundan başlayan ve konsüllerin listesine dayanan önemli tarih belirleme sistemleri vardı. Tarihçiler tarafından en yaygın biçimde kabul edilen Roma takvimi *(ab urbe condita)*, Varro tarafından kurulmuş olan ve İ.Ö. 753'ten başlayan takvimdir. Konsül listelerine dayanan *Capitolium takvimi* ise, öncekine oranla bir yıllık bir gecikme gösterir. Konsüllük kurumunun İ.S. 541'de son bulması, bir *konsüllük sonrası* takviminin doğmasına yol açtı ve son konsül Fl. Basilius'la başlayan bir yıl hesabına dayanan bu takvim de bir süre kullanıldı. Geç İmparatorluk döneminde zamanın *indictio*'larla hesaplanması kuralı benimsendi. *İndictio*, Hadrianus zamanına kadar uzanan 15 yıllık bir vergi dönemini ifade ediyordu. İndictio'lar takvimi, başlangıç noktası olarak İ.Ö. 312 yılını alıyordu. Bu takvim, erken Ortaçağ'da gerek Doğu'da, gerekse Batı'da oldukça kullanıldı. Ayrıca, İmparatorluk'ta kullanılan birbirinden farklı daha birçok takvim vardı: birçok yerde muhafaza edilen Hellenistik dönemden kalma takvimlere, kent ya da eyaletlere özgü birtakım yerel takvimler de katıldı. Örneğin, İmparatorluk'un yunan eyaletlerinde birçok site, İmparatorluk'a ilhak edilmelerini ya da kendilerine bağımsızlık verilmesini başlangıç alan takvimler kabul ettiler. Bu takvimlerden bazıları, Pompeius tarafından verilen bağımsızlık şerefine 64-61'den (Gerasa, Pella, Antakya [Antiokheia], Gazze) ya da İ.Ö. 48-47-46'dan (Sezar tarafından bağımsızlık verilmesi) başlıyordu. Oksyrynkhos'ta (Mısır) bulunan papirüsler, bu kentte en azından sekiz farklı takvim kullanıldığını göstermiştir. Eyalet takvimleri, eyaletin kuruluşunu başlangıç alırdı (Daçya, İ.S. 106; Moesia, İ.S. 86; Makedonya, İ.Ö. 148). İ.Ö. 38'den başlayan İspanya takviminin kökeni bilinmemektedir. Yahudiler, zamanı bazen Mısır'dan çıkışlarını, bazen Babil esaretini (İ.Ö. 586), bazen Tapınağın inşasını (520), bazen de Makabiler tarafından kurtarılmalarını (141) başlangıç alarak ölçtüler ve sonunda bir yaratılış takvimini benimsediler. Hıristiyanlar, bir süre, *Diocletianus* ya da *martyrler* takvimi denen ve İ.S. 284'ten başlayan (gerçek kökeni Paskalyanın hesaplanması sorunuyla ilgilidir) bir takvimi kullandılar. Kaisareialı Eusebios kroniğinde, İ.Ö. 2016'ya kadar uzanan İbrahim takvimini kullanır. Son derece yaygın olarak kullanılan hıristiyan takvimi (ya da Dionysios takvimi), VI. yy.'da Genç Dionysios tarafından Paskalyanın hesaplanması geleneklerine dayanılarak ve bazı pratik nedenlerle Çile ve Diriliş için 31 yılı alınarak kotarılmıştır. Böylece, İsa'nın doğuşu takvim başlangıcının öncesinde yer alıyordu. Oysa, çeşitli *Cisimleşme takvimleri*'nin (bizans takvimleri) hepsinde takvim başlangıcı olarak İsa'nın doğuşu (Milat) alınır. Yılın başlangıcı olarak kabul edilen tarihe göre (25 aralık, 1 ocak, 1 mart, 25 mart, Paskalya) çeşitli üslup farklarına rastlamak olağandır. Müslüman ülkelerde *hicri takvim* (Peygamber'in Medine'ye göçmesi, İ.S. 16 temmuz 622 cuma) kullanılır.

Çin Cumhuriyeti'nin kuruluşuna (1912) kadar Çinliler, zamanı değişik uzunlukta dönemlere böldüler; sonunda bu dönemlerin her biri, belli bir saltanat süresine tekabül etmeye başladı. 1912'den bu yana yıllar, cumhuriyet takvimine göre tarihlendirildi (yıl I, yıl II, vb.). Hindistan'da, kimisi az çok yerel bir hanedanın iktidara gelişine, kimisi de Buddha'nın *nirvana*'sı gibi dinsel bir olayın tarihine dayanan otuz kadar farklı takvim kullanıldı. Bunlardan, gerek asıl Hindistan'da, gerekse hint kültürü etkisindeki ülkelerde en çok kullanılanı, İ.S. 78-79 yıllarından başlayan *şaka* takvimidir. Nihayet, dünyanın yaratılışı ya da insanın ortaya çıkışı ile ilgili çeşitli varsayımsal tarihlere dayanan birçok *yaratılış takvimleri* vardır. Bunlar, genellikle, dünyanın İ.Ö. 5500 ve 5000 yılları arasında yaratılmış olduğunu kabul ederler. Bu takvimler arasında İskenderiyeli Klemes'in (İ.Ö. 5600), Kaisareialı Eusebios'un, Afrahat'ın (İ.Ö. 5508 yılı 31 martından başlayan bizans takvimi) vb. takvimleri ile Yahudiler'in takvimini sayabiliriz. Haham Hillel tarafından IV. yy.'da kotarılan ve İ.Ö. I. tişri 3761'den başlayan yahudi takvimi, sinagoglarda günümüze kadar geçerliğini korumuştur (I tişri sabit bir tarihe tekabül etmez ve genellikle eylül ayı olarak kabul edilir).

—Gökbil. ve Kronol. Çeşitli takvim sistemleri, ölçü olarak alınan çeşitli gökbilimsel olaylara denk düşer.

Güneş takvimleri, dönencel yıl süresinden yola çıkılarak hazırlanmıştır.

Ay-gün takvimleri, güneş takvimleriyle aynı dönemi kapsar, ama aylar mümkün

olduğu kadar kamer ayıyla başlayacak ve bitecek biçimde düzenlenmiştir. Yıl başının her zaman aynı mevsime rastlaması için kimi kez bir on üçüncü ay eklemek gerekir: böylece özel bir *çevrim* sonunda, yıl aynı fiziksel koşullarda başlar. İsrailoğulları, Eski Yunanlılar, Çinliler, Moğollar, Hintliler vb. bu takvimleri kullanmışlardır. Bu takvimler, günümüzde kiliselerde büyük dini törenleri ve özellikle de Paskalya tarihini saptamada kullanılmaktadır.

Ay takvimleri, yalnızca Ay'ın hareketlerinden yola çıkarak hazırlanmıştır. Yıl, almaşık olarak 30 ya da 29 gün çeken on iki ay ya da kamer ayından oluşur; bu on iki ay 354 gün eder: güneş yılı ile arasındaki 11,25 günlük sapma, bu ayların mevsimlere denk düşmemesine yol açar. İslam takvimleri bu ilkeye dayanır.

Son olarak, *kararsız takvimler*'de, yıl sabit sayıda günlerden oluşur ve takvim ancak çok uzun bir dönemden sonra başlama noktasına döner (eski mısır, iran ve ermeni takvimleri). Eski mısır takvimi 30'ar günlük 12 aydan oluşuyordu ve buna, *epagomenus* denilen 5 artık gün ekleniyordu.

• *Bugünkü Gregorius takvimi*, 365,242 5 günlük dönencel yılın yaklaşık değeri üstüne kurulmuştur. O halde, bu takvim 3/10 000 günlük bir hatayla doğrudur (dönencel yıl süresince küçük değişimler). İlke olarak, yıllar 365 gündür. Bununla birlikte, dört yılda bir yıla bir gün eklenir (29 şubat), buna da *artık yıl* denir. Bu, dönencel yılın 365,25 günlük değerine denk düşer ve 1 000 yılda 7,5 günlük bir fark doğurur. Gerçeğe daha çok yaklaşmak için dört yüzyılda bir üç artık yıl atılır: buna göre yalnız 400'ün katları olan 1 600, 2 000, 2 400 yılları artık yıl olarak kabul edilir. Papa Gregorius XIII tarafından Julius takvimi reformuna göre 1582'de düzenlenen Gregorius takvim reformunun ana bölümünü bu son özellik oluşturur. Yine bu reform çerçevesinde kilise takviminin başlıca kurallarını saptayan İznik (Nikaia) konsilinin toplandığı sıradaki (325) Güneş çevriminin koşulları temel alınarak, mevsimlerin Güneş çevrimine yerleştirilmesine karar verilmiştir. 1257 yılda (325-1582) takvimin Güneş'e göre yaptığı sapma yaklaşık 10 gündü. Bunu gidermek için Roma'da, 4 ekim 1582 perşembe gününü doğrudan 15 ekim cuma gününe bağlama kararı alındı; böylece haftanın günlerinin sırası değişmedi. Gregorius takvimi Fransa'da 1582'de kabul edildi: 9 aralık 1582'den hemen 20 aralığa geçildi. Büyük Britanya'da, Parlamento, Gregorius takvimini 3 eylül 1752'de kabul etti, bu gün 13 eylül değil, 14 eylül 1752 olarak sayıldı, çünkü Julius takvimi o arada bir gün kaybetmişti. Öte yandan yıl 1 ocakta değil 25 martta başlıyordu: 31 aralık 1690'ı, 1 ocak 1690 ve 24 mart 1690'ı 25 mart 1691 izliyordu. 1 ocağın yılın birinci günü olarak değiştirilmesi de 1752'de gerçekleştirildi. Bu nedenle, yıllardan bu yana, 1 ocak ile 24 mart arasındaki tarihlere *çift yıllar* demek gelenek olmuştur: örneğin 31 aralık 1690'ı 1ocak 1690/1 izlerken, 24 mart 1690/1'i 25 mart 1691 izlerdi. Gregorius takvimi, 1918'de Rusya ve 1923'te Yunanistan tarafından kabul edildi. Türkiye'de ise 1 ocak 1926'dan itibaren kullanılmaya başladı. Günümüzde bu takvim hemen her ülkede benimsenmiştir. Eski takvimler yalnızca dini bayramları ve resmi günleri saptamada kullanılır. Gregorius yılı on iki aya ayrılır.

	günler		günler
ocak	31	temmuz	31
şubat	28 ya da 29	ağustos	31
mart	31	eylül	30
nisan	30	ekim	31
mayıs	31	kasım	30
haziran	30	aralık	31

Yıl, her biri kamer ayının dörtte birine denk düşen 52 haftaya bölünür. 1 ocağın yılbaşı olarak belirlenmesi Romalılar'a aittir.

• *Julius takvimi.* Gregorius takviminden önce kullanılan bu takvimde de artık yıllar vardı (istisnasız her dört yılda bir), ama çift olarak kabul edilen gün 24 şubattı. Sonradan eklenen gün, *bis sextus dies ante calendas Martii* adını taşıyordu ve böyle bir günü içeren yıla *bissextilis* (artık yıl) deniyordu. Buna ilişkin reform, İskenderiye'de oturan yunanlı gökbilimci Sosigenes'in tavsiyesiyle İ.Ö. 46 yılında (Roma'nın kuruluşunun 708. yılı) Sezar tarafından yapıldı. Bu reform çok gerekliydi, çünkü o dönemde, Roma'da, günlerin sayılması büyük bir düzensizlik içindeydi, yüksek papazların, özellikle vade tarihleri (vergi ya da diğer) ile yüksek memurluğa geçiş tarihlerini gösteren kimi dönemlerin süresini diledikleri gibi değiştirme hakları vardı. Sezar aynı zamanda yılbaşını 1 marttan 1 ocağa aldı.

• Duyarlıkla çözümlenmesi gereken uzun dönemli *kronoloji* sorunları, artık yılların girmesiyle oluşan düzensizlikle ve Julius ile Gregorius reformları sırasında ortaya çıkan kopuklukla çok daha güçleşti. Ayrıca, zamanın *t* değişkeniyle gösterildiği bütün gökbilim formüllerinde, bu değişken *Julius yüzyıllarında* 36 525 gün olarak ifade edilmiştir. Bu tür formülleri kullanmak ve eski kronoloji sorunlarını çözmek için, çok eskilere dayanan ve günlerin, uzlaşmayla belirlenmiş bir başlangıçtan yola çıkarak tek bir sistem içinde numaralandığı saymaca bir çağ *(Julius çağı)* yaratıldı. Özellikle *Boylam bürosu yıllığı*'nda yayımlanan tablolar, *Julius çağı* adını taşıyan bu sistem içinde, her yılın 1. gününün numarasını verir ve buradan da incelenen günün sırası elde edilir. Ayrıca bu tabloda, hep Julius çağı olarak, istenen yılın numarası bulunur. Hıristiyan çağının 1. yılından önce gelen yıla 0, bu yıldan öncekine de −1 verilir. Bu tablolar, doğal olarak, artık yılların ek günlerini ve −45 yılı olarak kabul edilen 1582 yılındaki kopuklukları da göz önüne alır. Kabul edilen uzlaşmalı dönem, XVI. yy.'da uydurulmuş *Scaliger'in Julius dönemi*'dir; bu dönem, −4712 yılından 3267 yılının sonuna kadar olan 7 980 Julius yıllık bir süredir. 7 980 sayısının özelliği, 28,19 ve 15 sayılarının çarpımı olmasıdır. Bu sayılar, *kilise takvimi düzenlemesi*'nde az ya da çok etkili olan üç döneme (tanrısal çevrim, Meton çevrimi ve Roma endiksiyonu) denk düşer. Belirli bir yılın sırasını 28,19 ve 15'e böldükten sonra elde edilen kalanlar şu üç öğeyi ortaya çıkarır: pazar günü ya da takvim çevrimi, Meton çevrimi ve Roma endiksiyonu.

• Her zaman çok karmaşık olan *tarihi takvimler* de vardır. Bunlar, kalde, ibrani, mısır, yunan, roma, kıpti ya da çin takvimleridir. Aynı şekilde islam, hindu, malgaş, kampuçya, laos ya da vietnam takvimleri git gide daha az kullanılmakta, yerini Gregorius takvimine bırakmaktadır.

• Geleneksel *çin takvimi*, 19 yıllık bir çevrimde, 29 ya da 30 günlük 12 kamer ayından (yani 354 ya da 355 gün) oluşan 12 yıl ile 13 aydan (yani 383 ya da 384 günlük) oluşan 7 artık yıldan meydana gelir. 60'lık bir çevrime dayanan günlerin ve yılların sayımı, Çinliler'in, 2 bin yıldan fazla bir süreden bu yana, günleri hatasız olarak hesaplamasını sağlamıştır.

• *Yahudi takvimi*, bir ay-gün takvimidir. Günümüzde, Yahudiler'in kimi dinsel bayram ve törenlerini belirlemeyi sağlar. Aylar, 29 ya da 30 günlük kamer aylarıdır ve bir yıl ya 12 (*normal* yıl) ya da 13 (*embolimos* yılı) aydan meydana gelir. Normal yıllarda 353, 354 ya da 355 gün, embolimos yıllarında ise 383, 384 ya da 385 gün vardır. Bunlara, duruma göre "eksik", "düzgün" ya da "artık" yıllar denir. Bu tür yıllar, 7 embolimos yılı ile 12 normal yıldan oluşan 19 yıllık bir döneme (Meton çevrimi) göre, belli kurallar içinde birbirini izler; yahudi yılının başlangıcı, güneş yılının başlangıcıyla aynı zamana rastlar. *Paskalya*, İsa zamanında olduğu gibi *nisan* ayının 15'inde, *Kippur*, *tişri* ayının 10'unda kutlanır. *Boylam bürosu yıllığı*, her yıl, bu tarihlerin Gregorius takviminde hangi tarihlere denk düştüğünü gösterir.

• *Müslümanlarda takvim.* İslam ülkelerinde Hicret'in 17. yıllıyla (638) birlikte *hicri takvim* ya da *arap takvimi* de denilen *hicri*kameri* takvim* kullanılmaya başlandı. Daha sonra Abbasiler'in de içinde bulunduğu birçok islam devletinde Güneş yılı esasına dayanan takvimler de kullanıldı. Büyük Selçuklu devletinde Melikşah döneminde düzenlenen (1079) *celali takvimi* bu türdendir. Harizm'de, Ekber Şah döneminde Hindistan'daki takvimler de Güneş esasına dayalıydı. İlhanlılar'da Gazan Han döneminde celali takviminde bazı değişikliklerle *ilhan takvimi* oluşturuldu (1302). Günümüzde İran ve Afganistan'da kullanılan ve yılbaşı nevruz* olan takvim, celali takviminin az çok değişikliklerle bir uzantısıdır.

• *Türkler'de takvim.* Müslümanlığı kabul etmeden önce Türkler *On iki hayvanlı takvim*'i kullandılar. Bu takvim Güneş'in hareketi esaslarına dayanıyor, 12 ya da 60 yılda bir devrini tamamlıyor, yıllar sayı ile değil her biri bir hayvan adıyla anılıyordu. Çeşitli kaynaklarda *tarihi türki, tarihi uygur, tarihi hıta, sali türkân, tarihi türkistan* gibi adlarla da anılan bu takvimde yıllar sıçgan (sıçan), ud (sığır), tavışgan (tavşan), lu (ejder), yılan, yond (at), koy (koyun), biçin (maymun), tonguz (domuz) vb. hayvan adlarıyla anılırdı. Bu takvimde bir gün (gece ve gündüz) on iki eşit bölüme ayrılarak her birine *çağ* denir, bir yıl ise yine on ikiye ayrılarak her birine *ay* denirdi. On iki hayvanlı takvimin kullanılması müslümanlığın kabulünden sonra da birçok türk devletinde sürdürülmüştür.

Osmanlılar'da Selçuklular'daki gibi uzun süre *alaturka takvim* (türk takvimi) de denilen hicri-kameri takvim kullanıldı. Mahmut I döneminde bu takvim ile birlikte, mali işlemlerde Hicret (622) tarihinden başlayan, güneş yılı esasına dayalı, yılbaşı mart olan *rumi* (*mali* ya da *hicri-şemsi* de denir) *takvim* kullanılmaya başlandı (1740). Birinci Dünya savaşı yıllarında Gregorius takvim sistemine dayalı *takvimi garbi*'nin uygulanmasına da geçildi (1917).

• *Türkiye Cumhuriyeti'nde takvim.* Türkiye'de *Takvimde tarih mebdeinin tebdili* adlı 698 sayılı yasanın kabulünden bu yana batı ülkelerindeki gibi Gregorius esasına dayalı *miladi takvim* kullanılmaktadır.

• *Sürekli takvim* adıyla, istenildiğinde herhangi bir yılın takvimini öğrenmeyi ve tarihler ile bu tarihlere denk düşen haftanın günlerini ilgilendiren her sorunu çözmeyi sağlayan bir tablo belirtilir.

• XIX. yy.'ın ortasından bu yana, Gregorius takvim reformuyla ilgili birçok proje önerilmiştir. Ayların süresindeki düzensizlikler ve gün sayısındaki yıllık değişimler, çağdaş yaşamın düzenlenmesinde, gerçekten tartışılmaz sıkıntılara yol açmaktadır. Diğer önemli bir sorun da, 22 mart ile 25 nisan arasında değişebilen Paskalya tarihinin belirsizliğidir.

1927'de yapılan bir anket sonucuna göre Milletler topluluğu iki proje üzerinde durdu:

1. *Sabit takvim*'de, dört haftalık 13 ay vardır; ay başı her zaman pazar gününe rastlar. *Yılbaşı* olan 29 aralık hiç bir haftaya bağlı değildir ve tatildir. Aynı şekilde, artık yılların artık günü de her 4 yılda bir 29 hazirana rastlatılır. Bu proje, çok köktenci olduğu ve çok genel bir kullanımla sömestr ve trimestr kavramlarını ortadan kaldıran ay sayıları içerdiği için eleştirilmiştir.
2. *Evrensel takvim*'de, 91 günlük 4 eşit trimestr vardır: birinci ay pazar günüyle başlar ve 31 gün çeker, ikinci ay çarşamba günü başlar ve 30 gün sürer, üçüncü ay cuma günüyle başlar ve yine 30 gün çeker. Yılbaşı (tatil) ve artık yılların artık günü (aynı şekilde tatil ve hafta dışı), sabit takvimde olduğu gibi aralık ayının sonuna ve haziran ayının sonuna eklenir. Re-

Moret'nin sürekli takvimi

YILIN YÜZLER HANESİNİ GÖSTEREN RAKAM BÖLÜMLERİ (*a*)

YILLAR (*a*)

					00 (*d*), 06, 17, 23, 28, 34, 45, 51, 56, 62, 73, 79, 84, 90	01, 07, 12, 18, 29, 35, 40, 46, 57, 63, 68, 74, 85, 91, 96	02, 13, 19, 24, 30, 41, 47, 52, 58, 69, 75, 80, 86, 97	03, 08, 14, 25, 31, 36, 42, 53, 59, 64, 70, 81, 87, 92, 98	09, 15, 20, 26, 37, 43, 48, 54, 65, 71, 76, 82, 93, 99	04, 10, 21, 27, 32, 38, 49, 55, 60, 66, 77, 83, 88, 94	05, 11, 16, 22, 33, 39, 44, 50, 61, 67, 72, 78, 89, 95
0	7	14	17	21	6	0	1	2	3	4	5
1	8	15 (*b*)			5	6	0	1	2	3	4
2	9		18	22	4	5	6	0	1	2	3
3	10				3	4	5	6	0	1	2
4	11	15 (*c*)	19	23	•2	3	4	5	6	0	1
5	12	16	20	24	1	2	3	4	5	6	0
6	13				0	1	2	3	4	5	6

AYLAR (*d*)

II	*mayıs*	*ağustos şubat B*	*şubat mart kasım*	*haziran*	*eylül aralık*	*nisan temmuz ocak B*	*ocak ekim*
1	2	3	4	5	6	0	1
2	3	4	5	6	0	1	2
3	4	5	6	0	1	2	3
4	5	6	0	1	2	3	4
5	6	0	1	2	3	4	5
6	0	1	2	3	4	5	6
0	1	2	3	4	5	6	0

GÜNLER (*e*)

III	1, 8, *15, 22, 29*	2, 9, *16, 23, 30*	3, 10, *17, 24, 31*	4, 11, *18, 25*	5, 12, *19, 26*	6, 13, *20, 27*	7, 14, *21, 28*
1	Pz	Pt	S	Ç	P	C	Ct
2	Pt	S	Ç	P	C	Ct	Pz
3	S	Ç	P	C	Ct	Pz	Pt
4	Ç	P	C	Ct	Pz	Pt	S
5	P	C	Ct	Pz	Pt	S	Ç
6	C	Ct	Pz	Pt	S	Ç	P
0	Ct	Pz	Pt	S	Ç	P	C

1. Tablo I'de, yüzyıl rakamlarını içeren satır ile yıl rakamlarını içeren sütunun kesiştiği yerdeki sayıyı bulun.
2. Bulduğunuz sayıyı, tablo II'nin dış sütununda işaretleyin ve bu satırla aylar sütunun kesiştiği yerdeki sayıyı bulun. Artık yıllarda, B harfiyle belirtilen ocak ve şubat aylarını göz önüne alın.
3. Elde edilen bu yeni sayıyı tablo III'ün dış sütununda işaretleyin. Bu satırla, günler sütununun kesiştiği yerdeki harf aranan günü verecektir. *Örnek:* Cumhuriyet hangi gün ilan edildi (29 ekim 1923) ? Tablo I Satır *19*, sütun *23*, bulunan rakam 2. Tablo II. Satır *2*, sütun ekim, bulunan rakam 2. Tablo III. Satır *2*, sütun *23*, bulunan gün SALI.
Bu takvim, tersten aramalarda da kullanılır: ayın 13'üne rastlayan cuma günlerini, belli bir güne rastlayan 1 ocakları arama vb.
İŞARETLER VE KISALTMALAR: (*a*) Gregorius yüzyılları ile artık yıllar küçük kalın rakamlarla belirtilmiştir; (*b*) 4 ekim 1582 dahil olmak üzere; (*c*) 15 ekim 1582 dahil, sonrası; 5 ile 14 ekim 1582 arasındaki tarihler Gregorius takviminde gösterilmemiştir; (*d*) Julius takviminde her zaman artık yıl olan yüzyıllık yıllar, 400'e bölünebildiğinde Gregorius takviminde artık yıl değildir; (*e*) kısaltmalar; Pz, pazar; Pt, pazartesi; S, salı; Ç, çarşamba; P, perşembe; C, cuma; Ct, cumartesi.

form, geçiş hemen hemen fark edilmeyecek biçimde normal olarak ilk günü pazara rastlayan bir yılda başlatılır. Bununla birlikte, bu tür bir yenilik, muhtemelen benimsenmeyecektir, çünkü alışkanlıklarda yaratacağı kopukluğun dışında, haftanın sürekliliğini bozma gibi büyük bir sakıncası vardır.
Buna karşılık, yalnız Paskalya tarihini saptamayı sağlayacak, daha sınırlı bir reform daha vardır (örneğin en iyi kronoloji uzmanlarına göre İsa'nın dirilişinin olası yıldönümüne denk düşen 5-9 nisan arası). Bu kararı alan Katolik kilisesi bu reforma karşı gelmemekte, ama önce, özellikle diğer hıristiyan topluluklarından bu konu hakkında tam bir onay istemektedir.

Takvim üt-tevarih, Kâtip Çelebi'nin kronoloji kitabı. Âdem peygamberden 1648 yılına kadar geçen olayları gösterir. Tarihle ilgili 1 300 yapıttan yararlanarak bu cetvelleri düzenlediğini anlatan yazar, yapıtının önsözünde ve sonsözünde, tarihten alınması gereken dersler üzerinde durur; devletlerin duraklama ve yıkılışında savurgan ve adaletsiz yönetimin etkisine, devlet adamlarından beklenen akla ve şeriata uygun önlemlere işaret eder.

TAKVİMÇE a. (ar. *taḳvim* ve fars. *-çe*'den *taḳvimçe*). *Esk.* Küçük takvim.

TAKVİMHANE a. (ar. *taḳvim* ve fars. *ḫane*'den *taḳvim-ḫane*). Osmanlılar'da devletin resmi gazetesi olan *Takvimi vekayi'* nin basıldığı basımevinin adı.

Takvimi vekayi, 11 kasım 1831'den başlayarak Babıâli tarafından İstanbul'da yayımlanan ilk türkçe resmi gazete. Mahmut II'nin fermanıyla yayımlanan ve başlığında "Devlet-i aliyye-i osmaniyenin ceride-i resmiyesi" açıklaması bulunan gazetenin ilk sayısında, padişah Mahmut II'nin Çanakkale gezisi, şehzade Abdülmecit Efendi'nin derse başlama töreni, Arnavutluk isyanı, Bağdat valisi Davut Paşa'nın tutuklanması vb. olaylara ilişkin haberler yer alıyordu. İlk sayısı beş bin basılan ve bütün devlet dairelerine, subaylara, taşradaki yöneticilere ve elçiliklere gönderilen *Takvimi vekayi*'nin başına, Mekke kadılığı da yapmış olan Esat Efendi getirildi, haberleri toplama ve yayına hazırlama görevi de Babıâli kâtiplerinden Sarım Efendi ile seraskerlik memurlarından Sait Bey'e verildi. Gazetedeki yazı ve haberler "umur-u dahiliye" (içişler), "umur-u hariciye" (dışişler), "mevad-dı askeriye" (askeri konular), "tevcihat-ı ilmiye" (din adamlarının atanması), "fünun" (bilimler), "ticaret ve es'ar" (ticaret ve fiyatlar) gibi ayrı ayrı bölümlerde toplanıyordu. Ancak, daha sonra rumca, ermenice, arapça, bir söylentiye göre de farsça dillerinde de ayrıca basılan *Takvimi vekayi*, öngörüldüğü gibi her hafta düzenli şekilde yayımlanamadı. Devletin resmi gazetesi niteliğinde olmasına karşın bir dizgi yanlışı nedeniyle 1879'da Abdülhamit II tarafından kapatıldı, 1891'e değin yayınına ara verdi. İkinci kez 1892'den 1908 Meşrutiyeti'ne değin yine kapalı kaldı. 27 temmuz 1908'de yeniden çıkmaya başlayan *Takvimi vekayi*, 4 kasım 1922'den sonra yerini *Resmi gazete*'ye bıraktı. (→ RESMİ GAZETE.)

TAKVİS a. (ar. *ḳavs*'ten *taḳvis*). *Esk.* Yay biçimine sokma, yay gibi yapma.

TAKVİYE a. (ar. *ḳuvvet*'ten *taḳviye*). **1.** Bir şeyi bir öğe ekleyerek güçlendirme, berkitme, sağlamlaştırma. **—2.** Bir topluluğun eylemini daha etkin kılmak amacıyla insan sayısının çoğaltılması ya da elindeki maddi olanakların artırılması: *Takviye birliği. Yangın mahalline takviye olarak iki uçak gönderildi.* **—3.** Eylem halindeki güçleri ve eldeki olanakları artırmak amacıyla gönderilen yardımcı güçler ya da ek maddi yardım: *Takviye gelinceye kadar düşmanı oyalamak.* **—4.** *Bir şeyi takviye etmek*, özellikle bir öğe ekleyerek onu güçlendirmek, sağlamlaştırmak. **—5.** *Bir kimseyi takviye etmek*, onu özellikle de maddi açıdan desteklemek: *Ay başına kadar beni biraz takviye edebilir misin?* **—6.** *Bir gücü takviye etmek*, elindeki olanakları artırmak ya da yardımcı güçlerle desteklemek.
—Ask. *Takviye birliği*, belirli bir çarpışma görevi için bir birliğin kuruluşunda bulunan birliklere takviye olarak komutanlıkça verilen topçu, zırhlı ve ulaştırma birlikleri. ‖ *Takviye ordusu*, kuşatılan bir tahkimatı ablukadan kurtarmak amacıyla kurulan ordu.
—Bayınd. *Takviye etmek*, kotunu yükseltmek için, bir kara ya da demiryoluna taş ya da balast döşemek.
—Denizc. *Takviye kuşağı*, gemi teknesinin çok zorlanan belli noktalarını kuvvetlendirmek için yerleştirilen, çevresi perçinli çivilerle donatılmış kuşak. ‖ *En takviyesi*, bir petrol tankerinin ana postasını kuvvetlendirmek için yerleştirilen enine takviye punteli.
—Esk. sil. *Takviye çemberi*, miğferin baş çemberi ile göz oyuğu kenarını çevreleyen ince çelik parça. ‖ *Takviye plakası*, zırh gömleğin ön ve arkası ile yanlarında yer alan, demirden yapılmış, dikdörtgen plakalar. (Bu plakalar zırhın dayanıklılığını sağlar.)
—İnş. *Takviye etmek*, üzerinde inşaat yapılacak bir araziyi kazıklarla sağlamlaştırmak.
—Mak. san. Sağlamlığını artırmak için bir parçaya ya da parçalar kümesine eklenen öğe.
—Marokenc. ve Saraç. Bir bölmeyi, bir kapağı vb., ağız kenarı üstünde sağlamlaştırmak amacıyla kullanılan, şerit biçiminde astar parçası. ‖ Bir kolan, kayış vb. ile korunmak istenen bir nesne arasına, baskıyı daha iyi dağıtmak amacıyla konan geniş ve genellikle kalın (meşin, keçe vb.) bir tür kuşak. (Bir dağcı çantasında, omuz kolanlarında sabit ya da gezinir keçe takviyeler bulunur.)
—Savunm. Bir silah sisteminin ve onu oluşturan öğelerin, düşman silahlarının çeşitli tehditlerine karşı direncini artırmayı sağlayan önlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tekst. *Takviye atkısı*, işlemeli dokumaların süsleme motiflerini gerçekleştirmede kullanılan ek atkı ipliği. (Eşanl. EK ATKI, EKSTRA MOTİF ATKISI.) ‖ *Takviye ipliği*, bir şerit tezgâhında, gücü ipine ek olarak çözgü malyonlarını kaldırıp indirmede kullanılan iplik. ‖ *Banyoyu takviye etmek*, banyoya gerekli maddeleri eklemek. ‖ *Boya takviye etmek*, banyoya boya eklemek.
◆ sıf. Takviye eden, güçlendiren, destek olan.
—Havc. *Takviye profil*, bir uçağın kanat ya da gövde kaplamalarını takviye etmede kullanılan, metal kablo ya da nervür, bükülmüş sac gibi bir düzenek.
—Mad. oc. *Takviye tahkimat*, yeterince kararlı olmayan bir arazinin geçici bir süre kaymadan tutulabilmesi için yapılan ağaç, beton ya da çelik set. (Takviye tahkimatın kendisi de, çelik çerçeve, çember, destek, payanda, gergi çubuklarıyla sağlamlaştırılabilir.)
—Oto. *Takviye vites*, ön diferansiyelin devreye girmesini sağlamak için ana vites kutusunun arkasına yerleştirilmiş vites. (Genellikle kamyon, otobüs ve askeri araçlarda kullanılan takviye vitesi kimi araçlarda doğrudan ön tekerlekleri de çekişli hale getirebilir. Takviye vitesinin yararı, gerektiğinde ön tekerleklere güç iletimini sağlamak ve zemin şartlarına göre tırmanma kabiliyetini artırmaktır.)
—Teknol. *Takviye güç*, YEDEK GÜÇ'ün eşanlamlısı.
—ANSİKL. Savunm. "Tavkiye" kavramı, nükleer silah sistemlerinin gelişmesine bağlı olarak ortaya çıktı. Nükleer silahların çeşitli etkileri vardır: mekanik etkiler (patlama), termik etkiler ve radyoaktif etkiler (X ışınları, γ ışınları, nötronlar vb.). Saldırı nükleer silah sistemleri, ortaya çıkışlarından bu yana büyük bir gelişim gösterdi: belirli ağırlıkta daha güçlü yükler, artan isabet gücü vb. Böylece Amerikalılar, 1974'ten itibaren ülke topraklarına yerleştirilen Minuteman füzelerinin depolarını takviye etmeye yöneldiler ve patlama etkilerine karşı dayanma gücünü üç kat artırdılar. ABM füzeleri göz önünde bu-

lundurularak nükleer başlıklar daha büyük ölçüde takviye edildi.

TAKVİYELİ sıf. Takviyesi olan.
—Ambal. *Takviyeli sandık,* metal kenetlerle birbirine tutturulmuş ince ahşap levhalarla örülerek yapılan hafif ambalaj tipi.
—Hidr. bağl. *Takviyeli harç,* bağlayıcısı çimento ve kireç karışımı olan harç.
—İnş. *Takviyeli kiriş,* yüzlerine demir profiller cıvatalanarak sağlamlaştırılmış ahşap kiriş.
—Oto. *Takviyeli şasi,* gergi çubuklarıyla, çapraz bağlamalarla ya da traverslerle (kamyonlar) pekiştirilmiş şasi çerçevesi.
—Tekst. *Atkı takviyeli dokuma,* motifinin renklendirilmesi değişik renkli iplikler içeren birçok mekik kullanarak gerçekleştirilen ve kısmi, sürekli ya da kesikli örgüsü tüm atkı genişliğince atılan atkılarla oluşturulan dokuma.

TAKYANOS gölü, K. Yunanistan'da, eskiden Serez ovasında yayılan sığ göl. Bugün kurutulmuştur. Önceden Struma -Karasu (rumca. Strymon) ırmağı bu göle dökülüyor ve gölün G. ucundan tekrar çıkarak Ege denizi'ne kavuşuyordu.

TAKYİDAT, -tı çoğl. a. (ar. *taḳyīd*'in çoğl. *taḳyīdat*). *Esk.* Şart koşmalar, şarta bağlamalar.

TAKYİT a. (ar. *ḳayd*'dan *taḳyīd*). *Esk.* **1.** Bir koşula bağlı kılma, şart koşma. **—2.** Bağ, bukağı vurma. **—3.** Bağ, bağlantı: *"Tahsil edecek olan efkârımızın az çok onlarla takyididir"* (Baha Tevfik). **—4.** *Takyit etmek,* bağlı kılmak, şart koşmak: *"Ferdi takyîd eden hususatın kâffesini meydana koymuştur"* (H. C. Yalçın).

TAKYON a. (fr. *tachyon;* yun. *takhys,* hızlı ve [*i*]*on,* iyon'dan). Tem. parç. Işığın boşluktaki hızından daha büyük bir hızla hareket edebilen varsayımsal parçacık.
—ANSİKL. Bilinen parçacıkların (ya da tardyonların) bütünleyici parçacıkları olmaları öngörülen takyonların varlığı 1967' de ortaya atıldı. Yapılan kuramsal çözümlemeler, böyle cisimlerin varlığının görelilik kuramıyla çelişmek zorunda olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte, takyonların alışılagelmişin oldukça dışında özellikler taşıdığı (hızları arttıkça enerjilerinin azalması gibi) varsayılmaktadır. Takyonlar ile tardyonlar arasındaki etkileşime ilişkin kabul edilebilir hiçbir model geliştirilmemiştir. Ayrıca takyonların saptanması, çözülememiş birçok kuramsal ve deneysel problemin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

TAL a. (ar. *ṭalᶜ*). Esk. bot. Çiçektozu.

TAL a. (fr. *thalle*). Bot. Kök, sap ve yaprak halinde farklılaşmamış bitkilerin yaşama ve büyüme organı.
—ANSİKL. Tal, besisuyu iletim damarlarının bulunmamasıyla ve daha genel anlamda, bazı suyosunlarında büyük bir çeşitliliğe erişebilen çeşitli dokuların, hatta organların özgülleşme derecesinin zayıflığıyla tanımlanır. Bir taldan oluşan bitkiler geniş tallofita* şubesini, yosunlar* şubesindeki ilkel formları (tallı ciğeryosunları) oluştururlar ve bu sonuncular yosunlarla damarlı bitkiler arasında geçit sayılır.

TALA a. Samoa takımadaları devletinin para birimi.

TALA, hint müziğindeki ritmi adlandıran sanskritçe sözcük. Batı müziğindeki ritme göre tala, farklı bir iç yapıyla yinelenen belli bir sayıdaki vuruştan oluşan son derece gelişmiş ve karmaşık bir sistemdir. Genellikle davulcu tarafından belirtilmekle birlikte, davulcu olmadan da kendini duyurur ve şarkıcı, ritimden çok ölçüye benzeyen tala ritmine sıkı sıkıya uyar.

TALAİMANNAR, Sri Lanka'da yer. Feribotla Dhanuşkodi'ye bağlanır. Hindistan'ın içlerine giren demiryolunun başlangıç yeri.

TALAİNG a. Dilbil. MON'un eşanlamlısı.

TALAK, -kı a. (ar. *ṭalāḳ*). **1.** İsl. huk. Evliliğin sona ermesi, kocanın karısını boşaması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Talak-ı bain,* evliliği hemen sona erdiren boşama. (Erkeğin belli sözleri söylediği ya da talak-ı ric'i ile boşadığı karısını bekleme süresi [iddet] içinde yeniden nikâhlamadığı durumlarda talak-ı bain sözkonusudur.) || *Talak bilkinaye,* dolaylı olarak, üstü örtülü bir biçimde söylenen sözlerle yapılan talak. || *Talak-ı far,* kocanın ağır hastalığı sırasında karısının mirastan yararlanmasını önlemek amacıyla yaptığı talak. || *Talak-ı fuzuli,* asil ya da vekil olmayan bir kimsenin yaptığı talak. || *Talak-ı muallak,* bir şarta bağlı olarak yapılan talak, *yemin bittalak* da denir. (Örneğin, "şu işi yaparsan boş ol" şeklinde yapılan talak gibi.) || *Talak-ı muzaf,* belli bir zaman sonunda gerçekleşen boşama. (Örneğin, "yarından itibaren boş ol" demekle yapılan talak gibi.) || *Talak-ı müneccez,* bir şarta ya da bir zamana bağlı olmayan talak. || *Talak-ı ric'i,* cayılabilir boşanma. (Talak-ı ric'i ile evlilik tümüyle ortadan kalkmaz. Boşanma, ancak bekleme zamanının geçmesiyle kesinleşir. Bu nedenle, bekleme süresinde erkek boşanmadan cayabilir.) || *Talak-ı selase,* erkeğin karısını üç kez boşamasıyla evliliğin kesin olarak sona ermesi. (Talak-ı selase ile boşadıktan sonra, koca, karısıyla yeniden evlenmek isterse, kadının bekleme süresinin geçmesi ve başka bir erkekle normal bir evlilik yapıp ondan boşanması ve yeniden bekleme süresinin geçmesi gerekir. Ancak bundan sonra usulüne uygun olarak yapılan bir nikâhla evlenme gerçekleşir. Bu işleme "hülle" denir.)
—ANSİKL. İsl. huk. İslamiyetten önce boşanmak yalnız erkeklerin hakkıydı. İslamiyet, boşanmada kadının yararına değişiklikler yaptı. Örneğin, verilen mehrin boşanmadan sonra geri alınmasını yasak etti. Ancak erkeğin istediği zaman evliliğe son verebileceğini kabul etti. Kadını boşamak erkeğin bir hakkı kabul edilmesine karşın, birçok hadis boşanmanın Allah katında pek makbul sayılmadığını belirtmiştir. Ayrıca Kuran'da, erkeklerin aynı kadını iki kez boşayabilecekleri ve onlardan, verdikleri şeyleri geri alamayacakları kuralı konmuştur (II. 227). İslam hukukuna göre erkek, isterse, kadına nikâh sırasında ya da evlilik süresi içinde boşanma hakkı verebilir.

TALAK ya da **TAMESNA,** Batı Afrika' da bölge, Ayr ile İforas adrarı arasında; yaklş. 100 000 km². Çoğu yeri kumlu olan bu çölün büyük bölümü Nijer topraklarındadır.

Talak suresi, Kuran'ın 65. suresi. 12 eyattir. Medine'de inmiştir. Boşanma (talak) konularından söz ettiği için bu adla anılır.

Surenin ilk bölümünde islam aile hukukunun boşanma konusundaki hükümlerine temel oluşturan ayetler yer alır; bu ayetlerde kadının aleyhine haksız tasarruflardan kaçınılması ve adaletli davranılması özellikle vurgulanır; ayrıca boşanma kararından dönülmesi durumunda evlilik kurumunu sürdürülebilmesi için çeşitli kolaylıklar getirilir. 6. ayette şöyle denilir: "Olabildiğince kendi oturduğunuz yerde onları (boşadığınız kadınları) da oturtunuz. Onların aleyhine güçlük çıkartıp kendilerine zarar vermeyiniz. Eğer gebe iseler, doğum yapıncaya kadar geçimlerini sağlayınız. Sizden olma çocuğu emzirirken ücretini veriniz; aranızda örfe göre anlaşınız."

Talak suresi, Allah yolundan saptıkları için cezalandırılan eski kavimlerden ve Hz. Muhammet'in kendilerine Allah'ın ayetlerini duyurduğu insanlar arasında Allah'a inanıp iyi işler yapanların kazanacakları ahret nimetlerinden söz eden ayetlerle sürer ve Allah'ın gücü ile bilgisinin üstünlüğünü dile getiren ayetle son bulur.

TALAKAT, -tı a. (ar. *ṭalāḳat*). *Esk.* Düzgün ve güzel söz söyleme: *"Bu zatı mecliste bir kere dinlemiş, talakatına, mantığına hayran olmuştum"* (H. Z. Uşaklıgil).

TALAL (Mekke 1909 - İstanbul 1972), Ürdün haşimi kralı (1951-52). Kral Abdullah'ın oğludur; 1951'de öldürülen babasının yerine tahta çıktı, ama ertesi yıl Ürdün parlamentosu tarafından tahttan indirildi ve yerine büyük oğlu Hüseyin geçirildi. Ruh hastalığı nedeniyle İstanbul' da tedavi gördü.

TALALJİ a. (fr. *talalgie*). TOPUK* AĞRISI' nın eşanlamlısı.

TALAMANCA *(sierra de),* Kosta Rika' da sıradağ; en yüksek doruğu *Chirripó Grande*'dir (3 820 m).

TALAMANSEFAL a. (fr. *thalamencephale*). Kimilerince arabeynin özellikle talamustan (ya da görme tabakaları) oluşan sırt kesimine verilen ad.

TALAMİFLOR a. (fr. *thalamiflore*). *Ranales* takımındaki bitkilerde olduğu gibi çiçek bölümlerinin, çoğunlukla ayrı ayrı, bombe bir tabla üzerine bağlandığı ilkel karakterli, ikiçenekli bitkileri tanımlamak için Candolle tarafından önerilen ad.

TALAMOTOMİ a. (fr. *thalamotomie*). Nörol. Talamusun öteki sinir merkezleri ile olan bağlantılarını kesmek için elektrokoagülasyon ile yapılan sinir cerrahisi girişimi. (Talamusun yan alt çekirdeğinin tahribi Parkinson hastalığı ile distoninin tedavisinde kullanılmıştır.)

TALAMUS a. (lat. *thalamus;* yun. *thalamos,* gerdek yatağı, birleşme). Nörol. Beyin yarımkürelerinin derinliğinde, üçüncü karıncığın iki tarafında, üstte kuyruklu çekirdek, altta hipotalamus, yanlarda iç kapsül olmak üzere bunların arasında bulunan sinirsel bozmadde oluşumu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Nöroanat. *Talamus-çizgili cisim toplardamarı,* talamusu kuyruklu çekirdekten ayıran oluğun içinden geçerek talamusun üst kısmında dolaşan toplardamar. (Bölme toplardamarı ile birleşerek beyin iç toplardamarını meydana getirir.) || *Talamus -delikli kemik damar demeti,* başa giden büyük atardamarın son kısmından çıkan ve arka kalbursu bölgenin deliklerinden geçip talamusa yönelen küçük atardamar demeti.
—Nörol. *Talamus sendromu,* değişik yerlerde şiddetli ağrılar, yüzeysel ve derin duyularda bozukluklar, gelip geçici felçler ve görme bozuklukları ile belirgin hastalık. (Dejerine ve Roussy tarafından tanımlanmıştır.)
—ANSİKL. Nörol. Talamus, iki taraflı ve bakışımlı, oval bir oluşumdur. İç yüzü beyindeki üçüncü karıncığın yan çeperini oluşturur. Dış yüzü kuyruklu çekirdek ve onu mercimeksi çekirdekten ayıran iç kapsül ile ilişki halindedir. Arka kısmında pulvinar denen bir şişkinlik ve dördüz cisimlerle ilişkili, biri iç, biri dış olmak üzere iki küçük tümsek bulunur (dizsi cisimler).

Talamusun her bir bölümünün kendine özgü işlevi ve bağlantıları vardır. Bu işlev ve bağlantılar şöyle açıklanabilir:
1. *ön çekirdek,* mememsi cisimler ile bağlantılıdır ve bağlantısı singulum korteksine dek uzanır; Papez devresinin bir parçası olarak bellekte rol oynar;
2. *alt çekirdekler,* ikiye ayrılır: a) *ön* ve *yan alt çekirdekler,* beyincik ve çizgili cisimle bağlantılıdır ve bağlantısı beyin korteksindeki hareket merkezlerine dek uzanır; bu çekirdekler devingenliği denetlemede rol oynar; b) *arka alt çekirdek* duyum yollarının bağlantı ve aktarma yeridir (lemniskus demeti, omurilik-talamus demeti). Vücudun her bölümünün bu çekirdekte özel bir yansıma yeri vardır, bağlantısı yankafa korteksindeki duyu merkezine dek uzanır ve böylece duyumun beyin korteksine iletilmesini sağlar;
3. *üst çekirdekler,* limbik beyinle, alın lobuyla ve uyardıkları birleştirici alanlarla bağlantılıdırlar; bunlardaki lezyonlar alın korteksinin kullanılmasını engeller;

4. *laminalar arası çekirdekler,* ağsı maddeyle, omurilik-talamus yoluyla omuriliğe, ayrıca beyinciğe ve *locus niger'e* bağlıdır; bağlantısı yaygın olarak beyin korteksine ve çizgili cisme dek uzanır. Bu çekirdekler devimsel ve duysal sinirlerin denetiminde, beyin korteksinin uyanık tutulmasında görev alırlar;
5. *arka çekirdekler,* bunların bir kısmı (dış dizsi cisim) görsel bilgileri, bir kısmı (iç dizsi cisim) işitsel bilgileri, beyin korteksindeki görme ve işitme ile ilgili bölümlere iletirler, bir kısmı ise (pulvinar) birleştirici yankafa korteksi alanları ve görsel korteks alanları ile bağlantılıdır.

Talamusun tümü, talamustan çıkan ve beyin korteksine doğru giden mesajları süzmeye yarayan ağsı bir çekirdekle çevrilidir. Bu bakımdan talamus odaksal bir yansıması olan bazı çekirdekleri ile özgül bir biçimde ve laminalar arası çekirdekler ile de dağınık yaygın bir beyin kabuğu uyarıcısı sayılabilir. Talamus lezyonları talamus sendromunun ortaya çıkmasına neden olur.

TALAMUSALTI sıf. ve a. Nöroanat. **1.** Talamusun alt bölgesi. **—2.** *Talamusaltı bölge,* talamusun altında bulunan ve talamusaltı çekirdekleri içeren arabeyin bölgesi. (İçinden talamus demeti ile mercimeksi demet geçer.) || *Talamusaltı çekirdek,* talamusaltı bölgesinde bulunan devimsel hücreler topluluğu. (Bu çekirdekler üç tanedir: Luys cismi, zona incerta ve locus niger'in üst bölümü. Bunlarda meydana gelen lezyonlar ekstrapiramidal yollardaki bozuklukların yarattığı tipte anormal hareketler meydana getirirler; örneğin Luys cismindeki bir lezyon yarı ballismusa neden olur.)

TALAN a. (fars. *talan*). **1.** Yağma, çapul. **—2.** *Bir yeri talan etmek,* şiddete başvurarak ve yakıp yıkarak oradaki malları ele geçirmek, yağmalamak: *Bir kenti talan etmek;* oradaki şeyleri topluca satın alıp götürmek: *Turistler kamp yerindeki dükkânları talan etmişler.* **—3.** *Bir kimsenin, devletin parasını, malını talan etmek,* kendi çıkarına kullanmak; yağmalamak: *Devlet hazinesini talan etmek.*

TALANGER sıf. (fars. *talan* ve *-ger'*den *talanger*). *Esk.* Yağmalayan, yağmacı.

TALANGERİ a. (fars. *talanger* ve *-i'*den *talangeri*). *Esk.* Yağmacılık, çapulculuk.

TALANLAMAK g.f. *Bir yeri, bir şeyi talanlamak,* talan etmek; yağmalamak, çapullamak.

TALANTON a. (yun. sözc.). **1.** Eski Yunanistan'da kullanılan ve çok değişik değerleri olan ağırlık birimi (Atina'da 26,160 kg). **—2.** Parasal anlamda, hesap birimi (Atina'da 6 000 drahmi).

TALAOS. Yun. mit. Argos kralı, Lysimakhe ya da Lysianassa'nın kocası, aralarında Adrastos'un da bulunduğu bir dizi kahramanın babası.

TALAPAT a. (sıyam dilinde sözc.). Tıraşlı başlarını güneş ışınlarından ve gözlerini günaha sokacak nesneleri görmekten korumak için buddha rahiplerinin taşıdıkları palmiye yaprağından yapılmış büyük yelpaze.

TALAPOİN a. (portekizce *tala pão;* eski birman dilinde *tala poi* yüksek din görevlisi). Birmanyalı ve taylandlı buddha rahiplerine, XVII. ve XVIII. yy.'da, Avrupalılar' ca verilen ad.

TÂLÂR a. (fars. *talar*). **1.** Esk. mim. İran saray ve evlerinde avluya bakan, üç yanı açık sundurma. **—2.** Büyük oda, salon. **—3.** İran geleneksel mimarlığında, evin düz damı üzerinde yer alan, yaz aylarında yatılan, genellikle yalnızca üstü örtülü mekân.

TALARA, Peru'da (Piura yönetim bölgesi) liman kenti, Büyük Okyanus kıyısında; 61 500 nüf. Petrol çıkarma ve arıtma. Kimya.

TALAS, ar. **Taraz.** Tar. coğ. Orta Asya' da Talas nehri kıyısında kent; Talas kentinden ilk kez VI. yy.'da söz edilir. VII. yy.'da önemli bir ticaret merkeziydi. Samaniler' den İsmail bin Ahmet'in kente yaptığı seferden sonra (893), islamlık yayılmaya başladı. İlk sikke Karahanlılar döneminde bastırıldı. Moğollar döneminde kentin *Yengi* adını aldığı ya da hemen yakınında kurulan yeni bir yerleşmeye bu ad verildiği sanılmaktadır. Günümüze Talas kentinden hiçbir kalıntı ulaşmadı.

TALAS, Kırgızistan'da kent, 1 280 m yükseltide, Kırgız sıradağlarıyla Alatav arasında (kentin adıyla anılır: *Talas Alatavı* ya da *Talaski Alatav.* 22 000 nüf. Besin sanayileri. Hazırgiyim. Ayakkabı.

TALAS, İç Anadolu bölgesinde Kayseri iline bağlı ilçe; 49 025 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi, Kayseri'nin 8 km G.-D.' sunda *Talas,* 30 485 nüf. (1990).

TALAS (Hasan Cahit), türk sosyal siyasetçi (Trabzon 1917). İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladı. Ankara Üniversitesi Siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1938). Cenevre Üniversitesi iktisat fakültesi'nde doktorasını yaptı (1948). Siyasal bilgiler fakültesi sosyal iktisat kürsüsü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya başladı. 1953'te doçent, 1958'de profesör oldu, 1960'ta fakültenin dekanlığına getirildi. 27 Mayıs'tan sonra Çalışma bakanlığı yaptı (1960-1961). 1961-1962 yıllarında Uluslararası çalışma örgütü yönetim kurulu üyesi olarak çalıştı. 1971'de yeniden Siyasal bilgiler fakültesi dekanlığına seçildi. 1983'te emekliye ayrıldı. 1984'te Birleşmiş milletler Türk derneği hizmet ödülü verildi. İktisat, sosyal siyaset, iş hukuku konularında 150'yi aşkın makalesi çeşitli dergi ve gazetelerde yayımlanan Cahit Talas'ın başlıca yapıtları şunlardır: *La Législation du travail industriel en Turquie* (Türkiye'de sanayi ile ilgili iş yasaları) [1948], *Tam çalıştırma için milli ve milletlerarası tedbirler* (1952), *Sosyal güvenlik ve Türk işçi sigortaları* (1953), *Muhtelif Avrupa memleketlerinde kira politikası* (1954), *İçtimai iktisat dersleri* (1955), *Sendika hürriyeti* (1957), *Yeni zamanların iktisat tarihi (1890-1938)* [1958], *TC Sosyal politika meseleleri (1920-1960)* [1964], *Sosyal politika* (1967), *Ekonomik sistemler* (1969), *Sosyal ekonomi* (1972).

Talas savaşı, türk (karluk)-arap birleşik kuvvetleriyle çin ordusu arasında yapılan meydan savaşı (751). Emeviler döneminde (661-750) Maveraünnehir'e girerek Türkler'le ilişki kuran müslüman Araplar, Abbasiler'in başa geçmesinden (750) sonra da Türkistan'da ileri harekâtı sürdürdüler. Bu arada, kendi egemenlik bölgelerinin tehlikeye düştüğünü gören Çinliler, başkomutanları Gao Hsien-ci yönetiminde büyük bir orduyu Araplar'ı Orta Asya' dan atmak üzere harekete geçirdiler. Karluklar'ın da tüm birlikleriyle katıldığı arap ordusu, Balkaş gölünün batısına kadar ilerlemiş olan çin kuvvetlerini Talas vadisinde karşıladı. Dar alanda yayılma olanağını bulamayan ve manevra yeteneğini yitiren Çinliler, burada ağır bir yenilgiye uğradılar ve Batı Türkistan'dan çekilmek zorunda kaldılar. Böylece Talas savaşı sonunda Türkler'in bölge üzerindeki üstünlüğü sürdüğü gibi, türk-arap ilişkileri de dostça bir biçimde gelişti. İslamlık, Karluklar başta olmak üzere, zamanla türk topluluklarınca benimsendi. Ayrıca, Araplar bu savaşta tutsak aldıkları Çinliler'den kâğıdı öğrendiler ve Semerkand'da bir kâğıt yapımevi kurdular.

Talas vadisi, Orta Asya'da Talas nehri boyunca uzanan vadi. Büyük Hun devletinin kargaşa döneminde Çi çi yönetiminde B.'ya yönelen kimi boylar bu vadiye de yerleştiler ve bunlar nüfuzlarını Isık-Kul'a dek genişlettiler (İ.Ö. I. yy.). Talas yöresindeki Kenkol* kurganları hun kültürünü aydınlatan önemli merkezlerdendir. Talas vadisi Göktürkler döneminde de önemli yörelerdendi. Özellikle Cambul (esk. Evliya -Ata) çevresinde birçok göktürk yazıtı ele geçti. V. A. Kallaur tarafından bulunan (1896-1898) bu yazıtlar, W. F. Radloff, P. M. Melioranskiy ve S. E. Malov tarafından yayımlandı; macar türkolog G. Németh tarafından almancaya çevrildi (1926). Yukarı Talas vadisindeki Ming-Bulak göktürk kağanlarının yazlık karargâhıydı. Yörede ayrıca Göktürkler'den kalma balballer (taşnineler) vardır.

Talas yazıtları → ORHON VE YENİSEY YAZITLARI.

TALASEMİ a. (fr. *thalassémie*). Hematol. **1.** Globin'in normal polipeptit zincirlerinden birisinin bireşimindeki azalmaya bağlı hipokrom, hipersideremili kansızlıkla belirgin nicel hemoglobinopati. (Bk. *ansikl. böl.*) **—2.** *Büyük talasemi,* COOLEY HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Talasemi çoğu zaman düzenleyici gendeki bir anomaliden ötürü, β zinciri bireşiminin azalmasıdır (β talasemi), daha nadir olarak α, hatta δ zinciri bireşiminin azalması biçiminde de olabilir. Hastalığın kalıtımsal geçişi otozomal ve çekiniktir, kişiler homozigot olabilir (bu takdirde büyük talasemi ya da Cooley hastalığı belirir ve kısa sürede ölümle sonuçlanır) ya da heterozigot olabilirler (bu takdirde küçük talasemi ya da Rietti-Greppi -Micheli hastalığı ile küçük talasemi ortaya çıkar ve bunların ikisi de yaşamı tehlikeye sokmaz).

Talas eski Amerikan koleji
Kayseri

En sık rastlanan türü olan β talasemiye özellikle Akdeniz çevresinde yaşayanlarda rastlanır. Teşhis hemoglobin elektroforezine dayanır. Daima A hemoglobininde azalma F ya da A_2 hemoglobininde normal oran ya da çoğalma görülür. Frottilerde "nişan tahtası" şeklinde alyuvarların ve çeşitli alyuvar biçim bozukluklarının görülmesi teşhisi doğrular.

TALASİN a. (fr. *thalassine*). Biyokim. Denizgülünün (actinia) dokunaçlarından çıkarılan kristallenebilir azotlu zehir. (Bu dokunaçlarda talasin ve konjestin başta olmak üzere birçok zehirli madde bulunur. Ch. Richet [1902] bunları alkolün etkisinden yararlanarak ayırdı ve bir miktar alkol ve eter karışımı içinde çözünür olan talasinin kaşıntı verici ısırgan bir zehir, alkolde çözünmez olan konjestinin ise bağırsak hareket sinirlerini felce uğratan ve sinir sisteminin direncini önemli ölçüde azaltan bir madde olduğunu gösterdi.)

TALASOTERAPİ a. (fr. *thalassothérapie*). Ted. DENİZ* TEDAVİSİ'nin eşanlamlısı.

TALAŞ a. Testereyle biçilen ya da rendeyle, törpüyle vb. işlenen bir maddeden, özellikle de tahtadan toz halinde dökülen kırıntı.

—İşlem. Tornalama sırasında bir parçadan çıkan metal artıkların tümü. || *Eğe talaşı,* bir parçayı eğelerken oluşan küçük metal parçaların tümü.

—Mak. san. *Talaş açısı,* bir takımın, talaş-

ların kolayca ayrılabilmesi için işlenecek parçanın normal düzlemiyle yaptığı açı. || *Talaş kaldırma,* takımı, parça üzerinde dönel bir yüzey elde edecek biçimde hareket ettirmeye dayanan tornalama işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) —KESME'nin eşanlamlısı. || *Talaş kaldırmak,* torna tezgâhında, bir talaş kaldırma işlemi gerçekleştirmek. || *Talaş kırıcı,* bir takıma (freze bıçağı, torna tezgâhı takımı vb.) açılan ve talaşın rahatsız edici bir büyüklüğe erişmeden kırılmasını sağlayan yarık.

—Marangl. *Talaş boşluğu,* DIŞ* BOŞLUĞU'nun eşanlamlısı. || *Talaş macunu,* bir ağaç parçasındaki yarıkları kapamaya yarayan, kuvvetli tutkal ve odun talaşından yapılmış macun. || *Hızar talaşı,* biçme ve yanalma işlemleri sonunda çıkan, kabuklu hızar artıkları. || *Rende talaşı,* rendenin ağaç üzerinden kaldırdığı ince kıvrık talaş.

—Metalürj. Zımbalama ya da presle kesme sırasında, zımbayla kaldırılan yonga, kırıntı, kırpıntı.

—Orm. san. *Testere talaşı,* testereyle kesilen bir maddeden, özellikle odundan çıkan toz halinde kırıntı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. Çapak alma (çekme) işlemiyle taslak parçalardan ayrılan, daha sonra karıştırılarak yeniden kullanılan çamur parçası ya da yongası.

—ANSİKL. Mak. san. • *Talaş kaldırma.* Silindirsel talaş kaldırma, kesici takım punta hattına koşut biçimde hareket ettirilerek gerçekleştirilir. Takım bu çizgi düzleminde eğik olarak hareket ediyorsa konik bir yüzey elde edilir. Önceden, "kesme derinliği" ne dek malzeme içine daldırılmış takım, punta hattına koşut hareketinde, ilerleme hareketini veren talaş kaldırma çubuğuyla elle ya da otomatik olarak kumanda edilen torna arabası tarafından tahrik edilir. Konik talaş kaldırma, gerçekleştirilecek açıya bağlı olarak, takımtaşıyıcı araba yönlendirilerek, torna tezgâhının gezer puntası hareket ettirilerek ya da bir röprodüksiyonla tornalama aygıtı kullanılarak yapılır. İç yüzeylere uygulanan talaş kaldırma işlemine delik işleme denir.

—Orm. san. Briket haline getirilmediği takdirde özel soba ya da ocaklarda yakacak olarak kullanılması dışında ham talaş hayvanlara yataklık, gazların ya da toprakların arındırılmasında soğurucu cisim ve çeşitli topaklar yapımında kullanılır. Kurutulup kalburdan geçirildikten sonra ekmekçilikte kalıplara hamur yapışmasını önlemekte, etlerin ve balıkların füme yapılmasında (gürgen talaşı), derilerin ve metal parçaların yağının giderilmesinde kullanılır. Öğütülüp elendikten sonra, özellikle kimyasal bakımdan etkisiz yük (plastik maddeler, linoleum) ve soğurucu madde olarak (patlayıcılar) pek çok kullanım alanı olan odun ununu verir.

TALAŞ KEBABI a. Katmerlenmiş hamurdan yufka içine pişirilmiş et, soğan, sebze, kekik ve baharat karışımı konarak hazırlanan bir tür börek. (*Talaş böreği* de denir).

TALAŞLAMAK g. f. *Bir yeri talaşlamak,* oraya talaş dökmek: *Boyadan önce yerleri talaşlamak.*

◆ **talaşlanmak** edilg. f. Üzerine talaş dökülmek.

TALAŞLANMAK → TALAŞLAMAK.

TALAŞLI sıf. **1.** Talaş dökülmüş yer için kullanılır. **—2.** *Talaşlı imalat,* tornada, matkapta vb. bir tezgâhta metal ya da plastik üzerine yapılan işlemelere verilen ad.

TALAT, -tı (ar. *ṭal'at*). *Esk.* **1.** Yüz, çehre: *"Ey kamer-talat! hatadan saklasun Süphan seni"* (Azimi, XIX. yy.). **—2.** Güzellik, yüz güzelliği: *Mihr-i talat* (güzellik güneşi).

TALAT, soyadı **Özkarslı,** türk futbolcu (Gaziantep 1940). Futbola Gaziantep'te başladı. Ortahaf mevkisindeki başarılı oyunuyla tanındı. Göztepe ve Galatasaray'da oynadı. 26 kez milli oldu.

Talat Paşa

TALAT MUSA, Antilübnan'da doruk, sıradağın en yüksek noktası; 2 629 m.

TALAT PAŞA (Mehmet), türk siyaset adamı, sadrazam (Edirne 1874 - Berlin 1921). Edirne Askeri rüştiyesi'ni bitirdi, aynı yerde Posta ve telgraf idaresi'nde çalışmaya başladı. Yine bu sıralarda siyasete atılarak Abdülhamit II'nin yönetimine karşı yürütülen gizli faaliyetler içinde yer alması nedeniyle tutuklandı (1895), daha sonra Selanik'e sürgüne gönderildi (1898). Burada bir yandan Posta idaresi'nde çalışırken, bir yandan da Selanik Hukuk mektebi'ne devam etti, ancak öğrenimini tamamlayamadı. 1906'da Osmanlı hürriyet cemiyeti'nin (sonra İttihat ve Terakki cemiyeti) kurucuları arasında yer aldı; aynı zamanda Selanik'teki mason locasına girdi. Gizli çalışmalarının saray tarafından öğrenilmesi üzerine görevine son verildi, ayrıca Anadolu'ya sürgün edilme cezasına çarptırıldıysa da, Hüseyin Hilmi Paşa'nın araya girmesiyle bağışlandı. Özel bir okulda müdürlük yaparken İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da örgütlenmesini sağladı. Meşrutiyet'in ilanından sonra bu partiden Edirne mebusu oldu, Meclis başkan vekilliğine, Maşrıkı azami osmani adıyla oluşturulan Türkiye Büyük mason locası'nın ilk üstadı azamı (Büyük üstat) seçildi (1909-1910) ve Abdülhamit II'nın tahttan indirilmesine ilişkin kararın alınmasında önemli rol oynadı. İkinci Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Dahiliye nazırı (1909-1911), Sait Paşa kabinesinde Posta ve telgraf nazırı (1912), Dahiliye nazır vekili olarak görev yaptı. Birinci Balkan savaşı'ndaki yenilgi sonucu Bulgaristan'ın eline geçen Edirne'den vazgeçeceği iddiasıyla İttihat ve Terakki'nin Kâmil Paşa hükümetine karşı düzenlediği Babıâli baskını'nın planlayıcıları arasında yer aldı (23 ocak 1913). Balkan devletlerinin birbirlerine düşmeleri üzerine ordunun harekete geçirilmesinde etkili oldu (İkinci Balkan savaşı). Edirne'nin geri alınmasından sonra da 29 eylül 1913'te İstanbul'da yapılan barış görüşmelerine Türkiye baş delegesi sıfatıyla katıldı. Özellikle Sait Halim Paşa'nın sadrazam olmasından (12 haziran 1913) başlayarak Talat Paşa (o tarihte Talat Bey), Harbiye nazırı Enver ve Bahriye nazırı Cemal paşalarla birlikte 1918 yılı sonlarına değin ülkenin iç ve dış politikasını yönlendiren üç kişiden biri oldu. Karşıtlarının önleme çabalarına karşın Sait Halim Paşa kabinesinde Dahiliye nazırlığına getirilen Talat Paşa, 2 ağustos 1914 tarihli Türk-Alman ittifak antlaşması'nın imzalanmasında ve bunun sonucu olarak Türkiye'nin Birinci Dünya savaşı'na girmesinde de birinci derecede rol oynadı. Savaş sırasında Ermeniler'in savaş bölgesinden güneye göç ettirilmesi kararının alınmasında etkili oldu ve Dahiliye nazırı olarak göç işlemlerini yürüttü. Sait Halim Paşa'nın sadrazamlıktan ayrılması üzerine padişah Mehmet Reşat tarafından vezirlik rütbesiyle bu göreve getirildi (4 şubat 1917). Ekim devrimi'nden sonra savaştan çekilen Rusya'yla Brest-Litovsk'ta yapılan barış görüşmelerine Osmanlı devleti adına katılan Talat Paşa, Mehmet VI (Vahdettin) tahta çıktığında da (4 temmuz 1918) görevini sürdürdü. Savaşın kaybedildiği anlaşılınca, mütarekenin imzalanmasını kolaylaştırmak için 8 ekim 1918'de istifa etti. Mondros mütarekesi'nin (30 ekim 1918) ardından 1 kasımda açılan İttihat ve Terakki genel kongresinde siyasetten çekildiğini bildirdi, ertesi gün de bir alman denizaltısıyla Türkiye'den ayrıldı. Rusya'ya, kısa bir süre sonra da Almanya'ya gitti, Berlin'e yerleşti. Yurtdışındayken Sovyetler Birliği'nde faaliyet gösteren Enver Paşa ve Afganistan'ın hizmetine giren Cemal Paşa ile ilişkilerini sürdürdü; Anadolu'da ulusal kurtuluş hareketini örgütleyen Mustafa Kemal Paşa ile mektuplaştı. Enver Paşa'nın aksine, Sovyetler ile işbirliği konusunda daha çekingen; Anadolu'daki harekete elkonulması konusunda ise acele edilmemesinden yanaydı. 15 mart 1921 günü oturduğu apartmanın yakınlarında Sogomon Tayleryan adlı bir Ermeni tarafından tabancayla vurularak öldürülen Talat Paşa'nın cenazesi, tahnit edilerek Berlin'deki müslüman mezarlığına gömüldü; 25 şubat 1943'te de İstanbul'a getirtilerek Hürriyeti ebediye tepesinde toprağa verildi. (→ Kayn.)

TALAUMA a. Asya'nın, Amerika'nın ve Japonya'nın tropikal ya da yarıtropikal bölgelerinde yetişen hepyeşil yapraklı ağaç. (Talaumalar, açılmaz meyve yaprakları ile manolyalardan ayrılır. Manolyagiller familyası.)

TALAVERA DE LA REINA, **İspanya'da kent, Castilla La Mancha'da (Toledo ili), Tajo kıyısında, verimli bir ovada; 64 800 nüf. Sur kalıntıları. XII.-XV. yy.'dan kalma kiliseler. Ticaret merkezi. Tarım makineleri. Besin sanayileri.**

—Tar. Joseph Bonaparte burada Wellesley'in birliklerini geri püskürttü; Wellesley, öte yandan da Soult tarafından tehdit edildiğinden, Badajoz'a doğru geri çekildi (temmuz 1809).

—Seram. XVI. yy.'dan başlayarak italyan esinli fayansları ve *azulejo* adı verilen duvar kaplama karolarıyla tanınan Talavera atölyelerinde, XVII. yy.'da, sırlarının hafif yeşile çalan rengiyle ayırt edilen, mavi kamayö ya da çokrenkli masalsı hayvan figürleri, soyutlaştırılmış yapraklar ve insanlı manzaralarla süslü özgün fayanslar üretildi.

TALAVET, -ti a. (ar. *talavet*). *Esk.* Güzellik, şirinlik.

TALAY (Feyha), türk kadın çellocu (İstanbul 1923 - *ay. y.* 1968). Cenevre konservatuvarı'nı bitirdi (1948). İtalya'da Gaspar Cassado'yla birlikte çalıştı. İstanbul Belediye konservatuvarı'nda viyolonsel, müzik tarihi ve oda müziği öğretmenliği yaptı (1950-1965). Paris Ulusal konservatuvarı giriş sınavları seçici kurul üyeliğinde bulundu. Avrupa'nın çeşitli kentlerinde başarılı resitaller verdi.

TALAYİ çoğl. a. (ar. *tali'a*'nın çoğl. *ṭalaʼi'*). Esk. ask. Öncüler.

TALAYİ BİN RUZZİK (el-Melikussalih), fatımi veziri (1101-1161). Suriye valisi olarak görev yaparken, küçük yaşta halife olan el-Faiz'in yakınları, yönetime karşı ayaklanan batınilere karşı ondan yardım istediler. Ordusuyla Kahire'ye giren Talayi, batınileri sindirdi; "Melikussalih" unvanıyla vezirliğe getirildi; yönetime tümüyle egemen oldu (1154). Suriye'yi Nurettin Zengi'ye bırakmasına karşın, Kudüs krallığı'nı yıllık haraca bağladı (1156). Gazze'de Haçlılar'a karşı büyük bir zafer kazandı (1158). Kuzey Afrika'da Franklar'ı durdurdu (1159). Faiz'in ölümü üzerine çıkan karışıklıkları bastırmak için Nurettin Zengi'den yardım istedi (1160). Zengi'nin bir ordunun başında Kahire'ye gönderdiği Şirkuk, yerine göz diktiği Melikussalih'i, son fatımi halifesi olan el-Adit'le de anlaşarak bir suikast sonucunda öldürttü.

Talayi camisi, Kahire'de Fatımiler döneminde, vezir Talayi bin Ruzzik tarafından yaptırılmış cami (1160). *Salihtalayi camisi* olarak da anılan yapı 1 522 m²'lik bir alanı kaplar. Üç girişi bulunan caminin avlusu revaklarla çevrilidir. Ana mekân mihraba koşut üç sahınlıdır. Mihrap eksenindeki orta kemerler ötekilerden daha geniştir. Burada da Tolunoğlu camisi'nde olduğu gibi kemer araları sağır nişler ve gülçelerle süslüdür. Kemerler devşirme korinthos başlıklı sütunlara oturur. Sonradan nakışlı ahşapla kaplanmış olan mihrabın yanlarında kırmızı mermer sütunlar yer alır. Minber geometrik ve arabesk motiflidir. El-akmer ve el-Cuyişi camilerinde olduğu gibi, minare ana kapının üzerindeydi (günümüzdeki minare 1926'da eklenmiştir).

TALAZ a. **1.** Dalga, kasırga. **—2.** → TARAZ.

TALAZLANMAK gçz. f. **1.** Deniz sözkonusuysa, dalgalanmak. **—2.** → TARAZLANMAK.

TALAZLIK a. Denizc. **1.** Filikalarda, kürek lombarlarının açıldığı küpeşte. **—2.** Dalga serpintilerini önlemek için kayıkların küpeştelerine baştan kıça doğru yerleştirilen tahta.

TALBOT, Normandiya kökenli, soylu ingiliz ailesi. Wales yakınlarında Midlands' da çok geniş arazi sahibi oldu. Ailenin üyeleri, 1442'den beri Shrewsbury kontu unvanını taşır.

TALBOT (John), 1. **Shrewsbury** kontu, ingiliz komutan (1384'e doğr. - Castillon 1453). Wales savaşlarında (1404-1413), sonra İrlanda'da kral temsilcisi olarak (1414-1419) hizmet gördü. 1420'de Fransa'da bir askeri komutanlık aldı. Patay'da tutsak düştü (1429), 1433'te serbest bırakıldı. 1434-1436 arasındaki çabalarıyla Normandiya'yı kurtardı ve böylece Rouen komutanı ve Fransa mareşali unvanlarını kazandı. 1448'de gene Normandiya'da savaştıktan sonra, 1452'de Gaskonyalılar' ın yardımına gönderildi; Bordeaux'yu aldı (1452), fakat Castillon önünde öldü.

TALBOT (Richard), **Tyrconnel** dükü, ingiliz savaş adamı (1630-Luimneach 1691). Katolikti; Stuartlar'ın tutumunu destekledi. James II, onu, İrlanda ordusu başkomutanı (1685), sonra Lordlar kamarası'nda İrlanda temsilcisi yaptı (1687). İngiltere'de 1688'de devrim patlak verince irlandalı askerlerini topladı, fakat kullanmayı bilemedi.

TALBOT (Charles), **Shrewsbury** 12. kontu ve 1. dükü, ingiliz soylusu (1660 -Isleworth, Middlesex, 1718). 1688 devrimi'nin yaratıcılarından biri olarak William III'ün güvenini kazandı, onun sekreterlerinden biri oldu (1689-90, 1694-1698). Kraliçe Anne'in saltanatı sonunda yeniden hükümette görev aldı ve Hannover sülalesinin tahta geçmesi için çaba gösterdi.

TALBOT (William Henry Fox), ingiliz fizikçi (Lacock Abbey), Chippenham yakınında, 1800 - *ay. y.* 1877). Avam kamarası üyesiydi, edebiyat, arkeoloji ve bilim alanlarında incelemeler yaptı. Daguerre resmi, metal plakalar üzerine çıkarırken, Talbot, 1835-1841'de kâğıt üzerinde elde edilen fotoğrafı (*kalotip* ya da *talbotipi*) geliştirdi. 1851'de bir enstantane fotoğraf tekniği tasarladı.

Talbot, 1903'ten bu yana Londra bölgesinde taşıt üreten bir fransız-ingiliz firmasının markası. Firma, fransız sanayici Adolphe Clément ile ingiliz Shrewsbury kontu lord Talbot'un ortaklığı üzerine kuruldu. 1920'den bu yana Sunbeam-Talbot -Darracq adında bir fransız-ingiliz grubu tarafından Fransa'da (Suresnes'de) ve iki ingiliz fabrikasında Talbot marka spor arabalan üretildi. Fransız kolu 1934'te Antony Lago tarafından satın alınınca, firmanın adı Talbot-Lago oldu. 1950'de bu marka Vingt-Quatre Heures du Mans yarışını kazanarak ünlendi. İkinci Dünya savaşı'ndan sonraki dönemde, küçük üretici firmalar giderek ortadan kalkmaya başlayınca, Talbot firması, o sıralarda Fiat'ın denetimi altında bulunan Simca (1958), 1963'te de Chrysler tarafından satın alındı. Peugeot grubu 1978'de, Chrysler'in Avrupa'daki şubelerini denetim altına alınca, Talbot markası ona "miras" kaldı. Grup 1979'dan bu yana otomobil üretiminin bir bölümünü bu ad altında piyasaya sürdü. "Talbot et Cie" Poissy'deki fabrika ile Carrières-sous-Poissy ve Mortefontaine'deki araştırma merkezlerini kapsar.

Talbot yasası, 1834'te W. Talbot tarafından ortaya konan, kesikli ışık uyartıları ve bu uyartıların yinelenmesi hızlandırıldıkça, "kritik kaynaşma pekansı" denilen belli bir değerden başlayarak öznelerin uyartıyı sürekli uyartı olarak algılamalarıyla ilgili yasa. Talbot yasasına göre bu durumda algılanan ve "fani" adı verilen ışıklılık, zaman birimi başına eşit miktarda bir ışık sağlayan sürekli uyartının aynıdır.

Talbot yöntemi, iç özürü olmayan bir ürün elde etmek amacıyla katılaşma sırasında içi henüz sıvı durumdayken bir külçeyi haddeleme işleminden geçirmeye dayanan çelik külçe döküm yöntemi. (Tam katılaşmanın gerçekleşmesinden sonra külçe, normal olarak olağan haddeleme işlemine uğratılır.)

TALCA, Orta Şili'de kent, Maule yönetim bölgesinin ve ilinin merkezi; 177 953 nüf. (1990). Bir tarım (şarap ve meyve) ve madencilik (talk) bölgesinin merkezi. Kent 1928'deki bir depremle yıkılmıştı.

TALCAHUANO, Orta Şili'de (Concepción ili) liman kenti, Concepción'un K.'inde, Huachipato metalürji merkezinin yakınında; 247 311 nüf. (1990). Balıkçılık ve balıkları tüketime hazırlama. Tersaneler. Petrokimya. Dolma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan liman, yeni San Vincente limanıyla tamamlandı. Üniversite.

TAL-COAT (Pierre JACOB, **Pierre** — denir), fransız ressam (Clohars-Carnoët, Finistère, 1905 - Saint-Pierre-de Bailleul, Eure, 1985). Kendi kendini yetiştirdi, 1925'ten başlayarak Paris'te, anlatımcı ve halka yönelik yapıtlar sergiledi. 1936'da, İspanya savaşı'nın esinlediği bir "Katliamlar" dizisi gerçekleştirdi. 1940'ta Provence'a yerleşti, ışık ve hareket üzerine araştırmalara girişti ("Balıklar" dönemi). 1947'den sonra Uzakdoğu sanatının etkisinde kaldı ve bir tür soyut manzara resmine yöneldi; az ve öz renkler kullanarak, belli belirsiz biçimlerle hareket kazanan (*le Grand Signe*, 1953, Maeght galerisi) ya da tekrenkli bir yüzey üzerinde kabartılardan oluşan (*Trois Points dans l'abrupt*, 1966, özel kol.) tablolar gerçekleştirdi.

TALDIY-KURGAN, Kazakistan'da kent, Çungarya Alatavı'nın eteğinde; 119 000 nüf. (1989). Elektrikli gereçler. Konserve. Hazırgiyim. Ayakkabı. Mobilya.

TÂLE ünl. (ar. *ṭulū*'den *ṭāle*). *Esk.* **1.** "Uzun olsun" anlamında dua sözü. **—2.** *Tâle ömrühu*, ömrü uzun olsun.

TALEBDAR sıf. (ar. *ṭaleb* ve fars. *dār*'dan *ṭaleb-dār*). *Esk.* Alacaklı.

TALEBE a. (ar. *ṭālib*'in çoğl. *ṭalebe*, istekliler, öğrenciler). Öğrenci.
—Esk. eğit. *Talebe-i ulum*, medrese öğrencilerine verilen ad. (Bunlara *talib-i irfan, talib-i ilim* de denirdi. XIX. yy.'ın ikinci yarısında, medreselerdeki bozulma ve ilmiye sınıfının eski saygınlığını yitirmesi sonucu, talebe-i ulum da disiplinini önemli ölçüde yitirmişti.)

Talebe-i ulum gösterileri, medrese öğrencilerinin İstanbul'da sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın görevden alınması için yaptıkları yürüyüşler (10 mayıs-12 mayıs 1876). Bosna-Hersek ve bulgar ayaklanmalarıyla Tenzil-i faiz kararı'nın kamuoyunda yarattığı hoşnutsuzluktan yararlanmayı düşünen Mithat Paşa ile tahta çıkmak için sabırsızlanan veliaht Murat Efendi (sonradan Murat V) hükümete karşı bir eylem düzenlemek üzere sarraf Hıristaki' den aldıkları paraları İstanbul'daki büyük medreselerin öğrencilerine el altından dağıttırdılar. Böylece gösteri yapmak için Sultanahmet meydanında toplanan 1 000 kadar "talebe-i ulum"a halktan da katılanlar oldu ve softalarla Rumeli göçmenlerinin çoğunluğu oluşturduğu bir kalabalık, sadrazamla şeyhülislamı istemediklerini bildirerek Dolmabahçe sarayı'na doğru yürüyüşe geçti. Bu hareketi ulusal bir galeyan sanan Abdülaziz, başmabeyinci Hafız Mehmet Bey'le seryaver Halil Paşa'yı göstericilerle görüşmeye gönderdi. Ertesi gün talebe-i ulum, Dolmabahçe sarayı dışında, Babımeşihat (şeyhülislamlık), Babıâli ve Babıseraskeriye (başkomutanlık) önünde de hükümete karşı gösteriler düzenledi. Gecelerini sokakta geçiren talebe-i ulumun başlattığı gösteriler, kabine değişikliğine kadar (Mahmut Nedim Paşa azledilerek yerine Mütercim Rüştü Paşa sadrazamlığa getirildi) üç gün sürdü.

TALEBELİK a. Öğrencilik.

TALEBEN be. (ar. *ṭaleb*'den *ṭaleben*). *Esk.* İsteyerek, dileyerek.

TALEBKÂR sıf. (ar. *ṭaleb* ve fars. *-kār*'dan *ṭalebkār*). *Esk.* İsteyen, istekli.

TALEGALLA a. Yeni Gine ve Kuzey Avustralya'da yaşayan iri kuş cinsi. (Yumurtalarını çürümekte olan bitkisel madde yığınları altında olgunlaştırır. *Megapodidae* familyası.)

TALENCE, Fransa'da (Gironde) kanton merkezi, Bordeaux'nun güney-batı banliyösü; 36 172 nüf. (1992). Besin, makine ve kimya sanayileri. Üniversite.

TALENTİ (Francesco), XIV. yy.'da yaşamış floransalı mimar. 1351-1359 arasında, Floransa'daki S. Maria del Fiore kilisesi' nin campanilesini tamamladı. 1355'te, Arnolfo di Cambio'nun öngördüğü planı değiştirip geliştirerek kilise için yeni bir plan hazırladı. —Oğlu SIMONE, Benci di Cione ile birlikte loggia della Signoria'yı (loggia dei Lanzi) yaptı (1376-1382).

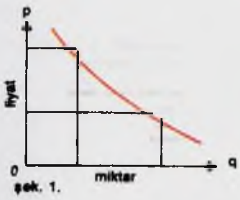
TALEP a. (ar. *ṭaleb*). **1.** Bir kimseden, bir kurumdan bir şeyi yapmasını ya da yapmamasını isteme; istenen şey; istem, istek, rica: *Halkın taleplerini yerine getirmek. İmalatı talebe göre belirlemek. Sizden bir talebimiz olacak.* **—2.** *(Bir kimseden) bir şey talep etmek*, istemek; istemde bulunmak.
—Elektrotekn. *Talep katsayısı*, İSTEM* KATSAYISI'nın eşanlamlısı.
—İkt. Bir malın olası fiyatlarına göre, tüketicinin belli bir anda bu maldan satın almaya hazır olduğu miktar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Talep enflasyonu*, toplam talep harcamalarının, toplam arzın karşılayamayacağı ölçüde genişlemesi nedeniyle ortaya çıkan enflasyon. (→ ENFLASYON.) || *Talep fazlası*, belli bir dönemde ve belli bir miktardan talep edilen mal miktarının, arz edileni aşması. (Talep fazlası durumunda, cari fiyat denge fiyatının [arz ve talep edilen fiyatları birbirine eşitleyen fiyat] altında kalır. Ancak, daha sonra fazla talebin fiyatlar üzerinde yaratacağı baskıyla o malın fiyatı yükselerek denge fiyatı düzeyine gelir.) || *Efektif talep*, global arz eğrisiyle global talep eğrisinin işletme sahiplerince öngörüldüğü biçimde kesiştikleri noktaya karşılık gelen üretim miktarını belirten kavram. (Keynesçi düşüncenin temel kavramıdır.) [İşletme sahipleri, bu öngörünün düzeyine göre, öngörüleri doğru çıktığı takdirde tümüyle satılacak olan bir malın üretimine girişmek için gerekli istihdam düzeyini belirlerler.]
—İsl. huk. *Taleb-i husumet*, ortak maliklerden birinin payını üçüncü kişiye satması durumunda, şufa hakkı sahibinin ortak mülkün bulunduğu yer mahkemesinde dava açması. || *Taleb-i muvasebe*, bir taşınmazın satılmasıyla lehine şufa hakkı doğan kişinin satışı öğrenir öğrenmez bu hakkını kullanacağını bildirmesi. || *Taleb-i takrir ve işhad*, taleb-i muvasebenin yapıldığının iki erkek ya da bir erkek ve kadın tanıkla doğrulanması.
—Med. us. huk. *Talep sonucu* (esk. netice-i talep), mahkemeden sonuç olarak karar verilmesi istenen şey. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Psikan. Jacques Lacan'ın ortaya attığı ve gereksinim ve istek kutupları arasında yer aldığını ileri sürdüğü kavram. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İkt. Mal ve hizmetlere olan talep, her şeyden önce, ekonomideki yararlanılabilir alım gücüne ve bunun tüketiciler arasındaki dağılımına bağlıdır (burada yalnızca ödeme gücüne sahip talep sözkonusudur).
Gerçekten talep, tüketicinin satın alma isteği temeline dayanır. Alıcıların kararlarını etkileyen birçok öğe vardır ve bunların başında da, istenilen malın birinci dereceden bir gereksinim maddesi ya da ikinci dereceden yararlı bir nesne olmasına göre değişen gereksinimlerin şiddeti gelir. Alıcının, ilerde elde edeceği gelir-

Larousse

William H. F. Talbot

lere ilişkin tahminleri ya da fiyatlar da, alım isteği üzerinde etkili olur. Nihayet, toplumsal taklit isteği; yeni bir mal, daha iyi bir yaşam sürmek ve eski yaşam düzeyinin gerilememesini istemek gibi başka bazı etmenler de talebi kamçılayabilirler.

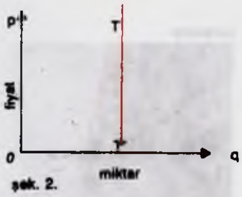
Bir mal ya da hizmet talebi, bir eğriyle gösterilebilir. Gereksinimler, gelirler, fiyatların genel düzeyi bu talep eğrisini etkiler. Ürünlere, göz önünde tutulan zaman parçasına, halkın psikolojisine göre bu eğrinin biçimi değişir. Bununla birlikte, -göz önünde tutulan dönem için gereksinimler, gelirler ve fiyatların genel düzeyi değişmez bir veri olarak kabul edilirse- bir mal ya da hizmete olan talebin miktarı, bunun fiyatı yükseldiği oranda düşer; fiyatı düştüğü oranda da yükselir. Bu durumda talep, fiyatın bir azalan fonksiyonu olarak gözükmektedir. Her değişik fiyat için, tüketicinin satın almak kararında olduğu miktarı gösteren eğri, soldan sağa doğru iner (şek. 1).

şek. 1. talep eğrisi

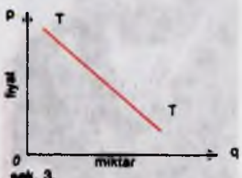
Bir malın fiyatı düştüğü zaman, iki etki, bu malın talep eğrisinin şeklinde değişikliğe yol açabilir: gelir etkisi ve ikame etkisi. Gelir etkisi, ürün fiyatındaki düşüşün, tüketicinin alım gücünde bir artışa yol açmasından doğar. İkame etkisi ise, tüketiciyi, artık nispeten pahalı duruma gelen öteki malların yerine fiyatı azalan malı koymaya yönlendirir.

Bu iki etki, bir ürünün fiyatının talep miktarının artmasına yol açacak biçimde düşmesi durumunda eylemlerini birleştirebilirler. En normal varsayım budur. Ama, bazı durumlarda, özellikle ikincil mallar sözkonusu olduğunda, gelir etkisi, tüketiciyi fiyatı düşen mala olan talebini kısarak, böylece elde ettiği fazladan alım gücünü fiyatı düşmemiş olan başka ürünlere yöneltmeye özendirebilir. Örneğin, ekmek fiyatının düşmesi, tüketiciyi, böylece serbest kalan ek alım gücünden azami ölçüde yararlanarak et, sebze vb. talebini artırmaya yöneltebilir. Bu durumda, bir ürüne olan talep, onun fiyatı düştüğü zaman artacak yerde azalır ya da olduğu gibi kalır. Eğrinin şekli böylece değişmiş olur.

şek. 2. elastikliği sıfır talep eğrisi

Başka bir öğe daha talep eğrisinin şeklini etkiler: bu öğe, çeşitli ürünlere olan talebin, fiyata oranla değişen *esnekliği*'dir. Bir ürüne ya da bir hizmete olan talebin fiyata oranla esnekliği, eğer talep miktarı belli bir fiyat düşüşü karşısında büyük bir artış gösteriyorsa kuvvetli; tersi durumda ise zayıftır. Buna göre, esneklik katsayısı ya 1'e eşit, ya 1'den büyük ya da 1'den küçük olur. Esneklik katsayısı aşağıdaki oranla elde edilir:

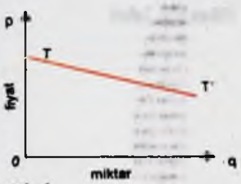

şek. 3. elastikliği birim talep eğrisi

$$\frac{\dfrac{\text{talep miktarındaki değişiklik}}{\text{talep miktarı}}}{\dfrac{\text{fiyatlardaki değişiklik}}{\text{fiyat}}}$$

yani

$$(ep) = \frac{dq}{q} : \frac{dq}{p} \text{ ya da } \frac{dq \times p}{q \times dp} = \frac{dp \times q}{dq \times p}$$

şek. 4. çok elastik talep eğrisi

Talep eğrisi, esneklik katsayılarına göre, aşağıdaki şekilleri alır:
(şek. 2) esnekliği sıfır talep eğrisi;
(şek. 3) esnekliği birim talep eğrisi;
(şek. 4) çok esnek talep eğrisi.

Esnekliği az olan talepte, fiyat düşüşü, talep miktarında aynı oranda bir yükselişe yol açmaz. Esneklik katsayısı pozitif olduğunda (esnek talep), bir fiyat düşüşü, talep miktarında orantılı olmaktan öte bir artışa yol açar.

Talep esnekliği, üründen ürüne değişir. Genellikle, birinci dereceden gereksinim maddelerinin esnekliği zayıftır; konut ve giyim masraflarının esnekliği 1'e eşittir; kültür, eğlence vb. masraflarının esnekliğiyse güçlüdür.

Belli bir ürün için, talep esnekliği o ürünün doğasına, alıcının tüketimindeki yerine ve ikame mallarının varlığına bağlıdır. İkame olanaklarının varlığı, ürüne olan talebin esnekliğini artırır. Demek oluyor ki, talebin fiyatla orantılı esnekliği de, ayrıca, çok sıkı bir biçimde, gelir esnekliğine ve ikame esnekliğine bağlıdır.

B. N., Paris

bir gümüş Maria-Theresia talerinin önyüzü
Bibliothèque nationale, Paris

Gerçekçi ve etkili bir iktisadi siyasetin oluşturulabilmesi için (özellikle enflasyonla mücadele ve konjonktürlerin düzenlenmesi konusunda), talebin somut öğelerinin iyice bilinmesi gereği, giderek zorunlu bir koşul olarak karşımıza çıkmaktadır.

—Med. us. huk. Talep sonucu, dava dilekçesinin en önemli öğesidir. Davacı, dava dilekçesinde istediklerini açıkça belirtmelidir. Mahkeme, tarafların isteklerinin dışına çıkamaz; kural olarak, talep sonucuyla bağlıdır. Talep sonucu, dava çeşitlerine göre değişir. Edim davalarında davacı, davalının bir şey vermesini, bir işi yapmasını ya da yapmamasını ister. Tespit davalarında ise, bir hukuksal ilişkinin var olup olmadığının saptanması isteğinde bulunur.

—Psikan. Başkası'na olan talep, insan konuşma yasasına bağımlı olduğu sürece, bireyin gereksinimleri için geçilmesi zorunlu bir geçit oluşturur: eğer istek, Başkası'na olan istekse, birey olası herhangi bir gereksinimini dile getirmek için, talep geçitlerinden geçmek zorundadır. Bu durumda, talep, isteğin söz halinde zorunlu ifadesi olarak kendini gösterir. Öyleyse, söz haline geçemeyen şey, bastırım altında bulunuyor demektir ("birey engellenmiştir"). Öte yandan, ifade edilmiş (söylenmiş) talep ile gereksinim arasındaki ayrıklıkta, hiçbir ifadeye indirgenemeyen bir kalıntı yer alır: istek.

Başkası'na olan talep, bireyin alabileceği cevabı şartlandırır ve, dolayısıyla, bilinçdışında bu talebin sözlerini ve nesnesini şekillendirir. Öyle ki, bireyin talebi, Başkası'nın bilinçdışı talebi olur, Başkası'nın ondan istediği şey haline gelir.

TALEPNAME a. (ar. *ṭaleb* ve fars. *nāme*'den *ṭaleb-name*). *Esk.* İstek bildiren kâğıt.

TALER a. (alm. *Taler*). **1.** İlk kez 1525'te Bohemya'da basılan yaklaşık 29 g ağırlığında gümüş para; zamanla bütün Avrupa'da geçerlik kazandı ve XVI.-XIX. yy.'lar arasında germen ülkelerinin para birimi olarak işlev gördü. **—2.** *Maria-Theresia taleri*, Etyopya, Eritrea ve Yemen'in bazı bölgelerinde kullanılan para.

—ANSİKL. *Dollar, tallero* vb. sözcüklerinin doğmasına yol açan "taler" sözcüğünün, Schlick kontlarının Sankt-Joachimsthal'deki (Bohemya) madenlerinin adı olan "Joachimstaler Guldengroschen"in kısaltması olduğu sanılır. 1566'dan başlayarak alman imparatorluğu para sisteminin temelini oluşturan yeni para, *groschen*'lere bölünüyordu. Alman devletlerinin birleştirilmesinden (1871) ve markı ortaya çıkaran para reformundan sonra, taler üç mark karşılığı olarak kabul edildi. 1908'de dolaşımdan kaldırıldı. Bununla beraber, Doğu Afrika ve Levant'la yapılan ticarette kullanılmak üzere Avusturya'nın Maria-Theresia talerlerinin Avrupa'da basımına devam edildi.

TALET a. (ibranice *talet*). Yahudi dinsel törenlerinde kullanılan yünlü ya da ipekli şal.

TALEV (Dimitır), bulgar yazar (Prilep 1898-Sofya 1966). Romanlarında ve öykülerinde, XIX. yy.'da ve XX. yy. başlarındaki Makedonya'nın kurtuluş mücadelelerini anlattı (*Yeleznyat svetilnik*, 1952; 1908 ayaklanmasını anlattığı *İlinden*, 1953; *Prespanskite Kambani*, 1954; *Glasovete vı çuvam*, 1966). Bir de ilk Bulgar Krallığı'ndan esinlenen *Samuyil* (1958-1960) adında bir tarihsel üçleme yazdı.

Talfan hastalığı. Vet. Genç domuzlarda, beyin ve omurilikte, enterovirüs enfeksiyonun neden olduğu, değişik sıklıkta ve ağırlıkta ansefalomiyelit.

Talgo treni (isp. *Tren Articulado Ligero Goicoechea Oriol*, "mafsallı hafif Goicoechea Oriol treni"), ispanyol mühendis Goicoechea ve ortağı Oriol tarafından tasarlanan mafsallı tren; bağımsız tekerlekli dingiller üzerine oturan, hafif alaşımdan yapılmış kısa ve basık vagonlardan oluşur. Talgo trenleri 1950'de İspanya'da ve 1969'da Fransa ve İspanya arasındaki kimi uluslararası bağlantılarda hizmete sokulmuştur (hat genişliği değişken dingillerle donatılan ve Avrupa'daki normal hatlara olduğu kadar, İspanya'daki geniş hatlara da uyan katarlar).

TALH a. (ar. *ṭalḥ*). Esk. bot. Zamk ağacı.

TALHA BİN UBEYDULLAH, sahabe, Hz. Muhammet'in Cennetle müjdelediği on kişiden (aşere-i mübeşşere) biri (öl. Hureybe, Basra yakını 656). İslam dinini ilk benimseyenlerdendir. Bu yüzden kendi kabilesi Kureyş'ten ağır baskı gördü. Medine'ye göçten sonra Hz. Muhammet'in danışıp güvendiği yakınları arasında yer aldı. Uhut savaşı'nda Hz. Peygamber'i korurken yaralanıp sakat kaldı. Arabistan ve Irak fetihlerinde büyük servet edindi; mal varlığı kadar elinin açıklığıyla da tanındı. Halife Ömer'den sonra bu makama kendisi geçmek istedi ve Osman'ın muhalifleri arasında yer aldı. Onun öldürülmesi üzerine Ali'ye karşı Zübeyr ve Ayşe ile anlaştı. Basra'ya giderek başlattığı mücadele sırasındaki savaşta (Cemel* vakası) öldü.

TALHUNİ (Behçet), ürdünlü hukukçu ve siyaset adamı (Maan 1904). Kral Hüseyin tarafından dört kez Başbakanlığa getirildi (1960-62, 1964-65, ekim 1967 - mart 1969 ve ağustos 1969 - haziran 1970).

TALİ sıf. (ar. *tulūvv*'den *tālī*). Ancak ikinci derecede bir önemi, bir yararı olan; ikincil: *Tali renkler. Tali bir mesele. Tali yol.*

—Dy. *Tali hat*, bir anahattan ayrılarak ikincil bir yolu oluşturan demiryolu.

—Ask. *Tali harekât*, ikinci dereceden öneme sahip askeri harekât.

—Ask. tar. Osmanlı ordusunda, redif kuruluşunun ikinci bölümünü oluşturan ihtiyat kuvvetler. (Redif kuruluşunda ilk bölümü oluşturan "mukaddem" sınıfında ilk üç yılı geçiren yükümlü, kalan üç yılını "tali" denilen sınıfta geçirirdi.)

—Dilbilg. *Tali cümle* → YANCÜMLE.

TALİ, -İ sıf. (ar. *ṭulūʿ*'dan *ṭāliʿ*). *Esk.* **1.** Doğan, ortaya çıkan: *"Tâli etdiği gibi tedenni de eder"* (Baha Tevfik). **—2.** Talih, kısmet: *"Harab olup yaşıyor tâliin azabıyla"* (Y. K. Beyatlı). **—3.** *Tali-i menbus*, uğursuz talih: *"Bu şehidler o gün İnönü'nde, sonra da Dumlupınar'da, ... milletin tâli-i menhusunu da yendiler"* (Y. K. Beyatlı). ‖ *Tali-i na-saz*, uygunsuz, kötü talih.

TALİ a. Tropikal Afrika'da yetişen ve esmer kırmızıya çalan sarımsı renkte ince dokulu, sert ve ağır bir odun veren ağaç. Odunu kaba marangozlukta, vagon tabanı ve travers yapımında kullanılır. (*Erythrophleum* cinsi; erguvangiller familyası.)

TALİA a. (ar. *ṭaliʿa*). Esk. ask. Öncü: *"Pencab'a giden talia dönsün"* (A. H. Tarhan).

—Ask. tar. *Talia neferatı*, 1864'te Saraybosna'da gönüllü boşnak gençlerinden kurulan taburlardaki erlere verilen ad. (Yeşil şeritli talia üniforması giydiklerinden bu adla anılmışlardır.)

—İsl. huk. Casus; düşman hakkında bilgi toplayıp mensup olduğu tarafa bildirmek için görevlendirilen kişi.

Taliani deneyi. Fişekç. Patlayıcı maddelerin kararlılık*'ını sınamak için yapılan deneyler.

TALİBAN çoğl. a. (ar. *ṭālib*'in fars. çoğl. *ṭālibān*). *Esk.* **1.** Talipler, istekliler. **—2.** Öğrenciler.

TALİBE a. (ar. *ṭālib*'in dişl. *ṭālibe*). *Esk.* Kız öğrenci.

TALİBİ Zileli, türk halk şairi (Zile yaklş. 1720 - *ay. y* 1813). Oldukça iyi öğrenim gördü; tasavvufla yakından ilgilendi. Âşık Ömer, Gevheri etkisinde koşmalar, destanlar söyledi. Ondan etkilenen, şiirlerine

nazire söyleyen âşıklar da oldu. Ünü XIX. yy. sonuna dek sürdü.

TALİBİ COŞKUN, asıl adı **Hacı Bektaş,** türk halk şairi (Sıvas 1898 - Ankara 1976). Küçük yaşta yetim kaldı. Bir süre çobanlık yaptı, güreşti. Gezgin halk şairi olarak yurdu dolaştı; kahvelerde, pazarlarda, askeri birliklerde, okullarda şiirlerini okuyup kitaplarını satarak geçindi. Âşık geleneğinden farklı olarak yalnız şiir söyler, saz çalmazdı. Bir dizi şiirinde Keklik Emine adlı kıza aşkını, bu yüzden başına gelenleri anlatır. Koşmaları, türküleri, karşılaştığı haksızlıklarla ilgili taşlamaları, seyahat şiirleri şu yapıtlarındadır: *Ankara destanı* (1938), *Trakya destanı* (1944), *Felek yarası* (1945), *Seher yeli gibi* (1946), *Çukurova sesleniyor* (1950), *Samsun destanı* (1953). [→ Kayn.]

TALİBOF (Mirza Abdürrahim), iranlı azeri yazar (Tebriz yakınında 1834'e doğr. - Temir Han Şura, bugünkü Buynaksk, Dağıstan, 1910). İran'da çağdaş düşüncelerin yayılmasının öncülerinden biri. Bir marangozun oğlu, yurtsever ve devrimci, çok genç yaşta kaçar rejimine karşı çıktı, Tiflis'e sürgüne gitti, daha sonra Bakü yakınına yerleşti. Rusça öğrendi ve İran'daki fransız-ingiliz bilim ve kültür etkisinin karşısına rus etkisini getirdi. İstanbul'da kısa süre sonra basılan ve İran'da dağıtılan dokuz yapıtı didaktik üne kavuşmasını ve 1907'de Azerbaycan milletvekili seçilmesini sağladı, ancak Tahran'a gitmeyi reddetti. Çağdaş iran şiirinin kurucularından biridir.

TALİDOMİT a. (fr. *thalidomide*'den). Yaratabileceği ağır teratojen etkiler ve nörolojik bozukluklar nedeniyle genel kullanımı yasaklanan ilaç maddesi. (Talidomit, Hansen basili üzerinde etkilidir ve yalnız cüzam tedavisinde antibakteriyel ilaçlarla birlikte kullanılır.)

TALİESİN, Powys, Owain ve Gwallawg kralını öven *Llyfr Taliesin* adlı kahramanlık şiirlerini yarattığı sanılan walesli halk ozanı (VI. yy.). Yanlış olarak lady Charlotte Guest'in *Mabinogion*'larından biri olan Taliesin ile aynı sayılmıştır. O Taliesin, büyücü Ceridwen tarafından Gwion Bach biçiminde yutulur, geçmişi, şimdiki zamanı ve geleceği gören "güzel alınlı" (taliesin) bir çocuk peygamber biçiminde yeniden doğar.

TALİH a. (ar. *ṭalīʿ*). **1.** İnsan yaşamındaki rastlantıları yönettiğine ve böylelikle onlara iyi ya da kötü durumlar hazırladığına inanılan güç; baht, şans, yazgı. **—2.** İyi talih: *Talihim olsaydı her şey başka türlü olurdu.* **—3.** *Talih kuşu*, iyi talih, güzel ve iyi olanakların ele geçmesi anlamında kullanılır: *Başına talih kuşu kondu.* || *Talih oyunu* →ŞANS* OYUNU. || *Talihi yar olmak, talihi yaver gitmek*, her şey istediği, düşündüğü gibi gerçekleşmek, işleri yolunda gitmek. || *Talihim olsaydı anamdan kız doğardım*, yaşam koşullarının ağırlığı altında erkeklerin ezildiğini, kadınların daha rahat olduğunu belirtmek için söylenir (tkz.). || *Talihine küsmek*, içine düşülen kötü durumdan ya da başına gelenlerden ötürü talihini suçlamak, yalnızca onu suçlu görmek.

—Med. huk. *Talih ve tesadüfe bağlı sözleşmeler*, tarafların karşılıklı yükümlülüklerinin kesin bir biçimde önceden belirlenmediği sözleşmeler. (Bu tür sözleşmelerin ortak özelliği, tarafların karşılıklı olarak yüklendikleri borçlarının sözleşmenin yapıldığı zaman belli olmaması, borcun doğması ya da doğan borcun kapsamının talih ve tesadüfe bırakılmasıdır. Kumar ve bahis, ölünceye kadar bakma sözleşmesi vb. talih ve tesadüfe bağlı sözleşmelerdir.)

—Ortaç. uyg. *Talih çarkı*, Ortaçağ'da, talihin yükselip alçattığı insanlığı ya da dünyanın boşluğunu simgeleyen çark; XII. yy.'dan başlayarak elyazmalarını süsledi (*Hortus deliciarum*; Villard de Honnecourt; Münih'teki *Boccaccio* elyazması) ya da katedral cephelerindeki güllerin etrafına oyuldu (Beauvais'de St. Étienne; Amiens katedrali). [Bu simge, Boece ve Honorius d'Autun'ün yazılarının etkisiyle ortaya çıktı.]

TALİH, yunan talih tanrıçası *Tykhe* ile özdeşleştirilen roma tanrıçası. Bu tanrıçaya başvurma âdetinin Servius Tullius zamanında ortaya çıktığı sanılmaktadır. Başvuru ve dua törenleri özellikle Praeneste ve Antium'da ünlüydü.

—İkongr. Antikçağ'da Talih, bereket boynuzu taşıyan bir kadın biçiminde canlandırıldı; alegorinin değişik görünümlerine göre buna çeşitli simgeler eklendi: çark (değişkenlik simgesi), "polos" (küre, evrensellik simgesi), dümen, gemi pruvası vb. Talih, kimi zaman kanatlı, kimi zaman kör olarak gösterildi. Ters Talih kırık bir tekerlekle canlandırıldı. Vatikan'da yer alan bir kopyasıyla bilinen Antakya *Tykhe*'si (Sikyonlu Eutykhides'in yapıtı), Ostia'da ele geçen bir heykel *(ay. y.)* ve imparatorluk dönemi roma madalyalarında bu özelliklere bağlı kalır. Bu temanın işlendiği XVI. yy. (Dürer, H. S. Beham, Altdorfer, Aldegrever; Goltzius [Rotterdam], Cornelisz Van Haarlem [Cenevre] vb.'nin tabloları) ve XVIII. yy. (Simone Cantarini; F. II Francken [Louvre]; Rubens [Prado]) yapıtlarında da aynı özellikler görülür. XIX. yy.'da da Burne Jones *Talih çarkı* temasını ele almıştır (Louvre-Orsay müzesi).

TALİHLİ sıf. Talihi açık, iyi olan kimse için kullanılır; şanslı: *Ne kadar talihlisin,hemen iş buldun. Bazı insanlar doğuştan talihli oluyor.*

◆ a. Herhangi bir çekilişi, şans oyununu vb. kazanan kimse: *Bu gecenin talihlisini açıklıyorum.*

TALİHSİZ sıf. **1.** Talihi kötü olan kimse için kullanılır; şanssız, bahtsız. **—2.** Yerine ve zamana uygun olmayan; yapılması gereken şey için kullanılır: *Talihsiz bir konuşma. Talihsiz bir seçim, bir karar.*

TALİHSİZLİK a. Talihin ters gitmesi; şanssızlık, bahtsızlık.

TALİK, -kı a. (ar. *ʿalak*'tan *taʿlīk*). *Esk.* **1.** Bir yere asma, yukarı kaldırma. **—2.** Bir şeyin yapılmasını belli koşullara bağlama. **—3.** Bir işi erteleme, geriye bırakma, askıya alma: *"Tatlık olamaz bu belki ta'lik / Mutlak seviyorsun!... Etme inkâr"* (A. H. Tarhan). **—4.** *Talik etmek*, asmak; ertelemek: *"...omuzlara ta'lik edilen lastikli askılar altında tahta gibi sert kolalı bir gömleğin rahatsızlıkları..."* (Baha Tevfik).

—Hat. İranlı hattatlarca bulunmuş bir yazı türü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. Sonuçlanmayan bir duruşmanın başka bir güne bırakılması, erteleme. || *Taliki şart* → ŞART.

—ANSİKL. Hat. Talik yazının XI. ya da XII. yy.'larda tevki, rıka ve ayrıca İranlılar'ın islamiyetten önce kullandıkları Pehlevi ve Avesta yazılarının karışımı olduğu sanılmaktadır. XIII. yy. ortalarında tüm özellikleri ortaya çıkan ve divanlarda daha önce kullanılmakta olan tevki ve rıka yazılarının yerini alan talik yazı XVI. yy. başlarına değin önemini korudu. Bu tarihten sonra yerini, nestalik* ile onun kurallarının kırılmasıyla yazılan ve *şikeste nestalik* denilen bir yazıya bıraktı. Günümüzde İran'da yalnızca sanat yazısı olarak değerlendirilmektedir.

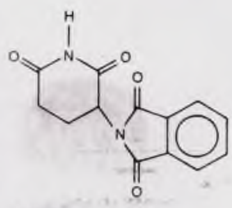
Adından da anlaşılacağı gibi talik yazıda harfler birbirinin içine girmiş, birbirine asılmış izlenimi uyandırır. Bu yazıyı bulan kesin değilse de, Ahmet bin Ali Şirazi'nin (XIV. yy.) onu ustalıkla kullanan ilk hattatlardan olduğu bilinmektedir. Bu yazıyı en güzel yazan ve olgunluğa ulaştıran ise Safeviler döneminde yaşamış Hâce İhtiyâruddin Münşi'dir (XVI. yy.). Talik yazı Anadolu'da kullanılmamıştır.

Ayrıca İranlılar'ın nestalik adını verdikleri yazı Türkiye'de ve kimi arap ülkelerinde talik adıyla anılır.

Lauros-Giraudon

talih çarkı
Chrétien Legonais'nin
Ovide moralisé adlı yapıtının
bir elyazmasındaki kenar süsü
Fransa, XIV. yy.
Belediye kitaplığı
Rouen

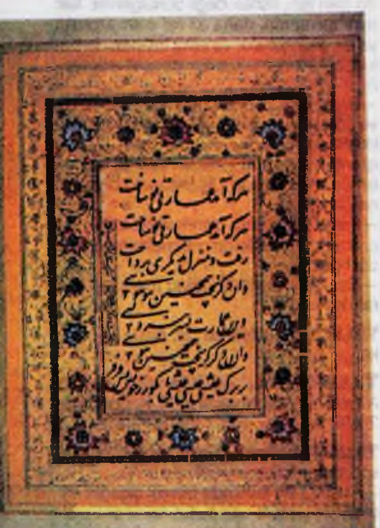

talidomit

Scala

Talih
Iacopo Ligozzi'nin yapıtı
Uffizi müzesi
Floransa

bir murakkadan talik yazı örneği (1540)
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

Talitrus

Lauros-Giraudon

Charles Maurice de Talleyrand-Périgord A. Scheffer'in bir portresinden ayrıntı *Condé müzesi, Chantilly*

TALİKA sıf. (ar. *ṭāliḳ*'ın dişl. *ṭāliḳa*). *Esk.* Kocasından boşanmış olan kadın için kullanılır.

TALİKA a. (rusça *telega*). Arabac. Rusya'da mal taşımakta kullanılan, dört tekerlekli, atlı araba.

TALİKAT, -tı çoğl. a. (ar. *taʿlīḳ*'ın çoğl. *taʿlīḳāt*). *Esk.* Bir kitabı açıklamak amacıyla sayfa kenarına yazılmış yazılar.

TALİL a. (ar. *ʿillet*'ten *taʿlīl*). *Esk.* **1.** Neden arama, neden gösterme. **—2.** *Talil etmek,* bahane bulmak, neden göstermek. **—3.** *Talil bade-l-vuku,* bir şeye olduktan sonra bir neden bulma.
—Ed. → HÜSN-İ TALİL.
—Esk. mant. Tümdengelim.

TALİM a. (ar. *taʿlīm*). **1.** Alıştırma: *Atış talimi.* **—2.** *Esk.* Öğretme, belleme, yetiştirme. **—3.** *Esk.* Öğretim. **—4.** Ask. EĞİTİM' in eşanlamlısı. **—5.** *Talim etmek,* öğrenmek, bilgi kazanmak (esk.). || *(Herhangi bir şeye) talim etmek,* oldukça az bir para karşılığında çalışmak; hep aynı şeyleri yeme zorunda olmak: *Kaç gündür yağsız mercimeğe talim ediyoruz.*

TALİMAR a. (ital. *tagliamare, tagliare,* yarmak, ve *mare,* deniz'den). Denizc. Kimi gemilerde, baş bodoslamasının dış yüzeyinden omurgaya kadar uzanan ve cıvadra donanımını desteklemek için yerleştirilen ek yapı öğesi. (Talimar, bodoslamaya biçimini veren parçadır ve üst ucunda bir heykel ya da baş süsü taşıyabilir. Ayrıca geminin baş taraftan bindirmesi durumunda, baş bodoslamasının fazla hasar görmesini önler. Genellikle eski tip gemilerde kullanılır.)

TALİMAT, -tı a. (ar. *taʿlīm*'in çoğl. *taʿlīmāt*). Üst tarafından asta verilen, yapılacak işlere ilişkin bilgileri içeren resmi yazı ya da emir; direktif, yönerge: *Talimat almak, vermek. Verilen talimata göre hareket etmek.*
—Ask. *Devamlı talimat,* devamlılık gösteren çeşitli askeri hizmet ve etkinliklerin nasıl yapılacağını ayrıntılı biçimde açıklayan sürekli emir niteliğindeki yönerge*.
—Huk. Amirlerin, hiyerarşi yetkilerine dayanarak, emri altındaki memurlara hizmetle ilgili olmak üzere verdikleri emir.
—Ruhbil. Bir testin uygulanması sırasında deneklere, kendilerinden isteneni nasıl yerine getirecekleri konusunda verilen bilgilerin tümü.
—Siber. *Talimat değeri,* YÖNERGE* DEĞERİ'nin eşanlamlısı.
◆ çoğl. a. Emirler, bir işin nasıl yürütüleceğine, bir işletmenin nasıl yönetileceğine ilişkin açıklamalar; direktifler.

TALİMATNAME a. (ar. *taʿlīmāt* ve fars. *name*'den *taʿlīmat-name*). Yönetmelik.
—Ask. Silahlı kuvvetlerdeki ortak ve önemli görevlerin uygulamada nasıl yürütüleceğini ayrıntılarıyla açıklayan yönetmeliğe eskiden verilen ad.
—Huk. → YÖNETMELİK'in eşanlamlısı.

TALİMGÂH a. (ar. *taʿlīm* ve fars. *gāh*' tan *taʿlīmgāh*). Ask. Çeşitli sınıf ve silahlara ilişkin öğretmen ve erbaşları yetiştirmek amacıyla kurulan askeri birlik.
—ANSİKL. Ask. Talimgâhlarda uygulamalı eğitime önem verilir. Günümüzde yalnızca çavuş eğitim talimgâhları bulunurken eski dönemlerde, askeri okulların yetersizliği nedeniyle uzmanlık dallarına göre subay ve yedek subay yetiştiren talimgâhlar da vardı.

TALİMHANE a. (ar. *taʿlīm* ve fars. *ḫāne*' den *taʿlīm-ḫāne*). Osmanlılar'da askerlerin eğitim yaptıkları özel yer.
—ANSİKL. Kur. tar. Osmanlılar'da tüm askeri kuruluşların (Yeniçeri ocağı, Lağımcı ocağı, Cebeci ocağı, Humbaracı ocağı) eğitim alanı olarak kullandıkları, ayrı ayrı yerlerde talimhaneleri vardı. Bayezit II döneminde (1481-1512) Etmeydanı'ndaki yeniçeri talimhaneleri Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566) genişletildi ve Ağa bölüklerinden 54. ortanın komutanı talimhaneye komutan olarak atandı. Bunlara *talimhaneci başı* ya da *sermuallimi talimhane* denirdi. Topçu ocağı'nın talimhaneleri Kâğıthane (Sadabat) ve eski Taksim kışlası'nda, Lağımcı ve humbaracılarınki ise Kâğıthane'deydi. Cebeci ocakları ise kendi fabrika ve atölyelerinde eğitim ve öğrenim görürlerdi. Selim III döneminde (1789-1807) talimhanelerin çağdaşlaştırılması için çaba sarf edildi. Topkapı dışında Seğirdim'de ve Kâğıthane'de yeni talimhaneler yaptırıldı.

TALİMİ sıf. (ar. *taʿlīm* ve *-ī*'den *taʿlīmī*). *Esk.* Talimle, eğitimle ilgili, öğretici, didaktik.

Talim-i edebiyat, Recaizade Mahmut Ekrem'in edebiyat bilgileri kitabı (1882). Yazarın Mülkiye'de verdiği dersleri kapsar. Edebiyat ürünlerinin türlerini, söz ve anlam sanatlarını arap edebiyatının kurallarına göre açıklayan daha önceki türkçe yapıtlardan bütünüyle ayrılır. Batı estetiğine dayanması, anlatım sorunları üzerinde durması, anlatımın kişilikle ilgili yanlarını araştırması, şiirin duygu-imgelem-düşünce gibi öğelerini ele alması, düzyazı türüne geniş yer vermesi, örneklerini çağdaş yazarlardan seçmesi gibi yenilikler taşır. Bu yönleriyle özellikle Servet-i fünun kuşağı üzerinde etkili oldu. Namık Kemal' in yapıtla ilgili görüşlerini yansıtan çalışması (*Namık Kemal'in Talim-i edebiyat üzerine bir risalesi,* bas. 1950), Mustafa Nihat Özön tarafından bulunarak yayımlandı.

TALİMİYE a. (ar. *taʿlīm,* öğretmek, eğitmek'ten *taʿlīmiyye,* öğreticilik). İsl. İsmailiye mezhebinin öteki adı.

TALİMLİ sıf. **1.** Talim görmüş, eğitilmiş: *Talimli asker.* **—2.** *(Bir şeye) talimli,* alışık, eli yatkın. **—3.** *Talimli maymun,* kendisine kimi beceriler, hünerler öğretilmiş kimse ya da hayvan (tkz.).

TALİMNAME a. (ar. *taʿlīm* ve fars. *nāme*'den *taʿlīm-nāme*). Ask. Askeri personelin nasıl eğitileceğini, silah, araç ve gereçlerle nasıl eğitim yapılacağını açıklayan, askeri taktik ve teknik bilgiler içeren kılavuz kitap.
—ANSİKL. Ask. Silahlı kuvvetlerde bulunan her sınıf ve silahın muharebe ve hizmet yönünden çeşitli türde talimnameleri vardır. Talimnameler, öncelikle, savaşa gereken biçimde hazırlanmak amacıyla barıştan başlayarak yürütülmesi gereken eğitim, atış, plan gibi etkinliklerin uygulanmasında güdülecek temel kuralları gösterir.

TALİP sıf. (ar. *ṭālib*). İsteyen, istekli: *Eğer kabul ederseniz, bu işe talibim.*
◆ a. **1.** Evlenmek isteyen ve bu isteğini bildiren erkek. **—2.** *Esk.* Öğrenci. **—3.** *Talip çıkmak, talibi çıkmak,* bir kızdan söz ederken, evlenme teklifi almak; bir şeyin isteklisi, alıcısı olmak: *Eve bir talip çıksaydı, çoktan satmıştık.* || *Talip olmak,* bir şeyi almaya ya da onu yapmaya, üstlenmeye istekli olmak.
—Tasav. Tarikata girmek isteyen kişi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tarikatlar geleneğinde talip, tarikata kabul edilmeden önce belli bir süre ahlak ve edep denemesinden geçirilir; manevi yükselmeye gerçekten istekli ve seyrü süluk çilesine katlanmaya hazırsa *mürit* olarak tarikata alınır, değilse hazır oluncaya kadar bekletilirdi. Tarikata yeni giren talibe *müptedi* denirdi. Sufiler baştan beri talip ve müptedi aşamalarına büyük önem verdiler. Çünkü, sufilere göre Tanrı yolculuğuna iyi bir başlangıç yapmayan menzile eremez. Bir salikin manevi yolculuğu sırasında zorluklarla karşılaşarak yolunu yitirmesi başlangıçta iyi bir talip ve müptedi olmamasından kaynaklanır. Bidayet ehlinin iç dünyaları (batın), bir mum gibi mürşidin her türlü şekil vermesine elverişli olmalıdır. Bu nedenle nakşibendilik gibi bazı tarikatlar tasavvufta "nihayet"in tümüyle "bidayet"te saklı olduğunu (indirac ün-nihaye fi'l-bidaye) söylemişlerdir.

TALİPLİ sıf. ve a. Talip, istekli.

TALİPOT a. (sanskritçe *talapattra, tala,* palmiye, ve *pattra,* yaprak'tan). **1.** Hindistan palmiyesi *Corypha umbraculifera*'nın yerel adı. **—2.** *Bengal talipotu, Borassus* flabellifer*'in günlük dildeki adı.

TALİŞ, Azerbaycan'da dağlar bütünü, İran sınırında; 2 477 m. Aras ve Kura deltasının güneyinde, Hazar denizi kıyısına egemendir. Bazen bu dağların ön ülkesine (Lenkoran'ın sınır bölümü) *Taliş ülkesi* de denir.

TALİŞ DİLİ a. Talişler tarafından konuşulan iran dili.

TALİŞLER, İran'da Gilan eyaletinin kuzeyi ile Azerbaycan'ın sınır bölgesinde yaşayan iranlı halk topluluğu. Ruslar'ın "Talışı" ya da "Talışinci" olarak adlandırdıkları bu halkın nüfusu yaklaşık 100 000 kadardır. Gilan yerlileri gibi Talişler de şiidirler; dilleri gilan lehçesinden biraz farklıdır.

TALİT ya da **TALİTOL** a (fr. *talite* ya da *talitol*). Org. kim. Formülü
$HOCH_2—(CHOH)_4—CH_2OH$
olan, talozun indirgenmesiyle elde edilen polialkol.

TALİTRUS a. Boyu 2 cm'yi bulmayan, kumsallarda dalgaların getirdiği yosun demetlerinin altında yaşayan kabuklupire cinsi. (Çok iyi sıçradıklarından *"deniz piresi"* adıyla da bilinirler. *Talitridae* familyası.)

TALİYE a. (ar. *ʿulüvv*'den *taʿliye*). *Esk.* **1.** Yükseltme, yüceltme. **—2.** *Taliye-i name,* mektuba başlık koyma.

TALİYE sıf. (ar. *tālī*'nin dişl. *tāliyye*). *Esk.* İkinci dereceden olan; sonradan gelen: *Mekâtib-i taliye* (iptidai ile âli dereceleri arasında yer alan okullar). *Mesele-i taliye* (ikinci derece önemi olan sorun). *Ulum-ı taliye* (idadi okullarında okutulan dersler).

TALK a. (ar. *ṭalḳ*). Miner. Ortorombik sistemde yer alan hidratlı doğal magnezyum silikat; Pireneler'de (Luzenac) çıkarılır. (Çeşitli çözücülerde çözünmeyen, yağlı, beyaz renkli bir tozdur.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Eczc. *Talk pudrası,* süt çocuklarının kıvrımlı yerlerine sürülen talk karışımlı toz. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Formülü $Mg_3Si_4O_{10}(OH)_2$, özgül ağırlığı yaklaşık 2,7; sertliğiyse 1 ile 1,5 arasında olan talk, hamlaçta erimeyen yapraksı bir silikattır. Özellikle toz halinde dokunulduğunda yağlıymış hissi uyandırır; rengi genellikle açık yeşildir, kimi zaman bileşimindeki klorit nedeniyle daha koyu renkte bulunur. Gümüş parlaklığında olan talk, esnek değil bükülgendir. Talk aynı zamanda, daha az saf olan yapraklı ya da şistli kütleler ve elyaf halinde de bulunur. Tıkız haldeki talka steaşist adı verilir.
—Eczc. Talk pudrası deri hastalıklarında ve çocuk bakımında, yalıtıcı ve emici özellikleri nedeniyle kullanılır. Seyreltik asitlerle işlendikten sonra yıkanan talk, ülsere ve ishale karşı etkilidir. Diş tozlarının bileşimine de girer.
—Patol. Talk sürekli olarak silikat tozları soluyan duyarlı kişilerde pnömokonyoza neden olabilir.
—Res. Talk resimde dolgu maddesi olarak kullanılır.

TALK a. (fars. *telḳ*'ten ar. *ṭalḳ*). *Esk.* Mika.

TALKEETNA, ABD'de dağ kütlesi, Alaska'da, Anchorage'ın K.-K.-D.'sunda; 2 697 m.

TALKIM a. Bot. Her sapçığı ayrı çiçekle son bulan bileşik çiçek durumu.
—ANSİKL. Bir talkımda bileşik çiçeğin eksenî tek çiçekle son bulur, fakat onun altında bir yan dalcık *(bir yanlı talkım)* ya da karşılıklı iki dalcık *(iki kollu talkım),* yahut

bir dalcıklar çevremi *(çok yanlı talkım)* bulunur; çiçeklerin sayısına göre talkımlara ikiçiçekli, üç çiçekli ya da çok çiçekli talkım denir. Bir yanlı talkımda, çiçekler çepeçevre çıkabileceği gibi *(sarmal talkım)*, hep aynı yanda olmakla birlikte helezon gibi, ama kıvrık da olabilir *(akrepkuyruğu talkım)*.

TALKIN a. (ar. *telkin*'den). **1.** Telkin. **—2.** *Halka verir talkını kendi yutar salkımı* → HALK.

TALKLAMA a. Teknol. Bir diğerine yapışabilme özelliği gösteren bir yüzeye, yersiz yapışma risklerini önlemek amacıyla talk serpmeye dayanan işlem. (Bir kalenderden ya da bir haddeden çıkan kauçuk yaprakları, birbirlerine yapışmalarını önlemek amacıyla çoğu kez talklanır.)
—Tıp. İki kat arasında yapışmama sağlamak amacıyla bir seroza boşluğuna (plevra, kalp dışzarı) talk pudrası sokma.

TALKOM a. (fr. *talcome*). Patol. Talk pudrasının neden olduğu yalancı ur.

TALKOZ a. (fr. *talcose*). Patol. Talk tozlarının solunmasından ileri gelen pnömokonyoz.

TALKŞİST a. (fr. *talcschiste*). Dokununca ipek duygusu veren, talk bakımından zengin şist.

TALLAHASSEE, ABD'de kent, Florida eyaletinin merkezi; 124 770 nüf. (1990). Üniversite. Bir tarım (pamuk, hayvancılık, kereste) bölgesinin merkezi.

TALLAHİ a. (ar. *tallāhi*). Genellikle, *vallahi* ve *billahi* sözleriyle birlikte inandırmaya güç katmak için söylenen ant sözü.

TALLANO-SCOPAMÈNE, Güney Korsika'da kanton. Merkezi *Serra-di-Scopamène*.

TALLAPAKA ANNAMACARYA, sanskritçe ve telugu dilinde yazan vişnucu hintli şair (XV. yy.). Tirupatili tanrı Venkateşvara'ya tapınma şarkıları ve dinsel şarkıların müzik tekniği üzerine bir inceleme kitabı yazdı. 32 000 dize kaleme aldığı söylenir.

TALLCHIEF (Maria), amerikalı kadın dansçı (Fairfax, Oklahoma, 1925). Kızılderili kökenli bir aileden gelen Maria, Bronislava Nijinska ve David Lichine ile birlikte dans etmeye başladı. Monte-Carlo Rus baleleri'nde solocuydu (1944-45); evlendiği George Balanchine'in birçok balesinde başrolü üstlendi (1946-1952) [*la Sonambula, le Ballet impérial, Sérénade, le Baiser de la fée*] ve kendisini büyük bir klasik dansçı olarak kabul ettirdi. Kocasıyla birlikte Paris operası'na çağrılan sanatçı, 1947'de *Apollon Musagète, Sérénade, le Baiser de la fée* adlı balelerde yıldız olarak dans etti. Ballet Society'ye (1947), sonra da New York City Ballet'ye (1948-1960) katılıp Balanchine'in *Bird of Fire, Orpheus, Prodigal Son, Scotch Symphony* adlı yapıtlarını yorumladı. American Ballet Theatre'a ve Robert Joffrey Ballet'ye çağrılıp (1960) uluslararası bir kariyer sürdürdü. Chicago'ya yerleşti ve kendisini eğitimciliğe adadı.

TALLCHIEF (Marjorie), amerikalı kadın dansçı (Fairfax, Oklahoma, 1927), Maria Tallchief'in kardeşi. Ablası Maria gibi, Bronislava Nijinska ve David Lichine ile dans çalışıp Ballet Theatre'a girdi (1944-1946). Original Ballet russe'te, ardından da Grand Ballet du marquis de Cuevas'ta yıldız olduktan sonra (1947-1956) dansçı ve koreograf George Skibine ile evlendi (1947), 1951'de onun *Annabel Lee* ve *Kafkas mahkûmu, l'Ange Gris* (1953), *İdylle* (1954), *Romeo ve Juliet* (1955) adlı yapıtlarında oynadı. Paris operası'na yıldız olarak giren ilk amerikalı dansçı olan Talkchief (1957 -1962), kocasının bu tiyatro için hazırladığı balelerde (*Concerto*, 1958; *Conte cruel*, 1959; *Pastorale*, 1961) dans etti. Harkness Ballet'de yer aldı (1964-1966), sonra Dallas'ta George Skibine'in kurduğu (1967) koregrafi merkezinde ders verdi.

TALLEMANT DES RÉAUX (Gédéon), fransız yazar (La Rochelle 1619 - Paris 1692), 1657'den başlayarak topladığı portreleri ve anekdotlarından oluşan *les Historiettes* (1834-35) adlı yapıtı döneminin toplumu üzerine değerli belgedir.

TALLERO a. (ital. *tallero*). XVIII. yy.'da İtalya devletlerinde, özellikle Venedik'te basılan ve talerle eş değerde olan gümüş paraya verilen ad.

TALLEYRAND-PÉRİGORD (Charles Maurice DE), fransız siyaset adamı (Paris 1754-*ay. y.* 1838). Eğilimi olmadığı halde, uğraş olarak kilise adamlığına yöneldi ve Autun piskoposluğuna getirildi (1788). Ruhban temsilcisi olarak États généraux' ya girdi, kilise mallarının ulusallaştırılmasını kabul ettirdi (2 kasım 1789). Campo de Marzio'daki Federasyon missasını yönetti (14 temmuz 1790). Devrim yönetiminin atadığı ilk piskoposları kutsadığı için papa tarafından kınandı ve Kilise ile bozuştu. 1797'de Dış ilişkiler bakanlığına getirildi ve 18-Brumaire komplosuna katıldı. Lunéville, Amiens, Pressburg ve Tilsit antlaşmalarının görüşmelerini yönetti ve en yüksek mevkileri elde etti (büyük chambellan, 1804; Benevento prensi, 1806; Büyük Seçici yardımcısı, 1807). Ancak imparatorluk ihtiraslarını önlemeye çalıştığı için bakanlığını yitirdi (1807). Erfurt'ta (1808), çarı Napoléon'a kafa tutmaya teşvik etti ve gözden düştü (ocak 1809). Nisan 1814'te geçici bir hükümet kurdu. Napoléon'un tahttan düşürülmesini ve Louis XVIII'in kral olarak ilan edilmesini Senato'ya kabul ettirdi. Restauration döneminde Dışişleri bakanlığına getirildi, Viyana kongresi'nde Fransa'yı temsil etti ve Müttefikler'in bölünmesini sağladı. Yüz Gün'den sonra silik bir rol oynadı ve Londra elçiliğine (1830 -1835) gönderilerek fransız-ingiliz yakınlaşması ve belçika sorununun bir çözüme bağlanması görüşmelerini yönetti.

TALLIBİTKİLER a. Suyosunlarını, mantarları ve likenleri kapsayan bitkiler şubesi *(Thallophyta)*.

TALLİEN (Jean-Lambert), fransız siyaset adamı (Paris 1767 - *ay. y* 1820). Konvansiyon'da montagnard milletvekiliydi, Bordeaux'da temsilcilikle görevlendirildi (eylül 1793), Terör'ün bu kentteki egemenliğini sağladıysa da, Thérésa Cabarrus' nün etkisiyle yumuşadı ve onunla evlendi. Paris'e geri çağrıldı, Robespierre tarafından tehdit edildi, 9-Thermidor'u hazırlayanlara katıldı. 1. prairial yıl III bastırmasını yönetti. Beş Yüzler üyeliğine getirildi. Bonaparte ile birlikte Mısır'a gitti.

TALLİEN (Thérésa CABARRUS, *Mme* —), **Fontenay** markizi (Carabanchel Alto, Madrid yakınında, 1773 - Chimay 1835). Bir ispanyol maliyecisinin kızıydı, 1789'da Fontenay markisiyle evlendirildi, nisan 1793'te kocasından boşandı. Bordeaux' da tutuklandı, Tallien'in metresi oldu, Paris'te suçlanarak tutuklanması 9-Thermidor olayını belirleyen nedenlerden birini oluşturdu. Kendisine "Notre-Dame de Thermidor" lakabı takıldı. Tallien'le evlendi (aralık 1794), döneminin zarif ve eksantrik kadınlarının en ünlülerinden biri oldu. Tallien'den boşandı (1802), daha sonra Chimay prensi olan Caraman kontuyla evlendi (1805).

TALLİN, esk. **Reval** ya da **Revel,** Estonya'nın başkenti, Finlandiya körfezinin güney girişinde; 503 000 nüf. (1989). Önemli liman. Metalürji ve kereste (selüloz, kâğıt, mobilyalar) sanayileri. Elektrikli ve elektronik aygıtlar yapımı. Ölçü aletleri. İş makineleri. Kimya ve ecza sanayileri. Tekstil. Ayakkabıcılık. Yukarı kente, kalesi (XIV. yy.) ve kilisesiyle (XIII.-XIV. yy.) bir şato egemendir; aşağı kentteyse, gotik üslubunda yapılar, belediye sarayı (XIV.-XV. yy.), kiliseler (XIII.-XV. yy.) ve özgün niteliğini koruyan eski evler vardır. Kaleler (XIV.-XVI. yy.) ilgi çekicidir. Petro I zamanında, barok üslubunda (Güzel sanatlar müzesi) Kadriorg sarayı (1725) yapılmıştır.
—Tar. Tarihte adı ilk kez 1154'te geçen Tallin, 1219'da Danimarkalılar tarafından işgal edildi. Hansa tacirlerinin ticaret acentası olan kent, XIV. yy.'da Livonyalılar'ın mülkiyetine girdi, İsveç'e geçti (1561), Büyük Petro tarafından alındı (1710) ve nihayet kesin olarak Rusya'ya bırakıldı (1721). 1918'de, Brest-Litovsk antlaşması uyarınca Almanlar tarafından işgal edilen Tallin, 1919'da boşaltıldı. 1940'ta kente yerleşen sovyet birliklerini 1941'de çıkaran Wehrmacht, 1944'e kadar orada kaldı.

TALLİS (Thomas), ingiliz besteci (1505'e doğr. - Greenwich 1585). 1540'tan sonra bir soylu ve Krallık capellası'nın orgcusu olarak görülür. 1575'te, öğrencisi Byrd ile müzik yapıtlarını basma tekelini aldı, ancak işi bozulunca kraliçeden parasal yardım istemek zorunda kaldı. Kralların seçimlerine göre, anglikan ayini için olduğu kadar katolik ayini için de kutsal müzik besteledi. 1575'te Byrd ile birlikte bir *cantiones sacrae* kitabı yayımladı. Üslubu, melismaları bir yana bırakıp eşritme yönelerek, yalınlığa doğru bir gelişme gösterir.

TALLOFİT a. (fr. *thallophyte*). Kök, sap, yaprak gibi farklılaşma ve iletim damarları bulunmayan ve alelade bir taldan oluşan çokhücreli bitki. (*Tallofit*, gövdeli bitki anlamına gelen *kormofit* karşıtı olarak böyle tanımlanır. Tallofitler şubesine klorofilli olan suyosunları, klorofilsiz olan mantarlar ve bir suyosunu ile bir mantarın ortakyaşama biçimi olan likenler girer.)

TALLON (Roger), fransız tasarımcı (Paris 1929). E. N. S. A. D.'de tasarım profesörlüğü yapan (1964-1972) Tallon, dallar arası programlarda uzmanlaşan Design Programmes S. A.'yı kurdu (1973) ve çağdaş tasarımın başlıca kişilerinden biri olarak kendini kabul ettirdi. Araştırmaları, özellikle sanayi üretimine yöneliktir: elektrikli (Teleavia televizyon alıcısı, 1963) ya da mekanik ev aletleri, mobilyalar ("Module 400" programı [1965], modüler sistem "Cryptogamme" [1967]), kent için çeşitli donanımlar, aydınlatma araçları, takım tezgâhları, taşıma araçları (Mexico metro-

Lauros - Giraudon

Mme Tallien
Isabey'in tablosuna göre yapılmış bir gravürden ayrıntı
Bibliothèque nationale, Paris

Battaglia-Colorific

Tallin
yukarı kentten bir görünüm

Alsthom-Atlantique

Roger Tallon'un Mexico metrosu için tasarladığı lastik tekerlekli vagonlar

sunun vagonları [1969], S. N. C. F. için "Corail" adlı tren [1975]) vb.

TALLOSPOR a. (fr. *thallospore*). Bot. İlkel mantarlarda doğrudan doğruya miselyumdan oluşan spor.

TALMA (François Joseph), fransız trajedi oyuncusu (Paris 1763 - *ay. y.* 1826). 1787'de ilk defa Comédie-Française'de sahneye çıktı ve 1789'da bu kurumun üyeleri arasına girdi. 25 yıl boyunca ustalığını kanıtladı; her oyunda üstün yeteneğini göstermekle kalmadı, oyuna tarihsel gerçek havasını verdi; üstün becerisi, onu, Napoléon I'in gözdesi yaptı. Dostu ressam David'in öğüdüne uyarak, antik kahramanları, yaşadıkları döneme göre giydirmeye özen gösterdi; Neron rolünde, sahneye kolları çıplak çıkması, büyük olay yarattı. Bu doğallık arayışı doğrultusunda, gerçekçi bir oyunculuk düzenini amaçlaması ve diksiyonunu daha az tumturaklı kılma çabası, o dönemde şaşırtıcı bulundu. Düşüncelerini, *Réflexions sur Lekain et l'art théâtral* adlı yapıtında ortaya koydu.

Giraudon

François Joseph Talma
Louis Hersent'in fildişi üzerine bir minyatüründen ayrıntı
Carnavalet müzesi, Paris

TALMESİT a. (fr. *talmessite*). Triklinik sistemde yer alan hidratlı kalsiyum ve magnezyum arsenat.

TALMONT (Louis II DE LA TRÉMOILLE, — *prensi*) → LA TRÉMOILLE.

Talmud (*inceleme* anlamında ibranice sözc.), yahudiliğin Tevrat sonrası döneme ait, Torah ya da Yazılı Yasa'nın gerçek yorumu sayılan en önemli kitabı.

Talmud, Musa yasası'nın yorumlanmasıyla ilgili geniş bir derlemedir; takvim çağımızın ilk yüzyıllarındaki haham okullarının öğretisini yansıtır. Talmud, ibranice yazılmış olan (II.-III. yy. sonu) *Mişna** ile aramca yazılmış olan *Gemara**'dan oluşur. Gemara, iki ayrı ortamda, Filistin yahudi okulları ile Babil yahudi okullarında hazırlanmıştır: bunun için Filistin Gemarası (IV. yy.) ve Babil Gemarası (VI.-VII. yy.) olmak üzere iki ayrı bütünden oluşur. Gemara'nın bu ikili yazımı, her ikisi de Mişna'yı temel alan iki Talmud'un meydana gelmesine yol açtı: Filistin Talmudu (buna yanlış olarak Kudüs Talmudu denir) ve daha önemli ve daha derin olan Babil Talmudu. Bu ikincisi daha geniş çapta yayılmış ve zengin araştırmalara ve yorumlara kaynaklık etmiştir. (→ YAHUDİLİK.)

TALOMUSİK sıf. (fr. *talomucique*'ten). Org. kim. *Talomusik asit*, formülü

$$HOCO—(CHOH)_4—COOH$$

olan, talozun kuvvetli yükseltgenmesiyle elde edilen diasit.

TALON a. (fr. *talon*). Bors. Hisse senetlerinde temettü kuponlarının dışında kalan ana bölüm.

TALONİK sıf. (fr. *talonique*). Org. kim. *Talonik asit*, formülü

$$HOCH_2(CHOH)_4—COOH$$

olan, talozdan CHO grubunun yükseltgenmesi yoluyla elde edilen asit.

Ercüment Ekrem Talu

TALOS. Yun. mit. Minos döneminde Girit adasının bekçisi. Tunçtan bir adam ya da dev olan Talos, günde üç kez adanın çevresini dolaşır, karaya çıkan tüm yabancıları öldürürdü. Büyücü Medeia ona karşı büyüler yapıp ölümüne neden olunca, Argonautlar adaya çıkabildiler. Bu mitin değişik varyantları vardır.

TALOZ a. (fr. *talose*). Org. kim. Galaktozun bir epimeri olan

$$HOCH_2—(CHOH)_4—CHO$$

formülünde aldoheksoz.

TALPİDAE a. Zool. KÖSTEBEKGİLLER familyasının bilimsel adı.

TALTİF a. (ar. *lutf*'tan *taltîf*). **1.** Bir iyilikle, hoş bir sözle, gönlü hoş etme, gönül alma. **—2.** Bir kimseyi, bir nişanla, bir madalyayla, herhangi bir parasal yardımla vb. ödüllendirme. **—3.** *Taltif etmek*, gönül almak, gönül okşamak; nişan, madalya ya da rütbe vermek, ödüllendirmek. **—4.** *Taltif olunmak*, bir ödülle, nişanla, madalyayla vb. ödüllendirilmek.

—Esk. tıp. Bağırsakları yumuşatan bir ilaç kullanma.

TALTİFAT, -tı çoğl. a. (ar. *taltîf*'in çoğl. *taltîfât*). *Esk.* **1.** Gönül almalar; ödüllendirmeler: *"Kendilerinden daha genç olan erbab-ı kalemden mazhar-ı taltifat olacaklarına...."* (İsmail Suphi). **—2.** *Taltifat-ı şahane*, padişah tarafından gönderilen hediyeler, ödüller.

TALTİFEN be. (ar. *taltîf*'ten *taltîfen*). *Esk.* Onurlandırarak, ödüllendirerek.

TALTİH a. (ar. *lath*'tan *taltîh*). *Esk.* Bulaştırma.

TALU (Ercüment Ekrem), türk yazar (İstanbul 1888-*ay. y.* 1956). Recaizade Mahmut Ekrem'in oğlu. Galatasaray lisesi'ni bitirdikten (1905) sonra bir süre Paris'te Siyasal bilimler okulu'nda okudu. Basın -yayın genel müdürlüğü (1919, 1924, 1927 -1929), Cumhurbaşkanlığı başkâtipliği (1924), fransızca (Siyasal bilgiler okulu: 1936-1937; Gazi eğitim enstitüsü: 1937 -1943), edebiyat (Galatasaray lisesi: 1943 -1950) öğretmenliği gibi görevlerde bulundu. 1908'den başlayarak pek çok gazetede ve dergide özellikle gülmece türünde ürünleri, söyleşileri, anı yazıları yayımlandı.

Evliya-yı cedit (1920), *Zeyl-i Evliya-yı cedit* (1925) yapıtlarında Evliya Çelebi'nin anlatımından yararlanarak çağdaş dünyadaki çarpık, çelişkili yaşamı, toplumsal düzensizlikleri sergiledi. Karagöz ve ortaoyunundan yola çıkarak eğlenceli şive taklitlerine, sevimli abartmalara yer verdiği bir dizi romanında İran Azerbaycanı'ndan gelme kahramanı Meşhedi'nin serüvenlerini konu edindi: *Meşhedi ile devriâlem* (1927), *Meşhedi'nin hikâyeleri* (1927), *Meşhedi aslan peşinde* (1934). Romanlarında eski İstanbul yaşamını yerel tipler, gelenek ve görenekler, eğlenceleriyle canlandırdı: *Beyaz şemsiyeli* (1939). Batılılaşmanın yanlış anlaşılması, kadınların okutulmamış olmasının sonuçları, kimsesiz çocuklar, bürokrasi gibi sorunlar üzerinde durdu: *Sabir Efendi'nin gelini* (1922), *Kopuk* (1922), *Gemi aslanı* (1928) vd. Ciddi konuları işlerken de gülmeceden yararlanan, döneminde geniş okur topluluğuyla ilişkiler kurabilmiş bir halk yazarı olarak tanınır. (→ Kayn.)

TALU (M. Naim), türk yönetici ve siyaset adamı (İstanbul 1919). İstanbul Üniversitesi iktisat fakültesi'ni bitirdikten (1943) sonra çeşitli kamu kurumlarında görev aldı. Merkez bankası genel müdürü (1967) ve yönetim kurulu başkanı (1970) oldu. 12 Mart döneminin Nihat Erim hükümetinde TBMM dışından Ticaret bakanı olarak yer aldı (1971-1973). Daha sonra Cumhurbaşkanı Sunay tarafından kontenjan senatörlüğüne atandı. Ferit Melen hükümetinde de Ticaret bakanlığı görevini sürdürdü; AP ve CGP'nin ortak desteğini sağlayarak Başbakanlığa getirildi. 15 nisan 1973'ten 7 şubat 1974'e değin bu görevde kaldı. Devlet güvenlik mahkemeleri yasası'nın Meclis'ten geçirilmesinde etkili oldu. Senatörlük süresinin sona ermesi üzerine (1976) siyasal yaşamdan çekildi. Bankacılığa dönerek Akbank idare meclisi başkanı ve murahhas üyesi oldu.

TALU (Umur), türk gazeteci (İstanbul 1957). Galatasaray lisesini, Boğaziçi üniversitesi ekonomi bölümü'nü bitirdi. Gazeteciliğe *Güneş*'te (1981) başladı; 1985'te *Cumhuriyet*'e, aynı yıl Ekonomi servisi şefi olarak *Milliyet*'e geçti; bir yıl için ayrıldığı gazetesine (1987'de *Hürriyet*'te çalıştı) yazı işleri müdürü olarak döndü ve 1992'de *Milliyet* genel yayın yönetmenliğine getirildi.

TALUT, Kuran'da adı geçen Beni İsrail kralı. Kutsal Kitap'taki adı Samuel'dir. Kuran' da verilen bilgiye göre Musa peygamberden sonra İsrailoğulları başlarına bir kral isterler ve bu kral Talut olur. Ancak, halk onu krallığa layık görmeyince peygamberleri (Kutsal Kitap'a göre Samuel) şöyle der: "Kuşkusuz Allah onu sizden daha üstün bularak beğenip seçmiş, ona bilgi ve bedensel güç vermiştir. Onun hükümdarlığının açık işareti size bir sandık (tabut) gelmesidir; bu sandığın içinde Tanrı'nızdan bir esenlik ve ayrıca Musa ailesiyle Harun ailesinden kalma bazı kalıntılar bulunacaktır. Bu sandığı melekler yüklenip getireceklerdir" (II, 247-248). Kuran' da belirtildiğine göre daha sonra Talut, ordusuyla Calut adlı düşmanına karşı savaşa giderken askerlerini bir bağlılık sınavından geçirir. Yolları üzerindeki ırmağın suyundan içenlerin ona bağlı olmadıkları anlaşılır; içmeyenler ise Calut'a karşı yiğitçe savaşırlar ve Calut, Davut* tarafından öldürülür. Kutsal Kitap'ta Talut ile ilgili bilgiler I. Samuel kitabında yer alır.

TALVEG a. (alm. *Tal*, vadi ve *Weg* yol' dan). Jeomorfol. Bir akarsu yatağının en alçak noktalarının birleştirilmesi ile elde edilen çizgi. (Menderes hareketleri nedeniyle çoğu kez yatağın tam ortasından geçmez.) [*Talveg çizgisi* de denir.]

—Denizc. *Talveg hattı*, boğaz, kanal, ırmak gibi seyre elverişli dar suların ortasından geçtiği varsayılan çizgi.

—Geom. *Bir yüzeyin talveg çizgileri*, bir yüzeyin düzeç eğrilerinin, bu yüzeyin eğiminin bir bağıl maksimum kabul ettiği noktalarıyla çizilmiş eğriler. (*En büyük eğimli çizgiler* de denen bu çizgiler, hidrografyada suların akış çizgilerine karşılık olurlar.) [Genellikle THALWEG denir.]

TALVİO (Maila MIKKOLA, kızlık adı WINTER, **Maila** —denir), fince yazan finlandiyalı kadın yazar (Hartola 1871-Helsinki 1951). Yurtsever ve idealist bir insandı; şair Koskenniemi ile birlikte ülkesinin kültürel gelişmesinde etkin rol aldı. Toplumsal eleştiri romanları (*Juha Joutsia*, 1903; *Kihlasormus*, 1922) ve yurtsever romanların ardından (*Pimeänpirttin Hävitys*, 1901; *Kurjet*, 1919; *Kirkonkella*, 1922), giderek psikolojik ve romantik konulara yöneldi.

TALYAĞI a Kim. Çam odunundan kimyasal hamur hazırlama sırasında yan ürün olarak elde edilen sıvı reçine. (Kâğıt ve kartonları yapıştırmakta kullanılır.)

TALYUM a. (ing. *thallium*; yun. *thallos*, filiz, sürgün'den; talyumun tayfında yeşil bir çizgi vardır). Crookes'in 1861'de varlığını belirttiği, Lamy'nin 1862'de metal olarak tek başına elde ettiği, kimi pirit türlerinde bulunan metal. (Simgesi Tl olan kimyasal element.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. Anorg. kim. *Talyum I*, birdeğerli talyum bileşikleri için kullanılır (örneğin talyum I klorür). ‖ *Talyum III*, üçdeğerli talyum bileşiklerine denir (örneğin talyum III sülfat).

—ANSİKL. Anorg. kim. Talyum atom numarası 81, atom kütlesi Tl= 204,3 olan kimyasal bir elementtir. Fiziksel özellikleri bakımından kurşuna çok yaklaşır; kurşun renginde, dövülerek yassılaştırılabilen bir

metaldir. Yoğunluğu 11,85 olan talyum, 303,5 °C'ta ergir. Kimyasal özellikleri bakımından alkali metallere benzer. Hava ve suyla temas ettiğinde bozunarak suda çözünen talyum hidroksidi (TlOH) verir; sıcakta halojenler ve kükürtle bileşerek çeşitli asitler ile zehirli tuzları oluşturur. İki seri talyum bileşiği vardır; talyum hidroksit (TlOH), talyum klorür (TlCl), talyum sülfat (Tl_2SO_4) gibi bileşiklerde talyum birdeğerlidir; bu bileşikler alkali tuzlara benzer; bununla birlikte talyum klorür suda çözünmez. $TlCl_3$ ve $Tl_2(SO_4)_3$ gibi bileşiklerde talyum üçdeğerlidir; bunlar, talyum I tuzlarından daha az kararlıdır.

Talyum kimi piritlerden özütlenir. Sülfürik asit üretiminde, Glover kulesinde oluşan çökeleklerin içinde talyum sülfat bulunur. Bu sülfat, önce suda çözünmeyen klorüre dönüştürülerek arılaştırılır; sonra da talyum, çinko etkisi ya da elektroliz yoluyla sülfatından indirgenerek ayrılır.

Talyum sülfür, kızılaltı ışınımlar için ışılelektrik fotosellerin yapımında kullanılır. Talyum halojenürler ise kızılaltı ışınları geçiren (40 μm'ye kadar) ince lamellerin, prizmaların ve pencere camlarının yapısına katılır.

—Toksikol. Talyum tuzları içsalgı bezlerini ve özellikle sempatik sinir sistemini bozarak sindirim sisteminde, hareket ve duyu sinirlerinde rahatsızlık yaratır ve davranışta ağır bozukluklara (ansefalopati) ve ikincil bir alopesiye neden olur.

TALZİYE a. (ar. *lezā*"dan *talziye*). *Esk.* Alevlendirme.

TAM sıf. (ar. *tamm*). **1.** Bir bütün olarak ele alınan bir şey için kullanılır: *Bu konuya tam bir sayfa ayrıldı.* **—2.** Bütünlüğü açısından ele alınan bir zaman dilimi için kullanılır: *Tam iki yıl süren bir tedavi. Tam iki saat ayakta bekledik.* **—3.** Kısıntıya, kesintiye uğramamış, eksiksiz bir şey için kullanılır: *Tam yetkiyle iş başına geçmek. Tam bir sessizlik.* **—4.** Ondan beklenen tüm niteliklere sahip olan; yetkin, mükemmel: *Tam bir sekreter* **—5.** *Tam adamına düşmek, tam adamını bulmak,* bir iş için en uygun kişiyi seçmek; bir iş için güçlük çıkaran, huysuz, mızmız birini seçmek. || *Tam maaşla tekaüt,* parası bol, işi az bir göreve atanan ya da yerleşen bir kimse için şaka yollu söylenir. || *Tam pansiyon* → PANSİYON. || *Tam üstüne basmak,* istenilen, aranılan ya da beklenilen bir şeyi bulmak. || *Tam yol,* gidebileceği en son hızla; süratli.

—Ask. *Tam siper,* düşmanın göremeyeceği biçimde tümüyle gizlenme.

—Binc. *Tam planket,* atı soğuktan korumak için üstüne örtülen bez.

—Bot. *Tam çiçek,* dört kısmı da (çanak, taç, erkekorganlar ve dişiorgan) bulunan çiçek.

—Ceb. *Tam halka,* sıfıra indirgenmemiş, sıfır bölenler kabul etmeyen değişmeli halka. ($\mathbb{Z}$ halkası tamdır; bir K değişmeli cismi üzerindeki *n* belirsizli polinomların K [X_1, ..., X_n] halkası. I, değişmeli bir A halkasının bir asal ideali ise, bu durumda A/I bir tam halkadır.) [Eşanl. TAMLIK HALKASI.] || *Tam sıralama,* TÜMEL* SIRALAMA' nın eşanlamlısı.

—Geom. Derece olarak ölçüsü 360 olan bir açı kesimi için kullanılır.

—Gökbil. *Tam tutulma,* bir Güneş tutulması sırasında, yeryüzünün en az bir noktasından Güneş diskinin Ay tarafından tamamen örtülmüş olarak gözlemlenmesi, daha kesin olarak bu olaya denk düşen evre. —Herhangi bir gökcisminin tutulması sırasında, bu gökcisminin bir başka gökcisminin gölge konisi içine tamamen girmesi, daha kesin olarak bu olaya denk düşen evre.

—İda. huk. *Tam yargı (kaza) davası* → İDARİ* DAVA.

—Mant. *Tam kuram,* anlam ve sözdizimi bakımından tamlık* özelliğine sahip kuram. || *Tam simge,* kendi başına bir anlam ve özanlam içeren simge. (Eşanl. KATEGOREMATİK SİMGE.)

—Müz. *Tam akort,* majör tam akortta ilki majör, ikincisi minör, minör tam akortta ilki minör, ikincisi majör olmak üzere iki üçlünün üst üste gelmesinden oluşan üç sesli uyumlu akort.

—Reklam. *Tam sayfa,* bir gazete sayfasının tümünü kaplayan reklam.

—Siyas. *Tam bağımsızlık,* siyasal bağımsızlık yanında iktisadi ve kültürel bağımsızlığın da korunması gerektiğini, bunlardan birinin eksikliği durumunda bağımsızlığın sözkonusu olamayacağını savunan görüş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Sütç. *Tam yağlı süt,* kaymağı alınmamış süt.

—Topol. Üzerinde her Cauchy dizisinin yakınsak olduğu bir metrik uzay için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. huk. *Tam yetki,* temsil ettiği devlet ya da kişi adına kesin olarak görüşme yapabilme yetkisi.

◆ a. Bir bütün olarak ele alınan şey.

—Arit. *Bir a sayısının tam kısmı,* a nın doğal tamsayı kısmının kısaltması. || *Bir tam,* bir tam birim: *Dört çeyrek bir tam eder.*

—El sant. Bakırcılıkta, yapımı bitirilmiş ve kalaylanmış dövme bakır kap.

—Fels. *Bir şeyin tam kavramı,* Leibniz'e göre, bir bireyi türünde tek kılan sonsuz sayıda yüklemlerin tümü. ("Bir bireyin tam kavramı, onun başından gelip geçecek şeylerin tümünü olduğu gibi içerir" [eğer Tanrı o bireye varlık verecek olursa].)

—Mat. çözlm. *Tam kısım fonksiyonu,* $\mathbb{R}$ den $\mathbb{Z}$ içine, *x* gerçek sayısına *x* ten küçük ya da *x* e eşit en büyük *n* tamsayısını eşlik ettiren fonksiyon. (Bu fonksiyon E (*x*), [*x*]ya da [[X]] ile gösterilir.)|| X *gerçek* ya da *karmaşık değişkenine göre tam seri,* a_n ler $\mathbb{R}$ ya da $\mathbb{C}$ nin elemanları olmak üzere $X \mapsto a_n X^n$ ($n \in \mathbb{N}$) biçiminde olan fonksiyon serisi. (a_0, a_1, ..., a_n ye göre tam serinin katsayıları denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ be. **1.** Tam olarak, hiçbir eksik bırakmadan: *İşini tam yapmak.* **—2.** Kesinlik belirtir: *Tam saat ikide geldi. Tam evden çıkıyordum ki telefon çaldı.* **—3.** Uygunluk belirtir; ne artık ne eksik: *Bu araba tam istediğim gibi.* **—4.** *Tam gelmek,* elbise, ayakkabı vb. sözkonusuysa, uygun gelmek, uymak. || *Tam tamına, tamı tamına,* ne az ne çok, tam söylendiği gibi; tamamıyla: *Tam tamına yetmiş kilosun. Bir. şeyi tamı tamına bilmek.*

—ANSİKL. Mat. çözlm. X gerçek ya da karmaşık değişkenine göre tam seri kavramı bir tek X belirsizli polinomların bir genelleştirimidir. $\sum_{n=0} a_n X^n$ toplamında artık yalnızca a_n sonlu sayısının sıfırdan farklı olması niteliği koşulur. "Tam seri" adı gerçekte X in üslerinin tamsayılar olmasından ileri gelmektedir. Böyle bir serinin basamağı $a_i \neq 0$ olan en küçük *i* tamsayısıdır. Serilerin toplaması, serilerin bir gerçek sayıyla dış çarpması ve iç çarpması, bu tam seri kümesine bir cebir yapısı verir. (Bu yapı, a_n nin $\mathbb{R}$ ye ya da $\mathbb{C}$ ye ait oluşuna göre kimi kez $\mathbb{R}$ [[X]] ya da $\mathbb{C}$[[X]] ile gösterilir.) Bundan başka *f*(X) ile *g*(X), yakınsaklık yarıçapları R ve R′ olan (örneğin R⩽R′ olsun) iki tam seriye eşitse, $\mathbb{R}^2$ ya da $\mathbb{C}^2$ nin elemanı (λ, μ) için

$$\lambda \cdot f(X) + \mu \cdot g(X)$$

tam serisi ile *f*(X)·*g*(X) tam serisinin yakınsaklık yarıçapları en az R ye eşittir.

Açık yakınsaklık dairesi üzerinde, bir tam serinin toplamı sürekli bir fonksiyondur. Ayrıca, eğer bir fonksiyon böyle bir seriye açılabilirse bu ancak bir tek biçimde olur; böylece, bir açılım bulmak için kullanılan yöntem ne olursa olsun bu açılım, zorunlu olarak onun biricik açılımıdır: dolayısıyla, toplamı 0 olan bir tam serinin bütün katsayıları sıfırdır; bunun gibi, bir tam serinin toplamı bir çift (aynı biçimde bir tek) fonksiyonsa, üsleri tek (aynı biçimde çift) olan bütün terimlerin katsayıları sıfırdır. Kimi fonksiyonları bir tam seriye açmanın bir yöntemi, bilinen tam serilerin terim terime integralini ya da türevini almaktır; yeni tam serilerin yakınsaklık yarıçapı verilen ilk serilerinkinin aynıdır. Bu yarıçaplar sonlu açılımlara, polinomların artan kuvvetlere göre bölmelerine vb. dayanarak ya da aşağıdaki özellik yardımıyla elde edilir: "$X \mapsto f(X)$ fonksiyonu, ancak ve ancak, buna karşılık gelen, *n* nci basamaktan Maclaurin formülünün kalanı, X değiştirilmediğine göre *n* sonsuza yaklaştığında sıfıra yaklaşırsa

$$f(0) + \frac{X}{1!} \cdot f'(0) + \ldots + \frac{X^n}{n!} \cdot f^{(n)}(0) + \ldots$$

tam serisinin toplamıdır."

Böyle tam seriye açılımlar, gerçek değişkenin üslü fonksiyonunun, çembersel ya da hiperbolik fonksiyonlar gibi kimi fonksiyonlarının tanımlarını tümüyle $\mathbb{C}$ ye genişletmeye olanak sağlar.

Aşağıda belirtilenlerle ilgili genişletmeler yapma olanağı vardır:

— çok değişkenli tam seriler, bunlardan iki değişkenli olanların biçimi

$$S(X, Y) = \sum_{p,q \geq 0} a_{p,q} X^p Y^q$$

dir, burada $a_{p,q}$ lar örneğin $\mathbb{C}$ cismine aittir; bu durumda basamak,

$$\sum_{p+q=n} a_{p,q} X^p Y^q \neq 0;$$

olacak biçimde en küçük *n* tamsayısıdır; $\mathbb{C}$[[X, Y]] bir tamlık halkasıdır;

— $n \in \mathbb{Z}$ olmak üzere Laurent serileri;

—X – X_0 değişkeninin, gerçek ya da karmaşık X_0 sayısı "dolay"ında tam serileri.

Gerçek değişkenin alışılagelen fonksiyonlarının tam seriye açılımlarını göstermeden önce, kutup olarak sıfırı kabul etmeyen *oransal kesirler*'e ilişkin aşağıdaki özelliği belirtmek gereklidir: bu fonksiyonlar, yakınsaklık yarıçapı, göz önüne alınan oransal kesrin kutuplarının modüllerinin en küçüğüne eşit olan tam seriye açılabilirler.

• *Sık kullanılan fonksiyonların tam seriye açılımları:*

$$\frac{1}{1-x} = 1 + x + x^2 + \ldots + x^n + \ldots,$$

için $|x| < 1$

$$\frac{1}{(1-x)^p} = 1 + \frac{p(p-1)\ldots 2}{(p-1)!}x + \frac{(p+1)p\ldots 3}{(p-1)!}x^2 + \ldots + \frac{(n+p-1)\ldots(n+1)}{(p-1)!}x^n + \ldots, \quad |x| < 1$$

$$\frac{1}{(x-a)^p} = \frac{(-1)^p}{a^p} 1 + \frac{p(p-1)\ldots 2}{(p-1)!} \cdot \frac{x}{a} + \ldots + \frac{(n+p-1)\ldots(n+1)}{(p-1)!} \cdot \frac{x^n}{a^n} + \ldots, \quad |x| < a$$

$$\sin x = x - \frac{x^3}{3!} + \ldots + (-1)^n \frac{x^{2n+1}}{(2n+1)!} + \ldots$$

$$\cos x = 1 - \frac{x^2}{2!} + \ldots + (-1)^n \frac{x^{2n}}{2n!} + \ldots$$

$$e^x = 1 + \frac{x}{1!} + \frac{x^2}{2!} + \ldots + \frac{x^n}{n!} + \ldots$$

$$\text{sh}\, x = x + \frac{x^3}{3!} + \ldots + \frac{x^{2n+1}}{(2n+1)!} + \ldots$$

$$\text{ch}\, x = 1 + \frac{x^2}{2!} + \ldots + \frac{x^{2n}}{2n!} + \ldots$$

$$(1+x)^\alpha = 1 + \frac{\alpha}{1!}x + \frac{\alpha(\alpha-1)}{2!}x^2 + \ldots + \frac{\alpha(\alpha-1)\ldots(\alpha-n+1)}{n!}x^n + \ldots,$$

$\alpha \in \mathbb{Q}$ ve $|x| < 1$

$$\sqrt{1+x} = 1 + \frac{x}{2} + \frac{x^2}{2 \cdot 4} + \frac{1 \cdot 3}{2 \cdot 4 \cdot 6}x^3 + \ldots + \frac{(-1)^{n-1} 1 \cdot 3 \ldots (2n-3)}{2 \cdot 4 \cdot \ldots 2n}x^n + \ldots,$$

$|x| < 1$

$$\ln(1+x) = x - \frac{x^2}{2} + \frac{x^3}{3} - \dots + (-1)^n \frac{x^{n+1}}{n+1} + \dots, \quad -1 < x < 1$$

$$\ln|a+x| = \ln|a| + \frac{x}{a} - \frac{x^2}{2a^2} + \dots + (-1)^n \frac{1}{n+1}\left(\frac{x}{a}\right)^{n+1} + \dots, \quad |x| < a$$

$$\text{Arc sin } x = x + \frac{1}{2}\cdot\frac{x^3}{3} + \frac{1\cdot 3}{2\cdot 4}\cdot\frac{x^5}{5} + \dots + \frac{1\cdot 3\dots(2n-1)}{2\cdot 4\dots 2n}\cdot\frac{x^{2n+1}}{2n+1}, \quad -1 < x < 1$$

$$\text{Arc tg } x = x - \frac{x^3}{3} + \frac{x^5}{5} + \dots + (-1)^n \frac{x^{2n+1}}{2n+1} + \dots, \quad -1 < x < 1$$

$$\text{Arg sh } x = x - \frac{1}{2}\cdot\frac{x^3}{3} + \frac{1\cdot 3}{2\cdot 4}\cdot\frac{x^5}{5} + \dots + (-1)^n \frac{1\cdot 3\dots(2n-1)}{2\cdot 4\dots 2n}\cdot\frac{x^{2n+1}}{2n+1} + \dots, \quad -1 < x < 1$$

$$\text{Arg th } x = x + \frac{x^3}{3} + \dots + \frac{x^{2n+1}}{2n+1} + \dots, \quad -1 < x < 1.$$

—Siyas. Birinci Dünya savaşı sonrasında, Mondros bırakışması'nı izleyen dönemde İtilaf devletleri ve onların desteklediği Yunanistan'ın Anadolu'yu işgal etmesi karşısında aydınların bir bölümü ingiliz himayesi ya da amerikan mandasına sığınmayı önerdi. Buna karşı Hukuk fakültesi dekanı Ahmet Selahattin Bey tam bağımsızlık ilkesini savundu. Kurtuluş savaşı'nı yöneten Mustafa Kemal Paşa'nın amacı da tam bağımsızlıktı. Erzurum ve Sivas kongrelerinde bu görüşü savundu. Ekim 1919'da görüşlerini söyle açıkladı: "İstiklali tam bizim bugün deruhte ettiğimiz vazifenin esas ruhudur... İstiklali tam dediğimiz zaman bittabi siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, harsi ve her hususta istiklali tam ve serbestii tam demektir. Bu saydıklarımdan herhangi birinde istiklalden mahrumiyet, millet ve memleketin, manayı hakikisiyle bütün istiklalin mahrumiyeti demektir." Türkiye'nin kuruluşunda temel olan bu ilkeye, tek partili dönem boyunca (1919 -1950) titizlikle uyuldu. (→ Kayn.)

—Topol. Sıfır olmayan *p* sayısı ne olursa olsun $\mathbb{R}^p$ tamdır. Bir tıkız metrik uzay aynı zamanda bir tam uzaydır. Buna karşılık, $\mathbb{Q}$ bir tam uzay değildir. Tamlık, herhangi sayıda tam uzayların kesişimi için korunur; ama birleşim sözkonusu olunca ancak sonlu sayıda tam uzaylar için korunma geçerlidir. Bir tam uzayın bir altuzayı, ancak ve ancak göz önüne alınan metrik için kapalı olursa tamdır.

Tam uzaylara ilişkin başka özellikler için → BAİRE UZAYI, CANTOR TEOREMLERİ ve DEĞİŞMEZ NOKTA*.

TA'M a. (ar. *ta'm*). *Esk.* **1.** Yeme, yemek yeme. **—2.** Tat, lezzet.

-TAM → -DAM.

TAMA a. (ar. *tama'*). *Esk.* **1.** Tamah, açgözlülük: *"Yar vaslın isteyen kesmek gerek candan tama"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Tama etmek*, açgözlü olmak, aşırı istekli olmak: *"Zaten kafaları değiştirmeden idareyi değiştirmek öyle pek tama edilecek bir netice vermiyor"* (R. N. Güntekin). **—3.** *Tama-ham* olmayacak istek. || *Tama -perver*, açgözlü, çok istekli: *"Lakin ol zalim-i tama-perver / Buralardan yarın ederse güzâr"* (Muallim Naci).

TAMA, Tokyo'nun banliyösü; 95 200 nüf.

TAMAGNO (Francesco), italyan şarkıcı (Torino 1850-Varese 1905). 1874'te Verdi'nin *Un ballo mascherato*'sunda, Riccardo rolündeki yorumuyla, tiz tenor sesinin alışılmadık gücü sayesinde üne kavuştu. 1880'de Scala di Milano operasında bir başlangıç yaptıktan sonra tüm dünya sahnelerinde büyük romantik kahramanları canlandırdı. 1887'de Otello rolündeki yorumundan bu yana, sesinin erişilmez gücü bir simge olarak kalmıştır.

TAMAH a. (ar. *tama'*). **1.** Açgözlülük, hırs: *Az tamah çok ziyan getirir* (atasözü). **—2.** *Tamah etmek*, açgözlülük etmek; bir şeyi çok beğenip edinmeye çalışmak: *Bu evin nesine tamah ettin?*

TAMAHEK a. Tuaregler'in dillerine verdikleri ad.

TAMAHKÂR sıf. (ar. *tama'* ve fars. *-kar; tama'kâr*'dan). Bir şeye, özellikle paraya, mala aşırı düşkün kimse için kullanılır; açgözlü.

TAMAHKÂRLIK a. Açgözlülük.

TAMALE, Gana'da kent, K. bölgesinin merkezi; 168 000 nüf. (1992). Ticaret ve okul merkezi. Basımevi. Pamuk işleme.

TAMALGI a. Fels. **1.** Leibniz'de, bütün monatların sahip oldukları basit olgunun tersine, ruhlara özgü yetenek. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kant'ta, olanaklı bütün tasarımların yöneldikleri bilinç gerçeği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. Leibniz'e göre, "dış nesneleri simgeleyen monadın iç durumu olan algı ve hiçbir zaman ne bütün ruhlara, ne de her zaman aynı ruha verilen bu iç durumun bilinci ya da düşünümlü bilgisi olan tamalgı arasında bir ayrım yapmak gerekir" (*Principes de la nature et de la grâce* [Doğanın ve inayetin ilkeleri], 4.)

Kant'a göre, "sezginin her değişkeninin, bu değişkenin görüldüğü aynı öznedeki *düşünüyorum* ile zorunlu bir ilişkisi vardır. Ancak bu tasarım bir kendiliğindenlik edimidir, yani duyarlığa ilişkin bir tasarım olarak kabul edilemez. Deneysel algıdan ayırmak için ben bu tasarıma salt önalgı *(reine Apperception)* ya da temel önalgı diyorum; çünkü bu tasarım, "düşünüyorum" tasarımını ortaya koyarken, bütün öteki tasarımlarla birlikte bulunabilmesi gereken ve her bilinçte tek ve özdeş olarak, başka hiçbir tasarımla birlikte bulunamayan o kendinin bilincidir" (*Salt aklın eleştirisi* [Kritik der reinen Vernunft], 1, 1, 1.)

TAMALGISAL → KAVRAYICI.

TAMAM sıf. (ar. *tamâm*). **1.** Tam, eksiksiz: *Proje henüz tamam değil, üzerinde çalışılması gerekli. Saydım, katalogdaki örneklerin hepsi tamamdı.* **—2.** Tamamlanmış, bitmiş, olmuş: *Bu iş de tamam, sırada ne var? Vakit tamam, gidiyoruz.* **—3.** Hazır: *Tamam mısın? Yola koyulalım mı?*

◆ a. **1.** *Bir şeyin tamamı*, hepsi, bütünü, tümü: *Bankadan parasının tamamını çekti. Servetinin tamamını bir vakfa bağışlamak. Köyün tamamı karlar altında kaldı. Arsanın tamamı yüz milyona satıldı.* **—2.** *(Bir işi, bir şeyi) tamam etmek*, kötü bir duruma getirmek, kötüleştirmek, bozmak. || *Tamamı tamamına*, tümüyle. || *Tamamıyla*, bütünüyle, tamamen: *Tamamıyla haklısın. Yangın evi tamamıyla yok etti.*

—*Esk. Tamam bulmak*, bitmek, son bulmak.

—Esk. gökbil. *Tamam-ı semt*, açıklık, meydan.

—Esk. mat. *Tamam-ı ceyb* ya da *teceyb*, KOSİNÜS'ün eşanlamlısı. || *Tamam-ı katı*, KOSEKANT'ın eşanlamlısı. || *Tamam-ı logaritma*, EŞLOGARİTMA'nın eşanlamlısı. || *Tamam-ı mümas*, KOTANJANT'ın eşanlamlısı.

◆ be. **1.** Beğenilmeyen bir durum, bir iş, bir öneri vb. karşısında söylenir: *Tamam, bir bu eksikti.* **—2.** Bir kabullenmeyi belirtmek için kullanılır: *Tamam, senin dediğin olsun.* **—3.** Peki, oldu: *Bu söylediklerimi ona bir bir anlatacaksın. —Tamam (anlatırım).* **—4.** *Tamam gelmek*, bir şeyin bir kimseye tam uygun geldiğini belirtmek için söylenir. || *Tamam mı?* "anlaştık mı?" anlamında söylenen pekiştirme sözü.

◆ ünl. Taşıtların yola koyulabileceğini anlatan söz.

TAMAMEN be. (ar. *tamâm*'dan *tamâmen*). Tamamıyla, bütünüyle, tümüyle: *Bu sözlerinizde tamamen haklısınız, size katılıyorum.*

TAMAMİ sıf. (ar. *tamam* ve *-î*'den *tamamî*). *Esk.* Eksik tamamlamayla ilgili.

—Esk. mat. İNTEGRAL'in eşanlamlısı. || *Tamami-i mahdude* ya da *muayyen tamami*, YALIN İNTEGRAL'in eşanlamlısı.

TAMAMİYET, -ti a. (ar. *tamâm* ve *-iyyet*'ten *tamâmiyyet*). *Esk.* Bütünlük, tamlık.

TAMAMLAMA a. Tamamlamak eylemi.

—Deric. Sepilenmiş deriyi, bitmiş deri ya da tecimsel deri durumuna getirmek için yapılan işlemler dizisi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Heykc. Dökümle elde edilen bir yapıt üzerinde gerçekleştirilen son çalışmalar sırasında, kalıp ve dökümden kaynaklanan hataları gizlemek ve metalin bozuk bölümlerini onarmak için yapılan işlemler. || Kalıpla elde edilen bir parçanın bozuk çıkan bölümlerini, kalıp izlerini ve döküm hatalarını gidererek düzeltme.

—Ormanc. *Dikimi tamamlama*, yeniden ağaçlandırmanın başarısız kaldığı yerlerde yeniden dikim yapma.

—ANSİKL. Deric. Tamamlama, elde edilmek istenilen derinin türüne göre değişir; bazıları yaş deri üzerinde, bazıları da kuru deri üzerinde gerçekleştirilen işlemleri ya da işçiliği kapsar. Birinci işlemler boyama, yağlama ya da besleme gibi kimyasal özellikteki işlemlerdir; ötekiler, tıraşlama, yarma gibi mekanik işçiliklerdir. Kurutma işleminden önce, her zaman, açkı olarak adlandırılan ve kurutma yerine asmadan önce derinin yüzünü düzeltmeye dayanan bir işlem gerçekleştirilir. Kuru deri üzerinde yapılan işlemler ya deriyi yumuşatmak (açma, taşlama), ya sertleştirmek (dövme, silindirleme) ya da deri yüzeyine son kesin görünümünü vermek (cilalama, perdahlama ya da taşlama) amacıyla yapılır.

TAMAMLAMAK g. f. **1.** *Bir şeyi tamamlamak*, eksik öğelerini katarak tam olmasını sağlamak: *Eksik parçaları satın alarak satranç takımını tamamlamak. Parası eksik gelince üstünü ben tamamladım;* bir şey sözkonusuysa, bir şeyin bütün olması için ona eklenmek: *Ayrıntılar kişiyi tamamlıyor, böylece betimlemede hiçbir eksik kalmıyor.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şeyi tamamlamak, birbirlerini tamamlamak*, eksiksiz, uyumlu, etkili bir bütün oluşturacak biçimde birbirinin eksik niteliklerine, öğelerine sahip olmak: *Kocasını tamamlayan bir eş. Aksesuarlar giysiyi tamamlar. Bu iki kitap birbirini tamamlar; birinde bulamadığınızı diğerinde bulabilirsiniz. Karakterleri birbirini tamamlıyor.* **—3.** *Bir süreyi tamamlamak*, o süreyi sona erdirmek, bitirmek: *Askerliğini tamamlamak. İhtisasını tamamlayınca tayini isteyecek. Bugün iki yaşını tamamladı.* **—4.** *Bir işi, bir eylemi tamamlamak*, başlanmış bir işin, bir eylemin sonunu getirmek; bitirmek: *Konuşmasını tamamlamadan kürsüden indi. Hazırlıklarını tamamladı.*

◆ **tamamlanmak** edilg. f. **1.** Tam, eksiksiz, bir duruma getirilmek: *Bu ayki ödemeyi yapınca borcumuz tamamlanacak.* **—2.** Uyumlu bir duruma getirilmek: *Bu fularla giysiniz tamamlanmış, harika görünüyorsunuz.* **—3.** Bitirilmek, sonuçlanmak: *Bu işler tamamlanmadan hiçbir yere gidemezsiniz. Nikâh işlemleri tamamlandı.*

—Arit. *Tamamlanmış sayısal doğru* → SAYISAL.

—Kâğ. san. *Tamamlanmış kâğıt* ya da *karton*, üretim süreci sonunda her iki yü-

zü pürüzlü görünümde olan kâğıt ya da karton. (Eşanl. MAT KÂĞIT ya da KARTON.) || *Tamamlanmış kâğıt, karton*, kâğıt makinesi çıkışında ya da makineden ayrı bir yerde bulunan bir kalender yardımıyla her iki yüzüne daha parlak ve düzgün bir görünüm verilmiş kâğıt. (PERDAHLI KÂĞIT da denir.)

◆ **tamamlatmak** ettirg. f. **1.** Tam, eksiksiz bir duruma getirtmek: *Parasının üstünü tamamlatmak.* **—2.** Bitirtmek, sonunu getirtmek: *Bir inşaatı tamamlatmak.*

TAMAMLANIŞ a. Tamamlanmak eylemi ya da biçimi.

TAMAMLANMA a. Tamamlanmak eylemi.

TAMAMLANMAK → TAMAMLAMAK.

TAMAMLATMAK → TAMAMLAMAK.

TAMAMLAYICI sıf. Tamam duruma getiren; tamamlayan.
—Haritc. *Tamamlayıcı harita*, ana haritayla aynı kâğıt üstünde bulunan, genellikle ondan farklı ölçekte olan ve onu tamamlayan küçük harita.
—Huk. *Tamamlayıcı hükümler*, bir sözleşmede tarafların aksini kararlaştırabildikleri, zorunlu olmayan yasa kuralları. (Tamamlayıcı yasa hükümleri, tarafların sözleşmede kararlaştırmadıkları konularda geçerli olan ve uygulanan kurallardır. Örneğin karı-koca, evlenme sözleşmesiyle yasada öngörülen öteki rejimlerden birini kabul etmemişlerse, aralarında mal ayrılığı rejimi uygulanır.)
—Opt. ve Aydınlt. Uygun oranda bir başka renkle karıştığında renksemez bir uyartı veren renk için kullanılır. (Uygulamada iki tamamlayıcı rengin karışımı az ya da çok belirgin bir siyah verir. İki tamamlayıcı ışığın katılması sözkonusuysa, az ya da çok saf bir beyaz elde edilir.)
—Tıp. *Tamamlayıcı incelemeler*, laboratuvar incelemesi, radyografi, elektrokardiyogram gibi klinik muayeneyi tamamlayan incelemeler.

TAMAMLAYICILIK a. Tamamlayıcı olanın niteliği; karşılıklı olarak birbirini tamamlama niteliği.
—Fiz. *Tamamlayıcılık ilkesi*, kuvantum kuramının temelleri üzerindeki çalışmaları sırasında N. Bohr tarafından ortaya atılan bilimkuramsal ilke. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. A ve B mallarından A malının bir biriminin kullanılması, B malının belli bir miktarının kullanılmasına yol açtığında, bu iki malı birbirine bağlayan özelliği belirten deyim. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fiz. Kuvantal nesneler (elektron, foton vb.) kimi koşullarda gerek klasik parçacık kavramı, gerekse klasik dalga (ya da alan) kavramı yardımıyla yakaşık olarak betimlenebilir. Tamamlayıcılık ilkesi, bu iki kavramın mantıksal bağdaşmazlığından kaynaklanabilecek tutarsızlık tehlikelerine karşı kuvantum kuramını güvence altına almayı amaçlar. Bu ilke, klasik parçacık ya da klasik dalga kavramlarından birinin uygun bir biçimde uygulandığı durumların, özgül ve birbiriyle bağdaşmayan deneysel düzeneklerin kullanılmasıyla ayırt edilen iki ayrı ve birbirini dışlayan kategoriden birine ait olacağını ifade eder. Böylece, sözkonusu parçacık ya da dalga kavramlarına dayanan betimlemeler hiçbir zaman birbirleriyle çelişmezler ve incelenen sistem hakkında da çelişkili değil, "tamamlayıcı" bilgiler verirler. Aynı şekilde, tamamlayıcılık kavramı, bir parçacığın konumunun ve momentumunun aynı anda kesin olarak ölçülemeyeceğini ortaya koyan Heisenberg belirsizlik ilkesi için de bir yorum olanağı sağlar. Buna göre, bir parçacığın konumunun ve momentumunun aynı anda ölçülememesinin nedeni, bu büyüklüklerin "tamamlayıcı" olmalarından kaynaklanır.
Bohr, tamamlayıcılık kavramını bilim felsefesinin genel bir ilkesi haline getirmeyi ve biyoloji ile toplum bilimleri alanlarında da geçerli olacak biçimde genelleştirmeyi denedi. Bugün artık tamamlayıcılık ilkesinin, biraz da kendi genelliği yüzünden, oldukça kaba bir kavramdan başka bir şey olmadığı ve hiç bir zaman açık ve seçik bir içerik ile donatılamayacağı anlaşılmıştır. Tamamlayıcılık ilkesinin kuvantum kuramı açısından taşıdığı önem ise, bu ilkenin kuvantum kuramının kuruluşu sırasında daha önceki klasik kavramların en iyi şekilde kullanılmasına yardımcı olarak o dönemde üretken bir rol oynamasından kaynaklanır. Ancak kuramın kuruluş aşaması tamamlandıktan ve kuvantonlar gibi kendine özgül kavramları güvence altına alındıktan sonra tamamlayıcılık ilkesinin kuvantum kuramında oynadığı etkin rol sona ermiştir. Bugün tamamlayıcılık ilkesi yalnızca kuvantum kuramının bilimkuramsal temelleri açısından önem taşımaktadır.
—İkt. A ve B malları arasında tamamlayıcılık sözkonusu olduğunda, A malının talebi ve yararı, B malının talebi ve yararıyla aynı yönde değişir.
Böyle bir gereksinimin karşılanabilmesi için birçok malın birden kullanılması zorunlu ise, bu tür tamamlayıcılığa, *teknik tamamlayıcılık* adı verilir. Ayrıca, tamamlayıcılık *dar* (örneğin, bir otomobil fabrikatörünün lastik talebi doğrudan doğruya ürettiği arabaların sayısına bağlıdır ve bu sayıyla aynı yönde değişir) ya da *esnek* ve *karmaşık* (bir girişimcinin işgücü talebi ile alet ve takım tezgâhları talebi arasındaki ilişkiler gibi) olabilir. Üretim etmenleri -sermaye, emek, hammadde- arasındaki ilişkilerde aynı zamanda hem tamamlayıcılık, hem rekabet vardır. *Ruhsal* ya da *psikolojik* tamamlayıcılık ise, tüketicilerin gereksinimleri arasındaki tamamlayıcılıktan kaynaklanır: örneğin, içme gereksinimi yemek yeme gereksiniminin vb. tamamlayıcısıdır. Tamamlayıcılık kavramı, ikame* kavramı gibi, üretim ve özellikle fiyat kuramında önemli bir rol oynar.

■ **Tamamuşi-no-zuşi,** Nara bölgesinde Horyu-ci tapınağı'nda saklanan, kıymetli japon buddha sandığı. Yan yüzleri cennet ve Buddha'nın yaşam sahneleriyle süslenmiş, minyatür bir tapınak biçimindedir. Lake ağaç üzerine yağlıboyayla yapılmış olan bu sahneler, VII. yy.'ın ortalarında japon resminin ulaştığı düzeyi göstermektedir.

TAMAN, Rusya'da liman kenti, Taman körfezi kıyısında. İ.Ö. VI. yy.'da kurulan Hermonossa yunan kolonisinin yerinde yapıldı. Hazar İmparatorluğu'na ait olan, 965'te Kiev prensi Svyatoslav'ın aldığı kent, Tmutarakan rus prensliğinin başkenti oldu (X.-XII. yy.). XIII. yy.'da Cenevizliler'in, XV. yy. sonunda Türkler'in işgal ettiği kent 1774'te Rusya'ya bağlandı.

TAMAN yarımadası, Rusya'da yarımada, Kerç yarımadasının karşısında, Azak denizi'nin G.-D.'sunu sınırlar; Doğu Büyük Kafkaslar'ı Kuban deltasının G.'inde devam ettirir. Tohum (buğday ve mısır) üretimi. Bağlar ve bostan tarımı.

TAMANDUA a. (tupi dilinde *tamandoa*). Tropikal Amerika ormanlarında yaşayan, uzun çıplak kuyruklu, karıncalar ve özellikle de termitlerle beslenen, küçük bedenli böcekçil memeli cinsi. (Karıncayiyengiller familyası.)

TAMANGLAR, Nepal'de yaşayan tibet-birman kökenli halk. Katmandu bölgesindeki dağlarda yaşarlar, sayıları 1991 verilerine göre 932 000 kişidir. Çiftçidirler. Toplumları, aynı atadan gelme ve dıştanevli klanlara ayrılır. Buddhacıdırlar ve lamalar ayrıcalıklı bir sınıf oluşturur.

TAMANLI HÜSEYİN RIFKİ, türk matematikçi (Taman ? - Medine 1814). Şam valilerinden müşir Emin Paşa'nın babası. Yaşamı üstüne bilgi azdır. 1795'ten ölümüne değin, Mühendishanei berrii hümayun'da matematik dersleri verdi. Öğrencileri arasında "Büyük Hüseyin Efendi" ve "Başhoca" lakaplarıyla tanındı. Kutsal yapıların onarımı için gönderildiği Medine'de öldü. Başlıca yapıtları: *Lağım risalesi, Usul-i hendese, Müsellesat-ı müsteviye, Usul-i istihkâmat, Usul-i inşa-i târik, Telhis ül-eşkâl, Medhal-i coğrafya.*

Taman Negara, Malaysia'da ulusal park, Malezya'da; yaklaşık 4 300 km²'lik bir alan kaplar.

TAMANO, Japonya'da liman kenti, Honşu adasında (Okayama ili) Japon denizi kıyısında; 77 800 nüf. Tersaneler. Bakır metalürjisi.

TAMANRASSET → TAMENGEST.

TAMANU a. Okyanusya'da ve Tropikal Asya'da yetişen ve koyu kırmızıya çalan pembe-esmer renkte kaba dokulu, yarı ağır ve yarı sert bir odun veren ağaç. Odunu doğramacılıkta, ince marangozlukta, gemi yapımında, sedefçilikte, kaplamacılıkta kullanılır. (*Calophyllum* cinsi.) [Eşanl. BİNTANGOR.]

TAMARA, Los adalarından (Gine) biri.

TAMARA ya da **TAMAR** (öl. Tiflis 1213). Gürcistan kraliçesi (1184-1213). Georgiy III'ün kızı. Babasının ölümü üzerine tahta çıktı (1184). Novgorod rus knyazı Bogolyubskiy ile evliyken, ondan boşanarak Asetin prensi David'le evlendi ve kendi boyu olan Suanetler'le Asetinler'i birleştirdi; böylece ülkede bütünleşmeyi sağladı

Kozo Ogava-Ziolo

Tamamuşi-no-zuşi
çokrenkli lake ağaç
VII. yy.'ın ortaları
Horyu-ci, Nara

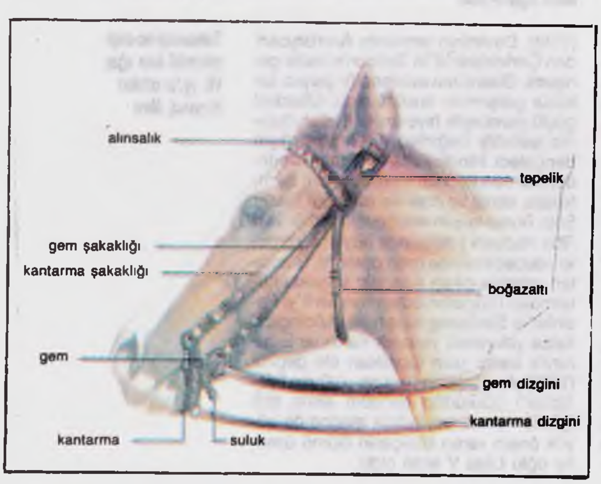
(1193). Devletinin sınırlarını Azerbaycan'dan Çerkezistan'a ve Trabzon'a kadar genişletti. Bizans'tan esinlendiği çarpıcı bir kültür gelişiminin öncüsü oldu. Ülkedeki güçlü derebeylik hiyerarşisini, etkin duruma getirdiği bağımsız Kilise aracılığıyla dengeledi. Hindistan'la ve Bizans üzerinden Avrupa ile ticari ilişkiler kurdu. Bilim, felsefe, sanat ve özellikle edebiyat (yazar Şota Rustaveliy'in kraliçeye adadığı *Vep Rhis tkaosani*) dallarında büyük ilerlemeler kaydedilmesine özen gösterdi. Gürcistan seferine çıkan Anadolu selçuklu hükümdarı Rüknettin Süleymanşah II'yi Pasinler'le Sarıkamış arasındaki Micingerd kalesi yakınında yenerek Kars'ı ve Erzurum'a kadar olan toprakları ele geçirdi (1202). Azerbaycan üzerine yürüyen İldenizliler'i püskürtüp denetim altına aldı (1205). Ayrıca, bayındırlık işlerine de büyük önem veren kraliçenin ölümü üzerine oğlu Lasa V ardılı oldu.

Nimatallah-Ziolo

Rufino Tamayo
Çığlık (1947)
Arte moderna galerisi, Roma

TAMARİCACEAE a. Bot. ILGINGİLLER familyasının bilimsel adı.

TAMARİN a. (Amazon bölgesindeki yerli dillerinin birinden). Amerika'da, tropikal ormanlarda, kalabalık sürüler halinde yaşayan, hepçil beslenen, sarılmasız uzun kuyruklu, ilkel karakterli küçük maymunların ortak adı. (*Leontocebus* [*Saguinus*] cinsinin yirmiye yakın türü bilinmektedir. İpektüylümaymungiller familyası.)

TAMARUGİT a. (fr. *tamarugite*). Miner. Monoklinik sistemde yer alan hidratlı doğal alüminyum, sodyum ve kalsiyum sülfat.

TAMÁSİ (Áron), macar yazar (Farkaslaka, bugün Lupeni, 1897 - Budapeşte 1966). Romanlarında anavatanı Transilvanya'nın dağlık bölgelerindeki yaşamı betimledi. Bu yapıtlarda kara mizah ile trajedinin, halk hikâyesiyle gerçekçi anlatımın çok kişisel bir karışımına rastlanır. Yapıtlarından en bilineni bir üçlemedir: *Abel a rengelepben*, 1932; *Abel az orszagban*, 1933 ve *Abel Amerikában*, 1934. Ayrıca oyunlar ve özellikle *Bölcsö ás bagoly* (1933) adında bir peri oyunu yazdı.

TAMASSOS. Tar. coğ. Kıbrıs adasında, Lefkoşa'nın G.-B.'sındaki bakır kaynakları yöresinde kent. Kıbrıs'ın en eski krallıklarından birinin merkezi olan kentin tarihi Son Tunç çağa değin uzanır. İ.Ö. 340'a doğru Tamassos kralı Pasikypros krallığı'nı Kition kralı Pumiathon'a elli talent karşılığında bıraktı. Daha sonra Büyük İskender kenti ele geçirip Salamis kralı Pythagoras'a verdi; Erken hıristiyanlık döneminde piskoposluk merkezi oldu. Apollon'un tapınım merkezi olan Tamassos'ta bu tanrının tunçtan bir heykeli bulundu. 1889'da iki kral mezarında kazılar yapıldı.

TAMAT, -tı çoğl. a. (ar. *ṭāmāt*). *Esk.* Uygunsuz sözler: *Tamat-ı cühela* (cahilerin saçma sapan sözleri).

TAMATAVE → TOAMASİNA.

TAMATİA a. Tropikal Amerika ormanlarında yaşayan, hantal gövdeli, sağlam ve çengelli gagalı, donuk renkli tüylü ağaçkakanımsı kuş cinsi. (Yeraltında ya da termit yuvalarında yuva yapar. *Bucconidae* familyası.)

TAMAULİPAS, Kuzey Meksika'da eyalet. Meksika körfeziyle Doğu sierra Madre arasında; 79 829 km^2; 2 244 208 nüf. (1990). Merkezi *Ciudad Victoria*. Daha çok alçak ovalarda yayılan eyalette pamuk, şekerkamışı, tütün, tahıllar ve meyveler üretilir. Tampico bölgesinde petrol işletmeleri vardır.

TAMAYO (Rufino), meksikalı ressam (Oaxaca 1899 - Mexico 1991). Önce duvar resimciliği akımına yakın çalışmalar yaptı, 40'lı yıllarda, eski Meksika'nın mirasıyla kübizm ve gerçeküstücülüğün katkılarını bağdaştıran, hem şiddetli, hem şiirsel bir lirizme yöneldi (*Animals*, 1944, Museum of Modern Art, New York). Anıtsal kompozisyonlar (Mexico'da konservatuvar [1933] ve Antropoloji müzesi'nin [1938 ve 1964], Paris'te Unesco sarayı'nın duvar süslemeleri), daha saklı ve soyut bir biçimde de, zarif bir renk anlayışıyla yapılmış tablolar (*Amantes en un paisaje*, 1974, özel kol., Mexico) sanatının görsel ve simgesel zenginliğini ortaya koyar.

TAMAYO Y BAUS (Manuel), ispanyol yazar (Madrid 1829 - *ay. y.* 1898). Çoğunlukla kendinden önceki yapıtlardan esinlenmiş dramlar yazdı. Schiller'in *Kabale und Liebe*'sini örnek alan Angela (1852) ve Alfieri'den esinlenen *Virginia* bu türden yapıtlardır. En iyi oyunları Deli Juana üstüne yazılmış bir tarihsel dram (*La Locura de amor*) [1855], özellikle de kahramanları seyirci önünde oynamaları gereken dramın olaylarını gerçekten yaşayan oyuncular olan *Un drama nuevo* (1867) adlı yapıtıdır.

TAMAZİRT a. Berberice lehçesi; Fas'ta Yukarı Atlas, Orta Atlas ve Rif'te konuşulur.

TAMBA, Kyoto yakınında seramik merkezi. Burada, Heian döneminden günümüze kadar, çoğu kez Bizen'dekilere çok yakın, sırsız greden parçalar üretildi.

TAMBACOUNDA, Senegal'de kent, Doğu Senegal bölgesinin merkezi, Dakar-Nijer kıyısında, Ferlo'nun G.-D.'sunda; 25 000 nüf. Çırçır fabrikası.

Tambao, Kuzey-doğu Burkina Faso'da manganez yatağı, Uagadugu'nun K.-D.'sunda.

TAMBARAM, Hindistan'da kent, Madras'ın büyük banliyösünde; 59 000 nüf.

TAMBAŞLIK a. Atın başında bulunan kayışların tümü. (Gem, kantarma, şakaklık, tepelik, boğazaltı, alınsalık, burunsalık ve dört dizginden oluşur.)

TAMBE (B. R.), marathi dilinde yazan hintli yazar (1874-1941). Kimileri bestelenmiş coşkulu, duygusal lirik şiirler yazdı.

TAMBESİN a. Diyet bilg. Organizmaya gerekli tüm besleyici öğeleri yeterli miktarda ve uygun oranlarda içeren besin.

TAMBO (Oliver), güney afrikalı siyaset adamı (Bizana, Transkei, 1917 - Johannesburg 1993). Kabilesinden sağladığı yardımla üniversitede okurken N. Mandela ile birlikte Afrika Ulusal kongresi (AUK) gençlik kolu'nu kurdu. Johannesburg'da birlikte avukatlık yaparken AUK'un önderleri oldular. Tambo, 1955'te AUK genel sekreterliğine getirildi; 1958'de Başkan Mandela'nın yardımcısı oldu. 1960'ta yurtdışına kaçmak zorunda kaldı. Mandela tutuklanınca bir süre ona vekâlet etti (1967). 1977'de AUK başkanı seçildi. Beyazları da siyahlarla birlikte ırkçılıkla mücadeleye çağırdı (ocak 1987, Lusaka). Mayıs 1987'deki seçimlerden sonra ırkçılıkla mücadelenin tek yolunun silahlı eylem olduğunu savundu.

TAMBORA, Sumbava adasında (Endonezya) etkin yanardağ; 2 851 m. 5 nisan 1815'teki patlaması kraterin yüksekliğini (eskiden 4 000 m'ydi) bugünkü düzeyine indirdi ve yanardağdan çıkan kül yağmuru 12 000 insanın ölümüne yol açtı.

TAMBOV, Rusya'da kent; 305 000 nüf. (1989). Metalürji. Takım tezgâhları. Otomobil yedek parçaları. Demiryolu onarımı. Elektrikli gereçler. Boyalar. Besin sanayileri. Ayakkabıcılık. Mobilyalar.
—Tar. Kent, Moskova eyaletini Nogaylar ile Kırım Tatarları'ndan korumak için 1636'da kuruldu. Tambov bölgesi, 1920-1921'de o dönem tarihçilerinin, sosyal devrimci lider Antonov'un adından esinlenerek *antonovşçina* diye adlandırdıkları toprak kavgalarına sahne oldu.

TAMBOY a. Balıkç. Balığın kuyruk ucundan burun ucuna kadar olan uzunluğu.

TAMBRAPARNİ, Hindistan'ın güneyinde ırmak, Batı Gatlar'dan 1 830 m yükseklikten doğar, Mannar körfezine dökülür. Üzerine birçok sulama barajı yapılmıştır.

TAMBRONİ (Fernando), italyan siyaset adamı (Ascoli Piceno 1901 - Roma 1963). 1948'den başlayarak Hıristiyan demokrat parti'den milletvekilliği yaptı, 1953-1960 arasında çeşitli bakanlıklarda bulundu. Şubat 1960'ta hükûmeti kurmaya çağrıldı, ancak neofaşist milletvekillerinin kesin desteği sayesinde Meclis'ten güvenoyu alabildi, ama antifaşistlerin baskısı altında kısa bir süre sonra istifa etmek zorunda kaldı (temmuz 1960).

TAMBUR a. (ar. *tanbūr*). Müz. **1.** Türk müziğinde en geniş ses alanına sahip bir saz. (*Tanbur* da denir.) **—2.** *Tambur-i horasan, tambur-i kebir-i türki, tambur-i rûd, tambur-i şirvinan*, türk müziğinde kullanılmış tambur çeşitleri.
—ANSİKL. Tambur gövde, göğüs ve sap diye üç ana bölüme ayrılır. Gövde bölümüne tekne ya da sırt da denir. Gövdenin yapımında maun, kelebek, ceviz, pelesenk, gül, kestane, ardıç ve çınar gibi ağaçlar kullanılır; 17, 21, 23 dilimden oluşan gövde dilimleri arasına filetolar konur. Ayrıca 7, 9, 11 geniş dilimli gövdesinin aralarında filetolar olmayan tamburlar da yapılmıştır. Ağaç dilimleri ve filetolar tamburun dip takozu ile sapın bağlanacağı yerdeki takoza bağlanır. Göğüs genellikle üç parçadan oluşur. Tek parça yapıldığı da görülmüştür. Gövdenin üstüne oturtulur. Göğüs için kullanılan en makbul ağaç cinsi göknardır. Göğüse *ses tablası* da denir. Sap, tamburun göğsünde bulunan ve üzerinden tellerin geçtiği eşikten sapın ucundaki eşiğe (baş eşik) kadar olan bölümdür; 104-106 cm boyunda olur. Baş eşikten önce, bir de tellerin içinden geçtikleri tel köprüsü vardır ve kemikten yapılır. Bunun gerisinde akort burguları bulunur. Sapın üzerinde katküt ya da naylon ile bağlanmış perdeler vardır. Bu perdelere parmak uçları ile basılıp tellere mızrap ile vurularak çıkarılmak istenen sesler elde edilir. Göğüs üzerinde bulunan ve üzerinden tellerin geçtiği eşik (köprü) genellikle ardıç ağacından yapılır. Bugün kullandığımız tambur yedi tellidir. Kucakta ve çalar durumdaki tutuşta teller, birinci çift çelik te (0,30 ya da 0,32 mm) [*re, yegâh*], ikinci çift sarı ya da bakır tel (0,40 mm) icra edilecek makamın karar perdesine göre *(sol, kaba rast)* ve *(la, kaba dügâh)*, üçüncü çift

çelik tel *(re, yegâh)*, en üstteki sarı ya da bakır tel (0,42 mm) de birinci ile üçüncü çift çelik tellerin bir oktav pestine, yani *(re, kaba segâh)* seslerine göre düzenlenir. Tamburdaki bu akort düzeni *bolahenk* denilen akort düzenidir.

TAMBUR a. (fr. *tambour;* ar. *ṭanbūr*'dan). Aktar. Yuvarlak bir kablonun sarılmasına yarayan ve dönerken kabloyu çeken aygıt.
—Balıkç. MAKARA'nın eşanlamlısı.
—Bayınd. *Kurutma tamburu*, gereç kaplama tesislerinde kullanılan ve agregaların kurutulup ısıtılmasını sağlayan silindir biçimindeki organ. (Bazı tesislerde, bağlayıcıyla karıştırma işlemi kurutma-karıştırma tamburunda gerçekleştirilir.)
—Bilş. *Manyetik tambur,* yüzeyi, üzerine manyetik kutuplanmalar biçiminde bilgi kaydetmeye olanak verecek duyarlı bir katmanla kaplı, metal bir silindirden oluşmuş bilgisayar belleği. (Silindir, ekseni çevresinde çok büyük bir hızla döner ve her dönüşte tamburun bütün yüzeyini tarayan ve genellikle sabit olan kafalar, kaydedilmiş bilgiyi çok hızlı bir biçimde okumaya olanak verir. Her kafaya, kayıtlı bilginin adresini oluşturan bir pist denk düşer.)
—Ev eşy. Bir çamaşır yıkama ya da kurutma makinesinin teknesi içine oturtulan ve yıkanacak ya da kurutulacak çamaşırın konduğu delikli, döner çelik silindir.
—Kim. müh. *Filtre tamburu*, sürekli döner bir filtrenin bez geçirilmiş hareketli bölümü. || *Peletleyici tambur,* hafifçe yatay bir eksen çevresinde dönen tambur biçiminde peletleme aygıtı.
—Mad. oc. *Kazı makinesi tamburu*, bir kazı makinesinde, üzerinde kazıcı uçlar (keskiler) bulunan ve dönme ekseni, bağlı olduğu kola koşut ya da dik olan silindir.
—Mak. san. Destek *(sargı tamburu)*, bağlantı *(kamlı tambur)* ya da gösterge *(dereceli tambur)* görevi yapan, dönel silindirsel parça. || *Revolver dayanak tamburu*, bir takım tezgâhında, önceden ayarlanmış ve gerçekleştirilecek işleme işlemlerine ilişkin kurs sonu konumlarını belirleyen büteleri taşıyan ve bunları gerekli konumlara getiren döner, silindirsel parça.
—Mim. ve İnş. KASNAK'ın eşanlamlısı.
—Ölçbil. *Taksimat tamburu*, çevresinde, bir gösterge yardımıyla dönme miktarlarını ölçmeye yarayan bir taksimatın bulunduğu büyük çaplı bilezik.
—Teknol. İçine, kumlardan arındırmak, çapaklarını temizlemek ya da parlatmak için ham döküm ya da işleme parçalarının konduğu döner aygıt. || Ekseni çevresinde dönen, çevresi delikli metal sac ya da bezlerle kaplı, yataya doğru hafif eğik silindirsel ya da konik kalbur; deliklerin boyutu kalburdan geçirilen malzemelerin boyutunu belirler || Taneleri karşılıklı sürtünmeyle parlatmaya, temizlemeye ya da yuvarlaklaştırmaya yarayan döner düzenek. || *Ayıklayıcı tambur,* çamurlu cevherleri, yemlik bitki köklerini ayıklamak için kullanılan tambur.
—Tekst. Tarak makinesinin büyük silindiri. || Bölümlü çözgü tezgâhlarında, üzerine çeşitli çözgü ipliği bölümlerinin ardışık olarak sarıldığı büyük silindir. || Fasone dokuma fabrikalarında, lisözleme işlemini gerçekleştirmede kullanılan makine. || Üzerinde, katlama işleminden geçirilecek ipek kumaş çözgülerini taşıyan büyük silindir.
◆ sıf. Elektrotekn. *Tambur sargı*, bir elektrik makinesinde, manyetik çekirdeğinin, gerek iç, gerek dış silindirsel yüzeyi üzerine yerleştirilmiş bobinlerden oluşan sargı.

TAMBURA a. (ar. *ṭanbūr*'dan). Müz. **1.** Türk halk müziğinde kullanılan telli ve tezene ile çalınan bağlama ailesinden bir çalgı. **—2.** Uzun saplı yugoslav lavtası. **—3.** 6 telli afrika liri. **—4.** *Tambura-i moğol, tambura-i türki*, türk müziğinde kullanılmış tambura çeşitleri. || *Tel tambura,* Kütahyalı Efendioğlu tarafından XVIII. yy.'da icat edilmiş üç telli bir tambur ya da tambura çeşidi.
—Sil. *Yükseltme tamburası*, nişan aygıtlarının, ateşli silahları verilen bilgilere göre yükseklik ya da doğrultu bakımından ayarlamayı sağlayan organı.

TAMBURACI a. Müz. Tambura yapan ya da çalan kimse.

TAMBURATA a. **1.** Denizc. Aralarında çift ya da tek fırdöndülü bastika bulunan kurt ağzı. **—2.** Eski savaş gemilerinin baş taraflarında bulunan topsuz lombar. **—3.** *Kolonalı tamburata,* gemi loçalarına düşey ve yatay olarak yerleştirilmiş silindir biçiminde uzun tamburata.

TAMBURBALIĞI a. Zool. Akdeniz'de ve Doğu Atlas okyanusu kıyılarında yaşayan kemiklibalık. (Yandan yassı, disk biçiminde bedenlerinin sırt kesimi kırmızı, yanları parlak gümüşi-kırmızıdır. Eti sert ve lezzetsizdir. Tamburbalığıgiller familyasının denizlerimizde bulunan tek türüdür. Bil. a. *Capros aper;* tamburbalığıgiller familyası; boyu 16 cm'ye kadar.) [Eşanl. TRAMPETBALIĞI.]

TAMBURBALIĞIGİLLER a. Akdeniz de ve Atlas okyanusu'nda yaşayan kemiklibalık familyası. (Denizlerimizdeki tek türü tamburbalığıdır. Bil. a. *Caproidae.*)

TAMBUREN a. (fr. *tambourin*). **1.** İki derili, uzun ve dar gövdeli, bir tek değnekle çalınan provence davulu. **—2.** *Béarn* ya da *Gaskonya tambureni,* GASKONYA TEFİ' nin eşanlamlısı.
—Koregr. Bas'ı sürekli olarak aynı notayı vuran ve ölçüsü tamburenle belirtilen 2 zamanlı ve hızlı ritimli dans havası. (XVIII. yy.'da tamburen, tiyatroya da girmişti. Dönemin Camargo gibi bazı dansçıları bu dansta büyük bir başarı kazandılar. Campra, Rameau ve Grétry'nin tamburenleri ünlüdür.) || Her adım bağlantısından sonra erkek dansçılar kendi etraflarında dönerlerken, kadın dansçıların onların kolları altından dönerek geçtikleri ve iki eşmerkezli halka oluşturarak çalınan tamburen eşliğinde yapılan provence dansı.

TAMBURİ a. (ar. *ṭanbūr* ve -*ī*'den *ṭanbūrī*). Müz. Tambur çalan sanatçı.

TAMBURİ ALİ EFENDİ → ALİ EFENDİ Tanburi.

TAMBURİ CEMİL BEY → CEMİL BEY Tanburi.

TAMBURİ MUSTAFA ÇAVUŞ → MUSTAFA ÇAVUŞ Tanburi.

TAMBURLU sıf. Tamburu olan bir aygıt için kullanılır.
—Elektrotekn. *Tamburlu anahtar,* KOMBİNATÖR'ün eşanlamlısı.
—Mad. oc. *Tamburlu ihraç makinesi*, kuyu nakliyesinde kullanılan ve çift halatlı bir tamburdan oluşan makine. (Bu makinelerde ihraç işlemi tambura bağlı halatlarla gerçekleştirilir. Halatın biri tamburun bir ucunda sarılırken, diğeri tamburun öbür ucunda alttan boşalır. Tambur tam silindir şeklinde olabileceği gibi konik-silindirsel de olabilir. Bu son durumda tambur hızı değiştirilmeden kafes hızını ayarlamak mümkündür.)

TAMBUZLANMA a. Denizbil. Denizdeki buz örtüsünün maksimum noktasına ulaştığı dönem.
◆ sıf. Bu döneme ilişkin.

TAMENG a. Güney-doğu Asya'da Assam'dan Vietnam'a kadar, bataklıklarda sürüler halinde yaşayan geyik. (Tamengin boynuzları çok özgül bir biçimdedir; mücadele ya da göz sürgünleri ana boynuz ekseniyle birlikte kesintisiz bir eğri oluşturur. Bil. a. *Cervus eldi;* geyikgiller familyası; boy, cıdağıda 120 kg ağırlık için 1,20 m.)

TAMENGEST, esk. **Tamanrasset,** Cezayir Sahrası'nda kent, vilayet merkezi, Hoggar kütlesinde yer alır; 38 146 nüf. (1987). Yönetimsel ve askeri merkez. Tarihöncesi ve yerbilim müzesi. P. de Foucauld 1905'te buraya yerleşti ve 1916'da burada öldürüldü. —*Tamengest vilayeti,* çok geniş bir alana yayılır; 95 822 nüf. (1987). Tamangest'in orta bölümünde ve İn-Salah'ta toplanır.

TAMER (Ülkü), türk şair (Gaziantep 1937). Robert kolej'i, İstanbul Üniversitesi gazetecilik enstitüsü'nü bitirdi. Tiyatro oyunculuğu, yayınevi yönetmenliği yaptı. Çağdaş ingiliz, amerikan yazarlarından çeviriler yayımladı; çevirdiği oyunlar sahnelendi. *Mitologya* (E.Hamilton) çevirisiyle Türk dil kurumu 1965 çeviri ödülü'nü aldı. Masalların, doğa görüntülerinin, çocuk duyarlığını yansıtan özgür çağrışımların beslediği şiirler yazdı (*İçime çektiğim hava değil gökyüzüdür* [1966], Yeditepe şiir armağanı). Başlangıçta yapıtlarında canlandırdığı neşeli dünyaya zamanla ölüm teması, toplumsal hareketler, çocukluğunu geçirdiği Gaziantep çevresinden edinilmiş yerel renkler ve kişisel yaşam izleri eklendi (*Yanardağın üstündeki kuş,* toplu şiirler [1986], *Şeytanın altınları* [1989], *Alleben öyküleri* [1991, Yunus Nadi öykü ödülü]).

TAMESNA → TALAK.

TAMGRUTİ (Ebulhasan Ali bin Muhammet), faslı elçi ve yazar (öl. Marakeş 1594). Vadiyüsseyl* savaşı'ndan (1578) sonra türk egemenliğine giren Fas sultanı Ahmet-ül-Mansur Ebülabbas tarafından değerli armağanlarla Murat III'e elçi olarak gönderildi. İstanbul'da uzun süre kaldı. Türkiye hakkındaki gözlemlerini *Nefehat ül miskiye fi's sifaret-it Türkiye* adlı yapıtında dile getirdi.

TAMGÜN a. Günlük çalışma saatlerinin tümünü alan, tümünü dolduran iş, etkinlik; tümgün, fultaym.
◆ be. Bütün bir iş gününü kapsayan çalışmayı belirtir; tümgün, fultaym: *Tamgün çalışmak.*

TAMIŞVAR → TİMİŞOARA.

TAMİA a. (vekilharç anlamındaki yun. sözc. *tamias*'tan geldiği sanılır). Kuzey Amerika'da yaşayan, soluk sarı postlu, boyuna açık renk şeritli, küçük bedenli, bitkicil, sincap cinsi. (Sincapgiller familyası.)

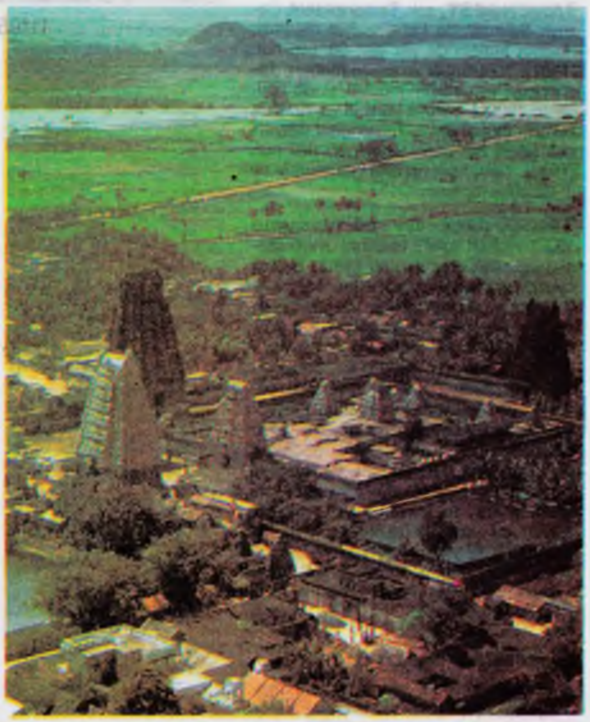
TAMİK, -kı a. (ar. *ʿunḳ*'tan *taʿmīḳ*). *Esk.* **1.** Derinleştirme, derinlemesine kazma. **—2.** Bir konuyu etraflıca inceleme, araştırma: *"Eğer biraz daha tamik ve tahlile devam edecek olursak"* (Baha Tevfik). **—3.** *Tamik etmek,* derinleştirmek; uzun uzun araştırmak: *"Fakat bu tahsili pek ileri vardırmağa ve pek tamik etmeğe çalışmamalıdır"* (H. C. Yalçın).

TAMİKAT, -tı çoğl. a. (ar. *taʿmīḳ*'ın çoğl. *taʿmīḳat*). *Esk.* **1.** Derinleştirmeler. **—2.** Araştırmalar, incelemeler.

TAMİLCE a. Dilbil. TAMULCA'nın eşanlamlısı.

TAMİL NADU, esk. **Madras eyaleti,** Hindistan'da eyalet, Dekkan'ın güney-doğu'sunda; 130 069 km²; 48 408 000 nüf. Merkezi *Madras.* Bengal körfezi ve Hint okyanusu'yla sınırlıdır. Büyük bölümünde, Batı Gatlar'ın, Maysor Gatları'nın ve Doğu Gatları'nın diklikleriyle çevrili gnayslı platolar uzanır. Coromandel kıyı ovası bir deltalar (özellikle Palar, Kaviri, Vaigai, Tambraparni deltaları) dizisidir. Eyalette görülen uzun kurak mevsimli tropikal iklimin özelliği, etkisi azalmış bir yaz musonu ve geç muson siklonları sonucu ekim -aralık arasında yağan çok bol yağmurlardır.

Ilık geçen kışlar bütün yıl boyunca yaz

Perroton-F. Kohler

Tamil Nadu Mahabalipuram yakınındaki Tirukalikundram'da bulunan Şiva tapınağı (XVI. yy.)

bitkilerini yetiştirme olanağı verir. Dağlarda varlığını sürdüren orman, başta bir gülibrişim türü olan *Albizzia amara* olmak üzere yaprak döken ağaçlardan oluşur. Halkın çoğu tamul (% 78) ve telugu (% 15) dilini konuşur. Okuma yazma bilenlerin oranı % 45'e ulaşır. Başlıca besin ürünleri pirinç, kocadan ve baklagiller, sanayi bitkileriyse şekerkamışı, pamuk, tütün ve yerfıstığıdır. Dağlardaki tarım işletmelerinde kahve ve çay yetiştirilir. Linyit, boksit, magnezit çıkarılır, tuzlalar işletilir. Çok etkin olan el sanatlarının (elişi dokuma, çanak-çömlek, şeker fabrikası, sıvı yağ) yanı sıra var olan başlıca sanayiler pamuk iplikçiliği, pamuklu dokumalar, deri, makine sanayileri, kimya sanayisi ve sinemadır.

Madras'tan sonraki başlıca kentler Madurai, Koimbatur, Salem, Tiruçirapalli ve kutsal kent Kançipuram'dır.

TAMİM a. (ar. *ʿumūm*'dan *taʿmīm*). **1.** GENELGE'nin eşanlamlısı. **—2.** Esk. Genelleme, genelleştirme: *"Halk arasında maarifin tamimine ve köylüleri okutmaya da pek ziyade çalıştı"* (F. Köprülü). **—3.** *Tamim etmek*, genellemek, genelleştirmek (esk.).

TAMİMEN be. (ar. *taʿmīm*'den *taʿmīmen*). *Esk.* **1.** Genelleştirerek. **—2.** Genelge yoluyla.

TAMİR a. (ar. *taʿmīr*). **1.** Onarma, onarım: *Bir binanın tamiri. Televizyon, radyo tamiri yapılır. Evin tamire ihtiyacı var.* **—2.** Bir kusurun, bir hatanın vb. kötü sonuçlarını gidermeye çalışma: *Tamiri olanaksız bir nezaketsizlik.* **—3.** *Bir şeyi tamir etmek*, onu düzeltmek, ondaki aksaklığı, bozukluğu bazı işlemlerden geçirerek gidermek; onarmak: *Pikabı, arabayı tamir etmek. Çitleri tamir etmek.* || *Bir kusuru, bir hatayı tamir etmek*, onu düzeltmeye çalışmak, telafi etmek, onarmak. || *Tamir görmek*, düzeltilmek, onarılıp yenilenmek: *Evin, oturulabilmesi için tamir görmesi gerekir.* || *Tamire vermek*, bozulmuş ya da çalışmayan bir şeyi onarması için tamirciye vermek. || *Bağdat'ı tamir etmek,"* "açlığını gidermek, karnını doyurmak" anlamında şaka yollu söylenir.
—Denizc. *Tamir salı*, borda bakım ve onarım işlerinde kullanılmak üzere, bidonlar üzerine inşa edilmiş küçük sal.
—Seram. Bisküvi halindeki seramiklerin kırık ya da çatlak bölümlerini mahlaç çamuru ile onarma. || Seramikler üzerinde sırça çekildikten sonra meydana gelen açıklıkları sırçaya batırılmış fırçayla kapatma. || *Tamir çamuru* → MAHLAÇ.

TAMİR (Zekeriya), suriyeli yazar (doğm. 1929). Cüretli bir gerçeküstücülükle kaleme alınmış, kendisini çağdaş arap edebiyatında bu türün en iyi temsilcilerinden biri yapan çok sayıda öykü kitabı (*le Hennissement du cheval blanc* [fr. çev.], 1959; *le Départ vers la mer* [fr. çev.], 1960; *Neige de fin de nuit* [fr. çev.], 1961) ve çocuklar için masallar (*le Pays des lapins* [fr. çev.]) yazdı.

TAMİRAT, -tı a. (ar. *taʿmīr*'in çoğl. *taʿmīrāt*). Onarım, tamir: *Yolda tamirat var. Tamirat isteyen binalar.*
—ANSİKL. Huk. Kat mülkiyetinde, kat malikleri kendi bağımsız bölümlerinde, ana yapıya zarar verecek tamirat yapamazlar. Kat maliki, başka bir kat malikinin yaptıracağı onarım nedeniyle kendi bağımsız bölümüne girilmesi gerekiyorsa buna izin vermek zorundadır (örneğin, su borularının tamiri durumunda). Tüm kat maliklerinin izni olmadıkça ortak yerlerde tamirat yapılamaz. Ortak yerler için yapılacak tamirat giderlerine, kat malikleri kendi arsa payı oranında katılmakla yükümlüdürler. Müşterek mülkiyette müşterek malın korunması için yapılan önemli tamirata pay ve paydaş çoğunluğuyla karar verilmelidir. Önemsiz, ufak tefek onarımları, aksi kararlaştırılmamışsa, paydaşlardan her biri yaptırabilir ve yaptığı giderleri öteki paydaşlardan payları oranında isteyebilir. İştirak halinde mülkiyette tamirat için oy birliğiyle karar alınmalıdır. Gecikmesinde sakınca olan onarımlar ortaklardan biri tarafından yapılabilir. Kira sözleşmesinde, kiralanan malı kullanıma elverişsiz duruma sokan kusurlar varsa, kiracı, kiralayana bir süre vererek bunların giderilmesini, onarılmasını isteyebilir. Yapılması gereken tamirat önemsizse (örneğin, kapanmayan bir musluk), kiracı bunları kendisi yaptırarak masrafı kira parasından düşebilir. Ancak, önemli tamiratı (örneğin, su tesisatının onarılması gibi) kendisi yaptıramaz. Kiralayan, bu tamiratı kendisine verilen süre içinde yaptırmazsa, kiracı yargıçtan alacağı izinle kendisi yaptırabilir. Çok acil bir durum sözkonusu değilse, kiralayan, kiracının izni olmadan kiralananda tamirat yaptıramaz; kira süresinin sonunu beklemek zorundadır.

TAMİRCİ a. **1.** Mesleği bir aracı düzeltip çalışır duruma getirmek olan kimse: *Televizyon, çamaşır makinesi tamircisi.* **—2.** Onarım işlerinin yapıldığı yer: *Araba tamircide, motoru değişecek.*
—Ayakkc. *Kundura tamircisi*, eski ayakkabıları onaran kimse.
—Oto. *Oto tamircisi*, taşıtların bakım ve onarımını yapan uzman kimse.

TAMİRCİLİK a. Tamircinin işi, mesleği.

TAMİRHANE a. (ar. *taʿmīr* ve fars. *ḫāne*'den *taʿmīr-ḫāne*). Genellikle teknik araçların onarıldığı yer: *Oto tamirhanesi.*

TAMİYE a. (ar. *ʿamā*"dan *taʿmiye*). *Esk.* **1.** Körletme, körleştirme. **—2.** Üstü kapalı bir biçimde anlatma.
—Ed. Ebcet* hesabıyla tarih* düşürmede istenen tarihi elde etmek için bir dizenin belirttiği sayıdan belirli bir sayıyı çıkarma ya da ekleme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Düşürülen tarihte tamiye bulunduğu uygun bir sözle belirtilir. Bu ifade bazen bir bilmece gibi güçlükle çözülür: *"Şekl-i girdab gelir fikre yazarken tarih / Sürdü yelken kürek a'dâyı Kapudan Paşa"* (Tarihini yazarken akla girdap şekli geliyor: Kaptan Paşa düşmanı yelken kürek sürüp kaçırdı) [Sûruri]. Örnekte "girdap şekli" sözüyle yuvarlak biçimli arap rakamı "٥" (5) kastedilmiştir. Tarih dizesinin gösterdiği 1199'a 5 eklenince olayın tarihi olan 1204=1789 bulunur.

TAMKRİSTAL a.Petrogr. Tamamen kristallerden oluşmuş mineral.

TAMLAMA a. Dilbil. **1.** Bir adın anlamını başka bir adın, adılın ya da sıfatın yardımıyla daha ayrıntılı biçimde açıklayacak yolda oluşturulmuş söz öbeği. (Eşanl. TAKIM.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Tamlama öbeği*, bir tamlayanla (belirleyici) bir tamlanandan (belirlenen) kurulu öbek.
—Ceb. *Tabanın tamlaması teoremi*, TAMLANMAMIŞ TABAN* TEOREMİ'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. Dilbil. Tamlamada tamlayıcı öğe (tamlayan), anlamı açıklanan addan (tamlanan) önce gelir: *"Deniz* (tamlayan) *kıyısı* (tamlanan)". Ad tamlamalarında tamlanan daima 3. kişi iyelik eki alır (*"deniz kıyısı"*nda *-sı*). Genellikle tür anlamı taşıyan belirtisiz tamlamalarda tamlayan, yalın durumdadır (*"deniz kıyısı"*nda *deniz*). Kimi belirtisiz tamlamalarda (anne sevgisi) tamlayanla tamlanan arasındaki ilişki özneye (annenin çocuğa duyduğu sevgi) ya da nesneye (çocuğun anneye duyduğu sevgi) yönelik olarak yorumlanabilir. Belirtili tamlamada tamlayan, özel bir ek (tamlayan eki: *-ın, -in, -un, -ün*) alır (*"denizin kıyısı"*nda *-in*). Sıfat tamlamalarında tamlayan sıfattır (*"ince kum"*da *ince*).

TAMLAMAK g. f. Topol. Bir metrik uzayın tamlanmışını belirlemek.

TAMLANAN a. Dilbil. **1.** Belirlenen öğe. **—2.** Bir ad sentagmasının, öteki öğeleri tamlayan olan kurucusu (örn. *Ahmet'in şapkası*'nda "şapka" tamlanan durumundadır). [Eşanl. BELİRLENEN.]

TAMLANMIŞ a. Topol. Göz önüne alınmış (E, *d*) metrik uzayıyla [*d* için tam değil] izometrik bir uzay içeren, E* içinde sık, (E*, *d**) tam metrik uzayı.
—ANSİKL. *d* için tam olmayan bir (E, *d*) metrik uzayının tamlanmışı, örneğin, E üzerinde tanımlanmış bütün Cauchy dizileri kümesinin, aşağıdaki ~ eşdeğerlik bağıntısıyla bölümü olan E* kümesi göz önüne alınarak elde edilir: $\forall \varepsilon > 0$ $\exists n_0(\varepsilon) / \quad \forall n > n_0(\varepsilon) \quad d(x_n, x'_n) < \varepsilon$ ise $(u_n) \sim (u'_n)$dir. E* üzerindeki metrik için *d* ye dayanarak:

$$d^*(x^*, y^*) = \lim_{n \to \infty} d(x_n, y_n); \quad (x_n) \in x^* \text{ ve } (y_n) \in y^*$$

ile tanımlanan *d** uzaklığı göz önüne alınır. Geriye artık yalnızca modülo ~ değişmez dizilerin E′ kümesinin E ile izometrik oluşu, E* içinde sık oluşu, son olarak da (E*, *d**) nin bir tam uzay olduğunun tanıtlaması kalır. E′, E ile özdeşleşebilir.

TAMLAYAN a. Dilbil. **1.** Belirleyici öğe. **—2.** Özgül nitelikli çeşitli bilgilerle donattığı adı söyleme katmak için, adın önünde yer alan dilbilgisel biçimbirimler sınıfından öğe. (Bk. *ansikl.* böl.) [Eşanl. BELİRLEYEN.] || *Tamlayan durumu*, ad çekimli dillerde, iki ad arasındaki bağımlılık ilişkisini anlatan ad durumu. Türkçede tamlayana getirilen -(-n-)-IN (-in, -un, -ün) eki, bu durumu belirtir (kapı-n-IN mandalı). Yalnız birinci kişi adılı ben ve biz tamlayan durumunda - İM ekini alır (ben-İM babam). [Eşanl. GENETİF, GENETİVUS.]
—ANSİKL. Dilbil. Ad tamlamalarının birinci öğesi olan tamlayan, tamlananın anlamını sınırlar. Yalın durumda olan tamlayan, daha çok türsel bir özellik taşırken, tamlayan eki aldığında (tamlayan durumu) belirlilik gösterir: *kapı mandalı, kapının mandalı.* Gösterme, sayı sıfatları, belgisiz sıfatlar ve niteleme sıfatları ve tanımlık da tamlayan kategorisindedir: *yeşil koltuk.*

TAMLIK a. Tam olma durumu.
—Ceb. *Tamlık bölgesi*, bir birim elemanı bulunan tam halka. || *Tamlık halkası*, TAM* HALKA'nın eşanlamlısı.
—Mant. Her formülü kararverilebilir olan çelişkisiz bir tümdengelimsel kuramın özelliği. || *Anlamsal tamlık*, her totolojisi bir teorem olan bir kuramın özelliği. || *Sözdizimsel tamlık*, bir T matematik kuramında, T'nin aksiyomlarına, T'nin £ (T) dilinden teorem olmayan bir formül eklendiğinde, T

matematik kuramının çelişkili hale gelme özelliği. Bu demektir ki: (T) nin kapalı formülü F ne olursa olsun, F ya da F-olmayan T'nin teoremleridir (simgesel ifadesiyle: $\vdash_T F$ ya da $\vdash_T \neg F$). [Bir kuramın kategori*kliği, onun sözdizimsel tamlığına, sözdizimsel tamlığı da anlamsal tamlığına götürür. Yüklemler hesabı tamlığını Gödel ve Henkin buldular.]
—Topol. Tam olma özelliği.

TAMM (İgor Yevgenyeviç), rus fizikçi (Vladivostok 1895 - Moskova 1971). Bilimler akademisi'nin fizik enstitüsü'nde çalıştı, 1932'den başlayarak atom çekirdeklerinin oluşumu konusunda Heisenberg ile aynı varsayımı öne sürdü. Keşfettiği büzülme etkisi o günden bu yana manyetohidrodinamikte kullanılmaktadır. Tamm, ülkesindeki termonükleer alanındaki çalışmaları başlattı. 1937'de, Frank ile birlikte Çerenkov*un keşfettiği etki üstüne bir kuram geliştirdi ve madde içinde bulunan çok yüklü parçacıkların devinimini ve durmasını inceledi. Üç bilim adamı 1958 Nobel fizik ödülü'nü kazandılar.

TAMMANN (Gustav), alman kimyacı (Yamburg, bugün Kingisepp, Petersburg yakınında, 1861-Göttingen 1938). 1892'de Dorpat•Kimya enstitüsü'nün başkanı ve 1903'te Göttingen Üniversitesi'nde profesör oldu, çözeltilerin özelliklerini inceledi. Metallerin ısıl çözümlemesinin yaratıcılarından biridir.

TAMME ya da **TAMMET** a. (ar. *ṭâmme, ṭâmmet*). *Esk.* **1.** Büyük felaket. **—2.** Kıyamet. **—3.** *Tammet-ül-kübra*, kıyamet günü.

TAMME sıf. (ar. *tâmm*'ın dişl. *tâmme*). *Esk.* Eksiksiz; mükemmel: *Malumat-ı tamme* (eksiksiz bilgi).

TAMMERFORS, Finlandiya'daki Tampere kentinin isveççe adı.

TAMMET → TAMME.

TAMMİSAARİ, isveççe **Ekenäs,** Finlandiya'da (Uusimaa ili) liman; 1546'da Pojo körfezi kıyısında kuruldu. Kilise (XVII. yy.). Turizm ve sayfiye merkezi. Yakınında, 1370'te yapılmış bir kale olan Raasepori (Raseborg) şatosunun yıkıntıları.

TAMMSAARE (Anton HANSEN, **Anton** —denir), estonyalı yazar (Albu 1878-Tallin 1940). Romanlarında (*Kõrboja peremees*, 1922) köy dünyasının lirik ve destansı bir görünümünü verdi, *Tõde ja õigus* (1926 -1933) adlı sagasında mekânı daha da genişleterek çağdaş Estonya'nın toplumsal bir freskini çizdi. Tiyatro oyunlarında ise antifaşist ve demokrat inançlarını dile getirdi (*Judith* [fr. çev.], 1921; *Le roi a froid* [fr. çev.], 1936).

TAMMUZ, İsrailoğulları'nın, Dumuzi -Apsu'ya verdikleri ad.

TAMON → BİŞAMON.

TAMOYMA a. **1.** Yüksekkabartma gibi bir zemine bağlı ya da alçakkabartma gibi yassılaştırılmış olmayan, üç boyutta da tümüyle gelişmiş olan heykelcilik yapıtı (heykel, heykel grubu). **—2.** *Cepheden tamoyma*, arkadan görülmemek üzere yapılmış olduğundan yalnızca önü ve yanları işlenerek tamamlanmış tamoyma.

TAMPA, ABD'de (Florida) liman kenti, Hillsborough ırmağı kıyısında, *Tampa koyu*'na (Meksika körfezi) dökülür; 280 000 nüf. (1990). Fosfat dışsatımı. Puro imalatı. Biracılık. Üniversiteler.

TAMPAN ENDÜSTRİSİ a. Perak vadisinde (Malezya), Melaka'nın K.-B.'sında, Kota Tampan'da ele geçen buluntulara göre tanımlanan tarihöncesi endüstri evresi. (Yontmataş döneminin eski bir evresine bağlanan bu endüstri, Cava'daki pacitan endüstrisiyle benzerlik gösterir ve önsoan endüstrisinden daha eskidir.)

TAMPER a. (ing. sözc.). Sil. Nükleer bir patlayıcının içindeki parçalanabilir maddeyi çevreleyen ağır metal kılıf. (Tamperin iki görevi vardır: nötronları kalbe yollar ve eylemsizlik etkisiyle dağılmalarını geciktirir.)

TAMPERE, isveççe **Tammerfors,** Finlandiya'da (Häme ili) kent; 172 629 nüf. (1991). 1779'da, Näsijärvi ve Pyhäjärvi gölleri arasındaki bir kıstağın kıyısında kuruldu. Kentin merkezindeki *Tammerkoski* çağlayanlarından elde edilen elektrik enerjisiyle beslenen büyük sanayi merkezi. Makine, tekstil, besin, kauçuk ve kereste sanayileri. Ayakkabıcılık. Tampere önemli bir sanat ve kültür merkezidir: Lars Sonck'un 1902-1907'de yaptığı, "ulusal romantizm"in temel özelliklerini taşıyan granit katedral; modern Kaleva kilisesi (1966); çeşitli müzeler (Häme müzesi [arkeoloji, etnografya, dinsel ve dekoratif sanatlar, tarih]).
—Tar. İsveç kralı Gustaf III tarafından kurulan (1779) Tampere'ye çar Aleksandr I sanayi tesisleri kurma imtiyazını tanıdığı zaman (1819) kentte ancak 800 kişi yaşıyordu. İskoçyalı Finlayson burada, "Finlandiya Manchester'i"nin sınai gelişimini başlatan ilk atölyeyi kurdu (1820). Finlandiya'nın bağımsızlık savaşı sırasında Mannerheim burada Ruslar'a karşı kesin bir zafer kazandı (nisan 1918).

TAMPERE sıf. (fr. *temperé*). Müz. *Tampere gam* ya da *tampere dizi*, AYARLI* GAM'ın eşanlamlısı.

TAMPİCO, Meksika'da (Tamaulipas eyaleti) liman kenti, río Pánuco kıyısında, ağzın yakınında; 271 636 nüf. (1990). Hiç parlak olmayan limanın önemi 1900' den bu yana bölgedeki petrolün dışsatımı nedeniyle arttı (rafineri ve kimya sanayisi). Tersaneler. Hazırgiyim. Besin sanayileri.

TAMPİKO a. (öz. a. *Tampico*'dan). Meksika'da, yabani olarak yetişen bir agavenin (*Agave heteracantha* ya da *A. lechuguilla*) yapraklarından çıkarılan bitkisel lif. (Bu lif, esneklik ve dayanıklılık bakımından bitkisel kıllardan daha üstündür; bu bakımdan hayvan kılı yerine ya da onunla karıştırılmak üzere yatak sanayisinde ve ayrıca fırça yapımında kullanılır.)

TAMPOKETSA a. (malgaş dilinde sözc.). Pedol. Madagaskar'ın merkezinde ve merkezbatısındaki yüksek topraklarda sıkça rastlanan, masamsı bir engebe biçiminde, demirli ya da boksitli bir kabukla kaplı sertleşmiş toprak.

TAMPON a. (fr. *tampon*). **1.** Bir deliği kapamaya yarayan, herhangi bir maddeden yapılmış tıkaç: *Bez tampon. Kâğıt tampon.* **—2.** Bir şeyi silmeye ya da bir sıvıyı emmeye yarayan (sarılıp top haline getirilmiş) bez ya da pamuk yumağı. **—3.** İki karşıt güç arasında çarpışmaların, çatışmaların etkisini azaltmaya yarayan şey: *Ben aralarında tampon görevi yaptım.*
—Bilş. Bir bilişim sisteminin bir bölümünden gelip başka bir bölümüne gidecek olan bilgileri geçici olarak barındıran bellek bölgesi.
—Biyokim. *Tampon sistemi*, ani bir asit ya da baz katıldığında bir ortamın asitlik -bazlık dengesini değişmez kılan tampon maddelerin tümü. (Bir tampon sistemi zayıf bir baz ile bu bazın kuvvetli bir asitle tuzdan ya da daha genel olarak, zayıf bir asit ile bu asidin kuvvetli bir bazla yaptığı tuzdan oluşur. Organizmada tampon sistemi plazma düzeyinde karbonik asit [zayıf asit] / sodyum bikarbonat [alkali tuzu] karması ile sağlanır. Plazma proteinleri, hemoglobin ve fosfatlar yardımcı tampon sistemleridir.)
—Cerr. Bir kanamayı durdurmak için bir yara ya da boşluğa sokulan küçük pamuk ya da gazlı bez paketi. || *Dikiş tamponu*, dikiş noktalarının kıvrımlarına sıkıştırılan gazlı bez. (Birbirine yaklaştırılan deri yüzeylerine daha geniş bir dayanak alanı sağlar, ipliklerin yarayı yırtma olanağını ortadan kaldırır.)
—Denizc. Liman römorkörlerinin baş bodoslamalarına yerleştirilen ve sancak-iskele omuzluklarına kadar uzanan kalın lastikten usturmaça.
—Dy. Çarpışma anında darbenin etkisini azaltmak için lokomotif ve vagon şasilerinin uçlarına çift olarak yerleştirilen, yaylar üzerine oturtulmuş metal çıkıntı. || *Tampon traversi*, metal kasalı yolcu vagonlarının ön ve arka bölümlerine yerleştirilen, genellikle kalın dövme sactan yapılmış takviyeli parça.
—Fizs. kim. Çözeltilerden oluşan ve seyrelme sırasında pH'si en küçük bir değişme göstermeyen karışım; pH'de meydana gelen en küçük bir değişim, başlangıçtaki dengeyi yeniden kuracak bir tepkimeye yol açar.
—Grav. Yedirmebaskı ressamının cilayı planşın üzerine yaymada kullandığı, içi pamuk dolu taftadan yapılmış küçük torba. || Kazıma ucuyla ya da ofort tekniğiyle kazınmış bir planşı mürekkepleme ya da son kez silme işinde kullanılan keçe, paçavra vb.'den yapılmış gereç. || *Baskı tamponu*, baskı makinesinin icadından önce, ağaç üzerine gravür basımında kullanılan, at kılı ya da tutkaldan yapılmış, üzeri bez ya da deri parçasıyla kaplı top.
—İkt. Özellikle fiyatlar ve ücretlerle ilgili bir artışı durdurmak için önceden saptanan kesin sınır.
—İnş. Genellikle esnek bir gereçle kaplanan ve bir kapının ya da pencerenin gereğinden fazla açılarak duvara çarpmasını önlemek için yere ya da duvara tespit edilen parça.
—Kad. hast. Âdet sırasında dölyoluna sokulan, uygulama tüpü olan ya da olmayan, sıkıştırılmış pamuk silindiri.
—Matbaac. Eskiden baskı kalıplarını mürekkeplemekte kullanılan deri kaplı tahta parçası.
—Metalogr. *Tamponla parlatma*, elektrolit emdirilen bir başlıkla donatılmış, taşınabilir bir aygıt yardımıyla yapılan elektrolitik parlatma. (Bu tür yerel bir parlatma işlemi, çalışma sırasında işi durdurmadan tahribatsız metalografik bir incelemede kullanılır.)
—Oto. Motorlu bir taşıtın önüne ve arkasına takılan ve düşük hızlı (5 ile 8 km/sa) trafik kazalarının yol açtığı darbelere karşı kaporta kaplamasını, yapıyı ve aksesuarları koruyan, genellikle biçim değiştirebilen metal ya da darbeye dayanıklı plastik bir lamadan oluşan karoseri öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Tampon işlevi gören şey için kullanılır.
—Biyokim. *Tampon madde*, bir çözeltide yer aldığında, bu çözeltiye ani katılan asit ya da bazın etkisiyle H^+ iyonları derişiminin değişmelerine karşı koyarak pH'yi görece değişmez bir değerde tutan madde. (Sözkonusu asidi ya da bazı tamponlar.)
—Fizs. kim. *Tampon çözelti*, bir yükseltgeme-indirgeme tepkimesinde gerilimi (potansiyel) değişmeyen çözelti.
—Savunm. *Tampon bölge*, sovyet öğretisinde, komutanlığa ülkenin savunmasını düzenlemek için gerekli çekilme olanağını veren komşu toprakların tümü.
—Uluslarar. huk. *Tampon bölge*, iki düşman kuvvet arasında, çatışmayı önlemek için ayrılan, askeri güçlerden arındırılmış bölge. || *Tampon devlet*, birbirine rakip iki büyük devletin sınırları arasında yer alan devlet.
—ANSİKL. Oto. Tamponlar, 1965'ten bu yana, yalnız zeminden olan yükseklikleriyle değil, aynı zamanda enerjiyi soğurma kapasiteleri ve çarpma sonucunda yayalara fazla hasar vermeme bakımından da kesin kurallara bağlıdır. Yapıları, metal çubuklar ya da kesonlar ile bunları doldurmada kullanılan kalıplanmış plastiklerden ya da sert köpükten meydana gelir. Belirgin bir başka eğilim de, fazla yüksek olmayan klasik tamponların yerine, ön taraftaki radyatör pancuru ile farları ve arka taraftaki lambaları içine alan darbeye dayanıklı gerçek bir koruyucu kuşak kullanmaktır. Bu koruyucu kuşaklar, kasanın ta-

banına tutturulan yan tamponlarla tamamlanır.

TAMPONCUK a. Grav. Çeşitli renklerin tek bir planş üzerinde basılması durumunda, taramagravür planşına değişik renk mürekkepleri sürmeye yarayan küçük muslin tampon.

TAMPONLAMA a. Cerr. Bir yaraya ya da doğal bir boşluğa sokulan pamuk tamponlarla, özellikle gazlı bez parçalarıyla kanamayı durdurma işlemi.
—Fizs. kim. Bir çözeltiyi tamponlamak eylemi.
—Tıp. Özel bir sıvıya batırılmış bir tamponun vücudun herhangi bir bölgesi üzerinden geçirilmesi eylemi. || *Kalp tamponlaması*, ani gelişen perikart içi sıvı toplanmalarında kalbin şiddetli sıkışması.

TAMPONLAMAK g. f. Fizs. kim. Bir sıvıyı tampon bir çözelti durumuna dönüştürmek için gerekli olan maddeleri bu sıvı içinde çözündürmek.
—Pedol. *Tamponlanmış toprak*, fiziksel ve kimyasal bakımdan çok kararlı ve özellikle pek asitlenmeyen toprak için kullanılır. (İyi tamponlanmış, yani kil ve humus bakımından zengin bir toprağın pH'si kararlıdır.)

TAMS a. (ar. *ṭams*). *Esk.* Yok etme; belirsiz kılma.

TAMS a. (ar. *ṭams*). *Esk.* Aybaşı, âdet görme.
—Ed. Aruz vezninde fâilâtün (—·——) cüzünden fa'(—) cüzünü elde etme.

TAMSAYI a. **1.** Doğal ya da bağıl tamsayının eşanlamlısı. **—2.** *Bağıl tamsayı*, $\mathbb{Z}$ kümesinin elemanı. || *Bir a sayısının doğal tamsayı kısmı, a* dan küçük ya da *a* ya eşit en büyük tamsayı. (*a* nın tam kısmı E(*a*), [*a*] ya da ⟦*a*⟧ ile gösterilir.) Buna *a* nın ayırtedici*si de denir. || *Doğal tamsayı*, $\mathbb{N}$ kümesinin elemanı. (10 tabanlı bir yazılama sisteminde, bunlar 0,1,2,...,9 sayılarıdır.) || *Modülo* n *tamsayı*, modülo *n* kalan sınıfı. || *Oransal tamsayı*, kimi kez bağıl tamsayılara verilen ad.
—Fiz. *Yarı tamsayı*, bir tek sayının yarısına ya da bir tamsayı ile 1/2'nin toplamına eşit olan sayı. (Örneğin 1/2, 3/2, −5/2, vb. Kuvantal bir parçacığın spini, indirgenmiş Planck değişmezi $\hbar$ birim olarak kabul edildiğinde tamsayı ya da *yarı tamsayı* değerler alabilir.)

TAMTAKIR sıf. (yansıma sözc. *takır*'dan pekiştirilerek). **1.** İçinde olması gereken şeylerden hiçbiri bulunmayan; bomboş: *Tamtakır bir ev, bir dolap.* **—2.** *Tamtakır, kuru bakır, tamtakır kırmızı bakır,* içinde hiçbir şey yok, bomboş: *Ambar tamtakır kuru bakırdı, tek bir buğday bile yoktu.*

TAMTAM a. (yansıma sözc.). Afrika yerlilerinin çeşitli mesajlar iletme ya da danslara eşlik etmede kullandıkları ağaçtan yapılmış davul.
—Müz. Dövme tunçtan ve kenarları hafifçe kıvrık çin gongu.

TAMU a. *Esk.* Cehennem.

TAMUİN, Meksika'da (San Luis Potosí eyaleti) kent; 7 000 nüf. Yakınında, Huasteclerin (en parlak dönemlerini IX-XII. yy.'lar arasında yaşadılar) tören merkezlerinden birinin kalıntıları vardır: huastec ve toltek öğelerinin birleştirildiği resimler ve yalancı mermerlerle kaplıdır.

Tamul edebiyatı, Tamul edebiyatı sanskritçeden sonra Hindistan'ın ikinci büyük kültürünün anlatımıdır; etkisi tüm Güney ve Güney-doğu Asya'ya yayılmıştır. Dravid dillerindeki tüm öteki edebiyatların en eskisi olan Sangam*'ın eşi yoktur. "Sangam" terimi bir şiir derlemeleri bütünüyle bu şiirlerin yazarlarının oluşturduğu grubu belirtir. Kaynaklarda Pandya krallarının koruması altında 9 950 yıl süren ve 8 598 ödül dağıtmış olan peş peşe üç akademiden söz edilir. Günümüze ulaşan derlemelerde görülen özgün klasik üslup ve anlatım bütünlüğü bu metinlerin tarihsel gerçekliklerini ve eskiliklerini kesin bir şekilde kanıtlar. En eski şiirlerin, hıristiyanlığın ilk başlarına rastlayan Sangam, Kerala Çola ve Pandya krallıkları ile Güney Hindistan'daki bir dizi rakip prensliklerin toplumsal ve siyasal yaşamlarını yansıttığı sanılır. Natüralist ve duyumcu bir yaklaşımla, özellikle içinde herhangi bir dinsel kuşkuculuğun izine rastlanmamasıyla dikkati çeken bu metinler, insan yaşamının başlıca iki özelliğini yüceltirler: ardından yas tutulacağına ve karısının dul kalacağına üzülen savaşçıların cesaretini ve şanını ağıt ve övgülerle dile getiren dış özelliği *(puram)*; öteki ise beş antoloji halinde aşk yaşamının tüm evrelerini işleyen iç özelliği *(akam)*.

Sangam edebiyatından sonra, bir sofuluk hareketinden *(bhakti)* beslenen hem şivacı, hem vişnucu bir dinsel şiir ortaya çıktı. Bu iki dinsel akımda, Tanrı'ya kişisel olarak yönelmek esastır; Tanrı'nın sevgiyle özdeş olduğunu kabul eden, inayetin *(arul)* yol açtığı ya da onunla dolu tutkulu bir yöneliş sözkonusudur burada. Böylece akam'daki simgesel sevgi, Tanrı sevgisine dönüşür. Edebiyatın birdenbire Sangam geleneğinden koptuğu söylenemez: gerçekte Sangam tarzındaki *Paripatal* adlı yapıtta yer alan ve ilk tamul dinsel metinlerini oluşturan şiirler, bhakti'nin lirizmine çok yakındır.

En ünlü şivacı metin *Tevaram*, Appar, Campantar ve Cuntarar'ın yapıtıdır, ayrıca buna on iki *Tirumurai*'yi oluşturan metinler, özellikle Manikkavacakar'ın yapıtları ve şair, filozof ve yogin Tirumular'a (VII. yy. ?) mal edilen *Tirumantiram* eklenmiştir. Dindışı konuları işleyen Ortaçağ şairlerinin en büyüğü kabul edilen Kampan, *İramavataram* (XII. yy.'a tarihlenir) adında bir *Ramayana* yazmıştır. Rama görünümü altında Vişnu'nun yüceltildiği bu yapıtta insani bakış öne çıkar. Öteki şairler kralı övmüşlerdir, Nandivarman III'e adanan *Nanti-K-Kalapakam* ve Ceyankontan'ın (XI. yy.) *Kalinkattuparani*'si bu gruba girer. XIII. yy.'da Pukalenti'nin *Nalavenpa* adlı yapıtı da tıpkı *Mahabharata*'nın tamul dilindeki versiyonu (XVI. yy. sonu) gibi bu ince geleneği sürdürür. XIV. yy.'da Arunakirinatar'ın yapıtları ve özellikle *Tiruppukal* dinsel halk şarkılarının *(kirttanai)* yolunu hazırlarlar. XVIII. yy.'da bhakti geleneği özellikle gizemli şair Tayumanavar ve Ramalinga Svami ile sürer. Tamul düzyazısının atası, gramerci ve şair italyan cizvit Beschi (1680-1746) ilk hıristiyan *kavya*'sı *Tempavani*'yi yazarken, Umaru'nun Hazreti Muhammet'in yaşamını anlatan *Cirapuranam* adlı yapıtı ile islamiyet tamul edebiyatına girmiştir. XVII. yy.'ın sonu ve XVIII. yy.'da, Racappa Kavirayar'ın *Kurra lakkuravanci* (1718) adlı yapıtı, *Mukkutal pallu* ve *nonti natakam* gibi yapıtlar çerçevesinde lirizmin de geliştiği görülür.

Bilimsel düzyazı Arumuka Navalar, Damodaram Pillai ve özellikle U. V. Svamunatha İyer ile büyük bir atılım yaptı. İlk tamul romanı *l'Histoire de Piratapa Mutaliyar*'ı (fr. çev.) [1897] yayımlayan S. Vedanayagam Pillai'nin yapıtıdır. Daha sonra Rayam İyer, S. M. Natesa Sastri ve A. Madhaviah ile roman gelişimini sürdürdü, Kalki ise tarihsel romanlar yazdı. Bu arada K. V. Cagannathan, Kothamamgalam Subbu, Cavi Devan, Natoti gibi tamul edebiyatında yeni çığırlar açanları ve L. S. Ramamirtam, T. Canakiraman, N. Partasarathi, Candilyan gibi yazarları anmak gerekir.

Modern şiir, başkaldırının şiirini yazan Bharati ve toplumsal yenilikçi şair Bharati Dasan tarafından temsil edilir. Günümüz tamul edebiyatında halk şiiri ve toplumsal şiirde Kannatacan'ın yapıtları egemendir.

TAMULCA a. Dravid dili; Hindistan'da yaklaşık 60 milyon, Sri Lanka'da da 3,4 milyon kişi tarafından konuşulur (Eşanl. TAMİLCE.)
—ANSİKL. Tamil Nadu eyaletinin resmi dili olan ve Sri Lanka'da tamil azınlığı tarafından konuşulan tamulca, dravid dillerinin en önemlisidir: Birmanya, Malaysia, Singapur (resmi dillerden biridir), Endonezya, Vietnam, Güney Afrika, Hint okyanusu adaları (Fiji, Mauritius, Réunion, Madagaskar) ve Antiller'de de göçmen topluluklar tarafından konuşulur. Lehçesel ayrılıklar önemsizdir, ama toplumsal konuma göre (brahman ya da brahman olmayan) kesin dil düzeyleri vardır. Kendine özgü bir dizgeyle yazılır.

TAMULLAR, Hindistan'da ve Sri Lanka'da yaşayan dravid grubundan halk. Tamullar, çoğunlukla Hindistan'ın güneyinde oturur ve 60 milyonu aşkın bir nüfusla halkın % 7'sini oluştururlar. Hindu dinine bağlıdırlar; babasoylu kastlar biçiminde örgütlenmişlerdir.

TAMURAMARO, tarihsel japon kahraman (öl. 811). Prens Açi no Omi soyundan geldiğini ileri süren eski Sakanue ailesinin çocuğuydu, Kuzey Honşu'nun üçte birini işgal altında tutmayı sürdüren Aynular'a karşı askeri harekâtı yöneten general Otomo Otomaro'nun başlıca yardımcılığını yaptı, ardından bu kez kendisi başarılı bir seferin başına geçti ve 795'te *sei-i taişogun* (Aynular'a karşı başkomutan) unvanını kazandı. Daha sonra bu unvan, "şogun" olarak kısaltıldı.

TAMURE a. (polinezya dilinde sözc.). Hawaii havalarına uyarak karşı karşıya oynanan iki zamanlı polinezya dansı. (Tamurenin başlıca özelliği, dizlerin sırayla açılıp kapanmasına dayanan bir harekettir. Gövdenin ağırlığı bu hareketle bazen bir bacak, bazen öteki bacak üzerine verilir.)

TAMUSAL sıf. *Esk.* Cehennemi.

Tamworth domuzu, koyu çikolata renginde, eski bir ingiliz domuz ırkı.

TAMYANMAMIŞ sıf. Isıbil. *Tamyanmamış yakıt*, bir yanma olayında havanın oksijeniyle tam olarak birleşmemiş yakıt.
—ANSİKL. Isıbil. Bir yanma olayının sonunda daima, belirli oranda tamyanmamış yakıt kalır. Yakıtın türüne göre bu artıklar gaz, katı ya da sıvı halde olabilir. Örneğin duman ya da egzos gazları içinde gaz halinde bulunan tamyanmamış yakıtlar (karbonmonoksit ve hidrokarbonlar), küllerin ve cürufların içinde katı (kömür), egzos borularında ve brülörlerin altındaysa sıvı (benzin ya da mazot damlacıkları) haldedirler.

TAMYAPRAKLI sıf. Bot. Yaprakları parçasız, yani bütün olan bitki türüne denir.

TAMYÜZLÜ sıf. Krist. HOLOEDR'in eşanlamlısı.

TAMYÜZLÜLÜK a. Krist. HOLOEDRİ'nin eşanlamlısı.

Tamzara, Elazığ, Erzincan, Tunceli, Sıvas, Gümüşhane, Tokat, Kars, Muş, Malatya, Van, Bingöl, Giresun ve çevresinde oynanan türkülü, halay türü bir halk oyunu. Kadın erkek birlikte ya da yalnız kadınlar, yanlız erkekler tarafından oynanır. Eşlik ezgisi "Tamzara'dan gece geçtim" sözleriyle başlayan türküdür. Genellikle davul zurna eşliğinde oynanan, öteki illerde de yaygın bir oyundur.

TAN a. **1.** Gökbil. Güneş battıktan *(akşam tanı)* hemen sonra ya da güneş doğmadan *(sabah tanı)* önce, güneş ışığının yayınımından kaynaklanan atmosfer ışıltısı. (Eşanl. ALACAKARANLIK.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Tan ağarmak, atmak,* gün ışımaya başlamak, şafak sökmek. || *Tan yeri* → TANYERİ.
—ANSİKL. Gökbil. Gökbilimde tan uzlaşımsal olarak birkaç çeşide ayrılır: 1. *sivil tan*, Güneş'in, ufkun altında azami 6°'ye kadar indiği bir konuma denk düşer; 2. *gökbilimsel tan*, Güneş'in ufkun altında azami 18°'ye kadar indiği bir konuma denk düşer ve kuramsal olarak, çıplak gözle çok zayıf ışıklı yıldızları ayırt etmeyi sağlar;

3. *deniz tanı,* ufuk çizgisi henüz görünür durumdayken, bir sekstantla ikinci kadirden yıldızları gözlemlemeyi sağlar. Güneş'in ufkun altında azami 12°'ye kadar indiği bir konuma denk düşer.

TA'N a. (ar. *ṭa'n*). *Esk.* **1.** Ayıplama, sövme: *"Fuzuli vermedi ta'n okları gözyaşına teskîn"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—2.** *Ta'n etmek, eylemek,* ayıplamak, yermek: *"Bigânelerin kahrını görmüş değiliz / Ta'n ettiğimiz nafiledir ağyare"* (Y. K. Beyatlı). **—3.** *Ta'n u teşni,* yerme, sövme: *"Lakin avam-ı nasın ta'n u teşni'inden ictinab ile bunu alenen söylemezlerdi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

tan. Mat. çözlm. *Tanjant fonksiyonu'*nun simgesi.

TAN a. (uolofça sözc.). Pedol. Afrika'nın kıyı bölgelerinde bulunan ve mangrovun sudan çıkmış bölümüne denk düşen tuzlu toprak.

Tan, İkinci meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yayımlanmış bazı dergi ve gazetelerin adı. —Mustafa Sabri Bey tarafından "Irkımızın yükselmesine çalışır türk mecmuasıdır" altbaşlığıyla, on beş günde bir olmak üzere kısa bir süre İzmir'de yayımlandı (1913). —Talat Hasan tarafından teksir makinesiyle çoğaltılarak İstanbul'da çıkarıldı (1918-1919). Süresi belli olmayan gazetenin 48 sayı kadar çıktığı sanılmaktadır. —Kadızade İsmail Hakkı'nın sorumlu müdürü, Saffet Zeki'nin başyazarı olduğu gazete; teksir makinesinde çoğaltılmak suretiyle haftada iki kez İskenderiye'de çıkartıldı (1920). —İbrahim Hıfzı tarafından 20 ocak 1923'ten başlayarak Ankara'da yayımlanan günlük gazete. Yayınını iki ay kadar sürdürdüğü bilinmektedir. —İş bankası'nın parasal desteğiyle Ali Naci Karacan'ın yönetiminde İstanbul'da yayın yaşamına giren günlük gazete (1935). Kadrosunda Burhan Felek, Eşref Şefik, Fikret Adil vb. yazarların yer aldığı gazete, zarar etmesi nedeniyle Ahmet Emin Yalman'a devredildi. Ortakları Rezzan Emin Yalman, Halil Lütfi Dördüncü ve Zekeriya-Sabiha Sertel olan gazete, Yalman'ın 17 ağustos 1938 günü çıkan bir yazısı nedeniyle üç aylığına kapatıldı. Yalman ortaklıktan çıkarıldı; başyazarlığın Zekeriya Sertel'e verilmesi üzerine da bazı yazarlar kendiliğinden ayrıldı. Bundan sonra daha solda bir politika izleyen ve faşizme cephe alan *Tan* hakkında sık sık basın davaları açıldığı, zaman zaman geçici olarak kapatılma yoluna gidildiği görüldü. Varlık vergisini eleştiren bir yazıdan ötürü eylül 1944'te süresiz olarak kapatıldı. Yeniden yayımlanmasına izin verildikten birkaç ay sonra da CHP hükümetine karşı şiddetli muhalefet tavrını sürdürmesi tepki çekti ve bu gazetenin sonu oldu. (→ TAN OLAYI.) —Haldun Simavi'nin başında bulunduğu Veb Ofset grubu tarafından, 1984'ten başlayarak İstanbul'da yayımlanan günlük magazin gazetesi. Fiyatının ucuzluğu, kullandığı resimler, çarpıcı başlık vb. nedeniyle kısa sürede büyük tirajlara ulaştı. 1988'de Veb ofset grubuyla birlikte Asil Nadir tarafından satın alındı. Bir bulvar gazetesi olarak yayınını sürdürüyor (1989).

TAN (Samih Fethi) → M. TURHAN TAN.

TAN (Üner), türk bilim adamı (Ünye 1937). Ege Üniversitesi tıp fakültesi'nde başladığı (1956) öğrenimini Almanya'da tamamladı (1965) ve bir süre Max-Planck tıbbi araştırmalar enstitüsü'nde asistan olarak çalıştı. 1969'da Hacettepe Üniversitesi fizyoloji enstitüsü'nde öğretim üyesi, 1972'de doçent, 1978'de profesör ve Atatürk Üniversitesi fizyoloji anabilim dalı başkanı oldu. Özellikle hareket sistemi, sara, hafıza ve öğrenme makanizmaları, solaklığın sinirsel mekanizması, ağrı oluşum mekanizmaları vb. konulardaki çalışma ve araştırmalarıyla TÜBİTAK teşvik (1973) ve bilim (1986) ödüllerini, ayrıca Uluslararası Albert Einstein akademisi bilim (1985) ve barış (1986) ödüllerini kazandı.

TAN (Nuri), türk basketbolcu (İstanbul 1947). Basketbola 17 yaşında başladı. İstanbul Teknik üniversitesi (İTÜ) takımına geçti ve bu takımda ünlendi. 27 kez milli formayı giydi.

Tan olayı, *Tan* gazetesi ve basımevi ile bazı gazete ve kitabevlerinin sağcı öğrenciler tarafından basılarak yıkıma uğratılması ve kapanması (4 aralık 1945). CHP hükümetini toplumcu açıdan sürekli eleştiren, önce faşist Mihver devletlerini, sonra Müttefikler'i destekleyen sağ basınla sık sık polemiklere giren Tan yazarları Zekeriya ve Sabiha Sertel'lere ve gazeteye karşı CHP parti müfettişlerinden Alaettin Tiritoğlu gibi CHP'liler ve sağ basın, öğrencileri kışkırtmaya girişti. Hüseyin Cahit Yalçın *Tanin* gazetesinde "Kalkın ey ehli vatan" başlıklı yazısında (3 aralık) *Tan'*a karşı bir "Vatan cephesi" oluşturulmasını, gazetenin susturulması görevinin gazetecilere ve hür vatandaşlara düştüğünü yazdı. Ertesi gün İstanbul Üniversitesi bahçesinde Orhan Birgit, Ali İhsan Göğüş gibi önderlerinin öncülüğünde toplanan öğrenciler ellerinde bayraklar, Cumhurbaşkanı İnönü'nün resimleriyle yürüyüşe geçerek gazete önüne geldiler. Sıkıyönetimin uygulandığı kentte, polisin gözetiminde, *Tan* basımevi'ni basıp baskı araçlarını kırdılar, bobinlerini yırttılar. Bu arada solcu kitaplar sattığı gerekçesiyle ABC kitabevi de basıldı, kitaplar yırtıldı. Beyoğlu'nda *Yeni Dünya* ve *La Turquie* gazetelerinin yönetim binalarına da saldırılar oldu. Sıkıyönetim komutanlığı ertesi gün, öğrencilerin hükümetin inzibat kuvvetlerinin önlemeye çalışmasına karşın iki basımevi ve birkaç kitabevine taarruz ettiklerini bildirdi. Adnan Menderes ve bazı muhalifler olayın CHP hükümeti ve örgütünce kışkırtıldığını ileri sürdüler.

TANA ya da **TENO,** Kuzey Avrupa'da ırmak, Laponya'da, Kuzey Buz denizi'ne dökülür. Çığırının büyük bölümü Finnmark Finlandiyası'nı Norveç'ten ayırır ve *Tana fiyordu'*na ulaşır; 310 km.

TANA, Kenya'da ırmak; 708 km (havzası 62 210 km²). Hint okyanusu'na dökülür; elektrik üretimi ve sulama amacıyla düzenlenmiştir.

TANA gölü, Etyopya'nın en büyük gölü; 3 000 km²'lik bir alan kaplayan göl 1 860 m yükseltidedir. Etyopya kütlesinin batısında, Abbai (Bahrülazrak'ın yukarı çığırı) gölü aşar.

TANABİR a. Müz. Tambur sözcüğünün çoğulu, tamburlar.

TANAGRA a. Amerika ormanlarında yaşayan, meyve ve böcek yiyerek beslenen, gözalıcı renkte bazı küçük ötücükuşların ortak adı. (Tanagragiller familyası.)

TANAGRA a. (öz. a. *Tanagra'*dan). Arkeol. Pişmiş topraktan, parlak renkli ve zarif biçimli, eski yunan heykelciği.

TANAGRA, Yunanistan'da (Boiotia) köy, Asopos ırmağı kıyısında, Thebai'nin 18 km D.'sunda. Spartalılar İ.Ö. 457'de burada Atinalılar'ı yendiler.
—Güz. sant. Kentten günümüze hemen hemen hiçbir kalıntı ulaşmamıştır. Ancak, Mykenai dönemi nekropolisinde yapılan kazılarda son derece ilginç pişmiş toprak lahitler (bugün Thebai müzesi'nde) bulundu. Bunların çoğu, cenaze konusunu işleyen (ağlayan kadınlar, sfenks vb.) resimlerle süslüdür. Boiotia'nın bu önemli merkezinde üretilen pişmiş toprak heykelciklerin büyük bir bölümü de mezarlarda bulunmuştur. Daha arkaik dönemde bol miktarda üretilen Tanagra heykelcikleri, gündelik yaşamdan (özellikle kadınlar, ephebosIar, çocuklar) ya da anıtsal heykellerden esinlenen figürleriyle, İ.Ö. 350'den başlayarak çok tutuldu. Kalıplar tüm eski yunan dünyasına, özellikle de Myrina (Aiolis) ve İskenderiye'ye ihraç edildi ya da bunların taklitleri yapıldı. İ.Ö. II. yy.'da Tanagra'nın yerini Myrina ve İskenderiye atölyeleri aldı.

TANAGRAGİLLER a. Amerika'da ormanlarda yaşayan, meyve ve böcekle beslenen, gözalıcı parlak renkli, kısa ve kalın gagalı ötücükuşlar familyası. (200 kadar küçük kuş türünü kapsar. Bil. a. *Tanagridae* ya da *Thraupidae.*)

TANAGRİDAE a. Zool. TANAGRAGİLLER familyasının bilimsel adı.

TANAİS a. (öz. a. *Tanais'*ten). Başı ile iki göğüs bölütü kaynaşmış kazıcı kabuklu cinsi. (*Tanaidacea* takımının örnek tipidir. 500'ü aşkın türünde bireylerin hepsi de küçük bedenlidir.)

TANAİS. Tar. coğ. Don'un Antikçağ'daki adı. —Don'un ağzında kurulmuş kent (İ.Ö. III. yy. - İ. S. V. yy.). Bosporos Yunanlılan'nın kurduğu kenti Gotlar yıktıysa da (İ. S. III. yy.) kent daha sonra yeniden kuruldu.

TANAKA KAKUEİ, japon siyaset adamı (Futada, bugün Nişiyama, Niigata eyaleti, 1918). Liberal demokrat parti'den milletvekili seçildi (1947), 1948'de Adalet bakan yardımcılığı ve daha sonra birçok bakanlık görevleri yaptı. Temmuz 1972'de Japon diyetinden Başbakanlık görevini alırken, Liberal demokrat parti başkanlığına getirildi. Bunun üzerine Çin Halk Cumhuriyeti ile barışma (1972), SSCB ile işbirliği (1973), ABD ile ittifakın güçlendirilmesi (1974) gıbi diplomatik başarılar kazandıysa da, iktisadi büyümenin denetimi ve çevre kirlenmesine karşı savaşım konusundaki programını gerçekleştiremedi. Yen'in yeniden değerlendirilmesi (şubat 1973), enflasyon ve işsizliğin gelişmesi ve rüşvet suçlamaları sonucu, saygınlığı sarsıldı ve 1974'te istifa etti. Uzun süren yargılanması sonucunda dört yıl hapse mahkûm edildi (1987).

G. Uzan-Gamma

Tanaka Kakuei

Tanaka planı, Mançurya gizli servis şefi, japon generali Tanaka (1863-1929) tarafından hazırlanan dünya egemenliği planına verilen ad. Tanaka planı (1927), Mançurya'da ağır sanayinin kurulmasını, Çin, Çinhindi, Filipinler, Endonezya ve Avustralya üzerinde ekonomik baskı uygulanmasını öngörüyordu. Hint okyanusu ülkeleri ve Süveyş kanalı daha sonraki hedefler olarak saptanmıştı.

TÂN AN, Vietnam'da kent, Long An ilinin merkezi, Batı Vaico'nun sağ kıyısında.

TANANA, ABD'de (Alaska) ırmak, Yukon'un kolu (sol kıyıdan); 855 km. K.-B.'ya doğru akar, Fairbanks'ı sular, Tanana'da (390 nüf.) Yukon'a kavuşur.

TANANARİVO → ANTANANARİVO.

TANAQUİL, Roma kralı Yaşlı Tarquinius'un karısı. Doğa olaylarını yorumlayarak ve kurban edilen hayvanların bağırsaklarına bakarak kâhinlik yapıyordu, gaipten haber verme yeteneği vardı; hırsıyla, kocasının yükselmesini sağladı. Kocasının ölümünden sonra, himayesindeki Servius Tullius'u halka kabul ettirdi.

TANARGUE, Fransa'da (Vivarais, Ardèche) ormanlık granitli kütle, Aubenas' nın B.'sında; 1 448 m.

TANARO, İtalya'da ırmak, Piemonte'de, Po'nun kolu (sağ kıyıdan); 276 km. İtalya kıyı Alpleri'nin kuzey yamacından doğan Tanaro önce dar ve derine gömülmüş bu vadide akar, sonra, Mondovi yakınında bu tepeler bölgesine girer; vadisi Alessandria'ya doğru genişler ve burada Po ovasına girer ve başlıca kolu Bormida'yı Po ovasında alır. Sulan büyük ölçüde sulamada kullanılır ve vadisi İmperia ile Torino ve Astia ile Alessandria arasında kusursuz bir ulaşım yoludur. Hidroelektrik tesisleri.

Ken Takaze-Ziolo

Myrina'da ele geçen "Tanagra" heykelcikleri İ.Ö. II. yy. İstanbul Arkeoloji müzeleri

TANASSUR a. (ar. *tanaṣṣūr*). *Esk.* **1.** Hıristiyanlaşma. **—2.** *Tanassur etmek,* hıristiyanlaşmak: *"Girid'de ikiyüz kadar ehl-i islâm familyaları tanassur etmekle tebdil -i mekân ettirilmeleri için Girid vâlisi Veli*

J. Bottin

Tanca'dan bir görünüm

Paşa'ya me'zuniyet verildi" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

TANATOLOJİ a. (fr. *thanatologie*). Tıp. Ölümün belirtilerini, koşullarını, nedenlerini ve niteliklerini inceleyen bilgi alanı.

TANATOPRAKSİ a. (fr. *thanatopraxie*). Mumyalama teknikleri kullanarak cesetlerin çürümesini elden geldiğince uzun süre geciktirmeyi sağlayan yöntem.

TANBURİ ALİ EFENDİ → ALİ EFENDİ Tanburi.

TANBURİ CEMİL BEY → CEMİL BEY Tanburi.

TANBURİ MUSTAFA ÇAVUŞ → MUSTAFA ÇAVUŞ Tanburi.

TANCA, Fas'ta kent, il merkezi, Cebelitarık boğazının batı çıkışında; 385 000 nüf. (1989). Turizm merkezi. Limanı genişletildi ve 1962'de bir serbest bölge kuruldu. Kıyının yamacında, yanında bir kasaba yükselen eski kent, kumsal boyunca lüks otellerle dolu modern kentle çelişki içindedir. Seramikler. Çimento fabrikası. Konserve fabrikaları. Tekstil. —*Tanca ili*, 1 195 km²; 523 000 nüf. (1988).

—Tar. Bu mağribli kenti, bir pön ticaret acentesi *(Tingi)*, Octavius tarafından kurulan bir roma kolonisi *(Tingis)* ve kuşkusuz Mauretania Tingitana'nın başkentiydi. Sanıldığına göre Vandallar'ın geçişinden (429) başlayarak bağımsızlık kazandıktan sonra, müslüman fatihler tarafından ele geçirildi: Ukba bin Nafi (683), Musa bin Nuseyr (707). İspanya ve Fas egemenleri arasında uzun süre bir çekişme konusu durumuna geldi. İdrisiler'in malı oldu, Kurtuba (Córdoba) Emevileri tarafından Fatımiler'in elinden alındı, Murabıtlar'ın (1075), Muvahhitler'in eline geçti (1146'dan sonr.), Meriniler'in işgaline uğradı (XIII.-XIV. yy.) ve sonunda Portekizliler tarafından alındı (1471). Charles II ile evlenen infanta Catherine of Braganza'nın drahoması olarak İngiltere'ye geçtiyse de (1662), İngiltere çok geçmeden bu kaleyi boşalttı (1684). Fas'ın dört krallık kentinden biri durumuna gelen Tanca, İspanyollar (1790) ve Fransızlar (1844) tarafından topa tutuldu. Avrupa ticaretine açılan liman, XIX. yy.'da Fas'ın diplomatik merkezi durumuna geldi. Mart 1905'te bu kentte Wilhelm II, Fas'ın bağımsızlığından yana bir açıklamada bulundu. 1912'de ispanyol protektorasına geçen kuzey bölgeden ayrılan Tanca ve dolayları, uluslararası bir bölge oluşturdu. 1923 Paris antlaşması ile saptanan statüsü, bu bölgeyi Elcezire konferansı belgesini imzalayan devletlerin temsilcileri tarafından oluşturulan bir yönetime verdi (daha 1906'da bu devletler, bölgenin uluslararası niteliğini kabul etmişlerdi); Fas sultanının saymaca hükümranlığıysa, temsilcisi tarafından sürdürüldü. Fransız bozgunundan yararlanan Franco, kenti işgal ettirdi (14 haziran 1940) ve kent, gerçekte İspanyol Fası ile birleşti. Müttefikler'in Tanca'yı boşaltmak zorunda bıraktıkları (ekim 1945) İspanya, uluslararası komisyondaki yerini ancak 1952'de geri aldı. Değiş tokuş özgürlüğü ve gelirden vergi alınmaması sonucu Tanca, her türlü sermaye ve girişim bakımından sığınak bir kent durumuna geldi. Uluslararası rejim yürürlükten kaldırılınca (29 ekim 1956), bir krallık fermanıyla kentin özel iktisadi rejiminin korunması güvence altına alındıysa da, nisan 1960'ta bu rejim de yürürlükten kaldırıldı.

Tanca barışı, Fas ile Fransa arasında imzalanan barış antlaşması (eylül 1844). İsly'de yenilgiye uğrayan sultan Mevlay Abdurrahman, bu antlaşmayla Abdülkadir'i ülkeden çıkarmayı ya da enterne etmeyi kabullendi.

Tancavur
Şiva Brihadişvara tapınağı'nın vimana'sı 1000'e doğr.

J.-L. Nou

TANCAVUR, Hindistan'da (Tamil Nadu) kent; 200 000 nüf. (1991). Çolalar sülalesinin son başkenti olan kent, önce Vicayanagar krallığı'na katıldı (XVI. yy.), daha sonra İngilizler'in (1749); Fransızlar'ın (1758) ve 1779'da yeniden İngilizler'in eline geçti. G. Hindistan'ın başlıca siyaset, edebiyat ve din merkezlerinden biriydi. Turizm ve sanat merkezi. Tekstil.

—Arkeol. Racaraca I tarafından 1000'e doğru yaptırılan büyük Şiva Brihadişvara tapınağı, Tamil Nadu'daki en dikkat çekici yapılardan biridir (iki katlı bir cellanın üzerinde yer alan 60 m yüksekliğinde 13 katlı vimana; güzel heykeller, freskler). Madurai'dekini anımsatan, hint-islam üslubunda saray (XVII. -XVIII. yy.).

TANCRÈDE DE HAUTEVİLLE (öl. Antakya 1112), Celile prensi (1099/1100-1112), Antakya prensi (1111-1112), Puglia ve Calabria dükü Roberto Guiscardo'nun torunu. Birinci haçlı seferine, bu seferin komutanlarından biri olan amcası Bohémond I'in yanında katıldı. Kilikia'da bazı müstahkem mevkileri ele geçirdi, Antakya önlerinde parlak başarılar kazandı ve Kudüs'te (1099) büyük bir ganimet elde etti (Ömer camisi hazinesi). Kısa bir süre sonra, Godefroi de Bouillon ona, yurtluk olarak Celile prensliği'ni verdi. Antakya prensliği'ni, amcasının tutsaklığı süresince (1101-1103) ve Avrupa'ya dönmesinden (1104) sonra balyos olarak yönetti. 1107'de Suriye'de, Antakya üstünde hak iddia eden Doğu imparatoru Aleksios I Komnenos'a saldırdı; bu sırada Bohémond I de Epeiros'ta Bizans İmparatorluğu'na hücum etti. Bohémond'un Dyrrachium (Durazzo) önlerindeki yenilgisi iki norman prensin tasarılarını suya düşürdü, ama Tancrède Bizans'ın süzerenliğini kabul etmedi. 1109'da Trablusgarp'ın alınışına katıldı ve Bohémond'un ölümü üzerine prens oldu. Kudüs kralı Baudouin I'in egemenlik girişimlerini boşa çıkarmayı başardı. Tasso, Tancrède'i örnek şövalye olarak göstermiştir.

TANCREDİ (öl. 1194), Sicilya kralı (1189 -1194), Puglia dükü Ruggero'nun evlilik dışı oğlu. Lecce kontu oldu; yerel soyluların kışkırtmasıyla krallık tacı giydi; tahtta karısı Costanza adına hak iddia eden Germen kralı Heinrich VI'ya karşı, papa ve doğu imparatoru tarafından krallığı tanındı. Oğlu Ruggero'yu krallığına ortak yaptı (1192); imparatorluk yanlısı toprak sahiplerini egemenliği altına aldı.

Tancredi, Tasso'nun *La Gerusalemme liberata*'sında, sarazen savaşçı Clorinda'ya âşık yiğit kişi. Rossini, Voltaire'in bu başlığı taşıyan trajedisinden (1760) Gaetano Rossi'nin librettosuna dayanan *Tancredi* adında bir opera besteledi. Ünlü *Di tanti palpiti* Paganini'ye bugün de ününü koruyan çeşitlemeleri esinledi.

TANCUNGBALAİ, Endonezya'da kent, Sumatra'nın kuzey-doğu kıyısında; 29 000 nüf. Alümin fabrikası.

TANCUNG KARANG-TELUK BETUNG, Endonezya'da (Sumatra adası) kent, Sunda boğazı kıyısında, Tancung Karang ve Teluk Betung kentlerinin birleşmesiyle oluşmuş il merkezi; 284 000 nüf.

TANCUNGPANDAN, Belitung adasında (Endonezya) kent, Karimata boğazı kıyısında; 25 000 nüf. Limanından kalay, kopra ve karabiber dışsatımı yapılır.

TANCUNGPRİOK, Endonezya'da kent, Cakarta'nın (Cava) limanı.

TANCUNGPURA, Endonezya'da kent, Sumatra'nın kuzey-doğu kıyısında, Malakka boğazı yakınında; 50 000 nüf. Kauçuk. Tütün.

TANÇ (Cengiz), türk besteci (İstanbul 1933). Ankara Devlet konservatuvarı'nda başladığı (1952) müzik öğrenimini 1953 -1956 yılları arasında Londra'da tamamladı. Guildhall School of Music'te Sidney Compton'la armoni, kontrapunto ve çağdaş müzik çalıştı. Ayrıca Devlet konservatuvarı ileri devre bestecilik bölümü'nü bitirerek (1960), aynı kurumda öğretim üyeliği, TRT'de şube ve program müdürlüğü, Devlet opera ve balesi dramaturgluğu görevlerinde bulundu. Çalışmalarını İstanbul'da sürdüren Tanç, Mimar Sinan üniversitesi devlet konservatuvarı'nda profesör, müzikoloji ve kompozisyon bölümü başkanıdır. Vokal, enstrümantal, senfonik müzik *(Senfonik* bölümler)* ve sahne müziği (*Deli Dumrul* operası [1974], *Yoz döngü* [1974], *Yaratılış* [1980], *Olimpiyat-insanın yükselişi* [1986] vb.) alanında yapıtları bulunan sanatçı, halk ezgilerinin çokseslendirilmesinden, ses öğesini soyut bir renk ve tını kavramı olarak ele aldığı atonal tekniklere kadar varan bir anlayışı temsil eder.

TAN DA (Nguyên Khac Hiêu, — denir), vietnamlı yazar (Son Tây 1889-Hanoi 1939). Güçlükler ve yoksunluklar karşısında teselliyi içkide aradı, değişik edebiyat türlerinde yapıt verdi. Hem geleneksel klasik kültür, hem de batılı çağdaş eğitimin etkisiyle, özellikle şiirlerinde, aşırı derecede duyarlı ve zarif bir epikurosçulukla, yok olmakta olan bir döneme duyduğu özlemi dile getirdi.

TANDAİ a. Japonya'da Kamakura şogunluğu döneminde (1192-1333) bazı bölgelerin, özellikle Kyoto ve Kanto bölgelerinin askeri yöneticilerine verilen unvan.

TANDARİS. Tar. coğ. Afşin ilçesine (Kahramanmaraş) bağlı Tanır bucağının Antikçağ'daki adı.

TANDAVA, Şiva'nın evreni yaratıp yok ettiği kozmik dansını belirtmek için kullanılan sanskritçe sözcük.

TANDEM a. (ing. *tandem;* lat. *tandem,* sonunda, uzunlamasına'dan). Arka arkaya oturmuş iki kişi tarafından sürülmek için tasarımlanmış bisiklet. (Bazen, bisiklet pist yarışlarında kullanılır.)
—Tem. parç. Enerjiyi artırmak için iyonların yüksek gerilimli elektrottan geçişleri sırasında yüklerinin işaretinin değiştirildiği ve böylece iyonlara hızlandırıcı gerilimin iki kez etkimesinin sağlandığı Van de Graaf tipi iyon hızlandırıcısı.

◆ sıf. Bayınd. *Tandem silindir,* birbirine eş iki silindirik merdanesi bulunan özdevinimli sıkıştırıcı.
—İşlem. *Tandem işleme,* parçaların takım önünden geçtiği çift işleme yöntemi.
—Mak. san. *Tandem silindirler,* EŞEKSENLİ* SİLİNDİRLER'in eşanlamlısı.

TANDIR a. (fars. *tenūr,* ar. *tennūr,* fırın'dan). **1.** Bir yere çukur kazılarak yapılan fırın. (Bk. *ansikl.* böl.). **—2.** Kimi yerlerde kışın ayakları ısıtmak için küçük bir masa altına mangal koyulup üstüne yorgan örtülerek oluşturulan ısınma düzeni.
—Eşy. *Ayak tandırı,* ayakları sıcak tutmaya yarayan ve ayakları sokmak için bir tarafı açık olarak yapılmış bir çeşit içi kürklü torba. (Bazı türlerinin, elektrikle ısıtılan bir tabanı vardır.)
—Mutf. *Tandır ekmeği,* tandırın kenarına yapıştırılarak pişirilen pideye benzer ekmek. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tandır kebabı,* tandıra sarkıtılarak pişirilen et yemeği. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Giy. *Tandır baş,* Orta ve Doğu Anadolu yöresinde yaygın bir kadın baş tuvaleti. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tandır, içine saman ve keçi kılı katılmış toprağı su ile yoğurduktan sonra kesik koni ya da silindir biçimi verilerek yapılır. Altı toprağa oturur üstü açıktır. Sağlam olması için çamurun özlü olması gerekir. İstenen büyüklükte yapılmakla birlikte genellikle derinliği 130 cm çapı 65 cm'dir; yanında, *külve* adı verilen ve tandırın içine açılan 15 cm çapında bir tutuşturma borusu bulunur. Hazırlanan tandır 1-2 gün kurumaya bırakıldıktan sonra, toprağa açılmış büyükçe bir çukur içine yerleştirilir. Kimi zaman yanlarına hasır konup üzeri çamurla sıvanır. Yakıt olarak genellikle tezek, odun vb. kullanılır; külü *gelberi* adı verilen küreğe benzer aletle temizlenir. Kullanılacağı zaman içindeki ateşin akkor hale gelmesi beklenir ve pişirilecek malzeme içine konduktan sonra üzeri çalı, bez vb. ile örtülüp kimi zaman çamurla sıvanır. Kenarlarında ekmek de pişirilir. Anadolu'nun birçok yöresinde bugün de kullanılan bir pişirme gerecidir. Çoğunlukla küçükleri ekmek, büyükleri yemek pişirmekte kullanılır.
—Giy. Tandır baş düzenlemek için başa büyük ve geniş tablalı bir fes giyilir, üzerine şal sarılır, tepeye büyükçe bir örtü atılıp üst kısmı bir kuşakla boğularak bağlanır; örtünün iki ucu yüzün iki kenarından sarkıtılır.
—Mutf. *Tandır ekmeği,* ekmek hamuru, içine orum adı verilen bir tohum karıştırılarak yoğrulur. Orum, hamurun özleşmesini ve tandıra kolay yapışmasını sağlar. Ekmek hamuru yoğrulduktan sonra tandır yakılır ve hamur mayalanınca küçük parçalara ayrılıp uzatılır; iki yanı unlanıp tandırın kenarına yapıştırılır. Bir yanı pişince öteki yanı çevrilir ve pişme tamamlanınca elle tandırdan alınır.
• *Tandır kebabı,* koyun, kuzu ya da çebiş (keçi yavrusu) etinden yapılır. Temizlenen hayvan bütün olarak irice bir çengele ya da şişe geçirilip tandıra sarkıtılır; altına bir tepsi konup ateş tepsinin kenarına alındıktan sonra tandırın üstü kapanarak pişmeye bırakılır. Tandır soğuyuncaya değin kebap pişmiş olur. Anadolu'nun birçok yöresinde yaygın bir et yemeğidir.

TANDIRNAME a. (ar. *tennūr*'dan *tandır* ve fars. *name*'den). **1.** Tandır başında söylenen ya da okunan masal. **—2.** Yararsız sayılan masalların, gerçekdışı bilgilerin (örn. dünyanın öküzün boynuzunda olduğu), boş inançların (örn. sol gözün seyirmesinin üzüntülü habere işaret etmesi) yazılı bulunduğu küçümseme yoluyla ileri sürülen, gerçekte var olmayan halk kitabı.

TANDİL, Arjantin'de (Buenos Aires ili) kent, Buenos Aires'in G.'inde; 66 000 nüf. Demir-çelik. Sayfiye merkezi.

TANDOĞAN (Nevzat), türk yönetici (İstanbul 1894-Ankara 1946). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1914). Öğretmenlik yaptı (1914-1918); İstanbul Polis müdürlüğü'nde 2. şube müdür yardımcısı, 1. şube müdürü olarak çalıştı. Malatya valiliğine atandı (1927-1929). Konya milletvekili seçilmişken, vali kalmayı yeğlediği için, istifa etti (1927). Daha sonra Ankara valisi oldu (1929-1946). Kovuşturmaya uğrayan bir grup sosyaliste söylediği "Bu ülkede komünizmin kurulması gerekirse onu da biz kurarız" sözleri tek parti döneminin yönetim anlayışını yansıtır. Dr. Neşet Naci'nin, Genelkurmay başkanı Kâzım Orbay'ın oğlu Haşmet Orbay tarafından öldürülmesi olayında davaya tanık olarak çağırılıp ifade verdikten sonra, yargı önüne sıradan bir vatandaş gibi çıkarılmasını içine sindiremediği gerekçesiyle intihar etti.

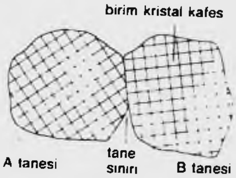
TANDOĞAN (Haluk), türk hukukçu (İstanbul 1925-Ankara 1988). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1946). Cenevre Hukuk fakültesi'nde doktora yaptı. Ankara Hukuk fakültesi'nde medeni hukuk doçenti (1957), profesörü (1962) oldu. Başlıca yapıtları: *Garanti mukavelesi* (1959), *Türk mesuliyet hukuku* (1961), *Borçlar hukuku* (1969).

TANE a. (fars. *dāne*'den). **1.** Birim olarak kabul edilen nesnelerden her biri; adet: *Tanesi 500 g. İki tane kalem.* **—2.** Kimi baklagiller (bezelye, mercimek, bakla, fiğ vb.) ya da bazı bitkilerin meyvesi, tohumu: *Mısır, buğday, zeytin tanesi.* (Bk. *ansikl.* böl. Tarım , Tarım ve Zootekn.) **—3.** Kimi meyvelerin, kendilerine ait birer çekirdekleri olan küçük birimlerinden her biri: *Üzüm tanesi. Nar tanesi.* **—4.** Tek olarak ele alınan, yuvarlakça küçük cisim: *İnci tanesi. Kum taneleri. Kar tanesi.* **—5.** *Tane bağlamak,* sözkonusu, buğday, arpa vb. ise, tohumları tane durumuna gelmek. || *Tane tane,* tek tek, bir bir. || *Tane tane söylemek, konuşmak,* yavaş yavaş, seslerin hakkını vererek herkesin izleyip anlayabileceği biçimde konuşmak: *Acele etme, tane tane konuş.*
—*Esk.* **1.** Kuş yemi. **—2.** Kurşun, mermi. **—3.** *Dane serpmek,* tohum serpmek. **—4.** *Dane yağdırmak,* mermi yağdırmak. **—5.** *Daneye gelmek,* tohum haline gelmek, başak vermek. **—6.** *Dane-çîn,* tane toplayan, ufak şeylerden yararlanan. || *Dane-riz,* tane serpen; tohum saçan. || *Dane-i ateş,* kor, ateş parçası. || *Dane-i dam,* tuzağa konulan yem. || *Dane-i eşk,* gözyaşı: *"Hisabı var mı düşen hâke dâne -i eşkin"* (Nedim, XVIII. yy.). || *Dane-i hal,* ben.
—Ask. Top mermisinin, barut hakkı ile kovan dışında kalan çelik dökümlü ve içi paralama hakkıyla doldurulmuş bölümü. (*Dane* de denir.)
—Aşındc. Çok küçük madde öğesi: *Tuz tanesi, toz tanesi.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Biyol. Canlı yaratıklarda gerek çıplak gözle, gerekse mikroskopta, komşu organlardan ayrı ya da hemen hemen ayrı, ama özdeş organlarla yan yana görünen küçük katı küre biçiminde her çeşit organ.
—Bot. *Aleurone tanesi,* tohumlarda ya da çeşitli bitkisel hücrelerde yer alan yedek protein kütlesi. || *Klorofil tanesi,* kloroplast. || *Nişasta tanesi,* amiloplast. || *Polen tanesi,* kapalıtohumluların erkek protalı.
—Deric. *Tane kırmak,* derilerin üzerindeki küçük hava kabarcıklarını yok etmek.
—Ed. Divan şiirinde sevgilinin yüzündeki ben, gökteki yıldız vb. için kullanılan benzetme öğesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—El sant. Tespihi oluşturan, çok çeşitli gereçlerden yapılmış, genellikle yuvarlak küçük parçacıklar.
—Fişekç. *Barut tanesi,* küçük boyutlu barut parçası.
—Kim. Asıltıların içinde dağınık olarak bulunan parçacıklara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kur. tar. *Tane usulü.* Osmanlı devletinde mültezimlerin tahıl öşür*'ünü toplamada uyguladıkları yöntemlerden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mad. oc. Birkaç mm boyutunda cevher parçası (kömürde 6 ile 10 mm arasında).
—Metalürj. Kristalleşmiş metal bir fazın kristal yönlenmesi, çevresindeki öğelerden farklı olan ve belirli bir kimyasal bileşime sahip öğelerinden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tane biçimi,* tanelerin dış etkilere bağlı olarak aldığı biçim. || *Tane büyüklüğü,* tanelerin mikroskop altında ölçülebilen büyüklüğü. || *Tane büyümesi,* ısıl işlem sırasında tanelerin sınırlarını birleştirip büyüyerek yeni bir konuma girmeleri olayı. || *Tane küçültme,* bir metale tane küçültme tavı işlemi uygulama. || *Tane küçültme tavı,* döküm, ısıl işlem ya da mekanik biçim değiştirme yoluyla bir metal ya da alaşımın ortalama tane iriliğinin küçültülmesini sağlayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tane sınırı,* taneleri birbirinden ayıran sınır.
—Nöroanat. *Tane görsel yatağı,* beyincikteki tane hücreleri bölgesi. (Bu bölge, beyincik korteksinin en derin görsel yatağına [3. görsel yatak] karşılık düşer.) || *Tane hücresi* ya da *tane görsel yatak hücresi,* küçük beyincik hücresi. (Üst üste yığılıp birbirini sıkıştıran tane hücreleri, beyincikteki tanelerin görsel yatak hücresini oluştururlar. Tane hücreleri aksonları, Purkinje hücrelerinin görsel yatağı içinden geçerek molekül görsel yatağında iki koşut lif biçiminde dallara ayrılır. Omurilik ve omurilik soğancığından gelen bilgiler, onlara yosunsu liflerle ulaşır.)
—Nümism. Değerli metallerin bir tahıl tanesinin (buğday ya da arpa) ağırlığına eşit ağırlık birimi; paraların değerlendirilmesinde uzun süre kullanıldı.
—Seram. Pişme sırasında, üst kasetten alttaki parçaların üzerine düşen, pişmiş küçük kil parçası.
—Tarım. *Tane bağlama,* bir bitkinin uzama, çiçek açma ve meyve ya da tohum yapma olgularının tümü.
—Taşoc. Bir taşın yapısını oluşturan öğelerin bir kırılma yüzeyi üzerindeki genel görünümü (bu öğelerin kalınlığı, biçimi ve konumu). [Eşanl. GREN.]
—Yerbil. Tortul, gevşek ya da sağlam kayaçlarda bulunan, küçük kırıntılı öğe. || *Bir kayacın tanesi,* bileşenlerinin ortalama boyutu.

◆ sıf. ÇEKİLMİŞ, ÖĞÜTÜLMÜŞ'e karşıt olarak, tane halinde: *Tane karabiber.*
—Kuyumc. *Tane inci,* yüzük, küpe, gerdanlık gibi takılarda kullanılan irice taneli, değerli inci.
—ANSİKL. Aşındc. *Aşındırıcı tanesi.* Yaygın olarak kullanılan doğal kaynaklı aşındırıcılar, giderek yerlerini sentetik kaynaklı aşındırıcılara bırakmaya başlamıştır. Doğal aşındırıcılar içinde silisli bileşikler (kuvars, çakmaktaşı, ponza, grena) ve alüminli bileşikler (alüminyum oksit ya da korindon, zımpara) ayırt edilir. Sentetik aşındırıcı olarak ise daha çok silisyum karbür ve sentetik korindon kullanılır.
Aşındırıcılar, önce öğütülüp sonra tane büyüklüklerine göre sınıflandırılmış taneler halinde kullanılır. Tane büyüklüğü, tanelerin geçişini veren birinci eleğin (en ince elek) bir inch (25,4 mm) başına düşen göz sayısına denk gelen elek numarasıyla belirtilir. Bu numaraların derecelendirilmesi 7'den 600'e kadar uzanır. Elek numarası ne kadar büyükse tane o kadar küçüktür. Uygulamada, iri taneler (no. 7 ile 24 arası), orta taneler (no. 30 ile 60 arası), ince taneler (no. 70 ile 180 arası) ve çok ince taneler (no. 220 ile 600 arası) ayırt edilir. Bu sonuncu tür taneleri sınıflandırmak için elek sistemi yerine çökelme hızı

aşındırıcı taneler

tür	kaynak	ortalama görünür yoğunluk	ortalama sertlik (mohs)	ortalama dayanıklılık (%)	ayrıtların biçimi
çakmaktaşı -kuvars	doğ.	2,6	6,9	20	keskin
zımpara	doğ.	4,0	8,8	80	masif tane
grena	doğ.	3,8	8,0	60	oldukça keskin
alüminyum oksit korindon	doğ. sent.	4,0	9,4	7,5	oldukça keskin
silisyum karbür	sent.	3,2	9,6	55	çok keskin

A ve B tanelerinin kimyasal bileşimleri aynı, ancak kristalografik yönlenmesi farklıdır

kullanılır. Zımpara ve çakmaktaşı için özgül tane büyüklüğü kodları kullanılmaktadır. ("çok inceden çok iriye").

Genel olarak aşındırıcı tanelerin nitel ayırtedici özellikleri, sertlikleri, çoğunlukla biçimlerine bağlı olan görünür yoğunlukları, toklukları ve kırılma tiplerinden hareket edilerek belirlenir. Tanelerin aşındırdıkları malzemeye girme ve malzemeden küçük bir parça koparma yetenekleri arılıklarına, biçimlerine (örneğin, çokyüzlü) ve ayrıtlarına bağlıdır. Dayanıklılıkları, aşındırma işlemlerinin normal sonuçları olan darbelere ve körelmelere karşı dirençlerini ifade eder. Tanelerin görece kolay kırılabilir olması, kırılma sonucu yeni kesici ayrıtlar oluştuğu sürece (özbilenme) sakıncalı değildir.

Yukarıdaki tablo yaygın olarak kullanılan başlıca aşındırıcı tanelerin ortalama özelliklerini göstermektedir. Tabloda sertlikler Mohs ölçeğine göre gösterilmiştir. Bu ölçekteki her derece (sayı), bir öncekini çizmeden bir sonrakini çizebilen mineral tipi bileşiği tipine karşılık gelmektedir. Ölçeğin en yüksek sayısı 10 (elmas için), en küçük sayısı 1'dir (talk için). Dayanıklılıklar önceden belirlenmiş öğütme işlemlerine dayanabilmiş olan taneyüzdesi olarak verilmiştir.

—Ed. Sevgilinin saçı tuzağa, âşığın gönlü kuşa benzetilir; böylece sevgilinin yüzündeki benler kuşu tuzağa çekecek buğday taneleri (sözcüğün fars. biçimi: *dane*) olur. Âşığın can harmanı aşk ateşiyle tutuştuğu için sevgilinin benleri, yanmış buğday tanelerine benzer. Karınca sevgilinin güzellik harmanından buğday taneleri taşıyan güçsüz bir yaratıktır; âşık da öyledir. Yıldızlar ay harmanına saçılmış tanelerdir vd.

—Kim. Asıltıların içinde, sıvıda dağınık olarak bulunan taneler, kuru durumdaki boyutlarını korurlar, yani şişmezler. Dağınık olarak bulunan katı ile sıvı arasında oluşan kimyasal bağlar tamamen yüzeyseldir; yüzde tutma olayından kaynaklanan bu bağlar, taneler tarafından kapılan elektrik yükünün de nedenini oluşturur. Oldukça kararlı bir asıltıda bulunan en iri tanelerin boyutları, en çok mikrometre düzeyindedir. Genel olarak çok küçük olduklarından ancak ültramikroskopta görülebilirler ve Brown hareketleri şeklinde titreşirler. Hem bu karmaşık hareketlerine, hem de yerçekimine bağlı olarak çökelirler. Taneler ne kadar iriyse çökelmeleri de o kadar hızlı olur. Kabın dibine çöken bu taneler, bu tortulaşma olayına yol açar.

—Kur. tar. Öşür, tane ya da demet olarak iki biçimde toplanırdı. *Tane usulü*'nde, harman dövüldükten sonra ürün ölçülerek öşürü ayrılırdı. *Demet usulü*'nde ise, harman dövülmeden ekin demetleri sayılır ve öşürü ayrıldıktan sonra harmanı çıkarılırdı.

—Metalürj. Tekkristaller dışında metal yapıların tümü, genellikle 0,01-0,1 mm arasında değişen farklı büyüklüklerdeki çok yapışkan tanelerin yan yana dizilmesi sonunda oluşur. Metal atomları her tanenin içinde hemen hemen düzgün bir biçimde sıralanır. Tanelerin ortak sınırları, yani ayrım yüzeyleri, çok düzgün biçimde dizilmiş atomlardan oluşur; bu da iki tane arasında yönlenme geçişini sağlar. Bu nedenle tane sınırlarının mekanik ve fizikokimyasal dönüşüm özellikleri (çekirdeklenme, fazların çökelmesi, ayrışma-birikme vb.) tane içlerinin özelliklerinden farklıdır.

Taneler, kendiliğinden oluşan ya da önceden var olan çekirdekler üzerinde akışkan bir fazın katılaşması ya da yoğuşması ya da katı bir fazın yeniden kristallenmesi sonunda oluşur. Tek bir çekirdek varsa madde, kimi doğal kayaçlarda görüldüğü gibi santimetre ya da desimetre boyutlarında tekkristal denen yalnız bir kristal verir.

Belli fiziksel ya da metalsel özellikler üzerinde tane iriliğinin doğrudan bir etkisi vardır; özellikle esneklik sınırı, tane inceliğine bağlı olarak artar. Tane iriliğinin ölçümü, örnek tane ölçeğiyle karşılaştırılarak yapılır. Çok az miktarda titan ve zirkonyumun katılması, uygulanan ısıl işlem ne olursa olsun, alüminyum tanelerinin aşırı büyümelerini engeller.

Tanelerin seçimli olarak yönlenmesine (yönlenme dokusu) özellikle transformatör yapımında kullanılan manyetik saclarda ("yönlenmiş taneli" saclar) rastlanır.

• *Tane küçültme tavı.* Bir metal ya da alaşımın ortalama tane boyutunu küçültmek için çeşitli yöntemler uygulanır. Dökümcülükte, ergitme sırasında külçenin ya da parçanın katılaşması süresince tane boyutunun sınırlı kalmasını sağlamak için banyoya çeşitli katkı maddeleri eklenir. Örneğin çelik için vanadyum, titan ve niyobyum; alüminyum alaşımları için bor; bakır alaşımları için titan; dökme demir için nikel katılır. Bu elementlerin oranı genellikle % 0,2'nin altındadır.

—*Isıl işlem* yoluyla çeliğe uygulanan tane küçültme tavı, yani *normalleştirme*, parçanın tüm kütlesi için homojen bir sıcaklık elde edilinceye dek çeliğin dönüşüm sıcaklığının üzerindeki bir sıcaklıkta (yakıaşık 50 °C) ısıtılmasıyla yapılır; parça daha sonra ortam sıcaklığına düşünceye dek havada soğumaya bırakılır. Bu önısıtma işlemi, menevişlemenin izlediği suverme işlemlerinden önce uygulanır.

—*Mekanik biçim değiştirme* yoluyla soğukta uygulanan tane küçültme tavı haddeleme, çekiçleme vb. yöntemlerle yapılır; ancak bu yöntemler sonunda ortaya çıkan işleme sertleşmesi, yeniden kristalleşmeyi sağlayan özel bir ısıtmayla giderilir.

—Tarım. Biryıllık bitkilerde tane bağlama ilk yılda, ikiyıllık bitkilerde ise ikinci yılda gerçekleşir. Bu sonuncular, tohum elde etmek için yetiştirildiği zaman (pancar, ıspanak, soğan) ancak ikinci yıl ürün alınabilir. Fakat tane bağlamadan kalması ve toplanması gereken bitkilerde (pancar, salata, havuç) beklenmedik zamanda tane ya da tohum oluşması verimi çok kötü etkiler. Bu gibi kazalar erken ya da soğuk bir baharda ekildiği için kışlama etkisinde kalan ya da istisnai olarak biryıllık döngüye uyan bitkilerde ortaya çıkar.

—Tarım ve Zootekn. Tahıl taneleri hayvanların, özellikle tek mideli olanların (kümes hayvanları, at, domuz), beslenmesinde başlıca enerji kaynağını oluşturur. Bunların enerji değerleri bir kilogram kuru madde için yaklaşık 1 yem birimi olup selüloz oranına göre değişir. Yetiştirilen tahıllar arasında enerji değeri en yüksek olan ve hayvan yemi olarak en fazla kullanılan taneler mısır ve arpa taneleridir.

Enerji bakımından zengin olan taneler, tersine, azotlu maddeler bakımından fakirdir. İçerdikleri proteinlerde gerekli aminoasitler, özellikle lizin, çok azdır. Taneler her cins hayvan tarafından sevilerek yenir. Bütün olarak yutulabilirler, ama bu durumda daha zor sindirilirler. Çoğunlukla kırıldıktan, öğütüldükten sonra topak haline getirilerek (genellikle proteince zengin ürünlerle), yassıltılarak ya da lokma haline getirilerek (hidrotermik işlem) yedirilirler. Sığırlara ve domuzlara yedirilecek yaş tanelerin silajı da yapılabilir.

TA'NE a. (ar. *ṭaʿn*'dan *ṭaʿne*). *Esk.* **1.** Sövme, yerme. **—2.** *Ta'ne-zen*, söven. ‖ *Ta'ne-zenan*, söverek.

TAN-E, çini mürekkebiyle basılmış ve kurşun kırmızısıyla (*tan*) elde çalışılmış ilk estampları belirten japonca terim. 1740'a kadar tek başına kullanılan bu çokrenkli tekniğin ardından, erguvan kırmızısıyla çeşitli renkleri bağdaştıran *beni-e*'ler ortaya çıktı.

TANEBOYU a. Petrogr. Kimi kırıntılı çökellere özgü düzenlenme; bu çökellerin içindeki tanelerin boyutu, tabandan tepeye doğru, en büyük öğelerin hızla çökmesi sonucu gitgide küçülür. (Düşey taneboyu, kıvrımlı tortul kayaç dizilerinde bir kutupsallık ölçütü oluşturur.)

TANECİK a. (*tane*'den *-cik*, küçültme ekiyle). Çok küçük tane: *Kireç, kum tanecikleri.*

—Astrofiz. Güneş ışıkküresinin, beyaz ışıkta elde edilmiş resimlerinde, lekeler dışında gözlemlenen, büyük boyutlu (yaklaşık 1 000 km) ve kısa ömürlü (8 dk düzeyinde), düzensiz çokgen görünümlü parlak öğe. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Biyol. *Özüreğen tanecik*, canlı hücrede bulunan ve kendi kendini eşleyerek çoğalabilen tanecik.

—Fiz. PARÇACIK'ın eski eşanlamlısı. (XX. yy. başındaki metinlerde tanecik terimi daha özgül olarak bir nesneyi, temel bir "tane"yi, bir kuvantonu ifade ediyordu. Böylece elektron "elektrik taneciği", foton "ışık taneciği" olarak nitelendirilmekteydi.) ‖ Çok küçük öğe, özellikle de olağan koşullarda havada uçuşan ve çıplak gözle ancak karanlık bir yerde doğrudan aydınlatıldığında görülebilen toz tanesi. ‖ *Tanecik kuramı*, ışığın, maddeyle etkileşimleri sırasında ayırtedici özelliklerini yitirmeyen enerji tanelerinden (fotonlardan) oluştuğunu öne süren kuramsal görüş. (Tanecik kuramı ışığın ve maddenin kuvantalanmış enerji alışverişlerinin sözkonusu olduğu Compton etkisi ya da ışılelektrik etki gibi olayları doyurucu bir biçimde açıklayabilmektedir. Ancak bu görüş, dalga tipi etkilere [girişim ya da kırınım] bir açıklama getirememektedir. Kuvantum kuramının ortaya çıkışına kadar ışığın tanecik kuramı ile dalga kuramı [ya da elektromanyetik kuramı] birbirlerinin karşıtı olarak görülüyorlardı. Günümüzde ışığın tanecik kuramından artık söz edilmemektedir.)

—Foto. → GREN.

◆ sıf. Sayı belirten bir sözcükle birlikte, bir şeyin azlığını vurgulamak için kullanılır: *Dolapta iki tanecik yumurta kalmış.*

—ANSİKL. Astrofiz. İlk kez 1748'de, ingiliz optikçi James Short tarafından gözlemlenen ve "pirinç taneleri" olarak adlandırılan bu tanecikler, birbirlerinden yaklaşık 0,5" lik karanlık bölgelerle ayrılmış ve aralarında filigre*ler bulunan sürekli bir ağ oluşturur. Bunlar, alttaki konveksiyon bölgesinin türbülanslı öğelerine karşı ışıkküresinin oluşturduğu bir etki olarak değerlendirilir. Tanecikler, 0,4 ile 0,5 km/sn düzeyinde bir hızla, merkeze doğru bir inme hareketi ve yaklaşık 0,25 km/sn'lik bir hızla merkezden kenarlara doğru bir akma hareketi yaparlar.

TANECİKLENME a. Foto. Bir fotoğraf

görüntüsünün grenli yapısından kaynaklanan heterojenliğin öznel görünümü.
—Astrofiz. *Güneş taneciklenmesi*, güneş ışıkküresinin sakin bölgelerinde gözlemlenen taneciklerin oluşturduğu ağ.

TANECİKLİ sıf. **1.** Taneciklerden oluşmuş: *Tanecikli kütle.* **—2.** Yüzeyi taneciklerle kaplı gibi görünen.
—Pedol. Kolloit çimento rolü oynayan evrimleşmiş organik madde, killer, demir ve/ya da alüminyum hidroksitlerden yoksun olduğu için, temel parçacıkları (kumlar, limonlar) topaklaşmamış bir toprağın yapısı için kullanılır. (Eşanl. GEVŞEK.)

TANECİL sıf. ve a. Böcbil. *Messor* cinsinden karıncalar gibi, tamamen ya da kısmen bitkilerin taneleriyle beslenen böcek.
—Zool. Tanelerle beslenen kuş ya da kemirgen.

TANEGAŞİMA, Japonya'da (Kagoşima ili) ada, Kyuşu'nun G.'inde. Merkezi *Nişinoomote* (23 500 nüf.). Eski yanardağın doruğu, Güney Japonya'nın en yüksek doruğudur. Tanegaşima adasının güney -doğu'sunda, 1966'dan sonra yapılan uzay araçları fırlatma üssü vardır ve iki ayrı fırlatma merkezi kapsar: Takasaki üssünden küçük füzeler, Osaki'dense büyük füzeler (N* fırlatıcıları) fırlatılır.

TANELEME a. Tanelere ayırma işlemi.
—Kim. müh. Nemlendirilmiş bir tozu taneler halinde topaklaştırma.
—Kuyumc. ve Müc. Özellikle Antikçağ'da (Mısır, Etruria) ve Ortaçağ'da kullanılan, bir maden yüzey üzerine çok küçük altın ya da çok ender olarak gümüş tanecikleri tutturmaya dayanan süsleme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. İzabe cürufu, alaşım vb. gibi erimiş durumdaki bir ürünü, taneler halinde katılaştırmak amacıyla su dolu bir kabın içine akıtmak ya da su ve başka herhangi bir soğutucu jeti üstünden dökmek işlemi.
—Meyvc. *Üzüm taneleme makinesi*, üzümleri salkımından ayırmaya yarayan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kakao taneleme makinesi*, meyveyi açarak içindeki kakao tanelerini çıkarmaya yarayan aygıt.
—Polim. Makromoleküllü bir malzemeden değişik boyutlarda (genellikle birkaç milimetre düzeyinde) taneler elde etmeye dayanan işlem. (Taneleme başlıca iki yolla yapılır; birincisi makromoleküllü bir malzeme ile çeşitli katkı ürünleri [dolgu maddesi, boyarmadde] içeren tozların topaklaştırılması; ikincisi ise lifin fışkırtıcıdan çıkışta sıcakta dilimlenmesidir. Dilimleme, bir motora bağlı olarak çalışan bıçaklarla yapılır. Dilimleme aygıtına, "taneleme başlığı" denir.)
—Tarım mak. *Taneleme makinesi*, mısır, yembitkisi ya da tekstilde kullanılan keten, kendir ve pamuk gibi bitkilerin tohumlarını ayıran makine. (Bk. *ansikl.* böl.) —Bazı taneleri (turp, pirinç, üçgül...) kabuğundan ayırmaya yarayan ve birbirine aykırı yönde dönen silindirlerden ya da silindirik bir dövenle delikli küçük bir karşıt dövenden oluşan makine.
—Teknol. *Taneleme aygıtı*, barutu tane haline getirmeye yarayan aygıt.
—ANSİKL. Kuyumc. Erken islam maden sanatında taneleme tekniğinin özellikle gerdanlık, bilezik, yüzük, küpe ve pandantif gibi takılarda öteki tekniklerle birlikte kullanıldığı görülmektedir. Bu döneme ilişkin bir grup altın bilezik (New York Metropolitan müzesi, Los Angeles County Museum, Baltimore Walters Art Gallery, Washington Freer Gallery of Art vd.) X.-XI. yy.'lara tarihlendirilmekte ve İran'a mal edilmektedir. Bu döneme ilişkin bir başka önemli örnek Cincinnati Art Museum' da sergilenen bir altın gerdanlıktır (X. yy. ikinci yarısı). Fatımi dönemi mücevherleri arasında da taneleme tekniğiyle süslenmiş altın ve gümüş takılar vardır (Kahire Haraki koleksiyonu, Atina Benaki müzesi, New York Metropolitan müzesi). Müslüman İspanya'ya ait bir gümüş kutunun üzeri de taneleme tekniğinin yanı sıra çarpma, yaldız ve savat teknikleriyle bezenmiştir (975'e doğr.). İran Selçukluları'nın takılarında da taneleme tekniği uygulanmıştır. (Kahire Haraki koleksiyonunda yer alan XII.-XIII. yy.'lardan takılar).
—Meyvc. Üzüm taneleme makinesi, genellikle delikli bir sac tekneden oluşur. Teknenin ekseninde helis biçiminde paletler taşıyan bir mil döner, üzerinde salkımların doldurulduğu büyük bir huni bulunur. Salkımlar paletlerin üzerine düşünce kuvvetle sarsılır, taneler ve üzüm suyu deliklerden akar, geride kalan çöpler dışarı atılır.
—Tarım mak. Elle çalıştırılan ve eskiden kullanılan mısır taneleme makinesi artık pek kullanılmamakta, onun yerine mısırı doğrudan doğruya tane olarak hasat eden makineler kullanılmaktadır. Bunlarda mısırı tanelemek için ya enlemesine dönen parmaklı bir dövücü ya da gözenekli bir karşı dövücünün içinde boylamasına dönen bir helezoni palet bulunur.

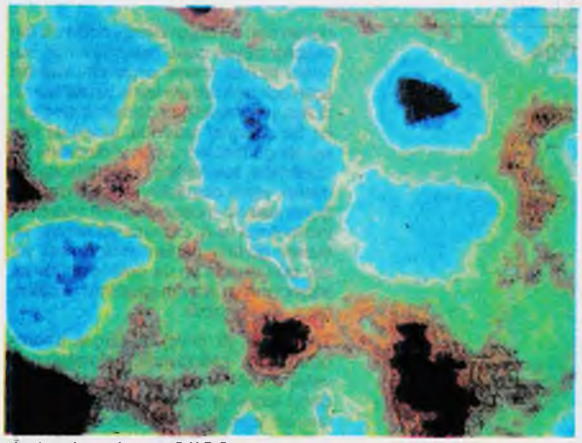
TANELEMEK g. f. Taneli bir şeyin tanelerini ayırmak: *Narı, üzümü, mısırı tanelemek.*
—Fişekç. Karabarut parçalarını tanelere ayırmak.
—Kim. müh. Tane durumuna dönüştürmek.
—Metalürj. Arıtma cürufu içinde kalan metali öğütme ve ayıklama yoluyla ayırmak.

◆ **tanelenmek** dönşl. f., edilg. f. Bir şeyden söz ederken, tanelere ayrılmak, ufalanmak; tane bağlamak.

TANELENME a. Tanelenmek eylemi.
—Camc. *Bileşim tanelenmesi*, camlaşabilir karışımın, çeşitli işlemler sırasında homojenliğini sağlayan ve erimeyi kolaylaştıran taneler halinde sıkıştırılması. (Bir bağlayıcı ile sağlam bir şekilde topaklanmış her tanede, ilke olarak karışımın formülüne göre bütün bileşenler yer almalıdır.)
—Pedol. Buğdaygiller köklerinin ve biyolojik karışımın etkisiyle, bir toprakta topaklar halinde bir yapı oluşması.

TANELENMEK → TANELEMEK.

TANELERARASI sıf. Yerbil. **1.** Bir kayacın boşluklarında bulunan şey için kullanılır. **—2.** *Tanelerarası gözeneklilik*, bir kayacın boşluklarının hacimsel yüzdesi.
—Biyol. *Tanelerarası fauna*, kıyı kumsallarında, akarsularda ve yeraltı sularında kum taneleri arasında yaşayan hayvanların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Metalürj. Kristallenmiş ortamlarda tanelerinin sınırlarında meydana gelen bir olay için kullanılır. || *Tanelerarası çökelme*, bir ısılişlem sırasında tane sınırları düzeyinde oluşan seçimsel çökelme. || *Tanelerarası enerji*, tane sınırlarına özgü özel arayüzey enerjisi. || *Tanelerarası kırılganlık*, atomların, arayüzey boyunca biratomlu bir katman halinde bulunması durumunda metal tanelerinin sınırlarında beliren kırılganlık. || *Tanelerarası kopma*, tane sınırlarının çokyüzlü çevrelerini izleyen kırılgan kopma. || *Tanelerarası korozyon*, kimyasal ya da elektrokimyasal türden korozyona yol açıcı bir ortamın etkisi altında, bir metalin tane sınırlarında görülen seçimsel tepkime. || *Tanelerarası yayınım*, atomların bir metal ya da bir alaşımın tane sınırları boyunca seçimli olarak yayınması.
—Petrogr. Bir kayacın tanelerinin arasında yer alan bir madde için kullanılır.
—ANSİKL. Biyol. Tanelerarası faunanın bir kısmı yerüstü kökenlidir ve bu ortamda ancak geçici olarak barınır. Bunların başlıcaları solucanlar, yumuşakçalar, böcek larvaları ve kabuklulardır. Diğer bir kısmı bu ortamda sürekli yaşar: bunlar her zaman yeraltında yaşayan canlılardır. Bu kategoriye giren başlıca fauna grupları yumuşakçalar, yassısolucanlar (türbelarlar) ve kabuklulardır. Bunlar, bulundukları ortama özgül bir uyum gösterirler ve genellikle mağaralarda yaşayan hayvanlar gibi, pigmentsiz ve kördürler. Bunların çoğu deniz kökenli sayılabilir ve tanelerarası bir ortamda sürekli yaşamak üzere karalara geçmiş olabilir. Tanelerarası fauna, akarsuların, göllerin ya da denizlerin dibine çöken organik maddelerle beslenir ve bu ortamların böylece kendiliğinden temizlenmesine katkıda bulunur. Ayrıca, kendisi de doğal olarak (yumurtadan fışkırma) ya da rastlantı sonucu (taşkınlar, dalgalarla tortuların yer değiştirmesi) yeraltından çıkınca yerüstü faunasına besin olur ve böylece akarsuların ya da kıyı şeritlerinin verimliliğine katkıda bulunur.
Tanelerarası fauna çevre kirliliği ve yapı işleri için kum-çakıl çekilmesi nedeniyle biyotopların tahribi yüzünden büyük tehdit altındadır.

Institut d'astrophysique-C.N.R.S.

Güneş ışıkküresi üzerinde gözlemlenen Güneş tanecikleri (mavi) [değişik renkli izotopları ortaya çıkarmak için resim elverişli bir işlemden geçirilmiştir]

TANELERİÇİ sıf. Metalürj. Metal tanelerinin içine işleyen ya da metal tanelerinden geçen bir şey için kullanılır. (Örneğin taneiçi çatlak, taneiçi kopma.)

TANELEYİCİ a. Kim. müh. Suyla nemlendirilen bir tozu küresel taneler haline getirmeye yarayan peletleyici. (Taneleyici, tambur ya da eğik disk biçiminde olabilir.)

TANELİ sıf. **1.** Tanelerden oluşan, taneleri olan. **—2.** *Nit. sıf.* + *taneli*, taneleri belirtilen nitelikte olan: *Ufak taneli üzüm. İri taneli pirinç.*
—Pedol. Çoğunlukla işlenmiş humuslu topraklarda bolca bulunan, yumurta biçiminde, az gözenekli ve buğday tanesi boyunda birbirine yapışık topaklardan oluşan bir toprağın yapısı için kullanılır.
—Yerbil. Küçük tanelerden oluşan. || *Taneli kayaç*, hepsi çıplak gözle görülebilen, birbirine yakın boylarda, tümüyle kristallerden oluşan kayaç (plütonik kayaç, kimi zaman da başkalaşım kayacı).

TANELİLİK a. Taneli bir cismin durumu.
—Kim. müh. ve Teknol. Tanelerin taneölçüm yoluyla belirlenen bileşimi ya da dağılımı.
—Opt. Bir laser demetiyle aydınlatılan herhangi bir yayıcı cismin görüntüsünde gözlemlenen çok ince taneli yapı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Opt. Yayıcı bir cisim, bir laser demetiyle (yani uzaysal ve zamansal olarak bağdaşık bir kaynakla) aydınlatılarak gözlemlendiğinde, cismin görüntüsünde çok ince taneli bir yapının varlığı ve çok küçük ışık noktalarının "karıncalandığı" dikkati çeker. Anglosakson terminolojisinde "speckle" olarak adlandırılan bu yapıya "tanelilik" adı verilir. Laserle aydınlatılan bir cismin bütün noktaları bağdaşık, dolayısıyla girişim yapabilecek ışık titreşimleri yayınlar. Bu noktaların görüntülerinin her biri bir kırınım şeklidir ve taneli görünüm bu şekillerin girişimlerinden kaynaklanır.
Holografide, görüntülerin incelenmesi sırasında gözle görülür bir tanelilik ortaya çıkar. Görüntü kalitesinin azalmasına

neden olan bu olayın etkisini azaltmak için fizikçiler büyük çaba harcamışlardır. Bununla birlikte önemli uygulama alanları açan çok sayıdaki deneyde tanelilikten oldukça yararlanıldığını da belirtmek gerekir. Bu deneyler arasında, tanelilikle kiplenmiş görüntülerin optik yöntemlerle incelenmesi, tanelilikleriń fotoğrafla kaydedilerek yayıcı cisimlerin yer ve biçim değiştirmelerinin incelenmesi, çift yıldızların incelenmesi ve A. Labeyrie yöntemiyle yıldızların görünür çaplarının ölçülmesi, yüzey pürüzlerinin ya da optik sistemlerde sapınçların ve aktarım işlevlerinin incelenmesi vb. sayılabilir.

TANEN a. (fr. *tanin*). **1.** Birçok bitkinin odununda, kabuğunda, yapraklarında ve/ya da köklerinde çok yaygın olan ve deriyi köseleye dönüştürme yeteneği ile tanınan amorf madde. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Şarapç. Şarapta bulunan ve üzümün salkımından, kabuğundan ve çekirdeğinden gelen aynı madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Deric. *Tanen özleri,* bitkisel tanenleyici maddelerin suyunu, ayrımsal özütleme* işleminde kullanılan çözeltilerle deriştirerek elde edilen ürünler.

—İçit san. *Tanen giderme,* bitki özütlerinden yapılan likörlerdeki taneni giderme işlemi.

—Orm. san. *Kateşinli tanenler,* kateşinlerin yoğuşmasıyla oluşan bitkisel tanenler. (Bunlar hidrolize uğramazlar, suda erimezler, kuru damıtmayla pirokateşin verirler ve sıcakta kuvvetli asitlerin ya da yükseltgenlerin etkisi altında, flobafenlere dönüşürler. Kaşu, gambir, quebracho odunu, mimoza kabuğu, kola cevizi, kınakına kabuğu, ratanya kabuğu kateşinli tanenli maddelerdir.)

—ANSİKL. Tanenler, çok sayıda serbest fenol gruplarına sahip yüksek mol kütleli amorf organik maddelerdir; derinin başlıca bileşeni kollajen ile birleşmeye ve deriyi çürümez kılmaya yetkindir. Bunlar iki büyük grupta sınıflandırılır: davranışlarına ve ısı ve asitlerle bozunma ürünlerine göre, hidrolizlenebilir ya da pirogallik tanenler ve yoğuşmuş ya da pirokateşinli ya da flavonlu tanenler. Kabuklardan (meşe, mangrov vb.), odundan (kestane, meşe, quebracho vb.), köklerden (meşe vb.), yapraklardan (sumak), meyvelerden (arapzamkı, divi-divi, mirobalan), özsulardan (kaşu, kino, gambir) çıkarılabilir ya da patolojik oluşumlardan (ağaç uru) elde edilebilir. Tanen, bu bitkisel sepileme maddeleri sudan geçirilerek elde edilir; elde edilen çözeltilerde tanenden başka maddeler de bulunur. Buharlaştırmadan sonra, ürün, mineral tuzları ve bazı organik maddeleri uzaklaştırmak için alkolle ya da eterle işlenir (tıbbi tanen). Tanenlerin en önemli kullanım alanı deri sepilemedir. Bununla birlikte, demir tuzları ile renkli tepkimeleri matbaa mürekkepleri yapımında kullanılmalarını da sağlar. Uzun zaman kazan taşı giderilmesinde ve daha yeni olarak, sondaj çamuru bileşiminde de kullanılmıştır.

—Eczc. Tıbbi tanen peklik verici, ishal önleyici ve kan dindiricidir. Mide-bağırsak kanamalarına ve ishale karşı verilir. İyot ile birlikte tonik ve kan temizleyici olarak kullanılır. Alkaloitlerle ve bazı metallerle suda çözünmeyen tannik asit tuzları oluşturur. Bu nedenle toksikolojide panzehir olarak kullanılır.

—Şarapç. Kırmızı şaraplarda cibreli mayalanma yaptırıldığından bu şaraplar, beyaz şaraplardan on kat fazla, litrede 1 ila 3 gram, tanen içerir. Tanenler, bileşim olarak yoğuşmuş polifenollerdir. Tanenler şarabın istenen bünye, renk ve tadının oluşmasında yardımcı olur. Ancak fazla tanen, şaraba burukluk verir.

TANENLEME a. Şarapç. Şaraba tanen karıştırma.

—ANSİKL. Tanenleme, şarabı tortusundan ayırıp erken şişelemek yada proteinli bir madde (jelatin, kazein vb.) ile durultmak gerektiği zaman, özellikle beyaz şaraplarda yapılır. Kullanılan tanenin saf olması, şaraba herhangi bir tat ve koku vermemesi gerekir. Bu nedenle, sadece alkollü tanen kullanılmalıdır. Kullanılan tanen miktarı genellikle hektolitrede 1-10 gramdır.

TANENLİ sıf. Tanen çıkarılan bitkilere denir.

TANEÖLÇÜM a. Kim. müh. ve San. Bir karışımın tanelerinin boyutlarının ölçümü, biçimlerinin belirlenmesi ve farklı boyutsal aralıklardaki dağılımlarının incelenmesi. (Eşanl. GRANÜLOMETRİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Pedol. Toprakta bulunan temel parçacıkların yüzdesinin hesaplanması; bu parçacıkların çapı dört ana sınıfta toplanmıştır: killer 0-2 μm, limonlar 2-20 μm, kumlar 20-2 000 μm ve çakıllar. (Kil, limon, kum ve çakıl bakımından göreli orantılar toprağın dokusunu oluşturur.)

—Petrogr. Bir tortul kayacın öğelerinin boyutlarına göre dağılımını inceleme. (Çökelbilimde, en uç boyutları çeşitli nedenlere göre değişen belli sayıda granülometri sınıfları belirtilir: boyutları 60 μm'den küçük olan lütitler [killer, limonlar, siltler]; boyutları 60 μm ile 2 mm arasında yer alan arenitler [ince kumlar, kumlar]; boyutları 2 mm'den büyük olan rüditler [çakıllar, yuvarlak çakıllar, bloklar].) [Eşanl. GRANÜLOMETRİ.]

—ANSİKL. Kim. müh. ve San. Taneölçümde pek çok yöntemden yararlanılır; bunlardan özellikle mikroskobik yöntemler, eleme yöntemleri ve akışkanla ayırma yöntemleri en çok bilinenlerdir: *mikroskobik yöntemler,* görüntü çözümleme tekniklerinde sağlanan ilerlemelere koşut olarak önemli bir gelişme göstermiştir (doku çözümlemesi vb.); *eleme yöntemleri,* bunlar hem sıvı, hem de kuru ortamda uygulanabilirler; *akışkanla ayırma yöntemleri,* parçacıkların sınırlı hızlarından yararlanarak çaplarının belirlenmesini sağlar.

TANER (Ali Haydar), türk eğitimci (Kızanlık, Bulgaristan, 1883 - Ankara 1956). Bulgaristan'da öğretmen okulu'nu bitirdikten sonra Almanya'da Jena Üniversitesi'nde pedagoji öğrenimi gördü. Selanik, Balıkesir ve İzmir'de çeşitli okullarda öğretmen ve müdür olarak görev yaptı. Yabancı ülkelerde Milli eğitim bakanlığı öğrenci müfettişliğinde bulundu. İstanbul Üniversitesi pedagoji profesörlüğüne getirildi. Milli eğitim bakanlığı Talim ve terbiye üyeliğine seçildi. Başlıca yapıtları: *Milli terbiye, Lise ve orta mekteplerde tetkikatı ruhiye.*

TANER (Tahir), türk hukukçu (Eskişehir 1883 - İstanbul 1962). Galatasaray lisesi'ni, İstanbul Hukuk mektebi'ni (1905) bitirdi. Bir süre Düyunu umumiye'de çalıştı. Adliye nezareti hesabına Fransa'ya gönderildi. Sorbonne üniversitesi hukuk fakültesi'ni bitirdi (1913). Dönüşünde Adliye nezareti'nde çeşitli görevlerde bulundu. İstanbul İstinaf mahkemesi savcılığına atandı (1921). Lozan'a giden türk heyetine hukuk danışmanı olarak katıldı (1923). İstanbul Hukuk fakültesi ve Mülkiye mektebi ceza hukuku profesörlüğüne atandı (1923). İstanbul Hukuk fakültesi dekanı oldu (1927 ve 1934). Lahey Daimi hakem mahkemesi üyeliğine seçildi (1926). Kriminoloji enstitüsü'nün başkanlığını yaptı (1944). 1955 yılında emekliye ayrıldı. Başlıca yapıtları: *Hukuk-u ceza* (1928), *Ceza hukuku ve Türk ceza kanunu şerhi* (1937), *Tanzimat devrinde ceza hukuku* (1940), *Ceza mahkemeleri usulü* (1945), *Ceza hukuku umumi kısım* (1949).

Haldun Taner

TANER (Haldun), türk öykü ve oyun yazarı (İstanbul 1915 - *ay. y.* 1986). Galatasaray lisesi'ni bitirdikten (1935) sonra bir süre (1935-1938) Heidelberg Üniversitesi'nde iktisat ve siyaset öğrenimi gördü. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi alman filolojisi ve sanat tarihi bölümü'nü bitirerek (1950) bu fakültede sanat tarihi asistanı oldu (1952). Viyana'da (1954) Max Reinhardt tiyatro enstitüsü'nde öğrenim gördü; İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde (1957), Dil ve tarih-coğrafya fakültesi tiyatro enstitüsü'nde (1960), Güzel sanatlar akademisi'nde (1970), Berlin'de (1980) kısa sürelerle tiyatro tarihi, dramaturgi dersleri verdi. Gazetelerde köşe yazıları, söyleşileri yayımlandı (*Tercüman* [1952-1960], *Milliyet* [1974-1986]). Bu tür yazıları şu yapıtlarında derlenmiştir: *Devekuşuna mektuplar* (1960), *Hak dostum diye başlayım söze* (1978), *Ölür ise ten ölür canlar ölesi değil* (1979), *Düşsem yollara yollara* (1979), *Çok güzelsin gitme dur* (1983), *Berlin mektupları* (1984), *Koyma akıl oyma akıl* (1985). Öykü ve oyunları, yaşadığı çevreye ilişkin gözlemlerini yergili bir anlatımla sergiler. İlk öyküleri (*Yaşasın demokrasi,* 1949; *Şişhaneye yağmur yağıyordu,* 1953, *New York Herald Tribune*'ün düzenlediği öykü yarışmasında Türkiye birinciliği), büyük kentin varlıklı çevrelerinde kişilerin ve onlar gibi olmayan özenenlerin çıkarlarına düşkünlüklerini, kadın-erkek ilişkilerindeki sakatlıkları konu ediniyordu; bu çevrelere yakın, ama hakkı yenmiş, kenara itilmiş insanların, idealist aydınların, dürüst halk adamlarının karşı karşıya olduğu güçlükleri serbest ve eğlenceli bir söyleşi havasında ortaya koyuyordu. Zamanla öncü öykücülerin anlatım tekniklerinden daha çok beslenerek, serbest çağrışımlardan yararlanarak aydınların, sanatçıların dünyasındaki tutarsızlıklara yergiler yöneltti; haksızlıklara uğrayan küçük insanların dertlerine duyarlıklı bir gülmeceyle yaklaştı (*Ayışığında çalışkur,* 1954; *On ikiye bir var,* 1954, Atlantis yayınevi'nin düzenlediği yarışmada "Zaman üstüne hikâyeler" ödülü, Sait Faik armağanı; *Konçinalar,* 1967; *Sancho'nun sabah yürüyüşü,* 1969, Bordighera Avrupa mizah festivali öykü ödülü; *Yalıda sabah,* 1983, Sedat Simavi edebiyat ödülü). 1949'da yazdığı ve çok partili yönetime geçiş döneminin siyasal yaşamını ele alan, siyasette kişisel çıkarların ne kadar etkin olduğunu gösteren *Günün adamı* oyunu, İstanbul Şehir tiyatroları'nda provaları başladıktan sonra belediye başkanının emriyle yasaklanmıştı. Uzunca bir süre sonra, bazıları öykülerindeki kişileri ve olayları sahneye aktaran oyunlar kaleme almaya koyuldu: *Dışardakiler* (1957), *Ve değirmen dönerdi* (1958), *Fazilet eczanesi* (1960), *Lütfen dokunmayın* (1961), *Huzur çıkmazı* (1962). Bu ilk oyunlar sahnede gerçek dünyanın tam benzerini canlandıran alışılmış tiyatro anlayışını sürdürüyordu. Bir yandan Brecht'in epik tiyatro anlayışı, öte yandan yanılsamacı tiyatronun birtakım özelliklerini taşıyan geleneksel türk temaşası, ikinci dönemdeki oyunlarını (Atıf Yılmaz'ın filme de aldığı *Keşanlı* Ali destanı,* 1964; *Eşeğin gölgesi,* 1965; *Zilli Zarife,* 1966) büyük ölçüde besledi. Bu yoldaki yapıtlarından *Sersem kocanın kurnaz karısı* (1971, TDK ödülü) Tanzimat'tan beri batının bir kopyası olarak gelişen türk tiyatrosunun meddah, karagöz, ortaoyunu geleneğinden beslenen yerli temele oturtulabilmesinin koşullarını tartışıyordu. 1962'de *Bu şehr-i Stanbul ki* adlı yapıtıyla Türkiye'de kabare tiyatrosunun ilk örneğini veren yazar 1967'de Devekuşu* kabare tiyatrosu'nun kurucuları arasında yer aldı. Bu türdeki *Vatan kurtaran Şaban* (1967), *Astronot Niyazi* (1970, Sanatsevenler derneği en iyi yerli oyun yazarı ödülü), *Aşk u sevda* (1972) gibi yapıtları güncel olayları, yerel tipleri kabare sahnesine aktardı.

TANESİYEN a. (fr. *thanétien*). Yerbil. THANET KATI'nın eşanlamlısı.

TANEYEV (Aleksandr Serojneyeviç), rus besteci (Petersburg 1850 - Petrograd 1918). Rimskiy-Korsakov'un öğrencisi oldu, İmparatorluk şansölyeliğinde besteci ve orkestra yöneticisi olarak parlak bir sanat yaşamı sürdü. Özellikle *Aşkın intikamı* adlı operasının yanı sıra keman ve orkestra için yaptığı *Düşler* ile de hatırlanır.

Senfonik yapıtların dışında oda müziği ve ezgiler besteledi.

TANEYEV (Sergey İvanoviç), rus besteci ve eğitimci (Vladimir 1856 - Dyudkovo, Moskova yakınları, 1915). Aleksandr Serojneyeviç Taneyev'in yeğeni. Moskova konservatuvarı'nın ilk öğrencilerinden biri olarak (1866-1875), özellikle Çaykovskiy'in (beste) ve N. Rubinstein'ın (piyano) derslerini izledi. Avrupa'da çıktığı turne, Fauré, d'İndy ve Saint-Saëns ile arkadaşlık kurmasını sağladı. Armoni ve orkestralama (1878), sonra piyano öğretmeni olduğu (1881) ve 1885'ten 1889'a kadar da yönetimini üstlendiği Moskova konservatuvarı'nda Skryabin'e, Rahmaninov'a ve Gliyer'e kendisi ders verdi. 1905'te öğretmenliği bırakıp kendisini çalgıcılığa ve besteciliğe adadı. Geniş bir kültüre sahip olan Taneyev sanatının kuramına büyük ilgi duydu (*Traité de contrepoint mobile en style rigoureux*, 1909). Ayrıca rus ve kafkas geleneklerini inceledi. Yapıtları arasında 4 senfoni, *Rus temaları üstüne bir uvertür*, keman ve orkestra için bir *Konser dizisi* ve kantatlar (*Après la lecture d'un psaume*, 1915) vardır. Sahne için, Aiskhylos'tan esinlenerek *Oresteia* adlı üçlemeyi besteledi (1895).

TANEZRUFT (berberice "Açlık ülkesi"), Cezayir Sahrası'nda bölge, Hoggar'ın B.'sında. Çok çorak ve çölsü, büyük bir ovadır.

TANG a. (esk. iskandinavca sözc.). Yerbil. Grimsi, suda yarı asıltı halde bulunan çok ince kırıntılı öğelerden oluştuğu için bir tiksotropi özelliği gösteren (devingen kumlar) ve günümüzde rastlanan kıyı tortulu. (Tang, tuzu giderilmiş toprağın kireç gereksinimini karşılamakta kullanılır.)

TANG, Çin'de 618'den 907'ye kadar hüküm süren hanedan. Çin bu hanedan döneminde dünyanın en büyük ve en güçlü imparatorluğu oldu. (→ ÇİN.)

TANGA a. Nümis. XIV.-XVI. yy.'larda Moğollar'ca kullanılmış gümüş sikke; ağırlığı 20-35 habbe (1,3-1,95 g) arasında değişiyordu. Son ilhanlı hükümdarları, Altınordu ve Kırım hanları ile Timurlular tarafından da kullanılan bu sikke, XIV. yy. sonlarında Rusya'da *Denga* adıyla kesilmeye başlandı ve bakır dengaların bastırılması XVIII. yy.'ın ilk yarısına değin sürdü. Tanga, XIX. yy.'a değin İran şahları, Kokand hanları ve Buhara emirlerince bastırılan, 50 habbe (3,25 g) ağırlığındaki küçük bir gümüş sikkenin adıydı.

TANGA, Tanzaniya'da liman kenti, Hint okyanusu kıyısında il merkezi, Pemba'nın karşısında; 187 634 nüf. (1988). Aruşa demiryolunun son istasyonu. Sanayi merkezi (sütevi, haddeevi, kimyasal gübre, çimento fabrikası). —*Tanga ili*, 26 677 km^2; 1 283 636 nüf. (1988).

TANGANİKA → TANGANYİKA.

TANGANYİKA, Alman Doğu Afrikası'nın eski adı; Milletler cemiyeti'nin (MC) 1920'de Büyük Britanya'ya bıraktığı bu topraklar Tanganyika topraklarına dönüştü. (→ TANZANİYA.)

TANGANYİKA gölü, Doğu Afrika büyük riftlerinin batı yayının güney bölümünü kaplayan göl; 32 000 km^2. Yüzölçümü bakımından Afrika kıtasının ikinci gölüdür (Victoria'dan sonra). Richard Burton ile John Speke'nin 1858'de bulduğu göl, 3° 20′ ve 8° 45′ G. enlemleri arasında 650 km boyunca uzanır, Burundi, Tanzaniya, Zambiya ve Zaire arasındaki sınırı çizer. Deniz düzeyinin 774 m üzerindedir. En derin yeri 1 470 m'dir (bu bakımdan Baykal gölünden sonra dünyada ikinci). Tanganyika gölü, Üçüncü Zaman'ın sonunda bir kapalı göldü: bu nedenle faunasının % 75'i yalnızca bu gölde bulunan hayvanlardan oluşur. Pleyistosen devri sonlarından başlayarak, Lukuga geçidi aracılığıyla sularını Zaire havzasına boşalt- Kivu gölünün ayağı olan Ruzizi, D.'da Malagarasi. Görkemli ve kayalık kıyıları, ince kumlu kumsalları sayesinde bir turizm merkezi haline gelen gölde aynı zamanda, oldukça bol balık bulunmaktadır; ne var ki balıkçılık gelişmemiş olduğundan yılda 400 000 t balık verebilecek bu gölden yılda ancak 70 000 t balık avlanmaktadır. Öte yandan Tanganyika gölü genişliği 50-80 km arasında değişen eşsiz bir su yoludur: başlıca limanları Bujumbura, Kigoma, Kalémié'dir.

TANGARA a. (tupi dilinde sözc.). Tanagragiller familyasından kuşların ortak adı. (Cinsleri: *Thraupis, Tanagra, Tangara.*)

TANGASAURUS a. (*Tanga*[*nyika*], öz. a. ve yun. *saura*, kertenkele'den). Tanganyika'daki Perm devri topraklarında fosillerine rastlanan, kertenkeleye benzeyen fosil sürüngen cinsi. (*Eosuchia* takımı.)

TANGE KENZO, japon mimar ve şehirci (İmabari 1913). Hiroşima'da mimarlık ve Tokyo'da teknik öğrenimini tamamladıktan (1935-1938 ve 1941) sonra, Le Corbusier'nin öğrencilerinden Maekava'nın yanında çalıştı. Şimizu belediye sarayı'yla (1954) modernist bir kamu binası tipi oluşturdu. 1955-56'da Hiroşima Barış merkezi'yle üne kavuştu. 1955-1958 yıllarında gerçekleştirdiği Kagava vilayet konağı'nda, modernizme geleneksel öğeleri yeniden katma isteğini açıkça gösterdi. Daha sonra, "metabolism" (Archigram grubu) ile bağlantılı olarak, İngilizler'in sürdürdüğü araştırmalara ilgi duyduğunu, Tokyo için hazırladığı genişleme planında (1960) ortaya koydu. Tokyo Olimpiyat stadı'nda (1960-1964) ve İvate jimnastik merkezi'nde (1968) asma yapıların heykelsi gücünden yararlandı. Kofu'daki Yamanaski radyo yayın merkezi (1964-1967) ve haçvari hiperbolik paraboloitleriyle Tokyo katedrali (1965) çok farklı anlayışlarda yapılar olsa da, bunlar yine aynı kaynaklardan beslenmiştir. Tange'nin Japonya'da ve Batı ülkelerinde (Üsküp için planlar vb.) gerçekleştirdiği çok sayıda yapıda ortaya koyduğu yaratma ve yenileme gücü, şehircilik profesörü olarak yetiştirdiği öğrenciler üzerindeki etkisi (Metabolism" grubu'nu kuranlar onun öğrencilerindendir), onu, döneminin en etkili ve önemli mimarlarından biri durumuna getirmiştir.

TANGEL a. Pedol. Soğuk ve dağlık bölgelerin sert ve yarılmış kireçli kayaçları üzerinde sıkça rastlanan, yavaş çözünen asitli humus birikimi (bitki örtüsü, orman gülü fundalıkları ve ladinlerdir).

TANGELO a. (*tang*[*erin*], Tanca mandalinası, ve [*pom*]*elo* altıntop'tan). **1.** Altıntop *(Citrus paradisi)* ile mandalinanın *(C. reticulata)* melezleştirilmesi sonucunda elde edilen turunçgil ağacı. **—2.** Bu ağacın meyvesi. (ABD en büyük üreticiler arasındadır.)

TANGIRDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Metaller için, gürültülü, sert ve kaba bir ses çıkarmak.

◆ **tangırdatmak** ettirg. f. *Bir şeyi tangırdatmak*, onun tangırdamasına neden olmak.

TANGIRDATMAK → TANGIRDAMAK.

TANGIR TANGIR be. (yansıma sözc.). Tangırdayarak, büyük bir gürültüyle: *Koca kazan tangır tangır merdivenden yuvarlandı.*

TANGIRTI a. (yansıma sözc.). Metalden bir şeyin düşerken ya da bir yere çarptığında çıkardığı gürültülü, sert ve kaba ses.

TANGIRTILI sıf. Tangırtı çıkaran, gürültülü.

TANGIR TUNGUR be. (yansıma sözc.). Genellikle boş bir şeyin bir yerlere çarparak yuvarlandığını, düştüğünü betimler.

TANGLIK a. Yerbil. Tangla kaplı deniz di-

P. Koch-Rapho

Tanganyika gölünden bir görünüm

TANGO a. (amerikan ispanyolcasında sözc.). **1.** Yavaş ritimli, iki zamanlı (2 ölçü zamanı için 4 sekizlik), habaneraya benzeyen salon dansı ve vokal ya da çalgısal beste. (Birbirine sıkı sıkıya sarılan bir çift tarafından oynanan tangonun, özellikle "arjantin" tangosunun esnek ve çok işlenmiş bir koregrafisi vardır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Bu dansın müziği: *Bir tango dinlemek.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Arg.* Son moda giyinmiş, züppeliğe kaçan bir şıklığı olan kadın.

◆ sıf. Tangonun yayılmasıyla birlikte moda olan parlak ve koyu bir portakal rengi için kullanılır.

—ANSİKL. Koregr. Tangonun kökeninin, XV. yy.'a kadar uzandığı sanılmaktadır. XV. yy.'da şango adlı bir afrika ayininin ritimleri, Güney İspanya'da yaygınlık kazandı. O sırada İber yarımadasının bu bölümünü işgal eden Mağribliler ve bazı yerliler, verimliliği simgeleyen bu dansı çok sevdi. Ancak birçok yeni adımla süslenen bu afrika-ispanyol dansını, asıl Çingeneler ithal etti. Latin Amerika'ya yerleşen Çingeneler, Arjantin'de *(Río de la Plata tangosu)*, Küba'da (Havana'da tango, *habanera* durumuna geldi) olduğu kadar, Brezilya *(tango brasileiro)* ve hatta Meksika'da bu tangonun çeşitli biçimlerini yarattı. 1910'a doğru arjantin tangosu, ABD'ye geçti. ABD'de Vernon ve İrene Castle çifti gibi dans çiftleri, tango adımlarını üsluplaştırdılar; erotizmini hafiflettikleri bu dansta, zarif bir şehevilikten başka bir şey bırakmadılar. 1912'de Avrupa'ya geçen tango, İkinci Dünya savaşı'nın başına kadar çok tutuldu, ardından bir gerileme (1945 -1960) gösterdikten sonra, dansçıların

Tange Kenzo
Tokyo'daki Olimpiyat su sporları tesislerinin havadan kısmi görünüşü (1960-1964)

Tange Kenzo

sevgisini yeniden kazandı. Çeşitlendirilip çok karmaşık bir duruma getirilen adımlarla, ileri yürüyüşler, dönüşler, çıkışlar, yön değiştirmeler, habanera adımları (bedenin hafifçe sallanması), gezintiler vb. birbirine karıştırıldı.

—Müz. Küba *habanera*'sının, *milonga* ve arjantin *tango*'sunun kökeninde, tango ritmi vardı. Hemen hemen aynı şey olan milonga ve tango, o sıralarda hızlı ve neşeli bir müzik niteliği taşıyorlardı. Özellikle bandoneonu da kendine kattıktan sonra tango, içselleştirilmiş ve daha ağır bir müzik olmaya doğru yöneldi. Bu görünümüyle dansa olduğu kadar, şarkı ve salt müzikal anlatıma da uygun bir nitelik kazandı. Kuruluşu sağlam, dramatik, genellikle sevgilisi tarafından aldatılıp yüzüstü bırakılan erkeğin öyküsünü anlatan gerçek tango-şarkı 1917'de başladı. Türün ilk büyük yorumcusu olan Carlos Gardel (1890 -1935), *Mi noche triste* adlı plağı bu yıl doldurdu. Celedonio Flores *(Mano a mano)*, bu dönemin bir başka ünlü sanatçısıydı. 1925-1935 arasında tangonun gezici elçiliğini yapan C. Gardel ve sözyazarı Alfredo Le Pera ile birlikte, uzak bir yer (Buenos Aires) ya da geçmiş zaman teması gibi başka temalar ortaya çıktı. Dünya bunalımı sırasında tango-şarkı, ahlakçı ve itirazcı Enrique Santos Discépolo sayesinde kendini yeniledi. 40'lı yıllarda şairler, tangoda şaraptan, çiçeklerden, coşkulardan söz ettiler. XX. yy. sonunda Eladia Blázquez adlı bir kadın, yorumcu olarak Susana Rinaldi'yle birlikte, tangonun sözcüsü durumuna geldi. Tango müziksel bakımdan zenginleşerek özerk bir çalgı türüne dönüştü. Başlangıçta temel çalgı gitardı. Piyano yavaş yavaş gitarın yerine geçerken, bandoneon da flütün yerini aldı. Böylece daha XX. yy. başında, örnek tango topluluğu oluştu: bandoneon, keman ya da daha genel olarak yaylı çalgılar ve piyano. En büyük tango bestecileri arasında, şu adları sayabiliriz: A. Villodo, V. Greco, E. Arolas, A. Bardi, J. C. Cobián, J. de Dios Filiberto, J. de Caro, A. Troilo, M. Mores, H. Salgán, A. Piazzolla ve J. Plaza.

Türkiye'de tango 1930'lu yıllarda yaygınlaştı. Yabancı kaynaklı tangoların yerini giderek kimi zaman türk müziği makamlarından da yararlanılarak bestelenmiş türkçe tangolar aldı. İbrahim Özgür, Necip Celal, Fehmi Ege bu bestecilerin başlıcalarındandı. Bu dönemde tangoyu Latin Amerika'daki biçimiyle Türkiye'de icra eden ilk kişi Orhan Avşar oldu. Seyhan Hanım ve İbrahim Solmaz 1930'larda; Zehra Eren, Celal İnce 1950'lerde en tanınmış tango yorumcularıydılar. Tango söyleyen sanatçılar arasında en uzun süre sahnede kalan Şecaattin Tanyerli, adını taşıyan dans orkestrasıyla Cemil Başargan, Fehmi Ege'nin oğlu Engin Ege ve yeni düzenlemeleriyle Esin Engin, bu müziği ve dansı günümüzde de yaşatmaya çalışan sanatçılardır.

Yves Tanguy
le Palais aux rochers de fenêtres (1942)
M.N.A.M., C.N.A.C. Georges-Pompidou, Paris

Lauros-Giraudon

TANGON a. (orta hollandaca *tange*, kıskaç, küçük pens'ten). Balıkç. Oltayla ton avlayan gemilerin her bordası üzerine ya da bazı trol teknelerine (hem de iki trol ağını çekmeye yarar) yerleştirilmiş çökertme kaldıracı. (Karides ve dilbalığı avında da kullanılır.)

TANGOR a. Mandalina *(Citrus reticulata)* ile portakal *(C. sinensis)* arasında yapılan melezlemeyle elde edilen turunçgil ağacı ve bu ağacın meyvesi.

TANGŞAN ya da **TANGSHAN,** Çin'de (Hıbei) kent; Tiencin'in K.-D.'sunda; 1 002 800 nüf. (1990). Bir deprem sonucu 1976'da yıkılan kent, lojmanlarıyla, sanayi kuruluşlarıyla yeniden yapıldı; maden-kömürü ocağı, bir çimento fabrikası ve bir çelik fabrikası hizmete girmiştir.

TANGUY (Yves), fransız ressam (Paris 1900 - Woodbury, Connecticut, 1955), 1948'de amerikan uyruğuna geçti. J. Prévert ile dost oldu, onunla birlikte 1925'te gerçeküstücü gruba katıldı. De Chirico'nun bir tablosunu gördükten sonra 1923'te resme başladı, önceleri konusunu halktan aldığı tablolar gerçekleştirdi. 1926'da otomatikliği denedi (*Fırtına*, Museum of Art, Philadelphia). 1930'dan başlayarak, beyazımsı renkler kullandığı, son derece titizlikle tamamlanmış, kaygı verici bir dinginlikte "manzaralar" ağır bastı. Düş gücünün yardımıyla çölü andıran bir mekân içinde, sanki bir tür ektoplazmadan oluşup az sonra taşlaşmış gibi duran figürler yarattı (*Jours de lenteur*, 1937, Art moderne ulusal müzesi, Paris). ABD'ye yerleştikten (1939'da ressam Kay Sage ile birlikte) sonra bu figürler giderek daha sağlam bir yapı ve daha karmaşık bir görünüm kazandı (*le Palais aux rochers de fenêtres*, 1942, *ay. y.*); ressamın yaşamının son yıllarındaysa tablonun tümünü kaplayacak derecede çoğaldı (*Multiplication des arcs*, 1954, Museum of Modern Art, New York).

TANG YİN, çinli ressam (Sucou 1470 - öl. 1523). Dâhi bir sanatçı, aydın ve şair, aynı zamanda da profesyonel bir ressamdı; Vu okuluna bağlı Yüen ustalarının sanatından yola çıkarak kişisel bir tarz geliştirdi. Hızlı fırça hareketleriyle çok değişik temalar işledi (manzaralar, çiçek ve kuşlar, Tang üslubunda güzel kadınlar, erotik sahneler, dekoratif düzenlemeler), boşluk ve doluluklardan yararlanarak ışığın akıcılığını ortaya koydu.

TANI a. **1.** TEŞHİS'in eşanlamlısı. **—2.** Kimi belirtilere, gözle görülen kimi işaretlere göre, bir durumun, bir sıkıntının, bir güçlüğün vb. ne olduğunu, nedenini saptamak, anlatmak eylemi; teşhis. **—3.** *Tanı koymak*, teşhis etmek, tanılamak.

—Telekom. *Uzaktan tanı*, kuvantalanabilir parametrelerin telekomünikasyonla iletimi yoluyla, uzaktan gerçekleştirilen tanı.

TANIDIK a. **1.** Yabancı olmayan, tanınan, kendisiyle tanışılmış olan kimse; ahbap, aşina, bildik: *Arkadaşım değil, sadece bir tanıdık. Eski bir tanıdığının yardımıyla işe girebildi.* **—2.** *Tanıdık çıkmak*, daha önceden birbiriyle tanışmış, karşılaşmış olmak; bildik çıkmak: *Pansiyoncu tanıdık çıkmış, en güzel odayı ona vermişti.*

◆ sıf. Önceden bilinen, tanınan ya da anımsanan bir kimse, bir şey için kullanılır; aşina: *Tanıdık olduğu için evi ucuza tuttular. Çevresinde tanıdık bir insan, bir yüz aramak. Tanıdık sesler duymak. Tanıdık bir manzara.*

TANIK a. **1.** Bir şeyi gören ya da işiten ve gerektiğinde bunu doğrulayabilecek, anlatabilecek olan kişi; şahit: *Bunu kanıtlayabilirim, tanıklarım var.* **—2.** Huk. Bir davayla ilgili olay hakkında bilgisine başvurulan kişi. (Eşanl. ŞAHİT.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—3.** Resmi bir işlem yapılırken, bir belge imzalanırken, gerektiğinde bu işin doğruluğunu bildirmek amacıyla orada hazır bulunan kişi; şahit: *Bir nikâhın kıyılabilmesi için yasa iki tanığın varlığını şart koşuyor. Tanıkların önünde imza atmak.* **—4.** Bir düellonun koşullarını saptamakla görevli kişi; şahit. **—5.** *Bir kimseyi tanık göstermek*, onun tanıklığına başvurmak, başvurulmasını istemek; anlatımda, bir savı kanıtlamak amacıyla o konuda yetkin olan bir kimseden yararlanmak. ‖ *Bir şeye tanık olmak*, bir olaya, bir duruma karışmadan, o olayı, o durumu yalnızca görmek ya da duymak: *Şimdi size tanık olduğum bir kavgayı, bir telefon konuşmasını anlatacağım.*

—Dilbil. Bir sözcüğün, bir dil biçiminin tarihlenen ilk kullanım örneği.

—Tarım. Bir deney düzeneğinde, herhangi bir işlem görmeyen ya da incelenen olguyu geçirmemiş olan canlılar topluluğu ya da parsel. (Tanık, diğer topluluk ya da parsellerdeki işlemin etkisini ölçmek için karşılaştırma yapmaya yarar.)

◆ sıf. Ormanc. *Tanık ağaç*, kesimde yerinde alıkonan ve kesilmesi yasaklanan ağaç.

—Topruhbil. *Tanık grup*, deneysel tipte bir araştırmada, ilk durum ve son durum arasında tedavi görmeyen (deneysel grubun tersine) ve manipülasyon olmaksızın değişim sağlanamayacağını göstermeye yarayan bireyler grubu.

—ANSİKL. Huk. Tanık, davayla ilgili olay hakkında bilgisi olan üçüncü kişidir; davanın tarafları (davacı ya da davalı) tanık olamaz. Tanık ifadesi kesin kanıt değildir; mahkeme tanığın doğru söylemediği kanısına varırsa aksine karar verebilir. Kimi olaylar (örneğin değeri beş bin liradan çok olan hukuksal işlemler, senede karşı iddialar) tanıkla kanıtlanamaz (Huk. us. muh. k. md. 288, 290).

Hukuk davalarında tanıklar davacı ya da davalı tarafından gösterilir; mahkeme tarafların göstermediği kişileri tanık olarak dinleyemez. Kural olarak, tanıklar davetiye ile çağrılır. Taraflar, davetiye çıkarmadan da tanıkları mahkemede hazır bulundurabilirler. Tanıklar davaya bakan mahkemede dinlenir. Ancak, bu mahkemenin yargı çevresi dışında oturan tanık istinabe yoluyla (tanığın oturduğu yer mahkemesi aracılığıyla) da dinlenebilir. Tanık olarak gösterilen kişi mahkemeye gelmek ve tanıklık yapmak zorundadır. Tarafların yakın akrabaları, meslekleri gereği kimi bilgilere sahip olanlar, tanıklık yapmalarının kendilerine ya da yakınlarına zarar vereceği anlaşılanlar tanıklıktan çekinebilirler (md. 245, 246). Tanık ifadesi duruşma tutanağına geçirilir ve tanığa imzalatılır. Yalan tanıklıkta bulunmak suçtur.

Ceza davalarında tanık ifadesi daha yaygın olan bir kanıttır. Hukuk yargılama usulünün aksine, ceza yargılamasında kanıtlar yasayla sınırlandırılmış değildir. Bu nedenle tanık ifadesinin ceza yargılamasındaki rolü daha fazladır. Tanık ifadesi mahkemece özgür bir biçimde değerlendirilir. Ceza yargılamasında, mahkemenin kanıtları değerlendirme ve takdir yetkisi daha geniştir.

Tanıklar, kural olarak, ifade verirken, doğru söylediklerine dair, yemin ederler. Yeminsiz dinlenebilecek tanıklar yasada ayrıca belirtilmiştir.

TANIK a. Müz. Hüseyin Fahri Tanık tarafından yapılmış bir bileşik türk makamı. (Bu makamı kendisinden başka hiçbir besteci kullanmamıştır.)

TANIK (Hüseyin Fahri), türk besteci (Lofça 1872 - İstanbul 1953). Göçmen olarak İstanbul'a geldi (1877). Darüşşafaka lisesi'ni bitirdi (1896). Zekâi Dede'den meşk

etti. Posta ve telgraf nezareti'ne girdi, daha sonra buradan emekliye ayrıldı. *Tarzıbihin* ve *Tanık* adlı bileşik makamları yarattı.

TANIK (Sebla), türk yüzücü (İzmir 1967). Yüzme sporuna Altay spor kulübü'nde başladı. Yaş gruplarında yüzme milli takımına çağrıldı (1978). Gençler kategorisinde yarışırken büyükler kategorisine ait rekorları kırdı. 1988 yılında sporu bıraktı.

TANIKLAMAK g. f. Bir savı tanıkla desteklemek.

TANIKLIK a. **1.** Tanık olarak yargı önünde ifade vermek; gördüğünü, duyduğunu, bildiğini anlatmak, aktarmak eylemi; şahitlik: *Bir kimsenin tanıklığına başvurmak.* **—2.** Tarafların dışındaki kişilerin, davayla ilgili olay hakkında bildiklerini mahkeme önünde anlatmaları; şahitlik: *Sizin tanıklığınız geçerli değildir.* **—3.** *Tanıklık etmek,* tanık olarak yargı önünde belli bir konu ile ilgili ifade vermek: *Her şeyi gördü, ancak tanıklık etmeyi reddediyor. Bir sanığın lehine tanıklık etmek.* || *Bir konuda tanıklık etmek,* onun doğruluğunu kanıtlayacak durumda olmak: *Dürüstlüğü konusunda tanıklık etmeye hazırım.*

TANIKTEPE a. Jeomorfol. Dirençli kayaçlardan oluşan ve çevresine oranla yüksekte kalmış, aşınım artığı tepe. (*Şahittepe* de denir.)

TANILAMA a. Tanılamak eylemi; teşhis.
—Bilş. Bir bilgisayar donanımında ya da bir programda bulunabilecek hataları ortaya çıkarmak amacıyla yapılan kontrol işlemlerinin sonucu. (Örneğin derleyici, bir programdaki sözdizimi hatalarının tanılamasını verir.)

TANILAMAK g. f. **1.** *Bir hastalığı tanılamak,* belirtilerine göre onun hangi hastalık olduğunu saptamak; teşhis etmek, tanı koymak. **—2.** *Bir anzayı, güçlüğü, bir sıkıntıyı vb. tanılamak,* bir arızanın ne olduğunu saptamak, kimi işaretlerini, görünür belirtilerini yorumlayarak olumsuz bir durumu, bir güçlüğü, bir sıkıntıyı ortaya çıkarmak, saptamak; tanı koymak, teşhis etmek.

TANILMAK → TANIMAK.

TANIM a. Bir kavramın, bir sözcüğün, bir nesnenin vb. ayırıcı özelliklerinin, ana özelliklerinin tümü; tarif: *Üçgenin tanımı.* **—2.** *Tanımını yapmak,* tanımlamak: *Bu sözcüğün ne anlama geldiğini biliyorum, ama açık bir tanımını yapamam.*
—Dilbil. Bir sözlükte, giriş maddesiyle eşanlamlı olan açıklayıcı bir cümleden oluşan ve anlamsal bir çözümleme yapmayı amaçlayan sözce. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fels. *Cins ve türe göre tanım,* Aristoteles'e göre, aynı varlıklar sınıfından oluşan cinsin ardışık ikili bölünmesiyle yapılan tanım tipi. (Bu tanım tipinin ünlü bir örneği, insanın akıllı hayvan olarak tanımıdır. "Akıllı" niteliği, hayvan cinsinin bütün bireylerini iki ayrı sınıfa bölmek olanağını sağlar. Buna göre bu nitelik, örneğin gagasız hayvanları bölme dışında bırakacak kıvrık gagalı / düz gagalı ayrımının tersine, bu cinsin "yakın ayrım"ını oluşturur. Ayrıca, akıllı niteliğinin özgül ayrım olarak kullanılması, son bir türe, insan türüne de yol açar.)
—Küm. kur. *İki* E ve F *kümesi arasında bir eşleme için tanım kümesi* ya da *bölgesi,* E nin, elemanları F içinde eşler kabul eden A altkümesi. (A=E ise, eşlemenin E içinde her yerde tanımlı olduğu söylenir. $\mathbb{R}$ gerçek sayılar kümesi içinde $y=\sqrt{x-1}$ uygulamasının tanım bölgesi $x \geqslant 1$ dir; $y=\frac{1}{x}$ fonksiyonu için tanım bölgesi $\mathbb{R}-\{0\}$ dir.)
—Mant. Terimlerine başvurulduğunda yeni ortaya konmuş bir simge ya da simgeler bileşiminin *(definiendum),* anlamı daha önce bilinen bir simge ya da simgeler bileşimiyle *(definiens)* aynı anlamı ifade ettiği ya da belirttiği bildirim ya da açıklama. || *Açık tanım,* yeni bir sabit aşağıdaki koşullardan birini sağladığında, bu sabitin bir T matematik kuramına sokulması yöntemi: (1) bir $\varphi(x_1,..., x_n)$ yüklem sabiti sözkonusu ise, $\varphi(x_1,..., x_n) \leftrightarrow \psi(x_1,..., x_n)$ T'nin bir teoremi olacak biçimde [φ'nin gözükmediği] bir $\psi(x_1,..., x_n)$ formülü varsa, bu sabite T'de açık olarak tanımlanabilir denir; (2) $x=a \leftrightarrow \psi(x)$ T'nin bir teoremi olmak üzere bir $\psi(x)$ formülü varsa bu sabit bir *a* birey sabitidir; (3) $y=f(x_1,..., x_n) \leftrightarrow \psi(x_1,..., x_n, y)$ T'nin bir teoremi olacak biçimde bir $\psi(x_1,..., x_n, y)$ formülü var olmak koşuluyla bu sabit bir $f(x_1,..., x_n)$ fonksiyonel simgesi ise. || *Ad tanımı,* sözcüğün belirttiği şeyin temel özelliklerini belirten *gerçek tanım*'ın tersine, sözkonusu sözcüğün anlamına ilişkin göreli bir uzlaşım getiren tanım; dolayısıyla bir ad tanımı, gerçek tanımın tersine, doğru ya da yanlış olmaya yatkın değildir; oysa gerçek tanım, kimi gereklere uymak zorundadır (tanımlanan şeye ve yalnızca ona uygun düşmelidir; hatta Aristoteles'e göre ad tanımı açıkça tanıtlanmalıdır.) [Bk. ansikl. böl.] || *Kapalı tanım,* modern aksiyomatikte, bir nesneler sisteminin tanımı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kısa tanım,* daha önce tanımlanmış daha uzun bir simgeler bileşiminin kısaltması olarak kabul edilen yeni bir simgenin ortaya konması. || *Oluşumsal tanım,* ortaya çıkış ya da doğuş tarzını belirterek, tanımlanan şeyin nasıl var olabildiğini gösteren gerçek tanım. "Dairenin, bir doğru parçasının sabit kabul edilen uçlarından biri çevresinde dönmesiyle elde edilen şekil" olarak tanımı oluşumsal bir tanımdır. Spinoza da *Tractatus de intellectus emendatione* (Anlığın düzeltilmesi üzerine inceleme, 72) adlı yapıtında bu örneği verir.)
—ANSİKL. Dilbil. Sözlük tanımı anlamdaş bir açıklama cümlesidir. Başka bir deyişle, tanım sözlüğe bakan kişinin bildiği varsayılacak kadar yalın sözcüklerden oluşan bir açımlamadır. Tanım, en yakın genel terime başvuran (*baston* "değnek"le anlatılır) ve bunu tanımlanan sözcüğün özellikleriyle kesinleştiren ("yürürken dayanmaya yarayan") bir nesne betimlemesi olabilir. Yalın bir açıklama cümlesi de sözkonusu olabilir: doğrulama: "doğrulamak eylemi". Tanımın ardından, açıklama cümlesi olmayan, ancak sözcüğün cümledeki kullanımını göstermeye yarayan bir ya da birçok örnek konabilir (sözlükte bu örnekler italik harflerle yazılır).

Bir sözlük maddesi, madde başının ne kadar anlamı varsa o kadar tanım içerir. Bu değişik anlamların tanımları sözlük yazarının benimsediği ölçütlere göre (dildeki kullanım sıklığı, kökensel bağ, mantıksal sıra vb.) birbirini izler.
—Mant. ve Fels. • *Kapalı tanım.* Söz gelimi gruplar kuramına ilişkin aksiyomların, grup yapısının kapalı tanımları olduğu söylenir. Kapalı bir tanımda, bir yandan *definiendum,* öte yandan *definiens* arasında bir eşdeğerlilik ya da eşitlik bulunmaz, hatta tersine, *definiendum,* bir denklem sistemindeki bilinmeyenle aynı statüdedir (anlamı bilinmeyen bir sözcük içeren bir tümcenin, sözkonusu anlamı saptamaya, yani onu örtük olarak tanımlamaya yarayacağı ilkesinden hareket ediyoruz): "Kendilerini meydana getiren sözcüklerden birinin anlamını, diğerlerinin bilinen anlamına bakarak ortaya çıkaran bu tür tümceler, açık tanımlar diye adlandırılmak gereken basit tanımlara karşıt olarak, kapalı tanımlar diye adlandırılabilirler ve bu iki tür tanım arasındaki fark, çözümlenmiş denklemler ile çözümlenmemiş denklemler arasındaki fark gibidir" (Gergonne, 1818).
• *Ad tanımı, gerçek tanım.* Descartes ad tanımını (ya da "quid nominis") sağduyuya başvurmak ya da yönteminin kimi noktalarını bir dizi tanımla aydınlatmak istediğinde kullanır. Sözgelimi *l'Abrégé géométrique des 2emes Réponses*'da (2. yanıtların geometrik kısa açıklaması) bir dizi ad tanımıyla söze başlar: " 'düşünce' sözcüğünden şunu anlıyorum [vb.]; 'fikir' sözcüğünden şunu anlıyorum [vb.]; 'bir fikrin nesnel gerçekliği' sözünden şunu anlıyorum [vb.]". Gerçek tanım, örneğin geometride, akılsal tanıtlamanın çıkış noktasıdır, çünkü gerçek tanımından hareketle, bir şeklin olası özelliklerinin en büyük bölümünü tanıtlayabilirsek, ancak o zaman sözkonusu şeklin gerçek tanımı onunla ilgili daha çok bilgi verir.

Gerçek tanım geometri şekilleri için uygundur. Gerçek tanım şeylerin doğal bilgisine önem verir. "Çünkü, sözgelimi bir salonda dolaşan bir kişi, hareketin ne olduğunu, hareket, gücü bulunduğu ölçüde, gücül varlığın edimidir diyen kişiden daha iyi açıklar" (*Lettre à Mersenne* [Mersenne'e mektup], 16 ekim 1639).

Leibniz ile birlikte, ad tanımı ile gerçek tanım arasındaki ayrım "olası" anlayışına göre belirlenir. Leibniz'e göre, "şeylerin diğerlerinden ayırt edilmek istenen özelliklerini belirten ad tanımları ile, tanımlanmış şeylerin olasılığını temellendiren gerçek tanımlar arasındaki farkı görmek gerekir" (*Méditations sur la connaissance* [Bilgi üzerine düşünceler]). "Ad tanımları, bir nesneyi tanımamızı sağlayan ayırtedici özellikleri belirtmekle birlikte, ancak tanımlanan şeyin olası olduğu temellendirilirse eksiksiz bir bilgi verebilirler" *(ay. ypt.).*

TANIMA a. Tanımak eylemi.
—Avc. *Avlak tanıma,* bir av alanında av hayvanlarının bulunup bulunmadığı, bulunuyorsa nerede ortaya çıktıklarını bilmek.
—Bilş. *Karakter tanıma,* şekil tanıma yöntemlerinin, basılı ya da elle yazılmış alfasayısal karakterlerin otomatik olarak okunmasına uygulanması. || *Söz tanıma,* çeşitli teknikierle akustik bir söz işaretindeki sözcüklerin bir bilgisayar tarafından tanınmasının sağlanması. || *Şekil tanıma,* bir veri kümesinde "şekil" adı verilen belirli biçimdeki verilerin araştırılıp bulunması amacıyla sözkonusu veri kümesinin incelenmesi. (Şekil tanıma, örneğin bir televizyon kamerasıyla alınıp kodlanmış bir görüntüde belirli bir nesnenin bulunup bulunmadığının bilişim yöntemleriyle araştırılmasına uygulanabilir. Benzer teknikler meteorolojide, uydularla algılamada ve benzer alanlarda kullanılmaktadır.)
—Denizc. *Mevki tanıma,* kıyı ya da kılavuz seyirlerinde, harita üzerindeki mevki ile izlenen kıyıyı karşılaştırarak, kıyı işaretlerine göre bulunulan mevkiyi saptama.
—Mad. oc. Jeolojik, geometrik, jeomekanik özelliklerini saptamak için bir cevher yatağını inceleme.
—Med. huk. Evlilikdışı doğan çocuğun, babası tarafından kendisinden olduğunun kabul edilmesi. (Kural olarak çocuk, babası tarafından tanınır. Ancak babanın ölümü ya da temyiz gücünü yitirmesi durumunda, babanın babası tarafından da tanınabilir. Baba ya da büyükbaba, çocuğu her zaman ve her yaşta tanıyabilirler. Tanıma, noterce düzenlenen resmi senet ya da ölüme bağlı tasarrufla [vasiyet ya da miras sözleşmesiyle] olur. Tanıma, tanınan kişinin kayıtlı olduğu nüfus memurluğuna bildirilir.)
—Psik. *Yanlış tanıma,* kişilerin ya da yerlerin, yüzeysel benzerlikler sonucu ya da hiçbir benzerlik olmaksızın daha önce tanınan başka kişi ya da yerlerle yanlış olarak özdeşleştirilmesi. (Bu durumla, bazı bunamalarda karşılaşılır.)
—Ruhbil. Bir uyartının, bir algının vb. bir içbilgiye yol açması sonucunu veren bellek olayı. (Bu iç bilgiye göre bu uyartı, özne için yeni bir şey değildir, daha önce bir karşılaşma konusu olmuştur.) || Genellikle karmaşık bir nesne, bir kişi ya da bir uyartıyla karşılaşan öznenin onu doğru olarak tanımasına ve bunun sonucu benzer nesneler, kişiler ya da uyartılardan ayırmasına yarayan etkinlik; bu etkinliğin sonucu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Uluslarar. huk. Bir devletin, kendi dışında meydana gelen bir durum ya da olayın varlığını, kendi takdiriyle kabul ettiği tek yanlı işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ruhbil. Güncel bilişsel görüşlerde tanıma etkinliğinin, bir ilk işlemden geçirilen güncel bir bildirimin, daha önce belleğe yerleştirilmiş ve az ya da çok ayrıntılı olabilen bir bildirimle karşılaştırılmasına dayandığını kabul etmek eğilimi vardır; bu konuda "belleksel iz"den söz edilebildiği gibi, "sürekli bilişsel özlük"ten, "şema"dan, "tasarım"dan vb.'den söz edilebilir. Her ne olursa olsun tanıma, her zaman algının temel bir bileştireni ve genellikle algıya dayanan bilişsel etkinliklerin ilk aşamasıdır.
—Uluslarar. huk. Tanıma, hukuksal sonuçları olan siyasal bir işlem olarak değerlendirilir. Tanıma konusunda devletler özgürdür. Uluslararası hukukta tanıma yükümlülüğü ya da ödevi yoktur. Tanıma fiili (de facto) ya da hukuksal (de jure) olabilir. Tanıma işleminin en yaygın konusu yeni bir devletin ya da hükümetin tanınmasıdır. Uluslararası hukukta, anayasaya aykırı yollardan iktidarı ele geçirmiş hükümetlerin öteki devletlerce tanınması hukuksal değil siyasal bir değerlendirmedir.

Macide Tanır

TANIMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi tanımak,* daha önceden görülen, bilinen bir kimseyle, bir şeyle karşılaştığında onun kim ya da ne olduğunu anımsamak: *Beni tanımamış gibi bakıyordu. Önceden gördüğüm bir yeri hemen tanırım.* **—2.** *Bir kimseyi bir şeyinden tanımak,* bir özelliğine bakarak kim olduğunu, adını söyleyebilmek: *Bir kimseyi ayak sesinden tanımak. Yürüyüşünden tanıdım, oydu.* **—3.** *Bir kimseyi, bir şeyi tanımak,* o kimsenin kim olduğunu, o şeyin ne olduğunu bilmek: *Şuradaki çocuğu tanıyorum, karşı komşunun oğlu. Müdür okuldaki her öğrenciyi tanır.* **—4.** *Bir kimseyi, bir grubu, hayvanları tanımak,* onların nasıl yaşadıklarını, nasıl davrandıklarını öğrenmiş olmak ve duygularını, tepkilerini sezebilmek; onları iyi bilmek: *Onu tanırım, bu işi o yapmış olamaz. Sincapları iyi tanımak.* **—5.** *Bir kimseyi, bir şeyi tanımak,* onu teşhis etmek, kimliğini, adını saptayabilmek: *Robot resmine bakarak bir katili tanımak. Bu otu tanıyamadım.* **—6.** *Bir kimseyi tanımak,* onunla karşılaşmış olmak, ilişki kurmak; tanışmak: *Onu nerede, ne zaman tanıdınız? Mahalleye yeni geldiler, kimseyi tanımıyorlar.* **—7.** *Bir kimseyi, bir şeyi tanımak,* onu her zamanki haliyle, kendine özgü yanlarıyla, yeniden görmek, değişmemiş bulmak (genellikle olumsuz cümlelerde): *Artık aynı adam değil, görseniz tanıyamazsınız. O güzel evi şimdi tanıyamazsın.* **—8.** *Bir yeri tanımak,* daha sonra yararlanmak amacıyla o yeri gezmek, görmek; o yerin durumu, özelliklerini anlamak, öğrenmek: *Araziyi tanımaya çalışmak.* **—9.** *Bir kimseye bir şey (soyut) tanımak,* onu, o kimseye vermek, ona ait saymak: *Kendisine tanıdığım yetkileri kötüye kullandı. Sana benim yazılarımda değişiklik yapma hakkı tanıdığımı sanmıyorum.* **—10.** *Bir şeyi (soyut) tanımak,* bir şey sözkonusuysa, onu içermek, kendinde bulundurmak: *Hiçbir istisna tanımayan bir kural.* **—11.** *Bir şeyi (durum, olay) tanımak,* onu yaşamış olmak, o durumda bulunmuş olmak: *Açlığı, yoksulluğu tanımak.* **—12.** *Tanrı'yı, kutsal kitabı vb. tanımak,* onu saymak, bilmek, ona inanmak: *Ne Tanrı'yı tanır, ne dini.* **—13.** *Bir devleti, bir kurumu, bir yasayı vb. tanımak,* onların yasal olduğunu, varlıklarının hukuka uygun bulunduğunu kabul etmek: *Bir hükümeti, yeni bir devleti tanımak. Bir mahkemenin yetkisini tanımak.* **—14.** *Bir şeyi (soyut) tanımak,* onu kabul etmek, ona boyun eğmek, onu saymak: *Ben bu kuralı tanımıyorum. Hiçbir değer tanımaz.* **—15.** *Bir kimseyi, bir şeyi tanımak,* onun kendisine ait olduğunu açıklamak ve tüm sorumluluğunu kabul etmek: *Çocuğu tanımak zorunda kaldı. Ben bu borcu tanımıyorum.* **—16.** *Bir kimseyi tanımak,* bir işte, özellikle de yapılan bir sözleşmede, o kimseyi sorumlu görmek: *Ortak olarak onu tanırım, ben onunla anlaştım.* **—17.** *Bir kimseye belli bir süre tanımak,* bir şeyin yapılması, bitirilmesi için belli bir süre vermek: *Bana biraz zaman tanırsanız bu işi bitiririm.* **—18.** *Tanımamak,* ayırt etmemek: *Ben kadın erkek tanımam, herkes aynı işi yapacak.*

◆ **tanılmak** edilg. f. *Esk.* Tanınmak, bilinmek.

◆ **tanınmak** edilg. f. **1.** Kim olduğu, ne olduğu saptanmak, belirlenmek, ya da anımsanmak; bilinmek. **—2.** Bir şey sözkonusuysa, büyük ün kazanmak; bilinmek. **—3.** Bir kimse sözkonusuysa, şu ya da bu özelliğiyle bilinmek, ünlenmek; herkes tarafından bilinir olmak: *İyi bir insan olarak tanınmak. Yardımseverliğiyle, beceriklliğiyle tanınmak. Bu çevrede tanınan bir aile.* **—4.** Bir şeyin hukuksal açıdan varlığı, gerçekliği, uygunluğu kabul edilmek.

◆ **tanışmak** işt. f. **1.** İki ya da daha çok kişiden söz ederken, karşılıklı olarak birbirlerinin kim olduklarını öğrenmek: *Onunla nerede ne zaman tanıştınız?* **—2.** Bir kimseyle karşılıklı ilişki içinde olmak: *Çoktan beri mi tanışıyorsunuz?*

◆ **tanıştırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi bir kimseyle tanıştırmak, kişileri tanıştırmak,* bir karşılaşma sırasında bir kimsenin diğer bir kimseyi tanımasını sağlamak, özellikle de bir arada bulundukları sırada bir kimsenin kim olduğunu diğer bir kimseye söylemek: *Sizi meslektaşlarımla tanıştırayım. Bizi tanıştıran olmadı.*

◆ **tanıtmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi, bir kimseyi (bir topluluğa) tanıtmak,* onları o topluluğa sunmak, kim olduklarını, ne olduklarını söylemek, onların belirgin özelliklerini belirterek, haklarında açıklama yaparak, göstererek tanınmalarını sağlamak: *Bu öğretmeni öğrencilere tanıtmak. Yeni bir ürünü müşterilere tanıtmak.* **—2.** *Bir kimseyi bir kimseye tanıtmak,* onu bir başkasıyla tanıştırmak, ona takdim etmek: *Onu bana tanıtmadın.* **—3.** *Bir kimseyi bir şeyi (belli bir biçimde) tanıtmak,* onları belli bir biçimde betimlemek, bazı özellikleriyle tanınmalarını sağlamak: *Onu bana sert bir insan olarak tanıttılar. Bir kitabı olağanüstü bir yapıt olarak tanıtmak.* **—4.** *Kendini bir kimseye tanıtmak,* bir karşılaşmada, bir mektupta ya da bir telefon görüşmesinde, kendisinin kim olduğunu söylemek, kendinden söz etmek: *Size kendimi tanıtayım, ben...* **—5.** *Kendini şu ya da bu olarak tanıtmak,* kendini belli bir biçimde göstermek: *Bize kendini başkanın adamı olarak tanıttı.*
—Şahinc. Avlayacağı avı tanısın diye avcı kuşun önüne bir av salıvermek.

◆ **tanıtılmak** edilg. f. **1.** Bir kimseden bir şeyden söz ederken, kim olduğu, ne olduğu, belli başlı özellikleri, nitelikleri söylenmek, topluluğun bilgisine sunulmak, topluluğa gösterilmek. **—2.** Bir gruba tanıtılmak, onlarla tanıştırılmak, onlara takdim edilmek: *Sosyeteye tanıtılan bir genç kız.*

TANIMAZLIK a. **1.** Bir kimseyi, bir şeyi tanımama. **—2.** *Tanımazlıktan gelmek,* tanıdığı bildiği bir kimseye karşı tanımıyormuş, ilk kez görüyormuş gibi bir tutum takınmak. (*Tanımamazlık* biçiminde de kullanılır.)

TANIMLAMA a. Tanımlamak eylemi, tanımını yapma.
—Avc. Av hayvanını görmeden, yalnızca ayak izine, dışkılarına ya da başka belirtilere bakarak türünü, erkek mi yoksa dişimi olduğunu, yaşını, boyunu tahmin etmek.
—Dilbil. Bir sözlüksel birimi (sözcük, deyim) tanımlayan işlem.
—Siber. Bir organın, bir makinenin ya da bir donanımın statik ya da dinamik çalışma karakteristiklerini gerek çalışma sırasında gerçekleştirilen ölçümlerden, gerek çalışma sürecinin kuramsal çözümlemesinden hareket ederek tanımlamayı amaçlayan işlem. (Bk. *ansik.* böl.)
—ANSİKL. Siber. Tanımlama, otomatik yönlendirme sistemlerinin tasarlanmasında oldukça önemli bir rol oynar. Eğer gerçekleştirilecek otomatik yönlendirme sisteminin karakteristikleri zaman içinde değişiyorsa, tanımlama işlemi düzenli aralıklarla yinelenmelidir. Modern tanımlama yöntemlerinde otomatik sayısal hesaplamadan geniş çapta yararlanılır.

TANIMLAMAK g. f. **1.** *Bir kavramı, bir sözcüğü vb. tanımlamak,* sözcüğün gösterdiği varlığın ya da nesnenin yapısını, niteliklerini, temel özelliklerini dil aracılığıyla anlatmak, ortaya koymak; onun tanımını yapmak: *"Masa" sözcüğünü tanımlamak. "Mutluluk" kavramını tanımlamak.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi tanımlamak,* ne olduklarını kavramak, belirlemek, sözcüklerle anlatmak, onlar hakkında bilinen şeyleri bir başkasına aktarabilmek, ayırtedici özelliklerini belirlemek; tarif etmek: *Tanımlaması güç bir rahatsızlık, bir izlenim. Tanımlamakta güçlük çektiğim bir insan.* **—3.** *Bir şeyi, bir kimseyi ya da kendisini herhangi bir şey ya da bir kimse olarak tanımlamak,* o şeyin o kimsenin ya da kendisinin şu ya da bu olduğunu söylemek, o biçimde ortaya koymak: *Onu gerçek değeri çok geç anlaşılmış bir deha olarak tanımlayabilirim. Kendini hümanist bir kimse olarak tanımlıyor. Bu durumu politik bir seçim olarak tanımlayabiliriz.* **—4.** *Bir şeyi, bir kimseyi tanımlamak,* bir şeyden söz ederken, o şeyin, o kimsenin ayırtedici niteliklerini göstermek, yapısını, içeriğini, sınırlarını belirlemek: *İşte politikamızı tanımlayan ana çizgiler*
—Dilbil. *Bir sözlüksel birimi tanımlamak,* anlamını ya da anlamlarını bir ya da birçok açıklayıcı cümleyle belirtmek.
—Mant. Bir düşünce nesnesinin yapıcı kavram ve simgelerini sıralamaya girişmek. ‖ *İyi tanımlanmış küme,* Cantor'a göre, "kendi tanımlama temeli üzerinde ve üçüncünün olmazlığı mantık ilkesi gereğince özünlü bir biçimde belirlenmiş olarak kabul edilmesi gereken" küme. ("Eğer bir nesne eleman olarak sözkonusu kümeye giriyor ya da girmiyorsa ve eğer kümeye giren iki nesne, biçimsel farklılıkları ne olursa olsun, birbirine eşit oluyor ya da olmuyorlarsa, bunun da özünlü bir biçimde belirlenmiş olması gerekir.")
—Yerbil. Bir kayacı, bir fosili, bir minerali, daha önce betimlenen ve adlandırılan bir tipe göre belirlemek.

◆ **tanımlanmak** edilg. f. Tanımı yapılmak; tanımlamak eylemine konu olmak.
—Fizs. kim. *Tanımlanmış bileşik,* atomsal yapısı tam olarak dengede bulunan bileşik. (Örneğin $MgZn_2$, çinko-magnezyum alaşımlarının tanımlanmış bir bileşiğidir.)

TANIMLANABİLİRLİK a. Mant. Bir değişmezin ya da kuramda tanımı olan bir terimin özelliği. (Beth teoreminde, tanımlanabilirliğin koşulları saptanır.)

TANIMLANAN a. Mant. Tanımın tanımlamak amacını güttüğü simge ya da simgeler katışımı.

TANIMLANMAK → TANIMLAMAK.

TANIMLAYAN a. Bir tanım oluşturan sözcedeki öğelerin her biri.
—Mant. Tanımlananı tanımlamak olanağı veren simgelerin birleşimi.

TANIMLI sıf. Tanımı yapılmış, tanımlanmış.
—Mat. *Bir A kümesi üzerinde tanımlı fonksiyon,* tanım kümesinin bir parçası A olan fonksiyon.

TANIMLIK a. İçeriğini özet olarak belirtmek için bir bölümün başına konulan düşünce; özdeyiş. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Avc. Avcıya bir av hayvanının aynı yaştaki başka hayvanlardan ayırma olanağı veren özel işaret. (Bu işaret ayaklarda, yü-

rüyüşte, başta ya da göğüste bulunabilir.)
—Dilbil. Almanca, fransızca gibi kimi dillerde addan önce gelen ve adı, cinsini ve sayısını göstererek az ya da çok kesin biçimde belirleyen sözcük.
—ANSİKL. Eskiler'in bilmedikleri tanımlığın XVIII. yy.'da, vaizlere özenerek ortaya çıkarıldığı sanılır. Önceleri çoğu kez latince olarak yazılırdı -*Kanunların ruhu üzerine*' nin başında *"Prolem sine matre creatam"* (Anasız çocuk)-, romantizm ile birlikte Scott'ta görüldüğü gibi yaygınlaştı ve bir tür yapıtın nasıl okunacağı konusunda kılavuzluk eden göstergeye dönüştü.

TANIMSAL sıf. Tanıma ilişkin, tanıma dayalı.
—Dilbil. Bir şeyin tanımını oluşturan bir öğe için kullanılır.

TANIMSIZ sıf. Tanımı yapılmamış, tanımlanmamış, belirsiz.

TANINMA a. Tanınmak eylemi.

TANINMAK → TANIMAK.

TANINMIŞ sıf. **1.** Herkesçe tanınan; ünlü: *Kendisi, tanınmış iş adamlarımızdandır.* **—2.** *Nit. sıf.* (+ *ile*) *tanınmış,* belirtilen bir özelliğiyle bilinen, tanınan: *İnceliğiyle tanınmış bir insan.*

TANIR, Kahramanmaraş'ın Afşin ilçesine bağlı bucak; 26 585 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi *Tanır,* 5 511 nüf. (1990).

TANIR (Macide), türk tiyatro oyuncusu (Sıvas 1922). Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü sınıf atlayarak bitirdi (1943). Tatbikat sahnesi'nde, 1949'dan başlayarak Devlet tiyatrosu'nda birçok piyesin (*Akif Bey, Günden geceye, Yanlışlık, Hortlaklar, Kıl payı, Kanlı düğün, Nora* vb.) başrolünde oynadı. Sanat çalışmalarını aralıksız aynı kurumda sürdüren sanatçı, Basın-İş sendikası armağan'ını (1965), Ankara Sanatseverler derneği (1969 ve 1974), Ankara Sanat kurumu (1983) ödüllerini kazandı. 1988'de emekli oldu.

TANISIZLIK a. Nöropsikol. → AGNOZİ.

TANIŞ a. **1.** Tanıdık, bildik, ahbap: *Artık eski tanışlardan haber alamaz olduk.* **—2.** *Tanış çıkmak,* birbiriyle önceden tanışmış olmak; tanıdık, bildik çıkmak.

TANIŞIK a. Birbirini tanıyanlardan her biri.

TANIŞIKLIK a. **1.** Birbiriyle tanışmış, birbirini tanımış olma durumu: *Onunla yıllardır süren bir tanışıklığımız var.* **—2.** *Tanışıklık vermek,* tanıdığını belli etmek, yakınlık göstermek: *Beni yolda gördü ama hiç tanışıklık vermedi.*

TANIŞMA a. Tanışmak eylemi: *Tanışma toplantısı.*

TANIŞMAK → TANIMAK.

TANIŞTIRMA a. Tanıştırmak eylemi; takdim.

TANIŞTIRMAK → TANIMAK.

TANIT a. Bir savın gerçekliğini, doğruluğunu ortaya koyan şey; kanıt, delil, ispat.

TANITICI sıf. Tanıtma eylemini yapan, tanıtan: *Tanıtıcı programlar.*
◆ a. İşi piyasaya yeni çıkarılmış bir ürünü tanıtmak olan kimse; propagandist.
—Bilş. Programlamada bir değişkeni ya da bir fonksiyonu belirtmeye ya da kullanmaya yarayan, birkaç alfasayısal karakterden oluşmuş simge.
—Dilbil. Ses yapısı, sözdizim ve / ya da anlam düzleminde, belli bir dilin iki öğesini birbirinden ayırma olanağı veren en küçük belirgin özellik. (Örneğin pasta sözcüğünün tanıtıcı öğeleri, sözdizim düzleminde; [+cins adı], [−canlı] vb; anlam düzleminde [hazırlanmış bir ürün], [yenebilir] vb; ses yapısı düzlemindeyse [+ünsüz], [−genizsil], [+ünlü] vb'dir.) [ÖZELLİK de denir.]
—Sesbil. Eklemleme, akustik ve algılama ...

LİK de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Sesbil. Sesbirim, ardışık ayırıcı birimlere bölünmez, ama eşanlı ayırıcı birimler biçiminde çözümlenebilir: bu en küçük sesçil bileşenler belirgin tanıtıcılar ya da ayırıcı özellikler diye nitelenir. R. Jakobson'a göre, sesbirim ayırıcı tanıtıcılar demetidir. Sesbilimin temel birimi de, sesbirim değil, tanıtıcı öğedir. Özellikleri saptanan tanıtıcıların, tüm dillerdeki sesçil birimlerin betimlenmesinde geçerli olduğu varsayılır. Çünkü bu öğelerin dökümü, insanın dilsel amaçlarla kullanabileceği eklemleme, akustik ve işitme olanaklarının tümünü belirler. Belirgin tanıtıcılar dizgesi, yalnızca bir dildeki sesbirimleri birbirlerine göre belirlemeye değil, bu özellikleri sesbirimlere dönüştürme yöntemiyle birbirlerinden ayrılan değişik dillerin sesbirimlerini de belirlemeye yarayacak evrensel bir başvuru çerçevesi yaratmak zorundadır. Bu açıdan ele alınınca tanıtıcı özellikler dilin sesbilimsel tümelleri alanında yer alır. Öte yandan, R. Jakobson'dan sonra tanıtıcı özelliklerin ikili olduğu, yani (+) ve (−) göstergeleriyle belirtilen iki ayrı değerde olabilecekleri kabul edilir. Örneğin, her sesbirim öteki tanıtıcı öğelere göre kendi özelliklerinin diziniyle tanımlanır. Tanıtıcı özellik dizgeleri, sesbirimlerin belirlenme ve sınıflandırılmasında töz kavramını işe katar. Bu töz, değişik akımlara göre akustik (Jakobson) ya da eklemsel (Martinet, Chomsky) terimleriyle tanımlanır. Bu yüzden, tanıtıcı öğelerin kesin biçimde tanımlanmış akustik özelliklerin varlığı ya da yokluğuyla tek yanlı bir biçimde gerçekleştirdikleri söz belirtkesinde bulundukları sanılabilir. Gerçekte, dinleyici ayırıcı tanıtıcı öğeler olarak algıladığı sesbirimleri belirtkeden çıkartır. Her tanıtıcı öğenin algılanmasıyla saptanması, söz belirtkesinde bulunan ve algılama düzleminde hiyerarşik biçimde düzenlenen eklemsel ve akustik nitelikli birçok belirtimin göz önünde tutulmasıyla gerçekleşir. Sesbirim, belirgin tanıtıcılar demeti olarak tanımlanırsa, bu tanıtıcıların her biri, algılama dizgesiyle çözümlenen ve tanıtıcı öğelerde sesbirimlerin belirlenmesinde temeli oluşturmaya yarayan bir belirtiler bütünüyle gerçekleşir.

TANITILMA a. Tanıtılmak eylemi.
—Hırist. *İsa'nın tanıtılması,* Çocuk İsa'nın Tapınak'a tanıtılmasının anısına Noel'den kırk gün sonra 2 şubatta kutlanan yortu. || *Meryem'in tanıtılması,* Meryem'in ailesi tarafından Tapınak'a tanıtılmasının anısına 21 kasımda kutlanan yortu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İkonogr. • *Çocuk İsa'nın Tapınak'a tanıtılması.* Bu tema çok erken dönemlerde Santa Maria Maggiore mozaiklerinde (Roma, V. yy.) ve Castelseprio fresklerinde (IX. yy.) işlendi. Chartres vitraylarında, Amiens ve Reims katedrallerinin taç kapılarında, Pisa ve Siena kürsülerinde de bu temaya rastlanır. Resim alanında, Giotto (Arena), Fra Angelico (S. Marco), G. Reni (Dresden), Rembrandt (Lahey), Vouet (Louvre), Ph. de Champaigne (Brüksel, Dijon), Rigaud (Louvre) ve J. Restout'nun (St-Roch kilisesi, Paris) yapıtları sayılabilir.
• *Meryem'in Tapınak'a tanıtılması.* Genelde Tapınak'ın önündeki basamaklar üzerinde geçen bu sahne, Dhafni mozaiklerinde ve *Basileios II menologion*'unu (XI. yy., Vatikan) süsleyen bir minyatürde işlenmiştir. Giotto (Arena), Carpaccio (Milano), Tiziano (Venedik akademisi) resimlerinde, W. Stwosz da Krakow sunakarkalığını süsleyen kabartmaların birinde bu konuyu işlemiştir.

TANITILMAK → TANIMAK.

TANITIM a. Bir şeyi, ilgili topluluğa tanıtmak işi; tanıtma: *Yeni ürünlerin alıcıya tanıtımı. Filmlerin tanıtımını üstlenmek. Bir ürünün tanıtımını yapmak.*

TANITLAMA a. Tanıtlamak eylemi.

maşığa doğru ilerleyerek, daha önce doğru olarak kabul edilen önermelerden çıkarılan önermelerin doğruluğunu gösterebilen matematik akılyürütme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mant. Bir kuram içinde birbirine bağlanan ve sonuncusu aynı zamanda sav da denilen bir teorem oluşturan formüller kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Tanıtlama kuramı,* tanıtlamanın izlemesi gereken biçimselleştirilmiş kurallar kümesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fels. Descartes'a göre tanıtlama, matematik akılyürütmenin temelidir. Bu nedenle "yalnız matematikçiler bazı tanıtlamalar, yani bazı kesin ve apaçık nedenler bulabilmişlerdir" (*Metot üzerine konuşma* [Discours de la méthode], 2). Matematik önermelerin doğruluğunun tanıtlanmasında tam bir kesinlikle hareket eden matematikçiyle benzeşim kurarak, Descartes, "en güç tanıtlamalarını ortaya koyabilmek için, geometricilerin kullanmak alışkanlığında oldukları ve hepsi de

Lauros-Giraudon

Çocuk İsa'nın Tapınak'a tanıtılması
Paris atölyelerinde (?) dokunmuş duvar halısı
XIV. yy.'ın son çeyreği
Krallık sanat ve tarih müzeleri
Brüksel

Scala

Meryem'in Tapınak'a tanıtılması
Giotto'nun
Scrovegni capellası'ndaki (Padova)
[1304-05'e doğr.]
freskleriden biri

basit ve kolay nedenlerden oluşan o uzun nedenler zinciri"ni, yönteminin kurallarını oluşturan düşünce ve akılyürütmeler dizisiyle bir tutar.
—Mant. Bir A_n formülünün tanıtlanması, bir $A_1, ..., A_n$ formüller listesinden oluşur ve bu listedeki her A_i formülü, şu koşullardan birini gerçekler: 1. A_i, tanıtlamanın yapılmasına yarayan kuramın belitlerinden biridir; 2. A_i, kuramda kabul edilen bir çıkarım kuralı gereğince, bir ya da bir...

karılır. A_n formülüne, sözkonusu kuram içinde tanıtlanabilir bir formül ya da A_n formülünün bu kuramın bir teoremi (bazen de bir savı) olduğu söylenir. Ayrıca $n=1$ durumunda, A_n formülünün bir belit olduğu söylenir; çünkü belitler, teoremlerin özel durumlarıdır.

• *Tanıtlama kuramı,* 20'li yıllarda Hilbert tarafından kurulan ve Gentzen tarafından geliştirilen kuram. Bu kuram, günümüzde matematik mantıktaki başlıca araştırma bölümlerinden birini oluşturur. Tanıtlama kuramı, şu sorunlarla uğraşır: 1. çeşitli matematik kuramların özyeterliğini ortaya koymak; 2. herhangi bir formülün tanıtlaması verilince, bu tanıtlamanın normalleştirilebilip normalleştirilemeyeceğini saptamak; daha sezgisel yöntemlere başvurarak, gerçekte daha önce tanıtlanmış bir formülün kurucu bir tanıtlamasını bulmak. İsveçli mantıkçı D. Prawitz, yalnızca "gerçek", yani sezgisel akılyürütme biçimlerinden yararlanmanın önerildiği bu son görünümün, "indirgemeci tanıtlamalar kuramı" olarak adlandırılmasını önermişti.

Server Tanilli

TANITLAMAK g. f. Bir savın gerçekliğini yadsınmayacak biçimde ortaya koymak; kanıtlamak, ispatlamak.

◆ **tanıtlanmak** edilg. f. Yadsınamayacak biçimde ortaya konulmak; kanıtlanmak, ispatlanmak.

TANITLANABİLİR sıf. Mant. Matematik bir kuramda bir tanıtlaması olan formül için kullanılır.

TANITLANAMAZ sıf. Mant. Tanıtlanamazlık özelliğine sahip bir formül için kullanılır.

TANITLANAMAZLIK a. Mant. Bir kuramdaki tanıtlanamaz, yani tanıtlaması olmayan bir formülün özelliği. (Tanıtlanamazlık, çürütülebilirlikten ayrılır: bir formül, tanıtlanamaz olmakla birlikte, çürütülebilir olmayabilir; bu tür formüllere, kararverilemez formül denir.)

TANITLANMAK → TANITLAMAK.

TANITMA a. Tanıtmak eylemi; tanıtım, takdim: *Tanıtma yazısı.*

—Denizc. *Tanıtma işaretleri,* uluslararası anlaşmalara göre her geminin adından ayrı olarak taşımak zorunda olduğu, harf ve rakamlardan oluşan kod işaretleri. (Bu işaretlerin ilk iki harfi geminin milliyetini [örneğin TC, Türkiye Cumhuriyeti], diğer iki harf ya da dört rakam geminin özelliğini belirtir.)

—Ed. *Tanıtma yazısı,* asıl amacı yeni yayınları duyurmak olan, bazen eleştirel nitelik de taşıyan genellikle kısa gazete ve dergi yazısı.

—Sine. *Tanıtma filmi,* bir filmin gösterime girmeden önce sinema seyircisine tanıtılması amacıyla hazırlanan ve filmden görüntüler ya da parçalar veren reklam amaçlı kurgu.

—Sine. ve TV. *Tanıtma yazısı,* JENERİK'in eşanlamlısı.

—Şahinc. *Av tanıtma,* avcı kuşa avlayacağı avı gösterme.

TANITMACI a. Tanıtma işiyle görevli kimse; takdimci.

TANITMACILIK a. Tanıtmacının işi; takdimcilik.

TANITMAK → TANIMAK.

TANITMALIK a. Bir şeyden nasıl yararlanacağını açıklayan tanıtma yazısı; prospektüs, tarife.

TANİF a. (ar. *ʿunf*'tan *taʿnîf*). *Esk.* Küsme, azarlama.

■ **TANİLLİ** (Server), türk hukukçu ve yazar (İstanbul 1931). İstanbul Hukuk Fakültesi'ni bitirdi (1953). Aynı fakültede asistanlığa başladı, anayasa hukuku doçenti oldu (1966). Şişli siyasal bilimler yüksekokulu'nda "uygarlık tarihi" dersleri verdi. 8 nisan 1978'de, terörist bir grubun saldırısı sonucu ağır yaralandı ve sakat kaldı. *Uygarlık tarihi* adlı yapıtıyla Öğretim üyeleri derneği'nin, Cavit Orhan Tütengil'in anısına verdiği ödülü kazandı (1980). 1981'den beri Strasbourg Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir. Bazı yapıtları: *Devlet ve demokrasi* (1981), *Yüzyılların gerçeği ve mirası (İnsanlık tarihine giriş)* [1984-1989, 4 cilt], *Nasıl bir demokrasi istiyoruz* (1987), *Nasıl bir eğitim istiyoruz* (1988), *Fransız devriminden portreler* (1990), *İslam çağımıza yanıt verebilir mi?* (1991).

■ **TANİMBAR** ya da **TENİMBAR adaları,** esk. **Timorlaut,** Endonezya'da adalar öbeği, Banda denizi'nde; 5 625 km²; 50 000 nüf. En önemli adası Yamdena'dır (başlıca kenti Saumlaki).

TANİN a. (ar. *ṭanîn*). *Esk.* **1.** Tınlama, çınlama: *"Gitmez tanîn gûş-ı kemân-ı keşîdeden"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Tanin-endaz,* çınlayan: *"Genç adam henüz kulaklarında tanin-endaz olan şu kelimeleri düşündü"* (H. Z. Uşaklıgil). ‖ *Taningâh,* tınlama yeri. ‖ *Tanin-i nevakıs,* çan sesi. ‖ *Tanin-i zübab,* sinek vızıltısı.

Tanin, 1908'den sonra ve Cumhuriyet döneminde İstanbul'da yayımlanmış bazı günlük gazetelerin adı. —Hüseyin Cahit (Yalçın), Tevfik Fikret ve Hüseyin Kâzım Kadri beyler tarafından 2 ağustos 1908'de yayımlanmaya başladı. 31 Mart ayaklanması sırasında saldırıya uğrayan ve büyük ölçüde hasar gören gazete, ayrıca zaman zaman sıkıyönetimce kapatıldığı için yayımını *Senin, Cenin, Renin* gibi adlarla sürdürdü. Balkan savaşı yıllarında gazetenin imtiyazını ittihatçılara devreden H. C. Yalçın, Malta sürgününden dönüşte, gazeteyi aynı adla yeniden çıkardı (1922). Ancak hilafeti savunduğu için kovuşturmaya uğrayıp beraat etmesine karşın, daha sonra Terakkiperver cumhuriyet fırkası'nın yarı resmi organı haline gelmesi nedeniyle Ankara İstiklal mahkemesi kararıyla kapatıldı. —Hüseyin Cahit Yalçın tarafından 1943'te yayımlanmaya başladı. Genel olarak Müttefikler'in ve hükümetin politikasına yakın bir çizgi izledi. Çokpartili döneme geçiş aşamasında da (1945/1946) CHP hükümetiyle uyum içinde kaldı. 1947'de kapandı. —Kasım Gülek'in desteğiyle İhsan Ada'nın genel yayın yönetmenliği altında 1 mart 1961'de yayımlandı. Gazetenin kadrosunda Aziz Nesin, Melih Cevdet Anday, Yaşar Kemal, Sabahattin Eyüboğlu gibi yazarlar bulunuyordu. Yayımlanışından kısa bir süre sonra İhsan Ada ile Aziz Nesin gerekçe gösterilmeden gözaltına alındılarsa da, askeri mahkemece üç ay sonra serbest bırakıldılar. Tiraj alamayan gazete, 1962'de kapandı.

TANİNİ sıf. (ar. *ṭanîn* ve *-î*'den *ṭanînî*). *Esk.* Çınlamayla, tınlamayla ilgili.

—Müz. Türk müziğinde dokuz koma değerindeki tam aralık. (Simgesi T harfidir.)

TANİNLEME a. Foto. Jelatinin erime riskini ve şişmesini engellemek için bir duyarkatın üretimi ya da işlenmesi sırasında gerçekleştirilen işlem.

TANİNLEMEK g. f. Foto. Duyarlı bir yüzeyi taninleyici bir banyodan geçirmek.

TANİS. Tar. coğ. *Cani*'nin (Kutsal Kitap'ta *Zoan*) yunanca yazılışı, Mısır'da (Aşağı Mısır) kent, Nil'in *Tanis kolu* kıyısında. İ.Ö. 1730'da, XII. hanedanın iş başından ayrılmasından sonra kurulan kent, hyksos hanedanlarının döneminde gelişti. Hyksos hanedanlarının devrilmesinden (İ.Ö. 1580'e doğr.) sonra yakılıp yıkılan Tanis, XIX. hanedan zamanında en parlak dönemini yaşadı. Ramses II'nin başkent *Pi-Ramses*'i buraya taşıdığı sanılır (bu firavunun birçok anıtı vardır). XXI. hanedan Tanis kökenlidir; XXI. ve XXIII. hanedanın başkenti Tanis olmuştur. Saitler döneminde de parlaklığını sürdüren kent, daha sonra önemini yitirdi. Çevredeki ovada keten yetiştiriliyordu ve Tanis büyük bir kumaş dokuma merkeziydi. (Günümüzde *Sen ül-Hacer.*)

—Arkeol. Tanis ovasında yer alan moloz tepecikleri, Mısır'ın en büyük arkeolojik kazı şantiyelerinden biridir. Burada, aralarında Ramses II adına yaptırılmış kalaslar ve dikilitaşların da yer aldığı çok sayıda buluntu ele geçirildi, birkaç tapınak ortaya çıkarıldı (biri de Amon tapınağı'dır). Nekropolisteki mezarlar arasında XXI. ve XXII. hanedanların krallarının hypogeumları da yer alıyordu. Kimileri çok iyi korunmuş durumdaydı. Örneğin, P. Montet yönetimindeki kazılarda ortaya çıkanlan Psusennes I'in mezarı, Şeşonk II'nin (?) gümüş tabutunun yanı sıra, özellikle Psusennes I'in gümüş ve altın görkemli mezar eşyalarını içermekteydi.

TANİS kolu, Tar. coğ. Nil deltasının ikincil kolu. Pelusium kolunun bir dalı.

TANİT. Mit. Kartacalılar'ın tanrıça Aştar'a verdiği ad. Kartaca'nın en önemli tanrıçasıydı. Ay tanrıçası olduğu, stellerinin üstünde bir hilal bulunmasından ve roma döneminde *İuno Caelestis* diye adlandırılmasından anlaşılır. Bereket tanrıçası olarak da *Nutrix* adını aldı ve ana tanrıça biçiminde canlandırıldı. Kültü Kartaca döneminden sonra da sürer. Tanit'in adına Roma'da bir tapınak yapıldı. Dugga'da, yarım çember biçiminde bir çevre duvarının ortasında yer alan bir tapınağı bulunmuştur. Klasik dönemde daha çok savaşçı bir kadın biçiminde canlandırıldı.

TANİT a. (fr. *tanide*'den). Tanoitlerin bileşenlerinden biri.

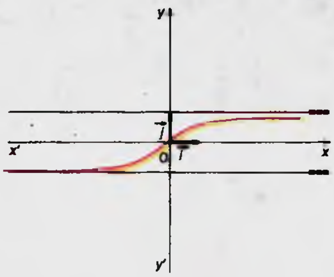
Gallimard

Tanizaki Cuniçiro

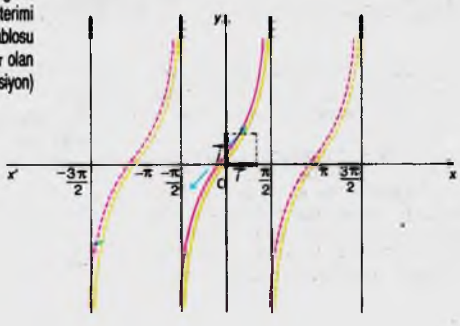
■ **TANİZAKİ CUNİÇİRO,** japon yazar (Tokyo 1886 - Yugarava 1965). *Çicin no ai* (1924-25), kadının kutsallaştırılması ve tensel güzelliğinin yüceltilmesi (*İrezumi,* 1910) yoluyla, estetizmin, ahlak boşluğunun ve bir tür züppeliğin egemen olduğu bir dönemin en yetkin başyapıtıdır. Üçlü aşk ilişkilerinin öykülerini olan *Tade kuu muşi* (1928-29) ve *Manci*'de (*Svastika,* 1928-1930) üslubun güzelliği, yaşamın gerçekliğiyle daha da bütünleşir. 1931'den sonraki yapıtlarında aşkın ve ölümün yüceltilmesi, salt kabuki ve coruri geleneğinde yer alırken, anlatımın inceliği ve titizliği, son denemesi *İnei Raisan*'da (1933-34), klasik japon kültürüyle beslenmiş estetik bir duyarlığın kanıtını oluşturur (*Momoku monogatari,* 1931; *Şunkinşo,* 1933). 1938'den sonra *Genci monogatari*'yi çağ-

x	0	+∞
(th x)'	+	
th x	0 ↗ 1	

hiperbolik tanjant fonksiyonu $x \mapsto thx$ in grafik gösterim ve değişim tablosu (tek fonksiyon)

x	0	$\frac{\pi}{2}$
(tg x)'	1 +	
tg x	0 ↗ +∞	

tanjant fonksiyonu $x \mapsto tgx$ in grafik gösterimi ve değişim tablosu (tek ve dönemi π olan dönemli fonksiyon)

daş japoncaya çevirmeye koyuldu. Bu girişimini, son baskısını yayımladığı 1964 yılına kadar sürdürdü. *Sasameyuki* (1943-1948) *Kagi* (1956) ve *Futen rocin nikki* (1961) yazarın ustalığını kanıtlayan yapıtlardır

TANJANT a. (fr. *tangente*). Mat. çözlm. *Tanjant fonksiyonu*, $(\pi/2)+k\pi$ $(k\in\mathbb{Z})$ den farklı her *x* gerçek sayısı için tanımlı ve tg ya da tan ile gösterilen $x\mapsto\frac{\sin x}{\cos x}$ fonksiyonu. (Bunun türev fonksiyonu $x\mapsto 1+tg^2x$ tir.) || *Hiperbolik tanjant fonksiyonu*, $\mathbb{R}$ üzerinde tanımlı ve th ile gösterilen $x\mapsto\frac{sh\ x}{ch\ x}$ fonksiyonu.(Bunun türev fonksiyonu $x\mapsto 1-th^2x$ tir.)

TANJU (Sadun), türk gazeteci ve yazar (Çarşamba 1924). Konya lisesi'ni bitirdi. *Vatan* gazetesinde muhabir olarak başladığı mesleğini çeşitli yayın kuruluşlarında sekreter, yazı işleri müdürü, yazar olarak sürdürdü. Londra'da basın ataşeliği (1960-1963), *Ulus* gazetesinin İstanbul temsilciliğini (1963-1968), Cumhuriyet gazetesinin müessese müdürlüğünü yaptı. Başlıca yapıtları: *Daha güzel bir dünya* (1975), *Kutsal inekler* (1976), *Tepedeki dört adam* (1978), *Atatürk'ün yanındakiler ve karşısındakiler* (1981).

TANJU, soyadı **Çolak,** futbolcu (Samsun 1963). Futbola Samsun Yolspor'da başladı; 1980'de Samsunspor'a geçti. Santrafor mevkisinde golcülüğü, iki ayağını da kullanabilmesi ve kafa şutlarıyla tanındı. 1985-86 sezonunda Türkiye birinci liginde 33 golle en çok gol atan futbolcu olduğu gibi, Avrupa gol krallığı yarışmasında da üçüncü gelerek Bronz ayakkabı ödülü'nü kazandı. 1987'de Galatasaray'a geçti, 1987-1988 sezonunda bu takımın şampiyonluğunda etkin bir rol oynadı; aynı sezon Metin Oktay'ın uzun yıllar kırılamayan 38 gollük rekorunu 39 golle kırdı ve Altın ayakkabı ödülü'nü aldı. Fenerbahçeli Rıdvan ile birlikte, brezilyalı ünlü futbolcu Zico'nun İtalya'daki jübile maçında Brezilya'ya karşı Dünya karmasında oynadı (1989). 1991 yılında Fenerbahçe takımına transfer oldu.

TANK a. (ing. *tank*'tan). **1.** Motorlu, tırtıllı, tümüyle zırhlı ve genellikle görerek atış yapan bir topla donatılmış savaş aracı. (Top, kazamat üzerinde dönen kuleye, ender olarak da kasaya bağlıdır). **—2.** Sıvı maddeler taşımaya yarayan büyük metal depo: *Su, petrol tankı.*

—Aktar. *Gaz tankı*, propan, amonyak vb. taşımada kullanılan, 500 ile 1000 l'lik, basınçlı metal hazne.

—Ask. *Tank komutanı*, bir tankın mürettebatına komuta eden subay ya da astsubay. || *Tank sınıfı*, kara kuvvetlerinde piyade sınıfından sonra gelen muharip sınıf. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Ağır tank*, 30 t'dan daha fazla ağırlıkta tank. || *Füzeatar tank*, karadan karaya ya da karadan havaya füzelerle donatılmış, toplu ya da topsuz tank. || *Hafif tank*, ağırlığı 30 t'u geçmeyen tank. || *Orta tank* ya da *savaş tankı*, 35 t ile 45 t arası ağırlıkta tank (genellikle 105 ile 125 mm arası bir topla donatılmıştır). [Eskiden 18-20 t'luk tanka orta tank denirdi.] || *Uçaksavar tankı*, özellikle karadan havaya mermilerle donatılmış tank.

—Denizc. *Balast tankı*, gemilerde safra suyu konulan bölme. || *Dip tankı*, gemilerde, ambar hacminden bölünerek oluşturulan tank. (Geminin merkez hattında bulunanları yakıt tankı olarak kullanılır.) || *Su tankı*, gemilerin baş ve kıç taraflarında bulunan ve içine tatlı su konulan tank.

—Denizc. ve Petr. san. Gemilerde sıvı yük (hidrokarbonlar, çeşitli kimyasal sıvı ürünler, şarap, su vb.) taşımada kullanılan sızdırmaz bölme.

—Foto. Aynı anda birkaç filmi düşey olarak banyo etmeye yarayan tekne. || Fotoğraf filmlerini açıkta banyo etmek için kullanılan ve içine, spiral olukları bulunan bir kutu yerleştirilen kap.

—Isıbil. *Besleme tankı*, BESLENME ya da BESİ DEPO*SU'nun eşanlamlısı.

—Kim. Su, cıva ya da başka sıvıların konduğu kap; gazların toplanarak aktarılmasına, renklendirme vb. gibi işlemlerin uygulanmasına yarar.

—Mad. oc. ve Taşoc. *Daldırma tankı*, patlayıcı madde lokumlarının daldırıldığı içi sıvı oksijen dolu, eşsıcaklıklı kap.

—Tarım mak. *Süt tankı*, çiftliklerde sütü biriktirmek amacıyla kullanılan, ısı kaçırmaz ve genellikle soğutuculu depo.

—Teknol. Sanayide çeşitli kullanımları olan büyük kap. || Petrol ürünleri için, genellikle toprağa gömülü küçük depo.

◆ sıf. Camc. *Tank fırını*, bağlantıların kalınlığını en aza indirmek için, yüzleri iyice düzeltilmiş ısıya dayanıklı bloklardan dikdörtgen bir tankı bulunan fırın. (Tank fırını, içinde cam hazırlamanın temelini oluşturan erime, arıtma gibi birbirini izleyen işlemlerin yapıldığı, ısıya dayanıklı engellerle ayrılmış ya da ayrılmamış, değişen en ve derinlikte birçok bölmeden meydana gelir.

—ANSİKL. • *Tasvir* Bir tank, zırhlı bir kasa, bazen hidropnömatik, çoğu kez de makaslı bir süspansiyonla bu kasaya bağlı rulman takımlarından oluşur. 1 500 beygir gücünde olan motoru benzinli ve özellikle Diesel'dir. (İsveç tankı S ve Amerikan tankı XM 1'de bir türbin bulunur). Rulman takımlarında dişli çarklarla çekilen pabuçlu tırtıllar vardır ve makaslara bağlı rulman tekerciklerini taşırlar. Aktarma genellikle mekaniktir: bir vites kutusu ile, tırtıllardan birini durdurmak ya da yavaşlatmak için kullanılan ve yön değiştirmeyi sağlayan bir ya da iki diferansiyelden meydana gelir.

Silah bazen ön kazamat üzerinde (S tankında, bütünüyle kasaya bağlı olan topun tevcihi, tırtılları hidrolik olarak kumanda edilerek gerçekleştirilir); genellikle de çevresinde tam bir dönüş yapabilen kule üzerinde bulunur; hafif AMX 13 tankı üzerinde bulunan inip kalkabilir kule, alt bölümü üzerinde namluya bağlı bir zırhlı koruyucu parça taşır.

Zırhlı kasa, saclardan ya da kaynakla birleştirilen döküm parçalardan meydana gelmiş, ön tarafı daha güçlü kalın bir bölümden oluşur. Filtre sistemi ile su geçirmeme özelliği, tankın, bulaşıcı hastalık bulunan bölgelerden geçmesine olanak verir. Zırh da, radyasyona karşı korunmayı sağlar. Tırtıllar bazen etekler ya da yan zırh saclarıyla korunurlar. Yeni zırhlarda *çukur imla haklı* patlayıcıların etkisi göz önüne alınmasına karşın, tanklar yine de pek dayanıklı değildir: en iyi korunma biçimi, boyutlarının küçültülmesi, hızının artırılması ve tabanının, mayınların etkisini azaltacak biçimde düzenlenmesidir.

Hareketliliği sağlayabilmek için motorun gücünü artırmak gerekmiştir: 1918'de 6

Tanju Çolak (sağda)

Türk silahlı kuvvetleri'nde kullanılan M48 A2 C tankı
ayırtedici özellikler
mürettebat: 4
tam donanımlı ağırlığı: 47 t
yakıt: 1 229 l (benzin)
hareket kapasitesi: 227 km
ana silahı: 90 mm'lik 1 top
yükseklik: 3,24 m
maksimum hız: 51 km/sa
motor gücü: 825 B.B.
NBC korunması: var
gece görüş olanağı: şoför için kızılaltı

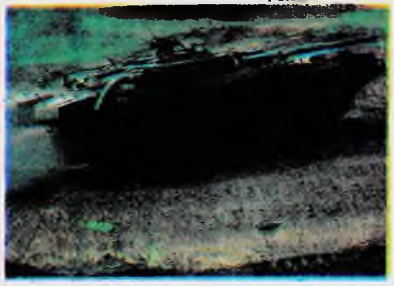
Genelkurmay genel sekreterliği

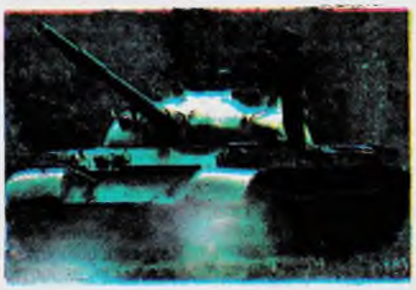
1980'de kullanımda olan başlıca tankların özellikleri

ülke	*model*	*kullanıma konma tarihi*	*ağırlık (ton olarak)*	*zırh (mm)*	*silah top (mm)*	*makineli tüfek*	*mürettebat*	*motor (beygir gücü)*	*hız (km/sa)*
Almanya	Leopard 1	1965	40	70	105	2	4	çokyakıtlı diesel 841	65
Almanya	Leopard 2	1979	55		120	2	4	çokyakıtlı diesel 1520	68
Almanya ve Arjantin	TAM	1980	30,5		105	2	4	diesel 710	75
Brezilya	X1 A2	1980	19		90	2	3	diesei 300	55
ABD	M 60 A1	1960	48,1	120	105	2	4	diesel 750	48
ABD	M 48 A3	1964	47,2	120	90	2	4	diesei 750	51,5
ABD	M 60 A1 E2	1974	51,5	120	152 (top mermisi füzeatar)	2	4	diesei 750	50
ABD	XM 1 Abrams	1980	53,39	alaşım (Şobham tipi)	105	3	4	türbin 1500	72,4
Fransa	AMX 13	1953	15	40	90	1	3	benzin 250	60
Fransa	AMX 30	1963	36	50	105 ve 20	1	4	çokyakıtlı diesel 700	65
Büyük Britanya	A 41 Centurion	1949	51,82	152	105	3	4	benzin 650	34,6
Büyük Britanya	Chieftain MK	1965	56		120	3	4	çokyakıtlı diesel 750	48
Büyük Britanya	FV 101 Scorpion	1973	8	alüminyum	76	1	3	benzin 195	87
Hindistan ve Büyük Britanya	Vickers Vicayanta	1965	38,6	80	105	3	4	çokyakıtlı diesei 650	56
İsrail	Merkava MK1	1978	58		105	2	3	diesel 900	45
Japonya	Type 74	1973	38		105	2	4	diesel 750	53
İsveç	S 103	1966	39		105	2	3	türbin 490 ve diesel 240	50
İsveç	İKV 91	1975	15,3		90	2	4	diesei 350	69
İsviçre	Pz 68	1971	39,7	60	105	2	4	diesel 704	55
Rusya	T 54,T 55	1950	36	170	100	3	4	diesel 527	48
Rusya	PT 76	1952	14	14	76,2	1	3	benzin	44
Rusya	T 62	1963	36,5	170	115	2	4	diesel 709	(su üzerinde 10)
Rusya	T 64, T 72	1974	40		122 ya da 125	2	3	diesel 1014	60
Rusya	T 80	1980			125		3		60

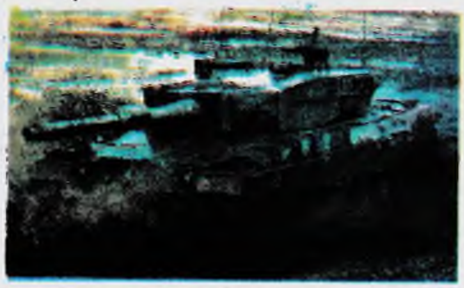
Fotokhronika Tass

1963'te kullanıma giren, rus T 62 **tankı** (ağırlık: 36.5 t, silahlar: 115 mm'lik top ve iki makineli tüfek)

1966'da kullanıma giren, isveç yapısı kulesiz S 103 **tankı** (ağırlık: 39 t; silah: 105 mm'lik top ve iki makineli tüfek)

1979'da kullanıma giren, alman yapısı Leopard 2 **tankı** (ağırlık: 55 t; silah: 120 mm'lik top ve iki makineli tüfek)

1963'te kullanıma giren fransız yapısı AMX 30 **tankı**

BB/t, 1940'ta 10, 1965'te 20 ve daha sonra 30 BB/t. Top, otomatik ayarlayıcılı bir nişan dürbünüyle donatılmıştır; genellikle bir hesaplayıcıya bağlı olan optik ya da laser telemetre, 2 500 m'ye kadar atışa olanak sağlar. Şimdiye dek kızılötesi bir vericiyle hedefi aydınlatarak yapılan gece atışı, günümüzde pasif kızılötesi alıcılarının kullanımı sayesinde kolaylaşmıştır. Sürücünün de gece görüşü için donatılmış bir episkobu olabilir. Irmakları aşmak için, savaş tanklarında, yatağın dibinden geçerken aracın "soluk almasına" olanak veren bir şnorkel bulunur. Hafif tankların çoğu amfibiktir, su üstünde yol almaları tırtıllarla, hatta tırtılların arkasına monte edilen ve motor gücünü kullanan bir çift su püskürteci yardımıyla sağlanır.

Savaş tankının başlıca silahları, yüksek ilk hızı olan (1 400-1 800 m/sn) düşük çaplı, bazen de çukur imla haklı mermiler (1 000 -1 200 m/sn) atan bir top, ortak eksenli otomatik bir top ve her yöne atış yapan bir makineli tüfektir; hafif tanklarda, daha az güçlü toplar ya da karadan karaya telgüdümlü mermiler, uçaksavar tanklarında ise otomatik toplar (30 mm'lik çift namlu) ya da karadan havaya mermiler (Roland) bulunur.

Savaş tanklarından türetilen bazı özel zırhlı araçların bu tanklara benzer teknik özellikleri vardır (şasi, zırhlı kasa, tırtıl). Ama bu araçlar, ya özel silahlara (otomatik toplar) ya da silahların önemini azaltan bir donanıma (istihkâm köprü kurucu tank, onanm tankı vb.) sahiptir.

• *Tarihçe.* Fransa'da "tankların babası" sayılan general Estienne'in tasarıları ve Brillié'nin denemeleri sayesinde, amerikan Holt traktörü üzerinde yapılan çalışmalar Vincennes'de 21 şubat 1916'da gerçekleştirilen denemeden sonra *savaş tankı* adını alan Schneider traktörünün doğmasıyla sonuçlandı. Joffre'un da bu çalışmalara önemli katkısı oldu.

İngiltere'de, 2 şubat 1916 tarihinde Hatfield ordugâhında Mark I tankı (25 t, 57 mm'lik 2 havan topu) Churchill'in desteğiyle albay Stern'in yönetiminde denendi. "Tank" (depo) sözcüğü, silahı gizli tutmak için seçilmişti. Toplu kullanımdan doğabilecek sonuçları beklemeksizin, İngilizler 15 eylül 1916'da Flers'de (Somme) 49 tankı savaşa soktular, ancak, önemli bir başarı elde edemediler. Fransızlar da 27 mm'lik toplarla donatılmış Schneider (13,5 t) ve Saint -Chamond (23 t) tanklarını, 16 nisan 1917' de Berry-au-Bac'ta ve 5 mayıs 1917'de Laffaux tepesinde savaşa soktular ve büyük kayıplara uğradılar. İngiliz tankı Whippet (18 t, hareket alanı 100 km) 1917 yılında piyasaya sürüldü. Fransız Renault FT tankı ise (6,5 t, 37 mm'lik bir top) 1918'de seri olarak piyasaya sürüldü, 30 martta ilk olarak Villers-Cotterets ormanında savaşa girdi ve zafere büyük katkıda bulundu; bu tank, iki dünya savaşı arasında birçok ülkenin temel zırhlı aracını oluşturacaktır. Tüm bu tankların hızları yaklaşık 6-7 km/sa'ti. Büyük Britanya'da, mütareke nedeniyle seri üretimine ara verilen FCM II C ağır tank modelleri (68 t, Somme topu) ve 1918'de ortaya çıkan Mark V tankı (35 t, 57 mm'lik 2 top, 4-8 km/sa) 1930'lara kadar hizmette kaldı. *Tanklar*'ın açıkça başarısızlığa uğraması üzerine düş kırıklığına uğrayan Almanya, yalnızca birkaç A 7 V tankı (40 t, 37 mm'lik top) imal etti.

1919'dan sonra Fransa'da krediler sınırlandı. General Estienne yönetiminde, 1921 programına göre, Renault NC (11 t), daha sonra da bir telsizle donatılan D 1 tankı (13 t, 47 mm'lik top, 18 km/sa) ortaya çıktı. Nihayet, D 2 (19 t, 25 km/sa) ve gelişmiş bir tasarı (çift diferansiyel) ve titiz bir çalışma ürünü olan B 1 tankı (28 t, kazamatta 75 mm'lik top, 28 km/sa) gibi daha iyi korunmuş tanklar yapıldı.

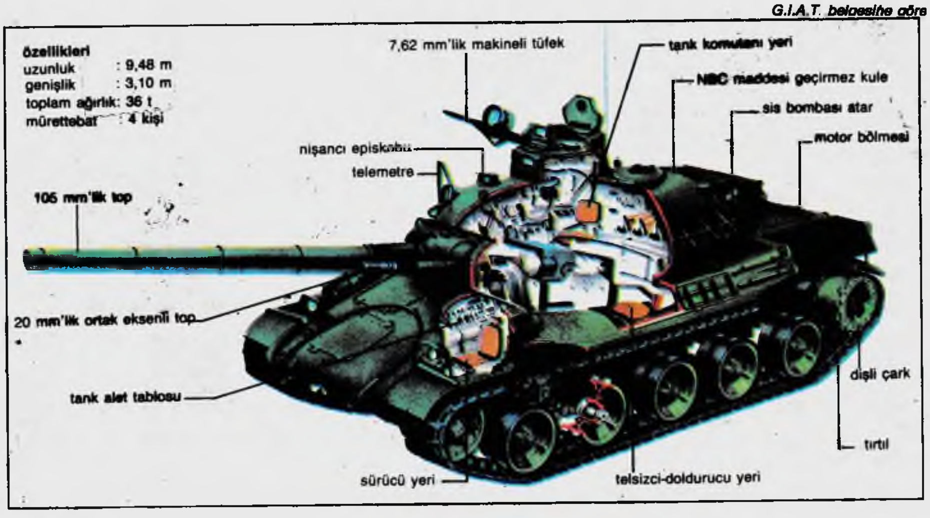
1931 yılında ABD'de imal edilen Christie tankında (13 t), daha sonra Ruslar'ın kullanacakları bir sistem olan (T 34) ve tekerlekler ya da tırtıllar üzerinde ilerleme olanağı veren büyük çarklı rulman takımları bulunuyordu. İngiltere'de çeşitli modelde Medium tankları, birkaç kuleli Vickers tankı (32 t) ve Christie rulman takımı üzerine oturtulmuş Crusader tankı (12 t) gerçekleştirildi. Birçok ülke (italyan Fiat Ansaldo, fransız Laffly, Panhard, Renault, Schneider) çok hafif (3-8 t) ve çok hızlı (40 -80 km/sa) tanklara yöneldi. Bu eğilim, tankların yanı sıra, zırhlı* *keşif* araçlarının ortaya çıkmasını sağladı. (→ ZIRHLI *araç*.)

1926'da imal edilen Vickers MK 1 tankı, hızı (25-48 km/sa) hareket alanı (192 km), tek frekanslı telsiz alıcıvericisi, Wilson otomatik mekanizması, cephane sandığını içeren döner yuvarlak kulesiyle ve çok eğimli kasasıyla yeni bir kuşağı haber veriyordu. 1936'dan sonra, İkinci Dünya savaşı'nın başlarında kullanılacak olan tanklar ortaya çıktı. Fransa'da 1937 Daladier programıyla çalışmalara daha büyük destek sağlandı; çok daha güçlü motorlar, tankların hızının ve savunmasının artmasına olanak verdi (ton başına 10 beygir gücü sınırı aşıldı). Tanklar optik aygıtlar ve telsizle donatıldı. Fransa, Renault R 35 (14 t, 40 km/sa), Renault R 40, Hotchkiss H 35, H 39, Diesel motorlu FCM 36 gibi 37 mm'lik bir topla donanmış hafif tanklar imal etti. Aynı zamanda Fransa, Somua 35 (20 t, 27 mm'lik top, 47 km/sa) ve özellikle B 1 tankının değişik bir modeli olan B 1 bis gibi yetenekli orta tanklarla donatıldı. B 1 bis (34 t, 30 km/sa) 1938'de piyasaya sürüldü ve 1940' ta zırhlı tümenlerde yer aldı. Çok iyi silahlandırılmasına karşın (ön kazamatta 75 mm' lik bir top, kule altında 47 mm'lik bir top, 2 makineli tüfek), hareket alanı çok düşüktü ve ancak 5 saat yol alabiliyordu. Hafif tanklara eğilim gösteren ve Carden-Loyd zırhlı* personel aracına önem veren İngilizler, ancak 1930'da, Mathilda gibi (25 t, 40 mm'lik top) birkaç yeni tankı piyasaya sürdüler.

Almanya önceleri, yalnızca makineli tüfeklerle donatılmış ve her biri 6-9 t ağırlıkta hafif tanklar (PzKw I ve II) üretti, ama İspanya savaşı'ndan alınan dersler onları daha ağır ve daha iyi korunmalı tanklar yapmaya yöneltti. PzKw III (18 t, 37 mm'lik top), PzKw IV (20 t, kule altında 75 mm'lik top, 40 km/sa), Pz 38 Skoda (15 t, 37 mm'lik top).

Savaş sırasında Ruslar, ilk başarısızlıkları tattıktan ve ingiliz, sonra da amerikan tanklarını kullandıktan sonra, 1943'ten itibaren T 34 tankını çıkardılar. Dayanıklı ve uygun bir kasası, bataklık ve karda ilerlemesine olanak veren geniş tırtıllarıyla (60 cm) bu tank (27 t, 76,2 mm'lik top, 2 makineli tüfek, 45 km/sa), doğu cephesinde önemli bir rol oynadı. Aynı tankın geliştirilmiş bir türü olan T 34-85 tankı (31 t, 85 mm'lik top) ise 1943'ten itibaren imal edildi. Bu tankın ortaya çıkışı Almanlar'ı, Pan-

G.I.A.T. belgesine göre

fransız AMX 30 tankının kesiti